HADİSLERLE İSLAM

1

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HADİSLERLE İSLÂM 1
Hadislerin Hadislerle Yorumu

BİLİM KURULU : Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL

EDİTÖRLER : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL
Doç. Dr. Huriye MARTI
Dr. Mahmut DEMİR

REDAKSİYON HEYETİ : Doç. Dr. Huriye MARTI
Yrd. Doç. Dr. Zişan TÜRCAN
Dr. Abdurrahman CANDAN
Dr. Mahmut DEMİR
Dr. Mehmet HARMANCI
Dr. Muhammet Ali ASAR
Dr. Saliha TÜRCAN
Ali ÇİMEN
Elif ERDEM
Esma ÜRKMEZ
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Mahmut Esad ERKAYA
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Suat KOCA
Yıldıray KAPLAN
Yusuf TÜRKER

SON OKUMA : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Dr. Mahmut DEMİR
Elif ERDEM
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Yusuf TÜRKER

Genel Koordinatör : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Yayın Yönetmeni : Dr. Yüksel SALMAN
Koordinasyon : Yunus AKKAYA
Grafik-Tasarım : TAVOOS (0312. 439 01 69)
Baskı Kontrol : İsmail DERİN
Baskı ve Cilt : Özgün Matbaacılık (0312. 419 01 75)
Baskı: : 1. Baskı, Ankara 2014
DİYK Kararı : 12.07.2011/49
2014-06-Y-0003-985
ISBN 978-975-19-5998-0 (takım)
ISBN 978-975-19-5999-7 (1. cilt)
Sertifika No: 12930

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0312. 295 72 93 - 94
Faks: 0312. 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış : Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

ADİSLERLE İSLÂM

I

HADİSLERİN HADİSLERLE YORUMU

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

İlā Rūhi Nebiyyinā (sav)

ÇİNDEKİLER

II. BÖLÜM

BİLGİ

III. BÖLÜM

İMAN

2. CİLT

IV. BÖLÜM
İBADET

3. CİLT

V. BÖLÜM
AHLÂK

4. CİLT

VI. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT -I-

5. CİLT

VI. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT -II-

6. CİLT

VII. BÖLÜM

TARİH ve MEDENİYET -I-

7. CİLT

VII. BÖLÜM
TARİH ve MEDENİYET -II-

VIII. BÖLÜM
EBEDÎ HAYAT, ÂHİRET

N SEVGİLİ'YE İLTİCA

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Her türlü tahiyyât, her türlü salavât, her türlü tayyibât âlemlerin Rabbine mahsustur. Bütün hamd ü senalar, bütün selâmlar, bütün iyilikler yalnız Allah içindir.

Her türlü salât ü selâm, her türlü tahiyyât ü ikram, her türlü ihtiram, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed Mustafa (sav), ehl-i beyti ve ashabı içindir.

Bize selâmı, duayı, iyiliği sen getirdin ey Nebî! Bize hamdi, senayı, şükrü sen öğrettin ey Allah'ın Resûlü! Miracımız olan namazın her tahiyyâtında, "Selâm sana ey Nebî!" diye sana selâm gönderiyoruz.

Bize hakkı, hakikati, hidayeti sen getirdin. Rahmet yüklü adaleti, hikmet yüklü ahlâkı sen öğrettin. 'Mekârim-i ahlâk'ı sen tamamladın. Yüce Rabbimiz insanlığa olan büyük nimetini seninle kemâle erdirdi.

Dünyamızı sen anlamlandırdın. İnsanlık seninle anlam buldu ey Allah'ın Sevgilisi! Bize hayat veren 'Kerim Kitab'ı sen getirdin. 'Kitap'la beraber furkanı, mizanı, hikmeti getirdin. 'Kitab'ı örnek hayatınla beyân ettin. Onu yaşanan bir hayata sen dönüştürdün. Bize 'Mahaccet-i beyzâ', gecesi gündüz gibi apaydınlık bir yol bıraktın. Hikmetli sözlerin, örnek davranışların 'hadis' ve 'sünnet' oldu ve insanlığa yol gösterdi. Sözün ve sünnetin bize tarih sahnesinde süreklilik kazandırdı. Ümmetin bütün fertleri arasında bilgi, duygu ve davranış birliği oluşturarak kalplerimizi ve gönüllerimizi birleştirdi. 'Sünnet' ve 'hadis'in, asr-ı saadeti, bütün zamanlara taşıyarak yolumuzu aydınlattı.

Selâm sana ey Nebî!

Ümmetin âlimleri mübarek sîretini, sünnetini ve hadislerini sonraki nesillere aktarmak için hayatlarını vakfetti; müsnedler, sünenler, camiler, mucemler ve musannefler, senin hadislerini bir araya getirdi. Siyerler ve meğâzîler, senin örnek hayatını bize tarif etti. Delâil, şemâil ve hilyeler, senin vasıflarını bize anlattı. Naatlar, kasideler, mevlitler, sana olan aşkımızı

ve sevgimizi dile getirdi. Nice telif ve tasnifler hep seni anlatmak için imla edildi. Sana gül terennümünde besteler yapıldı; ilahiler söylendi, divanlar dolduruldu. Mesnevilere senin adınla başlandı. Hattatlar en güzel tablolarına senin adını nakşetti. Ne yana baksak senden bir iz bulduk ey Nebi! Ne yöne dönsek seni gördük ey Nebî!

Ancak ne diller hakkıyla seni söyleyebildi ne de kalemler hakkıyla seni yazabildi!

Selâm sana ey Nebî!

İnsanlık tarihine altın harflerle yazılması gereken Veda Hutbesi'nde ashabına seslendin. Ashabına "Ben Allah'ın dinini hakkıyla tebliğ ettim mi? (أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ)" diye sordun. Ashâb-ı güzîn'in, "Elbette sen hakkıyla tebliğ ettin yâ Resûlallah! (قَالُوا نَعَمْ)" diyerek karşılık verdiler.

Biz de haddimiz olmayarak diyoruz ki: "Elbette tebliğ ettin ey Allah'ın Resûlü! Elbette tebliğ ettin."

Selam sana ey Nebî!

Yine Veda Hutbesi'nde ashabına: "Burada bulunanlar bulunmayanlara benden dinlediklerini tebliğ etsinler! Umulur ki, sonradan tebliğ edilenler burada bulunanlardan daha iyi anlarlar. (فَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ، فَرُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ)" buyurdun.

Ey Nebî! Bu müjdenden umut devşirdik. Bir avuç hadis talebesi olarak ümmetine bıraktığın hadis mirasından, sünnet hazinenden anlayabildiklerimizi topladık. Zayıf idraklerimizle şerh ettik. İstedik ki hadislerinden süzülüp gelen kutlu nefesin hissedilsin! Gönüllere hayat veren âb-ı kevserinden kana kana içilsin! Hakikat çağrına kulak verilsin! İmanına, ibadetine, ahlâkına, örnekliğine, değerlerine, dualarına, beşerî münasebetlerine tanıklık edilsin! Varlık ve bilgi ufkunda seyredilsin! Tarihin ve medeniyetin kavşaklarında izin sürülsün! Bize bildirdiğin hakikatin ışığında varlık âleminin ve sonsuzluğun bilgisine ulaşılsın! İstedik ki günümüz insanı senin çağrınla buluşsun! Senin davetini anlasın! Kavrasın! Bu niyet ve düşüncelerle yola çıktık ve umutlandık. Yanımızda bulunmayanların bulunanlardan daha iyi anlayacaklarını umut ettik. Umudumuzu boşa çevirmemesini Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyoruz.

Bir hadisinde "Her kim benim sözlerimi işitip koruyup anlayıp başkasına tebliğ ederse Allah onun yüzünü ağartsın! Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki kendisinden daha fakih olanlara tebliğ ederler. (نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا وَحَفِظَهَا وَبَلَّغَهَا، فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ)" buyuruyorsun. Nü-

büvvet pınarından alabildiğimiz kadarıyla bu naçiz esere vücut verdik. Ak yüzlülerle kara yüzlülerin ayrılacağı o hesap gününde *Hadislerle İslâm* adlı bu eseri yüzümüzün ağarmasına vesile kılması için Yüce Rabbimize niyaz ediyoruz. Niyazımıza şefaatçi olmanı diliyoruz ey Nebî!

Selâm sana ey Nebî!

Cenab-ı Hak'tan istediğin hayırları biz de istiyoruz ey Nebî! Sen dünyada da ahirette de iyilik, güzellik ve nimet istedin.

Sen Allah sevgisini, Allah'ı sevenlerin sevgisini ve Allah'ın sevgisine ulaştıracak tutum ve davranışları istedin.

Sen cenneti ve cenneti kazandıracak amelleri işleyebilmeyi nasip etmesini istedin.

Sen doğru olanı kalbine ilham etmesini ve nefsinin şerrinden korumasını istedin. Biz de istiyoruz ey Nebî!

Sen nasıl ki, kalbini İslâm üzere sabit kılmasını, ayaklarını 'Sırât-ı Müstakîm'den kaydırmamasını, dinde sebat etmeyi ve doğrulukta kararlı olmayı istedin. Biz de istiyoruz ey Nebî!

Sen nasıl ki, fayda verecek ilimleri öğrenmeyi lütfetmesini, öğrendiğin ilimlerin hakkında hayırlı olmasını ve ilmini artırmasını istedin. Biz de istiyoruz ey Nebî!

Sen ilimle beraber hilm ve vakar istedin. Biz de istiyoruz ey Nebî!

Sen hidayet, takva, iffet ve gönül zenginliği istedin.

Sen Allah'ı zikretmeyi, O'nun nimetlerine şükretmeyi ve ibadetleri güzel yapmayı istedin.

Sen sadık bir dil, selîm bir kalp ve müstakim bir ahlâk istedin.

Sen yaratılışını güzel yaptığı gibi ahlâkını da güzelleştirmesini istedin.

Sen dinin, dünyan, ailen ve malın hakkında af ve afiyet istedin.

Sen helal rızık istedin. Sen istenenlerin hayırlısını; duanın, amelin, sevabın ve kurtuluşun hayırlısını istedin. Biz de bunları istiyoruz ey Nebî!

Sen nasıl ki Allah'tan hatalarından arındırıp kalbini temizlemesini ve günahlarla aranı doğu ile batı arası kadar uzaklaştırmasını istedin.

Biz de aynısını istiyoruz Rabbimizden.

Sen bağışlamasını ve merhamet etmesini istedin.

Sen düzgün bir hayat, temiz bir ölüm ve mahcup olmadan Allah'a kavuşmayı istedin.

Sen hayatın ve ölümün hayırlısını istedin. Biz de istiyoruz ey Nebî!

Cenab-ı Hak'tan istediğin bütün bu hayırları biz de istiyoruz ey Nebî!

Selâm sana ey Nebî!

Cenab-ı Hakk'a sığındığın kötülüklerden biz de sığınıyoruz ey Nebî! Sen gazabından rızasına, cezasından affına, O'ndan yine O'na sığındın. Sen huşu duymayan kalpten, doymak bilmeyen nefisten, fayda vermeyen ilimden ve kabul edilmeyen duadan O'na sığındın. Biz de sığınıyoruz ey Nebî!

Sen kederden, üzüntüden, âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten ve bunaklıktan O'na sığındın.

Sen katı kalpli olmaktan, gafletten, fakirlikten, yokluktan, zilletten, miskinlikten, zulmetmekten ve zulme uğramaktan yine O'na sığındın. Biz de sığınıyoruz ey Nebî!

Sen kulağının, gözünün, dilinin ve kalbinin şerrinden O'na sığındın.

Sen kötü ahlâktan, kötü işlerden ve çirkin arzulardan O'na sığındın. Sen kötü bir ömür sürmekten, kalp fitnesinden, kabir azabından ve nefis vesvesesinden O'na sığındın. Biz de sığınıyoruz ey Nebî!

Sen bela ve musibetlerin şerrinden O'na sığındın. Sen işlerin dağınıklığından, altından kalkamayacağın borçtan, düşmanın galip gelmesinden ve düşmanları sevindirecek bir musibete dûçar olmaktan O'na sığındın. Sen işlediklerinin ve işlemediklerinin şerrinden O'na sığındın. Sen hayatın ve ölümün, dünyanın ve ahiretin fitnesinden O'na sığındın. Sen cehennemden ve cehenneme sürükleyecek amellerden O'na sığındın. Biz de yolundan giderek aynı kötülüklerden Allah'a sığınıyoruz ey Nebî!

Selâm sana ey Nebî!

Cenab-ı Hak'tan sürekli ümmetini diledin. Dilinde ve kalbinde hep ümmetin oldu. Ümmetin olduğumuz devlet yeter. Hizmetinde olduğumuz izzet yeter. Senden sonra gelen ve seni görmediği halde sana iman edenleri 'kardeşlerim' diyerek görmeyi çok arzu ettin. Bizi de 'Havz-ı kevser'in başında karşıladığın kardeşlerinin arasına kabul buyur ey Nebi!

Selâm sana ey Nebî!

Salât sana ey Rasûl!

Tahiyyât sana ey Ahmed-i Mustafâ!

Her türlü ihtiram sana ey Âlemlerin Efendisi!

KADEMİK HEYET

Abdulkadir Evgin
Prof. Dr.
1964'te senesinde Toroslar-Mersin'de doğdu. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu (1987) olan yazar "Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî ve Müsnedi" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (1998). Halen Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürütmektedir. "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Alternatif Çözüm Yolları" ve "Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi" adlı kitapları, yazarın yayımlanmış eserleri arasındadır.

Abdullah Karahan
Doç. Dr.
1968'de Kemah-Erzincan'da doğdu. 1993'te Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hadis Râvilerinin Güvenilirliği Meselesi; Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (2002). Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yapan yazarın "Hadis Edebiyatında Zevâidler", "Hadis Râvilerinin Güvenilirliği" ve "İbn Receb el-Hanbelî-Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri" adlı yayımlanmış eserleri vardır.

Ahmed Ürkmez
Yrd. Doç. Dr.
1977'de Ankara'da doğdu. 1998'de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Ahlak Hadislerinin Düşünce ve Davranış Eğitimindeki Yeri ve Rivayet Değeri" başlıklı teziyle doktor unvanını kazandı (2007). Halen İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Bilim Dalı öğretim üyesi olan yazarın "Ahlak Ekseninde Hadis" ve "Peygamberim Diyor ki" başlıklı eserleri bulunmaktadır.

Abdullah Yıldız
Yrd. Doç. Dr.
1955'te Yahyalı-Kayseri'de doğdu. 1979'da Kayseri Erciyes Üniversitesi Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. "Hadislerde Nifak Kavramı ve Hz. Peygamber'in Münâfıklara Karşı Tutumu" isimli teziyle doktor unvanını kazandı (1998). Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın "Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları Münâfıklar" adlı çalışması yayımlanmış eserlerindendir.

Abdurrahman Candan
Dr.
1974'te Batman'da doğdu. 1996'da Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "İslam Hukukunda İllet Tespit Yöntemleri" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (2005). Halen Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu uzmanlığı görevini yürüten yazarın "İmam Şâfiî'nin Kavl-i Kadîm ve Kavl-i Cedîdi" ve "Fukahânın Kur'ân Tasavvuru" adlı yayınlanmış kitapları bulunmaktadır.

Adem Dölek
Prof. Dr.
1963'te Silifke-Mersin'de doğdu. 1989'da Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Garîbü'l-hadîs Edebiyatı ve Abdullatîf el-Bağdadî'nin 'el-Mücerred fî Garîbi'l-hadîs' İsimli Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi" isimli teziyle doktor oldu. Hâlen Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dekanlık ve Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevlerini yürüten yazarın, "Hadisler Işığında Sosyal Dayanışma" adlı çalışması yayımlanmış eserlerindendir.

Adil Yavuz
Doç. Dr.
1962'de Konya'da doğdu. 1985'te Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Hadisçiliği" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (2002). Halen Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Hadislerde Mekkîlik ve Medenîlik" adlı çalışması yayımlanmıştır.

Ahmet Tahir Dayhan
Yrd. Doç. Dr.
1970 İzmir doğumludur. 1992'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hadislerde Tashîf ve Tahrîf" adlı teziyle hadis doktoru oldu (2005). Halen Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Fazlurrahman'ı Doğru Anlamak" ve "Memâlik-i Osmâniyye'yi Keşfe Çıkan Oryantalistler" adlı iki eseri yayınlanmıştır.

Ahmet Yıldırım
Prof. Dr
1964'te Bayburt'ta doğdu. 1987'de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları" isimli teziyle doktor unvanını kazandı (1996). Halen Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Din, Dünyevileşme ve Zühd", "Peygamberimizin Sade Hayatı" ve "Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü" adlı çalışmaları yayımlanmış eserlerindendir.

Ahmet Yücel
Prof. Dr.
1960'ta Mecitözü-Çorum'da doğdu. 1981'de Samsun Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. "Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (1994). Halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Hadis Tarihi", "Hadis Usûlü" ve "Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi" adlı çalışmaları yayımlanmış eserleri arasındadır.

Ali Çelik
Prof. Dr.
1957'de Kütahya'da doğdu. 1979'da İzmir Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. "İslâm'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Hicaz Bölgesi Halk İnançları" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (1994). Halen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dekanlık ve Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevlerini yürüten yazarın, "Sünnet'in Aktüel Değeri" adlı çalışması yayımlanmış eserlerindendir.

Ali Çimen
1980'de Ankara'da doğdu. 2003'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Mâzerî, Hayatı, Eserleri ve el-Mu'lim bi Fevâidi Müslim İsimli Eseri Özelinde Şerhçiliği" ismindeki teziyle yüksek lisansını tamamladı. (2007). Aynı fakültede hadis alanında doktora çalışmasını sürdüren yazar, Konulu Hadis Projesi'nde aktif görev almıştır. Çimen, halen Diyanet İşleri Başkanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı'nda müfettiş yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

Ali Osman Ateş
Prof. Dr.
1954 yılında Konya'nın Lâdik kasabasında doğdu. Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi mezunu (1978) olan yazar, "Sünnet'in Kabul veya Reddettiği Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri" isimli teziyle doktor unvanını aldı (DEÜSBE, 1989). Halen Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde, Dekanlık, Temel İslâm Bilimleri Bölüm Başkanlığı ve Hadis Anabilim Dalı Başkanlığı görevlerini yürütmektedir. "Kur'ân ve Hadislere Göre Cinler-Büyü" ile "Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın" adlı çalışmaları yayınlanmış eserleri bulunmaktadır.

Ali Toksarı
Prof. Dr.
1949'da Keskin-Kırıkkale'de doğdu. 1974'te İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1984'te "Hz. Ebû Hüreyre ve Hadis İlmindeki Yeri" konulu çalışmasıyla hadis doktoru oldu. Halen Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yapan yazarın, "Delil Olma Yönünden Sünnet" isminde yayınlanmış kitabı bulunmaktadır.

Ali Vasfi Kurt
Yrd. Doç. Dr.
1960'ta İzmit'te doğdu. 1982'de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. "Mağrib ve Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Safhaları ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hadis Kültürü" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (1997). Halen Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Endülüs'de Hadis ve İbn Arabî" adında yayınlanmış kitabı bulunmaktadır.

Arif Ulu
Yrd. Doç. Dr.
1974'te Turhal-Tokat'ta doğdu. 1996'da Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Ebû Yûsuf ve Kitâbü'l-Âsâr'ı" adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı (1999). "Tâbiûnun Sünnet Anlayışı" isimli teziyle 2006'da doktor unvanını kazandı. Halen Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Ayşe Esra Şahyar
Yrd. Doç. Dr.
1975 yılında İstanbul'da doğdu. 1996 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden birincilikle mezun oldu. 1998 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Hadislerde Yemin Lafızları" başlıklı tezi ile yüksek lisansını, 2005 yılında "Zayıf Hadis Rivayeti" başlıklı tezi ile de doktorasını tamamladı. Halen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk annesidir.

Ayşe Güner
1983'te Ankara'da doğdu. 2005'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "George Makdisî ve İslâm Araştırmalarındaki Yeri" ismindeki teziyle yüksek lisansını tamamladı (2008). Halen aynı üniversitede "Hadis Literatüründe Hz. Musa Tasavvuru" adlı tezle doktora çalışmasına devam etmektedir. Konulu Hadis Projesi'nde aktif görev alan yazar, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çalışmaktadır.

Bekir Kuzudişli
Doç. Dr
1975'te Nizip-Gaziantep'te doğdu. 1998'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun

oldu. "Hadis Rivayetinde Aile İsnadları" ismiyle hadis doktoru unvanını kazandı (2005). Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Şia'da Hadis Rivayeti ve İsnad" isimli çalışması yayımlanmış eserlerindendir.

Bekir Tatlı
Doç. Dr.
1973'te Üsküdar-İstanbul'da doğdu. 1996'da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hadis Tekniği Açısından Cibrîl Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları" isimli teziyle doktor unvanını kazandı (2005). Halen Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yapan yazarın, "Mimari Hadisleri-Türk İslam Mimarisini Taçlandıran Peygamber Sözleri" adlı çalışması yayımlanmış eserlerindendir.

Bilâl Saklan
Prof. Dr.
1954'te Konya'da doğdu. 1977'de Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu. "Kütü'l-kulüb'daki Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri" isimli teziyle doktor unvanını kazandı (1989). Halen Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Temel İslâm Bilimleri Bölüm Başkanlığı ve Hadis Anabilim Dalı Başkanlığı görevlerini yürüten yazarın, "Hadis Tarihinde Muhaddis Sûfîler" isimli eseri yayınlanmıştır.

Bünyamin Erul
Prof. Dr.
1965'te Bolu'nun Gerede ilçesinde doğdu. 1987'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Sahabenin Sünnet Anlayışı" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (1996). Konulu Hadis Projesi'nde editörlük de yapan Erul, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği ve dekan yardımcılığı görevlerini yürütmektedir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi olan yazarın, "Hadislerin Dili" ile "Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler" adlı çalışmaları yayımlanmış eserleri arasındadır.

Cemal Ağırman
Prof. Dr.
1960'ta Çaykara-Trabzon'da doğdu. 1985'te Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hz. Peygamber'in Sünnetinde İtaat" isimli teziyle doktor unvanını kazandı (1995). Halen Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Bilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde İtaat" ile "Dünya-Ahiret Dengesinde Zenginlik ve Yoksulluk" adlı çalışmaları yayımlanmış eserlerindendir.

Elif Erdem
1983'te Bolu'da doğdu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu (2005) olan yazar, "Hafız Ebû Tâhir es-Silefî ve Hadis Kültüründeki Yeri" isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı (2008). Halen aynı üniversitede "Hadis Tarihinde İlim Yolculukları (Rihleler)" adlı teziyle doktora çalışmasına devam etmektedir. 2006 yılından beri Konulu Hadis Projesi'nde aktif olarak çalışan yazar, Diyanet İşleri Başkanlığı Diyanet İşleri Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Emin Aşıkkutlu
Prof. Dr.
1960'ta Of-Trabzon'da doğdu. 1983'te Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hadiste Ricâl Tenkidi" adlı teziyle doktor unvanını kazandı (1992). Aynı fakültede Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliğinin yanı sıra Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dekanlık görevini yürüten yazarın, "Hadiste Ricâl Tenkidi" ile "Ricâl İlmine Giriş" adlı çalışmaları yayımlanmış eserlerindendir.

Enbiya Yıldırım
Prof. Dr.
1965'te İstanbul'da doğdu. 1987'de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın "Hadiste Metin Tenkidi", "Hadis Problemleri", "Hadisçiler ve Çelişki", "Hadis Meseleleri", "Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular" ile "Geleneksel Hadis Yorumculuğu" isminde yayımlanmış eserleri bulunmaktadır.

Erdinç Ahatlı
Yrd. Doç. Dr.
1965'te Bulgaristan'ın Kırcaali şehrinde doğdu. 1989'da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Muhaddislere Göre Peygamberlik Delilleri: Delâilü'n-nübüvve" ismindeki teziyle doktor ünvanını kazandı (1999). Halen Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği" ile "Kültür Yapımızda Hadisler" adlı çalışmaları yayımlanmış eserlerindendir.

Fatma Yüksel Çamur
1977'de Bursa'da doğdu. 1999'da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. İslam Hukuku Anabilim Dalı'nda "İslam Hukuku ve Yahudi Hukuku'nda Helal-Haram Kavramları Açısından Gıdalar" isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı (2003). Halen Hadis Anabilim Dalı'nda "Bilgi ve Değer Kaynağı Olarak Hadis Rivayetlerinde Temsilî Anlatımlar" ismindeki doktora çalışmasına devam eden yazar, Diyanet İşleri Başkanlığı Diyanet İşleri Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Ferhat Gökçe
Dr.
1979'da Batman'da doğdu. 2001'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mîzân

Yöntemi" ismindeki teziyle yüksek lisansını tamamladı (2004). "İslâm İrfân Geleneğinde Hadis Yorumu" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (2010). Konulu Hadis Projesi'nde bir süre çalışan yazar, halen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

H. Musa Bağcı
Prof. Dr.
1965'te Yenifakılı-Yozgat'ta doğdu. 1990'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Beşer Olarak Hz. Peygamber" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (1999). Halen Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği ve bölüm başkanlığı görevlerini yürüten yazarın, "Hadislerin Telkin Ettiği Kader Anlayışı" ve "Sahabenin Anlama ve Kavrama Sorunu" adlı çalışmaları yayımlanmış eserleri arasındadır.

Habil Nazlıgül
Doç. Dr.
1959'da Çandır-Yozgat'ta doğdu. 1983'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "İmam Şâfiî'nin Hadis Kültürümüzdeki Yeri" isimli teziyle hadis doktoru oldu (1994). Halen Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak çalışmakta olan yazarın "Hadiste Metin İnşası" ve "Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu" gibi yayınlanmış eserleri bulunmaktadır.

Hale Çerçibaşı
1983'te Ankara'da doğdu. 2005'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Muhammed Hamidullah ve Çağdaş Hadis Araştırmalarındaki Yeri" adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı (2008). Halen aynı üniversitede "Hadis Tarihinde Bir İletişim Ağı Olarak Yazışmalar" adlı tezle doktora çalışmasına devam etmektedir. 2006 yılından itibaren Konulu Hadis Projesi'nde aktif olarak çalışan yazar, Diyanet İşleri Başkanlığı Diyanet İşleri Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Halis Aydemir
Doç. Dr.
1974'te Erzurum'da doğdu. 1995'te İTÜ Elektrik- Elektronik Fakültesi'nden mezun oldu. "el-Kavlü'l-Bedî' Adlı Eserin Edisyon Kritiği" teziyle doktor ünvanını kazanan (2004) yazarın, "Rivayetlerin Olasılığı Teorisi Işığında Nâfi' Mevlâ İbn Ömer" ile "Kur'ân'a Göre Miras Taksimi" adlı çalışmaları yayımlanmış eserleri arasındadır.

Harun Reşit Demirel
Yrd. Doç. Dr.
1955'te Konya'da doğdu. Kral Suûd Üniversitesi Eğitim Fakültesi "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" bölümünden mezun oldu (1989). "Yönetilme İlgili Hadislerin Bilimsel Değerlendirmesi" isimli teziyle doktor unvanını kazandı (1995). Yazar, halen Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürütmektedir.

Hasan Cirit
Doç. Dr.
1960'ta Şalpazarı-Trabzon'da doğdu. 1981'de yılında Samsun Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatında müftü ve vaiz olarak çalıştı. "Hadiste Vaaz, Kıssacılık ve Kussâs" adlı teziyle doktor unvanını kazandı (1997). Yazar, halen aynı fakültenin Hadis Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Hayati Yılmaz
Doç. Dr.
1968'de Tokat'ta doğdu. 1990'da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hadis İlminde Kudsî Hadisler" adlı teziyle yüksek lisansını (1992), "Toplumun İslâmî Yapılanmasında Sünnet" ismindeki teziyle de doktorasını tamamladı (1999). Halen Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Toplumsal Dönüşümde Sünnet" ile "Hz. Muhammed'in Aile ve Akraba Atlası" adlı yayımlanmış kitapları bulunmaktadır.

Huriye Martı
Doç. Dr.
1974'te Ankara'da doğdu. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği ve et-Tarîkatü'l-Muhammediyye (Tahkik ve Tahlil)" konulu tezi ile doktorasını tamamladı (2005). Diyanet İşleri Başkanlığı Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanlığı görevini yürüten Martı, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde de öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Konulu Hadis Projesi kapsamında aktif görev alan yazarın, "Birgivî Mehmed Efendi, Hayatı, Eserleri ve Fikir Dünyası" isimli çalışması yayımlanan eserlerindendir.

Hüseyin Hansu
Doç. Dr.
1967'de Bingöl'de doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu (1989) olan yazar, akademik hayata Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başladı (1994). "Babanzâde Ahmed Naîm'in Hayatı ve Hadisçiliği" adlı teziyle yüksek lisansını (1996), "Mu'tezile ve Hadis" adlı teziyle doktorasını tamamladı (2002). Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yapan yazarın, "Mütevatir Haber" ismindeki çalışması yayımlanmış eserlerindendir.

Hüseyin Kahraman
Doç. Dr.
1969'da Kilis'te doğdu. 1992'de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olan yazar, 2000'de "Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü" isimli doktora çalışmasını tamamladı. Halen aynı fakültede

Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliğine devam eden yazarın ayrıca "Küfe'de Hadis" ve "Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürcî Râvîler" gibi yayınlanmış çalışmaları bulunmaktadır.

İbrahim Hatiboğlu
Prof. Dr.
1966'da Muğla'nın Fethiye ilçesinde doğdu. 1989'da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "İslâm'da Yenilenme Düşüncesi Açısından Modernistlerin Sünnet Anlayışı" başlıklı teziyle doktor unvanını aldı (1996). Halen Yalova İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği ve dekanlık görevini sürdüren yazarın, "Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları", "İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni", "Bulgaristan'da Dinî Islahat Düşüncesi" isimli çalışmaları yayımlanmış eserlerindendir.

İsmail Hakkı Ünal
Prof. Dr.
1957'de Ankara'da doğdu. 1981'de ODTÜ Sosyal İlimler Bölümü'nden, 1982'de de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu" isimli teziyle doktor ünvanını kazandı (1990). Halen aynı fakültede dekanlık ve Hadis Anabilim Dalı Başkanlığı görevlerini yürütmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi olan yazarın,. "40 Hadis 40 Yorum" isimli kitabı yayımlanmış eserlerindendir.

Kadir Demirci
Yrd. Doç. Dr.
1968'de Fatih-İstanbul'da doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu (1992) olan yazar, "Zeydiyye'nin Hadis Anlayışı" ismindeki teziyle doktor ünvanını kazandı (2005). Halen Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürütmektedir.

Kadir Gürler
Doç. Dr
1969'da Terme-Samsun'da doğdu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu (1993) olan yazar, "Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı" isimli teziyle doktor unvanını kazandı (2002). Halen, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü başkan yardımcılığı ve Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevlerini yürüten yazarın, "Türk Modernleşmesi Sürecinde İktidar ve Din: Hadisin Sosyo-politik Bağlamı ve Meşrûlaştırma" adlı çalışması, yayınlanmış eserlerindendir.

Kenan Oral
1983'te Samsun'da doğdu. 2005'te Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hadis Literatüründeki Hâriciler ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi" isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı (2007). "el-Muvatta' Nüshaları ve Farklılık Nedenleri" konulu doktora teziyle çalışmalarına devam etmektedir. 2006'dan itibaren Konulu Hadis Projesi'nde aktif olarak çalışan yazar, halen Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman Yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

Mahmud Esad Erkaya
Arş. Gör.
1985'te Ankara'da doğdu. 2006'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hanefi Fakihlerin Muhaddisler Tarafından Zayıf Hükmü Verilen Hadisleri Kullanma Nedenleri" ismindeki teziyle yüksek lisansını tamamladı (2009). Konulu Hadis Projesi'nde aktif olarak çalışan yazar, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak doktora çalışmalarına devam etmektedir.

Mahmut Demir
Dr.
1974'te Gaziantep'te doğdu. 1997 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hadis Edebiyatında Tergîb-Terhîb Rivayetlerinin Değerlendirilmesi" adlı çalışmasıyla yüksek lisansını (2001), "Fezâilu's-Sahâbe Rivayetleri Bağlamında Şiî-Sünnî İhtilafının Sünnî Hadis Rivayetine Yansımaları" isimli teziyle de doktorasını tamamladı (2010). 2007 yılından bu yana Konulu Hadis Projesi'nde aktif olarak çalışan yazar, halen Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Mahmut Kavaklıoğlu
Prof. Dr.
1960'ta Ladik-Samsun'da doğdu. 1983'te Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Sünnette İtidal" isimli teziyle doktor unvanını kazandı (1995). Halen Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Temel İslam Bilimleri Bölüm Başkanlığı, Hadis Anabilim Dalı başkanlığı ve öğretim üyeliği görevlerini yürüten yazarın, "İmâm Mâlik-Abdürrezzâk Mukayesesi" ve "Sahâbîlerin Hz. Peygamber'i Anlama Çabası" gibi çalışmaları vardır.

Mahmut Yeşil
Prof. Dr.
1955'te Ilgın-Konya'da doğdu. 1977'de Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu. "Va'z Edebiyatında Hadisler" ismiyle teziyle doktor unvanını kazandı (1996). Halen Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Va'z Edebiyatında Hadisler" isimli çalışması, yayımlanmış eserlerindendir.

Mehmet Dinçoğlu
Yrd. Doç. Dr.
1964'te Birecik-Şanlıurfa'da doğdu. 1987'de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Dârekutnî ve Sünen Adlı Eseri" teziyle yüksek lisansını tamamladı (1993). "Ebû

Davûd'un Sünen Adlı Eseri, Kaynakları ve Tasnif Metodu" teziyle de doktor unvanını aldı (2008). Yazar halen Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dekan yardımcılığı ve Hadis Anabilim Dalı Başkanlığı görevlerini yürütmektedir.

Mehmet Bilen
Yrd. Doç. Dr.
1968'te Silopi-Şırnak'ta doğdu. 1990'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Din görevlilerinin hadis bilgileriyle ilgili teziyle yüksek lisansını tamamlayan yazar, "İbn Hacer'in Buhârî'ye Yöneltilen İtirazlara Verdiği Cevaplar" teziyle doktor oldu. Akademik çalışmalarını Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde sürdürmektedir.

Mehmet Dilek
Yrd. Doç. Dr.
1970'te Olur-Erzurum'da Olur ilçesinde doğdu. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu (1993) olan yazar, "Sünnette Ceza Anlayışı" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (2001). Halen Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'e geçen yazarın "Hadis Tahric Şartları Açısından Kütüb-i Sitte" adlı kitabı bulunmaktadır.

Mehmet Emin Özafşar
Prof. Dr.
1963'te Gerede-Bolu'da doğdu. 1987'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Zahid el-Kevseri, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Hadisçiliği" başlıklı tezi ile yüksek lisansını tamamladı (1989). "Fıkhî Hadisler ve Değerlendirilmesindeki Esaslar" adlı teziyle de hadis doktoru oldu (1995). Halen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi olan yazarın basılmış altı eseri bulunmaktadır. Müellif, aynı zamanda 23.10.2007'den beri Diyanet İşleri Başkanlığı Başkan Yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

Mehmet Görmez
Prof. Dr.
1959'da Gaziantep'te doğdu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu olan Görmez, aynı fakültenin Hadis Anabilim Dalı'nda "Musa Carullah Bigiyef, Hayatı, Fikirleri ve Eserleri" adlı tezi ile yüksek lisansını tamamladı (1990). "Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu" adlı çalışmasıyla da doktorasını bitirdi (1994). Yayımlanmış birçok eseri bulunan yazar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi iken 13.08.2003'ten itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı Başkan Yardımcılığı görevini yürütmüş, 11.11.2010 tarihinde de Diyanet İşleri Başkanı olarak atanmıştır.

Mehmet Sait Toprak
Yrd. Doç. Dr.
1971'de Muradiye-Van'da doğdu. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu (1996) olan yazar, "Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Üşî'nin Nisâbu'l-Ahbâr'ı" başlıklı teziyle doktor unvanını kazandı (2005). Halen Mardin Artuklu Üniversitesi'nde Süryani Dili ve Kültürü Anabilim Dalı başkanı olarak görev yapan yazarın, "Talmud ve Hadis: Karşılaştırmalı Bir Araştırma" isimli çalışması yayımlanmış eserlerindendir.

Mirza Tokpınar
Doç. Dr.
1956'da Bolvadin-Afyonkarahisar'da doğdu. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü mezunu (1978) olan yazar "Abdurrezzak b. Hemmam ve Musannefi" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (1998). Halen Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürüten yazarın, "Yahudi ve Hıristiyanlara Uymak" isimli çalışması yayımlanmış eserlerindendir.

Muhammet Ali Asar
Dr.
1977'de Karabük'te doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu (2001) olan yazar, "Hadislerde Allah Tasavvuru" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (2012). Halen Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Atama II Dairesi başkanı olarak görev yapmaktadır.

Muhammet Yılmaz
Doç. Dr.
Pozantı-Adana'da doğdu. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu (1991) olan yazar "Hadis Açısından Fahreddin er-Râzî'nin Tefsîr-i Kebîr'i Üzerine Bir İnceleme" teziyle doktor oldu (2000). Halen Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği ve dekan yardımcılığı görevlerini yazarın "İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler" adlı yayımlanmış bir eseri bulunmaktadır.

Muhittin Düzenli
Yrd. Doç. Dr.
1975'te Sinop'ta doğdu. 1998'de Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun (1998) oldu. "Rivâyetlerin Sıhhatini Belirlemede İllet ve Şâz'ın Fonksiyonu" adlı teziyle doktorasını tamamladı (2008). Halen Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliğini sürdürmekte ve Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisinin Yayın Kurulu üyeliğini yapmaktadır.

Muhittin Uysal
Doç. Dr.
1957'de Güneysınır-Konya'da doğdu. 1979'da Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu. "Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilaflı Haberler" isimli tezle doktor oldu (2000). Halen Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini sürdüren yazarın, "Peygamber Günlerinde Giyim

Kuşam ve Süslenme" adlı çalışması yayınlanmış eserlerindendir.

Murat Gökalp
Yrd. Doç. Dr.
1970'te İstanbul'da doğdu. 1994'te Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek Lisans (2001) ve doktorasını (2005) tamamladı. Halen Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan yazarın, "Din Görevlilerinin Hadis'e Yönelik Tutumları ve Bilgi Düzeyleri (Dr. Ali Albayrak ile birlikte)" adlı çalışması yayımlanmış eserlerindendir.

Musa Erkaya
Yrd. Doç. Dr.
1967'da Beyşehir-Konya'da doğdu. 1992'de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri" isimli teziyle doktor unvanını kazandı (2004). Halen Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın çeşitli akademik dergilerde yayımlanmış çalışmaları mevcuttur.

Nevzat Aşık
Prof. Dr.
1946'da Balıkesir'de doğdu. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. "Sahabenin Hadisleri Tahammul ve Nakli" çalışması ile hadis anabilim dalında doktor oldu. "el-Hemezânî Hayatı, Makâmâtı ve Tesiri", "Hz. Âişe'nin Hadisçiliği", "Sahte Sahabiler ve Uydurdukları Hadisler", "İbadette Aşırılığa Karşı Hz. Peygamber'in Tutumu" isimli eserleri neşredilenler arasındadır.

Nevzat Tartı
Doç. Dr.
1969'da Kumru-Ordu'da doğdu. 1991'de Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hadislerin Tarihsel Boyutu" başlıklı tezi ile doktorasını bitirdi (2001). Halen Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Hadisçilerin Zaman/Tarih Tasavvuru" adlı bir kitap çalışması bulunmaktadır.

Nihat Yatkın
Doç. Dr.
1955'te Erzurum'da doğdu. 1988'de Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbü'l-Musannefi" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (1998). Halen aynı fakültede Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Günahla İlgili Bir Hadisin Tahlili" isimli çalışması yayımlanmış eserleri arasında yer almaktadır.

Nimetullah Akın
Yrd. Doç. Dr.
1970'te Pasinler-Erzurum'da doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu (1993) olan yazar "Untersuchungen zur Rezeption des Bildes von Maria und Jesus in der islamischen Geschichtsüberlieferungen" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (Heidelberg Üniv./Almanya, 2002). Halen Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı dekan yardımcılığı ve öğretim üyeliği görevlerini yürütmektedir..

Nuri Tuğlu
Doç. Dr.
1968'de Durağan-Sinop'ta doğdu. 1989'da Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. mezunu "Matüridi Kelam Ekolü Çerçevesinde Kelamî Hadislerin Değerlendirilmesi" isimli teziyle doktor unvanını kazandı (2003). Halen aynı fakültede Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. "İslam'ın Şiddet Karşıtlığı" isimli çalışması yayınlanan eserlerindendir.

Osman Güner
Prof. Dr.
1964'te Erbaa-Tokat'ta doğdu. 1988'de Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap'la İlişkileri (Medine Dönemi)" adlı teziyle doktor unvanını kazandı (1995). Halen aynı fakültede Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yapan yazarın, "Ebû Hüreyre'ye Yönelik Eleştiriler (Tarihî Arkaplan)" ve "Sünnet'ten Topluma" isimli çalışmaları yayımlanmış eserleri arasındadır.

Ömer Özpınar
Yrd. Doç. Dr.
1968'de Hüyük-Konya'da doğdu. 1992'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumunda İlmî ve Fikrî Hareketlerin Etkisi (Buhari Örneği)" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (2004). Halen Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak" adlı kitabı yayımlanmış eserlerindendir.

Özcan Hıdır
Doç. Dr.
1967'de Bulancak-Giresun'da doğdu. 1992'de Medine İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "İsrailiyyat-Hadis İlişkisi: Hadis Yahudi Kültürü Tartışmaları" isimli teziyle doktor unvanını kazandı (2000). Halen Rotterdam İslâm Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığını yürüten yazarın, "Yahudi Kültürü ve Hadisler", "Avrupa'da İslamî Hayat", "Hadis Deryasından İnciler" isimli çalışmaları yayımlanmış eserlerindendir.

Rukiye Aydoğdu
1983'te Ankara'da doğdu. 2005'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tasavvuf-Hadis İlişkisi –Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî Özelinde–" ismindeki teziyle yüksek lisansını tamamladı (2008). Halen aynı üniversitede

"Hadis Kültür Tarihinde İmlâ Meclisleri" adlı tezle doktora çalışmasını devam ettirmektedir. 2006 yılından itibaren Konulu Hadis Projesi'nde aktif olarak çalışan yazar, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Diyanet İşleri Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Sadık Cihan
Prof. Dr.
Ayaş İlçesinde doğdu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1965). "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri" isimli teziyle Paris Sorbon Üniversitesi'nde doktor unvanını kazandı (1971). Atatürk Üniversitesi (1971-1984) ve Samsun Üniversitesi (1984-2001) İlahiyat Fakültelerinde çalıştı. 2001 de emekli oldu. "Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi", "Uydurma Hadislerin Doğuşunda Zındıkların Rolü", "Hadisler ve Ortaya Çıkış Sebepleri" ve " Nizamiye Medresesi ve İslam'da Eğitim-Öğretim" isimli çalışmaları yayımlanmış eserleri bulunmaktadır.

Salih Karacabey
Doç. Dr.
1957'de Çayıralan-Yozgat'ta doğdu. 1981'de Bursa Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. "Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve Şerh Metodu" ismindeki teziyle doktor oldu (1990). Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliği görevini sürdüren yazarın, "Hadis Tenkidi", "Hz. Peygamber'de Nebevî ve Beşerî Bilgi" adlı çalışmaları yayımlanmış eserleri arasındadır.

Salih Kesgin
Yrd. Doç. Dr.
1981'de Hendek-Sakarya'da doğdu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2003) ve Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi (2004) bölümü mezunu olan yazar "Hadisin Tespit ve Değerlendirilmesinde Anlama Sorunu" başlıklı teziyle doktor unvanını kazandı (2011). Halen Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürütmektedir.

Salih Şengezer
1979'da Kastamonu'da doğdu. 2004'te Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hadisleri Tedvin ve Tasnif Düşüncesinin Tarihsel Seyri" isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı (2007). Aynı üniversitede "Hadislerin Anlaşılmasında Edebî Sanatların Etkisi' konulu doktora çalışmasına devam etmektedir. 2006 yılından bu yana Konulu Hadis Projesi'nin muhtelif kademelerinde çalışan Şengezer, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Uzman Yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

Saliha Türcan
Dr.
2000'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Ferrâ'nın Kıraatlere Yaklaşımı" adlı çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı (2003). "Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü –İbn Kesîr Tefsiri Örneği Üzerinden–" adlı çalışmasıyla da doktor unvanını kazandı (2011). Konulu Hadis Projesi'nde aktif görev yapmış olan yazar, halen Antalya İl Müftülüğü'nde vaize olarak görev yapmaktadır.

Selçuk Coşkun
Prof. Dr.
1966'da Gümüşhane'de doğdu. 1989'da Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Bir Muallim Olarak Hz. Peygamber'in İnsan Telakkisi" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (1996). Halen Bayburt Üniversitesi Rektörü olarak görev yapan yazarın, "Hadise Bütüncül Bakış" ile "Sünnet ve Gelenek" adlı çalışmaları yayımlanmış eserlerindendir.

Soner Gündüzöz
Prof. Dr.
1970'te Eskişehir'de doğdu. 1994'te Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Sîbeveyh'te Kelime Yapısı" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (2002). Halen Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan yazarın "Kur'an'ın Eşsiz Dili: Kur'an'da Gramer Yanlışı İddialarına Cevap" ve "Arap Düşüncesinin Büyübozumu: Arap Dilbiliminin Felsefi ve İdeolojik Yapılanması" gibi yayımlanmış çalışmaları vardır.

Suat Koca
Arş. Gör.
1978'de Ankara'da doğdu. 2002'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Halen aynı fakültede Hadis Anabilim Dalı araştırma görevlisi olarak çalışmakta ve "Ahlak Hadisleri ve Değerlendirme Esasları" konulu doktora çalışmasını sürdürmektedir. Yazar, ayrıca 2006-2011 yılları arasında Konulu Hadis Projesi'nin muhtelif kademelerinde görev yapmıştır.

Süleyman Doğanay
Yrd. Doç. Dr.
1970'te Yeşilhisar-Kayseri'de doğdu. 1995'te Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hadis Rivâyetinde Râvî Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (2006). Halen Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hadis Anabilim Dalı öğretim üyesidir.

Talat Sakallı
Prof. Dr.
1959'da Yalvaç-Isparta'da doğdu. 1983'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Aynî'nin Hadis Kültüründeki Yeri" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (1987). Halen Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Hadislerle Hoşgörü ve Kolaylık",

"Rüya ve Hadis Rivayeti" ve "Hadis Tartışmaları" adlı çalışmaları yayımlanmış eserleri arasındadır.

Tevhit Bakan
Yrd. Doç. Dr.
1951'de Pasinler-Erzurum'da doğdu. 1975'te Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu. "Sahabenin Adâleti" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (1993). Halen Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, yayınlanmış çeşitli makaleleri bulunmaktadır.

Veli Atmaca
Doç. Dr.
1965'te Korkuteli-Antalya'da doğdu. 1988'de Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Ebû Bekr el-Beyhakî ve Kitâbü'd-De'avâti'l-Kebîri'nin Tahkîk ve Tahrici" adlı teziyle doktor unvanını kazandı (1997). Halen Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürüten yazarın, "Hadislerde Rukye" ve "Tarih Boyunca İnanç Tıp İlişkisi" adlı çalışmaları yayımlanmış eserlerindendir.

Yavuz Köktaş
Prof. Dr.
1969'da Of-Trabzon'da doğdu. 1993'te Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Metin Tahlili Açısından Fethu'l-bârî ve Umdetu'l-kârî'nin Mukayesesi" adlı teziyle doktor unvanını kazandı (1999). Halen Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Hadis Usûlü Yazıları" ve "Hadis ve Yorum" adlı çalışmaları yayınlanmış eserleri arasındadır.

Yavuz Ünal
Prof. Dr.
1963'te Fatsa-Ordu'da doğdu. 1988'de Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Cumhuriyet Türkiyesi Hadis Çalışmaları" adlı teziyle yüksek lisansını (1993), "Rivayetlerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Tespit ve Değerlendirmede Aklın Rolü" adlı teziyle doktorasını tamamladı (1997). Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanı ve Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi olan yazar, Konulu Hadis Projesi'nde editörlük görevini üstlenmiştir. Ünal'ın "Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış" ve "Hadis Geleneğinde Metin Bilinci" çalışmaları yayımlanan eserlerindendir.

Yıldıray Kaplan
1978'de Köyceğiz-Muğla'da doğdu. 1999'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Diyanet İşleri Başkanlığı Konya-Selçuk Eğitim Merkezi İhtisas Kursu'nu bitiren yazar, "Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî'nin Hadisçiliği" konulu doktora çalışmasına devam etmektedir. Kaplan, halen Diyanet İşleri Başkanlığı Diyanet İşleri Uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Yunus Macit
Doç. Dr.
1964 Çarşamba-Samsun'da doğdu. 1987'de Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Çevre" ismindeki teziyle doktor unvanını kazandı (1997). Halen aynı fakültede İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı Bölüm Başkanlığı görevini yürüten yazarın, "Ömer b. Abdülaziz'in Hadis Kültüründeki Yeri" adlı çalışması yayımlanmış eserleri arasındadır.

Yusuf Ziya Keskin
Prof. Dr.
1963'te Şanlıurfa'da doğdu. 1985'te Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Ebu Nuaym el-İsfahani'nin Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri" adlı teziyle doktor unvanını kazandı (1995). Halen Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı öğretim üyeliği görevini yürüten yazarın, "Nebevi Hoşgörü" adlı çalışması yayımlanmış eserleri arasındadır.

Zekeriya Güler
Prof. Dr.
1959'da Adana'da doğdu. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olan yazar, "Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri" adlı teziyle doktor unvanını kazandı (1993). Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı'nda görev yapan yazarın, "Hadis Günlüğü" ve "Hz. Peygamber Toplum ve Aile" gibi çalışmaları yayımlanmış eserlerindendir.

Zişan Türcan
Yrd. Doç. Dr.
1976'da Ankara'da doğdu. 1998'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Hattâbî ve İbn Hacer'in Buhârî Metinlerine Yaklaşımları" isimli teziyle yüksek lisansını (2002), "Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri" konulu teziyle doktora çalışmasını tamamladı (2008). Konulu Hadis Projesi'nde aktif görev alan yazar, halen Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı'nda yardımcı doçent olarak görevini sürdürmektedir.

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
as : aleyhisselam
AÜİFD : *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*
b. : İbn
bkz. : bakınız
bnt. : Bint
c. : cilt
çev. : çeviren
DİA : *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
haz. : hazırlayan
Hz. : Hazreti
İSAV : İslâm Araştırmaları Vakfı
md. : maddesi
no : numara
ra : radiyallâhu anh/anhâ/anhümâ/anhüm
s. : sayfa
S. : sayı
sav : sallâllâhu aleyhi ve selem
t.y. : baskı tarihi yok
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : tahkik
vd. : ve diğerleri
y.y. : baskı yeri yok
Yay. : Yayınları

N SÖZ

Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla.

Hadis ve sünnet, Kur'an'ın beyanı olması cihetiyle Müslümanların inanç, ibadet ve ahlâk esaslarını, dünya görüşlerini, hayat tarzlarını ve değer yargılarını tesis eden temel kaynaktır.

Sünnet, Kur'an'ı hayata aktaran bir vasıta olmanın yanında, Müslümanların varlık, bilgi ve değer tasavvuruna da kaynaklık eder. İslâm toplumlarının bölge, ırk, soy, yapı ve kültür farklılıkları ne olursa olsun ortaya koydukları maddî ve manevî bütün eserlerde Kur'an'ın ve sünnetin izleri vardır. İslâmiyet'in kısa sürede dünyaya yayılmasında, yerleştiği bölgelerde sürekliliğinin sağlanmasında, farklı kültür ve coğrafyalarda yaşayan mensupları arasında ortak bir yaşama biçiminin oluşmasında Sünnet-i Nebeviyye'nin rolü büyük olmuştur. Sünnet aynı zamanda asr-ı saadeti şimdiki zamana taşıma gayretinin de ana vasıtası olarak görülmüştür.

Resûl-i Ekrem'i (sav) bütün yönleriyle yeni nesillere anlatmasının yanı sıra onun (sav) sünnetini çağlara taşıyan en önemli vasıta olarak hadis, erken dönemlerden itibaren İslâm ümmetinin ilgi odağı olmuştur. Din ve dünya tasavvuruna ilişkin pek çok rivayet, muazzam bir külliyata dönüşmüş, zengin bir literatüre vücut vermiştir. Hadis âlimleri, bir yandan Resûl-i Ekrem'in (sav) hadis mirasını aslına uygun bir biçimde aktarmaya çalışırken, diğer taraftan sünnetin ilke ve değerlerini yaşanır kılmak için çaba göstermişlerdir. Hadis tarihi boyunca klâsik hadis kaynaklarımızı anlamak ve yorumlamak için gösterilen çabaların bir bakıma metin ile hayat arasında köprü kurmaya yönelik olduğu söylenebilir.

Klâsik hadis kaynaklarımızın her isteyenin rahatlıkla yararlanabileceği türden eserler olmadığı açıktır. Bu kaynaklardaki hadislerin mesajını kendi zamanlarına taşıma ve güncelleme gayreti, her çağdaki muhaddisleri harekete geçirmiştir. Bu maksatla hemen her dönemde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yakın tarihimiz de bu türden çalışmalara tanıklık etmiştir.

Bu manada Cumhuriyet döneminde TBMM'nin iradesiyle hazırlatılan bir hadis eserine değinmek yerinde olacaktır. 21 Şubat 1925 tarihinde, kuruluşunun henüz ikinci yılında, Diyanet İşleri Reisliğinin bütçesi TBMM'de görüşülürken meclis gündemine bir önerge taşınmış ve Kur'an-ı Kerim'in ve bazı İslâmî eserlerin telif ve tercümesine karar verilmiştir. İlk başlarda, elinizdeki, *Hadislerle İslâm* adlı esere benzer bir külliyat telif edilmesi düşünülmüşse de sonradan *Sahîh-i Buhârî*'nin Zeynüddin Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî (893/1488) tarafından hazırlanmış olan *Tecrîd-i Sarîh* adlı muhtasarının tercüme ve şerh edilmesi uygun görülmüştür. Bu vazife Dârulfünun müderrislerinden Babanzâde Ahmed Naim'e (1872-1934) verilmiş, ancak yazarın üçüncü cildi yayına hazırlandıktan sonra vefatı üzerine eksik kalan bu hizmeti tamamlama görevi Kâmil Miras'a (1875-1957) tevdi edilmiştir. Kâmil Miras, kalan dokuz cildi on yıl içinde tamamlamış ve eser 1947 yılında basılmıştır. *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* içerik ve üslubuyla bugün de ilmî değerini korumakta ve seçkin bir hadis kaynağı olarak kabul görmektedir.

Cumhuriyet döneminde Sevgili Peygamberimizin (sav) hadis-i şeriflerini halka ulaştırmak maksadıyla kaleme alınan ve pek çoğu münferit çalışmalardan oluşan başka eserler de olmuştur. Ancak elinizdeki eser, kapsam, katılım, altyapı, içerik ve üslup açısından gerek tarihteki ve gerekse günümüzdeki herhangi bir eser ile mukayese edilemeyecek bir özellik arz etmektedir.

Hadislerle İslâm başlığını taşıyan bu eser Sevgili Peygamberimiz (sav) tarafından sergilenen örnek tutum ve davranışları, onun (sav) söz ve hadislerindeki mesajları; kısacası onun (sav) çağlar üstü örnekliğini sade ve anlaşılır bir dille günümüz insanına ulaştırmayı amaçlayan, özelde Anadolu insanının genelde İslâm toplumunun modern zamanlardaki problem ve ihtiyaçlarını dikkate alan, hedef kitle olarak ortalama okuyucuya hitap ettiği için teknik olarak hadis ilminin sorunlarını okuyucuya açmayan, ülkemizdeki hadis uzmanlarının birikimlerinden yararlanan, seksen beş yazarın katkı sunduğu katılımcı bir çabanın ürünüdür. Aslında "Konulu Hadis Projesi" olarak adlandırılan proje kapsamında iki ürün ortaya çıkmıştır. Bunlar, "Elektronik Veri Tabanı-Hadis Bilgi Bankası" ve *Hadislerle İslâm* adlı hadis külliyatıdır.

Konulu Hadis Projesi ile öncelikle temel hadis kaynaklarındaki hadis rivayetlerinin bir araya toplanması ve konularına göre güncel bir bakış

açısıyla yeniden tasnif edilmesi amaçlanmış, bunun için de bir veri tabanı hazırlanmıştır. Bu veri tabanı, yayımlanan kitap ile ilişkili olduğu kadar ondan bağımsız bir mahiyete de sahiptir. Elektronik veri tabanında iki yüz binden fazla kayıt yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra on dokuz temel hadis kaynağındaki rivayetler bu veri tabanına kaydedilmiştir. Bu rivayetler beş bin kadar konu başlığı ile ilişkilendirilerek klâsik hadis külliyatında bulunmayan birtakım konular da güncel başlıklar altında yeniden tasnif edilmiştir. Elde edilen bu başlıklar, daha sonra, kitapta yer alması düşünülen üç yüz elli civarındaki ana başlık altında toplanmıştır. Böylece bu hadisler yazarlara elektronik ortamda kolaylıkla ulaştırılmış, ayrıca kitaptaki her bilgi bu sistem sayesinde rahatlıkla denetlenmiştir. Elinizdeki eser, böyle bir teknolojik alt yapı desteğiyle hazırlanmıştır.

Hadislerle İslâm'a gelince, eser bir mukaddime, bir giriş ve sekiz ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler şunlardır:

1. Allah, Âlem, İnsan ve Din
2. Bilgi
3. İman
4. İbadet
5. Ahlâk
6. Sosyal Hayat
7. Tarih ve Medeniyet
8. Ebedî Hayat, Ahiret.

Mukaddimede hadis tarihi ve literatürü, sünnet ve hadisi doğru anlamada temel ilke ve prensipler, Konulu Hadis Projesi'ni ortaya çıkaran şartlar (esbâb-ı mûcibe) ve elinizdeki kitabın ilkeleri, dil ve üslubu, bilimsel düzeyi ve metin iyileştirme süreci gibi hususlarda bilgiler verilmektedir. Sünnet ve hadise ilişkin temel bilgiler içermesi ve eserin hazırlanma süreçlerinde takip edilen usûl ve metotları anlatması bakımından öncelikle mukaddimenin okunması faydalı olacaktır.

Kitaptaki konuların/makalelerin yazımında belli ilkeler gözetilmiştir. Kur'an, sünnet ve sîret birlikteliğini metne yansıtmak, Kur'an-sünnet bütünlüğünü, sünnetin iç bütünlüğünü, hadislerin hayat bulduğu bağlam ve ortamı, sebeb-i vürudlarını göz önünde bulundurmak, aynı şekilde metinler arası iç bütünlüğe riayet etmek; yaşadığımız çağın gerçeklerini, niteliğini ve edebî zevkini dikkate almak, geçmişi bugünün algısıyla tasavvur etmekten sakınmak, hadislerde geçen kelime, deyim ve kavramla-

rın Resûl-i Ekrem (sav) dönemindeki anlamlarını tespit etmek bunlardan birkaçıdır. Ayrıca eser temel olarak hadis alanındaki birikimi ve hadis kültürünü ortalama okura taşımayı ve günümüz insanına İslâm mesajını hadislerle vermeyi hedeflediğinden, makalelerde râvi ve senedle ilgili teknik bilgilere ve hadis alanındaki akademik problemlere değinilmemiş; tefsir, fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi bilimlere ilişkin teknik tartışmalara da yer verilmemiştir. Özellikle fıkhî konular her mezhebin kaynak kitaplarına bırakılmış, ilgili yazılarda fıkhî ihtilaflar yerine konunun hikmet yönü üzerinde durulmuştur.

Konu yazımında "hadislerin hadislerle yorumu" şeklinde ifade edilebilecek bir yaklaşım tarzı benimsenmiştir. Bir hadis metninin, hatta isnadının satır aralarında kalmış birtakım bilgilere dahi yeri geldiğinde tarihsel ve kültürel bir değer atfedilmiştir. Ancak her konuda, ilgili rivayetlerin tamamının kullanılamadığını ifade etmemiz gerekir. Zira kitapta yer alan konuların pek çoğu hakkında yüzlerle hatta binlerle ifade edilebilecek sayıda hadis bulunmaktadır. Sayfa ve kelime sınırlaması nedeniyle her konuda yaklaşık otuz hadis kullanılmıştır. Bu hadislerin mana itibariyle kuşatıcı olmasına ve metinde kullanılamayan diğer hadislerin de içeriğini yansıtacak nitelikte olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca çok uzun olan, birden fazla konusu bulunan, metni tamamen zikredilmeyen veya daha önce verilen metinden sadece birkaç kelime farklılığı olan hadisler, konu bütünlüğü dikkate alınarak mezcedilmiş ve atıf yoluyla zikredilmiştir.

Hadislerle İslâm, konu yazım tekniği ve içeriği itibariyle özgün bir tarza sahiptir. Her şeyden önce bu kolektif çalışma, muhtelif konularla ilgili hadislerin alt alta sıralandığı bir derleme değil; konu merkezli bir eserdir. Eserde, muayyen bir konuya dair tüm rivayetler, girişi, gelişmesi, sonucu ve kurgusu olan bir yazı sistematiği içinde harmanlanarak/yorumlanarak sunulmuştur. Bir konu, Kur'an ayetleri başta olmak üzere ilgili tüm rivayetler ışığında bütüncül bir bakış açısıyla etraflı bir biçimde ele alınmıştır. Resûl-i Ekrem'in (sav) örnek hayatı, sünneti ve uygulamaları, meydana getirdiği ilk İslâm toplumu, hadisler aracılığıyla resmedilmeye çalışılmıştır.

Konu yazımında mümkün olduğunca kuşatıcı, özgün ve çarpıcı başlıklar belirlenmiştir. Eserde yer alan bütün konularda, başlıktan sonra, ortalama beş hadise yer verilmiştir. 'Serlevha hadis' adı verilen bu rivayetlerin sahâbî râvisi, Arapça metni, Türkçe tercümesi ve kaynağı da belirtilmiştir. Serlevha hadisler, muteber kaynaklardan ve konunun ana fikrini

yansıtan kapsamlı hadislerden seçilmiştir. Metinlerin yazımında, anlatım tarzı olarak bazen tasvir edici, çoğunlukla da tahkiye yöntemi denilen öyküleyici anlatım biçimi tercih edilmiştir. Özellikle metinlerin girişinde konuyla ilgili bir hadisin hikâyesi anlatılmış ve okuyucunun, hadisi zihninde canlandırarak algılaması amaçlanmıştır. Hadisin vârid olduğu zaman, mekân, durum ve hadiste geçen kişiler tespit edilmiş ve bu çerçevede bir tahkiye ile konuya başlangıç yapılmıştır. Bir hadisi doğru anlamak için gerektiğinde o hadisin tüm tarikleri/varyantları araştırılmıştır. Hadisi nakleden sahâbî hakkında nitelendirici kısa bir bilgi verilmesi yazıları akıcı kılan bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Hadislerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında geleneksel izahlardan büyük oranda istifade edilmiştir. Bu bağlamda hadisin yanı sıra tefsir, siyer ve tarih kaynakları ile hadis şerhleri en çok müracaat edilen eserler olmuştur. Ayrıca metinlerde yer alan rivayette geçen ve metnin anlaşılması açısından önem taşıyan bazı şahıslar, râviler, kabileler, şehirler/mekânlar ve kavramlar ile ilgili kısa bilgiler, konu bütünlüğünü bozmayacak biçimde metne yansıtılmış; hadislerin Türkçeye aktarılmasında ise hadiste verilen mesajın en yalın ve anlaşılır bir biçimde okuyucuya sunulması hedeflenmiştir.

Hadislerle İslâm'ı oluşturan makalelerdeki bilgiler temelde Kur'an-ı Kerim'e ve on dokuz hadis kitabına dayanmaktadır. Bunların dışında konu yazımında kullanılan bilgilere kaynaklık eden iki yüzden fazla esere atıfta bulunulmuştur. Dipnotlarda gösterilen kaynakların başında yer alan rumuzlar (ID numaraları), Konulu Hadis Projesi'nin web tabanındaki kayıt numaralarıdır.

Eserin tamamında kullanılan ve atıfta bulunulan ayet ve rivayetlerin toplamı –mükerrerleriyle birlikte– 25.147'dir. Tekrarsız olarak atıfta bulunulan rivayetlerin sayısı ise 9.782'dir. Bu istatistikî bilgiler, eseri okuyanların dikkate değer düzeyde hadis bilgisi ve kültürüyle buluşacağı anlamına gelmektedir. Ancak eser, asla bütün sahih hadisleri kuşatma iddiası taşımadığı gibi, bu kitapta yer almayan hadislerin sahih ve geçerli olmadığı iddiasında da bulunmamaktadır. Esasen eserde hadislere karşı 'sahih/sahih değil' gibi bir ayrıştırmaya dayalı yaklaşım izlenmemiştir. Hadislerin sıhhat açısından değerlendirilmesinin kendi içinde önemli ve faydalı tarafları bulunsa da bunun hadislerin rivayet dönemine özgü bir bilgi tasnifi olduğu unutulmamalıdır. Hadis rivayetleri ile İslâm toplumunun dinî, ahlâkî, kültürel, tarihsel ve toplumsal kabul ve değerleri arasında sıkı bir

irtibat bulunduğu düşünüldüğünde, hadis rivayetlerini değerlendirmek için onların sıhhati ve sübutu hakkında verilecek *sahih*, *hasen* veya *zayıf* gibi hükümlerle iktifa etmenin daraltıcı bir yaklaşım olduğu düşünülebilir. Bu noktada hadis rivayetlerine yönelik anlayıcı, açıklayıcı, kuşatıcı, tutarlı, bütünlükçü ve işlevsel yaklaşımları dikkate almak yerinde bir tavır olarak görünmektedir.

Kitaptaki makaleler içerik, bütünlük, tutarlılık ve üslup açısından yukarıda belirtilen ölçütler çerçevesinde üst kurul üyeleri ve proje bünyesinde çalışan uzmanlar tarafından değerlendirilmiş ve genel olarak beş aşamalı bir incelemeye tâbi tutulmuştur. Bu inceleme esas itibariyle, seksen beş farklı yazar tarafından kaleme alınan ön metinler arasında belli bir uyum ve birlikteliğin sağlanmasına yöneliktir. Ancak gerek metinlerin yazımı ve tashihi sırasında gösterilen çabalar, gerekse eserin Diyanet İşleri Başkanlığı himayesinde varlık bulması kitabın oluşumuna katkı veren akademik heyetin bilimsel sorumluluğunu ortadan kaldırmadığı gibi, eserin yanlış ve hatadan azade olmasını da gerektirmez. İslâm ilim geleneği içinde kaleme alınan bütün kitaplar, bir yönüyle, "Kur'an'dan başka hiçbir kitap hatasız değildir." tespitinin birer numunesidir. Bu itibarla yapıcı ve anlamlı her eleştirinin dikkate alınacağı özellikle belirtilmelidir.

Hadislerle İslâm, okuyucuyu Hz. Peygamber'in (sav) rahmet ve hikmet dolu dünyasını keşfetmeye davet eden bir çağrı olarak görülmelidir. Allah Resûlü'nün (sav), hadislerden süzülüp gelen kutlu nefesini hissetmek, onun (sav) gönüllere hayat veren âb-ı kevserinden kana kana içmek; onun (sav) hakikat çağrısına kulak vermek; onun (sav) imanına, ibadetine, ahlâkına, takvasına, örnekliğine, değerlerine, dualarına, beşerî münasebetlerine tanıklık etmek; onun (sav) varlık ve bilgi ufkunda seyreylemek, tarihin ve medeniyetin önemli kavşaklarında onun (sav) izini sürmek ve nihayet varlık âleminin ötesine ve sonsuzluğun bilgisine ulaşmak isteyenlere, bu davete icabet etmek tavsiye edilir.

Yaklaşık altı yıllık bir emeğin ürünü olan bu eser, mesailerine bizzat şahit olduğum çok sayıda muhterem ilim adamının, kıymetli ilim yolcusu gençlerin ve kurulların gayretleri ve değerli katkılarıyla ortaya çıktı. Hepsine ayrı ayrı gönülden teşekkür ediyorum. Üst kurul (Bilim Kurulu) teknik alt yapıdan metinlerin yazımı ve redaksiyonuna kadar projenin her aşamasında birikim ve deneyimlerini paylaşarak projeye katkı sundu. Editörler Kurulu metinleri birkaç kez titizlikle okudu ve en iyi metne ulaşmak

için ellerinden geleni yaptı. İlmî ve edebî redaksiyon heyeti bir kuyumcu hassasiyetiyle çalıştı ve metinlerin hatasız olması için fedakârca çaba gösterdi. Akademik Heyet (yazarlar) bilimsel birikimlerini, fikir ve gönül dünyalarını yazılarıyla ortaya koyarak esere katkıda bulundu. Din İşleri Yüksek Kurulu eseri inceleyerek kıymetli mülahazalarını paylaştı. Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti projenin maddi külfetini üstlendi ve ona sahip çıktı. Türkiye Diyanet Vakfı İLKSAY Kurulu, teknik alt yapıdan dosyalamaya varıncaya kadar projenin her aşamasıyla yakından ilgilendi. Diyanet İşleri Başkanımız Prof. Dr. Ali Bardakoğlu projenin başlamasına ve hayat bulmasına vesile oldu. Bu özgün ve hayırlı çalışmaya katkı sunan herkese en kalbî şükranlarımı sunuyorum.

Eserin, mana dünyamızda ve düşünce ufkumuzda yeni pencereler açmasını, ülkemiz, gönül coğrafyamız, İslâm âlemi ve tüm insanlık için yararlı olmasını Cenâb-ı Mevlâ'dan niyaz ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet Görmez
Diyanet İşleri Başkanı

UKADDİME

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A) Din-Vahiy-Nübüvvet

İnsan, eşref-i mahlukâttır. En güzel surette yaratılmış, akıl ile donatılmış bir varlıktır. Allah'ın mükerrem kıldığı, aralarından elçiler seçerek dünya hayatında bir varoluş sınavına tâbi tuttuğu gaye varlık insan. İnsanın varlık gayesi Allah'ın varlığını, birliğini ve hâkimiyetini kabul edip sadece O'na kulluk etmektir.

Allah, âlemi insan aklının kavrayabileceği mükemmel bir düzenle yaratmıştır. Bu düzen, insan aklını Kâdir-i Mutlak olan, eşi ve benzeri olmayan bir tek ilâhın varlığını ve hükümranlığını kabul etmeye çağırır. "Akıl sahiplerini kendi istekleri ile iyilikleri yapmaya sevk eden ilâhî bir nizam"[1] şeklinde tanımlanabilecek olan *din* de insanı Allah'a imana, itaat ve kulluk etmeye davet eder. Din, bireysel ve toplumsal birçok imanî ve ahlâkî ilkeler getirerek insana Allah'a kulluğun yol ve yöntemlerini öğretir. Kur'ân-ı Kerîm'de; *"(Ey Muhammed!) Şüphesiz biz o Kitab'ı sana hak olarak indirdik. Öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et."* ve *"Oysa kendilerine, dini yalnız Allah'a halis kılıp O'nu birleyerek Allah'a kulluk etmeleri, namazı kılmaları, zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte doğru din budur."*[2] âyetleriyle bu hakikate işaret edilmiştir. Yine Kur'an'ın beyanı vechile *"Allah katında din İslâm'dır."*[3]

İslâm, insan tabiatına ve fıtrata en uygun dindir. İslâm'ın özü, Allah'a tam teslim olmayı ve sadece O'na kul olmayı ifade eden "hanîflik"tir. Nitekim Yüce Allah, *"(Habibim) sen yüzünü bir hanîf olarak (dini sadece Allah'a has kılarak) dine, Allah'ın o fıtratına çevir ki O, insanları bunun üzerine yaratmıştır..."*[4] buyurmuş, Resûlullah (sav) da bir hadisinde Allah'ın bütün insanları hanîf olarak yarattığını söylemiştir.[5] Bir başka hadiste Allah'ın en sevdiği din olarak ifade edilen[6] "hanîflik", Kur'an'da, *"Millete İbrâhîme hanîfen"*[7] ifadesiyle İbrâhim Peygamber'e izafe edilmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed Mustafa (sav) peygamberlik geleneği içinde kendisini, bir

[1] Elmalılı, *Hak Dini*, I, 92-93.
[2] Beyyine, 98/5.
[3] Âl-i İmrân, 3/19.
[4] Rûm, 30/30.
[5] M7207 Müslim, Cennet, 63.
[6] HM2107 İbn Hanbel, I, 236.
[7] Bakara, 2/135.

binanın eksik kalmış son tuğlasına benzetmiştir.[8] Bütün peygamberler Allah'tan aldıkları ve özde aynı olan dini/İslâm'ı tebliğ etmişler ve risâlet Hz. Peygamber'le (sav) son bulmuştur.

Din, sadece Allah-insan ilişkisini düzenleyen gizli ve mücerret bir kabul değildir. O, aynı zamanda insanın hemcinsleriyle ve tabiatla olan ilişkilerini belli ölçülere bağlayan mânevî değerler bütünüdür. Zira Allah'ın peygamberleri aracılığıyla insanlığa gönderdiği vahyin hedefi, insan aklını, gönlünü ve inancını her türlü şüphe ve şaibeden arındırmak *(ihlâs)*, insanın Yaratıcı'sına karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesini sağlamak *(takva)* ve insanlık için Yüce Allah'ın tayin ettiği ölçülere göre bir dünya hayatı tesis etmektir *(İslâm)*. Böylece bir taraftan kâinatı müşahede ederek ve inceleyerek tabiatın düzenini keşfetmekle emrolunan insanoğlu, diğer taraftan bu düzeni yaratan Allah'a teslim olmaya, kulluk ve taatıyla da bu teslimiyetini göstermeye davet edilmiştir. Bu davet, tarih boyunca Allah tarafından insanlar arasından seçilen peygamberler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Kur'an'da âdemoğlu ile Allah arasında yapılan bir sözleşmeden bahsedilmektedir. Buna göre, insan dünyada işleyeceği kötülüklerden kendisinin sorumlu olduğunu kabul edecektir.[9] İşte peygamberler, daha insan yaratılmadan önce onun özüne yerleştirilen ve dünyaya geldikten ve kendini fark ettikten sonra da bilincinde ve vicdanında yerleşik bulunan sözleşmeyi ona hatırlatmakla görevlendirilmişlerdir. Hz. Âdem'den (as) Hz. Muhammed'e (sav) kadar tarihin çeşitli zamanlarında, farklı bölgelere birçok peygamber gönderilmiştir. Bu peygamberlerin çoğu, kendilerini uyarmakla görevlendirildikleri toplumların içinden seçilmişlerdir. Allah'ın elçilerinin insanüstü vasıflara sahip melekler arasından değil de insanlar arasından seçilmiş olmaları, zaman zaman inkârcılar tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Nitekim Kur'an'da, "*Sizi uyarması ve sizin de Allah'a karşı gelmekten sakınıp rahmete ulaşmanız için, içinizden bir adam aracılığı ile Rabbinizden size bir zikir (vahiy ve öğüt) gelmesine şaştınız mı?*" buyrulmaktadır.[10] Bu şaşkınlığı yaşayanlara karşı Kur'an, peygamberlerin birer melek olmadıklarını, çarşı ve pazara giden, yiyip içen birer insan olduklarını hatırlatmıştır.[11] Din, insan içindir ve bir insan aracılığıyla insanlığa getirilmiştir. İlâhî bildiriler ancak *insan* bir peygamber vasıtasıyla insan hayatında karşılığını bulabilirdi. Bunun için de dini insanlara tebliğ etmekle görevli olan elçiler, bu dinin nasıl yaşanacağını ve hayata aktarılacağını bizzat göstererek halklarına önderlik etmişlerdir.

[8] B3535 Buhârî, Menâkıb, 18.
[9] A'râf, 7/172-173.
[10] A'râf, 7/63.
[11] Furkân, 25/20.

İnsanın her türlü maddî ihtiyacına karşılık olarak yeryüzünde çeşitli nimetler var eden Cenâb-ı Hakk'ın, onun ruhsal ve mânevî ihtiyaçlarını göz ardı etmesi düşünülemez. Allah (cc) bildirilerini *vahiy* olarak bilinen özel bir iletişim yoluyla elçilerine iletmiştir. Nitekim bir âyette, *"Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[12] buyrulmaktadır. İlâhî iradenin insan hayatına müdahalesini ifade eden vahyin tek şahitleri, onu alan resûllerdir. Peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırılan ilâhî bildiriler, bizzat peygamberlerin örnekliği ile görünür ve yaşanır kılınmıştır. Nitekim *"Biz her peygamberi sırf, Allah'ın izni ile kendisine itaat edilmek üzere gönderdik..."*[13] âyetinde ilâhî gayenin esasen insanların peygambere uymaları olduğu ifade edilmektedir. Allah (cc) akıl ve irade sahibi kıldığı insanın, peygamberlerin telkinlerini ve uyarılarını dikkate alarak ve özgür iradesini kullanarak hakikate ulaşmasını dilemiştir: *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi..."*[14]

Din insanlara iki kaynak vasıtasıyla ulaşmıştır. Bu kaynaklar, vahiy ve vahyin şekillendirdiği peygamberlerin kişilikleri, yaşantıları, söz ve davranışlarıdır. Bu iki kaynak dini anlamada ayrılmaz bir bütünlük oluştururlar. Dinin tam anlamıyla kavranması, birey ve toplum hayatına yansıması ancak bu bütünlüğün korunmasıyla mümkündür. Bugün için Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (sav) söz ve davranışları, yani sünneti bütün inananlar için İslâm'ın vazgeçilmez ve birbirinden ayrılamaz iki temel kaynağıdır.

B) Sünnet ve Hadis

Hz. Peygamber'in İslâm dinindeki yerini kavramadan onun sünnet ve hadisinin önemini anlayabilmek güçtür. Her şeyden önce Allah'ın Kitabı'nın mübelliği ve en iyi tercümanı olan Hz. Peygamber, bir Müslüman için yegâne hayat ölçüsü ve en mükemmel şahsiyet örneğidir. Nitekim Allah (cc), *"Gerçekte Allah Resûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır."*[15] buyurmaktadır. Yüce Allah, Hz. Peygamber'in tüm inananlar için örnek olduğunu söylediğine göre, kendisinden sonraki kuşaklar onun bu örnekliğini hayatlarına nasıl yansıtacaklar? Bu sorunun cevabı, her şeyden önce Hz. Peygamber'in bıraktığı bilgi mirasının iyi ve doğru bir biçim-

[12] Şûrâ, 42/51.
[13] Nisâ, 4/64.
[14] Bakara, 2/213.
[15] Ahzâb, 33/21.

de korunmasıyla mümkün olabilirdi. Bu yüzden İslâm toplumunun çok erken döneminden itibaren bu durumun bilincinde olan İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarını kayıt altına almayı bir sorumluluk addetmişlerdir. Sünnet ve hadis mirası, ilk nesilden itibaren Müslümanların ibadet ve ahlâka dair hususlarda olduğu gibi günlük yaşantılarında ortaya çıkan sorunların çözümünde de vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olmuştur.

Resûlullah (sav), kendisine indirilen vahyin tebliği yanında onun *tebyîni* yani açıklanmasıyla da görevlendirilmişti. Onun Kur'an âyetlerine ilişkin yaptığı açıklamalar, tefsir veya yorumlar "*hadis*", ilâhî buyrukları hayata geçirmek suretiyle gösterdiği uygulamalar da "*sünnet*" olarak adlandırılır. Nitekim Abdullah b. Ömer, kendisine, "Biz Kur'an'da korku namazını (savaş ortamında kılınan namazı) ve hazar namazını (olağan şatlarda yolculuk dışında kılınan namazı) bulduğumuz hâlde, neden sefer namazını (yolculukta kılınan namazı) bulamıyoruz?" diye sorulduğunda, "Biz bir şey bilmezken, Allah bize Muhammed'i gönderdi ve biz de onun ne yaptığını görmüşsek, öyle yapıyoruz." cevabını vermiştir.[16]

Sünnet ile hadis aynı şeyi ifade etmemektedir. Ancak zaman zaman ikisi aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu iki kavramın tam olarak ne ifade ettiğini anlamadan nebevî bilgi mirasını bugüne taşımak mümkün değildir.

1. Sünnet

Kelime olarak "yol, güzergâh, âdet, gidişat ve davranış tarzı" gibi anlamlara gelen "*sünnet*" sözcüğü, "yeni bir şekil vermek, yeni bir şey ortaya koymak, iyi veya kötü çığır açmak, bir yola girip yürümek, bir durumu belirlemek, toplum için kural koymak" gibi anlamlara da gelmektedir.[17] Arap dilinde "*tarîk, sebîl, sırât, mezheb, menhec*" gibi yol ve yöntem mânâsına gelen farklı kelimeler vardır. Ancak hiçbiri tam olarak sünnetin karşılığı değildir. Bununla beraber sünnet, bu kelimelerin tümünü içeren kapsamlı, şemsiye bir kavramdır.

Sünnet, "Allah'ın çizdiği yol, belirlediği değişmez kanun" anlamlarında Kur'an'da *sünnetullah* ve *sünnetü'l-evvelîn* gibi terkiplerle geçmektedir.[18] *Sünnetullah* Allah'ın hikmeti gereği, gerek âlemin yapısına ilişkin koyduğu ilâhî kanunlar gerekse toplumların yapıları ve ömürleri ile ilgili koyduğu kuralları; *sünnetü'l-evvelîn* ise Allah'ın insan hayatı için belirlediği değişmez kuralları ifade eder.[19]

[16] MU336 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 2; İM1066 İbn Mâce, İkâmet, 73.
[17] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, S-N-N md.
[18] Ahzâb, 33/38, 62; Fâtır, 35/43; Mü'min, 40/85; Feth, 48/23.
[19] Musa Cârullah Bigiyef, *Kitâbü's-Sünne*, s. 5.

Sünnetü'n-Nebî yani Peygamber'in sünneti ise, temel İslâm bilimlerinin her birinde farklı anlaşılmış, her bir ilim dalı kendi amaç ve ihtiyaçları doğrultusunda sünnete farklı tanımlar getirmiştir.

Hadisçilere göre sünnet, "Şer'î bir hüküm ifade etsin ya da etmesin, Hz. Peygamber'in bütün söz, davranış, onay ve hayatına dair bilgilerdir." Fıkıhçılara göre, farz ve vacipler dışında Hz. Peygamber'den gelen hükümlerdir. Usulcülere göre, Kur'an dışında, Hz. Peygamber'in şer'î bir hüküm teşkil eden söz, davranış ve onaylarıdır. Kelâmcılara göre ise, bid'at kavramının karşıtıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de "Peygamberin sünneti" şeklinde bir ifade yer almamakla birlikte Kur'an'daki "*üsve-i hasene*", Resûlullah'ın sünnetini içeren ve ona "*ittiba*" ve "*itaat*"i ifade eden geniş çağrışımlı bir terkiptir. Kur'an'da geçen Peygamber'in üstun *ahlâkı* ve örnekliği mânâsındaki *üsve* nitelemesi, sahâbe ve sonraki nesiller tarafından Peygamber'in sünneti olarak tanımlanmıştır.[20] Peygamber Efendimizin "sünnet"i onun ibadet, ahlâk ve gündelik hayata ilişkin davranışlarını veya uygulamalarını içerir. Sünnetinin hedefi, inananların bu davranış ve uygulamalarda kendisini örnek almalarıdır. Nitekim büyük dil âlimi İbn Manzûr bu bağlamda Arap dilindeki (وسَنَنْتُ لَكُمْ سُنَّةً فَاتَّبِعُوهَا): "*Sizin için bir yol/davranış tarzı belirledim. Öyleyse ona uyun.*" şeklindeki kullanıma atıfta bulunmuştur.[21] Bazen yeni ortaya konulan davranış kötü de olabilir. Mamafih Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle demiştir: "*Kim İslâm'da güzel bir işe öncülük ederse* (مَنْ سَنَّ فِى الإِسْلاَمِ سُنَّةً حَسَنَةً) *hem (kendi yaptığının) sevabını, hem de kendisinden sonra o işi yapanların sevaplarını alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir gidişe öncülük ederse* (وَمَنْ سَنَّ فِى الإِسْلاَمِ سُنَّةً سَيِّئَةً) *hem kendi günahını, hem de kendisinden sonra onu yapanların günahını alır. Yine onların günahından da bir şey eksilmez.*"[22]

Sahâbe ve tâbiûn nesillerinde, sünnet denildiği zaman ilk akla gelen Hz. Peygamber'in uygulamaları olsa da zaman zaman Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in ve Hulefâ-i Râşidîn'in uygulamalarının da sünnet olarak nitelendiği görülmüştür. Tâbiûn neslinde, sahâbenin söz ve uygulamalarının, Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetlerinin kapsamı içine alınıp alınmayacağı, diğer bir ifade ile sahâbenin yorum ve yaklaşımlarının da sünnet olarak mütalaa edilip edilmeyeceği hususunda ihtilâf edilmiştir. Nitekim İbn Şihâb ez-Zührî (124/742) ile hadisleri (ilim) ve sünnetleri derlemeye çalışan Sâlih b. Keysân (140/757), önce Hz. Peygamber'den gelen her şeyi

[20] Guraya, Muhammed Yusuf, *Sünnetin Nehği Sorununa Metodik bir Yaklaşım*, s. 33.
[21] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, S-N-N md.
[22] M2351 Müslim, Zekât, 69; M6800 Müslim, İlim, 15.

yazdıklarını, sonra da sahâbeden gelenleri yazdıklarını, ancak kendisinin, sahâbeden gelenleri sünnet olarak görmediği için yazmadığını, Zührî'nin ise onları da yazdığını, neticede onun kârlı çıktığını, kendisinin ise kaybettiğini anlatmaktadır.[23]

Erken dönem İslâm fıkıhçılarına göre *Peygamber'in sünneti,* ibadet ve muâmelâtla ilgili hususları kapsayan bir içeriğe sahipti. Umumiyetle Medineli fakihlerin görüşlerini ve uygulamalarını yansıtan İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*[24] adlı eseri, bu konuda önemli bir kaynaktır. *el-Muvatta'*daki *sünnet* tabirinin genellikle Medine'de yaygın olarak uygulanan ve yerleşik tatbikat haline gelen düzenlemeler anlamında kullanıldığı kabul edilir.[25] İlk İslâm toplumunun merkezi olan Medine, Sevgili Peygamberimizin söz, uygulama ve hatıralarını barındırdığı içindir ki "Dârü's-Sünne" (sünnet yurdu) olarak adlandırılmıştır. Hz. Peygamber'in sünneti her zaman Müslüman toplumlarda inanç ve uygulama birliğini sağlamış ve Müslümanların ortak davranış biçimi sergilemelerini mümkün kılmıştır.

Sünnet, Kur'an'ın Müslüman toplumsal hafızada iyice yer etmesini sağlayan bir unsurdur. Sünnet, Kur'an'ın bir açılımı ve izahıdır. Kur'an'da yer alan ilâhî buyruk ve tavsiyelerin Müslümanların gündelik hayatına aktarılması sünnet sayesinde gerçekleşmiştir. Kur'an'ın Müslümanlar için ulaşılmasını ve oluşturulmasını istediği *"vasat ümmet"*[26] ve *"hayırlı ümmet"*in[27] teşekkülü ancak Hz. Peygamber'in sünneti sayesinde olmuştur. Şamlı meşhur fakih Mekhûl'e (100/718) nispet edilen, "Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'an'a olan ihtiyacından daha fazladır." (اَلْقُرْآنُ أَحْوَجُ إِلَى السُّنَّةِ مِنَ السُّنَّةِ إِلَى الْقُرْآنِ)[28] şeklindeki söz, sünnetin Kur'an'ın anlaşılması ve hayata aktarılması konusunda ne kadar vazgeçilmez yeri olduğunun bir ifadesi olarak anlaşılmalıdır.

Sünnet, aslında ibadet ve muâmelâta ilişkin nebevî uygulama ve takrirlerin yanında Peygamber'in (sav) ahlâkî, ananevî, hatta insanî ve sosyo-politik tasarruflarını içeren çok daha geniş bir çağrışıma sahiptir. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm'de *"üstün ahlâk sahibi"*[29] ve müminler için de *"güzel bir örnek"*[30] olarak sunulan ve kendisine uyulması istenen[31] Resûl-i Ekrem'in sünneti Müslümanlar için hayatî önemi haizdir.

Elbette onun bütün söz ve davranışlarının sünnet kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği; bunun bir sınırının olup olmadığı; sınırı varsa hangi esaslara göre bu sınırın belirleneceği; sünnetin harfiyyen izlenmesi gereken bir davranış kalıbı olup olmadığı; sünnet olan bir davranışın

[23] MA20487 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 258.
[4] Burada "Çiğnenmiş, takip edilen yol" demek olan *uvatta'* ile sünnet arasındaki anlam ilişkisine dikkat çekmek gerekir.
[25] Guraya, *A.g.e.*, 80.
[26] Bakara, 2/143.
[27] Âl-i İmrân, 3/110.
[28] Mervezî, Muhammed b. Nasr, *es-Sünne*, s. 33, no: 104, Hatîb, *Kifâye*, s. 30.
[29] Kalem, 68/4.
[30] Ahzâb, 33/21.
[31] A'râf, 7/158; Âl-i İmrân, 3/31-32; Nisâ, 4/80; Mâide, 5/92.

arkasında esas uyulması istenen ahlâkî ilkelerin bulunup bulunmadığı her zaman üzerinde durulan soru ve konular olmuştur. Sünnetin değeri, Müslümanların hayatlarındaki yeri ve nasıl anlaşılması gerektiği "sünneti anlamada temel ilke ve esaslar" başlığı altında etraflıca ele alınacaktır.

2. Hadis

Sözlük anlamı "yeni" demek olan "*hadîs*" sözcüğü, "kadîm" (eski) kelimesinin zıddıdır.[32] Aynı zamanda "haber" anlamına da gelen hadis, Kur'ân-ı Kerîm'de ilâhî bir haber anlamında "Kur'an'ın karşılığı olarak kullanıldığı gibi[33] "*hadîsü Musa*" (Musa'nın haberi)[34] "*hadîsü'l-cünûd*" (orduların haberi) ifadelerinde de "kıssa" veya "haber" anlamında kullanılır. Hz. Peygamber de zaman zaman Kur'an'dan söz ederken "*ahsenü'l-hadîs*" (sözlerin en güzeli)[35], "*hayrü'l-hadîs*" (sözlerin en hayırlısı)[36], "*asdaku'l-hadîs*" (sözlerin en doğrusu)[37] tabirlerini kullanmıştır. Râğıb el-İsfehânî, hem Kur'an'a hem de Hz. Peygamber'in sözlerine karşılık gelecek şekilde *hadis* kelimesine şöyle bir tanım getirmektedir: "(Hadis) insana, işitmek ya da vahiy almak suretiyle uyku halinde veya uyanıkken ulaşan her türlü sözdür."[38] Ancak daha sonraları hadis kelimesi, sözlük mânâsının dışında Hz. Peygamber'in sözlerini ifade eden özel bir sözcük olarak kullanılmıştır.

Hadis, Sevgili Peygamberimizin sözleri için kullanılan özel bir sözcük olmakla birlikte, onun sözlerini ifade etmek üzere hadis yerine başka sözcükler de kullanılmıştır. Bunların başında "*haber*" kelimesi gelmektedir. Sahâbe devrinde ve daha sonraki dönemlerde *haber* sözcüğü, Resûl-i Ekrem'in sözleriyle onun fiillerini ve tasviplerini bildiren *haber*ler anlamında kullanılmıştır. *Haber* sözcüğü *hadise* nazaran daha kapsamlıdır. "Bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak" mânâsına gelen "*hubr*" (*hıbre*) kelimesinden türemiş bir isim olan *haber*, terim olarak "geçmişte meydana gelen veya gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren söz" veya "mahiyeti itibariyle doğru ve yanlış olma ihtimali bulunan söz" anlamına gelmektedir.[39] Hatîb-i Bağdâdî (463/1071) *el-Kifâye* adlı meşhur eserinin girişinde nebevî sünnetin öneminden kısaca bahsettikten sonra "haberler ve kısımları" başlığı ile bir bölüm açar ve haberi bilgi değeri bakımından "doğru ve yalan olma ihtimali bulunan şey/söz" diyerek tarif ettikten sonra iki kısma ayırır:

1. *Tevâtür (Mütevâtir) Haber*: Yalan söylemek üzere ittifak etmeleri âdeten ve aklen imkânsız olacak derecede kalabalık bir topluluğun verdiği

[32] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, H-D-S md.
[33] Kehf, 18/6.
[34] Tâ-Hâ, 20/9.
[35] HM14484 İbn Hanbel, III, 320.
[36] M2005 Müslim, Cum'a, 43.
[37] N1579 Nesâî, Îdeyn, 22.
[38] İsfehânî, *Müfredât*, s. 110.
[39] Yavuz, Yusuf Şevki, "Haber", *DİA*, XIV, s. 346

haberdir. Bu tür haberlerin doğruluğuna kesin olarak hükmedilir ve bunların verdiği bilgi zorunlu bilgidir, kesinlik ifade eder.

2. *Âhâd Haber*: Tevâtür derecesine ulaşmayan haberdir. Bu tür haberler, kesin bilgi ifade etmezler. Bu haberlerin doğruluğu konusunda zan/yüksek bir kanaat oluşursa, bu durumda o bilgiye göre hareket etmek gerekir.[40]

Hadis kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılan bir başka sözcük ise "*eser*"dir. "Bir şeyin artığı; kılıç darbesi" gibi anlamlara gelen *eser* kelimesi, hem Hz. Peygamber'e, hem sahâbîlere hem de sahâbeden sonraki tâbiûn nesline nispet edilen haberleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bazı âlimler *eser* terimiyle sadece Peygamber'e ve sahâbeye ait haberleri, bazıları da sadece sahâbeye ait olanları kastetmişlerdir.

Resûl-i Ekrem'e ait olduğu belirtilerek aktarılan hadislere "*merfû*", sahâbeye ait olduğu söylenenlere "*mevkûf*", tâbiûndan herhangi birine ait olduğu ifade edilen hadislere ise "*maktû' haber*" adı verilmiştir.

Hadis sözcüğüyle yakından ilgili olan bir başka sözcük de "*rivayet*" kelimesidir. Sözlükte "sulamak, kana kana su içmek" mânâlarına gelen *rivayet*, Hadis İlmi'nde, sünnet veya hadisi kaynağına nispet ederek nakletmek demektir. Hadisi nakledene de "*râvi*" denir.[41]

Haber, eser ve *rivayet* sözcüklerinden başka hadisle özdeşleşen bir başka kelime de "*ilim*"dir. İslâm'ın erken devirlerinde *ilim* denildiğinde hiç şüphesiz bununla *hadis* ve *Hadis ilmi* kastedilmiştir. Birçok İslâm âlimi tarafından yapılan şu uyarı ilim ile hadis, hadis ile din arasındaki sıkı bağı vurgulayan bir içeriğe sahiptir: "Şüphesiz ki bu *ilim* (Hadis ilmi) dindir. Öyle ise dininizi kimlerden aldığınıza dikkat edin!"[42]

Hadis kelimesi sözlükte "söz" ve "yeni" mânâsına gelir. Dolayısıyla sözün, bir olayın veya hadisenin sözlü olarak anlatılması demek olan *hadis*, *sünnet* kelimesinden çok farklıdır. *Hadis*, sözlü ve şifahî olanı ifade ederken *sünnet* davranışa özgü olanı ifade eden bir kavramdır. Bununla beraber İslâm geleneğinde Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine karşılık olmak üzere hadis ile sünnet sözcüklerinin eş anlamlı olarak kullanılması yaygınlık kazanmıştır.

Sünnet ile hadis arasında sıkı bir ilişki vardır. Şöyle ki sünnetin en önemli kaynağı hadistir. Resûlullah'ın ahlâkının Kur'an olduğu düşünülürse, sünnetin de kaynağının doğal olarak Allah'ın Kitabı olduğu söylenebilir. Ancak bu ahlâkın somut yansımaları olan Hz. Peygamber'in söz,

[40] Hatîb, *Kifâye*, s. 32, 42.
[41] Efendioğlu, Mehmet, "Rivayet", *DİA*, XXXV, s. 135.
[42] M26 Müslim, Mukaddime, 7; DM432 Dârimî, Mukaddime, 38; Hatîb, *Kifâye*, 150.

tutum ve davranışları, hem fiilî olarak hem de şifahî olarak (hadis rivayetiyle) sonraki nesillere anlatılmış ve aktarılmıştır. Dolayısıyla Resûlullah'ın her Müslüman için örnek teşkil eden kişiliğine dair ayrıntıları, onun istek, tavsiye ve uygulamalarını hadislerde bulabilmekteyiz.

Resûl-i Ekrem'in etrafında âdeta onun bütün söz ve davranışlarını yakın takibe alan, onları hayatlarına tatbik ederek hafızalarına nakşeden sahâbîleri, onun sünnetini sonraki kuşaklara bizzat taşıyanlar olmuşlardır. İslâm topraklarının genişlemesi ile birlikte inanç, ibadet, tutum ve davranış bakımından birbirine benzeyen, örf, âdet ve gelenek bakımından aynı ahlâkî hassasiyeti taşıyan müşterek bir Müslüman toplumun oluşmasında en önemli yere ve etkiye sahip olan *nebevî sünnetin* geniş coğrafyalara yayılmasında hadislerin önemi inkâr edilemez. Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren sorumluluk sahibi ilim adamları, Sevgili Peygamberimizin hadislerini bir araya getirmek için büyük bir gayret içine girdiler. Bu çabalar üstünkörü bir faaliyetten ibaret değildi. Her şeyden önce hadisleri nakletme (rivayet) işi, birtakım kural ve kaidelere bağlandı. Zira kimi çevreler siyasî veya itikadî temayüllerine geçerlilik kazandırmak için kişisel kanaatlerini "hadis" olarak nitelendirebiliyor ve bunları da Resûlullah'ın sözleriymiş gibi aktarabiliyorlardı.[43] Enes b. Mâlik'in azatlısı Basralı meşhur âlim Muhammed b. Sîrîn (110/729) hadislerin kaynağını araştırma hassasiyetinin fitne döneminden sonra başladığını söylemiştir.[44] Hadisleri kaynağına nispet ederek ve kaynaklarını zikrederek rivayet etme şeklinde tanımlanabilecek olan bu aktarıma "*isnad*" denilmiştir. Sözlükte "dayanmak, yaslanmak, itimat etmek" mânâsındaki "*s-n-d*" kökünden türeyen *isnad*, terim olarak "rivayet için kullanılan lafızlarla râvi veya râvileri belirterek hadis metnini ilk söyleyen kimseye kadar ulaştırmak, hadis metnini nakleden râvileri rivayet sırasına göre zikretmek" anlamına gelir.[45] "Kendisine dayanılan, itimat olunan, güvenilen" anlamına gelen "*sened*" ise hadis metninin hemen üstünde yer alan ve o hadisi birbirlerinden nakleden râvi isimlerinden ibarettir ki bu isimler âdeta o hadisin güvencesi sayılmıştır.[46] Senedde aynı zamanda onu nakleden kimselerin hadisi birbirlerinden nasıl ve hangi yolla aldıkları da özel deyimlerle belirtilir. Böylece hadis, sadece metin değil, aynı zamanda o metnin asılı durduğu, dayandığı bir *sened* zincirini de kapsar. İlk râvisinden sonuna kadar yani Hz. Peygamber'e kadar bir kopukluk, kesinti olmadan rivayet edilen hadislere "*müsned*" adı verilmiştir.[47]

[43] Hatîb, *Kifâye*, s. 151.
[44] M27 Müslim, Mukaddime, 7; Hatîb, *Kifâye*, s. 151.
[45] Küçük, Raşit, "İsnad", *DİA*, XXIII, s. 154
[46] Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, s. 397.
[47] Hâkim-i Neysâbûrî, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, s. 17

İslâm geleneğinde bilhassa hadis rivayeti söz konusu olunca erken dönemden itibaren isnada çok önem verilmiştir. Hz. Peygamber'e nispet edilen bir bilginin içeriğine bakılmadan önce, âdeta nasıl bir vasıtayla ve ne şekilde elde edildiği daha önemli görülmüştür. Zira dinin asıl kaynağına aidiyeti konusunda herhangi bir şüphe hâsıl olursa, içeriği, mahiyeti ne olursa olsun artık o bilginin hüccet (dinde delil olma) değeri şüpheli hale gelecektir. İsnada bu kadar önem verilmesinin altında yatan bir başka önemli sebep de aslı olmadığı hâlde Hz. Peygamber'e atfedilen birçok rivayetin ortalıkta dolaşması idi. Abdullah b. Mübârek'in (181/798) şu sözü, bu tespiti özetler niteliktedir: "İsnad dindendir; eğer isnad olmasa idi muhakkak her isteyen istediğini söylerdi."[48]

Bununla birlikte senedin varlığı tek başına hadisin metninin Hz. Peygamber'e aidiyeti için yeterli sayılmamış, isnadın kabul edilebilir nitelikte olması için de birtakım ölçütler belirlenmiştir. Senedde herhangi bir kopukluk *(inkıta)* olmaması, ya da teknik ifadesiyle senedin *"muttasıl"* olması yanında râvilerin de birtakım kusurlardan berî olmaları gerekmektedir. Bu noktada İslâm ilim geleneğine mahsus bir olgu olarak haberleşmenin ve bildirimde bulunmanın bazı ahlâkî esaslar üzerine bina edildiği görülür. Hadis ilmiyle beraber bu ahlâkî esaslar düzenli olarak belirlenmiştir. Başta Hz. Peygamber olmak üzere, sahâbe ve tâbiûnun söz ve fiillerini sonraki kuşaklara aktarmayı kendine konu edinen hadis ilminde, son derece hassas ölçütler belirlenmiştir. Haberleri aktaran kimselerin *"sika"* (güvenilir) ve *"sâdık"* (doğru) kimseler olmaları en başta gelen ölçüttür. Kişiyi doğru bilgi edinmekten yahut sahip olduğu bilgileri doğru muhafaza etmekten alıkoyan kusurların neler olabileceği özenle belirlenmiş ve râvilerin bu kusurlarla malûl olmamaları gerektiğinin altı çizilmiştir.

Böylece bir hadisin Resûlullah'a aidiyetinin tespit edilmesi ile ilgili, yani hadisin *sübût*una ilişkin birtakım derecelendirmeler yapılmıştır. Buna göre senedinin başından sonuna kadar *âdil* ve *zâbıt* râviler tarafından *muttasıl* bir senedle rivayet edilen, ayrıca *şâz* ve *muallel* olmayan rivayetler *sahîh hadis* olarak adlandırılmıştır. *Âdil*, dinî-ahlâkî açıdan güvenilir olan râvinin; *zâbıt* ise hafızası/belleği kuvvetli olan, yani öğrendiği hadisi başkasına aktarıncaya kadar aklında tutabilen râvinin sıfatıdır. Hadisin *muttasıl* olması, ilk kaynağına kadar kesintisiz bir senedle ulaşması (ittisal) veya isnad halkasında herhangi bir kopukluk (*inkıta*) olmaması demektir. Hadisin "*şâz*" olmaması güvenilir bir râvinin kendisinden daha güvenilir

48 M32 Müslim, Mukaddime, 7.

olan bir başka râviye muhalefet etmemesi, "*muallel*" olmaması ise hadisin sened veya metin itibariyle herhangi bir kusur taşımaması demektir.

*Sahîh*in bir derece altında yer alan hadis çeşidi *hasen hadis*tir. Râvisinin *zâbıt* olması dışında *sahîh* hadiste bulunması gereken bütün şartları taşıyan rivayetler *hasen* mertebesinde hadislerdir.

Üçüncü mertebedeki hadis çeşidi ise *zayıf* veya *sakîm* hadistir. *Zayıf hadis*, *sahîh* veya *hasen* hadisin şartlarından birini veya birkaçını kaybeden, ancak uydurulmuş olduğu ileri sürülmeyen rivayetlerdir. Hadis tarihinde zayıf hadisin yeri hep tartışma konusu olmuştur. İslâm geleneğinde zayıf hadisin helâl veya haramları ilgilendiren ahkâm konularında delil olamayacağı, ancak bunun dışında kalan amellerin faziletleri gibi hususlarda bu tür hadislerle amel etmenin caiz olduğu görüşü hâkim olmuştur.

Burada şu iki noktaya işaret etmek gerekir. Birincisi; bir hadisin *sahîh*, *hasen* veya *zayıf* olduğunu belirlemek, ictihadî bir konudur. Başka bir ifadeyle hadisçiler bir hadisin *sübûtu* konusunda görüş belirtirken kendi ictihadları ile değerlendirmeler yapmışlardır. Bu ictihad, ya hadisin isnadının *muttasıl* olup olmadığı ya da *sened* zincirinde yer alan sahâbî dışındaki râvilerin "güvenilirlik" durumları hakkında yapılan değerlendirmelere ilişkindir. Bilhassa râvilerin adalet veya zabt açısından incelenmesinde dikkate alınan ölçütler her hadisçiye göre bazı farklılıklar arz ettiği için varılan sonuçlar da nispeten farklı olmuştur. Bu yüzden bazen bir hadisçinin *zayıf* gördüğü bir hadisi bir diğeri *sahîh* veya *hasen* olarak değerlendirebilmiştir.

İkincisi; bir hadisin Resûlullah'a ait olup olmadığı hususundaki değerlendirmeler, o hadisin ağırlıklı olarak senedine ilişkin değerlendirmelerdir. *Zayıf* olduğu söylenen bir hadisin her zaman *sahîh* olma ihtimali bulunduğu gibi *sahîh* veya *hasen* olduğu ifade edilen bir hadisin de *zayıf* olma ihtimali mevcuttur. Zira güvenilir bir râvinin bazen hata yapması ne kadar muhtemelse zayıf bir râvinin de doğru söylemesi o kadar ihtimal dâhilindedir.

Şayet isnad zincirindeki râvilerden biri "yalancılık/kizb" gibi çok kötü sıfatlarla itham edilmişse, o zaman o râvinin yer aldığı hadisin *mevzû* yani *uydurma* olduğuna hükmedilmiştir. *Mevzû hadis* Hz. Peygamber adına uydurulan haberler için kullanılır. Bu tür rivayetleri "zayıf hadisin en kötüsü" olarak değerlendiren ilim adamları olmuşsa da bu pek itibar görmemiştir. Esasen "uydurma hadis" yerine "uydurma haber" veya "uydurma rivayet" şeklinde ihtiyatlı bir ifade kullanmak daha doğru olabilirdi. Ancak şekil

yönünden diğer rivayetlerle benzerlik arzettiği için hadiçiler uydurmaları da "hadis" olarak nitelemekten kaçınmamışlardır. Hadis uydurma faaliyeti, hadis tarihinin en hassas konularından biridir. Bu husus aşağıda "Hadis Tarihi" başlığı altında biraz daha ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Osmanlı devri âlimlerinden Taşköprülüzâde (1030/1621) çeşitli ilimleri konularına göre tasnif ettiği meşhur eserinde *hadis*in konusunun Resûlullah'ın sözleri ve bu sözlerin kendisine ait olup olmadığının tespit edilmesi olduğunu söyler.[49]

Kısaca ifade etmek gerekirse "Hadis İlmi" genel olarak iki ana kısımda ele alınmıştır. Bunlardan biri *İlmü rivâyeti'l-hadîs*, diğeri ise *İlmü dirâyeti'l-hadîs*'tir. *Rivâyetü'l-hadîs*, Hz. Peygamber'e, sahâbe ve tâbiûna nispet edilen söz, fiil, takrir ve sıfatlardan ibaret olan haberlerin *naklini* konu alır. *Dirâyetü'l-hadîs* ise –ki buna *Hadis usûlü* veya *Mustalahu'l-hadîs* de denilir– bir mânâda hadis metodolojisidir. Değişik devirlerde değişik şekillerde tanımları yapılmıştır. Meselâ, hadis tarihinin oluşum ve gelişim dönemlerini içine alan ilk dört asırda bu; hadisleri râvilerinin adalet ve zabt yönünden, senedleri ittisal ve inkıta açısından inceleyen ilim olarak kabul edilmişken, sonraki dönemlerde kabul ve red yönünden râvi ile rivayet edileni inceleyen ilim şeklinde tanımlanmıştır.

Bugün Hadis İlminin alanı teknik birtakım kavramlara indirgenemeyecek kadar genişlemiştir ve "Hadis, artık ne sadece sened, ne yalnızca metin, ne sünnet ne de münhasıran kendisinden hüküm istinbat edilen dinî bir delildir. O, bütün bunları içine alan ve fakat içinde bulunulan zamanı da kapsayan bir "kültür tarihi" alanıdır.[50] Hadis, İslâm Hukuku (Fıkıh) dışında Kelâm, Tasavvuf ve Tefsir gibi dinî ilimlerin mühim bir kaynağı olmasının yanı sıra, tarih içerisinde Müslüman toplumların ahlâkî tekâmülünde de çok önemli bir etkiye sahip olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in bütün Müslümanlar için örnek bir şahsiyet olarak sunulması, tarih boyunca onun söz ve yaşantısına (hadis ve sünnete) büyük bir önem atfedilmesinde etkili olmuştur. Bu durum hadise ilgiyi arttırmış ve neticede zaman içerisinde çok büyük bir hadis külliyatı ortaya çıkmıştır. Kur'an'da yer alan ilâhî bildirilerin tüm çağlar boyunca hayatiyet bulması ve canlılığını koruması işbu hadis külliyatı sayesinde mümkün olabilmiştir. Diğer bir ifade ile hadis ve/ya sünnet, İslâm'ın sürekliliğini ve güncelliğini sağlamış, değişik coğrafyalarda yaşamalarına rağmen bütün Müslüman topluluklar için ortak bir inanç ve düşünce ortamının oluşma-

[49] Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-seâde ve misbâhu's-siyâde*, II, 52.
[50] Özafşar, M. Emin, *Hadis ve Kültür Yazıları*, s. 45.

sını ve farklılıklarına rağmen Müslüman milletlerde olabildiğince uygulama birliği sağlanmasını temin etmiştir.

II. HADİS TARİHİ

Hz. Peygamber ve Sahâbe Döneminde Hadis ve Hadis Rivayeti

Allah Resûlü'nün ve Müslümanların Mekke'den göçleriyle "Hicret Yurdu" adını alan Medine, çok kısa bir süre içinde bilgi ve hikmetin de yurdu haline gelmişti. İnsanlar iman ettikleri dinin gereklerini öğrenmek için Kur'an'a, sünnete dair konularda Allah Resûlü'ne sürekli sorular soruyorlar, o da bilgiye ve hikmete susamış sahâbîlerinin susuzluğunu gidermek için büyük çaba sarf ediyor, kendisine yöneltilen soruları tek tek cevaplıyordu. Allah Resûlü, sahâbîlere karşı olan bu tutumunu müşfik bir babanın evlatlarına karşı tutumuna benzetmiş ve *"Ben size (öğreten/yol gösteren) bir baba gibi öğretiyorum."*[51] buyurmuştu.

Resûl-i Ekrem'in, İslâm'ın yüksek hakikatlerinden günlük hayatın en ince detaylarına kadar ashâbını her konuda eğitmesi, müşriklerin de dikkatini çekmiş, alaycı bir tavırla, onun her şeyi hatta tuvalet âdâbını dahi arkadaşlarına öğrettiğini dile getirmişlerdi.[52] Bu durumun bilincinde olan sahâbe ise nebevî kaynaktan gelen her bilgiyi muhafaza etmek için büyük bir gayret ve ciddiyet içinde olmuşlardı. Onların Allah Resûlü'nü dinlerken takındıkları tavrı tasvir eden bir rivayette, "Sanki başlarında birer kuş varmış gibi (dikkatli) idiler." denilmiştir.[53] Elbette Peygamber ve sahâbe arasındaki bu iletişim sadece mescitle ve hutbelerle sınırlı değildi. Hz. Peygamber'in, içlerinden birisi gibi yaşaması sebebiyle aralarındaki bilgi akışı hayatın doğal seyri içinde evde, yolda, çarşıda, seferde, kısacası toplumsal her ortamda devam etmişti. Böylece Medine, tarihin tanık olduğu en büyük açık bilgi şehirlerinden biri olmuştu. Bazı sahâbîler, etrafında kenetlendikleri bu rehber iradenin söylediklerini ve yaptıklarını kaçırmamak için özel meclislerinde bulunmayı nöbete bağlamışlardı. Buhârî'nin rivayet ettiğine göre, Medine'nin iki-üç mil (takriben dört kilometre) uzağında oturan Hz. Ömer, komşusu ile bu konuda anlaşmıştı. Gerek evlerinin Mescid-i Nebî'ye uzak olması, gerekse yapmaları gereken günlük işler[54] dolayısıyla Resûlullah'ın yanına nöbetleşe giderler, Medine'ye bir gün Hz. Ömer iner, bir gün de komşusu inerdi. Böylece kim Allah Resûlü ile buluşmuşsa akşamları duyduklarını diğerine aktarır, ikisi de yeni bilgilerden mahrum kalmazdı.[55]

[51] N40 Nesâî, Tahâret, 36; HM7403 İbn Hanbel, II, 250.
[52] M607 Müslim, Tahâret, 57 D7 Ebû Dâvûd, Tahâret, 4.
[53] D3855 Ebû Dâvûd, Tıb, 1.
[54] Bkz. D169 Ebû Dâvûd, Tahâret, 65.
[55] B89 Buhârî, İlim, 27.

Allah Resûlü'nün eğitim öğretim amacıyla tertip ettiği meclislere erkeklerin yanı sıra hanımlar da yoğun biçimde katılmıştır. Hatta hanımlar mescitte erkeklerden yer ve fırsat bulamayınca, "Allah'ın sana öğrettiğinden bize de öğret." diyerek kendilerine özel bir gün tahsis edilmesini istemişler, Hz. Peygamber de özel bir gün belirleyip onlara vaaz ve nasihat ederek eğitimleriyle meşgul olmuştur.[56]

Hz. Peygamber'in bilgilendirme ve eğitim faaliyetleri Medine halkı ile sınırlı değildi. O, kendisine gelen heyetler (vüfûd) ve başkalarına gönderdiği elçiler (buûs) vasıtasıyla uzaktaki topluluklara ve beldelere de ulaşmıştır. Ancak Medine'deki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin daha özel ve daha düzenli hale gelmesi Suffe Ashâbı ile olmuştur. Mesid-i Nebevî'nin bitişiğinde yoksul veya ailesiz/bekâr sahâbîlerin barınması için ayrılan ve zamanla bir eğitim merkezi haline gelen Suffe, sayıları yüzlerle ifade edilen öğrencisiyle İslâm'ın ilk sistemli eğitim ve öğretim müessesesi kabul edilmektedir. Peygamber Efendimiz (sav), zamanlarının çoğunu kendisiyle birlikte geçiren Suffe Ashâbı'nın yetişmesi için bizzat ilgilenirdi. Suffe Ehli aslında bir ilim ve irfan kadrosu idi. Bütün zamanlarını Kur'an ve hadis (sünnet) başta olmak üzere İslâm'ın esaslarını öğrenmeye hasretmişlerdi. Peygamber Efendimizin belirlediği muallimler onlara Kur'an okumayı ve yazı yazmayı öğretiyordu. Suffe Ashâbı'ndan olan Ubâde b. Sâmit ile Abdullah b. Saîd b. el-Âs Suffe'deki talebelere okuma, yazma ve dinî bilgiler konusunda ders veriyorlardı.[57] Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, Muâz b. Cebel, Sâlim b. Muâz da Allah Resûlü'nün kendilerinden Kur'an öğrenilmesini tavsiye ettiği isimler arasında bulunuyorlardı.[58] Suffe Ehli, hadislerin, sünnetin ve dinî uygulamaların tespit edilip korunmasında ve yayılmasında büyük pay sahibidir. Onların ilim yolundaki bu gayretleri sonraki dönemlere de güzel bir örnek teşkil etmiştir. Nitekim camilerin bitişiğinde kurulan mektep, medrese ve külliyelerin hepsi, Resûlullah'ın Mescid-i Nebevî'deki bu uygulamasından esinlenerek yapılmıştır.[59]

• Hadis, varlığını Hz. Peygamber'den alır. Ancak, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın dışındaki söz ve davranışları, onun sağlığında düzenli ve kapsamlı biçimde yazıya geçirilmemiştir. Zaten bunun yapılabilmesi için ne tarihî ve sosyal şartlar müsaittir ne de bu çapta bir edebî, bilimsel faaliyete imkân verecek insan kaynağı ve malzeme mevcuttur.[60] Hz. Peygamber'in, Kur'an'la karışma ihtimaline binaen[61] hadislerin yazılmaması yönünde bir isteği olduğu bilinmektedir. Ebû Saîd el-Hudrî vasıtasıyla nakledildiğine

[56] B7310 Buhârî, İ'tisâm, 9; M6699 Müslim, Birr, 152.
[57] D3416 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 36; EÜ3/263 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3, 263.
[58] B4999 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 8.
[59] Suffe Ashâbı konusunda verilen bu bilgiler ve diğer detaylar için bkz. Konulu Hadis Projesi, "Suffe Ashâbı" yazısı.
[60] Özafşar, *Hadis İlmine Giriş*, s. 56
[61] Hatîb-i Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, s. 57.

göre Resûlullah şöyle demiştir: *"Benden bir şey yazmayın. Her kim benden Kur'an'dan başka bir şey yazmışsa onu hemen yok etsin. Benden hadis rivayet edin; bunun bir sakıncası yok. Ama her kim benim üzerimden kasten yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın."*[62] Bir başka rivayete göre yine Ebû Saîd el-Hudrî, Resûlullah'tan, (hadisleri) yazmak için izin istediklerini, ancak onun kendilerine izin vermediğini nakletmektedir.[63] Resûlullah'ın hadislerin yazılmaması yönünde bir isteği olduğunu Zeyd b. Sâbit de nakletmektedir.[64] Hatta Hz. Ömer devrinde bütün hadislerin toplanılması düşünülmüş, ancak aynı gerekçeyle bundan vazgeçilmiştir. *Tabakât* müellifi İbn Sa'd'ın naklettiğine göre, Hz. Ömer Resûlullah'ın sünnetlerini kayda geçirmek hususunda önce sahâbe ile istişare etmiş, ancak tam karar veremeyince bir ay boyunca istihareye yatmış ve neticede önceki din mensuplarının, sonradan yazdıkları kitaplara yönelmek suretiyle Allah'ın Kitabı'nı terk ettiklerini anımsayarak "Allah'ın Kitabı'na bir şey karıştırmam"[65] demiş ve bu uygulamadan tamamen vazgeçmiştir.[66]

• Hz. Peygamber'in hadislerin yazılması hususunda bazı sahâbîlere özel izin verdiği bilinmektedir. Bunlardan biri olan Abdullah b. Amr b. el-Âs şöyle demiştir: "Ben, muhafaza etme düşüncesiyle Resûlullah'tan işittiklerimin hepsini yazıyordum. Kureyşli bazı kişiler, 'Resûlullah (sav) sakinken de öfkeliyken de konuşan bir insan olduğu hâlde, sen ondan her duyduğunu yazıyor musun?' diyerek beni bundan menettiler. Ben de yazmaktan vazgeçtim ve bu durumu Allah'ın Elçisi'ne ilettim. O (sav) da "*Sen yaz.*" dedi ve parmağıyla ağzına işaret ederek, *"Varlığım elinde olan Allah'a yemin olsun ki buradan hakikatten başka bir şey çıkmaz."*[67] buyurdu. Abdullah'ın Resûlullah'tan yazdıklarını "es-Sâdıka" adını verdiği bir *sahîfe*de bir araya getirdiği söylenir.[68] En çok hadis rivayet eden sahâbî olarak bilinen Ebû Hüreyre'nin de Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazmakta olduğuna şöyle tanıklık ettiği ifade edilmektedir: "Peygamber'in (sav) ashâbı arasında Abdullah b. Amr dışında benden daha fazla hadis bilen yoktur. Çünkü o yazardı ben yazmazdım."[69] Tevrat ve İncil gibi kadim kitapları okuyabilen, Arapça ve Suryanice dilleriyle rahatça yazabilen biri olması hasebiyle Abdullah b. Amr'a hadisleri yazması yönünde özel bir izin verildiği anlaşılmaktadır.[70] Yine Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayete göre, Mekke'nin fethini müteakip Hz. Peygamber'in yaptığı konuşmayı dinleyen Ebû Şâh adlı Yemenli bir zat, Resûlullah'tan yaptığı konuşmayı kendisi için yazdırmasını istemiş, bunun üzerine Allah Resûlü kâtiplerine hutbenin

[62] M7510 Müslim, Zühd, 72; HM11557 İbn Hanbel, III, 56; DM458 Dârimî, Mukaddime, 42.
[63] T2665 Tirmizî, İlim, 11.
[64] D3647 Ebû Dâvûd, İlim, 3
[65] Hatîb, *Takyîdü'l-ilm*, 49.
[66] İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 287.
[67] D3646 Ebû Dâvûd, İlim, 3; DM493 Dârimî, Mukaddime, 43.
[68] DM505 Dârimî, Mukaddime, 43; Hatîb, *Takyîdü'l-ilm*, s. 85.
[69] NM357 Hâkim, *Müstedrek* I, 153 (1/105).
[70] İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, s. 287.

Ebû Şâh için yazılması görevini vermiştir.[71] Ebû Hüreyre'den nakledilen bir başka rivayete göre ise ensardan bir adam Resûlullah'ın yanında oturur, onun hadislerini dinlerdi. Dinledikleri hoşuna giderdi fakat onları ezberleyemezdi. Nihayet adam durumunu Allah Resûlü'ne arz etti. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"O hâlde elinden yardım al."* dedi ve dinlediklerini yazması için eliyle işaret etti.[72] Râfi' b. Hadîc de Hz. Peygamber'in, ondan duyduklarını yazma konusunda kendisine izin verdiğini nakletmektedir.[73]

Hz. Peygamber (sav) zamanında hadislerin sahifeler halinde bazı sahâbîler tarafından yazıldığı bilinmektedir.[74] Hadis sahifesi olduğu belirtilen bazı sahâbîler şunlardır:[75]

Sa'd b. Ubâde (15/637)
Ali b. Ebû Tâlib (40/660)
Semüre b. Cündeb (58-9/677)
Ebû Hüreyre (59/678)
Abdullah b. Amr b. el-Âs (63/682)
Abdullah b. Abbâs (68/687)
Abdullah b. Ömer (74/693)
Câbir b. Abdullah (78/697)

Ebû Hüreyre[76] ile Semüre b. Cündeb'in[77] sahifeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hayatında hadislerin yazımı konusunda mutlak/kesin bir yasak veya izin olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. En azından hadislerin kısmen ve imkânlar ölçüsünde kayda geçirildiği belirtilebilir. Kimi meraklı sahâbîlerin kendileri için yazdıkları bazı hadis sahifelerinin yanında, tek tük isteklilerin talebini karşılamak üzere bazı hadisler de yazılmıştır. Veda Hutbesi'nin yanı sıra İslâm'a davet mektupları, Medine Sözleşmesi, Hudeybiye antlaşması, Yemen'e gönderilen vergi düzenlemesi örneklerinde görüldüğü üzere siyasî, idarî ve malî konularda düzenlemeler[78] yapmak için Hz. Peygamber'in bizzat kendi yazdırdıkları düşünülünce İslâm'ın ilk yıllarında azımsanamayacak düzeyde kayıt faaliyetinin gerçekleştirildiği söylenebilir.[79]

• Hz. Peygamber'in sağlığında sözleri düzenli bir biçimde kayda geçirilmemiş olsa da onların nakli veya rivayeti fasılasız olarak devam etmiştir. Şu var ki Efendimizin hadisleri daha sonraki dönemlerde onun ağzından çıktığı şekliyle bire bir kayda geçirilememiştir. Bu durumun bilincinde olan hadisçiler de hadislerin lafzı ile rivayeti konusunda esnek bir tavır sergilemişler, mânâyı değiştirmemek kaydıyla râvinin, hadisi anladığı şe-

[71] B2434 Buhârî, Lukata, 7; M3305 Müslim, Hac, 447; D3649 Ebû Dâvûd, İlim, 3.
[72] T2666 Tirmizî, İlim, 12.
[73] MK4411 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IV, 276; Hatîb, *Takyîdu'l-ilm*, 72-73.
[74] Hadislerin yazılması ve hadis yazan sahâbîler ve tâbiîlerin sayısı hakkında bkz. A'zamî, M. Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 34-162.
[75] Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s. 44-67.
[76] Tâbiûn âlimlerinden Hemmâm b. Münebbih (132/750), Ebû Hüreyre'den dinlediği hadisleri *es-Sahîfetü's-sahîha* adlı bir mecmuada toplamıştır. Yüz otuz sekiz hadisin yer aldığı eser farklı mütercimler tarafından dilimize de çevrilmiştir. Eser son olarak Bünyamin Erul tarafından *Hadislerin Dili* adıyla tercüme edilmiş, eserdeki rivayetler konularına göre düzenlenmiş ve yorumlar eklenmiştir (TDV Yay., Ankara, 2009).
[77] "Semüre b. Cündeb'in sahifesi yüz on sekiz rivayet ihtiva etmektedir ve sahifenin içeriği Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde (V/7-23) ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde (VII/177-270) yer almaktadır. (Erul, Bünyamin, "Semüre b. Cündeb" *DİA*, XXXVI, 500)
[78] Hamidullah, Muhammed; "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvîni", *AÜİFD*, s. 2.
[79] Ozafşar, *Hadis İlmine Giriş*, s. 56.

kilde rivayet etmesinde bir sakınca görmemişlerdir.[80] Bizzat sahâbîlerin Hz. Peygamber döneminde zaman zaman muhatap oldukları buyrukları farklı biçimlerde algılayabildikleri[81] göz önüne alınırsa bu konuda müsamaha gösterilmesi kaçınılmazdı.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra çeşitli coğrafyalara dağılıp oralarda nebevî bilgi mirasını geniş kitlelere ulaştırma görevini üstlenen sahâbîlerin, hadisleri Peygamber'in ağzından çıktığı şekliyle bire bir rivayet ettiklerini söylemek zordur. Nitekim en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden Enes b. Mâlik'in bu noktada zaman zaman temkinli bir üslûp kullandığı görülmektedir. Onun, bir hadis rivayet ettiğinde, sözlerini "yahut da Resûlullah'ın buyurduğu gibi (أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ)" şeklinde bitirdiği rivayet edilir.[82]

Hz. Peygamber'in ashâbını yetiştirmek için mescitte tertiplediği özel sohbetler, çeşitli heyetlerle gerçekleştirilen görüşmelerdeki beyanlar, ev ziyaretlerinde dile getirdiği hakikatler, savaşa gidip gelirken ve savaş alanlarında sarf ettiği sözler, herkesin huzurunda gerçekleşmiştir. Çeşitli vesilelerle özel olarak konuştuğu kimseler de bu görüşmelerde dile getirdiklerini mutlaka arkadaşlarıyla paylaşmışlardır. Böylece o, herkesin gözleri önünde ve herkese hitap eden bir Peygamber olarak yaşamış, asla kimseye gizli saklı bir bildirimde bulunmamıştır. Arkadaşlarının her biri de kendi idrak, zihin, hafıza ve muhayyile düzeylerine göre onun söz ve davranışlarını bellemişler ve onu göremeyen kuşaklara öğrendiklerini taşımışlardır.

Allah Resûlü hayatta iken onun tebliğ ettiği dine gönülden bağlanan ve onu hayatlarının odağına yerleştiren sahâbîler, Peygamber'i en yüksek örnek bilmişler ve bütün davranışlarında onu ölçü almışlardı. Onun gibi namaz kılmak,[83] onun gibi oruç tutmak,[84] o nasıl haccetmişse öyle haccetmek,[85] nasıl Kur'an okumuşsa öyle Kur'an okumak,[86] kısacası her sahâbîde Allah'a onun gibi kulluk yapma arzusu vardı. Asr-ı saadette bu arzuyu duyan sahâbîler, Resûl-i Ekrem'in hayatını izlemekten yahut onun hayatının ayrıntılarını soruşturup öğrenmekten kendilerini alamazlardı. Onu anne ve babalarından, mal ve mülklerinden, vatan ve illerinden, hatta kendi canlarından daha çok seven, onun hatırasını her an zinde ve diri tutan muhacir ve ensarın, onun sözlerine, talimat ve yönlendirmelerine, hal, hareket ve tavırlarına, şekil ve şemâiline, yemesine ve içmesine, oturup kalkmasına, insanlarla ilişki tarzına, aile yaşantısına, dostluğuna, ibadetine ve taatine; düşmanla yahut yabancılarla iletişimine; sorgularken, suç işle-

[80] Hatîb, *Kifâye* s. 223; Kâsımî, Cemâluddin, *Kavâidu't-Tahdîs*, s. 232-233.

[81] Bu konuda şöyle bir örnek zikredilebilir. Ahzâb Günü ashâbın tek bir Peygamber emrini nasıl farklı yorumlarla okuduğu incelendiğinde, yaklaşım çeşitliliğini anlamak kolaylaşacaktır. Hz. Peygamber, ashâbını Benî Kurayza Yahudilerine gönderirken, *"Herkes öğle/ikindi namazını Kurayzaoğulları yurdunda kılsın!"* talimatını vermiştir. Onlar henüz yoldayken namazın vakti girmiş, kimisi, "Oraya varmadıkça namaz kılmayacağız, vakit geçse bile biz ancak Resûlullah'ın bize emrettiği yerde namaz kılarız." derken, kimisi de namaz vaktinin geçmesinden korkarak, "Aksine biz namazlarımızı kılacağız, çünkü Resûlullah namazı terk etmenizi kastetmedi." diyerek Kurayzaoğullarının topraklarına varmadan namazlarını kılmıştır. Durumu haber alan Hz. Peygamber her iki tutuma da müsamaha göstermiştir. M4602 Müslim, Cihâd ve siyer, 69.

[82] İM24 İbn Mâce, Sünnet, 3.

[83] TŞ281 Tirmizî, *Şemâil*, 123.

[84] TŞ300 Tirmizî, *Şemâil*, 133.

[85] M2950 Müslim, Hac, 147.

[86] HM26983 İbn Hanbel, VI, 286.

yenleri yargılarken ve suçu kesinleşenlere müeyyide uygularken takındığı tutuma; sağlığında, hastalığında, neşeli halinde ve öfkelendiğinde nasıl tepkiler verdiğine her şeyden fazla dikkat kesildiklerinde şüphe yoktur.[87]

• Hz. Peygamber'in hadisleri ve sünneti, sağlığında olduğu gibi daha sonra da tüm Müslümanlar için en temel bilgi ve hikmet kaynağı olmuştur. Nebevî sünnetin temel kaynağı Kur'an olmakla birlikte hadisler sünnetin sonraki kuşaklara aktarılmasında önemli bir nakil aracı olmuştur. Hadis rivayet etme işi aslında doğal sebeplerle kendiliğinden başlayan ve gelişen bir süreç olmuştur. Başta Hz. Âişe olmak üzere, Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Amr gibi Resûlullah'ın vefatı sırasında henüz genç yaşta olan ve uzun süre yaşayan sahâbîler, Hz. Peygamber'in sünnetini öğrenmek isteyen müminler için ilgi odağı olmuşlardır. Neticede bu sahâbîlerin etrafında oluşan talebe halkaları onlardan duydukları hadisleri bir sonraki kuşağa aktarmışlardır. Hz. Peygamber'in, İbn Abbâs aracılığıyla rivayet edilen, "*Sizler benden (sözlerimi) işitiyorsunuz. Sizden de başkaları işitecek. Onlardan da başkaları işitecektir.*"[88] hadisi, âdeta bu doğal süreci resmetmektedir. Hz. Peygamber daha hayattayken sözlerinin sağlıklı bir biçimde gelecek nesillere aktarılmasını teşvik etmiştir. O (sav), Veda Hutbesi'nde, konuşmasını tamamlarken, "*Burada hazır bulunanlar, burada bulunmayanlara tebliğ etsin. Belki burada bulunan kimse, burada olmadığı hâlde bunu daha iyi anlayacak bir kimseye tebliğ etmiş olur.*"[89] demiş, başka bir sözünde de "*Allah bizden herhangi bir şeyi işiten ve işittiği gibi de tebliğ edip başkalarına aktaran kişinin yüzünü ak etsin...*"[90] buyurarak hadis rivayetini teşvik etmiştir. Resûlullah'ın bu iltifatına mazhar olmak, büyük bir şeref ve fazilet vesilesi sayılmıştır.[91] İslâm'ın erken döneminden itibaren ilim adamlarını, Peygamber'in çağrısını ve onun hayatına ilişkin hemen her şeyi korumaya sevk eden bir başka rivayet de şudur: "*Bu ilmi (ilâhî öğretileri) sonraki nesillerden güvenilir kimseler devralacak ve onu, cahillerin yorumlarından, bâtıl ehlinin kendi çıkarları uğruna istismar etmelerinden ve haddi aşanların saptırmalarından koruyacaklardır.*"[92] Ayrıca, "*Her işittiğini aktarmak kişiye yalan olarak yeter.*"[93] hadisi ile ilgili bütün kaynaklarda yer alan ve tevatür derecesine ulaşan, "*Her kim kasten benim üzerimden bir yalan uydurursa cehennemdeki yerini hazırlasın.*"[94] gibi uyarıcı mahiyetteki rivayetler, nebevî mirası korumaya çalışan muhaddisleri ve hadisleri nakleden râvileri hadis rivayeti konusunda olabildiğince ihtiyatlı davranmaya sevketmiştir. Bu hassasiyet, sahâbîler devrinde başlamıştır. Onun sözlerine bir şeyler ekleme

[87] Özafşar, *Hadis İlmine Giriş*, s. 57.
[88] D3659 Ebû Dâvûd, İlim, 10.
[89] B7447 Buhârî, İlim, 9, 67; Tevhîd, 24; Müslim, Kasâme, 29.
[90] T2656 Tirmizî, İlim, 7, İM230 İbn Mâce, Sünnet, 18
[91] Kâsımî, *Kavâidü't tahdîs*, s. 46
[92] BS21513 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 350
[93] M7 Müslim, Mukaddime, 5
[94] B107 Buhârî, İlim, 38, M3 Müslim, Mukaddime, 2

veya onları eksik aktarmış olma suretiyle Resûlullah'ın cehennemle tehdit ettiği sınıfa girebilecekleri kaygısı taşıyan bazı sahâbîler, hadis rivayet etmeyi dahi sakıncalı görmüşlerdir.[95] Nitekim Hz. Ali'nin yakın çevresinden ve Kûfe'nin saygın simalarından Abdurrahman b. Ebû Leylâ (83/703)[96] bir defasında Medineli sahâbî Zeyd b. Erkam'dan (66/686) Resûlullah'tan hadis nakletmesini istediğinde şu cevabı almıştır: "Biz artık yaşlandık ve unutur olduk. Allah Resûlü'nden hadis rivayet etmek, (sorumluluğu) çok ağır bir iştir."[97] Belki bu sorumluluğun hakkını verememekten korktukları için bazı meşhur sahâbîler çok az hadis rivayet etmişlerdir. Resûlullah vefat ettiğinde yaklaşık yedi yaşlarında olan Medineli es-Sâib b. Yezîd (91/711), Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Mikdâd b. Esved ile beraber olduğu süre zarfında sadece Talha'dan bir hadis duyduğunu söylemiştir.[98] Yine bu küçük sahâbî, Sa'd b. Mâlik (İbn Ebî Vakkâs) ile beraber Medine'den Mekke'ye yolculuk yaptığını ve gidip tekrar dönünceye kadar kendisinden herhangi bir hadis duymadığını ifade etmiştir.[99] Kûfeli seçkin hadisçilerden Şa'bî (103/721) de aynı şekilde Abdullah b. Ömer ile bir yıl beraber olduğunu ve onun Hz. Peygamber'den hiçbir hadis naklettiğini duymadığını belirtmiştir.[100] İbn Abbâs ise tâbiûnun büyüklerinden Büşeyr b. Kâ'b'ın bir defasında kendisine hadis rivayet etmesi üzerine aralarında geçen kısa konuşmanın ardından şöyle demiştir: "Gerçekte biz Resûlullah (sav) adına yalan uydurulmazken ondan hadis rivayet ederdik. Fakat insanlar hırçın deveye de uysal deveye de binmeye başlayınca (yani insanlar iyi-kötü ayrımı yapmadan her sözü nakletmeye başlayınca) biz de ondan hadis rivayet etmekten vazgeçtik."[101]

Peygamber'in sözlerine yalan yanlış şeyler karışır endişesiyle bilhassa ilk halifelerin bu konuda ciddi bir hassasiyet gösterdikleri bilinmektedir. Zehebî (748/1348), haberleri kabul etme hususunda ihtiyatlı davranan ilk sahâbînin Hz. Ebû Bekir[102] olduğunu belirtir. Resûlullah'ın nineye altıda bir miras verdiğini söyleyen Muğîre b. Şu'be'den bu bilginin doğruluğunu teyit etmesi için bir şahit istemesi;[103] aynı şekilde Halife Hz. Ömer'in de bir başka meselede yine Muğîre b. Şu'be'den bir şahit getirmesini istemesi;[104] Hz. Ali'nin daha ileri giderek, "Ben, Resûlullah'tan bir hadis işittiğim zaman, Allah dilediği kadar beni o hadisten yararlandırırdı. Ancak başkası ondan bana hadis rivayet ettiği zaman râviden yemin etmesini isterdim. Yemin ettiği zaman onu tasdik ederdim."[105] demesi, ilk halifelerin, hadis rivayeti konusundaki ihtiyatlı yaklaşımlarını ifade etmektedir.

[95] İbn Adî, Abdullah b. Adî b. Abdullah, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, I, 87.
[96] İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 110-111.
[97] MT711 Tayâlisî, *Müsned*, II, 60; İM25 İbn Mâce, Sünnet, 3.
[98] İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 93.
[99] İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, VIII, 567.
[100] İM26 İbn Mâce, Sünnet, 3
[101] M19 Müslim, Mukaddime, 7.
[102] Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 2.
[103] D2894 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 5; T2100 Tirmizî, Ferâiz, 10.
[104] M4397 Müslim, Kasâme, 39; D4570 Ebû Dâvûd, Diyât, 19; HM18400 İbn Hanbel, IV, 253.
[105] D1521 Ebû Dâvûd, Vitr, 26, T406 Tirmizî, Salât, 181; HM56 İbn Hanbel, I, 11.

Sahâbe devrinde bir yandan Hz. Peygamber'in sözlerini nakil konusunda temkinli bir davranış sergilenmiş, öte yandan birçok sahâbî onun söylediklerini olabildiğince fazla kimseye ulaştırmayı dinî ve vicdanî bir sorumluluk addetmiştir. Fetihlerin ardından İslâm'ı kabul eden insanların eğitimi için çok emek sarf eden sahâbîler, değişik şehirlere yerleşmişler ve bulundukları yerleşim yerlerini birer ilim ve hikmet merkezi haline getirmişlerdir. İlk asırlarda "ilim" denilince "hadis" kastedildiği düşünülürse bu şehirlerin birer "hadis rivayet merkezi" olarak değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah, Hz. Âişe gibi isimler Medine'de, İbn Abbâs ise Mekke'de yaşamış, Semüre b. Cündeb ve Enes b. Mâlik Basra'da, İbn Mes'ûd Kûfe'de ve Abdullah b. Amr b. el-Âs Mısır'da yerleşmişlerdir. Böylece farklı şehirlerde binlerce hadis talebesinin katıldığı geniş kapsamlı hadis meclisleri oluşmuş, Allah Resûlü'nün bilgi mirası, bu meclisler vasıtasıyla öğrenilmiş ve insanlara aktarılmıştır.

• Hz. Peygamber'in sağlığında ortaya çıkan muazzam hadis birikimini sonraki nesillere aktaran ve bu konuda hayatî yeri bulunanlar, sahâbîlerdir. "*Sahâbî*", lügatte biriyle yakınlık kurmak anlamına gelen[106] "sohbet" sözcüğünden türemiştir. Hadis ilminde ise "sahâbe" kelimesi, Resûlullah'la birlikte olan, onu gören ve ona inanan kutlu insanları ifade eder. Bu birlikteliğin mahiyeti ve keyfiyeti tartışılmıştır. Saîd b. Müseyyib (94/713), "Ancak Allah Resûlü ile bir yıl veya daha fazla süre beraber olan veya onunla birlikte bir veya daha fazla gazveye katılan kimseler sahâbî sayılabilir." demiştir.[107] Buna karşın İbn Hanbel (241/855) Allah Resûlü ile bir yıl ya da bir ay veyahut bir gün, hatta bir saat birlikte olan ya da onu gören herkesin sahâbî olduğunu ifade etmiş,[108] hocasının bu görüşüne uygun olarak Buhârî de (256/870) sahâbeyi, "Hz. Peygamber'le arkadaş olan veya onu gören Müslümanlar" şeklinde tanımlamıştır.[109] "Sohbet" kelimesinin sözlük anlamından hareketle sohbetin muayyen bir zamanla tahdit edilmediğini söyleyen Hatîb-i Bağdâdî (463/1071), bununla birlikte *sahâbî* isminin Müslümanlar nezdinde yaygın olarak Hz. Peygamber'le birlikteliği çok uzun olanlar için kullanıldığını belirtmektedir.[110] Dolayısıyla Hz. Peygamber'i gören her Müslüman'a sahâbî denilmekle birlikte "Peygamber'in yakın dostları" anlamındaki sahâbîler, onun hadislerini nakleden ve onun sünnetini, yaşayış tarzını ve getirdiği dinin temel esaslarını temsil ederek aktaran, onunla birlikte bir müddet yaşayan, savaşlarına

[106] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, S-H-B md.
[107] Hatîb, *Kifâye*, 68.
[108] Hatîb, *Kifâye*, 69.
[109] B3649 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 1.
[110] Hatîb, *Kifâye* s. 69-70.

katılan, onun eğitiminden ve terbiyesinden geçen, onu yakından tanıyacak kadar birlikte yaşamış olan kimselerdir.

Sahâbeden Hz. Peygamber'in sağlığında Hicaz Yarımadası'nın muhtelif bölgelerine görevli olarak gönderilenler ve çeşitli bölgelerden Müslüman olmak için gelen heyetlerde bulunanlar, zaman zaman da kişisel olarak gelip Hz. Peygamber ile görüşerek ondan bazı bilgileri alıp kabilesine ve yöresine dönenler aracılığıyla hadisler, yarımadanın her bölgesine yayılmıştır. Resûlullah'ın vefatının ardından halifeler zamanında düzenlenen askerî seferlerle İslâm ordularının ele geçirdiği bölgelerin tamamına İslâm çağrısı ve Hz. Peygamber'in hadisleri ulaşmıştır.

Halife Ömer zamanından itibaren yeni kurulan şehirlere öğreticiler gönderilerek yeni Müslüman olanlara hadis birikimi kazandırılmış, İslâm'ın birincil kaynağı Kur'an Hz. Osman devrinde çoğaltılarak yeni fethedilen bölgelere ulaştırılmıştır. Hz. Ömer, Kûfe'ye Abdullah b. Mes'ûd'u, Basra'ya Ebû Musa el-Eş'arî'yi ve Ebu'd-Derdâ'ı, Filistin bölgesine Muâz b. Cebel'i ve benzeri sahâbîleri muallim olarak göndermiş, onlar da insanlara Kur'an'ı, Hz. Peygamber'in hayatını, siretini, sünnetini ve hadislerini öğretmişlerdir. Bu bölgelerde her bir sahâbînin talebeleri yetişmiş, özel okullar oluşmuş ve tâbiûn kuşağından çok sayıda hadis râvisi yetişmiştir. Hatta iç çekişmeler ve kargaşalar patlak verince, bazı sahâbîler kendilerini bütünüyle ilme vermiş ve sadece insanları bilgilendirmekle meşgul olmayı seçmişlerdir. Hicaz, Irak ve Şam bölgesinde ilim merkezleri teşekkül etmiş, her merkezde ilim meclisleri ve yavaş yavaş bölgesel ilim gelenekleri ortaya çıkmıştır.

Sahâbe devrinde İslâm toprakları genişlemiş, yeni şehirler kurulmuş ve Müslümanlar buralara yerleştirilmiştir. Sahâbîlerin de önemli bir kısmı çeşitli sebeplerle bu yeni kurulan şehirlere giderek kendilerine yeni bir hayat kurmuşlardır. Bu nedenle daha sahâbe kuşağında hadisleri ilk kaynağından almak için yapılan ilmî yolculuklar başlamış ve buna hadis tarihinde *er-Rihle fî talebi'l-hadîs* denilmiştir. Hadis tarihi boyunca özellikle rivayet dönemlerinde hadisçiler, çok uzun süren ilmî seyahatlere çıkmışlardır.

• İslâm'ın ilk şahitleri, Kur'an vahyinin ilk muhatapları olmaları sebebiyle sahâbîler, İslâm'ın sonraki nesillere aktarılmasında son derece önemli bir yere sahiptirler. Bu yüzden hadis ilminde sahâbîlerin hayat hikâyelerini konu alan hatırı sayılır miktarda eser yazılmıştır.[111] Sahâbenin tarihçe-i hayatına tahsis edilen kitaplar binlerce ismi içermekte ve meselâ,

[111] Çağdaş araştırmacılardan Muhammed b. İbrâhim eş-Şeybânî, *Mu'cemü mâ ülife ani's-sahâbe ve ümmehâti'l-mü'minîn ve âli'l-beyt* (Kuveyt 1993) adlı çalışmasında sahâbeye dair irili ufaklı ve mahtût-matbû 1.300 [illegible] çalışmaya yer vermektedir.

İbn Hacer'in konuyla ilgili *el-İsâbe* adlı eserinde 12.304 kişinin bilgisi yer almaktadır. Bunların içerisinde sahâbî olduğu tespit edilemeyenler de vardır. Kuşkusuz *el-İsâbe* bu sahada daha önce yazılan eserlerden de yararlanarak en çok sayıda sahâbînin hayat hikâyesini içeren bir kitaptır.

Hz. Peygamber'in vefatında yüz bini aşkın sahâbî olduğu bildirilmekle beraber, Hâkim en-Neysâbûrî (405/1014) hadis rivayetinde bulunan sahâbîlerin 4.000 kişi civarında olduğunu söyler. Fakat Zehebî bunların 1.500 kişi olduklarını belirtir ve sayılarının ne kadar zorlansa asla 2.000'i bulmayacağını söyler.[112] Sahâbîler, rivayet bakımından çok hadis nakledenler *"müksirûn"* ve az hadis nakledenler mânâsında *"mukıllûn"* olmak üzere iki kısımda ele alınırlar. *Müksirûn* olarak nitelenen ve binin üzerinde hadis nakleden yedi sahâbî vardır. Bunlardan Ebû Hüreyre 5.374, Abdullah b. Ömer 2.630, Enes b. Mâlik 2.286, Hz. Âişe 2.210, Abdullah b. Abbâs 1.969, Câbir b. Abdullah 1.540 ve Ebû Saîd el-Hudrî 1.170 hadis nakletmiştir. Bunun dışında kalan sahâbîler ise *mukıllûn* olarak nitelenirler.

• Özellikle hicrî birinci asır, İslâm toplumunda hızlı dönüşümün yaşanması, nüfusun karmaşıklaşması ve önü alınamaz siyasî ve toplumsal çalkantıların yaşanması sebebiyle, hadis tarihinin en nazik devresini teşkil eder. *Fiten-melâhim* rivayetlerinin halkın hissiyatına tercüman olması ve kabilevî ve fikrî kamplaşmaların hadislere yansıması da bu dönemde başlar. Hz. Peygamber'e atfen hadis uydurulması faaliyeti, ilk asırda görülmeye başlanan en önemli hadiselerden birisidir. Hadis ilminin rivayet metinleri bağlamında belkemiğini teşkil eden sahâbe, tâbiûn ve ondan sonraki nesle tanık olan ilk iki asır, daha sonraki fikrî kamplaşmaların da temellerinin atıldığı bir süreçtir. Hz. Peygamber'in vefatının ardından patlak veren irtidat hadiseleri, Hz. Ebû Bekir'in dirayetli siyaseti sayesinde önlenmiş; Hz. Ömer devrinde istikrarlı bir yönetim sergilenmiş, Hz. Osman'ın devr-i hilâfetinin sonlarına doğru İslâm toplumunda ciddi rahatsızlıklar zuhur etmiştir. Hz. Osman'ın bir suikasta kurban gitmesiyle başlayan süreçte Cemel ve Sıffîn gibi acı iç çatışmalar yaşanmış; Hz. Ali ve Muâviye arasındaki anlaşmazlık maalesef Müslüman toplumun siyasî olarak bölünmesine yol açmıştır. Hz. Ali'nin safında yer alan kimi bedevîlerin ondan ayrılmasıyla Hâricîlik fırkası, Ali'ye yandaş olanların ise ona duydukları sevgide aşırı gitmeleri ile Şîa/Râfızıyye fırkası teşekkül etmiştir. Emevîler devrinde zuhur eden Mürcie, Kaderiyye, Cehmiyye ve Müşebbihe gibi fırkalar, Müslüman toplum arasındaki fikrî ve itikadî bölünmeleri çoğaltmıştır. Buna bir

[112] Zehebî, *Tecrîdü esmâi's-sahâbe*, I, 3.

de Müslüman olmadığı hâlde Müslüman görünen kimi çevre ve şahısların kışkırtmaları eklenince fırka ve zümreler arasındaki fikir çatışmaları önlenemez boyutlara ulaşmıştır. Her zümre kendini haklı çıkarmak, mezhebini meşrulaştırmak ve karşıtlarını karalamak maksadıyla hadislerden yararlanma cihetine gitmiştir. Bilhassa ilk devirlerde Hz. Ali ve ailesine aşırı sevgi duyan çevreler, yoğun miktarda hadis uydurmuşlardır. Hz. Osman'ın katledilmesiyle başlayan fitne hadiseleri aynı zamanda bilinçli ve planlı biçimde hadis uydurma faaliyetlerinin de başlangıcı olmuştur. Bu hadiseler karşısında Emevî iktidarına yakın olan kimi cahil kimseler, kabile ve soy taassubu içerisinde bulunanlar, dünyaya ve dünya işlerine karşı menfî tavır takınan ve uzlet hayatını tercih eden bazı zâhidler, halkı iyilik ve hayra, ibadet ve taate teşvik etmek isteyen iyi niyetli cahil vaizler de hadis adı altında kendi sözlerini hadisleştirmişlerdir. İlk hicret asrında bilhassa Müslümanların kanlı savaş ve iç çatışmalarla karşı karşıya kalmaları, fiten ve melâhim denilen çeşitli rivayetlerin tedavüle çıkmasına yol açmıştır. Gayr-i müslim unsurlarla fikrî çatışmalar, kadim inanç ve geleneklerin kimi telakkilerinin uydurma hadisler kanalıyla İslâm toplumuna sızmasına neden olmuştur. İslâm karşıtlarının İslâm'ı ve Müslümanları küçük düşürmek maksadıyla uydurdukları hadislerle, yeteneksiz kimselerin Hadis İlmi'yle meşgul olmaları sonucu ortaya çıkan asılsız haberlerin çoğalması, Hadis İlminde *isnad tatbiki ve tenkidi* denilen yöntemin gelişmesine yol açmıştır. Böylece, hadisleri nakledenlerin değerlendirildiği, daha sonra *cerh ve tadil* olarak adlandırılacak râvi değerlendirme usulü oluşturulmaya başlanmıştır. Bununla eş zamanlı olarak hadisler toplanmış, yazıya geçirilmiş ve nihayet tedvin edilmiştir. Bu konuda Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz (101/720) resmî bir girişim başlatmış ve başta İbn Şihâb ez-Zührî (124/742) olmak üzere hadis rivayetiyle meşgul olan âlimler tedvin faaliyetini özenle ve büyük özveriyle gerçekleştirmişlerdir.[113]

Erken Dönem Hadis Kaynaklarının Ortaya Çıkışı

Hicrî birinci asrın son çeyreği ile ikinci asrın başlarında yetişen tâbiûn nesli ya da sahâbenin öğrencileri, bulundukları bölgelerde nebevî bilgi mirasının naklinde çok mühim bir vazife üstlenmişlerdir. Bu dönemde muayyen bir mezhebe intisap etmek söz konusu olmadığı için bu zatların her biri aynı zamanda halkın dinî meselelerdeki rehberi konumundaydılar.[114] Onların ardından gelen tebe-i tâbiûn yani tâbiûn sonrası kuşağı hadisçi-

[113] Ozafşar, *Hadis İlmine Giriş*, s. 60-61

[114] Hudarî Beg, Muhammed. *Târîhu't-teşrîi'l-İslâmî*, s. 119.

leri ise hadislerin tedvin ve tasnif edilmesi çalışmalarını başlatmışlardır. Râmehürmüzî'nin (360/970) kaydettiğine göre Medine'de Mâlik b. Enes (179/796), Mekke'de Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc (150/767) ve Süfyân b. Uyeyne (198/814), Kûfe'de Süfyân es-Sevrî (161/778), İbn Ebî Zâide (193/809), Muhammed b. Fudayl (195/811) ve Vekî' b. el-Cerrâh (196/812), Şam'da Abdurrahman el-Evzâî (157/774) ve Velîd b. Müslim (195/811), Basra'da Saîd b. Ebî Arûbe (156/773), Rebî' b. Sabîh (160/777) ve Hammâd b. Seleme (167/784), Yemen'de "el-Abd" olarak bilinen Hâlid b. Cemîl (?), Ma'mer b. Râşid (153/770), Ebû Kurrâ Musa b. Târık (203/818) ve Abdürrezzâk (211/827), Vâsıt'ta Hüşeym b. Beşîr (183/800), Merv ve Horasan'da Abdullah b. Mübârek (181/798), Rey'de Cerîr b. Abdülhamîd (182/799) Hadıs İlmi'nin ilk musanniflerindendir.[115]

Bu musanniflerin en meşhuru hiç şüphesiz Medineli Mâlik b. Enes'tir. O, çağdaşlarının yaptığı gibi *el-Muvatta'* adlı eserinde nebevî hadislerin yanında sahâbe sözlerine ve tâbiûn fetvalarına, hatta kendi şahsî görüşlerine de yer vermiştir. Böylece İmam Mâlik, fıkıh bâblarına göre tertip ettiği eserinde hadisle fıkhı birleştirmiştir. Medineli hadis imamlarından Süleyman b. Bilâl (177/793) çağdaşı İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ını dört bin rivayeti gözden geçirerek seçtiği hadislerden oluşturduğunu, bunu yaparken de kendi nazarında Müslümanların maslahatına en uygun ve dinî açıdan örneklik değeri en yüksek olan rivayetleri tercih ettiğini söylemiştir.[116]

İlk fakihlerin hür düşüncelerinden, sonraki dönemin düzenli hale getirilmiş ve netleşmiş Hadis İlmi'ne geçişi temsil eden *el-Muvatta*,[117] fıkhî bâblara göre tertip edilmiş olmasıyla bilhassa hicrî III. asrın hadis kaynakları üzerinde ciddi bir etki meydana getirmiştir. Bu bakımdan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1149) ifade ettiği gibi, *el-Muvatta'* hadis kitaplarının tasnifinde asıl eser sayılan ilk kitap ve sonraki eserlerin özüdür; Buhârî'nin kitabı ise ikinci asıl kitaptır. Müslim ve Tirmizî gibi diğer hadisçiler eserlerini bu asıllar üzerine bina etmişlerdir.[118]

İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ında olduğu gibi, hicrî II. asırdaki hadis eserlerinde Hz. Peygamber'in hadisleriyle, sahâbe ve tâbiûn sözleri bir arada yer alıyordu. Ancak bunlardan sonra gelenler sadece Resûlullah'a dayandırılan hadisleri toplamak üzere *Müsned* adı verilen eserler kaleme aldılar.[119] Bu eserlerde sahâbî isimleri esas alınmak suretiyle, onların vasıtasıyla Resûlullah'a nispet edilen rivayetleri toplamak hedeflenmişti. Bu yüzden müsnedlerde hem sika/güvenilir olan, hem de cerhedilen râviler

[115] Râmehürmüzî, el-Hasen b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, s. 611 vd.

[116] Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, *Tenvîru'l-havâlik Şerh alâ Muvatta-i Mâlik*, s. 6.

[117] Guraya, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım*, 11.

[118] İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, *'Âridatü'l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, I, 10.

[119] Suyûtî, *Tenvîru'l-havâlik*, s. 5; Hudarî Beg, Muhammed, *Târîhu't-teşrîi'l-İslâmî*, 131.

tarafından nakledilen birçok rivayete rastlamak mümkündür. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (204/820) ile Ubeydullah b. Musa el-Absî'nin (214/830) *müsned* türü eser yazan ilk hadisçiler oldukları söylenmektedir. Ardından Ahmed b. Hanbel (241/856), İshâk b. İbrâhim el-Hanzalî (İbn Râheveyh) (238/853), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (234/849) ve Ebû Saîd Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî (235/850) gibi musannifler gelmiştir. Onlardan sonra da sadece sahâbîler değil diğer râvilerin de isimleri esas alınmak suretiyle birçok müsned kaleme alınmıştır. Bu kitapların hiçbirinde hadisler için sahîh-sakîm/zayıf ayrımı yapılmamıştır.[120] Daha sonraları, ilk eserlerde karışık olarak derlenmiş bulunan rivayet malzemesi çeşitli şekillerde sınıflandırılmış ve düzene konulmuştur. Hicrî ikinci asrın ikinci çeyreğinden dördüncü asrın başlarına, hatta beşinci asrın ortalarına kadar süren ve tasnif dönemi olarak bilinen bu dönemde hadisleri konularına, râvilerine ve sıhhat durumlarına göre sınıflandıran yeni kitap çalışmaları yapılmıştır. Müsned türü hadis kitaplarından sonra hadisleri toplarken daha seçici olan müelliflerin eserleri ortaya çıkmıştır. Sadece *sahîh* hadisleri bir araya getirmeyi hedef alan bu musanniflerin ilki Buhârî (256/870), ikincisi de Müslim'dir. (261/875) Onlar râvi isimlerine göre değil, bâb/konu başlıklarına göre eserlerini tertip etmişler ve hadisleri kitaplarına yerleştirmişlerdir.

Hadisin Altın Çağı ve Sonrası

Üçüncü hicrî asır, *"hadisin altın çağı"* olarak kabul edilir ki bu şüphesiz doğrudur. Zira Hadis İlmi'nin erken devir eserleri bu asırda yazılmıştır. Bu asrın en geniş hadis kitaplarından olan Abdürrezzâk b. Hemmâm (211/826) ve Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe'nin (235/849) *el-Musannef*'leri ile Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *el-Müsned* adlı eseri özellikle Kütüb-i Sitte'nin ana kaynağını oluşturan en önemli hadis arşivleridir. Örneğin İmam Müslim *es-Sahîh*'inde İbn Ebû Şeybe'den 1540 hadis nakletmiştir.[121] Aynı şekilde Abdürrezzâk, Ahmed b. Hanbel'in en önemli kaynaklarından biridir. İbn Hanbel *Müsned*'ini Abdürrezzâk'ın yanından ayrıldıktan sonra 700 bin civarında hadisi gözden geçirmek suretiyle yazmaya başlamış ve onu sünnet konusunda ihtilâfa düştüklerinde Müslümanların başvuracakları "imam" (temel kaynak) olarak göstermiştir.[122] Abdürrezzâk takriben 18.000, İbn Ebû Şeybe 39.000, İbn Hanbel ise yaklaşık 28.000 rivayet kaydetmiştir. İlk ikisi *merfû*, *mevkûf* ve *maktû'* rivayetlerin en zengin kaynaklarıdır.

[120] Hâkim, *el-Medhal ile'l-İklîl* s. 30.
[121] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 240.
[122] Ebû Musa el-Medînî, *Hasâisü'l-Müsned*, s. 6-7

Üçüncü asırda öne çıkan en mühim eserler ise *"es-Sahîhayn: İki Sahîh"* olarak bilinen Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserleri *"Sünen-i erba'a: Dört Sünen"* olarak bilinen Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî'nin *es-Sünen* isimli çalışmalarıdır. Bunlar, "Kütüb-i sitte" denilen altı ana hadis kaynağını meydana getirmiştir. Söz konusu altı hadis imamından ve kitaplarından burada kısaca söz etmek yerinde olacaktır.

Buhârî (194-256) ve el-Câmiu's-sahîh Adlı Eseri

Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrâhim el-Cu'fî, el-Buhârî, 194/810 yılında Mâverâünnehir şehirlerinden Buhârâ'da doğdu. Güçlü bir zeka ve hafızaya sahıpti ve küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi; Arapça öğrendi ve on yaşından itibaren hadis dinlemeye ve ezberlemeye başladı. 16 yaşında iken başta Abdullah b. Mübârek (181/798) ve Vekî' b. el-Cerrâh'ın (196/812) kitapları olmak üzere birçok muhaddis ve fakihin kitaplarını ezberlemişti. Hac için gittiği Mekke'de kalarak Humeydî (219/834) ve başkalarından hadis tahsil etti. 18 yaşına geldiğinde sahâbe ve tâbiûndan birçok bilginin rivayetlerini ve fetvalarını toplayıp tasnif etti. Aynı dönemde *et-Târîhu'l-Kebîr* adlı eserini yazdı. Daha sonra hadis toplamak üzere başta Suriye, Mısır, Cezire, Basra, Belh, Kûfe ve Hicaz olmak üzere birçok şehir dolaşan Buhârî, buralarda bir süre kalarak en tanınmış simalardan dersler aldı. Binden fazla hocadan hadis yazdığı bildirilmektedir. Buhârî, 256/870 yılında Semerkand yakınlarındaki Hartenk kasabasında vefat etmiştir.[123]

Buhârî kısaca *el-Câmiu's-sahîh* veya *Sahîh-i Buhârî* olarak meşhur olan eserini, 600.000 rivayet arasından seçtiği hadislerden oluşturmuştur. M. Fuâd Abdülbâkî'ye göre *es-Sahîh*'te 97 kitap, 3889 bâb mevcuttur. Buhârî'nin 16 senede tasnif ettiği söylenen bu çalışmada mükerrerleriyle birlikte 7275 hadis olup, tekrarsız rivayetlerin sayısı 4000, bunların içinde muttasıl rivayet edilenler ise 2602'dir.[124] Buhârî'nin bâb başlıkları aynı zamanda onun fıkhî kanaatlerini ifade eden bir nitelik arz etmektedir. Nitekim *"fıkhu'l-Buhârî fî terâcümih"* "Buhârî'nin fıkhî görüşleri konu başlıklarındadır." sözü meşhurdur. Buhârî, bir fıkıh kitabı görüntüsü veren bu gibi yerlerde daha çok kendi kanaatini destekleyen görüşleri nakleder.

Müslim (206-261) ve el-Câmiu's-sahîh Adlı Eseri

Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, 206/821 yılında Nişabur'da doğmuştur. 14 yaşından itibaren Horasan, Rey, Hi-

[123] Bkz: Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, II, 555-7, A'zamî, M Muhammed-Yavuz, Yusuf Şevki-Oğüt, Salim, "Buhârî", *DİA*, VI 368-376

[124] Bkz. Kandemir, M Yaşar, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, VII, 114-115.

caz, Irak, Şam ve Mısır'da bulunan devrin büyük hadisçilerinden hadis dinlemiştir. Tahsilini bitirdikten sonra Nişabur'a yerleşmiştir. Ömrünün sonlarına doğru Buhârî ile tanışmış ve onun ilmini takdir ederek Hadis İlmi'nde onun görüşlerine tâbi olmuştur. 261/875 yılında bir hadisi araştırmakla meşgul iken Nişabur'da vefat etmiştir.[125]

Müslim'in, hocalarından sema yoluyla rivayet ettiği 300.000 hadisten seçerek hazırladığı ve kendisinin *el-Müsned* ve *el-Müsnedü's-sahîh* diye söz ettiği eserini, 235 yılında henüz yirmi dokuz yaşında iken tasnife başladığı, on beş yıl süren titiz bir çalışma sonunda 250 yılında tamamladığı anlaşılmaktadır. Daha sonra bu çalışmasını Ebû Zür'a er-Râzî'nin incelemesine sunmuş, onun kusur bulduğu rivayetleri kitabından çıkarmıştır.

Sahîh'te 54 kitap, 1329 bâb bulunmaktadır. Kitap adlarını bizzat müellif tespit etmekle beraber, bâb adlarını o yazmamıştır. Daha sonra bâb başlıkları yazan başka âlimler olmuşsa da bugün elimizde bulunan matbu nüshalardaki başlıklar İmam Nevevî'ye (676/1277) aittir. Tekrarlarıyla birlikte 7581 hadis ihtiva eden *Sahîh*'te, M. Fuâd Abdülbâkî'nin rakamlamasına göre tekrarsız 3033 hadis bulunmaktadır.

Sahîh-i Müslim'in en önemli özelliği hiç kuşkusuz mukaddimesidir. Mukaddime, hadis usulü ve ıstılahlarının gelişiminde çok önemli bir yer tutar. Mukaddimesinin yanı sıra eserinde hadislerin tarîklerini bir araya getirme ve tertibindeki güzelliğiyle *Sahîh-i Müslim, Sahîh-i Buhârî*'den üstün sayılmıştır.[126] Müslim, bir konuda gelen bütün hadisleri bir arada rivayet ettiği için, farklı isnadların yanı sıra, rivayetler arasındaki mânâ farklarını, râvi tasarruflarını görmek ve farklı tarîkleri karşılaştırmak gibi bir imkân ve kolaylık sağlamaktadır.

Tirmizî (209-279) ve es-Sünen Adlı Eseri

Ebû Îsâ künyesiyle meşhur olan Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, 209/827 yılında bugünkü Özbekistan topraklarında bulunan Tirmiz'de doğmuştur. Yirmi yaşını geçtikten sonra ilim tahsili için yola çıkmış ve Arabistan, Mezopotamya, İran ve Horasan gibi çeşitli ilim merkezlerine seyahatler yapmış, Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd gibi hadisçiler başta olmak üzere, devrin ileri gelen ilim adamlarından hadis almıştır. Ömrünün sonuna doğru gözlerini kaybeden Tirmizî, 279/892 tarihinde Tirmiz'de vefat etmiştir.[127]

Tirmizî'nin fıkıh bâblarına göre tasnif ettiği *es-Sünen*'i, Buhârî ve Müslim'de olduğu gibi Câmi' türü eserlerde bulunan değişik konulardaki

[125] Bkz. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, II, 588-590.
[126] Makdisî, *Şurûtü'l-eimmeti's-Sitte*, s. 10.
[127] Bkz. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, II, 633 vd.

bâbları da ihtiva ettiği için *el-Câmiu's-sahîh* adıyla da şöhret kazanmıştır. Ayrıca *Sünenü't-Tirmizî, Câmiu't-Tirmizî, Sahîhu't-Tirmizî, el-Müsnedü's-Sahîh* ve *el-Câmiu'l-Kebîr* gibi değişik adlarla da anılan eser, 51 kitab, 2496 bâb ve 3956 hadisten oluşmaktadır. Bazılarına göre *Sahîh* veya *Câmi'* ismi onun muhtevasına daha uygundur. Zira bu eser, İslâm fıkhı ile ilgili hadislerden başka, diğer mevzulara ait hadisleri de ihtiva eder. Ancak V. yüzyıldan sonra rağbet kazanarak Kütüb-i Sitte arasındaki yerini alabilen eserin, Kütüb-i Sitte'nin üçüncü veya dördüncü kitabı olduğunda ihtilâf edilmiştir.[128] Tirmizî'nin *es-Sünen*'i ile ilgili olarak öne çıkan bazı hususiyetleri vardır. O, bâb başlığı altında bir veya birkaç hadisi verdikten sonra, sırasıyla şu işlemleri yapar:

a) Hadisin sıhhat durumunu (hasen, sahîh, zayıf, garîb olduğunu) açıklar.

b) Râvilerin güvenilirlik ve yeterlilik durumunu, varsa seneddeki illeti beyan eder.

c) Hadisin –varsa– diğer tariklerini verir.

d) Konuyla ilgili, diğer sahâbîlerden yapılmış rivayetler varsa, onlara da *"ve fi'l-bâbi an fülânin ve fülânin..."* diyerek, sahâbî isimlerini vermek suretiyle işaret eder.

e) Konuyla ilgili çeşitli âlimlerin görüşlerini, ilgili hadisle nasıl delil getirdiklerini, ulemâ arasında ittifak mı, ihtilâf mı bulunduğunu bildirir, icmâ varsa, mutlaka işaret eder. Bazen de uygulamanın hangi yönde olduğunu gösterir. Konuya ait birbiriyle çelişen hadisleri zikreder.[129]

Eserin sonunda yer alan *Kitâbü'l-İlel*, sadece Tirmizî'nin kitabında bulunan bir bölümdür. O, burada eserine aldığı hadislerin kısa bir değerlendirmesini yapmış, yararlandığı kaynaklardan söz etmiş, kısmen ricâl değerlendirmesi ile hadislerin lafız ya da mânâ ile rivayet edilmesi gibi konular üzerinde durmuştur. Tirmizî'nin *es-Sünen*'i, *hadis usulü* veya *mustalahu'l-hadîs*'in henüz bir müstakil bilgi dalı haline gelmediği bir dönemde usule ait bazı ıstılahların hadislere uygulanması, bir başka ifade ile usul ile fürûun birleştirilmesi açısından önem arz etmektedir.[130]

Ebû Dâvûd (202/3-275) ve es-Sünen Adlı Eseri

Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'âs b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, 202 veya 203/818-819 yılında İran ile Afganistan arasındaki sınır bölgesi olan Sicistan'da doğdu. Hadis tahsiline orada başlayan Ebû Dâvûd, on sekiz yaşında ilim için seyahate çıkarak Bağdat, Basra, Mekke, Kûfe, Halep,

[128] Bkz. Çakan, İ. Lütfi, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, VII. 129-130, aynı müellif, *Hadis Edebiyatı*, s. 69-71.

[129] Makdisî, *Şurûtu'l-eimme*. 21.

[130] Bkz. Çakan, İ. Lutfi, a.g.m., *DİA*, VII, 129-130. *Hadis Edebiyatı*, s. 69-71

Harran, Humus, Horasan, Belh ve Mısır gibi birçok ilim merkezlerinde bulundu ve devrin meşhur ilim adamlarından hadis rivayet etti. Kendisinden de, birçokları hadis rivayet etmiştir. Yirmi sene Tarsus'ta ikamet eden Ebû Dâvûd, beş altı yıl kadar da Basra'da yaşamış ve 275/889'da orada vefat etmiştir.[131]

Ahkâm hadislerini toplamış olması sebebiyle muhtelif mezhep âlimlerince hüsn-i kabul gören Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i, 40 kitab ve 1889 bâb içerir. Resûlullah'tan nakledilen 500.000 hadis yazdığını söyleyen müellif, eserini bunlardan toplam 4800 hadis seçerek tasnif ettiğini söylemişse de, Hattâbî'nin *Meâlimü's-Sünen* adlı şerhiyle birlikte basılan beş nüshadaki hadis sayısı 5274'tür. Aradaki bu sayı farkı, aynı isnadla gelen mükerrer rivayetlerle, aynı konudaki farklı nakillerden kaynaklanmaktadır.[132]

es-Sünen'deki bâb başlıkları, daha çok o kısımda ele alınan konuları ifade ederken, bazen de Ebû Dâvûd'un fıkhî kanaatini yansıtacak niteliktedir. Müellif, bir konuda birçok sahîh hadis mevcut olsa bile, kitabın hacminin büyümemesi ve kitaptan istifadeyi kolaylaştırmak için bir bâb başlığı altında bir veya iki hadis verir, bütün tarikleri zikretmez. Gerekli gördüğü yerlerde, ya başkalarından naklen veya bizzat kendi görüşü olarak râvilere ilişkin bilgiler sunar, cerh ve tadilde bulunur. Bazen hadisin *sebeb-i vürûdunu, ğarîb* kelimelerini açıklar, hadis hakkında çeşitli bilgiler verir. *Sünen-i Ebî Dâvûd*'un diğer bir özelliği de hadislerin isnadlarından ziyade fıkhî hükümlerine önem vermiş olmasıdır. Bu nedenledir ki o, bir hadisi naklettikten sonra, onun diğer tariklerini, lafız farklarını, birbirinden farklı taraflarını göstermiştir.[133]

Nesâî (215-303) ve es-Sünen Adlı Eseri

Asıl adı Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb el-Horasânî en-Nesâî olup, 215/830 yılında Horasan'ın Nesâ kasabasında doğmuştur. İlim tahsiline küçük yaşta başlamış, 15 yaşında gittiği Belh'te, bir yıldan fazla kaldıktan sonra bütün Horasan'ı, Hicaz, Irak, Suriye ve Mısır'ı dolaşarak oralarda bulunan meşhur hadisçilerden hadis almıştır. Hayatının önemli bir kısmını Mısır'da geçiren ve eserlerini orada tasnif eden Nesâî, ölümünden bir süre önce Şam'a geldiğinde, Muâviye'nin fazileti hakkında hadis rivayet etmesi istenmiş, o da buna olumlu cevap vermeyince, oradakiler tarafından ağır bir şekilde dövülerek mescitten atılmıştır. Ardından Mekke'ye giderken 303/915 yılında Filistin'in Remle şehrinde vefat etmiştir.[134]

[131] Bkz. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, II, 591 vd., Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Dâvûd", *DİA*, X, 119-121, Çakan, İ. Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s. 77-78.

[132] Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s. 246-247.

[133] Bkz. Çakan, İ. Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, s. 78-84. Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 279-280.

[134] Bkz. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, II, 698-701.

Nesâî, Remle emîrinin isteği üzerine *es-Sünenü'l-Kübrâ* isimli bir kitap tasnif etmiş ve bu hacimli eserde fıkıh alanına giren rivayetleri bir arada toplamıştır. Ancak emîrin yalnızca sahîh hadisleri bir araya getirmesi isteği üzerine, bu sefer ondaki zayıf ve illetli hadisleri atarak, *es-Sünenü's-Suğrâ* adını verdiği, *el-Müctebâ* diye de anılan kitabını hazırlamıştır. Nesâî *Sünen*'in içerdiği bütün hadislerin sahîh olduğu iddiasındadır. *Sünen*, 51 kitab ve 2400'e yakın bâb içinde, toplam 5756 hadisten oluşmaktadır.[135]

Bazı âlimler, Nesâî'nin *Sünen*'ini, *Sahîhayn*'dan sonra zayıf hadisi ve cerh edilmiş râvisi en az bulunan kitap olarak değerlendirmekte ve onu öncelemektedirler.[136]

Nesâî, Tirmizî'de olduğu gibi her hadis için ayrı bir değerlendirme yapmaz. Onun değerlendirmesi, hadisi kitabına almış olmasıdır. Ancak yine de yer yer senedlerin durumlarını açıkladığı görülür. O, hadisler arasındaki çok küçük rivayet farklarını bile, hadisi baştan aşağı tekrar etmek suretiyle göstermiştir. Bâblarının birçoğunda tek bir hadise yer verir. Birden fazla hadisin nakledildiği bâblar, farklı senedlerle gelen ve lafız farklılıkları bulunan hadisleri bir arada karşılaştırma imkânı vermektedir. Bazen, isnaddaki bir râvi hakkında bilgi verir, değerlendirme yapar. Nesâî, birbirine muhalif olan rivayetlerden, ilk önce hatalı olanını zikreder, ardından da bunun doğrusunu rivayet eder. Bu durum bazen bâb başlıklarına da yansır. Herhangi bir emir veya yasağı bildiren bir bâb başlığının akabinden, o hususla ilgili bir ruhsatın bulunduğunu yahut artık o durumun terk edildiğini bildiren başlıklar kullanır. Mümkün mertebe hadislerin içerdiği mânâyı ve muhtevayı, *kerâhet, farz, îcab, tenezzüh, terğîb, teşdîd* gibi kelimeler kullanarak bâb başlığıyla ifade etmeye çalışır.

İbn Mâce (209-273) ve es-Sünen Adlı Eseri

İbn Mâce künyesiyle şöhret kazanmış Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, 209/824 yılında Kazvin'de doğmuştur. Hadis tahsili için Rey, Vâsıt, Basra, Kûfe, Bağdat, Şam, Mısır ve Hicaz gibi o devrin en önemli ilim merkezlerine seyahat etmiştir. Ali b. Muhammed et-Tanâfisî, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Hişâm b. Ammâr, Muhammed b. Beşşâr, Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr gibi meşhur hadis hafızlarından hadis almış ve onlardan çok miktarda rivayette bulunmuştur. İbn Mâce, 273/886 yılında Kazvin'de vefat etmiştir.[137]

135 Uğur, Müctebâ, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 285-6; Çakan, İ. Lutfi, *Hadis Edebiyatı*, s. 86.
136 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 245.
137 Bkz. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, II. 636-637.

Hicrî VI. asrın başına kadar, Buhârî, Müslim, Nesâî, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin eserleri şöhret bulmuş, henüz İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i, Kütüb-i Sitte'ye dâhil edilmemişti. Ancak Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin (507/1113), bu beş kitaba (usûl-i hamse) tahsis ettiği *Etrâf* kitabına İbn Mâce'nin eserini de eklemesinden ve "*Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*" (Altı İmamın Şartları) adlı kitabını telif etmesinden sonra İbn Mâce'nin kitabı da muteber hadis kitapları arasına girmeye başlamıştır. Bununla beraber onun yalancılık ve hadis hırsızlığı ile itham olunmuş bazı râvilerden gelen hadislere de kitabında yer vermiş olması, bazı hadisçilerin *es-Sünen*'in altıncı kitap sayılmaması gerektiği yönünde kanaat belirtmelerine yol açmıştır. Bu hadisçilerden bir kısmı, daha az zayıf râvileri ve daha az şâz ve münker hadisleri bulunan Dârimî'nin *Sünen*'ini, diğer bazıları ise İmam Mâlik'in *Muvatta'* adlı eserini altıncı kitap olmaya daha lâyık görmüşlerdir.

Bununla birlikte İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i, bilhassa fıkıh bâbları yönünden büyük faydası dolayısıyla VII. asırdan itibaren *Kütüb-i Sitte*'nin altıncı kitabı olarak kabul ve rağbet görmüştür.[138] İbn Mâce'nin eseri, M. Fuâd Abdülbâkî'nin tespitine göre, *Mukaddime* hariç, 37 kitap, 1515 bâb ve 4341 hadisten oluşmaktadır.[139]

Daha çok Horasan ve çevresinde şöhret kazanmış bulunan *Sünen-i İbn Mâce*, özellikle kullanışlı olması nedeniyle bütün kusurlarına rağmen faydalı bir kaynak eser sayılmaya lâyık görülmüştür. Fıkhın diğer hadis kitaplarında bulunmayan birçok konusuna dair hadislere yer vermiştir. Bâb başlıkları konunun inceliklerini dile getirecek kadar özlü ve düzgün bir biçimde konulmuştur. Tertibi, tekrardan uzak, kısa ve düzenli oluşu cihetiyle oldukça kullanışlıdır.[140]

es-Sünen, geniş bir mukaddime ile başlamaktadır. İbn Mâce burada, sünnete ittiba, hadislere saygı, hadis rivayet ederken gösterilmesi gereken titizlik, hadis uydurmanın vebali, Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine ittiba, bid'atlerden, cedelden, re'y ve kıyastan sakınma, iyi ve kötü çığır açma, ölmüş sünnetleri ihya, Kur'an öğrenimi-öğretimi, ilim ve âlimlerin fazileti, hayra delâlet, iman, kader, ashâbın fazileti, Hâricîler ve Cehmiyye gibi muhtelif konulara dair hadisleri rivayet ederek, Ehl-i Hadis'in düşüncelerini yansıtmıştır.[141]

İbn Mâce, hadislerin mânâ ve muhtevalarıyla ilgili herhangi bir yorum veya açıklama yapma cihetine gitmez, hadisi uygun gördüğü bâb baş-

[138] Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, s. 249-250.
[139] İbn Mâce, *Sünen*, (nâşirin mukaddimesi), I. 7-8.
[140] Uğur, Mücteba, *a.g.e.*, s. 287-8; Çakan, İ. Lütfi, *a.g.e.* s. 59.
[141] Bkz. İbn Mâce, Mukaddime 1-24, I. 3-98.

lığı altında zikretmekle yetinir. Çok sık olmamakla birlikte, bazen kendisi, bazen de hocalarından naklen, hadisin sıhhat durumu, isnadı ile ilgili birtakım kısa bilgiler verdiği görülmektedir.

* * *

Hicrî dördüncü asırda ise İbn Huzeyme'nin (311/923) *es-Sahîh*'i, İbnü'l-Cârûd'un (307/919) *el-Münteka*'sı, Tahâvî'nin (321/933) *Şerhu meâni'l-âsâr*'ı ve *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ı, İbn Ebî Hâtim'in (327/939) *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*'i, Dârekutnî'nin (385/995) *Sünen*'i, Hattâbî'nin (ö. 388/998) Buhârî şerhi *A'lâmü'l-hadîs*'i ile Ebû Dâvûd şerhi *Meâlimü's-Sünen*'i başta olmak üzere çeşitli kitaplar kaleme alınmıştır. Bu asırda Taberânî'nin (360/971) *Mu'cem*'leri (*el-Mu'cemü'l-kebîr, el-Mu'cemü'l-evsat ve el-Mu'cemü's-sağîr*) ile Hâkim'in (405/1014) *el-Müstedrek*'i gibi muhtelif hadis kitapları da vücuda getirilmiştir.

• Hadis ilminin en temel özelliği onun bir nakil-rivayet ilmi olmasıdır. Bu itibarla, "Hadis ilmi bir isnad ilmidir." denilir. Nakil ilmi olduğu için de ağırlıklı olarak Hadis Usulü'nün kavram ve mefhumları "*nakil*" kavramı etrafında odaklanır. Erken dönem tedvin ve tasnif faaliyetlerine koşut olarak hadis rivayetinin ıstılahları da teşekkül etmeye başlamış ve asgarî bir ortak kavramsal zemin meydana gelmiştir. Bu kavramsal zeminin teşekkülünde başta İmam Şâfiî'nin (204/819) *er-Risâle* adlı eseri olmak üzere Müslim'in (261/874) *el-Câmiu's-sahîh* isimli eserine yazdığı *Mukaddime* ile Tirmizî'nin (279/892) *es-Sünen* isimli eserinin sonunda yer alan *el-İlel*'i, Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (275/888) *es-Sünen* adlı kitabında takip ettiği usulü anlatmak için yazdığı *er-Risâle ilâ ehli Mekke*'si önemli bir yere sahip olmuştur. Böylece ilk üç asrın zengin birikimi ve tecrübesi "*Mustalahu'l-hadîs*", "*Usûlü'l-hadîs*" veya "*Ulûmü'l-hadîs*" (Hadis ilimleri) başlığı altında müstakil bir bilgi dalı doğurmuştur. Kadı Hasan er-Râmehürmüzî'nin (360/970), kendi ifadesiyle hadisi ve hadis ehlini savunmak amacıyla yazdığı *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* adlı eseri bu türün ilk örneği sayılabilir. Râmehürmüzî, hadis usulü veya hadis ıstılahlarına dair eserlerin teşekkülünde bir dönüm noktası teşkil eder. Hâkim en-Neysâbûrî'nin (405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*'i tarihsel olarak Râmehürmüzî'nin eserinden sonra gelir. Ancak daha sonra bu sahada yazılan eserlerin hemen tamamına malzeme sunacak olan Hatîb-i Bağdâdî (463/1070), Râmehürmüzî'nin bu kitabından çok faydalanmış ve ona birtakım ilâvelerde bulunmak suretiyle bu sahada çok sayıda kitap telif etmiştir. Burada özellikle *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* ve *el-Câmi'*

beyne ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi' isimli eserlerini zikretmek gerekir. Ardından Kâdî İyâz'ın (544/1149) kaleme aldığı *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'* adlı eseri dikkat çekse de hiç şüphesiz bu dönemin en önemli eseri İbnü's-Salâh'ın (643/1245) kitabı olmuştur. Onun ders notu olarak hazırladığı *Ulûmü'l-hadîs* veya *Mukaddimetü İbni's-Salâh* isimli eseri, bu dönemin sonuna kadar başvuru kaynağı kabul edilmiştir. Nevevî'nin (676/1277) İbnü's-Salâh'ın kitabından özetlediği *et-Takrîb ve't-teysîr*'i, onun tesirini sürdürmüştür. Açılım döneminin sonuna doğru ise İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) *Nuhbetü'l-fiker* ve onun şerhi *Nüzhetü'n-nazar* isimli eseri ile yeni bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Kendisinden sonraki dönemlerde, hatta günümüzde bile hadis usulü ve ıstılahları konusunda belirleyici olma özelliğini korumaktadır. Sehâvî'nin (903/1497) Irâkî'nin *Elfiyyetü'l-hadîs* isimli manzum hadis usulü eserine şerh olarak kaleme aldığı *Fethu'l-muğîs*'i ile Süyûtî'nin (911/1505) Nevevî'nin eserine şerh olarak yazdığı *Tedrîbü'r-râvî şerhu Takrîbi'n-Nevevî* isimli eserleri bu dönemin sonlarına dair örnekleri temsil etmektedir.

* * *

• İslâmî ilimlerin tedvin ve tasnif dönemlerinden itibaren bugüne kadar hadis sahasında binlerce eser telif edilmiş ve bunların pek çoğu günümüze ulaşarak önemli bir yekûn teşkil etmiştir. Bu eserleri genel olarak iki sınıfta değerlendirmek mümkündür:

1. Temel Kaynaklar

Hadis edebiyatının oluşumunda ilmî ve fikrî hareketlerin, kelâmî ve fıkhî görüşlerin oldukça büyük etkisi olmuştur. Bu itibarla hadis kitaplarında inanç, ibadet ve muâmelât ile ilgili hadisleri toplamaya ağırlık verilmiştir. Ayrıca hadislerin isnad ve metinleriyle alâkalı teknik bilgiler daima ilgi kaynağı olmuştur. Bu nedenle erken dönemde yazılan eserlerin çoğunluğu temelde hadis uzmanlarına has özel ilmî mülâhazalarla kaleme alınmıştır. *Kütüb-i Sitte* olarak (altı hadis kitabı) adlandırılan ana hadis kaynakları bu sınıfta değerlendirilebilir.

2. Ahlâk ve Âdâb Hadislerini İçeren Derleme Eserler

Hadis edebiyatı içinde belli konu veya belli maksada yönelik olan ve bilhassa sünnetin insan davranışına örnek teşkil edecek nümunelerini içeren müstakil eserler de bulunmaktadır. Halkın eğitimi, irşadı, yetiştirilmesi ve yönlendirilmesi açısından oldukça önemli olan bu eserlerde özellikle bireysel ve toplumsal hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili olan hadisler

bir araya getirilmiş ve Müslümanların itikad, ibadet, ahlâk ve muâmelât sahasında İslâm'ın yüksek umdelerine göre davranmalarını sağlamak hedeflenmiştir. İrşad, tebliğ ve davet mahiyetindeki bu eserlerin en önemlileri arasında İmam Buhârî'nin (256/870) *el-Edebü'l-müfred*'i, Tirmizî'nin (279/892) *Şemâil*'i, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (373/983) *Tenbîhü'l-ğâfilîn*'i, Kudâî'nin (454/1062) *Şihâbü'l-ahbâr*'ı, İbnü'l-Cevzî'nin (597/1201) *Bustânü'l-vâizîn* ve *Saydü'l-hâtır*'ı ile Süyûtî'nin (911/1505) *Tahzîrü'l-eykâz*'ı sayılabilir. Ayrıca müstakil konulu çeşitli hadis risaleleri, seçkiler, kırk hadisler, mekârim-i ahlâk kitapları bu cümledendir.

Hadis ilminde yukarıda sözü edilen iki tasnif türüne ilâveten dikkat çeken başka hadis eserleri de yazılmıştır. Bunlardan öne çıkanları şunlardır:

Tehzîbü'l-âsâr ve tafsîlü'l-meâni's-sâbit mine'l-ahbâr

Üçüncü asrın en önemli ilmî simalarından Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (310/923) tamamlamaya ömrünün kâfi gelmediği *Tehzîbü'l-âsâr* isimli eseri, daha önce oluşturulmuş eser türlerinden herhangi birini takip etmez. Eser, isnadların karşılaştırılmasından metin ve muhtevanın mukayesesine, konu etrafında farklı kanallardan gelen hadislerin birlikte değerlendirilmesinden hadislerdeki illetlere, fıkhî neticelerden lügavî izahlara varıncaya kadar bir hadisin çok yönlü olarak değerlendirilmesine imkân tanımakta, herhangi bir konuyu hadislerle ele alma ve etraflıca çalışma kolaylığı sunmaktadır.[142] Ancak eserin özgünlüğü Taberî'nin çeşitli fıkhî yaklaşımları temellendiren rivayetleri içermesinden değil, bununla birlikte aynı konudaki başka rivayetleri kendisine karşı bir muhalif üslûbuyla vermesinden ileri gelir.[143] Taberî'nin ilk başta verdiği asıl hadisten sonra aynı içerikteki ve ilişkili ilgili tüm rivayetleri sıralaması eserinin bir başka özgün yanını teşkil eder.

el-Müsned es-sahîh ale't-tekâsîm ve'l-envâ'

Hicrî dördüncü asrın önemli hadisçilerinden İbn Hibbân el-Büstî (354/965), tasnif döneminden sonra ilk defa hadisleri değişik yönleri ile almayı ve açıklamayı esas alarak bu eseri kaleme almıştır. Tamamı günümüze ulaşmamış olan eser,[144] klâsik tasnif usullerinden farklı olarak emirler, nehiyler, haberler, mubahlar ve Peygamber'in fiilleri şeklinde beş bölüm (tekâsîm) halinde düzenlenmiştir. Ayrıca bunlardan her biri, yine ifade ettikleri hüküm, anlam, değer ve bağlayıcılık bakımından alt bölümlere (envâ') ayrılmıştır. Bu taksimle İbn Hibbân, emirler için yüz on, nehiyler için yüz on, haberler için seksen, mubahlar için elli ve fiil-

[142] Erul, Bünyamin, *Hadislerin Anlaşılması Meselesi (İslâm Geleneğinde Hadisleri Farklı Okuma Biçimleri)*, Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısında sunulan tebliğ, 02-06 Ekim 2002, 2004, s. 6.

[143] Koç, Mehmet Akif, *Taberi Tefsiri'ni Anlamak Üzerine-1*, *AUIFD*, C. 51/1, s. 81

[144] M. Ali Sönmez ve Halis Aydemir'in birlikte yürüttükleri ortak proje ile İbn Hibbân'a ait *el-Müsned es-sahîh ale't-tekâsîm ve'l-envâ'* adlı eserin orijinal tertibiyle tahkiki yapılmaktadır. Dokuz farklı elyazmanın kullanıldığı bu çalışma, 8 cilt hâlinde basılmıştır (Dâru İbn-i Hazm, Beyrut, 2012)

ler için de elli olmak üzere dört yüz ana başlık belirlemiştir. Bu başlıkları belirlerken de başta konu bütünlüğü olmak üzere emir veya yasağın tüm zamanları ve herkesi kapsayıp kapsamadığını ve Hz. Peygamber'in hangi maksadı gözettiğini dikkate almıştır. Kitap Türk asıllı hadis bilgini İbn Balabân (739/1339) tarafından da *el-İhsân fî takrîbi sahîhi ibn Hibbân* adıyla fıkıh bâblarına göre yeniden düzenlenmiş ve muhtelif baskıları yapılmıştır.

Mesâbîhu's-sünne

Muhyi's-sünne el-Begavî'ye (516/1122) ait eserde, güvenilir hadis kaynaklarından senedleri çıkartılarak seçilen hadisler, önce konularına göre sıralanmış, sonra da her bâb kendi arasında sahîh ve hasen hadisler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 4719 hadisi ihtiva eden eser, İslâm âleminde büyük bir şöhret kazanmış ve üzerinde otuzdan fazla âlim tarafından şerh ve yorumlar yazılmıştır.[145]

Câmiu'l-usûl li ehâdîsi'r-resûl

Mecdüddin İbnü'l-Esîr (606/1210) tarafından tasnif edilen eser Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İmam Mâlik'in eserlerinden derlenip konularına göre alfabetik olarak sıralanan hadislerden meydana gelmektedir. Sahâbî râvileri dışında senedleri tümüyle hazfedilen eser üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Kitap Türkçeye de çevrilmiştir.[146]

et-Terğîb ve't-terhîb

Münzirî (656/1258) nisbesiyle bilinen Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm'e ait olan eser, klâsik hadis kaynaklarından seçilmiş beş binden fazla hadisin, yirmi beş bölüm halinde sıralanmasıyla meydana gelmiş olup senetlerde sahâbî dışındaki kişiler zikredilmemiştir. Konuların işlenişinde önce terğîb (teşvik) hadislerine sonra terhîb (sakındırma) hadislerine yer verilmiştir. Eser, tertibi, rivayet seçimi, hadislerin güvenilirlik derecesinin belirtilmesi gibi sebeplerle İslâm dünyasında büyük şöhret kazanmıştır.

Mişkâtü'l-mesâbîh

el-Begavî'den (516/1122) yaklaşık iki asır sonra Hatîb Tebrizî (737/1336) onun *Mesâbîhü's-sünne* adlı eserine 1511 hadis ziyade etmek suretiyle *Mişkâtü'l-mesâbîh* adlı eserini meydana getirmiştir. Tebrizî, Begavî'nin senedsiz zikrettiği hadislerin râvi ve kaynağını göstermek ve hemen hemen her bâbı üç fasla çıkarmak suretiyle *Mişkât*'ı telif etmiştir. *Mişkât* üzerine yapılan en önemli çalışma Aliyyü'l-Kârî'nin (1014/1605) *Mirkâtü'l-mefâtîh*

145 Hatiboğlu, İbrahim, "Mesâbîhu's-Sünne", *DİA*, XXIX, 258-259
146 Eserin tercümesi 19 cilt hâlinde S. Kemal Sandıkçı ve Muhsin Koçak tarafından yapılmıştır (Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008)

adlı eseridir. Aliyyü'l-Kârî, mükerrer rivayetleri çıkararak hadisleri senedleriyle birlikte kaydetmiş, *merfû* veya *mevkûf* olduklarını belirtmiş, muhtasar rivayetlerin tamamını zikretmiş ve Tebrizî'nin garîb yahut zayıf olarak nitelediği rivayetleri yeniden değerlendirmiştir.[147]

Riyâzü's-sâlihîn

Ünlü hadis âlimi Ebû Zekeriyya en-Nevevî'nin (676/1277) İslâm ahlâkını ve âdâbını öğretmek maksadıyla 1.900 hadisi, on sekiz bölüm halinde topladığı bu eseri, geniş halk kitleleri tarafından büyük ilgi görmüştür. Sadece bir hadis derlemesi değil aynı zamanda Nevevî'nin yaşadığı dönemde toplumun ve İslâm coğrafyasının meselelerini ortaya koyan bir belge, birey ve toplumun ihtiyaçlarına İslâm'ın iki ana kaynağı ışığında çözüm üretme yollarını anlatması bakımından insanlar için bir rehber niteliğindeki bu eser, asırlarca İslâm dünyasında Müslümanların el kitabı olma özelliğini korumuş, bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en çok okunan kitap olduğu söylenmiştir.[148]

Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem

Hicrî sekizinci asır hadisçilerinden İbn Receb el-Hanbelî'nin (795/1393), Nevevî'nin kırk iki hadis ihtiva eden *el-Erbaîn* adlı mecmuasını elliye tamamlayarak hazırladığı şerhidir. Eserde hadislerin sıhhat derecesi ve aynı mealdeki benzer rivayetler yanında ilgili fıkhî hükümler de zikredilmektedir. Zira *"ehâdîs-i külliyye"* de denilen bu tür hadisler fıkhın küllî kaidelerine mesned teşkil etmektedir. [149]

el-Câmiu's-sağîr

Hadis edebiyatı eserlerinden daha kolayca yararlanma ihtiyacı müellifleri yeni arayışlara zorlamıştır. Bugün bile okuyucu için en kolay kullanıma sahip olma niteliğini taşıyan alfabetik sistem, hadis edebiyatındaki yerini merfû ve kavlî hadis metinleri için hicrî onuncu asırda almıştır. Bu türün ilklerinden biri, Celâleddin es-Süyûtî'nin (911/1505) *el-Câmiu's-sağîr*'idir. Kısa ve özlü hadislere tahsis edilen *el-Câmiu's-sağîr*'de on bin kadar hadis bulunmaktadır. Hadisler genellikle kelimenin ilk iki harfine göre alfabetik olarak sıralandığı için senedler tamamen hazfedilmiştir. Her hadis metninden sonra, hadisin bulunduğu kaynaklar birer remiz ile gösterilmiştir.[150]

et-Tecrîdü's-sarîh li ehâdîsi'l-Câmii's-sahîh

Hicrî dokuzuncu asır bilginlerinden Yemenli Ebu'l-Abbâs Zeynüddin Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî'ye (893/1488) ait olan eser, Buhârî'nin

[147] Hatiboğlu, İbrahim, "Mesâbîhu's-Sunne", *DİA*, XXIX, 259.
[148] Kuçuk, Raşit, "Riyazu's-salihîn", *DİA*, XXXV, 146
[149] Kallek, Cengiz, "İbn Receb", *DİA*, XX, 245
[150] Uğur, Mucteba, "el-Câmiu's-sağîr", *DİA*, VII, 113

meşhur eseri *el-Câmiu's-sahîh*'in muhtasarıdır. Eser, tertibi ve kullanışlı olmasıyla şöhret bulmuştur. Eserde hadislerin isnadları düşürülmüş, sadece Hz. Peygamber'e ait olan merfû hadislere yer verilmiş, mükerrer hadisler tekrarsız olarak zikredilmiş ve böylece aslına nispetle dörtte bir oranında küçülmüştür.[151] Eser Cumhuriyet döneminde Türkçeye de çevrilmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanmıştır.

Teysîru'l-vüsûl ilâ Câmii'l-usûl

İbnü'l-Esîr'in (606/1210) *Câmiu'l-usûl*'ünün İbnü'd-Deyba' (944/1537) tarafından hazırlanan muhtasarının adıdır. İbnü'd-Deyba', yukarıda adı geçen Zebîdî'nin talebesidir. *Câmiu'l-usûl*'de olduğu gibi *Teysîru'l-vüsûl*'de de *Kütüb-i Sitte*'nin altıncı kitabı olarak *Muvatta'* yer aldığı için İbn Mâce'nin *Sünen*'indeki rivayetlere yer verilmemiştir. Eser Türkçeye çevrilmiş ve tercümeye İbn Mâce'nin *Sünen*'i de ilâve edilmiştir.[152]

Kenzü'l-ummâl

Müttakî el-Hindî'nin (975/1567) Süyûtî'ye ait derleme türü üç hadis eserindeki rivayetleri fıkıh konularına göre alfabetik olarak düzenlediği hadis kitabıdır. Senedleri hazfedilmiş kırk binden fazla rivayetin yer aldığı eser, fıkıh konularına göre düzenlenmiştir.

Bu eserlerle güdülen amaç hadis mirasını olabildiğince geniş halk kitlelerine ulaştırma gayretidir. Ancak esas halka yönelik hadis eserleri Osmanlı döneminde kaleme alınmıştır.

Osmanlı Dönemi Hadis Çalışmaları

Hadis tarihi oluşum, gelişim, açılım, daralma ve yeni/dönüşüm dönemi şeklinde tarihsel safhalara ayrılacak olursa, Osmanlı devrine daralma dönemi denk düşer. Bu döneme nazım, haşiye, muhtasar ve şerh türü eserler rengini verir.[153] Bu dönem, daha önceki devirlerde ortaya konulan mesai ve edebî türlerin çeşitliliğine nispetle bir duraklamayı/dinginleşmeyi ifade eder. Osmanlı döneminde hadisin en güçlü biçimde ele alındığı alan, eğitim kurumları yani "dârülhadis"lerdir. Bu hadis okullarında daha çok ders takririne yönelik eserler okutulmuş, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*leri ile Sâğânî'nin *Meşâriku'l-envâr*'ı en çok okutulan kitaplar olmuştur. Diğer yandan Osmanlı hadisçileri medreselerde tedris edilen eserlerin yanında kitlelere hitap edecek hadis kitapları kaleme almayı ihmal etmemişlerdir. Bilhassa IX/XV. asırdan itibaren Osmanlı müelliflerinin "kırk hadis" çalışmalarına yöneldikleri görülür.

[151] Bâbanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 1/2

[152] İbrahim Canan tarafından *Kütüb-i Sitte Hadis Ansiklopedisi* adıyla ve bazı ilâvelerle on sekiz cilt hâlinde basılmıştır

[153] Ozafşar, M. Emin, *Hadis ve Kültür Yazıları*, s. 35.

Arapça kırk hadislerin yanında Osmanlı'da bir de Türkçe kırk hadis çalışmaları vardır ve bunların çoğu manzumdur. Divan Edebiyatı da denilen, Klâsik Türk Edebiyatı'nın egemen olduğu dönemde kaleme alınmış manzum yüz hadis eserleri de hadisi halka ulaştıran ve halk bilgisinin şekillenmesine etki eden hadis çalışmalarıdır. Osmanlı insanına Hz. Peygamber sevgisini ve ona nispet edilen hadisleri taşıyan daha başka eser türleri de vardır. *Muhammediyye, Envârü'l-âşıkîn* ve *Ahmediyye* gibi eserler, asırlarca Osmanlı devrinde Hz. Peygamber ile ilgili olarak şekillenen halk anlayışını beslemişlerdir. Sûfî kaynaklı eserler de kimi hadislerin topluma ulaşmasında aracı görevi görmüş ve bazı telakkileri bu hadisler vasıtasıyla geniş halk katmanlarına kabul ettirmiştir. İrşad amacıyla kaleme alındıkları için bilimsel bir titizlik gösterilmemiş ve halkın iyiye ve güzele yönlendirilmesine faydası dokunacak her türlü bilgi, haber, hikâye gibi hadis ve rivayetler rahatlıkla kullanılmıştır. Osmanlı devri halk kaynaklarında hadislere yer veren müelliflerin geneli, bugünkü mânâda bir bilimsel tenkit anlayışıyla rivayetlerin tarihî ve ilmî olarak sahîh olup olmamasıyla ilgilenmemişler, rivayetleri halk irfanının mutemet kaynakları olarak kabul etmişlerdir.[154]

Osmanlı döneminde Anadolu'da hadis, eğitim kurumlarında "dârülhadis"lerin tesisiyle yerini alır. İlk Osmanlı dârülhadisi I. Murad devrinde (792/1389) İznik'te yaptırılır. Bu, İslâm Dünyası'nda bilinen en eski dârülhadisin kurulmasından yaklaşık iki buçuk asır sonraya rastlar. Zira hicrî altıncı asırda Sultan Nûreddin Mahmûd'un (569/1173) Dımaşk'ta kurduğu "Nûriyye Dârülhadisi" bu alanda ilk olarak kabul edilir. I. Murat devrinin önemli sîmalarından biri olan İbn Melek İzzeddin Abdüllatîf (797/1394), İslâmî ilimlerin her alanında kaynak olmuş, İzmir Tire'de müderrislik yapmıştır. Eserlerinden birisi, Osmanlı medreselerinin hadis sahasındaki başyapıtlarından biri olan Sâğânî'nin (650/1253) *Meşâriku'l-envâr*'ı üzerine yazılmış olan *Mebârikü'l-ezhâr*'dır.

Osmanlı dârülhadislerinin en önemlilerinden biri, II. Murad tarafından kurulan Edirne Dârülhadisi'dir. Yapının inşa tarihi 828/1435'tir. II. Murad devrinde (1421-1451) Arabistan, Türkistan ve Kırım'dan birçok değerli âlim getirilmiştir. Aralarında Molla Gürânî, Alâeddin et-Tûsî, Alâeddin es-Semerkandî ve benzeri şahsiyetlerin de bulunduğu bu âlimler heyetinde Osmanlı'da ilk resmî hadis hocası sayılan Fahreddin Acemî (865/1460-1461) de vardır. Fatih devrinin gözde sîması, sultanın hoca-

154 Ozafsar, M. Emin, a.g.e., s. 109 154

sı, Şeyhülislâm Molla Gürânî'nin (893/1487) *el-Kevseru'l-cârî (alâ/fî) ilâ Riyâzi'l-Buhârî* adlı Buhârî şerhinin bulunması, eğitim kurumlarına denk olarak temel hadis kaynakları üzerine de çalışmalar yapıldığını gösterir. Gürânî'nin, Mısır'daki hadis birikimini Anadolu'ya taşıyan önemli isimlerden biri olduğu söylenebilir. Zira kendisi 835/1431 civarında Kahire'ye gelmiş ve İbn Hacer'den (852/1448) Buhârî'nin *es-Sahîh*'i ve Irâkî'nin *Şerhu elfiyye*'sini; Zeyneddin ez-Zerkeşî'den (846/1442) Müslim'in *es-Sahîh*'ini okumuştur. Tarihçi Makrizî (869/1441) kendisinden Müslim ve benzeri eserleri okumuştur. Gürânî, Fatih devrinde İstanbul'da kendi adına bir de dârülhadîs medresesi yaptırmıştır.

II. Bayezid döneminde (1481-1512) Amasya'da kurulan Abdullah Paşa Dârülhadis'i (890/1485), Kanunî devrinde inşa edilen Süleymaniye Dârülhadisi'ne (964/1557) kadar dikkat çeken önemli kurumlardandır. Bu devrin mühim sîması ise Tokatlı Molla Lutfi'dir(900/1495) ve döneminde pek çok eser vermiştir. Bunlar içerisinde hadisle ilgili olan *Şerhu'l-Buhârî* veya *Ta'lika ale'l-Câmi'i's-sahîh* dikkate değer bir çalışmadır.

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemi, kuşkusuz Osmanlı Anadolu coğrafyasında bir dönüm noktasıdır. Mısır'ın Osmanlı yönetimine katılması, sadece siyasal bir açılım değil aynı zamanda bilimsel, kültürel ve sanatsal bir kazanım da olmuştur. Osmanlı dönemi Mısır'ının mümtaz hadisçilerine örnek vermek gerekirse bunlar arasında Abdurraûf el-Münâvî'yi (1031/1621) anmak gerekir. Eserleri arasında on bin hadisi içeren ve kırk dört kaynaktan derlenen *Künûzü'l-hakâik* önemli bir yer tutar. Rûdânî (1094/1682) ise Münâvî'nin ölümünden yedi yıl sonra Kuzey Afrika'nın Sus kenti yakınlarındaki bir kasabada doğmuş, Marakeş, Cezair ve Mısır'da ilim tahsil etmiştir. Rûdânî, Osmanlı devri Anadolu'sunun en büyük hadisçilerinin yetişmesine de büyük katkısı olan bir zattır. Eserlerinden *Cem'u'l-fevâid min Câmi'i'l-usûl ve Mecmai'z-zevâid,* hadis sahasında önemli bir derlemedir. Bu çalışma, *Büyük Hadis Külliyâtı* adıyla Türkçeye de çevrilmiş ve üç cilt halinde basılmıştır.[155]

Süleymaniye Dârülhadisi'nin kurucusu olan Kanûnî Sultan Süleyman devri (974/1566), her bakımdan Türk ilim, irfan ve edebiyatının şahsiyetini kazandığı bir kemal devresidir. İbn Kemal Paşa (940/1533), Molla Lütfi, Kestelli, Hatibzâde ve Marufzâde'den ders aldıktan sonra Edirne medreselerine müderris olmuştur. Edirne kadılığı ve Anadolu kazaskerliği yapmış, Kanûnî devrinde şeyhülislâm olmuştur. Arapça, Farsça ve Türkçe

[155] İz yayıncılık, İstanbul, 2010.

şiirler de yazan İbn Kemal'in iki yüz kadar eseri vardır. Hadis alanında *Ta'lika ale'l-Câmii's-sahîh li'l-Buhârî*, *Şerhu Meşâriki'l-envâr li's-Sâğânî* ve *Şerhu erba'in* isimli eserleri bulunmaktadır.

II. Selim devrinde (1566-1574) padişahın hocası Atâullah Efendi tarafından Birgivî Mehmed Efendi (981/1573) için Birgi'de İsa Bey Camii yakınında inşa ettirilen "Atâullah Efendi Dârülhadis"i (979/1571) önemli bir mevkii haizdi. Osmanlı hadisçiliğinin en mühim simalarından birisi olan Birgivî Mehmed Efendi,[156] hadis usulüne ilişkin bir risale, ibadetler konusunda kırk hadis şerhi ve iki ciltlik *Kitâbü'l-îmân ve'l-istihsân* adlı derleme çalışmasıyla hadis sahasında dikkat çeken eserler vermiştir. Birgivî, ahlâk sahasında kaleme aldığı *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eseriyle ilim ve kültür dünyamızda derin tesirler uyandırmıştır. Tek ciltlik bu eserinde 775 hadis naklederek neredeyse müstakil bir hadis eseri oluşturan Birgivî, sünnete dayanan sağlam bir ahlâkî yapılanmayı okuyucusuna sunmaktadır. *Tarîka* üzerinde çok sayıda şerh çalışması yapılmıştır.

Osmanlı dârülhadislerinde ders metni olarak *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*; Bağavî'nin (516/1126) *Mesâbîhu's-sünne*; es-Sâğânî'nin (650/1253) *Meşâriku'l-envâr* gibi eserleri okutulmuştur. Bu kurumlarda yetişen hadisçilerin, sadece birkaç hadis kitabını okuduklarını düşünmek yanıltıcı olur. Devrin ilim anlayışı çerçevesinde okunması mutat olan temel hadis kaynakları Osmanlı dârülhadislerinde de okunmaktadır. Bunu görmek için Osmanlı'nın son muhaddisi sayılabilecek olan Zâhid el-Kevserî'nin (1371/1952) hadis birikimine ve onu nasıl edindiğine bakmak yeterlidir. Onun icazet ve rivayet silsilelerinden anlaşılmaktadır ki, Osmanlı dönemi Anadolu'sunda on yedinci asırdan itibaren geleneksel hadis nakil usulüne uygun bir biçimde hadis kaynaklarının okunması ve aktarılması geleneği oturmuştur. Yine rivayet silsilelerinden anlaşılan bir başka husus, Mısır'ın Yavuz Selim tarafından Osmanlı yönetimine katılmasıyla birlikte Anadolu, Mısır, Irak ve Suriye bölgesi âlimleri arasındaki bilgi alışverişinin daha da hızlandığıdır. Meselâ, Necmeddin el-Gaytî (984/1576) Osmanlı egemenliğindeki Mısır'ın yetiştirdiği en gözde hadis hafızlarından biridir. Onun talebelerinin talebeleri kanalıyla geleneksel hadis aktarım/rivayet usulü Anadolu'da da yaygınlaşma sürecine girmiş ve on sekizinci ve on dokuzuncu asırlarda iyice yaygınlaşmıştır. Gaytî, İbn Hacer'in (852/1448) ileri gelen talebesi Zekeriyya el-Ensârî'nin (925/1519) öğrencisidir. Gaytî ve hocası Zekeriyya el-Ensârî aynı zamanda Hind uleması ile Osmanlı

[156] Bkz. Maru, Huriye, *Osmanlı'da Bir Dâru'l-Hadis Şeyhi Birgivî Mehmed Efendi.*

Anadolu ulemasının ortak hadis kaynaklarını teşkil etmektedirler. Eğer son asırlarda Hindistan'ın yetiştirdiği büyük hadisçilerden birisi olan ve Hind-Pakistan alt kıtasında hadisçilik cereyanına ruhunu veren Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (1176/1762) hadisteki rivayet silsileleri incelenecek olursa, bunların bir kısmının Gaytî ve Ensârî kanalıyla İbn Hacer'e ulaştığı görülür. Aynı durum Yemen hadisçileri için de geçerlidir. Bunun örneği Sıddık Hasan Han el-Kannûcî'nin (1307/1889) icazet belgesidir. Böylece Gaytî, Osmanlı dönemi Anadolu, Hind ve Yemen hadisçilerinin ortak noktalarından birini teşkil eder. Bunun bir anlamı da, Osmanlı yönetimindeki Mısır'ın Hadis İlmi bakımından hâlâ cazibe merkezi olma özelliğini koruduğudur.

İsmail el-Aclûnî de (1162/1748) Şam'da yetişmiş bir Osmanlı devri hadisçisidir. III. Ahmed'in hükümdarlığı zamanında 1707 yılında hilâfet merkezi İstanbul'a gelmiş ve burada bir yıl kalmıştır. Osmanlı Anadolusu'nda Aclûnî'nin *el-Erbaûn el-Aclûniyye* adlı eseri okunarak aktarılmıştır. Onun İstanbul'a geldiği sene Kalenderhane Mahallesi'nde Hasan Ağa Dârülhadis'i (1119/1707) açılmıştır. Bu tarih, Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın (1143/1730) kendi adına dârülhadisler, külliyeler, kütüphaneler tesis ettiği; devrin akademisi sayılabilecek ilim heyetleri teşkil ettiği bir sürecin arefesidir. Nitekim zamanın padişahı III. Ahmed, kendisi de Hadis İlmi'ne özel bir ilgi duymaktadır. III. Ahmed'in hadise olan ilgisi devrinde yazılmış pek çok kırk hadis kitabından da anlaşılabilir. Nitekim bu eserlerden bazıları Sultan'a ithafen kaleme alınmıştır. Enderûn-ı Hümâyûn mensubu Abdullah b. Mehmed'in Padişah'ın cülûs yılı olan 1115/1703'de kaleme aldığı *Ahsenü'l-haber* başlıklı kırk hadis çalışması bunlardan biridir. Hikmetî'nin kırk hadis tercümesi ile Osmanzâde Tâib'in *Sıhhat-âbâd* adlı kırk hadis tercümesini yine aynı padişaha ithafen yazmış olmaları da bunu desteklemektedir.

On sekizinci asır Osmanlı Anadolusu'nun en büyük hadisçisi ise tartışmasız Amasyalı Yusuf Efendizâde Abdullah'tır (1167/1754). Yusuf Efendi 1066/1655'de Amasya'da doğmuştur. Babası Muhammed el-Amasî, ayrıca, Ali b. Süleyman el-Mansûrî (1134/1721), Kara Halil (1123/1711) ve İbrahim b. Süleyman el-Bektâşî'den (1120/1708) ve Ayasofya Şeyhi diye şöhret bulan Süleyman el-Fâzıl'dan (1134/1721) okumuştur. Hocası olan bu zat, Anadolu'nun gözde hadisçilerinden biri olarak nitelenir. Yusuf Efendizâde seksen iki yaşında 1167/1754'de vefat etmiştir. Hadis alanında iki mühim

eseri vardır: Bunlardan birisi Buhârî şerhi *Necâhu'l-kârî*'dir ve otuz cüzden müteşekkildir. Hadis alanındaki diğer çalışması, Müslim şerhidir ve *İnâyetü'l-meliki'l-mün'im li şerhi Sahîh-i Müslim* başlığını taşımaktadır.

Trablusşam müftülüğü de yapmış olan Seyyid Ahmed el-Ervâdî, 1266/1849'da İstanbul'a gelmiş ve iki sene Ayasofya'da hadis okutmuştur. Talebesi ve müridi Gümüşhanevî de kendisiyle bu sırada tanışmış ve ondan hadis dersleri almıştır. Gümüşhanevî'nin hadis sahasında, *Râmûzu'l-ehâdîs* (I-II); onun şerhi *Levâmiu'l-ukûl* (I-V) *Garâibü'l-ehâdîs* ve *Hadîs-i erbaîn* gibi eserleri vardır. Gümüşhanevî 1877'de hac dönüşü Mısır'a uğramış ve üç sene orada kalarak Nâsıriyye, Ezher ve Seyyidinâ Hüseyin camilerinde hadis okutmuştur.

Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekilmesine yaklaşık çeyrek asır kaldığı sırada, geleneksel hadis birikimini bir sonraki kuşağa aktaranlardan birisi Safranbolulu Hafız (Büyük) Ahmed Şâkir'dir (1315/1897). Hocaları arasında Vezir Muhammed Ruşdî eş-Şirvanî (1291/1874) ve "Muhaddisü'l-âsıme" (Başkentin Hadisçisi) diye anılan, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*lerini kendisinden okuduğu Muhammed el-Ezherî (1298/1880) de vardır. Ahmed Şâkir, aralarında Kevserî'nin hocaları Eğinli İbrahim Hakkı ve Alasonyalı Zeynelâbidîn'in de bulunduğu yaklaşık beş yüz âlim yetiştirmiştir. Talebelerinden Erzurumlu Musa Kazım ile Muhammed Nuri daha sonra şeyhülislâm olmuşlar; Mahmud Esad, bakanlık yapmıştır. İzmirli İsmail Hakkı ise hadis de dâhil pek çok sahada Osmanlı birikimini Darülfünûn'a (Üniversite) taşımıştır.

Osmanlı Anadolu coğrafyasında hadis sahasındaki eserlerin çeşit olarak diğer bölgelere göre daha az olmasının farklı nedenleri vardır. Bunlardan birincisi, hadis geleneğinin Suriye, Mısır, Hind gibi bölgelere nispetle Anadolu'ya çok daha geç bir zamanda gelmiş olmasıdır. Bu itibarla ilk dârülhadislerde hocalık yapanlar rivayet ilimlerinde uzmanlaşmış kimseler olmaktan ziyade aklî ilimlerde yetişmiş, ama bu arada Buhârî ve benzeri eserleri de okumuş kimselerdir. Bir diğer sebep, Osmanlı'da âlimler üzerindeki "idarî motivasyon", diğer bölgelerden çok daha güçlü olmuştur.

Osmanlı hadis geleneğinde dikkati çeken bir diğer nokta ise hadisle tasavvufun kaynaşmış olmasıdır. Özellikle Mısır'ın Osmanlı yönetimine katılması Anadolu'daki resmî hadisçiliği olduğu kadar sivil hadisçiliği de derinden etkilemiştir. Bu tarihten itibaren, daha önceleri de kısmen var olan bölgeler arası bilgi alışverişi daha da hızlanmıştır. Anadolu'daki hadis

geleneğinin Gaytî (984/1576), Aclûnî (1162/1748) ve Ervâdî (1275/1858) gibi sûfî hadisçilere dayandığı görülür. Osmanlı devrinde hadisle meşgul olan zatlara şu şahıslar örnek verilebilir:

Fahreddin-i Acemî (865/1460)
Molla Gürânî (893/1487)
Molla Lütfî (900/1495)
İbn Kemal Paşa (940/1533)
Birgivî Mehmed Efendi (981/1573)
İbn Melek (979/1571)
er-Rûdânî Süleyman (1094/1682)
Yusuf Efendizâde (1167/1754)
Ahmed Ziyâeddin (1311/1893)

Oryantalizm ve Modern Zamanlarda Hadis Tartışmaları

Dünyanın farklı bölge ve coğrafyalarında yaşamalarına ve farklı yapılara sahip olmalarına rağmen tüm Müslümanlar arasındaki inanç ve tatbikat birliği, batılı bilim adamlarının ilgisini çeken bir husus olmuştur. Modern batı zihniyeti, farklı dilleri konuşan, farklı örf ve âdetlere sahip ve Müslüman olmadan önce de ortak bir geçmiş yaşantıları olmayan milletlerin İslâm'a mensup olduktan sonra sofra âdâbından giyim-kuşam kültürüne, komşuluk ilişkilerinden uluslararası münasebetlere kadar pek çok alanda birbirleriyle uyumlu (homojen) bir kültür inşa etmiş olmalarını algılamakta güçlük çekmiştir. Ohalde İslâm toplumlarında bu ortak benzeşik yapıyı sağlayan temel unsurlar nelerdir? İslâm Dünyası batılı şarkiyatçılar (oryantalistler) sayesinde bu soruyla tanışmıştır. Dahası, Müslüman düşünürlerin oryantalistler kadar bu sorunun cevabına ilgi duymamış olmaları, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

Batılı araştırmalar bu sorunun cevabını Hz. Peygamber'in mânevî bilgi mirasında bulmuşlardır. Buna göre *sünnet* ve *hadis*ten oluşan bu miras, yüzyıllar boyunca tüm İslâm topluluklarının ortak bir inanç, zihin ve uygulama birliği elde etmesinde en önemli unsur olmuştur. Bu bakımdan *oryantalizm* yeni dönem hadis faaliyetleri açısında oldukça önemlidir. Hadisle ilgilenen bazı batılılar hadisi, somut insanî ilişkiler düzleminde İslâmiyet'i hayata geçiren bir unsur olarak gördükleri için bu sahaya el atmışlardır. Ancak onlar Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının bağlayıcı olup olmadığını tespit etmek ve hadislerin *sahîh*ini *sakîm*inden (zayıfından) ayırt

etmeye çalışmak gibi kadim meselelerle ilgilenmek yerine hadisin İslâm'ın ve Müslümanlığın inşasında oynadığı rol ve İslâm'ın cihanşümûl bir din olmasına nasıl katkı sağladığıyla ilgilenmişlerdir.[157]

Hadis alanında çalışan muhtelif milletlerden çok sayıda ilim adamı, oldukça ciddi miktarda klasik hadis eserini neşretmiş ve o nispette özgün çalışmalar ortaya koymuştur. Oryantalizmin tarihinde Barthelemy d'Herbelot'un (1625-1695) *Bibliotheque Orientale* (Şark Kütüphanesi) adlı eseri önemli bir yer tutar. Oryantalist muhitlerde hadisle ilgili ilk bilgilerin bulunduğu eser de yine budur. d'Herbelot bu eserinde Hz. Peygamber, hadis ve sünnet konularında açıklamalara yer verir. Hadislerin büyük bölümünün Talmud'dan alındığını ileri süren d'Herbelot, Hz. Peygamber'i de Dante ve benzeri batılılar gibi görür.

Oryantalist çalışmalar içerisinde 1850'den sonra hadis sahasında yapılan çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bilimsel anlamda hadis konusunu ele alanlardan birisi Alois Sprenger'dir (1813-1893). İngiliz-Doğu Hindistan şirketi adına Hindistan'da çalışmalarını sürdüren Sprenger, hadisin tarihî bakımdan güvenilirliği konusuyla yakından ilgilenmiştir. Sprenger, hicrî beşinci yüzyıldan itibaren sadece hadis kaynaklarına değil müelliflerin tenkidinden geçmeden istinsah edildikleri için yazılan hiçbir esere güvenilemeyeceğini iddia etmiştir. William Muir (1819-1905), Reinhart Dozy (1820-1883), Snouck Hurgronje (1858-1940), Leone Caetani (1861-1935), Arthur John Arbery (1905-1969) Hamilton A. R. Gibb (1895-1971) gibi müsteşrikler, hadis ve Hadis İlmi ile ilgilenmişler, çeşitli hadis eserlerini neşretmişler ve hadisin değeri üzerinde makaleler yazmışlardır. Hadisleri değerlendirmede tarihî tenkit metodunu uygulamalı olarak ortaya koyan Ignaz Goldziher (1850-1921) ve hadisleri kaynaklarından bulmayı kolaylaştırmak için hazırladığı *Concardance* ile Arent Jan Wensinck (851-1939) oryantalist hadis tetkiklerinde önemli bir aşamayı temsil etmektedirler. Joseph Schacht (1902-1969), Goldziher'in yaklaşımını fıkhî hadislere tatbik etmenin yanında isnad araştırmalarında da batı muhitleri için önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Schacht'ın görüşleri, hemen hemen bütün oryantalistleri etkisi altına almıştır.

Schacht'tan sonra oryantalist muhitlerde hem nicelik hem de nitelik olarak en yoğun çalışmalara imza atan kişi G. H. A. Juynboll'dur. Onun *Muslim Tradition* adlı eseri en kapsamlı çalışmalarından birisidir. Nabia Abbot ve Harald Motzki'nin çalışmaları oryantalist gelenek içerisinde

157 Görmez, Mehmet, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", *İslâmiyat*, III (2000) sayı 1, s. 16.

farklı bir yaklaşımı temsil etmektedir. Fuad Sezgin ve Mustafa el-Azamî ise oryantalist çalışmalarda ileri sürülen görüşlere muhalif iddia ve eserleriyle dikkat çekmektedirler.

İslâm dünyası oryantalist çalışmalara kayıtsız kalmamıştır. Şarkiyatçıların sünnetin en önemli kaynağı olan hadisi, "sıhhat/güvenilirlik" açısından tartışmaya açmaları, bilhassa Hint-Pakistan ve Mısır bölgesi ilim muhitlerinde büyük yankı yaratmıştır. Hadislerin ilk kez ne zaman yazılmaya başladığı, yine hadis kitabetinin resmî kaydı olan tedvin faaliyetinin başlangıcı, isnad sistemi, uydurma hadislerin kaynakları ve sahâbenin adaleti gibi birçok husus oryantalist itirazlara konu olmuş, dolayısıyla Müslüman âlim ve düşünürlerin mesâisini meşgul etmiştir.[158]

Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmaları

Sünnet ve hadis mirasını halk kitlelerine ulaştırma ve anlatma çabaları modern zamanlarda da devam etmiştir. Bu noktada Cumhuriyet döneminde bizzat TBMM'nin iradesiyle hazırlatılan bir hadis eserine değinmek gerekir. Denizli mebusu Mazhar Müfid Bey, "Her Müslümanın elinde Kur'an'ın iyi bir tercümesi ile ehâdîs-i nebeviyyeyi câmi iyi bir külliyat bulunsun." Diyerek Karesi mebusu Ali Sürûrî Bey de "Kur'ân-ı Mübîn'in tam bir istifade husule gelmesi için ehâdîs-i şerîfeden, kütüb-i müsellemeden hiç olmazsa *Buhârî-i Şerîf* ve *Müslim-i Şerîf* tercüme edilmelidir..."[159] şeklinde bir teklifte bulunarak bir Kur'an tefsirinin, bir de hadis tercümesinin yapılmasını gündeme getirmişlerdir.[160]

21 Şubat 1925 tarihinde, kuruluşunun henüz ikinci yılında olan Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçesi TBMM'de görüşülürken, ilmiyeden Eskişehir mebusu ve aynı zamanda Şer'iyye ve Evkaf vekili Abdullah Azmi Efendi ve elli üç arkadaşının imzası ile meclis gündemine bir önerge taşınır ve Kur'ân-ı Kerîm'in ve bazı İslâmî eserlerin telif ve tercümesine karar verilir.[161] Kararın akabinde bu işi yürütecek ehil insanları tespit için uzun bir uğraşı verilir ve Elmalılı Hamdi Efendi'ye Kur'an Tefsiri, Mehmed Akif Ersoy'a da Kur'an Meali tevdi edilir. Hadis konusunda ise *Sahîh-i Buhârî*'nin Zeyneddin Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî (893/1488) tarafından hazırlanmış olan *Tecrîd-i sarîh* adlı muhtasarının tercüme edilmesi uygun görülür. Bu vazife, Dârülfünun müderrislerinden Babanzâde Ahmed Naim'e (1872-1934) verilir, ancak ilk iki cildi eski harflerle 1926 ve 1928'de İstanbul-Evkaf Matbaası'nda basıldıktan ve üçüncü cildi yayına hazırlandıktan

[158] Sünnet ve hadise yönelik çağdaş itirazlar ve tartışmalar için bkz. Brown, Daniel, *İslâm Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*; Juynboll, G H A, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*.

[159] Bulut Mehmet, "İlk Cumhuriyet Meclisinde Din Yayıncılık Hakkında Tarihi Bir Karar", *Diyanet Dergisi*, cilt XXVIII, Sayı 1, s. 143, *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimindeki Yeri*, s. 255-7.

[160] Erul, Bünyamin, "Cumhuriyet Dönemi İlk Şerh Tecrübesi: Tecrîd-i Sarîh Tercümesi (Kamil Miras'ın Şerh Yöntemi ve Kaynakları Üzerine)", II. Gerede Hadis Meclisi'nde sunulan tebliğ, 2003.

[161] Cündioğlu, Dücane, *Bir Kur'an Şairi, Mehmet Akif ve Kur'an Meali*.

sonra Babanzâde 13 Ağustos 1934'te vefat eder. Bunun üzerine, yarıda kalan bu hizmeti tamamlama görevi dönemin ilim ve siyaset adamlarından Kâmil Miras'a (1875-1957) tevdi edilir. Ahmed Naim'in hazırladığı üçüncü cildin müsveddelerini tashih ederek onun adına neşreden Kâmil Miras, kalan dokuz cildi kendisi tamamlar. Böylece eserin tercüme ve şerhi 1947 yılında bitirilir ve basılır. Eserin 1957'de ikinci, 1993'te ise on ikinci baskısı yine Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılır.[162]

Diyanet İşleri Başkanlığınca bastırılan bir diğer hadis eseri *Riyâzu's-sâlihîn ve Tercemesi*'dir. Merhum A. Hamdi Akseki'nin de kitabın mukaddimesinde ifade ettiği üzere bu eser, bilhassa vaizlerin elinde sahîh ve itimada şayan bir hadis kitabı bulundurmak amacıyla yayımlanmıştır. Üç cilt halinde yayınlanan eserin ilk iki cildinin çevirisini Diyanet İşleri eski başkanlarından Dr. Hasan Hüsnü Erdem, Müşavere Kurulu Üyesi Kıvâmuddin Burslan ile birlikte yapmış, üçüncü cildi de tek başına Türkçeye kazandırmıştır. Ayrıca, Ahmet Hamdi Akseki eser için sünnet, hadis ve hadis tarihine ilişkin muhtasar ve faydalı bir mukaddime yazmıştır. *Riyâzu's-sâlihîn ve Tercemesi*'nin son baskısı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2000 yılında yapılmıştır. Yeni çevirisi ile basımı çalışmaları devam etmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde 1950'den ve özellikle İlahiyat Fakültesi'nin ve Yüksek İslâm Enstitülerinin kurulmasından sonra Hadis İlmi'nin muhtelif sahalarında önemli çalışmalar yapılmıştır. Akademik düzeyde gerçekleştirilen çalışmaların bir kısmı Türk okuruna sunulma imkânı bulurken önemli bir kısmı basılamamıştır. Bu dönemde yapılan çalışmaların bazısı telif, bir kısmı terceme, bir kısmı da tahkik şeklindedir. Bu arada muhtelif konularda çok miktarda makale de kaleme alınmıştır.

1960'lı yıllarda hadis metinlerine yönelik çalışmalara öncelik verilmiştir. Bunlar arasında Ömer Nasuhi Bilmen "*500 Hadis, 1961*"; Hasan Basri Çantay "*Hadisler, On Kere Kırk Hadis-1962*"; Ahmet Davudoğlu "*Selamet Yolları-1967*" sayılabilir. Bu eser İbn Hacer'in "*Bülûğu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*" adlı eserinin bazı şerhlerinden de yararlanılarak hazırlanan bir eserdir. Mehmet Sofuoğlu'nun dilimize kazandırdığı "*Sahîh-i Müslim ve Tercemesi-1967-1970*"; Mansur Ali Nasıf'ın "*et-Tâc el-câmi li'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl*" adlı eserinin Bekir Sadak tarafından hazırlanan "*Tâc Tercemesi-1966-1968*" örnek olarak zikredilebilir.

Cumhuriyet döneminde hadisi halka ulaştırmak maksadıyla hemen hemen bütün ana hadis kitaplarının Türkçeye çevirisi yapılmış; bazı eser-

[162] Hansu, Hüseyin, *Babanzâde Ahmed Naim, Hayatı, Fikirleri, Eserleri, Hadisçiliği*, s. 65

ler üzerine şerh çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında "*Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi* "[163]; "*İbn Mâce ve Şerhi*"[164]; ve "*Riyâzü's-sâlihîn Şerhi*"[165] zikredilebilir.

Uzun yıllardan beri hadis kitaplarının Türkçeye çevrildiği bilinmekle birlikte çeşitli nedenlerle hadis eserlerinin Batı dillerine çevrileri Türkçeden çok daha önce başlamıştır. Dilimize ise on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren kırk hadis, bin bir hadis, *Zübdetü'l-Buhârî*, *Tecrîd-i sarîh*, *Riyâzü's-sâlihîn* gibi eserler kazandırılmıştır. 1960-70'li yıllardan sonra temel hadis kaynaklarının çevirisine hız verilmiştir. Daha çok İslâm'ı ana kaynaklarından öğrenme amacıyla hareket edenlerin başvurduğu tercüme hadis kitaplarının, çeviri tekniği, anlaşılırlık ve dil kullanımı açısından hayli sorunlu oldukları ifade edilmiştir. Çevirilerdeki eksikliklerin hadis ve sünnetin doğru anlaşılmasını engellediği, hatta sünnetin yanlış anlaşılmasına sebep olduğu ve hatalı istidlallere ve yorumlara sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Ayrıca bazı hatalı çevirilerin hadis ve sünnet hasımlarının eline malzeme verdiği tespiti yapılmıştır.[166] Bu itibarla temel hadis kaynaklarının daha yetkin çevirilerine büyük ihtiyaç bulunmaktadır.

III. HADİS ve SÜNNETİN ANLAŞILMASINDA TEMEL İLKELER

İslâm'ın ilk asırlarından günümüze kadar "*sünnet*" ve "*hadis*" sözcüklerine yüklenen anlamlar farklı olmuştur. Sözlük anlamına uygun olarak *sünnet* daha çok davranış ile ilgili bir kavram olarak görülürken; *hadis* sözlü ve yazılı rivayetlerin adı olarak anlaşılmıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin sözlü rivayetleri *hadis*, uygulanagelen söz ve filleri de *sünnet* adını almıştır. Buna göre hadisleri ve sünneti anlamanın temel ilke ve esaslarını iki ayrı başlık altında ele almak mümkündür.

Sünnet ve hadisin nasıl anlaşılması ve yorumlanması gerektiği konusu, İslâm tarihi boyunca Müslüman bilginlerin üzerinde durdukları en önemli konulardan biri olmuştur. Hadis ve sünnetin anlaşılmasına yönelik bu ilmî çabalar günümüz araştırmacıları tarafından da bilimsel yöntemlerle sürdürülmektedir.

A. HADİSİN ANLAŞILMASI

Bu bölümde hadis anlaşılmasındaki temel ilke ve esaslar dört başlık halinde özet olarak sunulacaktır.

[163] Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul-1977

[164] Haydar Hatiboğlu, Kahraman Yay., İstanbul, 1983.

[165] M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük tarafından hazırlanan çalışma sekiz cilt halinde Erkam Yayınları'nca neşredilmiştir (İstanbul, 1996)

[166] Erul, Bünyamin, "Temel Hadis Kaynakları Üzerine Bir Kritik", Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu'nda (11-12 Mayıs 2007) sunulan tebliğ

i. Genel İlke ve Esaslar
ii. Hadis Metinleri Bağlamında Özel İlke ve Esaslar
iii. Metin Dışındaki Unsurlarla ilgili İlke ve Esaslar
iv. Hadislerin Ana Konularını Dikkate Almak

ı. Genel İlke ve Esaslar

Hadislerin İslâm'ın Bütünlüğü İçerisinde Okunması, Anlaşılması ve Değerlendirilmesi

Hadisleri sağlıklı bir şekilde anlamanın temel ilke ve esası, "din", "vahiy", "Kur'an", "peygamberlik" ve "sünnet" bütünlüğü içerisinde sağlıklı bir sünnet-hadis anlayışına sahip olmaktır. Şüphesiz İslâm dininin bilgi kaynaklarını teşkil eden temel dinî metinler içerisinde hadisler, en önde gelen metinlerdir ve çok önemli bir yer tutar. Ancak hiçbir hadis, dinî metinler içerisinde, diğerlerinden bağımsız müstakil bir metin değildir. Zira her hadis, "sünnet" olarak adlandırılan ve Hz. Peygamber'in örnek yaşantısını ifade eden bütünün sözlü veya yazılı parçasıdır. Sünnet ise, peygamberliğin zorunlu sonucudur. Bir peygamberi herhangi bir insandan ayıran en önemli husus, Allah'tan vahiy almasıdır. Kur'an, İslâm'ın yegâne mukaddes kitabıdır. Dolayısıyla hadisleri Kur'an ile birlikte düşünmek ve bütüncül olarak ele almak hadislerin anlaşılması için hayatî önemi haizdir. Bu bağlamda hadisler, İslâm'ın genel esasları ile dinin genel çerçevesi, vahiy, peygamberlik, sünnetin genel esasları, İslâm dininin Allah, âlem, varlık, bilgi, ahlâk ve insan tasavvuruyla iç içe geçmiş bir anlam ilişkisine sahiptir. Bu nedenle hadisler, ancak bu bütünlük içerisinde okunduğunda sağlıklı bir anlama mümkün olabilir.

Hadisleri Kur'ân-ı Kerîm ile Birlikte Ele Almak

Bir hadisi anlamaya çalışırken ve değerlendirirken göz önünde bulundurulacak ilkelerden birisi de, o hadisin Kur'an'la birlikte ele alınmasıdır. Hadiste ifade edilen hususlar, öncelikle Kur'an'ın sarih/açık âyetleriyle veya geneliyle karşılaştırılır ve hadis, Kur'an'ın bütünlüğü açısından ele alınır. Allah'tan gelen vahyi insanlara ulaştırmak için elçi seçilen Hz. Peygamber, hiç kuşkusuz Kur'an'ı en doğru biçimde anlayan ve ve uygulayan kişidir. Bu nedenle ilkesel olarak Kur'an ile hadisler arasında bir çelişki ve aykırılıktan söz edilemez. İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin ifadesiyle, "Allah'ın

Resûlü, Allah'ın Kitabı'na muhalefet etmez; Allah'ın Kitabı'na muhalefet eden de Allah'ın Resûlü olamaz."[167]

Hadislerin Kur'anla karşılaştırılması fikri, Hz. Peygamber'in ve sahâbenin ileri gelenlerinin bu yöndeki uygulamalarına dayanmaktadır. Rivayet edildiğine göre İbn Abbâs bir gün Hz. Âişe'ye gelmiş ve Hz. Ömer'den naklen Hz. Peygamber'in, *"Allah, geride kalan yakınlarının arkasından ağlaması nedeniyle mümine azap eder."* buyurduğunu söylemişti. Bunun üzerine Hz. Âişe, "حَسْبُكُمُ الْقُرْآنُ" "Size Kur'an yeter." diyerek bu konuda Kur'an'daki bilgileri de göz önünde bulundurmalarını tavsiye etmiş, ardından suçun şahsiliği ilkesine atıfta bulunan, *"Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez."* mealindeki âyeti[168] okuyarak ilgili hadisin eksik ve yanlış olarak nakledildiğini belirtmiştir.[169]

Hadislerin Kur'an'la karşılaştırılması ile kastedilen, her hadisin doğrudan Kur'an'da bir teyidinin veya karşılığının bulunması değil, Kur'an'la karşılaştırılan hadisin Kur'an'ın sarih âyetlerine yahut belirlediği ilkelere aykırı olmamasıdır. Ancak hadislerin Kur'an'la karşılaştırmasının yapılması ve uyumunun tespit edilmesi işlemi, bu konuda yeterli düzeyde bilgi birikimi gerektiren hassas bir iştir. Bu sebeple hadislerin Kur'an ile karşılaştırılmasının uzmanlık gerektiren bir iş olduğu unutulmamalıdır.[170]

Hadisleri Hz. Peygamber'in Sünneti ve Sîreti ile Birlikte Anlamak

Hadislerin, ancak Hz. Peygamber'in sünneti ve sîreti (hayat tarzı) ışığında ele alındığı zaman en doğru biçimde anlaşılabileceği unutulmamalıdır. Hz. Peygamber'in sünnetlerinin tanıkları olan sahâbîler, hadisleri değerlendirirken sık sık bu yönteme başvurmuştur. Rivayet edildiğine göre Hz. Âişe, Ebû Hüreyre'den nakledilen, "Kadın, eşek ve köpek namazı bozar." rivayetini duyunca buna itiraz etmiş ve "Allah'a yemin ederim ki ben Allah Resûlü'nün önünde, sedirin üzerinde yatarken onun namaz kıldığını gördüm. Bazen ihtiyacım oluyor, Resûlullah'ı rahatsız etmemek için ayaklarının yanından çıkıyordum." diyerek[171] söz konusu rivayetin takrirî sünnete aykırı olduğunu ifade etmiştir.[172]

Hadisleri Tarihî Değeri ile Birlikte Anlamak

Bir hadisin anlaşılmasını kolaylaştıracak unsurlardan biri de onun tarih boyunca nasıl anlaşıldığıdır. Başka bir ifadeyle, bir hadisin İslâm'ın

[167] Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbıt, *el-Âlim ve'l-müteallim*, (*İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*" içinde), s. 26-27 (Krş. Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 85).

[168] En'âm, 6/164.

[169] B1288 Buhârî, Cenâiz, 32, M2150 Müslim, Cenâiz, 23 rivayet ile ilgili başka açıklamalar ve yorumlar da vardır. Bkz. ez-Zerkeşî, *el-İcâbe: Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 38-42, Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 175

[170] Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Çakın, Kâmil, *Hadislerin Kur'an'a Arzı Meselesi*, *AÜİFD*, S. XXXIV (1993), s. 237-262, Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, s. 267-276: Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, s. 193-257.

[171] B514 Buhârî, Salât, 105: M1143 Müslim, Salât, 270.

[172] ez-Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 57.

bütünlüğü içindeki anlamı, Müslümanların tarih içinde bu hadis metinden ne anladıkları ile tam olarak kavranabilir.[173] Bu nedenle hadisleri değerlendirirken onların gerek Medine devrinde, gerekse sonraki devirlerde nasıl anlaşıldığını, gündelik hayatı nasıl etkilediğini, davranışa nasıl dönüştüğünü, bireylerin ve toplumun hayatında nasıl bir etki meydana getirdiğini tespit etmek oldukça önemlidir. "Medineli ilk Müslümanların uygulaması ve tatbikatı" mânâsına gelen *"amel-i ehl-i Medine"*nin fıkhî konularda hüküm kaynağı olarak Mâlikî Mezhebi'nde özel bir yeri olmasının nedeni budur. Hanefî fakihlerinin fıkhî hükümlere kaynaklık eden deliller arasında toplumda yerleşik hale gelmiş olan "maruf sünnet"i[174] de dikkate almaları buradan ileri gelmektedir.

Hadis rivayetleri, tarih boyunca İslâm coğrafyasının muhtelif bölgelerinde pek çok anlayışın oluşmasına ve şekillenmesine de katkıda bulunmuştur. Meselâ, resim/tasvir konusuyla ilgili hadisler, İslâm medeniyetindeki sanat algısını derinden etkilemiş, İslâm'a özgü özel sanat dallarına vücut verdiği gibi evrensel sanat formlarına da özgün katkılar sunmuştur.

Hadisleri İslâm'ın Evrensel-Küllî Esasları ile Birlikte Anlamak

İslâm dininin aklî çıkarımlar ve naklî deliller vasıtasıyla oluşan temel ilke ve esasları, evrensel küllî kaideleri vardır. Hadisler, İslâm dininin inanç, ibadet, ahlâk ve hukuk esaslarını belirleyen tevhid, hak, adalet, eşitlik, maslahat, kolaylık, uygulanabilirlik, insan onuruna saygı gibi pek çok naklî ve aklî delile dayanan küllî temel esasları ışığında anlaşılmalı; hayatın varlık sebebi, insanın yaratılış gayesi ve dinin gönderiliş hikmeti gibi *makâsıdu'ş-şerîa* bağlamında değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır. Hadislerin şâri'in genel maksatları ile ümmetin umumî maslahatlarını belirleyen temel esaslarla uyum içerisinde olmasına dikkat edilmelidir. Hz. Peygamber'den nakledilen sahîh bir hadisin bu küllî esaslara aykırı düşmesi söz konusu olamaz. Şayet bir hadis ile söz konusu ilkeler arasında bir ihtilâf ve çelişki olduğu tespit edilirse, bu durumda *cem* ve *telif* (uzlaştırma), *tercih, nesh, tevakkuf* ve *terk* gibi hadis bilginlerinin hadisler arasındaki ihtilâfın giderilmesine yönelik olarak uyguladıkları ilmî bakımdan uzlaştırma yöntemi devreye girer.[175] Zira söz konusu bu ilkeler *kat'î* bilgi, haber-i vâhidler ise *zannî* bilgi ifade eder. Kat'î/kesin olan ile zannî/ihtimalli olan çatışırsa, elbette kat'î olan tercih edilir.

[173] "W. C. Smith, Kur'an'ın anlamının, Müslümanların tarih içinde bu metinden anladıkları şey olduğunu ileri sürer." Tatar, Burhaneddin, *Hermenötik*, İnsan Yay., İstanbul, 2004, s. 82.

[174] Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 131.

[175] Bu kavramlar ve konu hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Çakan, İ. Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 151

Hadisleri Aklī Çıkarım İlkeleri ile Birlikte Anlamak

Hadis metinlerini değerlendirmede başvurulan yollardan biri de rivayetleri aklın açık, genel ve herkes tarafından kabul edilen ilkelerine arz etmektir. Öncelikle, Hz. Peygamber'e aidiyeti sahîh olan bir rivayetin, aklın sarih ilkeleriyle çelişmeyeceği düşüncesinin genel anlamda kabul gördüğü vurgulanmalıdır. Bu durumda akla aykırı hadisler *merdûd* veya *mevzu* olarak değerlendirilmektedir. Meselâ, Ebû Hüreyre'nin, *"Kim bir cenaze yıkarsa gusletsin, kim de cenazeyi taşırsa abdest alsın."* şeklindeki rivayetini duyan Hz. Âişe, "Müslümanların ölüleri necis mi ki? Bir tahta parçasını (tabutu) taşımakla birisine ne (diye abdest) almak gereksin?" demekten kendini alamamıştır.[176] Ancak hadislerin akıl ölçütlerine arz edilmesinde bazı hususlara dikkat edilmelidir. Her şeyden önce burada söz konusu olan akıl, aklıselimdir; yani yönlendirilmemiş, tarafgirlikten uzak, saf ve dış etkilerden korunabilmiş akıldır. Hadislerin muhatabı olan kişilerin beşer olmalarından kaynaklanan öznellikleri nedeniyle bazen akıl ölçütlerinin kişiden kişiye değişen bir durum arz ettiği açıktır. Bu nedenle akla arz ederek bir hadisi reddetmeden önce mümkün olan tüm yorum imkânlarını değerlendirmek ihtiyatlı bir yaklaşım olur. Diğer yandan hadislerde aklın kavrama sınırını aşan konular da vardır. Gayba ilişkin rivayetler ve müteşâbih hadisler bu cümledendir. Bu hadisleri sırf akla arzederek değerlendirmek uygun bir yaklaşım değildir.

Hadisleri Hz. Peygamber'in Gönderiliş Gayesi Çerçevesinde Değerlendirmek

Bütün hadisleri, özellikle de yaratılışın başlangıcı, dünyanın sonu, gelecekte ortaya çıkacak fitne ve kargaşalar, olağanüstü durumlar ve mucizelerle ilgili olan hadisler ile pozitif bilimlerle ilgili rivayetleri anlamaya çalışırken ve yorumlarken, öncelikle Hz. Peygamber'in gönderiliş gayesini, tebliğ etmekle mükellef olduğu bilgilerin alanını ve üstlendiği temel vazifeyi dikkate almak gerekir. Onun vazifesi, yaratılışın nasıl başladığı (*bed'ü'l-halk*) ve nasıl biteceği (*kıyamet*) üzerinden yaratılmışların hidayet ve saadeti ile ilgili esasları tebliğ etmektir. Onun ilgi alanı, bir tabip hassasiyeti ile ceninin anne rahminde kaç günde teşekkül ettiğini, embriyo safhalarının nelerden ibaret olduğunu bildirmek değil, bu konular üzerinden Allah'ın kullarına yaratıcılarının kudret ve azametini anlatmaktır.[177] Hz. Peygamber'i iyi tanıyanlar onun büyüklüğünü sineğin kanadında tes-

[176] ez-Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 115.

[177] Bkz. Bigiyef, Musa Cârullah, *Kur'ân-ı Kerîm Âyet-i Kerîmelerinin Nurları Huzurunda Hâtun* (Çev. Mehmet Görmez), Kitâbiyât Yay., Ankara, 2000.

[178] Bkz. Ebû Şehbe, Muhammed, *Sünnet Müdafaası (Difâ' an es-Sünne)* (Çev. Mehmet Görmez ve M. Emin Ozafşar), I, 110

pit ettiği panzehirde değil[178] kızgın çölün bereketsiz toprağında meydana getirdiği toplumun nezahetinde ve o toplumu her türlü mânevî kirlerden nasıl arındırdığında (*tezkiye*) ararlar. Onu bilenler, büyüklüğünü acve hurmasının hangi hastalıklara şifa olduğunu tespit edişinde değil[179] hastalıklı kalpleri nasıl tedavi ettiğinde görecek, onun bedenleri tedavi eden biri (*tabîbü'l-ebdân*) olmayıp, kalpleri tedavi eden bir doktor (*tabîbü'l-kulûb*) olduğunu anlayacaktır. Hatta onun büyüklüğünü sadece Burak ile semaya nasıl yükselip (*urûc*) yedi kat gökte nasıl dolaştığında değil, aşağıların aşağısına (*esfel-i sâfilîn*) yuvarlanmış insanlığı yüksek değerlere nasıl kavuşturduğunda veya getirdiği değerlerin, insanlığın süflî bir hayattan ulvî bir hayata yükselişi için nasıl bir mi'rac vazifesi gördüğünde arayacaktır.

Meşhur Tatar âlimi Şihâbüddin Mercânî'ye (1889) göre İslâm Peygamberi'nin en büyük mucizesi, onun getirdiği davete uygun olarak ortaya koyduğu hayat tarzıdır. O, bu mucizeyle yeryüzünün en bereketsiz topraklarında, bedevî bir toplumdan medenî bir toplum meydana getirmiştir. Binaenaleyh Resûl-i Ekrem'in getirdiği davete uygun olarak yaşamış olması, örnek bir hayat sergilemesi, rivayetlerde yer alan ve ona atfedilen bütün olağanüstülüklerden daha üstün ve daha muteberdir.

ii. Hadis Metinleri Bağlamında Özel İlke ve Esaslar

Hadis Metinlerini Konu Bütünlüğü İçerisinde Değerlendirmek

Hadisler okunurken konu bütünlüğüne dikkat edilmelidir; yani bir hadisi o konuda vârid olan diğer hadislerle birlikte ve bir bütün olarak ele almak gerekir. Hadislerin tasnif edilmeye başlandığı hicrî ikinci asırdan itibaren belli bir konuya ilişkin hadisleri bir araya toplayan kitapların yazıldığı bilinmektedir. Meselâ, *câmî* türü eserler hadislerde yer alan sekiz ana konuyu içine alır. Bu konular şunlardır: İman; ibadet ve muâmelât (*ahkâm*); ahlâk ve nefis terbiyesi (*rikâk*); yeme, içme ve sefer âdâbı; tefsir, tarih ve siyer; fizikî, insanî ve ahlâkî nitelikler (*şemâil*); *fiten* ve *melâhim*; peygamberlerin ve ashâbın menkıbeleri.[180] Ayrıca fıkhî hadisleri içeren *sünen* tarzı kitaplar da kaleme alınmıştır. Bir tek konuyla ilgili rivayetleri toplayan müstakil hadis eserleri de derlenmiştir. Ancak bu, bir konudaki bütün rivayetlerin bu eserlerde toplandığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla belirli bir konudaki hadisleri bir arada görmek için, aslî ve tâlî bütün hadis kaynaklarındaki ilgili rivayetleri birlikte değerlendirmek gerekir.

[179] Bkz. Sıbâî, Mustafa, *es-Sunnetu ve mekânetuhâ fi't-teşrîi'l-İslâmî*, s. 221.

[180] Kannevcî, Ebû't-Tayyib es-Seyyid Sıddîk Hasan, *el-Hıtta fî zikr-i sıhâhi's-sitte*, s. 65; Kandemir, Yaşar, "Câmı", *DİA*, VIII, s. 94.

Hadisleri Farklı Rivayet ve Tarikleri ile Birlikte Anlamak

Ahmed b. Hanbel: "Bir hadisin bütün tariklerini bir araya getirmediğiniz sürece onu anlayamazsınız. Hadisin farklı tarikleri birbirini açıklar."[181] demiştir. Hz. Peygamber'den rivayet edilen her sözü veya ondan nakledilen her hadiseyi pek çok kareden oluşan bir resme benzetecek olursak, bütün bu kareleri bir araya getirmeden nakledilen sözü veya hadiseyi bütün yönleri ile görebilme ve anlayabilme imkânı oldukça sınırlıdır. Ancak rivayetlerin bütün kareleri tamamlanmış resmini veren herhangi bir hadis kitabı da mevcut değildir. Bu açıdan bakıldığında hadis kaynakları, resmi tamamlayan kareleri ihtiva etmesi açısından hiç kimsenin müstağni kalamayacağı eserlerdir. Ancak resmi tamamlamak için aynı konudaki hadisleri toplamak yetmez; ayrıca konusu ve kaynağı aynı olan rivayetlerin tek tek farklı tariklerinin bir araya getirilmesi de gerekir. Bu sayede her bir isnadın aktardığı parça metinler birleştirilmiş ve "bütün resim" imkân nispetinde bir araya getirilmiş olur. Bu işlem esnasında aynı zamanda rivayet metinlerinin aslında kime ait olduğu, metnin kimler tarafından şekillendirildiği, tarihî süreç içinde ortaya çıkan râvi tasarruflarının rivayet metinlerine nasıl aksettiği de tespit edilmiş olur. Bu işlem için hicrî ikinci asırdan intikal eden hadis, tarih ve fıkıh kaynakları ile daha sonraki *musannef, câmî, müsned, sünen* ve *mu'cem* gibi bütün eserler, veri sunabilecektir. Ana hadis kaynaklarımızın hepsinin bu bakımdan kaynak olma değeri vardır. Esasen bu işlem geleneksel hadis tetkiklerinde de belli oranda uygulanmıştır.[182]

Hadislerin Mânâ Olarak Rivayet Edilmiş Olabileceğini Dikkate Almak

Hadislerin anlaşılması ve yorumlanması çalışmasında göz önünde bulundurulması gereken önemli hususlardan biri de, hadislerin büyük bir kısmının "lafzen" değil "mânâ" ile rivayet edilmiş olmasıdır. Hadis rivayetinin şifahî/sözlü aktarıma dayanan karakterinden dolayı hicrî ilk üç asırda hadislerin büyük kısmı mânâ olarak rivayet edilmiştir. Meselâ, Hz. Peygamber'in Kur'an sûrelerini öğrettiği gibi sahâbeye öğrettiği teşehhüd duası dahi lafızları az çok farklı olan dokuz ayrı rivayet ile bize gelmiştir.[183] Yine meşhur bir rivayet olan, *"Ameller niyetlere göredir..."* hadisi, sadece Hz. Ömer'den nakledilmesine rağmen Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inde dokuz farklı yerde nakledilir[184] ve rivayetlerin hemen tamamında haberin lafızları birbirinden farklıdır.[185]

[181] el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, II, 212.
[182] Ozafşar, M. Emin, *Hadisi Yeniden Duşunmek*, s. 207-208.
[183] M901 Müslim, Salât, 59; M902 Müslim, Salât, 60; D974 Ebû Dâvûd, Salât, 177-178.
[184] B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; Buhârî, Talâk, 11(bab başlığında); B54 Buhârî, Îmân, 41; Buhârî, Îmân, 41 (bâb başlığı); B5070 Buhârî Nikâh, 5; B2529 Buhârî, Itk 6; B6689 Buhârî, Eymân ve'n-nüzûr, 23, B6953 Buhârî, Hıyel, 1, B3898 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[185] Ozafşar, M. Emin, *Hadisi Yeniden Duşunmek*, s. 124-125.

Hadislerin mânâ olarak rivayet edilmiş olmaları gerçeği, bir konuda pek çok isnadı bulunan bir rivayetin, bu rivayetlerden sadece birisinin hakikati yansıttığı anlayışının yerine, bütün tariklerin sened ve metin olarak eşit derecede göz önünde bulundurulması gerektiğini göstermektedir.

Hadislerin Vürûd (Söyleniş) Sebeplerini Tespit Etmek

Kur'ân-ı Kerîm'deki sûre ve âyetlerin pek çoğunun bir iniş sebebi yani *sebeb-i nüzulü* olduğu gibi, hadislerin de bir söylenme nedeni yani *sebeb-i vürûdu* vardır. Hadisin sebeb-i vürûdu, bazen hadis metninin içinde, bazen hadisin başka tariklerinde, bazen de hadis kaynaklarının muhtelif türlerinde yer alabilir. Siyer ve mağazi gibi tarih kaynaklarında da bulunabilir. Hadisin söylenme nedeni, hadisin anlaşılmasında, açıklanması ve hadisten hüküm çıkarılmasında yönlendirici ve bazen de belirleyici bir rol oynar; esbâb-ı vürûd, bir hadisin ne anlama geldiğini hadisin söylendiği somut durumu ve şartları dikkate alarak tespite imkân vermektedir.

Bu konuda cuma günü gusül abdesti almakla ilgili rivayet oldukça dikkat çekicidir. Hz. Âişe ve İbn Abbâs gibi sahâbîlerin naklettiğine göre Hz. Peygamber, bir cuma günü hutbe irâd ederken şöyle buyurmuştur: "*Sizden biriniz cumaya gelmek istediği zaman gusletsin.*"[186] Hadis külliyatında bu sözü teyit eden pek çok hadis nakledilmiştir. Sahâbeden, Hz. Peygamber'in bu sözü hangi bağlamda söylediğini bilmeyenler, sözün ifade ettiği hükmü farklı değerlendirmiş, sözü bağlamından koparmayarak değerlendirenler ise farklı yorumlamışlardır. Meselâ, İbn Ömer'e göre cuma günü gusletmek hem kadınlara hem de erkeklere farzdır ve yıkanmanın terk edilmesi caiz değildir. Nitekim ondan nakledilen bir rivayet, Hz. Peygamber'in kendi sözünü değil, bu sözden onun anladığını yansıtmaktadır ki rivayet şöyledir: "Cuma günü gusletmek, (akıl) bâliğ olan her erkek ve kadın için dinî bir yükümlülüktür."[187] Sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî'nin de benzer görüşte olduğu aktarılır.[188]

Hadisleri tarihsel ve toplumsal bağlamları ile birlikte değerlendiren sahâbîler, Hz. Peygamber'in cuma günü gusletmeyi emretmeye sevk eden sebepler üzerinde durmuşlardır. Hz. Âişe bunu şöyle ifade etmiştir: "İnsanlar (o günlerde) kendi işlerini kendileri görürlerdi. Cumaya günlük iş kıyafetleriyle gelirlerdi. Onlara, 'Keşke bugün için yıkansanız (ne iyi olur)' denildi."[189]

[186] B877 Buhârî, Cum'a, 2; M1951 Müslim, Cum'a, 1.
[187] İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, IV, 28.
[188] İbn Balabân, *a.g.e.*, IV, 30.
[189] B903 Buhârî, Cum'a, 16; M1959 Müslim, Cum'a, 6; D352 Ebû Dâvûd, Tahâret, 128.

İbn Abbâs, cuma günü gusletmenin, tamamen insan ilişkileri açısından, insanları rahatsız etmemek için emredildiğini anlatmıştır. Irak'tan iki kişi, bir gün kendisine gelerek cuma için boy abdesti almanın dinî bir yükümlülük olup olmadığını sormuşlar, İbn Abbâs da bunun şart olmadığını ancak güzel bir davranış olduğunu ifade ettikten sonra Hz. Peygamber'in bu sözü hangi bağlamda söylediğini şöyle izah etmiştir: "(Hz. Peygamber zamanında) İnsanlar darlık ve meşakkatte idiler. Yünden elbiseler giyerler, bedenen çalışırlardı. Mescitleri dardı, tavanı basıktı ve bir gölgelikten ibaretti. Sıcak bir günde, Resûlullah (sav) mescide geldi. Yün elbiseler içerisinde insanlar terlemişler ve ortalığa ter kokusu yayılmıştı. Bu kokudan rahatsız oldukları da belliydi. Resûlullah (sav) bu durumu görünce, *'Ey insanlar! Bugün (cuma günü) geldiğinde yıkanın. Bulabildiğiniz koku ve yağların en güzelini sürünün.'* buyurdu. Aradan zaman geçti. Yüce Allah, (mallar, elbiseler, hizmetçilerle onlara) bolluk verdi. Müslümanlar başka elbiseler giydiler, bedenen çalışmaya ihtiyaçları kalmadı, mescitleri genişletildi. Böylece bir birlerine rahatsızlık veren ter kokusu da ortadan kalktı."[190]

Şu hâlde cuma günü gusletmek sadece cuma namazı ve cuma gününe hürmeten yapılması gereken bir yükümlülük değil, aynı zamanda toplu yerlerde insanları rahatsız etmemek için yerine getirilmesi gereken bir iştir.[191] Nitekim Hz. Peygamber, başka hadislerde, cuma namazına gelenlerden, dişlerini temizlemelerini, en güzel elbiselerini giymelerini ve güzel kokular sürmelerini istemiştir.[192]

Hz. Peygamber'in Üslûbunu ve Anlatım Tarzını Bilmek

Hadislerin sağlıklı biçimde anlaşılması ve değerlendirilmesi için yapılması gereken işlemlerden birisi de Hz. Peygamber'in üslûbunu ve anlatım tarzını dikkate almaktır. Allah Teâlâ, Kur'an'da, *"Kendilerine apaçık anlatabilsin diye her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik."*[193] buyurmuştur. Hz. Peygamber'in Arap toplumuna mensup olması itibariyle hadisler Arapça olarak ifade edilmiştir. Hz. Peygamber, çocukluğunu saf Arapça'nın konuşulduğu Benî Sa'd yurdunda, gençliğini ise ticaret amacıyla Hicaz Yarımadası'nın farklı bölgelerinde geçirmişti. Ayrıca risâletini tebliğ ederken farklı boy ve kabilelere hitap etmişti. Bütün bunlar, Arapça'nın bütün lehçe ve ağızlarına aşina olma konusunda ona katkıda bulunmuştu. Hatta Hz. Ali bir defasında dayanamayıp, "Ey Allah'ın Resûlü! Biz, aynı dedenin torunlarıyız; oysa görüyorum ki Arap boyları ile konuşurken benden

[190] D353 Ebû Dâvûd, Tahâret, 128.
[191] Bkz. el-Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud Ahmed, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 165.
[192] B880 Buhârî, Cum'a, 3; M1960 Müslim, Cum'a 7; D347 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.
[193] İbrâhîm, 14/4.

farklı bir dil kullanıyorsun." deyince, o, "أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي" "*Beni Rabbim edeplendirdi (dil ve edebiyat bakımından yetiştirdi) ve bunu ne güzel yaptı.*"[194] buyurmuştu. Allah Resûlü bu sözüyle, kendisine sözlerin en edebî olanını yani Kur'an'ı indiren Yüce Allah'ın bu konudaki yardımına işaret ediyordu. Allah Resûlü, "*Bana sözün özü (cevâmiu'l-kelim) verildi.*"[195] derken de dil konusunda sahip olduğu ayrıcalığa dikkat çekiyordu.

Arap Edebiyatı'nın en ünlü isimlerinden Câhız (255/869), *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde Hz. Peygamber'in dil ve üslûbunu edebî açıdan şöyle tasvir etmiştir: "Hz. Peygamber'in sözleri, az harflerle çok anlamlar ifade eden, yapmacıklıktan uzak, zorlamalardan berî sözlerdir. Dili kullanırken uzatılması gereken yerde uzatmış, kısa ve öz olması gereken yerde de çok veciz ifadelere başvurmuştur. Konuşmaları, hikmet mirasına dayanan, ismetle donatılmış sözlerden ibarettir. Söyledikleri, bizzat Allah tarafından teyit edilmiş ve o (sav), beyan konusunda başarılı kılınmıştır. Allah, onun sözlerine muhabbet katmış ve onları kabule şayan kılmıştır. O, heybetle tatlılığı, özlü ifade ile güzel anlatıyı birlikte sunmuştur..."[196]

Hz. Peygamber, kendi hadislerini önceden oturup kaleme almadığı veya yazdırmadığı gibi konuşurken de büyük ölçüde yazı dili değil, tabiî olarak konuşma dili kullanmıştır. O, ayrıca anlattıklarını açık seçik ve özlü olarak tasvir etmeye uygun, açık ve düzenli cümle yapısına sahip yüksek bir dil kullanmış, bununla birlikte günlük dili kullandığı zamanlar da olmuştur. Hz. Peygamber, din dilinin bütün çeşitlerine başvurmuştur. Bizâtihi ümmetine bir şeyi emreden yahut herhangi bir hususu sarih ifadelerle yasaklayan hadislerin yanı sıra çok değişik vesilelerle, muhtelif maksatlarla, çeşitli muhataplara yönelik olarak dilin farklı imkânlarını da kullanmış, bazen serbest ifade ve üslûbu tercih etmiştir. Özetle hadis metinleri, dil ve üslûp açısından yeknesak bir mahiyet arz etmemekte, bilakis farklı, zengin bir üslûp özelliği sergilemektedir.

Hz. Peygamber'in Kavram Dünyasını Bilmek

Hadisleri doğru anlamanın ilkelerinden birisi de Hz. Peygamber'in kavram dünyasını tespit etmektir. Hadislerde *hayır-şer, birr-ism, haram-helâl, salah-fesad, maruf-münker, tayyib-habis, hasene-seyyie* gibi söz ve davranışlara "değer biçen" kavramların yanı sıra *küfür, şirk, hidayet, dalâlet, iman, İslâm, ihsan* gibi "tasvir edici" kavramlar da sıkça yer alır. Son üç kavram Cibrîl hadisi olarak bilinen bir rivayette[197] Hz. Peygamber'in diliy-

[194] Sem'ânî, Ebû Saîd bdülkerim b. Muhammed, *Edebü'l-imlâ ve'l-istimlâ*, s. 5; Rivayetin bağlamı, ·ikleri ve sıhhati hakkında bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlu'l-ilbâs*, s. 70.
[5] M1167 Müslim, Mesâcid, 32977 Buhârî, Cihâd, 122.
Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, II, 17.
[197] B50 Buhârî, Îmân, 37, M93 Müslim, Îmân, 1

le tanımlanmıştır.[198] Bu kavramların lügavi bir tahlile tâbi tutularak anlam içeriklerinin tespit edilmesi,[199] Hz. Peygamber'in din ve dünya görüşünü anlamak için hayatî öneme sahiptir.[200]

Hz. Peygamber bazen içinde yaşadığı toplumun günlük dilde kullandığı kelime ve kavramlara yeni anlamlar yüklemiş, dar olan anlam çerçevelerini genişletme yoluna gitmiştir. Hatta bazen kelimelerin ifade ettiği anlamı tersine çevirdiği olmuştur. Hz. Peygamber'in diliyle anlam daralmasına veya anlam genişlemesine uğrayan kelimeler olduğu gibi anlam kayması geçirenler de olmuştur. Hz. Peygamber'in kavramlaştırma yoluyla bir hakikati nasıl yerleştirmeye çalıştığı, Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edilen şu hadiste açıkça görülür. Buna göre bir gün Hz. Peygamber, "*Sizce pehlivan kimdir?*" diye sorar. Yanında bulananlar, "Pehlivan, hiç kimsenin güreşte yenemediği kimsedir." diye cevap verirler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle der: "*Hayır öyle değildir; asıl pehlivan, öfkelendiğinde nefsine hâkim olan kimsedir.*"[201] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, toplumun "pehlivanlık" kelimesine yüklediği maddî anlamı mânevîleştirmiş; güç ve kuvvetin pazuların güçlü olmasında değil, iradeye hâkim olmada, öfkeli anlarda dengeyi yitirmemede olduğunu ifade etmiştir.

Hadislerdeki Teşbih, İstiare, Mecaz, Kinaye gibi Edebî Anlatım Tarzlarını Bilmek

Hz. Peygamber insanları dine davet ederken Arap dilinin bütün anlatım özelliklerine başvurmuştur. İslâm'ın temel hakikatlerini açık ve yalın cümlelerle ifade edebilmek için dolaysız anlatım tarzına başvurduğu gibi, Arap dilindeki *teşbih, istiare, mecaz, kinaye* gibi anlatım tarzlarından da yararlanmıştır. Anlatmak istediklerini bazen canlı tasvirlerle belleklere yerleştirmeye çalışmış, bazen de her dil ve gelenekte olduğu gibi *kıssalar* ve *temsilî hikâyeler* nakletmiştir. Ayrıca bütün dillerde soyut mefhumları anlatabilmek için *somutlaştırma* yoluyla anlam aktarmalarına başvurulduğu da bir gerçektir. Somutlaştırma, anlatım gücünü artırmak için yapılan bir deyim aktarmasıdır. Bu, anlatılması güç düşünce ve duyguların, soyut kavramların, somut kavramlar aracılığıyla anlatılmasıdır.[202] Hz. Peygamber de bilhassa tasavvur alanımızın dışında kalan soyut hakikatleri anlatmak için bu yola başvurmuştur.

Hz. Peygamber'in üslûbunu ve anlatım tarzını iki kısma ayırmak mümkündür:

[198] Bu üç kavram etrafında yapılmış önemli bir çalışm için bkz. Sachiko Murata & William Chittick, *İslâm'ın Vizyonu*, (Çev. Turan Koç). İnsan Yay. İstanbul, 2000.

[199] Hadislerdeki kavramlar semantik tahlile tâbi tutulmasının önemi hakkında bkz. Mehmet Görmez, "Hadis ve Semantik", Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu'nda sunulan tebliğ, [29-30 Mayıs 2004 Bursa], Kur'an Araştırmala Vakfı [KURAV] Yay., s. 231 239.

[200] Bu konuda hadislerdeki "nasihat" kavramını semantik tahlile tâbi tutan bir çalışma için bkz. Görmez, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bir Hadis-i Şerifinde Din Tanımı", *Diyanet İlmi Dergi (Peygamb Efendimiz Hz. Muhammed-Özel sayı)*, s. 331-338.

[201] M6641 Muslim, Birr, 10 D4779 Ebû Dâvûd, Edeb, [illegible]

[202] Sabbâğ, Muhammed, *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-hadîsi'n nebevî*, s. 60-86.

a) *Dolaysız Anlatım:* Bu anlatım tarzı, daha çok Hz. Peygamber'in açık emir ve yasaklarında, geçmiş, gelecek ve mevcut durum ile ilgili öğretici ve bilgilendirici haberlerinde, hutbelerinde, yazışmalarında ve tavsiyelerinde görülmektedir. Hüküm bildiren önermeler daha çok bu yolla ifade edilmiştir: *"İslâm, beş esas üzerine bina edilmiştir."*[203], *"İlim kadın erkek her Müslüman'a farzdır."*[204] ve *"Mümin, müminin kardeşidir."*[205] gibi.

b) *Dolaylı anlatım:* Bir durumu ifade edebilmek için açık ve yalın ifadeler yerine, onu anlaşılır kılmak veya insanın zihnine yerleştirmek için başvurulan bir anlatım tarzıdır. *Edebî tasvirler, teşbih, mecaz, istiare, kinaye, meseller* ve *kıssalar*, dolaylı anlatımın ilk akla gelen örnekleridir.

Dolaylı anlatımın en önemli tarzı, *teşbih, istiare* ve *mecaz*dır. Hakikat, bir kelimenin dilde vazedildiği anlamıdır. Mecaz ise bir sözün hakiki anlamı ile alınmasını imkânsız kılan bir engelden dolayı başka bir anlamda kullanılmasıdır.[206] Mecazın kelime anlamı "geçiş"tir; mecazda, hakikî mânâdan başka bir mânâya kayma ve geçme söz konusu olduğu için bu adı almıştır.[207] *Kinaye* ise belli bir kelimenin hem hakiki anlamına hem de mecazî anlamına karşılık gelecek şekilde kullanılmasıdır. Daha çok temsilî dili andırır.[208]

Hz. Peygamber'in, anlatım tarzı olarak mecaz, kinaye ve istiareye fazlasıyla başvurduğu bilinen bir gerçektir. Mecaz ifade eden hadislerin sayısı, Şerif Radî'nin (406/1016) kaleme aldığı *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye* adlı eserdeki üç yüz hadisten ibaret değildir. Ayrıca bu tür hadislerin yanlış ve farklı anlamalara yol açtığı da yine bilinmektedir. Ebû Huseyn el-Basrî, bunun sebebini şöyle izah eder: "Mecazda, hakikatte olmayan hazifler (eksiltmeler) ve mübalağalar (abartılar) vardır."[209] Bu hazf ve mübalağa zamanla hakikate dönüştüğü içindir ki mecaz ifade eden birçok hadis yanlış anlaşılmıştır.

Hadislerdeki mecazî anlatımın örneklerinden biri şu rivayette yer alır: Buhârî ve Müslim'in Ebû Hüreyre'den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Kadınlara iyi muamele edin; çünkü kadınlar kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri (ve hassas) tarafı üst tarafıdır. Düzeltmeye kalkışırsanız kırarsınız; tamamen terk ederseniz eğri kalır. Kadınlara hayırla muamele edin."*[210]

Bu hadisi lafzî mânâsıyla anlamaya çalışırsak kadının yaratılış maddesinin toprak değil, kaburga kemiği olduğu anlaşılır; ancak mecazî olarak yorumlarsak daha başka bir anlamı olduğu ortaya çıkar. Kazanlı âlim

[203] M113 Müslim, İmân, 21; T2609 Tirmizî, İmân 3.
[204] IM224 İbn Mâce, Sünnet, 17.
[205] M3464 Müslim, Nikâh, 56; B6951 Buhârî, Ikrah, 7
[206] Koç, Turan, *Din Dili*, s. 112.
[207] el-Basrî, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ali, *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*, I, 16.
[208] Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-vâdıha fi'l-beyân ve'l-meânî ve'l-bedî'*, s. 123
[209] el-Basrî, Ebu'l-Huseyn, *a.g.e.*, I, 29.
[210] B3331 Buhârî, Enbiyâ, 1, M3644 Müslim, Radâ', 60.

Musa Cârullah Bigiyef'e (1949) göre bu hadisten kadınların kemikten yaratıldığı kastedilmemiştir. Ona göre Hz. Peygamber bu hadisle, hanımların hassas ve kırılgan olduklarını ifade etmiş; onlara zulmetmemek, hukukuna saygı göstermek, varsa kusurlarını affetmek, bazen cefalarına da katlanmak gerektiğini söylemiştir.[211]

Aynı şekilde bu hadisin de asıl anlamı, bütün tarikleri toplandıktan sonra verilse, hakikat ortaya çıkacak ve bir teşbih ve mecaz olduğu anlaşılacaktır. Kaldı ki beş ayrı tarikle rivayet edilen haberin beşi de Ebû Hüreyre'ye dayanmaktadır. Müslim'in yer verdiği diğer bir tariki şöyledir: "*Kadın kaburga kemiği gibidir; düzeltmeye kalkışırsan onu kırarsın; onu kırmak, boşamaktır.*"[212] Hz. Peygamber'in, Veda Haccı'nda hanımları taşıyan develeri süren Enceşe isimli Habeşli köleye söylediği söz de yukarıdaki hadisin bir benzeridir. Enes b. Mâlik'in rivayetine göre Enceşe, develeri süratlice sürüp de üzerlerindeki hanımlar sarsılınca Resûlullah, "*Enceşe! Kristallere dikkatli davran!*"[213] demiştir. Önceki hadiste hassas kaburga kemiğine benzetilen hanımlar, bu hadiste de incelik ve zarafette kristale teşbih edilmişlerdir.

Hadislerdeki Deyimleri Anlamak

Hadisler asıl itibariyle Arap dilinde dillendirildikleri için, bazı hadislerde Arap diline özgü deyimsel ifadeler yer almıştır. Bu ifadelerin anlaşılması için hem o ifadenin bulunduğu hadisin bağlamı, hem de söz konusu ifadenin o dönemdeki mânâ ve kullanımı tespit edilmelidir. Hadislerde sıkça zikredilen ve Araplara özgü bir yemin ifadesi olan[214] "وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ" (Bu canı bu tende tutana yemin olsun ki)[215] tipik bir deyimsel ifadedir. Yeminin, sahibi nezdindeki önemini vurgulamak için kullanılan bu yemin kalıbı, "Bu can Allah'ın izniyle bu bedende durduğu sürece..." gibi bir anlam ifade etmekte ve yemin ile ifade edilecek hususun, yemin eden kişinin varlığına eşdeğer bir önemde olduğunu ima etmektedir. Diğer yandan yeminin putlara ya da diğer varlıklara değil, sadece Allah adına olacağına bir göndermede bulunmaktadır.[216]

Sahâbeden Mikdâd b. el-Esved'in rivayet ettiği bir hadiste de deyimsel bir ifade kullanılmıştır. Buna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Sizi yüzünüze karşı öven meddahlarla karşılaşırsanız yüzlerine toprak saçın.*"[217] Mikdâd b. el-Esved, mecazî olan "yüzlerine toprak saçın" ifadesini hakikate hamlederek anlamıştır. Bir adam Halife Osman'ın huzuruna girerek

[211] Bigiyef, M. Cârullah, *Uz Günlerde Rûze*, 24. Ayrıca bkz. Görmez, Mehmet, *M. Cârullah Bigiyef*, s. 141.
[212] M3643 Müslim, Radâ',
[213] B6202 Buhârî, Edeb, 11 M6040 Müslim, Fedâil, 73
[214] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*,
340.
[215] Bu yeminin geçtiği bazı rivayetler için bkz. B14 Buhârî, Îmân, 8; M7438 Müslim, Zühd, 16.
[216] Geniş bilgi için bkz. Candan, Abdurrahman, "İslâm Hukukunda Yemin ve Ahlâkîlik", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: XV, 2010, s. 431-452.
[217] M7506 Müslim, Zühd,
D4804 Ebû Dâvûd, Edeb,

yüzüne karşı kendisini övmeye başlamıştır. Bunun üzerine Mikdâd. b. el-Esved yerden bir avuç toprak alarak adamın yüzüne serpmiş, arkasından da az önce naklettiğimiz hadisi okumuştur. Oysa ilk hadis şârihlerinden Hattâbî'nin (388/998) de belirttiği gibi her şeyden önce buradaki meddahlık, kişiyi yaptığı bir iyilikten dolayı takdir ve tebrik etmek değildir; herhangi bir menfaat elde edebilmek için, halkın "yağcılık" dediği şeyi yapmaktır. Ayrıca Arapçada "yüze toprak serpmek" tabiri, "kişiye istediği şeyi vermeyip mahrum bırakmak", demektir. Yine Arapçada "topraktan başka bir şeyi yok" demek, fakir, mahrum, hiçbir şeyi olmayan demektir.[218] Kur'an'da da, "*Toprağa (bağlı) miskîn*"[219] hiçbir şeyi olmayan fakir anlamında kullanılmıştır. Zemahşerî (ö. 538/1143) de, "*Yüzüne toprak serpin!*" ifadesinin, mecazî olarak "Onu mahcup edin!" demek olduğunu söyler.[220]

Hadislerde Kıssa ve Temsilî Anlatımları Bilmek

Hadislerde dolaylı anlatımın önemli bir ifade tarzı da *kıssalar* ve *temsilî hikâyeler*dir. Hz. Peygamber bir hakikati anlatmak için bazen her dil ve kültürde mevcut olan kıssalara ve temsilî hikâyelere başvurmuştur. Ancak bunların hadis külliyâtı içinde çok fazla bir yer tuttukları söylenemez. Tekrarları bir tarafa bırakılacak olursa, *Kütüb-i Tis'a*'da (muteber dokuz hadis kitabında) toplam yüz otuz dokuz kıssa olduğu görülür.[221]

Bu kıssaları, muhteva itibariyle üç kısma ayırmak mümkündür. Bunların bir kısmı gerek rüyada gerekse uyanıkken Hz. Peygamber'in yaşadığı *tecrübeler*dir; vahyin başlangıcı ve mi'rac ile ilgili kıssalarda olduğu gibi.[222] Bu tür kıssaların sayısı on beşi geçmez.[223] Bunların bir kısmı ise *gaybî kıssalar*dır. Gaybî kıssaları da iki kısma ayırmak mümkündür: Geçmişte yaşanan tarihî kıssalar, gelecekte meydana gelecek büyük hadiseler. Tarihî kıssalar, iki tarzda nakledilmiştir: Bazıları geçmiş peygamberlere ve ümmetlerine atfedilmiş, bazısı ise hiçbir isim verilmeden anlatılmıştır. Bunlar daha çok hikmet ihtiva eden hadiselerdir. Teferruatlı bir bilgilendirme söz konusu değildir.[224]

Fiten ve melâhim hadisleri arasında sayılabilecek olan ve gelecek ile ilgili kıssalar, daha çok kıyamet günü, âhiret âlemi, Deccal, Ye'cûc ve Me'cûc, Hz. İsa'nın nüzulü, mahşer sahneleri, cennet ve cehennem tasvirlerinden oluşmaktadırlar.[225]

Geçmiş ile ilgili tarihî kıssalara gelince, bunların bir kısmı Kur'an'da anlatılan kıssaların tekrarı veya izahı mahiyetindedir. Kur'an'la aynı bilgile-

[218] Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim, *Meâlimü's-sünen*, IV, 103.

[219] Beled, 90/6.

[220] Hüseynî, İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rîf fî esbâb-ı vurûdi'l-hadîsi'ş-şerîf*, I, 33.

[221] Bu tespit kıssalar konusunda en kapsamlı araştırmayı yapan Muhammed Hasan ez-Zîr'e aittir. Eserinin adı, *el-Kasas fi'l-hadîsi'n-nebevî*'dir. (Mektebetü'l-medenî, Riyâd, 1985)

[222] Sabbâğ, Muhammed, *et-Tasvîru'l-fennî*, s. 492.

[223] Zîr, *el-Kasas fi'l-hadîsi'n-nebevî*, s. 333

[224] Zîr, *a.g.e.*, s. 333.

[225] Zîr, *a.g.e.*, s. 333

ri ihtiva eden kıssaların birer hakikat olduğu kabul edilir. Ancak Kur'an'ın verdiği bilgilerin dışında bilgiler ihtiva eden kıssaların tarihle ve önceki dinî metinlerle mukayese edilmesi, bunların anlaşılması için önem arz eder.

Hz. Peygamber'den nakledilen kıssaların bir kısmı ise *temsîlî*dir. Temsîlî kıssalar yaşanmamış hadiselerdir. Bunlar bir hakikati anlatmak, onu toplumun zihnine ve hafızasına yerleştirmek için başvurulan bir *dolaylı anlatım* tarzıdır.[226] Ancak yaşanmadığı halde bir gerçekliği ifade etmek için yaşanmış gibi nakledilen kıssaların veya temsîlî hikâyelerin anlaşılması her zaman kolay olmamıştır. Mecazlar halkın elinde hakikat kesbettiği gibi bu tür kıssalar da zamanla tarihî hakikatlere dönüştürülebilmiştir.

Hadislerdeki Meselleri (Emsâlü'l-Hadîs) Bilmek

Hz. Peygamber'in dolaylı anlatım tarzı olarak sıkça başvurduğu unsurlardan birisi de *mesellerd*ir. Hadislerde geçen meseller, hakikati anlatmak için başvurulan bir izah ve açıklama tarzıdır.[227] Hem Kur'an'da hem de hadis külliyatında, zihinlere uzak, soyut bir bilgiyi somuta indirgeyerek anlatmak için bu yola başvurulmuştur.[228] İbn Kayyim el-Cevziyye Kur'an'da kırk üç açık, on bir gizli meselin yer aldığını belirtmektedir.[229] Ancak hadis külliyatında bunların sayıları çok daha fazladır. Ahmed b. Hanbel'in rivayetine göre Abdullah b. Amr b. el-Âs, "Ben Resûlullah'tan bin mesel ezberledim."[230] demiştir. Bunlardan toplam yüz kırk kadarını, Râmehurmuzî (360/ 970) *Emsâlü'l-hadîs* adlı eserinde bir araya getirmiştir. Temsîlî hikâyelerin anlaşılmasında yaşanan problem, *emsâl*in anlaşılmasında da yaşanmıştır. Bunlar da, bazı râviler tarafından âdeta yaşanmış hikâyelere ve kıssalara dönüştürülmüştür.[231]

Hz. Peygamber'in, mümini değişik varlıklara benzettiği ve onun farklı yönlerine vurgu yaptığı hadisleri, hadislerdeki mesellerin en güzel örneklerindendir. Bu hadislerde mümin, muhtelif benzerlik yönleri açısından hurma ağacına,[232] bal arısına,[233] güzel koku satan kimseye,[234] altın parçasına,[235] yeni yeşermiş ekine[236] ve yularından bir yere bağlanmış ata[237] benzetilmiştir.

Hadislerdeki Sayı ve Miktarları Bilmek

Hadis rivayetleri içerisinde çokluk, azlık, uzaklık, yakınlık ve imkânsızlık (muhâl) gibi şeyleri ifade ederken kullanılan rakamlar, mesafeler, ölçü ve tartı birimleri yanlış anlamalara müsait olan hususlardandır.

[226] Zîr, *a.g.e.*, s. 194
[227] Bkz. Râmehürmüzî, *Kitâbu emsâli'l-hadis*, (tah. Ahmed Abdülfettâh), s. 8.
[228] Râmehürmüzî, *a.g.e.*, s. 5.
[229] İbn Kayyım el-Cevziyye, *Emsâlu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 8.
[230] İbn Hanbel, IV, 203; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 264.
[231] Bkz. Râmehürmüzî, *Kitâbu emsâli'l-hadis*, s. 110.
[232] B6144 Buhârî, Edeb, 89.
[233] HM6872 İbn Hanbel, II, 199, NM253 Hâkim, *Müstedrek*, I, 110 (1/76).
[234] MK13541 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 319.
[235] HM6872 İbn Hanbel, II, 199, NM253 Hâkim, *Müstedrek*, I, 110 (1/76)
[236] B7466 Buhârî, Tevhîd, 31.
[237] HM11355 İbn Hanbel, III, 39.

"Miskal-i zerre, hardal tanesi, iğne ucu, yarım hurma, karış, arşın, deniz köpüğü" gibi ifadeler bu cümledendir. Bilhassa hadislerde geçen altmış, yetmiş, yüz ve yedi yüz rakamları, bazı anlaşılma problemlerine yol açmıştır. Bu sayılar, Arapçada çokluk ve mübalağa ifade ettiği halde, bunları kesin rakamlar olarak değerlendirenler olmuştur.[238]

Buhârî üzerine yazdığı şerhi ile meşhur olan Bedreddin el-Aynî (855/1451) bu konuda şöyle demiştir: "التخصيص بالعدد لا يدل على نفي الزائد", "Hadislerde belirli bir sayı ile sınırlandırma yapılması, o sayıdan daha fazlasının anlaşılmasına engel değildir."[239] Başka bir ifadeyle hadiste belirtilen sayı mutlak bir kesinlik ve sınırlama ifade etmez. Bu çerçevede, *"İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir."* hadisi,[240] bu beş esasın dışında İslâm'ın herhangi bir esası olmadığı anlamına gelmediği gibi, adalet ve ahlâk gibi esasların İslâm'ın esaslarından olmadığı mânâsına hiç gelmez. Yine meselâ, *"Müslüman'ın Müslüman üzerindeki hakkı beştir."* hadisi, bu beş hakkın dışında Müslümanların birbirlerine karşı başka hakkı yoktur, demek değildir. Hadislerdeki bu türden sayılar, konuları bizim zihnimize yaklaştırmak, vurgulamak ve sınıflandırmak gibi gayelere yöneliktir.

Şah Veliyullah Dihlevî'ye göre de terğîb ve terhîb yani teşvik edici ve sakındırıcı nitelikte olan haberlerde beyan edilen miktar ve sayılarda Hz. Peygamber'in amacı sınırlayıcılık (hasr) değildir. Ona göre aşağıdaki hadis, sözü edilen bu esas doğrultusunda anlaşılmalıdır: *"Ümmetimin sevapları bana arz olundu; içinde kişinin mescitten çıkardığı çer çöp de vardı. Bana ümmetimin günahları da arz olundu. Onlar arasında, bir adamın Kur'an'dan ezberleyip de sonra unuttuğu süreden daha büyüğünü görmedim."*[241]

Diğer yandan hadis rivayetlerindeki sayısal ifadeler içerisinden, ilgili olduğu konuya göre kesin bir rakam belirtenler de vardır. Namaz rekâtları, zekât miktarları, oruç günleri gibi farz ibadetlerle ilgili olanlar ile miras taksimi ve cezalar gibi fıkhî meselelerle ilgili olan hadislerdeki sayılar, kesin miktar belirten sayılardır.

Hadislerde Melek ve Şeytan Temsillerini Bilmek

Din, madde ile mânâyı, şehâdet ile gaybı, dünya ile âhireti birleştirerek değerlendirdiği için, bazen maddî dünyamızda görülmeyen varlıklara da çeşitli nedenlerle atıflarda bulunur. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber, bazı hadislerinde olumsuz ve kötü şeyleri şeytanla irtibatlandırmış, buna mukabil iyi ve güzel işleri de meleklere isnad etmiştir. Böylece insan-

[238] Sabbağ, Muhammed, *et-Tasvîru'l-fennî*, s. 564-575

[239] Aynî, Bedreddin, *Umdetu'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 144.

[240] M113 Müslim, Îmân, 21, T2609 Tirmizî, Îmân, 3

[241] D461 Ebû Dâvûd, Salât, 16; T2916 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 19.

ları yapmaya yönlendireceği davranışları *melek* kavramı ile, sakındırmak istediği tutumları da *şeytan* kavramı ile ilişkilendirerek pek çok kavramın mânâ ve muhteviyatını somutlaştırmış, pek çok tutum ve davranışın da iyilik ve kötülük kaynağını bunlara bağlayarak anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Meselâ, şu hadisi ele alalım: *"Sizden biriniz uykudan uyandığında, (abdest alırken) üç defa burnunu temizlesin; zira şeytan insanın genzinde geceler."*[242] Hz. Peygamber'in temizlik konusunda eğitime muhtaç bir topluma sabah kalktıklarında burunlarını temizlemeleri gerektiğini söylemesini anlaşılabilir bir husustur; ancak gösterilen gerekçeyi zahirî anlamıyla anlamak mümkün değildir.[243]

Hadislerde bu şekilde şeytan ile irtibatlandırılan hususlar, sadece temizlikten ibaret değildir. Meselâ, toplum içinde iyi karşılanmasa da, insan vücudunun tabiî bir hareketi olan esneme de yine şeytanla ilişkilendirilmiştir. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Esnemek şeytandandır. Sizden biriniz esneyeceği zaman mümkün olduğu kadar yutkunsun*[244] *veya elini ağzına koysun."*[245] Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette de esneme esnasında çıkan sesin, aslında insanın karnında gülen şeytanın sesi olduğu ifade edilir.[246] Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivayette ise insan esnerken ağzı açılınca karnına şeytan girer.[247] Fakat bu son rivayete göre esnemeyi engelleme emri olağan zamanlarda değil, namaz içerisindedir. Bu hadis de bir önceki gibi insanın atalet, gevşeklik ve rehavet anında esnediği, bunun ise şeytanın vesvesesine zemin hazırladığı şeklinde yorumlanmıştır.[248]

Hz. Peygamber'in, hadislerde olumsuz ve kötü şeyleri şeytana, iyi ve güzel işleri de meleklere isnad ederken çoğu zaman hakikî mânâyı kastetmediği, şeytan ve meleği birer temsil olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Endülüslü âlim Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (543/1149) bunu şöyle özetlemiştir: "İslâm dininde çirkin olan her davranış şeytana, güzel olan her iş de meleklere nispet edilmiştir; zira şeytan kötülüğün, melek ise iyilik ve güzelliğin vasıtasıdır."[249] Râğıb el-İsfehânî (502/1108) de, insandaki kötü huyların (ahlâk-ı zemîme) şeytan diye isimlendirildiğini belirtmiştir."[250]

Hicrî beşinci asırda bazı kimseler zamanın büyük âlimi Ebû Hâmid Gazâlî'ye (505/1111) gelerek bir hadisi anlamakta güçlük çektiklerini söylerler ve ondan kendilerine bunu izah etmesini isterler. Sordukları hadisin anlaşılamayan kısmı şöyledir: *"Şeytan insanın damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşır."*[251] Tabiî ki sorulan sorular sadece bu hadisten ibaret değildir;

[242] B3295 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11; N90 Nesâî, Tahâret, 73
[243] Bu tür gerekçelerin bir kısmının râvilerin kendilerince yaptıkları yorum olup sonradan hadise idrac edilmiş olabileceği unutulmamalıdır. Mesela bu rivayet sadece Müslim'de beş ayrı tarikle Ebû Hüreyre'den rivayet edilmiş, bunlardan sadece birinde yukarıdaki gerekçeye yer verilmiştir. Nesâî'de yer alan rivayet sadece bu gerekçeli rivayettir
[244] M7490 Müslim, Zühd, 56
[245] İM968 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 42.
[246] B3289 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11; T2746 Tirmizî, Edeb, 7.
[247] M7491 Müslim, Zühd, 57
[248] İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, VI, 124
[249] Bkz. İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, IV, 122.
[250] İsfehânî, *Müfredât*, s. 261
[251] B2038 Buhârî, İ'tikâf, 11; M5678 Müslim, Selâm, 23.

buna benzer beş on soru daha vardır. Ancak asıl öğrenmek istedikleri hususların başında, şeytanın insanın içinde veya kanında nasıl dolaştığıdır. Gazâlî'ye sorulan hadisin açıklamasına gelince, aslında hadis, bağlamından koparılmadan vürûd sebebi ile birlikte zikredilirse sorun teşkil eden bir tarafının kalmayacağı görülür. Müslim'in Enes b. Mâlik ve Hz. Safiyye'den rivayet ettiğine göre, bir gün Hz. Peygamber mescitte itikafta iken, hanımı Safiyye akşam vakti onu ziyaret etmeye gider, kendisinden ayrılacağı zaman ise Hz. Peygamber, onu uğurlamak ister. Yolda ensardan iki adamla karşılaşırlar. Her ikisi de Resûlullah'ı görünce adımlarını hızlandırırlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*Durun!*" der ve onlara yaklaşarak, "*Bu yanımdaki kişi (eşim) Safiyye bnt. Huyeyy'dir.*" deyince, ensardan sahâbîler, "Sübhânallâh! Biz sizin hakkınızda nasıl kötü düşünebiliriz?" derler. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber, "*Şeytan insanın damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşır.*"[252] der ve insanın kötü düşünce ve vesveselere kapılabileceğine işaret eder.

iii. Metin Dışındaki Unsurlarla ılgili İlke ve Esaslar

Hadislerde Doğrudan Yer Almayan Metın Dışı Unsurları Dikkate Almak

Hadis rivayetleri sadece isnad ve metinden ibaret değildir; dolayısıyla bu rivayetlerin anlaşılmaları sadece dilin sınırları içinde gerçekleşmez. Hadisler, içinde vârid oldukları fiziksel çevre ve mekân, söylenmelerine neden olan sosyokültürel zemin ve ait oldukları tarihî bağlam ışığında kendi gerçekliğine uygun olarak anlaşılabilirler. Hz. Peygamber'in öyle ifadeleri vardır ki, bunlar ancak o zamanın tabiî ve coğrafî şartları, toplumsal yapısı ve tarihsel ortamı göz önüne alındığında anlamlı olabilmektedir.[253] Bu şartların göz ardı edilmesi halinde, rivayetin işaret ettiği anlam ya genelleştirilmekte ya hadis güncelleştirilememekte yahut yüzeysel bir yaklaşımla reddedilmektedir.

Meselâ, Abdullah b. Mes'ûd'un naklettiğine göre Hz. Peygamber, yüzündeki tüyleri aldıran, saçlarına başkalarının saçlarını ekleten, kaşlarını aldıran, dişlerini incelten ve vücutlarına dövme yaptıran kadınların ilâhî rahmetten uzak olduklarını söylemiştir.[254] Oysa hadiste kınanan husus sıradan bir güzelleştirme işlemi değildir. Hadise konu olan davranışın o günkü sosyal ve tarihsel ortam içinde farklı bir karşılığı vardır. Buna göre, câhiliye döneminde kötü şöhrete sahip bazı kadınların sırf karşı cinsin dikkatini çekmek amacıyla bu kabil işler yaptıkları ve bu da kötü ka-

[252] B2038 Buhârî, İ'tikâf, 11; B6219 Buhârî, Edeb, 121; M5678 Müslim, Selâm, 23; D2470 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 79.

[253] Ozafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 303-338.

[254] B5931 Buhârî, Libâs, 82; M5573 Müslim, Libâs ve zînet, 120

dınların âdeti olarak şöhret bulduğu için bu işleri yapanların kınandığı anlaşılmaktadır.[255] Nitekim müminlerin annesi Hz. Âişe, saçlarına başkalarının saçlarını ekletenler hakkında kendisine bir soru yöneltildiğinde şu karşılığı vermiştir: "Saç ekletenlerden kasıt sizin anladığınız gibi değildir. Saçı dökülen bir kadının saçına yünden mamul kılları eklemesinde bir sakınca yoktur. Ancak (Peygamber'in kınadığı kimseler), gençliğinde fuhuş yapan, saçı dökülüp ihtiyarladığında ise kafasına saç ekleterek (veya sunî bir saç kullanarak) fuhuş yaptıranlardır."[256]

Hadisin Hz. Peygamber'in Bilgi Kaynakları Açısından Değerini Tespit Etmek

Hadisin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için gerekli hususlardan biri de, ilgili hadisin Hz. Peygamber'in bilgi kaynaklarıyla ilişkisinin ortaya konması ve kaynağının vahiy olup olmadığının belirlenmesidir. Peygamberimizin sözlerinden hangisinin vahiy kaynaklı olup hangisinin olmadığı hususunda sahâbe döneminden itibaren tartışmalar görülmüştür. Onun bütün hadislerinin vahye dayandığı söylenirse[257] bu durumda örneklik ve tebliği dışında kalan bir özelliğinden söz edilemez. Eğer hadislerinden bir kısmı kendi beşerî re'y ve ictihadına dayanıyorsa bu takdirde, sözlerinin bağlayıcılık derecesini tayin etmek gerekir.

Şah Veliyullah Dihlevî, Hz. Peygamber'den gelen bilgileri iki kısma ayırır:

a) Hz. Peygamber'in risâletiyle ilgili olan, onun insanlığa tebliğ etmekle yükümlü olduğu hususlar. Kur'an bunun başında gelir. Hukuk, ibadet ve ahlâkın ana ilkeleri de bu kısma girer. Dihlevî'ye göre, Hz. Peygamber'in Kur'an dışında âhiret âlemine ilişkin verdiği bilgiler (*acâibu'l-melekût*) de yine bu türdendir.

b) Hz. Peygamber'in risâlet sahasına girmeyen, tebliğ etmekle mükellef olmadığı, ancak bir insan olarak söyledikleri ve yaptıkları. Peygamber (sav) de bir fert olarak toplum içinde yaşamıştır. Dolayısıyla onun da gündelik hayatı ve sade insanların yaşantısı gibi bir yaşantısı vardı. Bütün bu konularda hiçbir söz söylemediğini ileri sürmek mümkün değildir. Bu noktada yapılması gereken iş, onun peygamberlik görevi ile insan oluşu arasındaki dengeyi görmek ve muhafaza etmektir. Kur'an, onun bir beşer olduğunu vurgulamış,[258] kendisi de sık sık bu özelliğini ön plana çıkarmıştır.[259] Beşerden bir peygamber olamayacağı iddiası, müminlerden değil müşriklerden gelmiştir.[260]

[255] Özafşar, a.g.e., 337-338
[256] İbn Kuteybe ed-Dineve Uyûnu'l-ahbâr, Dâru'l-kütübi'l-mısriyye, IV, 102; HÜS/192 İbnü'l-Esîr, en-Nihâye fî garîbi'l-hadîsi ve'l-eser, V, 425
[257] Hz. Peygamber'in bütün hadislerinin vahye dayandığı düşüncesine de olarak gösterilen 53. Necm Sûresi'nin 4. âyeti hakkın bir değerlendirme için bk: Koç, Mehmet Âkif, "53/ Necm Sûresi'nin Tefsirind Bazı Tarihî Sorunlar Üzerine", *İslâmiyât*, VI-1, s 165-171 (2003).
[258] İbrâhîm, 14/11; Kehf, 18/110; Enbiyâ, 21/34; Fussilet, 41/6.
[259] Bkz. B401 Buhârî, Salâ 31; M6614 Müslim, Birr, ξ
[260] Kamer, 54/24; İbrâhîm 14/10.

Resûlullah'ın bazı tasarrufları, onun yalnızca bir insan olarak aklına, kişisel görüşüne ya da zan ve tahminine dayanmaktaydı. Meselâ, Medine'ye geldiğinde, hurma ağaçları üzerinde bulunan bazı adamları görmüş ve onların ne yaptıklarını sormuştu. Ona, erkek hurma filizini, dişisine koymak suretiyle hurmaları aşıladıklarını söylediklerinde Hz. Peygamber, *"Onun bir fayda vereceğini zannetmiyorum, bunu yapmasalar belki daha iyi olur."* buyurdu. Bunun üzerine onlar da bunu yapmaktan vazgeçtiler; ancak bu sefer hurmaların meyveleri az, verimleri düşük oldu. Kendisine durum anlatıldığında o, şöyle buyurdu: *"Ben sadece bir tahminde bulundum; şayet (aşılama) bir fayda veriyorsa yapın. Bilin ki ben de sizin gibi bir insanım. Benimki sadece bir zan idi. Zan (da bulunan) hata da eder, isabet de. Ancak ben size, Allah diyor ki, diye başlayan bir ifade nakledersem bilin ki ben, asla Allah'a yalan isnad etmem."*[261]

Ancak özenle vurgulamak gerekir ki Hz. Peygamber'in tebliğ etmekle mükellef olduğu alanı, dinî ve dünyevî veya dünyevî ve uhrevî diye biribirinden kopuk iki kısma ayırmak ve Peygamber'in söylediklerini ve yaptıklarını sadece dinî veya uhrevî kısma yerleştirmek, getirdiği dine ve o dinin ilke ve esaslarına aykırıdır.

Hadıslerin Dinî Hükümler Bakımından Bağlayıcılık Derecesini Belirlemek

Hz. Peygamber'in hadislerindeki hükümlerin bizler için ne derece bağlayıcılık ifade ettiğinin tespit edilmesi de onların sağlıklı bir şekilde anlaşılması için önemlidir. Hz. Peygamber'in sözlerinin teşrî bakımından bağlayıcılık dereceleri, tarih boyunca Müslüman âlimler arasında tartışılagelmiştir. Sahâbîlerden kimileri Hz. Peygamber'in sözlerinin bağlayıcılık durumunu sorgulayıp onları ayırmak cihetine gitmiş; söylediği sözün ilâhî vahyin sâikiyle mi yoksa şahsî görüş ve ictihadına göre mi ortaya çıktığını sormaktan çekinmemiştir.

Meselâ, İbn Abbâs'ın anlattığına göre, ara sıra Hz. Âişe'nin hizmetinde bulunan Berîre[262] isminde bir cariye vardı. Bir gün Hz. Âişe, Berîre'yi bedelini ödeyerek sahiplerinden satın aldı ve hürriyetine kavuşturdu.[263] Azat edilmeden önce Muğîs b. Cahş adında bir kölenin hanımı olan Berîre,[264] hürriyetine kavuştuktan sonra evliliğini sürdürüp sürdürmeme konusunda dinî bakımdan tamamen serbest olduğunu öğrenince kocasından ayrılmaya karar verdi.[265] Ancak hanımını çok seven Muğîs, kendisinden ayrılmaması için Medine sokaklarında ağlaya ağlaya onun peşinden dola-

[261] M6126 Müslim, Fedâil, 39; M6127 Müslim, Fedâil, 140.
[262] Berire hakkında bkz Aşıkkutlu, Emin, "Berîre", *DİA*, V, s. 503-504.
[263] T2124 Tirmizî, Vesâyâ, 8.
[264] T1155 Tirmizî, Ridâ, 7.
[265] D2235 Ebû Dâvûd, Talâk, 19-20.

şıyordu. Çaresiz Muğîs, son olarak Hz. Peygamber'e geldi ve "Ey Allah'ın Resûlü! Ne olur benim için Berîre ile konuşuver." diyerek ondan yardım istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Berîre'yi çağırarak, *"Ey Berîre! Allah'tan kork! O senin hem kocan, hem de çocuğunun babası, ne var ona geri dönsen?"* diyerek onu kocasına dönmeye teşvik etti. Bunları dinleyen Berire, "Ey Allah'ın Resûlü! Emir mi buyuruyorsun?" diye sorunca Hz. Peygamber, "Ben yalnızca aracılık yapıyorum." cevabını verdi. Bunun üzerine Berîre, "Benim ona ihtiyacım yok!" dedi ve kocasından ayrıldı.[266]

Berîre'nin, Hz. Peygamber'in talebinin emir olup olmadığını sorması, onun, Hz. Peygamber'in emrinin bağlayıcı olduğunu bildiğini gösterir. Ancak o, Resûlullah'ın ricasına rağmen, onun burada herhangi birisi gibi yalnızca bir aracı konumunda olduğunu öğrendiğinde kararından vazgeçmemiş ve kocasından ayrılmayı yeğlemiştir. Hz. Peygamber, onun bu kararlılığını görünce amcası Abbâs'a, *"Ey Abbâs! Muğîs'in Berîre'ye olan şu sevgisiyle, Berîre'nin ona olan bu nefretine şaşırmıyor musun?"*[267] diyerek hayretini ifade etmiş, ancak Hz. Peygamber'in aracılığını kabul etmemesinden dolayı Berîre'yi, ne Resûlullah ne de Müslümanlar ayıplamışlardır.

Özellikle fakih sahâbîler, Hz. Peygamber'in tasarruflarını, bağlayıcı olup olmaması açısından ayırt etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Hadis ve sünnetin sağlıklı bir şekilde anlaşılıp yorumlanabilmesi açısından günümüzde de ilmî kriterler çerçevesinde benzer ayrımların göz önünde tutulması gerekmektedir.[268]

Hadislerde Konu Edinilen Varlık Mertebelerini Dikkate Almak

Hz. Peygamber vahye mazhar olan bir insan olarak, bizim göremediklerimizi gördüğü, bizim hissetmediklerimizi hissettiği içindir ki, sadece şehâdet âleminden değil gayb ve melekût âleminden yani fizik ötesi âlemden de haberler vermiş ve insan aklının bu haberleri anlamada ve yorumlamada zaman zaman zorlandığı olmuştur. Onun haber verdiği yaratılışın başlangıcı, vahyin keyfiyeti, kıyamet, haşr, cennet, cehennem, melek, cin, şeytan gibi kavramlar aynı zamanda Kur'an'da da bildirilmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in bazen Kur'an'da olmadığı halde haber verdiği birtakım varlıklar da yok değildir.

Bu konuda özellikle İmam Gazâlî'nin kaydettiği hususlar dikkat çekicidir. Ona göre Peygamber'i tasdik etmenin anlamı, onun haber verdiği şeylerin varlığını kabul etmektir. Varlığın beş ayrı mertebesi vardır:

[266] MA13010 Abdürrezzâk *Musannef*, VII, 250; B5283 Buhârî, Talâk, 16; IM2075 İbn Mâce, Talâk, 29.
[267] D2231 Ebû Dâvûd, Talâk 18-19.
[268] Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 277-278

a) *Zâtî varlık (el-vücûdü'z-zâtî):* Zâtî varlık hakiki varlıktır. Varlığın bizzat kendisidir.

b) *Hissî varlık (el-vücûdü'l-hissî):* Bir şeyin madde olarak var olmasıdır. Meselâ, gözle görülen varlıklar hissî varlıklardır.

c) *Hayalî varlık (el-vücûdü'l-hayâlî):* Hayalî varlık, duyularla zihnen canlandırılan varlıkların, hissen müşahade edilemeyenlerin suretidir. Hayalî varlık, tasavvur olarak insan zihninde mevcuttur, fakat dış âlemde mevcut değildir.

d) *Aklî varlık (el-vücûdü'l-aklî):* Aklî varlık, bir şeyin ruhu, mânâsı ve hakikati demektir. Aklın kavradığı bu şey, aklî varlıktır.

e) *Şibhî varlık (el-vücûdü'ş-şibhî):* Şibhî varlık; ne suretiyle ne hakikatiyle, ne histe ne hayalde ne de akılda bir şeyin bizâtihi var olmasıdır. Sadece benzetme yolu ile bir şeyin dilde var kılınmasıdır.

Gazâlî, hadislerde haber verilen varlıkları varlığın bu beş mertebesiyle izah eder. Örneğin, Buhârî ve Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettikleri bir hadiste[269] Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Ölüm (kıyamet günü) güzel bir koç şeklinde getirilir ve (cennet ile cehennem arasında tutulur). Bir münadi, 'Ey cennet ehli!' diye seslenir ve cennet ehli koşuşarak gelir ve (koç şeklindeki ölüme) bakarlar. 'Bunu tanıyor musunuz?' diye sorar. Onlar da, 'Evet bu ölümdür.' derler ve hepsi onu görmüş olurlar. Sonra münadi, 'Ey cehennem ehli!' diye seslenir. Onlar da koşuşarak gelir ve ona bakarlar. Onlara da, 'Bunu tanıyor musunuz?' diye sorar. Onlar da, 'Evet, bu ölümdür.' diye cevap verirler ve hepsi onu görmüş olurlar. Sonra bu koç (onların gözü önünde) kesilir. Sonra (aynı münadi), 'Ey cennet ehli burada ebedîlik (hulûd) vardır, ölüm yoktur. Ey cehennem ehli size de ebedîlik var, ölüm yoktur.' der." (Daha sonra Resûlullah) şu âyeti okur: *"Her şeyin hükme bağlanacağı o onulmaz pişmanlıklar gününün (gelip çatacağı konusunda) onları uyar. Çünkü onlar hâlâ gaflet içindeler ve (o günün geleceğine) inanmıyorlar."*[270]

Gazâlî bu tür hadislerde geçen varlıkları hakiki varlık olarak telakki etmenin doğru olduğunu kabul etmediği gibi, bu tür hadislerin tamamını mecaz, teşbih veya istiare olarak görmenin de doğru olmadığını söyler. Ona göre ölüm bizâtihi bir koç şekline dönüşmeyecek fakat hem cennet ehli hem de cehennem ehli onu hissî bir varlık olarak bu şekilde tasavvur edecektir. Ölümün koça dönüşmesi ve boğazlanması, hariçte değil onların duyularında gerçekleşmiş olacaktır. Böylece artık âhirette ölümün varlığından ümitler kesilmiş olacaktır.[271]

[269] B4730 Buhârî, Tefsîr, (Meryem) 1; M7181 Müslim, Cennet, 40.

[270] Meryem, 19/39. Bkz. Görmez, Mehmet, "Gazâlî Felsefesinde Varlık Mertebeleri Bakımından Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanması", *AÜİFD*, S. XXXIX, 1999, s. 360.

[271] Görmez, a.g.m., s. 361.

Hadislerdeki İllet ve Hikmeti Tespit Etmek

Hadisleri sağlıklı anlamanın ve yorumlamanın ilkelerinden biri de hadiste yer alan hükümlerin illetlerini ve hikmetlerini tespit etmektir. Bunu tespit etmek için sorulması gereken soru "niçin" sorusudur. Zira "niçin" sorusu, sadece anlamayı değil açıklamayı da gerektirir.

Kuşkusuz Hz. Peygamber'in bir hüküm koyarken dikkate aldığı genel ve özel birtakım esaslar vardır. Genel ve küllî esaslar, *makâsıdü'ş-şerîa* olarak bilinen dinin temel gaye ve ilkeleridir. Özel esaslar ise hükmün sebebini ve amacını ifade eden *illet* ve *hikmet*tir. Bir hadisteki hükmün bizler için nasıl bir anlam ifade ettiği, hadisin dayandığı sebep, illet ve hikmetin tespitine bağlıdır. Eğer illet devam ediyorsa hüküm de bâkî kalacak, sebep ortadan kalkmışsa hüküm de ortadan kalkacaktır. Meselâ, illet ve hikmeti bilinmezse Hz. Peygamber'in, *"Ateşte pişen yiyeceklerden dolayı abdest alın."*[272] hadisi gereği hemen hemen her yemekten sonra abdest almak gerekecektir. Ancak bu söze muhatap olan toplumun, bilhassa yağlı yiyeceklerden sonra, *"Kokusu yokluğundan hayırlıdır."* deyip ellerini üzerine sürdüğü, Hz. Peygamber'in, bu toplumu su kullanımına alıştırmak gibi bir amacının olduğu bilinir, ayrıca "vudû" kelimesinin de Arapçada "el yıkamak" mânâsına da geldiği tespit edilirse[273] o takdirde hadis, *"Ateşte pişen yiyeceklerden sonra ellerinizi yıkayın."* şeklinde anlaşılacaktır.

Öğle ve yatsı namazlarını geç kılmanın fazileti üzerinde duran Hz. Peygamber,[274] ikindi namazının ilk vaktinde kılınması gerektiğini söylemiş, bu namazı geciktirmeye dahi razı olmamış ve güneşin batışından hemen önce kılanı gördüğünde ise şöyle demiştir: *"Bu, münafık namazıdır. (Münafıklar) oturup güneşi gözetir, batışına yakın bir vakitte kalkıp (karga gibi) dört defa yeri gagalar ve Allah'ı az zikreder."*[275]

Aslında bütünlük ilkesini esas alırsak beş vakit namazın beşi de önemlidir. Birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Öyleyse Hz. Peygamber'in, ikindi namazına atfettiği bu önem nasıl izah edilebilir?

Şah Veliyullah Dihlevî, salt ibadetle ilgili bu konuyu dahi Medine toplumunun tarihsel ve toplumsal şartlarıyla izah etmiştir. Bir tarım toplumu olan Medine'de, insanları en çok namazdan alıkoyacak vakit, ikindi vaktidir; zira bu vakit, esnafın çarşı pazara, çiftçinin tarla ve bahçesine gittiği en uygun vakittir.[276]

[272] M788 Müslim, Hayız, 90; İM485 İbn Mâce, Tahâret, 65.

[273] Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim, *Garîbü'l-hadîs*, I, 80.

[274] İM701 İbn Mâce, Salât, 12; T157 Tirmizî, Tahâret, 5

[275] M1412 Müslim, Mesâcid, 195.

[276] Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliga*, I, 337.

Gündüz iki vakitte mesai yapılıyordu: Biri, sabah namazından sonraki vakitti ki bu vakitte namaz yoktu ve öğle vakti gelmeden –iklim icabı– herkes evine çekiliyordu. Kaylûle (öğle uykusu) Arap'ın vazgeçilmez alışkanlığıydı; hatta sıcak iklimden dolayı Hz. Peygamber, öğle namazının ikindi serinliğine doğru kılınmasının daha efdal olduğunu söylemişti.[277] Çalıştıkları ikinci vakit ise ikindi vaktiydi. İşte Dihlevî'ye göre, bu mesai insanları namazdan alıkoyduğu için Hz. Peygamber, *terğîb* ve *terhîb* kastıyla ikindi namazının önemi üzerinde hassasiyetle durmuştur.[278]

Hadislerde Muhatabı ve Muhatabın Konumunu Belirlemek

Hadisleri sağlıklı anlamanın bir diğer ilkesi de hadise muhatap olan kimselerin belirlenmesidir. Zira her hitap öncelikle muhatap içindir. Hadislerde Hz. Peygamber'in doğrudan ve ilk muhatapları, onun devrinde yaşayan kimselerdir. Ancak İslâm dininin evrenselliği ve ebedîliği gereği, Hz. Peygamber'in her çağdaki dolaylı muhatapları da unutulmamalıdır.

Hadislerde ifade edilen bir hüküm ya da husus, muhatabın şahsına, durumuna, güç ve kuvvetine, yaşına, maddî durumuna, cinsiyetine, hatta medenî haline göre değişebilmektedir. Çünkü Hz. Peygamber bütün sözlerinde daima muhataplarının durum ve ihtiyaçlarını gözetmiştir. Bu yüzden hadisin zengin-fakir, kadın-erkek, yöneten-yönetilenden kime hitap ettiğini; bütün ümmete mi seslendiğini yoksa yerel insanlara mı konuştuğunu tespit etmek önemlidir.

Hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in hitap ettiği toplumda farklı kabiliyetlerde yaratılmış, ilgi, ihtiyaç ve konumları birbirinden farklı pek çok insan bulunmaktaydı. Dolayısıyla o, gönderildiği toplumda yerleştirmek istediği esas ve prensipleri kişilerin durumlarına göre düzenlemiş, soru soranların her birine onun için yararlı ve ona özgü gördüğü şeylerle mukabelede bulunmuştur. Bunun en açık örnekleri amellerin fazileti konusundaki hadislerde görülür. Meselâ, soru soranlardan birinin gururlu olduğunu ve insanlardan uzak olduğunu görerek ona insanlara yemek yedirmeyi ve tanıdığı tanımadığı herkese selâm vermeyi en faziletli amel olarak tavsiye etmiş, kimi zaman da eli ve dili ile diğer insanlara rahatsızlık veren birini görerek ona da bundan vazgeçmesi yönünde telkinlerde bulunmuştur. Kısacası o, soru soranların haline göre en uygun davranış neyse onu öğütlemiştir. Kimine, "*Faziletlerin en üstünü, seninle bağını kesenle irtibat kurman, senden esirgeyene vermen ve sana ağır konuşanı bağışlamandır.*"[279] buyurmuş,

[277] N498 Nesâî, Mevâkıt, 2, İM680 İbn Mâce, Salât, 4.
[278] Dihlevî, *Huccetüllahi'l-bâliğa*, I, 438.
[279] HM15703 İbn Hanbel, III, 439.

"Hangi amel daha faziletlidir?" diye soran birine, *"Vaktinde kılınan namazdır."* cevabını vermiş,[280] bir başkasının sorusuna da, *"Allah'a iman ve onun yolunda cihad."* karşılığını vermiştir.[281] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in aynı soruya verdiği farklı cevaplar çelişki olarak görülmemelidir.

Hadıslerdekı Tedrîcîlik İlkesini Dikkate Almak

Hz. Peygamber, hidayet elçisi olarak gönderildiği toplumda iyiliği hâkim kılmak ve kötülükleri ortadan kaldırmak için bir yöntem olarak *tedrîcîliği* esas edinmiş ve insanlara ilâhî hükümleri aşama aşama tebliğ etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi üç yılda âyet âyet ve sûre sûre olarak inmesi[282] de tedrîcîlik ilkesinin bir sonucudur. Gerek Kur'an'ın gerekse Hz. Peygamber'in, doğrudan muhatap oldukları toplumdaki yerleşmiş inanç ve uygulamalara karşı en önemli tavrı, seçici davranıp onları toptan reddetmemesidir. İslâm, söz konusu toplumun itikadî, hukukî, ahlâkî ve kültürel yapısını bir gerçeklik olarak kabul etmiş ve bu yapıdaki yerleşik inanç ve uygulamaların bir kısmını aynen kabul ederken bir kısmını *ta'dîl* cihetine gitmiştir. Bazısını karşısına alıp mücadele ederken bazısı ile mücadeleyi tedrîcîlik gereği kademe kademe yapmıştır.

Vahyin muhatabı olan insanların yeni dinin öğretilerini anlamalarını, kabullenmelerini ve hayata tatbik etmelerini kolaylaştırmak gibi hikmetleri olan tedrîcîlik; namaz, oruç ve zekât gibi ibadetlerden içki, zina, kumar ve faiz gibi yasaklara ve nikâh ve talâk gibi toplumsal düzenlemelere kadar pek çok konuda izlenilen bir üslûp olmuştur. Bu üslûbun önem ve işlevini Hz. Âişe şöyle ifade etmiştir:

"Kur'an'dan ilk olarak içinde cennet ve cehennem zikrolunan mufassal sûreler nâzil olmuştur. İnsanlar İslâm konusunda bilinç sahibi oldukları zaman ise helâl ve haram âyetleri nâzil oldu. Eğer ilk önce "İçki içmeyin." yasağı inseydi, insanlar, "Biz asla içkiyi bırakmayız!" derlerdi. Eğer ilk önce "Zina etmeyin." yasağı inmiş olsaydı, insanlar, "Biz zinayı asla bırakmayız!" derlerdi."[283]

Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ona tedrîcîlik ilkesini elden bırakmamasını şu sözlerle ifade etmiştir: "*Sen kitap ehli olan bir topluluğa gidiyorsun. Onları, 'Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun peygamberi olduğuna şehâdet etmeye' çağır. Eğer bunu kabul ederlerse izzet ve celâl sahibi olan Allah'ın her gün ve gecede kılınan beş vakit namazı onlara farz kıldığını bildir. Bunu da kabul ederlerse Allah'ın zenginlerden alınıp fakirlere*

[280] B5970 Buhârî, Edeb, 1, M256 Müslim, Îmân, 140.
[281] N3159 Nesâî, Cihâd, 32 HM7850 İbn Hanbel, II, 288
[282] İnsan, 76/23
[283] B4993 Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 6.

dağıtılması şartıyla mallarından sadaka vermeyi farz kıldığını bildir. Bunu kabul ettiklerinde, sakın (zekât olarak) onların mallarından en iyilerini alma! Bir de mazlumun bedduasından sakın! Çünkü onunla Allah arasında hiçbir perde yoktur."[284] Şu halde hadis rivayetlerini anlamaya çalışırken ve yorumlarken tedrîcîlik ilkesi göz önünde bulundurulmalı ve rivayetlerin hangi aşamada vârid olduğu tespit edilmelidir.

Hadislerde Nesih Olgusunu ve Nâsih-Mensûh Rivayetleri Tespit Etmek

Tedrîcîlik ilkesinin bir parçası da nesihtir. *Nesih*, şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasıdır. Buna göre İslâm'ın başlangıcından itibaren vahyin inmesi ve bazı yükümlülükler getirmesi birtakım safhalar halinde gerçekleşmiştir. Her safhada toplumun şartları dikkate alınarak bazı özel amaçlara yönelik olarak bazı geçici hükümler devreye sokulmuş, gözetilen amaç gerçekleşince de bu ara hükümlerin uygulamasına son verilerek asıl hüküm belirlenmiştir. Bu durum Hz. Peygamber'in hadisleri için de geçerlidir. Bir hükmü nesheden âyete ya da hadise "*nâsih*", hükmü neshedilen âyete ya da hadise de "*mensûh*" denilir. Hadis ilimleri arasında sayılan "Nâsih ve mensûh hadisler ilmi", hadis rivayetlerinden hangilerinin hükmünün devam ettiğini ve hangilerinin hükümlerinin kaldırılıp onlarla amel edilmeyeceğini konu edinir.

Neshe örnek olarak Abdullah b. Büreyde'nin naklettiği şu hadis zikredilebilir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Daha önce kabir ziyaretini size yasaklamıştım; artık kabirleri/mezarları ziyaret edebilirsiniz. Daha önce kurbanların etlerini üç günden fazla elinizde tutmanızı size yasaklamıştım; artık uygun gördüğünüz kadarını elinizde tutabilirsiniz. Daha önce tulumdan başka herhangi bir kaptan şerbet içmenizi yasaklamıştım; artık bütün kaplardan içebilirsiniz, fakat sarhoş edici olanından içmeyin."*[285]

Hadisler Arasında Görülen İhtilafların Çözüm Yollarını Araştırmak

Dinî metinlerde asıl olan, birbirleriyle çelişmemeleridir. Çünkü dinî metinler hakikati ifade ederler ve bu metinlerin kendi aralarında uyum içinde olmaları beklenir.[286] Bu hüküm hadis rivayetleri için de geçerlidir. Allah'ın Resûlü sıfatıyla Hz. Peygamber'den sâdır olan sözler çelişkiden ve tutarsızlıktan uzaktır. Ancak bazı rivayetler arasında zahiren çelişkilerin görüldüğü de bir gerçektir. İşte hadis ilimleri içerisinde hadislerde görülen teâruz ve ihtilâfları konu alan "*Muhtelifü'l-hadîs*" adlı ilmin varlık

[284] B1496 Buhârî, Zekât, 63.
[285] M5114 Müslim, Edâhî, 37.
[286] Karadâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 267.

sebebi budur. *Muhtelifü'l-hadîs*, "makbul bir hadisin aynı konuda kendisi gibi makbul bir veya birçok hadise yahut öteki delillere görünürde veya gerçekte mânen muhalif olmasından ve bu muhalefetin giderilme yollarından bahseden ilim dalıdır."[287] Ancak hemen belirtilmelidir ki iki hadis arasında bir çelişkiden söz edebilmek için hadislerin her ikisinin de sıhhat ve sübut açısından aynı düzeyde *makbul* sayılmaları gerekir.

Hadisler arasındaki ihtilâfın sebepleri arasında Hz. Peygamber'in farklı durumlarda, duruma özgü farklı davranış sergilemesi, maksadına göre değişik ifadeler kullanması, fiillerinin hükmünü her defasında açıklamaması, sorulara muhataplarına göre ve gerektiği ölçüde cevap vermesi gibi hususlar ifade edilebilir. Diğer yandan râvinin hadisin bir kısmını duyup diğer kısmını duymamış olması, Hz. Peygamber'in maksadını yanlış anlaması, hadisin sebeb-i vürûduna vâkıf olmaması gibi râviye ait ihtilâf sebeplerinden söz edilebilir. Ayrıca hadislerin mânâ ile rivayet edilmiş olması, rivayette ihtisar, ziyade yahut tashifin bulunması, hadislerin lafızlarının ve Arap dilinin kendine özgü incelikleri ve teşrî usulünde takip edilen tedrîcîlik ilkesi gibi nedenler de hadislerde görülen zâhirî ihtilâfın nedenlerindendir.[288]

Hadis âlimleri hadisler arasındaki ihtilâfın giderilmesinde dört aşamalı bir usul takip etmişlerdir. Bunlar:

a) *Cem' ve telif*: Aralarında ihtilâf olan hadisleri usulüne uygun bir şekilde tevil ederek uzlaştırma ve bağdaştırma esasına dayanır. Böylece her iki hadis de yürürlükte kalır ve ikisiyle de amel etmek mümkün olur. Cem' ve telif usulü, hadislerdeki ihtilâfa makul bir izah getirmek için hadis ilminin ve diğer ilimlerin verilerini dikkate almak zorundadır. Dolayısıyla hadis âlimlerinin kişisel kabiliyetlerine ve yetkinliklerine bağlı olarak sınırsız şekilde uygulama örneği olabilir.

b) *Nesih*: Hadisler arasındaki ihtilâfın cem' ve telif yoluyla giderilmesi mümkün olmadığı zaman, hadislerde *nesih* olup olmadığına bakılır. *Nesih*, şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasıdır. Aralarında teâruz olduğu düşünülen hadislerde nesih söz konusu ise zaman itibariyle sonra olan hadisin (nâsih) hükmü devam eder, daha önce vârid olan hadisin (mensûh) hükmü kalkar ve onunla amel edilmez.

c) *Tercih*: Cem' ve telifi mümkün olmayan, aralarında neshin varlığına da hükmedilememiş bulunan muteâriz hadisler, bazı sebeplere istinaden tercih işlemine tâbi tutulur. Bu noktada aralarında zıtlık bulunan her iki

[287] Çakan, İ. Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 34.

[288] Bu nedenler hakkında detaylı bilgi ve örnekler için bkz. Çakan, İ. Lütfi, *a.g.e.*, s. 105-138.

rivayet; isnad, rivayet, râvi, metin, lafız, üslûp ve mânâ gibi ölçütler açısından karşılaştırılır ve diğerine karşı daha üstün olan tercih edilir.

d) *Tevakkuf:* Yukarıda belirtilen üç işlem sonucunda hadisler arasındaki ihtilâf hâlâ giderilemezse, tevakkuf edilir yani bu konuda kesin bir hükme varılmaz ve bir çözüm bulununcaya kadar kanaat izhar edilmez.[289]

iv. Hadislerin Ana Konularını Dikkate Almak

Ahkâm Hadisleri

Hadis rivayetleri ana konuları ve içerikleri itibariyle çeşitli sınıflara ayrılır. Bunlardan biri şer'î hüküm ihtiva eden, sosyal ve hukukî meseleleri konu edinen fıkhî hadislerdir. "Fıkhî hadisler insanların, Allah ile, hemcinsleriyle, tabiatla ve kendileriyle olan ilişkilerini konu edinen; hak ve mükellefiyetlerin dile getirildiği, *ibâdât, muâmelât* ve *ukûbâta* dair hükümlerle, fıkhın usul ve kaidelerini içeren rivayetlerdir."[290] Hadis literatüründe bu türden hüküm ve kural niteliği taşıyan ahkâm rivayetlerini toplayan *sünen* tarzı kitaplar kaleme alınmıştır. Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen* adlı eserleri, bu türün seçkin örneklerindendir. Ayrıca münhasıran ahkâm hadislerini içeren veya bunları şerh eden müstakil kitaplar yazılmıştır. İbn Hacer el-Askalânî'nin (852/1449) *Bülûğü'l-merâm*'ı ile el-Cemmâîlî'nin (600/1203) *Sahîh-i Buhârî* ile *Sahîh-i Müslim*'deki ahkâmla ilgili rivayetleri topladığı *Umdetü'l-ahkâm* adlı eseri bu türün önemli iki eseridir. İbn Dakîku'l-Îd'in (702/1302) son esere yazdığı *İhkâmü'l-ahkâm şerhu Umdeti'l-ahkâm* adlı şerhi oldukça meşhurdur.

Kur'an ve sünnetin İslâm tarihinde Müslüman kültüründe ve İslâm medeniyetinde bütün sahalara olduğu gibi toplumsal kaidelere ve hukuka da kaynaklık ettiği bir gerçektir. Ancak ne Kur'an'ın ne de hadislerin kodifiye edilmiş birer kanun maddeleri manzumesi olmadığı da aşikârdır.[291] Hadisler, sadece katı kanun maddeleri oluşturmak gayesiyle vârid olmamıştır. Hatta, hadislerin büyük bir kısmı lafzen değil mânâ olarak rivayet edilmiştir ve hadislerin lafızları onu nakleden râvilerin tasarruflarından azade değildir. Bu itibarla, yukarıda ifade edildiği gibi hadisleri birer kanun metni gibi görüp onların her cümlesini, her kelimesini, her edatını ve hatta her harfini gramer ve dil kaideleri çerçevesinde ele alıp bunlardan hüküm çıkarmak katı bir yaklaşım tarzıdır.

Aynı şekilde dinî metinlerden hüküm çıkarma yöntemi olan usûl-i fıkhın bu konudaki özel durumlar dikkate alınmadan hadislere tatbik

[289] İhtilafı giderme yolları hakkında geniş bilgi ve örnek için bkz. Çakan, İ. Lütfi, *a.g.e.*, s. 159-224.
[290] Ozafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, s. 40
[291] Abdurrahman, Abdulhâdî, *Sultatü'n-nass*, s. 22.

edilmesi de isabetli bir yol değildir. Özellikle de inanç ve ahlâkla ilgili hadislere bu usulün tatbik edilmesi, hadislerin mânâ ve maksadına aykırı bazı anlama ve yorumlamalara yol açabilmektedir. Bunun yerine, hadis lafızlarını da ihmal etmeksizin, hadisin farklı tarikleri, vürûd sebepleri, bağlamı, vârid olduğu fiziksel, kültürel, toplumsal ve tarihsel çevre (metin dışı unsurlar) tespit edilmeli, hadis bu çerçevede anlaşılmaya çalışılmalı ve değerlendirilmelidir.

Terğîb ve Terhîb Hadisleri

Kur'an'da da belirtildiği gibi Hz. Peygamber'in görevleri arasında toplumu uyarmak ve müjdelemek de vardır. Bu sebeple o, hem "*beşîr*" (müjdeleyici) hem de "*nezîr*"dir (uyarıcı ve sakındırıcı). Buna uygun olarak insanları uyarırken yahut müjdelerken başvurduğu usul, *terğîb* (iyiliği teşvik etmek) ve *terhîb* (kötülükten sakındırmak) olmuştur. Din dilinde *terğîb ve terhîb*; bir üslûp, bir ifade biçimi, bir anlatım tarzı, bir değer hükmü, bir söylem, bir tasrif ve delâlet çeşidi olarak tanımlanmıştır. Buna göre dinin; hakikat, iyi, doğru, sevap, güzel, fazilet dediği söz ve davranışlara özendirmek ve teşvik etmek için kullanılan ifadelere *terğîb*, dinin bâtıl, kötü, yanlış, günah, rezalet olarak nitelendirdiği söz ve davranışlardan sakındırmak, korkutmak, çekindirmek amacıyla kullanılan ifadelere de *terhîb* denmiştir.

Terğîb ve terhîb Kur'an'da da yer alan önemli bir anlatım tarzıdır. *Va'd ve vaîd, inzâr ve tebşîr, havf ve recâ, sevap ve ikâb, cennet ve cehennem, ma'ruf ve münker* gibi hususlara yönelik ikili anlatım biçimleri nasıl yer aldıysa, terğîb ve terhîb ifadeleri de aynı şekilde birlikte yer almıştır. Ancak *terğîb ve terhîb*in yoğun olarak kullanıldığı alan hadis rivayetleri olmuştur. Hz. Peygamber'in iyiye, hayra, fazilete, hakka, hakikate, adalete, ahlâka özendirmek ve teşvik etmek; kötüden, şerden, reziletten, bâtıldan, zulümden ve ahlâksızlıktan korkutmak, çekindirmek ve sakındırmak için söylediği hadislere *terğîb ve terhîb hadisleri* denmiştir.

Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde bulunan terğîb ve terhîb ifadelerinin kendine has bir dili, üslûbu ve anlatım tarzı vardır. Bazen terğîb ve terhîb amacıyla dolaylı anlatım yollarından teşbih, temsil, mecaz, istiare, kıssa gibi anlatımlar tercih edilirken, bazen de "*Allah sever.*", "*Allah buğzeder.*", "*Küfürdür.*", "*Şirktir.*", "*Cennetliktir.*", "*Cehennemliktir.*", "*Cennet vacip olur.*", "*Cehennem vacip olur.*", "*Bizden değildir.*", "*İman etmiş olamaz.*", "*Mü-*

min değildir.", "Yazıklar olsun.", "Lânet olsun." gibi doğrudan hüküm ifadeleri kullanılmıştır. Bununla birlikte tek başına kullanılan ifadelerden yahut ifadelerin dili ve üslûbundan söz konusu değer hükümlerinin terğîb ve terhîb için söylendiği sonucunu çıkarmak zordur. Bunu ortaya çıkaran, hadis metinleri içinde bulunan bazı karineler ile bu metinlerin iç bütünlüğü ve rivayetlerin İslâm'ın genel ilke ve esasları ışığında anlaşılması ve yorumlanmasıdır. Terğîb ve terhîb üslûbunun belirli bir konusu yoktur. Hadislerde hemen hemen her konuda bu üslûba rastlamak mümkündür. Bununla birlikte insanları iyiye, güzele ve doğruya sevk etme maksadını taşıyan konular, bilhassa da amellerin faziletleri ile edep ve ahlâka ilişkin hususlar, terğîb ve terhîbin asıl konusunu oluşturmuştur. Az amel karşılığında çok mükâfat yahut küçük bir gunah karşılığında büyük cezalar dile getiren rivayetler de terğîb ve terhîbe hamledilmiştir.

Terğîb ve terhîb hadisleri ile ilgili en önemli sorun, bunların sağlıklı anlaşılması ve yorumlanması meselesidir. Usûl-i fıkhın delâlet bahislerinden hareketle her kelimeden hatta her harf ve edattan hüküm çıkaran bir yöntemle terğîb ve terhîb ifadelerinden değer hükümleri çıkarımında bulunulduğu takdirde, gâî yorum ve makâsıdü'ş-şerîa dikkate alınmadığı zaman ciddi bir anlam ve hüküm karmaşası ortaya çıkacaktır.

Terğîb ve terhîble ilgili en önemli sorunlardan birisi de terğîb ve terhîbin hadis uydurma sebepleri arasında yer almasıdır.[292] Hicrî ikinci ve üçüncü asırlardan itibaren bazı zâhid kimseler, insanları iyiye, güzele, doğruya, hayra teşvik etmek ve kötü, çirkin, yanlış ve şer işlerden sakındırmak adına Hz. Peygamber'e söylemediği sözleri izafe etmekten çekinmemişlerdir. İşlenen küçük bir günaha haddinden fazla ağır cezalar, küçük bir iyilik ve hayra karşılık büyük mükâfatları içermek uydurma hadislerin alâmetlerinden olmuştur. Aynı husus terğîb ve terhîb üslûbunun da özelliklerindendir. Ancak, Kur'ân-ı Kerîm ve makbul hadislerdeki terğîb-terhîb ifadeleri gayet ölçülüdür. İnsanları haddinden fazla ümide ve aşırı bir korkuya kaptırmadan dengeli bir dünya ve âhiret sevgisi ve canlılığı içinde bulundurmak gayesi gözetilmiştir.[293]

Ahlâk, Fazilet ve Zühdle ilgili Hadisler

Hadislerden bazıları ahlâk, fazilet, âdâb ve zühd ile ilgilidir. Ancak bir bilim alanı olarak ahlâkı hadis kaynaklarında veya hadis kitaplarının bölüm ve bâb başlıklarında aramak yanlış olur. Zira bu eserleri tasnif

[292] Demir, Mahmut, *Terğîb-Terhîb Hadislerinin Değerlendirilmesi ve Mevzûât Edebiyatındaki Yeri*, s. 72 vd.
[293] Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, s. 199-200, 183. 183.

eden musanniflerin zihninde ahlâk, din ve dünya tasavvuru içinde dinin bütününden ayrıştırılmış ve yalıtılmış ayrı bir alan değildir. Ahlâk, Hz. Peygamber'den gelen her şeydir. Bu açıdan hadis rivayetlerinin tamamının ahlâkî yönlendirme ve bildirimler içerdiği söylenebilir. Hadis kaynaklarında bilhassa ahlâka ve ahlâkî konulara ayrılmış müstakıl kitap, bölüm ve rivayetlerin varlığı da bir gerçektir. Ancak bu rivayetlerin sağlıklı olarak anlaşılması ve yorumlanabilmesi için de göz önünde bulundurulması gereken bazı hususlar vardır. Şöyle ki:

a) Hadisler, tek tek bazı davranışlardan hangisinin ahlâkî olduğunu, hangisinin ahlâkî olmadığını söyler. Ahlâkî ilkeyi örnekler üzerinden verir.

b) Hadis rivayetlerinde bol miktarda bulunan değer hükümleri ile bir davranışı ahlâkî kılan temel değer arasındaki ilişki okuyucu tarafından bir temele bağlanmalıdır. Zira rivayetlerde yer alan değer hükümleri ile temel değer arasında her zaman birebir örtüşme söz konusu olmayabilir. Meselâ, hadis rivayetlerinde elli kadar olumsuz davranış ve insan tipinin "lânetlendiği" ifade edilmiştir. İçki içen,[294] takma saç takan,[295] kızgın demirle hayvanlara damga vuran,[296] dövme yapan ve yaptıran,[297] Lût kavminin amelini yapan,[298] ölünün ardından feryat ve figan eden,[299] âmâ birini yanlış yöne saptıran,[300] canlı bir varlığı hedef edinen,[301] kendisini babasından başkasına nispet eden,[302] hülle yapan ve yaptıran,[303] kadınlara benzemeye çalışan erkekler ile erkeklere benzemeye çalışan kadınlar,[304] rüşvet alan ve veren,[305] faiz yiyen ve yediren,[306] anne babasına lânet eden,[307] karaborsacılık yapan,[308] arazilerin sınırlarını değiştiren[309] ve meclis halkasının ortasına oturan kimseler[310] hadislerde lânetin muhatabı olmuşlardır. Lânet, bir kişinin Allah'ın rahmetinden uzak olacağını bildirmektir. Lâneti gerektiren davranışlara bakıldığında, bunların birbirinden farklı değer düzeylerine sahip oldukları görülecektir. Rivayetlerdeki vurgu nedeniyle geniş Müslüman halk kitleleri sevap vaad edilen davranışları, ahlâkî sorumluluk gereği tavsiye edilen davranışlara öncelemiştir.

c) Hadis edebiyatı İslâm ahlâkının en üst ilkelerini, değerler düzeneği hâlinde bir bütün olarak sunmuştur; ancak ahlâk felsefesinde olduğu gibi bu düzenek için sistematik bir tasnif getirmemiştir. Bu nedenle "gaye değerler" ile "vesile değerler"i okuyucunun ayırt etmesi gerekir. Bu bağlamda rivayetlerden tikel davranış kalıpları çıkarmak yetmez. Söz konusu davranış kalıplarını amaç değerler ve araç değerlerle birlikte düşünmek gerekir.

294 T1295 Tirmizî, Büyû', 59
295 M5571 Müslim, Libâs ve zînet, 119.
296 D2564 Ebû Dâvûd, Cihâd 52.
297 D4168 Ebû Dâvûd, Tereccul, 5.
298 T1456 Tirmizî, Hudûd, 2
299 D3128 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 24, 25.
300 EM892 Buhârî, *el-Edebu'l-müfred*, 307
301 N4446 Nesâî, Dahâyâ, 41
302 M3794 Müslim, İtk, 20.
303 T1119 Tirmizî, Nikâh, 28
304 D4097 Ebû Dâvûd, Libâs, 2
305 D3580 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 4.
306 M4092 Müslim, Müsâkâ 105.
307 N4427 Nesâî, Dahâyâ, 34
308 DM2572 Dârimî, Büyû', 1
309 N4427 Nesâî, Dahâyâ, 34
310 T2753 Tirmizî, Edeb, 12.

d) Hadis rivayetlerinde dile getirilen ahlâkî davranışlar ilâhî rızayı kazanmaya ve ilâhî buyruğa riayet etmeye dayanır. Dolayısıyla bir mümin için değer hükmü ifade eden bir rivayetin yahut rivayette dile getirilen tutum ve davranışın kaynağı oldukça önemlidir. Bu kaynak bizzat Kur'an tarafından bütün insanlığa numune-i imtisal olarak gönderilen ve yüksek ahlâk sahibi olan Hz. Peygamber'dir. Ancak bunun yüce bir kaynağa dayanması tek başına yeterli değildir. Bizzat kaynağa giderek gerek rivayetteki değer yüklü önermenin gerekse rivayette bize nakledilen davranışın ahlâk-değer ilişkisi açısından da anlaşılmaya çalışılması gerekir. Hz. Peygamber'in söz, tutum ve davranışlarına yön veren, Kur'an'ın sözünü ettiği yüksek ahlâkın ilkeleri midir? Yoksa yüksek ahlâkın asıl belirleyicisi bizzat Hz. Peygamber'in söz, tutum ve davranışlarının kendisi midir? Başka bir ifadeyle ahlâk mı Hz. Peygamber'in tutum ve davranışlarını belirlemiştir? Yoksa Hz. Peygamber'in davranışları mı ahlâkı belirlemiştir? Elbette ki burada karşılıklı bir ilişki olduğu açıktır. Yüksek ahlâkî erdemleri en mükemmel kıvamı ile sergilemek için gönderilen Son Peygamber'in sünnetinin de ahlâkın bizzat kendisi olduğu unutulmamalıdır.

Fiten ve Gayb ile İlgili Hadısler

Hadislerden bazıları gelecekte ortaya çıkacak sosyal kargaşa, iç savaş gibi önemli olaylar ve kıyamet alâmetlerine dair haberleri konu alır. "*Fiten ve melâhim rivayetleri*" adı verilen bu haberleri içeren geniş bir hadis yazını vardır. Müstakil fiten kitaplarının yanı sıra konulu hadis eserlerinin *fiten, melâhim, eşrâtü's-sâa, imâre, meğâzî, menâkıb, sıfatü'l-kıyâme* gibi bölümlerinde bu tür haberlere yer verilir. Bu eserlerde ağırlıklı olarak İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan her tür sosyal kargaşa, savaş ve ölümle sonuçlanan olaylar ve kıyametten önce zuhur etmesi beklenen alâmetlere dair haberler yer almaktadır.

Fiten ve melâhime dair haberler genel anlamda gayb ile ilgili rivayetler arasında değerlendirilmiştir. *Gaybî rivayetler*in kaynağı meselesi ve Hz. Peygamber'in gayb bilgisinin kaynağı daima tartışma konusu olmuştur.[311] Bu noktada gayba dair haberleri *icmâlî* (genel bilgiler içeren haberler) ve *tafsîlî* (özel/detaylı bilgiler içeren haberler) olmak üzere ikiye ayırarak değerlendirmek isabetli görünmektedir. Hz. Peygamber'in ileride halk arasında sosyal huzursuzlukların zuhur edeceğine dair genel ifadelerini, onun şahsî fetânet ve basireti yoluyla müstakbel tehlikelere karşı

[311] Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy* (Gaybi Hadîsler Meselesi)

ümmete yönelik nebevî uyarılar olarak kabul etmek mümkündür. Ancak fiten ve melâhime dair bütün haberlerin icmâlî nitelikte olmadığı bilinmektedir. Bu haberler arasında belli kişi ve olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi verenler de bulunmaktadır. Bunlar öncelikle isnad yönünden ve vahiy kaynaklı olup olmamaları açısından ele alınıp incelenmeli, Kur'an, sünnet ve tarihî gerçeklerle de uyum içinde olup olmadığı gözden geçirilmelidir. Hz. Peygamber'e nispet edilerek onun kendisinden sonra meydana gelecek bazı hadiseler hakkında tafsîlî bilgiler verdiğini bildiren bütün rivayetler ihtiyatla karşılanmalıdır.[312]

Diğer yandan uzak geleceğe ait haberlerin büyük bir kısmının, ilk fitne döneminde meydana gelen olayların müminler üzerinde uyandırdığı ümitsizlik duygularını yansıttığı görülmektedir. Bu tür rivayetlerde kötülüklerin toplumda giderek yaygınlaşması hususu kaderin bir sonucu olarak gösterilmekte, Müslümanlar için çok karamsar bir gelecek öngörülmektedir. Ayrıca bu rivayetlerin, özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra ortaya çıkan iktidar mücadeleleri sırasında farklı tavırlar sergileyen çevreler tarafından güçlü bir savunma aracı olarak kullanıldığı, olaylara kendi tercihleri doğrultusunda yön vermek isteyen zümrelerin, kendilerince benimsenen tavrın Hz. Peygamber tarafından da onaylanan bir yöntem olduğunu belirtmek amacıyla bu tür rivayetlere başvurdukları gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır.[313]

Müteşâbih Hadisler

Hadislerden bazıları da tıpkı bazı Kur'an âyetleri gibi mânâsı itibariyle müteşâbihtir. Başka bir ifadeyle bazı hadisleri sadece zahirî anlamları ile değerlendirmek birtakım güçlüklere yol açar. Bu türden metinlerin anlamını yalnızca lafızlarından hareketle tespit etmek oldukça zordur; onları anlamak için ilimde derinleşmiş yetkin bilginlerin[314] konuyla ilgili açıklamalarına ve yorumlarına kulak vermek gerekir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis rivayetlerinde müteşâbih özelliği taşıyan nassların bulunmasının kuşkusuz bazı hikmetleri vardır. Her şeyden önce dinin gaybî konuları ve kaynakları, hem kaynak hem de konuları açısından aşkın bir niteliğe sahiptir ve özellikle Allah'ın zâtına ve melekût âlemine dair bazı hususların insan idrakini aştığı açıktır. Yüce Allah bu âyetlerle insanları bir imtihana tâbi tutar. Diğer yandan müteşâbih metinler insanı, onlar üzerinde düşünmeye ve aklını kullanmaya sevk eder. Hatta müteşâbih olgusu, dinî metinlere

[312] Çelebi, İlyas, "Fiten ve Melâhim", *DİA*, XIII, 149-153.
[313] Çelebi, İlyas, "a.g.m.", *DİA*, XIII, 149-153.
[314] Âl-i İmrân, 3/7.

zenginlik ve derinlik kazandırır.[315] Şu halde çeşitli zaman ve coğrafyalarda farklı kültürlere sahip insanlar tarafından okunan müteşâbih hadislerde okuyucunun bilgi düzeyine göre farklı anlayışların ortaya çıkması tabiîdir. Ancak öyle müteşâbih hadisler vardır ki, bu türden hadislerin uygun bir yolla açıklanması ve yorumlanması bir zorunluluk arz etmektedir. Meselâ, Ebû Hüreyre'den rivayet olunduğuna göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ her gecenin son üçte birinde dünya semasına iner ve şöyle seslenir: 'Her kim dua ederse duasına karşılık veririm, her kim benden bir şey isterse istediğini yerine getiririm, her kim benden bağışlanma dilerse onu affederim.'"*[316]

Bu hadis üzerine kelâmcılar ile hadisçiler arasında ve hadisçilerin kendi aralarında hararetli tartışmalar meydana gelmiştir. Oysa bu ve buna benzer hadislerde anlatılmak istenen, ne Allah'ın dünya semasına inişi ne de arşa çıkışıdır; asıl vurgulanmak istenen husus, onun rahmet kapısının daima açık olduğu, kullarına hep yakın olduğu ve bu yakınlığın belirli zamanlarda daha da arttığıdır. Nitekim hadisin bütün tarikleri birleştirildiği zaman bu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Tıbb-ı Nebevî ile İlgili Hadisler

Bir peygamber olarak insanlara ilâhî hakikatleri tebliğ etmekle yükümlü olan Resûl-i Ekrem, bir insan olarak da tebliğ alanına girmeyen değişik konularda görüş beyan etmiştir. Bu konulardan birisi de tıptır. Allah Resûlü (sav) hem kendisi hastalanınca hem de çevresindekilerin sağlıkları bozulunca, çeşitli tedavi yollarından ve ilaçlardan bahsetmiş ve bunlardan bazılarını tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber'in tıpla ilgili söz konusu görüş, öneri ve tavsiyeleri hadis literatüründe *"Tıbb-ı Nebevî"* veya *"Kitâbü't-tıbb"* başlıklı bir edebiyata vücut vermiştir.

Ünlü hadis âlimi İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) Hz. Peygamber'in, bedenlerin değil kalplerin tabibi olduğunu söyler: "Tıp (tedavi) iki türlüdür: Birincisi bedenin tıbbı, ikincisi kalbin tıbbıdır. Kalbin tıbbı, ancak Resûl-i Ekrem'in Yüce Allah'tan getirdiği (din) ile olur. Bedenin tıbbına gelince, bu konuda hem Allah Resûlü'ne hem de başka insanlara ait sözler vardır ve bunların çoğu tecrübeye dayanır."[317]

Bir rivayette ise Allah Resûlü'nün eşlerinden Hz. Âişe'nin yeğeni Urve b. Zübeyr, teyzesi Hz. Âişe'ye şöyle bir soru sormuştur: "Ey anneciğim! Senin (yüksek) anlayışına şaşırmıyorum; çünkü sen Resûlullah'ın eşi, Ebû Bekir'in kızısın. Şiir ve tarih bilgine de şaşırmıyorum; zira Ebû Bekir'in

[315] Yavuz, Yusuf Şevki, "Müteşâbihü'l-Kur'ân", *DİA*, XXXII, s. 206.
[316] B1145 Buhârî, Teheccüd, 14; M1772 Müslim, Müsâfirîn, 168.
[317] İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, X, 134.

kızısın ve Ebû Bekir bu konularda en bilgili kimse idi. Ancak tıp bilgine şaşırıyorum; bunu nasıl ve kimden öğrendin?" Hz. Âişe bunun üzerine Urve'nin omzuna vurarak şu cevabı vermiştir: "Urveciğim! Resûlullah ömrünün sonunda hastalandığında her taraftan Arap heyetleri gelirdi. Onlar (tıp ile ilgili) önerilerde bulunur, ben de Hz. Peygamber'i onlarla tedavi ederdim."[318] Hz. Âişe'nin sözlerinden anlaşıldığı gibi Allah Resûlü'nün tıp ile ilgili söyledikleririnin büyük kısmı peygamberlik ve vahiy ile ilgili olmayıp tamamen içinde yaşadığı toplumun tecrübe ve bilgi birikimine dayanmaktadır.

İbn Haldûn (808/1405) da tıpla ilgili rivayetlerin Hz. Peygamber'in bize bildirmek ve öğretmekle mükellef olduğu temel dinî bilgilerin dışında kaldığını ve bu hadislerin bizim için bağlayıcı olmadığını söylemiştir. O, Resûlullah'ın tıp ile ilgili tavsiyelerini değerlendirirken şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, bize dini öğretmek için gönderilmiştir; ne tıp ne de başka bir şeyi öğretmek için değil."[319] Dihlevî'ye göre de Hz. Peygamber'in insan olarak yaptıkları, örf ve âdete mebni olarak yaptıkları ve tecrübeye dayanarak işledikleri, risâlet görevinin dışında kalan fiillerdir ve bu tür fiiller bağlayıcı değildir.[320] Hülasa, Hz. Peygamber bize tıp, ziraat, sanat, ticaret gibi şeyler öğretmeye gelmemiştir. Hz. Nuh'a gemicilik,[321] Hz. Dâvûd'a zırh yapımı ve demircilik[322] öğretildiği gibi Peygamberimize öğretilen özel bir iş veya sanat olmamıştır. Ancak bu durum, onun tıp, ziraat ve sanat ile ilgili hiçbir açıklama yapmadığı anlamına gelmez.

B. SÜNNETİN ANLAŞILMASI

Sünnet, esas itibariyle davranışa ve uygulamaya yönelik bir içeriğe sahiptir. Ancak bir hareket ve davranışın sünnet adını alabilmesi için özgünlük, süreklilik, bilinçlilik, örneklik, doğruluk, mutedillik ve kuralsallık gibi vasıfları taşıması gerekir.[323] Özel anlamda *sünnet*, Allah Resûlü'nün Müslümanlar için örneklik teşkil eden sözleri, davranışları ve onayları anlamına gelirken, genel anlamda sünnet ile Hz. Peygamber'in genel örnekliği ve rehberliği kastedilir. *Sünnet* ayrıca "Medine toplumu ve devleti içinde Hz. Muhammed'e (sav) sosyal, siyasal, ekonomik ve ahlâkî tüm sahalarda rehberlik eden esaslar" şeklinde bir dinî ilke ve değerler manzumesi olarak da tanımlanabilir. Bu içeriği sebebiyle sünnet, hadisten farklı olduğu için, sünnetin sağlıklı anlaşılması ve yorumlanabilmesinin de bazı temel ilke ve esasları söz konusudur. Bu mülâhazalar çerçevesinde

[318] HM24884 İbn Hanbel, VI, 66.
[319] İbn Haldûn, *Mukaddime*, 488.
[320] Dihlevî, *Huccetullahi'l-bâliga*, I, 271.
[321] Hûd, 11/38.
[322] Enbiyâ, 21/80; Sebe', 33/10-11.
[323] Görmez, Mehmet, *Metodoloji Sorunu*, s. 175.

sünnetin anlaşılmasındaki temel ilke ve esasları şu üç başlık altında ele almak uygun olacaktır:

- Sünnetin İslâm'daki yerini bilmek.
- Hz. Peygamber'in rehberliğini ve örnekliğini bilmek.
- Hz. Peygamber'in fiillerinin yapı ve özelliklerini bilmek.

i. Sünnetin İslâm'daki Yerini ve Değerini Bilmek

Özel anlamda Hz. Peygamber'in bir davranışının sünnet olup olmadığını anlayabilmek için Hz. Peygamber'in genel anlamda sünnetinin İslâm'daki yerinin doğru tespit edilmesi gerekir. Başka bir ifadeyle "örnek bir hayat tarzı", "Hz. Peygamber'in topyekûn örnekliği, rehberliği ve önderliği" mânâsındaki "genel anlamda sünnet"i anlamadan, onun bir davranışının dinî değerini anlamak kolay olmayabilir. Ancak bu değeri yalnızca Hz. Peygamber'e itaat etmeyi,[324] ona tâbi olmayı,[325] onu rehber edinmeyi[326] ve onu örnek almayı[327] emreden âyetlerde yahut *"Bana Kitap (Kur'an) ile birlikte onun bir benzeri de verilmiştir."*[328] şeklindeki hadislerde aramak eksiklik olur. Sünnetin değeri, İslâm davetinin kendi tabiatında saklıdır. Sünnetin değerini anlayabilmek için Kur'an'ın ona verdiği değer, Hz. Peygamber'in ona yüklediği anlam, vahyin bir peygamber vasıtasıyla indirilmesinin hikmeti, peygamberlerin insanlar arasından seçilmesinin anlamı ve sünnetin Müslüman kültür ve İslâm medeniyetinin oluşumundaki rolü çok iyi tespit edilmelidir. Zira sünnet, mücerret bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda İslâm'ın ve Müslümanların varlık, bilgi, ahlâk ve bir bütün olarak değerler sistemine kaynaklık eden hayatî bir değerler manzumesidir. Sünnet, inanç esasları ve ibadetlerden günlük hayatın bütün alanlarına kadar Müslümanlara kılavuzluk eden nebevî bir rehberdir. Sünnet, kelâmdan fıkha, sanattan edebiyata hatta mimariye kadar Müslüman kültürünün ve medeniyetinin kurucu öğesidir ve onu bir bütün olarak böyle okumak, anlamak ve değerlendirmek gerekir.

İslâmiyet'in doğuşundan kısa bir müddet sonra dünyaya yayılmasında, yerleştiği bölgelerde sürekliliğinin sağlanmasında ve farklı kültür ve coğrafyalarda yaşayan mensupları arasında ortak bir sülûk ve yaşama biçiminin oluşmasında sünnet-i nebeviyyenin rolü büyük olmuştur. İslâm'ın Mekke'deki mütevazı başlangıcından bir dünya dini hâline gelişine kadarki gelişim sürecinde her durumda benzerlik arz eden bir kültürü nasıl meydana getirdiği ancak sünnetin etkisiyle açıklanabilir. Sünnet, farklı

[324] Nisâ, 4/64.
[325] Âl-i İmrân, 3/31.
[326] En'âm, 6/90.
[327] Ahzâb, 33/21.
[328] D4604 Ebû Dâvûd, Sünne, 5.

zamanlarda ve coğrafyalarda, kadim din ve kültürlerin etkisi sürmeye devam ederken yerli hayatın alışkanlıkları, örf, âdet ve geleneklerine rağmen müşterek ve kendine özgü bir İslâm kültürünün meydana gelmesindeki başlıca unsurdur.

Dünyanın muhtelif yerlerine dağılan milyonlarca Müslüman günlük hayatlarında Hz. Peygamber'in sünnetlerini örnek almaktadırlar. Müslümanlar on dört asırdan beri Hz. Peygamber nasıl uyanmışsa sabahları öyle uyanmaya, o nasıl yemek yemişse öyle yemeye, nasıl yıkanmışsa öyle yıkanmaya ve hatta tırnaklarını onun kestiği gibi kesmeye gayret göstermişlerdir. Müslüman toplumları birleştirmek konusunda, günlük hayatın en basit hareketleri için bu ortak örneğin varlığından daha büyük bir güç mevcut değildir. Çinli bir Müslüman, her ne kadar Çin ırkından da olsa, bazı yönlerden Atlantik sahilindeki bir Müslüman'ın davranışına benzeyen bir tutum, davranış, hareket ve yürüyüş tarzına sahiptir. Bunun sebebi, her iki toplumun da asırlar boyunca aynı örneğe tâbi olmalarıdır. Her iki yerde de Hz. Peygamber'in sünnetinin ruhundan bir şeyler görmek mümkündür. Bu temel birleştirici faktör, bir örneklik olarak bu ortak sünnet veya yaşayış tarzı öncelikle Kur'an'dan, ikinci olarak da daha doğrudan ve daha hissedilir bir tarzda Hz. Peygamber'in, hadis ve sünnetinden gelmektedir.[329]

İslâm'ın simasına damgasını vuran ve İslâm dünyasındaki ortak dinî görüntüyü veren sünnettir. Hatta bu birliğin sadece inanç ve ibadetle değil, yeme içme, giyim kuşam gibi temel ihtiyaçların ahlâkî esasları dâhil hayatın en ince teferruatına kadar yansımış olması pek çok oryantalistin dikkatini çekmiş ve sünnet ve hadisi, İslâm toplumlarını tahlil edecek sosyal ve kültürel antropolojinin en temel kaynağı olarak görmelerine vesile olmuştur.[330] İslâm'ın tarihsel deneyimi ve bu deneyim içinde ortaya çıkan farklı düşünce okullarını anlamada "süreklilik" ve "değişim" anahtar kavramlardır. Zira küçük bir şehir devletinden büyük imparatorluklara uzanan İslâm'ın tarihi, aynı zamanda sürekli bir değişim tarihidir. İlk asırlarda dinî, siyasî ve sosyal her meselede ortaya çıkan ihtilâflar bu değişime verilecek cevapla ilgilidir. Tarih boyunca Hz. Peygamber'in sünneti, İslâm'ın çarpık değişimlere karşı kullanılan en büyük mukavemet gücü olmuştur. Zaman zaman makul ve olması gereken değişimler için de hadislerden hareketle olumsuz tavırlar takınıldığı olmuştur. Siyasî, fikrî ve sûfî geleneğin gelişim süreçleri "her yenilik muhdes, her muhdes bid'at,

[329] Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm, İdealler ve Gerçekler*, s 92-93.

[330] Bu konuda bkz. Mehmet Görmez, "*Klasik Oryantalizm Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine*" s. 11-31.

her bid'at dalâlet ve her dalâletin insanı götürdüğü yer cehennem"[331] hadisi ile eleştirilmiştir.

Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyyesi, asr-ı saadeti sürekli olarak şimdiki zamana taşımanın adresini ifade eder. Zira sünnet tarihte kalan ve böylece mazi olmuş bir şey değildir. Sünnet ve hadisin, özünde yatan evrensel ilkeleri bakımından tarih üstü bir özelliği vardır. Sünnet-i Nebeviyye bilhassa siyasî, sosyal ve kültürel çöküş ve çözülme zamanlarında kurtuluş hareketlerinin ana malzemesi olmuştur.[332] Sarsıntı ve çöküşün sebepleri sadece inançların zayıflamasında aranmış, inançların zayıflığı ise yirmi üç yıl süren saadet döneminin saf ve berrak düşüncelerinin kaybolmasına bağlanmıştır. Her çöküş anında yeniden yükselebilmek asr-ı saadete dönüşe bağlanmış ve bu durumda yapılacak tek şeyin, Hz. Peygamber'in yaşadığı zaman dilimini ve bu zamana hâkim olan hayat tarzını yeniden keşfederek, o saf ve berrak inancın ana ilkelerini yeniden hayata geçirmek olduğu düşünülmüştür. Hz. Peygamber'i ve yaşadığı saadet asrını keşfetmenin yolunun ise, onun söylediklerini ve yaptıklarını yani hadislerini ve sünnetini yeniden ihya etmekten geçtiği kabul edilmiş, bu da asr-ı saadetin yaşayan belgeleri olan sünnet ve hadisin önemini artırmıştır. Bu bağlamda sünnet ve hadis, asr-ı saadeti sürekli şimdiki zamana taşıma gayretini ifade etmiş ve başlangıç döneminden uzaklaşan ümmeti kaynaştıran bir araç vazifesi görmüştür.

Aslında ilâhî vahiy ile nebevî sünnet birbirinden ayrı olarak değerlendirilemez. Kur'an gerekçe gösterilerek sünneti toptan reddetme tavrının ilmî ve ahlâkî bir temeli yoktur. Sünneti yüceltme adına Hz. Peygamber'i beşer üstü bir konuma yükseltme gayreti de makbul ve muteber görülemez.

ii. Hz. Peygamber'in Evrensel Rehberliğini ve Örnekliğini Bilmek

Vahiy kaynaklı ilâhî öğretiler ile beşerî düşünce ve sistemler arasındaki en temel farklardan biri, ilâhî öğretilerin nazariyeler üzerine değil, peygamberlerin örnek uygulama ve yaşantıları üzerine bina edilmiş olmalarıdır. Yüce Allah, insanlığa gönderdiği vahyi sayısız yollarla bildirip açıklayabilirdi; ancak bir insanın dini bizzat yaşayarak insanlara göstermesini (*şâhid-şehîd*)[333] uygun görmüştür. Bu sebeple peygamberin sadece sözlü ifadeleri değil, dinin tatbiki sadedinde sergilediği örnek fiilleri, tutum, tavır ve davranışları da o peygambere inananlar için hayatî ehemmiyet arz eder. Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiğine göre müminler onun sözlerine uymakla

[331] M2005 Müslim, Cum'a, 43, N1579 Nesâî, Îdeyn, 22.

[332] Sünnet ve hadis, İslâm Peygamberi'nin söz ve uygulamalarını temsil ettiği için Müslümanlar her dönemde bu iki mefhuma yüksek ilgi ve alâka göstermişlerdir. Ancak İslâm tarihinin üç dönüm noktasında, bu ilgi ve alâka daha fazla artmıştır. Her üç dönemden sonra, hadisin telif ve tasnif çalışmalarına hız verilmiştir. Birinci dönem; Üçüncü Halife Hz. Osman'ın öldürülmesiyle başlayan, Cemel ve Sıffîn Savaşları'yla alevlenen, ilk hilâfet düzeninden saltanata geçişle neticelenen dönemdir. İkinci dönem; 656/1258 yılında İslâm'ın hilâfet merkezi olan Bağdat'ın yağmalandığı ve Hindikuş Dağları'ndan Kızıldeniz ve Akdeniz'e kadar Müslümanların yaşadığı bütün coğrafyanın Moğollar tarafından istilâ edildiği dönemdir. Üçüncü dönem ise Rönesans ve Sanayi Devrimi ile başlayan, sömürge hareketleriyle devam eden ve imparatorlukların çöküşü ile biten dönemdir.

[333] Ahzâb, 33/45; Fetih, 48/8, Müzzemmil, 73/15; Bakara, 2/143, Nahl, 16/89; Hac, 22/78.

(*itaat*),[334] emir ve yasaklarına boyun eğmekle (*inkiyâd*)[335] mükellef oldukları gibi örnek davranışlarına tâbi olmakla (*ittibâ*),[336] onu rehber edinmekle (*iktidâ*)[337] ve onu örnek almakla (*teessî*) de emrolunmuşlardır.[338] Zira Hz. Peygamber onlara güzel bir örnek (*üsve-i hasene*) olarak gönderilmiştir.[339] Allah Resûlü bizzat kendisi de, "*Namazı benden gördüğünüz gibi kılın.*",[340] "*Hac ibadetinin gereklerini benden öğrenin.*"[341] hadisleriyle müminlerin kendisini örnek almalarını istemiştir.

Allah Resûlü'nün ve sünnetinin bu ayrıcalıklı ve önemli konumu gereği, müminler arasında Hz. Peygamber'e itaati reddeden, ona tâbi olmaya karşı çıkan, onun rehberliğini ve örnekliğini kabul etmeyen herhangi bir kimsenin olamayacağı muhakkaktır. Ancak Hz. Peygamber'e itaatin mânâsı, ona tâbi olmanın anlamı ve onu örnek/rehber edinmenin keyfiyeti konusunda farklı görüş ve yaklaşımlar var olagelmiştir.

Hz. Peygamber'in hangi fiilinin bağlayıcı sünnet olduğunu belirlemek oldukça güçtür. Bu güçlüğün en önemli sebebi, İslâm dininin kendi tabiatından kaynaklanmıştır. Zira yolda insanlara eziyet veren bir maddeyi kaldırıp atmayı imanın tarifi içine sokmuş, hayatı en ince teferruatına kadar kuşatmış olan bir dinin emir ve yasaklarını bu yönde tasnife tâbi tutmak gerçekten güçtür. Aynı güçlük Hz. Peygamber'in fiillerini değerlendirirken de kendini göstermiştir. Çünkü o, hem sıradan insanlar gibi yiyip içen, konuşan, doğup yaşayan ve ölen bir beşer; hem de dinî buyrukları tebliğ, hükümleri beyan ve açıklama, İslâm'a davet ve İslâm'ı öğretme gibi görevleri olan bir peygamberdir. Hem ilâhî vahye mazhar olan ve onu ileten bir nebî, hem de kendi re'y ve ictihadı ile görüş beyan eden biridir. Hem bir birey, hem de toplumun gelenekleri, örf ve âdetlerini dikkate alan biridir. Ayrıca bir idareci, insanlar arasında çıkan davalara bakan bir hâkim, savaş zamanlarında bir komutan, camide imamdır. Bütün bu vasıfları uhdesinde bulunduran Resûl-i Ekrem'in davranışlarını sünnet olmak bakımından tasnif etmek elbette kolay değildir.

Bazı fakihler Hz. Peygamber'in her fiilinin, hatta sükût ve eylemsizliğinin bile bizim için dinî bir hüküm ifade ettiğini söylerken,[342] bazıları bunu kabul etmemiş ve Resûlullah'ın fiilerini çeşitli yönlerden ayrıma tâbi tutmuştur.[343] Hz. Peygamer'in mücerret fiillerini delil sayanlar arasında her fiilinin aynen yapılmasını vacip görenler olduğu gibi mendup sayanlar da olmuştur.[344] Bu konuda asıl üzerinde durulan husus, Peygamber'e tâbi olmanın ne demek olduğu ile ilgilidir. Kimisi

[334] Nisâ, 4/64.
[335] Haşr, 59/7.
[336] Âl-i İmrân, 3/31.
[337] En'âm, 6/90.
[338] Ahzâb, 33/21.
[339] Ahzâb, 33/21.
[340] B631 Buhârî, Ezân, 18.
[341] M3137 Müslim, Hac, 51.
[342] Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min ilmi'l-usûl fî mâ yetealleku bi-ef'âli'r-Resûl*, s. 125.
[343] Bkz. Gazâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, II, 212.
[344] Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak*, s. 126.

Peygamber'e tâbi olmak (*ittibâ*) ile onu taklit etmeyi, onu örnek almak (*teessî*) ile ona benzemeyi (*teşebbüh*) birbirine karıştırmıştır. Bu noktada Allah Resûlü'nü taklit etmek veya şeklen ona benzemek ile onu rehber edinmek (*iktidâ*), onu örnek almak (*teessî*) ve ona tâbi olmak (*ittibâ*) arasında bir ayrım yapmak önem kazanmaktadır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun örnekliğini ve rehberliğini devam ettirmenin yolu, sünnetine tâbi olmaya bağlanmıştır. Ancak aynı tartışmalar daha yoğun olarak bu sefer sünnete tâbi olmanın anlamı üzerinde yaşanmıştır. Sünnete tâbi olmaktan maksat, örneklik kavramının aslî mahiyetinde olduğu gibi seçici davranarak Hz. Peygamber'i örnek almak mı (*teessî*), yoksa hiçbir ayrım yapmaksızın her konuda onu tekrarlamak (taklit) ve ona benzemeye çalışmak mıdır (*teşebbüh*)?

Beşinci hicrî asrın en gözde İslâm bilginlerinden İmam Gazâlî Hz Peygamber'i örnek almak ile ona benzemeyi birbirinden ayırmış ve "Hz. Peygamber'e saygı gösterip tazimde bulunmak, ona benzemekle olmaz." demiştir. Bunu şöyle bir örnek ile açıklamıştır: "Bir krala gösterilen saygı, onun emir ve yasaklarına boyun eğmektir, yoksa o bağdaş kurarak oturduğu için bağdaş kurmak, o sedire oturduğu için sedirde oturmak saygı değildir."[345] Gazâlî *el-Menhûl* adlı eserinde Peygamber'i birebir taklit etmenin sünnet olduğu anlayışını eleştirir ve şöyle der: "Bazı hadisçiler bütün fiillerinde Hz. Peygamber'e benzemenin sünnet olduğunu zannetmişlerdir ki, bu yanlış bir yaklaşımdır."[346]

Gazâlî'nin burada eleştirdiği benzeme veya taklit, ahlâk ve fazilet bakımından onun gibi olmaya çalışmak değil, sadece şekil bakımından ona benzemeye çalışmaktır. Onun yediklerini yemek teşebbüh ve taklittir; ancak helâl bir şeyi onun belirlediği edep kuralları çerçevesinde, israfa kaçmadan ve tıka basa doymadan yemek ona tâbi olmaktır. Onun kendi örf ve coğrafyasına uygun olarak giydiklerinin aynısını giymek teşebbüh ve taklittir; ancak gösteriş ve israfa kaçmadan, tevazuu elden bırakmadan, nezih ve temiz bir şekilde giyinmek ona tâbi olmak ve onu örnek almaktır.

Hz. Peygamber, dini tebliğ etmek ve tamamlamak (*teşrî*), fetvâ vermek (*iftâ*), dâvaları hükme bağlamak (kazâ), toplumuna başkanlık yapmak (*imâmet*), iyiye ve doğruya teşvik etmek (*irşâd*), ara bulmak ve anlaştırmak (*sulh*), danışana yol göstermek (*istişârî re'y*), öğüt vermek (*nasihat*), takva ve kemâl eğitimi vermek, yüksek hakikatleri öğretmek, eğiterek yanlışlardan

345 Gazâlî, *el-Mustasfâ*, II, 218.
346 Gazâlî, *el-Menhul min ta'lîkâti'l-usûl*, s. 226. Gazâlî'nin farklı yaklaşımı için bkz. Gazâlî, *Kitâbu'l-erbaîn fî usûli'd-dîn*, s. 55.

sakındırmak (*te'dîb*) çerçevesinde rehberlik yapmıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in bir tasarrufta bulunurken veya bir söz söylerken bunu hangi sıfatıyla yaptığı araştırılmalıdır.[347]

Genel olarak *sünnet* birkaç ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Sahâbeden sonra sünneti bağlayıcılık açısından ilk tasnif eden âlimlerden birisi tâbiûn neslinin fakihlerinden Mekhûl'dür (112/730). Ona göre sünnet iki kısma ayrılır:

a) *Sünneti farîza:* Bu kısma giren sünnetin mutlaka kabul edilmesi ve gereğinin yapılması gereklidir ve terk edilmesi inkârla eş değerdir.

b) *Sünnet-i fazîle:* Bu kısma giren sünnete göre davranmak bir fazilettir; terk edilmesi ise hoş değildir.[348]

Mekhûl'e atfedilen bir başka sünnet taksimine göre, "Sünnet iki kısımdır. Birincisini yapmak hidayettir, ancak terk etmekte beis yoktur; Hz. Peygamber'in sürekli yapmadığı sünnetler gibi. İkinci kısmı da yine hidayettir, ancak terki dalâlettir; ezan, kâmet ve bayram namazı gibi."[349]

Hanefî fakihler sünnet tasnifinde *sünnet-i hüdâ* ve *sünnet-i zevâid* tabirlerini kullanarak sünnete mahiyeti itibariyle farklı bir bakış açısı getirmişlerdir. Buna göre:

a) *Sünnet-i hüdâ:* Yerine getirilmesi dinî bir emir ve gereklilik olan sünnetlerdir. Bunu terk eden kimse bir *kerâhet* veya kötülük (*isâet*) işlemiş olur. Namazı cemaatle kılmak, ezan ve kâmet gibi dinin şeâirinden olan hususlardaki sünnetler sünnet-i hüdâ kapsamındadır.

b) *Sünnet-i zevâid:* Hz. Peygamber'in, Allah katından bir tebliğ veya Allah'ın dinini açıklama niteliği taşımaksızın insan olarak yaptığı davranışlara "*zevâid sünnet*" veya "*âdet sünneti*" denilir. Hz. Peygamber'in giyim kuşam ve yeme içme tarzı, kişisel zevkleri, kına ile saç ve sakalını boyamış olması bu kapsama girer. Esasen bu fiiller dinî mükellefiyet çerçevesinde değildir. Yapılması dinen tavsiye de edilmemiştir. Bununla birlikte bir Müslüman, Hz. Peygamber'in bu tür davranışlarını ona olan sevgi ve bağlılığından dolayı yaparsa sevap kazanır ve övgüye lâyık olur. Terk ederse kınanmaz ve kötülük (isâet) işlemiş olmaz.[350]

Sünnet, Hz. Peygamber'in gösterdiği hassasiyet bakımından da ikiye ayrılmıştır:

a) *Sünnet-i müekkede:* Hz. Peygamber'in devamlı yaptığı, bağlayıcı ve kesin bir emir olmadığını göstermek için de nadiren terk ettiği fiillere

[347] Allah Resulu'nun tasarruflarını ilk defa İzzuddîn b. Abdisselâm (660/1262) tebliğ, fetva, kazâ ve imâmet şeklinde dört kısma ayırmıştır. Daha sonra meşhur Mâlikî fakihi Şihâbuddîn Karafî (684/1285) konuyu geniş bir şekilde ele almıştır. Çağdaş zamanlarda da konu ile ilgi araştırmalar yapılmıştır. Bkz. İbn Âşur, M. Tahir, *Islâm Hukukunda Gaye Problemi*, s. 48-61; Karaman Hayrettin, "Bağlayıcılık Bakımından Resûlullah'ın (sav) Davranışları". 'Peygamberimizin (sav) Aile Hayatı' başlıklı seminerde sunulan tebliğ, ISAV, Istanbul, 1988 (*Islâm'ın Işığında Günün Meseleleri* içinde), s. 523-538); Erdoğan, Mehmet, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, s. 264.

[348] DM600 Dârimi, Mukaddime, 49.

[349] Bkz. Buhârî, Alâeddin Abdulazîz, *Keşfu'l-esrâr an usuli'l-Pezdevî*, II, 310.

[350] Serahsî, *Usulu's-Serahsî*, 114-115.

"müekked sünnet" denilir. Bunlar bir bakıma dinî vecibeler için koruyucu ve tamamlayıcı bir nitelik de taşımakta olup önem yönüyle farz ve vacipten sonra gelir. Meselâ abdest alırken ağza ve burna su verme, sabah namazının sünneti, ezan, kâmet, cemaatle namaz böyledir. Bu nevi sünnetleri yerine getiren kişi Allah'ın hoşnutluğunu kazanır, övgüye lâyık görülür, sevap elde eder. Terk eden kişi ise cezaya ve günaha çarptırılmasa da dinen azarlanmayı ve kınanmayı hak eder. Öte yandan farz namazların cemaatle kılınması, ezan gibi dinî şiarlardan olan sünnetin bireysel olarak terki caiz olmakla birlikte, toplum olarak toptan terk edilmesi ve ihmali caiz değildir.

b) *Sünnet-i gayri müekkede:* Hz. Peygamber'in ibadet türünden olup bazen yaptığı bazen da terk ettiği fiil ve davranışlara *"gayri müekked sünnet"* denilir. *Nafile* ve *müstehap* hatta *mendup* tabirleri de çoğu kez bu anlamda kullanılır. İkindi ve yatsı namazlarının farzlarından önce kılınan dörder rekâtlık namazlar, vacip kapsamında olmayan infak ve yardımlar böyledir. Bu tür sünneti yerine getiren kişi sevap kazanır ve dinen övgüye lâyık görülür, terk eden kişi ise dinen kınanmaz. Bu iki sünnet (müekked ve gayri müekked) çeşidine *"hüdâ sünneti"* de denir.

iii. Hz. Peygamber'in Fiillerinin Yapısını ve Özelliklerini Bilmek

Hz. Peygamber'in sünnetini sağlıklı biçimde anlayabilmenin ön gereklerinden birisi de onun fiillerinin yapısını ve özelliklerini bilmektir. Allah Resûlü'nün dinî bir delil veya hüküm sayılan hareket ve davranışlarının bağlayıcılık dereceleri, ya bizzat Hz. Peygamber'in sözlü ifadelerinden ya da fiillerinin taşıdığı karinelerden hareketle tespit edilebilir.

Sünnetin bağlayıcılığını o sünneti bize aktaran lafzın siyakında ve fiilin şeklinde aramak uygun olmayabilir. Şayet Hz. Peygamber'den sâdır olan bir fiil, bir inancı ve akideyi beyan ediyor, bize insanı Allah'a yaklaştıracak bir ibadeti öğretiyor, iyilik ve güzelliğe sevk ediyorsa yahut yapılan fiil, yüksek ahlâkın temel bir umdesi, marufu emir ve münkeri nehiy kabilinden bir şey ise, bir maslahat sağlamak ve bir mefsedeti uzaklaştırmak esasına dayanıyor ve bizi bir kötülükten sakındırıyorsa, elbette o fiil, bütün insanların örnek alması gereken bir davranıştır. Aksi takdirde, adına sünnet dense de bağlayıcı bir tarafı olamaz. Hz. Peygamber'in sair davranışları bizim için olsa olsa mubahlık ifade eder.[351]

[351] Abdulmun'im en-Nemr, *es-Sünnetü ve't-teşrî*, 327.

Öte yandan Hz. Peygamber'in vefatından sonra hangi fiilinin bizim için ne derece örneklik teşkil ettiği hususu sahâbeden itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Bu hususta sahâbe arasında iki farklı temayül ortaya çıkmıştır: Abdullah b. Ömer'in de aralarında bulunduğu bazı sahâbîler, Hz. Peygamber'in her hareketini taklit etme eğilim ve gayreti içindeyken,[352] Hz. Âişe ve İbn Abbâs'ın aralarında bulunduğu diğer bazı sahâbîler ise sünneti sadece örneklik teşkil eden fiillere tahsis etmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in fiilleri ile ilgili sahâbe döneminde yapılan tartışmalarla, sonraki dönemlerde meydana gelen tartışmalar arasında önemli bir farka burada dikkat edilmelidir. Sahâbe döneminde yapılan tartışma, bir fiilin bağlayıcı olup olmadığı yahut ne derece bağlayıcı (*vücûb, nedb, ibâha*) olduğu değil, o fiilin sünnet olup olmadığı ile ilgilidir. Oysa sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in bütün fiilleri peşinen sünnet adını alacak ve hangi sünnetin bağlayıcı hangisinin bağlayıcı olmadığı tartışılacaktır.[353]

Hz. Peygamber'in fiil ve davranışlarını anlamaya çalışırken ve değerlendirirken yapılması gereken ilk iş, onun hem bir insan olduğunu, hem de ilâhî vahye mazhar olan bir peygamber olduğunu göz önünde bulundurmaktır.

Peygamber olarak yaptığı davranışları, sahâbeden itibaren iki kısma ayrılmıştır: Biri, vahye dayanarak yaptıkları; diğeri ise kendi re'y ve ictihadı ile işledikleridir. Sahâbenin, zaman zaman Hz. Peygamber'in yaptığı işin ilâhî vahyin yönlendirmesiyle mi yoksa kendi ictihadıyla mı yaptığını sorma cihetine gittiğine daha önce dikkat çekilmişti. [354]

Aynı şekilde bir insan olarak kendisinden sâdır olan fiiller de iki kısma ayrılır: iradesinin dışında gerçekleşenler ve iradesi ve seçimi dâhilinde meydana gelenler. Sevmek ve hoşlanmak, kızmak ve nefret etmek, sevinmenin coşku, üzülmenin çöküntü getirmesi, hastalığın elem vermesi, tatlı ve hoş yiyeceklerin ağızda tat bırakması, çoğu kez insanın iradesi dışında meydana gelen fıtrata bağlı sonuçlardır. Binaenaleyh, Hz. Peygamber'in helva ve balı sevmesinin,[355] soğuk ve tatlı içeceklerden hoşlanmasının[356] yahut kına kokusundan hoşlanmamasının[357] teşrî bir yönü yoktur. Usulcülerin buna en çok verdiği örnek keler etidir. Keler eti, Resûlullah'ın hoşlanmadığı bir yiyecektir. Nitekim sahâbe onu bu hususta örnek almamış, hatta Hâlid b. Velîd bu eti Hz. Peygamber'in sofrasında yemiştir.[358]

İnsanın iradesi ve ihtiyarı dâhilinde meydana gelen *cibillî* hareketler de böyledir; yemek, içmek, yatmak, oturmak, tedavi olmak gibi.

[352] Bazı örnekler için bkz. Aşkar, Muhammed Süleyman, *Ef'âlü'r-resûl ve delâletühâ ale'l-ahkâmi'ş-şer'iyye*, I, 81-82

[353] Karadâvî, Yûsuf, "el-Cânibü't-teşrî'î fi's-sünneti'n-nebeviyye", (Tebliğ), *es-Sünnetü'n-nebeviyye menhecühâ fî binâi'l-ma'rifeti ve'l-hadâra*, II, 1004-1005.

[354] Bkz. Umerî, Nâdiye Şerif *İctihâdü'r-Resûl*, s. 120

[355] B5431 Buhârî, Eşribe, 32

[356] T1895 Tirmizî, Eşribe, 21

[357] N5093 Nesâî, Zînet, 19.

[358] M5040 Müslim, Sayd, 47 İM3241 İbn Mâce, Sayd, 16.

Bunlar insanın iradesi ile kendisinden sâdır olmakla beraber, beşerin zorunlu olarak yaptığı şeylerdir. Aynı şekilde bunların da sünnet ve bağlayıcılık ile ilgileri yoktur. İnsanların zorunlu olarak değil de bir ihtiyaç olarak başvurduğu fiiller de bu kabildendir. Bu sebeple, onun yediği muayyen yiyecekleri seçip yemek, onun gibi eşeğe veya deveye binmek, çamurdan inşa edilen ve hurma dallarıyla örtülü evlerde oturmak, lif ile doldurulmuş deriden mamul döşeklerde yatmak da bağlayıcı değildir.[359]

Ancak cibillî hareketlerin yapılış tarzıyla ilgili, meselâ, sağ elle yemek, sağ tarafa uzanıp yatmak, üç nefeste içmek gibi hareketleri emreden sözlü bir ifade varsa bunlar birer edeb/sünnet kuralı olarak kabul edilmiştir.[360]

Bugün sünnet zannedilen nice fiil, Arapların örf ve âdetlerinden ibarettir. Karadâvî bunu şu şekilde ifade etmiştir: "Bugün sünnet zannedilen birçok fiil, kendi zamanına ve çevresine uygun Arap âdetidir." Ona göre, yerde oturup yemek, yemeği elle yemek, cübbe, sarık giymek gibi Allah Resûlü'nün birçok fiili âdet nevinden şeylerdir.[361]

Bilhassa namaz ve hac gibi ibadetlerin içine karışan âdetleri ayırmak oldukça güç olmuştur. Âdet ile ibadeti birbirinden ancak iki temel unsur ile ayırmak mümkündür:

a) Kurbet (Allah'a yakınlık) unsuru: Bir fiil ve davranışta *kurbet* yani Allah'a yakınlaşmak gibi bir unsurun olup olmadığını belirlemek, o fiilin âdet mi, yoksa ibadet mi olduğunu ayırmaya yardımcı olacaktır. Birçok fıkıh usulcüsü de bu yola başvurmuştur.[362]

b) Hz. Peygamber'in gayesi: Âdet ile ibadeti ayıracak ikinci husus, Hz. Peygamber'in gaye ve maksadıdır. Buna göre Hz. Peygamber'in belirli bir amaç gözetmeden, hayatın tabiî akışı içinde yaptığı işler sünnet niteliği kazanmayacaktır. Namazda istirahat celsesi ve yağmur duasında ridâsını ters çevirmesi bunun en basit örnekleridir. Namazda ikinci ve dördüncü rekâtlara kalkarken doğrudan kalkmayıp biraz oturma yani istirahat celsesi İmam Şâfiî'ye göre namazın sünnetlerindendir.[363] Fakat İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'e göre Hz. Peygamber yaşlanıp kilo alınca böyle yapmıştır; dolayısıyla bunun sünnet ile bir ilgisi yoktur.[364]

Bilhassa yapılan işlerin zamanı ve mekânı konusu, bu hususta tartışma mevzusu olmuştur. Hz. Peygamber'in bir sefer esnasında uygun bir yerde konaklaması veya namaz kılması yahut bir ağacın altında oturması dinî bir gayeye mâtuf olmadığı halde, bazılarınca sünnet addedilmiştir.[365] Hz.

[359] Aşkar, *Ef'âlu'r-resûl*, I, 227.
[360] Aşkar, *Ef'âlu'r-resûl*, I, 226
[361] Karadâvî, *el-Câmiu'l-tesî fi fi's-sunne*, II, 984.
[362] Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak*, 84
[363] Aşkar, *Ef'âlu'r-resûl*, I, 232.
[364] İbn Dakîk el-Îd, Takıyyuddin Ebu'l-Feth, *İhkâmu'l-ahkâm şerhu umdeti'l-ahkâm*, I, 225.
[365] M3169 Muslim, Hac, 339, İM3067 İbn Mâce, Menâsık, 81.

Peygamber'in Mekke'den Medine'ye giderken namaz kıldığı yerler bir bir tespit edilmiş ve buralara mescitler inşa edilmiştir. Ömer b. Abdülazîz de, Medine'de Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânları tespit ettirerek bu yerlere mescitler yaptırmıştır.[366] Özellikle sahâbeden Abdullah b. Ömer'in bu yerlere düşkünlüğü bilinmektedir. Buna en çok karşı çıkan da babası Hz. Ömer olmuştur. Bir sefer esnasında herkesin belirli bir mekânda namaz kılmak için sıraya girdiğini görmüş, Hz. Peygamber o mekânda namaz kıldığı için buna rağbet ettiklerini öğrenince şöyle demiştir: "Ehl-i kitap, peygamberlerinin kalıntılarını araştırarak oraları kilise ve manastıra çevirdikleri için helâk oldu. Öyleyse her kim namaz kılmak istiyorsa kılsın, yoksa çekip gitsin!"[367]

Yüce Allah bazı konularda sadece Resûl-i Ekrem'e has birtakım hükümler getirmiş ve ona özgü bazı lütuflarda bulunmuştur. Resûl-i Ekrem'e münhasır kılınan ve *"Hasâisu'n-Nebî"* adı verilen bu ilâhî hüküm ve lütuflar genellikle farzlar, haramlar, mubahlar ve sadece ona lütfedilen üstünlükler olmak üzere dört grup hâlinde incelenmiştir.[368]

Sadece Hz. Peygamber'e münhasır kılınan farzlar arasında teheccüd,[369] vitir namazını kılmak,[370] kurban kesmek,[371] misvak kullanmak, borçlu olarak vefat eden Müslümanların borçlarını ödemek[372] gibi hususlar bulunmaktadır.[373] Bu hususlarda Hz. Peygamber gibi hareket edilebileceği hakkında görüş ayrılığı yoktur.

Diğer yandan ümmete helâl ve mubah olduğu halde Yüce Allah'ın Kur'an'da Hz. Peygamber için belirlediği birtakım yasakların yanı sıra[374] bizzat Hz. Peygamber'in risâlet makamına yaraşır görmediği için yapmaktan kaçındığı bazı davranışların bulunduğu bilinmektedir. Şahsa özel sayılabilecek bu davranışlara örnek olarak Hz. Peygamber'in zekât ve sadaka malından yememesi gösterilebilir. Ahlâkî, siyasî ve dinî duyarlılıklar sebebiyle Resûl-i Ekrem'in ne kendisi ne de ailesi, asla zekât ve sadaka almamış ve yememişlerdir.[375]

Bazı konularda Hz. Peygamber'e özgü mubahlar ve ruhsatlar söz konusudur. Resûlullah'ın iftar etmeden peş peşe birkaç gün oruç tutması (visâl orucu), Yüce Allah tarafından ganimetlerin beşte birinin Allah Resûlü'nün şahsına ve yakınlarına tahsis edilmesi[376] bu cümledendir. Hz. Peygamber'e tanınan ruhsatlar konusunda ümmetin onun gibi hareket etmesi uygun olmaz; aksi takdirde bu davranışların Hz. Peygamber'e özgü olmasının anlamı kalmaz.

[366] Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 231, 571
[367] MA2734 Abdürrezzâk, *Musannef*, II, 118.
[368] Ahatlı, Erdinç, "*Hasâisu'n-nebî*", *DİA*, XVI, s. 281
[369] Bkz. Müzzemmil, 73/1-6; İsrâ, 18/79.
[370] MA4572 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 5; HM2081, Müsned, I, 234.
[371] MA4572 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 5; HM2081, Müsned, I, 234
[372] M2005 Müslim, Cum'a, 43.
[373] Ahatlı, Erdinç, "*Hasâisu'n-nebî*", *DİA*, XVI, s. 281
[374] Bkz. Müddessir, 74/6; Hicr, 10/88; Tâ-Hâ, 20/131; Ahzâb, 33/51-2.
[375] B1485 Buhârî, Zekât, 57; M2473 Müslim, Zekât, 161.
[376] Enfâl, 8/41.

IV. KONULU HADİS PROJESİ

a. Esbâb-ı Mûcibe: Konulu Hadis Projesine Duyulan İhtiyaç

Yeryüzünde İslâm Peygamberi kadar söz ve davranışları, hayatının en ince teferruatı kaydedilen başka bir şahsiyetin daha var olduğu her hâlde söylenemez. Yine yeryüzünde İslâm ümmeti kadar, peygamberinin ağzından çıkan hikmetli sözleri ve onun tarafından sergilenen örnek tutum ve davranışları, sonraki nesillere aktarılan ve bunu aktarmak için binlerce cilt eser oluşturan başka bir ümmet daha olmasa gerektir. Söz konusu hikmetli sözlerin ümmet tarafından sağlıklı anlaşılması, örnek tutum ve davranışların ise ebediyete kadar insanlığa ışık tutmaya devam etmesi esas gayedir.

Allah Resûlü'nün örnek hayatını ve insanlığa hidayet yolunu gösteren çalışmalarını anlatan *siyer*, *meğâzî* ve *tarih* kaynakları; onun söz ve davranışlarını nesilden nesle aktaran *müsned*ler, *sünen*ler, *câmi*'ler, *mu'cem*ler, *musannef*ler; bu eserlerde yer alan rivayetleri tenkit için oluşturulan *ricâl*, *tabakât*, *cerh-ta'dîl* çalışmaları; fizikî vasıflarını ve ahlâkî özelliklerini tasvir eden *delâil* ve *şemâil* türü eserler ve nihayet ona olan aşk ve sevgiyi ifade eden *naat*lar, *mevlit*ler, *hilye*ler ve burada zikredilemeyen sayısız telif ve tasnifler; hep onu bize anlatmak, onun hadislerini bize aktaran sünnetini ve öğretisini bize ulaştırmak içindir.

Ne var ki sözlü ve yazılı kültürle oluşan bu mirasın büyüklüğü ve bu mirası oluşturan rivayetlerin çokluğu, bazen asıl öğretinin yanlış anlaşılmasına, özünden uzaklaştırılmasına ve hatta kaybolmasına sebep olabilmektedir. Gerek onun hayatını bize anlatan eserlere ve gerekse onun sünnetinin sözlü ve yazılı kaynakları olan hadislere karışan bazı yanlış bilgiler, ona ait bilgileri bize aktaran râvilerin eksiklik ve kusurları, elbette onun öğretisinin tahrif edildiği yahut ortadan kaldırıldığı anlamına gelmez. Ancak gerek sözlü rivayet işinde ve gerekse bu rivayetlerin metinleşme aşamasında insan faktörünün beraberinde getirdiği eksikliklere ilâveten bu muazzam bilgi hazinesinin değerlendirilmesindeki kusurlar ve başvurulan bazı yanlış yöntemler, kimi zaman öğretinin aslına ve özüne uygun biçimde anlaşılmasına kısmen engel teşkil edebilmiştir.

Bu kaynaklar bugün hâlâ onun rehberliğini ve örnekliğini bize anlatan eserler olarak durmakta ve insanlar söz konusu rehberliği anlamak ve Resûl-i Ekrem'in kendi çağlarına dönük yüzünü tespit etmek için bu muazzam külliyâta başvurmaya devam etmektedir. Gerek hadis kaynakları

ve gerekse bu kaynakların anlaşılması için kaleme alınmış geniş hacimli şerhler, her seviyeden okuyucuya önemli imkânlar sunmakla birlikte, bu rehberliği anlamak için söz konusu eserlere müracaat edenler, zaman zaman bilgi ve rivayet yığını içinde kaybolmakta ve asıl amaçlarına ulaşmakta güçlük çekmektedirler. Bu hâl karşısında bazıları hadis eserlerini okumanın doğru olmadığını, bunun yerine hadis kitaplarından hareketle kaleme alınmış fıkıh ve ilmihal kitaplarına yönelmekten başka çare kalmadığını ifade ederek zengin hadis mirasından kendilerini mahrum bırakırken; bazıları da tek tek her bir rivayetten hareketle Resûl-i Ekrem'in rehberliğini bizzat tespit etmenin doğru olacağını ileri sürmekte ve bu durumda neredeyse rivayet sayısı kadar farklı uygulamanın ortaya çıkabileceğini göz ardı etmektedirler.

Öte yandan oryantalist söylemin iki asırdır iddia ettiği gibi tarih boyunca Müslümanların, sünnet ve hadisin delil oluşu ve değeri ile ilgili bir sorunu olmamıştır. Sünnet ve hadisin, sadece İslâm'ın ikinci bilgi kaynağı değil, aynı zamanda Müslüman kültürü ve medeniyetini inşa eden kök değerler manzumesi; sadece Kur'an'ı hayata dönüştüren bir yaşama tarzı değil aynı zamanda imanı bireysel ve sosyal hayata yansıtma rehberi; ahlâkın kaynağı; ibadetlerin, davranışların, simgeler ve anlamlar dünyasını inşa eden bir değerler manzumesi olduğunda hiçbir tereddüt olmamıştır. Hatta bazılarının sık sık seslendirdiği gibi asla Kur'an'ı gölgeleyecek derecede bir mevzu hadis sorunu da olmamıştır. Ancak hadisleri anlama konusunda birtakım sorunların var olduğu da bir gerçektir. Kur'an'ı getiren elçiyi, Kur'an'ın hakikat olduğunu öğreten Peygamber'i (sav) idrakte zaman zaman zorluklar yaşandığı da muhakkaktır. Sorunun kaynağı Hz. Peygamber sonrası zaman diliminin uzaması, nesillerin arasından çağların geçmesi de değildir sadece. Rahmet Peygamberi'yle insanların aralarına koydukları zihnî ve mânevî mesafelerin sorundaki payını unutmamak gerekir.

Hadisleri sağlıklı biçimde anlama sorunu, ne sadece hadislerin çeşitlilik arz eden dilinden ne de sadece teşbih, mecaz ve istiareleri eksik anlamaktan ya da mecazların hakikate dönüştürülmesinden kaynaklanmaktadır. Yine hadisleri anlama sorunu ne sadece rivayet külliyâtının cesametinden, ne rivayet resimlerinin karelerini birleştirememekten, ne de sadece anlama usulünün kendisini yenileyerek çağın idrakine sunulamamasından neşet etmektedir. Bütün bunlarla beraber idrak gözlerinin açık

olup olmamasının, gerek tarihte gerekse günümüzde idraklere arız olan yanlış anlamaların ve önyargıların payını da unutmamak gerekir.

Sorun sadece hadisleri zihnen anlama sorunu da değildir. Aynı sorun, hem de daha derin veçhesiyle hadislerde kristalleşen sünneti ve Hz. Peygamber'in örnek davranışlarını kavrama, örnek alma ve onlara dayanan bir şahsiyet, hayat ve ilişkiler ağı oluşturma konusunda yaşanmaktadır. Onun davranışlarını ve bedensel hareketlerini temsil eden bazı sünnetleri, tatbik mevkiine konulmuş olabilir. Ancak vahye muhatap olmuş bu nebevî kalbin sünnetlerinin, insanların kalplerine hakkıyla taşındığı söylenebilir mi? Peygamber'in (sav) bağlayıcılık özelliği olmayan bazı hareketleri, sünnet kabul edilerek gündelik hayata taşınmış olabilir. Ancak Hz. Peygamber'in tasavvur ve düşünce dünyasını oluşturan sünnetlerinin Müslümanların fikir dünyasına yeterince taşındığı ve bunda başarılı olunduğu söylenebilir mi? Sünnetin tarih üstü ruhunun gelecek çağlara taşındığı rahatlıkla söylenebilir mi? İmam Gazâlî'nin ifadesiyle, Hz. Peygamber'e benzemek ile örnek almayı, taklit ile ittibâyı, teşebbüh ile teessîyi karıştırmamak için yeniden düşünmeye ihtiyaç yok mudur? Örnek alınsın diye yapmadığı halde onun bazı davranışlarını sünnet kabul etmede başarılı olmuş olabiliriz. Ancak onun yolunun sünnetlerini yolumuza, sokaklarının sünnetlerini sokaklarımıza, mahallesinin sünnetlerini mahallelerimize taşımakta başarılı olduğumuz söylenebilir mi? Dahası Yesrib'i Medine yapan sünnetleri, şehirlerimize, metropollerimize, megapollerimize taşımakta başarılı olduğumuz iddia edilebilir mi?

İslâm medeniyetini inşa eden, insan ilişkilerini ilmek ilmek dokuyan sünnetler, bugün neden insan ilişkilerine yansımaya devam etmiyor? Müekkedi ve gayri müekkediyle nafileler, günlük hayata taşınmada başarılı olunduğu kadar ibadetlerin ruhunu teşkil eden huşû, ihlâs ve samimiyeti aksettirmede neden o kadar başarılı olunamıyor? Sünen-i zevâidin ziyadesi ile meşgul olunduğu kadar, sünen-i hüdânın hidayetine neden gerektiği gibi sarılınamıyor?

Başta hadis külliyatı olmak üzere İslâm ilim ve fikir sahasında yazılmış eserlerin pek çoğu bu türden sorunların farkında olunarak kaleme alınmıştır. İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in davetini, bozulmadan, kaybolmadan doğru bir biçimde kendi zamanlarına taşımak bu eserlerin başlıca amacını oluşturmuştur. *Konulu Hadis Projesi* de bu kaygı ile vücut bulmuş ve yukarıdaki tespitler çerçevesinde bir ihtiyaç olarak düşünülmüştür. *Ko-*

nulu Hadis Projesi'ni ortaya çıkaran durum ve şartların daha iyi anlaşılması için aşağıdaki hususlar aydınlatıcı olacaktır.

a) Hadis kitaplarının, hadisleri nesilden nesile taşıma işlevinin yanı sıra, hadis ilminin meselelerini konu edinen bilimsel bir yönü de vardır. Bu çerçevede gerek bu kitaplardaki hadislerin aktarıcılarına (râvi) ve aktarımına (isnad) ilişkin meseleler, gerekse hadislerin metinlerinin anlaşılması ve yorumlanması ile ilgili sorunlar, bugünkü okuyucunun bu kitaplardan doğrudan istifade etmesini hayli güçleştirmektedir. Nitekim hadislerin isnadı ve metni ile ilgili olarak hadis ilmi içinde müstakil alt bilim şubeleri oluşturulmuş ve geniş kapsamlı bir edebiyat ortaya çıkmıştır. Açıktır ki okuyucu olarak hadis kitaplarından istifade etmek için öncelikle bu sorunların üstesinden gelmek gerekir; ancak bu, hadis biliminde uzman olmayanlar için imkân dâhilinde değildir. Bu bağlamda Türkçe yazılmış yahut Türkçeye çevrilmiş hadis eserleri içinde hadis metinlerinin iç ve dış sorunlarını çözme yükümlülüğünü okuyucuya bırakmayan camide cemaate, evde aileye okunacak bir hadis kitabı da maalesef bulunmamaktadır.

b) Hadis kaynakları içinde geniş halk kitlelerine yönelik olarak derlenen kitaplar, genelde hadislerin isnad ve metinleriyle ilgili meselelere değinmezler. Ancak bu eserlerin pek çoğunda, özellikle rivayetlerin seçiminde ve kullanımında, bilimsel titizlik göz ardı edilmiştir. Böylece zayıf hatta uydurma hadisler, bu eserlerde kendine yer bulabilmiş, bu da dinî değerler arasındaki dengenin bozulması gibi sonuçlar doğurmuştur.

c) Kitleler için yazılan kitapların çoğunda bilimsel titizliğin gözetilemediği bir gerçektir. Ne var ki bu kitaplar da yapıları gereği sünnet bütünlüğünü yansıtacak bir içeriğe sahip değildirler. Eserler, rivayetleri aktarmak ve bu rivayetler üzerinden doğrudan bir davranış örneği sunmak amacını güttüğünden sünnet bütünlüğü dikkate alınamamıştır. Başka bir ifadeyle eserlerin içeriğinin bütüncül bir yaklaşımla ve sistemli bir şekilde kavranması okuyucunun birikimine bırakılmıştır.

d) Hadis rivayetleri bundan on dört asır önce, belirli bir tarihsel, toplumsal ve kültürel ortam içinde vârid olmuşlardır. Hadislerin yer aldığı kitaplar ise sonradan kaleme alınmışlardır. Ancak hadisler bugün de Müslümanlar için temel bir kaynak ve rehberdir; zira Hz. Peygamber evrensel ve tarih üstü bir rehberliğe sahiptir. Onun bu konumunu çağdaş düşünür Muhammed İkbal şöyle ifade eder: "İslâm Peygamberi, eski dünya ile yeni dünyanın ortasında durmuş görünüyor. O, bildirmiş olduğu

vahyin kaynağı bakımından eski dünyaya, fakat bildirmiş olduğu vahyin ruhu bakımından yeni dünyaya aittir." Bu noktada ilim çevrelerinin, Hz. Peygamber'in bu çağa dönük yüzünü, hadislerin davetini yeniden düşünerek ve güncelleştirerek bugünün insanına ulaştırma sorumluluğu vardır.

e) Ülkemizde geride bıraktığımız asrın ikinci yarısından itibaren başlayan hadis kitaplarının tercüme faaliyeti günümüzde de devam etmektedir. Ancak gerek hadis rivayetlerinin sadece tercüme metinler üzerinden anlaşılamayacak bir mahiyete sahip olması, gerekse tercüme hadis kitaplarının çeviri tekniği, anlaşılırlık ve dil kullanımı açısından bazı sorunları barındırıyor olması, bu eserlerin günümüz insanına takdim edilebilecek bir nitelikte olmadıklarını göstermektedir.

f) Tarih boyunca telif edilen hadis eserlerinin hemen hepsi, şahsî gayretlerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Oysa yüze yakın hadis uzmanının çabasıyla kaleme alınan bu eser, hadis tarihinin en geniş katılımlı çalışması olmaya adaydır. Bilginin yönetilemez/denetlenemez hâle geldiği bir zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek özgün ve çağdaş dinî metinler üretilememesi, toplumun değil, topluma ihtiyaç duyduğu eseri sunamayan ve onun duygusal, sosyal, eğitsel ve zamansal gerçekliğini kavrayamayan ilim çevrelerinin sorunu olsa gerektir. *Konulu Hadis Projesi* çerçevesinde hazırlanan bu kitap, bu türden sorunların farkında olarak kaleme alınmıştır.

b. Konulu Hadis Projesinin Özellikleri

Hadislerin mesajını sade ve anlaşılır bir dille günümüz insanına ulaştıracak, çağdaş dönemdeki sorun ve ihtiyaçları dikkate alacak yetkin bir esere ihtiyaç duyulduğu çeşitli vesilelerle dile getirilmektedir. Bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı somut bir adım atarak *Konulu Hadis Projesi*'ni başlatmıştır.

Konulu Hadis Projesi, Türkiye'nin hadis alanındaki birikimini kitlelerle buluşturmayı amaçlayan, bu nedenle ülkemizdeki hadis uzmanlarının birikimlerinden istifade eden bir çalışmadır.

Konulu Hadis Projesi kapsamında temel olarak iki eser/ürün ortaya çıkmıştır. Bunlar, "Hikem Veri Tabanı" ile elinizdeki kitaptır. Burada söz konusu eserleri kısaca tanıtmak uygun olacaktır.

1. Hikem Veri Tabanı

Konulu Hadis Projesi, öncelikle temel hadis kaynaklarındaki hadisleri bir araya toplamayı ve konularına göre güncel bir bakış açı-

sıyla yeniden tasnif etmeyi amaçlamış, bunun için de bir "elektronik veri tabanı" hazırlamıştır. Bu veri tabanı, yayımlanan kitap ile ilişkili olduğu kadar ondan bağımsız da kullanılabilecek mahiyettedir. Veri tabanı, elinizdeki kitaba veri sağlaması ve kitabın içeriğinin kayıt altına alınması açısından 'elektronik ortamda depo ve hafıza' işlevine sahiptir. Bu veri tabanı, ileriki zamanlarda müstakil olarak ya da bir proje çapında araştırma yapmak isteyenlere önemli fırsatlar sunma kabiliyetine sahiptir. Sistem birbiriyle organik ilişkisi olan farklı alt birimlerden oluşmaktadır.

Haziran 2012 tarihi itibariyle bu elektronik veri tabanında yaklaşık 205.000 (iki yüz beş bin) kayıt yer almaktadır. Veri tabanına tamamıyla kaydedilen eserler ve bu eserlere dair bilgiler şöyledir:

1. *Kur'ân-ı Kerîm*

• Âyetlerin tercümesinde büyük oranda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanmış olan meal kullanılmıştır.

• Âyetler, sistemde KK kısaltması kullanılarak önce sûre, sonra da âyet numarası verilerek numaralandırılmıştır. Örneğin Bakara sûresinin 100. âyeti KK2/100 şeklinde numaralandırılmıştır.

2. *Buhârî'nin es-Sahîh'i*
3. *Müslim'in es-Sahîh'i*
4. *Mâlik'in el-Muvatta'ı*
5. *Ebû Dâvûd'un es-Sünen'i*
6. *Tirmizî'nin es-Sünen'i*
7. *Nesâî'nin es-Sünen'i*
8. *İbn Mâce'nin es-Sünen'i*

Kütüb-ı Seb'a:

• *Kütüb-i Seb'a*'daki (yedi temel hadis kaynağındaki) hadis metinleri *İhsân (el-Meknezü'l-İslâmî)* programından alınmıştır.

• *Kütüb-i Sitte* hadislerinin ve bâblarının numaralandırılmasında Dârü's-Selâm tarafından tek cilt hâlinde basılmış olan *Mevsûatü'l-Hadîsi'ş-Şerîf* adındaki *Kütüb-i Sitte* baskısı esas alınmıştır. Mukayese imkânı daha iyi olduğu ve numaralar peşpeşe verildiği için bu eser tercih edilmiştir.

• Söz konusu baskıda *Muvatta'* yer almadığı için, *Muvatta'*ın numaralandırılmasında *İhsân* CD'si esas alınmıştır.

• Hadisin yer aldığı kaynağın hemen tespit edilebilmesi için hadis numaraları, bulundukları kaynağı gösteren harflerle beraber verilmiştir.

Buhârî 'B', Müslim 'M', Ebû Dâvûd 'D', Tirmizî 'T', Nesâî 'N', İbn Mâce 'İM', Muvatta' 'MU' kısaltması ile ifade edilmiştir.

9. Dârimî'nin es-Sünen'i

• *Sünen*'in hadislerinin numaralandırılmasında Dârü İbn Hazm tarafından 2002 yılında Beyrut'ta yapılmış olan tek ciltlik 1. baskı esas alınmıştır.

• *Sünen-i Dârimî* 'DM' şeklinde simgelendirilmiştir.

10. Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i

• *Müsned* hadislerinin numaralandırılması Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye tarafından basılan birleşik baskı esas alınarak yapılmıştır.

• *Müsned* 'HM' şeklinde simgelendirilmiştir.

11. Abdürrezzâk'ın el-Musannef'i

• Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inin numaralandırılmasında el-Mektebetü'l-İslâmî tarafından basılmış olan 12 ciltlik (11+1) baskıdaki numaralar esas alınmıştır.

• Abdürrezzâk'ın *Musannef*'i 'MA' şeklinde simgelendirilmiştir.

12. İbn Ebû Şeybe'nin el-Musannef'i

• İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inin numaralandırmasında Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından yapılmış olan dokuz (7+2) ciltlik baskıdaki numaralar esas alınmıştır.

• İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'i 'MŞ' şeklinde simgelendirilmiştir.

13. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin el-Müsned'i:

• Tayâlisî'nin *el-Müsned*'inin numaralandırmasında Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından üç cilt hâlinde yapılmış olan Beyrut baskısı esas alınmıştır.

• Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *el-Müsned*'i 'TM' şeklinde kısaltılmıştır.

14. Beyhakî'nin Kitâbü's-süneni'l-kebîr'i:

• Beyhakî'nin *Kitâbü's-süneni'l-kebîr (es-Sünenü'l-kübrâ)* adlı eseri için Mektebetü'r-Rüşd tarafından on cilt hâlinde yapılmış olan baskı esas alınmıştır.

• Beyhakî'nin *Kitâbü's-süneni'l-kebîr*'i 'BS' olarak kısaltılmıştır.

15. Tirmizî'nin eş-Şemâil'i:

• Tirmizî'nin *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve'l-Hasâilü'l-Mustafaviyye* adlı eseri için Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye'nin Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî tashihli baskısı esas alınmıştır.

• Tirmizî'nin *eş-Şemâil*'i 'TŞ' olarak kısaltılmıştır.

16. Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'i:

• Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred* adlı eseri için Dârü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye tarafından Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin tahkîki ile bir cilt hâlinde basılmış olan nüsha esas alınmıştır (Beyrut, 1989/1409).

• *el-Edebü'l-müfred*, 'EM' şeklinde kısaltılmıştır.

17. Taberânî'nin el-Mu'cemü'l-kebîr'i

• Rivayetlerin numaralandırılmasında Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî tarafından, Hamdî Abdulmecîd es-Silefî tahkîkiyle, yirmi beş cilt hâlinde Beyrut'ta basılmış olan nüshadaki sıralama ile müselsel olarak yapılmış numaralandırma kullanılmıştır. (Müselsel numaralandırma baskının aslında olmadığı için Hikem tarafından yapılmıştır.)

• *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 'MK' şeklinde kısaltılmıştır.

18. Dârekutnî'nin es-Sünen'i:

• Rivayetlerin numaralandırılmasında Dârü'l-Ma'rife tarafından Beyrut'ta 2001/1422 yılında, Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz tahkîki ile basılmış olan nüshadaki peşpeşe gelen numaralar kullanılmıştır.

• Rivayetlerin kaynakları Dârü'l-Ma'rife tarafından, Beyrut'ta, 1966/ 1386 yılında, Abdullah Hâşim Yemânî tahkîkiyle basılmış olan dört ciltlik baskı esas alınarak belirtilmiştir.

• *Sünen-i Dârekutnî*, 'DK' olarak kısaltılmıştır.

19. Hâkim en-Neysâbûrî'nin, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn'ı:

• Rivayetlerin numaralandırılmasında el-Mektebetü'l-Asriyye tarafından on cilt hâlinde Beyrut'ta 2000/1420 yılında basılan nüsha esas alınmıştır. Rivayetlerin tahrici yine bu nüshaya göre verilmiş, ayrıca Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta 1990/1411 tarihinde dört cilt hâlinde basılan nüshadaki karşılıkları da parantez içinde belirtilmiştir.

• Hâkim'in *el-Müstedrek*'i 'NM' olarak kısaltılmıştır.

20. Beyhakî'nin Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr'ı:

• Rivayetlerin numaralandırmasında Dâr'ul-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta 2001/1422 yılında Seyyid Kesrevî Hasan tahkîkiyle yapılan baskıdaki numaralar esas alınmıştır. Rivayetlerin kaynakları aynı baskı esas alınarak belirtilmiştir.

• Beyhakî'nin *Ma'rife*'si 'BM' olarak kısaltılmıştır.

Yukarıda kaydedilen eserler elektronik veri tabanına bütünüyle girilmiştir. Diğer yandan konu yazımında bu kaynakların dışında muhtelif

eserlerden alınan ve kullanılan bilgiler de veri tabanına kaydedilmiştir. Bu durum dağınık bilgilerin ilgili konu başlığı altında doğrudan kullanılmasına imkân sunmaktadır. Bu bilgilerin alındıkları kaynak sayısı iki yüz otuz civarındadır. Söz konusu veriler de sisteme rumuz ve cilt/sayfa bilgileri kullanılarak kaydedilmiştir. (Örn: Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 671'de yer alan bilgi için VM2/671 rumuzu kullanılmıştır.)

Veri tabanında kayıtlı rivayetler konularına ve içeriklerine göre tasnif edilmiştir. Bu faaliyet neticesinde dört bin beş yüz civarında konu başlığına ulaşılmıştır. Elde edilen bu başlıklar, daha sonra, kitapta yer alması uygun görülen üç yüz elli iki ana başlık altında toplanmıştır.

II. Hadislerle İslâm

A. Bölümler

Bölümler

Elinizdeki kitap bir mukaddime, bir giriş ve sekiz ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler şunlardır:

1. Allah, Âlem, İnsan ve Din
2. Bilgi
3. İman
4. İbadet
5. Ahlâk
6. Toplumsal Hayat
7. Tarih ve Medeniyet
8. Ebedî Hayat: Âhiret

Kitapta yer alan konular, bu sekiz bölüme yerleştirilmiştir. Kitabın başında ayrıca esere giriş mahiyetinde bir mukaddime yer almaktadır. Söz konusu mukaddimede, hadis tarihi ve edebiyatı, sünnet ve hadisi anlamanın temel ilke ve esasları, *Konulu Hadis Projesi*'ni ortaya çıkaran şartlar (esbâb-ı mûcibe) ve elinizdeki kitabın ilkeleri, dili ve üslûbu, bilimsel düzeyi ve metin iyileştirme süreci gibi hususlarda genel bilgiler verilmektedir.

B. Konular

Kitaptaki makaleler belli ilkeler gözetilerek hazırlanmıştır. Bu ilkeleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Konular, yaşadığımız çağın gerçekleri, edebî zevki, hassasiyetleri ve niteliği dikkate alınarak tespit edilmiş ve kaleme alınmıştır.

b) Rivayetlerin yorumunda zaman zaman güncel bilimsel verilerle ilişki kurulmuş, ancak geçmişi bugünün algısıyla tasavvur etmekten ve aşırı yorumlardan sakınılmıştır.

c) Eser, temel olarak hadis alanındaki birikimi ve hadis kültürünü ortalama okura taşımayı hedeflediğinden, konu yazımında hadis alanındaki akademik problemlere değinilmediği gibi tefsir, fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi bilim dalları kapsamındaki teknik tartışmalara da yer verilmemiştir. Özellikle fıkhî konular bu sahanın kaynak kitaplarına bırakılmış, ilgili yazılarda fıkhî ihtilâflar yerine konunun hikmet yönü üzerinde durulmuştur. Öte yandan okuyucuda konularla ilgili düşünsel sorunları fark etme ve sağduyu ile yaklaşma hassasiyetinin oluşması hedeflenmiştir.

d) Konu yazımında farklı kaynaklarda yer alan aynı konudaki rivayetler ile aynı rivayetin farklı tarîkleri mümkün mertebe bir araya getirilerek değerlendirilmiş, rivayetler sade bir üslûpla izah edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

e) Metinlerde yer alan rivayetlerin sebeb-i vürûdlarına dair veriler/bilgiler dikkate alınarak rivayetlerin serüvenine işaret edilmiştir.

f) Tarihsel süreç içerisinde rivayetler üzerine yapılan yorumlardan dikkate değer olanlar metne yansıtılmış, yanlış anlama ve değerlendirmeler söz konusu ise bunlar tashih edilmiş, ancak bütün mesele ve yorumlara yer verilmemiştir.

g) Konuların işlenişinde öncelikle hadislerin âyetlerle irtibatı gözetilmiş ve yine hadislerle izahı yöntemi takip edilmiştir.

h) Hadisler değerlendirilirken temel dinî metinlerin birbirleriyle olan irtibatı ve metinler arası iç bütünlük dikkate alınmış; özellikle Kur'an, hadis, sünnet ve sîret birlikteliğinin metne yansıtılmasına gayret edilmiştir.

ı) Hadislerin yorumlanması sırasında erken dönem hadis kaynaklarının yanında, İslâm kültüründe ortaya çıkan şerhlerden; tefsir, fıkıh, kelâm, siyer-meğâzî kaynaklarından yararlanılmıştır.

j) Konuların yazımı sırasında konuyla ilgili rivayetlerin tamamının kullanılması mümkün olmadığı gibi, çoğu zaman onlara işaret edilmesi dahi mümkün olamamıştır. Zira kitapta yer alan konuların pek çoğu hakkında yüzlerle hatta binlerle ifade edilebilecek sayıda hadis bulunmaktadır.

Sayfa ve kelime sınırlaması nedeniyle her konuda ortalama otuz hadise yer verilebilmiştir. Ancak bu hadislerin mânâ itibariyle kuşatıcı olmasına ve metinde yer verilemeyen diğer hadislerin de içeriğini yansıtacak nitelikte olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca çok uzun olan, birden fazla konusu bulunan, metni tamamen zikredilmeyen veya daha önce verilen metinden sadece birkaç kelime farklılığı olan hadisler, konu bütünlüğü dikkate alınarak yazı içinde mezcedilmiş ve atıf yoluyla zikredilmiştir.

k) Metinlerin sayfa/kelime sayısı belirlenirken okuyucunun metni rahatlıkla ve tek seferde bitirebileceği bir uzunlukta olmasına gayret edilmiş, bu nedenle metinler –birkaç istisna dışında– iki bin-üç bin beş yüz kelime (6-8 sayfa) ile sınırlı tutulmuştur.

l) Eserde kullanılan dilin sade, anlaşılır ve akıcı olmasına özen gösterilmiştir.

m) Hadis metinlerinin çevirisi yeniden özel olarak ve titizlikle, günümüz Türkçesi ile yapılmıştır.

C. Konu Yazım Tekniği ve Metnin Yapısı

Elinizdeki eser, üslûp ve içerik itibariyle özgün bir yapıya sahiptir. Kitaptaki metinlerin özellikleri şunlardır:

Başlık

Eserde yer alan konular için mümkün olduğunca konuyu kuşatan, özgün ve ana fikri temsil eden başlıklar belirlenmiştir. Başlık seçiminde genellikle konuda işlenen âyet ve hadislerdeki bir ifade yahut deyiş niteliğindeki bir cümleden istifade edilmiştir.

Serlevha hadisler

Eserde yer alan bütün konuların baş kısmında, başlıktan sonra, ortalama dört-beş hadise yer verilmiştir. "Serlevha hadis" denilen bu rivayetlerin sahâbî râvisi, Arapça metni, Türkçe tercümesi ve kaynağı da belirtilmiştir. Serlevha hadisler, muteber kaynaklardan, sahih rivayetlerden ve konunun ana fikrini yansıtan hadislerden seçilmiştir. Serlevha hadislerin kısa ve ezberlenmesinin kolay olmasına, ayrıca konuların serlevha hadisler çerçevesinde işlenmesine olabildiğince dikkat edilmiştir.

Üslûp ve tahkiye

Metinlerin yazımında, anlatım tarzı olarak bazen tasvir edici, çoğunlukla da öyküleyici anlatım biçimi tercih edilmiştir. Özellikle metinlerin

girişinde konuyla ilgili bir hadisin hikâyesi anlatılmış ve okuyucunun hadisi ve konuyu bir hikâye üzerinden zihninde canlandırarak algılaması amaçlanmıştır. Hadisin vârid olduğu zaman, mekân, durum ve hadiste geçen kişiler imkân nisbetinde tespit edilmiş ve bu çerçevede bir tahkiye ile konuya başlangıç yapılmıştır. Ancak bu hikâye, yazar tarafından kurgulanmış olmayıp ağırlıklı olarak hadiste anlatılan unsurlara dayanmaktadır. Tahkiyede yer alan betimleyici unsurların da hadis kaynaklarına dayanmasına dikkat edilmiştir.

Şahıs/kabile/yer/kavram bilgisi

Metinlerde yer alan ve rivayette geçen ve metnin anlaşılması açısından önem taşıyan bazı şahıslar, râviler, kabileler, şehirler/mekânlar ve kavramlar ile ilgili kısa bilgiler, konu bütünlüğünü bozmayacak biçimde metne yansıtılmıştır.

Kaynaklar

Metinlerde yer alan bilgiler, esas olarak Kur'ân-ı Kerîm ve on dokuz hadis kitabına dayanmaktadır. Bunların dışında konu yazımında kullanılan bilgilere kaynaklık eden iki yüzden fazla esere atıfta bulunulmuştur. Kaynakların başında yer alan rumuzlar (ID numaraları), *Konulu Hadis Projesi*'nin web sitesindeki kayıt numaraları olup ilgili web sitesinden bu numaralarla hadislerin metinlerine ulaşmak mümkündür.

D. Metinlerin Şekillendirilmesi Süreci

Elinizdeki eser, makale yazarlarının kaleme aldıkları ön metinler, son şekli verilmeden önce üst kurul üyeleri ve proje bünyesinde çalışan uzmanlar tarafından içerik ve üslûp açısından aşağıda belirtilen ölçütler çerçevesinde incelenmiş ve notlandırılmıştır. Bu notlar dikkate alınarak metinler tashih edilmiş ve redaksiyon sürecinde olabildiğince farklı okumalar yapılmak suretiyle en iyi metin elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışma yöntemi gereği kitapta yer alan makalelerin büyük bir kısmı belirli bir yazarın metni olmayıp, kollektif bir metin olarak şekillenmiştir. Bilhassa üst kurul okuması ve nihaî okuma esnasında pek çok ön metin yeniden yazılmış ve inşa edilmiştir.

Kitaptaki metinler genel olarak beş aşamalı bir incelemeye tâbi tutulmuştur:

1. Üst Kurul İlk Okuması

a) İlk olarak önerilen başlık ile içerik arasındaki uyum incelenmiştir. Ardından genel anlamda konunun çerçevesinin doğru bir şekilde çizilip çizilmediği tespit edilmiştir. Çerçeve üzerinde görüş alışverişinde bulunulmuştur.

b) Serlevha olarak belirlenen hadislerin, konuyu kuşatacak nitelikte olup olmadığına ve metin içerisinde konunun her yönüne temas edip etmediğine bakılmıştır. İhtiyaç görülen yerlerde yeni serlevhalar belirlenmiştir. Aynı şekilde serlevha ölçütlerine uymadığı tespit edilen serlevha hadisleri çıkarılmıştır. Üst Kurul'un onayıyla bu değişiklikler metne yansıtılmıştır.

c) Metinler üslûp açısından değerlendirilmiştir. Ortalama okur kitlesine hitap etmesi amaçlanan yazıların üslûp itibariyle de bu amaca uyup uymadığına dikkat edilmiştir. Özellikle yazılara okurun dikkatini çekecek bir tahkiye ile başlanmış olmasına özen gösterilmiştir. Yazılarda öyküleme temel bir yaklaşım olarak belirlenmiştir. Bu bakımdan yazıların akademik bir makale veya ansiklopedi maddesi görünümünde olmamasına özen gösterilmiştir.

d) Metinler bilimsel açıdan incelenmiştir. Yazılarda yer verilen rivayetlerin ve yapılan atıfların her biri gözden geçirilmiştir. Metin içerisindeki bilgilerin gösterilen kaynaklarda bulunup bulunmadığı hususu titizlikle incelenmiştir. İlgisiz atıflar kaldırılmıştır.

e) Serlevha hadislerin çevirileri özenle yapılmış; sade ve anlaşılır bir Türkçe kullanmaya dikkat edilmiştir.

f) Metinler konu bütünlüğü açısından değerlendirilmiştir. Varsa konu bütünlüğünü bozan çelişkiler giderilmiştir.

g) Rivayetlerin tarihsel bağlamlarını tespit için rivayetlerde yer alan kişi, yer ve zamanla ilgili unsurlar araştırılarak kapalı noktalar izah edilmiştir.

h) Bilgilerin, birbirleriyle ilişkileri dikkate alınmak suretiyle tutarlı bir iç örgü içinde sunulmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca konunun kuşatıcı bir şekilde ele alınıp alınmadığı, konunun işlenişinde, zihinlerde mevcut veya oluşması muhtemel sorunların dikkate alınıp alınmadığı, konuyla ilgili güncel düşünce sorunlarının ve ihtiyaçların usulüne uygun bir biçimde ele alınıp alınmadığı soruşturulmuştur.

ı) Belirtilen yönlerden okunan yazılar notlandırılmış ve buna göre tashihleri yapılmıştır.

2. İlmî Redaksiyon

İlmî redaksiyon aşamasında aşağıdaki maddelerde ifade edilen işlemler yerine getirilmiştir:

a) Metinde belirtilen bütün kaynaklar gözden geçirilmiş, bütün atıfların bilgiyle mutabakatı ve yerli yerinde kullanılıp kullanılmadığı gözden geçirilmiştir.

b) Serlevhada yer alan hadis ile aynı hadisin konunun içinde geçen metninin aynı çeviri ve kaynak eşliğinde zikredilmesine dikkat edilmiştir.

c) Serlevhada yer alan hadislerin kaynak metindeki isnad ile kaydedilmesi temin edilmiştir.

d) Sistemde (veri tabanında) bulunmayan ancak sonradan yazım esnasında kaydedilen kaynaklar sisteme girilmiş ve ID numaraları verilmiştir.

e) Metnin başındaki serlevha hadislerin metnin içinde de aynı sıralama ile yer alması sağlanmıştır.

f) Metinde geçen isimlerle ilgili nitelemelerin doğruluğu (sahâbî, tâbiûn, Yemenli vb. gibi) araştırılmış ve gerektiğinde kaynak ilâvesi yapılmıştır.

g) Metinde geçen isimlerin okunuşu gözden geçirilmiştir.

3. Edebî Redaksiyon

Edebî redaksiyon sürecinde metinler üç aşamalı bir yöntem ile tashih edilmiştir. Bunlar:

a) İmlâ ve noktalama redaksiyonu: Bu aşamada, kelimelerin yazım ve telaffuzundan kaynaklanabilecek karışıklıkların önüne geçmek için her kelime imlâ kuralları açısından incelenmiş, eş zamanlı olarak noktalama işaretlerine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Yazım birliğinin sağlanması açısından Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde (*DİA*) kullanılan imlâ esasları uygulanmış, Türk Dil Kurumu'nun sözlüklerinden de istifade edilmiştir. Ayrıca diğer Türkçe sözlük ve yazım kılavuzlarına da gerektikçe bakılarak tartışmalı bazı uygulamalar elden geldiğince netleştirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda imlâ ve noktalama uygulaması tektipleştirilmeye çalışılmıştır.

b) Dil ve üslûp tashihi: Bu basamakta cümlelerdeki dil hataları, düşüklükler, anlatım bozuklukları, dil ve üslûp sorunları Türk Dili kuralları çerçevesinde tashih edilmiştir.

c) Anlam bütünlüğü tashihi: Bu aşamada bir bütün olarak metnin iç tutarlılığı, mantıksal ve düşünsel bütünlüğü, kurgu ve akış başarısı in-

celenmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca metinler birbirleri ile mukayese edilerek çapraz okumaya tâbi tutulmuş, böylece kitabın diğer yazılarını da dikkate alan bütüncül bir bakışla hareket edilmiştir.

4. *Üst Kurul Nihaî Okuması*

a) Bütün başlık, serlevha ve metin içinde yer alan rivayetlerin uygunluğu gözden geçirilmiştir.

b) Serlevha hadislerin ve metin içindeki hadislerin çevirisinin sade bir Türkçe ile yapılıp yapılmadığı gözden geçirilmiş; çeviri hataları ve anlatım bozuklukları varsa tespit edilmiş ve giderilmiştir.

c) Metinlerin kurgusu, giriş, gelişme ve akışının insicamı değerlendirilmiştir.

d) Yazılan yazılar metin siyaseti açısından tetkik edilmiş, gerek metin içindeki gerekse metinler arasındaki uyumsuzluklar imkân nisbetinde giderilmiştir.

e) Yanlış anlaşılabilecek ifade ve tabirler tashih edilmiştir.

f) Metinlerin önceden belirlenen metin yazım ölçütlerine uyup uymadığı kontrol edilmiştir.

g) Lugatçede yer alması gereken sözcükler belirlenmiştir.

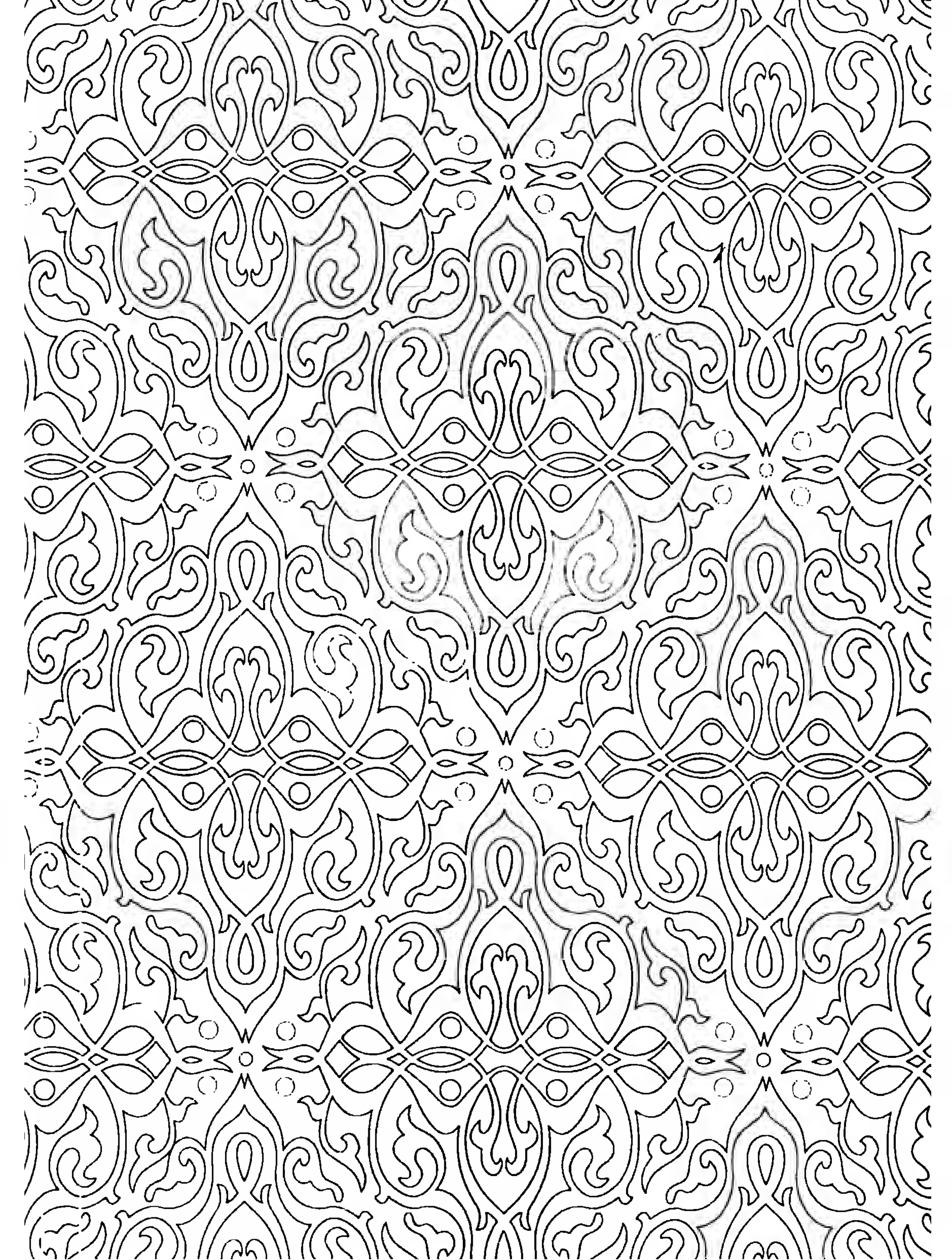
Yapılan Atıflara Dair İstatistiki Bilgiler

Kitap Adı	Mükerrer	Tekrarsız
Buhârî	4443	2326
Muslim	4161	1933
Ebû Dâvûd	2185	1247
İbn Mâce	1129	716
Nesâî	940	603
Tirmizî	2112	1085
Dârimî	266	206
Muvatta'	226	156
İbn Hanbel	1264	854
İbn Ebû Şeybe, *Musannef*	60	49
Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*	181	160
Beyhakī, *Şuâbü'l-îmân*	8	8
Dârekutnî, *Sünen*	4	4
Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*	76	64
Humeydî, *Müsned*	1	1
Müttakī el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*	19	19
Abdürrezzâk, *Musannef*	147	116
Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*	22	16
Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*	111	84
Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*	2	2
Hâkim, *Müstedrek*	82	70
İbn Huzeyme, *Sahîh*	9	9
İbn Hibbân, *Sahîh*	16	14
Tayâlisî, *Müsned*	11	9
Tirmizî, *Şemâil*	58	25
Ebû Ya'lâ, *Müsned*	9	6
Ayetlerin Toplamı	5781	
Hadislerin Toplamı	17542	
TOPLAM	25147	9782

Temel Kaynaklara Yapılan Atıflar

Eser Türü	Toplam Atıf
Tefsir (17 Eser)	150
Tarih-Siyer (40 Eser)	868
Hadis Şerhi (25 Eser)	227

[redacted]

İSTİÂZE
ÂLEMLERİN RABBİNE SIĞINMAK

قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَدْعُو يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الشِّقَاقِ وَالنِّفَاقِ وَسُوءِ الْأَخْلَاقِ."

Ebû Hüreyre, Allah Resûlü'nün (sav) şöyle dua ettiğini söylemektedir:
"Allah'ım! Bozgunculuktan, münafıklıktan ve kötü ahlâktan sana sığınırım."
(D1546 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5473 Nesâî, İstiâze, 21)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: فَقَدْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَيْلَةً مِنَ الْفِرَاشِ، فَالْتَمَسْتُهُ، فَوَقَعَتْ يَدِي عَلَى بَطْنِ قَدَمَيْهِ، وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ وَهُمَا مَنْصُوبَتَانِ وَهُوَ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ! أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ، وَبِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ، لاَ أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ، أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ وَالْقِلَّةِ وَالذِّلَّةِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أَظْلِمَ أَوْ أُظْلَمَ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُعَوِّذُ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ، وَيَقُولُ: "إِنَّ أَبَاكُمَا كَانَ يُعَوِّذُ بِهَا إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ، أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ، مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ، وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لاَمَّةٍ."

عَنْ شُتَيْرِ بْنِ شَكَلٍ عَنْ أَبِيهِ شَكَلِ بْنِ حُمَيْدٍ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ عَلِّمْنِي تَعَوُّذًا أَتَعَوَّذُ بِهِ. قَالَ: فَأَخَذَ بِكَتِفِي فَقَالَ "قُلِ اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ سَمْعِي وَمِنْ شَرِّ بَصَرِي وَمِنْ شَرِّ لِسَانِي وَمِنْ شَرِّ قَلْبِي وَمِنْ شَرِّ مَنِيِّي."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ لاَ أُعَلِّمُكُمْ إِلاَّ مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَلِّمُنَا يَقُولُ "اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ اللَّهُمَّ آتِ نَفْسِي تَقْوَاهَا وَزَكِّهَا أَنْتَ خَيْرُ مَنْ زَكَّاهَا أَنْتَ وَلِيُّهَا وَمَوْلاَهَا اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ قَلْبٍ لاَ يَخْشَعُ وَمِنْ نَفْسٍ لاَ تَشْبَعُ وَعِلْمٍ لاَ يَنْفَعُ وَدَعْوَةٍ لاَ يُسْتَجَابُ لَهَا."

Hz. Âişe anlatıyor: "Bir gece Allah Resûlü'nü (sav) yatakta bulamadım, onu el yordamıyla aramaya başladım. O sırada elim ayaklarının tabanlarına değdi. Ayaklarını dikmiş vaziyette secde hâlindeydi ve *'Allah'ım! Gazabından rızana, cezandan affına sığınırım. Senden sana sığınırım. Sana tüm övgüleri saysam yine de bitiremem. Sen kendini nasıl övdüysen öylesin.'* diye dua ediyordu."

(M1090 Müslim, Salât, 222)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle dua ediyordu: *"Allah'ım! Fakirlikten, yokluktan ve zilletten sana sığınırım. Haksızlık etmekten ve haksızlığa uğramaktan da sana sığınırım."*

(D1544 Ebû Dâvûd, Vitr, 32)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) Hasan ile Hüseyin için dua ederek şu sözlerle (onların başına gelebilecek kötülüklerden) Allah'a sığınırdı: *"Her tür şeytandan, haşereden, kem nazardan Allah'ın tam kelimelerine (sonsuz iradesine ve hükmüne) sığınırım."* Sonra da *"Atanız İbrâhim de bu duayı oğulları İsmâil ile İshak için yapardı."* derdi.

(B3371 Buhârî, Enbiyâ, 10)

Şüteyr b. Şekel'in naklettiğine göre, babası Şekel b. Humeyd şunları anlatmıştı: "Hz. Peygamber'e (sav) giderek, 'Ey Allah'ın Resûlü, bana kendisiyle Allah'a sığınacağım bir dua öğret.' dedim. Hz. Peygamber omzumdan tuttu ve şöyle buyurdu: *'De ki, Allah'ım! Kulağımın şerrinden, gözümün şerrinden, dilimin şerrinden, kalbimin şerrinden ve şehvetimin şerrinden sana sığınırım.'"*

(T3492 Tirmizî, Deavât, 74)

Zeyd b. Erkam şöyle demiştir: Ben size sadece Resûlullah'ın (sav) bize öğrettiğini öğretiyorum. O şöyle derdi: *"Allah'ım! Âcizlikten, tembellikten, cimrilikten, korkaklıktan, ihtiyarlıktan, kabir azabından sana sığınırım. Allah'ım! Nefsime takvasını (sorumluluk bilincini) nasip et ve onu arındır; onu en iyi arındıracak olan sensin. Onun dostu ve velisi sensin. Allah'ım! Huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten, fayda vermeyen ilimden ve kabul olunmayan duadan sana sığınırım."*

(N5460 Nesâî, İstiâze, 13; M6906 Müslim, Zikir, 73)

Beşeriyetin yaşadığı ilk tecrübe, insanın bir himayeye, sığınağa en çok muhtaç olduğu ânı sahnelemektedir. Hani, *"Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin, orada dilediğinizden bolca yiyin, ancak şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."*[1] emrine muhatap olan insanlığın ebeveyni, Yüce Yaratıcı'nın *"Şeytan sana ve eşine düşmandır. Sakın ola sizi cennetten çıkarmasın, yoksa sıkıntı çekersin!"*[2] uyarısını bir anda unutmuşlardı. Bu gafleti fırsat bilen şeytan ise bazı asılsız vaatlerle[3] onları ayartmıştı.[4] İlâhî sesi unutup kendilerine apaçık düşman olan şeytanın[5] oyununa gelen Hz. Âdem ile Havva, Allah'ın *"Birbirinize düşman olarak oradan aşağı inin. Yeryüzü belirli bir süreye kadar size barınak ve geçim yeri olacaktır."*[6] emriyle cennetten, "yüce" bir makamdan, daha aşağı bir makama, "dünya"ya düşmüşlerdi. Bir anda kendileriyle baş başa kalıveren Hz. Âdem ile Havva, yalnızlık ve çaresizlik içerisinde hatalarının farkına vardıklarında, *"Rabbimiz, biz nefsimize yazık ettik. Şayet sen bizi bağışlamazsan hüsrana uğrayanlardan oluruz."*[7] niyazıyla Rahmân'ın affına ve merhametine, O'nun sonsuz himayesine sığınmışlardı.

Hz. Âdem ve Havva'dan sonra Allah'ın insanlar için seçtiği tüm önderler, elçiler çeşitli vesilelerle Rablerine sığınmayı bir hayat tarzı olarak benimsemişlerdi. Hz. Nuh, hakkında bilgisi olmayan şeyleri Rabbinden istemekten yine Rabbine sığınmıştı.[8] Hz. Yusuf hem kendisine gayri meşru bir birliktelik için ısrar eden hanımın çağrısı, hem de kardeşlerinden gelen haksız bir uygulama teklifi karşısında *"Maazallah! Allah'a sığınırım."* demişti.[9] Hz. Musa, kavmine karşı alaycı bir tavır takınarak cahillik etmekten,[10] kendisini öldürmek isteyen Firavun gibi âhirete inanmayan kibirlilerden[11] ve onların düşmanlıklarından[12] Rabbi olan Allah'a sığınmıştı.

Kur'an'da anılan örnek şahsiyetlerden biri olan İmrân'ın hanımı, hamile iken karnındaki çocuğu Rabbine adamıştı. Doğan çocuğun kız olduğunu gördüğünde ise ona Meryem adını vermiş ve kovulmuş şeytana

[1] Bakara, 2/35.
[2] Tâ-Hâ, 20/117.
[3] A'râf, 7/21; Tâ-Hâ, 20/120.
[4] Bakara, 2/36.
[5] A'râf, 7/22.
[6] Bakara, 2/36.
[7] A'râf, 7/23.
[8] Hûd, 11/47.
[9] Yûsuf, 12/23, 79.
[10] Bakara, 2/67.
[11] Mü'min, 40/27.
[12] Duhân, 44/20.

karşı onu ve soyunu Allah'ın himayesine tevdi etmişti. Rabbi de bunu kabul etmiş, Meryem'i en güzel şekilde yetiştirmişti.[13] Hz. Meryem, bu ilâhî himaye içerisinde öylesine iffetli yetişti ki insan suretinde gelen Cebrail'i kendisine zarar verecek biri sandığı için "*Senden, çok esirgeyici olan Allah'a sığınırım.*" demişti.[14]

İnsanlığa rehber olarak gönderilen peygamberlerin, salih kulların ve örnek şahsiyetlerin yakarışlarında da gördüğümüz gibi, fıtratıyla uyumlu olma ve özüyle çelişmeme arzusu, insan için en büyük sığınma sebebidir. Zira insanoğlu için kendini kaybetmesinden, yolunu şaşırmasından, azgınlığa ve taşkınlığa sürüklenmesinden daha büyük tehlike yoktur. Nitekim her şeyi yoktan var eden Allah, Hâtemü'l-Enbiyâ'ya/Son Peygamberi'ne vahyettiği mesajlarında öncelikle kötülerden ve kötülüklerden sığınmayı öğretiyordu. Hz. Âdem ile Havva kıssasında da görüldüğü üzere, insanı doğru yoldan saptırmayı ahdettiği için şeytan,[15] kendisinden Allah'a sığınılacak baş ayartıcıydı: "*Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır.*"[16] İblis, her türlü kötülüğün, kötü niyetin, taşkınlığın, çirkinliğin odağıdır. Mümin ondan sığınmayı başarabilirse, kendisine gelecek kötülüklerin kaynağını kurutmuş olacaktır. Bu yüzden Allah Teâlâ, son Elçisi'ne de şeytandan korunmak için kendisine sığınmasını sık sık emreder:

"*Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni ayartmaya çalışırsa, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*"[17]

"*De ki: 'Yâ Rabbi, şeytanların kışkırtmalarından sana sığınırım; onların bana yaklaşmalarından da sana sığınırım.*"[18]

Hatta Yüce Yaratıcı, "Muavvizetân" olarak bilinen iki özel sûrede, Resûlü'nün (şahsında tüm inananların) şeytandan, şeytanî telkinlerden ve davranışlardan kendisine sığınmalarını istiyordu:

"*De ki: Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden ve kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım!*"[19]

"*De ki: İnsanların kalplerine vesvese sokan, pusuya çekilen cin ve insan şeytanının şerrinden insanların Rabbine, insanların Melik'ine (sahibine, hâkimine) insanların İlâh'ına sığınırım!*"[20]

Allah Resûlü, Felâk ve Nâs sûrelerini okuyarak Allah'a sığınmayı prensip edinmiş, yatmadan önce kendisi mutlaka okuduğu gibi, yakınlarına da Allah'a sığınmada okunacak en güzel dua olarak bu iki sûreyi

[13] Âl-i İmrân, 3/35-37.
[14] Meryem, 19/18
[15] Hicr, 15/39.
[16] Fâtır, 35/6
[17] Fussilet, 41/36.
[18] Mü'minûn, 23/97-98.
[19] Felâk, 113/1-5.
[20] Nâs, 114/1-6.

tavsiye etmişti.[21] Çünkü Hz. Peygamber'in (sav) deyişiyle *"insanın içinde, tıpkı bedenindeki kan gibi dolaşan"* şeytan,[22] insanı özünden uzaklaştıran, onu kirli işlere, taşkınlığa, günaha sürükleyen bir aktördür. Her insanla birlikte var olan[23] ve hiç kimsenin içinden atamayacağı bu kötülükten kurtulmanın yolu, onu da yaratan Rabbe sığınmaktır. Nitekim Allah Resûlü (sav), torunları için yaptığı duada onları şeytanın kötülüklerinden koruması için Allah'ın iradesine sığınıyordu.[24] Çünkü şeytanın, Rablerine sığınan müminler üzerinde hiçbir nüfuzu, hiçbir etkinliği yoktur.[25]

Allah, Hz. Peygamber'e, şeytandan olduğu gibi onun telkinleri neticesinde insanın sergileyebileceği olumsuz tutum ve davranışlardan da Rabbine sığınmasını öğretmişti. Nitekim Nebî (sav) Mekke'de İslâm'a davet ederken müşriklerden gördüğü şiddetli baskı ve kötü muamele karşısında *"Af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."*[26] emrine muhatap olunca, *"Ey Rabbim! Öfke durumunda ne yapayım?"* diye sormuş ve akabinde, *"Eğer şeytan seni kışkırtacak olursa, hemen Allah'a sığın! Çünkü O, işitendir, bilendir."*[27] âyet-i kerîmesi nâzil olmuştu.[28]

Sevgili Peygamberimiz, çeşitli vesilelerle ashâbına da öfkeli anlarında, hiddet telkin eden şeytandan Allah'a sığınmalarını öğütlemiştir. Mamafih bir defasında Hz. Peygamber'in yanında birbirine hakaret eden iki kişiden biri o kadar öfkelenmişti ki boyun damarları şişmiş, rengi değişmişti. Bunu gören Nebî (sav), *"Ben bir söz biliyorum, eğer şu zât o sözü söylese, öfkesi mutlaka gider."* buyurdu. Orada bulunanlardan biri hemen adamın yanına giderek, Hz. Peygamber'in kastettiği *"Eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm." (Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım.)* sözünü söylemesini tavsiye etti. Ne var ki adam (bu öğüdün büyüklüğünü anlamayarak) "Hasta gibi bir hâlim mi var? Ben deli miyim? Haydi, git işine!" karşılığını verdi.[29]

Şeytanın, Allah'ın şükreden kullarını saptırmak için O'nun dosdoğru yolunun üzerinde pusu kuracağını söylemesinden de[30] anlaşılacağı üzere, müminin şeytanî vesveselere en çok maruz kaldığı durumlar arasında, Allah'a kullukla meşgul olduğu anlar sayılabilir. Bu durumda kalbin her türlü kötü niyet ve düşünceden arındırılıp Cenâb-ı Hakk'a açılması için en başta şeytandan Allah'a sığınmak gerekir. Nitekim Rabbimiz, müminlerden yüce kelâmı Kur'an'ı okuduklarında şeytandan Allah'a sığınmalarını istemektedir.[31] Böylece mümin, Kur'an'la ilgili yanlış vehimlerden, anlayışlardan Allah'a sığınmış olacak ve Kur'an'ın rehberliğiyle, nuruyla aydınlanmasının önündeki en büyük engeli, şeytanî vehimleri kaldırmış olacaktır.

[21] N5431-5443 Nesâî, İstiâze, 1.
[22] B2038 Buhârî, İ'tikâf, 11, B7171 Buhârî, Ahkâm, 21.
[23] M7110 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 70.
[24] B3371 Buhârî, Enbiyâ, 10.
[25] Nahl, 16/99.
[26] A'râf, 7/199
[27] A'râf, 7/200.
[28] İT3/533 İbn Kesîr, Tefsîr, III, 533.
[29] B6048 Buhârî, Edeb, 44; M6647 Müslim, Birr, 110
[30] A'râf, 7/16.
[31] Nahl, 16/98.

Şeytanın temel amacı, apaçık düşmanı olduğu insanı doğru yoldan saptırmak olduğuna göre, bir mümin her şeyden evvel imanını kaybetmekten Allah'a sığınmalıdır. Bu nedenle Allah Resûlü, özellikle ümmetine öğretmek açısından dualarında öncelikle inanca zarar vererek âhiret saadetini engelleyebilecek durumlardan ve olumsuz davranışlar sergilemekten Allah'a sığınıyordu. Bu bağlamda o (sav), *"Allah'ım! Bozgunculuktan, münafıklıktan ve kötü ahlâktan sana sığınırım."*[32] buyurur, ayrıca fayda vermeyen bilgiden, kalbin kötülüklere kaymasından ve ürpermemesinden, nefsin doymamasından, cimrilikten ve kabir azabından,[33] tembellikten, ihanetten, günahlardan, zulümden, kaba/cahilce davranmaktan,[34] ayak sürçmesi diye tabir ettiği kusurlardan, yaptığı ve yapabileceği hatalardan Allah'a sığınırdı.[35]

Peygamber Efendimiz, istiâzelerinin önemli bir kısmında da kabir azabından, cehennemden,[36] kıyamet günü darlığa düşmekten,[37] Allah'ın azap ve gazabından yine Allah'a sığınmıştı. Sevgili eşi Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre bir gece secde hâlinde şöyle dua ediyordu: *"Allah'ım! Gazabından rızana, cezandan affına sığınırım. Senden sana sığınırım. Sana tüm övgüleri saysam yine de bitiremem. Sen kendini nasıl övdüysen öylesin."*[38] Rahmân'dan yine Rahmân'a sığınmayı ifade eden bu dua, Allah'a sığınmak için tek sebebin, insanın âhiret hayatını harap etmek isteyen şeytandan veya onun dostlarından gelecek telkinler ve kötülükler olmadığını göstermektedir. Sığınma ihtiyacını doğuran bir sebep de insanın huzur ve güven içinde var olma ihtiyacıdır. İnsan, çaresiz kaldığı, yaşamın sıkıntılarıyla baş etmekte zorlandığı durumlarda kendisini hayata bağlayacak ve ona güven verecek yüce bir varlığa sığınma ihtiyacı duyar. *"Yoksa darda kalana, dua ettiği zaman icabet eden ve o sıkıntıyı gideren ve sizi yeryüzüne halife kılan mı hayırlı?"*[39] buyuran Rabbimiz, bizi zor durumda bırakan çeşitli dünyevî sıkıntılarla karşılaştığımızda yine en muhkem sığınağa, yani O'nun kudretine ve merhametine sığınmamızı istemektedir. İnsan zaaflarıyla var olduğu müddetçe (ki her zaman öyle kalacaktır) inanmış kişi, kendisinden daha yüce olan Allah'a sığınmaya devam edecektir. Nitekim inançsız insanların dahi en zor ve çaresiz anlarında Rahmân'ın sonsuz merhametine sığındıklarını ifade eden aşağıdaki âyet, bu duygunun, yaratılışın bir parçası olduğunu göstermektedir:

"Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Öyle ki gemilerle denize açıldığınızda, gemilerin elverişli bir rüzgârın önünde yolcuları alıp götürdüğü zaman

[32] D1546 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5473 Nesâî, İstiâze, 21.
[33] N5444-N5445 Nesâî, İstiâze, 2, 3.
[34] B6363, B6375 Buhârî, Deavât, 36, 44; N5488, N5470, N5473, N5474 Nesâî, İstiâze, 19, 21, 22, 30.
[35] M6895 Müslim, Zikir, 65.
[36] M1324 Müslim, Mesâcid, 128; B1377 Buhârî, Cenâiz, 87.
[37] N5537 Nesâî, İstiâze, 63; D766 Ebû Dâvûd, Salât, 118, 119.
[38] M1090 Müslim, Salât, 222; T3566 Tirmizî, Deavât, 112.
[39] Neml, 27/62.

(olanları düşünün), gemidekiler sevinç ve güvenlik içinde hissederler kendilerini. Derken bir fırtına yakalar gemiyi ve dalgalar her yandan kuşatır onları. Öyle ki (ölümün) kendilerini çepeçevre sardığını düşünürler de (o zaman) dinlerine sıkı sıkı sarılıp yalnızca Allah'a yönelerek: 'Bizi bu (felâketten) kurtarırsan, andolsun ki şükreden kimselerden olacağız!' diye yalvarıp yakarırlar O'na."[40]

Hadis kaynaklarımızda aktarılan bilgiler, Hz. Peygamber'in, hem darlıkta hem de bollukta Allah'a sığınmayı yaşamının bir parçası hâline getirdiğini ve var olmakla sığınmak arasında sıkı bir ilişki kurduğunu göstermektedir. Öyle ki büyük hadis âlimlerimizden İmam Nesâî, *Sünen* adlı kıymetli hadis kitabında "Kitâbü'l-İstiâze" (Sığınma Bölümü) adıyla müstakil bir bölüm ayırmış ve orada toplam yüz on bir hadis nakletmiştir. Bu hadislerde, müminin ahlâkî zaaflardan korunmasına ve kendisiyle hesaplaşmasına yönelik sığınmaların yanı sıra, kişinin elinde olmadan karşılaşabileceği ve hayatını zora sokacak dünyevî sıkıntı ve felâketlerden Allah'a sığınmasını ifade eden yakarışlar da dikkat çekmektedir.

Bir insan olarak Nebî (sav), beşerin başına gelebilecek her türlü hastalıktan, delilikten, cüzzamdan, alacadan,[41] âcizlikten, ömrün sonunda bunamaktan Allah'a sığınırdı.[42] Sade bir yaşam biçimini tercih etmekle birlikte o (sav), *"Allah'ım! Fakirlikten, yokluktan ve zilletten sana sığınırım. Haksızlık etmekten ve haksızlığa uğramaktan da sana sığınırım."*[43] diye dua ederdi. Açlıktan,[44] kötü kaderden ve şiddetli belalardan[45] Allah'a sığınırdı. Abdullah b. Ömer onun duaları arasında şu cümleyi nakleder: *"Allah'ım! Nimetlerinin yok olmasından, sağlığımın bozulmasından, ansızın gelecek cezandan ve öfkene sebep olan her şeyden sana sığınırım."*[46]

Hz. Âişe, Peygamber Efendimizin en çok günaha girmekten ve borçtan Allah'a sığındığını nakletmektedir. Müminlerin annesi, "Ey Allah'ın Resûlü! Borçtan ne kadar da çok Allah'a sığınıyorsunuz?" diye şaşkınlığını dile getirince, Peygamberimiz, *"Borçlanan kimse konuşur ama yalan söyler; söz verir ama sözünü yerine getirmez."*[47] karşılığını vererek, bir taraftan da borç altında kalanların sergileyebileceği olumsuz davranışlara dikkat çekmiştir. Enes b. Mâlik de Resûlullah'a hizmet ederken onun sık sık şöyle dediğini bildirmektedir: *"Allah'ım, sıkıntıdan, üzüntüden, borçların ağırlığından ve güç sahibi olan kişilerin haksızlığına uğramaktan sana sığınırım."*[48]

Borçlu yaşamaktan Allah'a sığınan Peygamberimiz (sav) ashâbından borç yükü altında ezilenlere ise Allah'a dayanmalarını, O'nun yardımına sığınmalarını öğütlemiştir. Nitekim Resûlullah (sav), yakasını bırakmayan

[40] Yûnus, 10/22.
[41] N5495 Nesâî, İstiâze, 36; D1554 Ebû Dâvûd, Vitr, 32
[42] B6390 Buhârî, Deavât, 56.
[43] D1544 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.
[44] N5470 Nesâî, İstiâze, 19; D1547 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.
[45] [illegible] Buhârî, Deavât, 28; N5493 Nesâî, İstiâze, 34.
[46] M6944 Müslim, Rikâk, 96; D1545 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.
[47] N5456 Nesâî, İstiâze, 9.
[48] D1541 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; T3484 Tirmizî, Deavât, 70.

borçlar yüzünden sıkıntı yaşayan ensardan Ebû Ümâme'ye, *"Sana bir söz öğreteyim mi? Onu söylediğin zaman Allah (cc) kederlerini giderir ve borcunu ödeme imkânı sağlar."* buyurmuş, sabah ve akşam şu cümlelerle Allah'a sığınmasını tavsiye etmişti: *"Allah'ım! Gam ve kederden sana sığınırım, çaresizlik ve tembellikten sana sığınırım, korkaklık ve cimrilikten sana sığınırım, ağır borç altında kalmaktan ve güç sahibi olan kişilerin zulmüne uğramaktan sana sığınırım."* Ebû Ümâme, Peygamberimizin öğrettiği bu cümlelerle Allah'a sığındıktan sonra hem kederinden kurtulduğunu, hem de kısa sürede borcunu ödeme fırsatı bulduğunu söylemektedir.[49]

Kimseye muhtaç olmadan sağlıklı bir şekilde yaşama arzusunu dualarına yansıtan Sevgili Peygamberimiz (sav), hayatının acı bir felâketle son bulmasından da Allah'a sığınır ve şöyle dua ederdi: *"Allah'ım! Yıkıntı altında kalmaktan sana sığınırım, yüksek yerden düşmekten sana sığınırım. Suda boğulmaktan ve yangından sana sığınırım. Ölüm anında şeytanın gelip beni aldatmasından, senin yolunda savaş esnasında düşmandan kaçarken ölmekten ve zehirli hayvanların sokmasıyla ölmekten sana sığınırım."*[50]

Peygamberimiz döneminde hayatlarını çöl ortasında, korunaksız, derme çatma evlerde geçiren Arapların ne tür tehlikelerle iç içe yaşamak durumunda olduklarını tahmin etmek zor değildir. Resûlullah (sav) günlük hayatta karşılaşılabilecek tehlikelere maruz kalmamaları için de müminlere Allah'ın sonsuz gücüne ve iradesine sığınmalarını öğütlemiştir. Ancak Hz. Peygamber'in bu istikametteki öğütleri, kişinin huzur ve güven içerisinde hayatını sürdürmek için çaba sarf etmesi gerektiği gerçeğiyle çelişmez. Nitekim Nebî'nin (sav), insanın can güvenliğini tehdit eden birtakım zararlı hayvanların ihramlıyken bile öldürülmelerinde sakınca görmemesi,[51] felâketlerden korunmak için Allah'a sığınmanın, o felâketlere karşı gerekli maddî tedbirleri alma zorunluluğunu ortadan kaldırmadığını gösterir.

Müslüman için sığınma bir varoluş ahlâkıdır; sadece tehlikelerden korunmaya bağlı bir eylem değildir. Muhtemel tehlikelere karşı en sıkı tedbirleri aldığı durumlarda bile, Müslüman, varlığın tek sebebi olan Rabbine sığınmayı ihmal etmez. Müminin bu tutumu, kâinata hükmeden Yüce Yaratıcı'nın (cc) izni dışında hiçbir şeyin olamayacağı inancıyla alâkalıdır. Bizzat Resûlullah (sav) torunları Hasan ve Hüseyin için *"Her tür şeytandan, haşereden, kem nazardan Allah'ın tam kelimelerine (sonsuz iradesine ve hükmüne) sığınırım."* Sonra da, *"Atanız İbrâhim de bu duayı oğulları İsmâil ile İshak için yapardı."* diye dua ederdi.[52]

[49] D1555 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.
[50] N5535 Nesâî, İstiâze, 61; D1552 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.
[51] B3314 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 16; M2863 Müslim, Hac, 68.
[52] B3371 Buhârî, Enbiyâ, 10; İM3525 İbn Mâce, Tıb, 36.

Resûlullah'ın Müslümanlara öğrettiği bu dualarda geçen *"Allah'ın tam kelimeleri"*, *"O'nun işi, bir şeyi(n olmasını) istedi mi ona, sadece 'Ol!' demektir, o da hemen oluverir."*[53] âyetindeki *"Ol!"* buyruğudur. Hiç kimse ve hiçbir şey O'nun kelimelerini (hükmünü ve sınırsız iradesini) etkisiz kılamayacağına[54] göre, bir şeyin olmasını iste(me)diği zaman ona mani olacak kimse de yoktur.[55] Halk arasında yaygın olarak kullanılan "Allah'ın dediği olur." cümlesi, bu inancın samimi biçimde dışa vurumu olsa gerektir. Elbette Allah'ın *"Ol!"* buyruğuyla insan iradesi ve çabasının hiçe sayıldığı gibi yanlış vehimlere kapılmamak gerekir. Esasen hayatı şekillendiren şey, Yaratıcı'nın *"Ol!"* emriyle koyduğu varoluş yasalarıdır. Şunu da ilâve etmek gerekir ki tedavi imkânlarının sınırlı olduğu Peygamber döneminde, çeşitli sıkıntılarla karşılaşan insanların ilk etapta Resûlullah'a gelmekten başka yapacak bir şeyleri yoktur, dolayısıyla Allah'a sığınarak kendilerini psikolojik bir güvence altına da almışlardır. Zira dinî bilginin ve telkinlerin insan psikolojisinde olumlu etkiler oluşturduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Hz. Peygamber, insan için zaman zaman psikolojik bir rahatsızlığa dönüşen "korku"ya karşı da müminleri Allah'ın tam kelimelerine sığınmaya davet etmiş, korkudan kurtulmaları için onlara şu duayı öğretmiştir: *"Allah'ın gazabından, kullarının şerrinden, şeytanların vesveselerinden ve (onların) bana uğramalarından, Allah'ın tam kelimelerine sığınırım."* İbadete düşkün bilge sahâbî Abdullah b. Amr, Peygamber Efendimizden (sav) naklettiği bu duayı yetişkin evlâtlarına öğretir, henüz aklı ermeyen küçükler için de yazıp boyunlarına asarmış.[56]

Düşmanlarına korku saldığı için "Allah'ın Kılıcı" lakabına lâyık görülen kahraman sahâbî Hâlid b. Velîd, ne garip tecellidir ki ömrünün bir zamanında uykularını kaçıran korkulu rüyalar görmeye başlamıştı. Resûl-i Ekrem'in (sav), gördüğü kâbuslardan kurtulmak için kendisine gelen Hâlid'e sunduğu reçetede şu vardı: *"Yatağına girdiğin zaman şöyle dua et: Allah'ın gazabından, azabından, kullarının kötülüklerinden, şeytanların ayartmalarından ve yanıma yaklaşmalarından Allah'ın tam kelimelerine (hükmüne ve iradesine) sığınırım."*[57] Hâlid b. Velîd bu duayı okumaya başladıktan sonra endişelerinden kurtulmuştu.[58] Öyle ki Hz. Âişe'nin aktardığına göre birkaç gün geçtikten sonra Resûlullah'ın (sav) yanına gelerek şöyle demişti: "Anam babam sana feda olsun Ey Allah'ın Elçisi! Öğrettiğin duayı hiç aksatmadan okudum ve hiçbir şeyim kalmadı. Hatta şu an gece vakti kafesindeki bir aslanın yanına girsem, yine de korkmam."[59]

[53] Yâsîn, 36/82.
[54] Kehf, 18/27.
[55] NVI/61 Hakîm Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 61-62.
[56] D3893 Ebû Dâvûd, Tıb, 19; T3528 Tirmizî, Deavât, 93, HM6696 İbn Hanbel, II, 181.
[57] MU1741 *Muvatta'*, Şa'r, 4.
[58] NS10602 Nesâî, *es-Sunenü'l-kübrâ*, VI, 191.
[59] ME931 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 285.

Müminlere yatağa girdiklerinde huzur içinde uyumaları için Allah'a sığınmalarını tavsiye eden Hz. Peygamber'in (sav)[60] bunun dışında çeşitli zaman ve mekânlarda ağzından eksik etmediği sığınma duaları vardı. O (sav), evinden çıkarken dışarıda yaşayabileceği olumsuzluklara karşı şöyle dua ederdi: *"Bismillâh! Allah'ım! Ayağımın kaymasından veya kaydırılmasından, sapmaktan veya saptırmaktan, haksızlık etmekten veya haksızlığa uğramaktan, kaba/cahilce davranmaktan ya da davranılmaktan sana sığınırım."*[61]

Yolculukta karşılaşabileceği her türlü sıkıntıdan daima Allah'a sığınan[62] Sevgili Peygamberimizin, yolculuğa çıkmadan önce dudaklarının arasından şu cümleler dökülürdü: *"Allah'ım! Yolculuğun yorgunluk ve sıkıntılarından, yoldan kötü bir şekilde dönmekten, iyi hallerden kötü hallere düşmekten, mazlumun bedduasından, mala ve aileye gelecek kötülüklerden sana sığınırım."*[63]

Bir yerde konakladığında ise Allah'a şöyle sığınırdı: *"Allah'ım! İhtiyarlıktan, kederden, âcizlikten, tembellikten, cimrilikten, korkaklıktan, borç sıkıntısından ve güç sahibi olan kişilerin haksızlığına uğramaktan sana sığınırım."*[64] Tuvalete giderken de *"Görünen ve görünmeyen pisliklerden Allah'a sığınırım."* derdi.[65]

Allah'a dayanma, O'nun yardımına güvenme ve O'nun sonsuz iradesine sığınma Resûl-i Ekrem'in (sav) hayatını öyle kuşatmıştı ki son demlerinde en çok okuduğu duada da Yüce Allah'ın merhametine sığınma vardı. Sağlığında, *"Allah'ım! Ölüm anında şeytanın gelip beni aldatmasından sana sığınırım."*[66] buyuran Nebî (sav), sevgili eşi Hz. Âişe'nin naklettiğine göre vefat etmeden önce sık sık şöyle dua etmişti: *"Allah'ım! Yaptığım ve yapabileceğim şeylerin şerrinden sana sığınırım."*[67]

Müminlere son derece düşkün olan Hz. Peygamber, onlara abdesti, namazı öğrettiği gibi Allah'a kulluğun bir başka tezahürü olan istiâzeyi de öğretiyordu. Hadislerden anladığımıza göre, Yüce Yaratıcı'ya sığınmayı ifade eden dualar da Müslümanlar arasında diğer ibadetler gibi öğrenilen ve öğretilen şeylerdi. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kûfe'ye yerleşen Yemen asıllı sahâbî Şekel b. Humeyd, Resûlullah'ın yanına gelerek "Ey Allah'ın Resûlü! Bana bir dua öğret." demişti. Efendimiz (sav) onun elinden tutarak şu kısa ama kapsamlı duayı yapmasını ve ezberlemesini[68] istemişti: *"De ki, Allah'ım! Kulağımın şerrinden, gözümün şerrinden, dilimin şerrinden, kalbimin şerrinden ve şehvetimin şerrinden sana sığınırım."*[69] Şekel, bu duayı ezberlediğini ve sürekli okuduğunu söylemiştir.[70] Yine Medineli sahâbî Zeyd b. Erkam (ra), kendilerine Resûlullah'ın (sav) öğrettiği şu istiâzeyi çevresindekilere de öğretmişti: *"Allah'ım! Acizlikten, tembellik-*

[60] T3400 Tirmizî, Deavât, 19.
[61] D5094 Ebû Dâvûd, Edeb, 102-103; N5541 Nesâî, İstiâze, 65.
[62] M3275 Müslim, Hac, 425, T3438 Tirmizî, Deavât, 41.
[63] M3276 Müslim, Hac, 426; N5500 Nesâî, İstiâze, 41
[64] B5425 Buhârî, Et'ıme, 28; N5505 Nesâî, İstiâze, 45.
[65] B142 Buhârî, Vudû', 9, M831 Müslim, Hayız, 122.
[66] N5535 Nesâî, İstiâze, 61.
[67] N5526 Nesâî, İstiâze, 58; M6895 Müslim, Zikir, 65.
[68] MK7225 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 310.
[69] T3492 Tirmizî, Deavât, 74.
[70] N5446 Nesâî, İstiâze, 4.

ten, cimrilikten, korkaklıktan, ihtiyarlıktan, kabir azabından sana sığınırım. Allah'ım! Nefsime takvasını (sorumluluk bilincini) nasip et ve onu arındır; onu en iyi arındıracak olan sensin. Onun dostu ve velisi sensin. Allah'ım! Huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten, fayda vermeyen ilimden ve kabul olunmayan duadan sana sığınırım."[71]

Bugün modern çağın insanının en büyük açmazı, Tanrı'dan uzaklaşarak kendini sığınaksız bırakmasıdır. Her türlü maddî imkâna ve en yüksek yaşam kalitesine sahip olmalarına rağmen bazıları için hayatın anlamını yitirmesi, buna paralel olarak zihinlerin intihara sürüklenmesi, bu açmazın en bariz göstergesidir. Üzüntü verici olan ise Allah'a inananların da kimi zaman böyle bir açmazın içine düşmesidir. Oysa sığınma, Yüce Yaratıcımızın gönlümüze yerleştirdiği güven içerisinde var kalabilme duygusudur. İstiâze, endişelerimizden, korkularımızdan, istemediklerimizden, her türlü kötülükten Allah'ın kudretine ve himayesine sığınmadır. O'ndan yardım talep etmedir. Ahlâklı olma, ahlâklı kalma çabasıdır. Sadece dilimizle Allah'ı anma ve O'na sığınma cümlelerini peş peşe sıralama değil, yalnız olmadığımızı gönlümüzün en derin yerinde hissetmedir. İstiâze, kendimizi, kulluğumuzu keşfetmenin aracıdır. Hayatımız ancak Allah'a yönelmekle, O'na iltica etmekle anlam kazanır.

Şu hâlde Müslüman kendisine en yakın olan Refîk-i A'lâ'ya/Yüce Dost'a sığınmalıdır. Bu sığınış, kulluğun en temel göstergesidir. Zira insan bununla hem kendi âcizliğini, güçsüzlüğünü hem de Allah'ın yüceliğini, kuvvet ve kudretini dile getirir. Dolayısıyla başta şeytan olmak üzere, onun karakterini taşıyan her tür varlığın kötülüğünden, içimize nüfuz edip bizi ayartmasından Allah'a sığınmak, kulluk vazifesinin bir parçasıdır. Bütün bunlardan sonra, Peygamber Efendimizin bize öğrettiği şu istiâze dilimizden eksik olmamalıdır:

"Allah'ım! Peygamberin Muhammed'in senden istediği hayırlı şeyleri biz de istiyoruz. Peygamberin Muhammed'in sana sığındığı kötü şeylerden biz de sana sığınıyoruz. Yardım sendendir ve varış sanadır. Güç ve kuvvet sadece senin yardımınladır."[72]

[71] N5460 Nesâî, İstiâze, 13; M6906 Müslim, Zikir, 73
[72] T3521 Tirmizî, Deavât, 88.

BESMELE
HER HAYRIN ANAHTARI

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"كُلُّ كَلَامٍ أَوْ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَا يُفْتَحُ بِذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَهُوَ أَبْتَرُ،
أَوْ قَالَ أَقْطَعُ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"Yüce Allah'ı anarak başlanmayan her anlamlı söz veya iş,
bereketsizdir/sonuçsuzdur."
(HM8697 İbn Hanbel, II, 360)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
ذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ طَعَامًا فَلْيَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ، فَإِنْ نَسِيَ فِي أَوَّلِهِ فَلْيَقُلْ
بِسْمِ اللَّهِ فِي أَوَّلِهِ وَآخِرِهِ."

ـابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "أَغْلِقْ بَابَكَ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ
تَحُ بَابًا مُغْلَقًا، وَأَطْفِ مِصْبَاحَكَ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَخَمِّرْ إِنَاءَكَ وَلَوْ
ـدٍ تَعْرُضُهُ عَلَيْهِ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، وَأَوْكِ سِقَاءَكَ وَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ."

ـرَاءِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ قَالَ "اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَحْيَا
ـ أَمُوتُ." وَإِذَا اسْتَيْقَظَ قَالَ "الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا
وَإِلَيْهِ النُّشُورُ."

ـعُمَرَ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أُدْخِلَ الْمَيِّتُ الْقَبْرَ، قَالَ: "بِسْمِ اللَّهِ.
وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ."

Hz. Âişe'nin rivayet ettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz yemek yiyeceği zaman 'Bismillâh' (Allah'ın adıyla) desin. Eğer yemeğin başında besmele çekmeyi unutursa, 'Bismillâhi fî evvelihî ve âhirihî' (Başında da sonunda da Allah'ın adıyla) desin."*

(T1858 Tirmizî, Et'ıme, 47)

Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Evine girdiğin zaman) besmele çekerek kapını kapa. Çünkü şeytan (besmeleyle) kapanan bir kapıyı açamaz. Besmele çekerek lambanı söndür. Besmele çekerek, (enine koyacağın) bir tahta parçası ile de olsa kabını(n ağzını) ört. Yine besmele çekerek su kabını(n ağzını da) ört."*

(D3731 Ebû Dâvûd, Eşribe, 22)

Berâ'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sav) yatağına yattığında, *"Allâhümme bismike ahyâ ve bismike emût" (Allah'ım! Senin isminle yaşar, senin isminle ölürüm.)* buyurur; uykudan uyandığında da *"Elhamdülillâhillezî ahyânâ ba'de mâ emâtenâ ve ileyhi'n-nüşûr" (Canlarımızı aldıktan sonra bizi dirilten Allah'a hamdolsun; diriltmek yalnız ona mahsustur.)* buyururdu.

(M6887 Müslim, Zikir, 59)

İbn Ömer'in naklettiğine göre, cenaze kabre konulurken Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *"Bismillâhi ve alâ milleti Resûlillâh" [(Seni) Allah'ın adıyla ve Resûlullah'ın dini üzere (kabre koyuyoruz).]*

(İM1550 İbn Mâce, Cenâiz, 38)

Kur'ân-ı Kerîm'de bir peygamberin bir kraliçeye yazdığı mektubu anlatan muhteşem bir kıssa vardır ve bu kıssada besmelenin kadim tarihine dair önemli bilgiler yer alır. Kıssa özetle şöyledir:

Cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan muazzam bir ordu, büyük bir düzen ve disiplin içinde yola koyulmuşlardı. Karınca vadisini henüz geçmişlerdi ki, ordunun kudretli komutanı Hz. Süleyman, Hüdhüd isimli kuşun orada bulunmadığını fark etti. *"Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı?"* diye sordu etrafındakilere. Ancak kimse onun nerede olduğunu bilmiyordu. Kendisine haber vermeden uzaklaşan bu kuş, Hz. Süleyman'ı çok öfkelendirmişti. *"Eğer bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirmezse, ya onu ağır bir şekilde cezalandıracağım ya da kafasını keseceğim."* dedi oradakilere.

Neyse ki, çok geçmeden Hüdhüd Hz. Süleyman'ın yanına çıkageldi. Üstelik kendisini affettirecek önemli bir haber getirmişti ona. *"Senin bilmediğin bir şey öğrendim. (Yemen taraflarındaki) Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim."* dedi ve şunları anlattı, Hz. Süleyman'a: *"Ben, Sebe' halkına hükümdarlık eden, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın gördüm. Onun ve halkının, Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm. Şeytan, onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu yüzden de onlar doğru yolu bulamıyorlar."* Bunun üzerine Hz. Süleyman, Hüdhüd'e, *"Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, bakacağız."* dedi ve ona bir mektup vererek, *"Benim şu mektubumu götür ve onlara ver, sonra da yanlarından ayrıl ve ne sonuca varacaklarına bak."* diye emretti.

Hüdhüd mektubu alıp vakit geçirmeden Sebe' kraliçesi Belkıs'a ulaştırdı. Mektubu alan Belkıs, halkının ileri gelenlerini toplayarak onu okumaya başladı. Mektubun ilk cümlesi şöyleydi: *"Innehû min Süleymâne ve innehû bismillâhirrahmânirrahîm" (Mektup Süleyman'dandır ve Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta)dır.)*[1]

[1] Neml, 27/17-30.

Kur'an'da anlatılan bu çarpıcı hikâye, İslâm'ın en önemli sembollerinden olan besmelenin ne kadar uzun ve köklü bir tarihe sahip olduğunu gösterir bizlere. Hatta bu kutlu cümle, Hz. Süleyman'ın mektubundan önce, Hz. Nuh'un dilinde de görülür. Kendisine iman edenleri tufandan kurtarmak için onlara gemiye binmelerini söylediğinde, Hz. Nuh'un dudaklarından besmele dökülür: *"Bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ" (Geminin yüzüp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır.)*[2]

Besmele, genel anlamda hayırlı her işin başında Allah'ın adını hatırlamanın, özelde de "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" anlamına gelen *"Bismillâhirrahmânirrahîm"* cümlesinin adıdır. Her meşru ve anlamlı işin öncesinde ***besmele çekmek***, peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir prensiptir. İslâm'dan önce Araplar arasında da bu âdet yaygındır. Câhiliye Arapları besmelede bazen *"Bismi'l-lât ve'l-uzzâ"* şeklinde Lât ve Uzzâ isimli putların adını söylerler,[3] bazen de Allah'ın adını kullanırlardı. Meselâ, Mekke'de İslâm'ı ilk kabul eden Hâşimoğulları'na boykot kararı alan müşrikler, bir belge kaleme alıp Kâbe'nin duvarına astıklarında, belgenin yazılı olduğu kâğıda *"Bismike Allâhümme"* yazmışlardı.[4] Ayrıca Hudeybiye antlaşması sonrasında antlaşma metninin başına, yine bu cümlenin yazılmasını şart koşmuşlardı.[5]

Ne kadar manidardır ki, Kur'an'da ilk nâzil olan ve İslâm vahyinin başlangıcını teşkil eden *"İkra' bismi rabbike'llezî halak" (Yaratan Rabbinin adıyla oku!)*[6] âyeti de ***besmele***yi ihtiva eder. Ancak Müslümanların *"Bismillâhirrahmânirrahîm"* cümlesi ile ilk tanışmaları, Mekke'de nâzil olan ve başlangıçta hikâyesi anlatılan Neml sûresindeki söz konusu âyet ile olur. Böylece Resûl-i Ekrem de ilk defa mektuplarında *"Bismillâhirrahmânirrahîm"* metnini kullanmaya başlar.[7] Hatta Hz. Peygamber'in (sav), sûreler arasında besmele bulunmadığı için, okuduğu bir sûrenin sona erdiğini ancak besmele cümlesi nâzil olduktan sonra kolayca fark edebildiği rivayet edilir.[8]

"Besmele"den maksat, Yüce Allah'ı hatırlamak ve O'nun ismini zikretmektir. Nitekim bu konudaki rivayetlerin çoğunda besmele olarak sadece *"bismillâh"* ibaresi yer alırken,[9] kimisinde *"bizikrillâh"* lafzı,[10] kimisinde de *"bismillâh ve alâ milleti Resûlillâh"*[11] ifadesi kullanılır. Hatta *"Allah'a hamd ederek başlanmayan her anlamlı iş, bereketsiz ve sonuçsuzdur."* [12] hadisinde, besmele yerine *"hamd"* zikredilmiştir. Bu konuda âlimlerimiz, besmele okurken en güzel ifadenin *"Bismillâhirrahmânirrahîm"* olduğunu, *"Bismillâh"* demenin de besmele yerine geçeceğini belirtmiştir.[13]

[2] Hûd, 11/41.
[3] FG2/13 Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, II, 13.
[4] İS208 İbn İshâk, *Sîre*, s. 208.
[5] B2732 Buhârî, Şürût, 15.
[6] Alak, 96/1.
[7] D787 Ebû Dâvûd, Salât, 121, 122.
[8] D788 Ebû Dâvûd, Salât, 121, 122
[9] T1858 Tirmizî, Et'ime, 47.
[10] HM8697 İbn Hanbel, II, 360
[11] İM1550 İbn Mâce, Cenâiz, 38
[12] İM1894 İbn Mâce, Nikâh, 19.
[13] AV13/127 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, XIII, 127.

İslâm'ın varlık, bilgi ve değere bakışını şekillendiren besmele, kulluk bilinciyle hayatı anlamlandırır. İster dünyevî ister uhrevî olsun, bir Müslüman her meşru ve anlamlı işinin öncesinde besmeleyi okuyup Allah'ı anmakla, Allah Teâlâ'nın ilâhlığını (ulûhiyetini), kendisinin de kulluğunu (ubûdiyetini) ifade etmiş olur.

Müslüman besmele çekmekle, "Kendi adıma veya başka bir varlık adına değil, sadece Allah Teâlâ adına, O'nun rızasını kazanmak umuduyla ve O'nun izni çerçevesinde bu işi yapmaya başlıyorum." demiş olur. Diğer yandan besmele için Yüce Allah'ın doksan dokuz ismi içinden özellikle *"Rahmân"* ve *"Rahîm"* isimlerinin seçilmiş olması son derece anlamlıdır. Besmele çeken bir mümin, Allah Teâlâ'nın engin rahmet ve merhametini ifade eden bu isimleri söylemekle, bütün söz ve davranışlarında rahmet ve merhameti prensip edineceğini ilân etmiş olur. Ayrıca yaşantısına Allah'ın Rahmân ve Rahîm isimlerinin tecellisini ümit eder. O'nun rahmet ve merhameti sayesinde hem dünya hem de âhiret mutluluğunu temenni eder. Yapmaya koyulduğu hayırlı ve anlamlı işe güç yetirebilmesi için gerekli olan takati, Kâdir-i Mutlak olan Rabbinden niyaz eder. Kendisinin her an O'nun yardımına muhtaç olduğunu itiraf eder. Bu samimi ve derin kulluk bilinci sebebiyle de merhametlilerin en merhametlisinin yardımını celp eder.[14]

Besmelenin müminler için önemini anlatan bir hadisinde Allah Resûlü şöyle buyurur: *"Bismillâhirrahmânirrahîm ile başlanmayan her anlamlı iş, bereketsiz ve sonuçsuzdur."*[15] Hadisten anlaşıldığına göre, anlamlı her işin ve sözün[16] başlangıcında Yüce Allah'ın hatırlanması, o işin mânevî değerinin ve bereketinin artmasına,[17] ayrıca hayırlı ve güzel şekilde neticelenmesine vesile olur. Besmelenin okunmadığı işler ise, bereketten mahrum ve güzel sonuçlardan uzak olur. Şu hâlde besmele, her hayrın anahtarıdır.

Besmelenin hangi tür söz, hareket ve işlerde okunacağını öğrenebilmek için, hadislerde yer alan *"zî bâl"* terkibi büyük önem arz eder. Buna göre anlamlı, önemli, bilinçli ve meşru bütün işler, başlangıcında besmele çekilmesi gereken işlerdendir. Yemek yemekten konuşmaya, abdest almaktan namaz kılmaya, hayvan kesmekten Allah yolunda savaşa gitmeye kadar anlamlı her davranış, bu hadisin kapsamındadır. Diğer yandan suç ve günah sınıfına giren söz ve eylemlerden önce besmele çekilmesi ise, uygun ve doğru bir davranış değildir.

Müslümanlara her vesileyle besmelenin önemini hatırlatan Allah Resûlü, bizzat kendisi de tüm işlerinde besmele okurdu. Meselâ, yemek

[14] "Besmele", *DİA*, V, 530.
[15] FT8695 Süyûtî, *el-Fethu'l-kebîr*, II, 303.
[16] HM8697 İbn Hanbel, II, 360.
[17] D3764 Ebû Dâvûd, Et'ime, 14.

yiyeceği zaman besmele çeker, insanlara da, *"Biriniz yemek yiyeceği zaman 'Bismillâh' (Allah'ın adıyla) desin. Eğer yemeğin başında besmele çekmeyi unutursa, 'Bismillâhi fî evvelihî ve âhirihî (Başında da sonunda da Allah'ın adıyla)' desin."* şeklinde tavsiyede bulunurdu.[18] Yemeğin öncesinde besmele çekilmesi yemeğin bereketlenmesi ve yiyenlerin doyması açısından önemlidir. Hz. Âişe'nin anlattığına göre, bir gün Peygamberimiz, ashâbından altı kişi ile birlikte yemek yiyordu. Derken bir köylü Arap yanlarına geldi ve yemeği iki lokmada yiyip bitirdi. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Şayet bu kimse besmele çekmiş olsaydı, bu yemek hepinize yetecekti."* buyurdu.[19] Başka bir defasında, yemek yedikleri halde doymadıklarını söyleyen kimselere Resûl-i Ekrem, *"Yemeği topluca yiyin ve başlarken Allah'ın adını anın ki, bereketli olsun."*[20] buyurmuştu.

Yine Peygamberimizin buyurduğuna göre, *"Bir kimse evine girerken ve yemek yerken besmele çekerse, şeytan (arkadaşlarına), 'Burada sizin için geceleme (imkânı da) yok, akşam yemeği de yok.' der. Eğer o kimse evine girerken besmele çekmeden girerse şeytan (arkadaşlarına), 'Burada geceleme (imkânınız) var.' der. Bir de besmele çekmeden yemek yerse, şeytan o zaman (arkadaşlarına) 'Geceleme ve akşam yemeği (yeme imkânı)na kavuştunuz.' der."*[21]

Sahâbeden Câbir b. Abdullah, Allah Resûlü'nün, kendisine, "(Evine girdiğin zaman) besmele çekerek kapını kapa. *Çünkü şeytan (besmeleyle) kapanan bir kapıyı açamaz. Besmele çekerek lambanı söndür. Besmele çekerek, (enine koyacağın) bir tahta parçası ile de olsa kabını(n ağzını) ört. Yine besmele çekerek su kabını(n ağzını da) ört."* şeklinde tavsiyede bulunduğunu nakleder.[22] Bir sefer esnasında devesi geri kalan bu sahâbîye Allah Resûlü'nün öğüdü yine besmeledir: *"Bineğine Allah'ın adı (bismillâh) ile bin!"*[23]

Resûl-i Ekrem'in hayatında besmelenin son derece geniş bir kullanım alanı vardı. Allah Resûlü evden çıkarken,[24] mescide girdiği ve mescitten çıktığı zaman besmele ile dua okurdu.[25] Abdest alınacağı zaman besmele çekilmesini sıkı sıkıya tembih eder,[26] namazda besmele çekmeyi de ihmal etmezdi.[27] Bineğine binmek için ayağını üzengiye basınca, "*Bismillâh*" der, bineğin sırtına yerleşince de "*Elhamdülillâh*" derdi. Sonra da, *"Sübhânellezî sehhara lenâ hâzâ vemâ künnâ lehû mukrinîn (Bunu bizim hizmetimize veren Allah'ı tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik.)"* [28] âyetini okurdu.[29] *"Allâhümme bismike ahyâ ve bismike emût (Allah'ım! Senin isminle yaşar, senin isminle ölürüm.)"* diye besmeleyle yatağına yatar; kalktığında da *"Elhamdülillâhillezî ahyânâ ba'de mâ emâtenâ ve ileyhi'n-nüşûr (Canlanmızı*

[18] T1858 Tirmizî, Et'ime, 47.
[19] T1858 Tirmizî, Et'ime, 47.
[20] D3764 Ebû Dâvûd, Et'ime, 14.
[21] D3765 Ebû Dâvûd, Et'ime, 15.
[22] D3731 Ebû Dâvûd, Eşribe, 22.
[23] M4102 Müslim, Müsâkât, 112.
[24] T3427 Tirmizî, Deavât, 35.
[25] İM771 İbn Mâce, Mesâcid, 13.
[26] T25 Tirmizî, Tahâret 20.
[27] T245 Tirmizî, Salât, 67.
[28] Zuhruf, 43/13.
[29] D2602 Ebû Dâvûd, Cihâd, 74.

aldıktan sonra bizi dirilten Allah'a hamdolsun; diriltmek yalnız ona mahsustur.)" diye hamdeleyle dua ederdi.[30] Kurban keserken, *"Bismillâhi Allâhu ekber"* der,[31] cenazeyi kabre koyarken, *"Bismillâhi ve alā milleti Resûlillâh [(Seni) Allah'ın adıyla ve Resûlullah'ın dini üzere (kabre koyuyoruz).]"* [32] buyururdu.

Savaşa çıkarken ashâbına, *"Allah yolunda Allah'ın adı (bismillâh) ile gazā edin!"*[33] buyururdu. Sıtma ve her türlü sancı veren hastalıklara karşı ashâbına besmele ve istiâze ile dua etmeyi[34] öğretirdi.[35] Tuvalete girmeden önce *"Bismillâh"* demeyi tavsiye ederdi.[36] Kendilerinin ve doğacak çocuklarının selâmeti için evli çiftlere cinsel ilişkiden önce besmele çekmelerini öğütleyen yine o idi.[37]

Böylesi durumlarda besmele çekmek, sevaba ve Allah'ın rızasına vesile olan faziletli ve müstehap bir davranıştır. Ancak bazı durumlarda besmele, zorunluluk belirten farz hükmünü alır. Meselâ, eti helâl olan hayvanların kesiminden önce[38] ve eğitilmiş av hayvanlarını ava gönderirken[39] besmele çekmek farzdır.

İslâm tarihi boyunca Müslümanların kültür ve medeniyetlerini besmeleyle yoğurması ne kadar da heyecan vericidir! Bütün Müslümanların sofrasında eller yemeğe besmeleyle uzanır. Yemekler onun bereketiyle bollaşır. Gece onunla yatılır, güne onunla başlanır. Evden onunla çıkılır, eve onunla girilir. Vasıtaya onunla binilir. Hayırlı ve anlamlı işlere onunla başlanır. İbadetler onunla eda edilir. Duaya eller onunla kaldırılır. Bütün hatipler sözlerine, bütün yazarlar kitaplarına onunla başlar. Camilerin en müstesna yerlerini o süsler. Hat sanatının şaheserlerinde yine o vardır. Şiirlerin, nesirlerin, bütün edebiyatın vazgeçilmezi odur. Hastalar onunla şifa bulur. Konuşmaya başlayan çocuklara ilk o öğretilir. Kısacası o, her hayrın anahtarıdır. Ne kadar da veciz ifade etmiştir Mevlid-i Şerif'in müellifi Merhum Süleyman Çelebi:

Allah adın zikredelim evvelâ / Vâcib oldur cümle işte her kula
Allah adın her kim ol evvel ana / Her işi âsan eder Allah ona
Allah adı olsa her işin önü / Hergiz ebter olmaya ânın sonu
Her nefeste Allah adın de müdâm / Allah adıyla olur her iş tamam.

[30] M6887 Muslim, Zikir, 59.
[31] M5090 Muslim, Edâhî, 18.
[32] IM1550 İbn Mâce, Cenâiz, 38.
[33] M4522 Muslim, Cihâd ve siyer 3.
[34] M5737 Muslim, Selâm, 67.
[35] T2075 Tirmizî, Tıb, 26.
[36] T606 Tirmizî, Cum'a, 73.
[37] D2161 Ebû Dâvûd, Nikâh, 44, 45.
[38] En'âm, 6/121.
[39] Mâide, 5/4.

HAMDELE
HER TÜRLÜ ÖVGÜ, ÂLEMLERİN RABBİNE ÖZGÜ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ، لاَ يُبْدَأُ فِيهِ بِالْحَمْدِ، أَقْطَعُ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre
Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah'a hamd ile başlanılmayan her önemli iş noksandır/bereketsizdir."
(İM1894 İbn Mâce, Nikâh, 19)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ، إِذَا رَأَى مَا يُحِبُّ قَالَ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى بِنِعْمَتِهِ تَتِمُّ الصَّالِحَاتُ." وَإِذَا رَأَى مَا يَكْرَهُ قَالَ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ."

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ، إِلاَّ كَانَ الَّذِى أَعْطَاهُ أَفْضَلَ مِمَّا أَخَذَ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ لَيَرْضَى عَنِ الْعَبْدِ أَنْ يَأْكُلَ الْأَكْلَةَ فَيَحْمَدَهُ عَلَيْهَا، أَوْ يَشْرَبَ الشَّرْبَةَ فَيَحْمَدَهُ عَلَيْهَا."

عَنْ أَبِى مَالِكٍ الْأَشْعَرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "الطُّهُورُ شَطْرُ الإِيمَانِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلأُ الْمِيزَانَ وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلآنِ –أَوْ تَمْلأُ– مَا بَيْنَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ..."

Hz. Âişe şöyle demiştir:
"Allah Resûlü (sav), hoşuna giden bir şey gördüğünde, *'Hamdolsun Allah'a ki yararlı şeyler O'nun nimetiyle tamamlanır.'* der; hoşuna gitmeyen bir şey gördüğündeyse, *'Her hâlükârda Allah'a hamdolsun.'* derdi."
(İM3803 İbn Mâce, Edeb, 55)

Enes'ten nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah'ın verdiği nimet karşısında kulun "Elhamdülillâh" diyerek hamdetmesi, o nimetten daha değerlidir."
(İM3805 İbn Mâce, Edeb, 55)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah Teâlâ, kulunun bir şey yedikten sonra hamdetmesinden veya bir şey içtikten sonra hamdetmesinden hoşnut olur."
(M6932 Müslim, Zikir, 89)

Ebû Mâlik el-Eş'arî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Temizlik imanın yarısıdır. 'Elhamdülillâh' mizanı doldurur. 'Sübhânallâh' ve 'Elhamdülillâh' göklerle yer arasını doldururlar..."
(M534 Müslim, Tahâret, 1)

Besmele ve hamdele ile başlar Rabbimiz kitabına. "Giriş" ya da "başlangıç" anlamına gelen ve Kur'an'ın ilk sûresi olan Fâtiha'nın, *"Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemîn" (Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.)*[1] âyetiyle başlaması, önemli işlerin de Allah'a hamd ile başlamasını örnekler bize. Nitekim Allah Resûlü (sav) bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Allah'a hamd ile başlanılmayan her önemli iş noksandır/bereketsizdir."*[2]

Yüce Allah'ın ilk sûreyi neredeyse hamd öğretisine tahsis etmesi oldukça anlamlıdır. Bu sûrede Rabbimize nasıl hamdedileceği, nasıl iman edileceği ve nasıl dua edileceği öğretilir. Birçok ismi olan bu sûrenin halkımız arasında, "Elham(d) sûresi" şeklinde anılması da bundandır. Yine Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'tan (sav) naklettiği şu kudsî hadis, bu sûredeki hamd vurgusunu çok güzel anlatır:

"Yüce Allah buyurdu ki, 'Ben namazı, kendim ile kulum arasında iki kısma ayırdım; yarısı bana yarısı da kuluma aittir ve kuluma dilediği verilecektir.' Kul, 'Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.' der. Bunun üzerine Yüce Allah, 'Kulum bana hamdetti ve kuluma dilediği verilecektir.' buyurur. Sonra kul, 'O, Rahmân ve Rahîm'dir.' der. Bunun üzerine Allah, 'Kulum beni hakkıyla övdü. Kuluma dilediği verilecektir.' buyurur. Kul, 'O, ceza gününün sahibidir.' der. Bunun üzerine Allah, 'Kulum beni yüceltti. İşte bu bana aittir.' der. Şu âyetin de yarısı bana diğer yarısı kuluma aittir. Kul, 'Biz yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.' der. İşte bu, benimle kulum arasındadır ve ona dilediği verilecektir. Fâtiha sûresinin sonu ise kuluma aittir. Kul, 'Bizi dosdoğru yola, kendilerine nimetler verdiğin kimselerin yoluna ilet. Gazabına uğramış olanların ve sapıtanların yoluna değil.' der. İşte bu âyetler de kuluma aittir ve kuluma dilediği verilecektir."[3]

İslâm'ın en önemli ibadeti olan namaz, baştan sona Allah'a hamd ifadeleriyle doludur. Muhtemelen bundandır ki yukarıdaki kudsî hadiste geçen, *"Ben namazı kendim ile kulum arasında iki kısma ayırdım."* ifadesin-

[1] Fâtiha, 1/2.
[2] İM1894 İbn Mâce, Nikâh, 19.
[3] İM3784 İbn Mâce, Edeb, 52; T2953 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 1.

de namaz ile Fâtiha sûresi kastedilmiştir. Zira günde beş vakit namazın her rekâtında tekrarlanan, *"Elhamdülillâh"* diye başlayan Fâtiha sûresi ile Yüce Allah'a tam kırk defa hamdedilir. Namaza başlandığında "Sübhâneke Allâhümme ve bihamdik..." duası okunurken, rükûdan kalkıldığında *"Semiallâhu limen hamideh. (Allah, kendisine hamdedeni işitir.)"* derken, Salli-Bârik dualarında *"İnneke hamîdün mecîd"* derken ve namaz sonrasındaki tesbihatta hep Yüce Allah'a hamdedilmektedir.

Yine Kur'an'da Fâtiha'dan başka, En'âm, Kehf ve Sebe' sûrelerinin yanı sıra *"Elhamdülillâh"* ifadesiyle başlayan yirmi üç âyet bulunmaktadır. *"Hamd, göklerde ve yerde bulunanların hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur. Âhirette de hamd O'na mahsustur. O, hikmet sahibidir, (her şeyden) haberi olandır."*[4] *"Melekleri, Rablerini hamd ile tesbih ederek arşın etrafını kuşatmış hâlde görürsün."*[5] Hatta Kur'an'da, *"Gök gürültüsü, onu hamd ile tesbih eder."*[6] *"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan her şey O'nu tesbih eder. Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız."*[7] buyrulmaktadır.

Hamd; iyilik, güzellik ve üstünlükle niteleme, övme anlamına gelmekte, âyet ve hadislerde genellikle Yüce Allah'a yönelik şükür, medih, senâ, tazim ve her türlü övgüyü ifade etmektedir. Genelde "hamd" kelimesi, "şükür" kelimesiyle birlikte kullanılsa da hamd, şükürden daha kapsamlıdır.[8] Her hamd bir şükür olmasına rağmen, her şükür bir hamd sayılamaz. Dolayısıyla hamdeden kimse, aynı zamanda şükretmektedir. Zira bir hadiste de, *"Hamdetmek, şükrün başıdır, Allah'a hamdetmeyen şükür de etmemektedir."*[9] buyrulur.

İhtiva ettiği mânâ itibariyle "senâ" kavramı da hamd ile yakın anlamlıdır. Yaygın kanaat, "senâ"nın hamd, şükür ve medhi içeren bir kavram olduğu yönündedir. Her hamd, medih olsa da her medih, hamd değildir. Hamd, övgüdür, saygıdır, senâdır, medihtir. Hamd, değer bilme, kadir bilme, takdir etmedir. Hamd, yeni bir nimete kavuşma, güzel bir iş yapma veya musibetten kurtulma durumunda, kendisine o nimeti veren, o iyi işi nasip eden veya o musibetten koruyan Allah Teâlâ'yı hatırlama ve yüceliğinin bilincinde olmadır. Hamd, yapılan bir iyiliğe karşı gönül açıklığı ile o iyiliğin sahibine saygı ifade eden bir övgü sözüdür. Bu, kısmen medih, kısmen teşekkür ile birleşen bir övgüdür. Ancak yerine getirme yönüyle dilin hamdi *"Elhamdülillâh"* demek; kalbin hamdi inanmak; azaların hamdi itaat etmek; aklın hamdi tefekkür etmek; hayatın hamdi ise onu Allah yolunda geçirmektir. Ayrıca hamd ve şükür; hak ve hakikat sevgisi ile gön-

4 Sebe', 34/1.
5 Zümer, 39/75.
6 Ra'd, 13/13.
7 İsrâ, 17/44.
8 "Hamd", *DİA*, XV, 442
9 BŞ4395 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IV, 96; DF2784 Deylemî, *Firdevs*, II, 155.

lün dolması hâlidir. Bundan dolayı ahlâka uygun olarak hamdde sevinç ve arzu mânâsı, şükürde ise içten bağlılık ve dostluk mânâsı daha açık bir şekilde bulunur. Bunlarla birlikte hamd ve şükür arasında Allah bir kula nimet verdiğinde şükretme, ancak o nimeti aldığında ise hamdetme gibi bir durum söz konusudur. Nitekim büyük sahâbîlerden Ebû Musa el-Eş'arî, Allah Resûlü'nden işittiği Allah ile melekler arasında geçen şu ilginç diyaloğu rivayet eder: *"Bir kulun çocuğu öldüğü zaman Yüce Allah meleklerine, 'Kulumun çocuğunu elinden aldınız, öyle mi?' diye sorar. Onlar da, 'Evet.' diye cevap verirler. Allah Teâlâ, 'Kulumun gönül meyvesini mi kopardınız?' diye sorar. Melekler, 'Evet.' diye cevap verirler. Yüce Allah tekrar, 'Kulum o zaman ne dedi?' diye sorar. Melekler, 'Sana hamdetti ve 'İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn. (Biz Allah'tan geldik, Allah'a döneceğiz.)*[10] *dedi.' diye cevap verirler. O zaman Allah Teâlâ şöyle buyurur: '(Öyleyse) kulum için cennette bir köşk yapın ve ona 'Hamd Köşkü' adını verin.'"*[11] Örneğin bir anne veya babanın, ciğerpareleri-ni kaybetmek gibi en çetin sınav karşısında dahi Allah'ın hükmüne razı olmaları, bunun da ötesine geçerek O'nu övebilmelerinin adı hamddir. Şükür ile hamd kavramları arasındaki en önemli fark da buradadır. Şükür, daha çok verilen nimetlere, yapılan iyiliklere karşı bir teşekkür ifadesi olurken hamd, her zaman ve her durumda en güzel övgülere lâyık olan Yüce Allah'ı tazim ile yâd etmek, O'nun yüceliğini, Rab oluşunu, verenin de alanın da O olduğunu itiraf etmektir. Nitekim Allah Resûlü (sav) hoşuna giden bir şey gördüğü zaman, *"Elhamdülillâhi'llezî bi ni'metihî tetimmü's-sâlihât. (Hamdolsun Allah'a ki yararlı şeyler O'nun nimetiyle tamamlanır.)"* der; hoşlanmadığı bir şey gördüğünde ise bunu, *"Elhamdülillâhi alâ külli hâl (Her hâlükârda Allah'a hamdolsun.)"*[12] şeklinde ifade ederdi.

Allah'a kulluk ifadesi olan hamd, insanlık tarihi boyunca Rabbine karşı şükran ve minnettarlık bilinci içinde olan bütün insanların ortak vasfı olmuştur. Zira Peygamber Efendimizin (sav) bildirdiğine göre, *"Allah'ın verdiği nimet karşısında kulun "Elhamdülillâh" diyerek hamdetmesi, o nimetten daha da değerlidir."*[13] Bu sebeple insanlığın örnek şahsiyetleri olan peygamberler, Rablerine hep hamdetmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, yaşlandığında kendisine verilen çocuklardan dolayı Hz. İbrâhim'in;[14] kendilerine verilen ilimden dolayı Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın[15] hamdedişlerinden bahsetmektedir. Yine Kur'an, ideal müminlerin niteliklerini sayarken onların "hamdedenler" olduğunu da ayrıca zikretmektedir.[16] Âyetlerde cennet ehlinin nasıl hamdettikleri şöyle anlatılır: *"Derler ki, hamd, bizden hüznü*

[10] Bakara, 2/156.
[11] T1021 Tirmizî, Cenâiz, 36.
[12] İM3803 İbn Mâce, Edeb, 55.
[13] İM3805 İbn Mâce, Edeb, 55.
[14] İbrâhîm, 14/39.
[15] Neml, 27/15.
[16] Tevbe, 9/112.

gideren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayandır, şükrün karşılığını verendir." [17] Cennettekilerin dualarının son cümlesi de hamd iledir: *"Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."*[18]

Yüce Allah'ın en güzel isimlerinden biri "Hamîd"dir. Sevgili Peygamberimizin isimleri olan Ahmed, Muhammed ve Mahmûd, "çok övülen, övülmüş" anlamlarını taşır. Âyette Peygamberimize verileceği vaad edilen makam, *"Makâm-ı Mahmûd (Övgüye lâyık makam)"* olarak,[19] bazı hadislerde geçen Resûl-i Ekrem'in kıyamet gününde taşıyacağı sancak da *"Livâü'l-hamd (Hamd Sancağı)"* olarak isimlendirilir.[20] Çünkü Allah'ın salih kulları için hamd makamından daha üstün ve daha yüksek bir makam yoktur. Peygamber Efendimiz (sav) dünyada ve âhirette övgüye en lâyık kişi olduğundan dolayı ona "Livâü'l-hamd" verilecektir. En yüksek makamın övgüye en lâyık olan kula verilmesi, Muhammed ümmetinin yanı sıra geçmiş ümmetlerin de bu sancağın altında bir araya gelmesi içindir.[21]

Kur'an'ın mükemmel bir uygulaması olarak nitelenen Peygamberimizin hayatı, tamamen hamd ile bezenmişti. Hayatının her ânını hamdederek geçiren Ahmed-i Mahmûd, hem kulluğunu yerine getiriyor, hem de bizlere örnek olacak bir bilinç inşa ediyordu. Onun hamdi sadece nimet ve sevinç zamanında değil, bela ve musibet anlarını da kapsayacak derinlik ve genişlikteydi.

Peygamber Efendimiz hutbesine başlarken,[22] uykudan uyandığında[23] ve yemekten sonra[24] Allah'a hamdederdi. Müminleri de güzel bir rüya görünce[25] ve aksırınca[26] hamdetmeye teşvik ederdi. Sevgili Peygamberimiz, *"Allah Teâlâ, kulunun bir şey yedikten sonra hamdetmesinden veya bir şey içtikten sonra hamdetmesinden hoşnut olur."* buyurur,[27] yemeği yediği zaman da *"Hamd, bizi yediren, içiren ve Müslüman kılan Allah'a mahsustur."* derdi.[28] Yeni bir elbise giydiğinde, *"Rabbim, hamd sanadır, onu bana sen giydirdin. Senden onun hayırlı olmasını ve güzel işlerde kullanılmasını istiyorum. Onun şerrinden ve kötü işlerde kullanılmasından da sana sığınıyorum."* diye dua ederdi.[29] Hatta bazı hadislerde yemek yiyen veya yeni bir elbise giyen kişinin hamdetmesinin, geçmiş günahlarının bağışlanmasına vesile olacağını[30] belirtirdi. Tuvaletten çıktığında, *"Benden sıkıntıyı gideren ve bana afiyet bahşeden Allah'a hamdolsun."* diye dua ederdi.[31] Namazlardan sonraki tesbihatta otuz üç defa da *"Elhamdülillâh"* demeyi tavsiye ederdi.[32]

Hadislerde hamdetmenin sevabının çok olduğu belirtilir. Hatta Ebû Mâlik el-Eş'arî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuş-

[17] Fâtır, 35/34.
[18] Yûnus, 10/10.
[19] İsrâ, 17/79.
[20] T3615 Tirmizî, Menâkıb, 1; İM4308 İbn Mâce, Zühd, 37.
[21] TA8/465 Mübârekpûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, 8, 465.
[22] HM15047 İbn Hanbel, III, 371.
[23] B6314 Buhârî, Deavât, 8; M6887 Müslim, Zikir, 59.
[24] B5458 Buhârî, Et'ime, 54.
[25] B6985 Buhârî, Ta'bîr, 3.
[26] B6221 Buhârî, Edeb, 123.
[27] M6932 Müslim, Zikir, 89; T1816 Tirmizî, Et'ime, 18.
[28] T3457 Tirmizî, Deavât, 55; D3850 Ebû Dâvûd, Et'ime, 52.
[29] D4020 Ebû Dâvûd, Libâs, 1
[30] D4023 Ebû Dâvûd, Libâs, 1, İM3285 İbn Mâce, Et'ime, 16.
[31] İM301 İbn Mâce, Tahâret, 10.
[32] D1504 Ebû Dâvûd, Vitr, 24; DM1387 Dârimî, Salât, 90.

tur: *"Temizlik imanın yarısıdır. 'Elhamdülillâh' mizanı doldurur. 'Sübhânallâh' ve 'Elhamdülillâh' göklerle yer arasını doldururlar..."*[33] Yine bir başka hadisinde Sevgili Peygamberimiz, *"Kim, günde yüz defa 'Sübhânallâhi ve bihamdihî' (Allah her türlü eksiklikten uzak ve çok yücedir. O'na hamdederim.) derse denizin köpüğü kadar bile hatası olsa silinir."* buyurmaktadır.[34] Bu tür hadislere göre, Allah (c.c.), kendisine hamdetmeyi ihmal etmeyen müminin küçük günahlarını bağışlayacaktır.

Allah Resûlü'nü kendilerine örnek edinen Müslümanlar da hayatlarını hamd ve şükür ile anlamlı hâle getirirler. Müslüman, bir şeyler yediğinde, içtiğinde, herhangi bir işe başlarken ya da işini bitirdiğinde *"Elhamdülillâh"*, hâl ve hatırı sorulduğunda *"Allah'a hamdolsun"* der. Aksırdığı zaman *"Elhamdülillâh"* der, hastalığını atlattığında Rabbine hamdeder.

İslâm ilim-kültür geleneğinde, kitaplar, hitaplar, mektuplar, sohbetler, vaazlar, dualar, niyazlar hep Allah'a hamdederek başlar ve yine hamdederek tamamlanır. Yüce Allah'ın kullarına öğrettiği bu yöntemi hem Sevgili Resûlü hem de Müslümanlar hep uygulaya gelmişlerdir. Büyük müfessirimiz merhum Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* adlı kıymetli tefsirinin başına yazdığı şu veciz niyazlar bunun en güzel örneklerinden sadece biridir: "İlâhî! Hamdini sözüme sertâc ettim, zikrini kalbime mi'râc ettim, kitabını kendime minhâc ettim..."

Hamdetmek, müminin ayrıcalıklı bir vasfıdır. Esas olan, nimetleri veren Allah'a sadece varlık zamanında değil, sıkıntıda, darlıkta ve yoklukta da hamdedebilmektir. Nitekim *"(Kıyamet gününde) cennete ilk çağrılacak olanlar, bolluk zamanında olduğu gibi darlık zamanında da Allah'a hamdedenlerdir."*[35] buyuran Peygamber Efendimiz, müminin varlıkta şükrederek, darlıkta ise sabrederek kazançlı çıkacağını belirtir.[36]

Bilinçli bir kul, şükür ve hamdederken, yaptığı her işi Allah sayesinde yaptığını hatırlar, elde ettiği nimete karşılık olarak O'na teşekkür eder, böylece her durumda Allah'ın yüceliğini itiraf ederek daima O'ndan yardım talep eder.

Hamd ve şükür, kulluğu ve Yaratan'ın varlığını hissetmeye vesiledir. Kulun yaptığı işi Allah sayesinde yapıldığını hatırlama, O'nun ismini zikrederek ikram sahibine teşekkür etmedir. Bundan dolayı yapılan her iyi, hayırlı ve meşru işe *"Elhamdülillâh"* diyerek başlanmalı, nihayetinde iyi işi nasip edip ve kötü bir sonuçtan koruduğu için Allah Teâlâ'ya tekrar hamd ve şükür edilmelidir. İnsan kendini bu haslete alıştırmalı, karşılaştığı acı

[33] M534 Müslim, Tahâret, 1.
[34] M6842 Müslim, Zikir, 28; T3466 Tirmizî, Deavât, 59.
[35] NM1851 Hâkim, *Müstedrek*, II, 706 (1/503)
[36] M7500 Müslim, Zühd, 64.

tatlı her şeyden dolayı Allah'a hamdi terk etmemelidir. Çünkü bu, insan olmanın ve kulluğun bir gereğidir.

Yüce Allah Sevgili Peygamberinin şahsında bizlere, *"Rabbini hamd ile an, secde edenlerden ol ve ölüm gelinceye kadar Rabbine kulluk et."*[37] buyurmakta ve bizlere şöyle hamdetmeyi öğretmektedir: *"Hidayetiyle bizi (bu nimete) kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi biz doğru yolu bulamazdık."*[38]

[37] Hıcr, 15/98-99.
[38] A'râf, 7/43.

SALVELE
YÜCE RESÛL'E SALÂT ve SELÂM

حَدَّثَنَا الحَكَمُ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي لَيْلَى قَالَ: لَقِيَنِي كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ فَقَالَ: أَلاَ أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً؟ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ عَلَيْنَا فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَلِمْنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ، فَكَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ؟ قَالَ: "قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ. اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ."

Hakem'in işitip bize naklettiğine göre,
Abdurrahman b. Ebû Leylâ şöyle demiştir:
"Kâ'b b. Ucre, benimle karşılaşınca, 'Sana bir hediye vereyim mi?'
dedi (ve şöyle devam etti): 'Bir gün Peygamber (sav) yanımıza geldi.
Biz, 'Ey Allah'ın Resûlü! Sana nasıl selâm vereceğimizi öğrendik. Peki,
sana nasıl salavât getireceğiz?' dedik. Allah Resûlü de şöyle buyurdu:
'Allah'ım! Muhammed'e ve Muhammed ailesine, tıpkı İbrâhim ailesine rahmet eylediğin gibi rahmet et. Şüphesiz sen, övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın. Allah'ım! Muhammed'e ve Muhammed ailesine, tıpkı İbrâhim ailesine bereket ihsan ettiğin gibi bereket ihsan eyle! Şüphesiz sen övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın.' deyin."

(B6357 Buhârî, Deavât, 32; M908 Müslim, Salât, 66)

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ: "أَوْلَى النَّاسِ بِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ عَلَيَّ صَلاَةً."

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: "الْبَخِيلُ الَّذِي مَنْ ذُكِرْتُ عِنْدَهُ فَلَمْ يُصَلِّ عَلَيَّ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: "لاَ تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قُبُورًا وَلاَ تَجْعَلُوا قَبْرِي عِيدًا وَصَلُّوا عَلَيَّ فَإِنَّ صَلاَتَكُمْ تَبْلُغُنِي حَيْثُ كُنْتُمْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ صَلَّى عَلَيَّ وَاحِدَةً صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ عَشْرًا."

Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü insanların bana en yakını, bana en çok salavât getirendir."*

(T484 Tirmizî, Vitr, 21)

Ali b. Ebû Tâlib'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cimri, yanında anıldığım hâlde bana salavât getirmeyen kimsedir."*

(T3546 Tirmizî, Deavât, 100)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Evlerinizi kabirlere çevirmeyin. Benim kabrimi de bayram yeri hâline getirmeyin. Bana salavât getirin. Çünkü nerede olursanız olun, salavâtınız bana ulaşır."*

(D2042 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96, 97)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bana bir kez salavât getirene Allah on kez salavât getirir (rahmet eyler)."*

(M912 Müslim, Salât, 70)

Bir gün Resûlullah (sav) ashâbı ile birlikte Mescid-i Nebevî'de otururken içeri bir adam girdi. Hadislerde adı belirtilmeyen bu zât yalnız başına namaz kıldıktan sonra *"Allahümmağfir lî verhamnî* (Allah'ım, beni bağışla ve bana merhamet eyle!)" diye dua etmeye başladı.[1] Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Bu adam acele etti."* buyurdu. Sonra adamı yanına çağırdı. Ona veya yanında oturan ashâbına şöyle buyurdu: *"Biriniz dua edeceği zaman önce Yüce Rabbine hamd ve senâ etmekle başlasın, sonra Peygamber'e salât getirsin. Daha sonra da dilediği şekilde dua etsin."*[2] Bu tavsiyelerden sonra, dua âdâbına uyarak Allah'a şükredip O'nu yücelten, Hz. Peygamber'e salavât getiren başka bir sahâbîyi gördü. Onun bu hâlini takdir ederek, *"Dua et kabul edilir, iste verilir."* buyurdu.[3] Çünkü her işin olduğu gibi duanın da bir âdâbı ve usulü vardı. Kişi, evvela kendisinden bir şey isteyeceği ve yardımını niyaz edeceği Allah'a saygısını sunmalı, O'na lâyık olduğu şekilde hamd ü senâ etmeli, O'nun huzurunda kendisine şefaat edecek olan Hz. Peygamber'e salât ü selâm getirmeliydi.

Bu iki hadiste, dua esnasında Allah'a hamdetmenin ve Resûlü'ne salavât getirmenin altı çizilmektedir. Dua, rahmet ve mağfiret anlamına gelen "salât" ile esenlik ve barış anlamındaki "selâm" kelimelerinden oluşan "salât ü selâm", "salavât getirme" yahut kısaca "salvele" tabiriyle ifade edilir. Değişik lafız ve mânâlarla gelen salavât çeşitleri içerisinde, kültürümüzde en yaygın olanları "aleyhi's-selâm" "aleyhi's-salâtü ve's-selâm" veya "sallallâhu aleyhi ve sellem" cümleleridir. Peygamber Efendimize bu tür ifadelerle salavât getirmek, ona olan bağlılığı teyit etme, ona karşı en derin sevgi ve hürmeti arz etme anlamına gelir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'ın müminlere salavâtından bahsedilmektedir.[4] Aynı şekilde Resûlullah'ın salavâtından da söz edilmekte[5] ve ondan müminlere salât getirmesi istenmektedir.[6] Bir başka âyette ise *"Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât getirin ve tam bir teslimiyetle selâm verin."*[7] buyrulmaktadır.

[1] T3476 Tirmizî, Deavât, 64.
[2] D1481 Ebû Dâvûd, Vitr, 23, T3477 Tirmizî, Deavât, 64.
[3] N1285 Nesâî, Sehiv, 48.
[4] Bakara 2/157, Ahzâb 33/43.
[5] Tevbe, 9/99
[6] Tevbe, 9/103
[7] Ahzâb, 33/56.

Geleneksel yoruma göre, salavât Allah'tan rahmet, meleklerden istiğfar ve müminlerden dua demektir. Biraz daha açacak olursak, Allah'ın Peygamberine salât getirmesi, onu övme, tebrik etme, arındırma, destekleme, rahmet ve mağfiret etme; meleklerin salât getirmesi, dua ve istiğfar dileme; müminlerin salavât getirmeleri ise dua etme, övme, tebrik etme, onun için rahmet, bereket ve merhamet dileme anlamlarına gelmektedir.[8]

Kur'an âyetlerinde açıkça belirtildiği gibi, Hz. Peygamber, ümmetine çok düşkün, son derece şefkatli ve merhametlidir.[9] Onun duası, müminler için sükûnet ve huzur kaynağıdır.[10] Zira insanların hidayet bulması için kendini harap edecek kadar çalışıp çabalayan Allah Resûlü[11] müminlere kendi canlarından daha yakındır.[12]

Rahmet Elçisi, hayatı boyunca aile bireyleri olarak gördüğü müminleri korumak için çaba göstermiş, tehlikelere karşı kol kanat germiş, hatta olabilecek bazı fitnelere de işaret etmiştir.[13] Gece ateş yakan kimsenin ateşe üşüşen böceklerle kelebekleri kurtarmaya çalıştığı gibi, cehenneme gitmemeleri için âdeta kuşaklarından tutup ümmetini engellemeye çalışmış,[14] onlar için rahmet, huzur ve bereket kaynağı olan duasını esirgememiştir.[15] Hesabın verileceği, o zorlu mahşer gününde de Yüce Mevlâ'nın huzurunda secdeye kapanıp yalvaracağını, kendisine ne istediği sorulunca da, *"Yâ Rabbi, ümmetim, ümmetim!"* diyerek inananların affını dileyeceğini belirtmiştir.[16]

Kendisini zaman, mekân, renk ve kültür farkı gözetmeksizin iman eden her müminin dünya ve âhiretteki en yakını olarak tanıtmış,[17] gerçek velisinin ancak Allah ve salih müminler olduğunu[18] ifade etmiştir. Resûl-i Kibriyâ bu şekilde bütün müminlerle irsî akrabalığın ötesinde, tarifi zihinleri zorlayan bambaşka bir yakınlık; rahmet, bereket ve iman yakınlığı kurmuştur. Kutlu Nebî'ye inananların da onun velâyet ve yakınlığını kabul etmeleri, sevgi ve saygı göstermeleri mümin olmanın bir gereği olmuştur.[19] Hz. Peygamber'in Müslümanlar için güzel bir örnek, onların önünde aydınlatıcı bir kandil olduğunu haber veren Allah Teâlâ[20] müminlerden ona salât ü selâm getirmelerini istemiştir.[21]

Hayatlarını Hz. Peygamber'in öğretileri ile şekillendiren, ona bağlılıklarını, saygı ve hürmetlerini her vesileyle gösteren sahâbîler, bunun ötesini de talep etmişlerdi. Sevgilerini, saygılarını sürekli ifade edebilecekleri, gönüllerinde yakınlık hissi uyandıracak ve her an Allah Resûlü ile duygusal bir iletişim kurmalarına imkân sağlayacak bir vasıta arıyorlardı. Birçok konuda danıştıkları, görüş aldıkları Hz. Resûl'e bunun nasıl olacağını da sormuşlardı.

[8] RM12 Isfehânî, *Müfredât*, s. 870-871; LA28/2489 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXVIII, 2489.
[9] Tevbe, 9/128.
[10] Tevbe, 9/103.
[11] Kehf, 18/6.
[12] Ahzâb, 33/6.
[13] B7081 Buhârî, Fiten, 9.
[14] M5955 Müslim, Fedâil, 17, B6483 Buhârî, Rikâk, 26.
[15] B1006 Buhârî, İstiskâ, 2; D2606 Ebû Dâvûd, Cihâd, 78.
[16] B7510 Buhârî, Tevhîd, 36; M479 Müslim, Îmân, 326.
[17] B4781 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 1.
[18] B5990 Buhârî, Edeb, 14; M519 Müslim, Îmân, 366.
[19] B15 Buhârî, Îmân, 8.
[20] Ahzâb, 33/21, 45-46.
[21] Ahzâb, 33/56

Nitekim Ebû Mes'ûd el-Ensârî adıyla bilinen Ukbe b. Amr anlatıyor: "Bir gün Sa'd b. Ubâde'nin meclisinde otururken, Allah Resûlü yanımıza geldi. Beşîr b. Sa'd ona, 'Allah Teâlâ sana salât ü selâm getirmemizi emir buyurdu. Peki, sana nasıl salavât getireceğiz ey Allah'ın Resûlü?' diye sordu. Resûlullah bir süre sustu. Öyle ki bizler, 'Keşke Beşîr bu soruyu sormasaydı!' diye düşündük. Bir müddet sonra Resûlullah (sav), *'Allâhümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ salleyte alâ âli İbrâhîm. Ve bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ bârekte alâ âli İbrâhîm. İnneke hamîdün mecîd. (Allah'ım! Muhammed'e ve Muhammed ailesine, tıpkı İbrâhim ailesine rahmet eylediğin gibi rahmet et. Allah'ım! Muhammed'e ve Muhammed ailesine, tıpkı İbrâhim ailesine bereket ihsan ettiğin gibi bereket ihsan eyle! Şüphesiz sen övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın.) deyin. Selâm da, bildiğiniz gibidir.'* buyurdu."[22]

Hakkında hac esnasında başını tıraş ettirmek zorunda kaldığından dolayı fidye âyeti inen Kâ'b b. Ucre de[23] Allah Resûlü'nden öğrendiği salât ü selâm getirme şeklini bir hediye olarak tanımlamış ve bu güzel hediyeyi benzer lafızlarla arkadaşlarına aktarmıştır.[24] Bunun yanında Peygamber Efendimizin *"Allah'ım, İbrâhim ailesine rahmet ettiğin gibi, Muhammed'e, onun eşlerine ve neslinden gelenlere de rahmet et. Ve İbrâhim ailesini mübarek kıldığın gibi Muhammed'i, onun eşlerini ve neslinden gelenleri de mübarek kıl. Şüphesiz sen, övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın."* şeklinde salât ü selâm getirilmesini tavsiye ettiği de rivayet edilmiştir.[25]

Hz. Peygamber, ashâbına salavât getirme şekillerini öğrettiği gibi nerelerde ve nasıl salavât getireceklerini de öğretmiştir. Özellikle ibadetlerin en faziletlisi olan namazın[26] sonunda tahiyyâtın ardından salât ü selâm getirilmesini istemiştir. Allah Resûlü, *"Müezzini duyduğunuz zaman onun söylediklerini siz de söyleyin. Sonra bana salavât getirin. Çünkü kim bana bir kere salavât getirirse Allah ona on defa salavât getirir (merhamet eder). Sonra benim için Allah'tan 'vesile' isteyin. Çünkü vesile cennette öyle bir derecedir ki Allah'ın kulları arasından sadece bir kimseye nasip olur. Umarım ki o ben olurum. Benim için vesile dileyen kimseye şefaatim vacip olur."*[27] buyurmuştur. Yine mescide girerken ve çıkarken salavât getirerek, *"Rabbim günahlarımı bağışla, bana rahmet kapılarını aç."*[28] diye dua etmiş, böylece ümmetine örnek olmuştur. Hz. Peygamber cuma günlerinden söz ederken, *"...O günde bana çok salavât getirin, çünkü sizin salavâtınız bana arz olunur."*[29] buyurmuştur.

Peygamber Efendimizin tavsiyelerine uyan sahâbenin birçok münasebette ona salavât getirdikleri bilinmektedir. Abdullah b. Ömer Resûlu-

[22] M907 Müslim, Salât, 65; B6357 Buhârî, Deavât, 32
[23] Bakara, 2/196.
[24] M908 Müslim, Salât, 66.
[25] M911 Müslim, Salât, 69
[26] M252 Müslim, Îmân, 137.
[27] M849 Müslim, Salât, 11
[28] T314 Tirmizî, Salât, 117; HM26948 İbn Hanbel, VI, 283.
[29] D1047 Ebû Dâvûd, Salât, 200, 201; İM1085 İbn Mâce, İkâmet, 79

llah'ın (sav) kabri başında durmuş, salavât getirmiş, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e de dua etmişti.[30] Hz. Ömer Safâ ve Merve arasında sa'y yapılırken salavât getirilmesini istemişti.[31] Hz. Ali hutbeye Allah'a hamd ü senâ ve Resûlullah'a salavât ile başlar,[32] Ebû Hüreyre de cenaze namazında salât ü selâm getirirdi.[33]

Salât ü selâm getiren kişi Hz. Peygamber'i andığı gibi Allah'ı da hatırlar, kendilerine böyle yüce bir Peygamber gönderdiği için O'na şükreder. Bu şekilde Allah'ın emrini yerine getirerek Allah ve Resûlü ile iletişim hâlinde olur. Onları hatırlamanın mutluluğunu yaşar. Resûlullah (sav), *"Bana salât ve selâm getirin. Çünkü bu sizin için bir arınmadır."*[34] buyururken de salât ü selâmın bir arınma vesilesi olduğuna işaret etmişti. Bu şekilde zekâtı verilen malın temizlenip arındığı gibi Allah'ı ve Resûlü'nü anan, zikreden kişinin de günahlardan temizlenme imkânı bulacağını belirtiyordu.

Hz. Peygamber'e salavât getirmek, bir bakıma ona şükran borcumuzu yerine getirmek anlamına da gelir. Çünkü o, insanların hidayete erişmeleri için büyük çaba sarf etmiş ve sahâbeden itibaren tüm müminler ondan öğrendikleriyle bu bahtiyarlığa erişmiştir. Bu yüzdendir ki müminler, salavât getirirken Kutlu Nebî'nin ümmeti olduğunun farkında olurlar. Ona bağlı olmaktan, ona bağlılıklarını ve şükranlarını sunmaktan büyük haz ve mutluluk duyarlar.

Salavât getirmek, Allah Resûlü'ne duyulan sevginin ilânı, ona ve sünnetine bağlılığın bir göstergesidir. Sözlü ifadeler destek olma, bağlılığı anlatma veya sevgiyi ifade etmenin en önemli araçlarındandır. Ancak Resûlullah'a bağlanma, ona destek olma sadece sözlü ifadelere indirgenemez. Hz. Peygamber'in insanlara getirdiği mesaj gönüllere hitap ettiği gibi hayata, hayatın pratiğine de yönelikti. Onunla birlikte yaşayanlar fiilleri ve uygulamaları ile bunu yeterli bir şekilde yaptıktan sonra nasıl salavât getireceklerini sormuşlardı. Dolayısıyla salât ve selâmı sadece lafızlara hasretmek, bu şekilde uygulamak Hz. Peygamber'in ona yüklediği mânâyı ifade etmeye yetmez. Dil ile Allah Resûlü'ne salavât okumanın yanı sıra onun getirdiği vahyi desteklemek ve hayat boyunca yaşanır kılmak gerekir.

"Kıyamet günü insanların bana en yakını, bana en çok salavât getirendir."[35] hadisinden de ümmetinin kendisi ile kurduğu sıkı bağ anlaşılmalıdır. Şüphesiz onun sünnetini en çok rehber edinenler, önderliğine en iyi şekilde teslim olanlar, hayatları boyunca onun öğretilerine destek olan ve insanlara anlatmaya çalışan kişiler, ona en çok salavât getiren yani aradaki

[30] MU402 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 22.
[31] BS9426 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 152.
[32] HM1051 İbn Hanbel, I, 127.
[33] AV8/354 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VIII, 354.
[34] HM8755 İbn Hanbel, II, 364.
[35] T484 Tirmizî, Vitr, 21.

iman ve gönül bağını en samimi şekilde kuranlardır. Nitekim Peygamber Efendimizin kıyamet günü için Allah ve Resûlü'nün sevgisini hazırladığını söyleyen bir sahâbîye, *"Kişi sevdiğiyle beraberdir."*[36] buyurması, ayrıca inananlara cennete girmenin öncelikli yolunun Allah'a iman olduğunu[37] hatırlatması da bu yorumu desteklemektedir. Dolayısıyla sözlü ifadesine önem verilen salavâtın pratiğe dönük, hayatı şekillendiren bir yönü olduğu da ortaya çıkmaktadır.

İnsanların Allah'ı hatırlamaları nasıl sadece tekbir getirmeye indirgenemezse, O'nun Resûlü'ne salavât getirmeleri de bilinen "salvele" kalıplarına indirgenemez. Allah lâfzını dilden düşürmemek, tekbir getirmek; söz konusu kalıplardan biriyle salavât getirmek elbette önemlidir ve önemsenmelidir. Ancak Allah ve Peygamber sevgisi sadece bu lafızlara indirgenmemelidir. Bir rivayette bir araya geldiklerinde Allah'ı zikretmeyen ve peygamberlerine salavât getirmeyenler kınanmaktadır.[38] Burada esasen Allah'ın emirlerine ve peygamberinin ahlâkına aykırı söz ve eylemlerde bulunmanın, zikir ve salavâtlarda adı anılan Allah ve Resûlü'nü rahatsız edeceği ifade edilmektedir. Toplantılara salavât getirerek başlamak elbette güzel ve övülmesi gereken bir davranış ise de asıl salavât, o toplantıların Allah Resûlü'nün tavsiye ettiği ölçülere aykırı olmamasına dikkat etmek, onun koyduğu ölçüleri düşünerek onlara uygun ve olgun davranmaktır. Aynı şekilde, *"Yanında ismim anıldığı hâlde bana salavât getirmeyen kimsenin burnu yerde sürtünsün."*[39] *"Bana salavât getirmeyi unutan (terk eden) kişi cennet yolunu kaybeder."*[40] *"Cimri, yanında anıldığım hâlde bana salavât getirmeyen kimsedir."*[41] şeklinde gelen rivayetlerde yerilen kişilerin de Hz. Peygamber'in ismi anılınca bilinçli bir şekilde salavât getirmeyenler olduğu unutulmamalıdır.

Allah Resûlü, *"Evlerinizi kabirlere çevirmeyin. Benim kabrimi de bayram yeri hâline getirmeyin. Bana salavât getirin. Çünkü nerede olursanız olun, salavâtınız bana ulaşır."*[42] hadisinde kabrinin bayramların kutlandığı kalabalık ve şenlikli mekânlara çevrilmemesi için uyarıda bulunmuş, diğer bir hadiste ise kabrinin tapınağa çevrilmemesi için dua buyurmuştur.[43] Bunun yerine kendisine salavât getirilmesini isteyen Allah Resûlü elbette sünnetine uyan ve örnek hayat tarzını benimseyerek kendisiyle gönül bağını koparmayan müminlerden hoşnut olacaktır.

Hızla gelişen ve değişen hayatın akışı içerisinde önemli bir aidiyet işareti olan salât ü selâm, insanın öz benliğine yabancılaşıp kendini kay-

[36] T2385 Tirmizî, Zühd, 50; B6168 Buhârî, Edeb, 96.
[37] M194 Müslim, İmân, 93.
[38] T3380 Tirmizî, Deavât, 8.
[39] T3545 Tirmizî, Deavât, 100.
[40] İM908 İbn Mâce, İkâmet, 25.
[41] T3546 Tirmizî, Deavât, 100.
[42] D2042 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96, 97.
[43] MU419 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 24.

betmesine engel olur. Rabbü'l-âlemîn'in ve kutlu Elçi'nin mesajına yönelmesine yardımcı olur. Onun için Hz. Peygamber, *"Bana salât getirin, dua etmeye gayret gösterin ve 'Allâhümme salli alâ Muhammed ve alâ âli Muhammed' deyin."* buyurmuştur.[44] Peygamber Efendimiz tıpkı Allah'a hamdedip O'nu tesbih edene on misli sevap verileceğini belirttiği gibi[45] *"Bana bir kez salavât getirene Allah on kez salavât getirir (rahmet eyler)."* buyurmuştur.[46]

Sonuç olarak salavât, Allah Resûlü'ne karşı görevlerin hatırlanması için bir fırsat olduğu gibi âhirette onun şefaatini kazanmaya da bir vesiledir. Allah, risâlet görevini en iyi şekilde yerine getirdiği için Resûlü'ne övgü, tazim, lütuf ve ihsanda bulunmak için salât getirir. Melekler ona rahmet dilemek, onun şanını yüceltmek ve Allah'tan ona olan nimetini artırması için niyazda bulunmak üzere salavât getirirler. Müminler ise Son Peygamber'e sevgi ve bağlılıklarını arz etmek, ona saygı ve hürmetlerini ifade etmek ve kendisini model olarak benimsediklerini beyan etmek üzere salavât getirirler:

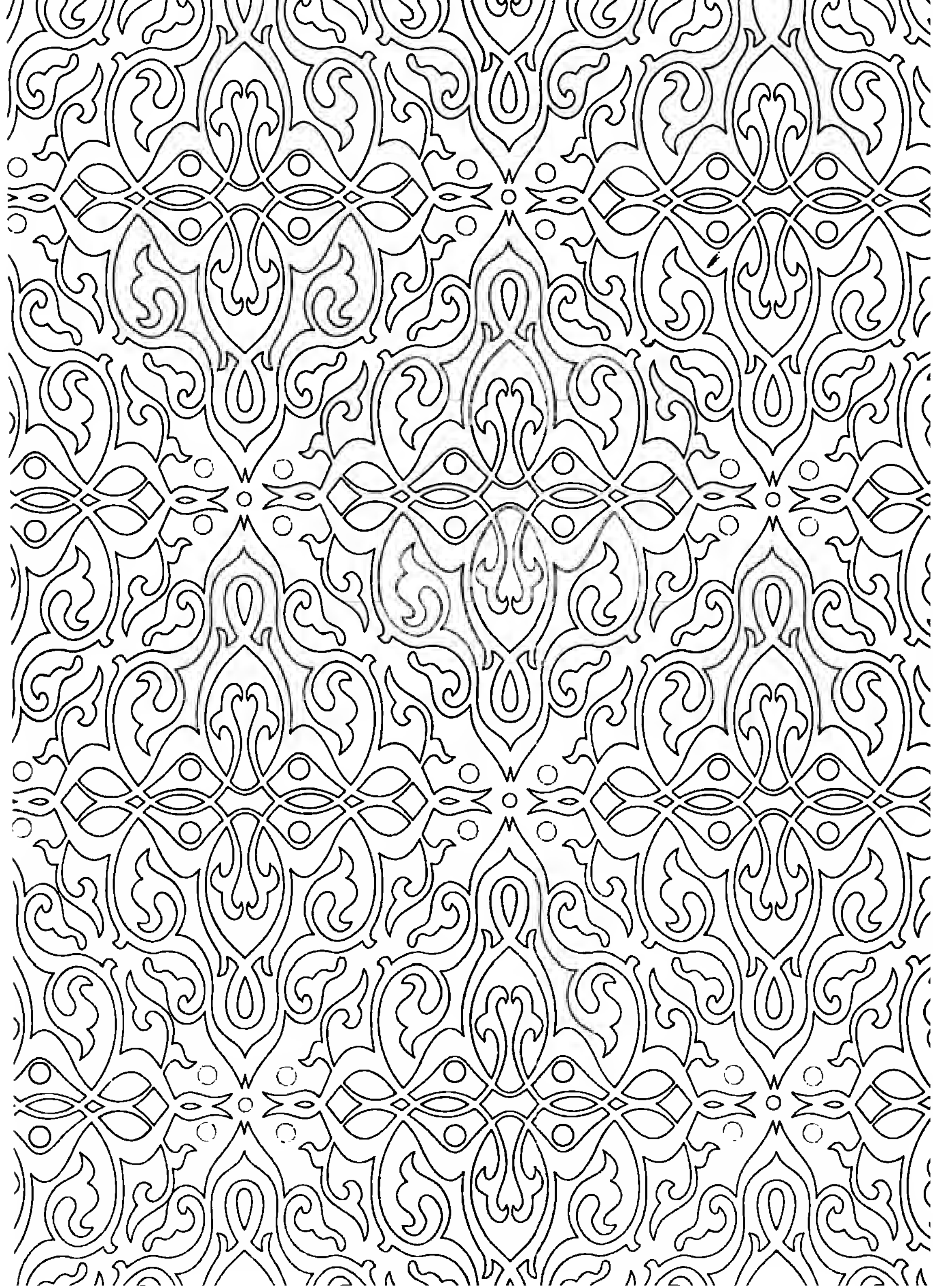
"es-Salâtü ve's-selâmü aleyke yâ Resûlallâh,
es-Salâtü ve's-selâmü aleyke yâ Nebiyyallâh
es-Salâtü ve's-selâmü aleyke yâ Habîballâh..."

[44] N1293 Nesâî, Sehiv, 52.
[45] T3470 Tirmizî, Deavât, 60
[46] M912 Müslim, Salât, 70

1. BÖLÜM

[redacted]

ALLAH
ÂLEMLERİN RABBİ

عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ أَنَّ الْمُشْرِكِينَ قَالُوا لِلنَّبِيِّ ﷺ :
يَا مُحَمَّدُ انْسُبْ لَنَا رَبَّكَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى "قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ
لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ."

Übey b. Kâ'b'ın naklettiğine göre; müşrikler
Hz. Peygamber'e (sav), "Yâ Muhammed! Rabbini bize tanıt." dediler.
Bunun üzerine Allah Tebâreke ve Teâlâ İhlâs sûresini indirdi:
"De ki, O Allah tektir, Allah Samed'dir. (O hiçbir şeye muhtaç değildir ama bütün varlıklar O'na muhtaçtır.) O, doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir."
(HM21538 İbn Hanbel, V, 133)

عَنِ ابْنِ عُمَرَ... أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُولُ إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي كَفَانِي وَآوَانِي وَأَطْعَمَنِي وَسَقَانِي وَالَّذِي مَنَّ عَلَيَّ فَأَفْضَلَ وَالَّذِي أَعْطَانِي فَأَجْزَلَ. الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ. اللَّهُمَّ! رَبَّ كُلِّ شَيْءٍ وَمَلِيكَهُ وَإِلَهَ كُلِّ شَيْءٍ أَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ."

عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرٍ فَكُنَّا إِذَا عَلَوْنَا كَبَّرْنَا فَقَالَ: "ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ فَإِنَّكُمْ لاَ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلاَ غَائِبًا، تَدْعُونَ سَمِيعًا بَصِيرًا قَرِيبًا."

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ [الأَنْصَارِيِّ] قَالَ: كُنْتُ أَضْرِبُ مَمْلُوكًا لِي فَسَمِعْتُ قَائِلاً مِنْ خَلْفِي يَقُولُ: اعْلَمْ أَبَا مَسْعُودٍ اعْلَمْ أَبَا مَسْعُودٍ فَالْتَفَتُّ فَإِذَا أَنَا بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "لَلَّهُ أَقْدَرُ عَلَيْكَ مِنْكَ عَلَيْهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَأْمُرُنَا إِذَا أَخَذَ أَحَدُنَا مَضْجَعَهُ أَنْ يَقُولَ: "اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ وَرَبَّ الأَرَضِينَ وَرَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ فَالِقَ الْحَبِّ وَالنَّوَى وَمُنْزِلَ التَّوْرَاةِ وَالإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ كُلِّ ذِي شَرٍّ أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهِ أَنْتَ الأَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الآخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ وَالظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ شَيْءٌ وَالْبَاطِنُ فَلَيْسَ دُونَكَ شَيْءٌ."

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sav) yatağına yattığı zaman şöyle dua ederdi. *"Bana yeten, beni barındıran, beni yediren ve içiren, bana iyilik edip (iyiliğini) arttıran, bana nimet verip (nimetini) bollaştıran Allah'a hamdolsun. Her hâl ve durumda Allah'a hamdolsun. Her şeyin Rabbi, hükümdarı ve ilâhı olan Allah'ım! Cehennemden sana sığınırım."*

(D5058 Ebû Dâvûd, Edeb, 97, 98)

Ebû Musa (el-Eş'arî) anlatıyor: Bir yolculuk esnasında Hz. Peygamber (sav) ile beraberdik. Her bir tepeye çıktığımızda (yüksek sesle) tekbir getiriyorduk. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Kendinize gelin! Siz sağır olan ve burada bulunmayan birisine seslenmiyorsunuz. (Bilakis) Her şeyi işiten, gören ve çok yakın olan Allah'a sesleniyorsunuz."*

(B7386 Buhârî, Tevhîd, 9)

Ebû Mes'ûd (el-Ensârî) anlatıyor: Bir gün kölemi dövüyordum ki arkamdan birisi şöyle seslendi: *"Şunu iyi bil Ebû Mes'ûd!"* Bir de döndüm baktım ki Resûlullah (sav) bana şöyle söylüyor: *"Şunu iyi bil Ebû Mes'ûd! Allah'ın sana karşı gücü, senin bu köleye karşı olan güç ve kuvvetinden çok daha fazladır."*

(T1948 Tirmizî, Birr, 30)

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor: Resûlullah (sav), herhangi birimiz yatağına yattığında şöyle dua etmesini bize emrederdi. *"Allah'ım! Göklerin ve yerlerin Rabbi! Rabbimiz, her şeyin Rabbi! Tane ve çekirdeği çatlatıp yaran! Tevrat, İncil ve Kur'an'ı indiren! Her türlü kötülük sahibinin şerrinden sana sığınırım. Onu perçeminden tutan (kudreti altında bulunduran) sensin. Sen Evvel'sin, senden önce hiçbir şey yoktur. Sen Âhir'sin, senden sonra da hiçbir şey olmayacaktır. Zâhir (varlığı delillerle apaçık olan) sensin, varlığı seninkinden daha aşikâr hiçbir şey yoktur. Bâtın (mahiyeti idrak edilemeyen, zâtı insanlar için gizli olan) sensin. Senin mahiyetinden daha gizli olan hiçbir şey yoktur."*

(T3400 Tirmizî, Deavât, 19; M6889 Müslim, Zikir, 61)

İnsanoğlu kendisini yoktan var eden ve kendisine sayısız nimet bahşeden Yüce Yaratıcı'nın zâtını ve mahiyetini hep merak etmiş; âyetleriyle, eserleriyle ve sıfatlarıyla bütün varlık âlemini kuşattığı hâlde O'nun zâtı ve mahiyeti hakkında daha fazla bilgi edinmeye çalışmıştır. Bu nedenle de Allah Teâlâ hakkında çeşitli sorular üretmiştir. Birtakım tereddütlere yol açan bu tip soruların insan zihnine takılacağını bilen Sevgili Peygamberimiz, bu konuda ashâbını uyarmış ve böylesi sorulara muhatap olduklarında, *"Allah birdir, hiçbir şeye muhtaç değildir, fakat her şey O'na muhtaçtır, O doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun bir dengi de yoktur."* demelerini istemiş, sonra da bu sorularla zihinlerini meşgul eden şeytandan, *"Eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm"* diyerek Allah'a sığınmalarını[1] emretmiştir. Nitekim bir kişi Ebû Hüreyre'ye gelerek "Allah bizi yarattı, peki Allah'ı kim yarattı?" diye sormuş, o bu sorudan rahatsız olmuş ve "Allah tektir ve Samed'dir. O doğurmadı ve doğmadı. Hiçbir şey O'na denk değildir." açıklamasını yapmıştır.[2] Çünkü Yüce Allah yaratılan varlıklara ve insana hiçbir şekilde benzemez. O'nun eşi ve benzeri yoktur. O bir anne ve babadan doğmamış, doğurmamıştır. O, var olmak ve varlığını devam ettirebilmek için başkalarına muhtaç da değildir. Sonradan yaratılan varlıklara has olan yeme, içme, uyuma, yorulma ve üreme gibi fiiller O'nun için söz konusu değildir. Bu bağlamda Sevgili Peygamberimiz her müminde doğru bir Allah tasavvuru oluşsun diye Kur'an'da bir âyeti; Âyetü'l-kürsî'yi vird edinmemizi murad etmiştir:[3] *"Allah, O'ndan başka tanrı olmayan, kendisini uyuklama ve uyku tutmayan, diri, her an yaratıklarını gözetip durandır. Göklerde ve yerde olan ancak O'nundur. O'nun izni olmadan katında şefaat edecek kimdir? Onların işlediklerini ve işleyeceklerini bilir, dilediğinden başka, ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar. Hükümranlığı gökleri ve yeri kaplamıştır, onların gözetilmesi O'na ağır gelmez. O, yücedir, büyüktür."*[4]

Allah'ın bir tek ilâh olduğunu yani kendisinden başka ilâh olmadığını kavrayamayan Mekke müşriklerine, Hz. Ömer'in Müslüman olması çok ağır gelmişti. Bu gelişme karşısında önlem almak için topla-

[1] D4722 Ebû Dâvûd, Sünne, 18.
[2] HM9015 İbn Hanbel, II, 388.
[3] T2879 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 2.
[4] Bakara, 2/255.

nıp, Peygamberimizin amcası Ebû Tâlib'e geldiler ve "Kardeşinin oğlu ile aramızda hüküm ver." dediler. Bunun üzerine Ebû Tâlib, Peygamberimizi çağırttı ve ona, "Bunlar senin kavmindendir. Senden mutedil olmanı istiyorlar. Kavminin üstüne fazla gitme." dedi. Peygamberimiz ne istediklerini sorduğunda, onlar "Bizimle ve ilâhlarımızla uğraşmayı bırak, biz de senin ilâhını ve senin peşini bırakalım." dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Söylediğiniz takdirde Araplara hâkim olacağınız, Arap olmayanları da egemenliğiniz altına alacağınız bir sözü söyler misiniz?"* dedi. Bunu duyan Ebû Cehil, "Babana rahmet, elbette onu hatta on katını bile söyleriz." dedi. Peygamberimiz, öyleyse *"Allah'tan başka ilâh yoktur, sözünü söyleyin."* buyurdu. Müşrikler, bunu söylemekten kaçınıp oradan gitmek üzere ayağa kalktılar ve "Bu, ilâhları bir tek ilâh mı yapıyor? Bir tek ilâh, bütün mahlûkatı nasıl kuşatır (onları idare etmeye nasıl yeter)?" diye söylendiler. Bu olay üzerine şu âyet-i kerimeler nâzil oldu:[5] *"Kâfirler, kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar ve şöyle dediler: Bu, yalancı bir sihirbazdır. İlâhları bir tek ilâh mı yaptı? Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!"*[6] Onların Allah'ın tek bir ilâh olması karşısındaki bu şaşkınlıklarına Allah (cc) şöyle mukabelede bulunur: *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki, arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir."*[7]

Evet, Allah ancak bir tek Tanrı'dır, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde olanlar da yerde olanlar da O'nundur.[8] O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır, her şeyi hakkıyla bilendir.[9] Ve O Allah ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. Mülkün sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir.[10] Hiçbir kimse O'na denk değildir.[11] Hiçbir varlığa hiçbir şekilde muhtaç değildir.[12] O, tüm varlıkları beslediği hâlde beslenmeye ihtiyaç hissetmez.[13] Bâkî kalacak olan yalnızca O'dur.[14] O, yücedir, uludur.[15] O, her türlü övgüye lâyık olan, şan ve şeref sahibidir.[16] O, hayat veren, sonra öldürecek olan, daha sonra da tekrar diriltecek olandır.[17] O, tektir.[18] O, her şeyi ölçü ile yapıp yönlendirendir.[19] O, yarattığı her şeyi iyi, güzel ve sağlam yapandır.[20] O, en doğru sözlü olandır.[21] O, uyumaz, zaten O'na uyumak da yakışmaz.[22] O, iyidir, güzeldir. İyiliği ve güzelliği sever. O, (isim, sıfat ve filleri itibariyle) temizdir, temizliği sever.[23]

[5] KC15/62 Kurtubî, *Tefsîr*, XV, 62
[6] Sâd, 38/4-5.
[7] Enbiyâ, 21/ 22
[8] Nisâ, 4/171.
[9] En'âm, 6/101
[10] Haşr, 59/23.
[11] İhlâs, 112/4.
[12] Ankebût, 29/6.
[13] En'âm, 6/14.
[14] Rahmân, 55/26-27
[15] Bakara, 2/255
[16] Hûd, 11/73.
[17] Hac, 22/66.
[18] İhlâs, 112/1
[19] A'lâ, 87/3.
[20] Secde, 32/7.
[21] Nisâ, 4/87.
[22] M445 Muslim, İmân, 293.
[23] T2799 Tirmizî, Edeb, 41.

Âyet ve hadislerde bu şekilde anlatılan Cenâb-ı Hak, Sevgili Peygamberimiz tarafından *"Çok bağışlayan, hükmünde galip olan, yerin, göklerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbi olan, mağlup edilemeyen ve daima galip olan bir tek Allah'tan başka ilâh yoktur."*[24] şeklinde tanıtılmıştır. Hz. Peygamber, Rabbine şükranlarını ifade ederken de *"Bana yeten, beni barındıran, beni yediren ve içiren, bana iyilik edip (iyiliğini) arttıran, bana nimet verip (nimetini) bollaştıran Allah'a hamdolsun. Her hâl ve durumda Allah'a hamdolsun. Her şeyin Rabbi, hükümdarı ve ilâhı olan Allah'ım! Cehennemden sana sığınırım."*[25]

"Allah'ım! Sen bütün noksanlıklardan uzaksın, tertemizsin, Cebrail ve meleklerin Rabbisin." buyurmuştur.[26]

İnsan kendisini yaratan Yüce Allah'ın sadece zâtını ve mahiyetini değil, kendisine yakın olup olmadığını, O'nu aradığında nerede bulabileceğini, O'na seslendiğinde sesini işitip işitmeyeceğini de hep merak etmiştir. Böylesi bir meraktan olsa gerek, bir gün bir bedevî Hz. Peygamber'e gelerek "Rabbimiz bize yakın mıdır; O'na gizlice mi seslenelim? Yoksa uzak mıdır; O'na bağırarak mı seslenelim?" diye sormuş,[27] bunun üzerine Cenâb-ı Zü'l-Celâl, *"Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara), ben çok yakınım. Bana dua ettiğinde ona karşılık veririm."*[28] diyerek mukabelede bulunmuştur. *"Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görür."*[29] *"Biz insana şah damarından daha yakınız."*[30] âyetleriyle de Yüce Mevlâ, kullarına yakın olduğunu açıkça ifade etmiştir. Allah Resûlü de Hayber fethi dönüşünde her bir tepeyi aştıklarında yüksek sesle tekbir getiren arkadaşlarını uyarmış, *"Kendinize gelin! Siz sağır olan ve burada bulunmayan birisine seslenmiyorsunuz. (Bilakis) Her şeyi işiten, gören ve çok yakın olan Allah'a sesleniyorsunuz."*[31] buyurarak Cenâb-ı Hakk'ın insana çok yakın olduğunu hatırlatmıştır. Hz. Peygamber ayrıca, Allah'ın, kulun zannettiği/tasavvur ettiği gibi olduğunu ve dua edenin duasına mutlaka icabet edeceğini haber vermiştir.[32]

Kullarına yakın olan ve onları kuşatan Yüce Mevlâ, onların her hâlinden haberdar olduğunu, hatta gizli konuşmalarını bile bildiğini vurgulamıştır: *"Onlar, bizim onların sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmeyeceğimizi mi sanıyorlar?"*[33] *"(Habibim!) De ki: 'İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklerde ve yerde olanları da bilir."*[34] Hatta bırakın içinizden geçenleri ve yapıp ettiklerinizi bilmesini, gaybı da yalnızca Allah bilir. *"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir."*[35]

[24] NS7688 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Ta'bîr, 17.
[25] D5058 Ebû Dâvûd, Edeb, 97, 98.
[26] M1091 Müslim, Salât, 223.
[27] İT1/506 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 506.
[28] Bakara, 2/186.
[29] Hadîd, 57/4.
[30] Kâf, 50/16.
[31] B7386 Buhârî, Tevhîd, 9.
[32] T2388 Tirmizî, Zühd, 51
[33] Zuhruf, 43/80.
[34] Âl-i İmrân, 3/29.
[35] En'âm, 6/59.

İnsana bu derece yakın olan, hatta onun gönlünden geçirdiklerini bile hakkıyla bilen Yüce Yaratıcı'yı gerçek mânâda tanımadıkları anlaşılan ikisi Sakîf kabilesinden biri Kureyş'ten üç kişi bir gün Kâbe'nin yanı başında tartışmaya başlamışlardı. Biri, "Ne dersiniz? Allah konuştuklarımızı işitiyor mu?" diye sordu. Diğeri, "Sesli konuşursak işitir; değilse işitmez." diye karşılık verdi. Öteki de, "Açık konuştuğumuzda işitiyorsa, gizli konuştuğumuzda da mutlaka işitir." diye müdahale etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Fussilet sûresinin 22. âyetini indirdi: "*Ve siz günahları işlerken kulaklarınızın, gözlerinizin, derilerinizin aleyhinizde şahitlik edeceklerini ümit etmiyor, onlardan hiçbir şeyinizi gizlemiyordunuz ve hatta sanıyordunuz ki, yaptıklarınızın pek çoğunu Allah bile bilmez.*"[36]

Her şeyi yaratan Yüce Mevlâ, mülkün de gerçek sahibidir: "*Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır.*"[37] Mülkü dilediğine verir, dilediğinden geri alır. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltır. Her türlü iyilik O'nun katındandır.[38] Hiçbir şey O'nun mülkünü artırmadığı gibi, hiçbir şekilde eksiltmez de.[39] Nitekim Allah'ın mülkünün sınırsızlığını anlatmak isteyen son Elçisi, O'nun cömertliğine vurgu yapmış[40] ve "*Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günden beri bahşettiği nimetleri görmüyor musunuz? Şüphesiz bunca harcama O'nun elindeki nimetlerden hiçbir şey eksiltmemiştir.*"[41] buyurmuştur.

Kullarına ikram etme konusunda son derece cömert olan Allah, diğer taraftan onların günah işlemelerine, haramlara yaklaşmalarına da asla rıza göstermez: "*Müminleri Allah'tan daha fazla fenalıklardan koruyan kimse yoktur. Müminlerin en büyük koruyucusu olduğu için Allah, açık gizli bütün çirkin işleri haram kılmıştır.*"[42] Hiç şüphesiz haram ve helâllerin apaçık ortaya konması da[43] Allah'ın müminleri korumasının bir tezahürüdür.

O, hata yapana tevbe kapısını devamlı açık tutandır. Hatta Peygamberimizin anlattığına göre, günahkâr bir kulun pişman olarak tevbe edip kendisine yönelmesine, ıssız bir çölde devesini kaybedip daha sonra devesini tüm eşyalarıyla birlikte bulan kimsenin sevinmesinden daha çok sevinir.[44] Çünkü O, çok affeden, çok bağışlayandır.[45] Bunun içindir ki, Allah Resûlü ümmetinden şu kelimelerle dua etmelerini istemiştir: "*Allah'ım! Sen affedicisin, Kerîm'sin, affı seversin, beni affet.*"[46]

Diğer taraftan tüm dertlerin devası, tüm hastalıkların şifası O'ndandır. Derde duçar olanlara deva veren, hastalıkların pençesinde boğuşanlara şifa verendir O.[47] Ayrıca boynu bükük bir kulun el açarak yaptığı duaya icabet etmemekten, kendisine açılan elleri boş çevirmekten hayâ edendir O: "*Şüp-*

[36] T3248 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 41.
[37] Nisâ, 4/131.
[38] Âl-i İmrân, 3/26.
[39] T2495 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 48
[40] T2799 Tirmizî, Edeb, 41.
[41] B7411 Buhârî, Tevhid, 19.
[42] B4637 Buhârî, Tefsir, (A'râf) 1.
[43] D3329 Ebû Dâvûd, Büyû', 3
[44] T2498 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 49.
[45] Hac, 22/60.
[46] T3513 Tirmizî, Deavât, 84
[47] B5675 Buhârî, Merdâ, 20.

hesiz sizin hayâ ve kerem sahibi Rabbiniz, kendisine el açıp yalvaran kulunun ellerini boş çevirmekten hayâ eder."[48] Daha da ötesi bahşettiği bütün bu lütuflar karşısında kullarının tüm azgınlıklarına, haddi aşmalarına, densizliklerine sabredendir O. *"Hiçbir kimse (kendisi hakkında) duyduğu eza verici isnad ve iftiralara Allah'tan daha sabırlı değildir. (Kâfirler ve müşrikler) Allah'a oğul isnad ederler de Allah yine de onlara afiyet ihsan edip, rızık verir."*[49]

O, kalplere de hükmeder, kalpleri evirip çevirir. Nitekim Ümmü Seleme'ye, "Ey müminlerin annesi! Resûlullah'ın senin yanında olduğu zaman en çok yaptığı dua ne idi?" diye sorduklarında, şu duayı aktarmıştır: *"Ey kalpleri bir hâlden bir hâle çeviren Rabbim, benim kalbimi dinin üzere sabit kıl."* Ümmü Seleme anlatmaya devam ederek şöyle demiştir: Ben kendisine: "Ey Allah'ın Resûlü! Niçin bu duayı yapıyorsunuz?" diye sordum. Hz. Peygamber *"Herkesin kalbi Allah'ın parmakları arasındadır. Dilediğini düzeltir, düzgün yola koyar, dilediğini ise kalbini kaydırarak yoldan çıkarır."* cevabını verdi ve Sonra Âl-i İmrân sûresinin 8. âyetini okudu: *"O derin kavrayış sahipleri şöyle yakarırlar: Ey Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi bu gerçeklerden bir daha saptırma, katından bize rahmet ver; şüphesiz bağışı en çok olan sensin sen."*[50]

O, çok güçlü ve kuvvetlidir.[51] O'nun gücünün sınırı yoktur. O'nun için her şey kolaydır. *"O bir şeyi dilediği zaman ona 'Ol!' der ve o da oluverir."*[52] Ebû Mes'ûd el-Ensârî (ra) şöyle anlatıyor: Bir gün kölemi dövüyordum ki arkamdan birisi şöyle seslendi: *"Şunu iyi bil Ebû Mes'ûd!"* Bir de döndüm baktım ki Resûlullah (sav) bana şöyle söylüyor: *"Şunu iyi bil Ebû Mes'ûd! Allah'ın sana karşı gücü, senin bu köleye karşı olan güç ve kuvvetinden çok daha fazladır."*[53] Allah'ın gücüne dikkat çeken Hz. Peygamber'e bir Yahudi gelip şöyle demişti: "Yâ Muhammed! Allah gökleri bir parmağında, yer tabakalarını bir parmağında, dağları bir parmağında, bütün ağaçları bir parmağında, öbür mahlûkları da bir parmağında tutar. Sonra, 'Melik ancak benim (bütün kâinatın hükümdarı benim).' diye seslenir." Bu sözü işiten Resûlullah, azı dişleri görülünceye kadar güldü. Sonra da *"Allah'ın gücünü, kadrini O'na lâyık olacak bir surette hakkıyla takdir edemediler."*[54] âyetini okudu.[55] Dünyada gücünün ve kudretinin sınırı olmayan Allah (cc) kıyamet gününün de sahibi ve tek hâkimidir.[56] *"O, gökleri ve yeri hak (ve hikmet) ile yaratandır. 'Ol!' dediği gün her şey oluverir. O'nun sözü gerçektir. Sûr'a üflendiği gün de hükümranlık O'nundur. Gizliyi ve açığı bilendir, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır."*[57]

[48] İM3865 İbn Mâce, Dua, 13
[49] B7378 Buhârî, Tevhîd, 3
[50] T3522 Tirmizî, Deavât, 89.
[51] Bakara, 2/20.
[52] Yâsin, 36/82.
[53] T1948 Tirmizî, Birr, 30
[54] En'âm, 6/91.
[55] B7414 Buhârî, Tevhîd, 19
[56] Fâtiha, 1/3
[57] En'âm, 6/73.

Hz. Peygamber, din gününün sahibi olan Allah Teâlâ'nın, kıyamet gününde insanları mahşer meydanında toplayıp, *"İşte melik benim! Hani yeryüzünün melikleri nerede?"* diye hitap edeceğini bildirmiştir.[58] Bu sahneye dikkat çeken Sevgili Peygamberimiz, *"Sizden her bir kimseyle Rabbi, arada bir tercüman ve Rabbini görmesini engelleyen bir perde olmaksızın konuşacaktır."*[59] müjdesini vermiştir.

O, âdildir, adaletle hükmedendir.[60] Asla kullarına karşı zalim değildir. Hiçbir zaman zulmetmez.[61] Bunun için kötülük yapanlara yaptıkları kadar ceza verecektir.[62] Ancak kulları kendi kendilerine yazık etmişlerdir.[63] O'nun adalet terazisi hep kullarının lehine ağır basmaktadır. Bu nedenle *"Kim bir iyilik getirirse ona bundan daha hayırlı karşılık vardır. Kim bir kötülük getirirse, o kötülükleri işleyenler, ancak yaptıkları kadar ceza görürler."*[64] buyurmaktadır.

O, kullarına karşı son derece şefkatli,[65] merhametli, merhamet edenlerin de en merhametlisidir.[66] O'nun merhameti gazabını geçmiştir.[67] O, yaptıkları yüzünden insanları hemen cezalandırmayıp, akıllarını başlarına almaları için onlara mühlet verendir. Eğer yaptıkları hata, kusur ve isyanlardan dolayı onları hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı kalmazdı.[68] Kullarına olan şefkat ve merhameti nedeniyle O, kulun işlediği kötülükleri, günahları, ayıpları ve kusurları örter, onları gizler.[69] Allah'ın merhameti o kadar geniş, o kadar kuşatıcıdır ki, Sevgili Peygamberimiz bu durumu şu sözleriyle açıklamıştır: *"Allah, rahmeti yüz parça yaratmış, doksan dokuzunu kendi katında tutmuş, yeryüzüne sadece bir parçasını indirmiştir. İşte bütün mahlûkat bu bir parça merhametle birbirlerine acırlar. Bir hayvan bile (bu bir parçacık rahmetin eseri olarak yavrusunu emzirirken) üzerine basarım endişesiyle ayağını kaldırır."*[70]

O'nun azabı, hak edenler için çok şiddetli, cezalandırması çok çetindir.[71] Buna dikkat çekmek için Yüce Mevlâ şu ifadeleri kullanmıştır: *"Onu (Allah'ın azabını) gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir hâlde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir. Fakat Allah'ın azabı çok dehşetlidir."*[72]

Hiçbir insan dünyada O'nu görmeye muktedir değildir. Nitekim Yüce Mevlâ bu gerçeği ifade etmek için *"Gözler O'nu göremez, hâlbuki O, gözleri görür."*[73] buyurmuştur. Müminlerin annesi Hz. Âişe "Her kim, 'Muhammed dünya gözüyle Rabbini gördü.' derse en büyük yalanı söylemiş olur."[74] diyerek Hz. Peygamber'in bile dünyada Rabbini görme konusunda diğer

[58] B7382 Buhârî, Tevhîd, 6.
[59] B7443 Buhârî, Tevhîd, 24.
[60] Mü'min, 40/20
[61] Âl-i İmrân, 3/108.
[62] Mü'min, 40/40.
[63] Âl-i İmrân, 3/117.
[64] Kasas, 28/84.
[65] Bakara, 2/207.
[66] Yûsuf, 12/64
[67] T3543 Tirmizî, Deavât, 99.
[68] Fâtır, 35/45.
[69] N407 Nesâî, Gusül, 7.
[70] M6972 Müslim, Tevbe, 17.
[71] Mâide, 5/98.
[72] Hac, 22/2.
[73] En'âm, 6/103.
[74] B3234 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.

insanlardan farklı olmadığını belirtmiştir. Nitekim Hz. Musa (as) Rabbini görmek istemiş ancak buna gücü yetmemiştir. O sahneyi Yüce Mevlâ şu şekilde tasvir etmektedir: *"Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) göster, seni göreyim.' dedi. (Rabbi) 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!' buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki, 'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.'"*[75]

Dünya gözüyle insanların asla göremeyeceği Yüce Allah'ı, inananlar en büyük mükâfat olarak âhirette göreceklerdir. Bunu merak eden bir grup sahâbe Resûlullah'a gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü, biz kıyamet gününde Rabbimizi görebilecek miyiz?" diye sormuşlardı. Resûlullah, *"Siz on dördüncü gecede ayı görmek için itişip kakışarak birbirinize zahmet verir misiniz?"* diye sorduğunda sahâbîler: "Hayır Yâ Resûlallah" diye karşılık vermişlerdi. *"Siz güneşin önünde hiçbir bulut yokken onu görme hususunda birbirinize sıkıntı verir misiniz?"* dediğinde, "Hayır, Yâ Resûlallah!" demişlerdi. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Siz (cennette) Rabbinizi, işte böyle göreceksiniz."* buyurdu.[76]

Rabbimiz tektir. O'nun eşi ve benzeri yoktur. O doğmamış ve doğrulmamıştır. O hiçbir varlığa muhtaç olmadığı hâlde bütün varlıklar O'na muhtaçtır. O'nun varlığının başlangıcı ve sonu yoktur. O, zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde sonradan yarattığı varlıklara benzemez. Bütün noksan sıfatlardan münezzeh/uzak, bütün kemal sıfatlara sahiptir. O, kullarına karşı çok merhametli, çok şefkatlidir. O, kullarına çok yakın olan, kendisine yakarışta bulunanın feryadını işiten, kendisinden isteği olanın dileğini yerine getirendir. O, kullarına karşı çok cömerttir. Tüm hatalarına karşı kullarını affeden, onların tevbelerini kabul edendir. Kâinatta olup biten her şey O'nun dilemesiyledir. O, bir şeyin olmasını dilediğinde sadece "Ol!" der, o da oluverir. O'nun izni olmaksızın ağaçtaki kuru bir yaprak bile düşmez. Yerde ve göklerde ne varsa hepsi O'nundur. O'nun gücü her şeye yeter. Gören, gözeten, duyan, işiten, acıyan, seven O'dur.

Bu bağlamda Sevgili Peygamberimiz müminin bilincinde oluşturmak istediği Allah tasavvurunu her müminin yatacağı zaman okumasını tavsiye ettiği şu dua ile açık bir şekilde ortaya koymaktadır: *"Allah'ım! Göklerin ve yerlerin Rabbi! Rabbimiz, her şeyin Rabbi! Tane ve çekirdeği çatlatıp yaran! Tevrat, İncil ve Kur'an'ı indiren! Her türlü kötülük sahibinin şerrinden sana sığınırım. Onu perçeminden tutan (kudreti altında bulunduran) sensin. Sen*

[75] A'râf, 7/143.
[76] M451 Müslim, Îmân, 299.

Evvel'sin, senden önce hiçbir şey yoktur. Sen Âhir'sin, senden sonra da hiçbir şey olmayacaktır. Zâhir (varlığı delillerle apaçık olan) sensin, varlığı seninkinden daha aşikâr hiçbir şey yoktur. Bâtın (mahiyeti idrak edilemeyen, zâtı insanlar için gizli olan) sensin. Senin mahiyetinden daha gizli olan hiçbir şey yoktur."[77]

[77] T3400 Tirmizî, Deavât, 19, M6889 Müslim, Zikir, 61

ALLAH'IN İSİM ve SIFATLARI
EN GÜZEL İSİMLER O'NUN

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ

"يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِى بِى وَأَنَا مَعَهُ حِينَ يَذْكُرُنِى، إِنْ ذَكَرَنِى فِى نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِى نَفْسِى، وَإِنْ ذَكَرَنِى فِى مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِى مَلَإٍ هُمْ خَيْرٌ مِنْهُمْ، وَإِنْ تَقَرَّبَ مِنِّى شِبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا، وَإِنْ أَتَانِى يَمْشِى أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً."

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah buyuruyor ki: Kulum beni nasıl düşünüyorsa ben öyleyim. O beni anarken ben onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa, ben de onu kendim anarım. O beni bir topluluk içinde anarsa, ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak giderim."*

(M6805 Müslim, Zikir, 2)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّه ﷺ قَالَ:
"إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا، مِائَةً إِلا وَاحِدًا، مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ...
"إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِائَةً غَيْرَ وَاحِدَةٍ مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ. هُوَ اللَّهُ الَّذِى لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلاَمُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ الْغَفَّارُ الْقَهَّارُ الْوَهَّابُ الرَّزَّاقُ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ الْخَافِضُ الرَّافِعُ الْمُعِزُّ الْمُذِلُّ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ الْحَكَمُ الْعَدْلُ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ الْحَلِيمُ الْعَظِيمُ الْغَفُورُ الشَّكُورُ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ الْحَفِيظُ الْمُقِيتُ الْحَسِيبُ الْجَلِيلُ الْكَرِيمُ الرَّقِيبُ الْمُجِيبُ الْوَاسِعُ الْحَكِيمُ الْوَدُودُ الْمَجِيدُ الْبَاعِثُ الشَّهِيدُ الْحَقُّ الْوَكِيلُ الْقَوِيُّ الْمَتِينُ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ الْمُحْصِى الْمُبْدِئُ الْمُعِيدُ الْمُحْيِي الْمُمِيتُ الْحَيُّ الْقَيُّومُ الْوَاجِدُ الْمَاجِدُ الْوَاحِدُ الصَّمَدُ الْقَادِرُ الْمُقْتَدِرُ الْمُقَدِّمُ الْمُؤَخِّرُ الأَوَّلُ الآخِرُ الظَّاهِرُ الْبَاطِنُ الْوَالِي الْمُتَعَالِي الْبَرُّ التَّوَّابُ الْمُنْتَقِمُ الْعَفُوُّ الرَّءُوفُ مَالِكُ الْمُلْكِ ذُو الْجَلاَلِ وَالإِكْرَامِ الْمُقْسِطُ الْجَامِعُ الْغَنِيُّ الْمُغْنِى الْمَانِعُ الضَّارُّ النَّافِعُ النُّورُ الْهَادِى الْبَدِيعُ الْبَاقِى الْوَارِثُ الرَّشِيدُ الصَّبُورُ."

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın, yüzden bir eksik, doksan dokuz ismi vardır. Kim bu isimleri (öğrenip gereğiyle amel ederek) sayarsa cennete girer."*

(B2736 Buhârî, Şürût, 18)

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki Allah güzeldir, güzelliği sever..."*

(M265 Müslim, İmân, 147)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın, yüzden bir eksik, doksan dokuz ismi vardır. Kim bu isimleri (öğrenip gereğiyle amel ederek) sayarsa, cennete girer. (Bu isimler şunlardır): O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlık, el-Bâri, el-Musavvir, el-Gaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-Kâbıd, el-Bâsıt, el-Hâfıd, er-Râfi', el-Muizz, el-Müzill, es-Semî', el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Gafûr, eş-Şekûr, el-Alî, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukît, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mücîb, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hakk, el-Vekîl, el-Kavî, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdi, el-Muîd, el-Muhyî, el-Mümît, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid, es-Samed, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâlî, el-Müteâlî, el-Berr, et-Tevvâb, el-Müntekım, el-Afüv, er-Raûf, Mâlikü'l-mülk, Zü'l-celâli ve'l-ikrâm, el-Muksit, el-Câmi', el-Ganî, el-Muğnî, el-Mâni', ed-Dârr, en-Nâfi', en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî', el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr."*

(T3507 Tirmizî, Deavât, 82)

Mekkeli müşriklerin sonu gelmez eziyetleri karşısında Rahmet Peygamberi bir gece, her zaman yaptığı gibi yine Kâbe'nin yanı başına çökmüş, elini ve gönlünü Merhametliler Merhametlisi'ne açmış, en güzel isimleri ile secde hâlinde O'na yakarıyordu:

–Yâ Allah! Yâ Rahmân!

Asla şikâyetçi olmadığı ve beddua etmediği müşrik kavmine karşı Allah'tan çıkar bir yol göstermesini; kendisi için değil, imanı şirke tercih eden bir avuç mümin için baskı ve eziyetlerin sona ermesini diliyordu. Ancak bu sırada hakkın, doğrunun ve tevhidin düşmanı bir müşrik, karanlıkta gizlendiği yerde Hz. Peygamber'in gönülden kopup gelen bu yakarışını dinlemekteydi. Üstelik duydukları karşısında son derece sevinmişti. Tevhid Elçisi'nin sözde açığını bulmuş, içine düştüğü çelişkiyi yüzüne vurma fırsatı yakalamıştı. Müşrik, sabah olur olmaz hemen yandaşlarına koştu ve akşam gördüklerini anlattı:

–Bakın bu adam ne diyor! Dün gece kulaklarımla duydum. Bizi bir tek ilâha kulluk etmeye çağıran Muhammed, kendisi hem Allah'a, hem de Rahmân adlı başka bir tanrıya dua ediyor. Bizim bildiğimiz Rahmân, tanrı olduğunu iddia eden Yemâmeli Müseylime isimli bir adamdır. Hani tek Allah dışında bütün taptıklarımız bâtıldı![1] Bu sözler üzerine Yüce Allah şu âyeti inzal buyurdu: *"De ki: İster Allah deyin, ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'nundur."*[2]

İyiyi kötüyü, güzeli çirkini, elemi kederi hatta her tür tabiat hadisesini farklı bir güce ve tanrıya izafe eden müşrik alışkanlığı, bir ve tek ilâhın farklı isimleri olabileceğini düşünmüyor, düşünemiyordu. Onlar sadece atalarından kalma kör bir taklitle putları Allah'a ortak koşuyorlar ve bu düzmece tanrılara kendilerince isimler veriyorlardı; oysa bu isimler anlamsız, boş ve karşılıksızdı: *"Bu putlar sizin ve atalarınızın uydurduğu kuru isimlerden başka bir şey değildir."*[3]

Allâh, Rahmân ve Rahîm gibi isim ve sıfatlardan her birini farklı tanrılar şeklinde algılayıp bunları kendi putlarına izafe eden müşriklerin bu sapkınlıkları mübarek Elçi tarafından açıkça reddedildi. O (sav), müşrikle-

[1] TT17/580 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVII, 580; AU5/426 Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 426.
[2] İsrâ, 17/110.
[3] Necm, 53/23.

rin savunduğu temel ilkeleri, putları, tanrıları, aracı tanrıları kısacası din ve inanç adına bildikleri ne varsa hepsini kökünden reddederek tevhidi, bildiğimiz bilmediğimiz bütün âlemlerin tek Melik'ine teslimiyeti tebliğ etti.

Müşriklerin bu temelsiz inanışlarını değiştirmek oldukça zordu. Zira insanı âlemlerin Rabbi olan tek Yaratıcı'ya ve O'nun yüce isimlerine karşı sorumlu hâle getirecek bu muazzam değişim, cesur bir yürek, hep O'na yol alan bir akıl ve Cemâl sahibinin cemâli karşısında eriyecek bir gönül istiyordu. Ancak bu konuda Allah Teâlâ da Peygamberini yalnız bırakmıyor, ilâhî vahiy vasıtasıyla gerçekleri insanlığın idrakine sunuyordu: *"En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O hâlde O'na o güzel isimlerle dua edin. O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır."*[4] *"Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. En güzel isimler O'nundur."*[5] Böylece Allah Teâlâ kendisine bir, iki, üç değil, pek çok isimle yakarılabileceğine bizzat işaret ediyor, kendisini bunlarla tanıtıyor ve örnekler veriyordu.[6]

"O'nun pek çok güzel ismi vardır. Bu isimlerle O'na dua edin."[7] buyururken Allah Teâlâ, kendisine ulaşmak isteyen samimi bir insan için pek çok yol olduğunu ama özellikle de her bir yolun kendisine çıktığını söylüyordu. İşte bu sebepledir ki, bize, nasıl dua etmemiz gerektiğini de yine kendisi öğretiyor ve *"Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz."*[8] dememizi bekliyordu.

Kur'an'ın her âyetinde, Hz. Peygamber'in her hadisinde, bizzat lafızda veya lafzın hemen bir adım ilerisinde, mânanın dönüp dolaşıp kendisine geldiği, sözün anlatmakla bitiremediği, bitiremeyeceği isim ve sıfatların, bizi O'na ulaştıran bu yolların belli bir sayısı ve sınırı var mıdır? Kudreti, kemali ve hikmeti sınırsız olan bir varlığın isimleri doksan dokuz ile mi sınırlıdır? İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre doksan dokuz, en çoğa ve hatta belki sonsuzluğa delâlet eden bir rakamdır. Esasen Peygamberimiz bu rakamla Allah'ın isimlerine sınır biçmemekte; aksine, bunları saymakla bitiremezsiniz, demektedir.

Diğer taraftan Yüce Allah'ın isimlerini içeren hadis rivayetlerindeki rakamlar ve isimler de farklılık arz etmektedir. Örneğin altı temel hadis kaynağından birinin musannifi olan Tirmizî'nin listesinde[9] 99 isim bulunmakta ve bunlardan 25'i, İbn Mâce'nin listesinde[10] yer alan 100 isim içinde bulunmamaktadır. Aynı şekilde İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bulunduğu hâlde Tirmizî'nin *Câmi*'inde bulunmayan 26 isim vardır.

[4] A'râf, 7/180.
[5] Tâ-Hâ 20/8.
[6] Bkz. Haşr, 59/22-24.
[7] A'râf, 7/180.
[8] Fâtiha, 1/5.
[9] T3507 Tirmizî, Deavât, 82.
[10] İM3861 İbn Mâce, Dua, 10.

İnsan O'nun zâtını göremez ama her bir ismi farklı bir yolla, farklı bir şekilde kendini insana hissettirir. Her sözünde, her işinde, her adımında O'nu arayan ve gönül gözüyle bakmasını bilen insan, her yerde ve her şeyde Rabbinin izlerini görür ve hisseder.[11]

O'nu hissettiğini izhar etmenin bir yolu da duadır. Zaten *"O'nun güzel isimleri vardır."* dedikten sonra, asıl mesajı da bize yine O verir: *"Öyleyse bu isimlerle O'na dua edin."*[12]

Cenâb-ı Hakk'ın her ismi, bir bütünün parçası olan ve insanın zihnindeki Allah tasavvurunu tamamlayan unsurlardan biridir. Veya bu isimler, bir okyanustan çıkıp bütün kâinata hayat verdikten sonra yine aynı yere dökülen sayısız ırmaklar gibidir. O'na yönelenler, ancak yolculuğa başlayınca sonsuzluğu fark eder, vuslat anını zamana ve rakamlara sığdıramayacaklarını anlarlar. Bunun içindir ki, bütün yolların ve bütün yolculukların son noktası olan Allah, kendini kulunun anlayışına, idrakine bırakır ve Peygamberinin diliyle şöyle buyurur: *"...Kulum beni nasıl düşünüyorsa ben öyleyim. O beni anarken ben onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa, ben de onu kendim anarım. O beni bir topluluk içinde anarsa, ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak giderim."*[13] Allah (cc) ile yarattıkları arasında elçilik yapan Hz. Peygamber dahi O'nun bütün isimlerini bilmediğinin itirafıyla yapar duasını: *"Allah'ım! Kendini isimlendirdiğin, yarattıklarına öğrettiğin, Kitab'ında indirdiğin ve insanlardan gizli tutarak sana has gayb ilminde saklamayı tercih ettiğin bütün isimlerinle yalvarıyorum sana..."*[14]

Şüphesiz başlı başına *"Bir ibadettir dua."*[15] *"Dua ibadetin özüdür."*[16] Hatta belki ibadetlerin en büyüğü, en faziletlisidir. Zira ister gizli olsun ister açık, ister dilden dökülsün ister gönülden süzülsün, her çağrıya kulak veren, *"Her şeyi hakkıyla işiten"*[17] ile aracısız görüşmektir dua. Böyle olunca O'nu çeşitli isimleri ve vasıfları ile çağırmak da şüphesiz duaların en içteni, en samimisi olacaktır. Bu samimiyetin karşılığını Hz. Peygamber (sav) şöyle açıklamıştır: *"Allah'ın, yüzden bir eksik, doksan dokuz ismi vardır. Kim bu isimleri (öğrenip gereğiyle amel ederek) sayarsa cennete girer."*[18] Hadiste geçen "ihsâ" fiili, sözlük anlamı itibariyle "saymak" anlamına gelse de, hadis âlimlerimizin ifade ettiği gibi, saymaktan maksat, Allah'ın isimlerini kuru kuruya okumak değil, bu isimlerin anlamlarını öğrenmek, bu isimlerle duada bulunmak ve bu isimlerin ihtiva ettiği ilâhî ahlâkın gereğiyle amel etmektir.

[11] Bakara, 2/115
[12] A'râf, 7/180.
[13] M6805 Müslim, Zikir, 2.
[14] HM3712 İbn Hanbel, I, 392
[15] T3372 Tirmizî, Deavât, 1.
[16] T3371 Tirmizî, Deavât, 1.
[17] Bakara 2/137, 181
[18] B2736 Buhârî, Şürût, 18.

Allah'ın güzel isimleri hakkında *el-Maksadü'l-esnâ* adlı bir kitap kaleme alan İmam Gazâlî, esmâ-i hüsnâyı sadece okumak, dinlemek ya da anlamlarını öğrenmekle yetinenlerin bu isimlerden nasibinin son derece az olduğunu ifade etmiştir. Ona göre mümin, bu ilâhî sıfat ve isimlerin anlam ve içerikleriyle derunî hayatını mâmur etmeli ve bu isimlerde ifadesini bulan ilâhî ahlâk ile ahlâklanmalıdır.[19]

Allah'ın güzel isimlerini öğrenip saymanın bir adım ötesinde, o isimlerin tecellilerini ummak vardır. Kişi bu isimleri sayarken meselâ, "Ey ruhumun ve bedenimin gıdasını yaratıp veren Rezzâk!" dediği zaman bilir ve inanır ki, Allah onun rızkına kefildir. Bu rızık, vakti gelince kişiyi bulur, bunun kendisine ulaşmasını hiçbir kuvvet engelleyemez. Yine bilir ki, O, her sözünde olduğu gibi "*Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı Allah'a aittir.*"[20] vaadinde de sadıktır. Hatta O'na karşı en büyük nankörlüğü yapanlar dahi rızkını bu ismin tecellisi ile elde eder: "*Karşılaştığı veya işittiği bir eziyete karşı Allah kadar sabır gösteren bir başkası yoktur. Çünkü O, kendisinin oğlu olduğunu iddia edenlere bile afiyet verip onları rızıklandırır.*"[21] İşlediği büyük günahlara rağmen kişi, "Yâ Rahmân! Yâ Rahîm!" diyerek gönlünden rahmeti geçirir, o sınırsız rahmeti umar. Umduğunu bulamayacağını hiç düşünmez. "*Nefsine uyup haddi aşmış bile olsa, Allah'ın rahmetinden umut kesilmeyeceğini, Allah'ın bütün günahları bağışladığını, çünkü O'nun Gafûr ve Rahîm olduğunu*"[22] bilir.

Bu noktadan sonra insan ileriye doğru bir adım daha atabilir. Bu olgunluğa ulaşan insan için Mevlâ'nın bütün isimlerini öğrenmenin, bilip tanımanın, ezberleyip saymanın, umup beklemenin hayatta somut bir değişim meydana getirmesidir artık önemli olan. Müminden beklenen, Rabbinin isimleri üzerinde düşünüp, her birini anlayarak ilâhî ahlâktan nasibini alması ve bunu bireysel ve toplumsal yaşamına aktarmasıdır. Rabbimiz, kendini tanıtırken aslında bizim nasıl olmamız gerektiğine işaret etmiyor mu? Bütün doğrularda, kemalde, hikmette ve güzelliklerde tecelli ederek, isimlerini kuvveden fiile, teoriden pratiğe, ilimden amele dönüştürmüyor mu? Öyleyse kuldan beklenen de O'nun isimlerini öğrenip benimsemesi ve bunu hayatına aksettirmesi değil mi?

Şu hâlde "Hazineleri her zaman dopdolu, vermekle bitmeyen nimetlerin sahibi, gece gündüz her zaman cömert olan, gökleri ve yeri yarattığı günden beri verip durmasına rağmen elindeki nimetlerden hiçbir şey eksilmeyen",[23] "ellerini semaya kaldırıp açmış bir kulunu boş çevirmekten hoşlanmayıp bundan hayâ eden"[24] Allah, aslında bizlerin nasıl olması,

[19] GMS45 Gazâlî, *el-Maksadü'l-esnâ*, s. 45.
[20] Hûd, 11/6.
[21] B6099 Buhârî, Edeb, 71.
[22] Zümer, 39/53.
[23] B7411 Buhârî, Tevhîd, 19.
[24] İM3865 İbn Mâce, Dua, 13.

nasıl davranması gerektiğine işarette bulunuyor ve âdeta diyor ki "*Siz de cömert olun; verebileceğinizin en iyisini en güzel şekilde verin.*" İşte mutlak iyiliğin ölçüsü budur. "*Çok sevdiğiniz mallarınızdan infakta bulunmadıkça asla iyiye ulaşamazsınız.*"[25]

Bu yüzden mutlak iyiyi tanıtırken Resûl-i Ekrem Cenâb-ı Hakk'ın bizden beklentisine de işaret ediyor. "*Muhakkak ki Allah güzeldir, güzelliği sever...*"[26] Bir başka sözünde de buna ilâveten, "*Allah temizdir, temizliği sever; kerem sahibidir; keremi sever; cömerttir, cömertliği sever.*"[27] buyuruyor. "*Allah Refîk'tir; nezaketi, yumuşaklığı, kolaylığı, lütuf ve ihsanı, şefkat ve merhameti sever. Kaba saba bir tavır karşısında esirgediğini, nezaket ve yumuşaklık karşısında bol bol ihsan eder.*"[28] Sevgili Peygamberimiz, Allah'ın sıfatlarını sıralarken bizlere şöyle bir mesaj vermektedir: Öyleyse siz de kendi aranızda, gücünüz el verdiğince yumuşak huylu olun; ilişkilerinizde karşılıklı nezaketi ve yumuşaklığı, sevgi ve saygıyı elden bırakmayın. O'ndan isterken de neyi, nasıl isteyeceğinizi bilin ki, isteğinize vâsıl olabilesiniz.

Öyleyse bu bilinç, ibadetlerinden diğer insanlarla olan ilişkilerine kadar kulun bütün hayatını kuşatıyor. Nitekim Allah'a en yakın bulunduğumuz anlar olan ibadetler esnasında, belki farkında olmadan, O'nun isimlerini teneffüs ediyoruz: "*Selâm (Esenlik veren), bizzat Allah'ın kendisidir. Onun için namazda oturduğunuz vakit Tahiyyât'ı okuyun. Tahiyyât'ın sonundaki 'Selâm bize ve Allah'ın salih kullarına olsun.' kısmını okuduğunuzda yerde ve gökte bulunan bütün varlıkları selâmlamış olursunuz...*"[29] Demek ki insan, her gün namazlarında defalarca okuduğu Tahiyyât sayesinde hem esenlik veren Selâm'ı, hem de bütün yaratılmışları selâmlamış oluyor.

İnsanî ilişkilerimizin derinliğinde de Rabbimizin izlerine rastlıyoruz. Nitekim O, can bağımız, kan bağımız olan akrabalarımızın haklarına riayet konusunda da bize ışık oluyor ve bir başka ismine işaretle Resûlullah'ın dilinden bir kudsî hadiste şöyle buyuruyor: "*Ben Rahmân'ım, akrabalık bağları ise rahim adını taşır. Ona kendi isimlerimden birini verdim. Kim bu bağlara riayet edip gereğini yaparsa, ben de o kişiyle aramdaki bağlara riayet ederim. Kim de bu bağları koparırsa, ben de onunla olan bağımı koparırım.*"[30] Sonsuz Hikmet Sahibi'nin isimlerinden birinin tecelligâhı olması da gösteriyor ki, en yakınımızdan başlamak üzere toplumun tamamına karşı yerine getirmemiz gereken vazifelerimizde de ilâhî bir boyut saklı duruyor.

Şu hâlde hiç ummadığımız, aklımızdan geçirmediğimiz yerde ve zamanda O bizimledir. Gerçekten görmek için bakarsak, her güzelin, her

[25] Âl-i İmrân, 3/92
[26] M1265 Müslim, Îmân, 147
[27] T2799 Tirmizî, Edeb, 41.
[28] HM902 İbn Hanbel, I, 112
[29] HM3919 İbn Hanbel, I, 411
[30] D1694 Ebû Dâvûd, Zekât 45

doğrunun, her kemalin yanı başında O'nun izlerini bulmamız; dosta karşı dostumuz, külfete karşı yardımcımız olduğunu fark etmemiz mümkündür. Bize gösterdiği bu ilgi ve sevgiyi karşılıksız bırakmak, Gerçek Dost'a karşı büyük bir hak bilmezlik ve nankörlük olmaz mı? Öyleyse Allah'ın isimlerini ve sıfatlarını bildiren Tirmizî rivayetini[31] bu bilinçle yeniden okuyalım:

1. Allah: O vardır. O'ndan başka da ilâh yoktur.

2. er-Rahmân: Dünyada bütün mahlûkata merhamet ve ihsan eder.

3. er-Rahîm: Âhirette sadece müminlere merhamet ve ihsan eder.

4. el-Melik: Mülkün ve varlığın sahibi O'dur.

5. el-Kuddûs: Her türlü eksiklik ve kusurdan münezzehtir.

6. es-Selâm: Esenlik sahibidir, esenlik verendir, selâmete ulaştırandır.

7. el-Mü'min: Güven veren, emin kılan, koruyan, iman nurunu verendir.

8. el-Müheymin: Her şeyi görüp gözeten, her varlığın yaptıklarından haberdar olandır.

9. el-Azîz: İzzet sahibi, her şeye galip olan, karşı gelinemeyendir.

10. el-Cebbâr: Azamet ve kudret sahibidir. Dilediğini yapar ve yaptırır.

11. el-Mütekebbir: Büyüklükte eşi ve benzeri yoktur.

12. el-Hâlık: Yaratan, yoktan var edendir.

13. el-Bâri: Her şeyi kusursuz ve ahenkli yaratandır.

14. el-Musavvir: Varlıklara şekil ve suret verendir.

15. el-Gaffâr: Günahları çok bağışlayandır.

16. el-Kahhâr: Mağlûb olmayan tek galiptir.

17. el-Vehhâb: Karşılıksız nimetler verir.

18. er-Rezzâk: Her varlığın rızkını verir.

19. el-Fettâh: Her türlü sıkıntıları giderir.

20. el-Alîm: Gizli, açık, geçmiş, gelecek, her şeyi bilir.

21. el-Kâbıd: Dilediğinin rızkını daraltır, ruhları alır.

22. el-Bâsıt: Dilediğinin rızkını genişletir, ruhları bedenlerine yayar ve huzura erdirir.

23. el-Hâfıd: Hak edenleri alçaltıp zillete düşürür.

24. er-Râfi': Hak edenlere şeref verip yükseltir.

25. el-Muizz: Dilediğini yüceltip aziz eder.

26. el-Müzilz: Dilediğini zillete düşürüp rezil eder.

27. es-Semî': Her şeyi işitir, duaları kabul eder.

[31] T3507 Tirmizî, Deavât, 82.

28. el-Basîr: Gizli açık, her şeyi görür.
29. el-Hakem: Mutlak hâkim, hikmet sahibidir.
30. el-Adl: Mutlak adalet sahibidir, adaletin ta kendisidir; aşırılığa meyletmeyendir.
31. el-Latîf: Lütuf ve ihsan sahibidir.
32. el-Habîr: Her şeyden haberdardır.
33. el-Halîm: Cezalandırmada acele etmez, hilm sahibidir.
34. el-Azîm: Pek büyük ve yücedir.
35. el-Gafûr: Mağfireti boldur.
36. eş-Şekûr: Az amele çok sevap verir.
37. el-Alî: Yüceler yücesidir.
38. el-Kebîr: Büyüklükte benzeri yoktur.
39. el-Hafîz: Koruyucu olandır.
40. el-Mukît: Rızıkları yaratandır.
41. el-Hasîb: Kulların hesabını en güzel ve çabuk şekilde görür.
42. el-Celîl: Celâl ve azamet sahibidir.
43. el-Kerîm: Keremi, ikramı ve ihsanı boldur.
44. er-Rakîb: Her işi, her varlığı, her an gözetir, murakabe eder.
45. el-Mücîb: Duaları işitir, kabul eder.
46. el-Vâsi': Rahmeti, kudreti ve ilmi her şeyi kuşatır.
47. el-Hakîm: Her işi hikmetlidir.
48. el-Vedûd: Sever, sevilmeye lâyıktır.
49. el-Mecîd: Şerefi üstün, nimeti sonsuzdur.
50. el-Bâis: Öldükten sonra tekrar diriltir.
51. eş-Şehîd: Her şeyi gözler ve bilir
52. el-Hakk: Varlığı ve ulûhiyeti hak ve gerçektir.
53. el-Vekîl: Kendisine güvenilir ve dayanılır.
54. el-Kavî: Kuvvet ve kudret sahibidir.
55. el-Metîn: Her şeye gücü yeter.
56. el-Velî: Müminlere dost ve yardımcıdır.
57. el-Hamîd: Övülmeye lâyıktır.
58. el-Muhsî: Varlığı bütün ayrıntılarıyla bilir.
59. el-Mübdî: İlk ve örneksiz yaratandır.
60. el-Muîd: Öldürüp tekrar diriltendir.
61. el-Muhyî: Yarattıklarına hayat ve can verendir.
62. el-Mümît: Her canlıya ölümü tattırır.

63. el-Hayy: Ezelî ve ebedî bir hayat ile diridir.

64. el-Kayyûm: Her şeyin varlığı kendisine bağlıdır ve kâinatı idare edendir.

65. el-Vâcid: Hiçbir şey kendisine gizli kalmaz.

66. el-Mâcid: Kadri ve şanı büyüktür.

67. el-Vâhid: Bir ve tektir.

68. es-Samed: Hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve herkes ona muhtaçtır.

69. el-Kâdir: Kudretlidir, her şeye gücü yeter.

70. el-Muktedir: Varlık üzerinde dilediği gibi tasarruf eder, kudret sahibidir.

71. el-Mukaddim: Dilediğini öne geçirir.

72. el-Muahhir: Dilediğini sona bırakır.

73. el-Evvel: Varlığının başlangıcı yoktur.

74. el-Âhir: Varlığının sonu yoktur.

75. ez-Zâhir: Varlığı ve birliği açık ve âşikârdır.

76. el-Bâtın: Görülmesi ve mahiyetinin bilinmesi açısından gizlidir.

77. el-Vâlî: Bütün kâinatı sevk ve idare eder.

78. el-Müteâlî: Son derece yüce ve aşkındır.

79. el-Berr: İyilik ve ihsanı boldur.

80. et-Tevvâb: Tevbeleri çokça kabul eder.

81. el-Müntekim: Suçlulara cezalarını verir, mağdurların intikamını alır.

82. el-Afüv: Affı boldur, günahları bağışlar.

83. er-Raûf: Pek şefkatlidir.

84. Mâlikü'l-mülk: Mülkün tek gerçek sahibidir.

85. Zü'l-celâli ve'l-ikrâm: Celâl (azamet) ve ikram sahibidir.

86. el-Muksit: Adaletle hükmeder.

87. el-Câmi': Toplayıp düzenler, kıyamet günü hesaba çekmek için mahlûkatı bir araya toplar.

88. el-Ganî: Her şeyden müstağnidir.

89. el-Muğnî: İhtiyaç giderir ve zengin eder.

90. el-Mâni': Dilemediği şeye mani olur, istemediği şeyin önünde aşılmaz engel O'dur.

91. ed-Dârr: Zarar ve elem verir.

92. en-Nâfi': Fayda ve yarar verir.

93. en-Nûr: Varlığı nurlandırır, nurun kaynağıdır.

94. el-Hâdî: Hidayete erdirir.

95. el-Bedî': Sanatkârane ve eşsiz, benzersiz yaratır.
96. el-Bâkî: Varlığının sonu yoktur.
97. el-Vâris: Her şeyin asıl sahibidir.
98. er-Reşîd: İrşad edicidir.
99. es-Sabûr: Çok sabırlıdır.

YARATILIŞ
YOKLUKTAN VARLIĞA

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ ﷺ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ ...قَالَ
"كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ غَيْرُهُ..."

İmrân b. Husayn (ra), (çevre kabilelerden görüşmek üzere bazı heyetler geldiğinde) Hz. Peygamber'in yanına girmiştim, Hz. Peygamber (sav), (yaratılışın başlangıcına ilişkin kendisine sorulan bir soru üzerine) ... şöyle buyurmuştur:

"(Ezelde) Allah vardı ve O'ndan başka hiçbir şey yoktu..."

(B3191 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ... قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مِمَّ خُلِقَ الْخَلْقُ؟ قَالَ: "مِنَ الْمَاءِ."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "خُلِقَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ نُورٍ وَخُلِقَ الْجَانُّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ وَخُلِقَ آدَمُ مِمَّا وُصِفَ لَكُمْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ..."

حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ مِنْ قَبْضَةٍ قَبَضَهَا مِنْ جَمِيعِ الْأَرْضِ فَجَاءَ بَنُو آدَمَ عَلَى قَدْرِ الْأَرْضِ جَاءَ مِنْهُمُ الْأَحْمَرُ وَالْأَبْيَضُ وَالْأَسْوَدُ وَبَيْنَ ذَلِكَ وَالسَّهْلُ وَالْحَزْنُ وَالْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ."

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Ey Allah'ın Resûlü! Canlılar neden (hangi maddeden) yaratılmışlardır?" diye sordum. Resûlullah, *"Sudan"* buyurdu.

(T2526 Tirmizî, Sıfatü'l-cenne, 2)

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Melekler nurdan, cinler alevli ateşten, Âdem ise size (Kur'an'da) tarif edildiği üzere (balçıktan) yaratılmıştır."*

(M7495 Müslim, Zühd, 60)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecûsî yapar."*

(B1385 Buhârî, Cenâiz, 92)

Ebû Musa el-Eş'arî'nin bize naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, Âdem'i yeryüzünün her tarafından aldığı bir miktar topraktan yarattı. Bu sebeple Âdemoğulları (renk ve tabiat yönünden) yeryüzü kadar (değişik şekillerde vücuda) geldiler. Onlardan kimi kızıl, kimi beyaz, kimi siyah, kimi de bunların karışımı (melez); kimi yumuşak, kimi sert, kimi kötü, kimi de iyi (huylu olarak dünyaya) geldi."*

(D4693 Ebû Dâvûd, Sünnet, 16)

Takvimler hicretin dokuzuncu yılını gösteriyordu. Yeryüzünde inşa edilmiş ilk mâbet olan Kâbe nihayet şirkin boyunduruğundan kurtulmuştu. Beytullah, müminlerin gönüllerini azamet, celâl ve vahdaniyet duygularıyla yeniden ilâhî renge boyuyordu. Mekke'nin fethi pek çok insanın kalbindeki kilitleri de açmıştı. Bunu yapamayanların ise hiç değilse akıllarında İslâm hakkında giderilmeyi bekleyen bir merak duygusu uyandırmıştı. Artık önü alınamayan bir gerçek vardı, o da insanların İslâm'la yüzleşmek istemeleriydi. Hübel'i, Lât'ı, Uzza'yı, asla yıkılmaz sanılan sözde ilâhları yıkan neydi? Kim dize getirmişti, Kureyş'i, Ebû Leheb'i ve Ebû Cehil'i? İslâm'a karşı çıkanların sonu, Ebâbîl'in önünde dağılan Ebrehe'nin askerleri gibi olmuştu. Bedir, Hendek, Hayber şahitti buna... Bütün bunlar nasıl olup bitmişti? Yıkılmaz sanılan putlar nasıl yıkılmış, eğilmez sanılan ceberutlar nasıl dize gelmişti?

Bu soruların cevaplarını arayan çok sayıda kabile, Hz. Peygamber ile görüşmek üzere Medine'ye heyetler gönderiyordu. Onlar Medine'ye, Mescid-i Nebevî'ye bazen meraklı gözlerle, bazen Hakkı arayan gönüllerle geliyorlardı... Ve herkes nasibinde ne varsa geriye onunla dönüyordu. İmrân b. Husayn'ın naklettiğine göre, gelen heyetlerden biri de, Temîmoğullarındandı. Allah Resûlü konuşmasının başında, vereceği müjdeyi kabul etmelerini istemişti onlardan. Belki bu müjde inanmanın ne büyük güç olduğunun muştusuydu, belki cennetin müjdesi... Fakat kısa geçen görüşmede belli oldu ki, Temîmoğullarının, hakikate kulak vermek yerine, Arap yarımadasında hükümran olduğunu gördükleri bu yeni güçten maddî olarak yararlanmaktan öte bir arzuları yoktu. Onlar müjde olarak, altın, gümüş bekliyorlardı. En büyük ganimet olan Allah'ın rıza ve hoşnutluğunu reddediyorlardı. Belli ki onlar, bizim bunlara karnımız tok, diyorlardı. Onlar başlı başına zaten çok güzel olan kurtuluş müjdesini almayı reddetmişlerdi, üstelik onlara bu müjdeyi uzatan el Peygamber'in elleriyken...

Bu sefer mescitte Yemenli bir topluluk vardı. Sevgili Peygamberimiz, Temîmoğullarının geri çevirdikleri müjdeyi onların kabul etmesini istedi. Allah Resûlü'nün haber verdiği müjde umutlandırdı onları... Yemenlilerin

karanlıklardaki kalpleri aydınlandı. Onlar Hz. Peygamber'in müjdesini kabul ettiklerini söylediler. Ayrıca, İslâm'ı daha iyi anlama ve yaratılışın başlangıcı hakkında bilgi alma konusundaki isteklerini de arz ettiler. Allah Resûlü onların isteklerini geri çevirmedi. Ne de olsa onlar en büyük müjdeye nail olmuş kişilerdi. Allah Resûlü, merak ettikleri yaratılış konusuyla ilgili onlara şu özlü sözleri söyledi: *"Ezelde Allah vardı ve O'ndan önce hiçbir şey yoktu. Allah'ın arşı su üzerinde bulunuyordu. Sonra Allah gökleri ve yeri yarattı. Ardından da kâinatın tamamını (takdir ve tespit edip levh-i mahfûza) yazdı..."*[1]

Allah Resûlü onlara yaratılışın sırlı perdesini, semavî dinlerin yaratılış retoriğinin derin sembolizmle örülü kelimeleriyle aralamıştı... Hz. Peygamber bu tür sorulara her biri ince bir mânâ ile sırlanmış sözlerle cevap verirdi. O, Allah'ın nimetinin yeryüzü yaratıldığından beri hiç eksilmediğinden bahseder, gece gündüz Allah'ın sağ elinden nimetlerin aktığını anlatırdı. Bazen, Allah'ın sağ eli gibi, Allah'ın diğer elinde de (toplumlara) bereketler olduğunu belirtirdi.[2] Allah Resûlü bazen de, Allah'ın elinde tuttuğu teraziden bahseder, bu terazinin kefesinin bazı zamanlar indiğini, bazı zamanlar çıktığını ifade ederdi.[3] Yaratılışın, Allah Resûlü'nün diliyle insan muhayyilesinde resmedildiği kelimelerdi bunlar: Arş, su, levh-i mahfûz, sağ el, sol el ve mizan (terazi)... Yaratılış ve hükümranlığın ilâhî tılsımı olan kelimeler insanların muhayyilesinde azamet ve ihtişam çağrışımları yaparak, Yüce Yaratıcı'nın kudret, rahmet ve feyzi hakkında bir parça olsun fikir vermekteydi. Bu anlatım kuşkusuz Kur'an'ın anlatımıyla da benzerlik arz etmekteydi.

Allah'ın su üstündeki arşı, kâinatın yegâne hâkiminin Allah olduğunu fısıldıyordu kulaklara... Bu söz, "Allah kâinatın yaratıcısı ve hâkimidir." demekten daha etkili ve ucu bucağı tanımlanamaz olan sermedî kudreti daha çok betimleyicidir. Yaratılışla ilgili bu kudret levhası Kur'an'dan pek çok âyetle daha da zenginleşiverir. Bu derunî anlatımın bir yerinde, Allah'ın insanoğlunun perçeminden tuttuğundan bahseden âyet vardır.[4] Diğer bir yerinde tüm kâinatın Rabbin elinde dürülüp toplanması,[5] başka bir yerinde Allah'ın elinin onların ellerinin üstünde olduğunun[6] ifadesi...

Yaratılış, asırlardır insanoğlunun merakını cezbeden konulardan biridir. Nitekim yukarıda yer verilen hadiste bahsedildiği gibi, Yemenliler de aynı merak duygusuyla, yeni kabul ettikleri dinin rehberi olarak Peygamberimize ilk önce bu konu hakkında soru yöneltmişlerdi. İnsanın bu kadar mahlûkat içerisindeki yerinin ve değerinin ne olduğu, kendi varlı-

[1] B3190 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1, B7418 Buhârî, Tevhîd, 22.
[2] B7419 Buhârî, Tevhîd, 22.
[3] B4684 Buhârî, Tefsir, (Hûd) 2
[4] Alak, 96/15
[5] Enbiyâ, 21/104.
[6] Fetih, 48/10

ğını anlamlandırabilmesi için her zaman önemli bir soru olmuştur. Bunun cevabı ise en güzel şekilde Kur'ân-ı Kerîm'deki yaratılışla ilgili âyetlerde verilmektedir. Kur'an, yaratılış olgusunun ayrıntılarını vermekten ziyade inananları, yaratılışın amacı ve gayesi hakkında düşünmeye sevk etmektedir. Nitekım Kur'an, *"Yeryüzünde dolaşın da Allah başlangıçta nasıl yaratmış bir bakın."*[7] ikazıyla insanın, sahip olduğu akıl ve duyu gibi melekelerle, buna dair bir fikir edinebileceğini ima etmektedir. Buna göre kâinattaki her şey, yaratılanların çoğuna üstün kılınan insan[8] için yaratılmıştır.

Kur'an'ın yaratılışla ilgili olarak insana sunduğu bilgiler, Allah'ın sonsuz kudretinin en belirgin tezahürlerindendir. Yaratılışın sırlı ve dehşetli hikâyesinin peşine takılmak, insanın Rabbi karşısındaki aczını ikrar etmesi olduğu kadar, rubûbiyet ve ulûhiyet nurunun ne denli sonsuz ve inançsızların ağızları ile söndüremeyecekleri kadar muhteşem olduğunun da kabulüdür. Soğuktan korunmak için elbiselere bürünen, sıcaktan bunalan, hastalıklar karşısında güçten düşüveren insan, kendisi ile ilgili pek çok şeyi kontrol edemezken, bütün arz sırlı bir biçimde Allah'ın kudretine boyun eğmekte; gökyüzündeki bulutlar, engin mavilikleri ile ufka doğru uzanıp giden denizler hep onun koyduğu kanunlar çerçevesinde varlıklarını sürdürmekte; güneş ve ay belli bir döngüye tâbi olarak itaat edilecek yegâne kudrete lisan-ı hâl ile işaret etmektedir. Karmaşık olduğu kadar ahenkli bir nizamın, bilimle çözümlemeye çalıştığımız, üzerine teoriler kurduğumuz kâinatın ve canlıların yaratılışına dair bu efsunlu hikâye merak duygumuzun en gözde konusu olmaya devam etmektedir.

Kur'an, bir taraftan Allah'ın Celâl ve Cemâl'inin bir yansıması olan yaratılışın loş resimlerini insan beyninin kıvrımlarına akıl ve muhayyilemizde farklı akisler ve çağrışımlar uyandıracak şekilde yansıtmakta, diğer taraftan âdeta ruh perdemizde damıttığı hakikatleri gönlümüze akıtmakta, yaratılışla ilgili bizi, bambaşka düşünce ve duyguların girdabında yoğurmaktadır. Önce, "Bitişik hâlde olan göklerle yerin birbirinden ayrıldığını",[9] sonra, "göğün bir tavan gibi"[10] "yükseltilip"[11] "belli bir düzene konduğunu",[12] "birbiriyle ahenkli yedi göğün yaratıldığını",[13] "dünyaya en yakın olan göğün yıldızlarla donatıldığını"[14] ve "her biri belli bir süreye kadar akıp gitmekte olan güneşin ve ayın yaratıldığını"[15] "ayın gökte aydınlık veren bir nur, güneşin ise ışık saçan bir kandil yapıldığını",[16] daha sonra Allah'ın (cc), "yeri yayıp"[17] "döşediğini",[18] geniş yollarında gezip dolaşalım diye yeri insanlar için bir döşek yaptığını,[19] sarsılmayalım diye oraya yükselen dağlar yerleştir-

[7] Ankebût, 29/20.
[8] İsrâ, 17/70.
[9] Enbiyâ, 21/30
[10] Enbiyâ, 21/32.
[11] Rahmân, 55/7.
[12] Nâziât, 79/28.
[13] Mülk, 67/3
[14] Mülk, 67/5; Enbiyâ, 21/33
[15] Enbiyâ, 21/33
[16] Nûh, 71/16.
[17] Hicr, 15/19.
[18] Nâziât, 79/30.
[19] Nûh, 71/19-20.

diğini, istediğimiz yere rahat gidebilelim diye dağların arasında geniş yollar açtığını[20] kendine ait eşsiz üslûbuyla aktarmaktadır.

Kur'an'ın resmettiği yaratılış tablosu, hayatın kaynağı pınarlarla can suyuna kavuşmaktadır. Nitekim Ebû Hüreyre Peygamber Efendimize "Ey Allah'ın Resûlü! Canlılar neden (hangi maddeden) yaratılmışlardır?" diye sormuş, Allah Resûlü, *"Sudan"* buyurmuştur.[21] Bu açıklama Kur'an'ın yaratılışla ilgili verdiği bilgilerle tamamen uygunluk içindedir. Hadisler, Kur'an'ın anlatımı çerçevesinde daha da derin bir anlam kazanmaktadır. Âdem'in (as) insanlığın babası olması, ona *"ebu'l-beşer"*[22] denmesi ve onun ilk insan ve ilk peygamber olarak topraktan yaratılmış olması,[23] ondan sonra gelecek insanların ise nutfe yani bir damla sudan yaratılması, yaratılışın kanunu olarak sürmektedir. Nitekim bu süreç Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: *"Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu nutfe (az bir su hâlinde) sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu alaka (rahim duvarına asılan aşılanmış yumurta) hâline getirdik. Alakayı da mudğa (bir et parçası) yaptık. Mudğayı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık (insan) olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!"*[24] Hz. Peygamber (sav) de insanın ana rahmine ilk düştüğü andan itibaren geçirdiği evreleri nutfe, alaka ve mudğa olarak zikretmiştir.[25]

Kur'an'ın yaratılışla ilgili anlatımının pek çok yerinde sudan bahsedilmektedir. Bu anlatım kâh "Allah'ın yeryüzünde ırmaklar yarattığı"[26] ifadesiyle suyun tatlı serinliğine boyanıvermekte, kâh Allah'ın gökyüzü ve yeryüzünden sonra, canlı olan her şeyi sudan yaratarak[27] onları yeryüzüne yaydığını; gökyüzünden su indirip her faydalı bitkiyi[28] ve meyveyi çifter çifter yarattığını[29] bildiren âyetlerle ilâhî rahmet eşliğinde damar damar süzülen ve tabiata hayat bahşeden sularla coşkun bir tabloya dönüşüvermektedir. Bu coşku topraktan fışkıran çeşit çeşit (bitki ile)[30] rengârenk gökkuşağına dönerken, her şeyin çift çift yaratıldığı[31] gerçeği ile eşsiz yaratılış tablosuna yeni anlamlar katmakta, gökleri ve yeri altı evrede yaratan Allah, sonra işleri yerli yerince idare ederek (saltanatı ve kudretiyle) arşı üzerine tecelli etti[32] âyetiyle tablonun en mutena yerine Allah'ın arşı yerleştirilmektedir. Bununla tüm varlığın Allah'ın arşı altında Rabbe itaat ile mükellef olduğu gerçeği derunî bir şekilde insan muhayyilesine sunulmaktadır.

[20] Enbiyâ, 21/31.
[21] T2526 Tirmizî, Sıfatü'l-cenne, 2
[22] B3340 Buhârî, Enbiyâ, 3; M480 Müslim, Îmân, 327
[23] T3956 Tirmizî, Menâkıb, 74; D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110, 111
[24] Mü'minûn 23/12-14.
[25] B318 Buhârî, Hayız, 17; M6730 Müslim, Kader, 5.
[26] Ra'd 13/3.
[27] Enbiyâ, 21/30; T2526 Tirmizî, Sıfatü'l-cenne, 2.
[28] Lokmân, 31/10.
[29] Ra'd, 13/3.
[30] Kâf, 50/7.
[31] Zâriyât, 51/49
[32] Yûnus 10/3

Bütün kâinatı var ederken hiçbir yorgunluk duymayan[33] Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları, hak ve hikmete uygun olarak ve belli bir süre için yaratmış olduğu,[34] ayrıca her şeyi yoktan var ettiği gerçeği böylece gözler önüne serilmektedir. Kur'an'ın yaratılışla ilgili anlatımı yer yer gündüzden süzülen ışık huzmeleri ile yoğrulmakta, yer yer gecenin karanlıklarına boyanmaktadır. *"O, geceyi ve gündüzü de yarattı."*[35] *"Geceyi karanlık, gündüzü aydınlık yaptı."*[36] *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gidip gelmesinde akıl sahipleri için apaçık ibretler vardır."*[37] âyetleri zaman sarkacını yerli yerince anlatımın içine sokuvermektedir. Ve sonunda yaratılışla ilgili bu zengin Kur'anî bilgi dağarcığı, Allah'ın bir şeyi yaratmak istediği zaman ona *"Ol!"* demesinin yeterli olduğu tespitiyle[38] âdeta ilâhî bir mühür gibi var oluşa mühür vurmaktadır.

Kuşkusuz bu dağarcığın içinde melekler, insanlar, cinler, cennet ve cehennem hep beraber bulunmaktadır. Allah (cc) kâinatı yaratıp dünyayı yaşanır hâle getirdikten sonra, müminlerin annesi Hz. Âişe'nin naklettiği bir hadiste ifade edildiği üzere, nurdan melekleri, *"yalın ateşten (alevden) cinleri"*,[39] yeryüzüne halife olarak[40] topraktan da insanı yaratmıştır.[41] Âdemoğullarının bir damla sudan, cinlerin ise alevden yaratılmış olduğu gerçeği eskatolojik düzlemde Kur'an'ın şu anlatımıyla biyolojik bir oluşun ötesine uzanıp uhrevî bir hâl almaktadır. Allah (cc) insanı yaratmayı murad ettiğinde, *"Meleklere; 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım', demişti. Onlar; 'Biz, seni, şanına yakışmayan her türlü şeyden uzak tutarak övgü ile anıp dururken, sen orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?' demişlerdi. Allah da onlara; 'Şüphesiz ben, sizin bilmediklerinizi bilirim!', cevabını vermişti."*[42] Nitekim Âdem'i yarattığında, *"'Ey Âdem! Onlara (meleklere) bunların (eşyanın) isimlerini söyle.' demişti de, Âdem onlara eşyanın isimlerini bildirince; 'Ben size, muhakkak göklerde ve yerde görülmeyenleri (oralardaki sırları) bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık, yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim?' buyurmuştu."*[43] Söz konusu âyetler gözümüze zaman ve mekân ötesine açılan bir ufuk sererken, kulaklarımıza sonsuz bir hayatı fısıldamaktadır.

Yaratılış hikâyesi içinde en sancılı olan kuşkusuz insanın hikâyesidir. Allah Âdem'i yaratıp şekil verdikten sonra meleklere, *"Âdem'e secde edin!"* diye emretmiş, İblis'in dışındakiler onun önünde saygı ile eğilmişlerdi. Ama İblis secde edenlerden olmadı.[44] Yüce Allah, İblis'e *"Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan neydi? diye sormuştu da (İblis); 'Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten, onu çamurdan yarattın.' demişti."*[45]

[33] Kâf, 50/38
[34] Rûm, 30/8, Ahkâf, 46/3.
[35] Enbiyâ, 21/33
[36] Nâziât, 79/29
[37] Âl-i İmrân, 3/190.
[38] Bakara, 2/117
[39] Hicr, 15/27, Rahmân, 55/15
[40] Fâtır 35/39.
[41] Mü'min, 40/67, M7495 Müslim, Zühd, 60
[42] Bakara, 2/30
[43] Bakara, 2/33
[44] A'râf, 7/11
[45] A'râf, 7/12

İnsanoğlu, daha ilk yaratılışta Allah'ın Rab olduğunu tasdik etmiş, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* hitabına, *"Evet, buna şahit olduk!"* karşılığını vermişti.[46] Bu doğrultuda meşhur sahâbî Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste ifade edildiği üzere, Allah Resûlü insanın yaratılışından bahsederken, *"Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecûsî yapar. Nitekim hayvan da kusursuz olarak dünyaya gelir. Sen onda bir eksiklik görüyor musun?"*[47] buyurarak insanın tertemiz, günahsız ve kusursuz bir şekilde yaratıldığına dikkat çekmiştir. Bu nedenle fıtrat, çeşitli olumsuz etkilere maruz kalmadığı müddetçe Yaratan'ı tanıma ve iyiliğe yönelme eğilimindedir. Bütün olumsuzluklara rağmen câhiliye gibi karanlık bir dönemde bile fıtratını koruyanlar bulunabilmektedir. Aslında peygamberlere kitap gönderilmesinin amacı da yaratılıştan sahip olunan temiz fıtratın bozulmamasını sağlamaktır. Peygamber Efendimizin insanların yaratılışlarına binaen söylediği şu sözü bunu kanıtlar niteliktedir: *"İnsanlar gümüş ve altın madenleri gibi madenlerdir. İslâm'dan önce iyi olanları İslâm'dan sonra da iyidir. Yeter ki (dinlerini) iyi kavrasınlar."*[48]

Allah Resûlü, Yemenli sahâbî Ebû Musa el-Eş'arî'nin naklettiği bir hadiste bunu daha da somutlaştırmaktadır. Buna göre *"Allah, Âdem'i yeryüzünün her tarafından aldığı bir miktar topraktan yarattı. Bu sebeple Âdemoğulları (renk ve tabiat yönünden) yeryüzü kadar (değişik şekillerde vücuda) geldiler. Onlardan kimi kızıl, kimi beyaz, kimi siyah, kimi de bunların karışımı (melez), kimi yumuşak, kimi sert, kimi kötü, kimi de iyi (huylu olarak dünyaya) geldi."*[49]

Allah Teâlâ'nın, herkesin kendi mizaç ve karakterine göre hareket edeceğini[50] kitabında bildirmesinin yanı sıra bütün insanlar, yaratılıştan sahip oldukları fıtrat bakımından aynıdırlar. İnsanın yaratılışının bir amacı varsa, o da Yaratıcı'sına boyun eğmektir. Çünkü Allah, insanları ve cinleri sadece kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır.[51] Allah'ı tanımayıp O'na iman etmemek, Allah'tan başkasına tapmak ise fıtrata aykırıdır. Göklerde ve yerde kim varsa, hepsi ister istemez O'na boyun eğmiştir. Sonunda ancak O'na döndürülüp götürüleceklerdir.[52] Allah, ilk başta nasıl yarattıysa sonra onu tekrarlayacaktır. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. İşte Allah bundan sonra aynı şekilde âhiret hayatını da yaratacaktır. Gerçekten Allah her şeye kādirdir.[53] Buna inanmamak ise kudsî bir hadiste belirtildiği üzere âdemoğlunun Allah'ı yalanlaması demektir. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Kulun beni yalanlaması, onu ilk yarattığım gibi tekrar diriltemeyeceğimi söylemesidir. Hâlbuki ikinci yaratma bana ilk yaratma-*

[46] A'râf, 7/172
[47] B1385 Buhârî, Cenâiz, 92
[48] M6709 Müslim, Birr, 160
[49] D4693 Ebû Dâvûd, Sünnet, 16
[50] İsrâ, 17/84
[51] Zâriyât, 51/56
[52] Âl-i İmrân, 3/83
[53] Ankebût, 29/19-20.

dan daha zor değildir."[54] Yaratılışını unutarak tekrar dirilmeyi inkâr edenlere karşı Allah'ın cevabı gayet açık ve nettir: "*De ki: 'Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, yaratılan her şeyi hakkıyla bilendir.'*"[55]

Yaratılış, her şeyin hangi amaç ve gaye ile yaratıldığına dair kâinatın sırrı üzerinde insanı düşünmeye sevk eden ve onun bu sırra bir kapı aralamasını sağlayan önemli bir konudur. Nitekim Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de kullarını, mahlûkat üzerinde sıkça düşünmeye sevk etmektedir: "*Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardından gidip gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü hâldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok deliller vardır.*"[56]

Yaratılış, Kur'an merkezli anlaşılması gereken bir olgudur. Bununla birlikte yaratılışla ilgili âyetlerin anlaşılmasında, Kur'an'ın indiği dönemdeki insanların bilgi düzeyi ve kavrayışlarının dikkate alındığı unutulmamalıdır. Gayba ait olan bu konunun gerçek mahiyeti Allah tarafından bilinmektedir. Allah'a iman eden bir kimse için ise, yaratılışın mahiyetinden çok gayesi önem arz etmektedir. Zira bir ölçü ve dengeye göre yaratılan her şey[57] insana eşsiz ve mükemmel bir yaratıcı olan Allah'ın varlığını ispat etmektedir. Şüphesiz, "*Yaratmak da emretmek de O'na mahsustur.*"[58] Allah Resûlü'nün yaratılışla ilgili sözlerini bu çerçevede düşünmek gerekmektedir.

54 N2080 Nesâî, Cenâiz, 117
55 Yâsîn, 36/78-79.
56 Bakara, 2/164
57 Kamer, 54/49.
58 A'râf, 7/54.

MELEKLER
ÂLEMLERİN NURDAN VARLIKLARI

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"خُلِقَتِ الْمَلاَئِكَةُ مِنْ نُورٍ، وَخُلِقَ الْجَانُّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ،
وَخُلِقَ آدَمُ مِمَّا وُصِفَ لَكُمْ."

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Melekler nurdan, cinler alevli ateşten, Âdem ise size (Kur'an'da) tarif edildiği üzere (balçıktan) yaratılmıştır."*

(M7495 Müslim, Zühd, 60)

عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنِّي أَرَى مَا لاَ تَرَوْنَ وَأَسْمَعُ مَا لاَ تَسْمَعُونَ. إِنَّ السَّمَاءَ أَطَّتْ وَحُقَّ لَهَا أَنْ تَئِطَّ. مَا فِيهَا مَوْضِعُ أَرْبَعِ أَصَابِعَ إِلاَّ وَمَلَكٌ وَاضِعٌ جَبْهَتَهُ سَاجِدًا لِلَّهِ..."

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ لِلَّهِ مَلاَئِكَةً فِي الْأَرْضِ سَيَّاحِينَ، يُبَلِّغُونِي مِنْ أُمَّتِي السَّلاَمَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"يَتَعَاقَبُونَ فِيكُمْ مَلاَئِكَةٌ بِاللَّيْلِ وَمَلاَئِكَةٌ بِالنَّهَارِ، وَيَجْتَمِعُونَ فِي صَلاَةِ الْعَصْرِ وَصَلاَةِ الْفَجْرِ، ثُمَّ يَعْرُجُ الَّذِينَ بَاتُوا فِيكُمْ فَيَسْأَلُهُمْ، وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِم، فَيَقُولُ: كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي؟ فَيَقُولُونَ: تَرَكْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ، وَأَتَيْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ."

Ebû Zer'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ben sizin görmediklerinizi görür, işitmediklerinizi duyarım. Gök sarsıldı. Nasıl sarsılmasın ki! Semada, bir meleğin Allah için secdeye kapanmadığı dört parmaklık bir yer dahi yoktur."*

(İM4190 İbn Mâce, Zühd, 19)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın yeryüzünde dolaşan melekleri vardır. Onlar, ümmetimden bana selâm getirirler."*

(HM3666 İbn Hanbel, I, 387)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Gece ve gündüz melekleri dönüşümlü olarak aranızda bulunurlar. Bu melekler sabah ve ikindi namazlarında buluşurlar. Sonra gece boyu* sizinle *bulunan melekler yükselirler. Allah, durumlarını çok iyi bildiği hâlde insanları onlara sorar: 'Siz ayrıldığımızda kullarım ne yapıyordu?' Melekler de 'Yanlarına vardığımızda da oradan ayrıldığımız sırada da namaz kılıyorlardı.' derler."*

(B7429 Buhârî, Tevhîd, 23)

urani Varlıklar: Melekler

Önce O vardı, ötesi yokluktu. Sonra, yeryüzünü ve onu sabit tutan dağları, gökyüzünü ve onu bir kandil gibi ışıtan yıldızları, gündüzün ardı sıra geceyi, güneşin yanı sıra ayı, karanın yanı başına denizi, aşılayan rüzgârı, toprağı dirilten yağmuru, her şeyi ama her şeyi O yarattı...

Ve Allah meleklerini nurdan yarattı.[1] Cebrail'i, Mîkâil'i, İsrafil'i, canı bedenden ayıran ölüm meleğini... Cebrail'e meleklerden bir ordu verdi, bir de rüzgârı. Gökten inen yağmur, yerden biten bitki Mîkâil'e emanet edildi.[2] Arşı taşıma görevi yanında sûra üfleyerek kıyameti ve yeniden dirilişi bildirme işi İsrafil'e verildi.[3]

Meleklerin "nurdan" yaratılmalarıyla kibirlenmeden[4] ibadet etmeleri arasında bir ilişki olmalıdır. Tıpkı şeytanın, insanın yaratılışına karşı gösterdiği tepkisinde[5] görüldüğü üzere cinlerin "nârdan" (ateşten) yaratılması ile onlardaki kibir arasında bir ilişki söz konusu olduğu gibi.[6] Nârın "yakma" özelliğine karşın nurun "aydınlatma" vasfı arasındaki keskin fark, melek ile şeytanın/cinlerin birbirinin zıddı varlıklar olarak yaratıldıklarını göstermektedir.

Cebrail, Mîkâil ve İsrafil'in Rabbi olan Allah, insanoğlunun yaptıklarını gözetleyen Kirâmen Kâtibîn'i, kabirde hesaba çeken Münker ve Nekir'i ve daha birçok meleği çeşitli görevler için var etmiştir. Hepsinin ortak meşguliyeti, durmaksızın Yaratan'a ibadet etmek, O'nu yüceltmektir. Nitekim Kur'an şöyle buyurmaktadır: *"Onlar gurur ve kibre düşmeksizin, bıkmadan usanmadan gece gündüz Allah'ı anıp durmaktadırlar."*[7] Ebû Zer'den nakledilen bir hadisinde Allah Resûlü de (sav) bu hakikati şöyle dile getirmektedir: *"Ben sizin görmediklerinizi görür, işitmediklerinizi duyarım. Gök sarsıldı. Nasıl sarsılmasın ki! Semada, bir meleğin Allah için secdeye kapanmadığı dört parmaklık bir yer dahi yoktur."*[8]

Ve Allah yeryüzünde hayat sürsün diye insanı yaratmayı diledi. Melekler, *"Biz burada seni, şanına yakışmayan her türlü şeyden uzak tutarak övgü*

[1] M7495 Müslim, Zühd, 60
[2] MŞ34969 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Zühd, 47
[3] RH/85 İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 85; HE6/47 Ebu Nuaym, *Hılye*, VI, 47; BŞ353 Beyhaki, *Şuabü'l-imân*, I, 312
[4] Enbiyâ 21/19
[5] A'raf, 7/11-12
[6] FK3/599 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 599
[7] Enbiyâ, 21/19-20
[8] İM4190 İbn Mâce, Zühd, 19

ile anıp dururken, sen orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler.[9] Onların bilmediğini bilen Allah, yeryüzünü insan ile anlamlı kıldı. Sonra da meleklere, *"Âdem için saygı ile eğilin."* buyurdu. Melekler secde ile selâmladı insanoğlunu.[10]

Meleklere Hz. Âdem'in önünde saygı ile eğilmelerini emreden Allah, Hz. Âdem'e de melekleri selâmlamasını emretti: *"Git ve şurada oturan melek topluluğunu selâmla. Onların nasıl karşılık verdiklerine kulak ver. Aldığın karşılık senin ve soyunun selâmı olacaktır."* Hz. Âdem melek topluluğunu "es-Selâmü aleyküm" diyerek selamladı ve "es-Selâmü aleyke ve rahmetullâh" karşılığını aldı. Melekler selâma rahmeti eklediler.[11] Böylece bizzat Rabbimiz tarafından tanıştırılan insanoğlu ile melekler arasında karşılıklı sevgiye dayalı bir yakınlık oluştu. Melekler insanların kötü yollara düşmesine razı olmayacak, bu durumda olanlar için Allah'tan bağışlama isteyeceklerdi.[12] İnsan ise, meleği, dünya hayatında gözüyle görmediği hâlde fizikötesi bir varlık olarak tanıyacak, onu iyiliğin sembolü sayacaktı.

Hz. Âdem'den bu yana meleklerin varlığı hiçbir zaman tamamen inkâr edilmemekle birlikte, zaman içerisinde onlar hakkında birbirinden farklı kabullerin, anlayışların ortaya çıktığı bir gerçektir. Tarih boyunca farklı toplumlarda ve geleneklerde değişik isimlerle anılan ve insanlarla tanrıların veya ruhların iletişimini sağlayan ruhanî varlıkların mevcudiyetine hep inanılmıştır.[13]

İslâmiyet ile henüz tanışmamış olan ve Mekke'de putlara ibadet edip âhiret gününe inanmayan Araplar da meleklerin varlığını kabul ediyorlardı. Ancak onların mahiyeti hakkında asılsız bilgilere sahiptiler. Araplar, sanki yaratılışlarına şahit olmuşlar gibi, melekleri dişi varlıklar olarak kabul ediyor,[14] onlara dişi adları takıyor[15] ve daha da ileri giderek onlar için hâşâ "Allah'ın kızları" diyorlardı.[16] *"Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular? Onların (yalan) şahitlikleri yazılacak ve bundan dolayı sorgulanacaklardır."*[17] buyuran Allah Teâlâ, câhiliye Araplarının melekler hakkındaki kanaatlerinin tamamen bilgisizlikten kaynaklandığını belirtmektedir.

Mahiyetlerini tam olarak anlama imkânımız olmayan meleklerle ilgili bilgilerimiz Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in bize bildirdikleriyle sınırlıdır. Allah Resûlü'nün meleklerle ilgili tasvirlerinde meleklerin kanatlarından[18] bahsedilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de ise meleklerin kanatlarıyla ilgili olarak; *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler*

[9] Bakara, 2/30
[10] A'râf, 7/11
[11] B6227 Buhârî, İsti'zân, 1.
[12] Mü'min, 40/7-9
[13] "Melek", *DİA*, XXIX, 37.
[14] Sâffât, 37/150
[15] Necm, 53/27
[16] Nahl, 16/57
[17] Zuhruf, 43/19
[18] M6839 Müslim, Zikir, 25.

yapan Allah'a mahsustur."[19] buyrulmaktadır. Ancak bu kanatların mahiyetini de tam olarak bilmemiz mümkün değildir. Bahsedilen kanatların bildiğimiz anlamda kuş kanadı şeklinde algılanması da doğru değildir. Böyle bir algıdan hareketle insan suretlerine, özellikle de kadın ve çocuk resimlerine kanat eklemek suretiyle melek tasviri yapmak yanlıştır. Dolayısıyla bilinçli ya da bilinçsiz olarak insanların zihnine yerleşmiş olan kanatlı kız suretindeki melek algısı, İslâm düşüncesi bakımından asla kabul edilemez. Yine arşın meleklerinin insanoğlunun başına benzer bir başa ve yetmiş bin kanada sahip oldukları, her kanatta on iki bin büyük tüy ve her tüyde meleklerden bir saf yer aldığı şeklindeki bilgiler tamamen hurafedir. Meleklerin kanatlarını, sorumlu oldukları görevlerle alâkalı olarak sahip oldukları güç ve kuvvet şeklinde anlamak da mümkündür. Nitekim "melek" kelimesi de güçlü ve kuvvetli anlamlarını içinde barındırmakta ve Kur'an'da meleklerin güçlü varlıklar oldukları haber verilmektedir.[20]

Allah Teâlâ kendisine hem meleklerden hem de insanlardan elçiler seçtiğini buyurmaktadır.[21] Kur'an'daki beyanlardan, meleklerin çoğu kez insan suretinde Allah'ın mesajlarını peygamberlere ilettiklerini anlıyoruz. Nitekim ilerlemiş yaşına rağmen Hz. İbrâhim'e oğlu İshak'ı müjdelemeye, Hz. Lût'a kavminin helâk olacağını bildirmeye gelen[22] melekler insan suretinde gelmişlerdir. Yine Cebrail, Hz. Meryem'in gözüne bir insan şeklinde görünmüş[23] ve Allah'ın (cc) *"Ol!"* emri, Hz. Meryem'de oğlu İsa'ya dönüşmüştür.[24]

Yüce Allah, tıpkı melekler konusunda bilgisiz oldukları gibi, daha birçok hususta bâtıl inançlara sahip olan Arapları ve kıyamete kadar tüm insanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkaracak mesajlarını iletmesi için vahiy meleği Cebrail'i görevlendirmiş, onu insanlar arasından seçtiği bir kuluna göndermişti. Günlerce, haftalarca Nur Dağı'ndaki Hıra Mağarası'nı mesken edinen ve azığı, tefekkür ve ibadet olan Muhammed (sav) ibadete daldığı bir anda, *"Oku!"* emriyle irkildiğinde, gökle yer arasını kaplamış bir varlık görmüştü. Korku içinde, *"Ben okuma bilmem."* dedi. Melek onu nefesi kesilecek kadar sıkıca bağrına bastı, tam üç kez. Sonra *"Oku! Seni yaratan Rabbinin adıyla..."* dedi. Peygamberimiz, korku ve heyecandan boyun kasları seğirerek evine koştu ve, *"Beni örtün."* dedi. Kendine geldiğinde sevgili eşi Hz. Hatice'ye olup bitenleri anlattı. *"Kendimden korkuyorum."* diye bitirdi. Hz. Hatice çok sevdiği eşini teselli ederek "Hayır!" dedi, "Allah seni kesinlikle utandırmaz. Çünkü sen, akrabalık bağlarını sıkı tutar, doğru

19 Fâtır, 35/1
20 Tahrîm, 66/6, Tekvîr 81/20
21 Hâc, 22/75
22 Hûd 11/71, 81
23 Meryem, 19/16-34
24 Âl-i İmrân, 3/59, Nisâ, 4/171

sôz söyler, bakıma muhtaç olan kimselere yardım eder, elinde avucunda olmayana verir, misafiri ağırlar ve haksızlığa uğrayanlara destek olursun." Birlikte Varaka b. Nevfel'e gittiler. Hz. Hatice'nin amcasının oğlu Varaka, İncil'i İbrânîceden Arapçaya çevirebilen, gözleri görmeyen, yaşlı, bilge bir kişiydi. Olanları dinledikten sonra şöyle dedi: "Bu, Musa'ya gelen melek *en-Nâmûs*'tur (Cebrail'dir)."[25] O günden sonra Cebrail yirmi üç yıl boyunca Allah Resûlü'ne sık sık uğrayacaktı.

Medine'ye gelişi ile şehri şereflendiren Sevgili Peygamberimiz bir gün oturmuş ve yanından hiç ayrılmayan dostları ile sohbet ediyordu. Aralarında, daha sonra müminlerin ikinci halifesi olan Hattâb oğlu Ömer de vardı. Uzaklardan gelen birisi ilişti Hz. Ömer'in gözüne. Simsiyah saçları ve büründüğü kar beyazı elbisesi ile bu gelen tanıdık birisi değildi. Uzun yoldan gelmiş gibi bir hâli de yoktu. Yaklaştı ve Sevgili Peygamberin yanına oturdu. Dizini onun mübarek dizlerine yasladı ve ellerini onun uylukları üzerine koydu. Sahâbenin meraklı bakışları arasında kutlu Elçi'ye sordu: "Ey Muhammed, İslâm nedir?" Allah Resûlü anlattı. Yine sordu: "İman nedir?" Efendimiz açıkladı. İhsandan, kıyametten ve kıyamet gününün işaretlerinden konuşuldu. Derken yabancı, edebince müsaade isteyip oradan ayrıldı ve geldiği gibi gitti. Bir zaman sonra Resûl-i Ekrem Hz. Ömer'e, "*O gelen kimdi bilir misin?*" diye sordu. "Allah ve Elçisi daha iyi bilir." dedi Hz. Ömer. Resûlullah "*O, Cebrail'di ve size dininizi öğretmeye geldi.*" buyurdu.[26]

İnsanoğlu kulluk adına her ne varsa melek vasıtası ile öğrendi. Cebrail, Peygamber Efendimize bazen altı yüz kanadı ile birlikte göründü,[27] bazen insan şeklinde.[28] Zaman zaman da sahâbeden Dihyetü'l-Kelbî suretinde.[29] Birlikte Kâbe'de namaz kıldılar. Resûlullah'a abdesti, namazı öğreten Cebrail, imam oldu.[30] Ramazan ayında karşılıklı Kur'an okudular. İnen âyetleri tekrar ettiler.[31] Çok cömert olan Nebî Aleyhisselâm'ın cömertliği Cebrail ile buluştukları Ramazan ayında daha da artardı. "*Cebrail, Mîkâil ve İsrafil'in Rabbi olan Allah'ım! Kızgın ateşten ve kabir azabından sana sığınırım.*" diye dua eder,[32] Cebrail'i çok sever ve onu daha sık görmek arzusunu hissederdi yüreğinde. Bir gün bu arzusunu iletti göklerin elçisine: "*Keşke beni daha sık ziyaret etsen. Bana daha sık gelmene bir engel var mı?*"[33] Cebrail, "Biz sadece Rabbin emri ile yeryüzüne ineriz." diye karşılık verdi ve Meryem sûresinin 64. âyetini okudu: "*Önümüzde, arkamızda ve bu ikisi arasında ne varsa hepsi Allah'a aittir.*"[34]

[25] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M403 Müslim, İmân, 252
[26] M93 Müslim, İmân, 1
[27] M432 Müslim, İmân, 280.
[28] N935 Nesâî, Iftitâh, 37.
[29] B3633 Buhârî, Menâkıb, 25.
[30] D393 Ebû Dâvûd, Salât, 2.
[31] B4998 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 7
[32] N5521 Nesâî, İstiâze, 56.
[33] B3218 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6.
[34] B7455 Buhârî, Tevhîd, 28

Cebrail'in her gelişi Allah Resûlü'ne güç veriyor, çektiği sıkıntılara karşı ona teselli getiriyordu. Peygamberliğin onuncu senesi... Sevgili eşi Hz. Hatice'nin ve amcası Ebû Tâlib'in vefatından sonra büsbütün desteksiz kalan Allah Resûlü, bir umut diyerek Tâif yolundaydı. Kendisini Sakîf kabilesinin ileri gelenlerinden birinin korumasına emanet etmek arzusundaydı. Ama aldığı karşılık olumsuzdan da öte çok çirkin olmuştu.[35] "Uhud gününden daha zor" olarak nitelendirdiği o günleri yıllar sonra eşi Hz. Âişe'ye anlatırken sanki hâlâ o hüznü yaşıyordu: *"Bu senin kavmin (Kureyş) den çok çile çektim ama hiçbiri bana Akabe günü kadar zor gelmedi. Akabe günü koruma elde etme umuduyla İbn Abdi Yâlîl'e arz ettim hâlimi, ama isteğim kabul görmedi. Hüzünlü ve kederli bir şekilde yola düştüm gideceğim yere doğru. Mekke yakınlarında bulunan Karnu's-seâlib denilen yere geldiğimde başımı gökyüzüne kaldırdım. Bir de ne göreyim? Başımın üstünde beni gölgeleyen bir bulut duruyor. Dikkatli bakınca üstünde Cebrail'i gördüm. Bana seslendi: 'Allah, kavminin sana cevabını ve seni reddetmelerini işitti. Dilediğini emretmen için sana dağların idaresi ile görevli meleği gönderdi.' Sonra dağlar meleği seslendi: 'Ey Muhammed, işte ben emrindeyim. İster misin şu iki yalçın dağı Mekkelilerin üstüne yıkayım?' Bunun üzerine Hz. Peygamber, 'Hayır, ümit ediyorum ki, Allah onların soyundan sadece Allah'a ibadet eden ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan bir nesil çıkartacaktır.' demişti*[36]

Cebrail, meleklerden bir ordu ile Bedir'de de yetişti imdada. Allah Resûlü, elbisesi mübarek omuzlarından aşağıya düşecek kadar ellerini gökyüzüne kaldırmış, kendinden geçmiş bir şekilde Allah'a yakarıyor,[37] yakarışı bin meleğin yer aldığı bir ordu ile karşılık buluyordu.[38] Yüce Allah meleklere, *"Şüphesiz ben sizinle beraberim. Haydi destek olun iman edenlere. Ben inançsızların yüreğine korku salacağım."* buyurmuştu[39] ve Müslümanlar zaferle döndüler Bedir'den Medine'ye. "Bedir'in aslanları" nasıl Müslümanlar arasında seçkin ve üstün sayıldılar ise, göklerde de "Bedir'in melekleri" Bedir'e katılmayanlardan öylece üstün tutuldu.[40]

"Üstünde savaş elbiseleri ve silahı olduğu hâlde atının başını tutmuş bekleyen şu adam var ya, işte o Cebrail'dir."[41] Böyle diyordu Sevgili Nebî Uhud savaşının o sıkıntılı gününde ve *"Size yetmez mi, Rabbinizin sizi üç bin melekle güçlendirmesi?"* diye soruyordu müminlere. Ardından da şu nasihatte bulunmuştu: *"Sabredip Allah'tan sakınırsanız, Rabbiniz sizi beş bin melekle de güçlendirir. Allah bütün bunları sizin gönlünüz yatışsın ve size müjde olsun diye yapıverir."*[42]

35 İF6/315 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 6. 315.
36 B3231 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.
37 M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
38 Enfâl 8/9.
39 Enfâl, 8/12.
40 B3992 Buhârî, Meğâzî, 11.
41 B4041 Buhârî, Meğâzî, 1.
42 Âl-i İmrân, 3/124-126.

Hendek Savaşı sonrasında Peygamber Efendimiz üzerindeki savaş elbisesini çıkartmış ve henüz yıkanmıştı. Başındaki tozları silkeleyerek gelen Cebrail, Nebî Aleyhisselâm'a Kurayzaoğulları'nın yurdunu göstererek "Onların üzerine yürü." dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, anlaşmayı bozarak müminleri Medine'de arkadan vurmaya kalkan Kurayzaoğulları'na dersini vermek üzere yeniden yola çıktı.[43] Hz. Peygamber'in genç hizmetkârı ve öğrencisi Hz. Enes, meleklerin Kurayzaoğulları yurduna doğru gidişini yıllar sonra şöyle hatırlıyordu: "Cebrail diğer melekler ile birlikte Ganemoğulları sokağından geçerken arkalarından yükselen toz bulutunu hâlâ görür gibiyim."[44]

Hayat Bekçileri, Ölüm Elçileri, Sorgu Melekleri

Allah'ın gözetleyen melekleri vardır. İnsanın sağında ve solunda durarak yaptıklarını ve yapması gerektiği hâlde yapmadıklarını, söylediklerini ve söylemesi gerektiği hâlde söylemediklerini bir bir kaydederler.[45] Kirâmen Kâtibîn[46] adlı bu görevlilere Allah şöyle buyurur: *"Kulum bir kötülük işlemeyi aklından geçirdiğinde kaydını tutmayın. Kötülüğü işlerse bir günah yazın. Ancak bir iyilik geçiverirse gönlünden, derhâl bir sevap olarak kaydedin, o iyiliği yaptığında ise on katını yazın."*[47] İnsanoğlu ölünceye dek bu kayıt sürer gider.

Hayat ile ölümün kesiştiği noktada ise, ölüm melekleri hazır bulunur, vakit geldiğinde canı bedenden ayırmak üzere.[48] İyilik sahibi kimseye yumuşak bir sesle, "Güzel bedende olan ey güzel ruh, Rabbinin gazabını değil de, cennet müjdesini ve övgüsünü hak etmiş olarak çık!" diyerek seslenirler, ta ki can bedenden ayrılır. Sonra göklere yükseltilen ruha eşlik eden melekler, onu takdim eder. Göklerdeki melek tarafından "Merhaba" denilerek övgü ile karşılanır, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna varıncaya kadar. Hayatını kötülük içinde geçiren kimseye ise, melek aşağılayan bir ses tonu ile "Ey kötü bedendeki pis nefis! Horlanarak, kaynar sular ve irinleri hak etmiş olarak çık!" diye emreder, can bedenden çıkıncaya dek. Sonra göklere yükseltilen ruh için "Bu da kim?" diye sorulur. Tanıtılınca, melekler "Kötü insanlara merhaba yoktur. Kınanmış olarak geri dön. Açılmaz sana göklerin kapısı." der. Bunun üzerine kötü ruh, bedenin olduğu mezara geri döner.[49]

Kabre konulduğunda Münker ve Nekir adında iki melek karşılar insanı ve ona "Şu zât hakkında ne dersin?" diye Peygamber Efendimizi sorarlar. Kişi dünyada nasıl biliyorsa öyle cevaplar. Mümin olan, "Allah'ın

[43] B4122 Buhârî, Meğâzî, 31
[44] B3234 Buhârî, Bed'ü'l halk, 6.
[45] Kâf, 50/17-18
[46] İnfitâr, 82/11.
[47] M334 Müslim, Îmân, 203.
[48] Secde, 32/11.
[49] İM4262 İbn Mâce, Zühd, 31.

kulu ve resûlüdür." der ve kelime-i şehâdet gelir diline. "Böyle diyeceğini biliyorduk." der melekler. Ardından kabir aydınlanır ve genişler. "Bari dönüp bu rahatlığımı aileme haber versem!" der mümin. Münker ve Nekir melekleri, "Uyu, sevgilinin uyandıracağı bir damat gibi, bir gelin gibi uyu, yeniden diriltilinceye kadar." diyerek müjdelerler o mümini. Öylece uyuyuverir mümin. İmanı dilinden kalbine inmemiş olan münafık ise, Hz. Peygamber hakkındaki aynı soruyu, "İnsanların dediklerini duyunca ben de benzer şeyler söyledim. İşin doğrusu o peygamber mi değil mi bilmiyorum." diye yanıtlar. Kaburga kemikleri birbirine geçecek kadar sıkıştırılır kabri. Öylece azap içinde kalıverir mahşer gününe kadar.[50]

Dua ve Selâm Elçileri

Melekler yeryüzünü dolaşıp Allah'ı anan, onu yâd eden toplulukları ararlar. Bulduklarında "Koşun, gelin arayıp durmakta olduğunuz şeye!" diyerek sevinçle seslenirler birbirlerine. O topluluğu çepeçevre kuşatırlar. Allah sorar:

–Bırakıp geldiğinizde kullarım ne yapıyordu?

–Seni tesbih ediyor, tekbir getiriyor, sana hamd ediyor ve seni övgü ile anıyorlardı.

–Peki, beni gördüler mi?

–Hayır.

–Görselerdi nasıl olurdu?

–Eğer seni görselerdi, sana daha çok ibadet eder, seni daha çok över, daha çok anarlardı.

–Benden ne istiyorlar?

–Senden cenneti istiyorlar.

–Cenneti gördüler mi?

–Hayır ya Rabbi, vallâhi onu görmediler.

–Görselerdi ne olurdu?

–Eğer görselerdi daha arzulu, daha hırslı ve daha hevesli olarak onu isterlerdi.

–Hangi şeyden sakınıyorlar?

–Cehennemden.

–Cehennemi gördüler mi?

–Hayır, vallahi onu görmediler.

–Görselerdi nasıl olurdu?

[50] T1071 Tirmizî, Cenâiz, 7

–Eğer onu görselerdi ondan kesinlikle daha çok sakınır, daha fazla uzaklaşır ve daha çok korkarlardı.

–O zaman siz şahit olun, ben bağışladım onları.

–Allah'ım! Onlar arasındaki şu kişi tesadüfen orada idi. Bir ihtiyacını gidermek için gelmiş, seni anmak için değil.

–O topluluğun içinde kötüler barınmaz.[51]

Öte yandan bir hadisinde *"Allah'ın yeryüzünde dolaşan melekleri vardır. Onlar, ümmetimden bana selâm getirirler."*[52] buyuran Peygamber Efendimiz (sav) bazı meleklerin kendisi ile ümmeti arasındaki irtibatı sağladığını ve Müslümanların salât ve selâmından ruhaniyetinin haberdar edildiğini söylemektedir. Bazen de Hz. Peygamber (sav) meleğin müminlere selâmına aracılık eder. Bir keresinde eşi Hz. Âişe'ye *"Şu yanımda duran Cebrail, sana selâm söylüyor."* der Allah Resûlü. Hz. Âişe Cebrail'i görmez ama bilir ki, sevgili eşi onu görmüştür. Sevinçle iade eder selâmı sözün sahibine, selâmına rahmet ve bereketi ekleyerek.[53]

Yine Allah'ın tanıklık eden melekleri vardır, mescitlere uğrayarak namaz kılmak üzere mescide gelen Müslümanlar için af ve bağışlanma dilerler, onlar mescitten ayrılıncaya dek.[54] Ebû Hüreyre'nin aktardığına göre, Peygamber Efendimiz (sav) şunları anlatır: *"Gece ve gündüz melekleri dönüşümlü olarak aranızda bulunurlar. Bu melekler sabah ve ikindi namazlarında buluşurlar. Sonra gece boyu sizinle bulunan melekler yükselirler. Allah, durumlarını çok iyi bildiği hâlde insanları onlara sorar: 'Siz ayrıldığınızda kullarım ne yapıyordu?' Melekler de 'Yanlarına vardığımızda da oradan ayrıldığımız sırada da namaz kılıyorlardı.' derler."*[55] Oruç tutan müminlere de misafir olurlar. Birisi, karşısında yemek yediği zaman gıdasını ibadetinin lezzetinde bulan mümin için dua ederler.[56] Hasta ziyaretine giden müminleri *"İşin ne güzel, gidişin ne hayırlı, kendine cennette köşk hazırladın!"* diyerek müjdeler ve tebrik ederler.[57]

Ve Allah'ın melekleri müminler için bağışlanma dilerler: *"Rabbimiz! Pişman olup senin yoluna uyanları bağışla. Onları cehennemin azabından koru. Rabbimiz! Onları da, onların atalarından, eşlerinden, soylarından iyi olanları da kendilerine söz verdiğin Adn cennetlerine koy. Bir de onları, her türlü kötülüklerden koru."*[58] "Âmîn" der müminler, yeryüzünde imama uyarak. Âminleri meleklerin âminine denk gelince bağışlanır günahları.[59]

Her insanın bir meleği vardır, her meleğin de bir insanı.

Ve selâm Hz. Âdem'den beri dolanıp durur, bir gezgin misali yerle gök arasında.

İnsandan meleğe, melekten insana...

[51] B6408 Buhârî, Deavât, 66; T3600 Tirmizî, Deavât, 129.
[52] HM3666 İbn Hanbel, I, 387.
[53] B6249 Buhârî, İsti'zân, 16.
[54] N734 Nesâî, Mesâcid, 40
[55] B7429 Buhârî, Tevhîd, 23.
[56] T784 Tirmizî, Savm, 67.
[57] İM1443 İbn Mâce, Cenâiz, 2.
[58] Mü'min, 40/7-9
[59] M915 Müslim, Salât, 72.

CİNLER
ALLAH'IN GÖRÜNMEYEN KULLARI

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ! لَكَ أَسْلَمْتُ، وَبِكَ آمَنْتُ، وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ، وَإِلَيْكَ أَنَبْتُ، وَبِكَ
خَاصَمْتُ، اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِعِزَّتِكَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ أَنْ تُضِلَّنِي، أَنْتَ الْحَيُّ
الَّذِي لاَ يَمُوتُ، وَالْجِنُّ وَالإِنْسُ يَمُوتُونَ."

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle derdi:
"Allah'ım! Sana teslim oldum, sana inandım, sana tevekkül ettim ve sana yöneldim. Senin yardımınla mücadele (gücü elde) ettim. Allah'ım! Beni saptırmaman için senin yüceliğine sığınıyorum. Zira senden başka ilâh yoktur. Sen ölmeyecek olan dirisin, cinler ve insanlar ise ölümlüdürler."

(M6899 Müslim, Zikir, 67)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّ الْكُهَّانَ كَانُوا يُحَدِّثُونَنَا بِالشَّيْءِ فَنَجِدُهُ حَقًّا، قَالَ: "تِلْكَ الْكَلِمَةُ الْحَقُّ، يَخْطَفُهَا الْجِنِّيُّ فَيَقْذِفُهَا فِي أُذُنِ وَلِيِّهِ، وَيَزِيدُ فِيهَا مِائَةَ كَذْبَةٍ."

عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا كَانَتْ تُؤْتَى بِالصِّبْيَانِ إِذَا وُلِدُوا، فَتَدْعُو لَهُمْ بِالْبَرَكَةِ. فَأُتِيَتْ بِصَبِيٍّ، فَذَهَبَتْ تَضَعُ وِسَادَتَهُ، فَإِذَا تَحْتَ رَأْسِهِ مُوسَى فَسَأَلَتْهُمْ عَنِ الْمُوسَى ؟ فَقَالُوا: نَجْعَلُهَا مِنَ الْجِنِّ. فَأَخَذَتِ الْمُوسى فَرَمَتْ بِهَا، وَنَهَتْهُمْ عَنْهَا وَقَالَتْ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَكْرَهُ الطِّيَرَةَ وَيُبْغِضُهَا. وَكَانَتْ عَائِشَةُ تَنْهَى عَنْهَا.

عَنْ يَحْيَى بْنِ جَعْدَةَ قَالَ: كَانَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ يَفْزَعُ مِنَ اللَّيْلِ حَتَّى يَخْرُجَ وَمَعَهُ سَيْفُهُ، فَخُشِيَ عَلَيْهِ أَنْ يُصِيبَ أَحَدًا، فَشَكَا ذَلِكَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: "إِنَّ جِبْرِيلَ قَالَ لِي: إِنَّ عِفْرِيتًا مِنَ الْجِنِّ يَكِيدُكَ، فَقُلْ: أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ الَّتِي لَا يُجَاوِزُهُنَّ بَرٌّ وَلَا فَاجِرٌ مِنْ شَرِّ مَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا، وَمِنْ شَرِّ مَا ذَرَأَ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا، وَمِنْ شَرِّ فِتَنِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، وَمِنْ شَرِّ كُلِّ طَارِقٍ إِلَّا طَارِقًا يَطْرُقُ بِخَيْرٍ يَا رَحْمَنُ."

Hz. Âişe anlatıyor: "Yâ Resûlallah! Kâhinler bize bir şeyler söylerdi de dedikleri gerçek çıkardı." dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Bu doğru olan sözü bir cin elde eder ve dostunun kulağına fısıldar. O da buna yüz yalan katar!"*

(M5816 Müslim, Selâm, 122)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, çocuklar doğduğu zaman kendisine getirilir, bereket için onlara dua ederdi. Bir gün bu maksatla yeni doğan bir çocuk getirildi. Hz. Âişe çocuğu yatağına yatırırken yastığının altında bir ustura gördü. Oradakilere bunun ne olduğunu sordu. Onlar da, "Çocuğu cinlerden korumak için onu koyuyoruz." dediler. Bunun üzerine Hz. Âişe usturayı alıp attı ve "Allah'ın Resûlü (sav) uğursuzluk düşüncesini çirkin görür ve bundan nefret ederdi." diyerek bu davranışı yasakladı.

(EM912 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 314)

Yahyâ b. Ca'de'nin naklettiğine göre, Hâlid b. Velîd, geceleri kılıcını yanına alarak dışarı çıkacak kadar korkar hâle gelmişti. Bu durumda birisine zarar verebileceğinden endişe edilince, Hz. Peygamber'e (sav) gelerek, yaşadığı durumdan şikâyetini arz etti. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Cebrail bana demişti ki, 'Cinlerden bir ifrit senin için tuzak kurmaya çalışıyor, (bu yüzden) şöyle dua et: Gökten inen ve yerden yükselen kötülüklerin şerrinden, yeryüzünde yerleşen (yaşayan) ve yerin altından çıkan şeylerin şerrinden, gece ve gündüzün fitnelerinin şerrinden, hayırlı olanların dışında her türlü aniden ortaya çıkan durumdan, Allah'a ve hiçbir iyinin ve kötünün ulaşamayacağı Allah'ın yüce kelimelerine (sonsuz iradesine ve hükmüne) sığınırım, Ey Rahmân!"*

(MŞ23589 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Tıb, 28; MA19831 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 35)

Abdullah b. Mes'ûd şöyle anlatıyor:

"Bir gece biz Resûlullah (sav) ile birlikteydik. Bir ara onu kaybettik ve kendisini vadilerde, dağ yollarında aradık. 'Acaba kaçırıldı mı, yoksa gizlice öldürüldü mü?' diye endişe ettik. Ve bu hâlde, olabilecek en kötü geceyi geçirdik. Sabahlayınca bir de baktık ki, Resûlullah (sav) Hira tarafından çıkageldi.

–Yâ Resûlallah! Seni kaybettik, çok aradık ama bulamadık. Bu yüzden çok kötü bir gece geçirdik, dedik. Bunun üzerine Resûlullah (sav):

–*Bana cinlerin elçisi geldi. Onunla gittim ve cinlere Kur'an okudum,* buyurdu. Sonra bizi götürerek cinlerin izlerini, ateşlerinin küllerini gösterdi..."[1]

Hadis kaynaklarında yer alan bir başka rivayete göre ise, Hz. Peygamber farkında değilken cinler kendisinden Kur'an dinlemişlerdir. Bu ilginç olayı Abdullah b. Abbâs şöyle anlatmaktadır:

"Resûlullah (sav), bir grup arkadaşıyla Ukâz Panayırı'na gitmek üzere yola çıkmıştı. O günlerde şeytanlarla gökyüzü haberleri arasına engel konulmuş ve (gökten haber çalmak isteyen şeytanların) üzerlerine yakıcı alevler gönderilmeye başlanmıştı. Şeytanlar, kendi toplumlarının yanına döndüklerinde, 'Bu hâliniz ne?' diye sorulunca, 'Gökyüzünden haber alamaz olduk ve üzerimize yakıcı alevler atıldı.' dediler. Bunun üzerine onlardan biri, 'Sizin haber almanıza engel olan mutlaka olağanüstü yeni bir olay olmalıdır. Yeryüzünün doğusunu ve batısını dolaşın da, gökyüzünden haber almanızı engelleyen bu yeni olayın ne olduğuna bir bakın!' dedi. Bunun üzerine cinler, yeryüzünün her tarafını dolaşarak kendileriyle gök haberleri arasına giren olayın ne olduğunu araştırdılar." İbn Abbâs demiştir ki: "İşte bunlardan Tihâme tarafına yönelmiş olan grup, o sırada Ukâz Panayırı'na gitmek üzere Nahle'de konaklayan Resûlullah'ın bulunduğu yere vardılar. Resûlullah, ashâbına sabah namazı kıldırıyordu. Cinler Kur'an'ı işitince, ona dikkatle kulak verdiler. Birbirlerine, 'Gökyüzünden haber almanıza engel olan şey işte budur.' dediler. İşte o zaman kavimlerine döndüler ve onlara, *"Gerçekten biz, doğru yola ileten güzel bir Kur'an dinledik*

[1] M1007 Müslim, Salât, 150.

ve ona iman ettik. Artık Rabbimize kimseyi asla ortak koşmayacağız."[2] dediler. Yüce Allah da Cin sûresinin ilgili âyetlerini Peygamberine vahyetti."[3]

Tarih kitaplarında aktarıldığına göre, bu görünmez, duyu ötesi varlıkların Kur'an dinleyip İslâm'a girmeleri, Hz. Peygamber'in en zor zamanlarından birine rastlamıştır. Şöyle ki, Müslümanlara uygulanan abluka yıllarının ardından Mekke'deki baskı ve işkenceler iyice artmış, amcası Ebû Tâlib ile fedakâr eşi Hatice'nin peş peşe ölmeleri Hz. Peygamber'i derinden sarsmıştı. Allah Resûlü, kendisini anlayıp onaylayacak ve koruyacak kimseler aramaya başlamıştı. Sırf bu amaçla gittiği Tâif'te de aradığını bulamamış, şehirden kovulmuş hatta taşlanmıştı. İşte cinlerin İslâm ile tanışmaları ve Resûl-i Ekrem'in bu durumdan haberdar olması böyle bir dönemde gerçekleşmiştir. Tâif dönüşü Nahle denilen yerde konakladığı gecelerden birinde cinlerden bir grup gelerek Allah Resûlü'nün okumakta olduğu Kur'an'ı dinlemişler ve bundan çok etkilenerek İslâm'ı seçmişlerdi. Yüce Allah daha sonra bu olayı Kur'an'da Resûl-i Ekrem'e şöyle anlatmıştı:

"Hani cinlerden bir grubu, Kur'an'ı dinlemeleri için sana yöneltmiştik. Kur'an'ı dinlemeye hazır olunca (birbirlerine) 'Susun!' demişler, Kur'an'ın okunması bitince uyarıcı olarak kavimlerine dönmüşlerdi.

Ey kavmimiz! dediler, doğrusu biz Musa'dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik.

Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun! O'na iman edin ki, Allah da sizin günahlarınızı kısmen bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun.

Allah'ın davetçisine uymayan kimse, yeryüzünde Allah'ı âciz bırakacak değildir. Kendisi için Allah'tan başka dostlar da bulunmaz. İşte onlar, apaçık bir sapıklık içindedirler."[4]

Cin ismi verilen varlıkların doğaları itibariyle insan algısının sınırlarını aşmaları, onlar hakkındaki rivayetlerin içeriğine de yansımıştır. Resûlullah'ın cinlerle kaç kez ve nerede buluştuğu ihtilâflı bir konudur. Farklı zaman ve mekânlara atıfta bulunan birtakım haberlere göre cinler, Mekke'de bugün Cin Mescidi'nin bulunduğu Hacûn'da, Medine'de ise Bakî'de heyetler hâlinde Resûlullah'a gelmişler ve haklarında Cin sûresi ile Ahkâf sûresinin ilgili âyetleri indirilmişti.[5] Nitekim yukarıda da geçtiği üzere Hz. Peygamber (sav), bir gece Abdullah b. Mes'ûd'la birlikte Mekke'deki Hacûn mevkiinde konaklamış,[6] İbn Mes'ûd'un etrafına bir çizgi çizmiş ve ona yerinden ayrılmamasını söyledikten sonra kendisi cinlere Kur'an okumuştu.[7] Bu cinlerin mahiyeti, nerden geldikleri ve nasıl

[2] Cin, 72/1-2.
[3] B4921 Buhârî, Tefsîr, (Cin) 1; M1006 Müslim, Salât 149.
[4] Ahkâf, 46/29-32; HS2/269 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 269; ST1/212 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 212.
[5] Cin, 72/1-14; Ahkâf, 46/29-32.
[6] HM3954 İbn Hanbel, I, 416, 455.
[7] HM4353 İbn Hanbel, I, 455.

oldukları açıklanmamaktadır. Bazı rivayetlere göre, Peygamberimize elçiler gönderen bu cinler, o günlerde Yukarı Mezopotamya'daki bir bölgeye adını veren Cezîre'den, Nusaybin tarafındandı ve Hz. Peygamber'in hem övgüsüne hem de duasına mazhar olmuşlardı.[8]

İster Mekke döneminin ilk yıllarında olsun, isterse Tâif dönüşü olsun, bazı cinlerin gelip Resûlullah'ı dinledikten sonra Allah'ın dinine girmeleri Kur'an'da açıkça yer alan bir konudur. Kur'ân-ı Kerîm'de müstakil olarak cinlerden söz eden bir sûre yer almakta ve bu sûre "Cin" adını taşımaktadır.[9] Kur'an'a göre, mahiyetini kavrayamadığımız varlıklardan olan cinler de akıl ve irade sahibi olup, Allah'a ibadet etmek için yaratılmışlar ve bu yüzden de mükellef (sorumlu) tutulmuşlardır.[10] Yüce Allah yirmi âyette ya cinlere insanlarla birlikte hitap etmiş, yahut insanlardan ve cinlerden birlikte söz etmiştir.[11] Buna göre tıpkı insanlar gibi cinlerin de hayırlıları-şerlileri; inançlıları-inançsızları; iyi olanları-kötü olanları vardır.[12] Onlar da, Allah'ın buyruklarına itaat veya isyan etme eğilimindedirler[13] ve her fâni gibi ölümlüdürler. Nitekim İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Allah Resûlü bir duasında bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: "*Allah'ım! Sana teslim oldum, sana inandım, sana tevekkül ettim ve sana yöneldim. Senin yardımınla mücadele (gücü elde) ettim. Allah'ım! Beni saptırmaman için senin yüceliğine sığınıyorum. Zira senden başka ilâh yoktur. Sen ölmeyecek olan dirisin, cinler ve insanlar ise ölümlüdürler.*"[14]

Kur'an'da, cin ve insan topluluklarına nice uyarıcı peygamber gönderildiği hatırlatılmakta[15] bazı peygamberlerin cinlerle irtibatları anlatılmaktadır. Allah (cc), Hz. Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil ordular topladığını,[16] cinlerden bir kısmını çeşitli işlerde istihdam ettiğini,[17] onlardan bir ifritin (cinlerin en güçlü, kurnaz veya en azgın türü) Sebe' Melikesi'nin tahtı için Hz. Süleyman'a, "Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getirebilirim, bunu yapmaya gücüm yeter ve ben güvenilir biriyim." dediğini bildirmektedir.[18] Cinlere gönderilen peygamberlerin melek mi, insan mı yoksa cin mi olduğu tartışılmışsa da, cinlerin kendi içlerinden olma ihtimali yüksektir. Ancak Hz. Peygamber (sav) hem insanlara hem de cinlere peygamber olarak gönderilmiş ve bu yüzden de kültürümüzde kendisine "Resûlü's-sekaleyn" yani "iki topluluğun da peygamberi" denilmiştir.

Kur'an'da belirtildiği üzere dumansız, alevli bir ateşten yaratılan cinler,[19] latif, görünmez varlıklardır. Bununla birlikte onların ateşle karışık

[8] B3860 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 32; M1008 Müslim, Salât, 150.
[9] Cin, 72/1-28.
[10] Zâriyât, 51/56.
[11] Bkz: En'âm, 6/112, 128, 130; A'râf, 7/38, 179; Fussilet, 41/25, 29; Rahmân, 55/39, 56, 74; Cin, 72/5, 6.
[12] A'râf, 7/38; Cin 72/11-15
[13] Cin 72/1-14.
[14] M6899 Müslim, Zikir, 67.
[15] En'âm, 6/130.
[16] Neml 27/17.
[17] Sebe' 34/12-13.
[18] Neml 27/38-39.
[19] A'râf, 7/11-12; Hicr, 15/27; Sâd, 38/75-76; Rahmân, 55/15

bir tabiata sahip olmaları dikkate alınarak karbon asidinden; dumansız ateşten yaratıldıkları göz önüne alınarak canlılığını ruhtan alan ve ezelde var edilen ışınlardan, ufolardan veya enerjiden; yahut bazı hadislerde hastalıkların sebebi gibi gösterilmeleri düşünülerek mikroplardan ibaret oldukları tarzında birtakım görüşler ileri sürülmüşse de, bunlar teori olmaktan öteye geçmemiştir.[20]

Beş duyu ile algılanamaz olmaları, gerek geçmişte gerekse günümüzde cinler hakkında birbirinden farklı tasavvurların gelişmesine sebep olmuştur. Arapça c-n-n kökünden türeyen ve örtmek, gizlemek anlamına gelen "cin" kelimesi, câhiliye dönemi Arap dilinde sadece ruhanî varlıklar olan cinleri değil, melekleri, şeytanları, kabirdeki ölüleri ve hatta evlerin temellerinde yaşayan yılanları ifade etmekteydi.[21] Câhiliye Arapları, kimi zaman putların içinde de cin olduğuna ve bunların kâhinlere gökte neler olup bittiğini haber verdiğine inanmaktaydı.[22] Nitekim Hz. Âişe bir defasında "Yâ Resûlallah! Kâhinler bize bir şeyler söylerdi de dedikleri gerçek çıkardı." dediğinde Peygamber Efendimiz bu durumu şöyle açıklamıştı: *"Bu doğru olan sözü bir cin elde eder ve dostunun kulağına fısıldar. O da buna yüz yalan katar!"*[23]

Şairlik, kâhinlik ve arrâflık gibi mesleklerin çok etkili olduğu câhiliye döneminde her şairin özel bir cini olduğuna ve ona ilham verdiğine inanılırdı. Bugün bile "ilham perisi" gibi bir tabirde izleri görülen bu inanışa dayanarak müşrikler, Hz. Peygamber'in de cinden ilham alan bir şair olduğunu ileri sürmüşler ve kendisine "şair, kâhin, mecnûn ve büyücü" diyerek iftira etmişlerdi.[24]

Kur'an, cinlerin semanın üst katlarına çıkarak Allah'tan bilgi aldıkları/çaldıkları, dolayısıyla gaybî bilgilere muttali oldukları yolundaki yanlış inancı şiddetle reddetmiştir.[25] Yüce Allah, gaybı yani akıl ve duyular yoluyla hakkında bilgi edinilmesi imkânsız olan varlık alanını kendisinden başka kimsenin bilemeyeceğini,[26] ancak elçilerinden dilediğini seçerek ona gaybını bildireceğini haber vermiştir.[27] Dolayısıyla cinler, gaybı bilme konusunda insanlardan farklı değildir. Bilgileri sadece görüp öğrendikleri şeylerle sınırlı olup, meydana gelen olaylardan kendilerine gizli kalan hususları ve geleceği bilmeleri mümkün değildir. Nitekim emrinde çalışan cinler Hz. Süleyman'ın vefatını bilememişlerdi: *"Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak değneğini yemekte olan bir kurt gösterdi. Süleyman'ın cesedi yıkılınca cinler anladılar ki, eğer gaybı bilmiş*

[20] "Cin", *DİA*, VIII, 9.
[21] SC5/2093 Cevherî, *Sıhâh*, V, 2093; LA9/701, İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, 701-706
[22] B3866 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 35.
[23] M5816 Müslim, Selâm, 122.
[24] Enbiyâ 21/5; Sâffât 37/36-37; Tûr 52/30; Hâkka 69/40-42.
[25] Sâffât, 37/7-10; Cin, 72/8-10.
[26] En'âm, 6/59; Yûnus, 10/20; Nahl, 16/77; Neml, 27/65.
[27] Cin, 72/26-27.

olsalardı aşağılayıcı azap içinde kalmamış olacaklardı."[28] Şu hâlde, kâhin, falcı, cinci, bakıcı, medyum diye anılan kimselerin cinlerden geleceğe dair haber aldıklarını ileri sürmeleri sadece bir iddiadan ibarettir ve bu yüzden Hz. Peygamber, kâhine veya medyuma gitmeyi de, onların sözlerini tasdik etmeyi de yasaklamıştır.[29]

Câhılıye Arapları, Allah ile cinler arasında bir akrabalık bağı uydurmuşlar,[30] cinleri de Allah yaratmış olduğu hâlde, onları Allah'a ortak koşmuşlardı.[31] Abdullah b. Mes'ûd'un söylediğine göre, câhılıye döneminde bazı insanlar, cinlerden bir topluluğa tapardı. İşin ilginç tarafı, daha sonra o cinler İslâm'a girdikleri hâlde, bu insanlar hâlâ onlara tapınmaya devam etmişlerdi.[32] Cinlerin de Allah'ın kulları olduğundan habersiz olan câhiliye insanları, yolculuk esnasında ıssız bir vadide veya dere yatağında geceleyecekleri zaman oranın en büyük cinine sığınırlardı.[33] Hatta her evin bir cini olduğuna inanır, cinler için kurban keserlerdi.[34]

Cinlerin yılan şekline girebildiklerine dair İslâm öncesi din ve kültürlerde mevcut olan inanış, câhiliye Araplarında da vardı. Onlar da yılanları cin/şeytan sanırlar,[35] büyük bir yılan öldürdükleri zaman cinlerin intikam almasından korkarlardı.[36] Hz. Peygamber (sav) cinlere dair bu bâtıl inancı da reddetmiştir.[37]

Cinlerle ilgili bir diğer husus da, cin ile İblis ya da genel olarak cin ile şeytan arasındaki ilişkidir. Yüce Allah, Hz. Âdem'e secde etmelerini istediği zaman cinlerden olan İblis hariç bütün melekler derhâl saygı ile eğilmişken, İblis bu emre uymamıştır.[38] Bazı âyetlerde[39] ve rivayetlerde, cinlerden "şeytanlar" olarak söz edilmesi bu yüzden olmalıdır. İblis bir cindir ama bütün cinler İblis gibi kendilerini kötülüğe adamış varlıklar değildir. Cinlerin de tıpkı insanlar gibi iyileri ve kötüleri olduğu hatırlandığında, cini kötülüğün sembolü olan şeytan ile özdeşleştirmenin doğru olmadığı anlaşılacaktır.

Cinlerin ilk insandan beri varlıklarını sürdüren bir toplum olmaları, doğal olarak tarih boyunca hemen her inanç ve kültürde yer almalarına, dolayısıyla da haklarında eski-yeni birçok inanışın gelişmesine sebep olmuştur. Cin konusundaki bâtıl inanış ve hurafelerin, bunlara dayalı olarak gerçekleştirilen cin çağırma ve cin çıkarma gibi asılsız uygulamaların dinimiz tarafından onaylanması mümkün değildir. İslâm'ın ilk dönemlerinde de rastlanan bu tür inanışları reddetmesi bakımından Âişe validemizin tavrı dikkat çekicidir. Bir defasında hayır duada bulunması için kendisine

28 Sebe', 34/14.
29 M5821 Müslim, Selâm, 125; IM639 İbn Mâce, Tahâret, 122; T135 Tirmizî, Tahâret, 102; HM9532 İbn Hanbel, II, 429.
30 Sâffât, 37/158.
31 En'âm, 6/100; Sebe', 34/41.
32 B4714-B4715 Buhârî, Tefsîr, (Benî İsrâîl) 7-8.
33 Cin 72/6.
34 IE1/308 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 308; DH1/194 Demîrî, *Hayâtü'l-hayavân*, I, 194.
35 AU2/232 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 232.
36 AB2/358 Âlûsî, *Bulûgu'l-ereb*, II, 358.
37 D5250 Ebû Dâvûd, Edeb, 161, 162.
38 Kehf, 18/50.
39 En'âm, 6/112; Enbiyâ, 21/82; Sâffât, 37/7-10.

bir çocuk getirildiğinde, müminlerin annesi çocuğu yatağına yatırırken yastığının altında bir ustura görmüş, oradakilere bunun ne anlama geldiğini sormuştur. Oradakilerin "Çocuğu cinlerden korumak için onu koyuyoruz." demeleri üzerine, usturayı alıp atan Hz. Âişe, "Allah'ın Resûlü uğursuzluk düşüncesini çirkin görür, bundan nefret ederdi." diyerek onları bu davranıştan men etmiştir.[40] Kısacası, ister câhiliyeden, isterse diğer kültürlerden gelsin cinler hakkındaki bu tür kabul ve uygulamalar İslâm'ın ruhuna ve Hz. Peygamber'in anlayışına aykırıdır. Zira İslâm her türlü bâtıl inanışı ve hurafeyi reddetmektedir.

İslâm âlimleri cinlerin insanları çarpıp felç etmeye, akıllarını giderip delirtmeye, bedenlerine girip birtakım hastalıklara sebep olmaya güçlerinin olmadığını söylemişlerdir.[41] Nitekim Peygamberimizin ifadesiyle, bütün varlık âlemi bir kimseye kötülük yapmak için elbirliği etse, Allah takdir etmedikçe bunu gerçekleştirmeleri mümkün değildir.[42] Kötü niyetli, şeytan özellikli cinlerin insanları saptırmaya ve başlarını derde sokmaya çalışacakları açıktır. Ancak konu ile ilgili âyetlere dikkatle bakılırsa, aynı durumun insanların kötüleri için de geçerli olduğu görülecektir. Zira gerek insanların gönlüne vesvese veren, gerekse onları saptıran şeytanlar, cinlerden olabildikleri gibi, insanlardan da olabilmektedir.[43] Nitekim bir gün Peygamberimiz, *"Ey Ebû Zer! İnsan ve cin şeytanlarının şerrinden Allah'a sığın!"* deyince Ebû Zer, "İnsanların da şeytanı olur mu?" demiş, Efendimiz de *"Evet"* cevabını vermiştir.[44]

Cinler hakkında ortaya atılan, dilden dile dolaşıp zihinlerde yer eden sayısız bilginin etkisinde kalmamak, ancak son dinin tebliğine kulak vermekle mümkündür. Duyu ötesi varlıklar oldukları için cinler hakkında doğru bilginin edinilebileceği tek kaynak Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in öğretileridir. İslâm'a göre cinlerin yaratılış şekilleri insanlardan farklı olsa da, yaratılış sebepleri insanlar ile aynıdır. Kendilerine dair bir hayatları, ölümleri, halkları, yeme-içmeleri ve kullukları olan bu varlıklar, Allah'ın görünmez kullarıdır. Resûl-i Ekrem kemik ve tezekle tuvalette taharetlenmeyi yasaklarken, *"Çünkü bunlar cin kardeşlerinizin yiyeceğidir."*[45] buyurduğuna göre, onların iyi olanlarını din kardeşi bilmek gerekir. Diğer taraftan Sevgili Peygamberimiz, kötü cinlerin/şeytanların insanlar üzerindeki olumsuz etkilerinden kurtulmak ve onları tesirsiz hâle getirmek için Allah'a sığınmamızı öğütlemekte, Felâk ve Nâs sûrelerini, ayrıca Âyetü'l-kürsî'yi okumamızı tavsiye etmektedir.[46] Nitekim gece

[40] EM912 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 314
[41] FM11/178 Râzî, *Mefâtîh*, XI, 178.
[42] T2516 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59
[43] Fussilet, 41/29; Nas, 114/4-6.
[44] N5509 Nesâî, İstiâze, 48.
[45] T18 Tirmizî, Tahâret, 14.
[46] HM17429 İbn Hanbel, IV, 144; B2311 Buhârî, Vekâle, 10; T2880 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 3.

yalnız kalmaktan korkar hâle gelen Hâlid b. Velîd'in sıkıntısını dinleyen Resûlullah (sav),[47] Cebrail'in kötü niyetli bir cine karşı kendisine öğrettiği şu duayı okumasını öğütlemiştir:

"Gökten inen ve yerden yükselen kötülüklerin şerrinden,

Yeryüzünde O'nun yaratıp yaydıklarının ve yerin altından çıkardıklarının şerrinden,

Gece ve gündüzün fitnelerinden,

Hayırlı şeylerin dışında, gece-gündüz aniden ortaya çıkan her türlü durumdan,

Kerîm olan Yüce Allah'a ve hiçbir iyinin ve kötünün ulaşamayacağı Allah'ın yüce kelimelerine (sonsuz iradesine ve hükmüne) sığınırım, Ey Rahmân!"[48]

[47] MŞ23589 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Tıb, 28; MA19831 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 35.

[48] NS10792 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 237; MU1742 *Muvatta'*, Şa'r, 4.

ŞEYTAN
İNSANIN EZELÎ DÜŞMANI

عَنْ اَنَسٍ: ...فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِى مِنَ الْإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِ."

Enes'ten nakledildiğine göre ... Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"Şeytan, kanın dolaştığı gibi insanın içinde dolaşır."
(M5678 Müslim, Selâm, 23; B3281 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11)

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِنَّ إِبْلِيسَ قَالَ لِرَبِّهِ: بِعِزَّتِكَ وَجَلاَلِكَ لاَ أَبْرَحُ أُغْوِي بَنِي آدَمَ مَا دَامَتْ الأَرْوَاحُ فِيهِمْ فَقَالَ [له] اللَّهُ: فَبِعِزَّتِي وَجَلاَلِي لاَ أَبْرَحُ أَغْفِرُ لَهُمْ مَا اسْتَغْفَرُونِي."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ لِلشَّيْطَانِ لَمَّةً بِابْنِ آدَمَ وَلِلْمَلَكِ لَمَّةً فَأَمَّا لَمَّةُ الشَّيْطَانِ فَإِيعَادٌ بِالشَّرِّ وَتَكْذِيبٌ بِالْحَقِّ وَأَمَّا لَمَّةُ الْمَلَكِ فَإِيعَادٌ بِالْخَيْرِ وَتَصْدِيقٌ بِالْحَقِّ فَمَنْ وَجَدَ ذَلِكَ فَلْيَعْلَمْ أَنَّهُ مِنَ اللَّهِ فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ وَمَنْ وَجَدَ الْأُخْرَى فَلْيَتَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ [الرَّجِيم]."

عَنْ سَبْرَةَ بْنِ أَبِي فَاكِهٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِنَّ الشَّيْطَانَ قَعَدَ لِابْنِ آدَمَ بِأَطْرُقِهِ فَقَعَدَ لَهُ بِطَرِيقِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ: تُسْلِمُ وَتَذَرُ دِينَكَ وَدِينَ آبَائِكَ وَآبَاءِ أَبِيكَ فَعَصَاهُ فَأَسْلَمَ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيُنْضِي شَيَاطِينَهُ كَمَا يُنْضِي أَحَدُكُمْ بَعِيرَهُ فِي السَّفَرِ."

Ebû Saîd el-Hudrî'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İblis, Rabbine 'Senin izzetin ve celâlin üzerine yemin ederim ki ruhları (bedenlerinde) olduğu sürece âdemoğullarını saptırmaya devam edeceğim.' demiş, Allah da 'İzzetim ve celâlim hakkı için, onlar af diledikleri sürece ben de onları bağışlayacağım.' karşılığını vermiştir."*

(HM11264 İbn Hanbel, III, 29)

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Âdemoğluna şeytan da melek de yaklaşır. Şeytanın yaklaşması, kötülüğe yönlendirmek ve hakkı yalanlatmak şeklindedir. Meleğin yaklaşması ise iyiliğe yönlendirmek ve hakkı doğrulatmak şeklindedir. Kim böyle (meleğin telkinini) hissederse bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamdetsin. Kim de diğerini (şeytanın vesvesesini) hissederse, taşlanmış ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın."*

(T2988 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2)

Sebre b. Ebû Fâkih'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şeytan, her fırsatta âdemoğlunun karşısına çıkar. İslâm'a giden yolda da önüne çıkar ve 'Sen şimdi Müslüman olup dinini, babanın ve atalarının dinini terk mi edeceksin?' der. O kişi şeytanı dinlemez ve Müslüman olur..."*

(N3136 Nesâî, Cihâd, 19)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mümin, tıpkı sizden birinin yolculukta devesini yorduğu gibi, şeytanlarını yorar (zayıf düşürür)."*

(HM8927 İbn Hanbel, II, 380)

Onu duymayan, bilmeyen var mıdır? Kimi vesvesesinden, kimi iğvâsından ve ifsadından tanır onu. Kimine unutkanlığı, kimine korkuları, kimine de ruhsal bir rahatsızlığı hatırlatır. Bazen kurnazlık dendiğinde akla ilk o gelir. Bazen de hırçın bir hayvandır onu hatırlatan. Öyle ya da böyle her insanın zihninde, dünyasında bir karşılığı vardır şeytanın. Şeytanı tanımayan yoktur. Çünkü o, insanın cennette başlayıp yeryüzüne gönderilmesiyle devam eden ve kıyamete kadar sürecek olan varoluş serencamının önemli bir figürüdür ve onun kaderi insanla birlikte yazılmıştır.

Nitekim Hz. Peygamber (sav) insanın şeytanla olan bu ayrılmaz yazgısını kendine özgü üslûbuyla bize bildirmiştir. Efendimizin (sav) itikâfta olduğu bir Ramazan gecesinde hanımı Hz. Safiyye kendisini ziyaret eder. Hz. Safiyye, biraz sohbet ettikten sonra eve dönmek üzere kalkar. Resûlullah (sav) da onu kapıya kadar uğurlar. O esnada oradan geçmekte olan iki sahâbî Hz. Peygamber'i görünce fark edilmeden hızlıca oradan uzaklaşmak isterler. Sahâbîlerin bu telaşını fark eden Allah'ın Elçisi, *"Durun! Bu, (eşim) Safiyye bnt. Huyey'dir."* der. Resûlullah'ın (sav) açıklama yapma ihtiyacı hissetmesinden mahcup olan sahâbîler, "Sübhânallâh Ey Allah'ın Elçisi!" diyerek kendisi hakkında herhangi bir olumsuz düşünceye kapılmalarının söz konusu olmadığını söylerler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurur: *"Şeytan, kanın dolaştığı gibi insanın içinde dolaşır. Doğrusu, şeytanın kalplerinize yanlış düşünceler getirmesinden endişe ettim."*[1]

Bu benzetmeye göre, nasıl kan kılcal damarlarla tüm vücutta sessiz sedasız ama sürekli hareket hâlinde ise, şeytan da aynı şekilde sinsice hareket eder ve her fırsatta insanın karşısına çıkar. Kan nasıl insanın ayrılmaz bir parçası ise, şeytanla insan arasında da aynı şekilde ayrılmaz bir münasebet vardır. Hz. Peygamber, şeytanın insana çok sık vesvese vermesini ve onu ayartmaya çalışmasını kinaye yoluyla dile getirmiştir.

İnsan ile şeytanın/İblis'in serüveni kadîm bir hadiseyle başlamıştır. Bu hadise ve sonrasında gelişen olaylar Kur'an'da birkaç defa anlatılır. Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yaratmış, sonra ona biçim vererek ruhundan üfle-

1 B3281 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11, M5678 Müslim, Selâm, 23.

miş ve meleklere onun önünde saygıyla eğilmelerini emretmişti. Bu emre melekler itaat etmiş, ancak İblis karşı çıkmıştı.[2] Bunun üzerine Allah (cc) *"Neden emrime uymayıp böyle davrandın?"* diye sorunca İblis "Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan!" karşılığını vermişti. Yüce Allah da *"Öyle ise, in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın!"*[3] buyruğuyla itaatsizliğinin cezası olarak İblis'i, bulunduğu makamdan tardetmiş, kovmuştu. Çaresiz İblis *"Rabbim! Öyle ise, (varlıkların) tekrar dirileceği güne kadar bana mühlet ver."*[4] demişti. Bu arada insana karşı hasedini, kıskançlığını nasıl sergileyeceğini ilân etmekten de geri durmamıştı: *"Onları kesinlikle saptıracağım, boş kuruntulara boğacağım..."*[5] *"Şu benden üstün kıldığına da bir bak! Yemin ederim ki, eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, pek azı dışında, onun neslini kendime bağlayacağım!"*[6]

Ebû Saîd el-Hudrî'nin tanık olduğu bir konuşmasında Sevgili Peygamberimiz (sav) İblis'in bu kötü niyetini şöyle ifade etmişti: *"İblis, Rabbine 'Senin izzetin ve celâlin üzerine yemin ederim ki ruhları (bedenlerinde) olduğu sürece Âdemoğullarını saptırmaya devam edeceğim.' demiş, Allah da 'İzzetim ve celâlim hakkı için, onlar af diledikleri sürece ben de onları bağışlayacağım.' karşılığını vermiştir."*[7] Bu diyaloğların nasıl gerçekleştiğini tam olarak bilmiyoruz. Ancak bildiğimiz bir şey var ki, o da varlıkların, tabiatlarının diliyle konuştuklarıdır.

Resûl-i Ekrem'in bu tasvirinden de anlaşıldığı gibi ilâhî irade hikmeti gereği İblis'in bu talebine müsamaha göstermiş ve ona âdeta "Elinden geleni ardına koyma!" dercesine istediğini yapma fırsatı tanımıştı: *"Haydi, git! Ancak, haberin olsun ki, onlardan sana uyanlar(la beraber) hepinizi bekleyen ceza, yaptıklarınızın tam karşılığı olmak üzere, cehennem olacaktır! Haydi, şimdi onlardan gücünün yettiğini sesinle ayart; atlılarınla ve piyadelerinle (yani tüm imkânlarını kullanarak) onların üzerine yüklen ve (böylece) onların, mallarına ve evlatlarına ortak ol; onlara vaatlerde bulun; çünkü (onlar bilmezler ki) şeytanın vaad ettiği şey ancak bir aldatmadır."*[8]

Aldatma (ğarûr) şeytanî bir özelliktir ve bu özelliği sebebiyle de İblis, artık hep şeytan olarak anılacaktır. İlk icraatına başladığında "şeytan" adını alan İblis, artık bütün kötülüklerin simge varlığıdır. Şeytan, doğru yoldan ayrılmış, görünmeyen varlıklara verilen bir isim olduğu gibi, aynı zamanda hayırdan, güzel şeylerden kendini soyutlamış, haktan sapmış, taşkınlık yapan her türlü cin, insan ve hayvanın ortak vasfıdır.[9] Bu itibarla söz konusu olan şeytan, "insan şeytanı" bile olsa aslında şeytaniyet

[2] Hicr, 15/29-31; İsrâ, 17/61.
[3] A'râf, 7/12-13.
[4] Hicr, 15/36.
[5] Nisâ, 4/119.
[6] İsrâ, 17/62.
[7] HM11264 İbn Hanbel, III, 29.
[8] İsrâ, 17/63-64
[9] AU6/52 Aynî, *Umdetu'l-kârî*, VI, 52.

onda gizli olan bir kötülüktür. Çünkü insan görünen bir varlık olmasına karşın onun şeytanî niyetleri, kötülükleri gizliliğini korur. O hâlde şeytan ismini bir cins ismi olarak anlamak gerekir. Allah'ın rahmetinden ümidi kesilen varlık anlamındaki[10] İblis ise, şeytanın, tüm nitelikleriyle müşahhaslaştığı bir ferttir ve aynı zamanda haktan sapmış tüm kötü cinlerin de başıdır. Semavî dinlerde şeytan, Allah'ın emrine isyan eden varlıktır. Bu isyanın neticesinde de kötü adına ne varsa onu temsil eden varlık olarak algılanmıştır. Meselâ, Yahudi geleneğinde şeytan (satan) insanları kandıran, yanıltan, onları kötü yola sevk etmeye çalışan kötülük meleğidir.[11] İslâm düşüncesinde kötü ve çirkin davranışlar şeytana, iyi ve güzel davranışlar ise meleğe nispet edilmiştir. Meleğin "iyiliği" çağrıştıran bir varlık olmasına karşın, şeytanın "kötülüğü" anımsatması, varlıktaki dengenin değişik bir yansımasıdır. Şu var ki, varlıkta asıl olan iyilik ve güzelliktir. Şeytanın ve kötünün varlığı ise, aslında, hayrın, iyinin ve rahmetin kavranmasına da bir sebeptir. Bu bakımdan şeytanın simgesel bir değeri vardır. Âyet ve hadislerde de şeytan, kötülüğün sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'da israf ederek saçıp savurmanın şeytan kardeşliği olarak ifade edilmesi,[12] içki, kumar, putlar ve fal oklarının şeytanın pis işlerinden olarak tanımlanması,[13] Allah'a ve âhiret gününe inanmayıp gösteriş için mallarını insanlara verenlerin şeytanın arkadaşı olarak isimlendirilmesi,[14] hapisten çıkan gencin Hz. Yusuf'un hapiste olduğunu hükümdara arz etmeyi unutmasının şeytana bağlanması,[15] zenbillerindeki balığın denize düştüğünü Hz. Musa'ya söylemeyi unutan gencin unutkanlığının yine şeytana hamledilmesi[16] şeytanın insan hayatındaki rolünü ve simgesel etkisini ifade eder. Hacda şeytan taşlama sünneti de, bir anlamda şeytana karşı girişilen bir savaşı sembolize eder. Hacı her bir taşı, nefsine, şehvetine ve şeytana karşı fırlatır. Kendisini çeşitli hatalara, günahlara sürükleyen bu farklı cepheleri bir bir yok etmeye çalışır. Ayrıca Kur'an'da şeytanlardan söz edilmiş olması müşahhas bir tek şeytan yerine kötülüğü sembolize eden pek çok türden şeytanî olgu veya varlık olduğu fikrini teyit etmektedir. Nitekim şeytanın dostları[17] ve hizbi (taraftarları)[18] olduğunu da Kur'an'dan öğrenmekteyiz.

Hz. Peygamber (sav) de zaman zaman bir kötülüğü, çirkin bir davranışı nitelerken onun şeytanla ilgisine dikkat çekmiştir. O (sav), güvercin peşinde dolaşan bir adam görünce, onun, zamanını boşa harcadığını ifade etmek için *"(Bu adam) şeytan kovalayan bir şeytandır."* buyurmuş,[19] birbirle-

[10] LA I/343 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 343.
[11] Ezekiel, 28:12-19.
[12] İsrâ, 17/26-7.
[13] Mâide, 5/90.
[14] Nisâ, 4/38.
[15] Yûsuf, 12/42.
[16] Kehf, 18/63.
[17] Nisâ, 4/75-76; A'râf, 7/27.
[18] Mücâdele, 58/19.
[19] D4940 Ebû Dâvûd, Edeb,

rine sataşıp hakaret edenleri şeytan olarak nitelemiştir.[20] Yine o (sav), temizlikte sol el kullanıldığından sağ elle yiyip içmeyi öğütleyerek, şeytanın sol elle yiyip içtiğini söylemiş,[21] ellerindeki yemek bulaşığı ile uyumaktan arkadaşlarını men ederken de *"Şeytandan kendinizi koruyun."* demiş, şeytanın kire, kirli şeylere çok hevesli ve bu yüzden yemek artıklarını yalayan (bir pislik) olduğunu ifade ettikten sonra bu mesajını vermiştir.[22] Böylece kirin, pisliğin de şeytanî bir tarafı olduğunu belirten Efendimiz (sav), şeytanın temiz ve pak ortamlara yaklaşamayacağını hatırlatmıştır.

Resûl-i Ekrem'in (sav) bazen basit gibi gözüken ancak sonuçları itibariyle son derece sakıncalı bir durum arz edebilecek kimi olumsuzlukları da şeytanla ilişkilendirmesi dikkat çekicidir. Peygamberimizin dilinde namazda esneme[23] ve uyuklamanın,[24] kötü bir rüya veya kâbus görmenin,[25] yolculuk esnasında dağınık bir vaziyette konaklamanın,[26] (bir karar alınırken düşünülmeden) acele davranmanın[27] "şeytandandır" şeklinde nitelendirilmesi, hatta onun, sadece bir veya iki kişinin çıktıkları yolculuğa şeytanın refakat edeceğini söylemesi[28] istenmeyen bir netice doğurma ihtimali olan davranışlar konusunda mümini uyanık olmaya teşvik eden nebevî ikazlardır. Buna benzer şekilde Resûlullah'ın (sav) yorucu bir sefer sırasında uykuya dalarak sabah namazını kaçırmalarını şeytanın orada bulunmasına bağlaması ve bu yüzden ashâbına o yerden ayrılmaları talimatını vermesi,[29] gecenin tamamını uyuyarak geçirip sabah namazına kalkamayan kimsenin, şeytanın tahakkümüne ve aldatmasına maruz kaldığını söylemesi,[30] cemaat namazında saflar arasında boşluklar gördüğünde, o boşlukların şeytan tarafından doldurulacağını söylemesi[31] bu tür uyarılar cümlesindendir. Bu hadislerden aynı zamanda şeytanın, âdeta müminin ensesinde dolaşan bir düşman olduğu anlaşılmaktadır.

Hiçbir mümin bu ezelî düşmandan kendisine gelebilecek kötülükler konusunda güvencede değildir. Hatta şeytan, etkili olamasa da bir peygamberi bile aldatmaya çalışır. İbn Abbâs'ın bize aktardığı bir diyaloğda Allah Resûlü (sav) bu durumu şöyle dillendirmiştir: *"Hiçbiriniz yoktur ki, bir şeytanın (veya cinin)[32] tasallutuna maruz kalmamış olsun."* Bunun üzerine ashâb "Buna sen de dâhil misin?" diye sorunca, Peygamberimiz (sav) *"Evet, ama Allah şeytana karşı bana yardım etti. O da bana boyun eğdi."* buyurmuştur.[33] Âişe validemizin yaşadığı bir olay ise, müminin peşini bırakmayan şeytanın onu nasıl bir yöntemle ayartmaya çalıştığını ifade etmesi bakımından kayda değerdir: "Bir gece Allah Resûlü yanımdan kalktı ve dışarı çıktı. Onu kıskanmıştım.

[20] HM18532 İbn Hanbel, IV, 266.
[21] M5265 Müslim, Eşribe, 105.
[22] T1859 Tirmizî, Et'ime, 48.
[23] T370 Tirmizî, Salât, 156.
[24] İM969 İbn Mâce, İkâmet, 42.
[25] M5897 Müslim, Rü'yâ, 1.
[26] D2628 Ebû Dâvûd, Cihâd, 88.
[27] T2012 Tirmizî, Birr, 66.
[28] T1674 Tirmizî, Cihâd, 4.
[29] N624 Nesâî, Mevâkît, 55.
[30] HM7528 İbn Hanbel, II, 260.
[31] N816 Nesâî, İmâmet, 28.
[32] M7108 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 69.
[33] HM2323 İbn Hanbel, I, 257.

Az sonra geldiğinde benim tavrımı gördü ve *'Ne oldu Âişe? Kıskandın mı yoksa?'* diye sordu. 'Benim gibi biri senin gibi birini nasıl olur da kıskanmaz?' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sav) *'Şeytanın mı geldi yoksa?'* dedi. Ben de, 'Ey Allah'ın Elçisi! Benimle birlikte bir şeytan mı var ki?' diye sordum *'Evet!'* dedi. "Peki, her insanla birlikte bir şeytan var mıdır?" diye sordum. *'Evet!'* cevabını verdi. 'Seninle de mi Yâ Resûlallah?' dedim. *'Evet! Fakat Rabbim ona karşı bana yardım etti ve o (bana) teslim oldu.'* dedi."[34]

Câbir'den (ra) nakledilen benzer bir rivayet de insanın en çok hangi durumlarda şeytanın iğvasına yani ayartmasına maruz kalabileceğini belirtmektedir: *"Yabancınız olan ve herhangi bir sebeple yanlarında eşleri veya mahremleri olmayan hanımların evlerine girmeyin, onlarla (yalnız başınıza) kalmayın. Çünkü şeytan, damarlarınızdaki kan(ın dolaştığı) gibi sizi şaşırtmak için etrafınızda (siz farkında olmadan) dolaşmaktadır."* Ashâb "Bu durum senin için de geçerli midir?" diye sormuş, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Benim için de durum aynıdır. Fakat Allah ona karşı bana yardım etti ve o (bana) teslim oldu."*[35] Elbette insana, kendisini ayartan şeytan karşısında, onu hayra, iyiliğe ve güzelliğe sevk eden bir meleğin refakat ettiği unutulmamalıdır.[36] Böylece Allah, insanı, şeytanın kötü telkinleri karşısında meleklerinden birinin iyi telkinleriyle desteklemiş, ezelî düşmanı karşısında insanı yalnız bırakmamıştır. Hz. Peygamber (sav) bir hadisinde, zaman zaman insanın zihnine gelen kötü düşüncelerin şeytandan, iyi olanların ise, melekten gelen telkinler olduğunu belirtmiştir: *"Âdemoğluna şeytan da melek de yaklaşır. Şeytanın yaklaşması, kötülüğe yönlendirmek ve hakkı yalanlatmak şeklindedir. Meleğin yaklaşması ise iyiliğe yönlendirmek ve hakkı doğrulatmak şeklindedir. Kim böyle (meleğin telkinini) hissederse bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamdetsin. Kim de diğerini (şeytanın vesvesesini) hissederse, taşlanmış ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın."*[37] Dolayısıyla insan, yaratılışında kendisine ilkâ edilen iyilik ve kötülüğü[38] yapma eğilimini, potansiyelini ya meleğin ilhamına ya da şeytanın telkinine kulak vererek kuvveden fiile geçirir.

Şeytan, özellikle ibadet esnasında verdiği vesveselerle müminlerin Allah'a karşı görevlerini hakkıyla yerine getirmelerine mani olmaya çalışır. Resûlullah şeytanın bu çabasını, namaz esnasında "Şunu hatırla, bunu hatırla!" diyerek aklında olmayan şeylerle müminin kafasını kurcalaması şeklinde ifade etmiştir.[39] Şeytan bir taraftan verdiği vesveselerle müminin zihnini kurcalayıp ibadetlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirmesine mani

[34] M7110 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 70.
[35] T1172 Tirmizî, Radâ, 17
[36] M7109 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 69.
[37] T2988 Tirmizî, Tefsîru'l Kur'ân, 2.
[38] Şems, 91/7-9.
[39] B608 Buhârî, Ezân, 4.

olmaya çalışırken, diğer taraftan da çirkin işleri süsleyip hoş göstererek onu harama yönlendirir, hatta inkâr bataklığına sürükler. Şeytanın, insanı kandırırken bâtıla hak kılıfı giydirmesi (telbîs) en etkili ayartma yöntemlerindendir. Şeytan ilâhî rahmetten kovulduğunda bu yöntemle insanları haktan uzaklaştırmaya çalışacağını şöyle dile getirmişti: *"Ey Rabbim, beni azdırdığın şeye (rahmetinden kovmana) karşılık ben de yer yüzünde onlara işledikleri günahları süsleyeceğim, hepsini azdıracağım."*[40] Şeytan, Âd ve Semûd kavminin,[41] güneşe tapan Belkıs halkının,[42] Kureyş müşriklerinin[43] tutum ve davranışlarını kendilerine hoş göstererek onları doğru yoldan saptırmıştı.

Haramları helâl, helâlleri ise haram göstermek de şeytanın yoldan çıkarma yöntemlerindendir. Basralı sahâbîlerden İyâz b. Hımâr'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) bir gün yaptığı bir konuşmada etrafındakilere Allah'tan öğrendiği şu hakikatı tebliğ etmişti: *"Kullarıma bağışladığım her nimeti kendilerine helâl kıldım. Ben bütün kullarımı hanîf (tevhidi kabul edecek şekilde) yarattım. Ancak şeytanlar, onların yanlarına gelir ve (doğru olan) dinlerinden uzaklaştırır, benim helâl kıldığımı haram, haram kıldığımı da helâl gösterir ve ben yetki vermediğim hâlde şirk koşmayı emrederler."*[44] İbadete ziyadesiyle düşkün insanların bile bu tehlikeye düşmesi olasıdır. Hz. Ali'den rivayet edilen bir hikâyeye göre, vaktiyle mabedinde sürekli ibadetle meşgul olan bir zât varmış. Bir gün bir kadın, süslenmiş bir vaziyette yanına gelmiş ve birlikte olmuşlar. Kadın bu birliktelikten hamile kalmış. Sonra şeytan o zâta gelerek kadını öldürmesini fısıldamış ve "Kadının yakınları seni yakalarsa rezil olursun." diyerek kendince gerekçesini de izah etmiş. Adam şeytanın bu telkinine kapılmış ve kadını öldürmüş. Sonra da gömmüş. Ne var ki, insanlar bu durumu fark etmiş ve adamı yakalamışlar. Şeytan kendisine bir kez daha gelmiş ve "Ben, süslenip sana gelen kadınım. Hadi şimdi bana secde et ki, seni bu insanlardan kurtarayım." demiş. Adam şeytanın bu son telkinine de uymuş, ona secde etmiş. Bu hikâyeyi aktaran Hz. Ali şu âyeti hatırlamıştır: *"(Yahudileri savaşa teşvik eden) münafıkların hâli ise, tıpkı şeytanın hâli gibidir. Çünkü şeytan insana 'inkâr et' der, o inkâr edince de 'Ben senden uzağım. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım' der!"*[45]

Bir anlık gaflete düştüğü zaman âbid kulun dahi şeytanın iğvâsından, saptırmasından nasibini alabileceğini ifade eden bu anlatı, aynı zamanda insanın şeytanın kontrolü altına nasıl girebileceğinin de bir resmidir. Görüldüğü gibi, şeytanı insan için tehlikeli kılan şey, onun, makul görünen birtakım gerekçelerle kendisine yaklaşmasıdır. Bu durumda insan, çoğu

[40] Hicr, 15/39.
[41] Ankebût, 29/38.
[42] Neml, 27/24.
[43] Enfâl, 8/48
[44] M7207 Müslim, Cennet, 63; HM17623 İbn Hanbel, IV, 162.
[45] Haşr, 59/16; NM3801 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1422 (2/485); TT23/294 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 294-295.

kez, yaptığı yanlışların şeytanî bir telkinin eseri olduğunu fark edemez.

Aslında cinlerden bir varlık olması[46] itibariyle İblis de tıpkı insanlar gibi Allah'a kulluk etmek üzere yaratılmıştır.[47] Ancak insan gibi şerefli bir varlığı çekememiş, bu yüzden kibir ve gururunun kurbanı olmuş ve yazgısı değişmiştir. Onun yazgısı kendisine yönelenleri haktan uzaklaştırmak ve cehennem azabına sürüklemektir.[48] O, bu görevini şöyle dillendirmiştir: "*Madem ki, beni azdırdın, ben de gidip senin doğru yolunun üzerinde onlar için pusuya yatacağım. Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunun şükretmeyeceğini göreceksin.*"[49] Kûfe'ye yerleşen sahâbîlerden Sebre b. Ebî Fâkih'in Hz. Peygamber'den naklettiği tek hadis[50] şeytanın bu çabasını anlatmaktadır: "*Şeytan, her fırsatta âdemoğlunun karşısına çıkar. İslâm'a giden yolda da önüne çıkar ve 'Sen şimdi Müslüman olup dinini, babanın ve atalarının dinini terk mi edeceksin?' der. O kişi şeytanı dinlemez ve Müslüman olur. Şeytan hicret için yola koyulan kişinin karşısına dikilir ve der ki: 'Sen şimdi yurdunu ve (altında gezindiğin) göğü ardında bırakarak çekip gidecek misin? Üstelik hicret için yola çıkan kimse, dizginlere vurulmuş at gibi çok sıkıntı çeker.' O kimse şeytanı yine dinlemez ve hicret eder. Şeytan cihad yolunda da onun önüne çıkar ve der ki: 'Sen şimdi cihad edeceksin ancak bu iş hem bedeni hem de malı kaybettirir. Çünkü savaşıp öldürüleceksin, hanımını başkaları nikâhlayacak, malın da paylaşılacak.' Adam şeytanı yine dinlemez ve cihada katılır. Bu şekilde davranırsa, o kimseyi cennete koymak Allah üzerine bir borç olur. Savaşta öldürülse de, boğularak ölse de, hayvanın sırtından düşüp ölse de Allah onu mutlaka cennetine koyacaktır.*"[51]

Görüldüğü gibi şeytan insandaki zaafların farkındadır. Bu yüzden onu aldatırken bu zaaflardan yararlanır. Bazen insanı fakirlikle korkutur ve ona cimri olmasını telkin eder.[52] Bazen Hz. Âdem ile Hz. Havva'ya yaptığı gibi[53] aldatıcı vaatlerde bulunmak[54] ve nihayet çoğu zaman da Allah'ın affına güvendirmek[55] suretiyle insanı ifsad eder ve yanlış yollara yönlendirir. Bununla birlikte şeytanın insan üzerindeki nüfuzu çok fazla abartılmamalıdır. Yaratıcı'nın, kendisini anan, zikreden kullarına merhamet edeceği ve onları koruyacağı unutulmamalıdır. Nitekim Kur'an'da da Allah'a sığınmak ve O'nu anmak, şeytanın şaşırtmasına karşı müteyakkız olmanın, direnmenin yolu olarak gösterilmektedir: "*Eğer şeytandan gelen bir dürtmeye, bir kışkırtmaya uğrayacak olursan Allah'a sığın. Çünkü O, her şeyi işiten ve her şeyi bilendir. Allah'a karşı sorumluluk bilincine sahip olan kimseler, içlerinde*

[46] Kehf, 18/50.
[47] Zâriyât, 51/56.
[48] Hac, 22/4.
[49] A'râf, 7/16-17.
[50] TK10/202 Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, X, 202.
[51] N3136 Nesâî, Cihâd, 19
[52] Bakara, 2/268.
[53] A'râf, 7/20, 27.
[54] Nisâ, 4/120.
[55] Lokmân, 31/33.

şeytanın telkin ettiği karanlık bir kuruntu uyanacak olsa (Rablerini anıp) akıllarını başlarına toplarlar ve hemen (olup biteni) açık bir biçimde kavramaya başlarlar."[56] Nâs sûresinde de cinnî ve insanî her türlü şeytanın şerrinden Allah'a sığınılması istenmiştir.[57] Hz. Peygamber de şeytanın telkinini hisseden kimsenin Allah'a sığınmasını tavsiye etmiştir: *"Sizden herhangi birinize şeytan gelir ve 'Şunu böyle kim yarattı? Bunu böyle kim yarattı?' Sonunda da 'Rabbini kim yarattı?' deyinceye kadar sürekli sorup vesvese verir. Şeytanın vesvesesi (Rabbi sorgulamaya kadar) erişince, o vesveseli kişi derhâl (şeytandan) Allah'a sığınsın ve (onun bu vesvesesine) hemen son versin!"*[58] Her türlü sinsi tuzağına rağmen şeytanın hilesi çok zayıftır. *"Gerçekte, şeytanın, iman etmiş ve Rablerine güven bağlamış olanların üzerinde bir nüfûzu/etkisi yoktur."*[59] buyuran Allah Teâlâ, şeytanın zorlayıcı bir gücünün olmadığını bizlere hatırlatmaktadır. Duyduğu bir ezan sesiyle kaçan[60]şeytan karşısında mümin büsbütün zayıf değildir. Aksine şeytanı meyûs edecek kadar güçlü olabilir. Öyle zamanlar olur ki, şeytan müminle uğraşmaktan bıkar, onunla baş edemez ve çaresiz kalır. Nitekim Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivayette, Resûlullah'ın (sav) *"Mümin, tıpkı sizden birinin yolculukta devesini yorduğu gibi, şeytanlarını yorar (zayıf düşürür)."* dediği bildirilmektedir.[61]

Ancak Allah'ın insana verdiği akıl, irade ve basiret yetisini kullanamayanlar veya kaybedenler, O'nun varlığından, güç ve kudretinden bîhaber yaşayanlar, şeytanın ayartması karşısında hiçbir direnç gösteremez ve kolaylıkla onun tahakkümü altına girebilir. Hatta şeytan zamanla bu tür insanların kişiliklerinin bir parçası dahi olabilir. Mamafih Yüce Allah *"Rahmân olan Allah'ın zikrinden gafil yaşayana, yanından ayrılmayacak bir şeytanı arkadaş veririz."*[62] buyururken, bizlere şeytanla özdeşleşebilen bir insan portresini de haber vermektedir. Hz. Peygamber'e atfedilen bir rivayette bu gerçeğe şöyle işaret edilmektedir: *"Şeytan, ağzını âdemoğlunun kalbine koyar. İnsan Allah'ı andığı vakit, oradan uzaklaşır. Allah'ı unuttuğu anda ise oraya yapışıp kalır. İşte insanı ayartıp kaçan (el-Vesvâsü'l-Hannâs) budur."*[63] İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'ş-Şerîa* adlı eserinde yer verdiği bir rivayetle bu konuyu Hz. İsa'ya atfedilen bir ifadeyle anlatır: İsa (as) Allah Teâlâ'dan, şeytanın insan karşısındaki konumunu kendisine göstermesini ister. Bir de bakar ki, şeytanın başı yılan başı gibidir ve başını insanın kalbi üzerine koymuştur. Kul, Allah'ı anınca uzaklaşır, O'ndan gafil olunca yine gelir.[64] Şeytanın insana bakışı, onunla ilgili düşmanca niyetleri hiçbir zaman değişmemiştir. Ne var ki, tarih içerisinde zaman zaman şeytana sempatiyle bakan yaklaşımlar

[56] A'râf, 7/200-201.
[57] Nâs, 114/1-6.
[58] B3276 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11.
[59] Nahl, 16/99.
[60] M856 Müslim, Salât, 16; B1231 Buhârî, Sehv, 6.
[61] HM8927 İbn Hanbel, II, 380.
[62] Zuhruf, 43/36.
[63] YM4301 Ebû Ya'lâ, *Musned*, VII, 278.
[64] IF6/563 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 563.

zuhur etmiştir. Çok dar bir coğrafyada olmakla beraber günümüzde de bu kabil yaklaşımların izlerine rastlamak mümkündür. Ancak çıkış noktası itibariyle bundan farklı ve daha vahim olanı ise, tüm dinî öğretilere tepki olarak doğan ve şeytanı, şeytanî tutumları kutsallaştıran bir akımın varlığıdır. Satanizm olarak adlandırılan bu akım, şeytanın başkaldırma ve isyan etme karakterinden ilham alarak dinle ilgisi olan tüm öğretilere muhalefet etmeyi esas olarak benimsemektedir. Özellikle de vahşeti ve şiddeti âdeta dinî ritüellerin bir parçası olarak uygulamaktadır.

Tüm bunlar şeytanın sınırsız ve karşı konulamaz bir gücü olduğunu göstermez. Onun gerçek bir gücü yoktur. Kur'an'ın da ifadesiyle o, ancak kendisine yönelenler üzerinde etkili olabilir, onları haktan, doğruluktan uzaklaştırabilir.[65] Dolayısıyla onu güçlü ve etkili kılan aslında insanın zaaflarıdır, hırslarıdır, bitmek bilmeyen arzularıdır. Bu yüzden tarih boyunca bütün şeytanî fikirler ve uygulamalar insan üzerinden gerçekleşmiştir. İnsan vasıtasıyla şeytanın egemenliğini artırdığı, sanal gücünü gerçekmiş gibi hâkim kıldığı zamanlar olmuştur. Yakmalar, yıkmalar, yağmalamalar, istismarlar, zulüm ve vahşetler hep insan eliyle gerçekleşen şeytanî eylemlerdir. Şeytan sadece müminin ibadetiyle uğraşan bir düşman değil, tüm insanlığın felâketi için çabalayan bir bozguncudur. Modern zamanlarda şeytanın tuzakları, istismar edeceği unsurlar daha da artmıştır. Kadın ve çocuk istismarcılığı bugün daha etkili yöntem ve metotlarla, daha sistematik bir biçimde sürdürülen şeytanî faaliyetlerin başında gelmektedir. Uyuşturucu ve alkol gibi tüm insanlık için tehlike arz eden hastalıkların temelinde de şeytanın bir anlık aldatmacası ve ayartması yatmaktadır.

İnsan, ancak imana, irfana, özüne dönmek suretiyle şeytanın sanal nüfuzundan kurtulabilir. Elbette Yüce Yaratıcı'nın yardımı ve inayeti olmadan bu kurtuluşun gerçekleşmesi mümkün değildir. O hâlde, "*Kul eûzü bi-Rabbi'n-nâs*" âyetiyle başlayan Nâs sûresini daimî bir dua olarak dilimizden eksik etmeyelim:

"Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik'ine, insanların İlâhı'na sığınırım."[66]

[65] Hac, 22/4.
[66] Nâs, 114/1-6

İNSAN
MÜKERREM VARLIK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"النَّاسُ مَعَادِنُ، خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ، إِذَا فَقُهُوا
فِى الدِّينِ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*İnsanlar madenlerdir. İslâm'dan önce iyi olanları İslâm'dan sonra da iyidir. Yeter ki dinlerini iyi kavrasınlar.*"

(HM9068 İbn Hanbel, II, 391)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ
"كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ."

أنّهٗ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ ﷺ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ: "إِنَّمَا النَّاسُ كَالْإِبِلِ الْمِائَةِ لاَ تَكَادُ تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ: "قَدْ أَذْهَبَ اللّٰهُ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَفَخْرَهَا بِالْآبَاءِ، مُؤْمِنٌ تَقِيٌّ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ، وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ مِنْ تُرَابٍ."

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Her doğan fıtrat üzerine doğar; sonra anası ile babası onu ya Yahudi ya Nasrânî yahut Mecûsî yaparlar.*"

(B1385 Buhârî, Cenâiz, 92)

Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Ben Resûlullah'tan (sav) şunu işittim: "*İnsanlar yüzlerce deveye benzer; içlerinde neredeyse bir tane binek devesi bulamazsın!*"

(B6498 Buhârî, Rikâk, 35)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Allah, câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini ortadan kaldırmıştır. 'Takva sahibi mümin' ve 'bedbaht günahkâr' (ayrımı vardır). Insanlar Âdem'in çocuklarıdır, Âdem ise topraktan yaratılmıştır.*"

(T3956 Tirmizî, Menâkıb, 74)

Son peygamber Hz. Muhammed (sav) çeşitli münasebetlerle insanın karakter yapısına, mızacına ve ahlâkî eğilimlerine ilişkin değerlendirmelerde bulundu. Bunlardan birinde Allah'ın Elçisi *"İnsanlar madenlerdir."*[1] demiştir. Bu benzetmeyle hangi inanca veya kültüre mensup olurlarsa olsunlar, bütün insanların değişmez bir öze sahip olduklarına işaret etmiştir. Hz. Peygamber insana dair bu benzetmesini Medineli önde gelen Müslümanlardan Sa'd b. Ubâde özelinde yapmıştır: Veda Haccı günleriydi. Allah Resûlü yol azığını *yâr-ı gâr* (mağara arkadaşı) olan Hz. Ebû Bekir ile birlikte, ona ait bir deveye yüklemişti. Hz. Ebû Bekir'in bir hizmetçisi de deveyi sevk etmekle sorumluydu. Derken ne olduysa hizmetçi, deveyi kaybetti. Durumu haber alan Medine'nin köklü kabilesi Hazrec'in lideri Sa'd b. Ubâde ve oğlu Kays, erzak yüklü bir deveyle Resûlullah'a geldiler. Olanları duyduklarını söyleyen Sa'd b. Ubâde, Allah Resûlü'ne kayıp devenin yerine bu deveyi kabul etmelerini söyleyince Nebî (sav) çok duygulandı ve *"Medine'ye hicret ettiğimizde bize yaptıkların, sana iyilik olarak yetmez mi?"* dedi. Sa'd, "Minnet Allah ve Resûlü'nedir; vallahi malımızdan aldıkların, almadıklarından bizim için daha hayırlıdır." deyince Hz. Peygamber şunları söyledi: *"Sana müjdeler olsun Sa'd! Kurtuluşu hak ettin. İnsanın ahlâkı (tabiatı) Allah'ın elindedir; o, dilediği kimseye iyi bir huy verir. Görünen o ki, Allah Teâlâ sana da güzel bir ahlâk bahşetmiştir."* Sa'd, Peygamberimizin bu iltifatlarına Allah'a şükürle karşılık verdikten sonra araya "ensarın hatibi" olarak bilinen Sâbit b. Kays girdi ve Sa'd b. Ubâde'ye bir iltifat da ondan geldi: "Ey Allah'ın Elçisi! Sa'd, İslâm'dan evvel câhiliye devrinde de liderimizdi ve kıtlık zamanlarında bizi doyururdu." Bunun üzerine Nebî (sav) şöyle buyurdu: *"İnsanlar, madenlerdir. Câhiliye döneminde iyi olanlar Müslüman olduktan sonra da iyi olurlar. Yeter ki İslâm'ı tam olarak kavrasınlar."*[2]

Böylece Allah Resûlü, insanın doğuştan gelen fıtrî yapısına işaret etmiştir ki, o da ahlâktır. İnsan, Yüce Yaratıcı'nın kendisi için takdir ettiği bu ahlâka teslim olmuştur. Tüm varlığı Allah'a izafe eden İslâm, ahlâkın da onun elinde olduğunu söylemiştir. Nitekim Resûlullah Sa'd b. Ubâde'ye söylediğinin benzerini, biri iyi diğeri de kötü huylu olan iki kişi için de demiştir. O (sav), bir defasında çok sayıda semiz ve bakımlı hayvana sa-

[1] HM9068 İbn Hanbel, II, 391.

hip, varlıklı bir adama uğramış ve ona misafir olmak istemiş, ancak adam Hz. Peygamber'in bu isteğini geri çevirmiştir. Buna karşın Resûlullah birkaç keçisi olan bir kadının yanından geçerken aynı talebini ona iletince kadın, Hz. Peygamber'i kabul etmiş ve hayvanlarından birini keserek ona ikramda bulunmuştur. Bunun üzerine, *"Huylar Allah'ın elindedir. O, onlardan güzel olan huyları dilediği kullarına bağışlamıştır."*[3] buyuran Nebî (sav) insan karakterinin kaynağına ilişkin İslâmî hakikatin ne olduğunu bir kez daha öğretmiştir.

Yüce Allah, *"Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık."*[4] buyururken esasen insanın mükemmelliğine işaret etmiştir. Ardından, *"Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik."*[5] derken de olgunlaşmayı tercih etmeyen insanın kendi iradesiyle düştüğü durumu göstermiştir. Nitekim âyetin devamında inanıp faydalı eylemler sergileyenlere kesintisiz bir ödül verileceği bildirilmiştir.[6] Allah (cc) insanın içine hem sakınma, hem de sapma eğilimini (takva ve fücûr) ilham etmiş,[7] böylece onu hem iyiliğe, hem de kötülüğe meyletme yeteneğiyle yaratmıştır. Peygamberler insanın iyilik potansiyelini, şeytanî güçler ise iyilikten yüz çevirme potansiyelini harekete geçirmeye çalışırlar. Mamafih Resûlullah şöyle buyurmaktadır: *"Bakınız! Rabbim, bana öğrettiklerinden bilmediklerinizi bugün size öğretmemi emretti. O (cc) buyurdu ki: Bir kula verdiğim her mal helâldir. Ben kullarımın hepsini hanîf olarak (tertemiz bir fıtrat üzerine) yarattım. Ama şeytanlar onlara gelerek kendilerini bu dinlerinden alıp götürdüler. Benim kendilerine helâl kıldıklarımı, onlara yasakladılar..."*[8] Aynı şekilde, *"Her doğan fıtrat üzerine doğar; sonra anası ile babası onu ya Yahudi ya Nasrânî yahut Mecûsî yaparlar."*[9] buyuran Hz. Peygamber, insanın yaratılıştan saf ve temiz bir fıtrata, ahlâka sahip olduğunu ifade ederken, onun doğuştan lânetli ve günahkâr olduğu yönündeki inanışı[10] da reddetmiştir.

Resûlullah'ın (sav) insanları altın ve gümüş madenine benzettiği[11] bir başka hadisinde de ifade ettiği gibi, insandaki öz, tıpkı maden gibi işlenmeye muhtaçtır. Yeryüzünde altınıyla, gümüşüyle, demiriyle, bakırıyla nasıl farklı farklı vasıflara sahip madenler mevcutsa, aynı şekilde birbirinden farklı özleri olan, çeşit çeşit karakterlere sahip insanlar mevcuttur. Nasıl ki, madenler asıl değerlerini, önemlerini işlendikten sonra kazanıyorsa, insanın yaratılıştan sahip olduğu akıl, kalp, ruh ve vicdan gibi meziyetleri de ilâhî hakikatlerin ışığında, rahmet elçilerinin rehberliğinde işlenmek suretiyle değer kazanır.

İnsan sadece maddesiyle, bedeniyle insan olmaz. Onun insan olarak var oluşunu cismi ile birlikte ruh ve mânâsı tamamlar. İlk başta onu top-

2 VM3/1091, VM3/1094 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1094-1095.
3 İHS25 İbn Ebi'd-Dünyâ, *Mekârimu'l-ahlâk*, s. 25.
4 Tîn, 95/4.
5 Tîn, 95/5.
6 Tîn, 95/6.
7 Şems, 91/8.
8 M7207 Müslim, Cennet, 63.
9 B1385 Buhârî, Cenâiz, 92.
10 Krş. Pavlus, *İbranilere Mektupları*: 10.
11 M6709 Müslim, Birr, 160.

raktan yaratan Allah, ona ruhundan üfleyerek can vermiştir.[12] İlâhî kelâm Kur'an, bu iki yönüyle insanın nasıl yaratıldığını şöyle açıklıyor: "*O ki, yarattığı her şeyi en güzel bir şekilde yarattı. İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı. Sonra basit bir sıvı özünden soyunu sürdürdü. Sonra ona (yaratılış) amacına uygun bir şekil verip ruhundan üfledi; (böylece, ey insanoğlu,) Allah sizi hem işitme ve görme yeteneği hem de düşünce ve duygularla donatır. Buna rağmen ne kadar da az şükrediyorsunuz.*"[13] İnsanın biyolojik yaratılış evrelerinden bahsedilen bir başka âyette Allah, bu safhaları sırasıyla toprak, nutfe (sperm), pıhtılaşmış kan parçası, biçimi belirli belirsiz bir çiğnem et şeklinde açıklamaktadır.[14]

Bedeniyle, ruhuyla, maddî ve mânevî çehresiyle insan, ilâhî sanatın benzersiz ve mükemmel oluşunu gösteren en büyük kanıttır. Tamamen ilâhî iradenin bir tecellisi olarak vücuda gelen insan, görünümüyle, yapısıyla bir mucize olmasına karşın, duygu ve istidatları bakımından birtakım zaaflarla yaratılmıştır. Diğer bir deyişle, sınırlı güç ve imkânlarla yaratılan insan, hırs ve hevesleri bakımından sınırsız isteklere sahiptir. O, kendine verilen ömrün bitmesini hiç istemez. Hz. Âdem'den beri hep daha uzun yaşamak istemiş, ölümden hiç hoşlanmamıştır.[15] Öyle ki, ihtiyarlasa, güç ve kudretten düşse dahi dünya sevgisinde ve uzun emellerinde hiç eksilme olmaz.[16] Eceli çok yakın, ensesinde iken, emeli uzun, gözü de hep uzaklardadır.[17] Başına bir sürü şey gelir, fakat o sürekli emelinin peşinde koşar ve eceli aklına getirmez.[18] Bunu bir örnekle göstermek isteyen Hz. Peygamber bir gün eline iki taş alarak "*Şu ve şu nedir biliyor musunuz?*" deyip taşları fırlatmış, biri hemen yakına, diğeri de uzağa düşen taşları gören arkadaşları "Allah ve Resûlü (sav) daha iyi bilir." demişlerdir. Bunun üzerine o, "*Uzağa düşen insanın emeli, yakına düşen de ecelidir.*" buyurmuştur.[19]

İnsan uzun ömür kadar, mala karşı da çok hırslıdır. Dünyayı sever, âhireti ihmal edip dünya nimetlerine kavuşmakta acele eder.[20] O kadar aceleci ve tez canlıdır ki, sabredemez, sanki iyiliği istiyormuşçasına, ısrarla hakkında iyi olmayanı ister, kötülük için dua eder.[21] Dünya malına o kadar düşkündür ki,[22] malının, kendisini ölümsüz kılacağını sanır.[23] Başkasından Allah için ister ama kendisinden Allah için bir şey istendiğinde vermez, böylece insanların en şerlisi, en kötüsü olur.[24] Bu, hep kendine düşkün olmasından kaynaklanır. İnsanı yoktan var eden Allah, "*İnsan ruhunda doymazlığa, bencil tutkulara karşı bir eğilim vardır.*"[25] buyururken, O'nun Resûlü (sav) bu hakikati şöyle dile getirmiştir:

"*Âdemoğlunun bir vadi dolusu altını olsa, iki vadi olmasını ister! Onun*

[12] Hicr, 15/29; Sâd, 38/72; B7454 Buhârî, Tevhid, 28; M6723 Müslim, Kader, 1.
[13] Secde, 32/7-9.
[14] Hac, 22/5.
[15] T3076 Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'ân, 7.
[16] B6420 Buhârî, Rikâk, 5.
[17] İM4232 İbn Mâce, Zühd, 27.
[18] T2454 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 22.
[19] T2870 Tirmizî, Emsâl, 82
[20] İnsân, 76/27.

ağzını ancak toprak doldurur."[26] Peygamber Efendimiz insan karakterini nitelediği bir başka hadisinde yine genel olarak insanların olumsuz bir ahlâkî yönüne işaret etmektedir. *"İnsanlar yüzlerce deveye benzer; içlerinde neredeyse bir tane binek devesi bulamazsın!"*[27] Yani bir deve sürüsü arasında nitelikli, huysuz olmayan, kendisiyle yolculuk yapılmaya müsait, taşımacılığa elverişli kuvvetli bir deve (râhile) bulmak ne kadar zorsa, aynı şekilde insanlar arasında yüksek meziyetlere sahip, kendisiyle yoldaş olunacak, başkalarının sıkıntılarını paylaşan, sorumluluk sahibi seçkin birine rastlamak da zordur. Gerçekten de vakıa bu değil midir? Çevresinin sorunlarıyla hemhâl olan, sıkıntılara tahammül eden nitelikli insanlara her yerde rastlamak mümkün mü? Şu var ki, Allah Resûlü bu benzetmeyle vakıaya işaret ederken, aslında zımnen birbirlerine karşı fedakâr olmaları hususunda Müslümanları uyarmış olmaktadır.

Kur'an'da da insanın zaaflarına işaret eden tespitlere sık sık rastlanır. Ancak Kur'an her defasında, bilinçli ve azimli bir yaklaşımla ahlâkî zaafların yok edilebileceği mesajını vermiştir. Meselâ, Yüce Allah *"Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir."*[28] buyurarak, her insanda var olan potansiyel bir zaafa işaret ettikten sonra devamında, *"Namazlarını ihmal etmeyenler, mallarında mahrumlar için bir hak tanıyanlar... hariç"*[29] demiş, böylece genel olumsuz profilin istisnaları olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde *"Şayet biz kendisine bir rahmet (nimet) tattırdıktan sonra bu nimeti ondan çekip alırsak, insan, tamamen ümitsiz ve nankör olur. Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırırsak, 'kötülükler benden gitti.' der ve bunu kendinden bilir, boş bir sevince kaptırır kendini."*[30] buyuran Allah, zorluklar karşısında genel olarak insanların gösterdiği menfî tepkiye işaret ettikten sonra âyetin devamında sabredip güzel davranışlar sergileyenleri bunun dışında tutmuştur.[31] Allah'ın insan için belirlediği yasa açıktır. O da hürriyet ve mükellefiyet, yani özgürlük ve sorumluluktur. Özgürlük, sorumlu bir varlık olmanın temelini teşkil eder. Şöyle ki, iyi ile kötüyü, doğru ile yanlışı birbirinden ayırabilmesi yanında, bunlardan birini tercih edebilme yeteneğinin insana verilmiş olması, onun, düşünce, inanç ve davranışlarını belirlemede baskı altında olmadığını gösterir. Bu yüzden insan, mümin de olabilir; kâfir de.[32] Şükreden de olabilir, nankör de. İnsanı katışık bir sperm damlasından yarattığını söyledikten sonra şöyle buyuruyor Yüce Allah: *"Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster*

[21] İsrâ, 17/11.
[22] Âdiyât, 100/8.
[23] Hümeze, 104/3.
[24] DM2425 Dârimî, Cihâd, 6.
[25] Nisâ, 4/128.
[26] B6439 Buhârî, Rikâk, 10; M2417 Müslim, Zekât, 117.
[27] B6498 Buhârî, Rikâk, 35; T2872 Tirmizî, Emsâl, 82.
[28] Meâric, 70/19-21.
[29] Meâric, 70/19-21.
[30] Hûd, 11/9-10.

şükredenlerden olur, ister nankörlerden."[33] Allah, elçileri aracılığıyla hakikatleri insana iletir. Bundan sonra doğru yolu tercih etmişse kendi lehinedir. Yanlış yolu tercih etmişse kendi aleyhinedir.[34] Bu yüzden hukuktaki kişisel mesuliyet, hesap günü için de temel ölçüt olacaktır: İnsan yaptıklarından sorumludur ve eylemlerinin sonucuna kendisi katlanır.

Bu durumda insanı değerli veya değersiz kılan şey, davranışlarıdır. İslâm'a göre insan, zenginlik, güzellik, soy sop gibi maddî ve geçici ölçülere göre değerlendirilmemelidir. "*Nice kapılardan kovulmuş üstü başı perişan insan vardır ki, Allah'a yemin etse Allah onu yemininde haklı çıkarır.*"[35] diyen Sevgili Peygamberimiz, maddî ölçütlerle insanı değerlendirmenin yanıltıcı olabileceğine işaret etmiştir. İnsan bizâtihi değerli bir varlıktır. Nebî'nin (sav) tasavvurunda onun fakiri de değerlidir, hizmetçisi de.[36] "*...Allah katında en kıymetliniz, O'na karşı derin bir sorumluluk bilincine (takvaya) sahip olanınızdır.*"[37] ilâhî buyruğuna paralel olarak Resûlullah da insanı ahlâkî tutumlarına göre sınıflandırmış, bunun dışında tüm insanların eşit olduğunu vurgulamıştır: "*Allah, câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini ortadan kaldırmıştır. 'Takva sahibi mümin' ve 'bedbaht günahkâr' (ayrımı vardır). İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır, Âdem ise topraktan yaratılmıştır.*"[38]

Bu nebevî mesajdan yola çıkarak insanın nasıl insan olduğunu, kökenini irdeleyecek değiliz. Bu noktadaki beşerî çabalar ne sonuç verirse versin, bir "insan" gerçeğiyle karşı karşıyayız. İslâm inancının, bu insanı Hz. Âdem'e, Hz. Âdem'i de toprağa nispet etmesi, insaniyetin tevhidini, birliğini, eşitliğini ortaya koyması bakımından düşünülmeye değerdir.

Ve insan, Allah katında diğer canlılar arasında müstesna bir yere sahiptir. Hatta bazı melekeleri itibariyle meleklerden de üstündür. Bu üstünlük meleklerde olmayan bir ayrıcalığa sahip olmasından kaynaklanmaktadır ki, o da düşünme, akletme, muhakeme etme yeteneğidir. Bu ayrıcalık Kur'an'da, "*Allah Âdem'e tüm isimleri öğretti.*" ifadesiyle temsil edilmiştir ki, burada Âdem, tüm insanoğlunu temsil etmektedir. Rabbimiz meleklerine, "*Ben yeryüzünde bir halife (mülkiyetimi emanet edeceğim bir vâris) yaratacağım.*" dediği zaman melekler, "*Biz Seni takdis etmekte ve övgüyle yüceltmekte iken yeryüzünü yozlaştıracak bir varlık mı yaratacaksın?*"[39] itirazıyla bu ilâhî iradeye karşılık verince Yüce Allah, Âdem'e, kendisine öğrettiği eşyanın ismini, bilgisini, niteliklerini meleklere bildirmesini söylemişti.[40] Bu husus Kur'an'ın başka bir sûresinde daha açık bir şekilde ifade edilmektedir: "*Allah, 'Ben balçıktan bir insan yaratacağım; ona en uygun biçimi verip ruhumdan*

[31] Hûd, 11/31.
[32] Kehf, 18/29.
[33] İnsân, 76/2-3.
[34] Yûnus, 10/108.
[35] M6682 Müslim, Birr, 13
[36] T1853 Tirmizî, Et'ime, 4
D3284 Ebû Dâvûd, Nüzûr
16; B6447 Buhârî, Rikâk,
[37] Hucurât, 49/13.
[38] T3956 Tirmizî, Menâkıb,

kattığım zaman onun önünde saygıyla eğilin!' buyurunca tüm melekler saygıyla insanın önünde eğildiler."[41]

İnsanın bu saygınlığı, yeryüzünde tek idareci ve egemen güç olarak yaratılmasının yanında, orada onurlu bir yaşam sürmesini sağlayacak tüm imkânlara sahip kılınmasıyla iyice pekiştirilmiştir. Mamafih Yüce Yaratıcı, *"Gerçek şu ki, âdemoğullarını değerli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık, onlara güzel rızıklardan verdik ve onları, yarattıklarımızın çoğundan daha üstün kıldık."*[42] buyurmaktadır. Allah katında insan o kadar değerlidir ki, göklerdeki ve yerdekiler,[43] güneş ve ay, gece ile gündüz onun hizmetine sunulmuştur.[44] Dolayısıyla insan gaye bir varlıktır. Diğer varlıklar insan için birer araçtırlar, onun hatırına var kılınmışlardır. Ancak insanın diğer canlılar arasında özel bir yere sahip olması, onlar üzerinde istediği gibi tahakküm kurabileceği anlamına gelmez.

Allah katında kerim ve şerefli kılınan insanın, bu şeref ve haysiyetiyle bağdaşmayan tutum ve davranışlar sergilemesi yasaklanmıştır. Bu bağlamda Allah'tan başkasına boyun eğmek, kul köle olmak, hatta bunu andıracak hareketler yasaklanmıştır.[45] Zira nebevî öğretide insanın saygınlığı dokunulmazdır. Efendimiz (sav) *"Müslüman'ın kişilik onuru, malı ve kanı saygındır, ona dokunulamaz. Takva (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) işte şuradadır (kalptedir). Müslüman'ın, Müslüman kardeşini küçük görmesi, kötülük olarak ona yeter."*[46] buyururken, insan onurunun dokunulmazlığı esasına işaret etmiştir. Ve insanın canı her şeyden değerlidir. Kur'an'a göre *"Birinin öldürülmesi bütün insanlığın öldürülmesi kadar kötüdür; aynı şekilde birinin hayatının kurtarılması da bütün insanlığın hayatının kurtarılması kadar değerlidir."*[47]

Yaratılış özellikleri itibariyle mükemmel bir varlık olan insan, Şeyh Gâlib'in muhteşem dizelerinde ifade ettiği gibi, kâinattan süzülmüş bir özdür:

Hoşca bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

"Kendine olumlu bir gözle bak (kıymetini idrak et); zira sen âlemin özüsün; bu kâinatın göz bebeği olan insansın sen!"

Kur'an'ın insana dair söylediklerinden ve en olgun insan örnekleri olan peygamberlerin şahsiyetlerinden süzülen bu irfanî anlayış, insan hakları ihlallerinin had safhaya ulaştığı ve insanın, sahip olduğu sermayenin esiri hâline geldiği çağımızda, insan yararı için en ideal yaklaşım olsa gerektir.

[39] Bakara, 2/30.
[40] Bakara, 2/31.
[41] Sâd, 38/71-72.
[42] İsrâ, 17/70.
[43] Lokmân, 31/20
[44] Nahl, 16/12
[45] M928 Müslim, Salât, 84.
[46] T1927 Tirmizî, Birr, 18.
[47] Mâide, 5/32.

RUH
HAYAT İKSİRİ

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي حَرْثٍ بِالْمَدِينَةِ، وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى عَسِيبٍ، فَمَرَّ بِنَفَرٍ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ لاَ تَسْأَلُوهُ لاَ يُسْمِعُكُمْ مَا تَكْرَهُونَ. فَقَامُوا إِلَيْهِ فَقَالُوا يَا أَبَا الْقَاسِمِ حَدِّثْنَا عَنِ الرُّوحِ. فَقَامَ سَاعَةً يَنْظُرُ فَعَرَفْتُ أَنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ، فَتَأَخَّرْتُ عَنْهُ حَتَّى صَعِدَ الْوَحْيُ، ثُمَّ قَالَ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي.

Abdullâh b. Mes'ûd anlatıyor: Ben Medine'de Peygamber'le birlikte bir tarladaydık. O (sav) hurma dalından bir değneğe dayanıyordu. O sırada birkaç Yahudi'ye rastladı. Onların bazısı, 'ona ruhu sorun." derken, bazısı da, 'Hayır, bunu sormayın, olur ki hoşunuza gitmeyecek bir cevap verir.' dediler. Derken kalkıp geldiler ve, "Yâ Eba'l-Kâsım! Bize ruhtan bahset!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah bir müddet bekledi. Ben, o esnada kendisine vahiy geldiğini fark ettim. Bu yüzden vahiy tamamlanıncaya kadar biraz geriye çekildim. Nihayet Rasulullah, *"Sana ruhu sorarlar. De ki, ruh, Rabbimin emrindendir..."* (el-İsrâ: 17, 85) âyetini okudu.

(B7297Buhârî, İ'tisâm, 3)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ بِحَدِيثٍ يَرْفَعُهُ قَالَ "النَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الْفِضَّةِ وَالذَّهَبِ خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقُهُوا وَالْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ "إِذَا خَرَجَتْ رُوحُ الْمُؤْمِنِ تَلَقَّاهَا مَلَكَانِ يُصْعِدَانِهَا..." وَيَقُولُ أَهْلُ السَّمَاءِ رُوحٌ طَيِّبَةٌ جَاءَتْ مِنْ قِبَلِ الْأَرْضِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكِ وَعَلَى جَسَدٍ كُنْتِ تَعْمُرِينَهُ. فَيُنْطَلَقُ بِهِ إِلَى رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ ثُمَّ يَقُولُ انْطَلِقُوا بِهِ إِلَى آخِرِ الْأَجَلِ." قَالَ "وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا خَرَجَتْ رُوحُه -... وَيَقُولُ أَهْلُ السَّمَاءِ رُوحٌ خَبِيثَةٌ جَاءَتْ مِنْ قِبَلِ الْأَرْضِ. قَالَ فَيُقَالُ انْطَلِقُوا بِهِ إِلَى آخِرِ الْأَجَلِ."

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَعْبٍ الْأَنْصَارِيِّ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَاهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّمَا نَسَمَةُ الْمُؤْمِنِ طَائِرٌ يَعْلُقُ فِي شَجَرِ الْجَنَّةِ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى جَسَدِهِ يَوْمَ يُبْعَثُ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav), "*İnsanlar gümüş ve altın madenlerine benzerler. Câhiliye devrinde hayırlı olanlar, İslâm'da da hayırlı olanlardır. Yeter ki, İslâm'ı iyi kavrasınlar. Ruhlar da toplu cemaatlerdir. Onlardan birbirleriyle uyuşanlar kaynaşır, uyuşamayanlar da anlaşamaz, ayrılırlar.*" buyurmuştur.

(M6709 Müslim, Birr, 160; B3336 Buhârî, Enbiyâ, 2)

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Müminin ruhu çıktığı zaman, onu iki melek karşılar ve yükseklere çıkarırlar... Gök ehli, 'Yer tarafından güzel bir ruh geldi. Allah sana ve yaşattığın cesede salât (dua) etsin.' derler. Peşinden onu Yüce Rabbine götürürler. Sonra, 'Bunu sınırın ötesine (sidretü'l-müntehâ'ya) kadar götürün.' diye buyurulur. Kâfirin ruhu çıktığı zaman... gök ehli, 'Yer tarafından kötü bir ruh geldi.' derler ve 'Bunu sınırın sonuna (cehenneme) kadar götürün.' diye söylenir."

(M7221 Müslim, Cennet, 75)

Abdurrahman b. Kâ'b el-Ensârî'nin babası Kâ'b bin Mâlik'den rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "*Müminin ruhu, kendisinin dirileceği (kıyamet) günü cesedine geri dönünceye kadar cennet ağaçlarından beslenen kuş gibidir.*"

(İM4271 İbn Mâce, Zühd, 32; N2075 Nesâî, Cenâiz, 117; MU572 *Muvatta'*, Cenâiz, 16)

İnsanın hep merak ettiği, zihnini meşgul eden temelli sorular vardır. İnsanlık tarihinin her döneminde bu sorular sorulmuş, cevapları tartışılmıştır. Her çağda ve kültürde, gerek dinî gerek felsefî çerçevede tartışılan bu insanî problemlerden biri de ruhun varlığı, ne olduğu hususudur. Bütün insanlık için bugün de hâlâ bir muamma olan ruh, bundan on dört asır evvel Son Peygambere de yöneltilen sorulardan biri olmuştur. Onun büyük sahâbîlerinden Abdullah b. Mes'ûd anlatmaktadır: Sıcak bir Medine gününde Allah Resûlü ile birlikte yürüyüşe çıktık. Hz. Peygamber bir ara yorgunluğundan bir hurma dalına yaslanmıştı. Derken yanımızdan bir grup Yahudi geçti. Onlardan bazıları, "Ona ruhtan sorun." derken bazıları da, "Hayır, ona bunu sormayın, olur ki size hoşlanmayacağınız bir cevap verir." dediler. Neticede ona doğru kalkıp geldiler ve:

'Yâ Eba'l-Kâsım! Bize ruhun ne olduğunu söyle!' dediler. Resûlullah bu soru üzerine bir müddet durdu, sustu; çünkü bu hususta kendisine herhangi bir şey inmemişti. Dolayısıyla onlara hemen cevap vermedi. O esnada Allah Resûlü'nün yanında bulunan İbn Mes'ûd, ona vahiy gelmekte olduğunu düşünerek geriye çekildi. Nihayet vahiy geldi. Nebî (sav), "*Sana ruhu soruyorlar. De ki, ruh, Rabbimin emrindendir ve size (bu konuda) verilen bilgi pek azdır.*"[1] âyetini okudu.[2]

Abdullah b. Abbas'tan aktarıldığına göre ise, ruhun ne olduğu sorusunu Hz. Peygamber'e yöneltenlerin Medineli yahudilerin kılavuzluğunda Mekkeli müşrikler olduğu da söylenmektedir. Buna göre Mekke putperestleri akıllarınca meydan okumak maksadıyla Allah Resûlü'nü zor bir soruyla nasıl alt edebileceklerini düşünürken Medineli Yahudilerden yardım talep ederler. Onlar da Kureyşlilere, Muhammed'e ruhun ne olduğunu sormalarını tavsiye ederler. Müşrikler Peygamber'e gelip bu soruyu sorunca, "*Sana ruhu soruyorlar...*" âyeti nâzil olur.[3]

Allah'ın, ezelî ilmiyle, Yüce Kelâmı'yla Resûlü'ne vahyettiği bu cevap, aslında ruhu Hz. Peygamber'e kimin, nerede sorduğu hususunu önemsiz kılmaktadır. Birçok konuda olduğu gibi ruh konusunda da bilgiçlik taslayan Yahudilerin esasen ruha dair çok az şey bildiklerinin de vurgulandığı

[1] İsrâ 17/85.
[2] B7297 Buhârî, İ'tisâm, 3; B7456, B7462 Buhârî, Tevhid, 28-29; B125 Buh İlim, 47; M7059-60 Müsl Sıfâtu'l-Münâfıkın, 32-3[illegible] T3141, Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17
[3] T3140 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.

âyette, "ruhun Allah'ın emrinden olduğu" şeklindeki cevap manidardır. "Allah'ın emri-ruh" bağlantısının yer aldığı diğer âyetlere bakıldığında (ki ruh, hemen hemen geçtiği her âyette Allah'ın emri ile birlikte kullanılmaktadır.) Yahudilerin veya müşriklerin Hz. Peygamber'e sordukları ruhtan kastın "ilâhî vahiy" anlamına geldiği anlaşılacaktır. Nitekim bir âyette, "Allah, Meleklerini 'benden başka ilâh yoktur, sırf benden korkunuz' uyarısını, insanlara duyursunlar diye dilediği kullarına kendi emrinden ruhu (vahyi) gönderir."[4] buyrulmakta, bir başka âyette de, "İşte böylece sana da emrimizle ruhu (Kur'an'ı) vahyettik..."[5] denmektedir. Ayrıca vahyi peygamberlere ulaştıran melek Cebrail için er-Rûh[6] ve "er-Rûhu'l-Emîn"[7] ifadeleri kullanılmaktadır. İsa Peygamber'in çağrısını güçlendirmek için onun Rûhu'l-Kuds ile desteklendiğinin ifade edilmesi[8] de, Kur'an'da ruhun, çok kapsamlı kullanıldığını ve daha çok ilâhî vahyi veya sözü içerdiğini göstermektedir.

Bedene can katan ruhun insan için önemi ne ise insanlığın kurtuluşu, refah ve mutluluğu için de vahiy o kadar hayatî bir değere sahiptir. Nitekim "Ey inananlar! Allah ve Resûlü sizlere hayat veren şeylere çağırdığı zaman onların bu çağrısına kulak verin..."[9] âyetinde ilâhî mesajlar hayat kaynağı olarak takdim edilmektedir. Ruh ile Allah'ın emri/vahiy arasındaki bu anlam ilişkisi ruhun kelime anlamıyla da doğrulanabilir. Ruh ile aynı kökten gelen "er-riyâh/rüzgârlar" hakkında Yüce Yaratıcı şöyle buyurmaktadır: "Ve bulutları yükseltmek için rüzgârları gönderen Allah'tır; sonra biz onları çorak beldelere sürükler ve cansız toprağa hayat veririz. Yeniden dirilme de işte böyle olacaktır."[10] Yine Kur'an'da Hz. İsa için de, "Allah'tan bir ruh" denmesi,[11] Hz. İsa'ya ölüleri diriltme[12] mucizesinin verilmesiyle alâkalıdır.[13] Bu durumda Allah'ın (c.c.), insanın maddî yaratılışından bahsederken meleklere buyurduğu, "Ben, onun yaratılışını tamamladığım ve ona ruh verdiğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın."[14] âyetinde ruhu kendisine izafe etmesi, insana hayat ve can verdiğini, böylece onu şerefli bir varlık kıldığını ifade etmek içindir. Şu hâlde ruhun, maddeye hayat veren, ona can katan iksir olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an'da geçen ruh kavramının, yerine göre vahiy, melek (Cebrail) veya insan ruhu (canı) anlamlarına geldiği söylenebilir. Ancak bu mânâlardan hangisine gelirse gelsin ruhun gerçek mahiyetini Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Kur'an'da sık sık kullanılması yanında ruhun bir soru konusu olması

[4] Nahl, 16/1-2.
[5] Şûrâ, 42/52.
[6] Nahl, 16, 102 Nebe', 78/38.
[7] Şuarâ, 26/193.
[8] Bakara, 2/87.
[9] Enfâl, 8/24.
[10] Fâtır, 35/9.
[11] Nisâ, 4/171.
[12] Mâide 5/110
[13] Râgıb İsfehânî, *Müfredât*, Türkçesi, s. 648
[14] Hicr, 15/28, 29.

önemlidir. Daha da önemlisi, ruh mefhumu tam olarak kavranamamış olsa da bilinen bir gerçek vardır ki, o da ruhun insanî, tarihî ve dilsel bir gerçekliği olduğudur.

Hiç kuşkusuz tarih boyunca insanlığın zihnini en çok meşgul eden şeylerden birisi madde-ruh ilişkisidir. Bu noktada insanın ruhu ayrı bir önem arz etmektedir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de insan ruhunu inkâr edip insanı mahza biyolojik bir varlık olarak tasavvur edenler yanında, onun fizikî yapısını görmezden gelip onda asl olanın ruh olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Ayrıca Ortaçağ batı dünyasında âdeta farklı bir varlık kategorisi olarak değerlendirilen kadının ruh sahibi bir varlık olup olmadığı hususu da uzun süre tartışılmıştır. İslâm geleneğinde ise daha çok insan ruhunun neliği, bedenle bağı, bedenden ayrı mı yoksa onu tamlayan bir parçası mı olduğu, sonsuz olup olmadığı, ölümden sonraki durumu v.s. gibi hususlar tartışma konusu olmuştur. Tarihte olduğu gibi günümüzde de Batı ve İslâm dünyasında insanın görünmeyen âlemini, ruhunu anlama ve anlamlandırma çabaları tatmin edici bir neticeye ulaşmasa da devam etmektedir.

Buna rağmen gerek yukarıda da işaret ettiğimiz Kur'an âyetlerinden gerekse de Allah Resûlü'nün bazı hadislerinden hareketle ruh hakkında birtakım yalın hakikatlerden söz etmek mümkündür. Hz. Peygamber (sav) bazı hadislerinde insan yerine "ruh sahibi varlık" anlamına gelen "neseme"[15] kavramını kullanmıştır.[16] Onun, insanı "neseme" olarak ifade etmesi ruh yönü öne çıkan bir varlık tanımlamasıdır. Hatta o (sav) bir hadisinde canlı bir kuşu da "ruhu olan bir hayvan" şeklinde nitelendirmiştir.[17] Bu da gösteriyor ki, İslâm, canlıları ruh ve bedenden müteşekkil iki yönlü bir varlık olarak kabul etmektedir. Ruhun, bedeni harekete geçiren, organizmayı canlı hâle getirmesi yanında Hz. Peygamber, onu, insan davranışlarına yön veren bir "öz" olarak da tanımlamıştır. O (sav), bu insanî hakikatı şöyle dillendirmiştir: *"Ruhlar bir araya getirilen topluluklardır. Onlardan birbirleriyle uyuşanlar kaynaşırlar, uyuşamayanlar da kaynaşamaz, ayrılırlar"*[18] Böylece ruhun, insanın huy, istidat ve eğilimlerinin kaynağı olduğu, bunun da her insanda farklı tezahürleri olabileceğini Hz. Peygamber'in hadislerinden öğrenmiş oluyoruz. Dolayısıyla birbirinden farklı karakterler olarak topluluklar hâlinde yaşayan insanların birbirleriyle kaynaşmaları veya anlaşamamaları, iyilerin iyilerle, kötülerin kötülerle uyum sağlamaları yaratılıştan gelen rûhî yapılarından, özelliklerinden kaynaklanmış olmaktadır.

[15] İE5/49 İbnu'l-Esîr, *Garîbu'l-hadîs*, V. 49, LA49/4414 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IL, 4414
[16] MA154, Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 52.
[17] M5062 Müslim, Sayd, 5
[18] M6709 Müslim, Birr, 16
B3336 Buhârî, Enbiyâ, 2

Bu nebevî hadisin işaret ettiği gibi ruh, insanın karakter yapısının, davranış özelliklerinin, istidatlarının, temel eğilimlerinin iç dünyasını ifade eder. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin, Ademoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şâhit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şâhit olduk, dediler."*[19] İnsanın Allah'ın varlığı ve birliği fikrine yaratılıştan aşina bir ruh yapısına sahip olduğu gerçeğini temsilî bir anlatımla hatırlatan bu âyet, onun hesap gününde bu inanca yabancı olduğu bahanesine sığınamayacağını ifade etmektedir. Bu husus, İslâm geleneğinde "elest bezmi" olarak bilinmektedir. Bu âyetin bazı İslâm bilginlerinin ruhların bedenlerden önce yaratıldığı[20] kanaatini desteklediği söylenir. Mamafih, "ruhlar âleminde verdiğimiz söz" şeklinde yaygın olan kanaat bu anlayışın kültüre bir yansımasıdır. Bununla birlikte Müslümanlar arasında ruhlarla bedenlerin aynı anda yaratıldıkları kanaatini benimseyenler de olmuştur.

Ruhun geçmişi kadar hatta ondan daha fazla geleceği, yani bedenin ölümünden sonraki durumu İslâm bilginlerinin zihnini epeyce meşgul etmiştir. Ruh, insan bedenine hayat veren ilâhî nefes olarak düşünülürse, ölüm de o ruhun yine Allah'ın emriyle kabz olunması anlamına gelecektir. Hadis kaynaklarımızda da daha çok ölüm sonrası ruhun durumuna ilişkin malumatlar mevcuttur. Ebû Seleme vefat ettiğinde açık kalan gözlerini kapattıktan sonra, "Ruh kabzedildiği vakit onu göz takip eder." buyuran Hz. Peygamber onun için şöyle dua etmişti: "Ey âlemlerin Rabbi! Kabrini genişlet ve onu kendisi için aydınlat."[21] Ölümle birlikte bedenin çürüyüp yok olacağı gerçeği göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in bu duası, insan için ölümünden sonra huzur veya huzursuzluğun ruhsal düzeyde devam edeceği gerçeğini ifade etmektedir. Nitekim Efendimiz (sav), dünyada Allah'a inanmış ve güzel davranışlar sergilemiş olan bir insan ile çirkin işler yapan birinin ölümden sonraki vaziyetlerini şu şekilde sembolize etmektedir: Melekler ölüm döşeğinde olan kimsenin yanına gelirler. Ölen kişi iyi biri ise melekler, "Ey güzel bedendeki güzel ruh! Övgüyü hak ederek cesetten ayrıl ve öfkeli olmayan Rabb'in rahmet ve merhametiyle mutlu ol." derler. Ruh bedenden çıkıncaya kadar ona böyle söylenir. Sonra o ruh göğe yükseltilir ve gök (kapısı) onun için açılır. Sonra, 'bu kimdir?' diye sorulur. Onu götüren melekler, "Falan kimsedir." derler. Ardından, "Güzel ruha merhaba! O, güzel bir cesetteydi. Övgüye lâyık olarak buraya gir ve ve öfkeli olmayan

[19] A'râf, 7/172
[20] M Ş35917 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Evâil, 1
[21] M2130 Müslim, Cenâiz, 7

Rabb'in rahmet ve merhametiyle mutlu ol." denilir. Sonra Allah'a kavuşacağı göğe götürülünceye kadar ona devamlı olarak böyle söylenir. Bu salih kişinin tam aksine ölüm döşeğindeki kötü bir adam ise bu sefer melek, "Ey pis cesette olan pis ruh! Çık ordan. Yerilmiş olarak çık ve kaynar su, cehennem halkının irini ve bunların misli çeşitli başka azap ile müjdelen." der. O ruh bedenden çıkıncaya kadar kendisine böyle söylenir. Sonra o kötü ruh göğe çıkarılır. Fakat gök (kapısı) ona açılmaz ve onun kim olduğu sorulur. 'Falancadır.', diye cevap verilince, "kötü ruha esenlik yoktur, o kötü bir bedendeydi. Kınanmış olarak geri dön. Çünkü sana göğün kapıları kesinlikle açılmayacaktır." denilir ve bunun üzerine o ruh gökten (yere) gönderilir ve sonra cesedin bulunduğu mezara varır."[22] İşte Allah Resûlü'nün (sav) ölüm sonrasına ilişkin işaret ettiği iyi ile kötü arasındaki bu fark, geniş ve sınırsız gökyüzü ile daracık bir kabir arasındaki fark gibidir. Temiz, iyi ruhlar için olabildiğine sınırsız bir mutluluk ve özgürlük, çirkin olanlar için ise tam bir hapis hayatı... Nebî'nin (sav), "Kabrin, kişi için ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukur olabileceğini"[23] söylediği bir başka hadisinde de ifade ettiği gibi bedenin yok olmasıyla başlayıp âhirete kadar devam edecek süreçte, kendisine önceden, ölümünün hemen akabinde mutlu sonu gösterilen[24] inanmış iyi insanlar, ruhsal olarak bir ferahlık hissedecek, buna karşın çirkin davranışlar sergilemiş olanlar daralacak, ruhsal olarak büyük bir ıstırap duyacaklardır. Tıpkı suçlu olduğunu bilen birisinin mahkeme salonuna çıkmadan önce gözaltında tutulduğu süreçte yaşadığı ruh hâli gibi... Resûlullah (sav) müminin bu süreçteki ruh hâlini bir başka hadisinde şöyle dile getirmektedir: "Mümının ruhu, kendisinin dirileceği (kıyamet) günü cesedine geri dönünceye kadar cennet ağaçlarından beslenen kuş gibidir."[25] Resûl-i Ekrem'in şair sahâbîsi Kâ'b b. Mâlik sayesinde öğrendiğimiz bu nebevî söz, aynı zamanda, bedenlerin yeniden diriltilmesiyle (ba's) birlikte ruhların cesetlerine tekrar döneceklerine de vurgu yapmaktadır. Bu da hesap vermek üzere insanların bedenleri ve ruhlarıyla birlikte toplanacaklarını (haşr olunacaklarını) ifade etmesi bakımından önemlidir. Yine bu hadis vesilesiyle kökleri çok eskilere dayanan ve günümüzde de varlığını hâlâ sürdürmekte olan "ruhların göçü (tenasüh)" inancının İslâm'ın yeniden dirilme ve âhiret inancıyla hiçbir şekilde bağdaşmadığını öğrenmiş oluyoruz.

İlgili âyet ve hadislerin işaret ettiği hususlar dışında özellikle ruhun insanın yaratılışından önceki ve ölümünden sonraki durumu, mahiyeti

[22] İM4262 İbn Mâce, Zuh 31, HM8754 İbn Hanbel II, 364; M7221 Müslim, Cennet, 75.
[23] T2460 Tirmizî, Sıfatü'l Kıyâme, 26.
[24] T1072 Tirmizî, Cenâiz
[25] MU572 Muvatta', Cenâ 16, İM4271 İbn Mâce, Zü 32; N2075 Nesâî, Cenâiz 117.

hakkında söylenebilecekler çok sınırlıdır. Aynı şekilde yaşayan insanın bedenine can katan ruhun nasıl bir varlık olduğu hakkında da konuşulacak pek az şey vardır. Bu noktalarda yazılıp çizilenler kanıtlanabilir bilgiler olmaktan uzaktır. Dolayısıyla ruh, insanın özel ve meçhul tarafı olarak kalmaya devam edecektir. Ancak ruh hakkındaki bu bilinmezlikler insanın rûhî bir yönü olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Şu var ki, insanın sadece üreten ve tüketen bir nesneye indirgendiği günümüzde, pratikte onun ruhsal yapısının neredeyse yok sayıldığı gözlerden kaçmamaktadır. İnsanın salt bedeniyle aynîleştirilmesine paralel olarak sadece ekonomik temeller ve maddî değerler üzerine inşa edilmek istenen modern toplum anlayışında onun ruhsal ihtiyaçlarının neler olduğu, bu ihtiyaçların nasıl giderileceği merak konusu bile değildir.

NEFİS
İYİ ve KÖTÜNÜN MÜCADELE ALANI

عَنْ فَضَالَةَ بْنِ عُبَيْدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ:
"... وَالْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ."

Fedâle b. Ubeyd'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Veda Haccı'nda şöyle buyurmuştur:
"...Mücahid, Yüce Allah'a itaat yolunda nefsinin isteklerine karşı mücadele eden kimsedir."

(HM24465 İbn Hanbel, VI, 22; T1621 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 2)

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "الْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ."

عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "لاَ يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ: خَبُثَتْ نَفْسِي. وَلَكِنْ لِيَقُلْ: لَقِسَتْ نَفْسِي."

عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "لاَ يَنْبَغِي لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يُذِلَّ نَفْسَهُ." قَالُوا: وَكَيْفَ يُذِلُّ نَفْسَهُ؟ قَالَ: "يَتَعَرَّضُ مِنَ الْبَلاَءِ لِمَا لاَ يُطِيقُهُ."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ: لاَ أَقُولُ لَكُمْ إِلاَّ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ قَالَ: كَانَ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ وَالْهَرَمِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ اللَّهُمَّ! آتِ نَفْسِي تَقْوَاهَا وَزَكِّهَا أَنْتَ خَيْرُ مَنْ زَكَّاهَا أَنْتَ وَلِيُّهَا وَمَوْلاَهَا اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لاَ يَنْفَعُ وَمِنْ قَلْبٍ لاَ يَخْشَعُ وَمِنْ نَفْسٍ لاَ تَشْبَعُ وَمِنْ دَعْوَةٍ لاَ يُسْتَجَابُ لَهَا."

Şeddâd b. Evs'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Akıllı kişi, nefsine hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır. Zavallı (ahmak) kişi ise nefsinin arzu ve isteklerine uyan (ve buna rağmen hâlâ) Allah'tan (iyilik) temenni edendir."*

(T2459 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25; İM4260 İbn Mâce, Zühd, 31)

Hz. Âişe'den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sakın biriniz, 'Nefsim habis oldu (kirlendi).' demesin. Ancak 'Nefsim lâkis oldu (içim daraldı).' desin!"*

(B6179 Buhârî, Edeb, 100)

Huzeyfe'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav), *"Mümin kişiye nefsini küçük düşürmesi yaraşmaz."* buyurdu. Bunun üzerine, "Kişinin nefsini küçük düşürmesi nasıl olur?" diye sordular. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Gücünün yetmediği işlere kalkıştığı için birçok belaya duçar olur."*

(İM4016 İbn Mâce, Fiten, 21)

Zeyd b. Erkam şöyle demiştir: "Size Allah Resûlü'nün (sav) dediğinden farklı bir şey demeyeceğim! O derdi ki, *'Allah'ım! Âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten, bunaklıktan, kabir azabından sana sığınırım. Allah'ım! Nefsime, senden sakınma şuurunu (takvasını) ver ve nefsimi arındır. Onu en iyi arındıracak olan sensin. Onun koruyucusu da onun efendisi de sensin. Allah'ım! Fayda vermeyen ilimden, huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul edilmeyen duadan sana sığınırım.'"*

(M6906 Müslim, Zikir, 73)

Hz. Peygamber (sav) Veda Hutbesi'ni verdiğinde, henüz on yedisinde genç bir sahâbî olan Fedâle b. Ubeyd, bu konuşmaya tanık olmuş ve ondan şu kesiti bizlere aktarmıştır: *"Dikkat edin, size mümini tanıtıyorum; o, insanların can ve mal hususunda güvendiği kişidir. Müslüman; elinden ve dilinden insanlara zarar gelmeyendir. Mücahid, Allah'a itaat yolunda nefsiyle mücadele eden; muhacir ise hata ve günahları terk eden kişidir."*[1]

Allah Resûlü'nün (sav) bu konuşmasını yaptığı esnada Müslüman coğrafyası Mekke ve Medine'nin dışına çoktan taşmış, böylece Müslümanlar dünya nimetleriyle tanışmaya başlamıştı. Bu durumun farkında olan Peygamberimiz (sav) son konuşmasında, Müslümanların bu maddî kazanımları neticesinde içine düşebilecekleri tehlikeye işaret etmişti. Bu tehlike, nefsin arzu ve ihtiraslarından, tamahkârlığından başka bir şey değildi. O hâlde mümin için esas cihad, mücadele yeni başlamıştı.

Veda Hutbesi'nde, mücahidi, "Allah'a itaat yolunda nefsiyle mücadele eden kişi" olarak tanımlayan Nebî (sav) "kişinin kendi istek ve arzularıyla mücadele etmesi" anlamını öne çıkararak cihada farklı bir boyut katmıştır. Hadiste ifade edildiği gibi nefsin arzularıyla mücadelenin "Allah'a itaat yolunda" olması önemlidir. Nitekim Allah Resûlü (sav) başka bir hadisinde, sahâbîlerin zihninde "düşmanla çarpışıp öldürülmeyi" çağrıştıran "Allah yolunda (fî sebîlillâh)" olmayı daha geniş bir alana yaymış, kişinin anne-babası ve çoluk çocuğu için koşturmasının, ayrıca haramlardan sakındırma uğruna nefsiyle yaptığı mücadelenin de bir nevi "Allah yolunda cihad" kapsamında olduğunu belirtmişti.[2]

Şu hâlde öncelikle "Nefis nedir?" sorusunu cevaplamak gerekmektedir. Arap dilinde, ruh, hayat, nefes, varlık (bir şeyin kendisi, hakikati), zât, insan, can, candan kinaye olarak akıcı hâldeki kan gibi anlamların yanı sıra, hevâ ve heves, bedenden kaynaklanan süflî arzular gibi anlamlara gelen[3] nefis, Kur'an ve hadislerde de ruh,[4] Allah'ın zâtı,[5] insanın kendisi, kişi,[6] kalp veya gönül[7] din kardeşi[8] gibi anlamlara gelmektedir. Bunların dışında nefis, insanın içindeki kötü duyguların, meşru olmayan isteklerin[9] kaynağı karşılığında da kullanılmıştır ki, İslâm geleneğinde daha çok

[1] HM24458 İbn Hanbel, V 22; T1621 Tirmizî, Fedâil cihâd, 2.
[2] BS16170 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VII, 754
[3] LA51/4500, İbn Manzûr Lisânu'l-Arab, LI 4500-45
[4] Âl-i İmrân, 3/154; En'âm 6/93; B1388 Buhârî, Cenâ 95; B6320 Buhârî. Deavât 13, B7284 Buhârî, İ'tisâm
[5] Âl-i İmrân, 3/30.
[6] Mâide, 5/32; Zümer, 39/ İM2144 İbn Mâce, Ticâret
[7] Bakara, 2/235; B1142, B6446 Buhârî, Teheccüd, Rikâk, 15, M1819 Müslim Müsâfirîn. 207, D2758 Eb Dâvûd, Cihâd, 151.
[8] Nûr, 24/61.
[9] B6612 Buhârî, Kader, 9; M3407 Müslim, Nikâh, 9

bu olumsuz şekliyle ön plana çıkmıştır. Hem Kur'an'da hem de hadislerde nefsin bu yönünü öne çıkaran ifadelere rastlamak mümkündür.

Kur'an'ın beyanına göre nefis, şeytanın vesveselerine kapılarak onunla iş birliğine girer, fakat şeytan, nefsine uyarak hareket edenleri hesap gününde yüz üstü bırakır.[10] Nefis, sadece şeytanın fısıltılarına kanmakla kalmaz, ayrıca kendi de insana birtakım kötülükleri yapması yönünde vesvese verir: *"Andolsun ki, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz."*[11] *"Nefisler kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır."*[12] diyen Kur'an, nefsin süflî duyguların kaynağı olduğunu ve bunun, insanın yaratılışında yani fıtratında bulunduğunu ifade etmektedir. Nitekim Mısır Azizi'nin hanımı, Hz. Yusuf'un gönlünü çelmek üzere onu davet ettiğinde, Hz. Yusuf kendisi de bir an onu arzulamış ama derhâl Allah'a sığınmıştı. O, bunu yaparken, bir taraftan Yüce Allah'ın ikazını, diğer taraftan da efendisinin iyiliklerini hatırlamıştı.[13] Hz. Yusuf, *"Yine de ben bütünüyle nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü Rabbimin merhamet ettikleri hariç insan nefsi/benliği kötülüğe sürüklemeye yatkındır."*[14] derken, insan nefsinde var olan bu eğilime işaret etmekteydi.

Bu hakikate paralel olarak kitap ehlinden birçoğunun, hak kendilerine açık bir biçimde belirmesine rağmen inkârda ısrar etmeleri ve inananları küfre kaydırmaya çalışmaları nefislerindeki kıskançlık sebebiyledir.[15] Hz. Âdem'in oğlunu (Kâbil'i), kardeşini (Hâbil'i) öldürmeye sürükleyen yine nefsi olmuştur.[16] Yakub peygamberin (as) oğulları, nefislerine aldanmaları neticesinde kardeşleri Yusuf'u kuyuya attıktan sonra gömleğine sahte bir kan bulaştırıp onu babalarına getirmişlerdir.[17] Ne Hz. Âdem'in oğlu, ne de Hz. Yakub'un oğulları nefislerinin tahakkümünden kurtulabilmiştir. Ancak Allah'ın samimi kullarından biri olan Hz. Yusuf, Rabbinden aldığı bir ilham veya uyarı neticesinde[18] kendisini ayartmak isteyen kadına yüz vermemiş, nefsine yenik düşmemiştir. Peygamberimizin (sav) bir hadisinde de buyurduğu gibi, nefis elbette karşı cinsle birleşmeyi temenni eder, ona iştiyak duyar. Cinsellik organı ise, nefsin bu isteğini ya yerine getirir, ya da reddeder.[19] Yusuf kıssasında da işaret edildiği gibi, peygamberler dâhil hiç kimse nefiste uyanan arzu ve isteklerden korunmuş değildir. Nefsinin meşru olmayan isteklerden berî olduğunu iddia eden kimse, insan fıtratını inkâr etmiş sayılır. Ancak Resûl-i Ekrem'in hadislerinde de ifade ettiği gibi, insan, pratiğe aksetmedikçe nefsinden geçirdiği kötü düşünce ve vesveselerden sorumlu değildir.[20] Nefsanî arzuların hayat bulup bulmaması, her insanın otokontrol

[10] İbrâhîm, 14/22.
[11] Kâf, 50/16
[12] Nisâ, 4/128
[13] Yûsuf, 12/23-24
[14] Yûsuf, 12/53.
[15] Bakara, 2/109.
[16] Mâide, 5/30.
[17] Yûsuf, 12/18.
[18] Yûsuf, 12/24.
[19] B6612 Buhârî, Kader, 9
[20] B5269 Buhârî, Talâk, 11; T2990 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2, T1183 Tirmizî, Talâk, 8.

gücüne göre değişir. İnsan özgür iradesiyle kendi lehine veya aleyhine karar verecek ve bu kararından da kendisi sorumlu tutulacaktır. Dolayısıyla erdem, gayri meşru, süflî arzulara sahip olmamak değil, bu tür duygular nefiste uyandığı zaman onları dizginleyebilmektir. Bunun yolu da daha çok kimi mistik öğretilerin etkisinde kalan ve yer yer geleneğimizde de izlerine rastladığımız nefse ızdırap çektirmek suretiyle onu köreltmeyi esas alan yaklaşımla hareket etmek değildir. Bu, Müslümanlığın özüyle bağdaşmayan bir algıdır. Dinimizde nefsi kötülemek ve ezmek değil, tezkiye etmek ve arındırmak esastır. Nitekim Yüce Allah *"Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır."*[21] buyurmaktadır. Nefsi tezkiye etmek de en basit ifadeyle çirkin huy ve davranışları terk edip, güzel huylara sahip olmaya çalışmaktır. Bunu başarabilmenin yolu nefsi sık sık hesaba çekmektir. Nitekim büyük sahâbî Hz. Ömer şöyle demiştir: *"Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin, büyük hesap günü için kendinizi hazırlayın! Çünkü kıyamet gününde hesap, ancak dünyada iken kendisini hesaba çekenler için kolay olacaktır."*[22] Allah yolunda cihadın esası da işbu nefsi hesaba çekmektir.

Şu hâlde daha çok "insanın kendisi" anlamına gelen nefsin potansiyel tehlike veya düşman şeklinde düşünülmesi yanlıştır. Nefis, iyiliği ve kötülüğü, fazileti ve rezaleti aynı anda barındıran bir alandır. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, nefis, insandan ayrı, farklı bir varlık da değildir. "Nefisle mücadele" mefhumu nefsin farklı bir varlık kategorisi olarak algılanmasına yol açmış olabilir. Ancak bu mücadele insanın kendisiyle, hırslarıyla, bitmek tükenmek bilmeyen istek ve arzularıyla imtihanından başka bir şey değildir. Resûl-i Ekrem akıllı olmanın bir işareti olarak sunduğu bu mücadelenin nasıl yapılacağını şu hadisiyle bizlere öğretmiştir: *"Akıllı kişi, nefsine hâkim olan ve ölüm sonrası için çalışandır. Zavallı (ahmak) kişi ise nefsinin arzu ve isteklerine uyan (ve buna rağmen hâlâ) Allah'tan (iyilik) temenni edendir."*[23] *"Şeytan, sizi Allah'la (O'nun affına güvendirerek) aldatmasın."*[24] âyetinde de ifade edildiği gibi şeytan "Nasıl olsa Allah affedicidir." düşüncesini insana sürekli telkin etmek suretiyle nefse kolay bir şekilde nüfuz edebilmektedir. Peygamber Efendimiz (sav) âdeta nefsanî arzularının esiri hâline gelen bu durumdaki insanları zavallı ve ahmak olarak nitelemektedir.

Nefis ya şeytandan ya da melekten aldığı ilhamla hareket eder. Şeytan, insana, yaşadığı anın tadını çıkarması yönünde cazip görünen telkinler-

[21] Şems, 91/7-9
[22] T2459 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25.
[23] T2459 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25; İM4260 İbn Mâce, Zühd, 31.
[24] Lokmân, 31/33

de bulunurken, melek yapacağı davranışın neticesini düşünmesini ilham eder. Basiretsiz davrananlar akıllarını kullanamaz ve yaptıklarının neticesini düşünemezler. Onlar için yaşadıkları geçici lezzetler önemlidir. Basiret sahibi olanlar ise, akıllıca davranıp neticeye yoğunlaşırlar. Böyle durumlarda insan iradesi çok zorlu bir imtihandan geçer. Hz. Peygamber'in (sav) *"Cehennem, (nefsin hoşuna giden) şehvetlerle; cennet ise (nefsin hoşlanmadığı) zorluklarla kuşatılmıştır."*[25] hadisinde de belirttiği gibi, insana ateşin yolunu açan, onu kolaylaştıran ve cazip hâle getiren, bir taraftan da cennetin yolunu zorlaştıran istek ve arzularla mücadele etmek kolay değildir. Hatta Allah'ın rahmeti olmasa bu cihaddan başarıyla çıkmak mümkün değildir. Bu yüzden Allah Resûlü'nün bazı dualarında nefsinin kötülüklerine karşı Allah'a sığındığını görüyoruz. O (sav) ashâbına, sabah, akşam ve yatarken şu duayı yapmalarını öğütlemiştir: *"Ey göklerin ve yerin yaratıcısı, gizliyi ve aşikârı bilen Allah'ım! Sen her şeyin sahibisin. Senden başka ilâh olmadığına melekler de şahitlik ederler. Biz nefislerimizin ve (Allah'ın rahmetinden) uzaklaştırılmış olan şeytanın şerrinden, onun bizi şirke düşürmesinden, kendimize ve herhangi bir Müslüman'a kötülük yapmaktan sana sığınırız."*[26] Elbette Allah (cc), gönülden kendisine bağlı olan, O'nu sık sık anıp hayatlarının merkezine yerleştiren kullarına merhamet edecektir. Rablerini unutup, O'nunla bağlarını koparanlar ise, nefislerinin istek ve arzularına boyun eğerler. *"Allah'ı unutan ve bu nedenle Allah'ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın!"*[27] ilâhî uyarısında da işaret edildiği üzere, Allah'ı unutan, gerçekte kendisini unut(tur)muş olmaktadır. Kültürümüze yaygın bir deyiş olarak yerleşmiş bulunan "Kendini bilen/tanıyan Rabbini bilir/tanır." ifadesi bu âyetten esinlenmiş olmalıdır. Zira insan, özünde Yaratıcı'nın ruhundan bir esintidir. Öyleyse kul, Rahmân'ın merhametine nail olmak istiyorsa, onunla ilgi ve alâkasını kesmemelidir. Bu bakımdan Müslüman'ın başta günde beş vakit kıldığı namaz olmak üzere sık sık yapacağı zikir ve duaların nefsi arındırmada çok önemli bir işlev göreceği izahtan varestedir.

Her ne kadar geleneğimizde olumsuz bir çağrışıma sahip olmuş olsa da nefis, yaratılıştan kendisine ilka' ve ilham edilen takva[28] sebebiyle iyi ve güzel duyguların da kaynağıdır. Dolayısıyla nefsi tahkir etmek, onu küçük düşürmek doğru değildir. Nitekim Nebî (sav) bir hadisinde *"Sakın biriniz 'Nefsim habis oldu (kirlendi).' demesin. Ancak 'Nefsim, içim daraldı.' desin!"*[29] buyurarak, "habis" gibi kötü bir kelimenin nefsi anlatırken kullanılmasını

[25] B6487 Buhârî, Rikâk, 28.
[26] D5083 Ebû Dâvûd, Edeb, 100; T3392 Tirmizî, Deavât, 14
[27] Haşr, 59/19
[28] Şems, 91/8.
[29] B6179 Buhârî, Edeb, 100; M5878 Müslim, el-Elfâz mine'l-edeb, 16.

istememiş, başkalarının hakareti bir yana Müslüman bir kimsenin bizzat kendisi için saygınlığını zedeleyecek, izzetinefsine dokunacak ifadeler kullanmamasını öğütlemiştir.

Öte yandan Allah Resûlü (sav) müminin nefsine eziyet etmesini de hoş karşılamamıştır. Bir defasında Resûl-i Ekrem'in (sav), *"Mümin kişiye nefsini küçük düşürmesi yaraşmaz."* demesi üzerine ashâb, "Kişinin nefsini küçük düşürmesi nasıl olur?" diye sormuş, O da, *"Gücünün yetmediği işlere kalkıştığı için birçok belaya duçar olur."* karşılığını vermiştir.[30] Yine *"Nefsinizin üzerinizde hakkı vardır."*[31] ifadesi, Rahmet Peygamberi'nin bu husustaki yaklaşımını özetleyen önemli bir hadistir.

Anlaşıldığı üzere, Kur'an'da ve hadislerde kötülenen şey, bizzat nefis değil, onun meşru daire dışında kalan istekleridir. Kınanan şey, nefsin "hevâ" olarak nitelendirilen ve ilâhî bir dayanağı olmayan gayrı meşru istekleridir. Mamafih Allah Teâlâ, *"Allah'tan bir delil, işaret olmaksızın sadece kendi hevâsı peşinde koşan kimselerden daha şaşkın kim olabilir!"* demektedir.[32] Bu yüzden O (cc), Peygamberini ve inananları, doğru yoldan sapmış olan ve saptıranlar[33] ile kendisine ortak koşanların[34] hevâlarına uymaktan sakındırmıştır. Yine Rabbimiz, Dâvûd peygambere insanlar arasında hak ile hüküm vermesini emrederken hevâya tâbi olmaması uyarısında bulunmakta,[35] öte yandan nefsini hevâdan sakındıran, yani onu çirkin istek ve arzulara boyun eğmekten alıkoyanlar için ise, cennetin yegâne barınak olduğu müjdesini vermektedir.[36] Kur'an şöyle buyurmaktadır: *"Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."*[37]

Geçmişte olduğu gibi günümüz toplumlarında da sık sık rastladığımız ahlâkî yozlaşmaların temelinde, insanın iradesini basiretsizce kullanarak nefsine boyun eğmesi, âdeta onun sınırsız arzularının esiri durumuna düşmesi yatmaktadır. Bugün hapishanelerin dolup taşması, intihar vakaları ve aile içi huzursuzlukların yanında toplumu sarsan daha birçok olumsuzluğun, bireyin bir anda, düşünmeden, kontrolsüzce yaptığı bir davranıştan, nefsinin gayri meşru, geçici bir isteğine boyun eğmesinden kaynaklandığı unutulmamalıdır. Şu da bir gerçektir ki, dinî ve ahlâkî kaygıların bireysel ve toplumsal yaşamdan tecrid edilmeye çalışılması, nefsi ayartan unsurların her geçen gün artması, modern zamanların insanı için nefisle mücadeleyi daha da zorlaştırmıştır. Bu da insanın, aileden başlamak suretiyle ciddi bir nefis ve irade eğitimi alması gerektiğini göstermek-

30 İM4016 İbn Mâce, Fiten, 21
31 B1968 Buhârî, Savm, 51; M2734 Müslim, Sıyâm, 18
32 Kasas, 28/50.
33 Mâide, 5/77
34 En'âm, 6/56
35 Sâd, 38/26
36 Nâziât, 79/40-41.
37 Haşr, 59/9

tedir. Bu süreçte müminin akıllı ve basiretli davranması, çevreden gelecek olumsuz telkinlere karşı nefsini kontrol altına alabilmesinde son derece önemlidir. Ancak yeterli değildir. Bu noktada mümin, Rabbiyle olan bağlarını sağlam tutmaya çalışmalı ve O'nun yardımı ve merhameti olmadan nefsini kontrol altına alamayacağını unutmamalıdır. Bu bakımdan Zeyd b. Erkam vasıtasıyla Peygamber Efendimizden (sav) öğrendiğimiz şu dua dilimizden düşmemelidir:

"Allah'ım! Âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten, bunaklıktan, kabir azabından sana sığınırım. Allah'ım! Nefsime, senden sakınma şuurunu (takvasını) ver ve nefsimi arındır. Onu en iyi arındıracak olan sensin. Onun koruyucusu da onun efendisi de sensin. Allah'ım! Fayda vermeyen ilimden, huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul edilmeyen duadan sana sığınırım."[38]

[38] M6906 Müslim, Zikir, 73; N5460 Nesâî, İstiâze, 13.

GÜNEŞ, AY ve YILDIZLAR
GÖKYÜZÜNÜN KANDİLLERİ

عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: ...فَرَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ وَكَانَ كَثِيرًا مِمَّا يَرْفَعُ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ: "النُّجُومُ أَمَنَةٌ لِلسَّمَاءِ فَإِذَا ذَهَبَتِ النُّجُومُ أَتَى السَّمَاءَ مَا تُوعَدُ..."

Ebû Bürde'nin, babasından naklettiğine göre ... Resûlullah (sav) başını gökyüzüne kaldırmış, ki sıklıkla başını gökyüzüne doğru kaldırırdı, sonra da şöyle buyurmuştur:

"Yıldızlar, gökyüzünün güvenceleridir. Yıldızlar gitti mi, gökyüzüne vaad edilen (kıyamet) gelir..."

(M6466 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 207)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ عَدْوَى وَلاَ هَامَةَ وَلاَ نَوْءَ وَلاَ صَفَر."

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ: خَسَفَتِ الشَّمْسُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالنَّاسِ... ثُمَّ انْصَرَفَ وَقَدِ انْجَلَتِ الشَّمْسُ، فَخَطَبَ النَّاسَ، فَحَمِدَ اللَّهَ، وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، لاَ يَنْخَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ وَكَبِّرُوا، وَصَلُّوا وَتَصَدَّقُوا..."

حَدَّثَنِي بِلاَلُ بْنُ يَحْيَى بْنِ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا رَأَى الْهِلاَلَ قَالَ: "اللَّهُمَّ أَهْلِلْهُ عَلَيْنَا بِالْيُمْنِ وَالْإِيمَانِ وَالسَّلاَمَةِ وَالْإِسْلاَمِ رَبِّي وَرَبُّكَ اللَّهُ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hastalıklar mutlaka bulaşır diye bir kayıt yoktur. Ölüler intikamları alınsın diye kabirleri başında baykuş kılığında beklemez. Yıldızlar yağmur yağdırma kudretinde değildir ve hastalıklarınızın sebebi karınlarınızın içinde peyda olduğunu düşündüğünüz yılanlar değildir."*

(M5794 Müslim, Selâm, 106)

Hz. Âişe anlatıyor: Resûlullah (sav) zamanında güneş tutuldu. (Bunun üzerine) Resûlullah (sav) insanlara namaz kıldırdı... Sonra güneş (eski hâline dönüp) açılmışken namazdan ayrıldı. İnsanlara bir hutbe verdi. Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: *"Güneş ve ay, Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. Hiç kimsenin ölümünden ya da doğumundan dolayı tutulmazlar. Bunları (güneş veya ayın tutulduğunu) gördüğünüz zaman Allah'ı zikredin, tekbir getirin, namaz kılın ve sadaka verin..."*

(B1044 Buhârî, Küsûf, 2; M2089 Müslim, Küsûf, 1)

Bilâl b. Yahyâ b. Talha b. Ubeydullah'ın, babası aracılığıyla dedesi Talha b. Ubeydullah'tan naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) hilâli gördüğünde şöyle derdi: *"Allah'ım! Hilâli üzerimize bereket, iman, esenlik ve İslâm ile doğur. (Ey hilâl!) Benim Rabbim de senin Rabbin de Allah'tır."*

(T3451 Tirmizî, Deavât, 50)

Güneş ufukta kayboluyordu. Allah Resûlü yanında bulunan Ebû Zerr'e *"Güneş nereye gidiyor, biliyor musun?"* diye sordu. Ebû Zer, sahâbe-i kirâmın o nazik tavrı ile Peygamber Efendimize cevap verdi: "Allah ve Resûlü en iyisini bilir." Allah Resûlü, bazı zamanlar anlatımda başvurduğu temsilî üslûpla sözünü sürdürdü: *"Güneş Allah'ın arşı altında secde etmeye gidiyor..."* Belli ki, Peygamber Efendimiz bu sözüyle, Kur'an'ın, *"Güneşe ve aya değil, onları öylece Yaratan'a secde edin."*[1] diyerek temas ettiği câhiliye Araplarından bazılarının güneşe ilâhî bir kudret atfederek secde etmelerine işaret etmekteydi. Allah Resûlü böylece "Güneşin kendisi Allah'a secde edip dururken, nasıl olur da bazı insanlar güneşe ve aya secde ediyorlar!" demiş oluyordu. Bu hadiste Peygamber Efendimizin, Allah'ın hükümranlığının ve kudretinin bir göstergesi olarak, Arap dilinde hükümdarların tahtını ifade eden arş kelimesini zikretmesi, Kur'an'ın bu kelimeyi kullanma şekliyle tamamen uygunluk arz etmektedir. Zira arş, Kur'an'da "vech", "yed", "göklerin hazinelerinin anahtarları" gibi diğer bazı müteşâbih (birden fazla anlama gelme ihtimali taşıdığından ilk bakışta anlaşılması zor olan) kelime ve ifadelerle birlikte, Allah'ın sonsuz kudret ve otoritesini anlatmak için kullanılmaktadır.

Allah Resûlü, Allah'ın kudretinin büyüklüğü karşısında insanı, hayranlık ve hürmet hisleriyle yalnız O'na tazim etmeye çağıran ilgi çekici bu alegorik anlatımını şöyle sürdürdü: *"(Allah'ın arşı altında secdeye kapanmış olan) güneş, (işlevini sürdürme arzusunun) kabul edilmesini ister, güneşe izin verilir. Fakat güneşin Allah'ın arşı altında secdeye durmak için izin isteyip de kendisine izin verilmeyeceği gün gelmek üzeredir. O zaman güneşe, 'Geldiğin yere dön!' denilecektir. Güneş o zaman batıdan doğacaktır. Bu durum, "Güneş bir yörüngeye göre hareket eder. Bu sonsuz izzet ve ilim sahibi Allah'ın takdir ettiği (süreye kadardır.)"[2] âyetinin bir izahıdır."*[3]

Allah Resûlü'nün çarpıcı anlatımı kıyametin kaçınılmaz oluşunu anlatan sahne ile tamamlanmıştır. Bu anlatım Kur'an'ın gök cisimleriyle ilgili diğer pek çok tasvir ve haberi ile iyice derinlik kazanmakta, zerreden devasa galaksilere kadar her şeyin ilâhî huzura dönüşe tâbi olduğu in-

[1] Fussılet, 41/37.
[2] Yâsîn, 36/38.
[3] B3199 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 4

san gözünde somut sahnelerle canlandırılmaktadır. Nihayetinde her şey, "*...Bütün işler Allah'a döndürülür.*"[4] âyetinin veciz anlatımı içinde Rabbine yol bulup gitmektedir. Günü gelecek güneş dürülecek, yıldızlar bulanıp sönecek,[5] dağlar pamuk gibi atılacak ve bütün kâinat ilâhî kudretin elinde dürülüp toplanacaktır.[6]

Kur'an'ın, "*Güneş ve ay bir hesap ile hareket ederler. Yıldızlar ve bitkiler hep secdededirler. Göğü bu ahenkle O yükseltti ve bu mizanı koydu ki, siz de ders alıp ölçü dışına taşmayasınız.*"[7] diyerek haber verdiği yıldız ve bitkilerin secde hâlinde olmasını da yine benzer bir alegori içinde her şeyin Allah'ın hükmüne ve dolayısıyla O'nun koyduğu tabiat ve kâinat kanunlarına tâbi olması şeklinde anlamak gerekir.

Allah Resûlü sık sık gökyüzüne bakar ve Yüce Kudreti tefekküre dalardı. Yine bir gece gökyüzüne ibretle bakmış ve ashâbına, "*Yıldızlar, gökyüzünün güvenceleridir. Yıldızlar gitti mi, gökyüzüne vaad edilen (kıyamet) gelir.*"[8] buyurmuştu. O bu sözüyle, yıldızların kozmik yapının birer parçası olduğunu ve işlevlerinin kâinatın genel dengesi içinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamış, bunu yıldızları "gökyüzünün güvencesi" olarak tanımlamak suretiyle ortaya koymuştur. Dolayısıyla yıldızlara bu vazife dışında bir ilâhî güç atfetmek, onları iradî birtakım varlıklar olarak kabul etmek olur.

Güneş ve yıldızlar gibi ezel kaleminde Rabbin huzurunda toplanmaya programlanmış insanoğlu da Rabbinin kendisi için takdir ettiği bu yolda adım adım dönüş anına hazırlanmaktadır. Kur'an'ın, "*Ey insan (iyi ya da kötü) yapıp ettiğin her şeyi kendin için yaparak Rabbine doğru ilerliyorsun. Sonuçta karşılığını göreceksin.*"[9] şeklinde ifade ettiği üzere, süreç, yıldızları, dağları, taşları kapsadığı kadar insanı da kapsamaktadır. Bir farkla ki, insan her yaptığından hesaba çekilecektir.

Allah'ın kudret tecellisi hâlinde kâinat O'na doğru akıp giderken, "sünnetullah" diye ifadesini bulan tabiat kanunları her an işlemektedir. Dolayısıyla yeryüzünde olup biten her tabiî olayın bir nedeni ve bu nedenin ilmî bir dayanağı vardır. Bu itibarla İslâm hurafe ve bâtıl inançlarla tabiat hakkında hayalî düşünceler ortaya konmasını reddetmektedir. Kur'an âyetleri bu hakikate temas edip durur: Her şeyi yoktan var eden Allah, yedi sema yaratmış,[10] dünya semasını ise, yıldızlarla süslemiştir.[11]

Tabiatın belli kanunları vardır ve bu kanunları da koyan Allah'tır. Ne var ki, her devirde Allah'ın koyduğu kanunları ve dolayısıyla bunun bir açıklaması mahiyetindeki bilimsel gerçeği inkâr eden ve hakikati çarpıtan

[4] Bakara, 2/210.
[5] Tekvîr, 81/1-2.
[6] B3200 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 4
[7] Rahmân, 55/5-8
[8] M6466 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 207
[9] İnşikâk, 84/6.
[10] Bakara, 2/29
[11] Sâffât, 37/6

kişiler olagelmiştir. Bu aldanmanın altında geçmişin mitolojik aklı bulunmaktadır. Günümüzde bile astroloji ve yıldız falıyla hayatına yön vermeye çalışanların varlığı karşısında insanoğlunun hurafeye dayalı düşünme şeklinden tamamen kurtulamadığı görülmektedir.

Câhiliye Arapları yıldızların kendi hayatları üzerinde tesirleri olduğuna inanmışlardı. Bu insanlar, yıldızları istedikleri zaman yağmur yağdırıp, istedikleri zaman insanları cezalandıran varlıklar olarak görmekteydiler. Aslında onların yıldızlarla ilgili bu anlayışı akıl yapılarında var olan daha geniş bir okültizm, büyücülük ve falcılık inancının bir parçasıydı. Gerçekte Allah'ın kâinat âyetleri durumunda olan gök cisimlerini falcılığın bir parçası seviyesine indirgemiş olan bu insanlar, aynı uğursuzluk inancı ekseninde daha pek çok hurafe ortaya koymuşlardır. Bu hurafeler toplumun sağlıklı düşünme yollarını tıkamakta ve hurafelerle örülü bu puslu ve karanlık hava içinde insanların ilâhî hakikati görmeleri zorlaşmaktaydı. Yıldız falına ilâve olarak kuşların sağ ya da sol yanlarından uçtuklarına bakmak suretiyle uğur ve uğursuzluk tahmininde bulunmaları, hastalık gibi bazı tabiî olayları mevhum bazı varlıklarla ilişkilendirmeleri ve tabiatta bulunan bazı varlıklara kutsallık atfetmeleri de câhiliye Araplarının içinde bulundukları durumu çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

"Hastalıklar mutlaka bulaşır diye bir kayıt yoktur. Ölüler intikamları alınsın diye kabirleri başında baykuş kılığında beklemez. Yıldızlar yağmur yağdırma kudretinde değildir ve hastalıklarınızın sebebi karınlarınızın içinde peyda olduğunu düşündüğünüz yılanlar değildir."[12] hadisinde görüldüğü üzere câhiliye Arapları, salgın hastalıkları, bilinçli varlıklar gibi değerlendirerek sanki insanların başına musallat olan, develeri kırıp geçiren bir lânetmiş gibi yorumlamaktaydı. Allah Resûlü salgınların birer hastalık olduğunu ifade ederek, bu tür hastalıkların yayılmasına karşı kendi döneminde birtakım tedbirler almıştı. Câhiliye dönemine ait diğer bir uğursuzluk inancı da, öldürülen bir insanın intikamı alınmadığı takdirde başından çıkan bir kurtçuğun veya ölüden tecessüm eden bir baykuşun günlerce mezarı başında beklediği şeklindeydi. Hadiste son olarak safer adıyla anılan inanç ise, kişinin hastalanmasına karnında peyda olan bir yılanın yol açtığı inancıdır. Bir başka görüşe göre ise, hadiste geçen "safer" ile Safer ayı kastedilmektedir.[13] Araplar bu ayın uğursuzluk getirdiğine inanıyorlardı. Bu hadisin başka varyantlarında gulyabani (hayalet) ve tıyera (kötü şans) gibi uğursuzlukla ilgili daha farklı inançlar da sayılmaktadır.[14]

12 M5794 Müslim, Selâm 106.
13 LMS182 İbn Receb, *Letâifu'l-meârif*, 182-184.
14 M5795 Müslim, Selâm 107

Bütün bu uğursuzluk edebiyatının bir parçası olarak câhiliye Arapları yıldızların kendilerine şans getirdiğine, bazen kendilerini yağmurla ödüllendirdiğine veya yağmurdan mahrum ederek cezalandırdığına da inanıyorlar, develerin doğumu ile Süheyl Yıldızı arasında bağ kuruyorlar,[15] meteor yağmurunun büyük bir adamın doğumuna ya da ölümüne işaret olduğunu iddia ediyorlardı.[16] Bu durum gösteriyor ki, onlar astronomi hakkında derin bir matematiksel bilgiye sahip olmaktan çok hurafelerle örülü bir gökyüzü anlayışına sahiptiler. Nitekim Peygamberimiz bunu başka bir vesile ile "Biz (Araplar) ümmî bir toplumuz ne yazı yazmayı biliriz ne de hesap yapmayı." sözüyle ifade etmişti.[17] Kısacası İslâm öncesi Arap toplumu için bilimin ve aklın önemi yoktu.

Allah Resûlü tüm bu akıl dışı inançları yasaklamış, yıldızların yağmur yağdırdığına inanılmasının Allah'a karşı küfür ve inançsızlık olduğunu söylemiştir. Bu çerçevede Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den nakledilen bir rivayet son derece dikkat çekicidir. Mekke'ye ve Beytullah'a varmak arzusu ile Hudeybiye'ye kadar gelen Müslümanlar Allah Resûlü'nün şartlar gereği bu ziyareti bir dahaki seneye bırakması ile derin bir hüzne gark olmuşlardı. Mekke'ye ve Kâbe'ye duydukları hasret ateşi müminlerin yüreğini dağlamaktayken Allah o gece yağmur yağdırmak suretiyle sanki biraz olsun onların gönüllerine serinlik ihsan etmişti. Ne var ki, bazı Müslümanlar, yağmur yağdığı gece gökyüzünde ortaya çıkan bir yıldızla yağmur arasında bir bağ kurmuşlar ve yağmuru bu yıldızın yağdırdığını sanmışlardı. Allah'ın rahmetini görmeyi engelleyen böylesine yanlış bir düşünceye bakılırsa, kimileri hâlâ eski bazı inançların etkisi altındaydı.

Yağmur sonrası sabah namazı kılınmıştı. Allah Resûlü namazdan sonra ashâbına dönerek, geceleyin kendisine ilham edilen mesajı onlara bildirmek istedi. *"Rabbinizin ne buyurduğunu biliyor musunuz?"* diye sordu. Allah Resûlü sözünü şöyle sürdürdü: *"Allah buyurdu ki: 'Kullarımdan bir kısmı bana inanmış, bir kısmı da inkâr etmiş olarak sabaha erişti.' 'Allah'ın lütfu ve rahmetiyle yağmur yağdı.' diyen bana iman etmiş, yıldıza (atfedilen ilâhî gücü) reddetmiştir. 'Yıldızın doğuşu ile yağmur yağdı.' diyenler ise beni inkâr etmiş yıldıza iman etmiştir."*[18] Bunun ardından Vâkıa sûresinin *"Hayır! Yıldızların doğuş yerlerine yemin ederim ki"* anlamına gelen âyetinden, *"Bu nimete teşekkürünüz onu yalan saymanız mı olmalıydı?"*[19] mealindeki âyetine kadar olan kısmı nâzil oldu.[20]

Vahyin ilk muhataplanı olan sahâbe nesli arasında bazı Müslümanlar ifade ettiğimiz gibi hâlâ bazı bâtıl inançların etkisinden kurtulamamıştı.

15 D1590 Ebû Dâvûd, Zekât, 8, bâb başlığı –Tefsîru esnâni'l-ibil–
16 M5819 Müslim, Selâm, 124.
17 B1913 Buhârî, Savm, 13.
18 B846 Buhârî, Ezân, 156; M231 Müslim, Îmân, 125.
19 Vâkıa, 56/75-82.
20 M234 Müslim, Îmân, 127.

Onlar güneş ve ay tutulmasını bazı sosyal olaylara bağlıyorlardı. Allah Resûlü, *"Yıldız bir kimsenin ölümü ve doğumu için atılmaz."* diyerek bu bâtıl inancı da ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.[21] Yine Allah Resûlü, *"Azamet ve Celâl sahibi Rabbimiz, bir işe hükmettiğinde (bu hükümden haberdar olan) arşı taşıyan melekler Allah'ı tesbih ederler. Sonra da onları takip eden melekler tesbih ederler. Daha sonra da onlardan sonraki semanın melekleri tesbihe kalkarlar. Böylece yedinci kata kadar bütün melekler tesbihatta bulunurlar. Daha sonra arşı taşıyan meleklere, onların ardında bulunan melekler, "Rabbiniz ne buyurdu?" diye sorarlar. Onlar da ne söylendiğini haber verirler. Böylece bu haber, dünya semasına gelinceye kadar sema ehli arasında dolaşır..."*[22] demek suretiyle arş kavramı etrafında göklerin, yerin ve her şeyin hükümranlığının Allah'a ait olduğunu anlatmıştır. *"Biz dünya semasını kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan mermiler yaptık. Onlara alevli ateşler de hazırladık."*[23] âyeti bu alegorik anlatıma fizik ve fizik ötesi hakikatleri birleştiren bir pencereden bakmaktadır. Zira hem dünyevî hem de uhrevî âlemin yegâne sahibi Allah'tır ve bu âlemlerde meydana gelen her şey belli bir hesaba göre O'nun iradesiyle gerçekleşmektedir.

Allah Resûlü'nün on sekiz aylık oğlu İbrâhim vefat ettiği gün güneş tutulmuştu. Câhiliye muhayyilesi ile düşünmekten henüz kurtulamamış bazı kişiler, güneş ve ay tutulmasını İbrâhim'in ölümüne gökyüzünün yas tutması şeklinde açıklamak istediler. Allah Resûlü'nün oğlunun vefatı ile güneş tutulmasının art arda gelmesi onlarda güneşin İbrâhim'in ölümünden dolayı tutulduğu kanaatini uyandırmıştı. Bunun üzerine Allah Resûlü onları uyardı ve *"Güneş ve ay, Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. Hiç kimsenin ölümünden ya da doğumundan dolayı tutulmazlar. Bunları (güneş veya ayın tutulduğunu) gördüğünüz zaman Allah'ı zikredin, tekbir getirin, namaz kılın ve sadaka verin."*[24] Resûl-i Ekrem'in bu hadisi, gök cisimleri ile önemli bazı olaylar arasında bağ kurmanın yanlışlığına dikkat çekmekte ve güneş ya da ay tutulması durumunda Müslümanların ne yapacakları yolunda tavsiyede bulunmaktadır.

Güneş tutulması esnasında insanlar ilk anda ne olduğunu tam anlayamadıkları için şaşkınlıklarını gizleyemediler. Bazıları kıyametin koptuğunu sandı, kimileri de mescide koştu. Allah Resûlü mescide giderek insanların namaza çağrılmasını istedi. Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ da mescide gelenlerin arasındaydı. Esmâ, kız kardeşi Hz. Âişe'nin mescitte namaz kıldığını gördü. Az sonra Hz. Âişe'ye, "Bu bir âyet (kıyamet alâmeti)

[21] M5819 Müslim, Selâm, 1
[22] T3224 Tirmizî, Tefsîr, 34
[23] Mülk, 67/5.
[24] B1044 Buhârî, Küsûf, 2; M2089 Müslim, Küsûf, 1.

midir?" diye sordu. Hz. Âişe, başıyla "Evet" diye işaret etti. Bunun üzerine Esmâ namaza durdu. Hava çok sıcaktı. Namaz o kadar uzadı ki, bayılacak gibi oldu ve yanında bulunan su kabından üzerine su serperek serinlemeye çalıştı.[25] Allah Resûlü küsûf namazını kıldırırken kıyam, rükû ve secdelerde o kadar uzun kaldı ki, namaz bittiğinde güneş tutulması da sona ermişti.[26] Allah Resûlü güneş tutulması esnasında kıraatleri açıktan ve uzunca okuyarak iki rekât namaz kıldırmıştı. Namaz, güneş tutulması süresince sürmüştü. Zaten Allah Resûlü'nün, "*Güneş tutulması sona erinceye kadar namaz kılın.*" buyurduğu da nakledilmiştir.[27] Peygamber Efendimiz namazı kıldırıp, güneş tutulması sona erdikten sonra ashâbına dönerek onları yukarıda geçtiği gibi uyarmıştır.[28]

Sahâbeden Câbir b. Abdullah, Allah Resûlü'nün kıldığı bu namazdan sonra yaptığı konuşmada, "*Sizin gireceğiniz bütün yerler bana gösterildi. Cennet bana gösterildi, hatta bir salkım üzüm almak için elimi uzatsaydım onu alabilirdim. Cehennem de bana gösterildi.*" dediğini nakletmiştir.[29] Allah Resûlü'nün güneş tutulmasında namaz kılıp, ardından cennet ve cehennemden bahsetmesi manidardır. İnsanlara namaz kıldırması onların korkularını namazın engin huzuru içinde yenmelerini sağlamış, böylece onların tabiatın yegâne sahibi Allah'a sığınmalarını temin etmiştir. Efendimiz orada bulunan insanların yüreklerine korku veren güneş tutulmasının bir gün kıyametin kopuşunun bir parçası olarak insanoğlunun başına geleceğinden bahisle, önemli olanın Allah'ın rızasına uygun davranarak cenneti hak etmek olduğunu anlatmıştır.

"*Allah'ım! Hilâli üzerimize bereket, iman, esenlik ve İslâm ile doğur. (Ey hilâl!) Benim Rabbim de senin Rabbin de Allah'tır.*"[30] hadisi, kâinat bütününü oluşturan her parçanın Allah'ın yarattığı bir varlık olarak O'nun emrine boyun eğdiğini ifade etmektedir. Aynı şekilde "*Sana hilâlleri sorarlar. De ki: Onlar insanlar için, özellikle hac için vakit ölçüleridir.*"[31] âyeti de gök cisimlerinin Allah'ın onlar için yüklediği görevler dışında başka bir işlevinin olmadığını beyan etmektedir. Hz. Peygamber, ayların başlangıç ve bitiş vakitlerini hilâllere göre tespit etmiştir. Ramazan ayına hilâli görerek başlamış, Şevvâl hilâlini görünce Ramazan Bayramı'nın vaktine karar vermiştir. Keza Zilhicce hilâli ile de hac ibadetini gerçekleştirmiş, Kurban Bayramı'nı kutlamıştır. Namaz vakitlerinin tespitinde ise güneşin hareketleri esas alınmış, sabah, öğle, ikindi ve akşam namazları hep güneşe göre ayarlanmıştır. İşte ay ve güneşin ibadetlerle olan bu sıkı bağlantısı saye-

[25] B86 Buhârî, İlim, 24.
[26] B1044 Buhârî, Küsûf, 2.
[27] B1060 Buhârî, Küsûf, 15.
[28] M2089 Müslim, Küsûf, 1.
[29] M2100 Müslim, Küsûf, 9.
[30] T3451 Tirmizî, Deavât, 50.
[31] Bakara, 2/189.

sinde Müslümanlar arasında rasathane ve astronomi araştırmaları Batı'ya nispetle çok erken asırlarda başlamıştır.

İslâm, yıldızların Allah'ın tabiî kanunlarına tâbi bir kozmolojinin parçası olması fikriyle yıldız kültünü yıkmış, bunu yaparken kendine mahsus bir dil ve üslûpla kâinatın Allah'ın emrine boyun eğdiği gerçeğini dile getirmiştir. Kur'an nasıl ki zaman fikrini, sadece dünyevî zaman algısıyla sınırlandırmamış ise, kâinat fikrini de, –birbirinde farklı âlemlerin olduğuna işaret ederek– fizik ve metafizik dünya bütünlüğü içinde ele almıştır.

Gökyüzü tefekkür ve dua vesilesidir. Görünen âlemden görünmeyen gayb âlemine açılan bir kapı gibidir. İnsana düşen bu muazzam yapı üzerinde düşünmek, Allah'ın azameti karşısında kulluğunu yalnız O'na hasretmektir.

ZAMAN
VARLIĞIN NABZI

قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ ﵁ : قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"قَالَ اللّٰهُ: يَسُبُّ بَنُو آدَمَ الدَّهْرَ، وَأَنَا الدَّهْرُ، بِيَدِي اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ."

Ebû Hüreyre'nin (ra) anlattığına göre,
Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah buyurdu ki, âdemoğlu zamana söver. Hâlbuki zaman(ı var eden) benim! Gece de gündüz de benim elimdedir."
(B6181 Buhârî, Edeb, 101)

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "إِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ، السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا، مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ، ثَلاَثَةٌ مُتَوَالِيَاتٌ: ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ، وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : "لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يُقْبَضَ الْعِلْمُ، وَتَكْثُرَ الزَّلاَزِلُ، وَيَتَقَارَبَ الزَّمَانُ، وَتَظْهَرَ الْفِتَنُ، وَيَكْثُرَ الْهَرْجُ -وَهُوَ الْقَتْلُ الْقَتْلُ- حَتَّى يَكْثُرَ فِيكُمُ الْمَالُ فَيَفِيضُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ذَكَرَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَالَ: "فِيهِ سَاعَةٌ لاَ يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ وَهُوَ يُصَلِّي يَسْأَلُ اللَّهَ شَيْئًا إِلاَّ أَعْطَاهُ إِيَّاهُ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ."

Ebû Bekre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Muhakkak ki zaman(a ölçü olan yıl hesabı) Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki (ilk) biçimine dönmüştür. Sene on iki aydır. Bunlardan dördü (savaşılması) haram aylardır. Üçü ardı ardınadır ki bunlar; Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. (Diğeri ise) Cümâdâ (el-âhir) ile Şâban arasındaki Mudar'ın Receb ayıdır.*"

(B3197 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 2)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, fitneler ortaya çıkmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz.*"

(B1036 Buhârî, İstiskâ, 27)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) cuma gününden bahsetti ve şöyle buyurdu: "*Onda öyle bir an vardır ki şayet bir Müslüman kul namaz kılarken o âna rastlar da Allah'tan bir şey isterse, (Allah) ona dilediğini mutlaka verir.*"

(M1969 Müslim, Cum'a, 13)

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*İki nimet vardır ki insanların çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman.*"

(B6412 Buhârî, Rikâk, 1)

İnsanoğlunun birtakım sıkıntılarla karşılaştığında bunu zamana bağlaması kadim bir yanlıştır. Bu yanlış, günlük hayatımızda sıklıkla tekrarlanan bir durumdur. Karşılaşılan sıkıntıların sebeplerinin bir tarafa bırakılıp "ne kötü bir çağ", "ne günlere kaldık" denilerek en kestirme yolun seçilmesi ve problemin kaynağı olarak izafi bir olgu olan zamanın kabul edilmesi büyük bir yanılgıdır. "Feleğe küsmek", "feleğin sillesini yemek" gibi kimi deyimlerde ifadesini bulduğu üzere dünyaya ve zamana işlevi dışında anlam yükleyerek, hayata karşı karamsarlığa kapıldığımız anlar çoktur. Hâlbuki iyi günlerin geleceğini ifade etmek üzere "Kara gün kararıp kalmaz." diyen de biziz. Anlaşılan o ki, insanın mayasında var olan peşin hükümlü ve aceleci olma niteliği[1] zaman algısında da kendini göstermekte, modern çağların bir hastalığı olan zamanı kutsama eğilimi ise, aslında tarihin derinliklerine doğru yol bulan bir câhiliye düşüncesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Câhiliye karanlığında yaşayanlar "Zamanın bir başlangıcı var mı? Bir sonu var mı?" pek aldırış etmezlerdi. Onlara göre zaman, sadece yaşadıkları hayattı ve bu hayat onları bir yok oluşa sürüklüyordu. Onlar zamanın izafi olabileceği fikrini akıllarına getirmek şöyle dursun, zaman değirmeninde öğütülen hayatlarının toprağa karışıp son bulduğuna inanmışlardı. "Onlardan önceki bir zamanın var olabileceği" fikri de câhiliye insanları için anlamsızdı. Sanki insanoğlu hep burada yaşamıştı. Oysaki şimdi Kur'an onlara *"İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti."*[2] diyordu. Câhiliye karanlığı içinde onlar buna anlam veremiyorlardı. "Uzun bir zaman nasıl geçmiş olabilirdi?" Kaldı ki, Kur'an bununla da yetinmiyor, öldükten sonra yaşanacak bir hayat fikrini onlara aşılamak istiyordu. Dağılıp ufalanmış kemik parçalarına dönüştükten sonra diriltilecek olmak, her şeyi maddî değer yargılarına bağlamış bir toplum için kolay kabul edilebilecek bir düşünce değildi.

Câhiliye insanlarının zaten soyut olanla/gayba imanla işi yoktu. Maddî olanı hayatlarının merkezine yerleştirip yüceltiyorlar veya isteklerinin gir-

1 Enbiyâ, 21/37.
2 İnsân, 76/1.

dabına kapılıp farkında olmadan nefislerinin arzularını ilâhlaştırıyorlardı. Çünkü akıllarını kullanmak istemiyorlardı. Kur'an onlara "...*Yeryüzünü ölü, kupkuru görürsün. Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir. Bu böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. Şüphesiz O, ölüleri diriltir ve O, her şeye hakkıyla kadirdir.*"[3] diyerek öldükten sonra diriltilmelerinin Allah için zor olmadığını söylüyordu. Kur'an, ölümden sonraki hayatı ölü yeryüzü teşbihi ile anlatarak, ikinci bir hayatın olabileceğini elle tutulur, gözle görülür bir resim hâlinde onların tahayyüllerine sunuyordu. Zihinlerindeki çizgisel şekilde ilerleyen ve onları yok oluşa mahkûm eden zaman düşüncesi, ölü yeryüzünün yağmurla dirilmesi şeklindeki bir benzetme ile döngüsel bir zaman düşüncesine çevriliyor, bu döngü, "*Dönüşünüz ancak Rabbinizedir.*"[4] âyetiyle büsbütün derinlik kazanıyordu.

Gerçekten de yağmur ölü toprağı diriltiyordu. Onlar "Ölümden sonra yeni bir hayat fikri, zamanın her şeyi eskitip yıpratması karşısında ne kadar tutarlı olabilir?" diye zihinlerinden geçirmiş olmalılar. Câhiliye Arapları zamanı, gündelik hayatta çektikleri sıkıntıların, karşılaştıkları her türlü zarar ve ziyanın ve nihayetinde ölümün nedeni olarak görüyorlardı. Hayat düzenlerini bozan, kendilerini yıpratıp öldüren şeyin zaman olduğuna inanıyor, zamanın kendilerini yok etmesinden korkuyorlardı.[5] Kur'an onların bu hâlini şöyle resmetmektedir: "*Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder...*"[6]

Kur'an'ın davetine uymaya ayak direyen câhiliye toplumu, zamanı kötülüklerin kaynağı olarak kabul ettiği için sıkıntılar karşısında ona sövüyor, lânet okuyordu. Zaman onlar için adı konulmamış bir ilâh, yazgılarına hükmeden bir tanrı, onları hayattan koparan gizli bir güçtü. Zaman mefhumu ilâh, kader, âhiret gibi dinin temel inanç konularına karşı geliştirilmiş bir amentünün en temel kodlarındandı. Allah Resûlü, bu inancı reddediyor, zaman mefhumunun Allah tarafından tayin edilmiş, edilgen bir olgu olduğunu anlatıyordu. Üstelik anlatımını Allah'a isnat ederek bu sözünün kesin bir yargı olduğunu ifade ediyordu: "*Allah buyurdu ki, 'Âdemoğlu zamana söver. Hâlbuki zaman(ı var eden) benim! Gece de gündüz de benim elimdedir.*'"[7] Bu söz kesin bir şekilde zaman denilen şeyin aslında zannettikleri gibi bir güç ve kudrete sahip olmadığını onlara hatırlatmaktadır. Âyet ve hadislere göre zamana isnat edilen fiiller esasen Allah'ın dilemesiyle olan şeylerdir. Yani gerçek fail, Allah'tır.

3 Hac, 22/5-6.
4 En'âm, 6/164
5 BS6568 [illegible] es-[illegible], III, 515.
6 Câsiye, 45/24
7 [BS 181] Buhârî, [illegible], 101

Câhiliye toplumunun fertleri, zamanın hayat hakkında belirleyici olduğu inancına o kadar sarılmışlardı ki, Hz. Peygamber'in onlara bahsettiği "ölümden sonraki hayat" düşüncesini, "zamanın önünde hiçbir şeyin duramayacağı" düşüncesiyle çürütmeye çalışmışlardı. Kur'an onların bu tavrını *"O bir şairdir; onun, zamanın felâketlerine (raybe'l-menûn) uğramasını bekliyoruz mu diyorlar?"*[8] şeklinde bir soruyla ifşa etmektedir. Câhiliye Araplarının bazen "dehir", bazen "raybe'l-menûn" gibi adlarla sanki mücessem bir varlık olarak algılayıp, tıpkı putları gibi ilâhlaştırdıkları zaman fikrine karşılık Kur'an, bir süreye kadar faydalanma (*metâ' ilâ hîn*), belirlenmiş bir vakit (*ecel-i müsemmâ*), mühlet ve müddet verme (*imhâl ve müddet*) gibi kelimelerle farklı bir zaman kavramı oluşturmaktadır. Böylece zaman, gerçekte izafi, belirlenmiş ve Allah'ın koyduğu diğer kâinat yasalarıyla beraber bir bütünlük içinde anlam ifade eden bir kavrama indirgenmektedir.

Zaman olgusu, aslında her devrin anlaşılması zor konularından biri olarak çeşitli boyutlarıyla tartışılagelmiştir. İslâm geldikten sonra bir bedevînin Allah Resûlü'nün yanına varıp "İslâm'ın bir sonu var mı?"[9] diye sorduğu soruda bile, üstü örtülü biçimde zamanın son bulup bulmayacağına dair bir istifham sezilebilir. İslâm, zaman kavramını gündelik hayatın bir parçası yaparak, dünya hayatında geçirilen zamanın geçiciliğini ısrarla dile getirmiştir. Kur'an'da Asr sûresinde asra ve zamana yemin edilerek, insanın zaman karşısında hüsranda olduğunun ancak bunun istisnaları bulunduğunun söylenmesi, câhiliye Araplarının zamana karşı yok oluş içinde oldukları şeklindeki düşüncelerinin aksine, insanların dünya hayatında süresi belirlenmiş olan zamana karşı hüsrandan kurtulabileceklerine kapı aralamaktadır. Zira bu süre iyi kullanıldığı takdirde, yerini mutlu bir âhiret hayatına bırakabilir. Bu çerçevede aynı sûrede inanç, salih amel, hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye, zamana yenik düşmemek için önerilen bir formül olarak insanlığa sunulmuştur. Bu formül, insanoğlu için dünya hayatında geçirdiği zamanı "tanınmış bir mühlet"[10] olmaktan çıkarıp, "ebedî" kalınacak cennet bahçelerine taşıyacaktır. Şu kadar var ki, dünya hayatını iyi değerlendiremeyen, inançsızlık ve günah batağına saplanan insanlar, iddia ettikleri gibi bir yok oluşla karşılaşmayacaklar, fakat âhirette karşılaşacakları can yakıcı azaba katlanmaktan bir kaçış olarak yok olmayı arzulayacaklardır.[11]

Zamanın izafiliği yani kesin ve mutlak olmayıp, şartlara göre değişebilir olduğu fikri, âyet ve hadislerde çarpıcı biçimde gözler önüne se-

8 Tûr, 52/30
9 MA 20747 Abdurrezzâk *Musannef*, XI, 362
10 Târık, 86/17
11 Furkân, 25/13

rilmektedir. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste, *"Fakirler cennete zenginlerden beş yüz yıl, yani yarım gün önce gireceklerdir."*[12] denilmekte ve dünyaya ait beş yüz yılın, Allah katında yarım gün kadar olduğu ifade edilmektedir. Aynı şekilde, *"Bir de senden acele azap istiyorlar. Hâlbuki Allah asla vaadinden caymaz. Şüphesiz Rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir."*[13] mealindeki âyet, Allah katındaki zamanın, insanın ay ve güneş gibi gök cisimleriyle ilişkisi çerçevesinde iyice izafileşmiş bir zaman olduğunu belirtmektedir. Bu âyet, *"Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu sabit kılardı. Sonra biz güneşi gölgeye delil kıldık. Sonra onu kendimize yavaş yavaş çektik. O, geceyi size bir örtü, uykuyu istirahat zamanı ve gündüzü de hareket ve çalışma vakti yapandır."*[14] şeklindeki diğer bir Kur'an anlatımıyla bütünlük içinde, dünyadaki zamanın insanlar için dünya hayatında kurgulanmış ideal bir zaman olduğunu anlatmaktadır. Zamanın tam mânâsıyla izafi olduğunu gösteren âyetlerden biri de *"Melekler ve Ruh (Cebrail) ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir."*[15] âyetidir.

Allah Resûlü de, zamanın izafi olduğunu farklı bağlamlarda dile getirmiştir. Meselâ o, bir hadisinde *"Altın ve gümüşü olup da bunların hakkını vermeyen hiç kimse yoktur ki, kıyamet gününde bu altın ve gümüş, ateşten levhalar hâline dönüştürülüp, cehennem ateşinde kızdırılmak suretiyle kişinin yanakları, alnı ve sırtı dağlanmasın... Bu levhalar soğudukça süresi elli bin seneye tekabül eden bir gün boyunca bu azap tekrarlanır. Nihayet kullar arasında hüküm verilir ve kişiye yolunun cennete mi, yoksa cehenneme mi çıktığı gösterilir."*[16] demektedir. Günlük hayatın koşturmacası içinde biz de zamanın izafiliğine şahit olmaz mıyız? Bazen dakikalar geçmek bilmezken, zaman uzayıp giderken, bazen de günlerin haftaların ne kadar hızlı aktığına bakar şaşırırız. O hâlde zaman, varlığını kendinden alan bir güç değil, Yüce Yaratıcı'nın kudreti ile şekillenen ve şartlara göre farklılaşabilen bir olgudur.

Ebû Bekre'den rivayet edilen bir hadisinde Hz. Peygamber, tüm izafiliğine rağmen, zaman kurgusunun Allah tarafından oluşturulmuş olduğunu anlatmaktadır: *"Muhakkak ki zaman(a ölçü olan yıl hesabı) Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki (ilk) biçimine dönmüştür. Sene on iki aydır. Bunlardan dördü (savaşılması) haram aylardır. Üçü ardı ardınadır ki bunlar; Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. (Diğeri ise) Cümâdâ (el-âhir) ile Şâban arasındaki Mudar'ın Receb ayıdır."*[17] Burada "Recep ayının Mudar kabilesine ait bir ay olduğu" ifadesinin ne anlama geldiğini açıklamak yerinde olacaktır. Kıymetli hadis şarihimiz Nevevî, hadiste bu hususun özellik-

[12] T2353 Tirmizî, Zühd, 37
[13] Hac, 22/47.
[14] Furkân, 25/45-47.
[15] Meâric, 70/4.
[16] M2290 Müslim, Zekât, 24.
[17] B3197 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 2

le belirtilmesi ile ilgili olarak Mudar ve Rebia kabileleri arasında Recep ayının hangi zamana denk düştüğü konusunda bir ihtilâf olduğundan bahsetmektedir. Günümüz deyimiyle iki kabile arasında bir takvim farkının bulunduğu anlaşılmaktadır. Muharrem ayı ile başlayıp Zilhicce ile sona eren on iki aylık takvimde Mudar kabilesi Recep ayını, Cümâde'l-âhir ile Şâban arasındaki yedinci ay olarak kabul etmekte ve dolayısıyla hâlihazırda hicrî takvimde kabul gören şekilde değerlendirmekte, Rebia kabilesi ise, –Ramazan'ın dokuzuncu ay olduğu genel kabulüne aykırı olarak– Recep ayını dokuzuncu ay saymaktaydı.[18]

Allah Resûlü, dokuzuncusu Ramazan olan on iki aydan oluşan bu sıralamanın Allah'ın koyduğu sisteme mutabık olduğunu anlatmakta ve insanlardan ibadet hayatlarını buna göre oluşturmalarını istemektedir. Bu tamamen Kur'an'ın şu beyanına da mutabıktır: *"Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu Allah'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."*[19] Diğer bir Kur'an âyeti ise, *"Güneşi ve ayı da koyduğu kanunlara boyun eğdirmiştir. Her biri (kendi yörüngesinde) belli bir zamana kadar akar gider."*[20] derken, bu sistemin geçiciliğine işaret etmektedir. O hâlde Allah'ın belirlediği kanunlar üzere işleyen ve bir süreliğine akıp giden güneş ve ayın hareketlerine göre oluşan zaman, bilinç taşıyan, insanları öldüren ve başlarına felâketler getiren bir varlık olarak nasıl algılanabilir?

İslâm ile gelen yeni anlayışta artık zaman Allah'ın büyüklüğünü ve insanlara verdiği nimetleri hatırlatan bir âyet olarak kabul edilmiştir. *"Güneşi ışıklı, ayı da parlak yaratan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için aya birtakım duraklar belirleyen O'dur..."*[21] *"Geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratan O'dur..."*[22] *"İbret almak veya şükretmek dileyenler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren de O'dur."*[23] *"Gece ve gündüzü birer delil olarak yarattık..."*[24] *"De ki: 'Baksanıza, eğer Allah, üzerinize gündüzü, kıyamet gününe kadar sürekli kılsa, Allah'tan başka, size dinleneceğiniz geceyi getirecek ilâh kimdir? Görmüyor musunuz?'"*[25] gibi pek çok Kur'an âyetinde zaman, Allah'ın gücünün ve büyüklüğünün tanınmasına yönelik deliller olarak sunulmaktadır. Yine Kur'an'ın ifadelerine göre Allah, gece ve gündüzü, birer nimet olarak insanların hizmetine sunmuş,[26] gündüzleri maişet/çalışma, geceleri de dinlenme zamanı olarak yaratmıştır.[27]

[18] ... 11/168 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XI, 362.
[19] Tevbe, 9/36.
[20] Lokmân 31/29
[21] Yûnus, 10/5.
[22] Enbiyâ, 21/33
[23] Furkân, 25/62.
[24] İsrâ, 17/12
[25] Kasas, 28/72.
[26] Nahl, 16/12.
[27] Yûnus, 10/67; Furkân, 25/47, Nebe', 78/10-11; Neml, 27/86

Zamanda sonsuzluğa uzanırken, dünya ve âhiret şeklinde kurgulanmış çift yönlü zaman kavramının ara kesitine yerleştirilmiş kıyamet olgusu önem kazanmaktadır. Kıyamet âdeta iki değişik zaman dilimine geçişi temsil eden ara bir zamandır. Fakat bu zaman, göz açıp kapayıncaya kadar geçen veya daha kısa bir süre olarak değerlendirilmektedir.[28] Bu zaman dilimi kısa bir süre de olsa yüklendiği işlevin büyüklüğü bakımından insanoğlunun gözünde hep sorgulanır ve önemsenir olmuştur. Pek çok hadis, kıyametin kopmasından önce birtakım olumsuzlukların ortaya çıkacağını haber vermektedir. "Fiten rivayeti" olarak anılan ve zaman zaman çeşitli gruplar arasında erken dönem politik mücadelelerin bir tezahürü ve İsrâiliyât tartışmalarının bir uzantısı hâline getirilmek istenen bu alanın fikrî çatışmalarına girmeden, söz konusu hadislerin, insanların kendi elleriyle dünyayı yaşanmaz bir hâle sokmalarına karşı bir uyarı olduğu söylenebilir. Bu sıkıntılı sürecin ardından ise, zamana yön veren ve onu ölçtüğümüz gök cisimlerinin yok olacağı, dünya zamanının sıfırlanacağı anlatılmaktadır. İşte izafi zaman algımızın hakiki ve ilâhî olan zamana geçişini temsil eden bu kaotik zaman aralığı "kıyametin kopması" olarak nitelendirilir. Kur'an'ın zamanın oluşmasına etki eden gökcisimlerine atıfla kıyameti ele alması anlamlıdır: "*...İnsan önünü (geleceğini, kıyameti) yalanlamak ister. 'O kıyamet günü ne zaman?' diye sorar. Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, o gün insan 'Kaçış nereye?' diyecektir. Hayır, hiçbir sığınacak yer yoktur. O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur.*"[29]

Ebû Hüreyre'den rivayet edilen, "*İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz.*"[30] hadisi, çığırından çıkmış bir zaman algısına kuvvetli bir gönderme yaparak, Kur'an'ın "*Kıyametin kopması bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır. Şüphesiz Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.*"[31] şeklinde tarif ettiği bu zamandaki kırılma anına ve söz konusu anın ardındaki sonsuz hayata zihinleri hazırlamaktadır. Günümüzde luzumsuz meşgalelerin artması, ileri teknoloji sayesinde hayatın her bakımdan hızlanması ve küresel bir köy olarak görülen dünyanın herhangi bir bölgesindeki bir olumsuzluğun çok kısa bir zaman sonra internet ve telekomünikasyon şebekesi sayesinde tesirlerini binlerce kilometre uzakta hissettirmesi gibi hususlar, âdeta hadisin mânâsını izah etmektedir.

Aslında pek çok hadiste ifadesini bulan karışıklıkların, bir döneme mahsus olmayıp her dönemde karşılaşılacak olaylar olabileceği, fakat kı-

[28] Nahl, 16/77
[29] Kıyâme, 75/6-12
[30] B1036 Buhârî, İstiskâ 27
[31] Nahl, 16/77

yamet öncesindeki olayların sonuçları bakımından daha çok kargaşa ve anarşiye yol açacağı anlaşılmaktadır. Bu rivayetleri, Kur'an'ın kıyamet ahvaline dair aktardığı haberlerle bütünlük içinde okumak en uygun yoldur. Bu çerçevede küresel ısınmadan, doğal kaynakların israfına kadar uzanan tahribat ve dünyanın dört bir yanındaki şiddete yönelik hareketler, diğer özelliklerle beraber Allah'ın insanlar için tayin ettiği zaman kurgusunun kısa ama anlamlı bir parçası olan kıyamete belki de bir girizgâh niteliği taşımaktadır. Nihayetinde –bu süreçte yaşanacak olayların keyfiyeti bazı yönlerden tartışmalı olsa da– kıyametin kaçınılmaz olduğu, Kur'an tarafından haber verilmektedir. Zira dünya hayatının belli bir süre sonra sona ereceğine *"Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra arşa kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir..."*[32] gibi pek çok âyet şahitlik etmektedir.

Hz. Peygamber bazı zaman dilimlerinin özel olduğundan bahsetmektedir. Aslında biz, zamanın bizzat kendi varlığından kaynaklanan bir değeri olmadığını bilmekteyiz. Allah Resûlü'nün bu bağlamda haber verdiği özel zaman dilimlerini hikmet boyutu çerçevesinde değerlendirerek, insanlar için günahlarının affına vesile kılınmış ilâhî lütuf zamanları olarak görmek yerinde olacaktır. Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette Allah Resûlü cuma gününden bahsetmekte ve *"Onda öyle bir an vardır ki şayet bir Müslüman kul namaz kılarken o âna rastlar da Allah'tan bir şey isterse, (Allah) ona dilediğini mutlaka verir."*[33] buyurmaktadır. Diğer bir hadiste ise, Peygamber Efendimiz *"Üzerine güneş doğan en hayırlı gün cuma günüdür..."*[34] diyerek haftanın günlerinden birini ve ondaki bir anın değerini yüceltmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu zaman dilimlerinin kutsallığı, Allah'ın onlara yüklediği değere dayanmaktadır. Örneğin Kur'an'ın Ramazan ayında[35] ve Kadir gecesinde indirildiği,[36] Kadir gecesinin, bin aydan daha hayırlı bir gece olduğu[37] Kur'an'da ifade edilmektedir. Hadisler ise Kadir gecesini ihya edenin geçmiş günahlarının bağışlanacağını haber vermektedir.[38]

Benzer şekilde Allah Resûlü, üç aylardan Recep ve Şâban ayına, bu ayların sonuncusu ve tüm senenin sultanı olan Ramazan'a hazırlayıcı olmaları bakımından değer vermiş ve bu aylarda bulunan birtakım geceleri ise özellikle ibadetle geçirmiştir. Bu gecelerden biri olan Şâban ayının on beşinci gecesiyle ilgili olarak Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: *"Allah Teâlâ, Şâban'ın on beşinci gecesi dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve Kelb kabilesine ait koyunların kıllarının sayısından daha fazla kişiyi*

32 Ra'd, 13/2
33 M1969 Müslim, Cuma
34 M1976 Müslim, Cuma
35 Bakara, 2/185
36 Kadr, 97/1
37 Kadr, 97/3
38 B35 Buhârî, Îmân 25

bağışlar."[39] Recep ayı, içinde Regâib ve Mi'rac gecelerini saklarken, Şâban ayı Berât gecesi ile taçlanmaktadır. Böylesi zamanların değerini, Allah'ın insanlara olan bitip tükenmez rahmetine bağlamak en doğru yaklaşım olarak görünmektedir. Allah Resûlü'nün, *"Allah'ım! Recep ve Şâban aylarını hakkımızda mübarek eyle, bizi Ramazan ayına ulaştır."*[40] diye ettiği duanın arkasında da inananları Kur'an iklimlinin egemen olduğu Ramazan ayına hazırlama arzusu yatmaktadır diyebiliriz.

Önem atfedilen bazı gecelerin ise, özel bazı olaylarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi İsrâ gecesi, asıl kutsallık ve değerini mi'racın ilk basamağının bu gecede gerçekleşmesinden almaktadır.[41] Bu gecelerde bulunan ortak özellik, insanları dünyevî bağlardan kopararak semavî yüceliklere götüren olayların meydana gelmiş olmasıdır. İsrâ ve Mi'rac gecesinde Hz. Peygamber'in şahsında, insanoğlu Rabbine erişmiş, Kadir gecesinde ise, ilâhî akış tersine döndürülerek semadan insanlığa Kur'an inmiştir.

Hadislerde bu gecelerin önemli olduğu vurgulanmak suretiyle, zaman şeridinde insanlar için tüm yılı kaplayacak olan rahmet menfezleri oluşturulmuş olmaktadır. Dolayısıyla değerli ve kutsal olan bu geceler bağışlanma dileyen insanların, içe dönerek hayatlarını gözden geçirdikleri ve hayatın koşuşturmasından biraz olsun kendilerini soyutlayarak yaratılış amaçlarını sorguladıkları zaman dilimleridir. Aslında insanlar senenin tamamında tüm geceleri değerli görerek ibadet ve tefekküre davet edilmekte; *"Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makâm-ı Mahmûd'a (övgüye değer bir makama) ulaştırsın."*[42] âyeti bunu dile getirmektedir. Kur'an'ın ilk inen sûrelerinden olan Müzzemmil sûresindeki ilk âyetler de, Hz. Peygamber'e gece kalkmasını ve gelecek vahiy için hazırlık yapmasını emretmektedir. Aynı âyetlerde *"Gerçekten gece kalkışı hem daha etkili, hem de söz bakımından daha sağlam (berrak) olur."*[43] denilmekte ve geceleyin yapılan ibadetlerin ve edilen duaların, gece uykudan kalkmanın tüm meşakkatine rağmen çok daha tesirli olduğu anlatılmaktadır. Amr b. Abese "Allah'a biri diğerinden daha sevimli gelen zaman var mıdır?" diye sorduğunda Hz. Peygamber'in *"Rabbin kuluna en yakın olduğu vakit gecenin son yarısıdır. Eğer o saatlerde Allah'ı zikredenlerden olmaya gücün yeterse, sen onlardan ol."*[44] şeklindeki cevabını da gece yapılan ibadetlerin daha tesirli oluşu hakkındaki Kur'an ifadeleri ışığında değerlendirmek uygun olacaktır. Nitekim bir başka hadisinde Resûl-i Ekrem *"Gece namazını ihmal etmeyiniz. Çünkü o sizden önceki*

[39] T739 Tirmizî, Savm, 39
[40] ME3939 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 189.
[41] İsra, 17/1.
[42] İsrâ, 17/79
[43] Müzzemmil, 73/6
[44] N573 Nesâî, Mevâkît 35

salih kişilerin ısrarla devam ettirdikleri bir gelenekti. Ayrıca o, Allah'a yakınlık sağlar, günahlardan sakındırır, kötülükleri yok eder, vücudu hastalıklara karşı korur."[45] buyurmaktadır.

Zamanın her kesitini değerlendirmek inanan bir insan için büyük bir önem arz etmektedir. Kur'an, insanları Allah Resûlü'nün şahsında *"Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul."*[46] şeklinde uyarmaktadır. İbn Abbâs'tan (ra) rivayet edilen bir hadiste ise, Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *"İki nimet vardır ki insanların çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman."*[47] Günümüz insanının bu hadis üzerinde çok düşünmesi gerekmektedir. İslâm, hayatı zamana göre programlamıştır. Dinin direği olan namaz ibadetinin vakitlere bağlı bir ibadet olması, haccın Zilhicce ayına, farz orucun ise Ramazan'a hasredilmiş bulunması, bir yönüyle insanların dünya hayatını belli bir program dâhilinde geçirmeleri hikmetine mebnidir. Allah Resûlü'nün sahâbe efendilerimizden birine *"Beş şey gelmeden önce beş şeyin değerini iyi bilmelisin; ihtiyarlığından önce gençliğinin, hastalığından önce sağlığının, yokluğundan önce varlığının, meşguliyetinden önce boş vaktinin ve ölümünden önce hayatının."*[48] şeklindeki nasihati de hayatımızda çoğu defa değerini bilmediğimiz şeylere dikkat çekmektedir.

Zamanın bereketlenmesi için Kur'an'ın ve hadislerin belirlediği "zamana bağlı" ibadetleri yerine getirmeli ve zamanın Allah tarafından bize bahşedilmiş bir nimet olduğunu iyi kavrayarak vaktimizi faydalı işlerde harcamalıyız. İslâm büyükleri, zamanı iyi kullanmaları ile bizlere örnek olmuşlardır. Nice peygamberler, âlimler ve örnek şahsiyetler kısa kısa ömürlere insanlığın bütün ömrüne sığmayacak işler sığdırmışlar, güne erken başlamayı bir alışkanlık hâline getirmişlerdir. Bu büyük insanlar günlerini namaz vakitlerine göre tanzim etmişlerdir. Bu âlimlerden biri olan Gazâlî'ye, o kadar kitabı kaleme almayı nasıl bir ömre sığdırdığı sorulduğunda "Bana zaman içinde zaman bahşedildi." diyerek zamanın kendi hayatında nasıl bereketli hâle geldiğini ifade etmiştir. Oysa insanlardan uzun ömür süren niceleri, hiçbir şey yapmadan bu dünya hayatını terk etmektedirler. Bazıları, Gazâlî gibi, bir ömre sığması zor olan eserler bırakmakta, Serahsî gibi, bir kuyunun karanlığında Hanefî fıkhının vazgeçilmezlerinden olan *Mebsût* gibi bir eseri vücuda getirmekteyken, bazıları ise rahat hayatları içinde sadece ömürlerini çarçur etmekle meşguldürler. Ne var ki, insanoğlu, hayatın örgüsü içinde zaten var olması gereken tabiî davranışlardan bile kendisini alıkoyabilmektedir. Bu anlamda Allah Resûlü'nün,

[45] T3549 Tirmizî, Deavât 101.
[46] İnşirâh, 94/7.
[47] B6412 Buhârî, Rikāk,
[48] NM7846 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 341

"Hayatının bereketli ve ömrünün uzun olmasını isteyenin akrabalık ilişkilerine önem vermesi gerektiği"[49] şeklindeki tavsiyesi de kulak ardı edilmektedir.

Asırların yıllara, yılların haftalara, haftaların günlere, günlerin saatlere, saatlerin saniyelere, saniyelerin saliselere, saliselerin bir âna bölümlendiği ve ölçülebilir hâle getirildiği bir olgu olarak zaman, Allah'ın bir lütfudur. Allah Resûlü'nün duasında ifadesini bulduğu gibi *"Gece ve gündüzün getirdiklerinin şerrinden, rüzgârın ve zamanın getirdiği kötülüklerden Allah'a sığınmamız"*[50] ve hayatımızın anlamlı ve bereketli olması için zamanın kıymetini bilerek, her anımızı kulluk bilinci içinde, faydalı işlerle geçirmemiz gerekmektedir.

[49] B2067 Buhârî, Büyû', 13
[50] MŞ29656 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Büyû', 01

DÜNYA
ÂHİRETİN TARLASI

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: إِنِّى عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ ... قَالَ:
"كَانَ اللّٰهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ قَبْلَهُ، وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ، ثُمَّ خَلَقَ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ."

İmrân b. Husayn anlatıyor: Peygamber'in (sav) yanındaydım... (yaratılışın nasıl başladığını soran Yemenlilere) Allah Resûlü (sav) şöyle buyurarak cevap vermiştir:

"Önce Allah vardı; O'ndan önce hiçbir şey yoktu. Arşı suyun üzerindeydi. Sonra O, gökleri ve yeri yarattı."

(B7418 Buhârî, Tevhîd, 22)

عَنْ أبِي سَعِيدٍ أنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ جلَسَ عَلَى الْمِنْبَرِ فقَالَ:
"عَبْدٌ خَيَّرَهُ اللَّهُ بَيْنَ أَنْ يُؤْتِيَهُ زَهْرَةَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ، فَاخْتَارَ مَا عِنْدَهُ."

عَنْ أبِي ذَرٍّ الغِفَارِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "لَيْسَ الزَّهَادَةُ فِي الدُّنْيَا بِتَحْرِيمِ الْحَلاَلِ، وَلاَ فِي إِضَاعَةِ الْمَالِ. وَلَكِنِ الزَّهَادَةُ فِي الدُّنْيَا أَنْ لاَ تَكُونَ بِمَا فِي يَدَيْكَ أَوْثَقَ مِنْكَ بِمَا فِي يَدِ اللَّهِ..."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ. فَإِنَّ نَفْسًا لَنْ تَمُوتَ حَتَّى تَسْتَوْفِيَ رِزْقَهَا، وَإِنْ أَبْطَأَ عَنْهَا. فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ. خُذُوا مَا حَلَّ، وَدَعُوا مَا حَرُمَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَنْكِبِي فَقَالَ:
"كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ."

Ebû Saîd (el-Hudrî) tarafından nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) minbere oturdu, (kendisini kastederek) şöyle buyurdu: *"Allah bir kulunu, dünya nimetleri ile kendi katındakiler arasında serbest bırakmış, o da Allah katındakileri tercih etmiştir."*

(M6170 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 2)

Ebû Zerr'in naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zâhid olmak (dünyaya rağbet etmemek), kişinin helâl olan şeyleri kendisine haram kılması veya malını dağıtıp tüketmesi demek değildir. Bilakis zâhid olmak, elinde olan şeylere, Allah katında olanlardan daha fazla güvenmemek demektir..."*

(İM4100 İbn Mâce, Zühd, 1)

Câbir b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Allah karşısında takva sahibi (sorumluluğunuzun bilincinde) olun ve dünyevî isteklerinizde mutedil davranın. Çünkü hiç kimse kendisi için takdir edilen rızkını yiyinceye kadar ölmeyecektir, rızkı gecikse bile! Öyleyse Allah karşısında takva sahibi olun ve dünyevî isteklerinizde mutedil davranın. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin."*

(İM2144 İbn Mâce, Ticâret, 2)

Abdullah b. Ömer (ra) anlatıyor: "Allah Resûlü (sav) omzumdan tuttu ve şöyle buyurdu: *'Dünyada (kimsesiz) bir garip gibi yahut bir yolcu gibi ol!'*"

(B6416 Buhârî, Rikâk, 3)

"*Önce Allah vardı; O'ndan önce hiçbir şey yoktu. Arşı suyun üzerindeydi. Sonra O, gökleri ve yeri yarattı.*"[1] Bu hadisi, yaratılış hakkında soru soran Yemenli bir gruba hitaben söyler Allah Resûlü. Yerleri ve gökleri, bitkileri ve canlıları,[2] geceyi ve gündüzü var eden Allah,[3] son olarak insanı da yaratarak[4] onun dünyadaki serüvenini başlatır. Ancak zayıf bir yapıda yaratılır insan.[5] Aceleci,[6] hırslı[7] ve kendi isteklerine hâkim olamayacak bir tabiatı,[8] yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökebilecek bir potansiyeli vardır.[9] Fakat Yüce Allah ona değer verip[10] kendi ruhundan üfler.[11] Onu yeryüzünün halifesi kılar[12] ve yaratılışın hikmeti olan[13] kulluk imtihanı ile onu baş başa bırakır.[14]

İnsanın yaratılış gayesinin gerçekleşeceği ve imtihana çekileceği mekân olarak "yeryüzü" seçilir. Ardından insana birbirini takip eden iki hayat verilir. İlki dünya hayatıdır. Yani Allah'ın insana verdiği iki hayattan birincisi... Yani insanoğlunun ölümden önce yaşadığı hayat... Yani geçici, ölümlü ve fâni hayat... İnsana verilen ikinci hayat ise, âhiret hayatıdır. Bu, ölümden sonraki hayattır... Bu, en son hayattır... Bu, ebedî, ölümsüz ve bâki olan hayattır...

Dünya ve âhiret hayatı, birbirinin devamı olan iki hayattır. İnsan ilk olarak dünya hayatına gözlerini açtığı için bu hayata "yakın hayat" anlamında "dünya hayatı", dünyaya gözlerini yummasının ardından son olarak âhiret hayatına intikal ettiği için bu hayata da "sonraki hayat" anlamında "âhiret hayatı" denmiştir.

Dünya hayatı, ebedî hayat olan âhiret hayatının kazanılacağı ve şekilleneceği yegâne yerdir. Bu nedenle insanın sonraki hayatta (âhirette) bulacağı şey, ilk hayatında (dünyada) iken elde ettiği şeydir.[15] İnsan, dünya hayatında kendisi için ne gibi bir hayır işlerse, âhirette Allah katında onun karşılığını bulacaktır.[16] "Dünya âhiretin tarlasıdır." şeklindeki hikmetli sözde de ifade edildiği gibi, cennet, tohumunu bu dünyada ektiğimiz bir bahçe, cehennem de ateşini bu dünyadan götürdüğümüz bir yangın yeridir. Şu hâlde dünya hayatı son derece önemlidir ve kişinin yaşantısı doğrultusunda iyi ya da kötü olarak bir değere sahiptir.

1 B7418 Buhârî, Tevhîd, 22
2 Lokmân, 31/10
3 Enbiyâ, 21/33
4 Rahmân, 55/3
5 Nisâ, 4/28
6 Enbiyâ, 21/37.
7 Meâric, 70/19
8 M6649 Müslim, Birr, 113
9 Bakara, 2/30
10 İsrâ, 17/70
11 Hicr, 15/29
12 Bakara, 2/30
13 Zâriyât, 51/56
14 Mülk, 67/2
15 Necm, 53/39-42
16 Müzzemmil, 73/20

Buhârî'nin naklettiğine göre, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, Bahreyn dolaylarındaki büyük Arap kabilelerinden Abdülkays kabilesine mensup olan Câbir (veya Cüveybir) isminde zeki ve güzel konuşma kabiliyetine sahip bir kişi, bir ihtiyacı nedeniyle Hz. Ömer'e gelir. Ona ihtiyacını anlattıktan sonra dünyayı kötüleyen ve küçük gören bir konuşma yapar. Bu arada Hz. Ömer'in yanında beyaz saçlı ve beyaz elbiseli bir zât da vardır. Câbir sözünü bitirince, o zât ona şunları söyler: "Bütün söylediklerini münasip görebilirim, ancak dünyayı kötüleyen sözlerini değil! Sen dünyanın ne olduğunu biliyor musun? Dünya öyle bir yerdir ki, orada bizim âhirete götüreceğimiz tedarikimiz ve azığımız vardır. Orada, âhirette karşılığını göreceğimiz amellerimiz vardır." Bunun üzerine Câbir, kendi ifadesiyle, "dünya hakkında kendisinden daha bilgili olan" bu zâtın kim olduğunu sorar Hz. Ömer'e. Müminlerin Emiri, *"Bu zât, Müslümanların efendisi Übey b. Kâ'b'dır."* cevabını verir.[17] Übey b. Kâ'b, Rabbimizin övgüsüne mazhar olan[18] ve ilmi sebebiyle Allah Resûlü tarafından takdir ve tebrik edilen[19] bilge bir sahâbîdir.

Bir başka bilge sahâbî Hz. Ali de, dünya için, *"Allah'ın peygamberlerinin mescidi, vahyin iniş yeri, meleklerin namazgâhı, Allah dostlarının mekânı, Allah'ın rahmetinin kazanıldığı ve cennetin hak edildiği yer"* ifadelerini kullanır ve dünyaya olumsuz bir gözle bakılmamasını tavsiye eder.[20]

Dünyanın konumu ve değeri hususunda en açık bilgiler Kur'ân-ı Kerîm'de yer alır. Dünya ile ilgili âyetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ne dünyevîleşmenin (sekülerleşmenin) ne de uhrevîleşmenin (ruhbanlaşmanın) İslâm açısından arzu edilen bir şey olduğu; bilakis asıl vurgunun dünya ve âhiret arasındaki denge üzerine olduğu görülür: *"Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) âhiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma!"*[21]

Bazı âyetlerde ise, dünyanın bir oyun ve eğlence, bir süs, insanlar arasında bir övünme vesilesi, mal ve evlât sahibi olma isteği ve aldatıcı bir meta olduğundan söz edilir.[22] Ancak bu âyetler, bilhassa dünya hayatından başka hiçbir hayata inanmayan[23] ve dünyaya âdeta taparcasına bağlı olan kimselere[24] hitap etmektedir. Onların dünyaya olan aşırı tutkularını törpülemek, onları mânevî ve uhrevî bir hayata hazırlamak için durumlarına uygun bir üslûp kullanılmıştır.

Kur'an'da da hadislerde de, dünya sırf dünya olduğu için yerilmiş ve kötülenmiş değildir. Yerilen, âhirete tercih edilmiş bir dünya hayatıdır.[25]

17 [illegible] Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 168.
18 M1864 Müslim, Müsâfirîn, 245.
19 M1885 Müslim, Müsâfirîn, 258
20 MY386 İbrâhim el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*, 386
21 Kasas, 28/77
22 En'âm, 6/32; Ankebût, 29/64; Hadîd, 57/20.
23 Duhân, 44/35
24 A'lâ, 87/16
25 İbrâhîm, 14/3.

Kötülenen, hiç ölmeyecekmiş gibi yaşanan bir dünya hayatıdır.[26] Küçümsenen, zevk ve menfaatlerin Allah'ın rızasından üstün tutulduğu bir dünya hayatıdır.[27] Onaylanmayan, âhiret karşılığında satın alınan bir dünya hayatıdır.[28] İstenmeyen, rahata ve zevke dalarak eğlenceyi ve geçici hevesleri dinleri hâline getiren kimselerin dünya hayatıdır.[29] Böyle bir dünya hayatı, Allah katında bir sineğin kanadından daha değersiz,[30] küçük kulaklı ölü bir oğlaktan daha kıymetsizdir.[31]

Oysa insan, dünyayı imar etmekle sorumlu kılınmıştır.[32] Hatta A'râf sûresindeki bir âyete göre, dünya herkesten önce müminler için yaratılmıştır ve mümin olmayanlar, dünyanın nimetlerinden müminlerden dolayı istifade etmektedirler. Âhirete gelince, o elbette sadece müminlerindir: *"De ki: Allah'ın, kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızkı kim haram kılmış? De ki: Bunlar, dünya hayatında müminler içindir. Kıyamet gününde ise, yalnız onlara özgüdür."*[33]

İslâm, nefsanî arzulara ve maddî menfaatlere düşkün bir tabiata sahip olan insandan, tüm bunların dünya hayatının geçici menfaatleri olduğunu unutmamasını ister.[34] Ne var ki, insanlardan kimileri şu çabucak geçip giden dünya hayatını severler de önlerinde kendilerini bekleyen zorlu âhiret gününü ihmal ederler.[35] Oysa dünya hayatı en nihayet geçici bir metadır, âhirette Allah katında olanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır.[36] Bunun içindir ki, Rabbimiz, kutlu Elçisi'nden dünya nimetleri ile kendi katındakiler arasında seçim yapmasını istediğinde o, Allah katındakileri tercih etmiştir.[37] Onun bir kral peygamber değil, kul peygamber olmayı istemesi tam da bu nedenledir.[38]

Allah Resûlü'nün ve müminlerin dünya ile aralarına koydukları bu bilinçli mesafe ve bu konudaki bazı hadisler, kimi zaman dünyayı mutlak olarak kötülemenin ve ondan bütünüyle el etek çekmenin gerekçesi olarak sunulabilmiştir. Oysa dünya nimetlerine mesafeli yaklaşmanın da bir ölçüsü vardır. Servet biriktirmeyi onaylamadığı bilinen sahâbîlerden Ebû Zerr'in naklettiği bir hadise göre, Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *"Zâhid olmak (dünyaya rağbet etmemek), kişinin helâl olan şeyleri kendisine haram kılması veya malını dağıtıp tüketmesi demek değildir. Bilakis zâhid olmak, elinde olan şeylere, Allah katında olanlardan daha fazla güvenmemek demektir."*[39]

Bu çerçevede müminlerin dünyaya bakışını şekillendiren hadislerden biri de, *"Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir."*[40] şeklindedir. Ebû Hüreyre vasıtasıyla Peygamberimizden nakledilen bu hadisin yorumu sadedinde

26 En'âm, 6/29.
27 Nisâ, 4/77.
28 Bakara 2/86.
29 En'âm, 6/70.
30 T2320 Tirmizî, Zühd, 13
31 M7418 Müslim, Zühd, 2
32 Hûd, 11/61
33 A'râf, 7/32.
34 Âl-i İmrân, 3/14
35 İnsân, 76/27.
36 Kasas, 28/60.
37 M6170 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 2.
38 MK10686 Taberânî el-Mu'cemü'l-kebîr, X, 288.
39 İM4100 İbn Mâce, Zühd, 1
40 M7417 Müslim, Zühd, 1

şerhlerimizde anlatılan son derece çarpıcı bir olay vardır. Rivayete göre hicrî 9. asrın gözde hadis âlimi ve Mısır'ın baş kadısı olan İbn Hacer el-Askalânî, bir gün atının üzerinde heybet ve ihtişam içinde çarşıdan geçerken, yağ satan ve üstü başı kir içinde olan bir Yahudi yanına gelir. Atının yularından tutarak ona, "Ey şeyhülislâm, sen Peygamberinizin "*Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.*" dediğini iddia ediyorsun; fakat sen nasıl bir zındandasın, ben nasıl bir cennetteyim?" diye sorar. Bunun üzerine İbn Hacer ona şu cevabı verir: "Allah'ın âhirette bana hazırladığı nimetlere bakarak ben şu an zindanda sayılırım. Allah'ın âhirette sana hazırladığı acıklı azaba bakarak da sen cennette sayılırsın." Bu cevap üzerine Yahudi Müslüman olur.[41]

Şu hâlde dünya, müminlerin zillet ve âcizlik içinde değil, bilakis izzet ve vakar içinde yaşayacakları bir yerdir. Onlardan beklenen, dünya hayatını mâmur etmeleri,[42] bunu yaparken de rızıklarına kefil olan Allah Teâlâ'ya[43] kulluk etmeyi ve âhireti unutmamalarıdır. Kısacası, dünya konusunda müminlerden istenen, ölçülü ve dengeli olmaktır. İşte Resûl-i Ekrem buna davet eder insanları: "*Ey insanlar! Allah karşısında takva sahibi (sorumluluğunuzun bilincinde) olun ve dünyevî isteklerinizde mutedil davranın. Çünkü hiç kimse kendisi için takdir edilen rızkını yiyinceye kadar ölmeyecektir, rızkı gecikse bile! Öyleyse Allah karşısında takva sahibi olun ve dünyevî isteklerinizde mutedil davranın. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin.*"[44]

Müminin dünyaya bakışını özetleyen etkileyici ve manidar rivayetlerden biri de, Resûl-i Ekrem'in, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a öğüdüdür. Bir gün Abdullah'ın omzuna elini koyan Allah Resûlü onun şahsında bütün Müslümanlara şöyle nasihat eder: "*Dünyada (kimsesiz) bir garip gibi yahut bir yolcu gibi ol!*"[45] Bu hadis, müminlere iki kimseyi örnek vererek dünya ile ilişkilerini bu örnekler üzerine düzenlemelerini salık verir. "Yolcu" örneği ile dünyanın gelip geçici bir uğrak yeri olduğu, asıl varılacak ve kalınacak yerin âhiret olduğu vurgulanır. "Garip" örneği ise, ruhların asıl vatanının bu dünya ve bu beden değil, ruhlar âlemi ve âhiret olduğunu ifade eder. Asıl vatanlarından ayrılan ruhlar, dünyada ve bedende iken gurbettedirler ve kendi vatanlarına dönmenin özlemi içinde yaşarlar. İşte mümin, dünyada tıpkı bir yolcu gibi, kısa bir süreliğine yaşadığını hiç aklından çıkarmaz ve tıpkı evinden barkından uzakta kalmış bir garip gibi, ruhunun gerçek vatanı olan âhirete sürekli özlem duyar.

[41] EK3/730 Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, III, 730
[42] Hûd, 11/61
[43] Hûd, 11/6
[44] İM2144 İbn Mâce, Ticâret, 2
[45] B6416 Buhârî, Rikâk, 3

UBUDİYET
ALLAH'A KUL OLMAK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"يَتَنَزَّلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الآخِرُ
فَيَقُولُ: مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ، مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ، مَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Rabbimiz Tebâreke ve Teâlâ, her gece, gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve şöyle buyurur: 'Bana dua eden yok mu, duasını kabul edeyim! Benden isteyen yok mu, ona (dilediğini) vereyim! Benden mağfiret isteyen yok mu, onu bağışlayayım!'"
(B6321 Buhârî, Deavât, 14)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كُنْتُ خلفَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمًا فَقَالَ: "يَا غُلاَمُ! إِنِّي أُعَلِّمُكَ كَلِمَاتٍ احْفَظِ اللَّهَ يَحْفَظْكَ احْفَظِ اللَّهَ تَجِدْهُ تُجَاهَكَ إِذَا سَأَلْتَ فَاسْأَلِ اللَّهَ وَإِذَا اسْتَعَنْتَ فَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ وَاعْلَمْ أَنَّ الأُمَّةَ لَوِ اجْتَمَعَتْ عَلَى أَنْ يَنْفَعُوكَ بِشَيْءٍ لَمْ يَنْفَعُوكَ إِلاَّ بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللَّهُ لَكَ وَإِنِ اجْتَمَعُوا عَلَى أَنْ يَضُرُّوكَ بِشَيْءٍ لَمْ يَضُرُّوكَ إِلاَّ بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَيْكَ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ اللَّهَ تعالى قَالَ: مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُه عَلَيْهِ، وَمَا زَالَ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَكُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطُشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِي لأُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِي لأُعِيذَنَّهُ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ

"يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، وَأَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرَنِي، فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلأٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلأٍ خَيْرٍ مِنْهُمْ، وَإِنْ تَقَرَّبَ شِبْرًا إِلَيَّ تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا، وَإِنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً."

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ."

İbn Abbâs anlatıyor. Bir gün Hz. Peygamber'in (sav) arkasında (bineğe oturmuş gidiyor) idim, bana şöyle buyurdu: *"Evlâdım! Sana bazı sözler öğreteceğim: Allah'ı(n hakkını) koru ki O da seni korusun. Allah'ı(n hakkını) koru ki O'nu hep yanında bulasın. Bir şey isteyeceğinde Allah'tan iste. Yardım dileyeceğinde Allah'tan yardım dile. Şunu bilmelisin ki bütün toplum (varlık âlemi) bir konuda senin yararına bir şey yapmak için bir araya gelse, ancak Allah yazmışsa sana destek verebilirler. Yine (bütün varlık âlemi) bir konuda sana zarar vermek için bir araya gelse, ancak Allah yazmışsa sana zarar verebilirler..."*

(T2516 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59)

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah şöyle buyurur: 'Kim benim bir veli kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım...'"*

(B6502 Buhârî, Rikâk, 38)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah şöyle buyurur: 'Ben, kulumun benim hakkımdaki zannı ne ise öyleyim. Beni andığında onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa, ben de onu kendi başıma anarım. O beni bir topluluk içinde anarsa, ben de onu o topluluktan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim!'"*

(B7405 Buhârî, Tevhîd, 15; M6832 Müslim, Zikir, 21)

Ubâde b. Sâmit'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse, Allah da o kimseye kavuşmayı arzu eder. Kim de Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa, Allah da o kimseye kavuşmaktan hoşlanmaz."*

(B6507 Buhârî, Rikâk, 41; M6820 Müslim, Zikir, 14)

Resûlullah, yuları liften yapılmış Ya'fûr isimli merkebine bindi ve *"Haydi Muâz, sen de bin!"* diyerek genç sahâbîyi çağırdı. Muâz, Resûlullah'a rahatsızlık vermeme düşüncesiyle önce binmek istemedi. Ancak Resûlullah binmesi için ısrar edince, Muâz onun terkisine binmeye çalıştı. Ama Muâz'ın binmesiyle huysuzlaşan merkep, silkinerek ikisini de yere düşürdü. Kutlu Elçi gülerek yerden kalktı, Muâz ise, olanlardan kendisini sorumlu tutmuş gibiydi. Kendisine kızarak ayağa kalktı. Yeniden denediklerinde artık inat etmeyen merkep Hz. Peygamber ile Muâz'ı nihayet taşımaya başlamıştı.

Hz. Peygamber elini arkaya doğru uzatarak Muâz'ın sırtına hafifçe dokunup *"Ey Muâz b. Cebel!"* diye seslendi. Tam bir sevgi ve bağlılıkla, "Buyur ey Allah'ın Resûlü, emrine âmâdeyim!" dedi Muâz. Bir süre daha gittiler. Resûlullah tekrar, *"Ey Muâz b. Cebel!"* diyerek seslendi. Aynı teslimiyetle, "Buyur ey Allah'ın Resûlü, emrine âmâdeyim!" diye cevap verdi yine Muâz. Sonra bir süre daha gittiler. Nebî (sav) tekrar, *"Ey Muâz b. Cebel!"* diye seslendi. Acaba ne diyecekti Resûlullah? İyice meraklanmıştı Muâz, belli ki önemli bir şeydi diyeceği. Artan bir merakla tekrar, "Buyur ey Allah'ın Resûlü, emrine âmâdeyim!" dedi. Efendimizin dilinden dökülen ifade şöyleydi: *"Muâz, sen Allah'ın kulları üzerindeki hakkının ne olduğunu biliyor musun?"* Her zamanki saygılı tavrıyla, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." dedi ve sustu Muâz. Sabırsızlıkla Hz. Peygamber'in anlatacaklarını bekliyordu. Resûlullah daha fazla merakta bırakmadan Muâz'a sorusunun cevabını verdi: *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kulların O'na kulluk ve ibadet etmeleri ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarıdır."*

Hz. Peygamber ve genç sahâbî bir süre daha merkep üzerindeki yolculuklarına devam ettiler. Sonra Hz. Peygamber *"Ey Muâz b. Cebel!"* diye seslendi yine. Muâz "Buyur ey Allah'ın Resûlü, emrine âmâdeyim!" diyerek cevabını yineledi. Resûlullah, *"Peki kulların Allah üzerindeki hakkının ne olduğunu biliyor musun?"* diye sordu. Muâz, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diyerek cevabı beklemeye başlamıştı. Resûlullah, *"Allah'a*

kulluk etmesi ve O'na ortak koşmaması hâlinde kuluna azap etmemesi ve onu cennete koymasıdır." sözleriyle verdi müjdeli haberi.[1]

Allah'ın üzerimizdeki en büyük hakkıdır O'nu tanımamız, O'na kul olmamız ve O'nun tekliğini şeksiz şüphesiz kabul etmemiz. Çünkü O yaratmıştır bütün varlığı ve insanın kendisini.[2] Hem de en güzel bir şekilde yaratmıştır.[3] Varlığımızın yegâne sebebi O'dur ve insan, hakkında *"Ol!"* emri verildiği için insan bu dünyada vardır. İnsanoğlunun yaratılışı nedensiz ve gayesiz de değildir. Mahlûkatın en şereflisi olarak yeryüzünde halife sıfatıyla var ettiği[4] kulundan Yüce Yaratıcı'nın ilk beklentisi, varlığını O'na borçlu olduğunu bilmesi ve O'nun kudreti karşısında boyun eğmesidir. O, sadece Allah'a kulluk etmek için yaratılmış ve imtihan dünyasına gönderilmiştir.[5] Kul da kul olduğunu bilip mütevazı tavrını korur, azamet ve kibriyânın, yücelik ve üstünlüğün sadece Allah'a ait olduğunu benimserse[6] Rabbı, onu içinden ırmaklar akan cennetlerine koyacaktır.[7] Ama kul, Rabbini inkâr ederek kendini büyük görür, O'nun emir ve yasaklarına uymaz ve kulluğunu unutursa, işte o zaman, âhirette kendisini azaptan kurtaracak yardımcı bulamayacaktır.[8] Bu yüzden insan, Rabbi karşısındaki konumunu bilmeli, alçakgönüllülüğünü korumalı ve O'nun şu uyarısını unutmamalıdır: *"Allah'ı unutan ve bu yüzden de Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın."*[9]

Bütün mahlûkatı yaratan Rabbimiz cömertlikte eşsizdir.[10] O'nun gece gündüz demeden verdiği nimetler saymakla bitmez, tükenmez.[11] İçtiğimiz sudan,[12] takındığımız mücevherlere kadar,[13] bindiğimiz araçlardan[14] giydiğimiz kıyafetlere kadar her şey ama her şey onun bize bahşettiği hediyelerdir. Gözümüz, kulağımız, gönlümüz, elimiz, ayağımız, aklımız, sağlığımız hep O'nun ikramıdır. İşte, nasıl insanlardan ufak bir yardım gördüğümüzde teşekkür ediyorsak, bize hayatımızı, evlâdımızı, evimizi, barkımızı, malımızı, mülkümüzü, kısacası her şeyimizi bağışlayan Allah'a ne kadar teşekkür etsek az değil midir? Yüce Rabbimizin bizden beklediği de samimi bir kalp ile O'na bağlanıp nimetlerinin kadrini bilmeye gayret etmemiz ve kendisine şükretmemizdir.[15] Ki, biz bütün günahları bağışlandığı hâlde Rabbine şükretmekten asla vazgeçmeyen, daima minnettar bir kul olma gayretinde olan bir Peygamber'in ümmetiyiz.)[16] O Peygamber ki, mal edinmek isteyenlere önce şükreden bir kalp ve zikreden bir dil edinmelerini emretmiş,[17] yemek yiyip de şükredenin, açlığa sabredip de oruç tutan kimse kadar sevaba kavuşacağını müjdelemiştir.[18] Unutmamalıyız ki, Rabbinin

[1] M143 Müslim, İmân, 48; B2856 Buhârî, Cihâd, 46; HM22423 İbn Hanbel, V, 239.
[2] En'âm, 6/102.
[3] Tîn, 95/4.
[4] En'âm, 6/165.
[5] Zâriyât, 51/56.
[6] M6680 Müslim, Birr, 136, D4090 Ebû Dâvûd, Libâs, 26.
[7] Bakara, 2/25
[8] Nisâ, 4/173
[9] Haşr, 59/19
[10] Neml, 27/40.
[11] Nahl, 16/18; İbrâhîm, 14/34.
[12] Nahl, 16/10
[13] A'râf, 7/32
[14] Nahl, 16/8
[15] Nahl, 16/14, 78, 114
[16] B4836 Buhârî, Tefsîr, (Fetih) 2.
[17] İM1856 İbn Mâce, Nikâh, 5.
[18] T2486 Tirmizî, Sıfâtü'l-kıyâme, 43; İM1764 İbn Mâce, Sıyâm, 55.

nimetine şükretmesi, öncelikle insanın kendisine yarar sağlayacaktır.[19] Çünkü şükrüne devam ederse, Allah ona verdiği nimetini daha da artıracaktır. Ancak nimete ve sahibine nankörlük ederse bilmelidir ki, Allah'ın azabı çok şiddetlidir.[20] Ve nimete rıza göstermemenin, burun kıvırmanın, değerini bilmemenin, âhiret azabının yanında dünyada da açlık ve korkuyla sınanmak gibi sonuçları olabilecektir.[21]

Her nimet bizim için aynı zamanda bir imtihan vesilesidir. Zaten Rabbimiz bizi, hangimizin dünyada daha güzel davranışlarda bulunacağını belirlemek için yaratmıştır.[22] İşte bu sınavı kazanmak ancak haddini bilmekle, Rabbimizin bize koyduğu sınırlara elimizden geldiğince riayetle ve O'nu sevmekle mümkün olacaktır. Çünkü Allah, kendisine itaat edeni sever, onu görür, gözetir ve kollar. *"Ey âdemoğlu!"* der; *"Her durumda kendini bana kulluğa ada ki, gönlünü zenginlikle doldurup ihtiyacını gidereyim."*[23] İşte Allah, kendisine itaat için gayret edenin gayretini ve rızasını kazanmak için uğraşanın en küçük çabasını bile boşa çıkarmaz.[24] Kulunun yaptığı her güzel işte, on katından yedi yüz katına kadar sevap verir.[25] Kul da dünyada imtihanda olduğu bilinciyle yaşayıp takvayı elde ederse kurtuluşa erer[26] ve cenneti kazanır.[27]

Her an Allah karşısında kendine çeki düzen veren kul, kimi zaman bu hâlini devam ettiremeyip hata da edebilir. Bilinçli, müttaki bir kul hata etse de, geri adım atıp Rabbine dönmeyi bilir. Allah da kulunun günahını fark ederek pişmanlıkla tevbe etmesine çok sevinir[28] ve *"Kulum dilerse günahını affedecek, dilerse cezalandıracak bir Rabbi olduğunu bildi. Şu hâlde ben de kulumu bağışladım."*[29] buyurur. Kulun samimiyetinden dolayı ona mağfiret kapılarını açar.[30] Çünkü Yüce Rabbimiz kendi lütfundan istenilmesini[31] ve affetmeyi sever. O'na hürmet eden[32] ve O'nu devamlı hatırlayan[33] kullarını affeder. Rahmeti geniş Rabbimiz[34] gecenin son üçte birinde dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve *"Bana dua eden yok mu, duasını kabul edeyim! Benden isteyen yok mu, ona (dilediğini) vereyim! Benden mağfiret isteyen yok mu, onu bağışlayayım!"* buyurarak engin affına çağırır.[35]

Rabbimiz, kendisinden isteyeni asla kapısından kovmaz. Yeter ki, sadece O'na dayansın, samimi bir kalp ile *"Allah'ım! Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz."*[36] diyerek tevekkül etsin onu Yaratan'a. O Yaratan ki samimi bir şekilde ibadet eden kulunu sever, ne isterse ona ihsan eder. Allah Resûlü'nün bizlere anlattığına göre şöyle buyurur: *"Kim benim bir veli kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp*

[19] M7500 Müslim, Zühd, 64.
[20] İbrâhîm, 14/7.
[21] Nahl, 16/112.
[22] Mülk, 67/2.
[23] T2466 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 30; HM8681 İbn Hanbel, II, 359
[24] Zilzâl, 99/7
[25] N2217 Nesâî, Sıyâm, 42
[26] Bakara, 2/189.
[27] Mâide, 5/9.
[28] M6952 Müslim, Tevbe, 1.
[29] B7507 Buhârî, Tevhîd, 35
[30] HM5986 İbn Hanbel, II, 118.
[31] T3571 Tirmizî, Deavât, 115.
[32] HM22077 İbn Hanbel, V, 199.
[33] B6408 Buhârî, Deavât, 66.
[34] Mü'min, 40/7; M6969 Müslim, Tevbe, 14; HM11710 İbn Hanbel, III, 71
[35] B6321 Buhârî, Deavât, 14
[36] Fâtiha, 1/45

ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım."[37] Gözün görmediği, akla gelmeyen nice nimetler bahşeder ona.[38] Dahası onu hiçbir gölgenin (himayenin) bulunmadığı o dehşetli kıyamet gününde kendi gölgesinde (himayesinde) barındırır.[39]

Rabbine yakın olmak, insan için, kul için dünyada da âhirette de çok önemlidir. Yüce Allah şöyle buyurur: "*Ben, kulumun benim hakkımdaki zannı ne ise öyleyim. Beni andığında onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa, ben de onu kendi başıma anarım. O beni bir topluluk içinde anarsa, ben de onu o topluluktan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim!*"[40] Ama O'na kavuşmak istemeyene, O da kavuşmak istemez.[41] O'nunla ilişkisini kesenle, O da ilişkisini keser.[42] Yani Yüce Yaratan, kulu ile ilişkisini ayarlarken, onun kendisiyle nasıl bir ilişki kurduğuna bakar. Bir sarmaldır, bir döngüdür kul ve Allah ilişkisi. Birbirini besleyen, birbirinden beslenen, daima canlı bir ilişkidir.

Kul, Rabbine yaklaşmak için önce O'nun varlığına iman edip, O'na kayıtsız şartsız boyun eğmeli, gücün ve kuvvetin O'na ait olduğunu bilmelidir.[43] O'ndan gelene razı olmalı, O'nun rızası için sevmeli, O'nun rızası için nefret etmelidir.[44] Daima O'nu hatırlamalı, anmalı, aklından, gönlünden çıkarmamalıdır. Kur'an ile hemhâl olmalı,[45] başta namaz olmak üzere[46] bütün ibadetlerini yerine getirmeli, O'na dua etmeli,[47] güzel ahlâklı, dürüst ve âdil olmalı, Rabbinin emir ve yasaklarını hakkıyla yerine getirmeye çalışmalıdır. Bunları yapınca kul, Rabbi onu sever,[48] her zaman onun yanında olur ve onu dost edinir kendine. Ve Cebrail'e söyleyerek, yerdeki ve gökteki bütün mahlûkata sevdirir onu.[49] Ve cemâlini gösterir[50] sevdiği cennetlik kullarına.

Kul eğer Rabbinin varlığını ve nimetlerini inkâr eder, O'nun birliğini unutup ortak koşar, emir ve yasaklarına riayet etmez, kibirlenir ve O'nu anmaktan uzaklaşıp kendisini Yaratan'ı unutursa, Rabbi de kulunu unutur[51] ve uzaklaşırlar birbirlerinden. İşte Yüce Allah, böyle bir kulun yüreğine korku salar, âhirette yüzüne bakmazve en büyük azaba uğratır onu.[52]

[37] B6502 Buhârî, Rikâk, 38
[38] M7133 Müslim, Cennet, 3
[39] MU1745 Muvatta', Şi'r, 5
[40] B7405 Buhârî, Tevhîd, 15; M6832 Müslim, Zikir, 21
[41] B6507 Buhârî, Rikâk, 41; M6820 Müslim, Zikir, 14
[42] Haşr, 59/19, Bakara, 2/152
[43] HM8407 İbn Hanbel, II, 335.
[44] Talak, 65/3, B6041 Buhârî, Edeb, 42.
[45] Bakara, 2/152, D1453 Ebu Dâvud, Vitr, 14.
[46] HM3623 İbn Hanbel, I, 382
[47] Mü'min 40/60, T2388 Tirmizî, Zühd, 51
[48] M6833 Müslim, Zikir, [illegible]
[49] B6040 Buhârî, Edeb, 41.
[50] Kıyâmet, 75/23
[51] Tâ-Hâ, 20/126
[52] Gâşiye, 88/23-24

Unutmamalıyız ki, Allah, her zaman kendisine inanan ve güvenen kullarıyla beraberdir,[53] onların yanındadır. Onlar Allah katında en yüksek derecelere nail olacaklardır.[54] Ve velileri, hamileri, sahipleri Allah'tır onların. Rabbimiz sevdiği kulunu her an kollar, gözetir,[55] yalnız bırakmaz, terk etmez, duymazlıktan gelmez. Bedir'de Resûlullah'a ve inanan ashâbına meleklerle nasıl yardım ettiyse,[56] inanan kuluna da her hâlde ve durumda yardım eder. Yeter ki, kul, Rabbine güvenip dayansın ve cân-ı gönülden *"Ve kefâ billâhi vekîlâ" (Vekil olarak Allah yeter.)*[57] diyebilsin. Merhum M. Âkif'in dediği gibi:

"Allah'a dayan, sa'ye sarıl, hikmete râm ol,
Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol!"

[53] Enfâl, 8/19
[54] HM8473 İbn Hanbel, II, 341.
[55] T2036 Tirmizî, Tıb, 1.
[56] Âl-i İmrân, 3/123.
[57] Ahzâb, 33/3.

DİN
İLÂHÎ KILAVUZ

عَنْ عِيَاضِ بْنِ حِمَارٍ الْمُجَاشِعِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ ذَاتَ يَوْمٍ فِي خُطْبَتِهِ: "أَلَا! إِنَّ رَبِّي أَمَرَنِي أَنْ أُعَلِّمَكُمْ مَا جَهِلْتُمْ مِمَّا عَلَّمَنِي يَوْمِي هَذَا كُلُّ مَالٍ نَحَلْتُهُ عَبْدًا حَلَالٌ وَإِنِّي خَلَقْتُ عِبَادِي حُنَفَاءَ كُلَّهُمْ..."

İyâz b. Hımâr el-Mücâşiî'den rivayet edildiğine göre,
bir gün Resûlullah (sav) hutbesinde şöyle buyurdu:
"Bilin ki Rabbim, bana öğrettiklerinden sizin bilmediklerinizi bugün size öğretmemi emretti. (O [cc] şöyle buyurdu): Bir kula verdiğim her mal helâldir. Şüphesiz ben kullarımın hepsini hanîf olarak yarattım..."

(M7207 Müslim, Cennet, 63)

DİN
İLÂHÎ KILAVUZ

عَنْ عِيَاضِ بْنِ حِمَارٍ الْمُجَاشِعِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ ذَاتَ يَوْمٍ فِي خُطْبَتِهِ:
"أَلَا! إِنَّ رَبِّي أَمَرَنِي أَنْ أُعَلِّمَكُمْ مَا جَهِلْتُمْ مِمَّا عَلَّمَنِي يَوْمِي هَذَا كُلُّ مَالٍ نَحَلْتُهُ
عَبْدًا حَلَالٌ وَإِنِّي خَلَقْتُ عِبَادِي حُنَفَاءَ كُلَّهُمْ..."

İyâz b. Hımâr el-Mücâşiî'den rivayet edildiğine göre,
bir gün Resûlullah (sav) hutbesinde şöyle buyurdu:
"Bilin ki Rabbim, bana öğrettiklerinden sizin bilmediklerinizi bugün size öğretmemi emretti. (O [cc] şöyle buyurdu): Bir kula verdiğim her mal helâldir. Şüphesiz ben kullarımın hepsini hanîf olarak yarattım..."

(M7207 Müslim, Cennet, 63)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ أَيُّ الْأَدْيَانِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وجَلَّ؟ قَالَ: "الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ [أَحَدٌ] إِلاَّ غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا، وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ."

عَنْ تَمِيمٍ الدَّارِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "الدِّينُ النَّصِيحَةُ" قُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ: "لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ السُّوَائِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ يَقُولُ: "لاَ يَزَالُ هَذَا الدِّينُ ظَاهِرًا عَلَى كُلِّ مَنْ نَاوَأَهُ وَلَا يَضُرُّهُ مَنْ خَالَفَهُ أَوْ فَارَقَهُ."

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber'e (sav) "Yüce Allah'ın en çok sevdiği din hangisidir?" diye soruldu. O da şöyle buyurdu: "*Kolay olan hanîflik dinidir.*"

(EM287 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 108; HM2107 İbn Hanbel, I, 236)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Din kolaylıktır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, dosdoğru yolu tutun ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin. Sabah, akşam ve gecenin bir kısmında (dinç olduğunuz vakitlerden) yararlanın (ki taat ve ibadetinize devam edin).*"

(B39 Buhârî, Îmân, 29)

Temîm ed-Dârî anlatıyor: Hz. Peygamber (sav) "*Din samimiyettir.*" buyurdu. Biz "Kime karşı?" diye sorduk. Bunun üzerine o, "*Allah'a, kitabına, Resûlü'ne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara (karşı samimi olmaktır).*" buyurdu.

(M196 Müslim, Îmân, 95; D4944 Ebû Dâvûd, Edeb, 59)

Câbir b. Semüre es-Süvâî, Resûlullah'ı (sav) Veda Haccı'nda şöyle derken işittiğini anlatıyor: "*Bu din kendisine düşmanlık besleyenlere üstün olmaya devam edecektir. Dine karşı duranlar ve onu terk edenler ise ona zarar veremezler.*"

(HM21245 İbn Hanbel, V, 100)

Hz. Muhammed (sav) henüz kendisine nübüvvet vazifesi verilmeden önce, onunla Mekke yolu üzerindeki Beldah vadisinde buluşmuştu. Bir süre sonra Kureyşliler tarafından kendilerine et yemeği takdim edildi. Hz. Peygamber yemeği yemekten kaçındı. O da yemeği reddetti ve *"Ben sizin putlarınız adına kesmekte olduğunuz hayvanların etlerinden yemem. Ben sadece üzerine Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanın etini yerim!.."*[1] dedi. O, Hicaz diyarına vahiy inmeden beş sene evvel putperestliği terk etmiş, ancak İslâm gelmeden önce de vefat etmişti. Bu kişi, cennetle müjdelenen sahâbî Saîd b. Zeyd'in babası, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'den başkası değildi. Hz. Peygamber'in, hakkında *"O, âhirette tek bir ümmet olarak diriltilecektir."* dediği[2] Zeyd b. Amr...

Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in tevhid düşüncesine ulaşması meşakkatli bir çabanın sonucunda gerçekleşmiştir. Mekke'deki şirk ortamından bunalan Zeyd, hak dini bulmak amacıyla Şam'a doğru yola çıkar. Yahudi bir bilginle karşılaşır ve "Belki sizin dininize girerim." diyerek ona dinlerinin mahiyetini sorar. Yahudi âlim, Zeyd'e, "Sen, Allah'ın gazabından nasibini almadıkça dinimize giremezsin." der. Zeyd de, "Ben zaten Allah'ın gazabından kaçıyorum. Yapabilsem asla Allah'ın gazabını yüklenmem." karşılığını verir ve ondan, kendisine başka bir din göstermesini ister. Yahudi âlim, "Benim bildiğim bir 'Hanîf dini' var." deyince Zeyd, "Hanîf dini nedir?" diye sorar. Yahudi: "O, İbrâhim'in dinidir. İbrâhim ne bir Yahudi, ne de bir Hıristiyan'dı. O, Allah'tan başkasına ibadet etmezdi." cevabını verir. Zeyd onun yanından ayrılır. Arayışına devam ederken Hıristiyan bir bilginle karşılaşır. Aynı şeyleri ona da sorar. O da, "Sen Allah'ın lânetinden nasibini almadıkça asla bizim dinimize giremezsin!" der. Zeyd de ona, "Ben zaten Allah'ın lânetinden kaçmaktayım ve yapabilsem asla Allah'ın lânetini ve gazabını yüklenmem." cevabını verir ve aynı şekilde ondan da kendisine başka bir din göstermesini ister. Hıristiyan âlimi de böyle bir dinin Hanîf dini olabileceğini söyleyince, Zeyd ona "Hanîf dini nedir?" diye sorar. Hıristiyan bilgin "İbrâhim'in dinidir. O ne bir Yahudi, ne de bir Hıristiyan'dı ve o sadece Allah'a ibadet ederdi." karşılığını verir. Zeyd,

[1] B3826 Buhârî, [illegible] ensâr, 24
[2] NM4056 Hâkim, Müstedrek, V, 1855 (3/216); BZ1331 Bezzâr, Müsned, IV, 165

onların İbrâhim Peygamber hakkındaki sözlerini duyunca, oradan çıkar ve iki elini kaldırarak şöyle dua eder: "Allah'ım! Ben seni şahit tutuyorum. Ben İbrâhim'in dini üzereyim!"[3]

"Hanîflik" insanın tabiatına ve fıtrata uygun olarak kayıtsız ve şartsız Allah'a teslimiyeti; tüm sahte tanrıları reddederek, kulluğu yalnızca Allah'a hasretmeyi ifade etmektedir. Aslında "meyletmek, yönelmek" anlamına gelen (H-N-F) sözcüğü, dalâletten, sapkınlıktan ayrılıp Hak yola girmeyi ifade eder. Hanîf ise, doğru yola girmiş ve istikâmeti yakalamış kişi demektir. Câhiliye döneminde Araplar sünnet olan ve hac ziyaretinde bulunan kimselere, onların Hz. İbrâhim'in dini üzere kaldıklarını ifade etmek için "hanîf" diyorlardı.[4] Dolayısıyla hanîflik İslâm'ın tevhid inancına işaret eden temel bir kavramdır. "Hanîf" kelimesi Kur'an'da on yerde, çoğulu olan "hunefâ" ise iki yerde[5] geçmektedir. Bu âyetlerde bazen hanîfliğin müşriklikten farklı ve onun karşıtı olduğu belirtilmekte, bazen de hanîf sözcüğü Hz. İbrâhim'in imanını ifade etmektedir.[6] Hanîflik aynı zamanda din mânâsına gelen "millet" kelimesi ile birlikte anılmakta,[7] bizzat Hz. İbrâhim kendisini hanîf olarak nitelemektedir.[8] Kur'an'da *"İbrâhim'in ne Yahudi ne Hıristiyan ne de müşriklerden olduğu, ancak onun Allah'a teslim olmuş bir hanîf olduğu"*nun belirtilmesi,[9] yine (Yahudi ve/ya Hıristiyanların), *"Yahudi olun veya Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız!"* çağrılarına karşı müminlere *"Hayır, Hakk'a yönelen İbrâhim'in milletine (dinine) uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."* demelerinin buyrulması,[10] "hanîfliğin" tevhid inancıyla ve bu inancın önderlerinden İbrâhim Peygamber'le (as) bağlantısına işaret etmektedir.

Hanîflik, Allah'ın birliğine dayanan ve bütün elçileri ile gönderdiği İslâm dinini ifade eden temel bir kavramdır. Din ise, "akıl sahiplerini kendi istekleri ile iyilikleri yapmaya sevk eden ilâhî bir nizam"[11] olarak tanımlanır ve dinin özünü, fıtrîlik (tabiîlik) yani insanın eğilim ve istidatlarına uygun olmak teşkil eder. Aslında Allah tüm kullarını bu hanîf tabiat üzerine yaratmıştır. *"Her doğan fıtrat üzere doğar."*[12] hadisindeki "fıtrat", bazı âlimlere göre hanîfliktir. Nitekim Basra'ya yerleşen sahâbîlerden Resûlullah'ın kadim dostu[13] İyâz b. Hımâr'ın aktardığı bir rivayete göre, Allah Resûlü (sav) bir konuşmasında ashâbına şunları söylemiştir: *"Rabbim, bana öğrettiklerinden sizin bilmediklerinizi bugün size öğretmemi emretti. (O [cc] şöyle buyurdu): Bir kula verdiğim her mal helâldir. Ben kullarımın hepsini hanîf olarak yarattım..."*[14] Nitekim *"(Habibim) sen yüzünü bir hanîf olarak (dini*

[3] B3827 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 24.
[4] RM4 İsfehânî, *Müfredât*, s. 443.
[5] Hac, 22/31; Beyyine, 98/5.
[6] Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/67, 95; Nisâ, 4/125; En'âm, 6/79, 161; Nahl, 16/120, 123; Yûnus, 10/105; Hac, 22/31.
[7] En'âm, 6/161.
[8] "Hanîf", *DİA*, XVI, 35.
[9] Âl-i İmrân, 3/67.
[10] Bakara, 2/135.
[11] Elmalılı, *Hak Dini*, I, 92-93.
[12] B1358 Buhârî, Cenâiz, 79.
[13] İBS571 İbn Abdülberr, *İstîâb*, s. 571.
[14] M7207 Müslim, Cennet, 63; HM17623 İbn Hanbel, IV, 162.

sadece Allah'a has kılarak) dine, Allah'ın o fıtratına çevir ki, O, insanları bunun üzerine yaratmıştır..."[15] âyeti, din ile fıtrat arasındaki sıkı ilişkiyi göstermektedir. Tâbiûnun büyük âlimlerinden Mücâhid'in, "Fıtrattan kasıt dindir."[16] sözü, onun da âyeti böyle anladığını göstermektedir.

Dini ifade eden başka bir kavram da "millet"tir. Yol, âdet, gelenek anlamına gelen ve genelde bir peygambere izafe edilerek kullanılan "millet", peygamberler aracılığıyla gönderilen ilâhî mesajların bütünü olarak anlaşılmıştır.[17] "İtaat", "ibadet", "ceza", "karşılık" gibi anlamlara gelen din sözcüğü daha çok dinî yükümlülükler toplamı anlamına gelen "şeriat"ı ifade etmek için kullanılır. Dolayısıyla daha çok bir geleneği ifade eden "millet"ten farklı olarak "din" sözcüğünde, "bir şeriata tâbi olma" anlamı göz önüne alınır.[18] Nitekim hadislerde de din sözcüğü umumiyetle "boyun eğ(dir)me, hükmetme" veya "hesaba çekme",[19] "inanç ve ibadet"[20] gibi anlamlarla yer alır.

Kur'an'ın "*Millete İbrâhîme hanîfen*"[21] ifadesiyle İbrâhim Peygamber'e izafe ettiği "hanîf millet (din)"geleneğinin son temsilcisi Allah Resûlü (sav), zaman zaman kendisinin hanîflikle gönderildiğini beyan etmiştir. Şam'a yerleşen ve hicrî 86 yılında hayata veda ettiğinde Şam'da en son vefat eden sahâbî olarak bilinen[22] Ebû Ümâme el-Bâhilî (Sudey b. Aclân), Hz. Peygamber'le beraber çıktıkları bir askerî yolculuktan söz eder. Buna göre birlik, bu sefer esnasında bir mağaranın önünden geçer. Birlikteki sahâbîlerden biri mağaraya girer. Orada bir ibrik su ile biraz da yeşillikten ibaret bir miktar azık görür. Belli ki, birileri burada uzlet hayatı yaşamaktadır. Kendisi de terk-i dünya eyleyip bu mağarada kalmayı ve az miktarda yiyecek ve içecekle idare etmeyi bir an içinden geçirir. "Acaba Allah Resûlü'ne bu isteğimi iletsem kabul eder mi?" diye düşünür. Ve hiç beklemeden bu fikrini Hz. Peygamber'e (sav) açar. İslâm Peygamberi ona şu karşılığı verir:

"*Ben ne Yahudilik ne de Hıristiyanlıkla gönderildim. Ben, ancak hanîf ve kolay olan bir dinle gönderildim. Muhammed'in varlığını elinde tutan (Allah)'a yemin olsun ki, Allah yolunda sabah ya da akşam vakti çıkılacak bir yolculuk, dünya ve dünyadaki her şeyden daha hayırlıdır. Müslümanlar arasında yer almanız, tek başınıza uzlette kalacağınız altmış senelik namazdan daha hayırlıdır.*"[23]

Resûlullah'ın (sav) kendini toplumdan ve dünyadan soyutlayarak dini kendisi için terk-i dünya sebebi kılmak isteyen bir mümine verdiği bu cevaptaki "hanîflik ve kolay din" vurgusu, İbn Abbâs tarafından aktarılan bir başka hadiste de yinelenir. Buna göre Hz. Peygamber (sav) "Yüce Allah'ın en çok sevdiği din hangisidir?" şeklinde kendisine sorulan bir soruya "*Ko-*

[15] Rûm, 30/30.
[16] BS20358 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/25.
[17] ZT30/421, Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XXX, 421.
[18] RMS Isfehânî, *Müfredât*, s. 565
[19] T2459 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25.
[20] M2954 Müslim, Hac, 151
[21] Bakara, 2/135.
[22] IBS348 İbn Abdülberr, *İstîâb*, s. 348.
[23] HM22647 İbn Hanbel, V 266.

lay olan hanîflik dinidir."[24] cevabını vermiştir. Allah Resûlü (sav) burada zarif üslûbuyla insanlara, dinin özüne ve dindarlığın niteliğine dair önemli bir gerçeği öğretmektedir. İslâm dininin tabiatını açıklayan bu hadise, önemine binaen *Sahîh-i Buhârî*'de bir konu başlığı olarak yer verilmiştir.[25]

Gerek Ebû Ümâme gerekse İbn Abbâs rivayetinde "hanîf" olmasının yanında İslâm dininin, özellikle ruhbanlıkla özdeşleşen ve katı kuralları olan Yahudilik ve Hıristiyanlıktan farklı bir başka yönüne de işaret edilmektedir ki, o da bu dinin "kolay" bir din olmasıdır. Dinî kuralların ve/ya ibadetlerin tatbikinde inananlara meşakkat yüklememesi, Müslümanlığın özünde mevcut bir hususiyettir. "Kolaylık", fıtrata uygun olan bir durumdur. Din ile fıtratın, başka bir ifadeyle din ile yaratılıştan gelen özelliklerin birbiriyle tam bir mutabakat sağlamasından kaynaklanan kolaylığın terk edilmesi, insan hayatında ciddi sıkıntılara yol açacaktır. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerîm'de *"Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez."*[26] denilmektedir.

Fıtrattan kaynaklanan itidalli olma hâli müminin hayatında her aşamada kendini hissettirmektedir. *"De ki: Ey kitap ehli! Hakk'ın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış ve birçoklarını da saptırmış, dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın."*[27] âyetinde, hakkın dışına çıkarak dinde aşırı gitmenin arzu ve keyfe göre hareket etmekle bir tutulması manidardır. İbn Abbâs'ın anlattığı bir olay bu konuda Efendimizin (sav) derin hassasiyetinin izlerini taşımaktadır: "Allah Resûlü, hac ibadetini yaparken bineğinin üzerinde bana *'Benim için taş topla.'* dedi. Ben de taşları topladım. Taşlar sapan taşı büyüklüğündeydi, onları Efendimizin (sav) eline koyduğumda elindekilerden birini göstererek *'İşte bunun gibi olanları topla, dinde aşırılıktan sakının. Çünkü sizden öncekileri dinde aşırılığa gitmeleri helâk etti.'* buyurdu."[28] Bazen dinin tanıdığı ruhsatları terk etmek dahi dinde aşırılığın bir göstergesi olabilir. Nitekim Enes b. Mâlik, bir Şam yolculuğu esnasında cemaatle iki rekât kıldıkları ikindi namazlarının üstüne ikişer rekât daha ilâve eden birilerini gördüğünde çok öfkelenmiştir. Onların, Allah'ın yolculuk için vermiş olduğu ruhsatı göz ardı edip sünneti terk ettiklerini söyleyerek Resûlullah'a nispet ettiği şu hadisi hatırlatmıştır: *"Dinde aşırıya giden bazı insanlar vardır ki, onlar okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar."*[29] Burada dinden çıkmanın "inkâra saplanmak veya küfre düşmek" değil, dinin belirlediği ölçüyü aşmak şeklinde anlaşılması gerektiği unutulmamalıdır.

Dinde aşırılığa gitmek Allah'ın geniş kıldığı dini daraltmak gibi bir tutumu içinde saklamaktadır. Oysa Allah Resûlü, şöyle buyurmaktadır:

[24] EM287 Buhârî, *el-Edebü'l müfred*, 108; HM2107 İbn Hanbel, I, 236
[25] B39 Buhârî, Îmân, 29
[26] Bakara, 2/185.
[27] Mâide, 5/77.
[28] N3059 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 217
[29] HM12642 İbn Hanbel, III, 159.

"Şüphesiz Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Dikkat edin, Allah uyulması gereken sorumlulukları belirlemiş, kanunlarını bir bir ortaya koymuş, hadleri ve sınırları tayin etmiş, helâl ve haram olanları belirleyerek dini ortaya koymuştur. O, dini kolay, müsamahalı ve genişliklerle dolu bir din olarak vazederken, onu asla daraltmamıştır."[30]

Hz. Peygamber (sav) bir hadisinde dini zorlaştırmayı âdeta dinle rekabet etmeye kalkışmak olarak ifade ederken, dinî yaşantıda esas almamız gereken ölçüyü de belirlemiştir. Merhamet Elçisi (sav) bir hadisinde bu hususu şöyle dillendirmiştir: *"Din kolaylıktır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, dosdoğru yolu tutun ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin. Sabah, akşam ve gecenin bir kısmında (dinç olduğunuz vakitlerden) yararlanın (ki taat ve ibadetinize devam edin)."*[31] Efendimizin bu uyarısına rağmen tarih içerisinde zaman zaman insan eliyle dinî hayatın zor yaşanır hâle getirildiği zamanlar olmuştur. Aslında dinin, zorlaştırılmaya müsait bir yapıya sahip olduğu da unutulmamalıdır. Enes b. Mâlik'e atfedilen bir rivayet, Allah Resûlü'nün, *"Bu din güçlüdür, onda rıfk ve yumuşaklıkla ilerleyin."* şeklindeki[32] sözü, dinî yaşantılarını kolaylaştırma üzerine bina etmeleri yönünde Müslümanlara bir uyarı niteliğindedir. Dolayısıyla dinin kendisi kolay olmasına rağmen onu zorlaştırmak mümkündür. "Dine rıfk ile yaklaşmak", insanın tüm ilişkilerini Allah'ın rızasına uygun, dengeli bir yapıya kavuşturması, her davranışında tedrîcîliği esas alan bir ölçüye ve itidale sahip olmasıdır.

Özü itibariyle "hanîf" ve "kolay" olan İslâm dini sadece soyut itikad esaslarına, teorik kabuller manzumesine indirgenebilecek bir din değildir. "Cibrîl hadisi" olarak bilinen rivayette "iman", "İslâm" ve "ihsan"ın ne olduğunu öğreten vahiy meleği için Allah Resûlü, *"Cibrîl size dininizi öğretti."*[33] demiştir. Hadiste geçen "iman"ın dinin inanç boyutunu, "İslâm"ın, ibadet ve muâmelât, "ihsan"ın ise ahlâk boyutunu ifade ettiği söylenebilir. Bu, İslâm dininin sadece vicdanlara gizlenen bir duygudan ibaret olmadığını gösterir. Dinin davranışsal boyutları da vardır ve insanlardan talepleri dünyaya yöneliktir. İnsanlar bu taleplerle ilgili ortaya koyduklarının karşılığını âhirette göreceklerdir. Dolayısıyla din, dünyada gerçekleştirilmesi talep edilen ilâhî istekler manzumesidir. Bu itibarla İslâm'ın ayrılmaz bir parçası da ibadet alanıdır. Hz. Peygamber'in, *"Namaz dinin direğidir."*[34] demesi boşuna değildir. Yine Efendimizin (sav) *"ibadetin özü"* olarak ifade ettiği dua da[35] namaz gibi hayatımızı anlamlandıran, bizi yalnızlık ve terk

[30] MK11532 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 170
[31] B39 Buhârî, İmân, 29.
[32] HM13083 İbn Hanbel, III, 199.
[33] B50 Buhârî, İmân, 37; M99 Müslim, İmân, 7
[34] BŞ2807 Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 3, 39
[35] T3371 Tirmizî, Deavât, 1

edilmişlik duygusundan çekip alan bir mânevî yönelimdir. Dua, Allah'ın yüceliğine sığınmak ve koruması altına girmektir. *"Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin?"*[36] hükmünce duaya talip müminler, hayatlarının her adımında Allah'a sığınır, güçlerini O'ndan alırlar. Bu sebeple Allah Resûlü, *"Dua, inanan insanın silahıdır. Dinin direği, göklerin ve yerin nurudur."*[37] buyurmuştur.

İslâm dini bir âhiret tasavvuru getirirken bunu bu dünya tasavvuruna bağlar ve bir varlık ve dünya görüşü vazeder. Onun muhatabı, akıl sahibi tüm insanlardır. İlâhî öğretiler manzumesi olan din, hayatla iç içedir. Muhataplarını özgür irade ve çabalarıyla, severek ve isteyerek güzel davranışlar sergilemeye sevk eder. Bu davranışlar kul ile Allah arasındaki irtibatın yanı sıra müminin Peygamber'e karşı tutumlarını ve insanların birbiriyle olan münasebetlerini de içerir. Bu davranışların ilâhî makamda hüsn-i kabul görmesi, ancak içten ve samimi duygularla sergilenmesiyle mümkündür. Hz. Peygamber'in (sav) dinin ahlâkî özüne kayıtsız kaldığı düşünülemez. Bu ahlâkî özü ifade eden hadislerden biri, bize Yemenli Temîm ed-Dârî tarafından aktarılmıştır.

Temîm, İslâm'dan evvel Hıristiyan bir din bilginiydi. Elbette o zamanlar, hicretin dokuzuncu senesinde uzun bir yolculuk yaparak Medine'ye gelip İslâm'la şerefleneceğinden[38] habersizdi. Sehmoğullarından biriyle çıkacakları bir yolculuğun ardından, Adî b. Bedda ile birlikte Mâide sûresindeki *"Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir..."*[39] âyetinin nüzûlüne sebep olacaklarını[40] da bilmiyordu. Mescid-i Nebevî'de ilk kandil yakan kişi[41] olmasına da çok vardı. Ve o, Peygamber Efendimizin, *"Gece ve gündüzün ulaştığı her yere bu tebliğ ulaşacak, o evler ister kerpiçten yapılsın isterse deve kılından..."*[42] müjdesini aktaracak olan kişinin kendisi olduğundan da habersizdi. Aradan yıllar geçmiş, İslâm nihayet Temîm'in memleketi olan Yemen illerindeki kimi kerpiçten, kimi kıldan yapılan evlere de ulaşmış ve Hz. Peygamber'in bu müjdesi tahakkuk etmişti.

Temîm, "medâru'l-İslâm" olarak adlandırılan yani İslâm dininin ayırıcı özelliklerini dile getiren dört hadisten birini bizlere nakletmiştir. Bu hadis, Buhârî'nin *Sahîh*'inde konu başlığı olarak yer alan, hemen hemen bütün muteber hadis kaynaklarında bulunan ve *"Din(in özü) samimiyettir (veya samimi olmaktır)."* şeklinde Türkçeye çevrilebilecek olan *"ed-Dînu en-nasîhatu"* hadisidir. Peygamber Efendimizin bu cümlesi, Temîm ed-Dârî'nin

[36] Furkân, 25/77.
[37] NM1812 Hâkim, *Müstedrek*, II, 692 (1/492); YM439 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 344.
[38] H11/367 İbn Hacer, *İsâbe*, I, 368.
[39] Mâide, 5/106.
[40] T3060 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5.
[41] İM760 İbn Mâce, Mesâcid, 9.
[42] HM17082 İbn Hanbel, IV, 104.

dışında Ebû Hüreyre,[43] İbn Abbâs[44] ve İbn Ömer[45] gibi başka sahâbîlerden de rivayet edilmiştir.

Bu hadis, İslâm'ın ayırıcı özelliklerini ifade eden *"Ameller niyetlere göredir."*[46] *"Kişinin mâlâyânî (anlamsız, gereksiz) şeyleri terk etmesi, güzel Müslüman olduğunu gösterir."*[47] *"Sizden biri, kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe mümin olamaz."*[48] şeklindeki diğer üç hadisle beraber İslâm dininin imana dayanan ahlâk özünü temsil etmektedir. Bu özün içinde samimi ve içten niyetle hayırların peşinde koşmak, lüzumsuz ve faydasız şeylere itibar etmeyerek insanların salâh ve felâhı için çalışmak ve Müslüman kardeşini karşılıksız sevmek vardır. Dinin talep ettiği ahlâkî tutum ve davranışların anlamlı olabilmesi o davranışların samimi biçimde yerine getirilmesiyle mümkündür.

Bilge sahâbî Temîm'in rivayetinde yer alan *"Din nasihattir."* ifadesine, Türkçemizde kelimenin yaşadığı anlam daralması nedeniyle pek çok kere, "Din vaaz ve öğütten ibarettir." anlamı verilmektedir. Hâlbuki "nasihat" kelimesi incelendiğinde onun, "bir şeyi veya kimseyi içten ve gönülden sevmek", "O'na ihlâs, sadakat ve samimiyetle bağlanmak", "arı, duru ve saf olmak" anlamlarına geldiği görülür. Buradaki saflık öyle saf ve duru olma hâlidir ki, kelimenin türediği köke doğru biraz gitmek, hadisin ifade ettiği duruluğu ve lezzeti insana güçlü bir hissiyatla tattırmaktadır. Arap dilbilimcisi el-Esmaî, "Arapçada saf bala 'nâsih' derler." derken[49] sanki samimiyetin bal kadar leziz olması gerektiğini anlatmak ister gibidir. Aynı şekilde içinde aldatma duygusu olmayan, kalbi halis kimselere nasûh denilmesi, Kur'an'ın, ihlâsla ve samimi olarak edilen tevbeleri "nasûh tevbesi" olarak anması[50] bu samimiyetin derecesini göstermektedir. Dördüncü hicrî asrın gözde hadisçisi Hattâbî'nin ifade ettiği gibi nasihat çok kapsamlı bir kelime olup Arap dilinde onu bir sözcükle izah etmek yeterli değildir.[51] Memlükler devri hadisçilerinden Buhârî şârihi Bedrüddin el-Aynî ise, kelimeye farklı bir kökten yaklaşır. Arapçada kişinin aldığı kumaş parçasını bedenine uygun bir elbiseye dönüştürmesi, "nasaha" fiiliyle ifade edilir ve dikiş iğnesine "minsah" denir. İğnenin elbiseyi onarması gibi, kişi de nasihatleriyle kardeşinin kendisine çeki düzen vermesini sağlar. Yine ona göre "nasûh" kelimesinin içten ve samimi şekilde edilen tevbelere sıfat olması, âdeta günahlarla örselenen din elbisesinin, tevbe ile yeniden tamir edilmesi sebebiyledir.[52]

Nasihat kelimesine ihlâs, samimiyet, içten ve gönülden bağlanmak anlamı verildiği takdirde, zıt anlamı; aldatmak, kandırmak ve ikiyüz-

[43] N4204 Nesâî, Bîat, 31.
[44] HM3281 İbn Hanbel, I, 351.
[45] DM2782 Dârimî, Rikâk 41.
[46] B1 Buhârî, Bedü'l-vahy,
[47] MU1638 *Muvatta'*, Hüsn Hulk, 1.
[48] HM13178 İbn Hanbel, I 206.
[49] KC7/234 Kurtubî, *Tefsîr* VII, 234; LA49/4438 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IL, 4438.
[50] Tahrîm, 66/8.
[51] GH2/228 Hattâbî, *Garîl hadîs*, II, 228.
[52] AU1/498 Aynî, *Umdetü'l kârî*, I, 498.

lü davranmak (gıllü gıyş ve nifak) olur. Nitekim Ma'kıl b. Yesâr'ın, *"Allah herhangi bir kulunu bir topluma idareci yapar da o idareci halkını samimi bir şekilde kucaklamazsa (felem yuhithâ bi-nasîhatin), cennetin kokusunu bile alamayacaktır."*[53] şeklinde naklettiği hadiste "nasihat" kelimesi samimiyet anlamında kullanılmış, aynı hadisin *Sahîh-i Müslim*'de yer alan tarikinde, *"Allah bir kulunu bir toplumun başına getirir de o da halkını aldatarak ölürse, Allah cenneti ona haram kılar."*[54] buyrularak nasihat kelimesinin zıt anlamının "aldatmak" olduğu ifade edilmiştir. Mevlânâ da bir şiirinde "Goft eddinu nasiha an Resûl –An nasihat der lugat zıdd-ı gulûl" (Dedi Peygamber, "Din nasihattir."– Nasihat, lügatte hıyanetin zıddıdır)[55] diyerek samimiyet ve gönülden bağlılık demek olan nasihatin, aldatmanın zıddı olduğunu ifade etmiştir.

Allah Resûlü *"Din samimiyettir."* dediğinde sahâbe-i kirâmın "Kimin için/kime karşı?" diye sorması, bu açıklamalardan sonra daha iyi anlaşılmaktadır. Allah Resûlü cevaben en başta bu samimiyetin Allah'a karşı olması gerektiğini belirtmiş, sonra sırasıyla Kitabı'na, Resûlü'ne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara karşı olması gerektiğini söylemiştir.[56] Bazı hadis yorumcuları "Allah için olan samimiyeti, Allah'ın birliğine olan derin bir inançla ve halis bir niyetle Allah'a kulluk etmek," diye açıklarken, Kitabı için samimiyeti "Onu tasdik ederek, onda emredilenleri lâyıkıyla yapmaya çalışmak ve yasaklanan hususlardan da kaçınmak." şeklinde değerlendirmişlerdir. Allah Resûlü'ne karşı samimi olmak ise "Onun peygamberliğini kabul ederek emrine râm olmak, yasakladığı şeylerden uzaklaşmak." olarak yorumlanmıştır. Müslümanların idarecilerine gösterilmesi gerektiği söylenen samimiyet, "Hakk'ın rızasına uygun tüm işlerde onlara karşı saygılı ve itaatkâr olmak" diye açıklanmıştır. Bütün Müslümanlara karşı samimi olmak ise, "Maslahat ve faydalarına olan hususlarda müminlerin rüşt ve kemal ile birbirlerine önayak olmaları." şeklinde yorumlanmıştır.[57] Dolayısıyla hadis-i şerifteki nasihat, bütün hayırlı davranışları kuşatmaktadır. *Tecrîd-i Sarîh* isimli hadis kitabının çeviri ve şerhini yapan Cumhuriyet devri din âlimlerimizden Kâmil Miras, bu konuda şunları söylemektedir: "Lugaten nasihat, gönülden gıll ü gıyş çıkararak nasihat edilen kimsenin hayr ü saadetini samimiyetle arzu ve temenni etmektir. Bu mânâ kavlen nasihattır ki, örfümüzde bu suretle musta'meldir. Şeriat örfünde nasihat ise, yalnız kavlen bir hayırhâhlık değildir. Temîm-i Dârî'nin rivayet kerdesi olan 'Dinin kemâli hâssaten nasi-

[53] B7150 Buhârî, Ahkâm, 8.
[54] M363 Müslim, İmân, 227
[55] Mevlânâ, *Mesnevi*, (Terc Veled İzbudak), III, 322, beyit no: 3943.
[56] M196 Müslim, İmân, 95; D4944 Ebû Dâvûd, Edeb, 59.
[57] TA6/44 Mübârekpûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, VI, 44-45.

hattır.' hadisindeki nasihat ef'âl-i hayriyyeye de şamildir. Her hayır söz ve her hayır iş nasihattir."[58]

Din, bir yönüyle ibadet, bir yönüyle ahlâk, bir yönüyle de toplumsal hayatın maddî ve mânevî tüm cephelerini hedef alan insanî değerler manzumesidir. Dolayısıyla din, hayatın bireysel ve sosyal bütün yönlerini içine almaktadır. Buradaki ince nokta dinin nihaî hedefinin, insana her türlü tutum ve davranışta Allah'ın rızasını kazandırmayı hedeflediğidir. Enfâl sûresinde gerçek müminlerin vasıfları zikredilirken ideal olan inanç, duygu, düşünce ve eylem olarak bir bütün hâlinde şu şekilde ele alınmaktadır: *"Müminler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler. Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçekten müminlerdir. Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır."*[59]

Dinin yapılmasını istediği pek çok husus ya doğrudan kişinin ahlâklı bir birey hâline gelmesini sağlamakta ya da sonuçları bakımından ahlâkî davranış boyutuna hizmet etmektedir. Bu bakımdan İslâm dininin kendine has bir ahlâk görüşü ve sistemi olmadığını ileri sürmek mümkün değildir. *"Tutumlu davranmak yaşamın, güzel ahlâk da dinin yarısıdır."*[60] hadisinde görüldüğü gibi, doğal bir biçimde Allah Resûlü, iman ve ameli birbirinden ayırmadığı gibi, iman ve ahlâkı da birbiriyle iç içe görmüştür. Hatta bazı rivayetlerde ahlâk *"dinin kabı"* olarak tanımlanmıştır.[61]

Allah Resûlü, pek çok sözünde dini, doğrudan "ahlâk" olarak tanımlamaktadır. Hadislerde güzel ahlâk kavramının, doğrudan din veya iman ile ilişkilendirilmesinin sebebi, dinin insan ilişkilerini tanzim eden kurallar, erdemler ve faziletler boyutuna da sahip olmasıdır. Nitekim Allah Resûlü, kendisine yöneltilen "İmanın hangisi daha faziletlidir?" sorusuna *"Güzel ahlâk."* cevabını vermiştir.[62] Hatta bazı hadislerde İslâm ahlâkının yüksek umdeleri *"dinin kendisi"* ya da *"dinin yarısı"* olarak tavsif edilmiş, ahde vefa,[63] temizlik[64] ve cömertlik[65] gibi ahlâkî erdemler doğrudan din ile tarif edilmiştir. Yine bir hadisinde Hz. Peygamber'in (sav) *"Her dinin bir ahlâkı (karakteri, özü) vardır. İslâm'ın ahlâkı da hayâdır."*[66] dediği nakledilmektedir.

Öte yandan *"Kişi evlendiğinde dinin yarısını tamamlamış olur, öbür yarısında da takva (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) sahibi olsun."*[67] hadisinde de belirtildiği gibi takva, *"dinin yarısı"* olarak takdim edilmiştir. İnsanı yan-

[58] Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, VI, 474.
[59] Enfâl, 8/2-4
[60] CE3/560 Süyûtî, *Cemu'l-cevâmi'*, III, 560; KU5433 Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, III, 49.
[61] KU5137 Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, III, 3
[62] HM19655 İbn Hanbel, IV, 386.
[63] KU5503 Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, III, 62.
[64] SI12/294 İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 294
[65] MK15492 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 18, 159.
[66] İM4181 İbn Mâce, Zühd, 17
[67] KU44403 Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, XVI, 271, BŞ5486 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IV, 382

lışa sürükleyebilecek, Allah'ı anmaktan ve hayırdan alıkoyacak faydasız (*mâlâyânî*) işleri ve kendisinde ufak da olsa şüphe bulunan şeyleri terk etme hâli olan verâ ise, *"dinin başı"*[68] olarak ifade edilmiştir. Bir rivayette de kadim bir hastalık olarak ifade edilen kin ve hasedin, dinin kökünü kazıyan ahlâkî zaaflar olduğu belirtilmektedir.[69]

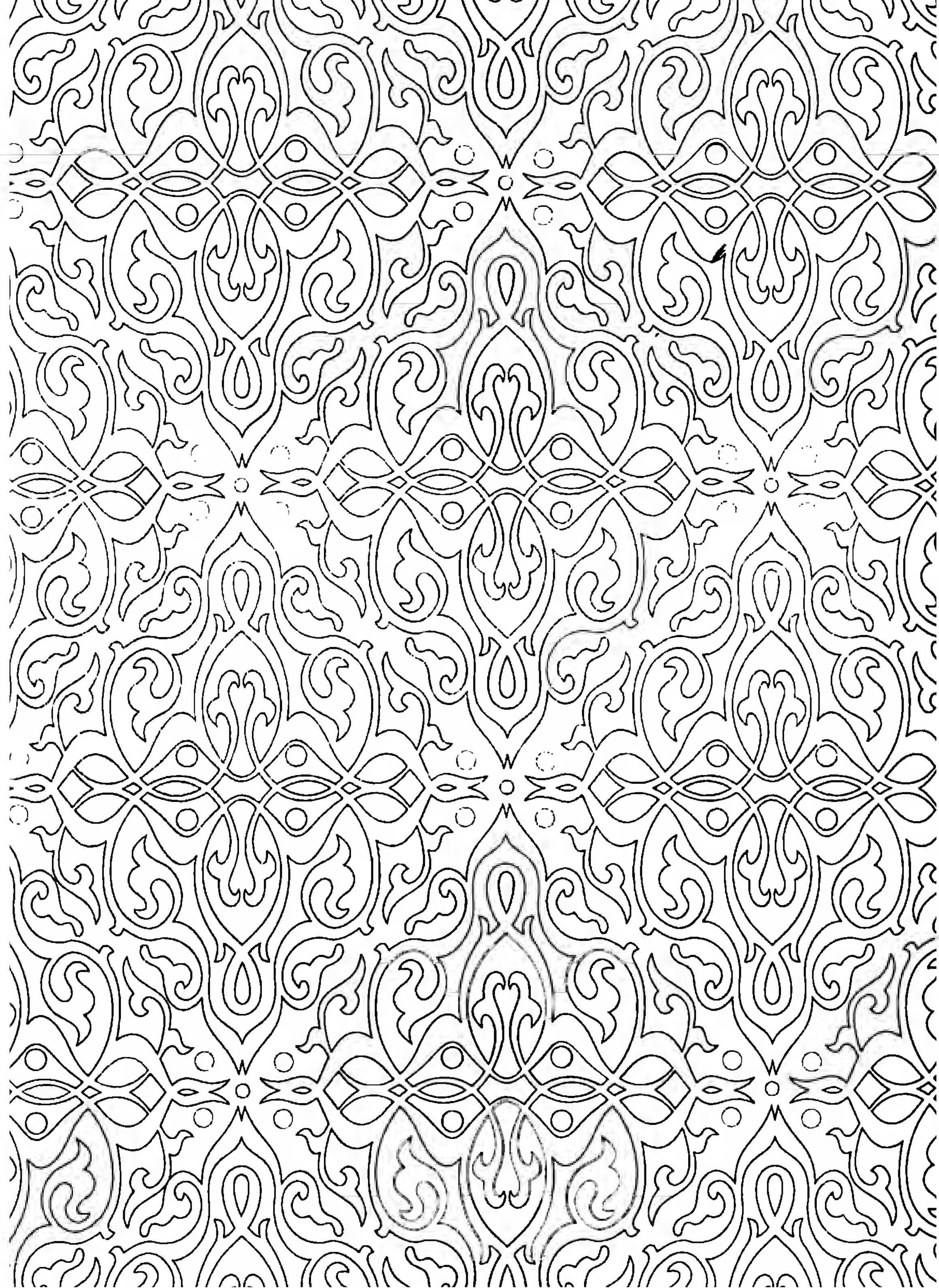
Özünde tevhid, kolaylık ve samimiyet olan İslâm dini, Allah'a içten bağlılık ve hoşgörü ufkuyla insanoğluna kolaylıklar bahşederken, derin bir anlayış ve kavrayışı esas alan ilim çağrısı, hayâ, takva, verâ gibi erdemlerle yoğrulmuş ahlâk tasavvuru ve insanın olgunlaşmasını ve yücelmesini hedefleyen ibadetler manzumesiyle insanlığı her zaman vahyin aydınlığına davet etmekte ve böylece insanlığı kurtuluşa çağırmaktadır. Bu ıslah edici, güzelleştirici doğasına karşın din, özellikle İslâm, çağımızda olumsuz birtakım çağrışımlarla anılmaktadır. Özellikle medya aracılığıyla dinin yanlış veya eksik tanıtılması, din konusundaki yanlış algılamaları artırmaktadır.

Dini, düşünce biçimleri, yaşam tarzları ve maddî menfaatleriyle bağdaştırmayan kimi çevreler, geçmişte olduğu gibi bugün de dinin dayandığı metafizik değerlere sırt çevirmekte, zaman zaman alay, aşağılama yahut inkâr etme yoluyla onu mahkûm etmeye çalışmaktadırlar. Tarihte yaşanmış birtakım tatsız tecrübeleri veya dinin dar görüşlü kimi taraftarlarını öne sürerek dini ve dine dair mefhumları şiddetle, vahşetle ve geri kalmışlıkla yan yana zikreden işbu maddeci yaklaşım, dine uzak olmakla çağdaş ve uygar olma arasında bir paralellik görmektedir. Oysa bu düşüncenin insanlığa bir yarar getirmediği gibi, toplumları birçok problemle karşı karşıya bıraktığı, ahlâkî çöküntünün eşiğine gelmiş insana mânevî açmazdan başka bir şey sunamadığı ortadadır. Mânevî açmazdan kurtulmak isteyen insanın sığınacağı yegâne barınak, insanın temiz fıtratını temsil eden, dinin müşfik özüdür. Bunu anlamak istemeyip dine karşı olumsuz tavır takınanlar geçmişte olduğu gibi bugün de vardır, yarın da olacaktır: *"Onlar, Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasalar da Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir."*[70] ve *"Bu din kendisine düşmanlık besleyenlere üstün olmaya devam edecektir. Dine karşı duranlar ve onu terk edenler ise ona zarar veremezler."*[71]

[68] MK10969 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 32.
[69] T2510 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 56.
[70] Tevbe, 9/32-33.
[71] HM21245 İbn Hanbel, V, 100

2. BÖLÜM

BİLGİ
İLİM İLİM BİLMEKTİR

عَنْ أَبِى الدَّرْدَاءِ قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ:

"نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثاً فَبَلَّغَهُ كَمَا سَمِعَهُ، فَرُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ..."

Ebu'd-Derdâ anlatıyor:
"Resûlullah (sav) bize bir konuşma yaptı ve şöyle buyurdu: *'Allah, bizden bir söz işitip, onu işittiği gibi (başkasına) ulaştıran kişinin yüzünü ak etsin. Kendisine (bilgi) ulaştırılan nice kimseler vardır ki onu işiten (ve kendisine aktaran) kimseden daha kavrayışlıdır...'"*

(DM236 Dârimî, Mukaddime, 24; T2657 Tirmizî, İlim, 7)

عَنْ قَيْسِ بْنِ كَثِيرٍ قَالَ: قَدِمَ رَجُلٌ مِنَ الْمَدِينَةِ عَلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ وَهُوَ بِدِمَشْقَ فَقَالَ: مَا أَقْدَمَكَ يَا أَخِي؟ فَقَالَ: حَدِيثٌ بَلَغَنِي أَنَّكَ تُحَدِّثُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ... قَالَ: فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَبْتَغِي فِيهِ عِلْمًا سَلَكَ اللَّهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ وَإِنَّ الْمَلاَئِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا رِضًا لِطَالِبِ الْعِلْمِ وَإِنَّ الْعَالِمَ لَيَسْتَغْفِرُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الأَرْضِ حَتَّى الْحِيتَانُ فِي الْمَاءِ وَفَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الأَنْبِيَاءِ إِنَّ الأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلاَ دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَّثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَ بِهِ فَقَدْ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ.

عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ مِنَ الْهُدَى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا، فَكَانَ مِنْهَا نَقِيَّةٌ قَبِلَتِ الْمَاءَ، فَأَنْبَتَتِ الْكَلَأَ وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ، وَكَانَتْ مِنْهَا أَجَادِبُ أَمْسَكَتِ الْمَاءَ، فَنَفَعَ اللَّهُ بِهَا النَّاسَ، فَشَرِبُوا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا، وَأَصَابَ مِنْهَا طَائِفَةً أُخْرَى، إِنَّمَا هِيَ قِيعَانٌ لاَ تُمْسِكُ مَاءً، وَلاَ تُنْبِتُ كَلَأً، فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فَقُهَ فِي دِينِ اللَّهِ وَنَفَعَهُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ، فَعَلِمَ وَعَلَّمَ، وَمَثَلُ مَنْ لَمْ يَرْفَعْ بِذَلِكَ رَأْسًا، وَلَمْ يَقْبَلْ هُدَى اللَّهِ الَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِذَا مَاتَ الإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلاَّ مِنْ ثَلاَثَةٍ: إِلاَّ مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ قَلْبٍ لاَ يَخْشَعُ وَمِنْ دُعَاءٍ لاَ يُسْمَعُ وَمِنْ نَفْسٍ لاَ تَشْبَعُ وَمِنْ عِلْمٍ لاَ يَنْفَعُ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَؤُلاَءِ الأَرْبَعِ."

Kays b. Kesîr anlatıyor: Medine'den bir adam Dımaşk'ta bulunan Ebu'd-Derdâ'nın yanına geldi. Ebu'd-Derdâ ona, "Kardeşim, seni buraya getiren nedir?" diye sordu. Adam, "Senin Resûlullah'tan (sav) naklettiğini öğrendiğim bir hadis." cevabını verdi... Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ dedi ki, "Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittim: *'Kim ilim için yola çıkarsa Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler, hoşnutluklarından dolayı ilim talebesine kanatlarını serer. Sudaki balıklara varıncaya kadar yer ve gök ehli âlim kişinin bağışlanması için Allah'a yakarır. Âlimin, âbide (ibadet edene) üstünlüğü, (parlaklık, görünürlük ve güzellik bakımından) ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Kuşkusuz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakmışlardır; onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa büyük bir pay almış olur.'*"

(T2682 Tirmizî, İlim, 19)

Ebû Musa (el-Eş'arî) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, (farklı yapılardaki) topraklara düşen bol yağmura benzer. Bunlardan bazıları temizdir, suyu alır, bol bitki ve ot yetiştirir. Bazıları kuraktır, suyu (yüzeyinde) tutar. Bu sudan insanlar yararlanır; hem kendileri içerler hem de (hayvanlarını) sularlar ve ziraat yaparlar. Diğer bir toprak çeşidi de vardır ki dümdüzdür. (Ona da yağmur düşer ama) o ne su tutar ne de bitki yetiştirir. Allah'ın dinini inceden inceye kavrayan, Allah'ın beni kendisiyle gönderdiğinden (hidayet ve ilimden) faydalanan, öğrenen ve öğreten kimse ile (bunları duyduğu vakit kibrinden) başını bile kaldırmayan ve kendisiyle gönderildiğim Allah'ın hidayetini kabul etmeyen kimsenin misali işte böyledir."*

(B79 Buhârî, İlim, 20)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir: Sadaka-i câriye (faydası kesintisiz sürüp giden sadaka), kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlât."*

(M4223 Müslim, Vasiyyet, 14)

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle dua ederdi: *"Allah'ım! Huşû duymayan kalpten, kabul edilmeyen duadan, doymayan nefisten ve fayda vermeyen ilimden sana sığınırım. Bu dört şeyden sana sığınırım."*

(T3482 Tirmizî, Deavât, 68)

nlarca sahâbînin yerleşmesiyle birlikte Şam, erken dönemde İslâm'ın ilim merkezlerinden biri hâline gelmişti. Ashâbın Allah Resûlü'nden öğrendikleri bilgileri edinmeye hevesli ilim talipleri, uzak yakın demeden bu bölgeye yolculuk etmeye başlamıştı. Âdeta bir ilim seferberliği ilân edilmiş, ilim uğruna, sınırları hayli genişlemiş olan İslâm coğrafyasının doğusundan batısına seyahatler yapılmaya başlanmıştı.[1] Nice hadis âlimi yetiştirmiş, Şamlı büyük hadis hafızı Ebû Müshir,[2] Dımaşk'a yerleşen sahâbîler içinde Ebu'd-Derdâ'yı da saymıştı. Peygamberimizin *"ümmetimin hakîmi"* dediği, Hz. Ömer'in de, halifeliği döneminde Dımaşk'a kadı olarak görevlendirdiği bilge sahâbî Ebu'd-Derdâ, Dımaşk'ta yaşamış ve orada vefat etmişti.[3]

Tâbiînden Kays b. Kesîr'in anlattığına göre, bir adam Medine'den yola çıkarak Dımaşk'a Ebu'd-Derdâ'yı görmeye gelir. Ebu'd-Derdâ, "Kardeşim, seni buraya getiren nedir?" diye sorar. Adam, "Senin Resûlullah'tan (sav) naklettiğini öğrendiğim bir hadis." diye cevap verir. Ebu'd-Derdâ, "Sahi başka bir ihtiyaç için gelmedin mi?" der. Adam, "Hayır" der. Ebu'd-Derdâ, "Ticaret için de mi gelmedin?" deyince adam, "Hayır, sadece o hadisi senden öğrenmek için geldim." der. Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ, "Evet" der, "Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim: *"Kim ilim için yola çıkarsa Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler, hoşnutluklarından dolayı ilim talebesine kanatlarını serer. Sudaki balıklara varıncaya kadar yer ve gök ehli âlim kişinin bağışlanması için Allah'a yakarır. Âlimin, âbide (ibadet edene) üstünlüğü, (parlaklık, görünürlük ve güzellik bakımından) ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Kuşkusuz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakmışlardır; onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa büyük bir pay almış olur."*[4]

İnsan için uğrunda yorulmaya, sıkıntı çekmeye değer en hayırlı gaye, bilgidir. Bilgi yoluna adanmak, bilgi uğrunda ortaya konulan iradî bir tavra işaret etmekte olup, gönüllü girilen bu yolda, gerekirse pek çok dünyevî zevk ve menfaatten mahrum kalmayı, çile ve zorluklara göğüs germeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda, sadece dinî bilgiye ulaştıran de-

[1] CU1/40 İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, I, 40
[2] ZK3082 Zehebî, *Kâşif*, I, 611.
[3] IB5798 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 798.
[4] T2682 Tirmizî, İlim, 19

ğil, insanlığa faydalı olan her türlü bilgi ve yönteme götüren yol kıymetlidir. Esasen insan bilmekle yücelir. Yaratıldığında Hz. Âdem'e meleklerin secdesi, onun bilgisinden dolayı olduğu gibi, dünyada da meleklerin insana tazim ve saygısı aynı sebepten ötürü devam etmektedir. "İlim" sıfatının tecellisi ile ortaya çıkan varlıklar bilgiye, bilene karşı şükran duyguları beslerler. Bilme niteliği insanla var olduğu için, bütün varlıklar, ona olan şükran duygularını onun bağışlanması için dua ederek dışa vururlar. Âlim bilgisi ile çevresini aydınlatır. Âbid de ibadetiyle ışık verir. Ancak âlimin âbide üstünlüğü, aydınlatma bakımından ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Zira bilginin, bireyin sınırlarını aşan ve etrafını aydınlatan bir ışığı vardır.

Melekler, kötülüğe karşı çıkma ve iyiliği egemen kılma mücadelesi olan Bedir Savaşı'nda inananlara destek oldukları gibi,[5] ilme talip olana, kendisini bilgi arayışına adayana da yardım eder ve kanat gererler. Zira bilgi peşinde koşmak da Allah yolunda bir mücadeledir. Allah Resûlü *"İlim için yola koyulan kimse, dönünceye kadar Allah yolundadır."*[6] sözüyle buna işaret etmiştir. İlim, Allah yoluna çağıran, fertlerin iç dünyasını ve toplumu kötülüklerden arındıran, fıtrata uygun olanı salık veren peygamberlerin mirasıdır. Bilgi onlardan tevarüs edilen bir zenginliktir. Peygamberlerin mirasına talip olanlar, onların yakınları gibidir. Çünkü miras yakınlara bırakılır.[7] Bu durum aynı zamanda bilginin aktarılabilir olduğuna bir işarettir. İnsanı doyuracak, kandıracak ve mutlu edecek yegâne vasıta bilgidir. Peygamberimizin bu sözü, insanın bilgi sahibi olmasının hem kendisi hem de diğer bütün varlıklar için ne kadar kıymetli olduğunu vurgulamaktadır.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve sorumlu kılan yönü, bilme yetisidir. İnsanın fıtratında var olan bilme ve bilgi üretme kabiliyeti ile diğer varlıklara karşı elde ettiği üstünlüğünden Kur'an'da şu şekilde bahsedilir: *"Ve (Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti, sonra eşyayı meleklere gösterdi. 'Eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerini bana söyleyin.' dedi. Cevap verdiler: 'Sen bütün eksikliklerden uzaksın, öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin.'"*[8] Bu âyetler insanın 'bilen varlık' oluşunu vurgulamasının yanı sıra, onun sahip olduğu bilginin kaynağına da işaret etmektedir. Bilginin kaynağı, insana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten,[9] her şeyi bilen Allah'tır. İnsan ancak Allah'ın dilemesi sonucu derin anlayış ve bilgiye ulaşabilir. İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah*

[5] Âl-i İmrân, 3/124.
[6] T2647 Tirmizî, İlim, 2.
[7] FK2/118 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 118-119.
[8] Bakara, 2/31-32
[9] Alak, 96/4-5.

her kimin iyiliğini dilerse, dinin inceliklerini anlama konusunda ona kabiliyet verir."[10] Bundan dolayıdır ki, Kur'an'da ilim, doğrudan insana nispet edilmemiş, "*kendilerine ilim verilenler*"[11] şeklinde ya da Hz. Yusuf,[12] Hz. Lût,[13] Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman[14] ile ilgili olarak kullanıldığı gibi "*ilim ve hikmet verdik.*" şeklinde Allah'a izafe edilmiştir.

Kur'an da kendisinden "ilim" olarak bahsetmektedir.[15] Bununla birlikte vahiy şeklindeki bilgi, insanın bilme ve üretme kabiliyetini geliştiren, onu açığa çıkaran, insanı düşünmeye, bilmeye, kavramaya teşvik eden, en doğruya yönlendiren ilke ve hükümleri içermektedir. Allah insanı bilgi varlığı olarak yaratmış, bilgi elde edebilmesi için de maddî ve mânevî unsurlarla donatmıştır. Beş duyu ve akıl, insana bahşedilmiştir. Kur'an'da hakiki bilgiye ulaşmada aklın kullanılmasının önemine sıkça işaret edildiği görülmektedir: "*Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir (ağıdır). Keşke bilselerdi! Şüphesiz Allah, onların, kendini bırakıp da başka ne tür şeylere taptıklarını biliyor. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak âlimler düşünüp anlarlar.*"[16] âyeti bunun güzel bir örneğidir. Akıl tek başına bir bilgi kaynağı olmasa da bilgiye ulaştıran bir güç ve kabiliyettir.

Aklın yanı sıra insana verilen duyular da onun bilme yetisini oluşturan özelliklerdendir: "*Allah, sizi analarınızın karnından dünyaya getirdiğinde bilmeyen bir hâldeydiniz. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.*"[17] âyeti insanın, bilmediklerini kendisine bahşedilen bu duyular sayesinde öğrenebileceğine işaret etmektedir. "*Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.*"[18] âyeti de bir yandan duyuların bilgiye ulaştıran vasıtalar olduğunu, diğer yandan da akıl ve duyuların bilgiyi elde etmede, hakikati idrak etmede sınırlı bir güce sahip olduğunu bildirmektedir. Bu bakımdan insan her zaman ilâhî kaynaklı bir bilgiye ve yol göstericiliğe muhtaçtır. İslâm kültüründe fıkıh, irfan ve hikmet, bilgi çerçevesini belirleyen temel kavramlardır. Fıkıh, bir çaba (ictihad) sonucunda ulaşılan derin kavrayış;[19] irfan, mânevî tecrübeyi işin içine katmak suretiyle bilgiye ulaşma melekesini ifade eden mânâları idrak etme; hikmet ise, dengeli olma, orta yol üzerinde bulunma, adalet niteliği taşıma anlamına gelir.[20]

İlim elde etmek, haddizatında sadece bir bilgi yüklenme gayreti değil, aynı zamanda imanla yakından ilişkili olarak, ruhen ve fikren ilerleme

[10] T2645 Tirmizî, İlim, 1.
[11] Kasas, 28/80.
[12] Yûsuf, 12/22.
[13] Enbiyâ, 21/74.
[14] Enbiyâ, 21/79.
[15] Ra'd, 13/37.
[16] Ankebût, 29/41-43.
[17] Nahl, 16/78.
[18] İsrâ, 17/36.
[19] LA38/3450, İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXVIII, 3450.
[20] LA 11/953, İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 953.

çabasıdır. *"Allah'a karşı ancak, kulları içinden âlim olanlar huşû (derin saygı) duyarlar."*[21] âyeti, bilgi ile iman arasındaki bu ilişkiyi güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. *"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"*[22] âyeti de bilgi-iman birlikteliğinin bir başka ifadesidir. Âyetteki soru, Allah'ın verdiği nimete nankörlük eden, ona ortak koşan kişi ile gece vakitlerinde, secde hâlinde ve kıyamda, âhiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden kişinin mukayesesi yapılırken sorulmaktadır. Bilginin artmasına bağlı olarak Allah'a duyulan saygı ve sevginin de arttığının ifade edilmesi bilginin, kalbe, ruha ve davranışlara etkisine işaret etmektedir. *"...Öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz 'Kitap' sayesinde rabbânî olun."*[23] âyetiyle Müslümanlardan 'rabbânî' yani 'ilim ve hikmet sahipleri' olmaları istenmiştir.[24] Âyette özellikle "rabbânî" ifadesinin kullanılması, Müslümanların, davranışlarına etki eden bir bilgiyle Rabbin yolundan giden, O'na yönelen örnek kişiler olmaları gerektiği yönündeki bir vurgudur.[25] Rabbânî olmak, haddizatında ilim, basiret ve insanları yönetme kabiliyetine bir arada sahip olmak demektir.[26]

Allah Resûlü temsilî bir anlatımında, kalbini ve zihnini ilme ve fikre açan insanlarla, bu değerlere ilgisiz ve kapalı olanların farkını son derece etkileyici bir biçimde şöyle dile getirmektedir: *"Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, (farklı yapılardaki) topraklara düşen bol yağmura benzer. Bunlardan bazıları temizdir, suyu alır, bol bitki ve ot yetiştirir. Bazıları kuraktır, suyu (yüzeyinde) tutar. Bu sudan insanlar yararlanır; hem kendileri içerler hem de (hayvanlarını) sularlar ve ziraat yaparlar. Diğer bir toprak çeşidi de vardır ki dümdüzdür. (Ona da yağmur düşer ama) o ne su tutar ne de bitki yetiştirir. Allah'ın dinini inceden inceye kavrayan, Allah'ın beni kendisiyle gönderdiğinden (hidayet ve ilimden) faydalanan, öğrenen ve öğreten kimse ile (bunları duyduğu vakit kibrinden) başını bile kaldırmayan ve kendisiyle gönderildiğim Allah'ın hidayetini kabul etmeyen kimsenin misali işte böyledir."*[27] Kuşkusuz herkesin ilme iştiyakı aynı değildir. İlme susamış nice insanlar vardır ki, onlar ilmi alır, aynı zamanda işler ve başkalarının da istifadesine sunar. Kimileri de ilmi sadece kendi gelişimi için öğrenir ve onu içinde saklı tutar. Ve kimileri de vardır ki, ilme hiç ilgi duymaz, bilgiye olan ihtiyacını kavrayamaz.

Bilgiye ulaşmak, âlim olmak bir emek işidir. İlim tahsili uğruna bilinçli ve kararlı bir şekilde yola koyulan ve bu yolda sıkıntıları göze alan kimseye Allah, cennetin yolunu kolaylaştırdığı gibi, ilmin önündeki en-

21 Fâtır, 35/28
22 Zümer, 39/9
23 Âl-i İmrân, 3/79
24 203163 Buhârî, İlim, 10 –Bab Başlığı–
25 TCS75 Tefsîru Celâleyn, I, 75; KC4/119 Kurtubî, Tefsîr, IV, 119.
26 BL2/60 Begavî, Meâlimü't-tenzîl, II, 60
27 879 Buhârî, İlim, 20

gelleri de kaldırır. İlmin kaynağı olan Allah onu, kuşkusuz çalışana, talip olana bahşetmektedir. Sevgili Peygamberimiz *"İlim ancak öğrenmekle elde edilir."*[28] buyurmuş, İbn Abbâs da "Kişi âlim olarak doğmaz." diyerek bu gerçeği dile getirmiştir.[29] Kuşkusuz marifet iltifata tabidir. Bilgilenme, iki taraflı bir etkinliğin sonucudur. Bilgi verenin çabası kadar bilgiyi almak isteyenin de çabası gereklidir.

Son vahyin ilk hitabı *"Oku!"* emriyle başlamış[30] ve inananlar, kendileri,[31] yerin ve göğün yaratılışı, tabiat olayları[32] hakkında, kısacası varlığın her boyutu üzerinde düşünmeye davet edilmişlerdir.

Peygamberlerin mesajının özü bilgidir. Nübüvvet geleneğinin son temsilcisi olan Hz. Peygamber'in öğretisinin temelinde de 'bilgi' vardır. O, kendisinin bir muallim olarak gönderildiğini belirtmiştir.[33] Peygamberimiz *"Öğreten, öğrenen, dinleyen ya da ilmi seven/destekleyen ol, beşincisi olma, helâk olursun!"*[34] diyerek Müslümanlar için bilgiye dayalı bir hayat anlayışını salık vermiştir. Zira insan, bilgi merkezli bir etkinliğe ancak bu sayılanlardan birisi olmakla katılır. Onun varoluş mücadelesini sürdürmesi ancak bilgi ile mümkündür. Aksi takdirde insanı insan yapan bu temel değerden yoksun kalır ki, bu da onun helâki demektir. İşte bundan dolayıdır ki, Peygamberimiz *"Öğreten ve öğrenen, sevap konusunda eşittir."*[35] sözüyle, bilgi alışverişini insanlar arasındaki ilişkinin temeline koymuş ve bilmeyenleri öğrenmeye, bilenleri de öğretmeye teşvik etmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd'un rivayet ettiği şu hadisinde de Peygamberimiz, ilim öğrenme ve onu başkalarına öğretme işinin, kişiye nasıl üstünlük kazandırdığını vurgulamaktadır: *"Ancak iki kişiye gıpta edilir: Onlardan biri, Allah'ın kendisine mal verdiği ve Hak yolunda o malı harcamasına imkân tanınan kişi, diğeri de Allah'ın kendisine hikmet verdiği ve onunla hüküm veren ve onu başkalarına öğreten kişidir."*[36] Peygamber Efendimizin, *"Bir ilim öğreten kimseye, –onların sevabında bir eksilme olmaksızın– öğrettiği ilimle amel edenlerin kazandıkları sevap kadar sevap verilir."* buyurması da[37] bilgi sahibi olup onu aktarmanın kıymetini dile getirdiği gibi, bilginin davranışlara yansıması gerektiğine de işaret etmektedir.

Allah Resûlü bizzat kendisi ilim öğretme ve ilimle amel etme örnekliğini göstermiş, henüz Mekke'de iken birinci Akabe Biatı'nden sonra Medineli Müslümanların eğitimiyle ilgilenmiş ve Kur'an öğretmek üzere Mus'ab b. Umeyr'i[38] ve İbn Ümmü Mektûm'u Medine'ye muallim olarak göndermişti.[39]

[28] ME2663 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, III, 118; 203163 Buhârî, İlim, 10 –Bab başlığı–
[29] MŞ26114 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, V, 284.
[30] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[31] Zâriyât, 51/21.
[32] Bakara, 2/164.
[33] DM357 Dârimî, Mukaddime, 32.
[34] DM254 Dârimî, Mukaddime, 26.
[35] İM228 İbn Mâce, Sünnet, 17.
[36] B73 Buhârî, İlim, 15.
[37] İM240 İbn Mâce, Sünnet, 20.
[38] ST1/219 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 220
[39] B3925 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 46.

Resûl-i Ekrem Medine'ye gelip yerleştiğinde büyük çapta bir bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyeti başlattı. Her fırsatta çevresindekilere bilmediklerini öğretmeye özen gösterdi. Bunun yanı sıra bıktırıcı olmamak için muhatapları ile özel vaaz ve nasihat vakitleri de belirledi.[40] Bu uygulamadan yeterince faydalanamadıklarından şikâyetçi olan kadınların, Allah Resûlü'nden ricada bulunarak "Yâ Resûlallah, erkekler senin sözlerini rahatlıkla dinleyebiliyor, hâlbuki biz senden yeterince istifade edemiyoruz, bizim için ayrı bir gün tahsis etsen?" demeleri üzerine, Peygamber Efendimiz haftada bir günü de kadınların eğitimine ayırmıştı.[41]

Eğitim için her fırsatı değerlendiren Allah Resûlü'nün, savaş esirlerini bile bu yolda istihdam etmesi hayret vericiydi. Hicretin ikinci yılında meydana gelen Bedir gazvesinde Mekkeli müşriklerden yetmiş kişi esir alınmıştı. Esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmasına karar verildi. Ancak aralarında fidye ödeme imkânı olmayanlar vardı. Hz. Peygamber (sav) sonra şu karara vardı: Fidye ödeyemeyen bu esirlerin her biri, ensar çocuklarından on kişiye okuma yazma öğretmeleri karşılığında serbest kalacaktı. Çünkü Mekkeliler okuma yazma bilirlerdi, Medineliler ise bilmezlerdi.[42] Peygamber Efendimiz başka bir seferinde Medine'deki bu durumu düzeltmek için Abdullah b. Saîd b. el-Âs'ı da Medine'de okuma-yazma öğretmesi için görevlendirmişti.[43]

Allah Resûlü'nün zamanında Medine Mescidi, merkezî bir öneme sahipti. Mescit, ibadetlerin dışında, Müslümanların merak ettikleri soruları Hz. Peygamber'e sordukları, kendi aralarında bilgi alışverişinde bulundukları bir mekândı. Hatta hadis kitaplarına yansıyan kimi rivayetlerde, mescitte tamamen bu amaca dönük toplantılardan ve Peygamberimizin onları teşvikinden bahsedilir. Allah Resûlü, günün birinde, mescitte iki gruba rastlamış ve, "*İkisi de hayır üzeredir. Ama biri, diğerinden daha üstündür. Bir kısmı Allah'a dua ediyor ve ondan bir şey istiyorlar. Allah onlara ister verir, isterse vermez. Diğerleri ise, dini anlamaya ve ilim öğrenmeye çalışıyorlar ve bilmeyene öğretiyorlar. Bunlar daha üstündür.*" dedikten sonra, "*Şüphe yok ki, ben de sadece bir öğretici olarak gönderildim.*" diyerek ilim öğrenenlerin yanlarına oturmuştur.[44] Sonradan mescidin yanı başında sadece ilim talebeleri için Suffe denilen özel bir mekân ayrılmıştır. Okuma-yazma ve Kur'an öğretilen bu eğitim yuvasından yalnızca o dönemde değil, asırlar sonra bile ilim meclislerinde isimleri sıkça anılan İbn Mes'ûd, Ebû Hüreyre, Ebû Zer, Ammâr b. Yâsir, Bilâl b. Rebâh gibi pek çok âlim sahâbî yetişmiştir.[45]

40 B70 Buhârî, İlim, 12; M7129 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 83
41 B101 Buhârî, İlim, 35.
42 ST2/22 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 22.
43 İBS434 İbn Abdülber, İstîâb, s. 434
44 DM357 Dârimî, Mukaddime, 32
45 M4294 Hâkim, *Müstedrek*, V, 1614 (3/183).

Suffe, ilim öğrenmek için orada yatılı kalan sakinlerinin yanı sıra, dışarıdan gelen misafirlerin de ağırlandığı bir yerdi. Müslüman olmak için dışarıdan gelenler de belli bir müddet Medine'den ayrılmayıp Suffe'de kalarak Peygamberimizin terbiyesinden geçerlerdi. Sonrasında aldıkları bu bilgi ve görgüyü aktarmak üzere memleketlerine dönerlerdi. Hicretin dokuzuncu yılında Tebük Seferi'nden önce[46] Basra'da[47] bir grupla birlikte İslâm'a giren Mâlik b. Huveyris (ra), arkadaşları ile Medine'ye gelir. Sonrasını Mâlik'in kendi ağzından dinleyelim: "Biz, yaşları birbirine yakın gençler olarak Resûlullah'ın yanına gittik. Orada yirmi gün kaldık. Resûlullah (sav) merhametli ve yufka yürekli bir insandı. Ailelerimizi özlediğimizi fark edince, ailelerimiz konusunda bizimle sohbet etti, sorular sordu. Biz de kendisine anlattık. Bunun üzerine buyurdu ki: *"Haydi ailelerinizin yanına dönün, onların yanında kalın, (öğrendiklerinizi) onlara öğretin ve yapmaları gerekenleri söyleyin. Beni namaz kılarken nasıl gördüyseniz, siz de aynı şekilde kılın. Namaz vakti geldiğinde içinizden biri ezan okusun ve en büyüğünüz de size imam olsun!"*[48]

Allah Resûlü bilginin aktarılmasını, herkese ulaştırılmasını arzu ediyordu. *"Benden bir âyet bile olsa ulaştırınız."*[49] buyurarak genel anlamda Müslümanları bildiklerini öğretmeye, en azından aktarmaya teşvik etmişti. O böyle bir sorumluluğu üstlenen kişileri övmüş ve Zeyd b. Sâbit ve Enes b. Mâlik gibi birçok sahâbînin naklettiği hadislere göre, *"Allah onların yüzünü ak etsin."* diyerek onlar için dua etmiştir. Ebu'd-Derdâ Allah Resûlü'nden şu sözü işittiğini anlatmıştır: *"Allah, bizden bir söz işitip, onu işittiği gibi (başkasına) ulaştıran kişinin yüzünü ak etsin. Kendisine (bilgi) ulaştırılan nice kimseler vardır ki onu işiten (ve kendisine aktaran) kimseden daha kavrayışlıdır."*[50]

Diğer taraftan Peygamberimiz, sadaka mefhumuna getirdiği açılım ile, bilgi öğretmeyi de sadaka olarak isimlendirmiştir. O, *"Sadakanın en faziletlisi, Müslüman'ın bir bilgi öğrenmesi, sonra da o bilgiyi Müslüman kardeşine öğretmesidir."*[51] buyurarak, aynı zamanda bilginin paylaşılmasının Müslümanlar arasındaki sadakatin bir nişanesi olduğuna işaret etmiştir. Bilginin sonraki nesillere aktarılması da aynı sorumluluk içerisinde düşünülmelidir. Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsan ölünce üç şey dışında ameli kesilir: Sadaka-i câriye (faydası kesintisiz sürüp giden sadaka), kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlât."*[52]

[46] İF13/236 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 236.
[47] H15/719 İbn Hacer, *İsâbe*, V, 719.
[48] B631 Buhârî, Ezân, 18.
[49] B3461 Buhârî, Enbiyâ, 50.
[50] DM236 Dârimî Mukaddime, 24; T2657 Tirmizî, İlim, 7.
[51] İM243 İbn Mâce, Sünnet, 20.
[52] M4223 Müslim, Vasiyyet, 14

Müslümanlar Peygamberimizin bu tavsiyeleri doğrultusunda ve örnekliğinden ilham alarak erken dönemlerden itibaren bilgi üretimi ve aktarımı konusunda hassas davranmışlardır. Müslümanların kaleminden çıkan en eski eserlerde bile bilginin önemi, mahiyeti, ahlâk ve âdâbı, işlevselliği konularında bölümler oluşturulması, İslâm medeniyetinin bilgi temelinde inşa edildiğinin bir göstergesidir. Matematikten astronomiye, tıptan anatomiye, musikiden edebiyata kadar pek çeşitli alanları kuşatan geniş bir bilimsel sahada çalışmalar yapılmıştır. Bugün insanlığın hizmetinde olan bilimsel birikimin temelinde Müslüman ilim adamlarının emekleri olduğunu sıradan bir bilim tarihi kitabından bile tespit etmek mümkündür.

Hz. Peygamber, ilmin ortadan kalkmasını ve cehaletin yerleşmesini kıyamet alâmetleri arasında saymıştır.[53] Fert ve toplumlara nefes veren bilgi, varlık alanına âlimlerin eliyle çıkar. Yine onların gayretleriyle gelişir ve hayata etki eder. Âlimlerin yokluğunda elbette cahiller söz sahibi olur. Bu durum insanlar için gerçek bir tehlikedir. En çok hadis rivayet edenlerden biri olan, Kur'an'ı ve eski kitapları okuyabilen âlim sahâbî Abdullah b. Amr'ın[54] naklettiği bir hadis-i şerifte Peygamberimiz bu duruma şöyle dikkat çeker: *"Kuşkusuz Allah, ilmi kullarının arasından çekip almaz, bilakis âlimlerin vefatıyla onu alır ve sonunda hiç âlim bırakmaz. İnsanlar da cahil kimseleri önder edinirler. Bu cahillere birtakım sorular sorulur, onlar da bilgisizce fetva verirler. Böylelikle hem kendileri sapar, hem de insanları saptırırlar."*[55] "Âlimin ölümü, âlemin ölümüdür." sözü ne kadar da doğrudur! Zira âlim ölürse bilgi de kaybolur. Âlimin ölmesi sadece bilginin yok olması ya da bilgi aktarımının kesilmesi değil, topluma sunulan bir kişilik modelinin, şahsiyetli duruşun, dengenin, hilmin ve hikmetin kaybolmasıdır. Bu bakımdan burada kastedilen âlim, bir bilgin değil, aslında bir bilgedir. Âlimin ölümüyle yok olan bilgi de mâlûmat değil, nitelikli, derinlikli, tecrübe temelli, kalbe, zihne ve hayata etki etme gücüne sahip, yönlendirici bir bilgidir.

Bilgi bugün her zamankinden daha etkili bir güçtür. Gerek insan-toplum, gerekse insan-tabiat ilişkilerinde bilgi, içinde bulunduğumuz çağa adını verecek kadar etkin ve merkezî bir konuma sahiptir. Bu yönüyle bilgi insanın bir sınanma aracıdır aynı zamanda. İnsanları iyiye, doğruya ve güzele yönlendirme bilginin gücüyle mümkün olduğu gibi, insanları kötüye sevk etme ve onları sömürme de bilgi istismarıyla gerçekleşebilmektedir. Modern dönemde insanlar, zenginleşme ve tabiata hükmetme

53 B80 Buhârî, İlim, 21.
54 EU3/345, İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 346.
55 B100 Buhârî, İlim, 34.

noktasında bilginin gücünü keşfettiler. Ahlâkî kaygılardan sıyrılmış bir vaziyette, alabildiğine hırslı davranan bu çağın insanları, hayvanların, bitkilerin, eşyaların hatta bilginin, kısacası sahip olunan her şeyin kendilerine verilmiş bir emanet olduğunu unuttular. Bilginin teknolojiye dönüştürülmesi olumlu bir durum iken, menfaatleri uğruna ellerindeki teknolojik gücü sorumsuzca kullanarak, bindikleri dalı kestiler. Kısa vadede insanın hayatını kolaylaştırsa da, uzun vadede yaşam alanlarını kurutacak uygulamaları onayladılar. Kısacası insanlığın sadece ufak bir kesimini geçici de olsa faydalandırma uğruna, bilgiyi istismar ettiler.

Esasen bilgi bizâtihi hürmete lâyık ve kıymetlidir. Onu faydasız hâle getiren husus, kullanım yöntemleri ve gayeleridir. Bu gerçeği kavrayamayan kimseler, sadece akıl ve duyularla elde edilen hususlarla sınırladıkları bilgiyle varlığın hakikatini idrak ettiklerini ve ona hükmetme hakkına sahip olduklarını vehmettiler. Bilginin önemli bir güç ve sömürü aracı hâline gelmesi, onun daha fazla kıskanılması ve esirgenmesi şeklinde bir bencilliği de beraberinde getirdi. Bilgi neredeyse alınıp satılan ticarî bir meta hâline geldi. Oysa bilginin doğrudan menfaate dönüştürülmesi dinimizde hoş görülmemiştir. Nitekim Kur'an ve okuma-yazma öğrettiği bir kişiden hediye olarak bir yay alan Ubâde b. Sâmit, Peygamberimiz tarafından uyarılmıştır.[56] Peygamberimiz, bilginin herkesin hakkı olduğunu ve onu paylaşmanın zorunlu bir durum olduğunu her fırsatta vurgulamıştır. Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim, kendisine sorulan bir meseleyi yahut kendisinden istenilen bir bilgiyi bile bile gizler de cevabını vermezse, kıyamet günü ona ateşten bir gem vurulacaktır."*[57]

Değişen şartlar içerisinde kurumsal bir yapıya bürünen bilginin bir maliyetinin ve bedelinin olması tabiîdir. Ancak bilgiyi bir sömürü, baskı ve manipülasyon aracı olarak kullanmak, bilgi kirliliği oluşturarak doğru ve gerçek bilgiyi perdelemek ve bunun sonucunda da aslında ruhları ve zihinleri kirletmek asla tevessül edilmemesi gereken bir iştir. Müslüman'ın ahlâkî duyarlılığı kuşkusuz bilgi alanını da içine almaktadır. Bu bakımdan bilgi, temelde ferdin kendi iç dünyasının bir inşasıdır. Bilgi üzerinden kurduğu bütün ilişkilerin nihayetinde kişinin kalbini, ruhunu ve vicdanını ilgilendiren bir yönü vardır. Bilgi hem insanın hem de toplumun faydasına dönük bir vasıtadır. Nitekim Abdullah b. Amr, Resûlullah'ın (sav) şöyle dua ettiğini nakletmiştir: *"Allah'ım! Huşû duymayan kalpten, kabul edilmeyen*

[56] D3416 Ebû Dâvûd, Büyû (İcâre), 35
[57] D3658 Ebû Dâvûd, İlim, 9

duadan, doymayan nefisten ve fayda vermeyen ilimden sana sığınırım. Bu dört şeyden sana sığınırım."[58]

Kuşkusuz, kendini bilen, Rabbini de bilir. Yunus'un dediği gibi:

"İlim ilim bilmektir,
İlim kendin bilmektir.
Sen kendini bilmezsin,
Ya nice okumaktır?!"

[58] T3482 Tirmizî, Deavât, 68.

VAHİY
ALLAH'IN EZELÎ ve EBEDÎ SÖZÜ

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ أَبُو بَكْرٍ ﷺ بَعْدَ وَفَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لِعُمَرَ: انْطَلِقْ بِنَا إِلَى
أُمِّ أَيْمَنَ نَزُورُهَا كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَزُورُهَا. فَلَمَّا انْتَهَيْنَا إِلَيْهَا بَكَتْ فَقَالاَ
لَهَا: مَا يُبْكِيكِ؟ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِرَسُولِهِ ﷺ. فَقَالَتْ: مَا أَبْكِي أَنْ لاَ أَكُونَ
أَعْلَمُ أَنَّ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِرَسُولِهِ ﷺ وَلَكِنْ أَبْكِي أَنَّ الْوَحْيَ قَدِ انْقَطَعَ مِنَ
السَّمَاءِ. فَهَيَّجَتْهُمَا عَلَى الْبُكَاءِ فَجَعَلاَ يَبْكِيَانِ مَعَهَا.

Enes (b. Mâlik) anlatıyor: Resûlullah'ın (sav) vefatından sonra Hz. Ebû Bekir (ra), Hz. Ömer'e "Haydi, Allah Resûlü'nün ziyaret ettiği gibi biz de Ümmü Eymen'i ziyaret edelim." dedi. Yanına vardığımızda (Ümmü Eymen) ağlamaya başladı. "Niye ağlıyorsun? Allah katındakiler Resûlullah (sav) için daha hayırlıdır." dediler. "Ben Allah'ın katındakilerin Resûlü (sav) için daha hayırlı olduğunu bilmediğimden ağlamıyorum. Asıl gökten inen vahyin kesilmiş olmasına ağlıyorum." dedi. Ümmü Eymen (bu sözüyle) Hz. Ebû Bekir'i ve Hz. Ömer'i de duygulandırdı. Onlar da birlikte ağlamaya başladılar.

(M6318 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 103; İM1635 İbn Mâce, Cenâiz, 65)

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّهَا قَالَتْ: أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنَ الْوَحْيِ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لاَ يَرَى رُؤْيَا إِلاَّ جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ، ثُمَّ حُبِّبَ إِلَيْهِ الْخَلاَءُ، وَكَانَ يَخْلُو بِغَارِ حِرَاءٍ فَيَتَحَنَّثُ فِيهِ- وَهُوَ التَّعَبُّدُ -اللَّيَالِيَ ذَوَاتِ الْعَدَدِ قَبْلَ أَنْ يَنْزِعَ إِلَى أَهْلِهِ، وَيَتَزَوَّدُ لِذَلِكَ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى خَدِيجَةَ، فَيَتَزَوَّدُ لِمِثْلِهَا، حَتَّى جَاءَهُ الْحَقُّ وَهُوَ فِي غَارِ حِرَاءٍ، فَجَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ: اقْرَأْ. قَالَ: "مَا أَنَا بِقَارِئٍ" قَالَ: "فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدَ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ: اقْرَأْ. قُلْتُ: مَا أَنَا بِقَارِئٍ. فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدَ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ: اقْرَأْ. فَقُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِئٍ. فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّالِثَةَ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ: "اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ..."

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رضي الله عنها: أَنَّ الْحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ رضي الله عنه سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! كَيْفَ يَأْتِيكَ الْوَحْيُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "أَحْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلَ صَلْصَلَةِ الْجَرَسِ وَهُوَ أَشَدُّهُ عَلَيَّ فَيُفْصَمُ عَنِّي وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ، وَأَحْيَانًا يَتَمَثَّلُ لِيَ الْمَلَكُ رَجُلاً فَيُكَلِّمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَكْتُبُوا عَنِّي وَمَنْ كَتَبَ عَنِّي غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ..."

عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ مِنَ الْهُدَى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا، فَكَانَ مِنْهَا نَقِيَّةٌ قَبِلَتِ الْمَاءَ، فَأَنْبَتَتِ الْكَلأَ وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ، وَكَانَتْ مِنْهَا أَجَادِبُ أَمْسَكَتِ الْمَاءَ، فَنَفَعَ اللَّهُ بِهَا النَّاسَ، فَشَرِبُوا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا، وَأَصَابَ مِنْهَا طَائِفَةً أُخْرَى، إِنَّمَا هِيَ قِيعَانٌ لاَ تُمْسِكُ مَاءً، وَلاَ تُنْبِتُ كَلأً، فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فَقُهَ فِي دِينِ اللَّهِ وَنَفَعَهُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ، فَعَلِمَ وَعَلَّمَ، وَمَثَلُ مَنْ لَمْ يَرْفَعْ بِذَلِكَ رَأْسًا، وَلَمْ يَقْبَلْ هُدَى اللَّهِ الَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ."

Müminlerin annesi Hz. Âişe anlatıyor: "Allah Resûlü'nün (sav) ilk vahiy almaya başlaması uykuda doğru rüya (rüyâ-i sâdıka) görmekle olmuştur. Onun istisnasız bütün rüyaları gün gibi gerçek çıkardı. Sonra ona yalnızlık sevdirildi. Artık Hira dağındaki mağarada yalnızlığa çekilip, orada geceler boyu, ailesine dönmeden tek başına ibadet ediyordu. Bunun için yanında yiyecek de götürürdü. Sonra yine Hatice'nin yanına dönüp, bir o kadar zaman için tekrar yiyecek alırdı. Nihayet bir gün, Hira mağarasındayken ona hak (vahiy) geldi. Melek geldi ve 'Oku!' dedi. O, *'Ben okuma bilmem.'* dedi. (Allah Resûlü yaşadıklarını şöyle anlattı): *"Beni tutup gücüm tükeninceye kadar sıktı. Sonra bırakıp tekrar, 'Oku!' dedi. 'Ben okuma bilmem.' dedim. İkinci defa tutup gücüm tükeninceye kadar sıktı. Bırakıp tekrar, 'Oku!' dedi. 'Ben okuma bilmem.' diye cevap verdim. Üçüncü defa tutup gücüm tükeninceye kadar sıktı ve bırakıp şöyle söyledi: 'Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir alaktan (embriyodan) yarattı. Oku! Senin Rabbin en Kerîm olandır...'"*

(Alak 96/1-3; B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1)

Müminlerin annesi Hz. Âişe'den (ra) nakledildiğine göre, Hâris b. Hişâm (ra) Allah Resûlü'ne (sav) "Yâ Resûlallah, sana vahiy nasıl geliyor?" diye sordu. Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: *"Bazen zil/çan sesi gibi geliyor ki, bana en ağır geleni de budur. (Uğultu) kesildiğinde (vahyin bana) söylediklerini tam olarak kavramış ve ezberlemiş oluyorum. Bazen de melek bana insan şeklinde görünüyor, benimle konuşuyor ve ben de onun dediklerini kavramış ve ezberlemiş oluyorum."*

(B2 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1)

Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Benden (duyduğunuz her şeyi) yazmayın. Kim benden Kur'an dışında (duyduğu) bir şey yazmışsa, onu imha etsin..."*

(M7510 Müslim, Zühd, 72)

Ebû Musa (el-Eş'arî)'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, (farklı yapılardaki) topraklara düşen bol yağmura benzer. Bunlardan bazıları temizdir, suyu alır, bol bitki ve ot yetiştirir. Bazıları kuraktır, suyu (yüzeyinde) tutar. Bu sudan insanlar yararlanır; hem kendileri içerler hem de (hayvanlarını) sularlar ve ziraat yaparlar. Diğer bir toprak çeşidi de vardır ki dümdüzdür. (Ona da yağmur düşer ama) o ne su tutar ne de bitki yetiştirir. Allah'ın dinini inceden inceye kavrayan, Allah'ın beni kendisiyle gönderdiğinden (hidayet ve ilimden) faydalanan, öğrenen ve öğreten kimse ile (bunları duyduğu vakit kibrinden) başını bile kaldırmayan ve kendisiyle gönderildiğim Allah'ın hidayetini kabul etmeyen kimsenin misali işte böyledir."*

(B79 Buhârî, İlim, 20)

Ümmü Eymen, Allah Resûlü'nün *"Annemden sonraki annemdir."* diyerek taltif ettiği, Peygamberimize dadılık yapmış, onu elinde büyütmüş, ilk Müslümanlar arasına katılmış müstesna bir hanımefendiydi.[1] Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evlenmesinden sonra Ümmü Eymen onun yanından ayrılmış, bilâhare Ubeyd b. Zeyd ile hayatını birleştirmiş ve Eymen adında da bir çocuğu olmuştu. Ubeyd'in bir savaşta şehit olmasının ardından Zeyd b. Hârise ile evlenmiş ve bu evlilikten de Peygamberimizin torunlarından ayrı tutmadığı Üsâme doğmuştu. Peygamberimiz Ümmü Eymen'e olan hürmet ve vefasını vefat edinceye kadar devam ettirmiş, onu sık sık ziyaret etmiştir. Vefatından sonra da Peygamberimizin yakın dostları ona aynı şekilde ilgi ve saygıda kusur etmemişlerdir. Yine Allah Resûlü'nün hizmetinde bulunmuş, onun en yakınındakilerden biri olan Enes b. Mâlik'in (ra) anlattığına göre, Resûlullah'ın (sav) vefatından kısa bir süre sonra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'e "Haydi, Allah Resûlü'nün ziyaret ettiği gibi biz de Ümmü Eymen'i ziyaret edelim." demişti. Yanına vardıklarında Ümmü Eymen ağlamaya başladı. "Niye ağlıyorsun? Allah katındakiler Resûlullah (sav) için daha hayırlıdır." dediler. O, "Ben Allah'ın katındakilerin Resûlü (sav) için daha hayırlı olduğunu bilmediğimden ağlamıyorum. Asıl gökten inen vahyin kesilmiş olmasına ağlıyorum." dedi. Ümmü Eymen (bu sözüyle) Hz. Ebû Bekir'i ve Hz. Ömer'i de duygulandırmıştı. Onlar da birlikte ağlamaya başladılar.[2]

Allah Resûlü'nün yetişmesinde emeği olan, ona anne şefkati besleyen bir kadının, onun vefatı ile birlikte vahyin kesilmiş olmasına hayıflanması ve ağlaması, kuşkusuz büyük anlamlar içermektedir. Ümmü Eymen'in hayatında vahyin kesilmesiyle oluşan boşluk, Resûl-i Ekrem'in şahsının aralarından ayrılmasıyla oluşan boşluk kadar derin olmalıdır. İlhamın, rüyanın, kehanetin rağbet gördüğü bir toplumda, insanların bütün bunları bırakıp vahye yönelmeleri, Hz. Peygamber'in şahsı ile getirdiği vahyi ayrı değerlendirmeleri, kısacası vahye dair bir bilince sahip olmaları, Ümmü Eymen'in cümlelerinde dile getirilmiştir. Bu durum, vahyin tarihe

[1] HI8/169 İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 169-170.
[2] M6318 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 103; İM1635 İbn Mâce, Cenâiz, 65.

doğrudan müdahale etme ve onu olması gereken istikamete dönüştürme niteliğinden kaynaklanmaktadır.

Ümmü Eymen Hz. Peygamber'in aralarından ayrılışı ile birlikte vahyin ilânihaye kesilmiş olmasına üzülüyordu. Bunun sebebi, onun zihninde ve kalbinde vahyin, Peygamber'i aşan ve ondan bağımsızlaşan bir niteliğe sahip olmasıdır. Vahyin kesilmesi, bir anlamda hayata insanüstü ilâhî müdahalenin kesilmesi, çözümün durması, kesin ve doğru bilgi akışının kaybolması, ufkun daralması, Yüce Yaratıcı'nın artık bir fâni ile doğrudan konuşmaması demekti. İlk vahiyden sonra vahiy bir süre kesilmişti de Peygamberimiz ciddi bir mânevî sıkıntı yaşamış, ardından gelen ve onu ferahlatan âyetlerde şöyle buyrulmuştu: "*Kuşluk vaktine andolsun. Karanlığı çöktüğü vakit, geceye andolsun. Rabbin seni terk etmedi ve sana darılmadı.*"[3] Vahyin kesilmesiyle Rabbin insanı terk etmesi gibi bir his arasında kurulan bu ince ilişki, belki Ümmü Eymen'in üzüntüsünü de izah edebilir. Vahiy, insanın akıl ve duyularla elde ettiği bilgilerden farklı olarak, ona görünmeyenin de bilgisini veriyordu. Elle tutulan gözle görülen eşyaya ilişkin bilgi, kuşkusuz görünmeyeni düşleyen, eşyanın hakikatini arayan insanı tatmin etmiyordu. Ötelerin haberleriyle beslenmiş bir kalp, dar bir dünyaya sığmıyordu, daralıyordu.

Vahyin kesilmesi ile yaşanan bu derin sarsıntının daha büyüğü, aslında vahyin ilk gelişi ile de yaşanmıştı. Semavî haberlerin kesilmesi ile kendilerini biçare hisseden, câhiliye karanlığına gömülmüş insanlar, ilâhî bir kudret onları ansızın kalplerinden yakalayıp silkelediğinde de neye uğradıklarını şaşırmışlardı. Bu ilâhî müdahale, fertlerin iç dünyasını ve toplumsal hayatı köklü bir değişime davet ediyordu. Bu değişimin adresi Hira'ydı. Müminlerin annesi Hz. Âişe, Peygamber Efendimizin ilk vahiy tecrübesini şöyle anlatmaktadır: "Allah Resûlü'nün (sav) ilk vahiy almaya başlaması uykuda doğru rüya (rüyâ-i sâdıka) görmekle olmuştur. Onun istisnasız bütün rüyaları gün gibi gerçek çıkardı. Sonra ona yalnızlık sevdirildi. Artık Hira dağındaki mağarada yalnızlığa çekilip orada geceler boyu, ailesine dönmeden tek başına ibadet ediyordu. Bunun için yanında yiyecek de götürürdü. Sonra yine Hatice'nin yanına dönüp, bir o kadar zaman için tekrar yiyecek alırdı. Nihayet bir gün, Hira mağarasındayken ona hak (vahiy) geldi. Melek geldi ve 'Oku!' dedi. O, '*Ben okuma bilmem.*' dedi. (Allah Resûlü yaşadıklarını şöyle anlattı): "*Beni tutup gücüm tükeninceye kadar sıktı. Sonra bırakıp tekrar, 'Oku!' dedi. 'Ben okuma bilmem.' dedim.*

[3] Duhâ, 93/1-3.

İkinci defa tutup gücüm tükeninceye kadar sıktı. Bırakıp tekrar, 'Oku!' dedi. 'Ben okuma bilmem.' diye cevap verdim. Üçüncü defa tutup gücüm tükeninceye kadar sıktı ve bırakıp şöyle söyledi: 'Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir alaktan (embriyodan) yarattı. Oku! Senin Rabbin en Kerîm olandır.'"[4]

Bunun üzerine Resûlullah (kendisine vahyolunan) bu âyetlerle (korkudan) yüreği titreyerek döndü ve (hanımı) Hatice bnt. Huveylid'in yanına girerek *'Üzerimi örtünüz, üzerimi örtünüz!'* dedi. Onun üzerini örttüler. Nihayet korkusu geçti. Ondan sonra Resûlullah başından geçenleri Hatice'ye anlattı ve *'Kendimden endişe ettim.'* dedi. Hatice, 'Öyle deme; Allah'a yemin ederim ki, Allah hiçbir vakit seni utandırmaz. Çünkü sen akrabanla ilgilenirsin, işini görmekten âciz olanların yükünü yüklenirsin, yoksula kazanç kapısı sağlarsın, misafiri ağırlarsın, başa gelen her türlü musibette yardım edersin.' dedi. Sonra Hatice, Hz. Peygamber'i yanına alıp amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'e götürdü. Varaka, câhiliye döneminde Hıristiyan dinine girmiş bir kimseydi. İbrânîce yazı bilir ve İncil'den İbrânîce âyetler yazardı. Varaka ihtiyarlamıştı, gözleri hiç görmüyordu. Hatice Varaka'ya, 'Amcamın oğlu! Dinle bak, kardeşinin oğlu ne söylüyor?' dedi. Varaka, 'Ne gördün, kardeşimin oğlu (anlat).' dedi. Resûlullah gördüğü şeyi kendisine anlattı. Bunun üzerine Varaka şöyle dedi: 'Bu gördüğün, Allah'ın Musa'ya gönderdiği Nâmûs'tur (Cebrail'dir). Ah keşke genç olsaydım. Kavmin seni (şehirden) çıkaracakları zaman keşke hayatta olsam!' Bunun üzerine Allah Resûlü, *'Onlar çıkaracaklar mı beni?'* diye sordu. O da, 'Evet, senin getirdiğin gibi bir şey getirmiş olan herkes bu düşmanlığa uğramıştır.' dedi ve 'Eğer senin davet günlerine yetişirsem, sana elimden gelen yardımı yaparım.' diye ekledi. Çok geçmeden Varaka vefat etti; ve (bundan sonra) vahiy bir süre kesintiye uğradı."[5]

Peygamberimiz câhiliye toplumunun çürümüş düzeninde kaybolmaktan kaçıp kuytulara sığındığında, kuşkusuz kaçtığı dünyaya, kendisini yeniden inşa edecek bir bilgi ile döneceğini bilmiyordu. *"Oku!"* emrinin verileceğini, bütün sahte ve yanlış bilgilere meydan okuyacağını da... Melek onu sıkıp takatini kestiğinde, ilâhî kudretin büyüklüğünü hissetmişti. Meleğin *"Oku!"* emrine karşılık Peygamberimizin *"Okuma bilmem."* demesi de beşerî bilginin kesin, doğru ve sonsuz vahiy bilgisi karşısında ne kadar sınırlı ve ne kadar zannî olduğuna delâlet ediyor olmalıydı. Peygamberimiz vahyi ilk anda yadırgadı ve yaşadığı tecrübeden korktu. Çünkü vahyin, onun dışında gelişen ve onu da aşan bir mahiyeti vardı.

[4] Alak 96/1-3.
[5] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.

Kur'an Allah Teâlâ'nın sözüydü.[6] Onu (Kur'an'ı) şeytanlar indirmemişti.[7] O bir şairin ya da bir kâhinin sözü de değildi.[8] "*İnsanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.*"di.[9] Yüce Yaratıcı'nın gönderdiği âyetlerdeki sade ama etkileyici üslûp, hayatı bütün doğallığı ile yaşamaya ve düşünmeye meraklı Mekkelileri âdeta büyülüyordu. Fakat dönüp bizzat yaşadıkları bu etkiyi büyüyle, karışık rüyalarla, şiirle veya diğer bildikleriyle[10] izah etmeye kalktıklarında çıkış yolu bulamıyorlar ve Resûl-i Ekrem'den, önceki peygamberler gibi bir mucize göstermesini istiyorlardı. Oysa vahyin kendisi, Hz. Muhammed'e (sav) verilen ilâhî bir mucizeydi.[11] İlâhî kelâmı değiştirebilecek hiçbir güçten bahsedilemezdi.[12] Varaka'nın dinleyip test ettiği tam da buydu. O, şiirin, kehanetin ve rüyanın birer bilgi vasıtası olarak kullanıldığı kültürü gözlemleyen ve aynı zamanda önceki vahiylerden de haberdar olan bir kişi olarak, bunun Allah'tan gelen bir vahiy olduğuna ikna oluverdi. Varaka, vahyi getirenin Cebrail olduğunu fark etti. Gerçi melek/Cebrail vahyin tek vasıtası da değildi. "*Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O, yücedir, hikmet sahibidir.*"[13] âyeti Hz. Peygamber'e vahyin geliş biçimlerine işaret etmekteydi.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın meleklere,[14] yeryüzüne[15] ve gökyüzüne emir vermesi;[16] bal arısına,[17] Hz. Musa'nın annesine[18] ve Hz. İsa'nın havârilerine[19] ilham etmesi, Hz. Zekeriya'nın kavmine işarette bulunması,[20] şeytanların birbirlerine fısıldaması[21] ve insanlara kötülüğü telkin etmesi[22] de "vahyetmek" fiiliyle ifade edilmiştir. Ancak Peygamber'e vahyedilmesi bütün bunlardan farklı bir anlam, ağırlık ve biçime sahiptir.

Allah Resûlü'ne bazen uğultu şeklinde gelen vahiy, çoğu zaman Cebrail aracılığıyla getiriliyordu. Cebrail kimi zaman kendi suretinde,[23] kimi zaman sahâbeden Dıhye isimli bir zâtın şekline bürünerek,[24] kimi zaman da kimsenin tanımadığı bir insan görünümünde[25] vahiy getirmekteydi. Ne şekilde olursa olsun, kendisine vahiy geldiğinde Allah Resûlü farklı bir hâle bürünüyor, çevresindekiler onun bu hâlinden vahiy almakta olduğunu anlıyorlardı. Hz. Ömer, Resûlullah'a vahiy geleceği zaman arı uğultusu gibi bir ses duyulduğunu söylerken,[26] müminlerin annesi Hz. Âişe de, son derece soğuk günlerde bile vahiy geldiğinde Resûlullah'ın (sav) aşırı derecede terlediğini ifade ediyordu.[27] Nitekim Peygamberimiz bir gün minberin üzerine oturmuş çevresindeki Müslümanlarla sohbet ederken dünyaya

[6] Mü'min, 40/2; İnsân, 76/23.
[7] Şuarâ, 26/210.
[8] Hâkka, 69/41-42.
[9] İsrâ, 17/88.
[10] Enbiyâ, 21/5; Tûr, 52/29-34.
[11] M385 Müslim, İmân, 239.
[12] En'âm, 6/34, 115; Kehf, 18/27.
[13] Şûrâ, 42/51.
[14] Enfâl, 8/12.
[15] Zilzâl, 99/4-5.
[16] Fussilet, 41/12.
[17] Nahl, 16/68-69
[18] Kasas, 28/7.
[19] Mâide, 5/111.
[20] Meryem, 19/11.
[21] En'âm, 6/112.
[22] En'âm, 6/121.
[23] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M434 Müslim, İmân, 282.
[24] B3633 Buhârî, Menâkıb, 25.
[25] M6059 Müslim, Fedâil, 87; M93 Müslim, İmân, 1.
[26] T3173 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 23.
[27] B2 Buhârî, Bedü'l-vahy, 2.

kendilerini kaptırmamaları konusunda onları uyarmıştı. Sahâbîlerden birinin sorduğu soruya cevap vermek istediği sırada kendisine vahiy geldi. Olayı anlatan Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ra) bildirdiğine göre, vahyin bitmesinin ardından Resûlullah (sav) 'alnından boşanan terleri silerek' konuşmasını sürdürmüştü.[28]

Vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit (ra) ise, Allah Resûlü'nün (sav), kendisine 'cihada katılanlarla katılmayanların aynı düzeyde olamayacaklarını' belirten âyeti[29] yazdırdığı sırada gelen ikinci bir vahyin tesirini şöyle anlatır: "Vahiy geldiği sırada Resûlullah'ın (sav) dizi, benim dizimin üzerindeydi. Vahyin ağırlığından dizi bana o kadar ağır geldi ki, dizim ufalanıp dağılacak diye korktum. Sonra bu hâl ondan gitti ve âyetin devamı gelmiş oldu."[30] Vahyin nasıl geldiğini merak eden sahâbîlerden Ya'lâ b. Ümeyye de, Resûlullah'ın o sırada güneşten korunmak için üzerine çekilen bir örtünün altında vahiy almakta olduğu haber verilince onu izlediğini, vahyin sıkleti ile yüzünün nasıl kızardığını, nefes almasının nasıl değiştiğini anlatmıştır.[31]

Hâris b. Hişâm (ra) da Allah Resûlü'nün vahiy alışına dair ayrıntıları merak edenlerdendi. Ebû Cehil'in kardeşi, Hâlid b. Velîd'in amcazadesi olan Hâris, Mekke fethedildiği gün Müslüman olmuştu. O, Hz. Ömer zamanında Şam'ın fethine katılmış, malıyla canıyla cihad etmiş bir sahâbî idi.[32] Hâris b. Hişâm bir gün Allah Resûlü'ne, "Yâ Resûlallah, sana vahiy nasıl geliyor?" diye sordu. Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu: *"Bazen zil/çan sesi gibi geliyor ki, bana en ağır geleni de budur. (Uğultu) kesildiğinde (vahyin bana) söylediklerini tam olarak kavramış ve ezberlemiş oluyorum. Bazen de melek bana insan şeklinde görünüyor, benimle konuşuyor ve ben de onun dediklerini kavramış ve ezberlemiş oluyorum."*[33]

Hadiste bir insana vahiy gelmesinin kişisel çalışma ve çabasının ürünü olmadığına işaret edilmektedir. Uğultuya benzetilen, aslında mahiyeti tam olarak bilinemeyen bir şekilde vahyin gelişidir. Bu, fizik âleme özgü bir yapıya sahip olan Hz. Peygamber'in metafizik âleme ait nuranî varlıkla irtibata geçmesi anlamını taşımaktadır. Meleğin insan şeklinde gelip konuşması ise, vahyi getiren aracının beşer düzeyine ve dünyasına indirgenmesi anlamına gelmektedir ki, vahyi alma şekillerinin Hz. Peygamber açısından en kolayı budur. Cebrail, beşerî öğrenme ve öğretme yöntemlerinden farklı olarak, ani ve dolaysız bir şekilde bilgiyi Allah Resûlü'nün kalbine yerleştirmektedir. Vahiy olarak gelen ilâhî bilgi Allah Resûlü'nün

28 M2423 Müslim, Zekât, 123.
29 Nisâ, 4/95
30 B4592 Buhârî, Tefsir, (Nisâ) 18
31 B1536 Buhârî, Hac, 17, M2800 Müslim, Hac, 8
32 EÜ1/643, İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l gâbe*, I, 644
33 B2 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.

konuşmasıyla insanlara ulaşmakta, tarihe, hayatın akışına müdahale etmeye, dönüştürmeye ve cevap almaya başlamaktadır.

Vahiy, Yüce Yaratıcı'nın insanlarla münasebet kurması ve onları bilgilendirmesidir. Her an farklı bir eylem içinde olan Allah'ın[34] ferdin ve toplumun hayatını iyiye ve güzele doğru yönlendirme iradesidir. Ümmü Eymen ve diğer sahâbîler pek çok kere değişik hadiseler vesilesiyle vahyin yaşananlara doğrudan müdahale ettiğine ve çözüm getirdiğine tanık olmuşlardı. Hz. Âişe'ye atılan iftira ve bunun sonucunda ortaya çıkan sıkıntıların giderilmesi bu konuda iyi bir örnektir. Benî Müstalik gazvesi sırasında Hz. Âişe, konaklama yerinde hacetini giderip geldiğinde kolyesini düşürdüğünü fark etmiş ve onu aramak için kervandan uzaklaşmıştı. Bu arada görevliler onu hevdecin içinde oturuyor sanmış ve ordu yola koyulmuştu. Hz. Âişe konaklama yerine döndüğünde gittiklerini görmüş ve geri dönerler ümidiyle orada beklemeye başlamıştı. Ordunun arkasından unutulan eşyaları toplamakla görevli olan Safvân b. Muattal, Hz. Âişe'ye rastlamış ve onu devesine bindirerek diğerlerine yetiştirmişti. Bu hadise üzerine münafıkların başı olan Abdullah b. Übey bir iftira kampanyası başlatmıştı. Hem Allah Resûlü ve kıymetli eşi Hz. Âişe, hem de Hz. Âişe'nin ailesi ve samimi Müslümanlar için üzücü ve rencide edici olan bu sürece vahiy müdahale etmişti.

Bundan sonrasını olayın mağduru Hz. Âişe'nin ağzından dinleyelim: "Allah muhakkak benim temiz ve suçsuz olduğumu ortaya koyacaktı. Fakat ben Allah'ın benim durumumla ilgili bir konuda okunacak bir vahiy indireceğini zannetmiyordum. Haddizatında ben, hakkımda Allah'ın konuşmasını gerektirecek kadar değerli de değildim. Bununla birlikte ben, Resûlullah'ın uykusunda bir rüya görmesini ve Allah'ın bu rüya ile beni temize çıkarmasını umuyordum... Resûlullah oturduğu yerden kalkmamıştı. Ev halkından hiç kimse de dışarı çıkmamıştı ki, vahiy indirildi. Vahyin inmesi tamamlandığında Resûlullah gülüyordu. İlk sözü '*Âişe, Allah seni kesin olarak temize çıkarmıştır.*' demesi oldu."[35]

Resûlullah'a inen vahiy Hz. Âişe hakkında söylenenlerin çirkin bir iftira olduğunu açıkça ilân etmiş, hem bazı Müslümanların kalbine düşen şüpheleri gidermiş, onları arındırmış hem de iftira edenleri mahkûm etmişti. Hz. Âişe vahyin kendi dünyasının çok dışarısında olduğunu düşünürken, hayatının ne kadar içinde olduğuna tanık olmuştu.

Vahyin hayatın akışı içerisinde ne kadar etkin olduğunu, Kâ'b b. Mâlik ile arkadaşları Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. er-Rabî'in, hiçbir mazeretleri

[34] Rahmân, 55/29.
[35] B4141 Buhârî, Meğâzî, 35.

yokken sadece ihmalkârlıkları yüzünden Tebük Seferi'nden geri kalmaları olayında da görmekteyiz. Savaş hazırlıkları yapılırken, "Nasıl olsa yaparım." diye bekleyen, ancak sefere çıkma günü geldiğinde hiçbir hazırlığı olmadığını fark eden Kâ'b, orduya yetişememişti. Sefer sona erip de Peygamberimiz Medine'ye döndüğünde Kâ'b b. Mâlik onun yanına gitmiş ve geçerli bir mazereti olmadığını, bu durumun sadece ihmalkârlığından kaynaklandığını açık yüreklilikle beyan etmişti. Allah Resûlü *"Kâ'b doğru söyledi, Allah senin hakkında hükmünü verinceye kadar bekle!"* buyurmuştu. Kâ'b diğer iki kişinin aksine evine kapanmadı, mescide gidip gelmeye, cemaatle namaza devam etti, çarşıya çıktı, ancak kimse onunla konuşmuyor, yüzüne bakmıyordu. Ruhu daralan, bütün genişliğine rağmen yeryüzü kendisine dar gelen Kâ'b, tevbesinin kabul edildiği haberini ancak ızdırap içinde geçen elli günün sonunda almıştı. Hemen mescide, Peygamberimizin yanına gitti. Yüzündeki sevinç ifadesiyle Allah Resûlü, *"Annenin seni doğurduğu günden beri geçirdiğin en hayırlı günü müjdeliyorum sana!"* buyurdu. Kâ'b, "(Bu müjde) senden mi yoksa Allah katından mı?" diye sordu. Peygamberimiz, *"Hayır, bilakis Allah katından."* diye karşılık verdi.[36]

Kâ'b ve arkadaşlarının yaşadığına benzer biçimde, aile içi bir sıkıntıdan dolayı kocasının kendisini boşadığı Havle bnt. Sa'lebe'nin Peygamberimize şikâyet için gelmesi olayında da vahyin doğrudan müdahalesi görülmüştü. Allah Resûlü'nün verdiği cevaptan tatmin olmayan Havle şikâyetini Allah'a bildirmiş ve bunun üzerine şu âyet inmişti: *"Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[37]

Vahyin yaşananlara doğrudan cevap verdiğini, hayatın akışına dâhil olduğunu, hatta son noktayı koyduğunu, *"Sana sorarlar. De ki..."* şeklinde geçen pek çok âyetten anlayabiliyoruz.[38] *"Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki, (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım."*[39] âyeti ile *"Münafıklar, kalplerinde olan şeyleri, yüzlerine karşı açıkça haber verecek bir sûrenin nâzil olmasından çekinirler. De ki: Siz alay ede durun! Allah, çekindiğiniz o şeyi ortaya çıkaracaktır."*[40] âyeti, vahyin hayata ne kadar müdahale ettiğinin bir başka göstergesidir.

Vahiy almak Sevgili Elçi'nin hâlinde bir farklılık meydana getirirdi. O, vahiy geldiği esnada zorlanmaya, unutmamak için dudaklarını kıpırdatmaya başlar, sahâbe onun bu hâlinden vahiy almakta olduğunu

[36] B4418 Buhârî, Meğâzî, 80
[37] Mücâdele, 58/1
[38] Meselâ, bkz. Bakara, 2/217, 219.
[39] Furkân, 25/33.
[40] Tevbe, 9/64.

anlardı.[41] *"Vahyi çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak da bize aittir."*[42] âyet-i kerimesi, vahyin beşerî öğrenme usullerine tâbi olmadığını, insanın hıfz ve kabiliyetine terk edilemeyecek kadar önemli olduğunu belirtmiştir. *"Şüphesiz o Zikr'i (Kur'an'ı) biz indirdik! Onun koruyucusu da elbette biziz."*[43] buyrularak, vahyin zâyi olmayacak bir bilgi olduğu vurgulanmıştır. Peygamberimiz vahyin inme sürecinde her yıl Cebrail ile zaten ezberinde olan âyetleri karşılıklı okumak/mukabele etmek suretiyle sonrakiler için önemli bir sünnet bırakıyordu.[44]

Peygamberimiz vahiyle gelen bilginin muhafazası ve gelecek kuşaklara ulaştırılması için her türlü tedbiri almıştır. İlki Hendek olmak üzere Resûlullah ile birlikte on iki savaşa katılan ve ondan çok sayıda hadis rivayet eden Medineli âlim sahâbî Ebû Saîd el-Hudrî'nin[45] rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav), *"Benden (duyduğunuz her şeyi) yazmayın. Kim benden Kur'an dışında (duyduğu) bir şey yazmışsa, onu imha etsin."* buyurmuştur.[46] Bir süreliğine bu tedbiri alan Allah Resûlü bu sözüyle, vahiy şeklinde gelen Kur'an âyetlerinin kendi cümleleri ile karışmaması ve vahyî bilginin sağlıklı biçimde aktarılarak insanlık tarihinde kalıcı kılınması arzusunu dile getirmektedir.

Cebrail'in (as) getirdiği âyetlerin sayısı, geliş tarzı ve yoğunluğu günden güne farklılık gösterse de, nâzil olan âyetlere Hz. Peygamber'in (sav) hassas yaklaşımı prensip olarak hiç değişmiyordu. O, inen her âyeti önce okuyor, ardından bizzat kendisinin vahiy kâtibi olarak görevlendirdiği sahâbîlerine[47] yazdırıyordu. Âyetler, o günün imkânlarıyla papirüs parçaları, kürek kemikleri ya da hurma dalları gibi mevcut malzemelere kaydediliyordu.[48]

Yüce Yaratan'dan vahiy yoluyla yaratılanlara ulaşan bilginin sonraki kuşaklara aslına uygun biçimde nakledilmesi son derece önemliydi. Çünkü vahyin sağladığı bilginin insanlık için hayatî bir önemi vardır. Peygamberimize kavuşmak için büyük badireler atlatan Yemenli sahâbî Ebû Musa el-Eş'arî'nin Allah Resûlü'nden aktardığı bir hadiste bunun vurgulandığını görüyoruz. Ebû Musa, Hz. Peygamber'in peygamberlik haberini alınca elli kişilik bir heyetin içinde Yemen'den gemiyle yola çıkmıştı. Şiddetli fırtına nedeniyle gemileri sürüklenince, Habeşistan'a çıkmak zorunda kaldılar. Orada daha önce hicret etmiş olan Ca'fer b. Ebû Tâlib ile görüşen Ebû Musa, Peygamberimize dair bilgiler almış ve Müslüman olmuştu. Medine'ye gelişi ise, Hayber fethine rastlamıştı.[49] Ebû Musa el-Eş'arî, Hz. Peygamber'in

[41] M1004 Müslim, Salât, 147.
[42] Kıyâme, 75/16-19.
[43] Hicr, 15/9
[44] B6286 Buhârî, İsti'zân, 43; B3554 Buhârî, Menâkıb, 23.
[45] IBS286 İbn Abdulber, *İstîâb*, s. 286
[46] M7510 Müslim, Zühd, 72.
[47] BH3/422 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, III, 422.
[48] B4679 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe) 20; T3103 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[49] HI1/485 İbn Hacer, *İsâbe*, I, 485-487.

(sav) şöyle dediğini nakletmiştir: *"Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, (farklı yapılardaki) topraklara düşen bol yağmura benzer. Bunlardan bazıları temizdir, suyu alır, bol bitki ve ot yetiştirir. Bazıları kuraktır, suyu (yüzeyinde) tutar. Bu sudan insanlar yararlanır; hem kendileri içerler hem de (hayvanlarını) sularlar ve ziraat yaparlar. Diğer bir toprak çeşidi de vardır ki dümdüzdür. (Ona da yağmur düşer ama) o ne su tutar ne de bitki yetiştirir. Allah'ın dinini inceden inceye kavrayan, Allah'ın beni kendisiyle gönderdiğinden (hidayet ve ilimden) faydalanan, öğrenen ve öğreten kimse ile (bunları duyduğu vakit kibrinden) başını bile kaldırmayan ve kendisiyle gönderildiğim Allah'ın hidayetini kabul etmeyen kimsenin misali işte böyledir."*[50]

Hadiste yapılan benzetmelerden anlaşılan odur ki, toprağın suya ihtiyacı neyse, insanın da vahye ihtiyacı odur. Vahiyle lütfedilen bilgi, insanın kalbini ve ruhunu besler. Mümbit bir toprağın üretkenliği gibi, vahiy bilgisi de sürekli yenilenerek insanın ufkunu genişletir, düşünmenin yol ve yöntemini gösterir. Allah'tan gelen bu bilgi ve rehberliği özümseyerek toplumuna katkı sağlayan insanlar verimli topraklar gibidir. Allah'tan gelen bu bilgiyi umursamayanlar ise, suyu kabul etmeyen çorak arazi gibidir. Vahiyle gelen bilgi, beşerî bilgiden farklı olarak, kesin ve çelişmez bir niteliğe sahiptir. Vahiy bir taraftan insanın varlık alanına ait bilgiler verirken, diğer taraftan insan bilgisinin ulaşamayacağı görünmeyen âlemden haberler de vermektedir. İnsanlığın böyle bir bilgi türünü reddetmesi, kendisini bundan mustağni addetmesi sadece kendisini kandırması demektir. Böyle bir yaklaşım, akıl, müşahede/tecrübe ve haber-i sâdıktan ibaret olan bilgi elde etme yollarından birini, hem de en sağlam ve zengin olanını yok sayarak bilgi edinme imkânını her zaman yanılma ihtimali taşıyan sınırlı vasıtalarla kayıtlamaktadır. Geride bıraktığımız birkaç asırdan beri bazı ilmî ve fikrî akımlar, bilgi kaynaklarını tecrübe ve deneye indirgeme eğilimindedir. Modern zihni böyle bir yanlışa iten, kuşkusuz, maddeye dair konuları çalışma alanı olarak seçen bilimde gösterdiği başarılardır. Bilimi vahyin alternatifi olarak sunan bu anlayışın, ruh sahibi en mükemmel varlığın, yani insanın, ihtiyaç ve beklentilerini bütünüyle dikkate aldığı söylenemez. Kaldı ki, vahyî bilgi ile bilimsel bilgi birbirinin zıddı veya alternatifi değildir. Bu iki bilgi türünün tabiatı ve hedefi farklıdır.

Vahiy, diğer bilgilerden farklı olarak insan hayatına gerek ferdî, gerekse toplumsal düzeyde hukukî ve ahlâkî bir tertip ve nizam getirirken, insana rehberlik ederken, dünya ve âhiret saadetini temin edeceğini de vaad eder.

[50] B79 Buhârî, İlim, 20.

Vahyi getiren elçilerin yani peygamberlerin ahlâkî karakterleri, tutarlılıkları ve getirdikleri bilgiyle uyumlu hayat tarzları, vahyin insanlar üzerindeki etkisini temin etmiştir. Her ne kadar tarih boyunca insanlar üzerinde benzer etkiler oluşturmayı hedefleyen felsefî ya da ideolojik bilgi sistemleri var olmuşsa da, vahyin kucaklayıcı, birleştirici, huzur ve güven verici özelliğini beşerî düşünce sistemleri ile kıyaslamak mümkün değildir.

Uzunca bir süredir, gerçekliği maddeye ve rasyonaliteye indirgeyen, vahyi düşünce hayatından dışlayan modern zamanlardaki kimi eğilimlerin ne başarıya ulaştığı, ne de mutluluğu ve huzuru yakaladığı görülmektedir. İnsan, ruhunun derinliklerinde aşkın bir varlığın rehberliğini, kimi zaman bastırsa da hissetmeye devam edecektir. Vahiy, zihin ve gönül dünyasını açanlara, yazılan ve okunan hâliyle her gün yeniden inmeye, onları yeniden diriltmeye ve hayırlara kapı açmaya devam etmektedir. Vahiy, âlemler için, doğru yolda gitmek isteyen için, sadece bir öğüttür.[51] Allah Resûlü, vahyin kalbine yerleşmesi sürecinde yaptığı şu duayla bize örnek olmaktadır: *"Rabbim! İlmimi artır."*[52]

[51] Tekvîr, 81/27-28.
[52] Tâ-Hâ, 20/114.

TEFSİR ve TEVİL
VAHYİ ANLAMA ÇABASI

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: سَمِعَ النَّبِيُّ ﷺ قَوْمًا يَتَدَارَءُونَ
فَقَالَ: "إِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِهَذَا ضَرَبُوا كِتَابَ اللَّهِ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ وَإِنَّمَا نَزَلَ
كِتَابُ اللَّهِ يُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضًا فَلاَ تُكَذِّبُوا بَعْضَهُ بِبَعْضٍ فَمَا عَلِمْتُمْ مِنْهُ فَقُولُوا
وَمَا جَهِلْتُمْ فَكِلُوهُ إِلَى عَالِمِهِ."

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) bir grubun tartıştıklarını işitmiş ve onlara şöyle buyurmuştur:

"Sizden öncekiler işte böyle helâk oldular. Allah'ın Kitabı'nın bir kısmını diğeriyle mukayese ediyor (çelişki arıyor)lardı. Oysa Allah'ın Kitabı, bir kısmı diğerini doğrulamak üzere indi. Kur'an'ın bazı âyetlerini ileri sürerek diğerlerini yalanlamayın. Onun (mahiyetini) bildiğiniz âyetleri üzerinde konuşun; bilmediklerinizi ise onu bilene bırakın."

(HM6741 İbn Hanbel, II, 185)

عَنْ جُنْدَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"اقْرَءُوا الْقُرْآنَ مَا ائْتَلَفَتْ قُلُوبُكُمْ، فَإِذَا اخْتَلَفْتُمْ فَقُومُوا عَنْهُ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: ضَمَّنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَيْهِ وَقَالَ:
"اللَّهُمَّ عَلِّمْهُ الْحِكْمَةَ وَتَأْوِيلَ الْكِتَابِ."

Cündeb b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kur'an'ı, kalpleriniz kaynaştığı müddetçe okuyup müzakere edin. Ayrılığa düştüğünüzde ise onun başından kalkın."*
(B5060 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 37; M6777 Müslim, İlim, 3)

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim Kur'an hakkında bilgisizce konuşursa, cehennemdeki yerine hazırlansın."*
(T2950 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 11)

İbn Abbâs anlatıyor: Allah Resûlü (sav) beni kucakladı ve şöyle buyurdu: *"Allah'ım, ona hikmeti ve Kur'an'ın tevilini öğret."*
(İM166 İbn Mâce, Sünnet, 11)

Hz. Peygamber'in meşhur sahâbîlerinden olan Abdullah b. Amr b. el-Âs ilme çok düşkündü. Abdullah ve kardeşi, birlikte bir gün, yaşlı sahâbîleri sohbet ederken gördüler. Hemen yanlarına gittiler. Ancak meclisi bölmek istemediklerinden buldukları bir taşın üzerine oturdular. Onlar otururken meclisteki sahâbîler Kur'an'dan bir âyet okuyup onun üzerine tartışmaya başlamışlardı bile. Sahâbîler tartışmaya iyice dalmış ve sesleri de olabildiğince yükselmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü yanlarına geldi. Tartışanların üzerine hem toprak saçarak hem de kızgın bir ifadeyle "*Sizden öncekiler işte böyle helâk oldular. Allah'ın Kitabı'nın bir kısmını diğeriyle mukayese ediyor (çelişki arıyor)lardı. Oysa Allah'ın Kitabı, bir kısmı diğerini doğrulamak üzere indi. Kur'an'ın bazı âyetlerini ileri sürerek diğerlerini yalanlamayın. Onun (mahiyetini) bildiğiniz âyetleri üzerinde konuşun; bilmediklerinizi ise onu bilene bırakın.*" buyurdu.[1]

Abdullah b. Amr'ın, kardeşiyle birlikte tanık olduğu bu olay bize, Kur'an üzerinden yapılan tartışmaların, hatta Kur'an'ı kişisel görüşler doğrultusunda yorumlama girişimlerinin Peygamberimiz döneminde başladığını ve Allah Resûlü'nün buna müdahale etmek durumunda kaldığını göstermektedir. Onun âyetler üzerinde tartışanlara yönelik tepkisi, bilgiye dayalı olmayan, anlık akıl yürütmelere göre yapılan tartışmaların faydasız olduğunu öğretmekte, aynı zamanda Kur'an'ı anlama ve yorumlamanın fert ve toplumun hayatını etkilemesi ve yönlendirmesi bakımından ne kadar hassas bir konu olduğuna da dikkat çekmektedir. Peygamberimiz, Kur'an'ın âyetleri arasında bir çelişki bulunmadığını, aksine âyetlerin bir anlam bütünlüğü içinde olduklarını ifade etmiş ve bilinmeyen hususların Kur'an'ı bilenlere sorulmasını istemişti. Böylece o, Kur'an'ın bütün olarak değerlendirilmesinin, âyetleri arasındaki anlam bütünlüğünün fark edilmesinin bir uzmanlık işi olduğuna da işaret etmekteydi. Zira İslâm'ın en temel iki müracaat metni olan Kur'an ve hadislerin, uygun bir yöntem kullanılmadan yorumlanması dinin yanlış anlaşılmasına yol açacaktı.

Sahâbîler Kur'an'dan anlayamadıkları hususları Hz. Peygamber'e her zaman sorma imkânına sahiplerdi. Gerçi genelde Peygamberimiz devrin-

[1] HM6702 İbn Hanbel, II, 182; HM6741 İbn Hanbel, II, 185.

de bir olay meydana geldiği ya da bir soru sorulduğu vakit, Allah Teâlâ konuyla ilgili âyetler indiriyor ve vahiy ortamına şahit olan sahâbîler de onun ne anlama geldiğini anlayabiliyorlardı. Kur'an'ın ilk muhatabı olan sahâbîler, özellikle de Kureyşli olanlar, âyetleri anlama konusunda daha avantajlıydı. Zira ilâhî mesaj onların dili ve kültürü doğrultusunda nâzil oluyordu. Bununla birlikte, bazı olaylarda âyetlerin açıklanması ya da hangi ölçülerde uygulanacağının gösterilmesi gerekiyordu. İşte bu gibi durumlarda Allah Resûlü, âyetlerin aslında hangi mânâya geldiğini öğretiyor, hangi şartlarda uygulanacağını ashâbına gösteriyordu. Meselâ, *"İman edip de imanlarına zulmü bulaştırmayanlar var ya; işte (korkudan) güvende olmak onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır."*[2] âyeti inince sahâbîler karamsarlığa kapılmış ve "Hangimiz imanına zulüm katmaz ki!" diye üzülmeye başlamışlardı. Fakat Resûlullah (sav) âyette yer alan zulmün, Allah'a şirk koşmak olduğunu söylemiş ve onlara *"Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür."* âyetini okumuştu.[3]

Benzer şekilde o zamanlar henüz yeni Müslüman olan Adî b. Hâtim'e Allah Resûlü *"Şöyle şöyle namazını kıl ve oruç tut. Beyaz iplik siyah iplikten seçilinceye kadar ye iç. Öncesinde (Şevval) hilâlini görmezsen otuz gün oruç tutmaya devam et."* deyince, o, bir siyah bir de beyaz ipliği yastığının altına koymuş ve onları birbirinden ayırt edinceye kadar da sahurunu sürdürmüştü. Fakat Adî ertesi gün yaptıklarını Hz. Peygamber'e anlatınca Allah Resûlü gülerek beyaz ve siyah ipliklerle gece karanlığı ile gündüz aydınlığının kastedildiğini söylemişti.[4]

Bir keresinde de Hz. Âişe, Resûl-i Ekrem'in *"Kim hesaba çekilirse helâk olur."* sözünü duyunca, ona Kur'an'daki *"(Ameli kendisine sağ elinden verilenler) kolay bir hesaba çekilecek."* âyetini hatırlatmıştı.[5] Belli ki, Hz. Peygamber'in sözü ile âyetin çelişkili görünmesi Hz. Âişe'nin kafasını karıştırmıştı. Zira Hz. Peygamber'in sözünden ilk bakışta her kim hesaba çekilirse azaba uğrayacağı anlaşılıyor, buna karşılık Kur'ân-ı Kerîm, kitabı sağ elinden verilen yani kurtuluşa erenlerin de hesaba çekileceğinden bahsediyordu. Fakat Hz. Peygamber âyetin mânâsını *"Bu senin dediğin ancak (defterinin kişiye gösterilmesi anlamında) arzdır, yoksa her kim ince hesaba çekilirse helâk olur."* sözüyle açıklamıştı.[6]

Âyetlerin mânâsı açık ve net olmadığında, mutlak ya da çok genel anlamlar ifade ettiğinde Peygamberimiz, ashâbına söz konusu âyetlerle nelerin kastedilip, nelerin istendiğini ve nelerin yasaklandığını, kısacası nasıl

[2] En'âm 6/82.
[3] B6918 Buhârî, İstitâbetü'l-mürteddîn, 1.
[4] MK14300 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, XVII, 78. B1916 Buhârî, Savm, 16.
[5] İnşikâk, 84/8
[6] B103 Buhârî, İlim, 36.

amel edileceğini öğreniyordu. Meselâ,Kur'an müminlerden namaz kılmalarını istemiş, fakat onun nasıl, ne vakit ve kaç rekât kılınacağını açıklamamıştı. Peygamberimiz *"Ben nasıl namaz kılıyorsam siz de öyle kılın."*[7] buyurarak, âyetin nasıl uygulamaya geçirileceğini ashâbına göstermişti. Benzer şekilde, Kur'an, usulüne göre boğazlanmamış hayvanların etini haram kılmıştı.[8] Buna göre hangi hayvan olursa olsun, şayet usulünce kesilmemişse yenilmesi haram demekti. Fakat Allah Resûlü balık ve çekirgenin bu hayvanların istisnası olduğunu belirterek, oldukça genel anlam ifade eden âyetin sınırlarını müminlere öğretmişti.[9]

Hz. Peygamber ihtiyaç duyuldukça Kur'ân-ı Kerîm'deki mânâsı kapalı âyetleri açıklamış, ashâbının sorularını cevaplamıştı. Belki Allah Resûlü, akıp giden hayatın canlılığı sayesinde âyetlerin anlaşılmasında fazla bir sorun yaşanmadığı için, her bir âyetin tek tek tefsirini yapmamış, âyetlerin anlamını sözlü olarak çevresindekilerle paylaşmamıştı. Fakat o, âyetleri tam anlamıyla hayatına aksettirmiş, âdeta yaşayarak tefsir etmişti. İşte bu yüzden Hz. Âişe, Resûl-i Ekrem'in (sav) ahlâkını soran bir kişiye, "Sen hiç Kur'an okumuyor musun? Onun ahlâkı Kur'an'dı." karşılığını vermişti.[10] Neticede Hz. Peygamber'in sîretini ve sünnetini anlamak Kur'an'ı; Kur'an'ı anlamak ise Resûlullah'ı tanımak anlamına geliyordu.

Allah Resûlü'nün vefatıyla birlikte oluşan boşluk, Kur'an ve hadislerin aktarılması ve yorumlanması ile doldurulmaya, Resûl-i Ekrem'in mânevî otoritesinin devamı sağlanmaya çalışılıyordu. Peygamberimiz, Cündeb b. Abdullah'ın naklettiği şu sözünde, Kur'an'ı anlama ve açıklamada ortak yönelişlerin ve ortak sonuçların elde edilmesinin önemine işaret etmektedir: *"Kur'an'ı, kalpleriniz kaynaştığı müddetçe okuyup müzakere edin. Ayrılığa düştüğünüzde ise onun başından kalkın."*[11]

Peygamberimizin bu sözünün haddizâtında Kur'an'ı müzakere etmeye yönelik bir teşvik olduğunu anlıyoruz. Bununla birlikte o, Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabasında bir yöntem ve ortak bir amaç çerçevesinde hareket etmenin önemini öğretmektedir. Buna göre Kur'an müzakeresi, tedrisi birbirimize karşı kalplerimizde ülfet peyda olduğu, birbirimizi anlamamıza katkı sağladığı, diyalog imkânı verdiği sürece yerinde ve faydalı bir çabadır. Ancak ayrışmaya, bölünmeye, karşılıklı hiddet ve kırıcılığa sebep olmaya başladığında, münakaşaya dönüştüğünde böyle bir Kur'an müzakeresi hayırlı bir çaba ve faaliyet olmaktan çıkmış demektir. Doğru olan, Kur'an'ın ruh ve gayesine aykırı bu durumun sürdürülmemesidir.

[7] B631 Buhârî, Ezân, 18
[8] Mâide, 5/3
[9] İM3314 İbn Mâce, Et'ime, 31.
[10] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139.
[11] B5060 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 37; M6777 Müslim, İlim, 3.

Bu hadiste Kur'an'ı anlamada ortak bir şuura erişmenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Kur'an, metni itibarıyle farklı yorumlara kapı aralasa da, bu farklı yorumlar toplumu bir arada tutan temel ilke ve yönelimlerin dışına çıkmamalıdır. Bugün, kitle iletişim araçları kullanılarak halkın huzurunda yapılan, Kur'an âyetlerini konu alan, ancak Kur'an'ın indiriliş gayesine, mahiyet ve niteliklerine uygun düşmeyen tartışmaların hayra hizmet ettiğini söylemek zordur. Zira tartışmacıların Kur'an'ı anlamak ve mesajını kavramaktan çok, muhataplarının ve izleyenlerin önünde Kur'an üzerinden birbirlerini alt etmeye dönük tutumlar sergiledikleri görülmektedir. Kur'an'ı, şifreler içeren gizemli bir bulmaca kitabı gibi algılamaya yönelik yaklaşımlar ise, ne yazık ki, modern dönemin, Kur'an'ın öğretilerini hayatın dışında tutan, ancak ona atfettiği olağanüstü özellikleri falcılığa ve medyumluğa yaklaştıracak bir biçimde kullanma tavrını beslemektedir.

Hz. Peygamber, Müslümanları erdemli bir topluluk oluşturmaları konusunda eğitmiş, aynı zamanda varlığıyla Müslümanları bir arada tutmuştu. Onun vefatından sonra değişen şartlar, Allah Resûlü'nün terbiyesinde yetişen sahâbîlere Kur'an ve hadisleri hem sorunsuz bir şekilde aktarma, hem de tefsir etme vazifesini yüklemişti. Zira sınırlı sayıdaki âyet ve hadislerden, durmadan değişen, sınırsız yenilik ve problem üreten hayata yol gösterici bilgiler elde edilmesi gerekiyordu. Kuşkusuz sahâbe vahyin iniş sürecine tanık olmuş, aynı zamanda Peygamberimizin problemler karşısında nasıl tavır takındığını gözlemleme imkânı bulmuşlardı. Ondan öğrendikleri yöntem ve doğal eğitim ortamında kazandıkları meleke sayesinde, İslâm'ın temel iki kaynağını ilkeler çerçevesinde ve hayatı daraltmadan anladılar.

Sahâbenin, âyetleri genellikle, inmesine sebep olan olaylarla ya da indiği genel şartlarla ilişkili olarak izah ettikleri görülmektedir. Meselâ, mescitte bir şahıs, *"Göğün açık bir duman getireceği o günü bekle. O duman insanları bürür. Bu, elem dolu bir azaptır."*[12] âyetini, kıyamet gününde bir dumanın gelerek kâfirlerin canını alacağı, Müslümanlara ise sadece nezle etkisi yapacağı şeklinde yorumluyordu. Bu açıklama Abdullah b. Mes'ûd'a soruldu. O da Kur'an'ın sadece ilim sahibi kimseler tarafından açıklanabileceğini belirterek, söz konusu âyetlerin inkârcı Kureyş hakkında indirildiğini haber verdi. Zira Allah Resûlü'nün bedduası neticesinde Allah onlara kıtlık vermiş, kuraklık açlıkla birleşince her tarafı tozlu ve dumanlı görmeye başlamışlardı.[13]

[12] Duhân, 44/10-11.
[13] M7067 Müslim, Sıfâtül-münâfıkîn, 40; B1007 Buhârî, İstiskâ, 2.

Benzer şekilde Hz. Âişe'nin o zamanlar henüz küçük yaşta olan yeğeni Urve b. Zübeyr, *"Şüphesiz Safâ ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur."*[14] anlamındaki âyeti okuyunca buradan, Safâ ve Merve'de sa'y yapmanın zorunlu olmadığı sonucuna varmıştı. Bu fikrini teyzesi Hz. Âişe'ye söyleyince, o şu açıklamayı yaptı: "(Bir kısım) ensar, câhiliye döneminde (kutsal saydıkları putları karşısında bulunan) Safâ ve Merve arasında sa'y yapmayı günah sayarlardı. İslâm gelince onlar bu durumu Allah Resûlü'ne sordular ve neticesinde bu âyetler indi."[15] Dolayısıyla bu âyet, Urve'nin anlayışının aksine, söz konusu yerlerde sa'y etmenin herhangi bir mahzuru olmadığını anlatıyor; Hz. Peygamber'in uygulaması da sa'yin gerekliliğine işaret ediyordu.[16] Öte yandan bu olayda Hz. Âişe, yeğenine, "Şayet bu âyet senin anladığın gibi olsaydı, âyetin "Safâ ve Merve'yi sa'y etmemekte bir günah yoktur." şeklinde indirilmesi gerekirdi." demiş, böylece âyetlerin açıklanmasında bağlamın yanı sıra, lafızların da önemine dikkat çekmişti.[17]

Vahyin ilk muhatapları olan sahâbîler bilgi ve tecrübelerini sonraki nesillere aktardılar. Ancak Peygamberimiz ve ashâbından sonraki dönemlerde, İslâm'ın yol gösterici, ufuk açıcı bilgileri, Mushaf hâline getirilmiş Kur'an'ın ve yine büyük ölçüde yazılı hâlde bulunan hadis metinlerinin yorumlanması ile elde edilebilirdi. Bu zaruret neticesinde, Müslümanların ortak düşünce ve ilkelerden uzaklaşma riski dikkate alınarak, İslâm kültüründe anlama ve açıklama konusunda ilke ve yöntemler belirlendi.

Düzenli tefsir dersleri yapan, bu alanda pek çok öğrenci yetiştiren ve tefsir ilminin kurucusu olarak anılan genç sahâbî İbn Abbâs'ın naklettiği bir hadisinde Allah Resûlü, bilgi ve yönteme dayalı olmaksızın âyetleri tefsir etmenin yanlışlığını şu ağır ifadelerle hatırlatmaktadır: *"Kim Kur'an hakkında bilgisizce konuşursa, cehennemdeki yerine hazırlansın."*[18]

Bu hadis, dinin temel kaynaklarını şerh/izah etme işinin özel bir bilgi alanı olduğunu ihsas etmektedir. Ulaşılan sonuçlardan ziyade, yorumlama keyfiyetinin konu edilmesi, bize âyet ve hadislerin belli bir yöntemle ve denetlenebilir bir bilgiyle ele alınması gerektiğini öğretmektedir. Kur'an'ı keyfî ve sorumsuzca yorumlamanın cehenneme götürebilecek bir yanlışlık olarak sunulması, dinin doğru anlaşılması gibi, tahrifinin de yorumlama neticesinde gerçekleştiğini bildirmektedir. Dolayısıyla hadisteki uyarı, âyet ve hadisleri anlama ve yorumlamanın bilimsel bir yetkinlik işi olduğuna,

[14] Bakara, 2/158
[15] B1790 Buhârî, Umre, 10
[16] İF3/498 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, 498.
[17] B1790 Buhârî, Umre, 10
[18] T2950 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 11.

aynı zamanda uhrevî bir mesuliyeti de gerektirdiğine işarettir. Âyetleri kendi görüş ve tahminlerine göre yorumlayan bir kimsenin haddizâtında doğru şeyler söylemesi de mümkündür. Fakat bu kimse Kur'an'ı bilgisizce yorumladığı için baştan hatalıdır.[19]

İslâm düşünce tarihinde bilginin denetlenebilir olması ve Müslümanları ortak düşünce ve ilkelerden ayrı düşürecek yorumlardan kaçınılması konusunda büyük hassasiyet gösterilmiştir. Âyetlerin, kişilerin re'yleri yani kendi görüş ve düşünceleri doğrultusunda açıklanmasına karşı çıkılmıştır. Bu hassasiyet neticesinde re'yi yani delile ve bilgiye dayanmaksızın yapılan aklî çıkarımları kötüleyen rivayetler, temel hadis eserlerinde yerini almıştır. Kuşkusuz bazen insanların düşüncelerini teyit etmek ve arzularını Kur'an'a söyletmek amacıyla onu tefsir etmeye kalkıştıkları görülmüştür. Birden çok anlama gelen ya da ilk bakışta anlaşılamayan âyetlerin maksatlı olarak farklı anlamlara çekildiğine dair sayısız örnek mevcuttur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu tür insanların fitne çıkarmak amacıyla müteşâbih âyetlerin peşine düşecekleri belirtilmiş,[20] Resûlullah da Hz. Âişe'yi onlara karşı uyarmış ve bu kimselerden sakınmasını istemiştir.[21] Aynı şekilde Hz. Ömer, bu tür âyetler hakkında sorular sormak suretiyle insanların kafasını karıştıran bir şahsı ikaz etmiştir.[22]

Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'i açıklamak için yeterli ilmî birikime,[23] zihnî melekeye ve Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde, ahlâklı bir duruşa sahip olan kimselerin şahsî görüşlerini beyan etmelerinde bir sakınca bulunmuyordu. Nitekim Hz. Ömer Bedir Savaşı'na katılmış sahâbîlere Nasr sûresindeki *"Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde..."* âyeti[24] hakkındaki görüşlerini sormuş, onlardan bazıları "(Bu âyette) bir zafer kazandığımızda ve bir fetih gerçekleştirdiğimizde buna hamdetmemiz ve Allah'a istiğfarlarda bulunmamız emrediliyor." diye cevaplamışlardı. Bu görüşleri beğenmeyen Hz. Ömer, Abdullah b. Abbâs'ın "Bu, Resûlullah'ın vefatına işaret eder." açıklamasını ise, "Ben de aynı görüşteyim." diyerek kabul etmişti.[25]

Âyet ve hadisleri anlama, Müslümanca var olma ve Müslüman kimliği oluşturma uğraşısı, İslâm kültürünün meydana gelmesinde ve zenginleşmesinde çok önemli bir faaliyettir. Hemen hemen bütün İslâmî ilimler, temelde böyle bir çabanın ürünüdür. Pek çok alanda yazılan eserler, özellikle Kur'an üzerine yazılan binlerce tefsir, hadislerin izahını konu edinen şerhler geniş bir literatür oluşturmuştur. Fıkıh alanında da metinlerin an-

19 T2952 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 1I, D3652 Ebû Dâvûd, İlim, 5; TA8/225 Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VIII, 225

20 Âl-i İmrân, 3/7.

21 B4547 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 1.

22 DM146 Dârimî, Mukaddime, 19.

23 BŞ2277 Beyhakī, *Şuabu'l-îmân*, II, 423.

24 Nasr, 110/1.

25 B4970 Buhârî, Tefsîr, (Kevser) 4

laşılmasına ve onlardan hükümler çıkarılmasına yönelik yöntemler ortaya konulmuş, temel hadis eserlerinde anlama ve yorumlamanın önemine binaen Kur'an tefsirine dair bölümlere yer verilmiş, keyfî, yöntemsiz ve bilgi temelinden yoksun yaklaşımların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tâbiûn neslinden Şamlı İbrahim b. Abdurrahman el-Uzrî'nin Resûlullah'a isnad ettiği şu söz de böylece doğrulanmıştır: *"Bu ilmi sonraki nesillerden dürüst ve kabiliyetli olanlar alıp aktaracak ve onu cahillerin yorumlarından, bâtıl ehlinin istismarından ve haddi aşanların saptırmalarından koruyacaktır."*[26]

İslâm ilim ve düşünce tarihinde adı geçen âlimler farklı görüş ve düşüncelere sahip olmuş ve zaman zaman birbirlerini tenkit etmiş olsalar da, Kur'an'ı ve Peygamberimizin sünnetini doğru anlama, anlamlandırma, açıklama ve anlatma konusunda son derece samimi çabalar ortaya koymuşlardır. Onlar, bize de örnek olan bu çabalarıyla Hz. Peygamber'in Abdullah b. Abbâs ile ilgili olarak yaptığı *"Allah'ım, ona hikmeti ve Kur'an'ın tevilini öğret."*[27] duasının sırrına mazhar olmaya çalışmışlardır.

[26] BS21513 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 350, MÜ599 Taberânî, *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*, I, 344.
[27] İM166 İbn Mâce, Sünnet, 11.

SÜNNET
NEBEVÎ KILAVUZ

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُولُ فِي خُطْبَتِهِ بَعْدَ
التَّشَهُّدِ "إِنَّ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَحْسَنَ الْهَدْيِ
هَدْيُ مُحَمَّدٍ."

Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) hutbesinde teşehhüdden sonra şöyle buyururdu:

"Sözün en güzeli Allah'ın (cc) Kitabı'dır. Rehberliğin en güzeli ise Muhammed'in rehberliğidir."

(HM14484 İbn Hanbel, III, 320)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"مَنْ أَطَاعَنِى فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، وَمَنْ عَصَانِى فَقَدْ عَصَى اللَّهَ..."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا."

عَنِ الْعِرْبَاضِ بْنِ سَارِيَةَ قَالَ: وَعَظَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا بَعْدَ صَلاَةِ الْغَدَاةِ مَوْعِظَةً بَلِيغَةً ذَرَفَتْ مِنْهَا الْعُيُونُ وَوَجِلَتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ فَقَالَ رَجُلٌ: إِنَّ هَذِهِ مَوْعِظَةُ مُوَدِّعٍ فَمَاذَا تَعْهَدُ إِلَيْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: "أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ وَإِنْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ فَإِنَّهُ مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ يَرَى اخْتِلاَفًا كَثِيرًا وَإِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْأُمُورِ فَإِنَّهَا ضَلاَلَةٌ فَمَنْ أَدْرَكَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَعَلَيْهِ بِسُنَّتِى وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ.

عَنْ مَالِكٍ ﷺ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا كِتَابَ اللَّهِ وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiştir. Bana isyan eden de Allah'a isyan etmiştir..."*

(M4749 Müslim, İmâre, 33)

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Size ne emrettimse onu yapınız; size neyi yasakladımsa ondan sakınınız."*

(İM1 İbn Mâce, Sünnet, 1)

Irbâd b. Sâriye şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) bir gün sabah namazından sonra gözleri yaşartan, kalpleri hüzünlendiren son derece dokunaklı bir konuşma yaptı. (Öyle ki ashâbdan) biri (dayanamayarak), "Ey Allah'ın Resûlü! Sanki veda konuşması yaptın, bize ne tavsiye edersin?" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü şu tavsiyelerde bulundu: *"Size Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olmayı ve Habeşli bir köle de olsa (başınızdaki idareciyi) dinleyip itaat etmeyi tavsiye ederim. Çünkü benden sonra yaşayacak olanlarınız çok ihtilâflar görecekler. Sonradan çıkarılmış (aslı olmayan) şeylerden ise sakının! Çünkü sonradan çıkarılmış her şey bid'attir. Sizden kim bu dönemlere ulaşırsa, benim sünnetime ve doğru yolu bulan, hidayete erdirilmiş halifelerin sünnetine sarılsın! Bunlara azı dişlerinizle (tuttuğunuz gibi sımsıkı) sarılın."*

(T2676 Tirmizî, İlim, 16; D4607 Ebû Dâvûd, Sünnet, 5)

İmam Mâlik'e ulaştığına göre Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Size iki şey bırakıyorum, onlara sımsıkı sarıldığınız sürece yolunuzu şaşırmayacaksınız: Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti."*

(MU1628 *Muvatta'*, Kader, 3)

Peygamber Efendimiz (sav) ashâbı ile birlikte mescitte sohbet ediyordu. Etrafına toplanan sahâbîler de her zaman olduğu gibi pür dikkat onun anlattıklarını dinliyordu. Efendimiz, onlara kıyametin şiddetinden bahsediyordu. Sözleri orada bulunanları öyle etkilemişti ki, aralarından birçok kimse Hz. Peygamber'in anlattıklarının dehşetini ve kendi amellerinin eksikliğini düşünerek ağlamaya başlamıştı.[1] İçlerinden bazıları ise derin düşüncelere dalmışlardı: Öyle ibadet etmeliydiler ki, bu vesileyle Allah'ın sevgisini kazanmalı, kıyamet gününün tüm keder ve sıkıntılarından kurtulabilmeliydiler...

Âhiret için ne gibi ameller yapabileceklerini istişare etmek üzere, aralarında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Amr b. Âs'ın da bulunduğu on sahâbî, Osman b. Maz'ûn'un evinde toplandılar ve birtakım kararlar aldılar.[2] İçlerinden Hz. Ali, Abdullah b. Amr b. Âs ve Osman b. Maz'ûn[3] ise Peygamber'in (sav) nafile ibadetlerini öğrenmek ve her zaman olduğu gibi onu örnek almak amacıyla Resûlullah'a gitmeye karar verdiler. Hz. Peygamber'in evine ulaştılar. Efendimizi evinde bulamayınca, onun yalnızken nasıl ibadet ettiğini eşine sordular.[4] Sevgili Peygamberimizin ibadet hayatı kendilerine anlatılınca da, bu ibadetleri kendileri için az gördüler ve "Peygamber'in yanında biz kimiz ki!.. Onun geçmiş ve gelecek bütün günahları bağışlanmıştır." dediler.[5] Hâlbuki Efendimizin ibadeti öyle azımsanacak gibi de değildi. Nitekim Hz. Peygamber'in (sav) bazı geceler sırf "Rabbine şükreden bir kul olabilmek için" gözünden yaşlar boşalıp mübarek ayakları şişinceye kadar, gece boyunca namaz kıldığı zamanlar vardı.[6] Fakat yine de kendilerinin daha fazla ibadet etmeleri gerektiğini düşündüler. Onlardan birisi, "Ben, yaşadığım müddetçe geceleri hep namaz kılacağım." dedi. Diğeri, "Ömrüm boyunca hep oruç tutacağım, asla oruçsuz günüm olmayacak." dedi. Üçüncüsü de, "Kadınlardan uzak kalacağım ve hiç evlenmeyeceğim." dedi.[7] Hakikaten de Osman b. Maz'ûn bu gerekçeyle gündüzleri oruç, geceleri de namaz ile geçirmeye başlamıştı. Bu sebepten eşi Havle'yi de ihmal etmişti. Bu durum Hz. Peygamber'e bil-

[1] VES137 Vahidî, *Esbâb ı nüzûl*, s.137.
[2] VES137 Vahidî, *Esbâb ı nüzûl*, s.137.
[3] IF9/104 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 104.
[4] M3403 Müslim, Nikâh, 5.
[5] B5063 Buhârî, Nikâh, 1.
[6] B1130 Buhârî, Teheccüd, 6; M7124 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 79
[7] B5063 Buhârî, Nikâh, 1.

dirilince Osman'ı çağırmış ve *"Yoksa benim sünnetimden (hayat tarzımdan) yüz mü çevirdin?.."* demişti.[8]

Daha sonra Peygamber (sav) kendilerini bu şekilde dünyadan soyutlamayı düşünen sahâbîlerinin yanlarına gelerek onlara, *"Şöyle şöyle diyenler sizler misiniz? Allah'a yemin ederim ki, Allah'tan en çok korkanınız ve ona karşı gelmekten en çok sakınanınız benim. Böyle olduğu hâlde ben bazen oruç tutuyor, bazen de tutmuyorum. (Gecenin bir kısmında) namaz kılıyor, (bir kısmında ise) uyuyorum ve kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren, benden değildir."* buyurmuştu.[9]

Efendimizin (sav) bu sözleri, Allah'ın rızasını kazanmanın, insanı perişan edecek derecede ibadete yönelme veya dünyanın her türlü nimetinden el etek çekme gibi aşırı fiiller ile değil, ancak Peygamber'i (sav) rehber edinip onun sünnetine sıkı sıkıya bağlanmakla mümkün olabileceğini göstermekteydi. Nitekim Osman b. Maz'ûn'un evinde toplanıp karar alanlardan biri olan Abdullah b. Mes'ûd da muhtemelen yaşanan bu gibi hadiselerden sonra edindiği tecrübeler neticesinde şu kanaatini açıkça dile getirmişti: "Sünnete göre itidalle ibadet etmek, sünnet olmayan/bid'at hususlarda olanca gücüyle çalışmaktan daha hayırlıdır."[10]

Elbette ki sünnete bağlı olmak, insanın kendi tasavvurları neticesinde yapacağı amellerden daha faziletli olacaktı. Çünkü Allah Teâlâ, Kur'an'ı insanlığın hidayeti için gönderirken Hz. Muhammed'i de Kur'an'ın nasıl hayata aktarılacağını Müslümanlara göstermesi için bir rehber olarak göndermişti. Peygamberimiz bir hutbesinde *"Sözün en güzeli Allah'ın (cc) Kitabı'dır. Rehberliğin en güzeli ise Muhammed'in rehberliğidir."*[11] buyurarak buna işaret etmişti.

Hz. Muhammed'in (sav) peygamberlik vazifesi, sadece vahyi nakilden ibaret değildi. O, Rabbinden aldığı vahiy doğrultusunda, inanç, ibadet ve ahlâkî değerler başta olmak üzere günlük hayatın tüm alanlarında, İslâm'ı anlatarak, açıklayarak ve yaşarak Müslümanlara örnek bir hayat sergilemişti. *"Andolsun, Allah'ın Resûlü'nde sizin için; Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır."*[12] âyeti işte Hz. Peygamber'in bu "örnek olma" vazifesini vurgulamaktaydı.

Allah Teâlâ insanlığa Kur'an'ı doğrudan göndermeyip, yirmi üç yılda Resûlü'nün örnek şahsiyeti ile uygulamalı bir şekilde, peyderpey göndermişti. Bu zaman zarfında onun ahlâkı, temizliği, ibadet hayatı, ailesi ile olan münasebetleri... kısaca her hâli Müslümanlar için örneklik teşkil et-

[8] HM26839 İbn Hanbel, VI, 267; D1369 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27; DM2200 Dârimî, Nikâh, 3.
[9] B5063 Buhârî, Nikâh, 1.
[10] DM223 Dârimî, Mukaddime, 23.
[11] HM14484 İbn Hanbel, III, 320; İM46 İbn Mâce, Sünnet, 7.
[12] Ahzâb, 33/21.

mişti. Zaten bir melek yahut olağanüstü bir varlık olarak değil de insanlar içerisinden seçilip[13] peygamber olarak gönderilmiş olması da insanlara tam bir örnek olabilmesi içindi. İşte Peygamberimizin "sünnetim" ifadesinden kastı da onun ortaya koymuş olduğu bu "örnek yaşam tarzı" ve "rehberlik" idi. Bu hayat tarzının içerisine; onun sözleri, fiileri (uygulamaları) ve takrîrleri (onayları) de girmekteydi.

Hz. Peygamber'in sünneti, onun hayatında somutlaşan ideal bir yaşam tarzını simgelemekteydi. Bu açıdan Hz. Peygamber'in sünnetine tâbi olmak, İslâm'ı doğru bir şekilde yaşayabilmek için elzemdi. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ, Resûlü'ne uyulmasını emretmekteydi: "*De ki: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.'*"[14]

Yüce Rabbimiz, Peygamber'e uyulmasını emrediyordu, çünkü Peygamber'e itaat Allah'a itaat idi. "*Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, (bilsin ki) biz seni onlara bekçi göndermedik.*"[15] Yüce Rabbimiz Resûlü'ne gönülden bağlanılmasını o kadar önemsemişti ki, en ufak bir meselede dahi onun verdiği hükme rıza gösterilmemesini, imanın kemale ermemiş olmasına bağlamaktaydı. Nitekim ensardan bir adam ile Zübeyr b. el-Avvâm arasında Harre mevkiindeki hurmalıkları sulayan kanalların kullanımı konusunda anlaşmazlık çıkmıştı. Bu kanallardan akan su önce Zübeyr'in bahçesine uğruyor, ardından Medineli adamın bahçesine geliyordu. O adam Zübeyr'e, "Suyu bırak, gelsin." dedi. Fakat Zübeyr bunu kabul etmedi. Bu durum kendisine aktarıldığında Hz. Peygamber'e (sav), "*Zübeyr! Önce sen sula, sonra suyu komşuna salıver.*" buyurdu. Bunu işiten adam, Peygamberimize "Zübeyr senin halanın oğlu olduğu için (mi ona öncelik verdin)!" diye kızgın bir şekilde tepki gösterdi. Adamın bu sözü üzerine Allah Resûlü'nün yüzünün rengi değişti ve "*Zübeyr! Sen sula, suyu (hurma ağaçlarının köklerine) ulaşıncaya kadar tut (sonra salıver).*" dedi. Zübeyr, bu olay üzerine şu âyetin nâzil olduğunu söylemiştir: "*Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.*"[16]

Yüce Rabbimizin, Hz. Peygamber'e ve onun sünnetine teslimiyet gösterilmesini emretmesi, sünnetin temelinde ilâhî iradenin olmasından kaynaklanıyordu. Onun din ile ilgili hususlardaki her türlü tasarrufu ilâhî iradenin kontrolünden geçiyor, böylece Allah'ın razı olmayacağı bir fiil

[13] İsrâ, 17/93.
[14] Âl-i İmrân, 3/31
[15] Nisâ, 4/80.
[16] Nisâ, 4/65; B2359 Buhârî, Musâkât, 6.

Resûl'den sadır olmuyordu. Diğer bir ifadeyle o, vahyin kontrolündeydi[17] ve din ile ilgili bir konudaki en ufak bir hatası bile vahiy ile düzeltiliyordu.[18] Bundan dolayı ona itaat Allah'a itaat, ona isyan ise Allah'a isyan anlamına geliyordu.[19] *"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse doğru yolu bulmuştur. Kim onlara isyan ederse ancak kendisine zarar verir. Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez."*[20] Hz. Peygamber'e itaat eden ise cenneti hak ediyordu.[21] Nitekim Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, bir gün Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştu: *"Ümmetimin hepsi cennete girecektir, yüz çeviren müstesna!"* Orada bulunanlar *"Ey Allah'ın Resûlü, yüz çeviren kim?"* diye sorunca, Hz. Peygamber *"Bana itaat eden cennete girer. Bana isyan eden yüz çevirmiş demektir."* şeklinde cevap vermişti.[22] Hz. Peygamber'e isyan edip yüz çevirenlerin sonunun ise cehennem olacağı Kur'an'da açıkça belirtiliyordu: *"Kim de Allah'a ve Peygamberi'ne isyan eder ve O'nun koyduğu sınırları aşarsa, Allah o kimseyi ebedî kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır."*[23]

Hz. Peygamber'in hayatı tamamiyle Kur'an'a uygun bir yaşantıydı. Nitekim Enes b. Mâlik'in amcasının oğlu Sa'd b. Hişâm Medine'ye geldiğinde, Hz. Âişe'den kendisine Resûlullah'ın ahlâkını anlatmasını istemişti. Âişe, "Sen Kur'an okuyorsun değil mi?" diye sorunca Sa'd, "Evet." cevabını verdi. Bunun üzerine müminlerin annesi, "İşte Hz. Peybamber'in ahlâkı Kur'an idi." dedi.[24] O, Kur'an'ı hayatında tam olarak yaşayarak somut bir şekilde anlatmış, Kur'an'ın ilk yorumunu da hayatı ile yapmıştı.

Hz. Peygamber, bir yandan *"Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni duyur!.."*[25] emri uyarınca ashâbına Kur'an'ı bildiyor, diğer yandan da *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik."*[26] âyeti gereğince Allah'ın Kitabı'nı açıklayarak zihinlerdeki soru işaretlerini yok ediyordu. Nitekim o, insanlığı aydınlatmakla görevliydi: *"Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik."*[27]

Hz. Peygamber, yeri geldikçe mânâsı kapalı pek çok kelime ve âyeti açıklıyor, yeri geldikçe de Kur'an'da detaya girilmeden genel olarak işaret edilmekle yetinilmiş birçok konuda ayrıntılı açıklamalar yapıyordu. Söz gelimi Kur'an'da namaz kılmak emredilmiş olmasına rağmen[28] namazın nasıl kılınacağına değinilmemiş, buna karşın Peygamber Efendimiz, *"Namazı benden gördüğünüz gibi kılın."*[29] buyurarak namazın kılınış şeklini ve vakitlerini ashâbına uygulamalı olarak öğretmişti. Aynı şekilde

[17] D3586 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdıye), 7.
[18] Abese, 80/1-10; Tevbe, [illegible]; Tahrîm, 66/1; Enfâl, 8/67-68.
[19] M4749 Müslim, İmâre, 33.
[20] D1097 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.
[21] Nisâ, 4/13.
[22] B7280 Buhârî, İ'tisâm, 2.
[23] Nisâ, 4/14.
[24] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139; D1342 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.
[25] Mâide, 5/67.
[26] Nahl, 16/44.
[27] Ahzâb, 33/45, 46.
[28] Nisâ, 4/103.
[29] B631 Buhârî, Ezân, 18.

hac konusunda da, *"Hac ibadetinin gereklerini benden öğrenin."*[30] buyurarak haccın menasikini de yaşayarak öğretmişti. Bu ve benzer birçok ibadetin uygulanışı sünnetten öğrenilmekteydi. Nitekim Hayber'in fethi esnasında İslâm'la şereflenen İmrân b. Husayn[31] mescitte oturduğu bir esnada, şefaat ile ilgili konuşurlarken adamın biri, "Ey Ebû Nüceyd! Bize Kur'an'da bulunmayan konulardan bahsediyorsunuz!" diyerek onun Kur'an'dan değil de Hz. Peygamber'in sünnetinden bahsetmesinden rahatsız olmuştu. Bunun üzerine İmrân öfkelenerek:

–Sen Kur'an'ı okuyorsun (değil mi?)

–Evet.

–Akşam namazının üç, yatsı namazının dört, sabah namazının iki, öğle namazının dört, ikindi namazının dört rekât olduğunu Kur'an'da bulabiliyor musun?"

–Hayır.

–Bu hususları nereden öğrendiniz? Bizden öğrenmediniz mi? Biz de bunları Resûlullah'tan (sav) öğrendik. Siz her kırk dirhem için bir dirhem, şu kadar sürüsü olana şu kadar koyun; şu kadar devesi olana şu kadar deve zekât vereceğine dair Kur'an'da bir hüküm bulabiliyor musun?

–Hayır.

–Bu hususları nereden öğrendiniz? Biz onları Resûlullah'tan (sav) öğrendik. Siz de bizden. Yine "Kur'an'da '...Beyt-i Atîk'i tavaf etsinler.' buyruluyor.[32] Tavafın yedi (şavt) olduğunu, Makâm-ı İbrâhîm arkasında iki rekât namaz kılınacağını Kur'an'da bulabiliyor musun? Bu hususları kimden öğreniyorsunuz? Bizden öğrenmiyor musunuz? Biz bunları da Allah'ın Peygamberi'nden (sav) öğrendik." dedi.[33] Aralarındaki konuşma bu minval üzere devam ettikten sonra adam "Beni ihya ettin, Allah da seni ihya etsin!" diyerek İmrân b. Husayn'ın haklı olduğunu kabul etti.[34]

Yine Abdullah b. Ömer, kendisine, "Biz Kur'an'da korku namazını ve hazar namazını (barış ve güven zamanında meskûn olduğun yerde kılınan namazı) bulduğumuz hâlde, (neden) sefer namazını bulamıyoruz?" diye sorulduğunda, "Biz bir şey bilmezken, Allah bize Muhammed'i gönderdi ve biz de onun ne yaptığını görmüşsek, öyle yapıyoruz." cevabını vermişti.[35]

"Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûl'e, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar..."[36] âyeti,

[30] M3137 Müslim, Hac, 310.
[31] İBS521 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 521.
[32] Hac, 22/29.
[33] MK15691 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XVIII, 219; D1561 Ebû Dâvûd, Zekât, 2.
[34] NM372 Hâkim, *Müstedrek*, I, 159 (1/110)
[35] MU336 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 2; İM1066 İbn Mâce, İkâmet, 73.
[36] A'râf, 7/157.

Peygamber Efendimizin Kur'an'ı tefsir etmenin yanında onda yer almayan bazı konularda hüküm koyma yetkisinin olduğunu beyan etmekteydi. Nitekim Peygamber (sav) Hayber günü ashâbına birtakım yasaklar getirmiş, ardından da *"Sizden biriniz köşesine yaslanarak (cahilce) Allah'ın şu Kur'an'da yasakladığı şeylerden başka hiçbir şeyi yasaklamadığını mı zannediyor? Şunu iyi bilin ki: Vallahi ben (hem) öğüt verdim (hem bazı şeyleri) emrettim, (hem de bazı şeyleri) yasakladım. (Benim emrettiğim ve yasakladığım) bu şeyler ya Kur'an kadar yahut da ondan daha fazladır..."* buyurmuştu.[37] Böylece Efendimiz, Kur'an'da bulunmayan pek çok konuda kendisinin hüküm koyduğunu ifade etmişti. Allah Teâlâ'nın, *"Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının."*[38] emri de bu anlamı içermekteydi. Aynı hususu Peygamber (sav) de belirtmekteydi: *"Size ne emrettimse onu yapınız; size neyi yasakladımsa ondan sakınınız."*[39]

Yine bir seferinde Peygamber Efendimiz hutbe okurken, *"Ey insanlar! Allah size haccı farz kılmıştır. Öyleyse haccedin!"* buyurmuştu. Bunun üzerine bir adam ayağa kalkarak "Her sene mi yâ Resûlallah?" diye sordu ve Resûlullah'ın (sav) sessiz kalmasına aldırmayarak sözünü üç defa tekrarladı. Sonunda Allah Resûlü, *"Evet desem her sene vacip olurdu ve siz de buna güç yetiremezdiniz."* buyurdu ve şunu ilâve etti: *"Ben sizi (serbest) bıraktığım müddetçe siz de beni bırakın. Sizden öncekiler, çok soru sormalarından ve peygamberlerinin buyrukları üzerinde ihtilâf etmelerinden dolayı helâk olup gitmişlerdir. Size bir şey emrettiğimde gücünüzün yettiğince onu yapın, size bir şeyi yasakladığımda da onu terk edin!"*[40]

Bu ve benzeri örnekler Peygamberimizin hüküm koymada da aktif bir rol aldığını göstermektedir. Bundan dolayıdır ki sünnet, Kur'an'dan sonra ikinci bilgi ve uygulama kaynağı olmuştur. Sahâbîler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir mesele ile karşılaştıklarında, Kur'an'da yer almayan konularda sünnete başvurmuşlardır. Nitekim tâbiînin büyük âlimlerinden Meymûn b. Mihrân, Hz. Ebû Bekir'in bir mesele ile karşılaştığında nasıl hüküm verdiğini şöyle anlatmaktadır:

"Kendisine davacılar geldiği zaman, (hüküm vermek için öncelikle) Allah'ın Kitâbı'na bakardı. Şayet onda, (davacıların) aralarındaki sorunu çözecek hükmü bulursa onunla hüküm verirdi. Eğer (meselenin hükmü) Kitab'da bulunmaz ve o konuda Resûlullah (sav) (tarafından uygulanmış olan) bir sünnetin olduğunu biliyorsa hükmü onunla verirdi. Eğer bir hükme ulaşamazsa, çıkar, 'Bana şöyle şöyle (bir mesele) geldi. Acaba sizler o

37 D3050 Ebû Dâvûd, Harâc, 31, 33.
38 Haşr, 59/7.
39 İM1 İbn Mâce, Sünnet, 1.
40 M3257 Müslim, Hac, 412.

konuda Resûlullah'ın (sav) herhangi bir hüküm verdiğini biliyor musunuz?' diyerek Müslümanlara sorardı. Kimi zaman o topluluğun hepsi etrafında toplanır, o konuda Resûlullah'tan (sav) nakledecekleri bir hüküm varsa onu bildirirlerdi. Ebû Bekir de şöyle derdi: 'İçimize, peygamberimizden (gelen bilgileri) muhafaza eden kimseleri yerleştiren Allah'a hamd olsun!' Şayet bu yolla da bir hükme ulaşamazsa, halkın ileri gelenlerini ve seçkinlerini toplar, onlarla istişare ederdi. Onlar da bir hüküm üzerinde söz birliği ederlerse, bununla hüküm verirdi."[41]

Hz. Ömer, bir hutbesinde Resûlulah'ın (sav) şahsî kanaatlerinin dahi Müslümanlar için büyük bir değer taşıdığını şöyle anlatmaktaydı: "Ey insanlar! Re'y (şahsî kanaat ve düşünce), ancak Resûlullah'a aitse isabetlidir. Çünkü Allah ona (doğruyu bizzat) göstermiştir. Bizim re'ylerimiz ise, (doğru olanı bulmak için ortaya konan) zan ve zorlama çabadan ibarettir."[42]

Sünnet'in Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olması, daha Hz. Peygamber döneminde bilinmekteydi. Nitekim Peygamber Efendimizin, kıyamet günü âlimlerin önünde yürüyeceğini söyleyerek ilmî kişiliğini övdüğü genç sahâbîsi Muâz b. Cebel'i[43] Yemen'e vali olarak göndereceği zaman aralarında şöyle bir konuşma geçmişti:

–(Sana bir dava geldiğinde) nasıl hüküm vereceksin?

–Allah'ın Kitabı'na göre hüküm vereceğim.

–(O konuda) Allah'ın Kitabı'nda bir hüküm bulamazsan?

–Resûlullah'ın (sav) sünneti ile (karar vereceğim).

–Resûlullah'ın (sav) sünnetinde de yoksa?

–Kendi görüşümle ictihad ederek bir karara varacak ve ona göre hüküm vereceğim.

Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Resûlü'nün elçisini (Resûlü'nün arzuladığı cevabı vermeye) muvaffak kılan Allah'a hamdolsun."* buyurmuştu.[44]

Sünnetin kaynaklığı sahâbeden bugüne hemen hemen herkes tarafından kabul edilirken çok az sayıda da olsa hadis ve sünnet karşıtı bazı söylemler ortaya çıkabilmiştir. Bu itirazların merkezinde "Kur'an'a dönüş", "Kur'an ile yetinme", "Kur'an İslâm'ı" gibi düşünceler yer almaktadır. Fakat gerek Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e itaat ve ona tâbi olmak ile ilgili Kur'an'daki emirleri, gerekse sünnetin ideal ümmeti oluşturma yolundaki katkısı düşünüldüğünde, bu ve benzeri anlayışların realiteden çok uzak olduğu anlaşılacaktır. Hz. Peygamber'in şu hadisi de Kur'an'ı ön plana alıp sünneti öteleyen zihniyete karşı bize bir uyarı niteliğindedir: *"Sizden birini-*

[41] DM163 Dârimî, Mukaddime, 20.
[42] D3586 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdıye), 7.
[43] ST2/347 İbn Sa'd, *Tabakât*, II/347.
[44] T1327 Tirmizî, Ahkâm, 3; D3592 Ebû Dâvûd, Kadâ', (Akdıye), 11.

zi, emrettiğim veya yasakladığım bir konu kendisine iletildiğinde, sakın köşesine yaslanmış olarak (cahilce), 'Biz Allah'ın Kitabı'nda ne bulursak ona uyarız (hadis tanımayız!)' derken bulmayayım!"[45]

Sünnet, her şeyden önce Kur'an'ın uygulanmış şeklidir. Ondan ayrı düşünülemez. Dahası, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in sünneti ve hadisleri bilinmeden Kur'an'ın tam olarak anlaşılması mümkün değildir. Nitekim Hz. Ömer şöyle demektedir: "Birtakım insanlar çıkacak, Kur'an'ın (değişik şekillerde anlaşılabilmesi mümkün olan) müteşâbih âyetlerini öne sürerek sizinle mücadele edecekler. O durumda sünnetlerle onların yakasına yapışın. Zira sünnetlere sarılanlar Allah'ın Kitabı'nı en iyi bilenlerdir."[46]

Peygamber Efendimiz hayatın her alanında ashâbını bilgilendirmiş, onları özel bir eğitime tâbi tutmuştu. Tevhidi öğretmişti; her türlü şirkten arınmış, maddî ve mânevî tüm putları gönülden çıkartıp bir olan Allah'a iman etmeyi, O'nu tanımayı, sevmeyi, O'ndan korkmayı... İbadetleri öğretmişti; uygulanış şekillerini, huşûu, Allah'a itaat ve teslimiyeti, kul olma bilincini, şuurunu...

Ahlâkı öğretti; edebi, hayâyı, iffeti, salih ameli, sevgiyi, merhameti, şefkati, samimiyeti, sadakati, vefakârlığı, fedakârlığı, diğerkâmlığı, merhameti... Her hayırlı işe Allah'ın adını anarak başlamayı, yemeği sağ el ile ve önünden yemeyi, içerken kabın içine solumamayı, başkasının evine izinsiz girmemeyi, küçüklere merhamet edip, büyüklere saygı göstermeyi, insanların kusurlarını araştıran değil örten olmayı, kötü söz ve fiilleri terk etmeyi...

Aile kurmayı öğretti, ideal eş seçimini, aile olmayı, baba olmayı, anne olmayı... Çocuk eğitimini, anne babaya karşı görevleri... Arkadaşlığı, dostluğu, selamlaşmayı, hediyeleşmeyi, sıla-ı rahmi, hasta ziyaretini, toplumsal dayanışmayı... Ticareti öğretti, alışverişi, ortaklığı, çarşı pazarı, alacaklı olmayı, borçlu olmayı, kamu malını, işçi işveren ilişkilerini... Giyim kuşam ve süslenme âdâbını, yemeyi, içmeyi, bayramı, sevinmeyi, sevmeyi, sevilmeyi, eğlenmeyi... Kısaca hayata dair her şeyi!

Öyle ki Hz. Peygamberin ashâbına hemen her konuyu öğrettiğini gören bir müşrik "Peygamberinizin, size her şeyi hatta abdest bozmayı bile öğrettiğini görüyorum!" demişti. Evet, gerçekten de Peygamber (sav) ashâbına abdest bozma âdâbı da dâhil her hususu öğretmişti.[47]

İşte Peygamber Efendimizin Müslümanlara yaşayarak ve anlatarak öğrettiği sünneti, İslâm dininin, hayatın her alanına nüfûz etmesini sağla-

[45] T2663 Tirmizî, İlim, 10.
[46] DM121 Dârimî, Mukaddime, 17.
[47] M606 Müslim, Tahâret, 57, T16 Tirmizî, Tahâret, 12.

mıştır. Sünnet, bireysel ve toplumsal dönüşümü gerçekleştirip medenî bir toplum inşa etmiş, böylece, kız çocuklarını diri diri toprağa gömecek kadar sapıklık içerisinde bulunan[48] câhiliye insanınını her türlü barbarlık ve bedevîlikten kurtarıp medeniyete kavuşturmuştur. Hz. Peygamber'in sünnetini benimseyip hayatlarına aktaran Müslümanlar, insanlık için en hayırlı ümmeti[49] oluşturmuş, örnek olarak gönderilmiş olan Hz. Muhammed'in örnek ümmeti hâline gelmiştir.[50]

Aynı zamanda sünnet, İslâm kültür ve medeniyetini inşa eden bir model olmuştur. İslâm medeniyeti, devlet yönetiminden ekonomik hayata, toplumsal ilişkilerden bilimsel faaliyetlere, mimariden sanata kadar hayatın her alanında sünnetten aldığı ruh ile asırlar boyunca gelişme göstermiştir. Sözgelimi Hz. Peygamber'in sadaka-ı câriyeyi[51] ve genel olarak yardımlaşmayı teşviki İslâm toplumunda vakıf geleneğinin yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. Camiler, köprüler, okullar, üniversiteler açılmış, açlar doymuş, evsizler başlarını sokacak bir yer bulmuş, hayvanlar için bile özel vakıflar kurulmuştur. Böylece vakıflar, İslâm kültürünün sosyal hayattaki simgesi olmuş, İslâm medeniyeti bir vakıf medeniyeti hâline gelmiştir. Peygamberimizin yolcu veya yolda kalan kimseyi zekât verilecek kimseler arasında zikretmiş olması,[52] yolcular için inşa ettirilen misafirhaneyi öldükten sonra müminin sevap defterinin açık kalmasına vesile olacak fiiller arasında zikretmesi[53] İslâm medeniyetinde sırf yolcular için hanlar, hamamlar, kervansaraylar v.b. tesislerin inşa edilmesini teşvik edici önemli bir unsur olmuştur. Peygamberimizin ekonomi alanındaki düzenleme ve tavsiyeleri de dürüst bir ticaretin gerçekleşmesi yolunda Müslümanlara rehberlik etmiştir. Kardeşlik esasına dayalı kurulmuş olan "Ahîlik Teşkilatı" da ilhamını Kur'an ve sünnetten almıştır. Bu hususlar, Müslümanların mâneviyatlarını olduğu kadar maddî hayatlarını da imar etmelerinde sünnetin önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Peygamber Efendimizin küçük bir bebek iken vefat eden oğlu İbrâhim'in defni esnasında kazılan mezarda göze hoş görünmeyen bir açıklığı düzelttirmesi ve sonra, "*Bu, ölüye ne fayda ne de zarar verir, ancak hayattakilerin gözüne hoş görünür. Biriniz bir iş yaptığında onu en güzel şekilde yapsın. Zira Allah kişinin, işini sağlam yapmasından hoşlanır.*" buyurması[54] örneğinde olduğu gibi Efendimizin salih amele (işi en uygun bir şekilde yapmaya), ihsâna (işi en güzel biçimde yapmaya, daima güzel davranmaya) ve işlevselliğinin yanında göze de hitap etmesine

48 Âl-i İmrân, 3/164.
49 Âl-i İmrân, 3/110
50 Bakara, 2/143.
51 M4223 Müslim, Vasıyye, 14.
52 B1465 Buhârî, Zekât, 47.
53 İM242 İbn Mâce, Sünnet, 20
54 ST1/142 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 142; MK21363 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIV, 306

değer vermesi, İslâm medeniyetindeki sanat ve zarafet anlayışının temellerini oluşturmuştur.

Hz. Peygamber'in bir model olarak tesis etmiş olduğu sünneti; coğrafî, tarihî, örfî, sosyal, kültürel yetişme farklılıklarına rağmen asırlar boyu bütün insanlığa hitap etmiştir. Sünnet, Müslümanları bir araya getiren, onları ortak paydada toplayan, birleştiren, İslâm kültür ve medeniyetini oluşturan en temel unsur olmuştur. Böylece İslâm toplulukları arasında inanç ve davranış birliğini sağlamıştır. Müslümanları farklı kültür ve çevrelerde eriyip yok olmaktan, asimilasyondan korumuştur. Dünyanın her neresinde olursa olsun İslâm toplumlarının kültürlerinde pek çok ortak değer bulunması, sünnetin bu fonksiyonundan ileri gelmektedir. Bundan dolayıdır ki Peygamberimiz sünneti terk etmeyi İslâm cemaatinden ayrılmak olarak görmüştür.[55]

Sünnete bağlılıkları sayesinde İslâmî kimliklerini koruyabilen Müslümanlar, sünnetten uzaklaştıklarında ise sünnetin tam zıddı olan bid'atlara sapmaktan kurtulamamışlardır. Nitekim Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır: *"İşlerin en şerlisi (din konusunda) sonradan ortaya çıkanlardır. Sonradan ortaya çıkan her şey bid'attir. Her bid'at dalâlettir. Her dalâlet insanı cehenneme götürür."*[56] Yine Resûlullah (sav), vefatının yaklaştığı günlerden birinde sabah namazından sonra gözleri yaşartan, kalpleri hüzünlendiren son derece dokunaklı bir konuşma yapmış, ashâbdan biri dayanamayarak, "Ey Allah'ın Resûlü! Sanki veda konuşması yaptın, bize ne tavsiye edersin?" demişti. Bunun üzerine Peygamber (sav) şu tavsiyelerde bulunmuştu: *"Size Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olmayı ve Habeşli bir köle de olsa (başınızdaki idareciyi) dinleyip itaat etmeyi tavsiye ederim. Çünkü benden sonra yaşayacak olanlarınız çok ihtilâflar görecekler. Sonradan çıkarılmış (aslı olmayan) şeylerden ise sakının! Çünkü sonradan çıkarılmış her şey bid'attir. Sizden kim bu dönemlere ulaşırsa, benim sünnetime ve doğru yolu bulan, hidayete erdirilmiş halifelerin sünnetine sarılsın! Bunlara azı dişlerinizle (tuttuğunuz gibi sımsıkı) sarılın."*[57]

Dün olduğu gibi bugün de bid'atlere, sapmaya, yozlaşmaya ve bozulmaya karşı İslâm ümmetini koruyacak olan şey sünnete sımsıkı sarılmaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz bu hususta ümmetini şöyle uyarmıştır: *"Size iki şey bırakıyorum, onlara sımsıkı sarıldığınız sürece yolunuzu şaşırmayacaksınız: Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünneti."*[58]

[55] HM10584 İbn Hanbel, II, 506.
[56] N1579 Nesâî, Salâtu'l-Îdeyn, 22; M2005 Müslim, Cum'a, 43.
[57] T2676 Tirmizî, İlim, 16; D4607 Ebû Dâvûd, Sünnet, 5.
[58] MU1628 Muvatta', Kader, 3

FIKIH ve İCTİHAD
DERİN KAVRAYIŞ, HAKİKATİ ARAYIŞ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا، يَنْتَزِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمٌ، اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَّالاً فَسُئِلُوا، فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا."

Abdullah b. Amr b. el-Âs, Allah Resûlü'nü (sav) şöyle derken işittiğini nakleder: "*Kuşkusuz Allah, ilmi kullarının arasından çekip almaz. Bilakis âlimlerin vefatıyla ilmi alır. Sonunda hiç âlim kalmayınca, insanlar cahil kimseleri önder edinirler. Onlara birtakım sorular sorulur, onlar da bilgisizce fetva verirler. Böylelikle hem kendileri sapar hem de (insanları) saptırırlar.*"

(B100 Buhârî, İlim, 34)

عَنْ مُعَاذٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ فَقَالَ:
"كَيْفَ تَقْضِي؟" فَقَالَ: أَقْضِي بِمَا فِي كِتَابِ اللَّهِ. قَالَ: "فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي كِتَابِ اللَّهِ؟" قَالَ: فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟" قَالَ: أَجْتَهِدُ رَأْيِي. قَالَ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ."

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فَحَفِظَهُ حَتَّى يُبَلِّغَهُ فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَيْسَ بِفَقِيهٍ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ. وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ."

عَنْ وَابِصَةَ بْنِ مَعْبَدٍ الْأَسَدِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لِوَابِصَةَ: جِئْتَ تَسْأَلُ عَنِ الْبِرِّ وَالْإِثْمِ؟ قَالَ قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: فَجَمَعَ أَصَابِعَهُ فَضَرَبَ بِهَا صَدْرَهُ وَقَالَ اسْتَفْتِ نَفْسَكَ، اسْتَفْتِ قَلْبَكَ يَا وَابِصَةُ ثَلَاثًا – الْبِرُّ مَا اطْمَأَنَّتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ وَاطْمَأَنَّ إِلَيْهِ الْقَلْبُ، وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي النَّفْسِ وَتَرَدَّدَ فِي الصَّدْرِ وَإِنْ أَفْتَاكَ النَّاسُ وَأَفْتَوْكَ.

Muâz'ın anlattığına göre, Allah Resûlü (sav) onu Yemen'e (vali olarak) gönderirken aralarında şöyle bir diyalog geçmişti:

–*(Sana bir dava geldiğinde) nasıl hüküm vereceksin?*

–Allah'ın Kitabı'na göre hüküm vereceğim.

–*(O konuda) Allah'ın Kitabı'nda bir hüküm bulamazsan?*

–Resûlullah'ın (sav) sünneti ile (karar vereceğim).

–*Resûlullah'ın (sav) sünnetinde de yoksa?*

–Kendi görüşümle ictihad ederek bir karara varacak ve ona göre hüküm vereceğim.

Bunun üzerine Hz. Peygamber *"Resûlü'nün elçisini (Resûlü'nün arzuladığı cevabı vermeye) muvaffak kılan Allah'a hamdolsun."* buyurmuştu.

(T1327 Tirmizî, Ahkâm, 3; D3592 Ebû Dâvûd, Kadâ', (Akdiye), 11)

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah her kimin iyiliğini dilerse, onu dinde fakih kılar (dinin inceliklerini anlama konusunda ona kabiliyet verir)."*

(T2645 Tirmizî, İlim, 1)

Zeyd b. Sâbit, Allah Resûlü'nü (sav) şöyle derken işitmiştir: *"Allah, bizden bir hadis işitip, başkasına aktarana kadar onu belleyen kişinin yüzünü ak etsin. Fıkıh (dini hakkıyla anlamaya yönelik bilgiler) öğrenip onu kendisinden daha kavrayışlı olanlara aktaran nice kimseler vardır! Fıkıh öğrenen nice kimseler de vardır ki haddizatında kendileri fakih (derin kavrayış sahibi) değildir."*

(D3660 Ebû Dâvûd, İlim, 10; T2656 Tirmizî, İlim, 7)

Amr b. el-Âs, Allah Resûlü'nü (sav) şöyle derken işitmiştir: *"Hâkim, hüküm verirken ictihad eder (gücü nispetinde çaba sarf eder) de sonunda isabetli karar verirse, iki sevap kazanır. Eğer ictihad eder de sonunda hata ederse, bir sevap kazanır."*

(M4487 Müslim, Akdiye, 15)

Esed kabilesine mensup Vâbisa b. Ma'bed'in naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) ona şöyle demiştir: *"İyilik ve kötülüğü(n ne olduğunu) sormaya mı geldin?"* (Vâbisa diyor ki) "Evet" dedim. Hz. Peygamber, parmaklarını birleştirip göğsüne vurarak üç defa *"Kendine danış, kalbine danış ey Vâbisa!"* buyurdu (ve devam etti): *"İyilik, gönlü huzura kavuşturan ve içe sinen şeydir. Kötülük ise insanlar sana fetva verseler (onaylasalar) bile, gönlü(nü) huzursuz eden ve iç(in)de bir kuşku bırakan şeydir."*

(DM2561 Dârimî, Büyû', 2)

Hicretin üzerinden dokuz yıl geçmişti. Allah Resûlü yeni fethedilen yerlere dini öğretmeleri için elçiler gönderiyordu. Sıra Yemen'e gelmişti. Yemen'e elçi, zekât memuru ve kadılık yetkileriyle gönderilecek kişi, helâli ve haramı en iyi bilen,[1] Resûlullah'ın kendilerinden Kur'an öğrenilmesini tavsiye ettiği dört sahâbî arasında bulunan Muâz b. Cebel'di.[2] Genç yaşta Müslüman olan ve Resûlullah'la birlikte hemen hemen bütün savaşlara katılan Muâz, Allah Resûlü tarafından Yemenlilere, *"Size arkadaşlarımın en uygun olanını gönderiyorum."* denilerek takdim edilmişti.[3] Peygamberimiz, yolculuktan önce, Ebû Musa el-Eş'arî ile Muâz'ı Yemen'e uğurlarken, onlara halka karşı nasıl davranacakları hususunda bazı uyarılarda da bulunmuştu: *"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin ve hüküm verirken birbirinizle uyum içinde olun!"*[4] Ayrıca, onlara Ehl-i kitap bir kavme gittiklerini hatırlatarak, belde halkını öncelikle Allah'tan başka tanrı olmadığına ve Resûlullah'ın Allah'ın Peygamberi olduğuna inanmaya çağırmalarını, kalpleri imana ısındıkça da yavaş yavaş ibadetleri anlatmalarını istemişti.[5] İşte bu uğurlama esnasında Allah Resûlü ile o çok sevdiği ve kıyamet günü âlimlerin önünde yürüyeceğini müjdelediği sahâbîsi Muâz[6] arasında şöyle bir konuşma geçti:

–*(Sana bir dava geldiğinde) nasıl hüküm vereceksin?*

–Allah'ın Kitabı'na göre hüküm vereceğim.

–*(O konuda) Allah'ın Kitabı'nda bir hüküm bulamazsan?*

–Resûlullah'ın (sav) sünneti ile (karar vereceğim).

–*Resûlullah'ın (sav) sünnetinde de yoksa?*

–Kendi görüşümle ictihad ederek bir karara varacak ve ona göre hüküm vereceğim.

Allah Resûlü elini Muâz'ın göğsüne koydu ve *"Resûlü'nün elçisini (Resûlü'nün arzuladığı cevabı vermeye) muvaffak kılan Allah'a hamdolsun."* buyurdu.[7]

Allah Resûlü ile Muâz b. Cebel arasında geçen bu konuşma, onun bir taraftan seçkin sahâbîsini eğittiğini, diğer taraftan da meselelere ortak bir

[1] T3790 Tirmizî, Menâkıb, 32.
[2] B4999 Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 8.
[3] S13/585 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 585.
[4] B3038 Buhârî, Cihâd, 164.
[5] M123 Müslim, İmân, 31; B1395 Buhârî, Zekât, 1.
[6] ST2/347 İbn Sa'd, *Tabakât*, II/347.
[7] T1327 Tirmizî, Ahkâm, 3; D3592 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdıye), 11. HM22451 İbn Hanbel, V, 242.

bakış açısı kazandırmak istediğini göstermektedir. Buna göre Hz. Peygamber, kişisel ictihadın dayanması gereken ilk kaynağın Kur'an, ikinci kaynağın ise kendisinin söz ve uygulamaları olduğunu belirtmiş olmaktadır. Bir konunun dinî bakımdan değerini ve hükmünü anlamak için takip edilecek yol ve yönteme işaret eden bu rivayet, İslâm kültüründe özellikle de fıkıh düşüncesinde şekillenen düşünme sistematiğinin ve kaynak hiyerarşisinin oluşmasına önemli katkıda bulunmuştur. Bu hadis, Kur'an ve Hz. Peygamber'i anlamaya dönük aklî faaliyetin, kişisel ictihadın geliştirilmesinin önemini gösterdiği gibi, dinle ilgili konularda bakış açısı geliştirme, yorumlama ve bir sonuca, bir ilkeye ulaşma çabasında Müslümanlara temel zihnî bir yöntem kazandırmıştır.

Peygamberimiz *"Allah her kimin iyiliğini dilerse, onu dinde fakih kılar (dinin inceliklerini anlama konusunda ona kabiliyet verir)."*[8] sözüyle fıkhın önemini vurgulamıştır. Peygamberimiz, Abdullah b. Amr'ı üç günden daha kısa sürede Kur'an'ı okuyarak hatmetmemesi konusunda uyarırken, bu şekilde okunması hâlinde Kur'an'ın fıkhedilemeyeceğini (iyi anlaşılamayacağını) gerekçe göstermiştir.[9] Hz. Peygamber'in Sa'd b. Ubâde'yi kastederek söylediği şu söz de, anlayışlı olmanın kişinin yaratılışıyla yakından ilgili olduğunu vurgulamaktadır: *"İnsanlar, gümüş ve altın madenleri gibi madenlerdir. Câhiliye döneminde iyi olanlar Müslüman olduktan sonra da iyi olurlar. Yeter ki, İslâm'ı tam olarak kavrasınlar."*[10] Allah'ın Resûlü, fıkhın yani dinin maksadını inceden inceye anlama ve sezme kabiliyetinin ve güzel ahlâk sahibi olmanın iyi Müslüman'ın iki temel vasfı olduğunu ve bu iki vasfın münafıklarda asla bir araya gelmeyeceğini belirtmiştir.[11] Aynı şekilde o, kişinin ailesine şefkatli ve yumuşak davranmasının[12] ve cemaate imamlık yaparken namazı uzun, hutbeyi kısa tutmasının da fıkhından yani dini hakkıyla kavramış olmasından kaynaklandığını belirtmiştir.[13]

Hz. Peygamber döneminde "fıkıhla meşgul olmak", dini en ince ayrıntılarıyla kavramak ve dinin ilkeleri çerçevesinde düşünme kabiliyetine sahip olmak, bu konuda meleke kazanmak demekti. Bu çerçevede sahâbe kuşağından itibaren ilim meclislerinin kurulduğu bilinmektedir. Hatta hadis kitaplarına yansıyan kimi rivayetlerde Peygamberimizin bu meclislere uğradığı ve bu tür faaliyetleri teşvik ettiği bilgileri yer almaktadır. Allah Resûlü, hayatının her döneminde dini öğrenmeyi, dinin detaylarına vâkıf olmayı teşvik etmiş, âlimler için her fırsatta güzel sözler söylemişti. Günün birinde, mescitte iki gruba rastlamış ve *"İkisi de hayır üzeredir. Ama*

[8] T2645 Tirmizî, İlim, 1; B71 Buhârî, İlim, 13; M4956 Müslim, İmâre, 175
[9] HM6546 İbn Hanbel, II, 166.
[10] M6709 Müslim, Birr, 160; VM2/547 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 547
[11] T2684 Tirmizî, İlim, 19
[12] HM22038 İbn Hanbel, V, 194
[13] M2009 Müslim, Cum'a, 47

biri, diğerinden daha üstündür. Bir kısmı, Allah'a dua ediyor ve ondan bir şeyler istiyorlar. Allah onlara ister verir, isterse vermez. Diğerleri ise, fıkıh (dini anlamaya yönelik meseleler) ve ilim öğreniyorlar ve bilmeyene öğretiyorlar. Bunlar daha üstündür." dedikten sonra *"Şüphe yok ki, ben de sadece bir öğretici olarak gönderildim."* diyerek ilim öğrenenlerin yanına oturmuştur.[14]

Peygamberimizin her fırsatta, dini anlamaya ve hikmetini düşünerek kavramaya verdiği değeri gösteren bir başka sözü de *"Şeytan için fakih (dini hakkıyla kavramış) bir insanı ayartmak, bin âbidi ayartmaktan daha zordur."*[15] şeklindedir. Onun (sav) ayrıca, *"Hayâ, iffet, kalbine değilse de diline sahip olma ve fıkıh (dini derinden anlama) imandandır. Bunlar dünyevî kazançları eksiltseler bile âhirette kişiyi zenginleştirecek hususlardandır. Âhirette sağlayacakları kazanç çoktur. Kötü söz, kabalık ve cimrilik nifak alâmetleridir. Kişiyi dünyada zenginleştirseler de, âhirette yoksullaştıran hususlardandır. Âhirette kaybettirdikleri daha çoktur."*[16] buyurması, iffetli olmanın yanı sıra fıkhetmenin âhirette insana kazanç getiren bir erdem olduğuna işarettir. Zihnî ve ruhî uyanıklığın yanı sıra, hem ahlâkî olgunluk ve insan ilişkilerinde gösterilen hassasiyet, hem de derin düşünme kabiliyeti imanla sıkı ilişki içerisindedir. Bu özellikler aynı zamanda imanı besleyip kuvvetlendirmektedir.

Gerçek şu ki, bir sözün ya da eylemin hakiki anlamını, hikmetini ve sonuçlarını kavramak, doğuştan gelen ve eğitimle edinilen kabiliyetlere bağlı olarak kişiden kişiye değişen bir husustur. Herkes bir sözü, düşünme ve kavrama istidadı oranında anlayabilir. Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber, sözlerinin dinleyenler tarafından başkalarına aktarılmasını teşvik etmiş, böylece sözlerinin hakikatini, aktarandan daha iyi kavrayabilecek olanlara ulaşmasını arzulamıştır. Resûl-i Ekrem, ashâbına verdiği bir hutbede[17] şöyle buyurmuştur: *"Allah, bizden bir hadis işitip, başkasına aktarana kadar onu belleyen kişinin yüzünü ak etsin. Fıkıh (dini hakkıyla anlamaya yönelik bilgiler) öğrenip onu kendisinden daha kavrayışlı olanlara aktaran nice kimseler vardır! Fıkıh öğrenen nice kimseler de vardır ki haddizatında kendileri fakih (derin kavrayış sahibi) değildir."*[18]

Peygamberimiz (sav) bu uyarı ve talebiyle, hadisin hayat veren anlamının herkese ulaştırılmasını ve onun, kavrayamayanlar elinde zayi olmamasını salık vermiştir. Kendisini doğrudan dinleyenler arasında bulunmayan, fakat onun mesajını pekâlâ kavrayıp içselleştirecek kişilerin bundan mahrum olmamasını arzulamıştır. Allah Resûlü böyle bir sorumluluğu üstlenen kişileri övmüş ve *"Allah onların yüzünü ak etsin."* diyerek onlar için

[14] DM357 Dârimî, Mukaddime, 32
[15] T2681 Tirmizî, İlim, 19; İM222 İbn Mâce, Sünnet, 17
[16] DM518 Dârimî Mukaddime, 43.
[17] DM236 Dârimî, Mukaddime, 24
[18] D3660 Ebû Dâvûd, İlim, 10; T2656 Tirmizî, İlim, 7.

dua etmiştir. Öte yandan *"Her kim, kendisine sorulan bir meseleyi yahut kendisinden istenilen bir bilgiyi bile bile gizler de cevabını vermezse, kıyamet günü ona ateşten bir gem vurulacaktır."*[19] buyuran Allah Resûlü, bilginin esirgenmesini ise asla hoş görmemiştir. Aynı şekilde kişinin bilmediği hususlarda görüş beyan etmesini ve fetva vermesini de hoş görmemiş, insanları yönlendirme konusunda ziyadesiyle hassas davranılmasını istemiştir. Nitekim Peygamberimiz (sav) döneminde yaşanan acı bir olay, bilmeden fetva vermenin kötü sonuçlarını gösteren örneklerden sadece biridir. Seferdeyken kafası yarılan bir sahâbîye arkadaşları su olduğu için teyemmüm yapamayacağını söylemişlerdi. Bu fetva üzerine yaralı sahâbî başını yıkamış ve bu nedenle de vefat etmişti. Olayı duyunca Peygamberimiz (sav), buna sebep olanları şu sözüyle azarlamıştı: *"Onu öldürdüler, Allah da onların canını alsın! Mademki bilmiyorlar, bir bilene sorsalardı ya! Cehaletin ilacı sormaktır."*[20]

İnsanların bilmediklerini bir bilene sormaları en doğru hareket tarzıdır. Âlimlerin varlığı insanların yanlış kararlarla yanlış yollara düşmelerinin önündeki engeldir. Dolayısıyla ilim erbabına konumlarına uygun bir şekilde saygı göstermek, sağlıklarında kıymetlerini bilmek ve onlardan istifade etmek gerekir. Çünkü bilginin varlığını devam ettirmesi, âlimlerin varlığına bağlıdır. Onların olmaması durumunda meydan cahillere kalır ve onlar da yanlış fetvaları ile insanları yanlışa sevk ederler. En çok hadis rivayet edenlerden olan, Kur'an'ı ve eski kitapları okuyabilen âlim sahâbî[21] Abdullah b. Amr'ın naklettiği bir hadis-i şeriflerinde Peygamberimiz bu duruma şöyle dikkat çeker: *"Kuşkusuz Allah, ilmi kullarının arasından çekip almaz. Bilakis âlimlerin vefatıyla ilmi alır. Sonunda hiç âlim kalmayınca, insanlar cahil kimseleri önder edinirler. Onlara birtakım sorular sorulur, onlar da bilgisizce fetva verirler. Böylelikle hem kendileri sapar hem de (insanları) saptırırlar."*[22]

Görüş bildirme ve topluma rehberlik etme, ağır sorumluluk gerektiren bir iştir. Derin bir anlayış ve öngörüye sahip olmayı gerektiren bu işin hukukî ve ilmî boyutlarının yanı sıra, ahlâkî bir boyutu da olduğu unutulmamalıdır. Abdullah b. Mes'ûd'un, bilmediği konularda "Allah daha iyi bilir." deyip susmasını kişinin fıkhına yani anlayış ve kavrayışına bağlaması,[23] bilgi ahlâkına riayet etmeye dair vurgusuyla gayet manidardır. Kesin ve nihaî bilginin sadece Allah'a ait olabileceği düşüncesine sahip olmak, söz konusu bilgi ahlâkının gereklerindendir. Hz. Ömer'in şu sözü, görüş bildirecek yahut hüküm verecek kişinin sahip olması gereken ahlâkî duruşa işaret etmektedir. "Ey insanlar! Re'y (şahsî kanaat ve düşünce), an-

[19] D3658 Ebû Dâvûd, İlim, 9.
[20] D336 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125.
[21] FL'3/345, İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gabe III, 346.
[22] B100 Buhârî, İlim, 34.
[23] M7067 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 40

cak Resûlullah'a aitse isabetlidir. Çünkü Allah ona (doğruyu bizzat) göstermiştir. Bizim re'ylerimiz ise, (doğru olanı bulmak için gücümüz nispetinde ortaya konan) fikrî gayret ve zandan ibarettır."[24] Bu düşünceye sahip olan Hz. Ömer, Ebû Musa el-Eş'arî'ye yazdığı mektupta hüküm verecek insanların nasıl hareket edeceklerine dair önemli bir ilkeden bahsetmektedir. "Bugün verdiğin ama daha sonra tekrar düşünüp yanlış olduğunu anladığın bir hüküm, seni doğruya dönmekten alıkoymasın. Çünkü hakikat asıldır, onu hiçbir şey iptal edemez. Hakikate dönmek, bâtılı sürdürüp gitmekten hayırlıdır."[25] Hâkimlik yapanların ahlâkî ve uhrevî sorumluluklarının ağırlığına dikkat çeken Peygamber Efendimiz,[26] bilgisizce ya da sağlam bir bilgiye dayanmadan hüküm veren insanları şöyle uyarmaktadır: *"Bilgisizce verilen bir fetva ile amel eden kimsenin günahı, o fetvayı verene aittir."*[27]

Geleneğimizde fetva verme konusunda cesur ve hevesli olmaya sıcak bakılmamıştır.[28] Sahâbîler, kendilerinden fetva istendiğinde bunun sorumluluğunu üstlenmekten çekinmişlerdir.[29] Hatta bir şey sorulduğunda arkadaşlarının cevap vermesini beklemişlerdir. Ama öyle bir zaman gelmiştir ki, Hz. Peygamber'in arkadaşları onun vefatından sonra insanların sorunlarını çözmekten, onlara rehberlik yapmaktan kaçınamaz olmuşlardır. Nitekim Hz. Ömer döneminde Kûfe kadılığı yapmış olan fakih sahâbî Abdullah b. Mes'ûd, bu durumu açıkça dile getirmektedir. Bir gün pek çok hususta görüşü sorulduğunda o şöyle demiştir: "Bir zamanlar biz hiç hüküm veremezdik, daha sonraları Allah takdir buyurdu da bu gördüğünüz seviyeye ulaştık. Bundan sonra sizden biriniz, hüküm verilmesi gereken bir sorunla karşılaşırsa, Allah'ın Kitabı'ndaki hükümlere göre karar versin. Allah'ın Kitabı'nda bulunmayan bir işle karşılaşırsa, O'nun Peygamberi'nin (sav) hükümleriyle meseleyi çözmeye çalışsın. Allah'ın Kitabı'nda ve Resûlullah'ın (sav) hükümlerinde söz konusu edilmeyen bir mesele ile karşılaşırsa, salih insanların verdiği hükümlere göre cevap versin. Allah'ın Kitabı'nda, O'nun Peygamberi'nin (sav) hükümlerinde ve salih insanların fetvalarında bulunmayan bir durumda ise, kendi görüşüne göre ictihad etsin. 'İctihad etmekten korkuyorum. Ben korkuyorum.' demesin. Çünkü helâl bellidir. Haram da bellidir, bu ikisinin arasında ise (helâl mi haram mı olduğu belli olmayan) şüpheli meseleler vardır. Seni şüpheye düşüren şeyleri bırak, şüphe duymadığın şeylere bak."[30] Abdullah b. Mes'ûd'un bu sözü, problemin çözümünde başvurulacak kaynakların öncelik sırasını bildirmesinin yanı sıra, "İctihad etmekten korkuyorum,

24 D3586 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7
25 DK4392 Dârekutnî, Sünen, IV, 206
26 D3573 Ebû Dâvûd, Kadâ (Akdiye), 2
27 D3657 Ebû Dâvûd, İlim, 8; İM53 İbn Mâce, Sünnet, 8.
28 DM159 Dârimî, Mukaddime, 20.
29 DM166 Dârimî, Mukaddime, 20
30 N5399 Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 11

demesin." ifadesiyle sorunların çözümsüz bırakılmamasının, ictihad edilmesinin ve kişisel aklın işletilmesinin gerekliliğine bir işarettir. Ahlâkî ölçüleri gözettiği sürece bilgili insanların kanaat belirtmekten çekinmemeleri istenmektedir.

Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra sahâbe, ortaya çıkan problemlerle ilgili Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'in sünnetinden çözümler aramış; onlarda somut çözüm önerileri bulamadıklarında bu kaynakların benzer hükümlerinden ilham alarak dinin esaslarına ve hedeflediği maksat ve maslahatlara uygun bir sonuca ulaşmaya çalışmışlardır. Böylece ictihad mekanizması çalışmaya başlamıştır. Onlar bu uygulamalarında Peygamberimizin ictihada teşvik ve cesaretlendirmelerinden güç almışlardır. Zira Allah Resûlü böyle bir çabayı, yanılma payı bile olsa, onaylamış ve şöyle buyurmuştur: *"Hâkim, hüküm verirken ictihad eder (gücü nispetinde çaba sarf eder) de sonunda isabetli karar verirse, iki sevap kazanır. Eğer ictihad eder de sonunda hata ederse, bir sevap kazanır."*[31]

Gerekli bilgi ve yönteme sahip olan, aynı zamanda bilgi ahlâkına riayet eden kişilerin görüş ortaya koymaları, hüküm vermeleri, ulaştıkları sonuçlara göre değil, taşıdıkları niyet ve sarf ettikleri çabaya göre değer kazanır. *"Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır."*[32] buyuran Rabbimiz, pek çok âyette kullarını, düşünüp ibret almak ve hidayete ermek için akıllarını kullanmaya davet etmektedir. Sık sık *"...akletmez misiniz?"*[33] uyarısıyla kullarının akıllarını işlevsel hâle getirmelerini istemekte, düşünmeyenleri ise, *"...Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; zira akıllarını kullanmazlar."*[34] şeklinde eleştirmektedir.

Aklını kullanan, bilgi üreten ve hüküm veren kişinin ahlâkî bir sorumluluğu olduğu kadar, muhataplarının yani kendisinden hüküm vermesini isteyenlerin de sadece hakikatin ortaya çıkması gibi samimi bir niyet taşımaları gerekir. Bu anlamda her iki tarafın da ahlâkî yükümlülükleri vardır. Peygamberimiz konumu gereği insanlar arasında hakemlik yaparken ahlâkî sorumluluğun en güzel örneklerini sergilemiştir. Aralarında hüküm verdiği insanları da aynı hassasiyeti göstermeleri konusunda uyarmıştır: *"Ben ancak bir insanım. Siz bana bazı davalarla geliyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerinden daha güzel ifade eder ve ben ondan duyduğuma göre (onun lehine) hüküm veririm. Bu şekilde kime (yanlışlıkla) kardeşinin hakkından bir şey vermişsem, asla onu almasın. Zira böyle bir durumda ona ben ancak bir ateş parçası vermiş olurum."*[35]

[31] M4487 Müslim, Akdiye 15
[32] Sâd, 38/29.
[33] Bakara, 2/44; Hûd, 11/51, Enbiyâ, 21/10, 67; Mü'minûn, 23/80, Kasas, 28/60.
[34] Bakara, 2/171
[35] B7169 Buhârî, Ahkâm, 20

Hüküm verirken ya da bir görüş beyan ederken muhatabın algı düzeyinin dikkate alınması önemlidir. Sorulan soruya muhatabın anlayacağı şekilde ve üslûpta cevap verilmesi, sadece doğrunun iletilmesi amacıyla hareket edilmesi gerekir. Sevgili Peygamberimiz, kimi zaman kendisine bir meselenin hükmünü soran kişiye, bir yönüyle sorusuna benzeyen ve aslında cevabını bildiği başka bir soru sorar, yani soruya soru ile karşılık vererek her iki meselenin benzerliğini muhatabına keşfettirir, sonra da *"O hâlde her iki meselenin hükmü de aynıdır."* derdi. Bu şekilde muhataplarının akıllarını kullanmalarını sağlayıp, meseleleri kıyas ettirirdi. Bir gün Hz. Ömer, heyecanla yanına gelerek "Yâ Resûlallah! Ben büyük bir hata işledim, oruçluyken hanımımı öptüm." demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Söyle bakalım oruçluyken ağzını su ile çalkalarsan ne olur?"* diye sordu. Hz. Ömer: "Bunun bir zararı olmaz." deyince de *"O hâlde bu üzüntü niye?"* buyurdu.[36]

Bu durum yalnız bir olayla sınırlı değildi: Has'am kabilesinden bir adam Peygamberimize gelip babasına haccın farz olduğunu, ancak onun bineğe binip hacca gidemeyecek kadar yaşlandığını, kendisinin babasının yerine hac yapıp yapamayacağını sormuştu. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Babanın bir borcu olsa öder miydin?"* diye sordu. Adam "Evet" deyince, Resûlullah, *"Öyleyse babanın yerine sen hac yap."* demişti.[37] Böylece kişinin babasının yerine haccetmesi ile babasının borcunu vekâleten ödemesini kıyas etmiş, aralarındaki benzerlikten dolayı aynı hükmü vermiş, sonuç olarak her ikisinin de doğru olduğunu söylemişti.

Bir gün de Damdam b. Katâde isimli[38] siyahî olmayan bir bedevî Peygamberimize gelip "Yâ Resûlallah! Benim siyah tenli bir çocuğum oldu (karımdan şüpheleniyorum)" dedi. Resûlullah onun endişesini gidermek için kıyas yoluyla aklını kullanmasını sağlamak amacıyla şöyle bir soru yöneltti: *"Senin develerin var mı?"* Bedevî, "Evet var." deyince, *"O develerin renkleri nasıl?"* diye ekledi. Bedevî, "Kızıl" diye cevap verdi. Resûlullah, *"Bunların içinde beyazı siyaha çalan boz deve de var mı?"* diye sormaya devam ettiğinde, bedevî "Evet var." diye cevapladı. Bunun üzerine Resûlullah, *"O boz renk nereden oldu?"* diye sorarak adamın düşünmesini istedi. Bedevî, "Belki soyunun bir damarı çekmiştir!" dedi. Resûlullah da, *"Senin bu oğlun da belki eski bir soy köküne çekmiştir!"* buyurdu.[39]

Allah Resûlü'nün vefatından sonra hem zamanın ilerlemesi, hem de fetihler sonucunda yeni kültür çevreleri ile iletişime geçilmesi, daha önce örneği görülmeyen birtakım yeni şartları ortaya çıkarmıştır. Bu dönem-

[36] D2385 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 33, DM1757 Dârimî, Savm, 21.
[37] N2639 N2641 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 11.
[38] HI3/493 İbn Hacer, *İsâbe*, III, 493
[39] B5305 Buhârî, Talâk, 26; ŞİS144 Suyûtî, *Şerhu Sünen İbn Mâce*, s. 144.

lerde Hz. Peygamber'in eğitiminden geçen sahâbîler ve onların ardından gelen Müslüman nesiller yeni problemlere onun arzusu ve ilkeleri çerçevesinde re'yleriyle yani şahsî görüş ve düşünceleriyle ictihadda bulunarak çözümler üretmişlerdir. Ne var ki, zaman içerisinde 're'y' üzerinde tartışmalar ortaya çıkmıştır. Sınırlı naslardan durmadan yenilenen hayatın problemlerine çözümler üretecek olan aklî faaliyete karşı olumsuz yaklaşımlar sergilenmiştir. Hevâsına göre ve keyfî konuşma ile Kur'an ve Sünnet'in temel ilke ve prensiplerinden sapmadan yeni problemlere cevap bulma çabası, çoğu kez birbirinden ayırt edilememiş ve 're'y' yani aklın işletilmesi kötülenir olmuştur.

Düşüncenin sınırlanmasının ve aklî faaliyetlerin kısıtlanmasının zaman içerisinde Müslümanlara maliyetinin ağır olduğu inkâr edilemez. Tarihî süreçte zaman zaman yeni bilginin üretimi neredeyse durmuş, var olan bilgilerin doğruluğu ve uygulanabilirliği özgür tenkit yöntemiyle sorgulanamamıştır. Bu durum bir taraftan bilgi mirasını reddeden köksüz yorumları, diğer taraftan geleneksel malumata teslim olmuş, onu verimli bir şekilde işleyip zenginleştirmekten, değişen hayat şartlarına karşı ikna edici cevaplar üretmekte kaynak olarak kullanmaktan uzak, tekrarlayıcı faaliyetleri doğurmuştur.

Oysa "fıkıh, ictihad, kıyas, re'y ve fetva" gibi kavramlar ilk günden itibaren Müslümanlara ışık tutacak niteliktedir. Fetva; akıl, gönül ve vicdan işidir. Vâbisa b. Ma'bed el-Esedî ile Allah Resûlü arasında geçen bir diyalog, fetvanın, yöntem ve sonuçları bakımından teknik bir süreç olmanın ötesinde, doğrudan kalbi ilgilendiren, Allah'a yönelişi besleyen ve dinî yaşantıyı düzenleyen bir faaliyet olduğuna işaret etmektedir. Vâbisa, hicretin dokuzuncu yılında kavminden on kişilik bir heyetle gelip Müslüman olmuştu.[40] Pek çok hadis rivayet etmiş olan bu yufka yürekli, gözü yaşlı sahâbî,[41] Allah Resûlü ile aralarında geçen şu konuşmayı bizlere aktarmaktadır: Resûlullah (sav), "*İyilik ve kötülüğü(n ne olduğunu) sormaya mı geldin?*" dedi. (Ben de), "Evet" dedim. Hz. Peygamber, parmaklarını birleştirip göğsüne vurarak üç defa, "*Kendine danış, kalbine danış ey Vâbisa!*" buyurdu (ve devam etti): "*İyilik, gönlü huzura kavuşturan ve içe sinen şeydir. Kötülük ise insanlar sana fetva verseler (onaylasalar) bile, gönlü(nü) huzursuz eden ve iç(in)de bir kuşku bırakan şeydir.*"[42]

Gerçek şu ki, göz yanılsa da, kulak duymasa da, vicdan ve kalp hakikati yalanlayamaz. Bir şeyin doğruluğundan ancak kalbin duyuları onay-

[40] TK30/392 Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXX, 392
[41] EU2/586 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 586.
[42] DM2561 Dârimî, Büyû', 2.

laması hâlinde bahsedilebilir.[43] Özü itibariyle iyiliğe yatkın olan fıtrat, kötülüğü reddeder. İnsan, yaratılışı itibariyle iyiliği ve kötülüğü tanıyıp ayırt etme kabiliyetine sahiptir.[44]

Peygamberimizin, iyiliğin ve kötülüğün ne olduğunu soran Vâbisa'ya, *"Kendine danış, kalbinden fetva iste!"* buyurması, aslında kişinin içinde duran hakikati görmezlikten gelip, her zaman yanılma payı olan maddî delil ve göstergelere dayanarak ulaşılan hükümlere sığınmaması gerektiğini salık vermektedir. Yinelemek anlamlı olacaktır: *"İyilik, gönlü huzura kavuşturan ve içe sinen şeydir. Kötülük ise insanlar sana fetva verseler (onaylasalar) bile, gönlü(nü) huzursuz eden ve iç(in)de bir kuşku bırakan şeydir."*

[43] Necm, 53/11.
[44] Şems, 91/8.

BİLGİ AHLÂKI
ÂLİMİN İLİMLE SINAVI

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ قَالَ ...سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"يُؤْتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِى النَّارِ، فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُ بَطْنِهِ، فَيَدُورُ بِهَا
كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِالرَّحَى، فَيَجْتَمِعُ إِلَيْهِ أَهْلُ النَّارِ، فَيَقُولُونَ: يَا فُلاَنُ! مَا
لَكَ؟ أَلَمْ تَكُنْ تَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ؟ فَيَقُولُ: بَلَى، قَدْ كُنْتُ
آمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَلاَ آتِيهِ، وَأَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَآتِيهِ."

Üsâme b. Zeyd'in işitip naklettiğine göre..., Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü bir adam getirilip cehenneme atılır ve bağırsakları dışarı fırlar. O kişi, eşeğin değirmen taşı ile döndüğü gibi bağırsaklarıyla birlikte dönmeye başlar. Derken etrafına cehennemlikler toplanır ve 'Ey falan, ne bu hâl? Sen iyiliği emredip, kötülükten alıkoymaz mıydın?' derler. O da, 'Evet, ben iyiliği emrederdim, ama onu kendim yapmazdım. Kötülükten alıkoyardım, ama onu kendim yapardım.' diye karşılık verir."*

(M7483 Müslim, Zühd, 51)

عَنْ أَبِی هُرَیْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ عَلِمَهُ ثُمَّ كَتَمَهُ أُلْجِمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ."

عَنْ أَبِی هُرَیْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللَّهِ لاَ يَتَعَلَّمُهُ إِلاَّ لِيُصِيبَ بِهِ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا
لَمْ يَجِدْ عَرْفَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"لاَ حَسَدَ إِلاَّ فِی اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِی الْحَقِّ،
وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ حِكْمَةً فَهُوَ يَقْضِی بِهَا وَيُعَلِّمُهَا."

عَنْ أَبِی هُرَیْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اللَّهُمَّ انْفَعْنِی بِمَا عَلَّمْتَنِی وَعَلِّمْنِی مَا يَنْفَعُنِی وَزِدْنِی عِلْمًا..."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim, bildiği bir konuda kendisine danışılır da onu gizlerse kıyamet günü ağzına ateşten bir gem vurulur."*

(T2649 Tirmizî, İlim, 3; D3658 Ebû Dâvûd, İlim, 9)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın rızası için öğrenil(mesi gerek)en bir ilmi, sırf dünya menfaati elde etmek için öğrenen bir kimse kıyamet günü cennetin kokusunu (dahi) alamayacaktır."*

(D3664 Ebû Dâvûd, İlim, 12; HM8438 İbn Hanbel, II, 338)

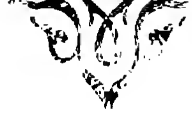
İbn Mes'ûd'un (ra) işitip naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ancak iki kişiye haset (gıpta) edilir. Bunlar, Allah'ın kendisine mal verdiği ve onu hak yolunda harcayan kimse ile Allah'ın kendisine (ilim ve) hikmet verdiği ve ona göre karar verip, onu başkalarına da öğreten kimsedir."*

(B1409 Buhârî, Zekât, 5; M1896 Müslim, Müsâfirîn, 268)

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ım, bana öğrettiklerinle beni faydalandır. Bana fayda verecek ilmi bana öğret ve ilmimi artır..."*

(T3599 Tirmizî, Deavât 128; İM251 İbn Mâce, Sünnet, 23)

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in idaresi altında geçirilen huzur ve sükûn yılları ne yazık ki Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci yarısında yerini huzursuzluklara ve iç karışıklıklara bırakmıştır. Bu duruma bir son verilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Üsâme b. Zeyd'den de gelişen tatsız olaylara müdahale etmesi istenmiştir. Zira Üsâme, vaktiyle Peygamberimizin Müslüman ordusuna başkumandan tayin ettiği bir kişidir. Üsâme, Hz. Osman'ın şehîd edilmesinden sonra kargaşa ortamını terk edip Şam'a yerleşmiş, ardından Medine'ye dönmüş ve orada vefat etmiştir.[1] Üsâme b. Zeyd'e, "Osman'ın yanına girmez misin, (bu durumu) onunla bir konuşsan." denilmişti. Üsâme, "Sizinle paylaştıklarımın dışında onunla bir şey konuşmadığımı mı sanıyorsunuz? Ben onunla bu konuları, kapısını açan ilk kişi olmayı istemeyeceğim bir işe (fitneye) meydan vermemek için (özel olarak) konuştum. Resûlullah'tan işittiğim şu sözden sonra, başıma yönetici olan bir kişi için "İnsanların en hayırlısıdır." diyecek de değilim: Resûlullah şöyle buyurmuştur: "*Kıyamet günü bir adam getirilip cehenneme atılır ve bağırsakları dışarı fırlar. O kişi, eşeğin değirmen taşı ile döndüğü gibi bağırsaklarıyla birlikte dönmeye başlar. Derken etrafına cehennemlikler toplanır ve 'Ey falan, ne bu hâl? Sen iyiliği emredip, kötülükten alıkoymaz mıydın?' derler. O da, 'Evet, ben iyiliği emrederdim, ama onu kendim yapmazdım. Kötülükten alıkoyardım, ama onu kendim yapardım.' diye karşılık verir.*"[2]

Hadiste yapılan benzetme, bilgi ahlâkına ve yönetim sorumluluğuna sahip olmamanın vahim durumunu ve akıbetini bizlere tasvir etmektedir. Bir insan düşünün, ateşe atılmış, ardından iç organları dışarı fırlamış ve onların etrafında tıpkı eşeğin değirmen taşı etrafında döndüğü gibi dönerek kıvranmaya başlamış... Bu arada dünyadayken kendisini iyi bilen kişiler de etrafına toplanmış onu seyrediyorlar! Bu insanın zavallı, iğrenç ve ürkütücü hâli neyse, bilgiyle ve insanların yönetimiyle meşgul olup da bunun yükümlülüğünü yerine getirmeyenlerin durumu da işte budur. Cehennemde azap gören bu kişinin iç organlarının dışarı fırlaması, bir anlamda içinde gizlediğinin dışa vurulmasına, bir anlamda da ilimden ve sahip olduğu makamdan nemalanarak midesini bunların üzerinden

[1] H11/49 İbn Hacer, *İsâbe*, I, 49.
[2] M7483 Müslim, Zühd, 51.

kazandıklarıyla doldurmasına işaret olsa gerektir. Kur'an'ın benzetmesine göre, böyle bir kimse tıpkı ciltler dolusu kitap taşıyan ama taşıdığı kitaplardan faydalanamayan merkep gibidir.[3]

Hiç şüphesiz insanı diğer varlıklardan ayıran temel özelliği, bilgi elde etme ve bilgisi doğrultusunda hareket etme yetisidir. *"Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir."*[4] âyeti, bize "emanet" kavramı kapsamında din, itaat, akıl, sınırlar ve sorumlulukların yanı sıra ilim ve hidayeti yüklenmeye de sadece insan tabiatının kabiliyetli olduğunu bildirir. İlim ve hidayetin göklere, yere ve dağlara teklif edilmesi karşısında onların bunu kabullenmekten kaçınması, gerçekte bu varlıkların tabiatlarının emaneti sahiplenmeye uygun olmadığına işaret etmektedir. Bilgi gibi bir değeri taşıyabilecek ve onu yeryüzünde Rabbin rızasına uygun bir hayatın inşası yolunda kullanabilecek tek varlık insandır.

Bizâtihi muhterem ve değerli olan bilginin bu saygınlığına uygun hareket etmek de, en az onu elde etmek kadar önemlidir. Bilgi sahibi, onu bu asil konumuna yaraşır bir şekilde, doğru ve ahlâklı bir yöntemle kullandığı zaman âlim sıfatını kazanır. Aksi takdirde aynı bilgi birikimine sahip olduğu hâlde zalim ve cahil konumuna düşebilir. Gerçek âlim başkalarına aktardığı bilgiyi öncelikle kendisi özümseyen ve hayatına yansıtan kişidir. Bildiği ve insanları teşvik ettiği doğrulara göre yaşamayan bilgili kişinin hadiste temsilî olarak anlatılan içler acısı durumuna karşılık, bilgisini kendi ruhu ve kalbi üzerinde etkin kılarak imanını güçlendiren, bilgisi doğrultusunda davranışlarını biçimlendiren kişiler Kur'ân-ı Kerîm'de övülmektedir.[5] Buna göre ilim, insanı imana götüren bir vasıtadır. Kur'an'da iman edenlerin, *"Rablerinden gelen gerçeği bilenler"*[6] olarak zikredilmesi, bilgi ile iman arasındaki kuvvetli bağın bir göstergesidir. Amele dönüşmeyen, ahlâk veya davranış boyutunda olumlu bir yansıması olmayan ilim, sahibine yük olmaktan başka bir işe yaramaz.

İlim sahibinin bilginin ışığıyla etrafını aydınlatırken, onun feyiz ve bereketi ile kendi iç dünyasını da aydınlatması ve davranışlarını bu bilginin gerektirdiği şekilde düzeltmesi âlim olmanın temel şartıdır. Süfyân b. Uyeyne, kişinin, sahip olduğu bilgiyi başkalarına aktarmadan önce iyice belleyip özümsemesi gerektiğini şu şekilde ifade eder: "İlmin başı güzelce dinlemektir. Sonra onu bellemek, sonra anlayıp kavramak, sonra bilgiyi uygulamak ve en sonunda da onu neşredip yaymak gelir."[7] Kur'ân-ı

[3] Cum'a, 62/5.
[4] Ahzâb, 33/72.
[5] Nisâ, 4/122; Mâide, 5/9; Ankebût, 29/7.
[6] Bakara, 2/26.
[7] BŞ1797 Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 289.

Kerîm'de başkalarına iyiliği telkin edip de kendileri unutanlar eleştirilmiş ve akıllarını kullanmaya davet edilmişlerdir.[8] Allah Resûlü, bilgisini başkalarına aktaran ama kendisini bundan mahrum bırakan kişileri, *'etrafını aydınlattığı hâlde kendisini yakan kandil'*e benzetmiştir.[9]

Topluma öncülük etmek, insanları doğruya ve güzele sevk etmek, bilgi sahibi kişilerin temel sorumluluğudur. Onlar bu özellikleri sayesinde peygamberlerin vârisleri konumunu elde ederler.[10] Muâz b. Cebel ile Peygamberimiz arasında geçen şu konuşma, ilim adamlarının toplum içindeki rollerine ve sorumluluklarına dikkat çekmektedir: Genç sahâbî Muâz der ki: "Resûlullah tavaf yaparken ona yanaştım ve "İnsanların hangisi en şerlidir?" diye sordum. *"Allah'ım (bizi) affet! (Muâz!) sen şerden değil, hayırdan sor. İnsanların en şerlileri en şerli âlimler, en hayırlıları da en hayırlı âlimlerdir."* buyurdu.[11]

Şerli yani kötü niyet ve davranışlara sahip olmakla bilgili olmak arasındaki bu garip çelişki, bilginin toplumu yönlendirmedeki etkisine işaret etmektedir. İlim adamı, peygamberlerin yolundan giderek bilgisinin gücüyle insanları doğru ve güzele teşvik edip onların en hayırlısı konumuna yükselebileceği gibi, yanlış yollara özendirip topluma en büyük kötülüğü de yapabilir. İşte bu ikinci tip bilgi adamı, topluma herhangi bir kötü insandan kat kat daha fazla zarar verebilmektedir. İlim sahibi kimselerin sadece kasıtlı ya da sorumsuz davranışları değil, farkında olmadan yaptıkları hatalar bile toplumsal çürüme ve yozlaşmaya sebep olabilir. Nitekim Hz. Peygamber, "âlimlerin ayak sürçmesi"ni vefatından sonra ümmeti için endişe ettiği en tehlikeli durumlardan biri olarak zikretmiştir.[12]

Bilgiyi gizlemek ve insanlardan esirgemek ilim adamının gösterebileceği en büyük sorumsuzluklardan biridir. Hata ihtimaline rağmen bilgi üretmek, bilgiyi paylaşmak, aktarmak ve yaymak âlimin geri duramayacağı bir iştir. Kur'an'a göre de bozgunculuğun yayılmasında, görevlerini hakkıyla yerine getiren ilim ve irfan sahibi, hayırlı ve faziletli kimselerin azlığının[13] yanı sıra, bildikleri hâlde insanları haram yemekten ve günah işlemekten alıkoymayan bilgin din adamlarının[14] umursamaz ve sorumsuz tavırları önemli rol oynamaktadır. Peygamberimizi ziyarete gelen bir heyet içinde bulunan Talk b. Ali'nin bu esnada işittiği[15] ve Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Amr gibi önde gelen sahâbîlerin ve Atâ' b. Ebû Rebâh, Nâfi', el-Esved ve Saîd b. Cübeyr gibi tâbiûn neslinden âlimlerin naklettiği bir

8 Bakara, 2/44
9 MŞ35151 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Zühd, 59; MK1681 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 165.
10 D3641 Ebû Dâvûd, İlim, 1.
11 DM378 Dârimî, Mukaddime, 34; MÜ447 Taberânî, *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*, I, 258
12 MK14142 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XVII, 17.
13 Hûd, 11/116.
14 Mâide, 5/63.
15 MK8251 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 334.

rivayete göre, Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim, bildiği bir konuda kendisine danışılır da onu gizlerse kıyamet günü ağzına ateşten bir gem vurulur."*[16]

Sahip olduğu bilgiyi paylaşmayan, tecrübelerini toplumun yararına sunmayarak bencil davranan kişi, hakikatleri gizlemek suretiyle Allah'a karşı, bilgi sayesinde hayat bulan ruhları bundan mahrum bırakmak suretiyle de insanlığa karşı büyük bir suç işlemektedir. Böyle bir kimse, konuşması beklenen yerde sustuğu ve bilgiyi esirgediği için, konuşmaya ve derdini anlatmaya her zamankinden daha çok ihtiyaç duyacağı âhirette, konuşma hakkından mahrum bırakılacaktır. Hadislerin anlaşılması ve yorumlanması çabalarına değerli katkılarda bulunan, hicrî dördüncü asır âlimi Hattâbî, hadiste yer alan gem vurma tabirinin, hak sözü, bilgiyi esirgeyip gizleyen kimsenin âdeta kendi ağzına gem vurması anlamına geldiğini belirtir.[17] Zira o, toplumu özgürleştirmesi gereken bilgiyi onlardan gizleyerek, zihinsel ilerlemenin önüne set çekmekte, düşünce atılımını engellemekte, gönüllerin bilgi ile kemale erişmesine mani olmaktadır.

İlmi diğer insanlardan gizlemek aynı zamanda bir güvensizlik ve samimiyetsizlik ifadesidir. *"Sadakanın en faziletlisi, Müslüman kişinin öğrendiklerini Müslüman kardeşine öğretmesidir."*[18] buyurarak, bilgiyi paylaşmayı sadaka vermenin bir çeşidi olarak sunan Peygamberimiz, bu paylaşımın Müslümanlar arasındaki sadakat ve güveni temsil ettiğini bize bildirmiştir. Bilginin esirgenmesi ve gizlenmesi, Allah'ın bahşettiği bir nimeti O'nun kulları ile paylaşmamak ve bencil davranmak anlamına gelir. Gizlide ve açıkta, göklerde ve yerde ne varsa bilen[19] ve sınırsız ilmi ile bilginin gerçek kaynağı olan Rabbimize yapılan böyle bir saygısızlık, aynı zamanda kişisel mal hâline getirilemeyecek kadar asil ve cihanşümul olan bilgiye karşı da bir haksızlık ve hürmetsizliktir. Nitekim Kur'an'da, *"De ki: 'Sizler mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?' Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir."*[20] buyrulurken, ilâhî hakikatleri gizleyen ilim adamları da şiddetle kınanmaktadır: *"İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti kitapta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah, hem de diğer bütün lânet edenler lânet eder."*[21]

Bilgiyi paylaşmak ve yaymak aslında âlimin varlık sebebidir. Bu, bazen var olma ve var kalma mücadelesi hâline gelebilir. Özellikle kritik zamanlarda toplumsal duyarlılıkların sesi olmak, toplumun rehberleri ko-

[16] T2649 Tirmizî, İlim, 3; D3658 Ebû Dâvûd, İlim, 9.
[17] AV10/66 Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd*, X, 66.
[18] İM243 İbn Mâce, Sünnet, 20.
[19] Âl-i İmrân, 3/29.
[20] Bakara, 2/140
[21] Bakara, 2/159.

numundaki âlimlerin sorumluluğudur. Elbette ki hakikatin sözcülüğünü yapmak her zaman kolay olmayabilir, cesaret ister, inanç ister, özgüven ister. İslâm'ın ilk yıllarından itibaren Hz. Peygamber'le birlikte sıkıntılara göğüs geren sahâbe-i kirâmdan Ebû Zerr'in[22] tutumu bu mücadelenin en güzel örneklerindendir. Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde Muâviye ile arasındaki tatsızlık nedeniyle konuşması yasaklanan[23] Ebû Zer, bu yasağa aldırmayıp bir hac mevsiminde etrafında toplanan insanlarla konuşurken, bir adam gelmiş ve kendisine konuşma yasağını hatırlatmıştı. Bunun üzerine Ebû Zer, ensesine işaret ederek "Kılıcı şuraya dayasanız da, Resûlullah'tan (sav) duymuş olduğum bir kelimeyi, sizler beni öldürmeden önce nakledeceğimi bilsem, kesinlikle onu naklederim." dedi.[24] Ebû Zer'deki Hz. Peygamber'den duyduğunu insanlara olduğu gibi aktarma azmi ve hassasiyeti şüphesiz ki Resûlullah'ın konu ile ilgili uyarılarıyla yakından alâkalı idi.

Bilginin çıkarlara alet edilmesi ise, bilgi ahlâkına ters düşen bir diğer durumdur. Ebû Hüreyre'den Saîd b. Yesâr aracılığıyla nakledilen bir sözünde Peygamberimiz bu duruma dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın rızası için öğrenil(mesi gerek)en bir ilmi, sırf dünya menfaati elde etmek için öğrenen bir kimse kıyamet günü cennetin kokusunu (dahi) alamayacaktır."*[25] Bu hadisi Ebû Hüreyre'den nakleden Saîd b. Yesâr, çok hadis rivayet etmiş, güvenilir bir kimsedir. Hicrî 117 yılında Medine'de vefat etmiş, önceleri Medineli bir Hıristiyan iken daha sonra Hz. Hasan'ın eliyle Müslüman olmuş ve Şemse adındaki bir kadının kölesi olarak hizmet vermiştir.[26] Hatta bir süre Peygamberimizin hanımı Meymûne'nin de hizmetinde bulunan[27] Saîd b. Yesâr'ın aktardığı bu hadiste bilgiyi dünyevî menfaatleri için aracı kılan kimsenin cennete ulaşmak şöyle dursun onun kokusunu dahi alamayacağı ifade edilmektedir. Esasen *"Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya), işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar."*[28] âyet-i kerimesi, bilgi karşılığında elde edilen hiçbir menfaatin bilginin bedeli olamayacağını bize hatırlatmaktadır. Hele hele menfaat için bilginin çarpıtılması, fayda bir yana, ağır bir bedel ödemeyi gerektirecek ciddi bir sorumsuzluk örneğidir. Nitekim Peygamberimizin sırdaşı olarak tanınan Huzeyfe,[29] Allah Resûlü'nden şu hadisi nakletmektedir: *"İlmi, âlimlere karşı övünmek, cahillerle münakaşa etmek ve insanların teveccühünü kazanmak için öğrenmeyiniz. Kim böyle yaparsa o kimse ateştedir."*[30] Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı nasihat da hiçbir şekilde bilgi-

[22] B3861 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 33.
[23] ST4/226 İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/226
[24] DM554 Dârimî, Mukaddime, 46.
[25] D3664 Ebû Dâvûd, İlim, 12; HM8438 İbn Hanbel, II, 338.
[26] ST5/284 İbn Sa'd, Tabakât, V, 284.
[27] TK11/120 Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XI, 120.
[28] Bakara, 2/174.
[29] İBS138 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 138.
[30] İM259 İbn Mâce, Sünnet, 23.

nin çıkara alet edilemeyeceğini bize öğretmektedir: "Yavrucuğum! İlmi, ne âlimlere karşı övünmek, ne cahillerle çekişmek, ne de ilim meclislerinde gösteriş yapmak için öğren!"[31]

Allah Resûlü (sav) bilginin kişisel tatmin aracı yapılamayacağını vurgulayarak şunları anlatmıştır: *"...Dünyadayken ilim öğrenmiş, öğretmiş ve Kur'an okumuş bir adam kıyamet günü Allah'ın huzuruna getirilir. Yüce Allah ona olan nimetlerini hatırlatır ve o da bunları tasdik eder. Sonra Allah ona 'Peki bunlara (nimetlerime) karşılık ne yaptın?' diye sorar. O da 'Yâ Rabbi! İlim öğrendim, öğrettim ve senin (rızan) için Kur'an okudum.' der. Yüce Allah, 'Hayır, yalan söyledin. Sen, 'Falan kimse âlimdir.' desinler diye ilim öğrendin ve 'O, kârî'dir (iyi bir Kur'an okuyucusudur).' desinler diye Kur'an okudun, nitekim böyle denildi de.' buyurur. Sonra Allah emreder ve o kişi yüz üstü sürüklenerek cehenneme atılır."*[32] Peygamberimiz bu sözüyle, bilgisi sayesinde kendisini üstün gören ve kibre kapılan insanın âhirette cezalandırılırken aynı zamanda nasıl aşağılanacağını tasvir etmektedir.

Kibirli ve menfaat peşinde koşan âlimin bu şekilde cezalandırılmasının bir nedeni de, sahip olduğu bilgilere kendi gücü ve imkânları sayesinde ulaştığı kuruntusudur. Kur'an'da bu temel yanlışa düşenlere örnek olarak Kârûn'un hikâyesine yer verilir. Hz. Musa'nın kavminden olan Kârûn, Allah tarafından bahşedilen[33] hazineleri, kendisine ait olan "bilgi" sayesinde elde ettiğini iddia etmiş,[34] sahip olduklarını muhtaç insanlarla paylaşmaktan kaçınmıştı. Dünya hayatına talip olanlar, Kârûn'un servetine sahip olmayı arzularken, "kendilerine ilim verilenler", Allah tarafından inanıp faydalı davranışlar sergileyenlere verilecek mükâfatın daha hayırlı olduğunu onlara hatırlatmışlardı.[35] Tâbiûn neslinin önde gelen âlimlerinden Hasan-ı Basrî'nin dediği gibi, ilmiyle Allah katında olanı isteyen, istediği şeye ulaşır; dünyalık bir şey isteyen de istediğine ulaşır, ama elde edeceği sadece bundan ibarettir.[36]

Kendisi de Allah'tan gelen bir "ilim"[37] olan Kur'an'da, bilgi hep Allah'a nispet edilmiştir. Nitekim insanı yarattıktan sonra ona bilmediklerini,[38] bütün eşyanın isimlerini,[39] kendini ifade etmeyi ve canlı cansız tüm varlıkları birbirinden ayırabilme[40] becerisini öğreten Allah'tır. Kısacası Allah insanı ilim öğrenme hassalarıyla donatmış, ona bilgi elde etme kabiliyeti vermiştir. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber'e (sav) *"Rabbim, ilmimi artır!"* şeklinde dua etmesi emredilmiştir.[41] Kur'an'da "ilim sahipleri" yerine *"kendilerine ilim verilenler"* ifadesi kullanılmıştır.[42]

[31] HM1651 İbn Hanbel, I, 191.
[32] M4923 Müslim, İmâre, 152.
[33] Kasas, 28/76.
[34] Kasas, 28/78.
[35] Kasas, 28/79-80.
[36] DM260 Dârimî, Mukaddime, 27.
[37] Ra'd, 13/37.
[38] Alak, 96/5.
[39] Bakara, 2/31.
[40] Rahmân, 55/3-4.
[41] Tâ-Hâ, 20/114.
[42] Hac, 22/54; Sebe', 34/6.

Kur'ân-ı Kerîm, bilginin değerini fark edemeyen ve bilgiye sahip olduğu hâlde onun kıymetine yaraşır bir tavır geliştiremeyen kişiyi[43] ilginç bir benzetmeyle anlatır: *"Onun hâli, köpeğin hâli gibidir ki üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, kendi hâline bıraksan da dilini sarkıtıp solur."*[44] İsrâiloğulları'ndan Bel'am b. Bâûra olduğu da rivayet edilen[45] ve sahip olduğu ilmi, nefsine mahkûm olup geçici dünya menfaatleri doğrultusunda kullanan bu kişinin hâlı, kemiğe muhtaç bir köpeğin onu elde etme uğruna düştüğü zillete benzetilmiştir. Daha da kötüsü, ihtiyacı olsa da olmasa da dilini sarkıtıp solumasının köpekte bir âdet hâline gelmesi gibi, uğruna her türlü yüzsüzlüğü gösterdiği dünya menfaati hırsının da bu ilmin kıymetini bilmeyen ilim adamında bir alışkanlığa dönüşmesidir.

Hz. İsa'ya nispet edilen şu söz âlimliğin sadece bilgi yüklenmek olmayıp bir karakter inşası, bir duruş ve kıymetli olanla olmayanı ayırt edebilme melekesi olduğuna işaret etmektedir: "Bunun Allah'ın ilminden ve kudretinden kaynaklandığını bildiği hâlde, rızkından hoşnut olmayan ve bulunduğu konumu küçümseyen kimse nasıl ilim ehlinden olur? Allah'ın kendisi hakkında takdir ettiklerinin doğruluğundan şüphe eden ve kendisine verilenlere razı olmayan kimse nasıl ilim ehlinden olur? Dünyaya daha fazla rağbet ederek, dünyayı âhiretten daha fazla seven kişi nasıl ilim ehlinden olur? Dönüş yeri âhiret olduğu hâlde dünyaya meyledip zararlı şeyleri faydalı olanlardan daha çok seven kimse nasıl ilim ehlinden olur? İlmi, kendisiyle amel etmek için değil, başkasına aktarmak için öğrenen kişi nasıl ilim ehlinden olur?"[46]

İnsanın, Allah'ın bilgisinin kuşatıcılığını ve kendi bilgisinin sınırlılığını kabul etmesi, bilgi ahlâkının temel bir gereğidir. Bilgi elde etmekten amaç, hakikati kavramak özellikle de Hakk'a yakınlaşmaktır. Bu bilinçten uzaklaşan insanlar, bilgiyi çıkar aracı hâline dönüştürmüş, insanlara refah ve mutluluk getirmesi beklenen bilgiyi tahrip ve yıkım için kullanmışlardır. Özü gereği doğruya, güzele ve hikmete ulaştırması beklenen bilginin istismarı, bu değerleri kaybettirir. Bilginin bu yanlış kullanımının bedelini görmek için, yakın tarihte yaşananlara, dünya savaşlarındaki trajedilere bakmak yeterlidir.

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ebû Hüreyre gibi birçok sahâbî ile görüşüp onlardan hadis alan Kays b. Ebû Hâzim'in, âlim sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'dan aldığı bir hadiste Peygamberimiz bilgiyi paylaşmanın gıpta edilecek bir haslet olduğunu bildirmektedir. Hadisi İbn Mes'ûd'dan alan

[43] A'râf, 7/175.
[44] A'râf, 7/176.
[45] NM3258 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1222 (2/326)
[46] DM376 Dârimî, Mukaddime, 34.

Kays b. Ebû Hâzim, Efendimiz devrinde yaşamış ancak biat etmeye geldiğinde Hz. Peygamber'in vefat haberiyle karşılaşmıştır. Daha sonra Kûfe'ye yerleşmiş, Hz. Ali ile birlikte Nehrevan'da Hâricîlere karşı savaşmıştır. Yüz yaşını aşacak kadar uzun yaşayan Kays'ı, hadis nakli konusunda, hadisleri bir araya toplamak gibi büyük bir hizmeti yerine getiren büyük hadis âlimi Zührî'den bile daha sağlam ve güvenilir bulanlar vardır.[47] Kays b. Ebû Hâzim kanalından gelen bu rivayette Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: *"Ancak iki kişiye haset (gıpta) edilir. Bunlar; Allah'ın kendisine mal verdiği ve onu hak yolunda harcayan kimse ile Allah'ın kendisine (ilim ve) hikmet verdiği ve ona göre karar verip, onu başkalarına da öğreten kimsedir."*[48]

Şurası muhakkaktır ki ilmi paylaşmak ve aktarmak tıpkı mal infakında olduğu gibi insana bir ayrıcalık kazandırır. Zira veren el alan elden üstündür.[49] İlim de mal ve servet gibi Allah'ın insana bahşettiği bir emanettir. İnsan her ikisini de diğer insanlarla paylaşarak, hem bencilliğinden arınır hem de bunlar üzerinde sınırsız tasarruf hakkına sahip olduğu vehminden kurtulur. İlmin topluma aktarılmasındaki fayda, mal ve servetin paylaşılmasından daha büyüktür. Rahmet Elçisi, arkasında istifade edilen ilim bırakan kimselerin sevap hanelerinin öldükten sonra da açık olduğunu bildirmiştir.[50]

Yetiştirdiği öğrencilerle Kûfe ilim ekolünün temellerini atan bilgin sahâbî İbn Mes'ûd'un Hz. Nebî'den (sav) naklettiği bir başka hadis, paylaşma sayesinde, anlama ve kavrama yeteneği daha yüksek olan, bilgiyi işleyip çoğaltabilecek kişilere ilmin ulaştırılmasının önemini ortaya koymaktadır: *"Allah, bizden bir şey işitip, işittiği gibi başkasına ulaştıran kişinin yüzünü ak etsin. Kendisine (bilgi) ulaştırılan nice kimseler vardır ki onu işiten (ve kendisine aktaran kimse)den daha kavrayışlıdır."*[51] Yine Abdullah b. Mes'ûd, "Eğer ilim ehli, ilmi(n değerini) koruyup onu liyakatli olanların yanına koymuş olsalardı, ilim sayesinde, kendi devirlerinin büyükleri olacaklardı. Ne var ki bilginler, ilim vasıtası ile dünyalık birtakım menfaatler sağlamak için ilmi, dünya ehlinin eline verdiler. Bu sebeple ilim adamlarının değeri de dünya ehli yanında düştü." demiştir.[52] Onun bu sözünden anlıyoruz ki ilmi menfaate dönüştürme çabası bizâtihi değersiz ve bayağı bir durum olduğu gibi, bilgi sahibini de küçük düşürmektedir. Enes b. Mâlik'in naklettiği bir hadiste Resûl-i Ekrem'in, *"Bilgiyi lâyık olmayana öğreten kişi, domuza, değerli taşlar, inci ve altın(dan yapılmış bir gerdanlık) takmış sayılır."*[53] sözü de bu durumun bir başka ifadesidir. En nadide mücevherleri en bayağı hayvana takmak gibi, ilmi ehline vermememek de bir zulümdür.

47 TR6936 Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 452-454
48 B7316 Buhârî, İ'tisâm, 13; M1896 Müslim, Müsâfirîn, 268, TM367 Tayâlisî, *Müsned*, I, 188; HM4109 İbn Hanbel, I, 432.
49 B1427 Buhârî, Zekât, 18; M2385 Müslim, Zekât, 94.
50 M4223 Müslim, Vasıyyet, 14; D2880 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 14.
51 T2657 Tirmizî, İlim, 7.
52 İM257 İbn Mâce, Sünnet, 23.
53 İM224 İbn Mâce, Sünnet, 17.

Çünkü zulüm bir şeyi konumunda değerlendirmemek, onu olması gereken yere koymamaktır.[54] Tarihî süreçte gücün ve bilginin zaman zaman istismarcıların ve ahlâklı olmayanların eline geçmesinden dolayı insanlık büyük acılar çekmiştir. Geride bıraktığımız asırda savaşlarda milyonlarca insanın yaşamını yitirmesi, toplu ölümlerin olması ya da çevrenin, tabiî kaynakların tahribi, esasen bilginin istismarının bir neticesi olmuştur. O hâlde bilgi elde etmekten daha önemlisi, bilgi ahlâkına riayet etmek ve bilgi adamının ahlâklı olması meselesidir.

Bilgi, doğası gereği etkileme, dönüştürme ve fayda üretme kuvvetine sahiptir. Bilginin istismarı, onun bu gücünün olumsuz sonuçlar doğurmasına, şerre hizmet etmesine sebep olabilir. Nitekim kaynaklarımızda sahâbî olduğu da söylenen Şamlı İbrâhim b. Abdurrahman el-'Uzrî'nin Resûlullah'a isnad ettiği şu söz, bilginin aktarılması ve emanet edilmesi konusunda ciddi bir uyarı niteliğindedir: *"Bu ilmi gelecek nesillerden dürüst ve kabiliyetli olanlar miras olarak alacak ve onu, cahillerin yorumlarından, bâtıl ehlinin istismarından ve haddi aşanların saptırmalarından koruyacaklardır."*[55]

Bilgi istismarı, insanlığın faydasına kullanılabilecek değerli bir bilgi birikimini kötülüğün hizmetine sunma çabası, günümüzün en büyük sorunlarından birisidir. Çeşitli coğrafyalarda yaşanan maddî ve mânevî tahribatın büyük bir kısmının bilginin gücünün yanlış yerlerde kullanılmasıyla ilgili olduğu görülmektedir. İnsanlar çıkarlarına alet ettikleri bilgi sayesinde koca şehirleri bir bombayla yok edebilecek hâle gelmiş, on binlerce hatta yüz binlerce kişiyi aynı anda öldürme gücüne ulaşmışlardır. Aslında daha vahimi sessizce gerçekleştirilen katliamdır. Bu, kimi zaman Allah'ın insanlara bahşettiği hayat kaynaklarını kurutmak, ekolojik dengeyi bozmak, kimi zaman da canlıların, bitkilerin doğal genetik yapılarını bozmak şeklinde tezahür etmektedir. Kısacası bugün bilgi pek çok alanda insanlığın hayrına değil, zararına kullanılmaktadır.

Bilgi sahibi olmak aynı zamanda sorumlu olmak demektir. Bilgi arttıkça sorumluluk da artar. Bilgi, sahibini kendisine karşı, topluma karşı, tabiata karşı ve nihayetinde Allah'a karşı sorumlu hâle getirir. Kısacası bilgi, başlı başına bir sınavdır. Bilgi ahlâkına sahip olma ve onu koruma daha da zor bir sınavdır. Bu yüzden Peygamberimiz bilgiyle meşgul olanlara şu duasıyla örnek olmaktadır: *"Allah'ım! Faydasız ilimden sana sığınırım."*,[56] *"Allah'ım, bana öğrettiklerinle beni faydalandır. Bana fayda verecek ilmi bana öğret ve ilmimi artır."*[57]

[54] FK4/353 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, IV, 353

[55] BS21513 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 350; MU599 Taberânî, *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*, I, 344

[56] N5472 Nesâî, İstiâze, 21; İM250 İbn Mâce, Sünnet, 23.

[57] T3599 Tirmizî, Deavât 128; İM251 İbn Mâce, Sünnet, 23.

FERASET
ALLAH'IN NURUYLA BAKMAK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Mümin, bir delikten iki kere sokulmaz."
(B6133 Buhârî, Edeb, 83; M7498 Müslim, Zühd, 63)

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ حَلِيمَ إِلاَّ ذُو عَثْرَةٍ، وَلاَ حَكِيمَ إِلاَّ ذُو تَجْرِبَةٍ."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ" ثُمَّ قَرَأَ: ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ﴾.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّ اللَّهَ تَعالى قَالَ: مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُه عَلَيْهِ، وَمَا زَالَ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَكُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطُشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِي لأُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِي لأُعِيذَنَّهُ..."

Ebû Saîd'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Tökezlemeyen, halîm (akıllı) olmaz, tecrübe edinmeyen hakîm olmaz."*

(T2033 Tirmizî, Birr, 86; EM565 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 199)

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre Resûlullah (sav), *"Müminin ferasetinden sakının. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar."* buyurdu ve ardından, *"Elbette bunda feraset sahipleri için ibretler vardır."* (Hicr, 15/75) âyetini okudu."

(T3127 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 15; MK7497 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 102)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: 'Her kim benim velî bir kuluma düşmanlık ederse ona harp ilân ederim. Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha hoş olan bir şeyle yaklaşamaz. Kulum bana nafile ibadetlerle de yaklaşmaya devam eder. Sonunda onu severim. İşte o zaman onun işiten kulağı, gören gözü, sımsıkı tutan eli, yürüyen ayağı mesabesinde olurum. Benden bir şey isterse bunu ona mutlaka veririm. Bana sığınırsa onu mutlaka korurum...'"*

(B6502 Buhârî, Rikâk, 38)

Mekke'de şiirleriyle Hz. Peygamber'i hicveden ve müşrikleri Müslümanların aleyhine kışkırtan Ebû Azze Abdullah b. Amr b. Umeyr adında bir şair vardı. Bu şair, Bedir Savaşı'nda esir alınmıştı.[1] O gün Hz. Peygamber'in huzuruna getirilmiş ve fakir olduğunu, fidye verecek malı mülkü bulunmadığını ve ailesinin kalabalık olduğunu söyleyerek bağışlanma talebinde bulunmuştu. Ayrıca Resûlullah'a, bir daha kendisiyle savaşmayacağına dair söz vermişti. Allah Resûlü de onu serbest bırakmıştı. Ne var ki Ebû Azze Mekke'ye gittikten sonra, şiirleriyle müşrikleri Hz. Peygamber aleyhine kışkırtmaya devam etti.[2] İşbu Ebû Azze, aradan bir yıl geçtikten sonra bu kez Uhud Savaşı'nda Müslümanların karşısına çıktı. O, daha önce Resûlullah'a verdiği sözü hatırlatsa da Mekkeli müşriklerden Safvân b. Ümeyye, malı ve ailesi konusunda kendisine teminat vererek onu bu savaşa katılmaya ikna etti. Ebû Azze, Uhud'da da esir düştü. Kureyşli tek esir olarak Hz. Peygamber'in huzuruna getirildiğinde, zorla getirildiğini ve Mekke'de bakıma muhtaç kızları olduğunu söyleyerek yine bağışlanma talebinde bulundu. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Bana verdiğin söz nerde kaldı! Hayır, vallahi Mekke'de, 'Muhammed'i iki kez aldattım.' diyerek sakalını ovuşturamayacaksın."* dedi ve ekledi: *"Mümin bir delikten iki kere sokulmaz."* Sonra da Âsım b. Sâbit'e, (savaş suçundan dolayı) onu cezalandırması talimatını verdi.[3]

Hz. Peygamber'in kendine has üslûbuyla ifade ettiği, *"Mümin, bir delikten iki kere sokulmaz."* şeklindeki veciz beyanı bütün hadis kaynaklarında yer bulmuş, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*leri gibi önemli eserlerde bâb/konu başlığı olarak kaydedilmiştir.[4] Bu, söz konusu hadisin erken dönemlerden itibaren Müslüman zihninde ve vicdanında önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu hadise göre Müslüman aynı sebepten dolayı iki kez üst üste aldanmaz, aldatılamaz. Bir kez hata yapar ancak ondan ders alır, sonrası için tedbirli davranır. Bir yılan tarafından aynı delikten iki kez ısırılmak nasıl ki bir gaflet ise bir hatayı iki kez üst üste işlemek de o derece gaflettir. O hâlde mümin, hatalarına kendisine tecrübe kazandıran birer fırsat ola-

[1] ST2/43 İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 43
[2] BS13111 Beyhakī, *es-Sunenü'l-kübrâ*, VI, 523.
[3] BS18537 Beyhakī, *es-Sunenü'l-kübrâ*, IX, 112.
[4] B6133 Buhârî, Edeb, 83; M7498 Müslim, Zühd, 63.

rak bakmalıdır. Mümin, günahından tevbe eder gibi hatalarını fark edip onları bir daha işlememeye azmetmelidir. *"Mümin bir delikten iki defa ısırılamaz."* Hadisini "Müslüman, işlediği bir günahın cezasını dünyada çekerse, o günahtan ötürü âhirette tekrar cezalandırılmaz." şeklinde anlamak isteyenler olmuştur[5] ancak hadisin söylenme sebebi, bu tür yorumlara mahal vermemektedir. Mümini gaflete düşmemesi konusunda uyaran ve zekâsını kullanmaya teşvik eden[6] bu hadis, hayatta sebep sonuç ilişkilerini ve tecrübeyi dikkate alan bir mümin ahlâkını karakterize etmektedir.

Bu hadisle bağlantılı olan ve inanmış insanın şahsiyetini yansıtan bir başka rivayette ise hataların, insanı olgunlaştıran, geliştiren ve hikmetin tecelli etmesini sağlayan tecrübeler oldukları ifade edilmektedir. *"Tökezlemeyen, halîm (akıllı) olmaz, tecrübe edinmeyen hakîm olmaz."*[7] diyen Allah'ın Elçisi, aynı zamanda hataların insanî birer gerçeklik olduğunu özlü bir biçimde belirtmektedir. "Akıl" anlamına gelen ve "cehalet"ın zıddı olan "hilm",[8] ilim ile sadece lafzî olarak değil, mânâ olarak da birbirine yakındır. Hicrî birinci asrın gözde simalarından Atâ b. Ebî Rabâh'ın, "İlm ile hilmden daha güzel birbiriyle uyuşan, bütünleşen bir şey yoktur."[9] demesi manidardır. Bu durumda kişi, yaşadığı birçok tecrübeden edindiği bilgiler sayesinde hilm kazanmalıdır. Böylece başkalarının işlediği hatalara karşı daha hoşgörülü olur ve "halîm" erdemini kazanır. Halîm kişi de tedbirli olmalı, geçmişteki yaşantılarından, hatalarından, eksiklerinden ders çıkarmalı, tecrübeleri ışığında hareket etmelidir. İnsan, tecrübeleri sayesinde halîm olduktan sonra da kendisinden hikmetli işler sadır olur. "Hikmet", "en güzeli, en güzel şekilde bilmek" anlamlarına gelmekte olup[10] bilgi, ince anlayış, kavrayış (fıkh) gibi insanın farklı tecrübelerle ulaştığı bilgelik düzeyine işaret etmektedir. Nitekim yukarıdaki hadis, hakîm olmayı tecrübeli olmaya bağlamaktadır. Halîm ve hakîm kişi, attığı her adımın sonucunu önceden düşünen ve ona göre istikametini belirleyen kişidir.

İnanmış insanın, olası her türlü tehlike ve tehdit karşısında uyanık olması, davranışlarında tedbirli olması ve kendi hatalarını faydalı tecrübelere dönüştürmesi, hiç şüphesiz feraset ve basireti elden bırakmamasına bağlıdır. Bu bakımdan, *"Müminin ferasetinden sakının. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar."*[11] diyen Allah Resülü (sav), ferasetli olmayı mümin şahsiyetin temel bir zihinsel karakteri olarak ifade etmiş ve ferasetle "Allah'ın nuru" arasında bir ilgi kurmuştur. Feraset bir şey hakkında derinlemesine, ayrıntılarıyla, incelikli bir şekilde düşünmektir.[12] Bir atlı (fâris) nasıl ki atı-

[5] TM1922 Tayâlisî, *Müsned*, II, 381.
[6] IF10/530 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 530.
[7] T2033 Tirmizî, Birr, 86; EM565 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 199.
[8] SM1/261 İbn Sîde, *Muhassas*, 1/261.
[9] DM587 Dârimî, Mukaddime, 48.
[10] LA11/951 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 951
[11] T3127 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 15; MK7497 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 102

nın hareketlerine dair birtakım sezgilere sahip olur ve yolunu ona göre belirlerse, feraset sahibi mümin de hayata dair güçlü öngörülere sahiptir ve istikametini bu öngörüleri muvacehesinde belirler. Bu hadiste imanî ve ilâhî yönü (vehbî) ortaya koyulan feraset, Allah'ın sevdiği ve değer verdiği kullarının kalplerine yerleştirdiği, doğru yolu gösteren, doğru tahminler yapmasını sağlayan sezgi ve ilhamlar anlamına da gelmektedir. Feraset, müminin aklı ve düşünce kabiliyetinin yanı sıra Rabbinin, ona imanı karşılığında verdiği bir lütuf olarak da anlaşılabilir. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in dolaylı bir şekilde müminin anlayışlı, uyanık ve ferasetli olmasını istediği de söylenebilir.

Şüphesiz ferasetin, doğuştan gelen zeka ve kabiliyet şeklinde ifade edilebilecek fıtrî yönü yanında, tecrübeyle artan yönleri de vardır. Sonradan kazanılan tecrübe, uzmanlık ve bilgi de feraseti tamamlayan unsurlardır. Nitekim Arapçada bir kişi bir işi bildiği zaman *"innehû le-fârisün bi-zâlike'l-emr"* *(O, bu işte çok mahir birisidir.)* denilir.[13] Arapçadaki bu kullanım, geçmiş yaşantı ve tecrübelerin insanı olgunlaştırdığını, gelecekle ilgili öngörülerinde isabetli olmasını ve doğru kararlar almasını sağladığını göstermektedir. Hz. Ali de muhtemelen bu nedenle, "Yaşlı bir kişinin fikri, bana, genç birinin görüşünden daha sevimlidir."[14] demiştir.

Hz. Peygamber de feraset ve fetanet sahibi olması, üstün zekâsı ve anlayış kabiliyeti sayesinde birçok gizli şeyi bilebilmiş ve geleceğe dönük doğru tahminler yapabilmiştir. Resûlullah'ın, bir arada yaşadığı münafıkları ağız çalımlarından, konuşmalarından hâl ve davranışlarından tanıması, onun idrak kuvveti ve üstün kabiliyetini göstermektedir. Yüce Allah bu hususa şöyle dikkat çekmiştir: *"Biz dileseydik, onları sana gösterirdik de, sen onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun, sen onları, konuşma tarzlarından da tanırsın. Allah, yaptıklarınızı bilir."*[15] Bir başka âyette ise Hz. Peygamber'in onurlarından dolayı dilencilik yapmayan insanları tanıması konu edilmektedir: *"(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (başkalarından isteyip dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca istemezler. Siz hayır olarak ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir."*[16]

Resûlullah, farklı sahâbîlerden gelen aynı sorulara fetaneti, feraseti, zekâsı ve anlayışı sayesinde muhatabının durumunu tespit ederek onların kişisel ihtiyaç ve eksikliklerini dikkate alan değişik cevaplar vermiştir.[17] Hz. Peygamber'in, ilk bakışta şartları Müslümanların aleyhine gözüken ancak

12 LA38/3379 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXVIII, 3379.
13 LA38/3379 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXVIII, 3379
14 BS20915 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 191.
15 Muhammed, 47/30
16 Bakara, 2/273
17 M250 Müslim, Îmân, 136, B527 Buhârî, [illegible] salât, 5, HM7850 İbn Hanbel, II, 288.

sonra lehine dönen Hudeybiye antlaşması da onun dehasını, ileri görüşlülüğünü, tahlil ve değerlendirme kabiliyetini açıkça ortaya koymaktadır.[18]

O hâlde, *"Mümin, Allah'ın nuruyla bakar."* ifadesini, "Mümin, Allah'ın doğuştan kendisine verdiği özel yetenekleri ve kavrama kapasitesiyle bakar." şeklinde anlamak mümkündür. Elbette bu kavrama kapasitesi, sadece inanan insanlarda mevcut değildir.

Nitekim câhiliye döneminde bir kimsenin fizikî yapısı ve organlarından hareketle onun soyu, ahlâkı ve karakteri hakkında tahminde bulunulan "kıyâfe" diye adlandırılan ve tecrübeye dayanan bir ilim dalı vardı. Bu konuda feraset, basiret, bilgi ve tecrübeye sahip kişilere de "kâif" denirdi.[19] Nitekim Resûlullah da bir keresinde sadece ayak tabanlarını görerek Zeyd b. Hârise ile oğlu Üsâme'nin baba oğul olduğunu söyleyen bir kâifin bilgisine şaşırmış ve mutlu olmuştu.[20]

Enes b. Mâlik vasıtasıyla Resûlullah'a nispet edilen bir sözde, *"Allah'ın, işaretlerle insanları tanıyan kulları vardır."*[21] buyrulması, bu özel yeteneğin potansiyel olarak her insanda olabileceğini göstermektedir. Ancak Efendimizin (sav) 'Allah'ın nuruyla bakma' ile iman arasında bir ilgi kurması, feraset ve basiretin, mümin insanda daha fazla gelişmiş olması gerektiğini ifade etmektedir. Bilge sahâbî Abdullah b. Mes'ûd, insanlar arasında feraseti en güçlü kişilerin; Hz. Yusuf'u satın aldıktan sonra hanımına, *"Ona iyi bak. Belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniriz."* diyen[22] Mısırlı Aziz ve Hz. Musa hakkında, *"Babacığım, onu ücretle tut. Herhâlde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olan bu adam olacaktır."*[23] diyen Hz. Şuayb'ın kızı ile halifeliği Hz. Ömer'e bırakan Hz. Ebû Bekir olduğunu söylemiştir.[24]

Bütün bu örnekler, aslında hayata Allah'ın nuruyla bakan bir idrakin yansımalarıdır. Hz. Peygamber'in, *"Müminin ferasetinden sakının. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar."* dedikten sonra, *"Elbette bunda feraset sahipleri için ibretler vardır."*[25] âyetini okumuş olması[26] anlamlıdır. Burada, alâmetleri, işaretleri okuyabilen ve onların neye delâlet ettiğini anlayabilen, eşyanın ve varlıkların arkasındaki nihaî mânâlara vâkıf olan kişilerden söz edilmektedir. Bu âyette ifade edilen "mütevessim" müminler, Kur'ân-ı Kerîm okurken, kâinatı incelerken, insanlara bakarken, her gözün göremediği, her aklın idrak edemediği bazı şeyleri hissederler. Bu âyet-i kerimenin öncesinde Yüce Allah, Lût kavminin yaptığı ahlâksızlıklardan, onlara ceza olarak gönderilen uğultulu bir sesle (sayha) şehirlerinin altının üstüne ge-

[18] M4633 Müslim, Cihâd ve siyer, 94; HM19117 İbn Hanbel, IV, 324; MA9720 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 330.

[19] "Kıyâfe", *DİA*, XXV, 508.

[20] B3731 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 17; M3617 Müslim, Radâ', 38

[21] BZ6935 Bezzâr, *Müsned*, II, 323; ME2935 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, III, 207.

[22] Yûsuf, 12/21, TT15/19 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 19.

[23] Kasas, 28/26.

[24] NM3320 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1247 (2/346); MK8829 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 167.

[25] Hicr, 15/75.

[26] T3127 Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 15, MK7497 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 102

tirilmesinden ve üzerlerine taş yağdırılmasında bahsetmektedir.[27] Böylece âyet, inananların geçmişe ibret nazarıyla bakıp ondan dersler çıkarmaları gerektiğine de işaret etmektedir.

Elbette müminin sadece tarihte yaşananlara değil etrafında olup biten her şeye ibret nazarıyla bakması gerekir. Müminin, "Allah'ın nuruyla bakması", onda böyle bir melekenin mevcudiyetini ifade etmektedir. Bu melekenin açığa çıkmasında insanın gayreti de önemlidir. Şüphesiz ki, Allah'ın nuru, rahmeti tüm kullarına yayılır. Ancak hırslarından, kaprislerinden arınıp nefsini tezkiye edebildiği oranda insanın sezgi gücü artar, kavrayışı ve feraseti kuvvet kazanır. İnsan, günahlara battığında, küçük hesapların peşinden koştuğunda kavrama yeteneğini kaybeder. O hâlde insanın Allah'ın nuruyla bakması, fıtrî olana ve fıtratına dönmesiyle mümkündür.

Gerçek mümin, bütün mahlûkata Allah'ın nuruyla bakar. Bu nur sayesinde onun kalp gözü açılır ve hakikatleri şeffaf bir şekilde görür.[28] Müminin, "Allah'ın nuruyla bakması", Yaratıcı'nın ona bahşettiği bir nurla bakması[29] ya da Allah'ın rızasına uygun amelleri yapması şeklinde de yorumlanabilir. Bu nur, onun gördüklerine bakmasını sağlayan akıldır, basirettir. İnanan insan gözleriyle görür, aklıyla bakar, kalbiyle idrak eder. Ancak Allah'ın kendisine lütfettiği aklı işletebilirse bu mânâda "bakmış" olur. Bu meleke sayesinde kul, Yaratıcı'nın yaratmasındaki gaye ne ise eşyaya bu gayeye uygun olarak bakar. Artık Allah ile görmeye, işitmeye başlar. Nitekim Sevgili Peygamberimiz, bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: 'Her kim benim velî bir kuluma düşmanlık ederse ona harp ilân ederim. Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha hoş olan bir şeyle yaklaşamaz. Kulum bana nafile ibadetlerle de yaklaşmaya devam eder. Sonunda onu severim. İşte o zaman onun işiten kulağı, gören gözü, sımsıkı tutan eli, yürüyen ayağı mesabesinde olurum. Benden bir şey isterse bunu ona mutlaka veririm. Bana sığınırsa onu mutlaka korurum...'"*[30] Bu hadis, Rabbiyle ilişkisini güçlendiren inanmış insanın kazandığı feraset ve basiret melekesinin hangi boyutlara ulaşabileceğini ve onu hangi derecelere yükselteceğini göstermektedir. Bu mertebede kul ile Allah arasındaki perdeler âdeta kalkmaktadır. Allah'ın, velim (dostum) diyerek ve sevgisini bahşederek iltifat ettiği kul, bu sevgi bağı sayesinde tüm eşyaya ve kâinata ilâhî maksatlar muvacehesinde bakmaya başlar. Ayrıca Allah Teâlâ, *"Ben kulumu sevince de artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı mesabesinde*

[27] Hicr, 15/70-74
[28] TA8/441 Mubârekpûrî *Tuhfetü'l-ahvezî*, VIII, 441
[29] KRS398 Kuşeyrî, *Risâle*, s. 398.
[30] B6502 Buhârî, Rikâk, 38.

olurum." derken, temsilî bir ifadeyle, sevgisine mazhar olmuş kuluna yakınlaştığını belirtmek suretiyle ona büyük bir ikramda bulunmaktadır.

Olgun ve kemal sahibi müminler, düşünen, tefekkür eden, keskin görüşlü, akl-ı selim sahibi, olaylara ve insanlara doğru teşhisler koyabilen, geleceğe dair sağlam, isabetli tahmin ve öngörülerde bulunabilen, ibret alan feraset ve basiret sahibi kişiler olmalıdır. İmanları ve tecrübeleri arttıkça feraset ve basiretleri artan müminler, tarihî olaylar ile kişisel yaşantılarından dersler çıkarmalı, geçmişten ve gelenekten aldıkları ışıkla ve marifetle geleceğe bakarak Yüce Allah'ın, *"De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar, marifet ve anlayış (basiret) ile Allah'a çağırırız. Allah'ın şanı yücedir. Ben, Allah'a ortak koşanlardan değilim."*[31] âyeti ışığında hareket etmelidir.

31 Yûsuf, 12/108

RÜYA
UYKUDAKİ ÂLEM

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"...الرُّؤْيَا ثَلَاثٌ: فَالرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ بُشْرَى مِنَ اللَّهِ وَرُؤْيَا تَحْزِينٌ مِنَ
الشَّيْطَانِ وَرُؤْيَا مِمَّا يُحَدِّثُ الْمَرْءُ نَفْسَهُ..."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Rüya üç çeşittir: (Birincisi) Allah'tan bir müjde olan salih rüyadır. (İkincisi) şeytandan kaynaklanan üzücü rüyadır. (Üçüncüsü ise) kişinin yaşadıklarından bazılarının rüyasına yansımasıdır..."

(M5905 Müslim, Rü'yâ, 6)

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ أَنَّهَا قَالَتْ: أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنَ الْوَحْيِ الرُّؤْيَا الصَّادِقَةُ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لاَ يَرَى رُؤْيَا إِلاَّ جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ...

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"إِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ رُؤْيَا يُحِبُّهَا فَإِنَّمَا هِيَ مِنَ اللَّهِ، فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ عَلَيْهَا، وَلْيُحَدِّثْ بِهَا، وَإِذَا رَأَى غَيْرَ ذَلِكَ مِمَّا يَكْرَهُ، فَإِنَّمَا هِيَ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَلْيَسْتَعِذْ مِنْ شَرِّهَا، وَلاَ يَذْكُرْهَا لِأَحَدٍ، فَإِنَّهَا لاَ تَضُرُّهُ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ مِنْ أَفْرَى الْفِرَى أَنْ يُرِيَ عَيْنَيْهِ مَا لَمْ تَرَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"... وَأَصْدَقُكُمْ رُؤْيَا أَصْدَقُكُمْ حَدِيثًا..."

Hz. Âişe (ra) anlatıyor: "Allah Resûlü'nün (sav) ilk vahiy almaya başlaması uykuda doğru rüya (rüyâ-ı sâdıka) görmekle olmuştur. Onun istisnasız bütün rüyaları gün gibi gerçek çıkardı..."

(B6982 Buhârî, Ta'bîr, 1)

Ebû Saîd el-Hudrî'den, Hz. Peygamber'i (sav) şöyle buyururken işittiği nakledilmiştir: *"Sizden biri hoşlandığı bir rüya görürse, (bilsin ki) bu, Allah'tandır. O kişi bu rüyadan dolayı Allah'a hamdetsin ve onu anlatsın. Bunun dışında hoşuna gitmeyen bir rüya görürse, bu da şeytandandır. Rüyanın kötü etkisinden Allah'a sığınsın ve ondan kimseye söz etmesin. Böyle yaparsa, o rüya kendisine zarar vermez."*

(B6985 Buhârî, Ta'bîr, 3)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"En büyük iftira, kişinin görmediği rüyayı gördüğünü söylemesidir."*

(B7043 Buhârî, Ta'bîr, 45)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Rüyası en doğru olanınız, en doğru sözlü olanınızdır...*"

(M5905 Müslim, Rü'yâ, 6)

Sevgili Peygamberimiz, vaktinin çoğunu ashâbıyla birlikte geçirir, özellikle sabah namazlarından sonra onlarla oturup sohbet ederdi. Bu sohbetlerde gece görülen rüyalardan bahsedilir ve zaman zaman bu rüyalar tabir edilirdi. Çünkü her toplumda olduğu gibi, Resûl-i Ekrem'in yaşadığı toplumda da rüyalar ilgi çekiyordu. Rüyaların insanlara bilmedikleri konularda ve özellikle gelecek hakkında bilgiler verdiğine inanılıyordu. Dolayısıyla Allah Resûlü rüyalar üzerinde durma ihtiyacı hissediyordu. Genellikle *"Bu gece aranızda rüya gören var mı?"* diyerek söze başlardı.[1] Ashâbdan rüyasını ona tabir ettirenler olurdu. Peygamberimiz rüyaları tabir ederken insanları hayra teşvik eden, doğru yolu gösteren, onları eğiten yorumlar yapar ve rüyaların daima hayra yorulmasını isterdi.[2]

O dönemde toy bir delikanlı olan Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber'e rüyalarını yorumlattıran insanlara imrenerek, âdeti olduğu üzere Peygamber'in mescidinde kaldığı bir gece kendi kendine şöyle demişti: *"Eğer sen iyi bir adam olsan, bu kişilerin gördüğü gibi sen de rüya görürsün."* Ardından, *"Allah'ım, eğer ben iyi bir adamsam, bana öyle bir rüya göster de, onu Resûlullah benim için tabir etsin!"* diye dua ederek uykuya daldı. Uykusunda ellerinde demir sopa bulunan iki melek yanına gelmiş, onu cehenneme götürmüşlerdi. Bu sırada, korku içerisinde 'Allah'ım cehennemden sana sığınırım.' diyerek dua etmeye başlayan Abdullah'ın karşısına çıkan bir başka melek ona *"Korkutulmayacaksın. Sen ne iyi insansın! Keşke biraz daha fazla namaz kılsan!"* demişti. Sonra iki melek onu etrafı kuyu gibi duvarlarla örülmüş cehennemin kenarına kadar götürmüş, Abdullah, orada aralarında Kureyş'ten bazı insanların da bulunduğu kimselerin baş aşağı zincirlerle asılmış olduklarını görmüştü. Sonra melekler onu oradan alıp sağ tarafa doğru götürmüşlerdi. Abdullah b. Ömer bu rüyasını ablası Hafsa aracılığı ile Resûlullah'a iletti. Hz. Peygamber de, meleklerin rüyasında onun için söylemiş olduğu *"Abdullah ne iyi insan! Keşke biraz daha fazla namaz kılsa!"* sözünü tekrarladı. Böylece Hz. Peygamber'e rüyasını tabir ettirme arzusu-

[1] B1386 Buhârî, Cenâiz, 93
[2] DM2194 Dârimî, Rü'yâ, 13

na kavuşan ve onun, hayra teşvik eden yorumunu dikkate alan Abdullah, o günden itibaren gece namazlarına devam etti.[3]

Rüya olgusu her zaman ilgi çekmiştir. Câhiliye döneminde rüya özellikle bir bilgi kaynağı olarak görülmüş ve önemsenmiştir. İnsanların bazı sembolik görüntüler şeklinde uykularında gördükleri rüyalar, gelecekte yaşanacaklarla ilişkili olabileceği gibi, kimi zaman da geçmişte yaşananlardan veya bunlardan herhangi biriyle ilişkilendirilemeyen hayallerden ibaret olabilir. Bununla birlikte, gün içerisinde yaşamış olduğu ve etkisi altında kaldığı bazı olaylar, yoğun olarak uğraştığı işler, fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlar, bilinçaltında bulunan duygu ve düşünceler de kişinin rüyalarına yansıyabilmektedir. Nitekim en çok hadis rivayet eden sahâbî olan Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Rüya üç çeşittir: (Birincisi) Allah'tan bir müjde olan salih rüyadır. (İkincisi) şeytandan kaynaklanan üzücü rüyadır. (Üçüncüsü ise) kişinin yaşadıklarından bazılarının rüyasına yansımasıdır."*[4]

Hadiste bahsedilen birinci çeşit rüyalar, insanın metafizik âlemle ilişkisini göstermektedir. Kişinin salih ve takva sahibi olması durumunda, rüyaları bu âlemle onun arasında açılmış bir pencere olabilmektedir. Duygu ve düşüncelerin kirlendiği, zihinlerin karışıp gönüllerin karardığı durumlarda ise, rüyanın metafizik âlemle olan ilişkisi olabildiğince azalmaktadır. Peygamberimizin işaret ettiği ikinci çeşit rüyalar, şeytanın insana telkin ettiği şeylerdir. Üçüncüsü ise, kişinin içinde bastırdığı kaygı ve düşüncelerden ibarettir. Hz. Peygamber'in bu üçlü tasnifinin etkisiyle daha sonra İslâm kültüründe rüyalar *rahmanî, şeytanî ve nefsanî* olarak sınıflandırılmıştır.

İnsanlık tarihi kadar eski olan rüya tecrübesine, çeşitli peygamberlerin hayatlarından örnekler verilmek suretiyle Kur'ân-ı Kerîm'de de değinilmiştir. Hz. İbrâhim'e rüyasında oğlunu Allah için kurban etmesi emredilmiş, bu emre uyarak İsmâil'i kurban etmeye hazırlandığında ise, bunun bir teslimiyet imtihanı olduğu bildirilmişti.[5] Ayrıca, küçükken rüyasında on bir yıldız, güneş ve ayın kendisine secde ettiklerini gören ve hayatı gördüğü bu rüyaya uygun olarak gelişen Hz. Yusuf'un serüveni de Kur'an'da uzun uzun anlatılmıştır. Yusuf Peygamber'e Allah tarafından rüyaları tabir etme yeteneği verilmiş ve zindana atıldığında bu yeteneği ile oradaki arkadaşlarının ve Mısır hükümdarının rüyalarını doğru biçimde yorumlamıştır. Nihayetinde çocukken görmüş olduğu rüyasını doğrularcasına

[3] B7028, B7030 Buhârî, Ta'bîr, 35, 36.
[4] M5905 Müslim, Rü'yâ, 6.
[5] Saffât, 37/102-106.

anne, baba ve kardeşleri ona kavuştuklarında saygı ile önünde eğilince, Yusuf babasına "*Babacığım, işte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur, Rabbim onu gerçekleştirdi.*" demiştir.[6] Ayrıca Kur'an'da Bedir Savaşı'na hazırlanan Hz. Peygamber'e, rüyasında müşriklerin sayısının az gösterildiğine değinilmekte, bu şekilde Allah Resûlü'nün ve müminlerin savaşma azim ve kararlılığının güçlendirildiği anlatılmaktadır.[7] Hudeybiye öncesinde Hz. Peygamber'in rüyasında Mekke'ye girdiklerini ve burada umre yapıp tıraş olarak ihramdan çıktıklarını görmesi de, Kur'ân-ı Kerîm tarafından, "*Allah, Elçisi'nin rüyasını doğru çıkardı.*"[8] şeklinde tasdik edilmiş ve bir yıl sonra Müslümanlar Mekke'ye girmişlerdir.

Kur'an'da peygamberlerin gerçekleşen rüyaları bildirilmiş, bu şekilde onların rüyalarının ilâhî yönüne işaret edilmiştir. Buna göre peygamberlerin gördükleri sadık rüyalar ile Allah'tan aldıkları vahiy arasında bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim Hz. Âişe, Resûlullah'ın Hira mağarasında inzivaya çekilmeden önce aldığı vahiylerin rüya vasıtasıyla geldiğini şu şekilde bildirmiştir: "Allah Resûlü'nün (sav) ilk vahiy almaya başlaması uykuda doğru rüya (rüyâ-ı sâdıka) görmekle olmuştur. Onun istisnasız bütün rüyaları gün gibi gerçek çıkardı."[9] Vahiy ve rüya arasında gördüğü bu ilişki sebebiyle Allah Resûlü, mümin insanların gördükleri sadık rüyaları nübüvvetin kırk altıda biri olarak nitelendirmiştir.[10] Buna göre, salih amel sahibi insanların gördükleri sadık rüyalar, nübüvvetten bir esinti şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca kendisiyle vahyin kesildiğini ve peygamberliğin sona erdiğini belirten Hz. Peygamber, Müslümanların müjde niteliğindeki rüyaları görmeye devam edeceğini bildirmiştir.[11] Zira kendisine "*Dünya hayatında onlar için müjdeler vardır.*" âyetinin yorumu sorulduğunda Allah Resûlü, bahsedilen müjdeyi "*müminin gördüğü ve onunla ilgili görülen rüya*" olarak açıklamıştır.[12]

Sevgili Peygamberimiz, zaman zaman kendi rüyalarını da ashâbıyla paylaşırdı. Rüyalarını onlar için tabir eder, kimi zaman bilinmeyen âlemden, cennetliklerin ve cehennemliklerin hâllerinden, insanların âhiretteki durumlarından haber vererek onları uyarırdı.[13] Bir defasında rüyasında kendine ve arkadaşlarına hurma ikram edildiğini görmüş ve bunu dünyada yükselmeye, âhirette güzel sonuca erişmeye ve dinin tekâmül ettiğine yormuştu.[14] Bir rivayete göre de ilk vahiylerin geldiği sırada kendisine yol gösteren ama erken ölen Varaka b. Nevfel'i beyaz bir elbise içinde görmüş ve bunu onun cennete girdiği şeklinde tevil

6 Yûsuf, 12/4-100.
7 Enfâl, 8/43-44.
8 Fetih, 48/27
9 B6982 Buhârî, Ta'bîr, 1.
10 M5911 Müslim, Rü'yâ, 8
11 B6990 Buhârî, Ta'bîr, 5
12 T2275 Tirmizî, Rü'yâ, 3; İM3898 İbn Mâce, Ta'bîru'r-rü'yâ, 1.
13 B7047 Buhârî, Ta'bîr, 48
14 M5932 Müslim, Rü'yâ, 18

etmişti.[15] Allah Resûlü yine rüyasında insanların kiminin üzerinde kısa, kiminde ise uzun gömlekler görmüş, bunu o kişilerin dinî hassasiyetlerine bağlamıştı.[16] Bir gün de rüyasında kendisine bir tas süt getirilmiş, bu sütten içtikten sonra onu Hz. Ömer'e vermişti. Hz. Peygamber, rüyasındaki bu sütün, bilgiyi simgelediğini belirtmişti.[17] Rüyasında bir ev gören ve bu evin gördüğü en güzel ev olduğunu anlatan Peygamber Efendimiz, sonra bunun şehitlere ait olduğunu bildirmişti.[18]

Hz. Peygamber'in bazı sahâbîleri de rüya tabir ederdi. Hz. Âişe rüyasında odasına üç tane ay düştüğünü gördüğünde, bunu babası Ebû Bekir'e anlatmıştı. Resûlullah vefat edip de onun odasına defnedilince, Hz. Ebû Bekir ona, "Rüyanda gördüğün ayların biri ve en hayırlısı işte bu!" demişti.[19]

Resûl-i Ekrem, ashâbına kimi zaman onları heyecanlandıran, kimi zaman korkutan, kimi zaman ise müjdeleyen rüyalar konusunda tavsiyelerde bulunurdu. Kendisiyle birlikte Hendek Savaşı dâhil on iki gazveye katılan ve en fazla hadis rivayet eden sahâbîlerden biri olan Ebû Saîd el-Hudrî'nin[20] naklettiği bir hadisinde Peygamberimiz, *"Sizden biri hoşlandığı bir rüya görürse, (bilsin ki) bu, Allah'tandır. O kişi bu rüyadan dolayı Allah'a hamdetsin ve onu anlatsın. Bunun dışında hoşuna gitmeyen bir rüya görürse, bu da şeytandandır. Rüyanın kötü etkisinden Allah'a sığınsın ve ondan kimseye söz etmesin. Böyle yaparsa, o rüya kendisine zarar vermez."*[21] buyurmuştur. Hadiste kişinin hoşuna giden, onu rahatlatan, mutlu eden rüyaların Allah'tan geldiğinin belirtilmesi, nimet, hikmet ve bereketin Allah'a nispet edilerek ifade edilmesidir. İnsanın hoşuna gitmeyen, onu huzursuz eden rüyalar ise, kötülüğün simgesi olan şeytana nispet edilmiştir. Peygamberimiz kötü bir rüya gören kimsenin kalkıp namaz kılmasını,[22] yatış şeklini değiştirmesini önermiştir.[23]

Resûlullah (sav) rüyasında başının kesildiğini gören bir adama gülümseyerek, *"Şeytan birinizle uykuda oynadığında onu herkese anlatmasın!"* şeklinde nükteli bir cevap vermiştir.[24] Esasında o, insanların gördükleri kötü rüyaların kendilerinde kötü bir etki bırakmasından duydukları endişeyi yok etmeye çalışarak onları rahatlatmayı amaçlamıştır. Gördüğü rüyalardan dolayı hastalandığını düşünen Ebû Seleme, bunu Ebû Katâde'ye anlatınca o, Resûlullah'ın *"Biriniz hoşlanmadığı bir rüya görürse sol tarafına üç kez tükürsün ve rüyanın kötü etkisinden Allah'a sığınsın. Böyle yaparsa o rüya kendisine zarar vermez."* dediğini bildirmişti.[25] Bu hadisi nakleden Ebû Katâde, kötü rüyaların etkisiyle üzerinde dağ gibi bir ağırlık hissettiğini,

[15] T2288 Tirmizî, Rü'yâ, 10.
[16] M6189 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 15.
[17] M6190 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 16
[18] B2791 Buhârî, Cihâd, 4.
[19] MU552 *Muvatta'*, Cenâiz, 10.
[20] İBS815 İbn Abdulber, *İstîâb*, s. 815.
[21] B6985 Buhârî, Ta'bîr, 3
[22] M5905 Müslim, Rü'yâ, 6.
[23] M5904 Müslim, Rü'yâ, 5.
[24] M5927 Müslim, Rü'yâ, 16.
[25] M5897 Müslim, Rü'yâ, 1.

ancak bu hadisi işittikten sonra artık buna aldırış etmediğini söylemiştir.[26] Kötü bir rüya sonrasında sol tarafa tükürmenin istenilmesi, sol tarafın şeytanla sembolize edilmesiyle ilgilidir. Böylece yine şeytanla ilişkilendirilen kötü rüyaların etkisi altında kalmak önlenmeye çalışılmıştır.

Rüyalar ile verilmek istenen mesajı anlamak için rüya yorumculuğu geliştirilmiştir. İslâm kültüründe de "rüya tabiri" adı verilen rüya yorumculuğu, rüyalarda verilmek istenen mesajın anlaşılması, sembolik dilin ve benzetmelerin çözümlenmesi anlamına gelir ve bu iş ancak akıllı, ilim sahibi, yetenekli, dininde müstakim ve ehil kişiler tarafından yapılabilir. Hz. Peygamber, rüyaların haset ve düşmanlığa sebep olmaması için rüya sahibini seven kişilere anlatılmasını salık vermiştir.[27] Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste Sevgili Peygamberimiz, rüyanın insanın ruh ve bedeni üzerindeki etkisini dikkate alarak *"Rüya ancak bilge veya samimiyetle tavsiyede bulunabilecek kişilere anlatılır."* buyurmuştur.[28] Kötü niyetli ve ehil olmayan insanların yaptıkları rüya yorumları kişilerin hayatlarını yanlış yönlendirebilmekte ve rüya konusunda takıntılı olan insanlar yanlış kararlar alarak zarar görebilmektedirler. Ayrıca uydurulan yalan ve yanlış tabirlerle, hayatını rüyalarla ve fallarla tanzim eden, gelecekle ilgili planlarını bunlara dayandıran insanların kandırılması için uygun bir zemin oluşmaktadır. Rüya yorumculuğu falcılığın bir türüymüş gibi çarpıtılarak insanlara gaybdan yani akıl ve beş duyu ile hakkında bilgi edinilmesi mümkün olmayan varlık alanından haber verme ve onları böylece istismar etme şekline de dönüşebilmektedir. Rüyaların sübjektif ve tamamen yoruma açık bir alan olması nedeniyle kimi düşüncelerin, rüya vasıtasıyla elde edildiği ya da doğrulatıldığı iddia edilebilmektedir. Rüyada görüldüğü gerekçesiyle, özellikle dinî anlamda otorite olan kişilerin dilinden söylenemeyenler dillendirilebilmekte, bu şekilde savunulan görüş meşrulaştırılmak ve desteklenmek istenebilmektedir.

Allah Resûlü, insanları görmedikleri hâlde görmüş gibi rüya uydurup anlatmamaları konusunda kesin bir dille uyarmıştır. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'tan nakledildiğine göre, Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmuştur: *"En büyük iftira, kişinin görmediği rüyayı gördüğünü söylemesidir."*[29] Yine Peygamberimiz, bunu yapanların kıyamet gününde cezalandırılacaklarını söylemiştir.[30] Zira rüyada görmediğini görmüş gibi anlatmak, göz nimetine haksızlık etmektir. Kişinin bizzat kendi azasıyla ilgili olan bu iftira, bir bakıma nimete karşı nankörlük anlamına gelir.

[26] M5900 Müslim, Rü'yâ, 2
[27] D5020 Ebû Dâvûd, Edeb, 88.
[28] T2280 Tirmizî, Rü'yâ, 7
[29] B7043 Buhârî, Ta'bîr, 45
[30] HM789 İbn Hanbel, I, 101

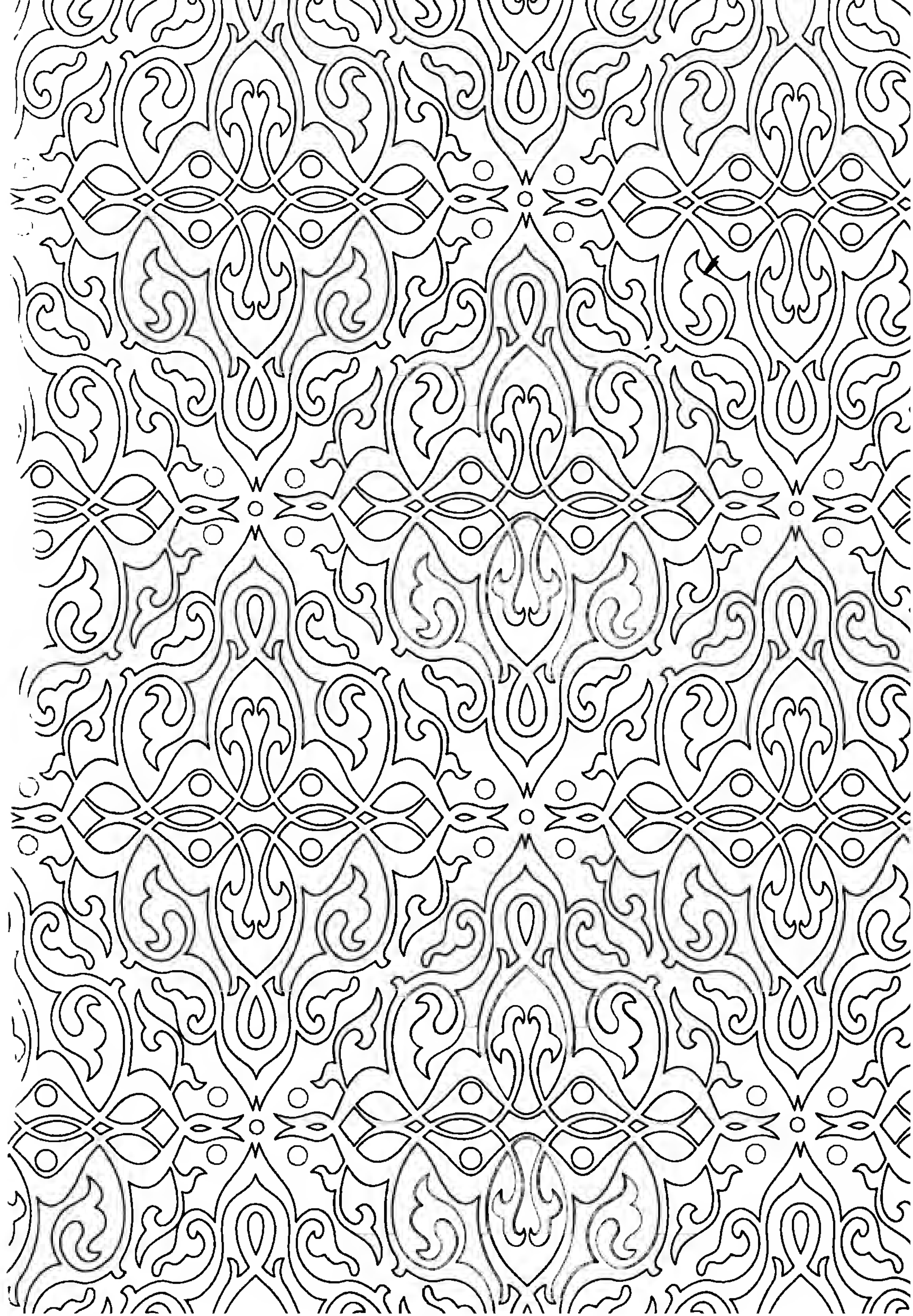
Sevgili Peygamberimiz döneminde kimi konularda rüyaların yönlendirici olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in namaz vakitlerinde insanları bir araya nasıl toplayacağını düşündüğü bir sırada ashâbdan Abdullah b. Zeyd'e rüyasında ezan öğretilmiş, Allah Resûlü de bunu onaylayarak Bilâl'den ezanı bu şekilde okumasını istemiştir.[31] Ezan konusunda rüyada işaret edilen durum Hz. Peygamber tarafından uygun bulunup bunda karar kılınmış olmakla birlikte, bunun tersi olan uygulamalar da mevcuttur. Nebî (sav), Uhud Savaşı öncesinde rüyasında sağlam bir zırh içinde bulunduğunu ve boğazlanan sığırları görmüştü. Resûl-i Ekrem, sağlam zırhı Medine, sığırları ise savaşanlar olarak tabir etmiş ve bu rüyayı *"Şayet biz Medine'de kalırsak, onlar üzerimize geldiklerinde, onlarla savaşırız."* diyerek müşriklerle savunma savaşı yapılması gerektiğine yormuştu. Ancak daha sonra ashâbıyla yaptığı görüşmeler sonucunda meydan savaşına karar verilmişti. Neticede Allah Resûlü, Uhud Savaşı'nda uygulayacağı stratejiye karar verirken gördüğü rüyaya göre hareket etme konusunda ısrarcı olmamış, ashâbıyla yaptığı istişareye göre hareket etmiştir.[32] Buna göre, insanların çeşitli konularda gördükleri ve hayata dair birtakım işaretler barındıran rüyaların amel konusunda bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Kişisel bir bilgi kaynağı olan rüya, genel ve kesin bir hüküm ifade etmemektedir.

İnsanoğlunun, rüyaya sarılmasının ve rüyalardan gelecekle ilgili işaretler aramaya yönelmesinin pek çok sebebi üzerinde durulabilir. Mânevî bilgiden mahrum bırakılmış olmak, bunun önemli sebeplerinden biridir. Rüya, bilimsel çalışmalara konu edilmiş, çoğunlukla olgusal bakışla izahlar ortaya konulmuştur. Rüya üzerine Batı'da geliştirilen psikolojik kuramlar, rüyada görünenleri genellikle insanın bilinçaltının açığa çıkması şeklinde yorumlamış, rüyanın metafizik âlemle irtibatı konusunu önemsememiştir. Zaten modern insanın ruhundaki kirlenme, ahlâkî çöküş, rüyaların insanlara sağlayacağı aydınlık ufku söndürmektedir. Belki de rüyalar insan için bir aynadır. Eğer rüyalar insanın bir iç seslenişi ise, o zaman kişinin kalbinin temizliğinin, niyetinin iyi olmasının rüyalara onu aydınlatma imkânı vereceği açıktır. Peygamberimizin doğru rüya ile doğruluk arasındaki ilişkiye işaret eden şu sözü, işte bu imkânı vurgulamaktadır: *"Rüyası en doğru olanınız, en doğru sözlü olanınızdır."*[33]

[31] D498 Ebû Dâvûd, Salât, 27; İM707 İbn Mâce, Ezân, 1.
[32] DM2190 Dârimî, Rü'yâ, 13
[33] M5905 Müslim, Rü'yâ, 6.

3. BÖLÜM

[redacted]

HİDAYET
İSLÂM'IN AYDINLIK YOLU

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِعَمِّهِ، عِنْدَ الْمَوْتِ
"قُلْ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، أَشْهَدُ لَكَ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ" فَأَبَى-قَالَ-: فَأَنْزَلَ اللَّهُ:
﴿إِنَّكَ لاَ تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ...﴾ الآيَةَ.

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav), amcası (Ebû Tâlib) ölürken kendisine,
"Lâ ilâhe illallâh (Allah'tan başka ilâh yoktur.) de ki ben de onunla kıyamet gününde senin için şahitlik edeyim." dedi. Amcası bundan kaçınınca Allah, *"Şüphesiz ki sen sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsin..."* (Kasas, 28/56) âyetini indirdi.
(M134 Müslim, Îmân, 41)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الدَّيْلَمِيِّ قَالَ. سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَلَقَ خَلْقَهُ فِي ظُلْمَةٍ، فَأَلْقَى عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ، فَمَنْ أَصَابَهُ مِنْ ذَلِكَ النُّورِ اهْتَدَى، وَمَنْ أَخْطَأَهُ ضَلَّ، فَلِذَلِكَ أَقُولُ جَفَّ الْقَلَمُ عَلَى عِلْمِ اللَّهِ."

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَخْطُبُ النَّاسَ، يَحْمَدُ اللَّهَ وَيُثْنِي عَلَيْهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ، ثُمَّ يَقُولُ: "مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَخَيْرُ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ."

قَالَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ ﷺ: عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَلِمَاتٍ أَقُولُهُنَّ فِي الْوِتْرِ "اللَّهُمَّ اهْدِنِي فِيمَنْ هَدَيْتَ، وَعَافِنِي فِيمَنْ عَافَيْتَ، وَتَوَلَّنِي فِيمَنْ تَوَلَّيْتَ، وَبَارِكْ لِي فِيمَا أَعْطَيْتَ، وَقِنِي شَرَّ مَا قَضَيْتَ، فَإِنَّكَ تَقْضِي وَلاَ يُقْضَى عَلَيْكَ، وَإِنَّهُ لاَ يَذِلُّ مَنْ وَالَيْتَ، تَبَارَكْتَ رَبَّنَا وَتَعَالَيْتَ."

Abdullah b. ed-Deylemî aracılığıyla, Abdullah b. Amr'ın, Resûlullah'tan (sav) şöyle işittiği nakledilmektedir: *"Yüce Allah mahlûkatını karanlık içerisinde yaratır ve nurunu onlar üzerine yayar. O nur kime isabet ederse hidayeti bulur. İsabet etmediği kimseler ise şaşar."* Abdullah b. Amr, "İşte bunun için 'Allah'ın ilmi üzere kalem kurudu.' (Her şey Allah'ın ezelî bilgisiyle gerçekleşti.) diyorum." demiştir.

(T2642 Tirmizî, Îmân, 18; HM6644 İbn Hanbel, II, 176)

Câbir'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) insanlara hitap ederken önce lâyık-ı vechile Allah'a hamd ve senâ eder, sonra da *"Bir kimseye Allah hidayet verirse artık onu saptıracak yoktur; Allah'ın saptırdığına da hidayet verecek yoktur. Sözün en hayırlısı Allah'ın Kitabı'dır."* buyururdu.

(M2007 Müslim, Cum'a, 45)

(Resûlullah'ın torunu) Hasan b. Ali (ra) şöyle demiştir: "Allah Resûlü (sav) vitirde okumam için bana şu duayı öğretti: *'Allah'ım, hidayete erdirdiklerinle beraber beni de hidayete erdir. Sıhhat ve afiyet verdiklerinle beraber bana da afiyet ver. Himaye ettiğin kimseler gibi beni de himaye et. Bana verdiğin nimetleri bereketlendir. Verdiğin hükmün şerrinden beni koru. Hükmü sen verirsin, senin üstüne hüküm verecek kimse yoktur. Senin dost olduğun kimse asla zelil olmaz. Eksiklikler sana yakışmaz. Ey Rabbimiz! Yücesin ve kutlusun.'*"

(T464 Tirmizî, Vitr, 10)

Abdülmuttalib b. Hâşım vefat ettiğinde henüz sekiz yaşında olan Efendimizin (sav) bakımını ve himayesini amcası Ebû Tâlib üstlendi. O, Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın öz kardeşiydi.[1] Mekke'nin saygın simalarından olan Ebû Tâlib yeğeni Hz. Muhammed'i (sav) gözü gibi korumuş, hatta peygamber olduktan sonra ona düşmanca tavır alan kavmine karşı onu savunmaktan geri durmamıştır. Nihayet Ebû Tâlib'in de ölüm vakti gelmişti. Hiç şüphesiz ki Allah'ın Elçisi (sav), hayatı boyunca kendisine maddî mânevî desteklerini esirgemeyen amcasının tevhid dinine iman etmesini çok istiyordu. Bunun için son kez huzuruna geldi. O esnada Ebû Tâlib'in yanında iki kişi daha vardı. Biri Ebû Cehil'di; Resûlullah (sav), *"Allah'ım! Şu iki adamdan, Ebû Cehil ve Ömer b. Hattâb'dan en sevdiğin ile İslâm'ı güçlendir."*[2] diye dua edecek, ancak hidayet ona nasip olmayacaktı. Diğeri de Abdullah b. Ebû Ümeyye idi. Müminlerin annesi Ümmü Seleme'nin kardeşi olan Abdullah ise fetih günü Müslüman olacak ve Tâif Muhasarası esnasında şehit düşecekti.[3] Allah Resûlü (sav) onların da huzurunda amcası Ebû Tâlib'e seslendi: *"Amca! 'Lâ ilâhe illallâh' (Allah'tan başka ilâh yoktur) de. Bu kelimeyi söyle ki onunla kıyamet gününde senin için şahitlik edeyim."* Bunun üzerine Ebû Cehil ile Abdullah b. Ebû Ümeyye, "Ey Ebû Tâlib, Abdülmuttalib'in dininden dönmek mi istiyorsun?" dediler. Hz. Peygamber (sav) de kelime-i tevhidi amcasına arz etmeye devam etti. Ancak Ebû Tâlib onlara son söz olarak kendisinin Abdülmuttalib'in dini üzere bulunduğunu söyledi ve Allah'tan başka ilâh olmadığını ikrar etmekten kaçındı. Resûlullah da (sav), *"Vallahi engellenmediğim sürece senin için istiğfar dileyeceğim."* dedi. Bu olayın ardından, *"Müşriklerin cehennemlik oldukları kendilerince anlaşıldıktan sonra akraba bile olsalar Peygambere de müminlere de onlar için istiğfar etmek yaraşmaz."*[4] âyeti ile *"Şüphesiz ki sen sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsin; ama Allah dilediğine hidayet verir. O, hidayete erecekleri daha iyi bilir."*[5] âyeti nâzil oldu.[6]

Hz. Peygamber'i çok seven amcasına nasip olmayan hidayet nuru, öyle zaman olmuştur ki, Peygamber Efendimize (sav) karşı kalbinde kin

[1] HS1/318 İbn Hişâm, *Sîret*, I, 318.
[2] T3681 Tirmizî, Menâkıb 17 HM5696 İbn Hanbel, II, 96.
[3] BM1570 Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, III, 1589.
[4] Tevbe, 9/113
[5] Kasas, 28/56.
[6] B3884 Buhârî, Menâkıbu'l-ensar, 40, M132 Müslim, Îmân, 39; M134 Müslim, Îmân, 41.

besleyen birini aydınlatabilmiştir. Bunlardan biri Hanîfeoğulları'ndan Sümâme b. Üsâl'dir. Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Yemâme reisi Sümâme, hicretin yedinci yılı Muharrem ayında[7] Necid bölgesine yönelik düzenlenen askerî bir sefer esnasında esir alındı. Daha önce Resûlullah'ın bir elçisini öldürmeye teşebbüs ettiği için Hz. Peygamber (sav) onun cezalandırılmasını istemişti.[8] Derken Resûlullah (sav) tutuklu hâldeki Sümâme'ye, *"Yanında bana sunacağın ne var?"* diye sorduğunda, Sümâme, "İyi bir şey." dedi ve ekledi: "Eğer beni öldürürsen, kanı helâl birini öldürmüş olursun. Eğer bana lütufta bulunursan (canımı bağışlarsan) şükreden birine iyilik yapmış olacaksın. Eğer (kurtuluş fidyem için) mal istersen, ne kadar dilersen işte malım." Üç gün tekrar eden bu görüşmenin neticesinde Allah'ın Elçisi, Sümâme'nin serbest bırakılması talimatını verdi. Gördüğü iyi muamelenin de etkisiyle orada Müslüman olan Sümâme şu samimi itirafta bulunmuştur: "Ey Muhammed, vallahi yeryüzünde benim için senin yüzünden daha nahoş bir yüz yoktu! Şimdi senin yüzün benim için bütün yüzlerden daha güzel oldu. Vallahi senin dininden daha fazla nefret ettiğim bir din yoktu! Artık bana göre senin dinin bütün dinlerden daha güzeldir. Vallahi benim için senin beldenden daha sevimsiz bir belde yoktu. Şimdi belden de benim için bütün beldelerden sevimli oldu!"[9] İlerleyen yıllarda Yemâme halkı Müseylemetü'l-Kezzâb'a uyarak İslâm'dan ayrılacak ancak Sümâme İslâm'a sadık kalacaktı.[10]

Farklı zaman ve mekânlarda gerçekleşen bu iki gerçek öykünün birincisi, Allah'ın dinini tebliğ etmekle yükümlü seçkin kulları olan peygamberlerin dahi çok arzulamalarına rağmen her zaman istedikleri kişilerin hidayete eremedikleri gerçeğini ortaya koymaktadır. Nuh Peygamber'in oğlu,[11] Lût Peygamber'in karısı[12] bu gerçeğin dikkat çeken örneklerindendir. Diğeri ise, Hz. Peygamber'den nefret edecek kadar ona düşman olan birinin dahi sadece ondan gördüğü iyi bir muamele karşısında hidayet nuruyla aydınlanabileceğini göstermektedir.

Hiç kuşkusuz tarih bunlar gibi daha birçok hadiseye tanıklık etmiştir. Buna göre hidayet olgusu, kul ile Yaratıcı arasındaki özel bir ilişkiyi ifade etmektedir. Üçüncü bir varlığın müdahil olamadığı vicdanî bir olayı ifade eden hidayet, tabiatı itibariyle öteden beri İslâm bilginlerinin zihinlerini hep meşgul etmiştir. Âyet ve hadislerde yer alan birbirinden farklı ve zaman zaman telifi zor ifadeler, hidayet mefhumunun bütünüyle kavranmasında, aceleyle yapılan yorumların yeterli olamayacağını, derin tahlil-

[7] BN3/285 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 285.
[8] ST5/550 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 550.
[9] B4372 Buhârî, Meğâzî, 71, M4589 Müslim, Cihâd, 59.
[10] İB282 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 107.
[11] Hûd, 11/45-46.
[12] Ankebût, 29/32.

lere ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir. Kulun hidayete kavuşmasında kendi iradesinin rolü veya hidayete ermesinin Allah'ın dilemesine bağlı olup olmadığı, Allah'ın hidayet etmesinden ne kastedildiği gibi hususlar konunun en can alıcı noktalarını teşkil etmektedir.

Hidayet, lütfederek yol göstermek/delâlet (ki "hediye" de aynı kelimeden gelir), doğruyu, hakikati göstermek (reşâd), apaçık bildiri (beyân) anlamlarına gelir. Şaşkınlık ve haktan sapmak anlamındaki "dalâlet"in zıttıdır.[13] Yine aynı kökten gelen "hedy" kavramı sîret (yaşam tarzı), hâl ve gidişat anlamlarına gelir. Nitekim "hedy", *"Sözün en doğrusu Allah'ın Kitabı'dır ve hayat tarzının en güzeli de Hz. Muhammed'in sîretidir (hedyü Muhammed)..."*[14] hadisinde bu anlamda kullanılmıştır.[15]

Kur'ân-ı Kerîm'de farklı biçimlerde üç yüzü aşkın yerde tekrarlanan hidayet, çoğunlukla Allah'a izafe edilmektedir.[16] Kur'an'da çokça yer alan "Hudâ" lafzı sadece Allah'a mahsus kullanılırken[17] "ihtida", insanın kendi iradesiyle yaptığı tercihlerini ifade etmektedir.[18] Allah'ın sıfatlarından biri olan "el-Hâdî" ise kullarına basiret veren ve gerek zâtını (cc) tanımaları gerekse de dünyada varlıklarını sürdürebilmeleri için kendilerine "yol gösteren" mânâsına gelir.[19] Hidayet, *"Yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösteren... Yüce Rabbinin adını tesbih (ve takdîs) et!"*[20] âyetlerinde bu anlamda kullanılmıştır.

Hidayetin "yol göstermek, rehberlik etmek" anlamlarına geldiği düşünülürse Kur'an'da vahiy ile "hudâ" arasında kurulan sıkı ilişki rahatlıkla anlaşılacaktır. Sadece aşağıdaki âyetler bu ilişkiyi ifade etmeye kâfidir:

"Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir."[21]

"Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifa ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'an) geldi."[22]

"O (Allah), dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir..."[23]

Kur'an'ın, hidayetin bizzat kendisi veya kaynağı olduğu çeşitli hadislerde de ifade edilmiştir. Nitekim Efendimiz (sav) ömrünün sonlarına doğru yaptığı bir konuşmasında ashâbına, içinde "nur" ve "hidayet" olan Allah'ın Kitabı'na sımsıkı sarılmaları tavsiyesinde bulunmuştur.[24] Aynı rivayetin bir başka versiyonunda Allah'ın Kitabı'na sarılanın hidayet üzere olacağı, onu terk edenin ise dalâlete düşeceği ifade edilmiştir.[25]

İlâhî vahiyle ilişkilendirildiğinde veya kaynağı itibariyle değerlendirildiğinde hidayet mefhumunun anlaşılmayacak herhangi bir yanı yoktur.

[13] RT1 İsfehânî, *Müfredât*, s. 538; LA51/4638 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXXXVI, 4638.
[14] HM14386 İbn Hanbel, III, 310.
[15] İE5/253 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, V, 253.
[16] "Hidayet" *DİA*, XVII, 473.
[17] Bakara, 2/5, 38; En'âm, 6/71.
[18] En'âm, 6/97; Yûnus, 10/108; İsrâ, 17/15; RT2 İsfehânî, *Müfredât*, s. 541.
[19] İE5/253 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, V, 253.
[20] A'lâ, 87/1-5.
[21] Bakara, 2/2.
[22] Yûnus, 10/57.
[23] Tevbe, 9/33; Fetih, 48/28.
[24] M6225 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 36.
[25] M6228 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 37.

Ancak insana izafe edildiğinde hidayetin birtakım kelâmî/teolojik sorunlara yol açtığı görülmektedir. Mamafih insanın hidayete ermesinde kendi iradesinin rolü, hidayetin Allah'ın dilemesine bağlı olup olmadığı gibi hususlar geçmişten günümüze Müslüman düşünürleri sürekli meşgul etmiştir. Kur'an'daki kelime ve kavramlar üzerine yaptığı çalışmasıyla bilinen İslâm âlimi Râğıb el-İsfehânî, Allah'ın insana hidayet etmesinin şu dört düzeyde tahakkuk ettiğini söylemektedir:

- Hidayet, insana yol gösteren akıl, zeka ve bilgiyi ifade eder. Bu hidayet her mükellefe bahşedilmiştir. "*Musa, 'Rabbimiz, her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren, sonra onlara yol gösterendir.' dedi.*"[26] âyetindeki hidayet bu anlamı ifade eder.
- "*Onları (peygamberleri) bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık.*"[27] âyetinde de ifade edildiği gibi Allah'ın, Kur'an'ı indirmek suretiyle veya peygamberlerin diliyle insanlara yaptığı davet.
- "*İman edip salih ameller işleyenlere gelince, Rableri onları imanları sebebiyle, hidayete erdirir.*"[28] "*Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir.*"[29] gibi âyetlerde işaret edildiği üzere Allah'ın, doğru yolu bulana lütfettiği tevfik, başarı.
- Ve nihayet Allah'ın, hak eden kullarını âhirette cennetine götürmesi. Nitekim el-Hâdî sıfatının sahibi Allah Teâlâ bir âyetinde şöyle buyurmaktadır: "*Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık. Onların altlarından da ırmaklar akar. 'Hamd, bizi buna eriştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olamazdık. Andolsun, Rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişler.' derler. Onlara, 'İşte yaptığınız (iyi işler) sayesinde kendisine vâris kılındığınız cennet!' diye seslenilir.*"[30]

Yukarıda tasnif edilen hidayet çeşitlerinin hepsi birbirleriyle ilintilidir. Birinin gerçekleşmesi öncekinin gerçekleşmesine bağlıdır...[31] Şöyle ki akıl melekesiyle donatılmış her insan Allah'ın varlığını idrak etme yeteneğine sahiptir. Böylece birinci derecede hidayetten nasibini almış demektir. Ancak bu yeterli değildir. Vahye muhatap olan akıl sahibinin aklını kullanmak suretiyle ilâhî hakikatle buluşması gerekir. Ancak ilâhî mesajları alma imkânından yoksun olanlar ikinci düzeydeki hidayeti bulamazlar. Zaten bundan sorumlu da değildirler.

İlâhî vahye kulak verip hidayeti bulmak da nihaî olarak bir anlam ifade etmeyebilir. Bunun için de Allah'ın inayetiyle hidayet üzere kalabilmeyi başarmak önemlidir. Hidayeti bulduğu hâlde yüce ilâhî mesaj-

[26] Tâ-Hâ, 20/50.
[27] Enbiyâ, 21/73.
[28] Yûnus, 10/9.
[29] Teğabun 64/11

ların aydınlığında yürümeyen ve yüksek ahlâkî değerlerden uzaklaşan müminler dalâlete düşme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Enes b. Mâlik vasıtasıyla aktarılan bir hadiste Hz. Peygamber (sav) bizlere bu hususta çok önemli bir mesaj vermektedir: *"Son anına bakmadan biri hakkında (sadece) hoşunuza gittiği için hemen karar vermeyin. Kişi, uzun zaman ya da bir dönem iyi işler yapar ki bu hâlde ölse cennete gidecektir. Ancak sonra bozulur ve kötü işler yapar. Başkası da bir dönem hep kötü işler yapar. Öyle ki, o vaziyette ölse cehenneme gidecektir. Sonra düzelir ve iyi işler yapar. Allah, kişinin hayrını isterse ölümünden önce onu yönlendirir."* Oradakiler "Allah nasıl yönlendirir?" deyince Peygamberimiz, *"Ona iyi işler yapma imkânı verir ve o hâlde ruhunu alır."* buyurdu.[32]

Gerek Kur'an'daki âyetlerde gerekse de Hz. Peygamber'in hadislerinde hidayet verenin Allah olduğuna sık sık işaret edilir. Hidayetin kaynağı Kur'an olduğuna göre onu lütfeden de elbette Allah'tır. Ancak insan, onu alıp almamakta özgür bırakılmıştır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"(Ey Peygamber) de ki: Ey insanlar, şimdi size Rabbinizden hakikat (bilgisi) gelmiş bulunuyor artık. Bundan böyle her kim ki doğru yolu izlemeyi (hidayeti) seçerse, bunu kendi lehine seçmiş olacaktır ve her kim ki sapıklığı (dalâleti) seçerse, yine bunu kendi aleyhine seçmiş olacaktır. Ve ben sizin davranışınızdan sorumlu değilim."*[33] Yine bir başka âyette, *"Gerçek şu ki, biz ona yolu gösterdik; şükreden ya da nankör (olması artık kendisine kalmıştır)."*[34] buyrulmaktadır. Dolayısıyla Yüce Allah'ın, davetine icabet eden kimselere hidayet vermemesi söz konusu olamaz. Kur'an'da sıkça yer alan, *"Allah kâfirlere,*[35] *zalimlere,*[36] *fâsıklara*[37] *hidayet etmez."* Veya *"Allah yalancı nankör olan kimseye hidayet etmez/onu doğru yola çıkarmaz."*[38] gibi âyetler, ilâhî daveti reddeden muhataplar içindir. Allah Resûlü de (sav) bir hadisinde, hidayeti verenin Allah olduğunu belirtirken hidayeti alıp almama noktasında insana herhangi bir zorlama yapılmadığı anlaşılmaktadır: Tâbiîn büyüklerinden Kudüslü Abdullah b. Fîrûz ed-Deylemî bir gün meşhûr sahâbî Abdullah b. Amr b. el-Âs'a gelerek, "Senin, 'Şakî (isyankâr) kişi anasının karnında şakî olandır.' dediğini duydum." der. Bunun üzerine âbid sahâbî Abdullah b. Amr, "Bir kimsenin bana yalan bir şey isnad etmesini doğru bulmam." dedikten sonra Hz. Peygamber'den şu hadisi işittiğini söyler: *"Yüce Allah mahlûkatını karanlık içerisinde yaratır ve nurunu onlar üzerine yayar. O nur kime isabet ederse hidayeti bulur. İsabet etmediği kimseler ise şaşar."*[39] Başka rivayetlerde Abdullah b. Amr'ın bu hadisi naklettikten sonra şöyle dedi-

[30] A'râf, 7/43.
[31] RT1 Isfehânî, *Mufredât*, s. 538.
[32] HM12238 İbn Hanbel, III, 121.
[33] Yûnus, 10/108.
[34] İnsan, 76/3.
[35] Tevbe, 9/37.
[36] Tevbe, 9/109.
[37] Tevbe, 9/80.
[38] Zümer, 39/3.
[39] TM2405 Tayâlisî, *Müsned*, II, 637; Sİ6169 İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 43.

ği yer alır: "İşte bunun için 'Allah'ın ilmi üzere kalem kurudu.' (Her şey Allah'ın ezelî bilgisiyle gerçekleşti.) diyorum." demiştir.[40]

Bu hadis öncelikle insanın yaratılıştan kendisini hidayete veya dalâlete sürükleyecek bilgi ve yeteneklerden yoksun olduğuna işaret etmektedir. "Cehalet" olarak anlaşılabilecek olan bu zulmet/karanlık, Allah'ın dağıttığı nur sayesinde yok olacaktır. Bu nur, kişiyi Allah'ın varlığı bilgisine götürecek olan tabiattaki kevnî âyetlerdir, işaretlerdir. Şu var ki bu işaretler, ancak insan için kuvvetli birer delil mesabesindedir, hidayetin yegâne sebebi değildirler. Öyle olsaydı bu delilleri gören herkes hidayete ererdi.[41] Elbette Allah, isteseydi sadece kendisine inanlardan oluşan tek tip bir insan yaratırdı. Bu durumda elçi göndermesine de gerek kalmazdı. Ancak ilâhî irade böyle tecelli etmemiştir. Mamafih Yüce Yaratıcı şöyle buyurmaktadır: *"Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduğunuz şeylerden mutlaka sorguya çekileceksiniz."*[42] Allah'ın dilediğini dalâlete sürüklemesi, dilediğini de hidayete erdirmesi, insanın, eğilimleri ve davranışlarının akıbetini belirlemede etkisinin olmayacağı anlamına gelmez. Nitekim âyetin devamında *"Yaptıklarınızdan sorguya çekileceksiniz."* buyrulmaktadır. Bu ve benzeri âyetler Allah'ın meşietine, dilemesine bir sınır konamayacağını, O'nun iradesinin bağımsız olduğunu ifade etmektedir. Bu, kulun hidayette bir rolünün olmadığı anlamına gelmez.

Şu da var ki, yukarıdaki hadisten hareketle Yüce Yaratıcı'nın bazı kullarını seçtiği, onlara tamamen kendi lütfuyla hidayeti bahşettiği söylenebilir. Bu kimseler, nübüvvet fazlıyla şereflendirilen peygamberlerdir. Büyük İslâm âlimi ve müctehidi İmam Şâfiî bu hadise ilişkin olarak Allah'ın, vahyini kendilerine emanet etmek ve zâtının (cc) varlığını delilleriyle ispatlamak üzere peygamberlerini seçtiğini ifade etmiş ve şu âyeti hatırlatmıştır: *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti. Allah, dilediğini doğru yola iletir."*[43]

Kul tamamen kendi inisiyatifiyle hidayet veya dalâlet yönünde bir tercihte bulunur. Allah da onun bu tercihine göre tercih ettiği yolu kolay-

[40] T2642 Tirmizî, İmân, 18; HM6644 İbn Hanbel, II, 176.
[41] FK2/291 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 291.
[42] Nahl, 16/93.
[43] Bakara, 2/213; BS18208 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 7

laştırır. Hz. Ali'den nakledildiğine göre hidayet rehberi Nebî (sav), bir hadisinde bu hakikati kendine has bir üslûpla ifade etmiştir. Resûl-i Ekrem bir gün oturmuş, elindeki ağaç dalı ile toprağı çiziyordu. Birden başını kaldırdı ve şöyle dedi: *"Sizden her bir kişinin, cennet ya da cehennemdeki yeri bilinmektedir."* Bunun üzerine oradakiler, "Peki ey Allah'ın Resûlü! O zaman biz niçin çalışıyoruz ki?" dediler. Allah'ın Elçisi ise, *"İyi işler yapmaya devam edin, herkes, yaratılışına kolay geleni seçecektir."* (dedi ve şu âyetleri okudu): *"Kim infak eder, takva sahibi olmaya çalışır ve güzeli/doğruyu (sürekli) tasdik ederse, huzur (cennet) yolunu ona kolaylaştırırız. Kim de cimrilik yapar, kendi kendine yeterli olduğunu kabul eder ve güzeli/doğruyu (sürekli) yalanlarsa, sıkıntı (cehennem) yolunu ona kolaylaştırırız."*[44] Dolayısıyla kulun isteği ve eğilimleri muvacehesinde tercih ettiği yolu kendisine kolaylaştırdığı için âyet ve hadislerde hidayet ve dalâletin Allah tarafından verildiği ifade edilirken Allah'ın mutlak gücü ve kudretine vurgu yapılmaktadır. Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) insanlara hitap ederken önce lâyık-ı vechile Allah'a hamd ve senâ eder, sonra da, *"Bir kimseye Allah hidayet verirse artık onu saptıracak yoktur; Allah'ın saptırdığına da hidayet verecek yoktur. Sözün en hayırlısı Allah'ın Kitabı'dır."* buyururdu.[45]

Hidayet, nihaî olarak kulun vicdanıyla baş başa kaldığında verdiği bir karardır. Ancak Allah'ın yardımı olmadan hidayeti bulmak imkânsızdır. Kur'an'da Hz. Muhammed'in (sav), peygamber olmadan önce "yolunu şaşırdığı", bir anlamda ne yapacağını şaşırdığı ancak Rabbi sayesinde hidayeti/doğru yolu bulduğu ifade edilmektedir.[46] Dolayısıyla hidayet, Allah'ın kullarına bir lütfudur. Peygamberler veya kullar sadece vesile olurlar. Nitekim Resûlullah Efendimiz (sav), ensarın Huneyn ganimetlerinin dağıtılması esnasındaki sitemkâr tavırları karşısında onlara şöyle seslenmiştir: *"Ey ensar topluluğu! Ben, sizi dalâlette bulmadım mı? Allah size benim vasıtamla hidayet vermedi mi? Sizi dağınık bularak benim vasıtam ile bir araya getirmedi mi? Sizi fakir bularak benim vasıtam ile zengin etmedi mi?"*[47]

Allah'ın Elçisi, bir defasında da hizmetçiliğini de yapmakta olan genç bir Yahudi hastalanınca onu hasta yatağında ziyaret etmiş, belki de son kez Müslüman olması çağrısında bulunmuştu. Yahudi, "Allah'tan başka ilâh olmadığını ve Hz. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğunu" ikrar ederek[48] İslâm'ı kabul etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *"Benim vasıtamla bu genci ateşten kurtaran Allah'a hamdolsun."* diyerek şükretti ve oradan ayrıldı.[49] Yine Allah Resûlü (sav) Hayber'de Hz. Ali'ye hitaben,

[44] Leyl 92/5-10; HM621 İbn Hanbel, I, 83.
[45] M2007 Müslim, Cum'a, 45.
[46] Duhâ, 93/7.
[47] B4330 Buhârî, Meğâzî, 57; M2446 Müslim, Zekât, 139.
[48] NS5/173 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 173.

"Allah'a yemin olsun ki senin aracılığınla Allah'ın bir kişiye hidayet vermesi, senin için, kızıl develere sahip olmandan daha iyidir." demiştir.[50] Peygamberimizin benzer bir cümleyi bir keresinde Muâz b. Cebel'e hitaben de kullandığı nakledilmektedir.[51]

İnsan hayır yolunda ne kadar çaba sarf ederse etsin cennet, Allah'ın fazlı, lütfu ve rahmetinin bir yansımasıdır. Cennetin kapılarını açan hidayet de aynı şekilde Allah'ın bir lütfudur. İslâm düşüncesinde ağırlıklı olarak bu yaklaşım öne çıkmıştır. İslâm düşünürlerinin büyük çoğunluğuna göre dalâlet ve hidayetin Allah'a izafe edilmesi, O'nun mutlak olarak her şeyi yaratan olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Kulun iyi veya kötü (hayır ve şer) eylemlerini de yaratan Allah'tır. Ancak bu hakikat, insanın, vicdanıyla baş başa kaldığında iradesini özgürce kullanmasına mani değildir.

Kulun bu irade özgürlüğü, Allah'tan hidayeti talep etmesine mani olmamalıdır. Mümin her zaman hidayeti istemeli, Yüce Mevlâ'ya yakarışlarında bu talebini eksik etmemelidir. Hidayeti elde ettikten sonra da dalâlete düşmemek için yakarışlarına devam etmelidir. Özellikle hidayetten saptırıcı unsurların çok olduğu modern zamanlarda hidayete ermek kadar hidayette kalabilmek de önem arz etmektedir. İnsan aklını ve basiretini örten dünyevileşme, hırs, kirli arzular, mümini ulvî hedeflerden saptıran başlıca faktörlerdir. İlâhî, nebevî, fıtrî ve ahlâkî hakikatler doğrultusunda yaratılış gayesine uygun olarak istikamet üzere kalabilenler hidayettedirler. Bu istikameti yakalayamayan müminin nihaî olarak hidayete erme garantisi yoktur. Bu yüzden müminlerin birbirleri için ettikleri dualarda hidayet temennisi de yer almalıdır. Hadislerde Allah'tan hidayet talebinin rızık ve sıhhat temennisi ile birlikte yer alması manidardır. Efendimiz (sav) İslâm'ı seçenlere namazı öğrettikten sonra dua etmesi için şu cümleleri öğretirmiş: *"Allah'ım! Beni affet, bana merhamet et, bana hidayet ve afiyet ver ve beni rızıklandır."*[52] Yine Sevgili Peygamberimiz aksıran bir mümin ile ona şahit olan diğer müminin karşılıklı olarak birbirleri hakkında sıhhat ve hidayet temennilerinde bulunmalarını öğütlemiştir: *"Biriniz aksırdığı zaman 'el-hamdü lillâh' desin. Mümin kardeşi veya arkadaşı da ona 'Yerhamükellâh' (Allah sana merhamet etsin) diyerek karşılık versin. Diğeri de cevap olarak 'Yehdîkümu'llâhu ve yuslihu bâleküm' (Allah sizlere hidayet eylesin ve hâlinizi, işinizi de iyileştirsin) desin."*[53]

Sıhhat ve afiyette kalabilmek için nasıl ki vücudun ihtiyacı olan besinleri almak zorunluysa, sürekli hidayette kalabilmek için de dua ve ibadet-

[49] B1356 Buhârî, Cenâiz, 79; D3095 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 2.
[50] B2942 Buhârî, Cihâd, 102; M6223 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 34; D3661 Ebû Dâvûd, İlim, 10
[51] HM22424 İbn Hanbel, V. 239
[52] M6850 Müslim, Zikir, 35
[53] B6224 Buhârî, Edeb, 126.

lerle Yaratıcı ile irtibatı diri ve zinde tutmak gerekir. Hidayet kaynağımız Kur'an'da müminlerin şöyle dua ettikleri buyrulmaktadır: *"Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok bahşedensin."*[54] Efendimizin sevgili torunu Hz. Hasan da vitir kunutlarında okuması için Allah Resûlü'nden şu dua cümlelerini öğrendiğini söylemektedir:

"Allah'ım, hidayete erdirdiklerinle beraber beni de hidayete erdir. Sıhhat ve afiyet verdiklerinle beraber bana da afiyet ver. Himaye ettiğin kimseler gibi beni de himaye et. Bana verdiğin nimetleri bereketlendir. Verdiğin hükmün şerrinden beni koru. Hükmü sen verirsin, senin üstüne hüküm verecek kimse yoktur. Senin dost olduğun kimse asla zelil olmaz. Eksiklikler sana yakışmaz. Ey Rabbimiz! Yücesin ve kutlusun.'"[55]

[54] Âl-i İmrân 3/8.
[55] T464 Tirmizî, Vitr, 10

نِى أَبِى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالَ: ...فَقَالَ رَسُو

شْهَدَ أَنْ لاَ اِلَهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰ

ىَ الزَّكَاةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ، وَتَحُجَّ الْبَيْتَ إِنِ

anlatıyor; Babam Ömer b. Hattâb'ın ba
... Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Resûlü c
ɔsdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan or

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالْحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ."

حَدَّثَنَا عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ ﴿لَا شَرِيكَ لَهُ﴾، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَأَنَّ عِيسَى عَبْدُ اللَّهِ وَابْنُ أَمَتِهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ، وَأَنَّ الْجَنَّةَ حَقٌّ، وَأَنَّ النَّارَ حَقٌّ، أَدْخَلَهُ اللَّهُ مِنْ أَيِّ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ شَاءَ."

حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَمُعَاذٌ رَدِيفُهُ عَلَى الرَّحْلِ قَالَ: "يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ" قَالَ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ: "يَا مُعَاذُ! قَالَ: "لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ، ثَلَاثًا." قَالَ: "مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ إِلَّا حَرَّمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ..."

İbn Ömer'in (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."*

(B8 Buhârî, Îmân, 2)

Ubâde b. Sâmit'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim, 'Şehâdet ederim ki tek olan Allah'tan başka ilâh yoktur, (ortağı da yoktur); Muhammed O'nun kulu ve elçisidir; İsa da Allah'ın kulu ve Allah'ın kullarından bir kadının oğlu, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve Allah'tan (gelen) bir ruhtur. Cennet haktır; cehennem haktır.' derse Allah onu, cennetin sekiz kapısından hangisini dilerse oradan cennetine koyar."*

(M140 Müslim, Îmân, 46)

Enes b. Mâlik anlatıyor: Resûlullah (sav) binitiyle giderken arkasında oturan Muâz'a seslendi: *"Yâ Muâz b. Cebel!"* Muâz, "Buyur yâ Resûlallah! Emret!" diyerek cevap verdi. Hz. Peygamber tekrar, *"Yâ Muâz!"* diye seslendi. Muâz, "Buyur yâ Resûlallah! Emret!" dedi. Bu durum üç defa tekrarlandı. Daha sonra Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Kim kalbiyle tasdik ederek Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederse Allah ona cehennemi haram kılar..."*

(B128 Buhârî, İlim, 49)

Tebük Savaşı öncesi, Peygamber Efendimiz (sav), ordusuyla beraber yola çıkmıştı. Ortalık ağarınca sabah namazını kıldırdı ve ordu tekrar yoluna devam etti. Bir süre sonra güneşin ilk ışıkları görüldü ve insanlar yorgunluktan dolayı uyuklamaya başladı. Muâz b. Cebel, Resûlullah'ı peşi sıra takip ediyor, diğer sahâbîler ise binekleri üzerinde sağa sola dağılmış bir hâlde onların peşinden aheste aheste geliyorlardı. Peygamber Efendimiz, yüzündeki örtüyü kaldırıp gerisine bakınca ordunun içinden kendisine en yakın kişinin Muâz olduğunu gördü ve onu yanına çağırarak şöyle söyledi: *"Ey Muâz!"* "Buyur, ey Allah'ın Peygamberi!" dedi Muâz. *"Yaklaş!"* buyurdular. Muâz, hemen Resûlullah'ın yanına geldi. O kadar yaklaştı ki binekleri birbirine değiyordu. Peygamber (sav) dedi ki: *"İnsanların bizden bu kadar uzaklaşacağını tahmin etmiyordum."*

Muaz, "Ey Allah'ın Peygamberi, insanlar uyukluyor ve binekleri sağa sola dağılmış vaziyette, kâh yayılıyor kâh yürüyorlar." dedi. Peygamberimiz de *"Evet, ben de uyuklamışım."* buyurdu.

Muâz, Resûlullah'ın müjde verici yüzünü (tavrını) ve kendisine yaklaştığını fark edince şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! İzin verirsen beni hüzünlendirip rahatsız eden bir konuyu sormak istiyorum."

"Buyur, dilediğini sor." buyurdu Resûl-i Ekrem. Muâz, "Ey Allah'ın Peygamberi! Bana, kendisiyle cennete girebileceğim bir amel/iş söyle, başka bir şey sormayacağım." dedi. *"Aferin! Sen bana çok mühim bir soru sordun. Bu, Allah'ın hayrını murad ettiği kişiye kolaydır."* dedi ve bu sözünü üç kere tekrarladı Resûlullah. Böyle durumlarda Hz. Peygamber, iyi anlaşılsın diye sözünü üç kere tekrar ederdi. Sonra buyurdu ki: *"Allah'a ve âhiret gününe iman etmen, namaz kılman, Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmadan ibadet etmendir ki ölünceye kadar bu hâl üzere kalmalısın."* Bunun üzerine Muâz, "Ey Allah'ın Resûlü, bir daha tekrarla!" deyince, Hz. Peygamber, bu sözünü de üç kere tekrarladı ve şöyle dedi: *"Ey Muâz! İstersen sana bu işin başından, direğinden ve zirvesinden bahsedeyim."*

"Elbette ey Allah'ın Peygamberi, annem babam sana feda olsun, buyur!" dedi Muâz. Allah Resûlü şöyle buyurdu:

"Bu işin başı, senin Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun ortağının bulunmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve peygamberi olduğuna şehâdet etmendir. Bu işin direği namaz kılmak ve zekât vermektir. Bu işin zirvesi de Allah yolunda cihaddır. Ben, namaz kılıncaya, zekât verinceye, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve ortağının bulunmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna şehâdet edinceye kadar insanlarla mücadele etmekle emrolundum. Bunları yerine getirirlerse haklı bir sebep olmadıkça (hukukun gerektirdiği dışında) canlarını, mallarını korumuş olurlar. (Gizlediklerinin) hesabı ise Allah'a kalacaktır."[1]

İslâm dininin özü ve temeli, tevhid yani tek Allah'a iman ilkesidir. Bu ilkenin ifadesi ve Müslüman olmanın ilk şartı ise kelime-i şehâdet yani, *"Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve Resûlüh"* (Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in (sav) Allah'ın kulu ve Resûlü olduğuna şahitlik ederim) anlamına gelen şehâdet cümlesini inanarak söylemektir.

Bu sözü söyleyen kimse, öncelikle Allah'tan başka dua edilip yardım istenilecek, sığınılacak, bela ve musibetler karşısında niyazda bulunulacak hiçbir kimsenin ve yüce kudretin bulunmadığını; rızkın yalnızca Allah'tan geldiğini ve yalnız O'ndan istenebileceğini; yalnızca Allah'a güvenileceğini, başka hiçbir varlığa bel bağlanmayacağını; yalnız O'na ibadet edilip yalnız O'ndan yardım istenileceğini; kulluğun yalnızca Allah'a olacağını gönülden kabul etmiştir.

Kelime-i şehâdette imana konu olan diğer bir husus ise Peygamber Efendimizin (sav) Allah'ın kulu ve resûlü olduğudur. Her şeyden önce Hz. Muhammed, Allah'ın kuludur. Bununla birlikte, Hz. Muhammed sıradan bir kul değildir, o aynı zamanda Allah'ın resûlü, yani peygamberidir. O, Allah'ın âlemlere rahmet olarak gönderdiği[2] son elçisidir.[3]

Kelime-i şehâdet ile aynı anlama gelen başka bir söz de kelime-i tevhiddir. *"Lâ ilâhe illâllâh Muhammedün Resûlullâh"* yani "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur; Muhammed (sav) Allah'ın Resûlü'dür." cümlesinden ibaret olan ve inanılması gereken temel esasların özeti sayılan bu "icmâlî iman" ifadesi, kelime-i tevhid olarak adlandırılır. Bunun daha basit, kısa ve öz ifadesi ise birçok âyet ve hadiste geçtiği üzere *"Lâ ilâhe illâllâh"* yani *"Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."* cümlesidir. Kelâm bilginleri, diğer iman esaslarına da temel teşkil etmesi sebebiyle bu cümleye "aslu'l-usûl" yani "asılların aslı" demişlerdir.[4]

[1] HM 22473 İbn Hanbel, V, 245
[2] Enbiyâ, 21/107
[3] Ahzâb, 33/40
[4] "İman", *DİA*, XXII, 214

Son derece kısa ve sade yapısıyla kelime-i tevhid, aslında İslâm inancının anahtarı konumunda olup, gayet zengin bir anlam alanına sahiptir. Sadece inanç esaslarının temelini oluşturmakla kalmayan bu ifade, İslâm kültür ve medeniyetinin en ince detaylarına kadar etki etmiştir.

Bir kimsenin mümin veya Müslüman sayılabilmesi için her şeyden önce kelime-i şehâdet veya kelime-i tevhidde ifade edilen, "Allah'tan başka ilâh olmadığını ve Muhammed'in (sav) Allah'ın Resûlü olduğunu" beyan yani ikrar etmesi gerekir. Böylece kişi bu ikrarıyla "Ehl-i tevhid" denilen inananlar topluluğuna iştirak etmiş olur. Bu temelden hareketle imanın esasının kalbin tasdikinden ibaret olduğu belirtilmiştir.[5] Zira Kur'an âyetlerinde iman, sadece dil ile ikrara yani sözlü beyana değil, aynı zamanda kalbin tasdikine yani onayına bağlanmıştır.[6]

Kelime-i şehâdetin İslâm ve iman esaslarındaki önceliği, birçok hadis-i şerifte önemle vurgulanır. "Cibrîl hadisi" diye meşhur olan hadis-i şerifte anlatıldığına göre bazı sahâbîlerin de bulunduğu bir mecliste, insan suretinde gelen Cebrail (as) ile Peygamberimiz (sav) arasında İslâm, iman ve ihsan kavramlarının ne olduğu konusunda sorulu cevaplı bir konuşma yaşanmıştır. Bu konuşmada Cebrail'in (as) "İslâm nedir?" sorusuna Hz. Peygamber, "*...İslâm, Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmen; namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Kâbe'yi haccetmendir.*"[7] diye cevap vermiş; "İman nedir?" sorusuna da, "*Allah'a iman etmendir.*" cevabıyla başlayıp ardından diğer iman esaslarını sıralamıştır.[8] Yine başka bir hadis-i şerifte, "*İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve* Ramazan orucunu tutmak."[9] buyuran Hz. Peygamber, kelime-i şehâdet cümlesini bu esasların başında zikretmiştir. Ayrıca Muâz b. Cebel'i Yemen'e, Ehl-i kitaptan bir topluma vali olarak gönderirken "*Oraya vardığında önce onları, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma (inanmaya) çağır...*"[10] diye talimat verip namaz ve zekât gibi dinin diğer emirlerini sonra zikretmesi, kelime-i şehâdetin, dini tebliğde ilk ve en önemli adım olduğunu göstermektedir.

Kelime-i şehâdet, İslâm'a girişi simgeleyen anahtar bir cümle olması yanında, kişinin dünya ve âhiret saadetini sağlayan bir kılavuz niteliğindedir. Resûlullah (sav), "Lâ ilâhe illâllâh" diyen kimsenin canının ve malının dokunulmaz olduğunu,[11] savaşta düşman saflarında yer alsa dahi "*lâ*

5 İmân". DİA. XXII, 213
6 Nahl, 16/106; Hucurât, 49/14
7 M93 Müslim, İman, 1.
8 B50 Buhârî, Îmân. 37.
9 B8 Buhârî, Îmân. 2
10 B1395 Buhârî, Zekât. 1 B4347 Megâzî, 61
11 B2946 Buhârî, Cihâd, 102, M129 Müslim, İmân, 36.

ilâhe illâllâh" diyerek İslâm'a girdiğini söyleyen kimsenin öldürülemeyeceğini bildirmiştir. Nitekim Allah Resûlü'nün sevgili dostlarından Mikdâd b. Esved, Peygamber Efendimize, "Ey Allah'ın Resûlü! Şayet bir kâfirle vuruşurken kılıcıyla bir elimi kesip koparsa, sonra da kaçıp bir ağacın arkasına sığınıp (canını kurtarabilmek için), 'Ben Allah'a teslim oldum.' dese onu öldürebilir miyim?" diye sorması üzerine Peygamber Efendimiz, *"Onu öldürme!"* buyurdu. "Yâ Resûlallah! Ama o elimi kestikten sonra Müslüman olduğunu söyledi!" diyen Mikdâd'a, *"Onu öldürme. Çünkü eğer onu öldürürsen o, senin onu öldürmeden önceki konumuna geçer (Müslüman olduğu için onun canı dokunulmaz olur). Sen de onun, bu sözü söylemeden önceki durumuna düşersin (bir Müslüman'ı öldürdüğün için dokunulmazlığın ortadan kalkar ve sana kısas uygulanır)."* buyurdu.[12]

Müslüman olan kimsenin can ve mal güvenliğinin garantı edilmesi ile ilgili bir olayı da Resûlullah'ın (sav) genç komutanlarından Üsâme b. Zeyd şöyle anlatır: "Resûlullah (sav), askerî bir birlik içinde bizi Huraka kabilesi üzerine gönderdi. Geldiğimizi haber alan kabile mensupları korkup kaçtı. Ancak onlardan birine yetişip yakalayınca hemen, 'Lâ ilâhe illâllâh' (Allah'tan başka ilâh yok) dedi ise de onu öldürdük. Daha sonra bu olayı Resûlullah'a anlatınca buyurdular ki, *'Kıyamet günü lâ ilâhe illâllâh sözü karşına çıktığında ne yapacaksın!'* Ben, 'Ama yâ Resûlallah! Sırf silah korkusundan dolayı böyle söyledi.' deyince, *'Kalbini yarıp baktın da mı korktuğu için böyle söylediğini anladın? Kıyamet günü, lâ ilâhe illâllâh sözü karşına çıktığında ne yapacaksın!'* buyurdu.

Bu sözü o kadar çok tekrarladı ki içimden; 'Keşke şimdi Müslüman olmuş olsaydım da (ve bu hadiseyi hiç yaşamasaydım)' dedim."[13]

Can korkusuyla da olsa "lâ ilâhe illâllâh" diyen kimsenin öldürülmesine bu derece sert tepki gösteren Peygamber Efendimizin, değil samimi bir müminin öldürülmesine, onun münafıklıkla itham edilmesine bile razı olmayacağı, Medineli sahâbî İtbân b. Mâlik'in şu rivayetinden anlaşılmaktadır:

İtbân b. Mâlik bir gün Hz. Peygamber'e gelip, "Yâ Resûlallah! Ben kabilemin mensuplarına namaz kıldırıyorum fakat gözlerim görmez olduğu için yağmur yağdığında aramızdaki vadiyi su basması sebebiyle mescitlerine gidip namaz kıldıramıyorum. Yâ Resûlallah! Gönlüm ister ki bana gelip evimde namaz kıldırsan da senin namaz kıldırdığın yeri namazgâh edinsem." dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, *"İnşallah, bunu yapacağım."* buyurdu.

[12] B4019 Buhârî, Meğâzî, 12.
[13] D2643 Ebû Dâvûd, Cihâd, 95

Ertesi gün Hz. Ebû Bekir ile birlikte İtbân'ın yanına gelen Hz. Peygamber (sav) eve girdi, daha oturmadan İtbân'a evinin neresini namazgâh yapmak istediğini sordu ve gösterilen yerde iki rekât namaz kıldırdı. Ardından bir şeyler yemek için beklerlerken Hz. Peygamber'in geldiğini duyan pek çok kimse İtbân'ın evinde toplandı. İçlerinden biri, "Mâlik b. Duhşün nerede?" diye sordu. Orada hazır bulunanlardan biri, "O bir münafıktır! Allah ve Resûlü'nü sevmez." dedi. Bunun üzerine Peygamber (sav) o kimseye, *"Böyle deme! Görmüyor musun ki o,'lâ ilâhe illâllâh' diyor ve bununla Allah'ın rızasını istiyor."* buyurdu. O kişi de, "Allah ve Resûlü en iyi bilendir." dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Şüphesiz ki Yüce Allah, kendi rızasını umarak 'lâ ilâhe illâllâh' diyen kimseyi ateşe haram etmiştir."* buyurdu.[14]

Kelime-i şehâdet, aslında "elest bezmi"[15] ile başlayıp sonsuzluğa uzanan bir yolda insanlığın hayatını sürekli aydınlatan bitmez tükenmez bir hakikat beyanıdır. Dinî geleneğimizde yeni doğan çocuğa isim konulurken sağ kulağına "şehâdetleri dinin temeli" olan ezan okunup sol kulağına kâmet getirilmesi, İslâm'a davet edilen kimseye ya da ölmek üzere olan kişiye kelime-i şehâdet getirmesi telkininde bulunulması, bu hakikat beyanının yinelenmesidir.

Kelime-i şehâdet, İslâm'ın temeli ve imanın esası olmakla birlikte, dünya ve âhiret mutluluğu için de bir kurtuluş beratıdır. Bu sebeple Peygamber Efendimizin, başta Bizans İmparatoru Hirakl olmak üzere dönemin önemli hükümdarlarını ve birçok şahsı İslâm'a davet ederken çoğu zaman, *"eslim telsem." (Müslüman ol, kurtul.)* buyurarak[16] onları öncelikle kelime-i şehâdet getirmeye davet etmesi, bu sözün hem kurtarıcı özelliğinin veciz bir ifadesi hem de Peygamberimizin tebliğ üslûbunun güzel bir örneğidir.

Yine Hz. Peygamber'in, *"Ölmek üzere olanlarınıza 'Lâ ilâhe illâllâh' (sözünü) telkin ediniz!"* buyurması,[17] kelime-i tevhidin dünya hayatını güzelce noktalama ve ebedî hayata hayırla başlama konusunda ne kadar önemli olduğunu gösterir. Çünkü *"Son sözü 'lâ ilâhe illâllâh' olan kimse cennete girer."* buyuran[18] Peygamber Efendimizin, başka bir hadislerine göre, Cebrail kendisine gelerek, Allah'a şirk koşmadan ölen kimsenin hırsızlık ve zina yapsa dahi cennete gireceğini ümmetine müjdelemesini istemiştir.[19] Benzer bir hadiste ise Allah'ın kullar üzerindeki hakkının, yalnız kendisine ibadet edip hiçbir şeyi O'na ortak koşmamaları, kulların Allah üzerindeki hakkının ise onlara azap etmemesi olduğu belirtilir.[20]

[14] B5401 Buhârî, Et'ime, 15; B425 Buhârî, Salât, 46
[15] A'râf, 7/172.
[16] B7 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M4607 Müslim, Cihâd ve siyer, 74.
[17] D3117 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 15, 16; N1827 Nesâî, Cenâiz, 4
[18] D3116 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 15-16.
[19] B6443 Buhârî, Rikâk, 13
[20] B2856 Buhârî, Cihâd, 46; T2643 Tirmizî, Îmân, 18

Kelime-i tevhidin kurtuluş vesilesi olduğu Talha b. Ubeydullah'ın (ra) anlattığı şu olayda açıkça görülmektedir: "Bir gün Hz. Ömer, Talha'yı üzgün görür ve ona üzüntüsünün sebebini sorar. Talha, Resûlullah'tan duyduğu, '*Ben öyle bir söz biliyorum ki herhangi bir kimse onu ölüm anında söylerse o söz, ruhunun cesedinden ayrıldığı esnada rahat etmesini sağlar ve kıyamet gününde onun için nur olur.*' hadisindeki 'söz'ün ne olduğunu hayattayken Resûlullah'a soramadığına hayıflandığını söyler. Bunun üzerine Hz. Ömer, 'Ben o sözü biliyorum. O, Peygamber'in (sav) amcası Ebû Tâlib'den ölürken söylemesini istediği '*lâ ilâhe illâllâh*' sözüdür." der.[21] Ardından "Eğer Hz. Peygamber, amcası için bu sözden daha faydalı bir şey bilseydi mutlaka ona, onu söylerdi."[22] diyerek bu sözün kelime-i tevhid olduğunu vurgular.

Aynı hadiseye dair Hz. Osman'dan (ra) nakledilen bir rivayete göre Hz. Ömer, burada geçen kelime-i tevhidi, hem "Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (sav) ve ashâbını kendisiyle izzet ve kudret sahibi yaptığı ihlâs sözü hem de amcası Ebû Tâlib'in vefat ederken söylemesini arzu ettiği takva sözü" olarak nitelendirmiştir.[23] Nitekim Peygamber Efendimiz, "*Her kim, 'Şehâdet ederim ki tek olan Allah'tan başka ilâh yoktur, (ortağı yoktur); Muhammed O'nun kulu ve elçisidir; İsa da Allah'ın kulu ve Allah'ın kullarından bir kadının oğlu, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve Allah tarafından (gelen) bir ruhtur. Cennet haktır, cehennem haktır.' derse Allah onu, cennetin sekiz kapısından hangisini dilerse oradan cennetine koyar.*"[24] buyurmuştur.

Hz. Ömer, Ubâde b. Sâmit ve Muâz b. Cebel gibi önde gelen sahâbîler, içtenlikle kelime-i tevhid veya kelime-i şehâdet getirip iman eden ya da şirk koşmadan ölen kimseyi Allah'ın cennete koyacağı, cehennemi ona haram kılacağı mealindeki hadisleri biliyorlardı. Fakat insanların bu hadislere güvenerek ibadetler konusunda gevşeklik ve tembellik göstermelerine sebep olmaktan ve böylece vebal altına girmekten endişe ediyorlardı. Bundan dolayı bu hadisleri insanlara duyurmaktan çekinmişler, ancak ilmî emanetin gereği olarak hayatlarının son demlerinde rivayet etmişlerdir.[25]

Diğer taraftan bazı İslâm bilginleri, bu tür hadislerdeki genel ifadelerin ilk Müslümanlar için geçerli olduğu veya ehl-i tevhid olanların amelleri sebebiyle cehenneme girseler de ebedî olarak orada kalmayıp neticede cennete girecekleri şeklinde yorumlamışlardır. Çünkü Peygamber Efendimiz, "*İnkâr edenler, "Keşke Müslüman olsaydık." diye çok arzu edeceklerdir.*"[26] âyetini de, "Ehl-i tevhid olanlar cehennemden çıkarılıp cennete konulduğunda kâfirler de Müslüman olmuş olmayı arzu edeceklerdir." şeklinde tefsir etmiştir.[27]

[21] M134 Müslim, İmân, 41; HM187 İbn Hanbel, I, 28.
[22] İM3795 İbn Mâce, Edeb, 54; HM252 İbn Hanbel, I, 37.
[23] HM447 İbn Hanbel, I, 63.
[24] M140 Müslim, İmân, 46.
[25] B2856 Buhârî, Cihâd, 46; M148 Müslim, İmân, 53; T2638 Tirmizî, İmân, 17
[26] Hicr, 15/2.
[27] T2638 Tirmizî, İmân, 17.

Kelime-i şehâdet getirmek, bir zikirdir, duadır, sadakadır, ibadettir; kısacası en üstün ve eşsiz bir ameldir. Nitekim Allah'a ve Resûlü'ne iman etmeyi en üstün amel olarak nitelendiren[28] Sevgili Peygamberimiz (sav), *"Rabbine andolsun ki onların hepsine amellerini soracağız."*[29] âyetindeki "amel" kelimesini, *"Lâ ilâhe illâllâh sözü"* diye tefsir etmiştir.[30] Ayrıca o, "Allah'a ortak koşmadan sadece O'na ibadet etmek." anlamına da gelen kelime-i tevhidin, günahları silip süpüren ve kişiyi cennete götüren eşsiz bir amel olduğunu söylemiştir.[31]

"En faziletli zikir, lâ ilâhe illâllâhtır."[32] *"Lâ ilâhe illâllâhü ve Allâhü ekber sözleri, gök ile yer arasını doldurur."*[33] buyuran Resûl-i Ekrem, sabah akşam yüzer kere 'lâ ilâhe illâllâh' diyen kimsenin, İsmâiloğulları'ndan yüz köle azat etmiş gibi sevap kazanacağını[34] müjdelemektedir. Yine Hz. Ömer'den (ra) nakledilen başka bir rivayette Peygamber Efendimiz, *"Her kim güzelce abdest alır, sonra 'Eşhedü en lâ ilâhe illâllâhu vahdehû lâ şerîke leh ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve Resûlüh' derse ona, sekiz cennet kapısı açılır ve dilediği kapıdan cennete girer."*[35] buyurmaktadır.

Hz. Peygamber döneminde hadis yazan genç sahâbîler arasında yer alan Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği bir hadise göre her biri göz görebildiğince uzun, doksan dokuz günah defteriyle Allah'ın huzuruna gelen bir kulun, bu günah defterleri ile üzerinde, *"Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve Resûlüh"* yazılı olan "kelime-i şehâdet" sözünün günah sevap terazisine konulduğunda, bu sözün bulunduğu terazinin kefesi ağır basacaktır. Çünkü hiçbir şey Allah'ın adıyla ölçüldüğünde ondan daha ağır gelmez.[36]

Kelime-i şehâdet, aynı zamanda Allah ve Resûlü'nün şefaatine mazhar olmaya, günahların bağışlanmasına ve cennete girmeye vesiledir. "Şefaat hadisi" diye bilinen bir hadiste, *"Lâ ilâhe illâllâh"* diyen kimseler için Peygamber Efendimizin, Allah'tan şefaat dileyeceği; Allah Teâlâ'nın da izzeti, celâli, kibriyâ ve azameti hakkı için, "Lâ ilâhe illâllâh" diyenlerin hepsini cehennemden çıkaracağı ifade edilmektedir.[37] Bir başka hadiste, *"Allah'tan başka ilâh yoktur, diyen ve kalbinde bir arpa ağırlığında hayır bulunan herkes cehennemden çıkarılacaktır. Sonra (yine) Allah'tan başka ilâh yoktur diyen ve kalbinde bir buğday tanesi ağırlığında hayır bulunan herkes cehennemden çıkarılacaktır. Sonra (yine) Allah'tan başka ilâh yoktur diyen ve kalbinde zerre kadar hayır bulunan herkes cehennemden çıkarılacaktır."* buyurmuştur.[38]

Ümmetinin yarısının cennete konması ile kendisine şefaat yetkisi verilmesi arasında muhayyer bırakılan Peygamber-i Zîşân Efendimiz şefa-

28 B26 Buhârî, İmân, 18
29 Hicr, 15/92-93
30 T3126 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 15.
31 İM3797 İbn Mâce, Edeb, 54.
32 T3383 Tirmizî, Deavât, 9
33 DM678 Dârimî, Tahâret, 2.
34 T3471 Tirmizî, Deavât, 61.
35 M553 Müslim, Tahâret, 17; DM741 Dârimî, Tahâret, 43
36 T2639 Tirmizî, İmân, 17
37 B7510 Buhârî, Tevhîd, 36
38 M478 Müslim, İmân, 325

at yetkisi almayı tercih etmiş ve bu yetkisini Allah'a şirk koşmadan ölen kimseler için kullanacağını beyan etmiştir.[39] Ebû Hüreyre'nin "Kıyamette senin şefaatine nail olacak en mutlu insan kimdir?" sorusuna Peygamber Efendimiz, *"Sözlerime olan düşkünlüğünü gördüğümden dolayı bu soruyu herkesten önce senin soracağını tahmin etmiştim."* dedikten sonra, *"Kıyamette şefaatim vesilesiyle en mutlu olacak kişi, samimi bir şekilde, gönlünden gelerek 'Lâ ilâhe illâllâh' diyen kimsedir."* cevabını vermiştir.[40]

Yine o, *"Bir kimse, ezanı işittiğinde 'Ben de eşi ve benzeri olmayan tek Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet ederim. Rab olarak Allah'ı, Resûl olarak Muhammed'i ve din olarak İslâm'ı kabul ettim.' derse, günahları bağışlanır."* buyurmuştur.[41] Ayrıca kelime-i şehâdeti özümseyerek söyleyen kimseler için Peygamber Efendimizin şöyle bir müjdesi vardır: *"Kim kalbiyle tasdik ederek Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederse Allah onu cehenneme haram kılar."*[42]

Kelime-i şehâdet veya kelime-i tevhid, bir insanın dünya ve âhiret mutluluğu için bu kadar önem taşıdığına göre, onun lafzına ve ruhuna aykırı söz ve davranışlardan şiddetle kaçınmak gerekir. Bu konuya ışık tutacak bir hadiste ifade edildiğine göre Resûlullah (sav), Hudeybiye'de yağmurlu bir gecenin sabahında, sabah namazını kıldırdıktan sonra ashâba döner ve *"Rabbiniz ne buyurdu, biliyor musunuz?"* diye sorar. "Allah ve Resûlü bilir." diyen sahâbîlere şu cevabı verir: *"(Bu gece) bazı kullarım mümin, bazıları da kâfir olarak sabahladı. Her kim 'Allah'ın fazlı ve rahmeti sebebiyle yağmur yağdı.' demişse o, yıldıza değil bana iman etmiş; kim de 'falan ve falan yıldız batıp doğduğu için yağmur yağdı.' demişse o bana değil yıldıza iman etmiş demektir."*[43] buyurarak Yüce Allah'ın, kâinatın yegâne yaratıcısı ve mutlak hâkimi olduğu gerçeği ile bağdaşmayan sözlerin ve bâtıl inanışların kelime-i şehâdetle dile getirilen tevhid ilkesine aykırı olduğunu belirtmektedir.

Başa gelen musibetler karşısında takdir-i ilâhîye isyan etmek; ne kadar değerli ve sevimli olursa olsun, Allah'tan başka herhangi bir yaratığa sözlü, yazılı veya fiilî olarak şaka ya da mecaz yoluyla da olsa ilâhlık sıfatı verip ona tapmak, kulluk etmek veya ölümsüzlük atfetmek ya da bu tür davranışlara duyarsız kalmak bu çerçevede şiddetle kaçınılması gereken davranışlardır. Çünkü Allah'ın varlığı, birliği ve her şeyin yaratıcısı, mutlak sahibi olduğu gerçeğini göz ardı etmek veya bu konuda şüpheye düşmek tevhidden uzaklaşmaktır.

[39] T2441 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 13.
[40] B99 Buhârî, İlim, 33.
[41] N680 Nesâî, Ezân, 38; HM1565 İbn Hanbel, I, 181.
[42] B128 Buhârî, İlim, 49.
[43] B1038 Buhârî, İstiskâ, 28.

Kısaca, tevhid olmadan İslâm ve iman olmaz. Çünkü tevhid, insanı kendisine itaat ve ibadet etsin diye en güzel şekilde yaratan Allah'tan başka ilâh olmadığına inanmak ve bunu açıkça dile getirmektir. Dolayısıyla bu dünyaya ve âhirete dair her türlü hayrın ve hakikatin temelidir.

O hâlde kelime-i şehâdet veya kelime-i tevhid;

Allah'ı birlemektir.[44]

Allah'a teslim olmaktır.[45]

İmanın en yüksek mertebesidir.[46]

Allah'tan başkasına kul olmayı reddetmektir.[47]

Allah'ın rızasına nail olmaktır.[48]

Nefsi ilâhlaştırmamaktır.[49]

Allah'tan başkasına dua ve ibadet etmemektir.[50]

Allah'a babalık, evlatlık, eşlik ve denklik isnadında bulunmamaktır.[51]

44 M131 Muslim, İmân, 38
45 B4019 Buhârî, Meğâzî, 12
46 M153 Muslim, İmân, 58, İM57 İbn Mâce, Sunnet, 9.
47 M130 Müslim, İmân, 37
48 MU1833 *Muvatta'*, Kelâm, 8.
49 Câsiye, 45/23
50 Furkân, 25/68.
51 İhlâs, 112/1-4.

ALLAH'A İMAN
VAROLMANIN ASIL GAYESİ

حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَمُعَاذٌ رَدِيفُهُ عَلَى الرَّحْلِ قَالَ: "يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ" قَالَ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ: "يَا مُعَاذُ! قَالَ: "لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ، ثَلاَثًا." قَالَ: "مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ إِلاَّ حَرَّمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ..."

Enes b. Mâlik anlatıyor: Resûlullah (sav) binitiyle giderken arkasında oturan Muâz'a seslendi: "*Yâ Muâz b. Cebel!*" Muâz, "Buyur yâ Resûlallah! Emret!" diyerek cevap verdi. Hz. Peygamber tekrar, "*Yâ Muâz!*" diye seslendi. Muâz, "Buyur yâ Resûlallah! Emret!" dedi. Bu durum üç defa tekrarlandı. Daha sonra Allah Resûlü şöyle buyurdu: "*Kim kalbiyle tasdik ederek Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederse Allah ona cehennemi haram kılar.*"

(B128 Buhârî, İlim, 49)

عَنْ أنسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَال:

"ثَلاَثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ بِهِنَّ حَلاَوَةَ الْإِيمَانِ، مَنْ كَانَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لاَ يُحِبُّهُ إِلاَّ لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ بَعْدَ أَنْ أَنْقَذَهُ اللَّهُ مِنْهُ، كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقْذَفَ فِي النَّارِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿فِي يَوْمٍ﴾ مِائَةَ مَرَّةٍ كَانَتْ لَهُ عَدْلَ عَشْرِ رِقَابٍ، وَكُتِبَتْ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ، وَمُحِيَتْ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ، وَكَانَتْ لَهُ حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ حَتَّى يُمْسِيَ، وَلَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ إِلاَّ رَجُلٌ عَمِلَ أَكْثَرَ مِنْهُ."

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: أَقْبَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْ غَزْوَةِ تَبُوكَ فَلَمَّا رَأَيْتُهُ خَلِيًّا قُلْتُ ﴿له﴾: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَخْبِرْنِي بِعَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ. قَالَ: بَخٍ لَقَدْ سَأَلْتَ عَنْ عَظِيمٍ، وَهُوَ يَسِيرٌ عَلَى مَنْ يَسَّرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ، تُقِيمُ الصَّلاَةَ الْمَكْتُوبَةَ، وَتُؤَدِّي الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ، وَتَلْقَى اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لاَ تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً، أَفْضَلُهَا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَوْضَعُهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ، وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ."

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Şu üç özellik kimde bulunursa o kimse imanın tadını alır: Allah ve Resûlü'nü her şeyden çok sevmek, bir kimseyi yalnızca Allah rızası için sevmek, Allah kendisini kurtardıktan sonra tekrar inkârcılığa dönmekten ateşe atılmaktan kaçındığı gibi kaçınmak.*"

(M165 Müslim, Îmân, 67)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: "*Kim (günde) yüz defa 'Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.' (Allah'tan başka ilâh yoktur, O'nun hiçbir ortağı yoktur, mülk O'nundur ve hamd O'nadır. O'nun her şeye gücü yeter.) derse bu, o kimse için on köleyi azat etme sevabına denktir. Ona yüz iyilik yazılır ve yüz günahı silinir. (Bu söyledikleri) o günün akşamına kadar onun için şeytana karşı bir sığınak olur. Bundan daha fazlasını yapan kişiden başka, hiç kimse onun bu yaptığından daha faziletli bir iş yapamaz.*"

(B6403 Buhârî, Deavât, 64)

Muâz b. Cebel anlatıyor: Allah Resûlü (sav) ile Tebük Seferi'nden dönüyorduk. Onun yalnız olduğunu görünce, "Yâ Resûlallah! Bana cennete girmemi sağlayacak bir davranış söyler misin?" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "*Aferin sana! Sen önemli bir konu hakkında soru sordun. Fakat bu, Allah'ın kendisi için kolaylaştırdığı kişiye kolay gelir. Farz namazı kılarsın, farz olan zekâtı verirsin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayarak Allah'a kavuşursun...*"

(HM22418 İbn Hanbel, V, 237)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: "*İmanın yetmiş küsur şubesi vardır. Bunların en üstünü 'Lâ ilâhe illâllâh' (Allah'tan başka ilâh yoktur.) sözüdür. En alt derecesi ise yoldaki eziyet veren şeyleri kaldırmaktır. Hayâ da imanın bir şubesidir.*"

(N5008 Nesâî, Îmân, 16; M153 Müslim, Îmân, 58)

Hicretin dokuzuncu senesinde Arap Yarımadası'nın muhtelif bölgelerinden insanlar heyetler hâlinde Medine'ye geliyor, Sevgili Peygamberimizi ziyaret edip, ondan İslâm hakkında bilgi alıyorlardı. Çok sayıda heyetin Medine'yi ziyaret etmesinden dolayı İslâm tarihinde hicretin dokuzuncu senesi "Heyetler Yılı" olarak isimlendirilir. Bu meyanda Bahreyn bölgesinde yaşayan Rabia kabilesinin Abdülkays koluna mensup, on üç kişilik bir heyet uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından Medine'ye gelir. İslâm'ı öğrenmek için birçok zahmete katlanan heyet Allah Resûlü'nün huzuruna çıktığında Hz. Peygamber onları, "*Hoş geldiniz!*" diyerek karşılar.

Hz. Peygamber'in karşılamasının ardından heyet adına Abdullah b. Avf söz alır ve "Ey Allah'ın Resûlü! Bizler sana uzak beldelerden, meşakkatli yolculuklar yaparak geliyoruz. Ayrıca bizim memleketimizle Medine arasında kâfir olan ve bize düşmanlık eden Mudar kabilesi yaşadığından bizler sana ancak savaşmanın yasak olduğu haram aylarda gelebiliriz. Bize özlü bir şeyler tavsiye et de onları geride bıraktığımız kabilemizin insanlarına anlatalım, hem de cennete girmemize vesile olsun." der. Bunun üzerine Allah Resûlü onlara yalnızca tek olan Allah'a iman etmelerini söyler. Peşinden de *Yalnızca tek olan Allah'a iman etmek ne demektir bilir misiniz?*" diye sorar. Onların "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diyerek cevap vermeleri üzerine Hz. Peygamber, "*Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna iman etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmaktır.*" buyurur. Daha sonra da onları "*Söylediklerimi iyice ezberleyin ve geride bıraktığınız kabile halkına da anlatın.*" diyerek uğurlar.[1]

Allah Resûlü'nün, dünya ve âhiret saadetini elde edebilmek için bilgi isteyen Abdülkays heyetine tavsiye ettiği Allah'a iman, "*Kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlar ile amel etmek*"ten oluşan bir bütündür.[2] Yani Allah'a iman etmek; Allah'ın varlığını, birliğini, O'nun eşi, benzeri, ortağı ve dengi hiçbir varlığın olmadığını[3] bilerek tasdik etmek, bu bilgiyi ikrar etmek ve bu doğrultuda yaşamaktır. Kısaca iman; marifet-tasdik, ikrar ve amel boyutlarından müteşekkildir ve bütün bu unsurlarıyla Allah'a iman, mümin olmanın ilk şartıdır. Allah'a iman, iman esaslarının temeli,[4] bütün peygamberlerin ve Sevgili Peygamberimizin tebliğinin ortak çağrısı,[5]

[1] B87 Buhârî, İlim, 25; M115 Müslim, İmân, 23; D4677 Ebû Dâvûd, Sünne, 14.
[2] İM65 İbn Mâce, Sünnet, 9
[3] İhlâs, 112/1-4.
[4] T2145 Tirmizî, Kader, 10, HM758 İbn Hanbel, I, 98.
[5] T3585 Tirmizî, Deavât, 122; Enbiyâ, 21/25.

insanların İslâm hususunda davet edildikleri ilk esas, bir insanın yapabileceği işlerin en hayırlısıdır.[6] Allah'a iman aynı zamanda insanı yoktan var eden ve insana sayısız nimeti bahşeden Yüce Yaratıcı'nın onun üzerindeki hakkıdır.[7]

Allah'a iman esas itibariyle onun yüceliğini, bir ve benzersiz olduğunu, kulluğa lâyık olanın, sadece O olduğunu, kalpten onaylamaktır. Tasdikin makamı kalptir. Bunun için Allah Resûlü, *"Kim kalbiyle tasdik ederek Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederse Allah onu cehenneme haram kılar."*[8] buyurarak Allah'a imanın kalbî boyutuna dikkat çekmiş, ebedî mutluluğa ancak imanın kalpte yerleşmesiyle erişilebileceğine işaret etmiştir. Yüce Allah da imanın kalbine nüfuz etmediği kimselerden bahsederken *"Siz iman etmediniz. Henüz iman kalplerinize girmedi."*[9] buyurarak bu gerçeği ifade etmiştir.

İslâm tarihinde yaşanan ve meşhur hadis kitaplarımızda da zikredilen şu hadisede Allah'a imanın tasdik boyutunun kalp merkezli olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Bir gün Hz. Peygamber, Üsâme b. Zeyd'in de içinde bulunduğu askerî bir birliği cihada gönderir. Bu birlik Cüheyne kabilesine sabah vakti baskın yapar ve baskın esnasında Üsâme birini yakalar. Yakaladığı adam *"Lâ ilâhe illâllâh!"* deyiverir. Buna rağmen Üsâme adamı öldürür. Fakat daha sonra kalbine bu durumdan kaynaklanan bir şüphe düşer ve hadiseyi Allah Resûlü'ne anlatır. Hz. Peygamber, *"O, Allah'tan başka ilâh yoktur dedi ve sen onu öldürdün, öyle mi!?"* diyerek tepki gösterir. Üsâme, onun silahtan korkarak *"Allah'tan başka ilâh yoktur."* dediğini söyleyince, Allah Resûlü, *"Kalbini yarıp da mı baktın ki, doğru söyleyip söylemediğini biliyorsun!"* buyurur. Resûl-i Ekrem bu cümleyi o kadar çok tekrar eder ki, Üsâme, "Keşke İslâm'a o gün girmiş olsaydım."[10] diyerek üzüntüsünü dile getirmekten kendini alamaz.

Diğer taraftan Hz. Peygamber (sav) bir kimsenin gerçek anlamda iman etmesi kadar, imanın tadını alabilmesini de gönülden iman etmiş olmasına bağlamış ve şöyle buyurmuştur: *"Şu üç haslet kimde bulunursa o kimse imanın tadını alır: Allah ve Resûlü'nü her şeyden çok sevmek, bir kimseyi yalnızca Allah rızası için sevmek, Allah kendisini kurtardıktan sonra tekrar inkârcılığa dönmekten ateşe atılmaktan kaçındığı gibi kaçınmak."*[11] Kısacası Sevgili Peygamberimiz, imanın kalbî boyutuna işaret etmiş, gerçek ve mükemmel imanın ancak Allah'ı her şeyden çok sevmekle mümkün olabileceğini söylemiştir. Bu bağlamda Yüce Allah da, mâsivânın yani Allah'tan

[6] B1519 Buhârî, Hac, 4.
[7] M143 Müslim, İmân, 48.
[8] B128 Buhârî, İlim, 49.
[9] Hucurât, 49/14.
[10] M277 Müslim, İmân, 158.
[11] M165 Müslim, İmân, 67

başka her şeyin sevgisinin Allah sevgisinin önüne geçmemesini istemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabalarınız, kazandığınız mallar, zarar etmesinden korktuğunuz ticaretiniz ve hoşunuza giden evleriniz size Allah'tan, Peygamberinden ve O'nun yolunda cihaddan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin."*[12] Çünkü Allah'a iman etmek en çok O'nu sevmeyi, her hâlükârda O'na güvenip dayanmayı ve O'na gerektiği şekilde saygıyı gerektirir.[13] Kişi bu vecibelerini yerine getirir ve *"Allah'ı Rab; İslâm'ı din, Muhammed'i peygamber olarak gönülden benimserse"* imanın tadını almış[14] demektir. Aynı şekilde kişi, *"Allah için sever, Allah için buğz eder, Allah için verir, Allah için engel olursa imanını olgunlaştırmış, kemale erdirmiş"*[15] demektir.

Allah'a imanın kalp ile tasdikten sonraki boyutu dil ile ikrardır. Sevgili Peygamberimiz Allah'a imanın ikrar boyutuna dikkatleri çekmiş ve Allah'a imanı ifade eden sözcükleri söylemeye inananları teşvik etmiştir. Bu bağlamda o, *"Kim (günde) yüz defa 'Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.' (Allah'tan başka ilâh yoktur, O'nun hiçbir ortağı yoktur, mülk O'nundur ve hamd O'nadır. O'nun her şeye gücü yeter.) derse bu, o kimse için on köleyi azat etme sevabına denktir. Ona yüz iyilik yazılır ve yüz günahı silinir. (Bu söyledikleri) o günün akşamına kadar onun için şeytana karşı koruyucu olur. Bundan daha fazlasını yapan kişiden başka, hiç kimse onun bu yaptığından daha faziletli bir iş yapamaz."*[16] buyurmuştur. Kulun gönlünde, kalbinde var olan Allah'a iman bilinci daima diri tutulması gereken bir olgudur. Bunun için Hz. Peygamber (sav) inananlardan Allah'a imanı ifade eden kelimeleri sıkça telaffuz etmelerini istemiş, ibadetlerini de bu bilinçle eda etmelerinin önemine vurgu yapmıştır. Onun günde beş vakit namazda selâm verdiği zaman tevhidi açıkça dile getiren dualar ederek şöyle buyurduğu bilinmektedir: *"Allah'tan başka ilâh yoktur, O'nun ortağı da yoktur. Mülk ve hamd O'na aittir. O her şeye kâdirdir. Güç ve kuvvete ancak Allah'ın yardımı ile erişilir. Kâfirler hoşlanmasa da biz samimiyetle kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a, nimet ve güzel övgü sahibine ibadet ederiz."*[17] Allah'ın son Elçisi, herhangi bir savaştan, hac veya umre yolculuğundan dönerken ve yolculuk esnasında bir tepeye tırmandıkları zaman da üç defa tekbir getirmeyi ve *"Allah'tan başka ilâh yoktur. O, birdir, ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd yalnız O'nadır. O'nun her şeye gücü yeter. Biz seferden memleketimize dönenleriz, tevbe edenleriz, sadece Allah'a ibadet edenleriz, secde edenleriz ve sadece Rabbimize hamdedenleriz. Allah vaadine*

[12] Tevbe, 9/24.
[13] Âl-i İmrân, 3/102
[14] M151 Müslim, İmân, 56.
[15] D4681 Ebû Dâvûd, Sünne, 15.
[16] B6403 Buhârî, Deavât, 64
[17] M1343 Müslim, Mesâcid, 139, HM16221 İbn Hanbel, IV, 6.

sadıktır. Kuluna yardım etmiş, bütün düşman grupları tek başına O hezimete uğratmıştır."[18] şeklinde dua ve zikri âdet edinmiştir.

Allah Resûlü, her fırsatta müminlerin Allah'a iman şuurunu taze tutmalarını arzulamış, Allah'a imanın özünü oluşturan tevhid zikirlerini dillerinden düşürmemelerini, vird edinmelerini tavsiye etmiştir. O, bir gün kendisinden hizmetçi isteyen damadı Hz. Ali ve kızı Hz. Fâtıma'ya şu öğüdü vermiştir: *"İyi dinleyin! Size benden istediğiniz hizmetçiden daha hayırlı olan bir şeyi öğreteyim. İkiniz uyumak üzere yatağınıza girdiğinizde otuz üç kere 'Allâhü ekber', otuz üç kere, 'Sübhânallâh', otuz üç kere de, 'Lâ ilâhe illâllâh' deyiniz. İşte bunları söylemek, ikiniz için bir hizmetçiden daha hayırlıdır."*[19]

Diğer taraftan Peygamberimiz, fakir olduğu için zenginlerin mallarını infak ederek elde ettikleri faziletlere ulaşamamaktan yakınan Ebû Zerr'e hitaben şöyle demiştir: *"Söylediğin takdirde bunu söyleyenlerden başka hiç kimsenin elde edemeyeceği (kadar mükâfatı olan) bazı kelimeleri sana öğretmemi istemez misin?"* Ebû Zer, "Evet isterim, Ey Allah'ın Resûlü!" deyince, Efendimiz, *"Her namazın sonunda otuz üç kere 'Allâhü ekber', otuz üç kere 'Sübhânallâh', otuz üç kere 'Elhamdülillâh' diye Allah'a hamdetmelisin. Sonra da bunu 'Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.' diye bitirmelisin."*[20] şeklinde tavsiyede bulunmuş, hatta bu zikrin, denizin köpüğü kadar çok bile olsalar günahların bağışlanmasına vesile olacağını[21] ifade etmiştir. Sevgili Peygamberimiz, *"Lâ ilâhe illâllâh"* kelimesini hiçbir amelin fazilet bakımından geçemeyeceğini[22] bildirmiş, böylece müminlerin gönüllerinde yer eden "Bir olan Allah'a iman" bilincini dilleri ile de sürekli ikrar etmek suretiyle canlı tutmalarını hedeflemiştir.

İman hadisleri incelendiğinde Allah'a imanın üçüncü boyutunun imanın gereği ile amel etmek olduğu görülecektir. Allah inancının gönüllerde kök salabilmesi ve hayatın her alanına yansıyabilmesi onun gereğince yaşanmasına bağlıdır. Çünkü Allah'a iman; sadece zâtında, isimlerinde, sıfatlarında ve fiillerinde Allah'ı bir ve tek kabul etmekten, buna gönülden inanmaktan ve inancını açıkça dile getirmekten ibaret değildir. Bu sadece Allah'ın ulûhiyetine imandır. İmanın hayatı şekillendirmesi ve olgunluğa erişmesi, ibadetin/kulluğun da sadece Allah için yapılmasıyla ve inancın davranış olarak hayata yansımasıyla mümkündür. Tebük Seferi'nde Hz. Peygamber'e yakın olduğu bir esnada Muâz b. Cebel ile Hz. Peygamber arasında geçen diyalog bu hususu çok güzel anlatmaktadır. Orada Muâz,

18 B1797 Buhârî, Umre, 12, D2770 Ebû Dâvûd, Cihâd, 158.
19 B6318 Buhârî, Deavât, 11; D2987 Ebû Dâvûd, Harâc, 19, 20.
20 HM7242 İbn Hanbel, II, 238
21 HM8820 İbn Hanbel, II, 371.
22 İM3797 İbn Mâce, Edeb, 54.

Hz. Peygamber'e, "Bana cennete girmemi sağlayacak bir davranış söyler misin?" demiş, bu soruyu çok beğenen Peygamber Efendimiz ona, *"Aferin sana! Sen bana önemli bir soru sordun fakat bu iş Allah'ın hayır dilediği kişiye kolaydır."* buyurduktan sonra, *"Allah'a ve âhiret gününe iman eder, namaz kılar, yalnızca bir olan Allah'a kulluk eder, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaz, ölünceye kadar da bu hâl üzere kalırsın."* diyerek mukabelede bulunmuştur. Muâz ile sohbetine devam eden Resûl-i Ekrem, ona dinden bahsetmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Bu işin (dinin) başı, Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun ortağının bulunmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve peygamberi olduğuna iman etmek, bu işin (dinin) direği namaz kılmak ve zekât vermek, bu işin (dinin) zirvesi de Allah yolunda cihad etmektir."*[23] Görüldüğü üzere Hz. Peygamber (sav) Allah'a imanın amelle olgunlaşacağını ve imanda zirveye çıkabilmenin yolunun ibadet ve amelle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bir keresinde de Muâz'a, *"Ey Muâz! Allah'ın kulları üzerinde hakkı nedir, bilir misin?"* diye soran Peygamberimiz, *"Allah'a kulluk etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır."*[24] diyerek kendi sorusuna cevap vermiştir.

Allah Resûlü genç sahâbîsi Muâz'ı gün gelip Yemen'e vali olarak gönderirken, Allah'a imanın ibadetle sağlamlaşacağını, anlam kazanacağını ve süreklilik arz edeceğini ifade edercesine şu tavsiyede bulunmuştur: *"Sen Ehl-i kitaptan olan bir topluma (yönetici olarak) gidiyorsun. Onları ilk önce Allah'a kulluk etmeye davet et. Bunu kabul ederlerse onlara her gün ve gece Allah'ın beş vakit namazı farz kıldığını söyle. Eğer bunu uygularlarsa, onlara Allah'ın aralarından zengin olanların mallarından alınıp fakirlere verilmek üzere zekâtı farz kıldığını söyle."*[25]

Bu çerçevede Hz. Peygamber'in meşhur Cibrîl hadisinde İslâm'ı tarif ederken *"Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak"*[26] dedikten sonra namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetleri sıralaması; yine İslâm'ın beş temel esas üzerine bina edildiğini zikrettiği meşhur hadisinde Allah'ın birliğine imandan sonra dört temel ibadeti sayması[27] iman-amel birlikteliğinin en temel göstergelerindendir Allah Resûlü, "nelerin kendisini cehennemden kurtaracağını ve cennete koyacağını" soran bir sahâbîye, *"Allah'a şirk koşmadan ibadet etmeye devam et, farz namazı kıl, farz olan zekâtı ver, Ramazan orucunu tut, insanların sana davranmasını istediğin şekilde onlara davran, insanların sana davranmasını istemediğin şekilde onlara davranmayı terk et!"* diyerek öğüt vermesi,[28] Allah'a imanın gönülde başlayıp bütün bedene yayılan ve fiiliyata dökülen bir inanç olduğunun göstergesidir.

[23] HM22473 İbn Hanbel, V, 245, HM22418 İbn Hanbel, V, 237.
[24] B7373 Buhârî, Tevhîd, 1
[25] B1458 Buhârî, Zekât, 41.
[26] B50 Buhârî, İmân, 37.
[27] B53 Buhârî, İmân, 40
[28] HM27694 İbn Hanbel, VI 384

Hiç şüphesiz Allah'a iman ile hayatın –ferdî, içtimaî, ahlâkî, insanî ve ilmî– bütün yönleri arasında bir bağ vardır. İmanın şubelerini anlatan hadisler bu hakikate işaret etmektedir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz, "*İmanın yetmiş küsur şubesi vardır. Bunların en üstünü 'Lâ ilâhe illâllâh' (Allah'tan başka ilâh yoktur.) sözüdür. En alt derecesi ise yoldaki eziyet veren şeyleri kaldırmaktır. Hayâ da imanın bir şubesidir.*"[29] buyurmuştur. Bu rivayetteki "*İmanın yetmiş küsur şubesi vardır.*" sözü, yetmişten fazla şubesi yoktur anlamında değildir. Söz konusu rakamın zikredilmesi kesretten kinaye olup imanın şubelerinin sayısının ne kadar çok olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda Müslüman âlimler Allah Resûlü'nün kendilerine ilham kaynağı olan bu sözünden hareketle imanın şubelerinin neler olabileceğini tespit etmişler ve bu alanda özel bir edebiyat meydana getirmişlerdir. Bu konuda kaleme alınan eserlerin en meşhurlarından birisi olan ve hadis âlimi Beyhakî'nin (458/1066) *Şuabü'l-îmân*'ına da kaynaklık eden Hüseyin b. Hasan el-Halîmî'nin (403/1012) *Kitâbü'l-minhâc fî şuabi'l-îmân* adlı eseridir. Bu eserde imanın şubeleri şu şekilde sayılmaktadır:

Allah'a iman, peygamberlere iman, meleklere iman, kitaplara iman, kadere/hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman, kıyamet gününe iman, öldükten sonra dirilmeye iman, hesaba çekilmeye ve mizana iman, cennet ve cehenneme iman, Allah sevgisi, Allah korkusu, Allah'ın vaadine güvenmek ve ümit etmek, tevekkül, Hz. Peygamber'i, ehlini ve ashâbını sevmek, Hz. Peygamber'e saygı göstermek, her hâlükârda dinine bağlı olmak, ilim öğrenmek, ilim öğretmek, Kur'an okumak, temizlik, namaz, zekât, oruç, itikâf, hac, cihad, Allah yolunda hudutları beklemek, savaşta direnmek, ganimetten beşte birini vermek, köle azat etmek, kefaretler, sözleşmelere uymak, Allah'ın nimetlerine şükretmek, diline sahip olmak, emanetleri korumak ve ehline vermek, hiçbir canlıya kıymamak, namusa göz dikmemek ve iffetli olmak, başkasının malına haksız olarak el uzatmamak, sakınılması gereken yiyecek ve içeceklerden kaçınmak, temiz giyinmek ve süslenmek, oyun ve eğlenceden uzak durmak, israftan kaçınmak ve hakkı olmayanı yememek, kin ve düşmanlığı terke özendirmek, insanların izzet-i nefislerini rencide etmemek, ihlâslı olmak ve riyadan kaçınmak, iyilik yapınca sevinmek, kötülük yapınca üzülmek, tevbe ile bütün günahlardan kurtulmak, kendisiyle Allah'a yaklaşılan şeyler yapmak, (marufta) yöneticilere itaat etmek, Müslümanların benimsediği şeylerden ayrılmamak, insanlar arasında adaletle hüküm vermek, iyiliği emretmek,

[29] N5008 Nesâî, Îmân, 16; M153 Müslim, Îmân, 58.

kötülükten sakındırmak, iyilikle takvada yarışmak, mazluma yardım etmek, hayâ sahibi olmak, anne-babaya iyilik etmek, yakınları ve akrabayı ziyaret etmek, öfkeyi yenmek, güzel ahlâk ve tevazu sahibi olmak, kölelere iyi davranmak, kölelerin efendilerine karşı sorumluluklarını yerine getirmeleri, insanın çocuklarına ve ailesine karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, Müslüman kardeşlerine yakın davranıp, onları sevmek, onlarla selâmlaşmak, selâma karşılık vermek, hastaları ziyaret etmek, kıble ehlinden olanın cenaze namazını kılmak, aksırana "Allah sana merhamet etsin." demek, kâfir ve fesatçılardan uzak durmak, komşuya ikram etmek, misafire ikram etmek, günahkârın günahını örtmek, sıkıntılara sabretmek, zühd sahibi olmak, hanımını esirgemek ve onu terk etmemek, boş sözden uzak durmak, cömert olmak, küçükleri sevmek, büyüklere saygılı olmak, insanların arasını düzeltmek, kendisi için istediğini başkası için de istemek, kendisi için istemediğini başkası için de istememek ve rahatsızlık veren şeyi yoldan kaldırmak.

Ayrıca hadis kitapları incelenip Allah'a iman ile ilgili hadisler tahlil edilince, Peygamber Efendimizin sözlerinde Allah'a iman konusunun insanın bireysel, toplumsal ve evrensel boyutlarıyla ilişkisinin ne kadar güçlü olduğu da açık bir şekilde görülecektir. Şu rivayetler hep bu olguyu destekler mahiyettedir: *"Her kim Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsa komşusuna eziyet etmesin. Her kim Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsa misafirine ikramda bulunsun. Her kim Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsa ya hayır söylesin ya da sussun!"*[30] *"Varlığım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de (gerçek mânâda) iman etmiş olmazsınız."*[31]

Resûlullah, imanın en üstün hâlini soran Muâz b. Cebel'e *"İnsanları Allah için sevip, onlara Allah için buğzettiğinde, dilini Allah'ı zikirde kullandığında (iman en üstün hâle ulaşmış olur)."* diyerek cevap vermiş, bunun üzerine Muâz, "Ey Allah'ın Resûlü, başka hangi hâllerde iman daha muteber olur?" deyince, Hz. Peygamber, *"Kendin için istediğini insanlar için de istediğin, kendin için istemediğini onlar için de istemediğin zaman."*[32] diyerek karşılık vermiştir. Ayrıca "Ey Allah'ın Resûlü, bana İslâm ile ilgili, hakkında başka kimseye soru sormama gerek kalmayacak bir şey söyle." diyen Süfyân b. Abdullah'a Peygamberimizin cevabı *"Allah'a iman ettim de, sonra dosdoğru ol."* şeklinde olmuştur.[33]

Hz. Peygamber (sav) bir yandan Allah'a imanla hayatın tüm alanları arasında bağ kurarken, diğer yandan da Allah inancını en ufak şekilde

[30] B6018 Buhârî, Edeb, 3; M174 Müslim, Îmân, 75.
[31] D5193 Ebû Dâvûd, Edeb, 130.
[32] HM22483 İbn Hanbel, V, 248.
[33] M159 Müslim, Îmân, 62; HM15494 İbn Hanbel, III, 413.

de olsa zedeleyecek her türlü davranış, söylem ve eylemlerden insanları sakındırmıştır. Bu bağlamda o, İslâm'ın ilk yıllarında kabir ziyaretlerini yasaklamış, daha sonra bu yasağı kaldırmakla beraber kabirlerin ibadet yeri hâline getirilmesini[34] uygun görmemiştir. Bu anlayış doğrultusunda Hz. Peygamber, kendisine "*Mâşallah ve mâ şi'te*" (Allah dilerse ve sen dilersen her şey olur.) diyen kişiyi "*Beni Allah'a denk mi tutuyorsun? Bilakis 'Mâşallah' de!*"[35] diyerek ikaz etmiştir. Ne kadar saygıdeğer olursa olsun Allah'tan başka herhangi bir şey adına yemin edilmesini yasaklamış, Hz. Ömer'in câhiliyeden kalma bir alışkanlıkla babasının adına yemin ettiğini duyunca, "*Allah atalarınız adına yemin etmenizi yasaklamıştır; yemin edecek kimse Allah adına yemin etmeli veya susmalıdır.*"[36] demek suretiyle onu uyarmıştır. Bu anlayışla yetişen Abdullah b. Ömer de "Kâbe hakkı için!" diye yemin eden kimseye müdahalede bulunarak "Kâbe Rabbi'nin hakkı için!" demesini tavsiye etmiştir.[37]

Ayrıca Peygamberimiz güneşin doğması, batması, ay ve güneşin tutulması, kar ve yağmurun yağması, fırtına çıkması gibi tabiat olaylarını Allah'tan başka bir varlığa nispet etmeyi Allah inancını zedeleyeceği endişesiyle yasaklamıştır. Bu çerçevede Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı günün sabahında, sabah namazından sonra arkadaşlarına "*Rabbiniz ne buyurdu bilir misiniz?*" diye sormuş, onların "Allah ve Resûlü en iyi bilir." diyerek cevap vermeleri üzerine Allah'ın (cc) şöyle buyurduğunu anlatmıştır: "*Kullarımdan bazısı bana iman ederek, bazısı da beni inkâr ederek sabahladı. Kim 'Allah'ın fazlı ve rahmetiyle yağmura kavuştuk.' demişse, o bana iman etmiş, yıldızı(n ilâhî gücünü) inkâr etmiştir. Kim de, 'Şu ve şu yıldızın doğması veya batması ile yağmura kavuştuk.' demişse, o da beni inkâr etmiş, yıldıza iman etmiştir.*"[38] Peygamber Efendimiz benzer kaygılar sebebiyle bazı din mensuplarının güneşe secde ettikleri zaman dilimlerinde namaz kılınmasını uygun görmemiştir.[39]

Nebevî öğretide Allah'ın birliğine iman etmek ve bu doğrultuda yaşamak hem mümin olabilmenin hem de âhirette mükâfata erişebilmenin tek yoludur. Sevgili Peygamberimiz, Allah'a inanarak hayat sürenleri ve imanın ruhuna zarar verecek eylem ve söylemlerden kaçınanları cennetle müjdelemiştir.[40] Ölmek üzere olan amcası Ebû Tâlib'e ve onun şahsında tüm insanlara "*Allah'tan başka ilâh yoktur.*" sözünü inanarak söylediği takdirde kendisi lehinde şahitlik edeceği[41] müjdesini vermiştir. Allah'ı Rab edinip, O'na gönülden bağlanan kimsenin cenneti hak ettiğini,[42] cennetin

[34] B435 Buhârî, Salât, 55; D3227 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 70
[35] HM1839 İbn Hanbel, I, 215.
[36] T1534 Tirmizî, Nüzûr, 8.
[37] HM5375 İbn Hanbel, II, 69.
[38] M231 Muslim, İmân, 125.
[39] HM17144 İbn Hanbel, IV, 112
[40] T2644 Tirmizî, İmân, 18.
[41] M134 Muslim, İmân, 41.
[42] M4879 Muslim, İmâre, 116.

böyle bir kimseye vacip olduğunu[43] vurgulamış ve *"Allah'tan başka ilâh yoktur."* sözünün bilincinde olanlara şefaatini vaad etmiştir.[44]

Diğer taraftan Sevgili Peygamberimiz, kalben tasdik ederek Allah'tan başka ilâh olmadığını söyleyen mümin kula, Allah'ın cehennem ateşini kesinlikle haram kılacağını[45] ve ona azap etmeyeceğini[46] ifade etmiş, Allah'a iman eden kişinin cehennemden kurtulacağını[47] ve ateşli azaptan korunacağını[48] bildirmiştir. Ayrıca Allah'a ortak koşmaktan sakınan kimseyi Allah'ın mutlaka bağışlayacağını,[49] günahlarını affedeceğini,[50] iman ettiği takdirde ona azap etmemesinin kulun Allah üzerindeki hakkı olduğunu[51] söylemiştir.

Görüldüğü üzere Allah'a iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve gereğince amel etmek şeklindeki üç ana unsur bir araya gelince kemale erer. Bu bağlamda Allah'a iman, soyut bir inanç, kuru bir söz ve hayata yansımayan bir duygu değildir. Allah'a iman, kişinin hayatına anlam katan, yaşam tarzını belirleyen, fikir ve kararlarına yön veren en güçlü saiktir. Allah inancı sadece kişi ile Allah arasında var olan gizli bir bağdan ibaret değildir. O, insanın Yüce Yaratıcı'yla olan bağında belirleyici olmakla beraber kendisiyle, ailesiyle, toplumla ve bütün varlık âlemiyle münasebetlerini de düzenleyen bir olgudur.

Allah'a iman, kişinin dünyada yaratılış gayesine uygun bir yaşantı sürmesini sağladığı gibi, onu âhirette de Rahmân'ın rahmetine ulaştırır. Bundan dolayı Allah Resûlü, *"Kim, Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve Resûlü olduğuna iman ederse o kişi için cennetin sekiz kapısı açılır, onların hangisinden dilerse ondan girer."*[52] buyurmuştur.

[43] M4879 Muslim, İmâre, 116.
[44] M409 Müslim, Îmân, 316.
[45] B128 Buhârî, İlim, 49
[46] İM4296 İbn Mâce, Zuhd, 35.
[47] HM3861 İbn Hanbel, I, 407.
[48] HM15528 İbn Hanbel, III, 417.
[49] İM4299 İbn Mâce, Zuhd, 35.
[50] N680 Nesâî, Ezân, 38
[51] B7373 Buhârî, Tevhîd, 1
[52] M553 Muslim, Tahâret, 17.

ALLAH ve RESÛLÜ'NE İTAAT
GÖNÜLDEN BAĞLANMAK

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا تَشَهَّدَ قَالَ: "... مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ رَشَدَ، وَمَنْ يَعْصِهِمَا فَإِنَّهُ لاَ يَضُرُّ إِلاَّ نَفْسَهُ وَلاَ يَضُرُّ اللَّهَ شَيْئًا."

İbn Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sav) hutbe irad ettiği zaman şöyle buyururdu:
"... *Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse doğru yolu bulmuştur. Kim onlara isyan ederse ancak kendisine zarar verir. Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez.*"
(D1097 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223)

عَنْ أبي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ

"... فإذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فاجْتَنِبُوهُ، وَإذَا أمَرْتُكُمْ بِأمْرٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:

"مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ..."

رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ قَالَ: قَدِمَ نَبِيُّ ﷺ الْمَدِينَةَ، وَهُمْ يَأْبُرُونَ النَّخْلَ، يَقُولُون يُلَقِّحُونَ النَّخْلَ، فَقَالَ: "مَا تَصْنَعُونَ؟" قَالُوا: كُنَّا نَصْنَعُهُ قَالَ: "لَعَلَّكُمْ لَوْ لَمْ تَفْعَلُوا كَانَ خَيْرًا." فَتَرَكُوهُ، فَنَفَضَتْ أَوْ فَنَقَصَتْ قَالَ: فَذَكَرُوا ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ: "إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِنْ دِينِكُمْ فَخُذُوا بِهِ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِنْ رَأْيِي فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ."

عَنْ أبي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"كُلُّ أُمَّتِي يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، إِلاَّ مَنْ أَبَى"، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَنْ يَأْبَى؟ قَالَ: "مَنْ أَطَاعَنِي دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ أَبَى."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "... *Size bir şeyi yasakladığım zaman ondan kaçının. Bir şey emrettiğim zaman gücünüzün yettiği ölçüde onu yerine getirin.*"

(B7288 Buhârî, İ'tisâm, 2)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: "*Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiştir. Bana isyan eden, Allah'a isyan etmiştir...*"

(M4749 Müslim, İmâre, 33)

Râfi' b. Hadîc anlatıyor: Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde Medineliler hurma ağaçlarını aşılıyorlardı. Allah Resûlü, "*Ne yapıyorsunuz?*" diye sorunca onlar da, "Bunu öteden beri yaparız." dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü, "*Sanırım bunu yapmasanız daha hayırlı olur.*" buyurdu. Onlar da aşılamayı bıraktılar. Akabinde hurmalar az ürün verdi. Bu durumu Hz. Peygamber'e bildirdiklerinde o şöyle buyurdu: "*Ben ancak bir insanım, size dininizle ilgili bir şey emredersem onu alın, kendi görüşüme göre bir şey emredersem (unutmayın ki) ben ancak bir insanım.*"

(M6127 Müslim, Fedâil, 140)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Ümmetimin hepsi cennete girecektir, yüz çeviren müstesna!*" Orada bulunanlar "Ey Allah'ın Resûlü, yüz çeviren kim?" diye sorunca, Hz. Peygamber, "*Bana itaat eden cennete girer. Bana isyan eden yüz çevirmiş demektir.*" şeklinde cevap vermiştir.

(B7280 Buhârî, İ'tisâm, 2)

Hz. Peygamber'in halasının oğlu Zübeyr b. Avvâm ile ensardan Humeyd[1] Harre mevkiindeki hurmalıklarını, bahçelerindeki arklardan geçen ortak su ile nöbetleşe suluyorlardı. Bu arklardan geçen su, önce Zübeyr'in hurma bahçesine uğruyor, sonra da Humeyd'in bahçesine ulaşıyordu. Bir keresinde Zübeyr hurma bahçesini sulamak üzere suyu tuttuğu sırada komşusu ondan suyu serbest bırakmasını istedi. Fakat Zübeyr, kendi tarlasını sulamadan suyu bırakmak ve nöbetini ona vermek istemedi. Bunun üzerine aralarında anlaşmazlık çıktı. İki taraf meselelerini Allah Resûlü'ne intikal ettirdiler. Hz. Peygamber'in huzurunda isteklerini karşılıklı olarak arz ettiler. Hz. Peygamber, *"Ey Zübeyr! Tarlanı sula sonra suyu komşuna salıver."* buyurarak ikisinin de hakkını koruyan bir çözüm önerdi. Bunun üzerine Humeyd hiddetlenip, "Yâ Resûlallah! Zübeyr halanın oğlu olduğu için mi böyle bir hüküm verdin?" diyerek Resûlullah'ın verdiği karara itiraz etti. Onun bu sözüne üzülen Allah Resûlü'nün yüzünün rengi değişti ve *"Ey Zübeyr, tarlanı sula! Sonra suyu hurma ağaçlarının köklerine ulaşıncaya kadar tut (sonra salıver)."* buyurarak Zübeyr'den sulama hakkını tam mânâsı ile kullanmasını istedi.

Bu hadise üzerine, *"Rabbine andolsun ki, onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."*[2] âyeti nâzil olmuştur.[3] Peygambere itaati imanla ilişkilendiren bu âyetin yanı sıra, Kur'an'da itaat, imanın bir sonucu ve mümin olmanın temel özelliği olarak zikredilmektedir.[4] Bu nedenledir ki, Kur'an'ın Allah ve Resûlü'ne itaat konusundaki tavrı son derece açık ve nettir: *"Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdiği zaman, hiçbir mümin erkek ve kadının kendi işleri konusunda tercih kullanma hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır."*[5]

Peygamber Efendimiz de bir hutbesinde sarf ettiği şu sözlerle Allah ve Resûlü'ne itaatin vazgeçilmezliğine vurgu yapmaktadır: "... *Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse doğru yolu bulmuştur. Kim onlara isyan ederse ancak ken-*

[1] HI1843 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 129.
[2] Nisâ, 4/65.
[3] B2359 Buhârî, Müsâkât, 6
[4] Enfâl, 8/1.
[5] Ahzâb, 33/36

disine zarar verir. Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez."[6] Bu bağlamda bizlerden kendisine kulluk etmemizi isteyen Cenâb-ı Allah'ın, bu kulluk görevini îfâda olmazsa olmaz şartı, O'nun sonsuz güç ve kudretini tanımamız ve O'na iman etmemizdir. Böyle bir tanıma ve kabulden sonra O'nun emirlerine uymak ve yasakladıklarından kaçınmak suretiyle bu imanı ortaya koymak ise, itaattir. Bu noktada itaat; kulun, emirlere riayet etme ve yasaklardan kaçınma noktasında *"İşittik, itaat ettik."* demek suretiyle Allah'a verdiği söze[7] şuurlu bir şekilde uymasıdır.

İsyanın zıddı olan itaat, Allah'a teslim olmayı, saygı göstermeyi, ibadet etmeyi ve O'nun kitabıyla amel etmeyi gerektirir. Kur'an'a göre bütün âlem mutlak güç sahibi Allah'a itaat etmektedir.[8] Gerçek mânâda imanın kökleşmesi için insanın Yaratıcısı'na itaat etmesi gerekir. Bu nedenle Kur'an, insanı Allah'a itaate çağırır. Mutlak mânâda itaat yalnız kâinatın yaratıcısı olan Allah'ın hakkıdır. Çünkü Allah, insanların Rabbi, ilâhı ve melikidir. İnsanlar da Allah'ın nimetleriyle hayatlarını devam ettiren, Allah'ın kullarıdır. Mutlak ve gerçek varlık[9] sadece Allah'tır. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır.[10] Buyurma, yok etme, öldürme, diriltme, azap etme, mükâfatlandırma gibi işlerde O'nun hiçbir ortağı yoktur. O, istediği hususta istediği gibi tasarrufta bulunan,[11] gerçek ve mutlak tek Yaratıcı'dır. En doğru ve en güzel sözün sahibi O'dur. Hiç kimsenin O'ndan daha doğru sözlü olması düşünülemez.[12]

Bunun için kul kayıtsız şartsız Rabbine itaat etmelidir.[13] Böyle bir Rab karşısında kulun O'nun bütün emir ve yasaklarına mutlak surette itaat etmesi tabiî bir durumdur. Diğer yandan Yaratıcı'nın, kullarından kendisine itaat etmelerini istemesi onların faydası içindir. Çünkü O'nun, kullarının itaatine hiç ama hiç ihtiyacı yoktur. Aynı şekilde O'na isyan eden kul da O'na hiçbir surette zarar veremez. Sadece kendisine zarar verir, yazık eder. Kullarının kendisine isyan etmek suretiyle zarara uğramalarını murad etmeyen Yüce Allah, onları kendi varlığını ve birliğini tanımaya ve kendisine itaate yatkın bir fıtratta yaratmıştır.[14]

Fıtratın Allah'a itaate yatkın olması, insanların Allah'a itaat noktasında özgür iradeleriyle hareket edemeyecekleri anlamına gelmez. Allah, insanı kendisine itaat konusunda serbest bırakmış ve şöyle buyurmuştur: *"Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir tebliğdir."*[15] Allah'a itaat konusunda özgürlüğünü kullanan insanın zaman zaman Allah'tan başkalarına da itaat ettiği olmuştur.[16]

[6] D1097 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223
[7] Mâide, 5/7
[8] Hac, 22/18, Cum'a, 62/1
[9] Hac, 22/6.
[10] Bakara, 2/107.
[11] Hûd, 11/107
[12] Nisâ, 4/87
[13] Nisâ, 4/59
[14] B1359 Buhârî, Cenâiz, 79
[15] Teğâbun, 64/12
[16] Ahzâb, 33/66-67.

İnsanlara rehberlik etmek üzere gönderilen peygamberler de Cenâb-ı Allah'a itaat etmekle sorumludurlar.[17] Bu bağlamda son peygamber olarak insanları Allah'ın birliğine ve ona itaate çağıran Hz. Muhammed (sav) de itaatle emrolunmuş,[18] kâfir ve münafıklara uymaması konusunda şu şekilde uyarılmıştır: *"Ey Peygamber! Allah'a karşı gelmekten sakın. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme."*[19]

Kur'an'da ve hadislerde Allah ve Resûlü'ne itaat konusu itaat, ittibâ (tâbi olma), imtisâl (emri yerine getirme), teessî (örnek alma) ve iktidâ (yoluna uyma, rehber edinme) kavramları çerçevesinde işlenir. Bu kavramların ortak özelliği, bilinçli ve gönüllü bir itaati ifade etmeleridir; taklide dayalı, şuursuz bir itaati değil, istekli, ihtiyarî ve şuurlu bir itaati! İtaat kavramlarının içerdiği bu mânâ, ilâhî öğretilerin beşerî sistemlerle arasındaki en önemli farklardan birisini de ortaya koymaktadır. Bu fark, ilâhî sistemlerin insanların duygularına hitap etmeleri, sevgiyi esas almalarıdır. İlâhî öğretiler ile beşerî sistemler arasındaki en temel farklardan bir diğeri de ilâhî öğretilerin yaldızlı teoriler üzerine değil, ilâhî muallimlerin, yani peygamberlerin örneklikleri üzerine bina edilmiş olmalarıdır. Vahyin bir beşer/peygamber vasıtasıyla insanlığa tebliğ edilmesinin yegâne hikmeti bu olsa gerektir.

İşte bu sebeple son ilâhî kitap müminlere Hz. Peygamber'e itaat etmelerini emretmiş,[20] peygambere itaatin Allah'a itaat olacağını belirtmiş,[21] Allah'ı sevmenin ve Allah'ın sevgisine nail olmanın Peygamber'e tâbi olmaktan geçtiğini ifade etmiştir.[22] Kendilerine vahiy, hüküm ve hidayet bahşedilen peygamberlerin yoluna uymamızı (iktidâ) tavsiye eden Kur'an,[23] İslâm Peygamberi'nin de Allah'a ve âhiret gününe iman eden insanlar için en güzel örnek olduğunu beyan etmiştir.[24]

Bu çerçevede Sevgili Peygamberimiz de, *"... Size bir şeyi yasakladığım zaman ondan kaçının. Bir şey emrettiğim zaman gücünüzün yettiği ölçüde onu yerine getirin."*[25] buyurmuş ve müminlerin Allah'a itaatin yanında O'nun elçisi olan Peygamber'e de itaatle yükümlü olduklarını Kur'an'ı teyiden ifade etmiştir. Kur'an'da Peygamber'e itaat hep Allah'a itaatin peşinden zikredilmektedir: *"(Resûlüm) Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin, de. Yüz çevirirseniz bilin ki, onun sorumluluğu ona; sizin sorumluluğunuz da size aittir. Şayet ona itaat ederseniz doğru yola erersiniz. Peygamber'e düşen ancak apaçık bir tebliğdir."*[26]

Allah'a itaat onu bilmek ve tanımakla gerçekleşebilir. O'nu bilmek ve tanımak ise O'nun mesajına ulaşmakla mümkündür. Bu bağlamda insan-

[17] En'âm, 6/14.
[18] En'âm, 6/106
[19] Ahzâb, 33/1.
[20] Âl-i İmrân, 3/32, 132, Mâide, 5/92.
[21] Nisâ, 4/80
[22] Âl-i İmrân, 3/31
[23] En'âm, 6/89-90
[24] Ahzâb, 33/21
[25] B7288 Buhârî, İ'tisâm, 2
[26] Nûr, 24/54.

lara Allah'ın mesajını ulaştıran Peygamber'e itaat de kulu, Allah'a itaate yönlendirir. Nitekim *"Kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her türlü kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti (sünneti) öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik."*[27] âyeti bu gerçeği ortaya koymaktadır. Peygamberler, Allah'ın emirlerini insanlara ulaştıran elçiler oldukları için bu elçilere itaat, Allah'a itaatle özdeş kabul edilmiştir. Buna dikkat çekmek isteyen Allah Resûlü, *"Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiştir. Bana isyan eden, Allah'a isyan etmiştir..."*[28] buyurur. Aynı durum bir âyet-i kerimede de şu şekilde vurgulanmıştır: *"Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, (bilsin ki) biz seni onlara bekçi göndermedik."*[29]

İlâhî hitabın müminlerin kendisine itaat etmesini istediği Hz. Peygamber risâlet/peygamberlik döneminden önce de toplumda itibar sahibi, güvenilen ve insanlar tarafından sevilen bir şahsiyetti. Bu kabil özellikleri ve insanlık için numune-i imtisal olması itibariyle müminlerden Hz. Peygamber'e sadece itaat etmeleri istenmemiş, aynı zamanda imanın bir gereği olarak onu her şeyden ve herkesten çok sevmeleri de istenmiştir. Bir keresinde Ömer b. Hattâb (ra) Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Resûlü! Sen bana, canım hariç her şeyden daha sevimlisin." der. Bunun üzerine Peygamberimiz ona, *"Ey Ömer! Allah'a yemin ederim ki, sen, beni canından daha fazla sevmedikçe olgun mümin olamazsın."* diyerek karşılık verir. Allah Resûlü'nden bu sözü duyan Hz. Ömer, "Vallahi şimdi sen bana canımdan daha sevimlisin." deyince, Peygamber Efendimiz, *"Şimdi imanın kemale ermiştir Ey Ömer!"*[30] buyurur. Bu meyanda, Allah Resûlü'nden, *"Hiçbiriniz beni babasından, evlâdından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe gerçekten iman etmiş olmaz."*[31] sözünü işiten sahâbe-i kirâm, Allah Resûlü'ne sevgi, tazim ve itaatlerini, mallarını ve canlarını onun yolunda ortaya koyarak göstermişlerdir.[32]

Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı nebevî öğretiler hususunda Müslümanlara muhayyerlik hakkı tanınmamış, inananlardan Peygamber'e tam mânâsıyla teslim olmaları istenmiştir.[33] Bu bağlamda Allah Resûlü'ne itaat etmek, onun rızasına ve hoşnutluğuna ulaşmanın en değerli yoludur. Nitekim Huneyn Savaşı sonrasında yaşananlar, bu konuda etkileyici bir örnektir. Savaşta elde edilen ganimetlerin paylaştırılması esnasında Allah Resûlü, Mekkelilerden yeni Müslüman olanlara yüzer deve dağıtmaya başlayınca, Medineli Müslümanlardan bazıları rahatsız olmuş, bu dağıtımdan hoşnut olmadıklarını dile getirmişlerdi. Söylentileri duyan Hz. Peygamber ensarı bir araya topladı ve onlara, *"Kulağıma gelen bu sözleriniz ne demek*

[27] Bakara, 2/151
[28] M4749 Müslim, İmâre, 33
[29] Nisâ, 4/80.
[30] B6632 Buhârî, Eymân ve nuzûr, 3
[31] B15 Buhârî, Îmân, 8; M169 Müslim, Îmân, 70.
[32] Enfâl, 8/72, 74, 75, Tevbe, 9/88, 100.
[33] Ahzâb, 33/36

oluyor?" diye sordu. Ensarın önde gelenleri, "Ey Allah'ın Resûlü, söz sahibi/aklı başında olanlarımız hiçbir şey söylemediler. Fakat yeni yetme gençler, 'Allah, Resûlullah'ı bağışlasın. Kılıçlarımızdan hâlâ onların kanları damlarken, bizi bırakıp Kureyşlilere veriyor.' diye söylendiler." diyerek Efendimize durumu arz ettiler. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Ben küfürden yeni kurtulmuş bazı insanlara onları İslâm'a ısındırmak için (bolca) verdim. Onlar ganimet mallarıyla evlerine dönerken, siz Allah'ın Resûlü'yle evlerinize dönmeye razı değil misiniz? Vallahi sizin götüreceğiniz, onların götürdüklerinden çok daha hayırlıdır."* buyurunca, ensar, hep bir ağızdan, "Ey Allah'ın Resûlü! Bizler razıyız." diyerek cevap verdiler.[34]

Peygamber Efendimize itaat etmek, onun yolundan gitmek, Kur'an'ın ifadesiyle, Allah'ı sevmenin göstergesi, Allah'ın sevgisine mazhar olmanın ve günahların bağışlanmasının da ön koşuludur.[35] Bunun için Allah Resûlü'ne itaat anlamına gelecek her türlü düşünce, inanç, söz ve davranış, Allah'ın sevgisine ulaşmanın vesilesi olacaktır. Bu bağlamda farz, vacip, nâfile olan ibadetler ve Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yapılan her türlü salih ameller de itaatin tezahürüdür. Ayrıca Allah'ı sevmek, Allah için sevmek, Allah'ın sevdiklerini sevmek, Allah'tan gelene razı olmak, Peygamber'i sevmek, yaptıklarını Allah için yapmak, terk ettiklerini Allah için terk etmek, Allah'tan korkmak, Allah'ın koyduğu sınırları aşmamak, Allah'tan hayâ etmek, Allah'a dua etmek, Allah'a tevbe etmek gibi davranış ve duygular da itaatin diğer yansımalarıdır.

Peygamberlik görevi gereği insanlara tebliğ ettiği nebevî ölçülerde Allah'ın Elçisi'ne itaat şarttır ancak Sevgili Peygamberimiz, kendisinin nebevî yönüyle alâkalı olmayan, deney ve tecrübe gibi hayat boyu kazanılan birikimle çerçevesini belirlediği alanlarda kendisine itaatin şart olmadığını ifade etmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber bir ticaret şehri olan Mekke'den ziraat şehri Medine'ye hicret ettiğinde yaşanan hurma ağaçlarını aşılama olayı en güzel örneklerden biridir. Resûlullah, hurmaları aşılayan Medinelilere ne yaptıklarını sormuş, onlar da aşı yaptıklarını ve bunun öteden beri yapılan bir şey olduğunu söylemişlerdi. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Sanırım bunu yapmasanız daha hayırlı olur."* şeklinde kanaat belirtmişti. Medineliler Hz. Peygamber'i dinleyerek aşılamayı bırakmışlar ve bunun neticesinde hurmalarından az ürün almışlardı. Durumu Hz. Peygamber'e arz ettiklerinde o, şöyle buyurmuştu: *"Ben ancak bir insanım, size dininizle ilgili bir şey emredersem onu alın, kendi görüşüme göre bir şey em-*

[34] M2436 Muslim, Zekât, 132
[35] Âl-i İmrân, 3/31.

redersem (unutmayın ki) ben ancak bir insanım."[36] Rivayetin başka versiyonlarında Allah Resûlü kendisinin ziraatçı olmadığını ve bir hurma bahçesinin de bulunmadığını ifade etmektedir.[37]

Sahâbe-i kirâm Allah Resûlü'ne kayıtsız şartsız itaat etmelerine rağmen, onun verdiği kararlar karşısında zaman zaman kendi görüşlerini beyan etmekten de çekinmemişlerdir. Bu şekilde hareket etmelerinin sebebi, Resûlullah'ın vahiyle ortaya koyduğu öğretilerle, tecrübesinden hareketle söylediklerini ayrı değerlendirmeleridir. Bu nedenle ashâb, Resûlullah'ın emrettiği şeylerle ilgili değerlendirme ve görüş beyan etmek istediklerinde, emrin vahiy kaynaklı olup olmadığını araştırma ihtiyacı hissetmişler, vahiy olmadığını öğrendikleri hususlarda kendi düşüncelerini ifade etmişlerdir. Bu şekilde davranırken de nihaî kararın mutlaka Resûlullah'a ait olduğu ve ona itaat etmeleri gerektiği bilinciyle hareket etmişlerdir. Nitekim Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber'in orduyu konuşlandırmak için seçtiği mevkiin savaş stratejisi açısından uygun olmadığını düşünen Hubâb b. el-Münzir, bu tercihin vahiyle mi yoksa kendi ictihadıyla mı olduğunu Allah Resûlü'ne sormuştur. Resûlullah kendi görüşü olduğunu söyleyince bu yerin savaş için uygun olmadığını ifade etmiş, daha uygun bir yerde konuşlanmayı teklif etmiş, Resûlullah da onun bu görüşüne uymuştur.[38]

Bu çerçevede benzer bir örnek de Berîre Hadisesi'dir. Köle olan kocası Muğîs'ten boşanmak isteyen Berîre'ye, kocasının isteği üzerine Hz. Peygamber *"Ey Berîre! Allah'tan kork. Çünkü o senin eşin ve çocuğunun babasıdır."* buyurmuştu. Bunun üzerine Berîre, "Ey Allah'ın Resûlü! Bunu bana emrediyor musun?" diye sormuş, Peygamber Efendimiz de, *"Hayır, ben sadece bir aracıyım."* diyerek cevap vermişti. Allah Resûlü'nden vahiy kaynaklı değil, kendi kanaatini ihtiva eden bir cevap alan Berîre, onun tavsiyesine uymamış ve kocasına dönmemişti.[39]

Vahyin belirlemediği ve Hz. Peygamber'in tebliğle mükellef olmadığı alanları mutlak itaat konusu olarak görmeyen sahâbe-i kirâm, vahyin belirlediği alanlarda ona itaate azami özen göstermişlerdir. Ancak bazen beşer olmalarından kaynaklanan aksaklıklar yaşanmış ve Hz. Peygamber'in sözünü tutamamışlardır.[40] Bu durumlar çoğunlukla Peygamber Efendimiz tarafından da makul karşılanmış, itaatsizlik olarak değerlendirilmemiştir. Ancak ashâbın bazen Kur'an'ın sert uyarılarına muhatap olacakları derecede itaatsizlikleri de vuku bulmuştur. Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in kesin talimatı olmasına rağmen müşriklerin bozguna uğradığını düşü-

[36] M6127 Müslim, Fedâil, 140.
[37] ME1030 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 306-307.
[38] HS37 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 167-168.
[39] D2231 Ebû Dâvûd, Talâk, 18, 19.
[40] B4251 Buhârî, Meğâzî, 43.

nen okçuların ganimetten nasiplerine düşeni almak üzere yerlerini terk etmeleri,[41] kazanılmış bir zaferin hezimetle sonuçlanmasına sebep olmuş, Hz. Peygamber'in sözünü dinlememenin bedeli çok ağır ödenmiş ve yaptıkları hata Kur'an tarafından eleştirilmiştir.[42]

Bütün bu mülâhazalar çerçevesinde, Allah Resûlü'nün örnekliği ve ona itaatin gerekliliği noktasında sınırlar belirlenirken, onun asıl vazifesinin yaratılışın nasıl başladığını (bed'ü'l-halk) ve nasıl biteceğini (kıyamet) bildirmek değil, yaratılmışların hidayet ve saadeti ile ilgili esas ve prensipleri bildirmek olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. O takdirde Hz. Peygamber'in büyüklüğü sineğin kanadında tespit ettiği anti-mikropta değil, kızgın çölün bereketsiz toprağında meydana getirdiği toplumun dinamiklerinde ve o toplumu tezkiyesinde yani her türlü mânevî mikroptan nasıl arındırdığında aranacaktır. Onun örnekliği ve rehberliği acve hurmasının hangi hastalıklara şifa olduğunu tespitte değil, hastalıklı kalpleri nasıl tedavi ettiğinde belirginleşecek ve onun bedenleri tedavi eden biri (tabîbü'l-ebdân) olmayıp, ruhları ve kalpleri tedavi eden bir doktor (tabîbü'l-kulûb) olduğu bilinecektir. Hatta onun örnekliği ve rehberliği doğru anlaşıldığında büyüklüğü, Burak ile semaya nasıl yükseldiğinde (urûc), yedi kat gökte nasıl dolaştığında değil, aşağıların aşağısına yuvarlanmış insanlığı yüksek değerlere nasıl kavuşturduğunda, getirdiği değerlerin, insanlığın süflî bir hayattan ulvî bir hayata yükselişi için nasıl mi'rac vazifesi gördüğünde aranacaktır.

Yüce Allah, müminlerden Hz. Peygamber'e karşı asla saygıda kusur etmemelerini, onu insanlardan herhangi birisi gibi görmemelerini istemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamberi'nin önüne geçmeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinden yüksek çıkarmayın ve birbirinize bağırır gibi, ona bağırmayın; haberiniz olmadan amelleriniz boşa çıkıverir. Allah'ın Elçisi'nin huzurunda seslerini kısanlar, Allah'ın, gönüllerini takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınadığı kimselerdir. Onlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır. (Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağıranların çoğu aklı ermeyen kimselerdir. Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[43]

Kur'ân-ı Kerîm her hâlükârda Resûlullah'a saygıyı, dinî öğretiler noktasında ona kayıtsız şartsız itaati emrederken, ahlâkî konularda da mümin-

[41] B3039 Buhârî, Cihâd, 164
[42] Âl-i İmrân, 3/152
[43] Hucurât, 49/1-5

lere uymaları gereken en güzel örnek olarak onu göstermektedir.[44] Zira Hz. Peygamber sadece iman ve ibadet konularında değil, hayatın her alanında müminlere rehberlik etmektedir. O, insanları en mükemmel, en şerefli, en faziletli iş ve davranışlara yönlendirmekte, en yüce hakikatleri onlara telkin etmektedir. Çünkü o, kendi ifadesiyle, *"güzel ahlâkı tamamlamak"* için gönderilmiştir.[45] Bu yüzden sevgili eşi, müminlerin annesi Hz. Âişe, kendisine Allah Resûlü'nün ahlâkı sorulduğunda, "Onun ahlâkı Kur'an idi." diyerek cevap vermiştir.[46] Gönderiliş amacı *ahlâk-ı hamîdeyi* en güzel şekilde öğretip, yaşayarak kemale erdirmek olan Peygamber Efendimizi örnek alan, onun işaret ettiği, uyguladığı, ifade ettiği, onayladığı erdem ve prensiplerle hayatını tezyin eden müminler de elbette güzel ahlâkla donanmış, Allah Resûlü'nün edep ve ahlâk elbisesini giymiş olacaklardır. Onun ahlâk elbisesini giymek ona itaat etmektir. Ona itaat etmek de Allah'a itaat etmektir.[47] Böylece Allah Resûlü'nü örnek alıp, yaşantısını onun hayat tarzına uyduran, onun yolunu izleyip, ona gönül veren, dolayısıyla Allah'a itaat eden kişi Yüce Yaratıcı'nın sevgisine nail olur. Böyle bir kişiyi Yüce Allah hem insanlara sevdirir, hem de kendisi severek himayesine alır.[48] Burada kişiyi Rabbin rızasına ulaştıran husus, Allah Resûlü'nü bilinçsiz bir şekilde taklit etmek ve ona benzemeye çalışmak (teşebbüh) değil, bilinçli bir şekilde onu örnek almaktır.

Allah'a itaat edip, Hz. Peygamber'in rehberliğini/risâletini kabul eden, onu bilerek ve isteyerek örnek alan ve ona itaat eden herkes cennete girecektir.[49] Ona isyan eden, itaatten kaçınan ve onun rehberliğini kabul etmeyenler ise hiçbir mükâfata nail olmayacaklardır. Bu noktada Allah Resûlü, *"Bana itaat eden cennete girer. Bana isyan eden de yüz çevirmiş demektir."*[50] buyurmuştur.

Allah'a ve Peygamberi'ne isyan edenlerin âhirette cezalarını göreceklerini şu âyet-i kerimeler en güzel şekilde izah etmektedir: *"Kim de Allah'a ve Peygamberi'ne isyan eder ve O'nun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır."*[51] *"Allah'a ve Resûlü'ne düşmanlık edenler (karşı gelenler), kendilerinden öncekilerin alçaltıldığı gibi alçaltılacaklardır. Biz apaçık âyetler indirmişizdir. Kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır."*[52]

"Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse doğru yolu bulmuştur. Kim onlara isyan ederse ancak kendisine zarar verir. Allah'a hiçbir şekilde zarar veremez."[53]

[44] Ahzâb, 33/21
[45] MU1643 Muvatta', Husnu'l-huluk, 1.
[46] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139.
[47] Nisâ, 4/80
[48] B7485 Buhârî, Tevhîd, 33
[49] Nisâ, 4/13; Nisâ, 4/69; Ahzâb, 33/71.
[50] B7280 Buhârî, İ'tisâm, 2.
[51] Nisâ, 4/14
[52] Mücâdele, 58/5.
[53] D1097 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.

MELEKLERE İMAN
RAHMETLE KUŞATILMAK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا بَارِزًا لِلنَّاسِ، فَأَتَاهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: "أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلاَئِكَتِهِ وَكِتَابِهِ وَلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ الآخِرِ..." فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "هَذَا جِبْرِيلُ، جَاءَ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ دِينَهُمْ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, bir gün Resûlullah (sav) insanların arasında oturuyordu. Yanına bir adam geldi ve "Ey Allah'ın Resûlü, iman nedir?" diye sordu. Resûlullah şöyle buyurdu: *"Allah'a, meleklerine, kitabına, O'na kavuşmaya ve peygamberlerine iman etmendir. (Aynı şekilde) öldükten sonra son dirilişe iman etmendir..." (Soran kişi yanından ayrıldıktan sonra) Resûlullah buyurdu ki, "Bu (gelen) Cibrîl'dir, insanlara dinlerini öğretmek için geldi."*

(M97 Müslim, Îmân, 5)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "خُلِقَتِ الْمَلائِكَةُ مِنْ نُورٍ، وَخُلِقَ الْجَانُّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ، وَخُلِقَ آدَمُ مِمَّا وُصِفَ لَكُمْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَوْ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ لِلَّهِ مَلائِكَةً سَيَّاحِينَ فِي الْأَرْضِ فَضْلاً عَنْ كُتَّابِ النَّاسِ فَإِذَا وَجَدُوا أَقْوَامًا يَذْكُرُونَ اللَّهَ تَنَادَوْا هَلُمُّوا إِلَى بُغْيَتِكُمْ فَيَجِيئُونَ فَيَحُفُّونَ بِهِمْ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ اللَّهُ: عَلَى أَيِّ شَيْءٍ تَرَكْتُمْ عِبَادِي يَصْنَعُونَ؟ فَيَقُولُونَ: تَرَكْنَاهُمْ يَحْمَدُونَكَ وَيُمَجِّدُونَكَ وَيَذْكُرُونَكَ..."

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَنْ أَتَى أَخَاهُ الْمُسْلِمَ عَائِدًا، مَشَى فِي خِرَافَةِ الْجَنَّةِ حَتَّى يَجْلِسَ. فَإِذَا جَلَسَ غَمَرَتْهُ الرَّحْمَةُ. فَإِنْ كَانَ غُدْوَةً صَلَّى عَلَيْهِ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ حَتَّى يُمْسِيَ. وَإِنْ كَانَ مَسَاءً صَلَّى عَلَيْهِ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ حَتَّى يُصْبِحَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ لِلَّهِ مَلائِكَةً سَيَّاحِينَ فِي الْأَرْضِ يُبَلِّغُونِي مِنْ أُمَّتِي السَّلامَ."

Hz. Âişe'nin rivayet ettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Melekler nurdan, cinler alevli ateşten, Âdem ise size (Kur'an'da) tarif edildiği üzere (balçıktan) yaratılmıştır."*

(M7495 Müslim, Zühd, 60)

Ebû Hüreyre veya Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanların amellerini kayıt altına alan meleklerden başka bir de Allah'ın yeryüzünde dolaşan melekleri vardır. Bunlar Allah'ı zikreden topluluklara rastladıklarında, 'Aradığınız işte burada, haydi gelin!' diye birbirlerine seslenirler. Hemen oraya gelerek dünya semasına kadar onları çepeçevre kuşatırlar. Allah, o meleklere sorar: 'Kullarımı bıraktığınızda onlar ne yapıyorlardı?' Onlar da 'Biz onları bıraktığımızda sana hamdediyor, seni tazim ediyor ve seni anıyorlardı.' diye cevap verirler."...*

(T3600 Tirmizî, Deavât, 129)

Hz. Ali, Resûlullah'tan (sav) şu sözleri duyduğunu haber vermiştir: *"Hasta olan Müslüman kardeşini ziyarete giden kimse, onun yanında oturuncaya kadar (âdeta) cennet meyveleri içinde yürümüş olur. Oturduğu zaman onu rahmet kaplar. Eğer ziyareti sabahleyin olursa akşama kadar yetmiş bin melek onun için dua ve istiğfar eder. Ziyareti akşam olursa sabaha kadar yetmiş bin melek onun için dua ve istiğfar eder."*

(İM1442 İbn Mâce, Cenâiz, 2)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın yeryüzünde dolaşan ve ümmetimin gönderdikleri selâmları bana ulaştıran melekleri vardır."*

(N1283 Nesâî, Sehiv, 46)

Cebrail aracılığıyla ilk vahyi alan Hz. Peygamber, korku ve heyecanını üzerinden atıp Rabbinin kendisini Resûl olarak seçtiğinden emin olunca rahatlamıştı.[1] Rabbinin emirlerini kendisine taşıyan Cebrail'in gelişini daha çok arzular olmuştu. Bir defasında Cebrail'e, *"Bize yaptığın bu ziyaretleri artırmana engel olan nedir?"* demekten kendini alamamıştı. Buna yanıt yine Cebrail aracılığıyla gelmişti: *"Biz (melekler), ancak Rabbinin buyruğuyla ineriz. Önümüzdekiler, arkamızdakiler ve bunlar arasındakiler hep O'nundur. Rabbin unutkan değildir."*[2]

"Elçi, haberci, güçlü, kuvvetli" anlamlarına gelen[3] "melek" kelimesi, ilâhî dinlerde Allah ile insan arasında yer alan ve bu ikisinden tamamen farklı bir varlık sınıfını ifade eder. Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta Tanrı'nın emrinde olan, O'na ibadet eden, O'nunla insan arasında elçilik yapan ve insanı koruyan melekler, ateşten yaratılmış varlıklar olup gücün ve süratin sembolü olarak algılanan kanatlara sahiptirler. Her iki dinin kutsal metinlerinde sayılarının oldukça fazla olduğu ifade edilen meleklerin,[4] sınırlı bilgi ve iradeleri vardır. Ayrıca kendi aralarındaki belirli hiyerarşik düzene ve görevlerine göre çeşitli sınıflara ayrılırlar. Bu varlıklar için ayrıca "iyi ve kötü melekler" şeklinde bir ayrım da söz konusudur.[5] Yahudi inancında kimi zaman erkek olarak yorumlanan[6] ve yemek yedikleri bildirilen[7] melekler, Hıristiyan anlayışında genel itibariyle cinsiyetsiz kabul edilmektedir. Mahiyeti tam olarak açıklanmamakla birlikte bedenlerinin olduğu fikri de mevcuttur.[8]

Arap toplumunda Hıristiyan ve Yahudi inancına sahip olan kimseler bulunmakla beraber genel olarak çok tanrılı inanışlar hâkimdi. Bu inançlarda melekler genellikle insanı Tanrı'ya yaklaştıran varlıklar olarak görülmekteydi. Nitekim putperestler, insanların ilâhlarla doğrudan irtibat kurmaya ehil olmadıklarını düşünmekte, bu nedenle kendilerini onlara yakınlaştıracak birtakım varlıklara tapınmaktaydılar. Bazıları da doğrudan melekleri ilâh edinmişlerdi.[9] Meleklerin dişi olduğu anlayışı yaygın olup onları Allah'ın kızları olarak tanımlayanlar da vardı.[10]

1 B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
2 Meryem, 19/64; B3218 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6; T3158; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 19.
3 RM11 İsfehânî, *Müfredât*, s. 1390-1393, CT5296 Cürcânî, Ta'rîfât, s. 296.
4 *Kitâb-ı Mukaddes*, Vahiy, 5/11.
5 *Kitâb-ı Mukaddes*, Matta, 25/41.
6 *Kitâb-ı Mukaddes*, Tekvin, 6/2.
7 *Kitâb-ı Mukaddes*, Tekvin, 18/8.
8 "Melek", *DİA*, XXIX, 39
9 "Melek", *DİA*, XXIX, 37.
10 Zuhruf, 43/16; Necm, 53/21.

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de câhiliye toplumunun melekler hakkındaki bütün bu tasavvurlarını ortaya koyarak bunların yanlışlıklarını bildirmiştir. "*İyi bilin ki halis (katıksız) din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, 'Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.' diyorlar.*"[11] sözleriyle putlara tapan, Allah'ı bırakıp meleklere, insanlara ve cinlere tapınanların ruh hâlini açıklamış, İslâm nuru geldiği hâlde bu inancını sürdürenlerin âhiretteki hâlini ise şöyle tasvir etmiştir: "*O gün Rabbin, onları ve Allah'ı bırakıp da taptıkları şeyleri bir araya getirir ve (taptıklarına) der ki: 'Siz mi saptırdınız benim şu kullarımı, yoksa onlar kendileri mi yoldan çıktılar?' Onlar, 'Seni eksikliklerden uzak tutarız. Seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onlara ve atalarına o kadar bol nimet verdin ki sonunda seni anmayı unuttular ve helâke giden bir toplum oldular.' derler.*"[12]

Başka bir âyette ise sorusunu doğrudan kendilerine tapınılan meleklere yönelteceğini söylemiştir: "*Bunlar mı size ibadet ediyorlardı?*" Melekler sonsuz saygıyla aynı cevabı vereceklerdir Yüce Rabbimize: "*Seni eksikliklerden uzak tutarız. Onlar değil sen bizim dostumuzsun.*"[13]

"*Şüphesiz âhirete iman etmeyenler, meleklere dişi isimleri veriyorlar. Hâlbuki onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zanna uyuyorlar. Şüphesiz zan, hakikate dair hiçbir şey ifade etmez.*"[14] diyen âlemlerin Rabbı, meleklerin dişi olarak algılanmasının yanlışlığını dile getirmiştir. Bir başka âyette ise hem bu anlayış hem de meleklerin Allah'ın kızları olduğu fikri tamamen reddedilmiştir: "*Ey Muhammed! Onlara sor: Kız çocukları Rabbinin de erkek çocukları onların mı? Yoksa biz melekleri dişi olarak yaratmışız da onlar şahit mi olmuşlar?*"[15] Yüce Allah, kendisiyle melek ve cin gibi görünmez varlıklar arasında akrabalık bağı kurulmasını kınamış[16] ve inananlara meleklerin "*Rahmân'ın kulları*"[17] olduğunu beyan etmiştir.

Meleklere iman, İslâm inancının temel esaslarından biridir. Meleklerin varlığına iman, Allah'a samimiyetle bağlanan mümınlerin en temel özelliklerinden olan gayba imanın[18] bir göstergesidir. İnkârcıların, "*Ona (açıktan göreceğimiz) bir melek indirilse ya!*"[19] sözlerine karşılık Yüce Allah'ın verdiği cevap bunu açıkça ifade etmektedir: "*Eğer (öyle) bir melek indirseydik artık iş bitirilmiş olurdu, sonra da kendilerine göz açtırılmazdı. (Hemen helâk edilirlerdi.)*"[20] Ve melekleri reddetmek bir anlamda melek aracılığıyla gelen vahyi, meleğin vahiy getirdiği peygamberi ve bu vahyin sahibini yani Allah'ı da inkâr etmek demektir. Bu nedenle görünen ve görünmeyen

11 Zumer, 39/3.
12 Furkân, 25/17-18.
13 Sebe', 34/40-41.
14 Necm, 53/27-28.
15 Sâffât, 37/149-150
16 Sâffât, 37/158.
17 Zuhruf, 43/19
18 Bakara, 2/1-3.
19 En'âm, 6/8.
20 En'âm, 6/8.

âlemlerin Rabbi olan Allah, *"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler."*[21] âyetiyle iman esaslarını bildirirken meleklere imanı, kendisine imanın hemen ardından zikretmiştir.[22]

Aynı şekilde, Cebrail'in yönelttiği birtakım sorularla, müminlere dinin temel kavramlarını açıklayan Hz. Peygamber de, "İman nedir?" sorusunu şöyle cevaplamıştır: *"Allah'a, meleklerine, kitabına, O'na kavuşmaya ve peygamberlerine iman etmendir. (Aynı şekilde) öldükten sonra son dirilişe iman etmendir."*[23] Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın tek ilâh olduğunun şahitleri olarak tanıtılan[24] meleklerin varlığını reddedenlerin derin bir sapıklığa düşmüş olacağı kaydedilmiş,[25] ayrıca meleklere düşman olmanın Allah'ın düşmanlığına sebep olacağı bildirilmiştir: *"Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır."*[26]

İslâm inancına göre melekler, duyularla algılanamayan ancak farklı suretlere girebilen, nurdan yaratılmış varlıklardır.[27] Bu nedenle insanlar tarafından görülemezler. Ancak peygamberler bazen onları asıl suretlerinde görebilmişlerdir.[28] Meleklerin,[29] maddî varlıklar gibi cinsiyet sahibi olma,[30] yeme içme gibi özellikleri yoktur.[31] Âyet ve hadislerde bazı meleklerin çok güçlü ve heybetli oldukları haber verilmiş,[32] ayrıca meleklerin ellerinden[33] ve kanatlarından bahsedilmiştir.[34] Ancak mahiyeti tam olarak bilinmediğinden, İslâm âlimleri tarafından, söz konusu el ve kanatların mecazî olarak anlaşılmasının daha doğru olacağı ifade edilmiş, meleklerin insanlara veya kuşlara benzer şekilde tasavvur edilmesi uygun görülmemiştir.

Melekler Allah'a tam teslimiyetin sembolüdür. Zira onlar, Allah'a kayıtsız şartsız itaat eden, O'nun emrinden çıkmayan sadık kullardır.[35] Allah'tan önce söz söylemez ve sadece Allah'ın emriyle iş görürler,[36] O'na asla karşı gelmezler.[37] Cebrail'in Allah Resûlü'ne söylediği üzere melekler, yalnızca Allah'ın izniyle hareket ederler,[38] O'nun bildirdiğinden başka bir şey bilmezler[39] ve O'na huşû içinde ibadet ederler. *"Şüphesiz Rabbin katındaki (melek)ler O'na ibadet hususunda kibirlenmezler. O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler."*[40]

Melekler, melekût âleminin görevlileridir. Sayılarını ve görevlerini tam olarak yalnızca Allah Teâlâ'nın bildiği meleklerin farklı dereceleri olduğu bildirilmiş,[41] bunların bir kısmı hakkında âyet ve hadislerde bilgi

21 Bakara, 2/285.
22 Bakara, 2/98, 177; Nisâ, 4/136.
23 M97 Müslim, Îmân, 5
24 Âl-i İmrân, 3/18.
25 Nisâ, 4/136.
26 Bakara, 2/98
27 M7495 Müslim, Zühd, 60
28 M442 Müslim, Îmân, 290, HM26521 İbn Hanbel, VI, 237.
29 Bakara, 2/30-34.
30 Zuhruf, 43/19; Sâffât, 37/149-150
31 Zâriyât, 51/24-28.
32 Tahrîm, 66/6; Tekvîr, 81/20.
33 En'âm, 6/93.
34 Fâtır, 35/1; M6839 Müslim, Zikir, 25; B4856 Buhârî, Tefsîr, (Necm) 1.
35 Nahl, 16/49-50
36 Enbiyâ, 21/ 27.
37 Tahrîm, 66/6.
38 B3218 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6; Meryem, 19/64
39 Bakara, 2/32.
40 A'râf 7/206
41 Sâffât, 37/164.

verilmiştir. Allah Teâlâ'nın peygamberlerine vahiy iletmekle görevlendirdiği Cebrail,[42] rızık ve rahmet meleği olan Mîkâil, ölüm meleği olarak tanıtılan Azrail[43] ve kıyametin kopmasının habercisi olarak sûra üfleyecek olan İsrafil[44] dört büyük melek olarak bilinmektedir.[45] Bunların dışında Allah'a yakın olduğu kaydedilen mukarrebûn melekler,[46] arşı taşıyan melekler,[47] "kirâmen kâtibîn"[48] yani "saygın kâtipler" diye isimlendirilen, insanların iyi ve kötü amellerini kaydetmekle sorumlu melekler,[49] kulların dünyadaki hâllerini devamlı kaydeden melekler ve insanları korumakla görevli hafaza melekleri bulunmaktadır.[50] Ayrıca insanları kabirde karşılayacak olan "münker" ve "nekir" isimli sorgu melekleri,[51] cennet ve cehennemin bekçiliğini yapan melekler[52] ve azap melekleri olan zebanilerden[53] bahsedilmiştir.

Özel görevlerle sorumlu olduğu bildirilen meleklerin dışında, isimleri ve sayıları bilinmeyen öyle melekler vardır ki sanki yalnızca müminlerin iyiliği için yaratılmışlardır. Bunlardan bazıları Allah'ın vaadini ve rahmetini müjdeleyerek müminlere mânevî anlamda destek olurken[54] bazıları da onların bağışlanmaları için Allah'a niyaz ederler.[55] Bazıları hasta ziyaretinde bulunanlar için istiğfar edip[56] cuma namazına gelenlere şahitlik ederken[57] bazılarıysa sahura kalkan[58] ve sabırla oruç tutan müminler için rahmet dilerler.[59] Meleklerin bir kısmı namaz kılan insanlarla birlikte "âmîn" derken[60] bir kısmı ise her gün namazlarda müminlerle beraber olur.[61] Ayrıca onlar Allah'ı zikreden ve Kur'an okuyan Müslümanları ziyaret eder.[62] İlim meclislerinde ilim öğrenmek isteyenlere kanatlarını geren melekler[63] olduğu gibi bir de savaşlarda inananların yardımına koşan melek orduları vardır.[64] Ve bütün bu melekler Allah Resûlü için hayır dua ederken[65] Peygamber Efendimizin ifade buyurduğu üzere, *"Allah'ın yeryüzünde dolaşan ve ümmetimin gönderdikleri selâmları bana ulaştıran melekleri vardır."*[66]

Melekler, insanın doğumundan ölümüne kadar olan süreçte daima onlarla beraber olan,[67] onların iyiliği, dünya ve âhiret huzuru için çabalayan, onları koruyup gözeten, Allah ile aralarındaki birtakım münasebetlerde görev alan elçilerdir. Bu nuranî elçilerin varlığına inanan kişi yalnızlıktan korkmaz; bilir ki kimsenin olmadığı yerde kendisine Allah'tan sonra bu koruyucu varlıklar arkadaştır. Herhangi bir haksız ithama maruz kaldığında ve kimsenin kendisine inanmadığı zamanlarda ümitsizliğe kapılmaz; bilir ki ona Kirâmen Kâtibîn melekleri şahittir. En çaresiz kaldığı

[42] Şuarâ, 26/193-195; Tekvîr, 81/19-21
[43] Secde, 32/11; M6148 Müslim, Fedâil, 157
[44] R11/85 İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 85; BŞ353 Beyhakî, Şuabu'l-îmân, I, 312.
[45] MŞ34969 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Zühd, 47.
[46] Nisâ, 4/172.
[47] Hâkka, 69/17.
[48] İnfitâr, 82/10.
[49] T3600 Tirmizî, Deavât, 129; Kâf, 50/17-18.
[50] En'âm, 6/61, Ra'd, 13/11.
[51] T1071 Tirmizî, Cenâiz, 70.
[52] Zümer, 39/71-73; Zuhruf, 43/77.
[53] Alak, 96/15-18
[54] Fussılet, 41/30-32.
[55] Mü'min, 40/7-9; Şûrâ, 42/5; N734 Nesâî, Mesâcid, 40.
[56] İM1442 İbn Mâce, Cenâiz, 2.
[57] M1984 Müslim, Cum'a, 24
[58] HM11102 İbn Hanbel, III, 12.
[59] T784 Tirmizî, Savm, 67.
[60] M917 Müslim, Salât, 74.
[61] N487 Nesâî, Salât, 21
[62] M6853 Müslim, Zikir, 38.
[63] T2682 Tirmizî, İlim, 19, D3641 Ebû Dâvûd, İlim, 1.
[64] M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
[65] Ahzâb, 33/56.
[66] N1283 Nesâî, Sehiv, 46; HM3666 İbn Hanbel, I, 387.
[67] M7109 Müslim, Sılâtu'l-münâfikîn, 69

durumlarda dahi kendini bırakmaz; nurdan yaratılmış günahsız kulların Yüce Rabbe kendisi için yakarışta bulunduğunu düşünerek ferahlar. Yaptığı her iyilikte meleklerin desteğini hissederek gönlü huzurla dolar ve ölüm onu ürkütemez. Çünkü meleklerin ölüm anında onu şu sözlerle karşılayacağına inanır: *"Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) vaad edilmekte olan cennetle sevinin! Biz dünya hayatında da âhirette de sizin dostlarınızız. Çok bağışlayan ve çok merhametli olan Allah'tan bir ağırlama olarak, orada canlarınızın çektiği her şey var; istediğiniz her şey orada sizin için var."*[68] Dolayısıyla Yüce Allah'ın şerefli kulları olan meleklere Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde bildirildiği şekliyle inanmakla kişi, mümin olmanın temel şartlarından birini yerine getirmenin yanı sıra dünya hayatında kendisiyle barışık, huzurlu bir hayat sürmenin de sırrına erer.

[68] Fussilet, 41/30-32.

KİTAPLARA İMAN
AKLIN VAHİYLE BULUŞMASI

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...وَفَضْلُ كَلاَمِ اللَّهِ عَلَى سَائِرِ الْكَلاَمِ كَفَضْلِ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ."

Ebû Saîd (el-Hudrî)'den nakledildiğine göre,
Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Ve Allah'ın sözünün diğer sözlere üstünlüğü, Allah'ın, yarattıklarına olan üstünlüğü gibidir."
(T2926 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 25)

عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ... قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَمْ كِتَابًا أَنْزَلَهُ اللَّهُ ؟ قَالَ: "مِئَةُ كِتَابٍ، وَأَرْبَعَةُ كُتُبٍ، أُنزِلَ عَلَى شِيث خَمْسُونَ صَحِيفَةً، وَأُنْزِلَ عَلَى أَخْنُوخَ ثَلاَثُونَ صَحِيفَةً، وَأُنْزِلَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ عَشْرُ صَحَائِفَ، وَأُنْزِلَ عَلَى مُوسَى قَبْلَ التَّوْرَاةِ عَشْرُ صَحَائِفَ، وَأُنْزِلَ التَّوْرَاةُ، وَالإِنْجِيلُ، وَالزَّبُورُ، وَالْقُرْآنُ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَقْرَءُونَ التَّوْرَاةَ بِالْعِبْرَانِيَّةِ، وَيُفَسِّرُونَهَا بِالْعَرَبِيَّةِ لأَهْلِ الإِسْلاَمِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لاَ تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلاَ تُكَذِّبُوهُمْ، وَقُولُوا: ﴿آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ﴾ الآيَةَ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: "وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ! لاَ يَسْمَعُ بِي أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الأُمَّةِ يَهُودِيٌّ وَلاَ نَصْرَانِيٌّ، ثُمَّ يَمُوتُ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ إِلاَّ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ."

Ebû Zer anlatıyor: ... Bir gün Hz. Peygamber'e (sav), "Allah kaç kitap indirdi?" diye sordum. Allah Resûlü şu cevabı verdi: *"Allah yüz dört kitap indirmiştir. Bunlardan elli sahife Şit'e, otuz sahife İdris'e, on sahife İbrâhim'e ve on sahife de Tevrat'tan önce Musa'ya indirmiştir. Ayrıca Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an'ı da indirmiştir..."*

(Sİ361 İbn Hıbbân, *Sahîh*, II, 276)

Ebû Hüreyre anlatıyor: Ehl-i kitap (Yahudiler) Tevrat'ı İbrânîce olarak okuyorlar, Arapça olarak Müslümanlara açıklıyorlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle dedi: *"Siz Ehl-i kitabı (Yahudileri) ne tasdik edin ne de yalanlayın. (Ancak) şöyle deyin: 'Biz, bize indirilene de size indirilene de iman ettik* (Ankebût, 29/46).'"

(B7362 Buhârî, İ'tisâm, 25)

Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (sav) şöyle dediği nakledilmiştir: *"Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki bu ümmetten bir Yahudi veya Hıristiyan beni işitir, sonra da benim kendisiyle gönderildiğim (vahy)e iman etmeden ölürse mutlaka ateş ehlinden olur."*

(M386 Müslim, İmân, 240)

llah Teâlâ, insana birçok lütufta bulunmuştur. Bu lütufların en önemlilerinden biri de insanlığa rehberlik edecek, onlara doğru yolu gösterecek, hak ile bâtılı ayırt etmelerine imkân verecek olan ilâhî kitaplardır. Allah Teâlâ, ilâhî kitapların kendi kelâmı olduğunu beyan etmiştir.[1] Tevrat[2] ve Kur'an[3] "Kelâmullâh" olarak nitelenmiştir. Yüce Yaratıcı peygamberleri ile konuşmuş,[4] *"Musa, sözleştiğimiz vakitte gelince Rabbi onunla konuştu."*[5] ve *"Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O, yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[6] âyeti ile de insanlarla hangi şekillerde konuşacağını beyan etmiştir.

Kur'an'da Allah'ın kelâm sıfatı ve ilâhî kitapların O'nun kelâmı olduğunu ifade etmek için "kelime" (söz) tabiri kullanılmıştır: *"Rabbinin kelimesi (Kur'an) doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[7] *"Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku. O'nun kelimelerini değiştirecek hiçbir kimse yoktur. O'ndan başka asla bir sığınak da bulamazsın."*[8]

Allah'ın kitapları, O'nun sözlerinin harflere, satırlara dökülmüş şeklidir. Bundan dolayı O'nun kitapları sözlerin en üstünlerini içermektedir. Bu gerçeği ifade etmek için Allah Resûlü, *"Yüce Allah şöyle buyurur: 'Benim kitabımı okumak ve beni zikretmekten dolayı kim benden bir şey isteyecek durumda olmazsa, ben o kimseye isteyenlere verdiğimden daha üstününü veririm. Allah'ın sözlerinin diğer sözlere üstünlüğü, Allah'ın, yarattıklarına üstünlüğü gibidir.'"*[9] buyurmuştur. Kitaplara iman, sözün en güzeli olan Allah kelâmının[10] doğruluğuna, gerçekliğine ve O'na ait olduğuna iman etmek demektir. Çünkü *"Allah katında, kendi sözünden daha yüce hiçbir söz yoktur. Kullar da Allah'a, kendi sözünden daha sevimli hiçbir sözle karşılık vermemişlerdir."*[11]

En yüce sözün sahibi ve kullarına karşı çok merhametli olan Allah Teâlâ, insanı dünya hayatında başıboş ve yalnız bırakmamış, lütuf ve kereminin ifadesi olarak ona elçiler göndermiş, ilâhî kitaplar indirerek yol göstermiştir. İnsan, akıl ve irade sahibi bir varlık olarak yaratılmış olmakla

[1] A'râf, 7/144.
[2] Bakara, 2/75.
[3] Tevbe, 9/6.
[4] Bakara, 2/253.
[5] A'râf, 7/143.
[6] Şûrâ, 42/51
[7] En'âm, 6/115.
[8] Kehf, 18/27
[9] T2926 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 25
[10] B6098 Buhârî, Edeb, 70
[11] DM3376 Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 5

birlikte, sonsuz rahmet sahibi Yaratan, peygamberleri aracılığıyla insanlara öğüt almaları için, bir hidayet rehberi ve yollarını aydınlatan bir nur olarak kitaplar göndermiştir.[12] Allah Teâlâ, insanın hayat serüveninde Rabbini tanıyıp O'na kulluk etmesi; inanç ve ibadetle ilgili konuları, ahlâkî yükümlülükleri, geçmiş ümmetlerin yaşadıkları tecrübeleri, âhiret hayatının mahiyetini ve daha nice konuları içeren kitaplarla her iki dünyada mutluluğa ulaşmaları için insanlara yardım etmiştir. Bu maksatla ilk peygamberden itibaren sahifeler ya da kitaplar, insanlık tarihinin farklı dönemlerinde insanlara yazılı şekilde ulaştırılmıştır. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de bazı peygamberlere yazılı belge anlamında "kitaplar", bazılarına daha küçük hacimli olan "suhuf" (sayfalar) verildiği ifade edilmektedir. Kitap olarak, peygamberlerden Hz. Musa'ya Tevrat,[13] Hz. Dâvûd'a Zebur,[14] Hz. İsa'ya İncil[15] ve Hz. Muhammed'e Kur'an[16] verilmiştir. Ayrıca, *"Onlar kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir."*[17] âyetiyle bunların dışındaki peygamberlere de kitap verilmiş olabileceğine işaret edilmektedir.

Ayrıca Kur'an'da bazı peygamberlere sayfalar anlamına gelen "suhuf" gönderildiği bildirilmekte, bu ifadeyle "kitapçık" veya "küçük risale" mahiyetindeki ilâhî bildirilerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sayfalar hâlinde yazılarak kaydedildiği için Kur'an'a da "suhuf" denilmektedir.[18] Buradan hareketle Kur'an, "iki kapak arasına alınmış sayfalar" anlamında "Mushaf" diye de isimlendirilmektedir. Ayrıca Kur'an'da Hz. Musa ve Hz. İbrâhim'e de "suhuf" verildiğinden bahsedilmektedir.[19] Bu çerçevede Yüce Allah'ın kaç kitap gönderdiğini merak eden Ebû Zer el-Gıfârî'ye Allah Resûlü şu cevabı verir: *"Allah yüz dört kitap indirmiştir. Bunlardan elli sahife Şit'e, otuz sahife İdris'e, on sahife İbrâhim'e ve on sahife de Tevrat'tan önce Musa'ya indirmiştir. Ayrıca Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an'ı da indirmiştir."*[20] Bu rivayeti zikreden bazı tefsirler, on sayfa verilen peygamber olarak Hz. Musa'nın yerine Hz. Âdem'i zikretmişlerdir.[21]

Yüce Yaratıcı'nın gönderdiği peygamberler gibi kitaplar da bir öncekini tasdik etmiş, böylece ilâhî kaynağın bir olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu çerçevede son semavî kitap olan Kur'an da kendinden önceki kitapları tasdik etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Allah, sana Kitabı (Kur'an) hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi."*[22] Aynı şekilde İncil de kendisinden önce indirilen Tevrat'ı tasdik etmiştir. Bu husus Kur'an'da şu şekilde ifade edilmektedir: *"Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa'yı arkalarından gönderdik. Ve ona, içerisinde*

[12] Câsiye, 45/20.
[13] Bakara, 2/53, 87.
[14] Nisâ, 4/163.
[15] Mâide, 5/46.
[16] Âl-i İmrân, 3/3
[17] En'âm, 6/89.
[18] Abese, 80/13, Beyyine, 98/2.
[19] Necm, 53/36-37.
[20] SH361 İbn Hibbân, Sahîh, II, 276.
[21] EM 31/136 Râzî, Tefsîr, XXXI, 136.
[22] Âl-i İmrân, 3/3.

hidayet ve nur bulunan, öncesindeki Tevrat'ı doğrulayan Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yola iletici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik."[23]

Her biri kendisinden öncekini tasdik eden ve son halkası Kur'an olan ilâhî kitaplara, hepsinin doğru, gerçek olduğuna ve hepsinin hidayet vesilesi olarak insanlığa sunulduğuna inanmak; iman etmenin, mümin olmanın gereklerinden biridir. Kısaca ilâhî kitaplara iman "âmentü" olarak bilinen iman esaslarından ve Hz. Peygamber'in meşhur Cibrîl hadisinde zikrettiği inanılması gereken unsurlardan birisidir.[24] Kur'an kitaplara imana özel önem vermekte bu konuyu şu âyetlerle ifade etmektedir: *"Deyin ki biz, Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilene ve diğer bütün peygamberlere Rableri tarafından verilen kitaplara iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz."*[25] *"Ey iman edenler, Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirmiş olduğu kitaba iman edin."*[26] Kur'an, müminlerin kitaplara iman ettiğini özellikle vurgulamış, böylece kitaplara inanmayı mümin olmanın gereklerinden birisi addetmiştir. Nitekim bu husus şu şekilde beyan edilmiştir. *"Müminler sana indirilene ve senden önce indirilene (kitaplara) inanırlar, âhirete de kesinlikle iman ederler."*[27] Ayrıca Kur'an, Hz. Peygamber ve müminlerin kitaplarla diğer iman esaslarına inanmak zorunda olduklarını ifade eder.[28] Diğer taraftan Yüce Allah, kitaplara inanmamanın küfür ve sapıklık olduğunu da şu şekilde dile getirir: *"Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve âhiret gününü inkâr ederse o derin bir sapıklığa düşmüştür."*[29]

Kitaplara iman konusuna, Hz. Peygamber de ümmetinin dikkatini çekmiştir: *"Siz Ehl-i kitabı (Yahudileri) ne tasdik edin ne de yalanlayın. (Ancak) şöyle deyin: 'Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrâhim, İsmâil, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz.'"*[30] Çünkü adı ne olursa olsun bütün ilâhî kitaplar Allah kelâmıdır. Kaynakları ve taşıdıkları mesaj açısından aralarında bir fark yoktur. Hepsi haktır ve gerçeği bildirir. Hepsi melekler aracılığı ile indirilir. Hepsi Allah'ın birliğini, yalnız O'na kulluk edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu husus Kur'an'da şu şekilde açıklanır: *"Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka ilâh yoktur, bana kulluk edin.' diye vahyetmiş olmayalım."*[31] Ancak ilâhî kitapların, indirildikleri topluma göre farklı dilleri[32] ve ilk

[23] Mâide, 5/46
[24] M93 Müslim, İmân 1.
[25] Bakara, 2/136.
[26] Nisâ, 4/136
[27] Bakara, 2/4.
[28] Bakara, 2/285.
[29] Nisâ, 4/136.
[30] Bakara, 2/136; B4485 Buhârî, Tefsir, (Bakara) 11.
[31] Enbiyâ, 21/25.
[32] İbrâhîm, 14/4

muhataplarının zamanı ve toplumsal şartları gereği bazı özel kuralları ve yöntemleri olabilmektedir.[33]

Günümüzde Kur'an dışındaki ilâhî kitaplara göz atıldığında şu manzara ile karşılaşılır. Kur'an ve hadislerde bahsi geçen sahifeler günümüze ulaşmamış; Tevrat, Zebur ve İncil ise orijinal hâllerini koruyamamıştır. Kitâb-ı Mukaddes adı altında birleştirilen bu kitaplardan Tevrat, Ahd-i Atîk; İncil, Ahd-i Cedîd olarak anılmakta, Zebur ise Mezmurlar adıyla Ahd-i Atîk içinde yer almaktadır. Kur'an dışındaki mevcut semavî kitapların ilk hâli sonraki nesillere intikal ettirilememiştir. Kur'an bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: *"Vay o kimselere ki elleriyle kitabı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değişmek için, 'Bu, Allah'ın katındandır.' derler. Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların hâline! Vay kazandıklarından dolayı onların hâline!"*[34] Abdullah b. Abbâs şöyle demiştir: "Ey Müslümanlar! Allah'ın, Peygamberinize (sav) indirdiği en yeni kitap (Kur'an), Allah'tan gelen son haberleri ihtiva ettiği ve hiçbir şaibe taşımadığı hâlde Ehl-i kitaba nasıl danışırsınız? Hâlbuki Allah, Ehl-i kitabın kendilerine gönderilen ilâhî kitapları değiştirip bozduklarını, sonra da az bir menfaat elde etmek için kendi elleriyle yazdıklarına 'Bu, Allah katındandır.' dediklerini size haber vermiştir. Size gelen bilgi onlara danışmaktan sizi alıkoymuyor mu? Vallahi, biz onlardan hiç kimsenin size, size indirilen (Kur'an) hakkında soru sorduğunu görmedik."[35]

Allah'ın, nimetini tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidayete erdirmek ve rahmet etmek maksadıyla Hz. Musa'ya indirdiği vahiy (kitap),[36] çeşitli şekillerde müdahaleye maruz kalmıştır.[37] İnsanlar, Allah'ın kitaplarının kadrini gereği gibi takdir etmemiş, Allah'ın kelâmı olduğunu bildikleri hâlde onu gizleyip inkâr ederek[38] istedikleri gibi yorumlayıp kelimelerin yerlerini değiştirmişlerdir.[39] Özellikle bazı Yahudi ve Hıristiyan din adamları kutsal kitaplarında ekleme ve çıkarmalarda bulunarak öznel yorumlar yapmak suretiyle kitapların özgün yapısını değiştirmişlerdir. Kur'an'da ve bazı hadis metinlerinde bu kimselerin Allah'ın sözünü işitip anladıktan sonra, bile bile bozarak çıkarları uğruna az bir pahaya sattıklarına vurgu yapılmaktadır...[40] Bunun karşılığında onları âhirette şiddetli bir azabın beklediği belirtilmektedir.[41]

İlâhî kitaplarda gerçekleştirilen söz konusu değişiklikler, bazen lafız ve mânâda, bazen de yanlış tefsirlerle sadece mânâda yapılmıştır. Dolayısıyla Tevrat ve İncil metinlerinin hem kendi içlerinde hem de Kur'an'la

[33]Mâide, 5/48.
[34]Bakara, 2/79.
[35]B7523 Buhârî, Tevhîd, 42.
[36]En'âm, 6/154.
[37]Bakara, 2/75.
[38]En'âm, 6/91.
[39]Mâide, 5/41.
[40]DM674 Dârimî, Mukaddime, 57.
[41]Mâide, 5/41.

karşılaştırıldığında ortaya çıkan çelişkiler, söz konusu tahriften kaynaklanmaktadır. Kitabın tahrif edilmesi aslında peygamberin mesajının bozulmasıdır. Peygamberin mirası olan kitaba ihanet, peygambere ve dolayısıyla Allah'a ihanettir. Hz. Peygamber, Yahudi ve Hıristiyanların Tevrat ve İncil'i okumalarına rağmen hükümleriyle amel etmedikleri için dinî bilginin aslını kaybettiklerini ifade etmiştir.[42]

Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in mesajlarında özellikle vurgulanan, "Bütün ilâhî kitaplara iman etme" emri, hiç şüphesiz o kitapların tahrif edilmemiş yani Allah'tan geldiği şekliyle muhafaza edilmiş hâlleri için söz konusudur. Müminler bu kitapların asıllarının Allah kelâmı olduğunu kabul etmekle yükümlü olduğu kadar, Kur'an dışındaki mevcut ilâhî kitapların tahrif edilmiş olduğuna da inanmakla sorumludur. Bu nedenle Tevrat ya da İncil'den gelen bir bilgiyle karşılaşan mümin, bu bilginin doğru veya yanlış olduğunu söylemeden önce Kur'an'a başvurmak zorundadır. Kur'an'ın verdiği bilgilerle tenakuz hâlinde olmaması, Kur'an'ın genel ilke ve prensipleriyle çelişmemesi böyle bir bilginin doğru olabileceğine işarettir. Kur'an'ın değer yargılarıyla ve evrensel mesajıyla çelişen bilginin, Allah'tan gelen bir bilgi olarak değerlendirilmesi söz konusu olamaz.

Görüldüğü üzere, önceki dinlerin mensupları, kitaplarını çıkarları doğrultusunda değiştirmişlerdi. Bunun neticesinde Allah'ın insanlığa gönderdiği ilâhî rehberler olan kutsal kitaplar unutulmaya yüz tutmuş, insanlık câhiliye karanlığında bocalamaya başlamıştı. Böyle bir zamanda Allah Teâlâ, kulu ve elçisi Muhammed'e (sav) son kitabı Kur'ân-ı Kerîm'i indirmiş, yüce vahyi ile kullarını yeniden lütuflandırmıştır. Artık tek rehber, hidayetin kaynağı, dünya ve âhiret mutluluğunun anahtarı Kur'an'dır. Hz. Peygamber'den ve Kur'an'dan haberi olan bütün insanların Allah'ın gönderdiği son Peygamber'e ve son Kitab'a iman etmesi zorunludur. Hz. Peygamber bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: "*Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki bu ümmetten bir Yahudi veya Hıristiyan beni işitir, sonra da benim kendisiyle gönderildiği (vahy)e iman etmeden ölürse mutlaka ateş ehlinden olur.*"[43]

İlâhî kitaplar aynı zamanda müminlere; korumaları, üstüne titremeleri, her şeyden önemlisi buyruklarıyla amel etmeleri için bırakılmış birer yüce mirastır. "*Andolsun, biz Musa'ya hidayet verdik, İsrâiloğulları'na da kitabı (Tevrat) miras bıraktık.*"[44] âyetinden bu hususa dair işaretler çıkarılabil-

[42] İM4048 İbn Mâce Fiten 26; DM246 Dârimî, Mukaddime 26.
[43] M386 Müslim, Îmân, 240.
[44] Mü'min, 40/53.

mektedir. Peygamber Efendimizin de ümmetine bıraktığı en büyük miras, Allah'ın Kitabı Kur'an'dır. Bu bağlamda Allah Resûlü (sav) Veda Haccı sırasında ümmetine şu tavsiyede bulunmuştur: *"Size öyle bir şey bırakıyorum ki ona sarıldıktan sonra asla sapıtmazsınız. O, Allah'ın Kitabı'dır."*[45]

Kur'an kıyamete kadar gelecek bütün kuşaklara hitap etmektedir. Zira *"Gerçekten bu Kur'an en doğru yola götürür."*[46] şeklinde kendisini insanlığa tanıtan yüce Kitabımız tüm zamanlarda, tüm insanlara rehberlik edecek ve yol gösterecektir. Bundan dolayı Allah Resûlü Kur'an'ı, yolcuları uyaran bir rehbere benzetmektedir.[47] Onun rehberliğinde hayatlarını sürdürenler asla yollarını şaşırmayacak, istikametlerini kaybetmeyeceklerdir. Çünkü o, kâinatı yoktan var eden Yüce Allah'ın ipi (hablullâh),[48] kopmak bilmeyen "sapasağlam bir kulp"tur (el-urvetu'l-vüskâ).[49] Zira Allah'ın Kitabı, kendisine tutunan için koruyucu ve kurtarıcıdır.[50] Şifa kaynağı, hidayet rehberi ve rahmet vesilesidir.[51]

Kitaba sarılmak, ona tutunmak, onun rehberliğinde hayat yolculuğuna devam etmek ancak onun hükümlerini uygulamakla ve eksiksiz yerine getirmekle mümkün olmaktadır. Allah Resûlü, *"Kur'an'ın haramlarını helâl sayan, ona iman etmemiştir."*[52] buyurarak bu gerçeği ifade etmiştir. Bu çerçevede Kur'an'ın sayfalarını yüceltip kutsallaştırmak ama diğer taraftan hükümlerini çiğnemek, ona tutunmak değildir. Kur'an'ın süslü kılıflar içerisinde evlerin en mutena köşelerine yerleştirilip ele alındığında öpülüp baş üzerine konulması ancak ve ancak şeklî saygının ifadesi ve tezahürüdür. Oysa Allah'ın insanlardan istediği ve Kur'an'ın gönderiliş gayesi bu değildir. O, süslü kılıflardan çok kalplerin derinliklerine yerleşmeli, onun içeriğine ve hükümlerine göre bir hayat sürülmelidir. Bu gerçeği Allah Resûlü, damadı Hz. Ali'ye şu şekilde ifade etmektedir: *"Allah'ın Kitabı'nda sizden öncekilerin bilgisi ve sizden sonrakilerin haberi vardır. Aranızdaki meselelerin hükmü ondadır. O, (hak ile bâtılı birbirinden ayıran) kesin bir hüküm olup anlamsız boş söz ve oyun değildir. Allah onu terk eden zorbayı rezil eder. Her kim doğru yolu Allah'ın Kitabı'ndan başkasında ararsa Allah onu sapıklığa düşürür. O, Allah'ın sağlam ipidir ve hikmet dolu sözleridir. O, dosdoğru yoldur... Ona dayanarak konuşan tasdik olunur. Onunla amel eden sevap kazanır, onunla hükmeden adaletli davranmış, ona davet eden doğru yola iletmiş olur."*[53] Bütün bu gerçekler bir kenara bırakılır ve Kur'an hayatın dışına itilirse Peygamberin, *"Ey Rabbim! Kavmim şu Kur'an'ı terk edilmiş bir şey hâline getirdi."*[54] serzenişiyle karşı karşıya kalınabilir.

[45] M2950 Müslim, Hac, 147.
[46] İsrâ, 17/9
[47] HM17784 İbn Hanbel, IV, 183.
[48] Âl-i İmrân, 3/103.
[49] Bakara, 2/256.
[50] DM3339 Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân, 1.
[51] Yûnus, 10/57.
[52] T2918 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 20.
[53] T2906 Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân, 14
[54] Furkân, 25/30.

İstiklal Marşı şairimiz Mehmet Akif Ersoy da içinde yaşadığı dönemdeki inananların Kur'an'a karşı tutumlarını şu şekilde hicvetmektedir:

"Lafzı muhkem, yalnız anlaşılan, Kur'an'ın;
Çünkü kaydında değil hiçbirimiz mânânın;
Ya açar Nazm-ı Celîl'in, bakarız yaprağına;
Yahut üfler geçeriz bir ölünün toprağına.
İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin;
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!"

ALLAH'IN KİTABI
SÖZLERİN EN GÜZELİ

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ فِى خُطْبَتِهِ...
"إِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللّٰهِ وَأَحْسَنَ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ..."

Câbir b. Abdullah'tan gelen rivayete göre,
Allah Resûlü (sav) bir hutbesinde şöyle diyordu...:
"Sözlerin en doğrusu, Allah'ın Kitabı; hâl ve tavrın en güzeli ise Muhammed'in hâl ve tavrıdır..."
(N1579 Nesâî, Îdeyn, 22)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٌّ إِلاَّ أُعْطِيَ مِنَ الآيَاتِ مَا مِثْلُهُ أُومِنَ - أَوْ آمَنَ - عَلَيْهِ الْبَشَرُ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيتُ وَحْيًا أَوْحَاهُ اللَّهُ إِلَيَّ، فَأَرْجُو أَنِّي أَكْثَرُهُمْ تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ حَافِظٌ لَهُ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ، وَمَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ يَتَعَاهَدُهُ وَهُوَ عَلَيْهِ شَدِيدٌ فَلَهُ أَجْرَانِ."

عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "تَعَلَّمُوا الْقُرْآنَ، فَاقْرَءُوهُ وَأَقْرِئُوهُ فَإِنَّ مَثَلَ الْقُرْآنِ لِمَنْ تَعَلَّمَهُ فَقَرَأَهُ وَقَامَ بِهِ كَمَثَلِ جِرَابٍ مَحْشُوٍّ مِسْكًا يَفُوحُ بِرِيحِهِ كُلُّ مَكَانٍ، وَمَثَلُ مَنْ تَعَلَّمَهُ فَيَرْقُدُ وَهُوَ فِي جَوْفِهِ كَمَثَلِ جِرَابٍ وُكِئَ عَلَى مِسْكٍ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların inanmaları için kendisine mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen ise Allah'ın vahyettiği vahiy (Kur'ân-ı Kerîm)dir. Bu sayede ben kıyamet günü ümmeti en çok olan peygamber olacağımı ümit ediyorum."*

(B7274 Buhârî, İ'tisâm, 1)

Hz. Âişe'den (ra) nakledildiğine göre, Peygamber (sav) şöyle demiştir: *"Kur'an'ı ezberleyip okuyan kişi, Allah katındaki seçkin meleklerle birlikte olacaktır. Kur'an'ı zorlanarak da olsa devamlı okumaya çalışan kişiye ise iki kat ecir vardır."*

(B4937 Buhârî, Tefsîr, (Abese) 1)

Osman b. Affân'dan (ra) gelen rivayete göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizin en hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir."*

(T2907 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 15)

Ebû Hüreyre'den gelen rivayete göre, ... Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kur'an'ı öğrenin, onu okuyun ve okutun. Kur'an'ı öğrenen, okuyan ve gereğini yapan kimse, her tarafa koku yayan misk dolu bir kaba benzer. Kur'an'ı öğrendiği hâlde (onu okumayan ve okutmayan) yatıp uyuyan kimse ise ağzı bağlı bir misk kabına benzer."*

(T2876 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 2)

insanlara vereceği mesajları, topluma ise insanlığın gereklerini öğreten yine Allah'ın Kelâmı'dır. Nihayet *"Bugün sizin için dininizi tamamladım."*[15] âyeti indikten ve Kur'an vahyi sona erdikten kısa bir süre sonra Peygamber Efendimiz de (sav) hayata gözlerini yummuştur.

O, Kur'an'ı ilk öğrenen, ilk okuyan ve ilk yaşayan insandı. *"Şüphesiz biz sana (sorumluluğu) ağır bir söz vahyedeceğiz."*[16] âyeti, hemen hemen her gün aldığı vahiylerle hayatında tecelli etmişti. Vahyin ağırlığından kış günü boncuk boncuk terlemek,[17] Allah'ın buyruklarını dinlemeye yanaşmayanların eleştirilerini göğüslemek ve bu uğurda sabredebilmek, onun görevi olmuştu. Kur'an'ı öğrenme ve insanlara ulaştırma görevindeki büyük özverisi, ümmeti ile arasında belki anne ve evlat ilişkisinden öte bir bağ kurulmasını sağlamıştı.[18]

Peygamber Efendimizin (sav) en büyük mucizesiydi Kur'an. Hz. Süleyman'a kuşlarla konuşabilme[19] ve rüzgârı yönlendirebilme[20] yeteneğini veren, Hz. İsa'ya ölüleri diriltme ve âmâları görür hâle getirebilme[21] gücünü bahşeden Allah, son peygamberini de eşsiz kelâmı ile desteklemişti. Kur'an, bütün insanlara sesleniyor, onlara bilemedikleri ve aralarında tartıştıkları hâlde uzlaşamadıkları konuları öğretiyordu. Doğumdan öncesi veya ölümden sonrası gibi merak ettikleri meseleleri açıklıyor ve muhataplari üzerinde tarifi mümkün olmayan bir tesir bırakıyordu. Kur'an'ın sağladığı bu inandırıcılığı ve mucizevî etkiyi Allah'ın Elçisi (sav) bir hadis-i şerifinde şöyle ifade buyurmuştu: *"Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların inanmaları için kendisine mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen ise Allah'ın vahyettiği vahiy (Kur'ân-ı Kerîm)dir. Bu sayede ben kıyamet günü ümmeti en çok olan peygamber olacağımı ümit ediyorum."*[22]

Peygamberimiz (sav), Allah'ın kendisiyle gönderdiği hidayeti ve ilmi, gökten inen bereketli yağmura benzetiyordu.[23] İnsanı insan yapan değerlere hasret Mekke halkı, aradığı saf ve temiz dini Kur'an'da buluyor, onun olağanüstü anlatım üslûbu karşısında hayran kalıyordu. Sadece Resûlullah'ın (sav) değil Hz. Ebû Bekir gibi güzel sesli bir başka Müslüman'ın Kur'an okuduğu yerde de müşrik erkek ve kadınlardan, hatta çocuklardan oluşan kalabalıklar toplanıyordu.[24] Suya hasret kalanların yağmura kavuşmasını andıran bu manzara, ınanmayanlar için dayanılmaz bir mahiyet arz ediyordu. Müşrikler, *"Bu Kur'an'ı dinlemeyin. O okunurken yaygara koparın, belki o zaman baskın çıkarsınız."*[25] diyorlardı. *"Gidin, ilâhlarınıza tapmaya devam edin... Bu ancak bir uydurmadır."*[26] diye-

[15] Mâide, 5/3
[16] Müzzemmil, 73/5
[17] B2 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[18] Ahzâb, 33/6
[19] Neml, 27/16-22
[20] Sâd, 38/36.
[21] Mâide, 5/110.
[22] B7274 Buhârî, İ'tisâm, 1.
[23] B79 Buhârî, İlim, 20
[24] B2297 Buhârî, Kefâlet, 4
[25] Fussilet, 41/26.
[26] Sâd, 38/6-7

lış anlaşıldığında, ilâhî mesajdan yararlanmak neredeyse imkânsız hâle gelecektir. O, ne sadece güzel okunmak, ne düşünsel polemiklere konu yapılmak, ne kendisiyle toplumsal statü ve çıkar sağlanması için gelmiştir. Mehmet Âkif'in ifade ettiği üzere;

"İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!"

Her konuda olduğu gibi müminin Kur'an'la ilişkisi konusunda da en büyük örnek Allah'ın Elçisi'dir. O, Kur'an'ın nasıl okunması gerektiğini Yüce Yaratıcı'dan öğrenmişti. Bir defasında vahiy alırken inen âyetleri hızlı hızlı tekrar etmeye çalışmış, *"Onu aceleyle almak için dilini kımıldatma."*[41] şeklinde uyarılınca bu acelecilikten vazgeçmişti.[42]

Sevgili Peygamberimiz (sav), *"Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku."*[43] şeklindeki ilâhî emri titizlikle uygular, Kur'an okurken âyetlerin arasında bir müddet duraklar sonra devam ederdi.[44] Secde âyeti geçtiğinde secde ederdi.[45] Allah'ın yüceliğinden bahseden bir âyet geldiğinde tesbihatta bulunur, dua edilmesi gereken bir konu geldiğinde durup dua eder, Allah'a sığınılacak hususları ihtiva eden bir âyet okuduğunda ise okuyuşuna ara verip istiâzede bulunurdu.[46] Namaz kılarken Fâtiha okuyan kişinin dilinden dökülen her âyete Allah'ın anında cevap verdiğini, dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın Kur'an okuyana bizzat karşılık verdiğini söylerdi.[47] Kur'an okumanın insana verdiği huzura sığınarak sıkıntılı bir durumla karşı karşıya kaldığında namaz kılardı.[48]

Düzenli Kur'an okumak, Peygamber Efendimizin (sav) aksatmadığı ve çok önem verdiği bir sünnetiydi. Sakîf kabilesinden Evs b. Huzeyfe (ra), arkadaşlarıyla birlikte Medine'de Peygamberimize (sav) misafir oldukları günleri şöyle anlatır: "Allah Resûlü (sav) yatsı namazından sonra yanımıza gelir ve bize Mekke'de çektiği sıkıntıları anlatırdı." der ve şöyle devam eder: "Bir gece yanımıza biraz geç geldi. 'Yanımıza gelmekte gecikmenizin sebebi nedir yâ Resûlallah?!' deyince, *'Kur'an'dan her gün okuduğum kadarını (hizbimi) bitirmeden çıkmak istemedim.'* buyurdu. Sabah olunca bu konuyu sahâbîlere sorduk. Onlar, "Biz Kur'an'ı üç sûre, beş sûre, yedi sûre, dokuz sûre, on bir sûre, on üç sûre şeklinde hiziblere (bölümlere) ayırıyoruz. Mufassal sûrelerin hizbi de Kâf sûresinden başlayıp sonuna kadardır." dediler.[49]

Kur'an'ı ezberden okuma konusunda, cünüplük hâli dışında hiçbir şey Allah Resûlü'ne (sav) engel olamazdı.[50] Evde, mescitte, namazda, yolculukta, gündüz veya gece hep Kur'an okurdu. Ashâb arasında samimiyeti

41 Kıyâme, 75/16
42 M1004 Müslim, Salât, 147.
43 Müzzemmil, 73/4
44 D4001 Ebû Dâvûd, Hurûf, 1; T2927 Tirmizî, Kıraat, 1
45 M1295 Müslim, Mesâcid, 103
46 M1814 Müslim, Müsâfirîn, 203.
47 M878 Müslim, Salât, 38
48 D1319 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 22.
49 HM16266 İbn Hanbel, IV, 9; İM1345 İbn Mâce, İkâmet, 178
50 N266 N267 Nesâî, Tahâret, 171.

ve ihlâsı ile temayüz eden Abdullah b. Muğaffel (ra), Mekke'nin fethedildiği yıl Peygamberimizi (sav) devesinin üzerinde sesini yükselterek ve dalgalandırarak Fetih sûresi okurken gördüğünü söyler.[51] Hadis rivayetiyle meşhur sahâbî Berâ' b. Âzib ise bir defasında Resûlullah'ın (sav) yatsı namazında Tîn sûresini okuyuşunu dinlediğini anlatır ve *"Sesi veya okuyuşu ondan daha güzel olan bir kişi duymadım."* der.[52]

Öte yandan, Allah Resûlü (sav), Kur'an'ı güzel sesle ve usulüne uygun okumaya itina gösterirdi. Bu konudaki yeteneğiyle tanınan sahâbîlerden Ebû Musa el-Eş'arî'ye, "Hz. Dâvûd gibi güzel sesle ve ahenkle okuduğu" için övgüde bulunmuş ve *"Dün gece senin Kur'an okuyuşunu dinlerken beni bir görmeliydin!"* buyurmuştu.[53] Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ'b ile Ebû Huzeyfe'nin azadlı kölesi Sâlim ise Resûlullah'ın (sav), *"Kur'an'ı şu dört kişiden öğrenin."* ifadesiyle örnek gösterdiği Kur'an'ı en iyi bilen ve en güzel okuyan sahâbîlerdi.[54]

Peygamber Efendimiz (sav), Kur'ân-ı Kerîm'i düzgün okumayı ve âyetlerin anlamlarını kavrayabilmeyi önemsediği kadar, inananları Kur'an'dan sûreler ezberleyerek hafızalarında taşımaya da teşvik ederdi. Kalbinde ve hafızasında Kur'an'dan hiçbir şey bulunmayan kişiyi, *"harabe bir eve"* benzetirdi.[55] *"Kur'an'ı ezberleyip okuyan kişi, Allah katındaki seçkin meleklerle birlikte olacaktır. Kur'an'ı zorlanarak da olsa devamlı okumaya çalışan kişiye ise iki kat ecir vardır."* buyururdu.[56] Namazda imamlık yapmaktan[57] savaşta ordu yönetmeye[58] kadar pek çok görevlendirmede Kur'an'ı bilmeye ve okumaya önem veren Resûlullah'ın (sav), üstündeki elbiseden başka geline verecek bir yüzük bile bulamayan fakir bir kişinin nikâhını "ezberlediği sûreler karşılığında" kıydığı da[59] bilinmektedir. Yine Allah Resûlü, Uhud Savaşı'ndan sonra ordu yorgun düştüğünden her şehit için tek tek kabir kazdırmak yerine, kabirlerin geniş kazılması ve şehitlerin ikişer üçer birlikte defnedilmesi talimatını vermiş ve öncelikle Kur'an'ı iyi bilenlerin defnedilmesini istemişti.[60]

Kur'an okumayı öğrenmiş veya Kur'an'ı ezberlemiş olmak, dinini öğrenmek ve yaşamak isteyen bir Müslüman için tek başına yeterli değildir. Kişi okuduğunu anlamalı, ezberlediğini kavramalı, Kur'an âyetlerindeki mesajları düşünmeli ve araştırmalıdır. Zira Kur'an, *"Müminler için gerçekten bir hidayet rehberi ve rahmettir."*[61] Öğrenen ama düşünmeyen bir insan, *"Kur'an üzerinde düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri üstünde kilitler mi var?"*[62] sorusuna nasıl cevap verecektir? Bu bağlamda sahâbî Ebû Ümâme'nin, du-

51 M1853 Müslim, Müsâfirîn, 237
52 B7546 Buhârî, Tevhîd, 52
53 M1852 Müslim, Müsâfirîn, 236
54 B4999 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 8; M6334 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 116
55 T2913 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 18; DM3331 Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 1
56 B4937 Buhârî, Tefsîr, (Abese) 1
57 N790 Nesâî, İmâmet, 11
58 T2876 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 2
59 B5132 Buhârî, Nikâh, 38
60 D3215 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 65, 67; N2013 Nesâî, Cenâiz, 87
61 Neml, 27/77.
62 Muhammed, 47/24

varlara asılan Mushafların insanı aldatmaması gerektiğini, Kur'an'ı gerçekten idrak ve muhafaza eden bir kalbe Allah'ın asla azap etmeyeceğini söylemesi[63] oldukça manidardır.

Peygamberimiz (sav), ashâbını Kur'an'ı hızlı okumamaları hususunda uyarmıştı.[64] Zira o, verdiği ilâhî mesajlarla insana hayat veren Kur'an'ın hızlı okunarak, mânâsının göz ardı edilmesi endişesini taşıyordu. Abdullah b. Mes'ûd'un bildirdiğine göre de ashâb, âyetleri onar onar öğreniyor ve onların mânâlarını iyice kavrayıp amel etmeden diğerlerine geçmiyorlardı.[65] Hz. Peygamber namazda Kur'an okurken ise *"Sesini çok yükseltme; çok da alçaltma."*[66] âyetine uygun dengeli bir ses tonunu benimsemişti.[67]

Kur'an'dan ezberlenen âyetlerin unutulmamasını da önemseyen Resûlullah (sav), *"Kur'an'ı düşünerek tekrar edin! Çünkü onun insanın ezberinden silinip gitmesi, devenin bağından kurtulup kaçmasından daha hızlıdır!"*[68] buyurmuştu.

Allah Resûlü, Kur'an'ın öğrenilmesi kadar öğretilmesine de önem vermiş ve *"Sizin en hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir."*[69] buyurarak ümmetini bu konuda teşvik etmişti. Nitekim o, Kur'an'ı öğrenen, okutan ve gereğini yerine getiren kimseyi kokusu her tarafa yayılan miskle dolu bir kaba, onu başkalarına öğretmeyeni ise ağzı bağlandığı için etrafına misk kokusunu yaymayan bir kaba benzetmişti.[70] Bir başka hadisinde ise şöyle bir benzetmede bulunmuştu: *"Kur'an okuyan mümin turunç gibidir; tadı da güzeldir kokusu da güzeldir. Kur'an okumayan mümin hurma gibidir; tadı güzeldir ama kokusu yoktur. Kur'an okuyan günahkâr kişi reyhan otu gibidir; kokusu güzeldir ama tadı acıdır. Kur'an okumayan günahkâr kişi ise ebucehil karpuzu gibidir; hem tadı acıdır hem de kokusu yoktur."*[71]

Hz. Peygamber anne babaları ve çocuklarını da Kur'an'ı öğrenme ve onu hayatında gereğince tatbik etme hususunda teşvik etmiştir: *"Kur'ân-ı Kerîm'i okuyan ve hükümleriyle amel edenin anne-babasına kıyamet günü bir taç giydirilir. Bu tacın ışığı şayet aranızda olmuş olsa, dünya evlerindeki güneş ışığından daha güzeldir. O hâlde bununla amel eden hakkında ne düşünürsünüz?"*[72]

Sözleriyle bize rehberlik eden Hazreti Peygamber (sav), uygulamalarıyla da bütün insanlığa örnektir. Onun, sabahları Haşr sûresinin son üç âyetini okumayı tavsiye etmek,[73] geceleyin Secde ve Mülk Sûreleri'ni okumadan uyumamak[74] gibi "günü Kur'an'la yaşamaya" yönelik sünnetleri vardır. Her yıl Ramazan ayında, o yıl içinde inenler dâhil, o âna kadar nâzil olan âyetlerin tamamını Hz. Cebrail'e okur, onunla karşılaştırma ve

[63] DM3343 Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân, 1
[64] DM1527 Dârimî, Salât, 173, D1390 Ebû Dâvûd, Şehru Ramazan, 8.
[65] ŞA4/82, Tahâvî, Müşkilu'l-âsâr, IV, 82; TT1/80, Taberî, Câmiu'l-beyân, I, 80.
[66] İsrâ, 17/110
[67] M1001 Müslim, Salât, 145
[68] B5032 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 23; M1841 Müslim, Müsâfirîn, 228; DM2773 Dârimî, Rikâk, 32.
[69] T2907 Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân, 15.
[70] T2876 Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân, 2
[71] B7560 Buhârî, Tevhid, 57
[72] D1453 Ebû Dâvûd, Vitr, 14
[73] DM3448 Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân, 22; T2922 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 22
[74] DM3434 Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 19, T2892 Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân, 9

karşılıklı okuma yapardı. Bugün Ramazan'da yaygın olarak sürdürülen ve bir kişinin Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup diğerlerinin takip etmesine dayanan "mukabele" uygulaması böyle başlamıştı.

Peygamberimiz (sav) ömrünün son günlerinde sevgili kızı Fâtıma'nın kulağına, "o yılın Ramazan'ında Cebrail (as) ile Kur'an mukabelesini bir değil iki defa yaptıklarını ve bunu vefatının yaklaştığı şeklinde yorumladığını" fısıldamış ve bunun üzerine Hz. Fâtıma ağlamıştı.[75] Hanımı Hz. Âişe (ra) ise Resûlullah'ın (sav) vefatından sonra gelip, "Onun ahlâkı nasıldı?" diye soran bir kimseye, "Kur'an okumuyor musun?!" demiş, "Evet" cevabı üzerine "Allah'ın Elçisi'nin (sav) ahlâkı Kur'an'dı." cevabını vermişti.[76]

Hz. Peygamber âdeta yaşayan bir Kur'an idi. Kur'an, Hz. Peygamber'in bizzat uygulayarak ashâbına öğrettiği, kıyamete dek kalacak en büyük mirastır. Bütün Müslümanlar bu mirasa sahip çıkmalı ve bu konuda gereken özeni göstermelidir. Sevgili Peygamberimiz bu konudaki uyarısını şöyle dile getirmiştir:

"Size öyle bir şey bıraktım ki ona sıkı sarılırsanız sapıtmazsınız: Allah'ın Kitabı!"[77]

[75] B6286 Buhârî, İsti'zân, 43
[76] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139
[77] M2950 Müslim, Hac, 147

PEYGAMBERLERE İMAN
ALLAH'IN ELÇİLERİNİ TASDİK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا بَارِزًا لِلنَّاسِ، فَأَتَاهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ؟ "أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكِتَابِهِ وَلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ الْآخِرِ..." فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"هَذَا جِبْرِيلُ، جَاءَ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ دِينَهُمْ."

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Bir gün Resûlullah (sav) insanların arasında oturuyordu. Bir adam geldi ve "Ey Allah'ın Resûlü, iman nedir?" diye sordu. Resûlullah şöyle buyurdu: *"Allah'a, meleklerine, kitabına, O'na kavuşmaya, peygamberlerine iman etmendir. (Aynı şekilde) öldükten sonra son dirilişe iman etmendir..."* (Soran kişi yanından ayrıldıktan sonra) Resûlullah buyurdu ki, *"Bu (gelen) Cibrîl'dir, insanlara dinlerini öğretmek için geldi."*

(M97 Müslim, Îmân, 5; B50 Buhârî, Îmân, 37)

عَنْ رَبَاحِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حُوَيْطِبٍ عَنْ جَدَّتِهِ قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "... وَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِي..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "الإِيمَانُ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَالْأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ لِعَلَّاتٍ، أُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى، وَدِينُهُمْ وَاحِدٌ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٌّ إِلَّا أُعْطِيَ مِنَ الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ أُومِنَ -أَوْ آمَنَ- عَلَيْهِ الْبَشَرُ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيتُ وَحْيًا أَوْحَاهُ اللَّهُ إِلَيَّ، فَأَرْجُو أَنِّي أَكْثَرُهُمْ تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "طُوبَى لِمَنْ آمَنَ بِي وَرَآنِي مَرَّةً وَطُوبَى لِمَنْ آمَنَ بِي وَلَمْ يَرَنِي سَبْعَ مِرَارٍ."

Rebâh b. Abdurrahman b. Huveytıb'dan, ninesinin şöyle dediği nakledilmiştir: "Resûlullah'ı (sav) şöyle buyururken işittim: '... *Bana iman etmeyen kimse Allah'a da iman etmemiştir...*'"

(HM27687 İbn Hanbel, VI, 382)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah'a (sav), "Hangi amel daha değerlidir?" diye soruldu. "*Allah'a ve Resûlü'ne imandır.*" buyurdu.

(N4988 Nesâî, Îmân, 1)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Ben dünyada ve âhirette Meryem oğlu İsa'ya insanların en yakın olanıyım. Peygamberler, ataları bir, anneleri ayrı kardeştirler. Dinleri ise tektir.*"

(B3443 Buhârî, Enbiyâ, 48)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların inanmaları için kendisine mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen ise Allah'ın vahyettiği vahiy (Kur'ân-ı Kerîm)dir. Bu sayede ben kıyamet günü ümmeti en çok olan peygamber olacağımı ümit ediyorum.*"

(B7274 Buhârî, İ'tisâm, 1)

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav), "*Ne mutlu, beni görüp de iman edenlere!*" sözünü bir kere söyledi. "*Ne mutlu, beni görmeden iman edenlere!*" ifadesini ise yedi defa tekrarladı.

(HM12606 İbn Hanbel, III, 155)

Mekke'de boykotun sona ermesinin hemen ardından Allah'ın Elçisi (sav), ilk günden itibaren kendisine inanarak hep yanında olan biricik eşi Hz. Hatice'yi ve onu her türlü saldırıya karşı koruyup kollayan amcası Ebû Tâlib'i kaybetmişti. Mahzun bir şekilde, sığınılacak bir kapı bulurum ümidiyle annesinin amcaları yoluyla akrabası olan ve Mekke'ye iki günlük yürüme mesafesinde bulunan Tâif'deki Benû Abdiyalîl ailesine gitmişti. Ne var ki Tâifliler Hz. Peygamber'in davetini reddetmekle kalmamış[1], köleleri ve serserileri kışkırtarak üzerine salmışlardı.[2] İsrâ sûresinde anlatılan Resûlullah'ın bir gecede Mekke'den Kudüs'teki Beytü'l-Makdis'e[3] ve sahîh rivayetlerin bildirdiğine göre, oradan da göklere yükseltilip Allah'ın bazı nimetlerinin gösterilerek geri getirilmesi[4] yani Mi'rac böyle bir dönemde gerçekleşti. Hz. Peygamber İsrâ ve Mi'rac'da başından geçenleri bildirince halk bu olayı konuşmaya başladı. Hatta dine yeni girmiş bazı kimselerden, bu hadiseyi kavrayamadıkları için dinden dönenler bile oldu. Müşrikler Allah'ın Elçisi'nin aleyhine iyi bir fırsat yakaladıklarını düşünerek soluğu Hz. Ebû Bekir'in (ra) yanında aldılar. Ona, "Arkadaşın bu gece Beytü'l-Makdis'e götürüldüğünü iddia ediyor, bakalım buna ne diyeceksin?" şeklinde istihza dolu soruyu yönelttiler. Muhtemelen bekledikleri, "Artık bu kadarı da fazla, insan aylarca süren bir yolculuğu bir gecede nasıl gerçekleştirir!" türünden bir cevaptı. Hz. Ebû Bekir, "O böyle mi söyledi?" diye sordu. "Evet" cevabını alınca şöyle dedi: "Böyle demişse, muhakkak doğru demiştir." İnkârcılar hiç beklemedikleri bu cevap karşısında şaşırıp kaldılar. "Demek sen, Muhammed'in bir gecede Beytü'l-Makdis'e gidip sabah olmadan döndüğünü tasdik ediyorsun öyle mi?!" dediler. Hz. Ebû Bekir onlara şöyle dedi: "Ben, Resûlullah'ın bunun daha da ötesinde verdiği haberleri; sabah akşam semadan getirdiği vahiy haberlerini tasdik ediyorum." Bu olaydan sonra Ebû Bekir, devamlı doğrulayan, sürekli tasdik eden anlamında "sıddîk" lakabıyla anılmaya başlandı.[5] Çünkü o, kendisinin de ifade ettiği gibi Resûlullah'ın Allah'tan getirdiğini söylediği her şeyi tasdik ediyor ve bunlara iman ediyordu.

[1] B3231 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 7
[2] HS2/267 İbn Hişâm, Sîret, II, 268.
[3] İsrâ, 17/1.
[4] M415 Müslim, Îmân, 263
[5] NM4458 Hâkim, Müstedrek V. 1683 (3/77)

Yüce Allah mesajını iletmek üzere kulları arasından seçtiği peygamberlerini elçilikle görevlendirmiş ve insanlardan bu elçilere iman etmelerini istemiştir. Dolayısıyla peygambere iman sadece onun peygamber oluşunu kabul ve tasdikten ibaret değil, Allah'tan getirdiği büyük küçük her şeyi kabul etmek ve bunlara iman etmektir. Hz. Peygamber'in, *"(İman) Allah'a, meleklerine, kitabına, O'na kavuşmaya, peygamberlerine iman etmendir. (Aynı şekilde) öldükten sonra son dirilişe iman etmendir."* şeklindeki iman tanımı içerisinde yer alan[6] ve Kur'an'da da iman esaslarından biri olarak zikredilen peygamberlere iman[7] aslında diğer iman esaslarının da temelini oluşturur. İnsan, aklıyla Yüce Yaratıcı'yı bilme ve O'na inanma yetisine sahip olmakla birlikte Allah'ın buyruklarını ancak göndermiş olduğu peygamberleri aracılığıyla öğrenebilmiştir. Allah Teâlâ hiçbir "ilâhî kitabı" yeryüzüne peygambersiz göndermemiştir. Oysa kendilerine kitap verilmeyen pek çok peygamber, yanlış inançlara yönelen halka doğru yolu göstermek üzere gönderilmiştir. Bir başka deyişle, kitap getirmeyen peygamber çoktur ama peygambersiz gönderilen kitabın örneği yoktur. Dolayısıyla Allah'ın Kitabı'na iman etmek için öncelikle bu kitabın kendisine gönderildiği peygambere iman etmek gerekir. Yine âhiret, melekler, kaza ve kader gibi diğer iman esasları hakkında bilgi veren de peygamberdir. Kur'an'da Allah, insanlara peygamber gönderme sebebini şöyle açıklar: *"Andolsun biz, her ümmete, 'Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçının.' diye peygamber gönderdik."*[8] Bu anlamda peygamberlere iman, bütün yönleriyle vahye ve tevhide imanın temelini oluşturur ve bu, ilâhî dinlerin ayırt edici özelliğidir.

Peygamberler, Allah'ın insanlar arasından seçip görevlendirdiği elçileridir.[9] Onların hepsi, kendilerinden sonra insanların Allah'a karşı bahaneleri kalmasın diye müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilmişlerdir.[10] Kur'an'da, Allah'ın kullarına peygamber göndermesinin bir lütuf oluşu şöyle ifade edilmiştir: *"Andolsun, Allah, müminlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler."*[11]

Allah'ın mesajını iletmekle görevli olan bu elçiler, Allah'tan aldıkları mesajı aynen aktarmakla yükümlüdürler. Bu mesaja ekleme yahut çıkarma yapamazlar. Bununla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulur: *"Eğer (peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı mutlaka onu kudretimizle yakalardık. Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik."*[12]

[6] M197 Muslim, İmân, 5; B50 Buhârî, İmân, 37
[7] Âl-i İmrân, 3/179; Nisâ, 4/136.
[8] Nahl, 16/36
[9] Sâd, 38/46-47; Âl-i İmrân, 3/33.
[10] Nisâ, 4/165.
[11] Âl-i İmrân, 3/164
[12] Hâkka, 69/44-46

Allah'a inandığını söylediği hâlde peygamberi kabul etmeyen kişi esasen Yüce Yaratıcı'nın, dünyaya ve beşer hayatına müdahalesini reddetmektedir. Dolayısıyla fizik ötesi âlemle ve Yaratıcı'yla bağlantıyı sağlayan peygamberi yok saymak, dinin kendisini bütünüyle hiçe saymaktır. Bu sebeple nübüvvete ve risâlete inanmadan Allah'ın varlığını kabul etmenin pratik bir anlamı yoktur. Dolayısıyla elçiye iman eden aynı zamanda elçiyi gönderene yani Allah'a iman etmiş olmakta; elçiyi inkâr eden, göndereni yani Allah'ı da inkâr etmiş olmaktadır. Resûlullah da bunu şöyle ifade etmiştir: *"Bana iman etmeyen Allah'a da iman etmemiştir..."*[13]

Aynı şekilde peygambere iman, ona tâbi olmayı ve getirdiği ilâhî buyruklarla amel etmeyi gerektirir. Allah Elçisi'nin (sav), "Hangi amel daha değerlidir?" şeklinde kendisine yöneltilen bir soruyu, *"Allah'a ve Resûlü'ne imandır."* şeklinde yanıtlaması[14] iman ile amel bütünlüğünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Çünkü Peygamber, müminlere Allah'ın âyetlerini okuyan, kitap ve hikmeti öğreten, onları inkârdan ve kötülüklerden temizleyendir.[15] Dolayısıyla peygambere iman olmadan anılan hususların gerçekleşmesi mümkün değildir ve diğer iman esaslarıyla birlikte peygambere inanmak iyiliğin başlıca unsurlarındandır.[16] Gerçek anlamda peygambere iman, onu ve öğretisini gerektiğinde hikmetle ve cesaretle savunmayı da içerir. Tıpkı Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Firavun ailesinden imanını gizleyen mümin kişinin yaptığı gibi. Hz. Musa'yı dine davetten caydırmak ve insanları ondan uzaklaştırmak için aldığı bütün vahşice tedbirler boşa çıkınca Firavun, kesin bir çözüm olarak Hz. Musa'yı ortadan kaldırmaya karar vermişti. Firavun konuyu yanındakilere açtığında durumun ciddiyetini anlayan bu mümin, o zamana kadar sakladığı imanını açığa vurdu ve öldürülmeyi göze alarak çeşitli delillerle Hz. Musa'yı savundu.[17]

Peygamberler, vahiyle şereflendirilmiş ve diğer insanlarda bulunmayan birtakım üstün niteliklere sahip, seçkin kişilerdir. Onlar İslâm inancına göre Allah'ın elçileri ve kullarıdır. Allah'ın izni olmadan kendi adlarına fayda sağlama ve zararı giderme güçleri yoktur. Allah'ın bildirdikleri dışında gaybı da bilmezler.[18] Dolayısıyla İslâm, peygambere ilâhlık atfetmeyi[19] ve peygamberi Allah'ın oğlu olarak görmeyi şiddetle reddeder.[20]

Peygamberlere iman, Allah Teâlâ'nın bütün elçilerine inanmakla gerçekleşir. Bundan dolayı son peygamber Hz. Muhammed'e inanıp öncekilerin bir kısmına veya hiçbirisine inanmamak ya da evvelki peygamberlere iman edip son peygamberi reddetmek kabul edilemez. *"Allah'ı ve peygam-*

13 HM27687 İbn Hanbel VI, 382.
14 N4988 Nesâî, Îmân, 1; HM7850 İbn Hanbel, II, 288
15 Âl-i İmrân, 3/164
16 Bakara, 2/177.
17 Mü'min, 40/26-46.
18 A'râf, 7/188.
19 Mâide, 5/72-73, 75.
20 Nisâ, 4/171, Tevbe, 9/30.

berlerini inkâr edenler ve Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırıp, 'Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız.' diyenler ve iman ile küfür arasında bir yol tutmak istenler yok mu! İşte gerçekten kâfirler bunlardır."[21] Allah Resûlü de bununla ilgili şöyle buyurmuştur: *"Ben dünyada ve âhirette Meryem oğlu İsa'ya insanların en yakın olanıyım. Peygamberler ataları bir, anneleri ayrı kardeştirler. Dinleri ise tektir."*[22] Aralarında çeşitli özelliklere sahip olma bakımından birbirlerine üstünlükleri olmakla birlikte[23] müminler için, onlara iman noktasında peygamberler ve onlara indirilen vahiyler arasında bir ayrım söz konusu değildir: *"Biz, Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrâhim, İsmâil, İshak, Yakub ve Yakuboğullari'na indirilene, Musa ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rablerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz."*[24]

Allah Teâlâ kendisine ve gönderdiği elçilerin her birine ayrım yapmaksızın iman edenlerin mükâfatını da mutlaka vereceğini vaad etmiştir.[25] Ayrıca peygamberleri müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak gönderdiğini söyleyen Rabbimiz, *"Kim iman eder ve kendini düzeltirse onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir."* buyurmuştur.[26]

Hz. Peygamber de Allah'a iman eden ve peygamberlerini tasdik edenleri âhirette peygamberlere ait yüksek köşklerle müjdelemiştir.[27] Allah Resûlü (sav), önce gönderilen peygamberlere tâbi olan Yahudi ve Hıristiyanların kendisine de inanmaları hâlinde iki sevap alacaklarını müjdelemiştir.[28] Öte yandan kendisine inanmayan Ehl-i kitabın akıbetini şöyle açıklamıştır: *"Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki bu ümmetten bir Yahudi veya Hıristiyan beni işitir, sonra da benim kendisiyle gönderildiğim (vahy) e iman etmeden ölürse mutlaka cehennemliklerden olur."*[29]

İlâhî vahyin sesine kulaklarını tıkamayanlar, dini tebliğ etmeye başladığında peygambere ve onun getirdiklerine inanmakta hiçbir tereddüt göstermemişlerdir. Ancak insanların, peygamberlerin davet çağrılarına tepkileri çoğunlukla inkâr, alay ve zulüm etmek şeklinde gerçekleşmiştir.[30] Kendilerini gece gündüz imana davet eden Hz. Nuh'un kavminin bu davete tepkileri, parmaklarını kulaklarına tıkayıp kaçmak olmuştur.[31] Yine Hz. İbrâhim'in, Hz. Lût'un, Hz. Şuayb'ın, Hz. Musa'nın, Hz. Yunus'un, Hz. İsa'nın ve nihayet Hz. Muhammed'in toplumlarının tepkileri birbirlerinden çok da farklı olmamıştır.

Cenâb-ı Allah elçilerine bu zor anlarında, insanların kendilerine inanmaları maksadıyla peygamberliklerinin ispatı olan bazı mucizeler

[21] Nisâ, 4/150-151.
[22] B3443 Buhârî, Enbiyâ, 48.
[23] Bakara, 2/253.
[24] Bakara, 2/136.
[25] Nisâ, 4/152.
[26] En'âm, 6/48.
[27] B3256 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8.
[28] B97 Buhârî, İlim, 31
[29] M386 Müslim, Îmân, 240.
[30] Yâsîn, 36/30.
[31] Nûh, 71/5-7.

bahşetmiştir.[32] Nuh tufanı,[33] Hz. İbrâhim'in Bâbil kralı Nemrud tarafından ateşe atılmasına rağmen ateşin Allah'ın himayesiyle onu yakmaması,[34] Hz. Musa'nın elindeki asânın yılana dönüşmesi,[35] asâsını denize vurunca denizin yarılması ve açılan yoldan İsrâiloğulları'nın geçmesi,[36] Hz. Süleyman'ın kuş ve karınca gibi hayvanlarla konuşması[37] gibi Allah'ın peygamberlerine bahşettiği mucizelere inanıp iman edenler olduğu gibi inkârda ısrar edenler de olmuştur. Cenâb-ı Allah bütün bunlardan sonra inkâr edenleri helâk ederek cezalandırmış ve son peygamberi Hz. Muhammed'e bahşettiği mucize olan Kur'an'da, *"Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün."*[38] buyurarak insanlığı bu kavimlerin durumlarından ibret almaya ve elçisine iman etmeye davet etmiştir.

Peygamberlerle birlikte yaşayıp onları gören, onlara inanan ve yolundan gidenlerin yanı sıra bir de peygambere yetişemeyen ama ona iman eden bağlıları vardır. Hz. Peygamber'in ashâbından sonra gelen bütün Müslüman kuşaklar böyledir. Nitekim sahâbeden biri bir gün, "Yâ Resûlallah! Bizden daha hayırlı biri var mıdır? Biz Müslüman olduk ve seninle birlikte cihad ettik." sorusuna şöyle karşılık vermişlerdi: *"Evet, sizden sonra gelecek bir topluluk (sizden daha hayırlı olacaktır). Zira onlar beni görmedikleri hâlde, bana iman edecekler."*[39] Konuyla ilgili başka bir rivayete göre ise Efendimiz (sav), *"Ne mutlu, beni görüp de iman edenlere!"* sözünü bir kere söylemiş, buna karşılık, *"Ne mutlu, beni görmeden iman edenlere!"* ifadesini tam yedi defa tekrarlamıştır.[40]

Resûlullah (sav) aynı zamanda, *"İnsanların en hayırlıları, benim çağımdakilerdir."*[41] buyurarak kendisine inanan sahâbe-i kirâmın genel anlamda faziletini ortaya koyduğuna göre, burada göreceli bir üstünlükten söz edilebilir. Zira kıyamete kadar gelecek her neslin, öncekilerde bulunmayan kendilerine özgü bazı üstünlüklerinin bulunması tabiîdir. Cennetin yüksek makamlarını elde etmenin önemli bir şartı, bütün peygamberlere hakkıyla inanmaktır. Tabiatıyla Rab olarak Allah'ı, din olarak İslâm'ı, peygamber olarak da Muhammed'i (sav) kabul eden herkes cennette Rabbinin nimetleriyle rızıklanmaya hak kazanmıştır.[42] Cenâb-ı Hak, cehennem ateşinin, kendisine ve peygamberine en kalbî, en içten bir tasdikle inananları yakmasını haram kılmıştır: *"Gönülden tasdik ederek Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun Resûlü olduğuna şehâdet eden kimseyi Allah mutlak surette cehenneme haram kılar."*[43]

[32] B7274 Buhârî, İ'tisâm, 1. B4981 Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 1. M385 Müslim, Îmân, 239.
[33] Hûd, 11/36-48; Mü'minûn, 23/26-30.
[34] Enbiyâ, 21/68-69
[35] Tâ-Hâ, 20/17-21.
[36] Şuarâ, 26/61-66.
[37] Neml, 27/18-28.
[38] Nahl, 16/36.
[39] HM17101 İbn Hanbel, IV, 107. DM2772 Dârimî, Rikâk, 31
[40] HM12606 İbn Hanbel, III, 155.
[41] M6472 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 212
[42] M4879 Müslim, İmâre, 116; D1529 Ebû Dâvûd, Vitr 26
[43] B128 Buhârî, İlim, 49

MUCİZE
PEYGAMBERE VERİLEN OLAĞANÜSTÜ LÜTUF

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَا مِنْ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٌّ إِلَّا أُعْطِيَ مِنْ
الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ أُومِنَ –أَوْ آمَنَ– عَلَيْهِ الْبَشَرُ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيتُ وَحْيًا
أَوْحَاهُ اللَّهُ إِلَيَّ، فَأَرْجُو أَنِّي أَكْثَرُهُمْ تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların inanmaları için kendisine mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen ise Allah'ın vahyettiği vahiy (Kur'ân-ı Kerîm) dir. Bu sayede ben kıyamet günü ümmeti en çok olan peygamber olacağımı ümit ediyorum."

(B7274 Buhârî, İ'tisâm, 1)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: قَالَ: أَتَتْ قُرَيْشٌ الْيَهُودَ، فَقَالُوا: بِمَ جَاءَكُمْ مُوسَى ؟ قَالُوا: عَصَاهُ وَيَدُهُ بَيْضَاءَ لِلنَّاظِرِينَ، وَأَتَوُا النَّصَارَى فَقَالُوا: كَيْفَ كَانَ عِيسَى ؟ قَالُوا: كَانَ يُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَيُحْيِي الْمَوْتَى، وَأَتَوُا النَّبِيَّ ﷺ فَقَالُوا: ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يَجْعَلْ لَنَا الصَّفَا ذَهَبًا، فَدَعَا رَبَّهُ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ "[آل عمران آية ١٩٠] الْآيَةَ، فَلْيَتَفَكَّرُوا فِيهَا.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: انْشَقَّ الْقَمَرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِلْقَتَيْنِ، فَسَتَرَ الْجَبَلُ فِلْقَةً، وَكَانَتْ فِلْقَةٌ فَوْقَ الْجَبَلِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "اللَّهُمَّ اشْهَدْ."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Kureyşliler, Yahudilere gelerek, "Musa size (mucize olarak) ne getirdi?" dediler. Onlar, "Asâsını ve bembeyaz görünen el (yed-i beyzâ) mucizesini." dediler. Sonra Hıristiyanlara gelerek, "İsa('nın mucizeleri) nasıldı?" dediler. Onlar da, "Körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirdi." diye cevap verdiler. Sonra Hz. Peygamber'e (sav) geldiler ve dediler ki, "Rabbine dua et de Safâ tepesini bizim için altın hâline getirsin." Hz. Peygamber de Allah'a dua etti. Bunun üzerine, *"Göklerin ve yerin yaratılmasında ve gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde akıl sahipleri için elbette ibretler vardır."* (Âl-i İmrân, 3/190) âyeti nâzil oldu (ve onlara), 'Bu âyetleri düşünsünler!' (denildi)."

(MK12322 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 10)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) zamanında ay iki parçaya bölündü. Parçanın birini(n görünmesini) dağ engelledi, diğer parça ise dağın üzerinde (görünüyor) idi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Allah'ım! Şahit ol!"* buyurdu.

(M7073 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 45)

işe validemiz, anlatıyor: "Allah Resûlü bir gece bana geldi, teni tenime değecek kadar yanıma sokuldu ve *'Ey Âişe, bu gece Rabbime ibadet etmek için bana izin verir misin?'* dedi. Ben de, 'Ey Allah'ın Resûlü, ben senin bana yakın olmanı severim ama Rabbin için ibadet etmeni de severim.' dedim. Kalktı, suyu idareli kullanarak abdest aldı, sonra namaza durdu ve ağlamaya başladı. Sakalları ıslanıncaya kadar ağladı. Sonra secdeye vardı. Secdede de yer ıslanıncaya kadar ağladı. Daha sonra ağlayarak yanı üzerine uzanmıştı ki Bilâl sabah ezanını okumak üzere çıkageldi. Onun bu şekilde ağladığını görünce Bilâl, 'Ey Allah'ın Resûlü, Allah'ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetmiş olmasına rağmen niçin ağlıyorsun?' diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *'Ey Bilâl! Nasıl ağlamayayım? Allah Teâlâ bu gece bana, 'Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde akıl sahipleri için elbette ibretler vardır.' âyetini indirdi.'* diyerek cevap verdi. Sonra da, *'Bu âyetleri okuyup da bunlar hakkında düşünmeyenlerin vay hâline!'* buyurdu."[1] Allah Resûlü geceleri kalkar, dışarı çıkar, gökyüzüne bakarak, *"Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde akıl sahipleri için elbette ibretler vardır."* âyetini okur,[2] âdeta bu âyetin de içerisinde bulunduğu Âl-i İmrân sûresinin son on âyetini vird edinirdi.[3]

Bu âyetlerin nüzulüne sebep Mekkeli müşriklerin meraklı sorgulama ve isteklerinden başka bir şey değildir. İşbu Mekkelilerden bir grup Peygamber Efendimizin mucize göstermesi gerektiğine dair beklentileri sebebiyle daha önceki peygamberlerin mucizeleri hakkında bilgi edinmek için Yahudilere gelip, "Musa size mucize olarak ne getirdi?" dediler. Onlar da Hz. Musa'nın, asâ ve görenler için bembeyaz olan el mucizesini anlattılar. Sonra Hıristiyanlara gelerek İsa'nın mucizelerini sordular. Onlar da Hz. İsa'nın körü ve alacalıyı iyileştirip ölüleri diriltiğini söylediler. Bunun üzerine onlar doğruca Hz. Peygamber'e (sav) gelip dediler ki: "Rabbine dua et de Safâ tepesini bizim için altın hâline getirsin." Hz. Peygamber de Allah'a dua etti. Bunun ardından, onların düşünmeleri için Âl-i İmrân sûresi 190. âyeti nâzil oldu: *"Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde akıl sahipleri için elbette ibretler vardır."*[4]

[1] S1620 İbn Hibbân, *Sahîh*, II 386; İT2/189 İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 189
[2] M596 Müslim, Tahâret, 48.
[3] B4572 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 20.
[4] MK12322 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 10.

Mekkelilerin asırlardır kulaktan duyma bilgilerle de olsa bu konularda mâlûmatları vardı. Bundan dolayıdır ki Allah Resûlü, kendisinin peygamber olduğunu bildirince Kureyşliler, daha önceki ümmetlerde görülen benzer taleplerle Allah Resûlü'ne geldiler ve şöyle dediler: *"Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inanacak değiliz. De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resûl olarak gönderilen bir beşerim. İnsanlara Kur'an geldikten sonra onların iman etmelerine ancak, 'Allah, bir beşeri mi peygamber olarak gönderdi?' demeleri engel olmuştur. De ki: Eğer yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melekler olsaydı elbette onlara gökten bir melek peygamber gönderirdik."*[5]

Mucize; peygamberlere Allah tarafından bahşedilen, onların peygamberliğini kanıtlayan ve diğer insanları da bir benzerini meydana getirmekten âciz bırakan, olağanüstü olaylar diye tarif edilir. Peygamberler tarihine bakıldığında biri peygamberliğin ispatı, diğeri bunu inkâr edenlerin helâkı olmak üzere mucizelerin iki şekilde verildiği görülür. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, önceki peygamberlerin nübüvvetini ispat sadedinde cereyan eden mucizeleri, bunları görenlerin takındıkları tavırları ve Yüce Allah'ın buna karşılık onları cezalandırmasını ayrıntılı bir şekilde anlatır. Nitekim Hz. Musa'nın kıssası bu konudaki en mufassal anlatıyı oluşturur:

"Musa, (Firavun'a geldi ve şöyle dedi) 'Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir peygamberim. Benim görevim Allah hakkında sadece gerçeği söylemektir. Size Rabbinizden bir mucize getirdim, İsrâiloğulları'nı bırak (onlara özgürlüklerini ver) benimle gelsinler.' dedi. Firavun, 'Eğer gerçekten bir mucize getirdiysen ve doğru söylüyorsan onu göster bakalım.' diyerek cevap verdi. (Bunun üzerine) Musa, asâsını yere bıraktı ve o anda asâ sahici bir yılan oluverdi. Musa elini koynuna sokup çıkardı. Birdenbire o el, seyredenlere bembeyaz göründü.

Firavun halkının ileri gelenleri şöyle dediler: 'Evet bu adam gerçekten işini iyi bilen bir sihirbaz! Sizi memleketinizden çıkarmak istiyor.' Firavun onlara, 'O hâlde bana ne yapmamı önerirsiniz?' dedi. Onlar da şöyle cevap verdiler: 'Musa'yı ve kardeşini alıkoy ve şehirlere sihirbazları toplayıp getirecek görevliler gönder.' Nihayet sihirbazlar Firavun'a gelip, 'Galip gelecek olursak bize mutlaka bir mükâfat var değil mi?' diye sordular. Firavun, 'Evet, üstelik siz (ücretle de kal-

[5] İsrâ, 17/90-93; Ayrıca bkz. Furkân, 25/7-8.

mayacaksınız) mutlaka benim en yakınlarımdan olacaksınız.' dedi. (Bunun üzerine) sihirbazlar, 'Ey Musa! Ya önce sen at, ya da önce atanlar biz olalım.' dediler. Musa, 'Siz koyun.' dedi. Sihirbazlar iplerini yere atınca, büyü ile halkın gözlerini bağladılar ve onları korkuttular. Gerçekten (ipleri yılan gibi oynatarak) büyük bir sihir ortaya koymuşlardı. Biz de Musa'ya, 'Asânı yere bırak.' diye vahyettik, (Musa asâyı yere bıraktı), bir de ne görsünler! Asâ onların aldatıcı düzeneklerini yakalayıp yutuverdi. Böylece gerçek ortaya çıktı, onların yaptıkları şeyler boşa gitti. Sihirbazlar hemen oracıkta büyük bir yenilgiye uğradılar, ezik ve mahcup bir hâlde iddialarından vazgeçtiler ve hep birden secdeye kapanıp, 'Âlemlerin Rabbine, Musa ve Harun'un Rabbine inandık, iman ettik.' dediler. Firavun da (öfkeyle) şöyle dedi: 'Demek siz benden izin almadan ona inandınız öyle mi? Sizin bu yaptığınız, şehirde daha önce tasarladığınız bir tuzaktır. Siz (Mısır'ın yerli) halkını buradan çıkarmak (ve İsrâiloğulları'nı yerleştirmek) istiyorsunuz. Yakında başınıza neler gelecek göreceksiniz. Andolsun ki ellerinizi, ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım.' dedi. Sihirbazlar, '(İster as, ister kes) biz zaten sonunda Rabbimize döneceğiz. Sen Rabbimizin bize gelen mucizelerine inandığımız için bizden intikam almak istiyorsun.' dediler ve şöyle dua ettiler: 'Ey Rabbimiz! Bize sabırlar ihsan eyle ve canımızı Müslüman olarak al!'"[6]

Bu âyet-i kerimelerde mucize ile sihrin birbirinden ne kadar farklı olduğu çok açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Hz. Musa'ya Allah tarafından, *"Asânı yere bırak!"* buyrulması, onun sergilediği hadisenin, bizâtihi kendisinin bir gösterisi veya bir büyüsü olmayıp Allah'ın iradesi uyarınca gerçekleşen bir mucize olduğuna; onun asâsının yuttuğu şeylerden, *"onların uydurdukları şeyler (aldatıcı düzenekler)"* diye söz edilmesi de Firavun'un sihirbazlarınca sergilenen sihrin asılsızlığına işaret eder. *"Böylece gerçek ortaya çıktı."* buyrulmakla da sihirbazların gösterilerinin asılsız, Hz. Musa'nın mucizesinin de gerçekten vuku bulmuş bir hadise olduğu ifade edilmiştir.

Âyetteki "batale" fiili de sihirbazların yaptıklarının hem asılsız olduğunu yani gerçekten vuku bulmuş bir olay değil aksine bir aldatmaca olduğunu ortaya koymakta hem de Firavun'un beklediği sonucu vermediğini göstermektedir. Ayrıca âyette geçen *"büyü ile halkın gözlerini bağladılar."* ifadesi de onların yaptıklarının asılsızlığına işaret etmektedir. Sihirbazlar mağlûbiyetin ardından, sihrin bütün inceliklerini bilmelerine rağmen kendilerini yenilgiye uğratan bu hadisenin bir sihir olamayacağını; şu hâlde Hz. Musa'nın hak peygamber, gösterdiklerinin de ancak bir mucize olarak kabul edilmesi gerektiğini anlayarak Allah için secdeye kapandılar. Kıptîlerde

[6] A'râf, 7/104-126.

âdet olduğu üzere, Firavun için yere kapandıkları sanılmasın diye de Hz. Musa ve Hz. Harun'un Rabbi olan Allah'a iman ettiklerini açık bir dille belirtme gereğini duydular.[7] Onların "asâ mucizesini" gördükten sonra iman etmeleri ve Firavun tarafından cezalandırılmalarını Abdullah b. Abbâs, "Sabah sihirbaz idiler, akşam şehit oldular."[8] şeklinde ifade etmiştir.

Kur'an, meseleyi bu şekilde açıkladıktan sonra Yüce Yaratıcı'nın yardımıyla peygamberinin elinde ortaya çıkan mucizeleri gördükleri hâlde inkârlarında inat edenlerin cezalandırıldıklarını şu şekilde ifade etmektedir: *"Bu yüzden onlardan intikam aldık. Âyetlerimizi yalanlamaları ve onları umursamamaları sebebiyle kendilerini denizde boğduk."*[9]

Her ne kadar inkârcılar mucizeyi peygamberden isteseler de aslında mucize göstermek peygamberin elinde değildir. Allah dilerse onu dilediği peygamberine verir. Bu açıdan mucize isteğinin muhatabı Allah'tır. Çünkü onların inkârlarının konusu, Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla bildirdikleridir. Bunun içindir ki Yüce Allah, elçilerini tarihin hiçbir döneminde inkârcılar karşısında yardımsız bırakmamış, onları kendi dönemlerinde yaşayan insanların aşina oldukları ve duyulara hitap eden (hissî) harikulâdeliklerle desteklemiştir. Yukarıda anlatılan Hz. Musa'nın yere attığı asâsının bir yılana dönüşüp sihirbazların göz yanıltması oyuncaklarını yutması,[10] Hz. İsa'nın kuş şeklinde yoğurduğu çamura üflemesi ve bunun Allah'ın izniyle kuşa dönüşmesi, anadan doğma bir körün gözlerini açması, alacalıyı iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi[11] hep bu kabil hârikulâde olaylardır.

Bunların dışında Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın, elçilerine bahşettiğine inanılan farklı mucizelerden de bahsedilir. Hz. Süleyman'a kuş dilinin öğretilmesi, onun kuşlardan, insanlardan ve cinlerden müteşekkil bir ordusunun olması,[12] Hz. İbrâhîm'in, atıldığı ateşte yanmaması,[13] Hz. Musa'nın, asâsıyla kayaya vurması neticesinde kayadan on iki pınarın fışkırması, gökten kudret helvası ile bıldırcın eti indirmesi ve kavminin gölgelenmesi için bulut getirmesi,[14] Hz. İsa'nın, kavminin evlerinde sakladıklarını ve yedikleri yiyecekleri onlara haber vermesi,[15] gökten yiyecek dolu bir sofra indirmesi[16] bunlardan bazılarıdır.

Önceki ümmetlerden bazıları, mucize kabilinden harikulâde olaylara şahit olmalarına ve peygamberlerin bütün uyarı ve ikazlarına rağmen dalâlette ısrar ettikleri ve kendi elleriyle kendilerini helâke sürükleyecek işler yaptıkları için helâk olmuşlardır. Semûd kavmine peygamber olarak

[7] *Kur'an Yolu*, II, 447-448.
[8] BN I/299 İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 299.
[9] A'râf, 7/136.
[10] A'râf, 7/115-117.
[11] Âl-i İmrân, 3/49.
[12] Neml 27/16-17.
[13] Enbiyâ, 21/69.
[14] A'râf, 7/160.
[15] Âl-i İmrân, 3/48-49.
[16] Mâide, 5/112-115.

gönderilen Hz. Salih, bu konudaki en bariz örneklerden birisidir. Ona Allah tarafından mucize olarak deve verilip, kavmine o deveye asla bir kötülük etmemeleri tembih edildi. Fakat onlar bütün uyarılara rağmen inkârda ısrar edip o deveyi kestiler ve Salih Peygamber'den kendilerini tehdit ettiği azabı getirmesini istediler. Bunun üzerine, Allah onları şiddetli bir sarsıntıyla helâk etti.[17] Kur'an'dan anlaşıldığı kadarıyla bu tür hadiselerde helâk; korkunç gürültü, şiddetli fırtına, zelzele ve tufan gibi olağandışı felâketlerle gerçekleşmiştir.[18] Nuh kavminin tufanla, Âd ve Medyen halkının korkunç bir gürültüyle, Semûd ve Lut kavminin sarsıntıyla, Firavun ve ordusunun denizde boğulmak suretiyle yok olmaları bunun örneklerindendir.

Görüldüğü üzere, daha önceki peygamberlere insanların duyularına hitap eden birçok mucize verilmiş fakat müşriklerin tüm isteklerine ve Sevgili Peygamberimizin de bu doğrultuda Allah'a dua etmesine rağmen Allah, Son Peygamber'ine hissî/fizikî mucize vermemiş, onun yerine akıllarını kullanıp düşünmelerini tavsiye eden Kur'an âyetlerini indirmiştir. Peygamberimize verilen mucize şüphesiz Kur'an'dır. Nasıl ki sihrin revaçta olduğu dönemde Hz. Musa'ya asâ; tıbbın revaçta olduğu dönemde Hz. İsa'ya hastaları iyileştirme mucizesi bahşedilmişse; şiirin, belâgatin ve edebiyatın güçlü olduğu bir dönemde de Peygamberimize Kur'an verilmiştir. Kur'an, hem lafzıyla hem de mânâsıyla mucizedir. Peygamberimizin ilk muhatapları olan Kureyş kabilesi, şiir ve edebiyat alanında gelişmiş olan, şiir yarışmalarının tertip edildiği ve dereceye giren şiirlerin Kâbe'nin duvarına asılıp sergilendiği bir toplumdur. Cenâb-ı Hak böyle bir ortamda gönderdiği Peygamberine, mucize olarak Kur'an'ı vermiştir. Allah Teâlâ, Kur'an'ın kendi kelâmı olduğunu ve asla başkasına isnat edilemeyeceğini[19] bildirmiştir. O, Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr ve Kur'an'ın Allah kelâmı değil insan sözü olduğunu iddia edenlere karşı Kur'an'la meydan okumuştur.

Üç aşamada gerçekleşen bu meydan okumada önce inkârcılardan, eğer gerçekten Kur'an'ın insan sözü olduğuna inanıyorlarsa onun bir benzerini kendilerinin yazıp getirmeleri istenmiş,[20] bunu başaramayacakları gösterilip ikinci aşamada gerçekten iddialarında samimi iseler Kur'an'ınkine benzer on sûre getirmeleri, aksi hâlde gerçeği kabul edip Müslüman olmaları talep edilmiş ve onlara şöyle hitap edilmiştir: *"Yoksa Kur'an'ı uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp siz de onun gibi uydurma on sûre getirin."*[21] Üçüncü aşamada ise Kur'an'ın Allah'tan başkası tarafından

[17] A'râf, 7/73-78.
[18] Ankebût, 29/40.
[19] Yûnus, 10/37.
[20] Tûr, 52/33-34.
[21] Hûd, 11/13.

uydurulmuş bir söz olmadığı, âlemlerin Rabbından geldiğinde kuşku bulunmadığı teyit edildikten sonra inkâr edenlerden Kur'an'ın bir sûresinin benzerini getirmeleri istenmiş, *"Yoksa Kur'an'ı (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın."*[22] buyrulmuş, bütün bu meydan okumalarda diledikleri kişilerden yardım alabilecekleri de özellikle ifade edilmiştir.[23] Ayrıca Müşriklerin mucize talepleri karşısında, onlara Hz. Muhammed'in Allah'ın Elçisi olduğu,[24] uyarıcı olduğu[25] ifade edilmiş, mucize olarak Kur'an'ın yeteceği bildirilmiştir: *"Dediler ki: Ona Rabbinden mucizeler indirilseydi ya! De ki: Mucizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız (mucize olarak) onlara yetmez mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır."*[26]

Sevgili Peygamberimiz de Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların inanmaları için kendisine mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen ise Allah'ın vahyettiği vahiy (Kur'ân-ı Kerîm)dir. Bu sayede ben kıyamet günü ümmeti en çok olan peygamber olacağımı ümit ediyorum."*[27] buyurmuştur. Buradan hareketle en önemli mucizesi Kur'an olan Peygamberimizin mucizelerini diğer peygamberlerinkinden ayıran birkaç husus ortaya çıkmaktadır. Diğer peygamberlerin mucizeleri genellikle duyularla idrak edilebilen, kısa bir zaman diliminde cereyan eden mucizelerdir. Kur'an ise duyu organlarıyla algılanabilir bir harikulâdelikten ziyade insanların akıllarına hitap eden, akıl, vicdan muvazenesinde insanı ele alan, insana dünya ve âhiret mutluluğunun yollarını gösteren, sadece Hz. Peygamber'in kendi dönemindeki insanları değil sonra gelecek tüm insanları da muhatap alan, kıyamete kadar devam edecek bir mucizedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de önceki peygamberlere verildiği gibi Hz. Peygamber'in hissî/fizikî mucizelerinden söz edilmez. Kur'an'da bir sûreye de ad olan İsrâ olayına hârikulâde bir tecrübe olarak sûrenin girişinde kısaca değinilmiş, hadisenin detaylı anlatımları ise rivayetlerde işlenmiştir.[28] İsrâ hadisesi Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde zikredilir: *"Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Harâm'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."*[29] Rivayete göre Sevgili Peygamberimiz olay gecesini ve yaşadıklarını müşriklere anlatınca onunla

[22] Yûnus, 10/38.
[23] Bakara, 2/23; İsrâ, 17/88.
[24] İsrâ, 17/93.
[25] Hûd, 11/12
[26] Ankebût, 29/50-51.
[27] B7274 Buhârî, İ'tisâm, 1
[28] M411 Müslim, İmân, 259
[29] İsrâ, 17/1.

alay edip ondan Beyt-i Makdis'i tarif etmesini istemişler, bunun üzerine Yüce Allah Beytu'l-Makdis'i Hz. Peygamber'in gözü önüne getirmiş[30] ve o da Beyt-i Makdis'i tarif etmiştir. Bu durumla karşılaşan müşrikler şaşkınlıklarını gizleyememiş ve "Vallahi, anlattıkları doğru!" demekten kendilerini alamamışlardır.[31]

Hz. Peygamber devrinde yaşanan diğer bir dikkat çekici olay ise hicretten önceye uzanır. Buna göre Mekkeliler, Minâ'da bulunduğu bir sırada Hz. Peygamber'den (sav) mucize isterler[32] bunun üzerine ay ikiye yarılır ve Kamer sûresinin ilk iki âyeti nâzil olur; *"Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mucize görseler yüz çevirirler ve süregelen bir sihirdir, derler."*[33] Bu olay üzerine inkârcıların tarihten tevarüs edegeldikleri reddetme[34] alışkanlıkları bir kez daha ortaya çıkmış ve "Muhammed bizi büyüledi!"[35] demekten çekinmemişlerdir.

Başka bir rivayette Resûlullah (sav) zamanında ay iki parçaya bölündü. Parçanın birini(n görünmesini) dağ engelledi, diğer parça ise dağın üzerinde (görünüyor) idi. Bunun üzerine Resûlullah'ın (sav), *"Allah'ım! Şahit ol!"* buyurduğu[36] nakledilir. Bu rivayette Hz. Peygamber, Allah'ın âyetlerinden bir âyet olan ayı inananlara göstererek onların inançlarını pekiştirmek istiyordu. Bu rivayette anlatılan ile Mekke dönemine ilişkin yaşanan ve Kamer sûresinin nüzulüne sebep olan hadise birbirine karıştırılmıştır.

Ayın yarılması ile ilgili olduğu söylenen Kamer sûresinin ilk âyetindeki, *"Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı."*[37] ifadesi ise iki şekilde yorumlanmıştır: Birincisi; bu hadise kıyamet öncesinde vuku bulacaktır.[38] İkinci ise, müşriklerin Peygamberimizden mucize göstermesini istemeleri üzerine bu olay vuku bulmuştur.[39]

Peygamberimize has özellikleri konu alan ve "hasâis" olarak adlandırılan, onun nübüvvetini ispat sadedinde rivayetleri derlemek maksadıyla kaleme alınan "delâil" ve "alâmâtü'n-nübüvve" gibi müstakil eserler ile genel hadis kitaplarının ilgili bölümlerinde yer alan kimi rivayetlerde Peygamberimize de önceki peygamberlere verilen mucizeler türünden, hârikulâdeliklerin verildiği anlatılır. Bu bağlamda nakledilen rivayetlerden birisi şöyledir:

Bir seferinde Allah Resûlü'ne bir tas su getirilir, Resûlullah (sav) elini suyun içerisine koyar ve parmakları arasından su fışkırmaya başlar. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi şöyle buyurur: *"Haydi abdest almaya geliniz. Gökten inen berekete geliniz."* Orada bulunanların hepsi o sudan abdest alır.

[30] B3886 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 41.
[31] HM2820 İbn Hanbel, I, 309.
[32] TA9/123 Mubârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, IX, 123.
[33] B4867 Buhârî, Tefsîr, (Kamer) 1; T3286 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 54
[34] Yûnus, 10/74
[35] T3289 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 54
[36] M7073 Müslim, Sıfâtu'l-münâfıkîn, 45.
[37] Kamer, 54/1.
[38] TN4/296 Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, IV, 296.
[39] TT22/565, Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 565.

Bu olayı anlatan Abdullah b. Mes'ûd sözlerine şunları eklemekten kendini alamamıştır: "Siz mucizeleri azap (sebebi) kabul ediyorsunuz. Oysa biz Resûlullah (sav) zamanında onları bereket (vesilesi) kabul ederdik."[40]

Bu hadisenin dışında birçok kez Hz. Peygamber'in elinde azıcık suyun arttığına, ondan birçok kişinin istifade ettiğine dair rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlere göre o, mübarek elini küçücük bir kaba daldırmış ve o kaptan yetmiş seksen kişi abdest almıştır.[41] Hudeybiye'de bir kaptaki suya elini sokmuş, bereketlenen su bin beş yüz kişinin su ihtiyacını karşılamıştır.[42] Tebük Seferi sırasında Tebük suyundan elini yüzünü yıkamış, bunun üzerine su birden çoğalmış ve orada bulunan herkes bu sudan kanasıya içmiştir.[43]

Bir gün Muzeyne kabilesinden bir grup Hz. Peygamber'i ziyarete gelir. Resûlullah (sav) onlar için yemek hazırlanmasını ister. Ona, azıcık hurmadan başka bir şey olmadığı söylenir. Bunun üzerine o, gidip yiyecek bulunan yerin kapısını açar, bir de bakarlar ki orası hurmayla doludur. Herkes ihtiyacı kadar alır. En son kişi de alacağını aldığı hâlde hurmalardan bir tane bile eksilmez.[44] Başka bir seferinde bir kap çorba (serîd) hiçbir ilâve olmaksızın sabahtan öğlene kadar grup grup insanın yemesine rağmen tükenmez.[45] Yiyecek sıkıntısı çeken orduda mevcut yemeğe dua etmesiyle yemeğin çoğalıp herkesin karnını doyurduğu ve yemeğin arttığı[46] müşahede edilir. Onun duasıyla harmanının bereketlenmesi,[47] bir tabak yemeğin üç yüz kişiye yetmesi,[48] bir tas sütün Ashâb-ı Suffe'yi doyurması[49] da bu cümleden sayılabilir.

Ayrıca yanından geçtiği taşların ve ağaçların kendisine selâm vermesi,[50] etrafındakilere saldıran huysuz bir devenin onu görünce sakinleşerek önünde çökmesi,[51] yediği yemeğin tesbihatta bulunması,[52] onun şahsında gerçekleşen hârikulâde hadiseler için zikredilen örneklerden bazılarıdır.

Bu rivayetler açık biçimde, yaşadıkları bütün zorluklar karşısında Allah Resûlü'nün etrafında kenetlenen, ondan ayrılmayan, ona bağlanıp gönülden inanan müminler için onun bir sığınak, yokluk zamanlarında bir bereket[53] olarak görülüp algılandığını ifade eder.

Mucize olarak adlandırılmasa da, insan türü için olağanüstü nitelikte olan bir başka husus da ilâhî yardımlardır. Yüce Allah Sevgili Peygamberimizi sıkıntılara maruz kaldığı, bunaldığı zamanlarda yardımsız bırakmamış, onu birtakım olağanüstü hadiselerle desteklemiştir. Bedir Muharebesi'nde, Hz. Peygamber'e ve inananlara; meleklerle[54] ve düşmanı az göstermekle,[55] Hendek Savaşı'nda rüzgâr ve görünmeyen ordularla,[56] Huneyn'de görünme-

[40] T3633 Tirmizî, Menâkıb, 6
[41] B200 Buhârî, Vudû', 46.
[42] B3576 Buhârî, Menâkıb, 25.
[43] M5947 Müslim, Fedâil, 10.
[44] HM24147 İbn Hanbel, IV, 174.
[45] HM20459 İbn Hanbel, V, 18.
[46] M139 Müslim, İmân, 45.
[47] B3580 Buhârî, Menâkıb, 25
[48] T3218 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33.
[49] T2477 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 36.
[50] DM20, DM21 Dârimî, Mukaddime, 4.
[51] DM18 Dârimî, Mukaddime, 4.
[52] B3579 Buhârî, Menâkıb, 25.
[53] T3633 Tirmizî, Menâkıb, 6.
[54] Âl-i İmrân, 3/123-127.
[55] Enfâl, 8/43.
[56] Ahzâb, 33/9

yen ordular[57] ve Allah Resûlü'nün müşriklerin yüzlerine attığı toprakla,[58] Medine'de kuraklık baş gösterince duası neticesinde yağmurla,[59] Sevr Mağarası'nda görünmez ordularla yardım edilmiştir. Nitekim son husus Kur'an'da şu şekilde ifade edilmiştir: *"Eğer siz Peygamber'e yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak* (Mekke'den) *çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlarken arkadaşına o, 'Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir.' diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü en yücedir. Allah, mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibidir."*[60]

Allah'ın olağanüstü yardımları sadece peygamberleri için değil insanlık tarihi boyunca mümin ve muvahhid olarak yaşamış birçok kişi için de söz konusudur. Bu bağlamda Allah müminleri kendi dostu olarak nitelendirmiş,[61] dostları için hiçbir korkunun ve üzüntünün olmayacağını bildirmiş,[62] dünya ve âhiret hayatında onlar için müjdeler olduğunu[63] özellikle vurgulamıştır. Onlar için dünya hayatındaki müjdelerden birisi de hiç şüphesiz "keramet" diye isimlendirilen ve diğer insanların hiçbir maddî imkânla elde edemeyecekleri Allah'ın lütuf ve yardımlarıdır. Bu lütuf ve ikramlara peygamberlerin yanı sıra bütün salih/veli kullar da nail olabilir. Çünkü keramet, ikram etmek demektir. Allah'ın veli/salih kullarına ikram ettiği her nimet de keramet kabilindendir. Hadis kitaplarında bu konuya işaret eden bazı rivayetler de mevcuttur. Nitekim Hz. Peygamber'in dostlarından iki kişi hakkında anlatılan şu olay ilginç ve ilginç olduğu kadar da şaşırtıcıdır.

Bir akşam geç vakitlere kadar Allah Resûlü'nün sohbetini dinleyen Evs kabilesinden Üseyd b. Hudayr ve Abbâd b. Bişr evlerine gitmek üzere huzurdan ayrılırlar. Ortalık zifiri karanlıktır. Fakat gördükleri pek de olağan olmayan bir durum karşısında şaşırırlar. Hâne-i saadetten çıkar çıkmaz önlerinde kandil ışığına benzer iki ışıltı belirir. Bir süre bu aydınlıkla birlikte yürürler. Fakat evleri ayrı yönlerdedir. Yol ayrımına geldiklerinde hayretle görürler ki bu ışıltılar da birbirinden ayrılarak her birinin yolunu aydınlatmaya devam ediyor. Her ikisi de evlerine gelinceye kadar bu ışık demeti içinde yürürler.[64]

İnsanlığa peygamberlik aracılığıyla verilen en büyük ve kalıcı mucize hiç şüphesiz Kur'an'dır. Kur'an'ın mucizesi çağlar üstüdür. O, Peygamberimizin ilk muhatapları için olduğu kadar bugünün insanı ve kıyamete kadar yaşayacak olan herkes için bitmeyen mucizedir.

57 Tevbe, 9/25-26
58 M4619 Müslim, Cihâd ve siyer, 81
59 B1013 Buhârî, İstiskâ, 6
60 Tevbe, 9/40
61 Âl-i İmrân, 3/68
62 Yûnus, 10/62
63 Yûnus, 10/64.
64 B465 Buhârî, Salât, 79

ÂHİRETE İMAN
EBEDÎ HAYATI TASDİK

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ :
مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: "أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَبِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ..."

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Cebrail (as) Hz. Peygamber'e (sav), "İman nedir?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, hayır ve şerriyle kadere inanmaktır..."*

(HM191 İbn Hanbel, I, 28; B50 Buhârî, Îmân, 37)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلاَ يُؤْذِ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "لَتُؤَدُّنَّ الْحُقُوقُ إِلَى أَهْلِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُقَادَ لِلشَّاةِ الْجَلْحَاءِ مِنَ الشَّاةِ الْقَرْنَاءِ."

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "الْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ."

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ ﷺ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَنْ مَاتَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، قِيلَ لَهُ: ادْخُلِ الْجَنَّةَ مِنْ أَيِّ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ شِئْتَ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi misafirine ikram etsin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi komşusunu rahatsız etmesin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi ya hayır söylesin ya da sussun."*

(D5154 Ebû Dâvûd, Edeb, 122, 123)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet gününde tüm haklar sahiplerine kesinlikle verilecektir. Hatta boynuzsuz koyunun boynuzlu koyundan hakkı alınır."*

(T2420 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2)

Şeddâd b. Evs'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Akıllı kişi kendisini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise arzularına uyup bir de Allah'tan (bağışlanma) umandır."*

(T2459 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 25)

Ukbe b. Âmir'in Hz. Ömer'den naklettiğine göre, Hz. Ömer (ra) Allah Resûlü'nü (sav) şöyle buyururken işitmiştir: *"Allah'a ve âhiret gününe iman ederek ölen kimseye, 'Cennetin sekiz kapısının hangisinden dilersen gir.' denilir."*

(HM97 İbn Hanbel, I, 17)

Mekkeli müşriklerin dayanılmaz işkenceleri karşısında Habeşistan'a hicret eden ilk Müslümanlar, nihayet Medine'ye dönmeye başlamışlardı. Uzun süren hasret yıllarının ardından sevdiklerine kavuşmuşlar, Allah Resûlü'nü dünya gözüyle tekrar görmenin bahtiyarlığına ermişlerdi. Yıllarca kendilerinden uzakta kalan Müslümanlar onlardan Habeşistan hatıralarını dinlemek istiyorlardı. Böyle bir anda Allah Resûlü yanlarında belirdi ve *"Habeş diyarında gördüğünüz ilginç olayları bizimle paylaşabilir misiniz?"* dedi muhacirlere. Muhacirlerin genç olanları hemen, "Elbette ey Allah'ın Resûlü!" dediler ve anlatmaya başladılar: "Biz bir gün otururken yaşlı bir rahibe, başının üstünde su testisi taşıyarak yanımızdan geçti. İleride bir gençle karşılaştı. Genç, yaşlı rahibeyi arkasından itti. Kadıncağız düştü ve su testisi kırıldı. Kadın yerden kalktı ve gence yönelerek şöyle dedi: 'Ey zalim! Allah, kürsüyü kurup gelmiş geçmiş herkesi huzurunda topladığında, eller ve ayaklar konuşup yaptıklarını anlattıklarında, Allah'ın huzurunda benim hâlimle, kendi hâlinin nasıl olduğunu öğreneceksin!'" Allah Resûlü burada söze girdi ve şöyle dedi: *"Rahibe doğru söylemiş, rahibe doğru söylemiş. Zayıfların güçlülerden hakkını alamadığı bir toplumu Allah günahlarından arındırıp nasıl temize çıkarır?"*[1]

Âhiret kelimesi Kur'an'da çok sık geçer. Genellikle de *"el-yevmü'l-âhir"* (son gün), *"ed-dârü'l-âhire"* veya *"dârü'l-âhire"* (son ikamet mahalli), *"en-neş'etü'l-âhire"* (ikinci yaratılış, son hilkat) tarzında veya dünya ile karşılaştırmalı olarak zikredilir. Âhiret kelimesi Kur'an'da yalın olarak kullanıldığında da *"ed-dârü'l-âhire"* (âhiret yurdu) mânâsına gelir.

Âhirete iman, Allah'ın varlığını kabul eden pek çok inanç ve dinde mevcuttur. Ancak âhiret hayatının mahiyeti, safhaları ve tasviri çeşitli din ve inançlara göre farklılık arz eder. Bu bağlamda Eski Ahid'de ruhun ölmezliğine ve dünyada yapılan amellere karşılık verileceğine[2] dikkat çekilirken, Yeni Ahid'de de âhiret hayatına ve dünyada yapılan işlerin mutlaka karşılığı olduğuna sık sık vurgu yapılmaktadır.[3]

[1] HM4010 İbn Mâce, Fiten, 20.
[2] *Kitâb-ı Mukaddes*, Eyub, 19/25-29
[3] *Kitâb-ı Mukaddes*, Markos, 12/18-27, Luka, 20/27-38

Kur'an'da Hz. Nuh, Hz. İbrâhim, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. İsa başta olmak üzere birçok peygamberin âhirete imana vurgu yaptıkları ve ümmetlerine âhirete imanı telkin ettikleri bildirilmektedir.[4] Âhirete iman ile Kur'an'a iman arasında zorunlu bir ilişki olduğu bildirilmektedir.[5] Kur'an'dan önceki ilâhî kitaplar âhiret inancına yer vermekle birlikte konuyu Kur'an kadar detaylı bir şekilde ortaya koymamışlardır. Ancak genel çerçevede konuya bakıldığında tüm semavî dinlerin âhiret inancında benzerlikler görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm âhirete imana diğer ilâhî kitaplardan çok daha fazla yer ayırmış, konuyla ilgili âyetler bilhassa Mekke'de inen sûrelerde sıkça tekrarlanmıştır. Âhirete imanın diğer iman esasları içerisindeki yerini ve önemini vurgulamak, inananlardaki sorumluluk bilincini güçlendirmek, onları ebedî mutluluğun elde edilmesi doğrultusunda bir hayat yaşamaya sevk etmek bu hikmetlerden bazılarıdır.

Kur'an, âhirete iman konusunun çerçevesini çizdiği gibi konunun detaylarını da belirlemiş, safhalarını, merhalelerini en ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Allah Resûlü de âhirete imanı inanılması zorunlu esaslardan birisi olarak öğretmiştir. Cebrail'in (as), "İman nedir?" sorusuna şu cevabı vermiştir: *"İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe hayır ve şerriyle kadere inanmaktır."*[6] Kısaca âhirete iman, mümin olmanın temel şartlarından birisidir. Kur'ân-ı Kerîm'de müttakî kullardan bahsedilirken, *"Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar. Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; âhiret gününe de kesinlikle inanırlar."*[7] buyrularak âhirete iman, takva sahibi mümin olabilmenin özelliklerinden sayılmaktadır. Ayrıca müminlerden bahsedilirken de, *"Onlar, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren kimselerdir. Onlar âhirete de kesin olarak inanırlar."*[8] buyrularak âhirete iman vurgusu yapılmaktadır. Öte yandan müşriklerin hacılara su ikram etme ve Kâbe'yi onarmayı âhirete imanla bir tutmaları karşısında, *"Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Harâm'ın bakım ve onarımını, Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah, zalim topluluğu doğru yola erdirmez."*[9] buyrulması da âhirete imana, Kur'an'ın atfettiği önemi göstermektedir.

Âhirete iman konusunda dikkat çeken hususlardan birisi de bu konunun Allah'la ve Allah'a imanla birlikte zikredilmesidir. Âhirete iman ile Allah'a iman arasında doğrudan ve son derece güçlü bir bağ bulunmaktadır. Kişinin âhireti inkâr etmesi onu var eden ve varlığı konusunda da insanlığı bilgilendiren Allah'ı da inkâr etmesi anlamına gelir.

[4] Yûsuf, 12/101, Meryem, 19/33; Tâ-Hâ, 20/55; Şuarâ, 26/81-102; Nûh, 71/17-18.
[5] En'âm, 6/92
[6] HM191 İbn Hanbel, I, 28; B50 Buhârî, Îmân, 37
[7] Bakara, 2/3-4
[8] Lokmân, 31/4
[9] Tevbe, 9/19

Âhirete inanmak insanın bireysel, toplumsal ve evrensel boyutlarıyla da güçlü bir biçimde ilişkilidir. Peygamber Efendimiz şöyle der: *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi misafirine ikram etsin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi komşusunu rahatsız etmesin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi ya hayır söylesin ya da sussun."*[10] *"Allah'a ve âhiret gününe inanan asla içki içilen sofrada oturmasın! Allah'a ve âhiret gününe inanan hamamda peştamalsiz yıkanmasın..."*,[11] *"Allah'a ve âhiret gününe inanan kadın kocasının dışındaki bir cenaze için üç günden fazla yas tutmasın."*,[12] *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden, eşit miktarda olmadıkça altına karşılık altını satmasın, hamile olmadığı anlaşılıncaya (âdet görünceye) kadar esir dul kadınla ilişkiye girmesin."*[13]

"Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişinin zina etmesi, taksim edilmemiş ganimet malını satması, Müslümanlara ait ganimet elbiseyi giyip eskiterek geri vermesi, Müslümanlara ait ganimet hayvanına binip zayıfladıktan sonra iade etmesi helâl değildir.",[14] *"Allah Mekke'yi dokunulmaz kıldı. Allah'a ve âhiret gününe inanan kişinin Mekke'de kan dökmesi ve Mekke'nin ağacını kesmesi helâl değildir."*[15]

İslâm akaidinin temel esaslarından biri olan âhirete iman, mutlak adaletin tecelli edeceğine imanın da bir gereğidir. Çünkü Peygamber Efendimizin ifadesiyle *"Kıyamet gününde tüm haklar sahiplerine verilecektir. Hatta boynuzsuz koyunun boynuzlu koyundan hakkı alınacaktır."*[16]

İnsanda adalet duygusu fıtrîdir. Dünyanın hiçbir yerinde tarihin hiçbir döneminde adaletin sürekli olarak tecelli edip, hâkim olduğunu söylemek mümkün değildir. Hayatı boyunca birçok haksızlığa muhatap olan insan, hakkını tam olarak alabileceği bir zamanın özlemini çeker, hasretini duyar. İyi ile kötünün, zalim ile mazlumun, haklı ile haksızın tam olarak ayrılacağı bir günün, zamanın gelmesini ister.

Dünya hayatında zorluklarla, zorbalıklarla, haksızlıklarla ve sıkıntılarla mücadele ettiği hâlde insanın bunları her zaman ortadan kaldıramadığı, acıların ve ızdırapların pençesinde kıvrandığı bilinen bir gerçektir. Böylesine bir gerçekliğin şekillendirdiği dünya hayatında iyilik ve kötülüklerin karşılığının tam mânâsıyla görüleceği, bunu engelleyecek hiçbir perdenin olmayacağı sonsuz bir yaşamın varlığına inanmak, insan için büyük bir ümit kaynağıdır. Yüce Allah'ın yoktan var ettiği, kendi ruhundan üflediği, yeryüzünde halife kıldığı ve tüm meleklerden ona secde etmelerini istediği insanın[17] yok olmayıp O'na dönmesi, insanın yaratılmasındaki hikmetin gereğidir. Yaratılışındaki bu hikmeti unutmayan, insan olma şuurunu yitirmeyen bir kişinin, ruhunu âdil bir yargılama ve eksiksiz bir karşılık

[10] D5154 Ebû Dâvûd, Edeb, 122, 123
[11] HM125 İbn Hanbel, I, 20
[12] HM26650 İbn Hanbel, VI, 250.
[13] HM17123 İbn Hanbel, IV 110
[14] HM17115 İbn Hanbel, IV, 108
[15] B104 Buhârî, İlim, 37.
[16] T2420 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2
[17] Bakara, 2/30; Sâd, 38/71-75

göreceği duygusundan başka hiçbir şey tam mânâsıyla tatmin edemez.

Yaratılış gayesini unutmayan, âhiret hayatının varlığına ve ilâhî adalete inanan mümin bu ulvî duygunun benliğinde oluşturduğu heyecanla hayatına yön verir ve salih amellere yönelir. Buna karşılık Allah'ın takdir edeceği mükâfat, bir kudsî hadiste şu şekilde ifade edilir: *"Ben, salih kullarıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin hayal bile edemeyeceği nimetler hazırladım."*[18] Öte yandan insanlar dünya hayatında sağlık, servet, zekâ, kabiliyet ve hayat standartları açısından eşit değildir. Kimi açlık ve yoksulluk içerisinde kendisine takdir edilen hayatı yaşarken, kimi zevk ve safa içerisinde bir hayat sürebilmektedir. Kimisi sağlıklı bir yaşam sürerken diğeri bin bir hastalığın pençesinde boğuşabilmekte veya doğuştan ya da sonradan meydana gelen sebeplerden dolayı engelli olarak hayatını idame ettirmektedir. Dünya hayatında farklı sıkıntılar çeken insanların ilâhî adaleti göreceği ikinci bir hayat olmalıdır. Bu düşünce âhiret fikrini ve âhirete imanı besleyen etkenlerden birisidir.

Kâinattaki her şeyin emrine verildiği insan,[19] elbette diğer insanlara ve Yaratan'ına karşı sorumluluklar taşımaktadır. Âhirete iman insanın bu sorumluluk duygusu ve şuuru içerisinde hareket etmesini ve ebedî hayatta mutlu olabilmek için çalışmasını gerektirmektedir. Âhirete iman eden kişi, dünya hayatını bu şuur düzleminde sürdürmekte, sonsuz mutluluğun kapısını aralamanın gayretini göstermektedir. Allah Resûlü, inanan insanın dünyada takınması gereken bu tavrı şu tanımlama ile ortaya koymaktadır: *"Akıllı kişi kendisini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise arzularına uyup bir de Allah'tan (bağışlanma) umandır"*[20] Çünkü *"İnsanoğlu kıyamet günü beş şeyden; ömrünü nerede ve nasıl tükettiğinden, gençliğini nerede ve nasıl geçirdiğinden, malını nerden kazanıp nerede harcadığından, öğrendiği bilgilerle yaşayıp yaşamadığından hesaba çekilmedikçe hiçbir tarafa hareket edemeyecek, yerinden kımıldayamayacaktır."*[21]

Allah Resûlü'ne, "Müminlerin en akıllısı (şuurlusu) kimdir?" diye sorulduğunda o, *"Ölümü en çok hatırlayan ve ölümden sonraki hayatı için en güzel şekilde hazırlanan kimsedir."*[22] diye cevap vermiştir. Âhirete imanı içtenlikle benimseyen mümin, "yaptığı hiçbir iyiliğin mükâfatsız kalmayacağını hem dünyada hem de âhirette karşılığının tam olarak verileceğini" bilir.[23] Diğer taraftan âhirete inanan kişi, ebedî hayatta kendisinin tek yoldaşının ameli yani dünyada yapıp ettikleri olduğunu idrak eder. Çünkü Allah Resûlü, *"Ölü ile beraber kabre kadar üç şey gider: Ailesi, malı ve amelleri. Bunlardan ikisi*

[18] M7132 Müslim, Cennet, 2.
[19] Lokmân, 31/20
[20] T2459 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 25.
[21] T2416 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 1
[22] İM4259 İbn Mâce, Zühd, 31
[23] M7089 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 56.

yani ailesi ve malı geri döner üçüncüsü olan ameli kendisiyle baş başa kalır."[24] buyurmaktadır. Ümmetinin âhirette yoldaşsız ve rehbersiz kalıp mutluluğu tadamayacak olma ihtimalini Allah Resûlü düşünmüş, bir kabrin kenarında oturmuş, gözyaşı dökmüş ve arkadaşlarına, "*Kardeşlerim! Ölüm için hazırlık yapın.*"[25] buyurmuştur.

Dünyada âhiretin ebedî mutluluğunu ve sonsuz nimetlerini düşünerek Yaratan'ının gösterdiği doğrultuda hareket eden mümin, hiç şüphesiz âhirette cennetle mükâfatlandırılacaktır. Bu minvalde Allah Resûlü, "*Allah'a ve âhiret gününe iman ederek ölen kimseye, 'Cennetin sekiz kapısının hangisinden dilersen gir.' denilir.*"[26] müjdesini vermektedir. Ayrıca Allah Resûlü,Allah'a, âhiret gününe, cennete, cehenneme, öldükten sonra dirilmeye ve hesap gününe iman ettiği hâlde ölen kişinin de cennete gireceğini haber vermiştir.[27] Allah Teâlâ da, "*Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse, derin bir sapkınlığa düşmüş olur.*"[28] buyurarak âhirete inanmamayı sapkınlık olarak nitelendirmiş, âhirete inanmayanlar için elemli bir azap hazırladığını[29] beyan etmiştir.

Âhirete iman etmek insan hayatına anlam katar, yön verir, değer kazandırır. Bu inanç, insana bütün davranışlarını yüce bir gaye için yaptığı bilincini aşılar. Ebedî hayatı hesaba katarak hareket eden insan, kötülüklerden uzak durur. Dünya hayatını iyilik, dürüstlük, yardımseverlik, yalnızca Yaratıcı'ya kulluk gibi salih ameller üzerine inşa eder.

Âhirete inanan insan, dünya hayatında ölçülü, tutarlı hareket eder. Kin, haset, düşmanlık, nefret gibi duygularını törpüler. Affetme, bağışlama, hoş görme duygularını geliştirir. Kendisi, ailesi, çevresi ve toplumu ile barışık yaşar. Belâ ve musibetler karşısında sabırlı ve fedakârca davranabilir. Huzuru ve mutluluğu servet, şöhret, kudret, şehvet gibi fâni yani geçici tatminlerde değil Allah'a imanda, imanı çerçevesinde yaşamada arar. O'nun rızasını kazanabileceği işleri yapmaya çalışır.

Âhirete iman bilinciyle hareket eden ve bu bilinç doğrultusunda yaşayan bireyler; erdemli, ahlâklı olmayı, hak hukuka riayet etmeyi, başkalarına saygı göstermeyi, kısaca yaratılanı Yaratan'dan ötürü sevmeyi şiar edinirler. Bu his ve şuura sahip olan fertlerden müteşekkil olan toplum da huzurlu bir toplum olur.

24 N1930 Nesâî, Cenâiz, 52
25 İM4195 İbn Mâce, Zühd, 19.
26 HM97 İbn Hanbel, I, 17
27 HM15747 İbn Hanbel, III, 344
28 Nisâ, 4/136
29 İsrâ, 17/10

KADER
HER ŞEY BİR ÖLÇÜ İLE YARATILMIŞTIR

حَدَّثَنِي أَبِي عُمَرُ بْنُ الخَطَّابِ قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ذَاتَ يَوْمٍ إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعَرِ لاَ يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ وَلاَ يَعْرِفُهُ مِنَّا أَحَدٌ حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَأَسْنَدَ رُكْبَتَيْهِ إِلَى رُكْبَتَيْهِ وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخِذَيْهِ... قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الإِيمَانِ. قَالَ: "أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلاَئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ."

(Abdullah b. Ömer anlatıyor):
Bana babam Ömer b. el-Hattâb şunları anlattı:
Bir gün biz Resûlullah'ın (sav) yanındayken bembeyaz elbiseli, simsiyah saçlı bir adam çıkageldi. Üzerinde yolculuğa dair hiçbir belirti yoktu ve bizden de kimse onu tanımıyordu. Peygamber'in yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine yaslayıp ellerini onun uyluklarının üzerine koydu...
"Bana iman hakkında bilgi ver." dedi. Resûlullah şöyle buyurdu: *"Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe iman etmendir. Keza hayrı ve şerriyle kadere inanmandır."*

(M93 Müslim, Îmân, 1)

عَنْ طاوُس، انّهُ قَالَ: ...وَسَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "كُلُّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ..."

عَنْ عَلِيٍّ ﵁ ...ثُمَّ قَالَ: "مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ، مَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلاَّ كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، وَإِلاَّ قَدْ كُتِبَ شَقِيَّةً أَوْ سَعِيدَةً..."

...فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُسْأَلُ عَنْهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى خَلَقَ آدَمَ ثُمَّ مَسَحَ ظَهْرَهُ بِيَمِينِهِ فَاسْتَخْرَجَ مِنْهُ ذُرِّيَّةً فَقَالَ: خَلَقْتُ هَؤُلَاءِ لِلْجَنَّةِ وَبِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ يَعْمَلُونَ ثُمَّ مَسَحَ ظَهْرَهُ فَاسْتَخْرَجَ مِنْهُ ذُرِّيَّةً فَقَالَ: خَلَقْتُ هَؤُلَاءِ لِلنَّارِ وَبِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ يَعْمَلُونَ." فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! فَفِيمَ الْعَمَلُ؟ قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ اللَّهَ إِذَا خَلَقَ الْعَبْدَ لِلْجَنَّةِ اسْتَعْمَلَهُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ حَتَّى يَمُوتَ عَلَى عَمَلٍ مِنْ أَعْمَالِ أَهْلِ الْجَنَّةِ، فَيُدْخِلَهُ بِهِ الْجَنَّةَ، وَإِذَا خَلَقَ الْعَبْدَ لِلنَّارِ اسْتَعْمَلَهُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ حَتَّى يَمُوتَ عَلَى عَمَلٍ مِنْ أَعْمَالِ أَهْلِ النَّارِ، فَيُدْخِلَهُ بِهِ النَّارَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ رَكِبَ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَا غُلَامُ إِنِّي مُعَلِّمُكَ كَلِمَاتٍ: احْفَظْ اللَّهَ يَحْفَظْكَ، احْفَظِ اللَّهَ تَجِدْهُ تُجَاهَكَ، وَإِذَا سَأَلْتَ فَلْتَسْأَلْ اللَّهَ، وَإِذَا اسْتَعَنْتَ فَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ، وَاعْلَمْ أَنَّ الْأُمَّةَ لَوْ اجْتَمَعُوا عَلَى أَنْ يَنْفَعُوكَ لَمْ يَنْفَعُوكَ، إِلَّا بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللَّهُ لَكَ، وَلَوْ اجْتَمَعُوا عَلَى أَنْ يَضُرُّوكَ لَمْ يَضُرُّوكَ، إِلَّا بِشَيْءٍ قَدْ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَيْكَ، رُفِعَتِ الْأَقْلَامُ، وَجَفَّتْ الصُّحُفُ."

عَنْ أَبِي خُزَامَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَرَأَيْتَ رُقًى نَسْتَرْقِيهَا وَدَوَاءً نَتَدَاوَى بِهِ وَتُقَاةً نَتَّقِيهَا، هَلْ تَرُدُّ مِنْ قَدَرِ اللَّهِ شَيْئًا؟ قَالَ: "هِيَ مِنْ قَدَرِ اللَّهِ."

Tâvus aracılığıyla... Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her şey bir kadere (ölçü ve plana) göredir..."*

(M6751 Müslim, Kader, 18; MU1629 Muvatta', Kader, 1)

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre..., Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden hiçbir kimse ve hiçbir canlı yoktur ki cennet ve cehennemdeki yeri ile saîd (mutlu) veya şakî (bedbaht) olduğu yazılmış olmasın..."*

(B1362 Buhârî, Cenâiz, 82; M6731 Müslim, Kader, 6)

Ömer b. el-Hattâb, (kendisine *"Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine şahit tutarak, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demişti. Onlar da, 'Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin).' demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, 'Biz bundan habersizdik.' dememeniz içindir."* (A'râf, 7/172) âyetinin anlamı sorulduğunda) şöyle demiştir: "Bu âyet Allah Resûlü'ne (sav) de sorulmuş ve o (sav) şu açıklamayı yapmıştır: *'Allah Teâlâ Âdem'i yarattı. Sonra kudret (eli) ile sırtını sıvazladı ve ondan bir nesil çıkarttı. 'Bunları cennet için yarattım. Cennetliklerin amelini işleyecekler.' dedi. Sonra Âdem'in sırtını sıvazlayıp bir nesil daha çıkarttı. 'Bunları cehennem için yarattım. Cehennemliklerin amelini işleyecekler.' dedi.'* Bu sırada birisi, 'Yâ Resûlallah, bu durumda amelin ne anlamı kalır?' diye sordu. Allah Resûlü, *'Allah, kulunu cennet için yarattığında, ona, cennetliklerin ameli üzere ölünceye kadar cennetlik ameli işletir. Sonra onu cennete koyar. Kulunu cehennem için yarattığında ona, cehennemliklerin ameli üzere ölünceye kadar cehennemlik ameli işletir. Sonra onu cehenneme koyar.'* buyurdu."

(MU1627 Muvatta', Kader, 1)

Abdullah b. Abbâs, bir gün aynı binit üzerinde Allah Resûlü'nün (sav) arkasındayken onun kendisine şöyle dediğini anlattı: *"Delikanlı! Sana bazı şeyler öğreteceğim. Allah'ı gözet ki Allah da seni gözetsin. Allah'ı gözet ki Allah'ı (daima) yanında bulasın. Bir şey istediğinde Allah'tan iste! Yardıma muhtaç olduğunda Allah'tan yardım dile! Şunu bil ki bütün insanlar sana fayda vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana fayda veremezler. Ve yine bütün insanlar sana zarar vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana hiçbir şeyde zarar veremezler. Bu konuda kalemler kaldırılmış (karar verilmiş), sayfalar kurumuştur (hüküm kesinleşmiştir)."*

(HM2669 İbn Hanbel, I, 293; T2516 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59)

Ebû Huzâme'nin rivayet ettiğine göre, babası Allah Resûlü'ne şöyle sormuştur: "Ey Allah'ın Resûlü! Şifa niyetiyle yaptığımız okumalar, tedavi olduğumuz ilaçlar ve korunma tedbirleri, Allah'ın takdirinden bir şeyi geri çevirir mi?" Resûlullah (sav), *"Onlar da Allah'ın takdiridir."* buyurmuştur.

(T2065 Tirmizî, Tıb, 21)

Hicretin on yedinci senesinde[1] Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh komutasındaki İslâm ordusu, Şam'a gelen Hz. Ömer ile Suriye-Hicaz sınırındaki Serğ Köyü'nde buluşur. Ebû Ubeyde, Şam civarında veba salgını olduğunu bildirir. Hz. Ömer de durumu görüşmek üzere muhacir ve ensarı toplar ve istişarelerde bulunur. Ne var ki istişarelerden bir sonuç alınamaz. Kimisi, "Sen bir görev için çıktın, bundan geri dönmeni uygun görmüyoruz." derken kimisi de, "İnsanları tehlikeye atmanı doğru bulmuyoruz." der. Hz. Ömer, istişarelerine devam eder ve son olarak Mekke fethine katılmış muhacirlerle, Kureyş'in ileri gelenlerini toplar. Bu son istişareden ittifakla geri dönme ve insanları veba tehlikesine atmama görüşü çıkar. Bunun üzerine Hz. Ömer, Medine'ye geri dönülmesi emrini verir. Fakat ordu komutanı Ebû Ubeyde, bu durumu kader inancıyla bağdaştırmamış olacak ki halifeye, "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" diye sorar. Hz. Ömer, Keşke bunu sen söylemiş olmasaydın Ey Ebû Ubeyde. Evet, Allah'ın bir kaderinden diğer bir kaderine kaçıyoruz." diye cevap verir ve şöyle devam eder: "Develerini otlatmak için, biri verimli diğeri kıraç iki yamaçlı bir vadiye götürsen ve onları ister otu bol yerde ister çorak yerde otlatsan, sonuçta her iki yerde de Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?" diye sorar.

Bu sırada, daha önce bir işi için aralarından ayrılmış olan Abdurrahman b. Avf çıkagelir ve "Bu konuyla ilgili bende bir bilgi var." diyerek Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakleder: *"Şayet bir yerde veba hastalığı olduğunu işitirseniz oraya gitmeyin. Bir yerde veba hastalığı çıkarsa ve siz orada bulunursanız vebadan kaçarak oradan çıkmayın."*

Kararının isabetli olduğu Resûlullah'ın hadisiyle de teyit edilince, Hz. Ömer, Allah'a hamdeder, orduya geri çekilme emri verip Medine'ye döner.[2]

Bu rivayette sahâbenin kader anlayışındaki farklılığı görüyoruz. Bir tarafta tedbiri yersiz görenler, diğer tarafta ise Hz. Ömer'in öncülük ettiği, insanın tedbir ve tercihlerinin de kaderin bir parçası olduğunu düşünenler bulunmaktadır. Hz. Ömer buradaki tutumuyla, salgın ve bulaşıcı hastalıkları Allah'ın kaçınılmaz bir kaderi olarak gören anlayışın yanlış olduğunu savunmaktaydı. Aynı zamanda kaderin kuşatıcılığını ve bu kuşatıcılık içerisinde insanın tercih özgürlüğünü ve doğruyu bulma sorumluluğunu da

[1] İF10/184, İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 184
[2] MU1621 *Muvatta'*, Câmi, 7; M5784 Müslim, Selâm, 98.

hatırlatıyordu. Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Ömer'i teyit ederek naklettiği hadiste de Peygamberimiz veba salgını esnasında tedbir alınmasını emretmekte ve dolaylı olarak bu hareketin tevekkül ve kader inancına aykırı olmadığını öğretmektedir.

Haddizatında insanı aşan ve insanın müdahil olamadığı, insanı kuşatan tabiat hadiseleri, âlemin işleyişi, insanın ailesi, ırkı, cinsiyeti gibi hususların ilâhî bir belirlemenin neticesi olduğu açıktır. İnsanı doğrudan etkileyen bu gibi hususlarda onun en küçük bir müdahalesi söz konusu değildir. İnsanın da bir parçası olduğu kâinatta hiçbir şeyin rastgele olmaması, kuşatıcı bir düzenin varlığı aşkın bir kaderi ihsas etmektedir. Peygamberimiz, Abdullah b. Ömer'in naklettiği şu hadisinde bu ilâhî belirlemeye işaret ediyor olmalıdır: *"Her şey bir kadere (ölçü ve plan) göredir."*[3]

Allah Resûlü bu sözüyle her şeyin Allah'ın irade ve kudreti çerçevesinde vücut bulduğunu belirtmektedir. Kâinatın ilâhî bir planlamanın neticesi oluşu, aynı zamanda mutlak irade ve güç sahibi bir kudretin varlığını da ispat etmektedir.

"Gerçekten biz her şeyi bir kadere (plana ve ölçüye) göre yarattık."[4] âyeti, iyi kötü, acı tatlı, canlı cansız, faydalı faydasız her ne varsa Allah'ın bilmesi, dilemesi, kudreti, takdiri ve yaratması ile meydana geldiği gerçeğinin bir başka ifadesidir. İlim, kudret, irade ve hikmet sahibi bir yaratıcı tarafından yaratıldığı için evrende, kaos değil kader yani ölçü, denge ve düzen hâkimdir. *"O, göğü yükseltti ve mizanı (dengeyi) koydu"*,[5] *"Rahmân'ın yaratmasında hiçbir düzensizlik ve kusur göremezsin."*[6] âyetleri de bu denge ve düzeni vurgulamaktadır. Evrenin işleyişi belli yasalar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Her şeyi yoktan var etme, sebepsiz yaratma kudretine sahip olan Allah, kâinatta vuku bulan şeyleri sebep sonuç ilişkisi içerisinde yaratmayı dilemiştir. Böylece akıl sahiplerinin yaratılıştaki hikmet ve gerçekleri daha rahat kavramasını murad etmiş olabilir.

Kader anlayışı sadece insan eylemlerini değil genel olarak Allah ve varlık, özel olarak Allah ve insan ilişkisine dair tasavvuru da kapsar. Mümin, her hadisede Allah'ın varlığının işaretlerini görür. Allah'ın, her varlık ve oluşta her zamanda ve mekânda mutlak tasarruf sahibi olduğuna inanır. İşte kaderin imana konu olması da burada anlam kazanmaktadır. Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) kendisine, "Bana iman hakkında bilgi ver." diyen Cebrail'e şöyle cevap vermiştir: *"Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe iman etmendir. (Aynı şekilde) hayrı ve şerriyle kadere inanmandır."*[7]

[3] M6751 Müslim, Kader, 18; MU1629 Muvatta', Kader, 1
[4] Kamer, 54/49.
[5] Rahmân, 55/7.
[6] Mülk,67/3
[7] M93 Müslim, İmân, 1.

Hadiste Allah'a, yarattığı meleklere, gönderdiği kitaplara, bu kitapları insanlara açıklamak üzere görevlendirdiği peygamberlere ve insanlara verdiği nimetlerden onları hesaba çekeceği âhiret gününe inanmanın yanı sıra kadere imanın da temel unsurlardan sayılması manidardır. Allah'ın güç ve kudretinin bir tecellisi olarak var ettiği melekleri, insanın Rabbiyle iletişimindeki vasıtalardan kılması, kitapları melek aracılığıyla insanlardan seçilen peygamberlere ulaştırması, peygamberlerin, aldıkları ilâhî vahyi insanlara öğretmeleri ve akıl sahibi insanların özgür tercihleri ile bu çağrıya olumlu ya da olumsuz cevap vermeleri süreci, tasavvurları aşan üst bir planlama dâhilinde cereyan etmektedir.

Kadere inanmayı imanın temel unsurları arasında sayan bu hadis, müminin zihnini, yaratan ve yaşatan Allah'ın ceza gününün de sahibi olduğu, yaratılıştan hesap gününe kadar hayır ve şer hiçbir şeyin O'nun iradesinden bağımsız olmayacağı noktasına yönlendirmektedir. Buna göre her şeyin nihaî sebebi ve sahibi Allah'tır.

Kadere inanan bir insan, âlemde gerçek failin Allah olduğunu kabul eder. Yağmurun belli fizikî şartların oluşmasıyla yağacağını bilir. Ancak ona göre yağmurun yağması olayı, tabiî sebeplerin bir araya gelmesinin sonucuyla sınırlı değildir. Mümin, görünen sebeplerin ötesine geçerek, yağmuru Allah'ın indirdiğine inanır ve bu yüzden onu rahmet olarak adlandırır.

Müslüman, elbette ki güneşin kendi yörüngesinde doğduğunu ve battığını görür. Ancak o bütün bunların Allah'ın planlaması dâhilinde olduğunu bildiği için, Hz. İbrâhim gibi *"Allah, güneşi doğudan doğdurur."*[8] der. Böylece sebeplere dayalı olarak ortaya çıkan her olayda sebebi de yaratan asıl Müsebbib'in varlığını hisseder.

Bir Müslüman, açlığın yemekle, susuzluğun suyla giderildiğini elbette ki bilir. O, *"Allah, hiçbir hastalık vermemiş ki onun şifasını da vermemiş olsun."*[9] hadisinin de farkındadır ve tedavi olmanın, Peygamberi'nin (sav) tavsiyesi olduğunu da bilir.[10] Ancak o, bunların esas sahibini unutmaz ve Hz. İbrâhim gibi şöyle der: *"Beni yaratan da doğru yola eriştiren de O'dur. Beni yediren de içiren de O'dur. Hasta olduğumda bana O şifa verir. Beni öldürecek, sonra da diriltecek O'dur."*[11]

Hz. Musa'nın ve o vefakâr İbrâhim'in (as) sahifelerinde de bulunan şu kesin gerçekler,[12] kader anlayışımızın nasıl olması gerektiğini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

[8] Bakara, 2/258.
[9] B5678 Buhârî, Tıb, 1
[10] D3874 Ebû Dâvûd, Tıb, 11.
[11] Şuarâ, 26/78-81.
[12] Necm, 53/36-37

Necm sûresinde önce insanın sorumluluğunu hatırlatan şu âyetler zikredilir: *"İnsan, emek ve gayretinin neticesinden başka şey elde edemez. Bu gayretinin semeresi de ileride ortaya çıkacaktır. Emeğinin karşılığı kendisine tam tamına ödenecektir."*[13]

Hemen akabinde insanın varlık tasavvurunu hatırlatan şu âyetler sıralanır: *"Elbette son durak, Rabbinin huzuru olacaktır. O'dur güldüren ve ağlatan; O'dur öldüren ve yaşatan. Rahme atılan nutfeden (spermden) erkek ve dişi çiftini yaratma, öldükten sonra diriltme, tekrar yaratma O'na aittir. İnsanı zengin eden, varlıklı kılan da O'dur..."*[14]

Hz. Ali'nin anlattığı şu hadisede Peygamberimiz öncelikli olarak bu hakikate işaret etmektedir: "Bir keresinde Medine'deki Bakî' Kabristanı'nda bir cenazede bulunuyorduk. Peygamber (sav) yanımıza gelip oturdu. Biz de onun çevresine toplandık. Elinde bir çubuk vardı. Başını düşünceli bir şekilde aşağıya doğru eğdi ve elindeki çubukla yerde çizgiler çizmeye başladı. Sonra, *'Hiç kimse, hiçbir canlı yoktur ki cennet ve cehennemdeki yeri ile saîd (mutlu) veya şakî (bedbaht) olduğu yazılmış olmasın.'* buyurdu."[15]

Hadiste zikri geçen "saadet" ve "şekâvet" tabirleri câhiliye Arapları tarafından mutluluk ve mutsuzluğu şans ve talihe bağlayan bir anlayışla kullanılıyordu. Şans ve şansızlığı da kuşların ve yıldızların hareketlerine göre belirliyorlardı.[16] Hz. Peygamber bu sözüyle, mutluluğu ve bedbahtlığı Allah'ın kudreti dışında birtakım sebeplere bağlayan Arapların yanlış algılarını düzeltmektedir. Aynı zamanda şans ve talihe konu ettikleri durumun dünyevî hayatla sınırlı olmadığına, asıl mutluluk ve bedbahtlığın âhirette söz konusu olduğuna dikkatleri çekmiş, her şeyde olduğu gibi mutluluk ve bedbahtlığın da Allah'ın irade ve kudretinden bağımsız var olamayacağını vurgulamıştır. Allah'ın irade ve takdirinin insanın çabası ve yönelmesine göre tecelli ettiğini de hatırlatmıştır. Buna göre insanı hem bu dünyada hem de âhirette mutluluk ya da bedbahtlığa iten şey, aslında kendi yapıp ettikleridir.

Hz. Ömer'in Allah Resûlü'nden rivayet ettiği şu hadis de aslında aynı hususu hatırlatmaktadır. Müslim b. Yesâr el-Cühenî'nin anlattığına göre, Ömer b. el-Hattâb'a,

"Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine şahit tutarak, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demişti. Onlar da, 'Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin).' demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, 'Biz bundan habersizdik.' dememeniz içindir."[17] âyetinin anlamı sorulmuş, o da

[13] Necm, 53/39-41.
[14] Necm, 53/42-48.
[15] B1362 Buhârî, Cenâiz, 82; M6731 Müslim, Kader, 6.
[16] "Saadet", *DİA*, XXXV, 319.
[17] A'râf, 7/172.

şöyle demiştir: "Bu âyet Allah Resûlü'ne (sav) sorulmuştu ve bunun üzerine o (sav) şu açıklamayı yapmıştı: *'Allah Teâlâ Âdem'i yarattı. Sonra kudret (eli) ile sırtını sıvazladı ve ondan bir nesil çıkarttı. 'Bunları cennet için yarattım. Cennetliklerin amelini işleyecekler.' dedi. Sonra Âdem'in sırtını sıvazlayıp bir nesil daha çıkarttı. 'Bunları cehennem için yarattım. Cehennemliklerin amelini işleyecekler.' dedi.'* Bu sırada birisi, 'Yâ Resûlallah, bu durumda amelin ne anlamı kalır?' diye sordu. Allah Resûlü, *'Allah kulunu cennet için yarattığında, ona, cennetliklerin ameli üzere ölünceye kadar cennetlik ameli işletir. Sonra onu cennete koyar. Kulunu cehennem için yarattığında ona, cehenneliklerin ameli üzere ölünceye kadar cehennemlik ameli işletir. Sonra onu cehenneme koyar.'* buyurdu."[18]

İnsanın yaratılışını konu eden bu hadiste onun yaratılış bakımından Allah'ı tanıma kabiliyetine sahip olduğu gerçeği, ezelde yaşanmış bir diyalog şeklinde ifade edilmiştir. Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i yaratınca ondan cennetlikler ve cehennemlikleri çıkartması, insanların bir kısmının iyi işler yapıp cenneti hak edeceklerine, bir kısmının ise kötülük yapıp cehenneme gireceklerine dair ezelî ilmine bir işaret olsa gerektir. Bu ifadeleri aynı zamanda insanların yaratılış itibariyle iyilik ve kötülük yapma güç ve iradesine sahip oluşlarının temsilî bir anlatımı olarak da düşünebiliriz. İnsanların sonunda varacakları noktanın önceden belirlendiğini, dolayısıyla amelin anlamsız olacağını ima eden soruya Peygamberimizin insan fiillerinin gerekliliği çerçevesinde cevap vermesi önemli bir husustur. İşlenen amellerin Allah'a nispet edilmesi, bütün olup bitenlerin olduğu gibi insan eylemlerinin de ancak O'nun izni dâhilinde gerçekleştiği, hatta bu amelleri yapmaya azmedenler için onları kolaylaştırdığı anlamına gelmektedir.

İbn Abbâs, bir gün aynı binit üzerinde Allah Resûlü'nün arkasındayken onun kendisine şöyle dediğini anlattı: *"Delikanlı! Sana bazı şeyler öğreteceğim. Allah'ı gözet ki Allah da seni gözetsin. Allah'ı gözet ki Allah'ı (daima) yanında bulasın. Bir şey istediğinde Allah'tan iste! Yardıma muhtaç olduğunda Allah'tan yardım dile! Şunu bil ki bütün insanlar sana fayda vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana faydalı olamazlar. Ayrıca bütün insanlar sana zarar vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana hiçbir şeyde zarar veremezler. Bu konuda kalemler kaldırılmış (karar verilmiş), sayfalar kurumuştur (hüküm kesinleşmiştir)."*[19]

Hz. Peygamber'in, İbn Abbâs'a Allah'ın korumasına girmenin, Allah'ın dini için çalışması neticesinde mümkün olacağını bildirmesi, insan iradesinin önemine bir vurgudur. Resûl-i Ekrem ardından, Allah'ın istemesi dışında hiçbir şeyin gerçekleşemeyeceğini, sadece Allah'tan isten-

[18] MU1627 *Muvatta'*, Kader, 1.
[19] HM2669 İbn Hanbel, I, 293; T2516 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59.

mesi gerektiğini söyleyerek haddizatında her şeyin sahibinin Allah olduğu hakikatini kalplere yerleştirmeyi arzulamıştır. Aynı hakikati ifade eden pek çok âyetten birinde, *"Eğer Allah sana herhangi bir zarar verecek olursa bil ki, onu O'ndan başka giderebilecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse O'nun lütfunu engelleyebilecek de yoktur."*[20] buyrulmuştur. Buna göre Allah, sahip olduğu mülkte insanlara hareket alanı bahşetmiş ve belli ölçüde tasarruf imkânı vermiştir.

İçinde insan unsurunun olduğu, insan eliyle ortaya çıkan ancak insanı aşan pek çok hususun varlığı bilinmektedir. Genetik yapı, çocukların cinsiyeti gibi konular, sebep sonuç içerisinde cereyan eden bir kısım olayları insanın kontrol edemediğini göstermektedir. İnsan kendi irade ve gücünü aşan bu gibi durumlarda âdeta aşkın bir kaderin varlığını hisseder ve kabullenir. Aynı zamanda bütün bu gerçekleşenleri Allah ezelde bilmektedir. Hadiste yer alan, *"Kalemlerin kaldırılması ve sahifelerin kuruması (kararın verilip, hükmün kesinleşmesi)"*, vuku bulacak hiçbir şeyin bu ilâhî bilginin dışında kalmayacağını, her ne meydana gelecekse onun ezelde bilindiği ve kaydedildiği, dolayısıyla yeni bir şeyin yazılmasının söz konusu olmayacağı anlamında olsa gerektir. Biz daha yaratılmadan önce ne yaşayacağımızı en ince teferruatına kadar bilen Allah, tercihimizi ne tarafa kullanacağımızı bu ezelî ve ebedî ilmiyle bilmektedir. Bu bakımdan ilâhî ezelî bilgi, meydana gelecek hadiselere önceden bir müdahale değildir. Nitekim Kur'an'da konuyla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır: *"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın."*[21]

Hz. Peygamber, her fırsatta insanlara bu dünyaya imtihan için gönderildiklerini hatırlatmıştır. İnsanların bu noktaya odaklanmalarını, bir bakıma tasavvurları aşan kader meselesine dalmamalarını istemiştir.[22] Allah Resûlü, her türlü tedbiri alarak insanın fiillerinde irade sahibi olduğunu gösterir, fakat aynı zamanda, *"Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh" (Allah'tan gayrı güç ve kuvvet yoktur!)*[23] diyerek güç ve kudreti Allah'a nispet etmeyi tavsiye ederdi.

Kısaca *"Mâşallah"* olarak bilinen, *"Allah'ın dilediği olur, dilemediği de olmaz."*[24] demeyi de yüce Elçi duasında zikrederdi. Allah Resûlü'nün öğrettiği bu iki ifade daha sonra Müslümanların değişmez virdi hâline geldi.

Kaderin anlaşılması sorunu, Allah'ın iradesinin her şeyi kuşatması yanında insanın irade özgürlüğünün imkân ve sınırının ne olduğu meselesine dayanmaktadır. Kader, ancak insanın yeryüzüne bir imtihan için gönderil-

[20] Yûnus, 10/107
[21] Hadîd, 57/22
[22] İM84 İbn Mâce, Sünnet, 10.
[23] M6868 Müslim, Zikir, 47.
[24] D5075 Ebû Dâvûd, Edeb, 100-101.

diği gerçeği esas alınarak anlaşılabilir. İradesi ve seçme özgürlüğü olmayan bir kişinin denenmesinden bahsedilemeyeceğine göre, insanın sorumlu varlık olmasını mümkün kılan, bu yönünü doğrudan kısıtlamayan üst bir planlamanın olduğu düşünülmelidir. Buna göre insanın bütün tercihleri her hâlükârda bu kaderin içerisindedir ve hiçbir şekilde Allah'ın irade ve kudretinden bağımsız değildir. Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde'ye güzel bir temsille, develerini otlatmak için önündeki vadinin kıraç ve otlu yamaçlarından herhangi birini tercih ettiğinde her hâlükârda Allah'ın kaderinin içinde hareket etmiş olacağını söylemesi, işte böyle bir anlayışın ürünüdür.

Benzer bir anlayışa Ebû Huzâme es-Sa'dî'nin, babası aracılığıyla rivayet ettiği şu hadis de işaret etmektedir: Ebû Huzâme'nin rivayet ettiğine göre babası, Allah Resûlü'ne, "Ey Allah'ın Resûlü! Şifa niyetiyle yaptığımız okumalar, tedavi olduğumuz ilaçlar ve korunma tedbirleri, Allah'ın kaderinden bir şeyi geri çevirir mi?" diye sormuş, Resûlullah (sav) da, *"Onlar da Allah'ın kaderindendir."* şeklinde cevap vermiştir.[25]

Hicrî birinci asrın kader tartışmalarına ışık tutan bu rivayet, yapılan duaların, alınacak tedbirlerin de haddizatında kaderin içinde olduğunu vurgulamaktadır. Kaderde asla bir değişiklik olmaz. Bazı sebeplere bağlı olarak sonradan değişikliğe uğrayan her şey zaten kaderin içindedir, yani ezelî bilgi ve takdir çerçevesinde gerçekleşmiştir. Selmân-ı Fârisî'nin Hz. Peygamber'den naklettiği şu hadisi de bu çerçevede anlamak gerekir. *"Kazayı ancak dua değiştirebilir, ömrü yalnız iyilik uzatır."*[26] Bu hadiste duanın insan hayatındaki büyük tesirine dikkat çekilmektedir. Aynı şekilde iyiliğin insan ömrüne kattığı nitelik ve bereket vurgulanmaktadır. Kulun duası, bu duanın neticesi bütünüyle kaderin içindedir. Asıl olan insanın dua ile kulluk bilincini tazelemesi ve Allah'ın her an yaratma hâlinde olduğunu[27] idrak etmesi ve O'na dayanmasıdır. Peygamberimize öğretilen şu dua Allah'ın kudret ve iradesine sığınmanın, kaderi idrak etmenin bir göstergesidir: *"De ki: Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver."*[28]

[25] T2065 Tirmizî, Tıb, 21
[26] T2139 Tirmizî, Kader, 6
[27] Rahmân, 55/29
[28] İsrâ, 17/80.

r gün Allah Resûlü (sav) (benim de arala

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَثَلُ الْمُؤْمِنِ كَمَثَلِ الْعَطَّارِ، إِنْ جَالَسْتَهُ نَفَعَكَ، وَإِنْ مَاشَيْتَهُ نَفَعَكَ،
وَإِنْ شَارَكْتَهُ نَفَعَكَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَثَلُ الْمُؤْمِنِ كَمَثَلِ خَامَةِ الزَّرْعِ يَفِيءُ وَرَقُهُ، مِنْ حَيْثُ أَتَتْهَا الرِّيحُ تُكَفِّئُهَا، فَإِذَا سَكَنَتِ اعْتَدَلَتْ، وَكَذَلِكَ الْمُؤْمِنُ يُكَفَّأُ بِالْبَلَاءِ، وَمَثَلُ الْكَافِرِ كَمَثَلِ الْأَرْزَةِ صَمَّاءَ مُعْتَدِلَةً حَتَّى يَقْصِمَهَا اللَّهُ إِذَا شَاءَ."

حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، إِنَّ مَثَلَ الْمُؤْمِنِ لَكَمَثَلِ الْقِطْعَةِ مِنَ الذَّهَبِ نَفَخَ عَلَيْهَا صَاحِبُهَا فَلَمْ تَغَيَّرْ وَلَمْ تَنْقُصْ..."

حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، إِنَّ مَثَلَ الْمُؤْمِنِ لَكَمَثَلِ النَّحْلَةِ أَكَلَتْ طَيِّبًا، وَوَضَعَتْ طَيِّبًا، وَوَقَعَتْ فَلَمْ تَكْسِرْ وَلَمْ تُفْسِدْ."

İbn Ömer'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mümin güzel koku satan kimseye benzer. Onunla beraber oturursan sana faydası olur, beraber yürürsen sana faydası olur, beraber iş yaparsan yine sana faydası olur."*

(MK13541 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 319)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mümin, yeşil ekine benzer. Rüzgârla eğilir (fakat yıkılmaz). Rüzgâr sakinleştiğinde yine doğrulur. İşte mümin de böyledir; o da bela ve musibetler sebebiyle eğilir (fakat yıkılmaz). Kâfir ise sert ve dimdik selvi ağacına benzer ki Allah onu dilediği zaman (bir defada) söküp devirir."*

(B7466 Buhârî, Tevhîd, 31)

Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın işittiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin olsun ki mümin altın parçasına benzer; sahibi ona körükle üflese bile değişmez ve azalmaz..."*

(HM6872 İbn Hanbel, II, 199; NM253 Hâkim, *Müstedrek*, I, 110 (1/76))

Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın işittiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin olsun ki mümin bal arısına benzer; güzel şeyler yer, güzel şeyler üretir, (güzel yerlere) konar, (konduğu yeri de) kırmaz ve bozmaz."*

(HM6872 İbn Hanbel, II, 199; NM253 Hâkim, *Müstedrek*, I, 110 (1/76))

Allah Resûlü bir gün on kişilik bir toplulukla beraber oturuyordu. Bu sırada kendisine hurma ağacının tepe kısmındaki tomurcuklardan çıkan ve süte benzeyen hurma özü ikram edildi.[1] Resûl-i Ekrem hurma özünün tadına baktıktan sonra[2] etrafındaki topluluğa şöyle buyurdu: *"Bana bir ağaç söyleyin ki o ağaç Müslüman'a benzer, Rabbinin izniyle her zaman meyve verir ve yaprakları da hiçbir zaman dökülmez."*[3] Bunun üzerine insanlar çölde yetişen ağaçları saymaya başladılar.[4] Ancak kimse Allah Resûlü'nün mümine benzettiği ağacı doğru tahmin edemedi. Bu arada orada bulunan genç Abdullah'ın içinden, "Bu, hurma ağacıdır." demek geçti. Fakat söylemeye utandı ve sustu.[5] Çünkü oradaki on kişinin en küçüğüydü.[6] Üstelik hemen yanı başında babası Hz. Ömer ile Hz. Ebû Bekir vardı ve onlar da bu konuda bir şey söylememişlerdi. Abdullah onların bulunduğu ve konuşmadığı mecliste konuşmayı uygun bulmadı. Bu arada topluluktaki diğer insanlar doğru cevabı bulamayınca, Allah Resûlü'nden sorunun cevabını söylemesini istediler.[7] Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Bu, hurma ağacıdır."* buyurdu.[8]

Topluluk dağılınca Abdullah, babası Hz. Ömer'e, "Babacığım! Aslında bu ağacın hurma ağacı olduğu aklımdan geçmişti." dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Peki, bunu söylemeni ne engelledi? Eğer söylemiş olsaydın gerçekten çok sevinirdim." dedi oğluna. Abdullah da, "Senin ve Ebû Bekir'in konuşmadığınızı görünce ben de konuşmak istemedim." cevabını verdi. Babasına ve onun yakın dostu olan Hz. Ebû Bekir'e duyduğu derin saygı nedeniyle susan genç Abdullah ne Hz. Peygamber'in mümini hurmaya benzetmesini ne de babasının kendisine gösterdiği sıcak ilgiyi asla unutmadı; bunları kendisinden sonrakilere aktararak bizlere kadar ulaşmasını sağladı..

Allah Resûlü *"Öyle bir ağaç vardır ki bereketi Müslüman'ın bereketine benzer."*[9] buyururken aslında ilhamını Kur'ân-ı Kerîm'den almaktaydı. Çünkü Yüce Allah da Kitabında imanı ve imanın sözle ifadesi olan kelime-i tevhidi güzel bir ağaca, inkârı ve inkârın ifadesi olan kötü sözü ise kötü

1 [illegible] Buhârî, [illegible]
2 [illegible] Buhârî, [illegible]
3 [illegible] Buhârî, [illegible]
4 B131 Buhârî, İlim, 50
5 B61 Buhârî, İlim, 4
6 [illegible] Buhârî, [illegible]
7 B61 Buhârî, İlim, 4
8 [illegible] Buhârî, [illegible]
9 [illegible] Buhârî, [illegible]

bir ağaca benzetmiş ve şöyle buyurmuştu: *"Görmedin mi Allah güzel sözü nasıl misal getirdi? Güzel söz, kökü sağlam, dalları göğe yükselen güzel bir ağaca benzer. Bu ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir. Kötü söz de gövdesi yerden koparılmış, o yüzden ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağaca benzer."*[10]

Sevgili Peygamberimiz bu âyette bir benzetme unsuru olarak kullanılan "güzel ağaç" ile hurma ağacının, "kötü ağaç" ile de halk arasında "ebucehil karpuzu" olarak da bilinen ve meyvesi acı olan "hanzal" adlı bitkinin kastedildiğini ifade etmiştir.[11] Böylece Yüce Allah sâdık imanın ifadesi olan kelime-i tevhidi hurma ağacına benzetirken, Allah Resûlü de sadık mümini hurma ağacına benzetmiştir. Mümin ile hurma ağacı arasında benzetme kurulurken ilk olarak hurmanın kökü dikkatlere sunulmuştur. Buna göre hurma ağacının kökleri nasıl toprağın derinliklerine sağlam bir şekilde yerleşmiş ve orada karar kılmışsa, müminin imanı da onda sağlam bir şekilde kökleşmiş ve sabit kalmıştır. Hurmanın kökü onun gövdesinin, meyvesinin ve yapraklarının beslendiği yegâne kaynak olduğu gibi müminin imanı da onun ibadetlerinin ve güzel davranışlarının biricik menbaıdır. Kök ağaca besin taşıdığı gibi, iman da mümine ruh taşır, heyecan taşır ve onu daima diri tutar. Kök, her şeyi yerinden eden şiddetli kasırgalara karşı ağacı sabit kılarken, sadık iman da müminleri hem dünya hayatında hem de âhirette sapasağlam tutar.[12] Köke gelen zarar, tüm ağaca gelir. İman da böyledir. O, şüphe, şirk ve inkâr barındıran her türlü söz ve davranıştan uzaktır.[13] Nitekim âyette Allah'ı inkâr anlamına gelen her türlü söz, kökleri kesilip gövdesi yerden koparılmış bir ağaca benzetilmiştir. Kökü olmayan bir ağaç nasıl kuruyup yok olmaya mahkûmsa, samimi bir imana sahip olmayan insanın da hem dünyada hem de âhirette hüsrana uğraması kaçınılmazdır.[14] Şu hâlde iman, "mümin" nitelemesine imkân veren kök vasıftır. Mümin, mümin olma niteliğini imana borçludur; İman, müminin varlık nedenidir.

Mümin bir taraftan tüm gücüyle iman kökünden beslenirken, diğer taraftan onunla Yüce Allah'a yakın olmaya ve Rızâ-i Bâri'ye ulaşmaya çabalar. Hurma ağacının göğe doğru yükselen dalları ile mumin arasındaki benzerlik böyle izah edilebilir. Hurma, köklerinden toprağa ne kadar sağlam tutunursa boy atmadaki gücü o kadar artar. Boyu uzayıp göğe yükseldikçe yeryüzündeki kirlilikten ve tehlikelerden o kadar uzak olur. Meyvesi güven içinde olgunlaşır. Mümin de imanını ve niyetini perçinledikçe Rabbine daha çok yaklaşır. Allah'ın rızasını elde etmesinin önündeki engelleri

[10] İbrâhîm, 14/24-26.
[11] T3119 Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 14.
[12] İbrâhîm, 14/24-27.
[13] HM8577 İbn Hanbel, II, 349.
[14] Hac, 22/11

daha kolay aşar. Süflî arzuların boyunduruğundan kurtulup ulvî gayelere yönelir. Niyeti ve yönelişi doğru bir istikamet bulur. Böylece bütün davranışlarına yön veren imanı Allah'a yükselir.

Kökü ve dalları güçlü olan bir ağacın aynı oranda güzel ve tatlı meyve vermesi tabiîdir. Meyve, büyük bir özen ve sabırla büyütülen hurma ağacından beklentiyi ifade eder. Sadık bir imana ve samimi bir niyete sahip bir müminden de buna uygun salih ameller sergilemesi beklenir. Çünkü salih amel, iman ağacının meyvesi ve müminin imanının göstergesidir. İman, müminlerin gönüllerine sımsıkı yerleşince onların tüm hayatlarına ve davranışlarına yön verir. İmanın bu iyi ve olumlu etkisi müminin "salih amel" olarak bütün söz ve eylemlerinde açıkça ortaya çıkar.

İman ağacının meyvelerinden biri de ibadetlerdir. İmanın "salih amel"e dönüşmesi müminin ibadetlerinde açık bir şekilde görülür. Kulluk bilincine sahip olan bir Müslüman, hayatını Allah'a karşı saygı ve itaat bilinci içinde sürdürür. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi İslâm'ın temel şartlarını teşkil eden ibadetlerin[15] yanında Allah'ı zikretme, Kur'an okuma, kurban kesme ve infakta bulunma gibi kendisini Yüce Allah'a yaklaştıracak ibadetleri ifa eder. Farz ve nafile ibadetlerle Yüce Allah'a yakınlaşır ve böylece onun sevgisini kazanır.[16]

Ahlâk da iman ağacının meyvelerindendir. Müminin imanı ile ahlâkı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu anlatan meşhur bir hadiste Allah Resûlü şöyle buyurur: *"Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır."*[17] Resûl-i Ekrem'in mümin tanımı da ahlâk odaklıdır. Onun (sav) buyurduğuna göre, *"Kim bir iyilik yaptığında seviniyor, bir kötülük yaptığında üzülüyorsa o mümindir."*[18] Allah Resûlü'nün bir başka mümin tanımlamasında ise onun temiz karakterine ve ruh asaletine dikkat çekilir. *"Mümin, saf ve âlicenaptır; fâcir ise düzenbaz ve alçaktır."*[19] Allah Resûlü, kötü huyları mümine kesinlikle yakıştırmaz. Onun buyurduğuna göre, *"Mümin, ne insanları karalayan, ne lânet eden, ne kaba ve kötü sözlü, ne de hayâsız birisidir."*[20] Özellikle de *"Cimrilik ve kötü ahlâk asla bir müminde bulunmaz."*[21] Yine Peygamber Efendimizin buyurduğuna göre, *"Laf taşıma, sövüp sayma ve soy sopla övünme cehennemdedir; bunlar bir müminde bir araya gelmemelidir."*[22] Diğer yandan nebevî öğütlere kulak vererek imanını güzel ahlâk ile besleyen müminler için büyük bir mükâfat vardır. Bu mükâfatı Allah Resûlü şöyle anlatır: *"Mümin, güzel ahlâkı sebebiyle (gündüzlerini) oruçla, (gecelerini) namazla geçiren kişinin derecesine ulaşır."*[23]

[15] D4677 Ebû Dâvûd, Sünnet, 14.
[16] B6502 Buhârî, Rikâk, 38
[17] D4682 Ebû Dâvûd, Sünnet, 15.
[18] HM19794 İbn Hanbel, IV, 399
[19] D4790 Ebû Dâvûd, Edeb, 5
[20] T1977 Tirmizî, Birr, 48.
[21] T1962 Tirmizî, Birr, 41
[22] MK13615 Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, XII, 340.
[23] D4798 Ebû Dâvûd, Edeb, 7

Hadiste hurma ağacının meyvesi ile mümin arasında benzerlik kurulurken "hurmanın her zaman meyve verdiğinin"[24] vurgulanması onun bereketli bir ağaç olduğunu ortaya koyar. Üstelik hurma ağacı sadece meyvesinden değil gölgesinden, odunundan, yapraklarından, dallarından ve hatta çekirdeklerinden bile istifade edilen bereketli bir ağaçtır. Mümin de böyledir; bereket onlar arasındaki en önemli benzerlik noktalarından biridir.[25] Mümin, sözleriyle, tavır ve davranışlarıyla, imanı ve ibadetiyle,kısacası tüm hayatıyla bereketli ve faydalı olmayı başaran kişidir. Faydalı olma, mümin için bir ayırıcı vasıftır. Kendisine, ailesine ve topluma faydalı olması bakımından mümini bir aktara benzeten hadiste Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: *"Mümin güzel koku satan kimseye benzer. Onunla beraber oturursan sana faydası olur, beraber yürürsen sana faydası olur, beraber iş yaparsan yine sana faydası olur."*[26]

Müminin yararlı bir insan olması, onun söz ve davranışları ile diğer insanlara zarar verecek bir tavır ve tutum içinde olamayacağı sonucunu doğurur. Allah Resûlü'nün yaptığı bir mümin ve Müslüman tanımında, müminin diğer insanlarla olan ilişkisindeki güven unsuru öne çıkarılır: *"Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir. Mümin de insanların canları ve mallarının güvende olduğu kişidir."*[27] Enes b. Mâlik'in Resûl-i Ekrem'den naklettiği bir hadiste ise, "altın kural" olarak bilinen ve tarih boyunca bütün dinî ve ahlâkî sistemlerde kendine yer bulan, "Sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkalarına yapma." veya "Sana nasıl davranılmasını istiyorsan sen de başkalarına öyle davran." şeklindeki ahlâkî ilke ile iman arasında doğrudan bir ilişki kurulur: *"Hiçbiriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."*[28]

Feraset ve basiret sahibi olup zarara uğramamak da müminin mü-
24 meyyiz vasfıdır. *"Müminin ferasetinden çekinin. Çünkü o, Allah'ın nuruyla
25 bakar."*[29] buyuran Allah Resûlü, müminin hiçbir zaman tedbir ve ihtiyatı
26 elden bırakmayacağını ifade etmiştir. Yine, *"Mümin, bir delikten iki kere
27 ısırılmaz."*[30] buyuran Peygamberimiz, Müslüman'ın, yaptığı bir hatayı
28 29 ikinci kez tekrarlamayacağını ve aynı sebeple iki kez üst üste aldatılamayacağını vurgulamıştır.

Hurma ağacı ile mümin arasında kurulan benzerliğin dördüncü yönü
30 hurmanın yaprakları ile ilgilidir. Hadiste ifade edildiğine göre hurma ağa-
31 cının yaprakları hiçbir zaman dökülmez.[31] Daima yeşil kalır.[32] Mevsimle-
32 rin değişkenliğine ve iklim şartlarının zorluğuna rağmen hurma yaprak-

larının dallarından düşmemesi ve yeşilliğini koruması, sebat, istikrar ve kararlılık açısından mümin ile benzeşmektedir. Çünkü mümin de şartlar ve durumlar ne olursa olsun imanında kesin bir sebat ve azim gösterir. Resûl-i Ekrem'in buyurduğuna göre, *"Allah'a kavuşacağı güne kadar mümin erkek ve kadınların kendisine, çocuğuna ve malına sıkıntı ve musibet gelmeye devam eder."*[33] Ancak başına gelen olumlu ya da olumsuz hiçbir hâl ve hadise; müminin hayır ve iyilik üzere olmasına engel olamaz. Allah Resûlü müminin bu hâlini şu veciz hadisiyle anlatır: *"Müminin durumu ne ilginçtir! Her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına sevinecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ona sabreder; bu da onun için hayır olur."*[34]

Kabul edilmelidir ki başına gelen musibetler ve zorluklar karşısında mümin bazen duygusal açıdan sarsılabilir; bazen beşerî ve hissî yapısının sâikiyle tökezleyebilir. Ancak burada asıl olan iman bakımından kararlı bir duruş sergilemektir. Zira mümin sarsıldığında ve sendelediğinde imanı onun elinden tutar ve onu yeniden ayağa kaldırır. Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadiste Allah Resûlü mümin ile kâfirin musibetler karşısındaki tavrını şu benzetme ile anlatır: *"Mümin, yeşil ekine benzer. Rüzgârla eğilir (fakat yıkılmaz). Rüzgâr sakinleştiğinde yine doğrulur. İşte mümin de böyledir; o da bela ve musibetler sebebiyle eğilir (fakat yıkılmaz). Kâfir ise sert ve dimdik selvi ağacına benzer ki Allah onu dilediği zaman (bir defada) söküp devirir."*[35]

Karşılaştığı bela ve musibetlere sabırla mukavemet etmek ve en zor zamanlarda bile imanını muhafaza etmek müminin şiarındandır. Bu meyanda Allah Resûlü mümini en kıymetli cevher olan altına benzetir ve altının özünün yüksek ısılı bir eritme ocağında dahi değişmeyeceğini, dolayısıyla müminin de imanını her hâlükârda muhafaza edeceğini şöyle ifade eder: *"Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin olsun ki mümin altın parçasına benzer; sahibi ona körükle üflese bile değişmez ve azalmaz."*[36]

Mümin için iyiliğin ve güzelliğin bir hayat tarzı olduğunu, onu bal arısına benzeterek anlatan bir hadiste Allah Resûlü şöyle buyurur: *"Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin olsun ki mümin bal arısına benzer; güzel şeyler yer, güzel şeyler üretir, (güzel yerlere) konar, (konduğu yeri de) kırmaz ve bozmaz."*[37] Hadise göre bal arısı ile mümin arasındaki iki benzerlik, yedikleri gıdalar ile ürettiklerinin temizliğindedir. Bal arısı nasıl ki ağaçların ve bitkilerin en güzel çiçeklerinden besleniyorsa, mümin de Allah'ın kendisine verdiği rızıkların temiz ve helâl olanlarından gıdalanır.[38] Mü-

min ayrıca rızkını kazanmak için çalışmayı elden bırakmaz. Çünkü Hz. Peygamber'in ifadesiyle, *"İnsanın yediği şeylerin en güzeli, elinin emeğidir."*[39] Arının, tertemiz çiçeklerden aynı temizlikte bir üretimle şifa kaynağı bal verdiği gibi mümin de temiz, sağlam, kaliteli ve hilesiz bir üretim yapar. Müminin çalışıp kendi emeğiyle ortaya koyduğu her türlü ürün, kendisi ve toplumu için faydalı ve anlamlıdır. Nitekim bal arısının ürünü olan bal da insanlık için büyük bir nimet ve şifa kaynağıdır. Burada aynı zamanda üretim ve tüketim arasındaki ahlâkî dengeye de bir gönderme vardır. Hadiste mümin ile bal arısı arasındaki benzerliğin bir başka yönü de çevre bilinci ile ilgilidir. Bal arısı çiçeğinden yararlandığı ağaca hiçbir şekilde zarar vermediği gibi mümin de imar etmekle sorumlu olduğu çevrenin ve kâinatın[40] dengesini bozacak bir tavır içinde olamaz. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in, yoldan eziyet verecek şeyleri kaldırmayı imanın şubelerinden birisi olarak tanımlaması[41] mümin ile çevre bilinci arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir.

İmanda sebat ve kararlılık göstermede müminin önündeki en çetin engellerden biri de günahlardır. *"Mümin, günahlarını üzerine düşüverecek bir dağ gibi büyük görür. Fâcir (fütursuzca günah işleyen) kimse ise günahlarını burnu üzerine konan ve kovalayınca kaçacak bir sinek gibi görür."*[42] hadisiyle müminin günaha karşı tavrını ifade eden Allah Resûlü, günlük hayatın türlü meşguliyetleri arasında mümin ile imanı arasına giren günah ve hata engellerini tevbe ve istiğfar ile aşmayı tavsiye eder.[43] Böylece hiçbir günah sürekli bir şekilde mümin ile imanı arasına giremez. Mümin ile iman arasındaki daimî ilişkiyi bir benzetme ile dikkatlere sunan hadisinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurur: *"Mümin, yularından bir yere bağlanmış ata benzer; o at gezip dolaşır sonra da bağlandığı yere geri döner. Mümin de unutarak hata işler ve sonra yine imana döner."*[44] Burada imana dönmekten maksat, Allah'a iman etmiş bir kişinin, günah işlediği zaman hemen tevbe ve istiğfar ederek yeniden Allah'a yönelmesi ve imanını muhafaza etmesidir.

Ve nihayet Allah Resûlü'nün, mümini, *"bir iyilik yaptığında sevinen, bir kötülük yaptığında ise üzülen kimse"*[45] olarak tanımladığı hatırlanırsa, bir müminin yapacağı en güzel dualardan birinin şu nebevî dua olduğu anlaşılır: *"Allah'ım! Beni, iyilik yaptıkları zaman sevinç duyan, kötülük yaptıkları zaman da bağışlanma dileyen kullarından eyle."*[46]

[39] D3528 Ebû Dâvûd, Büyû' İcâre, 77
[40] Hûd 11/61
[41] M153 Müslim, Îmân, 58
[42] T2497 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 49; HM3627 İbn Hanbel, I, 382
[43] İM4250 İbn Mâce, Zühd, 30.
[44] HM11355 İbn Hanbel, III, 38
[45] HM19794 İbn Hanbel, IV, 399
[46] İM3820 İbn Mâce, Edeb, 57

MÜNAFIKLIK
İKİ YÜZLÜLÜK

عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَثَلُ الْمُنَافِقِ كَمَثَلِ الشَّاةِ الْعَائِرَةِ بَيْنَ الْغَنَمَيْنِ، تَعِيرُ إِلَى هَذِهِ مَرَّةً
وَإِلَى هَذِهِ مَرَّةً."

İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Münafık, iki sürü arasında gidip gelen şaşkın koyun gibidir.
Bir o sürüye gider, bir bu sürüye!"
(M7043 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 17)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَثَلُ الْمُؤْمِنِ كَالْخَامَةِ مِنَ الزَّرْعِ تُفَيِّئُهَا الرِّيحُ مَرَّةً، وَتَعْدِلُهَا مَرَّةً، وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ كَالْأَرْزَةِ لَا تَزَالُ حَتَّى يَكُونَ انْجِعَافُهَا مَرَّةً وَاحِدَةً."

قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَدْعُو يَقُولُ: "اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الشِّقَاقِ وَالنِّفَاقِ وَسُوءِ الْأَخْلَاقِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا، وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا: إِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ، وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ، وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:

"تَجِدُ مِنْ شَرِّ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ اللَّهِ، ذَا الْوَجْهَيْنِ الَّذِي يَأْتِي هَؤُلَاءِ بِوَجْهٍ وَهَؤُلَاءِ بِوَجْهٍ"

Abdullah b. Kâ'b'ın, babasından rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mümin, rüzgârın yatırıp kaldırdığı (ama zarar vermediği) yeşil ekin gibidir. Münafık ise dimdik iken, rüzgârın bir defada kökünden söküverdiği selvi ağacı gibidir."*

(B5643 Buhârî, Merdâ,1)

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle dua ederdi: *"Allah'ım! Bozgunculuktan, münafıklıktan ve kötü ahlâktan sana sığınırım."*

(D1546 Ebû Dâvûd, Vitr, 32)

Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şu dört özellik kimde bulunursa o, tam bir münafık olur. Kimde bu niteliklerden biri bulunursa onu terk edinceye kadar kendisinde münafıklıktan bir özellik vardır: Kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder. Konuştuğunda yalan söyler. Söz verdiğinde cayar. Husumet sırasında haktan sapar."*

(B34 Buhârî, İmân, 24)

Ebû Hüreyre'nin (ra) rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü Allah katında insanların en kötülerinin şunlara bir yüzle, bunlara diğer bir yüzle gelen ikiyüzlüler olduğunu görürsün!"*

(B6058 Buhârî, Edeb, 52)

Hicretin beşinci yılı, Benî Mustalik Seferi'nin yapıldığı günlerdi. Cehcâh b. Kays adlı bir muhacir ile ensardan Sinân b. Vebera[1] kavga etmiş, bunun üzerine muhacirler ve ensar arasında hararetli bir tartışma başlamıştı. Bu sırada durumu fırsat bilen münafıkların lideri Abdullah b. Übey b. Selûl, muhacirlere karşı ensara destek olarak, "Bize karşı çağrıda bulundular öyle mi?[2] Resûlullah'ın yanındakilere yardım etmeyin ki etrafından dağılıp gitsinler. Medine'ye dönersek en şerefli ve güçlü olan, zelil ve güçsüz olanı muhakkak oradan çıkaracaktır!" dedi. Onun bu küstahça sözlerine şahit olan Zeyd b. Erkam duyduklarını hemen kendisinden büyüklere nakletti. Onlar da Hz. Peygamber'e bildirdi. Bunun üzerine Resûlullah, önce Zeyd b. Erkam'ı çağırıp dinledi, ardından olanları bir de karşı taraftan dinlemek üzere Abdullah b. Übey'i ve arkadaşlarını yanına çağırttı. Fakat onlar böyle bir şey demediklerine dair yemin ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber Zeyd'e inanmayarak onları tasdik etti. Zeyd, ömründe hiçbir şeye bu kadar üzülmemişti fakat elinden gelen başka bir şey de yoktu. Evine kapandı. Nihayet iyice bunaldığı bir sırada Allah Teâlâ Münâfikûn sûresini indirdi ve gerçek ortaya çıktı. Ardından Zeyd b. Erkam'ı yanına çağıran Allah Resûlü, *"Ey Zeyd! Şüphesiz Allah, seni tasdik etti."* dedi.[3]

Abdullah b. Übey b. Selûl gibi ikiyüzlü bir adam karşısında yalancı konumuna düşen Zeyd b. Erkam'ın aklanmasını sağlayan Münâfikûn sûresinde Allah (cc), münafıkların sözlerini kelimesi kelimesine yüzlerine vuruyordu: *"Onlar, 'Allah Resûlü'nün yanında bulunanlara (muhacirlere) bir şey vermeyin ki dağılıp gitsinler.' diyenlerdir. Hâlbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münafıklar (bunu) anlamazlar. Onlar, 'Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır.' diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük ancak Allah'ın, Peygamberi'nin ve müminlerindir. Fakat münafıklar (bunu) bilmezler."*[4]

Kur'ân-ı Kerîm'de, kalbiyle inkâr ettikleri hâlde bunu gizleyerek kendilerini mümin gibi gösteren münafıklardan, kendi isimleriyle anılan bu sûre dışında pek çok yerde bahsedilmiştir. Buna göre Kur'an'ın ortaya koyduğu münafık portresi şudur: Onlar inanmadıkları hâlde inandıklarını söyleye-

1 İF3330 İbn Hacer, Fethu'l-bârî, VI, 547
2 B3518 Buhârî, Menâkıb, 8
3 B4900 Buhârî, Tefsîr (Münâfikûn) 1
4 Münâfikûn 63/7-8

rek Allah'ı ve inananları aldatmaya çalışan ancak farkına varmadan kendilerini aldatan ikiyüzlü, kalplerinde hastalık bulunan, azgınlıkları içinde bocalayıp duran,[5] Allah'ın kalplerini mühürlediği ve nefislerinin arzularına uyan kimselerdir.[6] Müminlere karşı kalpleri kin ve nefretle dolu olduğu için onların hep sıkıntıya düşmelerini isterler.[7] Yalnızca menfaatleri söz konusu olduğunda Hz. Peygamber'in ve inananların yanında yer alırlar.[8] Kötülüğü emredip iyiliği yasaklar ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı, Allah da onları unutmuştur. Münafıklar, bozguncuların ta kendileridir.[9]

Münafıklar, Kur'an'da zikredilen özellikleriyle ne kâfirlerden ne de Müslümanlardan bir gruptu. Kendilerine has olumsuz bazı özelliklere sahiptiler. Sürekli iman ile küfür arasında bocaladıkları için[10] Allah (cc), haklarında, *"İman edip sonra inkâr eden, sonra inanıp tekrar inkâr eden, sonra da inkârlarında ileri gidenler var ya, Allah onları bağışlayacak da değildir, doğru yola iletecek de değildir."*[11] buyurmuştur. Allah'ın Sevgili Elçisi ise onların bu kararsız ruh hâllerini, *"Münafık, iki sürü arasında gidip gelen şaşkın koyun gibidir. Bir o sürüye gider, bir bu sürüye!"*[12] diye tasvir etmiştir.

Her ne kadar Mekke'deki tebliğ döneminde İslâm'ı kabul etme ve iman konusunda tereddüt yaşayanlar olsa da asıl nifak hareketleri Medine'de ortaya çıkmıştı. Nitekim Hz. Peygamber'in hicreti ile birlikte Medine'de hem dinî hem de siyasî bakımdan yeni bir oluşum meydana geldi. Durumu kabullenenler kadar ona ayak uyduramayan ve şüpheyle yaklaşan kimseler de oldu. Onlara göre böyle bir ortamda yapılabilecek en akıllıca şey, çıkarlarına göre tavır sergilemekti. Buna göre içten içe inkâr ettikleri hâlde sözleriyle inandıklarını ifade ederek Müslümanların yanında yer alıp beğeni kazanacak ve kendilerini onlardan koruyacaklar, diğer taraftan da gizlice onların aleyhine faaliyetlerde bulunacaklardı. Dolayısıyla münafıklar, olduklarından farklı görünerek Müslümanları aldattıkları için inkârlarını açıkça ifade eden kâfirlerden daha tehlikeliydiler.

Münafıklar gerçekte inanmadıkları hâlde Allah'a ve âhiret gününe inandıklarını dile getiriyorlar,[13] Resûlullah'a geldiklerinde de, *"Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz."*[14] diye yalan söylemekten asla çekinmiyorlardı. Bu ikiyüzlülüklerine karşı onların hiç şüphesiz yalancı olduklarına şahitlik eden Allah (cc) ise, *"Onları gördüğün zaman görünümleri hoşuna gider. Konuştuklarında sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan)*

çevriliyorlar!"[15] buyurarak münafıkların dış görünümüne aldanmaması hususunda Resûlü'nü uyarıyordu. Zira onlar, göründüklerinin aksine korkak ve çıkarcıydılar. Bu özellikleri en açık şekilde savaşlarda ortaya çıkıyordu. Cihada çağrıldıklarında ölüm korkusundan dolayı donuk bakışlarla Hz. Peygamber'e bakan münafıklar,[16] savaş için yola çıkıldığında türlü bahanelerle ordudan geri kalarak evlerinde oturuyorlar ve buna seviniyorlardı. Resûlullah savaştan döndüğünde de özür dileyip yemin ediyor ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi istiyorlardı.[17] Çıkarları uğruna zoraki bir savaşa katıldıkları zaman ise Allah tarafından Müslümanlara fetih nasip edildiğinde ganimetten pay alabilmek için, *"Biz sizinle beraber değil miydik?"* diyorlar[18] ya da Uhud Savaşı gibi çetin bir sınavda yarı yoldan dönerek Müslümanlar arasında ihtilâf ve moral bozukluğuna neden oluyorlardı.[19]

Münafıkların inançlarındaki samimiyetsizlikleri ibadetlerine de yansıyordu. Üşenerek kalktıkları namazı yalnızca insanlara gösteriş olsun diye kılıyorlardı.[20] Mescitlere gönülsüz geliyor, namazı tek başlarına kılacakları zaman vaktin sonuna kadar geciktiriyorlardı.[21] Onlara en çok sabah ve yatsı namazları ağır geliyordu.[22] Nitekim biri uykunun en tatlı zamanı, diğeri ise rahat ve sükûnet vaktinde kılınan bu namazlar, kulun samimiyetini ispat edeceği en önemli zaman dilimlerine denk gelmektedir. Münafıklar, zekât ve sadakayı da gösteriş amaçlı veriyor,[23] bu hususta gönülsüzlük[24] ve cimrilik gösteriyorlardı.[25]

İslâm'a ve Müslümanlara yönelik bütün yıpratıcı eylemlerine rağmen Hz. Peygamber, münafıkları toplum dışına itmemiş, aksine onlara gerektiğinde hoşgörülü davranarak[26] ve ashâbını bilinçlendirerek kendilerinden gelecek tehlikeleri en aza indirmişti. Benî Mustalik Seferi'nde Abdullah b. Übey ile ilgili gerçek ortaya çıktığında, "İzin ver de şu münafığın boynunu vurayım!" diyen Hz. Ömer'e, *"Bırak onu! İnsanlar, 'Muhammed arkadaşlarını öldürüyor!' demesinler."* cevabını vererek yanlış bir izlenim bırakmak istemediğini belirtmişti.[27] Ayrıca o, münafık bile olsa bir kişinin bu vasfıyla açıkça teşhir edilmesini hoş karşılamıyordu. Nitekim kendisinin de bulunduğu bir mecliste, münafık olduğunu zannederek Mâlik b. Duhşum adlı sahâbîyi, "O, Allah ve Resûlü'nü sevmeyen bir münafıktır." diye itham eden bir kişiyi uyarmış ve diliyle Allah'a inandığını ikrar ederek O'nun rızasını dileyen kimseye Allah'ın cehennemi haram kıldığını söylemişti.[28]

Hz. Peygamber, toplumda bir ayrılık meydana gelmemesi ve en azından İslâm'a ilgi duyan kimselerin kazanılmasına vesile olması amacıyla

15 [illegible]
16 [illegible]
17 [illegible]
18 [illegible]
19 [illegible]
20 [illegible] 4/142
21 [illegible]
22 [illegible]
23 [illegible]
24 [illegible]
25 [illegible]
26 [illegible]
27 [illegible]
28 [illegible]

ölen münafıklara cenaze namazı kılmak ve onlar için bağışlanma dilemek istemişti. Bu nedenle bazı rivayetlere göre münafıkların lideri Abdullah b. Übey'in cenaze namazını kılmak istemiş,[29] bazılarına göre de kılmıştı.[30] Ancak bu olay üzerine Allah Teâlâ onu, inkârlarını sinsice devam ettiren ve her fırsatta Müslümanların aleyhine faaliyetlerde bulunan münafıklara karşı şu net tavrı takınması hususunda uyardı: *"Onlardan ölenlerin hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler."*[31]

Allah Resûlü, imanı, temiz su ile yetişen taze bitkiye benzetirken; nifakı, kan ve irinle büyüyen bir çıbana benzeterek onun Allah'ın yasaklamış olduğu düşünce ve eylemlerle büyüyeceğine dikkat çekmiştir.[32] Örneğin, hayâ ve az konuşmayı iman alâmeti; çirkin söz ve lüzumundan fazla konuşmayı ise münafıklık alâmeti olarak zikretmiştir.[33] Hz. Peygamber, mümin ile münafığın durumunu karşılaştırırken ise şu benzetmeyi yapmıştır: *"Mümin, rüzgârın yatırıp kaldırdığı (ama zarar vermediği) yeşil ekin gibidir. Münafık ise dimdik iken, rüzgârın bir defada kökünden söküverdiği selvi ağacı gibidir."*[34] Buna göre mümin dünyada maddî ve mânevî birtakım sıkıntılarla imtihan edilir fakat samimi imanı sayesinde onların üstesinden gelerek âhirette ayakta kalır. Münafık ise sahte imanı yüzünden dünyada elde ettiği rahatlığına ve dik duruşuna karşılık âhirette karşılaşacağı büyük azapla bir defada devrilir gider. Nitekim Allah Teâlâ küfrün en çirkin ve tehlikeli şekli olan münafıklığın âhiretteki cezası için, *"Doğrusu münafıklar, ateşin en aşağı tabakasındadırlar. (O gün) onlar için hiçbir yardımcı da bulamazsın."*[35] uyarısında bulunmuştur. Resûlullah, *"Allah'ım! Bozgunculuktan, münafıklıktan ve kötü ahlâktan sana sığınırım."*[36] duasıyla kendisi nifaktan Allah'a sığındığı gibi ashâbını ve tüm müminleri de münafıkça tavırlardan sakındırmıştır.

Her ne kadar müminler, imanlarında şüphe olmasa da münafıklarınkine benzer davranışlar sergiledikleri zaman nifaka düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirler. Dinî uygulamalarda gevşeklik gösterme, söz ve davranışlar arasında uyumsuzluk şeklinde tezahür eden bu durum "amelî nifak" olarak adlandırılmıştır. Bu, müminlere yakışmayan bir tutum olduğu için Allah Teâlâ, *"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?"*[37] buyurmuş ve onları münafıklar gibi tavır sergilememeleri hususunda uyarmıştır.[38] Hz. Peygamber de müminleri münafıklık alâmeti sayılan ve nifakla itham edilmelerine sebep olabilecek her türlü davra-

29 B5796 Buhârî, Libâs, 8
30 B1269 Buhârî, Cenâiz, 22; M6207 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 25
31 Tevbe, 9/84
32 HM11146 İbn Hanbel, III, 17
33 T2027 Tirmizî, Birr, 80; HM22608 İbn Hanbel, V, 267.
34 B5643 Buhârî, Merdâ, 1.
35 Nisâ, 4/145
36 D1546 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5473 Nesâî, İstiâze, 21
37 Saff, 61/2
38 Bakara, 2/264; Âl-i İmrân 3/156.

nıştan sakındırmıştır. Çünkü Müslüman, özü sözü bir, Peygamberimizin tarifiyle, "*elinden ve dilinden insanların zarar görmediği kimse*"dir.[39] İhanet, yalan, sözünde durmama, ikiyüzlülük ve riya gibi ahlâkî olmayan ve toplumda güveni sarsan tavırların hepsi ise münafıkça davranışlardır.

Allah Resûlü, Abdullah b. Amr'in rivayet ettiği bir sözünde münafığı en temel özellikleri ile şöyle tanımlamıştır: "*Şu dört özellik kimde bulunursa o, tam bir münafık olur. Kimde bu niteliklerden biri bulunursa onu terk edinceye kadar kendisinde münafıklıktan bir özellik vardır: Kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder. Konuştuğunda yalan söyler. Söz verdiğinde cayar. Husumet sırasında haktan sapar.*"[40] İman bakımından samimi olmayan münafıklara hasredilen bu özelliklerin zaman zaman Müslümanlarda da görülmesi, imanın dışa yansıması noktasında problem oluşturmaktadır. Hâlbuki Müslüman'a yakışan, inandığı değerlere uygun hareket etmektir.

Münafıklığın temel göstergelerinden birisi ise ikiyüzlülüktür. Hz. Peygamber, ilkeli ve tutarlı davranmayarak çıkarlarına göre insanlara farklı davranışlar sergileme anlamına gelen ikiyüzlülükten uzak durmaları için ashâbını uyarmış, insanlarla olan ilişkilerinde ikiyüzlü olanların güvenilmeyi hak etmediğini[41] ifade etmiştir. Allah Resûlü, "*Kıyamet günü Allah katında insanların en kötülerinin şunlara bir yüzle, bunlara diğer bir yüzle gelen ikiyüzlüler olduğunu görürsün.!*"[42] buyurmuş ve münafıkların âhirette ateşten iki dil ile cezalandırılacaklarını[43] belirtmiştir.

İkiyüzlülük konusunda sahâbîler de titiz davranmıştır. Bir defasında Abdullah b. Ömer'in yanına gelen bazı kimselerin, "Biz amirlerimizin huzurunda onların lehine konuşuyor, oradan çıktığımızda ise aksini söylüyoruz." demeleri üzerine İbn Ömer, "Biz böyle bir davranışı münafıklık kabul ederdik." demiştir.[44]

Münafıklıkla örtüşen bir başka özellik riyadır. Amel ve ibadetleri, Allah rızası yerine insanların beğenisini kazanma ve gösteriş amacıyla yapmak anlamına gelen riya, münafığın hayatının nerdeyse bütününü sarmıştır. Bunun içindir ki nifak, dinde riya olarak da tanımlanmaktadır. Kur'an'da Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları hâlde mallarını gösteriş olsun diye harcayanlar[45] ve namazı gösteriş için kılanlar[46] kınanmıştır. Resûlullah da riyayı "küçük şirk" diye adlandırarak[47] ümmetini onun âhiretteki cezası hususunda uyarmıştır.[48]

Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in münafıklığın tezahürlerine dair bütün bu titiz değerlendirme ve uyarılarından dolayı ashâbdan zaman

39 N4998 Nesâî, Îmân, 8, HM8918 İbn Hanbel, II 380.

40 B34 Buhârî, İmân, 24 M210 Müslim, İmân, 106

41 HM7577 İbn Hanbel, II, 290, EM1313 Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 117

42 B6058 Buhârî, Edeb, 52, M6630 Müslim, Birr, 98.

43 D4873 Ebû Dâvûd, Edeb 34; DM2792 Dârimî, Rikak, 51.

44 B7178 Buhârî, Ahkâm, 27

45 Bakara, 2/264; Nisâ, 4/38.

46 Nisâ, 4/142; Mâûn, 107/4-6

47 HM24036 İbn Hanbel, V 428

48 MHM23 Mürûzî, İmâre, 132

zaman kendi hâlinden endişe edenler oluyordu. Nitekim Resûlullah'ın kâtiplerinden ve seçkin sahâbîlerden Hanzala el-Üseyyidî, bir gün ağlayarak Hz. Ebû Bekir'in yanına gelmişti. Hz. Ebû Bekir ona, "Nasılsın Hanzala?" diye sorunca o, "Hanzala münafık oldu! diye cevap verdi. Hz. Ebû Bekir şaşkınlığını gizleyemeyerek, "Sübhânallâh! Ne diyorsun?" dedi. Bunun üzerine Hanzala, "Resûlullah'ın huzurunda iken o bize cennet ve cehennemi anlattığında onları gözümüzle görmüş gibi oluyoruz. Resûlullah'ın huzurundan ayrılıp çoluk çocuğumuza karışarak işlerimizin başına geçtiğimizde ise, o duyduklarımızın pek çoğunu unutuyoruz." diye dert yandı. Ardından Hz. Ebû Bekir ona, "Ey Hanzala! Allah'a yemin olsun ki biz de aynı durumdayız." diyerek Allah Resûlü'ne gitmeyi teklif etti ve beraber gittiler. Hanzala, Hz. Ebû Bekir'le paylaştığı sıkıntısını Resûlullah'a da arz etti. Onu dikkatle dinleyen Hz. Peygamber, bunun üzerine şöyle buyurdu: *"Beni yaşatan Allah'a yemin ederim ki siz, her zaman yanımdan kalktığınız gibi kalsaydınız melekler, oturduğunuz yollar üzerinde ve yataklarınızda sizinle musafaha ederlerdi. Fakat ey Hanzala! (İnsan bu) Bazen öyle, bazen böyle!"*[49] Rahmet Elçisi'nin sözleri rahatlatmıştı Hanzala'yı. Çünkü bu durum, münafıklık değil aksine her insanın gündelik hayatında yaşayabileceği bir durumdu.

Samimiyeti zedeleyen ve toplumda güven duygusunu sarsan bir husus olarak münafıklık, Yüce Rabbimiz ve Peygamberimiz tarafından son derece tehlikeli görülmüş, hem imanî hem de ahlâkî bir problem olması nedeniyle birçok âyet ve hadiste kınanmıştır. Ancak kesin bir dille sakındırılmasına rağmen münafıklık, bugün de devam eden bir olgudur. Toplumda, mümin olduğunu söylediği hâlde münafıkça davranışlar sergileyen, çeşitli çıkarlar için gerçek niyetlerini gizleyerek insanları aldatan kimseler bulunmaktadır. İnançtaki samimiyetsizliğin davranışlara yansıması sonucu gayri ahlâkî davranışlar yaygınlaşmakta ve git gide yadırganmaz hâle gelmektedir. Hâlbuki *"Din, samimiyettir."*[50] İnancında samimi kimseye yakışan ise kalbindeki sağlam imanı hem Allah ile hem de insanlarla olan ilişkilerine dürüst bir biçimde yansıtmaktır. Yani Rabbimizin, Elçisi'nin gıyabında bütün kullarına yüklediği ağır ama mükâfatı bir o kadar büyük, *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!"* sorumluluğunu yerine getirmektir.[51]

49 [illegible]

50 [illegible] İmân, [illegible]

51 [illegible] 11/112

ŞİRK
ALLAH'A ORTAK KOŞMAK/
EN BÜYÜK ZULÜM

عَنْ أبي إدْرِيس قَالَ: سَمِعْتُ مُعَاوِيَةَ يَخْطُبُ وكَانَ قَلِيلَ الْحَدِيثِ عَنْ
رَسُولِ اللّه ﷺ قَالَ، سَمِعْتُهُ يَخْطُبُ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللّه ﷺ
يَقُولُ: "كُلُّ ذَنْبٍ عَسَى اللّهُ أنْ يَغْفِرَهُ إلاَّ الرَّجُلُ يَقْتُلُ الْمُؤْمِنَ
مُتَعَمِّدًا أوِ الرَّجُلُ يَمُوتُ كَافِرًا."

Ebû İdrîs diyor ki, "Muâviye'yi hutbe verirken dinledim. O, Allah Resûlü'nden (sav) az hadis naklederdi. Hutbesinde Resûlullah'ın şu sözlerini işittiğini naklediyordu: '*Bir mümini kasten öldüren kimse veya Allah'ı inkâr etmiş olarak ölen kimse hariç, Allah'ın her günahı bağışlayacağı umulur.*'"

(N3989 Nesâî, Muhârebe, 1)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: سَأَلْتُ أَوْ سُئِلَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ :
"أَيُّ الذَّنْبِ عِنْدَ اللَّهِ أَكْبَرُ؟ قَالَ: "أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ النَّارَ."

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ؟ قُلْنَا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: "الإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ..."

Abdullah (b. Mes'ûd) (ra) anlatıyor: Resûlullah'a (sav) "Allah katında en büyük günah nedir?" diye sordum. "*Seni yarattığı hâlde Allah'ın bir denginin olduğunu kabul etmendir.*" buyurdu.

(B4761 Buhârî, Tefsîr, (Furkân) 2)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Her kim Allah'a bir şeyi ortak koşarak ölürse cehenneme girer.*"

(M268 Müslim, Îmân, 150)

Abdurrahman'ın, babası Ebû Bekre'den rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav), "*Size en büyük günahın ne olduğunu söyleyeyim mi?*" diye sorunca, ashâb, "Evet, buyur ey Allah'ın Resûlü!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah, "*Allah'a ortak koşmak ve anaya babaya saygısızlık etmektir...*" buyurdu.

(B5976 Buhârî, Edeb, 6)

Risâletin beşinci yılıdır. Atalarının taptığı putlardan vazgeçmek istemeyen müşrikler, Müslüman olanları dinlerinden döndürmek için her türlü işkence ve eziyeti yaparlar. Bu işkencelere dayanamayan ve tek istekleri hür bir şekilde ibadet etmek olan Ca'fer b. Ebû Tâlib ve arkadaşları Resûlullah'tan hicret için izin alırlar.[1] Yaklaşık yüz kişiyle Habeş kralı Necâşî'nin ülkesine giderler.[2] Necâşî, huzuruna kabul ettiği muhacirlere, kendilerini, kavimlerinin dinini bırakacak kadar etkileyen bu dinin nasıl bir din olduğunu sorar.

Ca'fer b. Ebû Tâlib hemen söz alır ve "Ey kral!" diyerek başlar sözlerine, "Biz cahil, putlara tapan, leş yiyen, çirkin işler yapan, akrabalarla bağları koparan, komşuya kötü davranan, kuvvetlinin zayıfı yiyip bitirdiği bir toplum idik. Sonra, Allah, bize soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini ve iffetini bildiğimiz bir elçi gönderinceye kadar da bu hâl üzere devam ettik. O elçi bizi Allah'a, onu birlemeye ve ona kulluğa davet etti. Atalarımız ve bizim Allah'tan başka taptığımız, taş ve putları terk etmeye çağırdı. Doğru sözlü olmayı, emaneti ehline vermeyi, akrabayla ilişkiyi sürdürmeyi, güzel komşuluk yapmayı, haramlardan ve kan davası gütmekten kaçınmayı emretti. Çirkin işleri, yalan konuşmayı, yetim malı yemeyi ve iffetli hanımlara iftira atmayı bize yasakladı. Sadece Allah'a kulluk etmemizi ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamamızı istedi...

Biz de Allah Resûlü'nü tasdik ettik, iman ettik, getirdiği şeylere tâbi olduk, sadece Allah'a ibadet ettik ve ona hiçbir şeyi ortak koşmadık, bize haram kıldıklarını haram, helâl kıldıklarını helâl kabul ettik. Bundan dolayı da kavmimiz bize düşmanlık besledi, bizi Allah'a ibadetten, putlara tapmaya döndürmek, önceden helâl saydığımız kötü şeyleri helâl saymamız için eziyet ettiler ve dinimizden dönmemiz için bize işkence ettiler..."[3]

Ca'fer'in son derece etkileyici cümlelerle özetlediği gibi onların tek amaçları ortağı ve benzeri olmayan,[4] doğmamış ve doğurulmamış[5] Rablerine kulluk etmekti. İşkence görmeden, rahatça inançlarının gereğini yerine getirebilmekti. Onlar her kıyamda kâfirlerin inkârından ve müşriklerin ortak koştuklarından uzak olan[6] Rablerine, *"Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden*

yardım isteriz."[7] diyerek iman ve ibadet etmek istiyorlardı. Onlar, şirk ve küfürden koparak tevhidi, sadece ve sadece Allah'a kulluk etmeyi seçmişlerdi.

Küfür, Resûlullah'ın davetini kabul etmemek, getirdiklerini inkâr etmektir; Allah'a, Peygamberi'ne, Peygamberi'ne indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaplara, meleklerine, âhiret gününe inanmamak...[8]

Ne kötü şeydir Allah'ı tanımamak; O'nu inkâr etmek, şeytanın saptırdığı kimseler[9] hatta dostları[10] olmak, cehennem azabını hak etmek, affedilmemek[11] ve affedilme ihtimali bile bulunmamak...[12]

Küfür, imanın zıddıdır ve onunla asla bağdaşmaz ve bir araya gelemez.[13] Allah kimseyi iki kalpli yaratmamıştır.[14] İnsanın bir kalpte iki zıt şeyi, iman ile küfrü bir arada bulundurması düşünülemez.[15] Bırakın kâfir olmayı, bir Müslüman'ı küfürle suçlamak, onun kâfir olduğunu söylemek bile o kadar ağırdır ki Resûlullah, "*Bir adam (din) kardeşini kâfirlikle itham ederse ikisinden biri bu söz sebebiyle kâfir olur.*"[16] ve "*Bir Müslüman, bir Müslüman'a 'kâfir' dediğinde, şayet o gerçekte kâfirse (söz yerini bulmuş) olur. Fakat eğer o kâfir değilse bunu söyleyen kendisi kâfir olur.*"[17] buyurarak böyle bir sözün kişiyi imanından edebileceğini hatta bir mümini kâfir olarak nitelemenin, onu öldürmek gibi olduğunu söylemiştir.[18] Çünkü Müslüman bir insanı kâfirlikle nitelemek imanla bağdaşmaz.[19]

"*O hâlde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? Allah insanı pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı. Cinleri alevli ateşten yarattı. O hâlde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?*"[20] diyerek inkârcıların nankörlüğünü anlatmaktadır Yüce Rabbimiz.

Rahmân'ı inkâr eden kâfirler kendi içlerinden bir uyarıcı gelmesine şaşırmış,[21] gerçeği yalanlayıp[22] Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya başlamıştır.[23] Onların amaçları âyetleri etkisiz bırakıp Allah'ın nurunu söndürmektir.[24] Bu durumda varacakları yer cehennem,[25] tadacakları ise acı verici bir azaptır.[26]

Şeytanların dostu[27] ve birbirlerinin yardımcıları[28] olan zalim[29] inkârcılar Resûlullah'ın peygamber olduğunu kabul etmemiş, onu sihirbazlıkla ve delilikle suçlamışlardır.[30] Kur'an'ın neden bir defada indirilmediğini soran kâfirlere[31] Yüce Allah, "*Eğer sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik de onlar elleriyle ona dokunmuş olsalardı yine de kâfirler, 'Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir.' derlerdi.*"[32] buyurarak onların inatçılığını bizlere göstermiştir. Çünkü onlar, sadece zanlarına uyarak[33] Allah'ın varlığını inkâr etmişlerdir.

[7] Fâtiha, 1/5.
[8] Nisâ, 4/136.
[9] İbrâhîm, 14/22.
[10] Bakara, 2/257.
[11] Nisâ, 4/48.
[12] N3989 Nesâî, Muhârebe, 1.
[13] HM8577 İbn Hanbel, II, 349.
[14] Ahzâb, 33/4
[15] NT4/371, Mâverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, IV, 371
[16] M215 Müslim, Îmân, 111.
[17] D4687 Ebû Dâvûd, Sünnet, 15.
[18] B6105 Buhârî, Edeb, 73.
[19] D2532 Ebû Dâvûd, Cihâd, 33.
[20] Rahmân, 55/13-16.
[21] Kâf, 50/2.
[22] Kâf, 50/5.
[23] Mü'min, 40/4
[24] Tevbe, 9/32
[25] Hac, 22/51; Sebe', 34/5
[26] Nahl, 16/104.
[27] Bakara, 2/257.
[28] Enfâl, 8/73.
[29] A'râf, 7/37
[30] Sâd, 38/4; Duhân, 44/14.
[31] Furkân, 25/32.
[32] En'âm, 6/7.
[33] Yûnus, 10/36, 66

Allah yolundan alıkoyan ve âyet sanılsın diye sözlerini eğip bükmeye çalışan kâfirler, dünyayı âhirete tercih ederek[34] âhireti inkâr etmişlerdi.[35] İnkârları o dereceye varmıştı ki azılı inkârcılardan Übey b. Halef bir gün çürümüş kemikleri alıp eliyle kırarak, "Ey Muhammed, Allah şu çürümüş kemikleri nasıl diriltecek?" diye sormuştu. Cevabını geciktirmeden kesin ve net bir şekilde veren kutlu Elçi, *"Onları Allah diriltecek. Sonra öldürecek. Sonra da seni cehenneme sokacak."* diyerek Rabbinin şu âyetini okudu: *"De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir."*[36] Çürümüş kemiklerin tekrar diriltilebileceğini akılları almayan bu kâfirler, âhireti,[37] yeniden dirilmeyi[38] ve kıyameti inkâr edip alevli bir ateşi hak etmişlerdir.[39]

"Beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!"[40] buyuran Rabbimiz, göğü yaratan, bize Kur'an ve hikmetle yol gösteren,[41] faydalanıp geçinmemiz için hayvanları ve bitkileri bize sunan, bineceğimiz vasıtalar[42] yaratandır. Güneş ve ayı hizmetimize sunandır.[43] Sayamayacağımız kadar bol nimetleri bize verendir.[44] O hâlde, Rabbimizin hangi nimetlerini yalanlayabiliriz?[45] Ancak kâfirler yalanlar, edindikleri nimetleri Rablerinin verdiğini inkâr eder, "Kendim kazandım." der Kârûn misali.[46] Sıkışınca, başına bir bela gelince yalvarır Firavun gibi. Ama Rabbi, onu beladan kurtarınca yine azmaya ve nankörlüğe başlar.[47]

Kureyş'in zengin kâfirlerinden Velîd b. Muğîre bir gün Peygamberimizin yanına gelir ve okunan Kur'an'ı dinler. Dinlediği Kur'an'dan etkilenir, kalbi titrer, duygulanır gibi olur ama yine de inanmaz.[48] Bunun üzerine şu âyetler iner: *"O, düşündü taşındı, ölçtü biçti... Kahrolası nasıl da ölçtü biçti! Yine kahrolası, nasıl ölçtü biçti! Sonra (Kur'an hakkında) derin derin düşündü. Sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı. Sonra arkasını döndü ve büyüklük taslayıp şöyle dedi: 'Bu (Kur'an), ancak nakledilegelen bir sihirdir. Bu, ancak insan sözüdür.'"*[49]

Kibir yani kendini büyük görme, kâfirin temel vasfıydı. Çağlar değişse de inkârcının gururu değişmezdi, değişmemişti de. Kendini büyük gören kâfirler Salih Peygamber'in kavminde de vardı,[50] Musa'nınkinde de... Zaten şeytan da kibrinden dolayı Âdem Peygamber'e secde edip saygı duymaktan kaçınmış değil miydi?[51] O kadar mucizeye tanıklık etmesine rağmen Firavun'u iman etmekten alıkoyan da kibri değil miydi?[52]

Şirk ise Allah'a ortak koşmak; Allah'ın varlığına inanmakla birlikte onun tek olduğunu, O'ndan başka ilâh olamayacağını kabul etmemek, Allah'tan başka tanrılar edinmekti.[53] Allah katında şefaatçi olması ümidiyle

[34] İbrâhîm, 14/3
[35] A'râf, 7/45
[36] Yâsîn, 36/79; İT20/554 Taberî, Câmiu'l-beyân, XX, 554
[37] Fussilet, 41/7
[38] İsrâ, 17/49-50
[39] Furkân, 25/11
[40] Bakara, 2/152
[41] Âl-i İmrân, 3/164
[42] İsrâ, 17/70.
[43] İbrâhîm, 14/32, 34.
[44] Nahl, 16/18, İbrâhîm, 14/34
[45] Rahmân, 55/13
[46] Kasas, 28/78
[47] Ankebût, 29/65, 66
[48] NM3872 Hâkim, Müstedrek IV, 1450 (2/507)
[49] Müddessir, 74/18-25
[50] A'râf, 7/75-76
[51] Bakara, 2/34
[52] A'râf, 7/132-133
[53] Yûsuf, 12/106, Şuarâ 26/71

Allah'tan başka varlıklara (putlara) tapınmak,[54] dua edip medet ummak,[55] onlardan yardım istemekti.[56] Tüm bunlar sadece Allah'a ait olan bir hakkı başka varlıklarda da görmeye teşebbüs etmek demekti. Bu yüzden Kur'an'da şirkin büyük bir zulüm/haksızlık olduğu ifade edilmiştir.[57]

Peygamber Efendimizin ifadesiyle, "*Seni yarattığı hâlde Allah'ın bir dengi olduğunu kabul etmek*" Allah katında en büyük günahtır.[58] Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamayacak[59] ve şirk koşanların amellerini boşa çıkaracaktır.[60] Nitekim Peygamberimiz, "*Her kim Allah'a bir şeyi ortak koşarak ölürse cehenneme girer.*" buyurmuştur.[61]

Resûlullah (sav) bir keresinde de kendine has üslûbuyla "*Size en büyük günahın ne olduğunu söyleyeyim mi?*" diye sorunca ashâb, "Evet, buyur ey Allah'ın Resûlü!" demişti. Bunun üzerine Allah Resûlü, "*Allah'a ortak koşmak ve anaya babaya saygısızlık etmektir.*" demiş ve bu günahlara "*yalan söz*" ile "*yalancı şahitliği*" de eklemişti.[62]

Şirk koşmamak, yalnız Allah'a kulluk etmek o kadar önemliydi ki Mi'rac'da çıktığı Sidretü'l-Müntehâ'da[63] şirk koşmadan ölen kimsenin büyük günahlarının bağışlanacağı Rabbimiz tarafından müjdeleniyordu.[64] Hatta kutlu Elçi, hırsızlık ve zina yapsa da Allah'a ortak koşmadan ölenin cennete gireceğini ve[65] onlara şefaat edeceği müjdesini de veriyordu.[66] Nitekim "*Allah'ın kullar üzerindeki hakkı, O'na, şirk koşmaksızın ibadet etmek; kulların Allah üzerindeki hakkı, kendisine şirk koşmayana azap etmemektir.*"[67] buyuruyordu Peygamberimiz.

Şirki çağrıştıran davranışlar, sözler bile hoş görülmez dinimizde. Ashâbın Hz. Peygamber komutasında Hudeybiye'ye gittiği gece yağmur yağar. Bunun üzerine münafıkların lideri Abdullah b. Übey, "Bu yağmur güz mevsimi yıldızının işidir! Şi'râ yıldızından dolayı bize yağmur yağdı." der.[68] Ardından Hz. Peygamber, ashâba sabah namazını kıldırır, selâm verir ve yüzünü cemaate dönerek, "*Rabbinizin ne dediğini biliyor musunuz?*" buyurur. Ashâb büyük bir teslimiyet içerisinde, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." cevabını verir. Resûlullah, "*Allah buyurdu ki: '(Bu gece) kullarımdan kimi mümin kimi de kâfir olarak sabahladı. Kim, Allah'ın fazlı ve rahmetiyle yağmur yağdı derse o bana iman etmiş, yıldızın yağmur yağdırdığını inkâr etmiştir. Kim de yıldızın şöyle doğup batmasıyla yağmur yağdı derse beni inkâr etmiş, yıldıza iman etmiştir.'*"[69] der.

Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkını veren[70] sadece Allah Teâlâ'dır. Yiyecek, içecek, yağmur, ekin her ne türlü nimet varsa onu Allah'tan başka-

54 [illegible]
55 [illegible] Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 22
56 [illegible]
57 [illegible]
58 [illegible] Buhârî, Tefsîr, (Furkan) 2
59 [illegible]
60 [illegible]
61 [illegible] Müslim, İmân, [illegible]
62 [illegible] Buhârî, [illegible]
63 [illegible] Müslim, İmân, 279
64 [illegible] Kur'an, [illegible]
65 [illegible] Müslim, İmân, [illegible]
66 [illegible]
67 [illegible]
68 [illegible] Vâkıdî, Meğâzî, [illegible]
69 [illegible] Müslim, İmân, [illegible]
70 [illegible]

sının verdiğine, verebileceğine inanmak İslâm inancına göre şirktir. Hatta Hz. Peygamber, kendisine "Allah ve sen istersen" diyen kimseye, *"Beni Allah ile denk mi tutuyorsun!"* sözüyle tepki göstererek sadece, *"Mâşallah"* (Allah isterse) demesini istemiştir.[71]

Hastalığı da şifayı da veren Allah'tır.[72] O'ndan başkasından medet ummak, şifa ve deva gibi bir şeyi başkasının yapabileceğini sanıp beklemek de şirktir. Elbette tedaviler, aracılar ve vesileler olacaktır. Ama nihayetinde şifayı veren Allah'tır. Hz. İbrâhim'in, putlara tapan babası ve kavmine dediği gibi, *"Sizin ve geçmiş atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz mü? Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah, dostumdur. Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur. Beni yediren içiren O'dur. Hastalandığım zaman da şifa veren O'dur."*[73]

Allah'tan başkası adına yemin etmek ve doğru söylediğine bir başka gücü şahit tutmak da şirktir. Resûlullah (sav), *"Kim Allah'tan başkasının adına yemin ederse şirk koşmuştur."*[74] *"Kim 'Lât'a yemin olsun ki' diyerek yemin ederse derhâl 'Lâ ilâhe illâllâh' (Allah'tan başka ilâh yoktur.) desin."*[75] diyerek kesin bir karar ve niyetle söz verirken ya sadece Allah'ın adını anmamızı[76] ya da susmamızı söylemiştir.[77] Hatta Kâbe'ye yemin etmek bile hoş karşılanmamış; yanlış anlaşılmasın, şirke yol açmasın diye, "Kâbe üzerine yemin olsun." şeklindeki bir yemin, *"Kâbe'nin Rabbine yemin olsun."* şeklinde düzeltilmiştir.[78]

Resûl-i Ekrem Efendimiz her fırsatta müminleri şirkten uzak durmaları konusunda uyarıyor, yeni Müslüman olanlardan Allah'a kesinlikle ortak koşmamaları konusunda biat alıyordu.[79] Yine bu endişesinden dolayı Veda Haccı'nda, *"Allah'a ortak koşmayın!"* buyurarak bu hususu bir kez daha dile getiriyordu.[80] Çünkü cennete girmenin ve cehennemden kurtulmanın[81] ilk şartı şirke düşmemekti.[82]

Fakat şirk sadece açık bir şekilde Allah'a ortak koşmaktan ibaret değildi. Hz. Peygamber'in ümmeti için endişelendiği şirk bundan çok daha tehlikeliydi. Peygamber (sav), *"Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey, Allah'a ortak koşmalarıdır. Bilmiş olunuz ki onlar, güneşe, aya veya puta tapacaklar diyecek değilim. Fakat onlar birtakım ibadetleri Allah'tan başkası için işleyecekler ve gizli bir şehvet arzulayacaklar."*[83] buyurarak gizli bir şirk tehlikesine işaret etmiştir.

Namazı başkası görüyor diye her zamankinden güzel kılmak, başkasının hatırı için oruç tutmak, başkası takdir etsin diye sadaka vermek,

71 [illegible]

72 [illegible]

73 [illegible]

74 [illegible]

75 [illegible]

76 [illegible]

77 [illegible]

78 [illegible]

79 [illegible]

80 [illegible]

81 [illegible]

82 [illegible]

83 [illegible]

ibadetlerini Allah'tan başkası için yapmak yani riya ve gösterişe kaçmak iman bakımından son derece tehlikeli görülmüş ve gizli şirk olarak nitelendirilmiştir.[84] Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'e hitaben, *"Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki gerçekten şirk, karıncanın deprenişinden daha gizlidir. Sana, söylediğin zaman şirkin azını ve çoğunu senden giderecek bir şey söyleyeyim mi? De ki, 'Allah'ım! Bildiğim hâlde şirk koşmaktan sana sığınırım, bilmeden şirk koştuysam senden mağfiret dilerim.'"*[85] buyurarak gizli şirke karşı uyarmış, bundan kaçınması gerektiğine işaret etmiş ve bu hususta Allah'a sığınmasını öğütlemiştir.

"Hiçbir şeye gücü yetmeyen bir köle ile güzel rızıklardan Allah yolunda harcayan hür bir kimse hiç aynı olur mu?"[86] *"Kör ile gören, karanlık ile aydınlık bir olur mu?"*[87] *"Dilsiz, hiçbir şey beceremeyen ve bir hayrı da olmayan kimse ile doğru yolda yürüyen ve adaleti emreden kimse eşit olur mu?"*[88] diyerek Yüce Rabbimiz şirke düşen ile inanan yani müşrik ile mümin arasındaki derin farkı veciz bir şekilde anlatıyordu bize.

O kadar farklı ki müminler, Allah'ı tek kabul edip yalnız O'na iman ederken; müşrikler, Allah'a inanmakla beraber O'na ortak koşarlar.[89] O müşrikler, Kâbe'yi, değil bir sineği yaratmak,[90] kendileri dahi yaratılmış olan[91] putlarla doldurarak[92] onlardan yardım ve şefaat bekler,[93] rahmetlerini umarlar.[94] Sadece isimden ibaret olan putlar için[95] kestikleri kurbanlardan pay ayırıp[96] bununla Allah'a yakınlaştıklarını zannederler.[97]

"O müşriklere, 'Rızık veren kim?' diye sorsan, rızık verenin de her işi idare edenin de Allah olduğunu söylerler."[98] Ama bir yandan da meleklere ve cinlere tapıp[99] insanları Allah'ın yolundan saptırmak için ortak koşarlar.[100] Allah'ın doğurduğunu[101] söyleyip meleklerin O'nun kızları olduğu[102] iftirasını atarlar.

O müşrikler Yüce Kitabımız Kur'an'ı da yalanladılar.[103] Onun uydurulmuş olduğunu söylediler.[104] Bir büyüdür, dediler.[105] Eskilerin masallarına benzettiler.[106] Kur'an'ı kabullenemediler ve Resûlullah'ın karşısına dikilip, *"Ya bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir!"* dediler.[107] Zaten onlar güvendikleri, bir zamanlar Muhammedu'l-Emîn dedikleri elçiye de inanmamak için türlü türlü mazeret ve isteklerle geliyorlardı. Biliyordu Yüce Allah, o inatçı müşriklerin istedikleri mucizeler gelse bile inanmayacaklarını.[108] Neler istemediler ki! *"Allah'ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin...", "İçinden ırmaklar akan bağların olmalı...", "Altından bir evin olmalı...", "Üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın..."* dediler. Daha neler

84 İM4204 İbn Mâce, Zühd 21.
85 EM716 Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 250
86 Nahl, 16/75.
87 Ra'd, 13/16.
88 Nahl, 16/76.
89 Yûsuf, 12/106, Zümer, 39/38.
90 Hac, 22/73.
91 A'râf, 7/191, Şu'arâ, 26/93.
92 M2244 Müslim, Cenaiz, 43; HM3302 İbn Hanbel, I, 152.
93 Yûnus, 10/18.
94 İsrâ, 17/57.
95 Yûsuf, 12/40, Hac, 22/71.
96 En'âm, 6/136, Nahl, 16/56.
97 Zümer, 39/3.
98 Yûnus, 10/31.
99 Sebe', 34/40-42, En'âm, 6/100
100 İbrâhîm, 14/30, Hûd, 11/19.
101 Sâffât, 37/158.
102 Sâffât, 37/150, Tûr, 52/39.
103 En'âm, 6/33, Mü'min, 40/70.
104 Sebe', 34/43.
105 Sâffât, 37/15.
106 Furkân, 25/5.
107 Yûnus, 10/15.
108 En'âm, 6/109, Hicr, 15/14-15.

neler![109] Anlamak istemiyorlardı âlemlerin Rabbinden bir lütuf olduğunu ve O'nun, ancak istediğini elçi seçebileceğini, mal ile para ile peygamberliğin elde edilemediğini...

Asırlar geçmesine rağmen iman ile inkâr, aydınlık ve karanlık misali yeryüzünden hiç eksilmedi. Ama bir gün gelecek, her şey sona erecektir. Güneş dürülecek, yıldızlar sönecek, dağlar yürütülecek,[110] sûra üflenip kıyamet kopacaktır. O gün inkârcılar kabirlerinden çıkartılacak[111] ve ellerini ısırıp, *"Keşke o peygamberle birlikte bir yol tutsaydım..."*,[112] *"Keşke Allah'a ve Resûl'e itaat etseydik..."*,[113] *"Âh, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve müminlerden olsak..."*,[114] *"Keşke ölüm her şeyi bitirseydi..."*[115] diye pişman olacaklar. İşte pişman oldukları o gün, *"Ey inkâr edenler! Bugün özür dilemeyin! Siz ancak yapmakta olduklarınızın karşılığını görüyorsunuz."* denilecek,[116] inkâr ve şirk koşmalarının karşılığında ateşe atılacakken, *"Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı alçaltıcı bir azap göreceksiniz!"*,[117] cehennem ateşine itilirken, *"İşte yalanlayıp durduğunuz ateş budur!"* denilecek.[118]

O gün o kadar korkunç, zor ve ağırdır ki inkâr üzerine kurulu bir yola sapıp peygamberi dinlemeyenler yerin dibine batırılmayı temenni ederler.[119] Yalvarırlar cehennemin bekçilerine, *"Rabbinize dua edin de bizden, bir gün azabımızı hafifletsin!"* diye.[120] O gün Allah, içlerinde en hafif azaba mahkûm olana, *"Dünya ve içindeki bütün varlıklar senin olsa bu azaptan kurtulmak için onları fidye verir miydin?"* diye sorduğunda, o kimse de "Evet!" diyecektir.[121] Fakat o gün herhangi bir fidyenin kabul edilmesi söz konusu değildir: *"Şüphesiz inkâr edip kâfir olarak ölenler var ya, dünya dolusu altını fidye verseler bile bu, hiçbirisinden asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur."*[122]

O gün şirk bataklığında ömür sürenler boyunlarında demir halka ve zincirlerle kaynar suya sürüklenecek, sonra da ateşe atılacaklar.[123] Ateş, kâfirlerin yüzlerini öyle bir yakacak ki dişleri açıkta kaldığı için âdeta sırıtır vaziyette olacaklar.[124] Susayıp su istedikleri zaman onlara kaynamış katran gibi bir su ikram edilecek de bu su yüzlerini bile kavurup gidecek.[125] İşte kâfirler ve müşrikler böyle acı bir azaba duçar olacak ve ebedî olarak cehennemde kalacaklar.[126]

Fakat buna mukabil Allah'ın varlığına ve birliğine iman eden, O'na hiçbir şekilde ortak koşmayan, imanlarına zulüm (şirk) bulaştırmayan,[127]

[109] İsrâ, 17/91-93, Furkan, 25/8, 21
[110] Tekvîr, 81/1-3
[111] Mü'min, 40/16
[112] Furkân, 25/27
[113] En'âm, 66/33
[114] En'âm, 6/27
[115] Hâkka, 69/27
[116] Hâkka. 66/7
[117] Ahkâf, 46/20
[118] Tûr, 52/14
[119] Nisâ, 4/42
[120] Mü'min, 40/49
[121] M7083 Müslim, Sıfâtu'l-münâfıkîn, 51
[122] Âl-i İmrân, 3/91
[123] Mü'min, 40/71-72.
[124] Mü'minûn, 23/104
[125] T2583 Tirmizî, Sıfatu cehennem, 4
[126] Hud, 11/106-107
[127] En'âm, 6/82

O'nun nimetlerine nankörlük etmeyen, salih ameller işleyen, Rablerine gönülden bağlanan mümin kullar ise her ne kadar günah işleseler de[128] Allah'ın rahmetine ve lütfuna kavuşacak ve Allah onları kendisine varan doğru bir yola iletecektir.[129] Şüphesiz, bu kimseler yaratıkların en hayırlılarıdır. Rableri katında onların mükâfatı, içlerinden ırmaklar akan, ebedî kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan, onlar da Rablerinden razı olmuşlardır.[130] Onlar cennette, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddîklarla, şehitlerle ve salih kimselerle birlikte olacaklardır.[131]

Allah'a çağıran, salih amel işleyen ve *"Ben Müslümanlardanım."* diyen kimseden daha güzel söz söyleyen kim olabilir?[132] Ne mutlu iman edip salih amel işleyenlere![133]

Ve ne mutlu Peygamberimize öğretilen şu duaları edip, şirk ve küfre karşı bilincini diri tutanlara: *"Allah'ım! Bilerek sana şirk koşmaktan sana sığınırım. Bilmeden böyle bir şey yapmışsam senden af dilerim."*[134]

"Allah'ım, fakirlikten, küfürden, şirkten, nifaktan ve görsün, duysunlar diye yapılan amelden sana sığınırım."[135]

128
129
130
131
132
133
134
135

RIZIK
ALLAH'TAN GELEN NİMET

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"يَدُ اللَّهِ مَلْأَى لاَ يَغِيضُهَا نَفَقَةٌ، سَحَّاءُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ." وَقَالَ: "أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْفَقَ
مُنْذُ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ؟، فَإِنَّهُ لَمْ يَغِضْ مَا فِي يَدِهِ." وَقَالَ: "عَرْشُهُ عَلَى
الْمَاءِ وَبِيَدِهِ الْأُخْرَى الْمِيزَانُ يَخْفِضُ وَيَرْفَعُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah'ın eli doludur. Gece gündüz yaptığı cömertçe lütuflar, O'nun elindekileri tüketmez."; "Gökleri ve yeri yarattığı günden beri neler verdiğini görmüyor musunuz? (Bütün bu verdikleri) Allah'ın elindeki hiçbir şeyi eksiltmemiştir." Ve ekledi: *"O'nun arşı, suyun üzerindedir. Diğer elinde de terazi vardır (âdildir). O, kimine az verir, kimine de çok verir."*

(B7411 Buhârî, Tevhîd, 19)

عَنْ حبَّةَ وَسَوَاءِ ابْنَيْ خَالِدٍ قَالاَ: دَخَلْنَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ يُعَالِجُ شَيْئًا فَأَعَنَّاهُ عَلَيْهِ. فَقَالَ: "لاَ تَيْأَسَا مِنَ الرِّزْقِ مَا تَهَزَّزَتْ رُءُوسُكُمَا. فَإِنَّ الإِنْسَانَ تَلِدُهُ أُمُّهُ أَحْمَرَ لَيْسَ عَلَيْهِ قِشْرٌ. ثُمَّ يَرْزُقُهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "انْظُرُوا إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْكُمْ، وَلاَ تَنْظُرُوا إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَكُمْ. فَهُوَ أَجْدَرُ أَنْ لاَ تَزْدَرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ."

عَنِ الْمِقْدَامِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ..."

عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ أُبْلِيَ بَلاَءً فَذَكَرَهُ فَقَدْ شَكَرَهُ وَإِنْ كَتَمَهُ فَقَدْ كَفَرَهُ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ يُرَى أَثَرُ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ."

Hâlid (el-Esedî)'nin oğulları Habbe ve Sevâ' anlatıyor: Hz. Peygamber (sav) bir şeyi tamir etmekle meşgul iken yanına gittik ve ona yardım ettik. O da bize şöyle dedi: *"Başlarınız hareket ettiği (yaşadığınız) sürece rızık konusunda ümitsizliğe düşmeyin. Annesi insanı, kıpkırmızı ve çıplak olarak doğurur. Sonra Yüce Allah onun rızkını verir."*

(İM4165 İbn Mâce, Zühd, 14)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden aşağıda olanlara bakın; yukarıda olanlara bakmayın. Bu, Allah'ın (size verdiği) nimetleri küçümsememeniz bakımından daha uygun olur."*

(M7430 Müslim, Zühd, 9)

Mikdâm'dan (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kesinlikle hiç kimse kendi el emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir..."*

(B2072 Buhârî, Büyû', 15)

Câbir (b. Abdullah)'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kime bir nimet verilir ve o da o nimeti dile getirirse, onun şükrünü yerine getirmiş olur. Eğer onu gizlerse, nimete nankörlük etmiş olur."*

(D4814 Ebû Dâvûd, Edeb 11)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, nimetinin eserinin kulunun üzerinde görülmesini sever."*

(T2819 Tirmizî, Edeb, 54; HM20176 İbn Hanbel, IV, 438)

Abdullah b. Ömer, babası Hz. Ömer ile Sevgili Peygamberimiz'i (sav) buluşturan hatıralarından birisini şöyle anlatır:

Allah'ın Elçisi (sav) bir gün Ömer'in (ra) üzerinde beyaz bir elbise görür. *"Bunu yeni mi aldın, yoksa yıkandı mı?"* diye sorar. "Yok" der Ömer (ra), "Yıkandı da ondan böyle görünüyor yâ Resûlallah." Bunun üzerine Sevgili Peygamberimiz (sav) şöyle dilekte bulunur: *"Yeni elbiseler giyesin, hamdederek yaşayasın ve şehit olarak ölesin. Ve Allah seni dünyada ve âhirette göz aydınlığı ile rızıklandırsın."*[1]

İnsanı en güzel şekilde yaratan[2] Yüce Allah, ona duyması için kulaklar, görmesi için gözler ve bir de kalp vermiştir.[3] Hayatı boyunca ihtiyaç duyduğu maddî ve mânevî her şeyi onun hizmetine sunmuş ve dünyayı onu hoşnut edecek türlü nimetlerle donatmıştır. Yeryüzünü onun için bir yerleşme yeri, gökyüzünü de sağlam bir kubbe yapmıştır.[4] "Güneş" diye isimlendirilen alev alev yanan bir kandille dünyayı aydınlatıp ısıtmıştır.[5] Yeryüzünü dengede tutması için heybetli dağlar yerleştirmiş, bu dağları çeşitli renklerle süslemiş ve içlerine değerli madenler gizlemiştir. Doğal güzelliklerinin yanı sıra yön bulmayı sağlayan nehirler, yollar, yıldızlar ve daha nice işaretler var etmiştir.[6] Güneş, ay ve yıldızlarla beraber gece ile gündüzü de insanın hizmetine vermiştir.[7] Öyle ki gece, uyuyan insan için bir örtü olmuş, gündüz vakti ise çalışmaya ayrılmıştır.[8] Kiminin suyu tatlı kimininki de tuzlu ve acı olan denizleri de insan için yaratmıştır. Bu denizlerin içinde hem yemek için taze et, hem de süs eşyası olarak kullanılacak inci ve mercan bulunur. Üzerlerindeki suları yara yara giden dağlar misali yüksek gemiler ise insana ulaşım imkânı sunar.[9] Ve Rahmân olan Allah hayat kaynağı olan suyu indirmiştir, belirli bir ölçüyle.[10] Gökten gelen bu rahmet, insanlar ve hayvanlara içecek olur. Ölü toprağa can vererek[11] aşılayıcı rüzgârın[12] da yardımıyla bin bir türlü ekin bitirir.[13] Üzüm bağları, sebzeler, zeytin ve hurma ağaçları, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler, çayırlar... Ve insanlarla hayvanların yiyeceği daha pek çok şey hayat bulur toprakta.[14]

Sıcaktan koruyan gölgeler ve elbiseler, savaşta giyilen giysiler ve dağlardaki barınaklar da Rahmân'ın kullarına hediyesidir.[15] O, huzur ve dinlenme mekânı olan evleri; tüyünden, yününden, kıllarından, etinden ve

1 HM5620 İbn Hanbel, II, 87; İM [illegible] İbn Mâce, Libâs 2; MA20382 Abdürrezzâk Musannef, XI, 223
2 Tîn, 95/4
3 Mülk, 67/23
4 Mü'min, 40/64, Nebe', 78/12
5 Nebe', 78/13
6 Ra'd, 13/3, Fâtır, 35/27, Nahl, 16/15-16
7 Nahl, 16/12
8 Nebe', 78/9-11
9 Nahl, 16/14, Rahmân, 55/19-24, Fâtır, 35/12
10 Mü'minûn, 23/18
11 Furkân, 25/48-49
12 Hicr, 15/22
13 Secde, 32/27, En'âm, 6/99
14 Abese, 80/27-32
15 Nahl, 16/81.

sütünden yararlanmak üzere hayvanları yaratmıştır.[16] İnsanın bakmaktan zevk aldığı bu hayvanlar, aynı zamanda onun taşımaya güç yetiremeyeceği yükleri çok uzaklara götüren birer yardımcıdır. Allah'ın bahşettiği atlar, katırlar ve merkepler ise, bazen insanlar için binek, bazense yeryüzünü süsleyen birer zîynettir.[17]

İnsana sağlanan bütün bu imkânlar "nimet" olarak adlandırılır. Ancak sadece bunlar değildir nimet. Kişinin hayat arkadaşı olan eşi, yaşamına anlam kazandıran ve neşe katan çocuklarıyla torunları da ilâhî nimetlerdendir. Bebekken aldığı ilk nefesinden başlayıp, yemeyi öğrendiğinde ağzına koyduğu ilk lokmaya, yürümeyi öğrendiğinde attığı ilk adıma, konuşmayı öğrendiğinde söylediği ilk kelimeye kadar insana sunulan her güzelliğin adıdır nimet. Bazen bir bilgi olur nimet; kişiyi doğruya götüren. Bazen bir sevgi olur nimet; insanları birbirine bağlayan.[18] Bazen bir namaz olur, kulu Rabbine yaklaştıran. Farkına varamasak da sağlık ve boş vakit de nimettir bizim için.[19] Kısacası nimet, Allah'ın kuluna maddî ve mânevî her türlü yardımıdır. Nimet maddî ve somut şeyler olabileceği gibi, mânevî ve ilâhî de olabilir. Nimet bazen darda kalan müminlerin gönlüne doğan huzur ve güven duygusu, bazen de onları destekleyen melek ordusudur.[20]

Sadece insanların değil, yeryüzündeki tüm canlıların rızkı Rezzâk olan Allah'a aittir.[21] O sadece inananlara değil, kendisini inkâr edenlere, hatta kendisine iftira edenlere de bol bol rızık verir. Peygamberimiz, Rahmân'ın bu özelliğini şöyle dile getirmiştir: *"Duyduğu incitici sözlere karşı Allah'tan daha sabırlı davranabilen kimse yoktur. O'na ortak koşarlar, çocuğu olduğunu söylerler. Ama Allah onlara afiyet vermeye ve onları rızıklandırmaya devam eder."*[22] Ve ne kadar harcasa da O'nun hazinesi asla tükenmez. Resûlullah bunu bir benzetmeyle insanlığa şöyle açıklamıştır: *"Allah'ın eli doludur. Gece gündüz yaptığı cömertçe lütuflar, O'nun elindekileri tüketmez. Gökleri ve yeri yarattığı günden beri neler verdiğini görmüyor musunuz? (Bütün bu verdikleri) Allah'ın elindeki hiçbir şeyi eksiltmemiştir."*; *"O'nun arşı, suyun üzerindedir. Diğer elinde de terazi vardır (âdildir). O, kimine az verir, kimine de çok verir."*[23] Kur'ân-ı Kerîm ise, şu âyetle işaret etmiştir Rahmân'ın nimetlerinin sonsuzluğuna: *"O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız."*[24] Ancak insan için en önemli nimet, doğruyu görmesi, Hakk'a yönelmesi, hidayete ermesi, Allah'a imanla tatmin olmasıdır.[25] Allah'ın rızasını kazanarak cennetine girmesidir[26] ki, orada tasavvurların çok ötesinde, eşsiz güzellikte nice nimetler kendisini beklemektedir.[27]

[16] Nahl, 16/5, 66, 80
[17] Nahl, 16/6-8
[18] Âl-i İmrân, 3/103
[19] B6412 Buhârî, Rikâk, 1.
[20] Tevbe, 9/26, Fetih, 48/26, Ahzâb, 33/9
[21] Hud, 11/6, Zâriyât, 51/58
[22] M7080 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 49
[23] B7411 Buhârî, Tevhid, 19
[24] İbrâhim, 14/34
[25] Hucurât, 49/7-8.
[26] Fecr, 89/27-30
[27] B3244 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8, Secde 32/17

"Rızık", nimete göre daha özeldir. Dünya üzerine serpiştirilmiş bulunan nimetlerden kişinin payına düşendir. Bireyin çalışıp elde ettiği, giyip eskittiği, boğazından geçip istifade ettiğidir rızık. Allah'ın kişiye özel olarak sunduğu her türlü nimettir. Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde rızkın sahibinin kendisi olduğunu vurgulayan Allah Teâlâ, geçim kaygısından dolayı çocuklarını öldüren câhiliye Araplarına şöyle seslenmiştir: *"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırıyoruz..."*,[28] *"Başlarınız hareket ettiği (yaşadığınız) sürece rızık konusunda ümitsizliğe düşmeyin. Çünkü şüphesiz annesi insanı, kıpkırmızı ve çıplak olarak doğurur. Sonra Yüce Allah ona rızık verir."*[29] diyen Resûlullah da rızkı verenin Allah olduğuna dikkatleri çekerek, inananlara bu konuda endişe etmemeleri gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca Peygamber Efendimiz adalet terazisinin Rahmân'ın elinde olduğunu, böylece yarattığı nimetlerden herkesin alacağı payı da yine O'nun belirlediğini ifade etmiştir.[30] Nitekim, *"Allah dilediğine rızkı bol verir; dilediğine de kısar."*[31] diyen Yüce Allah, *"Dünya hayatındaki rızıklarını/maişetlerini aralarında biz paylaştırdık."*[32] buyurarak, dünya nimetlerini kulları arasında kendisinin bölüştürdüğünü açıkça kaydetmiş, bu nedenle âyetlerinde, inananların başkalarına verilen nimetlere göz dikmemeleri gerektiğini bildirmiştir: *"Allah'ın, sayesinde kiminizi kiminize üstün kıldığı şeyleri arzu edip durmayın. Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır; kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan, onun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir."*[33] Ve onları kendileri için daha hayırlı ve kalıcı olan âhiret rızkının peşine düşmeye çağırmıştır.[34] Hz. Peygamber de inananlara, daha iyi durumda olanlara bakıp hayıflanmak yerine, daha muhtaç olanlara bakıp eldeki nimetin değerini bilmenin daha yerinde olacağını şöyle ifade etmiştir: *"Sizden aşağıda olanlara bakın; yukarıda olanlara bakmayın. Bu, Allah'ın (size verdiği) nimetleri küçümsememeniz bakımından daha uygun olur."*[35]

Rızkı verenin ve dağıtanın yalnızca Allah olduğuna inanan mümin, başkasının sahip olduğu nimetlerden dolayı kıskançlık duymaz ve başkasına verilen faziletler sebebiyle mutsuz olmaz. Yeryüzündeki nimetlerden bolca yararlanmak ve rızkı olabildiğince çok elde etmek için yapması gereken tek şeyin Allah'ın helâl kıldığı yollarda çalışmak ve sonra da tevekkül etmek olduğunu bilir. Çünkü, *"Rızkı Allah'ın yanında arayın, O'na kulluk edin ve O'na şükredin."*[36] diyen Yüce Yaratan, inananları nimetlerinden faydalanmaya çağırmış[37] ve onlara cuma namazı gibi özel bir ibadetin hemen

[28] İsrâ, 17/31, En'âm 6/151
[29] İM4165 İbn Mâce, Zühd 14.
[30] B4684 Buhârî, Tefsîr, (Hûd) 2
[31] Ra'd, 13/26, İsrâ, 17/30; Kasas, 28/82, Ankebût, 29/62, Rûm, 30/37; Zümer, 39/52, Şûrâ, 42/12.
[32] Zuhruf, 43/32
[33] Nisâ, 4/32
[34] Şûrâ, 42/36
[35] M7430 Müslim, Zühd, 9.
[36] Ankebût, 29/17
[37] Mülk, 67/15

sonrasında bile yeryüzüne dağılarak rızık aramalarını tavsiye etmiştir.[38] Ancak yarattığı şeylerden helâl ve temiz olanlarının tüketilmesi gerektiği konusunda da onları uyarmış,[39] kendisine karşı gelmekten sakınan ve sınırlarına saygı duyan kimseyi hiç ummadığı yerden rızıklandıracağını ve tevekkül edene bu rızkın yeteceğini ilân etmiştir.[40] Allah'ın Resûlü (sav) de bu durumu kuşların durumuna benzetmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Eğer siz Allah'a gerçekten güvenip tevekkül edebilseydiniz, kuşları rızıklandırdığı gibi sizi de mutlaka rızıklandırırdı: Kuşlar sabah karınları açlıktan çökmüş olarak yuvalarından çıkarlar, akşam karınları doyup şişmiş olarak evlerine dönerler."*[41]

Resûlullah, *"Kesinlikle hiç kimse kendi el emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir."*[42] buyurarak helâl lokmanın önemine vurgu yapmıştır. Zira rızkı veren Allah'tır, ancak rızık kazanmak için çaba sarf edecek olan insandır ve insanın bu çabası helâl yollardan olmalıdır. Ayrıca Resûlullah, birtakım güzel davranışları yerine getiren müminin rızkının bereketleneceğini bildirmiştir. Örneğin akrabalık ilişkilerine önem vermenin kişinin rızkını bollaştıracağını söylemiş,[43] günahlara tevbe etmenin ise, insanın yepyeni ve umulmadık rızıklara kavuşmasına vesile olacağını haber vermiştir: *"Allah, istiğfara devam eden kimsenin her sıkıntısı için bir çıkış yolu ve her kederi için bir ferahlık sağlar. Onu hiç beklemediği yerden rızıklandırır."*[44] Nitekim âlemlerin Rabbi kendi koyduğu sınırlara uygun şekilde elde edilen rızkın daha hayırlı olduğunu ifade etmiştir.[45]

Nimet veya rızık, adı ne olursa olsun, Allah'ın verdiği her şey, kuluna yaptığı bir iyiliktir. Dolayısıyla kulun hayatında bu iyiliğin bir karşılığı olmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in diliyle, *"İyiliğin karşılığı iyilikten başka ne olabilir?"*[46] Bu, âyetin yer aldığı sûrede Rahmân olan Allah ısrarla şu soruyu yöneltir kullarına: *"O hâlde, Rabbinizin nimetlerinden hangilerini yalanlayabilirsiniz?"*[47] Çünkü nimet gören kulun şükretmesi ve elindeki nimetin hakkını vermesi beklenir. Rahata erince kendisini rahata kavuşturanı unutup, gelişi güzel yaşamak[48] veya yağan rahmetin sahibi olan Allah'a yönelmemek[49] nimetin kadrini bilmemektir. Hâlbuki, *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetleri ni tamamladığını görmediniz mi?"*[50] buyuran Yüce Yaratan, müminler için bir hayat rehberi kıldığı kitabında kulları için bahşettiği sayısız nimetlerden örnekler vererek insanların bunlar üzerinde düşünmesini, bunlardan ibret alarak kendisine şükretmesini istemiştir.[51] Rabbimiz şu ilâhî kurala göre davranacağını kullarına müjdelemiştir: *"Eğer şükrederseniz size verdiğim ni-*

[38] Cum'a, 62/10
[39] Bakara, 2/168
[40] Talâk, 65/2-3.
[41] İM4164 İbn Mâce, Zühd, 14; T2344 Tirmizî, Zühd, 33.
[42] B2072 Buhârî, Büyû', 15.
[43] M6524 Müslim, Birr, 21
[44] D1518 Ebû Dâvûd, Vitr, 26; İM3819 İbn Mâce, Edeb, 57
[45] Tâ-Hâ, 20/131-132.
[46] Rahmân, 55/60.
[47] Rahmân, 55/13 vd.
[48] İsrâ, 17/83, Fussilet, 41/51.
[49] B4147 Buhârî, Meğâzî, 36.
[50] Lokmân, 31/20
[51] Vâkıa, 56/62-64, 68-70; Yâsîn, 36/35-44, 71-73.

metleri mutlaka artırırım. Ama nankörlük ederseniz, bilin ki, azabım gerçekten çok çetindir."[52] Dolayısıyla mümin, her biri ayrı bir nimet olan Rabbinin âyetlerine, O'nun yarattığı canlı-cansız her tür varlığa yöneltmelidir ilgisini: *"Nice canlılar vardır ki, rızıklarını taşımazlar (yiyecek biriktirmezler). Onları da sizi de Allah rızıklandırır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[53] İnsan, boyunun kaç katı erzakı itekleye sürükleye yuvasına götüren karıncaları gözünün önüne getirmelidir. Suyun derinliklerinde güle oynaya beslenen balıkların yaşayışlarını tefekkür etmelidir. Dünyanın nasıl ahenkli bir düzenle işlediğini ve yaratılmışların nasıl dengeli bir hayat sürdüğünü idrak etmelidir. Bu muhteşem sahneleri düşünerek Yüce Yaratıcı'yı tanımak ve eldeki imkânları, sahip olunan bütün malı mülkü ihsan edenin O olduğunu bilmek, "nimetlere teşekkür edip gereğini yapma" ahlâkını bireye kazandırır ki, bu kazanım da ayrı bir nimettir. *"Kime bir nimet verilir ve o da nimeti dile getirirse, şükrünü yerine getirmiş olur. Eğer onu gizlerse, nimete nankörlük etmiş olur."*[54] diyen Sevgili Peygamberimiz, nimeti anmanın gereğine işaret etmiş ve *"Allah, nimetinin eserinin kulunun üzerinde görülmesini sever."*[55] buyurmuştur. Nitekim Resûl-i Ekrem eskimiş elbiselerle yanına gelen bir kişiye malı mülkü olup olmadığını sormuş, maddî durumu oldukça iyi olan Mâlik b. Nadle isimli bu zâtın develeri, koyunları, atları ve köleleri olduğunu söylemesi üzerine ona şu tavsiyede bulunmuştur: *"Allah sana bir mal verdiği zaman O'nun nimetinin ve ikramının izleri üzerinde görülsün."*[56]

Hz. İbrâhim'in şu duası Allah'ın verdiği nimetlerin farkında olarak yaşamanın güzel bir örneğidir: *"O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. O, beni yediren ve içirendir. Hastalandığımda da bana şifayı O verir. O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır. O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur. Rabbim! Bana hikmet ver ve beni salihlerin arasına kat!"*[57] Kur'ân-ı Kerîm, buna benzer pek çok duayla, Rabbinin nimetini anan ve bunlara şükreden peygamberlerin kıssalarına yer verir.[58] Allah Teâlâ da peygamberlerin üstün vasıflarını sıralarken onların "şükreden bir kul" olduklarını özellikle dile getirmiştir.[59] Hz. Peygamber'i resûl olarak seçtikten kısa bir süre sonra, *"O, seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da doğru yola iletmedi mi? Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi?"*[60] âyetleriyle kendisine verdiği nimetleri hatırlatan Yüce Allah, devamında indirdiği âyetlerle onun bu nimetlerin gereğini yaparak yaşamasını öğütlemiş ve kendisine sunulan bu ikramları dile getirmesi gerektiğini bildirmiştir: *"Öyleyse sakın yetimi ezme! El açıp isteyeni de sakın azarlama.*

52 ,
53 Ankebût, 29/60
54 D4814 Ebû Dâvûd, Edeb 11
55 T2819 Tirmizî, Edeb, 54; HM20176 İbn Hanbel, IV, 438
56 D4063 Ebû Dâvûd, Libâs, 14; N5226 Nesâî, Zînet, 54
57 Şuarâ, 26/78-83
58 Meryem, 19/30-32; Yûsuf, 12/100-101
59 Nahl, 16/120-121; İsrâ, 17/3
60 Duhâ, 93/6-8

sonrasında bile yeryüzüne dağılarak rızık aramalarını tavsiye etmiştir.[38] Ancak yarattığı şeylerden helâl ve temiz olanlarının tüketilmesi gerektiği konusunda da onları uyarmış,[39] kendisine karşı gelmekten sakınan ve sınırlarına saygı duyan kimseyi hiç ummadığı yerden rızıklandıracağını ve tevekkül edene bu rızkın yeteceğini ilân etmiştir.[40] Allah'ın Resûlü (sav) de bu durumu kuşların durumuna benzetmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Eğer siz Allah'a gerçekten güvenip tevekkül edebilseydiniz, kuşları rızıklandırdığı gibi sizi de mutlaka rızıklandırırdı: Kuşlar sabah karınları açlıktan çökmüş olarak yuvalarından çıkarlar, akşam karınları doyup şişmiş olarak evlerine dönerler."*[41]

Resûlullah, *"Kesinlikle hiç kimse kendi el emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir."*[42] buyurarak helâl lokmanın önemine vurgu yapmıştır. Zira rızkı veren Allah'tır, ancak rızık kazanmak için çaba sarf edecek olan insandır ve insanın bu çabası helâl yollardan olmalıdır. Ayrıca Resûlullah, birtakım güzel davranışları yerine getiren müminin rızkının bereketleneceğini bildirmiştir. Örneğin akrabalık ilişkilerine önem vermenin kişinin rızkını bollaştıracağını söylemiş,[43] günahlara tevbe etmenin ise, insanın yepyeni ve umulmadık rızıklara kavuşmasına vesile olacağını haber vermiştir: *"Allah, istiğfara devam eden kimsenin her sıkıntısı için bir çıkış yolu ve her kederi için bir ferahlık sağlar. Onu hiç beklemediği yerden rızıklandırır."*[44] Nitekim âlemlerin Rabbi kendi koyduğu sınırlara uygun şekilde elde edilen rızkın daha hayırlı olduğunu ifade etmiştir.[45]

Nimet veya rızık, adı ne olursa olsun, Allah'ın verdiği her şey, kuluna yaptığı bir iyiliktir. Dolayısıyla kulun hayatında bu iyiliğin bir karşılığı olmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in diliyle, *"İyiliğin karşılığı iyilikten başka ne olabilir?"*[46] Bu, âyetin yer aldığı sûrede Rahmân olan Allah ısrarla şu soruyu yöneltir kullarına: *"O hâlde, Rabbinizin nimetlerinden hangilerini yalanlayabilirsiniz?"*[47] Çünkü nimet gören kulun şükretmesi ve elindeki nimetin hakkını vermesi beklenir. Rahata erince kendisini rahata kavuşturanı unutup, gelişi güzel yaşamak[48] veya yağan rahmetin sahibi olan Allah'a yönelmemek[49] nimetin kadrini bilmemektir. Hâlbuki, *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetleri tamamladığını görmediniz mi?"*[50] buyuran Yüce Yaratan, müminler için bir hayat rehberi kıldığı kitabında kulları için bahşettiği sayısız nimetlerden örnekler vererek insanların bunlar üzerinde düşünmesini, bunlardan ibret alarak kendisine şükretmesini istemiştir.[51] Rabbimiz şu ilâhî kurala göre davranacağını kullarına müjdelemiştir: *"Eğer şükrederseniz size verdiğim ni-*

[38] Cum'a, 62/10
[39] Bakara, 2/168
[40] Talâk, 65/2-3.
[41] İM4164 İbn Mâce, Zühd, 14; T2344 Tirmizî, Zühd, 33.
[42] B2072 Buhârî, Büyû' 15.
[43] M6524 Müslim, Birr, 21
[44] D1518 Ebû Dâvûd, Vitr, 26; İM3819 İbn Mâce, Edeb, 57
[45] Tâ-Hâ, 20/131-132.
[46] Rahmân, 55/60.
[47] Rahmân, 55/13 vd
[48] İsrâ, 17/83, Fussılet, 41/51
[49] B4147 Buhârî, Meğâzî, 36.
[50] Lokmân, 31/20.
[51] Vâkıa, 56/62-64, 68-70; Yâsîn, 36/35-44, 71-73

metleri mutlaka artırırım. Ama nankörlük ederseniz, bilin ki, azabım gerçekten çok çetindir."[52] Dolayısıyla mümin, her biri ayrı bir nimet olan Rabbinin âyetlerine, O'nun yarattığı canlı-cansız her tür varlığa yöneltmelidir ilgisini: *"Nice canlılar vardır ki, rızıklarını taşımazlar (yiyecek biriktirmezler). Onları da sizi de Allah rızıklandırır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[53] İnsan, boyunun kaç katı erzakı itekleye sürükleye yuvasına götüren karıncaları gözünün önüne getirmelidir. Suyun derinliklerinde güle oynaya beslenen balıkların yaşayışlarını tefekkür etmelidir. Dünyanın nasıl ahenkli bir düzenle işlediğini ve yaratılmışların nasıl dengeli bir hayat sürdüğünü idrak etmelidir. Bu muhteşem sahneleri düşünerek Yüce Yaratıcı'yı tanımak ve eldeki imkânları, sahip olunan bütün malı mülkü ihsan edenin O olduğunu bilmek, "nimetlere teşekkür edip gereğini yapma" ahlâkını bireye kazandırır ki, bu kazanım da ayrı bir nimettir. *"Kime bir nimet verilir ve o da nimeti dile getirirse, şükrünü yerine getirmiş olur. Eğer onu gizlerse, nimete nankörlük etmiş olur."*[54] diyen Sevgili Peygamberimiz, nimeti anmanın gereğine işaret etmiş ve *"Allah, nimetinin eserinin kulunun üzerinde görülmesini sever."*[55] buyurmuştur. Nitekim Resûl-i Ekrem eskimiş elbiselerle yanına gelen bir kişiye malı mülkü olup olmadığını sormuş, maddî durumu oldukça iyi olan Mâlik b. Nadle isimli bu zâtın develeri, koyunları, atları ve köleleri olduğunu söylemesi üzerine ona şu tavsiyede bulunmuştur: *"Allah sana bir mal verdiği zaman O'nun nimetinin ve ikramının izleri üzerinde görülsün."*[56]

Hz. İbrâhîm'in şu duası Allah'ın verdiği nimetlerin farkında olarak yaşamanın güzel bir örneğidir: *"O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. O, beni yediren ve içirendir. Hastalandığımda da bana şifayı O verir. O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır. O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur. Rabbim! Bana hikmet ver ve beni salihlerin arasına kat!"*[57] Kur'ân-ı Kerîm, buna benzer pek çok duayla, Rabbinin nimetini anan ve bunlara şükreden peygamberlerin kıssalarına yer verir.[58] Allah Teâlâ da peygamberlerin üstün vasıflarını sıralarken onların "şükreden bir kul" olduklarını özellikle dile getirmiştir.[59] Hz. Peygamber'i resûl olarak seçtikten kısa bir süre sonra, *"O, seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da doğru yola iletmedi mi? Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi?"*[60] âyetleriyle kendisine verdiği nimetleri hatırlatan Yüce Allah, devamında indirdiği âyetlerle onun bu nimetlerin gereğini yaparak yaşamasını öğütlemiş ve kendisine sunulan bu ikramları dile getirmesi gerektiğini bildirmiştir: *"Öyleyse sakın yetimi ezme! El açıp isteyeni de sakın azarlama.*

52 İbrâhîm, 14/7
53 Ankebût, 29/60
54 D4814 Ebû Dâvûd, Edeb 12
55 T2819 Tirmizî, Edeb, 54; HM20176 İbn Hanbel, IV, [illegible]
56 D4063 Ebû Dâvûd, Libâs 14; N5226 Nesâî, Zînet 54
57 Şuarâ, 26/78-83
58 [illegible], 19/30-32; Yûsuf 12/100-101
59 [illegible], 16/120-121; [illegible], 17/3
60 Duhâ, 93/6-8

Rabbinin nimetini de an."[61] Sevgili Peygamberimiz (sav) de, bu emir doğrultusunda, hep o cömert Yaratıcı'yı ve ikramlarını anarak yaşamış, O'nun verdiği nimetlere duyduğu minnettarlıkla, gece gündüz Rabbine yönelmiştir. Geçmiş ve gelecek tüm günahlarının bağışlanmış olduğunu bilmesine rağmen niçin sabahlara kadar ibadetle meşgul olduğunu soran Hz. Âişe'ye de, *"Şükreden bir kul olmayayım mı?"*[62] cevabını vermiştir.

Ashâb-ı kirâm, Rabbimizin nimetleri karşısında nasıl bir tavır takınacaklarını Allah Resûlü'nden öğrenmişlerdir. Peygamberimiz (sav) onlara, sadece kendi hayatlarına özgü nimetlerin değil, Allah'ın dünya üzerindeki bütün ikramlarının farkında olabilmeyi ve O'nun yaptığı bütün iyiliklere yeterli bir kulluk bilinciyle karşılık verebilmeyi öğretmiştir. Sağlığın, mutluluğun, sevginin, zenginliğin, kısaca her türlü olumlu durum ve gelişmenin kaynağının Allah olduğunu idrak edebilmeyi göstermiştir. Kendisini sevindiren bir olay olduğunda hemen Rabbine secde eden Resûl-i Ekrem,[63] "Rabbe hamdedilmeden başlanan her işin sonuçsuz kalacağını" bildirmiştir.[64] Zorlu yolculuklardan ve savaşlardan geri döndüğünde,[65] hatta tuvalet ihtiyacını giderdiğinde bile şükrederek[66] inananlara, yalnızca iyiliklere kavuşmanın değil güçlüklerden kurtulmanın da bir nimet olduğunu hatırlatmıştır. Gün boyu koşuşturmanın ardından insanlardan uzaklaşıp yatağına girdiğinde, *"Bizi doyurup sulayan, ihtiyaçlarımızı gideren ve bizi barındıran Allah'a hamdolsun. İhtiyaçlarını karşılayacak ve kendisini barındıracak kimsesi olmayan nice insanlar vardır."*[67] diyerek tüm kalbiyle Yüce Allah'a teşekkür etmiş, müminlere her daim şükretmenin en güzel örneğini sergilemiştir. Onlara her yemekten sonra Allah'a kendilerini yedirip içirdiği, Müslüman kıldığı için şükretmeyi[68] duanın en makbul olduğu iftar anında, *"Senin verdiğin rızıkla orucumu açtım."*[69] demeyi, Allah'ın evine misafir olmak için ihrama girince, *"Buyur Allah'ım buyur! İşte çağrına uydum da geldim. Övgü sana, nimet senin, varlık senin."*[70] demeyi ve bağışlanma dilerken, *"Bana verdiğin nimetleri itiraf ederim. Günahımı da itiraf ederim."*[71] ifadelerini eklemeyi öğretmiştir.

Dolayısıyla Resûlullah (sav) hem ibadetlerin Allah'a teşekkürün bir ifadesi olduğunu, hem de ibadetleri yapabilmenin de bir şükür sebebi olduğunu göstermiştir. Hz. Peygamber'in bu uygulama ve öğretileri nimetlere şükrün yanı sıra Müslümanların gönüllerinde Allah'ın söz konusu nimetlerini canlı tutan ve hatırlatan dualardır. Ayrıca, *"Size ulaşan her nimet Allah'tandır."*[72] *"Başına gelen her iyilik Allah'tandır."*[73] diyen Kur'ân-ı Kerîm,

[61] Duhâ, 93/9-11
[62] M7126 Müslim, Sıfâtü'l münâfıkîn, 81
[63] İM1394 İbn Mâce İkâmetü's-salavât, 192.
[64] İM1894 İbn Mâce, Nikâh, 19.
[65] D2770 Ebû Dâvûd, Cihâd, 158
[66] İM301 İbn Mâce, Tahâret, 10
[67] M6894 Müslim, Zikir, 64
[68] T3457 Tirmizî, Deavât, 55. D3850 Ebû Dâvûd, Et'ime, 52.
[69] D2358 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 22
[70] B1549 Buhârî, Hac, 26
[71] B6306 Buhârî, Deavât, 2.
[72] Nahl, 16/53.
[73] Nisâ, 4/79.

nimetleri en ince ayrıntısına kadar sıralayan âyetleri ile inananları şükretmeye davet etmiştir: *"Allah sizi annelerinizin karnından siz hiçbir şey bilmez hâlde iken çıkardı. Size kulaklar, gözler ve kalpler verdi. Belki şükredersiniz!"*[74]

"Nimet" sözcüğüyle aynı anlam kökünden gelen "En'âm" sûresinde şu âyetler yer alır: *"Sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz. Size verdiğimiz dünyalık nimetleri de arkanızda bıraktınız."*[75] Dolayısıyla nimet ve rızık adına bu dünyada elde edilen her şey geçicidir. Allah Teâlâ kullarına bunu sık sık hatırlatmıştır, ancak insanın içindeki yaşama ve para kazanma arzusu da sürekli artmaktadır.[76] Bu nedenle Resûl-i Ekrem (sav), bir defasında şu açıklamayı yapmıştır: *"Âdemoğlu iki şeyi hiç sevmez. Birisi ölümdür; oysa ölüm, mümin için fitneden/imtihandan iyidir. İkincisi ise, malının mülkünün az olmasıdır; oysa mal mülk ne kadar az olursa, hesabı da o kadar az olur."*[77] Her nimetin verilecek bir hesabı vardır. Âlemlerin Rabbi, ismini, insanın mal mülk edinme hırsını ifade eden "Tekâsür" kelimesinden alan sûrenin bitiminde, *"Ardından da o gün nimetlerden mutlaka hesaba çekileceksiniz."*[78] buyurmuştur. Peygamber Efendimiz de, kıyamet gününde kullara nimetlerle ilgili sorulacak ilk sorunun, *"Senin vücudunu sağlıklı kılmadık mı? Sana soğuk sulardan içirmedik mi?"* şeklinde olacağını ifade ederek[79] sahip olduğu nimetlerden dolayı insanın hesaba çekileceğini hatırlatmıştır.

Bu nedenle Allah Resûlü, *"Allah'ım! Günahlarımı bağışla, rızkımı genişlet ve bana verdiğin rızıkları bereketli kıl!"*[80] diye dua ederek inananlara Allah'tan rızık istemeyi öğretmiş,[81] ancak dünyalık nimetlerin talebinde orta yolu izlemeyi tavsiye etmiştir.[82] Kendi ev halkı için de daima kendilerine yetecek kadar rızık verilmesini arzu etmiş, bu şekilde dua etmiştir.[83]

Hâsılı, mümine düşen, öncelikle elindeki nimetin farkında olmak, aldığı nefesin bile bir nimet olduğunu idrak etmek, nimetleri kendisine bahşedene teşekkür etmek ve nimeti sahibinin razı olacağı şekilde kullanmaktır. Nimet zekâysa onu olumlu yönde değerlendirebilmek, enerjiyse hayırlı yolda koşturarak harcayabilmek, paraysa zekâtını verip geriye kalanıyla kendine ve çevresine harcayarak âhiretine yatırım yapabilmek, bu dünyada ne kadar nimete sahip olursa olsun âhirete bunlarla işlediği salih amellerinden başka bir şey götüremeyeceğini bilerek paylaşımda bulunabilmektir. Zira başkalarına yardım etmek kişinin malını eksiltmez, daha da artırır.[84] Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre Allah, kullarına şöyle buyurmuştur: *"Ey âdemoğlu! İnfak et ki, ben de sana infak edeyim."*[85] Ve Yüce Yaratan kendisinin verdiği nimetlerle cimrilik yapanları sert bir dille uyar-

[74] Nahl, 16/78
[75] En'âm, 6/94
[76] B6421 Buhârî, Rikâk, 5.
[77] HM24024 İbn Hanbel, V 428.
[78] Tekâsür, 102/8.
[79] T3358 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 102
[80] T3500 Tirmizî, Deavât, 78
[81] M6850 Müslim, Zikir, 35
[82] İM2142 İbn Mâce, Ticâret, 2
[83] M7440 Müslim, Zühd, 18
[84] M6592 Müslim, Birr, 69
[85] M2308 Müslim, Zekât, 36

mıştır: *"Allah'ın kendilerine ikram edip verdiği malları infak etmekte cimrilik edenler, o biriktirdikleri malların kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Aksine bu onlar için pek kötüdür. Bu derece cimrice sarıldıkları şey kıyamet günü boyunlarına tasma gibi geçirilecektir."*[86]

Ayrıca mümin, Allah'ın hazineleri sonsuz olsa da O'nun verdiği her nimeti yeteri kadar kullanmalı ve aşırıya kaçmamalıdır. Akıp giden nehirden abdest alırken dahi israf edilmemesini emreden[87] Allah Resûlü, müminlere darlıkta da bollukta da nimetleri ihtiyaç kadar kullanmak gerektiği anlayışını kazandırmak istemiştir. Nimete şükreden, onun gerçek sahibinin Allah olduğunu bilen, nimetlerin geçiciliğini fark eden ve dilediğince değil ihtiyaç ölçüsünde harcama alışkanlığını kazanan kişi, kıskançlık, haset, açgözlülük gibi duygulardan arınarak elindekiyle tatmin olmanın memnuniyeti ve huzuruyla yaşar. Bu anlayışın yaygınlaşması da insanı tüketim aygıtı olmaktan kurtarır ve gelecek endişesini silerek yeni nesillere güzel ve temiz bir hayatı miras bırakmasını sağlar.

[86] Âl-i İmrân, 3/180
[87] İM425 İbn Mâce, Tahâret, 48

BEREKET
MÂNEVÎ BOLLUK

حَدَّثَنِي وَحْشِيُّ بْنُ حَرْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ أَصْحَابَ النَّبِيِّ ﷺ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّا نَأْكُلُ وَلَا نَشْبَعُ، قَالَ: "فَلَعَلَّكُمْ تَفْتَرِقُونَ؟" قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: "فَاجْتَمِعُوا عَلَى طَعَامِكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ يُبَارَكْ لَكُمْ فِيهِ."

Vahşî b. Harb'in, babası aracılığı ile dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber'in (sav) ashâbı, "Ey Allah'ın Resûlü, yiyoruz ama doymuyoruz!" deyince Peygamber Efendimiz, *"Ayrı ayrı yiyor olmalısınız"* demiş, onlar, "Evet" deyince ise şöyle buyurmuştu: *"Yemeği topluca yiyin ve (başlarken) Allah'ın adını anın ki, bereketli olsun."*

(D3764 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 14; İM3286 İbn Mâce, Et'ıme, 17)

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ طَعَامًا فَلْيَقُلِ: اللَّهُمَّ! بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَأَطْعِمْنَا خَيْرًا مِنْهُ."

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا، فَإِنْ صَدَقَا وَبَيَّنَا بُورِكَ لَهُمَا فِي بَيْعِهِمَا، وَإِنْ كَذَبَا وَكَتَمَا مُحِقَتْ بَرَكَةُ بَيْعِهِمَا."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُؤْتَى بِأَوَّلِ الثَّمَرِ فَيَقُول: "اللَّهُمَّ! بَارِكْ لَنَا فِي مَدِينَتِنَا وَفِي ثِمَارِنَا، وَفِي مُدِّنَا وَفِي صَاعِنَا بَرَكَةً مَعَ بَرَكَةٍ."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre..., Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden biri yemek yediği zaman, 'Allah'ım, bu yemeği bizim için bereketli eyle ve bize bundan daha hayırlısını ikram eyle.' desin."*

(D3730 Ebû Dâvûd, Eşribe, 21)

Hakîm b. Hizâm'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Alışverişte bulunanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece kararlarını değiştirme hakkına sahiptirler. Eğer doğruyu söyler ve (malın ayıbını) açıkça dile getirirlerse, alışverişlerinde kendilerine bereket ihsan edilir. Ama yalan söyler ve (kusurları) gizlerlerse alım satımlarının bereketi yok olur gider."*

(M3858 Müslim, Büyû', 47; B2079 Buhârî, Büyû', 19)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) kendisine ilk ürün getirildiğinde şöyle buyururdu: *"Allah'ım, şehrimizde (Medine'de) meyvelerimizde ve ölçeklerimizde bereket üstüne bereket ver!"*

(M3335 Müslim, Hac, 474)

Mekke fethedildiği gün Müslüman olan zengin insan Hakîm b. Hizâm... Hz. Muhammed'in (sav) gençlik arkadaşı ve Hz. Hatice'nin yeğeni... Fetihten bir ay sonra yaşanan Huneyn Savaşı'nda Müslümanların safında yerini almış, ilk kargaşanın ardından gelen zaferde üzerine düşen görevi yerine getirmişti.[1] Ancak elde edilen ganimetten payına düşene bir türlü gönlü razı olmamıştı. Resûl-i Ekrem'in yanına gelerek kendisine az verildiğinden şikâyet edince, eski dostu ona daha fazla ikramda bulunmuştu. Ne de olsa kalplerinin İslâm'a ısınmasını istediği daha yeni inanmışlardan biriydi o. Fakat Hakîm ısrarla ganimet talebini yineliyor ve kendisine verilen miktarın artırılmasını istiyordu. İkinci ricayı da kırmamıştı cömert Peygamber... Ama Hakîm bu sefer de tatmin olmamışa benziyordu...

Onun bu durumunu gören Hz. Peygamber, *"Ey Hakîm!"* dedi, *"Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Kim bu mala cömert bir gönülle sahip olursa, kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamahla dolu bir kalple bu malı arzularsa, onun için malın bereketi kaçar."*

Hakîm b. Hizâm bu sözlerden o denli etkilenmişti ki, "Yâ Resûlallah, seni hak ile gönderene yemin olsun ki bu dünyayı terk edene kadar bir daha kimseden bir şey almayacağım!" demekten kendini alamamıştı.[2] Gerçekten Resûlullah'ın vefatından sonra da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kendisine hazineden tahsis ettikleri payı bile reddetmişti.[3]

Hakîm'e bunu söyleten, bereketin sırrını fark etmesi olabilir miydi? Mübarek Peygamber'in samimi cümleleriyle Hakîm'in hırsı köreldiğine ve tamahkârlığı söndüğüne göre, neydi bu cümlelerdeki bereket sırrı?

Bereket, bolluk demekti; öyle bir bolluk ki taşan, eksilmeyen... Bereket, saadet demekti; öyle bir saadet ki hiç gitmemecesine yerleşip kalan... Ve bereket, ilâhî lütfun apaçık tecellilerinden birisiydi, "Tebâreke" vasfıyla anılan Rabbimizin, kullarına lütfettiği bir ihsan...[4]

Allah Tebâreke ve Teâlâ Hazretleri, azametini kullarına anlatırken, yaratmayı da, emretmeyi de sadece kendisine mahsus kılmakta ve âlemlerin Rabbi olduğunu vurgulamaktaydı.[5] Yaratanların en güzeli,[6]

1 H12/112 İbn Hacer, İsâbe, II, 112.
2 N2604 Nesâî, Zekât, 93
3 B1472 Buhârî, Zekât, 50
4 ZT27/57 Zebîdî, Tâcu'l-arûs, XXVII/57-59.
5 A'râf, 7/54
6 Mü'minûn, 23/14

azametli ama bir o kadar da ikram sahibi[7] ve göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin yegâne maliki[8] olduğunu Kur'an'da anlatırken kendisini nitelediği sıfat "Tebâreke" idi.

Şanı Yüce Rabbimiz kendisini bizlere tanıtırken, "*Allah, yeryüzünü sizin için karar kılma yeri, göğü de bina yapan, size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan ve sizi temiz şeylerle rızıklandırandır. İşte Rabbiniz Allah! Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!*"[9] buyurur. Fâni olmaktan çok uzak, bitmez tükenmez bir bereket menbaıdır O... O verir, verdiğini artırır, saadete kapı açar ve hayrı kesintisiz sürer gider.[10]

İşte Rabbimizin bu eşsiz özelliği hayata yansır. Kara toprağın derinliklerine sakladığı bereketi,[11] gökten indirdiği bereketli bir su ile coşturan da[12] doğusundan batısına yeryüzünü bereketle donatan da[13] yine O değil midir?

Sonra âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna (Sevgili Peygamberimize), Furkân'ı indiren Allah Tebâreke ve Teâlâ,[14] bu kutlu öğüdün ne bitmez bir bereket kaynağı olduğuna dikkatimizi çeker.[15] Mübarek bir gecede inen mübarek kitap![16]

İnsanoğlunun gönlü Kur'an ile berekete ermelidir... Çorak vadiler yağmur yüklü bulutlardan inen hayat suyu ile nasıl yeşeriyorsa, işte öyle! O zaman bereketli toprağı andıran inanmış yüreklerden Rablerinin izniyle bolluk fışkırır. Hâlbuki kötü toprağa benzeyen verimsiz yüreklerin ekini ne de cılızdır![17]

Hatadan sakınıp güzel davranışa odaklanan iman dolu kulları için yerlerin ve göklerin bereket kapılarını sonuna kadar açacaktır Yüce Yaratan![18] Kendisinden bağışlanma dileyenlere dünya muradı adına arzuladıkları ne varsa verecektir.[19] Onları tufan misali sıkıntılardan kurtarıp[20] selâm ve bereket yağdıracaktır üzerlerine...

Kârûn'un malı aldatmamalıdır zihinleri. Anahtarlarını bile güçlü bir topluluk zor taşımaktadır ama bereketli değildir! Zira zenginlik onu şımartmış, yeryüzünde bozgunculuğa sevk etmiş ve neticede hem kendisinin hem de sarayının yerin dibine geçirilmesine yol açmıştır.[21]

O hâlde her şeyin özüne bereketi yerleştiren Kudret Sahibi'ne inanmayıp gönlünü O'nun rızasına bağlamayanları acı bir pişmanlık beklemektedir. Sebe' kavminin cennet misali ibretlik bahçelerine aldanmamalıdır gözler. Evet, sağda ve solda uzanıp giden yemyeşil bahçelerdi, ama bereketli değildi! Zira onlar kendilerine verilen bunca rızıktan yiyip Rab-

[7] Rahmân, 55/78
[8] Zuhruf, 43/85, Mulk, 67/1.
[9] Mu'min, 40/64.
[10] B7419 Buhârî, Tevhîd, 22
[11] Fussilet, 41/10
[12] Kâf, 50/9-11
[13] A'râf, 7/137; Enbiyâ, 21/71, 81, Sebe', 34/18
[14] Furkân, 25/1
[15] En'âm, 6/92, 155; Enbiyâ, 21/50; Sâd, 38/29
[16] Duhân, 44/2-3.
[17] A'râf, 7/57-58.
[18] A'râf, 7/96
[19] Nûh, 71/10-12
[20] Hûd, 11/48.
[21] Kasas, 28/76-81

lerine şükretmeleri gerekirken yüz çevirdiler ve nankörlükleri sebebiyle Arim seliyle cezalandırıldılar. Neticede bereketli memleketlerden bir anda uzaklaştırıldılar.[22]

Kâbe, insanlık için bereket kaynağıdır.[23] Çünkü yalçın dağların arasında mütevazı dört duvardan oluşan o ilk mabette edilen dualar kıyamete kadar kutludur, mübarektir. Yine Rabbimizin Mi'rac'a davetinde Peygamber Efendimizi Mescid-i Harâm'dan alıp da bir gece yürüyüşüyle getirdiği Mescid-i Aksâ'nın da çepeçevre etrafı bereketlidir.[24] Nice peygamberler geçmiştir bu kutlu mabetten...

O hâlde gözü aldatan fazlalık yetmez bereketli olmaya... Rabbe doğru atılan adımdadır bereket. Evet, bereket ancak O'nunla kâimdir ve Kerem Sahibine bağlanmayan her niyetin semeresi kısırlığa mahkûmdur. İnsanoğlu Allah Resûlü'nün dilinden dökülen şu düsturu unutmamalıdır: *"Bereket Allah'tandır."*[25]

Cenâb-ı Hak, âlemlere rahmet olarak son Elçisi'ni görevlendirirken de aslında kullarına bereketi yollamıştı.[26] Muhammed Mustafa (sav), insanlara Rablerini tanıtacak, onlar da bu Mutlak Yaratıcı'ya iman edip gönül vereceklerdi. Hayatlarını O'nun rızasıyla şekillendirmelerinin neticesinde ise, berekete nail olacaklardı. İşte bu Mübarek Peygamber'in her ânı berekettí; sohbeti bereket,[27] duası bereket,[28] yürüyüşü bereket,[29] seferi bereket,[30] eli bereket,[31] teri bereket...[32] Elhâsıl onun varlığı berekettí...

Kuşkusuz Sevgili Peygamberimizin hayatı bizim için en ibretamiz bereket örnekleriyle doludur. Bunlar hayranlık uyandırmayı değil, bereketin yaşanırlığını göstermeyi hedefler. Onun çağında hapsolan birer hatıra değil, bugün de tazeliğini koruyan birer öğüttür insanlığa. Bereketi hayatımıza nasıl davet edebileceğimizi anlatır bize. Günümüzün berekete muhtaç, tamahkârlıkla dolu ve çaresiz kalmış yüreklerine asırlar öncesinden yazılan birer reçetedir...

Bir gün, Hz. Peygamber (sav), babasından kalan borçları ödeyemediğini ve alacaklıların kapısında beklediğini yana yakıla anlatan genç sahâbî Câbir b. Abdullah'a hurmalarını toplayıp sınıflamasını söyler. Sonra bereketlenmesi için hurma yığınının yanına gelir ve oraya oturur. Onun mübarek desteğiyle Câbir bütün borçlarını ödediği hâlde hâlâ hurmaları (sanki) el değmemiş gibi durmaktadır.[33]

Bir başka gün, Mübarek Resûl, karınları aç, maldan ve evlâttan uzak ama Peygamber'e yakın Suffe Ehli'ne bir tas süt ikram eder. Sütü odanın

[22] Sebe, 34/15-17.
[23] Âl-i İmrân, 3/96
[24] İsrâ, 17/1.
[25] B5639 Buhârî, Eşribe, 31.
[26] Enbiyâ, 21/107
[27] M6966 Müslim, Tevbe, 12
[28] M6376 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 143.
[29] B2396 Buhârî, Istikrâz, 9
[30] M138 Müslim, İmân, 44.
[31] B5016 Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 14, M5715 Müslim, Selâm, 51
[32] M6056 Müslim, Fedâil, 84
[33] B4053 Megâzî, 18

içinde elden ele dolaştıran Ebû Hüreyre ise daha onları Hz. Peygamber'in ikramına çağırdığı andan itibaren endişe içindedir: Bu bir tas süt, bunca kalabalığı gezip de kendisine ulaştığında, artık açlığına dayanamadığı karnını nasıl doyurabilecektir? Sıra kendisine geldiğinde tasta hâlâ ona da yetecek kadar süt vardır ...[34] Zira Rahmet Peygamberi; ... *"Sadaka malı eksiltmez!"*[35] buyurmuştur. Rabbımiz helâl kazançtan verilen o sadakayı nasıl hoşnut bir eda ile kabul eder ve küçücük bir hurmayı bile dağ kadar olana dek özenle bereketlendirip mükâfatlandırır![36]

Resûlullah'ın dostları, Hendek Savaşı öncesi Medine'de o geniş hendeği kazarlarken de aynı berekete şahit olurlar. Üç gündür süren açlığın karınlarına taş gibi oturduğu bir anda, yanı başlarında çalışan mütevazı Peygamber kendilerini sofraya davet etmektedir... Hâlbuki eşi bir ölçek arpadan ekmek yaparken kendisi de küçük oğlağını kesip pişiren Câbir b. Abdullah, Peygamberimizi yemeğe davet ederken bunca insanı hesaba katmamıştır. Endişe dolu ev sahibi ve bu endişeyi gideren tevekkül dolu eşi, o gün bir orduyu ağırlar.[37] Allah'a ve âhiret gününün gerçekliğine inananları misafirine ikramda bulunmaya davet eden Peygamber Efendimizin[38] mesajı bütün insanlığadır: Siz cömertçe misafirinize kapılarınızı açtığınızda, cömert olan Rabbiniz de bereket kapılarını size açacaktır...

Allah Resûlü'nün çağında yaşayan inanmışlar ordusu, canlarını ortaya koydukları çetin demlerde adanmışlığın bereketini defalarca tecrübe etmiştir.[39] Artık bindikleri develeri kesmekten başka çarelerinin kalmadığı bir açlık sınavında, ortaya yayılan deri yaygının üzerinde toplanan birkaç avuç yiyecek onları bereketle buluşturur. Öyle bir bereket ki, arkasında ne doymamış bir nefer ne de dolmamış bir kap bırakır...[40] Çünkü onlara "bir duvarın birbirine geçmiş tuğlaları kadar sıkı bir örgüyle kenetlenmelerini" öneren Peygamberlerinin[41] tavsiyesine uymuşlar, yardımlaşarak bereketi çağırmışlardır.

Bu örnekler, geçmişte kalan birer mucize değildir. Bilakis kıyamete dek her gün tekrarlanan gerçekliğin Peygamber Efendimizle yaşanan birer temsilidir. Mucize olan bereketin bizzat kendisidir!

Bereket hayatın her lahzasına sinmiş bir ilâhî teyiddir. Yeter ki insan hayatının bereketini yitirmemek için onun üzerine titresin. Bereketi unutup, onu kaçırmasın...

Rahmet Peygamberi'nin bu konuda Müslümanlara öğreteceği pek çok şey vardır. Öncelikle o, (sav) inananlara zamanın bereketli dilimleri-

[34] B6452 Buhârî, Rikâk, 17; T2477 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 36
[35] M6592 Müslim, Birr, 69.
[36] B1410 Buhârî, Zekât, 8.
[37] B4101 Buhârî, Meğâzî, 30. Benzer olaylar için bkz. B5450 Buhârî, Et'ime, 48; M3507 Müslim, Nikâh, 94
[38] B6018 Buhârî, Edeb, 31 M173 Müslim, İmân, 74
[39] Örnekler için bkz. B5639 Buhârî, Eşribe, 31, B4152 Buhârî, Meğâzî, 36.
[40] B2484 Buhârî, Şirket, 1. M138 Müslim, İmân, 44
[41] B481 Buhârî, Salât, 88; M6585 Müslim, Birr, 65

ni kollamayı önerir. Sabahın erken saatleri ümmeti için bereket kaynağı olsun diye dua eder.[42]

Sonra sahur vaktinin bereketini vurgular defalarca. İbadetin, merhametin ve öğünlerin bereketle taçlandığı mübarek Ramazan ayında, oruca niyetlenen ağızların son lokmalarını sahurda almalarını ister: *"Sahura kalkın! Çünkü sahurda bereket vardır."*[43] Ve dostunu sahur sofrasına davet ederken; *"Haydi! Bereketli yemeğe buyur."* der.[44]

Hele bayramın bereketi söz konusu olunca, Resûlullah toplumun hiçbir ferdinin ondan mahrum olmasına izin vermez. Sadece erkeklerin değil, genç ihtiyar, evli bekâr bütün kadınların da bayram namazı için saf tutmasını ister. Öyle ya, tekbire ve duaya eşlik eden hanımefendiler de bayramın arınmışlığından ve kutluluğundan nasiplerini almalıdır.[45]

İnsan, özel zamanların bereketine özenirken hayatın her anında akıp giden bereketi unutmamalıdır. Ve o muhterem Elçi, hayatını bereketlendirmesi için insanlara özel tavsiyelerde bulunur. Söz gelimi akrabaları ile düzenli ve olumlu bir ilişkiye önem vermesini öğütler. Onun, *"Rızkının genişletilmesini ve ecelinin geciktirilmesini (ömrünün uzatılmasını) arzu eden, akrabalarını görüp gözetsin."*[46] cümlesini işitenler, elbette sayılara takılmamalı, yılların hesabını yapmaya oturmamalıdır. Çünkü herkes çok iyi bilir ki nice ömürler vardır, uzun ama verimsiz, huzursuz, uğursuzdur. Öte tarafta ise nice ömürler yaşanır, kısa zannedildiği hâlde asırlara sığacak kadar bereketli, anlamlı ve hayırlarla doludur. O hâlde bereketi kemiyetle daraltmamalı, keyfiyete odaklanmalıdır.

Peygamber Efendimizin huzurunda yaşanan şu olay bu mesajın bariz bir örneğidir. Bir gün Allah'ın Resûlü, henüz imandan nasibini alamamış bir misafirine süt ikram eder. Adam, üst üste tam yedi tas süt içer. Ama ertesi sabah İslâm'ın aydınlığına uyanan aynı insan, artık Muhammed ümmetinin bir ferdi olduğu gün ikram edilen bir tas süt ile doyar. İşte o zaman değişimin getirdiği bereketi izah için Resûlullah (sav) der ki: *"Mümin bir mide dolduracak kadar içer, kâfir ise yedi mide dolduruna kadar içer."*[47]

Müminin tok gözlülüğü vardır bu cümlenin içinde, kanaatkârlığı vardır, her şeyden öte yediğinin bereketi vardır. Çünkü mümin, "Ey Allah'ın Resûlü, yiyoruz ama doymuyoruz!" diyen ashâbına, *"Yemeği topluca yiyin ve (başlarken) Allah'ın adını anın ki, bereketli olsun."*[48] tavsiyesinde bulunan Sevgili Peygamberi'nin sözünü dinleyerek, ağzına besmele ile lokma almaya özen gösterir. Yine nebevî davranışı örnek alır da, yemeğinin bitiminde,

[42] D2606 Ebû Dâvûd, Cihâd, 78; DM2465 Dârimî, Siyer, 1

[43] B1923 Buhârî, Savm, 20; M2549 Müslim, Sıyâm, 45

[44] D2344 Ebû Dâvûd, Savm, 16

[45] B971 Buhârî, Îdeyn, 12

[46] B2067 Buhârî, Büyû', 13; D1693 Ebû Dâvûd, Zekât, 45

[47] M5379 Müslim, Eşribe, 186; T1819 Tirmizî, [illegible] 20

[48] D3764 Ebû Dâvûd, Et'ime, 14; İM3286 İbn Mâce, Et'ime, 17

"Allah'ım, bu yemeği bizim için bereketli eyle ve bize bundan daha hayırlısını ikram et." diyerek Rabbine şükür ve bereket dolu dualar eder.[49] Ve de en önemlisi rızkı kendisine kimin ihsan ettiğini asla unutmadan, nimete karşı nankörlük etmeden, minnettar bir eda ile yer.

İnsan, yemeğin bereketini kaçırmamaya da özen göstermelidir. Sevgili Peygamberimizin tasvirine bakılırsa, gökten inen bir lütuf olmalıdır ki bereket, gelir yemeğin ortasına konar.[50] O hâlde sofrasının bolluğunu yitirmemek isteyenler, açgözlü bir tavırla tabağın ortasındaki bereketi kaşıklamamalı, önünden yemelidir[51] Çünkü bereket tabağın ortada olmasındadır, ortak olmasında, onda başkalarının da payı olmasındadır. Çünkü bereket, önünde olana, bizim payımıza düşene oradan, o ortadan, ortada olmadan, ortak olmaktan dağılır. Ortaya uzattığın her kaşıkla, ortak olmaktan ve ortak etmekten bir parça götürürsün. Çünkü ortada herkese yetecek kadar bereket vardır. İnsan kendine yetecek kadarını almalı ve tabağını iyice sıyırıp, bir zerre bile yiyeceği ziyan etmemek üzere hassas davranmalıdır. *"Birinizin lokması yere düşerse hemen alıp üstündeki kiri temizledikten sonra onu yesin, şeytana bırakmasın. Çünkü siz, bereketin yemeğin hangi kısmında olduğunu bilemezsiniz!"*[52] buyurarak bilhassa yokluk ve kıtlık zamanlarında israfa giden yolu iyice kapatan Peygamberimiz, bugün çöpe sıyrılan tabaklar dolusu yemeği ve poşetler dolusu ekmeği görseydi acaba ne derdi?

İşte böylesi bir itina ile beslenen bereketle bakarsınız ki, *"bir kişinin yemeği iki kişiye, iki kişinin yemeği dört kişiye ve hatta dört kişinin yemeği sekiz kişiye yeter."*[53] Çünkü yemeğin sahibi tüketip atmaya değil kendine verilen rızkı bölüşmeye niyetlenmiştir.

Öte yandan müminin, Rezzâk olan Rabbinin kendisini her hâlükârda doyuracağına olan inancı sarsılmazdır. "Yeter mi?" endişesi taşımaz ve inceden inceye tartıp durmaz. Hani denir ya, "Sayarsan bereketi kaçar." diye, işte öyle... Nitekim Allah'ın Resûlü de saymasaydın, tartmasaydın, sonunu silkelemeseydin yer dururdun, bitmezdi şeklinde pek çok uyarıda bulunmuştur.[54] Meselâ, Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'yı, *"Ver ve hesap etme! Yoksa Allah da sana hesaplayarak verir."*[55] diyerek ikaz etmiştir.

Müslüman'ın ayırıcı vasfı olan dürüstlük de bereketi çağırır. Yalancılık, kutluluktan ve mübarek oluştan ne kadar da uzaktır! Peygamber Efendimiz, *"Yalan yere edilen yemin, malın sürümünü artırır ama bereketi yok eder."*[56] buyururken iş ahlâkımızı da şekillendirmektedir. Çarşıda, "Allah

[49] B5458 Buhârî, Et'ime, 54; D3730 Ebû Dâvûd, Eşribe, 21.
[50] T1805 Tirmizî, Et'ime, 12, DM2078 Dârimî, Et'ime, 16
[51] M5269 Müslim, Eşribe, 108; D3772 Ebû Dâvûd, Et'ime, 17.
[52] M5306 Müslim, Eşribe, 136, D3845 Ebû Dâvûd, Et'ime, 49.
[53] M5371 Müslim, Eşribe, 181.
[54] M5945 Müslim, Fedâil, 8, M5946 Müslim, Fedâil, 9; T3839 Tirmizî, Menâkıb, 46, T2467 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 31.
[55] M2375 Müslim, Zekât, 88; B1433 Buhârî, Zekât, 21.
[56] B2087 Buhârî, Buyû', 25.

bereket versin! Bereketini gör! Kesene bereket! Bereketli olsun!" diye dua ederiz. Oysa Yüce Yaratan'ın öbür dünyada yalan yere yemin edenin yüzüne bile bakmayacağı ve onunla konuşmaya tenezzül etmeyeceği[57] düşünüldüğünde, belki de dürüstlük, ticaret için edilecek en tesirli bereket duasıdır. Bu noktada da Resûlullah'ın müjde ve ikazı karşılar inananları: *"Alışverişte bulunanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece kararlarını değiştirme hakkına sahiptirler. Eğer doğruyu söyler ve (malın ayıbını) açıkça dile getirirlerse, alışverişlerinde kendilerine bereket ihsan edilir. Ama yalan söyler ve kusurları gizlerlerse alım satımlarının bereketi yok olur gider."*[58]

Nihayetinde Allah Resûlü bereketi arzulayan bunca fiilî duayı, kavlî dualarıyla daima destekler. Annesi Ümmü Süleym ile birlikte huzuruna gelen küçük hizmetçisi Enes için *"Allah'ım, (bu yavruya) bolca mal ve evlât nasip et. Verdiğin (nimetler)in kendisi için bereket dolu olmasını ihsan buyur."*[59] diye dua eder. Yine kucağına verilen her yeni doğan çocuğa bereket duaları ettikten sonra mübarek ağzıyla çiğnediği bir lokmacık hurmayı tattırır.[60] Elbette Hz. Peygamber'in hayata yeni açılmış bu tazecik bedene ilk düşen lokmalar için hurmayı seçmesi tesadüfî değildir. Zira onun ifade ettiğine göre, hurma bereketli bir azıktır.[61] Dahası belki de bu bereketi sebebiyle hurma ağacı, mümin insanı anımsatır Peygamberimize...[62]

Efendimiz sadece insan için değil, çevresini kuşatan her bir varlık için bereket niyazında bulunur: *"Allah'ım, şehrimizde (Medine'de) meyvelerimizde ve ölçeklerimizde bereket üstüne bereket ver!"*[63] Şüphesiz bu dualardan en büyük nasibi, ona zor zamanında kucak açan kutsal şehir Medine alır.[64]

Onun sünneti toplumda bereketli bir kültür, âdeta bir bereket kültürü inşa eder. Bereket dolu duaları kimilerinde ticaret için,[65] kimilerinde rızkın genişlemesi için[66] ve hatta kimilerinde yeni kurulan bir ailenin huzuru içindir[67] Zaten tebrik de, "Allah mübarek etsin." demek değil midir?

Şimdi tekrar başa dönelim ve soralım: Nedir Hakîm b. Hizâm'ın belki keşfettiği, belki sezdiği, ama mutlaka hayatına yansıttığı sır? Daha önemlisi bu sırrın kapılarını aralamak için kendimizde neleri değiştirmek gerekir? Peygamber Efendimiz berekete dair ipuçları verirken, bereketin nerede ve nasıl saklandığını öğretirken, aslında o gün olduğu gibi bugün de hiç beklemediğimiz, ummadığımız ve aklımıza gelmeyecek noktalara dikkat çekmektedir. Berekete dair o gün yaşanan olaylar, örnek alınarak hayatımıza yansımayı beklemektedir. Ahlâkî erdemlere sahip olmakla bereket arasında ne kadar sıkı bir bağ olduğunu görebilmeyi, bereketin öncesinde ve

[57] M293 Müslim, Îmân, 171. T1211 Tirmizî, Büyû', 5.
[58] M3858 Müslim, Büyû', 47; B2079 Buhârî, Büyû', 19
[59] B6379 Buhârî, Deavât, 47; M6375 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 142
[60] M5619 Müslim, Âdâb, 27
[61] T658 Tirmizî, Zekât, 26
[62] B5448 Buhârî, Et'ime, 46.
[63] M3335 Müslim, Hac, 474
[64] B1885 Buhârî, Fedâilu'l-Medine, 9; M3326 Müslim, Hac, 466.
[65] B6353 Buhârî, Deavât, 31; T1258 Tirmizî, Büyû', 34
[66] M5328 Müslim, Eşribe, 146
[67] B5155 Buhârî, Nikâh, 57; D2130 Ebû Dâvûd, Nikâh, 35, 36

sonrasında doğru adımlar atabilmeyi öğütlemektedir. Resûlullah'ın hayatında yaşanan bereket hadiseleri, o güne münhasır olmadıklarını, aksine bugüne uzanan mesajlar olarak okunmaları gerektiğini fısıldamaktadır. Dolayısıyla yoksula, borçluya, darda kalmışa yardım, misafire ikram ve zor günde el ele vermek gibi hasletler her çağda bereket ile ödüllendirilmeyi beklemektedir.

Bereket, saymamaktır, hesaplamamaktır, açgözlülükle kaşığı daldırmamaktır. Bereket, aldığında değil verdiğindedir; bereket, ötekini kendine tercih etmektir. Kur'an ve Son Nebî (sav) bize çok basit olmasına rağmen mantığımıza aykırı gibi duran bir bereket kuralını öğretmektedir: Sahip olduklarının artmasını istiyorsan, onları artırmaya ve saklamaya bakma; aksine azaltmaya, dağıtmaya ve paylaşmaya bak! Çünkü mal, ilim, rızık ve sevgi, almakla değil vermekle artar. Çünkü sadece verebildiklerin gerçekte senindir; vermediklerini, veremediklerini tüketmişsindir; bir yandan onlar tükenmiştir, bir yandan da onlar seni tüketmektedir. Bereket, sahip olduklarının esaretinden kurtulduğunda ulaştığın gönül huzurudur. İsraftan, hırs ve tamahtan, nimete karşı nankörlükten, sahtekârlıktan ve abartılı bir rızık endişesinden uzaklaştığında berekete yaklaşmışsındır.

Ve Sevgili Peygamberimiz, bereketin bizim bakışımızla, tutumumuzla, hayat tarzımızla ilgili olduğunu asla unutmayalım diye, her namazımızda okuduğumuz üzere salavâtı, bereket duasıyla yapmayı bize öğretir:

"Allâhümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ bârekte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîm. İnneke Hamîdün Mecîd." (Allah'ım, Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine bereket ver! Tıpkı İbrâhim'e ve İbrâhim'in ailesine bereket ihsan ettiğin gibi! Kuşkusuz sen övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın.)[68]

[68] B3370 Buhârî, [illegible], 10, M908 Müslim, Salât, 66

NAZAR
GÖZ DEĞMESİ

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْعَيْنُ حَقٌّ وَلَوْ كَانَ شَيْءٌ سَابَقَ الْقَدَرَ سَبَقَتْهُ الْعَيْنُ..."

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Nazar (Göz değmesi) gerçektir. Eğer kaderin önüne geçecek bir şey olsaydı nazar onun önüne geçerdi..."
(M5702 Müslim, Selâm, 42)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"اسْتَعِيذُوا بِاللَّهِ. فَإِنَّ الْعَيْنَ حَقٌّ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُعَوِّذُ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ وَيَقُولُ:
"إِنَّ أَبَاكُمَا كَانَ يُعَوِّذُ بِهَا إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ، أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ، وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لاَمَّةٍ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ عَقَدَ عُقْدَةً ثُمَّ نَفَثَ فِيهَا فَقَدْ سَحَرَ، وَمَنْ سَحَرَ فَقَدْ أَشْرَكَ، وَمَنْ تَعَلَّقَ شَيْئًا وُكِلَ إِلَيْهِ."

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Nazar'dan) Allah'a sığının. Çünkü göz değmesi (nazar) gerçektir."*
(İM3508 İbn Mâce, Tıb, 32)

İbn Abbâs'tan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) Hasan ile Hüseyin için dua ederek şu sözlerle Allah'a sığınırdı: *"Eûzü bi-kelimâti'llâhi't-tâmmeti min külli şeytânin ve hâmmetin ve min külli aynin lâmmetin."* (*Her tür şeytandan, haşereden, kem nazardan Allah'ın tam kelimelerine –sonsuz iradesine ve hükmüne– sığınırım.*) Sonra da, *"Atanız İbrâhim de bu duayı oğulları İsmâil ile İshak için yapardı."* derdi.
(B3371 Buhârî, Enbiyâ, 10)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim düğüm yapar sonra ona üflerse sihir yapmış olur. Kim sihir yaparsa şirk koşmuş olur. Kim de (kendisini koruması için nazarlık ve benzeri) bir şey takarsa, o taktığı şeyin korumasına havale edilir."*
(N4084 Nesâî, Muhârebe, 19)

Bir gün Allah Resûlü ashâbı ile birlikte Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Cuhfe yakınlarında Harrar denilen[1] yere geldiklerinde bir dereye rastladılar. Medineli sahâbî Sehl b. Huneyf, burada yıkanmak istedi. Sehl, beyaz tenli, yakışıklı bir insandı. O sırada Medine'ye ilk hicret eden sahâbîlerden olan Âmir b. Rebîa, Sehl'i gördü ve birden ağzından onu öven sözler dökülüverdi. Hemen ardından Sehl olduğu yere yıkıldı. Görenler durumu alelacele Hz. Peygamber'e bildirdiler. Sehl, ne başını kaldırabiliyor ne de ayağa kalkabiliyordu. Muhtemelen Âmir'in nazarı değmişti kendisine. Resûlullah (sav), onlara kimden şüphelendiklerini sordu. Onlar da, "Âmir b. Rebîa ona baktı." dediler. Resûl-i Ekrem (sav), Âmir'i derhâl yanına çağırtarak öfkeli bir şekilde, *"Neden biriniz kardeşini öldürüyor?"* dedi ve ekledi: *"Biriniz kardeşinde beğendiği, hayran kaldığı bir şey gördüğü zaman ona mübarek olması için dua etsin."*[2]

Arapça asıllı bir kelime olan "nazar", "bakış ve görüş" anlamına gelir. Türkçede daha ziyade, "göz değmesi veya bakmak suretiyle maddî ve mânevî bir etki meydana getirmek" anlamına gelir. Bu anlamda Arapçada nazar kelimesi yerine, "ayn" veya "isâbetü'l-ayn" tabirleri kullanılır. Başlangıcı tam olarak bilinmemekle birlikte nazar inancı, tarih öncesi dönemlere kadar uzanmakta ve İslâm öncesi Arap kültüründe de var olduğu bilinmektedir.[3]

Kur'ân-ı Kerîm'de *"en güzel kıssa"* olarak takdim edilen[4] Yusuf'un (as) hikâyesini[5] bilmeyen yoktur. Özetle; kardeşleri tarafından kıskanılan ve bir kör kuyuya atılan Yusuf'u, kader Mısır'a hâkim yapar. Bir süre sonra kuraklık her yanı kasıp kavurur. Herkes gibi Yakub (as) ve oğulları da Yusuf'un (as) kapısına muhtaç olurlar. Boylu poslu ve güzel giyimli oğullarını, yiyecek temini için ikinci kez Mısır'a gönderirken Hz. Yakub, onlara, gerek güvenlik açısından bir tehlike doğmaması gerekse de kem gözlerin bakışlarına maruz kalmamaları için[6] Mısır'a değişik kapılardan girmelerini tavsiye eder.[7]

Nazarın varlığına işaret ettiği söylenen bu olay dışında, Kur'an'da, Kalem sûresinin son âyetinde de göz değmesinin gerçekliğine değinilmek-

[1] HM16076 İbn Hanbel, III, 486; HF10/204 İbn Hacer, Fethu'l-bârî, X, 204
[2] İM3509 İbn Mâce, Tıb, 32; HM16076 İbn Hanbel, III, 486
[3] "Nazar", DİA, XXXII, 444
[4] Yûsuf, 12/3
[5] Yûsuf, 12/4-101
[6] TT16/164 Taberî, Câmiu'l-beyân, XVI, 164-165
[7] Yûsuf, 12/67

tedir: *"O inkâr edenler Zikr'i (Kur'an'ı) işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle devirivereceklerdi. Hâlâ da (kin ve hasetlerinden), 'Hiç şüphe yok o bir delidir.' derler."*[8] Peygamber Efendimize olan kin ve hasetleri bakışlarına yansıyan müşrikler onu âdeta öfke dolu nazarlarıyla yok etmek istiyorlardı. Eğer Allah'ın (cc) koruması olmasaydı, ona bir fenalık yapacaklardı. Ayrıca, Yüce Allah tarafından Felâk sûresinde, *"Ve haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden (Allah'a sığınırım)."*[9] denilerek, bizzat kendine sığınılmasını emretmesi ile nazar arasında bir ilgi söz konusudur. Zira nazarın oluşmasında haset duygusunun önemli bir rolü vardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, dolaylı olsa da varlığına işaret edilen nazarın, Hz. Peygamber'in, *"Göz değmesi gerçektir."*[10] şeklindeki açık ifadeleriyle kesinlik arz etmesi, onun sağlıklı bir şekilde anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü halk arasında nazar, birtakım yanlış anlamalar ve hurafelerle iç içe geçmiş bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Batı'da "psikokinezi" ismiyle anılan nazar, metapsişik veya parapsikolojik yani insanın normal sınırlar dâhilindeki duyuş, düşünüş ve davranışlarını aşan olaylardan biri olarak kabul edilir. Dolayısıyla mahiyeti tam olarak anlaşılamayan bir olay olarak nazar, yalnızca fiziksel ya da maddî dünyanın gerçeklerine dayalı pozitivist bakış açısına sahip bilim adamları tarafından pek kabule şayan görülmemektedir. Tıbbî açıdan nazar, "insan gözünden çıkan ışınların, dikkatle ve kıskançlıkla bakış esnasında yoğunluk kazanması ve bu yoğun ışınların karşı organizmanın atomlarının çalışma düzenine tesir icra etmesi" şeklinde açıklansa da çoğu tıp doktorları tarafından, bir hastalık sebebi olarak kabul edilmez, nazarın etkisine ve gücüne inanılmaz. Fakat parapsikoloji ile uğraşan bilim adamları, nazarı bilimsel açıdan incelemeye değer görmüşlerdir.

Nazarın asıl kaynağı haset duygusudur. Bu duyguda, düşmanlık, kin ve intikam mevcuttur. Nazarın etki düzeyinde, haset duygusunun şiddeti çok önemlidir. Haset duygusu ne kadar şiddetli olursa nazarın gücü de o kadar şiddetli olur. Halk arasında da yaygın olan, "Nazar, haktır ve deveyi kazana, insanı mezara koyar." sözü, nazarın toplum nezdinde ne kadar güçlü bir olgu kabul edildiğini göstermektedir. Ayrıca, *"Göz değmesi (nazar) gerçektir. Eğer kaderin önüne geçecek bir şey olsaydı nazar onun önüne geçerdi..."*[11] hadisi de nazarın etki gücüne işaret etmektedir. Bununla birlikte nazarın etkisinin sınırsız olmadığı ve ilâhî takdirin önüne hiçbir şeyin geçemeyeceği asla unutulmamalıdır.

[8] Kalem, 68/51
[9] Felâk, 113/5.
[10] M5701 Müslim, Selâm, 41. D3879 Ebu Dâvûd, Tıb, 15.
[11] M5702 Müslim, Selâm, 42

"Ey Allah'ın kulları tedavi olunuz; Allah, verdiği her hastalığın şifasını da yaratmıştır."[12] buyuran Resûlullah'ın, nazarın yani kötü niyetli bakışların etkisiyle ortaya çıkan hastalıkların tedavisine kayıtsız kaldığı düşünülemez. Kur'an'ın, *"Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur."*[13] anlayışına uygun olarak *"(Nazar'dan) Allah'a sığının. Çünkü göz değmesi gerçektir."*[14] buyuran Resûl-i Ekrem (sav), aynı zamanda Kur'an'dan belirli sûre yahut âyetlerin okunmasını (rukye yapmayı) emretmiş ve bunu kendisi de uygulamıştır.[15]

Ca'fer b. Ebû Tâlib Mûte Savaşı'nda şehit düştüğünde[16] Esmâ bnt. Umeys ile evliydi ve geriye üç yetim bırakmıştı. Bunlardan biri de Abdullah b. Ca'fer idi.[17] O, başlarına gelen bu felâket günlerini şöyle anlatır: "Allah Resûlü Ca'fer ailesine üçüncü gün gelip, *'Artık kardeşim için ağlamayın.'* buyurdu. Sonra, *'Kardeşimin çocuklarını bana getirin.'* dedi. Bizi Resûlullah'a götürdüler. Birer kuş yavrusu gibi idik. Allah Resûlü, *'Bana berberi çağırın.'* buyurdu ve bizi tıraş ettirdi."[18]

Hz. Peygamber bu çocukların iyice zayıflamış olduklarını görünce Esmâ'ya, bir ihtiyaçlarının olup olmadığını sordu. Bunun üzerine Esmâ, "Hayır, bir ihtiyaçları yok; ancak onlara çabuk nazar değiyor." dedi. Rahmet Elçisi de, *"Öyleyse onlara rukye yap (oku)!"* deyince, Esmâ, bunu yapması için Hz. Peygamber'e (sav) ricada bulundu. Fakat Allah Resûlü, Esmâ'dan, çocuklarına kendisinin okumasını istedi.[19]

Bir gün kıymetli eşi müminlerin annesi Ümmü Seleme'nin evinde, benzi sararmış bir kız çocuğu gördüğünde, *"Bu çocuğa nazar değmiş, ona hemen rukye (okuyarak tedavi) edin."* buyurdu.[20] Yine Şefkat Peygamberi, gözü gibi sevdiği torunları Hasan ve Hüseyin'i, *"Eûzü bi-kelimâti'llâhi't-tâmmeti min külli şeytânin ve hâmmetin ve min külli aynin lâmmetin."* (*Her tür şeytandan, haşereden, kem nazardan Allah'ın tam kelimelerine (sonsuz iradesine ve hükmüne) sığınırım.*) duasıyla Yüce Allah'ın korumasına havale etmiş, Hz. İbrâhim'in de oğlu İsmâil ve İshak'ı bu sözlerle Allah'ın (cc) himayesine havale ettiğini bildirmiştir.[21] Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiğine göre cinlerin şerrinden ve göz değmesinden Allah'a sığınıp değişik dualar okuyan Hz. Peygamber (sav), Felâk ve Nâs sûreleri indirildikten sonra diğer okuduklarını bırakmış ve sadece bu sûreleri okumaya başlamıştır.[22]

Nazardan korunmak için Muavvizetân adıyla anılan Felâk ve Nâs sûrelerinin okunması dışında, halk arasında "mâşallah", "bârekallâh" gibi dinî metinlerin yazılı olduğu künyelerin taşınması, ev araba veya iş yerlerinde Kalem sûresinin elli birinci âyetini içeren levhaların asılması gibi uy-

[12] D3855 Ebû Dâvûd, Tıb, 1; T2038 Tirmizî, Tıb, 2
[13] Şuarâ, 26/80
[14] İM3508 İbn Mâce, Tıb, 32
[15] B5738 Buhârî, Tıb, 34; N5431-N5443 Nesâî, İstiâze, 1
[16] B3063 Buhârî, Cihâd, 183.
[17] AV11/164 Azîmâbâdî, Avnü'l-ma'bûd, XI, 164.
[18] D4192 Ebû Dâvûd, Tereccül, 13; N5229 Nesâî, Zînet, 57.
[19] M5726 Müslim, Selâm, 60
[20] B5739 Buhârî, Tıb, 35; M5725 Müslim, Selâm, 59
[21] B3371 Buhârî, Enbiyâ, 10; T2060 Tirmizî, Tıb, 18
[22] T2058 Tirmizî, Tıb, 16; N5496 Nesâî, İstiâze, 37.

gulamalar da esasen asıl şifayı verenin Allah olduğu inancının birer yansımasıdır. Şunu da belirtmek gerekir ki nazara karşı dua ve rukye dışındaki önlemleri; meselâ, nazar boncuğu gibi nesneler taşımak, at nalı ve kafası asmak yahut Şamanist gelenekten gelen kurşun dökmek gibi âdetleri İslâm dini uygun bulmamış ve bunları asla meşru görmemiştir. Birçok hadiste, gerek insanların, gerekse hayvanların boyunlarına nazarlık türünden çeşitli nesnelerin asılması yasaklanmış,[23] Hz. Peygamber bunu yapanların kendisinden uzak olduklarını[24] ve Allah'ın korumasından da mahrum kalacaklarını söylemiştir: "*Kim düğüm yapar sonra ona üflerse sihir yapmış olur. Kim sihir yaparsa şirk koşmuş olur. Kim de (kendisini koruması için nazarlık ve benzeri) bir şey takarsa, o taktığı şeyin korumasına havale edilir.*"[25]

Nazarlık takma âdeti, câhiliye Araplarının kendileri için son derece değerli olan at ve develerine göz değmesin diye aldıkları bir önlemdi. Allah Resûlü (sav) ise ilâhî yardım dışında başka aracılardan medet uman ve herhangi bir fayda sağlamayan bu uygulamayı yasaklamıştır.[26] Özellikle nazardan sakınmak amacıyla vücuda dövme yaptırmak da aynı şekilde yasaklanmıştır. Dövme yaptırmakla nazar arasındaki bu münasebetten dolayıdır ki[27] bir hadiste nazarın hak olduğu, dövme yaptırmanın da yasaklandığı hususu bir arada zikredilmiştir.[28] Hz. Peygamber'in, nazardan korunmak için Allah dışında başka şeylere sığınmamaları yönünde ümmetine yaptığı uyarılar, tevhid inancının zedelenmemesi hedefine mâtuf olmalıdır. Zira dinde meşru olmayan bu tür korunma yöntemleri, sadece Allah'a ait olan sıfatların eşyaya devredilmesi anlamını taşımaktadır.

Câhiliye döneminden beri uygulanan bir yöntem olmasına rağmen Allah Resûlü (sav), içinde şirk olmadıkça rukye yapmakta yani Kur'an'dan âyetler okumada bir sakınca görmemiş[29] ve onu zaman zaman tavsiye etmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in rukyeyi tavsiye etmesinin nedeni iyi anlaşılmalıdır. O, öteden beri insanların yapageldikleri, bâtıl inanışlardan kalan bazı yanlış uygulamaların önüne geçmek istemiştir. Çünkü şifayı veren Allah'tır ve buna inanılmalıdır. Dolayısıyla nazardan korunmak için yapılacak en güzel şey Allah'ın âyetleri ve dua ile yardım dilemektir. Bunun kişi üzerindeki olumlu etkisi göz ardı edilmemelidir. Ancak Peygamberimizin bu tavsiyesi, günümüzde muskacılığın ve üfürükçülüğün meşruluğuna gerekçe gösterilmemelidir. Bugün pek çok amaçla kullanılan muskaların rukye ile bir ilgisi yoktur. Nitekim Hz. Peygamber muska takılmasını da hoş görmemiştir.[30] Bu nedenle çeşit adlarla insanların za-

[23] B3005 Buhârî, Cihâd, 139, M5549 Müslim, Libâs ve zînet, 105
[24] D36 Ebû Dâvûd, Tahâret, 20; N5070 Nesâî, Zînet, 12
[25] N4084 Nesâî, Muhârebe, 19
[26] B3005 Buhârî, Cihâd, 139, M5549 Müslim, Libâs ve zînet, 105
[27] İF10/203 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X. 203.
[28] B5740 Buhârî, Tıb, 36
[29] D3886 Ebû Dâvûd, Tıb, 18
[30] D4222 Ebû Dâvûd, Hâtem, 3, HM3773 İbn Hanbel, I, 397

aflarından çıkar sağlayan istismarcı kimselere gidilerek onlardan şifa beklenmesi, yanlış bir tutumdur. Zira Allah Resûlü, nazardan dolayı Esmâ'nın çocuklarına okumasını tavsiye ettiğinde bile buna kendisi de dâhil kimseyi aracı kılmamış ve Esmâ'ya, *"Onlara sen oku."* buyurmuştur.[31]

Nazar, gayri ihtiyarî vuku bulduğundan az ya da çok her insanda vardır. Ama güçleri, etkileri ve devamlılıkları değişiklik gösterir. Bazen gıpta, özenme, imrenme gibi dostça duygular, hatta ebeveynlerin çocuklarına sevgisi bile nazara sebep olabilir. Yani nazar, iyi niyetli insanlardan da çıkabilir. Nazar, kötü insanlardan çıktığında ise daha etkili ve olumsuz bir sonuç doğurur. En kötü nazar, inançtan yoksun, Allah sevgisinden mahrum, kalpleri haset ve kin duygularıyla dolu aç ruhlu insanlardan gelir. Esasen nazarı besleyen şey de Allah Resûlü'nün iman ile bir arada bulunmayacağını söylediği[32] haset duygusudur. Dolayısıyla burada, müminin başkasına ait bir güzellik veya imrenilecek bir durum gördüğünde vereceği tepki büyük önem arz etmektedir. Kişi bu tepkisini, haset dolu bakışlarla ifade ettiğinde son derece olumsuz bir tabloyla karşılaşabilir. Öyleyse Müslüman, beğenilen, hayran kalınan, kısacası övgüye lâyık bir şey gördüğünde, onu ölçüsüzce övmemeli, ona haset etmemeli ve o şeyin mübarek olması için (mâşallah-bârekallah diyerek) dua etmelidir.[33] Allah Resûlü, aynı gerekçeyle Arapların yaşamında son derece önemli bir yeri ve değeri olan atlar için de bereketle dua edilmesini tavsiye buyurmuştur.[34]

Sonuç olarak nazar değmesi, insanî bir gerçekliktir. Bu gerçekliğin olumsuz sonuçlar doğurması ise önemli ölçüde haset duygusundan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden başkasına ait imrenilecek bir güzellik veya bir başarı gördüğünde Müslüman'a düşen ona haset etmek yerine hayır duada bulunmaktır. Hasetçinin haset dolu bakışları bir tehlike oluşturmakla birlikte, Allah'a sığınan bir müminin bu kötü bakışlardan etkilenmesi son derece sınırlıdır. Unutmayalım ki Rabbimiz dilemezse kimse bir başkasına zarar veremez.[35]

[31] M5726 Müslim, Selâm, 60.
[32] N3111 Nesâî, Cihâd, 8.
[33] İM3509 İbn Mâce, Tıb, 32; MU1714 *Muvatta'*, Ayn, 1.
[34] HM14851 İbn Hanbel, III, 352.
[35] Bakara, 2/102.

FAL, KEHANET, BÜYÜ, UĞURSUZLUK
İNANÇ ZAFİYETİ

عَنْ أَبِى مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لاَ يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلاَ لِحَيَاتِهِ، وَلَكِنَّهُمَا
آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَصَلُّوا."

Ebû Mes'ûd'dan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Güneş ve ay hiç kimsenin ölümünden ya da hayatından dolayı tutulmazlar. Lâkin onlar Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. Siz, onların tutulduklarını gördüğünüz zaman hemen namaz kılın."
(B1057 Buhârî, Küsûf, 13)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"اجْتَنِبُوا الْمُوبِقَاتِ: الشِّرْكُ بِاللَّهِ، وَالسِّحْرُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ عَقَدَ عُقْدَةً ثُمَّ نَفَثَ فِيهَا فَقَدْ سَحَرَ، وَمَنْ سَحَرَ فَقَدْ أَشْرَكَ،
وَمَنْ تَعَلَّقَ شَيْئًا وُكِّلَ إِلَيْهِ."

حَدَّثَنَا قَطَنُ بْنُ قَبِيصَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"الْعِيَافَةُ وَالطِّيَرَةُ وَالطَّرْقُ مِنَ الْجِبْتِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُعْجِبُهُ الْفَأْلُ الْحَسَنُ وَيَكْرَهُ الطِّيَرَةَ.

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Helâk eden şeylerden kaçının: Allah'a şirk koşmak ve sihir yapmak!"*

(B5764 Buhârî, Tıb, 48)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim düğüm yapar sonra ona üflerse sihir yapmış olur. Kim sihir yaparsa şirk koşmuş olur. Kim de (kendisini koruması için nazarlık ve benzeri) bir şey takarsa o taktığı şeyin korumasına havale edilir."*

(N4084 Nesâî, Muhârebe, 19)

Katan b. Kabîsa, babasının Resûlullah'ı (sav) şöyle buyururken işittiğini nakletmiştir: *"Kuşun ötmesini, uçmasını uğursuzluk saymak, ufak taşlar atarak veya kum üzerine çizgiler çizerek fal açmak, sihir ve kehanet çeşitlerindendir."*

(D3907 Ebû Dâvûd, Tıb, 23)

Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Peygamber (sav) tefeülden (bir şeyi uğurlu, hayırlı saymaktan) hoşlanır ve tıyeradan (bir şeyi uğursuz saymaktan) hoşlanmazdı."

(İM3536 İbn Mâce, Tıb, 43)

Câhiliye devri insanları, kimi zaman kâhinlerden medet umuyor, büyüyle kendini avutuyor, çoğu zaman da fallara başvuruyordu. Çeşitli varlıklara uğur ve uğursuzluk atfediyor, Allah'ın yaratarak kullarının hizmetine sunduğu[1] güneş, ay ve yıldızların hareketlerinden çeşitli anlamlar çıkarmaya çalışıyordu. İnsanları tüm bu câhiliye inançlarından temizlemek için gönderilen Allah Resûlü, ashâbıyla birlikte olduğu her an, onları eski inanç ve alışkanlıkları konusunda uyarıyor ve bunların yerine İslâm'ın öğretilerini anlatıyordu. Sevgili Peygamberimiz, bir gece, ensardan bir toplulukla birlikte otururken, kayan bir yıldız görmüş ve etrafın birden aydınlanmasına neden olan bu yıldızla ilgili ashâbına şu soruyu sormuştu:

"Câhiliye döneminde bunun gibi bir yıldız kaydığı zaman sizler ne derdiniz?" Ashâb, "Allah ve Resûlü bilir. Biz bu gece büyük bir adam doğdu ve bu gece büyük bir adam öldü derdik." cevabını verirler. Bunun üzerine Resûlullah, *"Yıldız ne bir kimsenin doğumu ne de ölümü için kayar!"* buyurarak onlara yıldızlar ve onlardan haber veren kâhinlerle ilgili şu açıklamayı yapar:

"Allah Teâlâ bir şey hakkında hüküm buyurduğu zaman arşı taşıyan melekler tesbih ederler. Arkasından onlardan sonra gelen gök ehli tesbih eder. Ta ki tesbih şu alt semanın sakinlerine ulaşır. Sonra arşı taşıyanların arkasından gelenler arşı taşıyanlara, 'Rabbiniz ne buyurdu?' diye sorarlar. Onlar da ne buyurduğunu kendilerine haber verirler. Böylece gökyüzü sakinleri birbirleriyle haberleşir. Nihayet haber şu alt semaya ulaşır. Ve cinler işitileni kaparak onu (kâhin) dostlarına aktarır ve yıldızla taşlanırlar. Bu bilgiler geldiği şekilde aktarılmış ise gerçektir. Fakat bunlara ilâvelerde bulunurlar ve yalan karıştırırlar."[2] Allah Resûlü'nün yıldızlar ve gökyüzüyle ilgili bu ifadeleri, Allah Teâlâ'nın şu âyetlerinde temelini bulmakadır: *"Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık ve seyredenler için onu süsledik. Onları, taşlanmış (kovulmuş) her şeytandan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı eden olursa onu da parlak bir ateş takip etmektedir."*[3]

Hz. Peygamber'in yıldızlarla ilgili olarak ashâbını uyardığı bu tür inanışlar o dönemde pek çok çeşidiyle oldukça yaygındı. Hiçbir mantıkî temeli olmayan, akılla izah edilemeyen, gerçek dışı, din ve inanç hâlini almış bu bâtıl inanç, davranış ve hurafeler, Hz. Peygamber'in mücadele ala-

1 Nahl, 16/12.
2 M5819 Müslim, Selâm, 124, T3224 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 34.
3 Hicr, 15/16-18

nını oluşturmaktaydı. Allah'a putları ortak koşmak olan şirk başta olmak üzere, hayatın her alanında çok farklı şekilde karşılaşılan bâtıl inançların yerine, İslâm'ın tevhid akidesi yerleştirilmeliydi. Zira pek çok bâtıl inancın kaynağı, insanların tek tanrılı Hanîf dininden uzaklaşmaları ve bu inanç boşluğunu çeşitli varlıklara ulûhiyeti yakıştırarak onları kutsallaştırmaları sebebiyle gerçekleşmişti. Kendilerini Allah'a yakınlaştırsın diye putları,[4] cinleri O'na ortak koşup oğullar ve kızlar isnat etmeleri,[5] gök cisimlerini ve esrarengiz varlıkları Allah'la aralarında aracı olarak görmeleri, müşriklerin ilâh sayısını artırdı ve böylece haktan uzaklaşırken bâtıl inançlarla kuşatıldılar. Oysa Allah'ın dışında tapılan her şey bâtıldı.[6]

Allah'ın bakanların ibret alıp kendisini hatırlamaları için süslediği gökyüzü ve yıldızlar,[7] câhiliye dönemi insanı için yalnızca geceleyin yollarını aydınlatan birer kandil[8] değildi. Bu insanlar, meteorolojik olaylar, iklim değişiklikleri, bitki örtüsü gibi tabiat olaylarının yanı sıra, bereket ve kıtlığın oluşmasına da sebep olarak gördükleri yıldızlara fazlaca ehemmiyet vermişler, ilkel inançları doğrultusunda onlara ilâhlık isnadında bulunmuşlardı. Oysa gökten ve yerden rızık veren tek Yaratıcı olan[9] Allah'a secde eden yıldızlar,[10] ne birinin doğum veya ölümünü haber vermekte ne tabiat olaylarını idare etmekte ne de uğur veya şansa sebep olmaktaydılar. Bu bâtıl inanışları tevhid ile saf dışı bırakan Allah Resûlü, yıldızların yağmur yağdırarak insanları rızıklandırdığı düşüncesini de reddediyordu. Yıldızlardan yağmur bekleme fikrini ümmetinin câhiliyeden kalma inanışları arasında sayıyordu.[11] Nitekim ashâbıyla Hudeybiye'den Medine'ye döndüğü gece yağmur yağmış, hâlâ eski alışkanlıklarının etkisinde olan bazı insanlar da gökyüzündeki yıldızlarla yağmur arasında ilişki kurmuşlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü, sabah namazından sonra ashâbına dönerek, *"Rabbinizin ne buyurduğunu biliyor musunuz?"* diye sordu ve şöyle dedi: *"Allah Teâlâ, şöyle buyurdu: 'Kullarımdan bir kısmı mümin, bir kısmı da kâfir olarak sabahladı.' 'Allah'ın lütfu ve rahmetiyle yağmur yağdı.' diyen bana iman etmiş, yıldızı(n yağmur yağdırma gücünü) reddetmiştir. 'Yıldızın doğuşu veya batışı ile yağmur yağdı.' diyenler ise beni inkâr etmiş, yıldıza iman etmiştir."*[12] Böylece Allah Resûlü, insanların çeşitli bâtıl inançlar doğrultusunda, bu tür fiilleri Allah'tan başkasına isnat ederek şirk koşmalarını engellemeye çalışmıştır.

Câhiliye döneminde insanlar cehaletten, inançsızlıktan veya göktekilerin yeryüzünü yönettikleri şeklindeki ilkel inançlardan dolayı güneş, ay ve yıldızlar gibi gök cisimleriyle ilgili çeşitli bâtıl fikirlere sahip olmuş-

[4] Zumer, 39/3
[5] En'âm, 6/100
[6] Hac, 22/62
[7] Saffât, 37/6; Hicr, 15/16
[8] En'âm, 6/97.
[9] Yûnus, 10/31.
[10] Hac, 22, 18.
[11] M2160 Muslim, Cenâiz, 29; HM10821 İbn Hanbel, II, 526
[12] B1038 Buhârî, İstiskâ, 28; M231 Muslim, İmân, 125.

lardı. Nitekim oğlu İbrâhim'in vefatı ile o gün gerçekleşen güneş tutulması arasında bir bağ kurulması üzerine Allah Resûlü, bu yanlış düşünceyi hemen reddederek, *"Güneş ve ay hiç kimsenin ölümünden ya da hayatından dolayı tutulmazlar. Lâkin onlar Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. Siz, onların tutulduklarını gördüğünüz zaman hemen namaz kılın."*[13] buyurarak böyle düşünen insanları uyarmıştır.

Câhiliye Arapları arasında yıldızlar veya cinler vasıtasıyla gaybdan bilgi edinilebileceği inancı oldukça yaygındı. Gökyüzündeki yıldızların hareketlerinden, çeşitli, görünmeyen varlıklarla iletişime geçerek veya insanın fiziksel özelliklerinden yola çıkarak bilgi edinme yolu olarak görülen kehanet düşüncesi, İslâm öncesinde revaçta idi. Bu konuda ihtisas sahibi olduğuna inanılan kâhin ve arrâflara başvurularak geçmiş veya gelecekle ilgili bilgi sahibi olunmaya çalışılırdı. Çeşitli ihtilâfların çözümünden hastalıklara şifa bulmaya, felâketleri önlemekten rüya tabirine kadar pek çok konuda danışılan kimseler olan kâhinler, o dönemdeki bâtıl inançların en önde gelen kaynağı idiler.[14] Oysa Allah Resûlü, bazı kâhinlerin gaybî konularda verdikleri bilgilerin gerçekleşmesini, irtibat hâlinde bulundukları cinlerin kulak hırsızlığıyla elde ettikleri şeyleri bu kâhinlerle paylaşmasından kaynaklandığını bildirmişti. Bu konu, âyetlerde de ele alınmış ve olağanüstü özelliklere sahip olduğuna inanılan kâhinlerin elde ettikleri bilgilerin asılsızlığına dikkat çekilmiştir.[15]

Câhiliye devrinde görülen Allah'a ortak koşarak cinlere sığınma inancı âyetlerde reddedilmektedir.[16] Nitekim bir âyet-i kerimede, *"...Cinler gaybı bilselerdi o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı."* buyrulmakta,[17] cinlerin gaybdan haber verme konusundaki âcizlikleri ve gaybın ancak Allah tarafından bilindiği birçok âyette kesin bir dille ifade edilmektedir.[18]

Allah Resûlü, kâhinlerin bir doğru söze yüzden fazla yalan katan insanlar olduğunu söyleyerek[19] ashâbını onlara gitmekten nehyetmiş,[20] bu yolla kazanılan paranın haram olduğunu bildirmiştir.[21] Kâhinlere giderek sözlerine inanmayı, *"...Kim de bir kâhine gider ve onun sözlerini tasdik ederse Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur."*[22] buyurarak kesin bir dille yasaklamıştır.

Kehanet düşüncesi ve kâhinlere başvurma alışkanlığının yaygınlığından dolayı insanlar, dini tebliğ etmeye başladığı zaman Allah Resûlü'nü kâhin veya deli olmakla suçlayıp[23] onun sözlerini de kâhin sözü olarak nitelemişlerdi.[24] Oysa Hz. Peygamber'i görme ve ilâhî vahyin eşsiz kelâmını işitme fırsatını elde edince bu fikirleri değişiyordu. Nitekim Ezd-i Şenûe

[13] B1057 Buhârî, Küsûf, 13; B1060 Buhârî, Küsûf, 15.
[14] "Kâhin", *DİA*, XXIV, 171.
[15] Saffât, 37/6-10; Hicr, 15/16-18
[16] Cin, 72/6, En'âm, 6/100.
[17] Sebe', 34/14.
[18] Fâtır, 35/38, Cin, 72/26-27.
[19] B3210 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.
[20] M1199 Müslim, Mesâcid, 33.
[21] D3484 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 63; N4298 Nesâî, Sayd, 15
[22] İM639 İbn Mâce, Tahâret, 122, D3904 Ebû Dâvûd, Tıb, 21.
[23] Tûr, 52/29

kabilesinden olan ve hastalara okumakla tanınan Dımâd isimli zâta Mekkeli bazı sefihler, "Muhammed delidir." demişler, o da ona okursam belki şifa bulur diye düşünerek Allah Resülü'ne gelmişti. Ancak onun sözlerini işittikten sonra, "Vallahi, ben kâhinlerin sözlerini de sihirbazların sözlerini de şairlerin sözlerini de dinledim ama seninki gibi hiçbir söz işitmedim. Bunlar gerçekten söz deryasının derinliklerine ulaşmış. Ver elini sana İslâmiyet üzerine biat edeyim!" diyerek iman etmişti.[25]

Bâtıl inançlardan sihir ve büyü inancı, tarih boyunca farklı zamanlarda ve toplumlarda farklı çeşitleriyle uygulanagelen ve bugün de güncelliğini koruyan bir konu olmuştur. İnsanları tesir altına almak maksadıyla, gözbağcılık, şarlatanlık, hilekârlık tarzında ortaya konulan, hakkı bâtıl, bâtılı hak gösterdiği için semavî dinler tarafından yasaklanan şeylere "büyü/sihir" denilmiştir. Tabiatüstü güçleri kullanarak menfaat sağlamak, kötülük yapmak veya korunmak amacıyla gerçekleştirilen olağanüstü faaliyetler olan büyü/sihir, câhiliye devrinde pek çok çeşidiyle uygulanmaktaydı.[26] Büyüler, Allah Resülü'nün, "*Kim yıldızlardan bir ilim alırsa sihir ilminden bir dal almış olur. Yıldızlar ilmini artırdıkça sihir ilmini artırmış olur.*"[27] şeklinde buyurduğu gibi yıldızlardan yararlanarak, düğümlere üfleyerek,[28] tabiatüstü varlıkların aracılığıyla ve daha pek çok şekilde gerçekleştirilmekteydi. O dönemde, insanlar yeni karşılaştıkları veya kendilerini etki altında bırakan birtakım söz ve davranışları da büyülü ya da büyülenmiş şeklinde nitelemekteydiler. Nitekim Allah Resülü, Necidli iki adamın hitabet sanatının güzel bir örneğini sunarak sözleriyle insanları kendilerine hayran bırakmaları üzerine, "*Şüphesiz bazı sözler büyülüdür.*" buyurmuştu.[29] Yahudiler ve büyüyü inançlarının bir parçası hâline getirmiş olan müşrikler de Hz. Peygamber'in büyülendiğini iddia edip kendilerini de büyü yaparak etkilediğini söylüyorlardı.[30]

Câhiliye devrinde olduğu gibi tarihin çeşitli dönemlerinde de peygamberler büyü ve büyücülere karşı mücadele vermişlerdir. Sihir ve büyünün çok revaçta olduğu eski Mısır'da sihirbazlar firavunların iktidarını desteklemek için halka karşı gözbağcılık yapıp hayalî şeyleri gerçekmiş gibi gösterirlerdi. Allah Teâlâ bunların şarlatanlıklarına son vermek ve insanları doğru yola iletmek üzere Hz. Musa'ya asâ ve yed-i beyzâ (beyaz el) gibi mucizeler göndermiş ve hilelerle insanları kandıran bu düzenbaz büyücülerin iflah olmayacaklarını bildirmişti. Nitekim Firavun'un sihirbazları ellerindeki ipleri yere atmış, bu ipler sihirden dolayı yılan gibi yerde sürünüyor görünmüştü. Ancak Hz. Musa elindeki asâsını yere bırakıverince bir

[24] Hâkka, 69/42.
[25] M2008 Müslim, Cum'a, 46.
[26] "Sihir", *DİA*, XXXVII, 170.
[27] D3905 Ebû Dâvûd, Tıb, 22; İM3726 İbn Mâce, Edeb, 28.
[28] N4084 Nesâî, Muhârebe, 19.
[29] B5767 Buhârî, Tıb, 51.
[30] Hıcr, 15/15, Furkân, 25/8, Ahkâf, 46/7, T3289 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 54

mucize olarak ortalıkta sürünen her şeyi yutmuştu. Bunu gören sihirbazlar derhâl iman etmişlerdi. Bunun üzerine Firavun onları şehit etti.[31]

Yine, döneminde çok yaygın olan sihre karşı büyük mücadele veren Süleyman (as) da büyücülükle itham edilmiş ancak bu iftiralar Kur'an tarafından yalanlanarak şeytanların uydurdukları şeylere tâbi olanların kâfir oldukları bildirilmiş ve büyüye başvuranların akıbeti şu şekilde haber verilmiştir: "*...Onlar, o iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) âhiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!*"[32]

Tüm peygamberler gibi Hz. Peygamber de büyü gibi bâtıl inançlarla mücadele etmiş, bu tür davranışları kesin bir dille yasaklamıştır. Buna rağmen, insanların Allah Resûlü'ne dahi büyü yapmaya teşebbüs ettikleri, Hz. Peygamber'in bu durumdan Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla kurtulduğu şeklindeki rivayetler kaynaklarda yer almaktadır.[33] Bu tür rivayetler âlimler tarafından eleştirilmekle birlikte, bir insan olarak Hz. Peygamber'in bundan etkilendiği de düşünülebilir. Zira büyünün insanları olumsuz tesir altında bırakabildiği, büyücülerin insanları aldattıkları, kafaları karıştırdıkları bilinen bir husustur. Bu yüzden Allah Teâlâ, düğümlere üfleyerek büyü yapan insanların şerrinden kendisine sığınılması konusunda müminleri uyarmakta,[34] küfür olarak görülen bu tür faaliyetlere itibar edilmemesi, büyücülerin sözlerine değer verilip inanılmaması konusunda insanları ikaz etmektedir.[35] Peygamber Efendimiz de Allah'tan başkasından medet umulması dolayısıyla büyüyle şirkin ilişkisine şöyle dikkat çekmiştir: "*Helâk eden şeylerden kaçının: Allah'a şirk koşmak ve sihir yapmak!*"[36] Ayrıca Allah Resûlü, "*Kim düğüm yapar sonra ona üflerse sihir yapmış olur. Kim sihir yaparsa şirk koşmuş olur. Kim de (kendisini koruması için nazarlık ve benzeri) bir şey takarsa o taktığı şeyin korumasına havale edilir.*"[37] buyurarak büyük günahlar arasında saydığı büyüye inanmayı kesin bir şekilde yasaklamıştır.[38] Hatta insanları günahlardan sakındırma amacı taşıyan bazı rivayetlerde sihir yapanların cennete giremeyeceği,[39] bu yüzden kâhinlere başvuranların dini inkâr etmiş olacağı,[40] kırk gece namazının kabul olmayacağı şeklinde ifadeler de mevcuttur.[41]

Câhiliye Arapları arasında oldukça yaygın olan bir bâtıl inanç da falcılık uygulamasıydı. Arap dilinde, "uğur ve uğurlu şeyleri gösteren sim-

[31] A'râf, 7/106/122; Yûnus, 10/76-81, Tâ-Hâ, 20/60-73
[32] Bakara, 2/102.
[33] B5765 Buhârî, Tıb, 49; B3268 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11.
[34] Felâk, 113/1-5.
[35] Bakara, 2/102.
[36] B5764 Buhârî, Tıb, 48.
[37] N4084 Nesâî, Muhârebe, 19.
[38] B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23.
[39] HM11123 İbn Hanbel, III, 15
[40] T135 Tirmizî, Tahâret, 102; İM639 İbn Mâce, Tahâret, 122.
[41] M5821 Müslim, Selâm, 125.

ge" anlamına gelen "fal" (fe'l) kavramı, genellikle çeşitli alet ve yöntemler aracılığıyla gelecek ve bilinmeyene dair bir tür haber edinme tekniği idi. Ayrıca, "fal tutmak" anlamıyla birlikte, "belli şeyleri uğurlu saymak ve gelecekle ilgili iyimser tahminlerde bulunmak" anlamına gelen "tefe'ül" kelimesi de "uğursuzluk" anlamındaki "tıyera" ve "teşe'üm" kavramlarının zıddı olarak kullanılmaktaydı.

Allah Resûlü, *"İslâm'da uğursuzluk yoktur, tefeül (bir şeyi hayırlı ve uğurlu saymak) ondan daha hayırlıdır."* diyerek fe'l sözünden hoşlandığını bildirmiş; ashâbın "Fe'l nedir?" sorusunu ise, *"Birinizin işittiği salih sözdür."* şeklinde cevaplamıştır.[42] Böylece fe'l kavramıyla bir şeyi hayırla yorumlayarak onunla iyimser tahminler yürütme anlamı kast edilmiştir. Ancak bu kavram zamanla anlam kaymasına uğrayarak kehanette bulunarak gaybdan haber alma yöntemi olarak kullanılır olmuş ve bu fal anlayışı dinimizce asla tasvip edilmeyerek yasaklanmıştır.

İslâm öncesinde Araplar arasında pek çok çeşidiyle yaygın biçimde uygulanagelen ve gaybdan haber alma yöntemi olarak kullanılan fal yöntemleri mevcuttu. Bu dönem halkı, kum üzerine çizgiler çizerek (hattü'r-reml),[43] kuş uçurarak (ıyâfe), taşları veya hurma çekirdeklerini yere vurarak (tark)[44] veya fal oklarıyla (ezlâm)[45] gelecekte yapacakları iş hakkında karar verirlerdi. İnsanlar savaşa girme, yolculuğa çıkma, nikâh, ticaret, nesep tayini, kan davası gibi önemli birtakım kararlar almadan önce genellikle fal oklarına (ezlâm) başvururlar, çekilen ok doğrultusunda verilen kararı putların onayladığına inanırlardı.[46]

Nitekim Allah Resûlü, Mekke'nin fethedildiği gün Kâbe'ye girdiğinde Kureyş müşriklerinin İbrâhim ve İsmâil'i (as) ellerinde ezlâm denilen fal kalemleriyle resmettiklerini görünce, *"Allah bunları yapanları kahretsin. Allah'a yemin ederim ki bu iki peygamber, hiçbir zaman böyle fal kalemleriyle rızık ve kısmet aramamışlardır."* buyurmuştu.[47]

Fal ve benzeri uygulamalarda, işler Allah'ın takdirine değil de inanılan çeşitli varlıkların iradesine bırakılmaktadır. Bu yüzden İslâm'ın tevhid akidesine ters düşen fal inancı, Allah Teâlâ tarafından "şeytan işi bir pislik" olarak tanımlanmakta ve ondan uzak durulması emredilmektedir.[48] Bir câhiliye âdeti olan fal oklarıyla kısmet aramak da Kur'an'da haram kılınmıştır.[49] Allah Resûlü bu tür faaliyetlerin şirkle ilişkisine vurgu yaparak, çeşitli yöntemlerle fala başvurmanın sihir ve kehanet çeşitlerinden olduğunu bildirmiştir.[50]

42 B5755 Buhârî, Tıb, 44; M5800 Müslim, Selâm, 111.
43 M1199 Müslim, Mesâcid, 33.
44 D3907 Ebû Dâvûd, Tıb, 23.
45 B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
46 İS85 İbn İshâk, *Sîret*, s. 85; TB1/498 Taberî, *Târîh*, I, 498; FM11/108 Râzî, *Tefsîr*, XI, 108.
47 B3351, B3352 Buhârî, Enbiyâ, 8.
48 Mâide, 5/90.
49 Mâide, 5/3
50 D3907 Ebû Dâvûd, Tıb, 23; HM16010 İbn Hanbel, III, 477.

Câhiliye döneminde putperest bir hayat tarzını benimsemiş olan müşriklerin bütün bâtıl uygulamalarında şirk inancının izlerini görmek mümkündür. Nitekim bu inançları gereği birtakım hayvanları putlara kurban ederken, bir kısmını onların hürmetine salıveriyorlar ve kendileri için haram sayıyorlardı. Deve ve koyunlarla ilgili bazı bâtıl hüküm ve âdetler uydurarak onları "Bahîra, Sâibe," gibi isimler altında sınıflandırıyorlardı.[51] Tüm bu bâtıl câhiliye âdetleri, inanılan ve adına kurbanlar adanan tek varlığı meşru kılan ve yalnız O'nun iradesiyle helâl ve haramların belirlendiği İslâm dinince şu şekilde reddedilmişti: *"Allah, Bahîra, Sâibe, Vasîle ve Hâm diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğu anlamazlar!"*[52]

Câhiliye döneminde pek çok çeşidi bulunan fal, büyü, kehanet inançlarının tümü İslâm'ın temeli olan tevhide yani tek olan Allah'a inanma ve güvenme, yalnızca O'na kulluk edip sadece O'ndan yardım dileme[53] inancına ters düşmektedir. İslâm'dan önce putlara, kâhinlere, büyücülere veya esrarengiz varlıklara nispet edilen her türlü inanç ve bu kişilerin yardımıyla gelecekten haber alma, bilinmeyeni öğrenme, kısmet açma, şans getirme, kaderi değiştirme gibi her türlü bâtıl uygulama tevhid akidesi gereği kaldırılmıştır.

İnsanın fıtrî bir özelliği olan bilinmeyene ve geleceğe ait merakı, esrarengiz durumlara karşı zaafı, onu gaybı öğrenmeye yöneltmektedir. Her çağda gündeme gelmiş olan bu tür meseleler ile kâhin, falcı, büyücü, sihirbaz, arrâf, bakıcı, medyum adı altında pek çok kişi çeşitli yöntemlere başvurmak suretiyle insanlara bilgi verebileceklerini iddia etmişlerdir. Allah Resûlü döneminde de şirkle karışmış durumda olan bu tür bâtıl inançlar onun en önemli mücadele alanını oluşturmuş ve her vesile ile böyle câhiliye izlerini temizlemeye çalışmıştır. Zira İslâm'ın getirdiği anlayışa tamamen zıt olan bu uygulamalar ile insanlar asıl sağlam bilgi kaynaklarına değil de bâtıl inanç ve hurafelere sığınmakta, çoğu zaman da maddî ve mânevî olarak istismar edilmektedirler. Oysa gaybın anahtarlarına sahip olan[54] ve bilgisi ile her şeyi kuşatan Allah Teâlâ[55] görünen ve görünmeyen tüm âlemleri bilmektedir.[56] Ancak O'nun ilmi bütün zamanları kuşatabilir[57] ve bilgisini de ancak O, dilediğine bildirir.[58]

İslâm'ın reddettiği bâtıl inançlar arasında uğursuzluk inancı da önemli yer tutmaktaydı. Câhiliye döneminde çeşitli varlıklarla, eşyalarla, hayvanlarla veya zaman dilimleriyle ilgili çok farklı uğursuzluk inançları mevcuttu. İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde Araplar arasında uğursuz ola-

[51] M7193 Müslim, Cennet, 51.
[52] Mâide, 5/103.
[53] Fâtiha, 1/5.
[54] En'âm, 6/59.
[55] Talâk, 65/12.
[56] Zümer, 39/46.
[57] Bakara, 2/255.
[58] Cin, 72/26, 27.

rak nitelenen pek çok varlıktan uzak durulur, hiçbir temele dayanmayan bu tür saçma düşüncelerle gelecekle ilgili olumsuz yorumlar yapılarak boş yere korku ve endişeye yol açılırdı. Oysa uğursuzluk, nispet edilen varlıklarda değil zan ve kuruntudan ibaret olan bu tür düşünce ve yorumlardadır. Bu yüzden Allah Resûlü, hiçbir şeyde uğursuzluğun bulunmadığını,[59] varlıkların, zâtında uğursuzluğu barındıramayacağını bildirmiştir. Zira İslâm'da her şeyin tek yaratıcısı Allah Teâlâ'dır ve hiçbir kudrete sahip olmayan varlıklara nispet edilen uğursuzluk düşüncesi, dinin temeli olan tevhid inancıyla asla bağdaşmamaktadır. Nitekim Resûl-i Ekrem üç defa, *"Uğursuzluğa inanmak şirktir."* buyurduktan sonra, insanların kalbine bu tür düşüncelerin gelebileceğini ancak Allah'ın, bunları, kendisine dayanıp tevekkül eden kullarından giderdiğini bildirmiştir.[60]

Resûl-i Ekrem, olumsuz ve kötümser bir hayat algısını öngören uğursuzluk düşüncesinden hoşlanmaz, bunun yerine bir şeyi iyimser bakış açısıyla, hayırlı ve uğurlu saymayı tercih ederdi.[61] Çevresindeki insanları da uğursuzluk inancı gibi boş ve asılsız düşüncelerden arındırmaya çalışırdı. Nitekim bir gün, İslâm'la yeni tanıştığı anlaşılan Sülem kabilesinden Muâviye b. el-Hakem Allah Resûlü'nün huzuruna gelerek ona şöyle demişti: "Ey Allah'ın Resûlü! Ben câhiliyeden yeni kurtulmuş biriyim. Allah Teâlâ bize İslâm'ı getirdi. Bizden bazı kimseler kâhinlere gidiyor (ne dersiniz)?" Bu soruya karşılık Hz. Peygamber ona, *"Sen gitme."* dedi. Muâviye tekrar sordu: "Ey Allah'ın Resûlü! Bazılarımız da, uğursuzluğa inanıyorlar (buna ne dersiniz)?" Resûl-i Ekrem ise, *"Bu, onların içlerinden geçen bir düşüncedir. Bu düşünce onları sakın işlerinden alıkoymasın!"*[62] buyurarak bu tür asılsız düşüncelerin etkisi altında kalınmamasını söylemiştir. Bir başka hadislerinde ise efsun yapmayan, uğursuzluğa inanmayan ve Rablerine tevekkül eden kimseleri cennetle müjdelemiştir.[63]

Hz. Peygamber döneminde yaygın inanışlardan biri olan 'evde, kadında ve atta uğursuzluk bulunduğu' düşüncesi de reddedilmelidir.[64] Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'e de atfedilen[65] ancak Allah Resûlü'nün uğursuzluk konusundaki genel kanaatine ters düşen bu düşünce, Hz. Âişe tarafından şu şekilde düzeltilmiştir: "Kur'an'ı Muhammed'e indiren Allah'a yemin ederim ki Resûlullah (sav) asla böyle bir şey söylemedi. Fakat o, *'Câhiliye devri insanları, kadında, atta ve evde uğursuzluğun bulunduğuna inanırlardı.'* buyurdu."[66] Konuyla ilgili başka rivayetlerde de Hz. Âişe, bu rivayeti bazı sahâbîlerin yanlış anlayıp eksik olarak naklettiklerini belirterek onları düzeltmiştir.[67]

[59] B5707 Buhârî, Tıb, 19.
[60] D3910 Ebû Dâvûd, Tıb, 24; İM3538 İbn Mâce, Tıb, 43.
[61] İM3536 İbn Mâce, Tıb, 43.
[62] M1199 Müslim, Mesâcid, 33; M5813 Müslim, Selâm, 121.
[63] B6472 Buhârî, Rikâk, 21
[64] B5707 Buhârî, Tıb, 19.
[65] B5095 Buhârî, Nikâh, 18; B5772 Buhârî, Tıb, 54.
[66] HM26562 İbn Hanbel, VI, 240.
[67] TM1641 Tayâlisî, *Müsned*, II, 231.

Câhiliye devrinde uğursuzluk atfedilen varlıklar arasında hayvanlar da önemli yer teşkil etmekteydi. Kuşların uçuşundan anlam çıkarmaya çalışan câhiliye insanı, onların isimlerine, seslerine ve uçuş güzergâhlarına dayanarak bir işin uğurlu veya uğursuz olacağına karar verirdi. Allah Resûlü bütün bunları kehanet kapsamında değerlendirerek kesinlikle tasvip etmemişti.[68] Ayrıca câhiliye halkı insanların ölüp defnedildikten sonra mezarlarından baykuş olarak çıktıklarını düşünerek[69] baykuşu da uğursuz sayarlardı. Ancak bu durum Allah Resûlü tarafından, *"Baykuşta uğursuzluk yoktur."* şeklinde reddedilmişti.[70] Hz. Peygamber, köpek uluması ve eşek anırması durumlarını da uğursuz gören câhiliye zihniyetini reddederek bu tür vesveselere ve korkulara karşı Allah'a sığınmayı tavsiye etmişti.[71]

İnsanlar, câhiliye döneminde Şevval ayında evlenmezlerdi. Allah Resûlü günümüzde bile, "İki bayram arasında nikâh kıyılmaz." şeklinde sürdürülen bu geleneği kaldırarak Hz. Âişe ile bu ayda nikâhlanıp evlenmişti.[72] Ayrıca Safer ayı da uğursuz görülür, Safer ayı çıkmadan umre yapmak yeryüzünde işlenen günahların en büyüklerinden sayılırdı.[73] Hz. Peygamber (sav), *"Safer (ayının) uğursuzluğu diye bir şey yoktur."* buyurarak câhiliye dönemi halkının bu bâtıl inancını ve[74] aynı şekilde hac aylarında umre yapmayı dünyadaki en çirkin işlerden gören halk inancını reddetmiş, umrenin herhangi bir vakti olamayacağını ve hac ile bir arada yapılmasının helâl kılındığını bildirerek bu yanlış uygulamayı ortadan kaldırmıştı.[75] Bunun yanında, câhiliye dönemi halkının, Safer'in, insanların ve hayvanların karnında bulunan bir ağrı olduğuna ve bunun başkalarına da bulaştığına inandıkları nakledilmektedir.[76] Ancak Resûlullah bu bâtıl inancı da reddetmiştir.[77]

Hz. Peygamber, cin yahut şeytan türü hayalî bir varlık olarak bilinen "gul" (hayalet, hortlak) inancını da kaldırarak, *"Ğul diye bir şey yoktur."* buyurmuş,[78] ashâbına kalplerine bununla ilgili bir korku geldiği zaman ezan okuyarak Allah'a sığınmalarını emretmiştir.[79]

Nazar, İslâm öncesinde ve sonrasında Araplar arasında yaygın olan inançlar arasındaydı. Câhiliye Arapları, yakından ilgilendikleri nazarın insanları etkileyen büyük bir güç olduğuna inanırlardı. Bundan korunmak için de çeşitli bâtıl uygulamalar geliştirmişler, "temâim" adı verilen muskalar, nazar boncuğu türü nesneler, çeşitli gerdanlıklar takmayı âdet hâline getirmişlerdi. Sevgili Peygamberimiz (sav), takılan muskaların ve nazarlık olarak hayvanların boynuna asılan gerdanlıkların çıkarılıp atılmasını emretmiş,[80]

[68] D3907 Ebû Dâvûd, Tıb, 23.
[69] D3915 Ebû Dâvûd, Tıb, 24.
[70] B5707 Buhârî, Tıb, 19; M5803 Müslim, Selâm, 114.
[71] D5103 Ebû Dâvûd, Edeb, 105, 106; T3459 Tirmizî, Deavât, 56
[72] M3483 Müslim, Nikâh, 73;.
[73] B1564 Buhârî, Hac, 34; D3914 Ebû Dâvûd, Tıb, 24.
[74] B5707 Buhârî, Tıb, 19.
[75] B1564 Buhârî, Hac, 34; M3009 Müslim, Hac, 198.
[76] M5797 Müslim, Selâm, 109; D3915 Ebû Dâvûd, Tıb, 24
[77] M5788 Müslim, Selâm, 101.
[78] M5795 Müslim, Selâm, 107.
[79] HM14328 İbn Hanbel, III, 306.
[80] M5549 Müslim, Libâs ve zînet, 105

kendisinin nazarlık takanlardan uzak olduğunu haber vermiştir.[81] Câhiliye Araplarının nazarlık kullanma âdetinin şirk olduğunu bildiren Allah Resûlü,[82] böyle davranışların insanları Allah'a tevekkül etmekten uzaklaştırdığını söylemiştir.[83] İslâm inancında ise bir olgu olarak nazarın varlığı kabul edilmiş, hatta Kur'an'da Hz. Peygamber'e nazar ederek ona zarar vermeye çalışan müşriklerden bahsedilmiştir.[84] Resûl-i Ekrem de nazarın gerçek olduğunu bildirmiş,[85] ancak ondan korunmak için farklı nesnelerden medet umulan bâtıl inançlar yerine Allah'a sığınmayı[86] ve Kur'an'dan bazı sûrelerin ve duaların okunmasını (rukye yapmayı) emretmiştir.[87]

Çağlar öncesinde Sevgili Peygamberimizin kaldırmak için büyük mücadele verdiği bâtıl inanç ve uygulamalar, şekilsel birtakım değişiklikler olsa da hemen her zamanda ve toplumda ortaya çıkmaya devam etmiştir. Dinî inançların zayıflığı, cehalet ve merakla birleşince, insanın bilinmeyeni öğrenme arzusunun da etkisiyle, hayal gücünü zorlayan bâtıl inançlar kolayca yayılmaktadır. Bunun yanında farklı din ve kültürlerin barındırdığı bâtıl düşüncelerden etkilenilerek veya insanın içinde bulunduğu psikolojik durumun etkisiyle, esrarengiz ve mistik imaja sahip olan nesne ve varlıklardan medet umulabilmektedir. Fal ve büyü için her şeyi bildiklerine inanılan kâhin, büyücü, medyum ve falcılara başvurulmakta, geleceği öğrenmek için yıldızlardan anlam çıkarılmaya çalışılmaktadır. Rakamlara, günlere, hiçbir gücü ve kudreti olmayan varlık ve nesnelere kimi zaman uğursuzluk atfedilerek onlardan korkulmakta, kimi zaman da uğur veya şans getirdiğine inanılan bir boncuğa veya muskaya olağanüstü güçler yüklenerek onlarla korunmaya çalışılmaktadır. Hatta bu dünyadan göçmüş ve kendisine bile faydası dokunamayacak ölülerden ve türbelerinden medet umulup dualar edilmekte, adaklar adanmakta, şifalar istenmektedir. Ağaca bağlanan çaputtan, havuza atılan paradan veya yakılan mumdan dahi medet umulabilmektedir. Adı her ne olursa olsun akla ve mantığa uymayan, dine aykırı, gerçek sebeplere ve ilâhî bilgi kaynaklarına yönelmekten insanı alıkoyan bu boş inanç ve hurafeler, insanın zihnini işgal ederek asılsız korku, endişe, beklenti ve inançlarla doldurmaktadır.

Günümüzde aktüel biçimde artan çeşitleriyle bâtıl inançlar, insanların dinî itikatlarının yerini alır hâle gelmiştir. Oldukça farklı ve etkili sunuş teknikleriyle insanların ilgi ve merakını celbeden bâtıl uygulamaların, modern iletişim araçları ve teknolojinin yardımıyla her alanda reklamı yapılabilmektedir. Bir eğlence unsuru imiş gibi gösterilen ve insanların

[81] N5070 Nesâî, Zînet, 12; D36 Ebû Dâvûd, Tahâret, 20.
[82] D3883 Ebû Dâvûd, Tıb, 17; İM3530 İbn Mâce, Tıb, 39.
[83] T2055 Tirmizî, Tıb, 14; İM3489 İbn Mâce, Tıb, 23.
[84] Kalem, 68/51.
[85] B5740 Buhârî, Tıb, 36.
[86] İM3508 İbn Mâce, Tıb, 32.
[87] B5738 Buhârî, Tıb, 34; M5726 Müslim, Selâm, 60.

önemsemeyerek rüzgârına kapıldıkları bu bâtıl inanç ve hurafeler, hem maddî ve mânevî olarak sömürülüp istismar edilmelerine neden olmakta hem de dinî inançlarını bozmaktadır. İslâm dini bu tür inanç ve davranışlara dinin özü olan tevhid inancıyla uyuşmaması nedeniyle tamamen karşıdır. Zira kullarını her an koruyup gözeten, onlara her şeyden daha yakın olan, dualarına icabet eden ilâhî kudret[88] yerine âciz varlıklara sığınmak düşüncesi, hem dinin aslına hem Müslüman şahsiyetine ve hem de insanın saygınlığına aykırıdır. Allah Teâlâ, insanları her türlü bâtıl inançtan arındırma gayreti içinde olan kutlu elçileri vasıtasıyla, her şeyin tek olan Allah'ın bilgisinde ve kudretinde bulunduğu inancını bütün zamanlara ilân etmektedir. Böylece, hak olan Allah'ın dininin karşısında, tüm bâtıl inançların yok olmaya mahkûm oldukları bildirilmektedir.[89]

[88] Bakara, 2/186; Kâf, 50/16; Tâ-Hâ, 20/111.
[89] İsrâ, 17/81.

BİD'AT
SONRADAN İHDAS EDİLEN

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: ...قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً حَسَنَةً فَعُمِلَ بِهَا بَعْدَهُ كُتِبَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ مَنْ عَمِلَ
بِهَا وَلَا يَنْقُصُ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْءٌ وَمَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعُمِلَ بِهَا بَعْدَهُ
كُتِبَ عَلَيْهِ مِثْلُ وِزْرِ مَنْ عَمِلَ بِهَا وَلَا يَنْقُصُ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْءٌ."

Cerîr b. Abdullah'ın naklettiğine göre..., Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Kim İslâm'da güzel bir işe öncülük eder ve kendisinden sonra bununla amel edilirse, kendisinden sonra o işi yapanlar gibi sevap alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir davranışa ön ayak olur ve kendisinden sonra bununla amel edilirse, kendisinden sonra onu yapanlar gibi günah alır. Onların günahlarından da bir şey eksilmez.*"

(M6800 Müslim, İlim, 15)

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ بِمَا هُوَ لَهُ أَهْلٌ ثُمَّ قَالَ: "أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ وَإِنَّ أَفْضَلَ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ وَشَرَّ الْأُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ أَحْدَثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَبَى اللَّهُ أَنْ يَقْبَلَ عَمَلَ صَاحِبِ بِدْعَةٍ حَتَّى يَدَعَ بِدْعَتَهُ."

Câbir (b. Abdullah) anlatıyor: Resûlullah (sav) bize hutbe verdi. Allah'a hamd etti ve O'nu lâyık olduğu biçimde övdü. Sonra şöyle buyurdu:
"Sözlerin en doğrusu Allah'ın Kitabı'dır. Yolların en iyisi Muhammed'in yoludur. İşlerin en kötüsü (dinde) sonradan uydurulanlardır. Ve her bid'at, dalâlettir."
(HM14386 İbn Hanbel, III, 310)

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim bizim bu dinimizde olmayan bir şeyi sonradan ortaya koyarsa, o reddedilir."
(M4492 Müslim, Akdiye, 17; B2697 Buhârî, Sulh, 5)

Abdullah b. Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah, bid'atını bırakmadıkça bid'at sahibinin amelini kabul etmeyi reddeder."
(İM50 İbn Mâce, Sünnet, 7)

Bir gün, üzerlerinde yünden basit elbiseler olan birkaç fakir bedevî, Medine'ye, Allah Resûlü'nün huzuruna geldiler. Allah Resûlü onların içler acısı hâllerini görünce çok üzüldü. Ashâbını onlara yardım etmeye, onların maddî ihtiyaçlarını karşılamaya teşvik etti. Nedendir bilinmez, sahâbe-i kirâm yardım getirmekte biraz ağır davrandılar. Teşvikine rağmen, bu yoksul insanlara yardımda acele etmemeleri Resûl-i Ekrem'i üzdü. Hatta üzüntüsü öfkeye dönüşerek yüzüne yansıdı. Derken Medineli bir sahâbî elinde bir kese gümüş para ile çıkageldi. Sonra bir başkası, sonra bir başkası ve diğer sahâbîler yardımlarını peş peşe getirmeye başladılar. Bu manzaraya şahit olan Allah Resûlü'nün yüzünde sevinç tebessümleri belirmeye başladı ve ardından şöyle buyurdu: "*Kim İslâm'da güzel bir işe öncülük eder ve kendisinden sonra bununla amel edilirse kendisinden sonra o işi yapanlar gibi sevap alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir davranışa ön ayak olur ve kendisinden sonra bununla amel edilirse, kendisinden sonra onu yapanlar gibi günah alır. Onların günahlarından da bir şey eksilmez.*"[1]

Dinde olmayan bir şeyin sonradan ortaya çıkarılması anlamında "kötü çığır" olarak adlandırılan "bid'at", asr-ı saadetten sonra ortaya çıkan, şer'î bir delile dayanmayan inanç, ibadet ve davranışlar hakkında kullanılan bir terimdir.[2] Bid'atın "Peygamber Efendimizden sonra icat edilen günlük hayata dair her türlü yenilik" şeklinde geniş kapsamlı bir tarifi yapılabileceği gibi, "sadece dine ait olup ilâve ya da eksiltme özelliği taşıyan yenilikler" şeklinde dar kapsamlı bir tanımı da yapılabilir. Hayata ilişkin düşünce, tavır, davranış, alışkanlık ve uygulama alanlarında Allah Resûlü'nden sonra çeşitli etkenlerle ortaya çıkan her türlü yeniliğin bid'at olarak isimlendirilmesi, bid'at başlığı altında yeni bir ayrıma gitmeyi gerektirmiştir. İslâm âlimleri, bid'atı kesin bir dille reddeden hadis rivayetlerini, değişen yaşam şartlarının da tesiriyle kaçınılması mümkün olmayan yenilikler ile bağdaştırabilmek için "bid'at-ı hasene" (iyi bid'at) ve "bid'at-ı seyyie" (kötü bid'at) ayrımına gitmişlerdir. Bu bağlamda Kur'an'ı bir Mushaf'ta toplamak, teravih namazını cemaatle kılmak, minare ve medrese inşa etmek, iyi bid'at örnekleridir. Übey b. Kâ'b'ın insanlara topluca teravih namazı kıldırdığını gördüğünde Hz. Ömer'in, "Bu ne güzel bid'at!"[3] diyerek ifade ettiği de budur. Öte yandan kabirlerin üzerine türbe yapmak, bu mekânlarda adak adayıp kurban kesmek ve mum dikmek kötü bid'ata örnek olarak gösterilebilir.

[1] M6800 Müslim, İlim, 15; DM523 Dârimî, Mukaddime, 44.
[2] "Bid'at", *DİA*, VI, 129
[3] B2010 Buhârî, Terâvih, 1.

Dolayısıyla İslâm âlimleri arasında bid'atı geniş çerçevede anlamlandıranlar, hadis rivayetlerinde yasaklanan bid'atın kötü bid'atlar olduğunu söylerken, dar çerçevede tanımlayanlar sadece dinî konularda Hz. Peygamber'den sonra getirilen yeniliklerin yasaklanan bid'at olduğunu dile getirmişlerdir. Meselâ, *el-Muvâfakât* isimli eseriyle tanınan hicrî 8. asrın meşhur Mâlikî fakihi Endülüslü Şâtıbî, bid'atı veciz bir ifade ile "Sonradan ortaya konulan dinî görünümlü yoldur." diye tarif etmekte, "Kişiler, bu yola Allah'a daha fazla kulluk etmeyi istedikleri için girerler."[4] demektedir. Yani bid'at kavramıyla kastedilen, dinden olmadığı hâlde sonradan ortaya çıkan dinî inanç ve uygulamalardır. Hz. Peygamber'in hadislerinde zikredilen de bu olsa gerektir. Yoksa tüm yenilik ve icatlar, bid'at kavramına dâhil edilemez. Bu sebeple örf ve âdet türünden olan davranışlar, yeni gelişmeler, teknolojik icatlar, bid'at kavramının dışındadır.

Yüce Allah, *"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim."*[5] buyurarak dini tamamlamış olduğunu bildirmiş, bundan yaklaşık seksen gün sonra da Sevgili Peygamberimiz vefat etmiştir.[6] Allah Resûlü'nün vefatından sonra sahâbe-i kirâm dinin Yüce Allah ve Resûlü tarafından tamamlanmış olduğu bilinciyle hareket etmişler, bu idrak içerisinde olmuşlardır. Çünkü onlar, Peygamber Efendimizin özel eğitiminden geçmiş, dini bizzat kendisinden öğrenmişlerdir. Onlardan sonra gelen tâbiîn nesli de sahâbeyi takip etmiş, dinin doğru anlaşılması ve yaşanmasını temine çalışmışlardır.

Peygamber Efendimizin getirmiş olduğu İslâm'ın evrensel çağrısı, kısa sürede Hicaz bölgesinin en uç noktalarında yankılanmaya başlamış, İslâmiyet hızla yayılmıştı. Allah Resûlü'nün vefatından sonra henüz bir asır geçmemişti ki İslâm orduları, Kuzey Afrika'yı boydan boya fethetmiş, İspanya'ya ulaşmışlardı. Hızlı fetih hareketleri sonucu bu coğrafya üzerinde yaşayan halkın çoğu İslâm'ı kabul etmişti. Bu durum farklı toplumsal yapılara ve geleneklere sahip olan milletlerin müslümanların idaresi altında bir arada yaşamaya başlaması anlamına geliyordu. Kimi zaman geçmişle bağlarını koparmak istemeyen ve miraslarını bir şekilde yeni hayatlarına taşıyan bu insanlar, kimi zaman da dini yanlış ya da eksik yorumlayarak daha önce benzeri görülmemiş yeni inanış ve davranışlara kapı aralamışlardır.

Bid'atların henüz sahâbe zamanında ortaya çıkması bazı sahâbîleri üzüyor ve onları, karşı bir dirence sevk ediyordu. Meselâ, Hz. Peygamber'in on yıl hizmetinde bulunmuş olan Enes b. Mâlik[7] bu husustaki serzenişini şu şekilde dile getirmiştir: "Hz. Peygamber'in (sav) devrindeki uygulamalar o denli değişti ki şu an tanıyamaz hâle geldim." Kendisine, "Namaz da

[4] ŞT1/43 Şâtıbî, *I'tisâm*, I, 43
[5] Mâide, 5/3.
[6] İF13/246 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 246.
[7] B6038 Buhârî, Edeb, 39; M6011 Müslim, Fedâil, 51.

mı?" diye sorulunca o, "Namazı da (kılınması müstehap vakitlerin dışında kılarak) geciktirmediniz mi?" diyerek cevap vermiştir.[8]

Enes b. Mâlik'in, Allah Resûlü'nün hayatta iken yaşadığı dinî hayatın değişmeye başladığını ima eden bu sözleri ve serzenişi bid'atın din, inanç ve ibadetle ilgili olan alanlarda yayıldığını göstermektedir. Çünkü Peygamber Efendimizin ifade buyurduğu üzere, *"Sözlerin en doğrusu Allah'ın Kitabı'dır. Yolların en iyisi Muhammed'in yoludur. İşlerin en kötüsü (dinde) sonradan uydurulanlardır. Ve her bid'at, dalâlettir."*[9] Bazı insanların mescitte kuşluk namazını cemaatle kılmalarını Abdullah b. Ömer'in bid'at olarak isimlendirmesi de[10] bid'atın inanç ve ibadet alanıyla ilgili olduğu kanısını desteklemektedir.

Müslümanları aşırılıklara karşı sürekli uyaran Hz. Peygamber, aşırılıklar yoluyla bid'atların dine girmesinin önünü kesmek istemiş, Kur'an'ın ve kendisinin öğrettiğinden daha fazlasını yapmak ve yaşamak isteyenlere müsamaha etmemiştir. Meselâ, o, hacda şeytan taşlamak için İbn Abbâs'a küçük çakıl taşları toplamasını söylemiş, ashâbına da bu büyüklükteki taşları atmalarını, daha büyük taşlar atmamalarını tavsiye etmiştir. Akabinde de, *"Ey insanlar! Dinde aşırı gitmekten sakının! Çünkü sizden önceki ümmetleri dinde aşırı gitmeleri helâk etti."* buyurmuştur.[11] Hac görevini ondan öğrenmek ve ona uymakla yükümlü olan Müslümanlara bizzat uygulamalarıyla yol göstermiştir.

İnanç ve ibadet konularında Allah Resûlü'nün öğretilerinin dışına çıkıldığında dinî hayat alanında yeni bir durumun ortaya atıldığını anlatan bir diğer örnek ise şöyledir: Bir gün üç kişi Hz. Peygamber'in eşlerine gelerek onun ibadet hayatını sorarlar. Peygamber Efendimizin ibadetlerine dair ayrıntıları öğrenince bunları kendi hayatları ile mukayese edip az bularak, "Biz kim, Peygamber (sav) kim! Allah, Peygamberinin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır." derler. Dolayısıyla daha fazla ibadet etmeleri gerektiğine karar verirler. İçlerinden biri geceleri daima namaz kılacağını, diğeri her gün oruç tutacağını, öteki ise hiç evlenmeyeceğini söyler. Onların bu sözlerini işiten Allah Resûlü, *"Şöyle şöyle diyenler siz misiniz? Allah'a yemin ederim ki ben aranızda Allah'tan en çok korkan ve O'na en bağlı olanım. Bununla beraber ben oruç tutarım, tutmadığım da olur. Namaz kılarım, uykumu da alırım ve evlenirim. Her kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."* buyurur.[12]

Hz. Peygamber, dinden olmayan merasimlerin dinden bir parça gibi algılanmasının önüne geçmiştir. Aksi hâlde inanç ve ibadet alanına eklenen her yeni şey mevcut bir dinî inancı veya ibadeti ya değiştirecek ya da ortadan kaldıracaktır. Nitekim halife Abdülmelik b. Mervân, Gudayf b. Hâris es-Sümâlî'ye cuma günleri minberde dua için ellerini kaldırmak ve

[8] B529 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 7.
[9] HM14386 İbn Hanbel, III, 310
[10] B1775 Buhârî, Umre, 3; M3037 Müslim, Hac 220
[11] İM3029 İbn Mâce, Menâsik, [illegible]
[12] B5063 Buhârî, Nikâh, 1

sabah ile ikindi namazlarından sonra kıssa anlatmak âdetini insanlara kabul ettirdiklerini söyleyince Gudayf, onun bu yaptıklarının tam anlamıyla bid'at olduğunu söylemiş ve Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Ne zaman bir topluluk bir bid'at uydurursa onun karşılığında bir sünnet kaldırılır. Sünnete bağlı kalmak, bid'at uydurmaktan daha hayırlıdır."*[13]

Bu minvalde Abdullah b. Mes'ûd'un, "Sünnet çerçevesinde itidalli davranmak, bid'at içerisinde çaba sarf edip yorulmaktan daha hayırlıdır."[14] sözü çok manidardır. Zira Hz. Peygamber'in her davranışında bir ölçü vardır ve o, bu ölçüyle de örnek alınmalıdır. Bu anlayışından dolayıdır ki Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber ve sahâbe yapmadığı hâlde, birtakım insanların mescitte toplanarak, "Şu kadar şunu söyleyin, şu kadar bunu söyleyin!" diye zikir yaptıklarını görünce karşı çıkmış ve onlara, "Siz kötülüklerinizi sayın! Çünkü ben, iyiliklerinizden hiçbirinin zayi edilmeyeceğine kefilim!" demiştir.[15] Zira Allah Resûlü'nün açık ifadelerine göre, dinde sonradan uydurulan her şey bid'attır[16] ve *"Her bid'at dalâlettir."*[17] Bu bağlamda Allah Resûlü, *"Kim bizim bu dinimizde olmayan bir şeyi sonradan ortaya koyarsa, o reddedilir."*[18] buyurarak bid'atlara asla taviz verilmemesini istemiştir.

Allah Resûlü, bid'atlara karşı tavizsiz bir tutum sergilerken her ne maksat ve sebeple olursa olsun bid'at ortaya koyan bid'atçılara da uyarılarda bulunmuştur. Bu bağlamda, *"Allah, bid'atını bırakmadıkça bid'at sahibinin amelini kabul etmeyi reddeder."* buyurmuştur.[19] Allah Resûlü ayrıca bid'atçıların âhirette kevser havuzuna gelmekten men edileceklerini söylemiş,[20] bid'atçıyı barındırıp, koruyup kollayanlara Allah'ın lânet edeceğini[21] belirterek Allah, melekler ve tüm insanların lânetinin bid'at çıkaran kişinin üzerine olmasını istemiştir.[22] Hz. Ali de Peygamber Efendimizden işittiklerini kaydettiği *Sahîfe*'de hangi bilgilerin bulunduğunu açıklarken, bid'at çıkaranın veya bid'atçıyı koruyup kollayanın, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetini hak edeceğini, ayrıca böyle bir kimsenin farz ya da nafile hiçbir ibadetinin kabul edilmeyeceğinin yazılı olduğunu nakletmiştir.[23] Bu düsturlar doğrultusunda İslâm bilginleri namaz imametinde, şahitlikte, hadis rivayetlerini kabul edip etmeme gibi temel konularda bid'atçılara karşı takınılması gereken tavırlar hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlar, farklı görüşler beyan etmişlerdir.

Allah Resûlü'nün bid'atlara ve bid'atçılara karşı ortaya koyduğu tavizsiz tavır, sahâbenin de aynı duyarlılığı göstermesi neticesini doğurmuştur. Bir keresinde Medine valisi Mervân b. Hakem bayram namazında sünnette yer alan uygulamanın aksine minberi mescidin dışında namaz kılınan açık alana çıkartmış ve hutbeyi de bayram namazından önce okumuştu. Bu duruma şahit olan bir kişi Mervân'ı yüksek sesle uyarmış ve onun sün-

[13] HM17095 İbn Hanbel, IV, 105.
[14] DM223 Dârimî, Mukaddime, 23
[15] DM210 Dârimî, Mukaddime, 23.
[16] N1579 Nesâî, Îdeyn, 22; İM46 İbn Mâce, Sünnet, 7.
[17] D4607 Ebû Dâvûd, Sünnet, 5.
[18] M4492 Müslim, Akdiye, 17; B2697 Buhârî, Sulh, 5.
[19] İM50 İbn Mâce, Sünnet, 7.
[20] M582 Müslim, Tahâret, 37; B6576 Buhârî, Rikâk, 53.
[21] M5124 Müslim, Edâhî, 43
[22] D4530 Ebû Dâvûd, Diyât, 11; N4738 Nesâî, Kasâme, 9-10.
[23] B3172 Buhârî, Cizye, 10

nete muhalefet ettiğini söylemiş, o sırada mescitte bulunan Ebû Saîd el-Hudrî de bu kişinin sözlerini tasdik etmiştir.[24]

Netice itibariyle bid'at sadece inanç ve ibadet alanında ortaya çıkan ve dinin aslında yani Kur'an ve sünnette olmayan uygulamalardır. Bir bid'atı uygulamak demek, Hz. Peygamber tarafından bizzat yaşanan, bizlere de örnek olarak sunulan dinî hayatın ve sünnetin dışına çıkmak demektir. Çünkü her bid'at bir sünnetin yerine konulmakta ve o sünneti işlevsiz hâle getirmektedir. Hz. Peygamber'in, sahâbenin ve daha sonraki bütün İslâm bilginlerinin bid'ata şiddetle karşı çıkmaları, sünnetin safiyetini korumaya yönelik çabaların bir göstergesidir. Diğer taraftan bid'atı inanç ve ibadet alanının dışına çıkararak hayatın tüm alanlarındaki yeni gelişmeleri kapsayacak şekilde tanımlamak; hayatın durağanlaşmasına, değişime kapıların kapanmasına ve çağın gerektirdiği donanımdan mahrum olmaya sebep olacaktır. Hâlbuki İslâm, getirdiği temel ilkelerle çelişmediği sürece her türlü yeniliğin önünü açmış, hatta bu konuda çığır açanların kat kat mükâfatlandırılacağı Peygamberimiz tarafından övgüyle anlatılmıştır.[25]

Mahiyeti, muhtevası ve sınırları itibariyle ortaya çıkan bid'atlar, toplum hayatında İslâm tarihi boyunca varlığını devam ettirmiştir. Genellikle dinî alandaki bilgisizlik ve cehaletten kaynaklanan bid'atlar, dinin Kur'an ve sünnetin ruhuna uygun olarak yaşanmasının önünde çok önemli bir engel oluşturmaktadır. Çünkü inanç ve ibadet dünyası bid'atlar tarafından kuşatılan Müslüman fertlerin, dinin ruhunu anlama, Kur'an ve sünnet doğrultusunda bir hayat sürme imkânları olmayacaktır. Bunun bertaraf edilebilmesi, bütün Müslümanların dinde doğruyu yanlıştan ayırabilecek bilgi birikimine, Kur'an ve sünnet kültürüne sahip olmalarıyla mümkündür.

İslâm tarihi boyunca Müslümanların dinî yaşantılarında devamlı müşahede edilen bid'atların bütün olumsuz tezahürlerine rağmen inananların çoğunluğu sünnete uygun bir yaşantıyı devam ettirmişler; istikameti korumuş, dinin ana sınırlarını ve değerlerini ayakta tutmuşlardır. Bu sebeple, İslâm dininin inanç, ibadet ve hukukla ilgili temel hükümlerinde ve ahlâkî değerlerinde ciddî bir sapma yaşanmamış, İslâm'ın özü ve yapısı hiçbir zaman değişmemiştir.

Günümüz Müslümanları dinî konularda daha çok bilgi sahibi olup cehaleti ortadan kaldırarak Kur'an ve sünnetin aydınlığında hayatlarına devam etmelidirler. Allah Resûlü'nün ve sahâbenin önde gelenlerinin bid'ata ve bid'atçılara karşı takındıkları tavrı kendilerine rehber edinmeli, bid'at ve bid'atçılarla her türlü vasıtayı kullanarak mücadele etmelidirler.

[24] D1140 Ebû Dâvûd, Salât, 239-242, İM4013 İbn Mâce, Fiten, 20.

[25] M2351 Müslim, Zekât, 69; DM523 Dârimî, Mukaddime, 44

İZİN

C

E

J

K

HADİSLERLE İSLAM

2

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HADİSLERLE İSLÂM 2
Hadislerin Hadislerle Yorumu

BİLİM KURULU : Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL

EDİTÖRLER : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL
Doç. Dr. Huriye MARTI
Dr. Mahmut DEMİR

REDAKSİYON HEYETİ : Doç. Dr. Huriye MARTI
Yrd. Doç. Dr. Zişan TÜRCAN
Dr. Abdurrahman CANDAN
Dr. Mahmut DEMİR
Dr. Mehmet HARMANCI
Dr. Muhammet Ali ASAR
Dr. Saliha TÜRCAN
Ali ÇİMEN
Elif ERDEM
Esma ÜRKMEZ
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Mahmut Esad ERKAYA
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Suat KOCA
Yıldıray KAPLAN
Yusuf TÜRKER

SON OKUMA : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Dr. Mahmut DEMİR
Elif ERDEM
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Yusuf TÜRKER

Genel Koordinatör : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Yayın Yönetmeni : Dr. Yüksel SALMAN
Koordinasyon : Yunus AKKAYA
Grafik-Tasarım : TAVOOS (0312. 439 01 69)
Baskı Kontrol : İsmail DERİN
Baskı ve Cilt : Özgün Matbaacılık (0312. 419 01 75)
Baskı : 1. Baskı, Ankara 2014
DİYK Kararı : 12.07.2011/49
2014-06-Y-0003-985
ISBN 978-975-19-5998-0 (takım)
ISBN 978-975-19-6000-9 (2. cilt)
Sertifika No: 12930

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0312. 295 72 93 - 94
Faks: 0312. 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış : Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

ADİSLERLE İSLÂM

2

HADİSLERİN HADİSLERLE YORUMU

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

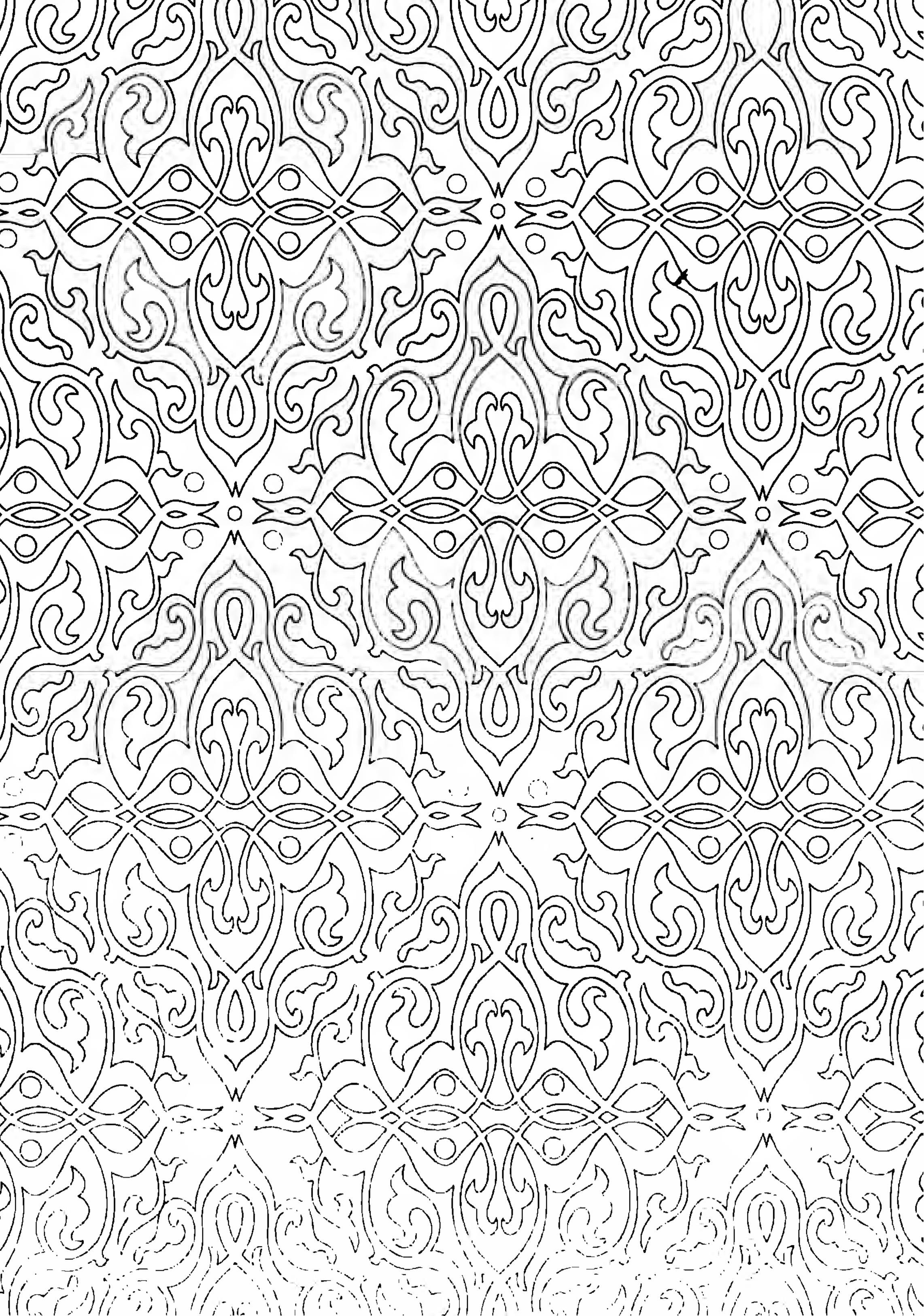
ÇİNDEKİLER

IV. BÖLÜM
İBADET

IV. BÖLÜM

[redacted]

MÜKELLEFİYET
İNSANÎ YÜKÜMLÜLÜK

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"اكْلَفُوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تُطِيقُونَ، فَإِنَّ اللّٰهَ لاَ يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا، وَإِنَّ
أَحَبَّ الْعَمَلِ إِلَى اللّٰهِ أَدْوَمُهُ وَإِنْ قَلَّ."

Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Güç yetirebileceğiniz amelleri yapmaya gayret ediniz. Allah usanmaz da siz usanırsınız. Allah katında amellerin en sevimlisi az da olsa devamlı olanıdır."*

(D1368 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27)

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الْمُبْتَلَى حَتَّى يَبْرَأَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَكْبَرَ."

عَنْ أَبِي ذَرٍّ الْغِفَارِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنِّسْيَانَ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ -قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي كُلَّ شَيْءٍ حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ تَكَلَّمْ بِهِ أَوْ تَعْمَلْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلاَّ غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا، وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ."

Hz. Âişe'den (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyuyandan uyanıncaya kadar, akıl hastalığına duçar olandan aklı başına gelinceye kadar ve çocuktan bulûğ (ergenlik) çağına gelinceye kadar."*

(D4398 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17)

Ebû Zer el-Gıfârî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, yanılarak, unutarak ve zor kullanılarak yaptıklarından dolayı ümmetimi sorumlu tutmaz."*

(İM2043 İbn Mâce, Talâk, 16)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah, dile getirmedikleri veya yapmadıkları müddetçe, içlerinden geçirdikleri şeylerden dolayı ümmetimi sorumlu tutmaz."*

(N3463 Nesâî, Talâk, 22)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Din kolaydır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, dosdoğru yolu tutun ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin. Sabah, akşam ve gecenin bir kısmında (dinç olduğunuz vakitlerden) yararlanın (ki taat ve ibadetinize devam edin)."*

(B39 Buhârî, Îmân, 29)

Habeş kralı (Necâşîsi) Ashame'nin yeğeni olan ve Hz. Peygamber'e hizmet etmesiyle tanınan Zû Mihmer[1] anlatıyor: "Biz bir seferde Resûlullah'la beraberdik. Yolda giderken Allah Resûlü aniden hızlandı. Genelde bir yolculuk esnasında yanındaki yiyecek içecek azaldığında böyle yapardı. Birisi ona, 'Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlar geride kaldılar.' deyince durdu ve geride kalanlar yetişinceye kadar bekledi. Geride kalanlar yetişip bütün yolcular bir araya toplanınca Allah Resûlü arkadaşlarının yorgunluğunu da görerek, *'Hafifçe uyusak size faydalı olur mu?'* dedi ve müsait bir yerde konakladı. Sonra da, *'Bizi bu gece kim bekleyecek?'* diye sordu. Ben de, 'Ben beklerim.' diyerek cevap verdim. Bunun üzerine Allah Resûlü devesinin yularını bana verdi ve *'Şunu al, sakın dikkatsiz davranma!'* dedi. Ben de Resûlullah'ın devesinin yuları ile kendi devemin yularından tutup fazla uzaklaşmaksızın biraz ilerledim. Sonra iki deveyi otlamaları için bıraktım ve onları gözetlemeye başladım, ancak uyku ağır bastı ve oracıkta uyuyakaldım. Hatta güneş doğup yüzümde sıcaklığını duyuncaya kadar hiçbir şey hissetmedim. Güneşin sıcaklığını hissedince hemen uyandım, sağıma soluma baktım, neyse ki iki binek de fazla uzaklaşmamış, yakında bir yerde duruyorlardı. Allah Resûlü'nün devesinin yuları ile kendi devemin yularından tutup topluluktan bana en yakın olan kişiye yaklaştım, onu uyandırdım ve 'Namaz kıldınız mı?' diye sordum. 'Hayır.' dedi. Sonra herkes birbirini uyandırmaya başladı. Derken Resûlullah da uyandı. Bilâl'e, *'Su kabında su var mı?'* diye seslendi. 'Evet, sana kurban olayım Yâ Resûlullah.' dedi Bilâl onun için abdest suyunu getirdi. Resûlullah toprağı fazla ıslatmayacak kadar az su kullanarak abdest aldı. Sonra Bilâl'e ezan okumasını emretti, o da ezan okudu. Hz. Peygamber kalktı, acele etmeksizin sabah namazının önce iki rekât sünnetini kıldı. Sonra Bilâl'e kâmet getirmesini söyledi. Bilâl'in kâmet getirmesinin ardından acele etmeksizin sabah namazının farzını kıldı. Topluluktan birisi, 'Ey Allah'ın Resûlü! Ku-

1 ED, 2/222; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 222

Habeş kralı (Necâşîsi) Ashame'nin yeğeni olan ve Hz. Peygamber'e hizmet etmesiyle tanınan Zû Mihmer[1] anlatıyor: "Biz bir seferde Resûlullah'la beraberdik. Yolda giderken Allah Resûlü aniden hızlandı. Genelde bir yolculuk esnasında yanındaki yiyecek içecek azaldığında böyle yapardı. Birisi ona, 'Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlar geride kaldılar.' deyince durdu ve geride kalanlar yetişinceye kadar bekledi. Geride kalanlar yetişip bütün yolcular bir araya toplanınca Allah Resûlü arkadaşlarının yorgunluğunu da görerek, *'Hafifçe uyusak size faydalı olur mu?'* dedi ve müsait bir yerde konakladı. Sonra da, *'Bizi bu gece kim bekleyecek?'* diye sordu. Ben de, 'Ben beklerim.' diyerek cevap verdim. Bunun üzerine Allah Resûlü devesinin yularını bana verdi ve *'Şunu al, sakın dikkatsiz davranma!'* dedi. Ben de Resûlullah'ın devesinin yuları ile kendi devemin yularından tutup fazla uzaklaşmaksızın biraz ilerledim. Sonra iki deveyi otlamaları için bıraktım ve onları gözetlemeye başladım, ancak uyku ağır bastı ve oracıkta uyuyakaldım. Hatta güneş doğup yüzümde sıcaklığını duyuncaya kadar hiçbir şey hissetmedim. Güneşin sıcaklığını hissedince hemen uyandım, sağıma soluma baktım, neyse ki iki binek de fazla uzaklaşmamış, yakında bir yerde duruyorlardı. Allah Resûlü'nün devesinin yuları ile kendi devemin yularından tutup topluluktan bana en yakın olan kişiye yaklaştım, onu uyandırdım ve 'Namaz kıldınız mı?' diye sordum. 'Hayır.' dedi. Sonra herkes birbirini uyandırmaya başladı. Derken Resûlullah da uyandı. Bilâl'e, *'Su kabında su var mı?'* diye seslendi. 'Evet, sana kurban olayım Yâ Resûlullah.' dedi Bilâl onun için abdest suyunu getirdi. Resûlullah toprağı fazla ıslatmayacak kadar az su kullanarak abdest aldı. Sonra Bilâl'e ezan okumasını emretti, o da ezan okudu. Hz. Peygamber kalktı, acele etmeksizin sabah namazının önce iki rekât sünnetini kıldı. Sonra Bilâl'e kâmet getirmesini söyledi. Bilâl'in kâmet getirmesinin ardından acele etmeksizin sabah namazının farzını kıldı. Topluluktan birisi, 'Ey Allah'ın Resûlü! Ku-

[1] EU, 2/222; İbnü'l Esîr, Üsdü'l-gâbe, II, 222

surlu davrandık.' deyince, *'Hayır, Allah önce ruhlarımızı aldı, sonra bize geri verdi ve namazımızı kıldık.'* buyurdu.[2]

Uyuyakalıp da sabah namazını vaktinde kılamadıkları için günahkâr olduklarını zanneden ashâbını bu latîf ifadesiyle rahatlatan Hz. Peygamber, ümmetine uyuyarak herhangi bir namazı geçirdiklerinde nasıl davranmaları gerektiğini böylece öğretmiş, uykunun geçici olarak mükellefiyeti kaldırdığını vurgulamıştır. Hatta ümmetini daha da rahatlatmak için o, şöyle buyurmuştur: *"Allah'a hamdederiz ki, bizi namazdan alıkoyan şey dünya meşgalesi değildi. Fakat ruhlarımız Yüce Allah'ın elindedir (uyuyorduk). O, ruhlarımızı dilediği zaman gönderir."*[3]

Allah Resûlü'nün bu hadisinde insan ve Müslüman olmanın ağır yükümlülüğüne dair çarpıcı bir hatırlatma vardır. Yüce Yaratıcı insanı topraktan var etmiş,[4] onu en güzel şekilde yaratmış,[5] işitme, görme, akletme, düşünme kabiliyetleriyle donatmıştır.[6] Zayıf bir yapıda yaratılmıştır ayrıca insan.[7] Aceleci[8] ve hırslı[9] bir tabiatı, yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökebilecek bir potansiyeli vardır.[10] Ancak Yüce Allah ona değer verip[11] kendi ruhundan üflemiş,[12] onu yeryüzünün halifesi kılmış[13] ve ağır bir insanî yükümlülükle onu baş başa bırakmıştır: *"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir."*[14] Âyette geçen "emanet", insanın bedenî, ruhî, dinî ve ahlâkî bütün vecibe ve yükümlülüklerini dile getiren önemli bir kavramdır. İnsan bu emaneti yüklenmekle kendi fıtratına, toplumdaki insanlara, çevresindeki varlıklara ve Yüce Allah'a karşı birtakım yükümlülükleri olduğunu kabul ve itiraf etmiştir. Bu, bir bakıma onun yeryüzündeki varlık nedenidir. İnsan yüklendiği emanet ve mükellefiyet sayesinde bir yandan varlıklar içinde özel ve seçkin konum elde ederken, diğer yandan bu mükellefiyetin gerekleri konusunda ağır bir yükün altına girmiştir. Yukarıdaki hadis, insanın yükümlülüklerini yerine getirirken takatini aşan birtakım beşerî zaafları nedeniyle bazı zorluklarla karşılaşabileceğini ve bu durumun Yüce Allah tarafından dikkate alınacağını haber vermektedir.

Aslında yerde ve gökte olan her şey, kısaca tüm mahlûkat Yüce Allah'a lisan-ı hâlleriyle ibadet etmekte, hamd ve tesbihle[15] O'na karşı yükümlülüklerini yerine getirmektedirler. Bu meyanda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Görmedin mi, göklerde ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde etmektedir."*[16] Hâl böyle iken yerdeki ve göklerdeki her şey kendi hizmetine sunulan, gizli ve açık binlerce

[2] HM16949 İbn Hanbel, IV, 90.
[3] D438 Ebû Dâvûd, Salât, 11
[4] Secde, 32/7-9
[5] Tîn, 95/4
[6] Mülk, 67/23, Beled, 90/8
[7] Nisâ, 4/28
[8] Enbiyâ, 21/37
[9] Meâric, 70/19
[10] Bakara, 2/30.
[11] İsrâ, 17/70.
[12] Hicr, 15/29.
[13] Bakara, 2/30
[14] Ahzâb, 33/72
[15] İsrâ, 17/44; Cum'a, 62/1
[16] Hac, 22/18

nimete sahip olan[17] insanın Rabbine kulluk etmemesi, O'na karşı yükümlülüğünü yerine getirerek tazimini göstermemesi düşünülebilir mi? Yüce Allah, kendisine kulluk edebilme kabiliyetini insan fıtratına yerleştirmiş, hayatın ve ölümün, 'kimin daha güzel işler yapacağını sınamak için' var olduğunu[18] beyan etmiştir. O, insanın yalnızca iman etmesinin, kurtuluşuna ve Allah katında mükâfata nail olmasına yetmeyeceğine dikkatimizi çekerek, *"İnsanlar sadece 'inandık' demeleriyle bırakılacaklarını ve imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar?"*[19] buyurmuştur.

Rabbimiz, Kur'an'da imandan söz ederken devamlı olarak ameli, yani güzel, iyi ve yararlı davranışları zikredip[20] kendisine ibadet edilmesini[21] istemektedir. Hz. Peygamber'e de, *"Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et."*[22] buyuran Allah (cc), böylece inananlara ibadetlerini ömür boyu, sürekli olarak yapmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede Sevgili Peygamberimiz de, *"Güç yetirebileceğiniz amelleri yapmaya gayret ediniz. Allah usanmaz da siz usanırsınız. Allah katında amellerin en sevimlisi az da olsa devamlı olanıdır."* buyurmuş, başladığı bir ibadeti devamlı yapmıştır.[23] Nitekim Resûlullah (sav) bir kudsî hadisinde, Yüce Allah'ın, *"Ey âdemoğlu, her durumda kendini bana ibadete ver ki, gönlünü zenginlikle doldurup ihtiyacını gidereyim. Böyle yapmazsan ellerini meşguliyetle doldururum, ihtiyaçlarını da gidermem."*[24] buyurduğunu nakletmiş, bu suretle, her zaman ve durumda ibadetin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Hatta Abdullah b. Amr'ı, *"Falan gibi olma! O, gece namazlarına devam ederdi, sonradan terk etti."*[25] diyerek ikaz etmiştir. Nitekim gece namazı kılmayı âdet hâline getiren kişinin bazı hâllerde teheccüde kalkamasa da kalkmışçasına Cenâb-ı Hak tarafından mükâfatlandırılacağını ifade etmiştir.[26]

Kur'an'da olduğu gibi, hadislerde de iman-amel bütünlüğü söz konusudur. Bir defasında uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra İslâm dinini öğrenmek için Medine'ye gelen Abdülkays kabilesinden bir heyete Allah Resûlü yalnızca Allah'a iman etmelerini emretmiş ve *"Yalnızca Allah'a iman etmek ne demektir, bilir misiniz?"* diye sormuştu. Onlar, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diye karşılık verince Hz. Peygamber, *"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna iman etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve ganimetlerden beşte birini vermektir."*[27] buyurmuştu. Bu çerçevede Sevgili Peygamberimizin, meşhur Cibrîl hadisinde İslâm'ı tarif ederken, *"Allah'a ibadet edip ona hiçbir şeyi ortak koşmamak"* dedikten sonra namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetleri sıra-

[17] Lokmân 31/20
[18] Mülk, 67/2.
[19] Ankebût, 29/2.
[20] Bakara, 2/25, 82, 277
[21] Bakara, 2/21
[22] Hicr, 15/99
[23] D1368 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27
[24] T2466 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 30.
[25] N1764 Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 59
[26] N1785 Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 61.
[27] M116 Müslim, Îmân, 24

lamasıı[28] iman-ibadet birlikteliğine açıkça işaret etmektedir. Yine İslâm'ın beş temel esas üzerine bina edildiğini zikrettiği hadiste, Allah'ın birliğine iman etmekten sonra namaz kılmak, zekât vermek, hac yapmak ve oruç tutmak diye dört temel ibadeti sayması[29] iman ile amel arasındaki güçlü bağı göstermektedir. Kur'an'da müminlerden bahsedilirken, *"Onların secde eseri olan alâmetleri yüzlerindedir."*[30] buyrulması da ibadetin, imanın göstergesi olduğunu vurgulamaktadır.

İslâm, her konuda olduğu gibi ibadet hayatında da dengeli ve tutarlı davranmayı tavsiye eder. Dinimiz, güç yetiremeyecekleri işler ve ibadetlerle insanları sorumlu tutmaz. Bu çerçevede Rabbimiz Kur'ân-ı Kerîm'de kulları için zorluk değil kolaylık istediğini,[31] hiçbir kimseye gücünün yettiğinden fazla yük yüklemeyeceğini,[32] herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutacağını[33] beyan etmiştir. Sevgili Peygamberimiz de, *"Güç yetirebileceğiniz amelleri yapmaya gayret ediniz."*[34] buyurmuştur. Eşi Hz. Âişe'nin hiç uyumadan namaz kılan bir kadını kendisine tanıtması üzerine de, *"Olmaz ki! Gücünüzün yettiği kadar ibadet edin. Allah'a yemin olsun ki, Allah usanmaz da siz usanırsınız. Allah katında ibadetlerin en değerlisi, sahibinin devamlı yaptığıdır."*[35] diyerek insanları güç yetiremeyecekleri ibadetlere kalkışmamaları gerektiği konusunda uyarmıştır. Bu bağlamda basur hastalığından dolayı rahat oturup kalkamayan İmrân b. Husayn'a namazı, *"Ayakta kıl, gücün yetmezse oturarak, buna da gücün yetmezse yan yatarak kıl."*[36] tavsiyesinde bulunmuş, kendisi de hastalandığında namazını oturarak kılmıştır.[37] Ayrıca ezberleme yeteneği olmadığından dolayı Kur'an'dan herhangi bir âyeti veya sûreyi ezberleyemeyen bir sahâbîye, *"Sübhânellâhi, velhamdülillâhi ve lâ ilâhe illâllâhü vallâhü ekber, ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm."* kelimelerini söyleyerek namaz kılmasını tavsiye etmiştir.[38]

Asr-ı saadette yaşanan şu hâdise, Peygamber Efendimizin ibadetler konusunda katı uygulamalara karşı gösterdiği tepkiyi yansıtması bakımından çok önemlidir: Câbir b. Abdullah anlatır: "Bir sefere çıkmıştık. İçimizden bir adamın başına bir taş geldi ve başı yarıldı. Sonra bu adam ihtilâm oldu. Yanındakilere, 'Benim başım yaralı, teyemmüm edebilir miyim?' diye sordu. Onlar, 'Suyu kullanabilme imkânın varken, teyemmüm etmeni uygun bulmuyoruz.' dediler. Bunun üzerine adam gusül abdesti aldı ve (yarası su ile temas edince) öldü. Onunla beraber olanlar Hz. Peygamber'in huzuruna geldiklerinde bu olayı ona haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *'Onu öldürdüler, Allah da onların canını alsın. Bil-*

[28] B50 Buhârî, Îmân, 37
[29] B8 Buhârî, Îmân, 2
[30] Fetih, 48/29
[31] Bakara, 2/185
[32] Mü'minûn, 23/62, Bakara, 2/286.
[33] En'âm, 6/152
[34] D1368 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27.
[35] N1643 Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 17
[36] İM1223 İbn Mâce, İkâmet, 139
[37] İM1224 İbn Mâce, İkâmet, 139
[38] D832 Ebû Dâvûd, Salât, 134, 135

mediklerini sorsalardı ya! Cehaletin ilacı sormaktır. Onun teyemmüm etmesi, yarasının üzerine bir bez bağlayıp sonra üzerine meshetmesi ve vücudunun geri kalan kısmını da yıkaması yeterliydi.' buyurdu."[39]

Yüce Allah, bir kimseyi ancak ona verdiği ile yükümlü kılar.[40] Peygamberimizin, *"İnsan, hesap günü, hayatını nerede tükettiğinden, servetini nasıl kazanıp nerede harcadığından, ne gibi işler yaptığından, bedenini nasıl yıprattığından ve bildiklerini yaşayıp yaşamadığından sorguya çekilmedikçe Allah'ın huzurundan ayrılamaz."*[41] hadisi bu yargıyı destekler. Yani zengin olmayan bir Müslüman, zekât, hac, kurban, sadaka-i fıtır gibi malî gücü gerektiren ibadetlerle; sağlığı elverişli olmayan bir Müslüman oruç gibi sıhhati gerektiren ibadetlerle mükellef olmaz. Namazda ayakta duramayan bir kimse ayakta durmakla, su bulamayan veya bulup da kullanma imkânı olmayan bir kimse de abdest ya da gusülde azalarını yıkamakla mükellef değildir.

Ayrıca İslâm'da fertlerin ibadetlerle yükümlü olmalarını sürekli ya da geçici olarak kaldıran birtakım hâller de mevcuttur. Bu hususta Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, akıl hastalığına duçar olandan aklı başına gelinceye kadar ve ergenlik çağına gelinceye kadar çocuktan."*[42] Bu bağlamda uyuyup ya da unutup namaz vaktini geçiren bir kişinin durumu Hz. Peygamber'e sorulmuş, o da böyle bir namazın kefaretinin uyanınca ya da hatırlayınca kılmak olduğunu beyan etmiştir.[43] Ayrıca Sevgili Peygamberimiz, uykudan uyanamamaktan dolayı namazı kaçırmanın büyük bir hata olmadığını, asıl büyük suçun bir sonraki vakit girinceye kadar namazı kılmayarak ihmal etmek olduğunu[44] ifade etmiştir. Allah Resûlü uykulu kişinin ne dediğini bilemeyeceği için namazını biraz uyuyup dinlendikten sonra kılmasını istemiştir.[45] Şu hâlde, İslâm'da kişinin mükellef olmasının şartı akıl ve idraktir.[46] İslâm âlimleri mükellefin akıl ve kavrayış sahibi olması gerektiğinde görüş birliği içindedirler. Akıl ve idrak sahibi olmayan varlıkların yükümlü olması düşünülemez.[47]

Her ne kadar bulûğa erene dek ibadet etmekle yükümlü olmasalar da Hz. Peygamber döneminde çocukların ibadet hayatının içerisinde olduğu müşahede edilir. Resûl-i Ekrem, çocukların yedi yaşından itibaren namaza başlatılmalarını tavsiye eder,[48] kendisi de namazlarını kimi zaman torunlarıyla birlikte kılardı.[49] Medine Mescidi'nde vakit namazlarında bile Peygamber Efendimizin arkasındaki cemaatte bir saf oluşturacak kadar çok çocuk bulunması[50] ibadete alışan küçük yürekleri gösteriyordu. Sahâbî

[39] D336 Ebû Dâvud, Tahâret 125
[40] Talâk 65/7
[41] T2416 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme 1
[42] D4398 Ebû Dâvud, Hudûd, 17.
[43] N615 Nesâî, Mevâkît 53
[44] N617 Nesâî, Mevâkît 53
[45] B212 Buhârî, Vudû' 53
[46] D4398 Ebû Dâvud Hudûd, 17
[47] AİI/201 Âmidî, *İhkâm*, 1, 201
[48] D495 Ebû Dâvûd, Salât, 26
[49] B516 Buhârî, Salât 106
[50] D677 Ebû Dâvud, Salât, 96

hanımlar çocuklarını oruç ibadetine alıştırmak için de özel çaba sarf ederler, hatta Âşûrâ orucunu çocuklarına da tuttururlardı.[51] Hac yolculuğu esnasında bir kadın Allah Resûlü'ne kucağındaki çocuğu göstererek, "Bunun için de hac var mı?" (Bu çocuk hac yapabilir mi?) diye sormuş, Sevgili Peygamberimiz de, *"Evet (onunla birlikte haccettiğin için) sana da ayrıca ecir var."* buyurmuştu.[52] Dolayısıyla hem çocuğun küçük yaşta ibadet edebileceğini, hem de çocuklarına ibadeti sevdiren anne-babaların bundan dolayı sevap kazanacağını ifade etmişti.

Diğer taraftan, uyku ve çocukluk hâli gibi, delilik hâli de kişinin ibadetlerle mükellef olmadığı durumlardandır. Hatta aklını yitirmiş bir insan, ibadetle mükellef olmak şöyle dursun, cezaî sorumluluktan bile muaftır.[53]

Dinimiz, insanın, iradesine bağlı olmayan durumlardan dolayı ibadetlerini ifa edememesini, geciktirmesini veya eksik bırakmasını da mazeret saymıştır. Bu durumu Sevgili Peygamberimiz, *"Allah, yanılarak, unutarak ve zor kullanılarak yaptıklarından dolayı ümmetimi sorumlu tutmaz."*[54] sözüyle açıklamıştır. Bu konuda Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!"*[55] şeklinde dua etmemizi öğretmiştir. Bu çerçevede istemeden hata ile yapılan bir işin günahının olmadığını da ifade buyurmuştur.[56]

Unutanın mazur sayılacağını öğreten Allah Resûlü ise, söz gelimi namazda iken kaç rekât kıldığı hususunda yanılan kişinin iki secde yaparak namazını tamamlayabileceğini[57] ifade etmiştir. Kendisi de, dört rekâtlı bir namazda yanılarak iki rekâtta selâm vermiş, bir sahâbînin ikazı üzerine kalan rekâtları tamamlamış ve sehiv (yanılma) secdesi yaparak[58] namazını ikmal etmiştir. Allah Resûlü, oruçlu olduğunu unutarak yiyip içen kişi için de, *"Kim oruçluyken unutarak bir şey yiyip içerse, orucunu tamamlasın. Çünkü ona Allah yedirmiş, içirmiştir."*[59] buyurmak suretiyle, unutarak yeme-içmenin orucu bozmayacağını söylemiştir.

Hata ve unutmanın yanı sıra ikrah ile yani başkasının baskısı veya engellemesi ile ibadetlerini yerine getiremeyen kişiden de o ibadetin sorumluluğu kaldırılmıştır. Bir kimse maddî imkânları ve sağlık şartları bakımından hac farizasını yerine getirmekle mükellef olsa, fakat savaş hâli, terör tehlikesi ve salgın hastalık riski gibi durumlardan dolayı Kâbe'ye ulaşamasa, o yıl sorumluluğu düşer ve hac yükümlülüğünü daha sonra yerine getirir.

[51] B1960 Buhârî, Savm, 47; M2669 Müslim, Sıyâm, 136
[52] M3255 Müslim, Hac, 411
[53] D4399 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17
[54] İM2043 İbn Mâce, Talâk, 16
[55] Bakara, 2/286.
[56] Ahzâb, 33/5
[57] M1265 Müslim, Mesâcid, 82
[58] MU209 Muvatta, Salât, 15.
[59] İM1673 İbn Mâce, Sıyâm, 15

Diğer taraftan Sevgili Peygamberimizin, *"Yüce Allah, dile getirmedikleri ve yapmadıkları müddetçe, içlerinden geçirdikleri şeylerden dolayı ümmetimi sorumlu tutmaz."*[60] hadisine göre, kişiye içinden geçirdiği hâlde yapmadığı işlerden dolayı bir vebal yoktur.

Akıllı, idrak sahibi, ergen her mümini Allah'a ibadet etmekle sorumlu tutan dinimiz, insanın ibadetin dengesini yitirerek bedenine ve ruhuna eziyet etmesine asla müsaade etmemiştir. Allah Resûlü, *"Din kolaydır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, dosdoğru yolu tutun ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin. Sabah, akşam ve gecenin bir kısmında (dinç olduğunuz vakitlerden) yararlanın (ki taat ve ibadetinize devam edin)."*[61] buyurmak sureti ile ibadetlerde ölçülü olmayı emretmekte, tekliften tekellüfe yani zorlamaya doğru bir gidişata müsaade etmemektedir. Bu çerçevede, Sevgili Peygamberimiz ibadetlerde aşırılıklara asla taviz vermemiş, itidalden uzaklaşarak ifrat ve tefrite düşenleri uyarmış, kendisi de mutedil bir ibadet hayatının örneklerini yaşantısıyla sunmuştur. Nitekim kendisine ibadetleri soran bir kimseye namaz, zekât, oruç ve hac ibadetinin Allah'ın emri olduğunu söylemiş, bunun üzerine muhatabının, *"Seni hak din ile gönderen Allah'a yemin olsun ki bunlardan ne fazla yaparım ne de az!"* demesi üzerine Resûlullah (sav), *"Eğer sözüne sadık kalırsa mutlaka cennete girer."*[62] buyurmuştur.

Yüce Allah insanı kendisine kulluk etmesi için ve kulluk edebilecek kabiliyette yaratmış, aklı başında ve ergen olan her mümini farz ibadetleri yapmakla sorumlu tutmuştur. Kişinin ibadetle mükellef olmasının çerçevesi, ibadete güç yetirebilmesi ile çizilmiştir. Dinimiz bu bağlamda hiç kimseyi gücünün yetmediği ibadetlerle sorumlu tutmamış, akıl, idrak ve iradeyi ibadetle mükellef olmanın şartlarından saymıştır. Bu nedenle kişinin, akletme ve idrak kabiliyetinin bulunmadığı uyku, baygınlık, delilik, çocukluk gibi durumlarda ibadetle mükellefiyeti kaldırılmış; aynı şekilde kişi unutma, yanılma ve başkası tarafından zorlanma sebebiyle yerine getiremediği ibadetlerden dolayı da sorumlu tutulmamıştır. Fakat böylesi durumlar için Kâinatın Efendisi ve müminler, Yüce Yaratıcı'ya şu şekilde yakarışta bulunmuşlardır: *"Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."*[63]

60 N3463 Nesâî, Talâk, 32
61 B39 Buhârî, Îmân, 29
62 N2093 Nesâî, Sıyâm, 1
63 Bakara 2/286

İBADET
KULLUĞUN GEREĞİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: "كُلُّ سُلاَمَى عَلَيْهِ صَدَقَةٌ كُلَّ يَوْمٍ، يُعِينُ
الرَّجُلَ فِى دَابَّتِهِ يُحَامِلُهُ [عَلَيْهَا] أَوْ يَرْفَعُ عَلَيْهَا مَتَاعَهُ صَدَقَةٌ، وَالْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ
وَكُلُّ خَطْوَةٍ يَمْشِيهَا إِلَى الصَّلاَةِ صَدَقَةٌ، ودلُّ الطَّرِيقِ صدقة.

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Vücuttaki bütün eklemler için her gün sadaka vermek gerekir. Bineğine binmek isteyen kişiye yardım etmek veya eşyasını bineğine yüklemek sadakadır. Güzel söz ve namaza giderken atılan her adım sadakadır. Yol göstermek sadakadır."*

(B2891 Buhârî, Cihâd, 72)

عَنْ مُعَاذٍ ﷺ قَالَ كُنْتُ رِدْفَ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى حِمَارٍ يُقَالُ لَهُ عُفَيْرٌ، فَقَالَ: "يَا مُعَاذُ، هَلْ تَدْرِى حَقَّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ وَمَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ." قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ: "فَإِنَّ حَقَّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلاَ يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَحَقَّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ أَنْ لاَ يُعَذِّبَ مَنْ لاَ يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا." فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلاَ أُبَشِّرُ بِهِ النَّاسَ قَالَ: "لاَ تُبَشِّرْهُمْ فَيَتَّكِلُوا."

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...فَإِنَّ أَحَبَّ الْعَمَلِ إِلَى اللَّهِ أَدْوَمُهُ وَإِنْ قَلَّ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِى بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا زَالَ عَبْدِى يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِى يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِى يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِى يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِى يَمْشِى بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِى لأُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِى لأُعِيذَنَّهُ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ...قَالَ:
"الْإِحْسَانُ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ."

Muâz (ra) anlatıyor: "Ufeyr adlı eşeğin üzerinde (yolculuk ederken) Hz. Peygamber'in (sav) terkisinde idim. Resûlullah, *"Ey Muâz! Allah'ın kulları üzerindeki hakkını ve kulların Allah üzerindeki hakkını bilir misin?"* diye sordu. Ben, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, Allah'a kulluk/ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise kendisine ortak koşmayan kimselere azap etmemesidir."* Ben, "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlara bunu müjdeleyeyim mi?" diye sorunca, Resul-i Ekrem, *"Hayır müjdeleme, zira (bu müjdeye güvenip) gevşeyebilirler."* cevabını verdi.

(B2856 Buhârî, Cihâd, 46)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"... Allah katında amellerin en sevimlisi, az da olsa devamlı olanıdır."*

(D1368 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27)

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah şöyle buyurur: 'Kim benim bir velî kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım...'"*

(B6502 Buhârî, Rikâk, 38)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...İhsan, O'nu görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmendir. Sen O'nu göremesen de O seni görmektedir..."*

(B4777 Buhârî, Tefsîr, (Lokmân) 2)

On sekiz yaşında Müslüman olan Muâz b. Cebel (ra), Akabe Biatı'nda bulunmuş, Bedir ve Uhud başta olmak üzere Allah Resûlü ile beraber tüm savaşlara katılmıştı. Sahâbenin önde gelenlerindendi. O, birçok kez Hz. Peygamber'in iltifatına mazhar olmuş, sahâbenin arasında Kur'an ve helâl/haram (fıkıh) bilgisiyle ön plana çıkmış, Allah Resûlü'nün döneminde dinî konularda fetva verebilen birkaç sahâbeden birisiydi. Bu özelliklerinden olsa gerek, Allah Resûlü onu Yemen'e yönetici olarak tayin etmişti.[1] Muâz, Allah Resûlü ile birçok sefere katılmış, onunla birçok kez yolculuk yapmıştı. Bu yolculuklardan birisinde Peygamber Efendimizin binitinin terkisinde idi. Bu, Muâz'ın Allah Resûlü'ne fiziksel olarak en yakın olduğu anlardan biriydi. Aralarında sadece semerin arka kaşı vardı. Allah Resûlü arkasında oturan Muâz'a, *"Yâ Muâz!"* diye seslendi. Muâz, "Buyur Yâ Resûlallah!" dedi. Biraz sonra Allah Resûlü bir kez daha seslendi aynı şekilde. Muâz da tekrar, "Buyur Yâ Resûlallah!" diyerek cevap verdi. Biraz daha yol aldıktan sonra muhatabının dikkatini önemli bir konuya çekmek istercesine Allah Resûlü bir kez daha seslendi: *"Yâ Muâz!"* "Buyur Yâ Resûlallah!" karşılığı geldi Muâz'dan yine. Bunun üzerine, *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı nedir bilir misin?"* diye sordu Allah Resûlü. Muâz'ın, "Allah ve Resûlü bilir." diyerek cevap vermesi üzerine de, *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı yalnızca O'na ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır."* buyurdu. Bir müddet sonra tekrar, *"Yâ Muâz!"* diye seslendi, bitmemişti söyleyecekleri. Muâz yine aynı karşılığı verdi: "Buyur Yâ Resûlallah!" Allah Resûlü, *"Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerinde hakkı nedir bilir misin?"* dedi. Muâz'ın, "Allah ve Resûlü bilir." cevabı üzerine de, *"Onlara azap etmemesidir."* buyurdu. Duydukları karşısında heyecanlanan Muâz, "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlara bunu müjdeleyim mi?" diye sordu. Resul-i Ekrem ise, *"Hayır müjdeleme, zira (bu müjdeye güvenip) gevşeyebilirler."* cevabını verdi.[2] Yüce Yaratıcı'nın kulları üzerindeki hakkı diye tanımlanan "ibadet", insanın yaratılış gayesini ifade etmektedir.[3] İbadet, insanı Yaratıcı'nın huzurunda değerli kılan bir olgudur.[4] Allah (cc) insanı en güzel şekilde yaratmış, kâinattaki her şeyi onun hizmetine sunmuştur. Yeryüzünde ha-

[1] EU5/187 Ibnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 187
[2] B2856 Buhârî, Cihâd, 46, B5967 Buhârî, Libâs, 101; M143 Müslim, İmân, 48
[3] Zâriyât, 51/56.
[4] Furkân, 25/77

life sıfatıyla var ettiği insanı[5] aklını kullanma, düşünme, tefekkür etme ve irade hürriyeti gibi hiçbir varlığa bahşedilmeyen üstün kabiliyetlerle donatmıştır. Bütün bu özellikleri verdiği insandan sadece kendisine kulluk etmesini istemiştir. Bu bağlamda Cenâb-ı Hakk'a kul olmak, bir efendi ve köle mantığı ile seçim hakkı olmaksızın O'na ibadet etmek anlamına gelmez. Aksine kulluk, seçme özgürlüğünü kullanarak isteğe bağlı biçimde Yüce Yaratıcı'nın iradesine uymaktır. Nefsinin istek ve arzularını terk edip, Allah'ın (cc) istediği doğrultuda yaşamaktır.

İbadetin, Allah'ın kulları üzerindeki hakkı olması, insanın sahip olduğu her şeyi kendisine bahşeden Allah'a şükran bilinciyle yaşamasını gerektirir.

Bu çerçevede Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: *"Hepiniz her gün her bir eklemi karşılığında bir sadaka (borcu) bulunarak sabahlar. (Kişinin kıldığı) her namaz kendisi için bir sadakadır. (Tuttuğu) her oruç bir sadakadır. (Yaptığı) her hac bir sadakadır. Her tesbih bir sadakadır, her tekbir sadakadır."*[6] *"Karşılaştığı kimseye selâm vermesi bir sadakadır. İyiliğe çağırması bir sadakadır. Kötülükten sakındırması bir sadakadır. Eziyet veren bir engeli yoldan kaldırması bir sadakadır. Kişinin eşiyle cinsel ilişkide bulunması bile bir sadakadır."*[7] Dolayısıyla insan, her gecenin sabahında uyanabilme kabiliyetini kendisine bahşedenin Allah olduğunu unutmamalı, ibadet ederek bu bilinci taze tutmalıdır.

İbadet, kulun, Rabbi ile iletişim kurabilmesinin adıdır. Her şeyi yoktan var eden Yüce Yaratıcı'ya muhtaç olan insanın, aracısız, vasıtasız bir şekilde hâlini O'na ifade edebilmesidir ibadet. Bunun için kul, Rabbinin huzurunda her duruşunda, *"Hamd/övgü, âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza (âhiret) gününün mâliki (sahibi) olan Allah'adır. (Allah'ım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanların ve sapıkların yoluna değil."*[8] âyetlerini telaffuz etmektedir. Böylece o, Yaratıcısını övmekle işe başlar. Kendi âcizliğini itiraf eder. Rabbine boyun büker, O'ndan yardım diler ve kendisini kulluğunda ve hidayette sabit tutması için O'na dua eder. İşte bu, ibadet bilincidir, kulluk şuurudur.

İslâm, her kulun en azından farzlar noktasında ibadet şuuru taşımasını ister. Bunun için Allah Resûlü, *"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."*[9] buyurmuştur. Allah Resûlü burada ibadet alanında asgarî zorun-

[5] En'âm, 6/165.
[6] D1286 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12.
[7] D1285 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12.
[8] Fâtiha, 1/1-7.
[9] B8 Buhârî, Îmân, 2.

lulukları/farzları sıralamış, İslâm'a inanan ve yerine getirme imkânı olan her ferdin yapmakla sorumlu olduğu düzenli ibadetleri zikretmiştir. Allah Resûlü'nün bu hadiste dikkat çektiği en önemli husus, dört temel biçimsel ibadetin, "Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in, O'nun kulu ve elçisi olduğuna iman" esası üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Yani beden ile yapılan bu ibadetler gönülden imanla anlamlıdır. İmandan yoksun olarak yapılan ibadetlerin şeklî hareketlerden öteye bir anlamı yoktur. Bu bağlamda ibadet, imanla anlam kazanırken, iman da ibadetle hayata aksetmekte ve güçlenmektedir. Hadis kitaplarının iman ve ibadet bölümleri incelendiğinde, iman-ibadet ilişkisinin Hz. Peygamber tarafından yoğun bir şekilde işlendiği görülecektir.

Bu çerçevede kulun imanını muhafaza etmesi ve yaşamına aktarması için ibadete devam etmesi gerekir. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e ölünceye kadar ibadet etmesini emretmiştir.[10] Hz. Peygamber de, *"...Allah katında amellerin en sevimlisi, az da olsa devamlı olanıdır."*[11] sözünü birçok kez tekrar etmiştir.

Sevgili Peygamberimiz kendisinden İslâm ve iman hakkında bilgi almak isteyenlere hep öncelikle farz ibadetleri saymış, âdeta İslâm ve imanı temel farz ibadetlerle özdeşleştirmiştir. Hadis kitaplarımızda bu durumun pek çok örneği mevcuttur. Bir gün, Bahreyn bölgesinde yaşayan Rabîa kabilesinin Abdülkays koluna mensup on üç kişilik bir heyet uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından Medine'ye gelir. Hz. Peygamber'e, "Bize özlü bir şeyler tavsiye et de onları kavmimize anlatalım ve böylece cennete girelim." derler. Bunun üzerine Allah Resûlü onlara yalnızca bir olan Allah'a iman etmelerini emreder. Peşinden de, *"Yalnızca bir olan Allah'a iman etmek ne demektir bilir misiniz?"* diye sorar. Onların, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diyerek cevap vermeleri üzerine Hz. Peygamber, *"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna iman etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmaktır."* buyurur. Daha sonra da onları, *"Söylediklerimi iyice ezberleyin ve kabile halkına da anlatın."* diyerek uğurlar.[12]

Allah Resûlü, meşhur Cibrîl hadisinde de kendisine, "İslâm nedir?" diye soran Cebrail'e, *"İslâm; Allah'a ibadet edip, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, namazı kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutmandır."* şeklinde karşılık vermiştir.[13] Bu bağlamda kendisine, "Cehennemden kurtaracak ve cenneti kazandıracak bir şey öğrenmek istiyorum." diyen bir sahâbîye, *"Allah'a şirk koşmadan ibadet etmeye devam et, farz namazı kıl, farz olan zekâtı ver, Ramazan orucunu tut, insanların sana davranmasını istediğin şekilde onlara*

[10] Hicr, 15/99.
[11] D1368 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27.
[12] B87 Buhârî, İlim, 25; M115 Müslim, İmân, 23; D4677 Ebû Dâvûd, Sünnet, 14.
[13] B50 Buhârî, İmân, 37.

davran, insanların sana davranmasını istemediğin şekilde onlara davranmayı terk et!" diyerek öğüt vermiştir.[14] Bütün bunlar farz ibadetlerin Müslüman'ın hayatının vazgeçilmezleri olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber (sav) bir kimsenin farzları gerekli dikkat, özen ve samimiyet ile yerine getirdiğinde; Yüce Yaratıcı'nın rızasını elde edeceğine ve cennete ulaşacağına şu örnekle işaret etmiştir: Bir keresinde saçı başı dağınık bir bedevî onun yanına gelip, "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın bana farz kıldığı namazların neler olduğunu söyle." dedi. Allah Resûlü, *"Beş vakit namaz, ama nafile de kılabilirsin."* diyerek karşılık verdi. Bedevî, "Allah'ın bana farz kıldığı orucun ne olduğunu söyle." deyince, Efendimiz, *"Ramazan ayında tutulan oruç, ama nafile oruç da tutabilirsin."* dedi. Bedevî bu sefer, "Allah'ın farz kıldığı zekâtın ne olduğunu söyle." dedi. Allah'ın Resûlü ona, (zekâtı da içine alan) İslâm'ın temel ilkelerinden bahsetti. O zaman bedevî, "Sana ikram eden Allah'a yemin ederim ki, nafile ibadet yapmayacağım! Fakat Allah'ın bana farz kıldığı ibadetleri eksiksiz ve harfiyen yerine getireceğim." dedi. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü onun hakkında, *"Sözüne sadık kalırsa kurtuluşa ermiştir"* veya *"cennete girmiştir."* buyurdu.[15]

Allah Resûlü'nün bu bedevînin psikolojik ve kültürel durumunu da göz önüne alarak verdiği cevaplar, Müslüman'ın farzlardan başka hiç nafile ibadet yapmasına gerek yoktur şeklinde anlaşılmamalıdır. Konuya dair hadisler bir arada ele alınıp rivayetlere bütüncül bir perspektiften bakıldığında Müslüman'ın ibadet hayatında sünnet ve nafile ibadetlerin de hafife alınamayacak derecede önem arz ettiği görülecektir.

Bu bağlamda nafile/sünnet ibadetlerin Rabbimiz katındaki değerini Sevgili Peygamberimiz şu şekilde açıklar: *"Yüce Allah şöyle buyurur: 'Kim benim bir velî kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım...'"*[16] Bu hadisten anlaşılmaktadır ki, farz ibadetlerle kul Allah'a yaklaşmakta, nafile/sünnet ibadetlerle de O'nun sevgisine mazhar olmaktadır. İnanan birisi için arzu ve hedeflerin en anlamlısı, kendisine hayat bahşeden Yüce Yaratıcı'nın rızasına ulaşmaktır. Bunun için Hz. Peygamber nafile ibadetlere devam etmiş, kendisine ibadetleri soranlara da farzlardan sonra nafileleri tavsiye etmiştir.

[14] HM27694 İbn Hanbel, VI, 384.
[15] B6956 Buhârî, Hıyel, 3.
[16] B6502 Buhârî, Rikâk, 38.

Bu doğrultuda Resûl-i Ekrem nafileleri âdeta farzları tamamlayan bir unsur olarak zikretmektedir. Farzları yapabileceğini düşündüğü kişilere mutlaka nafile ibadetlerden de bahsetmekle ümmetini nafileler sayesinde hem Allah'a daha yakın olmaya hem de farzlardaki eksiklikleri tamamlamaya teşvik etmektedir. Bu meyanda o şöyle buyurmaktadır: "*Kıyamet günü kulun ilk hesaba çekileceği amel farz namazıdır. Eğer onu tam olarak eda etmişse bu yazılır. Ama tam kılmamışsa; Yüce Allah der ki: 'Bakın bakalım, kulumun nafile namazı var mı? Onunla farzları tamamlayın.' Sonra zekâta da böyle bakılır, peşinden diğer amelleri de bu şekilde değerlendirilir.*"[17]

Her konuda olduğu gibi kullukta da ölçümüz, örneğimiz Hz. Peygamber'dir, onun sünnetidir. O, "*Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle kılınız.*"[18] ve "*Hacla ilgili hükümleri benden öğreniniz.*"[19] buyurmuş, ashâb farz ve nafile bütün ibadetleri ondan öğrenmiştir. Bu ibadetlerin zamanı, mekânı, ne şekilde ve ne oranda yapılacağı hep onun sünnetiyle sabit olmuştur. Bu konuda fakih sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şu sözü çok anlamlıdır: "Sünnete göre itidalle ibadet etmek, sünnet olmayan/bid'at hususlarda olanca gücüyle çalışmaktan daha hayırlıdır."[20]

Hz. Peygamber de kişinin kendisini tamamen nafile ibadetlere vererek farzları yapmaya güç yetiremeyecek hâle gelmesine ve diğer sorumluluk alanlarını ihmal etmesine müsaade etmemiştir. Kendi ibadetlerini Allah Resûlü'nün ibadet alışkanlığı ile kıyaslayarak ümitsizliğe kapılan ve uyku, yemek, eşle birliktelik gibi bazı helâlleri terk etmeye karar veren sahâbîleri derhâl uyarmış,[21] bütün gecesini ibadetle geçirenlerin tavırlarını onaylamamış, ibadetin az da olsa devamlı olmasını tavsiye etmiştir.[22] Bu minvalde Abdullah b. Amr'ın geceleri sabaha kadar ibadet edip, gündüzleri de oruç tuttuğunu öğrenince, "*Sen böyle yaparsan gözlerin çöker, bedenin yorulur. Şüphesiz bedeninin sende hakkı vardır. Ailenin sende hakkı vardır. Onun için bazı günler oruç tut, bazı günler tutma; gecenin bir bölümünde namaz kıl, geri kalan kısmında da uyu.*" buyurmuştur.[23] Aynı şekilde bir kaya üzerinde uzun süre namaz kılan bir sahâbîyi ikaz ederek, "*Ey insanlar! Mutedil davranın (ifrat ve tefritten sakının)!*"[24] buyurmuştur.

Allah Resûlü ibadetin az da olsa devamlı olması gerektiğini ifade ederken, bir taraftan kişinin farzları asla ihmal etmemesi gerektiğine dikkat çekmiş, diğer taraftan mümindeki kul olma bilincinin daima diri tutulması ve hayatın her alanını kapsaması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda o, "*Vücuttaki bütün eklemler için her gün sadaka vermek gerekir.*

[17] HM16731 İbn Hanbel, IV, 65

[18] B631 Buhârî, Ezân, 18

[19] BS9608 Beyhakî, es-*Sünenü'l-kübrâ*, V, 204.

[20] DM223 Dârimî, Mukaddime, 23

[21] B5063 Buhârî, Nikâh, 1

[22] N1643 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 17

[23] B1153 Buhârî, Teheccüd, 20.

[24] İM4241 İbn Mâce, Zühd, 28

Bineğine binmek isteyen kişiye yardım etmek veya eşyasını bineğine yüklemek sadakadır. Güzel söz ve namaza giderken atılan her adım sadakadır. Yol göstermek sadakadır."[25] buyurmuştur. Böylece Efendimiz, iyi niyetle ve samimiyetle yapılan her işin sadaka ve ibadet olduğunu ifade etmiştir.

Hz. Peygamber tarafından sadaka olarak nitelendirilen, insanlar arasında adaletle hüküm vermek,[26] iyiliği tavsiye edip kötülükten alıkoymak,[27] karşılaştığı kimseye selâm vermek, eziyet veren bir engeli yoldan kaldırmak, şehvetini eşi/helâli ile teskin etmek,[28] ailesinin nafakasını temin etmek için çalışmak[29] gibi davranışlar, hayatın çeşitli alanlarında ifa edilen birer ibadet olarak değerlendirilebilir. Bu minvalde kişinin anne babasına iyilik etmesi, bir garibanın gözünün yaşını silmesi, bir öksüzün ya da yetimin başını okşaması, bir öğrencinin masraflarını karşılaması, bir ihtiyara saygı göstermesi, bir hamileye otobüste yer vermesi de ibadettir. Aynı şekilde bir insanın bilgilerini başkalarıyla paylaşması, yaptığı işi en güzel şekilde icra etmeye çalışması, kötü alışkanlıkların pençesinden gençleri kurtarmak için çaba sarf etmesi, bombalar altında can veren yavrular için bir şeyler yapmak adına koşuşturması ibadettir. Bütün kötü ahlâk özelliklerinden uzak durmaya çalışıp, ahlâkî erdemler kazanmak için uğraşması, iyilik yapmak için fırsat kollaması, karşılaştığı mümin kardeşine tebessüm etmesi, çevresindekiler için zorlaştırıcı değil kolaylaştırıcı bir fert olmaya özen göstermesi ve bütün bunlar gibi sayılamayacak binlerce husus hep ibadettir ve hayatı ibadetle geçirmektir. İşte Yüce Allah kullarından böyle bir ibadet şuuruyla yaşamalarını istemekte ve şöyle buyurmaktadır: *"Ey âdemoğlu! Her durumda bana ibadet et ki gönlünü zenginlikle doldurup ihtiyacını gidereyim. Böyle yapmazsan seni başka şeylerle meşgul eder, ihtiyaçlarını da gidermem."*[30]

Müminin Allah katındaki sorumluluk alanları mertebelere ayrılsa şu şekilde bir tasnif yapılabilir: İman, İslâm/ibadet ve ihsan. İman edip, ibadete devam eden insan için kulluğun doruk noktası ihsandır. Peygamber Efendimizin tarifiyle, *"... İhsan, O'nu görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmendir. Sen O'nu göremesen de O seni görmektedir..."*[31] İmanla hayatına anlam katan, karanlıklardan aydınlığa çıkan kul, ibadetlerle Yüce Yaratıcı'ya tazimini, muhabbetini, saygısını, bağlılığını, itaatini gösterir. Farzları eda ederek Allah'a yaklaşır. Nafileler ve sünnetlerle Allah'ın sevgisine mazhar olur. İhsan mertebesinde de artık attığı her adımı, yaptığı her işi, niyet ettiği her ibadeti Allah'ın kendisini gördüğü bilinciyle, onun murakabesinde ye-

[25] B2891 Buhârî, Cihâd, 72
[26] B2707 Buhârî, Sulh, 11
[27] M1671 Müslim, Müsâfirîn, 84.
[28] D1285 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12.
[29] T1965 Tirmizî, Birr, 42
[30] T2466 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30.
[31] B4777 Buhârî, Tefsîr, (Lokmân) 2.

rine getirir. Bundan dolayı ihsan, müminin kullukta ulaşabileceği zirvedir. Bu zirveye ulaşabilenler, "Allah her an beni görür, her yaptığımı bilir, hatta kalbimden geçenlerden bile haberdardır." bilinciyle hareket ederler. Bu bilinçle hareket eden insan artık meleklerin bile gıpta ettiği bir şahsiyettir. Kısacası artık onun adı "muhsin"dir ve Allah katında mükâfata ulaşan bahtiyarlardandır.[32]

İbadetin, mümin kimliğinin inşasında vazgeçilmez bir rolü vardır. Zira ibadet, insanı beşerî zaaflarından arındıran, irade ve sabrı öğreten, kişiyi disipline eden vasıflara sahiptir. İbadetler her ne kadar belli şekilsel davranışlardan ibaret gibi görünse de bu şekillerin altında itaatin, bağlılığın özü gizlidir. İbadet kişiyi benlikten, kibirden, bencillikten, kul olmaya engel olan her türlü vehimden, haset, israf, ihtiras, cimrilik ve benzeri kötü duygu ve düşüncelerden arındırır. İbadet, insanı her türlü kötülüğü düşünmekten ve yapmaktan koruyan bir kalkandır. İbadet, müminin nişanı, mümin olmasının alâmeti, imanının göstergesidir.[33]

İbadet etmek kişinin bireysel sorumluluğunda olsa da sonuçları itibariyle toplumu şekillendiren bir işlevselliğe sahiptir. Bu bağlamda dinin temel ibadetlerinden sayılan namaz, hac gibi bazı kulluk vazifelerinin topluca, cemaatle ifasının istenmesi mutlaka sosyal neticeleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Ayrıca ferdî sorumluluk alanında zikredilen sadaka ve zekât gibi ibadetlerin toplumdaki yardımlaşma, dayanışma, birlik ve beraberlik ruhuna ulaşma noktasında icra ettikleri işlevler izahtan varestedir. Bütün ibadetler ve ibadet niyetiyle yapılan tüm iş ve davranışlar, kul ile Allah ilişkisini düzenlemekle kalmayıp, ferdin psiko-sosyal duruşunu belirlemekte ve toplumun yapısını inşa etmektedir.

Haddizâtında Yüce Allah'a kulluk etmek üzere yaratılan insan, daima bu şuurla hareket etmeli ve Cenâb-ı Hakk'a şu şekilde dua etmelidir: *"Allah'ım! Seni zikretmek, sana şükretmek ve sana güzelce ibadet etmekte bize yardım et."*[34]

[32] Zâriyât, 51/15-16
[33] Fetih, 48/29
[34] HM17969 İbn [illegible] II, 299

DUA
KULLUĞUN ÖZÜ

عَنْ أَبِى أُمَامَةَ قَالَ: قِيلَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَيُّ الدُّعَاءِ أَسْمَعُ؟ قَالَ:
"جَوْفُ اللَّيْلِ الآخِرِ، وَدُبُرَ الصَّلَوَاتِ الْمَكْتُوبَاتِ."

Ebû Ümâme'den rivayet edildiğine göre, "Yâ Resûlallah, hangi dua daha çok kabule şayandır?" diye sorulmuş, Peygamber Efendimiz, *"Gece yarısından sonra ve farz namazların arkasından yapılan dualar."* diye cevap vermiştir.

(T3499 Tirmizî, Deavât, 79)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ذَكَرَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَقَالَ:
"فِيهِ سَاعَةٌ، لاَ يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ وَهُوَ يُصَلِّي يَسْأَلُ اللَّهَ شَيْئًا إِلاَّ أَعْطَاهُ إِيَّاهُ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"خَيْرُ الدُّعَاءِ دُعَاءُ يَوْمِ عَرَفَةَ."

عَنْ عُمَرَ أَنَّهُ اسْتَأْذَنَ النَّبِيَّ ﷺ فِي الْعُمْرَةِ. فَأَذِنَ لَهُ وَقَالَ:
"يَا أُخَيَّ! أَشْرِكْنَا فِي شَيْءٍ مِنْ دُعَائِكَ، وَلاَ تَنْسَنَا."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) cuma gününden bahsederek şöyle buyurmuştur: *"Onda öyle bir an vardır ki şayet bir Müslüman namaz kılarken o âna rastlar da Allah'tan bir şey isterse Allah, ona dilediğini mutlaka verir."*

(M1969 Müslim, Cum'a, 13)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Duaların en hayırlısı arefe günü yapılan duadır."*

(T3585 Tirmizî, Deavât, 122)

Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre, bir gün umreye gitmek için Hz. Peygamber'den (sav) izin istedi. Hz. Peygamber de kendisine izin verdi ve şöyle dedi: *"Kardeşim! Duana bizi de ortak et, bizi unutma."*

(IM2894 İbn Mâce, Menâsik, 5)

Mekke'de ilk Müslüman olanlardan biri idi.[1] Câhiliye döneminde insanları sapıklık içinde gören, putlara tapmanın boş ve bâtıl olduğunu düşünen Amr b. Abese, fıtratı bozulmamış, kalbinin sesini dinleyen, sağduyulu bir kimseydi. Amr, Mekke'de daha önce duyulmamış birtakım haberler veren bir şahsın varlığını işitmişti. Bu haber üzerine Mekke'ye gitti.[2] İslâm davetinin gizliden gizliye yapıldığı, bi'setin ilk yılları idi.[3]

Mekke'de Allah Resûlü'nü soran Amr'a, onu (sav) ancak Kâbe'nin yanında, gece görebileceği söylendi. Gece olduğunda Amr, Kâbe ile örtüsü arasında gizlenip Allah Resûlü'nü beklemeye başladı. Gecenin bir vakti kulağına gelen ses, Kâbe'yi tavaf eden Hz. Peygamber'in sesi idi.[4] Amr, Hz. Peygamber'in yanına gidip ona kim olduğu, Allah'tan ne mesaj getirdiği, risâletine kimlerin inandığı hakkında sorular sordu. Sevgili Peygamberimiz de ona kendisinin Allah'ın Nebîsi, getirdiği mesajın: "Akrabaya yardım etmek, putlara tapmamak, sadece Allah'a kulluk etmek ve ona hiçbir şeyi ortak koşmamak" olduğunu, (şimdiye kadar) kendisine inanan bir hür (Ebû Bekir) ve bir köle (Bilâl) bulunduğunu söyledi.

Amr b. Abese bu görüşmede Allah Resûlü'ne tâbi olduğunu bildirmiş ve Müslüman olmuştu. Hz. Peygamber ise ona, *"Sen bugün bunu yapamazsın. Benim hâlimi ve ortalığın hâlini görmüyor musun? Şimdi ailene dön ve benim meydana çıktığımı duyduğunda hemen yanıma gel."* tavsiyesinde bulunmuştu. Amr, Allah Resûlü'nün bu sözüne uyarak ailesinin yanına döndü. Yıllar sonra Kutlu Nebî'nin hicret ettiğini duyunca Medine'ye gitti. Orada Hz. Peygamber ile görüştüğünde ona, "Beni tanıdınız mı?" diye sordu. Allah Resûlü onunla Mekke'de görüştüklerini söyledi. Soru sormaya meraklı bir tabiatı olan Amr b. Abese, ilkinde olduğu gibi bu görüşmesinde de Allah Resûlü'ne namaz, abdest ve gusül hakkında sorular sormaya başladı.[5] Sorduğu sorulardan biri de üzerinde önemle durulması gereken bir vakit olup olmadığı ile ilgiliydi: "Ey Allah'ın Resûlü! Vakitler içerisinde Allah'a daha yakın olunacak bir an var mıdır? İbadet için tercih olunacak bir saat var mıdır?" sorusuna Resûlullah (sav), *"Evet"* diye cevap verdi ve şöyle devam etti: *"Kulun, Allah'a en yakın olduğu vakit, gecenin sonlarına doğru olan vakittir.*

[1] NM5246 Hâkim, *Müstedrek*, V, 1949 (3/285).
[2] HM17144 İbn Hanbel, IV, 112.
[3] NM584 Hâkim, *Müstedrek*, I, 244 (1/164)
[4] MU806 Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, I, 455.
[5] M1930 Müslim, Müsâfirîn, 294.

O saatlerde Allah'ı zikredenlerden olmak istersen ol. Çünkü güneş doğuncaya kadarki o vakitlerde kılınacak namaza melekler gelir ve özellikle şahitlik yaparlar."[6]

Allah Resûlü'nün Amr b. Abese'ye verdiği bu cevap, Allah'ın kullarına rahmetinin ifadesidir aslında. Onun (sav) bildirdiği gibi, Allah, kullarının kendisine yönelebilecekleri özel zamanlar bahşetmiştir. "Kulluğun özü" olarak nitelendirilen dua hakkında Yüce Rabbimiz, *"Bana dua edin ki duanıza icabet edeyim."*[7] buyurarak müminin kendisine yönelmesine her an karşılık vereceğini hatırlatır. Zira dua insanın varoluş nedenidir. Kul, duası sayesinde Allah katında değer kazanır. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur: *"(Resûlüm!) De ki: Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin!"*[8] Ancak Allah'ın, rahmetinin eseri olarak kullarına sunduğu öyle zaman ve mekânlar vardır ki, bunlar müminin dualarının kabulü ve günahlarından arınması için birer fırsattır. İşte Allah Resûlü, Amr b. Abese'ye bu özel zamanlardan birini haber vermiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Rabbimizin, *"Onlar (takva sahipleri) seher vakitlerinde bağışlanma dilerlerdi."*[9] âyeti ile haber verdiği seher vakti, Allah ile kulunun buluştuğu bu özel vakitlerdendir. Allah Resûlü bu vakti değerlendirmek üzere geceleri teheccüd namazı için kalkıp dua ederdi.[10] Yüce Rabbimiz özellikle Sevgili Peygamberimize gece yarısı ibadetle meşgul olmasını tavsiye etmişti. Vahyin başladığı dönemlerde Cebrail, Efendimize gelmiş ve *"Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl. (Gecenin) yarısında kalk. Yahut bunu biraz azalt, ya da çoğalt ve Kur'an'ı tane tane oku."*[11] âyetlerini getirmişti.

Allah Resûlü'nün gece yaptığı dualarından birini Hz. Âişe şöyle anlatıyordu: "Bir gece Allah'ın Resûlü'nü yatakta bulamadım, onu elimle yoklayarak aramaya başladım. O sırada elim ayaklarının tabanlarına değdi. Ayaklarını dikmiş vaziyette secde hâlindeydi ve *"Allah'ım! Gazabından rızana, cezandan affına sığınırım. Senden sana sığınırım. Sana tüm övgüleri saysam yine de bitiremem. Sen kendini nasıl övdüysen öylesin."* diye dua ediyordu.[12] Sevgili Peygamberimiz ashâbını da bu vakitlerde ibadet ve duaya teşvik ederdi. Nitekim Câbir'in (ra) rivayet ettiğine göre, Allah Resûlü şöyle buyurmuştu: *"Gerçekten gecede öyle bir an vardır ki Müslüman bir kimse o âna rastlar da Allah'tan dünya ve âhiret işlerine ait bir hayır isterse, o isteğini Allah kendisine verir. Bu, her gece (böyle)dir."*[13]

Bir başka sefer de Peygamber Efendimize, "Yâ Resûlallah, hangi dua daha çok kabule şayandır?" diye sorulmuş, Allah Resûlü, *"Gece yarısından sonra ve farz namazların arkasından yapılan dualar."* diye cevap vermişti.[14] Bu

[6] N573 Nesâî, Mevâkît, 35; NM1584 Hâkim, Müstedrek, I, 244 (1/164)
[7] Mü'min, 40/60
[8] Furkân, 25/77
[9] Zâriyât, 51/18.
[10] HM2710 İbn Hanbel, I, 298; N1620 Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 9
[11] Müzzemmil, 73/2-4.
[12] M1090 Müslim, Salât, 222
[13] M1770 Müslim, Müsâfirîn, 166.
[14] T3499 Tirmizî, Deavât, 79

sözleriyle o, farz namazlardan sonra yapılan duaların önemine de dikkat çekiyordu. Farz namazlarını kaçırmayarak Allah'a itaatini ifade eden insana, Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan bir müjde veriyordu. Sadece Allah emrettiği için O'nun huzurunda secdeye kapanıp boyun eğen ve sonrasında ellerini açıp isteklerini arz eden kulun duası, kabule şayan dualardandı.

Kutlu Nebî, müminleri vakti iyi değerlendirmeye teşvik etmek için zamanın da Allah Teâlâ'nın ayrı tecellilerine mazhar olduğunu bildirmiştir. Bir hadisinde o (sav), şöyle buyurmuştu: *"Allah her gece, gecenin ilk üçte biri geçtiğinde dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve 'Melik benim! Melik benim! Var mı bana dua eden, onun duasını kabul eyleyeyim? Var mı benden isteyen, istediğini vereyim? Var mı benden mağfiret dileyen, onu affedeyim?' buyurur. Ve bu hâl tanyeri ağarıncaya kadar böylece devam eder."*[15]

Allah'ın gece vaktinde dualara icabet etmesi, isteyene istediğini vermesi, tevbe ve istiğfar edeni bağışlaması, rahmet ve bereketinin bir tecellisi olarak yeryüzüne inmesi şeklinde bir benzetmeyle ifadelendirilmiştir. Rivayetlerde gecenin yarısı, üçte biri, son kısmı şeklinde birbirinden farklı zaman dilimlerinin ifade edilmesi, faziletin bütün geceye şamil olduğu ve insanın durumuna göre hareket edebileceği bir genişliğin bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır. Gecenin fazileti ile ilgili bu rivayetleri, *"Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere (ibadet ettikleri için), vücutları yataklarından uzak kalır."*[16] gibi âyetler de desteklemektedir.

Mukaddes zaman ve mekânları Allah'a yalvarmak için bir fırsat olarak görmek, her zaman var olagelmiştir. Hz. Âdem'den beri dinlerde zamanlar ve mekânlar bir görülmemiştir. Birbirinden hayırlı, faziletli, mukaddes zamanlar ve mekânlar vardır. Bu zaman ve mekânlar Allah'a yöneliş, yalvarış ve yakarış için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Zira mübarek zaman ve mekânlarda yapılan duaların kabul olma ümidi daha fazladır.

Allah Teâlâ, kullarına kendisinden bir rahmet olarak sunduğu özel zamanlardan kimisini Yüce Kelâmı'nda bizzat kendisi bildirmiştir. *"(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır."*[17] âyeti, Ramazan'ın, senenin diğer aylarından farklı bir değeri olduğuna işaret eder. Kadir gecesi ise bu aya önemini veren daha da kıymetli bir zaman dilimidir. Kur'an, bin aydan daha hayırlı olan bu gecede inmiştir.[18] Kadir gecesini ve onun içinde bulunduğu ayı değerli kılan işte budur... Bu nedenle Sevgili Peygamberimiz, Ramazan'ın son on gününde,

15 [illegible]
16 [illegible]
17 [illegible]
18 [illegible]

başka hiçbir zaman olmadığı kadar, ibadet ve kulluk için çaba gösterirdi.[19] "O gece nasıl dua edelim?" diye soran Hz. Âişe'ye, *"Allah'ım! Sen affedicisin, affı seversin, beni affet."* duasını öğretmişti.[20]

Dua, sevgililer sevgilisi Peygamberimizin bütün hayatını kapsıyordu. O (sav), dua ile yatar, dua ile kalkardı. Allah'ın yarattığı her şeye karşı nimet ve şükür içerisindeydi. Bu şükrünü asla gizlemezdi. Karşılaştığı tabiî olaylar karşısında bile dudaklarından dua eksik olmaz, her vesile ile Rabbine olan bağlılığını tazelerdi. Meselâ, hilâli gördüğü zaman şöyle derdi: *"Allâhü ekber! Allah'ım! Onu biz güvendeyken, iman etmişken, selâmetteyken, İslâm üzereyken ve Rabbimizin sevdiği işlerde başarılı olduğumuz hâldeyken üzerimize doğur. (Ey Hilâl!) Bizim Rabbimiz de senin Rabbin de Allah'tır."*[21]

Sevgili Nebî özellikle sabah ve akşam vakitlerinde dua ederdi. Bu vakitlerde çoğunlukla o vakte uygun içerikte dualar eder ve âdeta duaları ile o vakitleri vesile kılarak tüm hayatı anlamlandırırdı. Meselâ, hayatın âdeta yeniden dirilişini ifade eden sabah vaktinde, *"Allah'ım! Senin kudretinle sabaha çıktık, senin kudretinle akşama gireriz. Senin kudretinle yaşar, senin kudretinle ölürüz.. En son dönüşümüz sanadır."* diye dua etmeyi tavsiye ederdi.[22] Akşam olunca da, *"Rabbim, bu gecede olanların ve sonrasında olacakların hayrını senden dilerim. Bu gecede olanların ve daha sonrasında olacakların şerrinden de sana sığınırım.*[23] diye dua ederdi. Başka bir rivayete göre de yatacağımız zaman, *"Yâ Rabbi! Senin adınla yatar ve senin adınla kalkarım. Eğer canımı alırsan ona rahmet et. Eğer onu serbest bırakırsan salih kullarını nasıl koruyorsan onu da öyle koru."* diye dua etmemizi istemişti.[24]

Her ânını dua ile süsleyen Sevgili Peygamberimiz, Allah ile kulu arasındaki bağın daha da güçlü olduğu özel zamanlarda yapılan duaya, kulluk ve ibadete daha da önem verir, bütün samimiyetiyle Rabbine yönelirdi. Söz gelimi, onun bildirdiğine göre, ezan ile kâmet arasındaki vakit, duaların geri çevrilmeyeceği vakitlerdendi.[25] O (sav), Allah'ın dualara icabet saati olduğunu bildirirdi. Hatta bu vakitlerde söz ve isteklere dikkat etmeleri konusunda ashâbını uyarırdı. Zira bu vakitlerde, beddualar bile kabul olunabilirdi. Câbir b. Abdullah, Resûlullah'ın bu konuda şöyle buyurduğunu bildirmişti: *"Kendinize, çocuklarınıza, hizmetçilerinize ve mallarınıza beddua etmeyiniz. Olur ki, Allah'tan istenilenlerin ihsan edildiği bir zamana rastlarsınız da Allah dilediğinizi kabul ediverir."*[26]

Sevgili Peygamberimizin kiminde müminlerin günahlarının bağışlanacağını müjdelediği,[27] kiminde oruç tuttuğu[28] bu özel vakitler, sonraları

[19] T796 Tirmizî, Savm, 73
[20] T3513 Tirmizî, Deavât, 84
[21] DM1720 Dârimî, Savm, 3
[22] T3391 Tirmizî, Deavât, 13
[23] M6908 Müslim, Zikr, 75
[24] T3401 Tirmizî, Deavât, 20
[25] T3594 Tirmizî, Deavât, 128
[26] D1532 Ebû Dâvûd, Vitr, 27
[27] T739 Tirmizî, Savm, 39
[28] T740 Tirmizî, Savm, 40, İM1648 İbn Mâce, Sıyâm, 4

kültürümüzde kandil geceleri, üç aylar, mübarek gün ve geceler olarak kendilerine yer edinmişlerdir. Şâban ayının on beşinci gecesi, Efendimizin duaların kabul edileceği müjdesini verdiği bu zaman dilimlerindendir. Berât Kandili olarak bildiğimiz bu gecede dua ve ibadetlerin ne kadar faziletli olduğu, Allah Resûlü'nün şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: "*Şâban ayının on beşinci gecesi olduğu zaman, gecesinde ibadete kalkın. Ve o gecenin gündüzünde (on beşinci günde) oruç tutun. Çünkü o gece güneş batınca Allah Teâlâ dünyaya en yakın göğe inerek (rahmet nazarı ile bakarak) fecir oluncaya kadar, 'Benden mağfiret dileyen yok mu, onu bağışlayayım! Benden rızık isteyen yok mu, onu rızıklandırayım! Belaya duçar olan yok mu, ona afiyet vereyim! Şöyle olan yok mu? Böyle olan yok mu?' buyurur.*"[29]

Peygamberimizin ifadesi ile üzerine güneş doğan en faziletli gün ise, cuma günüdür.[30] Hz. Peygamber (sav) cuma günü duaların kabul olunacağı vakti şöyle haber verir: "*Onda öyle bir an vardır ki şayet bir Müslüman namaz kılarken o âna rastlar da Allah'tan bir şey isterse Allah, ona dilediğini mutlaka verir.*"[31] Bu vakit gizli olmakla birlikte bir rivayete göre hutbe ile namaz arasındaki zaman dilimidir.[32] Cuma günü yapılan duaların daha faziletli olduğu önceki peygamberlerce de bilinen bir durumdur. Örneğin kardeşleri Yusuf ile ilgili suçlarını itiraf ettikten sonra Hz. Yakub'un oğulları şöyle demişlerdi: "*Ey babamız! Allah'tan suçlarımızın bağışlanmasını dile. Biz gerçekten suçlu idik.*" Hz. Yakub ise onlara, "*Rabbimden bağışlanmanızı dileyeceğim.*"[33] diye cevap vermiş ve bağışlama dileğini cuma gecesine bırakmıştı.[34]

Dua ile zaman ve mekân arasında iki taraflı bir ilişkiden söz edilebilir. Duayı kabule şayan kılan mübarek zaman ve mekânlarla, dua ile anlam kazanan ve insanın ruhunun bütünleştiği zaman ve mekânlar... Kutlu Nebî duayla zaman ve mekânı âdeta ilmik ilmik dokurdu. İnancını zamana ve mekâna âdeta nakşederdi. Çünkü insan duayla zamana ve mekâna ruh verir. Allah Resûlü duaların kabul olduğu zaman dilimleri ile birlikte bazı özel mekânlarda yapılacak duaların da daha faziletli olduğunu bildirir.

Bu mekânlardan biri, şehirlerin anası, bütün müminleri bir araya toplayan ve hac ibadeti için seçilen mukaddes belde Mekke'dir. Kâbe, Arafat ve Mekke, tarih boyunca birçok peygambere şahitlik etmiş mukaddes mekânlardır. Rivayete göre Arafat, Hz. Âdem ile Havva'nın buluştuğu ve birbirlerini tanıdığı yerdir.[35] Hz. Âdem bu topraklarda Allah'a yalvarmış, kendisine namazları için kıble edineceği bir ev inşa etmek arzusuyla Allah'tan izin istemiştir.[36] Allah, vahiy zincirinin en büyük halkalarından yani ulü'l-

29 İM1388 İbn Mâce, İkâmet, 191
30 M1977 Müslim, Cuma, 18
31 M1969 Müslim, Cum'a, 13.
32 M1975 Müslim, Cuma, 16
33 Yusuf, 12/97-98
34 T3570 Tirmizî, Deavât, 114
35 TB1/85 Taberî, *Târîh*, I, 85
36 MN2/233 Şehristânî, *Milel ve nihal*, II, 233

azın peygamberlerinden olan Hz. İbrâhim'e ise burada bir ev yapmasını emretmiş, Hz. İbrâhim, oğlu İsmâil ile birlikte Allah'ın evi Kâbe'yi inşa etmiştir. Kâbe'nin yapımını bitirdikten sonra onlar, *"Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan kıl. Soyumuzdan sana teslim olacak bir ümmet getir. Bize ibadet yollarını göster. Tevbemizi kabul buyur. Çünkü sen, tevbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın. Rabbimiz! İçlerinden kendilerine senin âyetlerini okuyan, kitabı ve hikmeti öğreten, onları her kötülükten arındıran bir peygamber gönder. Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin."*[37] diye dua etmişlerdi.

Hz. İbrâhim çorak bir yer olan Mekke topraklarına eşi Hacer ve oğlu İsmâil'i bıraktığı zaman, *"Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır."*[38] diye dua etmişti. Nitekim Allah Resûlü, Hz. İbrâhim'in bu duası nedeniyle Mekke'nin yiyecek ve içeceklerinin bereketli olduğunu ikrar edecekti.[39]

Böylece Mekke, "ümmü'l-kurâ" (şehirlerin anası), "beled-i emîn" (güvenli belde) oldu.[40] Âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olan Kâbe ise, Mekke'de insanlar için kurulan ilk ibadet evi oldu.[41] Peygamberimiz bu şehirde duaya bir başka özen gösteriyordu. O, duaların kabul olunduğu anlardan birinin de Kâbe'nin görüldüğü ilk an olduğunu bildirmişti.[42] Mekke'nin fethinde Allah Resûlü ile birlikte Kâbe'ye giren Üsâme b. Zeyd (ra)[43] onun, Kâbe'de Allah'a cân-ı gönülden dua edişini şöyle anlatmıştı: "Resûlullah (sav) ile birlikte Kâbe'ye girdim. Bilâl'e kapıyı kapatmasını emretti, o da kapıyı kapattı. Kâbe'nin içerisinde altı direk vardı. Kâbe'nin kapısına yakın iki direk arasına gelip oturdu. Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra, Allah'tan bir şeyler istedi, bağışlanma talebinde bulundu. Sonra kalktı, Kâbe'nin arka tarafına karşı dönerek yüzünü ve yanaklarını sürdü. Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra yine dua edip, bir şeyler istedi, bağışlamasını diledi. Sonra dönüp Kâbe'nin her bir köşesini tekbir, tesbih, tehlil getirerek ve Allah'ı övüp dua ve istiğfar ederek selâmladı. Sonra çıktı ve Kâbe'ye dönerek iki rekât namaz kıldı ve dönüp, *"İşte kıble, işte kıble."* buyurdu.[44]

Allah, temellerini Hz. İbrâhim'in attığı Kâbe'de, onun ismi ile anılan mekânı, Makâm-ı İbrâhîm'i, tüm Müslümanlara hediye etmiştir. Öyle ki, Kur'ân-ı Kerîm'de bu mekânı duagâh edinmemizi ve burada kendisine yalvarıp yakarmamızı istemiştir.[45] Nitekim Sevgili Peygamberimiz Mekke'nin fethinde Kâbe'yi tavaf ettikten sonra, *"Siz de Makâm-ı İbrâhîm'den kendinize bir namaz yeri edinin."*[46] âyetini okuyarak burada namaz kılmıştır.[47]

Mekke'de yer alan mübarek mekânlardan bir başkası ise, duaların kabul olduğu Arafat'tır. Peygamberimiz arefe günü Arafat'ta yapılan duaları,

37 [illegible]

38 [illegible]

39 [illegible]

40 [illegible]

41 [illegible]

42 [illegible]

43 [illegible]

44 [illegible]

45 [illegible]

46 [illegible]

47 [illegible]

duaların en hayırlısı olarak müjdelemiş[48] ve bu gün hakkında şöyle buyurmuştu: *"Allah Teâlâ'nın arefe günü insanları bağışladığından daha fazla bağışladığı bir gün yoktur. Allah Teâlâ şüphesiz arefe günü kullarına rahmetiyle yaklaşır, sonra meleklere karşı onlarla iftihar ederek; 'Bunlar ne diliyorlar?' diye sorar."*[49]

Böylece Hz. Peygamber, Müslümanları özellikle bu mübarek mekânlarda Rableri ile buluşmaya davet ediyordu. İbadet için buralara gidenlerden kimi zaman dua istiyordu. Bunlardan biri Hz. Ömer'di. Umre için izin isteyen Hz. Ömer'e olumlu yanıt veren Peygamberimiz ona, *"Kardeşim! Duana bizi de ortak et, bizi unutma."* demişti.[50] Mekke'nin kutsal bir mekân olduğu ve burada yapılan duaların kabul olunacağı, Müşriklerin de kabul ettikleri bir gerçekti. Öyle ki, Allah Resûlü bir gün Ebû Cehil'in kendisine yaptığı işkenceye dayanamamış ve Rabbine, *"Allah'ım! Kureyş'i sana havale ediyorum."* diye beddua etmişti. Kureyşliler aleyhlerine yapılan bu bedduadan endişelenmişlerdi. İbn Mes'ûd, bunun gerekçesini, "Çünkü müşrikler bu şehirde yapılan duaların kabul olunacağına inanırlardı." diyerek izah etmişti.[51]

Müslümanlar için bir diğer özel mekân ise Medine'dir. Hz. İbrâhim Mekke için dua ettiği gibi, Sevgili Peygamberimiz de Medine'nin bereketli olması için dua etmiştir. Ebû Hüreyre anlatıyor: "İnsanlar turfanda meyveyi gördüklerinde Resûlullah'a (sav) getirirlerdi. (Bir keresinde) o, meyveyi eline alınca, *'Allah'ım! Meyvelerimizi bize bereketlendir. Medine'mizde bize bolluk ver, bize bereketler ihsan eyle. Allah'ım! Şüphesiz ki İbrâhim senin kulun, halîlin ve peygamberindir. Ben de senin kulun ve peygamberinim. O Mekke için sana dua etti. Ben de Medine için sana dua ediyorum. Onun Mekke için senden talep ettiğinin benzerini ve bir misli fazlasını senden talep ediyorum.'* buyurdu."[52] Böylece Medine de Mekke gibi bütün Müslümanlar için duaların kabul edildiği ve ibadetlerin daha faziletli sayıldığı bir mekân olarak kabul edildi.

Müslüman bireyin hayatına farklı bir anlam katan tüm bu zaman ve mekânların değeri, Yüce Yaratıcı ile insanlığın buluşmasına yaptıkları tanıklıkla ortaya çıkmıştır aslında. Kulun Rabbi ile buluşması olan dua ise, bu zaman ve mekânlarda yapıldığında farklı bir mahiyete bürünür. Duanın zaman ve mekân ile ilişkisi sayesinde mümin, varlıkla bütünleşir, tüm evrenle anlamlı ve derin bir bağ kurar. Dua eşliğinde her ilmiği samimiyet, huzur ve inanç ile örülen zaman ve mekân, mümine daha anlamlı bir hayat sunarak onu daima güvenli ve diri tutar. O hâlde mümin, Rabbi ile arasındaki bu bağı kuvvetlendirmek için kendisine bir fırsat olarak sunulan zaman ve mekânları değerlendirmeli ve bu sayede kulluk bilincini canlı tutmalıdır.

DUA ÂDÂBI
RABBE YÖNELİŞ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَمَ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الدُّعَاءِ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah Teâlâ katında duadan daha kıymetli bir şey yoktur."
(T3370 Tirmizî, Deavât, 1; İM3829 İbn Mâce, Dua, 1)

عن أنس بن مالك عن النبي ﷺ قال "الدُّعاءُ مُخُّ العبادة"

عن نعمان بن بشير عن النبي ﷺ قال: "الدُّعاءُ هُو العبادةُ." ثمّ قرأ وقال ربّكم ادعوني أستجبْ لكُمْ إنّ الذين يستكبرون عن عبادتي سيدخلون جهنّم داخرين

عن ابن عمر قال: قال رسولُ الله ﷺ: "من فتح له منكُم بابُ الدُّعاء فتحت له أبوابُ الرّحمة وما سُئل اللّهُ شيئًا يعني أحبّ إليه من أنْ يُسأل العافية." وقال رسولُ الله ﷺ: "إنّ الدُّعاء ينفع ممّا نزل وممّا لم ينزلْ فعليكُمْ عباد الله بالدُّعاء."

عن أبي هُريرة أنّ رسول الله ﷺ قال: "يُستجابُ لأحدكُمْ ما لمْ يعجلْ فيقولُ: قدْ دعوتُ فلمْ يُستجبْ لي."

عن أبي هُريْرة قال: قال رسُولُ الله ﷺ: "ادْعُوا الله وأنْتُمْ مُوقنُون بالإجابة، واعلمُوا أنّ الله لا يستجيبُ دُعاء منْ قلْب غافل لاه."

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Dua ibadetin özüdür.*"
(T3371 Tirmizî, Deavât, 1)

Nu'mân b. Beşîr'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav): "*Dua ibadetin ta kendisidir.*" buyurmuş ve sonra şu âyeti okumuştur: "*Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin ki duanıza icabet edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış hâlde cehenneme gireceklerdir.*"
(Mü'min, 40/60; T3372 Tirmizî, Deavât, 1; D1479 Ebû Dâvûd, Vitr, 23)

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Sizden her kime dua kapısı açılmış ise ona rahmet kapıları açılmıştır. Allah'tan istenilen şeyler arasında O'na en sevimli geleni, afiyettir.*" Resûlullah (sav) konuşmasına şöyle devam etmiştir: "*Dua, başa gelen ve henüz gelmeyen belaya karşı fayda sağlar. Öyleyse ey Allah'ın kulları, duaya sarılın!*"
(T3548 Tirmizî, Deavât, 101)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Sizden biriniz, 'Dua ettim de duam karşılık görmedi.' deyip acele etmediği müddetçe duası karşılık bulur.*"
(D1484 Ebû Dâvûd, Vitr, 23; M6935 Müslim, Zikir, 91)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Allah'a, kabul edileceğine gerçekten inanarak dua edin. Bilin ki Allah, ciddiyetten uzak ve umursamaz bir kalp ile yapılan duaları kabul etmez.*"
(T3479 Tirmizî, Deavât, 65)

ünlerden Cuma idi ve Ramazan'ın da on yedinci günüydü.[1] Müşrik ordusu ile Müslümanlar Bedir'de karşılıklı olarak yerlerini almışlardı. Orduların sayısındaki dengesizlik hemen fark ediliyordu. Müşrikler bin, Müslümanlar ise üç yüz on dokuz kişi idi. Allah Resûlü her iki orduya da baktı.[2] Sonra yuvarlak çadırının içerisinde[3] kıbleye yönelerek ellerini açtı ve Allah'a şöyle yalvardı:[4] *"Allah'ım! Ben senden ahdini ve vaadini (yerine getirmeni) istiyorum. Allah'ım! Eğer (müminlerin helâkini) diliyorsan (ve onlar da helâk olurlar ise) bugünden sonra sana ibadet edilmeyecek!"*[5] Bu şekilde, kıbleye dönmüş ellerini uzatıp Rabbine yakarmakta, dua etmekteydi ki, duası çok uzadığından üst elbisesi omuzundan düşmüştü ve sanki bundan haberi yoktu. O sırada içeri gelen sadık dostu Ebû Bekir, cübbesini Peygamber Efendimizin omuzlarına koydu ve ona sarılarak: "Yeter Ey Allah'ın Resûlü! Rabbine bu kadar yalvarış ve yakarış yeter! Allah sana vaad ettiğini mutlaka yerine getirecektir." dedi. Bu esnada Allah'ın müminlere yardım edeceğini müjdeleyen şu âyet-i kerime nâzil oldu: *"Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, 'Ben size art arda bin melekle yardım ediyorum.' diye cevap vermişti."*[6] Son derece rahatlatıcı olan bu müjdenin ardından Allah Resûlü üzerinde zırhı ile, *"Yakında o ordu bozulacak, onlar arkalarını dönüp kaçacaklar."* âyetini[7] okuyarak çadırdan dışarı çıktı.[8]

Allah Resûlü'nün kendilerinden kat kat fazla olan müşrik ordusu karşısında, kendinden geçercesine Rabbine yönelmesi, aslında Allah'la kurduğu samimi bağı ve O'na olan güvenini gösteriyordu. Resûl-i Ekrem (sav), karşı karşıya kaldığı bu zor durumda kendilerine yardım edebilecek yegâne gücün Allah olduğunu ve O'nun, içtenlikle yapılan duaları geri çevirmeyeceğini biliyordu. Zira Allah, kullarına yakın olduğunu, dua edenlerin dualarına karşılık vereceğini bildiriyordu.[9] Savaş sonunda Allah Resûlü'nün, Rabbinin duasını kabul edeceğine dair kuşkusuz bir iman ve teslimiyet ile yaptığı duaya karşılık verilmiş, onunla birlikte tüm Müslümanlar muzaffer olmanın sevincini yaşamıştı.

Çağırmak, yardım talep etmek, yalvarmak; küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz; sığınmak, nida gibi mânâlara gelen

1 MŞ36642 İbn Ebû Şeybe, Musannef, Meğâzî, 25.
2 M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
3 B2915 Buhârî, Cihâd, 89.
4 T3081 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 8; HM208 İbn Hanbel, I, 31.
5 B4875 Buhârî, Tefsîr, (Kamer) 5.
6 Enfâl, 8/9; T3081 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 8; M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
7 Kamer, 54/45.
8 B4875 Buhârî, Tefsîr, (Kamer) 5; B3953 Buhârî, Meğâzî, 4.
9 Mü'min, 40/60.

"dua", terim olarak, kulun samimi ve içten bir şekilde Allah'a sığınmasını ve yakarışını, Allah'ın yüceliği karşısında güçsüzlüğünü itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içerisinde O'nun lütfunu, yardımını ve affını dilemesini ifade eder. Dua, Allah'ın (cc) büyüklüğünü dile getirme, O'na yalvarma, hamdetme, şükretme, O'nu övme ve aynı zamanda Allah'a karşı sevgi ve saygı sunma ifadesidir. Hatta özel zaman ve mekânlarda gerçekleştirilen kimi dualar bir yana bırakılacak olursa, dua, genel ve geniş anlamda hiçbir törene bağlı bulunmayan, şekil ve şartlardan bütünüyle sıyrılmış, zaman ve mekân bakımından süreklilik gösteren, kulun Yaratıcısıyla sürekli bir biçimde iletişimde bulunduğu bir ibadet olarak tanımlanabilir. Hz. Peygamber'in, *"Allah Teâlâ katında duadan daha kıymetli bir şey yoktur."*[10] ifadesi,bu ibadetin önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim Hz. Peygamber dua ile ilgili olarak, *"Dua ibadetin özüdür."* buyurmuş,[11] başka bir rivayete göre ise, *"Dua ibadetin ta kendisidir."* dedikten sonra şu âyeti okumuştur: *"Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin ki duanıza icabet edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış hâlde cehenneme gireceklerdir."* [12]

Sonsuz güç ve kudret sahibi olan Allah, *"Bana dua edin ki, duanıza icabet edeyim."*[13] âyetiyle kullarını kendisine çağırır âdeta. *"(Resûlüm!) De ki: Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin?"*[14] ifadeleriyle, yaratılış gayelerini kullarına hatırlatır. Böylece kendisine kulluk için yarattığı insandan, kulluğunu göstermesini ister. Kulluğun özü ise duadır! Kulun dua ile Allah'a yönelmesi, aslında O'nu hakkıyla tanımaya çalıştığı ve tazim ettiği anlamına gelir. Yüce Yaratıcı'nın isteği de zaten bu değil midir? Kulun Allah (cc) karşısında haddini ve konumunu bilmesi, O'nun büyüklüğü karşısında sevgi ve saygı ile boyun eğmesi... Belki de bu aczi somut olarak dillendirdiği için dua, kulluğun ve ibadetin özü sayılmıştır.[15] Bu yönüyle dua, Allah ile kul arasında bir diyalog geliştirmek, bir iletişim kurmaktır. Bu iletişim esnasında kul, kendini yaratan Rabbine samimi şekilde hâlini arz eder; âcizliğini, güçsüzlüğünü dile getirir; bunun karşısında o yüce makamdan yardım, bağış, af, merhamet, güç ve destek ister. Böylece O'na olan bağlılığını, teslimiyetini ve samimiyetini gösterir. Allah, duaya ihtiyacı olmadığını düşünen, kendini dua etmekten müstağni gören ve Rabbi ile iletişimini sağlayan duayı terk eden insandan hoşnut değildir.[16] Zira bu, Yaratan karşısında kibirlenmenin ifadesidir.

İnsan ve Allah arasındaki bu iletişim herhangi bir zaman ve mekânla sınırlanamaz. İnsan, her an ve her durumda dua edebilir. *"Onlar, ayakta*

10 [illegible]

11 [illegible]

12 [illegible]

13 [illegible]

14 [illegible]

15 [illegible]

16 [illegible]

dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!"[17] âyeti bu gerçeği ifade eder. İnsan, hayatı boyunca üstesinden gelemeyeceği birçok şeyle karşılaşır; öfke, keder, sıkıntı, korku, âcizlik, yalnızlık ve ümitsizlik gibi hâller yaşar. Özellikle zorlandığı zamanlarda Allah'a dua etme ihtiyacı hisseder. Zira Yüce Allah'ın duayı kabul edeceği ümidi, dua edenin üzüntü ve kederini hafifletir; ona dayanma gücü ve sabır verir. Dolayısıyla insan sıkıntılı durumlarda Rabbine yönelmeli ve O'na dua etmelidir. Bu sıkıntılar karşısında dua Resûlullah'ın da buyurduğu üzere, *"müminin silahı"* konumundadır.[18] Ve Allah Resûlü, *"Sizden her kime dua kapısı açılmış ise ona rahmet kapıları açılmıştır. Allah'tan istenilen şeyler arasında O'na en sevimli geleni, afiyettir."* dedikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: *"Dua, başa gelen ve henüz gelmeyen belaya karşı fayda sağlar. Ey Allah'ın kulları, duaya sarılın!"*[19]

Ancak Allah, insanların sadece sıkıntıya düştüklerinde dua etmelerini istemez. O, varlıkta olduğu kadar yoklukta, sıkıntıda olduğu kadar rahat zamanlarında da kulunun yakarışını duymak ister. Sadece darda kaldığı anlarda Allah'ı hatırlayarak dua eden kimse, *"İnsana bir nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirir ve yan çizer. Fakat ona bir kötülük dokunduğu zaman da yalvarmaya koyulur."*[20] ifadeleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de kınanır. Nitekim bu tavır, Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin, başlarına bir musibet geldiğinde büyük bir âcizlik içerisinde yalvarmalarına, Allah onları bu musibetten kurtardığında ise nankörlük yapmalarına benzemektedir.[21]

Oysa insan, her an Allah'a muhtaç olduğunun, O'nunla kurduğu bağı her an sağlam ve taze tutması gerektiğinin şuurunda olmalıdır. Nitekim Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sıkıntılı ve ıstıraplı anlarda duasının Allah tarafından kabul edilmesi her kimi sevindirirse, bolluk ve ferahlık zamanlarında duasını çoğaltsın."*[22] İyi gününde şükreden, eline geçen nimeti O'nun rızasına uygun biçimde kullanabilmek için Rabbine dua eden kul, bolluk ve refah içinde de Yaratıcısına bağlılığını ve sadakatini göstermiş olur. Sabah akşam O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte[23] Rabbini tazim eder.

Duanın yasak olduğu bir zaman yoktur. Aksine, âyet ve hadislerde bazı vakit ve durumlarda yapılan duaların daha makbul olduğu belirtilmiştir. Bu vakitler, kulun Rabbine daha yakın olacağı özel zamanlardır. Seher vakitleri

17 [illegible]
18 [illegible]
19 [illegible]
20 [illegible]
21 [illegible]
22 [illegible]
23 [illegible]

bu değerli zaman dilimlerinden birisidir. Rabbimiz, *"Onlar, (takva sahipleri) seher vakitlerinde bağışlanma dilerler."*[24] âyeti ile bu vaktin kıymetine dikkat çeker. Allah Resûlü de dua için, gecenin son üçte birinin önemli olduğuna vurgu yapar. Zira bu vakitte Rabbimiz dünya semasına iner (rahmet nazarı ile bakar) ve şöyle der: *"Bana dua eden yok mu, duasını kabul edeyim. Benden bir şey isteyen yok mu, istediğini vereyim. Af dileyen yok mu, onu bağışlayayım."*[25] Allah ve Resûlü bu ve buna benzer vakitleri[26] zikrederek aslında müminlerin her anlarını dua için fırsata çevirmelerini isterler.

Nitekim Resûl-i Ekrem'in (sav) hayatına baktığımız zaman, duanın onun hayatının her noktasını kuşattığını görürüz. Günlük hayatın akışı içinde duayı âdeta vazgeçilmez bir unsur olarak gören Sevgili Peygamberimiz, sabah uyandığında kendisini yeni bir güne daha ulaştıran Rabbine, *"Elhamdülillâhillezî ahyânâ ba'de mâ emâtenâ ve ileyhi'n-nüşûr."* *(Bizi öldürdükten sonra dirilten Allah'a hamdolsun. Dönüş yine O'nadır.)*[27] diyerek dua ederdi. Gece yatağına yattığında ise, sığınacak bir yeri olduğu için Allah'a şükrünü şöyle dile getirirdi: *"Elhamdülillâhillezî et'amenâ ve sekânâ ve kefânâ ve âvânâ ve kem mimmen lâ kâfiye lehû velâ mü'viye"* *(Sığınacak yeri ve ihtiyacını giderecek kimsesi olmayan niceleri varken; bizi yediren, içiren, ihtiyaçlarımızı gideren ve bizi barındıran Allah'a hamdolsun.)*[28]

Hz. Peygamber yaptığı her işte Allah'ın rızasını gözetir ve bu niyetini Rabbine dua ederek ortaya koyardı. Bir iş yapmak istediğinde, *"Allâhümme hır lî vahter lî"* *(Allah'ım! Bana hayırlısını ver ve benim için en uygun olanı seç.)*[29] diye niyazda bulunurdu. Yolculuğa çıkarken de binitine biner ve üç kez tekbir getirdikten sonra, *"Sübhânellezî sehhara lenâ hâzâ vemâ künnâ lehû mukrinîn ve innâ ilâ rabbinâ lemünkalibûn"* *(Hiçbir şekilde sahip olamayacakken, bu biniti bizim hizmetimize veren Allah'ı tenzih ederim. Şüphesiz ki biz Rabbimize tekrar döneceğiz.)*[30] duasıyla Allah'a şükrünü arz ederdi. Kısacası Allah Resûlü (sav) hayatın her alanını dualarıyla zenginleştiriyor, ruhunu dua ile besliyor ve teskin ediyordu.

Allah Resûlü dua edeceğinde bazen kıbleye yönelir,[31] bazen koltuk altı görünecek kadar ellerini kaldırır,[32] bazen avuçlarını açarak,[33] bazen de avuçlarını birleştirerek[34] içtenlikle dua ederdi. Dua ettikten sonra ellerini mutlaka yüzüne sürer[35] ve ashâbına da bunu tavsiye ederdi[36]

Zira Allah, Yüce Kelâmı'nda kullarından, kendisine içten dua etmelerini istemişti: *"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez."*[37] Bu yüzden Allah Resûlü yüksek sesle dua etmekten hoş-

[24] Zâriyât, 51/18
[25] T3498 Tirmizî, Deavât, 78
[26] Bkz. M1969 Müslim, Cum'a 13; D5211 Ebû Dâvûd, Salât, 35
[27] DM2714 Dârimî, İsti'zân, 53
[28] T3396 Tirmizî, Deavât, 16
[29] T3516 Tirmizî, Deavât, 85
[30] M3275 Müslim, Hac 425; HM6311 İbn Hanbel, II, 144
[31] M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58
[32] B1030 Buhârî, İstiskâ, 21; D1489 Ebû Dâvûd, Vitr, 23, İM1181 İbn Mâce, İkâmet, 119
[33] D1486 Ebû Dâvûd, Vitr, 23
[34] B5017 Buhârî Fedâilu'l-Kur'ân, 14
[35] T3386 Tirmizî Deavât, 11
[36] İM3866 İbn Mâce, Dua, 13.
[37] A'râf, 7/55

lanmaz, böyle yapanları uyarırdı. Ebû Musa el-Eş'arî'nin anlattığına göre, Hayber'e yapılan seferden dönüşte böyle bir olay yaşanmıştı. Resûlullah ile beraber olanlar, Medine'ye yaklaştıklarında yüksek bir tepeye çıkınca yüksek sesle tekbir getirerek Allah'a tazimde bulunmuşlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü onlara şu nasihatte bulundu: *"Kendinize gelin! Siz sağır olan ve burada bulunmayan bir Allah'a seslenmiyorsunuz. (Bilakis) Her şeyi işiten, gören ve size çok yakın olan Allah'a sesleniyorsunuz."*[38] Yüce Rabbimiz de Hz. Zekeriya'nın çocuk sahibi olmak için yaptığı duayı *"Hani o, Rabbine kısık bir sesle yalvarmıştı."*[39] ifadeleriyle anmaya değer görüyordu.

"Resûlullah (sav) özlü ve kapsamlı duaları tercih ederdi."[40] Dua ederken kararlı davranırdı. İbn Mes'ûd'un bildirdiğine göre, *"Hz. Peygamber (sav) dua ettiği zaman üç kere tekrar eder, Allah'tan bir şey istediği zaman üç kere isterdi."*[41] Sevgili Peygamberimiz ashâbına şu tavsiyede bulunurdu: *"Sizden biri dua ettiğinde, 'Allah'ım! Dilersen beni affet!' demesin. Kararlı, azimli bir şekilde ısrarla dua edip istesin. Zira hiçbir şeyi vermek Allah'a güç gelmez."*[42] Bununla birlikte Peygamber Efendimiz yaptığı duaya karşılık hemen sonuç beklemez, ama Rabbinin kendisini boş çevirmeyeceğini bilirdi. Bir keresinde, *"Sizden biriniz, 'Dua ettim de duam karşılık görmedi.' deyip acele etmediği müddetçe duası karşılık bulur."*[43] buyurmuştu. Sahâbe, "Yâ Resûlallah! Acele etmek nedir?" diye sorunca da, *"Dua ettim de kabul edildiğini görmedim, der ve o anda vazgeçerek duayı bırakır."*[44] cevabını vermişti. Resûlullah'ın açıklamasından anlaşılacağı üzere karşılığı ister bu dünyada verilsin, ister âhirete ertelensin, dua er ya da geç Allah katında karşılık bulacaktır.

Dua eden kişinin, her şeye kadir olan Rabbine el açtığının farkında olması ve dilinden dökülen ya da gönlünden geçen cümleleri seçerek Rabbine yakışır bir biçimde dua etmesi gerekir. Bu bağlamda Allah Resûlü'nün bir diğer tavsiyesi, *"Allah'a, kabul edileceğine gerçekten inanarak dua edin. Bilin ki Allah, ciddiyetten uzak ve umursamaz bir kalp ile yapılan duaları kabul etmez."*[45] şeklindedir. Allah (cc), *"Kullarım sana beni sorarlarsa, bilsinler ki ben, şüphesiz onlara yakınım. Benden isteyenin, dua ettiğinde duasını kabul ederim. Artık onlar da davetimi kabul edip bana inansınlar ki, doğru yolda yürüyenlerden olsunlar."*[46] âyetiyle kendisine yönelen kulun duasını kabul edeceğini vaad eder. Bu konuda Peygamberimiz (sav) ise, *"Şüphesiz Rabbiniz son derece hayâ ve kerem sahibidir. Kulu O'na elini kaldırdığı zaman, o elleri boş çevirmekten hayâ eder."*[47] buyurmuştur. Böyle bir lütuf karşısında Rabbine dua eden insandan, (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak Allah'a

[38] B7386 Buhârî, Tevhîd, 9; B4202 Buhârî, Megâzî, 39
[39] Meryem, 19/3.
[40] D1482 Ebû Dâvûd, Vitr, 23
[41] M4649 Müslim, Cihad ve siyer, 107
[42] M6812 Müslim, Zikir, 8
[43] D1484 Ebû Dâvûd, Vitr, 23; M6935 Müslim, Zikir, 91
[44] M6936 Müslim, Zikir, 92
[45] T3479 Tirmizî, Deavât, 65
[46] Bakara, 2/186
[47] D1488 Ebû Dâvûd, Vitr, 23.

yönelmesi istenmiştir.[48] Allah Teâlâ bu şekilde dua eden müminin duasına önem vermekte, onun yalnız olmadığını, her türlü şartta durumunu bilen ve ona yakın olan bir Allah bulunduğunu hatırlatmaktadır.[49]

Hz. Peygamber (sav), Allah'a O'nun güzel isimleri *(el-esmâü'l-hüsnâ)* ile dua etmekten hoşlanırdı. Bir gün Enes b. Mâlik ve Resûlullah birlikte otururken, namaz kılan bir adama şahit oldular. Adam namazdan sonra, *"Ey Allah'ım! Hamd ancak sanadır, senden başka ilâh yoktur. Gökleri ve yeri yaratan, bol bol veren (sensin) ey Celâl ve İkram sahibi! Ey Hayy (ezelî ve ebedî bir hayata sahip olan) ve Kayyûm (kâinatı idare eden)! Senden istiyorum!"* diye dua etmişti. Bunu duyan Allah Resûlü, adamın bu davranışını onaylayarak, *"Şüphesiz Allah'a, kendisi ile dua edildiği zaman mutlaka kabul ettiği ve istenildiğinde verdiği ism-i âzam ile dua etti."* buyurdu.[50] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de, *"En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O hâlde O'na, o güzel isimlerle dua edin."*[51] buyrulmuştur.

Peygamberimiz hem bu dünya için hem de âhiret için dua ederdi. En çok yaptığı dualardan biri şuydu: *"Allâhümme rabbenâ âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhireti haseneten vekınâ azâbe'n-nâr." (Allah'ım! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!)*[52] Kur'ân-ı Kerîm'de de dua edilirken âhiretin unutulmaması gerektiği hatırlatılıyordu: *"İnsanlardan, 'Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) bu dünyada ver.' diyenler vardır. Bunların âhirette bir nasibi yoktur. Onlardan, 'Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru.' diyenler de vardır. İşte onlara kazandıklarından bir nasip vardır. Allah, hesabı pek çabuk görendir."*[53]

Peygamberimiz, duada istenecek şeylerin meşru, olumlu ve anlamlı olmasına da özen gösterirdi. Bu nedenle Hz. Peygamber, Allah'ın duaları kabul edeceğini belirtirken, günah işlemeyi hedefleyen veya akrabalık ilişkilerinin kesilmesini isteyen duaları istisna etmişti.[54]

Sevgili Peygamberimiz duayı "âmîn" diyerek bitirmeye önem verirdi. Sahâbe de Allah Resûlü'nün bu uygulamalarını devam ettiriyordu. Ebû Züheyr en-Nümeyrî, topluluk içinde bir kişi dua ettiğinde duasını "âmîn" ile bitirmesini tavsiye eder ve bunun sayfaya vurulan bir mühür gibi olduğunu söylerdi. Ebû Züheyr bu konuyla ilgili başından geçen bir hâdiseyi etrafındakilere şöyle anlatmıştı: "Bir gece Resûlullah (sav) ile birlikte dışarıya çıkmıştık. Devamlı ve ısrarla dua eden bir adamın yanına geldik. Bunun üzerine Peygamber (sav) durup onu dinlemeye başladı ve *'Eğer mühürlerse, kazandı.'* dedi. Cemaatten birisi, 'Ne ile mühürleyecek?' diye sorunca,

48 [illegible]
49 [illegible]
50 [illegible]
51 [illegible]
52 [illegible]
53 [illegible]
54 [illegible]

O (sav), *"Âmîn ile. Eğer âmîn ile mühürlerse kazandı."* diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamber'e (sav) soru soran kişi, dua eden adama gidip dedi ki, 'Ey filân, 'âmîn' ile bitir ve müjdeye nail ol!'"[55]

İnsanın kendi kendine dua etmesi kadar, başkalarından dua alması da önemlidir. Bir defasında Allah Resûlü, Hz. Ömer'e şu tavsiyede bulunmuştur: "Bir hastanın ziyaretine gittiğinde ondan senin için dua etmesini iste. Zira hastanın duası meleklerin duası gibidir."[56] Müslüman'ın din kardeşi için yaptığı dua hakkında ise Peygamberimiz şunları söyler: *"Kişinin (din) kardeşi için gıyabında (onun olmadığı yerde) ettiği dua makbuldür. O kişinin başucunda, duasına âmîn diyen bir melek bulunur. O kişi (din) kardeşine hayır dua ettikçe (görevli) melek: 'Âmîn, (din kardeşin için istediğin) hayrın misli senin için de olsun.' der."*[57] Bunun gibi, anne babanın çocuklarına yaptığı dua ile misafirin ve yolcunun duaları da kabul olunacak dualar arasında zikredilmiştir.[58]

Diğer taraftan haksızlığa uğrayan insanların da bedduasından sakınmak gerekir. Allah Resûlü, Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken, mazlumların duasından sakınmasını tavsiye eder ve şöyle buyurur: *"Mazlum ile Allah arasında (duanın kabulüne mâni olacak) hiçbir perde yoktur."*[59]

İnsan, hayatını duayla anlamlandırmalı, duasız bir hayatın Allah katında değeri olmadığını bilerek varlığına değer katmak, hayatını anlamlı kılmak ve Allah katında bir hoşnutluk bulmak için dua etmelidir. Yaptığı dua ise içten ve samimi olmalıdır. Gerçekleşeceğine inanarak, ısrarla Allah'a isteklerini arz etmeli, ama duasının bir an önce gerçekleşmesi için acele etmemelidir. Kur'an'daki dua âyetleriyle ya da selef-i sâlihînden nakledilen/me'sûr dualarla Rabbimize niyazda bulunmak mümkün olduğu gibi, içinden geldiğince, kendi diliyle ve kendi hislerini ortaya koyarak dua etmek de mümkündür. En güzeli ise, her işte olduğu gibi dua ederken de Peygamber Efendimizi örnek almak, onun öğrettiği dua âdâbına uyarak, onun dilinden dökülen cümlelerle Allah'a yalvarmaktır. Allah'ın Son Resûlü bir duasında Rabbine şöyle yalvarır:

"Allah'ım! Günahımı, bilgisizliğimi(n sonucu olarak yaptıklarımı), haddimi aşarak işlediklerimi ve benden daha iyi bildiğin bütün kusurlarımı bağışla! Allah'ım! Ciddi ve şaka yollu yaptıklarımı, yanlışlıkla ve bilerek işlediğim günahlarımı affeyle! Bütün bu kusurların bende bulunduğunu itiraf ederim. Allah'ım! Şimdiye kadar yaptığım ve bundan sonra yapacağım, gizlediğim ve açığa vurduğum, benden daha iyi bildiğin günahlarımı affeyle! Öne geçiren de sensin, geride bırakan da sensin. Ve senin gücün her şeye yeter."[60]

[55] D938 Ebû Dâvud, Salât, 167, 168.
[56] İM1441 İbn Mâce, Cenâiz, 1
[57] İM2895 İbn Mâce, Menâsik, 5
[58] T1905 Tirmizî, Birr, 7
[59] B4347 Buhârî, Meğâzî, 61
[60] M6901 Müslim, Zikr, 70.

KUNUT
ALLAH'IN HUZURUNDA DUAYA DURMAK

عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ سَرِيَّةً يُقَالُ لَهُمْ: الْقُرَّاءُ، فَأُصِيبُوا فَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَجَدَ عَلَى شَيْءٍ مَا وَجَدَ عَلَيْهِمْ، فَقَنَتَ شَهْرًا فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ...

Enes (b. Mâlik) (ra) şöyle demiştir:
"Peygamber (sav) kurrâ denilen bir birliği (dini anlatmaları için Necd'e) göndermiş ve onlar (Maûne Kuyusu başında pusuya düşürülüp) öldürülmüşlerdi. Ben Peygamber'in (sav) onların öldürülmelerine üzüldüğü kadar hiçbir şeye üzüldüğünü görmedim. (O kadar ki) bir ay sabah namazında kıyamda kunut okudu..."

(B6394 Buhârî, Deavât, 58)

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقُولُ فِي آخِرِ وِتْرِهِ: "اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَبِمُعَافَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لاَ أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ، أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَنَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي صَلاَةِ الْعَتَمَةِ شَهْرًا، يَقُولُ فِي قُنُوتِهِ: "... اللَّهُمَّ نَجِّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! ادْعُ عَلَى الْمُشْرِكِينَ، قَالَ: "إِنِّي لَمْ أُبْعَثْ لَعَّانًا، وَإِنَّمَا بُعِثْتُ رَحْمَةً."

Ali b. Ebû Tâlib'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber vitir namazının sonunda şöyle dua ederdi: *"Allah'ım! Gazabından rızana sığınırım, cezalandırmandan affına sığınırım. Senden (gelecek her türlü azaptan) Sana sığınırım. Seni lâyıkıyla övmeyi beceremem. Sen, kendini övdüğün gibisin."*

(N1748 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 51)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) bir ay yatsı namazında kunut yaptı ve kunutunda şöyle buyurdu: *"... Allah'ım! Zayıf düşürülmüş müminleri (müşriklerin baskısından) kurtar!..."*

(D1442 Ebû Dâvûd, Vitr, 10)

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Ey Allah'ın Resûlü, müşriklere beddua et!" denildi. Resûlullah ise, *"Ben lânetçi olarak gönderilmedim; bilakis ben rahmet olarak gönderildim."* buyurdu.

(M6613 Müslim, Birr, 87)

Hicretin dördüncü yılının Safer ayı idi. Acıları hâlâ tazeliğini koruyan Uhud Gazvesi geride kalalı sadece dört ay olmuştu. Müminler bu savaşın yaralarını sarmaya çalışırken, başlarına yürekleri dağlayacak yeni bir felâket daha geldi.

Âmiroğulları'nın reisi Ebû Berâ' İslâm'la ilgili bilgi almak için Medine'ye gelmişti. Hz. Peygamber'den kendilerine dini anlatacak kimseler göndermesi için ricada bulundu. Allah'ın dinin herkese ulaşması hususunda son derece gayretli olan Hz. Peygamber, davette bulunulan Necid bölgesini emniyet açısından pek güvenilir bulmadığı için önce tereddüt etti. Zira o, ashâbına çok düşkündü.[1] ve onlar için endişeleniyordu. Ebû Berâ' ise endişe etmemesini söyleyerek gelecek olanların can emniyeti hususunda tam güvence verdi.[2]

Hz. Peygamber, daveti kabul etti ve bir müddet sonra İslâm'ın ilk eğitim müessesi olan Suffe'de yetişmiş, Kur'an'ı çok iyi bilen ve kendilerine kurrâ denilen, çoğu ensardan yetmiş kişilik bir heyeti İslâm'ı anlatmak ve insanları irşad etmek amacıyla söz konusu kabileye gönderdi. Heyetin başında ensardan Münzir b. Amr vardı. Hz. Peygamber ona kabilenin ileri gelenlerine hitaben bir de mektup verdi. Medine'den yola koyulan heyet Medine-Mekke yolunda Bi'r-i Maûne isimli kuyunun bulunduğu yerde konakladı. Harâm b. Milhân, Resûlullah'ın mektubunu Âmiroğulları kabilesine getirip Ebû Berâ'ın yeğeni Âmir b. Tufeyl'e verdi ve onları İslâm'a davet etti. Fakat Âmir İslâm'a ve onun peygamberine karşı kin besleyen biriydi. Kendisine sunulan mektubu okumadığı gibi, işaret ettiği bir kişiye, davet konuşması yapmakta olan Harâm'ı arkadan mızraklattırdı. Harâm aldığı darbeyle orada şehit oldu.[3]

Âmir, Allah Resûlü'nün elçisini katlettirdikten sonra kuyunun yakınında dinlenmekte olan diğer sahâbîleri de öldürmek için kabilesini kışkırtmaya çalıştı. Ancak verilen emân nedeniyle kabile mensupları bunu reddettiler. Bunun üzerine Âmir, aralarında dostluk bulunan Süleymoğulları kabilesinin kolları Ri'l, Zekvân ve Usayye'den yardım istedi. Bedir'de Müslümanlara esir düştükten sonra Hz. Peygamber'in emriyle öldürülen

[1] Tevbe, 9/128

[2] HS4/137 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 137; VM1/346 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 346

[3] B2801 Buhârî, Cihâd, 9; HS4/138 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 138; ST3/514 İbn Sad, *Tabakât*, III, 514-515

Tuayme'nin dayısı olan ve intikam ateşiyle yanıp tutuşan Ri'l kolunun reisi Enes b. Abbâs bu isteğe hemen olumlu cevap verdi ve harekete geçti.[4]

Küçük bir ordu gibi toplanan müşrikler, hiçbir şeyden habersiz Bi'r-i Maûne'de beklemekte olan sahâbîlere saldırdılar. Neye uğradıklarını şaşıran ashâb maksatlarını ne kadar anlatmaya çalıştılarsa da gözlerini hırs bürümüş canileri engelleyemediler.[5] Ağır yaralı olduğu için öldü zannedilerek bırakılan Kâ'b b. Zeyd en-Neccârî ile esir alınan Amr b. Ümeyye dışında herkes acımasızca katledildi.[6]

Olayı duyan Peygamber Efendimiz son derece üzüldü. Yüreği dayanılmaz bir acıyla dolmuştu. Enes bu acıyı şöyle anlatır: "Peygamber (sav) kurrâ olarak adlandırılan kişilerden oluşan bir heyeti (dinî anlatmaları için Necd'e) göndermiş ve onlar (Maûne Kuyusu başında pusuya düşürülüp) öldürülmüşlerdi. Ben Peygamber'in (sav) onların öldürülmelerine üzüldüğü kadar hiçbir şeye üzüldüğünü görmedim. (O kadar ki) bir ay sabah namazında kıyamda kunut okudu..."[7]

Bu esnada, İslâm'ı öğrenmek için davetçi isteyen Adal ve Kare kabilelerinin, Lihyânoğulları ile işbirliğine girerek gönderilen on davetçiyi tuzağa düşürdükleri, sekiz kişiyi katlettikleri, iki kişiyi esir alarak Mekkelilere sattıkları Recî' olayının haberi de Hz. Peygamber'e ulaştı.[8]

Yıllardır, kendisine ve ashâbına yönelen pek çok baskı, işkence ve saldırı karşısında sabredip beddua etmeyen Rahmet Peygamberi bu kez öyle ağır bir acı yaşamıştı ki, haberin geldiği gece yatsı namazının son rekâtında rükûundan doğrulduktan sonra bütün bu felâkete sebep olanlara beddua etti: *"Allah'ım! Mudar kabilelerini perişan et! Allah'ım! Onların yıllarını, Yusuf peygamberin kıtlık yılları gibi çetin kıl, başlarına dar getir!"*[9] *"Allah'ım! Sana ve Resûlü'ne isyan eden Lihyânoğulları, Ri'l, Zekvân ve Usayye kabilelerine lânet et."*[10]

Hz. Peygamber bir ay boyunca bu bedduasını sürdürmüş ve her vakitte tekrarlamıştır.[11] Ayrıca Allah Resûlü'nün o günlerde müşriklerin elinde kalmış bazı güçsüz Müslümanların kurtulması için, *"Allah'ım! Zayıf düşürülmüş müminleri (müşriklerin baskısından) kurtar!"*[12] diyerek dua ettiği de nakledilmektedir.

Hz. Peygamber'in namaz esnasında kıyamda iken yapmış olduğu bu münâcât "kunut" diye isimlendirilmektedir. Kunut; itaat etmek, sükût etmek, namazda kıyam hâlinde iken dua etmek demektir. Kunut; zorda, darda kalan kulun, aczini, derdini, şikâyetini namaz içinde dua ya da bed-

[4] HS4/138 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 138; ST2/52 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 52; TD9/325 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, IX, 325.
[5] B4088 Buhârî, Megâzî, 29
[6] HS4/138 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 138; BN4/81 İbn Kesîr *Bidâye*, IV, 81-84.
[7] B6394 Buhârî, Deavât, 58; M1550 Müslim, Mesâcid 302
[8] VM1/349 Vâkıdî, *Megâzî*, I, 349.
[9] B6393 Buhârî, Deavât, 58; D1442 Ebû Dâvûd, Vitr, 10
[10] M6434 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 186.
[11] M1550 Müslim, Mesâcid, 302; D1443 Ebû Dâvûd, Vitr, 10.
[12] D1442 Ebû Dâvûd, Vitr, 10.

dua şeklinde Allah'a arz etmesidir. Kudret sahibi Rabbine olan güvenini dile getirdikten sonra O'na sığınıp O'ndan yardım talep etmesidir. Maûne Kuyusu felâketinin haberini aldığında Resûlullah da Rabbine sığınarak O'ndan yardım dilemişti. Zira her yolu denediği ve iyi ilişkiler kurmak için çabaladığı hâlde müşrikler, Allah'ın dinini inkârda ısrarcı davranarak Müslümanlara zulmetmişlerdi. Bu ise Resûlullah'ı yürekten yaralamıştı. İşte Peygamberimizin namazlarında yaptığı bu beddualar da o yaralı kalpten dökülen iç yakarışlarıydı.

Nice zorluklarla karşılaşmasına rağmen müşriklere beddua etmemişti Rahmet Peygamberi. Her zaman sabretmiş, affedici olmuş ve sonunda onları Allah'a havale etmişti.[13] Müslüman olmaları ve kendisine yardım etmeleri umuduyla gittiği Tâif'te kendisine reva görülen kötü muameleden dolayı beddua etmemiş ve Rabbine sığınarak şöyle yakarmıştı:

"Allah'ım! Güçsüzlüğümü, çaresizliğimi ve halkın nazarında hakir görülüşümü sana arz ve şikâyet ediyorum. Ey merhametlilerin en merhametlisi! Sen zayıfların Rabbisin! Sen benim Rabbimsin! Beni kimin eline bırakıyorsun? Senden uzak olan ve beni gördükçe suratını asan kimselere mi? Yoksa beni eline bıraktığın düşmana mı? Bu, senin bana karşı bir öfkenden dolayı değilse buna aldırış etmem. Fakat af ve merhametin, benim için (gazabından) daha geniştir. Senin gazabına uğramaktan, karanlıkları aydınlatan, dünya ve âhiret işlerini ıslah eden senin nuruna sığınırım! Her şey senin rızan içindir. Güç ve kuvvet ancak sendedir!"[14] Yine Uhud'da müşrikler tarafından yaralandığında, *"Peygamberlerinin başını yaran, dişini kıran bir kavim nasıl felâh bulur! Halbuki o, onları Allah'a davet ediyor."* diye sitem etse de asla beddua etmemişti.[15]

Kendisi için değil, haram kıldığı şeylere yapılan hürmetsizlikten dolayı yalnızca Allah için cezalandıran Resûlullah,[16] örneklerden anlaşılacağı üzere şahsıyla ilgili durumlarda lânet ve bedduadan uzak durmuştur. Bir defasında kendisinden müşriklere beddua etmesi istendiğinde Allah Resûlü'nün cevabı şöyle olmuştu: *"Ben lânetçi olarak gönderilmedim; bilakis ancak rahmet olarak gönderildim."*[17] Çünkü asıl olan rahmet ve duadır. Kunut yaparak beddua etmek ise istisnadır. Evet, o, Bi'r-i Maûne faciası nedeniyle müşriklere beddua etmişti. Fakat bunu kendi adına değil, müşrikler tarafından haince tuzağa düşürülen değerli ashâbı için yapmıştı. Bizzat emek verip yetiştirdiği onca âlim ve hafızı bir anda kaybetmek kolay değildi. Bu en zor ânında elinden gelen tek şey, Yaratan'ına sığınarak katilleri O'na havale etmekti. Ancak her işte orta yolu tutan Sevgili Peygamberimiz,

13 B2934 Buhârî, Cihâd, 98.
14 HS2/267 İbn Hişâm, Sîret, II, 268.
15 M4645 Müslim, Cihâd ve siyer, 104.
16 B3560 Buhârî, Menâkıb, 23; M6045 Müslim, Fedâil, 77.
17 M6613 Müslim, Birr, 87.

bunda da aşırıya gitmemiş ve bir ay sonra müşrik kabilelerine beddua etmeyi terk etmişti.[18]

Mümin bir kimseye lânetçi sıfatını yakıştıramayan Allah Resûlü,[19] günlük hayattaki ilişkilerde karşılaşılan olumsuzluklarda bedduadan uzak durmamızı öğütlemiş, Müslümanları Allah'ın lânet ve gazabını dile getirerek birbirlerine beddua etmemeleri konusunda uyarmıştı.[20] *"Kendinize, çocuklarınıza, hizmetçilerinize ve mallarınıza beddua etmeyiniz. Olur ki Allah'tan istenilenlerin ihsan edildiği bir zamana rastlarsınız da Allah dileğinizi kabul ediverir."*[21] sözleriyle, olur olmaz yere beddua etmenin ne kadar sakıncalı olduğunu ifade eden Peygamberimiz, özellikle mazlumun bedduasıyla ilgili olarak, *"Mazlumun bedduasından sakının, çünkü Allah ile mazlum arasında perde yoktur."*[22] buyurmuştu. Kendisi de mazlumun bedduasından Allah'a sığınmıştı.[23]

Müslümanlar, Hz. Peygamber ve ashâbının tattığı derin acıların benzerini yaşadıklarında, karşılaştıkları musibetlerden kurtulmak ümidi ile Rablerine yönelir ve O'ndan yardım isterler. Hz. Peygamber'in yaptığı gibi Allah'a en yakın oldukları anda, namazda kıyam hâlinde iken içtenlikle O'na sığınırlar. Yalnızca Allah'a kulluk etme ve sığınma bilinci ile yapılan bu yakarış, O'na olan imanlarını ve güvenlerini daha da artırır.

Diğer taraftan kunut, sadece sıkıntılı anlarda Rabbe yakarış değildir. Bir Müslüman'ın yaşadığı herhangi bir mutluluktan dolayı kunut dualarıyla Rabbine münâcâtta bulunması da son derece anlamlıdır. Bu, insana hem Rabbine olan şükrünü hatırlatır, hem de darlık zamanında olduğu gibi bolluk zamanında da Rabbiyle olan bağının güçlenmesini sağlar. Zaten Bi'r-i Maûne olayından sonra Sevgili Peygamberimizin dilinde kunut, diğer dualar gibi namazda okunan bir dua niteliğine bürünmüştür. Resûlullah'ın okuduğu kunut duaları ise her zaman aynı içerikte olmamıştır. O, Rabbine niyazını arz etmek için değişik ifadelerle yakarmıştır. Ancak içeriklerinde farklılık olmakla birlikte özü itibariyle hepsinde azap, kötülük ve düşmandan Allah'a sığınarak O'ndan yardım ve af dilemek esastır.

Peygamberimizden bizlere miras kalan kunut dualarından bazıları şunlardır:

"Allâhümme innâ nesteînüke ve nestağfiruke ve nü'minü bike ve nüsnî aleyke'l-hayra ve lâ nekfüruke ve nahleu ve netrukü men yefcüruk.

Allâhümme iyyâke na'büdü ve leke nüsallî ve nescüdü ve ileyke nes'â ve nahfidü nercû rahmeteke ve nahşâ azâbeke inne azâbeke'l-cidde bi'l-küffâri mülhık."

[18] D1445 Ebû Dâvûd, Vitr, 10; N1080 Nesâî, Tatbîk, 32.
[19] T2019 Tirmizî, Birr, 72.
[20] D4906 Ebû Dâvûd, Edeb, 45; T1976 Tirmizî, Birr, 48.
[21] D1532 Ebû Dâvûd, Vitr, 27; M7515 Muslim, Zühd, 74
[22] B1496 Buhârî, Zekât, 63; M121 Muslim, Îmân, 29.
[23] M3276 Muslim, Hac, 426; N5500 Nesâî, İstiâze, 41.

(Allah'ım! Senden yardım isteriz, günahlarımızı bağışlamanı isteriz. Sana inanırız. Seni bütün hayırlar ile senâ ederiz. Seni inkâr edenleri reddeder, onlardan alâkamızı keseriz.

Allah'ım! Biz sadece sana ibadet ederiz. Senin için namaz kılar, sana secde ederiz. Senin rızanı ve kulluğunu elde etmek için çalışır, çabalarız. Rahmetini umar, azabından korkarız. Senin azabın kâfirleri yakalayacaktır.)[24]

"Allâhümme'hdinî fîmen hedeyte ve âfinî fîmen âfeyte ve tevellenî fîmen tevelleyte ve bârik lî fîmen a'tayte ve kınî şerra mâ kazayte inneke takzî ve lâ yukzâ aleyke ve innehû lâ yezillü men vâleyte ve lâ yeızzü men âdeyte tebârekte Rabbenâ ve teâleyte."

(Allah'ım! Hidayet verdiklerinle beraber bana da hidayet et. Afiyet verdiklerinle beraber bana da afiyet ver. Sevdiklerinin arasına beni de kat. Bana ihsan ettiklerine bereket ver. Takdir buyurduğun hükümden gelecek zararlardan beni koru. Hükmeden sadece sensin, sana hükmedecek yoktur. Senin koruduğuna asla zillet olmaz, Senin düşmanına da izzet olmaz. Rabbimiz, sen her türlü noksanlıktan uzak ve yücesin.)[25]

[24] MŞ6892 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Salavât, 579.
[25] D1425 Ebû Dâvûd, Vitr, 5

ŞÜKÜR
NİMETLERİN KADRİNİ BİLMEK!

عَنْ زِيَادٍ قَالَ: سَمِعْتُ الْمُغِيرَةَ ﷺ يَقُولُ: إِنْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ لَيَقُومُ أَوْ لِيُصَلِّي
حَتَّى تَرِمَ قَدَمَاهُ أَوْ سَاقَاهُ: فَيُقَالُ لَهُ، فَيَقُولُ: "أَفَلاَ أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا؟"

Ziyâd, Mugîre'nin (ra) şöyle dediğini işitmiştir:
"Hz. Peygamber (sav) ayakları (ya da bacakları) şişinceye kadar (gece) namaz kılardı. Bu durum hakkında ona bir şey söylendiğinde, '*Şükreden bir kul olmayayım mı?*' derdi."

(B1130 Buhârî, Teheccüd, 6)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ لاَ يَشْكُرِ النَّاسَ لاَ يَشْكُرِ اللَّهَ."

عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ أُبْلَى بَلاَءً فَذَكَرَهُ فَقَدْ شَكَرَهُ، وَإِنْ كَتَمَهُ فَقَدْ كَفَرَهُ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الطَّاعِمُ الشَّاكِرُ بِمَنْزِلَةِ الصَّائِمِ الصَّابِرِ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez."*

(T1954 Tirmizî, Birr, 35)

Câbir (b. Abdullah) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kimseye bir nimet verilir de onu (hayırla yâd ederek) dile getirirse, onun şükrünü yerine getirmiş olur. Eğer onu (kimseye söylemeyerek) gizlerse ona nankörlük etmiş olur."*

(D4814 Ebû Dâvûd, Edeb, 11)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yiyip şükreden kimse sabrederek oruç tutan kimse gibidir."*

(T2486 Tirmizî, Sıfâtü'l-kıyâme, 43; İM1764 İbn Mâce, Sıyâm, 55)

İsrâiloğulları içerisinde cildi alacalı, kel ve kör üç kişi vardı. Allah bunları imtihan etmek istedi ve onlara bir melek gönderdi. Melek, derisi alacalı olan adama geldi ve en çok istediği şeyin ne olduğunu sordu. Adam, güzel görünümlü bir cilt istediğini, çünkü insanların, mevcut görüntüsüyle kendisini çirkin bulup ondan iğrendiklerini söyledi. Bunun üzerine melek, adamın vücudunu sıvazladı ve şifa bulan adamın çirkinliği gitti. Ona çok güzel bir renk ve hoş bir görünüm verilmişti. Daha sonra melek ona en çok hangi malı sevdiğini sordu. Hastalıktan kurtulan adam, deveyi sevdiğini söyleyince, ona on aylık gebe bir deve verildi. Melek, devenin onun için hayırlı olmasını temenni ederek adamın yanından ayrıldı ve başı kel olan adamın yanına gitti. Ona da en çok istediği şeyin ne olduğunu sordu. O da kendisinden kelliği giderecek güzel bir saç istediğini söyledi. Melek onun başını sıvazlar sıvazlamaz kellikten eser kalmadığı gibi çok güzel saçları da oluverdi. Melek ona da en çok hangi malı sevdiğini sordu. O, ineği sevdiğini söyleyince, kendisine gebe bir inek verildi. Melek bu adama da bahşedilen ineğin hayırlı olmasını temenni ederek yanından ayrıldı. Melek son olarak âmâ olan adamın yanına geldi ve dünyada en çok istediği şeyin ne olduğunu ona da sordu. O, görmeyen gözlerinin açılmasını ve böylece insanları görmek istediğini söyledi. Melek adamın gözlerini sıvazladı ve adam görmeye başladı. Ardından daha öncekilere sorduğu gibi ona da hangi malı çok sevdiğini sordu. Adam koyunları sevdiğini söyleyince, kendisine kuzulu bir koyun verildi.

Bir müddet sonra bu kişilere bahşedilen hayvanlar yavruladı ve çoğaldı. Bu suretle birinin bir vadi dolusu devesi, diğerinin bir vadi dolusu sığırı, ötekisinin de bir vadi dolusu koyunu oldu. Aradan yıllar geçti. Melek, bu üç kişinin karşısına bir kez daha çıktı. Ama bu sefer onların karşısına çıkma sebebi, nimeti veren Allah'a karşı onları şükür imtihanına tâbi tutmaktı. Bu amaçla önce cildi alacalı olup da Allah'ın sıhhat ve mal verdiği adamın yanına geldi. Tıpkı onun eski hâli gibi hastalıklı ve yoksul bir insan suretine girmişti. Ona dedi ki, *"Ben fakir biriyim. Bütün çarelerim tükendi. Yolculuğu tamamlayabilmem önce Allah'ın inayeti sonra da senin yardımınla mümkündür. Şimdi ben, sana güzel bir renk, güzel bir görünüm ve mal veren Allah rızası için,*

senden bir deve istiyorum. Bu sayede yolculuğumu tamamlayayım ve memleketime ulaşayım." İnsan suretindeki meleğin isteklerini dinleyen adam, *"(İyi ama malımda) hak sahipleri çoktur."* diye cevap verince, melek ona, *"Sanki seni tanır gibiyim. Sen insanların iğrendiği, cildi alacalı olan kişi değil miydin? Fakir olduğun hâlde Allah bu malı mülkü sana vermedi mi?"* diye sordu. Meleğin sorularına karşılık adam, *"(Hayır) yemin olsun ki bu mal mülk bana atalarımdan miras kaldı."* dedi. Melek de ona cevaben, *"Eğer sen yalan söylüyorsan Allah seni eski hâline döndürsün!"* dedi ve oradan ayrıldı.

Sonra kel olan adamın yanına kel bir insan suretinde gitti ve aynı şeyleri söyledi. Bu adam da alacalı adamın yaptığı gibi meleğe yardım etmeyi reddetti. Melek de ona, *"Eğer sen bu sözlerinde yalancı isen, Allah seni eski hâline döndürsün!"* dedi.

Ardından âmâ bir insan suretine girerek eskiden âmâ olan adamın yanına giden melek, ona dedi ki, *"Ben garib bir yolcuyum. Yolda kaldım. Önce Allah'ın, sonra senin yardımınla ancak gideceğim yere ulaşabilirim. Şimdi ben, sana görme kabiliyetini bahşeden Yüce Allah'ın rızası için, senden bir koyun istiyorum ki ondan istifade ederek gideceğim yere ulaşabileyim."* Meleğin bu isteği üzerine âmâ olup da Allah'ın sıhhat verdiği adam dedi ki, *"Evet ben gerçekten kördüm. Allah bana görme kabiliyetini bahşetti. Fakir idim, beni zenginleştirdi. (İşte koyunlarım!) Dilediğin kadar al. Allah'a yemin ederim ki, bugün Allah rızası için benden alacağın hiçbir şeyde sana sınır koymam."* Bunun üzerine melek ona, *"Malın senin olsun. Siz imtihan edildiniz; neticede Allah senden razı oldu; diğer iki arkadaşın ise Allah'ın gazabına uğradılar."* dedi.[1]

Her nimet bir imtihan vesilesidir. Nimeti vereni hatırlamak ve ona teşekkür etmek, hem nimeti artırır hem de bereketlendirir. Nimeti vereni tanımamak ve nimetin asıl sahibini unutmak ise küfrân-ı nimet yani nimete karşı nankörlüktür. Allah Resûlü, insanın acziyetini, varlıklı hâlini, şükür edip etmeme durumunu çarpıcı bir misalle arkadaşlarına anlatmıştır.

Sahâbenin meşhur öğrencilerinden ve asrının ileri gelen âlimlerinden Atâ b. Ebû Rebâh ile Ubeyd b. Umeyr, bir gün Resûl-i Ekrem'i en yakından tanıyan sevgili eşi Hz. Âişe'ye gelirler. Ubeyd b. Umeyr, "Anneciğim! Resûl-i Ekrem'de gördüğün en hayretâmiz davranışı bize anlatır mısın?" der. Hz. Âişe bir müddet sustuktan sonra şöyle cevap verir: "Bir gece bana, '*Ey Âişe! İzin verirsen kalkıp bu gece Rabbime ibadet edeyim.*' dedi. Ben de 'Vallahi, ben sana yakın olmayı da seni sevindirecek şeyi de severim' dedim. Kalkıp abdest aldı. Sonra namaza başladı. Namazda ağladı ve gözyaşları

[1] B3464 Buhârî, Enbiyâ, 51; M7431 Müslim, Zühd, 10

göğsüne, sakalına ve secde ettiği yere damladı. Daha sonra Bilâl-i Habeşî sabah ezanını okumaya geldi. Allah Resûlü'nün ağladığını görünce, 'Yâ Resûlallah! Yüce Allah geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettiği hâlde niçin ağlıyorsun?' dedi. Allah Resûlü ona şu cevabı verdi: *'Ben Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı?'*"[2]

Allah Resûlü'nü mübarek ayakları ya da bacakları şişinceye kadar[3] ibadete yönlendiren duygu, Allah'a şükretme duygusudur. Kendisine yeni inen[4] ve göklerin ve yerin yaratılışını, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gitmesini akıl sahipleri için ibret olarak takdim eden âyetten sonra[5] derin tefekkür sahibi bir Peygamber elbette O'na şükretmeyi seçecekti.

"İnsan"a biri "şükür/teşekkür", diğeri "küfür/nankörlük" olmak üzere iki yol gösterilmiştir. Yüce Yaratıcı ona akıl ve irade vermiştir; ister şükreden biri olsun, isterse inkâr eden biri![6] İster kadirşinaslığı yani iyiliklerin değerini bilme yolunu tercih etsin, isterse nankörlük yolunu!

Şükür, Yüce Allah'ın sayısız nimetlerine karşı kalp, dil ve beden ile övgüde ve teşekkürde bulunma, nimetleri saygı ile itiraf etmedir. Kalbin şükrü, nimetleri verenin Allah olduğuna inanmak; dilin şükrü, Allah'ın verdiği nimetlere hamdetmek; bedenin şükrü, varlığını Allah'ın rızasına uygun bir şekilde sürdürmek, namaz, oruç gibi ibadetleri eda etmek ve O'nun yasaklarından uzak durup buyruklarını yerine getirmek; malın şükrü ise sadaka ve zekât vermektir.

Şükür, aslında bir kulluk bilinci, bir yaşama biçimidir. Kur'an'ın ifadesiyle Allah'a kul oluşun bir gereğidir.[7] Güzel isimlerinden biri de "Şekûr" olan, yani kendisine yapılan şükranları kabul eden Allah, insanın kendisine şükretmesini, nankörlük yapmamasını istemektedir.[8] Ayrıca O, yapılan şükrü karşılıksız bırakmamakta, şükre karşı daha fazlasını lütfetmektedir: *"Eğer şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırırım. Eğer nankörlük ederseniz gerçekten azabım çok şiddetlidir!"*[9] Aslında, *"Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük edene gelince, (bilmelidir ki) Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O, çok kerem sahibidir."*[10] Ne var ki çoğu insan şükretmez![11] Bir kısmı da çok az şükreder![12]

İnsanlığın örnek şahsiyetleri olan peygamberler, hep Rablerine şükretmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Nuh hakkında, *"O, çok şükreden bir kul idi."*[13] derken; Allah'ın nimetlerinden dolayı Hz. İbrâhim'in;[14] kendilerine verilen ilimden dolayı Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın[15] hamd ve şükürlerinden bahsetmektedir.

2 S1620 İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 386
3 B1130 Buhârî, Teheccüd, 6; M7124 Müslim, Sıfâtu'l-münâfikîn, 79
4 S1620 İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 386
5 Âl-i İmrân, 3/190
6 İnsân, 76/3
7 Bakara, 2/172.
8 Bakara, 2/152
9 İbrâhîm, 14/7.
10 Neml, 27/40
11 Mü'min, 40/61
12 A'râf, 7/10
13 İsrâ, 17/3
14 Nahl, 16/121
15 Neml, 27/15

Hz. Peygamber, sevindirici bir durumla karşılaştığında Allah Teâlâ'ya şükür için secdeye kapanırdı.[16] Bir keresinde Mekke'den Medine'ye giderken Azverâ denilen yere yaklaşınca bineğinden indi. Sonra ellerini kaldırıp Allah'a bir süre dua etti, sonra secdeye kapandı, uzun bir müddet secdede kaldı, sonra kalktı, ellerini kaldırıp bir miktar daha Allah'a dua etti, sonra tekrar secdeye varıp uzun bir vakit secdede kaldı. Sonra secdeden kalktı, ellerini kaldırıp biraz daha Allah'a dua ettikten sonra yine secdeye vardı ve sonra şöyle buyurdu: "*Rabbimden dilekte bulundum ve ümmetim için şefaat niyaz ettim. O da ümmetimin üçte birini bana bağışladı. Ben de Rabbime şükretmek için secdeye kapandım. Sonra tekrar başımı kaldırıp Rabbimden ümmetim için (bağışlanma) diledim. O da ümmetimin üçte birini bana bağışladı. Ben de bunun üzerine Rabbime secdeye kapandım. Sonra tekrar başımı kaldırıp Rabbimden ümmetim için (bağışlanma) diledim. O da bana ümmetimin geri kalan üçte birini bağışladı. Ben de Rabbime şükretmek üzere secdeye kapandım.*"[17] Allah Resûlü'nün bu ve benzeri uygulamalarından dolayı bir nimetin kazanılmasından veya bir felâket ve musibetin atlatılmasından dolayı kıbleye dönerek tekbir alıp secdeye varmak, secdede iken Allah'a hamdettikten sonra yine tekbir alarak ayağa kalkmak şeklindeki şükür secdesi güzel görülmüştür.[18]

İbadetlerde gözetilen hikmetlerin başında, şükretme duygusu gelir. Ramazan'da tutulan oruçlar,[19] hac mevsiminde kesilen kurbanlar,[20] bilhassa zekât, sadaka ve Allah yolunda infak gibi malî ibadetler, nimetleri veren Yüce Allah'a şükretme hikmetine dayanmaktadır. İnsanın şükretme ihtiyacı yaratılışı gereğidir. Tertemiz fıtratını koruyan her insan, kendisine küçük bir iyilik yapana karşı bile vicdanen bir teşekkür borcu hissediyorsa, bütün nimetleri ikram eden Yaratanına karşı hamd ve şükretmemesi düşünülemez. Bu, kulluğun ve İslâmî terbiyenin doğal sonucudur. İnsan, kendisine sayısız nimetler lütfeden Rabbine şükretmekle kalmamalı, iyiliğini gördüğü insanlara da teşekkür etmelidir. Hz. Peygamber bir defasında bunu şöyle ifade etmiştir: "*İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez.*"[21]

Kendisine bir iyilikte bulunana ya da hayrı dokunana teşekkür etmek İslâm ahlâkının gereğidir. Bunun nasıl olacağını Hz. Peygamber'den öğrenmekteyiz: "*Kendisine bir ikramda bulunulan kişi, imkân bulduğu takdirde karşılığını versin. Bulamazsa (o iyiliği yapana) övgüde bulunsun. Çünkü (bir iyiliği) öven, şükran borcunu yerine getirmiş olur. İyiliği gizleyen ise nankörlük etmiş olur.*"[22] "*Kendisine bir iyilik yapılan kimse, iyiliği yapana, 'Allah seni hayırla mükâfatlandırsın!' derse, en güzel övgüde bulunmuş olur.*"[23] Bir diğer

[16] D2774 Ebû Dâvûd, Cihâd 162; T1578 Tirmizî, Siyer, 25
[17] D2775 Ebû Dâvûd, Cihâd, 162
[18] *TDV İlmihal*, I, 354; SS1/153 Serahsî, *Şerhu's-siyeri'l-kebîr*, I, 153
[19] Bakara, 2/185.
[20] Hac, 22/36.
[21] T1954 Tirmizî, Birr, 35.
[22] D4813 Ebû Dâvûd, Edeb, 11; T2034 Tirmizî, Birr, 87
[23] T2035 Tirmizî, Birr, 88

hadiste, *"Bir kimseye bir nimet verilir de onu (hayırla yâd ederek) dile getirirse, onun şükrünü yerine getirmiş olur. Eğer onu (kimseye söylemeyerek) gizlerse ona nankörlük etmiş olur."* ifadeleri yer almaktadır.[24] Bu durum eşler söz konusu olunca daha fazla önem arz eder. Nitekim Peygamber Efendimiz (sav) bir hadisinde, Allah Teâlâ'nın, eşinin yaptığı iyiliğe teşekkür etmeyen bir kadının yüzüne bakmayacağını belirtmektedir.[25] Kuşkusuz aynı durum eşinin verdiği emeğe, gösterdiği iyi niyete ve sunduğu hayra teşekkür etmeyen erkek için de geçerli olacaktır.

Yaratan'ını tanıyan her müminin, O'nun bahşettiği nimetlerin değerini bilmesi ve onları kendisine karşılıksız vereni hatırlaması kulluk bilincinin gereğidir. Dolayısıyla inanan kulun üzerine düşen görev, bu nimetleri kendisine nasip eden Yüce Allah'a karşı hamd ve şükür vazifesini her zaman yerine getirmesidir. Hz. Peygamber hangi malın hayırlı olduğunu öğrenip hayırlı mal edinmek istediğini ifade eden Hz. Ömer'e, mal yerine, *"şükreden bir kalp, zikreden bir dil ve âhiret hususunda yardımcı olacak imanlı bir eş"* edinmesini tavsiye etmiştir.[26]

Şükür, insanı yaratılış gayesinden uzaklaşmaya karşı korur. Çünkü insan, zenginliğe eriştiğinde ya da güç kazandığında zalimleşme, zorbalaşma, vicdansızlaşma eğilimindedir. Kendisine sunulan nimetleri ve imkânları Allah'ın bir lütfu olarak göreceğine, hep kendisinin elde ettiğini düşünmeye başlar. Bu aşamada şükrün yerini nankörlük hatta inkâr tavrı alır. Mayasında mal ve dünya sevgisi olan insanın, konumu yükseldikçe, varlığı arttıkça Rabbine karşı şükrü de artması gerekirken, nankörlüğü artar. *"İnsan Rabbine karşı çok nankördür."*[27] Kendisini yeterli gördüğü için azgınlık eder.[28] İşte bütün çeşitleriyle yerine getirilen şükür, bu kulluk bilincini muhafaza eder.

"Yiyip şükreden kimse sabrederek oruç tutan kimse gibidir." buyuran Peygamber Efendimiz,[29] müminin, varlıkta şükrederek, darlıkta ise sabrederek kazançlı çıkacağını belirtmiştir.[30] Musibete uğrayınca sabreden, nimet verilince şükreden, kendisine haksızlık yapılınca affeden ve kendisi haksızlık yapınca da istiğfar eden müminlerin, korkudan emin olan ve hidayete erişmiş kimseler olduğu müjdesini vermiştir.[31]

Sayısız nimetin kendisine bahşedildiği insan, aldığı ve verdiği her nefeste, işittiği her seste, gördüğü her şeyde, tattığı her lezzette, dokunduğu her nesnede, kavradığı, idrak edebildiği her gerçekte bu kabiliyetleri kendisine veren Allah'ı anmalı, kendi âcizliğinin farkına varmalı ve kendisine

[24] D4814 Ebu Dâvûd, Edeb 11
[25] NS9135 Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ, V, 354
[26] M1856 İbn Mâce, Nikâh 5, T3094 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9
[27] Âdiyât, 100/6.
[28] Alak, 96/6-7
[29] T2486 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 43, M1764 İbn Mâce, Sıyâm, 55
[30] M7500 Müslim, Zühd, 64
[31] BŞ4431 Beyhakî, Şuabü'l-îmân, IV, 104

hayat bahşettiği için Yüce Yaratan'a şükran duymalıdır. Unutmamalıdır ki, sadece kendisi değil melekler de dâhil olmak üzere[32] yedi kat göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar hamd ile Allah'a karşı minnettarlıklarını dile getirmektedirler.[33] Dolayısıyla hamdeden bir kul olmak kâinat bütününün anlamlı bir parçası olmak demektir.

Bütün bunlara rağmen, Allah Teâlâ, *"Kullarımdan şükredenler pek azdır."* buyurur.[34] Bu durum, şükredenlerin bahtiyarlığını, şükretmeyenlerin talihsizliğini gösterir. Şükretmeyenler daha fazla nimete nail olanlara bakarak kendilerine çok az nimet bahşedildiğini düşünebilirler. Ancak esas olan, Peygamber Efendimizin de öğütlediği gibi, insanın zenginlik ve yaratılış bakımından kendisinden üstün olanlara bakıp dövünmektense, kendisinden aşağıdakilere bakarak sahip olduklarının kıymetini bilmesidir.[35]

[32] Zümer, 39/75.
[33] İsrâ, 17/44
[34] Sebe, 34/13.
[35] M7428 Müslim, Zühd, 8.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَذْكُرُ اللَّهَ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ.

حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَبَسَةَ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: "أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الرَّبُّ مِنَ الْعَبْدِ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ الآخِرِ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَكُونَ مِمَّنْ يَذْكُرُ اللَّهَ فِي تِلْكَ السَّاعَةِ فَكُنْ."

عَنْ أَبِي مُوسَى رضي الله عنه قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لاَ يَذْكُرُ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، وَأَنَا مَعَهُ حِينَ يَذْكُرُنِي، إِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَإٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَإٍ هُمْ خَيْرٌ مِنْهُمْ..."

yerleştirmektir. Zikir, Mümin kalplerin neşesi, ıstıraplı gönüllerin huzur kaynağıdır; *"Bilin ki, kalpler ancak Allah'ın zikriyle huzur bulur."*[6] âyetinde buyrulduğu gibi, mânevî huzura açılan kapının anahtarıdır.

O yüce kelimeleri söylemek, benliğinin derinliklerinde hissederek Rabbi zikretmek bütün ibadetlerin özü ve aslıdır. Zaten İslâm'ın direği ve müminin mi'racı namazdan maksat da Allah'ı zikirdir, O'nu hatırlamak, O'nu anmaktır. *"...O hâlde (yalnız) bana ibadet et; beni anmak için namaz kıl."*[7] *"(Resûlüm!) Kitaptan sana vahyedileni oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir."*[8] âyetleri de bunun açık göstergeleridir.

Sabah akşam Allah'ı zikrediyor olmak için[9] sadece Allah'ı zihinde tutmak ve dil ile zikir cümlelerini tekrarlamak yeterli değildir. Hz. Peygamber'in, *"Allah'a itaat eden Allah'ı zikretmiş olur."*[10] gerçeğinden hareketle Kur'an ve sünnete uygun bir hayat sürmedikçe, dinin vecibelerini yerine getirip, yasaklarından kaçınarak Rabbin ismini gönle nakşetmedikçe zikir kemale ermez.

Zikir çeşit çeşittir. Lisan ve kalp ile olduğu gibi beden ile de zikir yapılır. Hepsi birlikte olursa dilimizde O, kalbimizde O, bütün azalarımızda sadece O olursa işte zikir o zaman kemal bulur, ruha zevk olur, Rabbe dostluğa açılan kapı hâline gelir. Yüce Allah'ı güzel isimleri ile anmak O'na hamdetmek, tesbihte bulunmak, Kur'an okumak ve dua etmek dilin zikridir. Kur'an'da, *"Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin. Ve O'nu sabah akşam tesbih edin."*[11] buyuran Yüce Allah, zikir ile tesbihi aynı âyette zikretmiştir. Yüce Allah'ı tesbih, (sübhânellâh) tekbir (Allâhü ekber), tahmîd (Elhamdülillâh) ve tehlil (Lâ ilâhe illâllâh), zikir lafızlarının en derin mânâlı ve değerli olanlarıdır. Tesbih ise, Allah'ı, yüceliğine yakışmayan kusur ve noksanlıklardan, insanların ilâhlar/tanrılar hakkında düşündükleri eksik sıfatlardan hem söz ile hem de gönülden tenzih etmek, uzak tutmaktır. İşte bu anlamda göklerdeki ve yerdeki her şey, eşsiz güç ve kudret sahibi olan Allah'ı tesbih eder ve O'nun şanını yüceltir.[12] İnanan insan da, *"Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin."*[13] buyuran Rabbini tesbih ederek bu zincirin bir halkası olur. Hatta sadece dili ile zikretmekle kalmaz, Yüce Allah'ı gönülden anarak ve devamlı O'nu aklında tutarak tefekkür ederse kalbi ile de zikretmiş olur.

Rabbine teslim olan insan, gizlice yalvararak ve korkarak, sesini yükseltmeden sabah akşam Allah'ı zikretmek suretiyle gafillerden olmamaya

[6] Ra'd, 13/28.
[7] Tâ-Hâ, 20/14.
[8] Ankebût, 29/45.
[9] Ahzâb, 33/41-42; Âl-i İmrân, 3/41.
[10] BS687 Beyhakî, Şuabu'l-İmân, I, 452.
[11] Ahzâb, 33/41-42.
[12] Hadîd, 57/1; Haşr, 59/1 Cum'a, 62/1.
[13] Bakara, 2/152.

defa (şu) dört cümleyi söyledim. Bunlar senin gün boyunca söylediğin (zikirler)le tartılacak olsa, (sevap bakımından) onlara eşit olur: 'Sübhânellâhi ve bi-hamdihî adede halkıhî ve rıdâ nefsihî ve zinete arşihî ve midâde kelimâtih.' (Mahlûkatı sayısınca, kendisinin hoşnut olacağı kadar, arşının ağırlığınca ve bitip tükenmeyen kelimeleri adedince ben Allah'ı ulûhiyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih eder ve O'na hamdederim.)"[21]

Hz. Peygamber, kendisinin ve önceki bütün nebîlerin dile getirdikleri arasında en değerli sözün, "*Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh.*" (*Allah'tan başka ilâh yoktur, O, yalnızdır (tektir), O'nun hiçbir şekilde ortağı yoktur.*) cümlesi olduğunu belirtmiştir.[22] Bir başka hadisinde de Rahmet Elçisi (sav), "*Kim bir günde yüz defa 'Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.' (Allah'tan başka ilâh yoktur, O, yalnızdır (tektir) O'nun hiçbir şekilde ortağı yoktur, mülk (hâkimiyet) O'nundur ve hamd O'nundur. O, her şeye kadirdir.) derse o kimse için on köleyi azat etmiş kadar sevap vardır. Ona yüz sevap yazılır, yüz günahı da silinir. Bu zikir o kimse için geceye kadar şeytana karşı bir korunak olur. Hiç kimse de onun yaptığı bu zikirden daha faziletli bir zikir yapamaz. Ancak bu zikri ondan fazla söyleyen kimse müstesna.*"[23] buyurmuştur. Hz. Peygamber, "*Sübhânellâhi ve bi-hamdihî, sübhânellâhi'l-azîm.*" tesbihini ise, "söylenmesi kolay, mizanda ağır ve Rahmân'ın sevdiği sözler" olarak nitelemiştir.[24]

Bir gün Ebû Hüreyre fidan dikerken Peygamber Efendimiz yanına gelmiş ve "*Ebû Hüreyre, o diktiğin nedir?*" diye sormuştu. Ebû Hüreyre, "Kendim için bir fidan dikiyorum." deyince Hz. Peygamber, "*Senin için daha hayırlı bir fidan göstereyim mi?*" buyurmuştu. Ebû Hüreyre'nin, "Göster Yâ Resûlallah!" cevabı üzerine Resûl-i Ekrem ona şu müjdeyi vermişti: "*Sübhânellâhi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illâllâhü vallâhü ekber.' (Allah'ı bütün noksanlıklardan tenzih ederim, hamd Allah'adır, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Allah en büyük olandır.) de. Böyle söylersen her kelimeye karşılık cennette senin için bir ağaç dikilir.*"[25]

Ashâbına zikir ifadelerini öğreterek onlar için cennetin yolunu kolaylaştıran Rahmet Elçisi, eşi Hz. Âişe'nin de belirttiği üzere, "Allah'ı sürekli zikrederdi."[26] Günlük hayatta zikir için her fırsatı değerlendirir, elbisesini giyerken,[27] devesine binerken,[28] bir yokuş inişinde veya çıkışında,[29] yatağına yatarken ve uykudan kalkarken,[30] tuvalet ihtiyacını gidermeden önce[31] ve giderdikten sonra,[32] evden dışarıya adım atarken,[33] kısacası her durumda dua eder, Allah'ı anardı. Zikir, gün boyunca onun (sav) dilinde, gön-

21 M6913 Müslim, Zikir, 79
22 MU951 Muvatta', Hac, 81
23 İM3798 İbn Mâce, Edeb, 54
24 B6682 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 19
25 İM3807 İbn Mâce, Edeb, 56; NM1887 Hâkim, Müstedrek, II, 719 (1/512)
26 M826 Müslim, Hayız, 117.
27 T1767 Tirmizî, Libâs, 29.
28 M3275 Müslim, Hac, 425
29 D2599 Ebû Dâvûd, Cihâd, 72.
30 B6312 Buhârî, Deavât, 7.
31 B142 Buhârî, Vudû', 9
32 D30 Ebû Dâvûd, Tahâret, 17
33 T3427 Tirmizî, Deavât, 35; HM27151 İbn Hanbel, VI, 306.

lünde ve zihninde idi. Yemeğe başlarken besmele çekmeyi ısrarla ister,[34] sonunda da mutlaka hamd ü senâda bulunur, şükrederdi.[35] Kelimenin tam anlamıyla Allah'ı zikrederek yatar, yine Kur'an âyetleriyle O'nu zikrederek kalkardı. Yatarken nasıl Felâk ve Nâs sûrelerini okuyor ise,[36] gece namaz için uyandığında da Âl-i İmrân sûresinin son on âyetini (190.-200. âyetler arasını) okuyarak yatağından kalkardı.[37]

Peygamber Efendimizin zikir konusundaki hassasiyeti elbette Rabbimizin zikre verdiği değerden kaynaklanmaktaydı. Allah Resûlü, *"Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin. O'nu sabah akşam tesbih edin!"*[38] isteğinin en sadık uygulayıcısı idi. O, bu hâliyle ashâbına örneklik ederken aynı zamanda onları daimî bir zikir hâline de teşvik ederdi. Abdullah b. Büsr'ün anlattığına göre, Allah Resûlü'nün yanına çöl halkından biri gelerek, "Yâ Resûlallah! İslâm'ın hükümleri bana ağır geldi (yapamıyorum). Bana (sevabı çok, yapması kolay) bir şey söyle de ona sımsıkı yapışayım." deyince, Resûlullah (sav) ona şu tavsiyede bulunmuştu: *"Dilin sürekli Allah'ın zikriyle ıslansın (meşgul olsun)!"*[39]

Yüce Yaratan'ı bir an olsun aklından çıkarmayan Sevgili Peygamberimiz, zikir ile ziynetlenmek için günün en kıymetli zamanının seher vakitleri olduğunu söylemiş ve ashâb-ı kirâmdan Amr b. Abese'nin şahsında bütün ümmetine bu zaman dilimini değerlendirmelerini öğütlemişti: *"Rabbin kuluna en yakın olduğu vakit gecenin son yarısıdır. Eğer o vakitte Allah'ı zikredenlerden olabilirsen ol!"*[40] Peygamber Efendimizin güne zikirle başlamayı ganimet olarak adlandırması ise dikkat çekicidir. Hz. Peygamber (sav), içlerinde Abdullah b. Ömer'in de bulunduğu küçük bir askerî birliği Necd tarafına göndermişti. Bu birlik çok miktarda ganimet elde edip kısa sürede de döndüler. Onlara kişi başına on iki deve düşmüş, hatta müfrezede olmayan bir kimse hayretle, "Bu müfrezeden daha çabuk ve daha çok ganimetle gelen bir başka müfreze görmedik." demişti. Bu söz üzerine Resûlullah (sav), *"Bu müfrezeden daha hızlı ve daha çok ganimet elde eden bir topluluğu size bildireyim mi?"* diye sordu ve ardından şöyle dedi: *"Sabah namazını kılıp güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikreden bir topluluk, (bu müfrezeden) daha hızlı ve daha çok ganimet elde eder."*[41]

Kur'an, âlemin yaratılışındaki mucizeyi gören sağduyu sahibi müminlerin ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken yani her durumda Rablerini andıklarını belirtir.[42] Nitekim bir kudsî hadiste de Yüce Allah'ın, *"Benim gerçek kulum, (savaş meydanında) çarpışırken bile beni anandır."*[43] bu-

[34] B5376 Buhârî, Et'ime, 2; M5259 Müslim, Eşribe, 102
[35] B5458 Buhârî, Et'ime, 54; M6932 Müslim, Zikir, 89
[36] B6319 Buhârî, Deavât, 12; D5056 Ebû Dâvûd, Edeb, 97-98
[37] B4570 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 18.
[38] Ahzâb, 33/41-42.
[39] T3375 Tirmizî, Deavât, 4; İM3793 İbn Mâce, Edeb, 53.
[40] T3579 Tirmizî, Deavât, 118; N573 Nesâî, Mevâkît, 35
[41] T3561 Tirmizî, Deavât, 108; YM5826 Ebû Ya'lâ, Müsned, X, 104
[42] Âl-i İmrân, 3/190-191
[43] T3580 Tirmizî, Deavât, 118.

yurduğu nakledilmiştir. Zikrin kıymetini böylesine idrak etmiş bir kişi, çarşı pazar yerleri gibi insanların çoğunlukla gaflet içinde bulundukları mekânlar da dâhil olmak üzere hiçbir yerde Allah'ı unutmaz ve Resûl-i Ekrem'in şu tavsiyesine kulak verir: *"Her kim çarşıya girdiğinde, 'Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yümît ve hüve hayyun lâ yemût bi-yedihi'l-hayr ve hüve alâ külli şey'in kadîr.' (Allah'tan başka ilâh yoktur, O tektir, O'nun ortağı yoktur, mülk O'nundur ve hamd O'na aittir. Hayatı da, ölümü de O verir. O ise diridir, asla ölmez. Hayırlar O'nun elindedir. O her şeye kadirdir.) derse Allah Teâlâ onun için bir milyon iyilik yazar, bir milyon kötülüğünü siler ve onu bir milyon derece yükseltir."*[44]

Bizi en güzel şekilde yaratıp başta akıl olmak üzere her türlü nimet ile donatan Rabbimizi zikretmemek yani O'nu unutmak ise nankörlüktür, en masum ifadeyle gaflettir. Yüce Rabbimiz bir âyette, *"Ey iman edenler! Mallarınız ve evlâtlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."*[45] diye seslenerek dünya meşguliyetlerinin aldatıcı rolüne işaret etmiştir. Ayrıca şeytanın, insanı Allah'ı anmaktan alıkoymak istediği[46] ve Allah'ı az zikretmenin münafıkların bir özelliği olduğu[47] konusunda Kur'an uyarılarda bulunmuştur.

Allah Resûlü (sav) de bir hadisinde, *"Kim bir mecliste oturur da orada Allah'ı anmazsa, o kişi Allah'a karşı sorumluluğunu tam olarak yerine getirmemiş olur. Kim de bir yerde yatar da orada Allah'ı anmazsa (bu hâlinden dolayı) Allah'a karşı sorumluluğunu tam olarak yerine getirmemiş olur."*[48] buyurmuştur.

İnsanın olgun bir mümin olup ahlâken güzelleşebilmesi daima Allah'ı anmasına ve O'nun kendisini her yerde ve her zaman gördüğü şuuru ile yaşayabilmesine bağlıdır. Kalbi Allah'ın zikriyle dolu müminin sevgisi göklerde ve yerdeki tüm gönüllere yerleşir. Allah Teâlâ zikreden kulunu kendisi sevdiği gibi, bütün yarattıklarına da sevdirir ve kendine dost edinir. Kul, dudağını kımıldatıp Yüce Yaratan'ı her andığında, O, kuluyla beraber olur.[49] Bu bir kudsî hadiste şöyle ifade edilir: *"Yüce Allah buyuruyor ki: Kulum beni nasıl düşünüyorsa ben öyleyim. O beni anarken ben onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa, ben de onu kendim anarım. O beni bir topluluk içinde anarsa, ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim."*[50]

Her hâl ve şartta Allah'ı zikretmekle sorumlu olan mümini Allah'ın zikrinden alıkoyacak hiçbir sebep olamaz, olmamalıdır. Çünkü zikirsiz

44 T3428 Tirmizî, Deavât, 36; İM2235 İbn Mâce, Ticâret, 40.
45 Münâfikûn, 63/9.
46 Mâide, 5/91.
47 Nisâ, 4/142.
48 D4856 Ebû Dâvûd, Edeb, 25.
49 İM3792 İbn Mâce, Edeb, 53; HM10988 İbn Hanbel, II, 541.
50 M6805 Müslim, Zikir, 2; B7405 Buhârî, Tevhîd, 15.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "التَّوْبَةُ مِنَ الذَّنْبِ أَنْ يَتُوبَ مِنْهُ ثُمَّ لَا يَعُودَ فِيهِ."

عَنْ أَسْمَاءَ بْنِ الحَكَمِ الفَزَارِيِّ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيًّا ﷺ يَقُولُ: ...وَحَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ وَصَدَقَ أَبُو بَكْرٍ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَا مِنْ عَبْدٍ يُذْنِبُ ذَنْبًا فَيُحْسِنُ الطُّهُورَ ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللَّهَ إِلاَّ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ."

عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لاَ ذَنْبَ لَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لَلَّهُ أَشَدُّ فَرَحًا بِتَوْبَةِ أَحَدِكُمْ، مِنْ أَحَدِكُمْ بِضَالَّتِهِ، إِذَا وَجَدَهَا."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Günahtan tevbe etmek, günahı terk edip bir daha ona dönmemektir."*

(HM4264 İbn Hanbel, I, 446)

Esmâ b. Hakem el-Fezârî anlatıyor: Ali'yi (ra) şunları söylerken işittim: Ebû Bekir'in bana haber verdiğine göre –ki Ebû Bekir (ra) doğruyu söyler– o, Allah Resûlü'nü (sav) şöyle derken işitmiş: *"Bir kimse bir günah işler de ardından güzelce abdest alır, sonra kalkıp iki rekât namaz kılar ve Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah onu mutlaka bağışlar."*

(D1521 Ebû Dâvûd, Vitr, 26)

Ebû Ubeyde b. Abdullah'ın, babasından (Abdullah b. Mes'ûd'dan) naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Günahından tevbe eden kimse, günahsız kimse gibidir."*

(İM4250 İbn Mâce, Zühd, 30)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz kaybettiği hayvanını bulduğu zaman ne kadar seviniyorsa, muhakkak Allah da sizden birinin tevbesine bundan daha çok sevinir."*

(M6953 Müslim, Tevbe, 2)

Buna rağmen sırf ihmali nedeniyle Resûlullah'ı ve Müslüman kardeşlerini bu zorlu mücadelede yalnız bırakmıştı. Kendisi gibi güçlü, kuvvetli ve imanı sağlam diğer bütün Müslümanlar savaşa gitmiş, geriye ise münafık olarak bilinen ya da güçsüzlüğünden dolayı mazeretli olan kişiler kalmıştı. Zaten Kâ'b'ı da en çok bu üzüyordu. Resûlullah gazâ için şehirden ayrıldığında Kâ'b b. Mâlik, insanların içine çıkıp kendisi ile beraber sadece münafık ve güçsüzlerin kaldığını gördüğünde, pişmanlığı daha da derinleşiyordu.

Döndüğünde bu durumu Allah Resûlü'ne nasıl izah edebilirdi ki? Savaşa gitmesini engelleyecek hiçbir mazereti yoktu. O güne kadar maddî durumu hiç bu kadar iyi olmamıştı. Ordunun Medine'ye doğru geri dönmekte olduğu haberini aldığında, düşünceleri daha da artmış, hüzün ve kedere boğulmuştu. Çevresinde görüşlerine değer verilen kimselere, içinde bulunduğu bu zor durumdan nasıl kurtulabileceğini soruyordu. Öyle ki bir ara Resûlullah'ı, bir yalanla atlatabileceğini bile düşünmüştü. Zira konuşma kabiliyeti son derece iyi olan Kâ'b, dilese Resûlullah'ın kızgınlığını, söyleyeceği bir yalanla çok rahat dindirebilirdi. Ancak vicdanına gömdüğü hatası âhirette karşısına çıkmayacak mıydı? Doğruyu söylediğinde belki Hz. Peygamber'in öfkesine uğrayacaktı ama en azından Allah'ın affına mazhar olmayı umuyordu. Ka'b, Hz. Peygamber ve ordusu Medine'ye dönünceye kadar zaten içi içini yemiş, işlediği kabahatin yükünden bir an önce kurtulmak için can atar olmuştu. Resûlullah'ın Medine'ye yaklaştığını duyduğunda ise bu düşünceleri bir yana bırakıp, içinde yalan bulunan bir özürle asla bu kabahatten temize çıkamayacağını anlamıştı. Allah Resûlü'ne her şeyi doğru bir biçimde anlatmaya karar verdi.

Öyle de yaptı Kâ'b b. Mâlik. Bir sabah vakti Medine'ye dönen Allah Resûlü, mescitte iki rekât namaz kılıp insanlarla sohbet etmeye başlamıştı. Sefere katılamayıp da geride kalanlar özürlerini beyan ettikten sonra Kâ'b, Resûlullah'ın huzuruna çıkıp selâm verdi. Allah Resûlü ise öfkeli bir eda ile ona gülümsedi ve savaşa neden katılmadığını sordu. O da her şeyi olduğu gibi anlattı.

Asıl sıkıntı bundan sonra başlayacaktı. Peygamberimiz Kâ'b'a, hakkında hüküm verilinceye kadar beklemesini söyledi. Mürâre b. Rabî' ve Hilâl b. Ümeyye de Kâ'b b. Mâlik ile aynı durumdaydı. Hepsi için bitmek tükenmek bilmeyen, sıkıntılı geçecek ve elli gün sürecek tecrit hayatı başlamıştı. Peygamberimiz, bu üç şahısla konuşulmaması talimatını verdi. Kırkıncı günden itibaren bu üç kişinin kendi hanımlarıyla görüşmelerini de yasakladı.

doğrultusunda bir hayat sürmek suretiyle dünya ve âhiret saadetine erişmesidir. Ne var ki insan, zaafları[6] ile ve çevresel etkilerle, bilerek veya bilmeyerek zaman zaman günaha sürüklenir. Yüce Allah'ın kullarına lütfettiği "tevbe-istiğfar", bu durumdan kurtulmak için bir "rahmet kapısı"dır.

Tevbenin özünde pişmanlık vardır. Hakiki bir tevbe için nefsin kendisi ile hesaplaşması, mücadele etmesi gerekir. Zaten Allah Resûlü'nün ifadesi ile günah, insanın içini tırmalayan ve başkalarının haberdar olmasını istemediği şeydir.[7] Yani her an pişmanlık duyabileceği bir iştir. Pişmanlık ise tevbenin ilk şartıdır. Resûlullah (sav) bir hadisinde, *"(Günahtan) pişmanlık duymak, tevbedir."*[8] derken, bu gerçeği ifade eder. Bir diğer hadisinde ise, *"Günahtan tevbe etmek, günahı terk edip bir daha ona dönmemektir."*[9] buyurmuştur. Bu iki ifadeyi birleştirdiğimizde, "işlenen günahtan pişmanlık duyarak bir daha o günaha dönmemek" şeklinde bir tevbe tanımı ortaya çıkmaktadır. Ardından istiğfar etmek, yani, Allah'tan, affetmesini istemek gelmelidir ki, tevbe tamamlanmış olsun. O hâlde bu tanıma istiğfarı da ekleyip, "tevbe-istiğfar, kulun, işlediği günahtan pişmanlık duyarak bir daha o günaha dönmemesi ve Allah'tan kendisini affetmesini istemesidir." diyebiliriz. Zaten tevbe, genellikle istiğfar ile birlikte telaffuz edilerek âdeta onunla özdeşleşmiştir.[10]

Hata işleyen bir insanın tevbe etmek amacıyla aracısız olarak doğrudan doğruya Rabbine yönelmesinde herhangi bir engel veya ön şart bulunmamaktadır. Bununla beraber her şeyin kendine göre bir usul, âdâb ve şekli vardır. Bir işten, ancak doğru yollarla yapıldığı takdirde sonuç alınabilir. Yegâne rehberimiz olan Peygamberimiz, tevbenin âdâbını öğretmek maksadıyla şöyle buyurmuştur: *"Bir kimse bir günah işler de ardından güzelce abdest alır sonra kalkıp iki rekât namaz kılar ve Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah onu mutlaka bağışlar."* Sonra da, söylediğini teyit maksadıyla şu âyeti okumuştur: *"Ve onlar ki çirkin bir iş yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen bağışlanma dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki!"*[11] Böylece tevbenin dil ucuyla söylenen bir iki kelime ile geçiştirilmemesi gerektiğini ve onun bilinçli bir eylem olduğunu anlatır Allah Resûlü. Bununla birlikte tevbe ve istiğfar söz konusu olduğunda, bu işi samimi olarak yapmak[12] ve Allah'ın "Tevvâb", "Afüv", "Gafûr" yani tevbeleri çok kabul eden, çok affedici ve çok bağışlayıcı[13] sıfatlarına sahip olduğunda tereddüt etmemek önemlidir. Tevbeyi tamamlayan unsurlardan biri de, günahın derhâl terk edilmesi ve

6 Nisâ, 4/27-28, 128; Hûd, 11/9-10; Enbiyâ, 21/37; Meâric, 70/ 19-21.
7 M6517 Müslim, Birr, 15.
8 HM4012 İbn Hanbel, I, 423; İM4252 İbn Mâce, Zühd, 30.
9 HM4264 İbn Hanbel, I, 446.
10 Hûd, 11/61; B6307 Buhârî, Deavât, 3; D1516 Ebû Dâvûd, Vitr, 26.
11 Âl-i İmrân, 3/135; D1521 Ebû Dâvûd, Vitr, 26; HM47 İbn Hanbel, I, 9.
12 Tahrîm, 66/8.
13 Bakara, 2/160; Tevbe, 9/104; Hac, 22/60; Ahzâb, 33/24; Şûrâ, 42/25.

ların olduğu bir yere gitmesini öğütler. Tevbe eden ve yeni bir başlangıç için yola çıkan adam, arzu ettiği yere ulaşamadan yolda ölür. Öldüğü yer ulaşmak istediği sâlih insanlara daha yakın olduğu için onlardan sayılır ve rahmet meleklerinin eşliğinde Rabbinin affına nail olur.[23]

Allah'ın affetmeyeceği bir günah ve günahının büyüklüğü sebebiyle tevbe kapısı yüzüne kapanacak bir günahkâr yoktur. Zira Allah'ın af ve mağfireti çok geniş ve büyüktür.[24] İnsan onur ve haysiyetini yok edici suçlar olarak bilinen zina ve hırsızlık, bütün kötülüklerin anası sayılan içki gibi suçları işleyenler için de tevbe kapısı açıktır.[25] İnsanın bütün güzel amellerini âhirette boşa çıkaracak kadar büyük bir suç olan irtidattan yani dinden dönmeden dolayı yapılacak bir tevbenin bile kabul edileceği âyetle bildirilmiştir.[26] Günahların en kötüsü olarak vasıflandırılan şirk suçundan dahi insan tevbe eder ve imana dönerse elbette bu da kabul edilecektir. Yeter ki son nefesini küfür üzere vermesin.[27]

Kur'an'da bir taraftan, *"Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."*[28] buyrulurken, diğer taraftan da, *"Onlar ki, Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü azabı kat kat artırılır ve o azapta horlanmış olarak devamlı kalır. Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar müstesna... Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir."*[29] buyrularak, tevbe edenler bundan istisna edilmişlerdir. Bu itibarla âyet ve hadislerdeki bazı günahların affedilmeyeceğine dair ifadelerin[30] sakındırma bağlamında oldukları anlaşılmaktadır. Öyleyse bu gibi âyet ve hadislerden anlamamız gereken, hatalarımız ne kadar çok olursa olsun, tevbe-istiğfar etmemiz gerektiği ve tevbenin önüne kimsenin geçemeyeceğidir. Ne var ki, başkalarının haklarına tecavüz edenler bundan tevbe ettiklerinde, önce o kişilere haklarını iade etmek suretiyle helâllik almalıdırlar. Çünkü burada kul hakkı söz konusudur ve onu affetme yetkisini Allah ancak hak sahibine vermiştir.[31] Bunun dışında tevbelerin kabul edileceği bildirilmiştir. Nitekim Allah (cc), *"Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size! Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı. Gerçek şu ki, sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra da ardından tevbe edip kendini düzeltirse, (bilsin ki) Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*[32] buyurarak, günah işleyenleri ümitsizliğe düşmekten kurtarmaktadır.

[23] M7008 Müslim, Tevbe, 46, IM2622 İbn Mâce, Diyât, 2.
[24] Necm, 53/ 32.
[25] B6810 Buhârî, Hudud, 20; M208 Müslim, İmân, 104
[26] Âl-i İmrân, 3/86-89
[27] Nisâ, 4/18
[28] Nisâ, 4/93
[29] Furkân, 25/68-70.
[30] B6069 Buhârî, Edeb, 60; IM2635 İbn Mâce, Diyât, 8
[31] B6534 Buhârî, Rikâk, 48.
[32] En'âm, 6/54

Ümitsizlik bir yana, işlediği bir günahın peşinden tevbe ile hemen Yaratıcısını hatırlayan kimse,[33] bu vesileyle imanını kuvvetlendirme gayretine girer. Öyle ki bu sayede insan, daha çok günah işlemekten kurtulur ve bu yeni ruhla Rabbine daha fazla bağlanıp yakınlaşarak O'nun emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmaya daha bir gayret gösterir. Diğer taraftan günah işlememiş olduğumuz zaman bile tevbe-istiğfar etmemiz, hayatın sıkıntıları ve kederleri için bir ferahlık sağlar; Allah bu sayede hiç beklemediğimiz bir yerden bizi rızıklandırır.[34] Fakat bir günah işlediği hâlde tevbe etmeyenleri âhiret nimetlerinden mahrum bırakır.[35]

Kul, tevbe ile günahlarından arınarak âdeta aslî ve fıtrî temizliğine geri dönmüş olur. Zira Peygamber Efendimiz, *"Günahtan tevbe eden kimse, hiç günahı olmayan kimse gibidir."* buyurmuştur.[36] Peygamberimiz, tevbe sayesinde vicdanın nasıl arındığını şu güzel benzetme ile anlatır: *"Kul bir hata işlerse kalbine siyah bir nokta konulur. Şayet o, (günahtan) vazgeçer, bağışlanma diler, tevbe ed(ip Allah'a dön)erse kalbi arınır. Eğer (bunları yapmaz günah ve hataya) geri dönerse (siyah nokta) artırılır ve neticede bütün kalbini kaplar. Allah'ın, 'Yaptıkları yüzünden kalpleri pas tutmuştur.'*[37] diye anlattığı pas işte budur."[38] Bu bağlamda Yüce Allah tarafından geçmiş-gelecek bütün günahları affedildiği hâlde[39] Allah Resûlü'nün günlük yaşantısında Rabbine çokça tevbe etmesi[40] ne kadar da manidardır. Tevbe, Allah Resûlü için Rabbi ile iletişim kurma vesilesidir. Zira Allah çok tevbe edenleri sever.[41] Sevgili Peygamberimizin anlattığına göre, "Rabbimiz, kulunun tevbe etmesine, çok önemli bir yitiğini kaybedip ondan ümidini kestiği bir anda karşısında bulan birinin sevindiğinden daha çok sevinmektedir".[42]

Yüce Allah insanın özgür iradesi ile hatasından dönüp, kendisinden bağışlanma dilemesinden memnun olmaktadır. Zaten insanı Allah katında değerli kılan da O'na niyazı,[43] O'ndan yardım ve bağışlanma istemesi değil midir? Allah Resûlü, *"Eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah başkalarını yaratır, onlar günah işler (ve tevbe eder) Allah da onları affederdi."*[44] buyururken bu soruya cevap verir âdeta. Böylece insanı, günahlardan berî olan ve her an Allah'a kulluk hâlinde bulunan meleklerden farklı bir konumda değerlendirir. O hâlde, Resûl-i Ekrem'i örnek alan Müslümanlar, kalbî ve ruhî arınmalarını gerçekleştirmek üzere Allah Resûlü'nün tavsiye ettiği gibi[45] tevbe ve istiğfarda bulunmalıdır. Günahlardan kurtuluş vesilesi olan tevbe ve istiğfarı, Rableri ile aralarındaki bağı kuvvetlendirmek için fırsata dönüştürmeyi bilmeli ve bu fırsatı değerlendirmek için zaman kollamalıdır.

33 Âl-i İmrân, 3/135
34 D1518 Ebû Dâvûd, Vitr, 26; İM3819 İbn Mâce, Edeb, 57
35 B5575 Buhârî, Eşribe, 1; M5223 Müslim, Eşribe, 77
36 İM4250 İbn Mâce, Zühd, 30
37 Mutaffifîn, 83/14.
38 T3334 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 83; İM4244 İbn Mâce, Zühd, 29
39 B4837 Buhârî, Tefsîr, (Fetih) 2; M7126 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 81
40 M6859 Müslim, Zikir, 42
41 Bakara, 2/222.
42 M6955 Müslim, Tevbe, 2; B6308 Buhârî, Deavât, 4
43 Furkân, 25/77
44 M6963 Müslim, Tevbe, 9
45 M6859 Müslim, Zikir, 42

Tevbe etmek için belli bir zaman ve mekân şart koşulmamakla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de seher vakitlerinde tevbe edenler övülmüşlerdir.[46] Peygamber Efendimiz, Allah'ın (cc), kullarını affetmek için gece dünya semasına tecelli edeceğini şöyle haber verir: *"Yüce Rabbimiz, her gece, gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve şöyle buyurur: Bana dua eden yok mu ki, duasını kabul edeyim! Benden bir şey isteyen yok mu ki, ona dilediğini vereyim! Benden mağfiret isteyen yok mu ki, onu bağışlayayım!"*[47] Bu özel vakitlerin dışında her an günaha düşme riski ile karşı karşıya olan insandan, işlediği günahın farkına varmasıyla birlikte hemen tevbe etmesi beklenir. Zira tevbelerin kabul edilmeyeceği bir an vardır; bu da kişinin ölümünün gelip çattığı,[48] canın boğaza geldiği andır.[49] Ölümün ne zaman gelip çatacağı ise belli değildir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre, güneşin batıdan doğduğu yani dünyanın sonunun geldiği kıyamet günü iyice yaklaştığında, "tevbe kapısı" artık tamamen kapanmış olacaktır.[50]

Unutulmamalıdır ki tevbe etmenin insan hayatındaki rolü pek büyüktür. Zira insan, tevbe sayesinde Allah'a yönelip imanını kuvvetlendirerek yeniden hayata bağlanır ve ümidini, yaşama isteğini devam ettirir. Tevbe vasıtasıyla, toplum içinde, Allah ve Resûlü'nün istediği şekilde hareket eden kimselerle birlikte mutlu olarak güven içinde yaşar. Yine tevbe, insanın herkesin hakkını gözeten ve kendi hak ettiğine razı olan, haksızlığa uğramalarına sebep olduğu kimselere haklarını iade edip onlarla helâlleşerek onların dostluğunu kazanan bir kişi hâline gelmesini sağlar.

Tevbe-istiğfar ederken insan istediği ifadeleri seçebilir, yeter ki, içten ve samimi olsun. Ancak pişmanlık ve af dileği en güzel sözcüklerle dile getirilmek isteniyorsa, o zaman Sevgili Peygamberimizin ifadelerine bakmak gerekir. İşte O'nun dilinden "seyyidü'l-istiğfar" yani tevbe-istiğfarın en güzeli:

"Allah'ım, benim Rabbim sensin, senden başka ilâh yok.

Beni sen yarattın ve ben senin kulunum.

Ben gücüm yettiğince sana verdiğim söz üzereyim ve senin vaadine de güveniyorum.

Yaptıklarımın şerrinden sana sığınırım.

Bana olan nimetini itiraf ediyorum.

Günahlarımı da itiraf ediyorum.

Günahlarımı bağışla, çünkü günahları senden başka bağışlayacak hiç kimse yoktur."[51]

[46] Âl-i İmrân, 3/17.
[47] B6321 Buhârî, Deavât, 14.
[48] Nisâ, 4/18.
[49] T3537 Tirmizî, Deavât, 98; İM4253 İbn Mâce, Zühd, 30.
[50] M6861 Müslim, Zikir, 43; T3535 Tirmizî, Deavât, 98
[51] T3393 Tirmizî, Deavât, 15.

TEMİZLİK
MADDÎ ve MÂNEVÎ ARINMA

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ فَلاَ تَسْتَقْبِلُوا الْقِبْلَةَ وَلاَ تَسْتَدْبِرُوهَا بِبَوْلٍ وَلاَ غَائِطٍ
وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا."

Ebû Eyyûb (el-Ensârî)'den rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Büyük veya küçük abdest bozarken kıbleyi önünüze ve arkanıza almayın; doğuya yahut batıya dönün."
(M609 Müslim, Tahâret, 59)

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ:

"أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا ذَهَبَ الْمَذْهَبَ أَبْعَدَ."

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "اتَّقُوا الْمَلاَعِنَ الثَّلاَثَ: الْبَرَازَ فِى الْمَوَارِدِ، وَقَارِعَةِ الطَّرِيقِ، وَالظِّلِّ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْخَلاَءَ قَالَ: "اللَّهُمَّ إِنِّى أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ."

Muğîre b. Şu'be'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav), tuvalet ihtiyacını gidereceğinde (kimsenin göremeyeceği kadar) uzağa giderdi.

(D1 Ebû Dâvûd, Tahâret, 1)

Muâz b. Cebel'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Lânetlenmeye neden olan üç şeyi yapmaktan sakının; su kaynaklarının çevresine, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan."*

(D26 Ebû Dâvûd, Tahâret, 14)

Enes b. Mâlik (ra) diyor ki, "Hz. Peygamber (sav) tuvalete girerken, *'Allâhümme innî eûzü bike mine'l-hubüsi ve'l-habâis' (Allah'ım! Her türlü pislikten ve necasetten sana sığınırım.'* derdi."

(B6322 Buhârî, Deavât, 15)

Her fırsatta Müslümanların alay edecek bir açığını arayan müşriklerden biri, Selmân'a (ra) alaycı bir üslûpla, "Peygamberinizin size her şeyi, hatta abdest bozmayı bile öğrettiğini görüyorum." demişti. Kendince küçümsüyordu bu durumu. Oysa Selmân rencide olmadı. Aksine bu alaycı tavra büyük bir ciddiyetle karşılık verdi: "Evet, o, büyük ve küçük abdest bozarken kıbleye doğru dönmemizi, sağ el ile taharetlenmemizi, taharetlenmeyi üç taştan daha azıyla yapmamızı, kemik ve tezekle taharetlenmemizi bize yasakladı."[1]

Selmân ciddiyetle cevap vermişti. Çünkü tuvalet âdâbı, câhiliye insanının takdir edemeyeceği bir medenîlik düzeyiydi. Eskilerin zarif deyimiyle def-i hacet, yani tuvalet ihtiyacı insanın en doğal ve zorunlu ihtiyacıdır. İslâm Peygamberi bu doğal ihtiyacın giderilmesine bile bir incelik, ölçü ve ahlâk getirmiştir. Sadece getirmekle kalmamış aynı zamanda bunu ilk Müslümanlar için bir öğretim konusu yapmıştır. Tuvalet âdâbı, aynı zamanda temizlik bilincini, ötekine saygı anlayışını, çevre duyarlılığını ve hatta zihnen ve bedenen temizlenme ve temiz kalma iradesini içeren bir öğretiyi yansıtmaktadır. Beden temizliği esasen kendileriyle ruhî temizliğin hedeflendiği ibadetler için de ön şarttır. Bir ön hazırlık safhasıdır. Bundan dolayı Allah Resûlü, *"Temizlik imanın yarısıdır."*[2] buyurmuştur.

Din dilinde büyük abdestten sonra taharetlenmeye yani temizlenmeye "istincâ", küçük abdestten sonra temizlenmeye ise "istibrâ" denir. Tuvalet temizliğinde esas olan, arınmanın suyla yapılmasıdır. Temizliği imanla bağdaştırarak ona son derece önem atfeden İslâm medeniyetinde su, benzersiz bir yere sahiptir. Suyun bulunmadığı şart ve ortamlarda muhtelif malzemelerle temizlik yapılabilirse de, suyun mevcut olması hâlinde temizliğin suyla yapılması gerekir. Nitekim Resûlullah (sav), *"Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da tertemiz olanları sever."*[3] âyetiyle Yüce Yaratıcı'nın övgüsüne mazhar olan Kubâ halkının, suyla taharetlenmeleri sayesinde bu şerefe eriştiklerini söylemiştir.[4]

Peygamberimiz kendisi de su ile taharetlenmiş, hatta bu amaçla Enes b. Mâlik ve Ebû Hüreyre gibi bazı sahâbîler kendisine su temin etme konusunda yardımcı olmuşlardır.[5] Sevgili eşi Hz. Âişe de, suyun bulunduğu

[1] M606 Müslim, Tahâret, 57; T16 Tirmizî, Tahâret, 12.
[2] T3519 Tirmizî, Deavât, 86.
[3] Tevbe, 9/108.
[4] T3100 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; İM357 İbn Mâce, Tahâret, 28.
[5] B152 Buhârî, Vudû' 17; D4[illegible] Ebû Dâvûd, Tahâret, 24.

zamanlarda Resûlullah'ın her tuvalet ihtiyacı sonrasında mutlaka su ile taharetlendiğini vurgulu bir dille beyan etmiştir.[6] Dahası, eşleri aracılığı ile erkeklere haber göndererek, *"Kocalarınıza su ile temizlenmelerini söyleyin. Ben onlara bunu söylemekten hayâ ediyorum ama bilmeliler ki, Allah Resûlü su ile temizlenirdi."* der.[7]

Pek tabiî ki, Sevgili Peygamberimiz (sav) bol miktarda su bulunmasına rağmen, temizlenme aracı olarak muhtelif şeylerin kullanılmasından bahsediyor değildi. Bilakis onun su dışında çeşitli malzemeyle taharetlenmeye yönelik tavsiyeleri, suyun bulunmadığı ve bugünkü anlamda temizlik için üretilmiş malzemelerin de olmadığı durumlara has olup, buna mukabil hemen her şartta temini mümkün olan malzemeyle temizlenme ihtiyacı karşısında yapılmış tavsiyelerdir.[8]

Hem maddî hem de mânevî anlamda temizliği hayatına düstur edinen pak ve latîf Peygamberimiz, insan vücudundan atılan necasetin çevreye bulaşmaması ve temiz alanlara taşınmaması konusunda titizlik göstermiştir. Tuvalet ihtiyacının giderilmesi esnasında dikkat edilmesi gerekenleri öğretirken öncelik verdiği husus, kıyafete ve bedene idrarın sıçratılmamasıdır. Nitekim bir defasında ashâbıyla birlikte yürüyen Nebî-i Muhterem (sav), iki kabrin yanından geçerken durur. Beraberindekiler meraklı bakışlarla kendisinin durma sebebini anlamaya çalışırken, o, bu iki kabirde yatan iki kişiye işaret ederek şöyle der: *"Bunlar mutlaka azap görüyorlar. Oysa büyük bir günahtan dolayı da azap görüyor değiller. Bunlardan biri idrardan sakınmazdı. Diğeri ise, söz taşırdı."* Sonra yaş bir hurma dalı alır, ikiye bölerek her birini bir mezarın üzerine diker. Bu tavır sahâbe-i kirâmın merakını daha da arttırmıştır. Allah Resûlü'ne neden böyle yaptığını sorarlar. Hz. Peygamber (sav), *"Umulur ki, (bu dallar) kurumadıkça onların azapları hafifletilir."*[9] buyurur.

Erkeklerin ayakta küçük abdest bozmasına gelince, bu mevzuda iki tür rivayetin varlığı dikkat çeker. Hz. Peygamber'in ayakta küçük abdest bozduğu nakledilmiştir[10] Ancak Peygamberimizin, ayakta abdest bozduğunu gördüğü bazı sahâbîleri uyardığına ilişkin de rivayetler vardır.[11] Efendimizin (sav) genelde oturarak küçük abdest bozması; avret mahallinin görülmesi ve üzerine idrar sıçraması endişesine yönelik olsa gerektir. Nitekim sahâbe-i kirâmdan Ebû Musa el-Eş'arî, Hz. Peygamber'in tuvalet ihtiyacı belirdiğinde, idrar sıçramasından korunmak amacıyla yumuşak bir zemin aradığına dikkat çeker.[12] Dönemin kıyafet şekli dikkate alındı-

[6] İM354 İbn Mâce, Tahâret 28
[7] T19 Tirmizî, Tahâret 15, N46 Nesâî, Tahâret, 41
[8] M606 Müslim, Tahâret, 57, T18 Tirmizî, Tahâret, 14
[9] B1361 Buhârî, Cenâiz, 81; M677 Müslim, Tahâret, 111
[10] B224 Buhârî, Vudû 60, M624 Müslim, Tahâret, 73
[11] İM308 İbn Mâce, Tahâret, 14
[12] D3 Ebû Dâvûd, Tahâret, 2.

ğında, oturarak abdest bozmanın bu tarz endişelerin yaşanmaması açısından daha uygun olduğu fark edilir. Ancak onun bazen ayakta idrar yapması,[13] bu tarz bir uygulamanın da duruma göre caiz olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir.

Taharetlenme esnasında sağ eli kullanmamak, tuvalet terbiyesine dair Peygamber Efendimizden öğrendiğimiz bir diğer husustur. Konuya ilişkin bir ifadesinde Hz. Âişe, Resûlullah'ın (sav), sağ elini temizlik ve yemek için, sol elini de temizlenmek ve benzeri temiz olmayan işler için kullandığını ifade eder.[14] O (sav), söz konusu tavrını sahâbe için bir alışkanlığa dönüştürme istikametinde oldukça hassas davranmış, sağ elle taharetlenmek[15] ve sol elle yemek gibi[16] aksi uygulamaları yasaklamış, bu kurala riayet etmeyenleri de bizzat uyarmıştır.[17]

Tuvalet sonrası elleri yıkamak da, gündelik yaşama ilişkin nebevî sünnetin önemli bir alışkanlığını oluşturur. İbn Abbâs, Resûlullah'ın tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra ellerini yıkadığına dair gördüklerini şöyle anlatır: "Nebî (sav) gece uykudan kalkıp tuvalet ihtiyacını giderdi. Sonra ellerini ve yüzünü yıkadı. Daha sonra da uyudu."[18]

Burada Allah Resûlü'nün, ellerini yıkadıktan sonra uyumaya gitmesi manidardır. Zira o, yeme-içme ya da gündelik işlerine devam etmek üzere ellerini yıkamamış, bilakis ellerini yıkadıktan sonra gidip uyumuştur. Bu tavır, tuvaletten çıkmış olmayı başlı başına elleri yıkama sebebi olarak gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Bir başka defa da tuvalet sonrasında ellerini toprağa sürdüğü, böylece elleri temizlemede toprağı bir temizlik maddesi gibi kullanıp, daha sonra yıkadığı bildirilmektedir.[19] Yaşadığı ortam itibariyle daha başka sebeplerle de toprağı temizlik aracı olarak kullanan Allah Resûlü'nün bu tavrı, yine tuvalet sonrası ellerin iyice yıkanması konusundaki hassasiyetini desteklemektedir.

O, uykudan kalkıldığında da ellerin yıkanmadan bir kabın içine daldırılmasını ve kaptan su alınmasını temizlik açısından sakıncalı bulmuştur.[20]

Tuvalet ihtiyacını giderirken Kâbe yönüne dönmemek ve kıbleyi arkaya almamak da konuya ilişkin nebevî bir uyarıdır. Hz. Peygamber, *"Büyük veya küçük abdest bozarken kıbleyi önünüze ve arkanıza almayın; doğuya veya batıya dönün."*[21] buyurmuş, böyle bir durumda kıblenin sağ veya sol yana alınmasını tembihlemiştir. Ancak bu yasak, mesken ve açık alan arasındaki fark dikkate alınarak yorumlanmış ve yasağın daha çok açık arazide

13 B224 Buhârî, Vudû, 60
14 D33 Ebû Dâvûd, Tahâret, 18
15 M606 Müslim, Tahâret, 57
16 M5264 Müslim, Eşribe, 104; İM3268 İbn Mâce, Et'ime, 8.
17 B5376 Buhârî, Et'ime, 2; M5268 Müslim, Eşribe, 107
18 M698 Müslim, Hayz, 20; İM508 İbn Mâce, Tahâret, 71
19 İM358 İbn Mâce, Tahâret, 29; HM8090 İbn Hanbel, II, 311
20 M643 Müslim, Tahâret, 87; D103 Ebû Dâvûd, Tahâret, 49
21 M609 Müslim, Tahâret, 59; N21 Nesâî, Tahâret, 20

. ihtiyaç gidermeyle alâkalı olduğu belirtilmiştir. Binalarda ise tuvaletlerin mevcut şekilleriyle kullanılabileceğini, özellikle günümüz itibariyle bunun kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte yurdumuzda da genelde görüldüğü üzere, meselenin önemsenerek bina planı aşamasında konunun dikkate alınması, dinî duyarlığın bir gereği olmaktadır.

Peygamber Efendimiz, abdest bozmak için insanların göremeyeceği ve gizlenmeye müsait bir mekân arardı. Muğîre b. Şu'be ve Câbir b. Abdullah gibi bazı sahâbîler onun tuvalete giderken halkın gözü önünden uzaklaştığına ve hiçbir kimsenin olmadığı tenha yerleri seçtiğine dikkat çekerler.[22] Yine avret mahallini göstermeme hassasiyetinin bir gereği olarak kendisinin abdest bozacağı zaman yere eğilmedikçe giysisini kaldırmadığı[23] ve ümmetine de gizlenmeleri için telkinde bulunduğu nakledilir.[24] Pek tabiî ki, gizlenmek için uygun yer arama çabası, daha çok mâmur tuvalet ortamından uzak, açık araziler için söz konusu olabilecek bir durumdur. Zira o dönemde evlerde tuvalete özgü bir bölüm bulunmamakta ve gözden uzak tenha bir köşede bu ihtiyaç giderilmektedir. Zaten dilimizde hâlen "tuvalet" anlamında kullanılmakta olan "helâ" sözcüğü de Arapçada "tenha ve gözden uzak yer" demektir.

Elbette Resûlullah'ın abdest bozarken gizlenmesindeki temel espri, hayâ gereği avret mahallinin görülmesini engellemek olduğu kadar, başkalarından rahatsız olmamak ve hiçbir surette de çevreyi rahatsız etmemektir. Dolayısıyla bu mevzuda esas olan, ortam ayrımına girmeden her hâlükârda bu üç hususun gözetilmesidir. Bunlar, aynı zamanda konuya dair câhiliye anlayışıyla İslâmî anlayış arasındaki önemli farklılık noktalarından birini teşkil etmektedir. Nitekim Resûlullah (sav), *"Lânetlenmeye neden olan üç şeyi yapmaktan sakının: su kaynaklarının çevresine, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan."*[25] buyurarak ümmetini uyarmıştır.

Hiç kuşkusuz halkın gelip geçtiği yollara, ağaç altlarına, gölgeliklere, parklara, su kenarlarına ve benzeri uğrak yerlere abdest bozmak, başkalarına zarar vermek ya da onları rahatsız etmek demektir. Oysa bu kabil sorumsuz hareketler, mümin duyarlılığı ile bağdaşması mümkün olmayan küçültücü davranışlardır. Bu noktada Hz. Peygamber'in, mümin için, *"İnsanların kendilerine zarar vermeyeceğinden emin oldukları kişidir."*[26] şeklindeki tanımını hatırdan çıkarmamak gerekir.

Bu konunun bir devamı olarak günümüz itibariyle tuvaletlerin kullanımı da üzerinde durulması gereken bir diğer mühim noktayı teşkil eder.

[22] D1, D2 Ebû Dâvûd, Tahâret, 1; İM359 İbn Mâce, Tahâret, 29.
[23] D14 Ebû Dâvûd, Tahâret, 6; T14 Tirmizî, Tahâret, 10.
[24] D35 Ebû Dâvûd, Tahâret, 19, DM687 Dârimî, Tahâret, 5.
[25] D26 Ebû Dâvûd, Tahâret, 14.
[26] T2627 Tirmizî, Îmân, 12; N4998 Nesâî, Îmân, 8.

Tuvalete giden kimse, girdiği tuvaleti nasıl bulmak istiyorsa, çıkarken de aynı titizlik içerisinde terk etmeli, beden temizliğine gösterdiği dikkati, tuvalet konusunda da devam ettirmelidir. Evinde kendi tuvaletini kullanırken ne derece itinalı davranıyorsa, umuma açık tuvaletlerde de o kadar edepli davranmak Müslüman'ın ahlâkı olmalıdır.

Peygamberimiz, yaratılış gereği son derece tabiî olan tuvalet ihtiyacını rahatlıkla giderebilmenin bir nimet olduğuna dikkat çekmektedir. Her ânını şükür ve dua ile donatan Allah Resûlü, tuvalete girerken, *"Allâhümme innî eûzü bike mine'l-hubüsi ve'l-habâis." (Allah'ım! Her türlü pislikten ve necasetten sana sığınırım.)*[27] şeklinde dua etmekte, çıktıktan sonra ise, *"Gufrânek" (Senden bağışlanma dilerim.)*[28] ya da *"Elhamdülillâhi'llezî ezhebe anni'l-ezâ ve âfânî" (Üzerimden sıkıntıyı kaldıran ve bana afiyet veren Allah'a hamdolsun.)* demektedir.[29] Zorunlu olmadıkça tuvalette konuşmamak[30] ve banyo yapılan yere küçük abdest bozmamak da[31] tuvalet kültürüne dair Resûlullah'ın bize öğrettiği diğer edep kuralları arasında yer almaktadır.

[27] B6322 Buhârî, Deavât, 15; M832 Müslim, Hayız, 122.
[28] D30 Ebû Dâvûd, Tahâret, 17; T7 Tirmizî, Tahâret, 5.
[29] İM301 İbn Mâce, Tahâret, 10.
[30] D15 Ebû Dâvûd, Tahâret, 7.
[31] T21 Tirmizî, Tahâret, 17, N36 Nesâî, Tahâret, 32.

ABDEST ve TEYEMMÜM
İBADETE MÂNEVÎ HAZIRLIK

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ الصَّلاَةُ وَمِفْتَاحُ الصَّلاَةِ الْوُضُوءُ."

Câbir b. Abdullah'tan (ra) rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Cennetin anahtarı namaz, namazın anahtarı ise abdesttir."
(T4 Tirmizî, Tahâret, 1; HM14717 İbn Hanbel, III, 341)

عَنْ حُمْرَانَ، فَلَمَّا تَوَضَّأَ عُثْمَانُ قَالَ:... سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: "لاَ يَتَوَضَّأُ رَجُلٌ فَيُحْسِنُ وُضُوءَهُ، وَيُصَلِّي الصَّلاَةَ إِلاَّ غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلاَةِ حَتَّى يُصَلِّيَهَا."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِذَا تَوَضَّأَ الْعَبْدُ الْمُسْلِمُ -أَوِ الْمُؤْمِنُ- فَغَسَلَ وَجْهَهُ خَرَجَ مِنْ وَجْهِهِ كُلُّ خَطِيئَةٍ نَظَرَ إِلَيْهَا بِعَيْنَيْهِ مَعَ الْمَاءِ -أَوْ مَعَ آخِرِ قَطْرِ الْمَاءِ- فَإِذَا غَسَلَ يَدَيْهِ خَرَجَ مِنْ يَدَيْهِ كُلُّ خَطِيئَةٍ كَانَ بَطَشَتْهَا يَدَاهُ مَعَ الْمَاءِ -أَوْ مَعَ آخِرِ قَطْرِ الْمَاءِ- فَإِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتْ كُلُّ خَطِيئَةٍ مَشَتْهَا رِجْلاَهُ مَعَ الْمَاءِ -أَوْ مَعَ آخِرِ قَطْرِ الْمَاءِ- حَتَّى يَخْرُجَ نَقِيًّا مِنَ الذُّنُوبِ."

عَنْ أَبِي حَازِمٍ قَالَ كُنْتُ خَلْفَ أَبِي هُرَيْرَةَ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ لِلصَّلاَةِ فَكَانَ يَمُدُّ يَدَهُ حَتَّى تَبْلُغَ إِبْطَهُ فَقُلْتُ لَهُ: يَا أَبَا هُرَيْرَةَ! مَا هَذَا الْوُضُوءُ؟ فَقَالَ: يَا بَنِي فَرُّوخَ! أَنْتُمْ هَا هُنَا؟ لَوْ عَلِمْتُ أَنَّكُمْ هَا هُنَا مَا تَوَضَّأْتُ هَذَا الْوُضُوءَ. سَمِعْتُ خَلِيلِي ﷺ يَقُولُ: "تَبْلُغُ الْحِلْيَةُ مِنَ الْمُؤْمِنِ حَيْثُ يَبْلُغُ الْوَضُوءُ."

عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ، أَنَّ النَّبِيَّ اللَّهِ ﷺ ﴿قَالَ يُونُسُ: إِنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ التَّيَمُّمِ؟﴾ فَقَالَ: "ضَرْبَةٌ لِلْكَفَّيْنِ وَالْوَجْهِ."

عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "الصَّعِيدُ الطَّيِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ وَإِنْ لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ عَشْرَ سِنِينَ."

Humrân'dan nakledildiğine göre, Hz. Osman abdest aldığında dedi ki: ... Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini işittim: *"Bir kimse abdest alır ve güzelce abdest almaya özen gösterir, ardından da namaz kılarsa, bu abdestle namaz arasında işlediği (günahlar) o namazı kılıncaya kadar mutlaka bağışlanır."*

(B160 Buhârî, Vudû', 24; M540 Müslim, Tahâret, 5)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman –veya mümin– bir kul/kişi abdest alır da yüzünü yıkarsa, gözleri ile baktığı her günah suyla –yahut suyun son damlasıyla– yüzünden çıkar gider. Ellerini yıkadığı zaman elleriyle işlediği her günah su ile –yahut suyun son damlası ile– beraber ellerinden çıkar gider. Ayaklarını yıkadığı zaman ayaklarının yürüyerek işlediği her günah su ile –yahut suyun son damlasıyla– birlikte çıkar gider. Sonunda o kul/kişi günahlarından arınmış olur."*

(M577 Müslim, Tahâret, 32; T2 Tirmizî, Tahâret, 1)

Ebû Hâzim anlatıyor: Ebû Hüreyre'nin arkasında idim. Namaz için abdest alıyordu. Kolunu koltuk altına kadar yıkadı. Kendisine, "Ey Ebû Hüreyre! Bu nasıl abdest?" dedim. Bana, "Ey Benî Ferrûh! Siz burada mıydınız? Sizin burada olduğunuzu bilsem böyle abdest almazdım. Lâkin ben dostumun (sav) şöyle dediğini işittim: *"Müminin ziyneti (nuru), abdest suyunun ulaştığı yere kadar varır."*

(M586 Müslim, Tahâret, 40)

Ammâr b. Yâsir'den nakledildiğine göre, o, Hz. Peygamber'e (sav) teyemmümü sormuş, Peygamber (sav) de, *"(Teyemmüm) eller için (bir vuruş) ve yüz için bir vuruştur"* buyurmuştur.

(HM18509 İbn Hanbel, IV, 264; DM770 Dârimî, Tahâret, 65)

Ebû Zer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Temiz toprak, on sene boyunca su bulamasa bile, Müslüman'ın abdest suyu (mesabesinde) olur."*

(N323 Nesâî, Tahâret, 203; T124 Tirmizî, Tahâret, 92)

Allah Resûlü, ölümü ve âhireti hatırlatması dolayısıyla kabirlere ziyarette bulunur, ashâbına da bunu tavsiye ederdi.[1] Engin merhametiyle her konuda ashâbına yol gösteren Rahmet Elçisi, kabristanda nasıl davranmaları gerektiği hususunda da onları uyarır, kendisi de kabirdekilere selâm verir ve dua ederdi.[2] Âdeti olduğu üzere, bir gün sahâbîlerle birlikte bir kabristana uğradı ve *"Esselâmü aleyküm ey müminler diyarı(nın sakinleri)!"* diyerek selâm verdi. Sonrasında ise, *"İnşallah biz de size katılacağız, (ancak din) kardeşlerimizi (dünyada) görmüş olmayı çok arzu ederdim."* diye ekledi. Bunu duyan sahâbîler merakla, "Yâ Resûlallah! Biz senin kardeşlerin değil miyiz?" dediler. Allah Resûlü, *"Siz benim ashâbımsınız, kardeşlerim ise henüz (dünyaya) gelmeyenlerdir."* buyurdu. Bunun üzerine ashâb-ı kirâm, "Ümmetinden henüz dünyaya gelmeyenleri nasıl tanıyacaksın Yâ Resûlallah?" diye sordular. Resûlullah şöyle dedi: *"Bir adamın siyah atlar arasında, alınları ve ayakları beyaz (sekili) atları olsa, onları tanımaz mı?"* Ashâbın, "Elbette tanır." cevabını duyan Resûl-i Ekrem, ümmetinden hiç görmediği insanları kıyamet gününde nasıl tanıyacağını, müjde niteliğindeki şu cevabıyla bildirdi: *"İşte benden sonra gelecek olan kardeşlerim, aldıkları abdestten dolayı kıyamet günü abdest azaları parlayarak gelecekler. Ben de onları Kevser havuzu başında karşılayacağım."*[3]

Sevgili Peygamberimizi görme saadetine eremeyip, onunla asr-ı saadette yaşayamamış olsalar da, onun kardeşleri, nurlu simaları ile âhirette tanınabileceklerdir. Bunun yolu ise maddî ve mânevî kirlerden arınma vesilesi olan abdesttir. İslâm'da birtakım ibadetlerin yerine getirilmesi için hazırlık aşaması olan abdest, Farsça "âb" (su) ve "dest" (el) kelimelerinin birleşmesiyle oluşmakta ve "el suyu" anlamına gelmektedir. Arapçası ise "vudû"dur. Kendisi ibadet olmasının yanında, diğer bazı ibadetlerin yapılmasının da ön şartı olan abdest, belli uzuvları su ile usulüne uygun olarak yıkamak, bazılarını ise mesh etmekten ibarettir.

İslâm dininde kulun Allah'ın huzuruna ibadet maksadıyla çıkabilmesi için maddî ve mânevî yönden temizlenmiş ve arınmış olması esastır. Bu yüzden ibadet için hazırlanan kişi (bedenen temiz olsa bile) abdestsiz

1 M2259 Muslim, Cenâiz, 108
2 M2257 Muslim, Cenâiz, 104; M2255 Muslim, Cenâiz, 102
3 M584 Muslim, Tahâret, 39; N150 Nesâî, Tahâret, 110.

olma durumunda abdest, cünüp olma durumunda ise gusül almak suretiyle mânevî (hükmî) kirlilikten temizlenir. "Hadesten tahâret" olarak da bilinen bu temizlik, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde bildirilmektedir: "*Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve –başlarınıza mesh edip– her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz, (boy abdesti alıp) iyice yıkanarak temizlenin.*"[4] Âyette bildirildiği üzere yüzü, kollarla birlikte elleri, ayakları yıkamak ve başı mesh etmek abdestin farzlarından (temel şartlarından) sayılmıştır.

Allah Resûlü, yalnız, ruhları câhiliyenin düşünce ve inanç kirlerinden arındırmakla kalmamış, beden temizliği konusunda da oldukça hassas davranarak ashâbına bunu öğretmiştir. Câhiliye karanlığından yeni kurtulmuş, her türlü kirden arınma ihtiyacında olan insanlara, "*temizliğin imanın yarısı olduğunu*"[5] bildiren Hz. Peygamber, bizzat uygulamalı olarak bedenin nasıl temizlendiğini ve nasıl ibadetlere hazır hâle geldiğini anlatmıştır. Bir defasında bir sahâbînin, "Yâ Resûlallah, abdest nasıl alınır?" sorusu üzerine bir kap su isteyen Allah Resûlü abdest almaya başlamıştır. Ellerini üç kere, yüzünü üç kere, kollarını üç kere yıkamış, başına mesh etmiş, şehâdet parmaklarını kulaklarına götürüp uçlarıyla içini, başparmaklarıyla dışlarını mesh etmiş ve ayaklarını da üçer defa yıkamıştır. Sonrasında ise, "*İşte abdest böyle alınır. Kim buna bir şey ekler veya eksiltirse (Resûlullah'a muhalefetten dolayı kendisine) kötülük etmiş ve zulmetmiş olur.*"[6] buyurarak abdestin hakkını vermeyenlere veya bu konuda aşırıya kaçanlara uyarıda bulunmuştur.

Allah Resûlü abdeste Allah'ın adıyla başlamayı,[7] abdest alırken ağza su vermeyi,[8] her iki burun deliğine su çekip temizlemeyi,[9] başın ön ve arka tarafına (kaplama) mesh yapmayı, kulaklara birer kere mesh etmeyi,[10] abdest uzuvlarını yıkarken ovmayı[11] bizzat uygulayarak ashâbına öğretmiştir. Abdestin sünnetleri arasında zikredilen bu uygulamalar, usulüne uygun ve lâyıkıyla alınan bir abdestin özellikleri arasındadır.

Abdestin hakkının verilerek alınması konusunda oldukça titiz davranan Resûl-i Ekrem, Lakît b. Sabre isimli sahâbînin: "Ey Allah'ın Resûlü, bana abdest hakkında bilgi verir misin?" sorusu üzerine şöyle buyurmuştur: "*Abdest organlarını güzel bir şekilde, özenerek yıka. Parmaklarının arasından suyu geçir. Oruçlu değilsen ağız ve buruna su verirken içine iyice çek.*"[12] Hz. Peygamber, abdest alırken uzuvların kuru bir yer kalmayacak şekilde yıkanmasına dikkat eder, suyun sakal aralarına ulaşmasını sağlar,[13] elle-

[4] Mâide, 5/6.
[5] M534 Müslim, Tahâret, 1.
[6] D135 Ebû Dâvûd, Tahâret, 52; İM422 İbn Mâce, Tahâret, 48.
[7] D102 Ebû Dâvûd, Tahâret, 48; İM397 İbn Mâce, Tahâret, 41.
[8] D144 Ebû Dâvûd, Tahâret, 55.
[9] M561 Müslim, Tahâret, 21.
[10] D129 Ebû Dâvûd, Tahâret, 51; D121 Ebû Dâvûd, Tahâret, 51.
[11] D148 Ebû Dâvûd, Tahâret, 58; HM16555 İbn Hanbel, IV, 39.
[12] T788 Tirmizî, Savm, 69; N114 Nesâî, Tahâret, 92.
[13] T29 Tirmizî, Tahâret, 29; İM429 İbn Mâce, Tahâret, 50.

rini yıkarken eğer parmağında yüzük varsa onu hareket ettirir[14] ve parmaklarının arasını hilallerdi.[15] Allah Resûlü'nün abdest konusundaki bu hassasiyetine şahit olan Abdullah b. Amr, bir yolculuk esnasında namazı yetiştirmek için acele ederek ve mesh edercesine az su kullanarak abdest aldıkları sırada, Hz. Peygamber'in kendilerini gördüğünü ve ses tonunu yükselterek onlara, *"Ateşte yanacak olan şu topuklara yazık! (Hiçbir yeri kuru bırakmadan) abdestinizi güzelce alın!"* demişti.[16]

Resûlullah, abdest azalarını kimi zaman bir, kimi zaman iki, kimi zaman da üç kere yıkardı.[17] Onun, azalarını üçer kere yıkamak suretiyle abdest aldıktan sonra, *"İşte bu, benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir."* dediğine dair rivayetler bulunmaktadır.[18] Böylece, abdestin önceki peygamberler ve ümmetleri tarafından da bilindiği ortaya çıkmaktadır.

Hz. Peygamber, abdest aldıktan sonra yapılmasını hoş karşıladığı bazı hareketleri de bildirmiş, söz gelimi güzel bir şekilde abdest aldıktan sonra, *"Eşhedü en lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve Resûlüh. Allâhümme'c'alnî mine't-tevvâbîne ve'c'alnî mine'l-mütetahhirîn." (Şehâdet ederim ki, tek olan, hiçbir ortağı bulunmayan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur ve şehâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Allah'ım! Beni tevbe edenlerden ve temizlenenlerden eyle!)* denilmesinin cennete girmeye vesile olacağını haber vermiştir.[19] Bu yüzden abdest aldığı sırada insanın Rabbine tam bir teslimiyetle dua etmesi, özellikle her bir azayı yıkarken onunla ilgili duada bulunması, abdest vesilesiyle huzura ermek ve hakiki bir temizlik için önemlidir.

Sevgili Peygamberimizin hayatının her ânını dikkatle gözlemleyerek onun her davranışını örnek alan ashâb-ı kirâm, abdest konusunda da aynı hassasiyeti göstermiş, onun abdest alışını sonraki nesillere aynen nakletmiştir. Nitekim tâbiînden Abdu Hayr, sahâbîlerin ileri gelenlerinden Hz. Ali'nin kendilerine abdesti şu şekilde öğrettiğini anlatmaktadır: "Hz. Ali (ra) bir defasında bizim yanımıza geldi ve namaz kıldı. Sonra abdest suyu istedi. Biz içimizden, 'Namazı kıldığı hâlde suyu ne yapacak ki?' dedik. Halbuki onun maksadı bize bir şeyler öğretmekmiş. Nihayet içinde abdest suyu bulunan bir kapla bir leğen getirildi. Önce kabı sağ eline döküp iki elini üç defa yıkadı. Sonra üç kez suyu ağzına ve burnuna ayrı ayrı verip dışarı attı. Ardından üç defa yüzünü ve üçer defa da sağ ve sol kolunu yıkadı. Sonra elini kaba daldırıp başını bir kez mesh etti. Sonra da sağ ve sol ayaklarını üçer kere yıkadı. Akabinde bize şöyle dedi:

[14] İM449 İbn Mâce, Tahâret, 54.
[15] İM448 İbn Mâce, Tahâret, 54; HM16495 İbn Hanbel, IV, 32.
[16] B96 Buhârî, İlim, 30; M570 Muslim, Tahâret, 26.
[17] B157 B158 Buhârî, Vudû', 22-23; N81 Nesâî, Tahâret, 65.
[18] İM420 İbn Mâce, Tahâret, 47.
[19] T55 Tirmizî, Tahâret, 41.

Resûlullah'ın abdestini öğrenmek kimi sevindirecekse, işte bu, onun abdestinin ta kendisidir."[20]

Resûlullah'ın abdest alışını merak edenler, onu görmüş olan sahâbîlerden bunu nakletmelerini istemişlerdir. Ashâbdan da, "Resûlullah'ın abdest alma şekli işte böyleydi." ifadesiyle onun abdestinin hiçbir ayrıntısının atlanılmadan ve değiştirilmeden anlatıldığı pek çok rivayet nakledilmiştir.[21] Hz. Osman da, "Resûlullah'ı benim aldığım gibi abdest alırken gördüm." diyerek, etrafındakilere sünnete uygun bir şekilde abdest almayı öğretmiş ve devamında Allah Resûlü'nün, *"Kim benim aldığım şu abdest gibi abdest alır da sonra kalkıp iki rekât namaz kılarsa ve kıldığı bu namazda hatırına dünyalık getirmezse Allah onun geçmiş günahlarını affeder."*[22] buyurduğunu nakletmiştir.

Abdest, başta namaz olmak üzere, Kur'an okumak ve Kâbe'yi tavaf etmek gibi diğer ibadetlerin de anahtarı konumundadır. Nitekim Allah Teâlâ, kullarına namaza kalktıkları zaman abdest almalarını emretmiş,[23] Hz. Peygamber de Allah'ın emrettiği şekilde güzelce abdest alınmadıkça namazın tamamlanmayacağını bildirmiştir.[24] Allah Resûlü, *"Namazın anahtarı temizliktir, namazın başlangıcı tekbir almak, bitişi ise, selâm vermektir."*[25] buyurmuş, temizlenmeden yani abdest almadan hiçbir namazın kabul olmayacağını[26] şu şekilde dile getirmiştir: *"Sizden bir kimse, abdesti bozulunca tekrar abdest almadıkça Allah onun kılacağı namazını kabul etmez."*[27] Ashâbdan bir kişinin abdestini tam almadan, ayağında kuruluk bulunduğu hâlde namaz kıldığını gören Allah Resûlü, ondan abdestini ve namazını iade etmesini istemiştir.[28] Bu şekilde Sevgili Peygamberimiz, huşû ile kılınarak tadına varılan namazların, ancak eksiksiz alınan bir abdestle mümkün olabileceğini bildirmiştir.

"Cennetin anahtarı namaz, namazın anahtarı ise abdesttir."[29] buyuran Allah Resûlü, namazla abdest arasındaki sıkı irtibattan dolayı pek çok kez bunları birlikte zikrederek, bu iki ibadetin günahların affına vesile olduğunu haber vermiştir.[30] *"Bir kimse abdest alır ve güzelce abdest almaya özen gösterir, ardından da namaz kılarsa, bu abdestle namaz arasında işlediği (günahlar) o namazı kılıncaya kadar mutlaka bağışlanır."*[31] buyuran Hz. Peygamber, abdestle arınan kulun namazla Rabbini yüceltmesinin mükâfatını dile getirmiştir. Ümmetine, *"Kim güzelce abdest alır da kalbiyle ve yüzüyle yönelerek iki rekât namaz kılarsa, cennete girmeyi hak eder."*[32] müjdesini veren Sevgili Peygamberimiz, hakkını vererek abdest alıp namaz kılan kişinin âhirette hak ettiği mevkii bildirmiştir.

[20] D111 Ebû Dâvûd, Tahâret, 51. N92 Nesâî, Tahâret, 75
[21] M555 Müslim, Tahâret, 18, B140 Buhârî, Vudû, 7
[22] B159 Buhârî, Vudû, 24. M538 Müslim, Tahâret, 3
[23] Mâide, 5/6
[24] D857 Ebû Dâvûd, Salât, 143-144, İM460 İbn Mâce, Tahâret, 57
[25] D618 Ebû Dâvûd, Salât, 73; İM275 İbn Mâce, Tahâret, 3
[26] M535 Müslim, Tahâret, 1
[27] B6954 Buhârî, Hiyel, 2 M537 Müslim, Tahâret, 2
[28] D175 Ebû Dâvûd, Tahâret, 66; İM666 İbn Mâce, Tahâret, 139.
[29] T4 Tirmizî, Tahâret, 1. HM14717 İbn Hanbel, III, 341
[30] HM430 İbn Hanbel, I, 61.
[31] B160 Buhârî, Vudû, 24; M540 Müslim, Tahâret, 5
[32] D906 Ebû Dâvûd, Salât, 157, 158. N151 Nesâî, Tahâret, 111

Resûl-i Ekrem'in, günahlara kefaret olan ve hasenatı artırmaya vesile kılınan şeyler arasında zikrettiği abdest,[33] devam edildiği sürece, kişinin mânevî yönden derecesinin yükselmesine de sebep olmaktadır.[34] Nitekim Allah Resûlü bir sabah vakti Hz. Bilâl'e, *"Ey Bilâl! Bana Müslüman olduğun dönemde işlediğin ve çok faydasını umduğun bir amelini söyle! Zira ben bu gece cennette önümde senin ayakkabılarının sesini işittim!"* buyurmuş ve şu cevabı almıştır: "Doğrusu benim işlediğim ve en çok faydasını umduğum amel, gecenin veya gündüzün bir saatinde tertemiz paklanıp sonra da o temizlikle Allah'ın bana takdir ettiği kadar kıldığım namazdır."[35]

Resûl-i Ekrem, genellikle her namaz için abdest almayı tercih etmiş,[36] Mekke'nin fethedildiği gün olduğu gibi, tek abdestle bütün vakitleri kıldığı da olmuştur.[37] Sahâbîler ise çoğu zaman, abdestleri bozulmadığı sürece aynı abdestle namaz kılmaya devam etmişlerdir.[38] Abdest tazelemenin faziletinden dolayı kimi sahâbîler, her namaz için abdest almaya özen göstermişlerdir.[39] Nitekim her namaz için abdest aldığı görülen Abdullah b. Ömer'e bunun sebebi sorulduğunda şöyle demiştir: "Ben, sabah namazı için abdest alsaydım, abdestim bozulmadıkça onunla (günlük) bütün namazları kılabilirdim. Lâkin Resûlullah'ın, *'Kim abdest üzerine abdest alırsa kendisi için on hasene (sevap) vardır.'* buyurduğunu işittim ve bunun sevabını arzuladığım için bu şekilde abdest aldım."[40]

Allah Resûlü, namaz ve benzeri ibadetleri yerine getirmek amacıyla abdest aldığı gibi, diğer zamanlarda da mümkün mertebe abdestli olmaya özen göstermiştir. Ashâbını bununla yükümlü tutmamış ancak onların da bunu uygulamalarından hoşlanmıştır. Hz. Âişe, Resûlullah'ın yatmadan önce namaz abdesti gibi abdest alıp öyle uyuduğunu nakletmekte,[41] Allah Resûlü de abdestli olarak yatağına giren ve uykusu gelinceye kadar Allah'ı zikreden kimsenin, dünya ve âhirete dair yaptığı duasının kabul edileceğini haber vermektedir.[42] Bunun yanında, abdestin öfke ateşini söndürdüğünü bildiren Hz. Peygamber, ashâbına öfkelendiklerinde abdest almalarını tavsiye etmiştir.[43]

Suyun temiz ve temizleyici olarak kabul edildiği İslâm dininde su kullanarak temizlenmek her fırsatta teşvik edilmiştir. Temiz olmak kaydıyla su vasfı değişmeyen sıvılardan da abdest alınabileceği bilinmektedir. Hz. Peygamber, deniz suyuyla abdest alınıp alınmayacağı sorusuna, denizin suyunun temiz, ölüsünün de helâl olduğu şeklinde cevap vermiştir.[44] Allah Resûlü, Kur'an'da, *"temizlenmeyi seven kimseler"* olarak anılan[45] Kubâ

33 İM427 İbn Mâce, Tahâret, 49; DM723 Dârimî, Tahâret, 29
34 M587 Müslim, Tahâret, 41
35 M6324 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 108; B1149 Buhârî, Teheccüd, 17
36 B214 Buhârî, Vudû', 54.
37 M642 Müslim, Tahâret 86
38 B214 Buhârî, Vudû', 54; İM509 İbn Mâce, Tahâret, 72
39 D62 Ebû Dâvûd, Tahâret, 32; İM512 İbn Mâce, Tahâret, 73
40 İM512 İbn Mâce, Tahâret, 73.
41 HM25444 İbn Hanbel, VI, 121.
42 T3526 Tirmizî, Deavât, 92
43 D4784 Ebû Dâvûd, Edeb, 3.
44 T69 Tirmizî, Tahâret, 52; N333 Nesâî, Miyâh, 4
45 Tevbe, 9/108

ahalisinin, mânevî temizliklerinin yanında, suyla yapılan temizliğe de özen göstermeleri dolayısıyla övgüye lâyık olduklarını bildirmiştir.[46]

Hz. Peygamber'in "imanın ayrılmaz bir gereği" olarak nitelediği abdest,[47] şüphesiz yalnız bedendeki kirleri temizlemekle kalmaz, insandaki olumsuz duyguları, negatif enerjiyi, hata ve günahların karasını da alır götürür. "*Her kim abdest alır ve de abdesti(ni) güzelce almaya özen gösterirse, günahları vücudundan çıkar, hatta tırnaklarının altından süzülür gider.*"[48] buyuran Allah Resûlü, abdest ile yere dökülen her damlanın kişiyi günahlarından arındırmaya vesile olduğunu müjdelemektedir. O hâlde yıkanan yalnız abdest uzuvları değildir; Allah'ın rahmetiyle insanın benliği yıkanmakta ve günaha bulanan her uzuv bu arınmadan nasibini almaktadır. Resûl-i Ekrem bu arınışı şöyle dile getirmektedir: "*Müslüman –veya mümin– bir kul/kişi abdest alır da yüzünü yıkarsa, gözleri ile baktığı her günah suyla –yahut suyun son damlasıyla– yüzünden çıkar gider. Ellerini yıkadığı zaman elleriyle işlediği her günah su ile –yahut suyun son damlası ile– beraber ellerinden çıkar gider. Ayaklarını yıkadığı zaman ayaklarının yürüyerek işlediği her günah su ile –yahut suyun son damlasıyla– birlikte çıkar gider. Sonunda o kul/kişi günahlarından arınmış olur.*"[49]

Abdestle dünyada temizlik ve arınmışlık duygusunu tadan mümin, âhirette de abdestin nuruyla aydınlanacaktır. Zira, "*Müminin ziyneti (nuru), abdest suyunun ulaştığı yere kadar varır.*"[50] buyuran Allah Resûlü, abdestin, inananları yalnız dünyada değil, âhirette de nurlandıracağı müjdesini vermektedir. Abdest nuru, âhirette Muhammed ümmetinin alâmet-i fârikası olacak ve müminler abdest uzuvlarındaki parlaklık sebebiyle "(elleri ayakları) sekililer" diye çağrılacaklardır.[51] Nitekim Allah Resûlü, kıyamette kendilerini tanıyıp tanıyamayacağını soran ashâbına, "*Elbette tanıyacağım. Sizin o gün hiçbir ümmette bulunmayan bir simanız olacak. Benim yanıma abdest izlerinden dolayı yüzleriniz ve ayaklarınız nurlu olarak geleceksiniz.*"[52] şeklinde cevap vermiştir. Bu nedenle, bu hadisi nakleden Ebû Hüreyre (ra), abdest alırken kimi zaman kollarını pazılarına kadar, ayaklarını da baldırlarına kadar yıkamış ve yanındakilere şu tavsiyede bulunmuştur: "Sizden her kim yapabilirse bu parlaklığı artırsın!"[53]

Sevgili Peygamberimiz, abdest almayı ve mümkün olduğunca abdestli bulunmayı tavsiye etmekle birlikte, abdest alırken suyun israf edilmesini yasaklamıştır. Ashâbından Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın abdest aldığı sırada suyu fazla kullandığını görünce ona, "*Bu ne israf!*" demiş, Sa'd ise, "Abdestte de

[46] İM355 İbn Mâce, Tahâret, 28; T3100 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[47] T3517 Tirmizî, Deavât, 85.
[48] M578 Müslim, Tahâret, 33.
[49] M577 Müslim, Tahâret, 32; T2 Tirmizî, Tahâret, 1.
[50] M586 Müslim, Tahâret, 40.
[51] B136 Buhârî, Vudû', 3; M579 Müslim, Tahâret, 34.
[52] M581 Müslim, Tahâret, 36.
[53] B136 Buhârî, Vudû', 3; M579 Müslim, Tahâret, 34.

israf olur mu?" diye sormuştu. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Evet, akan bir nehir kenarında olsan bile (haddinden fazla tüketirsen abdestte de israf olur)!"* buyurarak bu konudaki hassasiyetini dile getirmişti.[54]

Abdest, idrar ve dışkı yollarından herhangi bir şey çıktığında, ağız dolusu kusma, vücudun herhangi bir yerinden kan, irin gibi şeylerin çıkarak akması durumlarında bozulmaktadır. Zikredilen bu durumların gerçekleşebilmesi ihtimaliyle, insanın iradesini kontrol edemediği, bayılma, delirme, sarhoş olma ve uyuma gibi durumlarda da abdestin bozulması söz konusudur.

Allah Resûlü, tuvalet ihtiyacını giderdiği zaman abdestini tekrar almıştır.[55] Ancak namazda iken karnında bir ağrı hissederek abdestinin bozulduğu zannına kapılan kişinin bir ses duymadığı veya koku hissetmediği sürece namazına devam etmesi gerektiğini bildirmiş, bu tür vesveselerin şeytanın işi olduğunu haber vermiştir.[56] Hz. Peygamber, uyuma ve kusma durumlarında ise abdestin bozulduğunu bildirmiştir.[57]

Abdestte, baş, boyun ve kulaklar ıslak el sürülmek suretiyle mesh edilir. Aynı şekilde mest ve sargı üzerine de mesh etme söz konusudur. Dinde kolaylığın esas olması bağlamında, özellikle soğuktan korunmak için giyilen mestlerin ve yaralara sarılan sargıların üzerine mesh etmenin abdest için yeterli olduğu bildirilmiştir.[58] Hz. Peygamber de kimi zaman başıyla birlikte sarığının, mestlerinin, ayakkabı, çizme ve (mest özelliğine sahip olan kalın) çoraplarının üzerine mesh ederek bu konuda ümmetine kolaylık sağlamıştır.[59] Resûlullah, mest üzerine meshin süresini yolcu için üç gün üç gece; yolcu olmayan kimse için ise, bir gün bir gece olarak tayin etmiş,[60] mestlerin uyku veya abdest bozma durumlarında çıkarılmamasını ancak cünüplükten dolayı çıkarılmasını emretmiştir.[61] Mest üzerine meshin makbul olabilmesi için mestlerin abdestli olarak giyilmiş olması, ayaktan çıkarılmaması ve ayağın ıslatılmaması gerekmektedir. Abdesti bozan durumların mest üzerine meshi de bozduğu, dolayısıyla mestli iken abdesti bozulanın, mestini çıkarmadan üzerine mesh etmek suretiyle yeniden abdest alması gerektiği bilinmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, İslâm'da temizliğin su kullanılarak yapılması esas olmakla birlikte, suyun bulunmadığı veya hastalık, soğuk, can güvenliği endişesi gibi çeşitli nedenlerden ötürü su kullanımının mümkün olmadığı durumlarda kolaylık prensibi gözetilerek teyemmüme ruhsat verilmiştir. Toprak veya toprak türü temiz bir madde kullanılarak

[54] İM425 İbn Mâce, Tahâret, 48; HM7065 İbn Hanbel, II, 221
[55] M628 Müslim, Tahâret, 76.
[56] M805 Müslim, Hayız, 99; D1029 Ebû Dâvûd, Salât, 191-192.
[57] D203 Ebû Dâvûd, Tahâret, 79; HM28051 İbn Hanbel, VI, 443.
[58] D146 Ebû Dâvûd, Tahâret, 57.
[59] M634 Müslim, Tahâret, 82; D159 Ebû Dâvûd, Tahâret, 61; D153 Ebû Dâvûd, Tahâret, 59.
[60] M639 Müslim, Tahâret, 85; N128 Nesâî, Tahâret, 99.
[61] N127 Nesâî, Tahâret, 98; İM478 İbn Mâce, Tahâret, 62.

ellerin, yüzün ve kolların mesh edilmesi şeklinde yapılan teyemmüm, zorunlu durumlarda abdest ve guslün yerine geçen itibarî/simgesel bir temizliktir. Allah Teâlâ, kullarını temizlemek, onlar için nimetini tamamlamak ve onların şükretmesini sağlamak maksadıyla, kullarına teyemmüm kolaylığını getirdiğini şu şekilde bildirmektedir: *"Eğer hasta veya yolcu iseniz veya def-i hacetten gelmişseniz yahut kadınlarla münasebette bulunmuş olup da su bulamamışsanız temiz toprağa teyemmüm edin, ondan yüzlerinize ve ellerinize mesh edin. Allah size güçlük çıkarmak istemez fakat şükredesiniz diye sizi temizleyip arındırmak ve size olan nimetlerini tamama erdirmek ister."*[62]

Teyemmümle ilgili âyetin indiriliş sebebiyle ilgili Hz. Âişe'den gelen bir rivayete göre, Allah Resûlü ve müminler bir yolculuktan dönmekteydiler. Bu sefer sırasında Hz. Âişe'nin gerdanlığı kaybolmuş, insanlar da onu aramaya koyulmuşlardı. Ancak arama işi uzamış, tan yeri ağarmaya başlamıştı. İnsanların abdest için su bulamamaları ve namaz vaktinin girmiş olması dolayısıyla teyemmüm âyeti nâzil olmuştu.[63] Bunun üzerine Allah Resûlü ve müminler, kalkıp teyemmüm yapmışlar hatta ashâbdan Üseyd b. Hudayr, bu âyetin inişine sebep olması dolayısıyla Hz. Âişe'ye hitaben, "Allah seni hayırla mükâfatlandırsın! Vallahi, senin başına ne sıkıntı gelmişse mutlaka Allah senin için onda bir çıkar yol ihsan etmiş ve o işte Müslümanlar için bir bereket kılmıştır." demişti.[64]

Beden temizliğinin ötesinde mânevî bir arınma yöntemi olan teyemmümün yapılışını Allah Resûlü, "*(Teyemmüm) eller için (bir vuruş) ve yüz için bir vuruştur*"[65] şeklinde tarif etmiştir. Böylece teyemmüm, ister abdest isterse boy abdesti niyetiyle olsun, elleri –avuç içi toprağa gelecek şekilde– temiz toprağa dokundurup yüzü meshetmek, sonra bir kez daha dokundurup kolları dirseklerle beraber meshetmekten ibarettir.

Abdest ve guslü bozan şeyler yanında, kullanılabilir su bulmak da, teyemmümü bozmaktadır. Teyemmümü gerekli kılan şartların uzaması durumunda abdest ya da gusül niyetiyle teyemmüme devam edilir. Nitekim Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Temiz toprak, on sene boyunca su bulamasa bile Müslüman'ın abdest suyu (mesabesinde) olur."*[66] Allah Resûlü'nün ve ashâbının gerekli gördükleri durumlarda teyemmüm yapmayı tercih ettikleri bilinmektedir.[67] Nitekim ashâbdan Amr b. Âs, Resûlullah tarafından bir askerî birliğin başında komutan olarak görevlendirilmiş ve seriye ile gönderilmişti. Amr b. Âs, gittikleri yerde soğuk bir gecede ihtilâm olmuş ve suyla guslederse hastalanıp öleceğinden korkup teyemmüm etmişti. Hat-

[62] Mâide, 5/6; Nisâ, 4/43.
[63] B3773 Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-nebî, 30.
[64] DM771 Dârimî, Tahâret, 65; N315 Nesâî, Tahâret, 196.
[65] HM18509 İbn Hanbel, IV, 264; DM770 Dârimî, Tahâret, 65
[66] N323 Nesâî, Tahâret, 203; T124 Tirmizî, Tahâret, 92.
[67] D330 Ebû Dâvûd, Tahâret, 122; HM18505 İbn Hanbel IV, 262

ta arkadaşlarına da teyemmümlü olarak sabah namazını kıldırmıştı. Bu durumdan rahatsız olan bazı kimseler Resûlullah'a şikâyette bulunmuşlar ancak Allah Resûlü, Amr b. Âs'ın bu davranışını onaylamıştı.[68] Yine sahâbîlerden Ammâr b. Yâsir'in de gittiği bir sefer sırasında gusletmesi gerekmiş, ancak su bulamayınca o da toprakta yuvarlanmış ve sonrasında namazını kılmıştı. Bu durumu Resûlullah'a anlattığında ise, Peygamberimiz (sav) sadece elleriyle (toprağa vurup yüzünü ve kollarını meshederek) teyemmüm etmesinin yeterli olacağını söylemişti.[69]

Allah Resûlü, suyun bulunmadığı veya kullanılmasının çeşitli sıkıntılara sebebiyet verebileceği durumlarda teyemmüm yapılmasında hiçbir sakınca görmemiş hatta bundan kaçınanları eleştirmiştir. Nitekim Resûlullah zamanında başından yaralanan bir kişinin gusletmesi gerekmiş, teyemmüm yapabilecekken arkadaşlarının ısrarı üzerine yıkanmış ve bunun neticesinde vefat etmişti. Bu durumu duyan Allah Resûlü üzülerek, *"Onun ölümüne sebep oldular, Allah onların canlarını alsın! Cehaletin şifası sormak değil miydi?"* demişti.[70]

Peygamberimiz zamanında iki adam yolculuğa çıkmışlar, ancak namaz vakti geldiği hâlde su bulamamışlardı. Toprakla teyemmüm edip namaz kıldıktan sonra su bulmuşlar ve biri namazını iade ederken diğeri etmemişti. Resûlullah'a bu olayı anlattıklarında o, namazı tekrar kılmayan kimseye, *"Sünnete uyup doğru yapmışsın; namazın tamamdır."* demiş, abdest alıp tekrar kılana ise, *"Sana da iki kat sevap vardır."* buyurmuştu.[71]

Cenâb-ı Hakk'ın[72] huzuruna çıkmadan önce mümin insan, dıştan içe doğru bir temizlik yapar. Şartlara göre kimi zaman abdest kimi zaman gusül bazen de teyemmümle, yalnız bedenini değil, ruhunu, nefsini ve gönlünü arındırır, bu şekilde huzur-ı ilâhî'ye çıkmaya lâyık hâle gelir. Abdest suyunun paklığında veya temizleyici olan toprağın saflığında mânevî bir iklime doğru ilk adımını atar. Arınmaya içtenlikle niyet eden insan, yıkadığı her bir uzuvla sadece görünen kirlerden değil, mânevî kirlerinden yani günahlarından da arınır. Yalnız ibadetlerin değil, hakkı verildiğinde cennetin de anahtarı olabilecek bu arınmayla[73] kişi, dünyanın geriliminden kendisini soyutlayarak huzura kavuşur. Mümin, Resûl-i Ekrem'in gösterdiği hassasiyetle ve hissettiği samimiyetle abdestini aldığında, şüphesiz temizliğin verdiği gönül rahatlığını tadacak ve ibadetin tadına varabilecektir. Abdesti Peygamber Efendimizin ve ashâbının abdestine ne kadar benzerse, hayatının da onlarınki gibi berraklaşması mümkün olabilecektir.

[68] D334 Ebû Dâvûd, Tahâret, 124; HM17965 İbn Hanbel, IV, 204

[69] M818 Müslim, Hayız, 110

[70] D337 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125; İM572 İbn Mâce, Tahâret, 93

[71] D338 Ebû Dâvûd, Tahâret, 126; DM769 Dârimî, Tahâret, 64

[72] Bakara, 2/222

[73] T4 Tirmizî, Tahâret, 1; HM14717 İbn Hanbel, III, 341

Her zaman abdestli bulunmaya özen gösteren mümin, abdestin serinliğini ve huzurunu hissederek her an temiz kalacaktır. Zira, *"Abdeste ancak mümin kimse müdavim olur."*[74] buyuran Allah Resûlü, inananları hayatın her ânını abdest temizliğinde yaşamaya teşvik etmiştir.

[74] MU67 *Muvatta'*, Tahâret, 6.

GUSÜL
BOY ABDESTİ

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: لَقِيَنِى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فِى طَرِيقٍ مِنْ طُرُقِ الْمَدِينَةِ وَأَنَا جُنُبٌ فَاخْتَنَسْتُ فَذَهَبْتُ فَاغْتَسَلْتُ ثُمَّ جِئْتُ فَقَالَ: "أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟." قَالَ: قُلْتُ: إِنِّى كُنْتُ جُنُبًا فَكَرِهْتُ أَنْ أُجَالِسَكَ عَلَى غَيْرِ طَهَارَةٍ. قَالَ: "سُبْحَانَ اللّٰهِ إِنَّ الْمُسْلِمَ لاَ يَنْجُسُ."

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Bir gün cünüp bir hâlde iken Medine sokaklarından birinde Resûlullah (sav) ile karşılaştım. Hemen geri durdum ve gidip yıkanıp geldim. Resûlullah (sav), *'Nerede kaldın Ebû Hüreyre?'* dedi. Ben, 'Cünüp idim, temiz olmayan bir hâlde seninle beraber oturmak istemedim.' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Sübhânallâh! Müslüman necis olmaz.'* buyurdu."

(D231 Ebû Dâvûd, Tahâret, 91)

حدثني أبو أيوب الأنصاري وجابر بن عبد الله وأنس بن مالك أن هذه الآية نزلت: «فيه رجال يحبون أن يتطهروا والله يحب المطهرين» قال رسول الله ﷺ: "يا معشر الأنصار إن الله قد أثنى عليكم في الطهور فما طهوركم؟" قالوا: نتوضأ للصلاة ونغتسل من الجنابة ونستنجي بالماء. قال: "فهو ذاك فعليكموه."

عن أبي هريرة قال: قال النبي ﷺ: "لله تعالى على كل مسلم حق أن يغتسل في كل سبعة أيام يوما."

عن يعلى: أن رسول الله ﷺ رأى رجلا يغتسل بالبراز فصعد المنبر فحمد الله وأثنى عليه وقال: "إن الله عز وجل حليم حيي ستير يحب الحياء والستر فإذا اغتسل أحدكم فليستتر."

عن عائشة زوج النبي ﷺ أن النبي ﷺ كان إذا اغتسل من الجنابة بدأ فغسل يديه، ثم توضأ كما يتوضأ للصلاة، ثم يدخل أصابعه في الماء، فيخلل بها أصول الشعر ثم يصب على رأسه ثلاث غرف بيديه، ثم يفيض الماء على جلده كله.

Ebû Eyyûb el-Ensârî, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik şöyle anlatmaktadır: *"Orada (Kubâ Mescidi'nde) temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da temizlenenleri sever."* (Tevbe, 9/108) âyeti nâzil olmuştu. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Ey ensar topluluğu! Şüphesiz ki Allah sizi temizlik konusunda övmektedir. (Övgüye lâyık olan) bu temizliğiniz nedir?"* buyurdu. Onlar, "Biz namaz için abdest, cünüplükten dolayı da boy abdesti alırız ve biz su ile taharetleniriz." diye cevap verince Resûlullah (sav), *"İşte (övüldüğünüz şey) bu! O hâlde buna devam edin."* buyurdu.

(İM355 İbn Mâce, Tahâret, 28)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her yedi günde bir yıkanmak, Yüce Allah'ın her Müslüman üzerindeki hakkıdır."*

(B898 Buhârî, Cum'a, 12)

Ya'lâ anlatıyor: "Resûlullah (sav) açıkta gusleden bir adam gördü, minbere çıktı. Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: *'Muhakkak ki Azîz ve Celîl olan Allah Halîm'dir, hayâ sahibidir, ayıp ve kusurları örtendir. Hayâyı ve örtünmeyi sever. Sizden biriniz gusledeceğinde başkalarına görünmeyecek şekilde (kapalı yerde gusletsin).'*"

(N406 Nesâî, Gusül, 7)

Peygamberimizin eşi Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) cünüplükten dolayı gusledeceğinde önce ellerini yıkayarak başlardı. Sonra namaz için abdest alır gibi abdest alır, sonra parmaklarını suya daldırır ve onlarla saçlarının diplerini ovalardı. Sonra iki eliyle başı üzerine üç avuç su dökerdi. En sonunda da suyu bütün bedeni üzerine dökerdi.

(B248 Buhârî, Gusül, 1)

Hz. Peygamber (sav) hicret esnasında Rabîu'l-evvel ayının bir pazartesi günü Kubâ'ya ulaşmış ve burada yaklaşık on gün kadar kalmıştı.[1] Medine'nin önemli simalarından olan ve hicret esnasında birçok sahâbîyi evinde ağırlayan, Gülsüm b. Hidm'in evinde misafir olmuştu.[2] Bu müddet içerisinde bizzat kendisi de çalışarak ashâbı ile birlikte bir mescit inşa etti.[3] Bu mescit, Kur'ân-ı Kerîm'de "takva mescidi"[4] olarak anılan Kubâ Mescidi idi. Tevbe sûresinde, *"Orada (Kubâ) temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da temizlenenleri sever."*[5]şeklinde zikredilen kişiler de Kubâ'daki Müslümanlardı.[6] Sevgili Peygamberimiz Kubâ'dan ayrıldıktan sonra da burayı ihmal etmedi. O (sav), kimi zaman yürüyerek, kimi zaman binekle Kubâ'yı ziyaret eder, orada namaz kılmaya giderdi.[7] Yine böyle bir ziyaretinde, Allah'ın övgüsüne mazhar olan Kubâ halkına, *"Ey ensar topluluğu! Şüphesiz ki Allah sizi temizlik konusunda övmektedir. (Övgüye lâyık olan) bu temizliğiniz nedir?"*diye sordu.

Kubâlıların "Biz namaz için abdest, cünüplükten dolayı da boy abdesti alırız ve biz su ile taharetleniriz." cevabı karşısında Resûl-i Ekrem (sav), *"İşte (övüldüğünüz şey) bu! O hâlde buna devam edin."* buyurarak[8] hem Kubâ halkını bu davranışlarından ötürü onaylıyor hem de bu sözleri ile onları bütün Müslümanlara örnek gösteriyordu.

Cünüplükten temizlenmek üzere gusül abdesti almak, Hz. İbrâhim'den kalan güzel bir haslet olarak câhiliye döneminde de yaygındı. Nitekim Ebû Süfyân'ın, Bedir Savaşı'nda müşriklerden önemli isimlerin öldürülmesinin ve müşrik ordusunun Müslümanlar karşısında yenilgiye uğramasının ardından yaptığı adak, bu uygulamanın câhiliyede de var olduğunu göstermektedir. Rivayete göre Ebû Süfyân, Peygamberimiz (sav) ile tekrar savaşmadıkça cünüplükten dolayı başına su değdirmeyeceğine dair adakta bulunmuştur.[9] Kubâlıların, birlikte yaşadıkları bazı yahudileri örnek alarak su ile temizlendiklerini bildiren rivayetler de vardır.[10]

Su, maddî ve mânevî bakımdan bir temizlik aracıdır. Su bulunmadığında teyemmüm ediliyor olması abdestin ve gusül abdestinin mânevî yönünü ortaya koyar. Toprağa mesh etmek suretiyle gerçekleşen teyemmüm, su bulunmadığında ya da kullanılamadığı durumlarda Müslümanlara mânevî

[1] B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[2] ST3/623 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 623.
[3] MK21389 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIV, 318.
[4] Tevbe, 9/108.
[5] Tevbe, 9/108.
[6] D44 Ebû Dâvûd, Tahâret, 23.
[7] IK2/292, İbn Kesîr, *Sîret*, II, 292.
[8] İM355 İbn Mâce, Tahâret, 28.
[9] HS3/310 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 310; BH2/479 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, II, 479.
[10] SH83 İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 45; HM24334 İbn Hanbel, VI, 6.

bakımdan arınma hissi sağlar. Nitekim Resûlullah döneminde sahâbîlerin zaman zaman su bulamadıkları olur yahut yaralı durumda olanlar bulunurdu veya hava çok soğuk olurdu ve bu nedenlerle gusledemezlerdi. *"Ey iman edenler! Cünüp olduğunuzda, boy abdesti alın."*[11] âyetini bilen sahâbîler zor şartlarda ne yapacaklarını bilemiyordu. Resûlullah, onlardan su bulamayanların[12] ve havanın çok soğuk olması sebebiyle guslettiği takdirde hasta olacağından korkanların teyemmüm ederek,[13] yaralı olanların ise yarasının üzerini mesh ederek arınabileceklerini öğretiyordu. Nitekim o, başından yaralı iken ihtilâm olan ve mutlaka gusletmesi gerektiğini söyleyenlere uyarak yıkanıp hastalanan, sonra da hayatını kaybeden bir kişinin durumuna çok üzülmüş ve o kişiyi göz göre göre ölüme ittiklerini belirtmişti.[14]

Kur'ân-ı Kerîm'de cünüplükten temizlenmenin yolunun gusül olduğu belirtilmiş, bu temizlik yapılmadan namaza yaklaşılmaması ifade edilmiştir.[15] Ayrıca Hz. Ali'nin belirttiğine göre, Allah Resûlü, cünüp iken Kur'ân-ı Kerîm okumamış[16] ve cünüp olanların mescide gelmelerini de doğru bulmamıştır.[17]

Aslında insan, sadece belirli ibadetleri yerine getirirken değil, yaşadığı her an Yaratıcısının ve O'nun görevlendirdiği meleklerin gözetiminde olduğu hissini taşımalıdır. İşte gusül abdesti insana, temiz bir ruh ve bedenle her an Rabbinin huzurunda olduğu hissini verir. Resûlullah (sav), gusletme imkânı olduğu hâlde bunun geciktirilmesini hoş karşılamaz.[18] Hatta bu şekilde kalınmasının nahoşluğunu ifade etmek için meleklerin gusletmeden dolaşan kimselerden uzak duracağını söyler.

Ebû Hüreyre, ihtilâm olduğu birgün Resûlullah'la karşılaşınca huzursuz olmuştu. Peygamber'i görür görmez geri kalmış ve hızla gidip boy abdesti aldıktan sonra onun yanına gelmişti. Onun kaybolmasının farkına varan Peygamber (sav), *"Nerede kaldın Ebû Hüreyre?"* diye sorunca Ebû Hüreyre, "Cünüp idim, temizlenmeden seninle beraber oturmak istemedim." diye cevap vermiş. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Sübhânallâh! Müslüman necis olmaz."* buyurmuştur.[19] Bu sözleriyle Hz. Peygamber (sav), ihtilâm olmanın doğal olduğunu ve cünüp olan kişinin necis olarak değerlendirilmesinin de yanlış olacağını vurgulamıştır. Nitekim Resûlullah döneminde insanlar arasında, cünüp olan bir kişinin hem mânevî hem de maddî açıdan necis/pis olduğu, dolayısıyla gusletmediği sürece uyumasının, bir şey yiyip içmesinin, diğer insanlarla görüşüp konuşmasının günah olacağı yönünde inanışlar mevcuttu. Resûlullah, bu inanışların yanlış

[11] Mâide, 5/6.
[12] MA890 Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 230.
[13] D334 Ebû Dâvûd, Tahâret, 124; HM17965 İbn Hanbel, IV, 204.
[14] D337 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125; İM572 İbn Mâce, Tahâret, 93.
[15] Nisâ, 4/43.
[16] T146 Tirmizî, Tahâret, 111; N266 Nesâî, Tahâret, 171.
[17] D232 Ebû Dâvûd, Tahâret, 92.
[18] D4176 Ebû Dâvûd, Teraccül, 8, D4180 Ebû Dâvûd, Teraccül, 8.
[19] D231 Ebû Dâvûd, Tahâret, 91; B283 Buhârî, Gusul, 23.

olduğuna işaretle ashâbını, cünüp iken avret mahallerini yıkayıp abdest alarak uyuyabilecekleri,[20] yine aynı şekilde sadece abdest alarak[21] ya da ellerini yıkayarak bir şey yiyip içebilecekleri[22] yönündeki telkinleriyle rahatlatıyordu. Peygamber Efendimiz kendisi de bu şekilde hareket ederdi.[23] Ramazan ayında bu gibi durumlarda, sabahleyin guslettiği olurdu.[24] Bir keresinde ashâbı, âdetli kadınla birlikte yemek yemenin hükmünü sormuştu da, Sevgili Peygamberimiz buna bir engel bulunmadığını beyan etmişti.[25] Hatta kendisi, âdetli[26] ya da cünüp olan bir Müslüman'ın necis/pis olmayacağını, eşlerine karşı tutumuyla göstermişti.[27] Peygamberimiz cünüp olan bir Müslüman'la tokalaşmanın hiçbir sakıncasının bulunmadığını, kendisiyle musafaha yapmak istemeyen Huzeyfe b. Yemân'a[28] açıkça söylemişti. Sevgili peygamberimiz bu kabil uyarılarıyla Medine'de yaşayan değişik inançların insan tabiatına aykırı inanışlarına karşı arkadaşlarını uyarıyor, onlara insan tabiatı ile İslâm hakikatlerinin çatışmadığını gösteriyordu. Mânevî arınma ile maddî arınma arasındaki ilişkiyi hassas bir biçimde ashâbına öğretiyordu.

Peygamber Efendimiz, her meselede olduğu gibi, bu meselede de kadın erkek demeden, bütün ashâbını en ince ayrıntılara kadar eğitmekteydi. Onlara, hangi durumlarda gusledip etmemeleri gerektiğini, ne zaman ve nasıl gusletmeleri gerektiğini, cünüp veya âdetli iken neleri yapıp yapamayacaklarını değişik vesilelerle tek tek açıklamaktaydı. Buna göre, boşalma,[29] cinsel ilişki,[30] ihtilâm olma[31] gibi durumlarda mutlaka gusül etmek gerekliydi. Ayrıca kadınların âdet ve nifas/loğusalık hâli bittiğinde gusletmeleri gerektiği de onun bu bağlamda ashâbına öğrettikleri cümlesinden idi.[32]

Sevgili Peygamberimiz insanların özel hâlleri ile ilgili konularda açıklamalarıyla ilk Müslümanları her bakımdan aydınlatıyor, zihinlerinde oluşabilecek en küçük sorulara dahi cevaplar veriyordu. Hz. Âişe'nin (ra) anlattığına göre bir seferinde Allah'ın Resûlü'ne, uyandığında çamaşırında ıslaklık (meni) gören, fakat ihtilâm olduğunu hatırlamayan bir adamın ne yapması gerektiği sorulmuştu. Efendimiz (sav) de o kişinin gusül abdesti alması gerektiğini söyledi. Bu sefer, rüyasında ihtilâm olduğunu gören, fakat çamaşırında bir ıslaklık bulamayan adamın durumunun ne olacağı soruldu. Allah'ın Resûlü, *"Onun gusül abdesti almasına gerek yok."* diye cevap verdi. Bu sırada Ümmü Süleym'in, "(Çamaşırında ıslaklık) gören kadına da gusül gerekir mi?" diye sorunca Allah'ın Resûlü, *"Evet, çünkü kadınlar, erkeklerin bir bütünü tamamlayan diğer yarısıdır."* buyurmuştu.[33]

[20] B288 Buhârî, Gusül, 27; M704 Müslim, Hayız, 25
[21] T613 Tirmizî, Cum'a, 78.
[22] N258 Nesâî, Tahâret, 165; IM593 İbn Mâce, Tahâret, 104.
[23] N224 Nesâî, Tahâret, 142; D226 Ebû Dâvûd, Tahâret, 89
[24] M2590 Müslim, Sıyâm, 76, M2591 Müslim, Sıyâm, 77.
[25] HM19216 İbn Hanbel, IV, 342.
[26] B322 Buhârî, Hayız, 21
[27] T123 Tirmizî, Tahâret, 91.
[28] N269 Nesâî, Tahâret, 172.
[29] N199 Nesâî, Tahâret, 132
[30] B291 Buhârî, Gusul, 28; D216 Ebû Dâvûd, Tahâret, 83.
[31] B6091 Buhârî, Edeb, 68; B6121 Buhârî, Edeb, 79; HM26725 İbn Hanbel, VI, 256.
[32] DM794 Dârimî, Tahâret, 79, DM804 Dârimî, Tahâret, 83.
[33] D236 Ebû Dâvûd, Tahâret, 94

Allah Resûlü, İslâm dinini yeni kabul eden kişilerin de gusletmesini istemekteydi. Hicrî dokuzuncu senede Temîmoğulları heyeti ile birlikte gelerek Müslüman olmak isteyen Temîmli Kays b. Âsım[34] ve Sümâme b. Üsâl el-Hanefî'den[35] gusletmelerini istemişti.[36]

Yüce Peygamber, ashâbına, cünüplük, hayız ve nifas gibi sadece mânevî kirliliklerden dolayı değil, maddî kirlilikten dolayı da yıkanmaları gerektiğini öğütlemekteydi. Meselâ, bir cuma günü bazı sahâbîler hurmalıklarında çalıştıktan sonra toz toprak içinde ve terlemiş bir şekilde mescide geldiklerinde Resûlullah onlara, *"Keşke yıkansaydınız!"* buyurmuştu.[37] Ayrıca o, *"Her yedi günde bir yıkanmak, Yüce Allah'ın her Müslüman üzerindeki hakkıdır."* buyurarak,[38] belli zaman aralıklarında mutlaka banyo yapılması gerektiğini vurgulamaktaydı. Resûlullah, herhangi bir gereklilik olmasa da, bu normal banyonun cuma gününe denk getirilmesinin daha iyi olacağı yönünde ashâbına tavsiyede bulunarak, *"Biriniz cuma namazına geleceği zaman yıkansın!"*[39] diyordu. Hatta bazı sahâbîler onun (sav) bu emrini, *"Bulûğa ermiş olan herkese, cuma günü gusletmek vaciptir."*[40] şeklinde rivayet etmişlerdir. Zira cuma günü haftalık bayram olarak kabul edilmekte ve ashâb âdeta bir bayram havasında mescide gelmekteydi. Resûlullah (sav) arefe günü ve bayramlarda namaza gitmeden önce[41] gusül abdesti alır ve bu günlerde ev halkına da boy abdesti almalarını tembihlerdi.[42] Yine hac yapmak üzere ihrama girmeden önce gusletmek, Resûlullah'ın sünneti olarak değerlendiriliyordu.[43]

Gerek maddî gerek mânevî arınmayı gerçekleştirmek için alınan gusül abdestinin belirli âdâbı vardır. Sevgili Peygamberimiz her şeyden önce, *"Muhakkak ki Azîz ve Celîl olan Allah Halîm'dir, hayâ sahibidir, ayıp ve kusurları örtendir. Hayâyı ve örtünmeyi sever. Sizden biriniz gusledeceğinde örtünsün/kapalı yerde gusletsin."*[44] ve *"Sakın herhangi biriniz açık alanda ya da kendisini gizlemeyen (veya etrafı açık) bir çatı üstünde gusletmesin. O, başkalarını görmese bile kendisi görülebilir."*[45] şeklindeki sözleriyle insanların kapalı yerlerde gusletmelerini emretmişti. Hamamlarda gusledenlere ise örtülmesi gereken avret yerlerini mutlaka örtmelerini[46] söylemekteydi.

Resûlullah'ın uyulmasını istediği diğer bir gusül âdâbı da gusledilebilecek suların idrarla kirletilmemesidir.[47] *"Sizden biriniz sakın durgun suya abdest bozmasın, (ola ki) biraz sonra ondan gusleder."*[48] sözüyle bu konuya dikkat çekmiştir.

Peygamberimiz gusülde kullanılmış atık suyun bir başka işte kullanılmaması gerektiğini söylemiştir. Buna göre eşler birlikte guslederken

[34] H15/483 İbn Hacer, *İsâbe*, V, 483

[35] B462 Buhârî, Salât, 76.

[36] D355 Ebû Dâvûd, Tahâret, 129; HM10273 İbn Hanbel, II, 483.

[37] B2071 Buhârî, Büyû', 15; B902 Buhârî, Cum'a, 15

[38] B898 Buhârî, Cum'a, 12; M1963 Müslim, Cum'a, 9.

[39] B877 Buhârî, Cum'a, 2; M1951 Müslim, Cum'a, 1.

[40] B858 Buhârî, Ezân, 161; M1957 Müslim, Cum'a, 5.

[41] MU432 *Muvatta'*, Îdeyn, 1.

[42] İM1316 İbn Mâce, İkâmet, 169.

[43] DK2400 Dârekutnî, *Sünen*, II, 219; MŞ15599 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Hac, 464.

[44] N406 Nesâî, Gusül, 7; D4012 Ebû Dâvûd, Hammâm, 1.

[45] İM615 İbn Mâce, Tahâret, 113.

[46] HM8258 İbn Hanbel, II, 322.

[47] N400 Nesâî, Gusül, 1.

[48] D69 Ebû Dâvûd, Tahâret, 36.

birbirlerinin atık sularını kullanmamalıdırlar; ancak temiz bir kaptan beraber aldıkları temiz su ile yıkanmalarında bir sakınca yoktur.[49] Peygamber (sav), eşlerin aynı banyoda, aynı anda ve aynı kapları kullanarak gusledebileceklerini de belirtmiştir.[50] Nitekim Âişe validemiz Resûlullah ile, "Su kabından suyu önce sen alacaksın, önce ben alacağım." diye şakalaştıklarını[51] bile anlatmıştır.

Resûlullah'ın da içinde yaşadığı bölgede su çok az bulunuyordu, dolayısıyla da çok kıymetli idi. Bu yüzden her şeyde olduğu gibi, gusülde de suyu iktisatlı kullanmak gerekiyordu. Allah Resûlü (sav), saçları gür ve çok olmasına karşın, üç avuç su alır ve başının üzerinden akıtır, sonra da bedeninin kalan kısmı üzerinden suyu akıtarak gusleder di.[52] Gusülde kullandığı su miktarı ancak abdestte kullandığı su miktarının 3-5 katı kadardı.[53]

Sevgili Peygamberimiz (sav), gusledeceği zaman önce kapalı veya perdelenmiş bir yere gider,[54] besmele çeker ve guslet meye niyet ederdi.[55] Ardından ilk önce sağ elini sonra da sol elini bileklerine kadar iki üç kere yıkayıp sol eliyle de avret mahallini iyice temizlerdi.[56] Sonra (elini yıkar) ağzına ve burnuna üçer kere su verip temizler,[57] yüzünü ve kollarını da aynı şekilde yıkayarak namaz için aldığı abdest gibi abdest alır[58] ve nihayet başını mesh etmeden su dökerdi.[59] Ancak başına sadece su dökmekle yetinmez, suyun saç diplerine ulaşması için, önce başının sağ tarafı sonra da sol tarafı olmak üzere,[60] saçlarını iyice ovalardı.[61] Ve nihayet suyu bütün bedeni üzerinden akıtırdı.[62] Öyle ki bedeninde hiçbir kuru yer kalmazdı. Bir keresinde sol omuzunda suyun ulaşmadığı kuru bir yer görmüştü de saçından damlayan sudan alıp orayı ıslatmıştı.[63] Onun gusülde en son yaptığı şey ise, guslettiği yerden kenara çekilerek ayaklarını yıkamaktı.[64] Sevgili peygamberimiz, guslünü tamamladıktan sonra da şöyle dua ederdi: *"Allah'ım! Beyaz elbisenin kirden arınması gibi beni de günahlardan arındır."*[65]

Resûlullah, guslettikten sonra bazen renkli bir örtüye (havluya) bürünerek kurulanır[66] ve elbisesini giyerdi. O (sav), guslettikten sonra namaz kılacağı zaman abdesti bozulmadıkça yeniden abdest almaz, namazını gusül abdesti ile kılardı.[67] Cuma günleri gusül abdesti alıp güzel koku sürünmeyi tavsiye ederdi.[68]

Hz. Peygamber (sav), kadınların da aynı şekilde gusül yapmalarını söylemişti. Şu farkla ki, saçı örgülü ve sık olanların özellikle suyun az bulunduğu zamanlarda, örgülerini çözmeyip sadece üzerlerine su dökmeleri[69] ve sonra da sıkmaları[70] yeterliydi. Ancak Hz. Âişe, "Resûlullah

[49] N239 Nesâî, Tahâret, 147; D81 Ebû Dâvûd, Tahâret, 40.
[50] B250 Buhârî, Gusül, 2; M731 Muslim, Hayız, 45.
[51] N235 Nesâî, Tahâret, 146.
[52] B256 Buhârî, Gusul, 4
[53] B201 Buhârî, Vudû', 47, M736 Muslim, Hayız, 50.
[54] B281 Buhârî, Gusul, 21, M767 Muslim, Hayız, 73.
[55] D102 Ebû Dâvûd, Tahâret, 48.
[56] D245 Ebû Dâvûd, Tahâret, 97, M729 Müslim, Hayız, 43
[57] HM25155 İbn Hanbel, VI, 97.
[58] B248 Buhârî, Gusül, 1.
[59] N422 Nesâî, Gusul, 18
[60] B258 Buhârî, Gusül, 6.
[61] N249 Nesâî, Tahâret, 157.
[62] B248 Buhârî, Gusul, 1.
[63] HM2180 İbn Hanbel, I, 243; MA1015 Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 265.
[64] B257 Buhârî, Gusul, 5; M718 Muslim, Hayız, 35.
[65] N403 Nesâî, Gusul, 4.
[66] İM466 İbn Mâce, Tahâret, 59
[67] İM579 İbn Mâce, Tahâret, 96; T107 Tirmizî, Tahâret, 79.
[68] İM1098 İbn Mâce, İkâmet, 83.
[69] M747 Muslim, Hayız, 59.
[70] D252 Ebû Dâvûd, Tahâret, 99.

başına üç defa su dökerdi. Biz ise, saçımızdaki örgülerden dolayı beş defa dökeriz."[71] diyerek suyun saç örgülerinin altına iyice nüfuz etmesi gerektiğine vurgu yapmaktaydı.

Suya ulaşmanın gayet zor olduğu o dönemin şartlarında dahi Allah Resûlü, ashâbını ısrarla temizliğe ve arınmaya çağırmıştır. Günümüzde suyun çok daha kolay bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda, temizliğe verilen önemin daha fazla olması gerektiği şüphe götürmeyen bir gerçektir. Gusül, insanın bedenen ve ruhen zinde kalmasını sağlayan bir etkiye de sahiptir. Hayız, nifas ve cünüplük hâlinin vücuda verdiği yorgunluk ve gerilim, gusül abdesti ile giderilir. Guslederek arınma, insanı kirli olma hissinden kurtardığı gibi arınmış olma duygusu verir ve onu ibadete hazır hâle de getirir.

71 D241 Ebû Dâvûd, Tahâret, 97

KADINLARIN ÖZEL HÂLLERİ
ÂDET, LOĞUSALIK ve İSTİHÂZE

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ لِى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : "نَاوِلِينِى الْخُمْرَةَ مِنَ الْمَسْجِدِ."
قَالَتْ: فَقُلْتُ إِنِّى حَائِضٌ. فَقَالَ: "إِنَّ حَيْضَتَكِ لَيْسَتْ فِى يَدِكِ."

Hz. Âişe anlatıyor: "Resûlullah (sav) bana, *'Mescitten seccadeyi bana uzatıver.'* dedi. 'Ben âdetliyim.' dedim. Bunun üzerine Resûlullah, *'Âdetli olma hâli senin elinde değil ki!'* buyurdu."

(M689 Müslim, Hayız, 11)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَشْرَبُ وَأَنَا حَائِضٌ، ثُمَّ أُنَاوِلُهُ النَّبِيَّ ﷺ، فَيَضَعُ فَاهُ عَلَى مَوْضِعِ فِيَّ، فَيَشْرَبُ، وَأَتَعَرَّقُ الْعَرْقَ وَأَنَا حَائِضٌ، ثُمَّ أُنَاوِلُهُ النَّبِيَّ ﷺ، فَيَضَعُ فَاهُ عَلَى مَوْضِعِ فِيَّ.

عَنْ مَنصُورِ ابْنِ صَفِيَّةَ أَنَّ أُمَّهُ حَدَّثَتْهُ أَنَّ عَائِشَةَ حَدَّثَتْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَتَّكِئُ فِي حَجْرِي وَأَنَا حَائِضٌ ثُمَّ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ.

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ أَبِي حُبَيْشٍ سَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ قَالَتْ: إِنِّي أُسْتَحَاضُ فَلاَ أَطْهُرُ، أَفَأَدَعُ الصَّلاَةَ؟ فَقَالَ: "لاَ، إِنَّ ذَلِكَ عِرْقٌ، وَلَكِنْ دَعِي الصَّلاَةَ قَدْرَ الْأَيَّامِ الَّتِي كُنْتِ تَحِيضِينَ فِيهَا، ثُمَّ اغْتَسِلِي وَصَلِّي."

عَنْ مُعَاذَةَ قَالَتْ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ فَقُلْتُ: مَا بَالُ الْحَائِضِ تَقْضِي الصَّوْمَ وَلاَ تَقْضِي الصَّلاَةَ؟ فَقَالَتْ: أَحَرُورِيَّةٌ أَنْتِ؟ قُلْتُ: لَسْتُ بِحَرُورِيَّةٍ، وَلَكِنِّي أَسْأَلُ، قَالَتْ: كَانَ يُصِيبُنَا ذَلِكَ فَنُؤْمَرُ بِقَضَاءِ الصَّوْمِ وَلاَ نُؤْمَرُ بِقَضَاءِ الصَّلاَةِ.

Hz. Âişe diyor ki: "Ben âdetli iken bir şey içer sonra onu Hz. Peygamber'e (sav) uzatırdım, o da ağzını tam benim ağzımın değdiği yere koyarak içerdi. Yine ben âdetli iken kemikli etten bir parça ısırıp sonra onu Hz. Peygamber'e (sav) uzatırdım, o da ağzını tam benim ağzımın değdiği yere koyar(ak ısırır)dı."

(M692 Müslim, Hayız, 14; D259 Ebû Dâvûd, Tahâret, 102)

Mansûr b. Safiyye'nin, annesi aracılığıyla naklettiğine göre, Hz. Âişe ona şöyle demiştir: "Ben âdetli olduğum hâlde Hz. Peygamber (sav) kucağıma yaslanır, Kur'an okurdu."

(B297 Buhârî, Hayız, 3; M693 Müslim, Hayız, 15)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Ebû Hubeyş'in kızı Fâtıma Hz. Peygamber'e (sav), "Devamlı kanamam oluyor ve hiç temizlenemiyorum. Acaba namaz kılmayı bıraksam mı?" diye sorunca Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *"Hayır. Bu, damar(dan gelen bir kan)dır (âdet kanaması değildir). Normalde âdet gördüğün günler süresince namaz kılmayı terk et. Sonra yıkan ve namazını kıl."*

(B325 Buhârî, Hayız, 24; M753 Müslim, Hayız, 62)

Muâze (isimli bir kadın) anlatıyor: Hz. Âişe'ye, "Âdetli kadına ne oluyor da, (tutamadığı) oruçları kaza ettiği hâlde (kılamadığı) namazları kaza etmiyor?" diye sordum. Hz. Âişe, "Sen Harûrî (Sadece Kur'an'da harfiyen bulunan hükümlerle yetinen bir Hâricî) misin?" diye cevaplayınca, "Hayır, Harûrî değilim ama soruyorum." dedim. Bunun üzerine Hz. Âişe, "Biz (Resûlullah zamanında) âdet olurduk, orucu kaza etmemiz bize emredilir ama namazı kaza etmemiz emredilmezdi." dedi.

(M763 Müslim, Hayız, 69; B321 Buhârî, Hayız, 20)

Allah'ın Son Elçisi'yle Medine'den yola çıkan kafilenin hedefi Mekke idi. Yolculuk hac yolculuğuydu. Yolcular Mekke'ye henüz ulaşmamışlardı ki aralarında bulunan Hz. Âişe derin bir hüzne kapılarak ağlamaya başladı; ağlamasının nedeni âdet görmeye başlamasıydı! İhrama girerek niyetlendiği umresi yarım kalacağı gibi, haccı da yapamayacaktı. Şevki kırılmış, heyecanı kaybolmuştu. Yanına gelen Allah Resûlü'nü gözyaşlarıyla karşılamıştı. Peygamberimiz, neşeli bırakıp kederli bulduğu eşinin hâlini görünce hayretle sordu: *"Hayırdır? Niçin ağlıyorsun? Yoksa âdet mi oldun?"* Hz. Âişe, "Evet!" dedi ve buruk bir sesle ekledi: "Hâlbuki Allah şahit, haccı ne çok istemiştim! Ama bu yıl hacı olamayacağım." Şefkat Peygamberi ona teselli olacak şu karşılığı verdi: *"Bu başına gelen, Âdem kızlarına Allah'ın takdir ettiği bir yazgıdır. Kâbe'yi tavaf etmek dışında hacıların eda edecekleri vazifeleri sen de yerine getirebilirsin."*[1]

İlerleyen günlerde Peygamberimiz Hz. Âişe'nin hevesle başladığı bu görevi lâyıkıyla yerine getirmesine yardımcı olmuş, bayram günü âdeti sona erip temizlenince farz olan tavafını yapmasını istemişti. Hatta, "İnsanlar ne güzel hem umre hem hac yaparak evlerine dönüyorlar. Oysa ben sadece haccedebildim." diyerek sızlanan eşinin, kardeşi Abdurrahman ile birlikte Ten'im'e gidip ihrama girmek suretiyle yarım kalan umresini tamamlamasını da sağlamıştı.[2]

Bir kız çocuğu olarak dünyaya gelmek nasıl Yüce Allah'ın takdirine bağlıysa,[3] bir genç kızın âdet kanaması ile ergenliğe erişmesi de aynen öyledir. Yeme, içme, uyuma ya da üreme bir insan için ne kadar doğalsa, âdet görme de bir kadın için o kadar doğaldır. Dolayısıyla hayatın akışı içinde diğer bedensel gelişim ve işlevlerle birlikte normal karşılanarak kabullenilmelidir.

Oysa ay hâli zaman zaman kimi topluluk ve inanışlarda kadının aleyhine ve hatta utanç verici bir durum olarak telakki edilmiştir. Kadının iradesi dışında kalan, müdahale etme, değiştirme imkânı olmayan Allah vergisi bu durum sebebiyle aşağılanması; anlaşılması, açıklanması ve kabul edilmesi mümkün olmayan bir yaklaşımdır Allah'ın Peygamberi mes-

[1] B294 Buhârî, Hayız, 1; B305 Buhârî, Hayız, 7; M2918 Müslim, Hac, 119
[2] B1786 Buhârî, Umre, 7; M2919 Müslim, Hac, 120.
[3] Şûrâ, 42/49

citten kendisine bir seccade getirmesini istediğinde, "Ama ben âdetliyim!" diyerek mescide girmek ve seccadeye dokunmak istemeyen Hz. Âişe'ye, *"Âdetli olma hâli senin elinde değil ki!"* buyurmaktadır. Bunun üzerine çekingenliğini gizlemeyen annemiz, mescide girmiş ve seccadeyi almıştır.[4]

Gerçekten ilkel kültürlerden bugüne uzanan çizgide, âdetli kadınla ilgili olumsuz tasavvur değişmemek için direnmekte ve dinin özüne aykırı olduğu hâlde insanların terk etmekte zorlandığı bid'atleri de beraberinde getirmektedir. Zerdüştlerin âdetli kadını murdar sayarak temizlenene kadar bir odada tek başına bekletmelerine benzer şekilde, bugün de kimi Müslüman kadınların âdet günlerinde kendilerini toplumdan soyutlamaları şaşırtıcıdır. Uğursuzluk taşıyacakları endişesiyle doğum tebrikine gitmeyerek taze bebeğe bakmayan ya da düğüne katılmayarak yeni gelinin çeyizine dokunmayan nice kadın vardır. Âdetli iken hamur yoğurmaktan kaçınan, turşu kurmayan, salça ve reçel yapmayan ya da sofradaki ekmeği bölmekten çekinen kadınların sayısı hiç de az değildir. Oysa Peygamberimiz âdetli eşinin dokunduğu gıdalardan tiksinmemiş ve Hz. Âişe'nin ısırdığı etin devamını yerken veya içtiği suyun kalanını içerken tam da onun ağzının değdiği yere ağzını getirerek bütün bunların anlamsızlığını göstermek istemiştir.[5]

Kadını sadece âdet gördüğü günlerde değil sonrasındaki yedi günde de sakınılması gereken biri olarak gören yahudi geleneğinde, âdetli kadının bedeni kadar kullandığı eşyalar da kirli ve yasaklı sayılmaktadır.[6] Aybaşı hâlinde iken eşine dokunmayan, onunla birlikte yemek yemeyen ve aynı yatakta yatmayan yahudi erkekleri, Peygamberimizin ashâbını da şüpheye düşürmüştür. "Biz de onlar gibi belirli günlerinde eşlerimizden tamamen uzaklaşmalı mıyız?" diye sorduklarında, Allah Resûlü, cinsel beraberlik dışında günlük yaşantılarını aksatmaya gerek olmaksızın diledikleri her şeyi yapabileceklerini söylemiştir.[7] Aynı şekilde kendisine gelerek âdetli bir kadınla aynı sofrayı paylaşmanın hükmünü danışanlara, *"Onunla beraber yemek yiyebilirsin(iz)."* buyurmuştur.[8]

Diğer taraftan Peygamber Efendimiz, âdetliye dokunmama gibi rencide edici bir tavrı kesinlikle reddetmiştir. Ümmü Seleme annemizle âdetli iken de aynı yatağı paylaşan Sevgili Peygamberimizdir.[9] Aynı şekilde Hz. Âişe'nin, "Resûlullah, eşlerinden biri âdetli iken de tenine dokunurdu." diyerek özel durumlarını anlatması,[10] âdetli kadının pis olmadığını herkese duyurmak amacıyladır.

[4] M689 Müslim, Hayız, 11; T134 Tirmizî, Tahâret, 101.
[5] M692 Müslim. Hayız, 14; D259 Ebû Dâvûd, Tahâret, 102.
[6] *Kitâb-ı Mukaddes*, Levililer, 15/19-30.
[7] M694 Müslim, Hayız, 16; D258 Ebû Dâvûd, Tahâret, 102.
[8] T133 Tirmizî, Tahâret, 100; İM651 İbn Mâce, Tahâret, 130; DM1106 Dârimî, Tahâret, 107
[9] B298 Buhârî, Hayız, 4; M683 Müslim, Hayız, 5.
[10] B302 Buhârî, Hayız, 5; M679 Müslim, Hayız, 1.

Ayrıca anneleri Havva'nın, Âdem'in aklını çelerek yasak meyveden yemesine, dolayısıyla da cennetten çıkarılmasına sebep olduğu gerekçesi ile Havva kızlarını lânetli ve cezaya müstahak görmek, yahudi kültürünün bir parçasıdır.[11] Halbuki Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Âdem'i aldatanın şeytan olduğunu özellikle belirtirken[12] iki eşin yasağı birlikte çiğnediklerine[13] dikkat çeker. Ama yahudi söyleminin geleneğe etkisi, kadının âdetli iken ya da hamilelik ve doğum gibi sıkıntılara katlanırken bu ilk günahın bedelini ödediği düşüncesini yaymıştır. Bu yüzden bazı çevrelerde asırlar boyunca âdetli kadın Allah'tan uzak, ibadetten mahrum edilmiş ve kirli sayılmıştır.

Âdet görmenin, kız çocuğunu, dinin emir ve yasaklarına bizzat muhatap olan bir yetişkin konumuna yükselttiği düşünüldüğünde, hayatın yeni bir yönde akmaya başlaması kaçınılmazdır. Çünkü bir insan için ergenlik, dinî ve hukukî yükümlülüklerin başlama noktasıdır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz, kadının özel günlerinde ibadet hayatını düzenleyen birtakım sınırlamalar getirmiştir. Ama bunların arasında âdetli kadının ücra bir köşede ibadete hasret beklemesi ya da ibadet eden eşine yaklaşamaması gibi bir kayıt kesinlikle bulunmamaktadır. Aksine Resûlullah, gece namazı kılarken âdetli olan eşlerinin yanı başında uyumalarından rahatsız olmaz, secde ederken elbisesinin onlara değmesine aldırmaz,[14] hatta üzerlerindeki dokuma örtünün bir kısmını kendi omuzuna alarak namaza devam ederdi.[15]

Ramazan ayının son on gününde itikâfa girerek mescitte ibadetle meşgul olan Allah Resûlü, bu süre içerisinde hâne-i saadetlerine girmezdi. Ancak saçlarının yıkanmasını veya taranmasını arzu ettiğinde hücresinin kapısından başını uzatarak eşine seslenirdi.[16] Aynı şekilde Resûlullah'ın kendilerine necis muamelesi yapmaksızın günlük hayatını devam ettirmesine alışık olan Meymûne validemiz, saçı başı dağınık bir vaziyette dolaşan ve eşi âdetli olduğu için kendisine dokunmadığını söyleyen Abdullah b. Abbâs'a, *"Hay evlâdım, âdetin el ile ne ilgisi olabilir!"* demiştir.[17] Peygamberimizin bazen âdetli eşine yaslanarak Kur'ân-ı Kerîm okuduğu olmuştur. Nitekim Âişe annemiz, "Ben âdetli olduğum hâlde Hz. Peygamber (sav) kucağıma yaslanır, Kur'an okurdu."[18] derken, Meymûne annemiz de bu durumu vurgulamıştır.[19]

Hz. Peygamber âdetli hanımlar da dâhil bütün kadınların bayram namazlarına iştirakini, bayram namazının kılındığı musallaya gelerek hutbeyi dinlemelerini ve duaya katılmalarını istemiştir.[20]

11 *Kitâb-ı Mukaddes*, Yaratılış, 3/1-24
12 Tâ-Hâ, 20/120.
13 A'râf, 7/27; Tâ-Hâ, 20/121.
14 B518 Buhârî, Salât, 107
15 M1147 Müslim, Salât, 274.
16 B2031 Buhârî, İ'tikâf, 4; M686 Müslim, Hayız, 8.
17 HM27346 İbn Hanbel, VI, 332; MA1249 Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 325.
18 B297 Buhârî, Hayız, 3; M693 Müslim, Hayız, 15
19 N385 Nesâî, Hayız, 19.
20 B351 Buhârî, Salât, 2

Âdetli olmanın birtakım kurallara uymayı da beraberinde getirdiği tartışmasız bir gerçektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, "*Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: O sıkıntı verici bir durumdur. Bu yüzden âdet sırasında kadınlardan geri durun ve onlar temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın. Temizlendikten sonra, Allah'ın izin verdiği şekilde onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah gönülden tevbe edenleri sever, içi dışı temiz olanları sever.*"[21] buyrulurken Müslüman erkeklere âdetli eşleriyle ilgili uymaları gereken temel kural öğretilmektedir. Allah Resûlü de özel durumunu önemsemeksizin eşiyle birlikte olan kimseyi ağır bir dille uyarmakta[22] ve böyle bir hata karşılığında bir miktar sadaka verilmesini tavsiye etmektedir.[23]

Kur'ân-ı Kerîm'in âdet dönemini belirleyici kabul ederek koyduğu bir diğer hüküm ise, boşanmış kadınların bekledikleri iddet süresi ile ilgilidir. Bu hükme göre eşinden boşanan bir kadın hamile olup olmadığının ortaya çıkması ve hamilelik durumunda bebeğinin babasının doğru tayin edilebilmesi için evlenmeksizin üç ay hâli (âdet veya temizlik dönemi) geçene kadar, şayet hamile ise doğum yapana kadar beklemek zorundadır.[24] Âdetten kesilen veya henüz âdet görmemiş hanımların iddet süresi ise üç ay olarak tayin edilmiştir.[25] Diğer taraftan Allah Resûlü bir kimsenin, âdetli hanımını boşamasına izin vermemiş, böyle bir karar alan İbn Ömer'e eşine dönerek hanımına mühlet tanımasını söylemiştir.[26]

Kur'an, âdet dönemine yönelik sınırlandırmalar hakkında başka açıklama yapmazken, inananlara Rablerinin rızasına uygun bir hayatı en ince detaylarına kadar öğreten Sevgili Peygamberimiz, kadınlara özel günlerinde nelere dikkat etmeleri gerektiğini tek tek anlatmıştır. Bu öğretimin başında, âdet görmeyi olağan karşılayarak bundan dolayı utanmama öğüdü gelir. Öyle ki Resûl-i Ekrem, eşlerinin mahcup olarak kendisinden uzaklaşmaya çalışmalarını engellediği gibi, aynı zamanda diğer Müslüman hanımlara da bu konuda son derece hassas ve anlayışlı davranır.

Allah Resûlü'nün öğrettiği üzere vücuttan çıkan diğer kirli akıntılar gibi âdet kanı da temiz değildir. Dolayısıyla bulaştığı yerin temizlenmesi gerekmektedir. Kıyafetlerinde kan lekesi olduğunda ne yapmaları gerektiğini soran hanımlara Peygamberimiz, "*(Bu durumdaki bir kadın) elbisesini eliyle ovar, su ile çitiler ve üzerine su dökerek temizler. Daha sonra bu elbise ile namaz kılar.*" buyurmuştur.[27] Üzerlerine giyecek tek bir elbiseye sahip olan ve âdet dönemleri bittiği an namaz kılmak için aynı elbiseyi temizleyerek tekrar giymek zorunda kalan sahâbî hanımlar,[28] kanı yıkadık-

[21] Bakara, 2/222.
[22] T135 Tirmizî, Tahâret, 102; İM639 İbn Mâce, Tahâret, 122
[23] D2168 Ebû Dâvûd, Nikâh, 46, 47; N290 Nesâî, Tahâret, 182.
[24] Bakara, 2/228.
[25] Talâk, 65/4
[26] B5251 Buhârî, Talâk, 1; M3656 Müslim, Talâk, 3.
[27] B227 Buhârî, Vudû', 63. B306 Buhârî, Hayız, 8; M675 Müslim, Tahâret, 110.
[28] B312 Buhârî, Hayız, 11; D358 Ebû Dâvûd, Tahâret, 130.

tan sonra izinin kalmasının namaza engel olmadığını da Resûlullah'tan öğrenmişlerdir.[29]

Kadının âdet günleri sona erdiğinde kirlenen kıyafetlerini arındırdığı gibi bedenini de temizlemesi gerekmektedir. Hükmî bir necaset olarak nitelendirilen aybaşı hâlinden sonra gusül abdesti alınması farzdır. *"Âdet görmeye başladığında namazı bırak, âdetin bittiğinde ise guslet."*[30] buyuran Peygamber Efendimiz, nasıl yıkanacağını soran Esmâ'ya guslü şöyle tarif etmiştir: *"Aranızdan bir hanım gusletmek istediğinde suyunu ve sidresini (güzel kokulu temizleyicisini) alarak itina ile güzelce temizlenir. Sonra başına su dökerek suyun saç diplerine ulaşmasını sağlayacak şekilde iyice ovalar. Ardından bütün vücuduna su döker ve misk sürülmüş hoş kokulu bir bez parçası ile (özel) temizliğini yapar."*[31] Resûl-i Ekrem'in cümlelerinden gusül esnasında suyun yanı sıra hoş kokulu ve arıtıcı maddelerin de kullanılmasını istediği anlaşılmakta,[32] Hz. Âişe de bu konuda hanımları özel olarak uyarmaktadır.[33] Aslında âdet döneminin, kadının temiz ve bakımlı olmasına, kına yakıp süslenmesine engel olmadığı bilinen bir gerçektir.[34] Diğer taraftan Peygamber Efendimiz, âdet sonrası gusletmek için su bulunamadığında tıpkı abdestte olduğu gibi toprak ile teyemmüm yapılabileceğini belirtmiştir.[35]

Âdet günleri başladığında kadının ibadet düzeni ile ilgili en büyük değişiklik namaz ve orucunda olmaktadır. Peygamberimiz, kendisine gelerek, "Devamlı kanamam oluyor ve hiç temizlenemiyorum. Acaba namaz kılmayı bıraksam mı?" diye soran Ebû Hubeyş'in kızı Fâtıma'ya, daimî kanamanın âdet sayılamayacağını söyledikten sonra, *"Normalde âdet gördüğün günler süresince namaz kılmayı terk et. Sonra yıkan ve namazını kıl."* buyurmuştur.[36]

Aynı hüküm oruç için de geçerlidir. Âişe annemiz, "Biz (Resûlullah zamanında) âdet olurduk, orucu kaza etmemiz bize emredilir ama namazı kaza etmemiz emredilmezdi." derken, Peygamber emrinden açıkça bahsetmekte ve "Âdetli kadına ne oluyor da, (tutamadığı) oruçları kaza ettiği hâlde (kılamadığı) namazları kaza etmiyor?" diye soran bir kadını, "Sen Harûrî (Sadece Kur'an'ın hükümleriyle yetinen bir Hâricî) misin?" diyerek sert bir üslûpla azarlamaktadır.[37] Onun, bu kadını, ibadete aşırı derecede düşkünlükleri ile tanınan sünnet çizgisinin dışında kabul edilen Hâricîlere atıfta bulunarak ikaz etmesi, âdetli iken namaz kılmama ve oruç tutmama konusundaki hükmün sünnete uygun olduğunu ve sorgulama dışında bırakılmasını istediğini göstermektedir.[38]

[29] D365 Ebû Dâvûd, Tahâret. 130
[30] B320 Buhârî, Hayız, 19; N350 Nesâî, Hayız. 2
[31] M750 Müslim. Hayız. 61; D314 Ebû Dâvûd. Tahâret. 120
[32] B314 Buhârî. Hayız. 13; M749 Muslim. Hayız. 60, N252 Nesâî, Tahâret. 159
[33] DM1194 Dârimî. Tahâret. 114.
[34] İM656 İbn Mâce, Tahâret. 133; DM1127 Dârimî. Tahâret. 109
[35] BS1069. BS1071 Beyhakî, es-Sunenü'l-kübrâ, I. 304, 305.
[36] B325 Buhârî. Hayız, 24, M753 Müslim. Hayız, 62
[37] M763 Muslim, Hayız. 69; B321 Buhârî. Hayız. 20.
[38] İE1/366 İbnü'l-Esîr. *Nihâye*. I. 366.

Diğer taraftan Hz. Âişe Ramazan'da âdetli iken tutamadıkları oruçların kazasını bazen bir yıla yakın geciktirerek öbür yılın Şâban ayında tuttuklarını anlatmaktadır[39] ki bu anlatım, müminlerin annelerinin âdet dönemlerinde Ramazan orucunu bıraktıklarının açık ifadesidir. Hz. Peygamber'in hâne-i saadetinde aldıkları eğitim gereği ibadet konusunda son derece itina gösteren Peygamber eşlerinin bu uygulaması, âdetli kadının oruç tutmama konusunda tıpkı yolculuk hâlindeki bir kimse gibi özgür bırakıldığı, dilerse tutup dilerse tutmayacağı şeklinde bir yorumu anlamsız kılmaktadır.[40]

Âdet dönemi sonrası kaza edilerek iadesi yapılmayan namazların kadının hayatı boyunca hesabı tutulduğunda ciddi bir yekûn teşkil etmesi kaçınılmazdır. İbadet sayısında eksiklik anlamına gelen bu duruma hadislerde de işaret edilmekteyse de[41] Allah'a yakınlığın, eda edilen ibadetlerin sayısal fazlalığı ile değil kulluk yolunda atılan adımların taşıdığı halis niyet ve samimiyetle elde edilebileceği tartışılmaz bir gerçektir.

Peygamberimizin, âdet döneminde kadının erteleyeceği bir diğer ibadet ise, Kâbe'yi tavaf etmektir. Haccın diğer bütün esas ve uygulamalarını yapabileceği hâlde tavaf edemeyen âdetli kadın, Âişe validemizin yaptığı gibi âdeti biter bitmez farz olan ifâda yani ziyaret tavafını eda etmek zorundadır.[42] Ama Safiyye validemiz gibi bu tavafı tamamladıktan sonra âdet olmuşsa, hacıları yolundan alıkoyarak veda tavafı etmek için temizlenmeyi beklemesi gerekmemektedir.[43]

Aslında Resûl-i Ekrem, âdetli olduğu günlerde bazı ibadetlerden muaf tutulan bir kadın için hayatın sekteye uğramasını istememektedir. Hz. Peygamber'in dinî hassasiyetler taşıyan inanmış bir kadından beklediği, günlük yaşam akışını bozmaması ancak açıkça muaf olduğunun belirtildiği hususlarda buna uymasıdır. Resûlullah, bayram namazına genciyle yaşlısıyla bütün kadınların katılmasını isterken özellikle âdetli hanımları da zikretmiş, yalnız onların namaz kılınan alanın hemen yanında ama namaz kılanlardan biraz uzakta durmalarını ve cemaate karışmamalarını istemiştir.[44] Namaz kılanlarla bir tutulup saflara karışmaları hâlinde belki de herkesle ortak hareket edemediklerinden cemaati şaşırtma ihtimali olan âdetli hanımlar, bayram sabahının bereketinden de mahrum bırakılmamıştır. Böylece hem cemaatin düzeni hem de âdetli hanımların ibadet hayatına iştiraki sağlanmış olmaktadır.

Allah Resûlü özel günlerinde hanımların geçerli bir sebep olmaksızın mescide girmelerini de hoş görmemektedir. Nitekim evlerinin kapıları

[39] N2180 Nesâî, Sıyâm, 34.
[40] ZN2/354 Nevevî, *Mecmû'*, II, 354.
[41] B1951 Buhârî, Savm, 41; M241 Müslim, Îmân, 132.
[42] B1560 Buhârî, Hac, 33; M2919 Müslim, Hac, 120
[43] B1757 Buhârî, Hac, 145, M3222 Müslim, Hac, 382.
[44] B974 Buhârî, Îdeyn, 15; M2054 Müslim, Îdeyn, 10

doğrudan mescide açılan ve evden her çıkışlarında mutlaka mescit içinden geçmek zorunda kalan bazı sahâbîleri uyararak, *"Şu evlerinizin kapılarını mescitten başka yöne çevirin. Çünkü ben mescide âdetli ve cünüp olanların girmesini (pek) uygun bulmuyorum."* buyurmuştur.[45] Eve geliş gidiş yolunun her hâlükârda mescitten geçmesi elbette ibadetgâha gerekli itinayı göstermeyi zorlaştıracaktır. Halbuki Âişe annemizden mescitteki seccadesini kendisine getirivermesini rica eden de Peygamberimizdir. Hatta annemiz, şaşkınlık dolu bir ifadeyle âdetli olduğunu söylemiş ama Hz. Peygamber (sav) isteğini tekrarlayınca mescide girerek seccadeyi almıştır.[46] Şu hâlde âdetli kadınların mescitlere girmeleri mutlak olarak men edilmiş değil, hem hanımların hissiyatı, hem de mescidin temizliği ve benzeri hususlar dikkate alınarak bu konuda ihtiyaç durumu ölçü olarak getirilmiştir.

Kadınların tıpkı âdet dönemlerinde olduğu gibi doğum yaptıktan sonra da bir süre loğusalık kanamaları olmaktadır. Kur'an'da hakkında bir hüküm belirtilmeyen ve "nifas" olarak adlandırılan bu durum, Peygamberimiz döneminden beri süre gelen uygulamaların ışığında âdet ile aynı kategoride değerlendirilir. Dolayısıyla âdetli bir hanımın konumu, tutumu ve özel döneminde uyması gereken sınırlamalar aynıyla loğusa bir anne için de geçerlidir. Doğumdan sonra başlayan bu durumun süresi kişiye göre değişiklik göstermekle birlikte, kanamanın kesilmesiyle sona erer. Ümmü Seleme validemiz, *"Resûlullah döneminde loğusa kadın kırk gün (namaz kılmaksızın) otururdu."*[47] diyerek loğusalığın en fazla kırk gün sürebileceğini belirtmektedir. Bu dönemin bitişinde de yine âdet kanamalarında olduğu gibi gusül abdesti almak gerekmektedir.

Âdet ve nifas dönemleri dışında herhangi bir hastalık sebebiyle rahimden gelen kanamalar da kadınlara ait özel hâller arasında yer alır. Bir yaranın durmadan kanaması ya da burundan devamlı kan gelmesi gibi değerlendirilmesi gereken bu özür durumu, "istihâze" olarak adlandırılır. Bugün olduğu gibi Peygamberimiz zamanında da kanaması âdet dönemini aşarak uzayıp giden hanımlar vardır. Allah Resûlü'ne gelerek özel hayatlarına dair en hassas konularda bile danışmaktan çekinmeyen bu sahâbî hanımlar sayesinde, istihâzenin gereklerini öğrenebiliyoruz.

Özürlü bir kadın için yapılması gereken ilk iş, istihâze kanı ile âdet kanının ayırt edilmesidir. Bu adımda Peygamberimiz, *"Kan âdet kanı olursa rengi siyah (koyu) olur ve böyle bilinir. Bu durumda namaz kılmayı bırak. Ama başka renkte bir kan olursa abdest al. Çünkü bu, damar(dan gelen bir kan)*

[45] D232 Ebû Dâvûd, Tahâret, 92; BS4425 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, II, 583.
[46] M690 Müslim, Hayız, 12; N383 Nesâî, Hayız, 18.
[47] T139 Tirmizî, Tahâret, 105; D311 Ebû Dâvûd, Tahâret, 119

dır." buyurarak yol gösterir.[48] Hastalık sebebiyle kanaması uzamadan önce, düzenli olarak kaç gün âdet gördüğünü bilen kadın, ibadet hayatını bu bilgiye göre düzenler.

Âdet günleri sona erdiği hâlde kanaması bitmeyen bir kadın, âdetinin bitiminde mutlaka gusül abdesti almalıdır.[49] Daha sonra devam eden istihâze kanı sadece abdesti bozar. Dolayısıyla Peygamberimizin tabiriyle, *"hasırın üstüne damlayacak kadar çok bile olsa"* özür kanı namaza engel değildir.[50] Nitekim Peygamberimizin eşi Zeyneb'in kardeşi olan Ümmü Habîbe bnt. Cahş, "Yıkandığında kanın kırmızılığı suyun yüzüne çıkardı." diye anlatılacak kadar yoğun kanamasına rağmen bizzat Allah Resûlü'nün emri ile âdet günleri dışında namazlarını terk etmemiştir.[51] Peygamber Efendimiz aynı durumdaki diğer baldızı Hamne bnt. Cahş'a iki seçenek sunarak ya diğer âdetli hanımlar gibi âdeti bitince gusletmesini ya da öğleyi ve akşamı geciktirip, ikindiyi ve yatsıyı erkenden kılmak suretiyle, namaz aralarını birleştirerek birer gusülle kılmasını, sabah namazı için de ayrıca gusletmesini söylemiştir.[52] Ayrıca namaz gibi önemli bir ibadeti bırakmaması gereken özür sahibi (yani istihâze kanı gören) kadın, oruç tutmak ve eşiyle birlikte olmak gibi sorumluluklarını da yerine getirir.[53]

Tıpkı erkek gibi kadının da yaratılışı gereği sahip olduğu nitelikler, üstlendiği roller ve yaşadığı özel hâller olması doğaldır. Bunlar arasında sayabileceğimiz âdet ve loğusalık hâli, metabolizma için çeşitli faydalar barındırmasıyla, hastalık değil aksine sağlıklı olmanın işaretidir. Nitekim ilgili âyette de aybaşı hâline, maraz değil sancı ve sıkıntı anlamında "eza" denmektedir.[54] Yavrusunu karnında taşıma ve dünyaya getirme gibi bir sorumlulukla erkekten ayrılan kadının, bedenine özgü gelişmelerle bir ömür yaşaması, kendisinin değil Rabbinin tercihidir. Dolayısıyla âdet, nifas ve istihâze kanamalarının kadın hayatını nasıl etkileyeceğini takdir buyuran da, bu hâllerde kadın kullarının ne yapacağını öğretmesi için Peygamberini görevlendiren de Yüce Yaratan'dır. Ve O şöyle buyurmaktadır: *"İster erkek, ister kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın çabasını boşa çıkarmayacağım. Çünkü hepiniz birbirinizdensiniz!"*[55]

48 D304 Ebû Dâvûd, Tahâret, 115, N216 Nesâî, Tahâret, 138
49 B228 Buhârî, Vudû', 63; N364 Nesâî, Hayız, 6.
50 N170 Nesâî, Tahâret, 121, İM624 İbn Mâce, Tahâret, 115.
51 M756 Müslim, Hayız, 64; D288 Ebû Dâvûd, Tahâret, 110.
52 D287 Ebû Dâvûd, Tahâret, 109; T128 Tirmizî, Tahâret, 95.
53 DM839 Dârimî, Tahâret, 84; BS1599 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, I, 4 ie
54 Bakara, 2/222
55 Âl-i İmrân, 3/195.

NAMAZ
DİNİN DİREĞİ

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ :
أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "الصَّلَاةُ لِوَقْتِهَا..."

İbn Mes'ûd'dan (ra) rivayet edildiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e (sav), "Amellerin/İbadetlerin en faziletlisi hangisidir?" diye sordu. Peygamber Efendimiz, *"Vaktinde kılınan namazdır..."* buyurdu.
(B7534 Buhârî, Tevhîd, 48)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ الصَّلاَةُ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "الصَّلاَةُ الْخَمْسُ، وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ، كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ مَا لَمْ تُغْشَ الْكَبَائِرُ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ الصَّلاَةُ..."

عَنْ حَنْظَلَةَ الْكَاتِبِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَنْ حَافَظَ عَلَى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ رُكُوعِهِنَّ وَسُجُودِهِنَّ وَوُضُوئِهِنَّ وَمَوَاقِيتِهِنَّ وَعَلِمَ أَنَّهُنَّ حَقٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*(Kıyamet gününde) kulun ilk önce hesaba çekileceği şey, namazdır...*"

(N3996 Nesâî, Muhârebe, 2)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Büyük günah işlenmedikçe beş vakit namaz ve iki cuma, aralarındaki günahlara kefarettir.*"

(M550 Müslim, Tahâret, 14)

Câbir b. Abdullah'ın (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Cennetin anahtarı, namazdır...*"

(T4 Tirmizî, Tahâret, 1)

(Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapan) Hanzala (b. Rebî') Kâtib anlatıyor: Allah Resûlü'nü (sav) şöyle derken işittim: "*Rükûları, secdeleri, abdestleri ve vakitlerine riayet ederek beş vakit namaz(ı kılmay)a devam eden ve bu beş vakit namazın Allah katından gelen bir emr-i hak olduğunu kabul eden kimse cennete girer.*"

(HM18535 İbn Hanbel, IV, 266)

Hicretin beşinci yılıydı. Kureyşliler, Hayber yahudileri, Gatafanlılar ve Fezâreliler gibi çok sayıda Arap kabilesi, on bin kişilik bir orduyla Müslümanlara hücum etmişlerdi.[1] Allah Resûlü ve ashâbı birkaç hafta boyunca büyük bir uğraşla kazdıkları hendeklerle düşmanı durdurarak Medine'yi müdafaa etmek istiyorlardı. Hendeklerden dolayı "Hendek" ya da düşman gruplarının ittifakından oluştuğu için "Ahzâb" (Gruplar) adı verilen bu savaş öyle şiddetli geçiyordu ki, bazı günler Müslümanlar vakit namazlarını bile kılmaya fırsat bulamıyorlardı.[2] Bu yüzden Allah Resûlü, *"Bizi meşgul ederek ikindi namazını geçirmemize neden oldular. Allah kabirlerini (veya evlerini ya da karınlarını) ateşle doldursun!"*[3] demekten kendini alamamıştı.

Namaz, bütün peygamberlerin Allah'a yönelişinin en somut göstergesidir. Peygamber Efendimize, *"Şüphesiz benim namazım da, kurbanım da, hayatım da ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir."*[4] demesi emredildiği gibi, Hz. İbrâhim de, *"Ey Rabbim! Beni ve soyumdan gelecekleri namazı devamlı kılanlardan eyle."*[5] diye dua etmişti. Hz. İsmâil, *"Halkına namazı ve zekâtı emretmişti."*[6] Lokman, *"Yavrucuğum! Namazı dosdoğru kıl."*[7] diye tavsiyede bulunmuştu. Allah, Hz. Musa'ya, *"Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl."* diye emretmiş,[8] İsrâiloğulları'ndan namaz kılma sözünü almıştı.[9] Hz. Zekeriya mabette namaz kılmış,[10] Hz. Meryem Rabbine ibadet etmek, secdeye kapanmak ve O'nun huzurunda eğilenlerle beraber eğilmek ile emrolunmuş,[11] Hz. İsa da, *"Nerede olursam olayım yaşadığım sürece Allah bana namazı emretti."*[12] demişti.

Rabbimiz, *"Nihayet onların (Nuh, İbrâhim, Yakub) peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar, nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler."*[13] buyurarak insanı hayâsızlık ve fenalıklardan koruyan[14] namazı terk edenlerin hem dünyada nefsanî arzuların esiri olacaklarını ve ahlâkî değerleri yitireceklerini, hem de âhirette şiddetli bir azaba uğratılacaklarını bildirmiş, bizleri bu konuda uyarmıştır.

Nesiller boyu peygamberler tarafından emredilegelen namaz ibadeti, İslâm'ın gelişi öncesinde Mekkeliler tarafından da bilinmekteydi. Nitekim kaynakların naklettiğine göre Ebû Zer el-Gıfârî[15] ve Ebû Kays Sırme b. Ebû

1 H54/176 İbn Hişâm, Sîret. IV, 176
2 N663 Nesâî. Ezân, 22.
3 M1422 Müslim. Mesâcid, 203
4 En'âm. 6/162.
5 İbrâhîm. 14/40.
6 Meryem, 19/55.
7 Lokmân, 31/17.
8 Tâ-Hâ, 20/14.
9 Bakara, 2/83.
10 Âl-i İmrân, 3/39.
11 Âl-i İmrân, 3/43.
12 Meryem, 19/31.
13 Meryem, 19/59.
14 Ankebût, 29/45.
15 M6359 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 132.

Enes[16] gibi kimseler Müslüman olmadan önce de namaz kılmaktaydılar. Ancak uzun asırlar içerisinde ibadetlerin biçimi değiştirilmiş hatta amacından sapmıştı. Onların Beytullah yanındaki ibadetlerine şirk karışmış, ibadetleri de âyette belirtildiği üzere ıslık çalmaya, el çırpmaya dönüşmüştü.[17]

İslâm, bozulmaya yüz tutmuş Allah-kul ilişkisini yeniden tesis etmek üzere vazolunmuştu. Bunu temin etmenin başında da O'na lâyık bir şekilde ibadet etmek gelmekteydi. Peygamberlik görevinin başlarında dahi Resûl-i Ekrem namaz kılmakta, ancak müşrikler onu (sav) engellemeye çalışmaktaydı.[18]

Önceleri ikişer rekât olarak farz kılınan namazlar, hicretle birlikte (öğle, ikindi ve yatsı) dörder rekâta çıkarılmıştı.[19] Bugün bilinen şekliyle beş vakit namazı ve kılınış şeklini Efendimize, Cebrail öğretmişti.[20]

Mekke döneminde henüz varlık mücadelesi veren Müslümanlar, ibadetlerini genellikle tek başlarına yapmak zorundaydı. Fakat Medine'ye hicret ile birlikte yeni bir dönem açılmış ve namaz cemaatle kılınmaya başlanmıştı.[21] İlk muhacirler, Efendimiz daha Medine'ye gelmeden, Kubâ'da Amr b. Avfoğullarına ait bir hurma kurutma yerini mescit hâline getirmişlerdi. Kubâ Mescidi, Medine'deki Müslümanların güvenli bir ortamda özgürce ibadet ettikleri, herkese açık ilk mescit idi.[22] Medine'ye hicreti takiben gerçekleştirilen en önemli faaliyetlerden bir diğeri de bizzat Hz. Peygamber tarafından yaptırılan Mescid-i Nebevî'nin inşa edilmesi olmuştu. Müslümanlar burada, kardeşlik, dayanışma ve yardımlaşma bilinciyle namaz kılmanın ayrıcalığını yaşamaya başlamışlardı.

Kur'ân-ı Kerîm, namazın belirlenen âdâb içerisinde, huşû ve sorumluluk bilinciyle ve aksatmadan eda edilmesi gereken bir ibadet olduğunu birçok yerde vurgulamaktadır. Âyetlerde namaz anlamındaki *"salât"* ile eksiksiz ve devamlı olarak yerine getirme mânâsındaki *"ikâme"* kelimeleri yan yana kullanılarak namazın, vaktinde, eksiksiz bir biçimde, şartlarına riayet edilerek, dosdoğru ve özenle kılınması gerektiğine dikkat çekilmektedir.[23]

Kur'ân-ı Kerîm'de kendilerinden övgüyle bahsedilen müminlerin özellikleri sıralanırken, onların *"namazlarında huşû içinde olduklarının"*,[24] *"namazlarını muhafaza ettiklerinin"*[25] ve *"namazlarına devam ettiklerinin"*[26] altı ısrarla çizilir. Diğer taraftan namazı ciddiye almayıp ondan uzaklaşan, onu gösteriş için kılan[27] ve kılarken de tembellik yapan kimseler yerilir.[28]

Namaz, sadece Allah ile kul arasındaki ilişki biçimi olmakla kalmaz, aynı zamanda insanı olumsuz davranışlardan ve her türlü kötülükten de

[16] EÜ6/249 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI/249.
[17] Enfâl, 8/35.
[18] Alak, 96/9-10.
[19] B3935 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 48.
[20] B3221 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6; M1379 Müslim, Mesâcid, 166.
[21] N703 Nesâî, Mesâcid, 12.
[22] BN3/255 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 255.
[23] Bakara, 2/110, 277; Mâide, 5/55; Enfâl, 8/3.
[24] Mü'minûn, 23/2.
[25] Mü'minûn, 23/9.
[26] Meâric, 70/23.
[27] Mâûn, 107/4-6.
[28] Nisâ, 4/142.

uzaklaştırır. Nitekim Kur'an'da Yüce Allah, *"Gerçekten namaz, kişiyi hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar."*[29] buyurarak bunu ifade etmektedir. Ayrıca kulun, günün belli vakitlerinde Allah'ın huzuruna çıktığını düşünmesi, kulu O'nun rızasına uygun davranışlar sergilemeye sevk etmekte, böylece namaz bu yönüyle kötülüklere engel olmaktadır.

Yine, *"İnsan çok hırslı ve sabırsız yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır, ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır, ancak namaz kılanlar müstesna."*[30] âyetleri de namazın insana kazandırdığı ahlâkî değerlere ve olgunluğa işaret etmektedir. Çünkü namaz, insanın ruhunu her türlü mânevî kirden arındırır. Nitekim bir gün Allah Resûlü (sav), *"Birinizin kapısı önünde günde beş defa yıkandığı bir nehir olsa, o kimsede kir namına bir şeyin kalabileceğini düşünebilir misiniz?"* diye sorar. Sahâbe, "Hiç kir kalmaz." şeklinde cevap verir. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"İşte beş vakit namaz da böyledir, Allah bu namazlarla günahları yok eder."* buyurur.[31]

Hz. Peygamber (sav), *"Bir Müslüman, vakti geldiğinde güzelce abdest alıp, kendisini Allah'a vererek rükû (ve secdesiyle) farz namazı kıldığında, –büyük günah işlemedikçe– bu onun önceki günahlarına kefaret olur. Bu, her zaman için böyledir."*[32] ve *"Büyük günah işlenmedikçe beş vakit namaz ve iki cuma, aralarındaki günahlara kefarettir."*[33] hadisleriyle namazın, insanı arındırdığını belirtmektedir. Günahlarından arınan kul ise Allah'a karşı görevini yerine getirmenin vermiş olduğu mutluluk içerisinde huzurlu bir hayat yaşayacaktır.

Namaz, insanın ruhunu temizlediği gibi, abdest almayı gerektirmesi sebebiyle maddî temizlik için de bir vesiledir.[34] Namaz için abdest alan bir mümin, vücudunun en çok kirlenen azalarını günde birkaç defa yıkamakta, böylece maddî kirlerden de arınmaktadır.

Namazın Müslüman üzerindeki bir etkisi de, günün beş ayrı vaktinde[35] yerine getirilmesi dolayısıyla insanın zamanı kollamasını sağlayarak hayatını belli bir programa sokmasıdır. Nitekim, *"Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür."*[36]

Daima namaz vaktini takip eden müminin, namazı cemaatle kılmak için fırsat buldukça camiye gitmesi ise Müslümanlar arasında tanışma, kaynaşma, kardeşlik, dostluk ve dayanışmayı sağlaması bakımından oldukça önemlidir.

Namaz; beden, zihin ve kalbin iştirakiyle eda edilen, kısacası insanı her yönüyle kuşatan bir ibadettir. Bu üç unsurun her biri, son derece dengeli ve

[29] Ankebût, 29/45.
[30] Meâric, 70/19-22.
[31] B528 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 6; M1522 Müslim, Mesâcid, 283.
[32] M543 Müslim, Tahâret, 7.
[33] M550 Müslim, Tahâret, 14.
[34] Mâide, 5/6; B214 Buhârî, Vudû', 54.
[35] B3221 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.
[36] Hûd, 11/114

mükemmel bir şekilde namazda temsil edilirler. İnsan, bedeni ile kıyam, rükû, secde ve kıraati gerçekleştirirken, zihni ile okuduklarını düşünmeye ve anlamaya yönelir. Kalp ise huşû ve sükûnet ile bu ibadeti en iyi şekilde tamamlar.

Kıbleye dönüldüğünde tek Allah'a yönelme demek olan namaz, kıyamda Allah'ın huzurunda durma, rükûda yalnızca O'nun önünde eğilme, secdede ise Allah'a en yakın olma demektir.[37] Namaz; dua, yalvarma, sadece Rabbe yönelme, O'ndan yardım ve bağışlanma dileme, O'na iltica ve münâcât etmedir.[38] Namaz, ruhun derinliklerinden gelen bir hissiyatla Allah'ı anma/zikir, gönülden gelen bir içtenlikle Yaratan'a hamd ve senâda bulunma, bütün samimiyetiyle O'nun hükümranlığını kabul ve itiraf etmedir.

Namaz, aynı zamanda Müslümanların dünyevî meşguliyetlerine kısa bir mola vererek Allah'a yönelme, psikolojik olarak rahatlama çabasıdır. Sahâbeden Ebû Huzeyfe'nin naklettiğine göre, "Peygamberimiz (sav) sıkıntılı bir işle karşılaşınca namaz kılardı."[39] Nitekim bir defasında Bilâl'e, "*Kalk namaza (çağır da) bizi namazla rahatlat!*"[40] diye seslenmişti. Gerçekten Efendimizin kıldığı namaza bakıldığında, onun Rabbine olan şükrünü eda ederken ne denli içten davrandığı, kendisini Rabbine nasıl verdiği açıkça görülür. Buna tanıklık eden sahâbenin, namaz kılarken ağlamasından dolayı onun göğsünden gelen, değirmen sesine benzer hırıltıyı duyabildiklerini söylemeleri[41] Resûl-i Ekrem'in, Allah'ın huzurunda taşıdığı heyecanı ve ruh hâlini yeterince anlatmaktadır.

Rükünlerinin hakkıyla yerine getirilmesi kadar, namazın belirlenen beş vakitte kılınması da çok önemlidir. Nitekim bir gün Peygamber Efendimize, "Amellerin en faziletlisi hangisidir?" diye sorulunca, Allah Resûlü, "*Vaktinde kılınan namazdır.*" cevabını vermiştir.[42] Buna mukabil Efendimiz, "*(Farz) namazını (bilerek) geçiren kimse, ailesini ve malını kaybetmiş gibidir.*"[43] hadisiyle, namaz kılmamanın kaybettirdiklerine dikkat çekmektedir.

Hz. Peygamber'in, namazı, kul ile küfür ve şirk arasında bir engel/koruyucu olarak görmesi,[44] bu önemli ibadetin Müslüman'ı, Allah'ı inkâr etmekten koruduğuna işaret etmektedir. Hz. Ömer'in valilerine yazdığı tavsiyesinde, "Bana göre en önemli vazifeniz namazdır. Onu vaktinde kılan, dinini korumuş olur. Namazlarını ihmal eden, diğer vazifelerini de ihmal eder."[45] demesi, namazın hem koruyucu, hem de disipline edici özelliğini ifade eder.

Birçok âyette namaz ile zekât kelimelerinin birlikte kullanılması,[46] namaz ibadetinin ruhu arındırma işleviyle zekât ibadetinin malı arındır-

[37] M1083 Müslim, Salât, 215
[38] Bakara, 2/45.
[39] D1319 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 22.
[40] D4985 Ebû Dâvûd, Edeb, 78.
[41] D904 Ebû Dâvûd, Salât, 156, 157.
[42] B7534 Buhârî, Tevhîd, 48.
[43] HM24042 İbn Hanbel, V, 429.
[44] HM15042 İbn Hanbel, III, 370; T2618 Tirmizî, İmân, 9.
[45] MU6; *Muvatta'*, Vukût, 1.
[46] Bakara, 2/83; Tevbe, 9/18; Nûr, 24/56.

ma özelliği arasındaki paralelliğe vurgu anlamına gelmektedir. Hidayete adım atarken insanlara, namaz kılmanın ve zekât vermenin şart koşulması ve bunların Müslüman olmanın işaretleri olarak görülmesi de[47] namaz ibadetine yüklenen önemi göstermektedir.

Namaz, insanın, sadece dünyasını değil aynı zamanda âhiretini de kurtarmasının en önemli vesilelerindendir. Bu durum Hz. Peygamber'in hadislerinde farklı lafızlarla ifade edilmiştir:

"Namaz, devam eden kimse için kıyamet gününde nur, delil ve kurtuluş sebebi olur. Namaza devam etmeyenin ise kıyamet günü nuru, delili ve kurtuluşu olmayacaktır."[48]

"(Kıyamet gününde) kulun ilk önce hesaba çekileceği şey, namazdır."[49]

"Cennetin anahtarı namazdır."[50]

"Rükûları, secdeleri, abdestleri ve vakitlerine riayet ederek beş vakit namaz(ı kılmay)a devam eden ve bu beş vakit namazın Allah katından gelen bir emr-i hak olduğunu kabul eden kimse cennete girer"[51]

Hz. Peygamber'in bu hadisleri, aslında Kur'an'daki şu âyetlerin değişik ifade ve izahlarıdır:

"İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler."[52]

"Mümin erkeklerle mümin kadınlar... namazı dosdoğru kılarlar. İşte onlara Allah rahmet edecektir."[53]

"... Namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler."[54]

Namazın eda edilmesi için inşa edilmiş bir mabet olması gerekmez. Namaz, temiz olan her yerde kılınabilir. Hz. Peygamber, *"yeryüzünün kendisi için bir mescit kılındığını"*[55] ve namazın temiz olan her yerde kılınabileceğini belirtmiştir. Ancak elbette bazı mekânlarda kılınan namazlar, oraların farklı özellikleri sebebiyle daha faziletlidir. Nitekim, *"Sadece şu üç mescide yolculuk yapılır: (Mekke'deki) Mescid-i Harâm (Kâbe), Mescid-i Aksâ ve (Medine'deki benim) bu mescidim."*[56] hadisi, bu mekânların ayrıcalığına ve buralarda kılınan namazların faziletine işaret etmektedir.

Namazın nasıl kılınacağını Cebrail vasıtasıyla öğrenen Hz. Peygamber,[57] onu ümmetine bütün detaylarıyla öğretmiş ve *"Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılın."*[58] buyurarak bizzat kendisini örnek göstermiştir. Müslümanlara düşen, Resûl-i Ekrem'in teşvik

47 Tevbe, 9/11.
48 HM6576 İbn Hanbel, II, 169.
49 N3996 Nesâî, Muhârebe, 2; İM1425 İbn Mâce, İkâmet, 202.
50 T4 Tirmizî, Tahâret, 1.
51 HM18535 İbn Hanbel, IV, 266.
52 Bakara, 2/277.
53 Tevbe, 9/71.
54 Fâtır, 35/29.
55 B438 Buhârî, Salât, 56.
56 N701 Nesâî, Mesâcid, 10; T326 Tirmizî, Salât, 126.
57 B3221 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.
58 B631 Buhârî, Ezân, 18.

ve tavsiyelerine uyarak bu önemli ibadeti öğretildiği gibi yerine getirmek, namaz konusunda gerekli hassasiyeti göstermektir. Böylece insan, günlük hayatın yoğun meşguliyetleri arasında Yüce Yaratıcı'yı hatırlayacak, Allah'a duyduğu şükran duygularını dile getirecektir. Namazında bütün varlığıyla Rabbine yönelen kul, maddî ve mânevî kirlerden arınacak, kötülüklerden uzaklaşacak ve ebedî âlemde de mutluluğa erecektir.

NAMAZIN KILINIŞI
KULUN RABBİYLE BULUŞMASI

عَنْ عَلِيٍّ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :

"مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ، وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ، وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ."

Hz. Ali'nin (ra) rivayet ettiğine göre,
Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"Namazın anahtarı temizliktir. Başlangıcı tekbir, bitimi ise selâmdır."
(D61 Ebû Dâvûd, Tahâret, 31)

حَدَّثَنَا مَالِكٌ أَتَيْنَا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَنَحْنُ شَبَبَةٌ مُتَقَارِبُونَ، فَأَقَمْنَا عِنْدَهُ عِشْرِينَ يَوْمًا وَلَيْلَةً، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَحِيمًا رَفِيقًا، فَلَمَّا ظَنَّ أَنَّا قَدِ اشْتَهَيْنَا أَهْلَنَا أَوْ قَدِ اشْتَقْنَا سَأَلَنَا عَمَّنْ تَرَكْنَا بَعْدَنَا فَأَخْبَرْنَاهُ قَالَ: "ارْجِعُوا إِلَى أَهْلِيكُمْ فَأَقِيمُوا فِيهِمْ وَعَلِّمُوهُمْ وَمُرُوهُمْ -وَذَكَرَ أَشْيَاءَ أَحْفَظُهَا أَوْ لاَ أَحْفَظُهَا- وَصَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي، فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلاَةُ فَلْيُؤَذِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ وَلْيَؤُمَّكُمْ أَكْبَرُكُمْ."

عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ قَالَ: قَالَ ﴿رَسُولُ اللَّهِ ﷺ﴾:
"إِنَّ هَذِهِ الصَّلاَةَ لاَ يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلاَمِ النَّاسِ، إِنَّمَا هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ."

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا صَلَّى يُنَاجِي رَبَّهُ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ، فَأَكْثِرُوا الدُّعَاءَ."

Mâlik (b. Huveyris) anlatıyor: Biz yaşça birbirine yakın bir grup gençle Hz. Peygamber'e (sav) geldik ve onun yanında yirmi gün kaldık. Allah Resûlü (sav) çok merhametli ve şefkatli idi. Ailelerimizi özlediğimizi ya da –dönmeyi– arzuladığımızı anlayınca geride kimleri bıraktığımızı sordu, biz de anlattık. Bunun üzerine şöyle buyurdu: *"Ailelerinizin yanına dönün. Onlarla ikamet edin. Onlara, (öğrendiklerinizi) öğretin ve onlardan (dinin gereklerini yapmalarını) isteyin. Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de namazı öyle kılın. Namaz (vakti) geldiğinde içinizden biri sizin için ezan okusun. En büyüğünüz de size imam olsun."*

(B631 Buhârî, Ezân, 18)

Muâviye b. Hakem es-Sülemî'den rivayet edildiğine göre, (Allah Resûlü (sav)) şöyle buyurmuştur: *"Bu namazda insan kelâmı konuşulmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır."*

(M1199 Müslim, Mesâcid, 33)

Enes (b. Mâlik)'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki sizden biri namaz kılarken (aslında) Rabbiyle özel olarak konuşmaktadır..."*

(B413 Buhârî, Salât, 36)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kulun Rabbine en yakın olduğu (an) secde hâlidir. Öyleyse (secdede iken) çokça dua ediniz."*

(M1083 Müslim, Salât, 215)

Peygamber Efendimiz, bazı sahâbîleri ile birlikte mescitte otururken ensardan Hallâd b. Râfi' isimli sahâbî[1] içeri girdi ve alelacele namaz kıldıktan sonra Hz. Peygamber'e yaklaşarak selâm verdi. Hallâd'ın namaz kılışını göz ucuyla takip eden Resûlullah, onun selâmını aldıktan sonra, *"Dön ve namazını yeniden kıl, çünkü sen namaz kılmış olmadın!"* buyurdu. Bunun üzerine Hallâd namazını tekrar kıldı ve Hz. Peygamber'in yanına gelerek selâm verdi. Resûlullah, selâmını aldıktan sonra yine, *"Dön ve namazını yeniden kıl, çünkü sen namaz kılmış olmadın!"* buyurdu. Bu durum üçüncü defa tekrar ettikten sonra Hallâd, "Seni hak ile gönderen Allah'a yemin olsun ki, bundan daha güzel yapamıyorum. Bana (doğrusunu) öğretir misin?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) usulüne uygun olarak kılınması gereken namazı şöyle tarif etti:

"Namaz kılacağın zaman (önce) tekbir getir. Sonra Kur'an'dan kolayına gelen yerlerden oku. Ardından rükûa git ve yeterli olduğuna kanaat getirinceye kadar bekle. Sonra tam olarak doğrul. Peşinden secdeye git ve yeterli olduğuna kanaat getirinceye kadar bekle. (Secdeden) kalktığında (belini) iyice doğrult ve yeterli olduğuna kanaat getirinceye kadar bekle. Sonra (tekrar) secdeye var ve yeterli olduğuna kanaat getirinceye kadar bekle. Sonra namazın tamamını bu şekilde kıl."[2]

Müslümanlar diğer ibadetleri olduğu gibi namaz kılmanın şeklini ve detaylarını da Hz. Peygamber'den öğreniyorlardı. Zaman zaman Medine'ye heyetler geliyor ve Hz. Peygamber'e sorular soruyorlardı. Peygamber Efendimiz onlara da aynı şekilde uygulamalı olarak nasıl ibadet edeceklerini anlatıyordu. Bu heyetler arasında Medine'ye gelen ve burada yirmi gün kalan bir gruba Peygamber Efendimiz, *"Ailelerinizin yanına dönün. Onlarla ikamet edin. Onlara (öğrendiklerinizi) öğretin ve onlardan (dinin gereklerini yapmalarını) isteyin. Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de namazı öyle kılın. Namaz (vakti) geldiğinde içinizden biri sizin için ezan okusun. En büyüğünüz de size imam olsun (namaz kıldırsın)."*[3] buyurmuştu. Dolayısıyla namaz, sahâbenin Hz. Peygamber'den görerek öğrendikleri bir ibadet idi.

Sevgili Peygamberimiz, ashâbına namazın nasıl kılınacağını tarif ederken öncelikle temizliğin en iyi şekilde yapılması gerektiğine dikkat çekiyordu. Çünkü namazın tastamam olabilmesi, öncelikle abdestin gü-

[1] F2/277 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 277.
[2] B793 Buhârî, Ezân, 122; N1314 Nesâî, Sehv, 67; T302 Tirmizî, Salât, 110.
[3] B631 Buhârî, Ezân, 18.

zel bir şekilde alınmasına bağlıydı. Bu hususu, *"Abdesti bozulan kimsenin namazı, yeniden abdest almadıkça kabul olmaz."*[4] ve *"Allah, abdestsiz namazı kabul etmez"*[5] hadisleriyle açık bir şekilde ifade eden Peygamberimiz, temizliğin namaz kılmak için bir ön şart olduğunu vurguluyordu.

Bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de de dile getirilmişti: *"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken –ne söylediğinizi bilinceye kadar– cünüp iken de –yolcu olan müstesna– gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız yahut sizden biriniz abdest bozmaktan gelirse ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin: Yüzlerinizi ve ellerinizi (onunla) meshedin. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."*[6] âyeti cünüp olan veya abdesti bozulmuş olan kimselerin bu hâlleriyle namaz kılamayacaklarını ifade etmekteydi.

Peygamber Efendimiz abdesti âdeta namazın anahtarına benzetiyor ve şöyle diyordu: *"Namazın anahtarı temizliktir. Başlangıcı tekbir, bitimi ise selâmdır."*[7] Bundan dolayı namaz kılacak kişinin öncelikle abdestini güzel bir şekilde alması, namaz kılacağı ortamın ve elbiselerinin temizliğini sağlaması namazın sıhhati açısından en önemli hususlardandır. Abdestini her vakit için yenilemesi ise ayrıca ecir ve sevaba vesiledir.[8]

Namaz kılmak için maddî ve mânevî kirlerden arınan kişi, namazda Allah Teâlâ'nın huzuruna çıkacağını düşünerek, kılık kıyafetine çeki düzen verir ve kıbleye doğru yönelir. Kıble Kâbe'dir.[9] Dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin göstergesi olan Kâbe, aslında sembolik bir anlam ifade etmektedir. Burada asıl kastedilen, mekândan münezzeh olan Rabbe yönelmedir. Yüzünü kıbleye dönen kişi gönlünü de Rabbine çevirmiştir.

Yüzünü ve özünü Rabbine çeviren kişi hangi namazı kıldığının farkında olarak yani kılacağı namaz için niyet ederek tekbir alır ve ellerini kaldırır.[10] *"Allâhü ekber." (Allah en büyüktür.)"* diyerek[11] Allah'ın varlığı, birliği, en yüce olduğu, O'ndan başka ilâh olamayacağı ve O'na ortak koşulamayacağı şuuru ile namaza başlar. Tekbir alırken ellerini kaldırarak dünyalık her şeyi elinin tersiyle iter ve Rabbi ile baş başa kalır.

Tekbir ile birlikte, namaza özel, bazı yasaklar da başlar. Peygamber Efendimiz, tekbir ile başlayan yasakların selâm verinceye kadar devam ettiğini belirtir[12] ve *"Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın."*[13] âyeti gereğince[14] namazdaki huşûu bozabilecek davranışları yasaklar. Bu bağlamda Peygam-

4 B135 Buhârî, Vudû, 2.
5 [illegible]
6 [illegible] 4/43 [illegible]
7 D61 Ebû Dâvûd, Tahâret, 31.
8 [illegible] Buhârî, Vudû, [illegible]
9 Bakara, 2/144.
10 D744 Ebû Dâvûd, [illegible] 116.
11 B757 Buhârî, Ezân, 95.
12 İM275 İbn Mâce, Tahâret, 3.
13 Bakara, 2/238.
14 M1203 Müslim, Mesâcid, 35.

ber Efendimiz, namazda aksıran bir kimseye "yerhamükâllâh!" denilmesi üzerine, *"Bu namazda insan kelâmı konuşulmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır."* buyurarak[15] namazda konuşulmasını, bazı sahâbîlerin namazda selâm vermeleri üzerine de selâmlaşmayı yasaklamıştır.[16] Yine namazda, dikkati dağıtacak herhangi bir şey ile meşguliyeti, söz gelimi etrafındaki taşlarla oynamayı,[17] etrafla ilgilenmeyi, meselâ, gökyüzüne bakınmayı,[18] namaz bitiminde selâm verilirken, el ile selâm vermek gibi uygunsuz davranışlar sergilemeyi[19] yasaklamıştır. Çünkü namaz, kulun yalnızca Rabbi ile meşgul olması gereken bir ibadettir.[20] Namazda bu gibi davranışlarla meşgul olmak, namazdaki huşûun yok olmasına sebebiyet verir. Huşû ve ihlâs namazın esasıdır. Nitekim Resûlullah, *"Kul, namazında etrafıyla ilgilenmediği sürece, Allah kuluna yönelir. Kul, namazında etrafıyla ilgilenmeye başladığında, Allah da ondan yüz çevirir."*[21] buyurmuştur.

Kurtuluşa ermek ancak namazı huşû ile kılarak mümkün olabilir.[22] Allah'a duyulan derin bir saygıyla kılınmayan namazlar ise insana ağır gelir.[23] Bu sebepledir ki Resûl-i Ekrem (sav) namazdaki huşûu bozacağı için resim gibi dikkati dağıtabilecek şeylere karşı namaz kılmak istememiştir.[24] Sofra kurulmuş iken aç karnına,[25] tuvalet ihtiyacı var iken,[26] uykulu hâlde[27] namaza durulmasını hoş görmemiştir. Ayrıca namaz kılanın önünden geçilmemesi için uyarıda bulunmuş[28] ve namaz kılanın da önüne bir engel (sütre) koymasını tavsiye etmiştir.[29]

Aynı şekilde Resûlullah'ın cemaatle kılınan namazlarda safların düzgün olmasını istemesi,[30] imamın hareketlerine uyulmasını tavsiye etmesi,[31] imamın yanılması durumunda dahi konuşmadan erkeklerin yalnızca "sübhânallâh" diyerek, hanımların ise el çırparak ona ikaz etmelerini söylemesi,[32] Allah'a yöneliş ve yakarış hâli olan namazda arzu edilen ihlâs, dinginlik ve iç huzurunu yok edecek durumları engellemeye yöneliktir.

Namazda huşûun sağlanması için, kılınan namazların Rabbin rızasını kazanma dışındaki bütün düşünce ve arzulardan arınmış bir hâlde, sadece namaza odaklanarak, âdeta kılabileceği son namazmış gibi kılınması Peygamber Efendimiz tarafından ayrıca tavsiye edilmiştir.[33] Nitekim bir kimse, Azrail'in, arkasında beklediğini ve namazı bitirince canını alacağını bilse o namazı özene bezene ta'dîl-i erkâna riayet ederek kılacaktır. İşte Peygamber Efendimiz de her namazın bir veda namazı gibi kılınmasını tavsiye etmekle, namazların korku ile ümit arasında, saygı ve hassasiyet içerisinde kılınmasını öğütlemiştir. Resûlullah böyle temizliğe riayet edip

15 [illegible] İbn Mesud [illegible] Nesâî [illegible]
16 [illegible]
17 [illegible] Hanbel, [illegible]
18 [illegible]
19 [illegible] Müslim, Salât, [illegible]
20 [illegible]
21 [illegible]
22 Mü'minûn, 23/2
23 Bakara, 2/45
24 B5959 Buhârî, Libâs, 93
25 M1[illegible] Müslim, [illegible]
26 [illegible]
27 B212 Buhârî, Vudû, 53
28 B510 Buhârî, Salât, 103
29 M1111 Müslim, Salât, 241
30 M968 Müslim, Salât, [illegible]
31 M932 Müslim, Salât, 87; M935 Müslim, Salât, 89
32 B1203 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 5
33 İM4171 İbn Mâce, Zühd, 15; HM23894 İbn Hanbel, V, 413

rükû ve secdelerinin hakkını vererek huşû içerisinde kılınmaya devam edilen farz namazların, büyük günahlar dışındaki günahların affına vesile olacağını müjdelemektedir.[34]

Tekbir alıp namaza duran mümin ellerini bağlayarak[35] Allah'ın huzurunda bir süre kıyamda (ayakta) durur. Kıyam, Allah'a karşı olan saygının bir ifadesidir. Rabbinin karşısında el pençe divan duran kul, dünyalık her şeyi bir kenara bıraktıktan sonra Rabbine münâcâta başlar ve "Sübhâneke" olarak bilinen, *"Sen eksik sıfatlardan uzaksın Allah'ım! (Seni daima böyle tenzih eder) ve sana hamdederim. Senin adın mübarektir. İzzet ve celâlin ne yücedir. Senden başka tanrı yoktur."* duası gibi[36] Peygamber Efendimiz tarafından okunan duaları[37] tercih eder. Duanın ardından istiâze ve besmele ile, Allah Teâlâ'ya dua ve münâcât mahiyetindeki Fâtiha sûresi ile kıraate başlar.

Kıraat, *"Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun."* âyeti[38] gereğince namazda Kur'an'dan bir bölüm okumaktır. Kıraatsiz namazın geçerli olmayacağını belirten[39] Peygamber Efendimiz, *"Muhakkak ki sizden biri namaz kılarken (aslında) Rabbiyle özel olarak konuşmaktadır..."*[40] buyurarak aslında namazın kul ile Allah arasında bir konuşma olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla namaz kılan kimsenin okuduğu dua ve sûrelerin anlamlarını öğrenmesi önemlidir. Anlamak, ancak sakin ve sade bir okuyuşla mümkün olacaktır. Nitekim Ümmü Seleme validemiz, Peygamber Efendimizin namazdaki kıraati kendisine sorulunca, onun, Kur'ân-ı Kerîm'i her âyetin sonunda durarak ve tane tane okuduğunu söylemiştir.[41]

Namazda kıraate Fâtiha sûresi ile başlanır. Nitekim Peygamber Efendimiz, *"Fâtiha'yı okumayanın namazı yoktur."*[42] buyurarak Fâtiha sûresinin namazda mutlaka okunması gerektiğini vurgulamıştır.

Hz. Peygamber Fâtiha sûresinin sonundaki, *"Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil."*[43] duasının ardından, *"Duada istediklerimizi kabul eyle."* anlamındaki *"âmîn"* kelimesinin söylenmesini de tavsiye etmiştir.[44] Kendisi de namazlarda Fâtiha'nın sonunda, ilk safta yer alan cemaatin duyacağı bir şekilde *"âmîn"* demiştir.[45]

Peygamber Efendimizin bildirdiğine göre, Allah Teâlâ, Fâtiha'yı kendi ile kulu arasında paylaştırmış, ilk bölümü kendisine ait kılmış, kulun isteklerini beyan ettiği ikinci bölümü ise kuluna tahsis etmiş ve buradaki dileklerinin ona verileceğini müjdelemiştir.

[34] M543 Müslim, Tahâret, 7.
[35] M896 Müslim, Salât, 54.
[36] D776 Ebû Dâvûd, Salât, 119-120; İM804 İbn Mâce, İkâmet, 1.
[37] B744 Buhârî, Ezân, 89; T3423 Tirmizî, Deavât, 32.
[38] Müzzemmil, 73/20.
[39] M882 Müslim, Salât, 42.
[40] B413 Buhârî, Salât, 36.
[41] HM27118 İbn Hanbel, VI, 302; D1466 Ebû Dâvûd, Vitr, 20.
[42] B756 Buhârî, Ezân, 95.
[43] Fâtiha, 1/6-7.
[44] B4475 Buhârî, Tefsîr, (Fâtiha) 2.
[45] İM853 İbn Mâce, İkâmet, 14.

Fâtiha sûresi, namazda kişi ile Rabbi arasında bir konuşma niteliğindedir. Fâtiha'yı okuyan kişi öncelikle hamd ve senâ ederek Rabbi ile konuşmasına başlar:

Kul, *"el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn. (Hamd (övgü), âlemlerin Rabbine mahsustur.)"* dediğinde Allah Teâlâ, *"Bak, kulum bana hamd etti."* buyurur.

Kul, *"er-Rahmâni'r-Rahîm. (O, Rahmân ve Rahîmdir.)"* dediğinde, Allah, *"Kulum bana senâ eyledi (beni övdü, yüceltti, methetti.)"* buyurur.

Kul, *"Mâliki yevmi'd-dîn. (Hesap ve ceza gününün (âhiret gününün) sahibidir.)"* dediğinde, *"Kulum beni yüceltti."* buyurarak Fâtiha'nın bu ilk bölümünü okuyan kulunun kendisine hamd ü senâ eylemesi karşısındaki memnuniyetini ifade eder.

Fâtiha'nın ikinci bölümünde ise kul, isteklerini Rabbine arz eder:

Kul, *"İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn. (Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.)"* dediğinde, Allah, *"Bu, kulum ile benim aramdadır. Kulum ne istiyorsa onundur."* buyurarak ibadetlerini kabul edeceğini ve kuluna yardım edeceğini belirtir.

Kul, *"İhdina's-sırâta'l-müstakîm, sırâta'llezîne en'amte aleyhim ğayri'l-mağdûbi aleyhim ve le'd-dâllîn. (Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapmışlarınkine değil.)"* dediğinde, Allah Teâlâ, *"İşte bu, kuluma aittir. Kulum ne istiyorsa onundur."* buyurarak kulunun kendisine yönelmesi karşısında onu taltif edeceğini bildirir.[46]

Rabbine olan bu münâcâtının hemen bitmesini istemeyen Hz. Peygamber, "En faziletli namaz hangisidir?" sorusuna, *"Kıyamı uzun olan."* şeklinde cevap vermiş,[47] kendisi de namazlarında kıyamı uzun tutmuştur.[48] Bununla birlikte cemaatle kılınan namazlarda cemaat içindeki yaşlı ve güçsüzleri dikkate alarak imamların namazı fazla uzatmamalarını istemiş ve[49] *"Ben, uzatmayı arzu ederek namaza durduğumda, (cemaat içerisinde) bir çocuğun ağlamasını işitir, onun annesini rahatsız etmesini istemediğim için namazı kısa tutarım."*[50] buyurarak bu husustaki hassasiyetini dile getirmiştir.

Namaz kılan kişi, kıyamdan sonra tekbir getirerek rükûa gider. Rükû, Allah'ın azameti ve celâli karşısında kulun âcizliğini ifade eder. Aczini idrak eden kul, Yüce Yaratıcısı huzurunda başka hiçbir varlığın önünde eğilmeyeceği şekilde eğilir. Allah Teâlâ, *"Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin."*[51] buyurarak müminlerden rükû etmelerini istemekte ve *"Ey iman edenler! Rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz."*[52] buyurarak kurtuluşun namazla ilişkisini hatırlatmaktadır.

[46] M878 Muslim, Salât, 38.
[47] İM1421 İbn Mâce, İkâmet, 200.
[48] M1815 Müslim, Musâfirin, 204.
[49] B90 Buhârî, İlim, 28; B704 Buhârî, Ezân, 63.
[50] B707 Buhârî, Ezân, 65
[51] Bakara, 2/43
[52] Hac, 22/77.

Rükûda Kur'ân-ı Kerîm'den âyetler okunmaz.[53] Peygamberimiz, *"Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır."*[54] buyurarak namaz ibadetini üç bölüme ayırmıştır. Namaza tekbirle başlanır, kıyamda Kur'an okunur, rükû ve secdede ise Allah Teâlâ tesbih edilir. Nitekim Peygamberimiz, *"O hâlde, O Yüce Rabbinin adını tesbih et (yücelt)."*[55] âyeti gereğince rükûda, *"Sübhâne Rabbiye'l-azîm. (Ulu Rabbim, her türlü noksanlıklardan uzaktır.)"* denilmesini tavsiye etmiştir.[56]

Namaz kılan kişi rükûdan sonra, *"Semi'allâhu limen hamideh." (Allah kendisine hamd edeni işitti.)* diyerek doğrulur. Fâtiha'da ettiği hamdi Rabbinin duyduğunu hatırlar ve tekrar, *"Rabbenâ ve leke'l-hamd. ((Allah'ım! Sen) Rabbimiz(sin!) ve sana hamd olsun.)"* diyerek[57] Rabbini içten gelen bir saygı ve şükran duygusu ile över. Hamd, Rabbi kendisine ikram ve ihsanda bulunsa da bulunmasa da, kulun O'na büyük bir tazim ve hayranlıkla övgü ve şükranda bulunmasıdır. Bu övgü karşısında Allah Teâlâ kulunun hamdini duyar ve ona icabet eder.[58]

Namaz boyunca defalarca hamd eden kişi, daha sonra tekbir alır ve secdeye kapanır. *"Hadi Allah'a secde edip O'na kulluk edin."*[59] âyeti gereğince Allah'ın önünde hürmet ile secdeye kapanmak kulluğun en güzel ifadesidir. Secde, Allah'a gösterilen saygı, itaat ve teslimiyetin en mükemmel şeklidir. Yaratan'ın yüceliğini samimiyetle kabul eden kişi, Rabbi karşısındaki âcizliğini itiraf etmiş ve kulluk şuuruna ermiş demektir. Bu anlamda secdede insan bedenen eğilirken, ruhen yücelir ve Rabbine yaklaşır.

Elleri, yüzü, dizleri ve ayakları yani yedi organıyla secde eden kul,[60] secdede, *"Yüce Rabbinin adını tesbih et."*[61] âyeti gereğince, *"Sübhâne Rabbiye'l-a'lâ. (Yüce Rabbim her türlü noksanlıklardan uzaktır.)"* diyerek Allah'ı tesbih eder.[62] Çünkü secde, kişiyi Rabbine yakınlaştıran bir vesiledir.[63] Hz. Peygamber, *"Kulun Rabbine en yakın olduğu (an) secde hâlidir. Öyleyse (secdede iken) çokça dua ediniz."*[64] tavsiyesinde bulunmuştur. Ayrıca Peygamberimiz, Allah'ın, secde eden kulunun derecesini yükselteceğini ve her secdeye karşılık işlediği bir hatayı da affedeceğini müjdelemektedir.[65]

Secdeyi iki kez yapan kul, rekâtları tamamladıktan sonra namazın sonunda oturur. Ka'de-i ahîre denilen bu oturuş esnasında Peygamber Efendimizin yaptığı gibi sol ayağını yayıp sağ ayağını diker[66] ve "Teşehhüd" veya "et-Tahiyyâtü" olarak bilinen şu duayı okur:

"Bütün yüceltmeler (tazim), övgüler ve dualar, bütün ibadetler Allah Teâlâ'ya mahsustur. Sana selâm olsun Ey Peygamber! Allah'ın rahmeti ve bereketi üzeri-

[53] N1046 Nesâî, Tatbîk, 8.
[54] M1199 Müslim, Mesâcid, 33.
[55] Vâkıa, 56/74.
[56] D869 Ebû Dâvûd, Salât, 146, 147; D871 Ebû Dâvûd, Salât, 146, 147.
[57] M868 Müslim, Salât, 28.
[58] M878 Müslim, Salât, 38.
[59] Necm, 53/62.
[60] M1100 Müslim, Salât, 231.
[61] A'lâ, 87/1.
[62] D869 Ebû Dâvûd, Salât, 146, 147.
[63] Alak, 96/19.
[64] M1083 Müslim, Salât, 215; D875 Ebû Dâvûd, Salât, 147, 148.
[65] T388 Tirmizî, Salât, 169.
[66] T292 Tirmizî, Salât, 102.

ne olsun. Selâm bize ve Allah'ın salih kulları üzerine olsun. Şahitlik ederim ki, Allah'tan başka tanrı yoktur ve şahitlik ederim ki, Muhammed, Allah'ın kulu ve Resûlü'dür."[67]

Peygamber Efendimiz bu duayı ashâbına sanki Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi öğretmiş,[68] namazda bu duanın okunmasını istemiş[69] ve şehâdet getirirken de işaret parmağını kaldırmıştır.[70] İşaret parmağını kaldırması, Allah'ın varlığına, birliğine ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna kalbi ve dili ile şahitlik ettiği gibi hâl ve hareketleri ile de tüm bedeninin şahitliğini simgelemektedir.

Tahiyyât duasını okuduktan sonra "Salli" ve "Bârik" dualarını okur. Nitekim Hz. Peygamber, *"Sizden biriniz namaz kılarken son oturuşa geldiğinde Allah'a hamd ve senâ (tahiyyât) ile başlasın. Ardından Peygamber'e salât ve selâm getirsin. Sonra da dilediği şekilde dua etsin."*[71] buyurarak hamd ile başlanan namazın kendisine salavât getirilerek ve dua edilerek bitirilmesini tavsiye etmiştir. Peygamber Efendimizin bu tavsiyesi, Allah Teâlâ'nın, *"Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin."*[72] emri gereğincedir. Peygamber Efendimiz, Allah Teâlâ'nın bu emri üzere namazda kendisine salât ü selâm edilmesini istemektedir.

"Salavât" olarak da bilinen salât ü selâm getirme, Hz. Peygamber'i övme ve ona dua etmeyi ifade etmektedir. Nitekim söz konusu âyet indiği zaman Peygamberimizin kumandanlarından Beşîr b. Sa'd Peygamber Efendimize,

"Yâ Resûlallah! Allah bize, sana salât ve selâm etmemizi emretti. Sana nasıl selâm vereceğimizi biliyoruz. Ancak sana nasıl salât getireceğiz?" demiştir.

Hadisi rivayet eden, ensardan Ukbe b. Amr Ebû Mes'ûd şöyle demiştir: "Resûlullah o kadar sustu ki, içimizden, 'Keşke bu soruyu sormasaydı...' dedik." Uzun bir süre sessiz kaldıktan sonra Peygamber Efendimiz, oradakilere namazlarda okuduğumuz "Salli" ve "Bârik" dualarını öğretmiştir:

"Allah'ım! Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine salât (rahmet) et. Tıpkı İbrâhim'in ailesine salât (rahmet) ettiğin gibi... Kuşkusuz sen övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın."

"Allah'ım! Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine bereket ihsan et. Tıpkı İbrâhim'in ailesine bereket ihsan ettiğin gibi... Kuşkusuz sen övgüye en lâyık ve şanı en yüce olansın."[73]

Namaz kılan kişi, Peygamber Efendimize salât ve selâm getirdikten sonra kendisi, ailesi ve ümmet-i Muhammed için dua eder. Burada belli bir

[67] B831 Buhârî, Ezân, 148
[68] B6265 Buhârî, İsti'zân, 28.
[69] M897 Müslim, Salât, 55.
[70] İM911 İbn Mâce, İkâmet, 27, N1267 Nesâî, Sehv, 32
[71] T3477 Tirmizî, Deavât, 64.
[72] Ahzâb, 33/56.
[73] M907, M908 Müslim Salât, 65, 66; B6357 Buhârî, Deavât, 32

duanın yapılması şart değildir. Farklı dualar olabilir.[74] Bilinen dualardan en yaygını Kur'ân-ı Kerîm'de de geçen ve "Rabbenâ" duası olarak adlandırılan şu iki duadır:

"Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru."[75]

"Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana-babamı ve inananları bağışla."[76]

Bu dualar dışında Peygamber Efendimizin gerek otururken gerekse namazın diğer rükünlerinde farklı farklı dualar ettiğine ilişkin hadisler de nakledilmektedir. Özellikle nafile namazlarda, Peygamberimizin içinde bulunduğu yer, zaman ve durumlara bağlı olarak çeşitli dua ve niyazlarda bulunduğu görülmektedir. Peygamber Efendimizin namaz içerisindeki dualarından bazıları şöyledir:

Peygamberimiz namaza başlarken tekbir aldıktan sonra şu duaları okumuştur:

"Yüzümü, hanîf (hakka yönelmiş) olarak gökleri ve yeri yaratan Allah'a döndürdüm. Ben müşriklerden (Allah'a ortak koşanlardan) değilim. Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Ben böyle (söylemek ve yaşamakla) emrolundum ve ben Müslümanlardanım. Allah'ım! Sen gerçek hükümdarsın. Senden başka ilâh yoktur. Seni her türlü eksiklikten tenzih ederim. Sen benim Rabbimsin. Ben senin kulunum. Kendime zulmettim. Günahımı itiraf ediyorum. Günahlarımın tümünü bağışla, çünkü günahları ancak sen bağışlayabilirsin. Beni güzel ahlâka eriştir, senden başka güzel ahlâka yöneltecek yoktur. Kötü ahlâkı benden uzaklaştır, senden başka kötü ahlâkı uzaklaştıracak yoktur. Her türlü emrin başım gözüm üstüne. Varlığımı sana borçluyum, dönüşüm sanadır, sana güvenir, sana sığınırım. Senin azabından kurtuluş ve kaçış ancak senin rahmetine sığınmakla olur. Senden bağışlanmamı ister ve sana tevbe ederim."[77]

"Allah'ım! Doğu ile batı arasını uzaklaştırdığın gibi günahlarımla aramı uzaklaştır. Allah'ım! Beyaz elbiseyi kirden arındırdığın gibi beni de günahlardan arındır!"[78]

Rükûda ise şu duayı etmiştir:

"Allah'ım sadece senin önünde eğilir, yalnızca sana iman eder ve teslim olurum. Sen Rabbimsin. Kulağım, gözüm, iliklerim ve kemiklerim âlemlerin Rabbi Allah'a derin saygı duyarlar..."[79]

Rükûdan doğrulduğunda şöyle dua etmiştir:

"Allah'ım, Rabbimiz! Gökler, yer ve dilediğin şeyler dolusu kadar hamd sanadır."[80]

[74] Bkz. M897, M899 Müslim, Salât, 55, 57; DM1377 Dârimî, Salât, 86
[75] Bakara, 2/201.
[76] İbrâhîm, 14/41.
[77] T3423 Tirmizî, Deavât, 32; M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201.
[78] B744 Buhârî, Ezân, 89
[79] T3423 Tirmizî, Deavât, 32.
[80] T3423 Tirmizî, Deavât, 32.

Secdede ise şu duayı etmiştir:

"Allah'ım! Sadece senin önünde eğilir, yalnızca sana iman eder ve sana teslim olurum. Sen Rabbimsin. Yüzüm, onu yaratan, ona göz ve kulak verene secde etti. Her şeyi en güzel şekliyle yaratan Allah ne mübarektir!"[81]

Peygamber Efendimiz namazı bitireceği zaman ise şu duayı etmiştir:

"Allah'ım! Önceden işlediğim, gelecekte işleyeceğim, gizli yaptığım, açıkça işlediğim tüm günahlarımı bağışla. Benim ilâhım sensin, senden başka ilâh yoktur."[82]

Allah Resûlü, nafile namazlarda uzun uzun dua etmesine karşın özellikle cemaatle kılınan farz namazlarda cemaati sıkmamak için dualarını kısa tutmuştur.

Namaz kılan kişi, son oturuşta duaları okuduktan sonra *"es-Selâmü aleyküm ve rahmetullâh! (Allah'ın selâmı ve rahmeti üzerinize olsun!)"* şeklinde selâm vererek namazı bitirir.[83] Selâm âdeta namaz ile bu dünyadan ayrılan kişinin tekrar dünyaya dönmesini simgeler. Topluluğun içine giren kimsenin etrafındakilere selâm verdiği gibi namazını bitiren kimse de sağına ve soluna selâm vererek Rabbi ile olan münâcâtını/konuşmasını bitirerek tekrar topluma karışır ve günlük işlerine devam eder. Namaz kılmanın kendisine verdiği huzuru ve Rabbine karşı görevini yerine getirmiş olmanın sevincini hisseder. Bunun tezahürleri olarak Rabbine karşı gösterdiği hürmet ve tevazu yüzüne yansır, çevresindekiler tarafından da görülür. Bu sebeple Yüce Allah, *"Muhammed, Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûa varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir..."* buyurmuştur.[84]

Namaz kılan kişi selâmdan sonra oturur, *"Allâhümme ente's-selâmü ve minke's-selâm tebârekte yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm. (Allah'ım! Selâmete eriştiren sensin, selâm/selâmet senden gelir, sen ne kadar yücesin ey celâl ve ikram sahibi!)"* der.[85] Daha sonra otuz üçer defa, *"Sübhânallâh. (Allah her türlü eksikten uzaktır.)"*, *"el-Hamdü lillâh. (Hamd Allah'a mahsustur.)"* ve *"Allâhü ekber. (Allah en büyüktür.)"* der. Bu tesbihlerin ardından, *"Lâ ilâhe illâllâhu vahdehû lâ şerîke leh. Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr. (Tek olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun hiçbir ortağı da yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur. O her şeye kadirdir.)"* der. Peygamberimiz, her namazın arkasından bu tesbihleri okumanın, deniz köpükleri kadar çok olsa da, kişinin günahlarının silinmesine vesile olacağını müjdelemektedir.[86]

Bu tesbihlerin fazileti hakkında şu hâdise anlatılmaktadır: Bazı fakir sahâbîler Peygamber Efendimize gelip, "Zenginler en yüksek dereceleri ve

[81] T3423 Tirmizi, Deavât, 32.
[82] T3423 Tirmizi, Deavât, 32.
[83] N1320 Nesâî, Sehv, 70, D997 Ebû Dâvûd, Salât, 183-184
[84] Fetih, 48/29
[85] M1335 Müslim, Mesâcid 136, T298 Tirmizi, Salât, 108
[86] M1352 Müslim, Mesâcid, 146.

kalıcı nimeti (âhiret saadetini) kazandılar. Çünkü onlar bizim kıldığımız gibi namaz kılıyorlar, bizim oruç tuttuğumuz gibi oruç tutuyorlar. Dahası onların malları da var. Bu sayede haccediyorlar, umre yapıyorlar, cihad ediyorlar ve tasadduk ediyorlar." dediler. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, *"Size öyle bir şey öğreteceğim ki, siz onu yaptığınız takdirde hem sizi geçenlere yetişeceksiniz. Hem de arkanızdan size hiç kimse yetişemeyecek. Bu sayede, benzerini yapanlar dışında, içinde bulunduğunuz cemaatin en hayırlıları olacaksınız. (Tavsiyem şudur:) Her namazdan sonra otuz üçer defa 'sübhânallâh', 'el-hamdü lillâh' ve 'Allâhü ekber' deyiniz."* buyurmuştur.[87]

Otuz üçer defa bu tesbihler yapıldıktan sonra Peygamber Efendimiz tarafından Âyetü'l-Kürsî olarak adlandırılan[88] Bakara sûresinin 255. âyeti okunur. Peygamber Efendimiz, *"Farz namazın ardından Âyetü'l-Kürsî'yi okuyan kimse, sonraki namaza kadar Allah'ın himayesi altındadır."*[89] ve *"Her farz namazın ardından Âyetü'l-Kürsî okuyan kimsenin cennete girmesine tek engel (henüz) ölmemiş olmasıdır."*[90] buyurarak namazlardan sonra Âyetü'l-Kürsî'nin okunmasını tavsiye etmiştir.

Namaz kılınırken dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri ta'dîl-i erkâna riayet etmek yani namazdaki rükünlerin hakkını vermektir. Peygamber Efendimiz namazın tarifinde secde, kıyam ve rükû gibi her bölümün eda edilmesini anlatırken, *"(azalar) mutmain oluncaya kadar"*[91] ifadesini kullanarak ta'dîl-i erkâna vurgu yapmıştır. Mutmain olmak, hareketi net bir şekilde gerçekleştirip, her rükünde en az "sübhânallâh" diyecek kadar durmaktır. Peygamber Efendimiz, *"En kötü hırsızlık namazdan çalmadır."*[92] buyurarak rükû ve secdelerin hakkını vermeyerek acele etmenin ne derece yanlış olduğunu dile getirmiştir. Çünkü namaz, dinin direği,[93] Allah Teâlâ'yı anmanın,[94] O'na karşı şükran duygularını ifade etmenin, yakarış ve niyazın en mükemmel şeklidir. Allah'a yakınlaşma vesilesi[95] olan namaz, sahibini hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyan[96] en güzel ibadettir.

Huzurunda durulan Yüce Yaratıcı'nın büyüklüğüne yaraşır bir saygı, samimiyet ve kulluk bilinciyle devamlı eda edilen namaz, Peygamber Efendimizin ifadesiyle kıyamet günü sahibi için bir aydınlık, bir delil ve kurtuluş vesilesi olacak[97] ve namaz kılan âhirette cennet ile mükâfatlandırılacaktır.[98]

[87] 6843 Buhârî, Ezân, 155
[88] T2878 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 2
[89] MK2733 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, III, 83
[90] MK7532 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, VIII, 114
[91] B793 Buhârî, Ezân, 122
[92] MU406 Muvatta', Kasru's-salât, 23
[93] BŞ2807 Beyhakî, Şuabü'l-îmân, 3, 39; HM22473 İbn Hanbel, V, 245
[94] Tâ-Hâ, 20/14
[95] Alak, 96/19
[96] Ankebût, 29/45
[97] HM6576 İbn Hanbel, II, 169.
[98] HM18535 İbn Hanbel, IV, 266

BEŞ VAKİT FARZ NAMAZ
MÜMİNİN MİRACI

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرٍ... قَالَ:
"رَأْسُ الْأَمْرِ الْإِسْلَامُ وَعَمُودُهُ الصَّلَاةُ..."

Muâz b. Cebel anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) ile birlikte bir yolculukta idim... O şöyle buyurdu: *'Dinin başı İslâm (kelime-i şehâdet getirerek Allah'a teslim olmak), direği ise namazdır.'*"

(T2616 Tirmizî, Îmân, 8; HM22366 İbn Hanbel, V, 231)

سَمِعْتُ جُنْدَبًا الْقَسْرِيَّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ صَلَّى صَلاَةَ الصُّبْحِ فَهُوَ فِي ذِمَّةِ اللَّهِ..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"الَّذِي تَفُوتُهُ صَلاَةُ الْعَصْرِ كَأَنَّمَا وُتِرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ نَهْرًا بِبَابِ أَحَدِكُمْ، يَغْتَسِلُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسًا، مَا تَقُولُ ذَلِكَ يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ؟." قَالُوا: لاَ يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ شَيْئًا. قَالَ: "فَذَلِكَ مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ، يَمْحُو اللَّهُ بِهَا الْخَطَايَا."

قَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: إِنَّ أَبَا قَتَادَةَ بْنَ رِبْعِيٍّ أَخْبَرَهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنِّي فَرَضْتُ عَلَى أُمَّتِكَ خَمْسَ صَلَوَاتٍ وَعَهِدْتُ عِنْدِي عَهْدًا أَنَّهُ مَنْ جَاءَ يُحَافِظُ عَلَيْهِنَّ لِوَقْتِهِنَّ أَدْخَلْتُهُ الْجَنَّةَ وَمَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهِنَّ فَلاَ عَهْدَ لَهُ عِنْدِي."

Cündeb el-Kasrî'den işitildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim sabah namazını kılarsa, o kimse Allah'ın koruması altındadır."*

(M1494 Müslim, Mesâcid, 262)

Abdullah b. Ömer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İkindi namazını kaçıran kimse, sanki ailesini ve malını yitirmiş gibidir."*

(B552 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 14; M1417 Müslim, Mesâcid, 200)

Ebû Hüreyre'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) bir defasında şöyle demiştir: *"Birinizin kapısının önünden bir nehir geçse ve onda her gün beş defa yıkansa, bu o kimsenin kirinden bir şey bırakır mı, ne dersiniz?"* Sahâbîler, "Onun kirinden hiçbir şey bırakmaz." demişler, bunun üzerine Resûlullah, *"İşte beş vakit namaz da böyledir! Allah onlarla günahları yok eder."* buyurmuştur.

(B528 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 6)

Saîd b. Müseyyeb'in Ebû Katâde b. Rib'î'den naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah şöyle buyurdu: 'Senin ümmetine beş vakit namazı farz kıldım ve onları, vaktinde ve hakkını vererek kılanları cennete koyacağımı kendi katımda vaad ettim. Namazları düzenli kılmayanlar için ise katımda böyle bir vaad yoktur.'"*

(D430 Ebû Dâvûd, Salât, 9)

Efendiler Efendisi (sav), Mekke'de iken bir gece evinin tavanı açılır ve 'Cibrîl' iner. Göğsünü yarıp zemzem suyu ile yıkadıktan sonra hikmet ve iman ile doldurur. Sonra ellerinden tutup kendisini semaya doğru çıkarır. Sema katları arasında devam eden yolculukta Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. İbrâhim peygamberleri görüp onlarla sohbet eder Sevgili Peygamberimiz. Ve mucizevî bir şekilde Rahmân'a yapılan bu yolculuktan büyük hediyelerle döner. Cenâb-ı Allah'ın elli vakte bedel kabul ettiği beş vakit farz namaz, belki de en büyüğüdür bu hediyelerin.[1]

Aslında Hz. Peygamber risâletin başlarından itibaren namaz kılmakta, hatta müşrikler tarafından zaman zaman engellenmektedir.[2] İlk başlarda ikişer rekât olarak farz kılınan namazlar, hicretle birlikte dörder rekâta çıkarılır.[3] Nihayetinde Mir'ac'da, Peygamberimize ve ümmetine günde beş vakit namaz hediye edilir.

Namaz, önceki ümmetlere de farz kılınan bir ibadettir.[4] *"Namaz, müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır."*[5] buyuran Yüce Mevlâ, inananların, ibadet vakitlerine göre günlük hayatlarını belli bir düzen içinde sürdürmelerini istemiştir. İslâm, aynı zamanda güçlüklere karşı direnç göstermeyi ve sabretmeyi öğreten namazı[6] Müslümanlara farz kılmakla, mensuplarını disipline etmeyi amaçlamış ve diri bir Allah şuurunun korunmasını sağlamıştır. Dolayısıyla vaktinde kılınan namaz, zamanı doğru değerlendirme, vakte riayet ve düzenli olma gibi meziyetler kazandırarak kişinin öz disiplinini destekler. Bu yönleriyle sistemli bir şekilde ibadet etme alışkanlığı aşılayan namaz, Hz. Peygamber'in, *"Dinin başı İslâm (kelime-i şehâdet getirerek Allah'a teslim olmak), direği ise namazdır."*[7] ifadesiyle İslâm'ın özü sayılmıştır.

Kulun, Yaratanına yaklaşmasını ve O'nun mağfiret ve merhametine erişmesini sağlayan en güzel vesile, sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde olmak üzere her gün beş vakit namaz kılmasıdır.

Müslüman yeni başlayan güne sabah ezanıyla uyanıp, sadece sabah ezanında yer alan, *"Namaz uykudan hayırlıdır."* müjdesinin verdiği enerjiyle yatağından kalkar. Berrak bir zihinle Yüce Yaratıcı'nın huzuruna çıkmanın vereceği mânevî haz ve huzur, gün boyunca devam eder. Cenâb-ı Allah'ın,

[1] B349 Buhârî, Salât, 1; M415 Müslim, Îmân, 263
[2] Alak, 96/9-10
[3] B395 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 48
[4] Bakara, 2/83; Yûnus, 10/87, Enbiyâ, 21/73.
[5] Nisâ, 4/103.
[6] Bakara, 2/153
[7] T2616 Tirmizî, İmân, 8. HM22366 İbn Hanbel, V, 231.

"Bir de sabah namazını kıl; çünkü sabah namazı şahitlidir."[8] buyurarak davet ettiği günün ilk buluşmasına katılamamak, büyük bir kayıp sayılmalıdır. Zira Peygamberimizin anlattığına göre, gece melekleri ile gündüz melekleri sabah namazı vaktinde toplanırlar[9] ve yirmi dört saatin en bereketli ânında kılınan bu namaza şahitlik ederler. Peygamber Efendimiz, *"Her kim sabah namazını kılarsa, o kimse Allah'ın koruması altındadır."*[10] buyurarak sabah namazıyla güneşin ilk ışıklarından önce Rabbine bağlanan bir kimsenin O'nun rahmetini kazanmaya başladığını ifade etmiştir. Bu namaz o kadar önemlidir ki, iki rekât farzından önce kılınması tavsiye edilen iki rekâtlık sünneti bile, Allah Resûlü tarafından, *"dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha hayırlı"* olarak nitelendirilmiştir.[11]

Bazı rivayetlere göre Hudeybiye Seferi'nden,[12] bazılarına göre ise Hayber Seferi'nden[13] dönüldüğü gece Allah Resûlü ile ashâbı bir yerde konaklarlar. Resûlullah, *"Bizi kim bekleyecek?"* diye sorunca, sevgili müezzinleri Bilâl-i Habeşî (ra) hemen atılarak, "Ben!" der. Efendimiz (sav), *"Uyursan (ne olacak)?"* deyince de, "Hayır, (uyumam)." diyerek kararlılığını gösterir. Bunun üzerine kafile gönül rahatlığıyla istirahata çekilip uyurlar. Ancak son derece yoğun geçen günler ve uzun bir yolculuk sonrası herkes gibi Bilâl de yorgunluğa yenik düşer. Bütün gayretine rağmen daha fazla direnemez ve uyuyakalır. Sabah namazının vakti geçer. Derken güneş doğar ve teker teker uyanırlar. Hz. Ömer de uyanır ve "Konuşun (ki, Resûlullah da uyansın)." der. Gelen sesler üzerine Sevgili Peygamberimiz uyanır ve ashâbıyla birlikte namazlarını kaza ederler. Sonra şöyle buyurur: *"Sizden uyuyan ya da unutan (ve bu sebeple namazını geçiren) işte böyle yapsın!"*[14]

Sevgili Peygamberimizin ifadesiyle: *"Sabah namazının vakti girdikten sonra (nafile olarak) sadece iki rekât (sünnet) kılınır."*[15] Peygamber Efendimiz, sabah namazının iki rekât sünnetinde Fâtiha sûresinden sonra genellikle Kâfirûn ve İhlâs sûrelerini okurdu.[16] Âişe annemizin anlattığına göre, Resûlullah, müezzin sabah ezanını okuduğunda, fecir aydınlığı iyice belirdikten sonra kalkar, iki rekât namaz kılar, sonra da sağ yanı üzerine hafif uzanarak[17] veya eşiyle sohbet ederek[18] müezzin namaz için kâmet getirene dek beklerdi.

Allah Resûlü (sav) sabah namazının farzını kıldırırken Fâtiha'dan sonra okuduğu Kur'an âyetlerini genellikle orta uzunlukta tutardı. Ebû Berze (ra), bazen onun, altmış ilâ yüz âyet kadar okuduğunu söylemiştir.[19] Bununla birlikte Hz. Peygamber'in Felâk ve Nâs sûrelerini okuyarak da sabah namazını kıldırdığı olmuştur.[20] Bunda gerek kendisinin gerekse cemaatin

[8] İsrâ, 17/78
[9] B648 Buhârî, Ezân, 31. M1473 Müslim, Mesâcid, 246.
[10] M1494 Müslim, Mesâcid, 262
[11] M1688 Müslim, Müsâfirîn, 96
[12] HM3710 İbn Hanbel, I, 391
[13] M1560 Müslim, Mesâcid, 309, D435 Ebû Dâvûd, Salât, 11.
[14] HM3657 İbn Hanbel, I, 386.
[15] T419 Tirmizî, Salât, 193; D1278 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 10.
[16] T417 Tirmizî, Salât, 191; İM1148 İbn Mâce, İkâmet, 102.
[17] B626 Buhârî, Ezân, 15.
[18] B1161 Buhârî, Teheccüd, 24, M1732 Müslim, Müsâfirîn, 133
[19] B547 Buhârî, Mevâkîtüs-salât, 13.
[20] N5436 Nesâî, İstiâze, 1.

durumunu dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Rahmet Peygamberi, namaz esnasında annesiyle beraber namaza gelen bir çocuğun ağladığını duyduğunda namazı kısa sûrelerle kıldırdığını, böylece çocuğun annesini huzursuz etmesine engel olmak istediğini bizzat dile getirmiştir.[21] Sabah namazının önemini gayet iyi kavramış olan hanım sahâbîlerin de bu namazı Peygamber Efendimizin arkasında cemaatle kılmaya özen gösterdikleri dikkat çekmektedir.[22]

Sabah namazı kılındıktan sonra artık güneş doğup yükselinceye kadar hiçbir namaz kılınmaz.[23] Yaklaşık 45-50 dakika süren bu zaman dilimini Sevgili Efendimiz, güneş doğup da iyice yükselinceye kadar namaz kıldığı yerde oturarak değerlendirir, ashâbıyla sohbet ederdi.[24] Ardından vakti girdiğinde kuşluk namazını kılardı ki Berâ b. Âzib (ra), birlikte bulundukları on sekiz yolculuk esnasında Allah Resûlü'nün (sav), öğleden önce kıldığı bu iki rekât namazı terk etmediğini söylemiştir.[25]

Henüz güneş doğmadan uyanıp abdest alarak sabah namazını kılan ve böylece Rabbine kulluk etmenin huzuruyla güne başlayan mümin, güneş doğduktan sonra işinin gücünün başına geçip çalışır. Zaman ilerler, yorgunluk artar... Güneş tam tepeye çıktığında artık bir müddet dinlenmelidir. Güneş tepe noktadan biraz batıya kaydığında ise ilâhî huzura çıkmanın vakti gelmiştir... Saatlerdir yıpranan, hırpalanan ruhu tazelemenin vaktidir bu... İşte bu esnada öğle ezanı okunur. Ezanla başlar dünyadan ve dünyalıktan sıyrılış... Ruhu tatlı bir huzur sarar.

Öğle namazı, güneşin batıya doğru meyletmesinden hemen sonra kılınır. [26] Ancak, özellikle Hicaz yarımadası gibi yaz mevsiminin çok daha ağır yaşandığı ülkelerde, öğle namazının ilk vakitleri sıcağın kasıp kavurduğu saatlere rastlamaktadır. Bu sebeple Rahmet Peygamberi, *"Öğle namazını serin vakitte kılın, şüphesiz sıcağın şiddeti (âdeta) cehennemin kaynamasındandır."*[27] buyurmuş, öğle namazını biraz geciktirerek kılmayı tavsiye etmiştir.

Güneşin etkisini kaybetmeye başladığı, her şeyin gölgesi bir veya iki katı olduğu dakikalarda öğle namazının vakti çıkar ve ikindi namazının vakti girer. Öğleden ikindiye kadar geçen süre, gün içinde sıcağın en şiddetli olduğu zaman dilimidir. Bugün de sıcak ülkelerde yapıldığı gibi ashâb bu vakti "kaylûle" denilen öğle uykusuyla, dinlenerek geçirir, sıcağın etkisini kaybetmeye başladığı ikindi vaktinde ise geçimlerini sağlamak üzere işlerinin başına dönerlerdi. İşte Peygamberimiz, *"Her kim ikindi namazını (kasten) terk ederse ameli ziyan olur."*[28] ve *"İkindi namazını kaçıran*

[21] B707 Buhârî, Ezân, 65
[22] B578 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 27; M1457 Müslim, Mesâcid, 230.
[23] B586 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 31.
[24] M1525 Müslim, Mesâcid, 286.
[25] D1222 Ebû Dâvûd, Sefer, 7; T550 Tirmizî, Cum'a 41
[26] M1404 Müslim, Mesâcid, 188; B771 Buhârî, Ezân, 104
[27] B538 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 9; M1398 Müslim, Mesâcid, 182.
[28] B553 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 14

kimse, sanki ailesini ve malını yitirmiş gibidir."[29] buyurarak, ashâbını bu telaş ve koşuşturmada ikindi namazını kaçırmamaları için uyarmıştır.

"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın."[30] âyetinde söz konusu edilen 'orta namaz' ile hangi namazın kastedildiğine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Öğle namazının, zevalden hemen sonra yani takriben gün ortasında kılınmasından dolayı âyette kastedilenin öğle namazı olduğu yönünde görüş belirten âlimler olsa da,[31] *"Orta namaz, ikindi namazıdır."*[32] hadisi, konuya açıklık kazandırmaktadır. Benzer şekilde, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olan âlim sahâbî Abdullah b. Abbâs'ın (ra) anlattığına göre, Allah Resûlü Hendek Savaşı günü savaşın şiddetinden dolayı ikindi namazını kılamadığında, şöyle beddua etmişti: *"Allah'ım! Orta namazı kılmamızı engelleyenlerin evlerini ateşle doldur, kabirlerini ateşle doldur!"*[33]

Peygamber Efendimiz (sav), sabah namazı kılındıktan sonra güneş doğup yükselinceye kadar, güneş tam tepede iken ve ikindi namazı kılındıktan sonra da güneş batıncaya kadar başka bir namaz kılmayı yasaklamıştır ki, bu yasağın sebebi o vakitlerde bâtıl dinlere mensup bazı kimselerin, putperestlerin güneşe secde etmeleridir.[34]

Gün sona yaklaşıp güneş batınca yeni bir namazın vakti de girmiş olur. Mümin, Yüce Rabbimizin akşam namazı çağrısına icabette elini çabuk tutmalıdır. Zira akşam namazının vakti diğer namazlara oranla en kısa olanıdır. Bunun için Sevgili Peygamberimiz (sav), *"Ümmetim, akşam namazını kılmak için yıldızların (ortaya çıkıp) birbirine karıştığı zamanı beklemedikleri sürece hayırda olmaya devam edecektir."*[35] buyurmak suretiyle, akşam namazını mümkün olduğunca erken kılma hususuna dikkatlerimizi çekmektedir. Sahâbeden Seleme b. Ekvâ' (ra) akşam namazını güneş kaybolur kaybolmaz kıldıklarını söylerken,[36] Râfi' b. Hadîc (ra), "Biz akşam namazını Peygamber ile birlikte kılardık da namazdan çıktıktan sonra birimizin attığı okun düştüğü yeri rahatlıkla görebileceği kadar aydınlık olurdu."[37] diyerek sahâbenin bu konudaki hassasiyetini ifade etmektedir.

İbadete olan düşkünlüğüyle tanınan büyük sahâbî Abdullah b. Ömer (ra), "Akşam namazı gündüz namazlarının vitridir." derdi.[38] Allah Resûlü akşam namazının vaktinin kısalığına rağmen, muhtemelen kış mevsimine oranla daha uzun süren yaz akşamlarında bu namazı kıldırırken Kur'ân-ı Kerîm'deki uzun sûrelerden de okurdu. En uzun sûrelerden olan A'râf sûresi bunlardan biriydi. Bunu bilen sahâbîlerden Zeyd b. Sâbit (ra),

29 B552 Buhârî, Mevâkîtu's salât, 14; M1417 Müslim, Mesâcid, 200.
30 Bakara 2/238
31 T182 Tirmizî, Salât, 19; MU317 Muvatta, Salâtu'l cuma, 8
32 T181 Tirmizî, Salât, 19; HM20417 İbn Hanbel, V, 14.
33 HM2745 İbn Hanbel, I, 302; D409 Ebû Dâvûd, Salât, 5.
34 B586 Buhârî, Mevâkîtu's salât, 31; M1930 Müslim, Müsâfirîn, 294
35 DM1240 Dârimî, Salât, 17; D418 Ebû Dâvûd, Salât, 6.
36 B561 Buhârî, Mevâkîtus-salât, 18.
37 B559 Buhârî, Mevâkîtus-salât, 18; M1441 Müslim, Mesâcid, 217
38 MU276 Muvatta, Salâtu'l leyl, 3

akşam namazında kısa sûreler okumasını yadırgadığı Mervân'a, "Ey Ebû Abdülmelik! Akşam namazında İhlâs ve Kevser sûrelerini mi okuyorsun?" diye sorunca Mervân, "Evet." demiş; bunun üzerine Zeyd b. Sâbit (ra) onu şöyle uyarmıştı: "Allah'a yemin ederim ki, Resûlullah'ın, akşam namazında iki uzun sûreden biri olan 'Elif lâm mîm sâd' (A'râf) sûresini okuduğunu bilirim."[39] Allah Resûlü'nün vefatı öncesinde kıldırdığı son namaz da akşam namazı olmuştu ve bu namazda Mürselât sûresini okumuştu.[40]

Yüce dinimizin temel unsurlarından olan günlük beş vakit namazın son halkası, yatsı namazıdır. Akşam namazının vakti çıktıktan sonra yatsı namazının vakti girer ve sabah namazı vaktine kadar devam eder. Yatsı namazı, uyumadan önce günün son demlerinde Rabbin huzuruna durmayı, günü O'na ibadet ile sonlandırmayı ifade eder. Bu sebeple bir günün bitiminde yapılacak en son iş olması ve mümkün olduğunca geç kılınması tavsiye edilmiştir.[41] Bununla ilgili olarak Muâz b. Cebel (ra) bir hatırasını şöyle anlatır: "Yatsı namazı için Resûlullah'ı bekledik. O kadar gecikti ki, artık gelmeyeceğini zannettik. İçimizden biri, '(Herhalde) Resûlullah namazını kıldı (bize namaz kıldırmaya) çıkmayacak.' dedi. Bir müddet sonra Resûlullah (sav) çıkageldi. Kendisine: 'Ey Allah'ın Resûlü! Senin gelmeyeceğini zannettik. Hatta içimizden biri, '(Herhalde) Resûlullah namazını kıldı (bize namaz kıldırmaya) çıkmayacak.' bile dedi.' deyince, Resûlullah şöyle buyurdu: *'Bu namazı gece karanlığında kılın (geciktirin)! Bu namaz nedeniyle diğer ümmetlere üstün kılındınız, çünkü sizden önce bunu hiçbir ümmet kılmadı.'*"[42]

Bedevîlerin gece karanlığına kadar develeriyle meşgul olmalarından ötürü yatsı namazını "ateme (karanlık)" diye isimlendirmelerine karşı çıkan Yüce Peygamber (sav), bu namaza Allah'ın Kitabı'nda anıldığı üzere "ışâ"[43] yani "ortalık kararınca kılınan namaz" denilmesini istemiştir.[44] Münafık tabiatlı insanlara son derece zor gelen iki namazdan biri yatsı namazı, diğeri de sabah namazıdır.[45] Böyle olunca da bu iki namaza devam etmek, kişinin Allah'a teslimiyetinin ve inancındaki samimiyetin bir göstergesi kabul edilebilir. Hatta yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılan kişinin, o gecenin tamamını namaz kılarak geçirmiş gibi ecir kazanacağı Peygamberimiz tarafından müjdelenmiştir.[46] Bu kadar önemine ve faziletine rağmen yine de insanların değerlendiremedikleri bu nadide vakitler, Hz. Peygamber tarafından, aslında yerlerde sürünerek de olsa gidilip kaçırılmaması gereken namazlar olarak tanımlanmıştır.[47]

39 N990 Nesâî, İftitâh, 67; B764 Buhârî, Ezân, 98
40 B4429 Buhârî, Meğâzî, 84
41 D46 Ebû Dâvûd, Tahâret, 25; N535 Nesâî, Mevâkît, 20
42 HM22436 İbn Hanbel, V, 237; D421 Ebû Dâvûd, Salât, 7
43 Nûr, 24/58.
44 M1456 Müslim, Mesâcid, 229.
45 M1482 Müslim, Mesâcid, 252
46 D555 Ebû Dâvûd, Salât, 47; T221 Tirmizî, Salât, 51
47 B615 Buhârî, Ezân, 9; M981 Müslim, Salât, 129

Rivayetlerde rekât sayısı beş, üç ve bir olarak geçen[48] vitir namazı ise, yatsı namazından sonra kılınan müstakil bir namazdır. Ramazan ayında teravih sonunda cemaatle kılınsa da yılın diğer aylarında tek başına kılınan vitir namazı, hem vaktinde hem de kazaya kalması hâlinde kılınabilen bir namazdır. Allah Resûlü (sav), *"Allah size bir namaz ihsan etti. O namaz, sizin için kızıl develerden daha hayırlıdır. O, vitirdir. Onu sizin için yatsı ile fecrin doğuşu (sabah namazı vaktinin girişi) arasına koydu."*[49] ve *"Vitir haktır (sabittir), vitir kılmayan bizden değildir."*[50] buyurarak bu namazın önemine dikkatlerimizi çekmiştir.

Gündüz olduğu gibi geceleyin de Rabbine ibadet etmeyi hiçbir zaman ihmal etmeyen Hz. Peygamber (sav), teheccüd namazını kıldıktan sonra o gecenin en son namazı olarak vitir namazını kılardı.[51] Muhterem annemiz Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, kendisi Peygamberimizin yanında uyurken, Resûl-i Ekrem Efendimiz gece namazı kılar, sonra vitri kılmak isteyince onu uyandırır, o da vitir namazını kılarmış.[52] Buna göre Sevgili Efendimiz vitir namazını gecenin oldukça ilerleyen bir vaktinde kılmış olmaktadır. Nitekim o, vitir namazının, sabah namazının vaktinin girmesinden önce mutlaka kılınmasını istemiş,[53] Hz. Âişe de, "Sabah namazına kadar uyuyup kalacağından endişe eden kimse vitir namazını uyumadan önce kılsın, gecenin sonunda uyanabileceğini düşünen de vitir namazını ertelesin."[54] demiştir.

Peygamberimizin ev hâlini, hâne-i saadet içinde herkesten uzakta iken nasıl ibadet ettiğini bize aktaran Âişe validemiz, kendisine sorulan bir soru üzerine Allah Resûlü'nün farz namazlarla birlikte kıldığı sünnet namazları şöyle anlatmıştır: "Resûlullah benim evimde öğleden evvel dört rekât (nafile namaz) kılar, sonra (mescide) çıkarak cemaate namaz kıldırır, ardından (tekrar benim evime) gelir ve iki rekât (nafile daha) kılardı. Cemaate akşam namazını kıldırır; sonra (benim evime) gelir, iki rekât nafile kılardı. Cemaate, yatsıyı kıldırır ve (yine benim evime) gelir, iki rekât (nafile) kılardı. Geceleyin vitirle beraber olmak üzere dokuz rekât namaz kılardı. Bazı geceler, namazı ayakta, uzun kılar; bazı geceler de oturarak uzun kılardı. Ayakta kılarken okursa, ayakta olduğu hâlde rükû ve secde ederdi; otururken okursa, oturduğu hâlde rükû ve secde ederdi. Fecir doğunca, iki rekât (nafile namaz) kılardı."[55] Hadisin başka bir rivayetinde, "İkindi namazından önce iki rekât namaz kılar, sonra (cemaatle farz) namazı kılmaya çıkardı." ilâvesi de yer almaktadır.[56]

[48] D1422 Ebû Dâvûd, Vitr, 3; N1713 Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 40

[49] D1418 Ebû Dâvûd, Vitr, 1.

[50] D1419 Ebû Dâvûd, Vitr, 2.

[51] M1729 Müslim, Müsâfirîn, 130.

[52] B997 Buhârî, Vitr, 3, M1141 Müslim, Salât, 268

[53] T469 Tirmizî, Vitr, 12

[54] MU272 Muvatta', Salâtü'l-leyl, 3.

[55] M1699 Müslim, Müsâfirîn, 105.

[56] HM26339 İbn Hanbel, VI, 216.

Müslüman için kulluğun en güzel göstergesi olan namazın çeşitli hikmetleri vardır. Beş vakit namaz, Allah ile kul arasında kurulan düzenli bir bağ ve iletişimdir. Namazda Rabbi ile buluşan kulun, Allah'ı her anışında kalbi huzurla dolar.[57] Sürekli Allah ile beraber ve O'nun gözetiminde olduğunu bilir. Bu bilinçle dosdoğru kılınan namaz, kişiyi her türlü hayâsızlıktan ve kötü davranıştan korur[58] ve arada işlenen günahlara kefaret olur.[59] Ayrıca beş vakit namaz, günü planlama ve zamanı değerlendirme bilinci kazandırır. Müslüman'ın günü, sabah namazıyla başlar, diğer vakit namazlarıyla anlamlı dilimlere bölünür ve yatsı namazıyla sona erer. Beş vakit namazın cemaatle kılınması ise müminlerin dayanışması, kaynaşması anlamına gelir.

Namaz Mi'rac'da farz kılınmıştır; Yücelerden alınıp getirilen bir hediyedir... Namaz kılan kişi, işte bu kutlu yolculuğu kendi içinde yaşar... Anlamına uygun, gereği gibi kılınırsa eğer, namaz müminin "mi'rac"ı olur! O, arınma ve korunmanın mümin tarafından her gün beş defa tekrar yaşanmasını sağlar... Nitekim Hz. Peygamber, bu arınmayı şöyle örneklendirir: *"Birinizin kapısının önünden bir nehir geçse ve onda her gün beş defa yıkansa, bu o kimsenin kirinden bir şey bırakır mı, ne dersiniz?* Sahâbîler, "Onun kirinden hiçbir şey bırakmaz." dediklerinde Peygamber Efendimiz, *"İşte beş vakit namaz da böyledir! Allah onlarla günahları yok eder."* buyurur.[60] Ayrıca Allah (cc) namazı lâyıkıyla eda eden kulları hakkında Peygamberine şunu müjdeler: *"Senin ümmetine beş vakit namazı farz kıldım ve onları, vaktinde ve hakkını vererek kılanları cennete koyacağımı kendi katımda vaad ettim. Namazları düzenli kılmayanlar için ise katımda böyle bir vaad yoktur."*[61]

Rabbinin ezanla gelen davetine icabet etmeyen, kulluğunu kıyamlar, rükûlar ve secdelerle kemale erdirmeyen, kısacası namazlarına gereken hassasiyeti göstermeyen kimselerin Kur'an'da, *"Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar!"*[62] şeklinde kınandığı unutulmamalıdır. Namazla alay edenlerin akıllarının ermediği,[63] Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan insanı alıkoyanın ise şeytan olduğu[64] Kur'an âyetlerinde anlatılmaktadır. Diğer yandan, huşû içerisinde kılınan namazın[65] insanı kötülüklerden alıkoyacağı[66] inananlar için ne güzel bir müjdedir! Mümin, Yüce Allah'tan namaz vasıtasıyla yardım ister,[67] cennetin anahtarı[68] ve dinin direği olan namaz sayesinde arınır, tazelenir, güçlenir. Ve o hep şöyle dua eder: *"Rabbim! Beni ve neslimi namaz kılanlardan eyle. Rabbimiz! Duamı kabul buyur."*[69]

[57] Ra'd, 13/28
[58] Ankebût, 29/45
[59] M551 Müslim, Tahâret, 15
[60] B528 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 6; M1522 Müslim, Mesâcid, 283.
[61] D430 Ebû Dâvûd, Salât, 9; İM1403 İbn Mâce İkâmetu's-salavât, 194
[62] Mâûn, 107/4-5.
[63] Mâide, 5/58.
[64] Mâide 5/91.
[65] Mü'minûn 23/2.
[66] Ankebût, 29/45
[67] Bakara, 2/153.
[68] T4 Tirmizî, Tahâret, 1. HM14717 İbn Hanbel, III, 341
[69] İbrâhîm, 14/40

CEMAATLE NAMAZ
ALLAH'A BİRLİKTE YÖNELİŞ

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَتَعَاهَدُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ" فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: ﴿إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ﴾ الْآيَةَ

Ebû Saîd (el-Hudrî) tarafından rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir kişinin sürekli mescide gittiğini görürseniz onun imanına şahit olun!
Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder...'"

(Tevbe, 9/18; T2617 Tirmizî, Îmân, 8; IM802 İbn Mâce, Mesâcid, 19)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "صَلاَةُ الْجَمَاعَةِ تَفْضُلُ صَلاَةَ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "حِينَ يَخْرُجُ الرَّجُلُ مِنْ بَيْتِهِ إِلَى مَسْجِدِهِ، فَرِجْلٌ تُكْتَبُ حَسَنَةً وَرِجْلٌ تَمْحُو سَيِّئَةً."

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَمْسَحُ مَنَاكِبَنَا فِي الصَّلاَةِ وَيَقُولُ: "اسْتَوُوا وَلاَ تَخْتَلِفُوا، فَتَخْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ وَرَاحَ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُ نُزُلَهُ مِنَ الْجَنَّةِ كُلَّمَا غَدَا أَوْ رَاحَ."

Abdullah b. Ömer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletlidir."*

(B645 Buhârî, Ezân, 30; M1477 Müslim, Mesâcid, 249)

Ebû Hüreyre'nin bildirdiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kimse camiye gitme niyetiyle evinden çıktığında, attığı bir adımla kendisine bir sevap yazılır, diğer adımıyla bir günahı silinir."*

(N706 Nesâî, Mesâcid, 14; HM8240 İbn Hanbel, II, 320)

Ebû Mes'ûd anlatıyor: "Resûlullah (sav) namazda omuzlarımıza dokunur ve şöyle derdi: *'Düzgün durun, karışık durmayın ki kalpleriniz de karmakarışık olmasın!..'*"

(M972 Müslim, Salât, 122)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim sabah akşam mescide giderse, her sabah ve akşam gidişinde Allah ona cennette bir yer hazırlar."*

(B662 Buhârî, Ezân, 37; M1524 Müslim, Mesâcid, 285)

Veda haccındaki hutbesinde Kutlu Nebî, âdeta ümmetiyle vedalaşarak bu dünyadan ayrılma vaktinin yaklaştığının işaretlerini vermişti. Nitekim Veda haccından döndükten kısa bir süre sonra da rahatsızlanmıştı. Artık Hz. Resûl'ün son günleriydi. Ancak hastalığına rağmen mescide çıkıp cemaatle namaz kılmaya büyük önem veriyor, ashâbına namaz kıldırmaya devam ediyordu. Ta ki perşembe günü[1] yatsı vakti ezan okunmuş, cemaat toplanmış ama Rasul-i Ekrem mescide gelmemişti. Herkes onu bekliyordu. O ise bu esnada, *"Cemaat namazı kıldı mı?"* diye sordu. Daha kılmamışlardı. O gelmeden de başlamayı düşünmüyorlardı. Hz. Peygamber rahatlamak için vücudunu yıkadı ve kalkmaya çalıştı ama kalkamadı. Bayılmıştı. Ayılınca tekrar namazın kılınıp kılınmadığını sordu, cemaat hâlâ onu bekliyordu. O, yeniden yıkanıp kalkmaya davrandı ama yine bayıldı. Böylece üç kere yıkanıp hazırlanmış her defasında da bayılmıştı. Artık mescide çıkabilecek takatinin kalmadığını anladı. Ancak birinin mescide gidip cemaate namaz kıldırması gerekiyordu. Bunun üzerine namazı kıldırması için Hz. Ebû Bekir'e haber gönderdi. Sonra kendisini iyi hissettiği bir öğle vakti, Hz. Abbâs ve Hz. Ali'nin kolları arasında son derece zorlanarak geldiği mescitte Hz. Ebû Bekir'in namaz kıldırdığı cemaate oturarak iştirak etmişti.[2] Fakat o vakitten sonra odasından bir daha çıkamayacaktı. An be an takatten düşüyordu. Pazartesi günü sabaha karşı, biraz kendini iyi hisseder gibi olunca hemen odanın mescide çıkan kapısındaki perdeyi aralayıp namazın cemaatle kılınışını seyretti. Ashâb-ı kirâm, saf saf olmuş yine Hz. Ebû Bekir'in imametinde sabah namazını kılıyorlardı. Onların bu hâlini görünce sevindi, tebessüm ederek şükretti. Ashâb da göz ucuyla Hz. Resûl'ünü görünce yine aralarına geleceği umuduyla ne kadar sevinmişler ve heyecanlanmışlardı. Fakat o ancak namazlarını tamamlamalarını işaret buyurabildi ve perdeyi kapattı. O gün öğleye doğru vefat eden Hz. Peygamber'i,[3] ashâbın son görüşleriydi bu.[4]

Hz. Peygamber, henüz bir mescidin inşa edilmediği İslâm'ın ilk yıllarında, müşriklerin bütün engellemelerine rağmen Dârülerkam diye bilinen Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın evinde, namazlarını gizli de olsa ilk Müslüman-

[1] SU 235 Suyûtî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, s. 87
[2] B687 Buhârî, Ezân, 51; M936 Müslim, Salât, 90
[3] HS6/72 İbn Hişâm, *Sîret*, VI, 72
[4] B680 Buhârî, Ezân, 46; M944 Müslim, Salât, 98

larla birlikte kılmıştı.[5] Hz. Ömer'in İslâm'ı kabul etmesiyle birlikte ashâb, o güne kadar namaz kılma imkânı bulamadıkları Kâbe'de ilk kez topluca namaz kılabilmişlerdi.[6] İlerleyen süreçte Medineliler İslâm'la tanışmış ve Medine'de ilk Müslümanlardan Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre, hicretten önce bir mescit inşa ederek Hz. Peygamber'in gelişine kadar orada cemaatle namaz kıldırmıştı.[7] Hicret yolculuğu esnasında Resûlullah Kubâ'da kaldığı sırada vakit namazlarını orada,[8] Rânûnâ vadisindeki Benî Sâlim mescidinde de ilk cuma namazını kıldırmıştı.[9] Mescid-i Nebevî'nin inşa edilmesinin ardından vefatına kadar ise bütün farz namazları cemaatle kıldırmış ve her fırsatta ashâbına cemaate katılmayı tavsiye etmişti. Çünkü mescide gitmeyi alışkanlık hâline getirmek, namazı cemaatle kılmak ve mescitlerin bakımı ile uğraşmak İslâm'ın şiarlarından biriydi. Bu nedenle Hz. Peygamber, *"Bir kişinin sürekli mescide gittiğini görürseniz onun imanına şahit olun! Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder...'"*[10] buyurmuştu.

Toplu olarak Medine'ye hicret, ensar ile muhacirlerin kardeşleştirilmesi, bir arada ibadet edilecek mescidin inşası, insanları ilâhî huzurda hep birlikte toplanmaya davet edecek kutsal bir çağrı arayışı ve İslâm'ın temel ibadetlerinin hepsinde toplumsal bir yönün bulunması gibi bütün uygulamaların aslında bir tek amacı vardı. O da, İslâm kimliğiyle yoğrulmuş bir toplum meydana getirmek ve bu topluma aynı inancı paylaşan bir ümmet olma şuuru kazandırmaktı. Belli ki İslâm, sadece yığınlardan oluşan kuru bir kalabalık istemiyordu. Bilinçli ve aynı hedefleri paylaşan inançlı insanların oluşturduğu nitelikli bir toplum kurmayı amaçlıyordu. Bu sebeple, imandan sonra belki de en önemli ibadet olan namaza, bu şuurun yerleşeceği ve gelişeceği bir unsur olarak "cemaatle kılınma" özelliği getirilmişti. Böylece, aslında ferdî bir ibadet olan namazın, toplumsal mahiyet kazanan bir yönü ortaya konulmuş oluyordu.

Namaz için cami ve mescitlerde bir araya gelen Müslümanların oluşturduğu cemaat, bireylerinin içinde benliğini erittiği ve yüce gayeler uğruna ferdî düşüncelerini ikinci plana attığı, mânevî bir topluluğun adıdır. O, ortak his, ruh ve şuurun ictimai bir bedene büründüğü özel bir topluluktur. Bu sebeple, maddî ve nefsanî hiçbir menfaatin söz konusu olmadığı namaz için oluşturulan cemaat, sırf Allah rızasını amaç edinmiş ulvî bir topluluktur. İnanmış fertlerin oluşturduğu bu topluluk, aynı zamanda bireylerini

[5] BH1/457 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, I/457.
[6] HS2/186 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 186.
[7] ST1/239 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 239.
[8] ST4/311 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 311.
[9] HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22.
[10] Tevbe, 9/18; T2617 Tirmizî, Îmân, 8; İM802 İbn Mâce, Mesâcid, 19.

mânevî yönden olgunlaştırma ve eğitme görevini de yerine getirmekte; mümin, camiden dirilmiş ve yenilenmiş olarak ayrılmaktadır. Nitekim Resûl-i Ekrem, cemaatle kılınan namazın kişiye kazandırdığı güzellikleri şöyle zikreder: *"Her kim namaz için güzelce abdest alır, sonra farz namazı kılmak için gider de onu insanlarla veya cemaatle ya da mescitte kılarsa Allah o kimsenin günahlarını affeder."*[11] Enes b. Mâlik de şöyle demiştir: *"Kim Allah için kırk gün süreyle cemaatle namaz kılar, ilk tekbire yetişirse o kimseye (Allah tarafından) iki kurtuluş yazılır; birisi ateşten, diğeri münafıklıktan kurtuluş."*[12]

Allah Resûlü, namazın ne kadar kalabalık bir cemaat ile kılınırsa Allah'a o kadar sevimli olacağını ve o kadar çok sevap kazandıracağını bildirmişti.[13] Bu rahmet kaynağından belli ölçülere riayet ettikleri takdirde kadınların da mahrum bırakılmamasını ümmetine tavsiye etmiş ve şöyle buyurmuştu: *"Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel olmayın. Ancak onlar da camiye koku sürünmeden gelsinler."*[14] Peygamber Efendimiz bu cami ve cemaat ortamından kadınlar kadar çocukların da istifade etmelerine özen göstermişti.[15] Hatta annelerin çocuklarıyla beraber mescide gelmelerine engel olmamış, aksine cemaat içinde bir çocuk ağlaması işittiğinde annesini huzursuz etmesine engel olmak için namazı hafif kıldırarak anneye kolaylık sağladığını bizzat dile getirmişti.[16] Cemaat ile namazın bereketini kavramış olan hanım sahâbîlerin de sabah namazında bile Peygamber Efendimizin arkasında saf tutmuş olmaları[17] dikkat çekiciydi.

Müslüman, cemaatle namaza devam ederek rahmet ve ilâhî himmete talip olmaktadır. Cemaatle edilen duaların da Allah yanında daha makbul olacağı umulur. Peygamber Efendimizin buyurduğu üzere, *"Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi kat daha faziletlidir."*[18]

Bunun yanı sıra cemaatle namazın kişiyi faydasız işlerin ve günahların işlendiği ortam ya da topluluklardan uzaklaştırarak her türlü sapma ve kaymadan korumak gibi bir rolü de bulunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in, Ebu'd-Derdâ'ya, bir yerde üç kişi olup da cemaatle namaz kılınmazsa, şeytanın onları kuşatıp yeneceğini söyledikten sonra, *"Cemaate devam et, çünkü kurt, sürüden ayrılanı yer!"*[19] şeklindeki ikazı, ümmet şuurunun cemaat ruhuna bağlı olduğunun, aksi takdirde tek başına kalan kişinin kaybolup gideceğinin, cemaatten mahrum fertlerin oluşturduğu toplumların da çökeceğinin en güzel ifadesidir.

Korku ve her türlü olumsuz şartın hüküm sürdüğü savaş meydanlarında bile namazın cemaatle kılınmasından vazgeçilmemesi gerektiği-

[11] M549 Müslim, Tahâret, 13.
[12] T241 Tirmizî, Salât, 64
[13] D554 Ebû Dâvûd, Salât, 47, HM21588 İbn Hanbel, V, 141.
[14] D565 Ebû Dâvûd, Salât, 52; DM1309 Dârimî, Salât, 57.
[15] HM23299 İbn Hanbel, V, 344.
[16] B707 Buhârî, Ezân, 65; M1056 Müslim, Salât, 192
[17] B578 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 27; M1457 Müslim, Mesâcid, 230.
[18] B645 Buhârî, Ezân, 30; M1477 Müslim, Mesâcid, 249.
[19] D547 Ebû Dâvûd, Salât, 46; N848 Nesâî, İmâmet, 48

ne dair Kur'ân-ı Kerîm'de özel bir vurgu yapılmaktadır.[20] Nitekim Allah Resûlü ve ashâbı Zâtü'r-Rikâ' Gazvesi'nde namazlarını cemaatle kılmaktan geri durmamışlardır.[21] Allah Resûlü cemaatle namaz kılma hususunda en ufak bir gevşekliğe dahi müsamaha göstermemiştir. Nitekim bir keresinde, yatsı namazına gelenlerin sayısının az olduğunu görünce çok kızmıştır. Hatta bu kızgınlığını, içinden cemaate gelmeyenlerin gidip evlerini yakmak geldiğini söyleyecek kadar açığa vurmuş ve "*Şayet bunlardan biri yağlı bir kemik (dünyevî bir menfaat) bulacağını bilse ona (yatsı namazına) mutlaka gelirdi.*" demiştir.[22] Onun bu sözü cemaatle namaza verdiği önemin çarpıcı bir ifadesi olarak algılanmıştır.

Hz. Peygamber, pek çok hayır ve sevap içeren cemaatle namazdan, ümmetinin mahrum kalmasına razı değildi. Bu nedenle her fırsatta cemaatle namazın faziletlerinden bahsederek ashâbını buna teşvik etmişti. Resûlullah, "*Bir kimse camiye gitme niyetiyle evinden çıktığında, attığı bir adımla kendisine bir sevap yazılır, diğer adımıyla bir günahı silinir.*" buyurmuş,[23] dolayısıyla evi camiye en uzak olanın, en büyük sevabı alacağını[24] söylemişti. O, yatsı namazını cemaatle kılan kimsenin gecenin yarısını; hem yatsı hem de sabah namazını cemaatle kılanın ise gecenin tamamını namaz kılarak geçirmiş gibi sevap kazanacağını[25] zikretmişti. Buna karşılık cemaatle kılınması farz olan cuma namazını önemsemediği için camiye gelmeyenin kalbinin mühürleneceğini,[26] yatsı ve sabah namazlarında cemaate gelmemenin de münafıkların âdeti olduğunu[27] ifade etmişti. Zira o dönemde görünüşte Müslüman ama aslında kâfir olan münafıkların, sabah ve yatsı namazlarına gelmedikleri bilinmekteydi. Resûlullah bu iki vakit hususunda, "*Eğer (insanlar) yatsı ve sabah namazlarındaki fazileti bilselerdi, sürünerek de olsa o ikisini cemaatle kılmaya gelirlerdi.*"[28] buyurmuştur. Buna göre, cemaatle kılınması zaten farz olan cuma namazı[29] bir yana bırakılırsa, hadislerde cemaate devam edilmesi hususunda ısrarla üzerinde durulan vakit namazları, sabah ve yatsı namazlarıdır.

Hz. Peygamber'den sonra ashâbı da aynı titizliği sürdürmüştür. Nitekim Hz. Ömer, bir sabah namazında cemaatten Süleyman b. Ebû Hasme adlı bir kişiyi göremeyince merak etmiş, çarşıya giderken evine uğrayıp ne olduğunu öğrenmek istemişti. Yolda o şahsın annesi Şifâ Ümmü Süleyman'a rastlayan Hz. Ömer, "Süleyman'ı sabah namazında göremedim." deyince kadın, oğlunun gece namaz kıldığı için uyuyakaldığını ve sabah namazına gidemediğini söylemişti. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Sabah namazına

[20] Nisâ, 4/102.
[21] M1949 Müslim, Müsâfirîn, 311.
[22] M1481 Müslim, Mesâcid, 251; B644 Buhârî, Ezân, 29.
[23] N706 Nesâî, Mesâcid, 14; HM8240 İbn Hanbel, II, 320.
[24] D556 Ebû Dâvûd, Salât, 48; İM782 İbn Mâce, Mesâcid, 15.
[25] D555 Ebû Dâvûd, Salât, 47; T221 Tirmizî, Salât, 51.
[26] M2002 Müslim, Cum'a, 40; İM1125 İbn Mâce, İkâmet, 93.
[27] B657 Buhârî, Ezân, 34; MU292 *Muvatta'*, Salâtü'l-cum'a, 2.
[28] B615 Buhârî, Ezân, 9; M981 Müslim, Salât, 129.
[29] Cum'a, 62/9.

cemaate gitmem, bütün gece namaz kılmamdan daha hayırlıdır." diyerek, bu durumu tasvip etmediğini ifade etmişti.[30]

Peygamberimizin teşvik ve sakındırmalarından, cemaatle kılınan namazların esasen farz namazlar olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında, özellikleri gereği daha çok katılımın gerekli olduğu bayram, cenaze, terâvih, küsuf (güneş tutulması), yağmur duası (namazı) gibi namazlar da Hz. Peygamber zamanından beri cemaatle kılınmaktadır. Bunların yanı sıra, evde kıldığı nafile namazları bile bazen cemaatle kılan[31] Resûl-i Ekrem, kazaya kalan namazları da cemaatle kılmıştır. Meselâ, Hendek Savaşı'nın gerçekleştiği günlerden birinde kılınamayan öğle, ikindi ve akşam namazlarını birleştirerek daha sonra;[32] yine ashâbıyla bir sefer esnasında uyuyakaldıkları için kılamadıkları sabah namazını ise güneş doğduktan sonra cemaatle kılmıştır.[33] Böylece o, imkân nispetinde ve şartlara göre, vaktinde kılınamamış namazların dahi cemaatle kılınmasının örneklerini vermiştir.

Evinde birtakım işlerle meşgulken namaz vakti girince elindeki işi bırakıp namaza giden[34] Hz. Peygamber, geçerli bir mazereti olmayan ve vakti olan her Müslüman'ın cemaate iştirak etmesinin önemini ve gereğini hep vurgulamıştır. Nitekim bir defasında görme engelli sahâbî İbn Ümmü Mektûm, kendisini mescide getirecek bir kimsesinin olmadığını söyleyerek, namazı evde kılmak için izin istemişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, ezanı duyup duymadığını sormuş, "Evet." cevabını alınca da, *"Öyleyse (davete) icabet et."* buyurarak[35] cemaatle namazın sevabından mahrum kalmamasını tavsiye etmişti. Hz. Peygamber, korku ve hastalık[36] gibi özür durumu ile yolculukta iken, soğuk ve yağmurlu geceler[37] gibi kötü hava şartlarının olduğu vakitlerde ise cemaate gitmemeye ruhsat vermiştir. İslâm Dini'nin kolaylık prensibinden hareketle kar, sel, çamur, hareket imkânı olmayan bedensel engellilik, can güvenliğinin bulunmaması, bakılan hastanın başından ayrılamama, kayıp arama, cenaze işleri gibi hususlar da mazeret kabul edilmiştir.[38]

Allah Resûlü, iki kişi bir araya geldiklerinde içlerinden büyük olanın imam olmasını ve ezan okuyarak namazlarını cemaatle kılmalarını,[39] eğer üç kişi bir aradaysa içlerinden Kur'an'ı en iyi okuyanın imam olmasını tavsiye etmiş,[40] bunun usulünü öğretmişti. Meselâ, İbn Abbâs'ın anlattığına göre, küçük bir çocuk iken Resûl-i Ekrem'e misafir olduğu bir gece, Peygamber Efendimiz namaza durduğunda o da sol tarafına durmuştu. Bunu fark eden Hz. Peygamber, onu tutarak arkasından sağ tarafına çekmiş ve namazı bu şekilde kıldırmıştı.[41]

[30] MU296 *Muvatta'*, Salâtu'l-cum'a, 2.
[31] M1499 Müslim, Mesâcid, 266; B117 Buhârî, İlim, 41.
[32] N623 Nesâî, Mevâkît, 55, HM3555 İbn Hanbel, I, 375.
[33] M1560 Müslim. Mesâcid, 309.
[34] B676 Buhârî, Ezân, 44.
[35] M1486 Müslim, Mesâcid, 255; D552 Ebû Dâvûd, Salât, 46.
[36] D551 Ebû Dâvûd, Salât, 46.
[37] B666 Buhârî, Ezân, 40; M1601 Müslim, Müsâfirîn, 23.
[38] "Cemaat", *DİA*, VII, 289.
[39] B630 Buhârî, Ezân, 18.
[40] M1529 Müslim, Mesâcid, 289.
[41] B859 Buhârî, Ezân, 161; M1791 Müslim, Musâfirîn, 184.

Cemaatle namazın ilk ve en önemli şartı saf tutmaktır. Hz. Peygamber, safları düzgün tutmanın, namazı güzelleştiren[42] hatta onu tamamlayan ve mükemmelleştiren bir unsur olduğunu ifade etmiştir.[43] Nitekim bir defasında meleklerin Allah katında saf tutmalarını örnek vererek ashâbının da onlar gibi olmalarını istemiş ve şöyle buyurmuştur: *"(Melekler) ilk safları tamamlarlar ve safta sık dururlar."*[44] Allah Resûlü, safların düzgünlüğüne öyle önem verirdi ki namaza durmadan önce bizzat cemaatin saflarını düzeltir[45] ve omuzlarına dokunarak, *"Düzgün durun, karışık durmayın ki kalpleriniz de karmakarışık olmasın!.."*[46] uyarısında bulunurdu.

İmamın, ilk safın önüne ve orta yerine durması ve daha sonra sırasıyla saflardaki boş yerlerin doldurulması[47] talimatını veren Resûlullah, imamın arkasına öncelikle ilim sahibi ve âkil kimselerin sıralanmasını istemiştir.[48] O, *"İlk saftakilere Allah merhamet eder, melekler de dua ederler."*[49] buyururken ilk safta durmanın önemine işaret etmekten ziyade namazın önemine ve ağırlığına uygun bir biçimde, düzenli ve disiplinli bir şekilde saf tutulmasını önemsemiştir. Bu disipline uymayıp önünde boşluk bulunan safa katılmakta tereddüt gösterenleri ise şöyle uyarmıştır: *"Allah da onları (rahmetinden) geri bırakır."*[50] Hz. Peygamber, erkekler için ilk safın, kadınlar için ise son safın en faziletli saflar olduğunu beyan etmiş,[51] çocukları da bu iki grubun arasında saf tutturmuştur.[52]

Safların düzgün tutulması, Müslümanları hem şeklen hem de ruhen birlikte tutma amacına matuftur. Nitekim hiçbir sınıf, makam ve mevki farkı gözetilmeksizin omuz omuza dizilerek oluşturulan bu düzen, toplumun birlik ve dirliğinin en güzel yansımasıdır. Saflar bu şekilde sık tutulmadığı takdirde Hz. Peygamber, şeytanların gevşek tutulan saflar arasında küçük kara koyunlar gibi dolaştığını ifade etmiştir.[53] Bu sebeple o, cemaatle imama uyan ama safa katılmadan tek başına namaz kılan bir adam gördüğünde, ona namazı tekrar kılması gerektiğini söylemiştir.[54] Sanki toplumsal dokunun ilk ilmeği, namaz kılarken oluşturulan bu düzgün ve sık saflardı. Safta oluşacak bir boşluk ve gevşeklik, dalga dalga bütün safları etkileyecek ve toplumsal bütünlük yara alacaktı. Aynı zamanda safların düzgünlüğü, cemaatle namazda rahmet talebinin ilk basamağıydı. Bu sebeple Resûl-i Ekrem, Allah Teâlâ'nın saftaki boşluğu doldurana rahmetiyle yaklaşacağını, safta boşluk bırakandan ise rahmetini keseceğini söylemişti.[55]

Allah Resûlü, ashâbına cemaat âdâbını da öğretmiş, mescide giderken vakarlı ve rahat bir şekilde, zamanında gidilmesini, aceleci davra-

42 M977 Müslim, Salât, 126; B722 Buhârî, Ezân, 74.
43 M975 Müslim, Salât, 124.
44 M968 Müslim, Salât, 119; D661 Ebû Dâvûd, Salât, 93
45 M979 Müslim, Salât, 128.
46 M972 Müslim, Salât, 122.
47 D681 Ebû Dâvûd, Salât, 98.
48 M974 Müslim, Salât, 123.
49 D664 Ebû Dâvûd, Salât, 93; N812 Nesâî, İmâmet, 25.
50 M982 Müslim, Salât, 130
51 M985 Müslim, Salât, 132, T224 Tirmizî, Salât, 52
52 HM23299 İbn Hanbel, V, 344.
53 D667 Ebû Dâvûd, Salât, 93; N816 Nesâî, İmâmet, 29.
54 D682 Ebû Dâvûd, Salât 99; DM1317 Dârimî, Salât, 61
55 D666 Ebû Dâvûd, Salât, 93; N820 Nesâî, İmâmet, 31.

nılmamasını, cemaate sonradan yetişenin de imama uymasını ve kalan rekâtları tamamlamasını tavsiye etmiştir.[56] Zira kişinin camide bulunduğu süre boyunca namazdaymış gibi sevap kazandığı ve meleklerin duasına mazhar olduğu Peygamberimizin müjdelerindendir.[57] Hz. Peygamber, namaz esnasında imamdan önce rükû ve secde yapılmaması,[58] imama uyan kimsenin namaz boyunca imamın her hareketini eş zamanlı olarak takip etmesi,[59] imam Kur'an okurken cemaatin susup dinlemesi[60] gibi hususlara da dikkat edilmesini istemiştir. Cemaatin birlikte rahatça ibadet edebilmesi için kadınların erkeklerin arkasında saf bağlamalarını uygun görmüştür. O kültürün giyim tarzı gereği, entarili ya da izar kuşanmış olan erkekler secdeden kalkmadıkça kadınların doğrulmamalarını istemiştir.[61] Ayrıca Allah Resûlü, cemaatle namaz kılındığı zaman namazın bitmesinin ardından bir müddet oturduğu yerde bekleyerek, mescitten çıkış esnasında hanımlara öncelik vermiştir.[62] Böylece onların kalabalıktan rahatsız olmadan çıkmaları sağlanmıştır.

Resûlullah'ın cemaate gelenlerin dikkat etmesini istediği diğer hususlar, asgarî sosyal ilişki kurallarına riayet ve temizliktir. Camiye gelirken imkân nispetinde güzel ve temiz elbiselerin giyilmesi, genel vücut temizliğine özen gösterilmesi,[63] haftada bir defa düzenli temizliğin sağlanması açısından cuma günleri guslederek cemaate gelinmesi,[64] dişlerin temizlenmesi[65] gibi hususlara dikkat edilmelidir. Bunların yanı sıra Hz. Peygamber, soğan, sarımsak gibi ağızda koku bırakacak yiyeceklerin yenilmesi hâlinde camiye gelinmemesini istemiştir.[66] Allah Resûlü'nün bütün bu uyarıları cemaatle namazda oluşan mânevî ortamı bozacak, cemaati rahatsız edebilecek ve onlara zarar verecek hiçbir duruma mahal verilmemesi amacına yöneliktir. Bunlardan hareketle günümüzde de cemaatle namaza katılanların sigara kokusu ve çorap temizliği gibi hususlara dikkat etmeleri yerinde olacaktır.

Cemaatle namaz, dünyevî ve uhrevî kazanımlarıyla Peygamberimizden ümmetine miras kalan en kuvvetli sünnetlerden birisidir. Nitekim İbn Mes'ûd'un şu sözleri de bunu ortaya koymaktadır: "Kim yarın Allah'a Müslüman olarak kavuşmak isterse şu namazlara ezan okunan yerde devam etsin! Çünkü Allah, Peygamberinize hidayet yollarını meşru kılmıştır ve namazlar da hidayet yollarındandır. Eğer siz, şu evinde kalan kimse gibi evlerinizde namaz kılarsanız, Peygamberinizin sünnetini terk edersiniz. Eğer Peygamberinizin sünnetini terk ederseniz, şaşırırsınız..."[67]

56 B908 Buhârî, Cum'a, 18; M1359 Müslim, Mesâcid, 151.
57 B477 Buhârî, Salât, 87.
58 DM1350 Dârimî, Salât, 72
59 M930 Müslim, Salât, 86.
60 M905 Müslim, Salât, 63.
61 B362 Buhârî, Salât, 6.
62 B837 Buhârî, Ezân, 152.
63 D343 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127; İM1097 İbn Mâce, İkâmet, 83
64 M1963 Müslim, Cum'a, 9.
65 M589 Müslim, Tahâret, 42.
66 M1252 Müslim, Mesâcid, 72.
67 M1488 Müslim, Mesâcid, 257

Allah Resûlü, hayatının son ânına kadar namazın cemaatle kılınmasına büyük önem vermiş, ashâbına bunu tavsiye etmiş ve karşılığında büyük sevapların verileceğini müjdelemiştir. Çünkü kuru kalabalığı nitelikli bir topluluk yapacak, insanların eşit olduğunu ve iman kardeşliğinin her şeyden üstün olduğunu gösterecek ilk yer cemaatle namazdır.

Cemaatle namaz, bireyler arasında sevgi ve dayanışma sağlamasının yanı sıra, bilenlerin bilmeyenleri eğittiği, sosyal iletişimin her türünün en güzel şekilde yaşandığı bir imkândır. Gündelik hayatın meşgaleleri nedeniyle giderek yalnızlaşan insanın sosyalleşmesi için en güzel vesiledir. Ayrıca cemaatle namaz, Müslümanların birbirlerinin sıkıntılarından, sevinçlerinden ve gündemden haberdar olmaları açısından oldukça önemlidir. Cami ve cemaat gibi değerlere sahip olan bir toplumda, bunlar yaşatıldığı müddetçe herhangi bir iletişimsizliğin ve huzursuzluğun olmaması beklenir.

Cemaatle namaz, evden, işten, dünyevîlikten; Hakk'ın evine, O'nun katına sığınılan bir hicrettir âdeta. Mükâfatı, Resûl-i Ekrem tarafından şöyle dile getirilir; *"Her kim sabah akşam mescide giderse, her sabah ve akşam gidişinde Allah ona cennette bir yer hazırlar."*[68]

68 B662 Buhârî, Ezân, 37; M1524 Müslim, Mesâcid, 285.

İMAMLIK
CEMAATE KILAVUZ OLMAK

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : "لِيُؤَذِّنْ لَكُمْ خِيَارُكُمْ وَلْيَؤُمَّكُمْ قُرَّاؤُكُمْ."

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"En hayırlılarınız, size müezzinlik yapsın,
Kur'an'ı en iyi bilenleriniz de size imamlık yapsın."
(D590 Ebû Dâvûd, Salât, 60)

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الأَنْصَارِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "يَؤُمُّ الْقَوْمَ أَقْرَؤُهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ، فَإِنْ كَانُوا فِي الْقِرَاءَةِ سَوَاءً، فَأَعْلَمُهُمْ بِالسُّنَّةِ... وَلاَ يَؤُمَّنَّ الرَّجُلُ الرَّجُلَ فِي سُلْطَانِهِ، وَلاَ يَقْعُدْ فِي بَيْتِهِ عَلَى تَكْرِمَتِهِ إِلاَّ بِإِذْنِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ بِالنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ، فَإِنَّ فِيهِمُ السَّقِيمَ وَالضَّعِيفَ وَالْكَبِيرَ ﴿فَإِذَا﴾ صَلَّى أَحَدُكُمْ لِنَفْسِهِ فَلْيُطَوِّلْ مَا شَاءَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "الإِمَامُ ضَامِنٌ وَالْمُؤَذِّنُ مُؤْتَمَنٌ، اللَّهُمَّ أَرْشِدِ الأَئِمَّةَ وَاغْفِرْ لِلْمُؤَذِّنِينَ."

حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"وَسِّطُوا الإِمَامَ وَسُدُّوا الْخَلَلَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: "إِنَّمَا جُعِلَ الإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَلاَ تَخْتَلِفُوا عَلَيْهِ، فَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا، وَإِذَا قَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا، وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ، وَأَقِيمُوا الصَّفَّ فِي الصَّلاَةِ، فَإِنَّ إِقَامَةَ الصَّفِّ مِنْ حُسْنِ الصَّلاَةِ."

Ebû Mes'ûd el-Ensârî'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir topluluğa Allah'ın Kitabı'nı en iyi okuyup bileni imam olsun. Kur'an'ı okuma (ve anlama) konusunda eşit iseler sünneti en iyi bilen imam olsun... Bir kimse, izin vermedikçe bir başkasının yetkili olduğu yerde imamlık yapmasın ve kişinin evindeki özel mekânına oturmasın."*

(M1532 Müslim, Mesâcid, 290)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden biriniz insanlara namaz kıldırdığında (namazı) kısa tutsun. Çünkü cemaat içerisinde hasta, zayıf ve yaşlı kimseler olabilir. Ama biriniz tek başına namaz kıldığında, dilediği kadar uzatsın."*

(N824 Nesâî, İmâmet, 35)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İmam (kendisine uyanların namazlarına) kefil, müezzin ise (namaz vakitleri konusunda) kendisine güvenilen kimsedir. Allah'ım! İmamlara (kefil oldukları konuda) muvaffakiyet ver, müezzinleri de (olası taksirlerinden dolayı) bağışla!"*

(T207 Tirmizî, Salât, 39)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İmam safın ortasında kalacak şekilde safa durun ve (saflarınızdaki) boşlukları doldurun."*

(D681 Ebû Dâvûd, Salât, 98)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İmam ancak kendisine uyulmak için vardır. Öyleyse (namazda) ondan farklı davranmayın. O rükûa varınca siz de rükûa varın. 'Semiallâhü limen hamideh.' dediği zaman 'Rabbenâ leke'l-hamd.' deyin. Secdeye gittiği zaman siz de secdeye gidin. Oturarak namaz kıldığı vakit siz de hep birlikte oturarak kılın. Namazda safı düzgün tutun. Çünkü safı düzgün tutmak namazın güzelliğindendir."*

(B722 Buhârî, Ezân, 74)

Hazrec ve Evs, ensarın iki büyük kabilesiydi. Evs kabilesinin birçok boyundan birisi olan Amr b. Avfoğulları, Medine'ye yaklaşık üç mil uzaklıktaki Kubâ'da oturuyorlardı.[1] Mekke'den hicret edilirken ilk mescit orada inşa edilmiş[2] ve ilk cuma namazı burada kılınmıştı.[3] Hicreti esnasında Hz. Peygamber (sav) de on dört gün kadar burada ikamet etmiş,[4] Amr b. Avfoğullarının aralarında bulunarak onlara imamlık yapmıştı. Derken bir gün bu boyun kendi aralarında kavga ettikleri ve birbirlerini yaraladıkları haberi gelmişti Medine'ye.[5] Hz. Peygamber (sav), durumu araştırdı. İşin ciddi olduğu anlaşılıyordu. Öğle namazını kıldırır kıldırmaz yanına ashâbından bazılarını alarak, kardeş kavgasına son vermek üzere yola koyuldu. Kubâ'daki duruma göre ikindi namazını kıldırmak için geç kalabilirdi. Müezzini Bilâl'i çağırdı ve *"Bilâl, ikindi namazı vakti gelir de ben gelemezsem Ebû Bekir'e söyle namazı kıldırsın."* dedi. Bilâl de öyle yaptı. İkindi vakti girdiğinde Hz. Peygamber (sav) henüz dönmemişti. Bilâl, Hz. Ebû Bekir'e durumu anlattı ve "Namazı kıldırır mısın?" diye sordu. Hz. Ebû Bekir kabul etti ve öne geçip imam oldu. Namaz kıldıkları sırada Resûl-i Ekrem geldi. Cemaatin arasından ön safa doğru ilerledi. Hz. Ebû Bekir'in arkasında bir yere durdu. Kendini tam anlamıyla namaza veren ve etrafıyla ilgilenmeyen Hz. Ebû Bekir bunu fark etmedi. Bunun üzerine ashâb-ı kirâm Resûlullah'ın geldiğini ona haber vermek için sağ ellerinin içiyle sol ellerinin üzerine vurmaya başladılar. Cemaatin ellerini vurma sesleri artınca, Hz. Ebû Bekir (ra) olağanüstü bir şey olduğunu anladı ve dönüp baktı ve Resûlullah'ı gördü. Derhâl makamı sahibine teslim etmek üzere geri çekilmeye yeltendi, ancak Resûlullah namaza devam etmesini işaret etti. Hz. Ebû Bekir ellerini şükürle semaya kaldırdı, hamdetti ve geri çekildi. Peygamber Efendimiz de onun yerine ilerledi ve namazın geri kalanını tamamladı. Namazdan sonra Hz. Peygamber ashâbına dönerek, cemaatin bir uyarıda bulunması gerektiğinde erkeklerin "sübhânallâh" demelerini, kadınların ise el çırparak (tasfîh veya tasfîk) ikazda bulunabileceklerini öğretti. Daha sonra Hz. Ebû Bekir'e döndü ve *"Ey Ebû Bekir! Sana namaza devam et diye işaret ettiğim zaman, neden yerinde kalmadın?"* diye sordu. Hz.

[1] FK4/322 Munâvî, *Feyzu'l-kadîr*, IV, 322
[2] IF7/245 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 245
[3] ST3/118 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 118.
[4] IF7/244 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 244.
[5] N794 Nesâî, İmâmet, 15.

Ebû Bekir'in verdiği cevap, hem onun Allah Resûlü'ne olan saygısını hem de imamet makamında liyakatin ve ehliyetin önemini vurgular nitelikteydi: "Çünkü Ebû Kuhâfe'nin oğlunun Resûlullah'ın önünde durup namaz kıldırması uygun olmazdı."[6]

İşte imamlık böyle bir şeydi. Namazda cemaatin önünde, dışarıda toplumun önderi olmaktı. Onların dertleriyle ilgilenmek, sevinçlerini paylaşmaktı. Ve imamlık, Peygamber Efendimizin (sav) Hz. Ebû Bekir'e vekâlet verdiği son hastalığındaki günden itibaren[7] ümmetinin bazı fertlerine yüklenmiş bir nebevî vazife ve bir peygamber emaneti olmuştu.

İslâm toplumunda önceleri imamet veya imamlık denilince, toplumun idarî, askerî, hukukî, dinî işleri başta olmak üzere bütün sorumluluğunu üstlenen makam; imam denilince de bu sorumlulukları üstlenen kimse anlaşılırdı. Bu anlayış, imamın namazda Müslümanların önünde bulunmasına, her hususta ona tâbi olunmasına ve itaat edilmesine dayanmaktadır. Zira İslâm'da namaz kıldırmak, esasında idarecilerin vazifelerinden olduğundan,[8] "imam" ismi, hem namaz kıldıran hem de idareci kimse mânâsına ortak kullanılmaktadır. Bütün bu vasıflar, gücünü ve ilk örneğini Hz. Peygamber'in (sav) imamet sıfatından almıştır. Ancak zamanla Müslüman toplumun büyümesi, coğrafyanın ve idarî yapının genişleyip farklı şekil alması gibi hususlar, bu işlerin de farklı kurum ve kişilerce yürütülmesini zorunlu kılmıştır. Artık bugün toplumumuzda imamet veya imamlık denilince, namazda cemaate namaz kıldıran ve topluma dinî konularda hizmet veren kişi akla gelmektedir.

İslâm'da ilk imam, Hz. Peygamber'dir. O da bu görevi Cebrail'den öğrenmiştir.[9] Kaynaklarımızda Mi'rac'a çıkarken Hz. Peygamber'in (sav), bütün peygamberlere imamlık yaptığı da zikredilmektedir.[10] Hayatta kaldığı müddetçe imamlık yapmaya devam eden Sevgili Peygamberimiz, zaman zaman çevre kabilelere bazı sahâbîlerini imam olarak görevlendirmiş[11] ve Medine'de olmadığı zamanlarda yerine imamlık edecek kimseleri vekil tayin etmiştir.[12] Resûl-i Ekrem, istisnaî olsa da bazı sahâbîlerin imamlığında namaz da kılmıştır.[13] Vefatından hemen önceki hastalık evresinde namazda imamet görevini Hz. Ebû Bekir'e vermiş, sağlığı elverdiğince ona uyarak namaz kılmıştır.[14]

Resûlullah'tan sonraki süreçte dört halife de namaz kıldırma işini bizzat kendileri devam ettirmişler, bu nebevî emaneti zorunlu olmadıkça başka birine devretmemişlerdir. Nitekim Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin imam-

6 N794 Nesâî, İmâmet, 15; B1218 Buhârî, el-Amelu fi's-salât, 16; M949 Müslim, Salât, 102; MU395 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 20

7 M943 Müslim, Salât, 97

8 "İmam", *DİA* XXII, 178

9 HM3081 İbn Hanbel, I 333.

10 ST1/214 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 214.

11 D531 Ebû Dâvûd, Salât, 39. ST3/118 İbn Sa'd, *Tabakât* III, 118

12 D2931 Ebû Dâvûd, Harâc, 3.

13 D152 Ebû Dâvûd, Tahâret, 5.

14 M936 Müslim, Salât, 90.

lık yaparken şehit edildikleri mâlûmdur. Ancak ilk devirlerde bir yerin en yetkili mülkî amirinin görevlerinden birisinin namaz kıldırmak olduğu görülse de, yine bu dönemlerde valilerle birlikte namaz kıldıracak imamların da tayin edildiği görülmektedir.[15]

İmamlık, nebevî bir hizmettir. İmamlığın mukaddes bir görev olması da Peygamber Efendimizin vazifesini ve emanetini devam ettirmek ve bir nevi onu temsil etmekten kaynaklanmaktadır. Bu sebeple bütün din hizmetlerinde olduğu gibi imamlıkta da asıl olan, herhangi bir maddî menfaat ve gelir elde etmek için değil, sırf Allah rızası için bu görevi yapmaktır. Bunun en güzel misalini Hz. Peygamber (sav) ve daha sonra bu emaneti üstlenmiş olanlar bize göstermiştir. Ancak, zamanla sosyal hayatın karmaşık bir hâle gelmesi ve toplumsal iş bölümüne gerek duyulması gibi sosyolojik ve tarihî gerçekler, diğer dinî görevler yanında imamlığın da bir meslek hâline gelmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. İslâm âlimleri de imamların namaz kıldıkları için değil, camilerle ilgili işleri yürüttükleri ve toplumun dinî hizmetlerini gördükleri için ücret aldıklarına hükmetmişlerdir. Her Müslüman, dininin adamı ve görevlisidir aslında. Ancak pratikte dinî hizmetlerin görülebilmesi için gereken bilgi, tecrübe ve imkân, herkes için mümkün olamayabilmektedir. Bu bakımdan imamlık, dinî hususlardaki rehberlik ve yardımın karşılığında kurumsallaşmıştır. Sonuçta imamlık, dini öğrenmek ve usulünce öğretmenin, toplumun dinî ihtiyaçlarını ve uygulamalarını gereğince ifa etmesine yardımcı olmanın dışında, kişiye dinî bakımdan herhangi bir ayrıcalık kazandırmamaktadır.

Hz. Peygamber, imamlık yapacak kişilerde aradığı en önemli özellikleri zaman zaman ashâbına anlatıyordu. Sıklıkla vurguladığı husus imamın, *"Kur'an'ı en iyi okuyan ve bilen bir kimse"* olmasıydı.[16] İlk dönemlerde, Müslümanların sayısı az olduğu için namazları Kur'an'ı en çok ezberleyenler kıldırıyordu. Bu özelliğinden dolayı Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim, içlerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ebû Seleme, Zeyd ve Âmir b. Rabîa'nın da bulunduğu ilk muhacirler Kubâ'da imamlık yapmıştır.[17] Ancak sonraki dönemlerde Kur'ân-ı Kerîm ezberinin yanında dinî meseleleri en iyi anlayıp değerlendirebilen, dinî hükümlerle en çok amel eden, vakar ve saygınlık bakımından toplum içinde kabul görenlerin öncelikle imam olarak seçildikleri görülmektedir. Birçok hafızın bulunduğu ortamda Peygamber Efendimizin Hz. Ebû Bekir'i imam olarak tercih etmesinin nedeni de bu olsa gerektir.[18]

15 "İmam", *DİA*, XXII, 188.
16 M1529 Müslim, Mesâcid, 289.
17 B7175 Buhârî, Ahkâm, 25.
18 İB2/299 İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 299; İR4/120 İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, IV, 120.

Çevre kabilelere imam olarak gönderilenlerde de Kur'an bilgisi ile birlikte ilmî düzeyi, üstleneceği bu önemli göreve liyakatli olup olmadığı, imamlık yapacağı yerde kabul görüp görmeyeceği hususlarının dikkate alındığı görülmektedir. *"En hayırlılarınız, size müezzinlik yapsın, Kur'an'ı en iyi bilenleriniz de size imamlık yapsın."*[19] hadisinde geçen "kurrâ" ifadesiyle topluluk içinde bulunan "en âlim" kişi kastedilmektedir.[20] Nitekim daha sonraki dönemlerde imamlık yapacak kişinin en önemli özelliğinin, düzgün Kur'an kıraati yanında, dinî ilimleri en iyi şekilde bilen olması gerektiği söylenmiştir.[21]

Âlimler/imamlar peygamberlerin vârisleri olduklarına göre, bilgi/ilim yönünden, namaz kıldıracakları topluluğun en yetkini olmaya gayret edecekleri gibi amel bakımından da güzel bir örneklik sergilemeye çalışacaklardır. Çünkü imam namazda önder olduğu gibi ilim ve vakarıyla da topluma öncülük etmelidir. Lâyık olmadığı hâlde bu makamı işgal edenler, insanlar tarafından kabul görmeyecekleri için istenilen şekilde verimli de olamayacaklardır. Kutlu Nebî'nin zaman zaman Allah katında mükâfatlandırılacaklar arasında *"kendisinden razı olunan imamları"*[22] da zikretmesi, insanlar nezdinde makbul olanların imam olarak seçilmelerinin daha isabetli olacağına işaret etmektedir.

Allah Resûlü, ashâbına şu tavsiyelerde bulunmuştu: *"Bir topluluğa Allah'ın Kitabı'nı en iyi okuyup bileni imam olsun. Kur'an'ı okuma (ve anlama) konusunda eşit iseler sünneti en iyi bilen imam olsun... Bir kimse, izin vermedikçe bir başkasının yetkili olduğu yerde imamlık yapmasın ve kişinin evindeki özel mekânına oturmasın."*[23] Bütün bu hususların, imamın, bulunduğu toplulukta en yetkin ve etkin kişilerden olmasını işaret ettiğinde kuşku yoktur. Yetkin olması, ilim ve bilgi bakımından yetişmiş olmasına bağlıdır. Hz. Peygamber'in (sav) imamlıkta öncelik taşıyan özelliklerden Kur'an ve sünnet bilgisine vurgu yapması, imamın dinî bilgileri özümsemiş ve bu konuda yeterli konuma gelmiş olmasına işaret etmektedir. İmamın etkin olması ise onun kişilik, fazilet, saygınlık ve toplumsal kabulüyle ilgili vasıfların hepsini kapsamaktadır. Bu bakımdan Allah Resûlü, ilimde denk olunduğu takdirde yaşlı ve saygın kimselerin imam olmasını veya imamın arkasında durmasını istemiştir. Öte yandan onun, toplum tarafından sevilmeyen bir kimsenin imamlık yapmasını hoş görmemesi[24] ile *"günahkâr da olsa her Müslüman'ın arkasında namaz kılınmasını"* söylemesi[25] arasında bir çelişki yoktur. Birincisi ideal olanı gösterirken, ikincisi şartlar gerektirdiğinde

[19] D590 Ebû Dâvûd, Salât, 60.
[20] MT2/337 Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, II, 337.
[21] AU5/297 Aynî, *Umdetu'l-kârî*, V, 297.
[22] T1986 Tirmizî, Birr, 54.
[23] M1532 Müslim, Mesâcid, 290
[24] T358 Nesâî, Salât, 149
[25] D2533 Ebû Dâvûd, Cihâd, 33

fâcir/günahkâr da olsa neticede namaz kıldırmak üzere öne geçmiş birinin arkasında namaz kılınabileceğini ifade etmektedir ki bu da İslâm kardeşliğine en uygun olanıdır.

Hadis şârihleri, Hz. Ömer'in bazen Übey b. Kâ'b bazen de Temîm ed-Dârî'yi imam yaptıktan sonra bu şekilde değişikliğin güzel olduğunu söylemesinden hareketle, imamlık yapacak kişilerde aranacak özelliklerin şartlara bağlı olarak düzenlenebileceğini belirtmişlerdir.[26]

Günümüzde görevlendirmelerin tayin usulüyle belirlendiği göz önüne alındığında imamların kendilerini iyi yetiştirerek, gerek ilmî birikim gerekse kişilik bakımından toplumda söz sahibi ve saygıdeğer bir konumda olmaları gerekmektedir. Görevlisi bulunmayan camilerde veya cami dışında cemaate imam olacaklarda yukarıda Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen hususların dikkate alınması, sünnete ittiba' açısından önemlidir.

Bu noktada işaret edilmesi gereken temel husus ise imamın akıllı, erkek ve ergenlik çağına gelmiş olmasıdır. Bazı kaynaklarda geçtiği üzere, Ümmü Varaka isimli yaşlı hanım sahâbîye Resûlullah'ın yaşlı bir erkek köle ile cariyesinden müteşekkil ev halkına imamlık yapması için izin vermesi,[27] istisnaî ve ev halkıyla sınırlı bir durumdur. Kaldı ki bir şekilde kaynaklarda yer almış olan bu rivayetin sıhhati de tartışmalıdır. Dolayısıyla kendisiyle amel edilmeye uygun değildir. Nitekim bu hususta yine zayıf olmakla birlikte bazı rivayetlerde kadınların erkeklere namaz kıldıramayacağı[28] ifade edilmiştir. Ayrıca, gerek Hz. Peygamber (sav) zamanında gerekse sonraki dönemlerde karşılaştığımız uygulama imamlık görevini erkeğin yerine getirmesi şeklinde olmuştur. İslâm âlimleri de bu hususta görüş birliği içerisindedir.[29] Diğer yandan Hz. Peygamber'in eşlerinden Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin kadınlara imamlık yaptıkları esas alınarak kadının kadınlara imamlık yapabileceği söylenmiştir.[30] Çocukların imamlığı hususunda örnek olarak zikredilen, henüz sekiz yaşında olmasına rağmen Amr b. Selime'nin Cermoğulları kabilesine imam yapılması da[31] ilk dönemlerde kendi kabilesi içinde Kur'an bilgisi yeterli kimse bulunmadığı içindir.

Resûlullah (sav) namaza durmadan önce cemaatin saflarını omuzlarına dokunarak bizzat düzeltirdi.[32] Daha sonra imamlık yapmak üzere cemaatin en önüne geçer ve arkasında, derecelerine göre ilim ve hikmet sahibi ve yaşça büyük kimselerin durmasını isterdi.[33] Namazda vaki olacak unutma ya da yanılmaların da kendisine hatırlatılmasını söylerdi.[34]

26 İS4/147 İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, IV, 147.
27 D592 Ebû Dâvûd, Salât, 61; HM27826 İbn Hanbel, VI, 404
28 İM1081 İbn Mâce, İkâmetu's-salavât, 78.
29 "İmam", *DİA*, XXII, 188
30 BS1961 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 542; MA5080 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 140; "İmam", *DİA*, XXII, 189.
31 D585 Ebû Dâvûd, Salât, 60; N790 Nesâî, İmâmet, 11.
32 M972 Müslim, Salât, 122.
33 M972 Müslim, Salât, 122; N813 Nesâî, İmâmet, 26.
34 HM16812 İbn Hanbel, IV, 74

Hz. Peygamber (sav) namaz kıldırırken ne kadar uzun okuyacağına da dikkat ederdi. Bu konuda bilgi veren sahâbîler, onun öğle namazının farzının ilk iki rekâtını uzattığını, son iki rekâtını kısa kıldırdığını; ikindi namazını da kısa kıldırıp akşam namazının ilk iki rekâtında kısa mufassal (Leyl sûresinden Nâs sûresine kadar olan) sûrelerden okuduğunu; yatsının ilk iki rekâtında orta mufassal (Bürûc sûresinden Leyl sûresine kadar olan) sûrelerden ve sabah namazında da uzun mufassal (Hucurât sûresinden Bürûc sûresine kadar olan) sûrelerden okuduğunu nakletmişlerdir.[35] Bazen de geç kalanlar yetişebilsin diye, *"ayak sesi kesilinceye kadar namazının ilk rekâtını uzattığı"*[36] rivayet edilmiştir.

Hz. Peygamber (sav) imamlık yapan sahâbîlerine, cemaati nefret ettirecek şekilde uzun namaz kıldırmamaları hususunda şiddetli uyarılarda bulunarak, imamlardan cemaatteki yaşlı, hasta, zayıf ve iş güç sahibi insanları düşünmelerini istemiştir.[37] Peygamber Efendimiz, bu husustaki ölçüyü, genç yaşında Tâif'ten Medine'ye gelen, zeka ve dine ilgisinden dolayı kendisinin dikkatini çeken Osman b. Ebu'l-Âs'ı Tâif'e vali olarak gönderirken yaptığı nasihatinde, şu şekilde koymuştu: *"Yâ Osman! Namazı kısa kıldır ve halkın hepsini, içlerindeki en zayıf adama göre hesapla. Çünkü onların içinde büyük, küçük, hasta, evi uzak ve iş, güç sahibi olanlar vardır."*[38]

Kendisi de bu konuya önem veren Allah Resûlü, meselâ, bir keresinde ağlayan bir çocuk sesi duyunca, kıldırdığı namazını kısa tutmuş ve daha sonra onun annesini rahatsız etmesinden endişe ettiği için böyle yaptığını açıklamıştı.[39] O, birisinin imamın uzatması sebebiyle sabah namazına gelmediğini şikâyet etmesi üzerine oldukça öfkelenmiş[40] ve imamları, buna sebebiyet vermemeleri için şu şekilde uyarmıştı: *"Sizden biriniz insanlara namaz kıldırdığında (namazı) kısa tutsun. Çünkü cemaat içerisinde hasta, zayıf ve yaşlı kimseler olabilir. Ama biriniz tek başına namaz kıldığında, dilediği kadar uzatsın."*[41] Bu şekilde uyarılanlardan birisi de Muâz b. Cebel'di. Muâz, oturduğu mahallede Müslümanlara namaz kıldırırdı. Bir gece yine mahalle mescidine gelerek cemaate imam oldu. Bakara veya Nisâ sûrelerinden birini okumaya başladı. Namazın uzayacağını gören biri selâm vererek namazdan ayrıldı ve tek başına namaz kıldıktan sonra çekip gitti. Daha sonra ona, "Sen münafık mı oldun?" denilince adam hiddetle, "Hayır, vallahi ben münafık değilim. Sabah olsun da durumu Allah Resûlü'ne bildireceğim." dedi. Ertesi gün Hz. Peygamber'e gelerek "Yâ Resûlallah, biz develerle su taşıyan insanlarız, gündüzleri çalışırız. Muâz bize imamlık

35 HM8348 İbn Hanbel, II, 330.
36 HM19359 İbn Hanbel, IV, 356.
37 B90 Buhârî, İlim, 28; T236 Tirmizî, Salât, 61.
38 İM987 İbn Mâce, İkâmet, 48; N673 Nesâî, Ezân, 32
39 B708 Buhârî, Ezân, 65; B868 Buhârî, Ezân, 163.
40 B704 Buhârî, Ezân, 63
41 N824 Nesâî, İmâmet, 35.

yapmak üzere geldi, Bakara veya Nisâ sûrelerinden birini okudu. Ben de namazdan ayrılıp tek başıma namaz kıldığımdan dolayı beni münafıklıkla itham ettiler." şeklinde şikâyette bulundu. Bunun üzerine Hz. Nebî, Muâz'a döndü ve *"Sen insanların sabrını mı deniyorsun? Ve'ş-şemsi ve duhâhâ, sebbihi'sme Rabbike'l-a'lâ ve benzeri sûreleri oku!"*[42] diyerek onu cemaati dikkate alması konusunda uyardı.

Cemaatin namazı, imamın namazına bağlıdır. Eğer onun namazı tam ise cemaatinki de tam olur. Nitekim Resûlullah (sav), *"İmam (kendisine uyanların namazlarına) kefil, müezzin ise (namaz vakitleri konusunda) kendisine güvenilen kimsedir. Allah'ım! İmamlara (kefil oldukları konuda) muvaffakiyet ver, müezzinleri de (olası taksirlerinden dolayı) bağışla!"*[43] buyurmuştur. Bu sebeple, namazda önden geçenleri engellemek üzere kullanılan sütre, sadece imamın önünde bile olsa bütün cemaat için yeterli olur.[44] Ancak imam namazda bir eksiklik yaparsa veya bir kusur ederse, cemaatin namazı tam olur ve vebali ise ona ait olur.[45]

Namazı kıldırdıktan sonra Resûl-i Ekrem (sav), çoğunlukla sağ tarafından[46] cemaate doğru yüzünü döner ve bazen onlarla konuşurdu.[47] Binâenaleyh, imam cemaatiyle her bakımdan azami derecede ilgilenmek durumundadır. Ayrıca Resûlullah (sav), *"sadece kendisine dua edip, cemaatini duasına katmayan bir kimsenin başkalarına imamlık yapmamasını"* istemiş ve böyle yapanın da *"cemaatine ihanet etmiş olacağını"* bildirmiştir.[48]

Cemaatin de imamla ilgili birtakım yükümlülükleri vardır. Meselâ, cemaatin, imam görünüp kâmet getirildiğinde ayağa kalkması ve ona uyarak namaza başlaması,[49] namazda Kur'an okuduğunda onu dinlemesi,[50] herhangi bir yanlışlık ânında erkeklerin "sübhânallâh" diyerek ve kadınların da el çırparak onu uyarması,[51] o Fâtiha'yı bitirince cemaatin de âmîn demesi,[52] o tekbir alınca tekbir alması ve ondan önce rükû veya secde etmemesi ya da başını ondan önce secdeden kaldırmaması[53] gibi hususlar, bu yükümlülüğün başlıcalarıdır. Nitekim Resûlullah (sav) bir defasında cemaatini şöyle uyarmıştır: *"İmam ancak kendisine uyulmak için vardır. Öyleyse (namazda) ondan farklı davranmayın. O rükûa varınca siz de rükûa varın. 'Semiallâhü limen hamideh.' dediği zaman 'Rabbenâ leke'l-hamd.' deyin. Secdeye gittiği zaman siz de secdeye gidin. Oturarak namaz kıldığı vakit siz de hep birlikte oturarak kılın. Namazda safı düzgün tutun. Çünkü safı düzgün tutmak namazın güzelliğindendir."*[54]

Sonuç olarak, mihrap Peygamber Efendimizin makamıdır. Onun burayı Hz. Ebû Bekir'e devretmesiyle de artık imamlık yapan kişi onun bir

42 M1040 Müslim, Salât, 178; B705 Buhârî, Ezân, 63; B6106 Buhârî, Edeb, 74.
43 T207 Tirmizî, Salât, 39
44 T335 Tirmizî, Salât, 133; N137 Nesâî, Tahâret, 103.
45 İM983 İbn Mâce, İkâmet, 47
46 HM12384 İbn Hanbel, III, 133.
47 M5937 Müslim, Ru'yâ, 23; T2294 Tirmizî, Ru'yâ, 10
48 D90 Ebû Dâvûd, Tahâret, 43; HM22596 İbn Hanbel, V, 250
49 M1365 Müslim, Mesâcid, 156.
50 N920 Nesâî, İftitâh, 28; T312 Tirmizî, Salât, 116; HM23310 İbn Hanbel, V, 345.
51 B1204 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 5; M954 Müslim, Salât, 106
52 N930 Nesâî, İftitâh, 34; T250 Tirmizî, Salât, 71
53 İM960 İbn Mâce, İkâmet, 41
54 B722 Buhârî, Ezân, 74; M930 Müslim, Salât, 86; N833 Nesâî, İmâmet, 40.

vekili ve temsilcisi olmuş gibidir. Bu bakımdan imamlık, gerek bilgi ve tecrübeyle, gerekse kişilik ve ciddiyetle yapılacak bir hizmettir. İmamlık, kelime olarak önderlik demektir. Dolayısıyla imam, namazda önde olduğu gibi, toplumsal hayatta da önder olmalıdır. Zira o, sadece camiye namaza gelenlerin değil, camiye gelmeyenlerin de öncüsü, hayırda örneği ve huzur kaynağı olmak durumundadır. Kendisini bu sorumluluk şuurunda gören ve bunun için gerekli yetkinliğe ve etkinliğe sahip olan kimselerin imamete de en ehil kimseler olacağından kuşku yoktur.

Nitekim imamlar, insanların dinini öğrenmesinde, namazında, doğumunda, ölümünde, mevlidinde, evliliğinde, kısacası bütün önemli, sevinçli ve hüzünlü günlerinde onlarla birliktedir. Topluma iyiliği öğretmede, çocuğumuza güzel ahlâkı aşılamada, komşuluk hukukumuzu hatırlamada, birbirimizi sevmede, toplumsal dayanışmada imamların o kadar büyük katkısı vardır ki... Vatanımızın düşman işgalinden kurtulup bugünkü istiklâlimizi kazanmamızda, "Hürriyetin olmadığı yerde cuma namazı kılınmaz." diyerek dedelerimizdeki özgürlük ateşini tutuşturanlar da yine imamlar olmamış mıydı?

CUMA NAMAZI
HAFTALIK BULUŞMA

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ فِيهِ خُلِقَ آدَمُ وَفِيهِ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ وَفِيهِ أُخْرِجَ مِنْهَا وَلاَ تَقُومُ السَّاعَةُ إِلاَّ فِى يَوْمِ الْجُمُعَةِ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Güneşin doğduğu en hayırlı gün, cuma günüdür. Âdem o gün yaratıldı, o gün cennete konuldu ve o gün cennetten çıkarıldı. Kıyamet de ancak cuma günü kopacaktır."*

(M1977 Müslim, Cum'a, 18)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَنِ اغْتَسَلَ ثُمَّ أَتَى الْجُمُعَةَ فَصَلَّى مَا قُدِّرَ لَهُ ثُمَّ أَنْصَتَ حَتَّى يَفْرُغَ مِنْ خُطْبَتِهِ ثُمَّ يُصَلِّي مَعَهُ غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ الأُخْرَى وَفَضْلُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ."

عَنْ حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "رَوَاحُ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ."

عَنْ أَبِي الْجَعْدِ الضَّمْرِيِّ وَكَانَ لَهُ صُحْبَةٌ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ تَهَاوُنًا بِهَا طُبِعَ عَلَى قَلْبِهِ."

حَدَّثَنَا كَثِيرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ الْمُزَنِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "إِنَّ فِي الْجُمُعَةِ سَاعَةً لاَ يَسْأَلُ اللَّهَ الْعَبْدُ فِيهَا شَيْئًا إِلاَّ آتَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim gusleder, sonra cumaya gelip belirlenen namazı kılar, sonra hutbesini bitirinceye kadar sessizce (imamı) dinler, sonra onunla beraber namazını kılarsa, o cuma ile sonraki cuma arasındaki günahları ayrıca üç günlük günahları daha bağışlanır."*

(M1987 Müslim, Cum'a, 26)

Peygamberimizin (sav) eşi Hz. Hafsa'nın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cuma namazına gitmek, bulûğa ermiş olan herkese farzdır."*

(N1372 Nesâî, Cum'a, 2)

Ebû'l-Ca'd ed-Damrî –ki kendisi sahâbîdir– Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Her kim önemsemediğinden dolayı cuma namazını üç defa terk ederse kalbi mühürlenir."*

(İM1125 İbn Mâce, İkâmet, 93)

Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî'nin, babası aracılığıyla dedesinden (Amr b. Avf'tan) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cuma günü öyle bir an vardır ki kul o anda Allah'tan bir şey dilerse Allah mutlaka ona o isteğini verir."*

(T490 Tirmizî, Cum'a, 2)

Birinci Akabe Biati sonrasında Müslüman olan on iki kişi sayesinde Medine İslâm'la tanışmıştı. Hz. Peygamber'in çağrısına kulak verip Müslüman olan bu Medineliler yurtlarına dönüp İslâm'ı anlatmışlar, ertesi yıl ise daha kalabalık bir grup Mekke'ye gidip Hz. Peygamber'e biat etmiş ve Medine'ye gelmek istedikleri takdirde kendisine ve Mekkeli Müslümanlara sahip çıkacaklarına dair söz vermişlerdi. Mekke'de müşriklerin baskısı çekilmez hâle geldiğinde Hz. Peygamber Medine'ye hicrete izin vermişti. Mekkeli Müslümanlar da gruplar hâlinde Medine'ye hicret etmişlerdi. Medine henüz Hz. Peygamber'in hicretiyle şereflenmemişti. Ancak Medine'deki yerli ve muhacir Müslümanlar, kaynaşmalarına vesile olacak, toplanıp bir araya gelebilecekleri özel bir günleri olmasını, haftanın bir gününün kendilerine ait bayram günü olmasını istiyorlardı. Nitekim Medine'de yaşayan hıristiyanlar pazar, yahudiler de cumartesi gününü bayram olarak benimsemişlerdi.[1] Yahudiler cumartesi gününe hazırlık yapmak için bir gün öncesinde Medine'de sabahtan öğleye kadar pazar kurarlardı.[2]

Medine'de İslâm'ı öğretmek ve imamlık yapmak için bulunan Mus'ab b. Umeyr (ra), sayıları gün geçtikçe artan Müslümanların bu isteklerini Hz. Peygamber'e mektupla bildirmişti. Hz. Peygamber de Müslümanların, yahudi ve hıristiyanların bayram günlerinden farklı bir günü, yahudilerin cumartesiye hazırlıkla geçirdikleri ve Arûbe yani arefe olarak adlandırdıkları günü bayram edinmelerine izin vermişti. Bu arada bir de öğle vakti iki rekâtlık bir namaz kıldırılmasını ve beraberinde hutbe okunmasını istemişti. Mus'ab (ra) buna uyarak on iki kişiyi toplayıp namaz kıldırmıştı. Bir de koyun keserek o günü kutlamışlardı. İşte bu namaz Medine'de, hatta İslâm tarihinde kılınan ilk "cuma namazı" olarak tarihe geçmişti.[3]

Hz. Peygamber ise cuma namazını onlardan daha sonra kılabilmişti. Allah Resûlü hicret sırasında Medine'nin hemen yakınındaki Sâlim b. Avf kabilesinin yaşadığı "Rânûnâ" denen yere ulaştığında cuma vakti girmişti. Cuma namazını ilk defa, sonraları "Cuma Mescidi" olarak anılacak bu mübarek mekânda kıldırmış ve ilk hutbesini burada okumuştu.[4] Bu olayla birlikte "toplamak, bir araya getirmek ve toplanılan gün" anlamındaki

[1] MA5144 Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 159; IF2/355 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 355.

[2] "Cuma", *DİA*, VIII, 85.

[3] ST3/118, İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 118.

[4] AV3/283 Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd*, III, 283; SU4/154 Suheylî, *er-Ravdu'l-Unuf*, IV, 154

cuma günü Müslümanların bir araya geldikleri haftalık bayram günü olarak belirlenmiş oldu.

Artık cumanın Müslümanlar nazarında ayrı bir önemi vardı. Bir araya gelmeleri ve kendilerini ilgilendiren meseleler hakkında istişare yapmaları, Müslümanların bu vesileyle birbirlerinden haberdar olmaları, böylece kaynaşarak birliktelik ruhu kazanmaları, hep birlikte Allah'ı anmak ve ibadet etmek için cuma namazının eda edilmesi, cumayı Müslümanlar için diğer günlerden farklı ve anlamlı kılan faaliyetlerdi. Hz. Peygamber'in cuma günü için, *"Güneşin doğduğu en hayırlı gün, cuma günüdür. Âdem o gün yaratıldı, o gün cennete konuldu ve o gün cennetten çıkarıldı. Kıyamet de ancak cuma günü kopacaktır."*[5] ve *"Cuma sizin en faziletli günlerinizdendir."*[6] buyurması aslında cuma gününün ne şekilde algılandığına işaret etmekteydi.

Cumayı bu kadar faziletli yapan en önemli unsurlar, şüphesiz cuma namazı ile namaz öncesindeki hutbedir. Peygamber Efendimiz Müslümanların cuma namazına mümkün olduğunca erken gelmelerini isterdi. Bununla ilgili olarak o şöyle buyurmuştur: *"Cuma günü olduğu zaman melekler mescidin kapısında durur, gelenleri öncelik sırasına göre yazarlar. En erken gelen (Allah için) bir deve bağışlayan kimse gibidir. (Ondan) sonraki bir sığır bağışlayan gibidir; sonraki bir koç, daha sonraki bir tavuk, en son gelen ise bir yumurta bağışlayan gibidir. İmam hutbeye çıkınca melekler (sevapları yazmayı bırakarak) sahifelerini dürüp zikri (hutbeyi) dinlemeye başlarlar."*[7]

Resûlullah (sav), cuma günü temizlenip cuma namazı için camiye erkenden giden ve susup hutbeyi dinleyen kişiye, bu yolda attığı her bir adıma karşılık gündüzü oruç, gecesi ibadetle geçirilen bir yıllık sevap verileceğini söylemiş,[8] bu günde kendisi için çokça salavât getirilmesini tavsiye etmiş ve bu salavâtların kendisine ulaştırılacağını haber vermiştir.[9] Ayrıca, *"Her kim gusleder, sonra cumaya gelip belirlenen namazı kılar, sonra hutbesini bitirinceye kadar sessizce (imamı) dinler; sonra onunla beraber namazını kılarsa, o cuma ile sonraki cuma arasındaki günahları ayrıca üç günlük günahları daha bağışlanır."*[10]

Hz. Peygamber Müslümanlardan, bu kıymetli günde cuma namazı için özel hazırlık yapmalarını istemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Bulûğa ermiş olan herkesin cuma günü gusletmesi, misvak kullanması ve mümkün olduğu kadar koku sürünmesi gerekir."*[11] Resûlullah'ın cuma guslüyle ilgili talebi, bazı sahâbîler tarafından kesin bir emir olarak algılanıp uygulanmıştır. Bununla birlikte onun söz ve fiillerini en güzel şekilde anlayıp, illetlerini kavrayarak yorumlayan fakih sahâbîlerden İbn Abbâs (ra) ve Hz. Âişe (ra) bunun bir

[5] M1977 Müslim, Cum'a, 18.
[6] D1047 Ebû Dâvûd, Salât, 200, 201; N1375 Nesâî, Cum'a, 5.
[7] B929 Buhârî, Cum'a, 31; M1984 Müslim, Cum'a, 24.
[8] T496 Tirmizî, Cum'a, 4; D345 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.
[9] D1531 Ebû Dâvûd, Vitr, 26; İM1085 İbn Mâce, İkâmet, 79.
[10] M1987 Müslim, Cum'a, 26.
[11] M1960 Müslim, Cum'a, 7; MU144 *Muvatta'*, Tahâret, 32.

emir olmadığını, o günün şartlarıyla ilgili olarak gerçekleşen bir talep olduğunu düşünmüşler ve buna yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır. Kendisine cuma guslünün farz olup olmadığını soran kişilere İbn Abbâs, temiz olmak için yıkanmanın daha iyi olduğunu ama bunun zorunlu olmadığını söylemiş ve Resûlullah'ın insanlardan o gün neden yıkanmalarını istediğini şöyle anlatmıştır: "İnsanlar (malî açıdan) sıkıntılı zamanlar yaşıyorlardı. Kendileri çalışıyor, yün elbise giyiyor ve sırtlarında yük taşıyorlardı. Mescit dar, tavanı basık ve bir gölgelikten ibaretti. Sıcak bir günde, Resûlullah (sav) mescide geldi. Yün elbiseler içerisindeki insanlar terlemiş ve kendilerinden birbirlerine rahatsızlık veren kokular yayılmıştı. Resûlullah (sav) bu kokuyu hissedince, *'Ey insanlar! Bu gün geldiğinde yıkanın ve her biriniz bulabildiği kokuların en güzellerini sürsün.'* buyurdu." İbn Abbâs sözlerine şöyle devam etmiştir: "Sonra Allah zenginlik verdi ve yün olmayan elbiseler giydiler, bizzat (bedenen) çalışmaz oldular ve mescitleri de genişletildi. Böylece birbirlerini rahatsız eden ter kokuları da azaldı."[12]

Hz. Âişe de Resûl-i Ekrem'in cuma guslüyle ilgili talebini benzer bir gerekçeyle açıklamış ve insanların çalışma sonrası temizlenmeden cuma namazına gelmelerinden dolayı yıkanmalarının tavsiye edildiğini bildirmiştir.[13] Hz. Peygamber'in ashâbına biri cuma günleri, diğeri de sair günler (iş için) giymek üzere iki elbise edinmelerinin iyi olacağını söylemesi[14] de aynı bağlamda değerlendirilecek bir tavsiyedir. Ayrıca Müslümanlardan haftada bir gün yıkanmalarını isteyen[15] Allah Resûlü'nün, *"Her Müslüman'ın haftada bir gün yıkanması gerekir. O da cuma günüdür."*[16] buyurması da yine aynı hassasiyetle ilişkili bir tavsiyedir.

Cuma günü yerine getirilmesi gereken bir başka sorumluluk, cuma namazına katılmaktır. Gerek, *"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."*[17] mealindeki âyet, gerekse Hz. Peygamber'in, *"Cuma namazına gitmek, bulûğa ermiş olan herkese farzdır."* buyruğu[18] yetişkinlere bu sorumluluğu yüklemiştir. Bundan dolayı Resûlullah, cuma namazını mazeret olmaksızın terk eden kişiye gücü yettiği ölçüde sadaka vermesini tavsiye etmiştir.[19] Başka hadislerde ise zaruret olmaksızın[20] yahut önemsemediğinden dolayı üç sefer cuma namazına katılmayanın kalbinin mühürleneceği uyarısı yapılmıştır.[21] Zira dinimizce bu derece önemsenen bir günü ve namazı ihmal edip ona katılmayan kişi, böyle yapmakla evvelden açık olan kalbini o mânevî atmosfere kapatmış ve cuma günü-

12 D353 Ebû Dâvûd, Tahâret, 128; HM2419 İbn Hanbel, I, 269.
13 B903 Buhârî, Cum'a, 16; M1959 Müslim, Cum'a, 6.
14 MU241 *Muvatta'*, Cum'a, 8; İM1096 İbn Mâce, İkâmet, 83.
15 B3487 Buhârî, Enbiyâ, 54; M1963 Müslim, Cum'a, 9.
16 N1379 Nesâî, Cum'a, 8.
17 Cum'a, 62/9.
18 N1372 Nesâî, Cum'a, 2.
19 D1053 Ebû Dâvûd, Salât, 204, 205; N1373 Nesâî, Cum'a, 3.
20 İM1126 İbn Mâce, İkâmet, 93; HM22925 İbn Hanbel, [illegible]
21 İM1125 İbn Mâce, İkâmet, 93.

nün hayır ve bereketinden mahrum olmuştur. Ama mazeret durumunda cuma namazına katılma zorunluluğu kalkmaktadır. Örneğin Huneyn Savaşı, yağmurlu bir cuma gününde gerçekleşmişti. Peygamber Efendimiz (sav) de insanların namazlarını bulundukları yerde kılmalarını istemişti.[22] Bir cuma günü İbn Ömer, cennetle müjdelenen sahâbîlerden olan Saîd b. Zeyd'in (ağır) hasta olduğunu öğrenmişti. İbn Ömer, cuma saati yaklaştığı hâlde, hemen bineğine binip Saîd'in ziyaretine gitti ve cumaya katılmadı.[23] Diğer taraftan Resûlullah (sav), köle, kadın, çocuk ve hastaları cuma namazına katılmakla sorumlu tutmamıştı.[24] Ancak, saadet asrında kadınların Hz. Peygamber ile cumaya gittikleri de bilinmektedir. O, kadınların cumaya gelirken koku kullanmamalarını tavsiye ederdi.[25]

Peygamber Efendimizin amcasının oğlu olan İbn Abbâs'ın anlattığına göre, Resûlullah (sav), cuma namazının farzından önce dört rekât nafile namaz kılardı.[26] Namaza geç gelenlerin de hutbeden önce en azından iki rekât namaz kılmalarını hatırlatırdı[27] ki bu namaza "tahiyyetü'l-mescid" ismi verilmektedir.

Bu namazın ardından Hz. Peygamber cuma hutbesi ile devam ederdi. Minbere çıktığında cemaate selâm verir,[28] Peygamber müezzini Bilâl (ra) de ezan okurdu. Uygulama, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanlarında böyle devam etmişti.[29] Ancak Hz. Osman, halifeliği zamanında insanlar çoğaldığından ikinci bir ezan okunmasını emretti.[30] Günümüzde cuma vaktinden önce okunan salâ, dış ezan ve iç ezan bu uygulamaya dayanmaktadır.[31]

Allah Resûlü, bunun ardından ayakta iki hutbe sunar, iki hutbe arasında bir süre otururdu.[32] Genelde Kur'an âyetlerinden oluşan hutbeler, haftalık toplantı mantığına uygun olarak gündelik hayatla da iç içe olurdu.[33]

Cuma'nın en önemli unsuru olan hutbenin ciddiye alınması ve sükûnetle dinlenmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber'in huzurunda yaşanan şu ilginç hâdise, bu konuda nasıl davranılması gerektiğinin de öğrenilmesine vesile olmuştu. Câbir b. Abdullah'ın anlattığına göre, Peygamber Efendimiz bir cuma günü hutbe okuyordu. Bu sırada Şam'dan bir kervan gelmişti. Bu kervandan yapılacak alışveriş sahâbe için önem arz etmekteydi. Dikkatleri dağılan ashâb, Hz. Peygamber'in konuşuyor olduğunu unutarak mescidi boşaltmışlardı. Hz. Peygamber ayakta hutbesine devam ederken mescitte sadece on iki kişi kalmıştı.[34] Bunun üzerine Resûlullah, *"Varlığım kendi elinde olan (Yüce Allah)a yemin olsun ki, şayet onların peşinden tümünüz gitseydiniz de burada hiç kimse kalmamış olsaydı, sizin için şu vadi ateş*

[22] D1057 Ebû Dâvûd, Salât, 206, 207; MK498 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I/189
[23] B3990 Buhârî, Meğâzî, 10
[24] D1067 Ebû Dâvûd, Salât, 208, 209.
[25] MŞ5157 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Salavât, 340.
[26] İM1129 İbn Mâce, İkâmet, 94.
[27] M2024 Müslim, Cum'a, 59.
[28] İM1109 İbn Mâce, İkâmet, 85.
[29] N1395 Nesâî, Cum'a, 15
[30] B915 Buhârî, Cum'a, 24
[31] AV3/302 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, III, 302.
[32] M1995 Müslim, Cum'a, 34, B920 Buhârî, Cum'a, 27.
[33] N1519 Nesâî, İstiskâ, 10
[34] M1997 Müslim, Cum'a, 36.

dup akardı." diyerek[35] öfkesini ve üzüntüsünü belirtmiş, Cenâb-ı Allah da, *"Onlar bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: Allah'ın yanında bulunan (şey), eğlenceden ve ticaretten daha yararlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."*[36] buyurarak Müslümanları uyarmıştı. Bundan sonra Resûlullah (sav) mescitte alışveriş yapılmasını, şiirlerin okunmasını, kayıp ilânı yapılmasını ve cuma günü namazdan önce çeşitli halkalar kurulmasını yasaklamıştı.[37] Ayrıca cuma namazıyla birlikte cuma hutbesi de "Allah'ı zikir"[38] kapsamına girdiğinden, Allah Resûlü hutbenin sessizce dinlenmesini istemiş ve hutbe esnasında yanında konuşan arkadaşını ikaz etmeyi bile hoş karşılamamıştı.[39]

Hutbeden sonra iki rekât cuma namazı kılınırdı.[40] Namaz, güneş tam tepeden batıya meylettiği zamanda kılınır,[41] henüz insanların sığınacakları bir gölge oluşmadan biterdi.[42] Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (sav) soğuk zamanlarda cuma namazını erken kıldırıp, sıcak şiddetli olduğu zamanlarda da namazı serin vakte kadar ertelediği de olmuştu.[43] Peygamber Efendimiz namazda bazen Cum'a sûresi ile Münâfikûn'u[44] bazen de A'lâ ve Gâşiye sûrelerini okurdu.[45]

Resûlullah cuma günü ile ilgili olarak o gün, cuma namazı için kâmet getirilmesiyle başlayıp, namazın bittiği süre içerisinde yer alan[46] çok mübarek bir andan bahsetmiştir ki, *"...o anda Allah'tan bir şey dilerse Allah mutlaka ona o isteğini verir."*[47] Söz konusu mübarek ânın ne zaman olduğuna dair farklı hadis rivayetleri bulunmaktadır. Bu rivayetlere cuma namazına önceden gelinmesini ve namazın beklenmesini de dâhil edersek, icabet ânının cuma namazı tamamlanıncaya kadarki sürede olması ihtimali daha fazladır, diyebiliriz. Bundan dolayı, hem namaz öncesinde ve sonrasında yapılacak dualarla, hem de namazda imamın okuyacağı dua âyetleri ve tahiyyatta okunacak dua âyetleriyle söz konusu ânı yakalama gayreti içinde olunmalıdır. Hatta gerek, *"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan (rızık) isteyin. Allah'ı çok zikredin, umulur ki kurtuluşa erersiniz."* âyeti,[48] gerekse cumanın bu değerli ânının ikindiden sonra olduğunu ifade eden hadisler[49] dikkate alındığında, dil ve gönül –iş yaparken de olsa– Allah'ı zikretmeye, dua ve niyazda bulunmaya akşama kadar devam etmelidir.

İki rekâtlık cuma namazı bittiğinde Resûlullah (sav) evine gider ve yine iki rekât nafile namaz kılardı.[50] Hz. Peygamber (sav) cumadan sonra nafile namaz kılmak isteyenlere ise dört rekât kılmalarını tavsiye ederdi.[51] Dolayısıyla cumadan sonra iki ya da dört rekât nafile namaz kılınması Hz.

[35] S16877, İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 299
[36] Cum'a, 62/11.
[37] HM6676 İbn Hanbel, II, 180
[38] B881 Buhârî, Cum'a, 4; M1964 Müslim, Cum'a, 10
[39] B934 Buhârî, Cum'a, 36; M1965 Müslim, Cum'a, 11.
[40] N1421 Nesâî, Cum'a, 37; İM1064 İbn Mâce, İkâmet, 73.
[41] B904 Buhârî, Cum'a, 16.
[42] B4168 Buhârî, Megâzî, 36; M1993 Müslim, Cum'a, 32.
[43] B906 Buhârî, Cum'a, 17.
[44] M2031 Müslim, Cum'a, 64
[45] M2028 Müslim, Cum'a, 62; D1125 Ebû Dâvûd, Salât, 234, 236.
[46] T490 Tirmizî, Cum'a, 2; İM1138 İbn Mâce, İkâmet, 99.
[47] T490 Tirmizî, Cum'a, 2; M1969 Müslim, Cum'a, 13
[48] Cum'a, 62/10.
[49] T491 Tirmizî, Cum'a, 2; HM7674 İbn Hanbel, II, 273
[50] M2040 Müslim, Cum'a, 71.
[51] M2037 Müslim, Cum'a, 68

Peygamber'in sünnetiydi. Araplar arasında yaygın olan "kaylûle", yani öğle istirahatını da ashâbıyla birlikte cuma namazının ardından yapardı.[52]

Hz. Peygamber cuma gününü haftalık bayram olarak belirleyince o gün yapılması ve yapılmaması gereken işleri de düzenlemiştir. *"Sizden herhangi biriniz cumadan bir gün önce veya bir gün sonra da oruç tutmadıkça (sadece) cuma günü oruç tutmasın!"* buyurarak, yapılmaması gerekeni açıklamıştı.[53] Bir cuma günü muhterem eşi Cüveyriye'nin (ra) yanına girmişti. Cüveyriye oruçlu idi. Ona, *"Dün oruç tuttun mu?"* diye sormuş, Cüveyriye, "Hayır (tutmadım)." demişti. Resûlullah bu defa, *"Yarın oruç tutmak istiyor musun?"* diye sormuş, Cüveyriye, "Hayır, (tutmayacağım)." deyince Resûlullah ona orucunu açtırmıştı[54]

Hz. Peygamber'in ifadelerinden anlaşıldığına göre, Yüce Allah'ın mübarek ve üstün gördüğü gün konusunda yahudiler ve hıristiyanlar görüş ayrılığına düşmüşlerdir. "Cuma" olarak belirlendiği anlaşılan o faziletli gün, yahudilerce cumartesiye çekilmiş, hıristiyanlarca ise pazar günü olarak değiştirilmiştir. Son din İslâm ise, cuma gününü değiştirmeden aynen kabul etmek suretiyle önceki dinlerin önüne geçmiştir.[55] Nitekim Allah Resûlü bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: *"Biz, (dünyada) son (gelen ümmet) olmamıza rağmen, kıyamet günü en öne geçeceğiz. Ne var ki onlara bizden önce, (bize ise onlardan sonra) kitap verilmiştir. İşte Allah, kendilerine farz kılınıp da, ihtilâfa düştükleri o (mübarek) güne (cumaya) bizi yönlendirdi. Neticede bu konuda onlar bizim ardımızdan gelirler. Yahudilerin (ibadet günü) yarın (cumartesi), hıristiyanlarınki ise öbür gündür (yani pazar)."*[56]

Âyet ve hadislerden anlaşıldığı üzere, dinimizde cuma günü haftanın en faziletli ve bereketli günü olarak kabul edilmiştir. Müslümanlar tarafından da toplumu oluşturan bireylerin bir araya gelip haftalık görüşmelerini gerçekleştirdiği özel bir toplanma ve bayram günü olarak algılanmış ve İslâm dünyasında bu şekilde bir anlam kazanmıştır. Ancak Yahudilik ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi bu özel ibadet gününün bayram olması, onun tatil olarak geçirilmesi, işten ve çalışmadan uzak kalınması gibi bir sonuç getirmemiştir. İlgili âyet-i kerimede de ifade edildiği üzere namaz kılmak için alışveriş kısa süreli olarak yasaklanmışsa da, namaz sonrası çalışma hayatı devam ettirilecektir. *"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin, umulur ki kurtuluşa erersiniz."*[57] âyetinin tavsiyesi üzere inananlar namaz sonrasında hem gündelik hayatı hem de Allah'ı anmayı sürdüregelmiştir.

[52] B941 Buhârî, Cum'a, 41, M1991 Müslim, Cum'a, 30.
[53] B1985 Buhârî, Savm, 63.
[54] B1986 Buhârî, Savm, 63
[55] M1987 Müslim, Cum'a, 22
[56] B876 Buhârî, Cum'a 1; M1978 Müslim, Cum'a, 19
[57] Cum'a, 62/10

HUTBE
MİNBERDEN MİLLETE SESLENİŞ

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: كَانَتْ صَلاَةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَصْدًا وَخُطْبَتُهُ قَصْدًا، يَقْرَأُ آيَاتٍ مِنَ الْقُرْآنِ وَيُذَكِّرُ النَّاسَ.

Câbir b. Semüre şöyle demiştir:
"Resûlullah'ın (sav) namazı da hutbesi de orta uzunluktaydı. (Hutbede) Kur'an'dan âyetler okur ve halka nasihat ederdi."
(D1101 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ..."

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ فِطْرٍ أَوْ أَضْحَى فَصَلَّى ثُمَّ خَطَبَ ثُمَّ أَتَى النِّسَاءَ فَوَعَظَهُنَّ وَذَكَّرَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ، ثُمَّ أَتَى الْجُمُعَةَ فَاسْتَمَعَ وَأَنْصَتَ، غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ، وَزِيَادَةُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ، وَمَنْ مَسَّ الْحَصَى فَقَدْ لَغَا."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) (hutbeye başlarken) şöyle buyurmuştur: *"Hamd, Allah'a mahsustur. Biz O'na hamdeder, O'ndan yardım diler, nefislerimizin şerrinden ve yapıp ettiklerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah kime hidayet ederse onu saptıracak yoktur, kimi de saptırırsa ona hidayet edecek yoktur. Şahitlik ederim ki tek olan Allah'tan başka ilâh yoktur, O'nun hiçbir ortağı yoktur. Muhammed de O'nun kulu ve elçisidir..."*

(İM1893 İbn Mâce, Nikâh, 19; M2007 Müslim, Cum'a, 45)

Abdurrahman'ın işittiğine göre, İbn Abbâs şöyle demiştir: "Ben, bir Ramazan yahut Kurban Bayramı günü Peygamber (sav) ile birlikte (namazgâha) çıktım. Hz. Peygamber önce (bayram) namazını kıldırdı, sonra hutbe irad etti. Ardından da kadınların yanına gitti. Ve onlara nasihat etti, bazı hususları hatırlattı ve sadaka vermelerini emretti."

(B975 Buhârî, İdeyn, 16)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim abdest alır ve abdesti güzelce almaya özen gösterir sonra cumaya gelir ve (hutbeye) kulak verip sessizce dinlerse o cuma ile gelecek cuma arasındaki günahları ve üç günlük (günahı) daha affolunur. Kim de (hutbeyi dinlemeyip yerdeki) çakıl taşlarıyla meşgul olursa boş bir şey yapmıştır."*

(M1988 Müslim, Cum'a, 27)

Hz. Peygamber, Mekke'de müşriklerin zulüm ve baskıları karşısında, hicrete karar verdi ve Hz. Ebû Bekir ile birlikte Medine'ye doğru yola çıktı. Rahmet Elçisi bir cuma günü Medine yakınlarında Sâlim b. Avfoğulları'nın ikamet ettiği Rânûnâ vadisine ulaştı. Orada insanlar, "Namaza toplanın." nidalarıyla namaza çağırıldılar. Bugün, Medine'de "Cuma Mescidi" adıyla anılan mescidin bulunduğu bu mübarek mekânda Hz. Peygamber, ilk cuma namazını kıldırdı. Ardından toplanan kalabalığa hitap etti. Allah'a hamd ve senâdan sonra konuşmasını şöyle sürdürdü:

"Ey İnsanlar, (âhirete gitmeden) önceden, kendiniz için bir şeyler gönderin. Çok iyi biliyorsunuz ki, Allah'a yemin olsun, sizden biriniz muhakkak (sonunda) düşüp (ölecek) ve hayvanlarını çobansız bırakacak. Muhakkak ki, sonra Rabbi ona arada, bir tercüman ve onu kendisinden ayıran bir perde olmaksızın 'Resûl(üm) sana gelip tebliğde bulunmadı mı? Sana mal vermedim mi, ihsanda bulunmadım mı? Önceden kendin için ne hazırladın?' buyuracak. O da sağına, soluna bakacak ve bir şey göremeyecek. Sonra da önüne bakacak orada da yalnız cehennemi görecek. Öyleyse herkes gücü nispetinde yüzünü (kendini) cehennem ateşinden korusun. Yarım hurma ile dahi olsa bunu yapsın. Bunu da bulamıyorsa, güzel bir sözle de olsa (kendisini cehennem ateşinden korusun). Zira muhakkak her iyiliğin karşılığı on katından yüz katına kadar verilir. Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun."[1]

Hz. Peygamber'in ilk kez kıldırdığı cuma namazı ve irad ettiği cuma hutbesi ile birlikte Cuma günü Müslümanların haftalık toplanma ve görüşme vakti olmuştur. Hutbe denilince de akla öncelikle cuma namazından önce irad edilen hutbe gelmektedir.

Hz. Peygamber, hutbe için minbere çıktığında önce cemaate selâm verirdi.[2] Kısa ve güzel ifadelerle Allah'a hamd ve övgü sunarak hutbesine başlayan Resûl-i Ekrem'in[3] hamd ve senâsı şu şekildeydi: *"el-Hamdü lillâhi nahmedühû ve nesteînüh, ve neûzü billâhi min şürûri enfüsinâ ve min seyyiâti a'mâlinâ, men yehdihi'llâhü felâ muzılle leh ve men yuzlil felâ hâdiye leh." (Hamd, Allah'a mahsustur. Biz O'na hamdeder, O'ndan yardım diler, nefislerimizin kötülüklerinden ve yapıp ettiklerimizin çirkinliklerinden Allah'a sığınırız. Allah kime hidayet ederse onu saptıracak yoktur, kimi de saptırırsa ona hidayet edecek yoktur.)"*[4] Ardından şehâdet kelimelerini şöyle dile getirirdi:

[1] HS3/30 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 30; KU16101 Muttaki el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, VI, 367-368.
[2] İM1109 İbn Mâce, İkâmet, 85; MA5282 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 193.
[3] D1096 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223. M2007 Müslim, Cum'a, 45.
[4] İM1893 İbn Mâce, Nikâh, 19, M2007 Müslim, Cum'a, 45.

"Eşhedü en lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh ve enne Muhammeden abdühû ve Resûlüh." (Şahitlik ederim ki tek olan Allah'tan başka ilâh yoktur, O'nun hiçbir ortağı yoktur. Muhammed de O'nun kulu ve elçisidir.)"[5] Bazı rivayetlere göre, şehâdet kelimelerinin ardından, *"(Allah) onu kıyametten önce müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak (din) ile göndermiştir. Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse doğru yolu bulmuştur. Kim de onlara isyan ederse, ancak kendisine zarar verir. Allah'a hiçbir zarar veremez."* ifadelerini ilâve ederdi.[6]

"İçinde kelime-i şehâdet olmayan hutbe, kesik el gibidir."[7] buyuran Allah Resûlü; hamd, senâ ve şehâdetten sonra, *"Kim Allah'a ve Resûlü'ne isyan ederse o doğru yoldan sapmıştır. Allah'ım, Rabbimiz! Bizi sana ve Resûlü'ne itaat eden, rızanın peşinden giden, gazabından kaçınan kullarından eylemeni isteriz. Biz ancak seninle varız, sana tâbiyiz."* şeklinde dua eder[8] ve hutbenin asıl konusuna girerdi.[9] Resûlullah hutbede konuya uygun birkaç âyet okur ve nasihat ederdi.[10] Hutbelerde genellikle Kur'an'dan sûreler ve âyetler okuduğu içindir ki on yıl boyunca Medine'de kıldırdığı cuma namazlarında Hz. Peygamber beş yüzden fazla hutbe irad ettiği hâlde onlardan ancak bir kısmı nakledilmiştir. Onun hutbe esnasında kıyamet sahnelerini tasvir eden İnşikâk,[11] cehennemdeki azaptan bahseden Zuhrûf[12] ve Kâf sûrelerinden[13] âyetler okuduğu rivayetlerde zikredilmektedir.

Cuma hutbelerinin konusu, Müslümanların haftalık olarak bir araya gelişlerini sağlama hedefine uygun bir biçimde gündelik hayat ve sorunlarla iç içe olurdu. Enes b. Mâlik'in (ra) anlattığına göre, Resûlullah (sav) hutbe okurken bir adam gelmiş ve aralarında şöyle bir konuşma geçmişti: "Ey Allah'ın Resûlü! (Kuraklık nedeniyle) hayvanlar helâk oldu, yola çıkacak hâlleri kalmadı. Yağmur yağdırması için Allah'a dua et." Resûlullah (sav) ellerini kaldırarak, *"Allah'ım! Bize hayırlı yağmurlar ver! Allah'ım! Bize hayırlı yağmurlar ver (bize yardım et)!"* diye orada dua etmişti. Kısa sürede yağmur başlamış, hafta boyu da yağmıştı. Ertesi cuma yine Resûlullah (sav) hutbe okurken bir adam mescide girerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Mallarımız helâk oldu, yollar sulardan yürünmez oldu, yağmuru kesmesi için Allah'a dua et." demişti. Resûlullah (sav) yine ellerini kaldırıp, *"Allah'ım! Bize değil çevremize ver. Allah'ım! (Bu yağmuru) küçük dağlara, tepelere, vadi içlerine ve ağaçlık alanlara ver."* buyurdu. Hz. Enes'in anlattığına göre, bulutlar dağılmıştı ve dışarı çıkıp güneşte yürümüşlerdi.[14]

Cumanın yanı sıra Ramazan ve Kurban Bayramı namazları da kadın, erkek ve çocukların katılımıyla kılınırdı. Hz. Peygamber önce nama-

[5] İM1893 İbn Mâce, Nikâh, 19.
[6] D1097 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223
[7] D4841 Ebû Dâvûd, Edeb, 19; HM8499 İbn Hanbel, II, 343.
[8] D1098 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.
[9] B926 Buhârî, Cum'a, 29.
[10] D1101 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.
[11] MA5286 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 194.
[12] HM18125 İbn Hanbel, IV, 223
[13] D1100 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.
[14] B1014 Buhârî, İstiskâ, 7, N1519 Nesâî, İstiskâ, 10.

zı kıldırır, ardından da hutbe okurdu.[15] İbn Abbâs şöyle anlatmaktadır: "Ben, bir Ramazan yahut Kurban Bayramı günü Peygamber (sav) ile birlikte (namazgâha) çıktım. Hz. Peygamber önce (bayram) namazını kıldırdı, sonra hutbe irad etti. Ardından da kadınların yanına gitti. Ve onlara nasihat etti, bazı hususları hatırlattı ve sadaka vermelerini emretti."[16] Hz. Peygamber'in bayram namazında ikinci hutbeyi irad ettiğini bilen tâbiîn âlimlerinden Atâ b. Ebû Rebâh, kendi dönemindeki imamların hanımlara gelip nasihatte bulunmadıklarından şikâyetle, Hz. Peygamber'in bu uygulamasına devam edilmediğini ifade etmiştir.[17] Hz. Peygamber, *"Birinizin eşi mescide gitmek için kendisinden izin istediğinde ona engel olmasın."*[18] diyerek hanımların mescide gelmelerini ve hutbeyi dinlemelerini istemişti. Allah Resûlü'nün emri ile yaşlı genç, evli bekâr bütün hanımlar bayram namazına katılır, hatta âdetli hanımlar bile bayramlarda namazgâha gelerek namaz kılanların arkasında durup onlarla birlikte tekbir getirip dua ederler ve bayram hutbesini dinlerlerdi.[19]

Hz. Peygamber Ramazan ve Kurban Bayramı'nda hutbeyi binek üzerinde veya kendisine verilen bir yaya ya da asâya yaslanarak irad ederdi.[20] Allah'a hamd ve O'na övgünün ardından, kelime-i şehâdet getirir, sonra da genellikle Kur'an'dan bir sûre okur ve dua ederdi.[21] Hz. Peygamber bayram günü irad ettiği hutbelerde tekbir de getirirdi.[22]

Hz. Peygamber cuma ve bayram namazlarının yanı sıra değişik vesilelerle de hutbe irad ederdi.[23] O, insanları herhangi bir konuda uyarma ya da bilgilendirme ihtiyacı hissettiğinde[24] cuma ve bayram hutbesine benzer konuşmalar yapardı.[25] Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim'in vefat ettiği gün güneş tutulmuş, halk da, "İbrâhim öldüğü için güneş tutuldu." şeklinde konuşmaya başlamıştı. Resûlullah, insanlara kıyâmı ve rükûsu uzun bir namaz kıldırdı. Namaz bittiğinde güneş eski hâline dönmüş, açılmıştı. Allah'ın Elçisi insanlara bir hutbe irad ederek hamd ve senâdan sonra şunları söyledi: *"Muhakkak ki güneş ve ay Allah'ın âyetlerindendir. Birinin ölümünden veya yaşamasından dolayı tutulmazlar. Bu ikisini(n tutulduğunu) gördüğünüz zaman Allah'ı yüceltin (tekbir getirin), Allah'a dua edin, namaz kılın ve sadaka verin. Ey Muhammed ümmeti! Vallahi erkek-kadın bütün kullarının iffetsizlik etmesini Allah'tan daha çok meneden kimse yoktur. Ey Muhammed ümmeti, vallahi benim bildiğimi bilseniz, mutlaka çok ağlar ve az gülerdiniz. Söyleyin! Tebliğ ettim mi?"*[26] Farklı rivayetlere göre, Peygamber Efendimiz bu konuşmasında namazdayken kendisine cennet ve cehennem ile içinde-

15 B957 Buhârî, Îdeyn, 7; HM1902 İbn Hanbel, I, 220.
16 B975 Buhârî, Îdeyn, 16.
17 M2047 Müslim, Îdeyn, 3.
18 M988 Müslim, Salât, 134.
19 B971 Buhârî, Îdeyn, 12; DM1643 Dârimî, Salât, 223.
20 HM16064 İbn Hanbel, III, 485; HM18682 İbn Hanbel, IV, 283
21 MA5655 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 287
22 BS6306 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 428.
23 HM4583 İbn Hanbel, II, 11.
24 HM12309 İbn Hanbel, III, 127
25 M2353 Müslim, Zekât, 70.
26 M2089 Müslim, Küsûf, 1; M2102 Müslim, Küsûf, 10.

ki bazı kimselerin hâllerinin de gösterildiğini anlatmıştır.[27] Onun burada olduğu gibi bazen toplumdaki yanlış bir anlayışı düzeltmek, bazen de yaşanan gerginlikleri, ileri sürülen hatalı yorum ve değerlendirmeleri izale etmek için değişik zamanlarda hutbe irad ettiği bilinmektedir.[28]

Hz. Peygamber, nikâh ve benzeri durumlarda yapılacak konuşmalar için "dünürlük hutbesi" diyebileceğimiz şu hacet hutbesini öğretmiştir: *"Hamd, Allah'a mahsustur. O'ndan yardım diler, affımızı O'ndan isteriz. Nefislerimizin şerlerinden ve yapıp ettiklerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah kime hidayet ederse onu saptıracak yoktur, kimi saptırırsa da ona hidayet edecek yoktur. Şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur. Ve yine şahitlik ederim ki Muhammed O'nun kulu ve elçisidir."*

Efendimiz (sav) bu girişten sonra şu üç âyeti okurdu: *"Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin."*[29] *"Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir."*[30] *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederse, muhakkak büyük bir kurtuluşa ermiştir."*[31]

Hz. Peygamber iyi bir hatipti ve anlaşılır, akıcı ve düzgün bir konuşma üslûbu vardı. Kendisini en iyi tanıyanlardan biri olan eşi Hz. Âişe'nin anlattığına göre, Resûl-i Ekrem hızlı konuşmaz, sözlerini muhatabı ezberleyecek derecede tane tane sarf ederdi.[32] Az söz ile çok mânâ ifade edecek şekilde konuşur, sözlerinde ne bir fazlalık, ne de bir eksiklik olurdu. Konuşurken muhatabına ne kaba davranır, ne de onu aşağılardı.[33] O dönemde Araplar, hatipliği ciddiye alır, başarılı hatiplere değer verirdi. Allah Resûlü'nün hatiplikteki başarısı da bu açıdan çok önemliydi. Ve o, bu imkânını her fırsatta değerlendirirdi. Çünkü insanlara o günün şartlarında İslâm'ı anlatmanın en etkili yollarından biri buydu. Nitekim son derece güzel konuşan Sevgili Peygamberimiz, okuduğu Kur'an âyetleriyle Arapları derinden etkilemişti.

Câbir b. Semüre (ra) der ki: "Resûlullah'ın (sav) namazı da hutbesi de orta uzunluktaydı. (Hutbede) Kur'an'dan birkaç âyet okur ve halka nasihat ederdi."[34] Hz. Peygamber hutbelerde, kendi hitabet tarzına uygun bir biçimde son derece özlü konuşur, kısa nasihatlerde bulunurdu.[35] Hutbenin

[27] B86 Buhârî, İlim, 24; M2091 Müslim, Küsûf, 3.
[28] B923 Buhârî, Cum'a, 29.
[29] Âl-i İmrân, 3/102.
[30] Nisâ, 4/1.
[31] Ahzâb, 33/70-71; N1405 Nesâî, Cum'a, 24; DM2233 Dârimî, Nikâh, 20; HN3/105 *Hâşiyetü's-Sindî ale'n-Nesâî*, III, 105.
[32] T3639 Tirmizî, Menâkıb, 9; D4839 Ebû Dâvûd, Edeb, 18.
[33] TŞ226 Tirmizî, *Şemâil*, 97.
[34] D1101 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.
[35] D1107 Ebû Dâvûd, Salât, 223, 225.

kısa tutulmasını da emrederdi.[36] Bu emre uyan Ammâr b. Yâsir bir gün hutbe okumuş, Peygamberimiz gibi hutbeyi hem kısa tutmuş hem de güzel konuşmuştu. Hutbeden hoşlanan cemaat, "Keşke biraz daha uzatsaydın!" diyerek temennilerini dile getirmişti. Ammâr b. Yâsir onların bu isteklerine Resûlullah'tan işittiği şu hadisle karşılık vermişti: *"Şüphesiz ki kişinin namazını uzun, hutbesini kısa tutması anlayışlı olmasının işaretidir. (Siz de) namazı uzun, hutbeyi kısa tutun. Çünkü (kısa da olsa) bazı sözler büyüleyicidir."*[37]

Bazı zamanlar, Hz. Peygamber'in hutbe esnasında ara vererek kendisine soru soranlara cevap verdiği görülürdü.[38] Ama buna her zaman müsaade etmez, kimi zaman da böyle yapanlara tepki gösterirdi. Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, bir cuma günü Hz. Peygamber minberde iken bir adam mescide girer ve onun konuşmasını keserek, "Ey Allah'ın Resûlü, kıyamet ne zaman kopacak?" diye sorar. Cemaat gizlice adama susmasını işaret ederlerse de adam aynı soruyu üç kez tekrarlar. Ona cevap vermeyen Efendimiz, namazı kıldırdıktan sonra, *"Kıyametin kopuşunu soran kişi nerede?"* diye sorar. Adam, "Benim, Yâ Resûlallah." der. Ardından Hz. Peygamber, *"Kıyamet için ne hazırladın?"* diye sorar. Adam, "Kıyamet için çok fazla namaz ve oruç hazırlayamadım ama Allah'ı ve Resûlü'nü seviyorum." der. Resûlullah, *"Kişi sevdiğiyle beraberdir, sen de sevdiğinle beraber olacaksın."* buyurur.[39]

Hz. Peygamber'in konuşmasını etkileyici kılan samimiyeti ve cemaatle olan yakın ilişkisiydi. O, konuşurken cemaatin yüzüne bakar,[40] yani onlarla göz teması sağlar, sözlerine uygun olarak el hareketleri de değişirdi.[41] Hamd ve senâdan sonra sesini yükseltirdi.[42] Meselâ, kıyameti anlattığı bir hutbesinde, gözleri kızarmış, sesi yükselmiş ve hiddetlenmişti. Kıyametin yakınlığını ifade etmek için de işaret parmağıyla orta parmağını yan yana getirmişti.[43] Kısacası o, etkileyici bir hatip için gerekli olan bütün vasıfları taşımaktaydı.

Hz. Peygamber sadece hutbe irad etmez aynı zamanda daha sağlıklı bir dinleme ortamı oluşması için kendi konumuna ve cemaatin yerleşim düzenine dikkat ederdi.[44] Nebî (sav), önceleri mescitte bulunan bir hurma kütüğüne dayanarak hutbelerini ayakta irad ederdi. Bir gün, *"Ayakta durmak bana zor gelmeye başladı."* diyerek ayaklarındaki zayıflıktan şikâyet edince, ashâbdan Temîm ed-Dârî, ona bir minber yapmayı önerdi. Böylelikle hem cemaat Peygamber'i daha iyi görebilecek ve duyabilecek hem de Efendimiz yorulmadan hutbesini irad edebilecekti. Bu öneriyi ashâbıyla istişare eden Hz. Peygamber, amcası Abbâs'ın kölesi Mînâ'ya biri oturma

[36] D1106 Ebû Dâvûd, Salât, 223, 225.
[37] M2009 Müslim, Cum'a, 47.
[38] N5379 Nesâî, Zînet, 122; D3631 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 29.
[39] T2385 Tirmizî, Zühd, 50; BS5930 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 318; SH1796 İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 149.
[40] T509 Tirmizî, Cum'a, 14.
[41] TŞ226 Tirmizî, *Şemâil*, 97; N1413 Nesâî, Cum'a, 29; M2005 Müslim, Cum'a, 43.
[42] M2006 Müslim, Cum'a, 44.
[43] M2005 Müslim, Cum'a, 43.
[44] B927 Buhârî, Cum'a, 29; BS5916 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 314.

yeri olarak da kullanılan üç basamaktan ibaret sade bir minber yaptırdı. Hz. Peygamber'in hutbelerini bu minberde irad etmeye başlamasından sonra önceleri yaslandığı hurma kütüğünün üzüntüsünden inlediğine dair hadis kaynaklarında birçok rivayet bulunmaktadır.[45]

Allah Resûlü, cemaatin iyi işitmesi ve kendisini görmesi için duruma göre bazen de binek üzerinde konuşurdu. Açık havada gerçekleşen bu hutbelerin kimi zaman kalabalık bir dinleyici grubu bulunurdu. Bu nedenle de Peygamberimiz sesin uzaklara ulaştırılması için birisine yüksek sesle tekrar ettirirdi. Meselâ, Hz. Peygamber, üstünde kırmızı bir giysi ile katır üzerinde Mina'da konuşma yaparken, Hz. Ali, tüm dinleyenlerin işitmesi için Resûlullah'ın sözlerini yüksek sesle tekrarlamıştı.[46] Hatta bir bayram günü hanımların hutbeyi işitemediğini fark edince onlara ayrıca bazı nasihatlerde bulunarak[47] cemaate olan ilgisini ve duyarlılığını göstermişti. Yine hutbe okurken güneşte kalan bir adamın gölgeye gitmesini istemesi de bunun bir başka örneği idi.[48]

Hz. Peygamber (sav) hutbenin ciddiyet içinde ve sakin bir tavırla dinlenmesi konusunda titiz davranırdı. Çünkü hutbe Allah'ı zikirdir ve meleklerin dinlediği gibi[49] bizim de hutbe okuyan imamı dinlememiz gerekir. Câbir b. Abdullah'ın anlattığına göre, Peygamber Efendimiz bir cuma günü hutbe okuyordu. Bu sırada Şam'dan bir ticaret kervanı gelmişti. Dikkati dağılan cemaat kervana doğru koşuşmuş, namazda sadece on iki kişi kalmıştı.[50] Bu olay, Sevgili Peygamberimizi üzmesinin yanı sıra şu âyetin de inmesine neden olmuştu: *"(Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: 'Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.'"*[51]

Yüce Allah, *"Kur'an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin."*[52] buyurarak, biz kullarının namaz ve hutbede imamı sessizce dinlemesini istemiştir.[53] Hz. Peygamber, *"Cuma günü imam hutbe okurken arkadaşına 'Sus!' bile desen, boş bir söz söylemiş olursun."*[54] şeklindeki açıklamasıyla insanların bütün dikkatlerini hutbeye vermelerini istemiştir. Ayrıca başkasını susturmak için bile olsa konuşmanın mekruh olması ve cumadan alınacak sevabı azaltması bu konuda ne denli hassasiyet göstermemiz gerektiğini ortaya koymaktadır.

Resûlullah, *"Kim abdest alır ve abdesti güzelce almaya özen gösterir sonra cumaya gelir ve (hutbeye) kulak verip sessizce dinlerse o cuma ile gelecek cuma*

[45] İM1414 İbn Mâce, İkâmet, 199; B3585 Buhârî, Menâkıb, 25; T505 Tirmizî, Cum'a, 10; DM32 Dârimî, Mukaddime, 6.
[46] D4073 Ebû Dâvûd, Libâs, 18.
[47] M2045 Müslim, Îdeyn, 2.
[48] BS5914 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 313; HM15600 İbn Hanbel, III, 427.
[49] B881 Buhârî, Cum'a, 4.
[50] M1997 Müslim, Cum'a, 36.
[51] Cum'a, 62/11.
[52] A'râf, 7/204.
[53] TT13/350 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 350.
[54] M1965 Müslim, Cum'a, 11

arasındaki günahları ve üç günlük (günahı) daha affolunur. Kim de (hutbeyi dinlemeyip yerdeki) çakıl taşlarıyla meşgul olursa boş bir şey yapmıştır."[55] buyurarak cumaya gelmenin, hutbeyi can kulağıyla ve sükûnet içinde dinlemenin mükâfatını ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in cuma günü hutbe okurken cemaatin arasından geçerek ilerleyen bir adamı, *"Otur artık! Hem eziyet ettin, hem de geç geldin."*[56] diye uyarması ise hutbe dinlemenin âdâbına dair önemli bir ders niteliği taşımaktadır. Bir diğer hadisinde Allah Resûlü, *"Zikirde (hutbede) hazır bulunun. İmama yaklaşın. Çünkü kişi (cumadan ve hutbeden) uzak kaldıkça, cennete girecekse bile oraya girişi gecikir."*[57] uyarısında bulunmuştur.

Allah Resûlü hutbe dinlemenin âdâbına dair de birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. İnsanların, imam cuma günü hutbe okurken dizlerini dikip, ayaklarını elbisenin içine alarak oturmasını muhtemelen uykuyu getirmesi, elbisenin açılması veya abdestin bozulması gibi mahzurlarından dolayı yasaklamıştır.[58]Ayrıca o (sav), imam hutbedeyken veya hutbe için minbere çıkmışken mescide gelen kişinin iki rekât namaz kılmasını,[59]mescitte uykusu gelenin ise başka bir tarafa dönmesini ya da yerini değiştirip başka bir yere oturmasını istemiştir.[60]

Veda Hutbesi başta olmak üzere Hz. Peygamber'in bütün hutbeleri hayatın maddî ve mânevî ihtiyaçlarıyla yakından ilgili olur, ferdî veya içtimaî problemlerin çözümüne yönelik mesajlar içerirdi. Nitekim İslâm kültür ve ibadet tarihinde de hutbeler toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olmuş, hutbeyi dinleyen cemaatin ihtiyaçları dikkate alınmaya devam edilmiştir. Aynı zamanda hutbeler Peygamber Efendimizin ve kendisinden sonra da âlimlerin Müslümanlara yönelik olarak gerçekleştirdiği eğitim ve öğretim sürecinin önemli bir parçası olmuştur. Hutbelerde daima insanî ve dinî değerlerin öne çıkarıldığı, toplumda birlik ve beraberliğin teşvik edildiği konuşmalar yapılmıştır. Dolayısıyla bugün de samimiyeti ve doğru bilgisiyle orantılı olarak inandırıcılığı ve etkisi artan hatip, Peygamberin üslûbu olan müjdeleyici, uyarıcı, ümit verici, bilgilendirici, hoşgörülü ve her kesimden insanın anlayacağı açıklıkta bir üslûp kullanmalı; ümit kırıcı, sert, cemaati gerginliğe ve münakaşaya taşıyacak, onları camiden ve ibadetten uzaklaştıracak bir tarz benimsemekten kaçınmalıdır. Hatip, hutbenin içerdiği bilgilerin doğruluğu, tutarlılığı ve anlamlı bir akış içinde sunulması kadar, sunum esnasındaki tonlama, vurgulama, jest ve mimiklerin de etkili bir hutbe için gayet mühim olduğunu bilmeli ve bu konuda kendini geliştirme gayreti içerisinde bulunmalıdır.

[55] M1988 Müslim, Cum'a, 27.
[56] İM1115 İbn Mâce, İkâmet, 88.
[57] D1108 Ebû Dâvûd, Salât, 224, 226; AV3/321 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, III, 321.
[58] D1110 Ebû Dâvûd, Salât, 226, 228; T514 Tirmizî, Cum'a, 18; TA3/37 Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 37.
[59] B1166 Buhârî, Teheccüd, 25.
[60] HM4741 İbn Hanbel, II, 23; D1119 Ebû Dâvûd, Salât, 231, 233.

Hutbenin, haftalık olarak Müslümanlara sunulacak özlü dersler ve öncelikli mesajlar içermesi, toplumun talep ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir muhtevaya sahip olması gerekmektedir. Her hafta milyonlarca insanın dinlediği hutbeler, aynı zamanda düzenli ve sürekli olarak verilen en etkili yaygın öğretim örneğidir. Bu nedenledir ki, hem hutbeleri hazırlayan ve sunanların hem de bu hutbelerle dinî bilgiler edinen cemaatin, söz konusu öğretim fırsatını en güzel şekilde değerlendirme konusunda duyarlı olmaları gerekir.

CENAZE NAMAZI
MÜMİN KARDEŞ İÇİN YAPILAN SON GÖREV

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "لِلْمُؤْمِنِ عَلَى الْمُؤْمِنِ سِتُّ خِصَالٍ:
يَعُودُهُ إِذَا مَرِضَ، وَيَشْهَدُهُ إِذَا مَاتَ، وَيُجِيبُهُ إِذَا دَعَاهُ، وَيُسَلِّمُ عَلَيْهِ إِذَا لَقِيَهُ،
وَيُشَمِّتُهُ إِذَا عَطَسَ، وَيَنْصَحُ لَهُ إِذَا غَابَ أَوْ شَهِدَ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Müminin mümin üzerinde altı hakkı vardır: Hastalandığında onu ziyaret eder, öldüğünde cenazesinde bulunur, kendisini davet ettiğinde davetine icabet eder, onunla karşılaştığında selâm verir, aksırdığında ona hayır duada bulunur, yanında ve gıyabında onun için samimi davranır."
(T2737 Tirmizî, Edeb, 1; N1940 Nesâî, Cenâiz, 52)

أنه أبا هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ شَهِدَ الْجَنَازَةَ حَتَّى يُصَلَّى فَلَهُ قِيرَاطٌ وَمَنْ شَهِدَ حَتَّى تُدْفَنَ كَانَ لَهُ قِيرَاطَانِ." قِيلَ: وَمَا الْقِيرَاطَانِ؟ قَالَ: "مِثْلُ الْجَبَلَيْنِ الْعَظِيمَيْنِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِذَا صَلَّيْتُمْ عَلَى الْمَيِّتِ فَأَخْلِصُوا لَهُ الدُّعَاءَ."

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَصَلَّى عَلَى جَنَازَةٍ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ وَارْحَمْهُ، وَاعْفُ عَنْهُ وَعَافِهِ، وَأَكْرِمْ نُزُلَهُ، وَوَسِّعْ مُدْخَلَهُ، وَاغْسِلْهُ بِمَاءٍ وَثَلْجٍ وَبَرَدٍ، وَنَقِّهِ مِنَ الْخَطَايَا كَمَا يُنَقَّى الثَّوْبُ الْأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ، وَأَبْدِلْهُ دَارًا خَيْرًا مِنْ دَارِهِ، وَأَهْلاً خَيْرًا مِنْ أَهْلِهِ، وَزَوْجًا خَيْرًا مِنْ زَوْجِهِ، وَقِهِ فِتْنَةَ الْقَبْرِ وَعَذَابَ النَّارِ."

Ebû Hüreyre'nin (ra) bildirdiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim namazı kılınana kadar cenazenin yanında bulunursa, ona bir kîrat; kim de defnedilinceye kadar cenazenin yanında bulunursa, ona iki kîrat sevap vardır."* "İki kîrat ne (kadardır)?" diye sorulduğunda Hz. Peygamber, *"İki büyük dağ kadardır."* cevabını vermiştir.

(B1325 Buhârî, Cenâiz, 58; M2189 Müslim, Cenâiz 52)

Ebû Hüreyre'nin işitip rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cenaze namazı kıldığınız zaman, onun için samimiyetle dua edin."*

(D3199 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56)

Avf b. Mâlik el-Eşcaî anlatıyor: "Hz. Peygamber'in (sav) bir cenaze için namaz kılarken şöyle dua ettiğini işittim: *'Allah'ım! Onu bağışla, ona acı ve onu affet, ona afiyet ver, vardığı yerde ona ikramda bulun, yerini (kabrini) geniş eyle. Onu su, kar ve dolu ile yıka. Beyaz elbisenin kirden arınması gibi onu hatalarından arındır. Ona bu dünyadaki evinden daha hayırlı bir ev, ailesinden daha hayırlı bir aile, eşinden daha hayırlı bir eş ver. Onu kabir imtihanından ve cehennem azabından koru.'*"

(M2234 Müslim, Cenâiz, 86)

Peygamber Efendimiz bir gün ashâbı ile otururken önlerinden bir cenaze geçer. Orada bulunanlar vefat eden kişiyi güzel hatıralarla anarlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber üç defa *"Vacip oldu."* der. Başka bir cenaze geçerken de orada bulunanlar ölen kişiyi kötülükleriyle anarlar. Hz. Peygamber bu sefer de üç kere *"Vacip oldu."* buyurur. Bunun üzerine Hz. Ömer durumu merak ederek, "Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resûlü, cenaze geçip, hayırla yâd edilince üç sefer 'Vacip oldu.' dediniz; cenaze geçip, kötülükle yâd edilince de 'Vacip oldu.' buyurdunuz?" deyince Allah Resûlü, *"Siz kimi hayırla anarsanız ona cennet, kimi de kötülükle anarsanız ona cehennem vacip olur. Zira sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz."* sözleriyle karşılık verir.[1]

Cenaze namazı, müminlerin vefat eden kardeşlerini âhirete uğurlamadan önce, ona karşı son görevleri, son tanıklıkları ve son dualarıdır. Sevdikleriyle olan bu son birlikteliğinde cenaze namazına katılanların kendisi hakkında hüsn-i şehâdette bulunmaları, yani iyi bir insan olduğunu dile getirmeleri, Allah'tan günahlarının affını isteyerek rahmet ve mağfiretle karşılanması için niyazda bulunmaları, dünya hayatına veda eden mümin için bir tezkiyedir.

Allah Resûlü iki kişi tarafından da olsa hakkında yapılan hüsn-i şehâdetin ölüye cenneti kazandıracağını ifade etmiş,[2] ölünün cenaze namazını kalabalık bir cemaatin kılması ve böylece onun için af dilemesi hâlinde edilen bu duaların kabul edileceğini bildirmiştir.[3] Müslümanların üç saf olarak kıldığı cenaze namazının da ölünün bağışlanması ve cennete girmesi için bir vesile olacağını müjdelemiştir.[4] Bu nedenle Hz. Peygamber *"Her ölünün namazını kılın."*[5] buyurarak, âhirete göçen her müminin cenaze namazına katılmayı emretmiş ve bunu inananların birbirlerine karşı görevleri arasında saymıştır.[6] Resûl-i Ekrem, *"Kim namazı kılınana kadar cenazenin yanında bulunursa, ona bir kîrat; kim de defnedilinceye kadar cenazenin yanında bulunursa, ona iki kîrat sevap vardır."* buyurmuş, "İki kîrat ne (kadardır)?" diye sorulduğunda ise, *"İki büyük dağ kadardır."* cevabını vermiştir.[7] Yine Sevgili Peygamberimiz, *"Kim bir ölüyü yıkar, kefenler, kefe-*

[1] M2200 Müslim, Cenâiz, 60.
[2] T1059 Tirmizî, Cenâiz, 63.
[3] M2198 Müslim, Cenâiz, 58; İM1489 İbn Mâce, Cenâiz, 19.
[4] D3166 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 38, 39; T1028 Tirmizî, Cenâiz, 40.
[5] İM1525 İbn Mâce, Cenâiz, 31.
[6] T2737 Tirmizî, Edeb, 1; N1940 Nesâî, Cenâiz, 52.
[7] B1325 Buhârî, Cenâiz, 58; M2189 Müslim, Cenâiz 52.

nine güzel koku saçar, cenazesini taşır, namazını kılar ve onun üzerinde gördüğü özel durumları yaymazsa, anasından doğduğu gibi hatalarından arınmış olur."[8] sözleriyle de cenaze namazının ölen kimseye rahmet olduğu gibi, kılanlara da sevap kazandıran bir amel olduğunu haber vermiştir.

Her ne kadar tüm ayrıntılarıyla kılınış şekli rivayetlerde yer almasa da diğer namazlar gibi cenaze namazı da asr-ı saadetten günümüze amelî bir uygulama şeklinde kesintisiz olarak gelmiştir. Hz. Peygamber'in, rükûu ve secdesi olmayan, kıyam hâlinde kılınan dua mahiyetindeki bu namazı ellerini bağlayarak,[9] Fâtiha[10] ve diğer duaları okumak suretiyle çoğunlukla dört tekbirle[11] kıldığı belirtilmiştir. Genellikle namazın sonunda, *"Allah'ım! Dirimize ve ölümüze, küçüğümüze ve büyüğümüze, erkeğimize ve kadınımıza, burada hazır olanlarımıza ve olmayanlarımıza mağfiret eyle. Allah'ım! Bizden yaşattığın kimseleri İslâm dini üzere yaşat. Bizden öldüreceklerini de iman üzere öldür. Allah'ım! Bu cenazenin ecrinden bizi mahrum etme ve ondan sonra bizi dalâlete götürme."*[12] diye niyaz eden Peygamber Efendimiz, ölen kimse için hayır dua etmeye de büyük önem atfetmiştir. *"Cenaze namazı kıldığınız zaman, onun için samimiyetle dua edin."*[13] buyurmuş, kendisi de Yüce Allah'a, duyanlara ölünün yerinde olmayı arzu ettirecek kadar güzel ve uzun yakarışlarda bulunmuştur. Nitekim cenaze namazlarının birinde Resûlullah'ın ölen mümin için ettiği şu duaya hayran kalan Avf b. Mâlik, "Keşke bu ölen ben olsaydım." demekten kendini alamamıştır: *"Allah'ım! Onu bağışla, ona acı ve onu affet, ona afiyet ver, vardığı yerde ona ikramda bulun, yerini (kabrini) geniş eyle. Onu su, kar ve dolu ile yıka. Beyaz elbisenin kirden arınması gibi onu hatalarından arındır. Ona bu dünyadaki evinden daha hayırlı bir ev, ailesinden daha hayırlı bir aile, eşinden daha hayırlı bir eş ver. Onu kabir imtihanından ve cehennem azabından koru."*[14]

Allah Resûlü cenaze namazını kılmak için belirli bir vakit tayin etmemiş olmakla beraber,[15] kerahet vakti olarak bilinen vakitlerde, yani güneş doğarken, tam tepedeyken ve batarken cenaze namazı kılınmasını ve cenazenin defnedilmesini yasaklamıştır.[16] Bu nedenle hiçbir namazın kılınamadığı bu üç vakit dışında, gece de olsa[17] her zaman cenaze namazı kılınabilir.

Cenaze namazları, Hz. Peygamber (sav) döneminden günümüze dek genellikle mescitlerin dışında kılınagelmiştir. Ancak mescidin içinde cenaze namazı kılınamayacağını bildiren bir yasaktan da bahsedilmemiştir. Hatta Allah Resûlü'nün kendisi Süheyl b. Beyzâ'nın cenaze namazını mescitte kıldırmış,[18] sahâbe de bazı zamanlarda bu şekilde davranmıştır.[19] Bu

8 İM1462 İbn Mâce, Cenâiz, 8.
9 T1077 Tirmizî, Cenâiz, 75.
10 B1335 Buhârî, Cenâiz, 65; İM1495 İbn Mâce, Cenâiz, 22.
11 M2211 Müslim, Cenâiz, 68; T1022 Tirmizî, Cenâiz, 37; İM1502 İbn Mâce, Cenâiz, 24.
12 D3201 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56; İM1498 İbn Mâce, Cenâiz, 23.
13 D3199 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56.
14 M2234 Müslim, Cenâiz, 86.
15 İM1501 İbn Mâce, Cenâiz, 23.
16 M1929 Müslim, Müsâfirîn, 293.
17 İM1522 İbn Mâce, Cenâiz, 30.
18 M2253 Müslim, Cenâiz, 100.
19 MU545 *Muvatta'*, Cenâiz, 8.

uygulamalar, gerekli görüldüğünde camilerde de cenaze namazının kılınabileceğini göstermektedir.

Cenaze namazının kılınması Müslümanlar üzerine farz-ı kifayedir; yani Müslümanların tek tek değil de toplum olarak sorumlu oldukları ve bazılarının yapmasının yeterli olduğu bir vazifedir. Cemaatle kılınan diğer namazlarda olduğu gibi, kadınlar da bu namaza iştirak edebilirler. Nitekim Hz. Peygamber'in hanımlarının da cenaze namazına katılmayı uygun gördükleri bilinmektedir.[20] Sonraki dönemlerde cenaze namazlarında kadınların yer almaması, yer sıkıntısı gibi bazı zorunluluklardan ve birtakım toplumsal telakkilerden kaynaklanmıştır.

Ashâbına cenaze namazını kılmayı hararetle tavsiye eden Allah Resûlü, bizzat kendisi bu konuda oldukça hassas davranmış; çocuklar,[21] hatta bebekler[22] de dâhil olmak üzere genç yaşlı, kadın erkek ayırt etmeden, mümkün olduğunca vefat eden her Müslüman'ın cenazesinde hazır bulunarak namazlarını kıldırmış; cenaze işlemleriyle bizzat meşgul olmuş[23] ve aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere ölen kimselere rahmet etmesi için Yüce Allah'a niyazda bulunmuştur.

Resûlullah bir gün Medine Mescidi'nin temizliğiyle ilgilenen siyahî bir kadını göremeyince ashâba onun nerede olduğunu sormuştu. Ümmü Mihcen isimli bu kadının gece vefat ettiği söylenince Rahmet Elçisi, *"Neden bana haber vermediniz?"* diyerek sitemlerini bildirmişti. Muhtemelen cenazeyi kaldırmakta acele edilmesi gerektiğini[24] bilen ashâb, o sırada uyumakta olan Allah Resûlü'nü, çok önemli görmedikleri böyle bir mesele için rahatsız etmek istememişlerdi. Fakat aralarında hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün inananları eşit gören Hz. Peygamber, mescidine emek veren bu hizmetçi hanımın kabrine giderek onun için bizzat cenaze namazı kıldı ve şöyle dedi: *"Bu kabirler, sahipleri için karanlıkla doludur. Şüphesiz ki Yüce Allah benim kendileri için kıldığım namaz vesilesiyle onları aydınlatır."*[25]

Bir defasında da Bakî' kabristanının yanından geçerken yeni kapatılmış bir mezar gören Resûlullah, burada yatanın kim olduğunu sormuş, azatlı bir köle olduğunu ve kendisi öğle uykusundayken defnedildiğini, rahatsız etmemek için kendisine haber verilmediğini öğrenince onun cenaze namazını kıldırmış ve *"Ben aranızda olduğum sürece bir kişi öldüğünde bana haber verin. Benim o kimseye cenaze namazı kılmam rahmettir."* buyurmuştu.[26] Bu tutumuyla Hz. Peygamber toplum içindeki konumu ne olursa olsun, ölen mümin için cenaze namazı kılmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır.

[20] M2252 Müslim, Cenâiz, 99; M2253 Muslim, Cenâiz, 100.
[21] N1949 Nesâî, Cenâiz, 58; İM1509 İbn Mâce, Cenâiz, 26.
[22] D3188 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 48, 49.
[23] D2539 Ebû Dâvûd, Cihâd, 38; T997 Tirmizî, Cenâiz, 20.
[24] T171 Tirmizî, Salât, 13.
[25] M2215 Müslim, Cenâiz, 71; İM1533 İbn Mâce, Cenâiz, 32; BS7119 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 78.
[26] N2024 Nesâî, Cenâiz, 94; İM1528 İbn Mâce, Cenâiz, 32.

Aynı zamanda kendi duasının müminler için ne kadar önemli olduğuna işaret etmiş, bu şekilde çeşitli nedenlerden ötürü cenazesine katılamadığı kimselerin namazını, kendi duasının onlar için af ve mağfiret vesilesi olacağı düşüncesiyle tekrar kılmıştır.[27]

Ölen her Müslüman'ın cenazesine katılıp namazını kılmaya önem veren, hiç kimseyi duasından mahrum bırakmak istemeyen Allah Resûlü, uzak olması nedeniyle cenazesine katılmasının mümkün olmadığı Habeşistan kralı Necâşî'nin vefat ettiği gün sahâbîleri açık bir alanda (namazgâhta) toplayarak onun için gıyabî cenaze namazı kıldırmıştır.[28] Ancak Hz. Peygamber'in bir bakıma Necâşî'ye olan vefa borcunu yerine getirmesi anlamına gelen bu uygulamasından, uzakta olup da her ölenin gıyabî cenaze namazını kıldığı ve bunu sünnet hâline getirdiği anlaşılmamalıdır. Çünkü Peygamber Efendimiz uzaklarda olup da ölen birçok sahâbî için cenaze namazı kılmamıştır.[29] Dolayısıyla çeşitli sebeplerle namazı kılınamamış kimselere gıyabî cenaze namazı kılınabilse de bu bir zorunluluk değildir. Ayrıca esasen her cenaze için özel olarak namaz kılmak gerekirken, doğal afetler ya da savaşlar sonucu birçok insanın aynı anda vefat etmesi durumunda bu kimselerin cenaze namazları toplu olarak eda edilebilir.[30]

Resûlullah'ın, Uhud şehitlerinin yıkanmadan, namazları kılınmadan, kanlarıyla beraber gömülmesini emrettiğine dair hadisler mevcuttur.[31] Bu emir doğrultusunda, günahlarının bağışlanmış olması ve canları karşılığında cenneti satın aldıkları gerekçesiyle şehitler için cenaze namazı kılınmayacağı görüşü öne sürülmüştür. Ancak Hz. Peygamber'in bu sözünü, içinde bulunulan koşulların gereği kabul edip, genel bir emir gibi anlamamak daha doğru olur. Savaştan yeni çıkmış olmanın verdiği yorgunluk, henüz savaş meydanında olmanın getirdiği tedirginlik ve savaş hâlinden kaynaklanan maddî imkânsızlıklar[32] göz önüne alındığında onlarca şehidin olağan zamanlardaki cenazeler gibi yıkanıp gömülmesi, cenaze namazlarının kılınması mümkün olmayabilir. Dolayısıyla Resûlullah'ın şehitler için namaz kılınmadan gömülmeleri ile ilgili verdiği talimatı dönemin şartlarıyla alâkalı olarak yorumlayıp bugün de benzer sebepler ortaya çıktığında böyle davranılabileceğini gösteren bir ruhsat olarak okumak daha yerinde olur. Nitekim hadis kaynaklarının çoğunda Hz. Peygamber'in Uhud'da şehit olan amcası Hz. Hamza'nın namazını orada kıldığı,[33] diğer şehitler için de sonradan cenaze namazı kıldığı bildirilmiştir.[34] Zira cenaze

[27] N2024 Nesâî, Cenâiz, 94; T1037 Tirmizî, Cenâiz, 47.
[28] B1333 Buhârî, Cenâiz, 64.
[29] Bkz. ZD1/519 İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, I, 519.
[30] N1979 Nesâî, Cenâiz, 74; MU546 *Muvatta'*, Cenâiz, 9.
[31] B1343 Buhârî, Cenâiz, 72.
[32] T1016 Tirmizî, Cenâiz, 31.
[33] D3137 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 26, 27.
[34] D3224 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 69, 71.

namazı kılmak mümin kişiyi hayır dualarla bu dünyadan uğurlamaktır. Günahsız bebekler dâhil hiçbir mümin bu son duadan, son beraberlikten mahrum bırakılmazken şehitlerin cenaze namazının kılınmaması doğru bir tutum olmayacaktır. Nitekim geçmiş ve gelecek tüm günahlarının bağışlandığı bildirilen, Allah'ın en sevgili kulu Sevgili Peygamberimiz vefat ettiğinde Müslümanlar onun için de cenaze namazı kılmışlardır.[35]

Hz. Peygamber, hayattayken inancı her ne olursa olsun ölmüş her insana değer vermiş,[36] hatta kalben inanmayan fakat kendisini Müslüman olarak gösteren kişilerin bile cenazelerine katılmıştır. Hatta o, pek çok rivayetin bildirdiğine göre, münafıkların liderlerinden Abdullah b. Übey b. Selûl'ün cenazesini kıldırmıştır. Ancak bu olaydan sonra vahiyle uyarıldığı için[37] bir daha hiçbir münafığın cenaze namazını kıl(dır)mamıştır.[38]

İslâm dini, kul hakkına ayrı bir önem vermiştir. Mümin kişi din kardeşleriyle helâlleşmek suretiyle üzerinde bir hak kalmamış hâlde Allah'ın huzuruna gelmelidir. Cenaze namazlarında cemaatin imam rehberliğinde haklarını ölü için helâl ettiklerini açıkça beyan etmelerinin gayesi, onu tertemiz bir şekilde son yolculuğuna uğurlamaktır. Nitekim Resûlullah, kamu malını üzerine geçiren veya borçlu olarak vefat eden kimselerin cenaze namazını kılmaktan kaçınmış, bu kişilerin cenaze namazını kılma işini arkadaşlarına havale etmiştir.[39]

Örneğin Eşca' kabilesinden bir Müslüman Hayber Savaşı'nda vefat etmiş, ancak Hz. Peygamber her zamankinin aksine bu cenaze için namaz kılmaktan geri durmuş ve orada bulunanlara, *"Arkadaşınızın namazını siz kılın."* buyurmuştu. Resûlullah'ın bu tavrına bir anlam veremeyen ashâbın şaşkınlıkları yüzlerine yansımıştı. Onların bu hâlini gören Allah Resûlü cenaze için takındığı menfî tutumun sebebini şöyle açıkladı: *"Sizin arkadaşınız Allah yolunda elde edilen ganimet malından çaldı."*[40] Aynı şekilde Allah Resûlü, önüne bir cenaze getirildiğinde öncelikle bu kimsenin bir borcu olup olmadığını araştırmış, ölen kişinin bu borcu kapatacak kadar mal bırakması ya da cemaatten onun borcunu ödeyebileceğini taahhüt eden birinin çıkması hâlinde namazını kıldırmış,[41] aksi takdirde kendisi namaza iştirak etmeyerek bu görevi yerine getirme işini ashâba bırakmıştır.[42] Bu tavrıyla Sevgili Peygamberimiz kul haklarını geciktirmeden ödemenin ve insanlarla helâlleşerek Allah'ın huzuruna tertemiz çıkmanın gereğine işaret etmiş; devlet yeterince zenginleştiğinde, *"Ben bütün müminlere kendi öz nefislerinden daha yakınım, binaenaleyh artık her kim üzerinde bir borç*

35 IM1628 İbn Mâce, Cenâiz, 65.
36 M2225 Müslim, Cenâiz, 81; N1922 Nesâî, Cenâiz, 46.
37 Tevbe, 9/84.
38 B5796 Buhârî, Libâs, 8.
39 M4157 Müslim, Ferâiz, 14.
40 D2710 Ebû Dâvûd, Cihâd, 133; IM2848 İbn Mâce, Cihâd, 34.
41 N1963 Nesâî, Cenâiz, 67.
42 T1070 Tirmizî, Cenâiz, 69.

bırakarak ölürse o borcu ödemek bana aittir. Her kim de bir mal bırakırsa, o mal kendi mirasçılarına aittir." buyurarak borçlu olarak ölenlerin borcunu hazineden ödemek suretiyle Rableriyle üzerlerinde hiçbir hak kalmadan buluşmalarını sağlamıştır.[43]

Hz. Peygamber'in intihar edenlerin cenaze namazlarını da kıldırmadığı bilinmektedir. Örneğin yaralı birinin yarasının acısına dayanamadığı için kendi oklarıyla intihar ettiğini öğrendiğinde, Resûlullah onun cenaze namazını kıldırmamıştır.[44] Ancak onun bu davranışının, intihar edenin namazının kılınmayacağı anlamına gelmeyeceği, bilakis insanları bu konuda belli bir duyarlılığa yönlendirmeyi amaçladığı belirtilmiştir.[45] Allah Resûlü intiharın ne kadar büyük bir günah olduğuna dikkatleri çekerek bu fiili asla tasvip etmediğini göstermek ve Müslümanları böyle bir davranışa yeltenmekten sakındırmak istemiştir.[46] Dolayısıyla Müslüman olduğu hâlde ölen herkes için cenaze namazı kılındığı gibi, intihar eden kimselere de cenaze namazı kılınır. Nitekim Hz. Peygamber zina gibi büyük bir günahı işlediği hâlde tevbe ettikten sonra ölen kimselerin cenaze namazını kıl(dır)mıştır.[47]

Resûlullah'ın cenaze namazlarını kılma hususunda gösterdiği hassasiyet, günümüzde yerini büyük bir gevşekliğe ve umursamazlığa bırakmıştır. İletişim ve haberleşmenin son derece kolaylaştığı günümüzde Müslümanlar, sorumluluk bilincinin zayıflamasıyla dünyada bir daha görme imkânı bulamayacakları kardeşlerini son yolculuklarında dahi yalnız bırakmaktan rahatsızlık duymamaya, cenaze haberlerini büyük bir soğukkanlılıkla ve umursamazlıkla karşılamaya başlamışlardır. Halbuki cenaze namazına katılmak, insana, akıp giden hayatta bir an olsun ölümü hatırlayarak kendini gözden geçirmek için bir fırsat ve aynı sonla yüzleşeceğini hatırlatan etkileyici bir ibrettir. Ölen kimseyi bu dünyadan yeni bir hayata, hayır dualarla, güzel temennilerle uğurlamak ve ona olan vefa borcunu ödemek, geride kalan ailenin acısını bir nebze olsun hafifletmek için de bir vesiledir. Ayrıca cenaze sahiplerinin bu hüzünlü zamanında yanında ve yardımında olmak, onlara maddî ve mânevî anlamda destek sağlamak toplumsal birlik ve beraberliği perçinleyen tutum ve davranışlardandır. Dolayısıyla cenaze namazı Resûlullah'ın önemle üzerinde durduğu bir ibadet olduğu gibi aynı zamanda onun müminlere yüklediği bir kardeşlik görevidir. Bu görev hem bireyler arası sevginin, hem de toplumun birlikteliğinin tezahürüdür.

43 B2298 Buhârî, Kefâlet, 5; M4157 Müslim, Ferâiz, 14.
44 M2262 Müslim, Cenâiz, 107; İM1526 İbn Mâce, Cenâiz, 31.
45 İM1526 İbn Mâce, Cenâiz, 31.
46 İM1526 İbn Mâce, Cenâiz, 31.
47 M4433 Müslim, Hudûd, 24; N1959 Nesâî, Cenâiz, 64.

NAFİLE NAMAZ
ALLAH'A YAKLAŞTIRAN SECDELER

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ بِهِ الْعَبْدُ صَلاَتُهُ فَإِنْ كَانَ أَكْمَلَهَا وَإِلاَّ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: انْظُرُوا لِعَبْدِى مِنْ تَطَوُّعٍ فَإِنْ وُجِدَ لَهُ تَطَوُّعٌ قَالَ: أَكْمِلُوا بِهِ الْفَرِيضَةَ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"(Kıyamet günü) kulun ilk hesaba çekileceği şey namazıdır. Eğer bunu tam olarak yapmışsa (ne âlâ!) Ama (farz namazları tamam) değilse Yüce Allah, 'Kulumun nafilelerine bakın.' buyurur. Eğer nafile namazı bulunursa, 'Onunla farzları tamamlayın.' buyurur."
(N468 Nesâî, Salât, 9)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطُشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِي لَأُعِيذَنَّهُ..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، عَنْ تَطَوُّعِهِ؟ فَقَالَتْ: كَانَ يُصَلِّي فِي بَيْتِي قَبْلَ الظُّهْرِ أَرْبَعًا، ثُمَّ يَخْرُجُ فَيُصَلِّي بِالنَّاسِ، ثُمَّ يَدْخُلُ فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، وَكَانَ يُصَلِّي بِالنَّاسِ الْمَغْرِبَ ثُمَّ يَدْخُلُ فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، وَيُصَلِّي بِالنَّاسِ الْعِشَاءَ، وَيَدْخُلُ بَيْتِي فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، وَكَانَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ تِسْعَ رَكَعَاتٍ، فِيهِنَّ الْوِتْرُ...

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ وَأَبِي هُرَيْرَةَ قَالَا: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِذَا أَيْقَظَ الرَّجُلُ أَهْلَهُ مِنَ اللَّيْلِ فَصَلَّيَا أَوْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ جَمِيعًا كُتِبَا فِي الذَّاكِرِينَ وَالذَّاكِرَاتِ."

عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رضي الله عنها: كَيْفَ كَانَتْ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي رَمَضَانَ؟ فَقَالَتْ: مَا كَانَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ، وَلَا فِي غَيْرِهَا عَلَى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْأَلْ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطُولِهِنَّ، ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْأَلْ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطُولِهِنَّ، ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا...

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah şöyle buyurdu: 'Kim benim bir velî kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım...'"*

(B6502 Buhârî, Rikâk, 38)

Abdullah b. Şakîk anlatıyor: "Hz. Âişe'ye, Resûlullah'ın (sav) nafile namazlarını sordum. Şöyle dedi: 'Resûlullah benim evimde öğleden evvel dört rekât (nafile namaz) kılar, sonra (mescide) çıkarak insanlara namaz kıldırır, ardından gelir ve iki rekât (nafile daha) kılardı. Cemaate akşam namazını kıldırır, sonra (benim evime) gelir, iki rekât nafile kılardı. Cemaate yatsıyı kıldırır ve yine benim evime gelir, iki rekât (nafile) kılardı. Geceleyin vitirle beraber olmak üzere dokuz rekât namaz kılardı...'"

(M1699 Müslim, Müsâfirîn, 105; D1251 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 1)

Ebû Saîd ve Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kimse geceleyin hanımını uyandırır da ikisi de namaz kılarsa veya birlikte iki rekât namaz kılarlarsa zâkirîn ve zâkirâtın (Allah'ı çokça anan erkekler ve hanımların) arasına yazılırlar."*

(D1309 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 18)

Ebû Seleme b. Abdurrahman, Hz. Âişe'ye (ra), "Resûlullah'ın (sav) Ramazan'da kıldığı namazlar nasıldı?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi: "Resûlullah Ramazan'da da Ramazan dışındaki gecelerde de on bir rekâttan fazla namaz kılmazdı. Önce dört rekât kılardı ki o rekâtların güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra dört rekât daha kılardı. Bunların da güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra da üç rekât (vitir namazı) kılardı..."

(B2013 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1; M1723 Müslim, Müsâfirîn, 125)

Asrının ileri gelenlerinden Atâ b. Ebû Rebâh ile Ubeyd b. Umeyr, bir gün Resûl-i Ekrem'i en yakından tanıyan sevgili eşi Hz. Âişe'ye gelirler. Ubeyd b. Umeyr, "Anneciğim! Resûl-i Ekrem'de gördüğün en hayretâmiz davranışı bize anlatır mısın?" diye sorar. Hz. Âişe bir müddet sessiz kaldıktan sonra şöyle anlatır: Bir gece bana, *"Ey Âişe! İzin verirsen, kalkıp bu gece Rabbime ibadet edeyim."* dedi. Ben de, "Vallahi sana yakın olmayı severim ve senin hoşuna giden şeyleri de severim." diyerek ona müsaade ettim. Kalkıp abdest aldı. Sonra namaza başladı. Namazda o denli ağladı ki gözyaşları göğsünü, sakalını ve secde ettiği yeri ıslattı. Daha sonra Bilâl-i Habeşî sabah namazı için ezan okumaya geldi. Allah Resûlü'nün ağladığını görünce, "Yâ Resûlallah! Yüce Allah geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettiği hâlde niçin ağlıyorsun?" dedi. Allah Resûlü ona şu cevabı verdi: *"Allah'a çok şükreden bir kul olmayayım mı? Bu gece bana bir âyet indirildi. Onu okuyup da tefekkür etmeyene ne yazık: 'Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre âmâde bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.'"*[1]

Hz. Peygamber'in (sav) mübarek ayakları şişinceye kadar,[2] yaşlı gözlerle sabahlara kadar namaz kılması, günahlarını affettirmek için değil, Rabbine yakınlaşmak, O'na karşı şükrünü en güzel şekilde yerine getirmek içindi. Nitekim Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Resûlü'ne geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladığını söylüyordu.[3] *"Rabbinin nimetini an."*[4] emrine muhatap olan Hz. Peygamber (sav), farzların dışında da namaz kılmak suretiyle Rabbinin bu emrini yerine getiriyor ve şükrünü ifade ediyordu.

Peygamber Efendimiz, nafile namazı yalnızca Rabbine karşı bir şükür olarak değil, aynı zamanda ümmeti için Allah'ın sevgisini kazanmanın, ona yakınlaşmanın bir aracı olarak da görüyordu. Nitekim Efendimiz kudsî bir hadisinde şöyle buyurmaktaydı: *"Allah şöyle buyurdu: 'Kim benim bir velî kuluma (dostuma) düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Ku-*

[1] Bakara, 2/164; SI620 İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 386.
[2] B1130 Buhârî, Teheccüd, 6; M7124 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 79.
[3] Fetih, 48/2.
[4] Duhâ, 93/11.

lum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nafile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder, ta ki ben onu severim. (Sevince de) artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım..."[5]

Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber (sav) yalnızca kendisi nafile namaz kılmakla kalmıyor, ashâbına da bol bol namaz kılmayı tavsiye ediyordu: *"(Kıyamet günü) kulun ilk hesaba çekileceği şey namazıdır. Eğer bunu tam olarak yapmışsa (ne âlâ!) Ama (farz namazları tamam) değilse Yüce Allah, 'Kulumun nafilelerine bakın.' buyurur. Eğer nafile namazı bulunursa, 'Onunla farzları tamamlayın.' buyurur."*[6]

Kişinin yerine getirmekle yükümlü olduğu "farz namazlar"ın dışında kalan namazlar nafile ibadetlerdir. Nitekim farz namazların dışında başka namaz kılması gerekip gerekmediğini soran bir kimseye Peygamber Efendimizin cevabı, *"Hayır, ancak istersen nafile namaz da kılabilirsin."*[7] olmuştur. Fakat Peygamber Efendimizin hadislerinden anlaşıldığına göre nafile namazlar, farz namazların eksiklerini tamamlar, dahası kulu Rabbine yakınlaştırarak O'nun sevgisinin kazanılmasına, hatta günahların bağışlanmasına vesile olur. Bu sebepledir ki Efendimiz her fırsatta ashâbına nafile namazı tavsiye etmiş, kendisi de günün muhtelif vakitlerinde bu namazları kılarak ümmetine örnek olmuştur.

Peygamberimizin nafile olarak kılmaya devam ettiği namazlar arasında farz namazların öncesi ve sonrasında kılınan namazlar büyük önem taşımaktadır. Her ezan ile kâmet arasında kılmak isteyen kimse için bir nafile namaz olduğunu[8] ifade eden Peygamberimiz, Allah Teâlâ'nın günlük on iki rekât nafile namaz kılan kimse için cennette bir ev bina edeceğini müjdelemektedir.[9] Efendimiz beş vakit farz namazın sünnetleri olarak kılınan bu on iki rekât namazın vakitlerini şöyle açıklamıştır: *"...Dört rekât öğle namazı(nın farzı)ndan önce, iki rekât da (farzından) sonra, iki rekât akşam namazı(nın farzı)ndan sonra, iki rekât yatsı namazı(nın farzı)ndan sonra ve iki rekât sabah namazı(nın farzı)ndan önce."*[10]

Resûl-i Ekrem'in farz namazlarla birlikte kıldığı namazlar bunlarla sınırlı değildir. Namaz kılınacak andaki hâl ve şartlara göre bu namazların uzunluğu, rekât sayıları değişebilmektedir. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in (sav) kendisi ile beraber iken farz namazlarla birlikte kıldığı nafile namazları şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah benim evimde öğleden evvel dört

[5] B6502 Buhârî, Rikâk, 38.
[6] N468 Nesâî, Salât, 9; İM1425 İbn Mâce, İkâmet, 202.
[7] B46 Buhârî, Îmân, 34; M100 Müslim, Îmân, 8.
[8] B624 Buhârî, Ezân, 14; M1940 Müslim, Müsâfirîn, 304.
[9] M1696 Müslim, Müsâfirîn, 103; D1250 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 1.
[10] T415 Tirmizî, Salât, 189; İM1140 İbn Mâce, İkâmet, 100.

rekât (nafile namaz) kılar, sonra (mescide) çıkarak insanlara namaz kıldırır, ardından gelir ve iki rekât (nafile daha) kılardı. Cemaate akşam namazını kıldırır, sonra gelir, iki rekât nafile kılardı. Cemaate yatsıyı kıldırır ve yine benim evime gelir, iki rekât (nafile) kılardı. Geceleyin vitirle beraber olmak üzere dokuz rekât namaz kılardı. Bazı geceler namazı ayakta, uzun kılar, bazı geceler de oturarak uzun kılardı. Ayakta kılarken okursa, ayakta olduğu hâlde rükû ve secde ederdi; otururken okursa, oturduğu hâlde rükû ve secde ederdi. Sabah namazı vakti girince, iki rekât (nafile namaz) kılardı."[11] Hadisin başka bir rivayetinde ise, "İkindi namazından önce iki rekât namaz kılardı." ilâvesi yer almaktadır.[12]

Peygamber Efendimizin (sav) farz namazlar ile birlikte kıldığı nafile namazlar içerisinde en çok önem verdiği, sabah namazının farzından önceki iki rekât namazdı.[13] Peygamberimiz sabah namazının sünneti olarak kılınan bu iki rekât hakkında, *"Bunlar gerçekten benim için bütün dünyadan daha sevimlidir."*[14] buyurmuş ve ashâbına şu tavsiyede bulunmuştu: *"Sizi atlılar kovalasa dahi bu iki rekâtı bırakmayın!"*[15] Efendimiz, bu iki rekâta o kadar önem vermişti ki uyuyakalıp kaçırdığında bile güneş doğduktan sonra kaza etmişti.[16] Resûlullah (sav) sabahın sünnetini fazla uzatmadan kılar[17] ve çoğunlukla Kâfirûn ve İhlâs sûrelerini okurdu.[18] Namazdan sonra kâmet getirinceye kadar mescidin bitişiğinde bulunan evinde sağ yanı üzerine uzanıp istirahat eder,[19] bazen uyur bazen de eşiyle sohbet ederek kâmet getirilmesini beklerdi.[20]

Hz. Peygamber'in sabah namazından sonra kıldığı diğer bir namaz ise güneşin doğmasından yaklaşık kırk beş dakika sonra kılınabilecek olan "duhâ" diğer bir ifadeyle "kuşluk" veya "işrak namazı" idi. Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar mescitten ayrılmayan Efendimiz, namaz kılmanın yasak olduğu bu vakitlerde[21] dostlarıyla sohbet eder,[22] güneş yükseldiğinde ise duhâ namazı kılardı. Duhâ namazını dört rekât kılar, dilerse uzatırdı.[23] Nitekim Mekke'nin fethi günü sekiz rekât namaz kılmış,[24] her iki rekâtta bir selâm vermişti.[25]

Allah Resûlü ashâbına da duhâ namazı kılmayı tavsiye ediyor[26] ve bu namazın fazileti hakkında onlara müjdeler veriyordu: *"Duhâ namazının iki rekâtını düzenli olarak kılan kimsenin günahları denizin köpüğü kadar olsa dahi bağışlanır."*,[27] *"On iki rekât duhâ namazı kılan kimse için Allah Teâlâ cennette altından bir köşk bina eder."*,[28] *"Sizden birinizin vücudundaki bütün eklemler için her gün sadaka vermesi gerekir. İşte bu sebeple her tesbih bir sadaka, her hamd bir*

[11] M1699 Müslim, Müsâfirîn, 105; D1251 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 1.
[12] HM26339 İbn Hanbel, VI, 216.
[13] B1169 Buhârî, Teheccüd, 27; M1686 Müslim, Müsâfirîn, 94.
[14] M1689 Müslim, Müsâfirîn, 97.
[15] D1258 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 3.
[16] İM1155 İbn Mâce, İkâmet, 104.
[17] M1681 Müslim, Müsâfirîn, 90.
[18] M1690 Müslim, Müsâfirîn, 98; T417 Tirmizî, Salât, 191.
[19] B1123 Buhârî, Teheccüd, 3.
[20] HM24573 İbn Hanbel, VI, 36.
[21] B586 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 31; M1923 Müslim, Müsâfirîn, 288.
[22] M1525, M1526 Müslim, Mesâcid, 286-287.
[23] M1663 Müslim, Müsâfirîn, 78.
[24] B1103 Buhârî, Taksîrü's-salât, 12; M1667 Müslim, Müsâfirîn, 80.
[25] D1290 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12; İM1323 İbn Mâce, İkâmet, 172.
[26] B1178 Buhârî, Teheccüd, 33; M1675 Müslim, Müsâfirîn, 86.
[27] İM1382 İbn Mâce, İkâmet, 187; T476 Tirmizî, Vitr, 15.
[28] İM1380 İbn Mâce İkâmetü's-salavât, 187; T473 Tirmizî, Vitr, 15.

sadaka, her tehlîl (lâ ilâhe illâllâh demek) bir sadaka, her tekbir bir sadaka, iyiliği emretmek bir sadaka, kötülükten sakındırmak bir sadakadır. Fakat duhâ vakti kılınan iki rekât namaz bunların yerini tutar."[29] Peygamber Efendimiz bu namazı devamlı kılmaya gayret etse de farz gibi algılanmaması için zaman zaman kasıtlı olarak terk etmiştir.[30] Duhâ namazı güneş tepeye yükselinceye kadar kılınabilir. Güneş tepede iken ise namaz kılmak mekruh görülmüştür.[31]

Peygamber Efendimiz öğle vakti girince öğle namazının farzının öncesinde dört, sonrasında iki rekât nafile namaz kılmaktaydı. Öğle namazının farzından önceki dört rekâtlık nafile namazı terk etmeyen Hz. Peygamber,[32] bu dört rekâtı çoğu zaman mescidin bitişiğinde bulunan evinde kılardı. Daha sonra mescide gelip farzı kıldırdıktan sonra tekrar evine döner son iki rekâtı orada kılardı.[33] Bu dört rekâtı bir sebeple kılamazsa farzdan sonraki iki rekâtın arkasından kılardı.[34] Ashâbına da bu namazları kılmalarını öğütleyen Hz. Peygamber bu namazı kılma sebebini ise şöyle açıklamaktaydı: "*O vakit gök kapılarının açıldığı bir saattir. Ben de salih amelimin o saatte Allah'a yükselmesini arzu ederim.*"[35]

Cuma günleri ise Allah Resûlü cuma namazının farzından önce dört rekât nafile namaz kılardı.[36] Farzı kıldıktan sonra evine döner ve orada iki rekât nafile namaz kılardı.[37] Cumadan sonra nafile namaz kılmak isteyenlere ise dört rekât kılmalarını tavsiye ederdi.[38]

İkindi vakti girince de aynı şekilde farzdan önce dört rekât kılar[39] ve "*İkindi namazının farzından önce dört rekât (namaz) kılan kimseye Allah rahmet etsin.*" buyururdu.[40] Hz. Peygamber'in, ikindinin farzından önce kıldığı bu namazı bazen iki rekât kıldığı da olurdu.[41] İkindiden sonra güneş batımına yani akşam namazının vakti girinceye kadar namaz kılmayı ise yasaklamıştı.[42]

Akşam namazının vakti girdiğinde Peygamber Efendimizin akşam namazının öncesinde ve sonrasında nafile namaz kıldığına dair hadisler bulunmaktadır. Bu hadisler arasında, akşam namazının farzından önce Peygamber Efendimizin iki rekât nafile namaz kılmayı tavsiye ettiğine[43] ve bazı sahâbîlerin ezan ile kâmet arasındaki kısa sürede iki rekâtlık namaz kıldıklarına[44] dair rivayetler olmakla birlikte daha çok akşam namazının farzından sonra kıldığı iki rekâtlık namaza vurgu yapılmaktadır.[45] Resûlullah akşam namazının farzından sonraki bu iki rekât nafileyi evinde kılar[46] ve namazdaki kıraatini cemaat mescitten dağılıncaya kadar da uzatır,[47] genellikle de Kâfirûn ve İhlâs sûrelerini okurdu.[48]

[29] M1671 Müslim, Müsâfirîn, 84.
[30] MU361 Muvatta', Kasru's-salât, 8; T477 Tirmizî, Vitr, 15.
[31] N566 Nesâî, Mevâkît, 34.
[32] N1758 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 56.
[33] D1251 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 1.
[34] İM1158 İbn Mâce, İkâmet, 106.
[35] T478 Tirmizî, Vitr, 16; HM23947 İbn Hanbel, V, 419.
[36] İM1129 İbn Mâce, İkâmet, 94.
[37] B937 Buhârî, Cum'a, 39; M2040 Müslim, Cum'a, 71.
[38] M2037 Müslim, Cum'a, 68; DM1609 Dârimî, Salât, 207.
[39] N875 Nesâî, İmâmet, 65.
[40] D1271 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 8; T430 Tirmizî, Salât, 201.
[41] D1272 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 8.
[42] M1920 Müslim, Müsâfirîn, 285.
[43] D1281 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 11; HM20826 İbn Hanbel, V, 55.
[44] B625 Buhârî, Ezân, 14.
[45] B1172 Buhârî, Teheccüd, 29; D1251 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 1.
[46] İM1164 İbn Mâce, İkâmet, 111.
[47] D1301 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 15.
[48] İM1166 İbn Mâce, İkâmet, 112.

Allah Resûlü'nün yatsı namazından önce nafile namaz kıldığına dair muteber hadis kaynaklarında bir rivayet olmasa da, onun her ezan ile kâmet arasında kılmak isteyen kimse için bir nafile namaz olduğuna dair hadisi[49] yatsı namazının farzından önce de nafile namaz kılınabileceğini göstermektedir. Yatsının farzından sonra ise Peygamberimizin evine dönerek iki rekât nafile namaz kıldığı bilinmektedir.[50]

Hz. Peygamber yatsı namazını kıldıktan sonra, bazı zamanlar yatmadan önce dört rekât veya daha fazla namaz kılardı.[51] Daha sonra yatıp uyur ve gecenin bir vaktinde Rabbinin emri gereği kalkıp teheccüd namazı kılardı. Allah Teâlâ, Habîbi'ne şöyle buyurmuştu: *"Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi, yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt."*[52] *"Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makâm-ı Mahmûd'a ulaştırsın."*[53] Âyette Hz. Peygamber'e mahsus bir yükümlülük olduğu belirtilmekle birlikte, Peygamberimiz teheccüd namazının feyzinden ve bereketinden ümmetinin de istifade etmesini istemiş ve ashâbına bu namazı nafile olarak kılmalarını tavsiye etmiştir: *"Ey insanlar, aranızda selâmı yayın, yemek yedirin, herkes uyurken gece namaz kılın. Böylece selâmetle cennete girin!"*[54] Efendimiz, farz namazlardan sonra en faziletli namazın gece namazı olduğunu da bildirerek[55] ashâbını bu namazı kılmaya teşvik etmiştir.

Allah'ın Elçisi kendi ailesine de gece namazına devam etmelerini öğütlüyordu. Hatta gece yarısı Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın evine gidip, *"Namaz kılmıyor musunuz?"* diyerek gece namazı kılmaya davet ederdi.[56] Aynı şekilde ashâbını da eşlerini gece namazına kaldırmaları konusunda teşvik etmekteydi: *"Gecenin bir kısmında kalkıp namaz kılan ve hanımını da uyandıran, kalkmak istemediği zaman yüzüne su serpen kimseye Allah rahmetini ihsan etsin! Gece kalkıp namaz kılan ve beyini de uyandıran, kalkmak istemediği zaman yüzüne su serpen hanıma Allah rahmetini ihsan etsin!"*[57] Başka bir rivayette ise, Sevgili Peygamberimiz şöyle buyurmuştu: *"Bir kimse geceleyin hanımını uyandırır da ikisi de namaz kılarsa veya birlikte iki rekât namaz kılarlarsa zâkirîn ve zâkirâtın (Allah'ı çokça anan erkekler ve hanımların) arasına yazılırlar."*[58] Yüce Rabbimiz de gecenin bir yarısında kalkıp namaz kılan, ibadet eden müminleri övmekteydi: *"Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, âhiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür."*[59]

[49] B624 Buhârî, Ezân, 14; M1940 Müslim, Müsâfirîn, 304.
[50] B1172 Buhârî, Teheccüd, 29; D1251 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 1.
[51] B117 Buhârî, İlim, 41; N1629 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 13.
[52] Müzzemmil, 73/2-3.
[53] İsrâ, 17/79; İnsân, 76/26; Zâriyât, 51/17-18.
[54] İM1334 İbn Mâce, İkâmet, 174.
[55] M2755 Müslim, Sıyâm, 202; D2429 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 55.
[56] B1127 Buhârî, Teheccüd, 5; M1818 Müslim, Müsâfirîn, 206.
[57] D1308 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 18; N1611 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 5.
[58] D1309 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 18.
[59] Zümer, 39/9.

Gece namazına kalkmak sevap olduğu kadar, zor bir ibadettir. İnsanın uykusunu bölüp uyanması o kadar zordur ki Efendimiz uyuyan kimse ile şeytanın mücadelesini şöyle anlatır: *"Sizden biriniz (gece) uyuyunca şeytan, onun ensesine üç düğüm atar ve her düğümde de, 'Uzun bir gece var, dinlen!' der. O kimse uyanıp da Allah'ı zikrettiğinde bir düğüm, abdest aldığında bir düğüm, namaz kıldığında bir düğüm çözülür ve artık sevinçle ve gönlü hoş olarak sabaha çıkar. Aksi takdirde huzursuz ve uyuşuk olarak sabahlar."*[60] Fakat Efendimiz gece namazının insana bir işkence hâline gelmesini de istemez, uykulu kılınan namazın da tam olarak kılınamayacağını ifade ederdi: *"Namazda uykusu gelen kimse uykusu geçinceye kadar uyusun. Çünkü uykulu hâlde namaz kılarsa, istiğfar edeyim derken belki de (bilmeden) kendisine hakaret ediverir."*[61] *"Sizden biri ibadet etmek için gece kalkar da uyku sebebiyle dili dolaşır, Kur'an'dan ne okuduğunu bilemezse yatıp uyusun."*[62]

Hz. Peygamber (sav) gecenin tamamında uyanık durup ibadetle geçirmek isteyenleri ise zaman zaman uyarır[63] ve onlara Hz. Dâvûd'un namazını tavsiye ederdi: *"Allah katında en sevimli namaz, Dâvûd'un (as) namazıdır. Allah katında en sevimli oruç da Dâvûd'un (as) orucudur. O, gecenin yarısına kadar uyur, üçte birini ibadetle, altıda birinde ise tekrar uyurdu. Bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı."*[64] Hz. Peygamber (sav) kendisi de gecenin tamamını namaz kılarak geçirmek yerine bir kısmında uyur bir kısmında da namaz kılardı. Genellikle gecenin ilk kısmını uyuyarak, son kısmını ise ibadet ile geçirirdi.[65]

Peygamber Efendimiz gece teheccüd için kalktığında öncelikle dişlerini misvaklar[66] ve abdestini alırdı.[67] Namaza durmadan önce çeşitli dualar ve zikirler yapardı. Kimi zaman on defa tekbir getirir, on defa hamdeder, on defa tesbih eder, on defa tevbe eder ve şu duayı okuyarak kıyamet gününün sıkıntılarından Allah'a sığınırdı: *"Allah'ım! Bana mağfiret eyle. Beni daima hidayet üzere eyle. Beni rızıklandır ve bana afiyet ihsan eyle."*[68] Kimi zaman ise başka dualar yapardı.[69]

Allah Resûlü gece namazını ikişer rekât hâlinde kılmayı tavsiye etmiş,[70] ilk iki rekâtın kısa tutulmasını öğütlemişti: *"Biriniz geceleyin kalktığında, namaz kılmaya önce kısa iki rekâtla başlasın."*[71] O (sav), gece namazını bazen evinde[72] bazen de mescitte kılardı.[73] Namaza durduğunda kıraati bazen gizli bazen açıktan yapardı.[74] Peygamber Efendimiz kıyamı uzun olan namazın daha faziletli olduğunu söyler[75] ve özellikle nafile namazlarda kıraati uzatırdı.

[60] B1142 Buhârî, Teheccüd, 12; M1819 Müslim, Müsâfirîn, 207.
[61] B212 Buhârî, Vudû', 53; M1835 Müslim, Müsâfirîn, 222.
[62] M1836 Müslim, Müsâfirîn, 223.
[63] B1975 Buhârî, Savm, 54; M2743 Müslim, Sıyâm, 193.
[64] B1131 Buhârî, Teheccüd, 7; M2739 Müslim, Sıyâm, 189.
[65] B1146 Buhârî, Teheccüd, 15; M1728 Müslim, Müsâfirîn, 129.
[66] B1136 Buhârî, Teheccüd, 9; M593 Müslim, Tahâret, 46.
[67] B183 Buhârî, Vudû', 36; M1789 Müslim, Müsâfirîn, 182.
[68] İM1356 İbn Mâce, İkâmet, 180; N1618 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 9.
[69] B1120 Buhârî, Teheccüd, 1; M1808 Müslim, Müsâfirîn, 199.
[70] N1692 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 34.
[71] M1807 Müslim, Müsâfirîn, 198.
[72] M1090 Müslim, Salât, 222.
[73] N1652 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 18.
[74] N1663 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 23; HM25675 İbn Hanbel, VI, 149.
[75] M1769 Müslim, Müsâfirîn, 165.

Hz. Peygamber'in arkadaşlarından Huzeyfe b. Yemân, onun arkasında kıldığı bir gece namazını şöyle anlatmıştı: "Bir gece Peygamber (sav) ile namaza durdum. Bakara sûresini okumaya başladı. Yüz âyet okuyunca rükûa varır dedim, ama devam etti. Bir rekâtını Bakara sûresi ile kılar dedim, fakat devam etti. Sûreyi bitirince rükûa varır dedim, Nisâ sûresine başladı. Onu okuduktan sonra Âl-i İmrân'a başladı, onu da okudu. Hem de ağır ağır okuyor, tesbih âyetleri gelince tesbih ediyor, dua âyetleri gelince Allah'a dua ediyor, Allah'a sığınma âyetleri geldiğinde ise Allah'a sığınıyordu. Sonra rükûa vardı, *'Sübhâne rabbiye'l-azîm.'* demeye başladı. Rükûu da kıyamı kadar uzundu. Sonra, *'Semiallâhu li men hamideh.'* dedi doğruldu ve rükûda kaldığına yakın uzunca bir süre ayakta kaldı. Sonra secde etti ve *'Sübhâne rabbiye'l-a'lâ.'* dedi. Secdeleri de kıyamına yakın uzunluktaydı."[76]

Peygamber Efendimiz, namaz esnasında uzun uzun secdeler yapar,[77] secdeler arasında da bazı zamanlar dilinden şu dua dökülürdü: *"Rabbim bana mağfiret et, bana rahmet et, beni yücelt, bana rızık ver ve beni hidayet üzere eyle."*[78] Gözleri uykudan kapanır ya da rahatsız olursa namaz kılmazdı.[79] Hasta veya yorgun olduğu zamanlar namazı oturarak kıldığı olurdu.[80] Gece namazını bazen dört, bazen altı,[81] bazen de sekiz rekât kılardı.[82]

Resûl-i Ekrem gece namazının sonunda ise vitir namazı kılmayı tavsiye etmişti.[83] Kendisi vitri bazen üç,[84] bazen de bir rekât kılardı.[85] Ashâbına da, *"Vitir (namazı) haktır. Dileyen yedi, dileyen beş, dileyen üç, dileyen de bir rekât olarak kılsın."*[86] buyurmakta, böylece nafile bir ibadet olmasından dolayı kişinin kendi durumuna göre farklı şekillerde kılabileceğini bildirmekteydi. Vitir namazının, gece namazının ardından kılınması tavsiye edilmesine rağmen uyanamama ihtimaline karşı yatmadan önce veya yatsının ardından kılınması Efendimiz tarafından uygun görülmüştü: *"Gecenin sonunda kalkamayacağından korkan kimse, vitir namazını gecenin evvelinde kılsın. Gecenin sonunda uyanacağını ümit eden ise gecenin sonunda kılsın. Zira gecenin sonunda kılınan namaz şahitlidir (onda melekler hazır bulunur). İşte bu, daha faziletlidir."*[87] Vitir namazı, diğer farzlar gibi kesin olarak emredilmiş değildi. Fakat Resûlullah (sav) onu kılmayı sünnet edinmiş[88] ve *"Ey Kur'an ehli, (tek rekâtlı) vitir namazını kılın. Çünkü Allah tektir ve teki sever."* buyurmuştu.[89]

Hz. Peygamber'in (sav) günlük, düzenli olarak kılmaya gayret ettiği bu nafile namazlardan başka her gün olmasa da bazı özel gün ve zamanlarda kıldığı namazlar da bulunmaktaydı. Nitekim Ramazan'da yatsı namazının ardından uzun uzun çoğunlukla sekiz rekât namaz kılardı.[90]

[76] M1814 Müslim, Müsâfirîn, 203.
[77] B1123 Buhârî, Teheccüd, 3.
[78] HM2897 İbn Hanbel, I, 316.
[79] HM25284 İbn Hanbel, VI, 109.
[80] D1307 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 18; HM26643 İbn Hanbel, VI, 250.
[81] D1303 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 16.
[82] N1652 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 18.
[83] N1683 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 30.
[84] N1708 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 39; İM1361 İbn Mâce, İkâmet, 181.
[85] B995 Buhârî, Vitr, 2; M1761 Müslim, Müsâfirîn, 157.
[86] N1711 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 40.
[87] M1766 Müslim, Müsâfirîn, 162.
[88] T454 Tirmizî, Vitr, 2; N1677 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 27.
[89] D1416 Ebû Dâvûd, Vitr, 1; İM1170 İbn Mâce, İkâmet, 114.
[90] B2013 Buhârî, Salâtü't-teravih, 1.

Hz. Peygamber'in Ramazan'da kıldığı gece namazı sorulduğunda Hz. Âişe şöyle demişti: "Resûlullah Ramazan'da da Ramazan dışındaki gecelerde de on bir rekâttan fazla namaz kılmazdı. Önce dört rekât kılardı ki o rekâtların güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra dört rekât daha kılardı. Bunların da güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra da üç rekât (vitir namazı) kılardı..."[91]

Peygamber Efendimizin, Ramazan'da gece namazını cemaatle kıldığı da olurdu.[92] Fakat vahyin henüz inmeye devam ettiği bir ortamda insanların nafile namaz kılmaya arzulu olmalarının bu nafile namazların farz kılınmasına yol açacağı ve sonunda ümmetinin kaldıramayacakları bir yük altına gireceğine dair endişeleri onu bu namazı devamlı olarak mescitte cemaatle kılmaktan alıkoymuştu.

Nitekim Peygamber Efendimiz birkaç gece üst üste mescitte cemaatle kıldığı teravih namazını eda etmek için bir gece mescide gitmemişti. Bu durum karşısında meraklanan, uyuyakaldığını zannederek onu uyandırmaya çalışan ashâbına ise şu açıklamayı yapmıştı: *"Sizin bu namaz konusundaki ısrarlı hâlinizi gördüm ve onun size farz kılınacağını zannedip korktum. Şayet size farz kılınırsa bunu yerine getiremezdiniz. Ey insanlar! Siz bu namazı evlerinizde kılınız. Çünkü kişinin farz namazın dışında kıldığı namazların en hayırlısı, evinde kıldığı namazdır."*[93] Allah Resûlü bu açıklamasıyla bir yandan teravih namazının nafile bir namaz olduğunu vurgulamış, diğer yandan da nafile namazların evde kılınmasının daha uygun olacağını belirtmişti. Nafilelerin evde kılınması, ibadete riyanın karışmaması açısından önemliydi. Evde, kimsenin görmediği bir ortamda kulun Allah ile baş başa kıldığı namazın huşû ve huzuru elbette bir başkaydı. Bu sebeple Efendimiz, *"Sizin farz namaz dışında en faziletli namazınız evinizde kıldığınız namazdır."*[94] buyurmuştu.

Efendimiz bir mescide girdiği zaman, mescidi selâmlama anlamında iki rekât "tahiyyetü'l-mescid" namazı kılardı. *"Sizden birisi mescide girdiğinde, oturmadan önce iki rekât namaz kılsın."*[95] buyurarak ashâbını da buna teşvik eder, cuma namazından önce mescide gelip de bu iki rekâtlık namazı kılmadan oturanları bizzat uyarırdı.[96] Efendimiz bir yolculuktan döndüğünde öncelikle mescide gelir ve iki rekât namaz kılar,[97] yolculuktan dönen kimselere de iki rekât namaz kılmalarını tavsiye ederdi.[98]

Rahmet Elçisi, *"Benim aldığım gibi abdest alan, sonra da aklından kötü bir şey geçirmeden iki rekât namaz kılan kimsenin geçmiş günahları affolunur."*[99] buyurarak abdest aldıktan sonra iki rekât nafile namaz kılmayı ashâbına

[91] B2013 Buhârî, Salâtü't-terâvih, 1; M1723 Müslim, Müsâfirîn, 125.
[92] N1607 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 4; HM18592 İbn Hanbel, IV, 273.
[93] B7290 Buhârî, İ'tisâm, 3; M1825 Müslim, Müsâfirîn, 213.
[94] T450 Tirmizî, Salât, 213.
[95] B444 Buhârî, Salât, 60; M1654 Müslim, Müsâfirîn, 69.
[96] B930 Buhârî, Cum'a, 32; M2018 Müslim, Cum'a, 54.
[97] B3088 Buhârî, Cihâd, 198; M1659 Müslim, Müsâfirîn, 74.
[98] B3090 Buhârî, Cihâd, 199; M1658 Müslim, Müsâfirîn, 73.
[99] M538 Müslim, Tahâret, 3

tavsiye ederdi. Onun bu tavsiyesini her abdest aldığında yerine getiren Bilâl-i Habeşî'ye, *"Ey Bilâl! Bana Müslüman olduğun dönemde işlediğin ve çok faydasını umduğun bir amelini söyle! Zira ben bu gece cennette önümde senin nalınlarının sesini işittim!"* buyurmuş, Bilâl (ra) ise, "Yâ Resûlallah! Gece olsun gündüz olsun, her abdest aldığımda kılabildiğim kadar namaz kılarım. İşte en fazla ümit bağladığım amel budur." cevabını vermişti.[100]

Hz. Peygamber (sav), bir ihtiyacı olan kimsenin Rabbine dua edeceği zaman güzelce abdest alıp iki rekât namaz kılmasını, ondan sonra dua etmesini,[101] aynı şekilde bir konuda kararsız kalan kimsenin iki rekât namaz kılıp ardından istihare (hayırlı olanı isteme) duası yapmasını tavsiye etmiştir.[102] Günahtan tevbe hususunda da Efendimiz nafile namazı tavsiye ederek, *"Günah işleyen bir Müslüman abdest alıp iki rekât namaz kılarak Allah'tan bağışlanma dilerse Allah onu mutlaka affeder."* buyurmuş ve arkasından şu âyetleri okumuştur: *"Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe/istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler."*[103] *"Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve merhamet edici bulacaktır."*[104]

Peygamber Efendimiz sevinçli bir haber aldığında veya bir nimet elde ettiğinde Rabbine şükür için iki rekât namaz kılar[105] yahut şükür secdesi yapardı.[106] Kuraklık gibi sıkıntı zamanlarında da yağmur duası için namazgâha gidip cübbesini ters çevirerek dua ettikten sonra iki rekât namaz kılardı.[107] Yine küsûf (güneş tutulması) ve husûf (ay tutulması) esnasında namaz kılarak Allah'a sığınırdı.[108]

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Hz. Peygamber'in Rabbinin rızası ve kendisine verdiği nimetler karşısında şükreden bir kul olmak için her fırsatta nafile namaz kıldığı görülmektedir. Resûl-i Ekrem Efendimiz, kıldığı nafile namazların kimisini mübarek ayakları şişecek ve çatlayacak kadar uzun, kimisini ise insanı yormayacak kadar hafif tutuyor, bazı namazları iki rekât, bazı namazları ise sekiz hatta daha fazla rekât hâlinde kılıyordu. Kimi namazları aksatmadan devamlı olarak, kimi namazları ise ara sıra veya nadiren kılıyordu. Efendimizin bu çeşitli uygulamaları nafile namazlarda farzlardaki kadar kesin kurallar olmadığını, bu namazların kişinin o andaki durumuna göre uygun miktarda ve uzunlukta kılınabileceğini göstermektedir.

100 B1149 Buhârî, Teheccüd, 17; M6324 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 108.
101 T479 Tirmizî, Vitr, 17; İM1384 İbn Mâce, İkâmet, 189.
102 B1162 Buhârî, Teheccüd, 25.
103 Âl-i İmrân, 3/135.
104 Nisâ, 4/110; HM47 İbn Hanbel, I, 9.
105 İM1391 İbn Mâce İkâmetü's-salavât, 192.
106 İM1392 İbn Mâce İkâmetü's-salavât, 192.
107 M2073 Müslim, İstiskâ, 4; B1012 Buhârî, İstiskâ, 4.
108 B1042 Buhârî, Küsûf, 1; B184 Buhârî, Vudû', 37.

Hz. Peygamber'in (sav) kıldığı nafile namazlarda titizlikle üzerinde durduğu husus ise, ailesi ile olan ilişkilerinden uzak kalmamak, onların ve diğer insanların haklarını çiğnememekti.[109] Ayrıca Allah Resûlü, ibadet eden kimsenin kendini harap etmesini de hoş karşılamamış, nafile ibadetlerin çok olmasını değil kişinin gücü ölçüsünde olmasını arzu etmişti.[110]

Biz Müslümanlara düşen ise Hz. Peygamber'i örnek alarak onun kıldığı nafile namazları gücümüz yettiğince kılmaktır. Hz. Peygamber'in sünnetine uymak Allah'ın sevgisini kazanmaya vesile olduğu gibi,[111] onun yaptığı üzere nafile ibadetlere özen göstermek de Rabbimize yaklaşmanın ve O'nun rızasına ermenin bir vesilesidir.[112] Peygamber Efendimizin nafile ibadetler hususunda ümmetine tavsiyesi ise diğer amellerde olduğu gibi nafile namazların da az da olsa ihlâslı ve devamlı olmasıdır: Zira, *"Allah katında amellerin en sevimlisi az da olsa devamlı olanıdır."*[113]

[109] B5063 Buhârî, Nikâh, 1; M2743 Müslim, Sıyâm, 193.
[110] D1312 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 18; HM13725 İbn Hanbel, III, 255.
[111] Âl-i İmrân, 3/31.
[112] B6502 Buhârî, Rikâk, 38.
[113] B6464 Buhârî, Rikâk, 18; M1827 Müslim, Müsâfirîn, 215.

TERAVİH NAMAZI

RAMAZAN GECELERİNİN İHYASI

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ ... فَقَالَ: "مَا زَالَ بِكُمُ الَّذِى رَأَيْتُ مِنْ صَنِيعِكُمْ، حَتَّى خَشِيتُ أَنْ يُكْتَبَ عَلَيْكُمْ، وَلَوْ كُتِبَ عَلَيْكُمْ مَا قُمْتُمْ بِهِ، فَصَلُّوا أَيُّهَا النَّاسُ فِى بُيُوتِكُمْ، فَإِنَّ أَفْضَلَ صَلاَةِ الْمَرْءِ فِى بَيْتِهِ، إِلاَّ ﴿الصَّلاَةَ﴾ الْمَكْتُوبَةَ."

Zeyd b. Sâbit'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) (teravih namazını mescitte kılmakta ısrarcı olanlara) şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Sizin bu namaz konusundaki ısrarlı tutumunuzu gördüm ve onun size farz kılınmasından endişe duydum. Şayet farz kılınsa eda etmekte zorlanacaktınız. Siz bu namazı evlerinizde kılın. Çünkü kişinin farz namaz dışında kıldığı en faziletli namaz, evinde kıldığı namazdır."*

(B7290 Buhârî, İ'tisâm, 3)

عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ ﵂ كَيْفَ كَانَتْ صَلاَةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي رَمَضَانَ؟ قَالَت: مَا كَانَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ، وَلاَ فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلاَ تَسْأَلْ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطُولِهِنَّ، ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلاَ تَسْأَلْ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطُولِهِنَّ، ثُمَّ يُصَلِّي ثَلاَثًا...“

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

”مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ، وَمَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.“

Ebû Seleme b. Abdurrahman, Hz. Âişe'ye (ra), "Resûlullah'ın (sav) Ramazan'da kıldığı namazlar nasıldı?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi: "Resûlullah Ramazan'da da Ramazan dışındaki gecelerde de on bir rekâttan fazla namaz kılmazdı. Önce dört rekât kılardı ki o rekâtların güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra dört rekât daha kılardı. Bunların da güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra da üç rekât (vitir namazı) kılardı..."

(B2013 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1)

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnanarak ve sevabını Allah'tan umarak Ramazan orucunu tutan kimsenin geçmiş günahları bağışlanır. İnanarak ve sevabını Allah'tan umarak Kadir gecesini ihya eden kimsenin de geçmiş günahları bağışlanır."*

(B2014 Buhârî, Fadlü leyleti'l-kadr, 1)

Peygamber Efendimizi en iyi tanıyan sevgili eşi Hz. Âişe anlatıyor: "İnsanlar, Ramazan geceleri Resûlullah'ın (sav) mescidinde gruplar hâlinde namaz kılardı. Kur'an'dan biraz (ezberi) olan bir kişinin arkasında beş-altı kişi toplanır ve ona uyarak namazı birlikte kılardı. Resûlullah (sav) bir gece bana odamın kapısının önüne bir hasır sermemi söyledi ve ben de serdim. Kendisi yatsı namazını kıldıktan sonra bu hasırın üzerine geçti. Mescitte bulunanlar da etrafında toplandı. Bunun üzerine Resûlullah (sav) onlara o gece uzunca namaz kıldırdı ve hasırı orada öylece bırakarak yanlarından ayrılıp odaya girdi. Sabah olunca insanlar Resûlullah'ın (sav) o gece mescitte bulunan kimselerle birlikte kıldığı namazı konuşmaya başladılar. Akşam mescit insanlarla doldu. Hz. Peygamber onlara yatsı namazını kıldırdı ve evine girdi. İnsanlar ise dağılmayıp mescitte kaldı. Resûlullah (sav) bana, *'Ey Âişe! İnsanların bu durumu da nedir?'* diye sordu. Ben de, 'Yâ Resûlallah! İnsanlar dün gece mescitte bulunanlara kıldırdığın namazı işitmişler ve kendilerine de kıldırman için toplandılar.' dedim. Bunun üzerine, *'Hasırını dürüp kaldır Ey Âişe!'* buyurdu, ben de dediğini yaptım. Resûlullah (sav) o geceyi de ibadetle geçirdi, insanlar ise Efendimiz sabahleyin yanlarına çıkıncaya kadar mescitte öylece beklediler. Sonra onlara, *'Ey insanlar! Allah'a hamdolsun ki, vallahi ben bu geceyi gaflet içinde geçirmediğim gibi, durumunuzdan da habersiz değildim. Fakat bu namazın size farz kılınmasından endişelendim (ve bu nedenle beklediğiniz namazı kıldırmaya çıkmadım). Siz, gücünüzün yeteceği amelleri yapın! Allah usanmaz, ama siz usanırsınız!'* buyurdu."[1]

Başka bir rivayette ise, Hz. Âişe, yeğeni Urve'ye bu namazı şöyle anlatır: "Resûlullah (sav) bir gece yarısı evinden çıkıp mescitte namaz kıldı. Bu durumu gören bazı insanlar da ona uyarak beraberinde namaz kıldılar. Sabah olunca insanlar birbirlerine geceleyin Hz. Peygamber'in mescitte namaz kıldığını anlattılar. Bu haber yayılınca ertesi gece daha çok insan toplandı ve Hz. Peygamber ile birlikte namaz kıldılar. Sabah olunca insanlar bunu yine aralarında konuşup yaydılar. Üçüncü gece mescitte halk iyice çoğaldı. Resûlullah yine çıkıp namaz kıldı, insanlar da onun namazına

1 HM26838 İbn Hanbel, VI, 267.

uyup namaz kıldılar. Dördüncü gece mescit, toplanan insanları zor aldı. Fakat Resûlullah o gece ancak sabah namazını kıldırmak için çıktı. Sabah namazını kıldırınca cemaate yönelerek şehâdet kelimelerini söyledikten sonra, o gece, namaza çıkmama gerekçesini şöyle açıkladı: *'Sizin mescitte toplanmanızdan habersiz değildim. Fakat bu namazın üzerinize farz kılınmasından ve onu yerine getirmeye gücünüzün yetmemesinden endişelendim (ve bu yüzden yanınıza gelmedim).'*"[2]

Diğer anlatımlarda ise şu detaylar yer almaktadır: Ashâbı, hasırla çevrili odasından sesini işitmeyince Resûlullah'ın uyuduğunu zannettiler.[3] Dördüncü gece Resûlullah'ın (sav) namaza çıkmaması üzerine cemaatten bazı kimseler, "Namaz! Namaz!" diye seslenmeye başladılar,[4] bazıları öksürdüler, seslerini yükselttiler, hatta kimileri onun kapısına küçük çakıl taşları attılar.[5] Bunun üzerine Resûlullah (sav) kızgın bir hâlde yanlarına çıkıp, *"Ey insanlar! Sizin bu namaz konusundaki ısrarlı tutumunuzu gördüm ve onun size farz kılınmasından endişe duydum. Şayet farz kılınsa eda etmekte zorlanacaktınız. Siz bu namazı evlerinizde kılın. Çünkü kişinin farz namazın dışında kıldığı en hayırlı namaz, evinde kıldığı namazdır."*[6]

Hz. Peygamber'in Ramazan gecelerinde kıldırdığı namazı anlatan sahâbîlerden biri olan Ebû Zer ise şunları nakleder: "Resûlullah (sav) ile beraber oruç tuttuk. Ramazan ayının son haftasına kadar bize farz namazlardan başka herhangi bir namaz kıldırmadı. Ramazan'ın son on günü olunca Resûlullah (sav) mescitte itikâfa girdi. Yirmi ikinci gün ikindi namazını kıldırdıktan sonra, *'İnşallah bu gece kalkıp namaz kılacağız. Sizden arzu eden kalkıp bu namazı kılsın.'* dedi. Ramazan'ın bitmesine bir hafta kala (yirmi üçüncü) gecenin üçte biri geçinceye kadar namaz kıldırdı. Yirmi dördüncü gece namaz kıldırmadı. Yirmi beşinci gecenin yarısına kadar bize namaz kıldırdı. Biz dedik ki: 'Ey Allah'ın Resûlü! Bu gecenin geri kalan kısmında da bize nafile namaz kıldırsanız?' Bunun üzerine şöyle buyurdu: *'İmam namazı bitirinceye kadar onunla namaz kılan kimseye, geceyi ibadet etmiş gibi sevap yazılır.'* Sonra Ramazan ayının son üç günü kalıncaya kadar bize namaz kıldırmadı. Yirmi yedinci gece yine namaz kıldırdı, çocuklarını ve eşlerini de çağırdı ve "Felâh"ı geçirme korkusuna düşünceye kadar bize namaz kıldırdı." Ebû Zerr'e "Felâh nedir?" diye sorulduğunda "Sahur" demiştir.[7]

Benzer bir anlatımı, Hz. Peygamber'e, çocukken yetişen sahâbîlerden Nu'mân b. Beşîr uzun seneler sonra Humus'ta minberden dile getirmişti

[2] B2012 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1.
[3] B2790 Buhârî, İ'tisâm, 3.
[4] M1784 Müslim, Müsâfirîn, 178.
[5] D1447 Ebû Dâvûd, Vitr, 11; M1825 Müslim, Müsâfirîn, 213; B6113 Buhârî, Edeb, 75.
[6] B7290 Buhârî, İ'tisâm, 3; D1447 Ebû Dâvûd, Vitr, 11.
[7] T806 Tirmizî, Savm, 81.

Nu'mân, rivayetinin sonunda, "Yirmi yedinci gece kıldığımız namazı o derece uzattı ki, sahuru kaçıracağımızı zannettik." demişti.[8]

Nu'mân b. Beşîr'in hicretten on dört ay sonra doğduğu dikkate alınırsa, Hz. Peygamber ile birlikte kıldıkları bu namazın Resûl-i Ekrem'in hayatının son yıllarında olması ihtimali güç kazanacaktır. Hicrî sekizinci yılda Mekke'nin fethi, hicrî dokuzuncu yılda ise Tebük Seferi Ramazan ayında gerçekleştiğine göre, sözü edilen namazın Hicrî onuncu yılda yani Peygamberimizin son Ramazan'ında yaşandığı tahmininde bulunulabilir. Son Ramazan'da Kutlu Elçi'nin Cebrail (as) ile Kur'an'ı iki defa mukabele ettiği de hatırlanırsa, anlatılan bu gecelerin ihyasının, hicretin onuncu yılında olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda rivayeti nakleden Nu'mân, namazı kavrayacak kıvamda, sekiz dokuz yaşlarında olmalıdır.

Çocukluğunu Peygamberimizin yanında geçiren Enes b. Mâlik ise şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) Ramazan'da namaz kılıyordu. Geldim ve arkasına namaza durdum. Bir adam da gelip benim yanıma namaza durdu. Sonra başka biri geldi ve neticede on kişiye yakın bir grup olduk. Arkasında bizim olduğumuzu hisseden Resûlullah (sav) namazı kısa tuttu. Sonra kalkıp evine girerek namazını bizim yanımızda kılmadığı şekilde uzunca kıldı. Sabah olunca biz, 'Ey Allah'ın Resûlü! Gece bizi fark ettin mi?' dedik. O, '*Evet, zaten benim yaptığıma da bu neden oldu.*' buyurdu."[9]

Bu rivayetlerden, Rahmet Elçisi'nin, ümmetine zahmet vermemek için teravih namazını düzenli bir şekilde kıldırmadığı, namaza çok düşkün olan ashâbının devamlılığını görünce farz olması endişesiyle onlara bu namazı kıldırmaktan vazgeçtiği, Enes rivayetinde olduğu üzere, onlara kıldırırken kısa tuttuğu, ancak Kadir gecesi olma ihtimalini dikkate alarak 23. 25. ve 27. geceleri süreyi gittikçe artırıp saatler süren uzunlukta namaz kıldırdığı anlaşılmaktadır. Peygamber Efendimizin Ramazan'da nafile olan gece namazını her gece düzenli olarak kıldırmamasının, hatta evlerde kılınmasını tavsiye etmesinin ardında yatan sebep, farz kılınır da, sonra ümmetinin bunu yerine getirmeye gücü yetmez şeklindeki endişesidir.

Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre Ramazan'da insanlardan bir kısmı, mescidin bir kenarında namaz kılıyorlardı. Resûlullah (sav) mescide çıkıp da onları görünce, ne yaptıklarını sordu. Cevaben, Kur'an'dan fazla ezberi olmayan kimselerin Übey b. Kâ'b'ın arkasında toplanıp birlikte namaz kıldıkları söylenince Rahmet Elçisi, *"Doğru! Doğru yapmışlar! Ne de güzel yapmışlar!"* buyurdu.[10] Peygamberimizin Übey b. Kâ'b'ın bu gayretini

[8] N1607 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 4.
[9] M2570 Müslim, Sıyâm, 59.
[10] D1377 Ebû Dâvûd, Şehru Ramazân, 1.

tasvip etmesi, aslında onun, bu namazın cemaatle kılınmasını arzu ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Ramazan gecelerinde kılınan bu namaza "rahatlatmak, dinlendirmek" anlamına gelen "teravih" isminin verilmesi ise daha sonralara rastlar. Dolayısıyla Peygamberimizin dilinde bu kullanıma, çok zayıf bazı rivayetler dışında, rastlanmaz. Hadislerde bu namaz "kıyâmü'l-leyl" olarak geçer ve bununla, Ramazan gecelerinde kılınan teravih namazı veya gecenin namaz kılınarak kıyamı, kıvamı, ihyası ve değerlendirilmesi kastedilir.

Peygamberimizin yirmi rekât kıldığına dair bazı rivayetler varsa da, sahih ve sabit olan onun bu namazı sekiz rekât kıldığıdır. Nitekim Hz. Âişe bunu açıkça ifade etmekte, bu sekiz rekâtın uzunluğundan ve güzelliğinden övgüyle söz ederek şöyle demektedir: "Resûlullah Ramazan'da da Ramazan dışındaki gecelerde de on bir rekâttan fazla namaz kılmazdı. Önce dört rekât kılardı ki o rekâtların güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra dört rekât daha kılardı. Bunların da güzelliğini ve uzunluğunu sorma! Sonra da üç rekât (vitir namazı) kılardı."[11]

Burada dikkat çekilmesi gereken bir başka husus da, Peygamberimizin ancak sekiz Ramazan geçirdiğidir. Oruç, hicretin ikinci senesinde farz kılınmıştır. Aynı senenin Ramazan ayında Bedir Savaşı gerçekleşmiştir.[12] Hicretin sekizinci yılı Ramazan ayında da Mekke'nin fethi vuku bulmuştur.[13] Bu savaşlar esnasında büyük bir ihtimal ile Hz. Peygamber ve ashâbı teravih namazı kılmaya fırsat bulamamıştır. Dolayısıyla teravih namazının oldukça uzun süre sekiz rekât olarak kılınması Allah Resûlü'nün sünneti olup, yirmi rekâta tamamlanması ise sahâbenin uygun gördüğü üzere asırlarca yaşatılan bir Ramazan geleneğidir.

Hz. Peygamber'in pek çok hadisini nakleden tâbiînin büyük hadisçisi İbn Şihâb ez-Zührî'nin dediği gibi, Resûlullah vefat ettiğinde teravih namazının durumu yukarıda anlatıldığı gibiydi. Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde ve Hz. Ömer'in hilâfetinin ilk zamanlarında da böyle devam etti.[14]

İnsanları teravih namazı için tek bir imamın arkasında ilk toplayan Hz. Ömer oldu.[15] II. Halife, hicretin on dördüncü senesinde, bütün bölgelere tebligat göndererek teravih namazı kılmalarını emretti. Erkeklere ayrı, hanımlara ayrı imamlar tayin etti.[16] Hz. Ömer'in ilk defa Medine'de böyle bir kararı nasıl aldığını, Hz. Peygamber döneminde doğduğunu bildiğimiz Abdurrahman b. Abd el-Kârî şöyle anlatır: "Bir Ramazan gecesi Ömer ile birlikte mescide çıktık. Bir de baktık ki, insanların kimisi kendi başına namaz kılıyor, kimi-

11 B2013 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1.
12 T714 Tirmizî, Savm, 20; BN3/369 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 370.
13 MA9738 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 372.
14 MU248 *Muvatta'*, Ramazân, 1.
15 MA7735 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 262.
16 TB2/569 Taberî, *Târîh*, II, 569.

si de başkalarının namazına uyarak kılıyordu. Hz. Ömer, 'Dağınık şekilde namaz kılan bu insanları tek bir imamın arkasında toplarsam sanırım daha iyi olacak.' dedi. Sonra buna kesin kararını verdi ve (ertesi gece) onları Übey b. Kâ'b'ın imamlığı arkasında topladı (ve böylece teravih namazı cemaatle kılınmağa başlandı). Sonra bir başka gece yine Hz. Ömer ile beraber mescide çıktık. İnsanlar imamlarına uyup namaz kılıyorlardı. Hz. Ömer bu manzarayı görünce: 'Ni'meti'l-bid'atü hâzihî! (Teravihin böyle cemaatle kılınması) ne güzel bir yenilik (bid'at) oldu! Fakat şimdi uyuyup, gecenin sonunda kalkıp kılanlarınki, şu anda kılanlarınkinden daha faziletlidir.' dedi. Çünkü o (cemaatle kılan) insanlar, bu namazı gecenin evvelinde kılıyorlardı."[17]

Hz. Ömer, insanların mescitte tek tek veya gruplar hâlinde namaz kıldıklarını görünce, Hz. Peygamber'in Ramazan'da topluca nafile namaz kılmaya devam etmesine engel olan "farz kılınma endişesinin" ortadan kalktığını, şayet onlar dağınık bir şekilde devam ederlerse, zamanla Müslümanların bu mübarek ayın ihyası konusunda gevşeyebileceklerini düşünmüş olmalıdır. Ayrıca o, mescittekileri tek bir cemaat yapmanın, Müslümanların birliği açısından önemli mesajları içerdiğinin bilincindedir ve bu doğrultuda hareket etmeyi daha yararlı bulmuştur.

Rivayetlerde, Hz. Ömer dönemindeki teravih uygulamasının detayları da yer almaktadır. Tâbiînin büyük âlimlerinden Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer, insanları Übey b. Kâ'b'ın arkasında topladı. Übey onlara yirmi gece teravih kıldırır, son on gün mescitten ayrılıp namazını evinde kılardı. Bunun üzerine insanlar da "Übey kaçtı!" derlerdi.[18]

Hz. Ömer döneminde Medine çarşısının sorumlularından biri olan Sâib b. Yezid anlatıyor: "Halife Ömer, Übey b. Kâ'b ve Temîm ed-Dârî'ye Ramazan geceleri cemaate imam olarak on bir rekât namaz kıldırmalarını emretti. İmam namazda âyet sayısı yüzden fazla olan sûrelerden okuyordu, öyle ki uzun süre ayakta durmaya mecalimiz kalmıyor, bastonlara dayanıyorduk. Namazdan ancak şafak yaklaşınca dönüyorduk."[19] "İmam, Bakara sûresini sekiz rekât teravih namazında okuyordu. Bu sûreyi on iki rekâtta okuduğu vakit, cemaat '(İmam) kısa tuttu.' diye düşünüyorlardı."[20] Bazı rivayetlere göre, Müslümanlar Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında Ramazan'da vitir dâhil yirmi üç rekât namaz kılıyorlardı.[21] Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında ve daha sonraları da uygulama bu şekilde devam etmişti.

İmam Tirmizî'nin de tespit ettiği üzere, Ramazan gecelerindeki bu ibadet konusunda âlimler arasında farklı görüşler ve uygulamalar söz ko-

[17] B2010 Buhârî, Salâtü't-terâvih, 1.
[18] D1429 Ebû Dâvûd, Vitr, 5.
[19] MU250 *Muvatta'*, Ramazân, 2.
[20] MU252 *Muvatta'*, Ramazân, 2.
[21] MU251 *Muvatta'*, Ramazân, 2.

nusudur. İlim adamlarının bir kısmı tarafından vitir ile birlikte "kırk bir" rekât kılınması gibi görüşler ifade edilmiş olsa da, Peygamber Efendimizin ashâbından Hz. Ömer, Hz. Ali ve başkaları tarafından rivayet edilen "yirmi" rekât kılınması görüşü muteber kabul edilmiş ve asırlardır uygulama bu şekilde gerçekleşmiştir. Bazı ilim adamları, Ramazan'da gece namazının imamla kılınması gerektiğini söylemişler, bazıları ise, Kur'an kıraati düzgün olan kimsenin kendi başına kılabileceği görüşünü tercih etmektedir.[22]

Asırlardır Kâbe'de ve Medine'deki Peygamberimizin mescidinde teravih namazı yirmi rekât olarak kılınmaktadır. İslâm dünyasının birçok bölgesinde oldukça canlı bir şekilde kılınan bu namaz, bazı bölgelerde hatimle kıldırılırken, bazı bölgelerde ise sekiz rekât olarak eda edilmektedir. Özellikle ülkemizde namazın şartlarını ve rükünlerini zorlayarak çok hızlı kılınan yirmi rekâta karşı, birçok Arap ülkesinde kılınan sekiz rekât teravih namazı en az iki üç saati bulmaktadır.

Sonuç olarak, teravih namazında asıl olan, Kur'ân-ı Kerîm'in hatmi ve Ramazan gecelerinin ihyasıdır. Kadir gecesine rastlama ihtimali yüksek olan bu mübarek geceleri ibadetle değerlendirme hedeflenmelidir. *"İnanarak ve sevabını Allah'tan umarak Ramazan orucunu tutan kimsenin geçmiş günahları bağışlanır. İnanarak ve sevabını Allah'tan umarak Kadir gecesini ihya eden kimsenin de geçmiş günahları bağışlanır."*[23] buyuran Hz. Peygamber Ramazan gecelerini namaz ile değerlendirmiştir. Bu nedenle, teravih namazını geçiştirme yerine, mümkün mertebe bu namaza daha fazla zaman ayırma, ecrinden daha fazla yararlanma cihetine gidilmelidir. Böylece gündüzünü sıyam (oruç) ile gecelerini de kıyam (teravih) ile Ramazan dolu dolu geçirilmiş ve bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesi ihya edilmiş olacaktır.

İmam Buhârî'nin teravih namazı ile ilgili bir hadis için koymuş olduğu başlık dikkat çekicidir: "Ramazan gecelerinde kılınan nafile namaz, imandandır."[24]

22 T806 Tirmizî, Savm, 81.
23 B2014 Buhârî, Fadlü leyleti'l-kadr, 1.
24 B37 Buhârî, İmân, 27 –bab başlığı–.

MÜBAREK VAKİTLER
ALLAH'IN RIZASINI KAZANMA FIRSATLARI

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"مَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ، وَمَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ."

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Her kim inanarak ve (sevabını Allah'tan) umarak Kadir gecesini ibadetle geçirirse geçmiş günahları bağışlanır. Her kim Ramazan orucunu inanarak ve (mükâfatını Allah'tan) umarak tutarsa geçmiş günahları bağışlanır."
(B1901 Buhârî, Savm, 6)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَا مِنْ أَيَّامٍ الْعَمَلُ الصَّالِحُ فِيهِنَّ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنْ هَذِهِ الْأَيَّامِ الْعَشْرِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ يَوْمُ الْجُمُعَةِ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"يَتَنَزَّلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الْآخِرُ يَقُولُ: مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ، مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ، وَمَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ."

عَنْ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ الْجُهَنِيَّ يَقُولُ: ثَلَاثُ سَاعَاتٍ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَنْهَانَا أَنْ نُصَلِّيَ فِيهِنَّ، أَوْ أَنْ نَقْبُرَ فِيهِنَّ مَوْتَانَا: حِينَ تَطْلُعُ الشَّمْسُ بَازِغَةً حَتَّى تَرْتَفِعَ، وَحِينَ يَقُومُ قَائِمُ الظَّهِيرَةِ حَتَّى تَمِيلَ الشَّمْسُ، وَحِينَ تَضَيَّفُ الشَّمْسُ لِلْغُرُوبِ حَتَّى تَغْرُبَ.

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Salih amelin Allah katında en sevimli olduğu günler (Zilhicce'nin ilk) on günüdür."*

(T757 Tirmizî, Savm, 52; İM1727 İbn Mâce, Sıyâm, 39)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Güneşin doğduğu en hayırlı gün, cuma günüdür..."*

(M1977 Müslim, Cum'a, 18)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Rabbimiz, her gece, gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve şöyle buyurur: 'Bana dua eden yok mu duasını kabul edeyim! Benden bir şey isteyen yok mu ona dilediğini vereyim! Benden mağfiret isteyen yok mu onu bağışlayayım!'"*

(B6321 Buhârî, Deavât, 14)

Ukbe b. Âmir el-Cühenî şöyle demiştir: "Üç vakit vardır ki, Resûlullah (sav) o vakitlerde namaz kılmamızı ve cenazelerimizi defnetmemizi bize yasaklardı: Güneşin doğmaya başlamasından yükselmesine kadar; güneş tam gökyüzünün ortasında iken (batıya) meyledinceye kadar; bir de batmaya başlamasından itibaren batıncaya kadar."

(M1929 Müslim, Müsâfirîn, 293)

"Ey Allah'ın Resûlü, (Allah'a) diğer vakitlerden daha yakın olunacak bir vakit var mıdır ya da özel olarak tercih edilecek bir zaman var mıdır?" Amr b. Abese'nin yönelttiği bu soruya Peygamberimiz şöyle cevap vermişti: *"Evet. Azîz ve Celîl olan Allah'ın kula en yakın olduğu vakit, gecenin sonlarına doğru olan vakittir. O saatlerde Allah'ı ananlardan olmayı istersen, bunu yap! Kuşkusuz o vakitlerde kılınan namazlarda melekler hazır bulunup şahitlik yaparlar."*[1] Ardından ibadet için uygun olmayan vakitleri de sıralayan Sevgili Peygamberimiz, Amr b. Abese'ye güneşin doğduğu, gün ortasında tam tepe noktaya geldiği ve battığı anda namaz kılmasının yasak olduğunu öğretmişti. Demek ki, günün bereketli, hayırlı ve değerli zamanları olduğu gibi, ibadete uygun olmayan zamanları da vardı...

Peygamberimizin Amr'a verdiği cevapta, yirmi dört saatlik bir zaman dilimi içerisindeki mübarek ve mekruh vakitlerden söz edilmektedir. Allah Resûlü diğer pek çok sözünde hafta, ay ya da yıl içerisinde bulunan özel zaman dilimlerine de işaret etmiştir. Bu bağlamda Ramazan ayı, mübarek aylar içindeki en faziletli aydır. Ramazan, orucuyla teravihiyle, sahuruyla iftarıyla, gecesiyle gündüzüyle, akşamıyla sabahıyla, hâsılı her ânıyla Hz. Peygamber'in yoğun bir dinî coşku içinde geçirdiği bir aydır. Bu ayın ihya edilmesi sonucunda elde edilecek kazancı Sevgili Peygamberimiz şöyle müjdelemektedir: *"Yüce Allah Ramazan ayında oruç tutmayı size farz kıldı. Ramazan gecelerini namazla geçirmek de benim sünnetimdir. Kim inanarak ve (sevabını yalnızca Allah'tan) umarak Ramazan ayında oruç tutup, geceleri de namaz (teravih) kılarsa, annesinden doğduğu günkü gibi günahlarından arınmış olur."*[2]

Ramazan ayının mübarekliği, Kadir gecesinin bu ay içerisinde yer alması ile yakından ilgilidir. Peygamber Efendimiz, *"... Bu ayda öyle bir gece vardır ki, bin aydan daha hayırlıdır. Bu gecenin hayrından mahrum kalan, bin ayın hayrından mahrum kalmış gibidir."*[3] buyurarak Kadir gecesinin önemi hakkında bize ipuçları vermektedir.

Kadir gecesinin mübarekliği ise, Kur'ân-ı Kerîm'in bu gecede indirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kadir sûresinde bu husus şöyle anlatılmaktadır: *"Şüphesiz, biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen ne bileceksin! Kadir gecesi bin aydan daha hayırlı-*

[1] N573 Nesâî, Mevâkît, 35.
[2] N2212 Nesâî, Sıyâm, 40.
[3] N2108 Nesâî, Sıyâm, 5.

dır. Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner. O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir."[4] Ayrıca Duhân sûresinde yer alan, *"Biz onu (Kur'an'ı) mübarek bir gecede indirdik."*[5] âyetinde de Kadir gecesinin kastedildiği belirtilmektedir.[6]

Böylesine faziletli bir gece hakkında Resûlullah (sav), *"Her kim inanarak ve (sevabını Allah'tan) umarak Kadir gecesini ibadetle geçirirse geçmiş günahları bağışlanır. Her kim Ramazan orucunu, inanarak ve (mükâfatını Allah'tan) umarak tutarsa geçmiş günahları bağışlanır."*[7] buyurmuş ve Kadir gecesinde hangi duayı okuyacağını soran Hz. Âişe'ye, *"Allah'ım! Sen affedicisin, ikram sahibisin, affetmeyi seversin, beni de affet."* şeklinde dua etmesini tavsiye etmiştir.[8] Fakat Peygamber Efendimiz Kadir gecesinin hangi gece olduğunu kesin olarak bize bildirmemiş, bu eşsiz gecenin Ramazan'ın son on günü içindeki tek sayılı gecelerde aranmasını tavsiye etmiştir.[9] Bazı hadis rivayetlerinde Kadir gecesinin Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi olduğu ifade edildiği için[10] İslâm âleminde ağırlıklı olarak bu gece ibadetle değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Aslında Kadir gecesinin kesin olarak belirlenmemiş olması, Ramazan'ın her gecesinin Kadir gecesi imiş gibi geçirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. "Her geleni Hızır, her geceyi Kadir bil!" sözü de bunu ifade etmektedir.

Ramazan ayına değer katan diğer özellikler arasında, bu ayda tutulan orucun farz olması,[11] Peygamber Efendimizin itikâf ibadetini bu ayda yapması[12] ve teravih namazının bu ayda kılınması[13] sayılabilir.

Ramazan'ı ibadetlerle geçiren kulun mükâfatı, mübarek günlerden oluşan Ramazan Bayramı'dır. Bayram günleri, oruç tutmanın yasak olduğu günlerdir.[14] Kendisine has bir namazın, bayram namazının bulunması bu günün değerinin bir göstergesidir.

Ramazan Bayramı'nın ardından Şevval ayı içerisinde altı gün oruç tutulması Peygamberimiz tarafından tavsiye edilmiş ve Peygamberimiz Ramazan ile birlikte Şevval'de altı gün oruç tutan kimsenin tüm seneyi oruçlu geçirmiş gibi sevap kazanacağını müjdelemiştir.[15]

Mübarek aylar arasında, kulları ruhen ve bedenen Ramazan'a hazırlayan Receb ve Şâban aylarının ayrı bir önemi vardır. Receb ayı girdiğinde, *"Allah'ım! Receb ve Şâban'ı hakkımızda mübarek eyle, bizi Ramazan'a ulaştır..."*[16] şeklinde dua eden Resûlullah (sav), üç ayları sevinç içerisinde karşılamıştır.

Receb ayının değerini yücelten önemli bir hâdise de Mi'rac'tır. Peygamber Efendimizin Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gittiğini ifade

[4] Kadır, 97/1-5.
[5] Duhân, 44/3.
[6] İT7/245 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII/245.
[7] B1901 Buhârî, Savm, 6; B35 Buhârî, İmân, 25.
[8] T3513 Tirmizî, Deavât, 84.
[9] B1016 Buhârî, Fadlü leyleti'l-kadr, 2
[10] M1785 Müslim, Musâfirîn, 179.
[11] Bakara, 2/185.
[12] B2025 Buhârî, Fadlü leyleti'l-kadr, 5
[13] B731 Buhârî, Ezân, 83
[14] M2671 Müslim, Sıyâm, 138; B1990 Buhârî, Savm, 66.
[15] T759 Tirmizî, Savm, 53
[16] ME3939 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 189

eden İsrâ, oradan da yedi kat semaya yükseldiğini ifade eden Mi'rac olayı bir görüşe göre Receb ayında gerçekleşmiştir.[17] Mi'rac'ta, Resûl-i Ekrem'e beş vakit namazın, *Âmenerrasûlü* olarak bilinen Bakara sûresinin son âyetlerinin ve *"Allah'a şirk koşmayanların büyük günahlarının bağışlanabileceği"* müjdesinin verilmesi[18] Receb ayı için bir bereket vesilesidir.

Receb ve Şâban ayları, Peygamber Efendimizin oruç tutmaya büyük önem verdiği aylardır.[19] Fakat Hz. Peygamber, bütün ayı oruçlu geçirmenin Ramazan'ın şerefine özel bir durum olarak kalmasını istediğinden olsa gerek, Receb ayı orucundan bahsettiği bir hadisinde bu ayın tamamının oruçlu geçirilmesini hoş görmediğini belirtmiştir.[20]

Hz. Peygamber Şâban ayı geldiğinde de oruç tutmaya özen gösterirdi.[21] Çok sevdiği Zeyd'in oğlu Üsâme[22] bunu fark etmiş, Şâban ayında tuttuğu kadar hiçbir ayda oruç tutmamasının sebebini sorduğunda Allah Resûlü'nden şu cevabı almıştı: *"Bu ay Receb ile Ramazan arasında insanların gafil bulundukları bir aydır. Bu ayda ameller âlemlerin Rabbi olan Allah'a arz olunur. Ben de amellerimin oruçlu iken Allah'a sunulmasını arzu ederim."*[23] Kulun amellerinden Allah'ın haberdar olmaması düşünülemez. Fakat kulların amellerinin Allah'a belirli zamanlarda arz olunması, muhtemelen Allah'ın kullarına tevbe için fırsat tanımasından kaynaklanmaktadır.

Şâban ayı içerisinde muhtelif günlerde oruç tutan Hz. Peygamber'in, Şâban'ın son günlerini oruçlu geçirerek Ramazan ayı ile birleştirdiği de olmuştur.[24] Bununla birlikte, Hz. Âişe validemiz Peygamber Efendimizin Ramazan haricindeki hiçbir ayı tamamen oruçlu geçirdiğine şahit olmadığını söylemektedir.[25] Bundan dolayı bu ayların tamamının oruçlu geçirilmesi yerine belirli günlerde oruç tutularak nefsin terbiye edilmesi ve Ramazan'a hazırlanması esas alınmalıdır.

Şâban ayının on beşinci gecesi ise, kültürümüzde Berât gecesi olarak adlandırılır. Peygamber Efendimiz, Şâban ayının yarısına denk gelen bu gecede Allah'a çok ibadet edilmesini, gündüzünde ise oruç tutulmasını tavsiye etmiş ve o gece güneş batınca Allah Teâlâ'nın dünyaya rahmetiyle tecellî ederek fecre kadar, *"Bağışlanmak dileyen yok mu, onu bağışlayayım! Rızık isteyen yok mu, ona rızık vereyim! Belaya duçar olan yok mu, ona afiyet vereyim!.."* buyurduğunu bizlere müjdelemiştir.[26]

İşte böyle bir gecede uyanan Hz. Âişe, Resûlullah'ı (sav) yanında göremeyince dışarı çıkıp aramaya başlamış ve onu Bakî' mezarlığında başını gökyüzüne kaldırmış bir vaziyette bulmuştu. Peygamber Efendimiz,

[17] İF7/203 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 203.
[18] M431 Müslim, Îmân, 279.
[19] HM181 İbn Hanbel, I, 27; N2359 Nesâî, Sıyâm, 70.
[20] İM1743 İbn Mâce, Sıyâm, 43.
[21] N2181 Nesâî, Sıyâm, 35.
[22] B7187 Buhârî, Ahkâm, 33.
[23] N2359 Nesâî, Sıyâm, 70.
[24] İM1649 İbn Mâce, Sıyâm, 4.
[25] N2184 Nesâî, Sıyâm, 35.
[26] İM1388 İbn Mâce, İkâmet, 191.

Allah'ın rahmetinin bu gecede ne kadar geniş olduğunu anlatmak için Hz. Âişe'ye: *"Şâban ayının yarısına denk gelen bu gece Allah dünya semasına iner (rahmetiyle tecellî eder) ve Kelb kabilesinin koyunlarının kıllarından daha çok sayıda günahkârı bağışlar."*[27] buyurmuştu.

Kur'ân-ı Kerîm'de Ramazan ayından bahsedildiği gibi, *"mâlûm aylar"* denilerek hac mevsiminden de bahsedilmektedir.[28] Peygamber Efendimiz "mâlûm aylar" ifadesini Şevval, Zilkade ve Zilhicce'nin ilk on günü[29] olarak açıklamış olup, bunlar on iki aydan oluşan ve Muharrem ayı ile başlayan hicrî yılın son üç ayıdır. Hac ibadetinin yalnızca bu zaman zarfında yapılması[30] bu dönemin mübarekliğinin bir göstergesi olmalıdır.

"Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazgısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır."[31] âyetinde zikredilen *"haram aylar"* da mübarek aylar arasında yer almaktadır. Kan dökmenin ve savaşmanın yasak olduğu bu aylar[32] Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb aylarıdır. Peygamber Efendimiz Veda Hutbesi'nde haram aylar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah, bu ayınızda, bu beldenizde, bu gününüzü dokunulmaz (haram) kıldığı gibi kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı da dokunulmaz (haram) kılmıştır."*[33]

Hem hac mevsiminin hem de haram ayların içerisinde yer alan Zilhicce ayının ilk on gününün faziletini bizlere anlatan Peygamber Efendimiz, *"Salih amelin Allah katında en sevimli olduğu günler (Zilhicce'nin ilk) on günüdür."*[34] buyurmaktadır. Bu sebeple o (sav), Zilhicce'nin dokuz gününü oruç tutarak değerlendirme yoluna gitmiştir.[35] Onuncu gününde ise Kurban Bayramı'nın ilk günü olduğu için oruç tutmamıştır.[36]

Kur'ân-ı Kerîm'de muhtelif yerlerde *"on gün"* ifadesi geçmekte ve bu ifadelerin Zilhicce'nin on gününü kastettiği belirtilmektedir. Bunlardan ilki Hz. Musa'nın Allah Teâlâ ile buluşması için hazırlandığı süreyi anlatan, *"Musa'ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı."*[37] âyetindeki on gecedir.[38] İkincisi, Fecr sûresinde geçen, *"On geceye andolsun."*[39] âyetidir.[40] *"Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar."*[41] âyetinde yer alan *"belirli günler"* ifadesi de Zilhicce'nin on günü olarak yorumlanmaktadır.[42]

Zilhicce'nin dokuzuncu günü, Kurban Bayramı arefesidir. Peygamberimiz hiçbir gecede bu gecede olduğu kadar çok sayıda kulun cehennemden azat edilmediğini müjdelemekte,[43] şeytanın ise hiçbir zaman, arefe

[27] T739 Tirmizî, Savm, 39; İM1389 İbn Mâce, İkâmet, 191.
[28] Bakara, 2/197.
[29] BS8791 BS8792 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 548.
[30] Bakara 2/197.
[31] Tevbe, 9/36.
[32] Bakara, 2/217.
[33] B6043 Buhârî, Edeb, 43; B6785 Buhârî, Hudûd, 9.
[34] T757 Tirmizî, Savm, 52; İM1727 İbn Mâce, Sıyâm, 39.
[35] D2437 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 61.
[36] N4235 Nesâî, Fer', 2; T756 Tirmizî, Savm, 51.
[37] A'râf, 7/142.
[38] İT3/468 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III/468.
[39] Fecr, 89/2.
[40] HM14565 İbn Hanbel, III, 328.
[41] Hac, 22/28.
[42] İT5/415 İbn Kesîr, *Tefsîr*, V/415.
[43] M3288 Müslim, Hac, 436.

günü görüldüğünden daha küçük, daha hakir, daha zelil ve daha öfkeli görülmediğini belirtmektedir.[44] Ayrıca, *"arefe günü tutulacak orucun önceki ve sonraki senenin günahlarına kefaret olacağını Allah'tan ümit ediyorum."*[45] buyurarak Allah'ın rahmetinin indiği bu bayrama hazırlık gününde oruç tutulmasını teşvik etmektedir. Fakat bu teşvik hac farizasını ifa etmekte olan hacılar için değildir. Hatta Peygamber Efendimiz, sıcaktan ve hac ibadetinin meşakkatlerinden dolayı hacıların hâlsiz kalıp hastalanabileceklerini düşünerek bu günde oruç tutmamalarını daha uygun bulmuştur.[46] Kendisi de hac yaparken arefe günü oruç tutmamıştır.[47]

Arefe gününden sonra Kurban Bayramı başlar ki, Peygamber Efendimiz Allah katında günlerin en değerlisinin Kurban Bayramı'nın ilk günü, sonra ikinci günü olduğunu[48] ve bu günlerin Allah tarafından Ümmet-i Muhammed'e bayram kılındığını haber vermektedir.[49] Allah'ın Kutlu Elçisi, bu günleri Müslümanların bayramı olması dolayısıyla (oruç değil) yeme-içme ve Allah'ı zikretme günleri olarak nitelemiş,[50] Hz. Âişe de, onun (sav) bu günlerde oruç tuttuğunu hiç görmediğini söylemiştir.[51]

Zilhicce ayından sonra, hicrî yılın ilk ayı olan Muharrem ayı gelmektedir. Hz. Peygamber, *"Ramazan ayından sonra en kıymetli oruç Allah'ın ayı olan Muharrem ayında tutulan oruçtur."*[52] buyurarak bu ayı *"Allah'ın ayı"* şeklinde nitelemiştir. Muharrem'i değerli kılan diğer bir husus ise, içerisinde Âşûrâ gününün bulunmasıdır. Peygamberimiz, *"Âşûrâ günü orucunun, bir önceki yılın günahlarına kefaret olmasını Allah'tan ümit ediyorum."* diyerek Âşûrâ orucu tutmaya teşvik etmiştir.[53] Hatta Peygamberimiz zamanında çocukların bile bu ibadete alışmasını arzu eden anneler, onlarla birlikte oruç tutmuşlar, onlara yünden oyuncaklar yaparak açlıklarını unutturmaya çalışmışlardır.[54] Âşûrâ orucu, câhiliye döneminde de bilinen ve tutulan bir oruçtur. Peygamber Efendimiz Medine'ye geldiğinde yahudilerin bu günde oruç tuttuklarını görmüş, sebebini sorduğunda yahudiler, "Bugün Musa ile İsrâiloğulları'nın Firavun'dan kurtuldukları gündür. Biz onu kutlamak için bu günde oruç tutuyoruz." cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine Allah Resûlü; *"Biz Musa'ya sizden daha yakınız."* buyurarak Âşûrâ gününde oruç tutulmasını emretmiştir.[55]

Ramazan orucu farz kılınmadan önce Müslümanlar Âşûrâ orucunu hep birlikte tutuyorlardı. Fakat Ramazan orucunun farz olmasının ardından Peygamber Efendimiz Müslümanları bu orucu tutma konusunda serbest bırakmıştır; dileyen bu gün oruç tutmuş dileyen tutmamıştır.[56] İbn Abbâs,

[45] MU950 *Muvatta'*, Hac, 81.
[46] T749 Tirmizî, Savm, 46, İM1730-İM1731 İbn Mâce, Sıyâm, 40.
[46] D2440 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 63; AV7/75 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VII/75.
[47] B1658 Buhârî, Hac, 85; M2632 Müslim, Sıyâm, 110.
[48] D1765 Ebû Dâvûd, Menâsik, 19.
[49] D2789 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 1.
[50] N4235 Nesâî, Fer', 2.
[51] T756 Tirmizî, Savm, 51.
[52] T740 Tirmizî, Savm, 40; D2429 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 55.
[53] T752 Tirmizî, Savm, 48.
[54] B1960 Buhârî, Savm, 47; M2669 Müslim, Sıyâm, 136.
[55] B2004 Buhârî, Savm, 69; M2656 Müslim, Sıyâm, 127.
[56] B1592 Buhârî, Hac, 47; M2641 Müslim, Sıyâm, 116.

Âşûrâ günü ile birlikte bir gün öncesinin de oruçlu geçirilmesini, böylece yahudilere muhalefet edilmesinin daha uygun olacağını belirtmektedir.[57]

Buraya kadar anlattığımız mübarek zaman dilimleri, yılda bir defa yaşayabildiğimiz aylar ve günlerdir. Bunlardan başka bir de her hafta istifade imkânı bulduğumuz mübarek vakitler vardır ki, bunların başında haftalık toplanma vakti olan cuma günü gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerden birinin isminin 'Cuma' olması ve yine aynı sûrede Cuma namazından açıkça bahsedilmesi[58] bu vaktin önemini göstermektedir. Peygamber Efendimiz, cumanın *"Müslümanların bayramı"*[59] ve *"üzerine güneş doğan en hayırlı gün"* olduğunu, Hz. Âdem'in bu günde yaratıldığını, cennete girdiğini ve tekrar cennetten çıkartıldığını ifade etmektedir.[60] Yine Peygamberimiz, *"Cuma günü öyle bir an vardır ki, şayet bir Müslüman kul namaz kılarken o âna rastlar da Allah'tan bir şey dilerse, Allah mutlaka ona dilediğini verir."* buyurarak[61] cumanın icabet ânına dikkat çekmektedir. Bir hadiste bu kıymetli vaktin, imamın hutbe için minbere çıkması ile namazın eda edilmesi arasındaki vakit olabileceği[62] ifade edilmekteyse de icabet ânının kesin bir şekilde belirlenmemesi, cuma gününün tümüne değer verilmesi gerektiğini göstermektedir. Şu hâlde cuma günü her ânını Allah'ın rızasına uygun bir şekilde geçiren kimsenin bu vakti yakalaması ve Allah'ın da onun dileklerini yerine getirmesi umulur.

Pazartesi ve perşembe günlerinin önemine de dikkat çeken Peygamber Efendimiz, *"İnsanların amelleri pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere haftada iki defa (Allah'a) arz olunur ve inanan her kula mağfiret buyrulur. Yalnız din kardeşi ile aralarında düşmanlık bulunan kul müstesna! (Onlar hakkında), 'Bu iki kişiyi (barışa) dönünceye kadar bırakın.' denilir."* buyurmaktadır.[63] Hz. Âişe'nin ifadesiyle pazartesi ve perşembe günü oruçlarını dört gözle bekleyen Allah Resûlü,[64] çevresindekilere de bu günleri oruçlu geçirmeyi tavsiye etmiştir.[65]

Her hafta yaşadığımız mübarek vakitler olduğu gibi her gün karşılaştığımız bazı özel anlar da bulunmaktadır. Bunların başında, gecenin son üçte birine yani imsaktan önceki zamana rastlayan seher vakti gelmektedir. Amr b. Abese isimli sahâbî, bir gün Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek Allah'a yakın olabilmek için gözetilmesi gereken ve diğer zamanlardan daha mübarek olan vakitlerin bulunup bulunmadığını sormuş, Allah Resûlü de, *"Evet!"* demiş ve sözlerine şöyle devam etmişti: *"Allah'ın kula en yakın olduğu vakit, gecenin sonlarına doğru olan vakittir. Eğer bu saatlerde Yüce*

[57] T755 Tirmizî, Savm, 50.
[58] Cuma, 62/9.
[59] MU144 *Muvatta'*, Tahâret, 32.
[60] M1976 Müslim, Cum'a, 17.
[61] M1969 Müslim, Cum'a, 13.
[62] M1975 Müslim, Cum'a, 16.
[63] M6547 Müslim, Birr, 36.
[64] T745 Tirmizî, Savm, 44; HM25014 İbn Hanbel, VI, 80.
[65] D2452 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 69.

Allah'ı anan kişilerden olmayı başarabilirsen, bunu yap..."[66] Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) bir başka hadisinde gecenin bu anlarını ibadet ve taatla geçirenler hakkında ilâhî rahmetin tecellî edeceği müjdesini vermiştir: "*Yüce Rabbimiz, her gece, gecenin son üçte biri kaldığında dünya semasına iner (rahmet nazarıyla bakar) ve şöyle buyurur: 'Bana dua eden yok mu ki duasını kabul edeyim! Benden bir şey isteyen yok mu ki ona dilediğini vereyim! Benden mağfiret isteyen yok mu ki onu bağışlayayım!'*"[67] Kur'ân-ı Kerîm'de cennetle mükâfatlandırılacak kimseler sıralanırken, "*seherlerde Allah'tan bağışlanma dileyenler*"in de sayılması[68] günün berekete uyanan bu ilk saatlerinin gaflet içinde geçirilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Seher vaktinin kıymeti hakkında bilgi veren Peygamber Efendimiz, bu nadide zaman diliminin gece namazı kılınarak değerlendirilmesini tavsiye etmiş, geçmişte yaşamış salih kişilerin de ısrarla buna devam ettiklerini söylemiş ve gece namazının Allah'a yakınlık sağlayacağını, günahlardan sakındıracağını, kötülükleri örteceğini ve vücudu hastalıklara karşı koruyacağını haber vermiştir.[69]

Allah'a ibadetin her zamankinden daha kazançlı ve daha kıymetli olduğu böylesine faziletli vakitler yanında, ibadet etmenin yasaklandığı vakitler de vardır. Bunlara "mekruh vakitler" veya "kerahet vakitleri" denmektedir. Peygamberimizin namaz kılmayı ve cenazeleri defnetmeyi yasakladığı üç vakit; güneşin doğduğu, tam tepede olduğu ve battığı vakitlerdir.[70] Bu üç vakitte namaz kılmanın mekruh oluşu, güneşe tapan insanların, güneşin doğuş, zirve ve batış ânını güneşe tapınma vakitleri olarak belirlemiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Allah Resûlü onlara benzememek için Müslümanların bu vakitlerde ibadet etmelerini hoş görmemiştir.[71]

Bazı rivayetlerden, bu yasağın, insanların namazı keyfî ve mazeretsiz olarak bu üç vakte kadar ertelemelerini engellemeye yönelik olduğu da anlaşılmaktadır. İbn Ömer, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "*Hiçbiriniz bekleyip bekleyip de güneş doğarken ve güneş batarken namaz kılmasın.*"[72]

"Mekruh vakitler tamamen ibadetten uzak ve boş geçirilmesi gereken vakitler midir?" gibi bir soru akla gelebilir. Kerahet vakitleri, lüzumsuz veya işe yaramaz vakitler olmayıp, sadece namaz açısından mahzurlu kabul edilen vakitlerdir. Dolayısıyla Kur'an okuma, zikretme gibi ibadetlerle meşgul olmakta bir sakınca yoktur.

Bazı vakitlerin, kendilerinde cereyan eden hâdiseler sebebiyle diğer vakitlerden daha mübarek oldukları Kur'an ve sünnetin bizlere bildirdiği

[66] N573 Nesâî, Mevâkît, 35.
[67] B6321 Buhârî, Deavât, 14.
[68] Âl-i İmrân, 3/17
[69] T3549 Tirmizî, Deavât, 101.
[70] M1929 Müslim, Müsâfirîn, 293.
[71] M1930 Müslim, Müsâfirîn, 294.
[72] N564 Nesâî, Mevâkît, 33.

bir gerçektir. Ancak bu vakitlerin insanlar için de bereketli olabilmesinin en temel şartı; Allah'a kulluk bilinciyle geçirilmeleridir. Yine yılın hangi ayı, günü ve saati olursa olsun kulluk bilinciyle geçirilirse o zaman dilimi azizdir, mübarektir, özeldir. Nice mübarek vakitler vardır ki, değerini bilmeyip gafil olanlar için ancak bir kayıptır.

Bütün vakitler, Allah'ın insanlara sunduğu birer nimettir. İnsan değerlendiremediği müddetçe vaktin mübarek olmasının ona bir fayda sağlamayacağı da bilinmesi gereken bir gerçektir. Bu vakitlerin huzur, bereket, af ve mağfiretinden yararlanabilmenin yolu; Peygamber Efendimizin öğrettiği gibi, Allah'ın rızasına erişebilmek için az da olsa devamlı ibadet etmektir.[73] Her ânında Allah'ın hoşnutluğunu gözeten bir kul, hangi gün olduğu tam olarak bilinemeyen Kadir gecesine de erişecek, diğer mübarek vakitleri de hakkıyla ihya edebilecektir.

İnanan insanlar, Kur'an ve sünnet ölçüsüne göre zamanını şekillendirmeli; kulluk şuuruyla, hizmet bilinciyle geçirilmeyen her ânın zarar ve ziyan olacağı gerçeğini unutmamalıdır.

73 T2856 Tirmizî, Edeb, 73.

NAMAZLARIN KAZASI
KILINAMAYAN NAMAZIN TELÂFİSİ

عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ الْعَيْزَارِ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا عَمْرٍو الشَّيْبَانِيَّ قَالَ: حَدَّثَنِي صَاحِبُ هَذِهِ الدَّارِ —وَأَشَارَ إِلَى دَارِ عَبْدِ اللَّهِ— قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ: أَيُّ الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ؟ قَالَ: "الصَّلَاةُ عَلَى وَقْتِهَا" قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: "ثُمَّ بِرُّ الْوَالِدَيْنِ" قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: "ثُمَّ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ."

Velîd b. Ayzâr, Ebû Amr eş-Şeybânî'nin,
Abdullah'ın evini göstererek şöyle dediğini işitmiştir:
Bana şu evin sahibi (Abdullah b. Mes'ûd) şöyle dedi: "Resûlullah'a (sav),
'Allah katında en güzel amel hangisidir?' diye sordum. *'Vaktinde kılınan namaz.'* buyurdu. 'Sonra hangisidir?' dedim, *'Sonra, anne babaya iyilik yapmak.'* buyurdu. 'Sonra hangisidir?' deyince,
'Sonra, Allah yolunda cihad etmek.' buyurdu."
(M254 Müslim, Îmân, 139; B5970 Buhârî, Edeb, 1)

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَنْ نَسِيَ صَلاَةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَهَا، لاَ كَفَّارَةَ لَهَا إِلاَّ ذَلِكَ...

حَدَّثَنِي أَبُو قَتَادَةَ الأَنْصَارِيُّ فَارِسُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
... قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَرْكَعُ رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ فَلْيَرْكَعْهُمَا."

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ:
... "أَمَا إِنَّهُ لَيْسَ فِي النَّوْمِ تَفْرِيطٌ، إِنَّمَا التَّفْرِيطُ عَلَى مَنْ لَمْ يُصَلِّ الصَّلاَةَ حَتَّى يَجِيءَ وَقْتُ الصَّلاَةِ الأُخْرَى، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَلْيُصَلِّهَا حِينَ يَنْتَبِهُ لَهَا، فَإِذَا كَانَ الْغَدُ فَلْيُصَلِّهَا عِنْدَ وَقْتِهَا..."

Enes (b. Mâlik)'in naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim bir namazı unutursa onu hatırladığında kılsın.
Zira onun kefareti ancak budur..."
(B597 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 37; M1566 Müslim, Mesâcid, 314)

Resûlullah'ın (sav) süvarisi Ebû Katâde el-Ensârî'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Sizden, sabah namazının (sünnet olan) iki rekâtını devamlı kılmakta olanlar, o ikisini (kazaya kaldığında da) kılsın."
(D438 Ebû Dâvûd, Salât, 11)

Ebû Katâde şöyle diyor:
"Resûlullah (sav) bize bir hutbe irad etti ve şöyle buyurdu:
'...Bilin ki! Uykudan dolayı (namazı kılamamak) bir kusur değildir. Esas kusur, ancak diğer namazın vakti gelinceye kadar namazını kılmayan kimsenin davranışıdır. Buna göre kim (uyuyup kalır da) namazını kılamazsa uyandığı zaman o namazı kılsın! Ertesi gün o namazı vaktinde kılsın!'"
(M1562 Müslim, Mesâcid, 311)

Râhmet Peygamberi'nin ağzından belki de ilk kez böyle cümleler dökülüyordu: *"Allah onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun!"*[1] Risâlet görevini üstlenmeden önce de sonra da insanlara karşı sonsuz sevgi ve merhameti, onu beddua etmekten hep uzak tutmuştu. Peygamberlik görevinin ilk yıllarında yanındaki bir avuç inananıyla birlikte çektiği onca sıkıntıya rağmen, hatta Tâif'te yollarına dikenler serildiğinde, taşlandığında bile merhametle davranmıştı.[2] Zira Yüce Allah, *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."*[3] buyurmaktaydı. Ancak şimdi söz konusu olan kendi nefsi değil, kendisine dünyada sevdirilen şeyleri saydıktan sonra, *"iki gözümün nuru"* diye vasıflandırdığı[4] namazdı. Günün en bereketli zamanlarında Allah'ın huzuruna durup namaz kılması engellenmişti. İşte Efendimiz bu yüzden Hendek Savaşı günü harbin kızışması sebebiyle öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılamamanın üzüntüsünü yaşamış[5] ve müşriklere, *"Bizi orta namazından –yani ikindi namazından– alıkoydular. Allah da onların evlerini ve kabirlerini ateşle doldursun."*[6] diye beddua etmişti. Tek dayanağı olan Yüce Rabbinden onları cezalandırmasını istemişti.

Allah katında en güzel amelin ne olduğunu soran Abdullah b. Mes'ûd'a Resûlullah'ın cevabı şöyle olmuştu: *"Vaktinde kılınan namaz."* İbn Mes'ûd sorularına devam etti: "Sonra hangisidir?" *"Sonra, anne babaya iyilik yapmak."* buyurdu Allah'ın Resûlü. Ondan sonra da, *"Allah yolunda cihad etmek"* geliyordu.[7] Böylece Hz. Peygamber, "dinin direği" olarak tanımladığı[8] namazın Allah nezdindeki yerine işaret ediyor, onu tayin edilen vakitte kılmanın, anne babaya iyilik ve cihad gibi son derece faziletli amellerden bile daha önemli olduğunu bildiriyordu. Nitekim Yüce Allah, kurtuluşa erecek olan mü'minlerin vasıflarını sayarken, *"Onlar ki, namazlarını kılmaya devam ederler."*[9] buyurarak inananların namazlarını vaktinde ve devamlı olarak kılmaya özen göstermeleri gerektiğine işaret etmekteydi.

Namaz, Müslümanlara "belirli vakitlerde" farz kılınmıştı.[10] İnsana sıkıntı veren yolculuk hâli ve hatta daha ağır şartların hâkim olduğu savaş ortamı bile namazı aksatmaya neden olacak bir mazeret olarak görülemezdi. Yüce Allah, her türlü olumsuzluğa rağmen yolculuk esnasında namazın terk edilmesine müsaade etmemiş, ancak kısaltılabileceğini bildirmişti.[11] Aynı şekilde savaş esnasında namazların nasıl eda edileceğini de açıklamıştı.[12] Hz. Peygamber de belirtilen esaslar doğrultusunda

[1] B2931 Buhârî, Cihâd, 98; M1425 Müslim, Mesâcid, 205.
[2] HS2/267 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 267-268.
[3] Enbiyâ, 21/107.
[4] N3391 Nesâî, İşratü'n-nisâ', 1; HM12318 İbn Hanbel, III, 128.
[5] N623 Nesâî, Mevâkît, 55.
[6] D409 Ebû Dâvûd, Salât, 5.
[7] M254 Müslim, Îmân, 139; B5970 Buhârî, Edeb, 1.
[8] BŞ2807 Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 3, 39.
[9] Mü'minûn, 23/9.
[10] Nisâ, 4/103.
[11] Nisâ, 4/101.
[12] Nisâ, 4/102.

hem sefer esnasında[13] hem de savaş devam ederken[14] namaz kıldırarak ashâbına rehberlik etmişti.

Namazın, tembellik, ihmal ya da başka basit sebeplerden dolayı terk edilmesi, aksatılması ya da geciktirilmesi, değil Allah'ın Resûlü'ne, onun ümmetine bile yakışmayan bir davranıştı. Ancak hatadan, eksik ve kusurdan tamamen arınması mümkün olmayan insanın, birtakım nedenlerden ötürü bazen namazını vaktinde kılamadığı da bir gerçekti. İşte böyle bir durumda ne yapmaları gerektiğini müminler yine Resûlullah'tan öğreneceklerdi. Allah Resûlü'nün hayatında namazın vaktinde kılınmaması gibi bir durum sadece birkaç kez gerçekleşmişti. Bunlardan biri Hendek Savaşı esnasında yaşanmıştı. Bütün şiddetiyle savaşı yaşayan Peygamber ve beraberindeki arkadaşlarının, emredildikleri üzere Allah yolunda canlarıyla cihad etmekten, Allah'ın mesajını yüceltmekten başka bir amaçları yoktu. Bu uğurda kılıç sallarken namazı unutmaları gibi bir durum da söz konusu olamazdı. Ancak düşman sürekli saldırıyordu. Peygamber Efendimiz, bir türlü savaşa ara verip saf tutamamıştı. İşte çarpışmanın şiddetlendiği böyle bir zamanda Allah Resûlü ve ashâbı ikindi namazını kılmaya fırsat bulamamışlardı. Allah'ın bir başka emrini yerine getirme uğruna bile olsa Resûlullah'ın farz namazı vaktinde kılamamış olması, hem kendisini hem de ashâbını son derece hüzünlendirmiş ve o Rahmet Peygamberi, bu olaya sebep olanlara beddua etmişti.[15] Aynı savaş sırasında Hz. Ömer, Resûlullah'a gelerek ikindi namazını vaktinde kılamadığını bildirmiş hatta Kureyş müşriklerine ağır hakaretler ederek öfkesini dile getirmişti. Resûlullah da namazı kılmadığını söyleyip Buthân vadisine inerek abdest almış ve beraberindekilere namazı orada kıldırmıştı.[16]

Hendek Savaşı sırasında namazların vaktinde kılınamayışının hüznünü Abdullah b. Mes'ûd (ra) şöyle dile getirmişti: "Resûlullah (sav) ile birlikte idik. Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılmamız engellenmişti. Bu bana çok ağır geldi ve kendi kendime şöyle dedim: 'Allah'ın Resûlü ile beraberiz, Allah yolunda cihad ediyoruz (hem de namazları vaktinde kılamıyoruz)!' Sonra Resûlullah (sav) Bilâl'e emretti, o da kâmet getirdi ve Resûlullah bize öğle namazını kıldırdı. Daha sonra Bilâl yine kâmet getirdi, Resûlullah bize ikindi namazını kıldırdı. Ardından Bilâl yine kâmet getirdi, Resûlullah akşam namazını kıldırdı. En son olarak Bilâl tekrar kâmet getirdi, Resûlullah da yatsı namazını kıldırdı. Resûlullah çevremizde dolaşıp şöyle buyurdu: *"Şu anda yeryüzünde sizden başka Allah'ı zikreden bir topluluk yoktur."*[17]

[13] B1081 Buhârî, Taksîru's-salât, 1; M1583 Müslim, Müsâfirîn, 12.
[14] B942 Buhârî, Salâtü'l-havf, 1; M1942 Müslim, Müsâfirîn, 305.
[15] B2931 Buhârî, Cihâd, 98; M1425 Müslim, Mesâcid, 205.
[16] B596 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 36; M1430 Müslim, Mesâcid, 209.
[17] N623 Nesâî, Mevâkît, 55; HM4013 İbn Hanbel, I, 423.

Peygamberimizin arkadaşlarından Abdullah b. Mes'ûd'un dilinde ifadesini bulan bu sözler aslında bütün sahâbîlerin ortak duygularını yansıtmaktaydı. Çünkü Allah Resûlü gibi namazı vaktinde kılamamak her Müslüman'a ağır gelirdi. Ancak görülen o ki, hem Efendimizin hem de ashâbının, adı geçen namazları vaktinde kılma imkânları yoktu ve bu sebepten dolayı bu dört vakit namaz ertelenerek kılınmıştı. Bu namazlar, Resûlullah'ın ve ashâbının kendi ihmal veya tercihiyle değil, özel bir zorluktan dolayı vaktinde kılınamamıştı. Başlarındaki o büyük sıkıntı hafifler hafiflemez niyazlarını Rablerine sunmak amacıyla kılamadıkları bütün namazları sırasıyla kaza etmişlerdi. İşte en güzel örnek olan Allah Resûlü, vaktinde eda edilemeyen namazlarla ilgili olarak ümmetine çözüm yolunu böylece göstermişti. Buna göre geçirilen namazlar normal sırasına göre, kâmet getirilerek kılınacaktı.

Peygamberimizin hayatında, namazın vaktinde kılınmasına engel olan başka bir sebebe daha işaret edilir ki bu da her insanın karşılaşabileceği sıradan bir durumdur. Efendimiz, *"Kim bir namazı unutursa onu hatırladığında kılsın. Zira onun kefareti ancak budur..."*[18] buyurmuştu. O, uyumak ya da unutmak gibi mazeretler sonucu vaktinde eda edilemeyen namazların hatırlanır hatırlanmaz kılınmasını istemekte ve böylece aslında biz Müslümanlara büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Çünkü kişi namazını vaktinde kılma konusunda ne kadar hassas davranırsa davransın bu tür durumlarla karşılaşabilir.

Nitekim gösterdiği onca titizliğine rağmen bir defasında Peygamberimiz de uyuyakalmış ve sabah namazını vaktinde kılamamıştır. Resûlullah, ashâbıyla birlikte zorlu bir seferde yol alırken artık dayanamayacak hâle gelen kafileden birisi, kendisinden gecenin sonuna doğru mola vermesini ister. Peygamberimiz namazlarının geçmesinden endişe ettiğini söylemişse de sahâbîler gerçekten yorulmuş ve bu molayı hak etmiştir. Namaz vakti girdiğinde kendilerini uyandırmak üzere Bilâl-i Habeşî'yi nöbetçi bırakarak sabaha yakın saatlerde hep birlikte uykuya dalarlar. Ancak aynı meşakkatli yolculuğu yapmasına rağmen gönüllü olarak nöbet tutmak isteyen Bilâl de gözlerinin kapanmasını engelleyemez ve uyuyakalır. Uyandıklarında sabah namazının vakti geçmiş hatta güneş bir miktar yükselmiştir. Bilâl (ra) uyuyup kalmasından ve kendisiyle beraber diğerlerinin de namazlarını kılamayışlarından kendini sorumlu tutar ve üzülür. O zamana dek hiç bu kadar ağır bir uyku uyumadığını bildirir. Rahmet Peygamberi'nin,

18 B597 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 37; M1566 Müslim, Mesâcid, 314.

gönüllü nöbet tutmasına karşın elinde olmayan sebeplerle görevini yerine getirememiş olan Bilâl'i teselli eder mahiyette söylediği, *"Şüphesiz Allah istediği zamanda ruhlarınızı aldı ve yine istediği zamanda onları size geri verdi."* sözü Bilâl'i rahatlatma adına gerçekten manidardır. Güneş ağarınca, yani tamamen yükselince de her zaman olduğu gibi müezzini Bilâl'den ezan okumasını ister ve abdestini alarak güneş yükselip gün tamamen ağardığı vakit namazını kılar.[19]

Uyku sebebiyle sabah namazını kılamadıkları bu olay esnasında, *"Herkes devesinin başından (yularından) tutsun, buradan gidelim. Çünkü burada şeytan yanımızdadır."*[20] buyuran Resûlullah, namazın vaktinde kılınamamasının şeytanın işi olduğunu ve aynı gafleti tekrar yaşamamak için tedbir alınması gerektiğini bildirir. Gerekli tedbirlerin alınmasına rağmen namazı vaktinde kılamamak, uyanıkken, bilerek namazı kılmama gibi bir ihmal ve suç anlamına gelmemektedir. Kılınamayan namazın uyandıktan hemen sonra kaza edilmesi, hatayı telâfi etmek için yeterlidir. Hatta Peygamber Efendimiz, sünnet namazlarını düzenli olarak kılan ve elinde olmadan sabah namazını geçirenlerin, tıpkı namazı vaktinde kılıyor gibi davranmalarını istemiştir. Bir sefer dönüşünde uyuyakalıp ancak sabah güneş doğarken uyanan sahâbeyi güneş biraz yükselene kadar bekletmiş sonra da şöyle buyurmuştur: *"Sizden, sabah namazının (sünnet olan) iki rekâtını devamlı kılmakta olanlar, o ikisini (kazaya kaldığında da) kılsın."*[21]

"Beni nasıl namaz kılıyor gördüyseniz, siz de namazı öyle kılınız."[22] ifadesiyle özetlenen, Peygamberimizin ibadet alanındaki örnekliği sayesinde, zamanında kılınamayan namazların ne zaman, hangi yolla telâfi edileceğini onun uygulamalarından öğrenmekteyiz. Buna göre bir mümin, dininin en temel hükümlerinden ve kulluğun en açık göstergelerinden olan namazını eksiksiz kılmaya özen göstermelidir. Ama gösterilen titizliğe rağmen bazen unutmak ya da uyuyakalmak gibi sebeplerden dolayı herhangi bir namaz vaktinde kılınamazsa, bu namazlar hatırlanır hatırlanmaz kılınmalıdır. Resûlullah'ın gösterdiği şekilde namazı kaza etme yolu, gerçekten elde olmayan sebeplerden dolayı vaktinde kılınamayan namazlar içindir. Zira, *"Allah hiç kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemez."*[23] hükmü gereğince bir kimse gücü dışında kalan durumlardan sorumlu değildir.

Ancak Efendimizin, *"...Bilin ki! Uykudan dolayı (namazı kaçırmakta) bir kusur yoktur. Kusur, ancak diğer namazın vakti gelinceye kadar namazını kılmayan kimsenin davranışındadır. Buna göre kim (uyuyup kalır da) namazını kıla-*

[19] B595 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 35.
[20] M1561 Müslim, Mesâcid, 310; N624 Nesâî, Mevâkît, 55.
[21] D438 Ebû Dâvûd, Salât, 11.
[22] B6008 Buhârî, Edeb, 27; DM1283 Dârimî, Salât, 42.
[23] Bakara, 2/286.

mazsa (uyandığı zaman) o namazı kılsın! Ertesi gün o namazı vaktinde kılsın!'"[24] sözünde de ifadesini bulduğu gibi göz göre göre namazı terk etmek mümine yakışmayan bir hatadır. Namaz konusunda gönülsüz davranmanın ve tembellik göstermenin, Kur'an'da münafıkların özelliklerinden birisi olarak anlatıldığı[25] unutulmamalıdır. Namazı kılmayıp diğer vakit girinceye kadar geciktirmek ya da dünya meşgalesine kapılıp namazın vaktini aksatarak sonradan kaza etmeye güvenmek, samimi müminlere yakışan bir tavır değildir. Zira bir mümin için Rabbine olan sorumluluklarını yerine getirmek, her türlü telaş, heves ve ilgiden önce gelir. Hatta kişinin, namaz kadar ulvî bir ibadet için özel zaman ayırarak mescide gitmesi ve namazlarını cemaatle eda etmesi en güzelidir. Zira gönlü mescitlerde kalan, yani bir namaz vaktinin ardından diğerinin gelmesini hevesle bekleyen kimse, hiçbir himayenin olmadığı kıyamet gününün dehşetinde Allah Teâlâ'nın özel himayesinde olacaktır.[26]

Gönülden istediği hâlde cemaate devamda zorlanan müminin ise namazlarını vaktinde kılmaya özen göstermesi, ibadetinin aksamaması için gerekli tedbirleri almaya gayret etmesi lazımdır. Uyanamayacağını düşündüğünde Hz. Peygamber gibi kendisini uyarması için bir başkasından yardım isteyerek veya saatini kurarak ya da gece erken yatmaya özen göstererek[27] bireysel tedbirlere başvurmalıdır. Gün içinde mümkün olduğunca abdestli bulunmaya çalışarak Yaratan'ın huzuruna varacağı an için daima hazır olan Müslüman, hem namazını vakti içinde eda etmenin huzurunu yaşayacak, hem de her daim Rabbini hatırlayarak hayatını bereketlendirecektir.

[24] M1562 Müslim, Mesâcid, 311; D441 Ebû Dâvûd, Salât, 11.
[25] Nisâ, 4/142.
[26] B1423 Buhârî, Zekât, 16.
[27] HM3603 İbn Hanbel, I, 380.

MESCİT ve CAMİLER
RAHMÂN'IN EVLERİ

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : "جُعِلَتْ لِيَ
الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا أَيْنَمَا أَدْرَكَ رَجُلٌ مِنْ أُمَّتِي الصَّلَاةَ صَلَّى."

Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Yeryüzü (toprak) benim için mescit ve temiz kılınmıştır. Ümmetimden kim nerede namaz vaktine ulaşırsa hemen orada namazını kılabilir."
(N737 Nesâî, Mesâcid, 42)

أنه عثمانَ بْنَ عفَّانَ أُرادَ بِنَاءَ الْمَسْجِدِ فكَرِهَ النَّاسُ ذَلِكَ وَأَحَبُّوا أَنْ يَدَعَهُ عَلَى هَيْئَتِهِ فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ مِثْلَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَا تَوَطَّنَ رَجُلٌ مُسْلِمٌ الْمَسَاجِدَ لِلصَّلاَةِ وَالذِّكْرِ إِلاَّ تَبَشْبَشَ اللَّهُ لَهُ كَمَا يَتَبَشْبَشُ أَهْلُ الْغَائِبِ بِغَائِبِهِمْ إِذَا قَدِمَ عَلَيْهِمْ."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِبِنَاءِ الْمَسَاجِدِ فِي الدُّورِ وَأَنْ تُنَظَّفَ وَتُطَيَّبَ.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "مَنْ أَكَلَ ثُومًا أَوْ بَصَلاً، فَلْيَعْتَزِلْنَا -أَوْ لِيَعْتَزِلْ مَسْجِدَنَا-، وَلْيَقْعُدْ فِي بَيْتِهِ."

Osman b. Affân, mescidi yeniden bina etmek istemiş, halk bunu hoş görmeyerek onu olduğu gibi bırakmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Osman, "Ben Allah Resûlü'nü (sav), *'Her kim Allah için bir mescit bina ederse, Allah ona cennette bu mescidin benzeri (bir köşk) bina eder.'* buyururken işittim." dedi.

(M7471 Müslim, Zühd, 44)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

"Müslüman bir kimse mescitleri namaz ve zikir için kendine yer-yurt edindiğinde, Allah onun bu durumuna, gurbetten dönen kişiye ailesinin sevindiği gibi sevinir."

(IM800 İbn Mâce, Mesâcid, 19)

Hz. Âişe şöyle demiştir:

"Allah Resûlü (sav) mahallelerde mescitler inşa edilmesini, buraların temiz tutulmasını ve güzel kokularla kokulandırılmasını emretti."

(D455 Ebû Dâvûd, Salât, 13; T594 Tirmizî, Cum'a, 64)

Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

"Her kim sarımsak veya soğan yemişse bizden –ya da mescidimizden– uzak dursun ve evinde otursun."

(B7359 Buhârî, İ'tisâm, 24)

n üç sene süren çeşitli baskı, tehdit, işkence ve boykotlar neticesinde Hz. Peygamber, aldığı ilâhî emirle,[1] Medine'ye hicret etmiş, günlerdir büyük merakla yolu gözlenen bu Kutlu Elçi'nin gelişi hicret yurdunda bayram havası estirmişti. Öyle ki, Allah Resûlü'nü karşılama heyecanıyla kadınlar ve erkekler evlerin damlarına çıkmış, çocuklar ve hizmetçiler yollara dökülmüş,[2] özlemle bekledikleri Resûlullah'ı bağırlarına basmışlardı. Sıcak ve coşkulu bir karşılanmanın ardından, Allah Resûlü'nün ilk işi bu yeni Müslüman yurdunda yapılacak olan mescidin yerini tayin etmek olmuştu.

Allah'ın Sevgili Elçisi, hem mescidin yapılacağı mekânı hem de misafir olarak kalacağı evi belirlemek üzere devesi Kasvâ'yı serbest bıraktı ve onun, üzerine çöktüğü, hurma serip kurutulan düzlük bir alanı mescit yapımı için uygun buldu. Neccâroğulları'ndan Sehl ve Süheyl adındaki iki yetim gence ait olan bu yeri, bedelini ödemek suretiyle satın aldı.[3] Arazi, inşaat yapımı için uygun hâle getirildi, hurma kütükleriyle kurulan kapının iki cephesine kerpiçten duvarlar örüldü,[4] kıblesi Mescid-i Aksâ'ya doğru olan mescide giriş için üç kapı belirlendi.[5] Sahâbe olanca gücüyle çalışıyor, Hz. Peygamber de onlara yardım ediyordu. Büyük çabalar sonucunda, Mescid-i Nebevî olarak bilinen Hz. Peygamber'in mescidi dualar ve şiirler eşliğinde tamamlanmış oldu.[6]

'Mescit' sözcüğü 'tevazu ile eğilmek' anlamındaki secde etmek kelimesinden türeyen ve 'secde edilen yer' mânâsını ifade eden bir isimdir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde Müslümanların ibadet mekânları 'mescit' olarak anılmıştır ki, bu adlandırma oldukça manidardır. Zira Allah Resûlü, *"Kulun, Rabbine en yakın olduğu an, secde ânıdır."*[7] sözüyle Müslüman'ın ibadetinde secdenin ayrıcalıklı bir yeri olduğunu bildirmiştir. Daha sonraları içinde cuma namazı kılınan ve hutbe okunan daha büyük mescitlere, cemaati bir araya toplayan mânâsında 'el-mescidü'l-câmi' denilmiştir. Ülkemizde zamanla, bu tamlamanın 'cami' kısmı tek başına kullanılarak yaygınlık kazanmış, 'mescit' ismi ise müstakil olmayan, çok daha küçük ibadethanelere has kılınmıştır. İslâm dünyasının geri kalanı ise 'mescit' ismini benimsemiş, Müslümanların en kutsal mekânları olarak bilinen Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ ve Mescid-i Nebevî özel isimleriyle anılmaya devam edilmiştir.

[1] İsrâ, 17/80, T3139 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.
[2] M7522 Müslim, Zühd, 75
[3] B3906 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 45; HS3/22 İbn Hişâm, Sîret, III, 22-24.
[4] M1173 Müslim, Mesâcid, 9
[5] B40 Buhârî, Îmân, 30; ST1/239 İbn Sa'd, *Tabakât* I, 240
[6] HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 24-25; M1173 Müslim, Mesâcid, 9.
[7] D875 Ebû Dâvûd, Salât, 147, 148; N1138 Nesâî, Tatbîk, 78

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den bu yana, farklı inançlara mensup olsalar da insanlar her devirde, bir araya gelip topluca ibadet edecekleri kutsal mekânlar belirlemişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiği üzere yeryüzünde insanlar için yapılan ilk mabet, 'Mescid-i Harâm' olarak bilinen Kâbe'dir.[8] Resûlullah da Mescid-i Harâm'dan sonra yapılan ilk mescidin Mescid-i Aksâ olduğunu haber vermiştir.[9]

İslâm dinini tebliğle görevlendirilen Peygamber Efendimiz ilk zamanlarda Kâbe'nin yakınlarında namaz kılmaktaydı.[10] Evinin bir bölümünü mescit olarak ayıran ilk Müslüman Ammâr b. Yâsir olup,[11] Hz. Ebû Bekir de evinin avlusuna bir mescit yapmıştı.[12] Ancak kişiye özel ibadet mekânları olan bu yerlerde toplu ibadet yapılmıyordu. Mekke döneminde ilk Müslümanlar için tam anlamıyla mescit vazifesi gören bina, Harem bölgesindeki Safâ tepesinde yer alan 'Dâru'l-erkam' adıyla meşhur olan Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın eviydi. Resûlullah'ın İslâm davetini devam ettirdiği ilk yıllarda inananların toplanma yeri olan, pek çok kişinin Müslüman oluşuna şahitlik eden ve bu özelliklerinden dolayı Dâru'l-İslâm ismiyle de anılan bu evde, Müslümanlar topluca namaz kılmış ve ibadet etmişlerdir.[13]

"Yeryüzü (toprak) benim için mescit ve temiz kılınmıştır. Ümmetimden kim nerede namaz vaktine ulaşırsa hemen orada namazını kılabilir."[14] sözleriyle toprağın namaz kılmak için uygun olduğunu bildiren Hz. Peygamber, Medine'de mescit inşası tamamlanıncaya kadar namaz vakti girdiğinde, bulduğu geniş ve temiz olan her yerde namazını eda ederdi.[15] Ancak ilk dönemlerden itibaren Müslümanların kendilerine belirli yerleri mescit edindikleri görülmektedir. Nitekim Allah Resûlü henüz hicret yolculuğunu tamamlamamışken, Medine yolundaki son durağı olan Kubâ'ya vardığında kendisinden önce gelen ilk muhacirlerin burada namaz kılacak bir yer yaptıklarını ve Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim'in imamlığında namaz kıldıklarını görmüştü. Kubâ'da kaldığı süre içerisinde kendisi de burada namaz kılan Allah Resûlü bu namazgâhı genişleterek 'Kubâ Mescidi' diye bilinen mescidi inşa ettirmiştir.[16] Medine'ye yerleştikten sonra da kimi zaman yaya kimi zaman da binekli olarak sık sık bu mescidi ziyaret etmiş ve burada namaz kılmış,[17] sahâbeyi de burada namaz kılmaya teşvik etmiştir.[18]

Kubâ'da dinlendikten sonra Medine'ye varmak üzere tekrar yola çıkan Hz. Peygamber, Sâlim b. Avfoğulları'nın ikamet ettiği yere vardığında cuma namazını, Rânûnâ vadisinde daha önceden var olan bir mescitte kılmıştır.[19] Medine'de mescit yapımı için karar kıldığı alanda ise, Medinelilerden ilk

[8] Âl-i İmrân, 3/96.
[9] M1162 Müslim, Mesâcid, 2.
[10] M4649 Müslim, Cihâd ve siyer, 107.
[11] HS3/26 İbn Hişâm, Sîret III, 26; ST3/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 250.
[12] B2297 Buhârî, Kefâlet, 4.
[13] ST3/242 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 242-243; BH1/457 Halebî, *es-Sîretu'l-Halebiyye*, 1/457.
[14] N737 Nesâî, Mesâcid, 42; B438 Buhârî, Salât, 56.
[15] M1173 Müslim, Mesâcid, 9; B429 Buhârî, Salât, 49.
[16] B692 Buhârî, Ezân, 54; ST3/87, ST4/311 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 87; IV, 311; HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22.
[17] M3396 Müslim, Hac, 521; D2040 Ebû Dâvûd, Menâsik, 95, 96.
[18] N700 Nesâî, Mesâcid, 9; İM1412 İbn Mâce İkâmetu's-salavât, 197.
[19] HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22.

Müslüman olan kimse olduğu kabul edilen Es'ad b. Zürâre tarafından kurulmuş bir mescit vardı. Resûlullah'ın hicretinden önce Es'ad burada Müslümanlara vakit namazları ile cuma namazlarını kıldırıyordu.[20]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile önlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi."* buyuran[21] Yüce Yaratan, kendisine ibadet edilen mekânların önemine işaret etmektedir. Allah Resûlü de Müslümanların mâbedi olan mescitlerin, *"Allah katında en makbul mekânlar"*[22] olduğunu haber vermiş ve bulunduğu yerlerde mescit yapılmasına özen göstermiştir. Sahâbeyi de bu konuda teşvik etmiş, *"Her kim Allah için bir mescit bina ederse, Allah ona cennette bu mescidin benzeri (bir köşk) bina eder."*[23] buyurmuştur. Bu nedenle Mescid-i Nebevî'den sonra Medine'nin içinde ve çevresinde pek çok mescit bina edilmiş, bunların çoğu yapımlarını gerçekleştiren kabilelere nispet edilmiştir. Fakat bunların içinde Hz. Peygamber'in mescidi ayrıcalığını korumuş, vakit namazları bütün mescitlerde kılınmakla beraber, ilk dönemlerde cuma namazlarında bütün müminlerin Allah Resûlü'yle buluştuğu yegâne mescit Mescid-i Nebevî olmuştur.[24]

Mescitler İslâm'ın sembolü, Müslümanların birlik ve beraberliklerinin göstergesi, onların bir bölgedeki varlık ve hâkimiyetlerinin işaretidir. Resûlullah'ın (sav), bir ordu veya akıncı birliği gönderdiğinde onlara verdiği şu talimat bunu açıkça ortaya koymaktadır: *"Orada bir mescit görürseniz ya da ezan sesi işitirseniz (o bölge halkından) kimseye saldırmayınız."*[25]

Birleştirici rolü olan mescitlerin, insanlar arasındaki farklılıkları ortaya koymak, ayrı bir zümre oluşturmak amacıyla inşa edilmesi, Müslümanlar arasındaki kardeşlik anlayışına aykırıdır. Nitekim inananların Hz. Peygamber'in mescidinde bir araya gelerek kenetlenmelerinden rahatsızlık duyan münafıklar bu birliği bozmak, müminler arasına ayrılık sokmak ve onların aleyhinde yapacakları zararlı faaliyetler için merkez oluşturmak amacıyla bir mescit inşa etmişlerdi. Ancak Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de 'Mescid-i Dırâr' diye anılan bu mescidin hangi niyetlerle kurulduğunu Resûlü'ne bildirmiş ve şöyle buyurmuştu: *"Ey Peygamber! Böyle bir yere asla adımını atma. İçine adım atacağın en uygun mescit, daha ilk günden beri, Allah'tan yana takva temeli üstünde yükseltilen mescittir ki, orada arınmak isteğiyle dolup taşan kimseler vardır. Şüphesiz Allah kendini arındıranları sever."*[26]

Bu âyetlerin yer aldığı Tevbe sûresinin daha ilk başında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman*

[20] MA9743 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 384; ST I/218 ST I/218 ST I/239 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 218, 239
[21] Hac, 22/40
[22] M1528 Müslim, Mesâcid, 288
[23] M7471 Müslim, Zühd, 44.
[24] BE I/273. Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, I, 273
[25] D2635 Ebû Dâvûd, Cihâd, 91; T1549 Tirmizî, Siyer, 2.
[26] Tevbe, 9/107-108.

eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır."[27] İslâm mabetlerini ancak inanmış gönüllerin imar edebileceğini bildiren bu âyet, aynı zamanda mescitleri mânevî anlamda imar etmek şeklinde de anlaşılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber, *"Bir kimsenin mescitlere gidip gelmeyi alışkanlık edindiğini görürseniz onun imanına şahit olunuz."* sözünü bu âyetle açıklamış,[28] mescitlere devam etmenin gereği üzerinde önemle durmuştur. Resûl-i Ekrem mescit yolunda atılan adımların sevap kazanma vesilesi olduğunu söylemiş,[29] namaz için mescide giden bir müminin her gidiş gelişi için Cenâb-ı Hakk'ın ona cennette bir konak hazırlayacağını bildirmiştir.[30] O, zorluk ve meşakkatlere rağmen abdesti eksiksiz ve âdâbına uygun almanın, mescitlere sık gidip gelmenin ve bu yolda çokça yürümenin, bir namazdan sonra diğerini hevesle beklemenin, mânevî dereceleri yükseltip hataları sileceğini ifade etmiştir.[31] Karanlık gecelerde mescide gidenlerden övgüyle bahsetmiş,[32] namazı beklemek için mescitte bulunanların, bu süre içinde âdeta namazdaymış gibi sevap kazanacaklarını haber vermiştir.[33] Allah Teâlâ'nın, kalbi mescitlere bağlı olan kimseleri kıyamet günü arşın gölgesinde gölgelendireceğini müjdelemiş[34] ve O'nun, mescitlerde ibadete devam eden kullarına olan memnuniyetini, *"Müslüman bir kimse mescitleri namaz ve zikir için kendine yer-yurt edindiğinde, Allah onun bu durumuna, ailesinin gurbetten dönen kişiye sevindiği gibi sevinir."*[35] sözleriyle tasvir etmiştir.

Peygamber Efendimiz mescide gelmek isteyen kadınlara mâni olunmamasını istemiş,[36] rahatsız olmamaları için mescidin bir kapısını onlara tahsis etmeyi uygun görmüştür.[37] Hz. Ömer de, daha sonra erkeklerin bu kapıdan girmesini yasaklamıştır.[38] Ayrıca namaz kılamayacak durumda olsalar dahi büyük küçük bütün kadınların bayram namazlarında namaz kılınan alanın yanına gelerek bayram coşkusunu ve bereketini paylaşmalarını tavsiye etmiştir.[39]

İslâm dininde sadece Allah için secde edilen, yalnızca O'na dua ve ibadet edilen,[40] özel mekânlar olan mescitler, bizzat Resûlullah tarafından 'Allah'ın evleri' olarak anılmış[41] ve böylece her mescit 'Allah'ın evi' kabul edilerek Müslüman hayatının merkezine yerleşmiştir. Ancak Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de ilk mabet olan Kâbe için 'evim' ifadesini kullanması sebebiyle,[42] Beytullah (Allah'ın evi) ismi Müslümanların kıblesi olan Kâbe'yle özdeşleşmiştir. Müslümanların kutsal mekânlar olan mescit-

[27] Tevbe, 9/18.
[28] T2617 Tirmizî, Îmân, 8; İM802 İbn Mâce, Mesâcid, 19.
[29] T3226 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 36
[30] B662 Buhârî, Ezan, 37.
[31] M587 Müslim, Tahâret, 41
[32] D561 Ebû Dâvûd, Salât, 49; T223 Tirmizî, Salât, 51.
[33] B176 Buhârî, Vudû', 34.
[34] M2380 Müslim, Zekât, 91.
[35] İM800 İbn Mâce, Mesâcid, 19; HM8332 İbn Hanbel, II, 328.
[36] M989 Müslim, Salât, 135.
[37] D462 Ebû Dâvûd, Salât, 17.
[38] D464 Ebû Dâvûd, Salât, 17.
[39] B980 Buhârî, Îdeyn, 20.
[40] Cin, 72/18.
[41] M1521 Müslim, Mesâcid, 282.
[42] Bakara, 2/125.

lere girerken bu bilinçle hareket etmeleri ve mescit içerisinde bulundukları müddetçe mescit âdâbına uygun davranmaları istenmiştir.

İnananlar için en güzel örnek olan Hz. Peygamber, hem hâl ve hareketleri hem de sözleriyle onlara mescit âdâbını öğretmiştir. Yeterli cemaatin olduğu yerlerde mescit yapılmasını emrettikten sonra ibadetgâh olarak belirlenen bu mekânların temiz tutulmasını ve güzel kokularla kokulandırılmasını tavsiye etmiştir.[43] Allah'ın evleri olan mescitleri temiz tutma konusunda sahâbe de oldukça titiz davranmış;[44] hatta İbn Abbâs, yağmurlu bir günde ayaklarıyla mescidi kirletmemeleri için insanların mescide gelmeyip namazlarını bulundukları yerde eda etmelerini istemiştir.[45]

Resûlullah mescide ihlâs içinde, dualarla gelen kişi için meleklerin Allah'tan mağfiret dileyeceği ve Allah'ın da kendisine rahmet edeceği müjdesini vermiştir.[46] Kendisi mescide girerken ve oradan ayrılırken çeşitli şekillerde Allah'a dua etmiş,[47] ashâbına da şu tavsiyede bulunmuştur: *"Biriniz camiye girdiğinde 'Allah'ım, bana rahmetinin kapılarını aç.', çıktığında ise 'Allah'ım, senden senin lütfunu istiyorum.' desin."*[48] Ayrıca Rabbinin evine giren Müslüman'ın, burayı selâmlama mahiyetinde "tahiyyetü'l-mescid" namazı kılmasını istemiş,[49] hatta birinin bu namazı kılmadığını fark ettiği bir cuma günü, hutbe esnasında onu uyarmıştır.[50]

Resûlullah, mescitte bulunduğu sürece müminin vakar ve sükûnetle hareket etmesini gerekli görmüş, bu sükûneti bozacak her türlü söz ve davranıştan ashâbını men etmiştir. Örneğin mescitte kayıp ilânı yapmayı[51] ve alışverişte bulunmayı[52] yasaklamış, cemaate yetişmek niyetiyle bile olsa cami içinde koşuşturmayı uygun bulmamıştır.[53] Peygamber Efendimiz mescitte başkalarını rahatsız etmemenin gereği üzerinde önemle durmuş, *"Her kim sarımsak veya soğan yemişse bizden –ya da mescidimizden– uzak dursun ve evinde otursun."* buyurmuştur.[54] Kesici ve delici aletlerle mescide girilmesini hoş görmemiş,[55] bunlarla camiye girme zorunluluğu varsa kimseye zarar vermemek için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.[56] Mescitte ibadet ederken bile ölçülü hareket edilmesi gerektiğini bildiren Resûl-i Ekrem, kendisi itikâfta bulunduğu sırada bazı kişilerin yüksek sesle Kur'an okuduklarını işitince, *"Dikkat edin! Hepiniz Rabbinize münâcât ediyorsunuz. Birbirinizi rahatsız etmeyin! Kıraatte –ya da namazda– biriniz sesini diğerinden daha fazla yükseltmesin!"*[57] buyurarak onları ikaz etmiştir. Dikkatleri dağıtmaması ve rahatsız edici olmaması için kadınların mescide gelirken koku sürünmelerini hoş karşılamamış,[58] cemaatin birlikte,

[43] D455 Ebû Dâvûd, Salât, 13; T594 Tirmizî, Cum'a, 64
[44] B220 Buhârî, Vudû', 58
[45] MA107 Abdürrezzâk, Musannef, I, 34
[46] İM778 İbn Mâce, Mesâcid 14.
[47] MA1663-1670 Abdürrezzâk, Musannef, I, 425-426; HM26948 İbn Hanbel, VI, 283.
[48] M1652 Müslim, Müsâfirîn 68
[49] B444 Buhârî, Salât, 60
[50] M2020 Müslim, Cum'a, 55
[51] M1260 Müslim, Mesâcid, 79.
[52] T1321 Tirmizî, Büyû', 76; DM1434 Dârimî, Salât, 118
[53] M1359 Müslim, Mesâcid, 151.
[54] B7359 Buhârî, İ'tisâm, 24.
[55] MA1734 Abdürrezzâk, Musannef, I, 443.
[56] M6661 Müslim, Birr, 120.
[57] D1332 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 25; HM11918 İbn Hanbel, III, 94.
[58] M997 Müslim, Salât, 142.

rahatça ibadet etmesi için kadınların erkeklerin arkasında saf tutmalarını uygun görmüştür.[59] Zorunlu durumlarda mescitlerde gecelemek veya istirahat için yatmaktan ashâbını men etmemiş,[60] kendisi de bazı zamanlarda mescitte dinlenmiştir.[61]

Hz. Peygamber İslâm mabetlerinin inanç ve ibâdet ruhunu zedeleyecek tasvirlerden arındırılmış, aşırı tezyinattan uzak, sade yapılar olmasını uygun görmüştür. Sevgili eşlerinden Ümmü Seleme'nin Habeşistan'da gördüğü bir kilisenin duvarlarındaki resimlerden bahsetmesi üzerine, *"Onlar öyle bir millettir ki, içlerinden iyi bir kul öldüğünde mezarının üzerine bir tapınak inşa edip, içini de bu tür resimlerle doldururlar."* açıklamasını yapmış,[62] yahudi ve hıristiyanların peygamber kabirlerini tapınağa çevirdiklerini söyleyerek[63] bunun Allah'ın lânetine sebep olacağını bildirmiştir.[64]

Hz. Peygamber, mescitlerin hizmetini gören, ihtiyaçlarını karşılayan kimseleri takdir etmiş, ashâbını bu yönde teşvik etmiştir. Nitekim ilk dönemlerde çok korunaklı olmayan Mescid-i Nebevî'nin gece yağan yağmurla ıslanan zeminini kapatmak üzere, eteğine topladığı çakılları yerlere döşeyen zâta, *"Bu (yaptığın) ne kadar güzel!"* diyerek memnuniyetini ifade etmiştir.[65] Mescidin temizliğiyle ilgilenen siyahî bir kadının öldüğünü kendisine duyurmayan ashâbına sitem etmiş, kabrini ziyaret edip onun için cenaze namazı kılmak suretiyle mescide hizmet edenlere ne kadar önem verdiğini göstermiştir.[66]

Allah Resûlü mescitler içerisinde Mescid-i Harâm,[67] Mescid-i Nebevî,[68] Mescid-i Aksâ[69] ve Kubâ Mescidi'nin ayrıcalıklı konumda olduğuna,[70] dolayısıyla buralarda ibadet etmenin faziletine işaret etmiştir. Bu mescitlerin, tarihimizde ve kültürümüzde ayrı bir yeri vardır. Bunların farklılığı şüphesiz ki mimarî yapılarından değil, İslâm tarihindeki önceliklerinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Mescid-i Harâm'ın İbrâhim peygambere, Mescid-i Aksâ'nın ise Süleyman peygambere kadar uzanan geçmişi vardır.

Kubâ Mescidi İslâm tarihinin ilk müstakil mâbedidir. Mescid-i Nebevî ise, Müslüman âleminde önemli bir mabet olmanın yanı sıra eşsiz bir ilim ve mâneviyât merkezi olma vasfıyla, kendinden sonraki bütün mescitlere örnek teşkil eden, Allah Resûlü'nün müminlere bıraktığı değerli bir mirastır.

Hz. Peygamber ve onu takip eden İslâm'ın ilk dönemlerinde mescitler, dinî ve sosyal hayatın merkezi olarak ibadet haricinde de kullanılmıştır. Daha yapımı sırasında Medine Mescidi'nde, Suffe Ashâbı olarak bilinen, kendilerini ilme adamış seçkin talebeler için bir yer ayrılmıştır.[71] Mescit içe-

[59] HM23299 İbn Hanbel, V, 344.
[60] D382 Ebû Dâvûd, Tahâret, 137.
[61] M5504 Müslim, Libâs ve zînet, 75.
[62] B434 Buhârî, Salât, 54.
[63] B435 Buhârî, Salât, 55.
[64] N2048 Nesâî, Cenâiz, 106.
[65] D458 Ebû Dâvûd, Salât, 15.
[66] B458 Buhârî, Salât, 72.
[67] İM1406 İbn Mâce, İkâmet, 195
[68] B1190 Buhârî, Fadlü's-salât, 1.
[69] İM1413 İbn Mâce, İkâmet, 198.
[70] İM1412 İbn Mâce İkâmetü's-salavât, 197; N700 Nesâî, Mesâcid, 9.
[71] BH2/277 Halebî, es-Sîretü'l-Halebiyye, II, 277.

risinde ilimle meşgul olan kimseleri görünce onları överek yanlarına oturan Allah Resûlü, *"Muhakkak ki ben muallim olarak gönderildim."* buyurmuş,[72] böylece eğitim ve öğretime özel bir önem verdiğini göstermiştir. Zaman zaman sahâbenin sorularını mescitte yanıtlamış, kendisine dini öğrenmek üzere gelen bireylere ve gruplara gerekli dinî bilgiyi burada vermiştir.[73] Kendisine gelen âyetleri mescitte okuyup açıklayarak dinin hükümlerini ve inceliklerini öğretmiş; sözleri, vaaz ve hutbeleriyle inanan gönüllere bunları yerleştirmeye çalışmıştır. Ashâbın uygun olduğu vakitleri kollayarak bu zaman dilimlerinde onlara mescitte dersler vermiş,[74] sahâbe de onun bu tavrını devam ettirmişlerdir.[75] Kadınların da mescitte rahatça ilim tahsil edebilmeleri için bir gününü onlara tahsis etmiştir.[76] Ashâb mescide geldiğinde halkalar kurarak Kur'an okumuş, ilmî sohbetlerde bulunmuş ve özellikle de fıkhî konuları onlarla müzakere etmiştir.[77] Mescidin "ilim meclisi" olma özelliği sonraki dönemlerde de devam etmiş, büyük mezhep imamları ve diğer önemli İslâm âlimleri hep bu meclislerde yetişmiş, kendileri de mescitlerde ders halkaları kurmak suretiyle ilmi yaymışlardır. Böylece Hz. Peygamber'in başlattığı ilmî faaliyetler asırlar boyu devam etmiş, mescitler İslâm âleminde canlı ilim merkezleri hâline gelmiştir.

Hz. Peygamber'in evinin yanı başında bulunması ve Müslümanların rahatça toplandıkları bir mekân olması sebebiyle Mescid-i Nebevî, devletin idare merkezi olmasının yanı sıra gerekli durumlarda sosyal, hukukî, siyasî, askerî ve malî bütün işlerin görüldüğü bir merkez niteliği taşımıştır. Bazen konuların görüşülüp karara bağlandığı bir şûra meclisi,[78] bazen davaların çözüldüğü bir mahkeme,[79] bazen bir misafirhane,[80] bazen de bir hapishane gibi kullanılmıştır.[81] Beytülmal vazifesi görmüş,[82] kimi zaman da evsiz, muhtaç kimseler için barınma imkânı sağlamıştır.[83] Şiirlerin okunduğu[84] ve savaş oyunlarının sergilendiği bir mekân olarak kullanıldığı da olmuştur.[85] Savaş için gidilen bölgelerde kurulan mescitler karargâh niteliği taşımış, bazen de yaralananlar için hastane vazifesi görmüştür.[86]

Hz. Peygamber ve sahâbe dönemlerinden günümüze dek cami ve mescitlerin inşası bütün İslâm âleminde önemli görülmüş ve Müslümanlar, nesiller boyu farklı kültür ve medeniyetlerin ürünü olan çok çeşitli mimarî ve sanatsal özelliklere sahip muhteşem camilerle yeryüzünü donatmışlardır. Yeni kurdukları şehirlerde mescidi merkeze alan bir planlama yapmışlar; dinî mimariye önem vererek camilerin, mimarî ve tezyinat bakımından en güzel yapılar olmasına özen göstermişlerdir.

[72] İM229 İbn Mâce, Sünnet, 17.
[73] B63 Buhârî, İlim, 6; B523 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 2
[74] B68 Buhârî, İlim, 11.
[75] B70 Buhârî, İlim, 12.
[76] B101 Buhârî, İlim, 35.
[77] KT2/218 Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, II, 218-222.
[78] VM1/209 Vâkıdî, *Megâzî*, I, 209-213.
[79] B471 Buhârî, Salât, 83; B7166 Buhârî, Ahkâm, 18.
[80] İM1760 İbn Mâce, Sıyâm, 52
[81] M4589 Müslim, Cihâd ve siyer, 59.
[82] B3165 Buhârî, Cizye ve müvâdea, 4.
[83] B6452 Buhârî, Rikâk, 17.
[84] D5013 Ebû Dâvûd, Edeb, 87; N717 Nesâî, Mesâcid, 24
[85] M2064 Müslim, İdeyn, 18
[86] B463 Buhârî, Salât, 77

Toplumsal ihtiyaç ve yönetim zorunluluğu sebebiyle önceleri farklı amaçlarla kullanılsa da zaman içinde mescitler sadece ibadet edilen ve dinî ilimler öğretilen yerler hâline getirilmiş; yukarıda sayılan sosyal, siyasal, idarî, askerî ve malî amaçlı kullanımlardan vazgeçilmiştir. Bunları yerine getiren farklı kurumların ortaya çıkmasıyla tabiî olarak mescitlere bu hususlarda gerek kalmamıştır. Osmanlı cami geleneğinde "külliye" kültürünün çekirdeğini oluşturan camiler sadece ibadete ayrılırken, bu muazzam mimarî yapının hemen bitişiğine veya çevresine eğitim ve sosyal hizmet kurumları, hamamlar, misafirhaneler, hastaneler gibi diğer unsurlar da inşa edilerek, camiye gelen insanların diğer ihtiyaçlarının da karşılandığı merkezler oluşturulmuştur. Günümüzde ise, özellikle büyük şehirlerde yapılan camiler aslî işlevine uygun olarak inşa edilmekte, diğer kişisel ve sosyal ihtiyaçlar, camilerin etrafına veya altına yapılan misafirhane ve ticarethane gibi çok amaçlı binalar vasıtasıyla giderilmektedir.

İçerisinde derin bir saygı ve edeple hareket edilmesi gereken mescitler, Allah'ın evleri olduğundan huzur ve sükûnetin kaynağıdır. Kimi zaman hayatın karmaşası içinde insanların nefes almasını sağlayan ve onları mânevî yönden tatmin eden bir rahatlama yeri, kimi zaman çaresizler ve kimsesizler için bir sığınak, kimi zaman da yalnızlıktan bunalan ruhların sosyalleşmesine katkıda bulunan toplumsal bir mekândır. İslâm kardeşliğinin ve birlikteliğin sembolü olan mescitler, bir kişinin ya da zümrenin tekelinde olmadığı gibi, kadın erkek, genç yaşlı her yaştan ve her sınıftan Müslüman'ın rahatlıkla ziyaret edip ibadetlerini eda edebilecekleri yerlerdir.

EZAN
HUZURA İLK ÇAĞRI

أنَّهُ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: كَانَ الْمُسْلِمُونَ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَجْتَمِعُونَ فَيَتَحَيَّنُونَ الصَّلاَةَ لَيْسَ يُنَادَى لَهَا، فَتَكَلَّمُوا يَوْمًا فِي ذَلِكَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: اتَّخِذُوا نَاقُوسًا مِثْلَ نَاقُوسِ النَّصَارَى. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ بُوقًا مِثْلَ قَرْنِ الْيَهُودِ. فَقَالَ عُمَرُ: أَوَلاَ تَبْعَثُونَ رَجُلاً يُنَادِي بِالصَّلاَةِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَا بِلاَلُ! قُمْ فَنَادِ بِالصَّلاَةِ."

İbn Ömer şöyle anlatırdı:
"Müslümanlar, Medine'ye geldiklerinde namaz için (herhangi bir) çağrı yapılmazdı; bir araya toplanırlar ve namaz vaktini beklerlerdi. Bir gün bu konuyu aralarında konuştular. Kimisi, 'hıristiyanların çanı gibi bir çan edinelim.' dedi. Kimisi, 'yahudilerin (boynuz) borusu gibi bir boru edinelim.' dedi. Ömer ise, 'Namaza çağıracak birini gönderseniz ya!' dedi.
Bunun üzerine Allah Resûlü (sav):
'Ey Bilâl, kalk da namaza çağır!' buyurdu."

(B604 Buhârî, Ezân, 1)

عَنْ أَبِي عُمَيْرِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ عُمُومَةٍ لَهُ مِنَ الأَنْصَارِ قَالَ: اهْتَمَّ النَّبِيُّ لِلصَّلاَةِ كَيْفَ يَجْمَعُ النَّاسَ لَهَا، فَقِيلَ لَهُ: انْصِبْ رَايَةً عِنْدَ حُضُورِ الصَّلاَةِ فَإِذَا رَأَوْهَا آذَنَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا فَلَمْ يُعْجِبْهُ ذَلِكَ... فَانْصَرَفَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ رَبِّهِ وَهُوَ مُهْتَمٌّ لِهَمِّ رَسُولِ اللَّهِ - ﷺ - فَأُرِيَ الأَذَانَ فِي مَنَامِهِ. قَالَ: فَغَدَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي لَبَيْنَ نَائِمٍ وَيَقْظَانَ إِذْ أَتَانِي آتٍ فَأَرَانِي الأَذَانَ ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "يَا بِلاَلُ! قُمْ فَانْظُرْ مَا يَأْمُرُكَ بِهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ فَافْعَلْهُ."

عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِذَا قَالَ الْمُؤَذِّنُ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ. فَقَالَ أَحَدُكُمْ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ. ثُمَّ قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ. قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ. ثُمَّ قَالَ: حَيَّ عَلَى الصَّلاَةِ. قَالَ: لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ. ثُمَّ قَالَ: حَيَّ عَلَى الْفَلاَحِ. قَالَ: لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ. ثُمَّ قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ. قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ. ثُمَّ قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، مِنْ قَلْبِهِ دَخَلَ الْجَنَّةَ."

عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ قَالَ: أَتَى رَجُلاَنِ النَّبِيَّ ﷺ يُرِيدَانِ السَّفَرَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ : "إِذَا أَنْتُمَا خَرَجْتُمَا فَأَذِّنَا ثُمَّ أَقِيمَا، ثُمَّ لِيَؤُمَّكُمَا أَكْبَرُكُمَا."

عَنْ مَعْدَانَ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ الْيَعْمُرِيِّ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو الدَّرْدَاءِ: أَيْنَ مَسْكَنُكَ؟ قَالَ: قُلْتُ فِي قَرْيَةٍ دُونَ حِمْصَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَا مِنْ ثَلاَثَةٍ فِي قَرْيَةٍ فَلاَ يُؤَذَّنُ، وَلاَ تُقَامُ فِيهِمُ الصَّلَوَاتُ إِلَّا اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ، عَلَيْكَ بِالْجَمَاعَةِ، فَإِنَّمَا يَأْكُلُ الذِّئْبُ الْقَاصِيَةَ."

Enes (b. Mâlik)'in oğlu Ebû Umeyr, ensardan olan amcalarından birinin şöyle dediğini nakletmiştir: "Peygamber (sav), insanları namaza nasıl toplayacağı konusunu düşünüyordu. Kendisine, 'Namaz vakti girince bir bayrak dik, onu görünce (insanlar) birbirlerine haber verirler.' denildi. Fakat o, bu teklifi beğenmedi... Abdullah b. Zeyd b. Abdirabbih Resûlullah'ın (sav) düşüncesini içinde hissederek oradan ayrıldı. (O gece) rüyasında ezanı gördü. Sabahleyin hemen Resûlullah'a (sav) gelerek, 'Ey Allah'ın Resûlü! Ben uyku ile uyanıklık arasında iken birden birisi yanıma geldi ve bana ezanı öğretti.' diyerek rüyasını anlattı... Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Ey Bilâl kalk ve Abdullah b. Zeyd sana ne söylerse onu yap!'* buyurdu.

(D498 Ebû Dâvûd, Salât, 27)

Hafs b. Âsım b. Ömer b. Hattâb'ın, babası aracılığıyla dedesi Ömer b. Hattâb'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müezzin 'Allâhü ekber, Allâhü ekber' dediğinde sizden biri de 'Allâhü ekber, Allâhü ekber' derse; sonra müezzin, 'Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh' dediğinde o da, 'Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh' derse; ardından müezzin, 'Eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh' dediğinde o da, 'Eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh' derse; sonra müezzin, 'Hayye ale's-salâh' dediğinde o, 'Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh' derse; sonra müezzin, 'Hayye ale'l-felâh' dediğinde o, 'Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh' derse; ardından müezzin 'Allâhü ekber, Allâhü ekber' dediğinde o da 'Allâhü ekber, Allâhü ekber' derse; sonra müezzin 'Lâ ilâhe illâllâh' dediğinde o da bütün kalbiyle 'Lâ ilâhe illâllâh' derse, cennete girer."*

(M850 Müslim, Salât, 12)

Mâlik b. Huveyris anlatıyor: "Yolculuğa çıkmak isteyen iki kişi Hz. Peygamber'in (sav) yanına geldi. Hz. Peygamber (sav) onlara şöyle buyurdu: *'Yola çıktığınızda (namaz vakti geldikçe) ezan okuyup ardından kâmet getirin. Sonra büyüğünüz imam olsun.'"*

(B630 Buhârî, Ezân, 18)

Ma'dân b. Ebû Talha el-Ya'murî anlatıyor: "Ebu'd-Derdâ bana, 'Evin nerede?' diye sordu. 'Hıms şehrinin dışında bir köyde.' diye cevap verdim. Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ dedi ki, 'Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittim: *'Bir köyde üç kişi bulunur da ezan okunmaz ve orada namaz kılınmazsa, şeytan onlara musallat olur. Sen cemaate devam et. Çünkü sürüden ayrılanı kurt kapar.'"*

(HM28064 İbn Hanbel, VI, 445)

Namaz, Mekke'de farz kılınmasına rağmen[1] Müslümanların Mekke'de açık bir şekilde cemaat hâlinde ibadet etmeleri mümkün olmamıştı. Bu yüzden orada namaz için bir yerde toplanmayı sağlayacak bir çağrı vasıtasına da ihtiyaç duyulmamıştı. Zaten mescitleri yoktu ki toplansınlar. Zaman zaman Erkam'ın evinde beraberce namaz kılsalar da bunu gizlice yapıyorlardı. Müşriklerin şerrinden korktukları için, namazı çağrıyla duyurmak imkânsızdı. Zira Kureyş'in ileri gelenleri, Müslümanların evlerini mescit gibi kullanmalarına dahi müdahale ediyorlardı.[2] Onlar, Mekke'de gariptiler ve onların namazları da sessiz ve gizliydi.

Mekke'de yaşanan zor yılların ardından müminler, hicretle Medine'de buluşmuşlar ve Resûlullah (sav) rehberliğinde yeni bir toplum oluşturmuşlardı. Burada yaptıkları ilk işlerden birisi, hemen bir mescit inşası olmuştu. İbadet etmek için toplanacakları, dünyevî ve uhrevî işlerini konuşacakları mütevazı bir yerdi burası. Altı toprak idi, ön tarafının üstü ise hurma dallarıyla gölgelenmişti. Ama Müslümanlar için anlamı ve işlevi o kadar büyük ve o kadar zengindi ki... Hep birlikte Allah Teâlâ'nın huzuruna durulacağı, kulların yakarışının hep birden O'na ulaşacağı, Hz. Peygamber'in ümmetiyle birlikte inşa ettiği Medine'nin ilk mâbediydi bu.

Ne var ki, hâlâ namaz vaktinin geldiğini bildirecek ve inananların bir araya gelmelerini sağlayacak bir çağrı vasıtaları yoktu. Allah için, Resûlü için, İslâm'ı daha iyi ve daha özgür yaşayabilmek için Medine'de toplanan sahâbe, namaz vaktinde hepsini aynı anda bir araya gelmeye çağıracak bir araca ihtiyaç duymaktaydı. Bu duruma bir çare bulmak için aralarında istişareye başladılar. Namaz vaktinin girdiğini duyurmak ve hep birlikte huzura durarak yakarmak için Rabbin evinde toplanılacağını haber vermek üzere sahâbeden bazıları, diğer din mensuplarının ibadete çağrı vasıtalarını kullanmayı teklif ettiler. Kimi, 'hıristiyanlar gibi çan çalabiliriz.' derken, kimisi de, 'yahudilerin yaptığı üzere boynuz şeklindeki bir boru ile çağrıda bulunalım.' diyordu. Hatta bazıları, Mecûsîlerle özdeşleşen ateş yakmayı ve bunu namaza davet işareti olarak kullanmayı bile gündeme getirdi. Doğrusu bunların hiçbirisi gönüllerine sinmiyordu. Bir başka di-

[1] B349 Buhârî, Salât, 1; İF7/203 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 203.
[2] B3905 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 45.

nin ibadete çağrı yöntemini kullanmak, başta Hâtemü'l-Enbiyâ (sav) olmak üzere, sahâbenin ileri gelenlerine makul gelmiyordu.

Yine böyle bir toplantıda içlerine sinen bir karara varılamayınca, Hz. Ömer'in Resûlullah'a, 'Namaza çağıracak birini gönderseniz ya?' demesi üzerine Allah Resûlü, *'Ey Bilâl, kalk da namaza çağır!'* buyurdu.[3] Bu dönemde bir müddet sokaklarda *"es-salâh es-salâh"(namaza namaza)* diye dolaşılarak ilâhî huzura davette bulunuldu. Ancak namaza bu şekilde çağırmak da insanlara güç gelmeye başladı.[4] Güneş tutulması gibi olağanüstü durumlarda kılınacak namazlarda ise halkın hemen namaza toplanması için çağrıda bulunuluyordu.[5] Ancak gittikçe çoğalan Müslüman kitlenin bu şekilde de bir araya toplanması imkânsız olmaya başlamıştı.

Çare neydi, huzura çağrı nasıl olmalıydı? "Allah'ım yardım et!" diye, ellerinden çok gönüllerini açmışlardı göklere. Yeni ve farklı bir dinin mensupları, Son Peygamber'in ümmeti olarak istiyorlardı ki, kendilerine has, bu ümmeti temsil eden ilâhî bir çağrı vasıtaları olsun. Sahâbe, zaten zihni namaza çağırmanın en güzel yolunun ne olabileceğiyle meşgul olan ve bunun üzüntüsünü yaşayan Hz. Peygamber'e bir daha gelerek, "Namaz vakti girince bir bayrak dik, onu görünce (insanlar) birbirlerine haber verirler." teklifinde bulunmuşlardı.[6] Fakat o bunu da, muhtemelen uygulamadaki zorluğu görerek, tasvip etmedi. Ancak şöyle olsun diye bir teklifte de bulunmuyordu. Belki, ashâbının bu konudaki gayretlerinin daha eğitici ve ilâhî iltifata daha çok mazhar olacağını düşünüyordu. Her hâlükârda ilâhî hikmet, kendi seyri içinde tezahür edecekti.

Nitekim sahâbenin "bayrak dikme" teklifiyle geldiği ama bunun da namaza çağrı için lâyık görülmediği toplantıdan, Hz. Peygamber'in (sav) düşünceli hâlini ve beklentisini yüreğinde hissederek ayrılan biri vardı. Evet, bu hâlde evine vardığında Abdullah b. Zeyd, üzüntülü ve düşünceliydi. Ailesinin yemek teklifine, "Resûlullah'ın namaza çağrı için üzüntülü hâlini gördükten sonra bir şey yiyemeyeceği" karşılığını verdi ve hemen yatağına yattı.[7] Onun bu hâli Allah katında muteber bir hâl olmalıydı ki ıstırabını dindirecek ilâhî himmet ve hikmet ona bahşedilmeye başlandı. Habîb-i Kibriyâ'yı sevindirecek, Müslümanlara namaz vaktini bildirecek çağrının nasıl olması gerektiği, rüyada kendisine öğretiliyordu.

Medineli ilk Müslümanlardan olan Abdullah b. Zeyd, tarihe İkinci Akabe Biati adıyla geçen ve Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin hazırlık toplantısı anlamına gelen görüşmeye katılanlardan biriydi. Dahası

[3] B604 Buhârî, Ezân, 1; M837 Müslim, Salât, 1
[4] BS1872 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, I, 517.
[5] B1045 Buhârî, Küsûf, 3.
[6] D498 Ebû Dâvûd, Salât, 27.
[7] ST1/247 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 247.

o, Müslümanların inançları uğruna giriştikleri ilk savaş olan Bedir başta olmak üzere Uhud, Hendek ve diğer seferlerin tümüne katılma şerefine nail olmuştu.[8] Şimdi ise, adını tarihe "sâhibü'l-ezân" (ezanın sahibi) olarak yazdıracak ilâhî bir iltifata mazhar olmuştu. Uyandığında sevinçten yüreği yerinden fırlayacak gibiydi. Sabahı beklemeden alacakaranlıkta[9] namazdan önce, heyecanla Hz. Resûl'ün yanına koştu ve "Ey Allah'ın Resûlü! Ben rüyada elinde çan olan bir adama, 'Ey Allah'ın kulu! Bu çanı bana satmaz mısın?' dedim. 'Onu ne yapacaksın?' dedi. 'Onunla insanları namaza çağıracağız.' dedim. 'Sana bundan daha iyisini göstereyim mi?' dedi. Ben de ona, 'Tabi' dedim ve bana ezanı öğretti." dedikten sonra, benliğine kazınan huzura çağrının lafızları ağzından dökülüverdi:

"Allâhü ekber, Allâhü ekber, Allâhü ekber, Allâhü ekber
Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh, Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh
Eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh, Eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh
Hayye ale's-salâh, Hayye ale's-salâh
Hayye ale'l-felâh, Hayye ale'l-felâh
Allâhü ekber, Allâhü ekber
Lâ ilâhe illâllâh."

Sonra Abdullah, rüyasında gördüğü yeşil elbiseli kişinin, namaza başlarken aynen ezanın sözlerini tekrar etmesini ve *"Hayye ale'l-felâh"*tan sonra iki defa *"Kad kâmeti's-salâtü"* *(Namaz başlamıştır)* ifadesini ilâve etmesini söylediğini de anlattı.[10]

Bazı rivayetlerde ezan ifadelerinin ikişer, kâmetin ise birer kere söyleneceği veya şehâdet kelimelerinin önce alçak sesle, sonra yüksek sesle tekrar edileceği (tercî) de nakledilmiştir.[11] Ancak yukarıda zikredilen şekliyle ezan daha çok rivayette nakledilmiş ve uygulamada yaygınlık kazanarak günümüze kadar böyle gelmiştir.

Abdullah'ın gece rüyasını anlatırken duyduğu heyecan yanında Resûl-i Ekrem'in sakinliği ve dinginliği hayret vericiydi. O sanki Abdullah'ı bekliyordu; bu mübarek sözleri onun getireceğini biliyor gibiydi; *"Bu kesinlikle hak bir rüyadır. Hemen Bilâl ile beraber kalk, çünkü onun sesi seninkinden daha gür ve güzeldir; sana söylenenleri ona öğret de bu şekilde (namaza) çağırsın."* dedi.[12]

Hz. Peygamber (sav) Abdullah'ın rüyasını tasdik etmiş, ezanını onaylamıştı. Ne büyük bir şerefti ki bu, kıyamete kadar bâkî kalacak ezanla birlikte onun da adı anılacaktı. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel, sahâbeden gelen hadisleri derlediği kıymetli eseri *Müsned*'inde Abdullah

[8] ST3/536 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 536.
[9] ST1/247 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 248.
[10] D499 Ebû Dâvûd, Salât, 28; D506 Ebû Dâvûd, Salât, 28.
[11] M842 Müslim, Salât, 6. D505 Ebû Dâvûd, Salât, 28. İM708 İbn Mâce, Ezân, 2
[12] T189 Tirmizî, Salât, 25; D499 Ebû Dâvûd, Salât, 28

b. Zeyd hadisleri öncesinde koymuş olduğu başlıkta onu "sâhibü'l-ezân" yani "ezanın sahibi" şeklinde,[13] bazı rivayet zincirlerinde de "râi'l-ezân" yani "ezanı rüyasında gören" şeklinde nitelemiştir.[14] Artık tarih Abdullah'ı bu lakaplarla yâd edecektir.

Ezanı öğrenen Bilâl, ilk olarak sabah ezanını okudu. Böylece, hicretten on yedi ay kadar sonra kıblenin Mekke'ye döndürülmesinin ardından Müslümanlar, uzun süredir aradıkları çağrıyı bulmuş oldular.[15] Bilâl'in gür ve tatlı sesiyle o sabah ilk defa okunan ezan sadece Medine'nin değil, artık sonsuza kadar hiç eksik olmayacağı âlemin derinliklerine, çağların ötesine ulaşıyordu:

"Allah en büyüktür.
Şahitlik ederim ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.
Şahitlik ederim ki, Muhammed Allah'ın elçisidir.
Haydi, koşun namaza!
Haydi, koşun kurtuluşa!
Allah en büyüktür.
Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."

Bütün Medine halkı, namaz vaktinin geldiğini ve hep beraber ilâhî huzura davet edildiklerini, bu ilâhî çağrının yeryüzündeki ilk yankılarıyla anladılar. Yürekleri titreyerek dinlediler tevhid ve şehâdet ifadelerini. Ne muazzam sözlerdi bunlar! Ufukta yankılanan, gönüllere işleyen bir iman manifestosuydu bu sözler. Nitekim Hz. Ömer, evindeyken ezanın sözlerini duyduğunda önce ürpermiş, sonra şaşırmıştı. Zira bu sözler, kendisine de rüyada öğretilen sözlerin ta kendisiydi. Elbisesini bile yolda giyerek bir solukta Hz. Peygamber'in yanına koştu. Meseleyi anladıktan sonra, kendisinin de aynı rüyayı gördüğünü ifade etti.[16] Bunun yanı sıra hadis eserlerinde yer bulan kimi rivâyetlere göre ise[17] Cebrail, her ikisinden de evvel Resûl-i Ekrem'e gelerek Abdullah'ın rüyasını teyit eden bir vahiy getirmişti.[18] Bir diğer rivâyete göre ise ezanın Hz. Peygamber'e İsrâ Gecesi'nde vahyedildiği nakledilmişti.[19]

Daha sonra inen Kur'an âyetlerinde[20] ezana atıfta bulunularak öneminden bahsedilmesi, onun Kur'an tarafından da onaylandığının açık bir göstergesi olmuştur. Böylece ezanın, imkân dâhilinde olmasına rağmen, ilâhî hikmet gereği, doğrudan bir vahiy ile değil de, sahâbeyle istişare, Abdullah b. Zeyd'in ve Hz. Ömer'in rüyaları, Resûlullah'ın takriri ve Kur'an'ın tasdikiyle dindeki yerini aldığı anlaşılmaktadır.

[13] HM16588 İbn Hanbel, IV, 43
[14] HM16590 İbn Hanbel, IV, 43.
[15] S11/242 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 242, 246
[16] D499 Ebû Dâvud, Salât, 28, İM706 İbn Mâce, Ezân, 1; DM1217 Dârimî, Salât, 3
[17] İF2/78 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 78; ŞZ1/198 Zürkânî, *Şerhu Zürkânî ale'l-Muvatta'*, I, 198
[18] İF2/78 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 78
[19] BZ508 Bezzâr, *Müsned*, II, 146.
[20] Mâide, 5/58; Cum'a, 62/9.

Hz. Peygamber'in (sav) gönlü huzurluydu artık; ezanı ümmetine bir şiar olarak bahşeden Allah'a hamd ederek, okunması için daha sonraları mescitte yüksek bir yer tahsis etmiş ve Bilâl'i de, *"Sesi gür ve tatlıdır."* diye müezzini olarak görevlendirmişti. Tıpkı daha sonra bir yolculuk esnasında sesinin güzelliğini duyduğu Ebû Mahzûre'ye ezanı bizzat öğretip Mekke'ye müezzin tayin ettiği gibi.[21] Peygamber Efendimiz, İbn Ümmü Mektûm künyesiyle meşhur olan görme engelli sahâbî Abdullah b. Zâide'yi Bilâl ile birlikte Medine'de, Sa'd b. Âiz Karaz'ı da Kubâ'da müezzin olarak görevlendirmişti. Kaynaklarda Ziyâd b. Hâris es-Sadâî'nin de zaman zaman müezzinlik yapmak üzere görevlendirildiği kaydedilmiştir.[22]

Rivayetlerde Allah Resûlü'nün yirmi kadar kişiye ezan okutup dinlediği ve içlerinden Ebû Mahzûre'nin sesini beğenerek ona ezanı öğrettiği nakledilmektedir.[23] Bir işi en iyi yapana vermek onun sünneti idi zaten. Onun her yaptığı iş güzeldi ve güzel olan her şeye değer verirdi. Nitekim bu sebepledir ki huzura çağrıyı ilk yapacak olan kişi, sesi ve sedasıyla bilinen Habeşli Bilâl b. Rebâh olmuştu.[24] Hani şu kızgın güneş altında çöl kumlarına yatırılan ve sadece 'Rabbim Allah' dediği için üstüne kocaman kayalar koyulan, ama yine de imanından zerre kadar dönmeyen köle Bilâl. O şimdi Server-i Enbiyâ'nın ilk müezzini olma şerefine ermişti. Allah'a kul olmanın özgürlük demek olduğunun simgesi Bilâl için, ne yüce bir makamdı bu! Nebevî iltifatın ifadesiyle, *"müezzinlerin efendisi Bilâl"* olmuştu.[25] Hatta bir rivayete göre, Bilâl-i Habeşî'ye ezanla ilgili kalıcı bir hatıra da bahşedilmişti. Bir gün sabah namazı için uyandırmak üzere Hz. Peygamber'in (sav) evine varmıştı. Allah Resûlü'nün hane halkı onun henüz uyanmadığını söyleyince, Bilâl, ezanın, *"Hayye ale'l-felâh"*tan sonrasına yüksek sesle, *"es-Salâtü hayrun mine'n-nevm." (Namaz uykudan daha hayırlıdır.)* ibaresini eklemişti. Daha sonra Resûl-i Ekrem (sav) her sabah ezanında bunu söylemesini uygun görmüştü.[26]

Yukarıda bahsedildiği gibi Bilâl'in, ilk zamanlarda Neccâroğullarına ait bir kadının evinin damına çıkıp ezan okumasından,[27] ardından da Mescid-i Nebevî'de tahsis edilen yüksek yerde ezan okumasından[28] ve Hz. Peygamber'in, *"Bütün Müslümanların aynı namazı aynı anda kılmaları beni memnun eder. O kadar ki, bütün evlere namaz vaktinin geldiğini ilân edecek adamlar göndermeyi bile düşündüm. Hatta bazı kişilere damların üzerine çıkıp, namaz vaktinin girdiğini ilân etmelerini emretmeyi bile kalbimden geçirdim."*[29] buyurmasından hareketle, ezanın simgesi olarak minareler inşa edilmiştir. Önce ezanın simgesi olan minareler zaman içinde İslâm'ın simge ve sem-

21 İM708 İbn Mâce, Ezân, 2; HM15450 İbn Hanbel, III, 408, 409
22 FK5/228 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, V, 228; AU6/305 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VI, 305.
23 BS2010 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 555.
24 TA9/375 Mubârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, IX, 375
25 HE1/147 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 147.
26 DM1221 Dârimî, Salât, 5; İM715 İbn Mâce, Ezan, 3; HM16591 İbn Hanbel, IV, 43
27 D519 Ebû Dâvûd, Salât, 33
28 "Müezzin", *DİA*, XXXI, 491; "Minare", *DİA*, XXX, 98
29 D506 Ebû Dâvûd, Salât, 28

bolü hâline gelmiştir. Çünkü minarenin görüldüğü yerlerin İslâm beldesi olduğu ve orada İslâm'a ve kurtuluşa çağrı yapıldığı, dolayısıyla o belde sakinlerinin yükselen minarelerden okunan ezanlar sayesinde Allah'a ve Elçisi'ne icabet ettikleri anlaşılmaktadır. Bu anlamda minareler Müslümanların göğe doğru yükselttikleri şehâdet parmaklarıdır.

Ezanın duyulmadığı yerlerde ezanın duyurulması ve kutlu mesajın o muhite ulaştırılması da yine Peygamber ve ashâbının uygulamalarındandı. Sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî, dağda, bayırda hayvan otlatan Abdullah Ebû Sa'saa'ya, "Görüyorum ki, sen davarı ve kırları seviyorsun. Davarların başında yahut çölde iken namaz için ezan okuyacak olduğun zaman ezanı tiz sesle oku. Zira müezzinin sesinin yetiştiği yere kadar insan, cin ve dahi ne varsa ezanı duyduğunda muhakkak kıyamet gününde müezzin lehine şehâdette bulunacaktır." demiş ve bunu Resûlullah'tan işittiğini söylemişti.[30] Yine Allah Resûlü kendisiyle vedalaşıp sefere çıkan ashâbından iki kişiye, *"Yola çıktığınızda (namaz vakti geldikçe) ezan okuyup ardından kâmet getirin. Sonra büyüğünüz imam olsun."*[31] buyurarak ezanın duyulmadığı mekânlarda da ezan okunmasını istemişti.

Muhammed ümmetinin en önemli şiarlarından olan mescit[32] ve kıbleden[33] sonra şimdi de Yüce Allah, "şehâdetleri dinin temeli" olan ilâhî bir çağrıyı meşru kılarak, Müslümanların toplumsal kimliklerinin oluşumundaki önemli bir nimetini daha tamamlamış oldu. Böylece İslâm'ın şiarı olan ezanın nasıl okunacağı belirlenmiş ve ezan, namaz ibadetinin vazgeçilmez (müekked) bir sünneti olmuştu. İşte o zamandan beridir, başka değil sadece bu ilk hâliyle ezan, namazla birlikte İslâm'a da bir çağrı olmuş ve okunduğu her yerde Müslüman varlığının işareti hâline gelmiştir. Bunun da ötesinde ezan ve namaz Müslümanları bir araya getiren, onları birbirine bağlayan bir işleve sahip olmuştur. Allah Resûlü, *"Bir köyde üç kişi bulunur da ezan okunmaz ve namaz kılınmazsa, şeytan onlara musallat olur. Sen cemaate devam et. Çünkü sürüden ayrılanı kurt kapar."*[34] buyurarak ezan ve namazın Müslümanlar üzerindeki bu etkisine işaret eder. Ezan aynı zamanda okunduğu beldenin özgürlüğünü, bağımsız kaldığını da gösterir. Bundan dolayı özgür olabilmek ve özgür kalabilmek için, ezan sesinin hiç dinmeden semalarımızda yankılanması arzusuyla Merhum Mehmet Akif'in İstiklâl Marşımızdaki şu temennisi hep dilimizdedir:

"Bu ezanlar ki şehâdetleri dinin temeli,
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli!"

[30] B609 Buhârî, Ezân, 5.
[31] B630 Buhârî, Ezân, 18.
[32] Bakara, 2/114, Arâf, 7/31; Cin, 72/18; Nûr, 24/36-37.
[33] Bakara, 2/142-150
[34] HM28064 İbn Hanbel, VI, 445.

EZAN
İSLÂM'IN ÇAĞLAR AŞAN ÇAĞRISI

أَنَّ النَّضْرَ بْنَ سُفْيَانَ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَامَ بِلاَلٌ يُنَادِي فَلَمَّا سَكَتَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ قَالَ مِثْلَ هَذَا يَقِينًا دَخَلَ الْجَنَّةَ."

Nadr b. Süfyân, Ebû Hüreyre'yi şöyle derken işitmiştir: "Resûlullah (sav) ile birlikteydik, derken (namaz vakti girdi ve) Bilâl kalkıp ezan okudu. Bitirdiğinde Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'Kim gönülden inanarak bunun söylediklerini söyler (ezanı tekrar eder)se cennete girer.'*"

(N675 Nesâî, Ezân, 34)

عَنْ أنسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لاَ يُرَدُّ الدُّعَاءُ بَيْنَ الأَذَانِ وَالإِقَامَةِ."

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ أنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي النِّدَاءِ وَالصَّفِّ الأَوَّلِ ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أنْ يَسْتَهِمُوا عَلَيْهِ لاَسْتَهَمُوا..."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "الْمُؤَذِّنُ يُغْفَرُ لَهُ مَدَى صَوْتِهِ، وَيَشْهَدُ لَهُ كُلُّ رَطْبٍ وَيَابِسٍ، وَشَاهِدُ الصَّلاَةِ يُكْتَبُ لَهُ خَمْسٌ وَعِشْرُونَ صَلاَةً، وَيُكَفَّرُ عَنْهُ مَا بَيْنَهُمَا."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ: اللَّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالصَّلاَةِ الْقَائِمَةِ، آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ، وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِى وَعَدْتَهُ، حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِى يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ezan ile kâmet arasında yapılan dua geri çevrilmez."*

(D521 Ebû Dâvûd, Salât, 35)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar ezandaki ve birinci saftaki (sevabı) bilselerdi, ezan okumak ve birinci safta yer almak için aralarında kura çekmekten başka bir yol bulamazlar ve (sonunda) kura çekerlerdi..."*

(B615 Buhârî, Ezân, 9; M981 Müslim, Salât, 129)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müezzin, sesini ulaştırmak için ne kadar güç sarf ederse o kadar bağışlanır. Kuru ve yaş (ne varsa hepsi) onun lehine şahitlik eder. (Cemaatle) namaza katılan kimseye de yirmi beş namaz (sevabı) yazılır ve iki namaz arasındaki (günahları) affedilir."*

(D515 Ebû Dâvûd, Salât, 31)

Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim ezanı işitince, 'Ey bu mükemmel davetin ve kılınan namazın Rabbi olan Allah'ım! Muhammed'e sana yaklaştıran her türlü vesileyi ve fazileti ihsan et. Onu, kendisine vaad etmiş olduğun Makâm-ı Mahmûd'a kavuştur.' derse kıyamet günü şefaatim ona helâl olur."*

(B614 Buhârî, Ezân, 8; D529 Ebû Dâvûd, Salât, 37)

İslâm tarihinin sayfaları arasında gözyaşları ile saklanmış şöyle bir ezan hikâyesi vardır. Hz. Peygamber (sav), tebliğ vazifesini tamamladıktan sonra, ardında sevgisini bırakarak vefat etmişti. Ashâbı ona doyamamıştı. Bunlardan birisi de Sevgili Nebî'nin, *"müezzinlerin efendisi"*[1] diye ezanını ve müezzinliğini tebrik ettiği Habeşli Bilâl'di. Vefatın ardından üzüntüsünden duramamıştı Bilâl Medine'de. Bastığı, gördüğü her yer onu (sav) hatırlatıyor, dokunduğu her şey elemini, özlemini artırıyordu.

"Resûlullah'tan sonra kimse için ezan okumayacağım/okuyamayacağım." demişti Bilâl. Uzaklaşmak istedi Medine'den. Hiç kıramayacağı Hz. Ebû Bekir'i bile buna ikna etti; Şam'a gitti. Ancak ruhuna işleyen peygamber sevgisini ve aşkını geride bırakmak ne mümkündü! Gönlünden hiç çıkmayan Resûlullah, bir gece rüyasında görünüverdi, *"Yâ Bilâl! Bu cefa nedir? Beni ziyaret edeceğin vakit gelmedi mi?"* diyordu. Daha fazla dayanamadı Bilâl. Hemen yollara düştü; onun elinin değdiği, ayağının dokunduğu yerleri yine göreyim diyerek döndü Medine'ye. Geldiğinde sabah namazı vakti girmek üzereydi. Doğrudan Ravza'ya, Resûlullah'ın kabr-i şerîfine gitti. Mübarek kabrine yüzünü sürdü, ağladı ve yüreğindeki hasreti gözyaşlarıyla söndürmeye çalıştı. Derken Peygamberimizin torunları Hasan ve Hüseyin çıkageldiler. Bilâl onlara sarıldı, kokladı. Onlar da dedelerinin günlerini hatırladılar; özlemişlerdi Bilâl'in sesinden ezan dinlemeyi. Hatırayı yâd etmek üzere ezan okumasını istediler Bilâl'den. Medineliler de hasretti Bilâl'in sesine. Bu peygamber müezzininin okuduğu ezanın gönüllerindeki ve kulaklarındaki hatırası ve hatırlattıkları bir başkaydı. Kabul etti Bilâl ve Peygamber zamanında olduğu gibi mescidin damına çıkıp, "Allâhü ekber" dediğinde, Medine dikkat kesildi. "Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh." dediğinde Medine çalkalandı. "Eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh." deyince Bilâl, sanki Peygamber (sav) dirilmiş diye sokaklara döküldü halk. Bir şehir halkı ağlıyordu; hıçkırıklara boğulan Medineliler, o gün Allah Resûlü'nün vefatından sonra en hüzünlü günlerini yaşamıştı.[2]

Bu olay, ezanın içeriğini, mesajını ve anlamını, yaşanmış bir vakıa olarak bütün tazeliğiyle bize anlatması bakımından önemlidir. Ezan her okunduğunda ve her okunduğu yerde; ilk gün okunduğu gibi, o gün Bilâl'in okuduğu gibi, büyük mânâlar, coşkular ve hatıralar yaşatır gönülden dinleyenlere ve anlayanlara.

[1] HE1/147 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 147.
[2] ZS1/357, Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. I, 357-358; ST3/236 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 236-238.

Aslında ezan, namaz vaktinin girdiğinin belli ifade kalıplarıyla ilânı, bildirimi demektir. Namaza başlanırken de haber vermek için tekrar edilir sözleri. O zaman "kâmet" olur adı. Ezan, vaktin girdiğini; kâmet ise namazın başladığını bildirir. Bu iki mübarek çağrı arasında edilen dualar ise geri çevrilmez.[3] Bu bakımdan ezan, namaz gibi kulluğun zirvesini ifade eden bir ibadetle birlikte anılmalı ve düşünülmelidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde[4] doğrudan "ezan" yerine "namaza çağrı" ibaresi zikredilmekte; "ezan" ve "müezzin" kelimeleri ise farklı bağlamlarda "bildirmek" anlamında kullanılmaktadır.[5]

Aynı şekilde neredeyse ilgili bütün hadislerde de ezan, namaz ile birlikte dile getirilmektedir. Zaten ezanın ortaya çıkışı da, Hz. Peygamber'in (sav), müminlere namaz vaktinin girdiğini bildirecek ve onların namaz için cemaat oluşturmak üzere mescitte toplanmalarını sağlayacak bir çağrı vasıtası arayışının sonucunda olmamış mıydı?[6]

Ezan, kelime anlamına uygun bir şekilde, dünya üzerindeki saat farkı sebebiyle her an ve günde beş defa Allah'ın büyüklüğünün ve İslâm inanç esaslarının ilânıdır. Kulluğun, yüksek bir mekândan, yüksek bir sesle en büyük varlığa arzıdır aynı zamanda. Nasıl ki Rabbimiz Allah, yüce kitabı Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."*[7] buyurmaktadır, işte Hz. Bilâl'in ilk okuduğu andan itibaren yeryüzünün her yerinde her an okunmakta olan ezan da âdeta bu ilâhî fermana bütün varlıklar adına bir cevap, bir icabettir.

Bir mânâda ezan, günde beş defa, "Evet, Yâ Rabbi! Sadece seni yüceltiyoruz ve senden başka ilâh olmadığına, Muhammed'in senin elçin olduğuna, kurtuluş ve mutluluğun bunda olduğuna inanıyor ve şahitlik ediyoruz." demektir. Allah Teâlâ'nın "kendisine iman eden kullarından sadece O'na ibadet etmelerini istemesine",[8] sanki kulları tarafından verilmiş bir cevaptır. Nitekim Hz. Peygamber'in (sav), *"Müezzini işiten hiçbir cin, insan, ağaç, taş yoktur ki, (kıyamet günü) onun lehine şahitlik etmesin."*[9] ya da bir başka hadisinde, *"Müezzin, sesini ulaştırmak için ne kadar güç sarf ederse, o kadar bağışlanır. Kuru ve yaş (ne varsa hepsi) onun lehine şahitlik eder. (Cemaatle) namaza katılan kimseye de yirmi beş namaz (sevabı) yazılır ve iki namaz arasındaki (günahları) affedilir."*[10] buyurması, bir yönüyle bütün âlemin, kulluğunu ve teslimiyetini âlemlerin Rabbine arz etmesine vesile olan müezzine minnetini ifade etmektedir.

[3] D521 Ebû Dâvûd, Salât, 35
[4] Mâide, 5/58; Cum'a, 62/9
[5] RM2 Isfehânî, *Müfredât*, s. 111
[6] D499 Ebû Dâvûd, Salât, 28
[7] Zâriyât, 51/56.
[8] Ankebût, 29/56
[9] İM723 İbn Mâce, Ezân, 5.
[10] D515 Ebû Dâvûd, Salât, 31

Bu bağlamda, ezanın ilk ortaya çıkışındaki sır da biraz aydınlanmaktadır. Ezan, doğrudan bir vahiy ya da peygamber buyruğu olarak değil de, sahâbenin istişaresi, düşünmesi, ıstırabını çekmesi neticesinde Abdullah b. Zeyd ve Ömer b. Hattâb gibi sahâbîlerin rüyasında öğretilmişti. Böylece, dinî uygulamaların tespitinde ender görülen bir tarzda ezan, başlangıcından itibaren kulların katkısıyla Yüce Yaratıcı'ya ve O'nun Kutlu Elçisine övgü ve bağlılık nişanesi olarak ortaya çıkmıştı. Bu nedenledir ki ezan, Hz. Ebû Bekir'in de ifade ettiği gibi, "İmanın bir şiarıdır."[11] İşte o günden beridir ezan, Muhammed ümmetinin simgesi ve ortak değeri olmaya devam etmektedir.

Bir Müslüman, daha yavrusu dünyaya ilk gözlerini açtığında kulağına ezan okuyarak, âdeta ona kimliğini ve şiarını fısıldamaktadır. Bu, Resûlullah'ın torunu Hasan doğduğunda onun kulağına ezan okumasıyla[12] sünnet olmuş bir uygulamadır. Böylece, âdeta insanı bütün erdemlere götürecek, özgürleştirecek ve bütün sapkınlıklardan koruyacak temel öğretileri içeren ezanın, gözlerini açtığı anda kulağına fısıldanmasıyla, çocuğun ilk mânevî aşısı yapılmış olmaktadır. Bütün mânevî kirlerin, kötülüklerin, sapkınlıkların ve şeytanca işlerin, hayatı boyunca o çocuktan uzak durması için yapılan bir duadır bu anlamda ezan. Çünkü ezanın bir gücü de budur. Ezanın bulunduğu ve duyulduğu yerde, kötülükler ve şeytan barınamaz. Muhammedî seda, yerden göklere doğru, *"sözlerin en temiz ve güzel olanının O'na yükselmesi"*[13] gibi yükselirken, rahmet kapılarını da açar ve bütün bir âlemi kirlerinden arındırır. Zamanı, vakti, kulluğu ve en büyüğü unutturanlar, kutsal çağrı boyunca ortadan kaybolur. Ortalık huzur, sükûn ve kurtuluş muştusuyla dolar. Nitekim Resûl-i Ekrem (sav) namaz için ezan okunduğu zaman şeytanın dönüp onu duymayacağı yere kadar uzaklaştığını, ezan bitince geri gelse de kâmet edilmeye başlanınca tekrar dönüp kaçtığını anlatmaktadır.[14]

Usulünce ve samimiyetle okunan ezanın, Müslüman'ın içine işleyerek durup kulak vermesini sağlaması ve içinde namaza koşma coşkusu uyandırması, bu Peygamber buyruğundaki hakikati bizim idrakimize sunan bir tecrübedir. Bir yandan şeytanı uzaklaştıran ilâhî çağrı,[15] öte yandan insanı Rabbine yaklaştırıyor. Bu nebevî haber, ezan okunmasıyla birlikte uzaklaşan şeytandan kurtulan temiz fıtratın sesine uyan, ezan ile ruhunda oluşan uyanışın bıraktığı mânevî lezzet ve hazzı tadan nicelerinin hidayete ermesindeki hikmeti de açıklar gibidir. Fıtrat nuruyla vahiy nurunun birleştiği bir an, bir neşe dalgası oluverir ezan.

[11] MA1858 Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 483
[12] D5105 Ebû Dâvud, Edeb 106, 107; T1514 Tirmizî, Edâhî, 16.
[13] Fâtır, 35/10
[14] B608 Buhârî, Ezân, 4, M856 Müslim, Salât, 16
[15] M858 Müslim, Salât, 18

Ezan, Allah'ın büyüklüğünü, yegâne ilâh olduğunu ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğunu bütün âleme ilân ettikten sonra, bütün ibadetlerin özünü ve mânâsını ihtiva eden namaz için huzura çağrı yapmakta ve akabinde kurtuluş yolunun bu olduğunu insanlara hatırlatmaktadır. Dünyaya dalmış, varlığın gayesini, insan olmayı, yönünü ve yörüngesini unutmuşlara bir hatırlatma... Bu bakımdan ezan bir uyarıdır aynı zamanda. Hayatın akışına kapılmış olan insana, yaptığı her ne ise büyük bir işmiş gibi görse de ondan daha büyük ve önemli olanı bir ilândır ezan. Allah bütün azametiyle ve hâkimiyetiyle hissedilir ezanın okunmasıyla. Allah'tan başka büyük, O'ndan daha önemli, bilgili, kudretli bir varlığın olmadığının ifadesidir "Allâhü ekber"ler. Şehâdetler, Allah'tan başkasına kulluktan kurtarır, özgürleşmenin reçetesini verir Allah'ın kullarına. "Hayye ale's-salâh" ile namaza davet edilir insan, özgürlüğü perçinlensin, secdeden mi'raca yükselsin diye. Kurtuluşa çağrıdır, "Hayye ale'l-felâh", hem de bir müjdedir. Sabah ezanındaki, "es-Salâtü hayrun mine'n-nevm" tatlı uyku özelinde dünyevî zevklerden daha hayırlı şeylerin olduğunu hatırlatır insana. Ve nihayet, "Allâhü ekber, lâ ilâhe illâllâh" bir kez daha vurgular ki Allah en büyüktür, yalnız Allah en büyüktür. Ezanın akabinde kılınan namazla, bu ulvî mânâ ve mesaj bütünleşir, tamam olur. Peygamber Efendimizin (sav), *"gözümün nuru"*[16] dediği namazla birlikte daha bir anlam kazanır ezan. "Allâhü ekber"lere en güzel cevap olarak bu büyüklük karşısındaki boyun eğişi simgeler rükûlar ve secdeler. Böylece, ezanın sözlerindeki iman ve amel birlikteliğine vurgu, fiiliyat olur; bir kulluk bilinci ve eylemi olarak Rabbe yükselir.

Bu şekliyle ezan, tam bir iman kelimesi, kuldan Rabbine doğru yükselen inanç ve bağlılık ifadesi değil midir? Dolayısıyla ezan, bir çağrı olmaktan da öte bir mânâ taşıyan, kulluk şuurunu yeşerten ve dalga dalga ulaştığı bütün mahlûkata bunu ulaştıran bir davettir. Bu sebeple ezanı duyan her müminin onu büyük bir huşû içinde dinlemesi, müezzinin sözlerine candan icabet ederek şehâdet kelimelerini yinelemesi, namaza ve kurtuluşa çağrı ifadelerinin akabinde, güç ve kudretin ancak Allah'ın bahşetmesiyle olduğunu hatırlaması, böyle yaptığında cennetle muştulanması[17] ve sonunda yapılan duanın kabul edileceğinin bildirilmesi,[18] hep ezanın bu mânâ ve önemine işaret eden nebevî haberler cümlesindendir.

Ezana kayıtsız kalmamalıdır insan. Önem verdiği bir kimse çağırdığında bunu nasıl erteleyemezse, ezan okunduğunda da, kutsal bir görev için Allah'ın huzuruna çağrıldığını düşünmelidir. Rabbi karşısında kendi

[16] N3391 Nesâî, İşratü'n-nisâ', 1; HM12318 İbn Hanbel, III, 128.
[17] M850 Müslim, Salât, 12.
[18] D524 Ebu Dâvûd, Salât, 36

aczini, zaaflarını ve kulluğunu hatırlamalıdır. Bu sebeple olsa gerek Hz. Peygamber (sav), ezanın sadece müezzinin yüksek sesle ifade ettiği bir çağrı olarak dinlenmesini değil, aynı zamanda ona yürekten icabet edilerek, aynı sözlerin tekrar edilmesi suretiyle özümsenmesini de emir buyurmuş[19] ve böyle yapanın büyük sevaba nail olacağını müjdelemiştir. Nitekim bildirildiğine göre, bir keresinde peygamber müezzini Hz. Bilâl, yine bütün ruhuyla ve içten okuyuşuyla ezanı tamamlamıştı. Ashâbıyla birlikte büyük bir huşû içinde ve gözlerini kırpmadan bu ulu çağrıyı dinleyen Kutlu Nebî (sav), bu rahmet ikliminden dinleyenlerin nasıl hissedar olacaklarına dair şu müjdeyi vermişti: *"Kim gönülden inanarak bunun söylediklerini söyler (ezanı tekrar eder)se cennete girer."*[20]

Allah Elçisi'nin (sav) şu hadisinde de bildirdiğine göre, ezanın mânevî kazanımları çok büyüktür: *"İnsanlar ezandaki ve birinci saftaki sevabı bilselerdi, ezan okumak ve birinci safta yer almak için aralarında kura çekmekten başka bir yol bulamazlar ve (sonunda) kura çekerlerdi..."*[21]

Ezan büyük bir mânâ ve şuur ikliminin müjdecisidir. Bu sebeple onun, abdestli olarak,[22] güzel ve gür bir sesle,[23] her yere duyurmaya çalışarak, sağa ve sola dönerek okunması[24] ayrıca toplumun en hayırlılarının bu işi üstlenmesi[25] sünnettir.

Hz. Peygamber'e göre, *"İmam (kendisine uyanların namazlarına) kefil, müezzin ise (namaz vakitleri konusunda) kendisine güvenilen kimsedir..."*[26] Allah Resûlü, *"her gün insanları namaza çağıran müezzinlerin, kıyamet gününde misk kokuları yayan tepelerde bulunacak kişilerden olacakları"* müjdesini vermiş,[27] onların bağışlanmaları için de şöyle özel duada bulunmuştur: *"Allah'ım! İmamlara (kefil oldukları konuda) muvaffakiyet ver, müezzinleri de (olası taksirlerinden dolayı) bağışla!"*[28]

Ezanı dinleyen Müslümanların da büyük kazanımlara nail olduğuna dair Peygamber müjdeleri bulunmaktadır. Nitekim ezanın mânâ ve öneminden dolayı müezzinlerin büyük sevap kazandıkları, seslerini duyurdukları canlı cansız bütün varlıkların kıyamette lehlerine şahitlik edeceği[29] ve onların, *"kıyamet gününde en uzun boylular (seçkin kimseler) olacağı"*[30] yani makamlarının yüksek olacağı gibi nebevî müjdelerden mahrum kaldıklarını dile getiren kimi sahâbe, Peygamberimize "Ey Allah'ın Resûlü! Müezzinler (ezan okuyarak kazandıkları sevapla) fazilet olarak bize üstün geliyorlar." diye serzenişte bulunmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber de (sav), *"Sen de, onlar söylediklerini söyleyip bitirince, dilediğini iste; sana da (aynı sevap) verilsin."*[31] buyurarak, bu rahmet ikliminden hissedar olmanın yolunu göstermişti.

[19] B611 Buhari, Ezân, 7, M848 Müslim, Salât, 10
[20] N675 Nesâî, Ezân, 34; HM8609 İbn Hanbel, II, 352.
[21] B615 Buhârî, Ezân, 9, M981 Müslim, Salât, 129.
[22] T200 Tirmizî, Salât, 33
[23] N634 Nesâî, Ezân, 6; B3296 Buhârî, Bed'u'l-halk, 12, HM11045 İbn Hanbel, III, 6.
[24] N644 Nesâî, Ezân, 13; T197 Tirmizî, Salât, 30.
[25] D590 Ebû Dâvûd, Salât, 60; İM726 İbn Mâce, Ezân, 5
[26] T207 Tirmizî, Salât, 39
[27] T1986 Tirmizî, Birr, 54
[28] T207 Tirmizî, Salât, 39.
[29] N645 Nesâî, Ezân, 14. İM723 İbn Mâce, Ezân, 5.
[30] M852 Müslim, Salât, 14
[31] D524 Ebû Dâvûd, Salât, 36; HM6601 İbn Hanbel, II, 171.

Ezan bir şiardır. Nasıl ki her dinin alâmetleri, işaretleri ve sembolleri varsa, İslâm'ın da vardır. Bunlara "şeâir" denilmektedir. Çoğul bir isim olan şeâir, "İslâm'a özgü olan, onu çağrıştıran ve İslâm'ın korunmasını gerekli kıldığı hususlar, alâmetler ve semboller" demektir. Bu alâmetler, dinimizi sembolize ederler ve bulundukları yerde Müslüman varlığının birer göstergesi olurlar. Yüce Allah, Kutsal Kitabımızda dinin şeâirine saygı gösterilmesini istemiş ve bunu takvanın bir gereği olarak nitelemiştir.[32] İlâhî hikmet, taşıdığı derin anlamı ve öneminden dolayı ezanın, dinin şeâirinden biri hâline gelmesini, okunmasıyla dini hatırlatan bir özellik içermesini ve okunduğu yerde Müslüman varlığının işaretlerinden birisi olmasını gerektirmiştir. Zaten bilindiği gibi ezan-ı Muhammedî'yi ortaya çıkaran çağrı arayışında, Hz. Peygamber (sav) ve sahâbesinin üzerinde durdukları en önemli husus, diğer din mensuplarını çağrıştıracak vasıtalardan özenle kaçınmak ve bu ümmete has bir çağrı şekli bulmak olmuştu.[33] Ezan, her şeyiyle İslâm'a ve Müslümanlara özgü bir şiar olduğu içindir ki Medine'de ilk okunduğunda ezanı dinleyen yahudiler, "Ey Muhammed! Daha önce hiç bilinmeyen bir çağrı ortaya koydun!" demişlerdi.[34]

Nitekim Enes b. Mâlik (ra) şöyle anlatır: "Peygamberimizle bir sefere gittiğimizde bizi hemen savaşa sokmaz, sabah olmasını beklerdi. Sabah olduğunda bekler, ezan okunduğunu duyarsa onlarla savaşmazdı."[35] Çünkü ezan, okunduğu yerin bir İslâm toplumunu barındırdığının ve o bölgenin Allah'ın büyüklüğünü, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ettiğinin en açık ilânıdır. Bu nedenledir ki Allah Resûlü, en az üç hane halkının bulunduğu yerleşim merkezlerinde ezanın mutlaka okunmasını, aksi takdirde orada şeytanın ve kötülüğün hâkim olduğu mânâsı çıkacağını ifade eder.[36] Böylece o, ezanın bir güvenlik sembolü olduğu kadar, mânevî bir güvence olduğunu belirtmiştir.

Ezanın İslâm'ın ve Müslümanlığın bir simgesi olması, farz namazların vakitlerinin girdiğini haber vermenin dışında, fetih ve zaferlerin akabinde ezan okunması geleneğinde de kendini göstermektedir. Bu, Hz. Peygamber (sav) Mekke'yi fethettiğinde, Bilâl'in Kâbe'nin damına çıkarak ezan okumasından beri[37] ele geçirilen her beldede yapılan ilk uygulamalardan biri olmuştur.

Ümmet-i Muhammed, ezan-ı Muhammedî'sine sahip çıkmış, Bilâl'in okuduğu ilk ezanı asırlar boyunca aynı sözcük ve ifadelerle devam ettirmek suretiyle onu en vazgeçilmez değerleri arasında tuttuğunu göstermiştir. İslâm âlimleri ezanı olduğu ifade kalıplarından farklı bir şekle dönüştürmenin veya

[32] Hac, 22/32.
[33] B604 Buhârî, Ezân, 1, M837 Müslim, Salât, 1.
[34] IF2/77 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 77-78.
[35] B610 Buhârî, Ezân, 6, M847 Müslim, Salât, 9.
[36] HM28064 İbn Hanbel, VI, 445.
[37] ST3/234 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 234.

telaffuz etmenin caiz olmadığını vurgulamışlardır. Zaten aksi bir davranış, en basit anlamıyla ezanı anlamsızlaştırmak olur. Bu, Peygamber Efendimizin öğrettiği ve İslâm'ın evrenselliğinin simgesi olan "ezan-ı Muhammedî" olmaz. Ezanın dili evrenseldir. Hangi millet ve ırktan olursa olsun, hangi coğrafya ya da ülkeden olursa olsun, ezanı duyan her Müslüman, duyduğu an onu anlar ve mesajını alır. Bu sebeple ezan-ı Muhammedî, bütün asırlarda Medine'de okunduğu ilk şekliyle yankılanarak gelmiş ve bütün Müslüman toplumlar tarafından o aslî hâliyle okunmaya devam edilmiştir.

Ezan, mimari, edebiyat ve musiki gibi kültürel değerlerimizin gelişiminde önemli bir yapı taşı olagelmiştir. Bir kalem gibi zarif, bir şehâdet parmağı gibi anlamlı ve bir tevhid sembolü gibi göklere yükselen minarelerin ortaya çıkmasında doğrudan etkilidir meselâ. Böylece, medeniyetimizin damgası durumundaki cami mimarisinin en önemli unsurlarından birisi olan minare yapısı ve estetiği, varoluşunu ezanın yüksek bir yerden ve yüksek sesle okunması sünnetine borçludur. Minare, ezan okunmak için vardır; ezan, orada İslâm olduğu için vardır. Aynı şekilde ezanın söz ve anlamındaki derinlik ve taşıdığı tarihî değerler, nice yazarlara duyuş, nice şairlere ilham kaynağı hatta nice şarkı ve türkülere konu olmuştur. Önce şairin gönlüne, sonra kalemine ilham verir ezanlar. Edebiyat tarihimizde "ezan" başlıklı o kadar çok yazı ve şiir vardır ki! Nitekim İstiklal Marşımızda da, diğer maddî ve mânevî kıymetlerimizle birlikte Müslümanlığımızın simgesi olarak ezana atıfta bulunulmakta ve onun en önemli din ve bağımsızlık sembollerimizden birisi olduğuna vurgu yapılmaktadır:

"Bu ezanlar ki şehâdetleri dinin temeli,
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli."

Öte yandan ezanın okunuşunda da güzelliğe ve estetiğe riayet çağrısı vardır. Bu sebeple güftesindeki anlam ile musikişinaslara çeşit çeşit makamlarda besteler yaptırmış; Allah aşkının gönüllerden dile, notalardan sese uzanan tercümanı olmuştur ezan.

Yine saatlerin yaygınlaşmasından öncesine kadar ezanlar, Müslümanların kullandıkları saatleri mesabesindeydi. İşler, buluşmalar, öğünler hep okunacak ezana göre ayarlanırdı. Herhangi bir şeyin zamanı sorulduğunda kullandığımız, "eli kulağında" ifadesi, müezzinin şerefeye çıktığını, elini kulağına attığını ve hemen ezana başlayacağını ifade etmekteydi. Bu özellikleriyle de ezan, medeniyetimizin en önemli inşa araçlarından birisi olagelmiştir. Zaten medeniyetimiz bu ulu ve nurlu sesin şehâdetlerinin ekseninde şekillenmemiş midir? Öyleyse, ezan bir medeniyet simgesidir diyemez miyiz?

Ortak bir dildir ezan; Ümmet-i Muhammed için bir şiar ve şuurdur.

Bir kimlik bilincidir ezan; vakitle birlikte insana ne olduğunu, nerede olduğunu bildirir.

Bir davettir o; huzura, şuura, kurtuluşa, sevgiye, sevgiliye ve kullukta özgürlüğe.

Bir dinginliktir o; duyan gönüllere, fıtratını arayanlara.

Ve bir işaret feneridir ezan, yolunu yitirenlere; bir ışıktır, karanlıkta kalmışlara; bir ulu sestir, yalnızlara, çaresizlere; bir müjdeli ışıktır, vakti gözetenlere ya da sabahı bekleyenlere.

Dahası çocuklar, Allah demeyi ilk ondan öğrenir, büyüklerinin bu ses karşısındaki saygısını görür, kımıldayan dudakları okur ve böylece ilk dinî terbiyeyi ezanla alır. Bu sebeple, çocukların millî ve dinî terbiyesi üzerindeki etkisi de önemi de bir başkadır ezanın. İnsan yıllar sonra ve hele ülkesinden uzaksa, özlemle yâd eder coşkulu ezanları, kandilleri, iftarları. Ve duyunca ezanı, Müslümanlığını, vatanını hisseder. Şair bu duygularla evlâtlarımızın, memleketimizin ezandan mahrum kalmaması için ne güzel yakarmıştır:

"Biz, kısık sesleriz... Minareleri
Sen, ezansız bırakma Allah'ım!
Ya çağır şurda bal yapanlarını,
Ya kovansız bırakma Allah'ım!
Mahyasızdır minareler... Göğü de
Kehkeşansız bırakma Allah'ım!
Müslümanlıkla yoğrulan yurdu,
Müslümansız bırakma Allah'ım!"

Her ne kadar, "Namazda gözü olmayanın, ezanda kulağı olmaz!" denilmişse de, Müslüman, namaz kılsın ya da kılmasın, şehâdet ve tevhid kelimelerinin haykırıldığı ezanları edeple dinler. Bu rahmetten, bereketten nasibdar olmak, şehâdetini yani şahitliğini yenilemek için, ezanı saygı ve huzur ile dinleyip tekrarladıktan sonra Allah Resûlü'nün şu duasını okur:

"Allâhümme Rabbe hâzihi'd-da'veti't-tâmme, ve's-salâti'l-kâime, âti Muhammedeni'l-vesîlete ve'l-fazîlete, ve'b'ashü makâmen mahmûdeni'llezî veadteh." (Ey bu mükemmel davetin ve kılınan namazın Rabbi olan Allah'ım! Muhammed'e sana yaklaştıran her türlü vesileyi ve fazileti ihsan et. Onu, kendisine vaad etmiş olduğun Makâm-ı Mahmûd'a kavuştur.)"[38] Âmîn!

[38] B614 Buhârî, Ezân, 8; D529 Ebû Dâvûd, Salât, 37.

KIBLE
MÜSLÜMANLARIN İSTİKAMETİ

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ: بَيْنَا النَّاسُ يُصَلُّونَ الصُّبْحَ فِي مَسْجِدِ قُبَاءٍ إِذْ جَاءَ جَاءٍ فَقَالَ: أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ قُرْآنًا أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا، فَتَوَجَّهُوا إِلَى الْكَعْبَةِ.

İbn Ömer (ra) anlatıyor:
"İnsanlar Kubâ Mescidi'nde sabah namazı kılarlarken birisi geldi ve 'Allah, Hz. Peygamber'e (sav), Kâbe'ye yönelmesini emreden bir Kur'an âyeti indirdi. 'Siz de Kâbe'ye yönelin.' dedi.
İnsanlar da Kâbe'ye yöneldiler."
(B4488 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 14)

عَنْ عَطَاءٍ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ الْبَيْتَ دَعَا فِي نَوَاحِيهِ كُلِّهَا، وَلَمْ يُصَلِّ حَتَّى خَرَجَ مِنْهُ، فَلَمَّا خَرَجَ رَكَعَ رَكْعَتَيْنِ فِي قُبُلِ الْكَعْبَةِ وَقَالَ: "هَذِهِ الْقِبْلَةُ."

قَالَ أَبُو ذَرٍّ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لاَ يَزَالُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مُقْبِلاً عَلَى الْعَبْدِ وَهُوَ فِي صَلاَتِهِ مَا لَمْ يَلْتَفِتْ، فَإِذَا الْتَفَتَ انْصَرَفَ عَنْهُ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ صَلَّى صَلاَتَنَا وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا وَأَكَلَ ذَبِيحَتَنَا فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ الَّذِي لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ، فَلاَ تُخْفِرُوا اللَّهَ فِي ذِمَّتِهِ."

Atâ'nın işittiğine göre, İbn Abbâs şöyle demiştir:
"Hz. Peygamber (sav) (Mekke'nin fethedildiği gün) Kâbe'ye girdiği zaman her köşesinde dua etti. Oradan çıkıncaya kadar da namaz kılmadı. Dışarı çıkınca Kâbe'nin önünde iki rekât namaz kıldı ve '*İşte kıble!*' buyurdu."
(B398 Buhârî, Salât, 30)

Ebû Zer'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kul, namazında etrafıyla ilgilenmediği sürece, Yüce Allah kuluna yönelir. Kul namazında etrafıyla ilgilenmeye başladığında, Allah da ondan yüz çevirir."
(D909 Ebû Dâvûd, Salât, 160-161)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Her kim bizim kıldığımız gibi namaz kılar, kıblemize yönelir ve kestiklerimizden yerse işte o kimse Allah'ın ve Resûlü'nün ahit ve emânına (güvencesine) sahip bir Müslümandır. Sakın (Allah'ın verdiği güvenceyi bozarak) ahit ve emânı hususunda Allah'a hıyanet etmeyin."
(B391 Buhârî, Salât, 28)

Birinci Akabe Biati'nde Allah Resûlü'ne bağlılık yemini eden Medinelilerden Kâ'b b. Mâlik anlatmaktadır: "Kavmimizin müşrik olan hacılarıyla beraber Medine'den yola çıktık. Seyahat esnasında namazlarımızı kıldık. Berâ b. Ma'rûr da bizimle beraberdi. Yola çıkıp Medine'den ayrıldığımızda Berâ bize dedi ki: 'Ahali! Ben bir karar vermiş bulunuyorum. Bu konuda bana katılıp katılmayacağınızı da bilmiyorum.' Biz, 'Nedir?' dedik. Berâ, 'Vallahi şu binayı, yani Kâbe'yi arkama almayacağım. Namazımı ona doğru kılacağım.' dedi. Ona, 'Vallahi bize ulaşan (haber) Peygamberimizin sadece Şam'a doğru namaz kıldığıdır. Biz ona muhalefet etmeyi de istemiyoruz.' dedik. Berâ 'Ben Kâbe'ye doğru kılacağım.' derken, biz de 'Bunu yapmayacağız.' dedik. Namaz vakti geldiğinde biz Şam'a doğru namaz kıldık, o ise Kâbe'ye yönelerek namazını kıldı.

Nihayet Mekke'ye geldik. Biz onun yaptığını ayıplıyorduk. O ise bu şekilde devam etmekte ısrar ediyordu. Mekke'ye ulaştığımızda bana dedi ki: 'Ey kardeşimin oğlu, Resûlullah'a git ve ona bu yolculuğum esnasında yaptığım şeyi sor. Vallahi bu konuda bana muhalefet ettiğinizi görünce içime bir şüphe düştü.' Bunun üzerine ikimiz birlikte Resûlullah'a gittik. Ancak biz kendisini tanımıyorduk. Zira daha önce onu görmemiştik. Bu nedenle Mekkeli birisine rastlayınca ona Resûlullah'ı sorduk. Bize, 'Onu tanıyor musunuz?' diye sordu. Biz, 'Hayır.' dedik. 'Amcası Abbâs'ı tanıyor musunuz?' diye sorduğunda, 'Evet.' diye cevap verdik. Zira o ticaret için bizim memleketimize gelirdi. Bunun üzerine adam, 'Mescide girdiğinizde Abbâs'ın yanında oturan kişi Muhammed'dir.' açıklamasını yaptı. Mescide girdik, gerçekten de Resûlullah Abbâs'la birlikte oturuyordu. Onlara selâm verdik. Ardından yanlarına oturduk. Yanlarına yaklaşınca Resûlullah, Abbâs'a, *'Bunları tanıyor musun?'* diye sordu. Abbâs da, 'Evet, tanıyorum. Bu, kavminin lideri Berâ b. Ma'rûr, bu da Kâ'b b. Mâlik'tir.' diye karşılık verdi."

Kâ'b o ânı anlatırken, "Resûlullah'ın, *'Şair mi?'* diye sorduğunu, Abbâs'ın da, 'Evet.' diye cevap verdiğini unutmam." demiş, ardından da olayı anlatmaya devam etmiştir: "Resûlullah'ın huzurunda duran Berâ, söze şöyle girdi: 'Ey Allah'ın Elçisi, ben bu yolculuğa çıktım. Allah da bana İslâm'ı

nasip etti. İbadetlerimde bu binayı (Kâbe'yi) arkama almayı uygun görmedim. Ben ona doğru namaz kıldım, arkadaşlarım ise bu konuda bana muhalefet ettiler. Dolayısıyla içime bir şüphe düştü. Yâ Resûlallah, buna ne dersin?' Bunun üzerine Allah Resûlü, *'Sen bir kıble üzerindeydin, onda sabretseydin ya!'* buyurdu. Bundan sonra Berâ b. Ma'rûr, Resûlullah'ın kıblesine döndü ve bizimle beraber Şam'a doğru namaz kıldı."[1] Zira Resûlullah'ın Medine'ye gelmesinden önce on altı ay kadar Medineli Müslümanlar Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılmışlardı.[2]

Allah Resûlü'nün Mekke'den Medine'ye hicretinden bir ay kadar önce Hakk'ın rahmetine kavuşan Berâ b. Ma'rûr, Birinci Akabe buluşmasında Resûlullah'a ilk biat eden kimsedir.[3] Berâ, Beytü'l-Makdis'in kıble olarak tayin edildiği dönemde, yeryüzünün ilk mâbedi olan ve bütün Müslümanların gönülden bağlı bulunduğu Kâbe'ye yönelerek ibadet etme arzusunu engelleyememiştir. Hz. Peygamber dâhil bütün Müslümanların Beytü'l-Makdis'e yöneldiği dönemde, kendi kararıyla Kâbe'ye yönelmiş, bu tavrı nedeniyle de Kâbe'ye ilk yönelen kimse unvanını almıştır.[4] Ancak Allah Resûlü kendisine, tayin edilen kıbleye yönelmesi gerektiğini söylemiştir. O da Resûlullah'ın talimatına uymuş, Beytü'l-Makdis'e dönerek ibadetlerini sürdürmüştür. Önlerinde Kâbe dururken Beytü'l-Makdis'in kıble olarak tayin edilmesi, Allah'ın hidayete erdirdiklerinden başkasına ağır gelse de Resûl'e tâbi olanlarla ökçesi üzerine dönenlerin ayrıştırılması[5] gibi bir hikmete mebnidir. Beytü'l-Makdis'in kıble olarak tayin edilmesi bir imtihan olarak görülmüş, bu nedenle Allah Resûlü, Berâ b. Ma'rûr'u uyarmış, o da tereddüt etmeksizin sözü edilen kıbleye yönelmiştir.

Hz. Peygamber, Mekke'de bulunduğu dönemde kendisine ilk tayin edilen kıbleye yönelirken, Kâbe'ye olan muhabbeti nedeniyle Kâbe'yi önüne almayı yani Beytü'l-Makdis ile arasına Kâbe'yi koymak suretiyle iki kıbleye de eş zamanlı olarak yönelmeyi tercih etmiştir.[6] Resûlullah'ın ilk kıblesiyle ilgili farklı değerlendirmelerin kaynağını da oradaki bu uygulama şekli oluşturmaktadır.[7] Mekke'de olduğu gibi, Medine'ye hicret ettiğinde de Hz. Peygamber, yaklaşık olarak on altı veya on yedi ay kadar Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılmaya devam etmiştir.[8]

Kıblesi Beytü'l-Makdis de olsa Allah Resûlü Beytullah'a dönmeyi arzu ediyordu.[9] Mekke'de iken Kâbe'ye yönelme imkânı vardı. Ancak Medine'de artık bu da mümkün değildi. Öte yandan Beytü'l-Makdis'e yönelmesi yahudilerin hoşuna gidiyor,[10] "Hem bizim kıblemize uyuyor hem de dinimiz

[1] HM15891 İbn Hanbel, III, 461; EU 1/364 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 364-66
[2] HM2992 İbn Hanbel, I, 325; BS2234 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 6
[3] EU 1/364 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 364-66
[4] MA20705 Abdürrezzak, *Musannef*, XI, 337.
[5] Bakara, 2/143.
[6] HM2992 İbn Hanbel, I, 325.
[7] UE 1/312 İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, I, 312.
[8] B399 Buhârî, Salât, 31; T340 Tirmizî, Salât, 138.
[9] HM18690 İbn Hanbel, IV, 283.
[10] B40 Buhârî, İman, 30.

hususunda bize muhalefet ediyor." diye eleştiriyorlardı.[11] Yahudilerin psikolojik baskısıyla atası Hz. İbrâhim'in inşa ettiği Kâbe'nin özlemi, kıblenin değiştirilmesi konusunda Hz. Peygamber'in beklentisini artırıyor ve gözlerini semaya dikip ne zaman bir emir gelecek diye bekliyordu. Nitekim Resûlü'nün beklentisine cevap veren Yüce Mevlâ bu duruma işaret etmiş ve müjdeli haberi vermişti: *"(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir."*[12]

Kıblenin değiştirilmesiyle birlikte, bu gelişmeden rahatsız olan yahudiler peygamberlerin kıblesi olduğunu söyledikleri Beytü'l-Makdis'ten dönüşü yadırgadılar.[13] Hatta, "Muhammed sebat etseydi onun beklenen peygamber olduğunu kabul edecektik." demeye başladılar.[14] Halbuki onlara, *"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamber'i), oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden bazıları bile bile gerçeği gizlerler."*[15] ifadeleriyle ilâhî hakikat hatırlatılmıştı.

Elçisi'nin arzusunu[16] yerine getiren Allah Teâlâ, *"Yüzünü Mescid-i Harâm'a çevir."* emriyle Kâbe'yi, Müslümanların yeni kıblesi olarak tayin etmiştir. Ardından da hem Hz. Peygamber'e hem de bütün Müslümanlara şu çağrıyı yapmıştır: *"(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir. (Ey müminler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Harâm'a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız."*[17]

Bu âyetlerden sonra müminler ibadetlerinde Kâbe'ye yönelmeye başlamışlardır. Âyetin nüzûlünden haberi olmayan ve hâlâ eski kıblelerine yönelerek ibadetlerini sürdüren bazı müminler, haberi aldıklarında, namazda bile yönlerini değiştirmişlerdir. Kubâ'da insanların sabah namazı kıldığı esnada verilen haber üzerine yaşananları Abdullah b. Ömer şu şekilde anlatmaktadır: "İnsanlar Kubâ'da sabah namazını kılmakta idiler. Selemeoğulları kabilesinden bir adam geldi[18] ve 'Bu gece Resûlullah'a Kur'an'dan bir âyet indi ve Kâbe'ye yönelmekle emrolundu. Siz de ona doğru yönelin.' dedi. O esnada insanların yüzü Şam tarafına dönüktü.

11 TL 3/173 Taberî, Câmiu'l-beyân, III, 173
12 Bakara, 2/144
13 B40 Buhârî, Îmân, 30; HM18696 İbn Hanbel, IV, 283
14 UE 1/310 İbn Seyyidünnâs, Uyûnü'l-eser, I, 310.
15 Bakara, 2/146
16 İM1010 İbn Mâce, İkâmet, 56
17 Bakara, 2/150
18 M1180 Müslim, Mesâcid, 15.

Bunun üzerine sabah namazında rükû hâlinde olan insanlar[19] hemen Kâbe'ye yöneldiler."[20]

Müşriklerin elinde bulunan, dolayısıyla ulaşma imkânı bulamadığı Kâbe'ye yıllar sonra geldiğinde Hz. Peygamber, ilk iş olarak onu tavaf etmiş, ardından "*...Siz de Makâm-ı İbrâhîm'den kendinize bir namaz yeri edinin...*"[21] âyetini okumuş ve makamın arkasında namaz kılmış, sonra da Hacerülesved'e gelerek istilâm etmiştir.[22] İbn Abbâs'ın anlattığına göre, Allah Resûlü Kâbe'ye girdiği zaman onun her köşesinde dua etmiş, oradan çıkıncaya kadar da namaz kılmamıştır. Dışarı çıkınca Kâbe'nin önünde iki rekât namaz kılmış ve "*İşte kıble.*" buyurmuştur.[23]

Hz. Peygamber, kıbleye yönelen kişinin Rabbine yöneldiğini belirtmiştir.[24] Zira yöneldiği makam "Beytullah" yani "Allah'ın evi" olarak isimlendirilmiştir.[25] Müslümanların Allah Teâlâ'ya olan münâcâtlarına dikkat çekmek isteyen Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Kul, namazında etrafıyla ilgilenmediği sürece, Yüce Allah kuluna yönelir. Kul namazında etrafıyla ilgilenmeye başladığında, Allah da ondan yüz çevirir.*"[26]

Hz. Peygamber kıbleyi bütün Müslümanların yüzünün döndüğü yön olarak tayin etmiştir. Abdullah b. Ömer de, "Batıyı sağ, doğuyu da sol tarafına alırsan bu ikisinin arasında kalan yön kıbledir."[27] açıklamasıyla Harem-i Şerîf'in dışında kuzey yarımkürede yaşayan Müslümanlara kıbleyi tayin noktasında yardımcı olmuştur. İbadet esnasında kıbleye yönelmek gerekse de, uygulamayı zorlaştıracağı için Kâbe'ye mutlak isabet şartı aranmamaktadır. Nitekim Abdullah b. Âmir b. Rebîa'nın babasından naklettiğine göre, bir sefer esnasında karanlıkta kıbleyi tayin edememişler, bunun üzerine herkes kendi tahmin ettiği yöne dönerek namazını kılmıştır. Sabah olunca durumu Resûlullah'a haber vermişler, bunun üzerine, "*Doğu da, batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*"[28] âyeti nâzil olmuştur.[29]

Resûl-i Ekrem (sav), "*Biriniz tuvalet ihtiyacını giderirken önünü de arkasını da kıbleye dönmesin...*"[30] uyarısında bulunmuş ve mescitte kıble yönündeki duvara tükürüldüğünü gördüğünde bundan rahatsız olmuştur.[31] Her ne kadar kıbleye dönerek abdest bozma yasağının açık alanlara has olduğu ifade edilse de, Hz. Peygamber'in bu hassasiyetini dikkate alan Müslümanlar evlerini yaparken tuvaletlerini kıbleye dönük inşa etmekten kaçınmışlardır.

Kıblenin değiştirilmesi, yahudi ve hıristiyanların kıblesi olan Beytü'l-Makdis'ten, sadece şeklî olarak Kâbe'ye dönüşü ifade etmemektedir. Aksine,

19 T2962 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
20 B403 Buhârî, Salât, 32; B4488 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 14
21 Bakara, 2/125.
22 T2967 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
23 B398 Buhârî, Salât, 30.
24 D480 Ebû Dâvûd, Salât, 22.
25 B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
26 D909 Ebû Dâvûd, Salât, 160-161.
27 T344 Tirmizî, Salât, 139.
28 Bakara, 2/115.
29 T2957 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
30 N40 Nesâî, Tahâret, 36.
31 B405 Buhârî, Salât, 33.

tevhidî gelenekte yeni ve özgün kimliğin inşa sürecinin başlatılmasını ifade etmektedir. Yahudilerin, kıblenin tahvilinden hoşlanmamaları[32] bu durumu fark etmelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim onlar cumanın özel bir gün olarak tahsisi konusunda da aynı rahatsızlığı hissetmişlerdir.[33] Sonraki yıllarda yahudilerin ihanetleri nedeniyle aynı coğrafyayı paylaşma, birlikte yaşama imkânı kalmadığında bu durum yine kıble üzerinden ifade edilmiştir. Bunu belirtmek için Hz. Peygamber bir diyarda iki kıblenin olamayacağını söylemiştir.[34] Aynı zamanda birliğin temsili olarak görülen Kâbe'ye alternatif bina tesis etmeye çalışanlara karşı da önlem almıştır.[35]

İslâm kültürünün şekillenmesinde kıble, hayatın merkezine yerleştirilmiştir. Kıbleye dönüş, Müslüman oluşun bir alâmeti olarak görülmüş, kişilerin değerlerine atıfta bulunulmuş, dolayısıyla kimlik tespitinde ayırıcı bir role sahiptir. Bunu ifade etmesi için, farklı mezhep ve meşrepleri içine alan, 'Ehl-i Kıble' şeklinde şemsiye bir kavram üretilmiştir. Zira Hz. Peygamber, kişinin inanç kimliğini tespiti noktasında bunu bir alâmet olarak değerlendirmiştir. Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *"Her kim bizim kıldığımız gibi namaz kılar, kıblemize yönelir ve kestiklerimizden yerse işte Allah'ın ve Resûlü'nün ahit ve emânına (güvencesine) sahip bir Müslümandır. Sakın (Allah'ın verdiği güvenceyi bozarak) ahit ve emânı hususunda Allah'a hıyanet etmeyin"*[36] Nitekim Meymûn b. Siyâh tarafından kendisine yöneltilen soruya cevap verirken, Enes b. Mâlik de Müslüman kimliğinin bu unsurlarına dikkatleri çekmiştir.[37]

Müslüman kimliğine işaret eden kıble, hayatın tamamında kendini göstermektedir. Namazda kıbleye dönmek, kurban keserken hayvanı kıbleye döndürmek, ihtiyaç giderirken kıbleye dönmemek, ev inşa ederken tuvaletlerin yönünü kıbleye çevirmemek, cenazenin defni esnasında meytânın yüzünü kıbleye döndürmek Müslümanlara has uygulamalardır.

[32] HM18690 İbn Hanbel, IV. 283
[33] HM25543 İbn Hanbel, VI 135; BS2495 Beyhaki, es-*Sünenü'l-kübrâ*, II. 75
[34] D3032 Ebû Dâvûd, İmâre, 27-28
[35] M6365 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 136
[36] B391 Buhârî, Salât, 28.
[37] B393 Buhârî, Salât, 28.

KÂBE
ALLAH'IN EVİ

عَنْ أُمِّي صَفِيَّةَ بِنْتِ شَيْبَةَ قَالَتْ سَمِعْتُ الأَسْلَمِيَّةَ تَقُولُ: قُلْتُ لِعُثْمَانَ: مَا قَالَ لَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ دَعَاكَ؟ قَالَ: "إِنِّي نَسِيتُ أَنْ آمُرَكَ أَنْ تُخَمِّرَ الْقَرْنَيْنِ فَإِنَّهُ لَيْسَ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ فِي الْبَيْتِ شَيْءٌ يَشْغَلُ الْمُصَلِّي."

Safiyye bnt. Şeybe'nin işittiğine göre, el-Eslemiyye şunları anlatmıştır: "Osman'a, 'Seni çağırdığında Resûlullah (sav) ne dedi?' dedim. (Bunun üzerine Osman b. Talha Resûlullah'ın şöyle söylediğini nakletti): '*(Kâbe'nin içinde gördüğüm, şirk döneminden kalan) iki boynuzu kaldırmanı sana emretmeyi unutmuşum. (Onları kaldır.) Zira Kâbe'de namaz kılanı meşgul edecek bir şeyin bulunması uygun değildir.*'"

(D2030 Ebû Dâvûd, Menâsik, 93)

عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ أَنَّهُ قَالَ لِعَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ وَهُوَ يَبْعَثُ الْبُعُوثَ إِلَى مَكَّةَ ائْذَنْ لِي أَيُّهَا الأَمِيرُ! أُحَدِّثْكَ قَوْلاً قَامَ بِهِ النَّبِيُّ ﷺ الْغَدَ مِنْ يَوْمِ الْفَتْحِ، سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ وَوَعَاهُ قَلْبِي، وَأَبْصَرَتْهُ عَيْنَايَ، حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ، حَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ مَكَّةَ حَرَّمَهَا اللَّهُ، وَلَمْ يُحَرِّمْهَا النَّاسُ، فَلاَ يَحِلُّ لاِمْرِئٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ بِهَا دَمًا، وَلاَ يَعْضِدَ بِهَا شَجَرَةً..."

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَطُوفُ بِالْكَعْبَةِ وَيَقُولُ: "مَا أَطْيَبَكِ وَأَطْيَبَ رِيحَكِ مَا أَعْظَمَكِ وَأَعْظَمَ حُرْمَتَكِ..."

Ebû Şureyh, Mekke'ye asker göndermeye hazırlanmakta olan Amr b. Saîd'e şöyle demiştir: "Ey Emir! Bana izin ver Mekke'nin fethinden sonraki gün, bizzat kendi kulağımla işittiğim, ezberlediğim ve gözlerimle gördüğüm Hz. Peygamber'in söylediği bir sözünü sana aktarayım. (Resûlullah) konuşurken Allah'a hamd ve senâ etti. Ardından şöyle buyurdu: *'Mekke'yi Allah haram (saygın/dokunulmaz) kıldı, insanlar haram kılmadı. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse için orada kan dökmek ve ağaç kesmek helâl olmaz...'*"

(B104 Buhârî, İlim, 37)

Abdullah b. Amr anlatıyor: "Resûlullah'ı Kâbe'yi tavaf ederken gördüm. O şöyle diyordu: *'(Ey Kâbe)! Sen ne güzelsin ve kokun da ne güzel! Sen ne yücesin ve saygınlığın da ne yüce!..'*"

(İM3932 İbn Mâce, Fiten, 2)

z. İbrâhim, Hacer'le evlenmiş; ondan İsmâil adını verdikleri bir çocuğu dünyaya gelmişti. Hz. İbrâhim, Hacer'i ve oğlu İsmâil'i alıp Mekke'ye, bugün Kâbe'nin ve zemzem kuyusunun bulunduğu yerin biraz yukarısında yer alan büyük bir ağacın altına getirdi. O günlerde bu bölgede su bulunmadığından kimse yaşamıyordu. İçi hurma dolu bir bohça, su dolu bir kırba ve emzikli bir çocukla oraya bırakılan Hacer, yanlarından uzaklaşıp giden Hz. İbrâhim'e seslendi: "Yâ İbrâhim! Ne insan ne de başka bir şey olan bu vadide bizi bırakıp nereye gidiyorsun?" Bu sözleri tekrarlayıp durdu Hacer. Ancak Hz. İbrâhim geriye dönüp cevap vermedi. Nihayet Hacer, "Sana bunu emreden Allah mı?" diye sordu. Buna cevaben Hz. İbrâhim, "Evet (Allah emretti)." diye karşılık verdi. Aldığı cevap ile ikna olan Hacer, "Öyleyse Allah bizim yok olup gitmemize izin vermeyecektir." dedi ve çocuğunun yanına geri döndü. Hacer ve oğlu İsmâil'den ayrılan İbrâhim, onlardan gözle görülemeyecek kadar uzaklaştı. Seniyye mevkiine gelince, yüzünü bugünkü Kâbe'nin bulunduğu noktaya dönen Hz. İbrâhim, ellerini kaldırdı ve şu duayı yaptı: *"Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler."*[1]

Aradan geçen zaman içinde oğlu İsmâil ile birlikte kalan Hacer'in kırbasındaki su tükendi. Suya ihtiyaç duyan Hacer, daha sonra Allah'ın nişaneleri[2] yani yeryüzündeki sembolleri olarak nitelenecek olan etrafındaki iki yüksek tepe yani Safâ ile Merve arasında çaresiz bir şekilde su aramaya başladı. Safâ tepesine çıktı; sonra vadiye yöneldi ve birilerini görme ümidiyle ufukları süzdü. Fakat hiç kimseyi göremiyordu. Bu defa Safâ tepesinden indi. Ayağına dolaşmasın diye elbisesinin eteğini toplayarak telaşla yürüdü, vadiyi geçti ve Merve mevkiine geldi. Orada da biraz durdu ve 'bir kimse görebilir miyim?' diye baktı. Fakat hiç kimseyi göremedi. Hacer bu suretle (Safâ ile Merve arasında) yedi defa gitti, geldi. Su bulmak için çır-

pınan Hacer, bir ses işitti. Sese kulak verdi; ardından da, "Sesini işittirdin; eğer yapabileceksen bize yardım et." dedi. Bu esnada zemzem suyunun bulunduğu yerde bir melek göründü. Melek topuğuyla yahut kanadıyla yeri kazıyordu. Nihayet su göründü. Çıkan zemzem suyundan içen Hacer, oğlu İsmâil'e de içirdi. Suyu bir yandan avuçlarıyla kırbasına dolduruyor, bir yandan da zayi olmasın diye bir çukur kazıyordu. Bu durumu gören melek, Hacer'e, *"Telef oluruz diye korkmayın; işte şurası Allah'ın evidir. Onu bu çocukla babası inşa edecektir. Allah, İbrâhim ailesini zayi etmez."* dedi.[3]

Aradan yıllar geçmiş; İsmâil büyümüş ve Cürhüm kabilesinden bir kızla evlenmişti. Hz. İbrâhim, onları ziyarete geldiğinde evde İsmâil yoktu. Kendisini karşılayan İsmâil'in eşine, oğlunun nerede olduğunu ve ne yiyip içtiklerini sordu. Gelini, İsmâil'in ava gittiğini, kendilerinin et yiyip zemzem suyundan içtiklerini söyledi. Bunun üzerine Hz. İbrâhim, "Allah'ım! Yiyecek ve içeceklerine bereket ver." diye dua etti. İşte bu duaya atıfta bulunan Peygamberimiz, *"İbrâhim'in duası nedeniyle Mekke'nin yiyecek ve içeceklerinde bereket vardır."* açıklamasında bulunmuştur. Avdaki oğlu İsmâil'i göremeyen Hz. İbrâhim, geri döndü. Ziyaret amacıyla tekrar geldiğinde, zemzem kuyusunun arka tarafında oklarını tamir eden İsmâil (as) ile karşılaşan Hz. İbrâhim, "Ey İsmâil, Rabbin kendisi için bir ev inşa etmemi bana emretti." dedi. Hz. İsmâil, "O hâlde Rabbinin emrini yerine getir." diye karşılık verdi babasına. Hz. İbrâhim, "Ancak Allah senin de bu işte bana yardım etmeni emir buyurdu." dedi. Bunun üzerine Hz. İsmâil, "Öyleyse yardım ederim." dedi. Hz. İbrâhim, yüksekçe olan yeri göstererek, "Allah işte buraya bir ev inşa etmemi emretti." dedi.[4] Zira Rabbi ona, Kâbe'nin yerini göstermişti.[5]

Baba-oğul birlikte Yüce Mevlâ tarafından işaret edilen yere Beytullah'ın temelini atıp duvarlarını yükseltmeye başladılar. Hz. İsmâil taş getiriyor, Hz. İbrâhim de örüyordu. Duvarlar iyice yükselince, Makâm-ı İbrâhîm'de bulunan taşı getirdi Hz. İsmâil. Hz. İbrâhim de onu basamak olarak kullanıp duvarları örmeye devam etti. Bir yandan da baba-oğul dua ediyorlardı.[6] Kur'ân-ı Kerîm, Kâbe'nin inşasını ve orada yapılan duayı şu şekilde anlatmaktadır: *"Hani İbrâhim, İsmâil ile birlikte Beyt'in (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, 'Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin.' diyorlardı."*[7]

Kâbe'yi yani Beyt-i Harâm'ı insanların din ve dünya hayatlarını sürdürebilmeleri için sebep kılan[8] Yüce Mevlâ, *"Onlar Mescid-i Harâm'dan (mü-*

[3] B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[4] B3364, B3365 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[5] Hac, 22/26.
[6] B3365 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[7] Bakara, 2/127.
[8] Mâide, 5/97

minleri) alıkoyarken ve oranın bakımına ehil de değillerken Allah onlara ne diye azap etmesin?"[9] ifadeleriyle bu mekânın ayrıcalığına dikkatleri çekmiştir. Bununla birlikte, Mekke'yi insanların değil Allah'ın haram kıldığı, Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiç kimsenin orada kan dökmesinin helâl olmadığı,[10] hatta müşrikler kendileriyle savaşmadıkça orada savaşın helâl olmayacağı[11] âyet ve hadislerde belirtilmektedir. Yüce Mevlâ, İbrâhim ve İsmâil peygamberlere inşa ettirdiği Beyt'i, kendine nispet ederek "*Beytim*" yani "*Evim*" diye nitelendirmiş;[12] savaş hâlinde bile oraya girenlerin güven içerisinde olacağı teminatını vermiştir.[13] Bu ayrıcalığa sahip olan Kâbe, içerisinde bulunduğu kentin de ayrıcalıklı kabul edilmesine vesile olmuştur. Buna dikkat çekmek isteyen Ebû Şureyh, Mekke'ye asker göndermeye hazırlanmakta olan Amr b. Saîd'e şöyle demiştir: "Ey Emir! Bana izin ver Mekke'nin fethinden sonraki gün, bizzat kendi kulağımla işittiğim, ezberlediğim ve gözlerimle gördüğüm Hz. Peygamber'in söylediği bir sözünü sana aktarayım. (Resûlullah) konuşurken Allah'a hamd ve senâ etti. Ardından şöyle buyurdu: *"Mekke'yi insanlar haram kılmadı. Allah haram kıldı. Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiç kimse için orada kan dökmek ve ağaç kesmek helâl olmaz.."*[14]

Yeryüzünde insanlar için kurulan ilk ibadethane olan Kâbe, Yüce Mevlâ tarafından mübarek ve hidayet kaynağı olarak takdim edilmekte,[15] *"Siz de Makâm-ı İbrâhîm'den kendinize bir namaz yeri edinin."*[16] ifadesiyle İbrâhimî gelenek sürdürülmekte, *"Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."*[17] âyetiyle de Kâbe'nin önemine dikkatler çekilmektedir. *"Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atîk'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler."*[18] ifadesiyle teyit edilen bu tarihsel konumun İslâm ümmeti aracılığıyla kıyamete kadar sürdürülmesi talep edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun."*[19] uyarısıyla Kâbe hizmetlerine de değinilmektedir. Kâbe'nin yeri ve değeri, kendisine verilen isimlere de yansımıştır. Meselâ, Kâbe-i Muazzama, Beytullah, Beyt-i Atîk, Beytü'l-Harâm bunlardan bazılarıdır.

Müslümanlar arasında çok özel bir yere sahip olan Kâbe, câhiliye döneminde bile kendisine hizmet eden kabilelere ayrıcalıklar sağlamıştır. Nitekim Kâbe hizmetlerini yürütmekte olan Kureyş, gerek ticaret hayatında ve gerekse farklı ülkelere yaptıkları seyahatlerde birtakım ayrıcalıklar elde etmiştir. Bu iltifata atıfla Yüce Allah, *"Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı için, onları*

9 Enfâl, 8/34.
10 B104 Buhârî, İlim, 37
11 Bakara, 2/191
12 Hac, 22/26.
13 Âl-i İmrân, 3/97
14 B104 Buhârî, İlim, 37.
15 Âl-i İmrân, 3/96.
16 Bakara, 2/125
17 Âl-i İmrân, 3/97.
18 Hac, 22/29.
19 Bakara, 2/125, Hac, 22/26.

kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için, Kureyş de, kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsinler." buyurarak Kureyşlilere çağrıda bulunmaktadır.[20] Kureyş'in Mekke'yi ellerinde bulundurmaları ve Kâbe hizmetleri sayesinde elde ettikleri üstünlük, [21] Kâbe'yi çıplak olarak tavaf eden câhiliye insanlarına karşı kendilerine elbiseyle tavaf yapma veya uygun gördüklerine ödünç elbise vererek örtünmelerine fırsat verme ayrıcalığı sağlamıştır.[22] Câhiliye döneminde gerek uluslararası alanda ve gerekse Arap kabileleri arasında Kureyş'e sağlanan imtiyazların farkında olan insanlar, Kureyş sûresini daha kolay anlayacaklardır.

Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'e verilen, *"Evimi tertemiz tutun."*[23] talimatıyla birlikte başlayan Kâbe hizmetleri, Hz. Peygamber'in dedelerinden Kusay b. Kilâb zamanında Kureyş'e geçmiştir. Huzâa kabilesini Mekke'den çıkaran Kusay, hacıların su ihtiyacının karşılanması, Kâbe'nin örtüsüyle ilgilenme ve anahtarlarını elinde bulundurma, Kâbe'nin bakım ve onarımı, yoksul hacılara gıda temini gibi şeref ve saygınlık ifade eden vazifeleri Kureyş'in uhdesinde toplamıştır.[24]

İnsanlar için kurulan ilk mabet olduğu Kur'an'da açıkça ifade edilen Kâbe,[25] rivayetlere göre, Hz. Âdem veya oğlu Hz. Şit tarafından bina edilmiştir.[26] Zamanla tahrip olan Kâbe'nin duvarları aşınmış, hatta bazen sel gibi doğal afetler yüzünden yerle bir olmuştur. Bu nedenle Kâbe, tarihin farklı dönemlerinde zaman zaman yeniden yapılmış veya kısmî tadilatlar görmüştür. Söz gelimi amcası Abbâs'la birlikte Hz. Peygamber'in de bilfiil çalıştığı Kureyş'in Kâbe'yi inşası, miladî 605 yılına denk gelir. Kâbe'de bulunan buhurdanlıktan sıçrayan kıvılcımdan içerideki örtü tutuşmuş, dolayısıyla çıkan yangında Kâbe tamir görmesi gerekecek şekilde tahrip olmuştu.[27] Öte yandan Kâbe'nin içindeki Hz. İbrâhim'den kalan kuyuda saklanan altın ve mücevherler, Huzâa kabilesinden Müleyh b. Amroğulları'nın azatlı kölesi Düveyk tarafından çalınmıştı. Bu nedenle Kureyşliler Kâbe'yi onarırken üzerini de tavanla örtmek istiyorlardı.[28]

Kureyş'in Kâbe'yi onarmayı düşündüğü bu dönemde bir kaza meydana geldi. Söz konusu kazada Rum tüccarlardan birine ait olan inşaat malzemesi taşıyan bir gemi, şiddetli rüzgâr nedeniyle Mekke'nin Şuaybe ismi verilen limanına doğru sürüklenmiş ve karaya çarparak parçalanmıştı.[29] Geminin karaya oturduğu ve parçalandığı haberi kendilerine ulaşınca, yanına birilerini alan Velîd b. Muğîre kaza mahalline gitti ve tahtaları satın

20 Kureyş, 106/1-4
21 İS4/343 İbn Battâl, Şerh, IV, 343
22 B1665 Buhârî, Hac, 91
23 Bakara, 2/125
24 "Kâbe", DİA, XXIV, 19
25 Âl-i İmrân, 3/96
26 ÜE1/77 İbn Seyyidünnâs, Uyûnü'l-eser, I/77
27 MA9718 Abdürrezzak, Musannef, V, 313
28 HS2/13 İbn Hişâm, Sîre, II, 13-14
29 BI 1/233 ... es-Sîretü'l-Halebiyye, I, 233

aldı. Hazır malzemeyi bulan Kureyşliler, Kâbe'yi yıkıp yeniden inşa etme ve satın aldıkları tahtalarla da Kâbe'ye çatı yapma hususunda anlaştılar.[30]

Hz. İbrâhim zamanında çatısız inşa edilen Kâbe'ye bir çatı yapılmış ve duvarları da yükseltilmiştir.[31] Ancak inşaat devam ederken, bir araya gelerek Kâbe'yi onaran kabileler arasında Hacerülesved'i yerine kimin koyacağı meselesi tartışmaya sebep olmuştur. Bu şerefi elinde bulundurmak isteyen kabileler arasında çıkması muhtemel bir savaş, herkesin güvenini kazanmış olan Hz. Peygamber'in hakemliğiyle önlenmiştir.[32]

Muhammedü'l-Emîn olarak anılan Hz. Peygamber, Hacerülesved'i yerine koyma şerefinin kendilerine ait olmasını isteyen kabilelerden birini tercih etmek yerine, bir örtü istemiş ve Hacerülesved'i yere serdiği örtünün üzerine bizzat kendisi koymuştur.[33] Ardından Kureyş'in dört kolundan birer adam istemiş, kabileleri adına Utbe b. Rebîa, Ebû Zem'a, Ebû Huzeyfe b. Muğîre ve Kays b. Adî gelmişlerdir. Peygamberimiz (sav), onlardan, örtünün birer ucunu tutarak kaldırmalarını istemiş,[34] farklı kabilelerin temsilcileri hep birlikte Hacerülesved'i kaldırmışlar, Peygamberimiz de konulacağı yerin hizasına gelince örtünün içinden alıp onu kendi eliyle yerine yerleştirmiştir.[35]

Kureyşliler Beytullah'ı yeniden yapmaya kalktıkları zaman, Ebû Huzeyfe b. Muğîre, "Ey Kureyşliler! Kâbe'nin kapısını ancak merdivenle girilecek kadar yüksek yapınız. Ona, ancak sizin istediğiniz kimseler girsin. Hoşlanmadığınız bir kişi girecek olursa ona yukarıdan ok atarsınız ve düşer. Bu, onu görenler için ibretlik bir ceza olur." demişti. Bunun üzerine Kâbe'nin içinden zeminini de bu yüksekliğe kadar, molozla doldurdular.[36]

Resûl-i Ekrem'in de bizzat katıldığı Kâbe inşaatında[37] malzeme yetersizliği nedeniyle Hicr, Kâbe'nin dışında bırakılmıştır. Nitekim Hz. İbrâhim'in temelleri üzerinde olmasına rağmen, Kureyş'in tadilat esnasında dışarıda bıraktığı Hicr hakkında, "O, Beyt'ten midir?" diye soran Hz. Âişe'ye, Peygamber Efendimiz, *"Evet (Hicr, Beyt'tendir)."* diye cevap vermiştir. Müminlerin annesi, "Neden onu Beytullah'a dâhil etmediler?" diye sorduğunda da, *"Çünkü kavmin masrafları karşılayacak imkân bulamadı."* cevabını almıştır. "Neden kapısı yüksek?" diye sorduğunda ise, *"Kavmin istedikleri oraya girsin, istemedikleri de giremesin diye böyle yaptılar."* açıklamasında bulunmuştur, Hz. Peygamber. Arkasından da, *"Yâ Âişe, kavmin câhiliye döneminden yeni çıkmış olmasaydı ve buna karşı çıkacaklarından korkmasaydım Hicr'i Kâbe'ye dâhil eder, Kâbe'nin kapısını yer hizasında yapardım."*

[30] [illegible] Abdurrezzâk, *Musannef*, [illegible] [illegible] 1, 145; BN 2/366 İbn Kesîr [illegible]

[31] EZ 1/228 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1, 228

[32] MA 9718 Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 313

[33] HS 2/18 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 19; [illegible] 1/526 [illegible] *Târîh*, I, 526

[34] ST 1/146 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 146; HS 2/18 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 19

[35] MA 9718 Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 313; ST 1/146 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 146

[36] EZ 1/135 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 135

[37] MA 1103 Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 286

buyurmuştur.[38] Bir başka rivayete göre ise Resûlullah, *"Biri girilecek diğeri de çıkılacak iki tane de kapı yapardım."* diyerek Kâbe hakkında bir başka temennisini dile getirmiştir.[39]

Nitekim Hz. Âişe Beytullah'ın içine girip orada namaz kılmayı arzu ettiğini söylediğinde Hz. Peygamber onu Hicr'e götürmüş, *"Beytullah'a girmek istediğin zaman, Hicr'de namaz kıl. Muhakkak ki, orası Beytullah'tan bir parçadır. Fakat senin kavmin Kâbe'yi yaptıkları zaman, orayı Beytullah'tan çıkardılar."* buyurmuştur.[40] Beytullah'ın Hz. İbrâhim tarafından inşa edilen temeller üzerine bina edilmesini arzu eden Hz. Peygamber, bir gün yerine getirilme ihtimalini düşünerek, inşaatında bizzat çalıştığı Kâbe'nin dışarıda bırakılan kısmını Hz. Âişe'ye göstermiştir.[41] Hz. Âişe'den söz konusu bilgiyi aktaran Abdullah b. Ömer, Resûlullah'ın Hicr'e yakın olan iki köşeyi istilâm etmemesini, oranın İbrâhim'in inşa ettiği temeller üzerine oturmamasına bağlamıştır.[42]

İmkânsızlıkları nedeniyle Kureyşlilerin Kâbe'ye dâhil etmedikleri Hicr, Abdullah b. Zübeyr tarafından Beyt'e ilâve edilmiştir.[43] Yezid b. Muâviye zamanında Şamlılar ile mücadele esnasında Kâbe yanmış ve neredeyse tamamen tahrip olmuştu. Bununla birlikte Kâbe'nin duvarlarının yıkılıp yeniden yapılması hususunda ihtilâf meydana gelmişti. İhtilâfı gidermek isteyen Abdullah b. Zübeyr, "Sizden birinin evi yansa onu yenilemedikçe rahat etmez. O hâlde Rabbinizin evine nasıl razı oluyorsunuz?" diyerek halkı yönlendirdi. İbn Zübeyr'in girişimiyle ikna olan Müslümanlar, elbirliğiyle Kâbe'nin duvarlarının kalan kısımlarını yıkıp, binayı Hz. İbrâhim'in temellerini esas alarak yeniden inşa ettiler. Abdullah b. Zübeyr, bu inşaat esnasında Hicr'i binaya dâhil etti. Kâbe'yi genişletme faaliyetinin yeni bir fitneye sebep olmasını engellemek amacıyla, insanları ikna edebilmek için temelin üzerini açarak Hz. İbrâhim ve İsmâil tarafından atılan temeli insanlara gösterdi.[44]

Nitekim bu olaya şahit olan Yezid b. Rûmân, "Hz. İbrâhim'in (inşa ettiği) temeldeki deve hörgüçleri gibi taşları gördüm." açıklamasında bulunmuştur.[45] Böylece 'İlk Mabet', ilk temelleri üzerinde yeniden yükselmiş, duvarlarının yüksekliği de 28 arşına çıkmıştı.[46] Bundan sonraki tarihî süreçte Abdullah b. Zübeyr'in Kâbe üzerinde birtakım değişiklikler yaptığı,[47] ardından Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın onayı ile bu değişiklikler üzerinde de yeniden tadilata gidilerek Kâbe'nin Kureyşliler tarafından inşa edilen aslî hâline döndürüldüğü görülmektedir.[48]

[38] B1584 Buhârî, Hac, 42.
[39] B126 Buhârî, İlim, 48
[40] D2028 Ebû Dâvûd, Menâsik, 93; T876 Tirmizî Hac, 48.
[41] M3246 Müslim, Hac, 403
[42] B4484 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 10
[43] B126 Buhârî, İlim, 48
[44] M3245 Müslim, Hac, 402.
[45] B1586 Buhârî, Hac, 42.
[46] M3245 Müslim, Hac, 402.
[47] M3245 Müslim, Hac, 402.
[48] M3246 Müslim, Hac, 403. M3244 Müslim, Hac, 401, HM25562 İbn Hanbel, VI, 137; İF3/446 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, 446-47.

Siyasî mülâhazalarla Kâbe'nin tekrar Kureyş'in yaptığı şekle dönüştürülmesini onaylayan Abdülmelik, Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye söylediği, *"Kavmin Allah'a şirk koştukları dönemi yeni terk etmiş olmasaydı, ona Hicr'i ilâve etmek için Beyt'i(n bir kısmını) yıkar ve (onu eklerdim)."* sözü yıllar sonra kendisine hatırlatıldığında, bundan etkilenmiş ve "Bunu Kâbe'yi yıkmadan önce işitseydim, onu Abdullah b. Zübeyr'in inşa ettiği şekilde bırakırdım." demiştir.[49]

Mekke'nin fethedildiği gün, Hz. Peygamber Mekke'nin en üst tarafından şehre girmişti. Yanında Üsâme b. Zeyd, Bilâl-i Habeşî ve Kâbe'nin hizmetçilerinden Osman b. Talha da vardı. Devesini mescidin önünde çöktürdü. Osman b. Talha'dan Beytullah'ın anahtarını istedi. Osman b. Talha gidip anahtarı getirdi ve Kâbe'yi açtı.[50] Ancak içeride birtakım suretler ve heykeller gören Hz. Peygamber içeri girmedi. Onların yok edilmesini istedi. Söz konusu resimlerde İbrâhim ve İsmâil peygamberler, ellerinde fal oklarıyla resmedilmişlerdi. Bu manzarayı gören Peygamber Efendimiz, *"Allah bunu yapanları kahretsin! İbrâhim ve İsmâil hiçbir zaman fal oklarıyla şans aramadılar."* buyurdu.[51]

Resim ve heykeller ortadan kaldırıldıktan sonra yanındakilerle birlikte içeri giren Hz. Peygamber, bir müddet Kâbe'nin içinde kaldı. Her bir köşesinde dua etti. Ancak içeride namaz kılmaksızın dışarı çıktı.[52] Hz. Peygamber'le birlikte Kâbe'ye giren Üsâme b. Zeyd, orada gördüklerini şöyle anlatır: "Hz. Peygamber (içeri girince) oturdu. Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra tekbir getirdi. Kelime-i tevhidi okudu. Sonra öne doğru eğildi, göğsünü yanağını ve iki elini Kâbe'nin duvarına dayadı. Sonra tekbir getirdi, kelime-i tevhidi okudu ve dua etti. Bunu Kâbe'nin bütün köşelerinde yaptı. Sonra dışarı çıktı. Kâbe'nin kapısında iken yüzünü ona dönerek, *'İşte kıble, işte kıble!'* buyurdu."[53]

Medineli Süleymoğullarından bir hanım olan el-Eslemiyye ise şunları anlatmaktadır: "Osman'a, 'Seni çağırdığında Resûlullah (sav) ne dedi?' dedim. (Bunun üzerine Osman b. Talha Resûlullah'ın şöyle söylediğini nakletti): *'(Kâbe'nin içinde gördüğüm, şirk döneminden kalan) iki boynuzu kaldırmanı sana emretmeyi unutmuşum. (Onları kaldır.) Zira Kâbe'de namaz kılanı meşgul edecek bir şeyin bulunması uygun değildir.'*"[54]

Kâbe'nin içine giren Hz. Peygamber (sav)[55] gördükleri karşısında duyduğu kaygı ve pişmanlıktan dolayı üzüntülü bir şekilde Hz. Âişe'nin yanına gelmiş ve *"Ben, Kâbe'nin içine girdim. Sonradan öğrendiklerimi başta bilsey-*

[49] M3248 Müslim, Hac, 404; M3246 Müslim, Hac, 403
[50] B2988 Buhârî, Cihad, 127
[51] B3352 Buhârî, Enbiyâ, 8
[52] B398 Buhârî, Salât, 30
[53] N2918 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 132
[54] D2030 Ebû Dâvûd, Menâsik, 93; HM16754 İbn Hanbel, IV, 68
[55] B398 Buhârî, Salât, 30

dim, oraya girmezdim. Gerçekten ümmetimi sıkıntıya sokmaktan korkuyorum."[56] buyurmuştu. Beytullah'a hayran olan ve yıllarca özlemini çeken Allah Resûlü, Kâbe'yi tavaf ederken onun ihtişam ve azameti karşısında, "*(Ey Kâbe)! Sen ne güzelsin ve kokun da ne güzel! Sen ne yücesin ve saygınlığın da ne yüce!..*"[57] ifadeleriyle de duygularını dile getirmişti.

Mekke'nin fethinde Kâbe'nin içi putlardan temizlenmiştir. Fetihten hemen sonra gelen hac için emir tayin edilen Ebû Bekir Sıddîk aracılığıyla, bu tarihten sonra hiç kimsenin çıplak olarak Kâbe'yi tavaf edemeyeceği ilân edilmiş,[58] dolayısıyla câhiliye dönemine ilişkin Kureyş'e ayrıcalık sağlayan çirkin bir uygulama kaldırılmıştır.

İnsanlığın ilk mâbedi olan ve "Allah'ın evi" olarak isimlendirilen Kâbe, Müslümanlar için birliğin simgesi ve dirilişin kaynağı olup, mukaddestir. Nitekim bu kutsal mekâna sığınanlara dokunulmamıştır. Kıble olarak ona yönelmiş olması, kişinin Müslüman olduğunu ortaya koyan bir delil olarak kabul edilmiştir.[59] Bu nedenle Kâbe'ye gitmeye engel olanlar elim azabı hak etmişlerdir.[60]

[56] [illegible] Ebû Dâvûd, Menâsik, 93
[57] İM3932 İbn Mâce, Fiten, 2
[58] B1622 Buhârî, Hac, 67
[59] B391 Buhârî, Salât, 28.
[60] Hac, 22/25; Bakara, 2/217

HAC
RABBİN EVİNE YOLCULUK

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ:
"أَيُّهَا النَّاسُ! قَدْ فُرِضَ عَلَيْكُمُ الْحَجُّ فَحُجُّوا."

Ebû Hüreyre anlatıyor:
"Resûlullah (sav) bize hutbe verdi ve şöyle buyurdu:
'Ey insanlar! Hac size farz kılındı, haccedin!'"
(M3257 Müslim, Hac, 412)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ الْفَضْلِ أَوْ أَحَدِهِمَا عَنِ الْآخَرِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ أَرَادَ الْحَجَّ فَلْيَتَعَجَّلْ فَإِنَّهُ قَدْ يَمْرَضُ الْمَرِيضُ وَتَضِلُّ الضَّالَّةُ وَتَعْرِضُ الْحَاجَةُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : "مَنْ حَجَّ هَذَا الْبَيْتَ، فَلَمْ يَرْفُثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...الْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلاَّ الْجَنَّةُ."

قَال عَبْدُ اللَّهِ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "بُنِيَ الْإِسْلاَمُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَإِقَامِ الصَّلاَةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَحَجِّ الْبَيْتِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ."

İbn Abbâs'ın, Fadl (b. Abbâs)'tan ya da Fadl (b. Abbâs)'ın, İbn Abbâs'tan naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Haccetmek isteyen kimse acele etsin! Olur ki hastalanır veya binek hayvanı kaybolur ya da (hacca gitmesini engelleyen) bir ihtiyaç ortaya çıkar."*

(İM2883 İbn Mâce, Menâsik, 1; D1732 Ebû Dâvûd, Menâsik, 5)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim bu evi (Kâbe'yi) haccederken, (söz ya da eylemle) cinsel yakınlığa yeltenmez ve kötülük işlemezse, anasının onu doğurduğu günkü gibi (günahsız) hâline dönmüş olur."*

(B1820 Buhârî, Muhsar, 10)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...(Allah tarafından) kabul edilmiş haccın karşılığı ancak cennettir."*

(B1773 Buhârî, Umre, 1)

Abdullah (b. Ömer) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."*

(M113 Müslim, İmân, 21)

Tarih yaklaşık olarak, M.Ö. XXII-XX. yüzyılları göstermekteydi. Hz. İbrâhim, Filistin topraklarında yaşamaktaydı.[1] Rabbinden aldığı emir üzerine, eşi Hacer'i ve henüz annesini emmekte olan oğlu İsmâil'i Mekke'ye getirdi. Onları, daha sonra inşa edecekleri Kâbe'nin yanına bıraktıktan sonra, ilgi çekmeleri ve bu beldenin bereketli olması için dualar ederek oradan ayrıldı. Ailesini Allah'a havale etmişti. O günlerde Mekke'de kimse olmadığı gibi, ne içecek su vardı, ne de ziraat yapılıyordu.[2]

Bir süre sonra Cürhüm kabilesinden gelen bir grup insan Mekke civarına yerleşerek orada Hacer ve oğluyla birlikte yaşamaya başladılar; kısa sürede birbirlerine kaynaştılar. Yıllar geçti ve İbrâhim (as) tekrar Mekke'ye geldi. Oğlu İsmâil'e, Allah Teâlâ'nın kendisine buraya bir ev yapmasını emrettiğini söyledi ve oğlundan yardım istedi. İsmâil'in, bu teklifi derhâl kabul etmesi üzerine baba-oğul, kendilerine gösterilen yerde Kâbe'nin temellerini yükseltmeye başladılar. İsmâil (as) taş getirdi, İbrâhim (as) binayı yaptı ve Allah Teâlâ'ya kendilerinden bu hizmeti kabul etmesi için birlikte dua ettiler.[3]

Yüce Allah, elçisi Hz. İbrâhim'e, Kâbe'nin yerini göstermiş ve evini, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizlemesini emretmişti. Ardından da insanlara haccı ilân etmesini; onların da ister yaya olarak, isterse develeri üzerinde, birtakım menfaatleri elde etmeleri ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını anmaları için hacca gelmelerini emir buyurmuştu.[4]

Yüce Rabbimizin beyanına göre, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak inşa edilen Kâbe'dir. Onda apaçık deliller, Makâm-ı İbrâhîm vardır. Oraya kim girerse güven içinde olur.[5] Bu âyetlerden hareketle Kâbe'nin, Hz. İbrâhim'den daha evvel var olduğu, hatta Hz. Âdem'e kadar geri gittiği, ancak çeşitli sebeplerle zaman içinde binanın yıkılıp unutulduğu söylenmektedir.[6] Buna göre Hz. İbrâhim, Kâbe'yi aynı yerine, eski temelleri üzerine yeniden inşa etmiştir. Kur'an, hac, namaz ve itikâf gibi ibadetler için Kâbe'nin Hz. İbrâhim ile Hz. İsmâil tarafından inşa edilip hazırlandığını, ayrıca Hz. İbrâhim'in diliyle insanların hac ibadetine davet edildiğini açıkça beyan eder. Dolayısıyla hac

[1] TB1/150 Taberi, Târih, I, 150
[2] Bakara, 2/126; İbrâhîm 14/37
[3] B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9; Bakara, 2/127
[4] Hac, 22/26-28
[5] Âl-i İmrân, 3/96
[6] USI/77 İbn Seyyidünnâs, Uyûnu'l-eser, I, 77

ibadeti Hz. İbrâhim ile başlamıştır. Hz. İbrâhim'in tek Allah inancına dayalı yani hanîf olan din anlayışı ve buna bağlı olarak yapılan ibadetler bir süre aslını koruyarak devam etmiştir. Ancak Yemen bedevîlerinden Huzâa kabilesi, Mekke'ye gelerek Cürhümlüleri buradan çıkarmış, beş asır Kâbe'yi ellerinde tutmuş ve bu dönemlerde bölgede putperestlik yayılmıştır. Hz. Peygamber'in beşinci göbekten dedesi olan Kusay b. Kilâb zamanında ise Kâbe muhafızlığı tekrar Hz. İsmâil'in torunlarına geçmiştir.[7]

İslâm'ın doğuşu öncesinde Kâbe'yi tavaf, umre, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, kurban kesme gibi âdetler devam ettirilmekte; hac, putperest gelenekleriyle birlikte sürdürülmekteydi.[8][9] Hac ibadeti, câhiliye döneminde de yapılmış, ancak Hz. İbrâhim dönemindeki safiyeti kaybedilmişti. Hemen bütün hac görevlerine şirk karışmış, Kâbe başta olmak üzere, hac görevlerinin yapıldığı Safâ, Merve, Mina gibi yerlere birçok put yerleştirilmiş ve hac kurbanları putlar adına kesilir olmuştu.[10] Müşrikler Safâ ve Merve arasında sa'y yaptıkları sırada, "Buyur Allah'ım buyur! Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da sana aittir. Sen hem ona hem de onun sahip olduklarına hükmedersin."[11] şeklinde telbiye getiriyorlardı. Hatta ensarın Müslüman olmadan önce "Tâğıye Menât" putu için ihrama girip telbiye getirdikleri ve kendi putlarının karşısında dikili bulunan Safâ ve Merve putları arasında sa'y etmeyi günah saydıkları nakledilmektedir. Müslüman olduktan sonra ensardan bazı kimseler Allah Resûlü'ne bu durumu anlattıklarında Allah Teâlâ, *"Şüphesiz Safâ ile Merve Allah'ın nişanelerindendir."*[12] âyetini indirmiş ve câhiliyeye ait bu uygulama ortadan kaldırılarak sa'yın hac menâsikinden olduğu bildirilmiştir.[13]

Hacda putperest inancın izlerini taşıyan uygulamalar haccın farz kılındığı ve müşriklerin bu mübarek mekânlardan uzaklaştırıldığı hicrî 8. veya 9. yıla kadar devam etmiştir. Bu yıl itibariyle müşriklerin Mescid-i Harâm'a girmeleri ve çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etmeleri yasaklanmıştır.[14] Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'nin içinde ve etrafında bulunan putlarla birlikte Hz. İbrâhim'den sonra eklenen ve hac ibadetinin aslında bulunmayan şirk unsurları da tamamen temizlenmiştir.[15] Haccın farz kılınmasıyla birlikte, hac görevleriyle ilgili hükümler Kur'ân-ı Kerîm âyetleri[16] ve Hz. Peygamber'in uygulamasıyla yeniden tespit edilmiştir.

Mekke'nin fethinden önce farz kılınmasına rağmen, müşriklerle ilişkilerin iyi olmaması sebebiyle Müslümanlar ancak fetihten sonra hacca gidebilmişlerdir. Fethi takip eden yıl Hz. Ebû Bekir "hac emîri" olarak

[7] IK1/60 İbn Kesîr, Sîret, I, 60.
[8] M2954 Müslim, Hac, 151, M2955 Müslim, Hac, 152; D1910 Ebû Dâvûd, Menâsik, 57; I.
[9] IK1/60 İbn Kesîr, Sîret, I, 61; IH1/203 İbn Hişâm, Sîret, I, 203
[10] B1643 Buhârî, Hac, 79; M3081 Müslim, Hac, 261.
[11] M2815 Müslim, Hac, 22.
[12] Bakara, 2/158.
[13] B1643 Buhârî, Hac, 79; M3081 Müslim, Hac, 261
[14] B4655 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe) 2.
[15] D2030 Ebû Dâvûd, Menâsik, 93
[16] Tevbe, 9/28.

görevlendirilmiş,[17] müşriklerin Mescid-i Harâm'a yaklaşamayacağı,[18] kadın veya erkek hiç kimsenin çıplak tavaf yapamayacağı[19] gibi hususları tebliğ etmek vazifesi ise Hz. Ali'ye verilmiştir.[20] Hz. Peygamber'in hayatının son senesinde, hicretin 10. yılında ifa ettiği hac ise, "Veda haccı" olarak anılmıştır. Resûl-i Ekrem'den sonra gelen Müslüman yöneticiler ya bizzat kendileri hacca gitmek yahut emir tayin etmek suretiyle hac kafilelerinin bu görevi huzur içinde yerine getirmelerini sağlamışlardır.[21]

Hac yolculuğu hicrî takvime göre hac ayları denilen Şevval'den başlanarak Zilkâde ayı ile Zilhicce ayının ilk on gününde yapılabilirse de ulaşım imkânlarının geliştiği günümüzde bu görev için Zilkâde'nin son haftalarıyla Zilhicce'nin ilk on günü yeterli olmaktadır. Arefe, Arafat ve Kurban Bayramı günleri "sayılı ve belirli günler"[22] olduğu için, senede ancak bir defa hac yapılabilir.

Hac ibadeti, Yüce Allah'ın, *"Yoluna gücü yetenlerin Beyt'i haccetmeleri, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."*[23] âyeti ile farz kılınmıştır. Bu âyet indiği zaman Allah Resûlü, ashâbına bir hutbe okumuş ve *"Ey insanlar! Hac size farz kılındı, haccedin!"* buyurmuştur. Bunun üzerine Temîmli sahâbî Akra' b. Hâbis, "Her sene mi ey Allah'ın Resûlü?" diye sormuş, Resûlullah (sav) sükût ettikten sonra Akra'ın sorusunu üç defa tekrarlaması üzerine, *"Evet deseydim (her sene) hac yapmanız gerekirdi ve siz buna güç yetiremezdiniz! Fakat hac ömürde bir defadır. Fazlası ise nafiledir."* demiş ve şu uyarıda bulunmuştur: *"Ben sizi (serbest) bıraktığım müddetçe, siz de beni (serbest) bırakın. Sizden önceki ümmetler başka bir sebeple değil çok soru sormaları ve peygamberleriyle ihtilâfa düşmeleri sebebiyle helâk oldular. Sizden bir şey istediğim zaman, gücünüzün yettiği kadarıyla onu yapın! Size bir şeyi yasakladığımda da, derhâl onu bırakın!"* Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Ey iman edenler açıklandığı zaman size zorluk verecek şeyleri sormayın."*[24] âyetini indirmiştir.[25]

"Yoluna gücü yetenlerin Beyt'i haccetmeleri, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."[26] âyeti ile hacca gidecek kimsenin yol için gerekli olan bütün imkânlara sahip olması, şartların da bunu kolaylaştıracak bir durumda bulunması kastedilmektedir. Söz konusu âyet, dolaylı olarak haccın ifasını sağlayacak her türlü vasıtayı hazırlamaları için Müslümanları uyarmakta, gerekli tedbirleri almalarını bir vecibe olarak onlara yüklemektedir. Aynı hususa Allah Resûlü de dikkat çekmiş ve kendisine, "Hac yükümlülüğünü gerekli kılan şey nedir?" şeklinde sorulan soruya, *"Yiyecek ve binek imkânıdır."* cevabını vererek bu şartlar sağlandığında insanın hac yapmakla

[17] B1622 Buhârî, Hac, 67
[18] Tevbe 9/28
[19] B4655 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe) 2.
[20] T3092 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[21] "Hac", DİA, XIV, 388, 399
[22] Bakara, 2/203; Hac, 22/28
[23] Âl-i İmrân, 3/97
[24] Mâide, 5/101
[25] M3257 Müslim, Hac, 412; T814 Tirmizî, Hac, 5; N2621 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 1; HM2642 İbn Hanbel, I, 291
[26] Âl-i İmrân, 3/97

sorumlu olduğunu bildirmiştir.[27] Ayrıca, Resûl-i Ekrem, gerekli imkânlara sahip olunduğunda bu ibadeti yerine getirme konusunda acele edilmesini şu şekilde dile getirmiştir: *"Haccetmek isteyen kimse acele etsin! Olur ki hastalanır veya binek hayvanı kaybolur ya da (hacca gitmesini engelleyen) bir ihtiyaç ortaya çıkar."*[28] Bununla birlikte, Mekke'ye gidebilecek kadar binek ve azık imkânı olup [bilerek] haccetmeyen veya ortada belirgin bir ihtiyaç durumu veya zalim yönetici ya da engelleyici hastalık gibi bir gerekçe yokken hac yapmadan ölen kimse için, Allah Resûlü'nün, *"İster yahudi olarak, isterse hıristiyan olarak ölsün!"* dediğine dair nakledilen kimi rivayetler[29] haccın İslâm'ı diğer dinlerden ayıran ve Müslümanların birliğini temsil eden en önemli dinî farizalardan biri olması sebebiyle Hz. Ömer'in bu ibadete verdiği önemi göstermek üzere söylediği sözlerin bir yansımasıdır. Bu kabil rivayetler hacca gitmeyi teşvik babında söylenmiş sözler olup, hadis uzmanları bunların hadis tekniği bakımından zayıf olduklarını belirtmişlerdir.

Allah Resûlü, haccın farz oluşuyla ilgili olarak ashâbını bilgilendirmiş ve çeşitli sebeplerden dolayı bu ibadetin yerine getirilememesi durumunda yapılabilecekler konusunda onlara yol göstermişti. Nitekim Veda haccı esnasında yanına gelerek, deve üzerinde dahi duramayacak kadar yaşlı olan babasının yerine kendisinin (vekâleten) hac yapıp yapamayacağını soran bir kadına Resûlullah, *"Evet."* (onun yerine hac yapabilirsin) diye cevap vermişti.[30] Aynı şekilde bir başka hanım da annesinin hacca gidemeden vefat ettiğini, onun yerine haccedip edemeyeceğini sorunca, Peygamberimizden yine, *"Evet."* cevabını almıştı.[31]

Hz. Peygamber, gerek Cibrîl hadisinde İslâm'ın ne olduğunu açıklarken gerekse İslâm'ın beş şey üzerine bina edildiğini söylerken, *'eğer gücü yetiyorsa Allah'ın evini haccetme'*yi diğer ibadetlerle birlikte zikretmiştir.[32] Böylece, haccın İslâm'daki temel ibadetlerden biri olduğunu bildirmiş olan Allah Resûlü, haccın hakkıyla yerine getirildiğinde kişiyi günahlarından arındırdığına şu şekilde işaret etmiştir: *"Her kim bu evi (Kâbe'yi) haccederken, (söz ya da eylemle) cinsel yakınlığa yeltenmez ve kötülük işlemezse, anasının onu doğurduğu günkü (günahsız) hâline dönmüş olur."*,[33] *"Hacca gidenler ile umreye gidenler, Allah'ın elçileridir. Allah'a dua ederlerse, Allah onların dualarını kabul eder ve Allah'tan günahlarının bağışlanmasını isterlerse Allah onların günahlarını bağışlar."*[34] buyuran Resûl-i Ekrem, hacca gidenleri *"Allah'ın elçileri"* şeklinde niteleyerek şereflendirmiştir. Allah Resûlü, makbul bir haccın karşılığında ise inananları cennetle müjdelemiştir: *"Hac ve umreyi beraber yapın. Çünkü körüğün demir,*

[27] T813 Tirmizî, Hac, 4; İM2896 İbn Mâce, Menâsik, 6
[28] İM2883 İbn Mâce, Menâsik, 1; D1732 Ebû Dâvûd, Menâsik, 5.
[29] T812 Tirmizî, Hac, 3; DM1818 Dârimî, Menâsik, 2
[30] B1513 Buhârî, Hac, 1.
[31] B7315 Buhârî, İ'tisâm, 12.
[32] B8 Buhârî, İmân, 2; M93 Müslim, İmân, 1.
[33] B1820 Buhârî, Muhsar, 10
[34] İM2892 İbn Mâce, Menâsik, 5; N2626 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 4.

altın ve gümüşün kir ve pasını giderdiği gibi hac ve umre de günahları ve fakirliği giderir. Kabul edilmiş haccın sevabı ise ancak cennettir."[35]

Haccın faziletini anlatarak bu ibadete karşı insanları teşvik eden Hz. Peygamber, kendisine yöneltilen, "Hangi amel daha faziletli ve daha hayırlı?" sorusuna önce, *"Allah'a ve Resûlü'ne iman etmek."* diye cevap vermiş, "Sonra hangisi?" denildiğinde, *"Amellerin zirvesi olan Allah yolunda cihad."* buyurmuş ve "Bundan sonra hangisi?" sorusuna ise, *"Kabul olunan hac."* cevabını vermişti.[36] Meşakkatli bir ibadet olan haccı cihadla birlikte zikreden Allah Resûlü, Hz. Âişe'nin (ra), "Yâ Resûlallah! Biz kadınlar sizinle beraber gazâya çıkıp cihad edemez miyiz?" sorusuna karşılık, *"Sizin için cihadın en iyisi ve en güzeli haccetmektir, makbul olan hacdır."* buyurmuş ve bunun üzerine Hz. Âişe de, "Artık ben bu sözü Resûlullah'tan işittiğim zamandan itibaren haccetmeyi terk etmem." demişti.[37] *"Yaşlının, küçüğün, zayıfın (düşkünün) ve kadının cihadı hac ve umre yapmaktır."*[38] buyuran Resûlullah, kendisine hanımların cihad edip etmemeleri sorulduğunda, *"Ne güzel cihaddır hac!"* şeklinde cevap vermişti.[39]

Hac, malî ve bedenî bir ibadet olduğu gibi, maddî ve mânevî, dünyevî ve uhrevî, ferdî ve içtimaî boyutları olan bir ibadettir. Hac ibadetinde zaman kadar, mekân unsuru da büyük önem arz eder. Hac, Allah'a, peygamberlere, âhirete iman gibi inanç esaslarını pekiştirmekte ve Müslümanlara takva, sabır, sevgi, saygı, kardeşlik, fedakârlık, cömertlik gibi ahlâkî güzellikleri kazanma ve yaşama imkânı sunmaktadır.

Hac ibadeti, ihram, namaz, telbiye, zikir, vakfe, istiğfar, tavaf, sabır, ilgili yasaklar, kurban, sadaka gibi yoğunlaştırılmış bir dizi ibadet ve taatten oluşmaktadır. Hac, belli bir zaman ve belirli mekânlarda gerçekleşen bir ibadet olduğu için Müslümanlara zaman ve mekân mefhumunu, dünyada her şeyin belli bir düzen içinde gerçekleştiği şuurunu kazandırır. Buna göre hac, bir ay içerisinde başlayıp biten bir ibadet değildir. Hac, Müslümanların mânevî yönlerini güçlendirecek, morallerini takviye edecek, izzet ve şereflerini artıracak, sorumluluk bilinçlerini geliştirecek, onlara birlikte hareket edebilme yetisi kazandıracak en önemli ibadetlerden biridir. Bu mübarek iklimde Müslümanlar, karşılıklı olarak sevgi, bilgi, görgü, tecrübe ve kültür alışverişi yapma, birbirlerinden yararlanma fırsatı bulurlar. Böylece, en mübarek zamanda, en mukaddes mekânda son derece bereketli bir buluşmayı gerçekleştirip günahlarından arınmış olarak memleketlerine dönerler.

[35] T810 Tirmizî, Hac, 2; N2632 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 6
[36] B1519 Buhârî, Hac, 4
[37] B1861 Buhârî, Cezâu's-sayd, 26
[38] N2627 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 4.
[39] B2876 Buhârî, Cihad, 62

HACCETMEK
HAC ARAFAT'TIR

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْمُرَ قَالَ:
...فَقَالَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ : "الْحَجُّ عَرَفَةُ..."

Abdurrahman b. Ya'mur'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Hac Arafat(ta bulunmak)tır..."
(N3019 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 203; T889 Tirmizî, Hac, 57)

عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ كَرِيزٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "أَفْضَلُ الدُّعَاءِ دُعَاءُ يَوْمِ عَرَفَةَ."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّمَا جُعِلَ الطَّوَافُ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَرَمْيُ الْجِمَارِ لِإِقَامَةِ ذِكْرِ اللَّهِ."

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُلَبِّي إِلاَّ لَبَّى مَنْ عَنْ يَمِينِهِ وَ شِمَالِهِ مِنْ حَجَرٍ أَوْ شَجَرٍ أَوْ مَدَرٍ حَتَّى تَنْقَطِعَ الْأَرْضُ مِنْ هَهُنَا وَهَهُنَا."

Talha b. Ubeydullah b. Keriz'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Duaların en faziletlisi arefe günü yapılan duadır."*

(MU951 *Muvatta'*, Hac, 81)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kâbe'yi tavaf, Safâ ile Merve arasında yapılan sa'y ve şeytan taşlama işi (dünya kelâmı konuşmak veya gafletle geçirmek için değil) ancak Allah'ın adının anılması içindir."*

(D1888 Ebû Dâvûd, Menâsik 50; T902 Tirmizî, Hac, 64)

Sehl b. Sa'd'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir Müslüman telbiye getirdiğinde sağında ve solunda (eliyle işaret ederek) şuradan şuraya kadar yeryüzündeki taş, ağaç, toprak ne varsa hepsi onunla birlikte telbiye getirir."*

(T828 Tirmizî, Hac, 14; İM2921 İbn Mâce, Menâsik, 15)

Kastetmek' anlamına gelen hac sözcüğü, Kâbe'ye yönelerek Allah'ı, O'nun rızasını kastetmek ve aslında O'na yönelmektir. Hac, insanın Allah'a yönelişini ve mânen yükselişini temsil eder. Bütün benliğiyle Allah'a yönelen mümin, O'nun evini ziyaret etmeyi büyük bir mânevî tecrübe olarak telakki eder. Zira Allah'ın, sembol değeri taşıdığını belirttiği dinî ödev, mekân ve davranışlara saygı göstermek, kalplerdeki takvanın, bilinç ve şuurun sonucudur.[1]

Hz. İbrâhim'in çağrısına kulak vererek hacca niyetlenen mümin,[2] günde beş vakit uzaktan yöneldiği Allah'ın evine bu defa bedeniyle varmak ister. Hem maddî azığını hem de takva azığını hazırlayarak çıkar yola...[3]

Hedef olarak Allah'a, mekân olarak Allah'ın evinin bulunduğu Haram bölgeye, zaman olarak da bir taraftan âdeta Hz. İbrâhim, Hz. Peygamber ve sahâbe asırlarına; diğer taraftan da hac ile kazandıklarıyla geleceğe yapılan bir yolculuktur hac.

Mîkât, bu yolculuğa ve ilâhî buluşma iklimine girişin sınırıdır. Tayin edilen vakit, buluşma vakti, bugünkü tabirle "randevu zamanı/yeri" anlamına gelen "mîkât" kelimesi, hac ibadetine başlanan yeri ve zamanı ifade eder. Hz. Peygamber (sav) tarafından belirlenmiş olan mîkât sınırlarında[4] bir başka deyişle mîkât mahallinde yapılan niyet ile birlikte hac ibadeti başlamış olur.

Mîkâta gelen mümin, âdeta kendisini Tur Dağı'na Allah ile konuşmaya giden Hz. Musa[5] gibi hisseder. Acaba Allah ile nasıl buluşacaktır? O'nun rahmetini, azametini nerede, nasıl ve ne kadar görebilecektir? Acaba Allah kendisini ve haccını kabul edecek midir? Hac, onun için gerçekten bir ilâhî buluşmaya dönüşecek midir? Mîkât mahalli, aynı zamanda ihram mahallidir. "İhram" ise, hac süresince bazı helâllerin, Allah ve Resûlü'nün getirdiği yasaklar çerçevesinde kişiye haram kılınması demektir. Söz konusu yasaklar, mîkât mahallinde hacca niyet etmekle başlar ve ihramdan çıkıncaya kadar devam eder. Hanımların kendi normal giysileri içinde gerçekleştirdikleri ihram hâli, erkeklerin 'izâr' ve 'ridâ' denilen dikişsiz iki parça peştamala bürünmeleriyle sembolize edilir. Artık erkekler ihramdayken gömlek, sarık, şalvar, bornoz ve benzeri elbiseler ve mest giyemezler.[6]

1 Hac 22/32.
2 Hac, 22/27
3 Bakara, 2/197
4 B1524 Buhârî, Hac, 7; M2804 Müslim, Hac, 12
5 A'râf, 7/142, 143, 155.
6 B1542 Buhârî, Hac, 21; M2791 Müslim, Hac, 1.

Esas itibariyle ihram, sadece beyaz bir kıyafete bürünme değil, belki takva elbisesine bürünmedir. Hacca gelenler, sosyal ve ekonomik statülerini gösteren dünyevî elbiselerini, makam ve mevkilerini ortaya koyan kıyafetlerini, zevklerini, kültürlerini ve karakterlerini yansıtan her türlü (süs, ziynet, makyaj gibi) göstergeleri bırakıp, Allah önünde herkesin eşit olduğunu simgeleyen bu iki basit giysiye bürünürler. İhram, Allah nezdinde mal, mülk, madde ve metaın bir hiç sayıldığını, bütün Müslümanların bu kutsal iklimde kardeş olduğunu ifade eder. Birini diğerinden ayrıcalıklı, üstün gösteren hiçbir emare yoktur. Artık dünyevî elbiseler çıkartılmış, şahsiyetleri gizleyen süslü elbiseler atılmış, 'takva elbisesi' giyilmiştir. Mîkât ile başlayan bu kutsal yolculukta asıl giyilmesi gereken elbise takva elbisesi, yani Allah şuuru ve insan olmanın gereği yüklenilen sorumluluk bilincidir.[7]

Yüce Allah, *"Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık kendisi için hacda cinsel yakınlık, günaha sapmak, kavga etmek yoktur."*[8] buyruğuyla, cinsel konuları konuşma dâhil, her türlü şehevî ilişkiyi, her türlü günah, kötülük ve çirkinlikleri, başkalarıyla kavga, kapışma, tartışma, sövüşme ve dövüşme gibi olumsuz davranışları yasaklamaktadır. Hz. Peygamber de, *"Her kim bu evi (Kâbe'yi) haccederken, (söz ya da eylemle) cinsel yakınlığa yeltenmez ve kötülük işlemezse, anasının onu doğurduğu günkü (günahsız) hâline dönmüş olur."* sözleriyle[9] bu yasaklara riayet ederek hac yapabilen kimseleri müjdelemektedir.[10]

İhram yasakları, sadece insanları değil, canlı ve cansız hemen her şeyi kapsamaktadır. Bütün hayvanlar, bütün bitkiler ve hatta Allah'ın müminlere bahşettiği bütün tabiat ve çevre dokunulmaz bir alandır artık. Allah Resûlü'nün talimatı gereği, *"(Mekke'nin) otu koparılmaz, ağacı kesilmez, av hayvanları ürkütülüp rahatsız edilmez, yitiği kimse tarafından alınamaz, ancak sahibini arayacak kimse alıp muhafaza eder."*[11]

Kâbe ve çevresi için kullanılan "Haram" tabiri, bölgedeki bütün ilişkilerin Allah'ın emir ve yasaklarına saygı esasına göre düzenlendiğini, başta insan olmak üzere, ağaç ve bitki örtüsünden hayvanlara kadar bölgedeki bütün varlıkların ilâhî koruma altına alındığını, dokunulmaz olduklarını ifade eder.

Öte yandan ihrama bürünen hacı, *"Lebbeyk, Allâhümme lebbeyk!"* derken kendisini Kâbe'sine çağıran Rabbinin tam huzurundaymış gibi hisseder. Tıpkı Resûl-i Ekrem gibi, *"Buyur Allah'ım buyur! Emrindeyim buyur! Buyur Allah'ım! Senin hiçbir ortağın yoktur. Buyur Allah'ım! Şüphesiz hamd sana mahsustur. Nimet de senindir, mülk de senin. Senin hiçbir ortağın yoktur."* der[12] ve "Davetini

[7] A'râf, 7/26.
[8] Bakara, 2/197.
[9] B1820 Buhârî, Muhsar, 10.
[10] B1521 Buhârî, Hac, 4; M3291 Müslim, Hac, 438.
[11] B1833 Buhârî, Cezâü's-sayd, 9; M3305 Müslim, Hac, 447
[12] B1549 Buhârî, Hac, 26, M2811 Müslim, Hac, 19.

duydum, emrine uydum, huzuruna geldim, bütün benliğimle ve içtenliğimle emrindeyim!" hissiyatı içinde bunu davranışıyla da göstermeye çalışır. Buna telbiye denir ve bu, hac yapan bütün müminlerin ortak parolasıdır.

Bu sözler, dünyanın dört bir tarafından gelen, renkleri, dilleri, ülkeleri ve kültürleri ayrı fakat hedef ve gayeleri aynı olan milyonlarca Müslüman'ın hep birlikte seslendirdikleri ortak bir ant, ortak bir paroladır ve kutsal iklimde hac boyunca sürekli yankılanır. Bir Müslüman, telbiye getirdiğinde yeryüzünün her bir tarafında, sağında ve solunda taş, ağaç, toprak ne varsa hepsinin onunla birlikte telbiye getirdiğinin[13] bilincindedir.

Telbiye ile hacı, Hz. İbrâhim'in çağrısına koşmuş ve kayıtsız şartsız, kaygısız bir şekilde Allah'a teslim olduğunu haykırmış olur, *"Buyur Rabbim! Emrine âmâdeyim!"* diyerek, her ne emrolunduysa yapar, haramları terk eder, hatta ihramla birlikte bazı helâlleri de terk eder.

Müslüman, telbiyeyi hacda belli yerlerde ve zamanlarda, hacdan sonra ise hâl diliyle ve kalbiyle sürekli söyler. Kendisine hayat verecek her türlü ilâhî buyruk karşısında sürekli, *"Emrin olur Allah'ım!"* bilinciyle hareket eder. Namaz, oruç, zekât, dürüstlük, emanet, adalet, samimiyet... Hepsi için, *"Emrindeyim Allah'ım! Emrine âmâdeyim!"* der. Mîkâttan geçen, ihrama bürünen ve ilgili yasaklara harfiyen uyan hacı, *"Allah'ın, insanlar için bir dayanak yaptığı saygın ev Kâbe"*ye[14] varır. Zira, *"Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren güvende olur."*[15] Kâbe'ye kavuşmak, vuslatı yani Allah'a kavuşmayı temsil eder.

Kâbe, hac ibadetinin yapıldığı mekânların merkezidir. Allah için herhangi bir mekân söz konusu olmadığı hâlde, Rabbimiz Kâbe için, *"Evim"* buyurmak suretiyle orayı şereflendirmiş,[16] çevresini de çeşitli yasakların geçerli olduğu bir Haram bölge ilân etmiştir.

Kâbe, yeryüzündeki ilk ibadet yeri olmasının yanı sıra[17] özellikle namaz ve hac ile ilgili belirli şartların yerine getirilmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Kâbe'nin bulunduğu yöne doğru yönelmek namazın şartlarından olduğu gibi, hac ve umre ibadetinin rükünlerinden biri olan tavaf da Kâbe'nin etrafında yapılır. Ayrıca Kâbe'nin, bütün Müslümanları bir noktada toplayan, her birinin ortak yönü, müşterek istikameti olma gibi birleştirici, bütünleştirici sembolik bir anlamı da vardır.

Allah Resûlü'nün Kâbe'yi tavaf ederken şöyle buyurduğu nakledilir:

"(Ey Kâbe!) Sen ne güzelsin ve kokun da ne güzel! Sen ne yücesin ve saygınlığın da ne yüce! Ama bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki, Allah

[13] T828 Tirmizî, Hac, 14; İM2921 İbn Mâce, Menâsik, 15.
[14] Mâide, 5/97.
[15] Âl-i İmrân, 3/97.
[16] Bakara, 2/125
[17] Âl-i İmrân, 3/96.

nezdinde malıyla, kanıyla müminin hürmeti (saygınlığı), senin hürmetinden daha büyüktür!"[18]

Bu hadis, müminin, Kâbe kadar hürmete lâyık olduğunu, müminin Kâbe kadar saygınlığının ve dokunulmazlığının bulunduğunu anlatmaktadır. Kâbe'ye kalplerini kuvvetlendirmek için gidenler, bunun ilk ve temel şartının mümin kardeşinin kalbini kırmamaktan, bu dokunulmazlığı çiğnememekten geçtiğini iyi bilmelidirler.

Hac ibadetinin rükünlerinden biri de tavaftır, yani Kâbe-i Muazzama'nın etrafında yedi kez dönmektir. Tavaf bir nevi namazdır ve tavafta, hacı Allah'ın huzurunda olduğunun bilinciyle, O'na yaraşan bir tazim ve muhabbet içerisinde olmalıdır. Resûlullah'ın (sav) beyanına göre, *"Kâbe'yi tavaf etmek, namaz kılmak gibidir. Ancak tavafta konuşabilirsiniz. Kim tavaf esnasında konuşursa sadece hayır(lı şeyler) konuşsun."*[19] Tavaf ederken, Hz. İbrâhim oğlu İsmâil (as) ile Allah'ın evini nasıl dönerek inşa ettilerse, hacı da aynı şekilde tavafla iman evini, gönül evini yeniden inşa etmelidir. Kâbe Allah'ın evi, kalpler de O'nun nazargâhıdır. Hacı orada sürekli Kâbe'ye bakar, onun yüceliğini temaşa eder; Allah ise kulun kalbini gözetir, onu dikkate alır. Hz. Peygamber'in veciz bir şekilde ifade ettikleri gibi, *"Allah sizin şeklinize şemailinize ve mallarınıza bakmaz, kalplerinize ve amellerinize bakar."*[20]

Cemaatle kılınan farz namazlar dışında, tavaf ibadeti günün her saatinde kesintisiz devam eder. Zira Resûlullah (sav), gece ve gündüz hangi saatte olursa olsun Kâbe'yi tavaf edip namaz kılanlara engel olunmaması talimatı vermiştir.[21]

Erkeklerin tavaf yaparken Kâbe'nin etrafındaki ilk üç dönüşlerinde (şavt) daha heybetli yürümeleri (remel) ile tavafta ihramlıyken sağ omuzlarını açık bulundurmaları (ıztıba), aslında Mekke müşriklerine karşı güç ve gövde gösterisi amaçlı ortaya çıkmıştır. Mekkeli Müslümanlar hicret edince, Medine'nin havası kendilerini olumsuz etkilemiş ve biraz zayıf düşmüşlerdi. Aradan yedi yıl geçtikten sonra üç günlüğüne geldikleri umre ziyaretinde Mekkeliler tarafından bu durumları dile getirilince Hz. Peygamber ashâbına müşriklere karşı güçlü görünmelerini, onların oturduğu tarafa dolandıklarında daha çalımlı ve güçlü yürümelerini emretmiş ve onlar da bunu yapmıştı.[22] İbn Abbâs'a (ra) göre, başlangıçta tavaf esnasında Kureyşlilere gövde gösterisi için yapılan remel (heybetli yürüyüş), Hz. Peygamber'in Veda haccında, tavafın ilk üç şavtında yapmasıyla sünnet olmuştur.[23] Nitekim bir defasında Hz. Ömer, "Biz neden hâlâ bu remele

[18] İM3932 İbn Mâce, Fiten, 2.
[19] T960 Tirmizî, Hac, 112, DM1880 Dârimî, Menâsik, 32
[20] M6543 Müslim, Birr, 34.
[21] T868 Tirmizî, Hac, 42; N586 Nesâî, Mevâkît, 41
[22] B3602 Buhârî, Hac, 55; M3059 Müslim, Hac, 240.
[23] M3055 Müslim, Hac, 237; HM2783 İbn Hanbel, I, 305

devam ediyoruz ki? Çünkü vaktiyle biz, onunla (bizim zayıf düştüğümüzü söyleyen) müşriklere karşı güç gösterisi yapardık, (güçlü) görünmek isterdik. Halbuki Yüce Allah onları helâk etmiştir." demiş ancak hemen ardından, "Ama biz, Hz. Peygamber'in yapmış olduğu bir şeyi terk etmek istemeyiz." diye eklemiştir.[24]

Tavafın başlama noktasını göstermek gibi pratik bir faydası da bulunan Hacerülesved (Kara Taş) ise Rabbimizle ahdimizi yenilemenin sembolik bir işaretidir. Hacerülesved'in menşei, tarihçesi, mahiyeti ve mânevî değeri hakkında, bir kısmı sembolik anlam taşıyan çok sayıda rivayet vardır. Bu rivayetlerde umumiyetle Hacerülesved'in aslında sütten daha beyaz iken insanların günahları yüzünden karardığı, cennetten indirildiği anlatılır.[25]Allah kıyamet günü Hacerülesved'i mahşer yerine getirecek, onun, göreceği iki gözü, konuşacağı bir dili olacak ve kendisini selâmlayanlara şahitlik yapacaktır.[26]

Yine bazı rivayetlerde Hacerülesved'i selâmlama, Allah'a vermiş olduğu ahdi ifa etme ve Rahmân ile musâfaha gibi algılanmaktadır.[27] Müslüman, ruhlar âleminde verdiği kulluk sözünü,[28] amelleriyle ortaya koyduğu iman akdini, bu defa Beytullah'ta Hacerülesved'i selâmlayarak hem yineler hem güçlendirir. Burada asıl olan taşın kendisi değil, onu selâmlamanın sembolik anlamı ve Hz. Peygamber'in örnek davranışıdır. Hz. Peygamber, müsaitse Hacerülesved'i öper,[29] değilse elindeki baston ile selâmlayarak tavafa başlardı.[30] O, güçlü kuvvetli birisi olan Hz. Ömer'i, zayıf bünyeli kimselere eziyet verebileceği gerekçesiyle, Hacerülesved'i öpmek için izdihama karışmaması konusunda uyarmış, eğer boş ise istilâm etmesini, aksi takdirde tehlîl ve tekbir ile geçmesini söylemişti.[31] Nitekim bir defasında Hz. Ömer Hacerülesved'e seslenerek, "Biliyorum ki sen bir taşsın. Ne zarar verirsin, ne de fayda! Eğer, Resûlullah'ın sana dokunduğunu görmeseydim sana el sürmezdim." demiş ve eliyle dokunarak onu selâmlamıştır.[32]Diğer sahâbîler de Hacerülesved'i selâmlarken, "Allah'ım, sana inanarak, Kitabını ve Peygamberinin sünnetini tasdik ederek/Peygamberinin sünnetine uyarak." derler ve öyle selâmlarlardı.[33]

Tavaf sonrasında İbrâhim makamının yakınında iki rekât namaz kılınır. Bu namaz, Hz. Ömer'in "Yâ Resûlallah! Keşke Makâm-ı İbrâhîm'i namazgâh edinsen de (orada) namaz kılsak?" demesi üzerine[34] Yüce Allah'ın indirdiği, *"Siz de İbrâhim'in makamından kendinize bir namaz yeri edinin!"*[35] emrinin bir gereğidir. Kâbe kapısının birkaç metre karşısında

[24] B1605 Buhârî, Hac, 57
[25] [illegible] Tirmizî, Hac, 49. N2938 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 145
[26] T961 Tirmizî, Hac, 113, İM2944 İbn Mâce, Menâsik 27
[27] İM2957 İbn Mâce, Menâsik, 32, MA889[illegible] Abdürrezzâk, Musannef, V, 34
[28] A'râf, 7/172
[29] B1611 Buhârî, Hac, 60
[30] B1607 Buhârî, Hac, 48 M3073 Müslim, Hac, [illegible]
[31] HM190 İbn Hanbel, I, 28
[32] B1605 Buhârî, Hac, 57 M3069 Müslim, Hac, 250
[33] MA8898 Abdürrezzâk, Musannef, V, 33. MŞ15792 İbn Ebû Şeybe, Musannef, Hac, 503.
[34] B4483 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 9.
[35] Bakara, 2/125

yer alan Makâm-ı İbrâhîm denilen taşın, Hz. İbrâhim'in, oğlu Hz. İsmâil ile birlikte Kâbe'yi yeniden inşa ederken üzerine basıp iskele olarak kullandığı yahut Hz. İbrâhim'in insanları hacca davet için üzerine çıktığı taş olduğu kabul edilir. Bu hatırayı yâd eden Peygamber Efendimiz, Makâm-ı İbrâhîm'i kendisi ile Kâbe arasına alarak kıldığı iki rekât tavaf namazında Allah'ın birliğini, tevhidi içeren Kâfirûn ve İhlâs sûrelerini okurdu.[36]

Sa'yin yapıldığı, yalçın kayalarla dolu, sert ve yüksek birçok dağa nispetle hayli mütevazı iki küçük kaya tepeciği olan Safâ ve Merve, Kur'an'a göre "şeâirullâh" yani "Allah'ın (dininin) nişaneleri"dir.[37] Koşmak, hızlı ve canlı yürüyüş anlamına gelen "sa'y", hac ve umrede Kâbe'nin doğu tarafındaki Safâ tepesinden başlayarak Merve'ye dört gidiş, Merve'den Safâ'ya doğru da üç geliştir. Sa'yin aslı, Hz. İbrâhim tarafından ileride Kâbe'nin inşa edileceği mevkiye getirilerek yavrusu ile baş başa bırakılan Hz. Hacer'in, yanındaki su ve azık tükenince henüz kendisini emmekte olan oğlu Hz. İsmâil için su ararken bu iki tepe arasında koşması hâdisesine dayanır. Hz. Hacer yavrusuna su bulmak için, annelik sevgisi ve şefkatiyle sağa sola koşturur. Su temin edebilecek birilerini görebilir miyim diye bu iki tepe arasında gidip gelmeye başlar. İki tepe arasındaki vadiye indiği zaman orayı koşarak geçer. Ve bu su arayışı ilâhî iradenin hemen Kâbe'nin yanı başından zemzem suyunu ikram etmesine kadar devam eder.[38] İşte bugün yeşil ışıklı direklerle işaret edilen ve hacıların koşar adımlarla geçtikleri yer Hz. Hacer'in koştuğu o yerdir.

Sa'y, Hacer validemizin kızgın güneşin altında susuzluktan kıvranan biricik İsmâil'ine hayat verecek suyu arayışı gibi bir arayıştır. Ve orada Hacer rolünü canlandıran hacı, yedi defa canla başla, Hacer'deki telaşla, heyecanla arar kendi İsmâil'lerini kurtaracak olan o mânâ suyunu, âb-ı hayatı. Kendi çocuklarının açlığını, susuzluğunu giderecek olan o hayat suyunu, ahlâkı, mâneviyâtı, ilmi, hayrı, hakikati ve hizmeti yeşertecek, kısaca nesillerimize hayat verecek mânevî zemzemi araştırır.

İbn Abbâs (ra), Resûlullah'ın (sav) Beyt'i ve Safâ ile Merve arasını ancak müşriklere kendi kuvvetini göstermek için koşarak sa'y ettiğini söylemiştir.[39] Nitekim sa'y'in her seferinde, Safâ ile Merve arasındaki engin kısma gelindiğinde, (şimdiki iki yeşil direk ve ışıklarla gösterilen kısımda) erkekler orayı daha hızlı ve canlı bir şekilde yürüyerek herveleyle geçerler. Hervele, hayat kurtaran su arayışında kararlılığın, güçlü oluşun bir göstergesidir.

[36] M2950 Müslim, Hac, 147; T869 Tirmizi, Hac, 43.
[37] Bakara, 2/158.
[38] B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[39] B1649 Buhârî, Hac, 80; T863 Tirmizî, Hac, 39.

Safâ ile Merve arasındaki sa'y bitince, umre veya hac yapanlar tıraş olmak suretiyle sembolik olarak kendi bedenlerinden bir parçayı feda ederler. Bu, bir taraftan, gerektiğinde saçını değil, başını da Allah yolunda verebileceğini temsil ederken, başından dökülen her saç teli, âdeta dökülen günahları ve günahlardan arınmayı simgeler.

Hz. Peygamber, *"Allah'ım, başlarını tıraş ettirenlere merhamet et!"* diye dua etmiş, sahâbeden bazıları, "Saçlarını kısaltanlara da dua etseniz ey Allah'ın Resûlü!" demişler; o da dördüncüsünde, *"Saçlarını kısaltanlara da."* diyerek onlar için de dua etmiştir.[40] Sahâbeden kimisi saçını tamamen kazıtmış, kimisi de saçını kısaltmıştır.[41]

Arafat, haccın bizzat kendisidir ve Kâbe'yi tavaftan, Safâ ile Merve arasında sa'yden sonra kalan hac görevleri, arefe gününden itibaren Arafat'ta, Müzdelife'de ve Mina'da yerine getirilir. Kelime olarak "Arafat", bilme, anlama, tanıma ve güzel koku gibi mânâlar taşıyan bir kökten gelir.

Arafat, haccın bizzat kendisidir. Arafat'ta Allah Resûlü'ne, Haccı sorduklarında kısaca: *"Hac, Arafat(ta bulunmak)tır."* cevabını vermiştir.[42] Bu ifade, bizim dilimizdeki vurgu ile söylenecek olursa tıpkı, "Hac demek, Arafat demektir." gibi anlaşılmalıdır. Bu sözü yorumlayarak ve Arafat'ın sembolik mânâsını anlamaya çalışacak olursak, *"Hac, Arafat'tır."* demek, hakikati bilmek, tanımak, anlamak, kavramak demektir. Dirilişi, mahşeri, mahkeme-i kübrâ öncesi bekleyişi, ölmeden önce ölmeyi, hesaba çekilmeden önce muhasebe yapmayı bilmek demektir. Arafat'ı idrak eden hacı olur, Arafat'ı kavrayan marifeti bulur. Arafat, önce kendini bilme, kendini bulma deneyimidir. "Kendini bilen, Rabbini de bilir." fehvasınca, önce kendini tanıma, ardından da Rabbini tanımadır. Yunus'un dediği gibi: "İlim, ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir." Allah'ı unutanlar, nasıl hem kendilerini hem de Allah'ı unutmuşlarsa ve neticede âhirette de Allah tarafından unutulacaklarsa,[43] Arafat'ta kendini ve Rabbini tanıyanlar da, mükâfat olarak Allah tarafından tanınacaklardır.

Arefe günü, en bereketli zaman ile en mübarek mekân birleşir ve kutsal Arafat iklimi ortaya çıkar. Arafat, tıpkı Rahmet Elçisi gibi yüzünü Kâbe'ye çevirip, sırtını Rahmet Dağı'nın eteklerine verip, İlâhî rahmete nail olabilme arayışıdır. Arafat'ta mümin, haşir ve hesaba çekiliş sahnesini temsilî bir şekilde yaşayarak sorumluluğun ve hesaba çekilmenin idrakine varır.

Arafat'ta vakfeye durulur. "Vakfe", duruş, bekleyiş demektir. Arafat vakfesi, insanın kıyamet günü Allah'ın huzurunda bekleyişini hatırlatır.

[40] B1727 Buhârî, Hac, 127.
[41] B1729 Buhârî, Hac, 127.
[42] T889 Tirmizî, Hac, 57; N3019 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 203; İM3015 İbn Mâce, Menâsik, 57.
[43] A'râf, 7/51; Câsiye, 45/34.

Vakfe, Arafat meydanında heyecanla, korku ve ümit arası bir bekleyiştir. O, müminin, Rabbinin huzurunda imanla, sebatla, umutla gerçekleştirdiği bilinçli bir duruştur. Vakfe, inananların hesaba çekilmeden evvel nefisleriyle hesaplaşmasıdır. Âdeta âhiretteki büyük mahkeme öncesi yapılan bir duruşmadır. Bütün Müslümanların kardeş olduklarını, Hz. İbrâhim'in milleti üzere tek bir din ve millet olduklarını, yekvücut olduklarını ispatlayan soylu bir duruştur.

Allah Resûlü, Arafat'a varınca öğleden önce meşhur Veda Hutbesi'nden bir kısmını burada dillendirmiştir. Veda Hutbesi, Müslümanlar için bir çeşit haklar beyannamesi niteliğindedir. Hz. Peygamber, o gün, yüz bin kişiye hitap etmiş ve hutbesinde hem kendi duruşunun hem de Müslümanların duruşlarının nasıl olması gerektiğini ilân etmiştir.[44]

Allah Resûlü, Arafat'ta öğle ile ikindi namazlarını Mescid-i Nemire'de öğle vaktinde birleştirerek kıldıktan sonra[45] devesine binerek vakfe yeri olan Cebelü'r-Rahme'ye gitmiş, orada devesinin sırtını kayalıklara vermiş, kıbleye yönelmiş ve güneşin batışına kadar dua ederek vakfesini yapmıştır.[46]

Arafat'ta vakfe, bütün dünya Müslümanlarını temsilen gelen heyetlerin oluşturduğu dünyada eşi benzeri görülmeyen bir zirvedir. Sadece halkı Müslüman olan ülkelerden gelenlerin değil, diğer ülkelerde yaşayan Müslümanların da katıldığı dünya Müslümanlarının yekvücut oldukları bir kongre'dir. Bu kongrede gönüllerin tanışması, ruhların uzlaşması vardır. Dilleri, tenleri, ırkları, renkleri, kültürleri ve coğrafyaları farklı olmasına rağmen, inançları, duyguları, dertleri, dilekleri ve duaları aynı olan milyonların yürekleri ve içten yakarışları vardır vakfede.

Allah'ın arefe gününden başka kullarını cehennemden daha fazla azat ettiği hiçbir gün yoktur. Gerçekten Yüce Allah o gün meleklere, *"Şu toza toprağa karışmış kullarıma bir bakın!"*[47] *"Bunlar ne istiyorlar?"*[48] diyerek Arafat'taki hacılarla övünür. Allah Resûlü, *"Duaların en faziletlisi arefe günü yapılan duadır."*[49] der ve şöyle buyurur: *"Şeytan, arefe günü görüldüğünden daha hor ve hakir, daha zelil ve öfkeli hiçbir zaman görülmemiştir. Bunun sebebi de onun, rahmetin indirilişini, Allah'ın büyük günahları affedişini görmesidir."*[50]

Hacıların Arafat'tan sonraki durağı Meş'ar-i Harâm'dır. "Meş'ar", şiar ve şuur yeri/zamanıdır. Hacı orada beklenen bilinç düzeyine, hakikat şiarına erişecektir. *"Arafat'tan akın edince Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı anın."*[51] âyetinde geçen Meş'ar-i Harâm tabiri, hac menâsikinden bir kısmının yerine getirildiği Arafat ile Mina arasındaki bölgeyi ifade etmektedir. Bu âyette "akın

[44] M2950 Müslim, Hac, 147, D1905 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56, İM3057 İbn Mâce, Menâsik, 76
[45] D1913 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56, N656 Nesâî, Ezân, 18
[46] M2950 Müslim, Hac, 147.
[47] HM8033 İbn Hanbel, II, 306.
[48] M3288 Müslim, Hac, 436.
[49] MU951 Muvatta', Hac, 81; T3585 Tirmizî, Deavât, 122
[50] MU950 Muvatta', Hac, 81.
[51] Bakara, 2/198

edince" diye çevrilen "ifâda" tabiri, bir nehrin taşmasını, sel sularının coşkulu bir şekilde akmasını ifade eder. Arafat vakfesini yerine getirmenin sevinci ile hacıların coşkulu bir tarzda âdeta bir insan seli gibi akması âyette böyle ifade edilmiştir. *"O'nu, size gösterdiği biçimde anın."*[52] şeklinde ikinci kez zikrin emredilmesinden, bu bölgenin Allah'ın zikredileceği bir mekân olduğu anlaşılmaktadır. Gece yarısından itibaren yapılmaya başlayan ve sabah namazı sonrasına kadar devam eden buradaki vakfenin, zikir için en uygun zaman dilimlerinden biri olduğu şüphesizdir.

Müzdelife, Haram bölgesi içinde Arafat ile Mina arasında kalan bir yerin adıdır. Akşamdan sonra hacıların peş peşe gelip orada toplanmaları ve topluca Allah'a yakararak Mina'ya yaklaşmaları sebebiyle bu adı almıştır.[53]

Hz. Peygamber Arafat'tan ayrıldıktan sonra akşam namazını geciktirerek, yatsı namazının vakti girdikten sonra ikisini birlikte burada kıldı. Geceyi istirahatla geçirdikten sonra, sabah namazının peşinden buradaki vakfesini yaptı. Allah Resûlü, kıbleye karşı dönerek tekbir, tehlil ve kelime-i tevhidlerle Allah'a dua etmiş[54] ve Müzdelife'nin tamamını vakfe yapılacak yer olarak ilân etmişti.[55] Yolda ertesi gün girişecekleri temsilî savaşta şeytana atmak üzere Müzdelife'de Fadl b. Abbâs'a yedi taş toplatmıştı. Eline aldığı küçük taşları göstererek, ashâbına böyle taşlar atmalarını tavsiye etmiş, evvelki milletlerin dinde aşırılıkları sebebiyle helâk olduklarını hatırlatarak dinde aşırılıktan sakınmalarını emretmişti.[56]

Müzdelife'den ayrıldıktan sonra, Muhassir vadisi sağda kalacak şekilde hızlıca Mina'ya geçilir.[57] Muhassir bölgesi, Kâbe'yi yıkmak üzere gelen Ebrehe'nin fil ordusunun Ebâbîl kuşlarının attığı taşlarla hüsrana uğratıldığı yerdir.[58] Oradan geçerken, "Fil sûresinde anlatıldığı gibi, küçücük taşlar, güçlü Ebrehe ordusunun planını nasıl boşa çıkarmışsa, Cemerât'ta atılacak taşlar da, şeytanın insana karşı kurduğu tuzakları boşa çıkarmalı!" diye düşünmelidir.

"Mina", aşırı istek, arzu demektir. Mina, Hz. İbrâhim ile oğlu Hz. İsmâil'in, Allah'a olan aşklarının sınandığı yerdir. Bu sınavda Hz. İbrâhim âhir ömründe kendisine verilen biricik oğlunu Allah için kurban etmek; İsmâil ise, bu uğurda canını vermek gibi çok ciddi bir sınavdan geçmiştir. Hz. İbrâhim durumu oğluna açar ve görüşünü sorar. Hz. İsmâil'in cevabı kısa ve nettir. "Babacığım, sana emredileni yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın."[59] Bu cevap üzerine Hz. İbrâhim, sevgili oğlunu Allah

52 Bakara, 2/198.
53 [illegible] Nevevî, Şerhu ale'l-Müslim, VIII, 187; [illegible]; İbn Battal, Şerh, IV, 3[illegible].
54 M2950 Müslim, Hac, 147.
55 M2952 Müslim, Hac, 149; D1935 Ebû Dâvûd, Menâsik, 64.
56 İM3029 İbn Mâce, Menâsik, 63; HM3248 İbn Hanbel, I, 347.
57 T885 Tirmizî, Hac, 54; N3055 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 215.
58 FK5/35, Münâvî, Feyzü'l-kadîr, V, 35.
59 Sâffât, 37/102.

yolunda kurban etmeye karar verir ve Mina yolunu tutar. Allah'ı her şeyden, herkesten daha çok sevdiğini, Allah'a olan aşkını ispat etmek üzere çıkar yola. Ancak peygamber de olsa sonuçta bir insan ve baba olan, hem de baba olabilmek için neredeyse tam bir asır bekleyen Hz. İbrâhim'in karşısına o esnada şeytan çıkar. Bu kez, bir tarafta Allah'ın emri, diğer tarafta şeytanın vesvesesi vardır. Ve İbrâhimî kararlılık ağır basar. Hz. İbrâhim, tercihini Allah sevgisinden, ebedî aşktan yana kullanmış, kendisini Allah'a yaklaştıran yolda karşısına çıkan şeytanı bugün taşlamanın yapıldığı yerlerde defalarca taşlamıştır. Neticede baba-oğul ikisi de Allah'ın emrine teslim olmuşlar ve bu ağır sınavı kazanmışlardır.[60]

Aslında Hz. İbrâhim ve oğlunun sınavıyla, bugün bizim sınavlarımız pek farklı değildir. Ancak İbrâhimî tavır takınmanın çok zor olduğunda şüphe yoktur. Bu zorlu sınavda diğer sevgiler ağır basıyorsa burada yapılacak şey, Allah'tan istiğfar dilemektir. Nitekim âyette de Allah'tan bağışlanma dilenmesi emredilmektedir.[61] Mina'da bu emri yerine getirip, kalbini Allah aşkıyla doldurduktan sonra, şeytanla yapacağı savaş öncesinde hacı, Mina'da mağfiret miğferini giyer ve şeytanı taşlamak üzere Hz. İbrâhim'in onunla mücadele ettiği savaş alanına gider.

Hacda kesilen kurbanlar, Allah'a yaklaşma çabasının göstergesidir. Hac esnasında kesilen kurbanlık hayvanlar, Kur'an'da, *"Allah'ın nişaneleri"* olarak anılır.[62] Burada asıl ve önemli olan, kesilen hayvanların bedenleri değil, onların sembolik anlamıdır. Bu nedenledir ki Yüce Allah, *"Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır. Ama O'na sizin takvanız ulaşır."* buyurur.[63] Allah için kesilen bu kurbanların kanları, kurban sahibinden de günahların dökülmesini ve diğer bütün hac menâsiki ile birlikte *"kirlerin giderilmesini"*[64] sembolize eder.[65]

"Hedy" denilen hac kurbanı, hacca gelen müminin sırf Allah için malından vazgeçebildiğinin ifadesidir. İhramda bir otu dahi koparmak yasak iken, Allah'a bağlılığın, fedakârlığın bir göstergesi olarak bayramda canlı hayvanlar kurban edilmektedir. Özellikle kurban etlerinin tamamının yoksul İslâm ülkelerine gönderildiği günümüzde, hacının hiç tanımadığı Müslüman kardeşlerine verdiği destek ve sosyal dayanışma haccın en hikmetli yönlerinden birini oluşturmaktadır.

Kurban, aynı zamanda hac görevlerini yerine getirebilmenin şükrünü eda etmek demektir. Hacı, Allah için kurban keserken, bunun Hz. İbrâhim'den kalma bir sünnet olduğunu,[66] Allah yolunda en sevilen yavru-

[60] Sâffât, 37/103-107.
[61] Bakara, 2/199.
[62] Hac, 22/36.
[63] Hac, 22/37.
[64] Hac, 22/29
[65] İA24/146 İbn Abdulber, *Temhîd*, 24/146.
[66] İM3127 İbn Mâce, Edâhî 3; HM19498 İbn Hanbel, IV, 368.

nun kurban edilmesinden bir bedel olduğunu tefekkür etmelidir. Allah'ın verdiği mal ve evlâtların, Allah yolunda engel değil, tam tersine kendisini Allah'a yaklaştıracak birer vesile olduğunu düşünmelidir.

Kurban Bayramı günlerinde getirilen tekbirlere "Teşrik Tekbirleri' denir. Câhiliye döneminde, kesilen kurban etleri kızgın kayalara serilmek suretiyle güneşte kurutulduğu için "teşrik" denilmiştir. Böylece hacılar, hacca gelirken nasıl takva azığıyla geliyorsa,[67] Mina'dan da geriye yine takva azığı götürmelidir.

Hacıların kurban bayramı günlerinde Mina'da yerine getirdikleri hac menâsikinden biri de "şeytan taşlama"dır. Taşlama, Cemerât veya Cimâr denilen üç ayrı mahalde yapılır ve Hz. İbrâhim'e engel olmaya çalışan şeytanı kovmak amacıyla ona taş atılmasını sembolize eder. Rivayete göre bir peygamber olarak Hz. İbrâhim'e şeytan gözükmüş ve o da Rabbi ile arasına girmek isteyen, kendisini engellemeye çalışan şeytanı taşlamıştır.[68] *"Hac menâsikinizi (benden) alın!"*[69] buyuran Allah Resûlü de, bunu bizzat yapmış ve insanlara öğretmiştir.

Taşlama, bir anlamda şeytana karşı girişilen mücadeleyi sembolize eder. Hacı, attığı her bir taşı, aslında nefsine, şehvetine ve şeytana karşı fırlatır. Kendisini çeşitli hatalara, günahlara sürükleyen bu farklı cepheleri bir bir yok etmeye çalışır. Sahip olduğu her şeyi Allah uğrunda feda etme yolunda, şeytan karşısına nerelerden çıkıyorsa, hangi silahları ve cepheleri kullanıyorsa oraları bertaraf etmelidir. Gurur, kibir, mal, mülk, makam, mevki, rütbe, şan, şöhret, benlik, gençlik, güzellik, evlilik, çoluk çocuk... Kulluğun ve sorumluluğun önünde engel olan şeyler her ne ise...

Cemerât'ta sembolik olarak ilk gün yedi, sonraki günler kırk dokuz veya yetmiş taş atar. Bu, kesretten (çokluktan) kinayedir; yani burada önemli olan taşların sayısının çokluğu değil, taşların ifade ettiği mânevî ve sembolik anlamdır. Mümin artık şeytana karşı sürekli teyakkuz hâlinde olmalı, yüzlerce defa karşısına çıksa da ona fırlatacağı binlerce taşı olmalıdır. Artık öteden beri tekrarladığı, "Taşlanmış şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım!" şeklindeki 'istiâze' yani 'eûzü çekmeyi' sadece sözüyle değil, daha bilinçli bir şekilde özüyle yapmalıdır. Kimden kime sığındığını fark etmelidir. "Racîm" olan şeytandan, "Rahîm" olan Allah'a sığındığını kavramalıdır. Şayet bunu kavrayamaz ve sadece sembolde, şekilde takılır kalır da, taşlamanın anlam ve hikmetini idrak edemezse şeytanı taşladığı vehmiyle bir kez daha aldanır, o kadar! Çünkü şeytan orada, dışarıda bir

[67] Bakara, 2/197.
[68] HM2795 İbn Hanbel 1, 306.
[69] M3137 Müslim, Hac, 310, D1970 Ebû Dâvûd, Menâsik, 77.

yerde değil, Hz. Peygamber'in benzetişiyle, *"kanın damarlarda dolaştığı gibi insanın içinde dolaşır."*[70]

Arafat'ta bilgiye, Meş'ar'da bilince, Mina'da sevgiye ve Cemerât'ta zafere kavuşan hacı, kurban hedyi (hediyesi) ile takvaya, takva ile de Allah'a ulaşmaktadır. Hac boyunca sabır, savaş, şükür ve zafer yaşanmaktadır ve şeytana karşı yapılan savaşta elde edilen zafer kutlanmaktadır.

Hulâsa ihram, tavaf, sa'y, vakfe, şeytan taşlama gibi kendine özgü çeşitli görevlerle/menâsikle hac, baştan sona sembollerle dolu ibadetlerden oluşur. Buradaki her bir sembolik davranışın belli bir anlamı ve mümini eğitici ve bilinçlendirici bir yönü vardır. Fakat neticede Hz. Peygamber'in (sav) buyurduğu üzere: *"Kâbe'yi tavaf, Safâ ile Merve arasında yapılan sa'y ve şeytan taşlama işi (dünya kelâmı konuşmak veya gafletle geçirmek için değil) ancak Allah'ın (adının) anılmasını sağlamak içindir."*[71]

Hac ibadetinin son noktasını "Ziyaret Tavafı" oluşturur. Nefsine, şehvetine ve şeytana karşı giriştiği sembolik savaşını kazanan muzaffer bir askerin, gelip komutanına zaferini müjdelemesi gibi, Kâbe'ye gelen hacı da Allah'ın huzuruna çıkarak bütün görevleri yerine getirdiğini bildirir. Arafat'ta mahşeri yaşamış ve marifete erişmiş, Mina'da malıyla, canıyla, bütün varlığıyla Allah'ın yolunda olduğunu göstermiş bir insan olarak, hayatının geri kalan kısmında da sürekli bu hâlde olacağını Ziyaret Tavafı'nda bütün içtenliğiyle tekrar ifade eder. Kâbe'nin huzurunda Allah'a kâlû belâda verdiği "kul olma" sözünü tutacağına dair tekrar söz verir.

Kendisinden istenen görevi başarıyla yerine getirmenin sevinci, şükrü ve bunun Allah nezdinde mebrûr ve makbul bir hac olması dua ve niyazları vardır hacının dilinde ve gönlünde. Ziyaret Tavafı'yla hac tamamlandığı için, bu tavaf âdeta bir mühür mesabesindedir. Günlerdir devam eden, iman, itaat, teslimiyet, ahlâk ve ibadetin her türlüsünün hem gönül hem dille, hem eylem hem bedenle ispat edilmeye çalışıldığı çok yönlü bir programın son noktasıdır Ziyaret Tavafı. Hacı, *"Annesinin kendisini dünyaya getirdiği günkü gibi"* *masum ve saf vaziyette* günahlarından arınmış olma[72] ümidi ile son yakarışlarını yapar Kâbe'nin etrafında.

Her fâninin ömrünün bitişi gibi, Allah'ın kendisine verdiği bu mukaddes iklimdeki günlerin de sonuna gelinir. Hacının memleketine dönmeden evvel Kâbe ile vedalaşmak üzere yapacağı tavafa "Veda (Sader) Tavafı" denilir. Her vedada hüzün vardır. Birkaç günlük 'Rahmân'ın misafirliği' sona ermiş ve huzurdan ayrılmanın zamanı gelip çatmıştır. Hacı-

70 B2035 Buhârî, Î'tikâf, 8; M5679 Müslim, Selâm, 24.
71 D1888 Ebû Dâvûd, Menâsik 50; T902 Tirmizî, Hac, 64.
72 B1521 Buhârî, Hac 4

nın kalbi, birkaç hafta önce Kâbe'ye kavuşmanın heyecanı ile çarparken, şimdi bu mukaddes mekândan ayrılmanın hüznü ile burkulmaya başlar. Hacı şunları düşünür bu veda tavafında: Acaba Kâbe-i Muazzama'ya bir kez daha kavuşmak nasip olacak mı? Dünyada Kâbe'ye kavuşma imkânı veren Allah'ın acaba cennet ve cemâline kavuşmak mümkün olacak mı? Acaba Kâbe ile gerçekleşen geçici ve sembolik vuslat, âhirette gerçek ve ebedî vuslata dönüşecek mi? İşte bu duygu ve düşüncelerle, endişe ile ümit arasında Kâbe'ye veda eder. Günlerdir gözüyle gördüğü Beytullah'ı, bundan sonraki hayatında gönlüyle görmek, hac esnasında edindiği tecrübeyi gönül bağıyla sürdürmek üzere veda eder.

UMRE
MÂNEVÎ DÜNYAYI İMAR ETMEK

عَنْ جَابِرٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سُئِلَ عَنِ الْعُمْرَةِ أَوَاجِبَةٌ هِيَ؟ قَالَ:
"لاَ وَأَنْ تَعْتَمِرُوا هُوَ أَفْضَلُ."

Câbir'den nakledildiğine göre,
"Umre yapmak farz mı?" diye sorulunca Hz. Peygamber (sav)
şöyle buyurmuştur:
"Hayır, fakat umre yapmanız, (yapmamanızdan) daha faziletlidir."
(T931 Tirmizî, Hac, 88)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا، وَالْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلاَّ الْجَنَّةُ."

عَنْ أُم معقل عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"عُمْرَةٌ فِي رمضانَ تَعْدِلُ حجَّةً."

عَنْ عُمَرَ أَنَّهُ اسْتَأْذَنَ النَّبِيَّ ﷺ فِي الْعُمْرَةِ فَقالَ:
"أَيْ أُخَيَّ أَشْرِكْنَا فِي دُعَائِكَ وَلاَ تَنْسَنَا."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ عنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَيُحَجَّنَّ الْبَيْتُ وَلَيُعْتَمَرَنَّ بَعْدَ خُرُوجِ يَأْجُوجَ وَمأْجُوجَ."

Ebû Hüreyre'nin (ra) rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İki umre, aralarında işlenen günahlara kefarettir. (Allah tarafından) kabul gören haccın karşılığı ise ancak cennettir."*

(B1773 Buhârî, Umre, 1; M3289 Müslim, Hac, 437)

Ümmü Ma'kıl'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ramazan'da yapılan bir umre, (sevap bakımından) hacca denktir."*

(T939 Tirmizî, Hac, 95)

Hz. Ömer'den nakledildiğine göre, umreye gitmek için izin isteyince Hz. Peygamber (sav) ona şöyle demişti: *"Kardeşçiğim! Duana bizi de ortak et ve bizi unutma!"*

(T3562 Tirmizî, Deavât, 109; İM2894 İbn Mâce, Menâsik, 5)

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ra) rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkmasından sonra bile mutlaka Beytullah'a hac ve umre (ziyareti) yapılacaktır."*

(B1593 Buhârî, Hac, 47)

Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber Medine'de ilginç bir rüya görmüş[1] ve bunu, çok sevdiği Kâbe'yi ziyarete yormuştu. Rüyasını ashâbıyla paylaştı ve bir umre ziyareti ile bunu gerçekleştirmek istedi. Yapılacak bu umre ziyareti, doğup büyüdükleri Mekke'den gelen muhacirler başta olmak üzere herkesi heyecanlandırdı. Gerekli hazırlıklar yapıldı ve yola çıkıldı. Ancak yegâne gayeleri Kâbe'yi ziyaret etmek olan bu Müslümanlar, ihramlarıyla günlerce süren yorucu yolculuktan sonra Mekke'nin 22 km. batısındaki Hudeybiye'de Mekkeli müşrikler tarafından durduruldular. Niyetlerinin sadece umre ziyareti olduğunu defalarca dile getirmelerine rağmen, Mekkeliler Müslümanların umre yapmalarına izin vermediler. Bunun üzerine Allah Resûlü ile sahâbe arasında Rıdvan Biati, Mekkelilerle de Hudeybiye Antlaşması gerçekleşti. Neticede Müslümanlar kendi açılarından şartları oldukça ağır sayılabilecek bir antlaşma imzalamak durumunda kaldılar. Yapılan bu antlaşmaya göre, Müslümanlar bu ziyaretlerinden vazgeçip Medine'ye geri dönecekler, Kâbe'yi ertesi yıl ziyaret edebileceklerdi. Hasretleri iyice depreşen Müslümanlar, Mekke'nin yanı başına kadar varıp da Kâbe'yi ziyaret edemeden dönmenin hüznü ile çaresiz ihramlarından çıktılar ve Medine'ye geri döndüler.[2] Onların en büyük teselli kaynağı ise, Rıdvan Biati'nden söz eden ve bir gün ihramlarıyla mutlaka Kâbe'yi ziyaret edeceklerini müjdeleyen Fetih sûresinin inmesi oldu.[3]

Hudeybiye Antlaşması'nın üzerinden bir yıl geçmiş, umre zamanı gelmişti. Allah Resûlü'nün emri ile tekrar umre hazırlıklarına başlandı. Önceki yıl gerçekleştiremedikleri umre, kaza edilecek ve bu umreye "kaza umresi" denilecekti. Önceki sene giden 1400-1500 kişiye ilâveten bu sene yeni katılanların da olduğu 2000 kişilik grup yola çıktı.[4] Yapılan antlaşma gereği Müslümanlar Mekke'ye silahsız girecekler ve üç gün içerisinde ziyaretlerini tamamlayıp döneceklerdi.[5]

Allah Resûlü ve sahâbe, yıllarca uzak kaldıkları Mekke'ye gür sesleriyle telbiyeler getirerek girdiler. Hasret kaldıkları Kâbe'yi tavaf etmeye başladılar, Mekkelilerin meraklı bakışları arasında. Mekkeli Müslümanlar Medine'ye hicret edince, oranın havası kendilerini olumsuz etkilemiş ve

[1] VM2/572 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572
[2] N2862 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 102; ST2/95, İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 95-98.
[3] B4177 Buhârî, Meğâzî, 36; BD4/163 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, IV, 163.
[4] ST2/120 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 120
[5] M4631 Müslim, Cihâd ve siyer, 92.

biraz zayıf düşmüşlerdi. Mekkeliler tarafından bu durum dile getirilince Hz. Peygamber ashâbına onlara karşı güçlü görünmelerini, onların oturduğu tarafa dolandıklarında daha çalımlı ve güçlü yürümelerini emretmiş, ashâb-ı kirâm da bunu yapmıştı.[6] İşte erkeklerin tavafın ilk üç şavtında daha heybetli yürümeleri (remel) ve tavafta ihramlıyken sağ omuzlarını açık bulundurmaları (ıztıba), aslında hasımlara karşı güç ve gövde gösterisi amaçlı olarak bu umrede ortaya çıkmıştı. İbn Abbâs'a göre, başlangıçta tavaf esnasında Kureyşlilere gövde gösterisi için yapılan remel, Hz. Peygamber'in Veda haccında tavafın ilk üç şavtında yapmasıyla sünnet olmuştu.[7]

İki taraf da antlaşmaya uymuş ve böylece Hz. Peygamber ve Müslümanlar umrelerini kaza etmişlerdi. Mekkelilerle herhangi bir tartışmaya girmeksizin umre ziyareti tamamlanmıştı.

Allah Resûlü'nün diğer bir umresi ise, hicretin sekizinci senesinde Mekke'nin fethinin ardından gerçekleşmişti. Huneyn Gazvesi'nde elde edilen ganimetleri Ci'râne'de bekletirken Kutlu Elçi umre yapmak istedi. Bu amaçla Mekke ile Tâif arasında, Mekke'ye 29 km. uzaklıktaki Ci'râne denilen yerde niyet edip ihrama girdi ve geceleyin yola çıktı. Mekke'ye geceleyin girdi, umresini yaptı ve aynı gece Mekke'den çıkarak Ci'râne'de sabahladı. Sanki bütün geceyi orada geçirmiş gibi ertesi gün güneş batıya kayınca, Batn-ı Serif bölgesinden çıktı. Oradan çıkıp Müzdelife yolunu takip ederek gittiği için yaptığı bu umre insanların çoğuna gizli kaldı.[8]

İşte bu umrelere işaret eden Enes b. Mâlik, "Resûlullah (sav) dört defa umre yaptı. Bunlardan hac için geldiğinde yaptığı umresi hariç, diğerleri hep Zilkâde ayındadır: Hudeybiye'den dönüşteki umresi, ertesi yılki umresi, Huneyn ganimetlerini dağıttığı yer olan Ci'râne'den yaptığı umresi ve hac ile beraber yaptığı umre." demektedir.[9]

İmam Buhârî, *Sahîh*'inde umre ile ilgili bölüme, İbn Ömer'in "herkesin bir hac ve bir umre yapması gerektiği" şeklindeki görüşünü nakledererek başlar ve İbn Abbâs'ın bunu Kur'an'da, *"Allah için haccı ve umreyi tam yapın!"*[10] şeklinde hac ile umrenin birlikte anılmasıyla izah ettiğini belirtir.[11]

Gerçekten de Yüce Allah, önemine binaen umreyi hac ile birlikte anmaktadır: *"Safâ ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir. Her kim Beyt'i hacceder veya umre yaparsa, o ikisi arasında sa'y etmesinde bir günah yoktur..."*[12]

Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, bir gün Peygamber Efendimize umre yapmanın farz olup olmadığı sorulunca, *"Hayır, fakat umre yapmanız, (yapmamanızdan) daha faziletlidir."* cevabını verir. Bu hadisi

[6] B1602 Buhârî, Hac, 55; M3059 Müslim, Hac, 240
[7] M3055 Müslim, Hac, 237; HM2783 İbn Hanbel, I, 305
[8] T935 Tirmizî, Hac, 92; N2866 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 104.
[9] B1779-B1780 Buhârî, Umre, 3; M3033 Müslim, Hac, 217
[10] Bakara, 2/196.
[11] B1773 Buhârî, Umre, 1.
[12] Bakara, 2/158.

kitabında nakleden büyük hadis âlimi İmam Tirmizî şu değerlendirmeyi yapar: "Bazı ilim adamları 'Umre farz değildir.' der. Hac ve umrenin ikisine de 'hac' denirdi. Kurban Bayramı'nda yapılana 'Haccü'l-ekber' (Büyük Hac), umreye ise 'Haccü'l-asğar' (Küçük Hac) denirdi. İmam Şâfiî'ye göre, umre yapmak, hiçbir ilim adamı tarafından terk edilmesine ruhsat verilmeyen bir sünnettir."[13]

Bilhassa Ramazan ayı içinde yapılan umrenin ayrı bir fazileti vardır. Nitekim hicretin dokuzuncu senesinde, Peygamber Efendimiz ashâbıyla birlikte hacca gitmeye karar vermiş ve yol için hazırlık yapmaya başlamıştı. Onun hacca gideceğini işiten birçok sahâbî, birlikte hac yapabilmek için âdeta can atıyordu. İşte ensardan Ma'kıl'in ebeveyni de o bahtiyarlar arasında olmayı arzuluyordu. Ebû Ma'kıl ile eşi Ümmü Ma'kıl, bu iştiyak içinde Resûl-i Ekrem'e gittiler. İlk sözü Ümmü Ma'kıl aldı ve "Ey Allah'ın Resûlü! Benim üzerimde yapmam gereken bir hac görevi var. Ebû Ma'kıl'in ise (sadece) genç bir devesi var." dedi. Eşini onaylayan Ebû Ma'kıl, "Evet, doğru söyledi, ancak ben o deveyi Allah yoluna vakfettim. (Dolayısıyla onunla hacca gitmesi mümkün olur mu bilmem?)" dedi. Resûlullah (sav), *"Sen o deveyi ona ver de, onunla hacca gitsin. Çünkü (onunla hacca gitmek de) Allah yolunda (bir hayır)dır."* buyurdu. Bunun üzerine Ebû Ma'kıl deveyi eşine verdi.[14]

Ancak o sene ikisi de hastalandılar ve sonunda Ebû Ma'kıl vefat etti. Bundan dolayı o sene Ümmü Ma'kıl da hacca gidemedi. Resûl-i Ekrem hacdan döndükten sonra Ümmü Ma'kıl kendisini ziyarete gelince Allah Resûlü, *"Ümmü Ma'kıl, seni bizimle beraber (hacca) gelmekten alıkoyan ne idi?"* diye sordu. Zaten Peygamber ile birlikte hacca gidememenin üzüntüsü içerisindeki Ümmü Ma'kıl, Allah Resûlü'ne başından geçenleri anlattı. Sonunda, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben ihtiyar ve hasta bir kadınım. Benim için (bu kaçırdığım) haccın yerine geçecek bir amel var mı?" diye sorunca Resûl-i Ekrem, *"Madem bizimle beraber haccı kaçırdın, öyleyse sen Ramazan'da umre yap! Çünkü Ramazan'da yapılan bir umre, (sevap bakımından) hacca denktir."* buyurdu. Bu cevabı işiten Ümmü Ma'kıl, şöyle demekten kendini alamadı: "Hac, hacdır; umre de umredir. (Birbirinin yerine geçer mi!) Resûlullah (sav) bunu bana söyledi ama bu sadece bana mı özgüdür (yoksa herkes için geçerli midir) bilemiyorum!"[15]

İshâk b. Râhûye şöyle der: "Bu hadisin mânâsı, Hz. Peygamber'den rivayet edilen, *'Kim İhlâs sûresini okursa Kur'an'ın üçte birini okumuş gibi olur.'* hadisi gibidir (böyle anlaşılmalıdır)."[16]

[13] T931 Tirmizî, Hac, 88.
[14] D1988 Ebû Dâvûd, Menâsik, 79.
[15] D1989 Ebû Dâvûd, Menâsik, 79; T939 Tirmizî, Hac, 95
[16] T939 Tirmizî, Hac, 95

Aslında bu hanım, hac ile umre arasındaki farkı iyi bilmektedir. Önce, çok daha faziletli olan hacca karşılık Ramazan'da yapılan bir umrenin hacca denk olmasına şaşırıyor, fakat Resûlullah'ı işittikten sonra bu umrenin haccın yerine geçeceğini düşünmeye başlıyordu. Bu yüzden, o hükmün yalnızca kendisi için mi yoksa herkes için mi geçerli olduğunu bilemiyordu. Oysa Hz. Peygamber bu sözüyle Ramazan ayında yapılacak umrenin faziletini anlatabilmek için onu hacca teşbih etmişti. İbn Huzeyme'nin de dediği gibi, şayet umre burada bütün hükümleriyle hacca denk olsaydı, o zaman hac yerine geçerdi ve İslâm'ın kişiye yüklediği hac vazifesi, Ramazan'da yaptığı umresiyle kendinden düşerdi.[17]

İbn Abbâs tarafından nakledilen bazı rivayetlerde de Hz. Peygamber ile ensardan bir hanım arasında benzer bir diyalog geçmektedir. Bu rivayetlerde, eldeki iki deveyle baba ile oğlun hacca gittikleri, kalan tek devenin de su taşımada kullanıldığı gerekçesiyle Medineli hanımın hacca katılamadığı anlatılmakta, bu durumda Peygamberimiz aynı şekilde hanıma Ramazan'da umre yapmasını tavsiye etmektedir.[18]

Gerçekten de günümüzde bile Ramazan'da yapılan umre her yönüyle çok farklıdır. Hemen her ülkeden Müslümanların davet ettiği iftar sofraları, orada zemzem ile açılan oruçlar, hatimle kılınan teravih namazları, gün boyu yapılan tavaflar, son on gün gece yarısından sonra cemaatle ve ikinci bir hatimle kılınan teheccüd namazları, özellikle de herkesi hıçkırıklara ve gözyaşlarına boğan hatim duası ve bayram namazı anlatılamaz, ancak yaşanır...

Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadiste umrenin faziletine değinen Resûlullah (sav) şöyle buyurur: *"İki umre, aralarında işlenen günahlara kefarettir. Allah tarafından kabul gören haccın karşılığı ise cennettir."*[19]

Umreye gitmek için kendisinden izin isteyen Hz. Ömer'e, Allah Resûlü'nün söylediği şu sözler, hem umrenin faziletini, hem de Resûl-i Ekrem'in yakın dostuna olan ilgisini, samimiyetini ve tevazuunu göstermektedir: *"Kardeşçiğim! Duana bizi de ortak et ve bizi unutma!"*[20] Allah Resûlü'nün kullanmış olduğu, *"Kardeşçiğim!"* hitabı Hz. Ömer'in o kadar hoşuna gitmiştir ki bu ifadeyi, "üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha sevimli" diye nitelemiştir.[21]

Üzerinde bir cübbe bulunan, sakalı ve başı sarıya boyanmış bir adam, Ci'râne'de iken Resûlullah'a gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben umre için ihrama girdim ve gördüğün gibiyim (ne yapmalıyım?)" diye sormuş, bu-

[17] SH3077 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 361.
[18] B1782 Buhârî, Umre, 4; M3038 Müslim, Hac, 221.
[19] B1773 Buhârî, Umre, 1; M3289 Müslim, Hac, 437; MU770 *Muvatta'*, Hac, 21.
[20] T3562 Tirmizî, Deavât, 109; İM2894 İbn Mâce, Menâsik, 5.
[21] HM195 İbn Hanbel, I, 30.

nun üzerine Hz. Peygamber, *"Üzerinden cübbeni çıkart, sarı boyayı da yıka ve hac yaparken ne yapıyorsan, umrende de onu yap."* buyurmuştur.[22]

Umre ile hacda yapılması gereken hususlar, Safâ ile Merve arasında sa'y yapıp ihramdan çıkılmasına kadar aynıdır. Peygamberimizin umrelerinden birini kısaca özetleyen İbn Ömer şöyle anlatır: "Hz. Peygamber (sav) umre için (Mekke'ye) geldi, Beyt'i yedi kere (etrafında dönerek) tavaf etti. Makam'ın arkasında iki rekât namaz kıldı. Safâ ile Merve arasında sa'y etti. (Siz de böyle yapınız, çünkü) *'Andolsun ki, Allah'ın Resûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır.'"*[23] dedi. Muâviye ise, Resûlullah'ın (sav) umre yaptığında sa'y sonrasında saçını makasla kısalttığını haber verir.[24]

Umre yapan kişi sa'yini tamamladıktan sonra saçlarını tıraş eder veya kısaltır ve ihramdan çıkar. Böylece umre tamamlanmış olur. Hacda ise, ayrıca günü geldiğinde Arafat'a çıkılması, arefe günü orada vakfeye durulması, dönüşte Müzdelife vakfesi, Mina'da kurban kesilmesi ve Cemerât'ta şeytan taşlanması gibi hacca özgü görevler devam etmektedir.

İbn Abbâs'ın anlattığına göre, câhiliye devrinde müşrikler hac aylarında umre yapmayı dünyadaki en çirkin işlerden sayarlardı. Onlar, Muharrem ayına Safer ismini verirler ve "(Ne zaman) devenin sırtındaki yara iyileşir; (yoldaki) ayak izleri silinir; (Safer ayı da çıkarsa) artık umre yapmak o zaman helâl olur." derlerdi. İbn Abbâs dedi ki: "Resûlullah (sav) sahâbîleriyle beraber (Zilhicce'nin) dördüncü günü (sabahında) sadece haccetmek niyetiyle telbiye ederek (Mekke'ye) geldi. Peygamber (sav), sahâbîlerine haclarını umreye çevirmelerini (tavaf, sa'y ve tıraşla ihramdan çıkmalarını) emretti."[25] Allah Resûlü, umrenin kıyamete kadar hac (ayları) içine girmiş olduğunu ilân etti ve böylece hac aylarında umre yapmakta hiçbir sakınca olmadığını göstermiş oldu.[26]

Günümüzde olduğu gibi iktisadî ve coğrafî nedenlerle, ömründe yalnız bir defa hacca gidebilme imkânı bulan bir kimse, elbette hac ile birlikte umre yapmaya da gayret edecektir. Çünkü bu insanlardan çoğu, hac dışında ayrıca umre için Kâbe'ye gelme imkânını belki de hiç bulamayacaktır. Oysa ilk dönemlerde İslâm coğrafyası küçüktü ve insanların Medine'den, Şam'dan, Irak'tan umreye de gidebilme imkânları mevcuttu. Bu nedenledir ki, günümüzde ülkemizden giden hacıların çoğu, önce umre yaptıktan sonra ardından yeni bir ihramla yapılan temettü haccını tercih etmektedirler.

İslâm'ın temel ibadetlerinden olan hac, farz kılındığından bugüne dek her yıl nasıl devam etmekteyse, umre vazifesi de aynı şekilde asırlardır

[22] M2801 Müslim, Hac, 9.
[23] Ahzâb, 33/21; B395 Buhârî, Salât, 30; M2999 Müslim, Hac, 189.
[24] N2990 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 183.
[25] B3832 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 26; M3009 Müslim, Hac, 198.
[26] T932 Tirmizî, Hac, 89.

her gün devam etmektedir. Allah'ın evi olan Kâbe, Rahmân'ın misafirleri tarafından asırlardır kesintisiz bir şekilde ziyaret edilmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki bu durum kıyamete kadar da böyle devam edecektir. Sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiğine göre, Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurur: *"Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkmasından sonra bile mutlaka Beytullah'a hac ve umre (ziyareti) yapılacaktır."*[27]

[27] B1593 Buhârî, Hac, 47

ZEMZEM
İÇİMİ ŞİFA MÜBAREK SU

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"يَرْحَمُ اللَّهُ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ لَوْلاَ أَنَّهَا عَجِلَتْ لَكَانَ زَمْزَمُ عَيْنًا مَعِينًا."

İbn Abbâs'ın (ra) rivayet ettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah, İsmâil'in anasına (Hacer'e) rahmet etsin! Şayet o, (suyun etrafını çevirmede) acele etmeseydi, zemzem, akan bir pınar olurdu."
(B3362 Buhârî, Enbiyâ, 9)

قَالَ أَبُو ذَرٍّ... قَالَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّهَا مُبَارَكَةٌ إِنَّهَا طَعَامُ طُعْمٍ."

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ."

Ebû Zerr'in rivayet ettiğine göre... Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"O (zemzem) gerçekten mübarektir, o gerçekten doyurucu bir gıdadır."*
(HM21858 İbn Hanbel, V, 174; M6359 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 132)

Câbir (b. Abdullah) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zemzem suyu ne amaçla içilirse ona yarar sağlar."*
(HM14910 İbn Hanbel, III, 357; İM3062 İbn Mâce, Menâsik, 78)

Hz. İbrâhim, eşi Hacer ile emzikteki oğlu İsmâil'i Filistin'den getirip Mekke'ye yerleştirmişti. Bu ıssız vadide henüz ne Kâbe vardı, ne de etrafında başka birileri yaşardı. Allah'ın dostu İbrâhim, Rabbinden aldığı emir gereği onları dualarla O'na emanet ederek dönüp gitmişti.[1]

Hacer'in kırbasındaki su çok geçmeden tükendi. Suyun bitmesiyle, Hacer'in sütü de kesilecekti. Bu ise, bebek İsmâil için ölüm demekti. Bunu görmekte gecikmeyen anne telaş içinde arayışa koyuldu. Önce en yakınındaki Safâ tepesine çıktı. Bir kimse görebilir miyim diye vadiye baktı, fakat kimseyi göremedi. Bu defa vadiyi geçip Merve'ye geldi. Orada da biraz durdu, herhangi birini görebilir miyim diye etrafı süzdü. Fakat görünürde hiç kimse yoktu. Hacer gittikçe artan bu endişeli hâliyle Safâ ile Merve arasında yedi defa gidip geldi. Merve üzerine son çıkışında ansızın bir ses işitti. "Sus, iyice dinle!" dedi kendi kendisine. Sonra dikkat kesildi ve o sesi tekrar işitti. Sesin geldiği tarafa bakıp şöyle seslendi: "(Sesin sahibi!) Sesini bana duyurdun. Eğer imkânın varsa, bize yardım et!" Böyle der demez şimdiki Zemzem Kuyusu'nun bulunduğu yerde bir melek yani Cebrail (as) göründü. Topuğu veya kanadıyla toprağı kazıp zemzem suyunu meydana çıkardı. Hacer, bir taraftan taşıp zayi olmasın diye eliyle suyun etrafını çevirip havuz hâline getiriyor, bir taraftan da kırbasını doldurmaya çalışıyordu. Su ise alındıkça, yeniden fışkırıyordu.

Bu tabloyu anlatan Peygamberimiz (sav), *"Allah, İsmâil'in anasına (Hacer'e) rahmet etsin! Şayet o, (suyun etrafını çevirmede) acele etmeseydi, zemzem, akan bir pınar olurdu."*[2] buyurmuştu. Hacer bu sudan (kana kana) içti ve çocuğunu tekrar emzirdi.[3]

Mekke'ye yerleşip Hacer'e komşu olan Cürhümlüler, bilâhare Mekke'yi terk ederken Zemzem Kuyusu'nu kapatıp gittiler.[4] Zaman içerisinde tamamen körelip kaybolan Zemzem Kuyusu'nu yeniden açmak ise Mekke reisliği döneminde Peygamberimizin dedesi Abdülmuttalib'e nasip oldu. Abdülmuttalib, gördüğü bir rüya üzerine kuyunun yerini buldu. Kâbe civarındaki bu kuyuyu, Kureyş'in karşı koymasına rağmen özel mülkiyetine geçirdi ve hacılara su dağıtma (sikâye) görevini de üstlendi.[5]

"Zemzem" kelimesi, atların burunlarından çıkardığı ses ve yerken içerken alçak sesle konuşmak[6] gibi anlamlarının yanı sıra, bol, bereketli,

[1] İbrâhîm, 14/37.
[2] B3362 Buhârî, Enbiyâ, 9
[3] B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[4] FA2/15 Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 15.
[5] MA9113 Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 113.
[6] ZT32/328 Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XXXII, 328

doyurucu ve kaynağı zengin su[7] mânâsına gelmektedir. Bu mübarek su, bazısı câhiliye döneminden gelme, çoğu ise rivayetlerdeki nitelemelerden alınma bereket, şifâ, nâfia (faydalı), büşrâ (müjde), sâfiyye (temiz), mürviyye (susuzluğu giderici) gibi birçok isimle anılır.[8]

Müslümanlar nazarında zemzem, diğer sulardan farklı ve ayrıcalıklıdır. Kutsal görülmemekle birlikte, onun bereketli ve nitelikli bir su olduğu konusunda İslâm'ın ilk günlerinden bu yana genel bir kabul vardır. Allah'ın Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmâil'e, onları vesile kılarak da tüm inanmışlara ihsan ettiği suyun adıdır zemzem.

Kâbe'nin yirmi metre kadar doğusunda, Makâm-ı İbrâhîm'e yakın bir yerde bulunan kuyu, günümüzde tavaf alanının altında kalmaktadır. Bir buçuk metre genişliğinde olan Zemzem Kuyusu'ndan binlerce yıldır milyonlarca metreküp su çekilmekte, kaynağı ise hâlâ tam olarak bilinmemektedir. Zemzem Kuyusu, yakınlarında bulunan irili ufaklı diğer kuyulardan mineral oranı dengesi ve kalitesi bakımından oldukça farklılık arz etmektedir. Kuyuya, çok bol miktarda su gelmektedir. Mucizevî bir şekilde, ne kadar su çekiliyorsa o kadar su vermeye devam etmektedir. Bilim adamlarına göre, zemzem suyunun uzun sürede bitme ihtimali söz konusu değildir.

Çeşitli rivayetlerde zemzemin doyurucu ve şifa verici özelliklerinden söz edilir. Hz. Peygamber'in risâletini işiten Gıfâr kabilesinden Ebû Zer, Mekke'ye gelir. Sadece onu sorduğundan dolayı Mekkelilerden bayılıncaya dek dayak yer Ebû Zer. Kalktığında Zemzem'e giderek kıpkırmızı olan elbisesindeki kanı yıkar ve suyundan içer. Nihayet bir gece Allah Resûlü ile karşılaşır. Onu İslâm selâmı ile ilk selâmlayan Ebû Zer olur ve Kutlu Elçi ile tanışır. Ve aralarında şu konuşma geçer: Allah Resûlü sorar: *"Ne zamandan beri buradasın?"*

"Tam otuz günden beri buradayım."

"Peki, seni kim doyuruyordu?"

"Zemzem suyundan başka yiyeceğim yoktu. Fakat karnımın kıvrımları kaybolacak kadar kilo aldım. Açlık da hissetmiyorum."

"O (zemzem) gerçekten mübarektir, o gerçekten doyurucu bir gıdadır."[9]

Hz. Peygamber'in yaşadığı belirtilen bazı olağanüstü hâllerde zemzem suyunun zikri çok sık geçer. Kalbinin temizlenmesi ve mânevî kirlerden arınması onunla olmuştur. Nitekim bazı rivayetlerde anlatıldığına göre, Peygamber Efendimiz uyku ile uyanıklık arasındayken Kâbe'nin yanında, içinde zemzem suyu bulunan altın bir leğen getirilir. Sonra karnının altına

[7] ZT32/329 Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XXXII, 329.
[8] SY1/185 Şâmî, *Sübülü'l-hedy*, I, 185.
[9] M6359 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 132; HM21858 İbn Hanbel, V, 174.

kadar göğsü yarılır. Kalbi çıkarılır ve zemzem suyu ile yıkandıktan sonra tekrar yerine konulur. Sonra iman ve hikmetle doldurulur.[10] Ardından Cibrîl elinden tutup onu dünya semasına doğru çıkarır.[11]

Allah Resûlü'nün Mekke'deyken içmeye doyamadığı, oradan uzak kaldığı günlerde de özlemini çektiği bir sudur zemzem. Hayatının son yıllarında Hz. Peygamber'in Mekke'den zemzem suyu getirttiği rivayet edilir. Mekke'deki Süheyl b. Amr'a bir mektup yazarak, mektubu alır almaz kendisine, Medine'ye zemzem göndermesini ister. Süheyl de, derhâl iki kap dolusu zemzem gönderir Medine'ye, Kutlu Elçi'ye.[12]

Resûlullah'ın (sav) zemzemi yanında taşıdığını haber veren Hz. Âişe, kendisi de hac günlerinde zemzemi yanında bulundururdu.[13] Allah Resûlü'nün, Veda haccındaki şu uygulaması, onun zemzeme olan ilgisini gösterir: Bayramın ilk günü Kâbe'deki tavafını tamamladıktan sonra zemzem sâkiliği yapan Abdülmuttaliboğulları'nın yanlarına gider ve onlara, *"Ey Abdülmuttaliboğulları! Su çekin! Su çekmeniz hususunda insanların (bunu bir hac görevi zannedip, izdiham oluşturarak) size galip gelmesi (ihtimali) olmasa, sizinle beraber ben de su çekerdim."* buyurur. Onlar da kendisine bir kova su takdim eder ve Resûlullah (sav) bu sudan içer.[14]

Bazı rivayetler Peygamberimizin (sav) o kovadan ayakta olduğu hâlde zemzem içtiğini haber verirken,[15] bazı rivayetler ise, zemzem suyundan içerken onun (sav) deve üzerinde bulunduğunu anlatır.[16]

Zemzemin aynı zamanda şifa verici bir tarafı olduğu, ateşi düşürdüğü de rivayet edilir. Mekke'de ateşli bir hastalığa yakalanan Ebû Cemre el-Dubeî'ye İbn Abbâs, "Sendeki bu hastalığı zemzem suyu ile serinlet! Çünkü Resûlullah (sav), *'Yüksek ateş, cehennemin şiddetli sıcağından bir parçadır. Siz onu su ile (yahut zemzem suyu ile) serinletin!'* buyurdu." der.[17]

Resûlullah (sav) zaman zaman Zemzem Kuyusu'nun içine düşen veya içinde bulunan canlı cansız zararlı şeylerin çıkarılıp temizlenmesini de istemiştir.[18] Son yıllarda da modern teknolojiden yararlanılmakta ve zemzem suyu güneş ışınlarıyla dezenfekte edilmektedir. Günümüzde zemzem, camla kaplı elli tonluk depolarda toplanarak, önce karbon ve kum filtrelerinden, daha sonra da ultraviyole ışın filtresinden geçirilerek dezenfekte edilmekte ve yirmi litrelik gün ışığı geçirmeyen damacanalara/termoslara el değmeden doldurulmaktadır.

Mübarek sayılan zemzemi içmenin de belli bir âdâbı vardır. Nitekim zemzem kuyusundan geldiğini söyleyen bir şahıs ile İbn Abbâs arasında şöyle bir konuşma geçer:

[10] M416 Müslim, İmân, 264; T3346 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 94.
[11] B349 Buhârî, Salât, 1; M415 Müslim, İmân, 263
[12] MA9127 Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 119.
[13] T963 Tirmizî, Hac, 115
[14] M2950 Müslim, Hac, 147
[15] B5617 Buhârî, Eşribe, 16; M5281 Müslim, Eşribe, 118
[16] B1637 Buhârî, Hac, 76.
[17] B3261 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 10
[18] D5251 Ebû Dâvûd, Edeb, 161, 162.

"Zemzemden lâyıkıyla içtin mi?"

"Bu nasıl olur?"

"Zemzem içerken Kâbe'ye (kıbleye) yönel, Allah'ın ismini an, üç nefeste ondan kana kana iç. Zemzem suyunu böylece içtikten sonra Yüce Allah'a hamd et. Çünkü Resûlullah (sav), '*Bizimle münafıklar arasındaki ayırt edici fark, onların zemzemden kana kana içememeleridir.*' buyurdu."[19]

Zemzem içen mümin, bir taraftan bazı dualar ederken, bir taraftan da kalbinden hayırlı dilek ve temennilerde bulunur. Zemzem içerken, *"(Allâhümme) innî es'elüke 'ilmen nâfian ve rizkan vâsian ve şifâen min külli dâin." (Allah'ım! Senden yararlı ilim, bol rızık ve her dert için şifa istiyorum.)* diye dua edilir.[20]

Hz. Peygamber'in, *"Zemzem suyu ne amaçla içilirse ona yarar sağlar."*[21] hadisini dikkate alan nice kıymetli insan, zemzem içerken ettikleri dualara özen göstermişlerdir. Söz gelimi Hz. Ömer ve Horasanlı büyük âlim Abdullah b. Mübârek, "kıyamette susuzluk çekmemek"[22] için dua ederek zemzemi yudumlarken, İbn Abbâs, "yararlı ilim, bol rızık ve her türlü hastalığa şifa elde edebilmek" için duada bulunmuştur.[23]

Kâbe'yi tavaf eden kişi, gönül evi olan kalbini takva ile yükseltir. Kalbindeki mânevî kirleri yıkar, yok eder ve zemzem suyuna gelir. Orada bu mübarek su ile midesini temizler. Vicdanı takva kararını duyuncaya, ruhu onunla doyuncaya kadar içer. O kutlu beldede, arınmaya ve korunmaya çalışır, kalbini iman ve hikmetle doldurmaya gayret eder.

Hac ve umrede Safâ ile Merve arasında yapılan hızlı yürüyüş (sa'y), Hz. Hacer'in biricik yavrusuna su arayışının canlandırılmasıdır. Ve zemzem, İsmâillere Cebrail'in Kâbe'nin yanı başından fışkırttığı ilâhî bir ikramdır. İsmâillere hayat bahşedecek, o ıssız vadiye can ve bereket verecek mübarek suyun adıdır. O gün, âb-ı hayatı zeminden çıkaran Cibrîl, asırlar sonra İsmâil'in torunu Muhammed Mustafa'ya (sav) semadan indirecektir o hayat veren suyu, o kutlu düsturu...

Hacılarımızın ikram ettiği bu güzel hediye, "ölüm döşeğinde içebilsin" diye kimilerince saklanır... Kimi onu, "yerinde içebilme temennileriyle" içer, kimi de, "hastalandığında şifa olsun" diye saklamayı seçer. Bazıları, "zemzemden sonra boğazından bir daha haram lokma geçmemesi kararlılığıyla", bazıları da "hüsn-i hâtime yani güzel bir son iştiyakıyla" yudumlar. Kimileri ise dünyada zemzemi bahşeden Rabbinden, cennette de Kevser'i lütfetmesi niyazlarıyla...

[19] İM3061 İbn Mâce, Menâsik, 78. MA9111 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 112.

[20] MA9112 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 113.

[21] HM14910 İbn Hanbel, III, 357; İM3062 İbn Mâce, Menâsik, 78.

[22] KU38110 Müttakī el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XIV, 120; BŞ4128 Beyhakī, *Şuabü'l-îmân*, III, 481.

[23] MA9112 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 113.

RAMAZAN
RAHMET, MAĞFİRET ve BERAAT AYI

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا دَخَلَ رَجَبٌ، قَالَ:
"اَللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي رَجَبٍ، وَشَعْبَانَ، وَبَلِّغْنَا رَمَضَانَ."

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre,
Receb ayı girdiği zaman Resûlullah (sav) şöyle dua ederdi:
"Allah'ım! Receb ve Şâban aylarını hakkımızda mübarek eyle, bizi Ramazan ayına ulaştır!"
(ME3939 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 189)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "أَتَاكُمْ رَمَضَانُ شَهْرٌ مُبَارَكٌ، فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْكُمْ صِيَامَهُ، تُفْتَحُ فِيهِ أَبْوَابُ السَّمَاءِ، وَتُغْلَقُ فِيهِ أَبْوَابُ الْجَحِيمِ، وَتُغَلُّ فِيهِ مَرَدَةُ الشَّيَاطِينِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ."

عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "تَحَرَّوْا لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُولُ: "الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ، وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ، وَرَمَضَانُ إِلَى رَمَضَانَ، مُكَفِّرَاتٌ مَا بَيْنَهُنَّ إِذَا اجْتَنَبَ الْكَبَائِرَ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mübarek Ramazan ayı size geldi. Yüce Allah bu ayda size oruç tutmayı farz kıldı. Bu ayda sema (cennet) kapıları açılır, cehennem kapıları ise kapanır ve şeytanların azgınları bağlanır."*

(N2108 Nesâî, Sıyâm, 5)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim inanarak ve karşılığını Allah'tan bekleyerek Ramazan orucunu tutarsa geçmiş günahları bağışlanır."*

(B38 Buhârî, Îmân, 28)

Hişâm b. Urve'nin, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kadir gecesini Ramazan ayının son on gününde arayın!"*

(MU701 *Muvatta'*, İ'tikâf, 6)

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde, beş vakit namaz ile cuma, bir sonraki cumaya kadar ve Ramazan diğer Ramazan'a kadar, aralarında işlenen günahların bağışlanmasına vesiledir."*

(M552 Müslim, Tahâret, 16)

Medine'ye hicret ile birlikte İslâm dini, kendi müesseselerini oluşturmaya başlamıştı. Mescid-i Nebevî'nin yapılmasının ardından hayat, vahyin kılavuzluğunda, "inanç-amel bütünlüğü" içinde gelişmeye devam ediyordu. Medine'ye geleli daha on sekiz ay olmuştu. Kısa bir süre önce kıbleyi Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye çeviren Yüce Allah,[1] bu sefer hicrî takvimin 8. ayı olan Şâban ayında, Ramazan orucunu farz kılan şu âyetleri indirdi:

"Ey inananlar! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, sakınasınız diye size de sayılı günlerde farz kılındı... Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir."[2]

Bu âyetler, Ramazan ayının, diğer aylardan ayrıcalıklı olduğunu açıkça ifade etmektedir. Çünkü;

Ramazan, oruç ayıdır.
Ramazan, Kur'an ayıdır.
Ramazan, takva ayıdır.
Ramazan, Allah'ı yüceltme ayıdır.
Ramazan, şükür ayıdır.
Ramazan, doğruyu bulma ayıdır.
Ramazan, tevbe ayıdır.
Ramazan, itikâf yani tefekkür ve taabbüd ayıdır.
Ramazan, Allah'ın koyduğu sınırları gözetme ayıdır.
Ramazan, bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesini içinde saklayan bir aydır.

Mübarek Ramazan ayı, Müslümanlara Allah'ın emirleri karşısında sorumluluk bilincine yani takvaya erişme fırsatı sunuyordu. Böylece toplumsal dayanışma ve paylaşma şuurunu aşılayarak, bir anlamda "irade eğitimi" vermek suretiyle, müminlere kişilik kazandırıyor, "kâmil bir mümin" olmanın yollarını gösteriyordu.

"Ramazan", sözcük olarak "yaz sonunda yağıp yeryüzünü tozlardan temizleyen yağmur" mânâsında "er-ramzâ" kelimesinden veya "Güneş ışınlarından taşların yanıp kızması" anlamında olan "er-ramaz" kelime-

[1] Bakara 2/144 ST1/248 İbn Sa'd. Tabakât, 1. 248.
[2] Bakara, 2/183-185

sinden alınmıştır. Bu yağmur, yeryüzünü nasıl temizleyip yıkarsa; kızgın yer, orada yürüyenlerin ayaklarını nasıl yakarsa, Ramazan ayı da müminleri günah kirlerinden öylece temizler, yakar, yok eder.[3]

Aslında, câhiliye döneminde bilinen ve kullanılan takvimin on iki ayından biriydi Ramazan ayı. Kur'an'da da *"Haram Aylar"* diye anılan ve Araplarca hürmet edilen, kan dökülmesi ve savaşılması yasak olan dört haram ayın (Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Receb) bir ayrıcalığı vardı, ancak Ramazan ayının böyle bir özelliği yoktu. Onu değerli ve ayrıcalıklı kılan, insanlığa gönderilen son rehber kitap Kur'ân-ı Kerîm'in bu ayda indirilmesi, bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesinin bu ayda olması, temel ibadetlerden olan oruç farizasının bu ayda tutulması, teravih, mukabele, itikâf, iftar, sahur ve fıtır sadakası gibi önemli sünnetlerin hep bu ayda yaşanmasıydı. Nasıl "şerefü'l-mekân bi'l-mekîn" yani bir mekânın şerefi, orada yaşayan kimseler sayesinde gerçekleşir ise, aynı durum, zaman için de söz konusuydu. Son Peygamber (sav) Yesrib'e teşrifiyle orayı nasıl "Medine-i Münevvere" hâline getirdiyse, son kitap olan Kur'an'ın bu ayda inmesi de, sıradan bir ay olan Ramazan'ı "Mübarek ay" yapmıştı.

Kur'ân-ı Kerîm'de adı anılan tek aydır, Ramazan ayı. Yüce Allah onu sadece anmakla kalmamış, yukarıdaki âyetlerle aynı zamanda onu oruç ayı olarak belirlemiştir. İşte bütün bu ayrıcalıkları sebebiyle kültürümüzde Ramazan, "on bir ayın sultanı" olarak kabul görmüştür.

İslâm ile yepyeni anlamlara kavuşan Ramazan kelimesi, bize mübarek bir zaman dilimini, tam bir huzur iklimini çağrıştırır. Kamerî aylardan dokuzuncusu olan Ramazan ayı boyunca Müslümanlar, toplum olarak ibadet yoğunluğu ve heyecanı içinde olurlar. Çünkü Ramazan, ilmin, inancın, ibadetin, ahlâkın, dayanışmanın, kardeşliğin daha da olgunlaştırılabilmesi için Müslümanlara ikram edilmiş bereketli bir eğitim mevsimidir. Müslüman bu zaman diliminde Rabbiyle, kardeşleriyle, nefsiyle ve şeytanla olan ilişkilerini gözden geçirir, gece gündüz tam bir ay süren yoğun bir eğitim faaliyetinden güçlenerek, arınarak çıkar.

Allah Resûlü, Ramazan ayına kavuşma arzusunu dualarında açığa vururdu. Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Receb ayı girdiği zaman Peygamber Efendimiz şöyle dua ederlerdi: *"Allah'ım! Receb ve Şâban aylarını hakkımızda mübarek eyle, bizi Ramazan ayına ulaştır!"*[4]

Ayrıca Sevgili Peygamberimiz, Ramazan öncesinde yaptığı sohbetlerle, ashâbının zihinlerini ve gönüllerini bu mübarek aya hazırlardı. Nitekim

[3] TM5/71 Râzî, *Tefsîr*, V, 71; LA20/1729 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII,1729-1730.
[4] ME3939 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 189.

Ramazan ayının bu niteliklerini şu sözleriyle özetlemişlerdi: *"Mübarek Ramazan ayı size geldi. Yüce Allah bu ayda size oruç tutmayı farz kıldı. Bu ayda sema (cennet) kapıları açılır, cehennem kapıları ise kapanır ve şeytanların azgınları bağlanır..."*[5]

"Ramazan ayının ilk gecesi olunca, şeytanlar ve azgın cinler zincire vurulur, cehennem kapıları kapatılır ve hiçbiri açılmaz. Cennetin kapıları açılır ve hiçbiri kapanmaz. Sonra bir (melek) şöyle seslenir: Ey hayır dileyen, ibadet ve kulluğa gel! Ey şer isteyen günahlarından vazgeç! Allah'ın bu ayda ateşten azat ettiği nice kimseler vardır ve bu Ramazan boyunca her gece böyledir."[6]

Akabe biatlerinde etkin görev almış olan Ubâde b. Sâmit (ra), Ramazan ayının yaklaştığı bir günde Resûlullah'ın (sav) şöyle dediğini nakleder: *"Ramazan ayı size bereketiyle geldi, Allah o ayda sizi zengin kılar, bundan dolayı size rahmet indirir, hataları yok eder, o ayda duaları kabul eder. Allah Teâlâ sizin (Ramazan ayındaki ibadet ve hayır konusunda) birbirinizle yarış etmenize bakar ve meleklerine karşı sizinle övünür. O hâlde iyilik ve hayırdan yana Allah Teâlâ'ya kendinizi gösterin. Ramazan ayında Allah'ın rahmetinden kendisini mahrum eden kimse bedbaht kimsedir."*[7]

Kendi dönemindeki şartları dikkate alan Allah Resûlü, *"Biz ümmî bir ümmetiz. Yazıyı ve hesabı bilmeyiz. Ay şöyle, şöyle ve şöyledir..."* buyurmuş; üçüncüde başparmağını yummuş, *"Bazen de ay şöyle, şöyle ve şöyle olur."* buyurmuştur; yani ay yirmi dokuz gün bazen de otuz gün çeker demek istemiştir.[8]

Peygamber Efendimiz döneminde ayların girişi, yeni ayın yani hilâlin görülmesiyle tespit edilmekteydi. Dolayısıyla oruca, hilâlin görülmesiyle birlikte Ramazan ayının girdiğinin kesinleşmesiyle başlanıyordu. Bundan dolayı, Peygamberimiz, Ramazan ayı girmeden önce, Ramazan hilâlinin görülmesi üzerinde önemle durur; ashâbının hilâlin görülüp görülmemesine göre hareket etmelerini isterdi: *"Ay (genelde) yirmi dokuz gündür. Dolayısıyla siz (Ramazan ayına ait) hilâli görmedikçe oruç tutmayın, yine (Şevval ayına ait) hilâli görmedikçe de bayram yapmayın. Eğer hava bulutlu olursa ayın gününü takdir edin (otuza tamamlayın)."*[9] Allah Resûlü, hilâli gördüğü zaman tekbir getirir, Allah'a hamdeder, Allah'tan bu ayın hayrını ister, şerrinden de yine O'na sığınırdı.[10]

Rahmet Elçisi, oruç âyetinde[11] verilen ruhsatı kullanmış, yolculuk hâlinde veya oruç tutmamayı gerektiren durumlarda oruç tutmamış yahut orucunu yolculuk esnasında bozmuştu.[12] O, her konuda olduğu gibi ashâbına, nasıl oruç tutacaklarını ve oruç esnasında nelere dikkat edeceklerini hem yaşayarak hem de bazı tavsiye ve uyarılarda bulunarak öğretmişti.

[5] N2108 Nesâî, Sıyâm, 5.
[6] T682 Tirmizî, Savm, 1, İM1642 İbn Mâce, Sıyâm, 2
[7] MZ4783 Heysemî, Mecmau'z-zevâid, III, 344
[8] M2511 Müslim, Sıyâm, 15
[9] M2502 Müslim, Sıyâm, 6, MU634 Muvatta', Sıyâm, 1
[10] MŞ9727 İbn Ebu Şeybe, Musannef, Sıyâm, 106
[11] Bakara, 2/185
[12] B1948 Buhârî, Savm, 38.

Peygamber Efendimiz Ramazan günlerinde bol bol Kur'an okur, hayır ve hasenatta bulunurdu. Cebrail (as), Ramazan sonuna kadar her gece kendisine gelir ve Hz. Peygamber (sav) ona Kur'an okuyup dinletirdi.[13] Nitekim hâlen günümüzde yoğun bir şekilde uygulanan bu "karşılıklı okuyuş", "mukabele" geleneğimizin dayanağını oluşturur.

Ebû Hüreyre'nin haber verdiğine göre, Resûlullah (sav) kesin emir vermeksizin insanları Ramazan gecelerini ibadetle değerlendirmeye teşvik ederek şöyle derdi: *"Kim inanarak ve karşılığını Allah'tan bekleyerek Ramazan orucunu tutarsa geçmiş günahları bağışlanır."*[14] Ramazan'ın son on gününe, ayrı bir önem verir, mescid-i saadette itikâfa girer, ibadet ve taatle meşgul olurdu. Peygamberimizin bu uygulaması, vefat edinceye kadar devam etmiştir. Her yıl on gün itikâfa girerken, vefat ettiği yılın itikâfı yirmi gün sürmüş, o yıl Ramazan ayında Cebrail'e (as) Kur'ân-ı Kerîm'i iki defa arz etmişti.[15]

Ramazanı mübarek kılan en önemli unsurlardan biri de Kadir gecesidir. Bu geceye çok önem veren Rahmet Peygamberi, Ramazan ayı içinde gizlenmiş olan Kadir gecesini *"...Ramazan ayının son on günü içinde arayın!"* buyururdu.[16] Ramazan ayının son on günü içindeki tek sayılı gecelerin Kadir gecesi olma ihtimalinden dolayı[17] kendisi de, aile efradı ile birlikte 23., 25. ve 27. geceleri uzun süre ibadet ederek geçirirdi.[18]

Ashâbına fıtır sadakası vermelerini söyleyen Allah Resûlü, bunun, insanlar bayram namazına çıkmadan önce ödenmesini isterdi.[19] Ayrıca Ramazan ayında verilen sadakayı daha üstün görürdü.[20]

Resûlullah (sav), bir aylık rahmet mevsimini ibadetle, taatle geçirmiş olmanın sevincini ashâbıyla birlikte bayram ederek kutlardı. O, bayram namazına gitmeden önce gusleder[21] ve namazgâha giderken değişik bir yol izlerdi.[22] Bayramı tekbir ve tehlillerle karşılardı.[23]

Burada şunu belirtmekte yarar vardır ki Allah Resûlü Ramazan ayını sadece ibadetle geçirmiş değildir. Söz gelimi, İslâm'ın ilk savaşı olan Bedir Savaşı için, hicretin ikinci yılı Ramazan ayında hareket edilmiş, Ramazan'ın on yedinci günü düşmanla savaşılmıştır.[24] Hicretin sekizinci yılı Ramazanının on üçüncü günü ise, Mekke'nin fethi için yola çıkılmıştır.[25] Böylece Hz. Peygamber'in hayatındaki en önemli iki sefer, Ramazan ayında yaşanmıştır.

Her ne kadar Ramazan ayı, Allah tarafından mübarek kılınmışsa da, onun bereketinden istifade etmek Müslüman'ın iradesine bırakılmıştır. Değerlendiren için Ramazan bulunmaz bir hasat mevsimi, maddî ve mânevî bir arınma iklimidir. Ramazan'a yetiştiği hâlde onun kadrini ve kıymetini

13 B1902 Buhârî, Savm, 7
14 B38 Buhârî, Îmân, 28.
15 İM1769 İbn Mâce, Sıyâm, 58
16 MU701 *Muvatta'*, İ'tikâf, 6.
17 B813 Buhârî, Ezân, 135
18 T806 Tirmizî, Savm, 81; N1365 Nesâî, Sehv, 103
19 B1509 Buhârî, Zekât, 76.
20 T663 Tirmizî, Zekât, 28
21 MU432 *Muvatta'*, Îdeyn, 1.
22 B986 Buhârî, Îdeyn, 24
23 B971 Buhârî, Îdeyn, 12
24 T714 Tirmizî, Savm, 20; BN3/369 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 369.
25 MA9738 Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 372.

bilmeyen biri içinse, kaçırılmış bir fırsat hatta bir vebal olacaktır. Hem de Rahmet Elçisi'ne, *"Ramazan ayına girdiği hâlde günahlarını affettiremeden bu ayı tamamlayan kişinin burnu yerde sürünsün!"* dedirtecek kadar![26]

Evet, Ramazan ayı, berekettir, ziyafettir, zerafettir. Ramazan ayı, ibadettir, rahmettir, mağfirettir. Ramazan ayı, ruh ve nefis için, birey ve toplum için takvadır, korunmadır. Ramazan ayı, selâmdır, esenliktir, sükûnettir, sekinettir, dinginliktir, olgunluktur. Ramazan ayı, kardeşliktir, dayanışmadır, paylaşmadır. Ramazan ayı, zenginin oruç tutarak yoksulu anlaması, kısmen de olsa onun hâlini yaşamasıdır. Ramazan ayı, geçici olarak yeme-içmeden uzak kaldığı nimetlerin kadrini bilmek ve onları veren Rezzâk olan Allah'a karşı şükür görevini hatırlamaktır. Ramazan ayı, kötü alışkanlıklara son verme, iyiden, güzelden yana yeni sayfalar açma fırsatıdır. İşte bu bilinç içerisinde dolu dolu yaşanan Ramazan, sonrasında gelen ayların hatta bütün bir yılın verimli geçirilmesini sağlayacaktır. Allah Resûlü'nün, *"Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde, beş vakit namaz ile cuma bir sonraki cumaya kadar ve Ramazan diğer Ramazan'a kadar, aralarında işlenen günahların bağışlanmasına vesiledir."*[27] hadisi, sadece geçmişte işlenmiş günahların kefareti olarak değil, aynı zamanda Ramazan'ın verdiği bilinç ile bir sonraki Ramazan'a kadar açılmış olan beyaz sayfayı temiz tutma gayreti olarak anlaşılmalıdır.

Ramazan ayı taattir, hasenattır, kurbettir, Cenâb-ı Hakk'a yakın olmadır. Cennet kapılarının açıldığı, cehennem kapılarının kapandığı, şeytanların bağlandığı, toplumda suç oranının azaldığı bir huzur dönemidir. Takvanın, şükrün ve rüşdün yollarının öğretildiği, irade eğitiminin verildiği, bir aylık yoğun program uygulayan bir okuldur.

Asırlardır Ramazan, Müslümanlar arasında bir ay boyunca kutlanan bir bayram esintisidir. Ülkemizde açılan iftar çadırları, ışıl ışıl yanan minarelerin arasını süsleyen mahyalar, Mısır'da sokakları, dükkânları süsleyen Ramazan fenerleri, Medine'de her milletten Müslümanların sokaklara açıp, kardeşlerini yalvararak davet ettiği mütevazı iftar sofraları ve dünyanın dört bir yanında teravih namazlarına koşan ve saf tutan milyonlar... Hepsi Ramazan ayının bereketi ve coşkusudur şüphesiz.

Hatta bu ayın girmesiyle birlikte birçok kavram da konuk olur dilimize: Ramazan topu, Ramazan imsakiyesi, Ramazan mahyası, Ramazan davulu, Ramazan pidesi, Ramazan menüsü, Ramazan programı, Ramazan sofrası, Ramazan paketi, Ramazan indirimi, Ramazan kampanyası... Artık

26 T3545 Tirmizî, Deavât, 100

27 M552 Müslim, Tahâret, 16.

Ramazan ayı, bir zaman diliminin adı olmaktan öte bir şeydir. Evet o, yedisinden yetmişine bütün Müslümanlar için bir neşedir, coşkudur, heyecandır, kültürdür, medeniyettir. Hem de üzerinde çok konuşulan, makaleler ve kitaplar yazılan bir "Ramazan Medeniyeti!"

Ramazan, bir medeniyettir, bir dünya görüşüdür. Sadece, nefsimize gem vurulan günler değil; yoksulların, düşkünlerin, açların, muhtaçların, kimsesizlerin hatırlandığı ve korunduğu yoğun bir seferberliktir.

Ve her sayılı gün gibi, bu coşkulu günler de çok hızlı geçer. Ömrü boyunca kaç Ramazan geçireceğini bilemeyen Müslüman için son teravih namazı, son sahur, son iftar buruk bir hüzne dönüşür. Tıpkı gözü yaşlı hacıların kutsal iklime veda edişi gibi, bu mübarek mevsime de aynı duygularla veda edilir. Camilerde güzel sesli hafızların, "Elveda yâ şehr-i Ramazan" nağmeleri ile uğurlanır Ramazan. Bir taraftan arınmış, korunmuş, bol ecir kazanmış olma ümidi, diğer taraftan bir sonraki Ramazan'a yetişememe endişesi ile vedalaşılır.

ORUÇ
YALNIZ ALLAH İÇİN

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "بُنِيَ الْإِسْلَامُ على خَمْسٍ، شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ، وإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ، وَصَوْمِ رَمضانَ."

Abdullah'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."*

(M113 Müslim, İmân, 21)

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ : أَنَّ قُرَيْشًا كَانَتْ تَصُومُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، ثُمَّ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِصِيَامِهِ حَتَّى فُرِضَ رَمَضَانُ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ شَاءَ فَلْيَصُمْهُ، وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَهُ."

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الأَنْصَارِيِّ ﵁ أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ صَامَ رَمَضَانَ ثُمَّ أَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالٍ، كَانَ كَصِيَامِ الدَّهْرِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ: أَوْصَانِي خَلِيلِي ﷺ بِثَلاَثٍ: صِيَامِ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ، وَرَكْعَتَيِ الضُّحَى، وَأَنْ أُوتِرَ قَبْلَ أَنْ أَنَامَ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَفْضَلُ الصِّيَامِ بَعْدَ شَهْرِ رَمَضَانَ، شَهْرُ اللَّهِ الْمُحَرَّمُ، وَأَفْضَلُ الصَّلاَةِ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ، صَلاَةُ اللَّيْلِ."

Hz. Âişe (ra) anlatıyor: "...Kureyşliler câhiliye döneminde Âşûrâ günü oruç tutarlardı. Sonra Resûlullah da (sav) Ramazan orucunun farz kılındığı zamana kadar bu orucun tutulmasını emretti. (Ramazan orucu farz kılınınca) Resûlullah (sav), *"(Âşûrâ orucunu) dileyen tutsun, dileyen tutmasın."* buyurdu.

(B1893 Buhârî, Savm, 1)

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim Ramazan orucunu tutar, sonra buna Şevval ayında altı gün daha eklerse bütün yıl oruç tutmuş gibi olur."*

(M2758 Müslim, Sıyâm, 204)

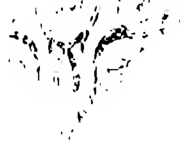
Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor: "Bana dostum (Resûlullah) (sav) üç şey tavsiye etti: Her ay üç gün oruç tutmak, iki rekât kuşluk namazı kılmak ve uyumadan önce vitir namazı kılmak."

(B1981 Buhârî, Savm, 60)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ramazan ayından sonra en faziletli oruç, Allah'ın ayı olan Muharrem'de (tutulan oruçtur). Farz namazdan sonra en faziletli namaz ise gece namazıdır."*

(M2755 Müslim, Sıyâm, 202)

açı sakalı karışmış Necidli bir adam Resûlullah'a gelir. Sesinin uğultusu işitilir fakat ne söylediği anlaşılmaz. Nihayet Resûlullah'a yaklaşır. İslâm'ın ne olduğunu öğrenmek isteyince, Peygamber Efendimiz ile arasında şöyle bir konuşma geçer:

–*Günde beş vakit namaz kılmaktır.*

–Kılmam gereken başka namaz var mı?

–*Hayır, ama nafile kılabilirsin. Bir de Ramazan ayında oruç tutmaktır.*

–Tutmam gereken başka oruç var mı?

–*Hayır, ama nafile oruç tutabilirsin.*

Daha sonra Peygamberimiz (sav) o adama zekât vermekten bahseder. Adam:

–Vermem gereken başka bir şey var mı, der. Allah Resûlü cevap olarak:

–*Hayır, ama sadaka verebilirsin*, buyurur.

Bu adam, "Vallahi, bundan ne fazla, ne de eksik yapacağım." diyerek Peygamber Efendimizin yanından ayrılır. Bunun üzerine Resûlullah Efendimiz, *"Eğer sözünde durursa kurtuluşa erdi."* der.[1]

Allah Resûlü'nün bu şahsa verdiği cevapta oruç, kurtuluş sebeplerinden ikincisidir. Bir başka hadisine göre ise oruç, İslâm binasını oluşturan beş esastan biridir: *"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."*[2]

Bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, engellemek anlamına gelen oruç ibadetinin, değişik biçimlerde de olsa hemen bütün din ve kültürlerde var olduğu görülmektedir. Bazılarına göre belirli bir süre yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durma; bazılarına göre perhiz yapma, belirli yiyecekleri yememe; diğer bazılarına göre de sükût etme gibi şekillerde yerine getirilir. Tevbe maksadıyla oruç tutanlar olduğu gibi kefaret, arınma ve matem amacıyla da oruç tutanlar bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçmiş ümmetlere de orucun farz kılındığı[3] haber verilerek orucun vazgeçilmez kadim bir ibadet olduğuna işaret edilmiştir.

İslâm tarihinde Hz. Peygamber ve Müslümanların tuttukları ilk oruç, Âşûrâ orucudur. Aslında Âşûrâ orucu, Medine'deki yahudiler tarafından

[1] M100 Muslim, İmân, 8.
[2] M113 Muslim, İmân, 21
[3] Bakara, 2/183

tutulmaktaydı. Onlar Âşûrâ gününü bayram olarak kutluyorlar ve o günü oruçlu geçiriyorlardı. Muhtemelen Hz. İbrâhim'den kalma bir gelenek olmalı ki, câhiliye döneminde başta Kureyşliler olmak üzere bazı Arap kabileleri de bu orucu tutmaktaydılar. Hatta Peygamber Efendimizin hicretten önce Mekke'de Âşûrâ orucu tuttuğu gibi hicretten sonra Medine'de de bu orucu tuttuğu rivayet edilmiştir.[4] Efendimiz Medine'ye geldiğinde yahudilerin Âşûrâ gününde oruç tuttuklarını görünce onlara bu orucu neden tuttuklarını sormuş, yahudiler, Allah'ın Musa Peygamber ve İsrâiloğulları'nı bu günde kurtardığını, Musa Peygamber'in o günde şükür maksadıyla oruç tuttuğunu, kendilerinin de bu konuda Hz. Musa'ya uyduklarını söylemişlerdir. Allah Resûlü de, *"Biz Musa'ya sizden daha yakınız ve bunu yapmaya daha lâyıkız."* diyerek Müslümanlara Âşûrâ gününde oruç tutmalarını emretmiştir.[5]

Allah Resûlü ile birlikte Müslümanlar da Ramazan orucunun farz kılındığı zamana kadar Âşûrâ orucu tutarlardı. Ramazan orucunun farz kılınmasından sonra artık Âşûrâ orucunu tutmak, insanların arzusuna bırakıldı. Hz. Âişe bu süreci şöyle anlatmaktadır: "Kureyşliler câhiliye döneminde Âşûrâ günü oruç tutarlardı. Sonra Resûlullah da (sav) bu orucun tutulması emretti, tâ ki Ramazan orucunun farz kılındığı zamana kadar. (Ramazan orucu farz kılınınca) Resûlullah (sav), *"(Âşûrâ orucunu) dileyen tutsun, dileyen tutmasın."* buyurdu.[6]

Hanım sahâbî Rübeyyi' bnt. Muavviz, Müslümanlar için orucun ilk şekli olan Âşûrâ orucuyla ilgili şu hatırasını anlatmaktadır: "Allah Resûlü, Âşûrâ gününün sabahı Medine'nin etrafındaki ensarın köylerine, *'Kim oruçlu olarak güne başlamışsa, orucunu tamamlasın. Kim de oruç tutmayarak güne başlamışsa, gününü (oruçlu olarak) tamamlasın.'* diye haber göndermişti. Biz bundan sonra hem kendimiz oruç tuttuk hem de mümkün olduğunca küçük çocuklara oruç tutturduk. Oruç günlerinde biz hanımlar mescide gider, yavrularımıza renkli yünlerden oyuncaklar hazırlar, onlardan biri açlığını hatırlayıp yiyecek için ağladığında ona iftar zamanına kadar (oyalanması için) bunları verirdik."[7]

Âşûrâ orucunun Muharrem ayının onuncu günü tutulan bir oruç olduğu âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından söylenmiştir.[8] İbn Abbâs'a Peygamber Efendimizin hangi günde oruç tuttuğu sorulunca onuncu günde,[9] diğer bir rivayette de dokuzuncu günde oruç tuttuğunu söylemiştir.[10] Peygamber Efendimize, yahudi ve hıristiyanların bu günü yücelttikleri (ve

[4] B2002 Buhârî, Savm, 69
[5] M2658 Müslim, Sıyâm, 128; B2004 Buhârî, Savm, 69
[6] B1893 Buhârî, Savm, 1.
[7] M2669 Müslim, Sıyâm, 136.
[8] AÜ1 1/166 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XI, 166
[9] T755 Tirmizî, Savm, 50
[10] M2664 Müslim, Sıyâm, 132

onuncu gününde tuttuklarını ima edilince) o da, *"İnşallah gelecek yıl biz de (Muharrem'in) dokuzunda oruç tutalım."* demişti. Ancak ertesi yıl gelmeden Allah Resûlü vefat etti.[11] Ancak Allah Resûlü'nün yahudilere benzememek için müminlere tek gün değil Âşûrâ gününe Muharrem'in dokuzuncu veya on birinci gününü de ekleyerek en az iki gün oruç tutmalarını tavsiye ettiği de rivayet edilmiştir.[12] Peygamber Efendimizin ne zaman oruç tuttuğunu rivayet eden İbn Abbâs'ın da, "Dokuzuncu ve onuncu günleri oruç tutarak yahudilere muhalefet ediniz." dediği nakledilmiştir.[13] Dolayısıyla Resûl-i Ekrem'in yahudileri taklit etmemek ve hurafelerinin İslâm bünyesine girmesine engel olmak için sadece Âşûrâ günü değil, Muharrem'in dokuz ve onuncu ya da on ve on birinci günlerinde oruç tutmalarını tavsiye ettiği anlaşılmaktadır.

Medine yıllarında Hz. Peygamber ve ashâbı oruç ibadetini bu şekilde yerine getirirlerken, Ramazan orucunu emreden ilk âyetler inmiştir: *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (meselâ, fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."*[14] Bu âyetler, müminlere belli bir esneklik ve muhayyerlik tanımıştır. Buna göre hasta ya da yolculukta olanlar Ramazan orucunu daha sonraki bir zamanda tutabilirlerdi. Bir süre sonra ilâhî hikmetin gereği olarak oruç ibadetinde yeni bir düzenleme yapılmıştır.

Oruç âyetindeki,[15] *"ve ale'llezîne yutîkûnehû"* *(oruca gücü yetmeyenler)* ifadesi, hem oruca güç yetiremeyenler hem de zorlukla güç yetirenler anlamına gelmektedir. Bu nedenle ilk zamanlarda sahâbe-i kirâmdan dileyen oruç tutmuş, dileyen ise tutmamış ve bunun yerine tutmadıkları gün sayısınca fidye vermiştir. Daha sonra ise, *"...içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin..."*[16] âyetiyle oruç ibadeti Ramazan ayına erişen herkes için farz kılınmıştır. Böylece bir önceki âyetlerde de belirtilen yolculuk ve hastalık durumu dikkate alınmış ve bu durumdaki kişilerin sıhhate veya yurduna kavuştuklarında orucu kaza etmelerine ruhsat verilmiştir. Yine oruç tutamayacak kadar güçsüz ve yaşlı olanların tutamadıkları günler karşılığında fakirleri doyurmalarına ilişkin izin, geçerliliğini korumuştur.[17] Bunun yanında bazı hadislere göre, *"Allah, yolcudan namazın yarısını ve*

11 M2666 Müslim, Sıyâm, 133, M2445 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 65.
12 HM2154 İbn Hanbel. I, 240.
13 T755 Tirmizi, Savm, 50
14 Bakara, 2/183-184.
15 Bakara. 2/184
16 Bakara. 2/185
17 D507 Ebu Dâvud, Salât. 28.

(yolculuk esnasında) oruç yükümlülüğünü kaldırmıştır. Hamile ve çocuk emziren kadınlara da (daha sonra tutmaları için) ruhsat vermiştir."[18] Buna göre Ramazan'da hasta olanlar, hamile ve emziren bayanlar tutamadıkları günleri Ramazan'dan sonra kaza ederler. Oruç tutamayacak kadar yaşlanmış veya iyileşmeleri söz konusu olmayan hastalar ise oruç tutmanın mânevî zevkinden mahrum olmaktadırlar. Onların bu mahrumiyetini kısmen de olsa telâfi etmek için Yüce Allah fidye vermelerini emretmiştir.

Oruç ibadetinde üçüncü bir değişiklik daha yapılmıştır. İlk zamanlarda Ramazan orucu tutanlar gece uyumadıkları müddetçe yiyebiliyor, içebiliyor, eşleriyle birlikte olabiliyorlardı. Ama uyuduklarında bu fiiller kendilerine sonraki günün akşamına kadar haram oluyordu. Bir gün Kays b. Sırma adındaki sahâbî yorgun argın evine geldi. Namazını kıldıktan sonra uyuyakaldı. Uyandığında sabah olmuştu. O zamanki uygulamaya göre, gecenin bir vakti uyunduğunda artık bir şey yiyip içilemiyordu. Kays yorgunluğunun üstüne aç bir hâlde sabaha çıkmıştı. Peygamber Efendimiz Kays'ı bitap bir hâlde görünce sordu: *"Ne oluyor, seni çok bitap görüyorum?"* Kays ise olanı biteni anlattı. Yorgunluğun ve açlığın üstüne iftar edemeden ikinci günün orucuna başladığından dert yandı.[19] Benzer bir olay da Hz. Ömer'in başına gelmişti.[20] Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti indirdi: *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tevbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar."*[21] Bu âyetle artık Ramazan orucu bugünkü şeklini almış oluyordu.

Bu âyetlerin inişinden sonra sahâbe-i kirâmdan bazıları ilk zamanlarda imsak vaktinin tam olarak ne zaman olduğu konusunda tereddüt yaşadılar. Âyetteki beyaz ve siyah iplik ifadelerinden ne kastedildiğini tam olarak anlayamadılar. Onlardan imsak vaktinin gerçekten beyaz ve siyah ipliklerle belirlenebileceği kanaatinde olan, beyaz ve siyah ipliği yastığının altına koyanlar da vardı.[22] Kaynaklarımızda bu konu ile ilgili aktarılan bilgiler sahâbenin bu konudaki ilginç girişimlerini ve Peygamber Efendimizin onları kırmadan, gücendirmeden nasıl eğittiğini çarpıcı bir şekilde

[18] N2279 Nesâî, Sıyâm, 51.
[19] B1915 Buhârî, Savm, 15; D2314 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 1; T2968 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2; HM22475 İbn Hanbel, V, 247.
[20] HM22475 İbn Hanbel, V, 247
[21] Bakara, 2/187
[22] B4509 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 28.

ortaya koymaktadır. Cömert sahâbî Adî b. Hâtim anlatıyor: "'... *Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin için...'*[23] âyeti nâzil olunca bir beyaz bir de siyah ip aldım. Onları yastığımın altına koydum, (ama) aralarını ayıramadım. Bunu Resûlullah'a (sav) arz ettim. Efendimiz güldü ve *'Yastığın gerçekten geniş ve uzunmuş! Ondan kastedilen sadece gece ve gündüzdür.'* dedi."[24]

Hz. Peygamber Ramazan orucu dışında da ashâbını bazı günlerde oruç tutmaya teşvik etmiştir. Bu şekilde sair zamanlarda da orucun sabır, paylaşma ve ibadet ikliminden istifade etme fırsatı doğmuştur. Dolayısıyla bu günler, inananların Rablerine karşı hatalarını telâfi etmeleri için bahşedilmiş lütuflardır. Bu anlamda Allah Resûlü Ramazan ayından sonraki Şevval ayında oruç tutulması ile ilgili olarak, *"Her kim Ramazan orucunu tutar, sonra buna Şevval ayında altı gün daha eklerse bütün yıl oruç tutmuş gibi olur."*[25] buyurmuştur.

Allah Resûlü ashâbına her ay üç gün oruç tutmalarını tavsiye ediyordu. Bazen kamerî ayların on üç, on dört ve on beşinde de oruç tutmalarını istiyordu. Bu günlere dolunayın parlak olmasından dolayı ak günler (eyyâm-ı bîd) denilirdi. Sözünü sakınmadan söylemesiyle bilinen Ebû Zer'den nakledilen hadiste şöyle buyrulmuştur: "Resûlullah (sav) ayın on üç, on dört ve on beşine denk gelen ak günlerde (eyyâm-ı bîdde) oruç tutmamızı bize emretti."[26] Ebû Hüreyre'den nakledilen, "Bana dostum (Resûlullah) (sav) üç şey tavsiye etti: Her ay üç gün oruç tutmak, iki rekât kuşluk namazı kılmak ve uyumadan önce vitir namazı kılmak."[27] şeklindeki rivayetten de Allah Resûlü'nün bir ay içinde üç gün oruç tutmayı tavsiye ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Âişe'ye de, "Allah Resûlü ayın hangi günlerinde oruç tutardı?" diye sorulunca da, "Allah Resûlü orucu ayın hangi gününde tuttuğuna çok aldırmazdı." cevabını vermiştir.[28]

Hz. Peygamber, pazartesi ve perşembe günlerinde oruç tutmayı da tavsiye etmiştir. Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Allah Resûlü pazartesi ve perşembe oruçlarını dört gözle beklerdi.[29] Resûlullah'ın, *"Ameller pazartesi ve perşembe günleri Allah'a arz olunur. Ben amelimin arzı sırasında oruçlu olmayı isterim."*[30] ve *"İnsanların amelleri pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere her hafta iki defa arz olunur ve her mümin kula mağfiret buyrulur. Yalnız din kardeşi ile aralarında düşmanlık bulunan kul müstesna! (Onlar hakkında), 'Bu iki kişiyi (barışa) dönünceye kadar bırakın ya da geciktirin, denilir."*[31] hadislerinde pazartesi ve perşembe günlerinde oruç tutmanın faziletine ve

[23] Bakara, 2/187
[24] D2349 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 17.
[25] M2758 Müslim, Sıyâm, 204.
[26] N2425 Nesâî, Sıyâm, 84
[27] B1981 Buhârî, Savm, 60.
[28] M2744 Müslim, Sıyâm, 194
[29] T745 Tirmizî, Savm, 44.
[30] T747 Tirmizî Savm, 44
[31] M6547 Müslim, Birr, 36

hikmetine işaret edilerek bu günlerde oruç tutmanın güzel bir nafile olduğu anlatılmaktadır. Yine Peygamber Efendimize pazartesi günü oruç tutmak hakkında soru sorulduğunda, *"Ben o gün doğdum, bana o gün vahiy geldi."*[32] buyurmasında da özellikle pazartesinin güzel günlerin hatırasını yaşatmak için güzel bir fırsat olduğunu göstermektedir.

Peygamber Efendimizin Zilhicce'nin ilk dokuz gününde de oruç tuttuğunu belirten;[33] arefe günü orucunun faziletine ve geçmiş senenin günahlarına kefaret olduğunu bildiren bazı hadisler vardır.[34] Ancak Peygamberimize Arafat'ta vakfedeyken süt gönderilmiş ve oruçlu olup olmadığı konusunda ihtilâfa düşen insanların bakışları arasında onu içmişti.[35] Hatta Hz. Peygamber'in Arafat'ta bulunanlara, arefe günü orucunu yasakladığına dair rivayetler de vardır.[36] Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber bu orucu hacda bulunmayanlar için teşvik etmiştir. Ancak muhtemelen Arafat'ta bulunanların sıcak ve yorgunluktan etkilenmemeleri, bu nedenle dua ve diğer ibadetleri yapmaktan geri kalmamaları için, ayrıca bu gün bayram olarak kabul edildiği için orada oruç tutulmamasının daha uygun olduğuna işaret etmiştir.[37]

Resûlullah (sav) bazı aylarda da oruç tutmanın faziletli olduğunu belirtmiştir. Muharrem ayında tutulan oruç ile ilgili olarak, *"Ramazan ayından sonra en faziletli oruç, Allah'ın ayı olan Muharrem'de (tutulan oruçtur). Farz namazdan sonra en faziletli namaz ise gece namazıdır."* buyurmuştur.[38] Şâban ayında oruç tutulması ile ilgili olarak Hz. Âişe'den, "Ben Allah Resûlü'nün (sav) kesinlikle Şâban ayında tuttuğundan daha fazla oruç tuttuğu bir ay görmedim. Şâban ayının neredeyse tamamını oruçlu geçirirdi." rivayeti nakledilmiştir.[39] Bunun dışında Kutlu Nebî'nin Ramazan dışında hiçbir ayın tümünü oruçla geçirmediği rivayet edilmiştir.[40]

Söz konusu rivâyetler bütün olarak ele alındığında Hz. Peygamber'in, senenin büyük çoğunluğunu oruçlu geçirdiği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Halbuki Allah Resûlü bu uygulama ve tavsiyeleri ile oruç tutulabilecek faziletli vakitleri belirtmek istemiş, Müslümanlardan bütün senelerini oruçlu geçirmelerini beklememiştir. Nitekim kendisi de bu vakitlerde kimi zaman oruç tutmuş, kimi zaman tutmamıştır.

Allah Resûlü bazı faziletli zaman dilimlerini oruçlu geçirmeyi tavsiye ettiği gibi bazı günlerde oruç tutmayı yasaklamıştır. Oruç tutulamayacağı belirtilen günlerden biri Ramazan Bayramı'nın birinci günü, diğeri de Kurban Bayramı günleridir.[41] Ayrıca Allah Resûlü'nün sadece cuma günle-

[32] M2750 Müslim, Sıyâm, 198.
[33] D2437 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 61.
[34] M2747 Müslim, Sıyâm, 197.
[35] B1661 Buhârî, Hac, 88.
[36] D2440 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 63.
[37] IF4/238 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 238
[38] M2755 Müslim, Sıyâm, 202
[39] M2722 Müslim, Sıyâm, 176.
[40] M2724 Müslim, Sıyâm, 178
[41] B1993 Buhârî, Savm, 67.

rinde oruç tutulmasından da hoşlanmadığı rivayet edilmiştir. *"Biriniz cumadan bir gün evvel veya bir gün sonra da oruç tutmadıkça sadece cuma günü oruç tutmasın."*[42] buyuran Allah Resûlü, cuma gününü haftalık bayram olarak algılandığından dolayı sadece bu gün oruç tutulmasından hoşlanmadığı anlaşılmaktadır. Rahmet Peygamberi muhtemelen Ramazanı dinç olarak karşılamaları için, Müslümanların Ramazan ayının girip girmediği konusunda tereddüt gösterdiklerinde ihtiyatla hareket ederek bir iki gün önce oruç tutmalarını (şek orucu) da uygun görmemiştir.[43]

Ümmetine çok düşkün olan Hz. Peygamber, iki ya da üç gün iftar etmeden peş peşe tutulan visal orucunu da hoş karşılamazdı ve *"Visal orucu tutmaktan sakının!"* buyururdu. Kendisine, "Ama sen visal orucu tutuyorsun." denilince Hz. Peygamber, *"Siz bu konuda benim gibi değilsiniz. Ben geceyi geçirirken Rabbim beni doyurur ve susuzluğumu giderir. Siz ancak gücünüzün yeteceği kadar amel üstlenin!"*[44] buyuran Rahmet Peygamberi, insanın gücü ve takati ölçüsünde ibadet yapmasının gereğine işaret ediyordu. Ramazan dışında dehr orucu (sürekli her gün) tutulmasını da hoş karşılamazdı.

Zâhid sahâbî Abdullah b. Amr b. Âs'ın her gün oruç tuttuğunu haber alan Rahmet Peygamberi ona, *"Gündüz oruç tuttuğun, geceleri de ibadetle meşgul olduğun geldi kulağıma, gerçekten öyle mi?"* diye sorar. Abdullah, "Evet, ey Allah'ın Resûlü!" diye cevap verir. Efendimiz, *"Böyle yapma. Bazen oruç tut, bazen tutma! Gecenin bir kısmında ibadet et, bir kısmında ise uyu! Çünkü vücudunun sende hakkı var, gözünün sende hakkı var, hanımının sende hakkı var, misafirinin sende hakkı var. Her ay üç gün oruç tutman yeterlidir. Çünkü senin için her iyiliğe on kat sevap verilecektir. Bu da yılın tamamını oruçlu geçirmiş olmaktır."* buyurur. Abdullah, "Ey Allah'ın Resûlü! Benim gücüm kuvvetim yerinde, (daha fazlasını yapabilirim)" der. Bu defa Hz. Peygamber, *"Öyleyse Allah'ın peygamberi Dâvûd (as) gibi oruç tut. Daha fazlasını yapma!"* buyurur. Abdullah, "Allah'ın peygamberi Dâvûd'un (as) orucu nasıldı?" diye sorar. Efendimiz, *"Yılın yarısında oruçlu olmak şeklinde"* diye cevap verir.

Yıllar geçip Abdullah b. Amr yaşlandığında "Keşke, Hz. Peygamber'in (sav) verdiği izni kabul etseydim." demiştir.[45]

Görüldüğü üzere Yüce Allah, rahmetiyle müminleri, oruca yavaş yavaş alıştırmıştır. Böylece Ramazan orucuna da nihaî şeklini vermiştir. Yüce Allah bu ayda cehennem kapılarını kapatıp şeytanları zincire vurarak atılmış rahmet adımlarına her sene bir yenisini eklemektedir. Sadece oruç tutanların geçebilecekleri Reyyân Kapısı oruçluları beklemektedir.[46]

[42] B1985 Buhârî, Savm, 63
[43] M2518 Müslim, Sıyâm, 21
[44] B2567 Müslim, Sıyâm, 58; B1966 Buhârî, Savm, 49
[45] B1975 Buhârî, Savm, 54.
[46] T765 Tirmizî, Savm, 55.

ORUÇ TUTMAK
SABIR EĞİTİMİ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "الصِّيَامُ جُنَّةٌ، فَلاَ يَرْفُثْ وَلاَ يَجْهَلْ، وَإِنِ امْرُؤٌ قَاتَلَهُ أَوْ شَاتَمَهُ فَلْيَقُلْ: إِنِّي صَائِمٌ مَرَّتَيْنِ..."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Oruç bir kalkandır. Oruçlu, saygısızlık yapmasın, kötü konuşmasın. Eğer biri kendisiyle dövüşmeye veya sövüşmeye kalkışırsa, iki defa, 'Ben oruçluyum.' desin..."
(B1894 Buhârî, Savm, 2)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ لَمْ يَدَعْ قَوْلَ الزُّورِ وَالْعَمَلَ بِهِ، فَلَيْسَ لِلَّهِ حَاجَةٌ فِي أَنْ يَدَعَ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "رُبَّ صَائِمٍ لَيْسَ لَهُ مِنْ صِيَامِهِ إِلاَّ الْجُوعُ. وَرُبَّ قَائِمٍ لَيْسَ لَهُ مِنْ قِيَامِهِ إِلاَّ السَّهَرُ."

عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السُّحُورِ بَرَكَةً."

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَنْ فَطَّرَ صَائِمًا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِهِ غَيْرَ أَنَّهُ لاَ يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِ الصَّائِمِ شَيْئًا."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yalanı ve yalana göre hareket etmeyi terk etmeyenin yemeyi içmeyi bırakmasına Allah'ın ihtiyacı yoktur!"*

(B1903 Buhârî, Savm, 8)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Oruç tutan nice kimseler vardır ki oruçtan nasibi sadece aç kalmaktır. Geceyi ibadetle geçiren nice kimseler vardır ki kıyamdan nasibi sadece uykusuz kalmaktır."*

(İM1690 İbn Mâce, Sıyâm, 21)

Enes (b. Mâlik)'ten (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur. *"Sahura kalkın. Çünkü sahurda bereket vardır."*

(M2549 Müslim, Sıyâm, 45)

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir oruçluya iftar veren, o kişinin sevabı kadar sevap elde eder. Oruçlunun sevabından da hiçbir şey eksilmez."*

(T807 Tirmizî, Savm, 82)

Hz. Peygamber, bütün ibadetler gibi orucun da insan davranışlarını etkileyen, düzenleyen yönlerine işaret eder: *"Oruç bir kalkandır. Oruçlu, saygısızlık yapmasın, ahlâksızca konuşmasın. Eğer biri kendisiyle dövüşmeye veya sövüşmeye kalkışırsa, iki defa, 'Ben oruçluyum.' desin. Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki oruçlunun (açlıktan dolayı değişen) ağız kokusu Allah nezdinde, misk kokusundan daha hoştur. (Allah, oruçlu için şöyle buyurur): 'O, yemesini, içmesini ve cinsel isteklerini benim için terk ediyor. Oruç benim içindir. Onun mükâfatını ben vereceğim. Bir iyiliğe ise on misli ecir vardır.'"*[1]

Hz. Peygamber bu hadisinde orucu kalkana benzetmektedir. Kalkan, nasıl ki savaşta askerleri düşmanın ok ve kılıç darbelerine karşı koruyorsa, oruç da sahibini öyle korur. Üstelik sadece dışarıdan gelecek saldırılara karşı değil kendi nefsinden, şehevî arzularından, şeytanın vesveselerinden de onu korur. Bu hassasiyetle oruç tutan kişi dünyada günah ve kötülüklere, âhirette ise cehennem azabına karşı korunmuş olacaktır. Oruçlu, kalkanı öncelikle kendi elinden ve dilinden sadır olabilecek yanlış tutum ve davranışlara karşı kullanacaktır. Bu nedenle kimseye karşı kaba davranışlarda bulunmayacak, cahil ve zorba tutumlar içine girmeyecektir. Şayet bir başkası ona sataşır, kavga ve dövüş edecek olursa bu defa da oruç kalkanını ona karşı kullanacaktır. Çünkü böyle davranmak zor olsa da öfkeyi yenmenin ve yanlış yapana iyilikle karşılık vermenin bir şeklidir.

Oruçluya yakışan, aç olmasına rağmen, yüzünden tebessümü eksik etmemektedir. Gönül kırmak, inanan insana, hele oruçlu bir Müslüman'a yakışmaz. Güler yüz ve tatlı dil, oruç ibadetinin ruhuna verdiği dinginlikle birleşerek insanın ilâhî rahmet esintisine ulaşmasını sağlar. İnananlar nefislerini körelterek ruhlarına huzur veren ve gönüllerinde sevgi, merhamet, şefkat duygularını artıran orucun aydınlığını, yaptıkları hatalarla gölgelemekten sakınırlarsa karşılığını fazlasıyla göreceklerdir. Oruçlunun ayrıntı sayılabilecek fakat orucunu güzelleştirecek davranışlarda bulunması, mahzurlu davranışlardan sakınması ona bambaşka mânevî boyutlar kazandıracaktır.

"Oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha güzeldir."[2] buyuran Peygamber Efendimiz, Allah'ın rızasını elde etmek niyeti ile aç kalmaktan dolayı ağızda oluşan kötü kokunun bile böylesine güzel bir

[1] B1894 Buhârî, Savm, 2.
[2] M2707 Müslim, Sıyâm, 164

niyetten kaynaklandığı için Allah katında ayrı bir anlam ifade ettiğini belirtmektedir. Kaldı ki oruçlunun orucunu güzelleştiren hususlardan biri de ağız ve diş temizliğidir. Nitekim, *"Oruçlunun iyi davranışlarından birisi, misvak kullanmasıdır."*[3] rivayeti bunu ifade etmektedir.

Oruç, kişiye ahlâkî güzellikleri kazandırması bakımından da çok önemlidir. Çünkü oruç insana sabır, takva ve şükretmeyi öğretir. Kişi bir yandan orucum bozulur endişesi ile nefsinin arzularından sakınırken, öbür yandan da istenilen şekilde oruç tutabilmek için iyi hasletler sergilemeye çalışır. Tuttuğu her oruçta nefsine hâkim olma kabiliyetini geliştirir. Bu ayda sabır, müminin bütün benliğini kaplar. Geçici bir süre uzak kalınan maddî gıdaların yerini mânevî gıdalar alır. Artık kalp, Allah'ın adı anıldığında ürpermeye başlar.

Oruç, bir sabır sınavıdır. İnsan oruçlu iken önünde duran yemeğe elini uzatmaz, kötü söz söylemez, kem gözle bakmaz, başına gelen her türlü olumsuzluğu olgunlukla karşılar. Oruçlu olduğu sürece açlığa, susuzluğa ve her türlü günah ve kötülüğe karşı sabreder. Bundan dolayı da Allah Resûlü, *"Oruç, sabrın yarısıdır."*[4] buyurur.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."*[5] buyrulmuştur. Oruç, insanın kötülüklere karşı oluşturduğu mânevî korunma hâli olan takvayı, muhkem ve sağlam bir kalkana dönüştürür. Bundan dolayı oruç yalnız belirli bir zaman yeme ve içmeden el çekmek değil, aynı zamanda her türlü kötülükten sakınmak için iradenin güçlendirilmesi eğitimidir. Oruç sayesinde o, ruhunu ve gönlünü takva ile besler. Yine oruçla ilgili âyette yer alan, *"...leallekûm teşkürûn."* (*Umulur ki şükredersiniz.*)[6] ifadesi de hem oruç konusunda tanınan birtakım ruhsatlar için şükretmeye hem de belli saatlerde el çekilen nimetlerin kadrini anladıktan sonra, onları bahşeden Allah'a karşı tazim ve şükür görevinin yerine getirilmesinin gereğine işaret etmektedir. İbadetleri yerine getirmeye gayret eden kişinin Allah'ın kendisine verdiği sayısız nimetlerden istifade etmesine karşılık şükretmesi, kulluğunun bir gereğidir. Çünkü o yaptığı bütün ibadetleri Allah'ın lütuf ve ihsanı sayesinde yapılabildiğinin farkındadır. Oruç ve Ramazan ile ilgili hükümleri beyan eden âyetlerin sonunda yer alan, *"leallehüm yerşüdûn."* (*Umulur ki doğru yolu bulurlar.*)[7] ifadesinin de oruç tutanların Ramazan boyunca edinilen değerlerle donanacakları ve doğru yolu bulma çabası içinde olacakları anlamına geldiği söylenebilir.

[3] İM1677 İbn Mâce, Sıyâm, 17.
[4] İM1745 İbn Mâce, Sıyâm, 44
[5] Bakara, 2/183.
[6] Bakara, 2/185
[7] Bakara, 2/186.

Hz. Peygamber, *"Yalanı ve yalana göre hareket etmeyi terk etmeyenin yemeyi içmeyi bırakmasına Allah'ın ihtiyacı yoktur!"*[8] buyurmaktadır. Oruçlunun yalandan, *yalancı şahitlikten, iftiradan, dedikodudan, kötü söz* ve davranışlardan uzak durması, orucun en önemli âdâbındandır. *Dedikodu, gıybet* gibi fiiller, aslında hiçbir zaman Müslüman'a yakışmaz. Müslüman, *dürüsttür,* dosdoğrudur. O, *gönül kırmaz, küs durmaz.* Yüce Allah, *gıybet etmeyi,* insanın ölü kardeşinin etini yemesine benzetir.[9] Gıybet, genel olarak günah olsa da oruçluyken gıybet etmek daha kötüdür. Zira gıybet, orucun bereket ve sevabını siler. Pek çok âlim gıybetin orucu bozmayacağını kabul etse de *İbn Hazm* gibi bazı âlimler oruçlunun gıybet etmesi hâlinde orucunun bozulacağını bile söylemişlerdir.[10]

Kutlu Nebî'nin, *"Oruç tutan nice kimseler vardır ki oruçtan nasibi sadece aç kalmaktır. Geceyi ibadetle geçiren nice kimseler vardır ki kıyamdan nasibi sadece uykusuz kalmaktır."*[11] hadisinde de oruç ibadetinin şekil şartlarının ötesinde, birtakım derunî özelliklerinin olduğu vurgulanmaktadır. Kulun kemale erip olgunlaşmasına katkı yapan ibadetler, *ahlâktan* ayrı düşünülemez. Hakkıyla kılınan bir namaz insanı nasıl kötülükten alıkoyarsa hakkıyla tutulan oruç da böyledir. Oruçtan istifade edebilmesi için kişinin sadece midesiyle değil bütün organlarıyla oruç tutması gerekir.

Oruçlu için *müstehap* olan hususların başında *sahura kalkmak* gelir. *Sahur yemeği* bereketli bir yemektir. Peygamber Efendimiz, Müslümanlar ile Ehl-i kitabın oruçları arasındaki en büyük farkın sahur yemeği olduğunu ifade etmiş,[12] az bir şeyle de olsa sahur yemeği yememizi tavsiye etmiştir. *"Sahura kalkın. Çünkü sahurda bereket vardır."*[13] hadisinde Allah Resûlü sahurun *Ramazan gecelerinin bereketli* vakitleri olduğuna işaret etmiştir. Namaz kılmak için ya da Ramazan gecelerindeki sahur yemeklerinin bereketini yakalamak için uyanmak, aslında kulluğa uyanmaktır. Orucu tüm şartlarına uyarak, müstehap olan uygulamalarıyla tutmak onu daha da güzelleştirecektir. Böylece sadece oruç tutanların girebilecekleri *Reyyân Kapısı*'ndan geçerek Allah'ın rızasına ve cennetine girenler arasına girmek mümkün olabilecektir.[14]

Ramazan ayının müstehap olan uygulamalarından biri de iftarlarımızı acele yapmak,[15] akşam namazını kılmadan önce oruçlarımızı açmaktır. Allah Resûlü akşam namazını kılmadan önce orucunu birkaç yaş hurmayla, *yaş hurma* bulamadığı zaman *kuru hurmayla,* o da yoksa birkaç yudum suyla açardı.[16] Orucu hurma gibi tatlı bir şeyle açmak ise *mendup,* başka

[8] B1903 Buhârî, Savm, 8
[9] Hucurât, 49/12.
[10] İZ6/243 İbn Hazm, *Muhallâ,* VI, 243.
[11] İM1690 İbn Mâce, Sıyâm, 21.
[12] M2550 Müslim, Sıyâm, 46.
[13] M2549 Müslim, Sıyâm, 45.
[14] T765 Tirmizî, Savm, 55.
[15] D2354 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 20
[16] T696 Tirmizî, Savm, 10

bir deyişle hoş bir davranıştır. Belki bu uygulama, bu güzide meyvenin tadı ve bereketiyle, Ramazan'ın tadına ve bereketine çok yakışmasındandır. Resûlullah'ın (sav) *kış günlerinde* kuru hurma ile yaz günlerinde ise su ile orucunu açtığına dair rivayetler de vardır.[17]

Oruçludan yapması beklenen güzelliklerden biri de Kur'an'ın indirildiği bu mübarek ayda çok *Kur'an okumaktır.* Bilindiği gibi Hz. Peygamber, Ramazan gün ve gecelerinde bol bol Kur'an okurdu. Genç sahâbî *İbn Abbâs*, Rahmet Elçisi'nin *Ramazan ayında* Kur'an ile ilişkisini şöyle tasvir etmektedir: "Allah Resûlü insanların en cömerdi idi. *Cömertliğinin* zirvesinde olduğu zaman ise *Cibrîl* ile çokça buluştuğu Ramazan ayı idi. Cibrîl Ramazan'ın her gecesinde Peygamber'le buluşur ve onunla Kur'an'ı karşılıklı okurlardı..."[18] Önce Hz. Peygamber, Cibrîl'e okurdu, buna "*arz*" denirdi. Sonra aynı âyetleri bu defa Cibrîl okurdu ki buna "*mukâbele*" denirdi.[19] İşte *Cibrîl-i Emin*'in Allah Resûlü ile yapageldiği Ramazan *mukabeleleri* asırlardır geleneksel bir şekilde hemen hemen bütün camilerde tatlı bir yadigâr olarak devam etmiş ve âdeta orucun, Ramazan'ın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

Kur'an okumanın yanı sıra iftar ve sahur yemeklerinde dua etmek de orucun *âdâbındandır.* Allah Resûlü Ramazan ayları dışında da sofrada dua ederdi. Peygamber Efendimiz, yemek yediği zaman, "*Bizi yediren, içiren ve bizi Müslüman yapan Allah'a hamdolsun.*"[20] "*Güzellikle ve bereket dilekleriyle dolu, ama bir o kadar yetersiz olan ve dilimizden düşürmediğimiz, vazgeçemediğimiz tüm övgülerle sana çokça hamd ediyoruz ey Rabbimiz!*"[21]diyerek Allah'a olan şükrünü ifade ederdi. Peygamber Efendimiz orucunu açtığı zaman, "*Susuzluk gitti, damarlar suya kavuştu. İnşallah orucun ecri de hâsıl oldu.*"[22] şeklinde veya, "*Ey Allah'ım! Senin rızan için oruç tuttum. Senin rızkınla orucumu açtım.*"[23] diyerek orucunu açardı. Yemek yedikten sonra da, "*Oruçlular yanınızda iftar etsin, iyiler yemeğinizden yesin, melekler size dua etsin.*"[24] diye dua ederdi. Hz. Peygamber ayrıca *adaletli yönetici*, iftar etmek üzere olan oruçlu ve *mazlum* kişinin duasının geri çevrilmeyeceğini[25] söyleyerek iftarda dua etmeye teşvik ederdi.

Ramazanda iftar yemekleri vermek, *Rezzâk* olan Rabbimizin bize verdiği rızıkları kardeşlerimizle paylaşmak, *Halil İbrâhim bereketini* umduğumuz *sofralarda* buluşmak bize mânevî ecirler kazandırır. Bazen bir tek hurma bile cennete vesile olur. *Âişe validemiz* anlatıyor: "Yoksul bir kadın, iki kızını yüklenmiş kapıma geldi. Ben de kendisine üç kuru hurma ver-

[17] T696 Tirmizî, Savm, 10.
[18] B6 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[19] *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 316.
[20] D3850 Ebû Dâvûd, Et'ime, 52; İM3283 İbn Mâce, Et'ime, 16.
[21] D3849 Ebû Dâvûd, Et'ime, 52; B5459 Buhârî, Et'ime, 54.
[22] D2357 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 22.
[23] D2358 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 22.
[24] D3854 Ebû Dâvûd, Et'ime, 54.
[25] T2526 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 2.

dim. Kızların her birine birer *hurma* verdi. Yemek için bir hurma da ağzına attı. Derken kızları annelerinin ağzındaki hurmayı da yemek istediler. Kadın yemek istediği hurmayı hemen ikisinin arasında pay etti. Onun bu hâli benim pek hoşuma gitti. Allah Resûlü'ne kadının bu davranışından bahsettim. Efendimiz buyurdular ki: *"Bu hurma hatırına Allah ona cenneti vacip kılmıştır. Veya bu hurma hatırına onu cehennemden azat etmiştir."*[26]

İftar sofralarına mümkün mertebe yoksulların davet edilmesi bir *tarağın dişleri* gibi birbirine eşit olan insanların[27] aynı sofra etrafında buluşmasını sağlar. Allah Resûlü, *"Bir oruçluya iftar veren, o kişinin sevabı kadar sevap elde eder. Oruçlunun sevabından da hiçbir şey eksilmez."*[28] buyurarak *iftar davetlerini* teşvik etmiştir. Yemeklerde israfa kaçılmaması ve sünnete uygun davranılması gerekir. Allah Resûlü, misafiri olduğu ev sahibine kendisi dua ettiği gibi ashâbına da dua etmelerini tavsiye etmiştir.[29]

Oruçtan nasibi aç kalmaktan öteye geçmeyen kimselerin durumuna düşmemek için gözler, kulaklar, eller, ayaklar, kalp ve ağız, mideyle beraber oruç tutmalıdır. Allah Resûlü'nün uyarıları oruç tutarken de rehberimiz olmalıdır.

[26] M6694 Müslim, Birr, 148
[27] MŞ195 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, 1/145
[28] T807 Tirmizî, Savm, 82
[29] D3853 Ebû Dâvûd, Et'ime, 54

SAHUR ve İFTAR
ORUÇLA GELEN BEREKET ve SEVİNÇ

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"فَصْلُ مَا بَيْنَ صِيَامِنَا وَصِيَامِ أَهْلِ الْكِتَابِ أَكْلَةُ السَّحَرِ."

Amr b. Âs'tan rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bizim orucumuzla Ehl-i kitabın orucunu ayıran (şey), sahur yemeğidir."
(M2550 Müslim, Sıyâm, 46)

عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
"تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السُّحُورِ بَرَكَةً."

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ لِلَّهِ عِنْدَ كُلِّ فِطْرٍ عُتَقَاءَ وَذَلِكَ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ."

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ فَطَّرَ صَائِمًا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِهِ غَيْرَ أَنَّهُ لاَ يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِ الصَّائِمِ شَيْئًا."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا أَفْطَرَ عِنْدَ أُنَاسٍ قَالَ:
"أَفْطَرَ عِنْدَكُمُ الصَّائِمُونَ، وَأَكَلَ طَعَامَكُمُ الْأَبْرَارُ، وَتَنَزَّلَتْ عَلَيْكُمُ الْمَلاَئِكَةُ."

Enes'in (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sahur yemeği yiyin. Çünkü sahur yemeğinde bereket vardır."*
(M2549 Müslim, Sıyâm, 45; B1923 Buhârî, Savm, 20)

Câbir'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz her iftar vaktinde Allah tarafından (cehennem ateşinden) azat edilenler vardır. Bu (azat etme işlemi Ramazan'da) her gece olur."*
(İM1643 İbn Mâce, Sıyâm, 2)

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim bir oruçluya iftar yemeği yedirirse, kendisine onun sevabı kadar sevap verilir; oruçlunun ecrinden de hiçbir şey eksiltilmez."*
(T807 Tirmizî, Savm, 82)

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) insanlarla birlikte iftar ettiğinde şöyle derdi: *"Yanınızda oruçlular iftar etsin. Yemeğinizi iyiler yesin ve üzerinize melekler insin."*
(DM1805 Dârimî, Savm, 51)

Peygamber Efendimizin Medine'ye gelişinden yaklaşık olarak on sekiz ay geçmişti. Şâban ayının son günleriydi. Bakara sûresinin gelen âyetleri Ramazan orucunun farz kılındığını haber vermişti.[1] Resûlullah'ın tebliğ ve teşvik ettiği herşeyi, *"İşittik ve itaat ettik."*[2] diyerek büyük bir aşkla yerine getirmeye çalışan sahâbe-i kirâm, bu ibadeti de gerektiği gibi yapmaya gayret ve özen gösteriyorlardı.

Orucun farz kılındığı bu ilk dönemlerde sahâbîler, iftar ettikten sonra gece uyumadıkları müddetçe yiyebiliyor, içebiliyor, eşleriyle birlikte olabiliyorlardı. Fakat akşam olduğunda, iftar vakti dâhil, herhangi bir vakitte uyumaları hâlinde uyanınca bunların hiçbirini yapamıyorlar, ertesi gün güneş batıncaya kadar oruçlu sayılıyorlardı.[3] Bir gün Kays b. Sırma (ra) adlı bir sahâbî yorgun argın evine gelerek hanımından iftar için yemek hazırlamasını istemişti. Fakat bütün gün çalışan Kays, hanımı gelene kadar yorgunluktan uyuyakaldı. Böylece hiç yemek yiyemeden ertesi günün orucuna başlamak zorunda kaldı ve yine tarlasında çalışmaya başladı. Ancak günün ortasında açlık ve yorgunluğa daha fazla dayanamayarak bayılıverdi. Kays'ın bu hâli Resûlullah'a haber verildi. Bunun üzerine Müslümanlara kolaylık sunan ve "sahur" uygulamasını başlatan şu âyet nâzil oldu:

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (Ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için sonra akşama kadar orucu tamamlayın."[4]

"Gecenin son üçte biri" için kullanılan "seher" kökünden gelen "sahur", oruç tutmak üzere fecrin doğuşundan önce yenen yemeğe verilen isimdir. Hz. Peygamber'in, bazı hadislerinde *"ekletü's-sahûr"*[5] bazılarında ise *"taâmü's-sahûr"*[6] yani "sahur yemeği" olarak ifade ettiği, gecenin yarısından sonra yenen bu yemek için genellikle "sahur" kelimesi kullanılmıştır.

Gündüz oruç tutabilmek için sahur yemeğinden istifade edilmesini tavsiye eden[7] Peygamber Efendimiz, *"Bizim orucumuzla Ehl-i kitabın orucunu ayıran (şey), sahur yemeğidir."*[8] diyerek sahur yapmanın oruç ibadetinde Müslümanların ayırt edici bir vasfı olduğunu bildirmiştir. Sahura kalkma-

[1] ST1/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1, 248, Bakara, 2/183-184
[2] Bakara, 2/285.
[3] İF4/130 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 130.
[4] B1915 Buhârî, Savm, 15; T2968 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2; Bakara, 2/187.
[5] D2343 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 15; T708 Tirmizî, Savm, 17
[6] İM1693 İbn Mâce, Sıyâm, 22.
[7] İM1693 İbn Mâce, Sıyâm, 22.
[8] M2550 Müslim, Sıyâm, 46.

yı son derece önemsediğinden, *"Sahur yemeği yiyin. Çünkü sahur yemeğinde bereket vardır."*[9] buyurarak Müslümanlardan bir yudum su ile olsa da mutlaka sahur yapmalarını istemiştir.[10] Resûl-i Ekrem, sahurun bereketinden sık sık bahsetmiş, sahâbeden Irbâd b. Sâriye'yi (ra) sahura davet ederken de, *"Mübarek yemeğe gel!"* diyerek bu yemeğin hayırlı ve bereketli olduğunu farklı bir şekilde ifade etmiştir.[11] Ayrıca sahur yapanlara Allah Teâlâ'nın merhamet, meleklerin de hayır dua edeceği müjdesini vermiştir.[12]

Bu bereketli gece yemeği, imsak vaktiyle sona erer. "Bir şeyden el çekmek, kendini tutmak" mânâsına gelen "imsak", oruç tutmak üzere belirlenen vakitte kişinin kendisini yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak tutmasını ifade eden bir terimdir. Dar anlamda ise günün aydınlanmaya başladığı ve böylece sahurun sona erip orucun başladığı vakit için kullanılır. "İmsak" kelimesi daha ziyade bu dar anlamıyla meşhur olmuştur. Güneşin batışıyla oruç yasaklarının kalktığı zamana ise "iftar" denilmiştir.

Sahâbe-i kirâm Hz. Peygamber'in emrini yerine getirmek, onun sünnetini takip etmek üzere sahura büyük heyecanla kalkıyorlardı. Ne var ki, ilk zamanlarda, saat gibi zamanı gösteren belirli bir araç olmadığı için, oruca başlama vaktinin tesbiti konusunda ashâb arasında bir tereddüt hâsıl olmuştu. Her ne kadar Yüce Rabbimiz bunu Kur'an âyetiyle, *"siyah iplik ile beyaz iplik birbirinden ayırt edilecek zamana kadar"*[13] şeklinde bildirmiş ise de bu mecâzî ifadeyi bazı sahâbîler anlayamamıştı. İmsak vaktini tayinde zorlananlardan biri de Tay kabilesinden cömertliğiyle meşhur sahâbî Adî b. Hâtim (ra) idi. Oruca başlama vaktini belirleyen âyet indiğinde Adî, bir siyah bir de beyaz ip alıp bunları yastığının altına koymuştu. Gece bunlara bakıp aralarında bir fark tespit edemeyince oruca ne zaman başlayacağına bir türlü karar verememişti. Sabah olunca hemen Resûlullah'a gelerek bu durumu anlattı. Allah Resûlü, *"Öyleyse senin yastığın enli ve uzunmuş."* sözleriyle onun âyette kastedileni anlamadığını ima ederek gülümsedi[14] ve şu açıklamayı yaptı: *"Âyette bahsi geçen siyah ve beyaz iplik, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığından ibarettir."*[15]

Gerek Sevgili Peygamberimizin bu beyanıyla, gerekse sonradan âyette geçen *"tan yeri ağarıncaya kadar"* ifadesinin nâzil olmasıyla âyetin mânâsı iyice anlaşılmış, Adî b. Hâtim gibi siyah ve beyaz iplerle kafası karışan diğer kimselerin de[16] zihinleri aydınlanmıştı. Ancak imsak vaktinin tayini hususundaki ihtilâflar devam etmekteydi. Ashâbın çoğunluğu imsak ve iftar vakitlerinde ezana göre hareket ediyordu. Ancak imsak vaktinde

9 M2549 Müslim, Sıyâm, 45 B1923 Buhârî, Savm, 20
10 HM11416 İbn Hanbel, III, 44; NS3476 İbn Hibbân Sahîh, VIII, 253
11 D2344 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 16; N2165 Nesâî, Sıyâm, 25.
12 HM11416 İbn Hanbel, III, 44
13 Bakara, 2/187
14 M2533 Müslim, Sıyâm, 33; D2349 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 17
15 B1916 Buhârî, Savm, 16
16 B1917 Buhârî, Savm, 16

Hz. Peygamber'in müezzinlerinden Bilâl (ra) ezanı daha önce okurken İbn Ümmü Mektûm (ra) ise geciktiriyordu. Gecenin farklı vakitlerinde okunan bu ezanlar, sahâbenin imsak vaktini karıştırmalarına neden olmuştu. Allah Resûlü'nün, *"Bilâl ezanı geceleyin okur. Siz, İbn Ümmü Mektûm'un ezanını işitinceye kadar yiyin, için."*[17] sözleriyle bu karışıklık da ortadan kalkmış oldu. Zira Hz. Bilâl'in okuduğu ezan, uyuyanları uyandırmak, gece kalkıp namaz kılanlara da sahur vaktinin bitmek üzere olduğunu haber vermek içindi, imsak vaktinin girdiğini göstermiyordu.[18] İbn Ümmü Mektûm'un okuduğu ezan ise Müslümanlara oruç ibadetinin başladığını ilân ediyordu. Zira o, âmâ olduğundan çevresindeki insanların sabah namazı vaktinin girdiğini söylemesiyle ezan okumaktaydı.[19]

İmsak vakti, sabah namazının vaktinin girdiği, gecenin bittiği, gündüzün başladığı andır. İmsakla birlikte mümin, sevabını Allah Teâlâ'nın takdir edeceği çok özel bir ibadete başlar. Zira Yüce Allah kutsî bir hadiste şöyle buyurmuştur: *"...Oruç benim içindir, onun ecrini ben vereceğim..."*[20] Gün ilerledikçe, oruç tutmanın kazandırdığı mânevî haz ve heyecanla birlikte açlık ve susuzluk hissi de artar. Fakat oruç tutan Müslüman, *"Oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha güzeldir."*[21] diyen Allah Resûlü'nün bu övgüsüne mazhar olabilmek için sabreder. Ve yalnızca Allah için türlü zorluklara katlanılarak eda edilen bir günlük oruç iftar vaktinin girmesiyle sona erer.

Kur'ân-ı Kerîm'de "akşama kadar" oruç tutulması emredildiği ve iftar vaktinin tam olarak ne zaman girdiği açıklanmadığı için sahâbe, konuyu Peygamber Efendimize danışmıştır. Hz. Ömer'in, "İftar vakti ne zamandır?" sorusu üzerine Sevgili Peygamberimiz, *"Gece gelip gündüz gidince ve güneş kaybolunca oruçlu iftar eder."*[22] diyerek güneşin batışıyla iftar vaktinin girdiğini bildirmiştir.

İftar vakti, müminler için sevinç ve huzur vaktidir. Bu vaktin girmesiyle Allah'ın rızası için açlığa, susuzluğa, orucun sıhhatine zarar verecek tutum ve davranışlara karşı sabreden, oruca özel yasaklardan uzak durmayı başaran ihlâslı gönüller için bütün bu yasaklar kalkar. Bu vakit, Resûlullah'ın (sav), *"Şüphesiz her iftar vaktinde Allah tarafından (cehennem ateşinden) azat edilenler vardır. Bu (azat etme işlemi Ramazan'da) her gece olur."*[23] sözleriyle ifade ettiği üzere, bağışlanma vaktidir. Yine Hz. Peygamber, *"...Müminin iki sevinci vardır: Birisi iftar vaktinde orucunu açtığı andaki sevinci, diğeri Rabbine kavuştuğu zaman orucunun (mükâfatından kaynaklanan) sevincidir."*[24] buyurmuştur.

[17] B620 Buhârî, Ezan, 12
[18] B621 Buhârî, Ezan, 13; N2172 Nesâî, Sıyâm, 30
[19] B617 Buhârî, Ezân, 11
[20] M2706 Müslim, Sıyâm, 163; B1904 Buhârî, Savm, 9
[21] M2707 Müslim, Sıyâm, 164
[22] M2558 Müslim, Sıyâm, 51
[23] İM1643 İbn Mâce, Sıyâm, 2
[24] M2706 Müslim, Sıyâm, 163; B1904 Buhârî, Savm, 9

Visal orucunu yani iki gün peş peşe iftar etmeden oruç tutmayı yasaklayan[25] Allah Resûlü, iftar vakti gelince, oruç açmada acele edilmesini tavsiye etmiştir. *"İnsanlar vakti girince iftar etmekte acele ettikleri sürece hayır üzere olurlar."*[26] buyurmuş ve Allah'ın en sevdiği kullarının iftar yapmada acele edenler olduğunu bildirmiştir.[27] Nitekim bir gün, tâbiînden Ebû Atıyye ile Mesrûk, müminleri annesi Hz. Âişe'nin yanına gelerek sahâbeden bir kişinin iftar yapmada ve akşam namazını kılmada acele ettiğini, diğer bir kimsenin ise bunları geciktirdiğini söylemiş, hangisinin daha doğru olduğunu öğrenmek istemişlerdi. Hz. Âişe iftarda ve namazda acele edenin kim olduğunu merak etmiş ve onun Abdullah b. Mes'ûd olduğunu öğrendikten sonra şöyle demişti: "Allah Resûlü de böyle yapardı."[28]

Peygamber Efendimiz, iftar edeceği zaman özel yiyecekler aramaz, yemek ayrımı yapmaz, sofrada ne bulursa onunla iftar ederdi. Onun iftar sofrası, lüks ve israftan uzak, son derece sade idi. Medine'de Efendimizin yanında büyüyen Enes b. Mâlik (ra), Resûlullah'ın iftarını şöyle anlatmıştır: "Resûlullah (sav) akşam namazını kılmadan önce birkaç taze hurma ile, eğer yoksa kuru hurma ile iftar ederdi, o da yoksa birkaç yudum suyla orucunu açardı."[29] Peygamberimiz, Allah rızasını kazanmak için oruç tutar, O'nun rızkıyla iftar eder, iftar ederken de ellerini açarak şöyle dua ederdi: *"Allâhümme leke sumtü ve alâ rızkıke eftartü. (Allah'ım! Senin rızan için oruç tuttum ve senin rızkınla orucumu açtım.)"* [30]

Allah Resûlü, *"Her oruçlunun iftarını açtığında reddedilmeyen bir duası vardır."* diyerek müminlere bu sevinç ve bağışlanma vaktinde dua etmelerini öğütlemiştir. Bu hadisi Peygamberimizden nakleden sahâbî Abdullah b. Amr'ın (ra) iftar vaktinde, *"Allah'ım! Senden herşeyi kuşatan rahmetin ile beni bağışlamanı dilerim."* diyerek dua ettiği bilinmektedir.[31]

Ramazan ayında, diğer zamanlara göre daha cömert olan Sevgili Peygamberimiz,[32] iftar sofralarını başkalarıyla paylaşmaya büyük önem vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Her kim bir oruçluya iftar yemeği yedirirse, kendisine onun sevabı kadar sevap verilir; oruçlunun ecrinden de hiçbir şey eksiltilmez."*[33] Kendisi de iftar davetlerine icabet etmiş, davet sahiplerine övgüde bulunmuştur. Nitekim Sa'd b. Ubâde'nin (ra) iftar davetine icabet ettiğinde, iftarda kendisine ikram edilen ekmek ile zeytinyağını yedikten sonra, genellikle başkalarıyla iftar ederken okuduğu şu duayı okumuştur: *"Eftara ındekümü's-sâimûn ve ekele taâmekümü'l-ebrâr ve sallet aleykümü'l-melâiketü. (Yanınızda oruçlular iftar etsin, yemeğinizi iyiler yesin ve melekler size rahmet dilesin.)"* [34]

[25] B1961 Buhârî, Savm, 48.
[26] B1957 Buhârî, Savm, 45, M2554 Müslim, Sıyâm, 48
[27] T700 Tirmizî, Savm, 13; BS8211 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 396.
[28] M2556 Müslim, Sıyâm, 49.
[29] D2356 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 21; T696 Tirmizî, Savm, 10
[30] D2358 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 22; BS8225 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 399.
[31] İM1753 İbn Mâce, Sıyâm, 48.
[32] B6 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[33] T807 Tirmizî, Savm, 82.
[34] D3854 Ebû Dâvûd, Et'ime, 54; DM1805 Dârimî, Savm, 51.

İslâm ümmeti, Allah Resûlü'nün diğer sünnetlerine karşı gösterdiği hassasiyeti sahur, iftar, iftarda acele etme, iftar sofralarına ihtiyaç sahiplerini çağırma gibi konulardaki sünnetinde de göstermiş, tarih boyunca bu heyecan artarak devam etmiştir.

Hz. Bilâl'in oruç tutacak olanları sahura kaldırmak için okuduğu ezandan hareketle Osmanlı döneminde sahur vaktini duyurmak için Allah'a hamd ve övgü, Peygamberine salât ve selâm okunmuştur. "Temcit" adı verilen bu uygulamaya atfen dilimizde "temcit pilavı" şeklinde bir tabir oluşmuştur. Zira o günlerde akşamdan hazırlanmış pilavlar, sahur vaktinde temcidler okunurken çıkarılır, ısıtılır ve sahur yapılırdı. Osmanlı'daki bu geleneğin yerini daha sonraları, oruç tutanları uyarmak üzere caddelerde mâniler eşliğinde davullar çalan Ramazan davulcuları almıştır. Hayat şartlarıyla değişen ve günümüzde giderek azalan bu uygulamalar, toplumda canlı olarak yaşanan Ramazan sevincinin birer göstergesidir.

Sahurlardaki coşku iftarlarda zirveye çıkmış, öyle zamanlar olmuş ki, iftar sofraları törenle kurulur ve ikram edilen yemekler, belli bir düzen içinde yenilir hâle gelmiştir. İftar vakti top atışlarıyla ilân edilmiş, bu uygulama çeşitli hediyeler dağıtılarak devam etmiştir. Günümüzde de gerek Mekke ve Medine'de saflar hâlinde oluşturulan uzun, geniş, mütevazı sofralarla gerekse ülkemizde kurulan küçük büyük iftar çadırlarıyla toplumun her kesiminden insan bir araya gelerek iftar sevincini paylaşmakta, farklı şekillerde de olsa iftar ve Ramazan coşkusu bütün İslâm âleminde yaşanmaktadır.

İftar davetlerini verirken akrabaların, dostların, komşuların dikkate alınması güzeldir. Fakat bu daireyi genişleterek, iftar sofralarına ihtiyaç sahibi insanları buyur etmek Allah'ın rızasına çok daha uygun bir davranış olacaktır. İftar davetleri belli bir zümrenin bir araya gelerek lüks mekânlarda, zengin sofralarda yemek yemelerinin ötesine geçmeli; sofralara dâhil edilen yetimler, yaşlılar ve muhtaçlarla Halil İbrâhim bereketinin arandığı salih amellere dönüşmelidir.

Sahur, sevabını Yüce Allah'ın vereceği önemli bir ibadete başlamanın heyecanı, iftar ise nimetlere kavuşmanın sevinci ile geçen bereketli zaman dilimleridir. Allah'ın sevgisine ve rızasına kavuşabilmek için sahurdan iftara kadar günlerini oruçlu geçirenler hem bu dünyada huzuru hem de âhirette mutluluğu kazanırlar. Bu güzel anlarını yakınlarla, dostlarla ve muhtaçlarla paylaşanlar ise birlikteliğin coşkusu ve yardımlaşmanın bereketiyle bu mutluluklarını bir kat daha artırırlar.

İTİKÂF
RAMAZAN'DA NEFİS MUHASEBESİ

عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ : أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَ الْأَوَاخِرَ مِنْ
رَمَضَانَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ تَعَالَى...

Peygamberimizin eşi Hz. Âişe'nin (ra) naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) vefat edinceye kadar
Ramazan'ın son on gününde itikâfa girerdi..
(B2026 Buhârî, İ'tikâf, 1)

قَالَتْ عَائِشَةُ [﵂]: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَجْتَهِدُ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مَا لاَ يَجْتَهِدُ فِي غَيْرِهِ.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُجَاوِرُ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ وَيَقُولُ: "تَحَرَّوْا لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ فِي الْمُعْتَكِفِ: "هُوَ يَعْكِفُ الذُّنُوبَ وَيُجْرَى لَهُ مِنَ الْحَسَنَاتِ كَعَامِلِ الْحَسَنَاتِ كُلِّهَا."

Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), (Ramazan'ın) son on gününde, (ibadet hususunda) başka zamanlarda göstermediği gayreti gösterirdi."

(M2788 Müslim, İ'tikâf, 8)

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), Ramazan'ın son on gününde itikâfa girer ve *'Kadir gecesini Ramazan'ın son on gününde arayın.'* derdi."

(B2020 Buhârî, Fadlü leyleti'l-kadr, 3)

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) itikâftaki kimse için şöyle buyurmuştur: *"O, günahlardan uzak kalır ve kendisine (hayatın içinde) tüm iyilikleri yapan kimse gibi iyilikler yazılır."*

(İM1781 İbn Mâce, Sıyâm, 67)

Mübarek Ramazan ayı... Mescid-i Nebevî'nin içinde Ravza-i Mutahhara'daki Tevbe Sütunu'nun arkasına atılmış basit bir yaygı ve yatak.. Üzerine kurulmuş küçük bir çadır... Hem de keçeden yapılma bir Türk çadırı (Kubbe Türkiyye)... Çadırın ağzında mütevazı bir hasır... Ve hasırın arkasında Rahmet Elçisi... İtikâfa girmiş ve Rabbiyle halvete çekilmiş...[1]

Sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî'nin anlattığına göre, Resûlullah (sav) önceleri Ramazan'ın ilk on gününde itikâfa girerdi. Sonra ortasındaki on günde itikâfa girmeye başladı. Yirminci gece geçip de yirmi birinci geceyi karşıladığı zaman evine dönerdi. Onunla birlikte itikâfa girenler de evlerine giderdi. Ancak bir Ramazan ayında, evine dönmeyi itiyat edindiği gece mescitte kaldı. Bir ara, hasırı eliyle tutarak çadırın bir tarafına çekti. Sonra başını dışarı çıkararak cemaate şöyle seslendi: *"Ben, o Kadir gecesini aramak üzere Ramazan'ın ilk on gününde itikâfa girmiştim, sonradan ayın ortasındaki on günde itikâf yapmaya başladım. Ardından bana bu gecenin son on günde olduğu söylendi. Dolayısıyla sizden itikâfa girmek isteyen (tekrar) girsin!"* Bunun üzerine cemaat de onunla birlikte itikâfa girdiler. Resûlullah (sav), *"Bana, Kadir gecesi, tek sayılı (21, 23, 25, 27, 29) ve sabahında çamurlu su içine secde edeceğim bir gece olarak gösterildi."* buyurdu. Yirmi birinci gecenin sabahı namaza kalktıklarında gökyüzünde tek bir bulut dahi yoktu. Derken bir bulut geldi ve birden yağmur yağmaya ve mescitte sular akmaya başladı.[2] Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber'in bahsettiği çamurlu suyu gözleriyle gördü. Resûlullah (sav) sabah namazını kıldırdıktan sonra alnında ve burnunun ucunda çamurlu su vardı. Anladı ki, o gece (Kadir gecesi), son on günün yirmi birinci gecesi imiş.[3]

İtikâf, alıkoymak, hapsetmek, bir yerde kalmak anlamına gelir ve kişinin sıradan davranışlardan uzaklaşarak, ibadet amacıyla belli bir süre mescitte kalması demektir. İtikâf yapmak, kökleri Hz. İbrâhim zamanına kadar giden bir ibadet çeşididir. Yüce Allah, Hz. İbrâhim ile oğlu İsmâil'e, tavaf edecekler, orada ibadete kapanacaklar (itikâfa girecekler), rükû ve secde edecekler için Beyt'i temizlemelerini emretmişti.[4] İtikâf geleneği, câhiliye döneminde de bilinmekteydi. Nitekim Hz. Ömer, henüz İslâm'a girmeden önce Mescid-i Harâm'da itikâfa gireceğine dair adakta bulun-

[1] M2771 Müslim, Sıyâm 215, [M1774 İbn Mâce, Sıyâm, 61
[2] M2772 Müslim, Sıyâm, 216
[3] M2769 Müslim, Sıyâm 213, M2771 Müslim, Sıyâm, 215
[4] Bakara, 2/125

muştu. Müslüman olduktan sonra bunu Hz. Peygamber'e sormuş, o da adağını yerine getirmesini söylemişti.[5]

Ramazan ayı ve oruçtan söz eden âyette, itikâfa girildiği günlerde eşlerle cinsel ilişki yasaklanmaktadır.[6] Bu âyet, Hz. Peygamber'in hayatında mühim bir yer tutan itikâf uygulamasının, vahiy tarafından onaylanması bakımından önem arz etmektedir. Zira Resûlullah, vefat edinceye kadar Ramazan ayının son on gününü çoğunlukla itikâf ederek geçirmiş,[7] vefat ettiği yıl ise yirmi gün itikâfta kalmıştı.[8] O sene Hz. Peygamber'i böyle yapmaya sevk eden sebep, ya vefat edeceği yıl Kur'an'ı Cebrail'e iki kez arz etmesi ya da yolculuk nedeniyle önceki yıl yapamadığı itikâfını kaza etmesiydi.[9] Bir defasında da Ramazan'da yapamadığı itikâfını Şevval ayında yapmıştı. Buna eşlerinin itikâfa girmek için birbirleriyle rekabet etmeleri ve Peygamber (sav)'den izinsiz mescitte itikâf çadırı kurmaları neden olmuştu.[10]

Allah Resûlü, eşlerinin aralarındaki rekabeti, mescide, itikâf gibi Allah'la halvette olma amacı taşıyan ve zihnî yoğunlaşma gerektiren bir ibadete taşınmasını hoş görmemişti. Zaten itikâf süresince Peygamberimizin bir çadırın içine sığınmasının amacı, onun tamamen Kur'an'a, tefekküre ve ibadete yoğunlaşması, mescit içindeki insanların gelip geçmesi ve görünmesi sebebiyle huşûunun bozulmaması, dikkatinin dağılmaması idi. Nitekim bir defasında Resûlullah (sav) itikâfta kendi çadırındayken bazı kişilerin seslice Kur'an okuduğunu işitince çadırın perdesini açıp onlara, *"Dikkat edin! Hepiniz Rabbinizle konuşuyorsunuz. Birbirinizi rahatsız etmeyin! Kur'an okurken ya da namazda seslerinizi fazla yükseltmeyin!"* uyarısında bulunmuştu.[11]

İtikâf ibadetine Hz. Peygamber kadar hanımları ve ashâbı da önem vermişti. Hatta Resûlullah'ın vefatından sonra hanımları itikâf geleneğini sürdürmüşlerdi.[12] Nafile bir ibadet olmasına rağmen ashâbdan da itikâf yapmaya gayret gösterenler olmuştu.[13]

Ramazan ayını en güzel şekilde değerlendirmeye özen gösteren Allah Resûlü,[14] Ramazan'ın son on gününe daha da önem verir, ibadet hususunda başka zamanlarda göstermediği gayreti gösterirdi.[15] Hz. Âişe'nin söylediğine göre, "Resûlullah (sav) itikâfa gireceği vakit, Ramazan'ın son on gününün ilk gecesinden önceki sabah namazını kılar ve itikâf yerine girerdi."[16] Kendisi bu değerli zaman dilimini ihya ettiği gibi, ailesinin de aynı feyiz ve bereketten faydalanmasını ister ve geceleri aile fertlerini ibadet için uyandırırdı.[17]

[5] B3144 Buhârî, Farzu'l-humus, 19; M4292 Müslim, Eymân, 27
[6] Bakara, 2/187
[7] B2026 Buhârî, İ'tikâf, 1 M2784 Müslim, İ'tikâf, 5.
[8] B2044 Buhârî, İ'tikâf, 17.
[9] İF4/285 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 285; İM1770 İbn Mâce, Sıyâm, 58; T803 Tirmizî, Savm, 79
[10] B2041 Buhârî, İ'tikâf, 14.
[11] HM11918 İbn Hanbel, III, 94; D1332 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 25.
[12] M2784 Müslim, İ'tikâf, 5; D2462 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 77
[13] B813 Buhârî, Ezân, 135; M2772 Müslim, Sıyâm, 216; MŞ9653 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Sıyâm, 88.
[14] B6 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1
[15] M2788 Müslim, İ'tikâf, 8.
[16] M2785 Müslim, İ'tikâf, 6; T791 Tirmizî, Savm, 71.
[17] B2024 Buhârî, Fadlu leyleti'l-kadr, 5, M2787 Müslim, İ'tikâf, 7.

Allah Resûlü'nün itikâf için gösterdiği bu hassasiyetin ardında yatan sebep, bin aydan daha hayırlı olduğu bildirilen Kadir gecesini ihya etme düşüncesiydi. Resûl-i Ekrem, son on günü itikâfta geçirmekle, âdeta bu kadirli geceyi, gece gündüz ibadetle, tefekkürle geçirmek istemekteydi. Nitekim Cebrail (as) tarafından Kadir gecesinin Ramazan'ın son on gününde olduğu kendisine bildirilene kadar Hz. Peygamber, önce Ramazan'ın ilk on gününde, sonra ortasındaki on günde itikâfa girmişti. Ancak her defasında Cebrail (as), *"Aradığın şey önünde(ki günlerde)dir."* diye uyararak nihayetinde onu son on günde itikâfa girmeye sevk etmişti.[18] Resûlullah, bundan böyle Ramazan'ın son on günü itikâf edeceği yere çekilmiş ve ashâbına da Kadir gecesini, Ramazan'ın son on gününde aramalarını söylemişti.[19]

İtikâf, insanlardan uzaklaşarak köşeye çekilme, toplum hayatından kaçıp tek başına yaşama hâli veya uzlet değildir. Dış dünyayla bütün bağlarını keserek Rabbine kulluk için insanın kendi içine kapanması, kendini Allah'a adayıp dünya işlerinden el çekme şeklinde tanımlanan bir inziva hâli de değildi. Zira yukarıdaki rivayetlerde açıkça görüldüğü üzere, Allah Resûlü, Medine'nin merkezi olan mescitte, bütün ashâbının arasında girmiştir itikâfa. Ve bu itikâf hâlinde de insanlarla olan ilişkilerini koparmamış, onlarla görüşüp konuşmuş, beşerî ilişkilerini sürdürmüştü.

Aynı şekilde itikâf bir çeşit ruhbanlık da değildir. İbadet kastıyla da olsa, kişinin evlenmemesi, dünyadan el etek çekmesi gibi bir tavır İslâm'da zaten yasaklanmıştır.[20] *"Kolay hanîf diniyle gönderildiğini"* ifade eden Allah Resûlü,[21] bazı sahâbîlerde gördüğü ve ruhbanlığı çağrıştıran eğilimleri derhâl yasaklamış,[22] kendisi de itikâf hâlinde iken eşleri ile olan sosyal ilişkilerini devam ettirmiştir. Nitekim Resûlullah (sav) itikâfta iken mescide bitişik olan odasından başını sevgili eşi Âişe'ye uzatır, o da onun saçlarını tarardı. Tuvalet ihtiyacı için itikâf ettiği yerden çıkar eve girerdi.[23] Bir defasında da Hz. Peygamber itikâfta iken, eşlerinden Safiyye bnt. Huyey geceleyin onu ziyarete gelmişti. Bir süre konuştuktan sonra Hz. Safiyye evine dönmek isteyince kendisini uğurlamak için Allah Resûlü de kalkmış ve hanımına mescidin kapısına kadar eşlik etmişti.[24]

Peygamber Efendimiz, girmekten vazgeçtiği itikâfın kazası olarak Şevval ayında girdiği bir sene hariç, diğer sekiz itikâfını hep Ramazan ayında ve çoğunu da Ramazan'ın son on gününde gerçekleştirmişti. Ancak ilim adamları, itikâfın zamanı ve süresi konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Buna göre itikâf, Ramazan'da ve Ramazan dışında olabilece-

[18] B813 Buhârî, Ezân, 135.
[19] B2020 Buhârî, Fadlu leyleti'l-kadr, 3; T792 Tirmizî, Savm, 72
[20] Hadîd, 57/27; T1082 Tirmizî, Nikâh, 2; N3215 Nesâî, Nikâh, 4.
[21] HM22647 İbn Hanbel V, 266.
[22] B5063 Buhârî, Nikâh, 1.
[23] M684 Müslim, Hayız, 6; T804 Tirmizî, Savm, 80.
[24] B2035 Buhârî, İtikâf, 8; M5679 Müslim, Selâm, 24.

ği gibi belirli bir süreye de tâbi değildir. İtikâf niyetiyle camide birkaç gün veya birkaç saat kalmak yeterlidir. Çok kısa bir süreyi de itikâf için yeterli gören âlimler bulunmaktadır.[25]

İlim adamlarının bu geniş yorumu, farklı uygulamalara kapı aralamıştır. Osmanlı döneminde yapılan ve "Selâtin Camileri" denilen büyük camilerin mimarî tasarımına bakıldığında, itikâf sünnetinde yatan esprinin gözetilmiş olduğu dikkat çeker. İlk önce caminin çok geniş tutulan dış avlusu, camiye gelen cemaatin dış dünya ile ilgisini keser. Ardından şadırvanın bulunduğu ikinci bir iç avlu, namaza geleni mâbede ve ibadete hazırlar. Abdestini alan Müslüman, üzerinde Arapça "Neveytü'l-i'tikâfe/İtikâfa niyet ettim" yazılı muşamba kapıdan camiye girer. Artık dış dünyadan tamamen koptuğu caminin içerisinde belli bir süre için de olsa itikâf hâli başlar. Gerek ezanı ve cemaatle namazı beklerken, gerekse namaz sonrası dua ve tesbihat için ayırdığı zamanı itikâf niyeti ve bilinciyle geçirmeye çalışır. İşinden, meşgalesinden uzak bir şekilde, kısa da olsa tefekkür etmeye gayret eder. Dünya işlerinin unutturduğu hakikatleri düşünür, kendisiyle yüzleşir, neredeyse unuttuğu kendini, akıbetini, âhiretini hatırlar. Dünya hayatının yabancılaştırdığı "kendine" gelir, yeniden dirilir, 'huşû ve huzur içerisinde takvasını artırarak' tekrar döner dünyasına.

Modern hayatta gündüzleri iş güç, geceleri televizyon gibi pek çok oyalayıcı nedenden dolayı, tefekküre, daha doğrusu kendisine zaman ayıramayan Müslüman için bulunmaz bir fırsattır itikâf. Son yıllarda kimi çevrelerin, hayatın yoğun stresine ve sorunlarına karşı, reiki, meditasyon, yoga gibi bazı uygulamaları yegâne çözüm gibi sunulabilmektedir. Oysa huşû içinde kılınan namaz ile itikâf içinde geçirilen vakitler, sadece bir zihin boşalması değil, aynı zamanda imanın kemale erdirilmesi gayreti, nefis muhasebesi, nefis terbiyesi ve tezkiyesidir aslında. Kişinin nereden geldiğini ve nereye gittiğini derinlemesine tefekkür ederek hedeflerine daha emin adımlarla ilerlemesi için tamamen kendine ayırdığı vakitlerdir. Bireyin kendini hatırlamasıdır, Rabbini hatırlamasıdır, hakikat aynasına bakıp kendine gelmesidir.

Ve ne yazık ki, bizi rahatlatacak, hayatımızı kolaylaştıracak, dünyamızı yaşanır kılacak "huşû içinde kılınan namaz" ile "tefekkürle geçirilecek itikâf" gibi iki önemli alternatif, toplumumuzda unutulmaya yüz tutmuş vaziyettedir. İşte itikâf, bize bizi, bizi biz yapan değerlerimizi, kendimizi, öz benliğimizi hatırlatacaktır.

25 "İtikâf", *DİA*, XXIII, 458; MŞ9652 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Sıyâm, 87; MA8006 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 346.

Allah'a tam bir teslimiyet içerisinde ibadet ve taatte bulunmak amacıyla zamanının belirli bir kısmını ayırması ve bu esnada meşru bile olsa her türlü nefsanî ve şehevî arzulardan uzak durması, kişinin mânen olgunlaşması için önemli vesilelerden biridir. Zorunlu ibadetlerin yanı sıra nafile ibadetler de bu konuda önem taşımakta, dinî duygu ve düşüncenin yoğun bir şekilde yaşandığı ve mümkün olduğu ölçüde maddî ilgilerden uzaklaşarak Yüce Yaratıcı'ya yönelmeyi sağlayan bir ortam insana derin bir mânevî ufuk ve imkân sunmaktadır.[26] Nitekim Allah Resûlü, bu imkânı en güzel şekilde değerlendirerek itikâfa verdiği önemi ümmetine göstermiş ve itikâfa giren kimsenin kazancını şöyle ifade etmiştir: *"O, günahlardan uzak kalır ve kendisine (hayatın içinde) tüm iyilikleri yapan kimse gibi iyilikler yazılır."*[27]

26 "İtikâf", DİA, XXIII, 458.
27 [M1781] İbn Mâce, Sıyâm, 67.

SADAKA-İ FITIR
VAROLUŞ SADAKASI

عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِصَدَقَةِ الْفِطْرِ قَبْلَ أَنْ تَنْزِلَ الزَّكَاةُ،
فَلَمَّا نَزَلَتِ الزَّكَاةُ لَمْ يَأْمُرْنَا وَلَمْ يَنْهَنَا وَنَحْنُ نَفْعَلُهُ.

Kays b. Sa'd anlatıyor: "Resûlullah (sav) zekât emri indirilmeden önce bize fıtır sadakasını vermemizi emretti. Sonra zekât emri inince bize (fıtır sadakasını) ne emretti ne de bizi (bu sadakayı vermekten) menetti. Biz de fıtır sadakası vermeye devam ediyoruz."

(N2509 Nesâî, Zekât, 35; İM1828 İbn Mâce, Zekât, 21)

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرٍ... ثُمَّ قَالَ: "أَلاَ أَدُلُّكَ عَلَى أَبْوَابِ الْخَيْرِ: الصَّوْمُ جُنَّةٌ، وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ، وَصَلاَةُ الرَّجُلِ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ" قَالَ: ثُمَّ تَلاَ ﴿تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ﴾ حَتَّى بَلَغَ ﴿يَعْمَلُونَ﴾...

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ زَكَاةَ الْفِطْرِ طُهْرَةً لِلصَّائِمِ مِنَ اللَّغْوِ وَالرَّفَثِ وَطُعْمَةً لِلْمَسَاكِينِ، مَنْ أَدَّاهَا قَبْلَ الصَّلاَةِ فَهِيَ زَكَاةٌ مَقْبُولَةٌ، وَمَنْ أَدَّاهَا بَعْدَ الصَّلاَةِ فَهِيَ صَدَقَةٌ مِنَ الصَّدَقَاتِ.

عنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما قَالَ: فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ زَكَاةَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَلَى الْعَبْدِ وَالْحُرِّ، وَالذَّكَرِ وَالأُنْثَى، وَالصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ، وَأَمَرَ بِهَا أَنْ تُؤَدَّى قَبْلَ خُرُوجِ النَّاسِ إِلَى الصَّلاَةِ.

Muâz b. Cebel anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) ile bir yolculuktaydım... Sonra (Allah Resûlü) şöyle buyurdu: *'Sana hayır kapılarını bildireyim mi? Oruç bir kalkandır. Sadaka suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları söndürür. Ve (hayır kapılarından) biri de kişinin gece kalkıp namaz kılmasıdır.'* Ardından, *'Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar. Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.'* (Secde, 32/16-17) âyetlerini okudu..."

(T2616 Tirmizî, Îmân, 8)

İbn Abbâs şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) hem oruçluyu (işlediği) faydasız fiillerden ve (söylediği) kötü sözlerden temizlemek, hem de fakirlere gıda (temin etmek) üzere fıtır zekâtını farz kıldı. Artık kim bunu bayram namazından önce öderse, o makbul bir zekâttır. Kim de bunu bayram namazından sonra öderse, o sadakalardan bir sadakadır."

(D1609 Ebû Dâvûd, Zekât, 18; İM1827 İbn Mâce, Zekât, 21)

İbn Ömer (ra) şöyle demiştir: "Allah Resûlü (sav) fıtır zekâtını köle-hür, erkek-kadın ve küçük-büyük bütün Müslümanlara bir sa' hurma yahut bir sa' arpa miktarı farz kıldı. Ve bunun, insanlar bayram namazına çıkmadan önce verilmesini emretti."

(B1503 Buhârî, Zekât, 70)

Kıble'nin Mescid-i Aksâ'dan Kâbe-i Muazzama istikametine çevrilmesinden bir ay sonra, takriben hicretin on sekizinci ayı başlarında Ramazan orucu farz oldu. Hz. Peygamber (sav) o sene Müslümanlara fıtır zekâtı vermelerini emretti. O zaman (aynî/nakdî mallardan alınacak olan) zekât emri henüz gelmemişti.[1] Allah Resûlü'nün en yakın hizmetkârlarından olan, dehasıyla ve cömertliğiyle meşhur Medineli sahâbî Kays b. Sa'd b. Ubâde,[2] fıtır sadakasının tarihi konusunda bizlere şu bilgiyi aktarmaktadır: "Biz Âşûrâ günü oruç tutar ve fıtır zekâtımızı da verirdik. Nihayet Ramazan ayı (orucu) (ile ilgili âyetler) nâzil oldu ve zekât emri geldi. Ancak fıtır zekâtı konusunda bir emir veya yasak gelmedi. Biz de fitrelerimizi vermeye devam ettik."[3] Yine Kays'ın, "Resûlullah (sav) zekâtı emreden âyetler indirilmeden önce bize fıtır sadakasını vermemizi emretti. Sonra zekâtı emreden âyetler inince bize (fıtır sadakasını) ne emretti ne de bizi (bu sadakayı vermekten) menetti. Biz de fıtır sadakası vermeye devam ediyoruz." dediği nakledilmektedir.[4]

İslâm, insan hayatını düzenleyen birçok esaslar getirmiştir. Bunların en önemlisi insanlar arasında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma kültürünü yerleştirmeye yönelik getirdiği hükümlerdir. Zekât ve sadaka toplumun farklı kesimleri arasında köprü kuran, fertler arası duygusal gerilimi engelleyen, sosyal barış ve huzuru temin eden çok önemli bir dinî yükümlülüktür. Bu bakımdan dilimize "fitre" olarak yerleşen fıtır sadakasının Ramazan Bayramı öncesinde yerine getirilmesi istenen malî bir ibadet olması manidardır.

"Fıtrat" kelimesinin, yarmak, ikiye ayırmak, kesmek, yaratmak, icat etmek mânâlarına geldiği[5] dikkate alınırsa "fıtır sadakası" ifadesinde şu iki mânâ ön plana çıkmaktadır. Birincisi; fıtır, "oruç bozma" veya "Ramazan'ın sona ermesi" anlamlarında kullanıldığı için bu sadakaya fıtır sadakası denmektedir. Nitekim Basralı âlim Hasan-ı Basrî'nin aktardığına göre sahâbeden Abdullah b. Abbâs Basra'da vali iken Ramazan'ın sonunda yaptığı bir konuşmasında Müslümanlara hitaben, "Orucunuzun zekâtı olan fitrenizi veriniz." demiştir.[6] Diğer yandan; fıtratın, kişinin yaratıldığı

[1] ST7 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 248.
[2] İBS608 İbn Abdülber, *İstîâb*, 608
[3] N2508 Nesâî, Zekât, 35
[4] N2509 Nesâî, Zekât, 35; İM1828 İbn Mâce, Zekât, 21.
[5] LA38/3432 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXVIII, 3432.
[6] N2510 Nesâî, Zekât, 36; HM3291 İbn Hanbel, I, 351.

tabiatı ve özünü ifade etmesine paralel olarak "can veya baş zekâtı/sadakası" anlamında (sadakatü'n-nüfûs) kullanıldığı için bu isim verilmiştir.[7] Bu bakımdan fıtır sadakası, kişinin, hem kendisinin hem de velâyeti altındakilerin canını bağışladığı için Allah'a bir şükran borcunu ifade etmektedir. Bu sadaka, hadis kaynaklarımızda daha çok "fıtır sadakası"[8] "fıtır zekâtı"[9] "oruç zekâtı"[10] ve "Ramazan sadakası"[11] şeklinde geçmektedir

Şüphesiz ki Ramazan'da mânevî bir iklimin oluşmasını sağlayan şey, bu ayda yapılan taat ve ibadetlerin yoğunluğudur. Oruç ve namaz gibi sosyal yardımlaşma ve dayanışma da bu ibadetlerin bir parçasıdır. Bu yüzden Ramazan, müminin sadece bedenen değil malı ile de kul olmasının gereğini yerine getirdiği bir aydır. Abdullah b. Abbâs, Hz. Peygamber'i (sav) insanların en cömerdi olarak nitelerken, onun cömertliğin zirvesinde olduğu zamanın ise Ramazan ayı olduğunu belirtmektedir.[12] Ramazan'ın mânevî atmosferini oluşturan oruç, namaz ve sadaka, bir hadiste "hayır kapıları" olarak ifade edilmiştir. Muâz b. Cebel'in anlattığına göre, Hz. Peygamber (sav) bir yolculuk esnasında kendisine, *"Sana hayır kapılarını bildireyim mi? Oruç bir kalkandır. Sadaka suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları söndürür. Ve (hayır kapılarından) biri de kişinin gece kalkıp namaz kılmasıdır."* buyurmuş ve ardından, *"Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar. Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez."*[13] âyetlerini okumuştur.[14] Efendimizin (sav) benzer bir nasihati Rıdvan Biati ashâbından Medineli Kâ'b b. Ücre el-Ensârî'ye de yaptığı rivayet edilmektedir.[15]

Fıtır sadakasının yıllık oluşu, Ramazan ayı gibi insanların ibadete yoğunlaştığı, ruhanî hayata daha da özen gösterdiği bir zamanda ödenmesi son derece anlamlıdır. Fıtır sadakası, gündüzü oruçla, gecesi namazla ihya edilen Ramazan ayının bereketidir. Oruç ile bedenini arındıran Müslüman, fıtır sadakası ile de bayrama erişmenin şükrünü eda eder. İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir hadis, hem fıtır sadakasının hikmeti hem de ne zaman ödeneceği konusunda bizleri aydınlatmaktadır: "Resûlullah (sav) hem oruçluyu (işlediği) faydasız fiillerden ve (söylediği) kötü sözlerden temizlemek, hem de fakirlere gıda (temin etmek) üzere fıtır zekâtını farz kıldı. Artık kim bunu bayram namazından önce öderse, o makbul bir zekâttır. Kim de bunu bayram namazından sonra öderse, o sadakalardan bir sadakadır."[16]

[7] AU9/153 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IX, 153.
[8] B1511 Buhârî, Zekât, 77; M2276 Muslim, Zekât, 10.
[9] B1503 Buhârî, Zekât, 70; M2278-79 Müslim, Zekât, 12-13.
[10] N2510 Nesâî, Zekât, 36.
[11] HM3291 İbn Hanbel, I, 351.
[12] B6 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[13] Secde, 32/16-17.
[14] T2616 Tirmizî, Îmân, 8.
[15] T614 Tirmizî, Cum'a, 79; HM15358 İbn Hanbel, III, 399.
[16] D1609 Ebû Dâvûd, Zekât, 18; İM1827 İbn Mâce, Zekât, 21.

Fıtır sadakalarının bayramdan önce verilmesi istenmektedir. Böylece fakir Müslümanların yiyecek ve giyecek gibi bayram ihtiyaçları giderilmiş ve onlara bayram sevinci tattırılmış olacaktır. Fakirler bu sayede bayrama hazırlıklı girecek, bayramda kendilerini yalnız ve garip hissetmeyeceklerdir. Abdullah b. Ömer, Allah Resûlü'nün (sav) ashâbına fıtır sadakasından yedirmedikçe Ramazan Bayramı günü (bayram namazına) çıkmadığını nakletmektedir.[17]

Ramazan ayının son günü güneşin batması Ramazan ayının bitmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla fıtır sadakasının –Peygamberimizin uygulamasına binaen– bayram namazına gitmeden önce verilmesi müstehaptır. Bununla birlikte bilginler, yine Hz. Peygamber'in hadislerinde ifade edilen yoksulların ihtiyaçlarının giderilmesi amacına uygun olarak fitrenin bayramdan bir iki gün önce verilmesini teşvik etmişlerdir. Fitrenin bayramın birinci gününden sonraya bırakılması ise caiz değildir. Ancak zamanında ödenmemiş olmasından dolayı fitre yükümlülüğü sona ermez,[18] her hâlükârda er ya da geç ödenmesi gerekir.

Fıtır sadakasının temel hikmetlerinden birisi, Ramazan ayını idrak eden ve oruç tutan müminin bu ayın mânevî bereketinden azamî derecede istifade etmesini sağlamaktır. Müminin, hac ve umre gibi uzun süren meşakkatli ibadetlerde olduğu gibi Ramazan ayında da, ibadetin kemalini zedeleyecek birtakım davranışlarda bulunması muhtemeldir. Böyle durumlarda malî kefaretler devreye girer ve o hatalar telâfi edilir. Bu şekilde ibadet kusurlardan arınmış olur. İşte bu hadis, fıtır sadakasının bu fonksiyonuna işaret etmektedir. Şayet mümin, Ramazan ayının gecesinde veya gündüzünde bu ayın saygınlığına halel getirecek birtakım kötü söz veya davranışlar sarf etmişse, verdiği fıtır sadakası sayesinde bu hatalardan ve günahlardan arınacaktır. Elbette nihaî olarak fıtır sadakasının teşriînde, özellikle bayram günlerinde fakirlerin ihtiyaçlarını giderme maksadının gözetildiğini unutmamak gerekir. Yani fıtır sadakası bir taraftan veren açısından bir arınma vesilesi olmalı, diğer taraftan alan kişinin maddî bir ihtiyacını gidermelidir.

Fıtır sadakasının hangi mallardan verileceği ilmihal kitaplarında detaylıca anlatılmaktadır. Türkçemizde daha çok "fitre" olarak ifade edilen bu sadakanın Hz. Peygamber (sav) döneminde toplumun en çok kullandığı ihtiyaç ürünlerinden verildiğini görüyoruz. İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) fıtır sadakasını köle-hür, erkek-kadın ve küçük-büyük bütün Müslümanlara hurmadan bir sâ' (sa', bir hacim ölçüsü birimi

[17] [M] 1755 İbn Mâce, Sıyâm 49

[18] TDV *İlmihal*, 1, 506.

olup yaklaşık 2.75 litreye tekabül eder) yahut arpadan bir sâ' miktarı farz kılmış ve bu sadakanın insanların bayram namazına çıkmasından önce verilmesini emretmiştir.[19]

Temel ihtiyaç maddelerinin zamanla değişkenlik arz edebileceği muhakkaktır. Bu durumda fıtır sadakasını hadiste yer alan hurma ve arpa gibi ürünlerle sınırlamak doğru değildir. Nitekim başka rivayetlere göre sahâbîlerin değişik mahsullerden de fıtır sadakası verdiklerini görmekteyiz. Ebû Saîd el-Hudrî şöyle söylüyor: "Biz fıtır sadakasını; buğday, arpa, hurma, keş/çökelek veya kuru üzümden Hz. Peygamber'in sa'ı (ölçeği) ile bir sa' verirdik."[20] Bir başka rivayette Ebû Saîd el-Hudrî, "Yediklerimiz de zaten arpa, kuru üzüm, keş ve hurma idi."[21] ilâvesinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Efendimiz (sav), ekonomik şartları ve çevresel faktörleri gözeterek fıtır sadakasını, insanların ellerinde bulunan temel yiyecek maddelerinden vermelerini istemiştir.

Fıtır sadakası aynî olarak verilebilir. Daha doğru bir deyişle, Hz. Peygamber zamanında öyle verilirdi. Ülkemizde de bu böyledir. Cebinde nakit parası olmayan bir çiftçi elbette para veremez. Ama aynı şahıs harmanının başında bir ölçek fındık, kuru fasulye, nohut, buğday, arpa, kuru üzüm gibi mahsullerden daha rahat ve bolca verebilir. Bu noktada herkesin elinde bulunan maldan bu sadakayı vermesi bakımından önemlidir. Bir Müslüman eğer kuru üzüm sergisi başında ise ondan un veya hurma ile fıtır sadakası istemek, ona zorluk çıkarmaktır. Ayrıca fıtır sadakasının nihaî maksadını düşündüğümüzde, günümüzde bu sadakanın sadece hadiste ifade edilen yiyecek maddelerinden verilmesi gerektiği sonucunu çıkarmak yanlıştır. O dönemde bir fakirin bir ölçek hurma veya buğday ile önemli bir ihtiyacını karşıladığı göz önüne alınırsa, buradaki temel maksadın bir kişinin bir günlük yiyeceğini sağlamak olduğu anlaşılacaktır. Bu ihtiyacın nakit para ile karşılanması da mümkündür. Nitekim ülkemizdeki uygulamalar bu yöndedir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, günlük ihtiyacın tespiti yapılırken fitreyi alanın değil, verenin hayat standardı esas alınmalıdır. Nitekim Kur'an'da yemin kefaretini belirleyen âyette, *"Ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hâllisinden on fakire yedirmek."*[22] şeklinde bir ölçü ifade edilmektedir. Bu âyet, fakire ikramda bulunurken nasıl bir kıstas tayin edilmesi gerektiği konusunda bizlere ışık tutmaktadır.

Dinimizde insanın yararlanması için, görünüşte sanki dinî ve dünyevî ayrımı yapılabilecek tarzda, vergiler, hayırlar, yardımlar ve mal ile ilgili

[19] Buhârî, Zekât, 70.
[20] B1506 Buhârî, Zekât, 73.
[21] B1510 Buhârî, Zekât, 76.
[22] Mâide, 5/89.

"elden tutma"lar öngörülmüştür. İyi düşünülünce hepsine birden "dinî ve aynı zamanda dünyevî" demek mümkündür. Ama hepsinde ortak nokta insanların ondan faydalanması ve Allah'ın hoşnut kılınması hususudur. Dolayısıyla fıtır sadakasında da hedefin, Allah'ın rızası ve insanların yararı olduğu görülecektir. Bu sadakanın tezkiye yönü de diğer ibadetler gibi, kula yönelik bir yardım ve istifade olsa gerektir.

Fıtır sadakası, günümüzde Müslümanlar arasında titizlikle riayet edilen malî bir ibadettir. Bunda miktarının az olmasının da etkisi olabilir. Bu yüzden fitrenin miktarının çok az olduğu yönündeki birtakım yorumlar ihtiyatla karşılanmalıdır. Dinî otoritelerce her yıl takdir edilen miktar elbette az nüfuslu aileler için düşük bir meblağdır. Ancak fıtır sadakasının miktarı arttırıldığında kalabalık ailelerin bu ibadeti yerine getirmelerinde ciddi sıkıntılar yaşayacakları da unutulmamalıdır. Diğer yandan zengin ülkeler için sünnet ile belirlenen fıtır sadakası miktarı belki maddî olarak çok şey ifade etmeyebilir. Ama dünyanın muhtaç mıntıkalarında böyle bir küçük yardım rahmetin ta kendisi olacaktır.

ZEKÂT
MALIN ARINDIRILMASI

قَالَ عَبْدُ اللّٰهِ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : "بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ
أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ
وَحَجِّ الْبَيْتِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ."

Abdullah (b. Ömer) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."
(M113 Müslim, Îmân, 21)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ:... فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَفْرِضِ الزَّكَاةَ إِلاَّ لِيُطَيِّبَ مَا بَقِيَ مِنْ أَمْوَالِكُمْ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ..."

عَنْ أَبِي مَالِكٍ الأَشْعَرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...الزَّكَاةُ بُرْهَانٌ..."

عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ..."

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre... Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalan kısmını temizlemek için farz kıldı..."*
(D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sadaka/zekât vermek, maldan hiçbir şey eksiltmez..."*
(M6592 Müslim, Birr, 69)

Ebû Mâlik el-Eş'arî'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Zekât, (kişinin Müslümanlığının) bir delilidir..."*
(İM280 İbn Mâce, Tahâret, 5)

Kâ'b b. Ucre diyor ki: "Allah Resûlü (sav) bana şöyle buyurdu: *'Sadaka/zekât vermek, suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları yok eder...'*"
(T614 Tirmizî, Cum'a, 79; İM4210 İbn Mâce, Zühd, 22)

Veda haccı öncesiydi. Resûl-i Ekrem, yakın dostlarından Ebû Musa el-Eş'arî ve Muâz b. Cebel'i Yemen bölgesine göndermeye karar verdi. Onları çağırıp durumu anlattıktan sonra şu tavsiyelerde bulundu: *"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın! Müjdeleyin, nefret ettirmeyin!"*[1]

Ardından Muâz'a döndü ve dinî emirler hususunda şöyle buyurdu: *"Sen Ehl-i kitap (hıristiyan) olan bir topluluğa gidiyorsun. Onları önce Allah'tan başka ilâh olmadığını ve benim O'nun elçisi olduğumu kabule davet et. Bu konuda itaat ederlerse, onlara günde beş vakit namazın farz olduğunu haber ver. Buna da itaat ederlerse Allah'ın kendilerine zekâtı farz kıldığını ve zekâtın zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılacağını haber ver. Bunu da kabul ederlerse kendilerinden zekât al. Ancak zekât tahsil ederken mallarının en değerlisini alma! Mazlum kimselerin bedduasından da sakın. Çünkü Allah ile mazlumun duası arasında perde yoktur."*[2]

Bütün semavî dinlerde muhtaç insanların korunmasına yönelik bazı tedbirlerin alındığı ve zekâtın emredildiği görülmektedir.[3] Tevrat'ta yabancılara, öksüzlere ve dul kadınlara zekât verilmesinin gerekliliği vurgulanırken,[4] İncil'de zekât vermenin ahlâkî görevler gibi gerekli olduğu anlatılmaktadır.[5] Kur'ân-ı Kerîm'de de yahudilerin zekât vermekle yükümlü tutuldukları,[6] Hz. İbrâhim, Hz. İshak, Hz. Yakub ve Hz. İsa gibi çeşitli peygamberlere de zekât ibadetinin emredildiği bildirilmektedir.[7]

Kur'ân-ı Kerîm'de müşriklerden söz edilirken, *"Tevbe edip namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir."*[8] buyrulması, zekâtın Müslüman olmanın en belirleyici unsurlarından biri olduğunu göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber de zekâtı İslâm'ın beş temel esasından biri olarak değerlendirmiş ve şöyle buyurmuştur: *"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."*[9]

Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke'de nâzil olan âyetlerinde zekâta vurgu yapılması, risâletin ilk dönemlerinden itibaren konunun önemsendiğini göstermektedir.[10] Nitekim Ca'fer b. Ebû Tâlib Habeşistan kralı Necâşî ile konuşmasında da Peygamber Efendimizin insanlara zekât vermeyi tavsiye

[1] B4342 Buhârî, Meğâzî, 61
[2] M121 Müslim, Îmân, 29; B1496 Buhârî, Zekât, 63.
[3] Beyyine, 98/5
[4] *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, 26/12; *Kitâb-ı Mukaddes*, Levililer, 27/30
[5] *Kitâb-ı Mukaddes*, Luka, 11/42.
[6] Bakara, 2/83; Mâide, 5/12.
[7] Enbiyâ, 21/72-73; Meryem, 19/31
[8] Tevbe, 9/11
[9] M113 Müslim, Îmân, 21.
[10] Neml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokman, 31/4.

ettiğini belirtmiştir.[11] İlk dönemlerden itibaren sahâbe, bu ibadeti kısmen de olsa uygulamışlardı. Ancak Mekke döneminde henüz zekâtın farz oluşuna, hangi mallardan, ne kadar, ne zaman ve nasıl verileceğine dair bir âyet nâzil olmamıştı. Allah Resûlü'nün bu konuda ayrıntılı bir uygulaması yoktu. Öyle anlaşılmaktadır ki, Mekke döneminde inen âyetlerde sözü edilen zekât ve sadaka, Müslümanların gönüllü olarak yapacakları nafile bir ibadet şeklindeydi. Zaten o günlerde Müslümanların çoğu Mekke'de geçim sıkıntısı çekiyor, kendi hâllerinde yaşayıp, canlarını korumaya çalışıyorlardı. Verilecek malın miktarı müminlerin takdirine bırakılmıştı. Malının çoğunu veren olduğu gibi, bir bölümünü veren de oluyordu. Sahâbeye yön veren o günün şartları ve ihtiyaçları idi.

Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra, şartların iyileşmesiyle daha düzenli bir yapı içinde yaşamaya başladılar. Bu dönemde, önceden tavsiye ile yaptıkları bazı uygulamalar bağlayıcı hâle gelmişti. Medine'de inen âyetlerde bu vurgu açık bir şekilde görülmekteydi.[12] Hicretin ikinci yılından sonra[13] Resûlullah (sav) zekâtın hangi mallardan verileceğini, verilecek malın miktarını ve şartlarını anlatarak farz olan zekâtın sınırlarını belirlemeye başladı.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını."*[14] âyetiyle ancak belli bir miktarda malı olanların zekâtla yükümlü olduğu bildiriliyordu. Aynı şekilde Allah yolunda yapılan harcamalarda, *"ne elin sıkılığı, ne de büsbütün açık olması"*[15] istenmekteydi. Müminlerin dengeli hareket etmelerine dönük bu uyarı, Peygamberimizin ashâbına tavsiyeleri ile zihinlerde iyice şekilleniyordu. Nitekim elde ettiği bütün malı getirip Allah yolunda harcamak isteyen Ebû Husayn es-Sülemî'yi kastederek Allah Resûlü, *"Biriniz, sahip olduğu bütün malını getirip, 'Bu, sadakadır.' diyor, sonra da oturup insanlara avuç açıyor. Zekâtın en hayırlısı, verildikten sonra sahibini muhtaç duruma düşürmeyendir."*[16] buyurmuştu. Zekât veren kişi, belirlenen miktarı dağıttıktan sonra fakirleşmemeliydi.[17] Bu nedenle verilecek zekât miktarı hesaplanırken ailenin temel ihtiyaçları[18] ve ticaret ehlinin demirbaş malzemeleri[19] nisap miktarına dâhil edilmiyordu.

Zamanla zenginler mallarının zekâtını bir yılda kaç kez vermeleri gerektiğini merak etmeye başladılar. Aynı zamanda fakirlerin hakkının muhafazası için de elde edilen malın zekâtının ne zaman verileceği bilinmeliydi. Resûlullah (sav), *"Allah'ın (dinine) göre, kişinin kazandığı malın üzerinden bir yıl geçmedikçe zekât alınmaz."*[20] buyurarak zekâtın verileceği

[11] HM3740 İbn Hanbel, I, 202
[12] Tevbe, 9/5
[13] İF3/266 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, 266.
[14] Bakara, 2/219.
[15] İsrâ, 17/29
[16] D1673 Ebû Dâvûd, Zekât, 39.
[17] M2386 Müslim, Zekât, 95 B1426 Buhârî, Zekât, 18.
[18] B1463 Buhârî, Zekât, 45.
[19] D1572 Ebû Dâvûd, Zekât, 5
[20] T631 Tirmizî, Zekât, 10; D1573 Ebû Dâvûd, Zekât, 5

zaman dilimini belirlemişti. Böylece bir yıl dolmadıkça varlıklı insanlardan zekât alınmayacaktı.

Allah Teâlâ, zekât verenlerden sırf O'nun rızasını gözetenleri mükâfatlandıracağını müjdeleyerek bu ibadetin riyasız bir şekilde yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[21] Dolayısıyla, zekât bir "borç/yük" gibi algılanmamalı, gönülden yerine getirilen bir ibadet olmalıdır.[22] Bu bağlamda Allah Resûlü, bir taraftan muhtaç insanlara yapılan yardımların Allah tarafından kabul edilip mükâfatının da sürekli artacak şekilde değerlendirileceği müjdesini verirken;[23] diğer taraftan da zekâtı verilmeyen her bir malın, sahibi için acıklı bir azap vesilesi olacağı uyarısında bulunuyordu.[24]

Zenginin, Rabbinin rızasına ermek arzusuyla yerine getirdiği farz bir ibadet olan zekâtın birçok hikmetleri vardır. Öncelikle zekât, bir yandan fakirlerin ihtiyacını karşılarken, diğer yandan da veren kişinin şahsiyetini geliştirmekteydi. Zekât, hem maldaki kirleri temizlemekte hem de sahibini arındırmaktadır. Nitekim Yüce Allah Hz. Peygamber'e hitaben, *"Onların mallarından zekât al ki, bununla onları temizleyesin ve arındırasın."*[25] buyurmaktadır. Bu ise, zekâtın kişilere sağladığı maddî yararları vurguladığı gibi, konunun mânevî/ruhî boyutuna da işaret etmekteydi. Bu açıdan bakıldığında zekât vermek, hem malın hem de nefsin temizlenmesine yardımcı olmaktadır. Çünkü nefis, cimrilik ve aşırı dünya sevgisi ile yoğrulmuştur.[26]

"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."[27] buyuran Yüce Rabbimiz, insanın benliğinde yer alan cimrilik hastalığının giderilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kişi, zekât vermek suretiyle cimrilik hastalığından kurtulmakla kalmaz, aynı zamanda da kendisini cömertliğe alıştırır. Böylece o, Yüce Allah'ın övgüsünü kazanır. Bu yönüyle zekât, cimrilik hastalığına şifa veren bir ilaç olur, kişiyi maddenin ve menfaatin esiri olmaktan kurtarır.

Allah, insanlar arasında inanan-inanmayan şeklinde bir ayrım yapmaksızın, herkese mal mülk verir.[28] Ancak bir insanın elinde mal ve mülkün bulunması onun Allah katında değerli bir şahıs olduğu anlamına gelmez. Mal sahibini değerli kılacak olan şey, o nimetlerin kadrini bilmesi ve şükrünü yerine getirmesi, yani malında fakirin hakkı bulunduğunu bilerek bunu ödemesidir. Bu anlamda insan, evlâtlarıyla olduğu gibi mallarıyla da imtihan edilmektedir.[29] İnsanların en fazla yanıldıkları konu ve başarısız oldukları imtihanlardan biri de mala olan aşırı düşkünlükleridir.

[21] Bakara, 2/261-274.
[22] T2211 Tirmizî, Fiten, 38; Tevbe, 9/98
[23] M2342 Müslim, Zekât, 63; T661 Tirmizî, Zekât, 28
[24] T3012 Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 3; N2483 Nesâî, Zekât, 20; HM7553 İbn Hanbel, II, 262.
[25] Tevbe, 9/103
[26] İsrâ, 17/100
[27] Haşr, 59/9
[28] İsrâ, 17/20.
[29] Tegâbün, 64/15.

Bu yüzden Sevgili Peygamberimiz ümmetinin böylesine bir mal sevgisine kapılmasından duyduğu endişeyi dile getirmiştir.[30]

İbn Abbâs'ın anlattığına göre, *"Altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!"*[31] âyeti inince Müslümanlar bu uyarı karşısında tedirgin oldular. Artık çocukları için mal bırakamayacakları endişesine kapıldılar.[32] Bunun üzerine Hz. Ömer, "Ben (konunun aslını öğrenip) sizi rahatlatırım." diyerek Allah'ın Resûlü'ne gitti ve "Ey Allah'ın Peygamberi! Ashâbın, bu âyetin ağırlığı altında eziliyor!" dedi. Allah Resûlü onun endişesini giderecek şekilde, *"Allah, zekâtı ancak mallarınızın kalan kısmını temizlemek için farz kıldı, mirası da sizden sonrakilere kalması için farz kıldı."* buyurdu. Efendimizin bu sözleri karşısında Hz. Ömer, (sevincinden) tekbir getirdi.[33]

Bu diyalog aynı zamanda Peygamber Efendimizin, *"Altın, gümüş ve güzel elbiselerin kulu olanlara yazıklar olsun!"*[34] sözünden neyi kastettiğini de açıklamaktadır. Dolayısıyla bu noktada kınanan durum mal sahibi olmak değildir. Aksine zekâtı verilen bir mala sahip olmak hem makbul hem de istenen bir durumdur. Nitekim Allah Resûlü'nün, *"Salih insanlar için temiz mal ne kadar da güzeldir!"*[35] buyurması da bu duruma işaret etmektedir.

Bedenin şükrü olduğu gibi, elde edilen malın da şükrü vardır. Efendimiz (sav), *"Her şeyin bir zekâtı vardır. Bedenin zekâtı da oruçtur."*[36] buyururken insanın sahip olduğu her bir nimete karşı şükretmesi gerektiğini vurgular. Bu anlamda zekât, Allah'ın verdiği mala karşı şükür vazifesidir. Bedenin zekâtı olan orucun insan bedenini maddî ve mânevî olarak temizlemesi gibi, zekât da malı arındırır, bela ve musibetlere karşı ona korunak sağlar.

Zekât vesilesiyle mallarını gönüllü olarak harcamaya alışan müminler, kendileri kadar, diğer ihtiyaç sahiplerini de düşünürler. Artık 'ben' duygusu, 'biz' duygusuna dönüşmeye başlar. Bu duyguya sahip olan kişi, gerektiğinde zekât dışında da malî yardımlarda bulunur. Böylece kendi malından fedakârlık yaparak sevap kazanmaya çalışan kimse, başkalarının malını haksız yollarla elde etmeye kalkışmaz.

Zekâtın, malı temizleyen bir vasıta[37] olduğunu vurgulayan Hz. Peygamber, *"Mallarınızı zekât vererek korumaya alınız!"*[38] buyurmak suretiyle de zekâtın mânevî bir zırh olduğunu hatırlatır. Öte taraftan zekâtı verilmediği için temizlenmeyen, içerisinde fakirin hakkı olan bir malın akıbetinin hayırlı olmayacağını bildirir.[39]

[30] D4297 Ebû Dâvûd, Melâhim, 5; HM8698 İbn Hanbel, II, 360.
[31] Tevbe, 9/34.
[32] BS7336 Beyhakî, es-*Sünenü'l-kübrâ*, IV, 140.
[33] D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32.
[34] B6435 Buhârî, Rikâk, 10.
[35] HM17915 İbn Hanbel, IV, 197.
[36] İM1745 İbn Mâce, Sıyâm, 44
[37] D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32.
[38] BS6689 Beyhakî, es-*Sünenü'l-kübrâ*, III, 542; MK10196 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, X, 128.
[39] BS7760 Beyhakî, es-*Sünenü'l-kübrâ*, IV, 268.

Nebî (sav), *"Allah, ganimetten haksız yere alınan (haram) bir maldan verilen sadaka ile abdestsiz kılınan namazı kabul etmez."*[40] ve *"Allah güzeldir ancak güzel olan şeyleri kabul eder."*[41] buyurarak zekâtın ancak helâl ve temiz mallardan kabul edileceğini bildirir. Şu hâlde namaz için abdest ile temizlik nasıl şart ise, zekât için de malın helâlinden kazanılmış olması şarttır. Böylece toplumda üretim faaliyetlerine mânevî ve ahlâkî bir boyut kazandırılarak insanlara dürüst iş yapma, helâl mal kazanma ve harcama bilinci aşılanmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah rızası gözetilerek güzel bir şekilde infak edilen mal, Allah'a verilmiş bir borç sayılmakta ve karşılığının kat kat fazlasıyla yine Allah tarafından ödeneceği bildirilmektedir.[42] Şeytan insana Allah yolunda harcamakla fakir olacağı şeklinde vesvese vermekte,[43] Yüce Allah ise zekâtlarını gereğince ve sadece O'nun rızası için verenlerin aslında mallarını kat kat artırdıklarını[44] ve verilen her zekâtın karşılığının ödeneceğini[45] müjdelemektedir. Peygamber Efendimiz de müminlere zekât vermekle mallarının azalmasından korkmamaları gerektiğini şu şekilde açıklar: *"Sadaka/zekât vermek, maldan hiçbir şey eksiltmez."*[46] Malın artma ve azalma ölçüsünün sadece miktarla ilgili olmadığı düşünülürse, görünürde eksilmiş gibi olan malın, aslında zekâtı ödendiği için bereketlenip daha verimli hâle geldiği veya geleceği anlaşılır. *"Allah, verilen sadakaları/zekâtları artırır."*[47] âyeti de bu durumu en güzel şekilde izah etmektedir.

Yüce Rabbimiz zekâtı farz kılmakla ihtiyaç sahiplerini elde edilen gelirde hak sahibi yapmıştır. Böylece zekâtla desteklenen muhtaç kişi, genel servet içinde bir payının olduğunu bilerek, zihnini meşgul eden fakirlik sıkıntısını hafifletmiş olur. Bu şekilde sıkıntıya maruz kalan onurlu insanların dilencilik ve karamsarlık gibi durumlara düşmelerinin önüne geçilmiş olur.

İslâm, insanların dünya saadetini önemsemiştir. Bazı rivayetlerde iyi bir eş, geniş bir ev, iyi bir binek birer saadet vesilesi olarak sunulmaktadır.[48] Öte taraftan Allah Resûlü, fakirliğin istenilmeyen, hatta Allah'a sığınılması gereken bir hâl olduğunu da belirtmiştir.[49] Asıl olan, her ferdin bütün imkânlarını zorlayarak kendi geçimini temin etmesidir.[50] Fakat bu imkânları elde edemeyip varlık sahibi olamayan insanların ihtiyaçlarının giderilmesi ve onların da aktif ve verimli bir şekilde toplum hayatına katılımlarının sağlanması toplumun genel huzuru açısından önemlidir. Bir yıl boyunca değişik ticarî faaliyetlerle insanlar arasında dolaşan servet, zekât vesilesiyle muhtaç kimselere de ulaşmaktadır. Böylece normal ticarî faaliyetlerdeki muhtemel dengesizlikler ve gelir dağılımındaki uçurumlar

[40] D59 Ebû Dâvûd, Tahâret, 31; N139 Nesâî, Tahâret, 104.
[41] M2346 Müslim, Zekât, 65.
[42] Bakara, 2/245.
[43] Bakara, 2/268
[44] Rûm, 30/39.
[45] Sebe', 34/39.
[46] M6592 Müslim, Birr, 69
[47] Bakara, 2/276.
[48] HM2684 Hâkim, *Müstedrek*, III, 1010 (2/162)
[49] N5487 Nesâî, İstiâze, 29, D5090 Ebû Dâvûd, Edeb 100-101.
[50] B1471 Buhârî, Zekât, 50.

asgarîye indirilmiş olur, toplumun bütün kesimlerinin bir şekilde mal dolaşımına dâhil edilmesi sağlanır.

Zekât, İslâm'ın ilk kutlu kuşağı sahâbe tarafından çok iyi anlaşılıp uygulanmıştı. Abdullah b. Mes'ûd, kendilerinin namazı dosdoğru kılmakla, zekâtı vermekle emrolunduklarını hatta zekât vermeyenin namazının bile kabul edilmeyeceğini söylüyordu.[51] Allah Resûlü'nün vefatından sonra halife olan Hz. Ebû Bekir ise, Müslüman oldukları hâlde bazı kimselerin zekât vermek istememeleri üzerine, zekât ve namazın birbirinden ayrılamaz dinî yükümlülükler olduğunu bildirmiş, hatta gerekirse bu kimselere karşı savaş açacağını ilân etmişti.[52]

Malî bir yükümlülük olan zekât, kişinin dünya malına karşı dengeli bir duruş içinde olmasını sağlar. Toplumsal boyutları açısından değerlendirildiğinde, kardeşlik ve paylaşma duygularını geliştirir. Zekâtını veren zengin, servetini mümin kardeşiyle paylaşmanın hazzını, güzelliğini yaşar. Bilir ki verdiği zekât hem bu dünyada arınması hem de âhirette ecir kazanması için Hz. Peygamber'in deyişiyle *"delil"* olacaktır.[53] Yine Sevgili Peygamberimizin müjdelediğine göre, *"Sadaka/zekât vermek, suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları yok eder."*[54] İhtiyaç sahiplerinin bu paydan yararlandıkları sırada yaşadıkları sevinç ve memnuniyet, verenin gönlünde huzura ve genişliğe dönüşür. Böylece zekâtın tam olarak verildiği yerlerde denge ve sükûnet egemen olur. Yoksul, zengin kardeşinin malına kem gözle bakmak şöyle dursun, kendisi de yararlandığı için o malı kendi gözü, kendi malı gibi korur, kollar. Böyle bir ortamda, hırsızlık, kapkaç ve gasp gibi malî suçlar azalır, zamanla yok olur.

[51] MK10095 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, X, 103
[52] B1400 Buhârî, Zekât, 1; D1556 Ebû Dâvûd, Zekât, 1
[53] İM280 İbn Mâce, Tahâret, 5
[54] T614 Tirmizî, Cum'a, 79; İM4210 İbn Mâce, Zühd, 22

ZEKÂT VERMEK
ZEKÂTA TABİ MALLAR ve ZEKÂT NİSABI

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيِّ قَالَ: ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"... خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا كَانَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى."

Câbir b. Abdullah el-Ensârî'den nakledildiğine göre...
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"... *Sadakanın en hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilendir.*"
(D1673 Ebû Dâvûd, Zekât, 39)

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ وَالْعُيُونُ أَوْ كَانَ عَثَرِيًّا الْعُشْرُ، وَمَا سُقِيَ بِالنَّضْحِ نِصْفُ الْعُشْرِ."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"لاَ زَكَاةَ فِي مَالٍ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَاوِيَةَ الْغَاضِرِيِّ.. قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"ثَلاَثٌ مَنْ فَعَلَهُنَّ فَقَدْ طَعِمَ طَعْمَ الْإِيمَانِ: مَنْ عَبَدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَأَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَعْطَى زَكَاةَ مَالِهِ طَيِّبَةً بِهَا نَفْسُهُ رَافِدَةً عَلَيْهِ كُلَّ عَامٍ وَلاَ يُعْطِي الْهَرِمَةَ وَلاَ الدَّرِنَةَ وَلاَ الْمَرِيضَةَ وَلاَ الشَّرَطَ اللَّئِيمَةَ وَلَكِنْ مِنْ وَسَطِ أَمْوَالِكُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَسْأَلْكُمْ خَيْرَهُ وَ[لَمْ] يَأْمُرْكُمْ بِشَرِّهِ."

أَنَّهُ مُعَاذًا قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ:
"...فَإِيَّاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ."

Sâlim b. Abdullah'ın, babasından (Abdullah b. Ömer'den) (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Yağmur ve nehir sularıyla sulanan veya kendiliğinden sulanan (mahsuller)de zekât miktarı onda bir; (hayvanlarla veya kovalarla) sulanan (mahsuller)de ise, yirmide bir oranındadır.*"

(B1483 Buhârî, Zekât, 55)

Hz. Âişe diyor ki, "Allah Resûlü'nü (sav) şöyle derken işittim: '*Üzerinden bir yıl geçmeyen mal zekâta tâbi değildir.*'"

(İM1792 İbn Mâce, Zekât, 5)

Abdullah b. Muâviye el-Ğâdırî'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Üç şey vardır ki onları yapan kimse imanın tadını almış olur: Allah'tan başka ilâh olmadığına inanarak, bir olan Allah'a kulluk etmek; malının zekâtını gönül rızasıyla, içine sinerek ve her sene düzenli olarak vermek; zekât olarak yaşlı, uyuz, hasta, çelimsiz ve sütü az olan hayvanı vermeyip, mallarınızın orta hallisinden vermek. Çünkü Allah, sizden malınızın en iyisini istemedi; fakat en kötüsünü verin diye de emretmedi.*"

(D1582 Ebû Dâvûd, Zekât, 5)

Muâz (b. Cebel) anlatıyor: "Allah Resûlü (sav) beni (Yemen'e vali olarak) gönderirken şöyle buyurdu: '...*(Zenginlerin) mallarının en iyisini zekât olarak almaktan kaçın. Mazlumun bedduasından da sakın. Çünkü mazlumun duasıyla Allah arasında perde yoktur.*'"

(M121 Müslim, Îmân, 29)

Hz. Peygamber, aralarında Câbir b. Abdullah'ın da bulunduğu birkaç sahâbî ile oturmaktaydı. Bu sırada Ebû Husayn es-Sülemî,[1] elinde maden yatağında bulduğu güvercin yumurtası büyüklüğünde bir altın parçası ile gelerek bundan başka bir malı olmadığını, onu da sadaka olarak vermek istediğini söyledi. Fakat Peygamber Efendimiz onun bu isteğini reddetti. Ebû Husayn isteğinde ısrarlıydı. Hz. Peygamber'e önce sağından sonra solundan yaklaşarak ricasını tekrarladı. Ancak Hz. Peygamber yine kabul etmedi. Bu sefer arka tarafından gelerek altın parçasını Peygamberimize vermek istedi. Resûlullah (sav) onu aldı ve bu sahâbîye geri attı. Eğer ona değseydi incitebilirdi. Ardından da şöyle buyurdu: *"Biriniz, sahip olduğu her şeyi getirip: 'Bu benim sadakamdır.' diyor, sonra da oturup insanlara avuç açıyor. Sadakanın en hayırlısı, ihtiyaç fazlası maldan verilendir."*[2]

Zarurî ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak kadar fakir olan Ebû Husayn, elde ettiği altın parçasını sadaka olarak vermek istemişti. Halbuki o, öncelikle kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimini temin etmekle mükellefti. Bir yandan başka bir malı olmadığını söyleyen, diğer yandan da Hz. Peygamber'in kabul etmemesine rağmen elindeki altın parçasını verme hususunda ısrar eden Ebû Husayn'ın bu tavrı, Resûl-i Ekrem'in hoşuna gitmemişti. Bu şekilde hareket edenlerin zamanla başkalarına muhtaç hâle gelebileceklerine işaret ederek, her Müslüman'ın elindeki malı, yerli yerinde harcaması gerektiğine dikkat çekmişti.

Kur'ân-ı Kerîm'de inananlardan zekât vermeleri ısrarla istenirken hangi maldan ne ölçüde verilmesi gerektiğine ilişkin bir açıklama yer almaz. Zekâta tâbi tüm malların nisap miktarları, hangi cins mallardan ne oranda verilmesi gerektiği Hz. Peygamber tarafından tespit edilmiştir. Efendimiz döneminde para olarak dirhem (gümüş) ve dinar (altın) kullanılmakta; hayvanlardan deve, sığır ve koyun; tahıl olarak arpa, buğday, darı, hurma ve üzüm yetiştirilmekteydi. Zekâtın nisabına ilişkin yapılan tespitler de bu mallar çerçevesinde şekillenmiştir.

Bahsi geçen mal ve değerlerin zekâta tâbi olmasının temel şartı onların belli bir nisaba/miktara ulaşmış olmasıdır. Allah Resûlü'nün belirttiğine göre, *"Beş ukiyyeden (200 dirhem/561 gr.) az olan gümüşte, beş devede ve*

[1] H17/91 İbn Hacer, İsâbe, VII, 91

[2] D1673 Ebû Dâvûd, Zekât, 39; DM1692 Dârimî, Zekât, 25.

beş veskten (653 kg.) az (toprak mahsullerinde) zekât yoktur."[3] Aynı şekilde Hz. Peygamber, *"Yirmi dinarın (81 gr. altın) olmadıkça senin üzerine (zekât olarak) bir şey yoktur."*[4] sözü ile de altının nisap miktarını belirlemiştir. Nisap miktarına ulaşan ve para cinsinden olan maldan verilecek zekât miktarı ise kırkta bir (% 2,5) idi.[5]

Kur'an'da yer alan, *"O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmaları ve ekinleri, zeytini ve narı birbirine benzer ve her birini birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (zekâtını/sadakasını) verin!"*[6] âyetine göre, yeryüzünde yetişen ürünlerden zekât/sadaka verilmesi gerekmektedir. Nitekim Efendimiz zekât miktarını belirlerken, *"nehir veya yağmur sularıyla sulanan arazilerin mahsulleri"* gibi tabirler kullanarak,[7] toprak mahsullerinden zekât verilmesi gerektiğine işaret etmiş ve o, kendi yaşadığı coğrafyada yetiştirilen buğday, arpa, darı gibi hububat ürünleri ile kuru ve yaş olarak tüketilen üzüm ve hurma gibi meyvelerden zekât verilmesi gerektiğini bildirmiştir.[8] Yeni fetihler neticesinde İslâm coğrafyası farklı topraklarda üretilen yeni ürünlerle tanışmış ve böylece ürün çeşitliliği artmıştır. Bunu fark eden Hz. Ömer'in bütün baklagiller, hububat, zeytinyağı ve benzeri ürünlerden zekât alması,[9] Hz. Peygamber zamanında ve Hicaz yarımadasında üretilmeyen ürünlerden de zekât alınacağını göstermektedir. Bu çerçevede nisap miktarına ulaşan toprak mahsullerinden alınacak zekât miktarı, ürünün elde edilme sürecinde üretici tarafından yapılan masrafa göre değişiklik arz etmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber, *"Yağmur ve nehir sularıyla sulanan veya kendiliğinden sulanan (mahsuller)de zekât miktarı onda bir; (hayvanlarla veya kovalarla) sulanan (mahsuller)de ise, yirmide bir oranındadır."* buyurmuştu.[10] Onun bu sözleri, bütün ziraî ürünlerde verilecek zekât miktarının, yapılan masraflar dikkate alınarak belirlendiğini ortaya koymaktadır.

"Hasat günü de (ürünün) hakkını (zekâtını) verin!"[11] âyetinde beyan edildiği üzere, toprak mahsullerinden bir yılda kaç defa ürün elde ediliyorsa, her defasında elde edilenden zekât verilmesi gerekmektedir. Bunların dışındaki altın, gümüş, hayvan ve ticarî mallar için ise, Peygamber Efendimiz malın üzerinden bir yıl geçme şartı arandığını belirterek *"Üzerinden bir yıl geçmedikçe bir malda zekât yoktur."* buyurmuştur.[12] Ayrıca hadislerde zekâtın, vaktinden önce de verilebileceği bildirilmiştir.[13]

Kur'an'da hayvanların zekâta tâbi olduğuna açıkça işaret eden herhangi bir âyete rastlanmamakla birlikte, *"Ey peygamber! Onların malların-*

[3] B1405 Buhârî, Zekât, 4
[4] D1573 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.
[5] T620 Tirmizî, Zekât, 3; D1572 Ebû Dâvûd, Zekât, 5
[6] En'âm, 6/141.
[7] M2272 Müslim, Zekât, 7
[8] İM1815 İbn Mâce, Zekât, 16.
[9] MA10126 Abdürrezzâk, *Musannef*, VI. 99.
[10] B1483 Buhârî, Zekât, 55.
[11] En'âm, 6/141.
[12] İM1792 İbn Mâce, Zekât, 5; D1573 Ebû Dâvûd, Zekât, 5, T631 Tirmizî, Zekât, 10.
[13] D1624 Ebû Dâvûd, Zekât, 22; T678 Tirmizî, Zekât, 37

dan, onları kendisiyle (günahlardan) arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka/zekât al ve onlara dua et!"[14] âyeti hayvanları da kapsamaktadır. Zira Hz. Peygamber döneminde, başta deve olmak üzere sığır ve koyun gibi hayvanlar başlıca geçim kaynağı ve zenginlik ölçütü olarak kabul edilmekteydi.

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in, zekâta tâbi olan hayvanlardan ne ölçüde zekât verilmesi gerektiğini bildiren bir mektup yazdırdığı, ancak bunu gerekli yerlere gönderemeden âhirete irtihal ettiği kaydedilmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu mektup, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde hayvanların zekâtını belirlemede esas alınmıştı.[15] Gerek bu mektup, gerekse ilgili diğer hadislere göre, Sevgili Peygamberimiz devenin nisabını 5 olarak tespit etmişti. Buna göre; 5-9 arası deveye 1 adet koyun; 10-14 arası deveye 2 adet koyun, 15-19 arası deveye 3 adet koyun, 20-24 arası deveye ise 4 adet koyun zekât olarak verilmelidir. Deve sayısı 25'e ulaştığında artık zekât da deve cinsinden olacaktır. Meselâ, 25-35 arası deveye 1 adet iki yaşında dişi deve zekât olarak verilecektir.[16]

Koyunların zekât nisabı ise 40 idi. Buna göre 40'dan 120'ye kadar 1 adet, 121'den 200'e kadar 2 adet, 200'den 300'e kadar 3 adet koyun zekât olarak verilecek, koyun sayısı 300'den fazla olunca her 100 koyunda 1 adet koyun zekât olacaktır.[17] Nisabı 30 olan sığırlarda ise, 30-40 arası için iki yaşında bir buzağı; her 40 sığır için de üç yaşına girmiş bir dişi dana verilecektir.

Öte taraftan Peygamber Efendimizin belirttiğine göre ziraat ve nakliye gibi işlerde kullanılan (avâmil) hayvanlar ile[18] atlar için zekât yoktur.[19] Muhtemelen o günlerde hem at sayısının az olması, hem de atların savaşta kullanılması nedeniyle at yetiştirmeye teşvik kabilinden Müslümanlar bu hayvanın zekâtından muaf tutulmuşlardır.[20] Peygamber Efendimiz ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinde atlardan zekât alınmamıştır. Ancak atların ticarî amaçla yetiştirilmesi ve sayılarının artması sonucu Hz. Ömer döneminde atlardan da zekât alınmaya başlandı. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde atlardan zekât alınmaya başlanmasıyla ilgili olarak iki olay anlatılır. İlkine göre, Şam'dan gelen bir heyet, sahip oldukları atların zekâtını vermek istediklerini beyan ederler. Hz. Ömer, daha önce atlardan zekât alınmadığı için tereddüt ederek zekât almak istemez. Fakat durumu değerlendirmek amacıyla sahâbeye danışır. Onların da onayını alınca Şamlıların teklifini kabul eder.[21] İkinci rivayete göre, Abdurrahman b. Ümeyye, Yemenli birinden yüz deve karşılığında bir kısrak alır. Ancak adam kısrağı sattığına

[14] Tevbe, 9/103.
[15] D1568 Ebû Dâvûd, Zekât, 5; T621 Tirmizî, Zekât, 4
[16] D1567 Ebû Dâvûd, Zekât 5.
[17] B1454 Buhârî, Zekât, 38; D1567 Ebû Dâvûd. Zekât 5.
[18] D1572 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.
[19] B1463 Buhârî, Zekât, 45.
[20] D1574 Ebû Dâvûd, Zekât 5.
[21] MA6887 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 35.

pişman olur ve durumu Hz. Ömer'e anlatarak kısrağını geri almak ister. Bir atın yüz deve ettiğine şaşıran Hz. Ömer, "Gerçekten at, sizin nezdinizde bu kadar ediyor mu? Şimdiye kadar bir atın değerinin bu meblağa ulaştığını bilmiyordum. Kırk koyundan bir koyun alıyoruz da, bu atlardan bir şey almayacak mıyız?" der ve her at için bir dinar zekât belirler.[22]

Hanımların süs eşyası olarak kullandıkları altın ve gümüş takıların zekâta tâbi olup olmadığı hususunda sahâbe döneminden itibaren farklı değerlendirmeler yapılmıştır.[23] Allah Resûlü, kendisini ziyarete gelen Esmâ b. Seken'den, beraberindeki kızının kolundaki bileziklerin zekâtını vermesini istemiştir.[24] Aynı şekilde Hz. Âişe'ye ziynet olarak kullandığı büyük gümüş yüzüklerin zekâtını verip vermediğini sorduğunda, aldığı "Hayır" cevabı üzerine, *"Ateş olarak bu sana yeter!"*[25] diyerek onu uyarmıştır. Peygamber Efendimizin bu uyarılarından, hanımların kullandığı ziynet eşyalarından zekât/sadaka vermeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak yine kaynaklarımızda Hz. Âişe'nin, yanında bulunan yetim çocuklara ait ziynet eşyalarından zekât vermediği de anlatılmaktadır.[26] Bu ve benzer hadislerden hareketle nisap miktarına ulaşan altın ve gümüş ziynet eşyasının zekâta tâbi olduğunu söyleyen âlimler olduğu gibi, kadınların süs eşyasının artmadığı ve herhangi bir gelir getirmediği gerekçesiyle zekâta tâbi olmayacağını söyleyenler de vardır. Fakat ziynet olarak kullanılan altın ve gümüş takıların yatırım amaçlı olması hâlinde zekâta tâbi olacağı hususu genel kabul görmüştür.[27]

Topraktan sayısız ziraî ürünler elde edildiği gibi, çok sayıda maden çeşidi de çıkarılmaktır. Yer altında tabiî olarak bulunan veya insanlar tarafından yer altına gömülüp gizlenen her türlü kıymetli maden ve eşyanın zekât nisabını Hz. Peygamber, beşte bir olarak tayin etmiştir.[28] Tabiatıyla burada toprağın kime ait olduğu ve bunların nasıl çıkarıldığı gibi hususlar önem arz eder. Maden ve definelerin topraktan çıkarılması ile denizden çıkarılması arasında bir fark yoktur. Ancak denizden elde edilen balık gibi diğer ürünlerin zekâtlarının da ticaret ürünleri çerçevesinde ele alındığı ve nisap miktarına ulaştığı takdirde kırkta birinin zekât olarak verilmesi gerektiği yönünde görüşler vardır. Bununla birlikte denizden elde edilen ürünlerin, topraktan elde edilen mahsullere kıyas edilerek zekât nisabının tespit edilmesi gerektiğini ileri sürenler de olmuştur.

Peygamber Efendimiz zekât olarak verilecek malın özelliklerini zekât görevlilerine şöyle anlatıyordu: *"Üç şey vardır ki onları yapan kimse imanın tadını almış olur: Allah'tan başka ilâh olmadığına inanarak, bir olan Allah'a*

22 MA6889 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 36
23 T636 Tirmizî, Zekât, 12.
24 N2481 Nesâî, Zekât, 19
D1563 Ebû Dâvûd, Zekât, 4
25 D1565 Ebû Dâvûd, Zekât, 4
26 MŞ10188 İbn Ebû Şeybe *Musannef*, Zekât, 47
27 KZ1/311 Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, I, 311
28 B1499 Buhârî, Zekât 66, D3085 Ebû Dâvûd, Harâc, 38, 40.

kulluk etmek; malının zekâtını gönül rızasıyla, içine sinerek ve her sene düzenli olarak vermek; zekât olarak yaşlı, uyuz, hasta, çelimsiz ve sütü az olan hayvanı vermeyip, mallarınızın orta hallisinden vermek. Çünkü Allah, sizden malınızın en iyisini istemedi; fakat en kötüsünü verin diye de emretmedi."[29]

Abdülmelik b. Mervân'ın Mekke valisi olan Nâfi' b. Alkame, bir memurunu zekât mallarını toplaması için görevlendirmişti. Görevli, Sa'r b. Deysem adında yaşlı bir adamın yanına vardı ve "Ben, koyunlarının zekâtını almak üzere gönderildim." dedi. Yaşlı adam, "Hangisini almayı düşünüyorsun?" diye sordu. O da, "Koyunların memelerine bakar, iyisini alırız." dedi. Sa'r bunun üzerine başından geçen bir olayı şöyle anlattı:

Ben Resûlullah zamanında şu vadilerin birinde koyunlarımın başındaydım. Bir deveye binmiş iki adam çıkageldi. Kendilerini Resûlullah'ın gönderdiğini ve koyunların zekâtını almaya geldiklerini söylediler. Onlara, "Ne vermem gerekiyor?" deyince, "Bir koyun." dediler. Bunun üzerine ben iyi süt veren ve etine dolgun bir koyuna yöneldim, onu tutup onlara getirdim. Görevlilerden birisi bana, "Bu, kuzusu olan bir koyundur. Resûlullah kuzusu olan koyunu almamızı yasakladı." dedi. "Peki, nasıl bir şey alırsınız?" dedim. Onlar, "Bir yaşındaki dişi oğlak veya bir yaşını bitirip iki yaşına basmış olanı." dediler. Ben de yaşı geldiği hâlde henüz hiç kuzulamamış olan birini tutarak, kendilerine getirdim. Onu alıp, devenin üzerine koydular, sonra da gittiler.[30]

İslâm Peygamberi, Muâz b. Cebel'i Yemen'e elçi, idareci ve zekât memuru vasfıyla gönderirken de, "*...(Zenginlerin) mallarının en iyisini zekât olarak almaktan kaçın. Mazlumun bedduasından da sakın. Çünkü mazlumun duasıyla Allah arasında perde yoktur.*" buyurmuştu.[31]

Bir sahâbî, zekât olarak zayıf ve hasta bir deve vermişti. Hz. Peygamber'in bunu iyi karşılamadığını haber alınca hemen daha güzel bir deve getirerek Resûlullah'ın duasını almıştı.[32] Bu durum, zekât verenin hayvanlarının zayıf, hasta ve kötü olanını değil, sağlıklı ve normal olanını vermesi gerektiğine işarettir. Halk arasında yaygın olan "zekât keçisi" tabirinin de Allah uğrunda bağış yaparken malının en kötüsünden verenlerin zekâtı için kullanılması manidardır. Bu nedenledir ki, çürük, işe yaramaz ve kalitesiz ürünlerin zekât olarak verilmesi uygun görülmemiştir.[33] Bir insanın dinî zorunluluk olmadığı hâlde, kendi arzusu ile malının en iyisini zekât olarak vermesiyse, hem daha büyük sevap hem de o mal için bir bereket vesilesi sayılmıştır.[34]

29 D1582 Ebû Dâvûd, Zekât, 5
30 D1581 Ebû Dâvûd, Zekât, 5; N2464 Nesâî, Zekât, 1[illegible]
31 M121 Müslim, Îmân, 29; D1584 Ebû Dâvûd, Zekât, 5
32 N2460 Nesâî, Zekât, 12
33 Bakara, 2/267; N2494 Nesâî, Zekât, 27
34 D1583 Ebû Dâvûd, Zekât, 5; N2495 Nesâî, Zekât, 27

Nitekim bir gün Resûlullah (sav) elinde asâsı ile mescide gelmişti. Zekât olarak verilmiş ve duvarda asılı olan kuru hurma salkımını görünce asâsını ona uzatarak şöyle buyurdu: "*Bu zekât sahibi dileseydi, bundan daha iyisini verebilirdi. Bu kişi âhirette (işte böyle) kuru bir hurma yiyecektir.*"[35]

Hz. Peygamber zamanında zekât memurları gidip, malları bulundukları yerden alırlardı. Çünkü görevlilerin zekât mallarının yanlarına getirilmesini isteme hakları olmadığı gibi, mal sahibinin de hayvanları daha uzak bir yere götürmesi doğru görülmüyordu.[36] Peygamber Efendimiz verilecek zekât miktarını eksiltmek amacıyla ayrı ayrı bulunan zekât mallarını bir araya toplamayı, toplu bulunanları da ayırmayı yasaklamıştı.[37] Zekât görevlisinin âdil olması esastı. Görevlinin haksızlık yapacağı bahanesiyle zekât mallarının gizlenmesi de uygun görülmüyordu.[38]

Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i zekât toplamak üzere Yemen'e gönderdiğinde o, Müslümanlardan arpa ve darı gibi toprak ürünlerinin zekâtını, "elbise" olarak vermelerini istemiş ve bunun zekât verilecek kimseler için daha uygun olacağını belirtmişti.[39] Helâl ile haramı en iyi bilen sahâbîlerden olan ve zekâttaki hedefleri gözeten Muâz, Yemen halkından zekât mallarının bedelini almakta hiçbir beis görmemiş, mensucat ve giyim-kuşamı bol olan bu insanlardan giyecek almayı tercih etmişti. Zira bu, hem verenler için daha kolay hem de alanlar için daha yararlıydı. Şu hâlde Muâz'ın bu uygulaması, zekâtın her malın kendi cinsinden verileceği gibi, bedeli para veya başka bir mal olarak da verilebileceğini gösterir.

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde alışveriş, malın malla değiştirilmesi esasına dayanmaktaydı. Ancak daha sonraları altın ve gümüş paralar, alışveriş aracı olarak yaygınlık kazandı. Hz. Peygamber'in belirlediği altın ve gümüş nisapları, o dönemde yaklaşık olarak aynı değeri taşımaktaydı. Fakat ilerleyen dönemlerde ve günümüzde 200 dirhem gümüş ile 20 dinar altın arasında değer bakımından oldukça büyük fark olmuştur. Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar, altının ekonomik değerini koruduğu dikkate alınırsa, zekât verilirken altının esas alınması daha isabetlidir.

Son birkaç yüzyıl içinde ise itibarî değere sahip madenî ve kâğıt paralar piyasaya sürülmüş, bunlar altın ve gümüş paraların yerini almıştır. Bu durumda madenî ve kâğıt paralar da altın, gümüş ve diğer ticaret malları hükmündedir. Dolayısıyla günümüzde altının nisap miktarına yani 81 gr. altının değerine ulaşan her türlü paranın kırkta birinin (% 2,5) zekât olarak verilmesi gerekir. Yine itibarî değere sahip bono, tahvil, hisse senedi

[35] D1608 Ebû Dâvûd, Zekât, 17.
[36] D1591 Ebû Dâvûd, Zekât, 9; N3338 Nesâî, Nikâh, 60.
[37] B1450 Buhârî Zekât, 34.
[38] D1586 Ebû Dâvud, Zekât, 6.
[39] B1448 Buhârî, Zekât, 33 –bab başlığı–

ve yatırım fonu gibi kazançlar da nisap miktarına ulaştığı zaman zekâta tâbi olacaktır. Ayrıca ihtiyaç dışında kalan ve yatırım amaçlı olan gayri menkullerin gelirleri de bu kapsamda değerlendirilecektir.

Zekâta tâbi malların nisaplarının belirlenmesinde temel hareket noktası, Peygamber Efendimizin uygulamalarıdır. Ancak o dönemde kullanılan ölçü birimleri olsun, temel ihtiyaçlar olsun günümüzde oldukça değişmiştir. Dolayısıyla nisap miktarları belirlenirken bir yandan Hz. Peygamber dönemindeki mevcut şartlar dikkate alınmalı, öte yandan da günümüzün hayat standartları, geçim şartları, açlık ve yoksulluk sınırları gibi kriterler göz önünde bulundurulmalıdır.

ZEKÂT
YOKSULUN HAKKI

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "لَيْسَ الْمِسْكِينُ بِالَّذِى تَرُدُّهُ
التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلاَ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ إِنَّ الْمِسْكِينَ الْمُتَعَفِّفُ اقْرَءُوا
إِنْ شِئْتُمْ: ﴿لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:

"(Kendisine zekât verilecek olan) miskin, ihtiyacını bir iki hurma veya bir iki lokmanın giderebileceği kişi değildir. Asıl miskin, (maddî imkânı olmadığı hâlde onurundan dolayı) istemekten kaçınan kişidir. Dilerseniz (bu konuda) '... İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler...' âyetini (Bakara, 2/273) *okuyun!"*

(M2394 Müslim, Zekât, 102; B1476 Buhârî, Zekât, 53)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيٍّ وَلاَ لِذِى مِرَّةٍ سَوِيٍّ."

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ فَقَالَ:
"...فَأَعْلِمْهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ."

عَنْ سَلْمَانَ بْنِ عَامِرٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "إِنَّ الصَّدَقَةَ عَلَى الْمِسْكِينِ صَدَقَةٌ وَعَلَى ذِى الرَّحِمِ اثْنَتَانِ: صَدَقَةٌ وَصِلَةٌ."

Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Zengin ve gücü kuvveti yerinde (sağlıklı) kimselerin zekât almaları helâl değildir.*"

(D1634 Ebû Dâvûd, Zekât, 24; T652 Tirmizî, Zekât, 23)

İbn Abbâs'tan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) Muâz'ı Yemen'e gönderirken şöyle buyurmuştur: "*... Allah'ın, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilmek üzere mallarına zekâtı farz kıldığını onlara bildir.*"

(B1395 Buhârî, Zekât, 1)

Selmân b. Âmir'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Yoksula verilen sadaka bir, akrabaya verilen ise hem sadaka hem de sıla-i rahim olmak üzere iki sadaka sayılır.*"

(N2583 Nesâî, Zekât, 82; T658 Tirmizî, Zekât, 26)

Ziyâd b. Hâris, Yemen'in Sudâ kabilesindendi. Resûlullah'a gelerek biat etmiş, Hz. Peygamber'in kendi kabilesine karşı savaşmak üzere bir ordu göndermek istediğini öğrenmişti. Ordunun gönderilmesine mâni olmak amacıyla: "Ey Allah'ın Resûlü! Orduyu geri çevirirseniz, ben onların hem Müslüman olmalarını hem de size itaat etmelerini sağlayabilirim." dedi. Hz. Peygamber onun bu isteğini kabul etti. O da derhâl akrabalarına bir mektup yazdı. Bir süre sonra, kabilesinden Medine'ye bir heyet geldi. Müslüman olduklarını ve itaat edeceklerini belirterek selâm verdiler. Hz. Peygamber Ziyâd b. Hâris'in bu girişiminden memnun bir şekilde: *"Ey Ziyâd! Sudâ kabilesinde sözü dinlenen biri olduğun anlaşılıyor."* diye iltifat etti. "Allah onlara hidayeti nasip etti ve iyilikte bulundu." cevabını verdi Ziyâd tevazu içinde. Onun bu tavrını daha da beğenen Hz. Peygamber, *"Seni onların başına yönetici yapayım mı?"* diye sordu. "Evet, beni onların yöneticisi yap." dedi Ziyâd memnuniyetle.

Bunun üzerine Allah Resûlü onu yönetici olarak tayin ettiğini bildirdi ve bunu yazı ile kayıt altına aldı. Ziyâd, Peygamber Efendimizden, kabilesinden alınan zekâttan kendisi için pay istedi. Bu teklifi de kabul edildi.

Resûlullah ile Ziyâd arasında geçen bu olay, bir yolculuk esnasında gerçekleşmişti. Konakladıkları yerde bir şahıs gelerek Allah Resûlü'nden bir şeyler istedi. Kutlu Nebî de, *"Kim muhtaç olmadığı hâlde insanlardan bir şey isterse, aldığı şey, ona baş ve karın ağrısı yapar!"* buyurdu. Bu defa o şahıs, "Öyleyse bana zekâttan ver!" deyince, Peygamberimiz, *"Allah, zekâtların kimlere verileceği hususunda ne bir peygambere ne de bir başkasına yetki verdi ve bizzat kendisi, onları sekiz kısma ayırdı. Eğer sen onlardan birisi isen, vereyim."* buyurdu.

Hz. Peygamber ile bu şahıs arasındaki konuşmayı işiten ve maddî durumu iyi olan Ziyâd, duyduğu bu sözlerden çok etkilendi. Düşündü, taşındı ve sabah olunca Allah Resûlü'nün yanına varıp hem yöneticilikten, hem de zekât almaktan vazgeçtiğini belirtti...[1]

Hz. Peygamber zekât alacak kişilerin bizzat Allah tarafından sekiz sınıf olarak belirlendiğini söylerken, hiç şüphesiz şu âyeti kastetmişti: *"Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, miskinlere, zekâtı toplayan memurlara, gönülleri İslâm'a ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini sa-*

[1] D1630 Ebû Dâvûd, Zekât, 24; MK5285 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, V, 262.

tın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara, yolda kalmışlara mahsustur. Allah en iyi bilendir, hikmet sahibidir."[2]

Hz. Peygamber zekâtın zenginlerden alınıp, fakirlere verilmesi gereken bir mal olduğunu belirtmişti.[3] Böylece yetkili kişiler öncelikle fakirleri tespit edecek ve onlara gerekli yardımları ulaştıracaktı. İlgili âyette fakirlerin yanı sıra bir de 'miskinler'den bahsedilmekteydi. Allah'ın Son Elçisi buna da şöyle açıklık getirmişti: *"(Kendisine zekât verilecek olan) miskin, ihtiyacını bir iki hurma veya bir iki lokmanın giderebileceği kişi değildir. Asıl miskin, (maddî imkânı olmadığı hâlde onurundan dolayı) istemekten kaçınan kişidir. Dilerseniz (bu konuda) '...İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler...' âyetini*[4] *okuyun!"*[5] Buna göre, tabiî ve zarurî ihtiyaçlarını karşılayamayan, bakmakla yükümlü olduğu kişileri geçindirecek kadar geliri olmayan bütün yoksullar fakir ve miskin sınıfına girmektedir. Ama bunların içinde öyleleri vardı ki, yoksul olduklarını kimseye bildiremeyecek kadar iffetliydiler. Bu nedenle de sokaklarda bir iki lokma için dilencilik yapmazlardı.[6] Dolayısıyla Rahmet Elçisi, zekât verilirken böyle gerçek muhtaçların araştırılıp tespit edilmesini istemişti.

Hz. Peygamber'in Veda haccını yaptığı günlerdi. Zekât taksimi yaparken, çalışabilecek derecede gücü kuvveti yerinde iki adam gelerek, kendilerine zekât verilmesini istediler. Peygamber Efendimiz başını kaldırıp istek sahiplerinin yüzüne baktıktan sonra, *"İsterseniz size zekât verebilirim. Ancak, zengin ve çalışmaya gücü yetenlerin zekâtta payı yoktur."* demişti.[7] Böylece, Kutlu Resûl, çalışma imkânı olduğu hâlde tembellik edenlerin, zekât alamayacaklarını belirtiyordu.[8] Ancak gücü yettiği hâlde iş bulamayanların bu insanlardan sayılamayacağı da açıktı.

Zekât verilecek borçlulara gelince, onlar, temel ihtiyaçları dışında borçlarını ödeyebilecek malı olmayan kimselerdir. Varlıklı olup, malını mülkünü daha da artırmak için borçlanan kimseler bu kapsamın dışındadır. Zira böyle kimselere verilecek zekât, ihtiyaç sahiplerinin bu paydan mahrum olmasına neden olacaktır. Ancak, maddî durumu iyi iken, aniden iflas etme, beklenmedik bir sıkıntı sonucu borçlanma, birilerine yardım edeyim derken borç altına girme gibi geçici durumlarda borçlananlara da zekât verilebilecektir. Nitekim bir anlaşmazlığı gidermek amacıyla kefil olan sahâbeden Kabîsa b. Muhârik de Hz. Peygamber'e gelip borcunu ödeyebilmesi için yardım talep etmişti. Resûlullah (sav), biraz beklemesini, zekât geldiği takdirde kendisine verilmesini emredeceğini söylemiş, ardın-

2 Tevbe, 9/60.
3 B1395 Buhârî, Zekât, 1; M121 Müslim, Îmân, 29.
4 Bakara, 2/273.
5 M2394 Müslim, Zekât, 102; B1476 Buhârî, Zekât, 53.
6 Bakara, 2/273
7 D1633 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.
8 T652 Tirmizî, Zekât, 23.

dan da kefalet altına girip ödeyemeyenlerin, başına gelen bir afet sebebiyle bütün mal varlığını kaybedenlerin ve sözüne güvenilir üç kişi tarafından fakir olduğuna tanıklık edilen kişilerin, sıkıntılarından kurtuluncaya kadar açıkça yardım talep etmelerinde bir sakınca bulunmadığını ifade etmiştir.[9] Buradan özellikle çeşitli felâketlere uğrayıp borçlanan kimselerin normal geçim standardına erişinceye kadar zekât mallarından istifade edebilecekleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Resûlullah (sav) kimin tarafından öldürüldüğü kesin olarak bilinmeyen fakat insanların birbirlerini itham ettikleri bir olayda, herhangi bir husumetin ortaya çıkmasını engellemek amacıyla da maktulün diyetini zekât için ayrılan develerden karşılamıştır.[10]

Hz. Peygamber'in, sırf kalplerini İslâm'a ısındırmak amacıyla, küfürden yeni kurtulmuş kişilere zekâttan daha çok pay verdiği de oluyordu.[11] Bu kişiler arasında ilk etapta sadece dünyalık bir şeyler elde edebilmek gayesiyle Müslüman olanlar bile vardı. Ancak daha akşam olmadan onlar için İslâm, bütün dünya ve içindekilerden daha sevimli hâle geliyordu.[12]

Hz. Peygamber ve onun güzîde ashâbı, zekât taksiminde, âyet-i kerimede, "*fî sebîlillâh/Allah yolundakiler*" şeklinde genel bir ifade ile belirtilen diğer hak sahiplerini de gözetiyorlardı. Bu, öncelikle Allah yolunda cihad edenlere teçhizat temini, şehitlerin ailelerinin bakımı şeklinde anlaşılmakla birlikte, yerel ihtiyaçlara göre de değerlendirilebiliyordu. Örneğin; Hz. Peygamber'in amcasının oğlu İbn Abbâs (ra), malının zekâtıyla köle azat ettiği gibi, fakirlerin hac yapabilmelerine de imkân sağlıyordu. Sahâbeden Ebû'l-Âs el-Huzâî de Hz. Peygamber'in, kendilerini, hac farizasını yerine getirmek üzere zekât develerine bindirdiğini anlatmıştı.[13] Bu uygulamalar ışığında, "*fî sebîlillâh*" kavramı ile, müminlere günün şartlarına göre zekâtı daha faydalı bir şekilde harcama imkânı verildiği anlaşılmaktadır. Böylece yardım yapılabilecek yerler ihtiyaçlara göre genişletilip birçok hayır işlerini kapsayacak şekilde dağıtım yapılabilecektir.

Hz. Peygamber döneminde ve sonraki dönemlerde, zekâtı tahsil eden resmî görevliler vardı. Kendilerine 'âmil' de denilen bu kimseler ile Allah yolunda savaşanlar, borçlular ve yolda kalmışlar, zengin bile olsalar zekât alabileceklerdi.[14] Zekât memurları fakir oldukları için değil, yaptıkları işin karşılığı olarak zekâttan belli bir pay alıyorlardı. Bir de topladıkları zekât mallarında onların gözü kalmamalıydı. Bunun dışında herhangi bir maaş almak şöyle dursun, hediye dahi alamıyorlardı. Aksi takdirde aldıkları hediyelerin hesabı kendilerine sorulmaktaydı. Kutlu Elçi, Abdullah b.

[9] M2404 Müslim, Zekât, 109
[10] D1638 Ebû Dâvûd, Zekât, 26
[11] M2436 Müslim, Zekât, 132.
[12] HM12073 İbn Hanbel, III, 107, M6020 Müslim, Fedâil, 57
[13] B1468 Buhârî, Zekât, 49 (bab başlığı); İF1/36 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 36
[14] D1635 Ebû Dâvûd, Zekât, 25, D1637 Ebû Dâvûd, Zekât, 25

el-Lütbiyye'yi Süleymanoğulları'nın zekâtını toplamakla görevlendirmişti. Bu sahâbî, zekâtları toplayıp geldiğinde, "Şu sizin, bu da bana hediyedir." deyince, Resûlullah minbere çıktı, Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: *"Görevli olarak gönderdiğim kimseye ne oluyor da, 'Şu sizin, bu da bana hediyedir.' diyor! Babasının veya annesinin evinde otursa da bir baksaydı! Ona yine hediye gelir miydi? Asla! Allah'a yemin olsun ki, sizden kim (topladığı zekât mallarından) hak etmediği bir şey alırsa, kıyamet günü aldığı şey (vebal olarak) sırtına yüklenecektir."*[15] Nitekim sahâbeden Ebû Mes'ûd el-Ensârî, böyle bir yükümlülüğün altından kalkamayacağı endişesiyle zekât memurluğu görevini kabul etmemişti.[16]

Bu görevlilerin yaptıkları iş aslında zenginle fakiri karşı karşıya getirmeden zekâtları toplayıp dağıtmak idi. Zekât veren kişi bundan dolayı böbürlenebilir, fakir de bu durumda rencide olabilirdi. Bunu önlemek için en uygun yöntem, fakir ve zengin birbirini görmeden yardımların dağıtılması olacaktı. Hz. Peygamber bu maksatla görevlendirilen zekât amillerinin güzel bir şekilde karşılanmasını, kendilerine zorluk çıkarmaksızın memnun bir şekilde ayrılmalarının temin edilmesini tavsiye etmişti.[17]

Peygamber Efendimiz, Muâz b. Cebel'i (ra) Yemen'e gönderirken, *"Allah'ın, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilmek üzere mallarında zekâtı farz kıldığını onlara bildir."*[18] buyurmuştu. Kendisinden sonra ashâbın uygulaması da bu yönde idi. Zekât, öncelikle toplandığı yerin fakirlerine dağıtılır. Böylece o yörenin fakirlerinin zenginler hakkında olumsuz düşünmelerinin önüne geçilip, gönülleri alınmış olur. Ancak Peygamberimizin bir kefalet yüklenerek borçlanan Kabîsa b. Muhârik'e, *"Bekle zekât gelsin. Ya sana yardım ederiz veya senin yerine onu öderiz."* buyurmasından, ihtiyaç olması hâlinde zekâtın farklı yerlere nakledilebileceği de anlaşılmaktadır.[19]

Akrabalar arası ilişkiler, aynı zamanda sosyal yardımlaşmayı da gerektirdiği için zekât verilirken, yakınlar tercih edilir. İyilik yapma konusunda öncelikli kimseler, ilk önce anne, sonra baba, kız kardeşler ve kardeşler şeklinde sıralanır. Genel olarak yardım ederken bu sıra gözetilirse de,[20] kişi bakmakla yükümlü olduğu kimselere yani ana, baba, dede, nine, çocuk ve torun gibi usul ve fürûuna zekâtını veremez. Aynı şekilde bir erkek hanımına, hanım da fakir olan kocasına zekât veremez. Çünkü zekât veren kimsenin, verdiği zekâttan hiçbir şekilde maddî menfaat sağlamaması gerekir. Halbuki muhtaç durumda olan usul ve fürûuna zekât vermek, nafaka borcundan kurtularak malın aile içinde dolaşmasını sağla-

15 M4738 Müslim, İmâre, 26, B6979 Buhârî, Hiyel, 15.
16 D2947 Ebû Dâvûd, Harâc, 11, 12
17 M2494 Müslim, Zekât, 177
18 B1395 Buhârî, Zekât, 1.
19 HM20877 İbn Hanbel, V, 60.
20 D5139 Ebû Dâvûd, Edeb, 119, 120; T1897 Tirmizî, Birr, 1.

mak anlamına gelmekte; dolayısıyla zekât verilen mal, fakirin mülkiyetine geçirilmiş olmamaktadır.

Bakmakla yükümlü olunanlar dışındaki kardeş, amca, teyze, dayı, hala ve onların çocukları gibi fakir akrabaya zekât vermek ise, *"Yoksula verilen sadaka bir, akrabaya verilen ise hem sadaka hem de sıla-i rahim olmak üzere iki sadaka sayılır."*[21] buyuran Peygamber Efendimizin özel olarak teşvik ettiği bir durumdur. Bu sayede yakın akrabalar arasındaki bağlar daha da güçlenecektir.

Zekâtta akrabalara öncelik verilmesini tavsiye eden Hz. Peygamber zekât almadığı gibi, yakınlarının da zekât almasını yasaklamıştır. Nitekim sevgili torunu Hz. Hasan, bir defasında Resûlullah'ın omuzunda iken, zekât hurmalarından birini ağzına almıştı. Bunu gören Peygamberimiz, *"At ağzından onu! Bize zekâtın helâl olmadığını bilmiyor musun?"* diyerek derhâl müdahale etmişti.[22]

Hz. Peygamber'in yakınlarından da zekât toplama görevine talip olanlar vardı. Allah Resûlü'nün amcası Abbâs, oğlu Fadl'ı, diğer amcasının oğlu Rebîa da oğlu Abdülmuttalib'i evlendirmeyi düşünüyorlardı. Bu arada iki genci zekât toplamakla görevlendirmesi için Hz. Peygamber'e göndereceklerdi. Durumu çocukları ile müzakere ederlerken, yanlarına Hz. Ali çıkageldi. Ona konuyu anlattılar. O da her iki gence, "Bundan vazgeçin. Hz. Peygamber sizi bu işle görevlendirmez." deyince, bir an onun kendilerini kıskandığını düşündüler. Bu iki genç sahâbî Hz. Peygamber'in huzuruna çıktılar ve geliş sebeplerini anlattılar. Hz. Peygamber, uzun bir sessizlikten sonra onlara şöyle dedi: *"Şüphesiz, Muhammed'in ailesine zekât almak yaraşmaz."*[23]

Resûlullah'ın kendisi için zekât almayı uygun görmemesinin ve yakınlarına zekât almayı yasaklamış olmasının çeşitli sebepleri olduğu şüphesizdir. Şahsına ve ailesine zekât dağıtımıyla ilgili yöneltilebilecek itham ve iddiaların önüne geçmek, yakınlarını kanaatkârlığa alıştırmak, başkalarının malına göz dikmeyip çalışmaya, üretmeye teşvik etmek bu sebeplerden bazılarıdır.

Zekât verilirken, gerçekten muhtaç kişileri bulmaya çalışmak gerekir. Peygamber Efendimiz zekât verilen kişilerin aslında zekât almaya ehil olmadıklarının sonradan ortaya çıkması durumunda da Allah'ın o zekâtı kabul edeceğini bildirmiştir.[24]

Zekât, Allah rızası gözetilerek ve gönül rahatlığıyla verilmelidir. Allah için yapılan bir ibadet olduğundan, zekâtın alınması-verilmesi kadar, kabul

[21] N2583 Nesâî, Zekât, 82; T658 Tirmizî, Zekât, 26.
[22] B1491 Buhârî, Zekât, 60; M2473 Müslim, Zekât, 161.
[23] M2481 Müslim, Zekât, 167.
[24] M2362 Müslim, Zekât, 78; HM8586 İbn Hanbel, II, 350.

edilip edilmemesi de önem arz etmektedir. Bu nedenledir ki, zekât veren kişi, verdikten sonra, "Allah'ım! Verdiğim zekâtı kârlı kıl, zoraki verilen bir şey kılma." gibi dualar ederek zekâtının kabul edilmesini istemelidir.[25] Aynı şekilde zekât alan da, zekât sahibi için dua etmelidir. Nitekim Hz. Peygamber, zekâtını getirip veren Ebû Evfâ için, *"Allah'ım! Ebû Evfâ'nın ailesine rahmet et."* diye dua etmiştir.[26]

Diğer ibadetlerde olduğu gibi, zekâtta da önemli olan niyettir ve ameller, niyetlere göre karşılık bulacaktır.[27] Niyet iyi olduktan sonra, zekâtın açıktan verilmesinde de gizli verilmesinde de bir sakınca yoktur. Şayet insanlara gösteriş yapma gibi olumsuz bir eğilim yoksa zekâtın açıktan verilmesi başkalarını da teşvik edebilecektir. Ancak zekât alanların asla incinmesini istemeyen Yüce Allah, 'zekâtların fakirlere gizli bir şekilde verilmesini daha hayırlı görmekte ve böyle yapmanın günahlardan bir kısmına kefaret olacağını' bildirmektedir.[28]

Zekât alan kimseyi hiçbir şekilde incitmemek, verdiğini dile getirerek fakirin başına kakmamak gerekir: *"Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimselerin mükâfatları, Allah katındadır. Onlar için korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir."*[29] "Güzel bir söz ve bağışlamanın, peşinden incitme gelen sadakadan daha iyi olduğunu"[30] bildiren Yüce Rabbimiz bu hususta şöyle buyurmaktadır:

"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak, pürüzsüz bir kaya hâline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez."[31]

25 İM1797 İbn Mâce, Zekât, 8

26 M2492 Müslim, Zekât, 176; B1497 Buhârî, Zekât, 64.

27 B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1

28 Bakara, 2/271

29 Bakara, 2/262.

30 Bakara, 2/263

31 Bakara, 2/264.

SADAKA

SADAKATİN GÖSTERGESİ

عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِى بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ."

Saîd b. Ebû Bürde'nin, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

"Her Müslüman'ın sadaka vermesi gerekir."

(M2333 Müslim, Zekât, 55; B1445 Buhârî, Zekât, 30)

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ الصَّدَقَةَ لَتُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ وَتَدْفَعُ مِيتَةَ السُّوءِ."

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ ذَكَرَ النَّارَ فَتَعَوَّذَ مِنْهَا، وَأَشَاحَ بِوَجْهِهِ ثَلاَثَ مِرَارٍ، ثُمَّ قَالَ: "اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا، فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ ﷺ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ؟ قَال: "أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ حَرِيصٌ، تَأْمُلُ الْغِنَى، وَتَخْشَى الْفَقْرَ، وَلاَ تُمْهِلْ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ سَمِعَ أَبَا مَسْعُودٍ الْبَدْرِيَّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ صَدَقَةٌ."

Câbir b. Abdullah'ın (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her iyilik/güzel iş bir sadakadır."*

(B6021 Buhârî, Edeb, 33)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kuşkusuz sadaka, Rabbin hoşnutsuzluğunu giderir (Allah'ın kişiye huzurlu bir hayat bağışlamasına vesile olur, işlenen kötülüklere mukabil başa gelebilecek kötülüklere de kefaret olur) ve kötü bir şekilde ölmeyi (Allah'ın izniyle) önler."*

(T664 Tirmizî, Zekât, 28)

Adî b. Hâtim'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) cehennemden bahsetti, ondan Allah'a sığındı ve yüzünü üç defa çevirdikten sonra şöyle buyurdu: *"Yarım hurma (sadaka) ile bile olsa cehennemden korunun. Eğer bunu da bulamazsanız güzel bir sözle (korunun)."*

(M2350 Müslim, Zekât, 68)

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor: "Bir adam Hz. Peygamber'e (sav), 'Ey Allah'ın Resûlü, hangi sadaka en faziletlidir?' diye sordu. Hz. Peygamber, 'Sağlıklı iken ve fakirlik endişesi ve zengin olma hırsı ile hareket ederken tasaddukta bulunabilmendir. *(Sadaka vermeyi) can boğaza gelip de (son nefesini yaşadığın âna kadar) erteleme...'* buyurdu."

(B2748 Buhârî, Vesâyâ, 7)

Abdullah b. Yezid'in Ebû Mes'ûd el-Bedrî'den işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişinin ailesi için yaptığı harcama da sadakadır."*

(B4006 Buhârî, Meğâzî, 12)

Bir gün Allah Resûlü, *"Her Müslüman'ın sadaka vermesi gerekir."* buyurdu. Bunu duyanlar bir an için şaşırdılar. Çünkü aralarında zengin olmadıkları için mal ile sadaka veremeyenler de vardı. Hemen sordular: "(Sadaka verecek mal) bulamayana ne dersin?" Allah Resûlü, *"Eliyle (emek verir) çalışır. Hem kendisi faydalanır, hem de sadaka verir."* buyurdu. Sahâbe tekrar, "Ya buna gücü yetmezse ne dersin?" diye sordular. *"İhtiyaç sahibi, darda kalmış ve mazlum kimselere yardımcı olur."* Sahâbe tekrar, "Ya buna gücü yetmezse ne dersin?" diye sorunca Resûlullah, iyiliği veya hayrı ister. "Bunu da yapmazsa ne dersin?" diye dördüncü kez sorunca, *"Kötülükten uzak durur. Bu da bir sadakadır."* buyurdular.[1]

Değişik vesilelerle sadaka vermenin önemini ve kapsamını izah eden Allah Resûlü yine bir gün ashâbına bu konuda şunları söylüyordu: *"Güneşin doğduğu her gün, insanın bütün eklemleri için sadaka vermesi gerekir. İki kişinin arasını düzeltmen sadakadır. Bir kimseyi kaldırarak hayvanına binmesine yardımcı olman veya eşyasını ona yüklemen sadakadır. Güzel söz de sadakadır. Namaza giderken attığın her adım sadakadır. Yoldaki rahatsızlık veren şeyleri kaldırman sadakadır."*[2] *"Kendini doyurmak için harcadığın senin için sadakadır. Çocuğuna yedirdiğin şey senin için sadakadır. Eşine yedirdiğin şey senin için sadakadır. Hizmetçini doyurduğun şey senin için sadakadır."*[3] buyuran Peygamber Efendimiz, bir anlamda helâl lokmanın sadaka yerine geçtiğini dile getirmektedir. Onun belirttiğine göre Müslüman kişinin bir insana selâm vermesi ve kişinin kendi eşi ile birlikte olması da sadakadır.[4] Aynı şekilde Müslüman kardeşine güler yüzlü davranmak, kovasındaki sudan onun kabına boşaltmak,[5] kaybolan birine yolu tarif etmek, iyi göremeyen birine rehberlik etmek,[6] ve üzerinde hakkı olduğu kimseye veya borçlusuna anlayışlı davranarak süre tanımak[7] da Allah Resûlü tarafından sadaka olarak tanımlanmıştır. Öyle ki bir kimsenin diktiği ağaç veya ekinlerden her türlü canlının yedikleri bile sadaka kapsamındadır.[8]

Sıdk (doğruluk), sadakat (özden bağlılık, samimiyet), sadık (dürüst ve samimi olan kişi) kelimeleri ile ortak kökten gelen sadaka bu anlamları ifade edebilecek bütün davranışları kapsar. Meselâ, ibadet niyetiyle sadaka veren kimse Rabbine karşı, malından veren varlıklı kişi muhtaçlara karşı, evinin ihtiyaçlarını karşılayan eşine ve çocuklarına karşı yar-

[1] M2333 Müslim, Zekât, 55; B1445 Buhârî, Zekât, 30.
[2] M2335 Müslim, Zekât, 56.
[3] HM17311 İbn Hanbel, IV, 131.
[4] HM21881 İbn Hanbel, V, 178.
[5] T1970 Tirmizî, Birr, 45.
[6] T1956 Tirmizî, Birr, 36.
[7] HM20219 İbn Hanbel, IV, 442.
[8] HM27583 İbn Hanbel, VI, 363.

dımsever, ihtiyaç sahiplerine karşı sadakatini, samimiyetini, iyi niyetli olduğunu göstermektedir.

Yüce Allah, *"Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa, biz de onu en zor olana kolayca iletiriz."* buyurmuştur.[9] Bu âyetlerde sadaka, sakınma ve tasdik etme arasında kurulan sıkı bağ, dikkat çekicidir. Sadaka, imanda sadakat ve samimiyetin bir delili, tasdik de âhirete imanın bir ifadesidir. Bunun içindir ki Resûlullah (sav), *"...Sadaka bir delildir..."*[10] hadisinde sadakanın, veren kişinin imanına ve sadakatine bir delil olduğunu buyurmuştur.

Asıl sadaka, malî yardım şeklinde yapılandır. Ancak bu, herkes için mümkün olmayabilir veya her zaman ihtiyacı karşılamayabilir. Zira sadaka, karşımızdakini mutlu etmek ve bir eksiğini gidermek ise, aç olan kimse için onu doyurmak sadaka iken, hasta olan için ziyaretine gitmek sadaka olacaktır. Bazı durumlarda çevre temizliği sadaka iken, bazen güzel bir nasihat, hayat kurtaran bir sadaka olabilir.

Gücü kudreti yerinde olan gücüyle, malı olan malıyla, ilmi olan da ilmiyle sadaka verecektir.[11] Zira sadaka vermek insanların imkân ve fizikî durumları ile yakından ilgilidir. Varlıklı bir insan için mal ile tasaddukta bulunmak akla gelen ilk sadaka şekli iken, gücü kuvveti yerinde olan kişinin emeğini insanların hayrına sunması sadaka sevabına eriştirecektir. Yaşlı ve hasta bir kimsenin güzel bir nasihati, iyiliğe çağırması güzel bir sadaka iken, genç ve dinamik bir kimsenin de o yaşlıya göstereceği saygı ve hizmet yerinde bir sadakadır.

Kutlu Nebî, *"Her iyilik bir sadakadır."*[12] hadisi ile sadakaya her Müslüman'ın yapabileceği bütün güzel davranışları kuşatacak bir anlam yüklemiştir. Bu şekilde geniş bir uygulama alanı bulunan sadakalar âhiret yurdu için de en güzel hazırlıktır. Âlim sahâbî Abdullah b. Mes'ûd anlatıyor: "Bir gün Nebî (sav) çevresindekilere, *'Hanginiz vârisinin malını kendi malından daha çok sever?'* diye sordu. Oradakiler, 'Aramızda, kendi malını vârisininkinden daha çok sevmeyen kimse yoktur.' dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *'Şunu iyi bilin ki aranızda vârisinin malı, kendi malından daha çok hoşuna giden hiç kimse yoktur. (Çünkü) Senin malın (sadaka vererek) hayır yaparak önceden (âhirete) gönderdiğindir. Vârisinin malı ise (öldükten sonra) geride bıraktıklarındır.'"*[13] Allah Resûlü yine bir gün, *"Çoklukla*

[9] Leyl, 92/5-10.
[10] M534 Müslim, Tahâre, 1.
[11] KU29280 *Kenzü'l-ummâl*, X, 241.
[12] B6023 Buhârî, Edeb, 33.
[13] N3642 Nesâî, Vesâyâ, 1; B6442 Buhârî, Rikâk, 12.

övünmek sizi oyaladı."[14] âyetini okuduktan sonra o sırada yanında bulunan sahâbîlere, *"Âdemoğlu, 'Malım, malım!' diyor. Ey âdemoğlu, senin yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve sadaka verip önceden (âhirete) gönderdiğin dışında bir malın mı var?"*[15] buyurmuştu.

Hz. Âişe'nin anlattığı bir diğer olayda Hz. Peygamber ailesi için bir koyun kesmiş ve eşlerine ondan ne kadarı kaldı diye sormuştu. Hz. Âişe, "Bize sadece kürek kemiği kaldı." deyince Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"(Demek ki) kürek kemiğinin dışında tümü (bize) kaldı."*[16]

Allah Resûlü'nün açıkça belirttiğine göre sadaka malı azaltmıyor,[17] Allah katında mükâfatın artmasına vesile oluyordu. Bunun için yularlı bir devesini Allah yolunda tasadduk eden bir sahâbî için, *"Allah (bu kişiye) kıyamet gününde yularlı yedi yüz deve tasadduk etmiş gibi sevap verecektir."*[18] buyurmuştu. Kur'an'ı Kerim'de de Yüce Mevlâ, *"Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilir."*[19] buyurarak, kendi rızası için verenlerin mükâfatının yedi yüz misliyle olacağını bildirmiştir. Çünkü paylaşılmayan bir mal, geçici ve fânidir. Bir gün ya yok olur ya da yararsız hâle gelir. Fakat diğer insanlarla paylaşıldığı zaman daha uzun bir dönem devam eder ve istifade edildikçe de sahibine mükâfat kazandırır. Kutlu Nebî, *"İnsan öldüğü zaman, şu üç şey dışında amelleri kesilir: Sadaka-i câriye (faydası kesintisiz devam eden sadaka), kendisinden yararlanılan ilim ve kendisine dua eden sâlih evlât."*[20] derken, insanların çeşme ve köprü gibi sürekli yararlandığı, uzun ömürlü yaşayan sadakaları ilk sırada anmaktadır.

Verilen sadakanın azlığı çokluğu, küçüklüğü büyüklüğü kadar helâlinden kazanılıp kazanılmadığı ve verilirken kişinin taşıdığı samimiyet de önemlidir. Hz. Peygamber'in kendisine, "Hangi sadaka en faziletlidir?" diye soran bir kimseye, *"Malı az olanın gücüne göre verdiği (sadaka!)"*[21] demesi bu noktada son derece anlamlıdır.

Resûl-i Ekrem helâl maldan verilen sadakanın Allah katındaki değerini şöyle anlatmaktadır: *"Kim helâl kazancından bir hurma miktarı sadaka verirse –ki Allah sadece helâl olanı kabul eder– Allah o sadakayı büyük bir hoşnutlukla kabul eder. Sonra onu sahibi için, sizden birinizin tayını yetiştirdiği gibi (özenle) dağ gibi olana kadar büyütür (bereketlendirir).*[22] *Öyle ki lokma büyüklüğündeki bir sadakanın sevabı Uhud Dağı kadar oluverir. Allah'ın Kitabı'nda bunu tasdik eden âyetler şunlardır."* buyuran sevgili Peygamberimiz, *"Onlar,*

[14] Tekâsür, 102/2.
[15] M7420 Müslim, Zühd, 3.
[16] T2470 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 33
[17] M6592 Müslim, Birr, 69.
[18] N3189 Nesâî, Cihâd, 46.
[19] Bakara, 2/261.
[20] M4223 Müslim, Vasiyye, 14; D2880 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 14
[21] DM1457 Dârimî, Salât, 135; D1449 Ebû Dâvûd, Vitr, 12
[22] B1410 Buhârî, Zekât, 8.

kullarının tevbesini kabul edenin ve sadakaları alanın Allah olduğunu bilmezler mi?"[23] *"Allah faiz malını mahveder (Faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise artırır (bereketlendirir)..."*[24] âyetlerini okumuştur.

Halis niyetle Allah rızası için verilen her türlü sadaka, Allah katında değerlidir ve mükâfata lâyıktır. Allah Elçisi'nin anlattığına göre bir adam yemin ederek geceleyin sadaka vereceğini söyler ve bilmeyerek elindeki sadakayı bir hırsızın eline tutuşturur. Bunu duyan insanlar ertesi gün, "Bir hırsıza sadaka verilmiş!" diye konuşurlar. Sadakayı veren zât, buna üzülmez ve verdiği sadakadan dolayı Allah'a hamdeder. Tekrar sadaka vereceğine dair kendi kendine söz verir. Bu defa da elindeki sadakayı geceleyin bilmeyerek kötü bir kadına verir. Sabah olunca, bunu duyan halk, "Bu gece de kötü bir kadına sadaka verilmiş!" diye konuşurlar. Sadaka veren yine aldırmayarak, "Allah'ım! Kötü bir kadına (senin iraden dâhilinde) sadaka verdiğim için sana hamdediyorum." der. Üçüncü gece tekrar bir kimseye sadaka vermek ister. Ve bu sefer de bilmeyerek bir zengine verir. Ertesi gün halk bunu da diline dolayarak konuşurlar. Bu hayırsever kişi bilmeden bir zengine sadaka verdiği için tekrar Allah'a hamdeder. Allah rızasını gözeterek halis niyetle gizlice verdiği bütün bu sadakalardan sonra kendisine şöyle denilir:

"Bir hırsıza verdiğin sadaka var ya, umulur ki (bu sadaka sayesinde) o, hırsızlığından vazgeçer. Zinakâr kadına gelince, umulur ki o da zinasından vazgeçer. Zengine gelince, umulur ki o da ibret alır, Allah'ın kendisine verdiği maldan infakta bulunur."[25] Bu hadis, verilen sadakaların âhiretteki ecir ve sevabından önce, dünyada sağlayacağı yararlara dikkat çekmektedir. Bırakın yoksullara verilen sadakayı, yanlışlıkla verildiğinde dahi sadaka, insanların hatalarını düzeltmesine imkân verebilmekte, çeşitli dünyevî kazanımlara vesile olmaktadır. Bu ise sadakanın, fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamasının, onların maddî sıkıntılarını gidermesinin yanı sıra bazı kimselerin yanlışlarını fark edip düzeltmelerine yardımcı olduğunu da ortaya koymaktadır.

Peygamber Efendimiz, cennette inananlara açılacak kapılardan birinin *"sadaka kapısı"* olduğunu bildirirken de[26] verilen sadakaların mükâfata dönüşeceğini ve yapılan iyiliklerin karşılıksız kalmayacağına işaret buyurmuştur. *"Kuşkusuz sadaka, Rabbin hoşnutsuzluğunu giderir (Allah'ın kişiye huzurlu bir hayat bağışlamasına vesile olur, işlenen kötülüklere mukabil başa gelebilecek kötülüklere de kefaret olur) ve kötü bir şekilde ölmeyi (Allah'ın izniyle) önler"*[27], *"Kıyamet günü müminin gölgesi (onu himaye edecek şey) sadakasıdır."*[28] hadisleri de aynı hususa işaret etmektedir.

[23] Tevbe, 9/104.
[24] Bakara, 2/276; T662 Tirmizî, Zekât, 28.
[25] B1421 Buhârî, Zekât, 14.
[26] M2371 Müslim, Zekât, 85.
[27] T664 Tirmizî, Zekât, 28.
[28] HM18207 İbn Hanbel, IV, 233.

Kutlu Nebî, sadakanın insan psikolojisi üzerindeki faydalarına işaret ederek sadaka vermekle kişinin şahsiyetini geliştirebileceğine dikkat çekmiştir. Meselâ, katı kalpli olmaktan şikâyet eden bir sahâbîye yufka yürekli olabilmesi için ihtiyaç sahiplerine yedirme ve yetimin başını okşama suretiyle sadaka vermesini tavsiye etmiştir.[29] "*Hastalarınızı sadaka ile tedavi edin.*"[30] buyuran Peygamber Efendimiz, ihtiyaç sahiplerine yardımcı olan ve onların duasını alan kişinin karşılığını bulacağına işaret etmiştir.

"*...Suyun ateşi söndürdüğü gibi, sadaka da hataları söndürür (ortadan kaldırır)...*"[31] buyuran Hz. Peygamber'in sünnetinde sadaka vermek, hataların tashihi için değerlendirilmesi gereken iyi bir fırsattı. Kişinin yaptığı hatalara karşılık sadaka vermesi, bu davranışlarından pişmanlık duyup kendi nefsine karşı bir nevi müeyyide uygulaması anlamına geliyordu. Yine bu anlamda, "*Bir kişi, ailesi, malı, nefsi, çocuğu ve komşusu ile imtihana çekilir. Oruç, namaz, sadaka ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma ise, bu imtihan için kefaret olur.*"[32] buyuruyordu. Bir gün tüccarlarla sohbet ederken de, "*Ey tüccar topluluğu! Muhakkak ki alışveriş esnasında boş söz ve yemin bulunur. Bu nedenle alışverişi sadakayla karıştırın (ki hatalara kefaret olsun).*"[33] tavsiyesinde bulunuyordu.

Resûlullah (sav) bir konuşmasında cehennemden bahsetti, ondan Allah'a sığındı ve yüzünü üç defa çevirdikten sonra şöyle buyurdu: "*Yarım hurma (sadaka) ile bile olsa cehennemden korunun. Eğer bunu da bulamazsanız güzel bir sözle (korunun).*"[34] Bu sözleriyle Hz. Peygamber az veya çok demeden, herhangi bir davranışla sınırlamadan sürekli sadaka verilmesi gerektiğine işaret buyuruyordu.

Hz. Peygamber cuma ve bayram namazlarında erkek ve kadınların saflarına karışır ve "*Sadaka veriniz!*" sözüyle onları teşvik ederdi. Cömertliğiyle meşhur sahâbîlerden Ebû Saîd el-Hudrî, Resûlullah'ın bayram günleri insanlara iki rekât namaz kıldırdıktan sonra ayakta durup saflar hâlinde oturmuş cemaate doğru döndüğünü ve onlara, "*Sadaka veriniz!*" buyurduğunu ve bu durumda en çok sadaka verenlerin hanımlar olduğunu aktarmıştır.[35]

Hz. Peygamber sair zamanlarda da ihtiyaç hâlinde ashâbını teşvik ederdi. Bir gün ashâbdan bazıları öğle vaktine doğru Resûlullah'ın yanındaydı. O sırada yalın ayak, abalarını ortadan delerek başlarına geçirmiş, çıplak, çoğu Mudar kabilesine mensup bazı kimseler Peygamber'in yanına geldiler. Bunların çok yoksul olduklarını gören Resûlullah'ın yüzünün

29 HM7566 İbn Hanbel, II, 264.
30 BS6689 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 542.
31 T614 Tirmizî, Cum'a, 79
32 B525 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 4; M7268 Müslim, Fiten, 26
33 D3326 Ebû Dâvûd, Büyû', 1.
34 M2350 Müslim, Zekât, 68.
35 M2053 Müslim, Îdeyn, 9. İM1288 İbn Mâce, Salavât, 158

rengi değişti. İçeri girip çıktı ve sonra Bilâl'e ezan okumasını, ardından kâmet getirmesini söyledi. Öğle namazını kıldıktan sonra cemaati sadakaya teşvik babında özlü bir hitapta bulundu: *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde gözetleyicidir."*[36] âyetini okudu ve ardından, *"...Allah'tan korkun. Herkes yarın için ne göndermiş olduğuna bir baksın..."*[37] âyetini okuduktan sonra (sözüne devamla) herkesin dinarından, dirheminden, elbisesinden, buğdayından, kuru hurmasından –bu yarım hurma da olsa– sadaka vermesi gerektiğini vurguladı.

Önce ensardan bir sahâbî avucunun alamayacağı büyüklükte, içi dolu bir para kesesi getirdi. Daha sonra oradakiler peş peşe bir şeyler getirdiler. Sonunda orada yiyecek ve giyecek cinsinden iki küme mal yığıldı. Bu durumu gören Resûlullah'ın mübarek yüzleri altın gibi parlamaya başladı.

Memnuniyetini de şu evrensel prensip ve müjde ile belirtti: *"Her kim İslâm'da güzel bir gelenek başlatırsa hem yaptığının ecrini hem de kendisinden sonra onunla amel edenlerin ecrini kazanır. Onu yapanların kendi ecirlerinden de bir şey eksilmez. Her kim de İslâm'da kötü bir gelenek başlatırsa hem yaptığının günahını hem de kendisinden sonra onunla amel edenlerin günahını yüklenir. Onların günahlarından da hiçbir şey eksilmez."*[38]

Bu şekilde Allah Resûlü'nün mektebinde yetişen sahâbe, sadaka verme konusunda birbirleriyle tatlı bir yarış içindeydiler. Yine bir gün Allah Resûlü ashâbını mal vermeleri yönünde teşvik etmişti. Ömer b. Hattâb, Resûlullah bu gün bize sadaka vermemizi emretti. Bu (emir) bende mal bulunan bir zamana rastladı. (Kendi kendime), "Eğer bir gün Ebû Bekir'i geçe(bile)ceksem ancak bugün geçerim." dedim ve malımın yarısını getirdim. Resûlullah, *"Ailene ne bıraktın?"* dedi. Ben de, "Bu kadarını." dedim. Ardından Ebû Bekir de malının hepsini getirdi. Resûlullah ona da, *"Ailene ne bıraktın?"* dedi. O da, "Onlara Allah ve Resûlü'nü bıraktım." dedi. Bunun üzerine ben, "Bundan sonra hiçbir şeyde seninle yarışa girmeyeceğim." dedim.[39]

Sadaka vermek aslında bir şükür ifadesidir. Verilen nimetin devamı için onu diğer insanlar ile paylaşmaktır. Yüce Allah, *"Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsanda bulun."*[40] buyurarak kendilerine nimet verilenlerin aynı nimeti başkalarıyla paylaşmalarını emretmiştir. Peygamber Efendimiz bu gerçeğe fırsat buldukça vurgu yapıyor ve konunun daha iyi anla-

[36] Nisâ, 4/1
[37] Haşr, 59/18
[38] M2351 Müslim, Zekât, 69
[39] D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40; T3675 Tirmizî, Menâkıb, 16
[40] Kasas, 28/77

şılıp kavranabilmesi için temsiller getiriyor, geçmişten örnekler veriyordu: "...*İsrâiloğulları içerisinde cildi alacalı, kel ve kör üç kişi vardı. Allah bunları imtihan etmek istedi ve onlara bir melek gönderdi. Melek, derisi alacalı olan adama geldi ve en çok istediği şeyin ne olduğunu sordu. Adam, güzel görünümlü bir cilt istediğini çünkü insanların hâlihazırdaki görüntüsüyle kendisini çirkin bulup ondan iğrendiklerini söyledi. Bunun üzerine melek, adamın vücudunu sıvazladı ve şifa bulan adamın çirkinliği gitti. Ona çok güzel bir renk ve hoş bir görünüm verilmişti. Daha sonra melek ona en çok hangi malı sevdiğini sordu. Hastalıktan kurtulan adam, deveyi sevdiğini söyleyince, ona on aylık gebe bir deve verildi. Melek, devenin onun için bereketli olmasını temenni ederek adamın yanından ayrıldı ve başı kel olan adamın yanına gitti. Ona da en çok istediği şeyin ne olduğunu sordu. O da kendisinden kelliği giderecek, insanların iğrenmelerini ortadan kaldıracak güzel bir saç istediğini söyledi. Melek onun başını sıvazlar sıvazlamaz kellikten eser kalmadığı gibi, çok güzel saçları oluverdi. Bu kez de melek ona en çok hangi malı sevdiğini sordu. O, ineği sevdiğini söyleyince, kendisine gebe bir inek verildi. Melek bu adama da bahşedilen ineğin bereketli olmasını temenni ederek yanından ayrıldı. Melek son olarak âmâ olan adamın yanına geldi ve dünyada en çok istediği şeyin ne olduğunu ona da sordu. O, görmeyen gözlerinin açılmasını ve bu sayede insanları görmek istediğini söyledi. Melek adamın gözlerini sıvazladı ve adam görmeye başladı. Ardından da daha öncekilere sorduğu gibi, ona hangi malı çok sevdiğini sordu. Adam koyunları sevdiğini söyleyince, kendisine kuzulu bir koyun verildi.*

Bir müddet sonra muzdarip durumda olan bu kişilere bahşedilen hayvanlar yavruladılar ve çoğaldılar. Bu suretle birinin bir vadi dolusu devesi, diğerinin bir vadi dolusu sığırı, ötekisinin de bir vadi dolusu koyunu oldu. Aradan yıllar geçti. Melek, bu üç kişinin karşısına bir kez daha çıktı. Ama bu sefer onların karşısına çıkma sebebi, nimeti veren Allah'a karşı onları şükür imtihanına tâbi tutmaktı.

Bu amaçla önce cildi alacalı olup da Allah'ın sıhhat ve mal verdiği adamın yanına geldi. Tıpkı onun eski hâli gibi hastalıklı ve yoksul bir insan suretine girmişti. Ona dedi ki: "Ben fakir biriyim. Bütün çarelerim tükendi. Yolculuğu tamamlayabilmem önce Allah'ın inayeti sonra da senin yardımınla mümkündür. Şimdi ben, sana güzel bir renk, güzel bir görünüm ve mal veren Allah rızası için senden bir deve istiyorum. Bu sayede yolculuğumu tamamlayayım ve memleketime ulaşayım." İnsan suretindeki meleğin isteklerini dinleyen adam, "(İyi ama malımda) hak sahipleri çoktur." diye cevap verince melek ona, "Sanki seni tanır gibiyim. Sen insanların iğrendiği, cildi alacalı olan kişi değil miydin? Fakir

olduğun hâlde Allah bu malı mülkü sana vermedi mi?" diye sordu. Bu sorulara karşılık adam, "(Hayır) yemin olsun ki bu mal mülk bana atalarımdan miras kaldı." dedi. Melek de ona cevaben, "Eğer sen yalan söylüyorsan Allah seni eski hâline döndürsün!" dedi ve oradan ayrıldı.

Sonra kel olan adamın yanına kel bir insan suretinde gitti ve aynı şeyleri söyledi. Bu adam da alacalı adamın yaptığı gibi meleğe yardım etmeyi reddetti. Melek de ona, "Eğer sen bu sözlerinde yalancı isen, Allah seni eski hâline döndürsün!" dedi.

Ardından âmâ bir insan suretine girerek eskiden âmâ olan adamın yanına giden melek, ona dedi ki: "Ben gariban bir yolcuyum. Yolda kaldım. Önce Allah'ın, sonra senin yardımınla ancak gideceğim yere ulaşabilirim. Şimdi ben, sana görme kabiliyetini bahşeden Yüce Allah'ın rızası için senden bir koyun istiyorum ki ondan istifade ederek gideceğim yere ulaşabileyim." Meleğin bu isteği üzerine âmâ olup da Allah'ın sıhhat verdiği adam dedi ki: "Evet ben gerçekten kördüm. Allah bana görme kabiliyetini bahşetti. Fakir idim, beni zenginleştirdi. (İşte koyunlarım!) Dilediğin kadar al. Allah'a yemin ederim ki, bugün Allah rızası için benden alacağın hiçbir şeyde sana sınır koymam." Bunun üzerine melek ona, "Malın senin olsun. Siz imtihan edildiniz. Neticede Allah senden razı oldu, diğer iki arkadaşın ise Allah'ın gazabına uğradılar." dedi."[41]

Allah Teâlâ, *"Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık, hayra sarf edenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler."* buyurur.[42] Sadakalar gösteriş ve riyadan uzak, alanın haysiyet ve onuru zedelenmeden verilmelidir. Allah Resûlü de, Allah'ın kendi gölgesinden (himayesinden) başka hiçbir gölgenin (yardımcının) bulunmadığı kıyamet gününde, Allah'ın gölgesinde (himayesinde) olacak yedi sınıf insandan bir sınıfın da sağ elinin verdiği sadakayı sol bilmeyecek derecede gizli tutan kimseler olduğunu belirtmiştir.[43]

Eskiden bazı cami, türbe ve hastanelerin gizli köşelerinde üstleri çukur sadaka taşları vardı. Varlıklı hayırseverler bu çukurlara gizlice para koyarlar, sıkıntılarını ve kötü durumlarını dile getiremeyen, kimseye açamayan fakir insanlar da gizlice gelir, ihtiyaçları miktarınca parayı alırlardı. Kalanını ise kendisi gibi muhtaç insanları düşünerek orada bırakır ve sadakayı bırakan meçhul kişiye dua ederdi. Böylece sadaka verenler gösteriş ve riya âfetinden kurtulur, ihtiyaç sahibi fakirlerin de onurları zedelenmezdi. Böylece sadakayı veren de alan da daha bir samimi duygular içinde sevap kazanırlardı.

[41] B3464 Buhârî, Enbiyâ, 51; M7431 Müslim, Zühd, 10.
[42] Bakara, 2/274
[43] B1423 Buhârî, Zekât, 16.

Sadaka her zaman verilebilirse de bazı zamanlar farklıdır ve buna bağlı olarak mükâfatı da farklı olacaktır. Allah Teâlâ, *"Herhangi birinize ölüm gelip de, 'Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!' demesinden önce size verdiğimiz rızıktan harcayın."*[44] buyurarak sadakanın ömür sonuna veya hastalık zamanına ertelenmemesi gerektiğini bildirmiştir. Ebû Hüreyre'nin (ra) anlattığına göre bir adam Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Resûlü, hangi sadaka en faziletlidir?" diye sordu. Hz. Peygamber, *"'Sağlıklı iken ve fakirlik endişesi ve zengin olma hırsı ile hareket ederken tasaddukta bulunabilmendir. (Sadaka vermeyi) can boğaza gelip de (son nefesini yaşadığın âna kadar) erteleme..."* buyurdu.[45] Çünkü yaşlı veya hasta birinin sadaka vermesi ile hayatının baharında olan kişinin vermesi farklıdır. Birincisi artık ihtiyacı kalmadığı veya istifade edemeyeceğini anladığı için verir, öteki ise ihtiyacı olduğu hâlde vererek diğerkâmlık, fedakârlık gibi birçok erdemli davranışı beraber sergiler. Böylece ihtiras, tamahkârlık ve dünyaya aşırı bağlılık duygularını dizginler. İşte Kutlu Nebî bu sonu gelmez ihtiras ve tamahkârlığın daha vakit varken dizginlenmesi için zamanında sadaka vermenin daha faziletli olduğuna işaret etmiştir.

Peygamber Efendimiz (sav) farklı zamanlarda, farklı kimselere en faydalı olacak sadaka çeşitlerini haber vermiştir. *"Sadakanın en faziletlisi, Müslüman'ın ilim öğrenmesi, sonrada onu Müslüman kardeşine öğretmesidir."*;[46] *"Sadakaların en kıymetlisi Allah yolunda (savaşana bağışlanan) çadır gölgesi ve Allah yolunda (cihad edene) verilen hizmetçi veya Allah yolunda (savaşana) sağlanan binittir."*;[47] *"En hayırlı sadaka, su ikram etmektir."*;[48] *"Size sadakanın en değerlisini öğreteyim mi? (Evlendikten sonra herhangi bir sebepten dolayı) sana dönüp gelen ve senden başka da geçimini sağlayacak kimsesi olmayan kızına (yaptığın harcamadır)!"*[49] Bu hadislerden sadaka faziletinin, kişiye, ortama ve faydalı olma durumuna göre değiştiği anlaşılmaktadır. Buna göre ilmî faaliyetlerin az olduğu bir ortamda insanları eğitme en güzel sadaka sayılırken, suyun az olduğu bir yerde insanlara içme suyu sağlamak en güzel sadaka olmaktadır. Diğer bir durumda da fakir, kimsesiz, terk edilmiş dul bir kadına sahip çıkmak en hayırlı sadaka olabilmektedir.

Sadaka verilirken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da fakirin incitilmemesi, gönlünün kırılmaması ve yapılan iyiliğin başına kakılmamasıdır. Allah Teâlâ, *"Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir). Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş*

[44] Münâfikûn, 63/10.
[45] B2748 Buhârî, Vesâyâ, 7
[46] İM243 İbn Mâce, Sünnet, 20.
[47] T1627 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 5.
[48] HM22826 İbn Hanbel, V, 285.
[49] İM3667 İbn Mâce, Edeb, 3.

için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle yaptığınız hayırları boşa çıkarmayın..."[50] buyurmaktadır.

Sadakanın kimlere verileceği de önemlidir. Bir insanın harcama yapmasına, yardım etmesine en lâyık olanlar öncelikle eşi ve aile efradıdır. "*Kişinin ailesi için yaptığı harcama da sadakadır.*"[51] buyuran Allah Resûlü, aile fertleri ihtiyaç hâlinde iken başkalarına sadaka verilmesini tasvip etmemiştir. Bunun içindir ki o (sav) şöyle buyurmuştur: "*Sadakanın en hayırlısı, vereni ve geçindirmekle yükümlü olduğu aile efradını ihtiyaçsız bırakacak şekilde verilendir. Üstteki (veren) el, alttaki (alan) elden hayırlıdır. Sen ilk önce, geçimini sağlamakla yükümlü olduğun kimselerden başla.*"[52]

Sadaka verilirken ikinci olarak hısım ve akraba gözetilmelidir. Çünkü yoksul bir kişiye verilen sadakada sadece bir sevap varken, akrabaya verilende iki sevap vardır. Birincisi sadaka sevabı, ikincisi akrabalık bağlarını kuvvetlendirme sevabıdır.[53] Hz. Peygamber, akrabaya verilen sadakanın aradaki kin, haset, dargınlık vb. duyguları gidereceğine işaretle, "*Sadakanın en faziletlisi içinde sana karşı (gizli) düşmanlık duygusu besleyen akrabaya verilen sadakadır.*"[54] buyurmuştur.

Sonuç olarak sadaka, Allah'a karşı bağlılığın bir ifadesi olarak her insanın imkân ve bulunduğu ortama göre yapabileceği bir ibadet çeşididir. Böylece Müslümanlar zaman ve sınırlama olmaksızın hayır işlemeye, mükâfat kazanmaya teşvik edilmektedir. Kendi şahsı, ailesi, toplumu, çevresi hatta hayvanları ilgilendiren bütün hayırlı işlerin sadaka olduğunu bilen bir kişi var gücüyle çalışacaktır. Ayrıca bu sadaka kültüründe her şahsa bu hayrı işleme fırsatı verilerek insanların hayır yolunda yarışmalarına imkân sağlanmıştır. Bu sayede insanlar daha güzelini ve daha faydalısını bulma noktasında çaba içerisinde olacak ve sonuçta faydalı olma, hayır yapma anlayışı hâkim olmaya başlayacak, insanlar farklı alanlarda hayır yarışına gireceklerdir. Böylece Kutlu Nebî'nin, "*Sadakalarınızı (bir an önce) veriniz. Çünkü size öyle bir zaman gelecek ki kişi sadakasını getirecek fakat onu kabul edecek kimse bulamayacak. (Sadaka getirdiği) adam, 'Dün gelseydin onu kabul ederdim, fakat bugün ona ihtiyacım yok.' diyecek.*"[55] şeklinde tasvir ettiği kanaatkâr bir toplum oluşacaktır.

[50] Bakara, 2/263-264.
[51] B4006 Buhârî, Megâzî, 12
[52] DM1686 Dârimî, Zekât, 22.
[53] T658 Tirmizî, Zekât, 26.
[54] HM23927 İbn Hanbel, V, 416.
[55] B1411 Buhârî, Zekât, 9. N2556 Nesâî, Zekât, 64

HİBE
GÖNÜLLÜ BAĞIŞ

عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...مَنْ كَانَ فِى حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِى حَاجَتِهِ..."

Sālim'in, babası (Abdullah b. Ömer) aracılığıyla rivayet ettiğine göre,
Resūlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...*Kim kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir...*"
(M6578 Müslim, Birr, 58)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَنْ أَنْظَرَ مُعْسِرًا أَوْ وَضَعَ لَهُ، أَظَلَّهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِهِ، يَوْمَ لاَ ظِلَّ إِلاَّ ظِلُّهُ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ وَابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "لاَ يَحِلُّ لِرَجُلٍ أَنْ يُعْطِيَ عَطِيَّةً أَوْ يَهَبَ هِبَةً فَيَرْجِعَ فِيهَا إِلاَّ الْوَالِدَ فِيمَا يُعْطِي وَلَدَهُ..."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim darda kalan borçluya zaman tanırsa yahut (alacağının tamamını veya bir kısmını) borçluya bağışlarsa, Allah onu, başka hiçbir gölgenin (himayenin) olmadığı kıyamet gününde kendi arşının gölgesinde (himayesinde) gölgelendirecektir."
(T1306 Tirmizî, Büyû', 67; M7512 Müslim, Zühd, 74)

İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir kimsenin hediye verip veya bağışta bulunup sonra bundan vazgeçmesi helâl olmaz. Ancak babası çocuğuna verdiğini geri alabilir..."
(D3539 Ebû Dâvûd, Büyû', (İcâre), 81)

Bir yolculuk esnasındaydı. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, bindiği hırçın deveyi zapt edemiyordu. Deve birden hızlanıyor ve ta kafilenin önüne geçiyordu. Devenin sahibi Hz. Ömer ise, biraz da kızarak oğlunun bindiği deveyi durduruyor ve onu tekrar arka tarafa sürüyordu. Bu durumu gören Peygamber Efendimiz, Hz. Ömer'e, *"Bu hırçın deveni bana satar mısın?"* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer derhâl, "Deve senindir ey Allah'ın Resûlü." dedi. Ancak Peygamberimiz sözünü yineleyerek deveyi kendisine bedeli mukabilinde satmasını söyledi. Hz. Ömer de emre uydu ve deveyi sattı. Hz. Resûl, Abdullah'a seslenerek, *"Ey Abdullah! Şimdi bu deve senindir. Artık ona istediğini yapabilirsin."* buyurdu.[1] Abdullah bu duruma çok sevinmişti, artık bindiği deve onundu. Hem de çok sevdiği Resûlullah'ın kendine hibe etmesiyle devenin kıymeti bir kez daha artmıştı gözünde...

Satın aldığı deveyi Abdullah'a hibe ederek onu sevindiren Allah Resûlü, bu hâdise ile kendisine bir şey bağışlanan kişinin, o şey üzerinde tam yetki sahibi olduğunu da beyan etmişti. Peygamber Efendimiz, aynı şekilde hicretin dördüncü yılında cereyan eden Zâtü'r-Rikâ' Gazvesi'nden dönüş yolunda, Câbir b. Abdullah'ın yorgun düşen devesini kendisinden satın almak istediğini söylemiş, Medine'ye vardıktan sonra ücretini ödemiş, hemen arkasından Câbir'e, *"Para da deve de senindir!"* demiş ve devesini ona hibe etmişti.[2]

Hibe, karşılığını sadece Allah'tan bekleyerek bağışta bulunmak ve Allah'ın kendisine bahşettiği nimetleri, diğer insanlarla paylaşmaktır. Kişinin değişik vesilelerle malından bir kısmını başkalarına vermesi, çeşitli adlarla anılsa da, üzerinde ısrarla durulan önemli ibadet türlerindendir. Bu, bazen zekât şeklinde mecburî olabileceği gibi bazen de kişinin kendi isteğine bırakılmış olabilmektedir. İsteğe bağlı bağışlardan biri de, kişinin malını hayatta iken karşılıksız olarak başkasına vermesi anlamına gelen hibedir. Sadaka, hediye, atıyye, nıhle gibi "karşılıksız verme" anlamına gelen bütün kavramlar hibe olarak ifade edilebileceği gibi, her birinin daha dar, özel anlamlarının olduğu da söylenebilir. Örneğin, sadaka karşılıksız olarak

[1] B2115 Buhârî, Buyû', 47

[2] B2861 Buhârî, Cihâd, 49; M4100 Müslim, Müsâkât, 110; AU13/422 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 422.

Allah rızası için fakir ve ihtiyaç sahiplerine verilen mal için kullanılırken, hediye daha çok muhatap ile sevgi bağı oluşturmak,[3] toplumsal bağları güçlendirmek[4] yahut devletlerarası ilişkiler çerçevesinde diplomatik teâmüllere uymak[5] gibi amaçlarla verilen mallar için kullanılmaktadır. Özel ayrıntıları ifade edebilmek için ayrı ayrı kullanılan bu kavramların[6] bazı hadis rivayetlerinde kısmen birbirinin yerine de kullanıldığı görülmektedir.

Sevgili Peygamberimiz, hem insanlar arasındaki kardeşliği en üst düzeye çıkarmak, hem de fakir ve zengin arasındaki kaynaşmayı tesis etmek için diğerkâmlık, paylaşma, ihsan, vefa gibi erdemli davranışların yanında, karşılıksız bağış yapmayı da tavsiye etmiştir. Nitekim kendisinden bir şey isteyeni asla geri çevirmemiş,[7] yanında verebileceği bir şeyler varsa vermiş, yoksa başka zaman vereceğini söyleyerek isteyen kişinin gönlünü almıştır.[8]

Peygamberimizin dostları, *"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir."*[9] âyetinin gereği olarak ömürleri boyunca "verme"yi kendilerine şiar edinmişlerdi. Öyle ki, bu âyet indiğinde, Ebû Talha, "Ey Allah'ın Resûlü! Rabbimiz mallarımızdan dağıtmamızı istiyor. Seni şahit tutarım ki ben Beyrûhâ adlı bahçemi Allah yolunda verdim." deyince Peygamberimiz (sav), *"Bu ne kârlı bir maldır! Bu ne kârlı bir maldır!"* diye onu takdir ettikten sonra bahçeyi onun akrabalarından fakir olan Hassân b. Sâbit ve Übey b. Kâ'b'a vermesini istemişti.[10]

Resûlullah (sav), maddî bakımdan rahatlatmak ve yakınlık kurmak için insanlara hibe verdiği gibi, onları İslâm'a yakınlaştırmak için de bağışta bulunabiliyordu. Bir defasında yanına gelen bir şahsa bu amaçla bir koyun sürüsü hibe etmiş ve onun kavmine ilâhî mesajı götürmesine vesile olmuştu.[11] Aynı şekilde yeni Müslüman olan Hevâzin kabilesinin temsilcilerine savaş esirlerini hibe etmeye karar verip ashâbına da dileyenlerin esirleri hibe edebileceğini bildirmiş,[12] böylece onların gönüllerini hoş ederek sevgilerini kazanmayı hedeflemişti.

Peygamber Efendimiz, çeşitli nedenlerden dolayı bir şeyler isteyenlere de mal hibe ediyordu. Bedir Savaşı'ndan sonra Sa'd b. Ebû Vakkâs, elinde bir kılıçla Allah Resûlü'nün yanına gelip kılıcı kendisine hibe etmesini istemişti. Ancak Hz. Peygamber, *"Bu kılıç ne senindir, ne de benim."* buyurarak ganimet mallarını taksimattan önce hibe edemeyeceğini bildirmişti. Bir müddet sonra, *"(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler, Allah'a ve Resûlü'ne aittir."*[13] mealindeki âyet nâzil olunca Allah Resûlü, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı çağırıp, *"Sen istediğinde o kılıcı sana verme yet-*

[3] MU1651 *Muvatta'*, Hüsnü'l-Hulk, 4
[4] T2130 Tirmizî, Velâ ve Hibe, 6.
[5] D3155 Ebû Dâvûd, Tahare, 59.
[6] M2491 Müslim, Zekât, 175.
[7] B6034 Buhârî, Edeb, 39; EM279 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 106
[8] EM278 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 105.
[9] Âl-i İmrân, 3/92.
[10] N3632 Nesâî, Ehbâs, 2; MU1845 *Muvatta'*, Sadaka, 1.
[11] M6020 Müslim, Fedâil, 57
[12] B2584 Buhârî, Hibe, 10.
[13] Enfâl, 8/1.

kisine sahip değildim, ancak şimdi bunu sana verme yetkisini aldım." dedikten sonra kılıcı ona hibe etmişti.[14]

Resûlullah, boynunda iz bırakacak kadar hırçın bir tavırla gömleğini çekiştirip sonra da kendisine bir şeyler verilmesini isteyen bedevîye bile şefkatle davranmış ve gülümseyerek ona bağışta bulunulmasını emretmişti.[15] Ancak Huneyn ganimetlerinden kendisine de verildiği hâlde defalarca bunun artırılmasını isteyen Hakîm b. Hızâm'ı itidale çağırarak, büyük bir hırs ve açgözlülükle dünya malına tamah etmenin, insanın iç dünyasında yapacağı tahribata dikkat çekmişti.[16]

Sağlıklı iletişim içerisindeki bireylerden oluşmuş bir toplumun sosyal sıkıntıları çözme kabiliyeti daha fazladır. Bu nedenle Allah Resûlü Müslümanları birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermeye çağırır, *"Kim kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir."* buyururdu.[17] Çünkü gönülden yapılan bağış, bir ihtiyacı karşılamanın ötesinde, veren ve alan arasında sıcak bağlar kurulmasına vesile olarak toplumsal kaynaşmaya katkı sağlamaktaydı.

Allah Resûlü bazen ashâbından varlıklı olanlara çağrıda bulunarak, onları kamuda ortak kullanılmak üzere hibeye teşvik ederdi. Hz. Osman'ın Rûme Kuyusu'nu satın alarak insanların ondan ücretsiz istifade etmelerini sağlaması,[18] bu teşviklerin maksadına ulaştığını gösteriyordu. Bazen de ihtiyaç sahibi birisinin sıkıntısının giderilmesi için hibede bulunulmasını isteyen Allah Resûlü, *"Kim darda kalan borçluya zaman tanırsa yahut (alacağının tamamını veya bir kısmını) borçluya bağışlarsa, Allah onu, başka hiçbir gölgenin (himayenin) olmadığı kıyamet gününde kendi arşının gölgesinde (himayesinde) gölgelendirecektir."*[19] buyuruyordu.

Hz. Peygamber, aynı zamanda hibenin şeklini ve sınırlarını da açıklamıştır. Bu bağlamda her şeyden önce, kişinin kendi ailesini ve çocuklarını düşünmeden malının hepsini hibe etmesinin doğru bir davranış olmadığını vurgulamıştır. Aşere-i Mübeşşere'den olan Sa'd b. Ebû Vakkâs, hastalanmıştı. Hastalığı ağırdı ve iyileşebileceğinden ümidi yoktu. Bu hâldeyken Hz. Peygamber onu ziyaret etti ve *"Allah'ım, Sa'd'a şifa ver. Allah'ım, Sa'd'a şifa ver."* diye onun için üç defa dua etti. Sa'd b. Ebû Vakkâs hastalığının ağırlığını da göz önüne alarak, "Yâ Resûlallah! Ben servet sahibiyim. Mirasçım olarak bir kızımdan başka kimsem bulunmuyor. Bu sebeple malımın hepsini bağışlamak istiyorum, ne dersiniz?" diye sordu. Resûlullah (sav), *"Hayır, olmaz."* buyurdu. Sa'd, "Üçte ikisini bağışlasam?" deyince, Resûlullah

[14] T3079 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 8.
[15] B5809 Buhârî, Libâs, 18.
[16] B1472 Buhârî, Zekât, 50.
[17] M6578 Müslim, Birr, 58.
[18] T3699 Tirmizî, Menâkıb, 18
[19] T1306 Tirmizî, Büyû', 67; M7512 Müslim, Zühd, 74.

(sav), *"Hayır, o da olmaz."* diye cevap verdi. Bu defa Sa'd, "Peki yarısını bağışlasam?" dedi. Resûlullah (sav), *"Hayır."* deyince Sa'd üçte birini bağışlamak istediğini söyledi. Allah Resûlü, *"Üçte biri olur. Aslında üçte bir de çoktur ya!"* buyurdu ve sonra şöyle devam etti: *"Ey Sa'd! Vârislerini varlıklı bırakman, onları muhtaç ve halka (sadaka için) ellerini açar bir hâlde bırakmandan şüphesiz daha hayırlıdır. Ey Sa'd! Allah rızası için sarf ettiğin her nafakanın ecrini alırsın. Hatta yemek yerken hanımının ağzına koyduğun bir lokmadan dolayı bile (sevap kazanırsın.)"*[20] Sa'd b. Ebû Vakkâs bu olaydan sonra daha uzun yıllar yaşadı, dört erkek çocuk ile birçok kız evlâdı daha oldu.[21]

Aynı şekilde sahâbeden Tebük savaşından geri kalıp da pişman olan ve tevbe eden Kâ'b b. Mâlik de tevbesi kabul edildikten sonra Kutlu Nebî'ye gelip, "Allah Teâlâ'nın tevbemi kabul etmesine karşılık bütün malımı Allah ve Resûlü'ne hibe etmek istiyorum." deyince Kutlu Nebî, *"Hayır, malının bir kısmını kendine bırakman daha hayırlıdır."*[22] buyurmuştu. Böylece Hz. Peygamber, bir yandan bağış yapmaya teşvik ederken, öte yandan bunun sınırının ne olması gerektiğini de öğretiyor, kişiyi, bağış yapmadan önce sorumlu olduğu aile bireylerini düşünmeye sevk ediyordu.

Peygamber Efendimiz Medine'ye vardığında, devesi Müslümanların o sırada namaz kılma yeri olarak seçtikleri yere çökmüştü. Burası daha evvel Es'ad b. Zürâre'nin terbiyesinde bulunan Süheyl ve Sehl adlı iki yetim çocuğa ait olup hurma kurutmak için kullanılan bir harman yeriydi. Resûlullah, *"İnşallah burası bizim konaklayacağımız yerdir."* buyurduktan sonra bu iki genci davet edip, orayı mescit yapmak üzere onlardan satın almak istedi. Yetim olan bu iki genç ise satmak yerine burayı Resûlullah'a hibe etmek istediler. Fakat Allah Resûlü, çocukların bu hibesini kabul etmedi. Belirlenen bir bedel karşılığında arsayı satın aldı ve Mescid-i Nebevî'yi bu arsa üzerine bina etti.[23]

Hibenin esas itibariyle insanlar arasında sevgi, dostluk ve yardımlaşmayı teşvik eden ve geliştiren hoş bir davranış olduğu dikkate alınarak, bu güzelliği gölgeleyecek her türlü tavırdan kaçınmak gerekir. Hele bunu tam aksi bir duruma çevirerek, yapılan hibe neticesinde bazılarının gönlünü kırmak, insanlar arasında kin ve düşmanlığa sebebiyet verecek şekilde bağışta bulunmak doğru değildir. Bu konuda sık karşılaşılan bir durum olarak, çocuklar ve aile bireyleri arasında adalet gözetilmeksizin yapılan hibelerin yol açtığı tatsızlıklara dikkat çekilebilir. Anne ve babaların sağlıklarında çocuklarına yaptıkları hibede, onlar arasında adalete riayet et-

[20] M4209 Müslim, Vasiyyet, 5.
[21] İF5/363 İbn Hacer, Fethu'l-bârî, V. 363-366; AU14/48 Aynî, Umdetu'l-kârî, XIV, 48.
[22] B2757 Buhârî, Vesâyâ, 16.
[23] B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.

meleri, her şeyden önce Resûl-i Ekrem'in uygulama ve tavsiyelerinde yer alan bir husustur. O (sav), anne ve babanın, çocuklarına hibede bulunduklarında âdil davranmaları gerektiğini; bir çocuğuna hibede bulunup diğerlerini bundan mahrum bırakmamaları gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Nitekim sahâbeden Beşîr b. Sa'd, oğlu Nu'mân'a malından bir kısmını hibe etmiş ve Peygamber Efendimizi buna şahit tutmak istemişti. Hz. Peygamber ona, *"Öteki çocuklarına da bunun benzerini bağışladın mı?"* diye sormuş, "Hayır." cevabını alması üzerine ise, *"Allah'tan korkun, çocuklarınız arasında adaleti gözetin!"* buyurarak, Beşîr'den yaptığı hibesinden geri dönmesini istemişti. O da diğer çocuklardan ayrı olarak sadece Nu'mân'a ettiği hibeden vazgeçmişti.[24] Bu bağlamda İslâm âlimleri de, evlâtlar arasındaki bağış ve hediyede, cinsiyet dâhil herhangi bir ayrımcılığa gidilmemesi noktasında uyarılarda bulunmuşlardır.[25]

Hz. Ebû Bekir'in, kızı Hz. Âişe'ye Gâbe denilen yerden toplanacak yirmi vesk (yaklaşık 2612 kg.) hurmayı hibe ettikten sonra, hibesinden geri dönerken sarf ettiği sözler, onun hibede bulunurken çocukları arasında ne kadar adaletli davrandığını gösterir: "Kızım, vallahi ölümümden sonra senin zengin olmanı herkesten daha çok isterim. Fakir olmana da çok üzülürüm. Sana toplanacak yirmi vesk hurma bağışlamıştım. Şimdiye kadar topladıkların senindir. Fakat onlar bugün vâris malı olmuştur. Senin iki erkek ve iki de kız kardeşin var. Geri kalanı, Allah'ın Kitabı'na uygun olarak aranızda paylaşın."[26]

Aynı şekilde Resûl-i Ekrem'in, *"Şüphesiz ki Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Hiçbir vârise vasiyet edilemez."*[27] buyurarak, vârise vasiyette bulunulmasını yasaklamasında da akrabalar ve vârisler arasında kayırım yapılmasına engel olma; mal dağılımı ve bölüşümünde huzursuzluk ve ayrışmaya sebep olacak davranışların önüne geçme düşüncesi bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in, hibenin geri alınmamasıyla ilgili bir istisna getirerek, *"Bir kimsenin hediye verip veya bağışta bulunup sonra bundan vazgeçmesi helâl olmaz. Ancak babası çocuğuna verdiğini geri alabilir."* buyurması da[28] bu bağlamda yapılan yanlışların düzeltilmesine imkân tanıyacak bir husus olarak değerlendirilebilir.

Diğer taraftan eşler de birbirlerine hibede bulunabilir, aralarındaki ilişkiyi besleyecek ve kırgınlık oluşturmayacak şekilde birbirlerine bağış ve hediye sunabilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in, *"Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin; eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağış-*

[24] B2586-B2587 Buhârî, Hibe, 12-13; N3707 Nesâî, Nuhl, 1.
[25] T1367 Tirmizî, Ahkâm, 30; "Hibe", *DİA*, XVII, 425.
[26] MU1443 *Muvatta'*, Akdiye, 33
[27] D2870 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 6.
[28] D3539 Ebû Dâvûd, Büyû', (İcâre), 81; N3719 Nesâî, Hibe, 2

larlarsa onu da afiyetle yiyin!"[29] âyetinde kadınların kocalarından aldıkları mehri kocalarına hibe edebileceklerine işaret edilmektedir.

Hz. Peygamber, herhangi bir çıkar karşılığında hibe alınmasını hoş karşılamamış ve karşılığında bir çıkar gözetilerek verilen hibenin kabul edilmemesini istemiştir.[30] Hibede bulunacak kişinin sadece bireyin ve toplumun menfaatini ve yaptığı hibenin sevabını gözetmesi gerekir. Buradan hareketle bazı âlimler zekât nisabına ulaşmaması için develerinin bir kısmını hibe eden kişinin art niyet taşıdığı için hiçbir sevaba ulaşmayacağını söylemişlerdir.[31] Yine bu cümleden olarak Allah Resûlü, bir kadının, aile huzurunu bozacak şekilde[32] kocasının razı olmayacağı hibelerde bulunmamasını tavsiye etmiştir.[33]

Yapılan bağıştan geri dönülmesini de yasaklayan Resûlullah (sav), bağışlananın eline geçmesinden sonra, her ne sebeple olursa olsun bağışın geri alınmasının ne kadar çirkin ve kötü bir iş olduğunu anlatmak için ağır bir benzetmeye başvurmuş, hibesinden dönen kimseyi, kusup da sonra dönerek kusmuğunu yiyen köpeğe benzetmişti.[34] Yaptığı hibeyi bedeli mukabilinde geri almak isteyen Hz. Ömer'i de bu davranışından şiddetle menetmişti. Hz. Ömer, cihad etmesi için adamın birine bir at bağışlamıştı. Daha sonra adam o atı satmak istemişti veya atın bakımını iyi yapamamıştı. Hz. Ömer de parasını verip atı geri almak istedi. Durumu Hz. Peygamber'e danıştı. Resûlullah onu bundan menederek şöyle buyurdu: *"O, bu atı sana bir dirheme verse dahi satın alma. Çünkü hibesine dönen kişi, kustuğu şeyi yemeye dönen köpeğe benzer."*[35]

Bir de Arapların umrâ, rukbâ ve süknâ şeklinde isimlendirdikleri şartlı hibe uygulamaları vardı.[36] Onlar, bağışlayanın hayatta olması kaydına bağlı olarak verdikleri hibeye "umrâ", iki taraftan birinin ölümü hâlinde malın diğerine geçmesi şeklinde verdiklerine "rukbâ", bir şahsa yaşadığı müddetçe evde oturma hakkının bağışlanmasına da "süknâ" diyorlardı.[37] İnsanlar, birbirlerine bu şekilde hibede bulunuyorlardı. Ancak bu tür hibeler uzun süreli olduğu için taraflardan biri vefat edince vârislerin malın kime kalacağı hususunda ihtilâfa düşme ihtimali vardı. Umrâ ve rukbâ şeklinde verilen bu hibeler, verene ait olmaya devam edecek miydi, yoksa verilen kişinin mülkiyetine mi geçecekti?

Peygamber Efendimiz bütün malî konularda olduğu gibi bu tür uygulamalarda da şartların anlaşılır bir şekilde belirlenmesini tavsiye ediyordu. Câbir b. Abdullah tarafından nakledilen, *"'Bu senin ve çocuklarının olsun.'*

29 Nisâ, 4/4.
30 D2958-D2959 Ebû Dâvûd, İmâre, 16, 17.
31 B6956 Buhârî, Hıyel, 3.
32 AV9/336 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, IX, 336.
33 D3547 Ebû Dâvûd, Büyû', (İcâre), 84
34 B2598 Buhârî, Hibe, 14; M4176 Müslim, Hibe, 8.
35 B3003 Buhârî, Cihâd, 137.
36 CA13/225 Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab*, XIII, 225.
37 "Hibe", *DİA*, XVII, 424.

şeklinde verilen umrâ, verilende sürekli kalır. Ancak, 'Bu mal yaşadığın müddetçe senin olsun.' denilerek verilen mal, bu kişi öldükten sonra sahibine döner." hadisi[38] bu tür hibelerin nasıl verilmesi gerektiğini izah etmekteydi. "Hangimiz ölürse" tabirine bağlı kalınarak verilen hibe çeşidi (rukbâ), belirsizlik oluşturup vârislerin anlaşmazlığına neden olabilirdi. Dolayısıyla bu uygulamanın anlaşılabilir ve ihtilâfa neden olmayan bir hâle dönüştürülmesi gerekiyordu. Peygamber Efendimizin, *"Rukbâ yoluyla mallarınızı birbirinize vermeyiniz. (Ancak yine) o şekilde bir mal elde eden kişi, o malın sahibidir."*[39] anlamında buyurduğu birçok hadiste[40] rukbâ suretiyle verilen bağışları hoş karşılamadığı ancak bu şekilde verilen malların sürekli bir hibe olarak kabul edilebileceğini tavsiye ettiği anlaşılmaktadır. Böylece Efendimiz, rukbâ yoluyla verilen hibelerin verilen kişiye ait olacağını belirterek belirsizliğin önüne geçmiş oluyordu. Ancak kişilerin iki tarafın ölüm şartına bağlı olmaksızın süreyi ve miktarı belirleyerek verdikleri bağışların geçerli olduğu hususu yine Peygamber Efendimizin hadislerinden anlaşılmaktadır.[41]

Süknâ konusunda yaşanan bir örnek ise şöyledir: Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a kız kardeşi Hz. Hafsa'dan miras olarak bir ev düşmüştü. Hz. Hafsa bu evi Zeyd b. Hattâb'ın kızına ömür boyu mesken olarak kullanması (süknâ) için vermişti. Zeyd'in kızı ölünce, Abdullah b. Ömer kendisinin olduğu görüşüyle bu eve sahip olmuştur.[42] Böylece süknâ şeklinde verilen bir malın, ücret alınmadan kullanılan bir mal gibi olduğu ve kullanan kişinin ölümü hâlinde sahibine tekrar döneceği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak hibe; hediye, sadaka, vakıf gibi karşılığını Allah'tan bekleyerek yapılan bağışları ifade eden genel bir kavramdır. Hibenin, bağışlayan ve bağışlanan açısından insanî ve ahlâkî bakımdan nasıl olması gerektiğini ise Peygamber Efendimizin sünneti belirlemektedir. Hibe kişinin ihtiyacına göre nakit para olabileceği gibi, kullanabileceği herhangi bir eşya veya gayri menkul de olabilir. Barınabileceği bir mesken veya sürebileceği bir arazi de olabilir. Sevabı sadece Allah'tan umularak, samimi bir şekilde ve malın iyisinden yapılan bağış aynı zamanda kişiyi ruhî olarak da olgunlaştırır. Hibenin herhangi bir çıkar maksadıyla yahut bir yükümlülükten kaçmak için verilmesi ve hibe alanların aşırı heveskâr tutumları ise dinimizce tasvip edilmemiştir. Kişiyi ve bakmakla yükümlü olduklarını maddî olarak sıkıntıda bırakacak bir hibenin yapılmaması önerilmiş, hibeden geri dönülmesi de uygun görülmemiştir. Bu konudaki tek istisna çocuklarına karşı adaletli olmaları gereken ebeveynin, bazı çocuklarına

[38] M4191 Müslim, Hibe, 23; D3555 Ebû Dâvûd, Buyû', (İcâre), 86
[39] N3739 Nesâî, Rukbâ, 2
[40] D3556 Ebû Dâvûd, Buyû', (İcâre), 86; HM21989 İbn Hanbel, V, 189.
[41] D3565 Ebû Dâvûd, Buyû', (İcâre), 88; İM2398 İbn Mâce, Sadakât, 5
[42] MU1448 *Muvatta'*, Akdiye, 37

yaptığı hibeden dönebilmeleridir ki, bu da toplumsal kargaşaya sebebiyet vermemesi için önemlidir. Rabbinin kendisine ikram ettiklerinden hibede bulunan ve bu davranışıyla makam, hürmet, şöhret, bakım gibi dünya menfaatlerine değil de Allah Teâlâ'nın rızasına kavuşmayı arzulayan kimse elbette şu âyetlerin bilinci ile hareket etmiş olur: *"Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa, biz de onu en zor olana kolayca iletiriz."*[43]

[43] Leyl, 92/5-10.

KURBAN
ALLAH'A YAKIN OLMA VESİLESİ

عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَخْطُبُ فَقَالَ: "إِنَّ أَوَّلَ مَا نَبْدَأُ بِهِ فِي يَوْمِنَا هَذَا أَنْ نُصَلِّيَ، ثُمَّ نَرْجِعَ فَنَنْحَرَ، فَمَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَصَابَ سُنَّتَنَا."

Berâ' diyor ki, "Hz. Peygamber'i (sav) hutbe verirken
dinledim, şöyle buyurdu:
*'Bugün ilk işimiz, (bayram) namazı kılmak, sonra dönüp kurban kesmektir.
Kim böyle yaparsa sünnetimize uymuş olur.'"*
(B951 Buhârî, Îdeyn, 3)

عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "مَا عَمِلَ آدَمِيٌّ مِنْ عَمَلٍ يَوْمَ النَّحْرِ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ إِهْرَاقِ الدَّمِ إِنَّهُ لَيَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِقُرُونِهَا وَأَشْعَارِهَا وَأَظْلاَفِهَا وَإِنَّ الدَّمَ لَيَقَعُ مِنَ اللَّهِ بِمَكَانٍ قَبْلَ أَنْ يَقَعَ مِنَ الْأَرْضِ فَطِيبُوا بِهَا نَفْسًا."

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ قَالَ: ثِنْتَانِ حَفِظْتُهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ فَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: ضَحَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ عِيدٍ بِكَبْشَيْنِ فَقَالَ حِينَ وَجَّهَهُمَا: "إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِى فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِنَّ صَلاَتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لاَ شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ اللَّهُمَّ مِنْكَ وَلَكَ عَنْ مُحَمَّدٍ وَأُمَّتِهِ."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ: قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا هَذِهِ الْأَضَاحِيُّ؟ قَالَ: "سُنَّةُ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ."

Ḥz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Âdemoğlu kurban günü Allah katında kurban kesmekten daha güzel bir amel işlemez. Kurban, kıyamet günü boynuzları, kılları ve tırnaklarıyla (sevap olarak) gelir. Kurban, henüz kanı yere düşmeden, Allah tarafından kabul edilir. Bu sebeple kurban kesme konusunda gönlünüz hoş olsun, (bu iş size zor gelmesin)."*

(T1493 Tirmizî, Edâhî, 1)

Şeddâd b. Evs diyor ki, "Ben iki şeyi Resûlullah'tan (sav) belledim. O şöyle buyurdu: *"Allah her işi güzel yapmayı istemiştir. Şu hâlde siz (meşru bir sebeple) öldürürken de, (işkence etmeden) güzelce öldürün. Bir hayvanı kestiğinizde de kesimini güzel yapın. (Biriniz hayvan keseceği zaman) bıçağını bilesin ve kestiği hayvanı rahatlatsın!"*

(M5055 Müslim, Sayd, 57; D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10-11)

Câbir b. Abdullah anlatıyor: Resûlullah (sav) bir bayram günü kurban olarak iki koç kesti ve onları kıbleye doğru yatırdığı zaman şöyle dedi: *"Ben hanîf (hakka yönelmiş) olarak, yüzümü gökleri ve yeri yaratan (Allah)'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim. Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben Müslümanların ilkiyim. Allah'ım (bu kurban) sendendir ve Muhammed ile ümmeti tarafından senin (rızan) için sunulmuştur."*

(İM3121 İbn Mâce, Edâhî, 1; D2795 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 3-4)

Zeyd b. Erkam anlatıyor: Resûlullah'ın (sav) ashâbı, "Ey Allah'ın Resûlü! Bu kurbanlar nedir?" dediler. Resûlullah, *"Babanız İbrâhim'in sünnetidir."* diye cevap verdi.

(İM3127 İbn Mâce, Edâhî, 3; HM19498 İbn Hanbel, IV, 368)

Tarih, hicretin ikinci senesi, Zilhicce ayının onunu göstermekteydi. Peygamber (sav), Yesrib'in Medine-i Münevvere'ye dönüşmesinden sonra ashâbıyla birlikte ilk kez Kurban Bayramı kutlayacaktı. İlk defa Allah adına kurbanlar kesilecek, Müslümanlar birlik ve dirlik içinde bayram yapacaklardı. Ensar-muhacir kardeşliğinin ardından yardımlaşma ve dayanışmanın güzel bir örneği daha sergilenecekti. İslâm'ın bayramlarından birini daha kutlamanın heyecan ve coşkusu büyük küçük herkesi sarmıştı.

Kurban Bayramı sabahı Yüce Peygamber ashâbına kıldıracağı bayram namazına hazırlanmaktaydı. Güneşin yükselişiyle birlikte bayram namazı için önceden tespit ettiği açık alandaki musallâya (namazgâha) doğru ilerlemeye başladı. Yol boyu giderken henüz vakti gelmediği hâlde aceleyle kesilmiş kurbanlar dikkatinden kaçmadı.

Allah Resûlü, bayram heyecanını yaşamaları, dua ve hutbeden yararlanmaları arzusuyla genciyle yaşlısıyla bütün kadınların da bayram sabahı namazgâha gelmelerini istemişti.[1]

Namazgâha varınca oradakilere selâm verdi. Kendisine verilen bir yay veya bastona dayanarak Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra[2] ashâbına şöyle seslendi: *"Bugün ilk işimiz, (bayram) namazı kılmak, sonra dönüp kurban kesmektir. Kim böyle yaparsa sünnetimize uymuş olur."*[3]

Her zamanki huşû ile kadın-erkek, genç yaşlı, çoluk çocuktan oluşan ashâbına bayram namazını kıldırdı. Sonra kurbanla ilgili önemli mesajlar verdiği hutbesini irad etti.

Bayram hutbesinde Kutlu Elçi, Yüce Allah'ın kurban günlerini Müslümanlar için bayram ilân ettiğini ve kendisinin de bunu kabul etmekle emrolunduğunu belirtti.[4] Bayram günlerini, (oruç değil) yeme-içme[5] ve Allah'ı zikretme günleri olarak niteledi.[6] Bayramda çeşitli kurbanların kesilmesi ve yoksulların doyurularak sevindirilmesi yönünde ashâbını şu ifadeleriyle teşvik etti: *"Âdemoğlu kurban günü Allah katında kurban kesmekten daha sevimli olan bir amel işlemez. Kurban, kıyamet günü boynuzları, kılları ve tırnaklarıyla (sevap olarak) gelir. Kurban, henüz kanı yere düşmeden, Allah tarafından kabul edilir. Bu sebeple kurban kesme konusunda gönlünüz hoş olsun, (bu iş size zor gelmesin)."*[7]

[1] B974 Buhârî, Îdeyn, 15. M2054 Müslim, Îdeyn, 10.
[2] HM18682 İbn Hanbel, IV, 283.
[3] B951 Buhârî, Îdeyn, 3
[4] D2789 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 1.
[5] M2677 Müslim, Sıyâm, 144
[6] N4235 Nesâî, Fer', 2
[7] T1493 Tirmizî, Edâhî, 1

Sonra sözü, namazgâha gelirken gördüğü kesilmiş koyunlara getirdi: *"Kim kurbanını bayram namazından önce kestiyse onun yerine bir koyun kessin. Kim de henüz kesmediyse kurbanını Allah'ın adıyla kessin!"*[8]

Acele edip kurbanını bayram namazından önce kesenlerden birisi de sahâbeden Berâ' b. Âzib'in dayısı Ebû Bürde b. Niyâr idi. Misafirlerine ve komşularına karşı ikram ve cömertliğiyle bilinen bu sahâbî, ayağa kalkarak kendisinin niçin acele ettiğini dile getirdi: "Ey Allah'ın Resûlü! Vallahi ben bu günün yeme-içme günü olduğunu, yoksul komşularımın ihtiyacı olduğunu düşünerek kurbanımı namazdan önce kestim ve etinden hem kendim yedim, hem de aileme ve komşularıma ikram ettim." Resûlullah (sav), *"Bu, kurban değil, et için kesilen bir koyun olmuş."*[9] buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bürde tekrar kalktı ve "Bende bir yaşını doldurmamış fakat iki koyundan daha iyi bir oğlak var, benim için bu yeterli mi?" diye sordu. Resûl-i Ekrem de, *"Evet, ama senden başka bir kimse için bu yeterli olmaz."* buyurarak sadece ona ruhsat verdi.[10]

Namaz ve hutbenin ardından artık sıra kurbanları kesmeye gelmişti. Peygamber Efendimiz, müsait oluşunu dikkate alarak, namazı kıldırdığı yeri aynı zamanda kurban kesim alanı olarak kullandı. Hatta daha sonraları da orayı kesim yeri olarak kullanmaya devam etti.[11]

Rahmet Elçisi, hayvanların kesimi esnasında onlara eziyet verilmemesi için, gerekli uyarılarda bulunmayı da ihmal etmedi. Allah'ın her konuda 'ihsan' ile yani güzellikle davranmayı farz kıldığını, hayvanların kesiminin de en güzel bir biçimde yapılması gerektiğini hatırlattı.[12] Bu nedenle, bıçağın iyice keskinleştirilmesi, hayvana gösterilmemesi, kesim işinin hızlı yapılması ve böylece hayvanın fazla acı çekmeden can vermesinin sağlanması talimatını verdi.[13] Bizzat kendisi de iyi kesmesi için bıçağını bilettirdi.[14] Sonra kendisine kurbanlık iki koç getirildi. Onları kıbleye doğru yatırdı. Keserken besmele çekti, tekbir getirdi[15] ve şöyle buyurdu:

"Ben hanîf (hakka yönelmiş) olarak, yüzümü gökleri ve yeri yaratan (Allah)'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim. Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi olan Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben Müslümanların ilkiyim. Allah'ım (bu kurban) sendendir ve Muhammed ile ümmeti tarafından senin (rızan) için sunulmuştur."[16]

Allah Resûlü'nün âyetler ihtiva eden[17] bu duası, İslâm'daki kurbanlar ile câhiliye dönemindeki kurbanlar arasındaki en önemli farkı göstermekteydi. Asırlardır kurbanlar putlara adanmış, şirk içerisinde kesilmişti.

[8] M5064 Müslim, Edâhî, 1.
[9] B955 Buhârî, Îdeyn, 5.
[10] M5070 Müslim, Edâhî, 5; B984 Buhârî, Îdeyn, 23, B5561 Buhârî, Edâhî, 12.
[11] N4371 Nesâî, Dahâyâ, 3, B5552 Buhârî, Edâhî, 6.
[12] M5055 Müslim, Sayd, 57; D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10-11.
[13] İM3172 İbn Mâce, Zebâih, 3.
[14] M5091 Müslim, Edâhî, 19.
[15] B5558 Buhârî, Edâhî, 9; M5087 Müslim, Edâhî, 17.
[16] İM3121 İbn Mâce, Edâhî, 1; D2795 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 3-4.
[17] Bkz. En'âm 6/79, 162-163.

Şimdi ise, sadece yaratan Allah'ın adıyla, O'nun adına kurban ediliyorlardı. Ardından Peygamber Efendimiz, *"Allah'ım (bu kurban) sendendir ve Muhammed ile ümmeti tarafından senin (rızan) için sunulmuştur."* dedi.[18]

Hz. Peygamber'i kurban keserken gören arkadaşları sordu: "Ey Allah'ın Resûlü! Bu kurbanlar nedir?" Efendimiz (sav), *"Babanız İbrâhim'in sünnetidir."* diye cevapladı. Sahâbe, "Peki, bu kurbanlardan dolayı bize ne kadar sevap var?" diye sorunca Resûl-i Ekrem, *"Her kıla karşılık bir sevap."* buyurdu. Sahâbe, "Ya yünlü (koyun-keçi) olursa?" deyince Resûlullah (sav), *"Yünden de her bir kıla karşılık bir sevap vardır."* cevabını verdi.[19]

Belki de ilk Kurban Bayramı olduğundan, o gün Medine'ye dışarıdan birçok misafir gelmişti. O sene kıtlık vardı, gelenlerin çoğu aç ve yoksuldu, doyurulmaları gerekiyordu. Onların bu durumunu dikkate alan Rahmet Peygamberi, kurban etlerinin misafirlere ikram edilerek üç gün içerisinde tüketilmesi talimatını verdi. Hatta kurban etlerinin üç günden sonra sahipleri tarafından yenilmesini yasakladı.[20] Böylece aç ve muhtaç kardeşlerinin bayramı tam anlamıyla yaşamalarını sağladı. Hatta bu misafirlerin içler acısı durumlarını gören Hz. Peygamber, bayram namazından sonra Bilâl-i Habeşî ile birlikte hanım cemaatin yanına gitti. Onlar da bu yoksullar için yardım talep etti ve bilezik, gerdanlık, küpe ve benzeri birçok ziynet eşyası verdiler.[21]

Ertesi yıl sahâbeden bazıları söz konusu uygulamanın devam edip etmeyeceğini sordu. Efendimiz, *"Size kurban etlerini üç günden sonra tüketmek üzere ayırmanızı yasaklamıştım. Fakat Allah size bolluk verdi ve hayırlara kavuşturdu. Dolayısıyla o etlerden yiyebilir, sadaka olarak verebilir ve istediğiniz kadar da kendiniz için ayırabilirsiniz."* buyurdu.[22]

Aslında ilgili uygulama, kurban kesenlerle kesmeyenlerin et tüketiminde denk olmaları amacına mâtuftu. Kurban kesen sayısının artması durumunda istenildiği kadar yenilir, yedirilir ve saklanabilirdi.[23] İhtiyacın fazla olması hâlinde ise, tekrar Hz. Peygamber'in uygulamasına benzer bir tutum sergilenecekti.

Hz. Âişe'ye göre söz konusu yasak, haram kılmaya yönelik değildi. Hz. Peygamber zenginlerin bu etlerle fakirleri doyurmasını istemişti.[24] Nitekim bazı rivayetlerde, ilgili yasak üzerine Medine'deki bazı Müslümanlar, çoluk çocuk ve hizmetçileri bulunduğunu dile getirince, yemeleri, yedirmeleri, saklamaları yahut biriktirmeleri doğrultusunda Peygamber Efendimizin onlara ruhsat verdiği de anlatılır.[25]

18 İM3121 İbn Mâce, Edâhî, 1.
19 İM3127 İbn Mâce, Edâhî, 3; HM19498 İbn Hanbel, IV, 368
20 D2812 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 9-10.
21 HM18682 İbn Hanbel, IV, 283
22 N4235 Nesâî, Fer', 2; M5114 Müslim, Edâhî, 37
23 T1510 Tirmizî, Edâhî, 14.
24 B5438 Buhârî, Et'ime, 37.
25 M5108 Müslim, Edâhî, 33

Daha sonraki yıllarda Hz. Peygamber'in kurban etlerinden bir kısmını terbiye ettirdiği veya kurbanların ayaklarını kurutarak paça olarak sakladığı, 10-15 gün, hatta bir ay sonra dahi tükettiği olmuştu.[26]

Kurbanı, varlıklı kimselerin yapacağı bir ibadet olarak gören Allah Resûlü, yoksulların kurban kesmesine sıcak bakmazdı.[27] Hz. Peygamber'in Arafat vakfesinde söylediği rivayet edilen ve sadece Mıhnef b. Süleym'den nakledilen, "her ev halkına, her yıl bir kurban gerektiğini" ifade eden hadis hem zayıftır,[28] hem de mensûh yani hükmü yürürlükten kaldırılmıştır.[29] Malî durumu müsait olup da, Kurban Bayramı'nda kurban kesmeyen kimseler hakkında Hz. Peygamber'in "namazgâhımıza yaklaşmasın" buyurduğunu ifade eden[30] zayıf rivayet ise, bir dışlama ifadesi olarak değil, kurban kesmeye teşvik amaçlı bir uyarı şeklinde anlaşılmalıdır.

Resûl-i Ekrem'in kurban kesen Müslüman'dan söz ederken 'Âdemoğlu' ifadesini kullanması, bize insanlık tarihinde ilk kurban ibadetini yerine getiren Hz. Âdem'in iki oğlunu hatırlatmaktadır. Her ikisi de birer kurban sunmuşlardı da Allah, kendisine karşı gelmekten sakınan oğulun kurbanını kabul etmiş ve onun dilinden, *"Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder."* buyurmuştu.[31]

Yine Peygamberimizin, kurbanı 'Hz. İbrâhim'in sünneti' olarak nitelemesi de, İbrâhim'in (as) oğlu İsmâil'i kurban etmekle sınanmasına bir atıf olsa gerekti. Allah, en sevdiği varlığını, biricik oğlunu feda etmekten çekinmeyen Hz. İbrâhim'i büyük bir kurban göndererek mükâfatlandırmıştı.[32] Böylece kurban ibadeti sonrakiler için İbrâhimî bir sünnet/gelenek hâline gelmişti.

Kur'an'da yer alan bu örneklerden, tarih boyunca hemen hemen her toplumda kurban ibadetinin var olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm bu gerçeği, *"Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini anarak kurban kesmeyi meşru kıldık."*[33] âyetiyle dile getirmektedir.

İslâm öncesi Arap toplumunda da çeşitli amaçlarla putlar adına kurban kesme âdeti yaygındı. Câhiliye Arapları, belli zamanlarda Kâbe'deki ve diğer bölgelerdeki putlara olan bağlılıklarını göstermek için kestikleri kurbanların kanlarını putların üzerine döker, etlerini yırtıcı hayvanlar yesin diye dikili taşların üzerine bırakırlardı. Onların yarar sağlayacağı düşüncesiyle ölen kimsenin kabri başında da kurban kestikleri bilinmektedir. İslâm döneminde bu âdet, tevhid inancına aykırı öğelerden temizlenerek Hz. İbrâhim'in sünnetine uygun biçimde ihya ve ıslah edilmiş, sos-

[26] B2980 Buhârî, Cihâd 123; M5112 Müslim, Edâhî, 36, N4437 Nesâî, Dahâyâ, 37.
[27] N4370 Nesâî, Dahâyâ, 2.
[28] NR4/207 Cemâleddîn ez-Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 207-208.
[29] T1518 Tirmizî, Edâhî, 19; D2788 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 1.
[30] İM3123 İbn Mâce, Edâhî, 2.
[31] Mâide, 5/27.
[32] Sâffât, 37/101-108
[33] Hac, 22/34.

yal işlevler de yüklenerek zenginleştirilmiştir. Putlar için hayvan kurban etmek şirk, bu şekilde kesilen hayvanlar da murdar sayılmıştır.[34]

Kur'ân-ı Kerîm'de daha çok hac kurbanlarından söz edilir. Bu âyetlerde, kurbanlık hayvanların Allah'ın nişaneleri olması, Allah adı anılarak kesilmesi, onlardan yararlanılması, hem yenilmesi hem de yoksullara yedirilmesi, etlerinin veya kanlarının değil takvanın esas olduğu anlatılır. Elbette bu hususlar, bayram günlerinde kesilen bütün kurbanlar için fazlasıyla geçerlidir.[35]

Mekke döneminde inen, *"Rabbin için namaz kıl ve kurban kes."*[36] âyetine rağmen, Resûl-i Ekrem'in Mekke'de kurban kestiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kesin bir şekilde olmaksızın, *"Kurban kesmekle emrolundum."* şeklindeki rivayetlerde,[37] *"venhar"* (kurban kes) emrine bir atıf olabilirse de, âyetteki *"venhar"* emrinin anlamı ve bağlayıcılığı birçok âlim tarafından farklı yorumlanmıştır.[38]

Kur'an'da verilen bu temel bilgilerden sonra, kurbanla ilgili detayları, Hz. Peygamber'in Medine'deki uygulamalarından öğrenmekteyiz. Resûl-i Ekrem'in hicretin ikinci yılından itibaren Kurban Bayramlarında kurban kesmeye başlaması ve kurbanla ilgili çeşitli açıklamalardan oluşan zengin hadis rivayetleri bu alandaki uygulamaların, fıkhî yorum ve değerlendirmelerin zeminini teşkil etmiştir.[39]

Bilindiği gibi kurbanlık hayvanlar sadece koyun, keçi, sığır, camız ve develerden oluşmaktadır. Peygamber Efendimizden gelen hadislere göre, sığır ve deve, yedi kişi tarafından ortaklaşa kurban edilebilmekte;[40] kurbanın en hayırlısının boynuzlu koç olduğu belirtilmekte;[41] kurbanlık koyunların bir yaşını doldurmuş olması gerekmektedir.[42] Ayrıca, sağlıklı olmayan, meselâ, topal olan, tek gözü kör olan, hastalığı iyice belli olan, zayıf ve cılız olan hayvanlar kurban edilmemekte;[43] muhtemelen ekonomik ihtiyaçlar dikkate alınarak, sütü için beslenen sağmal hayvanların da kurban edilmesi hoş görülmemektedir.[44]

Hz. Peygamber'in sünnetine sımsıkı bağlılığıyla şöhret kazanmış olan Abdullah b. Ömer, organları noksan veya yaşları elverişli hâle gelmemiş olan hayvanları kurban olarak kesmekten çekinir,[45] Hz. Âişe'nin yeğeni Urve b. Zübeyr ise çocuklarına şöyle derdi: "Yavrularım! Hiçbiriniz şerefli dostlarınıza lâyık görmediğiniz hayvanları, hac (veya umre) kurbanı olarak kesmesin. Çünkü Allah, şereflilerin en şereflisidir ve her şeyin en iyisine lâyıktır."[46]

[34] "Kurban", *DİA*, XXVI, 436.
[35] Hac, 22/28, 36, 37; Bakara, 2/196; Mâide 5/2, 95, 97.
[36] Kevser, 108/2.
[37] MA4572 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 5; HM2081 İbn Hanbel I, 234.
[38] KC20/219 Kurtubî, *Tefsir*, XX, 219-222.
[39] "Kurban", *DİA*, XXVI, 436.
[40] D2807 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 6,7; T1503 Tirmizî Edâhî, 9.
[41] D3156 Ebû Dâvûd, Cenâiz 30-31.
[42] M5082 Müslim, Edâhî, 13; D2797 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 4, 5
[43] T1497 Tirmizî, Edâhî, 5.
[44] D2789 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 1.
[45] MU1032 *Muvatta'*, Dahâyâ, 1.
[46] MU856 *Muvatta'*, Hac, 46.

Yine hadislere göre kurbanlıkların sadece etleri değil, derileri, yünleri, develerin üzerindeki minder gibi değerli eşyalar da fakirlere tasadduk edilirdi.[47] Kasap ücreti ise, kurban etinden değil, sahibi tarafından ödenirdi.[48]

Kişi, kurbanını bizzat kesebileceği gibi, vekil tayin etmek suretiyle başkasına da kestirebilir.[49] Nitekim Allah Resûlü de, hicretin dokuzuncu senesinde kurbanlık develerini hac emîri olarak tayin ettiği en yakın dostu olan Hz. Ebû Bekir'le Mekke'ye göndermişti.[50] Yine Hz. Ali, Peygamberimizin yaptığı vasiyet gereği onun adına iki koç kesmişti.[51]

Kurban kesmenin fıkhî hükmü, sahâbeden beri tartışılagelmiştir. Abdullah b. Ömer'e bu husus sorulduğunda, Resûlullah'ın (sav) Medine'de on yıl kaldığını ve her yıl kurban kestiğini,[52] (ona uyarak) Müslümanların da kurban kestiğini ve böylece kurban kesmenin sünnet olduğunu söylemiştir.[53] İbn Ömer'in, bu soruya, Kevser sûresindeki *"venhar"* emrine değil de, Hz. Peygamber'in devamlı uygulamasına dayanarak cevap vermesi dikkat çekmektedir.

Resûlulah'ın tavsiyelerini eksiksiz dikkate alan ve gereğince amel etme eğiliminde olan sahâbîler, ondan öğrendikleri bu faziletli ibadeti –maddî durumları ölçüsünde– yine ona uyarak yerine getirmeye çalışmışlardır. Ancak zamanla kurban kesme âdeta zorunlu bir yükümlülük gibi anlaşılmaya başlanmış olmalıdır. Buna mukabil Akabe Biatı'ne katılan en genç sahâbî olma şerefine ermiş[54] Ebû Mes'ûd el-Ensârî (Ukbe b. Amr), "Sizin en zenginlerinizden olduğum hâlde, bir vecibe zannedilmesi korkusuyla kurban kesmemeyi düşündüm."[55] şeklinde bir açıklama yapma ihtiyacı hissetmiştir. Hatta diğer bir rivayete göre bu sahâbî, "Zengin olduğum hâlde, komşularımın mutlaka kurban kesmem gerektiğini düşünecekleri endişesiyle kesmiyorum."[56] demiştir.

Yine Rıdvan Biatı'ne katılan sahâbîlerden Huzeyfe b. Esîd'in[57] şöyle dediği nakledilir: "Ben (kurban konusundaki) sünneti bilmeme rağmen ailem beni (birden fazla kurban kestirerek) sıkıntıya soktu. Halbuki (evvelden) bir aile, bayramda bir veya iki koyunu kurban ederdi. Şimdi (bir iki koyunla yetinirsek) komşularımız bizi cimrilikle itham ediyorlar."[58] Halbuki ben, Ebû Bekir ve Ömer'in bile kurban kesmediklerine şahit oldum."[59]

İstanbul'u şereflendiren sahâbî Ebû Eyyûb el-Ensârî de ilerleyen yıllarda kurban konusundaki bu gayretin boyutlarını şöyle anlatır: "Resûlullah (sav) zamanında kişi, kendisi ve çoluk çocuğu için bir koyun keserdi.

[47] B1708 Buhârî, Hac, 113.
[48] M3180 Müslim, Hac, 348; İM3099 İbn Mâce, Menâsik, 97
[49] MU889 *Muvatta'*, Hac, 59
[50] B1700 Buhârî, Hac, 109
[51] D2790 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 1, 2.
[52] T1507 Tirmizî, Edâhî 11
[53] İM3124 İbn Mâce, Edâhî, 2.
[54] Hİ4/524 İbn Hacer, *İsâbe*, IV,524
[55] MA8148 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 383.
[56] MA8149 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 383.
[57] Hİ2/43 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 43.
[58] MA8150 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 383; İM3148 İbn Mâce, Edâhî, 10.
[59] MA8139 Abdürrezzâk, *Musannef*, IV, 381.

Onun etinden hem kendileri yer, hem de başkalarına yedirirlerdi. Daha sonra Müslümanlar arasında gördüğün bu mal çokluğuyla övünme durumu ortaya çıktı ve birkaç kurban kesmeye başladılar."[60]

Kurban ile ilgili farklı yaklaşımlar, sahâbe sonrasında da devam etmiştir. Hz. Peygamber'in uygulamasına dayanan Ebû Hanîfe ve talebeleri, dinen aranan şartları taşıyan kimselerin kurban kesmesini vacip görürken; diğer fakihler ise bunu sünnet olarak değerlendirmişlerdir. Netice itibariyle kurban kesme, İslâm dünyasın genelinde canlı bir şekilde uygulanmaktadır.

İslâm geleneğinde kurbanın yerine nakit olarak bedelinin verilmesi kabul görmemiştir. Putları adına kurbanlar kesenlerin şirkine karşılık, İslâm'da 'sadece Allah adına ve O'nun adıyla O'na gönderilen' bir tevhid sembolüdür kurban.

Kurbanın ibadet boyutu kadar, toplumsal fonksiyonu da önem arz eder. Allah için kesilen kurban ibadetinde, tüketimi itibariyle muhtaç insanların doyurulması gibi pratik bir amaç gözetilir. Buradaki hikmet, Allah rızası ile birlikte yoksulun et ve gıda ihtiyacını karşılamaktır. Böylece kurban, Müslüman toplumda kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutar, sosyal adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Zengine malını Allah rızası için harcama ve başkalarıyla paylaşma haz ve alışkanlığını verir; onu cimrilik hastalığından, dünya malına tutkunluktan kurtarır. Neticede fakirleri de bayram günlerindeki sevince ortak ederek, birlik ve kardeşlik içinde huzurlu bir bayram geçirmelerini sağlar.[61]

Kurban ibadetinin bir hikmeti de zengini muhtaç kardeşlerine yaklaştıran önemli bir vesile olmasıdır. Komşuları, akrabaları, dostları, yakın olsun uzak olsun kardeşleri birbirine bağlayan ve ruhları kaynaştıran bir ibadettir. Vekâlet yoluyla Afrika'da, Asya'da adını dahi duymadığı birçok yoksul ülkede yaşayan hiç görmediği, tanımadığı, aç ve muhtaç kardeşlerine uzattığı bir eldir. Binlerce kilometre uzaktaki kardeşleriyle yakınlaşmanın, bütünleşmenin, ümmet olmanın adıdır kurban. Yoklukların, afetlerin yaşandığı coğrafyalara ulaşmak, fizikî mesafeleri gönül coğrafyasında aşmak, onların dertlerini paylaşmak, onlara umut ışığı olmaya çalışmaktır. Hatta sadece din kardeşlerine değil, inancı ne olursa olsun muhtaç olan herkese ulaşmaktır!

Kurban, Yüce Yaratıcı'ya yakınlaşmaktır; kurbanlarımız, "kurb" anlarımızdır, yani O'na en yakın olma zamanlarımızdır. Kurban, mukarrebûndan olma çabasıdır, yani takvaya erişme arzusu içinde Yüce Yaratıcı'ya yaklaşan-

[60] T1505 Tirmizî, Edâhî, 10. MU1040 *Muvatta'*, Dahâyâ, 5
[61] "Kurban", *DİA*, XXVI, 436.

lar arasına girebilme gayretidir. Kurban, takvaya; takva da Allah'a ulaştırır. Nitekim Yüce Rabbimiz hac kurbanlarından söz ederken kurbanların, aslında Allah'ı yüceltme ve O'na şükretme vesilesi olduğunu belirttikten sonra şöyle buyurur:

"(O kurbanların) ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşacaktır. Fakat O'na sizin takvanız ulaşacaktır."[62]

62 Hac, 22/36-37.

ADAK
SÖZE VEFA

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ امْرَأَةً نَذَرَتْ أَنْ تَحُجَّ فَمَاتَتْ، فَأَتَى أَخُوهَا النَّبِيَّ ﷺ
فَسَأَلَهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: "أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَى أُخْتِكَ دَيْنٌ أَكُنْتَ قَاضِيَهُ؟"
قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: "فَاقْضُوا اللَّهَ فَهُوَ أَحَقُّ بِالْوَفَاءِ."

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, bir kadın hacca gitmeyi adamış fakat gidemeden ölmüştü. Bunun üzerine kardeşi Resûlullah'a (sav) gelip bu durumda ne yapılacağını sordu. Allah Resûlü (sav) de ona, *"Kardeşinin bir borcu olsaydı, onu öder miydin?"* diye sordu. O, "Evet" diye cevapladı. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"O hâlde Allah'a borcunuzu ödeyin. Çünkü Allah vefa gösterilmeye daha lâyıktır."* buyurdu.

(N2633 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 7)

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ : "مَنْ نَذَرَ أَنْ يُطِيعَ اللَّهَ فَلْيُطِعْهُ، وَمَنْ نَذَرَ أَنْ يَعْصِيَهُ فَلاَ يَعْصِه."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"... وَمَنْ نَذَرَ نَذْرًا أَطَاقَهُ فَلْيَفِ بِهِ"

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "إِنَّ النَّذْرَ لاَ يُقَرِّبُ مِنِ ابْنِ آدَمَ شَيْئًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ قَدَّرَهُ لَهُ، وَلَكِنِ النَّذْرُ يُوَافِقُ الْقَدَرَ، فَيُخْرَجُ بِذَلِكَ مِنَ الْبَخِيلِ مَا لَمْ يَكُنِ الْبَخِيلُ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَ."

Hz. Âişe'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim Allah'a itaat etmeyi adarsa, Allah'a itaat etsin. Her kim de Allah'a karşı isyan etmeyi adarsa, sakın Allah'a isyan etmesin!"*
(B6696 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 28)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Gücünün yettiği bir şeyi adayan, onu yerine getirsin!"*
(İM2128 İbn Mâce, Keffâret, 17)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Adak, Allah'ın takdir etmediği bir şeyi insana yaklaştırmaz. Ancak nezr(ettiği husus) kadere uygun düşer (ve gerçekleşir) de böylece cimrinin elinden istemediği hâlde malı çıkarılır."*
(M4243 Müslim, Nezr, 7)

Sakîf kabilesinden Kerdem b. Süfyân'ın kızı Meymûne anlatıyor: "Hz. Peygamber'in Veda haccında babamla birlikte dışarı çıkmıştım. Ben Allah Resûlü'nü orada gördüm. Etraftaki insanlar, 'Açılın! (Allah'ın Resûlü geliyor!)' diye bağrışıyorlardı. Dikkatle Hz. Peygamber'i gözlemeye başladım. Babam kalabalığı yararak Allah'ın Resûlü'ne yaklaştı. Efendimiz devesinin üzerindeydi. Babam ona iyice yaklaştı ve onun ayağını tuttu. Buna ses çıkarmayan Hz. Peygamber, devesini durdurarak babamı dinledi. Babam, 'Ey Allah'ın Resûlü! Ben vaktiyle, bir erkek çocuğum olursa, Büvâne dağının dik yamaçlarında elli koyun keseceğim, diye adakta bulunmuştum, ne buyurursunuz?' diyerek, ne yapması gerektiğini sordu."[1]

Büvâne'de koyun kesmeyi adayan Kerdem, aslında bu vaadini yerine getirecekti, ancak adakta sözü geçen Büvâne, Kureyş'e ait bir putun bulunduğu bir yerdi. Kureyşliler orada saçlarını tıraş ederek kurbanlar kesmekte, yılda bir kez toplanıp törenler yapmaktaydı.[2] Dolayısıyla zihinlerdeki bütün hatıralarıyla şirki çağrıştıran bu özel yerde, kendisine bahşettiği nimete şükretme düşüncesiyle Allah için bir ibadet yerine getirilebilir miydi? İşte Kerdem'in zihnini bu soru meşgul etmekteydi.

Kıyamete kadar söz konusu kaygıyı taşıyacak olan ümmetine mesaj niteliğindeki cevap, çözümü içinde barındıran bir soruyla birlikte geldi. *"Orada herhangi bir put var mı?"* diye sordu Hz. Peygamber. Kerdem, Büvâne'nin şirk emarelerinden temizlendiğini dikkate alarak "Hayır" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *"O hâlde Allah'a olan adağını yerine getir."* buyurdu. Meymûne olayın gerisini şöyle anlatmaktadır:

"Daha sonra babam adamış olduğu koyunları toplayıp kesmeye başladı. Ancak bir koyun elinden kurtulup kaçtı. Babam onu ararken bir taraftan da, 'Allah'ım adağımı yerine getirmeyi nasip et!' diye yalvarıyordu. Sonunda kaçan koyunu yakalayıp onu da kesti."[3]

Câhiliyeden yeni kurtulan, alışkanlıkların ve mekânların hâlâ eski inanç ve ibadetleri çağrıştırdığı bir yer ve zamanda Müslümanlar, adağın meşruiyeti, yeri ve zamanı gibi hususlarda kaygı duymaktaydılar. Bir taraftan Yüce Yaratıcı'ya verdikleri sözleri yerine getirmeye çalışırken, diğer taraftan Hz. Peygamber'e sormak suretiyle tevhide aykırı davranışlardan

[1] D3314 Ebû Dâvûd, Eymân ve nüzûr, 22.
[2] ZE1/80 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, I, 80.
[3] D3314 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 22.

uzak durmaya çalışmaktaydılar. Bu özel durumun dikkatlerden uzak tutulmaması gerektiğini düşünen Sevgili Peygamberimiz, adağın Allah'tan başkası için olup olmadığını sorgulamak suretiyle ümmetinin dikkatlerini, İslâm'ın vazgeçilmez esasına çekmekteydi. Meselâ, câhiliye döneminde kurban kesilen yeri göstermek suretiyle, orada kurban kesmeyi adadığını, şimdi ne yapması gerektiğini soran bir kadına da Hz. Peygamber, *"Herhangi bir put için mi?"* diye sormuştu. "Hayır" cevabını aldığında, *"Öyleyse adağını yerine getir."*[4] demek suretiyle, adağı meşrulaştıran ana ilkeye, yani Allah'tan başkası için olmaması gerektiğine dikkat çekmişti.

Yüce Rabbimiz,[5] verilen söz gereği adakların yerine getirilmesini emretmektedir.[6] Öyle ki, câhiliye döneminde yapılmış bir adak bile olsa, Allah'tan başkası için olmadığı sürece, yerine getirilmesi istenilmektedir. Nitekim Huneyn Seferi'nden dönerken Hz. Ömer, câhiliye döneminden bir günlük itikâf adağı bulunduğunu ve ne yapması gerektiğini sorduğunda Allah Resûlü, *"Adağını yerine getir."* buyurmuştu. Bunun üzerine Hattâb oğlu Ömer, Mescid-i Harâm'da bir gece itikâfa girmek suretiyle Yüce Rabbine verdiği sözün gereğini yapmıştı.[7]

Hz. Peygamber, Yüce Yaratıcı'ya verilen bir söz olması nedeniyle, adağını yerine getirmeden vefat eden Müslümanların dahi adaklarının gereğinin yapılmasını istemekteydi. Nitekim bir hanım, deniz yolculuğu yaparken Allah'ın kendisini sağ salim karaya çıkarması durumunda oruç tutmayı nezretmiş, ancak bu adağını yerine getiremeden vefat etmişti. Ne yapılması gerektiğini merak eden kızı ya da kız kardeşi gelip durumu anlatınca Hz. Peygamber ona, ölenin yerine oruç tutmasını tavsiye etmişti.[8] Hacca gitmeyi nezreden, ancak ömrü vefa etmediği için bunu yerine getiremeyen bir hanımın kardeşi de Allah Resûlü'ne gelerek ne yapması gerektiğini öğrenmek istemişti. Sevgili Peygamberimiz ona, *"Kardeşinin bir borcu olsaydı onu öder miydin?"* diye sormuş ve "Evet" cevabını almıştı. Bunun üzerine, *"O hâlde Allah'a borcunuzu ödeyin. Çünkü Allah vefa gösterilmeye daha lâyıktır."* buyurmuştu.[9]

Bütün yükümlülüklerde olduğu gibi, Allah Resûlü, yerine getirilmesini emrettiği adaklarda da "yapabilme gücünü" esas almaktaydı. Ensardan Ebû Zer el-Gıfârî'nin eşi Ümmü Zer ile Peygamberimizin devesi Adbâ bir savaşta düşmanın eline geçmişti. Ümmü Zer prangaya vurulmuş bir hâldeydi. Her nasılsa, bir gece ahali hayvanlarını evlerinin önüne salarken kadın bağından kurtulmayı başardı ve develerin yanına kadar ulaştı. Fakat o, bir devenin yanına varır varmaz deve böğürüyor, o da irkilip diğerine

[4] D3312 Ebû Dâvud, Nuzûr, 22.
[5] Bakara, 2/270
[6] Hac, 22/29
[7] B2042 Buhârî, İtikâf, 15.
[8] D3308 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 24
[9] N2633 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 7.

yöneliyordu. Sonunda Adbâ adlı devenin yanına geldiğinde o böğürmedi. Râvinin dediğine göre, zaten bu deve uysal bir hayvandı. Ümmü Zer deveye atlayıp onu sürdü ve hızla oradan uzaklaştı. Onun kaçtığını fark eden eşkiya grubu, peşine düştülerse de, yarışlarda derece yapan Adbâ'ya yetişemediler. Sonunda Adbâ sayesinde Ümmü Zer Medine'ye sağ salim ulaştı. Ümmü Zer, "Allah bu devenin sırtında beni sağ salim yurduma kavuşturursa deveyi kurban edeceğim." diye adak adamıştı. Medine'ye ulaştığında onu gören halk, "(Bu deve) Adbâ'dır ve Allah Resûlü'nün devesidir." diye Ümmü Zerr'i uyardılar. Fakat o, deveyi kurban etmeye yemin ettiğini anlattı. Ahali, Efendimize gelerek durumu bildirdi. Allah'ın Resûlü buyurdular ki: *"Fesübhânallâh! Adbâ'yı ne de kötü ödüllendirmiş! Allah onu devenin sırtında sağ salim ulaştırırsa deveyi kesecekmiş! Halbuki işlenmesi günaha yol açacak adağın da, başkasının malıyla yapılacak adağın da yerine getirilmesi uygun değildir. Allah'a isyan yolunda adak olmaz!"*[10]

Bu ifadeleriyle Allah Resûlü, yapılan adakla, adanan şeyin imkân dâhilinde olması arasında bir ilişki kurmuştu. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e ait olan Adbâ'yı, sahibi olmadığı için Ümmü Zer adak olarak kurban edemeyecekti. Ancak yapılan bir vaad, verilen bir söz yani ortada bir adak vardı. Bunun bedelinin de ödenmesi gerekmekteydi. İşte bu noktada Rahmet Peygamberi yerine getirilmesi mümkün olmayan adaklardan doğan sorumluluğun, kefaretle ortadan kalkacağını belirtmek suretiyle[11] çözüm yolunu göstermişti. Allah Resûlü, yerine getirilemeyen adağı, gereği yapılamayan yemin gibi düşünmüş ve ikisinin kefaretinin de aynı olduğuna hükmetmişti.[12]

"Her kim Allah'a itaat etmeyi adarsa, Allah'a itaat etsin. Her kim de Allah'a karşı isyan etmeyi adarsa, sakın Allah'a isyan etmesin!"[13] buyuran Hz. Peygamber, aslen günah olan bir şeyi kastederek adak yapılamayacağını; yapılsa bile bunun yerine getirilmemesi gerektiğini açık bir şekilde beyan etmişti. Nitekim oğlunu kurban etmeyi adadığını söyleyen birine İbn Abbâs, "Bunu yapma, onun yerine yemin kefareti öde." diyerek yol göstermişti.[14]

Dünyalık birtakım kazançlara yönelik bir pazarlığa dönüştürülmediği sürece yerine getirilmesi gerekli bir borç olarak görülen adaklarda, insanın duygusal yönünü de göz önünde bulunduran Hz. Peygamber, onun gücünü dikkate alarak, hem meşruiyet ve hem de nitelik açısından birtakım düzenlemeler yapmıştır.

Resûl-i Ekrem, can, mal ve sağlık gibi temel prensipler açısından korunması zorunlu olan değerlere zarar verecek bir şekle büründüğünde,

10 M4245 Müslim, Nezr, 8
11 M4253 Müslim, Nezr, 13
12 N3863 Nesâî, Eymân, 41
13 B6696 Buhârî, Eymân ve nuzûr, 28.
14 MU1019 Muvatta', Nuzûr 4

adağın şekline de müdahale etmiştir. Hutbe okurken, dışarıda güneşin altında ve ayakta duran birini gören Peygamber Efendimiz bunun sebebini merak edip sorduğunda, cemaatten birileri, 'İsmi, Ebû İsrâil olan bu şahsın, oturmadan, gölgelenmeden ve ayakta durarak oruç tutmayı adadığını' söyleyince, *"Söyleyin ona otursun, gölgelensin, konuşsun; adadığı orucunu da tamamlasın."* buyurmuştur.[15] Yine oğullarının kolları arasında, onlara dayanarak yürümeye çalışan yaşlı bir adamı gördüğünde de Hz. Peygamber onun durumunu sormuştur. Hacca yürüyerek gitmeyi adadığını söylediklerinde, *"Bu adamın kendine azap etmesine Yüce Allah'ın ihtiyacı yoktur!"* demiş ve ona bir hayvana binmesini emretmiştir.[16]

Ukbe b. Âmir'in kız kardeşi de, korumasız bir şekilde güneşin altında yürüyerek hacca gitmeyi adamış ancak yolculuk ağır gelince Hz. Peygamber'e ne yapması gerektiğini sorması için Ukbe'yi göndermiştir. Kız kardeşinin durumunu anlatan Ukbe'ye Hz. Peygamber, *"Yürüsün ama yorulunca da bir hayvana binsin!"* diyerek güç yetirilemeyen unsurları terk etmek suretiyle adağın yerine getirilmesini önermiştir.[17]

Söz konusu rivayetlerdeki adakla, hac yolculuğunu yürüyerek yapma amaçlanmıştır. Allah Resûlü, bu ibadetle kendini yükümlü kılan sahâbîlerin, ulaşım vasıtası kullanarak da olsa adaklarını yerine getirmelerini talep etmiştir. Ancak adağın içindeki şekle yönelik vurgular, insanlara meşakkat veriyorsa, insana verilen değer gereği, bunların normalleştirilmesi istenmiştir. Nitekim hadîs-i şerîflerde bunun açık örnekleri görülmektedir. Bununla birlikte ağızdan çıkan her sözün bir bedeli olduğu düşünülerek, bunun için kefaret ödenmesi de uygun görülmüştür. Bu nedenle, herkes için olmasa bile, ekonomik gücü yerinde olan Ukbe'nin kız kardeşine bir deve veya sığır kesmesi tavsiye edilmiştir.[18]

Hz. Peygamber, nezredilen şey ibadet türünden olmasa bile, adak yapana saygı göstermek ve verilen sözün yerine getirilmesini sağlamak için, ona izin vermiştir. Nitekim Allah'ın Resûlü (sav), çıktığı bir savaştan dönünce siyah bir cariye gelmiş ve "Ey Allah'ın Resûlü! Allah seni sağ salim bu savaştan döndürürse senin huzurunda def çalıp şarkı söylemeyi adamıştım, ne dersiniz?" diye sormuştu. Efendimiz (sav), *"Eğer adamış isen çal, aksi takdirde gerek yok."* buyurmuş, bunun üzerine cariye nezrettiği gibi def çalmaya başlamıştır.[19]

Ümit, korku, beklenti veya şükran gibi duyguların yoğun olduğu anlarda, Yüce Yaratıcı'ya dönerek yapılan vaadlerin arzu edildiği gibi çık-

[15] B6704 Buhârî, Eymân ve nuzûr, 31.
[16] M4247 Müslim, Nezr, 9.
[17] N3845 Nesâî, Eymân, 32
[18] D3303 Ebû Dâvûd, Nuzûr, 19.
[19] T3690 Tirmizî, Menâkıb, 17.

maması durumunda ne yapılacaktı? Meselâ, İmrân'ın hamile olan karısı Hanne, erkek çocuk beklentisiyle şöyle demişti: "Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmesi için adadım. Onu benden kabul et. Şüphesiz (niyazımı) hakkıyla işiten ve (niyetimi) bilen sensin." Ancak beklediğinin aksine doğan çocuk kız doğmuştu. Hanne, "Onu kız doğurdum; oysa erkek kız gibi değildir." diyerek şaşkınlığını dile getirmişti. Ona "Meryem" adını vererek, hem kendisini ve hem de soyunu Yüce Yaratıcı'nın korumasına bırakmıştı. Rabbi de Meryem'i güzelce kabul etmiş ve onu Hz. Zekeriya'nın himayesinde yetiştirmişti.[20] Böylece Hz. Meryem, annesinin adağı sonucu mabette ilim ve ibadet ile büyümüştü.

Çok arzu edilen, heyecanla beklenen bazı şeylerin gerçekleşmesi veya korkulanların olmaması için kudret sahibi Allah'a dönerek dua etmek kulluğun bir gereğidir. Zira O'ndan başka sığınılacak veya talepte bulunulabilecek bir makam, bir merci bulunmamaktadır. Kul, beklentisinin gerçekleşmesi durumunda bazen belli adaklarda bulunur. İstenilenin gerçekleşmesi hâlinde, şükran nişanesi olarak anılan adağın yerine getirilmesi gerekir. Zira hem âyetlerde hem de hadislerde, yapılan adakların yerine getirilmesi talep edilmektedir. Yüce Allah adanan adakların yerine getirilmesini emrederken,[21] cennetten fışkıran pınarlardan içen iyilerin kıyamet gününden korkarak adaklarını yerine getiren kimseler oldukları beyan edilmektedir.[22] Resûl-i Ekrem, *"Gücünün yettiği bir şeyi adayan, onu yerine getirsin!"*[23] buyurarak bu konunun önemini vurgulamıştır.,

Ancak âciz kalınan durumlarda insanın bir ümit kapısı ve sığınak olarak gördüğü makama adakta bulunması, kolay yoldan dünyalık bazı şeyleri elde etmenin aracı hâline dönüştürülmeye de müsait gözükmektedir. Bunu dikkate alan Allah Resûlü, *"Adakta bulunmayın. Zira o takdir olunan hiçbir şeyi değiştirmez. Sadece onunla cimrinin elinden malı çıkarılır."*[24] buyurmak suretiyle İslâm inancının esaslarından biri olan kadere ve onun adakla ilişkisine atıfta bulunmuştur. Bir başka rivayette ise, *"Adak, Allah'ın takdir etmediği bir şeyi insana yaklaştırmaz. Ancak nezr(ettiği husustaki iş) kadere uygun düşer (ve gerçekleşir) de böylece cimrinin elinden istemediği hâlde malı çıkarılır."* buyurmuştur.[25] Bu bağlamda, adağın herhangi bir şeyi takdir edilenden ne öne çekeceği ne de geriye bırakacağı vurgulanarak[26] zihinlerdeki adak algısı netleştirilmiştir.

Adakların, kaderi değiştirmeyeceğine vurgu yapılmaktadır. Rivayetlerde yer alan, 'istemediği hâlde cimrinin elinden malı çıkarılır.' ifadesi de

20 Âl-i İmrân, 3/35-37.
21 Hac, 22/29.
22 İnsân, 76/5-7.
23 İM2128 İbn Mâce, Keffâret, 17
24 N3836 Nesâî, Eymân, 26.
25 M4243 Müslim, Nezr, 7
26 B6692 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 26

buna işaret etmektedir. Bu nedenle, "hastam iyileşirse", "yitiğimi bulursam", "Allah beni bu beladan kurtarırsa" ya da "şu nimetleri bana verirse" şeklindeki dünyalık birtakım taleplerle yapılan adaklar hoş karşılanmamıştır. Gereğini yerine getirmeksizin taleplerde bulunan ve kısa yoldan birtakım dünyalık menfaatler temin etmeyi arzulayan insanların yöneldiği adak türünün de bu olduğu görülmektedir. Kulluk bilinciyle yapılan adağın geri planda kalmasına neden olan bu adak tarzını, bazı sahâbîler de uygun görmemişlerdir.[27]

Ka'b kabilesinden Mes'ûd b. Amr, Abdullah b. Ömer'e gelip şöyle demişti: "Oğlum Fars (İran) diyarında Ömer b. Ubeydullah'ın yanında görev yapıyordu. O sırada Basra'da insanları kırıp geçiren bir veba salgını görüldü. Ben bunu duyunca, 'Allah sağ salim oğlumu geri getirirse Kâbe'ye yürüyerek gideceğim.' diye adak adadım. Ne var ki, oğlum hasta döndü ve çok geçmeden de öldü. Şimdi ben ne yapmalıyım?" Bu soruyu işiten İbn Ömer, "Siz adak adamadan nehyedilmediniz mi?! Resûlullah (sav), *'Adak, kaderin önüne geçip bir şeyin olmasını sağlamayacağı gibi, olacağı da ertelemez. Ancak adak sebebiyle cimriden mal çıkarılır.'* buyurdu ya! (Madem ki adadın, şu hâlde) adağını yerine getir!" dedi.[28]

Bu yaklaşım genel anlamda adak adamaya karşı çıkmaktan ziyade, meşru bir ibadet aracının, farklı amaçlarla kullanılmasına bir tepkidir. Netice itibariyle adaklar, Yüce Allah tarafından kullarına yüklenmediği hâlde, kulların Yaratıcılarına verdikleri yükümlülük gerektiren özel sözlerdir. Bu nedenle adak adarken kişi, sahip olmadığı bir şeyi, gücünün yetmeyeceği bir işi, dinen meşru olmayan bir hususu adak konusu yapmamalıdır. Zira Peygamber Efendimizin ifadesiyle, *"Yüce Allah'ın rızasını kazandıracak şeylerin dışında adak yapılmaz."*[29] Sorumsuzca adanan ve gerek maddî gerekse mânevî açıdan güç yetirilemeyecek adaklar, sahibini sorumluluk altına sokmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Rabbimizin rızasını kazanma düşüncesiyle, şükür kabilinden yapılan adakların mutlaka yerine getirilmesi; günaha sevk edecek adakların ise terk edilmesi gerekmektedir.

27 T1538 Tirmizî, Nuzûr, 11
28 NM7837 Hâkim, Müstedrek, IV, 338.
29 D2192 Ebû Dâvûd, Talâk, 7

ÖZÜRLÜLÜK ve İBADETLER
GÜCÜ NİSPETİNDE SORUMLU OLMAK

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ ﷺ قَالَ: كَانَتْ بِي بَوَاسِيرُ فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ
عَنِ الصَّلاَةِ. فَقَالَ: "صَلِّ قَائِمًا، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقَاعِدًا، فَإِنْ لَمْ
تَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ."

İmrân b. Husayn (ra) diyor ki:
"Basur hastalığım vardı. Bu sebeple Hz. Peygamber'e (sav) gelerek nasıl namaz kılacağımı sordum. Hz. Peygamber şu cevabı verdi:
"Namazı ayakta kıl, buna gücün yetmezse oturarak kıl, buna da gücün yetmezse yan üstü yatarak kıl."
(B1117 Buhârî, Taksîru's-salât, 19)

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِى سَفَرٍ فَرَأَى رَجُلاً قَدِ اجْتَمَعَ النَّاسُ عَلَيْهِ، وَقَدْ ظُلِّلَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: "مَا لَهُ." قَالُوا: رَجُلٌ صَائِمٌ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تَصُومُوا فِى السَّفَرِ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِلْحُبْلَى الَّتِى تَخَافُ عَلَى نَفْسِهَا أَنْ تُفْطِرَ وَلِلْمُرْضِعِ الَّتِى تَخَافُ عَلَى وَلَدِهَا.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى رُخَصُهُ، كَمَا يَكْرَهُ أَنْ تُؤْتَى مَعْصِيَتُهُ."

عَنْ أَبِى مُوسَى قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا بَعَثَ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِهِ فِى بَعْضِ أَمْرِهِ قَالَ: "بَشِّرُوا وَلاَ تُنَفِّرُوا، وَيَسِّرُوا وَلاَ تُعَسِّرُوا."

Câbir b. Abdullah (ra) anlatıyor: Bir yolculuk esnasında Resûlullah (sav), insanların etrafına toplanarak gölgelendirdikleri bir adam gördü ve *"Neyi var?"* diye sordu. Etrafındakiler, "O, oruçlu." deyince Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"(Zorlanmanız yahut zarar görmeniz hâlinde) yolculukta oruç tutmanız iyilik (fazilet) değildir."*

(M2612 Muslim, Sıyâm, 92)

Enes b. Mâlik diyor ki, "Resûlullah (sav) kendisine zarar gelmesinden korkan hâmile kadın ile çocuğunun zarar görmesinden endişe eden emzikli kadın için Ramazan orucunu tutmama ruhsatı vermiştir."

(İM1668 İbn Mâce, Sıyâm, 12)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, yasaklarının işlenmesinden nasıl hoşlanmazsa, (tanıdığı) ruhsatların uygulanmasından da o kadar hoşnut olur."*

(HM5866 İbn Hanbel, II, 108)

Ebû Musa'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) ashâbından birini bir iş için gönderdiğinde şöyle derdi: *"Müjdeleyin nefret ettirmeyin; kolaylaştırın zorlaştırmayın."*

(M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6)

Allah Resûlü bir gün kendisine indirilen Kur'an âyetlerini yazması için vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit'i yanına çağırmıştı. Bunu duyan Zeyd, yazı için eline aldığı bir kürek kemiğiyle Resûlullah'ın (sav) yanına geldi. Hz. Peygamber, Nisâ sûresinin 95. âyetini yazdıracaktı. *"Müminlerden oturanlarla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz."* demişti ki âmâ sahâbî Abdullah b. Ümmü Mektûm çıkageldi. Allah Resûlü'nün sözlerini işitmişti ve bu nedenle yüreğini derin bir hüzün kaplamıştı. Dilinden dökülen şu sözler üzüntüsünü ve çaresizliğini ifade etmeye yetiyordu: "Yâ Resûlallah! Vallahi, eğer gücüm yetseydi ben de mutlaka cihada katılırdım." İbn Ümmü Mektûm'un iman dolu bu sözcüklerin ardından vahyin ağırlığı tekrar Allah Resûlü'nün üzerine çöktü. Zira kulunun taşıyamayacağı yükü ona asla yüklemeyen Allah Teâlâ, *"özür sahipleri müstesna"* ifadesini Elçisi'ne vahyetmişti.[1]

İnsanı yaratan Allah, onu en iyi tanıyan ve dolayısıyla onun sınırlarını en iyi bilendir.[2] Ve O, her şeye kadir olduğu gibi kuluna gücünün yetmeyeceği bir vazifeyi vermeyecek kadar da âdildir. Çünkü O, Rahmân ve Rahîm'dir. Hayatın her ânında insanlara karşı şefkatli ve merhametli olan[3] Yüce Yaratıcı, kullarına birtakım sorumluluklar yüklerken elbette onları donattığı özellikleri en iyi bilendir.[4] Bu nedenle onlara çekemeyecekleri bir yükü asla yüklememiştir.[5] Zihinsel engelli kimseleri sorumluluktan tamamen muaf tutarken, *"Âmâya güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur."*[6] âyetiyle bedensel engellilik gibi uzun süreli ya da hastalık gibi daha kısa süreli engeller nedeniyle dinin bazı gereklerini yerine getiremeyen kimseleri bu nedenle günahkâr saymayacağını bildirmiştir. Zira O, kulları için kolaylığı diler, onların zorluk çekmelerini istemez[7] ve *"Rabbim, bize çekemeyeceğimiz yükü yükleme!"*[8] diye dua eden kullarına icabet eder.

Hastalık, insanı zayıf düşüren bir durum olduğu için İslâm dini bunu bir mazeret kabul etmiş ve hastaların ibadetlerini yerine getirmeleri için bazı kolaylıklar sunmuştur. Peygamberimiz (sav) sağlık problemleri olan kimselerin durumunu mutlaka dikkate almış, kişinin ibadetleri yerine getirmek için sağlığını düşünmeksizin canını tehlikeye atacak derecede ken-

[1] B4592 Buhârî, Tefsir, (Nisâ) 18; M4911 Müslim, İmâre, 141.
[2] Mülk, 67/13-14
[3] Bakara, 2/143.
[4] Mülk, 67/14
[5] Bakara, 2/286
[6] Nûr, 24/61
[7] Bakara, 2/185
[8] Bakara, 2/286

dini zorlamasına müsaade etmemiştir. Nitekim Resûlullah (sav) gusletmesi gereken yaralı durumdaki birinin yarasının üzerine meshetmek suretiyle vücudunun geri kalan kısmını yıkamasının yeterli olacağını söylemiştir.[9]

Hz. Peygamber, kendisine gelerek hasta olduğunu bildiren ve bu durumda ibadetlerini nasıl eda edeceğini soran kimselere hem bedenlerini zorlamayacak hem de ibadetlerini aksatmayacak şekilde yol göstermiştir. Sahâbeden basur hastalığına yakalanan İmrân b. Husayn'ın namazlarını nasıl kılacağını sorması üzerine, "*Namazı ayakta kıl, buna gücün yetmezse oturarak kıl, buna da gücün yetmezse yan üstü yatarak kıl.*" buyurmuştur.[10] Kendisi de hastalandığı zamanlarda ruhsatı tercih ederek insanlara bu konuda örneklik etmiştir. Bu doğrultuda, attan düşerek sağ yanını incittiğinde oturarak imamlık yapmış,[11] vefatıyla sonuçlanan hastalığında namazlarının çoğunu oturarak kılmış[12] ve ashâbına da oturarak imamlık yapmıştır.[13] Ayrıca imamlık yapan kimselere namaz kıldırırken cemaat içinde hasta, yaşlı ve zayıf kimseler olabileceğini hatırlatarak namazı çok uzun tutmamalarını öğütlemiştir.[14]

Hastalara abdest ve namaz konularında olduğu gibi oruç ibadetinde de rahatlatıcı çözümler sunulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de, "*Sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.*"[15] âyetiyle Ramazan ayında hasta olup da oruç tutamayanların sonradan tutabileceği belirtilmiş, iyileşme şansı olmayan kimseler için de oruç yerine "fidye" verme kolaylığı sağlanmıştır.[16]

İslâm dininde bedenen sağlıklı olmayı gerektiren hac ibadetinin yerine getirilmesi de mazeret sahibi kimseler için kolaylaştırılmıştır. Hz. Peygamber, rahatsızlığından dolayı hacda zorlanan Ümmü Seleme'ye insanların arkalarından giderek binek üzerinde tavaf edebileceğini söylemiş,[17] haccın farz olduğu sıralarda babası yaşlılıktan dolayı âciz düşmüş bir kadına da babasının yerine vekâleten hac yapabileceğini bildirmiştir.[18] Ayrıca, "*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa; oruç, sadaka, kurban cinsinden biri üzere fidye gerekir.*"[19] âyetiyle, bir rahatsızlığı nedeniyle hacda bazı görevlerini yerine getiremeyen kimselerin oruç tutmak, sadaka vermek ya da kurban kesmek suretiyle bu eksikliklerini giderebilecekleri ifade edilmiştir.

[9] D336 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125
[10] B1117 Buhârî, Taksîru's-salât, 19.
[11] M921 Müslim, Salât, 77.
[12] B590 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 33
[13] M926 Müslim, Salât, 82.
[14] B702 Buhârî, Ezan, 61.
[15] Bakara, 2/185.
[16] Bakara, 2/184
[17] M3078 Müslim, Hac, 258.
[18] B1513 Buhârî, Hac, 1.
[19] Bakara, 2/196.

Medine'den haccetmek üzere yola çıkan Hz. Peygamber ve ashâbı Mekke'ye altı mil uzaklıktaki Serif mevkiine geldiklerinde Hz. Âişe âdet görmüş ve hac vazifesini yapamayacağı düşüncesiyle ağlamaya başlamıştı. Onun bu durumunu gören Allah Resûlü, bunun Allah tarafından belirlenen bir yazgı olduğunu söyleyerek onu teselli etmiş ve Kâbe'yi tavaf dışında hacıların yaptığı tüm uygulamaları yapabileceğini söylemiştir.[20] İslâm, ibadetlerde hanımların özel durumlarını göz önünde tutmuştur. Hanım sahâbîlerin uygulamalarına ve müminlerin annesi Hz. Âişe'nin ifadelerine göre, âdetli hanımlar namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirmezler. Âdet hâlinde tutulmayan oruçların daha sonra tamamlanması gerekli görülürken, kılınmayan namazların ise kaza edilmesi istenmemiştir.[21] Loğusalık hâlinde olan kadınlar da aynı şekilde muamele görmüş,[22] anne ve bebek sağlığı düşünülerek hamile ve emziren hanımlara oruç tutmama ruhsatı verilmiş,[23] tutamadıkları oruçları daha sonra tutmalarına müsaade edilmiştir. Hanımların özel durumlarıyla alâkalı bu tür ruhsatlar Hz. Peygamber'in talimatları doğrultusunda "dinde kolaylık" prensibi göz önünde bulundurularak uygulanagelmiştir.

Hz. Peygamber'e gelerek devamlı kanaması olduğunu, ibadetler hususunda nasıl davranması gerektiğini soran Ebû Hubeyş'in kızı Fâtıma'ya Allah Resûlü, *"Normalde âdet gördüğün günler gelince namaz kılmayı terk et. Sonra yıkan ve namaza başla."*[24] diyerek yol göstermiştir. Fıkıhta "istihâze" diye bilinen devamlı kanama hâli, kadınların maruz kaldığı bir rahatsızlık durumu olup âdetten farklıdır. Hz. Peygamber bunun bir damar kanaması olduğunu söyleyerek[25] böyle bir rahatsızlığı olan kişinin her namaz vakti için ayrıca abdest almak suretiyle sağlıklı bir insanın yaptığı namaz ve oruç[26] gibi tüm ibadetlerini yerine getirebileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla âdet günleri sona erdiği hâlde kanaması bitmeyen bir kadın, âdetinin bitiminde mutlaka gusül abdesti almalıdır.[27] Özür kanaması gören kadının eşiyle birlikte olmasına da müsaade edilmiştir.[28] Böyle özrü olan bir hanımın Kur'an okuması, mescide girmesi ve tavaf etmesi de bu müsaade kapsamındadır.[29] Devam eden burun kanaması ve idrar tutamama gibi abdeste mâni olan bir durumun sürekliliği söz konusu olduğunda da aynı hüküm geçerlidir.

Bedensel engellilik, hastalık, yolculuk ve yaşlılık gibi durumların dışında çeşitli hâricî etkenlerden doğabilecek mazeretler de ibadetlerin edasında dikkate alınmıştır. Elverişsiz doğa şartları, düşman korkusu, vahşi

[20] B294 Buhârî, Hayız, 1; M2918 Müslim, Hac, 119
[21] B321 Buhârî, Hayız, 24, M763 Müslim, Hayız, 69.
[22] D312 Ebû Dâvûd, Tahâret, 119.
[23] İM1668 İbn Mâce, Sıyâm, 12.
[24] B325 Buhârî, Hayız, 24; M753 Müslim, Hayız, 62.
[25] M753 Müslim, Hayız, 62.
[26] D297 Ebû Dâvûd, Tahâret, 112; T126 Tirmizî, Tahâret, 94.
[27] B228 Buhârî, Vudû', 63
[28] DM839 Dârimî, Tahâret, 84; BS1599 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V436
[29] *TDV İlmihali*, I, 215

hayvan tehlikesi veya esaret gibi durumlarda inananlara kolaylık sağlanmıştır. Allah Resûlü'nün hayatında bunun örneklerini görmek mümkündür. Örneğin Hz. Peygamber ve ashâbı bir yolculuk esnasında dar bir vadiden geçiyorlardı. Bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun neden olduğu çamurla kısa sürede her yer bataklığa dönüşmüştü. Kimse bineğinden inemiyordu. Derken namaz vakti geldi. Müezzin ezan okuyunca Allah Resûlü bineğiyle cemaatin önüne geçerek binekten inmeden namaz kıldırdı. Secdelerde rükûlardan daha fazla eğildiği göze çarpıyordu.[30] Bu şekilde hava şartlarını göz önünde bulundurarak hareket eden Hz. Peygamber, bir sabah namazında aşırı soğuk olduğu için ashâba cemaate katılmayabileceklerini duyurmuş;[31] sefere çıktığı zamanlarda hava yağmurlu, soğuk veya rüzgârlı ise ashâbına cemaate gelmemelerini, namazlarını bulundukları yerlerde kılmalarını emretmiştir.[32] Ayrıca bir seriyyeye gönderdiği sahâbîlerin, dönüşlerinde kendisine gelerek aşırı soğuk sebebiyle maruz kaldıkları sıkıntılardan şikâyet etmeleri üzerine, sarık ve mestler üzerine meshedebileceklerini bildirmiştir. [33] Sıcağın çok şiddetli olduğu bir günde de öğle ezanını okumaya hazırlanan müezzine engel olarak serinliği beklemesini istemiş ve *"Sıcak şiddetli olduğunda namazı serinliğe bırakınız."* buyurmuştur.[34]

Dinimizde her ne kadar mazereti olan kimseye büyük kolaylıklar sağlanmışsa da kişinin bunlardan faydalanmadan önce vicdanına danışarak mazeretinin kendisini ne derece etkilediğini sorması ve böylece bir iç değerlendirme yapması gerekir. Zira mazeretinin durumunu ancak kendisi en iyi şekilde takdir edebilir. Hayatî tehlike ya da sağlığın kötüleşmesi gibi ciddi gelişmeler yaşanmayacaksa ibadeti mümkün olduğunca normal şartlarına göre eda etmek ve verilen ruhsatları suistimal etmemek önemlidir. Bu tutum, ilmi, gizli ve aşikâr her şeyi kuşatan Yüce Yaratan'a[35] karşı samimi duruşun bir ifadesidir. Çünkü kulluk bilincine erişen bir Müslüman, Rabbine karşı olan tüm görevlerini, O'nun rızasını kazanma arzusuyla ve gücü nispetinde en güzel şekilde yerine getirir. Bu nedenle Resûlullah, âmâ oluşu, evinin mescide uzaklığı ve kendisini mescide getirecek birinin bulunmayışı sebebiyle namazlarını evde kılmak için izin isteyen İbn Ümmü Mektûm'a, *"Ezan sesini duyuyor musun?"* diye sormuş, "Evet" cevabını alınca cemaate katılmaması için kendisine ruhsat veremeyeceğini söylemiştir.[36]

İslâm kolaylık dinidir. Bu özelliği sayesinde her zamana ve her mekâna hitap edebilmektedir. Kişiler birtakım ibadetleri yerine getirmekle yükümlü tutulurken, hayatın gerçekleri göz ardı edilmemiş, her özel durum için

[30] HM17716 İbn Hanbel, IV, 174.
[31] HM18099 İbn Hanbel, IV, 219.
[32] B632 Buhârî, Ezân, 18; M1601 Müslim, Müsâfirîn, 23.
[33] D146 Ebû Dâvûd, Tahâret, 57; HM22742 İbn Hanbel, V, 278.
[34] B539 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 10; M1400 Müslim, Mesâcid, 184.
[35] İbrâhîm, 14/38.
[36] D552 Ebû Dâvûd, Salât, 46; M1486 Müslim, Mesâcid, 255

mutlaka bir alternatif sunularak dinin işlevselliği korunmuştur. Meselâ, suyun olmadığı yerde teyemmüm vardır,[37] ayakların yıkanmasında zorluk bulunan yerde mestlerin üzerine mesh ve yaralarda sargının üzerine mesh vardır,[38] zor durumlarda, yapılması esas olan azimetlerle beraber, ruhsatlar vardır. Ve Allah Resûlü, *"Allah, yasaklarının işlenmesinden nasıl hoşlanmazsa, (tanıdığı) ruhsatların uygulanmasından da o kadar hoşnut olur."*[39] buyurur. Zaruret durumları için özel hükümler konulmuştur. Örneğin açlıktan ölmek üzere olan kişinin, başka imkânı yoksa aslen haram olan domuz etini ölmeyecek kadar yemesinde sakınca yoktur.[40]

Sevgili eşi Hz. Âişe'nin, "Resûlullah iki şey arasında tercih yapmak zorunda kaldığında kolay olanını tercih ederdi."[41] sözleriyle belirttiği üzere, hayatı zorlaştırmak yerine dinen bir sakıncası olmadığı sürece kolaylıktan yana olan Allah Resûlü'nün, her namazdan önce dişleri temizlemek[42] ve her namaz için abdest almak[43] gibi ümmetine ağır geleceğini düşündüğü bazı işlerin yapılmasını emretmekten kaçındığı bilinmektedir. Bir gün ashâbına yatsı namazını vakit iyice ilerlemişken kıldıran Resûlullah şu sözleri söylemiştir: *"Eğer zayıfın zayıflığı, hastanın hastalığı ve ihtiyaç sahibinin ihtiyaç hâli olmasaydı bu namazı (sürekli) gece yarısına kadar geciktirirdim."*[44]

Diğer taraftan Allah emretmediği hâlde birtakım şeyleri kendilerine âdet edinerek sonunda bunların bir mecburiyet hâline gelmesine yani farz kılınmasına yol açan, dolayısıyla kendi kendilerine zorluk çıkaran geçmiş kavimlerin[45] bu hâllerine dikkat çeken Hz. Peygamber,[46] ümmetinin de aynı hataya düşeceğinden endişe etmiştir. Bu nedenle Duhâ namazını kılmak gibi yapmaktan zevk duyduğu bazı ibadetleri bazen bilerek terk etmiş[47] ve kendisi gibi gece namazı kılmak isteyen sahâbîlere de şöyle öğüt vermiştir: *"Gücünüzün yeteceği kadar işi (ibadeti) üzerinize alın. Çünkü sizler (ibadetten) usanıp bıkarsınız da Allah (sevap vermekten) bıkmaz. Allah katında amellerin en hayırlısı az da olsa devamlı olandır."*[48] Ashâbından herhangi birini bir göreve gönderdiği zaman onlara, *"Müjdeleyin nefret ettirmeyin; kolaylaştırın zorlaştırmayın."*[49] tavsiyesinde bulunan Rahmet Peygamberi, şu uyarısıyla bütün çağlara seslenmiştir: *"Din kolaydır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, dosdoğru yolu tutun ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin."*[50]

[37] Mâide, 5/6
[38] D146 Ebû Dâvûd, Tahâret, 57, İM657 İbn Mâce, Tahâret, 134; MA617 Abdürrezzâk, Musannef, I, 160.
[39] HM5866 İbn Hanbel, II, 108
[40] Bakara, 2/173, En'âm, 6/145.
[41] B6786 Buhârî, Hudûd, 10.
[42] M589 Müslim, Tahâret, 42
[43] HM7504 İbn Hanbel, II, 259
[44] D422 Ebû Dâvûd, Salât, 7, HM11028 İbn Hanbel, III, 5.
[45] Hadîd, 57/27
[46] D4904 Ebû Dâvûd, Edeb, 44
[47] B1128 Buhârî, Teheccüd, 5, M1662 Müslim, Müsâfirîn, 77
[48] M1827 Müslim, Müsâfirîn, 215, N763 Nesâî, Kıble, 13.
[49] M4525 Müslim, Cihâd ve Siyer, 6
[50] B39 Buhârî, Îmân, 29.

YOLCULUKTA İBADET
YOLCUYA TANINAN KOLAYLIKLAR

عَنْ خُزَيْمَةَ بْنِ ثَابِتٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "الْمَسْحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ لِلْمُسَافِرِ
ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ وَلِلْمُقِيمِ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ."

Huzeyme b. Sâbit'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mestler üzerine mesh süresi, yolcu için üç gün üç gece, mukim içinse bir gün bir gecedir."*

(D157 Ebû Dâvûd, Tahâret, 60)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَجْمَعُ بَيْنَ صَلاَةِ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ إِذَا كَانَ عَلَى ظَهْرِ سَيْرٍ، وَيَجْمَعُ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا ارْتَحَلَ قَبْلَ أَنْ تَزِيغَ الشَّمْسُ أَخَّرَ الظُّهْرَ إِلَى وَقْتِ الْعَصْرِ، ثُمَّ يَجْمَعُ بَيْنَهُمَا، وَإِذَا زَاغَتْ صَلَّى الظُّهْرَ ثُمَّ رَكِبَ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ لاَ يَخَافُ إِلاَّ رَبَّ الْعَالَمِينَ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ.

عَنْ حَمْزَةَ ﴿بْنِ عَمْرٍو﴾ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الصَّوْمِ فِي السَّفَرِ قَالَ: "إِنْ شِئْتَ أَن تَصُومَ فَصُمْ وَإِنْ شِئْتَ أَن تُفْطِرَ فَأَفْطِرْ."

İbn Abbâs (ra) şöyle demiştir: "Resûlullah yolculukta öğle ile ikindi namazlarını cem eder (tek vakitte birleştirerek peş peşe kılar), aynı şekilde akşam ile yatsı namazlarını da cem ederdi."
(B1107 Buhârî, Taksîru's-salât, 13)

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav), öğle vakti girmeden sefere çıkacağı zaman öğle namazını ikindi vaktine kadar erteler, sonra iki namazı beraber kılardı. Öğle vaktinden sonra yola çıktığında ise namazını kılar yola öyle çıkardı."
(B1111 Buhârî, Taksîru's-salât,15)

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav), Mekke'den Medine'ye yola çıktı ve âlemlerin Rabbi olan Allah'tan başka hiçbir şeyden korkusu olmadığı hâlde namazlarını ikişer rekât olarak kıldı.
(N1436 Nesâî, Taksîru's-salât, 1)

Hamza (b. Amr) anlatıyor: "Allah'ın Resûlü'ne (sav) yolculukta oruç meselesini sordum. O da, "*Tutmak istersen tut, tutmak istemezsen tutma.*" buyurdu.
(N2298 Nesâî, Sıyâm, 56)

Hicretin sekizinci yılı Ramazan ayında, Allah Resûlü ve binlerce sahâbîsi Mekke'nin fethi için yola çıktıklarında oruçlu idiler. Mekke yakınlarındaki Kürâu'l-Ğamîm mevkiine vardıklarında vakit ikindiyi geçmişti. Hz. Peygamber, yorgun ve bitap düşen ashâbının oruçtan dolayı hayli zorlandığını fark etti. Arkadaşlarından bir tas su istedi ve getirilen bu suyu herkesin gözü önünde içti. Allah Resûlü'nün orucunu bozduğunu görenlerden bazıları derhâl oruçlarını bozdu, bazıları ise oruçlarına devam ederek bozmadılar. Bunu duyan Allah'ın Elçisi, *"Onlar sözüme karşı geliyorlar, onlar sözüme karşı geliyorlar!"* diyerek oruç tutmaya devam edenlerin bu tutumundan hoşlanmadığını bildirdi.[1]

Yolculuk hâli, başlı başına bir meşakkattir. Hemen her yolculuğun kendine göre birtakım riskleri, sıkıntıları ve güçlükleri vardır. Kişi eşinden, işinden, evinden uzak kalarak, zihnen ve bedenen yorulur. Nitekim Peygamber Efendimiz, *"Yolculuk, uykunuzu ve yeme-içmenizi engelleyen bir çeşit azaptır."*[2] buyurarak yolculuğun sıkıntısını tarif etmiştir. Durum böyle olunca kişi, bir an önce evine, yurduna, ailesine sağ salim kavuşma çabası içinde hisseder kendini.

Kur'ân-ı Kerîm'de savaş ve hastalık gibi yolculuğun da sıkıntılı olduğuna işaret edilmiş ve bu durumlar için özel hükümlere işaret edilmiştir. Savaş esnasında kılınan namaz için olduğu gibi, yolculukta kılınan namaz için de kolaylık sağlanmıştır. *"Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur."*[3] âyeti her ne kadar savaş amacıyla sefere çıkılması hâlinde namazın kısaltılabileceğine işaret ediyorsa da, Peygamber Efendimizin uygulamalarından, bu âyetin diğer yolculuklarda namazların kısaltılmasını da kapsadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hem savaş esnasında kılınan korku namazları hem de yolculukta kılınan namazlar için farklı kolaylıklar sağlanmıştır.

"Eğer hasta veya yolculukta iseniz veya biriniz tuvaletten gelmişse ya da hanımlarla cinsel ilişkiye girip de su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin."[4] âyetinde yolculuğa çıkan insanların su bulamama gibi sıkıntılarla karşı karşıya kaldıklarında teyemmüm ederek namazlarını eda edebileceklerine işaret edilmektedir. Aynı şekilde, *"Sizden kim hasta ya da*

[1] M2610 Müslim, Sıyâm, 90; N2265 Nesâî, Sıyâm 49.
[2] B3001 Buhârî, Cihâd, 127, B1804 Buhârî, Umre, 19.
[3] Nisâ, 4/101.
[4] Mâide, 5/6

yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyen ise bir yoksul doyumu fidye verir."[5] âyetinde oruç konusunda hasta ve yolcu için özel kolaylık sağlandığı bildirilmiştir. Kulları için zorluğu değil daima kolaylığı isteyen Yüce Allah,[6] sıkıntılı anlarında kullarına böyle kolaylıklar sağlamıştır.

Resûlullah'ın yaptığı yolculuklara bakıldığında, risâlet öncesinde ticaret, sonrasında ise hicret, cihad, umre ve hac yapmak için sefere çıktığı, seferin sıkıntılarını yaşayarak yolculuk esnasında yapılan ibadetlerle ilgili kolaylaştırıcı hükümleri uyguladığı ve bunları ashâbına da öğrettiği görülmektedir. Bu hükümlerden biri hafif ve yumuşak deriden yapılan ve ayakları topuklarla birlikte örten bir çeşit ayakkabı olan mestler üzerine yapılan meshin süresi ile ilgilidir. Hz. Peygamber (sav), *"Mestler üzerine mesh süresi, yolcu için üç gün üç gece, mukim içinse bir gün bir gecedir."* buyurmuştur.[7] Tâbiîn âlimlerinden Şureyh b. Hâni bir gün Hz. Âişe'ye gelerek yolculukta mest üzerine meshetme meselesini sorar. Hz. Âişe de ona, "Ali b. Ebû Tâlib'e git ve ona sor. Çünkü o Resûlullah (sav) ile birlikte sefere çıkıyordu." der. Bunun üzerine Şureyh, Hz. Ali'ye gider ve Allah Resûlü'nün nasıl meshettiğini sorar. Hz. Ali, Resûlullah'ın (sav) yolcunun üç gün üç gece, mukim olanın da bir gün bir gece meshedebileceğini belirlediğini anlatır.[8] Yine sahâbeden Huzeyme b. Sâbit'in, "Resûlullah (sav), '*(Yolculukta) mestlere üç gün mesh edin.*' buyurdu. Eğer bu sürenin daha fazla olmasını isteseydik onu artıracaktı."[9] ifadeleri, Allah Resûlü'nün her zaman, özellikle de seferde sıkıntıları gidermeye yönelik bir tutum sergilediğinin bir diğer işaretidir.

Hz. Peygamber'in yolculukta ashâbına öğrettiği önemli kolaylıklardan biri de namazların kısaltılarak ve cem edilerek kılınabileceğidir. Hicretin dokuzuncu senesiydi. Müslümanlara karşı savaşmak üzere Dımaşk'ta kırk bin kişilik bir ordu hazırlanmıştı. Böyle bir askerî harekât hazırlığını öğrenen Allah'ın Resûlü genel seferberlik ilân etti. Hazırlanan ordu Tebük'e doğru yola çıkmıştı. Gidilecek yer uzak, havalar ise sıcak ve kuraktı. Zorlu bir yolculuğa çıkılmıştı.[10] Hatta Kur'ân-ı Kerîm bu yolculuğu *"sâatü'l-usra"* (güçlük zamanı) diye nitelemişti.[11] Bu yolculuk esnasında Resûl-i Ekrem mola verip hareket edeceği zaman öğle vakti henüz girmemişse öğleyi ikindi vaktine kadar geciktirmiş ve ikisini bir arada kılmıştı. Öğle vakti girdikten sonra hareket edecekse, ikindiyi öne alarak ikisini bir arada kılmış, sonra hareket etmişti. Akşamdan önce hareket

[5] Bakara, 2/184
[6] Bakara, 2/185
[7] D157 Ebû Dâvûd, Tahâret, 60
[8] M639 Müslim, Tahâret, 85
[9] HM22201 İbn Hanbel, V, 214; D157 Ebû Dâvûd, Tahâret, 60.
[10] H.8/113 İbn Hacer, Fethu'l-bârî, VIII, 113; BH3709 Halebî, es-Sîretü'l-Halebiyye, III, 99.
[11] Tevbe, 9/117.

edeceği zaman akşam namazını geciktirmiş, akşamı yatsı ile birlikte kılmış; şayet akşamdan sonra hareket edecekse yatsı namazını öne almış, yatsıyı akşam ile birlikte kılmıştı.[12]

Peygamber Efendimiz cem uygulamasını "öğle ile ikindi" ve "akşam ile yatsı" namazlarını birleştirmek suretiyle yapıyordu.[13] O, yolculukta varacağı yere acele gitmesi gerektiği zamanlarda da,[14] düşman takibi ve korkusu gibi acele etmesini gerektiren bir durum bulunmadığı seferlerde de öğle ile ikindiyi ve akşam ile yatsıyı cem ederek kılardı.[15] Nitekim onun bu tutumuna şahit olan Abdullah b. Ömer gibi sahâbîler de böyle yapardı.[16] Enes b. Mâlik Peygamber Efendimizin yolculuktaki namazı nasıl cem ettiğini şöyle anlatıyordu: "Hz. Peygamber (sav), öğle vakti girmeden sefere çıkacağı zaman öğle namazını ikindi vaktine kadar erteler, sonra iki namazı beraber kılardı. Öğle vaktinden sonra yola çıktığında ise namazını kılar yola öyle çıkardı."[17]

Sevgili Peygamberimiz işlerin daima dengeli yürümesinden yana idi. İbadetleri ihmal etmeden bunların günlük hayatın akışı içindeki konumunu belirliyordu. Saîd b. Cübeyr, İbn Abbâs'a, Hz. Peygamber'in Tebük Seferi'nde namazı neden cem ettiğini sorduğunda, "Ümmetini meşakkate sokmamak istediği için" cevabını almıştı.[18] Böylece Allah Resûlü'nün sefere çıkan ashâbını karşılaşabilecekleri sıkıntılardan kurtarmak ve kolaylık sağlamak amacıyla namazları cem ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in seferde bizzat uygulayarak ashâbına gösterdiği kolaylıklardan biri de namazın kısaltılmasıdır. Hz. Âişe'den rivayet edilen, *"Allah, namazı farz kıldığı zaman, hazarda (barış durumunda ve yerleşik iken) ve seferde ikişer rekât olarak farz kılmıştı. Sonra sefer namazları oldukları gibi bırakıldı da hazar namazları artırıldı."*[19] hadisinden de anlaşıldığı gibi seferîliğin sıkıntısı göz önünde bulundurularak namazların rekât sayısında kolaylık sağlanmıştır. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav), Mekke'den Medine'ye yola çıkar ve âlemlerin Rabbi olan Allah'tan başka hiçbir şeyden korkusu olmadığı hâlde namazlarını ikişer rekât olarak kılardı.[20] O, bu kısaltmanın Yüce Allah'ın müminlere bir ikramı olduğunu söylerdi. Ya'lâ b. Ümeyye, Ömer b. Hattâb'a, "Allah Teâlâ, *'Yeryüzünde sefere çıktığınızda, kâfirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir sorumluluk yoktur.'*[21] buyuruyor. Halbuki insanlar şimdi güven içindedirler. (O hâlde niçin seferde namazları kısa kılıyoruz?)" diye sormuştu. Hz. Ömer ona şöyle cevap verdi: "Bu senin şaştı-

[12] T553 Tirmizî, Cuma, 42
[13] B1107 Buhârî, Taksîru's-salât, 13
[14] N595 Nesâî, Mevâkît, 45
[15] İM1069 İbn Mâce, İkâmet, 74
[16] B1091 Buhârî, Taksîru's-salât, 6.
[17] B1111 Buhârî, Taksîru's-salât, 15.
[18] M1630 Müslim, Müsâfirîn, 51.
[19] B350 Buhârî, Salât, 1
[20] N1436 Nesâî, Taksîru's-salât, 1.
[21] Nisâ, 4/101.

ğın şeye vaktiyle ben de şaşmıştım da onu Allah'ın Resûlü'ne sormuştum. O da, *'Bu, Allah'ın size verdiği bir sadakadır. Allah'ın sadakasını kabul ediniz.'* buyurmuştu."[22] Aynı soru Abdullah b. Ömer'e sorulunca o da, "Resûlullah (sav) bize peygamber olarak geldiğinde bizler dalâlette idik. O bize her şeyi öğretti; seferde namazı iki rekât kılmamız da bu öğretilenler arasındaydı."[23] cevabını vermişti. Nitekim Mekke'nin fethi sonrası orada on sekiz gece kalan Hz. Peygamber, namazları ikişer rekât olarak kıldırmış ve (arkasına dönüp cemaate), *"Ey Mekkeliler! Siz namaz(lar)ı dörder (rekât olarak) kılın. Biz (Medineliler) seferîyiz."* buyurmuştu.[24] Bu uygulamasıyla Allah Resûlü, yerleşik olanların, seferî olanın ardında namaz kıldığı zaman namazları nasıl tamamlayacağını da ashâbına öğretmiş oluyordu.

Hz. Ömer'in torunlarından Hafs b. Âsım şunları anlatmaktadır: "Biz yolculukta (amcam Abdullah) İbn Ömer'in beraberindeydik. İbn Ömer bize namaz kıldırdı. Farzdan sonra (sünnet kılmadan) beraber çıkıp gittik. İbn Ömer dönüşünde cemaatin bir kısmının (kalkıp) namaza durduklarını görünce, 'Bunlar ne yapıyorlar?' diye sordu. Ben de, 'Sünnet kılıyorlar.' dedim. İbn Ömer 'Eğer ben (yolculukta) sünnet kılacak olsaydım farzımı tam kılardım! Ey kardeşimin oğlu! Ben Resûlullah (sav) ile beraber bulundum. Vefat edinceye kadar yolculukta iki rekât farzın dışında (sünnet namaz) kılmadı. Sonra Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile birlikte bulundum. Onlar da yolculukta iki rekâttan fazla kılmadılar. Bu zâtlar vefat edinceye kadar durum böyleydi.' dedi."[25]

Diğer yandan Hz. Peygamber yolculuğa ait olmak üzere "bineği üzerinde iken deve yönünü hangi tarafa çevirirse çevirsin namazı kılardı."[26] şeklinde gelen rivayetlerden, Allah Resûlü'nün farz namazlarını yolculuğa ara verip dinlendiği zaman, nafile namazlarını da bineği üzerinde iken kıldığını anlıyoruz. Câbir b. Abdullah'ın anlattığı üzere, Peygamberimizin farz olan bir namazı kılmak istediğinde bineğinden inip kıbleye yönelmesi[27] de bu durumu teyit etmektedir. Allah Resûlü aynı hikmetlerden ötürü yolcunun cuma namazı kılmayabileceğini belirtiyordu.[28] Bununla beraber önemine binaen yolculukta da ezan, kâmet ve cemaatin ihmal edilmemesini istiyordu. Nitekim, *"Bir yolculuğa çıktığınızda ezan okuyun ve kâmet getirin, en büyüğünüz de size imam olsun!"* buyurmuştu.[29]

Allah Resûlü'nün seferlerinin bir kısmı Ramazan'da gerçekleşmişti. *"Oruç, sayılı günlerdir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyen ise bir yoksul doyu-*

[22] M1573 Müslim, Müsâfirîn, 4.
[23] N458 Nesâî, Salât, 3.
[24] D1229 Ebû Dâvûd, Sefer, 10.
[25] İM1071 İbn Mâce, İkâmet, 75.
[26] B1000 Buhârî, Vitr, 6.
[27] B1099 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.
[28] BS5732 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, III, 266
[29] N635 Nesâî, Ezân, 7.

mu fidye verir."[30] âyetinde yolcu ve hastaların yolculuk esnasında oruç tutamayabileceklerine işaret edilmektedir. Hz. Peygamber'in Ramazan ayında yaptığı yolculuklarda oruç tuttuğu gibi tutmadığı da olurdu.[31] Bir gün yanına Hamza b. Amr el-Eslemî gelmiş, yolculukta oruç tutabilecek güçte olduğunu söylemişti.[32] Allah'ın Elçisi ona, "*Tutmak istersen tut, tutmak istemezsen tutma.*" buyurdu.[33] Diğer bir rivayete göre ise, "*Yolculuk esnasında oruç tutmamak, Allah tarafından verilmiş bir ruhsattır. Kim bu ruhsatı kullanırsa iyi yapmış olur. Kim de oruç tutmak isterse ona hiçbir günah yoktur.*" demişti.[34] Allah Resûlü'nün tavrını bilen sahâbîler kendi özel durumlarına göre oruç ibadetini ifa ediyorlardı. Durumu müsait olan, sağlığı elveren oruç tutuyor, müsait olmayan ise sonradan tutmak üzere orucunu erteliyordu. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî (ra), "Biz Ramazan ayında Allah'ın Resûlü ile birlikte yolculuğa çıkardık. Kimimiz oruç tutar, kimimiz tutmazdı. Fakat ne oruç tutan tutmayanı ne de tutmayan tutanı ayıplardı." demişti.[35]

Diğer yandan inananları ibadete teşvik eden Hz. Peygamber, ashâbın bu konudaki hevesini bilse de yolculuğun ibadeti zorlaştırdığı hâllerde kolaylığı seçmeyi emrediyordu. Nitekim bir yolculuk esnasında sahâbeden biri oruçlu olduğu için fenalaşınca, "*Seferde oruç tutmak iyilik değildir.*" buyurmuştu.[36]

Peygamber Efendimizin zorlu hac yolculuğu için de tavsiyeleri vardı. Yol güvenliği konusunda sıkıntılar bulunması ve hac ibadetinin çok meşakkatli olması sebebiyle özellikle kadınlara yolculuk âdâbıyla ilgili tavsiyelerde bulunan Hz. Peygamber, "*Hiçbir erkek yabancı bir kadınla yalnız kalmasın. Hiçbir kadın da beraberinde mahremi (kendisine nikâh düşmeyen yakını) bulunmaksızın sakın yolculuk etmesin.*" buyurmuştu. Bunun üzerine bir adam ayağa kalkarak, "Yâ Resûlallah! Ben şöyle şöyle bir gazveye katılacaktım. Eşim de hac yapmak üzere yola çıkmaya niyetlendi. Bu durumda (ne yapayım)?" deyince Peygamberimiz, "*Sen de eşinle beraber hacca git.*"[37] şeklinde cevap vermişti. Çünkü hac yolculuğu başlı başına bir sıkıntı olduğu gibi, mukaddes topraklarda yaşanan aşırı izdiham ve meşakkat özellikle yalnız başlarına gelecek hanımların çeşitli sıkıntılara maruz kalmalarına neden olabilmekteydi. Dolayısıyla kadınların mahremleri ile hac seferine çıkmalarının istenmesi, daha güvenli ve daha kolay hac yapmalarını temin etmeye yönelik bir tedbir idi. Nitekim Resûlullah'ın (sav) uygulamalarını yakından bilen Hz. Ömer, yaptığı son haccında Hz. Peygamber'in eşlerine izin verip beraberlerinde de Osman b. Affân ile Abdurrahman b.

30 Bakara, 2/184.
31 N2294 Nesâî, Sıyâm, 55.
32 N2300 Nesâî, Sıyâm, 56.
33 N2298 Nesâî, Sıyâm, 56.
34 N2305 Nesâî, Sıyâm, 57.
35 N2311 Nesâî, Sıyâm, 59
36 B1946 Buhârî, Savm, 36; M2612 Müslim, Sıyâm, 92.
37 B3006 Buhârî, Cihâd, 140.

Avf'ı göndermişti.[38] Bu durum Peygamber Efendimizin, hanımların hacca gitme âdâbı ile ilgili tavsiyelerinin güvenilir kişilerin refakati ile onlara yardımcı olunmasını amaçladığını göstermektedir.

Hz. Peygamber'in, *"İnsanlar tek başına yolculuk yapma(nın tehlikeleri) konusunda benim bildiğimi bilselerdi hiç kimse binitiyle tek başına gece yolculuğuna çıkmazdı."*[39] buyururken aynı şekilde erkeklerin de tek başlarına sefere çıkmamaları yönünde tavsiyede bulunduğu görülmektedir. Buradan da konunun yol güvenliği ve o günün şartları ile ilgili olduğu; can, mal ve iffet emniyeti olduğu takdirde kadının mahremi olmadan, erkeklerin de tek başlarına sefere çıkmalarında bir sakınca olmayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimizin, *"İslâm dini muhakkak surette kemale erecektir. Hatta bir kimse bineği üzerinde tek başına San'a'dan Hadramevt'e kadar (selâmetle) gidecek de Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacaktır."*[40] hadisi ve bu anlamda gün gelip bir kadının Hire kentinden yola çıkarak yalnız başına Kâbe'yi ziyaret edebileceğini belirten diğer hadisler[41] bunu teyit etmektedir.

Kaynaklarımızdaki bazı hadislerden yolculuk konusunda tanınan bu kolaylıkları uygulayıp uygulamama hususunda insanların muhayyer oldukları da anlaşılmaktadır. Hz. Âişe, Peygamber Efendimizle beraber çıktığı umre seferini şöyle anlatır: "Mekke'ye varınca, 'Anam babam sana feda olsun Ey Allah'ın Resûlü! Sen namazları kısalttın, ikişer rekât kıldın, ben ise kısaltmadan dört rekât kıldım. Sen iftar ettin, ben ise oruç tutmaya devam ettim.' dedim. Peygamber (sav) bana, *'İyi yaptın.'* dedi ve yaptığımdan dolayı beni ayıplamadı."[42] Fakih sahâbîlerden Ebû Saîd el-Hudrî de benzer hâdiseyi şöyle anlatmaktadır: "Bir gün iki sahâbî beraber yolculuğa çıkmıştı. Namaz vakti geldiğinde abdest alacak suları yoktu. Temiz toprakla teyemmüm aldılar. Ardından namaz kıldılar. Fakat namaz vakti çıkmadan önce su buldular. Birisi abdestini tazeleyerek yeniden namaz kıldı, öbürü ise namazını iade etmedi. Sonra Peygamber'e (sav) gelip durumu anlattılar, Allah'ın Elçisi, iade etmeyene, *'Sünnete uydun ve kıldığın namaz yeterlidir.'* dedi. Abdest alıp namazını iade edene ise, *'Senin sevabın iki kattır.'* buyurdu."[43]

Allah Resûlü, seferden döndüğünde Allah'a şükür amacıyla iki rekât namaz kılıyordu. Kuşluk vakti yoldan döndüğü zaman (doğru) mescide girer ve oturmadan önce iki rekât namaz kılardı.[44] Nitekim Câbir b. Abdullah diyor ki, "Ben bir seferde Peygamber'in beraberinde bulundum. Medine'ye geldiğimiz zaman Peygamber (sav) bana, *'Mescide gir de iki rekât namaz kıl.'* buyurdu."[45] Böylece Efendimiz seferin sıkıntılarından kurtula-

[38] B1860 Buhârî, Cezâus-sayd, 26.
[39] B2998 Buhârî, Cihâd, 135; T1673 Tirmizî, Cihâd, 4.
[40] B6943 Buhârî, İkrâh, 1, HM21371 İbn Hanbel, V, 110.
[41] B3595 Buhârî, Menâkıb, 25
[42] N1457 Nesâî, Taksîru's-salât, 4.
[43] D338 Ebû Dâvûd, Tahâret, 126
[44] B3088 Buhârî, Cihâd 198.
[45] B3087 Buhârî, Cihâd, 198.

rak evine selâmetle vardığında Allah'a şükretmenin güzel bir haslet olduğunu ashâbına öğretiyordu.

İslâm, Allah ile kul arasındaki ilişkiye son derece önem veren bir dindir. Hem yolculuktaki sıkıntı ve meşakkatler dikkate alınarak tanınan kolaylık ve ruhsatlar hem de bütün zorluklara rağmen namazın kısaltılarak veya birleştirilerek kılınmasına verilen önem, Yüce Allah'ın kullarına olan sevgisinin ve onları mânevî huzurunda istemesinin bir ifadesidir. Fakih sahâbîlerden İbn Abbâs'ın rivayet ettiği, "Allah, namazı Peygamberinizin (sav) dilinden hazarda (barışta ve yerleşik hâlde iken) dört, seferde iki, korku zamanında da bir rekât olarak farz kıldı."[46] hadisi, müminlere gösterilen merhamet ve ikramı en güzel şekilde ifade etmektedir. Yolculuk, hastalık, savaş gibi sıkıntılı zamanlarda ibadet etmenin kolaylaştırılması bir yandan insanların ibadete devamını sağlayıp iştiyaklarının kırılmamasını temin ettiği gibi diğer yandan da gönüllerinin rahata ermesini sağlamaktadır.

İslâm dininin, hükümlerini zaman ve coğrafî şartları da dikkate alarak herkesi kucaklayacak şekilde vazetmesi, evrenselliğinin bir gereğidir. Bugün gayet konforlu ve rahat yapılan yolculuklar olduğu gibi; imkânsızlık sebebiyle ya da iklim ve coğrafyanın zorluklarından dolayı ağır şartlarda yapılan yolculuklar da vardır. Şurası bir gerçektir ki, yolculuktaki ruhsatları kullanmanın sebep ve hikmeti meşakkatten ziyade bizâtihi yolculuktur. Belli mesafedeki bir yolculuğa niyetlenen herkes bu ruhsatlardan yararlanma hakkına sahiptir. Peygamber Efendimizin bizzat uygulamalarında görüldüğü üzere, dört rekâtlı farz namazların ikişer rekât olarak kılınması, iki namazın birleştirilerek bir vakitte kılınması, nafile namazları binek üzerinde kılmanın ve suyun bulunamaması hâlinde teyemmümün caiz olması, cuma namazının terk edilebilmesi, mestler üzerine mesh müddetinin üç güne kadar uzatılması, Ramazan orucunun kaza edilmek üzere sonraya bırakılmasına izin verilmesi gibi pek çok husus, ibadetlerin uygulanışında yolculara tanınan ruhsatlardır. Dileyen bu ruhsatları değil de azimeti uygulayabilir yani ibadetleri hazardaki (mukîm iken) hâlleriyle yerine getirmeyi tercih edebilir. Ancak tanınan bu kolaylıkların "Allah'ın bir ikramı" olduğunu unutmamak gerekir.

[46] M1575 Müslim, Müsâfirîn, 5

AZİMET ve RUHSAT
ASLÎ HÜKÜMLER ve ARIZÎ DURUMLAR

أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ... قَالَ: "إِنَّهُ لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ أَنْ تَصُومُوا فِي السَّفَرِ وَعَلَيْكُمْ بِرُخْصَةِ اللَّهِ الَّتِي رَخَّصَ لَكُمْ فَاقْبَلُوهَا."

Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"(Zorlanmanız yahut zarar görmeniz hâlinde) yolculukta oruç tutmanız, fazilet değildir. Allah'ın size tanıdığı ruhsatı kullanın ve onu kabul edin."
(N2260 Nesâî, Sıyâm, 47)

عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَمْرٍو الأَسْلَمِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَجِدُ بِي قُوَّةً عَلَى الصِّيَامِ فِي السَّفَرِ، فَهَلْ عَلَيَّ جُنَاحٌ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "هِيَ رُخْصَةٌ مِنَ اللَّهِ، فَمَنْ أَخَذَ بِهَا فَحَسَنٌ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَصُومَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ."

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: ..." وَإِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ فِي الدِّينِ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ الْغُلُوُّ فِي الدِّينِ."

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهَا قَالَتْ: مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ أَمْرَيْنِ إِلاَّ أَخَذَ أَيْسَرَهُمَا مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا، فَإِنْ كَانَ إِثْمًا كَانَ أَبْعَدَ النَّاسِ مِنْهُ...

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى رُخَصُهُ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ تُؤْتَى مَعْصِيَتُهُ."

Hamza b. Amr el-Eslemî (ra), "Ey Allah'ın Resûlü! Yolculukta iken oruç tutabilecek gücü kendimde bulabiliyorum. Böyle yapmamda bir sakınca var mı?" diye sordu. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Bu, Allah'ın verdiği bir ruhsattır. Kim bunu alıp uygularsa güzel olur. Ama kim de oruç tutmak isterse bunu yapmasında bir sakınca yoktur."* buyurdu.

(M2629 Müslim, Sıyâm, 107)

İbn Abbâs anlatıyor: "Resûlullah (sav) bana şöyle dedi: '...*Dinde aşırılıktan sakının. Muhakkak ki sizden öncekileri dinde aşırılığa gitmek helâk etmiştir.*'"

(N3059 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 217)

Peygamber Efendimizin eşi Hz. Âişe anlatıyor: "Resûlullah (sav) kendisine iki iş arasında seçim hakkı tanındığında günah olmadığı sürece kolay olanını seçerdi. Şayet (kolay olan iş) günah ise ondan insanların en uzak duranı o olurdu..."

(M6045 Müslim, Fedâil, 77)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, yasakladıklarının yapılmasından nasıl hoşlanmıyorsa, tanıdığı ruhsatların kullanılmasından da öylece hoşnut olur."*

(HM5866 İbn Hanbel, II, 108)

Peygamber Efendimiz, bir Ramazan gününde hazırlıklarını tamamlayıp ashâbı ile birlikte bir sefere çıkmıştı. Dayanılmaz bir çöl sıcağı vardı. Sıcaktan kavrulan toprak ayakları, güneş ise başları kavuruyordu. Resûlullah (sav) yolda ilerlerken sıcağın ve orucun etkisiyle ashâbının yorulduğunu görünce dinlenmeye çekilmelerini istedi. Yeteri kadar gölgelenebilecek ağaç olmadığı gibi, çadır kurmak için de vakit yoktu. İnsanlar gölgelenmek için buldukları ağaçların altına sığınmaya çalışıyorlardı. Bu arada Peygamberimiz insanların toplandığını gördü. Seslerin geldiği yere vardığında bazı kimselerin bir ağacın gölgesinde baygın hâlde yatan Ebû İsrâil isimli sahâbînin başında toplandıklarını, yüzüne su serperek onu serinletmeye, rahatlatmaya çalıştıklarını gördü. Peygamberimiz durumu öğrenmek maksadıyla, *"Bu arkadaşınıza ne oldu?"* diye sordu. Onlar, "Ey Allah'ın Resûlü, o oruçlu." dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"(Zorlanmanız yahut zarar görmeniz hâlinde) yolculukta oruç tutmak, fazilet değildir. Allah'ın size tanıdığı ruhsatı kullanın ve onu kabul edin."* buyurdu.[1]

Allah'ın kullarını sorumlu tuttuğu çeşitli emirler ve yasaklar, helâller ve haramlar asıl hükümleri oluşturur ve bunlarla amel etmek "azimet" olarak anılır. Fakat bu hükümlerin uygulanması esnasında karşılaşılan zaruret, meşakkat ve ihtiyaç gibi ârizî durumlar sebebiyle bazı hükümlerde çeşitli kolaylıklar gösterilmiştir. İşte bu kolaylıklara da "ruhsat" adı verilir. Buna göre "azimetler" Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, "ruhsatlar" ise kulların Allah'ın lütfundan aldıkları bir paydır.[2] Ruhsatlar dinî yaşamada bir gevşeklik değil, bilakis zorluk ve güçlüğün bulunduğu özel şartlarda dinin yaşanabilir olmasına imkân sağlayan özel ve geçici uygulamalardır. İnananlar öncelikle asıl yapmakla yükümlü oldukları hükümlerle yani azimetle amel ederler. Ancak güçlerini aşan bir zaruret, ihtiyaç ya da zorlukla karşılaştıklarında kendilerine verilen ruhsatlardan da istifade etmeleri gerektiğini bilirler. Bu nedenledir ki Cenâb-ı Hak, zorluk doğurabilecek bazı durumlarda bir çıkış yolu olarak ruhsatları da bildirmiştir. Örneğin Müslümanlara orucu farz kılmış, hastalık veya yolculuk durumunda orucun ertelenip daha sonra uygun bir zamanda kaza edilebileceği, buna imkân olmaması hâlinde de fidye verilebileceğini bildirerek güçlüğü ortadan kaldırmış ve *"Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez!"* buyurmuştur.[3] Yine,

[1] N2260 Nesâî, Sıyâm, 47. İF4/186 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 186.
[2] ŞB1/306 Şâtıbî, *Muvâfakât*, I, 306.
[3] Bakara, 2/183-185

"Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur..." buyrulmuştur.[4] Bu bağlamda Allah Resûlü de savaş ve sefer hâlinde öğle ve ikindi namazlarını birlikte, akşam ve yatsı namazlarını da birlikte kılmıştır (cem' etmiştir).[5]

Ancak Sevgili Peygamberimiz kimi zaman ruhsata uymak istemeyenleri de zorlamamıştır. Nitekim Hamza b. Amr el-Eslemî (ra), "Ey Allah'ın Resûlü! Yolculukta iken oruç tutabilecek gücü kendimde bulabiliyorum. Böyle yapmamda bir sakınca var mı?" diye sormuş, bunun üzerine Allah Resûlü (sav), *"Bu, Allah'ın verdiği bir ruhsattır. Kim bunu alıp uygularsa güzel olur. Ama kim de oruç tutmak isterse bunu yapmasında bir sakınca yoktur."* buyurarak[6] tercihi kişinin kendisine bırakmıştır.[7]

Peygamber Efendimizin bu tutumunu bilen sahâbe de kendi durumuna uygun hareket ediyordu. Hatta bazı yolculuklarda Hz. Peygamber dışında sadece bir kişinin oruç tuttuğuna bile rastlanıyordu.[8] Ancak aynı ortamda farklı uygulamalar içinde olan ashâb birbirlerini hoşgörüyle karşılamaktaydı.[9] Ebû Sâid el-Hudrî anlatıyor: "Biz Peygamber (sav) ile beraber Ramazan ayında savaşa çıkardık. Aramızda oruç tutan da vardı tutmayan da. Oruç tutanlar tutmayanları, tutmayanlar da tutanları kınamazdı. (Ashâb) kendisini güçlü hissedip oruç tutanın da, zayıf hissedip tutmayanın da yaptığını hoş görürdü."[10]

Sahâbe arasında, ruhsatlardan yararlanmayıp daha çok azimeti tercih eden hatta çok fazla ibadet yapmak isteyenler vardı. Bu özelliğiyle bilinen Abdullah b. Amr b. Âs, Peygamberimiz ile arasında geçen bir konuşmayı şöyle anlatmıştı: "Bir gün Allah Resûlü bana, *'Ey Abdullah! Gündüz oruç tuttuğun, geceleri de ibadetle meşgul olduğun kulağıma geldi, gerçekten öyle mi?'* diye sordu. Ben, 'Evet, ey Allah'ın Resûlü!' diye cevapladım. Efendimiz, *'Böyle yapma. Oruç tut, bazen de tutma! (Gece) namaz kıl, bazen de uyu! Çünkü vücudunun sende hakkı var, gözünün sende hakkı var, hanımının sende hakkı var, misafirinin sende hakkı var. Her ay üç gün oruç tutman yeterlidir. Çünkü işlediğin her iyilik için on kat sevap vardır. Bu da yılın tamamını oruçlu geçirmek anlamına gelir.'* buyurdu. Ancak ben ısrar ettim ve 'Ey Allah'ın Resûlü! Benim gücüm kuvvetim yerinde, (daha fazlasını yapabilirim).' dedim. Bu defa o, *'Öyleyse Allah'ın peygamberi Dâvûd'un (as) orucundan tut. Daha fazlasını yapma!'* dedi. Ben, 'Allah'ın peygamberi Dâvûd'un (as) orucu nasıldı?' diye sordum. Efendimiz, *'Bir gün oruç tutup bir gün tutmamak suretiyle yılın yarısı(nı oruçlu geçirmek şeklindeydi).'* diye cevapladı."

[4] Nisâ, 4/101.
[5] N588 Nesâî, Mevâkît, 42; MU330 *Muvatta'*, Kasrus-salât, 1.
[6] M2629 Müslim, Sıyâm, 107; N2305 Nesâî, Sıyâm, 57
[7] N2303 Nesâî, Sıyâm, 56.
[8] M2631 Müslim, Sıyâm, 109.
[9] M2619 Müslim, Sıyâm, 97; MU657 *Muvatta'*, Sıyâm, 7.
[10] M2618 Müslim, Sıyâm, 96.

Hadisi ondan rivayet eden Ebû Seleme ardından şu notu düşmektedir: "Abdullah yaşlandıktan sonra, 'Keşke, Hz. Peygamber'in verdiği ruhsatı kabul etseydim.' derdi."[11] Zira gençken rahatlıkla yapabildiği bu ibadetleri yaşlandığında devam ettirmekte zorlanmıştı ve kendisini sorumlu tuttuğu bu ibadetlerini de yaşlılığından dolayı bırakmak istememişti.[12]

Allah Resûlü bu tür eğilimleri, *"dinde aşırılık"* diye nitelendirmiş ve ashâbını bundan ısrarla sakındırmıştır. Nitekim hacda şeytan taşlama esnasında kullanılacak taşları toplarken onların küçük olması gerektiğini işaret etmiş ve *"...Dinde aşırılıktan sakının. Muhakkak ki sizden öncekileri dinde aşırılığa gitmek helâk etmiştir."* buyurmuştur.[13]

Ümmetini daima itidale ve orta yola davet eden Allah Resûlü,[14] İslâm dininin kolaylık dini olduğunu, yeri ve zamanı geldiğinde Allah tarafından verilmiş ruhsatlarla amel edilmesi gerektiğini bizzat göstererek öğretmiştir. İbadetleri ve azimet hükümlerini uygularken nasıl onlara rehberlik yapmışsa, ruhsatların kullanımında da onlara öncülük yapmıştır. Hatta öyle zamanlar olmuştur ki kendisine uymayıp ruhsatlardan yararlanmayanları açıkça eleştirmiştir. Fakat gerek bu ruhsattan yararlanmasında, gerekse yararlanmayanlara sitem etmesinde Rahmet Elçisi'nin ashâbına olan merhamet ve düşkünlüğü yatmaktadır. Bu hususun ilginç bir örneği Mekke'nin fethi sırasında yaşandı. Allah'ın Elçisi ve ashâbı Ramazan ayında Mekke'nin fethi için yola çıkmışlardı ve herkes oruçlu idi. Mekke ve Medine arasında yer alan Kürâu'l-Ğamîm vadisine[15] vardıklarında Peygamber Efendimize, "İnsanlar oruç tutarken çok zorlanıyorlar. Ve insanlar senin ne yapacağını bekliyorlar." denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber binitinin üzerinde herkesin görebileceği bir yerde durdu. Bir bardak su istedi ve insanların kendisini görmelerini bekledikten sonra suyu içti. Bunu gören ashâb kendilerine gösterilen bu ruhsatı değerlendirdi ve su içerek susuzluklarını giderdiler. Daha sonra Resûlullah'a bazı insanların oruçlarını bozmadıkları bildirilince (kendisine uymayan bu kimseler hakkında), *"Onlar söz dinlemeyenlerdir onlar söz dinlemeyenlerdir!"* buyurdu.[16] Öte taraftan Abdullah b. Abbâs gibi[17] meşakkatli durumlarda verilen ruhsatlara ziyadesiyle sevinenler de bulunmaktaydı. Onlar böylece dinin azimetlerini yerine getirirken de ruhsatlarıyla amel ederken de aynı ibadet huzurunu paylaşmaktaydılar.

Bazen Allah'ın verdiği ruhsatların bilinmemesi ya da onlardan yararlanılmaması yüzünden ortaya çıkan üzücü hâdiseler, Hz. Peygamber'in daha sert tepkiler vermesine yol açmaktaydı. Câbir b. Abdullah'ın (ra) anlattığına

11 B1975 Buhârî, Savm, 54
12 İF4/220 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV, 220.
13 N3059 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 217; HM3248 İbn Hanbel, I, 347
14 M6569 Müslim, Birr, 52; DM681 Dârimî, Tahâret, 2
15 TA3/324 Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, III, 324
16 M2610 Müslim, Sıyâm, 90; T710 Tirmizî, Savm, 18
17 HM2349 İbn Hanbel, I, 259.

göre, bir yolculukta arkadaşlarından biri başından yaralanmıştı. Bu şahıs ihtilâm olmuş ve yol arkadaşlarına, "Benim teyemmüm yapmam konusunda ruhsat olduğunu düşünüyor musunuz?" diye sormuş, onlar da su varken teyemmüm edemeyeceğini, dolayısıyla onun için bir ruhsat bulunmadığını söylemişlerdi. Bunun üzerine adam gusletmiş, ancak yarası su alıp, azdığından dolayı ölmüştü. Durum Resûlullah'a bildirilince onlara şöyle çıkışmıştı: *"Onu öldürdüler, Allah da onların canlarını alsın! Bilmiyorlarsa sorsalar ya! Muhakkak ki cehalet (hastalığının) ilacı sormaktır. Gerçekten ona, sadece teyemmüm etmesi, yarasının üzerine bir bez bağlayıp sonra üzerine meshetmesi ve vücudunun geri kalan kısmını da yıkaması yeterliydi."* buyurdu.[18]

Bu konuda Allah Resûlü'nün öğrettiklerine bir başka örnek de şudur: Bir yolculuk esnasında cünüp olan Ammâr b. Yâsir, yeterli su olmadığı için yerde yuvarlanıp bütün vücudunu toprağa sürerek teyemmüm etmişti. Hâdiseyi anlattığında Hz. Peygamber (sav), *"Hâlbuki şöyle yapman sana yeterdi."* dedi. Ardından ellerini toprağa vurdu ve (biriken tozu) silkeledikten sonra elleriyle yüzünü ve kollarını "mesh ederek" cünüp olan kimse için teyemmüm ruhsatının nasıl uygulanacağını ona bizzat öğretti.[19] Soğuk havalarda abdest almada sıkıntı çekenlerin, mestleri üzerine mesh etmeleri ruhsatı da onun öğrettikleri arasındaydı.[20]

Sevgili Peygamberimiz, ruhsatları sadece bildirmekle kalmamış bizzat kendisi uygulayarak zihinlere yerleşmesini sağlamıştır. İbadetleri emredilen şekilde yapmalarını ve mubah amelleri yerine getirmekten kaçınmamalarını bildirmiştir. Nitekim Âişe (ra) şöyle demiştir: "Peygamber (sav) bir iş yaptıktan sonra o hususta ruhsat verdi. (Bazı insanlar Peygamber'in yapıp ruhsat verdiği) o işi yapmaktan çekindiler. Onların bu çekimser tavırları Peygamber'e ulaşınca, Allah'a hamd ettikten sonra, *'Bazı insanlara ne oluyor da hakkında ruhsat verdiğim bir durum kendilerine ulaştığında, ondan hoşlanmıyorlar ve onu yapmaktan kaçınıyorlar. Allah'a yemin ederim ki ben onların Allah'ı en iyi bilenleri ve Allah'tan en çok korkanlarıyım!'* buyurdu."[21]

İnsanlara güç yetiremeyecekleri şeyleri yüklemeyen[22] Allah Teâlâ, kulları için daima kolay olanı dilemiş,[23] insanlara yaşanması zor olan bir din göndermemiştir.[24] Bu yüzden gayesi insanları korumak ve onları içine düştükleri meşakkatlerden kurtarmak olan İslâm dini, kolaylık temeli üzerine bina edilmiştir.[25] Allah'ın dininde kolaylık vardır.[26] Onun için Âişe validemizin anlattığına göre, "Resûlullah (sav) kendisine iki iş arasında seçim hakkı tanındığında günah olmadığı sürece kolay olanını

D336 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125; İM572 İbn Mâce, Tahâret, 93.
B338 Buhârî, Teyemmüm, 4; …22 Ebû Dâvûd, Tahâret, 121.
[20] HM22742 İbn Hanbel, V, 278.
[21] B6101 Edeb, 72; M6109 Müslim, Fedâil, 127.
[22] Bakara, 2/286.
[23] Bakara, 2/185.
[24] Hac, 22/78.
[25] B39 Buhârî, Îmân, 29.
[26] HM20945 İbn Hanbel, V, 68

seçerdi. Şayet (kolay olan iş) günah ise ondan insanların en uzak duranı o olurdu..."[27] Nitekim o, arkadaşlarından birini bir bölgeye görevli olarak gönderdiğinde, *"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; sevdirin, nefret ettirmeyin."*[28] buyurmuş ve bunu bir hayat düsturu hâline getirmiştir.

Verilen örneklerden hareketle, İslâm'daki ruhsatların yalnızca ibadetler konusundaki hükümlerle ilgili olduğu sanılmamalıdır. Bazen imanla ilgili hususlarda dahi belli ruhsatlar söz konusudur. Özellikle Mekke dönemindeki baskı ve işkence yıllarında yaşanan ibret verici şu sahne, inanç konusunda dahi bazı ruhsatlara başvurulduğunun göstergesidir.

Mekke müşriklerinin ağır işkenceleri sonucunda anne ve babasını şehit veren Ammâr b. Yâsir, işkence altında bitkin düşmüşken müşriklerin zor kullanması sonucu onların taptığı ilâhlar hakkında olumlu sözler söyleyerek kurtulabilmişti. Daha sonra Peygamber Efendimize durumu anlatınca, Ammâr'ın baskı sonucu söylediklerini değil, kalbindeki imanını dikkate alan Allah Resûlü, *"Tekrar (zulüm) ederlerse sen yine böyle söyle!"* diyerek onu teskin etmişti.[29] Yüce Allah'ın, *"Kalbi imanla dolu olduğu hâlde (inkâra) zorlanan"* diye andığı[30] dolayısıyla kalbinde iman açısından en ufak bir şüphe bulunmayan Ammâr için Resûl-i Ekrem, *"Ammâr iliklerine kadar iman ile doludur."* diyerek ona tasviplerini bildirmiştir.[31]

Hadislerde görüldüğü üzere Peygamber Efendimiz zamanında azimetler kadar ruhsatlar da uygulanmıştır. Bunu belirleyen de ashâbının durumu, hükme konu olan şeyin bağlamı ve zamanı olmuştur. Müslüman'ın yapması gereken şey, aslî olan görevlerini yerine getirmektir. Bu da azimet olarak tanımlanmıştır. İhtiyaç, zaruret ve meşakkat hâsıl olduğu zaman da zorunlu veya isteğe bağlı olarak ruhsatlara başvurulacaktır. Sözün özü, normal şartlar dâhilinde azimetler ile, şartlar gerektirdiğinde de suistimale ve istismara yol açmayacak şekilde ruhsatlarla amel edilmelidir.

Kullarına taşıyamayacakları yük yüklemeyen Cenâb-ı Hakk'ın buyrukları karşısında ruhsatlar birer alternatif hüküm gibidirler. Kolaylık prensibi de Allah'ın muradı olduğuna göre, sıkıntılı durumlarda ruhsata yönelmek de genel bir kural hükmündedir. Çünkü Yüce Allah, *"Gerçekten, güçlükle beraber bir kolaylık vardır."* buyurmuştur.[32] İşte Hz. Peygamber'in bu kural doğrultusunda bütün sahâbeye değil de bazı arkadaşlarına tanıdığı kolaylıklar, diğerleri tarafından da bilinmekte ve gerekçeleri anlaşılmaktaydı. Hz. Peygamber'in ipek elbise giymeyi erkeklere yasaklamasına rağmen[33] Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. Avvâm'ın maruz kaldıkları

[27] M6045 Müslim, Fedâil, 77.
[28] B69 Buhârî, İlim, 11; M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6
[29] ST3/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 249
[30] Nahl, 16/106.
[31] İM147 İbn Mâce, Sünnet, 11; N5010 Nesâî, İmân, 17.
[32] İnşirâh, 94/6.
[33] B5832 Buhârî, Libâs, 25.

kaşıntı gibi bir rahatsızlıktan dolayı ipek elbise giymelerine izin vermesi[34] bu tür örnekler arasında sayılabilir. Yine İslâm'da yalan söylemek ve laf taşımak gibi davranışlar uygun (helâl) olmayan davranışlar arasında yer almasına rağmen, Allah Resûlü düşmanı yanıltma ve dargınların ve eşlerin arasını bulma gibi bazı özel durumların dikkate alınmasını önermiş[35] ve *"İnsanların arasını düzelten ve bunun için iyilik maksadıyla söz taşıyan veya iyilik maksadıyla (yalan) söyleyen, yalancı değildir."*[36] buyurmuştur. Bu ve benzeri rivayetlerden, söz konusu ruhsatların maksada, zamana, yere ve kişiye göre farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır.

İslâm'ın çeşitli hükümlerini yerine getirirken bireylerin karşılaştıkları zaruret ve zorluklar karşısında ruhsatlardan yararlanması, dinin vermiş olduğu bir kolaylıktır. Bu tür ruhsatların istismar edilmesi ne kadar sakıncalıysa, onları dinî hayatta bir "gevşeklik" olarak görmek, "yapılması gereken ibadetleri terk etmek" şeklinde anlamak da o kadar yanlıştır.

Ancak Allah yolunda savaş gibi, din, vatan ve millet savunması gibi bireyi aşan durumlarda azimet daha fazla öne çıkmaktadır. Nitekim görme engelli sahâbî İbn Ümmü Mektûm, savaş konusunda engellilere ruhsat tanınmış olmasına rağmen[37] ruhsatı değil azimeti tercih etmiş ve Kâdisiye Savaşı'nda sancaktarlık yaparak bu savaşta şehit düşmüştür.[38] Fiziksel engelli bir sahâbî olan Amr b. Cemûh da oğullarının kendisi için tanınan savaşa katılmama ruhsatını kullanması yönündeki telkinlerini dinlemeyip şehit olma arzusuyla Uhud Savaşı'na katılmış ve şehit olmuştur.[39]

Bu tür olağanüstü durumlarda Müslümanlar, karşılaştıkları zorlukları canları, malları ve evlâtlarını kaybetme pahasına da olsa göğüslemek zorundadırlar. Bu nedenledir ki iyilerden ve iyilikten söz eden bir âyette Yüce Allah, *"...zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin davranışlarını..."* da iyiliklerden saymış ve bu vasıflara sahip olanların doğru ve takva sahibi kimseler olduğunu ifade etmiştir.[40]

Netice itibariyle azimetler de, ruhsatlar da Yüce Allah'ın kullarının yararına vermiş olduğu hükümlerdir. Normal şartlarda azimetle amel eden Müslümanlar, yeri ve zamanı geldiğinde ruhsatlarla da amel edebileceklerini bilmelidirler. Bu ikisinden birini tercih ederken belki de ölçü, "zararın def edilmesi, menfaatin celp edilmesi" olacaktır. Azimetler de ruhsatlar da Rabbimizin verdiği ikramlardır. Rahmet Elçisi'nin ifade buyurduğu gibi, *"Allah, yasakladıklarının yapılmasından nasıl hoşlanmıyorsa, tanıdığı ruhsatların kullanılmasından da öylece hoşnut olur."*[41]

[34] M5431 Müslim, Libâs ve zînet, 25; B5839 Buhârî Libâs, 29
[35] T1939 Tirmizî, Birr, 26; 4921 Ebû Dâvûd, Edeb, 50
[36] B2692 Buhârî, Sulh, 2.
[37] Fetih, 48/17.
[38] NS8605 Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ, V, 181; EU4/251 İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, IV, 251-252
[39] BS18318 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, IX 43.
[40] Bakara, 2/177.
[41] HM5866 İbn Hanbel, II, 108.

İBADETTE İTİDAL
AŞIRILIKTAN UZAK, ÖLÇÜLÜ KULLUK

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
... "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! إِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ فِي الدِّينِ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ الْغُلُوُّ فِي الدِّينِ."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Ey insanlar! Dinde aşırılıktan sakının.
Çünkü sizden öncekileri dinde aşırılık helâk etti."
(İM3029 İbn Mâce, Menâsik, 63; N3059 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 217)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلاَّ غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا..."

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ ... قَالَ:
"...عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ، فَوَاللَّهِ لاَ يَمَلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمَلُّوا..."

عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها أَنَّهَا قَالَتْ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ:
أَيُّ الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ؟ قَالَ: "أَدْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ." وَقَالَ:
"اكْلَفُوا مِنَ الْأَعْمَالِ مَا تُطِيقُونَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: "إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ شِرَّةً وَلِكُلِّ شِرَّةٍ فَتْرَةً، فَإِنْ كَانَ صَاحِبُهَا سَدَّدَ وَقَارَبَ فَارْجُوهُ وَإِنْ أُشِيرَ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ فَلاَ تَعُدُّوهُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Din kolaydır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayınız, dosdoğru yolu tutunuz ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) seviniz..."*

(B39 Buhârî, Îmân, 29)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Güç yetirebileceğiniz işleri yapın. Vallahi siz bıkarsınız da Allah bıkmaz!..."*

(B43 Buhârî, Îmân, 32; M1834 Müslim, Müsâfirîn, 221)

Hz. Âişe (ra) anlatıyor: "Peygamber'e (sav), 'Allah'ın en çok sevdiği amel hangisidir?' diye soruldu. O da, *'Az da olsa devamlı olanıdır.'* buyurdu ve devamında şöyle dedi: *'Gücünüz yettiği kadar amel üstlenin.'*

(B6465 Buhârî, Rikâk, 18; M1828 Müslim, Müsâfirîn, 216)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her şeyin bir coşkunluğu olduğu gibi her coşkunluğun da bir durgunluğu vardır. Şayet bu iki hâli yaşayan kimse itidalli olup orta yolu takip edebilirse onun (kurtuluşa ereceğini) umarım. Fakat (bunları samimiyetten uzak yapıp da) parmakla gösterilecek hâle gelirse, onu (salih kimselerden) saymayın!"*

(T2453 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 21)

Hz. Peygamber (sav) ve ashâbının zor zamanlarıydı... Tebliğe başladığı günden itibaren Hz. Peygamber'e karşı olumsuz bir tavır alan müşriklerin boykot, baskı ve işkenceleri son haddine ulaşmış, müminler işkenceyle öldürülmeye başlanmıştı. Mekkeli müşriklerin, Müslümanlara yaşattıkları vahşet karşısında Müslümanların güvenliğini sağlama imkânı bulamayan Resûlullah, çareyi hicret etmekte bulmuştu. Öncelikle ashâbından hicret etmelerini isteyen Hz. Peygamber,[1] daha sonra kendisi de Medine'ye hicret etmişti.[2] Hicretten sonra Hz. Peygamber, her şeylerini Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret eden Mekkeli müminler (muhacir) ile onlara her konuda yardımcı olan Medineli müminler (ensar) arasında bir kardeşlik antlaşması (muâhât) yapmıştı.[3] Buna göre Hz. Peygamber her bir muhaciri ensardan biri ile kardeş ilân etti. Böylece ensar, muhacirlere kucak açıp ihtiyaçlarını giderecek, onları barındıracak, yeni memleketlerinde yeni bir hayat kurmalarına yardımcı olacaktı.

Hz. Peygamber'in bu şekilde kardeş yaptığı kimseler arasında muhacirlerden Selmân el-Fârisî ile ensardan Ebu'd-Derdâ da yer alıyordu. Bu kardeşlerden Ebu'd-Derdâ, Müslüman olduktan sonra kendisini ibadetten alıkoyduğu için ticareti dahi bırakıp kendini ibadete vermiş bir kimseydi.[4] Bir gün Selmân, kardeşi Ebu'd-Derdâ'yı ziyarete gitti ve dostunun hanımını bakımsız elbiseler içinde görünce çok şaşırarak, "Bu ne hâl?" diye sordu. Ümmü'd-Derdâ, kocasının kendisi ile ilgilenmediğini ima ederek, "Kardeşin Ebu'd-Derdâ'nın dünyaya (ve bir eşe) ihtiyacı kalmadı ki!" karşılığını verdi. Biraz sonra Ebu'd-Derdâ gelerek Selmân'a yemek ikram etti. Selmân onun da kendisiyle birlikte yemesini isteyince Ebu'd-Derdâ, "Ben oruçluyum." dedi. Ancak Selmân, "Sen yiyene kadar ben yemeyeceğim!" deyince Ebu'd-Derdâ, nafile olan orucunu bozarak yemeğe katıldı.

Selmân, o gece Ebu'd-Derdâ'nın misafiri oldu. Ebu'd-Derdâ gecenin bir yarısında erkenden namaza kalkmıştı. Bu durumu fark eden Selmân, yatıp uyumasını istedi. Bir süre sonra tekrar namaza kalkan Ebu'd-Derdâ'yı Selmân yine uyuması konusunda ikaz etti. Gecenin sonuna doğru Selmân, Ebu'd-Derdâ'yı, "*(Haydi), şimdi kalk.*" diyerek uyandırdı ve ikisi birlikte namaz kıldılar. Namaz sonrasında Selmân, Ebu'd-Derdâ'yı karşısına alarak kardeşlik hakkından doğan şu samimi uyarıda bulundu: "Rabbinin senin

[1] HS2/314 İbn Hişâm, II. 314; ST1/226 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 226.
[2] İsrâ, 17/80; T3139 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.
[3] B2294 Buhârî, Kefâlet, 2.
[4] Hİ4/747 İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 747.

üzerinde hakkı var. Nefsinin senin üzerinde hakkı var. Ailenin senin üzerinde hakkı var. Şu hâlde her hak sahibine hakkını ver!"

Bu olaydan sonra Ebu'd-Derdâ Peygamber Efendimize gelerek hâdiseyi anlattı. Hz. Peygamber (sav), *"Selmân doğru söylemiş."* buyurarak Selmân'ın kardeşine olan uyarılarını takdir etti.[5]

İslâm dini bütün aşırılıkları, yani olması gerekenin ötesine geçmeyi, bir sapma olarak kabul etmiştir. İslâmî çerçevede "ifrat" ve "tefrit" olarak nitelendirilen aşırı uçlar, bir bakıma Allah'ın koyduğu sınırları zorlayan noktalardır. İfrat, gereğinden fazla (aşırı) olma; tefrit ise yetersizlik ve ihmalkârlık anlamına gelmektedir. Bunların ortası, yani duygu, düşünce, ahlâk ve davranışlarda dengeli olmak ise "itidal" olarak adlandırılır. İtidal, sırât-ı müstakîm yani bütün aşırılık ve gevşekliklerden uzak olan doğru ve dengeli bir yol ve yöntemdir.

Kâinat son derece hassas bir denge üzerine kurulmuştur. Bu dengeden ufacık bir sapma bile evrende korkunç felâketlere yol açabilmektedir. Küçük kâinat diye nitelenen insan da aynı şekilde hassas bir dengeyle yaratılmıştır. Bu dengede görülecek sapmalar, zamanla insanı aşırılıklara götüreceği için insanın ruh ve beden bütünlüğünde, madde ve mânâ algısında, dünya ve âhiret telakkisinde birtakım düzensizliklere yol açacaktır. Ancak bunlar arasında kurulacak denge, iki tarafa da aynı değeri vermekle değil, hepsine hak ettiği önemi vermekle mümkündür. Meselâ, Cenâb-ı Hak, dünya-âhiret ikilisinden bahsederken onları eşit değerde tutmamış, âhiret yurdunun dünya hayatından daha hayırlı olduğunu sürekli hatırlatmıştır.[6] Ebedî olanla fâni olanın karşılaştırılmasında aklın varacağı sonuç da bundan başkası değildir. Ruh ve beden, madde ve mânâ arasında yapılacak karşılaştırmalarda da aynı değerlendirme geçerlidir.

Günümüzde bireysel ve toplumsal sıkıntıların kaynağında, hayatın sırrı olan bu dengenin alt üst edilmiş olmasının yattığı inkâr edilemez. Ruh-beden bütünlüğü bozulduğu için hayatı anlamlandıramayan ve ruhsal bunalımlar içinde savrulan bireyden; maddî açıdan geliştiği hâlde mânevî dünyası alabildiğine fakir kalmış, kendi çıkarları ve egemenlikleri için hiçbir değer tanımayan dünya güçlerine kadar birçok olumsuz fotoğrafı içinde barındıran yaşlı dünyamızın içine düştüğü durum, bunun en açık göstergesidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de her fırsatta aşırılıktan kaçınmayı ve itidali elden bırakmamayı tavsiye eden[7] Yüce Rabbimiz, İslâm toplumunu, *"vasat bir ümmet"*[8] olarak nitelemiş, Hz. Peygamber de bunu, *"mutedil (bir ümmet)"*[9] yani adalet

[5] B1968 Buhârî, Savm, 51; T2413 Tirmizî, Zühd, 63
[6] Nisâ, 4/77; A'râf, 7/169, İbrâhîm, 14/3, Ankebût, 29/64, Duhâ, 93/4.
[7] Hûd, 11/112, Mâide, 5/77, Bakara, 2/229, Furkân, 25/67
[8] Bakara, 2/143.
[9] T2961 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2

sahibi, her şeyi yerli yerine koyan, yerli yerince yapan, her şeye hakkını veren, aşırılıklardan (ifrat ve tefritten) uzak duran, orta yolu takip eden, dengeli bir toplum olarak tefsir etmiştir. İtidali elden bırakıp Cenâb-ı Hakk'ın koymuş olduğu sınırları aşanlar ise Allah'ın gazabına uğramışlardır.[10]

Mümin hayatın her alanında ve özellikle ibadetler konusunda dengeli olmak zorundadır. Nitekim, *"Güzel bir hayat tarzını, tedbirli ve dengeli hareket etmeyi peygamberliğin yirmi dört parçasından biri"* sayan Resûl-i Ekrem,[11] Benî Kays heyeti içinde gelen ve akıllılığı, sakinliği ve ağırbaşlılığı ile öne çıkan Münzir b. Âiz isimli sahâbîyi, *"Sende Allah'ın sevdiği iki özellik var!"* diyerek[12] övmüştür. Buna mukabil itidalli olamayan pek çok kimseyi haddi aşmaktan ve aşırılığa kaçmaktan sakındırmıştır. Meselâ, Hz. Peygamber hac görevini ifa ederken şeytan taşlamak amacıyla kendisi için toplanan sapan taşı büyüklüğündeki küçük taşları insanlara göstererek, *"Bunun gibi taşları atınız!"* buyurmuş ve arkasından, *"Ey insanlar! Dinde aşırılıktan sakının. Çünkü sizden öncekileri ancak dinde aşırılık helâk etti."* uyarısında bulunmuştur.[13] Burada Allah Resûlü, büyük taşlar atarak diğer insanlara zarar verebilecek kimseleri uyarmakta ve bunun dince benimsenmeyen bir aşırılık olduğunu belirtmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in haddi aşan ve aşırıya kaçanları uyardığı âyetlerinin birisinde, *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez."*[14] buyrulur. Bu âyetin iniş sebebi olarak zikredilen olaylardan birisi de şudur: Hz. Peygamber'in eşlerine gelerek onun ibadetleri hakkında bilgi almak isteyen üç kişi, kendilerine anlatılanı azımsayarak, "Biz kim, Peygamber kim! Allah onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır." demişlerdi. Sonra kendi aralarında sözleşerek biri gece boyu sürekli namaz kılmaya, diğeri sürekli oruç tutmaya, üçüncüsü de kadınlardan uzak kalarak evlenmemeye karar vermişlerdi. O arada yanlarına giren ve konuştuklarını duyan Allah Resûlü, *"Şöyle şöyle diyen sizler misiniz? Şunu iyi bilin ki, vallahi, aranızda Allah'tan en çok korkanınız ve O'na karşı en çok takva sahibi olanınız benim. Bununla birlikte ben bazen oruç tutar, bazen tutmam. Hem namaz kılarım hem de uyurum. Kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir!"* buyurmuştur.[15]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez."*[16] şeklinde ifade edilen "dinde kolaylık" prensibi aslında, dengeli bir dinî hayatın önemine de işaret etmektedir. İnsanları ancak gücünün yettiği ölçüde sorumlu tutan Cenâb-ı Hak[17] onlardan, zorlanmadan yapabilecekleri şey-

[10] Bakara, 2/61; Mâide, 5/78
[11] T2010 Tirmizî, Birr, 66.
[12] T2011 Tirmizî, Birr, 66.
[13] İM3029 İbn Mâce, Menâsik, 63. N3059 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 217.
[14] Mâide, 5/87.
[15] B5063 Buhârî, Nikâh, 1; M3403 Müslim, Nikâh, 5.
[16] Bakara, 2/185.
[17] Bakara, 2/286

ler istemiştir. Zorlanmadan yapılabilecek şeyler ise aşırı olmayan şeylerdir. İşte Hz. Peygamber'i ziyarete gelenlerin, onun ibadeti hakkında anlatılanları azımsamaları, ibadetlerde itidalli olmanın önemini kavrayamadıklarını göstermektedir. Halbuki Allah Resûlü'nün dinî yaşantısı dengeli, yani aşırılıklardan uzaktır. Hz. Peygamber, kendi aralarında, doğal ve dengeli hayatı zorlayan bir karara varan bu kişileri, kendi yaşantısını örnek göstererek uyarmıştır. Böyle eğilimlerin farkında olan Allah Resûlü başka bir hadislerinde şöyle buyurur: *"Din kolaydır. Bir kişi takatinin üstünde ibadete kalkışırsa din karşısında âciz kalır. Bunun için aşırıya kaçmayın, dosdoğru yolu tutunuz ve (salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü) sevinin..."*[18]

Allah Resûlü'nün ibadetler konusunda en sevdiği şey, sebat ve devamlılıktır. Bir defasında, kıldığı namazların çokluğundan dolayı bir kadını övgüyle anlatan Hz. Âişe'ye, *"Bırakın (böyle sözleri)! Güç yetirebileceğiniz işleri yapın. Vallahi siz bıkarsınız da Allah bıkmaz!"* buyurmuştu.[19] Bu yüzden, Peygamber Efendimiz, kayalıklar üzerinde namaz kılan bir adamı uzun bir süre sonra yine aynı şekilde namaz kılıyor görünce, *"Ey insanlar! Size gereken orta yoldur. Vallahi siz bıksanız da Allah bıkmaz!"*[20] buyurarak ibadetlerde aşırıya gidilmemesini öğütlemiştir. Nitekim kendisi de ibadetlerinde itidali elden bırakmamış, bu bağlamda geceyi sabahlara kadar namaz kılarak değerlendirme yoluna gittiği yahut da Ramazan'dan başka bir ayda sürekli oruç tuttuğu görülmemiştir.[21]

"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; sevdirin, nefret ettirmeyin!"[22] ilkesini her fırsatta tavsiye eden Peygamber Efendimiz, buna aykırı davrananları derhâl ikaz etmiştir. Meselâ, namazı çok uzatan Muâz b. Cebel kendisine şikâyet edilince çok kızmış, *"Ey insanlar! Sizler nefret ettiriyorsunuz. İnsanlara namaz kıldıran kimse (bıktırmayacak şekilde) hafif kıldırsın. Çünkü cemaat arasında, hasta, zayıf ve ihtiyaç sahibi kimseler bulunur."*[23] buyurarak namazda dengeyi sağlayamayan kimseleri uyarmıştır. Kendisi de namazını ve hutbesini orta uzunlukta tutarak ashâbına örnek olmuştur.[24] Onun için Tâif'e vali olarak gönderdiği Osman b. Ebu'l-Âs'a, namazı hafif kıldırması ve insanları, içlerindeki en zayıfına göre değerlendirmesi tavsiyesinde bulunarak[25] ibadette itidalden ayrılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Peygamber Efendimiz, namazları fazla uzatmayı hoş görmediği gibi alelacele baştan savma bir şekilde kılınan namazın kabul olmayacağını da belirtmiştir. Bir defasında hızlı hızlı namaz kılıp yanına gelen Hallâd b. Râfi' isimli sahâbîye[26] kıldığı namazı aslında kılmış olmadığını, dola-

18 B39 Buhârî, Îmân, 29.
19 B43 Buhârî, Îmân, 32; M1834 Müslim, Müsâfirîn, 221.
İM4241 İbn Mâce, Zühd, 28.
M1744 Müslim, Müsâfirîn, 141.
22 B69 Buhârî, İlim, 11; M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6.
B90 Buhârî, İlim, 28; B705 Buhârî, Ezan, 63.
M2003 Müslim, Cum'a, 41.
25 İM987 İbn Mâce, İkâmet, 48; HM18071 İbn Hanbel, IV, 218.
İF2/277 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 277.

yısıyla tekrar kılması gerektiğini söylemiş ve üç defa kılmasına rağmen Peygamber Efendimizin istediği gibi kılmaması üzerine namazı ona tarif etmiş ve her rüknün hakkını vermesini yani namazda ta'dîl-i erkâna riayet etmesini söylemiştir.[27] O hâlde namazı fazla uzatmak ifrat, alelacele kılmak ise tefrittir. İtidal ise namazı, ta'dîl-i erkâna riayet ederek her rüknün hakkını vermek suretiyle ihlâs ve huşû ile kılmaktır.

Aynı anlayışı zekâtla ilgili uygulamalarda da görmek mümkündür. Peygamber Efendimiz, zekâtı azaltmak için zekât verilecek malları dağıtmayı yahut da zekât toplamak ile görevli memurun çok zekât alabilmek için dağınık olan malları bir araya getirmesini yasaklamıştır.[28]

Aynı şekilde zekât memurunun malların en iyisini almasını hoş karşılamamıştır.[29] Nitekim Peygamber Efendimiz, Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken onlardan zekât almasını emrettikten sonra, *"Mallarının en kıymetlilerini (zekât olarak) almaktan kaçın. Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onunla Allah arasında perde yoktur."* buyurarak zekâtta aşırılığa düşmemesi konusunda onu uyarmıştır.[30]

Hz. Peygamber, dinî yaşantıda aşırılığı, dünyadan el etek çekip toplumdan uzaklaşarak kendini sürekli ibadete vermeyi uygun görmemiş ve bu eğilimde olan bazı arkadaşlarını ikaz etmiştir. Meselâ, sahâbeden Abdullah b. Amr'ın gündüzleri sürekli oruç tutup, geceleri de ibadetle geçirdiği bilgisi kendisine ulaşınca, böyle yapmaması konusunda onu uyarmıştır. Ona, *"Böyle yapma, oruç tut, tutmadığın zamanlar da olsun; namaz kıl, uyku da uyu!"* dedikten sonra, vücudunun, eşinin ve misafirlerinin onun üzerindeki haklarını hatırlatıp, *"Her aydan üç gün oruç tutman yeterlidir. Çünkü her iyiliğinin on kat sevabı vardır. Bu da bütün seneyi oruçlu geçirmek demektir."* buyurmuştur. Abdullah b. Amr daha fazla oruç tutmak istediğini söyleyerek ısrar edince, Hz. Peygamber, *"Öyleyse Allah'ın peygamberi Dâvûd'un (as) orucu gibi oruç tut. Bundan fazlasını yapma!"* diyerek onun gün aşırı olarak senenin yarısını oruçlu geçirmesine izin vermiştir. Abdullah'ın yaşlandığı zaman, "Keşke Resûlullah'ın (sav) ruhsatını kabul etseydim!" diyerek pişmanlığını dile getirmesi dikkat çekicidir.[31]

Benzer bir şekilde Hz. Peygamber, ibadet konusunda çok istekli olan kimselere, bireysel ve toplumsal görevlerini aksatmayacak bir sınır çizerek daha fazlasına izin vermemiş, *"Sürekli oruç tutan, oruç tutmamış olur."*[32] ifadesiyle, bu konudaki aşırılığın, istenenin tersine bir sonuç doğuracağını dile getirmiştir.

[27] B793 Buhârî, Ezan, 122; T302 Tirmizî, Salât, 110.
[28] B1450 Buhârî, Zekât, 34.
[29] İM1801 İbn Mâce, Zekât, 11
[30] B1496 Buhârî, Zekât, 63; M121 Müslim, Îmân, 29.
[31] B1975 Buhârî, Savm, 54; M2730 Müslim, Sıyâm, 182
[32] B1977 Buhârî, Savm, 57; M2734 Müslim, Sıyâm, 186

Hz. Peygamber, yeni Müslüman olan ashâbının dini uygulama konusundaki heves ve isteklerinin daha sonra altından kalkamayacakları yükümlülüklere dönüşmemesi için de onları uyarmıştır. Meselâ, Allah'ın haccı farz kıldığını ve haccetmeleri gerektiğini belirttiği bir konuşmasını dinleyen bir zât, "Her sene mi Ey Allah'ın Resûlü?" diye sorunca şu cevabı vermiştir: *"Evet desem, (her sene haccetmeniz) farz olurdu (gereklilik hâline gelirdi). Siz de buna güç yetiremezdiniz."* Sonra Peygamberimiz şöyle devam etmiştir: *"Sizi (herhangi bir yükümlülük yüklemeden) kendi hâlinize bıraktığım sürece siz de beni kendi hâlime bırakın (da soru sormayın!) Sizden öncekiler, ancak peygamberlerine çok soru sormaları ve onlara muhalefet etmeleri yüzünden helâk oldular. Size bir şeyi emredersem gücünüzün yettiği kadarıyla onu yapın. Size herhangi bir şeyi yasaklarsam onu bırakın!"*[33]

Bu yüzden Sevgili Peygamberimiz, bir mağarada dünyadan el etek çekmiş bir kimse görerek özenip onun gibi yaşamak için izin isteyen bir sahâbîye, İslâm'da ruhbanlığın olmadığını hatırlatacak şekilde, *"Ben Yahudilik ve Hıristiyanlıkla değil, kolay olan Hanîf (tevhid) diniyle gönderildim."*[34] buyurmuştur. Yine kadınlardan uzak bir şekilde dünyaya sırtını dönerek yaşamaya izin isteyen Osman b. Maz'ûn'un isteğini reddetmiştir.[35] Hz. Âişe de Osman'ın ihmal ettiği eşi Huveyle (Havle) b. Hakîm'in ailevî sorunlarıyla yakından ilgilenmiş ve onun problemlerini çözmeye çalışmıştır. Hatta öyle ki birkaç gün sonra güzel kokular içinde, sanki bir gelinmiş gibi Peygamberimizin hanımlarını ziyarete gelen Huveyle, onlara artık kocasının kendisiyle ilgilendiği bilgisini vermiştir.[36]

Allah Resûlü, farkına vardığı her durumda, aşırılıklar konusuna ashâbının dikkatini çekmiş ve onları duyarlı olmaya davet etmiştir. Meselâ, güzel bir görünüşe sahip olan Abdullah b. Hâris el-Bâhilî isimli sahâbî[37] bir gün Resûlullah'ın yanına gelip onunla tanışmış, bir sene sonra görünüşü ve şekli değişmiş olarak tekrar geldiğinde ise Allah Resûlü onu tanıyamamıştır. Abdullah kendisini tanıtınca, Allah Resûlü, *"Seni değiştiren nedir? Halbuki sen güzel görünüşlü birisiydin!"* diyerek şaşkınlığını dile getirmiştir. Bunun üzerine Abdullah, "Senden ayrıldıktan sonra sadece geceleri yedim. (Sürekli oruç tuttum.)" deyince Allah Resûlü, *"Kendine niçin eziyet ettin?"* diyerek, yaptığı aşırılığa dikkat çekmiş, ardından da Ramazan ayı ile her ay sadece bir günü oruçlu geçirmesini önermiştir. Abdullah daha fazlasını isteyince Peygamber Efendimiz, önce her ay iki gün, sonra üç gün oruç tutmasını tavsiye etmiş, sonunda da haram aylarından belli sayıda oruç tutmasına izin vermiştir.[38]

M3257 Müslim, Hac, 412.
HM22647 İbn Hanbel, V, 266.
B5073 Buhârî, Nikâh, 8; M3404 Müslim, Nikâh, 6.
T3/395 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 395.
H17/360 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 360.
D2428 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 54.

Görüldüğü üzere Allah Resûlü, sürekli oruç tutmayı, kişinin kendine eziyet etmesi olarak niteleyerek, bu tür aşırılıkları hoş görmemiştir.

Dinî uygulamalar açısından uzantısı günümüze kadar ulaşan bir başka aşırılık ise Kur'an'ı anlamadan hızlı bir şekilde okumaktır. Mushafların çoğaltıldığı ve Kur'an'ı hızlı okuyarak kısa sürede hatmedenlerin sayısının arttığı günlere yetişen Hz. Âişe, anlamaya imkân tanımayan böyle bir okuyuşu tasvip etmemiş, İslâm'ın birinci asrında ortaya çıkan bu âdet hakkında, *"Ben Allah'ın Peygamberi'nin (sav) bir gecede Kur'an'ın tamamını okuduğunu ve sabaha kadar namaz kıldığını bilmiyorum."* demiştir.[39]

İbadetlerde üzerinde özellikle durulması gereken husus devamlılıktır. Peygamber Efendimiz, ibadeti özel bir güne tahsis etmekten ziyade ibadetin sürekli olmasına önem vermiştir. Nitekim Hz. Âişe'nin anlattığına göre, Peygamber Efendimiz (sav), "Allah'ın en çok sevdiği amel hangisidir?" diye soruldu. O da, *"Az da olsa devamlı olanıdır."* buyurmuş ve devamında şöyle demiştir: *"Gücünüz yettiği kadar amel üstlenin."*[40] Bu sözleri ile Resûl-i Ekrem amelleri, başlangıçta aşırı bir şekilde yapıp daha sonraki zamanlarda bırakmaktansa az da olsa devamlı yapmanın Allah katında daha değerli olduğunu ifade etmiştir.

İbadetlerde gözetilmesi gereken diğer bir husus ise ihlâsla yapılmasıdır. Peygamberimiz, Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken, *"Dininde samimi/ihlâslı ol ki az amel bile sana yetsin."* tavsiyesinde bulunarak[41] ibadetlerde önemli olanın çok yapılması değil, ihlâslı ve huşû içerisinde yapılması olduğunu vurgulamıştır. Kişinin samimi olarak, yalnızca Rabbinin rızasını gözeterek yaptığı ameller, riya için yaptığı amellerin karşısında elbette ki çok değerlidir. Çünkü riya amelleri boşa çıkarır. Peygamber Efendimiz, *"Her şeyin bir coşkunluğu olduğu gibi her coşkunluğun da bir durgunluğu vardır. Şayet bu iki hâli yaşayan kimse itidalli olup orta yolu takip edebilirse onun (kurtuluşa ereceğini) umarım. Fakat (bunları samimiyetten uzak yapıp da) parmakla gösterilecek hâle gelirse, onu (salih kimselerden) saymayın!"*[42] buyurarak yapılan işlerin itidalli bir şekilde ve gösterişe kaçmadan yapılmasının önemini vurgulamıştır.

Burada işaret edilen iki ayrı aşırılık; ibadetlere aşırı bir şekilde yönelmek ile ibadetleri tamamen bırakıp farzları dahi yerine getirememektir. Peygamberimiz bu iki aşırılığı değil, orta yolu yani itidali tavsiye etmektedir. Efendimiz, başka bir hadiste ise, *"Her şeyin coşkunluğu olduğu gibi, her coşkunluğun da bir durgunluğu vardır. Durgunluk döneminde bile sünnetime yönelen kurtulmuştur. Fakat bundan başkasına yönelen kimse ise helâk olmuştur."*[43] buyurarak itidal hâlinin sünnetine uymak ile gerçekleşeceğini belirtmiştir.

[39] M1739 Müslim, Musâfirîn, 139

[40] B6465 Buhârî, Rikâk, 18; M1828 Müslim, Musâfirîn, 216.

[41] NM7844 Hâkim, *Müstedrek*, VIII, 2797 (4/306).

[42] T2453 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 21.

[43] HM6958 İbn Hanbel, II, 210

Bu konuda Abdullah b. Mes'ûd, "Sünnet çerçevesinde itidalli davranmak, bid'at içerisinde çok çaba sarf etmekten daha hayırlıdır."[44] buyurarak bid'atlerle bezenmiş, aşırı bir şekilde ibadet etmektense Peygamber Efendimizin tavsiye ettiği miktarda ibadet edilmesinin daha kıymetli olduğunu bildirmektedir. Nitekim Peygamber Efendimizin sünneti, bize hayatın her alanında olduğu gibi ibadetler hususunda da nasıl itidalli olabileceğimizi en güzel şekilde gösterir.

İbadetlerde olduğu gibi toplumsal hayatta da ölçülü ve dengeli olmak, gerek Kur'an'da ve gerekse hadislerde emredilmiştir. "...*(Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.*"[45] buyuran Cenâb-ı Hakk'ın talimatına uygun olarak O'nun Elçisi, hayatın hiçbir alanında dengesizliği ve aşırılığı hoş karşılamamıştır. Bu bağlamda Peygamber Efendimiz, düşmanlıkta aşırı gitmeyi yasaklamış ve "*Allah'ın en sevmediği kimse, husumette aşırı gidenlerdir.*" buyurmuştur.[46] Allah yolunda savaşırken düşmana karşı olsa bile, haksızlık ve hainlik yapmak, işkence etmek ve çocukları öldürmek gibi aşırılıklara karşı ashâbını uyarmıştır.[47] Yine adam öldürme suçu için konulan kısas cezasının uygulanmasında meşru ölçülerin aşılmaması konusunda titizlikle durulmuştur.[48] Bütün bu uyarılar, "*Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin! Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.*"[49] âyetinin bir izahı gibidir. Yine Kur'an'da inkârcılara karşı savaşmak emredilirken[50] ve Hz. Peygamber'in ashâbı inkâr edenler karşısında çetin davranmalarıyla övülürken;[51] müminlere karşı savaş açmayan, onlara baskı ve işkence gibi uygulamalarda bulunmayan müşriklere karşı iyi davranılmasında bir sakınca görülmemesi,[52] Müslüman olmayan toplumlar ile ilişkilerdeki itidalin bir gereğidir.

Allah Resûlü, Müslümanların kendisine karşı olan saygı ve övgülerinin de bir ölçü içinde olmasını arzu etmiş ve "*Hıristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmede aşırılık göstermeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Onun için bana 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin.*"[53] buyurmuştur. Ayrıca o, öfkesinde ve kederinde olduğu gibi sevincinde de mutedil davranmaya dikkat etmiş, "*Bir şeyi (aşırı) sevmen, (seni) kör ve sağır eder.*"[54] buyurarak duygulardaki kontrolsüzlüğün olumsuz sonuçlarına dikkat çekmiştir.

Peygamber Efendimiz, giyim kuşam konusunda da aşırılıklardan uzak durulmasını istemiştir. O, kibir ve gösteriş için abartılı bir şekilde giyinmeyi hoş görmediği gibi,[55] yardıma muhtaçmışçasına pejmürde bir giyim tarzını yahut

[44] DM223 Dârimî, Mukaddime, 23.
[45] Mâide, 5/87.
[46] B2457 Buhârî, Mezâlim, 15; M6780 Müslim, Ilim, 5.
[47] DM2469 Dârimî, Siyer, 5; D2613 Ebû Dâvûd, Cihâd, 82.
[48] Isrâ, 17/33.
[49] Bakara, 2/190.
[50] Nisâ, 4/84.
[51] Fetih, 48/29.
[52] Mümtehine, 60/8.
[53] B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48.
[54] D5130 Ebû Dâvûd, Edeb, 115-116.
[55] B5783 Buhârî, Libâs, 1; N2560 Nesâî, Zekât, 66.

saç baş dağınık derbeder bir şekilde dolaşmayı da hoş karşılamamıştır.[56] Peygamberimiz, *"Allah, nimetinin izinin kulunun üzerinde görülmesinden hoşlanır."*[57] buyurmuş, ayrıca temiz ve sade giyinmeyi tavsiye etmiştir.[58]

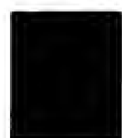
Yeme içme konusunda da aşırıya kaçmamayı tavsiye eden Peygamber Efendimiz, *"İnsan, midesinden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Halbuki birkaç lokma insanın belini doğrultmaya yeter. Eğer mutlaka bu miktarı geçecekse, midesinin üçte biri yemeğe, üçte biri içeceğe ve diğer üçte biri de (boş kalarak) nefes alıp vermeye ayrılmış olsun."*[59] buyurarak insanın yaşantısını sürdürebilmesi için az bir yiyeceğin bile kâfi geleceğini bildirmiştir. Çok yemenin insana verdiği maddî ve mânevî rahatsızlıklar düşünüldüğünde Peygamber Efendimizin bu tavsiyesi daha iyi anlaşılacaktır.

Yeme içme hususunda riayet edilmesi gereken diğer bir husus da israftan kaçınılmasıdır. Yüce Rabbimiz, *"Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin, yiyin, için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."*[60] buyurarak gıda tüketiminde israfa gidilmemesini önemle vurgulamıştır. Yine harcamalarda da ölçülü olmak Allah Teâlâ'nın bizleri uyardığı önemli bir husustur. Rabbimiz, *"Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır."*[61] ve *"Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın."*[62] buyurarak bizlere israf ve cimrilik arasında orta yolu yani cömertliği tavsiye etmektedir.

Kısacası Müslüman her hâlükârda orta hâlli olmayı, dengeli ve ölçülü davranmayı prensip edinmelidir. Aşırılığın insanı helâke götüreceğini hatırlatan Peygamber Efendimizin, dünya ve âhiret mutluluğu için bizlere tavsiyesi, iki hayat arasındaki hassas dengeyi yitirmemek, birisine abartılı bir özen gösterirken diğerini ihmal etmemektir. Öteki âlemde huzura kavuşmak isteyenlerin, bu dünyada kendilerini ve çevrelerini huzursuz edecek aşırılıklardan kaçınmaları şarttır. Allah Teâlâ, koymuş olduğu sınırları aşanları çok iyi bilir.[63] Onlar, zalimlerin ta kendileridir.[64] Onlar için âhirette elem verici bir azap vardır.[65]

O hâlde Müslüman'ın, birey olarak dengeli bir hayat sürdürmesi, o hayatı yaratan, yarattığı her şeyi en güzel şekilde[66] ve bir ölçüye göre var eden[67] Yüce Yaratıcı'nın koyduğu kanunlara uygun hareket etmesiyle mümkündür. İşte böyle bireylerden oluşacak bir toplum ancak, Cenâb-ı Hakk'ın, *"vasat ümmet"* olarak tanımladığı[68] dengeli toplum olma vasfına hak kazanacaktır.

[56] D4062 Ebû Dâvûd, Libâs, 14.
[57] T2819 Tirmizî, Edeb, 54.
[58] D4161 Ebû Dâvûd, Tereccül, 1; M2346 Müslim, Zekât, 65.
[59] T2380 Tirmizî, Zühd, 47.
[60] A'râf, 7/31.
[61] Furkân, 25/67.
[62] İsrâ, 17/29.
[63] En'âm, 6/119.
[64] Bakara, 2/229.
[65] Mâide, 5/94.
[66] Secde, 32/7.
[67] Kamer, 54/49.
[68] Bakara, 2/143

İZİN

HADİSLERLE İSLAM

3

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HADİSLERLE İSLÂM 3

Hadislerin Hadislerle Yorumu

BİLİM KURULU : Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL

EDİTÖRLER : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL
Doç. Dr. Huriye MARTI
Dr. Mahmut DEMİR

REDAKSİYON HEYETİ : Doç. Dr. Huriye MARTI
Yrd. Doç. Dr. Zişan TÜRCAN
Dr. Abdurrahman CANDAN
Dr. Mahmut DEMİR
Dr. Mehmet HARMANCI
Dr. Muhammet Ali ASAR
Dr. Saliha TÜRCAN
Ali ÇİMEN
Elif ERDEM
Esma ÜRKMEZ
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Mahmut Esad ERKAYA
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Suat KOCA
Yıldıray KAPLAN
Yusuf TÜRKER

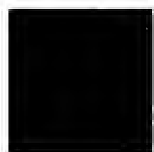
SON OKUMA : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Dr. Mahmut DEMİR
Elif ERDEM
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Yusuf TÜRKER

Genel Koordinatör : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Yayın Yönetmeni : Dr. Yüksel SALMAN
Koordinasyon : Yunus AKKAYA
Grafik-Tasarım : TAVOOS (0312. 439 01 69)
Baskı Kontrol : İsmail DERİN
Baskı ve Cilt : Özgün Matbaacılık (0312 419 01 75)
Baskı : 1. Baskı, Ankara 2014
DİYK Kararı : 12.07.2011/49
2014-06-Y-0003-985
ISBN 978-975-19-5998-0 (takım)
ISBN 978-975-19-6001-6 (3. cilt)
Sertifika No: 12930

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0312. 295 72 93 - 94
Faks: 0312. 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış : Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

ADİSLERLE İSLÂM

3

HADİSLERİN HADISLERLE YORUMU

DIYANET İŞLERI BAŞKANLIĞI

ÇİNDEKİLER

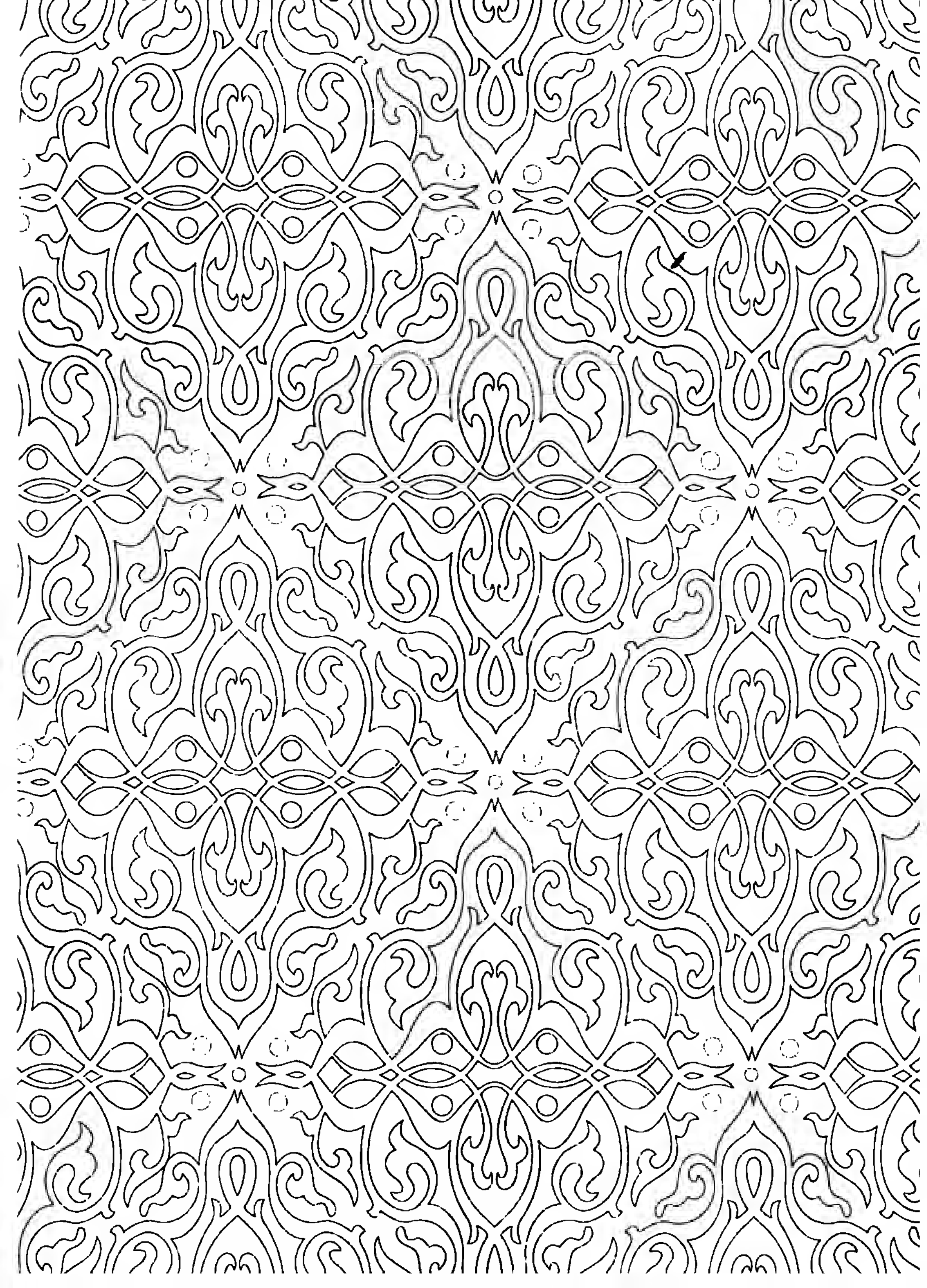
V. BÖLÜM

AHLÂK

V. BÖLÜM

[redacted]

GÜZEL AHLÂK
İSLÂM'IN ÖZÜ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ صَالِحَ الْأَخْلَاقِ."

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ben, (başka değil, sadece) (iyi), güzel ahlâkı tamamlamak (uygulamak) için gönderildim."
(HM8939 İbn Hanbel, II, 381)

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، أَنَّهُ كَانَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلاَةِ قَالَ:
"... وَاهْدِنِي لِأَحْسَنِ الأَخْلاَقِ، لاَ يَهْدِي لِأَحْسَنِهَا إِلاَّ أَنْتَ، وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا، لاَ يَصْرِفُ عَنِّي سَيِّئَهَا إِلاَّ أَنْتَ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا."

عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا، وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ."

حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا نَحَلَ وَالِدٌ وَلَدًا مِنْ نَحْلٍ أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنٍ."

Ali b. Ebû Tâlib'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav) namaza kalktığında şöyle dua ederdi: *"...(Allah'ım!) Beni güzel ahlâka eriştir. Senden başka güzel ahlâka eriştirecek yoktur. Kötü ahlâkı benden uzaklaştır. Senden başka kötü ahlâkı benden uzaklaştıracak yoktur!.."*

(M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır."*

(D4682 Ebû Dâvûd, Sünnet, 15)

Ebû Zerr'in rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) ona şöyle buyurmuştur: *"Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!"*

(T1987 Tirmizî, Birr, 55)

Eyyûb b. Musa'nın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir baba, evlâdına güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermemiştir."*

(T1952 Tirmizî, Birr, 33)

610 yılının Ramazan ayıydı. Bir süredir alışkanlık hâline getirdiği üzere yine Hira mağarasına çekildiği bir gün Muhammed el-Emîn, vahiy meleği Cebrail ile karşılaşmış ve ilk vahiy tecrübesini yaşamıştı. Bu heyecan ve telaşla yüreği titreyerek, hemen evine, sevgili eşi Hz. Hatice'nin yanına dönmüş ve başından geçenleri ona anlatmıştı. *"Kendimden korktum."* demişti ona. Onun bu endişeli hâline karşılık Hz. Hatice oldukça sakindi. Çünkü onun gibi yüksek ahlâkî meziyetlere sahip bir insanın başına gelen bu olayın kötü bir şey olacağına asla ihtimal vermiyordu. Bu nedenle eşini, "Öyle deme. Allah'a yemin ederim ki Allah hiçbir vakit seni utandırmaz. Çünkü sen akrabayı gözetirsin; muhtaç olanların bakımını üstlenirsin; aç ve açıkta olanı koruyup, kollarsın; misafire ikram edersin ve musibete maruz kalanlara yardım edersin."[1] sözleriyle teselli etti.[2] Hz. Hatice'nin saydığı bütün bu hususiyetleri ile sevgili eşi Muhammed, ahlâkî değerlerin önemini yitirdiği câhiliye gibi bir dönemde dahi eşine ender rastlanacak karakterde bir insandı.

Hira dönüşü Hz. Hatice'nin Allah Resûlü'ne sarf ettiği bu teselli cümleleri, âdeta Allah Teâlâ'nın Elçisi'nin ahlâkına övgüyle şahitlik ettiği, *"Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."*[3] âyetinin tefsiri niteliğindeydi. İlk inen sûrelerden biri olan Kalem sûresinin bu âyeti, Hz. Peygamber'in nübüvvet görevinden önce de yüksek bir ahlâka sahip olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Resûlullah, peygamberlikle görevlendirilmeden önce ahlâkı ile toplumda temayüz etmiş, güven kazanmış ve "Muhammed el-Emîn" (Güvenilir Muhammed) nitelemesine lâyık görülmüş bir insandı. Güzel ahlâkı hâkim kılma onun peygamber olarak gönderiliş sebeplerinden biriydi. Hz. Peygamber, hiç yoktan bir güzel ahlâk manzumesi düzenlemek ya da ahlâk kuralları "tespit etmek" için değil, kendisinden önceki peygamberler zincirinin insanlığa öğrettiği güzel ahlâkı "tamamlamak" için gönderilmişti. Nitekim o, *"Ben, (başka değil, sadece) (iyi), güzel ahlâkı tamamlamak (uygulamak) için gönderildim."*[4] buyurarak, toplumda var olan ancak zamanla küllenmiş, yok olmuş ya da bozulmuş değerlerin diriltilmesi veya yeri-

[1] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1
[2] B4953 Buhârî, Tefsîr, (Alak) 1, M403 Müslim, Îmân, 252
[3] Kalem, 68/4
[4] HM8939 İbn Hanbel, II, 381; MU1643 Muvatta', Husnü'l-hulk, 1.

ne yenisinin getirilmesi görevini üstlendiğini ifade etmişti. Aslında bütün peygamberler aynı sorumlulukla gönderilmişlerdi. Bununla birlikte Allah Resûlü, kendisinin tamamlayıcılık ve uygulayıcılık vasfını şöyle dile getirmişti: *"Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: 'Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.' İşte ben, o (yeri boş bırakılan) tuğlayım; ben peygamberlerin sonuncusuyum."*[5]

Bir defasında Enes b. Mâlik'in amcasının oğlu Sa'd b. Hişâm Medine'ye geldiğinde, Hz. Âişe'den kendisine Resûlullah'ın ahlâkını anlatmasını istemişti. Âişe, "Sen Kur'an okuyorsun değil mi?" diye sorunca Sa'd, "Evet." cevabını verdi. Bunun üzerine müminlerin annesi, "İşte Hz. Peygamber'in ahlâkı Kur'an idi." dedi.[6] Bazı rivayetlerde Hz. Âişe'nin, bu sözünün ardından, *"Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."*[7] âyetini ya da Mü'minûn sûresinin ilk dokuz âyetini okuduğu belirtilmiştir.[8] Zira Kur'an'ı bizzat tebliğ eden ve yaşayan Hz. Peygamber, onun öngördüğü ahlâkı hayatı boyunca en ideal düzeyde temsil etmişti.

Enes b. Mâlik'in ifade ettiği üzere, Resûlullah ahlâk bakımından insanların en güzeli idi.[9] Bununla birlikte Hz. Peygamber, ahlâkını daha da güzelleştirmeye gayret ederek kötü ahlâktan Allah'a sığınırdı.[10] O'nun namaza kalktığında yaptığı dua da bu amacını gerçekleştirmeye yönelikti: *"...(Allah'ım!) Beni güzel ahlâka eriştir. Senden başka güzel ahlâka eriştirecek yoktur. Kötü ahlâkı benden uzaklaştır. Senden başka kötü ahlâkı benden uzaklaştıracak yoktur!.."*[11]

Resûlullah, ashâbını da her fırsatta güzel ahlâklı olmaya, bunun için çabalamaya teşvik etmişti. Nitekim Hz. Peygamber, Ubâde b. Sâmit ile beraber bir grup Medineli kendisine biat etmeye geldiklerinde onlardan Allah'a şirk koşmamanın yanı sıra hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, iftira etmemek gibi ahlâkî konularda da söz almıştı.[12]

Hz. Peygamber Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderirken ise, *"Ey Muâz b. Cebel! İnsanlara güzel ahlâkla muamele et."* tavsiyesinde bulunmuştu.[13] Ashâb-ı güzîn, Peygamberimizin örnekliğini ve tavsiyelerini öylesine içselleştirmişlerdi ki onun vefatından sonra, "O olsaydı nasıl yapardı ve ne söylerdi?" sorusunu her durumda kendilerine sormuşlar ve böylece Peygamber'in ahlâk ve edebini yaşatmaya çalışmışlardı.

[5] B3535 Buhârî, Menâkıb, 18
[6] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139; D1342 Ebû Dâvûd Tatavvu', 26
[7] Kalem, 68/4
[8] İM2333 İbn Mâce, Ahkâm, 14; NS11350 Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 412
[9] B6203 Buhârî, Edeb, 112; M6017 Müslim, Fedâil, 55.
[10] D1546 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5473 Nesâî, İstiâze, 21
[11] M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201.
[12] B18 Buhârî, İmân, 11
[13] MU1636 Muvatta', Husnu'l-hulk, 1; İA6/55 İbn Abdulberr, Temhîd, VI, 55.

Şüphesiz câhiliye döneminde de çeşitli ahlâkî erdemler ve bir ahlâk anlayışı mevcuttu. Cömertlik, güvenilirlik, doğru sözlülük, misafirperverlik, dayanışma ve yardımlaşma gibi erdemler, o dönemde ahlâk anlamına gelen "mürüvvet" kapsamında değerlendiriliyordu. Fakat Kur'an'ın öngördüğü ahlâk çok daha farklıydı. Ataların gelenekleri ve kabileciliğe dayalı câhiliye ahlâkına karşılık Kur'an bir ve tek olan Allah'ın rızasını gözeten tevhide dayalı bir ahlâk anlayışı getirmişti. Kur'an ahlâkını diğer ahlâk sistemlerinden ayırt eden yönleri ise âhiret inancına dayalı olması ve evrensel ilkeler getirmesiydi. Buna göre ahlâk, kişinin yalnızca insanlarla ilişkilerinde değil, Rabbiyle, diğer canlılarla ve çevresi ile ilişkilerinde de var olan ve dikkat edilmesi gereken bir niteliktir. Nitekim İslâm'ın nihaî gayesi ahlâklı insanlardan oluşan ahlâklı bir birey ve toplum, onlardan da ahlâklı bir dünya meydana getirmektir. İslâm ahlâkı, zikredilen bütün bu özellikleri ile insanı hep daha iyiye ve daha güzele yönlendiren canlı bir yapı sergilemektedir.

İslâm ahlâkının en belirgin yönleri, "hasbîlik" yani hiçbir çıkar kaygısı olmadan sırf Allah rızasını gözetmek ve "ihsan" yani kendisi Allah'ı görmese de her an Allah'ın onu gördüğünün bilincinde olmak ve ona göre davranmaktır. Bu, İslâm'da ahlâk ve iman arasında sıkı bir ilişki olduğu anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ, "Rabbimiz Allah'tır." deyip de dosdoğru olanları cennetle müjdelemiştir.[14] Resûlullah da, *"Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır."*[15] buyurarak iman ve ahlâk birlikteliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca ahlâkı en güzel olanların, en hayırlı insanlar[16] ve kendisine en sevgili kimseler[17] olduğunu ifade etmiştir.

İslâm ahlâkında vicdan da göz ardı edilmemiştir. Şuurlu, iman sahibi bir kimse, vicdanına danışarak iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edebilir. Çünkü iyilik/sevap, kalbin kendisiyle huzur ve sükûn bulduğu; kötülük/günah ise kalbi huzursuz eden şeydir.[18] Nitekim Hz. Peygamber, *"İyilik güzel ahlâktır. Kötülük ise içini huzursuz eden ve başkalarının bilmesini istemediğin şeydir."* buyurmuştur.[19] Ancak insanın fıtratı gereği yanıldığı ve hata ettiği zamanlar olabilmektedir. Böyle bir durumda Allah Resûlü şunu tavsiye etmektedir: *"Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!"*[20] Çünkü Allah Teâlâ'nın buyurduğu üzere, yapılan hayır ve hasenat, kötülükleri gidermektedir.[21]

[14] Fussilet, 41/30
[15] D4682 Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; T1162 Tirmizî, Radâ', 11.
[16] B3559 Buhârî, Menâkıb, 23; M6033 Müslim, Fedâil, 68
[17] B3759 Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-nebî, 27
[18] HM18164 İbn Hanbel IV, 227; DM2561 Dârimî Buyû, 2
[19] M6516 Müslim, Birr, 14
[20] T1987 Tirmizî, Birr, 55
[21] Hûd, 11/114.

Allah, insana hem kötülük duygusunu hem de takvasını (kötülükten sakınmayı) ilham etmiştir.[22] Dolayısıyla insanın yaratılışından sahip olduğu bir meleke olarak ahlâk, iyi ya da kötü yönde değiştirilmeye müsait bir konumdadır. Cenâb-ı Hak tarafından iyi, güzel, temiz görülen davranışlar güzel ahlâk; kötü, çirkin ve pis addedilen fiiller ise kötü ahlâk kapsamında değerlendirilmiştir. Ve bu ahlâkî davranışlar, sonuçları itibariyle cennetle mükâfatlandırılma ya da cehennemle cezalandırılma şeklinde uhrevî müeyyidelere bağlanmıştır. Yüce Allah, âhirete iyilik getirene ondan daha hayırlısının, kötülük getirene ise ancak işlediğinin cezasının verileceğini bildirmiştir.[23]

Hz. Peygamber, "*Kıyamet günü müminin mizanında güzel ahlâktan daha ağır bir şey yoktur. Muhakkak ki Allah söz ve fiilleri çirkin kimselere son derece öfkelenir.*" buyurmuş,[24] ahlâkını güzelleştiren kimseye cennetin en yüksek makamından bir köşk verileceğine kefil olduğunu belirtmiştir.[25]

İslâm ahlâkında önem verilen bir diğer husus da "istikamet"tir. Ahlâkın özümsenmesi, niyet ve eylem birlikteliği ile gerçekleşir. Davranışlar tek başına değil ancak niyetle, kalple uyumlu olduğu sürece değer ifade etmektedir. Zira, "*Ameller ancak niyetlere göre değer kazanır...*"[26] Allah (cc), "*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.*"[27] buyurarak inananları bu hususta uyarmaktadır. Peygamberimiz de, "*Kulun kalbi doğru oluncaya kadar imanı dosdoğru olmaz. Dili doğru oluncaya kadar da kalbi dosdoğru olmaz. Komşusunun kendisinden bir kötülük gelmeyeceğine emin olmadığı kimse de cennete giremez.*"[28] buyurarak aynı şekilde müminin ahlâkî tutarlılığa sahip olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Ahlâkla ibadetler arasında da sıkı bir ilişki vardır. İbadet, Allah'a karşı bir görev olmakla birlikte kişiyi ahlâkî açıdan geliştirmeye yardımcı olmaktadır. Bu yüzdendir ki Kur'an'da namazın her türlü hayâsızlık ve kötülükten alıkoyma özelliğine vurgu yapılmıştır.[29] Aksi takdirde kişinin ibadeti, ahlâkını güzelleştirmeye vesile olmuyorsa çelişkili bir durum söz konusudur. Nitekim Allah Resûlü, namazı, orucu ve sadakasının çokluğuyla anıldığı hâlde komşularını diliyle inciten bir kadın hakkında kendisine sorulduğunda, onun cehennemde olacağını söylemiştir.[30] İman, ibadetler ve ahlâk arasındaki bu denge ve birliktelik göstermektedir ki ahlâklı olmak, tek kelimeyle her şeyde tevhidi bulma çabasıdır.

Ahlâkla yakından ilgili diğer bir kavram "edep"tir. "Ziyafete davet, iyi tutum, nezaket" gibi anlamlara gelen edep, başta insan ilişkileri olmak

22 Şems, 91/8.
23 Kasas, 28/84
24 T2002 Tirmizî, Birr, 62
25 D4800 Ebû Dâvûd, Edeb, 7
26 B1 Buhârî, Bed'u'l-vahy, 1
27 Saff, 61/2-3
28 HM13079 İbn Hanbel, III, 199
29 Ankebût, 29/45.
30 HM9673 İbn Hanbel, II, 440.

üzere kişinin bireysel ve toplumsal hayatını düzenleyen birtakım kurallardır. Bu kurallar doğrudan ahlâkî davranışları ilgilendirmeyen başka konuları da kapsamakla birlikte, özellikle pratik ahlâkla yakından ilişkilidir. Bu çerçevede edep kurallarına uymak ve onları uygulamak, aynı zamanda ahlâklı olmanın bir gereği olarak düşünülmüştür. Çünkü edep kurallarının temelinde de insanı ahlâken güzelleştirme, olgunlaştırma gayesi vardır. Allah Resûlü'nün güzide ashâbı arasında yer alan Abdullah b. Mes'ûd, edep ve ahlâk ilkelerinin kaynağı olarak Kur'an'ı, yine edep kökünden gelen, "me'dübetullâh" yani, "Allah'ın ziyafet sofrası" diye nitelendirmiş ve *"O'nun ziyafet sofrasından gücünüz yettiğince öğrenin (istifade edin)!"* demiştir.[31] Başka bir sözünde ise her terbiye verenin, verdiği terbiyenin edinilmesini arzu ettiğini, Allah'ın terbiyesinin de Kur'an olduğunu ifade etmiştir.[32] Nitekim mümin, Kur'an'ı hakkıyla yaşantısına geçirdiği ölçüde ahlâklı ve edepli olacaktır. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber, ahlâkın olduğu kadar edebin de kaynağıdır. Mevlânâ'nın dediği gibi: "Âyet âyet bütün Kur'an'ın mânâsı edeptir." Allah Resûlü de her hâliyle edep timsalidir.

Küçük yaşta verilen eğitim ve terbiyenin kalıcılığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Nitekim Hz. Peygamber, *"Çocuklarınıza ikram ediniz ve onlara güzel terbiye veriniz."*[33] buyurmuş, *"Hiçbir baba, evlâdına güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermemiştir."*[34] diyerek çocuk terbiyesine verdiği önemi vurgulamıştır. Kendisi de tuvalet temizliği ve âdâbı gibi bir konuda bile ashâbıyla bir baba kadar yakından ilgilenmiş,[35] onları her zaman her yerde edebi gözetmeye teşvik etmiştir. Çünkü insanı diğer canlılardan ayıran, yaratılmışların en şereflisi yapan şey edeptir. Edebin insana değer katan bu yönü özellikle Müslümanların yeni kültürlerle tanışmasından sonra oldukça önem kazanmış, bir insanı kültürlü ve görgülü kılan özelliklerin toplamına "edep" denilir olmuştur. Böylece "edîb" olabilmek, yani yüksek bir kültüre ulaşmak için dil ve edebiyat bilgisi başta olmak üzere tarih, nesep, menkıbe ve âdâb-ı muâşeret gibi bilgilerin öğrenilmesi gerekli görülmüştür.

Edep, insanlarla ilişkilerinden ibadetlerine kadar müminin günlük hayatında her alanı kuşatan, böylece bireysel ve toplumsal hayatın bütün detaylarını tanzim eden bir işlev görür. Bu çerçevede yeme içme, giyim kuşam, yatıp kalkma, eve girip çıkma, büyük küçük bütün insanlarla ilişkiler, konuşma, camiye gitme, namaz, oruç ve sadaka gibi her davranışın, her ibadetin âdâbı vardır. Meselâ, her işe Allah'ın adını anarak başlamak,[36] yemeği sağ elle ve önünden yemek,[37] bir şey içtiğinde

[31] DM3339 Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân, 1.
[32] DM3345 Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân, 1.
[33] İM3671 İbn Mâce, Edeb, 3
[34] T1952 Tirmizî, Birr, 33
[35] D8 Ebû Dâvûd, Tahâret, 4; N40 Nesâî, Tahâret, 36
[36] HM8697 İbn Hanbel, II, 360
[37] B5376 Buhârî, Et'ime, 2; M5269 Müslim, Eşribe, 108.

kabın içine solumamak,[38] başkasının evine izinsiz girmemek,[39] selâmı yaymak,[40] selâma daha güzeli veya aynıyla karşılık vermek,[41] küçüklere merhamet, büyüklere saygı göstermek,[42] insanların kusurlarını araştıran değil, örten olmak,[43] namazı huşû içerisinde kılmak,[44] kötü söz ve fiilleri terk etmek,[45] sadakayı başa kakmadan, gönül kırmadan temiz ve güzel şeylerden vermek[46] bunlardan bazılarıdır. Bunların hepsi Müslüman'ın zihnini inşa ederek ona şahsiyet kazandıran davranışlardır. Edebe riayet etmek, nefsi terbiye edip ahlâkı güzelleştirdiği gibi hem Allah'ın rızasını, hem de toplumun sevgisi ve takdirini kazanmaya vesiledir.

[38] B153 Buhârî, Vudû', 18.
[39] B6245 Buhârî, İsti'zân, 13; M5626 Müslim, Âdâb, 33.
[40] D5193 Ebû Dâvûd, Edeb, 130-131; T1854 Tirmizî, Et'ime, 45.
[41] Nisâ, 4/86
[42] T1919 Tirmizî, Birr, 15; D4943 Ebû Dâvûd, Edeb, 58.
[43] M6594 Müslim, Birr, 71
[44] Mü'minûn, 23/2.
[45] T2002 Tirmizî, Birr, 62
[46] Bakara, 2/264, 267.

NİYET ve DAVRANIŞ
AMELLER NİYETLERE GÖREDİR

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ، وَإِنَّمَا لامْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى
اللَّهِ وَرَسُولِهِ، فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا
يُصِيبُهَا أَوِ امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ."

Ömer b. Hattâb'ın (ra) naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ameller niyete göredir. Herkes sadece niyetinin karşılığını alır. Kim Allah ve Resûlü için hicret ederse, hicreti Allah ve Resûlü'nedir. Kim de erişeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı hicret ederse, onun hicreti de hicretine sebep olan şeyedir."

(M4927 Müslim, İmâre, 155; B1 Buhârî, Bedü'l'vahy, 1)

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ ... ثُمَّ قَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِذَا هَمَّ عَبْدِي بِحَسَنَةٍ وَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبْتُهَا لَهُ حَسَنَةً، فَإِنْ عَمِلَهَا كَتَبْتُهَا عَشْرَ حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ، وَإِذَا هَمَّ بِسَيِّئَةٍ وَلَمْ يَعْمَلْهَا لَمْ أَكْتُبْهَا عَلَيْهِ، فَإِنْ عَمِلَهَا كَتَبْتُهَا سَيِّئَةً وَاحِدَةً."

Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin naklettiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e (sav) geldi (ve bazı sorular sordu)... Sonra Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Allah sadece samimi bir şekilde ve kendi rızası gözetilerek yapılan amelleri kabul eder."*

(N3142 Nesâî, Cihâd, 24)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, bilakis kalplerinize ve amellerinize bakar."*

(M6543 Müslim, Birr, 34)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İzzet ve celâl sahibi Allah şöyle buyurdu: 'Kulum iyi bir iş yapmaya niyet eder de yapmazsa ona bir iyilik (sevabı) yazarım. Ama onu yaparsa on kattan yedi yüz kata kadar iyilik (sevabı) yazarım. Eğer (kulum) bir kötülük yapmaya niyet eder de yapmazsa onu (bir günah olarak) yazmam. Fakat onu yaparsa ona bir kötülük (günahı) yazarım.'"*

(M335 Müslim, İmân, 204; B6491 Buhârî, Rikâk, 31)

Allah'ın Elçisi (sav) yaklaşık on üç sene devam eden Mekke döneminde Kureyşlileri putlara tapmaktan vazgeçirmeye ve Allah'ın birliğini kabul etmeye çağırmıştı. Buna karşın Kureyş'in ileri gelenleri, onu küçümseyerek ve ona hakaret ederek karşılık vermişlerdi. İslâmiyet'in gün geçtikçe Mekke'de yayılmasıyla müşriklerin Müslümanlara karşı tavrı ve baskıları da sertleşmiş ve işkenceye dönüşmüştü. Böyle bir ortamda İslâm'ı tebliğ edemeyeceğini anlayan Resûlullah (sav), İslâm davetini Mekke dışına taşımayı düşündü. Hicret emri üzerine de Müslümanlar o güne kadar elde ettikleri bütün varlıklarını, hatta bazıları aralarında kan bağı olan yakın akrabalarını Mekke'de bırakarak önce Habeşistan'a sonra da Medine'ye hicret ettiler. Öyle ki, *"...Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."*[1] âyetinde işaret edildiği üzere, bu uğurda yola çıkıp Medine'ye ulaşmadan vefat edenler de vardı.[2]

Ancak hicret edenler arasında tamamen farklı bir amaç için Medine'ye gelen birisi dikkat çekti. Bu kişi Medine'ye hicretin faziletini elde etmek için gelmemişti. Onun Medine'ye geliş gayesi âşık olduğu Ümmü Kays diye bilinen bir kadınla evlenebilmekti. Zira âşık olduğu kadın Müslüman bir hanımdı ve diğer sahâbîlerle birlikte Hz. Peygamber'in çağrısı üzerine hicret etmiş; Mekke'de evlenme teklifini kabul etmemişti. Söz konusu gizli niyetinden dolayı bu şahıs daha sonraları "Ümmü Kays muhaciri" diye anılmıştı.[3]

Bu olay üzerine Hz. Peygamber, *"Ameller niyetlere göredir. Herkes sadece niyetinin karşılığını alır. Kim Allah ve Resûlü için hicret ederse, hicreti Allah ve Resûlü'nedir. Kim de erişeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı hicret ederse hicreti, hicretine sebep olan şeyedir."* buyurdu.[4] Böylece Hz. Peygamber (sav), insan fiillerinin Allah katındaki değerinin ve sonsuz âlem için karşılığının öncelikle niyete göre belirleneceğine dikkat çekmiştir. Ayrıca sadece dünyevî maksatlarla yapılan işlerin sonucunun da elde edilebileceğini, ancak bunların âhirette bir karşılığının bulunmayacağını belirtmiştir. Mekke'nin fethinden sonra dile getirdiği, *"Fetihten sonra hicret yoktur. Fakat cihad ve niyet vardır..."*[5] hadisiyle de artık Medine'ye hicrete

1 Nisâ 4/100
2 T10/114 Taberî, Câmiu'l-beyân, IX, 114
3 MK8 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, IX, 103; HT/10 İbn Hacer, Fethu'l-bârî, I, 10
4 M4927 Müslim, İmâre, 155; B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1
5 B2783 Buhârî, Cihâd, 1

gerek kalmadığını, ancak İslâm'ı Allah ve Resûlü'nün arzu ettiği şekilde yaşayabilmeleri için Müslümanların daima iyiye yönelik salih niyet beslemelerini, gayret içerisinde olmalarını, cihad etmelerini istemiştir.

Niyette asıl olan ve Allah'ın da itibar ettiği dil ile ifade edilen değil kalpte sabit olandır. Sonsuz ilmi sayesinde kalplerde gizli olanları da dillerin söze döktüklerini de bilen Yüce Allah,[6] hem ibadetlerde hem de diğer davranışlarımızda samimi olmamızı, kalbimizdeki ile dilimizdekinin tutarlı olmasını ister. Peygamber Efendimiz de ihlâsla yapılan ibadetleri övmüş, arkasında samimi bir niyet bulunmayan, gösteriş, şöhret, çıkar ve riya amacıyla yapılan davranışları asla tasvip etmemiştir. Resûl-i Ekrem, bir hadisinde ibadetlerde niyetin ne derece önemli olduğunu anlatırken, kahraman denilmesi için savaşan askerin, cömert denilmesi için fakirlere yardımda bulunan kimsenin ve âlim denilmesi için ilim tahsil eden kişinin yaptıklarının Allah katında hiçbir kıymeti olmadığını, hatta ibadeti Rabbin rızasını kazanma dışında başka niyetlerle yaptıkları için cezalandırılacaklarını ifade etmiştir.[7] Rabbimiz kendi rızası dışında farklı gayelerle güzel işler yapanları, *"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın..."*[8] buyurarak uyarmıştır. Peygamberimiz de Allah'ın güzel davranışları kabul etmesini şu iki şarta bağlamıştır: *"Allah sadece samimi bir şekilde ve kendi rızası gözetilerek yapılan amelleri kabul eder."*[9]

İnançlı insan bazı sıkıntılı durumlarda, kalbindeki niyet samimi olmakla beraber, dili ile bunu söyleyemeyebilir ya da aksini söylemek zorunda kalabilir. Bu gerçek, meşhur sahâbî Ammâr b. Yâsir'in yaşadığı imanını koruma mücadelesinde görülmektedir. Anne ve babası müşrikler tarafından şehit edilen meşhur sahâbînin, müşriklerin işkence ve baskılarına dayanmaya takati kalmamıştı. Yine zulme uğradığı bir günde sırf bu işkencelerden kurtulmak maksadıyla zalim inkârcıların arzusuna uyarak müşriklerin ve putların lehinde konuşmak zorunda kaldı. Müşriklerin elinden kurtulur kurtulmaz da büyük bir endişeyle Resûl-i Ekrem'in yanına gelerek başından geçenleri anlattı. Hz. Peygamber ona bu sözleri söylerken kalbinde neler hissettiğini sordu. Ammâr da, "Kalbimi iman ile huzura ermiş buluyorum." deyince, Hz. Peygamber yine işkenceye uğrarsa aynı sözleri söylemesinde bir sakınca bulunmadığını ifade etti. Bunun üzerine, *"Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hâriç, inandık-*

[6] Teğâbün, 64/4, Mü'min, 40/19
[7] M4923 Müslim, İmâre, 152, B2810 Buhârî, Cihâd, 15
[8] Bakara, 2/264.
[9] N3142 Nesâî, Cihâd, 24.

tan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır."[10] âyeti nâzil oldu.[11] Hatta bir başka âyette, kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeyi savuşturabilmek için[12] söyleyeceği bâtıl sözlerin dahi müminin imanına zarar vermeyeceği ifade edilmiştir. Çünkü Allah, insan fiillerini görünüşleriyle değil yapılışlarındaki niyetlerle birlikte değerlendirmektedir.

Kalpteki inanç ve niyet esastır. Bu ilkeye Hz. Peygamber, *"Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, bilakis kalplerinize ve amellerinize bakar."*[13] ifadesiyle dikkat çekmiştir. Bu hadiste Allah'ın kalp ve ameli peş peşe zikretmesi, bizi dış görünüşümüz ile değil, kalbimizdeki irade ve niyetle bir araya gelen teşebbüs ve eylemimizle değerlendirdiğini göstermektedir.

Yüce Allah insanların kalplerine, niyetlerine ve onları gerçekleştirmedeki azim ve kararlılıklarına bakar. Kişi, niyeti istikametinde bir iş veya davranışı gerçekleştirmeye kast etmişse, Yüce Allah onun bu teşebbüsünü mutlaka dikkate alır. Rahmet Elçisi bu konuyu örnek bir hikâyeyle şöyle anlatır: *"İsrâiloğulları'nın içinde doksan dokuz kişiyi öldürmüş bir adam vardı. Bu adam pişman oldu ve kendisi için bir tevbe yolu olup olmadığını sormak için bir rahibin yanına gitti. Rahipten olumsuz cevap alınca onu da öldürdü. Yüz kişiyi öldürmenin pişmanlığını yaşayan katil, tevbe için yol aramaya devam etti. Danıştığı âlim bir zât onun için tevbe kapısının açık olduğunu söyledikten sonra şunları ekledi: 'Seninle tevben arasına kim girebilir! Şöyle şöyle bir yere git. Orada Allah'a ibadet eden insanlar var. Sen de onlarla birlikte Allah'a ibadet et. Kendi topraklarına da dönme. Çünkü orası (seni suça sevk eden) kötü bir yerdir.'*[14] *Adam köye doğru yola koyuldu ve yolun yarısına geldiğinde öldü. Azap ve rahmet melekleri adamın durumu hakkında tartıştılar. Ardından Allah'ın emriyle melekler adamın gitmek istediği köye mi yoksa geldiği yere mi yakın olduğunu ölçtüler. Adam köye daha yakın çıkınca Allah onu affetti."*[15] Şüphesiz bu temsilî anlatıda geçen adamın haktan yana tercihi ile niyet, azim ve teşebbüsü, Yaratan'ın affına vesile olmuş ve kurtuluşa ermesini sağlamıştır.

Resûl-i Ekrem'in, *"Birbirine kılıç çeken iki Müslüman'dan, öldüren de öldürülen de cehennemdedir."*[16] hadisi de aynı şekilde yorumlanmaktadır. Hz. Peygamber'in bu sözünü duyan sahâbeden Ebû Bekre, ona şöyle sormuştu: "Ey Allah'ın Elçisi! Öldüreni anladım, peki ölen neden cehenneme giriyor?" Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Çünkü o da arkadaşını öldürmeye azmetmişti."* şeklinde karşılık verdi.[17] Burada ölen kişinin de azaba müs-

[10] Nahl, 16/106
[11] İM150 İbn Mâce, Sünnet 11, TT13/534 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XI, 534, ST3/248 İbn Sa'd, *Tabakât* III, 248, HE1/140 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ* I, 140, I, 149, TK21/221 Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXI, 221
[12] Âl-i İmrân, 3/28
[13] M6543 Müslim, Birr, 34
[14] M7008 Müslim, Tevbe, [illegible]
[15] B3470 Buhârî, Enbiyâ, 54 M7009 Müslim, Tevbe, 47
[16] M7253 Müslim, Fiten, 15
[17] B6875 Buhârî, Diyât, 2

tahak olmasının sebebi, onun da arkadaşını öldürmeye kalkışmasıydı. O, işlemek istediği fiili yapamasa da tutumu niyetten öteye geçmiş, azim ve kasta, hatta fiilî teşebbüse dönüşmüştü.

Peygamberimiz, *"Müminin niyeti, amelinden daha hayırlıdır."* buyurmuştur.[18] İyi bir niyete dayanmayan amel ne kadar faydalı ve güzel olsa da kişinin Allah katındaki değerini artırmaz. Amelsiz niyet ise kişiye sevap kazandırabilir. Nitekim Allah Resûlü salih ameller yapmak istedikleri hâlde imkânsızlıkları ya da mazeretleri nedeniyle yapamayanların, o amelleri yapmış gibi sevap alacağını müjdelemiştir. O (sav), bir savaş esnasında, *"Medine'de bize katılamayan öyle kimseler kaldı ki geçtiğimiz her dağ yolu ve vadide onlar da bizlerle beraberdi. Mazeretleri onların (bizimle gelmelerine) engel oldu."*[19] buyurmuştur. Allah'ın, tüm kalbi ile içten ve samimi bir şekilde "şehit olayım" diye kendisine yalvaran kişiyi –yatağında da ölse– şehitlerin makamına çıkarması da[20] fiile dönüşmese bile içten ve samimi niyetin kıymetini göstermek için kâfidir. Dolayısıyla dinimizde halis niyetin, samimi bir gayret kadar değerli olduğu; bir iş için gönülden verilen doğru kararın ya da zihinden geçirilen iyi planın en az o işi gerçekleştirmek kadar anlam taşıdığı unutulmamalıdır.

Niyet-amel ilişkisini Hz. Peygamber döneminde yaşanan şu olay daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bedir ehlinden olan Yezid b. Ahnes,[21] bir miktar parayla mescide gelmiş ve insanlara dağıtması için onları bir adama vermişti. Bu esnada babası gibi Bedir ashâbı arasında olan oğlu Ma'n b. Yezid de[22] mescide gelmişti. Söz konusu kimse de bu parayı ona verdi. Yezid bu durumu fark edince, "Vallahi sana vermek istememiştim." diyerek oğlundaki parayı geri almak istedi. Ma'n ise vermeyeceğini söyleyince tartıştılar. Durumu Hz. Peygamber'e ilettiklerinde o (sav), şöyle karar verdi: *"Ey Yezid! Niyet ettiğin üzere verdiğin sadakanın sevabı senindir. Ey Ma'n! Aldığın para da senindir."*[23]

Hz. Peygamber, *"Dile getirmedikçe veya fiiliyata dökmedikçe Allah, ümmetimi akıllarından geçirdikleri hususlarda sorumlu tutmamıştır."*[24] buyurarak insanın zihnine gelen veya nefsinde hissettiği vesvese türü gelip geçici duygulardan ve olumsuz düşüncelerden sorumlu olmadığını açıklamıştı. Nitekim şeytanın insanın içine attığı ve hiç kimsenin kurtulamayacağı bu şeyler sorumluluk kapsamında değildir. Hatta bir keresinde bazı sahâbîler Resûlullah'a gelerek, "Bazen söylemesi bile bize çok ağır gelecek şeyler içimizden geçiyor." dediklerinde Hz. Peygamber, *"İşte bu imanın en açık şeklidir."* buyurmuştur.[25]

[18] MK5942 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, V, 185.
[19] B2839 Buhârî, Cihâd, 35.
[20] T1653 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 19; M4930 Müslim, İmâre, 157.
[21] HI6/192 İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 192.
[22] BM2712 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, V, 2541-2542.
[23] B1422 Buhârî, Zekât, 15.
[24] M331 Müslim, İmân, 201.

Hz. Peygamber'in yukarıdaki hadisinde *"akıllarından geçirdikleri"* ifadesi ile kastettiği şey, teşebbüs ve kast safhasına gelmeyen, sadece akıldan geçen olumsuz düşüncelerdir. Ayrıca Resûlullah, bir kimsenin niyet edip kararlılık sergilediği olumlu düşüncelerinden dolayı sevap kazanabildiği hâlde olumsuz düşünceleri yüzünden günaha girmediğini şöyle ifade etmiştir: *"İzzet ve celâl sahibi Allah şöyle buyurdu: 'Kulum iyi bir iş yapmaya niyet eder de yapmazsa ona bir iyilik (sevabı) yazarım. Ama onu yaparsa on kattan yedi yüz kata kadar iyilik (sevabı) yazarım. Eğer (kulum) bir kötülük yapmaya niyet eder de yapmazsa onu (bir günah olarak) yazmam. Fakat onu yaparsa ona bir kötülük (günahı) yazarım.'"*[26] Başka bir rivayette Hz. Peygamber, yukarıda geçen kutsî hadisi bildirdikten sonra, *"Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."*[27] âyetini okumuştur.[28]

Allah, kullarının amellerini yazmakla görevli meleklerine şöyle buyurur: *"Kulum bir kötülük yapmak istediğinde, onu eyleme dökene kadar yazmayın. Eğer onu işlerse o zaman onu aynen olduğu gibi yazın. Eğer onu benim için terk ederse, ona bir sevap yazın..."*[29] Kötü düşüncenin eyleme dökülmediği sürece yazılmaması, onun günah olmadığını gösterir. Kötülüğü terk etmeye sevap yazılması ise elbette kulun bu kötülüğü işlemeye fırsat bulamaması, gücü yetmemesi ya da engellenmesi gibi durumlara değil, sırf Allah'ın hoşnutluğunu gözeterek, takva gereği aklından geçen kötülüğü fiiliyata dökmekten vazgeçmesi durumuna işaret etmektedir. Görüldüğü gibi Yüce Allah'ın rahmeti ve kötülüğün engellenmesindeki teşviki bu hadiste açıkça ortaya çıkmaktadır.

İnsanlara, canlılara ve eşyaya iyimser bakmak, onlar hakkında pozitif düşüncelere sahip olmak, hüsn-i zan beslemek, hüsn-i niyet taşımak, Müslüman ahlâkındandır. İyi düşünmek, iyi niyetli olmak insana hem dünya hem de âhirette huzur ve saadet getirir. Niyetin temizliği, samimiliği ve ona yüklenen anlam ölçüsünde yararlı davranışlar ve salih ameller değer kazanır. Davranışlarında her zaman âhireti tercih eden Hz. Peygamber, Müslümanların da fiillerinde geçici ve kısa olan dünyayı değil, sonsuz ve gerçek hayatı düşünmelerini arzular. Bununla birlikte o, amellerin sayısının değil, niteliğinin önemli olduğunu öğretirken, niyette de hiçbir dünyevî karşılık gözetilmeden sadece Allah'ın hoşnutluğunun esas alınması gerektiğini şöyle vurgular: *"Kim Allah için sever, Allah için nefret eder, Allah için verir, Allah için engel olursa, imanı kemale ermiştir."*[30]

[25] M340 Müslim, İmân, 209.
[26] M335 Müslim, İmân, 204, B6491 Buhârî, Rikâk, 31.
[27] En'âm, 6/160
[28] T3073 Tirmizî, Tefsîru'l Kur'ân, 6.
[29] B7501 Buhârî, Tevhîd, 35.
[30] D4681 Ebû Dâvûd Sünnet, 15.

SALİH AMEL
İYİ İŞ, DOĞRU DAVRANIŞ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"إِنَّ اللّٰهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ
إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
*"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz,
ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*
(M6543 Müslim, Birr, 34)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "يَتْبَعُ الْمَيِّتَ ثَلاَثَةٌ فَيَرْجِعُ اثْنَانِ وَيَبْقَى وَاحِدٌ يَتْبَعُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ فَيَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَيَبْقَى عَمَلُهُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُسْرٍ: أَنَّ أَعْرَابِيًّا قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَنْ خَيْرُ النَّاسِ؟ قَالَ: "مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَحَسُنَ عَمَلُهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "بَادِرُوا بِالأَعْمَالِ فِتَنًا كَقِطَعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ، يُصْبِحُ الرَّجُلُ مُؤْمِنًا وَيُمْسِي كَافِرًا، أَوْ يُمْسِي مُؤْمِنًا وَيُصْبِحُ كَافِرًا، يَبِيعُ دِينَهُ بِعَرَضٍ مِنَ الدُّنْيَا."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"قَالَ اللَّهُ ﴿عَزَّ وَجَلَّ﴾: أَعْدَدْتُ لِعِبَادِيَ الصَّالِحِينَ مَا لاَ عَيْنٌ رَأَتْ، وَلاَ أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلاَ خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ."

Abdullah b. Ebû Bekir anlatıyor: Enes b. Mâlik'ten işittiğime göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç şey öleni (mezara kadar) takip eder; ikisi geri döner, biri kalır. Ailesi, malı ve ameli onu takip eder. Ailesi ve malı geri döner, ameli kalır."*

(M7424 Müslim, Zühd, 5)

Abdullah b. Büsr'den nakledildiğine göre, bir bedevî, "Ey Allah'ın Resûlü! En hayırlı insan kimdir?" dedi. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Ömrü uzun ve ameli güzel olan kimsedir."*

(T2329 Tirmizî, Zühd, 21)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Gecenin zifiri karanlıklarına benzeyen fitneler ortaya çıkmadan (salih) ameller yapmakta acele edin! Zira o zaman kişi mümin olarak sabaha çıkacak, kâfir olarak akşamlayacak yahut mümin olarak akşamlayacak, kâfir olarak sabaha çıkacak; dünyevî çıkarlar karşılığında dinini satacaktır."*

(M313 Müslim, İmân, 186)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Yüce) Allah şöyle buyurdu: 'Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin aklına gelmeyen şeyler hazırladım.'"*

(M7132 Müslim, Cennet, 2)

On yedi yaşında İslâm'ı seçen ve ilk Müslümanlardan olan Sa'd b. Ebû Vakkâs (ra),[1] Allah Resûlü'yle ilgili bir anısını şöyle anlatmaktadır:

"Veda Haccı senesi hastalığımın artması üzerine Resûlullah (sav) beni ziyarete gelince ona, 'Yâ Resûlallah! Gördüğün gibi hastalığım çok arttı. Ben mal sahibiyim. Bir kızımdan başka da vârisim yok. Malımın üçte ikisini sadaka olarak verebilir miyim?' dedim. Resûlullah (sav), *'Hayır.'* buyurdu. 'Yarısını sadaka olarak verebilir miyim?' dedim. *'Hayır.'* buyurdu. Sonra Allah Resûlü (sav), *'Üçte biri olur. Hatta üçte bir bile çoktur. Vârislerini zengin bırakman, insanlara el açan fakirler olarak bırakmandan daha iyidir. Allah'ın rızasını kazanmak için vereceğin her nafaka, hatta hanımının ağzına koyduğun her lokma, sana sevap kazandırır.'* buyurdu.

'Yâ Resûlallah! Arkadaşlarım seninle Medine'ye gidecekler. Ben geride mi bırakılacağım?' dedim. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'Sen geride bırakılmayacaksın, daha salih ameller işleyeceksin ve derecen yükselecek. Umulur ki sen hayatta bırakılacaksın ve bazı topluluklar senden yararlanacak, öteki (düşman) topluluklar da senden zarar görecektir!'*"[2]

Allah Resûlü'nün bu umut ve temennisi gerçekleşecek, Mekke'de öleceğinden endişelenen Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hicrî 55. seneye kadar yaşayacak ve nice salih ameller işleyecekti. Bedir ve Uhud Savaşlarında nasıl aktif rol oynadıysa, büyük bir komutan ve askeri bir deha olarak Kâdisiye'de Sâsânîleri hezimete uğratacak ve Medâin'i fethedecekti. Ele geçirilen Irak topraklarında Müslümanları teşkilatlandıracak ve Kûfe gibi bir ilim ve kültür şehrini kuracaktı.[3] Bunlar onun geride bıraktığı salih amellerinden sadece birkaçıydı.

"Salih amel", din dilindeki yaygın kullanımı ile öncelikle Allah Teâlâ'ya ibadet ve taatte bulunmak, Allah'ın kullarının yararına faydalı işler demektir. Helâl ve meşru olan her türlü iş, şayet düzgün, sağlam, dürüst yapılıyorsa bu, salih amel olarak nitelenir. Birçok âyet ve hadiste "amel" ile daha çok ecir/sevap kazanmak için yapılan çeşitli ibadet ve taat dile getirilir; bununla birlikte "salih amel" kavramının kapsamının çok daha geniş olduğu unutulmamalıdır.

1 ST, 3/[illegible] İbn Sa'd, Tabakât, III, [illegible]
2 M, [illegible] Müsned, [illegible]
3 B, 4409 Buhârî, Meğâzî, [illegible] 3/[illegible] İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-ğâbe, I, 452-457.

Yüce Allah yüze yakın âyette, *"iman eden ve salih amel işleyen"* buyurarak iman etmekle salih amel işlemeyi yan yana zikretmiştir.[4] Âyetlerde geçen *"salih amel işleyenler"* nitelemesi, başta ibadetler olmak üzere her türlü olumlu ve yararlı davranış ve işleri ifade etmektedir.

İman ile birlikte salih amel, Müslüman'ın hayat anlayışını, iş ahlâkını ve üretim felsefesini göstermektedir. Buna göre her meslek erbabı işini temiz yapmalı, hizmetin hakkını vermelidir ki, böylece helâlinden kazanmış olsun. Şu hâlde iman ve salih amel, kişiyi ahlâklı ve sorumlu davranışlara yöneltmeli, karşılıklı hak ve hukukun korunmasına sevk etmelidir. Bu durum ortaklar için de,[5] alıcı ve satıcı için de genel geçer bir kuraldır. Salih bir müminin işi, çalışması, üretimi de aynı şekilde salih, yani dürüst olmalıdır. Bundan dolayıdır ki Resûlullah (sav), *"Salih bir kişi için, salih mal ne kadar güzeldir!"* buyurmakla hem salih kimseyi, hem de onun helâl kazancını övmektedir.[6] Zira salih olmayan iş, neticesi itibariyle karşı tarafı zarara sokacağından beraberinde kul hakkını getirecek; haksız ve haram kazanç ise o şahsın ibadetlerini dahi olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla işi salih olmayanın, kendisi de asla salih olamayacaktır.

Salih amel kavramının geniş bir anlam bütünlüğüne sahip olduğunu teyit eden başka âyetler de vardır. Örneğin Yüce Allah, demir zırhlar imal etmelerini emretmesinin hemen ardından Hz. Dâvûd'a ve ailesine *"Ve salih amel yapın!"*[7] derken, zırhların sağlam yapılması gereğini hatırlatmaktaydı.

Salih amel, Müslümanlara sadece âhiret mutluluğu değil, güzelliklerle dolu bir dünya hayatı da sunmanın yoludur: *"Erkek veya kadın, kim mümin olarak salih amel/iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını, yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz."*[8] Görüldüğü gibi bu âyet-i kerimede imanın ve salih amellerin, öncelikle "dünyada hoş bir hayat sağlayacağı" üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda Yüce Rabbimiz, *"Andolsun, Zikir'den sonra Zebûr'da da, 'Yeryüzüne muhakkak benim salih kullarım vâris olacaktır.' diye yazmıştık."*[9] derken, yeryüzü egemenliğinin salih amel işleyen birey ve toplulukların hakkı olduğunu ilân etmektedir: *"Allah, içinizden iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi, onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur. Onlar, bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar..."*[10]

4
5
6
7
8
9
10

Sadece işler değil, insanlar da "salih" olur. Salih evlât sahibi olmak şükredilecek bir durumdur. *"Eğer bize salih bir evlât verirsen andolsun ki biz şükredenlerden oluruz."*[11] Salih babaların evlâtları bazen salih olmayan işler yapabilir. Nitekim babası Nuh'un (as) yalvarmasını kâle almayan, tufanı görmesine rağmen kurtuluş gemisine binmeyen evlâdının bu tavrı, Kur'an'ın diliyle *"salih olmayan bir amel"*[12] diye nitelendirilmiştir. Diğer taraftan iman eden ve salih ameller işleyenler, *"yaratılmışların en hayırlıları"* olarak değerlendirilmiştir.[13]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah'a çağıran, salih amel işleyen ve 'Kuşkusuz ben Müslümanlardanım.' diyenden daha güzel sözlü kimdir?"* buyrulmaktadır.[14] "Âyinesi iştir kişinin, lafa bakılmaz! Şahsın görünür rütbe-i aklı, eserinde." deyişi de aynı espiriye işaret etmektedir.

Yüce Allah, dünya ve âhirette izzet ve şeref isteyenlere bu makama yükselebilmeleri için iki yol öğretir: *"Güzel söz ve salih amel!"*[15] İman ve salih amel, aynı zamanda Allah nezdinde insanların değerini gösteren en önemli iki ölçüdür: *"Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarınızdır ne de evlâtlarınız. İman edip salih amel yapanlar müstesna, onlara yaptıklarının kat kat fazlası mükâfat vardır. Onlar (cennet) odalarında güven içindedirler."*[16] Âyetteki mesajı Allah Resûlü de şu şekilde özetler: *"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*[17]

Kur'an'da, *"Mallar ve çocuklar dünya hayatının süsüdür. Ama kalıcı salih işler (el-bâkıyâtü's-sâlihât) ise, Rabbinin katında, hem mükâfat yönünden hem de ümit bağlamak bakımından daha hayırlıdırlar."*[18] buyrulmasına bakılırsa, *"bâkî/kalıcı"* olmasının, salih amelin temel vasfı olduğu söylenebilir. Ancak bu kalıcı iyilikler, kulun ölümünden sonra geride bıraktıkları ile beraberinde götürdüklerini ifade eder. Nitekim bir hadisinde Sevgili Peygambe-
rimiz, kulun, geride bıraktığı faydalı bilginin, kendisine dua eden salih 11
evlâdın ve faydası süregelen sadakalarının, ölümünden sonra dahi seva- 12 13
bından yararlanmaya devam edeceği ameller olduğunu[19] haber verir. Bir 14
başka rivayette zikredilen mescit yaptırmak, yolcular için misafirhane inşa 15 16
etmek ve bir yere su getirmek gibi kalıcı yatırımlar da bu cümledendir.[20] 17
Yine Peygamber Efendimizin haber verdiğine göre, *"Üç şey ölüyü (mezara* 18 19
kadar) takip eder; ikisi geri döner, biri kalır. Ailesi, malı ve ameli onu takip eder.
Ailesi ve malı geri döner, ameli kalır."[21] 20

Salih amel, Müslümanların hem dünyaları hem de âhiretleri için 21
büyük öneme sahiptir. Allah Resûlü, bir bedevînin kendisine insanların

en hayırlısının kim olduğunu sorması üzerine, *"Ömrü uzun ve ameli güzel olandır."* cevabını vermiştir.[22] Hiç bitmeyecekmiş gibi süren dünya hayatının ve dünya nimetlerinin ansızın tükenebileceğine dikkat çeken Efendimiz, ashâbını şu sözlerle uyarmıştır:

"Yedi şey gelmeden önce (salih) ameller işlemede acele edin! Ne bekliyorsunuz? Her şeyi unutturan yoksulluğu mu, azdırıp saptıran zenginliği mi, sıhhati bozan hastalığı mı, bunaklaştıran ihtiyarlığı mı, ansızın geliveren ölümü mü, beklenenlerin en şerlisi olan Deccâl'i mi? Yoksa kıyameti mi? Ki kıyamet (hepsinden) daha dehşetli ve daha acıdır."[23]

"Gecenin zifiri karanlıklarına benzeyen fitneler ortaya çıkmadan (salih) ameller yapmakta acele edin! Zira o zaman kişi mümin olarak sabaha çıkacak, kâfir olarak akşamlayacak yahut mümin olarak akşamlayacak, kâfir olarak sabaha çıkacak; dünyevî çıkarlar karşılığında dinini satacaktır."[24]

Kur'an'da Allah'ın rızası gözetilerek yapılmış olan her türlü iyi, güzel ve yararlı iş, "sâlihât" olarak geçmekte, bu işleri yapan kimseler de, "salihler" olarak anılmaktadır. Salih kimseler dünyada nasıl örnek gösterilmişse, âhirette de en kazançlı çıkanların başında olacaklardır. Kur'an'da bu kimseler, peygamberler, dosdoğru olanlar ve şehitlerle beraber Allah'ın nimete eriştirdiği kişiler arasında sayılmışlardır.[25] Allah Resûlü de, onların nail olacağı mükâfatları Yüce Yaratıcı'nın dilinden şöyle ifade etmiştir: *"Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin aklına gelmeyen şeyler hazırladım."*[26] Nitekim daima salihlerle beraber olmayı arzulayan Hz. Peygamber, gerçek dostunun ancak Allah Teâlâ ve salih müminler olduğunu ifade etmiştir.[27]

Salih kullar, kendileri için Allah'ın gönüllerde sevgi tohumlarını yeşerttiği güzel insanlardır. *"İman edip de salih davranışlarda bulunanlara gelince; onlar için Rahmân, (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır."*[28] Peygamber Efendimiz (sav), *"Allah bir kul hakkında hayır isterse, o hayrı işlemeye onu yetkili kılar."* buyurmuşlar, ashâb-ı kirâmın, "Allah bunu nasıl yapar yâ Resûlallah?" sorusuna da, *"Ölümden önce o kulu salih amel işlemeye muvaffak kılar."* cevabını vermişlerdir.[29]

Tam anlamıyla fesadın/ifsadın yani bozgunculuğun karşıtı olan salâh/ıslah kelimesinin özünde yapıcı olmak, iyileştirmek, düzeltmek, barış tesis etmek anlamları vardır. Yüce Allah, *"Yoksa biz iman edip salih ameller işleyenleri, yer yüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız?"*[30] derken, salih amelin barış ve huzuru temin etme fonksiyonuna işaret etmiş olmaktadır. Allah Resûlü (sav)

22 T2329 Tirmizî, Zühd, 21

23 T2306 Tirmizî, Zühd, 3.

24 M313 Müslim, İmân, 186

25 Nisâ, 4/69

26 M7132 Müslim, Cennet, 2. B7498 Buhârî, Tevhîd, 35

27 B5990 Buhârî, Edeb, 14 M519 Müslim, İmân, 366

28 Meryem, 19/96

29 T2142 Tirmizî, Kader, 8 HM12059 İbn Hanbel, III, 106

30 Sâd, 38/28

ıki kişinin arasını düzeltmenin (ıslâhu zâti'l-beyn), nafile oruç, namaz ve sadakadan daha üstün bir davranış olduğunu söylerken, iki insan arasına fesat sokmanın da barışın kökünü kazıyan bir davranış olduğunu belirtmiştir.[31]

İman, güzel bir davranışın Allah indinde kabule mazhar olması için gereken ilk ve en önemli koşuldur. İnandıktan sonra salih amel işleyenlerin çabalarının zayi olmayacağına[32] ve karşılığının kesintisiz olarak verileceğine[33] dair birçok ilâhî vaat bulunmaktadır. İman olmaksızın sergilenen iyi davranışlar, âhiret hayatı için bir fayda sağlamayacaktır: *"Allah, sırf kendi rızası için yapılmayan hiçbir ameli kabul etmeyecektir."*[34] Dolayısıyla Allah'ın rızası bulunmayan amel de salih görülmeyecektir. Peygamber-i Zîşân Efendimiz, Allah için değil de, başka varlıklar için çalışanlara âhiret günü bir münadinin şöyle sesleneceğini haber verir: *"Kim işlediği bir amelde Allah'a başkasını ortak koşmuşsa sevabını Allah'tan başkasından istesin. Zira Allah kendisine ortak koşulmasından en uzak olandır."*[35]

Kur'an'da salih amelin, kötülüklerin ve günahların karşısında bir alternatif olarak sunulduğu görülür.[36] Bu alternatif, kulun hem kendine yaptığı kötülükler, hem de başkalarının kendisine yaptığı kötülükler için geçerlidir. Allah Teâlâ salih ameli tevbenin bir parçası olarak bizlere takdim eder: *"...Sizden kim cahillikle bir kabahat işler de sonra peşinden tevbe eder, durumunu düzeltirse, Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[37]

Gerçekten de inananlar, başkalarından gördükleri kötülükleri onlara iyilik yaparak gidermeye çalıştıkları gibi,[38] başkalarına yaptıkları kötülükleri ve kendi günahlarını da ancak salih amelle düzeltebilirler. Başkasına yapılan bir haksızlık veya bir kötülüğün bağışlanması için sadece pişman olup tevbe etmek yetmez. O haksızlığı düzeltmek de gerekir. Örneğin gereksiz yere başkasının onuruyla oynayarak ve ona ait bir malı zimmetine geçirerek haksızlık yapan kimse, kıyamet günü gelmeden önce yaptığı bu haksızlığı telâfi etmelidir. Ya hak sahibiyle helâlleşmeli veya hakkını geri ödemelidir. Bunu yapmadığı takdirde işlediği salih amellerinden de olur.[39] Şu hâlde kul hakkını yiyen kimse, sabah akşam namaz kılıp niyaz eylese de yaptığı kötülüğü temizleyemez, kendisini aklayamaz. Fakat işlenen günah, kul ile Allah arasındaki bağı zedeleyen türden ise, elbette bu durumda tevbeden sonra yapılacak her türlü iyilik, günahı temizleyecektir. Zira kötülükleri ancak iyilikler silebilir.[40]

Takva, Müslüman'ın salih amel işleyerek Allah'ın azabından kendini koruması anlamına geldiğine göre,[41] salih amel sadece günahları silmekle

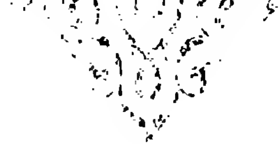
31 D4919 Ebû Dâvûd, [illegible] 50.
32 Enbiyâ, 21/94; Kehf, [illegible]
33 Tîn, 95/6
34 [illegible]
35 İ3154 İbn Mâce, [illegible]
36 Fussilet, 41/46; Câsiye, 45/15
37 En'âm, 6/54
38 Ra'd, 13/22; Kasas, 28/54
39 B2449 Buhârî, Mezâlim 10
40 HM3672 İbn Hanbel, I, 388; Hûd, 11/114
41 LA5474902 İbn Manzûr, [illegible] IX, 4902

kalmaz, aynı zamanda mümin için "takva" zırhına dönüşür ve günah işlemesine mani olur. Zaten Müslüman, *"Nerede olursan ol Allah'a karşı gelmekten sakın; (işlediğin) bir kötülüğün arkasından hemen bir iyilik yap ki onu yok etsin..."*[42] nebevî buyruğu doğrultusunda hareket eder ve böylece kendisini korumuş olur. "Salâh, iyilik, güzellik", müminin sadece ibadet hayatına değil, onun ahlâkına ve tüm davranışlarına yansımalıdır. O hâlde her mümin Sevgili Nebî'nin (sav) öğrettiği şu duayı sık sık tekrarlamalıdır:

"...Allah'ım, beni amellerin en güzeline ve ahlâkın en güzeline kavuştur. Onların en güzeline ancak sen ulaştırırsın. Beni kötü işlerden ve kötü ahlâktan muhafaza et. Bunlardan ancak sen koruyabilirsin."[43]

Ölümü hâlinde kulun kendisiyle birlikte gidecek olan ve mizanın sevap kefesini kendi lehine ağırlaştıracak olan hiç kuşkusuz kulun salih amelleridir. *"Her nefis yarın için ne hazırladığına bir baksın."*[44] ilâhî emrinde kastedilen hazırlık da salih amellerden başka bir şey değildir. Elbette Allah'ın rahmeti ve lütfu olmaksızın sadece işlediği iyi ameller sayesinde kul cennete giremez.[45] Ancak müminin, âhirete dair kaygılarını azaltacak ve ebedî kurtuluş için bir umut kaynağı olacak iman ve salih amelden başka sermayesi de yoktur.

"De ki: 'Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Resûlü de, müminler de
42 *göreceklerdir. Sonra (duyular dışında kalan) gaybı da, görülen âlemi de bilen*
43 *Allah'ın huzuruna döndürüleceksiniz. O da size bütün yapmakta olduğunuz şey-*
44 *leri haber verecektir.'"*[46]
45
46 Şu hâlde, *"Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, salih amel işlesin ve Rabbi-*
47 *ne ibadette hiçbir şeyi O'na ortak koşmasın!"*[47]

Esed kabilesine mensup Vâbisa b. Ma'bed,
Resûlullah'ın (sav) kendisine şöyle dediğini nakletmiştir:
"... İyilik, gönlü huzura kavuşturan ve içe sinen şeydir; kötülük ise, insanlar sana fetva verseler (onaylasalar) bile, gönlü(nü) huzursuz eden ve iç(in)de bir kuşku bırakan şeydir."
(DM2561 Dârimî, Büyû', 2)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلاَمَهُ، فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ، وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ له بِمِثْلِهَا."

عَنِ الْمُنْذِرِ بْنِ جَرِيرٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "مَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا بَعْدَهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْءٌ وَمَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً سَيِّئَةً كَانَ عَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ بَعْدِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْءٌ."

عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُ مَا كُنْتَ وأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُها وخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ."

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz İslâm'ı güzelce yaşadığında, yapacağı her bir iyiliğe karşılık on mislinden yedi yüz katına kadar (sevap) yazılır; yapacağı her bir kötülüğe ise ancak bir misli (günah) yazılır."*

(B42 Buhârî, İmân, 31)

Münzir b. Cerîr'in, babası (Cerîr b. Abdullah) yoluyla naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim İslâm'da güzel bir davranışa öncülük ederse hem (kendi yaptığının) sevabını, hem de kendisinden sonra o işi yapanların sevaplarını alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir davranışa ön ayak olursa, hem kendi günahını, hem de kendisinden sonra onu yapanların günahını alır. Yine onların günahından da bir şey eksilmez."*

(M2351 Müslim, Zekât, 69)

Ebû Zer diyor ki: "Allah Resûlü (sav) bana şöyle dedi: *'Nerede olursan ol, Allah'a karşı gelmekten sakın. Bir kötülüğün arkasından hemen iyilik yap ki onu yok etsin. Bir de insanlara güzel ahlâkla davran!'"*

(T1987 Tirmizî, Birr, 55)

z. Peygamber ile bir arada yaşayan sahâbîler, istedikleri zaman gidip ona soru sorabiliyorlardı. Ancak o dönemde İslâm'ı kabul eden herkes, Peygamber'in yakın ashâbı kadar şanslı değildi. Hicretin dokuzuncu senesinde, kabilesinden on kişilik bir heyetle Medıne'ye gelip Müslüman olan Vâbisa b. Ma'bed el-Esedî de bunlardan biriydi.[1] O, Medine'nin yerlisi değildi ve Peygamber Efendimizden İslâm ile ilgili gerekli hususları öğrenip memleketine geri dönecekti. Medine'de kalacağı süre zarfında sorumluluklarını, nelerin sevap nelerin günah olduğunu öğrenip dönmek istiyordu. Bu amaçla, doğru Resûlullah'a gitti. Ne var ki, Hz. Peygamber'in etrafında oldukça kalabalık bir cemaat vardı. Ancak Vâbisa kararlıydı. Oradakileri kızdırmak pahasına da olsa, kalabalığı yararak ilerlemeye ve 'yanı başında olmaktan en çok mutluluk duyacağım insan' diyerek niteleyeceği Sevgililer Sevgilisi'ne yaklaşmaya çalıştı. Vâbisa'nın bu telaşını takip eden Nebî (sav), *"Yaklaş ey Vâbisa! Yaklaş ey Vâbisa!"* dedi. Bunun üzerine dizi dizine değecek kadar yakınına gelen Vâbisa henüz sorusunu sormadan Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Bana iyilik ve kötülüğün (sevap ve günahın) ne olduğunu sormaya mı geldin?"* "Evet" dedi Vâbisa. Elleriyle Vâbisa'nın göğsüne dokunan Resûl-i Ekrem (sav): *"Kendine danış ey Vâbisa! İyilik, gönlü huzura kavuşturan ve içe sinen şeydir; kötülük ise, insanlar sana fetva verseler (onaylasalar) bile, gönlü(nü) huzursuz eden ve iç(in)de bir kuşku bırakan şeydir."*[2] buyurdu.

Aynı soruyu on sekizinde İslâm'la şereflenen ve Allah'ın Resûlü'ne daha fazla soru sorup daha çok şey öğrenmek amacıyla bir yılını Medine'de geçiren Nevvâs b. Sem'ân da sormuştu. Onun aldığı cevap da Vâbisa'nınkinden pek farklı değildi: *"İyilik, güzel ahlâktır; kötülük ise, vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediğin şeydir."*[3] 1

İlk İslâm toplumunun iyilik ve kötülük gibi evrensel nitelikli kavram- 2
lardan ve bunların içeriğinden habersiz oldukları düşünülemez. Ancak onlar İslâm'la birlikte bu kavramların uhrevî boyutuyla tanışmışlar, iyinin 'sevap', kötünün ise 'günah' olduğunu öğrenmişlerdi. Aslında bulûğ çağı- 3

na ermiş ve akıllı olan her insan, iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edebilir. Zira Yüce Yaratan kötülük duygusunu ve bundan sakınma erdemini insan fıtratına[4] ilham etmiştir.[5] İnsana düşen, Rabbinden gelen bu ılhamla, tertemiz olan fıtratını[6] günahlardan koruyup doğru davranışlara yönelmektir. Bununla birlikte âhiret inancıyla yeni tanışmış ve onu benimsemiş ilk Müslümanlar arasında hangi davranışların sevap kazandıracağı, hangilerinin de günaha yol açacağı özel bir ilgi ve merak konusu olmuştu.

Sergiledikleri güzel davranışların asla zayi olmayacağını,[7] karşılığının kesintisiz bir şekilde verileceğini,[8] bu davranışları sayesinde ebedî cennet yurdunda sayısız rızıklarla donatılacaklarını[9] öğrenen sahâbîler, Allah Resûlü'ne sık sık "Hangi ameller daha iyidir?", "Allah'ın en çok hoşuna giden davranışlar hangileridir?" gibi sorular yöneltiyorlardı. Resûl-i Ekrem de muhatabının içinde bulunduğu duruma ve ihtiyacına göre bu sorulara farklı cevaplar veriyordu. Onun (sav) dilinde en hayırlı veya Allah'ın en çok hoşuna giden davranış, şartlara ve muhataplara göre değişken bir nitelik arzederek, bazen Allah ve Resûlü'ne iman ile Allah yolunda cihad etmek,[10] bazen cihadla emrolunmayan hanımlar için 'cihadın en hayırlısı' dediği makbul bir hac,[11] bazen vaktinde kılınan namaz ve ana babaya iyi davranmak,[12] bazen de oruç ibadeti olabilmekteydi.[13]

Allah katında mükâfatlandırılacak davranışların sınırı yoktur. Sevap, davranışlarımızın Allah nezdinde hüsn-i kabul görmesi olduğuna göre, esasında davranışı sevaba dönüştüren onun niceliği değil, niteliğidir. Ameli sevaba çeviren şey öncelikle niyettir. Söz konusu niyet ise, Allah'ın sevgisini ve rızasını elde etmek dışında hiçbir amaç gözetmemektir. Bu bakımdan diyebiliriz ki, hiçbir iyilik küçük görülmemelidir. Basit gibi görünmekle beraber geçmiş günahların silinmesine vesile olan nice davranış vardır. Bazen susuzluktan dili sarkmış ve ölmek üzere olan bir köpeğe iki yudum hayat suyu temin etmek,[14] bazen gelip geçene rahatsızlık veren yoldaki bir taşı, çerçöpü alıp kenara koyuvermek[15] ebedî mutluluğun kapılarını açmaya vesiledir. Allah rızası için bir hasta ziyareti, meleğin, *"İyi ettin! Attığın adımlar hayırlı olsun, cennette bir yerin yuvan olsun."*[16] muştusuyla karşılık bulabilir. Ve bazen tatlı bir söz, cehennem ateşini söndürebilir,[17] bir güler yüz, sevap hanesine artı olarak kaydedilebilir. Bu bakımdan Allah Resûlü'nün, *"Hiçbir iyiliği küçümseme."*[18] şeklindeki öğüdü anlamlıdır.

Allah rızası dışında yapılan ameller makbul olmadığı için[19] sevap işleme niyeti olmaksızın birtakım dünyevî çıkarlar gözetilerek yapılan iyilik-

4 M6757 Müslim, Kader, 22
5 Şems, 91/8
6 M6758 Müslim, Kader, 23
7 Kehf, 18/30
8 Tîn, 95/6
9 Mü'min, 40/40
10 B26 Buhârî, İmân, 18
11 B1520 Buhârî, Hac, 4
12 M252 Müslim, İmân, 137
13 N2224 Nesâî, Sıyâm, 43
14 B3321 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 17; M5860 Müslim, Selâm, 154
15 B652 Buhârî, Ezân, 32
16 T2008 Tirmizî, Birr, 64
17 M2349 Müslim, Zekât, 68
18 M6690 Müslim, Birr, 144
19 N3142 Nesâî, Cihâd, 24

lerin sevaba dönüşmesi mümkün değildir. Gerçekleştirilen eyleme sevap yahut günah sıfatını kazandıran, dolayısıyla da günah boyutunda kişiye sorumluluk yükleyen etkenlerden biri de niyetin yanı sıra kişinin iradesidir. Zira Allah hiç kimseyi gücünün yetmediği şeyle sorumlu tutmamıştır.[20] Dolayısıyla yanılma, unutma ve zorlama gibi kişinin iradesi dışındaki hâllerde vukû bulan yanlış ve kötü davranışlar mazur görülmüştür.[21]

"Yaptığınız her iyiliğin karşılığını Allah katında bulursunuz."[22] buyuran Allah (cc), aynı zamanda bu karşılığın kat kat olacağını, buna karşın yapılan kötülüklere ise sadece misliyle karşılık verileceğini buyurmaktadır.[23] Aynı şekilde Peygamber Efendimiz de, *"Biriniz İslâm'ı güzelce yaşadığında, yapacağı her bir iyiliğe karşılık on mislinden yedi yüz katına kadar (sevap) yazılır; yapacağı her bir kötülüğe ise ancak bir misli (günah) yazılır."*[24] buyurmuştur. Ayrıca Peygamberimizin ifade ettiği üzere, inanan bir kul eyleme geçirmediği kötü niyet ve planlarından ötürü cezaya çarptırılmayacak,[25] kötü niyetini gerçekleştirdiği vakit ise ancak misliyle cezalandırılacaktır.[26] Bunun yanında Rahmân'ın hoşnutluğunu kazanmak için kulun hayırlı bir işe sadece niyet etmesi bile yeterlidir. Bu niyetini bir de eyleme dönüştürdü mü artık o iyilik çok daha fazlasıyla karşılık bulacaktır.[27] Zira Rabbimizin ikramı ve ihsanı sınırsızdır.[28] Şu hâlde bir hurma deyip geçmemeli, helâl kazançtan olması kaydıyla kulun samimi niyetlerle sadaka olarak verdiği bir tanecik hurmanın sevabının, Rahman'ın nezdinde kat kat artırılacağı unutulmamalıdır.[29]

Medine'de bir öğle vaktiydi. Ashâb her zamanki gibi Mescid-i Nebevî'de toplanmış, namaz vaktini beklemekteydi. Derken, yalın ayaklı bazı insanlar geldi. Üstlerinde doğru dürüst giyecekleri yoktu. Kaba yün abalarını başlarına geçirivermişlerdi. Mudar kabilesine mensup olan bu adamlar, kılıçlarını kuşanmış bir vaziyette mescide girdiler. Ne kadar muhtaç oldukları her hâllerinden belliydi. Onların bu durumunu görür görmez Rahmet Elçisi'nin yüzü değişiverdi. İçeri girip çıktıktan sonra Bilâl'e ezan okumasını emir buyurdu. Allah Resûlü namazdan sonra bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra konuşmasına, *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir."*[30] âyetiyle başladı. Ardından Haşr sûresinin 18. âyetini okudu: *"Ey inananlar! Allah'tan sakının ve herkes*

20 Bakara, 2/286
21 [illegible] İbn Mâce, Talâk, 16.
22 Bakara, 2/110
23 En'âm, 6/160
24 B42 [illegible] İmân, 31
25 B6491 Buhârî, [illegible]
26 M336 Müslim, İmân, 205
27 HM7 [illegible] İbn Hanbel, II, 235.
28 [illegible]
29 M2342 Müslim, Zekât, 63
30 Nisâ, 4/1.

yarın (âhiret) için neler hazırladığına bir baksın!" Sözüne devamla, *"Herkes altın ve gümüş paralarından, elbisesinden, buğdayından ve hurmasından bir avuç, hatta yarım hurma da olsa sadaka versin!"* buyurarak mescitteki ashâbını bu fakirlere yardım etmeye çağırdı. Bunun üzerine ensardan bir zât, taşımakta güçlük çektiği bir torbayla mescide girdi. Sonra diğerleri onu takip etti, herkes imkânı nispetinde ne bulduysa getirmişti. Neticede mescidin ortasında iki kocaman yiyecek ve giyecek öbeği oluştu. Bu manzara karşısında sevinçten yüzü parlayan Kutlu Nebî, hayırlı bir işe öncülük etmenin âhiret yurduna getirisini, şu cümlelerle müjdeledi:

"Kim İslâm'da güzel bir davranışa öncülük ederse hem (kendi yaptığının) sevabını, hem de kendisinden sonra o işi yapanların sevaplarını alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir davranışa ön ayak olursa, hem kendi günahını, hem de kendisinden sonra onu yapanların günahını alır. Yine onların günahından da bir şey eksilmez."[31]

Allah Resûlü'nün teşvik edici konuşmasında dile getirdiği, *"...Herkes yarına (âhirete) neler hazırladığına bir baksın."*[32] âyeti, sahâbîlerin üzerinde o kadar kuvvetli bir tesir meydana getirmiş olmalı ki, onlar, bu yoksul grubun ihtiyaçlarını gidermek için seferber olmuşlar ve âdeta bir yarış içine girmişlerdi. Onların Mescid-i Nebevî'de Mudarlı yoksullar için biriktirdikleri yiyecek ve giyecekler gerçekte âhirete götürmek üzere biriktirdikleri azığın bir parçasıydı. Orada birikenlerin âhirette ilâhî bir lütufla, ödülle karşılık bulacağını biliyorlardı. Bunun için yarışmaya değerdi. Bu yarışın özelliği herkesin kazançlı çıkmasıydı. En kazançlı olan ise yarışı başlatan, yani hayra, iyiliğe öncülük edendi.

Bir kötülüğe öncülük edenin günah bakımından durumu da aslında bundan farksızdır. Allah Resûlü, bu durumda olan kişilerin akıbetini Kâbil örneğiyle inananlara anlatmıştır: *"Bir can haksız yere öldürüldüğünde onun kanından/günahından Âdem'in ilk oğluna (Kabil'e) mutlaka bir pay düşer! Çünkü öldürme âdetini ilk kez başlatan odur."*[33] Kötülük etmek, kötülükte işbirliği yapmak, kötüye ve kötülüğe göz yummak dinî olduğu kadar insanî açıdan da kabul edilir davranışlar değildir. Sahâbîlerin Hz. Peygamber'e en büyük
31 günahın ne olduğunu sormaları, iyilik kadar kötülük konusunda da has-
32 sas olduklarını göstermektedir. Allah Resûlü bu sorulara cevap verirken,
33 Allah'a şirk koşmanın günahların en büyüğü olduğunu söyledikten sonra,
34 anne babaya karşı saygısız ve kötü davranmak, yalancı şahitlik,[34] haksız
35 yere adam öldürmek,[35] fakirlik endişesi ile çocuğunun canına kıymak ve

komşunun eşi ile zina etmek[36] gibi kötülükleri sıralamıştır. Kötülüklerin bir zincir gibi birbirini tamamladığı ve umursanmadığında çığ gibi büyüdüğü düşünülürse, Hz. Peygamber'in "günahları küçümsememeleri yönünde müminleri uyarması"[37] daha iyi anlaşılacaktır. Abdullah b. Mes'ûd da şöyle demiştir: "*Mümin kimse günahlarını, üzerine düşüverecek bir dağ gibi büyük görür. Fâcir/günahkâr kişi de günahlarını, burnu üzerine konan ve kovalayınca kaçacak bir sinek gibi görür.*"[38]

Mümin, yaptığı iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığını sadece Allah'tan alacağını, bunun yerinin de esasen âhiret hayatı olduğunu hiçbir zaman aklından çıkarmamalıdır. Ancak bu, kulun bazen bu dünyada da ödüllendirilmeyeceği veya birtakım sıkıntılarla karşılaşmayacağı şeklinde anlaşılmamalıdır. Nitekim hadislerde, "başkasına iyilik etmek ve akrabayı ziyaret etmek veya bunun tam aksine birine haksızlık etmek ve akrabalarla ilişkileri koparmak" gibi bazı davranışların sevap ve günahının âhirete ertelenmeyeceğinden söz edilmektedir.[39] Günahın, kalbi karartacağını,[40] rızıktan mahrum bırakacağını,[41] çoğalması hâlinde kişinin helâkine sebep olacağını[42] söyleyen Allah Resûlü, işlenen kötülüklerin dünya hayatındaki yansımalarına işaret etmiştir. Kaldı ki, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah (cc), inandıktan sonra iyi davranışlar ortaya koyan kullara, cennet nimetleri yanında huzurlu bir dünya hayatı da vaad etmektedir.[43] Aynı şekilde O, inkâr eden kullarına hem dünyada hem de âhirette azap olunacaklarını haber vermiştir.[44] Ancak her hâlükârda inanan insan, yaptığı iyilikler karşılığında dünyalık bir beklenti içinde olmamalıdır. Müslüman kişinin, işlediği sevap ve günaha ilk tepkisi Nebî'nin (sav) şu duasındaki gibi olmalıdır: "*Allah'ım, beni güzel bir iş yaptıkları zaman mutlu olan, günah işledikleri zaman da bağışlanma dileyen kullarından eyle.*"[45]

Öte yandan mümin, yaptığı hatayı düzeltmenin, işlediği günahı temizlemenin, kusurunun bedelini bu dünyada ödemenin gayreti içinde olmalıdır. Allah Resûlü ile sık sık bir araya gelen sahâbîler arasında da zaman zaman günaha bulaşanlar olmuyor değildi. Ancak onlar işledikleri günahın altında o kadar eziliyorlardı ki, daha fazla dayanamayıp, "Helâk oldum ey Allah'ın Elçisi!" diyerek Resûl-i Ekrem'in karşısına çıkıyor ve yüz kızartıcı da olsa işledikleri günahı itiraf etmekten çekinmiyorlardı. Yaptıklarının cezasını âhirette çekmektense, dünyada verilecek her türlü cezaya razı oluyorladı. "*Nerede olursan ol, Allah'a karşı gelmekten sakın. Bir kötülüğün arkasından hemen iyilik yap ki onu yok etsin. Bir de insanlara*

güzel ahlâkla davran!"[46] buyuran Kutlu Elçi'nin bu samimi ve dürüst insanların dertlerine nasıl çözüm bulacağını anlamak güç olmasa gerek. Bir Ramazan günü, "Helâk oldum!" feryadıyla Hz. Peygamber'e (sav) gelen bir sahâbî, oruçluyken hanımıyla ilişkiye girdiğini itiraf ederken, cezası ne ise bir an evvel çekip günah yükünden kurtulmak istiyordu. Allah Resûlü de ona, zıhâr kefareti hükmünün[47] aynısını yani bir köle azat etmesini, buna imkânı yoksa art arda iki ay oruç tutmasını, buna da gücü yetmezse altmış fakiri doyurmasını uygun görmüştü.[48] Sahâbeden Ebu'l-Yeser isimli bir zâtın[49] bir başkasının hanımına uygunsuz davrandığını itiraf etmesi üzerine ise şu âyet inmişti: *"Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır."*[50] Allah Resûlü, kendisine gelerek pişmanlığını ifade eden Ebu'l-Yeser'e, nâzil olan âyeti okuduktan sonra bu tavsiyenin günah işleyen bütün müminler için geçerli olduğunu bildirmişti.[51] Zira Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de, dosdoğru kılınan namazın kişiyi her türlü kötülükten ve hayâsızlıktan alıkoyacağını beyan etmektedir.[52] Yine Peygamber Efendimiz, inananlara, büyük günahlardan kaçındıkları takdirde beş vakit namazın, kılınan cuma namazları ile tutulan Ramazan oruçlarının bunlar arasında işlenen günahlara kefaret olacağı müjdesini vermiş,[53] orucun tıpkı bir kalkan gibi[54] insanı günahlardan koruduğuna dikkat çekmiştir.

Kendi itiraf ve istekleriyle had cezası tatbik edilenlerin çektikleri cezalar, işledikleri günahın kefareti sayılmış olsa da[55] günah kirlerinden tam anlamıyla kurtulabilmek ancak kişinin günahından samimi bir şekilde pişmanlık duyarak tevbe etmesi ve durumunu düzeltmesiyle mümkündür.[56] Zira Rahmân olan Allah'ın merhameti her şeyi kuşatır[57] ve O, merhamet etmeyi kendi zâtına farz kılmıştır.[58] *"Günahtan tevbe eden, hiç günahı olmayan kimse gibidir."*[59] buyuran Peygamber Efendimiz, tevbenin, günahtan kararan gönülleri nasıl temizlediğini şu güzel örnekle ifade etmiştir: *"Kul bir hata işlerse kalbine siyah bir nokta konulur. Şayet o günahtan el çeker, bağışlanma diler, tevbe edip Allah'a dönerse kalbi cilalanır. Eğer tekrar aynı hatayı işlerse siyah nokta artırılır ve neticede bütün kalbini kaplar."*[60]

Böylece tevbe edenleri günahlarından arındıran Yüce Allah, bir yandan da, dünya hayatında karşılaşılan musibetleri inanan kulunun affı için bir vesile kılar. Öyle ki, müminin yorgunluğu da hastalığı da, üzüntüsü de sıkıntısı da, vücuduna batan bir dikene varıncaya kadar kendisine eziyet veren her şey, işlediği günahlara kefaret sayılır.[61] Resûlullah'ın ifadesiyle

[46] T1987 Tirmizî, Birr, 55
[47] Mücâdele, 58/3-4
[48] M2595 Müslim, Sıyâm, 81
[49] T3115 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 11
[50] Hûd, 11/114
[51] B4687 Buhârî, Tefsîr (Hûd) 6; M7004 Müslim, Tevbe, 42
[52] Ankebût, 29/45
[53] M552 Müslim, Tahâret, 16
[54] B7492 Buhârî, Tevhîd, 35
[55] İM2603 İbn Mâce, Hudûd, 33; T2626 Tirmizî, İmân, 11
[56] Mâide, 5/39; En'âm, 6/54; Meryem, 19/60
[57] Mü'min 40/7
[58] En'âm 6/12
[59] İM4250 İbn Mâce, Zühd, 30
[60] T3334 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 83
[61] B5641 Buhârî, Merdâ, 1

Allah, ağacın yapraklarının dökülmesi gibi, bu sıkıntılarla mümin kulunun günahlarını döker.[62]

Ancak Rahmân olan Rabbimizin bu engin merhametine güvenip helâl-haram konusunda gevşek davranmaktan kaçınmak gerekir. Zira bir mümin her şeyden önce, Allah Resûlü'nün yaptığı gibi, günahlardan ve kötü amellerden uzak durmaya özen göstermelidir. Nitekim Sevgili annemiz Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre Peygamberimiz, iki işten birini tercih etmek durumunda kaldığında, günah olmadığı takdirde kolay olanını seçer; günah olması hâlinde ise, ondan en uzak duran kimse olurdu.[63] Elinden geldiğince kötüden sakınmak ve sakındırmak, "takva" dediğimiz, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olma hâlinin bir gereğidir. Yüce Allah, kullarına kötülüğün açığına da gizlisine de yaklaşmamalarını emretmiş,[64] günahlardan uzak durmayı öğütleyerek koymuş olduğu sınırlara riayet edilmesi gerektiğini bildirmiştir.[65] Dolayısıyla bilinçli bir mümin, sadece günahlardan değil, günaha götüren yollardan da uzak durmayı kendine düstur edinir.

Elbette yaratılışı gereği insanın hiç kötülük işlememesi, melekler gibi günahsız ve masum olması imkânsızdır. Nefsi ile mücadelesinin yanı sıra insanı sürekli kötü amellere teşvik eden bir de şeytan vardır.[66] Sevgili Peygamberimizin şu sözleri Yüce Allah'ın da insandan tamamen günahsız olmasını beklemediğini göstermektedir: *"Canım elinde olana yemin olsun ki, siz günah işlememiş olsanız, Allah sizi ortadan kaldırır da, günah işleyen bir topluluk getirirdi. Onlar Allah'tan bağışlanma dilerler, O da kendilerini affederdi."*[67] Kur'an'da, *"Allah'ın günahkâr kimseyi sevmediği"*[68] söylenirken, günahı önemsemeyen, alenî olarak işleyip etrafına da yayan, kötülüğü alışkanlık hâline getirerek ısrarla tekrarlayan, hatadan sonra pişmanlık duymayan kimseler kastedilmektedir. Mümine yakışan ise, bütün bu olumsuz tavırlardan uzak durmak ve günah işlediğinde bunu açığa vurup diğer insanlara kötü örnek olmak yerine günahını saklı tutarak[69] Rahmân'dan af dilemektir. Zira Allah kendisine karşı gelmekten sakınan kullarını tarif ederken, *"Onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler –ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar?– ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir."*[70] buyurmaktadır. Unutulmamalıdır ki, küçük günahlarda ısrar etmek büyük günahlara kapı açmak demektir.

Yapılan tevbenin kabul olmasının ve günahların affedilmesinin en önemli şartı ise, işlenen hatanın büyük günahlardan olmamasıdır. Bu-

62 [illegible]
63 [illegible]
64 [illegible]
65 [illegible]
66 [illegible]
67 [illegible]
68 [illegible]
69 [illegible]
70 [illegible]

nunla ilgili olarak Yüce Allah Kur'an'da, *"Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız."*[71] buyurmuştur. Daha önce de zikrettiğimiz üzere, Allah'a şirk koşmak, anne-babaya karşı saygısız ve hayırsız davranmak, insan öldürmek, yalan söylemek,[72] yalancı şahitlik yapmak ve açlık korkusuyla evlâdını öldürmek[73] büyük günah olarak nitelendirilmiş ve bunları işleyenlerin büyük cezaya çarptırılacağı bildirilmiştir.[74] Bununla birlikte Allah'a şirk koşmak dışındaki günahları Cenâb-ı Allah dilerse bağışlar. Nitekim Kur'an'da da, *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındaki günahları, dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan, kuşkusuz, derin bir sapıklığa düşmüştür."*[75] buyrulmaktadır.

Kul hakkını ilgilendiren günahlar için ise, kişinin öncelikle haksızlık ettiği kişiden helâllik alması gerekmektedir.[76] Dinimizde kul hakkı o derece önemsenmiştir ki, Hz. Peygamber, Allah'a karşı görevlerini yaptığı hâlde kul hakkı kapsamındaki günahlarla Allah'ın huzuruna gelecek olan kişiyi gerçek anlamda iflas etmiş insan olarak tanımlamış ve şöyle buyurmuştur: *"Ümmetim içinde asıl müflis, kıyamet gününde namaz, oruç ve zekâtla(rıyla) beraber gelir. Ama dünyada iken şuna sövmüş, buna iftira atmış; ötekinin malını yemiş; berikinin kanını dökmüş; diğerini de dövmüştür. (İhlal ettiği bu hakların karşılığı olarak) onun iyiliklerinden alınıp hak sahiplerine verilir. Şayet hesabı görülmeden iyilikleri biterse, onların günahlarından alınarak bunun üzerine yüklenir; sonra da cehenneme atılır."*[77]

Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde sevap ve günaha yol açan davranışlar çok değişik kavramlarla ifadesini bulmaktadır. "Hasene/seyyie", "tayyib-habîs", "hayır-şer", "hasen-kabîh", "birr-ism" bunların belli başlılarıdır. Bu kavramlarla ifade edilen iyi ve kötü mefhumu konusunda âyet ve hadisler bize yol göstermektedir. Dolayısıyla iyi ve kötünün, sevap ve günahın belirlenmesinde temel ölçüt Allah ve Resûlü'nün bu konularla ilgili açık beyanları ve ortaya koydukları ilkelerdir. Bunların yanı sıra diğer bir ölçü ise kişinin aklı ve vicdanıdır. Bireysel vicdan kadar kamu vicdanı da önemli bir ölçüttür. İslâm hukuk geleneğinde "örf" olarak adlandırılan
71 kavram da esasen her türlü ön yargılardan arınmış şaibesiz aklın yani akl-ı
72 73 selimin reddetmediği ve insanlar arasında genel kabule şayan olmuş şey-
74 leri ifade eder. Bu bağlamda fakih sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un da ifade
75 76 ettiği gibi, "Müslümanların iyi ve hoş gördükleri hususlar Allah katında da
77 iyidir; Müslümanların kötü ve çirkin olduğuna karar verdikleri şeyler yani

genel ahlâkî değerlere ters düşen tutum ve davranışlar ise Allah katında da kötüdür."[78] O hâlde gerek bireysel gerekse toplumsal konulara ilişkin, "Bu günah mıdır? Şu sevap mıdır?' gibi gündelik tartışmalarda yahut en azından şüpheli durumlarda, Kur'an'ın âyetlerine, Resûl'ün hadislerine ve yine onun tavsiyesine uyup kalbe, vicdana danışmak kadar kamu ortak vicdanının sesine kulak vermek de gerekir.

Vâbisa'nın, Nevvâs'ın, sevap ve günah kazandıracak davranışların neler olduğunu Peygamberimize soran diğer sahâbîlerin endişesi ortaktı: Allah'ın hoşnutluğunu ve sevgisini kazanmak, ebedî âlemde sonsuz huzura ve sınırsız nimetlere kavuşmak. Günümüz Müslüman toplumunda bu endişenin neredeyse kaybolduğunu görmekteyiz. Bu kaygıyı yeniden canlandırmak ise sevabı günahı, helâli haramı, iyiyi kötüyü, tayyibi habisi, vb. temel kavramları toplumsal yapımızın merkezine taşımamızla mümkün olacaktır. Bireylerin öncelikle kendilerini kontrol ederek sevaba odaklanmış ve günaha sırtını dönmüş bir hayat için çabaladıkları toplum, elbette huzura ve güvene kavuşacaktır.

KALP
BEDEN ÜLKESİNİN SULTANI

عَنْ عَامِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ
يَقُولُ: "...أَلاَ وَإِنَّ فِى الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ،
وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلاَ وَهِيَ الْقَلْبُ."

Âmir'in en-Nu'mân b. Beşîr'den işittiğine göre,
Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Bilin ki! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o, iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki! O, kalptir."
(B52 Buhârî, Îmân, 39)

Şehr b. Havşeb anlatıyor: "Ümmü Seleme'ye, 'Ey müminlerin annesi! Allah Resûlu (sav) senin yanındayken en çok hangi duayı ederdi?' dedim. Ümmü Seleme, 'Onun çoğunlukla ettiği dua şuydu: *'Ey kalpleri çeviren (Allah'ım)! Benim kalbimi dinin üzere sabit kıl.'* Ben kendisine, 'Ey Allah'ın Resûlü! *'Ey kalpleri çeviren (Allah'ım)! Benim kalbimi dinin üzere sabit kıl.'* diye neden çok dua ediyorsun?' dedim. Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Ey Ümmü Seleme! Hiçbir insan yoktur ki kalbi Allah'ın iki parmağı arasında olmasın. O, dilediği (kulunun kalbini) istikamet üzere kılar, dilediğini ise saptırır."*

(T3522 Tirmizî, Deavât, 89)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*

(M6543 Müslim, Birr, 34)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kul bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Bundan vazgeçip tevbe ve istiğfar ettiği zaman kalbi parlatılır. Günaha devam ederse siyah nokta artırılır ve sonunda tüm kalbini kaplar. Allah'ın, (Kitabı'nda), 'Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.'* (Mutaffifîn, 83/14) diye anlattığı pas işte budur."

(T3334 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 83)

Amr b. Âs'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Âdemoğlunun kalbinden bütün (arzu) vadilerine (uzanan) yollar vardır. Allah, kalbini bütün bu yollara açmış olan kişiyi bunların hangisinde helâk ettiğini önemsemez, fakat kim Allah'a güvenirse Allah onu (arzularının) keşmekeşliğinden kurtarır."*

(İM4166 İbn Mâce, Zühd, 14)

Sâbiûnun büyük âlimlerinden olan Şehr b. Havşeb anlatıyor: Allah Resûlü'nün ölümünden sonra onun dualarını merak ettim ve Müminlerin annesi Ümmü Seleme'ye giderek, "Ey müminlerin annesi! Allah Resûlü (sav) senin yanındayken en çok hangi duayı ederdi?" dedim. Ümmü Seleme, "Onun çoğunlukla ettiği dua şuydu: *'Ey kalpleri çeviren (Allah'ım)! Benim kalbimi dinin üzere sabit kıl.'* Ben kendisine, 'Ey Allah'ın Resûlü! *'Ey kalpleri çeviren (Allah'ım)! Benim kalbimi dinin üzere sabit kıl.'* diye neden çok dua ediyorsun?' dedim. Allah Resûlü şöyle buyurdu: *'Ey Ümmü Seleme! Hiçbir insan yoktur ki, kalbi Allah'ın iki parmağı arasında olmasın. O, dilediği (kulunun kalbi)ni istikamet üzere kılar, dilediğini ise saptırır.'*"[1]

Böylece Allah Resûlü kalpler ile Allah arasında bir bağ olduğuna işaret etmektedir. Kuşkusuz kalplerdeki değişim, kulun iradesi ile Allah'ın iradesi arasındaki hassas bir dengeye bağlıdır. Bu durum Kur'an'ın, *"Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere, sizi çağırdığı zaman, Allah'ın ve Resûlü'nün çağrısına uyun ve bilin ki, Allah kişi ile kalbi arasına girer. Bilin ki, onun huzurunda toplanacaksınız."*[2] âyetiyle tam bir uygunluk göstermektedir. Âyette Allah ve Resûlü'nün çağrısı yani Kur'an ve sünnet, "hayatın kendisi" olarak ifade edilmiştir. Hayata yapılan çağrıda hayatın odağı olan kalbe en öncelikli görevin yüklenmiş olması şaşırtıcı değildir. Değişken bir yapıya sahip olan kalbin, Allah'ın yardımı olmaksızın hidayet üzerinde sebat etmesinin imkânsızlığını bilen Allah Resûlü'nün sürekli, *"Ey kalpleri çeviren Rabbim, benim kalbimi dinin üzere sabit kıl."*[3] diye dua etmesi, âdeta savaş meydanında inananların ayaklarını meleklerle sabit kılan Allah'ın, nefis ile olan mücadelede de müminin kalbini sebatkâr kılması içindir. Peygamberimiz kalbinin sebat ve kararlılık içinde olmasının yanı sıra Allah'tan, kalbini her an O'na itaat etmeye yöneltmesini de istemiştir.[4] Allah Resûlü'nün zaman zaman, *"Kalpleri evirip çeviren Allah adına yemin ederim."*[5] şeklinde söze başlaması her işin kalpten varlık dünyasına yol bulduğunun bir işareti gibidir.

Kalp, Allah Resûlü'nün başka hadislerine de konu olmuştur. Ebû Musa'dan rivayet edilen bir hadiste Allah Resûlü, *"Kalbe kalp denilmesinin sebebi, onun çok değişken olmasındandır. Kalbin misali çöldeki bir ağacın üze-*

[1] T3522 Tirmizî, Deavât, 89
[2] Enfâl, 8/24
[3] T3522 Tirmizî, Deavât, 89
[4] M6750 Müslim, Kader, 17
[5] B6628 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 3

rinde asılı kalan kuş tüyünün misali gibidir. Rüzgâr onu bir oraya bir buraya savurur."[6] buyurmaktadır. Peygamber Efendimiz diğer bir hadisinde kalbin değişken yapısını tencerede kaynayan su benzetmesiyle açıklamaktadır: *"Âdemoğlunun kalbi, (ateşin üzerindeki) tencere gibi kaynayan bir şeydir, sürekli değişir."*[7] Kalp o kadar değişkendir ki Hz. Peygamber, *"Benim kalbim de perdelenir ve ben her gün yüz defa Allah'tan bağışlanma dilerim."* demektedir.[8]

İslâm düşüncesinde kalp, bütün vücuda yön veren merkezî bir organ olarak görülür. Her ne kadar kalp denilince ilk bakışta kanı toplayıp bütün vücuda pompalayan organ akla gelse de Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde kalbin, şuur, vicdan, idrak, duygu, akıl ve irade gücünün merkezi, bütün sezgi ve duygularımızın ve nihayet düşünme gücümüzün kaynağı oluşuna vurgu yapılır. Maddî hayatımızın merkezî organı kalp, mânevî hayatımıza da yön veren bir kaynaktır. Bu iki hayat alanı birbirinden ayrı düşünülemez.

Din dilinde kalp, imanın ve küfrün, sevginin ve nefretin, cesaretin ve korkaklığın, iyiliğin ve kötülüğün, kısaca bütün duyguların merkezidir. Haset, gazap ve nefret gibi kötü duygular kalpte bulunduğu gibi iman, Allah korkusu, hilm ve takva gibi birçok olumlu duygular da kalbe isnad edilmektedir. Marifet, yani Allah'ı bilmek ve tanımak da kalbin işidir.[9]

Cebrail, Kur'an'ı Hz. Peygamber'in kalbine indirmiştir.[10] Kalpte ilâhî güzellikler tecelli eder, insanın aklen kabul ettiği şeyler, iman ve ihsan boyasıyla boyanarak duygu boyutuna burada aktarılır. *"Allah her kimi doğruya erdirmek isterse onun gönlünü İslâm'a açar."*[11] âyetinin nüktesiyle bu hâl insanı mekanik bir varlık olmaktan çıkararak onu olaylar karşısında ürperen, korku ve ümit sarmalı içinde gelgitler yaşayan bir varlık hâline dönüştürür.

İnsan vücudunun mihenk noktası olan ve insanın hilkatinde bulunan dört özelliğin; vahşetin, behimî duyguların, şeytanî duyguların ve Rabbânî duyguların beraberce hissedildiği kalp, büyük sûfîlerden Sehl et-Tüsterî'nin ifadesiyle arşın kürsîde bulunması gibi göğüslerde bütün vücuda hâkim bir noktada bulunur.[12] Allah Resûlü, kalbin bu merkezî konumunu ikinci serlevhada yer alan şu hadisinde açıklar: *"...Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir."*[13]

Ebû Hüreyre'den nakledilen şu hadiste de gözler, dil, eller ve ayaklar konu edilerek bütün organların sorumluluğu kalbe yüklenmektedir: *"... Kalp arzular, istek duyar. Beden onun (arzusu istikametinde hak olanı) ya tasdik eder ya da reddeder."*[14]

Allah Resûlü'nün kalple organlar arasındaki ilişki bağlamında sahâbîlerine öğrettiği dualardan birinde, *"Kulağımın kötülüğünden, gözümün kötülüğünden, dilimin kötülüğünden, kalbimin kötülüğünden, tenimin kötülüğünden sana sığınırım."* denilmektedir.[15] İnsan, hakikatlere bu duyu organlarıyla ulaşabilmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de hiçbir şey bilmeden anne karnından çıkan insana, Allah'ı hakkıyla tanıyıp şükretmesi için (düşünme ve bilgi aracı olarak) kalp, kulak ve gözler gibi duyu organlarının verildiği söylenmektedir.[16]

Ebû Hüreyre kalbi, ordusunun başındaki bir sultana benzeterek tasvir etmiştir: *"Kalp sultandır ve onun orduları vardır. Sultan iyi olursa askerleri de iyi olur. Sultan kötü olursa orduları da kötü olur. Kulaklar bu sultanın habercileridir. Gözler bekçileridir. Dil sultanın tercümanıdır. Eller kanatlarıdır. Ayaklar postacılarıdır. Ciğer şefkat ve merhamet kaynağıdır. Dalak ve böbrekler (kendisine yönelen tehlikeleri bertaraf eden) tuzaklarıdır. Akciğer (hayatın kaynağı) nefestir. Sultan iyi olursa askerleri de iyi olur, sultan kötü olursa askerleri de kötü olur."*[17]

Ebû Hüreyre'nin kalple ilgili kullandığı bu hükümdar metaforunun özel bir gayesi olduğu aşikârdır. Bir bakıma sanki Allah Resûlü'nün, *"Bilin ki, her hükumdarın bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu, yapılmamasını istediği haramlardır. Bilin ki, vücutta öyle bir organ vardır ki o sağlıklıysa tüm vücut sağlıklı demektir. Fakat o hastaysa tüm vücut hasta olur. Bu organ kalptir."*[18] sözünü yorumlamaktadır. Zira Ebû Hüreyre bu sözüyle hem vücudun sultanı olarak kalbin, en büyük hükümdar olan Allah'ın bizzat saygı gösterilmesini istediği hükümranlık alanına göre hareketini belirlemesi gerektiğini anlatmakta hem de kalbin istikamet üzere olmasının önemini vurgulamaktadır. Zira ancak kalbin istikamet üzere olması ile tüm organlar kendilerine düşen vazifeleri en güzel şekilde yerine getirebilecektir.

Kur'an, insanın kendisi ve kâinat üzerinde düşünmesi (tefekkür), geçmiş olayları düşünerek ibret alması (tezekkür), sebep-sonuç ilişkilerinden yola çıkarak geleceği düşünmesi (tedebbür) ve tüm nesne ve olgular arasında bağ kurması (teakkul) sorumluluğunu kalbe yüklerken kalbin,
akıl, ruh ve nefis ile olan ilişkisinin bir ahenk içinde olması gerektiğini 15
şart koşar. Kalp, ilâhî nurun yansıdığı bir ayna değerinde olsa da "insan 16 17
bilmece"sini tamamlayan diğer parçalar, beden, ruh ve nefistir. Ruh, *"...ona
ruhumdan üfledim..."*[19] fermanınca ilâhî bir nefha ve Rahmânî bir esintidir. 18
Aynı şekilde farklı şekil ve mertebelerle kendisini göstermekle beraber, 19

"Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!"[20] fermanınca nefisten, sadece eşyanın tabiatından hâsıl olan bilgiyle değil letâif cinsinden en derunî ve sırlı bilgileri de özümseyip ilâhî hoşnutluğa erişmesi istenmektedir. Bu hâliyle nefis, ilim ve iradenin mahalli olan kalpten azade olamaz. O hâlde kalp sadece bedene ait merkezî bir organ değil aynı zamanda ruhun ve nefsin kısaca insanın tüm duygu, düşünce ve hayat faaliyetinin merkezindedir.

Kalpte Rahmân'ın cemâl ve celâlini hissedecek korku ve ümit duygularının bulunuşu, onu nazargâh-ı ilâhî'ye çevirir. Fakat nefsin bundan mahrum bırakılması, kalbin, nefsin vesvesesi ve şeytanın aldatmasıyla süflî ve anlamsız duygulara kapılmasına yol açar. O zaman kalp asla ilâhî hakikatleri alamaz olur ve Rahmân'ın ilim, hikmet ve iman nurundan yararlanmak yerine değersiz arzuların, üstüne düşen gölgesiyle karanlıklara gömülür. Bu durum Kur'an'da, *"Yahut (inkârcıların küfür içindeki hâlleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar... İnsan elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse onun için nur diye bir şey yoktur."*[21] diye ifade edilir.

Yüce Allah insanların kalplerine nazar etmektedir. Hz. Peygamber bu hakikati şöyle ifade eder: *"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*[22] Bu şekilde Allah'ın kulun kalbini ölçü alması kişiyi gösterişten kurtaracağı gibi onu samimi davranışlara yöneltecektir. Samimi davranışlara yönelebilmek için samimi bir kalbe ihtiyaç duyulacaktır.

İnsanın, her an nefsinin aldatmasına maruz kaldığı dünya hayatında, salih amellerle ve Allah'ı çokça anarak kalbini uyanık tutması gerekmektedir. Allah Resûlü, şeytanların âdemoğlunun kalbini perdelediklerini, dolayısıyla melekût âlemi üzerinde düşünmesine engel olduklarını[23] söyleyerek dünyevî arzularımızın çepeçevre sararak bizleri ilâhî güzelliklerden nasıl da alıkoyduğunu anlatmaktadır. Kalbimizi İslâm'ın aydınlık bilgisiyle beslemediğimiz takdirde kalbimiz giderek kararmakta ve bir de buna, işlenen günahlar eklendiğinde kalp tüm ışığını kaybetmektedir. Allah Resûlü bu konuda bizim için, *"Allah'ım! Faydasız bilgiden, huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul edilmeyen duadan sana sığınırım."*[24] şeklinde bir ölçü koymakta, kalbimizi huşûa davet etmektedir.

Huşû, Allah'a karşı hissedilen derin bir kavrayış, ince bir duyuş ve her an O'nun huzurundaymış gibi ihsan parıltılarıyla ilâhî hakikate tes-

[20] Fecr, 89/27-28.
[21] Nûr, 24/40.
[22] M6543 Müslim, Birr, 34
[23] M536563 İbn Ebû Şeybe, Musannef, Megazî, 0
[24] N5538 Nesâî, İstiâze, 64.

lim oluşu ifade eden mümine özgü bir duygudur. Bu duyguda iman, ilim ve tefekkür beraber bulunur. Hepsinin de mahalli kalptir. Huşû duygusunu salih ameller ve tevazu ile beslemek gerekir. Gömleğindeki söküğü diken Hz. Ali'yi, "Niçin kendi söküğünü dikiyorsun?" diye yadırgayanlara o, "Kalp huşû duygusuyla yoğrulduğunda mümin de (tüm benliğiyle) ona uyar." diye cevap vermiş[25] ve bazen önemsiz gibi görünen işlerin bile kalbin mânevî olarak beslenmesinde ne kadar önemli olduğunu öğretmiştir.

İnsan hem akıl ve kalp nimetine sahiptir hem de şeytan, nefis ve şehvet ile çetin bir imtihana tâbidir. Allah'ın nazargâhı kalp olduğu gibi şeytanın insana vesvese ve şüphe vermek için fırsat kolladığı yer de kalptir. Allah, kalbi yüceltmeyi amaçlarken, şeytan onu yıkmayı hedefler. İnsan gece uykusunda dahi şeytanın vesvesesiyle karşı karşıyadır.[26] Aynı şekilde şeytan namazda da kalbi rahat bırakmaz, ona hiç aklında olmayan şeyleri hatırlatır ve zihnini meşgul etmeye çalışır.[27] Bu şekilde şeytan, kişi ile kalbi arasına girmeye çalışarak onu Allah yolundan alıkoymak ister.

Ameller de kalpte başlar. Bütün ameller niyetlere göredir. Niyet ise kalbin işidir. Dilbilimciler niyet ve nevât (çekirdek-öz) kelimesini türeyiş bakımından bağlantılı görmektedirler.[28] Çekirdek nasıl ki bir meyvenin gelişimi için temel bir öz ise, bir düşüncenin salih bir amele dönüşüp güzel bir meyve verebilmesi, niyetin güzelliğiyle ilgilidir. Bu bakımdan sadece niyet kelimesinin semantik tahlili bile düşünce ve eylemler arasında bulunan bağı ve kalbin özünden doğan duygu ve düşüncelerin gerçekleşme sürecini anlamamıza belli ölçüde ışık tutar. Ne var ki kalbin, özünde doğan düşünceleri eylemlere dönüştürebilmesi için düşünceleri gölgeleyen arzuların kalp üzerine örttüğü kılıfları kaldırmak ve düşüncelerimizin Hakk'ın rızasına uygun eylemlere dönüşmesini engelleyen psikolojik engelleri yıkmak gerekir. Bunun için yapılması gerekenler hem Kur'an'da hem de Allah Resûlü'nün hadislerinde anlatılmaktadır.

Allah Resûlü, *"Siz siz olun, tevazuu elden bırakmayın. Tevazu kalpte başlar. Hiçbir Müslüman diğerine eziyet etmesin. Yamalı elbiseler içinde olan nice biçareler vardır ki, onların Allah'ın adını vererek ettikleri dualar hemen kabul edilir."*[29] derken, düşünceyi eylemle birleştirmede kalbin gücüne işaret etmektedir. Kalplerde olan düşünceler onun derinliğinden süzülüp dudaklardan döküldüğünde ve niyetler gözlerden akan yaşlarla yıkandığında en tesirli amel ve eylemlere dönüşür. Bazen kalpten geçirilenler gerçekleşme imkânı bulamaz. Fakat samimi ve iyi düşünceler varlık dünyasında kar-

[25] ZHS108 İbn Hanbel, Zühd, s. 108
[26] N1608 Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 5
[27] B1231 Buhârî, Sehv, 6
[28] LA5/4588 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, LI, 4589
[29] MK7768 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, VIII, 186

şılık bulmasa da bunun Allah indinde olmuş gibi değer bulduğu muhakkaktır. Bu bakımdan Allah Resûlü, *"Bir kimse samimi olarak ve tüm kalbiyle Allah'tan şehit olmayı dilerse o kişi yatağında bile ölse Allah onu şehitlerin makamına ulaştırır."*[30] buyurmuştur.

Allah'ın insanlara bir lütfu olarak kalpten geçen kötü düşünceler, eyleme dönüşmedikçe kulun günah hanesine yazılmaz. *"Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah, çok bağışlayandır, Halîm'dir."*[31] âyeti ve *"Allah, ümmetimi akıllarına gelen kötü düşünceleri yapmadıkça ve onları dile getirmedikçe sorumlu tutmayacaktır."* hadisi[32] bu duruma açıklık getirmektedir.

Kalp bir nazargâh-ı ilâhî olarak, bir mümin için aynı zamanda doğru bilgiyi yanlış olandan ayırt etme yeridir. "Heyetler yılı" olarak bilinen hicretin dokuzuncu yılında Arap yarımadasının çeşitli bölgelerindeki kabilelerin Medine'ye akın ettiği bir zamanda Esedoğulları'ndan Vâbisa b. Ma'bed'in, "İyilik ne demektir?" sorusuna Allah Resûlü'nün üç parmağını birleştirip Vâbisa'nın göğsüne vurarak verdiği cevap, bugün de kulaklarımızda yankılanmaktadır:

"Sen fetvayı kendinden iste, sen fetvayı kalbinden iste, ey Vâbisa! İyilik, içinin huzurlu, gönlünün rahat olduğu şeydir. Kötülük ise insanlar sana 'yapman' söyleseler bile içini tırmalayan, gönlüne rahatsızlık veren şeydir."[33]

Allah Resûlü doğruyu yanlıştan ayırt etme yeri olarak kalbi görürken, kalpte bulunan imandan dolayı, müminin kalbinde oluşmuş bir mekanizmaya dikkat çekmektedir: *"Üç şey var ki Müslüman kalbi bunlar karşısında aldanmaz: Allah için ihlâsla amel etmek, yöneticilere karşı samimi olmak ve İslâm toplumu ile beraber hareket etmektir."*[34]

Kalp, kötülüklere karşı mücadelenin verildiği yerdir. Nitekim meşhur bir hadiste son direnç noktasının kalp olduğu, en azından kalbi kötülüğe teslim etmemenin gerekliliği şöyle ifade edilmektedir: *"Kim kötü ve çirkin bir iş görürse onu eliyle düzeltsin; eğer buna gücü yetmiyorsa diliyle düzeltsin; buna da gücü yetmezse kalben karşı koysun. Bu da imanın asgarî gereğidir."*[35] Doğruya ulaşmada da kalbin vereceği hükme bakılması tavsiye edilmektedir. Çünkü doğruluk kalbin mutmain olmasıdır.[36]

Kalp, ilâhî ışığın yansıması veya nurun tecellisi sayesinde kişinin hidayete erdiği bir yer olarak Hakk'ın aynası kabul edilmiştir. Abdullah b. Abbâs tarafından nakledilen Allah Resûlü'nün, *"Allah'ım! Kalbimde nur, gözümde nur, kulağımda nur, sağımda nur, solumda nur, üstümde nur, altımda*

30
31
32
33
34
35
36

nur, önümde nur var eyle, benim nurumu artır."[37] şeklindeki duası bu anlayışın bir yansımasıdır.

Gerek inançsızlık gerekse işlenen günahlar insanı mânevî güzelliklerden feyz alamayacak şekilde nefsin ve şeytanın oyuncağı hâline getirebilmektedir. Bu durum kalbin akıl, basiret ve duygu yönlerini kaybederek mânâsızlaşmasına yol açmaktadır. Nihayet kalp işlenen günahların ağırlığı altında paslanma (rayn), sapma (zeyğ), hastalanma (maraz), katılık (kasvet), perdelenme (gulf), körleşme ('amâ), mühürlenme (hatm), kilitlenme (kufl) gibi Kur'an ve hadislerin haber verdiği bir dizi mânevî hastalığa maruz kalmaktadır.

Nitekim Sevgili Peygamberimizin bir hadisinde, *"Kul bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Bundan vazgeçip tevbe ve istiğfar ettiği zaman kalbi parlatılır. Günaha devam ederse siyah nokta artırılır ve sonunda tüm kalbini kaplar. Allah'ın, (Kitabı'nda) 'Hayır hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları, kalplerini paslandırmıştır.'*[38] *diye anlattığı 'pas' işte budur."*[39] buyrulmaktadır.

Allah Resûlü, kalbin hastalıkları üzerinde çok fazla durmaktadır. Pek çok hadiste, insanlar bencillik, haset, kibir, başkalarına tepeden bakmak (ucb), sûizanda bulunmak, kin beslemek (hıkd), insanların başına gelen musibetten zevk almak (şematet), dostlara darılıp onları yüzüstü bırakmak (hecr), sözde durmamak (gadr), dünyaya karşı gözü doymamak (tûl-i emel) gibi kötü duygulara karşı uyarılmıştır.

Allah Resûlü bir başka hadisinde, *"Kulun Allah yolunda yuttuğu toz ile cehennem ateşi onun karnında asla birleşmez. Bencillik ve iman da aynı kalpte birleşmez."*[40] buyurarak Allah'ın rızasına uygun işlerin cehennem ateşine engel olduğunu, buna mukabil, çoğu defa tezahürü başkalarına haset etmek olan bencilliğin imanla bağdaşmayan bir nitelik olduğunu vurgulamıştır.[41] Allah Resûlü bencilliğin kapı araladığı diğer pek çok kötü özellikten de bahsetmiştir.

Nezaketsiz ve küstah kimselerin[42] ve kalbinde zerre kadar kibir bulunanların cennete giremeyeceği,[43] acıma duygusunun sadece günahkâr bedhahların kalbinden çekilip alınmış olduğu,[44] bir Müslüman'ın, kardeşini küçük görmesinin ona şer olarak yeteceği[45] gibi sözlerle pek çok konuda Allah Resûlü'nün uyarısı vardır.

Allah Resûlü, cuma namazının terki ya da önemsemeyerek, özürsüz olarak üç defa terk edilmesi durumunda kalbin mühürleneceğini ifade etmiş ve minberden, *"Ya birtakım kimseler cuma namazlarını terk etmekten vazgeçer-*

37 M1788 Müslim, [illegible]
38 [illegible]
39 T3334 Tirmizî, [illegible] 83
40 [illegible] Buhârî, [illegible]
41 [illegible]
42 [illegible] Ebû Dâvûd, Edeb [illegible]
43 [illegible] Müslim, İmân, 147
44 T1923 Tirmizî, Birr, 16
45 T1927 Tirmizî, Birr, 18

ler ya da Allah onların kalplerini mühürler ve onlar artık gafillerden olurlar."[46] şeklinde müminleri uyarmıştır. Aslında bu uyarı, cemaatten ve ibadetten kopuşun ne derece vahim bir sonuç doğuracağını müminlere hatırlatmaktadır. Zira din, bireysel yaşantı ile ilgilendiği kadar toplumsal hayata da düzen vermektedir.[47] Allah Resûlü'nün, *"Saflarınızı düzeltin ki Allah kalplerinizi başka başka yönlere döndürmesin."*[48] sözü ibadet ve cemaatin gönüle ne derece olumlu etkisinin olduğunu anlatmaktadır. Allah yolunda verilen mücadele ve savaştan geri kalmak kalplerin mühürlenmesinin nedenleri arasındadır.[49] Âyetten anlaşıldığına göre kalple beraber kulak ve göz gibi duyu organları da mühürlenmektedir.[50] Duyu organlarının mühürlenmesi, insanın hakikatleri anlayamayacak şekilde[51] gafil hâle gelmesine[52] ve büsbütün aşırı arzulara kapılmasına[53] neden olmaktadır. Allah Resûlü bu şekilde kalbi gaflet ve eğlence içinde olan kişilerin duasının Allah katında kabul edilmeyeceğini haber vererek[54] bu gibi kişilerin insan için Allah'a ulaşmanın en önemli vasıtalarından olan dua nimetinden mahrum kaldıklarını ifade etmiştir. Allah Resûlü bir gün Ebû Zerr'e, *"Zenginlik de fakirlik de kalptedir. Gönlü zengin olana dünyada karşılaştığı zorluklar zarar vermez. Kalbinde (mânevî bir) fakirlik bulunan kişiyi ise dünyadan nasiplendiği yığın yığın mal âbâd etmez. Bilakis bunlara bağlanıp pintilik etmesi nefsine zarar verir."*[55] diyerek gönül zenginliğine vurgu yapmaktadır. Bu vurgu Amr b. Âs'tan rivayet edilen, *"Âdemoğlunun kalbinden bütün (arzu) vadilerine (uzanan) yollar vardır. Allah, kalbini bütün bu yollara açmış olan kişiyi bunların hangisinde helâk ettiğini önemsemez, fakat kim Allah'a güvenirse Allah onu (arzularının) keşmekeşliğinden kurtarır."*[56] şeklindeki diğer bir hadisle olabildiğine derinleşmektedir.

İnsan, arzularından güzel ve temiz olanları seçip kendisini salih amellere götürecek duygulara teslim olduğunda, kötülüklerin kalbinde oluşturduğu[57] kararmadan kurtulmakla kalmamakta, kendisinden yol bulan güzel arzuların çağladığı düşünce pınarlarından beslenen kalp, zamanla ilâhî bir temizlenmeye liyakat kazanarak bembeyaz olmaktadır. Bir hadiste bu durum şöyle dile getirilir: *"Fitneler kalbe işledikçe siyah bir nokta oluşur, kalp onları kabul etmediği takdirde bu sefer kalpte beyaz bir nokta meydana gelir."*[58]

İman, ilim ve muhabbet pınarlarıyla beslenen kalp ilâhî güzellikleri elde edecek şekilde beyazlarken, dünyaya çok dalmak, tefekkürü terk etmek, ölümü unutmak, çok gülmek, çok konuşmak[59] ve merhametsizlik kalbi hastalıklı bir yer hâline dönüştürmektedir. *"Merhamet ancak kalbi katılaşmış inançsız bedhahların kalbinden kaldırılmıştır."*[60] hadisi kalbin ihtiyaç

[46] N1371 Nesâî, Cum'a, 2.
[47] M2002 [illegible], Cum'a, 40.
[48] D662 Ebû Dâvûd, Salât, 93.
[49] Tevbe, 9/87.
[50] Nahl, 16/108.
[51] Munâfikûn, 63/3.
[52] Nahl, 16/108.
[53] Muhammed, 47/16.
[54] T3479 Tirmizî, Deavât, 65.
[55] MK1643 Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, II, 154.
[56] İM4166 İbn Mâce, Zühd, 14.
[57] T3020 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4; MU1831 Muvatta', Kelâm, 7.
[58] M369 Müslim, İmân, 231.
[59] T2413 Tirmizî, Zühd, 61.
[60] D4942 Ebû Dâvûd, Edeb, 58; T1923 Tirmizî, Birr, 16.

duyduğu merhamet duygusunun önemine işaret etmektedir. Böbürlenerek yürümek, kibir, cimrilik, hilekârlık ve kendini beğenme de insan ile cennet arasına duvarlar ören ve aynı şekilde kalbe zarar veren kötülüklerdir.[61]

Duygu ve düşüncelerimizin kötü ve çirkin işlerden uzak tutulmasına ve iç dünyamızın mânevî kötülüklerden arındırılmasına yönelik benzer uyarılar, Kur'ân-ı Kerîm'de de dile getirilmiştir. *"Allah gizli ve açık olanları bilir."*,[62] *"Allah kalplerinizde gizlediklerinizi bilir."*[63] âyetleriyle insanlar öncelikle kalplerinin derinliklerine kadar bu çirkin duygulardan arınmaya davet edilmektedir. Çünkü insanın âhirette selâmete ermesi ancak kalbin şirk, küfür, nifak gibi hastalıklardan salim olmasıyla mümkündür. Nitekim Yüce Allah, *"O gün, ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah'a kalb-i selim ile gelenler müstesna."*[64] buyurmaktadır.

Allah Resûlü dört çeşit kalp olduğunu haber vermekte ve bu kalplerden şöyle bahsetmektedir: *"Dört çeşit kalp vardır. Kandil gibi parıl parıl parlayan pürüzsüz kalp, kılıflara sarılmış kalp, tersine dönmüş kalp ve sadece dış yüzeyden ibaret kalp! Parıl parıl parlayan kalp müminin kalbidir. Onun kandilinde nur asla eksik olmaz. Kılıflı kalp kâfirin kalbidir. Tersine dönmüş kalp hakikati tanıyıp sonra inkâr eden münafığın kalbidir. Sadece dış yüzeyden ibaret kalp ise içinde iman ve nifak bulunan bir kalptir. Bu kalpteki iman, temiz suyla beslenen bir bitki gibi, nifak ise irin ve kanla beslenen bir yara gibidir. Artık hangi özellik diğerine baskınsa kalpte o galip gelir."*[65]

Müminin kalbi, ifade edildiği üzere, selim olan kalptir. Böylesi bir kalp imanla ışıldar ve iyi niyetlerle bembeyaz olur. Bu çerçevede Allah Resûlü'nün niyazı, kalbin kötülüklerden muhafaza edilmesinin yanı sıra Allah'ın kalplere hidayet vermesi, Müslümanların kalplerini birleştirmesi[66] ve doğru sözlü bir dil ve kalb-i selim bahşetmesi şeklinde olmuştur.[67] Kalb-i selim, Allah'a teslim olup selâmet bulmuş olan hastalıksız kalptir. Böylece kalp güven içinde ve kaygılardan arınmış, kurtuluşa ve doyuma ulaşmış olur. Allah Resûlü böyle bir kalp için gece namazından sonra, *"Allah'ım! Senin katından öyle bir rahmet istiyorum ki o rahmet vasıtasıyla kalbimi doğru yoluna ilet."* şeklinde niyazda bulunmuş,[68] Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre uykudan uyanırken ettiği duasında ise Allah'tan hidayete erdirdikten sonra kalbini saptırmamasını istemiştir.[69]

Hz. Peygamber bir başka duasında ise âdeta kar suyu ile yıkanmış gibi pak bir kalp ister: *"Allah'ım! Günahlarımı kar ve dolu suyu ile yıka ve beyaz elbiseyi kirden temizler gibi kalbimi hatalardan arındır."*[70]

[61] D4764 Ebû Dâvûd, Sünnet, 27, 28
[62] Teğâbun, 64/18.
[63] Meryem, 19/40, Kasas, 28/69; Ahzâb, 33/51
[64] Şuara, 26/88-89
[65] HM11146 İbn Hanbel, III, 17.
[66] İM3830 İbn Mâce, Dua, 2
[67] HM17263 İbn Hanbel, IV 125.
[68] T3419 Tirmizî, Deavât, 30
[69] D5061 Ebû Dâvûd, Edeb, 98, 99.
[70] B6368 Buhârî, Deavât, 39.

Kalbi, selim hâle getirebilmek için kalbin halis niyetler ve güzel amellerle beslenmesi gerekir. Allah Resûlü bu amelleri çeşitli sözlerinde açıklamıştır. Bunlardan birinde, *"Yedi kişi vardır ki, Allah'ın gölgesi (himayesi) dışında hiçbir gölgenin (himayenin) olmadığı günde Allah onları gölgelendirecektir (himaye edecektir): ...kalbi mescitlere bağlı kişi, birbirlerini Allah için sevip Allah için bir araya gelen ve O'nun adıyla ayrılan iki dost..."*[71] buyurmuştur.

Kuşkusuz kalplerin selim olabilmesinin akletmekle yakından ilgisi vardır. Başka bir ifadeyle kalbin kararması, perdelenmesi ve hakikatleri kavrayamamasının en büyük sebebi Kur'an'ın ısrarla üzerinde durduğu akletme melekesinin yitirilmiş olmasıdır. Allah Resûlü, insanları doğru düşünmeye çağırırken onları akıl nimetinden yoksun olmakla suçlamamış, sadece onları akıllarını gereği gibi kullanmaya davet etmiştir. Bununla birlikte bütün peygamberler gönderildikleri toplumlarda katılaşmış ve hakikatlere karşı perdelenmiş kalpleri açmakla görevli kimseler olarak tavsif edilmişlerdir.[72]

Kur'ân-ı Kerîm, kalbi akılla aynı anlamı çağrıştıracak şekilde de kullanmaktadır. İslâm düşüncesinde kalbin en önemli işlevlerinden biri akıldır. Nitekim Kur'an'da akletme (düşünme) ve fıkhetme (anlama) fiilleri kalbe nispet edilmiştir.[73] Sahâbenin hadis naklederken, "Kulaklarım dinledi ve kalbim kavradı." deyip hadis naklinde bulunmaları,[74] bazı sahâbîlerin Kur'an'ı okudukları hâlde kalplerinin kavramadığından yakınarak Hz. Peygamber'e başvurmaları,[75] vahyin en canlı olduğu dönemde kalbin anlama ve kavrama yeri olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Hz. Ali de aklın kalpte bulunduğunu açıkça ifade etmiştir.[76]

İslâm âlimleri aklı, "Kalpte bulunan, hak ve bâtılı ayırt etmede vasıta olan nur" şeklinde tarif ederek aklın kalple olan ilişkisini vurgulamışlardır. Dinin akıl sahiplerine hitap etmesi ve onları sorumlu tutması akıl yoluyla kalbe yüklenen inanma sorumluluğu ile yakından ilgili görülmüştür. Nitekim bir hadiste aklı olmayanların sorumlu olmadıkları belirtilmektedir.[77] Müslüman olmanın ya da dinî emirlere muhatap olmanın ilk şartı akıllı olmak, diğer bir şartı ise kalbi Allah'a teslim etmektir. Kişi dili ile ikrar etmedikçe ve kalbiyle teslim olmadıkça Müslüman olamaz.[78] Bu bakımdan Allah'a iman etmek için aklını kullanarak her türlü bilgiye ulaşan kişinin bu bilgileri kalbi ile de benimsemesi gerekir. Esasında kalplerin mühürlenmesi, kılıflanması,[79] kilitli olması[80] gibi ifadelerle bir yönüyle anlatılmak istenen, insanların hakikatler karşısında akıllarını gereği gibi kullanma-

71 [illegible] Buhârî, [illegible]
72 [illegible] Buhârî, [illegible] (Fecr[illegible]) [illegible]
73 [illegible] 22/46
74 [illegible] Dârimî, Diyât, 5
75 HM[illegible] İbn [illegible]
76 EM[illegible] Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 1[illegible]
77 [illegible] Tirmizî, Hudûd, 1
78 [illegible] İbn [illegible]
79 Bakara, [illegible]
80 Muhammed, 47/24

dıklarıdır. Ayrıca kalp; irade, ilim ve imanın ortaklaşa mahallı olduğu için Kur'ân-ı Kerîm akletmeyi; inanmak, vahyı kabul etmek ve gerçeği kavramak anlamlarında da kullanmaktadır.[81]

Resûlü Ekrem Efendimiz Allah'ın Kitabı'ndan nasibini almamış bir insanı, içinde hiç kimsenin oturmadığı viran bir eve benzetmiştir.[82] Sahâbe-i kirâmdan Abdullah b. Mes'ûd, kalbin olgunlaşması ve dimağların ilâhî kelâmla dolması için Kur'an okumaya teşvik etmiş, *"Kalplerinizi onunla (Kur'an ile) mâmur kılın."*[83] buyurmuştur.

Allah Resûlü, kalplerin tefrika girdabına kapılmalarına karşı insanları ikaz ederek çarşı ve pazarlardaki koşuşturmaya kapılıp[84] kalbimizi mânevî lezzetlerden mahrum etmememiz gerektiğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda Allah Resûlü, *"...Altın ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele."*[85] âyeti inince ashâbının hangi meta daha iyiyse onu edinelim, şeklindeki sözlerine karşılık şöyle buyurmuştur: *"(Dünyada en değerli olan şey) zikreden bir dil, şükreden bir kalp ve kişinin imanının yaşamasında ona yâr ve yardımcı olan inançlı bir eştir."*[86]

Allah Resûlü'nün mümînin kalbi olarak tanımladığı kalp şudur: Allah Resûlü'ne, *"İnsanların hangisi daha faziletlidir?"* diye sorulduğunda o, *"Kalbi mahmûm ve dili doğru olan her mümin böyledir."* buyurmuştur. Ashâb, "Doğru sözlü ne demek biliyoruz ama mahmûm kalp nedir bilmiyoruz." deyince, Allah Resûlü, *"Mahmûm kalp, Allah'tan korkan, tertemiz kalptir. Onda günaha, zulme, kine, hasede yer yoktur."*[87] buyurmuştur.

Allah Resûlü, "Ey Allah'ın Resûlü! İman nedir?" diye soran sahâbîsine, *"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmen, Allah ve Resûlü'nü her şeye tercih edebilmen, ateşte yanmayı Allah'a şirk koşmaya tercih edebilmen, soylu olmasa da bir kişiyi, sadece Allah için sevebilmendir."* demiştir. Hz. Peygamber aynı hadisinde "iman aşkının" kalbe nasıl nüfuz ettiğini şöyle anlatmıştır: *"Eğer bunları yapabiliyorsan tıpkı sıcak bir günde su arzusunun, susuz kişinin kalbine işlemesi gibi iman aşkı da senin kalbine işlemiş olur."*[88]

"Kalbini yalnızca imana tahsis eden, kalbini selim, dilini doğru, nefsini doymuş, ahlâkını düzgün kılan ve kulaklarını (hak yolunda) haberci, gözlerini (kalp izinde) bekçi kılan kişi kurtuluşa ermiştir... Kalbini (ilâhî güzelliklerin dolup taştığı) bir kap hâline getiren kurtuluşa ermiştir."[89]

81 [illegible]

82 [illegible]

83 [illegible]

84 [illegible]

85 [illegible]

86 [illegible]

87 [illegible]

88 [illegible] İbn Hanbel [illegible]

89 [illegible] İbn Hanbel [illegible]

SEVGİ

KİŞİ SEVDİĞİYLE BERABERDİR

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "كَانَ مِنْ دُعَاءِ دَاوُدَ يَقُولُ: اللَّهُمَّ
إِنِّي أَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَالْعَمَلَ الَّذِي يُبَلِّغُنِي حُبَّكَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْ
حُبَّكَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي وَأَهْلِي وَمِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ."

Ebu'd-Derdâ'dan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Dâvûd Peygamber şöyle dua ederdi: Allah'ım, senden seni sevmeyi, seni seven kişiyi sevmeyi, senin sevgine ulaştıran ameli isterim. Allah'ım, senin sevgini bana kendimden, ailemden ve soğuk sudan daha sevimli eyle."

(T3490 Tirmizî, Deavât, 72)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ."

عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ الْحُبُّ فِي اللَّهِ وَالْبُغْضُ فِي اللَّهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: أَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ بِجَلَالِي؟ الْيَوْمَ أُظِلُّهُمْ فِي ظِلِّي يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَجُلاً كَانَ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ، فَمَرَّ بِهِ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي لَأُحِبُّ هٰذَا، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: "أَعْلَمْتَهُ؟" قَالَ: لَا. قَالَ: "أَعْلِمْهُ."
قَالَ: فَلَحِقَهُ فَقَالَ: إِنِّي أُحِبُّكَ فِي اللَّهِ، فَقَالَ: أَحَبَّكَ الَّذِي أَحْبَبْتَنِي لَهُ.

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişi sevdiğiyle beraberdir."*

(B6168 Buhârî, Edeb, 96)

Ebû Zer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir."*

(D4599 Ebû Dâvûd, Sünnet, 2)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ (kıyamet günü) şöyle buyurur: *'Nerede benim rızam için birbirlerini sevenler! Gölgem dışında hiçbir gölgenin olmadığı böyle bir günde onları kendi gölgemde gölgelendireceğim.* (Benim himayemden başka hiçbir himayenin olmadığı böyle bir günde onları, özel himayeme alacağım)."

(HM8436 İbn Hanbel, II, 338)

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'in (sav) yanında iken oradan birisi geçti. Adam, "Ey Allah'ın Resûlü, ben bu adamı seviyorum." dedi. Peygamber (sav) de ona, *"Bunu ona söyledin mi?"* diye sordu. Adam "Hayır." cevabını verdi. Hz. Peygamber, *"Git, ona söyle."* buyurdu. Bunun üzerine adam o kimsenin yanına gitti ve "Ben seni Allah için seviyorum." dedi. Öteki adam da "Beni kendisi için sevdiğin Allah da seni sevsin." cevabını verdi.

(D5125 Ebû Dâvûd, Edeb, 112-113)

İslâm ordusu Bedir Savaşı'ndan büyük bir zaferle çıkmıştı. Hz. Ebû Bekir, müşrik esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmasından yanaydı. Bu teklif Resûlullah'a da uygun gelmişti. Kararı duyan Mekkeliler esirlerini kurtarmak için fidye göndermeye başlamışlardı bile. Gönderilen fidyelerin arasındaki bir gerdanlık Resûlullah'ın dikkatini çekti. Evet, bu hiç şüphesiz eşi Hz. Hatice'nin gerdanlığıydı. Sevgili kızı Zeyneb idi bu gerdanlığı gönderen. Hz. Muhammed'e (sav) peygamberlik verilmeden önce Zeyneb, teyzesi Hâle bnt. Huveylid'in oğlu Ebu'l-Âs b. Rebî' ile evlenmişti. Düğün günü Hz. Hatice, boynundaki gerdanlığı çıkarıp kızına hediye etmişti.[1] Zeyneb ile Ebu'l-Âs arasında olağanüstü bir sevgi vardı. Ne var ki Resûlullah'a peygamberlik verildikten sonra, Zeyneb ilk inananlar arasında yerini alırken Ebu'l-Âs hâlâ Müslüman olmamıştı. Üstelik Bedir Savaşı'nda Peygamber'in karşısında, müşrik saflarında savaşmış, neticede Müslümanlara esir düşmüştü. Gerdanlığın fidye olarak gönderilmesi, Zeyneb'in Ebu'l-Âs'a duyduğu sevginin bir işaretiydi. Ebu'l-Âs da Zeyneb'e duyduğu sevgiden hiçbir şey kaybetmemişti. Mekke müşriklerinin onca baskısına rağmen Zeyneb'i boşamamış, vefakâr bir eş olduğunu göstermişti. Zeyneb de diğer Müslümanlarla beraber hicret edememiş, Mekke'de eşinin yanında kalmıştı.

Allah Resûlü hem Ebu'l-Âs'ın iyi bir damat olduğunun hem de Zeyneb'in ona olan sevgisinin farkındaydı. Müslümanlara dönerek bir teklifte bulundu: *"Eğer uygun görürseniz kızım Zeyneb'in esirini serbest bırakın, şu gönderdiği gerdanlığı da ona geri verin."* Müslümanlar elbette Allah Resûlü'nün talebini geri çevirmeyeceklerdi. Ebu'l-Âs derhâl serbest bırakıldı. Ancak Resûlullah henüz hicret etmemiş kızının artık Medine'ye gelmesini istiyordu. Öte yandan eşi müşrik olduğu sürece evli kalmaları da mümkün değildi. Ebu'l-Âs'a bu talebini iletti. Ebu'l-Âs Resûlullah'a karşı gelmedi, Zeyneb'i göndereceğini söyledi.[2]

Birbirini seven iki insan, aynı dinde birleşemeyince yollarını ayırmak zorunda kaldılar. Zeyneb, kızı Ümâme ile birlikte Medine'de, Resûlullah'ın yanında yaşamaya başladı. Her ne kadar Ebu'l-Âs'ı sevse de Allah'ın ve

[1] D2692 Ebû Dâvûd, Cihâd 121

[2] D2692 Ebû Dâvûd, Cihâd 121

Resûlü'nün sevgisi her sevginin üstündeydi. Mümin kadınların ancak mümin erkeklerle evlenebileceği çok açık bir dinî hükümdü.[3] Öte taraftan sevgilerin en büyüğü olan Allah sevgisi, Allah'a ve Resûlü'ne itaati gerektiriyordu.[4] Allah'ın sevgilisi olmaktan daha değerli ne vardı?

Zeyneb her ne kadar ayrılığı seçmiş olsa da aradan birkaç sene geçti ve Ebu'l-Âs bu ayrılığı bitirmeye karar verdi. Ebu'l-Âs, Mekkelilere olan tüm borçlarını kapattıktan sonra herkesin önünde kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldu ve Medine'ye hicret etti. Artık Zeyneb ile Ebu'l-Âs'ı ayıracak hiçbir engel kalmamıştı.[5]

Zeyneb ve Ebu'l-Âs'ın nikâhlarının yenilendiğine veya eski nikâhlarının üzerine evliliklerini devam ettirdiklerine dair farklı rivayetler bulunmakla birlikte, neticede Zeyneb, Allah ve Resûlü'nün rızası için ayrıldığı eşine, yine Allah ve Resûlü'nün rızasıyla kavuşmuş oldu.[6] Böylece o, gerçek bir müminin kalbinde, Allah sevgisinin üstünde hiçbir sevgiye yer olamayacağını gösterdi.

Zeyneb ve Ebu'l-Âs'ın gönüllerini birleştiren o mukaddes bağ, sevgidir. Sevgiyi kullarının kalplerine yerleştiren ise Cenâb-ı Hak'tır. Allah, bütün sevgilerin kaynağı, varlık sebebidir, sevgisi sonsuz olandır. O, Vedûd'dur. Hem seven hem sevilendir. Vedûd isminin ifade ettiği sevgi, lütüfkâr ve merhamet dolu bir sevgidir. Bu sonsuz sevgi sayesinde O, tüm varlıklara rızık verir. Bu sınırsız sevgi ile kullarının da kendisini tanımasına, sevmesine yardımcı olur ve bu sevgi ile kullarını bağışlar. Zira Allah, *"Çok mağfiret eden, pek sevendir."*[7] Kullarını bağışlamak onu sevindirir.[8] Dolayısıyla canlı cansız varlıklarıyla tüm evren Allah'ın sevgi ve merhameti ile ayakta durur.

Kullarını sevmek, Allah'ın büyük bir ihsanıdır. Allah'ın kullarına duyduğu sevgi ve şefkat, annenin yavrularına duyduğundan çok daha fazladır. Resûlullah, kayıp çocuğunu telaşla arayan, bu arada, yavrusuna duyduğu özlemle bulduğu her bir çocuğu bağrına basıp emzirmeye çalışan bir anneyi ashâbına göstererek, *"Bu kadının çocuğunu ateşe atabileceğini düşünebilir misiniz? (İşte) Allah'ın kullarına merhameti bu annenin yavrusuna duyduğundan çok daha fazladır."* buyurmuştur.[9] Allah Teâlâ, kulunu sevdiği zaman, âdeta onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı (mesabesinde) olduğunu, kendisinden istediği zaman ona ihsanda bulunduğunu, kendisine sığındığı zaman da kulunu koruduğunu bildirmiştir.[10] Sevgili Peygamberimiz, kulun (farz ve nafile) ibadetlerde bulunarak Allah'ın

3 Bakara, [illegible]
4 Âl-i İmrân, 3/31
5 [illegible] İbn Hacer, İsâbe, VIII, 695
6 [illegible]
[illegible] İbn Mâce [illegible] Ebû Dâvûd, Talâk, 23-24
7 [illegible]
8 M 6955 Müslim, Tevbe, 3.
9 M 6978 Müslim, Tevbe, 22
10 B 6502 Buhârî, Rikak, 38

sevgisini kazanabileceğini haber vermiş[11] ve Allah'ın sevdiği kullarını nimetleriyle mükâfatlandıracağını müjdelemiştir.[12] *"Allah bir insanı sevdiği zaman birinizin hastasını (soğuk) su içmekten koruduğu gibi onu dünyanın (kötülüklerinden) korur."* buyuran Resûl-i Ekrem,[13] Allah'ın sevdiği kullarını cehennem ateşinden de koruyacağını bildirmiştir.[14]

Cenâb-ı Hakk'ın varlıklara duyduğu bu sonsuz sevgi ve şefkatin bilincinde olan bir Müslüman'ın yüreğinde en çok yer verdiği sevgi Allah sevgisidir. Bu sevginin üstünde hiçbir sevgiye yer vermez. Diğer bütün sevgiler, Allah'ı sevmenin, O'na boyun eğmenin bir gereğidir. İnsanın Yaratanı'na duyduğu bu içten sevgi ve bağlılık, yalnız O'na imanı gerektirir ve iman O'na olan eşsiz muhabbeti ifade eder. İmanlı olmak, insanın gönlünde büyüttüğü bütün sahte sevgileri yıkarak yalnız Allah'a teslim olmasıdır. Zira iman eden kimseler her şeyden çok O'nu severler.[15]

Kalplere sevgiyi yerleştirecek olan şey davranışlardır. Dolayısıyla sevginin teşvik edilmesinde temel gaye aslında kâmil imanı elde edebilmektir. Zira insan, sevgi sayesinde olgun bir imana sahip olur, imanın lezzetini alır. Resûlullah, insanın hakiki sevgilere gönlünde yer vererek imanın tadına varabileceğini şu şekilde ifade eder: *"Şu üç özellik kimde bulunursa o kişi imanın tadına erer: Allah ve Resûlü'nü herkesten çok sevmek, sevdiği kişiyi sadece Allah için sevmek, imandan sonra küfre dönmekten, ateşe atılmaktan çekindiği gibi çekinmek."*[16] Dâvûd (as) da Allah'tan sevgisini şöyle istemektedir: *"Allah'ım, senden seni sevmeyi, seni seven kişiyi sevmeyi, senin sevgine ulaştıran ameli isterim. Allah'ım, senin sevgini bana kendimden, ailemden ve soğuk sudan daha sevimli eyle"*[17] Hz. Dâvûd'un Allah'tan talebi sevgi olduğu gibi, *"Allah'ım beni sevginle rızıklandır."* buyuran[18] Allah Resûlü'nün duası da O'nun sevgisidir. Çünkü sevgi imanın özüdür. Sevgiyi öğrenmemiş, sevgiye kapılarını açmamış, sevmeye yeteneksiz bir kalp, mümin kalbi olamaz. Hz. Peygamber bu durumu şöyle ifade eder: *"İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız."*[19] Bu nedenle müminin kalbi, kemale ermiş bir imanı elde etmek uğruna sevgiyi arar, sevmeyi ister. Allah ve Resûlü'nün sevgisi nihayetinde cennete girmeye vesile olur. Zira kıyamet günü için Allah ve Resûlü'nün sevgisini hazırladığını söyleyen sahâbîye Sevgili Peygamberimiz, *"Kişi sevdiğiyle beraberdir."* buyurmuştur.[20]

Hayatını Allah sevgisi ile yoğurmuş bir insanın kalbinde Allah sevgisini, Allah'ın habîbi Resûlullah'ın sevgisi izler. Zira Hz. Muhammed, Hz. İbrâhim gibi Halîlullah'tır, Allah dostudur.[21] "Halîlullah" olacak kadar

11 [illegible]
12 [illegible] İbn Hanbel, I, 488
13 T2036 Tirmizî, Tıb, 1
14 HM13501 İbn Hanbel, III
15 Bakara, 2/165
16 [illegible] Müslim, İman, 67
17 T3490 Tirmizî, Deavât, 73
18 [illegible]
19 [illegible] Müslim, İman, 93
20 B6168 Buhârî, Edeb, 96; T2385 Tirmizî, Zühd
21 M1188 [illegible] Mesâcid, [illegible]

Allah'a yakındır.[22] Allah'ın kullarına olan sevgisinin en açık işareti olarak yaratılmıştır. İşte bu nedenle bir mümin, herkesten çok Peygamberini sever. Resûlullah, *"Hiçbiriniz beni babasından, evlâdından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe kâmil mümin olamaz"* buyurmuş,[23] Allah Teâlâ da müminlerin Allah ve Resûlü'nü babalarından, oğullarından, kardeşlerinden, eşlerinden, mallarından hulâsa dünyadaki her şeyden daha fazla sevmeleri gerektiğini bildirmiştir.[24] *"Size verdiği nimetlerden ötürü Allah'ı sevin. Allah'ı sevdiğim için beni sevin; beni sevdiğiniz için de ailemi sevin."* buyuran Resûlullah,[25] Allah'ı sevmenin ve O'na olan imanın gereği kendisinin sevilmesini istemiştir.

Müminlere canlarından daha yakın olan Allah Resûlü'nün[26] muhabbeti, onunla hemhâl olan ashâbını kuşatmıştır. Sahâbenin peygambere hitaben, "Anam babam sana feda olsun!" deyişlerinden daha güzel bir sevgi ifadesi olabilir mi? Onların peygamber sevgisi, hayatlarının gayesiydi. Bu sevginin büyüklüğü, âmâ bir sahâbînin dudaklarından dökülen şu sözlerle ifade edilmişti: *"Ben, Peygamber'e bakmak, onu görmek için gözlerimi istiyordum, fakat şimdi Peygamber vefat etti. Allah'a yemin ederim ki eğer (Yemen'deki) Tübâle beldesinin ceylanlarından bir ceylanın gözü dahi bende olsa, artık buna sevinmem."*[27]

Sahâbe Resûlullah'a duydukları bu derin sevgilerini, ona cân-ı gönülden hizmet ederek sergilerlerdi. Allah Resûlü'ne hizmet için âdeta birbirleriyle yarışırlardı. Veda Haccı esnasında Bilâl ve Üsâme, Resûlullah'ın yanından ayrılmamış, biri devesini doyururken diğeri Peygamber'i elbisesiyle gölgelendirmeye çalışmıştı.[28]

Kaybetme korkusu ve endişesiyle yüreği titreyerek sevmek, sahâbenin, Resûl-i Ekrem'e duyduğu sevginin göstergelerinden biridir. Zira sevgilinin yanında olmak, uğruna pek çok şeyden vazgeçilebilecek kadar değerli görülür ve seven kişinin yüreğinde ayrılık endişesi oluşmaya başlar. Onun için Abdurrahman b. Avf, Resûlullah secdede uzun bir süre kalınca korkuya kapılmış, Allah Resûlü'nün vefat ettiğini zannetmişti.[29] Samimi ve kâmil bir sevgi besleyen kişi, sevdiğinden ayrılmaya katlanamaz. Bu yüzden ashâbdan Enes b. Mâlik, Resûlullah'ın Medine'ye geldiği gün her yerin apaydınlık olduğunu ancak vefat ettiği zaman karanlıklara gömüldüklerini ifade etmiştir.[30]

Sevgi, kişide şefkat ve merhamet duygularını güçlendirir. Kişi, sevdiğinin sıkıntıya uğramasına dayanamaz hatta onu kendi canından çok sever hâle gelir. Ashâbı kendisini her şeyden çok seven Rahmet Peygam-

22 M6176 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 7.
23 B15 Buhârî, Îmân, 8
24 Tevbe, 9/24
25 T3789 Tirmizî, Menâkıb, 31
26 Ahzâb, 33/6
27 EM533 Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 188
28 M3138 Müslim, [illegible] 311
29 HM1664 İbn Hanbel, I, 192
30 T3618 Tirmizî, M[illegible]; İM1631 İbn Mâce, Cenâiz, 65

beri de engin merhametiyle bütün ümmetine kucak açmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamber'in ümmetine olan sevgisi şöyle anlatılır: *"Andolsun size öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona pek ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir."*[31] Peygamberimizin ümmete sevgisinin ve düşkünlüğünün ne düzeyde olduğunu anlatan en çarpıcı örnek, kıyamet gününün dehşetinde Rabbine ümmeti için dua edeceğini bildirmesidir.[32] Çünkü gerçek sevgi, en zorlu ve dehşetli anlarda dahi kendinden önce sevgiliyi düşünebilmektir.

Sevgi nimetini kullarının fıtratına yerleştirmiş olan Cenâb-ı Hak, elçileri vasıtasıyla sevgiye dair mesajları bütün zaman ve mekânlara ulaştırmıştır. Asr-ı saadet, sevginin insanı nasıl değiştirebileceğinin müthiş örneklerine sahne olmuştur. Birbirlerini hiç acımadan öldüren, birbirlerine zulmeden, birbirleriyle düşman olan topluluklar, nesep kardeşliğini geride bırakan ulvî bir kardeşlik bağına sahip olmuşlardır. Allah Teâlâ, bu durumu şöyle bildirir: *"Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz."*[33] Ensar ve muhacir, aralarındaki bu muhabbetten dolayı (din) kardeşlerini kendilerine tercih edecek seviyeye gelmişlerdir.[34] Şüphesiz insanlarda meydana gelen bu değişimde onların Allah için birbirlerine duydukları muhabbet etkili olmuştur. Zira, bütün sevgiler, menfaat için değil Allah için olduğunda bir anlam ifade eder. Allah Resûlü bu yüzden, *"Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir."*[35] buyurmuştur. Allah Teâlâ, bu şekilde kendi rızasını gözeterek birbirini seven ve bir araya gelen kişilere muhabbetinin vacip olduğunu bildirmiştir.[36]

Sevgiyi değerli ve anlamlı hâle getiren, dünyevî çıkar ya da gaye gütmeksizin yaşanması, Allah'ın vereceği karşılık dışında hiçbir karşılık aranmamasıdır. Resûlullah'ın anlattığı bir kıssada, sırf Allah için kardeşini ziyarete giden bir kişinin karşısına çıkan melek ona şu müjdeyi vermiştir: *"Sen Allah'ı hoşnut etmek için o adamı sevdiğinden dolayı, Allah da seni seviyor."*[37]

Allah tarafından sevilmenin bir işareti de, dünyada insanlar tarafından sevilmektir. Buna dair Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah bir kulu sevdiği zaman Cebrail'e, 'Allah falan kulu seviyor, sen de onu sev!' diye seslenir. Cebrail de o kulu sever. Sonra Cebrail gök halkı içinde, 'Allah falanı seviyor, onu sizler de sevin!' diye nida eder. Bunun üzerine o kulu gök ehli de sever. Sonra yeryüzündeki insanların gönlüne o kimsenin sevgisi yerleştirilir."*[38] Böylece hem gökte melekler hem de yeryüzünde insanlar

31 Tevbe, 9/128
32 M480 Müslim, İmân, 327
M494 Müslim, İmân, 341
33 Âl-i İmrân, 3/103
34 Haşr, 59/9
35 D4599 Ebû Dâvûd, Sünnet, 2
36 MK1748 Muvatta', Şi'r, 5
37 M6549 Müslim, Birr, 38

tarafından sevilme bahtiyarlığına erişir. Ve kıyamet gününde Allah Teâlâ şöyle nida eder: *"Nerede benim rızam için birbirlerini sevenler! Gölgem dışında hiçbir gölgenin olmadığı böyle bir günde onları kendi gölgemde gölgelendireceğim.* (Benim himayemden başka hiçbir himayenin olmadığı böyle bir günde onları, özel himayeme alacağım)."[39]

Gönülleri Rablerinin sevgisinde birleşen müminlerin birbirlerine karşı duydukları muhabbet şüphesiz, diğer sevgilerden daha kuvvetlidir. Nitekim Resûlullah, ruhları askerî birliklerden meydana gelmiş ordulara benzeterek, birbirlerini tanıyıp kaynaşanların birbirlerini sevdiğini, aksi durumdakilerin ise birbirlerine muhalefet ettiklerini bildirmiştir.[40] Böylece inançları, amelleri, gayeleri ve davaları ortak, mizaçları, düşünme tarzları ve davranışları birbiriyle uyumlu insanların birbirlerini seveceklerini haber vermiştir.

Ortak bir gayede birleşen inananlar birbirlerinin kardeşidirler[41] ve Hz. Peygamber müminlerin sevgi ve bağlılıklarını onları tek bir vücuda benzeterek dile getirmiştir.[42] Bir varlığın bir başkasının acı ve hüznünü kendisine aitmiş gibi hissedebilmesi ancak "sevgi" diye adlandırılan ilâhî his sayesinde mümkündür. Böylece, insanlar birbirlerinin sıkıntısı karşısında ilgisiz ve kayıtsız kalamazlar.

İnsanların birbirlerini sevmelerini imanın bir gereği olarak gören Allah'ın Elçisi,[43] sevgiyi devamlı kılmanın ve yüce bir değer hâline getirmenin yolunu da göstermiştir. O da şu veciz hadisinde ifadesini bulmuştur: "Hiçbiriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe hakkıyla iman etmiş sayılmaz."[44] Bu davranış olgunluğu, kâmil bir imanın göstergesi olduğu gibi kalıcı ve değerli sevgi ilişkileri sürdürmede de önemli bir rol oynar. Her birey tüm sevdiklerine bu olgunlukla davrandığı sürece uzun süreli, huzurlu ve sevgi dolu ilişkiler yaşamak hiç de zor olmayacaktır. Çünkü sevginin başlıca düşmanı bencilliktir. Oysa sevgi, paylaşmayı, el ele vermeyi ve sevdiğini kendine tercih etmeyi gerektirir.

Allah Resûlü, müminlere aralarında sevgiyi yaygınlaştırmalarını emretmiş ve bunun yöntemleriyle ilgili bilgiler vermiştir. Resûlullah, sevginin sağlam temellere oturtulması ve böylece gelişmesine zemin sağlanması için insanların önce birbirlerini tanımaları gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, Müslümanların birbirlerinin ismini, babalarının ismini, hatta mensup oldukları kabileyi sorarak öğrenmelerini istemiş, böylece aralarında sevgi ve bağlılığın gerçekleşeceğini söylemiştir.[45] Tanışıp kay-

38 B6040 Buhârî, Edeb, 41
39 HM8436 İbn Hanbel, II, 338 [2391] [illegible] Zühd, 53
40 B3336 Buhârî, Enbiyâ, 2; M6708 Müslim, Birr, 159
41 Hucurât, 49/10
42 B6011 Buhârî, Edeb, 27; M6588 Müslim, Birr, 67
43 T2510 Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme, 56
44 B13 Buhârî, Îmân, 7
45 T[illegible] Tirmizî, Zühd, 53

naşan insanların karşılıklı olarak birbirlerini sevebilmelerinin yolu ise selâmlaşmaktır. Resûlullah, *"Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şey öğreteyim mi? Aranızda selâmı yayın."* buyurmuştur.[46] Selâmlaşma, kişinin kendisini güvende ve selâmette hissetmesini sağlar. Kişi kendisine güven ve sükûnet sağlayana meyleder ve böylece sevgi hâsıl olur.

İyilik görmek de sevmeye, sevgiyi pekiştirmeye sebep olur. Bu doğrultuda gerek insanların sevgisini kazanmada gerekse onlara duyduğumuz sevgiyi ifade etmede iyilik ve ikram önemli rol oynar. Abdullah b. Mes'ûd, kalplerin kendisine iyilikte bulunanlara sevgi, kötülük edenlere nefret duyacak yapıda yaratıldığını söylemiştir.[47] Resûlullah'ın hediyeleşmeye önem vermesi de insan fıtratındaki bu özellikten hareketle sevgiyi tesis etme amacına yöneliktir. *"Birbirinize hediye verin, böylece birbirinizi seversiniz ve aranızdaki düşmanlık gider."* buyurmuş[48] ve kendisi de hediyeleşerek insanlara örnek olmuştur.[49]

Sevgideki derinliği hissettirebilmek için sevginin ifade edilmesi büyük önem arz eder. Hz. Peygamber de sevginin dile getirilip paylaşılmasını istemiştir.[50] Allah Resûlü, sevdiğini söylemeyi ümmetine tavsiye etmesinin yanında kendisi de sevgisini sunmaktan kaçınmazdı. Bir gün Muâz b. Cebel'in elini tutarak ona, *"Ey Muâz, ben seni seviyorum."* demişti. Bunun üzerine Muâz da, "Ben de seni seviyorum, ey Allah'ın Elçisi!" diye karşılık vermişti.[51] Resûlullah'ın Kur'an'dan bir sûre öğretmek için yanına çağırdığı Ebû Saîd b. Muallâ'nın elini tutması,[52] kalbindeki kasvetten şikâyet eden bir adama kalbinin yumuşaması için yetimin başını okşamasını tavsiye etmesi,[53] tokalaşmanın insanlar arasındaki kini gidereceğini bildirerek bunu teşvik etmesi,[54] onun sevgiyi ifade etmeye verdiği önemi göstermektedir.

İnsanın yüreğine anne baba sevgisini, kardeş sevgisini, eş sevgisini, çocuk sevgisini yerleştiren de Allah'tır. Zira O, *"Kendileriyle huzur bulmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır."*[55] buyurur. Dolayısıyla sevgi, Allah'ın varlığının delili olacak kadar değerlidir.

Hanımlarına karşı sevgisini esirgemeyen ve her zaman nazik bir eş olan Allah Resûlü, ilk eşi Hz. Hatice'yle ilgili, *"Bana onun sevgisi bahşedildi."* buyurmuştur. Onun vefatından sonra hatırasına hürmeten eşinin sevdiği insanlarla ilişkisini devam ettiren Hz. Peygamber[56] zaman zaman Hz.

46 M[illegible]
47 [illegible] VI, [illegible]
48 M[illegible] 1651 [illegible] Hüsnü'l-hulk, 4
49 B2093 Buhârî, Buyû', 31
50 D5123 Ebû Dâvûd, Edeb, 112-113
51 D1522 Ebû Dâvûd, Vitr, 26
52 B4474 Buhârî, Tefsîr, (Fâtiha) 1
53 HM17566 İbn Hanbel, II, 264; MA20029 Abdurrezzâk, Musannef, XI, 96
54 M[illegible]1651 Muvatta, Hüsnü'l-hulk, 4
55 Rûm, 30/21
56 M6278 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 75

Hatice'ye karşı duyduğu özlemi de dile getirmiştir. Hz. Hatice'nin vefatından yıllar sonra kız kardeşi Hâle, Resûlullah'ı ziyarete geldiğinde, Hâle'nin sesinin Hatice'ninkine benzerliği karşısında bir an ürperen Allah Resûlü, onu Hz. Âişe'yi kıskandıracak sevinç ve heyecanla karşılamıştı.[57]

Sevgili Peygamberimiz, Hz. Âişe'yi çok severdi. Amr b. Âs bir gün Peygamberimize, "Sana insanların en sevimlisi kimdir?" diye sormuş ve "Âişe" cevabını almıştı.[58] Bir defasında Hz. Âişe, mescitte kılıç kalkan gösterisi sunan Habeşli grubu seyretmek istediğinde Resûlullah, Hz. Âişe gösteriden sıkılana kadar, yanağı Âişe'nin yanağında gösteriyi izlemişlerdi.[59] Allah Resûlü'nün Hz. Âişe'ye olan bu muhabbetinin farkında olan hanımlarından Hz. Sevde, Peygamber'in kendisine ayırdığı günü Âişe'ye hibe etmişti.[60] Böylelikle Sevde, sevgide fedakârlığın hangi boyutlara varabileceğini göstermesi bakımından emsalsiz bir davranış sergilemişti.

Dinimizde sevgi ve saygı gösterilmesi emredilen varlıklar arasında anne ve baba her zaman özel bir yere sahip olmuş, onlara karşı "öf" bile demek yasaklanmıştır.[61] Ayrıca akrabalarla sevgi bağlarının devam ettirilmesi (sıla-i rahîm) konusuna da önem verilmiştir. Allah Resûlü, kişinin çocuklara karşı da her zaman sevgi ve merhametle davranmasını emretmiş, onları öpüp[62] yanaklarını okşamış,[63] sırtına bindirmiş,[64] hatta namazdayken bile kucağında taşımıştır.[65] Sevgili Peygamberimiz, çocuklarına karşı her zaman oldukça ince ve zarif bir şekilde sevgisini ifade etmiştir. Kızı Fâtıma, yanına girdiği zaman Resûlullah onun için ayağa kalkar, elinden tutar, onu öper ve kendi yerine oturturdu. Hz. Fâtıma bu zarif sevgi gösterisini kendisine örnek edinir ve babasına aynı şekilde davranırdı.[66] Bu tavır sevginin saygıdan ayrılmaması gerektiğini de göstermektedir. Aksi hâlde, kaba ve saygısız davranışlar, insanların incinmesine, zamanla sevgilerini yitirmelerine sebep olmaktadır.

Rahmet Peygamberi, canlı cansız bütün mahlûkata karşı sevgiyle yaklaşmış, hayvanlara, bitkilere, doğaya hulâsa bütün âleme muhabbet nazarıyla bakmış ve en güzel şekilde bunu dile getirmiştir. Peygamberimiz, dağlara, şehirlere duyduğu sevgiyi bile dillendirmiştir. Nitekim Mekke'ye, Medine'ye, Uhud Dağı'na olan sevgisini ifade ettiği bilinmektedir.[67]

İnsan, kalbinde en çok Allah sevgisine yer verip bütün sevgilerinde O'nun hoşnutluğunu gözetince, daha önce nefret ettiği kişileri dahi sevmeye başlayabilir. Asr-ı saadette Hz. Hamza'yı şehit ettiren Hind ile Resûlullah arasında yaşanan hadise bunun en güzel örneğidir. Hz.

[57] B3821 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20
[58] M6177 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 8.
[59] B2907 Buhârî, Cihâd, 81.
[60] B2593 Buhârî, Hibe, 15
[61] İsrâ 17/23
[62] M6028 Müslim, Fedâil, 65.
[63] M6052 Müslim, Fedâil, 80
[64] M6269 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 67
[65] B516 Buhârî, Salât, 106
[66] D5217 Ebû Dâvûd, Edeb 143-144
[67] B4084 Buhârî, Meğâzî, 28; M3371 Müslim, Hac, 503; T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68

Âişe'nin naklettiğine göre bir gün Hind geldi ve Hz. Peygamber'e, "Yâ Resûlallah! Vaktiyle yeryüzünde senin ev halkın kadar zelil ve harap olmalarını istediğim hiçbir ev halkı yoktu. Oysa bugün, yeryüzünde senin ev halkın kadar aziz olmalarını istediğim hiçbir ev halkı yoktur." dedi. Resûlullah da Hind'e kendisiyle aynı hisleri paylaştığını söyledi.[68] Her zaman olduğu gibi sevgi konusunda da ölçülü olmayı emreden Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *"Sevdiğin kimseyi ölçülü sev ki bir gün sevmeyeceğin bir kişi olabilir. Sevmediğin bir kimseyi de ölçülü şekilde sevme ki günün birinde çok sevdiğin bir kimse olabilir."*[69]

Sevgi, insan ruhunun derinlerine işleyen bir duygudur. Hz. Peygamber, sevginin insan tabiatı ve davranışları üzerindeki derin tesirlerini ifade etmek üzere, *"Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder."* buyurmuştur.[70] Bu yoğun duygu atmosferi içinde seven kimse, sevdiğinin hatalarını, çirkin davranışlarını göremez, duyamaz hâle gelebilir. Bu nedenle sevilecek kimsenin Allah'ı seven, dolayısıyla Allah'ın hoşnut olmayacağı davranışlardan kaçınan birisi olması önem arz eder. Resûlullah, "Kişi, *dostunun dini/ahlâkı üzerinedir.*" diyerek[71] sevgi ve dostluğun amellere ne ölçüde tesir ettiğini ifade etmiştir.

Sevginin yurdu olan kalp, farklı sevgilere meyledebilecek tarzda yaratılmıştır. Kalp, güzellik, zarafet, asalet veya zenginlik gibi dünyevî değerlere meyillidir ve dünya hayatının geçici zevklerinin cazibesine kapılabilir. İnsanın dünya nimetlerine olan sevgisi tabiî olmakla birlikte, Allah ve Resûlü'nün sevgisini gölgede bırakacak veya ona asıl yaratılış amacını unutturacak derecede olmamalıdır. Bu nedenle, kullarını çok iyi tanıyan Cenâb-ı Hak, insanın tabiatında bulunan çeşitli zaaflara işaret ederek onları uyarmıştır. Allah Teâlâ, insanın malı çok sevdiğini bildirmiş,[72] Allah Resûlü de, *"Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsa üçüncüsünün de olmasını ister."* şeklinde bu düşkünlüğe dikkat çekmiştir.[73] *"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz."*[74] buyuran Cenâb-ı Hak, Allah rızasının dünya nimetlerinin üzerinde olduğunu kullarına hatırlatmıştır. Kur'an'da insanların eşlerine, çocuklarına, altın ve gümüşe, dünya malına karşı düşkün oldukları, ancak tüm bu dünyevî sevgilerin geçici olduğu bildirilmiş[75] ve bunların âhireti unutturmaması gerektiği şu şekilde hatırlatılmıştır: *"Şu insanlar, hemen ellerine geçebilecek dünyalıkları seviyorlar da önlerindeki çetin bir günü (âhireti) ihmal ediyorlar."*[76] Oysa nitelikli ve kalıcı sevgi, Allah katında kıymetli olan hususlara değer verildiği sürece elde

68 B3825 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 23.
69 T1997 Tirmizî, Birr, 60
70 D5130 Ebû Dâvûd, Edeb, 115-116
71 T2378 Tirmizî, Zühd, 45; D4833 Ebû Dâvûd, Edeb, 16
72 [illegible]
73 M2415 Müslim, Zekât, 116
74 Âl-i İmrân, 3/92
75 Âl-i İmrân, 3/14
76 İnsan, [illegible]

edilebilir. Böyle bir sevgi, Allah'ı anmaktan alıkoyucu bir nitelik taşımayacak, Allah'ın rızasını kaybettirmeyecektir. Hiçbir zaman unutulmaması gereken husus, Allah'a karşı olan sorumlulukların yerine getirilmesine engel olan bir sevgiden Allah'ın razı olmadığıdır. *"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır."*[77]

77 [illegible]

MERHAMET
VARLIĞIN İLÂHÎ MAYASI

عَنِ النُّعمانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ:
"مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ، مَثَلُ الْجَسَدِ، إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ
عُضْوٌ، تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى."

Nu'mân b. Beşîr'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."
(M6586 Müslim, Birr, 66; B6011 Buhârî, Edeb, 27)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ ﷺ :
"الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَانُ ارْحَمُوا أَهْلَ الْأَرْضِ يَرْحَمْكُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْقَاسِمِ ﷺ يَقُولُ:
"لَا تُنْزَعُ الرَّحْمَةُ إِلَّا مِنْ شَقِيٍّ."

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ."

أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"جَعَلَ اللَّهُ الرَّحْمَةَ مِائَةَ جُزْءٍ فَأَمْسَكَ عِنْدَهُ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ جُزْءًا، وَأَنْزَلَ فِي الْأَرْضِ جُزْءًا وَاحِدًا، فَمِنْ ذَلِكَ الْجُزْءِ يَتَرَاحَمُ الْخَلْقُ، حَتَّى تَرْفَعَ الْفَرَسُ حَافِرَهَا عَنْ وَلَدِهَا خَشْيَةَ أَنْ تُصِيبَهُ."

Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'e (sav) nispet ederek şunu nakletmiştir: *"Merhametliler (var ya!)... Rahmân, işte onlara merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündeki(ler) de size merhamet etsin."*
(D4941 Ebû Dâvûd, Edeb, 58; T1924 Tirmizî, Birr, 16)

Ebû Hüreyre diyor ki: "Ebu'l-Kâsım'ı (Hz. Peygamber'i) (sav) şöyle derken işittim: *"Yalnızca şakî (bedbaht) olan kimse merhametten yoksun bırakılır."*
(T1923 Tirmizî, Birr, 16; D4942 Ebû Dâvûd, Edeb, 58)

Cerîr b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez."*
(B7376 Buhârî, Tevhîd, 2; M6030 Müslim, Fedâil, 66)

Ebû Hüreyre'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah rahmeti yüz parçaya ayırdı, doksan dokuz parçasını yanında tuttu, bir parçasını ise yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça (rahmet) sayesinde bütün mahlûklar birbirlerine merhametli davranırlar. Hatta kısrak (yavrusunu emzirirken) basıp da ona zarar verme korkusuyla ayağını (bu rahmetin eseriyle) kaldırır."*
(B6000 Buhârî, Edeb,19)

Hz. Peygamber Hz. Hatice ile evlenmiş ve bu evlilikten ilk kızı Zeyneb dünyaya gelmişti. Evlenme çağına gelince Hz. Peygamber onu, teyzesinin oğlu Ebu'l-Âs ile evlendirmişti. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden bir süre sonra kızı da hicret etmişti.[1] Bir gün çocuklarından birisinin ağır bir şekilde hastalanması üzerine Zeyneb, babasına, torununun çok hasta olduğunu, acilen gelmesini söyleyerek haber yollamıştı. Muhtemelen o sırada çok önemli bir işle meşgul olan Allah'ın Resûlü ona selâm gönderip, *"Allah'ın aldığı ve verdiği her şey kendisine aittir. Her şey Allah katında takdir edilmiştir. Sen sabırlı ol ve mükâfatını Allah'tan bekle."* diye tavsiyede bulunmuştu. Fakat bebeğin durumu ağırlaşınca, babasını yanında görmek isteyen Zeyneb mutlaka gelmesini isteyerek bir daha haber göndermiş, Hz. Peygamber de kızını kırmayarak beraberindekilerle birlikte onun evine gitmişti. Can çekişmekte olan çocuğu şefkat ve merhametle kucağına alan Rahmet Peygamberi, gözyaşı dökmeye başlamıştı. Yanındaki arkadaşlarından Sa'd b. Ubâde, "Bu (gözyaşı) da nedir yâ Resûlallah?" diyerek hayretini gizleyememişti. Bunun üzerine şefkatli Nebî, *"Bu gözyaşı, Allah'ın, dilediği kullarının kalplerine yerleştirdiği bir rahmettir. Allah, kullarından sadece merhametli olanlara merhamet eder."*[2] buyurmuştu.

Merhamet, esirgemek ve şefkat etmektir; acımak ve insaflı davranmaktır; kalp inceliği ve gönül yumuşaklığıdır. Merhamet, Allah'ın Rahmân isminin bir yansımasıdır.[3]

Bütün varlıklar, Allah'ın engin rahmetiyle çepeçevre kuşatılmış,[4] yokluktan varlığa çıkışları, ilk yaratılışları Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın rahmetinin tecellisi ile olmuştur. Allah, *'sınırsız ve sonsuz rahmet ve merhamet sahibi'* anlamında, *'Rahmân ve Rahîm'*dir.[5] O, *"Rahmetim gazabımı geçti."*[6] buyurarak, merhametinin celâlinden önde geldiğini açıkça bildirir. Yüce Rabbimiz, zâtına ilke edindiği bu rahmet ile[7] yarattığı tüm canlılara acır, şefkatle muamele eder ve nimetler vererek ihsanda bulunur.

Allah'ın rahmetinin ne kadar derin, şefkatinin ne denli nihayetsiz olduğuna dikkat çekmek isteyen Resûlullah'ın, bunu, annenin yavrusuna karşı merhameti ile örneklendirmesi dikkat çekicidir. Nitekim (bir gazve

1 İH7665 İbn Hacer, İsâbe, VIII, 665.
2 B5655 Buhârî, Merdâ,
3 T1924 Tirmizî, Birr, 16; D4941 Ebû Dâvûd, Edeb, 66.
4 A'râf, 7/156.
5 Neml, 27/30.
6 B7422 Buhârî, Tevhîd, 22; M6970 Müslim, Tevbe, 15.
7 En'âm, 6/54.

sonrası), Resûlullah'a bir grup esir getirildi. İçlerinden bir kadın telaş içinde esirler arasında yavrusunu arıyordu. Sonunda bir çocuk buldu ve onu kucaklayıp bağrına bastıktan sonra emzirmeye başladı. Durumu gören Hz. Peygamber yanındakilere, *"Bu kadının çocuğunu ateşe atacağına inanır mısınız?"* diye sordu. Onlar da, "Hayır." diye cevap verdiler. Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Bilin ki, Allah'ın kullarına olan rahmeti, bu kadının çocuğuna olan şefkat ve merhametinden çok daha fazladır."*[8] buyurdu.

İnsanlığın en mükemmel ferdi olan Hz. Peygamber'in (sav) en belirgin özelliği, onun Merhamet ve Şefkat Peygamberi olmasıdır.[9] İnsanların onun etrafında toplanmalarına sebep de yine bu duygudur.[10] Merhameti var eden Allah, Peygamberini merhamet duygusu ile bezemiş, müminlerin de bu meziyetle süslenmelerini ve şefkati birbirlerine tavsiye etmelerini emretmiştir.[11]

Kur'an ahlâkını benimseyen ve Resûlullah'ın örnek kişiliği ile kendi tavır ve davranışlarına yön veren müminler, birbirlerine karşı merhametli olmalıdır. Peygamberimizin anlatımıyla *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*[12]

İman ile merhamet arasında doğrudan bir ilişki vardır. Allah'a imanı olan kişi, Allah'ın yarattıklarına karşı merhamet duygusu besler. Merhametli olmak dar bir alanla sınırlı değildir. Hz. Peygamber (sav), Allah'ın, ancak merhamete değer veren kullarının kalbine merhameti koyacağını hatırlatınca sahâbîler, "Ey Allah'ın Elçisi, hepimiz birbirimize karşı merhametliyiz." demişlerdir. Halbuki Hz. Peygamber, buradaki merhametten maksadın, sadece kişinin arkadaşlarına olan merhameti olmayıp bilakis bütün insanlara karşı gösterilmesi gereken merhamet olduğunu ifade etmiştir.[13]

Yine şefkatli Nebî, *"...Yeryüzündekilere merhamet edin ki, Allah da size merhamet etsin."*[14] buyurarak, merhametin kapsamının çok geniş olduğunu ifade etmiştir. Bu itibarla merhamet duygusunu, insanlara, müminlere, iyi kimselere veya fakirlere gösterilen merhamet diye kayıtlamamıştır. İnsan, yeryüzündekilere merhamet etmekle Allah'ın rahmetine nail olma noktasında kendisi için yatırım yapmış olmaktadır. Mahlûkata karşı merhamet, kalbin rikkati ve inceliğidir. Kalpteki bu yumuşaklık ise imanın alâmetidir. Öyleyse kim bu hassasiyet ve incelikten nasipsiz ise, o bahtsız ve bedhahtır.[15]

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber (sav),[16] *"Merhametliler (var ya!)... Rahmân, işte onlara merhamet eder. Siz yeryüzündekile-*

[8] B5999 Buhârî, Edeb, 18, M6978 Müslim, Tevbe, 22.
[9] Tevbe, 9/128
[10] Âl-i İmrân, 3/159
[11] Beled, 90/17
[12] M6586 Müslim, Birr, 66, B6011 Buhârî, Edeb, 27
[13] MZ8/187 Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 187
[14] D4941 Ebû Dâvûd, Edeb, 58, T1924 Tirmizî, Birr, 16
[15] TA6/42 Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 6, 42
[16] Enbiyâ, 21/107.

re merhamet edin ki gökyüzündeki(ler) de size merhamet etsin."[17] uyarısıyla, rahmetin merhametle beslendiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Allah'ın rahmetine lâyık olmak isteyen kimse, şefkat ve merhameti bir yaşam biçimi olarak benimsemelidir. Ancak Allah'ın sınırlarını ihlâl edenlere ve yasaklarını çiğneyenlere acıyarak cezalarını vermemek, Allah'ın istediği bir merhamet değildir. Bu sebeple merhametin miktarı ve ne zaman, kime karşı gösterileceği çok mühimdir. Zira azgına şefkat göstermek, onu başkalarının hakkına tecavüze teşvik edecek ve bu merhametten maraz doğmasına neden olabilecektir.

Öte yandan Allah'ın insanların kalplerine koymuş olduğu merhamet sermayesi değerlendirilmezse ya da yerli yerinde kullanılmazsa, sonu zarar ve ziyan ile bitecek bir ticarete dönüşebilir. Hz. Peygamber, Allah'ın bir insanı helâk etmek istediğinde, ondan, önce utanma duygusunu, sonra güvenilirliği, peşinden de merhameti aldığını söylemekte; kalbinden merhameti alınan bir kimsenin ise Allah'ın rahmetinden mahrum kalacağını bildirmektedir.[18] Nitekim bir seferinde çok sevdiği torunlarını öperken Peygamberimizi gören bir bedevînin, "Biz çocuklarımızı öpüp okşamayız." demesi üzerine Allah Resûlü'nün verdiği cevap, calib-i dikkattir: *"Allah, senin kalbinden merhameti çekip almışsa ben senin için ne yapabilirim ki!"*[19] Aynı şekilde Peygamberimiz, *"Yalnızca şakî (bedbaht) olan kimse merhametten yoksun bırakılır."*[20] buyururken de gönlündeki merhamet damarını kurutanların gün gelip bu nimetten mahrum bırakılacağına dikkat çekmektedir.

Şayet insan bu uyarılara kulak tıkayıp merhametini kullanmakta cimrilik ederse, kendisine de merhamet edilmez. Hz. Peygamber, Allah'ın merhametine mazhar olma yolunun, bu duyguyu yerli yerinde kullanmaktan geçtiğini net bir şekilde ifade etmiştir: *"İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez."*[21]

İnsanlar arasında merhametin timsali ise, annelerdir. Annelerdeki merhamet, Allah'ın rahmetinin en somut tezahürüdür. Şu hikâyede anlatılan olay, anne şefkatini ne güzel yansıtmaktadır. Rivayete göre iki kadın ve oğulları bir aradayken bir kurt gelerek ikisinden birinin oğlunu kapıp götürür. Kadınlar birbirlerini işaret edip, "Kurt senin çocuğunu götürdü." diyerek tartışırlar. Olayı Hz. Dâvûd'a anlatırlar ve o, büyük kadının çocuğunun götürüldüğüne hükmeder. Onun yanından ayrıldıktan sonra Hz. Süleyman'a başvururlar. Onları dinleyen Süleyman (as),

[17] D4941 Ebû Dâvûd, Edeb, 58; T1924 Tirmizî, Birr, 16
[18] İM4054 İbn Mâce, Fiten 27.
[19] B5998 Buhârî, Edeb, 18; M6027 Müslim, Fedâil, 64
[20] T1923 Tirmizî, Birr, 16; D4942 Ebû Dâvûd, Edeb
[21] B7376 Buhârî, Tevhîd, 2; M6030 Müslim, Fedâil, 66

"Bir bıçak getirin çocuğu iki parçaya bölüp aranızda taksim edeceğim." deyince, gerçek anne olan küçük kadın, "Yapma, Allah sana merhamet etsin, çocuk onun olsun." der. Kadının bu şekilde şefkat göstermesinden gerçek annenin küçük kadın olduğunu anlayan Süleyman (as) çocuğu ona verir.[22] Çünkü gerçekten hiçbir anne, çocuğunun acı çekmesine razı olamaz, bir annenin yavrusuna karşı kalbinde taşıdığı merhamet ve şefkat, sökülüp alınamaz.

İnsanlığa merhameti öğreten Hz. Peygamber'in şefkati sadece insanlarla ya da kendisine tâbi olan müminlerle sınırlı değildi. O, hayvanlara karşı davranışlarında da merhamet dolu olup bunu her fırsatta ashâbına da tavsiye ederdi.

Bir seferinde Rahmet Peygamberi, Medineli Müslümanlardan birinin bahçesine gir. Oradaki bir deve, onu görünce inledi ve gözlerinden yaşlar akıttı. Nebî (sav) deveye yaklaşarak başının arka/üst tarafını okşamaya başlayınca hayvan sakinleşti. Peygamberimiz devenin sahibinin kim olduğunu sordu, ensardan bir genç de onun kendisinde ait olduğunu söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, o gence nasihatte bulunarak şöyle dedi: *"Allah'ın sana verdiği bu deve hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Deve bana şikâyette bulundu. O bana senin kendisini aç bıraktığını ve fazla çalıştırarak yorduğunu şikâyet etti."*[23]

Hz. Peygamber'in anlattığına göre, bir adam da bir köpeğe acıması sebebiyle Allah'ın mağfiretine nail olmuştu. Yolculuk sırasında susayan ve bir kuyuya inip su içen adam, çıktığında susuzluktan toprağı yalayan bir köpek görmüştü. Ona karşı merhametli davranarak tekrar kuyuya inmiş, pabucuna doldurduğu suyu çıkarıp köpeğe içirmişti. Rahmeti sonsuz olan Yüce Allah, adamın bu davranışını beğenmiş ve onu bağışlamıştı. Sahâbîler bu garip hadiseyi Hz. Peygamber'den işitince merak ederek sormuşlardı, "Hayvanları sulayınca da sevaba erişir miyiz?" Resûlullah (sav), *"Elbette, her hayat sahibini sulama karşılığında size ecir vardır."* buyurmuştu.[24]

Yine bir seferde Hz. Peygamber, karınca yuvasını ateşe verip yakanları, *"Ateşle azap etmek, ancak ateşin Rabbine mahsustur."*[25] şeklinde ağır bir cümle ile uyarmıştır. Buradan hareketle, anız yakarken börtü böceğin de insafsızca yakılmasının, Efendimizin asla tasvip etmeyeceği bir merhametsizlik örneği olduğunu söyleyebiliriz.

Resûlullah'ın bildirdiği üzere, *"Allah, rahmeti yüz parçaya ayırdı, doksan dokuz parçasını yanında alıkoydu, bir parçasını ise yeryüzüne indirdi. İşte bu bir*

[22] B6769 Buhârî, Ferâiz, 30, M4495 Müslim, Akdiye, 20
[23] D2549 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44; HM1745 İbn Hanbel, I, 204
[24] B2466 Buhârî, Mezâlim 23; M5859 Müslim, Selâm 153
[25] D2675 Ebû Dâvûd, Cihâd 112

parça (rahmet) sebebiyle bütün mahlûklar birbirlerine merhametli davranırlar. Hatta kısrak (yavrusunu emzirirken) basıp da zarar verme korkusuyla (bu rahmetin eseriyle) ayağını kaldırır."[26] Bütün mahlûkat birbirlerine bu sayede merhamet eder, vahşi hayvanlar ve kuşlar birbirlerine bu yüzden acırlar.[27]

Allah'ın, kâinata, yeryüzüne ve insana engin bir merhametle muamele ettiği unutulmamalıdır. İnsanın rahmeti kendisine ilke edinmesi gerektiği ise son derece açıktır. Çünkü merhamet ve şefkat, insanı asıl merhamet sahibi olan Allah'a yaklaştırmakta ve O'na dost yapmaktadır. O hâlde gayesi Allah'a yaklaşmak olanın yolu, merhametli ve şefkatli olmaktan geçer. Dolayısıyla her mümin, cennete giden yolun merhametli olmaktan geçtiğini bilmelidir.[28]

26 [illegible]
27 [illegible]
28 [illegible]

İNSANÎ SORUMLULUK
BÜYÜK EMANET

عَنْ عَلِيٍّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَعْقِلَ."

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Üç grup insandan sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluğa erinceye kadar çocuktan ve aklı başına gelinceye delirenden."
(D4403 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17; T1423 Tirmizî, Hudûd, 1)

حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ قَالَ سَمِعْتُ عَامِرًا يَقُولُ سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ "مَثَلُ الْقَائِمِ عَلَى حُدُودِ اللَّهِ وَالْوَاقِعِ فِيهَا كَمَثَلِ قَوْمٍ اسْتَهَمُوا عَلَى سَفِينَةٍ، فَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَعْلَاهَا وَبَعْضُهُمْ أَسْفَلَهَا، فَكَانَ الَّذِينَ فِي أَسْفَلِهَا إِذَا اسْتَقَوْا مِنَ الْمَاءِ مَرُّوا عَلَى مَنْ فَوْقَهُمْ فَقَالُوا لَوْ أَنَّا خَرَقْنَا فِي نَصِيبِنَا خَرْقًا، وَلَمْ نُؤْذِ مَنْ فَوْقَنَا. فَإِنْ يَتْرُكُوهُمْ وَمَا أَرَادُوا هَلَكُوا جَمِيعًا، وَإِنْ أَخَذُوا عَلَى أَيْدِيهِمْ نَجَوْا وَنَجَوْا جَمِيعًا."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُضَيِّعَ مَنْ يَقُوتُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ﷺ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَالْإِمَامُ رَاعٍ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ فِي أَهْلِهِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالْمَرْأَةُ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا رَاعِيَةٌ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا، وَالْخَادِمُ فِي مَالِ سَيِّدِهِ رَاعٍ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ."

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى."

Nu'man b. Beşîr'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ'nın koymuş olduğu sınırlara uygun yaşayanlar ile bu sınırları ihlâl eden kimselerin durumu, bir gemiye binmiş, gemi içerisindeki yerleri kura ile belirlenmiş iki grup insanın durumuna benzer; Bunlardan bir kısmı geminin alt tarafında, bir kısmı da üst tarafında yolculuk etmeye hak kazanmıştır. Alt kattakiler (su ihtiyaçlarını karşılamak için) üsttekilerin yanına giderler. (Bir süre sonra), '(Sudan) nasibimizi almak için (geminin altından) bir delik açsak da yukarıdakileri rahatsız etmesek.' derler. Eğer yukarıda bulunanlar aşağıdakilerin isteklerini yapmalarına izin verirlerse gemidekiler hep birlikte helâk olur. Fakat onlara engel olurlarsa hem onlar hem de kendileri kurtulur."*

(B2493 Buhârî, Şirket, 6)

Abdullah b. Amr'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."*

(D1692 Ebû Dâvûd, Zekât, 45)

Abdullah b. Ömer'in (ra) işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hepiniz sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür."*

(B2409 Buhârî, İstikrâz, 20)

Nu'mân b. Beşîr'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*

(M6586 Müslim, Birr, 66)

Hz. Peygamber, câhiliye karanlığındaki kalplere iman nurunu yerleştirmek için elinden gelen gayreti gösteriyordu. Bir yandan hâl ve hareketleriyle getirdiği hidayeti yaşayarak sunarken bir yandan da üstün hitabet yeteneğiyle ilâhî mesajı en hikmetli kelimelere döküyordu. Bir gün insan ve toplum için hayatî bir önem taşıyan "sorumluluk" duygusunu ashâbına şu örnekle anlatmıştı: *"Allah Teâlâ'nın koymuş olduğu sınırlara uygun yaşayanlar ile bu sınırları ihlâl eden kimselerin durumu, bir gemiye binmiş, gemi içerisindeki yerleri kura ile belirlenmiş iki grup insanın durumuna benzer; Bunlardan bir kısmı geminin alt tarafında, bir kısmı da üst tarafında yolculuk etmeye hak kazanmıştır. Alt kattakiler (su ihtiyaçlarını karşılamak için) üsttekilerin yanına giderler. (Bir süre sonra) '(Sudan) nasibimizi almak için (geminin altından) bir delik açsak da yukarıdakileri rahatsız etmesek' derler."* Allah Resûlü, sözlerine bu gemide bulunan bütün insanların huzur içerisinde yaşamalarının yoluna işaret ederek devam etti: *"Eğer yukarıda bulunanlar aşağıdakilerin isteklerini yapmalarına izin verirlerse gemidekiler hep birlikte helâk olur. Fakat onlara engel olurlarsa hem onlar hem de kendileri kurtulur."*[1]

Allah Resûlü'nün gemi hadisindeki benzetmesiyle insanlara aktardığı "sorumluluk bilinci", esasında tüm varlıklardan farklı donanıma sahip olarak yaratılan insana has bir duygudur. Zira insanı eşsiz güzellikte yaratan Yüce Allah (cc)[2] ona şeref vermiş ve onu yarattıklarının pek çoğundan üstün kılmış,[3] çeşitli nimetlerle rızıklandırmış, kâinatı onun hizmetine vermiştir.[4] Yüce Yaratan, diğer canlılardan farklı olarak "akıl" ve "irade" vermek suretiyle insanı, çeşitli kabiliyetlerle donatmış; ona, verdiği kararı uygulayabilme özgürlüğünü sunmuştur. Bütün bunları bahşettikten sonra, *"İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder."* diyerek ona dünya hayatında sorumsuz bırakılmayacağını bildirmiş,[5] kendisine çeşitli görevler yüklemiştir. Koyduğu düzen içinde huzurla yaşaması için ona doğru yolu göstererek[6] bazı sınırlar koymuş, emir ve yasaklar belirlemiştir. İnsan da göklerin, yerin ve heybetli dağların dahi üstlenmekten çekindiği "emanet"i, yani Allah'a kul olma sorumluluğunu akıllı, irade sahibi, düşünen, gören ve işiten bir varlık olarak kabul etmiştir.[7] Böylece Allah'a bir

1 B2493 Buhârî, Şirket, 6
2 [illegible]
3 İsrâ, 17/70
4 İbrâhîm, 14/32-33.
5 Kıyâme, 75/36
6 İnsan, 76/3
7 Ahzâb, 33/72.

anlamda söz vererek sözünü yerine getirmekle yükümlü olan sorumlu bir varlık, yani "mükellef" olmuştur.

Sorumluluk, insan hayatına yön veren, onu amaçsız yaşamaktan kurtaran bir rehberdir. Sadece duyguya dayalı bir iç ses değil, aynı zamanda bir düşünme faaliyeti ve bilinç düzeyidir. Dolayısıyla her ne kadar sorumluluk duygusu insanın fıtratında varsa da bunun körelmesi ya da geliştirilmesi insanın elindedir. Sorumluluk duygusu gelişmiş kişiler ellerindeki nimetlerle birlikte bazı vazifeleri de yüklendiklerinin, kazandıkları birtakım hakların yanında sorumluluklar taşıdıklarının farkında olur ve bunları ifâ ettikçe huzur ve saadete ererken, yerine getirmedikleri her görev onları derin bir huzursuzluğa sevk eder.

Fıtrat dini olan İslâm, insanı sorumlu bir varlık olarak kabul ederken öncelikle ona yerine getirmesi gereken görevlerin bildirilmesini zorunlu görmüş ve bunun mümkün olmadığı durumlarda insanlardan sorumluluğu kaldırmıştır. *"Her nefis, kazandığına (amellerine) karşılık bir rehindir."*[8] buyurarak kullarına "sorumlu" olduklarını hatırlatan Allah Teâlâ, dinini, beklentilerini, emir ve yasaklarını bildiren bir peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyeceğini bildirmiştir.[9] Çünkü bilgi sorumluluk gerektirir, bilmeyenin sorumluluğu yalnızca kendisine verilen imkânlar ölçüsünde araştırıp öğrenmektir. Bilginin varlığı ise akılla olur. Bu nedenle, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Üç grup insandan sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluğa erinceye kadar çocuktan ve aklı başına gelinceye kadar delirenden."*[10] Nebevî ahlâkla yetişen sahâbenin de uygulamalarında bu prensibi gözettiği görülmektedir. Nitekim Hz. Ömer'in halifeliği zamanınd Şam'da bir kimse zina ettiğini beyan etmiş ve kendisine bunun haram olduğu bildirilince şaşırmıştı. Bunun üzerine Şam valisi Saîd b. Müseyyeb, Hz. Ömer'e bu adamın durumunu sormak üzere bir mektup gönderdi.Hz. Ömer, "Eğer Allah'ın zinayı haram kıldığını bilerek bu suçu işlemişse ona ceza uygulayın, bilmiyorsa haram olduğunu ona bildirin ve suçunu tekrar ederse onu cezalandırın." diye cevap vermişti.[11]

Allah Teâlâ'nın akıl ve irade sahibi kullarına yüklediği sorumluluklar ancak onların güçlerinin yettiği kadardır.[12] Hz. Peygamber'in bildirdiği üzere, kullarını en iyi tanıyan ve onların zorluk çekmelerine razı olmayan[13] Yüce Yaratan, unutarak ya da hatayla yaptığı günahlardan dolayı onları sorumlu tutmamış,[14] kalplerinden geçirdikleri kötü düşünceleri fiile dönüştürmedikleri takdirde onları affedeceğini söylemiştir.[15] Allah

8 Müddessir, 74/38.
9 İsrâ, 17/15.
10 D4403 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17; T1423 Tirmizî, Hudûd, 1.
11 MA13643 Abdürrezzâk, Musannef, VII, 403
12 Bakara, 2/286; Mü'minûn, 23/62
13 Bakara, 2/185
14 İM2045 İbn Mâce, Talâk, 16.
15 B6664 Buhârî, Eymân ve nuzûr, 15

Teâlâ, zor durumda kalan kullarına haram olan şeylerden ihtiyaçlarını giderecek miktarda kullanmalarına izin vermiştir.[16] Kullarından söz verip de güç yetiremediği için bu sözü tutamayanı mazur görmüş,[17] ve onlara şu duayı öğretmiştir: *"Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!"*[18] Allah Resûlü de Allah'a iman ve dinin emirlerini yerine getirme hususunda kendisine biat eden Medineli kadınlara güçlerinin yettiği konularda bağlılık yemini etmelerini salık vermiştir.[19]

İstisnai ve zorunlu bazı durumlar hâricinde insan, sorumluluğu sürekli olan bir varlıktır ve onun sorumlulukları kendisini yaratan Rabbinden başlar. İnsanın ilk ve en büyük sorumluluğu Rabbine karşıdır. Allah Teâlâ'nın, *"İşte bu Kur'an; kendisiyle uyarılsınlar, Allah'ın ancak tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara (gönderilmiş) bir bildiridir."*[20] sözleriyle ortaya koyduğu üzere bu sorumluluk, kulun kendisini yaratan Rabbinin varlığını ve birliğini kabul ederek O'na ortak koşmadan inanmasıdır. İnancının gereği olan yaşam tarzını benimsemesi, Allah Teâlâ'nın koyduğu sınırları koruması, emir ve yasaklarına riayet etmesi; dahası bütün bunları kuru bir mecburiyet duygusuyla değil samimi bir mesuliyet hissiyle, yerine getirmesidir. Rabbini ve O'na olan sorumluluklarını daima hatırında tutması, bu şuurla yaşamasıdır. Bu bilinçle yaşadığı zaman elde edeceği mükâfat ise Allah Resûlü tarafından şu şekilde bildirilmektedir:

Resûlullah bir gün Muâz b. Cebel ile binek üzerinde yolculuk yapmaktaydı. Yol arkadaşına, *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?"* diye sordu. Muâz b. Cebel, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diyerek karşılık verdi. Hz. Peygamber, *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, insanların O'na kulluk etmeleri ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarıdır."* buyurdu. Sonra devam etti ve şöyle dedi: *"Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerinde hakkı nedir, bilir misin?"* Muâz (ra) yine sözü ona bırakınca Allah Resûlü, *"Allah'ın onlara azap etmemesidir."* buyurdu.[21]

Bir defasında da Cebrail'in (as) bir insan suretinde gelerek sorduğu, "İhsan nedir?" sorusuna Resûlullah'ın verdiği, *"İhsan, Allah'ı görüyormuşçasına O'na kulluk etmendir. Sen O'nu göremesen de O, seni görmektedir."*[22] cevabı, Allah'a olan sorumluluk bilincini yaşatmanın sırrını özetlemektedir. Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle yaşamak, kişinin Allah'tan geldiğinin,

[16] Bakara, 2/173; Nahl, 16/115.
[17] T2633 Tirmizî, İmân, 14, D4995 Ebû Dâvûd, Edeb, 82
[18] Bakara, 2/286
[19] T1597 Tirmizî, Siyer, 37, N4186 Nesâî, Biat, 18.
[20] İbrâhîm, 14/52.
[21] B7373 Buhârî, Tevhîd, 1, M143 Müslim, İmân, 48.
[22] M93 Müslim, İmân, 1

O'na ait olduğunun ve nihayetinde O'na döneceğinin farkında olmasıdır. Ne zaman ve nerede olursa olsun her şeyi gören, duyan ve bilen Allah'ın kendisiyle beraber olduğunu hatırında tutmasıdır. Bu bilinçle hayatına yön vermesi, attığı her adımı bu şuurla atması ve tüm amellerini bu idrakle yapmasıdır. O'nun dilediği gibi bir kul olarak yaşayıp razı olacağı şekilde O'na kavuşmasıdır.

Oldukça geniş olan sorumluluk alanı öncelikle kişinin kendisinden başlar. İnsan, bedeninin ve ruhunun ihtiyacını karşılayarak kendisine gereken özeni göstermekle yükümlüdür. Sevgili Peygamberimiz, ashâbına da gerekli gördüğü durumlarda bu yükümlülüğü hatırlatmıştır. Nitekim sahâbeden Abdullah b. Amr, Allah'a daha yakın olma arzusuyla her gün oruç tutmaya çalışıyor, gecelerini de namaz kılarak geçiriyordu. Bu hâlinden haberdar olduğunda Allah Resûlü ona şunları söyledi: *"Ey Abdullah b. Amr, duydum ki gündüzleri oruç tutup geceleri namaz kılıyormuşsun. Sakın böyle yapma. Çünkü bedeninin senin üzerinde hakkı vardır, gözlerinin senin üzerinde hakkı vardır ve eşinin de senin üzerinde hakkı vardır."*[23]

Rabbine karşı sorumlu olan insan, O'nun emaneti olan bedenine karşı da sorumludur. Bu nedenle bedenine iyi bakmalı, onun yeme, içme, dinlenme gibi ihtiyaçlarını zamanında görmeli ve sağlığına dikkat etmelidir. Aynı şekilde mânevî ihtiyaçlarının olduğunu unutmamalı, ruh sağlığını da korumalıdır. Ruh sağlığının temini öncelikle Allah'a ortak koşmadan, tam bir teslimiyetle inanmayı gerektirir. Çünkü gönüller ancak yaratılışının doğasına uygun olan İslâm ile[24] ve Allah'ı anmakla huzur bulur.[25] Hayatının devamı, kendisinden istenen amelleri yerine getirebilmesi ve zamanı geldiğinde de emanetini sağlıkla teslim edebilmesi, kişinin bedenen ve ruhen sağlıklı bir yaşam sürmesiyle mümkündür. Bunlara özen gösteren kişi, yaşamı için vazgeçilmez olan aklını, dinini, malını ve şerefini koruma sorumluluğunu da yerine getirmiş olur.

Kendine karşı görevlerini yerine getiren insan, diğer sorumlulukları da yüklenmeye hazır hâle gelir. *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun."*[26] âyeti gereği, ailesinin hem bugününü hem de geleceğini düşünmek Müslüman'ın diğer sorumluluk alanını oluşturur. Kişinin en yakın çevresini oluşturan aile, toplumu meydana getiren en küçük birim ve eğitimin başladığı yer olması bakımından da önemlidir. Sağlıklı ve huzurlu bir toplum ancak böyle bir ortamda yetişen bireylerden ve bu bireylerin oluşturduğu ailelerden meydana gelir. Nite-

[23] M2743 Müslim, Sıyâm, 193
[24] B1358 Buhârî, Cenâiz, 92
[25] Ra'd, 13/28
[26] Tahrîm, 66/6

kim Hz. Peygamber, *"Sizin en hayırlınız ailesine karşı en hayırlı olanınızdır."*[27] buyurarak hayırlı bir insan olmanın aileye karşı tutumla alâkalı olduğunu ifade etmiştir.

Sorumluluklar, sahip olunan haklarla ilişkili olduğundan, bu iki kavram birlikte düşünülmeli ve hakların sorumlulukları doğurduğu dikkate alınmalıdır. Zira insanların birbirleri üzerindeki hakları onların karşılıklı sorumluluk alanlarını oluşturmaktadır. Bu durum aile için de geçerlidir. Aile içinde her ferdin belli rolleri ve bu rollere uygun maddî ve mânevî hak ve sorumlulukları vardır. *"Sizin hanımlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır."* diyerek eşlerin birbirleri üzerinde hakkı olduğunu bildiren Allah Resûlü bu haklara saygı gösterilmesini istemiş, hanımların daha hassas yaratılışta olduğuna dikkat çekerek onlara iyi davranmayı tavsiye etmiştir.[28] Birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermek, mutluluklarını, hüzünlerini paylaşmak, zorlukları birlikte göğüslemek suretiyle her konuda birbirine destek olan eşler, sevgi ve saygı çerçevesinde muhabbet dolu bir aile ortamı oluşturur ve kendileri üzerinde hakkı olan çocuklarını[29] bu nezih ortamda yetiştirirler. Onların eğitim, barınma, giyim ve yeme-içme gibi maddî ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra onlara güzel ahlâk aşılama,[30] duygusal ve ruhsal destek sunma, dini sevdirme, kulluğu öğretme[31] gibi mânevî sorumluluklar da yüklenirler. Zira dinimizde her ne kadar sorumluluğun bireyselliği esas olsa da, anne ve baba bulûğ çağına ermemiş çocuklarının yaşantısından sorumlu tutulmuştur.

Kişinin sorumluluklarının önemli bir bölümü anne ve babasıyla ilgilidir. Zira kendilerinin her türlü ihtiyacıyla ilgilenerek daima onlara rahat bir hayat sunma gayretinde olan ebeveynler, çocuklarının üzerinde en çok emeği olan insanlardır. Bu nedenledir ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine hiçbir şekilde ortak koşulmamasını emrettikten hemen sonra anne babaya iyilik edilmesini istemiştir.[32] Resûl-i Ekrem'e gelerek iyi muamele görmeyi en çok kimin hak ettiğini soran adama Allah Resûlü üç defa, *"Annen."* cevabını vermiş, *"Sonra baban, sonra da (sırasıyla) sana en yakın olanlardır."* diyerek insanın öncelikle anne ve babasına karşı sorumlu olduğunu hatırlatmıştır.[33] Kişi, kendisini dünyaya getiren, şefkatle besleyip büyüten, nazını çeken ve onu türlü zorluklara katlanarak yetiştiren ebeveynine karşı daima saygılı olmalı, onlara iyi davranmalı, kendilerine değer verdiğini her fırsatta belli etmelidir. Özellikle yaşlanıp ilgiye çok daha muhtaç hâle geldiklerinde kendilerine hassas davranmalı, onları asla

27 T3895 Tirmizî, Menâkıb, 63; İM1977 İbn Mâce, Nikâh, 50.
28 T1163 Tirmizî, Radâ', 11; İM1851 İbn Mâce, Nikâh, 3
29 M2731 Müslim, Sıyâm, 183.
30 T1952 Tirmizî, Birr, 33.
31 Tâ-Hâ, 20/132; D497 Ebû Dâvûd, Salât, 26
32 En'âm, 6/151; İsrâ, 17/23
33 M6501 Müslim, Birr, 2

incitmemelidir. Allah Teâlâ'nın bu konudaki emri gayet açıktır: *"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine 'öf!' bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle."*[34]

Peygamber Efendimiz, Yüce Yaratan'ın rızasının anne babayı hoşnut etmekten geçtiğini bildirmiştir.[35] Evlâdın maddî anlamda da ebeveynini koruması ve onları kimseye muhtaç etmemesi gerekir. Zira kişi, eşi ve çocuklarına olduğu gibi anne ve babasına bakmakla da yükümlüdür. *"Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."*[36] sözleriyle müminleri uyaran Rahmet Elçisi, putperest olan annesinin kendisini görmek isteğiyle yanına geldiğini söyleyen Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'ya onunla ilgilenmesi gerektiğini bildirerek farklı din ya da inançlara mensup olmalarının anne babaya olan bu sorumluluğu düşürmeyeceğine dikkat çekmiştir.[37]

Allah Teâlâ, akrabalık bağlarının canlı tutulmasına özen gösterilmesini istemiş, pek çok âyette bu konunun önemine işaret etmiştir.[38] Öyle ki akrabalık ilişkilerini devam ettirenle ilişkilerini sürdüreceğini, onları ihmal edenle de ilişkisini keseceğini,[39] ayrıca dünya ve âhirette kendisini cezalandıracağını bildirmiştir.[40] Akrabalık ilişkilerine özen göstermesiyle bilinen[41] Hz. Peygamber de sıla-i rahîmin gereği üzerinde önemle durmuş,[42] bu ilişkileri canlı tutmanın aile içinde sevginin artıp malın çoğalmasına ve ömrün bereketlenmesine vesile olduğunu ifade etmiştir.[43] İnsanlığın bu güzide rehberi, *"Veren el üstündür. Vermeye, geçimini sağlamakla yükümlü olduğun kimselerden başla. Annene, babana, kız ve erkek kardeşlerine yardım et, sonra yakınlık durumuna göre devam et."* buyurmuştur.[44] Böylece mânevî paylaşımların yanı sıra maddî yardımlarda da akrabalara öncelik verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Nitekim kişinin işlediği suçun diyetini verme ya da öldüğünde borçlarını ödeme sorumluluğu onun en yakınları olan akrabalarına aittir.

İnsanın sorumlu olduğu alanlardan biri de içinde yaşadığı toplumdur. *"Müminler ancak kardeştirler."*[45] âyetiyle ifade edildiği üzere toplum, insanın en geniş ailesidir. Bu ailede yaşayan insanın toplumun tüm bireylerine karşı ayrı ayrı sorumlulukları vardır. Kan bağı olan kişilerin ardından insan, her an yanı başında hazır bulunan komşularına karşı sorumludur. Zira kişinin sevincinin de üzüntüsünün de ilk şahitleri olan komşular aynı zamanda bir sıkıntı ya da ihtiyaç hâlinde varılacak ilk ka-

[34] İsrâ, 17/23.
[35] T1899 Tirmizî, Birr, 3
[36] D1692 Ebû Dâvûd, Zekât, 45; HM6495 İbn Hanbel, II, 160
[37] M2325 Müslim, Zekât, 50
[38] Bakara, 2/27; Nahl, 16/90
[39] B5989 Buhârî, Edeb, 13; D1694 Ebû Dâvûd, Zekât, 45
[40] D4902 Ebû Dâvûd, Edeb, 43; T2511 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 57.
[41] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 3
[42] B6138 Buhârî, Edeb, 85
[43] T1979 Tirmizî, Birr, 49; HM8855 İbn Hanbel, II, 374
[44] N2533 Nesâî, Zekât, 51.
[45] Hucurât, 49/10

pılardır. Allah Resûlü, *"Komşusunun, şerrinden emin olmadığı kimse cennete giremez."*[46] uyarısıyla, herkese olduğu gibi Müslüman'ın en yakınındaki komşularına güven vermesinin önemine işaret etmiştir. Zira sevgi ve saygıya dayalı bir ilişkinin temini için güven şarttır. Bu güveni sağladıktan sonra, bir ihtiyacı olup olmadığını sorarak hatta hayatın acı tatlı anlarını birlikte paylaşarak komşuluk ilişkilerini yaşatmak gerekir. *"Yanı başındaki komşusu açken tok yatan kimse, iman etmemiştir."* diyen[47] Allah Resûlü, Müslümanlara komşuyu gözetme sorumluluğunu yüklerken, *"Kim Allah'a ve âhiret gününe iman ederse komşusuna iyilik etsin!"*[48] buyurarak bu önemli vazifenin imanın gereklerinden olduğunu hatırlatmıştır. Hatta Cenâb-ı Hakk'ın bu konudaki hassasiyetini ifade etmek üzere, *"Cebrail bana komşu hakkına saygı göstermeyi o kadar çok tavsiye etti ki komşunun komşuya mirasçı kılınacağını zannettim."* buyurmuştur.[49]

En yakınından en uzağına bütün komşularıyla iyi ilişkiler kurmakla görevli olan bireyler, toplumun zayıf kesimini oluşturan yetimler, öksüzler, kimsesizler ve muhtaç durumda olanların yeme içme, barınma gibi fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak, eğitim imkânları sağlamak ve psikolojik destek sunmak suretiyle onları topluma kazandırmakla yükümlüdür. Zira bu kişiler toplum için birer emanet olduğundan özenle korunmaya ve bakılmaya muhtaçtır. Kur'ân-ı Kerîm'de öksüz ve yetimlerin hakkına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmış, onların mallarını haksız yere almak yasaklanmış[50] ve böyle davrananlara ağır cezalar öngörülmüştür.[51] Nitekim Allah Resûlü de henüz reşit olmamış yetimlerin mallarının korunup gözetilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[52] Öksüz ve yetimlerin mallarını yemenin helâk edici şeylerden olduğunu bildiren Resûlullah,[53] şefkate en çok ihtiyacı olan bu yavruların başını okşayana dokunduğu saç teli sayısınca iyilik yazıldığını müjdelemiş ve bu şekilde yetimlere iyilik yapanlarla kendisinin cennette yan yana bulunacağını bildirmiştir.[54] Böylece Sevgili Peygamberimiz, gönülleri yaralı bu kimselere eksikliğini duydukları sevgi ve merhamet gibi duygularla yaklaşmak gerektiğini vurgulamıştır.

Öksüz ve yetimleri gözetmenin yanı sıra toplumdaki diğer ihtiyaç sahipleri de unutulmamalıdır.[55] Nitekim Allah Teâlâ, mallarda muhtaç ve yoksul durumda olanlar için hak olduğunu[56] bildirerek, muhtaç durumda olanlara yapılan harcamanın, bir anlamda onlara kendi haklarını iade etmek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca muhtaç kimselerin yardımına koşmak, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde

46 M172 Müslim, İmân, 73
47 MŞ30350 İbn Ebû Şeybe, Musannef, İmân ve rü'yâ, 6.
48 M176 Müslim, İmân, 77
49 B6014 Buhârî, Edeb, 28
50 En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34
51 Nisâ, 4/10
52 MU592 Muvatta', Zekât, 6
53 M262 Müslim, İmân, 145
54 HM22305 İbn Hanbel, V, 250
55 Nisâ, 4/36.
56 Zâriyât, 51/19.

yaşayan müminlerin özellikleri arasında sayılmıştır.[57] Allah'a karşı sorumluluk bilinci en fazla olan Resûlullah,[58] peygamber olmadan önce olduğu gibi[59] sonrasında da topluma karşı sorumluluklarını en güzel şekilde yerine getiren bir örnek olmuştur. Müslüman kardeşinin ihtiyacını karşılayan ve onun yanında olanın mükâfatının Allah tarafından fazlasıyla karşılanacağını bildiren Allah Resûlü,[60] ihtiyaç sahiplerine yardım edenlerin âhirette mükâfatlandırılacağını müjdelemiştir. Ayrıca dul kadınların ve fakirlerin nafakası için çalışan kişinin Allah yolunda savaşan mücahid ya da gecelerini ibadetle gündüzlerini oruçla geçiren kimse gibi olduğunu söylemiştir.[61]

Ne kadar sorumluluk sahibi olursa olsun, kişinin bireysel olarak yapabilecekleri sınırlıdır. Toplumsal sorumlulukların tamamını kendi başına yerine getirmesi mümkün değildir. Bu nedenle insanlar toplumsal dayanışma ve işbirliği içerisinde huzurlu bir toplum için birlikte çaba sarf etmelidirler. Allah'ın yeryüzündeki halifesi konumunda olan insanoğlu,[62] Rabbinin kendisine sunduğu hayatı yine O'nun razı olacağı şekilde imar etmek ve yönetmekle görevlidir. Bu görev gereği toplumu oluşturan her birey, kurulan düzende üzerine düşeni en güzel şekilde yapmak durumundadır. Allah Resûlü, herkesin bulunduğu mevkide görevlerinin olduğunu bildirerek, sorumluluk paylaşımının her düzeyde gerçekleşmesi gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir: *"Hepiniz sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür."*[63]

Sağlıklı ve huzurlu bir toplumun teşekkülü ancak sorumluluklarının farkında olup bunları yerine getirme çabasında olan bireylerle mümkündür ki, bu sıfatları taşıyan "örnek bir toplum" oluşturmak Müslümanların yükümlülükleri arasındadır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi mutedil bir ümmet kıldık."*[64] buyurmuş ve *"Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız."*[65] âyetiyle de Müslüman ümmete sorumluluklarını bildirmiştir. Örnek toplumun oluşması için her iş, bu işe lâyık olan kimseye verilerek adalete riayet edilmeli[66] ve herkes işini iyi yapmalıdır. Hz. Peygamber'in inanmayanlar için aşırı derecede üzüntü duyması[67] ve hayata veda eder-

[57] Bakara, 2/177.
[58] M2588 Muslim, Sıyâm. 74.
[59] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[60] D1682 Ebû Dâvûd, Zekât, 41; T2449 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 18.
[61] B5353 Buhârî, Nafakât, 1.
[62] Bakara, 2/30.
[63] B2409 Buhârî, Istikrâz, 20.
[64] Bakara, 2/143.
[65] Âl-i İmrân, 3/110
[66] Nisâ, 4/58.
[67] Şuarâ, 26/3.

ken ashâbına, *"(Size dini tam anlamıyla) Tebliğ ettim mi?"* diye ısrarla sorması[68] onun "Allah'ın Elçisi" olarak bu görevindeki hassasiyetini ve sorumluluk şuurunu göstermektedir. Bu bilinçle yaşayarak insanlara örnek olan Peygamberimiz (sav), kendisine verilen görevi hakkıyla yerine getiren kimseleri övmüştür.[69]

İdeal bir toplumun oluşması insanların birlik, beraberlik ve dayanışmanın hâkim kılındığı sağlam bir mânevî yapı içerisinde bulunmalarına bağlıdır. Bu da ancak beşerî ilişkilerin canlı tutulduğu, mânevî değerlerin önemini koruduğu ve "Müslüman" adına yaraşır şekilde, karşılıklı güven esasına dayanan bir toplum oluşturmakla mümkündür. Allah Resûlü'nün misafiri ağırlamak,[70] iyi ve güzel söz söylemek,[71] komşuya ikramda bulunmak[72] gibi sıradan görünen birtakım fiillerin imanın gereği olduğunu bildirmesinin amacı, toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde devamını sağlamaktır. Bu doğrultuda affetmek,[73] kimse için kin beslememek,[74] küskünleri barıştırmak,[75] hediyeleşmek[76] gibi insanlar arasında sevgi ve beraberliği artıracak davranışlar teşvik eden Resûlullah, Müslümanların kıskançlık, dargınlık, birbirine sırt çevirme gibi birliği bozacak her türlü davranıştan uzak kalarak kardeş olmalarını istemiştir.[77] Zira İslâm toplumunu oluşturan üyelerin bir binanın taşları gibi sıkı sıkıya bağlı olması gerektiğini ifade eden[78] Allah Resûlü, Müslümanları şöyle tasvir etmektedir: *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*[79]

Bu inanca sahip olan Müslüman bir yandan kendi hayatını düzenlerken bir yandan da çevresinde olup bitenleri takip eder. İyi ya da kötü, yaşanan her olaydan toplumun tamamının etkileneceğini bilir. Bu yüzden kendisinin iyiliği kadar toplumun da iyiliğini düşünür, kendi mutluluğu için çalıştığı kadar etrafındakiler için de çalışır. Hz. Peygamber'in gemi benzetmesindeki uyarısını hatırlayarak bencilliğinden sıyrılır ve gördüğü eksiklikleri gidermeye, yanlışları düzeltmeye çalışır. Zira inanan kimse çevresindeki olumsuzluklar karşısında duyarsız kalamaz. İnsanı yaratan, dolayısıyla onun hataya olan meylini en iyi bilen Allah Teâlâ, iyiliği emredip kötülüğe engel olma sorumluluğu üzerinde ısrarla durmuş,[80] geçmiş ümmetlerin bu sorumluluğu yerine getirmediklerinden dolayı helâk olduklarını belirterek[81] Müslümanlara şu tavsiyede bulunmuştur: *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun."*[82]

[68] B105 Buhârî, İlim, 37, M4383 Müslim, Kasâme, 29.
[69] M4324 Müslim, Eymân, 46, D2936 Ebû Dâvûd, İmâre, 7
[70] M173 Müslim, İmân, 74, B6018 Buhârî, Edeb, 31.
[71] M173 Müslim, İmân, 74.
[72] B6019 Buhârî, Edeb, 31.
[73] M6592 Müslim, Birr, 69
[74] T2678 Tirmizî, İlim, 16.
[75] D4919 Ebû Dâvûd, Edeb, 50.
[76] T2130 Tirmizî, Velâ, 6, MU1651 *Muvatta'*, Hüsnü'l-huluk, 4.
[77] M6541 Müslim, Birr, 32.
[78] B6026 Buhârî, Edeb, 36
[79] M6586 Müslim, Birr, 66
[80] Tevbe, 9/71, Âl-i İmrân, 3/114.
[81] Mâide, 5/78-79.
[82] Âl-i İmrân, 3/104

Allah Resûlü de bu konuda titiz davranmış ve şöyle buyurmuştur: *"Sizden herhangi biriniz bir kötülük görürse onu hemen eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmiyorsa diliyle değiştirsin, ona da gücü yetmiyorsa kalbiyle tavır koysun. Bu ise, en azından yapılması gerekendir."*[83] İşte bütün bunlar, kişinin sorumluluk alanının ne kadar geniş olduğunu göstermekte, yanlış olana müdahale etmenin de insanın yükümlülükleri arasında bulunduğunu bildirmektedir.

Bireyin Rabbinden başlayarak kendisine, aile ve akrabasına, topluma karşı genişleyen sorumluluk halkası diğer canlılar ve içinde yaşadığı cansız çevre ile tamamlanır. İnsan, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için emrine verilen hayvanlara karşı merhametli olmalıdır. Hayvanlarla ilişkilerde, hangi amaç için kullanılırsa kullanılsın onları ürkütmemek ve onlara eziyet etmemek temel ilkedir. Hz. Peygamber'in, bir köpeğe su vermesinden dolayı günahkâr bir kimsenin Allah'ın affına mazhar olacağını söylemesi,[84] bir kediyi hapsederek ölene dek aç bırakan kişinin ise cehenneme gireceğini bildirmesi bu prensibin gereğidir.[85] Hayvanlara iyi davranmayı teşvik eden Resûlullah, *"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkunuz. Onlara (binmeye) elverişli hâllerinde bininiz ve onları (yenmeye) elverişli hâllerinde yiyiniz."*[86] buyurmuş, onların doğasına aykırı şekilde kullanılmasını[87] ve sırf eğlenme maksadıyla hedef yapılmasını da yasaklamıştır.[88] Kendisine, "Yâ Resûlallah, hayvanlara iyilik etmede de bizim için ecir var mı?" şeklinde yöneltilen soruya, *"Her canlıya iyilik için ecir vardır."*[89] diye cevap vererek tüm canlılara karşı merhametli davranma sorumluluğunu hatırlatmıştır.

Sorumluluğun diğer yönünü insanın içinde yaşadığı tabiata karşı görevleri oluşturur. Bitkiler, hayvanlar ve diğer canlılarla ortak yaşam alanı olan tabiatta mevcut dengeyi korumak da insanın yükümlülükleri arasındadır. Nitekim Allah Teâlâ, söz konusu dengeyi korumak konusunda insanları uyarmaktadır: *"O (Allah) göğü yükseltti ve dengeyi koydu. Sakın dengeyi bozmayın."*[90] Bunun için insan, kendisi kadar diğer canlıların, hatta sonraki nesillerin de kullanma hakkı olan tabiatın kaynaklarını ölçülü kullanmak durumundadır. Bu doğrultuda Allah Resûlü akan bir nehirden abdest alırken dahi israf edilmemesini tavsiye etmiştir.[91] Medine'yi "Harem bölge" (sit alanı) ilân ederek burada avlanmayı ve ağaç kesmeyi yasaklamış,[92] ashâbını ağaç dikmeye teşvik etmiştir.[93] Ayrıca çevrenin temiz tutulmasına büyük önem vermiş, özellikle canlıların yaşam kaynağı olan su kaynaklarının kirletilmemesi gerektiğini vurgulayarak insanın çevresine karşı sorumlulukları üzerinde durmuştur.[94]

83 M177 Müslim, İmân, 78
84 M5861 Müslim, Selâm 155
85 B2364 Buhârî, Müsâkât, 9
86 D2548 Ebû Dâvûd, Cihâd 44
87 B2324 Buhârî, Müzâraa, 4
88 M5059 Müslim, Sayd, 58
89 B2466 Buhârî, Mezâlim 23
90 Rahmân, 55/7-8.
91 İM425 İbn Mâce, Tahâret 48; HM7065 İbn Hanbel, II 221
92 M3317 Müslim, Hac, 458
93 M3965 Müslim, Müsâkât, 7; HM13012 İbn Hanbel, III, 191
94 D26 Ebû Dâvûd, Tahâret 14; İM328 İbn Mâce, Tahâret, 21

Sorumluluk bilincine sahip olan bir mümin, diğer insanlardan farklı olarak, yukarıda bahsedilen tüm görevleri ifa ettiği takdirde vicdanen rahatlamanın yanı sıra, Rabbinin rızasına erişeceğini; aksi hâlde ise huzursuzluğun yanı sıra ihmallerinin dünyevî ve uhrevî neticelerine katlanmak zorunda olduğunu bilir. İnanan insan, inancının gereğini yerine getirmekle ve günü geldiğinde hesap vermekle yükümlü olduğunun bilincindedir. Zira her sorumluluk hesap vermeyi gerektirir. Her insan günü geldiğinde yükümlülüklerini hakkıyla yerine getirip getirmediğinden sorgulanacak, bunun karşılığında mükâfat veya cezayla karşılaşacaktır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, *"İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece 'İman ettik.' demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar?"*[95] âyetinde bildirdiği üzere Müslüman olmak şehâdet getirmekten ibaret değildir. "Müslüman" adını taşımak, dinin gerektirdiği yükümlülüklerin bilincinde olmak suretiyle dille söyleneni kalbe yerleştirmeyi ve bu doğrultuda yaşamayı gerektirir.

95. Ankebût

TAKVA
ALLAH'A KARŞI SORUMLULUK ŞUURU

عَنْ أبِي ذَرٍّ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"اتَّقِ اللّٰهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَأتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا، وَخَالِقِ النَّاسَ
بِخُلُقٍ حَسَنٍ."

Ebû Zerr'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) ona şöyle buyurmuştur:
"Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!"
(T1987 Tirmizî, Birr, 55)

عَنْ سَمُرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْحَسَبُ: الْمَالُ وَالْكَرَمُ: التَّقْوَى."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْهُدَى وَالتُّقَى، وَالْعَفَافَ وَالْغِنَى."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ: لاَ أَقُولُ لَكُمْ إِلاَّ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ، قَالَ: كَانَ يَقُولُ: "...اللَّهُمَّ! آتِ نَفْسِي تَقْوَاهَا، وَزَكِّهَا أَنْتَ خَيْرُ مَنْ زَكَّاهَا، أَنْتَ وَلِيُّهَا وَمَوْلاَهَا..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ أَكْثَرِ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ، فَقَالَ:
"تَقْوَى اللَّهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ."

Semüre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Haseb (kişiyi halk nazarında yücelten nitelik) maldır, kerem (kişiyi Allah katında yücelten nitelik) ise takvadır."*

(T3271 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *"Allah'ım, senden hidayet, takva, iffet ve gönül zenginliği istiyorum."*

(M6904 Müslim, Zikir, 72)

Zeyd b. Erkam şöyle demiştir: "Ben size Allah Resûlü'nün (sav) söylediğinden başka bir şey anlatmıyorum! O şöyle derdi: '...*Allah'ım, nefsime takvasını ver, onu temizle, onu temizleyenlerin en hayırlısı sensin. Onun velîsi (sahibi) ve mevlâsı (efendisi) sensin...*'"

(M6906 Müslim, Zikir, 73)

Ebû Hüreyre anlatıyor: Allah Resûlü'ne (sav) insanların cennete girmesine en çok vesile olan amelin ne olduğu soruldu. Resûlullah, *"Allah'tan sakınmak ve güzel ahlâk."* buyurdu.

(T2004 Tirmizî, Birr, 62)

Allah Resûlü, genç dostlarından Muâz b. Cebel'i Yemen'e elçi olarak tayin etmişti. Uğurlarken onunla birlikte yola çıktı ve bazı tavsiyelerde bulundu. Muâz bineğinin üstünde gidiyor, Allah Resûlü de onun yanında yürüyordu. Tavsiyelerini tamamlayan Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: *"Ey Muâz! Bu seneden sonra benimle karşılaşamayabilirsin, belki de ancak şu mescidime veya kabrime uğrarsın."* Bunu duyan Muâz, Hz. Peygamber'den ayrılmanın üzüntüsüyle ağladı. Allah Resûlü ise yüzünü Medine'ye doğru çevirerek şöyle buyurdu: *"İnsanların benim gözümde en üstün olanları, kim olurlarsa olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar, takva sahibi olanlarıdır."*[1]

Allah'ı sevmek, O'na saygı duymak, yasaklarına düşmekten sakınmak, korunmak, O'nun rızasına nail olmayı ümit ve azabına maruz kalmaktan endişe etmektir "takva". İslâm'ın en temel kavramlarındandır ve önemini Kur'ân-ı Kerîm'de aynı kökten gelen kelimelerin yer aldığı yüzlerce âyetin bulunması açıkça göstermektedir. Kur'an, iman eden ve salih amel işleyen bütün müminleri "müttaki" yani takva sahibi olarak niteler. Başka bir ifadeyle, imandan sonra onun gereğini yerine getirip, iyiliklere sarılan ve kötülüklerden kaçınan herkes bu sıfatı almaya hak kazanmıştır. Onun için takva, Allah'ın insanları değerlendirmede kullandığı bir ölçüdür. Allah katında en değerliler en fazla takva sahibi olanlardır.[2] Allah muttakiler ve güzel iş yapanlarla beraberdir.[3] Allah müttakilerin dostudur.[4] *"Allah müttakileri sever."*[5] Cennet ve nimetleri müttakiler içindir.[6]

Kıblenin değişmesinden rahatsız olanlara hitabında Cenâb-ı Hak, *"İyiliğin, yüzlerin doğu ve batı tarafına çevrilmesinde değil; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inandıktan sonra, yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, isteyenlere ve kölelere hoşa giden maldan harcamak, namaz kılıp zekât vermek, yapılan antlaşmalara sadık kalmak, sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabretmekte olduğunu, doğru olanların ve müttakilerin"* bu kimseler olduğunu bildirmektedir.[7] Bunlara ilâve olarak, "sözünde durmak",[8] "affetmek", "âdil olmak",[9] "dürüst davranmak",[10] "malla, canla cihad etmek"[11] gibi iyi işler de Kur'an'ın müttakilere nispet ettiği

[1] HM22402 İbn Hanbel, V, 236.
[2] Hucurât, 49/13
[3] Nahl, 16/128.
[4] Câsiye, 45/19.
[5] Âl-i İmrân, 3/76; Tevbe, 9/4, 7
[6] Ra'd, 13/35; Tûr, 52/17, Mürselât, 77/41-42
[7] Bakara, 2/177
[8] Âl-i İmrân, 3/76.
[9] Mâide, 5/8.
[10] Tevbe, 9/7.
[11] Tevbe, 9/44

özellikler arasında sayılmıştır. Kısaca, imandan sonra her türlü salih ameli işlemenin müttakilerin temel vasfı olduğu anlaşılmaktadır.

Sürekli olarak Allah'ın gözetim ve kontrolünde olan mümin, ancak takva ile kulluk bilincine ulaşır. Allah Resûlü, *"Nerede olursan ol, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!"* buyururken,[12] müminin her hâl ve şartta takvadan ayrılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü onun ifadesine göre, *"Ameller kap (içindeki sıvı) gibidir. Altı iyi olursa, üstü de iyi; altı bozuk olursa, üstü de bozuk olur."*[13] Dolayısıyla insan ancak niyet ve ameliyle bir bütün olarak müttaki yani iyi insan olabilir. Duruma göre tavır değiştiren insanın varacağı nokta nifak yani iki yüzlülüktür. Bunun için Peygamber Efendimiz, *"İslâm açıktan, iman ise kalpte (gizli) olur."* buyurduktan sonra eliyle göğsüne işaret ederek üç kere, *"İşte takva buradadır. İşte takva buradadır."*[14] buyurmuştur.

Nerede ve ne durumda olunursa olunsun, Allah'a karşı saygılı olmak ve O'nun emirlerini ihlâl etmekten sakınmak müttakilerin en belirgin özelliklerindendir. Hz. Peygamber'in "ihsan" mertebesi olarak tarif ettiği, Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmek de böyle bir şeydir.[15] Her şeyi gören, bilen, işiten ve bütün gizliliklere vâkıf olan bir Yaratıcı'ya inanmanın doğal sonucudur bu. Hangi görev ve statüde bulunursa bulunsun, sürekli Cenâb-ı Hakk'ın gözetim ve denetiminde olduğunu bilen bir müminin bilerek günah işlemesi ve günahında ısrar etmesi kolay değildir. İşte bu duyarlılık içinde olan bir müminden kimseye zarar gelmez. Gerçek dindarlardan zarar gelmeyeceği kanaati, böyle kimselerin sürekli bir nefis muhasebesi yani otokontrol içinde bulunmalarından dolayıdır. Halbuki bu duyarlılığa sahip olmayan, haram helâl ve hesap endişesi taşımayan bir kimsenin nasıl tehlikeli olabileceği, ecdadımız tarafından, "Kork Allah'tan korkmayandan!" atasözüyle veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Allah Resûlü'nün, "insanların ilk peygamberlik öğretilerinden beri duyup idrak ettikleri bir söz" olarak nitelendirdiği, *"Utanmıyorsan dilediğini yap!"* ifadesi de bu gerçeği dile getirmektedir.[16]

Allah Resûlü, *"Birbirinize haset etmeyin! (Fiyatı yükseltmek için) müşteri kızıştırmayın! Birbirinize buğuz etmeyin! Birbirinize sırt çevirmeyin! Hiçbiriniz diğerinin (gerçekleştirdiği) satış üzerine (ikinci bir) satış yapmasın! Kardeş olun ey Allah'ın kulları! Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz, onu küçük görmez. Takva işte buradadır."* diyerek üç

[12] T1987 Tirmizî, Birr, 55; DM2819 Dârimî, Rikâk, 74
[13] İM4199 İbn Mâce, Zühd, 20.
[14] HM12408 İbn Hanbel, III, 134
[15] M8 Müslim, Îmân, 1
[16] B6120 Buhârî, Edeb, 78; D4797 Ebû Dâvûd, Edeb, 6

defa göğsüne işaret etmiş ve *"Kişiye Müslüman kardeşini küçük görmesi kötülük olarak yeter. Her Müslüman'ın kanı, malı ve ırzı (diğer) bir Müslüman'a haramdır."*[17] buyurarak takva ile ameller arasında ilişki kurmuştur.

Allah'a saygı ve itaatin ancak samimi bir sevgiyle gerçekleşebileceği şüphesizdir. Sadece korkuya dayalı bir saygı ve itaatin, insanlar nazarında olduğu gibi Cenâb-ı Hak katında da fazla değeri yoktur. Onun için İslâm Dini'nde Allah sevgisi ve hoşnutluğu Allah korkusuna öncelenmiş, Allah'tan korkmak da "O'na karşı gelip günah işlemekten, hesap gününde yüzü kara çıkmaktan ve O'nun azabını gerektirecek bir iş yapmaktan endişe etmek." şeklinde anlaşılmıştır. İnsanı takvaya ulaştıran da, sevgiyle beraber bu sorumluluk ve endişe duyguları içerisinde olmaktır. Kullarına karşı çok bağışlayıcı ve çok merhametli olan Cenâb-ı Hakk'ın[18] muradı onları korkutmaktan çok, doğru yola sevketmek ve karşılığında cennet nimetleriyle ödüllendirmektir. O'nun bütün elçileri gibi Son Elçisi de müjdelemek (tebşîr) ve uyarmak (inzâr) görevlerini yerine getirirken insanlara karşı sevgi ve hoşgörüyle yaklaşmış, katı ve korkutucu davranarak onların kendisinden uzaklaşmalarına fırsat vermemiştir.[19]

"Haseb (kişiyi halk nazarında yücelten nitelik) maldır, kerem (kişiyi Allah katında yücelten nitelik) ise takvadır."[20] diyen Allah Resûlü, *"Öyle bir âyet biliyorum ki, eğer insanların hepsi ona sarılsalar onlara yeter."* buyurduktan sonra, *"Kim Allah'a karşı takva bilinci içerisinde olursa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder."*[21] âyetini okumuş,[22] böylece dünya ve âhirette her türlü sıkıntı ve zorluktan kurtulmanın yolunun takvaya sarılmak olduğunu ifade etmiştir. Nitekim başka bir âyette, Cenâb-ı Hakk'ın takva sahibi kimselerin işini kolaylaştıracağı[23] bildirilmiştir.

Sevgili Peygamberimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, câhiliye döneminin kibrini ve atalarla övünme âdetini kaldırdığını ifade ettikten sonra, insanların ya müttaki mümin, ya da günahkâr kötü tabiatlı kimseler olarak nitelenECEklerini, herkesin Âdem'in çocukları olduğunu, onun da topraktan yaratıldığını, bazı kimselerin kavimleriyle övünmeyi bırakmadıkça cehennem kömürü olmaya devam edeceklerini ve Allah katında, burnuyla dışkı yuvarlayan mayıs böceğinden daha değersiz olacaklarını[24] beyan ederek, insanları Allah nezdinde üstün kılan tek değer ölçüsünün takva olduğuna dikkat çekmiştir.

Allah Resûlü, En'âm sûresinin, *"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayı-*

17 M6541, Müslim, Birr
18 [illegible] 16/99
19 Âl-i İmrân, 3/159
20 T3271 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49; İM4219 İbn Mâce, Zühd, 24
21 Talâk, 65/2
22 DM2753 Dârimî, Rikâk 16; İM4220 İbn Mâce, Zühd, 24
23 Talâk, 65/4
24 D5116 Ebû Dâvûd, Edeb 110-111

rır. İşte takvaya ulaşmanız için Allah size bunları tavsiye etti." meâlindeki 153. âyetini ashâbına açıklarken, yere bir çizgi çizdi ve *"Bu, Azîz ve Celîl olan Allah'ın yoludur."* buyurdu. Sağına ve soluna ikişer çizgi daha çizerek, *"Bunlar da şeytanın yoludur."* dedi. Sonra elini ortadaki çizginin üzerine koyarak yukarıdaki âyeti okudu.[25] Böylece Fâtiha sûresinde, bizi ulaştırması için her gün Allah'a dua ettiğimiz, *"sırât-ı müstakîm"*'in (dosdoğru yolun)[26] takvaya götürecek yol olduğunu ve amacın bu zirveye çıkmak olduğunu açıkladı.

Din konusunda, yani iman sahibi ve salih insan olma noktasında kişinin kendinden daha iyi durumda olana bakarak daha fazla gayret göstermesi, dünya nimetleri konusunda da kendinden daha aşağıdaki kimselere bakarak şükretmesi, Allah Resûlü'nün ifadesiyle onun Allah katında, "şükreden ve sabreden bir mümin" olarak değerlendirilmesine vesile olacaktır. Ancak, din konusunda kendinden daha yetersiz kimselere bakarak, kendi iyiliklerini yeterli gören ve kendinden daha fazla dünyalığa sahip olanın elindekine tamah edip de kendi durumuna üzülen kimse, şükreden ve sabreden kul sıfatını yitirecektir.[27] İşte takva, iyilik ve güzellikler konusunda başkalarıyla yarışarak Allah'ın dostu olma şerefine lâyık olma çabasıdır. Zira Cenâb-ı Hak, iman edip müttaki olanları kendi dostu olarak nitelemiş, bunların korku ve hüzünle karşılaşmayacaklarını bildirmiştir.[28]

Dilimizde çok kullanılan dindarlık veya mütedeyyin olma, mümin için gereksiz bir vasıf değildir. Takva sahibi mümin zaten mütedeyyin, yani dininin gereklerini yerine getiren bir kimsedir. Ancak bu, müttaki insanın günahtan ve hatadan tamamen salim olduğu anlamına gelmez. Günahının farkında olup Allah'ın rahmetine sığınmak, hataları için af dilemek de takva sahibi müminin özelliklerindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "müttaki kimselerin kötülüklerini örtüp, mükâfatlarını artıracağını"[29] beyan etmiştir. Allah Resûlü'nün yanında olduğu zaman, onun sohbetinden etkilenerek cennet ve cehennemi âdeta görür gibi olduğu hâlde, onun yanından ayrılıp ailesine ve gündelik işlerine dönünce bunları unutmayı münafıklık alâmeti sanarak endişelenen sahâbî Hanzala'ya Allah Resûlü, *"Canımı elinde tutana yemin olsun ki, eğer benim yanımda iken yaşadığınız hâlde devamlı olsanız, melekler sizinle yatağınızda ve yollarda musâfaha ederlerdi. Halbuki ey Hanzala! (İnsanın bir hâli bir hâlini tutmaz) Bazen öyle bazen de böyle!"*[30] diyerek karşılaştığı durumun doğal olduğunu anlatmak istemiştir.

Takvayı erişilmez bir dindarlık gibi görüp, fetva ile takva arasında, yani olması gerekenle ideal olan arasında ayrım yapmak da sık karşıla-

[25] HM15351 İbn Hanbel, III, 398; İM11 İbn Mâce, Sünnet, 1.
[26] Fâtiha, 1/6.
[27] T2512 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 58.
[28] Yûnus, 10/62-63.
[29] Talâk, 65/5.
[30] M6966 Müslim, Tevbe, 12; T2514 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 59.

şılan yanılgılardandır. Halbuki fetva ile olması gerekene hükmedilen şey, zaten dine uygun, dolayısıyla ideal olandır. Bunun ötesinde hayatı zorlaştıran, insanın takatini dikkate almaksızın maddî ve mânevî sınırları aşan bir hassasiyeti ideal olarak göstermek doğru değildir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz ashâbına, daima güç yetirebilecekleri şeyleri emretmiştir. Onların, "Ey Allah'ın Resûlü, biz senin gibi değiliz, Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır." demeleri üzerine de, öfkesi yüzünde görülecek şekilde, *"Şüphesiz en çok takva sahibi olanınız ve Allah'ı en iyi bileniniz benim."*[31] buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın kullarından istediği de, "güçleri yettiğince Allah'a karşı gelmekten sakınmak"[32] yani ittikâ etmektir.

Dünyaya yüz çevirip insanlardan uzaklaşarak münzevi bir hayat sürmenin daha dindarca bir tutum olduğunu düşünen pek çok insana rastlamak mümkündür. Halbuki müttaki olmakla zâhidâne bir hayat arasında önemli bir fark bulunduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Hıristiyan keşişlerinde görüldüğü gibi dünyadan tamamen el etek çekme ve toplumdan soyutlanma anlamında bir zühd, Allah Resûlü'nce tasvip edilmemiş, bu eğilimi taşıyan bazı arkadaşları da onun tarafından uyarılmıştır.[33] Çünkü o, dünyaya da âhirete de lâyık olduğu değeri veren, ashâbına da bu yolda rehberlik eden bir önderdi. Nitekim bir hadisinde, *"Dünyada zâhid olmak, helâl olan şeyleri (kendine) haram kılmak ve malı bir tarafa bırakıp atmak değildir. Dünyada zâhid olmanın gerçek anlamı, sahibi olduğun şeyleri Allah'ın sahip olduğu (ve vaat ettiği) şeylerden daha çok itimat edilmeye lâyık görmemen ve başına bir musibet geldiğinde –kalıcı bir musibet dahi olsa– ondan elde edeceğin sevabı daha fazla arzular olmandır."*[34] Dolayısıyla Allah'ın dostu yani velîsi olmak için, toplumdan ve Cenâb-ı Hakk'ın helâl kıldığı dünya nimetlerinden, mahrum kalmadan ailevî ve toplumsal sorumlulukları yerine getirerek iman ve salih amel ikilisine sarılma kararlılığını tercih etmek esastır. Zira Cenâb-ı Hak, dostluğuna hak kazanabilmesi için kişide iman ve takvadan başka şart aramamaktadır.[35] Çünkü Peygamber Efendimizin ifadesiyle, *"Allah, insanların suretlerine ve mallarına değil, kalplerine ve amellerine bakar."*[36]

Allah Resûlü dünyadan tamamen yüz çevirerek yaşamamış, ama dünyaya da tamamen gönlünü kaptırmamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edildiği gibi "müttakiler için âhiret yurdunun daha hayırlı olduğunu"[37] sürekli göz önünde bulundurarak, en hayırlı azık olan takvayı[38] kendisi ve ümmeti için düstur hâline getirmiştir. Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre o, dünyaya

[31] B20 Buhârî, Îmân, 13.
[32] Teğâbun, 64/16
[33] B5063 Buhârî, Nikâh, 1; M3403 Müslim, Nikâh, 5.
[34] T2340 Tirmizî, Zühd, 29; İM4100 İbn Mâce, Zühd, 1
[35] Yûnus, 10/62-63
[36] M6543 Müslim, Birr, 34; HM7814 İbn Hanbel, II, 285
[37] A'râf, 7/169; Yûsuf, 12/109
[38] Bakara, 2/197

dair hiçbir nimete düşkünlük göstermemiş, dünyada takva sahibi olmaktan daha çok hoşlandığı bir şey de olmamıştır.[39] Kendisine, "Bana bir amel göster ki işlediğim zaman Allah da insanlar da beni sevsin." isteğinde bulunan birisine, *"Dünyaya rağbet etme ki Allah seni sevsin, insanların elindekine rağbet etme ki insanlar seni sevsin."*[40] buyurarak aşırılıklardan uzak dengeli bir hayat önerisinde bulunmuştur. Son vasiyeti olan Veda Hutbesi'nde de, Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap'a, kızıl tenlinin siyaha, siyahın da kızıl tenliye takva hâricinde bir üstünlüğü olmadığını belirterek[41] kendisinden sonra da bu ölçüyü korumalarını istemiştir.

Peygamber Efendimizin Allah'tan en çok istediği şey O'nun hem kendisini hem de diğer müminleri takvaya ulaştırmasıdır. Diğer bazı faziletlerin yanı sıra Cenâb-ı Hak'tan takva sahibi olmayı da dileyerek şöyle dua etmiştir: *"Allah'ım, senden hidayet, takva, iffet ve gönül zenginliği istiyorum."*[42] Yolculuğa çıkmak üzere olan birisi kendisinden hayır dua isteyince de, *"Allah, takva ile azıklandırsın."* buyurmuştur.[43] Çünkü azığın en hayırlısı olan takva,[44] yolcunun yanında bulunan ve harcandıkça tükenen maddî azıktan daha kalıcıdır. Bir keresinde Allah Resûlü'nü yatağında bulamayan Hz. Âişe, karanlıkta el yordamıyla araştırırken onu secde hâlinde bulmuş ve şu duayı mırıldandığını işitmişti: *"...Allah'ım, nefsime takvasını ver, onu temizle, onu temizleyenlerin en hayırlısı sensin. Onun velîsi (sahibi) ve mevlâsı (efendisi) sensin..."*[45]

Cesur, doğru sözlü ve atılgan bir sahâbî olan Ebû Zer el-Gıfârî'nin anlattığına göre, Allah Resûlü söyleyeceklerini çok iyi kavramasını tembih ettikten sonra kendisine şu nasihatte bulunmuştur: *"Gizli ve açık işlerinde Allah'tan korkmanı, bir kötülük yaptığında hemen bir iyilik yapmanı, değneğin yere düşse bile kimseden bir şey istememeni, herhangi bir emaneti alıkoymamanı ve iki kişi arasında hüküm vermemeni tavsiye ederim."*[46] Hz. Peygamber'in Ebû Zer'den yönetici olma gibi bir emaneti üstlenmemesini, hâkimlik yapmamasını ve yetim malına velî olmamasını istemesi, Ebû Zerr'i bu konularda yeterli görmemesinden kaynaklanan özel bir uyarıdır.[47] Ancak görüldüğü üzere Hz. Peygamber, bu önemli tavsiyelerin başında takvayı zikretmiş, diğer tavsiyeleri de âdeta bunun doğal bir sonucu gibi sıralamıştır. Yine ona yönelik bir dizi nasihatten önce, *"Sana Allah'tan sakınmanı tavsiye ederim, çünkü işin (dinin) başı budur."*[48] buyurmuştur.

Bir gün arkadaşlarından bir grubun yanına gelen Allah Resûlü, onların, "Bugün seni hoşnut hâlde görüyoruz." demesi üzerine, *"Evet,*

39 [illegible] İbn Hanbel, VI, 69
40 İM4102 İbn Mâce, Zühd 1
41 HM23885 İbn Hanbel, V, 411
42 M6904 Müslim, Zikir, 72.
43 T3444 Tirmizî, Deavât, 44; DM2699 Dârimî, İsti'zân, 41
44 [illegible] 2/197
45 M6906 Müslim, Zikir, 73
46 HM21906 İbn Hanbel, V, 181
47 [illegible] Müslim, İmâre, 16; M4720 Müslim, İmâre, 17
48 MK1631 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, II, 157

elhamdülillâh." karşılığını vermiş, onların zenginlik konusunda sohbete dalmaları üzerine de, "*Takva sahibi bir kimse için zenginliğin sakıncası yoktur (ama) takvalı kimse için sağlık, zenginlikten; gönül hoşnutluğu da nimetlerden daha hayırlıdır.*"[49] buyurarak sahip olduğu nimetlerin hakkını ancak müttaki insanların verebileceğine işaret etmiştir. Minber üzerinde bulunduğu bir gün cemaatten biri kalkarak, "İnsanların en hayırlısı hangisidir?" diye sorunca Peygamber Efendimizin cevabı şu olmuştur: "*İnsanların en hayırlısı Kur'an'ı en çok okuyan, en müttaki olan, iyiliği en çok emredip kötülükten en çok sakındıran ve akrabalarına en çok ilgi gösterendir.*"[50]

Resûl-i Ekrem'e insanların cennete girmesine en çok vesile olan şeyin ne olduğu sorulduğunda, "*Allah'a karşı takvalı olmak ve güzel ahlâk.*" buyurmuş, insanların cehenneme girmesine en çok sebep olan şeyin ne olduğu sorulduğunda ise, "*Ağız ve avret yeri.*" cevabını vermiştir.[51] Kendisinden nasihat isteyenlere ilk önerisi takva olmuştur. Kendisinden öğüt isteyen Süleym b. Câbir el-Hüceymî'ye yaptığı şu tavsiyeler takvanın hangi incelikleri içerdiğinin de bir ifadesidir: "*Allah'a karşı takva sahibi ol. (Kuyudan) su çekmek isteyenin kabına kendi kovandan su boşaltman, ya da kardeşinle güler yüzle konuşman dâhil hiçbir iyiliği küçük görme. Elbiseni yere sarkıtıp sürümekten sakın. Çünkü bu kibirdendir ve Allah kibri sevmez. Eğer bir kimse sende bildiği bir kusurla seni ayıplarsa, sen onda bildiğin bir kusurla onu ayıplama. Bırak onu, yaptığının günahı ona sevabı sana olsun. Hiçbir şeye sövme.*" Süleym, "Bundan sonra hiçbir hayvana veya insana sövmedim." demiştir.[52]

Sonuç olarak takva, Allah ve Resûlü'nün hoşnutluğunu kazanmanın ölçütü, müttaki ise bu hoşnutluğu elde etmiş mümindir. Takva, insanın her hâlinde Allah'a karşı saygılı olması, O'na itaatsizlik etmekten sakınmasıdır. İçten gelen bu duyarlılık ile kişi, günaha dair her şeyden kendisini soyutlar ve büründüğü takva elbisesi[53] ile her türlü kötülükten korunmuş olur. Takva elbisesine bürünmüş, tertemiz, günaha bulaşmamış, taşkınlık göstermeyen, kin ve haset beslemeyen bir kalbin ve dürüst bir dilin sahibi, insanların en faziletlisidir.[54] Tüm bunlar dışa güzel davranışlar olarak yansır ve böylece gerçek dindarlık, şekil ve ruh birlikteliğinin sağlandığı takva ile gerçekleşmiş olur. "*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün. Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin... Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.*"[55] buyuran Cenâb-ı Hak, takvayı kulları için

[49] HM23545 İbn Hanbel, V, 372
[50] İM2141 İbn Mâce, [illegible]; HM27980 İbn Hanbel, VI, 432.
[51] T2004 Tirmizî, Birr, 62; İM4246 İbn Mâce, Zühd, 29
[52] [illegible] Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 403
[53] A'râf 7/26
[54] İM4216 İbn Mâce, [illegible]
[55] Âl-i İmrân 3/102

bir çıkış ve kurtuluş yolu olarak göstermiş, hesap gününde dikkate alacağı öncelikli değerin bu olduğunu bildirmiştir. Allah Teâlâ'nın, *"İyilik ve takva üzere yardımlaşın; günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın."*[56] emrine uyan müttaki mümin, Allah'ın hesabından çekinen, kendisini ve ailesini bu dünyada kötülüklerden, âhirette cehennem azabından korumayı amaçlayarak büyük imtihanı kazanmaya aday olan bahtiyar insandır.

56 Mâide, 2

HUŞÛ
ALLAH'IN AZAMETİNİ HİSSETMEK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ
إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz,
ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."
(M6543 Müslim, Birr, 34)

عَنْ هِشَامِ بْنِ إِسْحَاقَ وَهُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كِنَانَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ أَرْسَلَنِي الْوَلِيدُ بْنُ عُقْبَةَ وَهُوَ أَمِيرُ الْمَدِينَةِ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَسْأَلُهُ، عَنِ اسْتِسْقَاءِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ مُتَبَذِّلاً مُتَوَاضِعًا مُتَضَرِّعًا حَتَّى أَتَى الْمُصَلَّى فَلَمْ يَخْطُبْ خُطْبَتَكُمْ هَذِهِ، وَلَكِنْ لَمْ يَزَلْ فِي الدُّعَاءِ وَالتَّضَرُّعِ وَالتَّكْبِيرِ، وَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ كَمَا كَانَ يُصَلِّي فِي الْعِيدِ.

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ... فَإِذَا رَكَعَ قَالَ:
"اللَّهُمَّ لَكَ رَكَعْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَلَكَ أَسْلَمْتُ خَشَعَ لَكَ سَمْعِي وَبَصَرِي وَمُخِّي وَعِظَامِي وَعَصَبِي."

عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"الصَّلاَةُ مَثْنَى مَثْنَى، تَشَهَّدُ فِي كُلِّ رَكْعَتَيْنِ، وَتَخَشُّعٌ وَتَضَرُّعٌ وَتَمَسْكُنٌ..."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ: لاَ أَقُولُ لَكُمْ إِلاَّ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ، كَانَ يَقُولُ:
"... اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لاَ يَنْفَعُ، وَمِنْ قَلْبٍ لاَ يَخْشَعُ، وَمِنْ نَفْسٍ لاَ تَشْبَعُ، وَمِنْ دَعْوَةٍ لاَ يُسْتَجَابُ لَهَا."

Abdullah b. Kinâne'nın oğlu Hişâm b. İshâk'ın naklettiğine göre, babası şöyle demiştir: "Medine valisi Velîd b. Ukbe beni, Resûlullah'ın (sav) yağmur duası hakkında bilgi edinmem için İbn Abbâs'a göndermişti. Ona gittim, bana şunları anlattı: Resûlullah (sav) gösterişsiz kıyafetler içinde, mütevazı ve yalvarır bir tavırla yağmur duasına çıktı. Namaz kılınan geniş alana geldi. Sizin yaptığınız bu hutbe gibi hutbe irad etmedi. Ancak aralık vermeksizin dua, yakarış ve tekbire devam etti. Sonra bayramda kıldırdığı gibi iki rekât namaz kıldırdı."

(T558 Tirmizî, Cum'a, 43; N1507 Nesâî, İstiskâ, 3)

Ali b. Ebû Tâlib'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) namazda rükûa eğildiği zaman şöyle derdi: *"Allah'ım, yalnız senin önünde eğildim, yalnız sana inandım, yalnız sana teslim oldum. Kulağım, gözüm, iliklerim, kemiklerim ve sinirlerim yalnız sana karşı huşû hâlindedir."*

(T3421 Tirmizî, Deavât, 32; D760 Ebû Dâvûd, Salât, 118-119)

Fadl b. Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Namazlar ikişer ikişer kılınır. Her iki rekâtta teşehhüd (tahiyyât) okursun, huşû içinde davranırsın, yakarırsın, boyun bükersin..."*

(T385 Tirmizî, Salât, 166; HM1799 İbn Hanbel, I, 211)

Zeyd b. Erkam şöyle demiştir: "Ben size Allah Resûlü'nün (sav) söylediğinden başka bir şey anlatmıyorum! O şöyle derdi: '*...Allah'ım, fayda vermeyen ilimden, huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul olunmayan duadan sana sığınırım.*'"

(M6906 Müslim, Zikir, 73; N5540 Nesâî, İstiâze, 65)

Vahiy kâtiplerinden Hanzala el-Üseyyidî bir gün Medine'de dolaşıyordu. Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk ile karşılaştı. Hâlini hatırını soran Hz. Ebû Bekir'e, "Hanzala münafık oldu!" karşılığını verdi. Hz. Ebû Bekir, "Fesübhânallâh! Ne diyorsun!" deyince Hanzala içini dökmeye başladı: "Allah Resûlü'nün yanındayken, o bize cenneti, cehennemi o kadar canlı bir şekilde hatırlatıyor ki sanki gözlerimizle görmüş gibi oluyoruz. Efendimizin yanından ayrıldıktan sonra hanımlarla, çocuklarla, iş güçle uğraşmaktan (onun anlattıklarını) unutuveriyoruz." Hz. Ebû Bekir, "Allah biliyor ya, biz de bu durumu yaşıyoruz." dedi. Aynı dertten muzdarip bu iki sahâbî, hâllerini bildirmek üzere Allah Resûlü'nün yanına gittiler. Hanzala, kendisinden duyduğu şüpheyi, "Münafık oldum." diyerek bu kez Peygamberimizin huzurunda dile getirdi. Efendimiz (sav), *"Bu da ne demek oluyor?"* diye sorunca Hanzala, Hz. Ebû Bekir'e söylediklerini tekrarladı: "Ey Allah'ın Resûlü! Senin yanındayken bize cennet ve cehennemi öyle anlatıyorsun ki sanki gözümüzle görüyoruz. Yanından ayrılınca hanımlarla, çocuklarla, iş güçle uğraşmaktan (anlattıklarını) unutuveriyoruz." Bunun üzerine Resûl-i Zîşân, *"Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki, benim yanımdaki ve ibadet ederkenki hâliniz sürekli devam edecek olsaydı, melekler evlerinizde, yollarınızda karşınıza çıkıp sizinle selâmlaşır, elinizi sıkarlardı. Gel gör ki, yâ Hanzala! (İnsan bu!) Bazen öyle, bazen böyle!"* Efendimiz (bu son sözünü) üç defa tekrarladı.[1]

Hz. Peygamber'in, ashâbıyla birlikte bulunduğu ortamlarda huşû zirveye ulaşıyordu. Ashâbı Allah Resûlü'nü öyle bir vakar ve sükûnetle dinliyorlardı ki onları görenler, sanki başlarında ürkütüp kaçırmaktan korktukları kuşlar var sanırdı.[2] Allah Resûlü, bu huşû hâlinin ve hissettikleri derin duyguların onun yanından ayrıldıklarında yok olduğunu söyleyerek endişelenen ashâbına hem huşûun mükâfatını bildirmiş hem de bu hâli sürekli muhafaza etmenin zorluğuna işaret etmişti.[3] Zira sürekli Allah'ı anmasına rağmen[4] kendisinin dahi zaman zaman kalbinin perdelendiği oluyor ve hemen O'na istiğfarda bulunarak[5] bu durumu telâfi etmeye çalışıyordu.

Sessiz ve sakin durmak, tevazu göstermek, boyun eğmek gibi anlamları olan "huşû" kavramı,[6] insanın Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda tevazu

[1] M6966 Müslim, Tevbe, 12; T2514 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59.
[2] HM18644 İbn Hanbel, IV, 279.
[3] M6966 Müslim, Tevbe, 12; T2514 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59.
[4] M826 Müslim, Hayız, 117.
[5] M6858 Müslim, Zikir, 41.
[6] LA13/1165 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 1165.

ve teslimiyet içerisinde bulunmasını, kalben ve bedenen O'na hürmet ve itaat ederek boyun eğmesini ifade etmektedir. Huşû insanın Allah'a imanının ve O'na eşsiz bağlılığının yalnızca kalp ile değil aynı zamanda saygı, edep ve vakar dolu bir duruş sergileyerek de ifade edilmesidir. Kur'an'da müminlerin en temel özellikleri arasında zikredilen kavramlardan olan huşû, âyetlerde tevazu,[7] saygı duyma,[8] boyun eğme,[9] çaresizlik,[10] seslerin kısılması,[11] gözlerin yere eğilmesi[12] gibi anlamlarda kullanılmış ve insanın Rabbine olan derin saygısının hâl diliyle gösterilmesi, kalbindeki teslimiyetin bedenine yansıması olarak anlaşılmıştır. Öte yandan huşû, yalnız insanın değil, tüm yeryüzünün âlemlerin Rabbine boyun eğmesi anlamında da kullanılmıştır.[13]

Kur'ân-ı Kerîm, sahâbîlere ve onların şahsında bütün müminlere huşû içinde olmaları gerektiğini yani Allah'a karşı tam bir saygı ve teslimiyet içerisinde kulluk etme yükümlülüklerini şu ifadelerle hatırlatmıştır: *"İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir."*[14]

Kur'ân-ı Kerîm, her birinde vurgu farklı olsa da huşûu genel olarak, Allah'ın büyüklüğü karşısında yaratılmışların âcizliğini ifade ederken zikreder. Örneğin Zekeriyya (as) ve ailesinin umarak ve korkarak Allah'a dua ettiğini söyledikten sonra onların huşû sahibi yani Rablerine karşı derin saygı duyan kimseler olduklarını belirtir.[15]

Huşûun özünde, ibadet ederken tazimle Allah'a yönelmek, bir diğer ifadeyle O'na itaat ve teslimiyete odaklanmak vardır. Bu yüzden Allah Resûlü, *"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."* buyurmuştur.[16] Özellikle namaz ve hac gibi bedenen yerine getirilen ibadetler huşû ile eda edildiğinde, kalbi huzur ve sükûnet kaplar. Mümin için o ibadetlerdeki birtakım bedenî zahmetler rahmete dönüşür. Kur'an'ın ifadesiyle namazın, kalplerinde huşû olmayanlara ağır gelmesi[17] bu yüzdendir. Ayrıca Kur'an'da kurtuluşa eren müminlerin ilk özelliği olarak onların namazlarında huşû içerisinde olmalarının zikredilmesi de son derece önemlidir.[18]

Her olayda sürekli Allah'ı hatırlayarak huşû içerisinde hareket etmek Peygamber Efendimizin en belirgin vasıflarından biriydi. Hatta onu görenler, oturuşundaki huşûu fark edip bundan etkilenirlerdi.[19] Özellikle

7 [illegible]
8 Enbiy[illegible]
9 Âl-i İmrân, [illegible]
10 Kalem, [illegible]
11 Tâ-Hâ, 20/108
12 Kamer [illegible]
13 Fussilet, 41/39, [illegible] 59/2
14 Hadîd, 57/16
15 Enbiyâ, 21/90
16 M6543 Müslim, Birr, 34
17 Bakara, 2/45
18 Mü'minûn 23/1-2
19 D4847 Ebû Dâvûd, Edeb, 22; EM1178 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, I, 402

Rabbine yakarışı esnasında huşûu iyice belirginleşir ve herkes tarafından anlaşılabilirdi. Nitekim İbn Abbâs'ın anlattığına göre, Allah Resûlü, toprağın bir damla yağmura hasret kaldığı bir zamanda yağmur duasına çıktığında, gösterişsiz elbiseler giymiş, mütevazı ve yalvarır bir vaziyette aralık vermeksizin dua, yakarış ve tekbire devam etmişti.[20] Çünkü Yaratan'ın karşısında insanın sadece bir kul olduğunu idrak etmesi duanın özüydü ve duaların da gönülden yapılması gerekiyordu.[21] Bu nedenle Allah Teâlâ, peygamberlerin korku ve ümitle dua edip kendisine karşı huşû ile hareket ettiklerini bildiriyor[22] ve Kur'an'daki kıssalarına bakıldığında bu vasfın tüm peygamberlerin ortak özelliği olduğu anlaşılıyordu.

Hz. Peygamber, başta namaz olmak üzere bütün ibadetlerinde de huşû ile hareket ediyordu. O, kulluk bilinciyle, sırf *"şükreden bir kul olabilmek için"* Rabbinin huzurunda duruyor,[23] özenle kıldığı namazlarında uzun uzun kıyamda, rükûda ve secdede bulunuyor, Rabbine dua ediyordu.[24] Allah Resûlü, her bir bölümünde ihlâsla Rabbine yakardığı namazlarının rükû kısmında O'na duyduğu huşûu şöyle dile getiriyordu: *"Allah'ım, yalnız senin önünde eğildim, yalnız sana inandım, yalnız sana teslim oldum. Kulağım, gözüm, iliklerim, kemiklerim ve sinirlerim yalnız sana karşı huşû hâlindedir."*[25]

Sahâbîlerden Resûl-i Ekrem'i namaz kılarken görenler, bazen onun ağladığına şahit oluyorlardı.[26] Allah Resûlü, Müslümanlara da namazlarını huşû ile kılmalarını öğütlüyor, Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda olmanın gerektirdiği hürmet ve tevazua engel olacak davranışları yasaklıyordu. İslâm'ın ilk yıllarında dinî bilgileri az olan Müslümanlar cemaatle namaz kılarken saflarını tam olarak düzenleyemiyor,[27] hatta namazda konuşuyor ve yanlarındaki arkadaşlarına sorular soruyorlardı. Bunun üzerine, *"Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın."*[28] âyeti nâzil olmuş ve Müslümanların namazlarında konuşmamaları bildirilmişti.[29]

Namaz, zevkle dinlediği ezandan abdeste, kıyamdan tahiyyât ve tesbihâta kadar Müslüman'ın huşû hâlinin doruk noktasına ulaştığı bir ibadettir. Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olan Fadl b. Abbâs'ın naklettiği bir hadiste Allah Resûlü, *"Namazlar ikişer ikişer kılınır. Her iki rekâtta teşehhüd (tahiyyât) okursun, huşû içinde davranırsın, yakarırsın, boyun bükersin..."*[30] derken, namazın tam bir huşû hâli olduğunu vurgulamaktadır.

Elbette namazı başından sonuna kadar tam bir huşû içinde kılmak kolay değildir. Zira Müslüman, Allah'a en yakın olduğu bu zaman diliminde kul olma bilincine ermişken, ezelî düşmanı şeytan boş durmayacak,

[20] T558 Tirmizî, Cum'a, 43; N1507 Nesâî, İstiskâ, 3.
[21] A'râf, 7/55.
[22] Enbiyâ, 21/90.
[23] B1130 Buhârî, Teheccüd, 6.
[24] M1814 Müslim, Müsâfirîn, 203.
[25] T3421 Tirmizî, Deavât, 32; D760 Ebû Dâvûd, Salât, 118-119.
[26] D904 Ebû Dâvûd, Salât, 156-157; HM16421 İbn Hanbel, IV, 26.
[27] M968 Müslim, Salât, 119.
[28] Bakara, 2/238.
[29] M1203 Müslim, Mesâcid, 35; D949 Ebû Dâvûd, Salât, 173-174.
[30] T385 Tirmizî, Salât, 166; HM1799 İbn Hanbel, I, 211.

çeşitli vesveselerle onun huşû hâlini zedelemeye çalışacaktır. Resûlullah (sav) bu durumu şöyle tasvir etmektedir: "*Ezan okunduğunda şeytan (bu sesi işitmemek için) hızlı bir şekilde yellenerek kaçar. Ezan bittikten sonra geri gelir. Kâmet getirilmeye başlayınca tekrar kaçar. Kâmet bitirilince tekrar geri döner. Namaz kılan insan ile kalbi arasına girmeye (ona vesvese vermeye) çalışır. 'Şu meseleyi de hatırla, bu meseleyi de hatırla...' der. Sonunda namaz kılan üç rekât mı kıldı, dört mü, bilemez hâle gelir. Kişi üç rekât mı yoksa dört mü kıldığını bilemediğinde sehiv secdesi yapsın.*"[31]

Namazda şeytanın vesveselerini tamamen engellemek mümkün olmamakla birlikte etkisini asgarî düzeye indirmek pekâlâ mümkündür. Bunun için de namaz kılacak kişinin öncelikle bedensel, ruhsal ve zihinsel açıdan ibadete hazır olması gerekir. Örneğin cemaate yetişeyim diye koşturan ve nefes nefese kalarak namaza duran kişinin huşû ile namaza başlayacağı düşünülemez. Bu yüzdendir ki Allah Resûlü ashâbına, ezan okunduğunda namaza sakince ve vakar içerisinde gitmelerini, acele etmemelerini tavsiye etmiştir.[32] Ayrıca uyuklayarak namaz kılınmasını doğru bulmayan Resûl-i Ekrem,[33] namaza durulduktan sonra da sağa sola bakılmamasını yani etrafla ilgilenilmemesini istemiş, her bir bakışın, şeytanın namazdan koparıp götürdüğü bir parça olduğunu söylemiştir.[34] Rükû ve secdelerin eksiksiz olarak yapılmasını istemesi, hatta aksine davranışları bir nevi hırsızlık olarak nitelendirmesi[35] ve tuvalet ihtiyacı varken veya yemek hazırken namaza durulmamasını öğütlemesi de[36] ibadet esnasında huşûa engel olabilecek durumlara önceden müdahale etmeye yöneliktir. Bu bağlamda ibadete düşkünlüğüyle bilinen Medineli sahâbî Ebu'd-Derdâ'dan, namaz kılacak birinin önce ihtiyaçlarını giderip kalbini dünyevî kaygılardan boşaltması gerektiği rivayet edilirken,[37] Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın, yemek ortaya konduktan sonra, namaz vakti girmiş olsa bile, cemaate katılmadığı hatta yerken aynı anda imamın kıraat sesini duyduğu nakledilmektedir.[38]

Bunların yanında namaz kılınacak fizikî ortam da namazın huşûuna etki eden önemli bir unsurdur. Peygamber Efendimizin bu hususta da gayet hassas davrandığını görüyoruz. Nitekim bir defasında o, namazda dikkatini dağıttığı gerekçesiyle eşi Hz. Âişe'den duvara astığı resimli çarşafı kaldırmasını istemiş,[39] bir keresinde de üzerinde resim bulunan bir kıyafetle namaz kıldıktan sonra, bu kıyafetteki resimlerin kendisini namazından alıkoyduğunu söylemiş ve sade bir kıyafeti tercih etmiştir.[40]

[31] B3285 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11; N671 Nesâî, Ezân, 30
[32] B636 Buhârî, Ezân, 21
[33] B212 Buhârî, Vudû, 53; M1835 Müslim, Müsâfirîn, 222.
[34] B751 Buhârî, Ezân, 93
[35] MU406 Muvatta', Kasru's-salât, 23.
[36] M1246 Müslim, Mesâcid, 67; D89 Ebû Dâvûd, Tahâret, 43
[37] Buhârî, Ezân, 42, (bab başlığı)
[38] B673 Buhârî, Ezân, 42; D3757 Ebû Dâvûd, Et'ime, 20
[39] B374 Buhârî, Salât, 15
[40] B373 Buhârî, Salât, 14; D4052 Ebû Dâvûd, Libâs, 8

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'a teslimiyete odaklanmış bir ruh hâliyle, huşû içerisinde namazlarına devam edenleri müjdeler, onların kurtuluşa eren gerçek müminler olduğunu belirtir.[41] Hz. Peygamber (sav) de, namazı huşû içerisinde eda etme hakkında şöyle buyurur: *"Müslüman bir kimse, farz namazın vakti girdiğinde, o namaz için güzel bir biçimde abdest alır, huşû içinde olur ve rükû ederse (namaz kılarsa), büyük günah işlemedikçe o namaz önceki günahlarına kefaret olur. Bu her zaman böyledir."*[42]

Her ne kadar namazla birlikte akla gelse de huşû sadece namazda ulaşılan bir hâl değildir. Ramazan ayında özellikle sahur ve iftar saatleri, kutsal toprakları ziyaret edenler için özellikle tavaf ve vakfe anları, huşûun en derinden hissedildiği zaman dilimleridir. Huşû, Müslüman'ın duasında, tesbihâtında, tefekkür ve tezekküründe, tevbe ve istiğfarında, kısacası Rabbi ile her buluşmasında koruması gereken en değerli hâllerdendir.

Huşûun mekânı kalptir, huşû kalpte filizlendikten sonra bütün bedene yansır ve insanın konuşmasını, yemesini-içmesini, yürüyüşünü, giyinişini, ibadetini kısacası bütün hâl ve tavırlarını etkiler. Ancak bazen huşûu andıran duruşların sadece görüntüden ibaret olabileceği de unutulmamalıdır. Zaman zaman insanlar, mütevazı görünerek başkalarının gözünde değer kazanmayı, ibadet esnasında huşû içinde bir görüntü sergileyerek hayranlık uyandırmayı isteyebilir. Bu durumu "nifak huşûu" şeklinde niteleyen meşhur sahâbî Ebu'd-Derdâ, "Bu tür bir nifaktan Allah'a sığının!" diyerek çevresindekileri uyarmış, onlar, "Nifak huşûu nedir?" diye sorunca da, "Kalp huşû duymadığı hâlde vücudun huşû duyar görünmesidir." şeklinde cevap vermiştir.[43] Hz. Ömer de boynunu eğmiş bir adam gördüğünde, "Ey adam, kaldır kafanı! Huşû boyunda değil, kalptedir." diyerek onu sert bir şekilde uyarmıştır.[44] Tâbiûn neslinin önde gelen âlimlerinden Hasan-ı Basrî ise, kafasına sarığını geçirip cübbesine bürünen ve mütevazı bir tavırla başını hiç yukarı kaldırmayan birini görünce ondaki gizli kibri sezmiş ve bu tür bir davranışı, "Kalbin huşûu değil, elbisenin huşûu!" şeklinde vasıflandırmıştır.[45]

Gerçekten Allah karşısında ürpermediği hâlde halkın gözünde zâhid görünebilmek için huşû örtüsüne bürünmek özellikle ibadetler söz konusu olduğunda son derece tehlikelidir. Meselâ, namazı, sadece insanların gördükleri zamanlarda güzel bir şekilde kılmak, Peygamber Efendimizin ifadesiyle "gizli şirk"tir.[46] Nitekim namazlarını ciddiye almayarak yalnızca gösteriş için kılanlar Kur'an tarafından da eleştirilmişlerdir.[47] Allah'a hak-

[41] Mü'minûn, 23/1-2
[42] M543 Müslim, Tahâret, 7
[43] MŞ35711 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Zühd, 75
[44] KCI/375 Kurtubî, *Tefsîr*, I, 375
[45] TİS175 İbnü'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs*, s. 175
[46] İM4204 İbn Mâce, Zühd 21
[47] Mâûn, 107/4-6.

kıyla ibadet eden kul, hem insanların gözü önünde hem de gözlerden uzak mekânlarda namazını huşû içinde kılan kişidir.[48] Gösteriş için oruç tutmak ve bağışta bulunmak da aynı şekilde kınanmıştır. Bu sebeple sahâbîler kalplerinin gösteriş arzusuna kapılması sonucu huşûlarını yitirmekten, nihayetinde amellerinin boşa gitmesinden son derece korkmuşlardır.[49] Resûlullah'ın terbiyesinde yetişen altın neslin insanları gerek ibadetlerinde gerekse günlük yaşantılarında Allah'a karşı mütevazı, saygılı ve edepli duruşlarını korumaya gayret göstermişlerdir. Onlar kulluk bilinci içerisinde Allah'a boyun eğerek yüceleceklerinin farkında olmuşlardır. Bu yüzden Abdullah b. Mes'ûd, "Kim Allah için huşûundan dolayı tevazu gösterirse, Allah onu kıyamet gününde yüceltir. Her kim kibrinden dolayı böbürlenirse Allah da onu kıyamet gününde alçaltır." demiştir.[50]

Allah'ın kendisine mülk ve zenginlik verdiği Hz. Süleyman'ın huşûundan dolayı başını semaya kaldırmaması Müslümanlar için güzel bir örnektir.[51] Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Peygamberimiz de Kâbe'ye girdiğinde çıkıncaya dek huşû içinde başını yukarı kaldırmamıştır.[52] Arap olmayan bir grubun gelerek önünde saygıyla eğilmeleri üzerine Selmân-ı Fârisî, kendisinin sadece bir kul olduğunu onlara hatırlatırcasına hemen başını eğip, "Ben, Allah'a boyun eğdim." demiştir.[53] Aynı şekilde Kûfe şehrinin değerli âlimlerinden biri olan Ebu'l-Bahterî ve arkadaşları da birinin kendilerini övdüğünü duyar ve gurur hissederlerse omuzlarını indirir ve "Ben Allah'a boyun eğdim." derlerdi.[54]

Resûl-i Ekrem'in ve onu örnek alan kıymetli şahsiyetlerin huşû ile hayatlarını anlamlı kılma gayretlerine dair örnekler sayılamayacak kadar çoktur. En genel anlamda Allah'a gönülden teslimiyetin bir ifadesi olan huşû hâlinin bir Müslüman'ın karakterine tam olarak yerleşmesi, onun mütevazı ve ağırbaşlı olmasıyla yakından ilgilidir. Hz. Peygamber (sav), her yaştan insanın Allah ile sağlıklı bir bağ kurarken huşûdan yardım almasını tavsiye etmiş, meselâ, yetişkinlere göre daha dinamik ve gösterişli olmalarından dolayı olsa gerek, gençlerin böbürlenmeyip Allah'a karşı huşû içinde hareket etmelerini istemiştir.[55]

Kişinin zihnen, bedenen, kalben hulâsa bütün varlığıyla Rabbine yönelerek O'na boyun eğmesini ifade eden huşû, mümin olmanın en belirgin özelliğidir. Bu özellik inananların bütün düşüncelerine, ibadetlerine, amellerine yansır. Elbette kişi ibadet ederek, Allah'ı anarak, Kur'an okuyarak huşûun tadına varabilir.[56] Ancak huşû, sadece ibadetlere mahsus olmayıp

[48] İM4200 İbn Mâce, Zühd, 20.
[49] HM17270 İbn Hanbel, IV, 125.
[50] ZHS129 İbn Hanbel, Zühd, s. 129; HM11747 İbn Hanbel, III, 76.
[51] MŞ34259 İbn Ebû Şeybe, Musannef, Zühd, 3.
[52] SH3012 İbn Huzeyme, Sahîh, IV, 332.
[53] ST4/88 İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, IV, 88.
[54] MŞ34928 İbn Ebû Şeybe, Musannef, Zühd, 42.
[55] YM6402 Ebû Ya'lâ, Müsned, XI, 287.
[56] İsrâ, 17/109; Hadîd, 57/16.

hayatın her anında Allah'ın huzurunda Müslüman'ın takınması gereken bir kulluk tavrını ve edebi ifade eder. Bu hâli muhafaza etmek için insanın her an Rabbinin huzurunda olduğunun bilincini taşıması ve "ihsan" yani "Sen O'nu görmesen de O'nun seni gördüğünü bilerek Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etme" şuurunu[57] hayatın her anında canlı tutması gerekir. Dünyada bunu gerçekleştirebilen kullarına Cenâb-ı Hak âhirette mağfiret ve çeşitli mükâfatlar vaad etmektedir.[58] Peygamber Efendimiz de Müslümanların huşû hâlini bir ömre yaymalarını arzulamış ve kendisi de şöyle dua etmiştir: "*...Allah'ım, fayda vermeyen ilimden, huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul olunmayan duadan sana sığınırım.*"[59]

57 M9, Müslim, Îmân, 1
58 Ahzâb, 33/35
59 M6906 Müslim, Zikir, 73, N5540 Nesâî, İstiâze, 65.

İHLÂS
ALLAH İÇİN SAMİMİYET

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ قَالَ: ... فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

..."إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ."

Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin naklettiğine göre...
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
...*"Allah, ancak samimiyetle sadece kendisi için ve rızası gözetilerek yapılan ameli kabul eder."*
(N3142 Nesâî, Cihâd, 24)

عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"الدِّينُ النَّصِيحَةُ" قُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ: "لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ: سَمِعْتُ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: ...فِي دُبُرِ صَلاَتِهِ:
"...اللَّهُمَّ! رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ، اجْعَلْنِي مُخْلِصًا لَكَ وَأَهْلِي فِي كُلِّ سَاعَةٍ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ، يَا ذَا الْجَلاَلِ وَالإِكْرَامِ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ فَارَقَ الدُّنْيَا عَلَى الإِخْلاَصِ لِلَّهِ وَحْدَهُ، وَعِبَادَتِهِ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَإِقَامِ الصَّلاَةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، مَاتَ وَاللَّهُ عَنْهُ رَاضٍ."

Temîm ed-Dârî anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav), *'Din samimiyettir.'* buyurdu. Biz, 'Kime karşı (samimiyet)?' deyince, *'Allah'a, Kitabı'na, Resûlü'ne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara.'* buyurdu."

(M196 Müslim, Îmân, 95)

Zeyd b. Erkam, Hz. Peygamber'in (sav) ... namazının ardından şöyle dua ettiğini nakletmiştir: *"...Allah'ım! Ey Rabbimiz ve her şeyin Rabbi! Beni ve ailemi dünya ve âhirette her an sana ihlâsla bağlı kıl. Ey yücelik ve ikram sahibi!..."*

(D1508 Ebû Dâvûd, Vitr, 25)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*

(M6543 Müslim, Birr, 34)

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim hiçbir ortağı olmayan, tek olan Allah'a ihlâsla ibadet ederek, namazı dosdoğru kılarak, zekâtı vererek dünyadan ayrılırsa, Allah kendisinden razı olduğu hâlde ölmüş olur."*

(İM70 İbn Mâce, Sünnet, 9)

Peygamber Efendimizin, *"Sen bendensin, ben de senden!"* diyerek övdüğü sahâbî Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin anlattığına göre, bir adam Peygamberimize gelerek, "Şöhret ve kazanç (ganimet) elde etmek için savaşan kimse hakkında ne dersin?" diye sordu. Resûlullah (sav), *"Onun için hiçbir şey yoktur."* dedi. Adam sorusunu üç defa tekrarladı. Allah Resûlü de her defasında, *"Onun için hiçbir şey yoktur."* diyerek böyle bir adamın mükâfat elde edemeyeceğini belirtti ve ardından şöyle buyurdu: *"Allah, ancak samimiyetle sadece kendisi için ve rızası gözetilerek yapılan ameli kabul eder."*[1]

Peygamber Efendimizin ifadesinden de anlaşılacağı üzere, "iş, davranış ve ibadetleri gösteriş ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak" mânâsına gelen ihlâs, Kur'an'da peygamberlerin başlıca nitelikleri arasında sayılmış[2] ve âyetlerde ihlâslı kimselerden övgüyle söz edilmiştir.[3] Sözlükte, saf, katışıksız, arı ve duru olmak gibi anlamları öne çıkan "ihlâs" kavramı bazı âyetlerde, *"muhlisîne lehü'd-dîn"* yani *"dini yalnızca Allah'a has kılmak"* şeklinde ifade edilmiş[4] ve bununla inancın, kulluğun ve itaatin, âlemlerin Rabbi olan Allah'a özgü kılınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu anlamıyla ihlâs, inançta samimi olmak, yani kullukta Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaktır. Çünkü her kim Rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa iyi iş yapmalı ve Rabbine kullukta O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalıdır.[5]

Allah'a ortak koşularak yapılan ibadetin hiçbir faydası yoktur. Her namazda, her rekâtta okuduğumuz, *"Yalnızca sana ibadet eder, yalnızca senden yardım dileriz."*[6] âyeti de sadece Allah'a kulluk edilmesi gerektiğini beyan etmektedir. Onun için Cenâb-ı Hak Resûlü'ne, *"Sen dini yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk et."*[7] diyerek, kendi ulûhiyetini ve dininde hiçbir ortaklığa yer olmadığını açıkça belirtmiştir. Nitekim Allah Resûlü'nün dilinden dinlediğimiz bir kudsî hadiste şöyle buyrulmaktadır: *"Yüce Allah: 'Ben şirk konusunda kendisine ortak koşulanların en uzak (ve yüce) olanıyım. Her kim bir amel işler de benimle birlikte başkasını ona ortak ederse onu şirkiyle baş başa bırakırım.' buyurdu."*[8]

İhlâsın zıddı "riya" ve "süm'a"dır. Riya, bir işi Allah rızası için değil gösteriş için yapmak, süm'a ise yapılan bir iyiliği, övünme ve çıkar amacıyla başkalarına duyurmaya çalışmaktır. İçine riya karışmış olan amellerin,

[1] N3142 Nesâî, Cihâd, 24
[2] Yûsuf, 12/24; Meryem, 19/51 Sâd, 38/45-46
[3] Nisâ, 4/146; Bakara, 2/112.
[4] A'râf, 7/29, Yûnus, 10/22; Mü'min, 40/14, 65.
[5] Kehf, 18/110
[6] Fâtiha, 1/5.
[7] Zümer, 39/2.
[8] M7475 Müslim, Zühd, 46

üzerinde az bir toprak bulunan ve şiddetli bir yağmurla cascavlak kalan kaya misali, riyakârların da amellerinin Allah katında hiçbir işe yaramayacağı Kur'an'da açıkça belirtilmiştir.[9] Resûl-i Ekrem de ibadeti Allah'tan başkası için yapmanın şirk olduğunu ifade etmiştir.[10] Allah'a kullukta O'nun rızasının yanına başka amaçlar eklemek bir nevi şirk görüntüsü verdiği için ihlâsın zıddı olan riya'ya "gizli şirk" (şirk-i hafî) de denilmiştir.[11]

Hz. İsa'nın ifadesiyle ihlâs, bir işi, hiçbir insanın övgüsünü beklemeden yapmaktır.[12] Dolayısıyla Allah'tan başkası adına, başkasının gözüne girmek veya gönlünü kazanmak için yani Allah'a başka birini ortak kılarak yapılan ibadetin bir faydası yoktur. Zira Rabbimizin böyle bir kulluk gösterisine ihtiyacı yoktur.[13] Ameller ancak ihlâsla ve Allah'ın rızası gözetilerek yapıldığında bir değer taşır.

Din, özü itibariyle ihlâs ve samimiyetten ibarettir. Dolayısıyla samimiyetin olmadığı yerde dinden veya dindarlıktan söz edilemez. Kutlu Nebî (sav) dinin samimiyetten ibaret olduğunu, *"Din, samimiyettir."* sözüyle ifade etmiş, bununla neyi kastettiğini daha açık bir şekilde anlatması için, "Kime karşı?" diye sorulduğunda ise samimiyetin, *"Allah'a, Kitabı'na, Resûlü'ne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara"* gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir.[14] Üstelik çeşitli vesilelerle aldığı biatlerde kendisine bağlılık yemini edenlerden, *"bütün Müslümanlara içtenlikle ve samimi davranmaya"* söz vermelerini istemiştir.[15]

Böylece inanan insan, Allah'a iman ve kulluk, Kur'an'a tâbi olma, Hz. Peygamber'i örnek alma, yöneticilere karşı hakkı söyleme ve toplumsal görevlerini yerine getirme, sınıf ve statü farkı gözetmeksizin bütün Müslümanların ve hatta bütün insanların haklarına riayet etme gibi konularda ciddi bir samimiyet sınavına tâbi tutulmaktadır. Bu sınavın zorluğunu iyi bilen Allah Resûlü, namazlarının ardından, *"...Allah'ım! Ey Rabbimiz ve her şeyin Rabbi! Beni ve ailemi dünya ve âhirette her an sana ihlâsla bağlı kıl. Ey yücelik ve ikram sahibi!.."* duasıyla Cenâb-ı Hakk'a niyazda bulunmuştur.[16] Onun yakın arkadaşları da gösteriş ve dünyevî çıkar gözetilerek yapılan amellerin âhirette işe yaramayacağını bildikleri için O'nun gibi ihlâs ve samimiyetle hareket etmişlerdir. Bu yüzden Hz. Ömer, "Allah'ım! Amelimin hepsini salih ve sadece senin rızana has kılınmış eyle ve amelime hiçbir şeyi ortak etme." diye dua etmiştir.[17]

Sevgili Peygamberimiz, pek çok hadisinde ihlâsın önemine işaret etmiş ve insanları ihlâslı ve samimi olmaya çağırmıştır. Bunun için de önce-

[9] Bakara, 2/264
[10] HM17270 İbn Hanbel, IV, 125
[11] İM4204 İbn Mâce, Zühd, 21
[12] MŞ34223 İbn Ebû Şeybe Musannef, Zühd, 142
[13] İM4202 İbn Mâce, Zühd, 21; N3142 Nesâî, Cihad, 24
[14] M196 Müslim, Îmân, 95
[15] B57 Buhârî, Îmân, 42; M199 Müslim, Îmân, 97.
[16] D1508 Ebû Dâvûd, Vitr, 25
[17] MFİ İbn Teymiyye, Mecmûu'l-fetâvâ, X, 173

likle niyetin halis olması gerektiğini, amellerin ancak niyetlere göre değer kazanacağını bildirmiş,[18] *"Müminin niyeti, amelinden hayırlıdır."*[19] buyurarak niyetin önemine işaret etmiştir.

Bir savaş sonrası payına düşen ganimeti Hz. Peygamber'e getiren bir bedevî, "Ben bunun için sana uymadım. (Okuyla boynunu göstererek) Buradan vurularak şehit olup cennete gitmek için sana uydum." diyerek ganimeti geri vermişti. Bir süre sonra savaşta şehit olup isteğine kavuşan bedevî hakkında Resûlullah (sav), *"O, Allah'a verdiği sözü tuttu, Allah da ona (dilediğini vererek) sözünü tuttu."* buyurarak hiçbir dünyevî karşılık beklemeden halis bir iman ve samimi bir niyetle yapılan amelin Allah katındaki değerine dikkat çekmiştir.[20]

İnsanların Allah katındaki kıymeti, dış görünüşlerine ve mal varlıklarına göre değil niyetlerinin samimiyetine ve işledikleri amellere göredir. Bu konuda Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: *"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*[21] Niyetin samimiyeti, ihlâslı amelle, kalbin temizliği de dışa yansıyan samimi tutum ve davranışlarla belli olur. Amelin onaylamadığı bir kalp temizliği ve iyi niyet iddiası samimiyetten ve inandırıcılıktan uzaktır. Hayatı ve ölümü, hangimizin daha iyi amel yapacağını sınamak için yarattığını bildiren[22] Cenâb-ı Hakk'ın bireysel ve toplumsal alanda sonucu görülmeyen soyut bir kalp temizliği iddiasına değer vermeyeceği açıktır.

İslâm, iyi niyet ve samimi tutuma verdiği önemden dolayı, niyet etmesine rağmen mazereti sebebiyle yerine getiremediği amelin sevabından bile kişiyi mahrum bırakmamıştır. Sevgili Peygamberimizin şu hadisi buna işaret etmektedir: *"Her kim şehit olmayı Allah'tan samimiyetle isterse, yatağında ölse bile Allah onu şehitlerin derecesine ulaştırır."*[23]

Bu konuya açıklık getiren diğer bir rivayete göre Resûlullah (sav), Tebük Savaşı dönüşü Medine'ye yaklaştığında, mazeretleri sebebiyle savaşa katılamayanları kastederek, *"Vallahi, siz Medine'de öyle bir topluluk bıraktınız ki onlar sizin yürüdüğünüz bütün yollarda, sarf ettiğiniz her malda ve geçtiğiniz her vadide sizinle (ecirde) beraberdiler."* buyurmuştur. Ashâb, "Ey Allah'ın Resûlü! Onlar Medine'de oldukları hâlde nasıl bizimle beraber olurlar?" deyince Hz. Peygamber, *"Onları mazeretleri alıkoydu."* demiştir.[24] Hz. Peygamber'in işaret ettiği kimseler, samimiyetle bu savaşa iştirak etmek istemişler fakat mazeretleri sebebiyle katılamamışlardı. İşte bu konudaki samimi niyetleri, onlara katılamadıkları savaşın sevabını kazandırmıştı.

18 B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M4927 Müslim, İmâre, 155.
19 MK [illegible] Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, VI, 185
20 N1955 Nesâî, Cenâiz, 61
21 M6543 Müslim, Birr, 34
22 Mülk, 67/2
23 M4930 Müslim, İmâre 157.
24 B4423 Buhârî, Meğâzî, 81; D2508 Ebû Dâvûd, Cihâd, 19

İhlâs ve samimiyet, sadece ibadetlerimizde değil insanlarla olan ilişkilerimizde de son derece önemlidir. Müminin en önemli vasfı olan güvenilirlik ancak içten ve samimi davranışlarla sağlanabilir. Aile ve akraba ortamında, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinde, iş ve ticaret hayatında, kısacası hayatımızın her alanında, insanlara karşı samimi davranmak en büyük ahlâkî erdemlerdendir. Bu erdemi kazanmanın en kısa yolu da her işimizde Allah rızasını ön planda tutmak ve O'nun her an bizi görüp gözettiğini aklımızdan çıkarmamaktır. İnsanları değerlendirmemizde ve eşyaya bakışımızda bu yaklaşım esas olursa, dünyevî çıkar ve hırsların körüklediği birçok olumsuzluk kolayca bertaraf edilebilir.

Yüce Allah, müşriklerin samimiyetsiz tutumunu bize hatırlatarak onların denizde dalgaya yakalandıklarında ölüm korkusuyla içten bir inançla yalnız Allah'a yalvarıp yakardıklarını, karaya salimen çıktıklarında ise bu samimiyetten uzaklaşıp hemen Allah'a ortak koştuklarını bildirmekte ve onların bu ikiyüzlü davranışlarının sonucunu yakında görecekleri uyarısında bulunmaktadır.[25]

İşte Allah'a ortak koşanlardan birisi iken, bu âyetlerin anlattığına benzer bir tecrübeyi yaşadıktan sonra Allah'a ihlâsla yönelen ve böylece kurtuluşa eren kimselerden biri de İkrime b. Ebû Cehil'dir. Hz. Peygamber Mekke'yi fethedince, İslâm'ın azılı düşmanlarından olan İkrime canını kurtarmak için bir gemiye binerek kaçmıştı. Bir ara gemi fırtınaya yakalanınca gemidekilerin hepsi birden, "İhlâslı (ve samimi) olun. Şu anda (putlarınızın ve) ilâhlarınızın hiçbirisinin size faydası olmaz." demişlerdi. Bunun üzerine İkrime, "Vallahi, eğer beni denizde ihlâs (ile Allah'a bağlanmak) dışında bir şey kurtaramazsa karada da bundan başkası beni kurtaramaz. Allah'ım! Sana söz veriyorum. Eğer beni şu anda içinde bulunduğum tehlikeden kurtarırsan, Muhammed'e gidip onun eline sarılacağım. Onu affedici ve ikram sahibi olarak bulacağımı ümit ediyorum." demişti. İkrime samimiyetle yaptığı bu duanın karşılığını almış ve Allah onu fırtınadan kurtararak karaya ulaşmasını sağlamıştı. O da verdiği sözü tutarak, Resûlullah'a gelmiş ve Müslüman olmuştu.[26]

Ashâbına niyet ve amelde samimiyetin, sadece Allah'ın hoşnutluğunu dileyerek bir işi yapmanın önemini anlatırken Hz. Peygamber'in zikrettiği bir olay son derece dikkat çekicidir: Geçmiş zamanlarda yağmurdan kaçarak mağaraya sığınan üç kişi, bir kayanın yuvarlanıp mağaranın ağzını kapatması üzerine çaresiz kalmışlar ve sadece Allah rızası için yaptıkları iyi

[25] Ankebût, 29/65-66; Lokmân, 31/32
[26] N4072 Nesâî, Muhârebe, 14

amelleri zikrederek Cenâb-ı Hakk'a yalvarmışlar. Bu samimi yakarışları sonucunda Allah da onları içine düştükleri zor durumdan kurtarmıştır.

Bu üç kişiden çobanlık yaparak geçimini sağlayan birincisi, yaşlı ana babasına gösterdiği saygıyı, yaptığı hizmeti anlatmış ve çoluk çocuğundan önce onların ihtiyaçlarını karşıladığını söylemiştir. Hatta bir gün onları uyandırmamak için elinde süt kabıyla başuçlarında sabaha kadar beklediğini ve bunu sırf Allah rızası için yaptığını anlatarak kendilerini buradan kurtarması için Allah'a dua etmiş, bunun üzerine kaya biraz aralanmıştır.

İkinci şahıs, bir dar zamanında kendisine muhtaç olmasını fırsat bilerek amcasının çok sevdiği kızıyla birlikte olmak istemiş, o da yüz dinar getirirse buna razı olacağını söylemiştir. Çalışıp yüz dinarı kazanan genç, amcasının kızıyla birlikte olacağı sırada onun, "Ey Allah'ın kulu, Allah'tan kork! (Nikâh olmadan) benimle birlikte olma." demesi üzerine bundan vazgeçmiş ve bu olayı naklettikten sonra, "Allah'ım! Şüphesiz bilmektesin ki bunu sırf senin rızan için yaptım." diyerek bunun hatırına mağaranın kapısının açılması için dua etmiştir. Bunun üzerine mağaranın ağzı biraz daha açılmıştır.

Üçüncü kişi de belli bir miktar pirinç karşılığında tuttuğu işçinin takdim edilen ücreti almadan gitmesi üzerine o pirinci her sene ekip yetiştirerek karşılığında bir sürü sığır alıp çoban tuttuğunu anlatmış, daha sonra ücretini almaya gelen işçiye sürüyü ve çobanını alıp götürmesini söylemiştir. Şaşkınlık içinde kalan işçi sürüyü ve çobanı alıp gitmiş, olayı anlatan şahıs da, "Allah'ım! Sen de biliyorsun ki ben bunu sadece senin rızan için yaptım." diyerek mağaranın açılması için Allah'a yalvarmıştır. Bunun üzerine Allah kayanın açılmasını ve onların mağaradan kurtulmalarını sağlamıştır.[27] Kısacası iyi niyet ve ihlâsla işledikleri ameller, onların âhirette olduğu gibi dünyada da kurtuluşlarına vesile olmuştur.

İhlâs ve samimiyete gölge düşüren en büyük illet, riya ve gösteriş olduğu için özellikle nafile ibadetlerin gizli yapılması tavsiye edilmiş, bu sayede kimsenin olmadığı yerde Allah ile samimi bir bağ kurulması ve takdirin sadece O'ndan beklenmesi hedeflenmiştir. Hz. Peygamber, bu duyarlılığı gösterip ibadetini gizli yapan kimsenin daha sonra ettiği ibadet öğrenilse bile hem amelini gizlediği için gizlilik sevabı hem de işlediği amelin kendi sevabını kazanacağını bildirmiştir.[28] Aynı şekilde verdiği sadakayı kimse bilmesin diye gizli veren, geceleyin gizlice kalkıp Allah'a yalvaran, savaşta tek başına kalmasına rağmen Allah yolunda cesurca savaşan kimselerin

27 B5974 Buhârî, Edeb, 5
28 T2384 Tirmizî, Zühd, 49
İM4226 İbn Mâce, Zühd, 25.

Allah'ın sevgisine mazhar olacaklarını ifade etmiştir.[29] Peygamber Efendimiz gizliliğe ve dolayısıyla ihlâsa daha yakın olduğu için gece namazını teşvik etmiş[30] ve farz namazlardan sonra en değerli namazın gece namazı olduğunu bildirmiştir.[31]

İbadetlerin az veya çok olması değil, ihlâsla yapılmış olması önemlidir. Onun için Hz. Ali, "Amelin az olup olmamasını değil, makbul olmasını önemseyin."[32] uyarısında bulunmuştur. Zira amelin kabulü, büyük ölçüde ihlâsla yapılmış olmasına bağlıdır. Hz. Peygamber'in Yemen'e gönderdiği genç sahâbîsi Muâz b. Cebel, kendisine tavsiyede bulunmasını isteyince Allah'ın Elçisi, *"İnancında samimi (ihlâslı) ol. O zaman sana az amel de yeter."* buyurarak ihlâs ve samimiyetin önemine dikkat çekmiştir.[33]

Kurtuluşa erenlerden olmak için Allah'ın rızasını elde etmek, bunun için de ihlâslı olmak gerekir. Allah Resûlü, ameli ihlâsla sırf Allah rızası için işleyen kimsenin kalbinin hile ve aldatma duygularından arınacağını[34] ve ecri yalnızca Allah'tan umularak yapılan amellerin geçmiş günahların bağışlanmasına vesile olacağını bildirmiştir.[35] Ayrıca o, Rabbimizin rızasına ulaşmanın yolunu şöyle açıklamıştır: *"Kim hiçbir ortağı olmayan, tek olan Allah'a ihlâsla ibadet ederek, namazı dosdoğru kılarak, zekâtı vererek dünyadan ayrılırsa, Allah kendisinden razı olduğu hâlde ölmüş olur."*[36]

İşte, Necidli Dımâm b. Sa'lebe de bu samimiyetiyle cenneti hak edenlerden biriydi. Hicretin beşinci yılında kabilesinin elçisi olarak Medine'ye gelen Dımâm, Resûlullah'a namaz, oruç ve zekât gibi İslâm'ın temel prensiplerini sormuş, Hz. Peygamber de ona bu prensipleri anlatmıştı. Bunun üzerine Müslüman olan Dımâm, "Sana ikramda bulunan Allah'a yemin ederim ki nafile ibadet yapmayacağım. Fakat Allah'ın bana farz kıldığı ibadetlerden de hiçbir şeyi eksik bırakmayacağım." demiş, Allah Resûlü onun ardından, *"Eğer sözüne sadık kalırsa kurtuluşa ermiş/cennete girmiştir."* buyurmuştu.[37] Kabilesine dönen Dımâm onları İslâm'a davet edince, onlar kadınıyla erkeğiyle hep birlikte bu daveti kabul edip Müslüman olmuşlardı.[38] Böylece Dımâm, hem kendisini hem de kabilesini şirkin karanlığından tevhidin aydınlığına çıkarmış oldu.

Hz. Peygamber'in, *"...Kıyamet gününde şefaatimle en fazla mesut olacak kişi, tüm kalbiyle veya gönülden 'Lâ ilâhe illâllâh' (Allah'tan başka ilâh yoktur.) diyen kişidir."*[39] hadisi, ihlâs konusunda söylenebileceklerin özü olsa gerektir. İnanç, ibadet ve iyiliklerin Allah katında değer kazanması, yani insanın gerçek anlamda "kul" olması, ihlâs ve samimiyete bağlıdır. Samimi

[29] T2567 Tirmizî, Sıfatu'l-cennet, 25; N2571 Nesâî, Zekât, 75.
[30] B1142 Buhârî, Teheccüd, 12
[31] M2755 Müslim, Sıyâm, 203; T438 Tirmizî, Salât, 207
[32] SŞ6/379 Sübkî, *Tabakâtü'ş-şâfiiyyeti'l-kübrâ*, VI, 379.
[33] NM7844 Hâkim, *Müstedrek*, VIII, 2797 (4/306)
[34] İM230 İbn Mâce, Sünnet, 18.
[35] B38 Buhârî, Îmân, 28; M1781 Müslim, Müsâfirîn 175
[36] İM70 İbn Mâce, Sünnet, 9.
[37] B6956 Buhârî, Hiyel, 3; N2092 Nesâî, Sıyâm, 1; HM2380 İbn Hanbel, I, 265
[38] DM677 Dârimî, Tahâret, 1
[39] B99 Buhârî, İlim, 33; B6570 Buhârî, Rikâk, 51.

olmayan ameller, dışı süslü ama içi kof davranışlar, içtenlikten uzak ve art niyetli sözler, insanın Allah katında olduğu kadar diğer insanlar nazarında da değer kaybetmesine sebep olur. Her konuda dürüst, tutarlı ve samimi bir tutum içinde olmak mümin olmanın ayrılmaz vasfı iken, riyakârlık ve ikiyüzlülük imanla bağdaşmayan hâllerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in inanç ve amelde ikiyüzlü davranan münafıklara cehennemin en alt tabakasını müstahak görmesi[40] bu açıdan anlamlıdır. İkiyüzlü davranarak, gösteriş yaparak insanları aldatmak mümkün olsa bile her şeyin iç yüzünü bilen Yüce Yaratıcı'yı kandırmak mümkün değildir. Velhâsıl ihlâs, Yaratıcısına gizli açık hiçbir şeyi ortak etmeyen samimi bir imandır. İhlâs, dünyevî bir karşılık beklemeden sırf Allah rızası için yapılan bir kulluktur. İhlâs, Allah'a karşı olduğu gibi insanlara, canlı cansız bütün varlıklara karşı da gösterilen samimiyettir. İhlâs, nifak ve ikiyüzlülükten uzak bir kalp safiyetidir. İhlâs, Allah rızasına göre programlanan akıl ve kalbin ivazsız, garazsız amelidir. İhlâs, olduğu gibi görünmek, göründüğü gibi de olmaktır. Ve Allah'ın azabından sadece ihlâslı kulları kurtulacaktır.[41]

40 Nisâ, 4/145.
41 Sâffât, 37/39-40, 127-128.

İHSAN
ALLAH'I GÖRÜYORMUŞÇASINA YAŞAMAK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ... قَالَ:
"الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ..."

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) ... şöyle buyurmuştur:
"İhsan, Allah'ı görür gibi ibadet etmendir.
Sen O'nu görmüyor olsan da O seni görmektedir..."
(B4777 Buhârî, Tefsîr, (Lokman) 2)

عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لاَ تَكُونُوا إِمَّعَةً تَقُولُونَ: إِنْ أَحْسَنَ النَّاسُ أَحْسَنَّا، وَإِنْ ظَلَمُوا ظَلَمْنَا، وَلَكِنْ وَطِّنُوا أَنْفُسَكُمْ، إِنْ أَحْسَنَ النَّاسُ أَنْ تُحْسِنُوا، وَإِنْ أَسَاءُوا فَلاَ تَظْلِمُوا."

عَنْ سَهْلِ بْنِ مُعَاذِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"أَفْضَلُ الْفَضَائِلِ أَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ، وَتُعْطِيَ مَنْ مَنَعَكَ، وَتَصْفَحَ عَمَّنْ شَتَمَكَ."

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ..."

Huzeyfe (b. Yemân) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız, zulmederlerse biz de zulmederiz.' diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilikle karşılık vermeyi, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi alışkanlık hâline getirin."*

(T2007 Tirmizî, Birr, 63)

Sehl b. Muâz b. Enes'in, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Faziletlerin en üstünü, seninle akrabalık bağlarını kesenle ilişkini sürdürmen, sana vermeyene vermen, sana kötü söz söyleyeni bağışlamandır."*

(HM15703 İbn Hanbel, III, 439)

Şeddâd b. Evs'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, her işte ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir..."*

(T1409 Tirmizî, Diyât, 14; M5055 Müslim, Sayd, 57)

Hz. Ömer anlatıyor: "Bir gün Resûlullah'ın yanında iken bir adam çıkageldi. Elbisesi bembeyaz, saçları simsiyahtı ve üzerinde herhangi bir yolculuk belirtisi yoktu. Üstelik aramızda onu tanıyan da yoktu. Peygamber'in (sav) yanına oturdu; dizlerini onun dizine dayayıp ellerini uylukları üzerine koydu. Sonra da, 'Ey Muhammed! Bana İslâm'ı anlat.' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'İslâm, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik etmen; namazı kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve eğer gücün yetiyorsa haccı yerine getirmendir.'* Bu sözler üzerine adam, 'Doğru söyledin!' dedi. Biz ise, adamın hem soru sorup hem de onu tasdik etmesine şaşırdık. Sonra, 'Bana imanı anlat.' dedi. O da, *'İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve iyisi ve kötüsüyle kadere inanmandır.'* şeklinde karşılık verdi. Adam yine, 'Doğru söyledin!' deyip peşinden, 'Bana ihsanı anlat.' dedi. O da şöyle söyledi: *'İhsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir.'* Daha sonra adam, 'Bana kıyameti anlat.' dediğinde, Peygamber (sav), *'Bu konuda kendisine soru sorulan kimse, soruyu sorandan daha bilgili değildir.'* dedi. Adam, 'Öyleyse bana onun alâmetlerini söyle.' deyince, şunları saydı: *'Cariyenin efendisini doğurması ve yalın ayak, çıplak, fakir sürü çobanlarının yüksek binaları yapmada yarıştıklarını görmendir.'* Sonra adam gitti. Bir süre sonra Hz. Peygamber bana soru soranın kim olduğunu bilip bilmediğimi sordu. Ben, 'Allah ve Resûlü en iyisini bilir.' dediğimde şunu ifade etti: *'O, Cibrîl idi. Size dininizi öğretmeğe gelmişti.'*"[1] Vahiy elçisi Cebrail bu defa insan suretinde gelmişti. Kutlu Nebî'ye soru sorarken aslında İslâm'ın temel öğretilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlıyordu. İlk önce Müslüman olmanın esaslarını öğrenmek istedi. Ardından mümin olmayı sağlayan inanç esaslarını sordu. Beklediği cevapları aldı. Kişinin belirtilen görevleri yerine getirirken nasıl bir davranış içinde olması gerektiği de önemli idi. Onun için de, "İhsan nedir?" sorusunu sordu. "İhsan", yapılması gereken şeyi en iyi şekilde bilme ve güzel bir şekilde yerine getirme, başkasına iyilik etme,[2] Allah'a kulluk, her görevi en iyi şekilde, önemseyerek, hakkıyla ve lâyık vechiyle yapma[3]

[1] M93 Müslim, İman 1; B50 Buhârî, İmân, 37
[2] RM7 İsfehânî, Müfredât, 399

anlamına gelmekteydi. Yapılan bir işin ihsan seviyesine ulaşabilmesi için kişinin öncelikle, ne yaptığının farkında olması ve onu en uygun, en güzel şekilde uygulaması gerekmekteydi. Hz. Ali'nin, "Kişinin değeri, işindeki ihsanıyla ölçülür."[4] sözü de bir insanın hem kendisinin hem de yaptığı işlerin değerinin, ortaya koyacağı anlamlı, ölçülü, güzel davranışlarla değer kazanacağını ifade etmektedir.

Diğer taraftan ihsanın, amellerdeki ihlâs ve murakabe yani Allah'ın insanları görüp gözetmesi anlamına geldiği de söylenmiştir.[5] Cibrîl hadisinde geçen, *"İhsan"* kavramının, başka bir rivayette, *"Allah'tan, O'nu görüyor gibi sakınmandır."*[6] şeklinde zikredilmesi de bu yaklaşımı teyit etmektir. Buna göre ihsan, kişinin kulluk görevini yerine getirirken Allah'ın kendisini gördüğünü, davranışlarını gözetlediğini hissetmesidir. Bu şekilde ihsan ile hareket edenler, "Allah, her an beni görmektedir, her yaptığımı bilmektedir, benim kalbimden geçenlerden bile haberdardır."[7] duygularını taşıyacaklardır. İnsanlardan kimileri, sorumlu oldukları şeyleri sırf üzerlerinden sorumluluk gitsin diye yaparlar. Gerçek ihsana ulaşanlar ise yaptıkları her şeyi, Yüce Allah'ın kendilerini görüp murakabe ettiğinin farkında olarak samimi bir ruh ve ihlâsla yerine getirirler.[8] *"Nerede dursanız olun, Allah sizinle beraberdir."*,[9] *"Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun?"*[10] gibi birçok âyette aynı şekilde Yüce Yaratıcı'nın murakabesi vurgulanmakta ve her şeyden haberdar olan, her zaman ve her yerde yapılanlara şahit olan Allah'a bilinçli bir şekilde ibadet edilmesi gereğine işaret edilmektedir. Nitekim Resûlullah da (sav) "ihsan"ı, *"Allah'ı görür gibi ibadet etmendir. Sen O'nu görmüyor olsan da O seni görmektedir."*[11] şeklinde tanımlayarak aynı gerekliliğe vurgu yapmaktadır.

İşte "ihsan" insana ince bir düşünce ve hassasiyet duygusu kazandırır. İnsanı saflaştırır, arındırır ve her an Rabbinin huzurunda olma duygusu ile olgunlaştırır. Bütün amellerin, ihlâs ve samimiyetle en iyi şekilde yerine getirilmesini sağlar.

"O, yarattığı her şeyi en mükemmel şekilde yapandır.",[12] *"O sizi şekillendirdi ve şeklinizi en güzel şekilde yaptı."*,[13] *"Yaratıcıların en güzeli."*,[14] *"İyi bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"*,[15] *"Allah ona hakikaten güzel bir rızk ihsan etmiş!"*[16] âyetlerinde Allah'ın en mükemmel yaratıcı, düzenleyici, kullarına karşı son derece lütufkâr ve cömert olduğu "ihsan" kavramıyla vurgulanmaktadır. *"Allah sana nasıl ihsan etti ise, sen de öyle ihsanda bulun!"*[17] âyeti de kullarına karşı en güzel şekilde "ihsan"

[3] Elmalılı, Hak Dini, V, 3118
[4] EM7 İsfehânî, Muhâdarât, 39
[5] İEV/387 İbnü'l-Esîr, Nihâye, I, 387
[6] M99 Müslim, İmân, 7
[7] KRS332 Kuşeyrî, Risâle, s. 332
[8] RS1/140 Kastallânî, İrşâdü's-sârî, I, 140
[9] Hadîd, 57/4.
[10] Mücâdele, 58/7
[11] B4777 Buhârî, Tefsîr, (Lokman) 31
[12] Secde, 32/7
[13] Tegâbun, 64/3
[14] Sâffât, 37/125
[15] Mâide, 5/50.
[16] Talâk, 65/11.
[17] Kasas, 28/77

ile muamele eden Allah'a karşı, kulların da "ihsan" ile mukabele etmeleri istenmiştir. Zira, *"İhsan ile davranmanın karşılığı, aynı şekilde ihsandır."*[18]

Kur'ân-ı Kerîm'de ihsan ile hareket edenlere "muhsin" denilmekte ve bu kimselerin bazı özelliklerine değinilmektedir: *"İşte bu âyetler, hikmet dolu Kitab'ın âyetleridir. Muhsin olanlara (iyilik yapanlara) bir hidayet ve bir rahmettir. Onlar ki namazı kılarlar, zekâtı verirler. Onlar âhirete de kesin olarak inanırlar."*[19] *"Onlar, Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerindedirler."*[20] *"Onlar, bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar."*[21] Neticede de Allah katında bu amellerinden dolayı mükâfatlandırılırlar.[22]

Muhsinler her türlü iyi hasleti kendilerinde toplamak için çaba sarf eden, yaptıkları işleri de en güzel şekilde yerine getirmek için gayret gösteren kişilerdir. Çünkü en güzel olanı en güzel şekilde yapan Allah,[23] aynı şekilde insanlardan da işlerini güzel yapanlara muhabbet besler, onlara sevgi ve merhametiyle muamele eder.[24] Bundan dolayı Peygamber Efendimiz, *"Allah'ım! Benim yaratılışımı güzel kıldığın gibi ahlâkımı da güzelleştir."*[25] şeklinde dua etmiştir. Çünkü en güzel surette yaratılan insanın sorumluluklarını da en iyi şekilde yerine getirmesi sürekli ihsan ile karşılaşması için gereklidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Hayır, öyle değil! Kim 'ihsan' derecesine yükselerek özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir."*[26] ve *"Kimin dini, ihsan sahibi olarak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrâhim'in dinine tâbi olan kimsenin dininden daha güzel olabilir?"*[27] âyetlerinde inancın gereğinin ihsan ile yerine getirilmesinin önemine vurgu yapılmakta ve bu şekilde davrananların mükâfat görecekleri bildirilmektedir. Peygamber Efendimiz de buna binaen, abdest alırken itina gösteren, huşû içerisinde ve güzelce abdest alan kimsenin namaz kılana kadar geçirdiği süredeki günahlarının affolunacağını müjdelemiştir.[28] Bu durumun oruç, zekât, hac, kurban gibi diğer bütün ibadetler için de geçerli olduğunu değişik münasebetlerde belirtmiştir.

İhsan, sadece Allah'ın huzurunda ve ibadetlerde değil aynı zamanda insan ilişkilerinde ve canlı cansız bütün varlıklar karşısında geçerli olan bir erdemdir. İhsanda bulunulacak insanların başında ana baba, yakın akrabalar, yetimler, yoksullar, yakın komşular, uzak komşular, arkadaşlar, hizmetçiler gelmektedir.[29] Allah'ın anne babaya ihsanı kendisine kulluktan sonra zikretmesi[30] ve *"Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin*

[18] Rahmân, 55/60.
[19] Lokmân, 31/2-4.
[20] Lokmân, 31/5.
[21] Âl-i İmrân, 3/134-135.
[22] Zâriyât, 51/15-16.
[23] Secde, 32/7.
[24] Bakara, 2/195.
[25] HM3823 İbn Hanbel, I, 403.
[26] Bakara, 2/112.
[27] Nisâ, 4/125.
[28] B160 Buhârî, Vudû, 24; M543 Müslim, Tahâret, 7.
[29] Bakara, 2/83; Nisâ, 4/36.
[30] Nisâ, 4/36; İsrâ, 17/23.

yanında yaşlanırsa, sakın onlara 'öf!' bile deme; onları azarlama, onlara saygılı, güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kol kanat ger."[31] buyurması onlara karşı ideal davranışın ihsan şeklinde olmasına işaret etmektedir. Allah Resûlü aynı şekilde anne babanın çocuklarla olan ilişkilerinde de ihsanı elden bırakmamaları, onları terbiye edip iyi birer insan olarak topluma kazandırırken iyilikle davranmalarını istemiştir. O, *"Kim yanındaki cariyeyi terbiye eder ama ihsan ile terbiye eder, okutup yetiştirir ama ihsan ile okutup yetiştirirse, özgürlüğüne kavuşturur sonunda da evlen(dir)irse iki mükâfat kazanır."*[32] hadisinde de işlerin ihsan ile yapılmasının gerekliliği ve bu şekilde yapılması hâlinde mükâfatının da kat kat verileceğini vurgulamaktadır.

Peygamber Efendimiz, *"İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız, zulmederlerse biz de zulmederiz.' diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilik yapmayı, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi alışkanlık hâline getirin."*[33] buyurur. Buna göre insanların kendi aralarında yaptıkları davranışların ihsan boyutuna ulaşması için karşılık beklenmeden sırf Allah rızası için yapılması gerekir. Öte taraftan hata ve bilgisizlik gibi nedenlerle yapılan kötülüklere karşı da aynı şekilde kötülükle cevap verilmemesinin gereği vurgulanır. İnsanların fazileti de zaten bu durumlarda sergiledikleri tutumlarda ortaya çıkar. Allah Resûlü bu şekilde yapılan kötülüklere karşılık verilmeyerek ihsanda bulunulmasını ister. Çünkü bazı durumlarda muhataba iyilikte bulunularak bazen de yaptığı kötülüğe karşılık verilmeyerek ihsanda bulunulur.

Allah Resûlü akrabalara karşı ihsan hususunda da, *"Faziletlerin en üstünü, seninle akrabalık bağlarını kesenle ilişkini sürdürmen, sana vermeyene vermen, sana kötü söz söyleyeni bağışlamandır."*[34] buyurur. O, *"Komşuna ihsanda bulun ki mümin olasın."*[35] buyurmakla komşulara gösterilmesi gereken ideal tavrı, bir anlamda inanan insan olmanın öncelikli gereği olduğuna işaret eder.

Müminler her işlerinde ihsan ile hareket ederler. *"Allah her işte ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir. (Savaşta bile) öldüreceğiniz zaman öldürmeyi ihsan ile (en iyi şekilde) yapın. Hayvan keseceğiniz zaman kesme işini ihsan ile (en iyi şekilde) yapın. Kesecek kimse bıçağını iyi bilesin ve hayvanı sakinleştirsin."*[36] hadisinde de bu durum örnek verilerek izah edilmektedir. Buna göre kesilecek hayvan ürkmemesi, korkmaması için rahatlatılmalı, eziyet görmemesi için de bıçak iyice bilenmelidir.

[31] İsrâ, 17/23-24
[32] B2547 Buhârî, İlk, 16; [illegible] İbn Mâce, Nikâh, 42
[33] [illegible] Tirmizî, Birr, 63.
[34] [illegible] İbn Hanbel, III, 439
[35] [illegible] Tirmizî, Zühd, 2
[36] T1409 Tirmizî, Diyât, 14; M5055 Müslim, Sayd, 57.

"Şüphesiz Allah, adaleti, ihsanı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar."[37] âyetinde adalet ve ihsan ilkelerinin uygulanması emredilmektedir. Allah'a ve diğer insanlara karşı sorumlulukları bulunan insanlar için her iki özellik de önem arz etmektedir. Adalet, borcunu vermek, alacağını istemektir; görevini yerine getirmek ve hakkını almaktır. İhsan ise borcundan daha fazlasını vermek, alacağından daha azına razı olmaktır.[38] Buna göre adalet, hakkaniyet ve eşitlik ilkeleri ile hareket etmek anlamına gelirken, ihsan ise gerektiği zaman haklarından feragat etmek, verilen görevlerin daha ötesini yapmak olarak anlaşılmaktadır. Buna göre, kişinin vadesi geldiğinde alacağını istemesi adaletin gereği iken normal şartlarda bu hakkından vazgeçmesi ise ihsandır. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"...Her kimin kısası, kardeşi (öldürülenin kardeşi, velîsi) tarafından affedilirse artık aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve ihsanla diyet ödemek gerekir."*[39] âyetinde de aynı şekilde kişinin kısas talep etmesinin adalet ilkesinin gereği olduğuna, ancak suçlunun affedilerek kısastan vazgeçilmesi durumunda diyeti güzelce ödemenin ihsan kapsamına girdiğine işaret edilmektedir.

Borç alıp verme, aile içi haklar ve boşanma gibi durumlarda da ilişkilerin adaletin ötesinde yani ihsan düzeyinde olması istenmiştir. Ebû Hüreyre anlatıyor: "Bir adamın Peygamber Efendimizden genç bir deve alacağı vardı. Bu zât Peygamber Efendimize gelerek alacağını istedi. Hz. Peygamber de, '*Bu adama devesini verin.*' buyurdu. Sahâbîler onun alacağına denk bir deve aradılarsa da bulamadılar. Ancak ondan daha değerli bir deve bulabildiler. Peygamber Efendimiz, '*(Bulabildiğinizi) ona verin.*' buyurdu. Bunun üzerine bedevî, '*Benim borcumu tastamam verdin, Allah da senin mükâfatını tastamam versin.*' dedi. Ardından Resûlullah da (sav), '*Sizin en hayırlınız, borcunu ihsan ile (en güzel şekilde) ödeyeninizdir.*' buyurdu."[40] Bu şekilde de kişinin herhangi bir şarta bağlı olmaksızın borcundan fazlasını vermek suretiyle ihsanda bulunabileceği anlaşılmaktadır.

Aile içi haklar ile ilgili olarak da Kutlu Nebî, *"Sizin kadınlarınız üzerinde haklarınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki hakkınız, sevmediğiniz kimseleri evinize sokmamaları ve hoşlanmadığınız kimselerle konuşmamalarıdır. Dikkat edin! Onların sizin üzerinizdeki hakları ise yedirmek ve giydirmek hususlarında ihsanda bulunmanızdır."*[41] hadisinde de erkeklere, hanımlarını en iyi şekilde giydirmeyi, yedirip içirmeyi tavsiye etmiştir. Burada kişinin hanımının ihtiyaçlarını adalet seviyesinde

[37] Nahl, 16/90
[38] RM7 İsfehânî, Müfredât 400.
[39] Bakara, 2/178
[40] B2393 Buhârî, İstikrâz,
[41] T1163 Tirmizî, Radâ', 11

yerine getirmesinin ötesinde şartların, imkânların elverdiğinin en iyisinin, en güzelinin sağlanması tavsiye edilmektedir.

Boşanma ile ilgili olarak da âyette, *"Boşama iki defadır. Bunun ardından ya iyilikle tutmak ya da ihsan ile (güzelce) serbest bırakmak gerekir."*[42] buyrularak evliliğin devamında iyilik istendiği gibi, boşanma durumunda da iyilik ve ihsan ile davranılması istenmektedir. Bu şekilde adaletin temininden sonra güzel davranışların devam ettirilmesi, aileler arasındaki husumetin sona ermesi, gerek boşanma esnasında, gerekse sonrasında boşanan çiftlerin birbirlerine karşı Müslüman'a yakışır bir güzellikte davranışlar sergilemelerini sağlayacaktır.

Neticede ihsan, gerek ibadetlerin ve gerekse bütün davranışların Allah rızası gözetilerek, içtenlikle, karşılıksız, en güzel şekliyle yerine getirilmesi demektir. Bütün eylemlerin anlamlı ve değerli olmasının, kişiye ve topluma yararlı olmasının yolu da budur. *"Sözü dinleyip de ona en güzel bir şekilde uyanlar, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin kendileridir."*[43] âyeti de sözün en güzeline ihsan ile uyanların hidayete eren akıllı kimseler olduklarını çarpıcı bir şekilde vurgulamaktadır.

[42] Bakara, 2/229.
[43] Zümer, 39/18

HASBÎLİK
HER DURUMDA ALLAH'IN RIZASINI GÖZETMEK

...فَكَتَبَتْ عَائِشَةُ ﵂ إِلَى مُعَاوِيَةَ: سَلَامٌ عَلَيْكَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَنِ الْتَمَسَ رِضَاءَ اللَّهِ بِسَخَطِ النَّاسِ كَفَاهُ اللَّهُ مُؤْنَةَ النَّاسِ، وَمَنِ الْتَمَسَ رِضَاءَ النَّاسِ بِسَخَطِ اللَّهِ وَكَلَهُ اللَّهُ إِلَى النَّاسِ."

(Muâviye'nin kendisinden tavsiye talep etmesi üzerine)...
Hz. Âişe (ra) Muâviye'ye şöyle bir mektup yazdı:
"Allah'ın selâmı üzerine olsun. Ben Resûlullah'ı (sav) şöyle buyururken işittim: '*Kim, (bir konuda) insanlar kendisine buğzetse dahi, (o konuda) Allah'ın rızasını ararsa, Allah da insanların vereceği sıkıntıdan onu kurtarır. Kim de Allah'ın hoşnut olmayacağı (bir konuda) insanların beğenisini elde etmek isterse, Allah onu o insanlar(ın insafın)a terk eder.*'"
(T2414 Tirmizî, Zühd, 64)

عَنْ أَبِى أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ قَالَ: ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ مَا كَانَ لَهُ خَالِصًا وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: الصَّوْمُ لِى، وَأَنَا أَجْزِى بِهِ، يَدَعُ شَهْوَتَهُ وَأَكْلَهُ وَشُرْبَهُ مِنْ أَجْلِى..."

عَنْ أَبِى أُمَامَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: مَنْ أَحَبَّ لِلَّهِ، وَأَبْغَضَ لِلَّهِ، وَأَعْطَى لِلَّهِ، وَمَنَعَ لِلَّهِ، فَقَدِ اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ."

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِذَا أَصَابَتْ أَحَدَكُمْ مُصِيبَةٌ فَلْيَقُلْ: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، اللَّهُمَّ! عِنْدَكَ أَحْتَسِبُ مُصِيبَتِى فَآجِرْنِى فِيهَا وَأَبْدِلْ لِى خَيْرًا مِنْهَا."

Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin naklettiğine göre, ... Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "...*Allah ancak samimiyetle ve kendi rızası gözetilerek yapılan işleri kabul eder.*"

(N3142 Nesâî, Cihâd, 24)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Yüce Allah buyuruyor ki, 'Oruç benim içindir. Onun mükâfatını ben veririm. (Çünkü oruç tutan kimse) nefsî arzularını, yemeyi ve içmeyi sadece benim için terk ediyor...'*"

(B7492 Buhârî, Tevhîd, 35)

Ebû Ümâme'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Kim Allah için sever, Allah için nefret eder, Allah için verir, Allah için (kötülüklere) engel olursa, imanını kemale erdirmiş olur.*"

(D4681 Ebû Dâvûd, Sünne, 15)

Ümmü Seleme'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Birinizin başına bir musibet/acı bir şey geldiği zaman, 'Biz Allah'a aidiz ve biz O'na döneceğiz. Allah'ım! başıma gelen musibetin/acının mükâfatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir.' desin.*"

(D3119 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 17-18; M2127 Müslim, Cenâiz, 4)

llah'ın sevgisine mazhar olmaktan daha güzel bir şey olabilir mi! Bir insanın, Allah'ın sevgisini elde etmesini sağlayan ulvî duygu ve davranış nedir ve bu nasıl elde edilir? Allah Resûlü'nün dilinde bu üstün duygu ve davranış, "hasbîlik"ten başka bir şey değildir. Nitekim Peygamber Efendimiz (sav) şöyle anlatıyor: *"Adamın biri, başka bir köyde yaşayan kardeşini ziyaret etmek için bir gün evinden çıktı, yola koyuldu. Derken Yüce Allah onun yoluna bir melek çıkardı. Melek, 'Nereye gidiyorsun?' diye sordu. Adam, 'Falancayı ziyarete.' diye cevapladı. Melek, 'Yakının olduğu için mi?' diye sordu. Adam, 'Hayır.' deyince, melek, 'Peki, ona bir iyilik borcun mu var?' diye sordu. Adam yine, 'Hayır.' dedi. Melek, 'O hâlde ona niye gidiyorsun?' diye sorunca adam, 'Ben onu, izzet ve celâl sahibi Allah için seviyorum da ondan.'" diye cevap verdi. Bunun üzerine melek şöyle dedi: 'Ben, o kişiyi Allah için sevmenden dolayı, izzet ve celâl sahibi Allah'ın da seni sevdiğini (bildirmek üzere) Allah'ın (cc) (gönderdiği) bir elçisiyim."*[1]

"Güzel davranışlarda dünyevî bir karşılık beklemeden, sadece Allah rızasını gözetmek." mânâsına gelen hasbîlik, zor ve sıkıntılı durumlarda Allah'ın kendisine yardımcı olarak kâfi geleceğini bilmek, bu bilinçle gösterilen sabır karşılığında Allah'ın ecrini ummak demektir. Başka bir ifadeyle "hasbîlik", her türlü şahsî çıkar ve menfaatten uzak durulması, her işin, gönüllü olarak ve yalnız Allah için, O'nun hoşnutluğunun elde edilmesi için yapılmasıdır. Buna göre gerçek anlamda hasbî olan bir mümin, Allah için en büyük fedakârlığı göstermeye hazırdır. Müminin Allah yolunda feda edebileceği en kıymetli varlığı şüphesiz ki canıdır. Hz. Âişe'nin yeğeni olan Urve b. Zübeyr'in, zorlu Tebük günü şiddetli sıcağa rağmen Allah Resûlü'nün talimatı üzerine hiç tereddüt etmeden Şam'a doğru yola çıkan müminlere "hisbe ehli"[2] demesi bundandır. Bu yüzdendir ki Hz. Ömer, şehidi, "canını Allah yolunda feda eden kimse (ihtesebe)" olarak tanımlamıştır.[3]

Sırf Allah Teâlâ'nın rızasını gözeten ve O'nun hoşnut olduğu amellere yönelen bir Müslüman, çevresine şirin görünme kaygısı taşımaz. Hatta bazı insanlar hoşlanmasa da o, Allah'ın hoşnutluğunu esas alır. Bu durumda Cenâb-ı Hak elbette onu zor durumda bırakmaz. Nitekim Peygamber Efendimiz, *"Kim (bir konuda) insanlar kendisine buğzetse dahi, (o konuda) Allah'ın rızasını ararsa, Allah da insanların vereceği sıkıntıdan onu*

[1] HM10608 İbn ... 509; M6549 Müslim, Birr 38

[2] E≥18370 Beyhakî, ... IX, 58.

[3] MU995 Muvatta', Cihad

kurtarır. Kim de Allah'ın hoşnut olmayacağı (bir konuda) insanların beğenisini elde etmek isterse, Allah onu o insanlar(ın insafın)a terk eder.[4] buyurmaktadır. Unutmamak gerekir ki Allah rızası için bir şey yapanı insanlar da sever ve metheder. İnsanların bu iltifatı ise mümine cenneti dünyadayken müjdeleyen bir mükâfattır.[5]

Birçok âyet ve hadiste, *"dini Allah'a has kılarak (ihlâs ile) kulluk yapılması"*[6] yani ibadet ve amellerin gösterişten, riyadan uzak tutulması emredildiğine göre, hasbî davranan için en büyük karşılık cennet ve nimetlerinden önce Rabbin rızasıdır. Bir hadiste, *"Niyeti olmayanın ameli nasıl makbul değilse, burada Allah rızası için olmayan (karşılığı Allah'tan beklenmeyen) amelin de sevabı yoktur."* buyrulmaktadır.[7] Allah'ın rızasının her şeyden üstün olduğu Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: *"Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş budur."*[8] Buna mukabil, Allah'ın hoşnutluğunun gözetilmemesinin hazin sonunu yine O'nun âyetlerinden okuyalım: *"Allah'ın hoşnutluğunu gözetenle Allah'ın gazabına uğrayan bir olur mu hiç? Sonuncusunun yeri cehennemdir. Cehennem ise, ne kötü bir varış yeridir"*[9]

İnananları en yüce mertebeye, Allah'ın rızasına ulaştıran hasbîlik, insanları Allah'a davet uğrunda büyük sıkıntılara maruz kalan birçok peygamberin dilinde en değerli ifadesini bulmuştur: *"Buna (tebliğ görevime) karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir."*[10] Yine Rahmet Elçisi'ne (sav), *"Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir."*[11] demeyi telkin eden ilâhî öğüt de hasbîliğin en güzel özetidir.

Gerçek anlamda hasbî olan insan, hem toplum içinde, hem de yalnız başına kaldığı zamanlarda her işinde ilâhî rızayı dikkate alır ve Allah Resûlü'nün şu sözünü düstur edinir: *"...Allah ancak samimiyetle ve kendi rızası gözetilerek yapılan işleri kabul eder."*[12] Nitekim Sevgili Peygamberimiz, bu çerçevede, sadece sürüsüyle ve tabiatla baş başa olduğu hâlde namazını ihmal etmeyip güzelce eda eden bir çobanın mazhar olduğu ilâhî iltifatı şöyle dile getirmektedir: *"Rabbiniz der ki; 'Şu kuluma bir bakın! Sırf benden sakınarak ezanını okuyup namazını kılıyor, ben de onu affettim ve cennetime koydum.'"*[13] Allah Resûlü bir başka hadisinde de, *"Müslüman bir kul Allah'ın rızasını umarak namaz kılarsa, tıpkı ağaçtan yaprakların döküldüğü gibi günahları dökülür."* buyurmaktadır.[14] Sadece "Allah için" olduktan sonra, na-

4 [illegible] Tirmizî, Zühd, 64
5 M6721 Müslim, Birr, 166; İM[illegible] İbn Mâce, Zühd, 25
6 Zümer, 39/2
7 [illegible]
8 Tevbe, 9/72
9 Âl-i İmrân, 3/162
10 Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164, 180
11 En'âm, 6/162
12 N3142 Nesâî, Cihâd, 24
13 N667 Nesâî, Ezân, 26; D1203 Ebû Dâvûd, Salâtü's-sefer, 3
14 HM21889 İbn Hanbel, 5, 180

mazın kendisi gibi, uğruna atılan adımlar da büyük bir ecir kaynağıdır. Yeter ki bu adımlar ilâhî rızayı kazanma amacıyla atılsın. Übey b. Kâ'b, evi Mescid-i Nebî'ye uzak olmasına rağmen Resûlullah (sav) ile birlikte kılınan hiçbir namazı kaçırmayan ensardan bir zâtın durumuna üzüldüklerini ve bu yüzden sıcak havalarda ve karanlıkta mescide rahat gelebilmesi için bir merkep satın almasını tavsiye ettiklerini söyler. Adamın, "Vallahi, evimin mescide yakın olmasını istemem!" karşılığını vermesi üzerine Übey b. Kâ'b durumu Hz. Peygamber'e iletir. Medineli sahâbî, Resûlullah'a evinin mescide yakın olmasını istemediğini söylerken şu gerekçeyi dile getirir: "Mescide giderken ve ailemin yanına dönerken attığım her adım karşılığında Allah'tan ecir ve sevap umuyorum." Bunun üzerine Nebî (sav), *"Allah bütün bunları sana verdi.*[15] *Hakikaten, hesap ettiğin (Allah'tan umduğun) şey senindir."* buyurur.[16] Gerçekten de hasbî olunduktan sonra her amelin Allah katında bir karşılığı vardır. Peygamberimizin müjdesine göre, müminin, karşılığını sadece Allah'tan bekleyerek yaptığı bir hasta ziyareti onu cehennemden fersah fersah uzaklaştırırken,[17] bakmakla yükümlü olduğu ailesi için sevabını Allah'tan umarak yaptığı harcamalar, kendisi için birer "sadaka" olarak değerlendirilecektir.[18]

Bazı ibadetler vardır ki onlarda gösterişe mahal yoktur. Hasbîliğin en bariz şekilde ifadesini bulduğu bu ibadetlerin başında oruç gelmektedir. Zira oruçlunun, tenhada bir bardak su içmesine veya gizlice gidip bir şeyler yemesine kimse engel olamaz. Ancak o, aç da kalsa susuz da kalsa buna sırf Rabbi için katlanır. Burada gösterişe yol açabilecek bir husus da yoktur. Çünkü oruçlunun ne kadar aç ve susuz olduğunu sadece Allah bilir. Bu yüzdendir ki, Yüce Allah, *"Oruç benim içindir. Onun mükâfatını ben veririm. (Çünkü oruç tutan kimse) nefsî arzularını, yemeyi ve içmeyi sırf benim için terk eder..."*[19] buyurmaktadır. Ayrıca Hz. Resûl (sav), *"Her kim inanarak ve karşılığını Allah'tan bekleyerek (ihtisâben) Ramazan orucunu tutarsa, geçmiş günahları bağışlanır."*[20] buyurarak oruçluyu müjdelemektedir.

Başta namaz ve oruç olmak üzere her ibadetin "kulluk bilinciyle" yerine getirilmesi hasbîlik esasına dayanır. Ancak bazı amellerde hasbîliğin önemi daha da artmaktadır. Örneğin Peygamber Efendimiz, sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek derecede yardımlaşma hususunda gizliliğe riayet edenleri Allah Teâlâ'nın mükâfatlandıracağını bildirmektedir.[21] Resûlullah'ın (sav) verdiği bu mesaj, hayırda yarışın, zaman zaman "isim yapma" ve "etiket" yarışına dönüştüğü günümüzde ayrı bir önem arz et-

[15] D557 Ebû Dâvûd, Salât, 48; M1514 Müslim, Mesâcid, 278

[16] M1516 Müslim, Mesâcid, 278

[17] D3097 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 3.

[18] B55 Buhârî, Îmân, 41; M2322 Müslim, Zekât, 48.

[19] B7492 Buhârî, Tevhîd, 35.

[20] B1901 Buhârî, Savm, 6

[21] B660 Buhârî, Ezân, 36

mektedır. Reklam ve rant kaygısı taşıyan hayırların, sözde hayır sahibine mânevî açıdan neler kaybettireceğini açıklamaya gerek yoktur. Şu hâlde gerçekten iyilik yapmak isteyen birisi, bunu hiç kimseye duyurmadan yapmanın yollarını pekâlâ bulabilir. Tıpkı ensardan bazı hayırsever Müslümanların Medine'de Peygamber'in rahle-i tedrisinde eğitim gören Suffe ashâbı için bahçelerinden topladıkları hurmaları getirip Mescid-i Nebî'nin duvarına asmaları[22] örneğinde olduğu gibi, Allah rızası için muhtaçlara yardım etmek isteyenler, topluma ifşa etmeden bunu yapmanın yollarını aramalıdır. Elbette açık da olsa gizli de olsa yapılan hayırların karşılığı Allah katındadır.[23] Hasbî olmak, her şeyden önce içten olmayı gerektirdiğine göre ticarî veya siyasî gayelerle, dünyevî amaçlarla yapılan hayırların Allah nezdinde bir değerinin olmayacağı açıktır. İyi niyetli bazı hayırseverlerin, yaptıkları hayırları, reklam amacı taşımaksızın topluma duyurmasında ise, iyiliğe teşvik edici bir unsur olması bakımından bir sakınca olmadığını da burada belirtmekte yarar vardır.

Müslüman'ın yerine getirdiği ibadetlerin Allah nezdinde bir değer ifade etmesi, bir başka deyişle "sevabı hak etmesi" elbette hasbî olmasına bağlıdır. Hasbîlik, ibadetlerimizin veya ahlâkî davranışlarımızın yanında duygularımızda da esas almamız gereken bir tutumdur. Zaten hasbî olma duygusuna sahip bir mümin, her fırsatta Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek için fırsat kollar. Allah'ın sevgisini kazanmayı temel gaye edindiğinden ve sergilediği güzel davranışlar sırf "Allah için" olduğundan, iman onun için bir huzur kaynağı olur. Bu yüzdendir ki, Allah'ın adını anarak isteyen kimseye vermeyi Müslümanlara tavsiye eden Sevgili Resûlü,[24] *"Kim Allah için sever, Allah için nefret eder, Allah için verir, Allah için (bir kötülüğe) engel olursa, imanını kemale erdirmiş olur."*[25] buyurmuştur. O hâlde verdiğinde de vermediğinde de sadece Rabbin rızasını gözetenler, olgun bir imana sahip olabilecek; mümin, sevgisini de nefretini de Allah'ın rızasına göre şekillendirdiğinde inancın lezzetini tadabilecektir.[26] Bu nedenle hasbî olanlar, insanları severken dünyevî bir menfaat veya karşılık beklemezler. Zira Nebî'nin (sav) ifadesiyle: *"İman, bir kişiyi soylu biri olmasa dahi sadece Allah için sevebilmektir."* Mümin bunu yapabildiği takdirde tıpkı sıcak bir yaz gününde susuz kalmış kişinin suya hasret olması gibi iman sevgisini kalbinde hisseder.[27] Onlar, bu tutumlarının karşılığı olarak dünyadayken elde ettikleri imanın lezzeti yanında âhirette de peygamberler ve şehitlerle birlikte olacaklardır. Efendimiz (sav) bu kimselerden şöyle bahseder:

[22] T2987 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
[23] Bakara, 2/274
[24] N2568 Nesâî, Zekât, 72; D5108 D5109 Ebû Dâvûd, Edeb, 107-108.
[25] D4681 Ebû Dâvûd, Sünne, 15.
[26] B6041 Buhârî, Edeb, 42.
[27] HM16295 İbn Hanbel, IV, 11

"Onlar, kimsesiz ve farklı kabilelerden olan bazı kişilerdir ki, aralarında yakın akrabalık durumu olmadığı hâlde birbirlerini Allah için severler, birbirlerine samimi/dürüst davranırlar."[28]

Yalnızca Allah'ın sevgisini kazanmak üzere salih amel işlemeyi veya ibadetlerde sadece O'nun hoşnutluğunu elde etme niyetini ifade eden hasbîliğin bir başka boyutu da müminin zorluklar karşısındaki duruşunda kendini gösterir. Şöyle ki hasbî olan mümin, bir musibetle karşı karşıya kaldığında bunun bir imtihan olduğunu ve Allah'ın bilgisi ve takdiri dâhilinde gerçekleştiğini, buna sabrettiği takdirde de ödüllendirileceğini bilir. Bu durumda hasbîlik, sabrı, kuru bir teslimiyetten çıkarıp erdemli bir duruşa dönüştüren duygudur. Diğer bir ifadeyle hasbîlik, Allah katında bir karşılığı olduğunu bilerek sabretmektir. İlâhî imtihan gereği açlık, korku, can ve mal kaybı gibi çeşitli sıkıntılara maruz kalıp gösterdikleri sabır karşılığında cennetle müjdelenen müminlere rahmet kapılarını açan şey, başlarına bir bela ve musibet geldiğinde, *"Biz Allah'a aidiz, yine O'na döneceğiz."* diyerek Yüce Yaratıcı'nın takdirinin her şeyin üstünde olduğunu kabul etmeleridir.[29] Nitekim Nebî (sav) bir musibetle karşılaşan mümine bu âyeti okuduktan sonra şu duayı yapmasını öğütlemiştir: *"...Allah'ım! başıma gelen musibetin/acının mükâfatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir."*[30]

Müslüman, hastalık ve ölüm gibi hayatın acı ve hüzün verici gerçekleriyle karşılaştığında sabrederek ve hasbî bir tutum sergileyerek hem inancını muhafaza eder, hem de acılarına karşı daha dirençli olur. Rahmet Peygamberi, kendisine birini göndererek oğlunun ölmek üzere olduğunu haber veren kızı Zeyneb'e, bir aracı vasıtasıyla şu nasihatte bulunmuştu: *"Allah'ın aldığı da verdiği de O'nundur. O'nun nezdinde her şeyin süresi belirlenmiştir. (Kızıma) söyle, sabretsin ve bu sabrının Allah katında bir karşılığı olduğunu bilsin."*[31] Yüce Allah kulunun zorluklar karşısındaki bu hasbî tutumunu âhirette elbette karşılıksız bırakmayacaktır. Allah Resûlü tam da bu noktada, yakalandığı veba hastalığına hasbî bir ruh hâliyle sabrederken vefat eden müminin şehit sevabı alacağını belirtmiş,[32] ailesinden en sevdiği kişilerden birini kaybettikten sonra buna sabrederek ecrini Allah'tan isteyen kişinin[33] ve görme yeteneğini yitirdikten sonra Allah katında bir karşılığı olduğunu bilerek bu duruma sabreden mümin kulların[34] cennetle mükâfatlandırılacağını ifade etmiştir. Nitekim bir gün Allah Resûlü, Enes b. Mâlik ile birlikte gözlerinden aşırı derecede rahatsız olan Medineli

[28] HM23294 İbn Hanbel, V, 344; D3527 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 76.
[29] Bakara, 2/155-156.
[30] D3119 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 17-18, M2127 Müslim, Cenâiz, 4.
[31] B1284 Buhârî, Cenâiz, 32. M2135 Müslim, Cenâiz, 11.
[32] B6619 Buhârî, Kader, 15.
[33] B6424 Buhârî, Rikâk, 6.
[34] T2401 Tirmizî, Zühd, 57, B5653 Buhârî, Merdâ, 7

sahâbî Zeyd b. Erkam'ı ziyaret eder. Resûlullah (sav), gözlerinden şikayet etmekte olan Zeyd'e, *"Gözlerine bir şey olursa ne yaparsın?"* diye sorar. Zeyd, "Karşılığını Allah'tan umarak sabrederim." cevabını verir. Bunun üzerine Efendimiz (sav), böyle davrandığı takdirde, günahsız olarak Rabbine kavuşacağını[35] Zeyd'e müjdeler.

Hâsılı, bütün insanlar nihayetinde Allah'a döneceklerine[36] göre, mümin insan, hoşnutluğunu ve sevgisini kazanmış olarak O'na kavuşmayı[37] ümit etmelidir. Müslüman, hayatı boyunca huzurlu bir şekilde Rahmân'a kavuşmanın hesaplarını yapmalı ve davranışlarının "Allah için" olmasını prensip hâline getirmelidir. İnsanları severken de onlara iyilik yaparken de kısacası bütün güzel duygu ve davranışlarında maddî bir karşılık elde etme veya birilerine şirin görünme kaygısı taşımamalıdır. Yaptığı hiçbir iyiliğin boşa gitmeyeceğinin bilincinde olan mümin, hastalık, ölüm gibi musibetlerle karşı karşıya kaldığı zor anlarda göstereceği sabrın da Allah katında mükâfatının olacağını unutmamalıdır.

[35] HM12614 İbn Hanbel, III, 156; EM532 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 188.
[36] Yûnus, 10/4.
[37] Fecr, 89/28.

HAYIR
MÜMİNİN HER İŞİ HAYIRDIR; HAYIR ALLAH'TANDIR

عن أبي هريرة: أنّ رسول الله ﷺ وقف على أناس جلوس فقال: "ألا
أخبركم بخيركم من شركم؟" قال: فسكتوا، فقال ذلك ثلاث مرات،
فقال رجل: بلى يا رسول الله! أخبرنا بخيرنا من شرنا، قال: "خيركم من
يرجى خيره ويؤمن شره وشركم من لا يرجى خيره ولا يؤمن شره."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) oturmakta olan insanların yanında durdu ve onlara,
"Sizin hanginizin hayırlı, hanginizin şerli olduğunu size bildireyim mi?" dedi.
Orada bulunanlar sustular. (Bunun üzerinde Resûlullah sorusunu)
üç kere tekrarladı. Bir adam, "Evet yâ Resûlallah!" dedi. Allah Resûlü
şöyle buyurdu: *"Hayırlınız, kendisinden hayır beklenilen ve kötülüğünden emin olunandır; şerliniz ise kendisinden hayır beklenmeyen ve kötülüğünden de emin olunmayandır."*

(T2263 Tirmizî, Fiten, 76; HM8798 İbn Hanbel, II, 368)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ مِنَ النَّاسِ مَفَاتِيحَ لِلْخَيْرِ، مَغَالِيقَ لِلشَّرِّ، وَإِنَّ مِنَ النَّاسِ مَفَاتِيحَ لِلشَّرِّ، مَغَالِيقَ لِلْخَيْرِ، فَطُوبَى لِمَنْ جَعَلَ اللَّهُ مَفَاتِيحَ الْخَيْرِ عَلَى يَدَيْهِ، وَوَيْلٌ لِمَنْ جَعَلَ اللَّهُ مَفَاتِيحَ الشَّرِّ عَلَى يَدَيْهِ."

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، أَنَّهُ كَانَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ قَالَ:
"وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ، إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ... وَالْخَيْرُ كُلُّهُ فِي يَدَيْكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ..."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"عَجَبًا لِلْمُؤْمِنِ لَا يَقْضِي اللَّهُ لَهُ شَيْئًا إِلَّا كَانَ خَيْرًا لَهُ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَلِّمُنَا الْاسْتِخَارَةَ فِي الْأُمُورِ كَمَا يُعَلِّمُنَا السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ...

Enes b. Mâlik'ten (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Öyle insanlar vardır ki (âdeta) hayrın anahtarları, şerrin sürgüleri gibidir. Kimisi de şerrin anahtarları ve hayrın sürgüleri gibidir. Ne mutlu! Yüce Allah'ın, hayrın anahtarlarını ellerine verdiği o kimselere! Ve yazıklar olsun Yüce Allah'ın şerrin anahtarlarını ellerine verdiği o kimselere!*"

(İM237 İbn Mâce, Sünnet, 19)

Ali b. Ebû Tâlib'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) namaza kalktığında şöyle derdi: "*Yüzümü, hanîf (hakka yönelmiş) olarak, gökleri ve yeri yaratan Allah'a döndürdüm. Ben müşriklerden (Allah'a ortak koşanlardan) değilim. Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir... Allah'ım, bütün hayır senin elindedir. Şer ise sana nisbet edilmez/şer ile sana yaklaşılmaz...*"

(M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201)

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Müminin durumu ne hoştur! Allah'ın takdir ettiği her şey mutlaka onun hayrına olur.*"

(HM20549 İbn Hanbel, V, 25)

Câbir b. Abdullah (ra) şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) bizlere Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi, her konuda istihare yapmayı öğretirdi..."

(B1162 Buhârî, Teheccüd, 25)

Gündelik hayatımızda çok sık kullandığımız "hayır" ve "şer" kelimelerinin ne anlama geldiğini acaba hiç düşündünüz mü? Kimi kadim din ve inanç sistemlerinin varlığın iki temel esası olarak gördüğü, hatta hayır ve şer tanrısı olmak üzere iki özel tanrı kabul ettiği bu kavramların hayatımızdaki yeri nedir? Bunlar dil alışkanlığı olarak söylenen sıradan iki kelime midir? İnsanlığın son ilâhî öğretmeni Peygamberimiz Efendimizin dilinde bu kelimeler nasıl kullanılmıştır? Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, bu mefhumlara nasıl yer vermiştir? Varlıkta aslolan hayır mı yoksa şer midir? Şerrin gerçekliği var mıdır? Bu soruları daha da çoğaltmak mümkündür. Gelin bu ve benzeri suallerin cevabını hadislerin zengin lügatinde arayalım. Önce, kedilere düşkünlüğünden dolayı Sevgili Peygamberimizin kendisine uygun gördüğü "kedicik babası" anlamındaki lakapla anılan Yemenli büyük sahâbî Ebû Hüreyre'ye kulak verelim. Ebû Hüreyre diyor ki: "Resûlullah (sav) oturmakta olan insanların yanında durdu ve onlara *"Sizin hanginizin hayırlı, hanginizin şerli olduğunu size bildireyim mi?"* dedi. Orada bulunanlar sustular. (Bunun üzerinde Resûlullah sorusunu) üç kere tekrarladı. Bir adam, "Evet yâ Resûlallah!" dedi. Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Hayırlınız, kendisinden hayır beklenilen ve kötülüğünden emin olunandır; şerliniz ise kendisinden hayır beklenmeyen ve kötülüğünden de emin olunmayandır."*[1]

Başta hadis tarihinin tartışmasız en önde gelen simalarından biri ve en geniş hadis eserlerinden birinin de müellifi olan İbn Hanbel'in naklettiği bu rivayet, her şeyden evvel kadri yüce Nebî'nin (sav) konuyu ne kadar önemsediğini bize bildirmektedir. Kendi hâlinde oturmakta olan insanların yanına gelişi, oturmadan ayakta onlara seslenerek ısrarla konu hakkında açıklama yapma arzusu, söylenecek şeyin onun için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ve tabi oturanların isteği olmaksızın açıklamasına başlamaması da ilişkilerindeki nezaket ve saygının ayrı bir göstergesidir. Bu diyalogdan anlaşıldığına göre "hayır ve şer" iki zıt sıfat ve niteliktir. Her şey hayır ve şerle nitelenebilir. İnsanın hayırlısı olduğu gibi şerlisi de olur. İşte Sevgili Peygamberimiz burada kimin hayırla kimin de şerle niteleneceğini dile getiriyor. Hayırlı insan kendisinden hayır umulan, hayır beklenen,

[1] T2263 Tirmizî, Fiten, 76; HM8798 İbn Hanbel, II, 368

ama aynı zamanda şerrinden de emin olunan insandır. Şerli insan ise, kendisinden hayır beklenmeyen şerrinden de emin olunmayan insandır.

Hayır, "akıl, adalet, üstünlük, fazl (nimet) ve faydalı nesne" gibi her insanın rağbet gösterdiği, arzuladığı şeydir. Hayır, insan için kullanıldığında "seçkin, mümtaz" anlamlarına gelir. Nitekim, *"Cennette hayırlı kadınlar vardır." (fîhinne hayrâtün hisân)*[2] âyetinde bu anlamda kullanılmıştır.[3] Hayır, Kur'an ve hadislerde yer alan en geniş kapsamlı kavramlardan biridir. Kur'an'da yüz yetmiş altı yerde geçen "hayır" kelimesi, farklı anlamlara gelmekle birlikte onu, "iyi, güzel, değerli, faydalı, mal, mülk" gibi arzulanan şeyler şeklinde kapsamlı bir tanımda toplamak mümkündür.[4] Kur'ân-ı Kerîm'de hayır, genellikle "her türlü yararlı, iyi ve güzel tutum ve davranış" karşılığında ahlâkî bir değeri ifade etmekle birlikte,[5] Allah'ın indirdiği vahiy,[6] hikmet,[7] "zarar"ın zıddı olarak "faydalı şey"[8] anlamında da kullanılmıştır. Bunlardan farklı olarak maddî bir değeri ifade etmek üzere "hayır" birçok yerde "mal veya servet" mânâsında kullanılmıştır.[9] Nitekim toplumda malî fedakârlıklar ve yardımlar "hayır"la nitelendirilmektedir. Netice olarak "hayır", hoş, afîf, necîb ve bereketli olanı ifade eder. Bu yüzden "hayır" kelimesi, onu duyan herkeste güzel bir duygu uyandırırken, "şer", karamsarlık uyandıran bir kelimedir.

Hayır ve şer, eşyanın veya insanın kendisi ile sınırlı bir şey olmayıp ilişki ile ortaya çıkan ve ötekini ilgilendiren bir durumdur. "Hayır ve şer" sadece insanın kendine dönük birer sıfat değildir. Başkalarını etkileyen, onların hayatına iyi veya kötü yönde etki eden birer sıfattır. Bu nedenle de bir kimsenin kendisini hayırlı olarak görmesi yeterli değildir. Bilakis onun durumu arkadaşlarının, komşularının, kısaca diğer insanların beklentisiyle ve hakkındaki kanaatle belirginleşir. Nitekim Peygamber Efendimiz (sav), *"Allah katında arkadaşın en hayırlısı, arkadaşına karşı iyi davranandır. Allah katında komşunun en hayırlısı ise komşusuna karşı iyi davranandır."* demektedir.[10] Unutmamak gerekir ki öteki insanların bizden beklentilerini belirleyen de biziz. Zaman içerisinde geliştirdiğimiz ilişki tarzı, oluşturduğumuz kişilik, karakter ve şahsiyet, hakkımızdaki kanaatleri şekillendirmektedir. Bu noktaya ışık tutan bir hadisi yine Ebû Hüreyre bildirmektedir. Buna göre Sevgili Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmuştur: *"Size şerirlerinizin kimler olduğunu söyleyeyim mi? Onlar, çok ve lüzumsuz konuşan, konuşurken laubali davranıp ağzına her geleni söyleyen kimselerdir. Hayırlılarınızı söylememe ne dersiniz? Onlar da güzel ahlâklı olanlarınızdır."*[11]

2 Rahmân, 55/70
3 [illegible] Isfehânî, Müfredât, 160.
4 Hayır, DİA, XVII, 43
5 Bakara, 2/184, 215; Âl-i İmrân, 3/104; Ahzâb, 33/19; Kâf, 50/25; Müzzemmil, 73/20
6 [illegible] 6/5; Nahl, 16/30.
7 Bakara, 2/269
8 En'âm, 6/17; Yûnus, 10/107; İsrâ, 17/11
9 Bakara, 2/180, 215; A'râf, 7/188; Sâd, 38/32; Âdiyât, 100/8
10 T1944 Tirmizî, Birr, 28
11 [illegible] 8808 İbn Hanbel, II, 370

Kur'an'da sıkça yer alan "hayır", Resûlullah'ın hadislerinde de belirgin bir biçimde öne çıkan kavramlardan biridir. Allah'ın Elçisi, zaman zaman, "insanların en hayırlısı...", "amellerin en hayırlısı..." veya "İslâm'ı en hayırlı olan kimse..." gibi ifadelerle başladığı konuşmalarında başta ibadet ve ahlâk olmak üzere müminlerin din ve dünya işlerine dair önemli mesajlar vermiş, onlar için birtakım hedef davranışlar belirlemiştir. İlgili hadislere göz atıldığında Peygamberimizin (sav) bilhassa hayır ile bireysel ve/ya toplumsal ahlâkî değerler arasında sıkı bir bağ kurduğu görülür. Büyük sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un bir duasında da ifade ettiği gibi, "hayrın önderi ve hayrın lideri" *(İmâmü'l-hayr ve kâidü'l-hayr)*[12] olan Resûlullah (sav) çeşitli münasebetlerle ve kendine özgü üslûbuyla mümini seçkin ve mümtaz kılacak çeşitli niteliklere işaret etmiştir. Güzel ahlâk bu nitelemelerin başında gelmektedir. Kûfe'ye yerleşip orada vefat eden sahâbîlerden Câbir b. Semüre, babasıyla birlikte bulunduğu bir mecliste Allah Resûlü'nün (sav) şöyle dediğini aktarmaktadır: *"Çirkin söz ve davranışların İslâm'da hiç yeri yoktur. Müslümanlığı en iyi olan insanlar, ahlâkı en güzel olanlardır."*[13]

Bir başka hadiste ise, sosyal dayanışma ve kaynaşmayı teşvik sadedinde, *"İslâm'ın en hayırlısı"* olarak, *"Başkasına yedirmek ile tanıdık tanımadık herkese selâm vermek."*[14] gösterilmiştir. Borcunu en güzel şekilde ödeyenler,[15] hanımlarına karşı en iyi olanlar,[16] ömrü uzun, ameli güzel olanlar,[17] Kur'an'ı öğrenen ve öğretenler,[18] canıyla ve malıyla Allah yolunda mücadele edenler ile kuytu bir köşede Rabbine ibadet edenler ve insanlara kötülüğü dokunmayanlar,[19] idarecilik veya yöneticilik gibi görevleri talep etmeyenler,[20] Hz. Peygamber'in çeşitli vesilelerle "insanların en hayırlıları" olarak işaret ettiği kimselerdir.

Bunların yanı sıra bir hadisinde, *"Biliniz ki sizin en hayırlı ameliniz namazdır."*[21] buyuran Hayır Önderi (sav) bir başka hadisinde de, *"Hayâ ancak hayır getirir."*[22] buyurmuştur. Yine, *"Hayâ sırf hayırdır."*[23] diyen Efendimiz (sav) hayâ erdemini hayırla özdeşleştirmiş, Ebu'd-Derdâ'nın naklettiği bir hadiste ise yumuşak huyla hayır arasında bir ilgi kurmuştur: *"Kime rıfktan (nezaket ve kibarlıktan) bir pay verilmişse o kimse hayırdan nasibini almış demektir. Rıfktan mahrum olan kimse ise hayırdan nasip alamamış demektir."*[24]

Bu ve benzeri hadislerde hidayet rehberimiz (sav) birey olarak iyi bir Müslüman olmanın gereklerine ve çeşitli tezahürlerine işaret etmiştir. Bunun yanı sıra o, bizzat kendi inşa ettiği ilk İslâm toplumunu da tüm çağlara örnek olabilecek en hayırlı nesil olarak göstermiştir: *"İnsanların en*

12 [illegible]

13 [illegible]

14 [illegible] İman [illegible]

15 [illegible] İbn Mâce [illegible]

16 [illegible] Nikâh, 50

17 [illegible]

18 [illegible] İbn Mâce, Sünnet, 18.

19 [illegible] Buhârî, Rikâk, 34

20 [illegible] Buhârî [illegible]

21 [illegible] İbn Mâce, Tahâret, 4

22 [illegible] Müslim, İmân, 60. [illegible] İbn Hanbel, IV, 42[illegible]

23 [illegible] Müslim, İmân, 61

24 [illegible] Tirmizî, Birr, 67.

hayırlıları benim asrımda yaşayanlardır. Sonra onların peşinden gelenler, daha sonra onların peşinden gelenlerdir."[25] Şüphesiz bunda ilk Müslüman toplumunun İslâm'a hizmetteki önceliği ve katkısının önemli bir payı vardır. Nitekim Ebû Hüreyre (ra), *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun..."*[26] âyetini yorumlarken, *"Siz, insanlar için en hayırlı insanlarsınız. Çünkü sizler İslâm camiasına boyunlarında zincirler bulunan esir insanları getirirsiniz, nihayet bu esirler sizin vasıtanızla İslâm'a girerler."*[27] demiştir.

Hayır, nebevî öğretide model davranışı ifade eden genel bir kavramdır. Hayrın değerli olması, birey veya toplum için faydalı bir duygu, düşünce veya eylem olmasından kaynaklanır. İbn Abbâs'ın ifadesiyle hayır konusunda, (insanların yararı için) gönderilen rüzgârdan daha cömert olan[28] Resûlullah (sav), kendisine nispet edilen bir hadiste, *"İnsanların en hayırlısı insanlara en yararlı olandır."* demiştir.[29] Ayrıca niceliği, mahiyeti ne olursa olsun hiçbir hayrın karşılıksız kalmayacağını da ifade etmek gerekir. Mamafih bir adam Hz. Peygamber'e gelerek üç kez üst üste, "Ey Allah'ın Nebîsi! Verilmemesi (esirgenmesi) helâl olmayan şey nedir?" diye sorduğunda Efendimiz (sav) sırasıyla *"su"* ve *"tuz"* dedikten sonra üçüncüsünde, *"yapacağın her hayır"* cevabını vermiştir.[30] Zira Yüce Allah, *"Kim zerre miktarı hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir."*[31] buyurmaktadır.[32]

Yukarıda müminlerin çeşitli niteliklerine işaret eden hadisler, zaman veya mekânla kayıtlı olmayan insanî erdem ve faziletlere işaret etmektedir. Dolayısıyla hayır ve şer insanla birlikte bir anlam, bir değer veya değersizlik ifade eden mefhumlardır. Enes b. Mâlik vasıtasıyla nakledilen bir hadiste Resûl-i Ekrem (sav) hayır veya şerle olan ilişkilerini göz önüne alarak insanları sınıflandırmıştır: *"Öyle insanlar vardır ki (âdeta) hayrın anahtarları, şerrin sürgüleri gibidir. Kimisi de şerrin anahtarları ve hayrın sürgüleri gibidir. Ne mutlu! Yüce Allah'ın, hayrın anahtarlarını ellerine verdiği o kimselere! Ve yazıklar olsun Yüce Allah'ın şerrin anahtarlarını ellerine verdiği o kimselere!"*[33] Bu hadis Medine'de en son vefat eden sahâbî[34] Sehl b. Sa'd'dan şu şekilde rivayet edilmiştir: *"Şüphesiz bu hayır, hazineler dolusudur. O hazinelerin de birtakım anahtarları vardır. Allah'ın, hayra anahtar ve şerre sürgü kıldığı kullara ne mutlu! Ve Allah'ın şerre anahtar ve hayra sürgü kıldığı kullara yazıklar olsun!"*[35] Ne garip tecellidir ki hem Enes hem Sehl, Ehl-i Beyt'e dil uzatmaları yönünde kendilerine yapılan baskılara karşı direndikleri için Emevî valisi Haccâc-ı Zâlim tarafından elleri kolları bağlanmak suretiy-

[25] M6472 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 212
[26] Âl-i İmrân, 3/104
[27] B4557 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 7
[28] B[illegible] Buhârî, [illegible] 23
[29] MB129 Kudâî, Müsnedü'ş-şihâb, I, 365
[30] D[illegible] Ebû Dâvûd, Büyû' [illegible] 60
[31] Zilzâl, 99/7
[32] MT4/356 Ali el-Kârî, [illegible] VI, 2013.
[33] İM237 İbn Mâce, Sünnet, 19
[34] H13/200 İbn Hacer, [illegible] III, 200
[35] İM238 İbn Mâce, Sünnet, 19

le hapsedilmişler, böylece halkla iletişimleri kesilerek hayrın son derece önemli iki kapısına kilit vurulmuştur.[36]

Görüldüğü gibi, ilâhî hikmetlerin ışığı altında değerler manzumesini en genel biçimde hayırla ifade eden Hz. Peygamber (sav), gerçek müminin dinî ve ahlâkî yaşantısını nitelerken hayrı en temel referans kavram olarak kullanmıştır. Bu yüzden "hayır", mümin için âdeta varoluşsal bir zorunluluktur. Nitekim Allah'ın Elçisi (sav) bir hadisinde, *"Vallahi, ben bir şeye yemin eder de sonra yemin ettiğim şeyin zıddını daha hayırlı görürsem, muhakkak o hayırlı olan işi yaparım ve yeminimden kefaretle çıkarım."*[37] demiş, bir başka hadisinde de, *"İnsanların arasını bulmak için hayırlı sözler söyleyen, olup bitenlerin hayırlı yönlerini ortaya koyan ve böylece insanları barıştıran kimse yalancı değildir."* buyurmuştur.[38]

Hadis kaynaklarında ve İslâm kültüründe her ne kadar hayır (ve şer) daha çok ahlâkî boyutuyla yer almış olsa da, evrendeki varlığı ve kaynağı gibi yönleriyle tartışılan bir problem olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu meyanda İslâm düşünürleri hayrı en genel ifadesiyle varlık (vücûd), şerri de yokluk (adem) diye açıklamışlardır. Hayır gibi şer de evrensel planda Allah'ın takdir ve kazasına bağlıdır. Ancak mutlak hayrın aksine mutlak şer mevcut değildir.[39] Şüphesiz ki hayır Allah'tan gelir. Allah'tan gelen de mutlaka hayırdır. Nitekim Kur'an'da, *"De ki: 'Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.'"* buyrulmaktadır.[40] Hz. Ali'den nakledildiğine göre, Peygamber Efendimizin (sav) namaza kalkarken yaptığı duasında, *"Bütün hayırlar senin elindedir. Şer ile sana ulaşmak mümkün değildir."* dediği ifade edilmektedir.[41] Allah'a ait olmayanın varlık değeri yoktur. Halkımız arasında da çeşitli vesilelerle yaygın olarak kullanılan "Hayırlısı Allah'tan!" cümlesi bu gerçeğin toplumun zihnine nakşedildiğinin göstergesidir.

Evrende aslolan hayırdır. Şerrin varlığı, hayrın bilinmesi ve kullar için bir tercih unsuru olması içindir. Şu hâlde şer, nihaî olarak hayır için vardır. Şer gibi gözükenler aslında hayra hizmet ederler. "Şerde birçok hayır vardır." *(İnne fi'ş-şerri hıyâren)* şeklindeki bir Arap vecizesinde[42] olduğu gibi "Her şeyde bir hayır vardır." veya "Bunda da bir hayır vardır." gibi günlük dilimize yerleşmiş bulunan ve genellikle olumsuz durumlarda teselli için sarf edilen cümleler bu hakikatin toplum vicdanında da özümsendiğine işaret etmektedir. Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir hadiste

36 [illegible] İbn Abdullah [illegible], *Islah*, 308.
37 B7553 Buhârî, [illegible], 56.
38 T1938 Tirmizî, Birr, 26.
39 Hayır, DİA, XVII, 44.
40 Âl-i İmrân, 3/26.
41 M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201.
42 Z1117 [illegible] Zebîdî, [illegible], 250.

Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müminin durumu ne hoştur! Allah'ın takdir ettiği şey, mutlaka onun hayrına olur."*[43] Bu hadisin bir benzerindeki detay aslında Allah'ın hayrı takdir etmesinden ne kast olunduğunu ifade etmektedir: *"Müminin durumu ne hoş! Onun bütün işleri hayırlı ve kazançlıdır. Bu duruma müminden başka hiç kimsede rastlanmaz. Mümin bir nimete nail olduğunda şükrederse, bu onun için hayır olur. Darlık ve sıkıntıya düştüğünde sabrederse, bu da onun için hayır olur."*[44]

Bu yüzden mümin her zaman işinin hayırla neticeleneceği ümidini taşır. Çünkü Allah'ın kendisi için hayır takdir ettiğinden emindir. Ancak bu ilâhî takdir müminin Cenâb-ı Hak'tan hayır olanı talep etmesine mani değildir. Zira hayrı sürekli talep etme, müminin Yaratıcı'yla olan kulluk bağını sağlam tutacaktır.[45] Ayrıca mümin kendisi için hayırlı olanın ne olduğunu tam olarak bilemez. Onu ancak Allah bilir. Mamafih Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: *"...Mümkündür ki nefret ettiğiniz bir şey sizin için iyi olabilir ve yine mümkündür ki hoşlandığınız bir şey de sizin için kötü olabilir. Allah bilir, ama siz bilmezsiniz."*,[46] *"...Olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır takdir etmiştir."*[47]

İslâm inancının en temel unsurlarından biri olan bu hakikat, müminin sürekli Allah'tan hayrı istemesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim Müslüman kültürü ve bilincinde önemli bir yeri olan "istihare", hayrı, hayırlı olanı istemek, dilemek anlamına gelir. Câbir b. Abdullah şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) bizlere Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi, her konuda istihare yapmayı öğretir ve şöyle derdi: *'Biriniz bir işe niyetlendiği zaman önce iki rekât namaz kılsın, sonra şu duayı söylesin: Allah'ım, ilminle Sen'den bu işin hayırlısını dilerim. Kudretinle bana güç vermeni, Sen'in o büyük fazlından (bana da lütfetmeni) isterim. Çünkü Sen'in her şeye gücün yeter, benim ise gücüm yetmez. Sen (her şeyi) bilirsin, ben ise bilmem. Ve Sen bütün gaybı (bana görünmeyenleri) çok iyi bilirsin. Allah'ım, şu işin dinim, hayatım ve âhiretim (veya dünya ve âhiret işim) hakkında bana hayırlı olduğunu bilmekte isen bunu bana mukadder kıl ve bunu bana kolaylaştır. Sonra müyesser kıldığın bu işte bana bereketler ihsan eyle! Ve şu işin dinim, hayatım ve âhiretim (veya dünya ve âhiret işim) hakkında bana şerli olduğunu bilmekte isen, bu işi benden; beni de o işten uzak tut. Ve hayır her nerede ise, onu benim için takdir et. Sonra da beni bu hayırdan razı kıl.'"*[48]

Ayrıca Hz. Âişe validemiz de Resûlullah'ın kendisine şu duayı öğrettiğini nakletmektedir: *"Allah'ım! Şüphesiz ben senden hayrın her çeşidini isterim, dünya için olanı da âhiret için olanı da, bilebildiğimi de bilemediğimi de.*

[43] HM20549 İbn Hanbel, V, 25
[44] M7500 Müslim, Zühd, 64
[45] İK2/162 Münâvî, Feyzu'l-kadîr, II, 162
[46] Bakara, 2/216
[47] Nisâ, 4/19
[48] B1162 Buhârî, Teheccüd, 25

Dünyada ve âhirette bilebildiğim ve bilemediğim şerrin hepsinden sana sığınırım. Allah'ım! Kulun ve Peygamber'inin senden istediği her çeşit hayrı ben de isterim ve onun sana sığındığı şerlerden ben de sana sığınırım. Allah'ım! Şüphesiz ben senden cenneti ve beni cennete yaklaştıran söz ve amelleri istiyorum. Cehennem ateşinden ve beni ona yaklaştıran söz ve davranışlardan sana sığınıyorum. Senden, benim için takdir ettiğin hükmünü hayırlı kılmanı diliyorum."[49]

Müminin, bu ve benzeri dualarla Allah'tan, işlerini, hayırlı ve bereketli kılmasını istemesi başlı başına bir ibadettir, hatta kulluğun gereğidir. Dolayısıyla bu durum, kişinin birtakım planları ve niyetleri hususunda basiret ve feraset ehliyle istişare etmemesini gerektirmez. Nitekim Enes b. Mâlik vasıtasıyla Resûlullah'a nispet edilen bir rivayette şöyle denilmektedir: *"İstihare eden aldanmaz, istişare eden de pişman olmaz."*[50] İslâm büyükleri, bu nebevî hakikati şu hikmetli vecizeyle pekiştirmişlerdir: "Dört şey vardır ki, bunlar kime verilirse, kendisine mutlaka karşılığı verilir: Kendisine şükretme nasip olana fazlası verilir; tevbe edenin tevbesi kabul görür; istihare yapana (hayırlısını isteyene) hayır verilir; istişare edene de doğru (netice) verilir."[51]

Varlık âleminde her şeyin kendisinden sudûr ettiği hayır, ahlâkî bir kavram olarak Müslüman düşüncesini, yaşamını ve kültürünü biçimlendiren değerler manzumesinde merkezî bir öneme sahiptir. Tarih boyunca sürekli çatışma hâlinde olan hayır ve şer, aslında varlığın temelini oluşturmaktadır. İnsan iradesi hayrı seçmeye daha yatkındır. "İki şey arasında iyi ve doğru olanı seçmek" anlamına gelen "ihtiyar" kelimesi "hayır" kelimesinden türemiştir. Dolayısıyla ihtiyarın mecburi istikameti hayırdır. İradesini kullanmayan, donduran insanın mecburi istikameti ise şerdir. Bugün şer güçlü ve yaygın ise bunun nedeni insan iradesinin ve seçme hürriyetinin haricî tesirlerle dumura uğramış olmasıdır. Mümin, ancak iradesini özgürce kullandığı oranda kendisi ve çevresi için hayırlı olana yönelecektir. Şüphesiz ki, her şeyin gerçek anlamda bilgisi Allah'a aittir. "Hayır ve şer" de buna dâhildir. Bu hakikat karşısında mümine düşen vazife, niyaz ve yakarışlarında Allah'tan hayırlı olanı istemekte ısrar etmesidir. Bu, iradesini hayır yönünde kullanmasına katkı sağlayacağı gibi Yaratıcı ile olan kulluk bağının sarsılmasına engel olacaktır.

49 [illegible]
50 [illegible]
51 [illegible]

SAADET ve ŞEKÂVET
MUTLULUK ve MUTSUZLUK

عَنْ عَلِيٍّ رضي الله عنه قَالَ: كُنَّا فِي جَنَازَةٍ فِي بَقِيعِ الْغَرْقَدِ، فَأَتَانَا النَّبِيُّ ﷺ
فَقَعَدَ وَقَعَدْنَا حَوْلَهُ، وَمَعَهُ مِخْصَرَةٌ فَنَكَّسَ، فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِمِخْصَرَتِهِ ثُمَّ
قَالَ: "مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ، مَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلاَّ كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ
الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، وَإِلاَّ قَدْ كُتِبَ شَقِيَّةً أَوْ سَعِيدَةً."

Hz. Ali (ra) anlatıyor:
"Bir keresinde Medine'deki Bakî' Kabristanı'nda bir cenazede bulunuyorduk. Peygamber (sav) yanımıza gelip oturdu. Biz de onun çevresine toplandık. Elinde bir çubuk vardı. Başını düşünceli bir şekilde aşağıya doğru eğdi ve elindeki çubukla yerde çizgiler çizmeye başladı. Sonra, *'Hiçbiriniz, (hatta) hiçbir canlı yoktur ki cennet ve cehennemdeki gideceği yer ile saîd (mutlu) veya şakî (bedbaht) olduğu (önceden) yazılmış olmasın.'* buyurdu."

(B1362 Buhârî, Cenâiz, 82; M6731 Müslim, Kader, 6)

عَنْ سَعْدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ رِضَاهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ لَهُ وَمِنْ شَقَاوَةِ ابْنِ آدَمَ تَرْكُهُ اسْتِخَارَةَ اللَّهِ وَمِنْ شَقَاوَةِ ابْنِ آدَمَ سَخَطُهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ لَهُ."

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ ثَلَاثَةٌ وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ ثَلَاثَةٌ: مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ وَالْمَسْكَنُ الصَّالِحُ وَالْمَرْكَبُ الصَّالِحُ وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ الْمَرْأَةُ السُّوءُ وَالْمَسْكَنُ السُّوءُ وَالْمَرْكَبُ السُّوءُ."

عَنِ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لَا تَمَنَّوْا الْمَوْتَ فَإِنَّ هَوْلَ الْمَطْلَعِ شَدِيدٌ وَإِنَّ مِنَ السَّعَادَةِ أَنْ يَطُولَ عُمْرُ الْعَبْدِ وَيَرْزُقَهُ اللَّهُ الْإِنَابَةَ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَطَبَ النَّاسَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَتَعَاظُمَهَا بِآبَائِهَا فَالنَّاسُ رَجُلَانِ رَجُلٌ بَرٌّ تَقِيٌّ كَرِيمٌ عَلَى اللَّهِ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ هَيِّنٌ عَلَى اللَّهِ وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَخَلَقَ اللَّهُ آدَمَ مِنْ تُرَابٍ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لَا يَدْخُلُ النَّارَ إِلَّا شَقِيٌّ." قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنِ الشَّقِيُّ؟ قَالَ: "مَنْ لَمْ يَعْمَلْ لِلَّهِ بِطَاعَةٍ وَلَمْ يَتْرُكْ لَهُ مَعْصِيَةً."

Sa'd (b. Ebû Vakkâs) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanoğlu, Allah'ın kendisi için takdir ettiğine rıza gösterirse mutlu olur. Şayet, Allah'tan hayırlı olanı ummayı terk eder ve Allah'ın kendisi için takdir ettiğine kızıp, isyan ederse bedbaht olur."*

(T2151 Tirmizî, Kader, 15)

İsmâil b. Muhammed'in, babası aracılığı ile dedesi Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç şey insanoğlunun mutluluğundan, üç şey de insanoğlunun bedbahtlığındandır. İnsanoğlunun mutluluğundan olan şeyler; iyi bir eş, oturmaya müsait bir ev ve uygun bir binektir. İnsanoğlunun bedbahtlığından olan şeyler ise, kötü bir eş, kötü bir ev ve kötü bir binektir."*

(HM1445 İbn Hanbel, I, 169)

Hâris b. Ebû Yezid'in naklettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Hz. Peygamber'i (sav) şöyle derken işitmiştir: *"Ölümü istemeyin. Zira can vermek (sekerâtü'l-mevt) çok zordur. Kişinin ömrünün uzun olması ve Allah'ın insana, tevbe ile kendisine yönelme imkânı vermesi onun için mutluluktur."*

(HM14618 İbn Hanbel, III, 333)

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav), Mekke'nin fethi günü insanlara hitap ederek şöyle buyurmuştur: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht Allah katında değersiz kişi. İnsanlar, Âdem'in çocuklarıdır ve Allah, Âdem'i topraktan yaratmıştır..."*

(T3270 Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 49; D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110, 111)

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav), *"Şakî (bedbaht) dışında kimse cehennem ateşine girmez."* buyurmuş, "Ey Allah'ın Resûlü, şakî kimdir?" diye kendisine sorulunca da, *"Şakî, Allah için hiçbir taatte (ibadet ve amelde) bulunmayan ve Allah için hiçbir kötülüğü (günahı) terk etmeyen kimsedir."* cevabını vermiştir.

(İM4298 İbn Mâce, Zühd, 35; HM8578 İbn Hanbel, II, 349)

Hz. Ali (ra) anlatıyor: "Bir keresinde Medine'deki Bakî' Kabristanı'nda bir cenazede bulunuyorduk. Peygamber (sav) yanımıza gelip oturdu. Biz de onun çevresine toplandık. Elinde bir çubuk vardı. Başını düşünceli bir şekilde aşağıya doğru eğdi ve elindeki çubukla yerde çizgiler çizmeye başladı. Sonra, *'Hiçbiriniz, (hatta) hiçbir canlı yoktur ki cennet ve cehennemdeki gideceği yer ile saîd (mutlu) veya şakî (bedbaht) olduğu (önceden) yazılmış olmasın.'* buyurdu. Sahâbîlerden biri, 'Ey Allah'ın Resûlü! Öyleyse biz ibadeti ve ameli bırakıp yalnız kaderimize dayanmalı değil miyiz? Çünkü nasıl olsa saadet ehlinden olan kimse ona uygun işler yapacak; şekâvet ehlinden olan kimse de ona uygun işler yapacak.' dedi. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü, (bilakis iyi ameller yapmak gerektiğine ve herkesin ne iş için yaratıldıysa onu kolaylıkla başaracağına işaretle), *'Saadet ehlinden olan kimseye saadet ehlinin ameli; şekâvet ehlinden olan kimseye de şekâvet ehlinin ameli kolaylaştırılacaktır.'* buyurdu ve Leyl sûresinin şu âyetlerini okudu: *'Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.'*"[1]

Câhiliye döneminde saadet (mutluluk) ve şekâvet (mutsuzluk) kavramı, daha çok mutluluğu ve mutsuzluğu şans ve talihte aramak için kullanılmıştır. Mutluluk ve mutsuzluk, şans ve talih işi olarak görülmüş, şans ve talih de yıldızların ve kuşların hareketleriyle tespit edilerek sığ bir anlayışa indirgenmiştir. Günümüzde de görüldüğü gibi astroloji ve farklı dillerdeki "talih kuşu" ve benzeri ifadelerde geçen mutluluk ve mutsuzluk, ne insanın kendisine, ne yapıp ettiklerine ne de Yaratıcı'sına bağlanmaktadır. Nitekim "saadet" kavramının kendisinden türediği "seade" kelimesi, erken dönem Arapça sözlüklerde ilk anlam olarak "uğurlu olmak, bir şeyi uğurlu saymak, meymenetli olmak" anlamlarında kullanılmış; bu kelimeden türeyen "suad", şans ve talihi belirleyen bir yıldızın adı olmuştur. Ayrıca Araplar, şans getirip getirmemesine göre yıldızları, "sa'd" kelimesini izafe ederek isimlendirmişler; "yevm-i sa'd ve yevm-i nahs" deyimini de "bahtlı gün, bahtsız gün" anlamında kullanmışlardır. Aynı şekilde saadetin tam

1 Leyl, 92/5-10; [illegible] Buhârî, Cenâiz 82; [illegible] Müslim, Kader 6.

karşıtı olan "şekâvet" kelimesini de "büyük talihsizlik, bedbahtlık, sefalet, ümitsizlik, zorluk, ıstırap" anlamlarında kullanmışlar, dolayısıyla mutsuzluğu da şans ve talihe bağlamışlardır.[2]

İslâm'la birlikte hem Kur'an hem de Hz. Peygamber, saadet ve şekâvet kavramlarının anlamında köklü bir değişiklik yapmış; mutluluğu ve mutsuzluğu şans ve talihte aramak yerine insanın kendisine ve bu dünyada yapıp ettiklerine bağlayarak Yüce Allah'la olan ilişkisine göre anlamlandırmıştır. İslâm, dünyası ve âhireti ile hayatı bir bütün olarak değerlendirmektedir. Bundan dolayı her iki kavrama dünyevî ve uhrevî olmak üzere varlığın iki boyutunu kuşatan bir anlam yüklemiştir. Saadet, hem bu dünyadaki mutluluğu hem de âhiretteki mutluluğu ifade ederken; şekâvet de hem bu dünyadaki mutsuzluğu hem de âhiretteki mutsuzluğu ifade etmektedir. Saadet kavramı açısından bakıldığında her iki âlemdeki mutluluk, kaynağı vahiy olan din tarafından yorumlanan ve yönlendirilen bir dünya hayatına bağlıdır. Nitekim İslâm'da dinin tanımı ve anlamı, hem bu dünyada hem de âhirette kişiyi mutlu kılacak ilâhî kuralların tamamı olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde "dâreyn saadeti" deyimi ve duası da dünya ve âhiret mutluluğunu anlatmaktadır.

Dünya saadeti söz konusu edildiğinde, dünya hayatında dinin, aklın, bedenin, neslin ve malın korunması, İslâm'ın en büyük gayesidir. Bütün bunlar, aynı zamanda günümüz dünyasının temel insan hak ve özgürlüklerinden saydığı hususlardır. Dolayısıyla dünya saadeti ancak, bu beş temel hakkın korunduğu ve yaşatıldığı bir dünyada gerçekleşebilecektir. Bu da İslâm'ın emir ve yasaklarının fert ve toplum hayatında yaşanmasıyla sağlanabilir ki âhiret saadetinin yolu da bundan geçmektedir. Ayrıca dünya saadetinin, bilgi ve sağlam karakter gibi nefse (benliğe), sağlık ve güvenlik gibi bedene ve bu ikisinin dışında kalan ve bu ikisinin mutluluğunu artıracak servet ve benzeri hususlara ilişkin yönleri de bulunmaktadır.

Âhiret saadeti, Allah'a kendi rızasıyla teslimiyet gösteren ve bilinçli bir hayat sürerek O'nun emir ve yasaklarına itaat edenlere vaad edilen, Allah'ın rızasına nâil olma ebedî huzur ve neşesini de içinde barındıran sonsuz mutluluktur. Kur'ân-ı Kerîm, bu durumu şöyle anlatmaktadır: *"O gün geldiği zaman Allah'ın izni olmadan hiçbir kimse konuşamaz. Onlardan mutsuz (cehennemlik) olanlar da vardır, mutlu (cennetlik) olanlar da. Mutsuz olanlara gelince; cehennemdedirler. Onların orada çok ıstıraplı bir soluyuşları ve hıçkırışları vardır. Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak*

2 [illegible]/321 [illegible] Ahmed [illegible], I, 321, [illegible] 184 [illegible]/2011 İbn Manzur *Lisânü'l-Arab*, [illegible], 2011, XXVI, 2304.

kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır. Mutlu olanlara gelince, gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Bu onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir."[3] Buna göre asıl saadet, ebedî saadettir. O da cennettir, cemâlullahtır.

Kur'an'da, şekâvet kelimesi çeşitli türevleriyle kullanılmış, bu kavrama ne şans ne de talih anlamı yüklenmiştir. Aksine bu kavram Allah'tan yüz çeviren ve O'nun hidayetini reddeden kimselerle ilgili olarak kullanılmıştır.[4] Örneğin dünya zevk ve eğlencelerine dalmak suretiyle benliklerini kaybedenler[5] şakî kimselerdir. Bu insanlar, dünya hayatlarında yapıp ettiklerinden mutlu olduklarını düşünüyor olabilirler. Gerçekte ise benliklerini kaybettikleri için farkına varamadıkları ama âhirette mutlaka farkına varacakları, tam bir bedbahtlık içindedirler. Orada onları, iç çekişlerin ve hıçkırıkların hâkim olduğu bir elem günü beklemektedir.[6]

Aslında şekâvet kelimesi, bedbahtlığın farklı boyutlarını bünyesinde barındıran bir niteliğe sahiptir. Meselâ, şekâvet kapsamında okunabilecek kelimeler arasında yer alan "havf", korku ve kaygıyı ifade ederken,[7] "hemm" ve "hüzn", üzüntü, mutsuzluk ve iç sıkıntısını anlatmaktadır.[8] "Hasret", insanın elinden kaçırdıklarına duyduğu elem ve pişmanlığı,[9] telâfisi imkânsız olanı görünce yaşanan ruh hâlini ifade ederken, "dîyk" gönül huzursuzluğunu, şüphe ve tedirginliği anlatmaktadır.[10] Benzer şekilde "gam", dilimizde de kullanıldığı biçimde dert, keder anlamı taşımaktadır.[11] Olumsuz çağrışıma sahip bütün bu ifadelerin şekâvete dair bedbahtlık türleri olduğunu söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber'in dilinde de saadet ve şekâvet kavramının anlam dünyası, Kur'an'ınki ile örtüşmektedir. Anne tarafından Hz. Peygamber'e akraba olup ona ilk iman edenlerden biri olan Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan[12] rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber, *"İnsanoğlu, Allah'ın kendisi için takdir ettiğine rıza gösterirse mutlu olur. Şayet, Allah'tan hayırlı olanı ummayı terk eder ve Allah'ın kendisi için takdir ettiğine kızıp, isyan ederse bedbaht olur."* buyurmuştur.[13]

Bu rivayete göre dünya hayatında mutluluğun anahtarlarından biri, Hz. Peygamber'in dilinde "Allah'tan hayırlı olanı istemek" olarak çevirdiğimiz istihâre bilincidir. İstihâre, sadece bir rüya görmek için yatmak değil, Allah'tan hep hayırlı olanı isteme bilincine ulaşabilmektir. Bu bilinç, kişinin, "Ey Rabbim! Şayet senden istediğim şey benim için hayırlı ise onu

[3] Hûd, 11/105-108
[4] Hûd, 11/105-107; [illegible] 20/117, 123; A'lâ, 87/11-12; Leyl, 92/15; [illegible] Mü'minûn 23/106.
[5] [illegible] 6/12, 20; A'râf, 7/9, 53; Hûd, 11/21; Mü'minûn [illegible] 103; Zümer, 39/15; Şûrâ, 42/45
[6] [illegible] 19/39.
[7] LA13/1290 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 1290
[8] LA10/861 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, X, 861
[9] LA10/869 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, X, 869
[10] LA29/2628 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XXIX, 2628
[11] LA37/3302 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XXXVII, 3[illegible]
[12] ST3/139 İbn Sa'd, Tabakât, III, 139
[13] T2151 Tirmizî, Kader, 15; HM1444 İbn Hanbel, I, 1[illegible]

bana nasip eyle!" diyebilme şuurudur. Buna göre istihâre, her şeyden önce Müslüman'ın hayat tarzıdır.

Mutluluğun diğer anahtarı ise Allah'ın kaza ve kaderine rıza gösterebilme bilincidir. Yunus Emre'nin deyişiyle, "Kahrın da hoş, lütfun da hoş!"; Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın ifadesiyle, "Mevlâ görelim neyler, neylerse güzel eyler!" teslimiyetini sergileyebilmektir. Bela ve musibetlere sabır gösterebilmektir. Çünkü dünya imtihanı ancak bu şekilde kazanılabilir. Hz. Peygamber, *"Sabır, musibetin başa geldiği ilk andadır."* buyurmuştur.[14] Müslüman, dünya hayatında zaman zaman musibetlerle karşılaştığında, bunu asla bir bedbahtlık olarak görmez. Aksine ıstırap, sıkıntı, felâket ve musibetler, bir Müslüman'ın, faziletli davranışlar sergileyebilmesi için, Allah'a olan imanının test edildiği bir denenme sürecidir. Böyle bir ıstırap, asla şekâvet değildir. Bunun adı beladır, denenme süreci de ibtilâdır. Kur'an, bu durumu, *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele!"*[15] âyetiyle ifade etmektedir.

Câhiliye döneminde Araplar, kadın, ev ve atı (bineği) uğursuz sayarlar; bunların kişiyi bereketsiz ve mutsuz kılacağına inanırlardı.[16] Hz. Peygamber, câhiliyeden gelen bu bâtıl inancı ortadan kaldırarak bu dünyadaki bütün mutlulukların en başına, kişinin iyi bir aile kurmasını getirdi. Uhud Savaşı'nda bedenini siper ederek Hz. Peygamber'i koruyan ve bu sebeple Peygamber Efendimizin kendisini, *"Anam babam sana feda olsun!"* diyerek methettiği, isminin kelime anlamı da "mutluluk" olan büyük sahâbî Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç şey insanoğlunun mutluluğundan, üç şey de insanoğlunun bedbahtlığındandır. İnsanoğlunun mutluluğundan olan şeyler; iyi bir eş, oturmaya müsait bir ev ve uygun bir binektir. İnsanoğlunun bedbahtlığından olan şeyler ise kötü bir eş, kötü bir ev ve kötü bir binektir."*[17]

Hayırlı bir eşten kasıt, dindarlık, beden sağlığı, akıl, edep, güzel idare ve yaratılış güzelliği gibi niteliklerdir. Hz. Peygamber'in saadet kelimesini en çok kullandığı yerlerden birinin aile hayatı ile ilgili konular olması, onun (sav) aile mutluluğuna verdiği önemi göstermektedir. Aile mutluluğunu Kur'an, "göz aydınlığı" deyimi ile anlatmaktadır. Genellikle bütün dillerde mutluluğun ilk tezahür ettiği yer, göz bebeğidir. Kur'an'da da müminlerin özellikleri anlatılırken onların, *"Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle!"*[18] şeklinde dua ettiklerinden söz edilmektedir. Bu âyet, kişinin

14 M2139 Müslim, Cenâiz, 14, B1283 Buhârî, Cenâiz, 31

15 Bakara, 2/155.

16 HM26562 İbn Hanbel, VI, 240, TM1641 Tayâlisî Müsned, II, 231

17 HM1445 İbn Hanbel, I, 168

18 Furkân 25/74

Allah'tan hep hayırlı olanı istemesi gerektiğine vurgu yapmasının yanı sıra hayırlı bir eşe ve salih evlâtlara sahip olmanın, aile saadeti anlamına geldiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yine Hz. Ömer'in Mekke valisi olan Nâfi' b. Abdülhâris[19] tarafından nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber, iyi komşuya sahip olmayı da eklemiş ve *"İyi bir komşu, rahat bir binek ve geniş bir ev kişinin mutluluğundandır."*[20] buyurmuştur.

Rivayetin sonunda geçen "geniş ev" tabiri ile insanın temel ihtiyaçlarından olan barınma ihtiyacına vurgu yapılmaktadır. Zira geçimin yarısı barınma ile ilgilidir. Bu sebeple ihtiyacı karşılayacak şekilde güzel bir eve sahip olmak bir mutluluk vesilesidir. Kişinin durumuna uygun bir bineğe sahip olması, onun temel ihtiyaçlarını karşılaması açısından bir mutluluk vesilesidir. Güzel ahlâklı bir komşu, kişinin güvenilir bir çevrede yaşaması açısından çok önemlidir ve bir mutluluk vesilesidir. Belki de bu durumu en güzel "Ev alma, komşu al" atasözü anlatmaktadır. Hz. Peygamber, yukarıdaki hadislerde özellikle hiçbir insanın hayatı boyunca kendisinden müstağni kalamayacağı hususları ifade etmiştir. Güzel bir ev, uygun bir binek ve iyi bir komşuya sahip olmak, kısacası bütün bu sayılanlar, başka bir gaye için değil, ancak ve ancak İslâm toplumunun en güzide kurumu olan ailenin huzur ve mutluluğu içindir.

Hz. Peygamber'in hadislerine göre, tevbe etmeyi ihmal etmemesi kaydıyla uzun bir ömür sürmesi de kişiye verilmiş bir mutluluktur. Çünkü bu, kişiyi âhirette de mutlu kılacaktır. Sahâbenin büyüklerinden ve bilginlerinden olan Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber, *"Ölümü istemeyin. Zira can vermek (sekerâtü'l-mevt) çok zordur. Kişinin ömrünün uzun olması ve Allah'ın insana, tevbe ile kendisine yönelme imkânı vermesi onun için mutluluktur."*[21] buyurmuştur.

Evet, Allah'a karşı iyilik, takva ve keremle geçen bir ömür, elbette, imrenilmesi gereken bir ömürdür. Böyle bir kimse âhirette de mutlu olacaktır. Allah'a karşı isyan, bedbahtlık ve kötülüklerle geçen bir ömür de şekâvet içerisinde geçirilen bir ömürdür. Ve böyle bir kimse âhirette de bedbahtlardan olacaktır. İkinci halife Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi gününde insanlara şöyle bir konuşma yapmıştır: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht Allah katında değersiz kişi. İnsanlar, Âdem'in çocuklarıdır ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır. Allah şöyle*

[19] FU5/284 İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-ğâbe, V, 284
[20] HM15446 İbn Hanbel, III, 408, EM457 Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 162
[21] HM14618 İbn Hanbel, III 333.

buyurmuştur: *'Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.'"*[22] Hz. Peygamber, bu konuşmasında insanları temelde mutlu ve bedbaht olarak ikiye ayırmıştır. Kişi mümin ve müttaki ise kendi toplumu içinde olmasa bile Allah katında değerlidir. Kişi günahkâr ve bedbaht ise kendi toplumu içinde yüksek bir konumda olsa bile Allah katında değersizdir.

Hz. Peygamber, kimi hadislerinde saadet ve şekâveti, kişinin kaderine dayandırarak ifade etmiştir. Bu, câhiliye dönemi Araplarında var olan saadet ve şekâvetin şans ve talihe bağlı olduğu inancının yok edilmesi; bunun yerine saadet ve şekâvetin Allah'a dayandırılması, gerçek mutluluğun ve bedbahtlığın ancak Allah ile olan bir ilişki sayesinde anlamının olacağının vurgulanması açısından son derecede önemlidir. Fakih ve müfessir sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz sizden birinizin oluşumu annesinin karnında kırk günde toplanır. Sonra benzer bir süre asılı hâlde (embriyo) olur. Sonra benzer bir süre bir parça çiğnenmiş et hâline gelir. Sonra melek gönderilir ve kendisine ruh üfürülür. Meleğe dört kelime; rızkını, ecelini, amelini ve şakî (bedbaht) yahut saîd (mutlu) olacağını yazması emredilir. Kendinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki sizden biriniz cennetliklerin yaptığını yapar, hatta cennetle arasında bir arşından başka mesafe kalmamışken kitap (kader) onu geçer ve cehennemliklerin yaptığını yapar da cehenneme girer. Ve yine sizden biriniz cehennemliklerin yaptığını yapar, hatta cehennemle arasında bir arşından fazla mesafe kalmamışken kitap (kader) onu geçer de cennetliklerin yaptığını yapar ve cennete girer."*[23]

Yine hadis kaynaklarımızda Abdullah b. Mes'ûd'un, "Şakî (bedbaht), annesinin karnında şakî olandır. Saîd (mutlu) ise başkasından ibret alandır." dediği nakledilir. Rivayetin devamında da Hz. Peygamber'den şöyle bir hadis aktarılır: *"Nutfenin üzerinden kırk iki gece geçti mi, Allah ona bir melek gönderir. Melek onu şekillendirir; kulağını, gözünü, cildini, etini ve kemiklerini yaratır. Sonra, 'Ey Rabbim! Erkek mi olacak, dişi mi?' diye sorar. Rabbin, dilediğini hüküm buyurur; Melek de yazar. Sonra, 'Ey Rabbim! Eceli ne olacak?' der. Rabbin, dilediğini söyler. Melek yine yazar. Sonra, 'Ey Rabbim! Rızkı ne olacak?' der. Rabbin, dilediğini hükmeder. Melek yine yazar. Sonra melek elindeki sayfayı çıkartır, kendisine emredileni ne artırır ne de eksiltir."*[24]

[22] Hucurât, 49/13; T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49; D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110, 111.
[23] M6723 Müslim, Kader 1; B6594 Buhârî, Kader, 1.
[24] M6726 Müslim, Kader, 3; İM46 İbn Mâce, Sünnet, 7.

Bu hadise göre insan, daha anne karnında meydana gelirken mutluluk ve bedbahtlık potansiyeliyle oluşur. Dolayısıyla dünya hayatında kendi tercihleri ve yapıp ettikleri ile ya mutluluk potansiyelini açığa çıkarır ve mutlu olur, yahut mutsuzluk potansiyelini açığa çıkarır ve bedbaht olur. Hz. Peygamber'in saadet ve şekâveti kadere bağlaması, insanın cüz'î iradesini ve salih amellerini anlamsız hâle getirmez. Aksine Hz. Peygamber, insanın ancak kendi çabasıyla mutlu olabileceğini ve Allah'ın, insanın çabasına binaen amelleri kendisine kolaylaştıracağını ifade etmiştir. Neticede Hz. Peygamber'in bu konudaki hadislerinden mutluluğu sağlayacak iş, eylem ve ameller için çaba göstermeyi yok sayan bir kadercilik anlayışı çıkmaz. Çünkü Hz. Peygamber, insanın mutluluğunu sağlayacak ve kolaylaştıracak yolları, bizzat kendi hayatında yaşayarak göstermiştir. Hz. Peygamber, bu dünyada hep salih amel işlemeye vurgu yapmıştır. Çünkü kişinin saadet ve şekâveti amellere göre belirlenmektedir. Kur'an, *"İnsan için ancak çalıştığı vardır."*[25] buyurmak suretiyle hep güzel ameller işlemeye teşvik etmiştir.

Bedir şehitlerinden Sa'd b. Mâlik'in oğlu Sehl b. Sa'd'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber, *"Ameller ancak neticelerine göre değerlendirilir."*[26] buyurmuştur. Yine Resûlullah (sav), *"Şakî (bedbaht) dışında kimse cehennem ateşine girmez."* demiş, "Ey Allah'ın Resûlü, şakî kimdir?" diye kendisine sorulunca da, *"Şakî, Allah için hiçbir taatte (ibadet ve amelde) bulunmayan ve Allah için hiçbir kötülüğü (günahı) terk etmeyen kimsedir."* cevabını vermiştir.[27] Dolayısıyla kişinin bahtiyar ya da bedbaht oluşu hep Allah'a imanın ardından amellere bağlanmıştır.

Bu rivayetlerde geçen "her insanın cennet ve cehennemdeki yerinin belli olduğu" gerçeğine gelince bu, Allah'ın ilim sıfatı ile ilgili olup, sadece Allah katında bilinen bir durumdur. Bu konuda insanlar nezdinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla insanlar, özgür iradeleriyle Allah'a iman ettikten sonra ibadet ve hayır yolunda çalışmak gibi salih ameller yapmakla yükümlüdürler. Nitekim İbn Ömer'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber, *"Dünyada bir garip gibi, yabancı gibi hatta bir yolcu gibi ol! Kendini kabir halkından biri gibi kabul et."* buyurmuş, rivayetin devamında İbn Ömer, hadisi rivayet eden Mücâhid'e hitaben, "Sabaha çıktığında akşama varacağım diye içinden geçirme; akşama ulaştığında da sabaha çıkacağım diye içinden geçirme. Hastalığından önce sağlığından, ölümünden önce hayatından istifade ederek hazırlık yap. Ey Allah'ın kulu! Yarın hâlinin ne olacağını bilemezsin." demiştir.[28]

[25] Necm, 53/39.
[26] B6607 Buhârî, Kader, 5.
[27] İM4298 İbn Mâce, Zuhd, 35; HM8578 İbn Hanbel, II, 349.
[28] T2333 Tirmizî, Zühd, 25.

İnsanın mutluluğu elde etmesi, en başta nefsinin istek ve arzularını kontrol altına almasına bağlıdır. Ardından da bilgi ve kültür düzeyini yükseltmeli, ahlâkını güzelleştirmeli ve salih ameller yapmalıdır. Kişi, ancak bu şekilde olgunluk derecesine ulaşır ve mutluluğu elde eder. Tam aksine nefsinin istek ve arzularını kontrol altına almaz, nefsinin tutsağı hâline gelirse, böyle bir insan, Kur'an'ın ifadesiyle aşağıların aşağısına düşer[29] ve sürekli kötülüğe davetiye çıkarır. Kur'an, böyle bir nefsi, "sürekli kötülüğü emreden" anlamında "nefs-i emmâre" olarak adlandırır.[30] Artık böyle bir insan, Allah'ı unutmuştur. Allah'ı unuttuğu için kendi benliğini de unutmuştur.[31] Sadece bedensel yetenekleri, arzuları, hırsları, dünyevî zevk ve tutkuları için yaşamaktadır. İnsanın arzu ettiği her şeye sahip olma hırsı tahmin edilenin aksine kişiye mutluluk değil mutsuzluk getirir. Zira terbiye edilmemiş bir nefis, insanın en büyük düşmanıdır. Nice kötülükler, eğitilmemiş nefislerin bitmek tükenmek bilmeyen arzu ve istekleri yüzünden işlenmektedir.

Peygamber Efendimiz bir gün minbere çıkmış, hem birinci basamakta, hem ikinci basamakta, hem de üçüncü basamakta *"âmîn"* demişti. Ashâb-ı kiram, "Ey Allah'ın Resûlü! Üç kere 'âmîn' dediğini işittik, bunun hikmeti nedir?" diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: *"Birinci basamağa çıktığım zaman, Cibrîl (as) bana gelip dedi ki: Ramazan'a yetişip de günahları bağışlanmadan bu ayı bitiren kul bedbaht olsun! Ben, âmîn, dedim. Sonra dedi ki: Ana ve babasına yahut bunlardan birine kavuşan bir kulu, bunlar (anne-babası) cennete koymamışsa, o kul bedbaht olsun! Ben, âmîn, dedim. Sonra dedi ki: Yanında sen anılıp da sana salât getirmeyen bir kul bedbaht olsun! Ben buna da âmîn dedim."*[32]

Yine Hz. Peygamber Ci'râne denilen yerde Huneyn Savaşı'nda alınan ganimetleri taksim etmekte iken birden Zü'l-Huveysıra et-Temîmî adlı kişi Resûl-i Ekrem'e hitaben, "Adaletli ol!" deyince Peygamber Efendimiz, ona, *"Eğer ben adalet etmezsem bedbaht olurum."* buyurmuştur.[33]

Hz. Peygamber bazen dualarında kötü hükümden, mutsuz olmaktan, düşmanların kendisine gülmesinden ve kötü hâlden Allah'a sığınmıştır.[34] Bir hadisinde ise, *"Rahmet, ancak şakîden çıkarılıp alınır."*[35] buyurmuştur. Şekâvet sahibi kimselerden, zalimlerden şefkat ve merhamet duyguları sıyrılıp çıktığı gibi bu hâllerinin cezası olarak da Allah Teâlâ onlara gerek dünyada gerekse âhirette merhamet etmez. Cezalarını çekerler. Çünkü Allah, ancak acıyıp merhamet edenlere rahmetini indirmektedir.

[29] Tîn, 95/5
[30] Yûsuf, 12/53
[31] Haşr, 59/19
[32] EM644 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 224.
[33] B3138 Buhârî, Farzu'l-humus, 15; HS5/174 İbn Hişâm, *Sîre*, V, 174
[34] M6877 Müslim, Zikir, 53.
[35] EM374 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 136

Hz. Peygamber bazı hadislerinde fitnelerden uzak kalmayı bir mutluluk olarak addetmiştir. Bedir Savaşı'nda büyük kahramanlıklar gösterdiği için "Resûlullah'ın süvarisi" adıyla anılan Mikdâd b. Esved'in[36] naklettiğine göre, Hz. Peygamber, *"Şüphesiz mutlu kimse, fitnelerden uzak kalandır. Şüphesiz mutlu kimse, fitnelerden uzak kalandır. Şüphesiz mutlu kimse fitnelerden uzak kalan, bir belaya uğradığında sabredendir. (Fitneye katılana) vah yazık!"*[37] buyurmuştur.

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'i gördükten sonra iman etmek ile hiç görmeden ona iman etmek mutluluk olarak ifade edilmektedir. Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Resûl-i Ekrem, *"Ne mutlu, beni görüp de iman edenlere!"* buyurarak bunu bir kere söylemiş, sonra, *"Ne mutlu, beni görmeden iman edenlere!"* buyurarak bunu da yedi kere tekrarlamıştır.[38] O hâlde hem bu dünyadaki hem de âhiretteki mutluluk, ancak imanla ve bu imana uygun amellerle kazanılabilir. Şüphesiz imanın yeri kalptir. Kalpler, ancak Allah'ı zikrederek huzur bulur.[39] Gönül dünyasında Allah sevgisi yer etmiş bir kimsenin üzerine ilâhî bir huzur iner. Böyle bir kimse, Kur'an'ın ifadesiyle "huzur bulmuş nefis" anlamında "nefs-i mutmainne" mertebesine yükselir. Böyle bir nefis sahibi de hem kendisini hem de Allah'ı razı ederek O'na kul olur ve cennetine girer. Gerçekte bir Müslüman'ın hayattaki en büyük gayesi, "Allah'ım, benim maksadım senin rızanı kazanabilmektir." şuuruna ermektir.

36 [illegible]

37 [illegible]

38 [illegible]

39 [illegible]

AZİM ve SEBAT
MÜMİNİN AYIRICI VASFI

عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ:
أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ؟ قَالَ: "أَدْوَمُهُ وَإِنْ قَلَّ."

Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah'a (sav), "Allah katında amellerin
en sevimlisi hangisidir?" diye soruldu.
Resûlullah, *"Az da olsa devamlı olanıdır."* buyurdu.
(M1828 Müslim, Müsâfirîn, 216)

عَنْ عَائِشَةَ أنها قالتْ كانَ لِرَسُولِ اللّٰه ﷺ حَصِيرٌ وَكانَ يُحَجِّرُهُ مِنَ اللَّيلِ فَيُصَلِّي فِيهِ فَجَعَلَ النَّاسُ يُصَلُّونَ بِصَلاتِهِ وَيَبْسُطُهُ بِالنَّهارِ فَثَابُوا ذَاتَ لَيْلَة فَقَالَ "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! عَلَيْكُمْ مِنَ الأَعْمَالِ مَا تُطِيقُونَ، فَإِنَّ اللّٰهَ لاَ يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا..."

عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنِي ابْنُ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ أَبِيهِ، كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : "مَثَلُ الْمُؤْمِنِ كَمَثَلِ الْخَامَةِ مِنَ الزَّرْعِ، تُفِيئُهَا الرِّيحُ، وَتَصْرَعُهَا مَرَّةً وَتَعْدِلُهَا أُخْرَى، حَتَّى تَهِيجَ..."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ: "مَثَلُ الْمُنَافِقِ كَمَثَلِ الشَّاةِ الْعَائِرَةِ بَيْنَ الْغَنَمَيْنِ، تَعِيرُ فِي هَذِهِ مَرَّةً وَفِي هَذِهِ مَرَّةً لاَ تَدْرِي أَيَّهَا تَتْبَعُ."

عَنْ أنَسٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ: "يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ."

Hz. Âişe anlatıyor: "Resûlullah'ın (sav) bir hasırı vardı, gece (mescitte) onunla kendisine özel bir yer yapar ve içerisinde namaz kılardı. İnsanlar da ona uyarak onun kıldığı namazı kılmaya başladılar. Hz. Peygamber gündüz olunca hasırı (açar ve) sererdi. Bir gece insanlar yoğun biçimde mescide doluşunca onlara şöyle dedi: *'Ey insanlar! Gücünüzün yeteceği amelleri yapın! Allah usanmaz ama siz usanırsınız!..'*"

(M1827 Müslim, Müsâfirîn, 215)

Sa'd b. İbrâhim'in, Kâ'b b. Mâlik'in oğlundan naklettiğine göre, Kâ'b b. Mâlik şunları söylemiştir: "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'Mümin taze ekin gibidir. Olgunlaşıncaya kadar rüzgâr onu eğip büker; bazen yere yatırır, bazen de doğrultur (ama o kırılmaz)...'*"

(M7094 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 59)

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Münafık iki sürü arasında dolaşan şaşkın bir koyun gibidir. Bir o sürüye karışır bir bu sürüye karışır, hangi sürünün peşinden gideceğini bilmez."*

(N5040 Nesâî, İmân, 31)

Enes'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) sık sık şöyle derdi: *"Ey kalpleri (hâlden hâle) değiştiren (Allah'ım)! Kalbimi dinin üzere sabit kıl."*

(T2140 Tirmizî, Kader, 7)

"Yakın akrabalarını uyar.' emri[1] gereğince gizli davet dönemi bitmiş ve Resûlullah İslâm'ı açıktan tebliğe başlamıştı. Onun bu davetine müşriklerin ilk tepkisi kendisini yalancılıkla,[2] mecnunlukla suçlamak[3] ve onunla alay etmek olmuştu. Ancak zamanla Resûlullah'a tâbi olanların sayısı artmaya başlamış ve bu durum müşrikler için tahammül edilemez hâle gelmişti. Bütün düzenlerini alt üst eden bu dinin daha fazla yayılmasına engel olmak için Mekkeliler hemen harekete geçmeye karar verdiler.

Önce sözünü dinler ümidiyle kendilerinin de sevip saydıkları ve önem verdikleri Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'le görüşüp yeğenine, putlarına ve kendilerine hakaret etmekten vazgeçmesi ve davet ettiği dinden dönmesi için nasihat etmesini istediler. Hz. Peygamber'i himayesinde bulunduran Ebû Tâlib durumu yeğenine anlattı, "Bana da, kendine de acı. Gücümün yetmeyeceği işleri bana yükleme!" diyerek bu davasından vazgeçmesini istedi. Resûlullah, amcasının bu isteğine –kendisine yardım etmekten vazgeçeceğini düşünmesine rağmen– davasında kararlı olduğunu gösteren şu cevabı verdi: *"Ey amca! Allah'a yemin olsun ki bu davamı terk etmem karşılığında sağ elime güneşi, sol elime de ayı koysalar, Allah dinini güçlendirinceye veya bu yolda canımı verinceye kadar asla bundan vazgeçmeyeceğim."* Onun bu kararlılığını gören Ebû Tâlib, bildiği yolda devam etmesini ve kendisinin de ona destek olacağını söyleyerek yeğenini teselli etti.[4]

Ebû Tâlib'le olan bu görüşmelerinden olumlu bir sonuç alamayan müşrikler, Resûlullah'a ve Müslümanlara karşı çeşitli hakaret, eziyet ve işkenceler yapmaya başladılar. Bir defasında Resûlullah (sav) Kâbe'nin gölgesinde dinleniyordu. Müşriklerin işkencelerine maruz kalan ashâbından Habbâb b. Eret ve arkadaşları onun yanına gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Bizim için Allah'tan yardım dileyemez misin? Bunların zulmünden kurtulmamız için Allah'a dua edemez misin?" demişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah onlara davalarından vazgeçmemeleri ve sebat göstermeleri için şöyle buyurdu: *"Sizden önceki ümmetler içinde öyle (mazlum) kişiler vardı ki müşrikler tarafından yakalanır, onun için yerde bir çukur kazılır, o kişi o çukurun içine gömülürdü. Sonra büyük bir testere getirilir, onun başı üzerine konulurdu*

1 Şuarâ, 26/214.
2 Enbiyâ, 21/5
3 Hicr, 15/6.
4 HS2 İbn Hişâm, Sîret, I, 101.

da başı iki kısma ayrılırdı. Bir başkasının da demir taraklar ile etinin altındaki kemiği ve sinirleri taranırdı da, bu işkenceler o mümini dininden çeviremezdi. Allah'a yemin ederim ki, bu din kesinlikle tamamlanacaktır. Öyle ki biniti üzerinde bir kimse (tek başına) San'â'dan Hadramevt'e kadar gidecek de Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacaktır... Fakat sizler acele ediyorsunuz!"[5]

Hz. Peygamber'in amcasına bu denli kesin cevap verebilmesinin ve ashâbını teselli için anlattığı müminlerin bu derece direnebilmelerinin nedeni imanlarındaki kararlılıktı. Bu örnekler azmin en çarpıcı örnekleridir. Ancak azim ve sebat bir tür taassup, yani körü körüne bir şeye bağlılık demek değildir. Azim, dışarıdan gelen olumsuz şartlara karşı dirençli olma ve şartların değişmesi hâlinde dahi aynı azim ve sebatı gösterebilmektir.

Azim ve sebatın kaynağı inançlı olmaktır. Allah'a gerçek anlamda iman eden kişi ancak inancını koruma uğruna elinden geleni yapma azmini gösterebilir. İmandaki en küçük bir zayıflık kişinin özgüvenini kaybetmesine, hatta inandığı değerlerde şüpheye düşerek gevşemesine ve hidayeti yitirmesine bile neden olabilir. Müslümanlardan istenen dünya menfaatleri ve çekilen sıkıntılar karşısında değişken tutumlar sergilemeleri değil, ebedî olan âhirete imanları gereği, azim ve sabırla özgüvenlerini korumaları ve Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmalarıdır.

Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e gelinceye dek Allah'ın bütün elçileri, akıl ve basiretten yoksun kimseler tarafından aynı inkâr, zulüm ve işkencelerle karşılaşmışlardır. Ancak onlar bu sıkıntılar karşısında davalarıyla ilgili herhangi bir gevşekliğe ya da ümitsizliğe kapılıp vazgeçmek yerine Rablerine sığınıp O'ndan yardım dilemişlerdir.[6] Ateşe atılan Hz. İbrâhim'in son sözü, "Allah bana yeter. O ne güzel yardımcıdır."[7] olmuş, düşmanla karşılaşan taraftarlarının panikleyip yenildiklerini kabul etmeleri karşısında Hz. Musa, *"Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir."* diyerek sebat göstermiştir.[8] Peygamberlerin kendilerine inananlarla birlikte Allah yolunda mücadele ederken takındıkları tavır Kur'an'da şöyle anlatılmıştır: *"Nice peygamber, arkasında Allah'a râm olmuş birçok insanla birlikte (O'nun yolunda) savaşmak zorunda kaldı. Onlar, Allah yolunda çektikleri sıkıntılardan dolayı ne korkuya kapıldılar, ne zayıf düştüler ve ne de kendilerini (düşman önünde) küçük düşürdüler. Allah sabredenleri sever."*[9]

Allah Resûlü de risâletini tebliğe başladığı ilk günden itibaren bu görevin son anına kadar azmini devam ettirmiştir. İki büyük destekçisi eşi Hz. Hatice ve amcası Ebû Tâlib'i kaybetmenin üzüntüsünü üzerinden ata-

[5] B6943 Buhârî, İkrâh, 1.
[6] Âl-i İmrân, 3/147.
[7] 11 6/399 İbn Hacer, Fethu'l-bârî, VI 399
[8] Şuarâ, 26/61-62
[9] Âl-i İmrân 3/146

mamışken tebliğ için Tâif'e giden Resûlullah, buradaki kötü karşılamaya, taşlanmasına ve ayaklarının kanlar içinde kalmasına rağmen sebatını bozmamış ve ümitsizliğe düşmemişti. Uhud'da ise yaralanması ve etrafında çok az insan kalması bile hezimet anında büyük bir kararlılıkla ashâbını toplayıp bu yenilgiyi zafere dönüştürmesine engel olamamıştı. Huneyn'de düşmanın pususu karşısında panik olan Müslümanlara Kur'an'ın ifadesiyle, yeryüzü bütün genişliğine rağmen dar geldiği[10] anda Allah Resûlü hem düşman üzerine yürümüş hem de ashâbına kabilelerinin isimleriyle seslenerek toparlanmalarını sağlamıştı.[11] Yine Hz. Peygamber'in müttefik güçlere karşı giriştiği oldukça sıkıntılı geçen Hendek Savaşı'nda verilen mücadeledeki kararlı tavrı da Kur'an'da Müslümanlar için güzel bir örnek olarak sunulmuştur.[12] Risâlet görevinde pek çok sıkıntı ve zorlukla karşılaşan Hz. Peygamber, kimi zaman bu şekilde sıkıntılara katlanarak kimi zaman da değişik stratejiler belirleyerek amacına ulaşmak için mücadelesini sürdürmüştür. Bu bağlamda önce Habeşistan'a, daha sonra da Medine'ye yapılan hicretler anlamlıdır. Zira yapılan bu hicretler Müslümanlar için sıkıntılardan kaçış olmaktan ziyade davanın tamamlanması yolunda atılan stratejik birer adımdır.

Mümin insan, iman konusundaki azim ve sebatını ibadetlerinde de devam ettirmekle yükümlüdür. Yüce Allah'ın, *"Allah'a kulluk et ve O'na kullukta kararlı ol."*[13] emri, Hz. Peygamber'in şahsında ilkeli ve sebat içerisinde davranmak her mümin için bir hayat tarzı olarak sunmaktadır. Çünkü Allah'a kulluk, iman ve amelden oluşan bir bütündür. *"Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et."*[14] ve *"Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et."*[15] emirleri de yine onun şahsında bütün Müslümanlara ibadetlerde devamlılığı salık vermektedir. Hz. Peygamber, "Allah katında amellerin en sevimlisi hangisidir?" sorusunu, *"Az da olsa devamlı olanıdır."*[16] şeklinde yanıtlamış, kendisi ibadetlerinde devamlılığa özen göstererek inananlara örnek olmuş ve bu yönde tavsiyelerde bulunmuştur. Bu bağlamda gecesini gündüzünü ibadetle geçiren sahâbî Abdullah b. Amr'a yaptığı tavsiyeler ibadetlerde sürekliliğin önemini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Bir gün Allah Resûlü ona, *"Gündüz oruç tuttuğun, gece ibadetle meşgul olduğun kulağıma geldi, gerçekten öyle mi?"* diye sordu. Abdullah b. Amr, "Evet, Allah'ın Resûlü! (böyle yapıyorum)" diye cevapladı. Efendimiz, *"Böyle yapma. Bazen oruç tut, bazen da tutma. Gece ibadet et ama uykunu da al. Çünkü vücudunun sende hakkı var, gözünün sende hakkı var, hanımının sende hakkı var,*

10 Tevbe, 9/25.
11 VM3/898 Vâkıdî, *Megâzî*, III, 898; HS5/113 İbn Hişâm, *Sîret*, 5, 113.
12 Ahzâb, 33/21.
13 Meryem, 19/65.
14 Tâ-Hâ, 20/132.
15 Hicr, 15/99.
16 M1828 Müslim, Müsâfirîn, 216.

misafirlerinin sende hakkı var. Her ay üç gün oruç tutman yeterlidir. Çünkü her iyiliğe on kat sevap verilecektir. Bu da yılın tamamını oruçlu geçirmiş olmaktır." buyurdu. Abdullah b. Amr gücünün kuvvetinin yerinde olduğunu daha fazlasını da yapabileceğini söylediğinde ise ona, Dâvûd Peygamber gibi bir gün oruç tutup bir gün tutmamak suretiyle yılın yarısını oruçlu geçirmesini tavsiye etti.[17] Hz. Peygamber'in bu uyarılarla dikkat çekmek istediği nokta ibadetlerde ölçülü olunması, az bile olsa devamlılığın sağlanması ve kararlı davranılmasıdır. Aksi takdirde Abdullah b. Amr'ın yaşlandığında düştüğü duruma düşmek kaçınılmaz olabilir. Gençken güç yetirebildiği bu kadar çok nafile ibadeti yaşlandığında yapamaz hâle geldiğinde Abdullah b. Amr'ın, "Keşke ben, Resûlullah'ın bana göstermiş olduğu o kolaylığı kabul etseydim. Bakın işte; şimdi yaşlandım ve zayıf düştüm." diyerek hayıflandığı nakledilmektedir.[18] Abdullah b. Amr'ın düştüğü bu duruma düşmemek ve ibadetlerde devamlılığı sağlayabilmek için de Resûlullah'ın şu tavsiyesi daima dikkate alınmalıdır: *"Ey insanlar! Gücünüzün yeteceği amelleri yapın! Allah usanmaz ama siz usanırsınız!"*[19]

Azimle davranmak ve sebat göstermek, yüksek bir karakter gerektirir. Mümin insan bu karaktere sahip olmalıdır. İnsan hayatta pek çok sıkıntılarla karşılaşabileceği gibi çok rahat ve refah dönemleri de yaşayabilir. Nitekim Kur'an'da Allah'ın çeşitli vesilelerle kullarını deneyeceği ifade edilmektedir. Bu tür imtihanlara sabredenler müjdelenirken[20] Allah'tan bir nimet geldiğinde şımararak Allah'tan yüz çevirmek de ölçüyü kaçırmak olarak nitelendirilmiş ve bu şekilde istikrarsız davrananlar eleştirilmiştir. *"İnsana bir sıkıntı dokundu mu, gerek yan üstü yatarken gerek otururken gerekse ayakta iken (her hâlinde bu sıkıntıdan kurtulmak için) bize dua eder. Ama biz onun bu sıkıntısını ondan kaldırdık mı, sanki kendisine dokunan bir sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi geçer gider. İşte o haddi aşanlara, yapmakta oldukları şeyler böylece süslenmiş (hoş gösterilmiş)tir."*[21] Müslüman kişi her iki durumda da ölçülü ve dengeli davranmalı, sıkıntılar karşısında eğilip bükülse de doğrulmayı ve olgunlaşmayı bilmeli ve azim ve sebatını kaybetmemelidir. Hz. Peygamber de müminden beklenen bu karakteri şöyle örneklendirmiştir: *"Mümin taze bir ekin gibidir. Olgunlaşıncaya kadar rüzgâr onu eğip büker; bazen yere yatırır, bazen de doğrultur (ama o kırılmaz)..."*[22] Allah Resûlü, *"Münafık iki sürü arasında dolaşan şaşkın bir koyun gibidir. Bir o sürüye karışır bir bu sürüye karışır, hangi sürünün peşinden gideceğini bilmez."*[23] diyerek de sebatsızlığı ve tereddüdü münafığın özelliği olarak anlatmaktadır. Nitekim

[17] B1975 Buhârî, Savm, 54.
[18] B1975 Buhârî, Savm, 54.
[19] M1827 Müslim, Müsâfirîn, 215.
[20] Bakara, 2/155.
[21] Yûnus, 10/12.
[22] M7094 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 59.
[23] N5040 Nesâî, Îmân, 31.

Kur'an'da da aynı şekildeki ilkesizlik ve çelişkili davranmak münafıkların ortak özelliği olarak dile getirilmiştir.[24]

Azım ve sebat, iman ve ibadetlerde olduğu kadar insanlarla ilişkilerde de Müslüman'ın en temel tutumlarından biri olmalıdır. Çünkü mümin, imanı ve ameliyle uyumlu bir hayat yaşadığı takdirde Allah'ın rızasına nail olacaktır. Gerektiğinde imanı için canını ortaya koyabilen, ibadetlerini bir ölçü içerisinde şuurla yerine getiren Müslüman'ın insanlarla ilişkilerinde de aynı derecede ölçülü ve tutarlı olması beklenir. Menfaat elde etmek amacıyla insanlarla ilişkilerinde çelişkili ve tutarsız davranışlar sergilemesi olgun bir Müslüman'a yakışmaz. Böyle bir tavır ancak münafık tavrıdır. Bu nedenledir ki Cenâb-ı Allah Hz. Peygamber'in şahsında bütün Müslümanlardan dosdoğru olmalarını istemiştir.[25]

Yüce Allah, Elçisi'ni sıkıntılara karşı sabırlı olmaya çağırarak teskin etmiş,[26] zorluklar karşısında dirençli olması için kendinden önceki ulü'l-azm (azim ve sebat sahibi) peygamberler gibi sabretmesini tavsiye etmiştir.[27] Zira sabır, istikrarı koruyabilmenin en temel yoludur. Sabır, kişinin musibetler karşısında sızlanmayıp güçlü olması, tahammül etmesi, kendisini tutması, sakin olmasıdır. İnsanın karşılaşabileceği zorluklara ve olumsuzluklara karşı dayanıklı olmayı, direnmeyi, metaneti, azmi ve cesareti ifade eder. Sabrın bu gücünden dolayı Kur'an'da Müslümanlara sabretmelerinin yanı sıra sabırda yarışmaları tavsiye edilmiştir.[28] Müslüman inancı ve yaşantısında istikrarı elden bırakmamalı ve bunun için de Hz. Peygamber'in sık sık yaptığı gibi, *"Ey kalpleri (hâlden hâle) değiştiren Allah'ım! Kalbimi dinin üzere sabit kıl."*[29] diye dua etmelidir.

Aynı şekilde azim, sebat ve sabır için Allah'tan şu dua ile yardım dilemelidır: *"Ey Rabbimiz! Bize zorluklara tahammül gücü (sabır) ver, adımlarımızı sağlam kıl ve hakikati inkâr eden bu topluma karşı bize yardım et!"*[30]

24 Tevbe, 9/45.
25 Hûd, 11/112.
26 Neml, 27/70; Kâf, 50/39
27 Ahkâf, 46/35.
28 Âl-i İmrân, 3/200.
29 T2140 Tirmizî, Kader, 7.
30 Bakara, 2/250.

SABIR
VAROLMA MÜCADELESİ

عن أبي مَالِكٍ الأَشْعَرِيِّ قَال: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"...الصَّلاَةُ نُورٌ، وَالصَّدَقَةُ بُرْهَانٌ، وَالصَّبْرُ ضِيَاءٌ..."

Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Namaz bir nurdur, sadaka bir burhandır, sabır bir ışıktır..."
(M534 Müslim, Tahâret, 1)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِامْرَأَةٍ تَبْكِي عِنْدَ قَبْرٍ، فَقَالَ: "اتَّقِي اللَّهَ وَاصْبِرِي"، قَالَتْ: إِلَيْكَ عَنِّي، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَبْ بِمُصِيبَتِي، وَلَمْ تَعْرِفْهُ. فَقِيلَ لَهَا: إِنَّهُ النَّبِيُّ ﷺ. فَأَتَتْ بَابَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ تَجِدْ عِنْدَهُ بَوَّابِينَ. فَقَالَتْ: لَمْ أَعْرِفْكَ. فَقَالَ: "إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الأُولَى."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ، إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"الْمُؤْمِنُ الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ أَعْظَمُ أَجْرًا مِنَ الْمُؤْمِنِ الَّذِي لاَ يُخَالِطُ النَّاسَ وَلاَ يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ نَاسًا مِنَ الأَنْصَارِ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَعْطَاهُمْ ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ حَتَّى إِذَا نَفِدَ مَا عِنْدَهُ قَالَ: "... مَنْ يَصْبِرْ يُصَبِّرْهُ اللَّهُ وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ مِنْ عَطَاءٍ خَيْرٌ وَأَوْسَعُ مِنَ الصَّبْرِ."

Enes b. Mâlik (ra) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) bir kabrin başında ağlamakta olan bir kadına rastladı ve *'Allah'tan kork ve sabret.'* dedi. Kadın, "Git başımdan, başıma gelen musibeti sen yaşamadın!" diye cevap verdi. Hz. Peygamber'i tanımıyordu. Kendisine, onun Peygamber (sav) olduğu söylendi. Bunun üzerine kadın Hz. Peygamber'in (sav) kapısına gitti, kapıda bekleyen herhangi bir görevli de yoktu. (Peygamber'in yanına girdi ve); "Seni tanıyamadım." dedi. Peygamber Efendimiz de, *'Sabır, ancak (musibetin) ilk başa geldiği anda (olmalı)dır.'* buyurdu.

(B1283 Buhârî, Cenâiz, 31; M2140 Müslim, Cenâiz, 15)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Güçlü kimse, insanları güreşte yenen değil, bilakis öfke anında kendisine hâkim olandır."*

(M6643 Müslim, Birr, 107)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"İnsanlarla bir arada yaşayan ve onların eziyetlerine sabreden mümin, insanlarla bir arada yaşamayan ve onların eziyetlerine sabretmeyen müminden daha büyük ecre nail olur."*

(İM4032 İbn Mâce, Fiten 23; HM5022 İbn Hanbel, II, 44)

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, ensardan bazı kimseler Resûlullah'tan (sav) (bir şeyler) istediler. O da verdi. Sonra tekrar istediler. Allah Resûlü de yanındakiler bitinceye kadar verdi ve şöyle buyurdu: *"...Kim sabrederse, Allah ona dayanma gücü verir. Kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir ikram verilmemiştir."*

(M2424 Müslim, Zekât, 124)

İslâm'ı seçtiği için Mekke'de putperestlerin fizikî baskılarına maruz kalanlardan biri de Habbâb b. Eret idi. Mesleği demircilik olan Habbâb, Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmesi için bazen çöldeki kızgın taşlar üzerinde işkenceye tâbi tutuluyor, bazen de kor ateşte iyice ısıtılan demir parçaları sırtında soğutuluyordu.[1] Öyle ki sırtındaki bu işkence izlerini yıllar sonra bir münasebetle halife Hz. Ömer'e gösterecekti.[2] Habbâb'ın maruz kaldığı fizikî baskılar öyle bir hâl almıştı ki o ve aynı durumdaki birkaç sahâbî bir gün Hz. Peygamber'e (sav) gelip, "(Bu zulümden kurtulmamız için) Allah'ın yardımını istemeyecek misin, bizim için O'na dua etmeyecek misin?" diyerek yakınmışlardı. O esnada cübbesini yastık yaparak Kâbe'nin duvarına dayanmış, dinlenmekte olan Resûlullah (sav) bunları duyunca bir anda mübarek yüzleri kızarıverdi ve onlara şu telkinde bulundu: *"Geçmiş ümmetler içinde öyle kimseler vardı ki, kemiklerinin üstündeki et ve siniri demir tarak ile taranırdı da bu (işkence) onu dininden çeviremezdi. Yine başının tam ortasına bir testere konulur, başı ikiye bölünürdü de, bu (işkence) onu dininden çeviremezdi. Allah bu dini mutlaka kemale erdirecektir. O kadar ki, bir bineği üzerinde bir kimse (yalnız başına) San'â'dan Hadramevt'e kadar, Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayarak yolculuk edebilecektir."*[3]

Bela ve musibetlere karşı direnç göstermek demek olan sabır, müminlerin hayatları boyunca en çok ihtiyaç duydukları erdemlerden biridir. Her şeyden önce sabır, tam anlamıyla iman edebilmenin ve bu imanı koruyabilmenin ilk şartıdır. Sabır, İslâm'ın on üç yıl süren Mekke döneminin en bariz vasfıydı. Sabır, İslâm'ı seçen Habbâbların, Ammârların, Bilâllerin her türlü baskı ve işkencelere rağmen imanlarını koruma mücadelesiydi. Belki de bu yüzden Hz. Peygamber, "İman nedir?" sorusuna, *"Sabırlı ve hoşgörülü olmak"* diyerek cevap vermişti.[4] Bu yüzden Abdullah b. Mes'ûd, sabrı "imanın yarısı" saymıştı.[5] Hz. Ali ise sabrı, vücuttaki başa benzetmişti. Nasıl ki, başsız bir vücudun yaşaması mümkün değilse, sabır olmaksızın imanın kemale ermesi de imkânsızdı.[6]

Musibetlere karşı daima sabrı tavsiye eden Peygamber Efendimiz bir gün bir kabrin başında ağlamakta olan bir kadına rastlamış ve *"Allah'tan*

[1] ST3/165 İbn Sa'd, Tabakât, III, 165.
[2] İM153 İbn Mâce, Sünnet, 11.
[3] B3852 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 29; B6943 Buhârî, İkrâh, 1.
[4] HM19655 İbn Hanbel, IV, 386.
[5] [illegible] Hâkim, Müstedrek, IV, 1374 (2/446).
[6] MA21031 Abdurrezzâk, Musannef, XI, 469; MŞ30430 İbn Ebû Şeybe, Musannef, İmân ve ru'yâ, 6.

kork ve sabret." buyurmuştu. Hz. Peygamber'i tanımayan kadın, "Git başımdan, başıma gelen musibeti sen yaşamadın!" diye cevap vermişti. Ancak kendisine öğüt verenin Resûlullah olduğunu öğrenince özür dilemek için onun kapısına gitmişti, kapıda bekleyen herhangi bir görevli de yoktu. (Peygamber'in yanına girdi ve) "Seni tanıyamadım." dedi. Peygamber Efendimiz de, '*Sabır, ancak (musibetin) ilk başa geldiği anda (olmalı)dır.*' buyurdu.[7] Asıl olan sıkıntı ile ilk yüzleşildiği anda sabretmek, yaranın acısı daha sıcakken sabırlı davranabilmektir.

Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Namaz bir nurdur, sadaka bir burhandır, sabır bir ışıktır...*"[8] Bir bakıma sabır, hayatın çilesine karşı tahammül göstermektir. Mümin onun sayesinde doğru ile yanlışı ayırt edebilecek, günahlara karşı doğruların yanında yerini alabilecek ve imanın tadını tadabilecektir. Belki de bu yüzden Hz. Peygamber, Allah'a iman edip onu tasdikten ve cihaddan sonra en üstün erdem olarak sabrı ve hoşgörüyü zikretmiştir.[9]

Peygamber Efendimizin yeğeni Abdullah b. Abbâs'ın da müminin silahı olarak nitelendirdiği sabır,[10] elbette sadece musibetlere karşı dayanmayı ifade etmez. Allah'ın farz kıldıklarını yerine getirmek ve yasakladıklarından kaçınmak da sabır ister. Zira bir mümin, ibadetine başlamadan önce niyet ve ihlâsını koruma; ibadet esnasında Allah'tan gafil olmama, ibadetten sonra ise riyaya kapılmama hususunda sabırlı olmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm Allah rızasını umarak sabredip, namazı dosdoğru kılıp hayırlı işler yapanlara, sabırlarına karşılık cennet vaad etmiş,[11] dünya uğruna âhireti feda etmeyip sabredenlerin en güzel şekilde mükâfatlandırılacaklarını bildirmiştir.[12]

İmanın kemale ermesini sağlayacak ibadetlerin yapılabilmesi de sabra bağlıdır. Meselâ, oruçla sabır o kadar özdeşleşmişti ki, Peygamberimiz "*...Oruç sabrın yarısıdır...*" demiş,[13] Ramazan'ı da "*sabır ayı*" olarak isimlendirmiştir.[14]

Benzer şekilde namaz da çokça sabır ve sebat gerektiren bir ibadettir. Nitekim Allah Teâlâ, "*Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin.*"[15] buyuruyor, Kur'an'da müminlerden ısrarla namazlarına devam etmeleri isteniyor.[16] Yani Allah'ın rızasını arzulayanlar, ta'dîl-i erkâna riayet etme[17] ve şeytanın ayartmasına kapılmama hususlarında sabırlı davranarak namazlarını eda etmelidirler.

Aynı şekilde hac ibadeti de aslında tam anlamıyla bir sabır gösterisidir. Öyle ki, izdiham içerisinde yerine getirilen hac ibadeti esnasında her

[7] B1283 Buhârî, Cenâiz, 31; M2140 Müslim, Cenâiz, 15.
[8] M534 Müslim, Tahâret, 1.
[9] HM23094 İbn Hanbel, V, 319.
[10] DF6787 Deylemî, *Firdevs*, IV, 267.
[11] Ra'd, 13/22-24
[12] Nahl, 16/96.
[13] T3519 Tirmizî, Deavât, 86; DM679 Dârimî, Tahâret, 2.
[14] D2428 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 54; İM1741 İbn Mâce, Sıyâm, 43.
[15] Bakara, 2/45.
[16] Tâ-Hâ, 20/132.
[17] BŞ9685 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 115.

türlü sıkıntıyı göze alan hacılar birbirlerine hitap ederken "Hacı, sabır!" demeyi alışkanlık hâline getirmişlerdir. Bu durum dualar için de geçerlidir. Peygamberimiz, dua eden bir müminin acele etmediği, sabredip aceleci davranmadığı müddetçe duasının kabul edileceğini haber vermiştir.[18]

Allah'ın salih kulları arasına girmek isteyen Müslümanlar da sabrı ön planda tutmalıdır. Resûlullah (sav) Allah'ın rızasına ermek için sabretmekle emrolunmuştur.[19] Sevgili Peygamberimiz hayatın her alanında sabırlı davranarak müminlere örnek olmuştur. Olgun insanın özellikleri olan zühd ve hilm gibi kavramlar da özü itibariyle sabrın bir sonucudur. Sabır, aklın ve dinin gerektirdiği şekilde nefsi zapt etmektir.[20] Savaşta düşmana karşı direnmek ve gözü pek davranmak anlamına gelen şecaat, hayatın şatafatına dalmamayı gerektiren zühd ve öfkeyi yutup yumuşak huylu davranmayı ifade eden hilm sabra dayanmaktadır.[21]

Sabrın en çok gerektiği yerlerden bir diğeri de düşman karşısında sabredebilmektir. Hz. Peygamber ashâbına, *"Ey İnsanlar, düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin ve Allah'tan afiyet isteyin. Eğer onlarla karşılaşırsanız sabredin..."* buyurmuş ve[22] korkuya kapıldıklarında ashâbı toplayarak onlara sabırlı ve sakin olmalarını öğütlemiştir.[23] Hz. Peygamber, sırf Allah rızası için düşmandan kaçmayarak sabırla savaşanların, borç hâriç diğer günahlarının affolunacağı müjdesini vermiştir.[24] Kur'an'da da düşman karşısında müminlerin sabırlı olmaları ve sebat göstermeleri emredilmiş[25] ve bu esnada Allah'tan sabır dileyenler örnek olarak gösterilmiştir.[26] Allah, sabreden, takva sahibi kullarına yardımını indirecektir.[27]

Müminler, diğer insanlarla ilişkilerinde, hoşlarına gitmeyen, hatta zorlarına giden tatsız bir hadiseyle karşılaştıklarında hemen öfkelenmek yerine serinkanlı ve sabırlı davranmalıdırlar. Nitekim Hz. Peygamber Huneyn Savaşı'nda elde edilen ganimetleri paylaştırdığında, İslâm'a ısınmaları için uğraştığı bazı kimselere fazla mal vermişti. Bunu gören ensardan bir kişi de öfkesine hâkim olamayarak hemen, "Vallahi, Bu, adaletin gözetildiği ve Allah rızasının hedeflendiği bir paylaştırma değildir!" demişti. Bunu duyan Resûlullah'ın (sav) kızgınlıktan mübarek yüzünün rengi değiştiğinde sabretmesi gerektiğini şu cümlelerle ifade etmişti: *"Allah ve Resûlü de adaletli davranmayacaksa kim âdil olacak! Allah, Musa'ya rahmet etsin. Bundan daha fazla eziyete uğramıştı da o bunlara sabretmişti."*[28]

Yine bir keresinde İslâm'a henüz yeni girmiş olan Akra' b. Hâbis[29] zemini kum ve toprakla kaplı mescitte küçük abdestini bozunca, bu görgü-

[18] B6340 Buhârî, Deavât, 22; T3387 Tirmizî, Deavât, 12.
[19] Muddessir, 74/7.
[20] RM8 Isfehânî, *Mufredât*, s. 839.
[21] İDS11 İbn Kayyım, *İddetu's-Sâbirîn*, s. 11
[22] M4542 Müslim, Cihâd ve siyer, 20.
[23] D2560 Ebû Dâvûd, Cihâd, 49.
[24] M4880 Müslim, İmâre, 117
[25] Âl-i İmrân, 3/200.
[26] Bakara, 2/250, Âl-i İmrân, 3/147.
[27] Âl-i İmrân, 3/125.
[28] B3150 Buhârî, Farzu'l-humus, 19; M2447 Muslim, Zekât, 140.
[29] İF1/323 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 323.

süzlük karşısında sahâbîler ona derhâl müdahale etmek istemişlerdi. Fakat ashâbına daima sabrı tavsiye eden Allah Resûlü, onu bırakmalarını istedikten sonra Akra'yı yanına çağırdı ve *"Bu ev, sadece Allah'ı zikir ve namaz için inşa edildi. Bundan dolayı burada abdest bozulmaz."* diyerek ona yaptığı bu işin yanlışlığını izah etti.[30] Akra' Hz. Peygamber'in sabırlı tavrını ve ona karşı minnet duygularını, "Anam babam ona feda olsun, Hz. Peygamber bana ne sövdü, beni ne azarladı, ne de dövdü." diyerek ifade etmiştir.[31]

Merhamet Elçisi aynı şekilde görgüsüz ve cahil bedevîlerin kabalıklarına dahi sakin ve sabırlı bir tavırla karşılık vermişti. Bir keresinde bunlardan biri Efendimizin elbisesinden o kadar şiddetle asılmıştı ki kalın ipten dokunan ridası boynunda iz bırakmıştı. Bir yandan da, "Allah'ın sana bahşettiği mallardan bana da vermelerini emret." demişti. Hz. Peygamber ise, böylesine bir saygısızlığa bile sabretmiş ve ona istediklerinin verilmesini emretmişti.[32]

Hz. Peygamber, sabrın tükenme noktasına geldiği anlardan biri olan öfkeden de sakınmalarını müminlere öğütlemiş, böyle bir durumda öfkelerini yenmenin faziletini her fırsatta anlatmıştı. Nitekim o, "Bana tavsiyede bulun." diyen sahâbeden birine, *"Öfkelenme!"* demiş, adam defalarca aynı soruyu sormuş, Resûlullah (sav) da her defasında aynı cevabı vermiştir.[33]

Öfkelenen şahsın, karşısındakini istediği şekilde cezalandırabilecek bir konumdayken öfkesini yutup sabredebilmesi son derece önemlidir.[34] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm de öfkesine hâkim olanları cennet nimetleriyle müjdelemiştir.[35] Başka bir deyişle kızgınlık anında sabırlı olabilmek, Kur'an'ın ifadesiyle, "kötülüğü en güzel şekilde önlemek"[36] anlamını taşır.[37] Benzer şekilde Resûlullah (sav), *"Güçlü kimse, insanları güreşte yenen değil, bilakis öfke anında kendisine hâkim olandır."* buyurmuş,[38] öfke anında şeytanın ayartmasından Allah'a sığınmasını tavsiye etmiştir.[39] Muhtemelen sabretmeyi kolaylaştıracağından dolayı o, öfkelenen birinin ayaktaysa oturmasını, kızgınlığı dinmediyse uzanmasını tavsiye etmiştir.[40]

Haksızlığa veya iftiraya uğrama, sözlü veya fiilî saldırılara maruz kalma gibi durumlarda kişinin haklarını savunmasının yanı sıra, sabır ve metanet içerisinde olması çok önemlidir. Kendisine atılan çirkin iftira karşısında, günlerce ağlayan Hz. Âişe'nin de sabretmekten başka çaresi yoktu. Henüz kendisinin günahsız olduğunu bildiren âyetler inmemişti ve şöyle demişti: "Vallahi aramızdaki durumu, Yusuf'un babası Yakub'un (o sıkıntı içinde) söylediği şu sözden (daha güzel) anlatan başka bir örnek bulamıyorum. O

[30] HM10540 İbn Hanbel, II, 503; B220 Buhârî, Vudû', 58.
[31] HM10540 İbn Hanbel, II, 503.
[32] B3149 Buhârî, Farzu'l [illegible]
[33] B6116 Buhârî, Edeb, 76.
[34] D4777 Ebû Dâvûd, Edeb, 3; İM4186 İbn Mâce, Zühd, 18
[35] Âl-i İmrân, 3/133-134
[36] Fussilet, 41/34
[37] BS13582 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VII, 68
[38] M6643 Müslim, Birr, 107; B6114 Buhârî, Edeb, 76.
[39] B6048 Buhârî, Edeb, 44; M6646 Müslim, Birr, 109
[40] D4782 Ebû Dâvûd, Edeb, 3

şöyle demişti: *"Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah'tır."*[41] Gerçekten de Allah Hz. Âişe'nin tertemiz olduğunu bildiren âyetleri göndermekle ona en büyük yardımı yapmıştı.[42]

Hz. Peygamber gerek ashâbına, gerekse genel olarak bütün ümmetine toplum içerisinde sabrı tavsiye etse de bazı durumlarda sabretmek o kadar kolay değildir. Buna rağmen Hz. Peygamber, *"İnsanlarla bir arada yaşayan ve onların eziyetlerine sabreden mümin, insanlarla bir arada yaşamayan ve onların eziyetlerine sabretmeyen müminden daha büyük ecre nail olur."* buyurarak[43] bir Müslüman'ın hoşuna gitmese de diğerlerinin tavırlarına sabretmesi gerektiğini vurgulamıştı.

Hz. Peygamber'in hayatı tam anlamıyla sabırla örülmüştür. O, çocukluğundan itibaren nice zorluklara göğüs germiştir. Her şeyden önce, henüz dünyaya gelmeden babasını, küçük yaşta annesini kaybetmiş, en zor zamanlarında yardımcısı olan sevgili eşi Hz. Hatice'nin ölüm acısını yaşamış ve Hz. Fâtıma hâriç bütün çocuklarını toprağa vermiştir. Ama o, bütün bu musibetlere karşı hep sabretmiştir.

Öte yandan Resûlullah (sav), Mekkelileri toplayıp da onları Allah'ın birliğine davet ettiği günde, en yakınlarından biri olan ve belki de ona en önce inanması beklenen amcası Ebû Leheb'in alaycı sözleriyle karşılaşmıştı. "Helâk olasıca!" diyordu Ebû Leheb, "Bizi bunun için mi topladın buraya?"[44] Benzer şekilde müşrikler de her fırsatta Allah Resûlü'nü aşağılayan sözler söylüyorlar, onu davasından vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Hz. Peygamber, belki Allah'ın birliğine inanırlar diye Tâif'e gitmiş fakat kendini bilmez insanlar tarafından taşlanmıştı. Bazı sahâbîler, Sakîf kabilesine karşı beddua etmesini istemesine rağmen Hz. Peygamber sabrederek beddua yerine, *"Allah'ım, Sakîf'e hidayet et."* duasında bulunmuştu.[45] Nihayetinde Mekkeli müşrikler onu öldürmeye bile teşebbüs etmiş ve öz yurdundan hicret etmek zorunda bırakmıştı. Hz. Peygamber, İslâm'ı tebliğden geri durmamış, yılgınlık göstermemiş, inkâr edenlerin de bir gün hidayete erecekleri umuduyla sürekli sabrı tercih etmişti.

Aslında sabır, azim ve irade sahibi peygamberlerin yoludur.[46] Sabır, Hz. İsmâil'in, kendisini kurban etmek isteyen babasına olan teslimiyeti,[47] Yusuf'u yitirmiş Yakub'un "sabr-ı cemîl" tesellisi,[48] Eyyub'un yıllarca yaşadığı hastalığının tedavisidir.[49] Hz. Peygamber'in hayat stratejisi, Mekke'de işkenceye, ablukaya, hicrete tahammül; Medine'de ise cihada, zafere ve sevgi toplumunu inşaya vesiledir.

41 Yûsuf, 12/18; B4141 Buhârî, Meğazi, 35.
42 Nûr, 24/11-19
43 İM4032 İbn Mâce, Fiten 23; HM5022 İbn Hanbel, II, 44.
44 M508 Müslim, İmân 355.
45 T3942 Tirmizî, Menâkıb, 73.
46 Ahkâf, 46/35.
47 Sâffât, 37/102
48 Yûsuf, 12/18
49 Enbiyâ, 21/83-84, Sa'd, 38/41-44.

Hayatın kıtlık, yoksulluk, açlık ve hastalık gibi imtihanlarında sabretmek Peygamber sünnetidir. Elindekilerle yetinmesini bilen ve Allah'a tevekkülü elden bırakmayan Resûlullah (sav) zamanın zor ekonomik koşulları karşısında bizzat kendisi sabrederek ashâbına örnek olmuştur. Birbiri ardına üç gün buğday ekmeği yediği vaki olmayan Allah Resûlü,[50] çevresindekilere hayatın zorluklarına karşı sabretmelerini öğütlemiştir. Bir keresinde Resûlullah (sav) Medineli bazı Müslümanlara maddî yardımda bulunmuştu. Onlar tekrar tekrar isteyince Peygamberimiz yine vermiş fakat nihayetinde yanındaki eşyalar tükenmiş ve şöyle buyurmuştu: "*Şayet yanımda bir mal olsaydı onu sizden esirgeyerek yanımda tutmazdım. Ama kim iffetli olmak isterse Allah ona iffet bahşeder. Kim bunlara tenezzül etmezse Allah onu zenginleştirir. Kim sabrederse, Allah ona dayanma gücü verir. Kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir ikram verilmemiştir.*"[51]

Netice olarak Peygamberimizin yaşadıklarından ve Müslümanlara tavsiyelerinden de anlaşıldığı gibi sabır, hayatın her alanında Müslüman'ın rehber edinmesi gereken bir erdemdir. Efendimizin ifadesiyle sabır (müminin yolunu aydınlatan) bir ışıktır.[52] Bu itibarla Allah'a kulluk etmede, emirlerine uyup yasaklarından sakınmada ve nefsin isteklerine karşı direnmede hep sabrı ilke edinmek gerekir. Müslüman, yaşadığı felâketlere karşı sabredebilmeli, hayatın zorluklarına karşı direnebilmeli ve önüne çıkan engelleri sabırla aşabilmelidir. Şu var ki, bu engeller zannedildiği gibi sadece zorluklarla sınırlı değildir. Allah'a kullukta en büyük ve aşılması en zor engeller sadece zorluklar değil aksine bolluklardır. Bu durumda sabır, hiç bitmeyecekmiş gibi akıp giden dünya hayatının süslü ve çekici nimetlerinin cazibesi karşısında kendini kaybetmeden imanı koruyabilmek, istikamet üzere yaşamaya devam edebilmektir. Abdurrahman b. Avf'ın şu sözü bu durumu en iyi şekilde özetlemektedir:

"Resûlullah (sav) ile beraber zorluklarla imtihan edildik ve sabrettik. Hz. Peygamber zamanından sonra ise bollukla imtihan edildik, fakat sabredemedik."[53]

Sabır, haksızlığa boyun eğmek ve tepkisiz kalmak demek değildir. Asıl sabır, dünyanın süsü, nefislerin ayartması ve bâtıl yolda olanların çokluğuna rağmen hayır yapmak, hakkı söylemek ve bu uğurda karşılaşılan zorluk ve sıkıntılara dayanmaktır.[54] Başka bir deyişle sabır, zillete razı olup hiçbir şey yapmamak değil, bu duruma düşmemek için baştan tedbir almaktır. Örneğin cehalet zilletine düşmemek için ilim yolundaki güç-

[50] M7458 Müslim, Zühd, 33.
[51] M2424 Müslim, Zekât 124.
[52] M534 Müslim, Tahâret, 1.
[53] T2464 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30.
[54] Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 6081.

lükleri göğüslemek; düşman çizmesinin altında ezilmemek için savaşın sıkıntılarına katlanmak gerçek anlamda sabırdır. Öte yandan Hz. Peygamber, Müslümanlardan birinin bir kötülük gördüğünde eliyle, yapamıyorsa diliyle düzeltmesini, bu da mümkün değilse en azından kalbiyle reddetmesini istemiştir.[55]

Lokman'ın (as) oğluna verdiği şu öğüt hepimiz için yapılmıştır: "*Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.*"[56]

[55] M177 Müslim, Îmân, 78
[56] Lokman, 31/17

HAYÂ
İSLÂM AHLÂKININ ÖZÜ

حدثنا أَبُو مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :

"إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلاَمِ النُّبُوَّةِ الأُولَى، إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ."

Ebû Mes'ûd'un naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"İnsanlık, ilk günden beri bütün peygamberlerin üzerinde ittifak ettikleri bir söz bilir: Şayet utanmıyorsan, dilediğini yap!"
(B6120 Buhârî, Edeb, 78)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً، وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ."

عَنْ أنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ لِكُلِّ دِينٍ خُلُقًا. وَخُلُقُ الْإِسْلَامِ الْحَيَاءُ."

عَنْ أنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَا كَانَ الْفُحْشُ فِى شَيْءٍ إِلاَّ شَانَهُ، وَمَا كَانَ الْحَيَاءُ فِى شَيْءٍ إِلاَّ زَانَهُ."

عَنْ سَلْمَانَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ رَبَّكُمْ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِى مِنْ عَبْدِهِ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَيْهِ،
أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İman, yetmiş küsur parçadır. Hayâ da imandan bir parçadır."*

(M152 Müslim, Îmân, 57)

Enes (b. Mâlik)'ten rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her dinin (kendine özgü) bir ahlâkı vardır; İslâm ahlâkı(nın özü) hayâdır."*

(İM4181 İbn Mâce, Zühd, 17)

Enes (b. Mâlik)'ten rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Arsızlık nerede ve kimde olursa olsun çirkinleştirir; hayâ ise nerede ve kimde olursa olsun zarifleştirir"*

(T1974 Tirmizî, Birr, 47)

Selmân'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Yüce Rabbiniz hayâ sahibi ve cömerttir. Kulu (dua etmek için) O'na ellerini kaldırdığı zaman, o elleri boş çevirmekten hayâ eder."*

(D1488 Ebû Dâvûd, Vitr, 23)

Mescid-i Nebevî'de büyük bir kalabalık vardı. Zeyneb bnt. Cahş ile dünya evine giren Allah Resûlü'nün düğün yemeğine davetliydi herkes. Kendilerine ikram edilen et ve ekmeği yiyenler oradan ayrılıyor, onların yerine yenileri geliyordu. Bütün davetliler yemeklerini bitirdiğinde Resûlullah sofranın kaldırılmasını istedi. Ancak vaktin ilerlemesine aldırış etmeyen bir grup insan evdeki sohbete devam ediyor, Allah Resûlü ile eşi Zeyneb'in yalnız kalmasına müsaade etmiyorlardı. İnsanları kırmaktan hoşlanmayan Resûlullah ise ağırdan alan bu sahâbîleri incitmek istemiyor, kâh oturup kalkarak kâh odayı terk ederek, rahatsızlığını onlara hâliyle fark ettirmeye çalışıyordu. Odasına girmek üzere geldiğinde üç kişinin hâlâ oturmakta olduğunu gördü ve onlar gidinceye dek bekledi. Herkes dağıldıktan sonra tekrar odasına gelen Allah Resûlü, içeriye girer girmez, *"Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu hareketiniz Peygamber'i üzmekte, fakat o (size bunu söylemekten) hayâ etmektedir. Ama Allah, hakkı söylemekten hayâ etmez..."*[1] diye başlayan hicap âyeti nâzil oldu.[2]

Sözlükte "utanmak, çekinmek" anlamlarına ve Türkçede daha çok "ar" kelimesiyle ifade edilen hayâ duygusu, genellikle yüzün kızarması, kişinin başını öne eğmesi, gözlerini kaçırması, şaşkın davranışlar sergilemesi gibi şekillerde dışa yansır. İnsanı kötülükten alıkoyup iyiliğe yönelten fıtrî bir ahlâk özelliği olmakla birlikte hayâ, kişinin içinde yaşadığı toplumun dinine, örf ve âdetlerine, yaşam tarzına göre şekillenir. Dolayısıyla değer yargılarının değişmesiyle hayânın toplumdan topluma, hatta bireyden bireye farklılık göstermesi mümkün olduğu gibi, değerlerin hiçe sayıldığı bir ortamda tamamen yok olması da ihtimal dâhilindedir.

Peygamberlerin temel vasıflarından biri olan hayâ erdemi, onların gönderildikleri toplumlara ısrarla öğütledikleri bir sünnet olagelmiştir.[3] Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"İnsanlık, ilk günden beri bütün peygamberlerin üzerinde ittifak ettikleri bir söz bilir: Şayet utanmıyorsan, dilediğini yap!"*[4] Kişi için utanç sebebi olmayan davranışların yapılmasında

[1] Ahzâb, 33/53.
[2] M3505 Müslim, Nikâh, 92; B4793 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 33/8
[3] T1080 Tirmizî, Nikâh 1; HM23478 İbn Hanbel, V, 422
[4] B6120 Buhârî, Edeb, 78.

sakınca bulunmadığını ifade eden bu söz, aynı zamanda hayâsı olmadığı takdirde insanın kötüyü ayıracak bir ölçütü kalmayacağını, dolayısıyla dilediği gibi davranabileceğini bildiren bir uyarıdır.

İslâm dini, insanın doğasında var olan hayâ duygusunu, Allah Teâlâ'nın belirlediği ilkeler doğrultusunda şekillendirerek şahsıyla bütünleşen bir karakter özelliği hâline getirmesini ister. Böylece doğruyla yanlışı ayırt ederek Rabbinin kötü ve çirkin görüp yasakladığı söz ve fiilleri yapmaktan hayâ eden kulun, haramları terk edip helâllere sarılması, dolayısıyla dinin gereklerini yerine getirmesi daha kolay olacaktır. İşte bu nedenle Allah Resûlü, *"İman, yetmiş küsur parçadır. Hayâ da imandan bir parçadır."* buyurmuş,[5] hayâ ile imanın birbirine bağlı olduğunu, biri olmazsa diğerinin de olamayacağını ifade etmiştir.[6] Bir defasında fazla utangaç olduğu gerekçesiyle din kardeşini azarlayan birini görünce, *"Onu (kendi hâline) bırak. Çünkü hayâ, imandandır."* demiştir.[7]

"Her dinin (kendine özgü) bir ahlâkı vardır; İslâm ahlâkı(nın özü) hayâdır."[8] buyuran Allah Resûlü, müminlere söz ve fiillerinde hayâ üzere davranmayı emrederek, kötü söz söylemek ve gereğinden fazla konuşmak gibi edebe aykırı hâllerin münafıklara has davranışlar olduğunu bildirmiş,[9] kendisi de davranışları ve tavrıyla inananlar için bir hayâ timsali olmuştur. Nitekim sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî onun bu özelliğini şöyle dile getirmiştir: "Peygamber (sav), köşesine çekilmiş genç bir kızdan daha hayâlı idi. Hoşlanmadığı bir şey gördüğünde biz onu yüzünden anlardık."[10]

Ashâbını hayâlı olmaya teşvik eden Resûlullah, *"Arsızlık nerede ve kimde olursa olsun çirkinleştirir; hayâ ise nerede ve kimde olursa olsun zarifleştirir."*[11] buyurmuş ve hayâ sahibi kimselerden övgüyle bahsetmiştir. Meselâ, ashâbının faziletlerinden bahsettiği bir konuşmasında Hz. Osman'ı *"ashâbın en hayâlısı"* olarak tanımlamış[12] ve Hz. Osman, asr-ı saadette, bu üstün hayâ duygusuyla şöhret bulmuştur.[13]

Allah Resûlü *"Gücün yettiğince avret yerlerini kimseye göstermemeye çalış!"* diye nasihatte bulunduğu bir sahâbînin, yalnız kaldığı zamanlarda da avret yerlerini örtmesinin gerekli olup olmadığını sorması üzerine şöyle cevap vermiştir: *"Kendisinden hayâ edilip utanılmaya en lâyık olan, Allah'tır."*[14] Böylece inananlara, herkesten önce Allah'tan hayâ etmek gerektiğini bildiren Hz. Peygamber, O'ndan nasıl hayâ edileceğini de yine kendisi öğretmiştir. Bir gün ashâbına, *"Allah'tan gereği gibi, hakkıyla hayâ edin!"* buyurunca onlar, "Ey Allah'ın Resûlü! Elhamdülillâh biz Allah'tan

[5] M152 Müslim, Îmân, 57; B9 Buhârî, Îmân, 3.
[6] NM58 Hâkim, *Müstedrek*, I, 30 (1/23); MŞ25341 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Edeb, 3.
[7] B6118 Buhârî, Edeb, 77; MU1645 *Muvatta'*, Husnü'l-huluk, 2.
[8] İM4181 İbn Mâce, Zühd, 17; MU1644 *Muvatta'*, Husnü'l-hulk, 2.
[9] T2027 Tirmizî, Birr, 80; HM22668 İbn Hanbel, V, 267; DM518 Dârimî, Mukaddime, 43.
[10] B6102 Buhârî, Edeb, 72; M6032 Müslim, Fedâil, 67.
[11] T1974 Tirmizî, Birr, 47; İM4185 İbn Mâce, Zühd, 17.
[12] T3791 Tirmizî, Menâkıb, 32; İM154 İbn Mâce, Sünnet, 11.
[13] M6209 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 26.
[14] T2769 Tirmizî, Edeb, 22; D4017 Ebû Dâvûd, Hammâm, 2; Buhârî, Gusül, 20 (bab başlığı).

hayâ ediyoruz." demişlerdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem şöyle açıklamıştı sözlerini: *"Bu, sizin anladığınız gibi değildir! Allah'tan hakkıyla hayâ etmek, baş ve başta bulunan organlarla, karın ve karnın içine aldığı organları (her türlü günah ve haramdan) korumak, ölümü ve (toprak altında) çürümeyi daima hatırlamaktır. Âhireti arzu eden, dünyanın süsünü terk eder. Kim bu şekilde davranırsa Allah'tan gereği gibi hayâ etmiş olur."*[15]

Başkalarından utanan, tepkilerinden çekindiği için onların hoşlanmadığı söz ve fiilleri yapmaktan rahatsızlık duyan insanın aynı şekilde Allah'a karşı da hayâ göstermesi, rızasını kaybetmekten korktuğu için O'nun sevmediği amelleri terk etmesini gerektirir. İhsan üzere, yani Allah'ı görüyormuşçasına hareket ederek Allah'ın kendisini an be an gördüğü bilinciyle[16] yaşayan kulun Allah'tan hayâ etmesi, onun her zaman ve mekânda takva sahibi bir mümin[17] olmasını sağlar ki, Rahmân'ın, kullarından talebi de budur. Nitekim, *"Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır."*[18] âyetindeki "takva elbisesi" tabiriyle "hayâ"nın kastedildiği belirtilmiştir.[19]

Allah Resûlü, hayânın bütünüyle hayır olduğunu vurgulamıştır.[20] Ancak insanın sorumluluklarını yerine getirmesini engelleyen, onu hakkını elde etmekten alıkoyan ve iyilik yapmaktan uzaklaştıran utanma hissi, İslâm dinindeki hayâ anlayışıyla bağdaşmaz. Zira böylesine utangaç olmak kişinin kendisine zarar verir, onu güzel ve hayırlı amelleri işlemekten mahrum kılar. Kişiyi âciz bırakan bu hâl, aslında hayâ değil çekingenliktir.

Hz. Peygamber'in güzide ashâbı, edep ve hayânın en güzel örneklerini vererek bu hususta sonraki nesillere yol göstermişlerdir. Hayâ, onları dinin emirlerini yerine getirmekten alıkoymamış, hayırlı amellerden uzaklaştırmamıştır. Onlar, özellikle dinî öğrenme konusunda büyük gayret sarf etmişler, en mahrem konularda dahi erkeğiyle kadınıyla Resûlullah'a danışmaktan geri durmamışlardır. Örneğin bir gün Allah Resûlü'ne hizmetiyle meşhur olan Enes b. Mâlik'in annesi Ümmü Süleym, Resûlullah'ın yanına gelerek, *"Ey Allah'ın Resûlü! Şüphesiz Allah haktan hayâ etmez. İhtilam olan bir kadının gusletmesi gerekir mi?"*[21] diye sormuştur. Allah Resûlü de hanımları sorularından dolayı ayıplamamış, mahrem konuları ayrıntılı bir şekilde cevaplamaktan da çekinmemiştir. Hanımlarla ilgili meselelerde bazen Hz. Âişe'den yardım almış, sonuçta, danışılan her meseleyi münasip bir şekilde aydınlatmıştır. Bir defasında Muâz b. Cebel'in halasının kızı olan ve kadınların sözcüsü anlamında "hatîbetü'n-nisâ" lakabıyla anılan

[15] T2458 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 24; HM3671 İbn Hanbel, I, 387.
[16] M99 Müslim, Îmân, 7; B50 Buhârî, Îmân, 37.
[17] T1987 Tirmizî, Birr, 55; DM2819 Dârimî, Rikâk, 74.
[18] A'râf, 7/26.
[19] TT12/366 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII/366-367.
[20] M157 Müslim, Îmân, 61. D4796 Ebû Dâvûd, Edeb, 6
[21] B282 Buhârî, Gusül, 22.

Esmâ bnt. Yezid b. Seken, Âişe validemizin de bulunduğu bir ortamda Hz. Peygamber'e gelerek hayızdan ve cünüplükten nasıl yıkanıp temizleneceğini sormuştu. Resûl-i Ekrem'in umumî açıklamaları yeterli gelmediğinde, Hz. Âişe ortama uygun bir tavırla devreye girerek soru soran hanımın anlayacağı bir dil ile ona yardımcı olmuştu.

Kadınların dini öğrenme hususunda gösterdikleri bu tavrı takdir eden Hz. Âişe, "Şu ensar kadınları ne iyi kadınlardır! Utanma duygusu onları, dinî (hükümleri) sorup öğrenmekten alıkoymuyor."[22] demiştir. Utandıkları için bazı konuları Hz. Peygamber'e sormaktan çekinen kimseler de bir başkası vasıtasıyla bile olsa muhakkak Allah Resûlü'ne ulaşarak dinin söz konusu mesele ile ilgili hükmünü öğrenmişlerdir.[23]

Hz. Peygamber hayâyı teşvik ettiği bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Allah hayâ sahibidir, ayıp ve kusurları örter. Hayâyı ve örtünmeyi sever, sizden biriniz gusledeceğinde başkalarına görünmesin (kapalı yerde yıkansın)."*[24] Başka bir hadisinde ise Allah'ın dualara muhakkak karşılık vereceğini ifade etmek üzere, *"Şüphesiz Yüce Rabbiniz son derece hayâ sahibi ve cömerttir. Kulu (dua etmek için) O'na ellerini kaldırdığı zaman, o elleri boş çevirmekten hayâ eder."* buyurmuştur.[25] Ayrıca müşriklerin, Kur'ân-ı Kerîm'de arı, karınca, sinek gibi küçük yaratıkların örnek olarak gösterilmesinin fesahatle yani üstün bir edebî üslûpla bağdaşmadığı yolundaki iddialarına karşı, Allah Teâlâ, *"Şüphesiz Allah, (gerçeği açıklamak için) sivrisineği ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten hayâ etmez."*[26] şeklinde cevap vermiştir. Allah'ın utanıp çekineceği herhangi bir varlık yoktur. Dolayısıyla, Allah'ın zâtı için kullanıldığı bu ve benzeri durumlarda hayâ, O'nun "kötü ve çirkin bir işi yapmayı kendisine lâyık görmemesi" ve "daima iyi olanı yapması" anlamlarını ifade eder.

Mümin için hayâ onu daima iyiyi ve güzeli yapmaya sevk eden ahlâkî bir erdemdir. Bu nedenle insanlık tarihi boyunca bütün ilâhî dinler söz, fiil ve davranışlarda hayâlı olmayı emretmiştir. Edep ve ahlâkın temel bir unsuru olarak hayâ, toplumumuzda da nesiller boyu üstün bir ahlâkî meziyet olarak görülmüştür. Ancak ahlâkî değerlerin giderek yozlaştığı günümüz toplumunda hayâ duygusu da eski konumunu kaybetmeye başlamıştır. Öyle ki önceleri hayâ sahibi olan kişiler övülür, değerli görülürken, şimdilerde hayâlı olmak bir utanç ve eksiklik sebebi gibi algılanır hâle gelmiştir. Edebe aykırı sözleri herkese karşı söyleyebilmek, ahlâksız davranışları alenî olarak işlemek, bazı çevrelerde, cesaretin, özgüvenin

[22] M750 Müslim, Hayız, 61
[23] M696 Müslim, Hayız, 17; B178 Buhârî, Vudû', 34.
[24] D4012 Ebû Dâvûd, Hammâm, 1.
[25] D1488 Ebû Dâvûd, Vitr, 23; T3556 Tirmizî, Deavât, 104.
[26] Bakara, 2/26

ve özgürlüğün en önemli göstergesi kabul edilmektedir. Halbuki hayâyı kaybetmek, öncelikle bireyi "en şerefli varlık" olmaktan çıkararak değersizleştirir. Birlikte yaşamanın temeli olan saygıyı ortadan kaldırarak, sosyal hayatta riayet edilmesi gereken sınırları silikleştirerek toplumun bozulmasına yol açar. Nitekim dilimizde, utanç duyulması gereken hâl ve davranışları çekinmeden yapan kimseler için kullanılan "ar damarı çatlamış" tabiri, hayâsızlığın insanın yaratılışını bozan bir hâl olduğuna dikkatleri çekmektedir.

Dolayısıyla diğer ahlâkî prensipler gibi hayâya da gereken önem verilmeli, özellikle doğruyu ve yanlışı yetiştiği çevrede öğrenen tertemiz zihinlere, asli bir değer olarak tanıtılmalı ve böylece temel eğitimdeki yerini almalıdır. Ahlâksız sözler söyleyen veya edebe aykırı davranışlarda bulunan masum çocukların bu hâllerine gülüp onları hayâsızlığa teşvik etmek yerine, onlara hayatın her anında hayânın güzelliği aşılanmalıdır. Müminler için hayânın, ahlâklı ve onurlu bir yaşamın anahtarı olmanın da ötesinde kişinin imanını yansıtan ve onu Rabbi katında değerli kılan bir vasıf olduğu unutulmamalıdır. Zira Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *"Hayâ imandan neşet eder, (ehl-i) iman da cennete gider. Çirkin söz ve davranış ise kabalıktan ve kötü ahlâktan neşet eder. Kötü ahlâk (sahibi olanlar) da cehenneme gider."*[27]

[27] T2009 Tirmizî, Birr, 65
İM4184 İbn Mâce, Zühd, 17

İFFET
ÖZ SAYGI

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"ثَلاَثَةٌ؛ حَقٌّ عَلَى اللَّهِ عَوْنُهُمْ: الْمُجَاهِدُ فِى سَبِيلِ اللَّهِ، وَالْمُكَاتَبُ الَّذِى يُرِيدُ الأَدَاءَ، وَالنَّاكِحُ الَّذِى يُرِيدُ الْعَفَافَ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Üç gruba Allah'ın yardım etmesi haktır: Allah yolunda cihad eden kişiye, (hürriyetini kazanmak için belirlenmiş parayı) ödemeye çalışan köleye, iffetli olabilmek için evlenene."

(T1655 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 20)

عَنْ أبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ: أَنَّ نَاسًا مِنَ الأَنْصَارِ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَعْطَاهُمْ، ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ، حَتَّى إِذَا نفدَ مَا عِنْدَهُ قَالَ: "مَا يَكُنْ عِنْدِي مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ أَدَّخِرَهُ عَنْكُمْ، وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ، وَمَنْ يَصْبِرْ يُصَبِّرْهُ اللَّهُ، وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ مِنْ عَطَاءٍ خَيْرٌ وَأَوْسَعُ مِنَ الصَّبْرِ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ وَعَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ طَلَبَ حَقًّا فَلْيَطْلُبْهُ فِي عَفَافٍ وَافٍ، أَوْ غَيْرِ وَافٍ."

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ، الْفَقِيرَ الْمُتَعَفِّفَ أَبَا الْعِيَالِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ! إِنِّي أَسْأَلُكَ الْهُدَى وَالتُّقَى، وَالْعَفَافَ وَالْغِنَى."

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, ensardan bazı kimseler Resûlullah'tan (sav) (bir şeyler) istediler. O da verdi. Sonra tekrar istediler. Allah Resûlü de yanındakiler bitinceye kadar verdi ve şöyle buyurdu: *"Yanımda bulunan hiçbir malı sizden saklayacak değilim. Kim iffetli olmayı dilerse, Allah onu iffetli kılar. Kim müstağni olursa (aza kanaat edip insanlardan bir şey istemezse), Allah onu zengin kılar. Kim de sabrederse, Allah ona sabır ihsan eder. Kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir ikram verilmemiştir."*

(M2424 Müslim, Zekât, 124)

İbn Ömer ve Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hakkını talep eden kişi bunu tam olarak alsa da alamasa da iffetli bir şekilde istesin."*

(İM2421 İbn Mâce, Sadakât, 15)

İmrân b. Husayn'nın rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, yoksul (olmasına rağmen) iffetli, çoluk çocuk sahibi mümin kulunu sever."*

(İM4121 İbn Mâce, Zühd, 5)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *"Allah'ım! Senden hidayet, takva, iffet ve zenginlik dilerim."*

(M6904 Müslim, Zikir, 72)

Hz. Peygamber ile uzun süre birlikte olup ona hizmette bulunma şerefine eren meşhur sahâbîlerden Ebû Zer yine bir gün onunla beraberdi. Allah Resûlü binitine binerek arkasına da Ebû Zerr'i oturtmuş ve sohbete başlamıştı. Ebû Zerr'e birtakım sorular soruyor, Ebû Zer de Allah Resûlü'nün daha iyi bileceğini söyleyerek onun açıklamalarına kulak veriyordu. Resûlullah'ın sorularından biri şöyleydi: *"Ebû Zer, yatağından kalkıp mescide gidemeyecek, mescide gidip de yatağına dönmeye takatin kalmayacak kadar aşırı bir açlığa maruz kalırsan ne yaparsın?"* Bu soru üzerine Ebû Zer yine Hz. Peygamber'in kanaatini öğrenmek için, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diye cevap verince Resûlullah da ona, *"Bu durumda dahi iffetli olman gerekir."* buyurdu.[1] Böylece Müslüman'ın en sıkıntılı zamanlarda bile, iffetini koruyup başkalarına el açmaması veya haram kazançlara göz dikmemesi gerektiğini bildirdi.

Sözlükte, "harama yaklaşmamak, helâl olmayan söz ve fiillerden kaçınmak" mânâsına gelen "iffet"; kişinin yeme, içme ve cinsellik konularında nefsin aşırı arzularını dizginleyerek dengeli ve ölçülü davranmasını, dinin belirlediği çerçevede hareket etmesini ifade eden ahlâkî bir terimdir. Nefsanî arzulara aşırı düşkünlüğü ifade eden "şereh" ile bu arzulardan tamamen uzaklaşma anlamındaki "humûd"un ortasında yer alan "iffet"; hikmet, şecaat (cesaret) ve adaletle birlikte İslâm ahlâk felsefesindeki "dört temel fazilet"i oluşturur. Gazâlî, *İhyâ* isimli eserinde hayâ, sabır, arzuları dizginlemek, dürüstlük, kanaat, ağırbaşlılık, nezaket, güzel yaşayış, Allah korkusu, düzenlilik, cömertlik, eli açıklık, diğerkâmlık, âli cenaplık, yardımseverlik, bağışlama ve hoşgörü gibi erdemlerin iffetin alt kolları olduğunu söylemiştir.[2] Ondan çok daha önce meşhur yedi kıraat âliminden biri olan Ebû Amr b. Alâ ise câhiliye döneminde "cömertlik, ağırbaşlılık, yumuşak huyluluk, sabır, tevazu ve düşünerek ölçülü hareket etme" sıfatlarının asalet ölçüsü olduğunu bildirdikten sonra İslâmiyet'te bu vasıfların tamamının "iffet" kapsamında değerlendirildiğini dile getirmiştir.[3]

İffet kelimesinin "cinsel konularda ahlâk kurallarına bağlılık" şeklindeki kullanımı yaygınlaşmış olduğundan "iffetli olmak" günümüz toplumunda, yalnızca namusu korumak şeklinde anlaşılmaktadır. Ancak

[1] İM3958 İbn Mâce, Fiten 10; HM21651 İbn Hanbel, V, 150.
[2] Gİ3/55 Gazâlî, *İhyâ*, III, 55.
[3] BŞ10899 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 440.

yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, İslâm ahlâkında iffet, bu anlamla birlikte birçok güzel hasleti içine alan üst bir erdem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, kendilerini Allah yoluna adamış muhtaç kimselere yardım yapılması istenirken bu kimseler şöyle tanıtılmıştır: *"Bilmeyen, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar insanlardan arsızca (bir şey) istemezler."*[4] Bu âyeti açıklayan Hz. Peygamber de, *"Yoksul, insanların etrafında dolaşıp da bir veya iki lokma ya da bir veya iki hurma ile baştan savılan (dilenci) değildir. Hakiki yoksul, ihtiyacını karşılayacak kadar geliri olmadığı hâlde, durumu bilinmediği için yardım edilmeyen ve kendisi de insanlardan istemekten hayâ eden (iffetli) kimsedir."*[5] buyurarak başkalarına el açmaktan çekinmenin iffetin yani afif olmanın bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Ensardan bazı kimselerin kendisine gelerek mal istemesi üzerine elindeki mallar tükenene kadar onların isteklerine karşılık veren Allah Resûlü, vereceği bir şey kalmayınca onlara şöyle demiştir: *"Yanımda bulunan hiçbir malı sizden saklayacak değilim. Kim iffetli/afif olmayı dilerse, Allah onu iffetli kılar. Kim müstağni olursa (aza kanaat edip insanlardan bir şey istemezse), Allah onu zengin kılar. Kim de sabrederse, Allah ona sabır ihsan eder. Kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha geniş bir ikram verilmemiştir."*[6] Diğer bir âyette yetimi himaye eden kimselere, *"Zengin olan (veli), iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin."*[7] uyarısı yapılarak hâli vakti yerinde olan velîlerin yetimlerin malına göz dikmemeleri gerektiği, iffetli olmanın bunu gerektirdiği belirtilmiştir. Dolayısıyla kişinin mal mülk konularında ölçülü ve kanaatkâr olması, muhtaç durumda olsa bile insanlardan istemekten ve haksız kazançtan sakınması iffetin kapsamına girer.

İffetli olmanın diğer bir gereği namusu korumaktır. Allah Teâlâ evlenme imkânı bulamayanların evleninceye kadar iffetli olmalarını isterken[8] bu hususu vurgulamış, yaşlı kadınların tesettür konusunda daha rahat davranabileceklerini ifade ettikten sonra, iffetli davranmalarının daha hayırlı olacağını söyleyerek[9] tesettüre riayet etmeyi iffet kapsamında zikretmiştir. Allah Resûlü de evli olup da iffetini muhafaza eden kişinin cenneti hak edenlerden olduğunu ifade etmiş,[10] iffeti için evlenmeye gayret edenleri ise şöyle müjdelemiştir: *"Üç gruba Allah'ın yardım etmesi haktır: Allah yolunda cihad eden kişiye, (hürriyetini kazanmak için belirlenmiş parayı) ödemeye çalışan köleye, iffetli olabilmek için evlenene."*[11]

4 Bakara, 2/273
5 B1479 Buhârî, Zekât, 53, M2394 Müslim, Zekât, 102
6 M2424 Müslim, Zekât, 124
7 Nisâ, 4/6
8 Nûr, 24/33
9 Nûr, 24/60
10 M7207 Müslim, Cennet, 63
11 T1655 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 20; N3122 Nesâî, Cihâd, 12

Nefsine hâkim olmak iffetin bir diğer boyutudur. Bir gün Übey b. Kâ'b mescitte bir adamın yakasına yapışmış, borcunu istiyordu. Bu sırada mescide giren Allah Resûlü, namazını kılıp ihtiyacını giderdikten sonra geri geldiğinde Übey'in hâlâ aynı vaziyette olduğunu görünce şöyle dedi: "*Hakkını talep eden kişi bunu tam olarak alsa da alamasa da iffetli/afif bir şekilde istesin.*"[12] Resûlullah'ın sözlerini duyan Übey'in kafası karışmıştı. Onun yanına gelerek, "İffet nedir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem de ona şöyle cevap verdi: "*Ona (kardeşine) hakaret etmeden, onu zorlamadan, ona çirkin söz söylemeden ve ona eziyet etmeden istemektir!*"[13] Dolayısıyla Allah Resûlü, hakkını arayan kişinin iffetli olmasını isterken onun edep sınırlarını aşmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Böylece ölçülü davranma ve nefsi her durumda aşırılıklardan koruyabilmenin iffete uygun olduğunu beyan etmiştir. Müminlerin ölen kimselerin cesetlerini parçalama gibi aşırılıklardan uzak olup, savaşırken dahi iffetli olduklarını belirtmiştir[14]

Âyet ve hadislerden anlaşılacağı üzere; başkalarına el açmaktan hayâ etmek, maddî konularda kanaatkâr davranarak hakkı olmayana tamah etmemek, namusu korumak, nefsine yenik düşmemek iffetli olmanın gereklerindendir. Dinimiz İslâm, iffeti müminin karakterine yerleştirmek ister. Zira kıskançlığa ve bencil tutkulara meyilli olan nefis,[15] iffet erdemiyle bezendiğinde, akıl ve dinin hoş görmediği şeyleri yapmaktan hayâ eder, kötülüğü ve çirkinliği kendine yakıştıramadığı için bu tür hoş olmayan durumlardan kendini uzak tutar ve saflığını korumaya gayret eder. Dolayısıyla müminin insanlar arasındaki saygınlığını ifade eden iffet, kişinin kendine duyduğu saygıyı da temsil eder.

"Nefsin en üstün melekelerle donanmış hâli"ni ifade eden "mürüvvet"e erişmenin temel şartlarından biri olarak iffet, dinin yetiştirmek istediği kâmil insanın vazgeçilmez bir vasfını oluşturur. Zulümden sakınmak[16] dolayısıyla hakkı gözetmek; elini, dilini, gözünü, ırz ve namusunu koruyup[17] zinaya yaklaşmamak,[18] taşkınlığı terk edip mutedil olmak,[19] nefsine hâkim olmak,[20] sabrederek öfkesini kontrol etmek[21] gibi dinin üzerinde önemle durduğu pek çok emir ve yasak, kişiye "iffet" erdemini kazandırmaya yöneliktir. İlâhî kelâmda, çirkin sözler ve fiiller için kullanılan "fahşâ",[22] "fâhişe"[23] ve çoğulu "fevâhiş"[24] kelimeleri, daha genel olarak başta zina olmak üzere edep, hayâ ve iffete aykırı her türlü söz ve davranışı ifade etmekte olup bu bağlamda her türlü hayâsızlık, edep ve iffete aykırı söz ve davranışlar Kur'ân-ı Kerîm'de yasaklanır.[25] Diğer taraftan hayâ, iffet

12 [illegible]
13 [illegible]
14 [illegible]
15 [illegible]
16 [illegible]
17 [illegible]
18 [illegible]
19 [illegible]
20 [illegible]
21 [illegible]
22 [illegible]
23 [illegible]
24 [illegible]
25 [illegible]

ve edepli olmak ise ısrarla teşvik edilmiştir. Allah Teâlâ, inanan erkeklerden ve kadınlardan gözlerini haramdan sakınmalarını ve iffetli olmalarını istemiş,[26] kulak, göz ve kalbin dahi fiillerinden sorumlu tutulacağını haber vermiştir.[27] Kötülüğün açığına da gizlisine de yaklaşmamayı tavsiye etmiş,[28] nefsini kötülüklerden arındıranların kurtuluşa ereceğini bildirmiş,[29] müminlerin, ufak tefek kusurlar işleseler de büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınan kimseler olduğunu ifade etmiştir.[30] Hz. Peygamber de kötü huylu küfürbaz kimseleri cehennemlikler arasında zikretmiş,[31] diline ve cinsel arzularına hâkim olan kişinin cenneti hak edeceğini söylemiştir.[32] *"Zinakâr, zina ederken mümin olarak zina etmez. Hırsız, çalarken mümin olarak çalmaz. Sarhoş da şarabı içerken, mümin olarak içmez."*[33] sözüyle Allah Resûlü, bu tür iffete aykırı davranışların mümine yaraşmayacağına dikkatleri çekerek iffetin imandan olduğunu vurgulamıştır.[34]

İmanla olan sıkı ilişkisi sebebiyle iffet, başlangıçtan itibaren, inanç esasları ve diğer bazı ibadetlerle birlikte İslâm'ın temel prensipleri arasında yer alan çok önemli ahlâkî bir meziyet olmuştur. Nitekim İslâmiyet'in ilk yıllarında Habeşistan'a göç eden müminlerden Ca'fer b. Ebû Tâlib, kral Necâşî'ye Allah Resûlü'nü tanıtırken onun iffetli bir kişiliğe sahip olduğunu, haramlardan ve her türlü çirkinlikten kaçınmayı, iffetli kadınlara iftira etmeyi yasakladığını vurgulamıştır.[35] Hicretin altıncı yılında, Mekke'nin önde gelen müşriklerinden Ebû Süfyân'ın, İslâm'ı tanıtırken öncelikli olarak kullandığı ifadeler de, inanmayanların zihninde dahi iffetin Müslümanlığın temel şartlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Allah Resûlü'nün İslâm'a davet mektubunu alan Bizans kralı Heraklius, ticaret yapmak üzere Şam'a gelen Ebû Süfyân'dan, kendi kavminden olan bu kişi ve getirdiği din hakkında bilgi istemiştir. Ebû Süfyân, Hz. Muhammed'in üstün ahlâkıyla bilinen biri olduğunu kaydettikten sonra, "O bize namaz kılmayı, zekât vermeyi, akraba ile ilgilenmeyi ve iffetli olmayı emrediyor." demiştir.[36]

İnananlardan iffetli olmalarını isteyen Allah Resûlü, iffetli davranış sergileyenleri övmüş ve onları Rabbin rızasına erişmekle müjdelemiştir. *"Allah, yoksul (olmasına rağmen) iffetli, çoluk çocuk sahibi mümin kulunu sever."*[37] buyurmuş, Kur'an'dan Hz. Musa'nın kıssasını okurken onun, Şuayb Peygamber'in yanında ücretli çalıştığı sekiz-on yıl boyunca iffetini koruduğuna dikkat çekmiştir.[38] İffetli kimselerin cennete girecek ilk üç grup arasında yer alacaklarını bildirmiş,[39] gücü yettiği hâlde Allah rızasını gözeterek harama yaklaşmayan kimselerin ayrıca mükâfatlandırılacaklarını

[26] Nûr, 24/30-31.
[27] İsrâ, 17/36.
[28] En'âm, 6/151
[29] Şems, 91/7-9.
[30] Necm, 53/32; Şûra, 42/37.
[31] M7207 Müslim, Cennet, 63.
[32] B6807 Buhârî, Hudûd, 19.
[33] M202 Müslim, Îmân, 100, B5578 Buhârî, Eşribe, 1
[34] DM518 Dârimî, Mukaddime, 43, MA20147 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 142.
[35] HM1740 İbn Hanbel, I, 202; SH2260 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 13
[36] B4553 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 4, B7 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[37] İM4121 İbn Mâce, Zühd, 5
[38] İM2444 İbn Mâce, Ruhûn, 5
[39] T1642 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 13

müjdelemiştir. Zira onun haber verdiği üzere, hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Allah'ın kendi arşının gölgesine alacağı yedi sınıf insandan biri, mevki sahibi güzel bir kadının beraber olma isteğine/gayri meşru davetine, "Ben Allah'tan korkarım." diyerek yaklaşmayan kişidir.[40] Burada dikkat çeken husus, iffetin, kişinin Allah'ın rızasına ulaşmak amacıyla, iradesini kullanarak ulaşabileceği bir meziyet olduğudur. Başka seçeneği olmadığı için iffetli davranış sergileyen kişinin bu davranışı da güzel olmakla birlikte, İslâmî gelenekte "erdemli" kabul edilmemiştir. *"Ameller, ancak niyetlere göredir."*[41] Dolayısıyla iffetli olmak, kişinin Rabbinin rızasını kazanmak adına bilinçli olarak, gayret sarf edilerek elde edilen bir vasıf olduğunda anlamlı ve değerlidir. Böyle olduğunda iffetin kişiyi Rabbının rızasına eriştireceği aşikârdır. Nitekim zühd konusundaki rivayetleriyle meşhur olmuş güvenilir âlimlerden Ahmed b. Ebu'l-Havârî, ilk sûfîlerden sayılan hocası Ebû Süleyman ed-Dârânî'ye, "Muhabbet ehli Allah'ın sevgisini ne ile kazandı?" diye sorduğunda gelen yanıt kısa ve net olmuştur: "İffetle ve kanaatkârlıkla."[42]

Asırlardır İslâm geleneğinde yüce bir ahlâkî değer olarak yerini koruyan iffet erdemi, diğer ahlâkî ilkeler gibi kaybolmaya yüz tutmuş gibidir. Kültürümüzde yaygın olarak kullanılan "Afife" ve "İffet" gibi manidar isimlere ise artık hiç rastlanmamaktadır. Zira bireysel özgürlük adına sınır tanımayan ve bütün değerleri hiçe sayan çağcıl zihniyet, kuralsız ve ölçüsüz yaşamaya müsaade etmeyen iffeti dışlamayı öngörmektedir. Halbuki bu şekilde yaşamak kişiyi özgürleştirmez, bilakis nefsinin kölesi olarak yaşamaya mahkûm eder. Nefsinin istekleri doğrultusunda yaşayan insanı durduracak hiçbir şey yoktur. Geçici hazlarla tatmin olamayacağı için mutluluğu bir orada bir burada arayarak geçer bütün hayatı. Ahlâkî ve ruhî bakımdan çöküntüye uğrayan, iç huzuru yakalayamayan bu kişi, toplumun bekasını da tehlikeye sokar. Bu tür kişilerden meydana gelen bir toplumun sağlıklı olamayacağı da açıktır. Zira herkesin sınırsızca kendi çıkarları peşinde koştuğu bir ortamda hak, adalet, hoşgörü, güven ve dayanışma gibi toplumu ayakta tutacak temel ilkelerden bahsedilemez. Allah Resûlü, *"Allah bir toplumun bekasını ve gelişmesini dilerse onları hoşgörü ve iffetle rızıklandırır."*[43] sözüyle bu gerçeği ortaya koymaktadır.

İslâm ahlâkında "iffetli olmak" bizâtihi özgürleşmek olarak görülmüştür. Çünkü iffet, nefsinin baskılarından kurtulan kişinin şahsiyetli bir kişilik kazanmasını ifade eder. Ona sağlıklı ve huzurlu, özgür ve say-

[40] B1423 Buhârî, Zekât, 16; M2380 Müslim, Zekât, 91.
[41] [illegible] Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[42] [illegible] Beyhakî, Şuabü'l-îmân, 1, 382.
[43] [illegible] Taberânî, Müsnedü'ş-Şâmiyyîn, 1, 34.

gın bir yaşantı sunar. Bu nedenle pek çok ahlâkî güzelliği içinde barındıran iffet erdemi, dinimizde imanın kemali için zorunlu görülmüş, Allah Resûlü'nün dualarında iman ve ihlâsla birlikte yer almıştır:

"Allah'ım! Senden hidayet, takva, iffet ve (gönül) zenginliği dilerim."[44]

[44] M6904 Müslim, 72

SADAKAT

SADAKAT İYİLİĞE, İYİLİK DE CENNETE GÖTÜRÜR

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ الْمِقْدَادُ يَوْمَ بَدْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا لاَ نَقُولُ لَكَ كَمَا
قَالَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِمُوسَى: «فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلاَ إِنَّا هَا هُنَا قَاعِدُونَ»
وَلَكِنِ امْضِ وَنَحْنُ مَعَكَ، فَكَأَنَّهُ سُرِّيَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre,
Mikdâd (b. Amr), Bedir günü şöyle dedi:
"Ey Allah'ın Resûlü! Biz İsrâiloğulları'nın Hz. Musa'ya dedikleri gibi, 'Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.' demiyoruz. Biz sana ancak, '(Düşman üzerine) yürü, biz de seninle beraberiz!' diyoruz."
Sanki bu söz Resûlullah'ın (sav) bütün kaygılarını giderdi.

(B4609 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 4)

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الأَحْوَصِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي أَنَّهُ شَهِدَ حَجَّةَ الْوَدَاعِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ... فَقَالَ: "...أَلاَ إِنَّ لَكُمْ عَلَى نِسَائِكُمْ حَقًّا، وَلِنِسَائِكُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا، فَأَمَّا حَقُّكُمْ عَلَى نِسَائِكُمْ أَلاَّ يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ مَنْ تَكْرَهُونَ، وَلاَ يَأْذَنَّ فِي بُيُوتِكُمْ لِمَنْ تَكْرَهُونَ، أَلاَ وَحَقُّهُنَّ عَلَيْكُمْ أَنْ تُحْسِنُوا إِلَيْهِنَّ فِي كِسْوَتِهِنَّ وَطَعَامِهِنَّ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَالْإِمَامُ رَاعٍ وَهْوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ فِي أَهْلِهِ رَاعٍ وَهْوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالْمَرْأَةُ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا رَاعِيَةٌ وَهْيَ مَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا، وَالْخَادِمُ فِي مَالِ سَيِّدِهِ رَاعٍ، وَهْوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ، فَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَصْدُقُ وَيَتَحَرَّى الصِّدْقَ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ صِدِّيقًا، وَإِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ، فَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَكْذِبُ وَيَتَحَرَّى الْكَذِبَ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَّابًا."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ النَّاسُ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَهُ النَّاسُ عَلَى دِمَائِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ."

Süleyman b. Amr b. Ahves diyor ki, "Veda Haccı'nda Resûlullah (sav) ile birlikte bulunan babam bana şunları anlattı: Resûlullah şöyle buyurdu: *"...Bilin ki, sizin, kadınlarınız üzerinde haklarınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki hakkınız, sevmediğiniz kimseleri evinize almamaları ve onlarla sohbet etmememleridir. Onların sizin üzerinizdeki hakkı ise, onların en güzel biçimde giyinmelerini ve geçimlerini sağlamanızdır."*

(T1163 Tirmizî, Radâ', 11)

Abdullah b. Ömer'in (ra) işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hepiniz birer sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da eşinin evinde sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür."*

(B2409 Buhârî, İstikrâz, 20)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir."*

(M6639 Müslim, Birr, 105)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman, dilinden ve elinden insanların selâmette olduğu kişidir. Mümin ise insanların canları ve malları konusunda (kendilerine zarar vermeyeceğinden) emin oldukları kişidir."*

(N4998 Nesâî, İmân, 8)

Zeyd b. Hârise küçük bir çocukken kaçırılır. Köle pazarına götürülür ve orada köle olarak satılır. Mekke'nin önde gelenlerinden Hz. Hatice'nin akrabası ve Peygamberimizin (sav) de gençlik arkadaşı olan Hakîm b. Hizâm, onu Hz. Hatice için satın alır. İlk gördüğü andan itibaren ona kanı ısınıp onu bağrına basan Allah Resûlü'ne de biricik eşi tarafından hediye edilir.[1]

Babası Hârise, biricik oğlunun Mekke'de olduğu haberini hacca giden akrabalarından öğrenir. Vakit kaybetmeden yol hazırlıklarına başlar. Yanına kardeşini de alarak Mekke'ye gitmek üzere yola çıkar.

Şehre geldiklerinde doğru Hz. Peygamber'in (sav) yanına gidip Zeyd hakkında görüşmek isterler. Zeyd, babasıyla amcasını gördüğüne tam olarak sevinemez. Allah Resûlü onu hürriyetine kavuşturup yanlarında götürmek isteyen baba ve amcasının talebi üzerine şöyle der: *"Onu çağırın ve istediğini seçmesine izin verin. Eğer sizi tercih ederse o size aittir. Fakat beni tercih ederse Allah'a yemin olsun ki beni tercih edene, ben kimseyi tercih etmem."*

Allah Resûlü'ne olan sadakat ve bağlılığını gösteren şu sözcükler Zeyd'in kararını açık biçimde ortaya koydu: "Onları istemiyorum. Ben hiç kimseyi sana tercih etmem. Sen benim için baba ve amca yerindesin." Zeyd'in bu tercihi üzerine Allah Resûlü, Kâbe'nin etrafında bulunan Mekkelileri de şahit tutarak şöyle dedi: *"Zeyd, (bugüne kadar benim hizmetçimdi, artık hürdür. Bugünden sonra da) benim oğlumdur (evlâtlığımdır). O, benim mirasçımdır, ben de onu vârisim kılıyorum. Hepiniz şahit olun."*[2]

Kendisini "el-Emin"e emanet eden Zeyd, Kur'an tarafından evlâtlıkla ilgili hüküm değişinceye kadar "Muhammed oğlu Zeyd" diye isimlendirilir. Zeyd, Kur'an'da[3] ismi sarahaten zikredilmiş olan tek sahâbî olma şerefine nail olmuştur.

Sahâbe-i kirâmın hayatı sadakatin yaşanmış örnekleriyle doludur. Bedir Muharebesi öncesinde muhacir ve ensardan söz alan bazı sahâbîlerin Allah Resûlü'ne hitapları ve onun yanındaki kararlı tutumları, onların Hz. Peygamber'e sadakatlerinin, İslâm'a olan bağlılıklarının en güzel göstergesidir. Enfâl sûresinin yedinci âyetinin nâzil olmasından sonra, Allah Resûlü savaşın kaçınılmaz olduğunu söyledi arkadaşlarına. Bu konuda onlarla is-

1 İHS, 1/ 548; İbn Hacer, İsâbe, II, 598
2 İHS, 2/ 150; İbn Abdilber, İstîâb, I, 352
3 Ahzâb, 33/37

tişare etti. Bu istişare neticesinde Mekke Müslümanlarından Mikdâd b. Amr ayağa kalktı ve hem tarihe mal olacak hem de daha sonraki devirler için sadakat nişanesi olacak şu konuşmayı yaptı: "Ey Allah'ın Resûlü! Allah sana ne emrettiyse onu yap. Biz seninle beraberiz! Biz İsrâiloğulları'nın Hz. Musa'ya dedikleri gibi, 'Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.'[4] demiyoruz. Biz sana ancak, '(Düşman üzerine) yürü, biz de seninle beraberiz!' diyoruz.[5] "Seni hak üzere gönderen Allah'a yemin ederim ki sen bizi (çok uzak bir yer olan) Berkü'l-Gımâd'a kadar yürütecek olsan, seninle birlikte oraya kadar yürürüz."[6]

Muhacirlerin bu tavrı Allah Resûlü'nü çok sevindirdi, ondaki kaygıyı, gam ve kederi giderdi.[7] Akabinde ensarı temsilen Sa'd b. Muâz ayağa kalktı ve şu konuşmayı yaptı: "Ey Allah'ın Resûlü! Biz sana iman edip, seni tasdik ettik. Getirdiğin her şeyin hak ve gerçek olduğuna şahitlik yaptık. Sana itaat etmek ve sözüne uymak konusunda söz verdik. Ey Allah'ın Peygamberi! Allah'ın emrini uygula (biz seninle beraberiz). Seni hak üzere gönderen Allah'a yemin olsun ki sen şu denize dalacak olsan biz de seninle birlikte dalarız. Bizden bir kişi bile geride kalmaz. Dilediğinle görüş, dilediğinle ilişkiyi kes. Mallarımızdan dilediğini al. Doğrusu mallarımızdan aldığın bizim için bıraktığından daha hoştur."[8]

Kime karşı sadakat denildiğinde, inanan bir kul için hiç şüphesiz ilk akla gelen, her şeyin yaratıcısı olan Yüce Allah'tır. Müminin bağlılık duygusunu, sadakat hissini gönlünde hissettiği en önde gelen varlıktır O. Bu onun imanının gereği ve göstergesidir aynı zamanda. Kul O'nu görmese de[9] O kullarını daima görmektedir, gözetmektedir,[10] onların yaptıklarını melekleri vasıtasıyla kaydetmektedir.[11] Kulun bu bilince sahip olması, bu doğrultuda hareket etmesi, kendisinin daima Allah'ın murakabesinde olduğu bilinciyle hareketlerine çeki düzen vermesi, onun Allah'a sadakatinin göstergesidir. Zaten Allah da kuldan bunu istemekte, kimsenin olmadığı yerde kendisi için gözyaşı döken kişiye farklı bir değer vermektedir.[12]

Kişinin dinine sadakati, her durumda dininin buyrukları doğrultusunda yaşamak, dünyevî menfaatleri, istek, şehvet ve arzularıyla dinin emir ve yasakları karşı karşıya geldiğinde dininin öğretileri doğrultusunda hareket edebilmek, din dairesinin dışına çıkmaktan ateşe atılırcasına korkmak[13] şeklinde ifade edilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'den alınan ilhamla,[14] "Ceyşü'l-Usre (Güçlük Ordusu)" diye anılan[15] bir orduyla Hz. Peygamber ve ashâbı meşakkat dolu bir se-

[4] Mâide, 5/24
[5] B4609 Buhârî, Tefsîr (Mâide) 4
[6] VM1/48 Vâkıdî, Meğâzî, I, 48
[7] B4609 Buhârî, Tefsîr (Mâide) 4
[8] VM1/48 Vâkıdî, Meğâzî, I, 48-49
[9] A'râf, 7/143.
[10] Tâ-Hâ, 20/46
[11] İnfitâr, 82/10-12
[12] B1423 Buhârî, Zekât, 16
[13] B16 Buhârî, Îmân, 9
[14] Tevbe, 9/117
[15] B4415 Buhârî, Meğâzî, 79; M4264 Müslim, Eymân, 8

ferden nihayet zaferle dönmüştü Medine'ye. Bizanslılara karşı düzenlenmiş olan Tebük Seferi'nin başarısıyla herkes sevinç içindeyken ashâbdan üç kişi vardı ki onların kalplerindeki sıkıntı sevinmelerine fırsat vermemişti. Onlar, Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî idi. Hz. Peygamber'in güzide ashâbından olup iyilikleriyle tanınan bu kimseler, nasıl olduysa dünya işleriyle oyalanmış, tembellik etmiş, zahmet ve meşakkat yerine zevk ve sefayı seçmiş ve nihayetinde de seferden geri kalmışlardı. Her zaman görmek için can attıkları Allah Resûlü'nün yüzüne bakmaktan korkuyorlardı bu defa. Ona asla yalan söyleyemezler, niçin sefere iştirak edemediklerini ortaya koyan bir bahaneyle de çıkamazlardı onun huzuruna. Neticede Müslümanları yalnız bırakmanın cezası olarak Hz. Peygamber tüm Müslümanların onları boykot etmesini istedi. Boykot günlerinde, bu üç kişinin en genci olan Kâ'b, çok büyük bir imtihandan daha geçti. Zira boykotu haber alan Gassân kralı, Medine'yi ve Hz. Peygamber'i bırakıp gelmesi hâlinde, kendisini rahata erdireceğini bildirip ona kendilerine katılmasını teklif etti. Komşu ülkenin kralından gelen bu teklifi tereddütsüz reddeden Kâ'b, sadakatin en güzel örneklerinden birini ortaya koydu. Nihayet affolunduğunu müjdeleyen âyet[16] indi; böylece Rabbi onu mükâfatlandırdı.[17]

Sadakat sadece Allah ve Resûlü'ne karşı bir bağlılık olmayıp sorumluluk ve aidiyet duyulan her alanda ve herkese karşı gösterilmesi gereken bir erdem, bir fazilettir. Bu bağlamda kişinin hayat boyu kendisine karşı hak ve sorumluluklar üstlendiği, en özel anlarını paylaştığı eşi özel olarak zikredilmelidir. Zira eşler arası ilişkilerin uzun soluklu olabilmesi ve aile ocağının ayakta kalabilmesinin en önemli yapı taşlarından birisidir sadakat. Eşlerin sadakati, birbirlerine karşı olan sorumluluklarını elden geldiği ölçüde yerine getirmek, birbirlerinin hak ve hukukuna riayet etmek,[18] birbirlerini ihmal etmemek,[19] iffetlerini, ırz, namus ve şereflerini her hâlde korumak[20] suretiyle gerçekleşebilir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) Veda Hutbesi'nde şöyle buyurmuştur: "*...Bilin ki, sizin, kadınlarınız üzerinde haklarınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki hakkınız, sevmediğiniz kimseleri evinize almamaları ve onlarla sohbet etmememleridir. Onların sizin üzerinizdeki hakkı ise, onların en güzel biçimde giyinmelerini ve geçimlerini sağlamanızdır.*"[21]

Aynı şekilde sosyal yapı içerisinde işçi ve işveren olarak iki kesimi oluşturan kişiler de ilişkilerini sadakat anlayışıyla şekillendirmeli-

[16] Tevbe, 9/118.
[17] B4418 Buhârî, Megâzî, [illegible]; M7016 Müslim, Tevbe, 53.
[18] T1163 Tirmizî, Radâ', 11; İM1851 İbn Mâce, Nikâh, 3.
[19] D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32; D2144 Ebû Dâvûd, Nikâh, 40-41.
[20] Nûr, 24/30-31.
[21] T1163 Tirmizî, Radâ', 11.

dirler. İşverenin işçisine karşı sadakati denildiğinde hemen şu hususlar akla gelir: İşveren, çalıştırdığı işçisinin ücretini önceden belirleyip ona bildirmeli,[22] emeğinin karşılığını alnının teri kurumadan ödemeli,[23] iş akdine bağlı kalmalıdır.

Çalışan kişi de işverenine sadık olmalı, işini en güzel şekilde yapmalı, işverenin malını kendi malı gibi bilerek hassasiyet göstermelidir.

"Allah'a ve peygamberlerine iman edenler, (evet) işte onlar, Rableri yanında özü sözü doğru olanlar (sıddîkûn) ve Allah katında şahitlerdir."[24] âyeti gereği inanan insanın sıddîk olması gerekir, çünkü iman ile sıdk arasında sıkı bir bağ vardır. Çünkü mümin kişi aynı zamanda musaddiktir. Yani, Rabbinin varlığını, birliğini, onun eşi ve benzeri olmadığını, peygamberi vasıtasıyla bildirdiklerinin hak olduğunu tasdik edicidir. İnanan kişi öncelikle "Hakk"ı "tasdik" eder, sonra da tasdik ettiği doğrulara "sadık" kalır. Sadakat gösterir; hâl ve hareketlerinde, söz ve amellerinde, iç ve dış âleminde bu sadakati yani Allah'a olan imanını yansıtır. İnanan kişi tasdik ettiği doğrulara sadakat gösterirse, Allah'ın inanan kullarını tâbi tutacağı sadakat imtihanını[25] başarıyla geçebilecek ve sadakat gösterenlere bahşedeceği mükâfatlara[26] nail olabilecektir. Diğer taraftan Allah'la, Resûlullah'la, içinde yaşadığı toplumla ilişkilerini sadakat ölçüsünde sürdüren kişi "emin" olur, hem etrafından güven duyar hem de çevresindeki herkese ve her şeye güven verir.[27]

Hz. Ebû Bekir'in Peygamber Efendimize sadakati her zaman örnek alınacak bir güven örneğidir. Hz. Peygamber'in, Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gidip sonra da döndüğünü söylediği isrâ ve mi'rac tecrübesi bu sadakatin test edilmesi için iyi bir fırsat olmuştur insanlara. Müşrikler de böyle bir fırsat arıyorlardı. Onun bu iddiasını anlatmak ve buradan bazı sonuçlar elde etmek için hemen onun en yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekir'in yanına koştular. Heyecanlı ve alaylı tavırlarla Hz. Ebû Bekir'e, peşinden gittiği bu şahsın akıl almaz diye düşündükleri Mescid-i Aksâ yolculuğunu anlattılar. Hesapları Hz. Ebû Bekir'in pişman olması ve eski dinine geri dönmesi üzerine kurulu idi. Ama onlar yanlış hesap yaptıklarının farkında değillerdi. Çünkü karşılarında Ebû Bekir Sıddîk vardı. Resûlullah'ın Hakk'a davetine icabet eden ilk erkek olan, girdiği hak yolda dosdoğru ilerleyen, her zaman hakkı gözeten bir mümindi o. Onlar onun şirk bataklığına dönmesini beklerken onun verdiği cevap bütün inananlar için Allah Resûlü'ne sadakatin simgesi olacaktı. Ve şu söz-

22 N3858 Nesâî, Müzâraa, [illegible]
23 İM2443 İbn Mâce, Ruhûn, 4
24 Hadîd, 57/19
25 Ahzâb, 33/8
26 Ahzâb, 33/24
27 HM8918 İbn Hanbel, II, 380; HM9187 İbn Hanbel, II, [illegible]

cükleri dile getirdi gayet net bir şekilde: "Bunları eğer o (Muhammedü'l-Emîn) söylüyorsa muhakkak doğrudur." Kutlu Elçi'nin doğruluğunu tereddütsüz tasdik eden Hz. Ebû Bekir'e bu olaydan sonra Müslümanlar tarafından "Sıddîk" lakabı verildi.[28]

Allah Resûlü (sav) doğruluktan ayrılmayan, her hâliyle dürüstlüğü ve sadakati yaşatan kimselerin Allah katında "sıddîk" olarak kayda geçeceğini müjdelerken sadakati terk edip yalan peşinde koşanların ise kezzâb olarak tescilleneceklerini ifade etmiştir: *"Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir."*[29]

Sadakat sahibi insan, insanlarla ilişkilerinde dosdoğrudur; yalan konuşmaz, kişinin yüzüne karşı nasıl davranıyorsa gıyabında da aynı tavrı sergiler, ahde vefa gösterir, emanete riayet eder, ticaretinde dürüsttür. Bu dosdoğru hâliyle insanlara güven telkin eder. Fıtrî bir ihtiyaç olan güven duygusu, insanî ilişkilerin sağlıklı bir düzlemde ilerleyebilmesinin olmazsa olmaz koşuludur. Güvenin olmadığı yerde şüphe vardır, şüphenin olduğu yerde ise samimiyetten, birlik ve beraberlikten bahsedilemez. Bunun idrakinde olan Allah Resûlü Medine'de yeni bir toplumun temellerini atarken öncelikle birbirine yabancı olan ensar ve muhaciri kardeş ilân etmiş,[30] güven alâmeti olan "selâm"ı aralarında yaymayı öğütleyerek[31] farklı kesimlerden gelen insanların "Müslüman" kimliği altında kenetlenmelerini sağlamıştır. Kendisine biat etmek üzere gelen Cerîr b. Abdullah'a, her Müslüman'a karşı samimi olmayı şart koşmuştur.[32]

Mümin, güvenilir insandır. Güvenilir olmak onun sıfatıdır. Yüce Allah (cc), *"Onlar emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler."* buyurarak kurtuluşa erecek müminleri tavsif etmiştir.[33] Hz. Peygamber'in tarifi ise şöyledir: *"Müslüman, dilinden ve elinden insanların selâmette olduğu kişidir. Mümin ise insanların canları ve malları konusunda (kendilerine zarar vermeyeceğinden) emin oldukları kişidir."*[34] Müslüman ve mümin tariflerini emanet (güvenilirlik) sıfatı özelinde yapan Allah Resûlü, müminlere hangi şartlarda olursa olsun emin (güvenilir) olmalarını telkin etmiştir. Hatta komşusuna güven telkin edemeyen kişinin, gerçek mânâda imana ulaşamayacağını ifade etmiştir.[35] Mekkeli müşriklerin zulüm ve işkencelerinden kaçarak Habeşistan'a hicret eden Müslümanların sözcüsü Ca'fer

[28] İHS2/245 İbn Hişâm, Sîret, II, 244-245
[29] M6639 Müslim, Birr, 105
[30] B7340 Buhârî, İ'tisâm, 16
[31] T2485 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 42; İM1334 İbn Mâce, [illegible], 174
[32] B58 Buhârî, Îmân, 42
[33] Mü'minûn, 23/8
[34] N4998 [illegible], Îmân, 8; HM8918 İbn Hanbel, II, 368
[35] B6016 Buhârî, Edeb, 29

b. Ebû Tâlib de Habeş kralı Necâşî'nin huzurunda yaptığı konuşmada, Hz. Peygamber'in güvenilirliğine ve sadakatine özel vurgu yapmış, onun kendilerine de özellikle güvenilir olmalarını ve emanete riayet etmelerini emrettiğini dile getirmiştir.[36]

Sevgili Peygamberimiz ve güzide ashâbının hayatı, emanet hissinin sahne olduğu eşsiz örneklerle doludur. Bir keresinde sahâbeden bir adam Medine'de Hârre adı verilen bir yerde ailesiyle konaklamaktaydı. Kaybolan devesini arayan biri onlara rastladı ve devesini görürlerse onu yanlarında tutmalarını istedi. Bir müddet sonra konaklamakta olan sahâbî, kayıp deveyi buldu. Sahibini aradı, ancak ona ulaşamayınca deveyi yanında götürdü. Bir zaman sonra deve hastalandı. Hanımı onu kesmeyi teklif ettiyse de sahâbî buna razı olmadı. Belli ki emanete riayet hassasiyetiyle hareket ediyordu. Muhtaç durumda olmalarına rağmen, deveyi kesip ailesine yedirmekten kaçınıyordu. Hanımı deveyi kesmesi hususunda ısrar ettiği hâlde bunu kabul etmemişti. Oysa devenin sahibi geldiğinde, "Keşke onu yeseydiniz." demişti. Sahâbî, "Senden utandım (da onu kesemedim)." diye karşılık verdi.[37]

Diğer yandan güven vermemek, ihanet etmek ise münafıklığın alâmet-i fârikasıdır. Münafıkların sıfatıdır.[38] Hz. Peygamber kendilerine ihanet edildiğinde bile ihanetle karşılık vermelerini müminlere yasaklamış,[39] ihanet etmekten Allah'a sığınmıştır.[40] Bu çerçevede hicretin beşinci yılında Hendek Savaşı esnasında Müslümanlarla yaptıkları antlaşmaya sadakat göstermeyen, emanete ihanet eden, kısacası güveni zedeleyen Kurayzaoğulları'nın üzerine sefere çıkmış,[41] yapılan uzun muhasaranın sonunda onları Sa'd b. Muâz'ın kararıyla ağır bir şekilde cezalandırmıştır.[42] Çünkü onlar antlaşmaya sadakat göstermeyerek güven bağını koparmışlar, Hz Peygamber de bu durumu çok büyük bir suç telakki ederek onları affetmemiştir.

Allah, emanetine saygı gösterilmeye en lâyık olandır. O, emanetini göklere, yere ve dağlara teklif etmiş, onların hiçbiri böyle büyük bir yükü üstlenmek istememiş, ancak bu emanetin ne denli ağır, değerli ve zorlayıcı olduğunun farkına varamayan insan, onu üstlenmiştir.[43] Allah'ın emanetine riayet, O'nun razı olacağı bir hayat sürerek "salih kul" olabilmekle gerçekleşir. Bunun yolu da Hz. Peygamber'in şu öğüdünde veciz bir şekilde ifade edilmiştir: *"Allah'a inandım de, sonra da dosdoğru ol!"*[44] Mümin kişi sahip olduğu her şeyin ve kendisine bahşedilen her nimetin emanet olduğu bilinci ile hareket etmeli, inançlarına her zaman ve zeminde bağlı kalarak sadakat göstermeli, bu tavrıyla da "emin" vasfını elde etmelidir.

36 HM1174 İbn Hanbel, I, 202; SİH2260 İbn Huzeyme, Sahîh, IV, 13.
37 D3816 Ebû Dâvûd, Et'ime 36.
38 B2749 Buhârî, Vesâyâ, 8; M211 Müslim, İmân, 1[illegible]
39 D3535 Ebû Dâvûd, Büyû (İcâre) 79; T1264 Tirmizî, Büyû', 38.
40 D1547 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5470 Nesâî, İstiâze, 19.
41 B946 Buhârî, Salâtü'l-havf, 5.
42 B3043 Buhârî, Cihâd, 168; M4596 Müslim, Cihâd ve siyer, 64.
43 Ahzâb, 33/72.
44 M159 Müslim, İmân, 62.

CÖMERTLİK
GÖNÜLDEN VERMEK

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"مَثَلُ الْبَخِيلِ وَالْمُتَصَدِّقِ مَثَلُ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا جُنَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ، إِذَا هَمَّ
الْمُتَصَدِّقُ بِصَدَقَةٍ اتَّسَعَتْ عَلَيْهِ، حَتَّى تُعَفِّيَ أَثَرَهُ، وَإِذَا هَمَّ الْبَخِيلُ بِصَدَقَةٍ
تَقَلَّصَتْ عَلَيْهِ، وَانْضَمَّتْ يَدَاهُ إِلَى تَرَاقِيهِ، وَانْقَبَضَتْ كُلُّ حَلْقَةٍ إِلَى صَاحِبَتِهَا."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cimri ile Allah yolunda harcama yapan kimsenin hâli, üzerlerinde demirden birer zırh bulunan iki adamın hâline benzer: Cömert olan, bir hayırda bulunmaya niyet ettiğinde üzerindeki zırh öyle genişler ki (önceki dar hâlinden kalma) izler bile silinir gider. Cimri, bir hayırda bulunmak istediğinde ise (âdeta) üzerindeki zırh büzüşür, elleri köprücük kemiklerine yapışacak gibi sıkışır ve zırhın her halkası yanındaki halkayı sıkıştırır."*

(M2361 Müslim, Zekât, 77)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"مَا مِنْ يَوْمٍ يُصْبِحُ الْعِبَادُ فِيهِ إِلاَّ مَلَكَانِ يَنْزِلاَنِ فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا: اللَّهُمَّ أَعْطِ مُنْفِقًا خَلَفًا، وَيَقُولُ الآخَرُ: اللَّهُمَّ أَعْطِ مُمْسِكًا تَلَفًا."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"...لاَ يَجْتَمِعُ الشُّحُّ وَالْإِيمَانُ فِي قَلْبِ عَبْدٍ أَبَدًا."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...وَاتَّقُوا الشُّحَّ، فَإِنَّ الشُّحَّ أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، حَمَلَهُمْ عَلَى أَنْ سَفَكُوا دِمَاءَهُمْ وَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَهُمْ."

عن أبي بكرٍ الصديقِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ خبٌّ وَلاَ بَخِيلٌ وَلاَ مَنَّانٌ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kulların sabaha eriştiği her gün (yeryüzüne) iki melek iner. Bu iki melekten biri, 'Allah'ım, malını hayır yolunda harcayan kişiye (harcadığı malın yerine) yenisini ver.' der. Diğeri de, 'Allah'ım, malını (hayır yollarında harcamayarak) elinde tutan (cimrilik eden) kişinin malını telef et.' der."*

(B1442 Buhârî, Zekât, 27)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Bir insanın kalbinde cimrilik ve iman asla bir arada bulunmaz."*

(N3112 Nesâî, Cihâd, 8)

Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Cimrilikten sakının! Çünkü cimrilik, sizden öncekileri birbirlerinin kanını dökmeye ve kendilerine haram kılınanları çiğnemeye sevk ederek helâk etti."*

(M6576 Müslim, Birr, 56)

Ebû Bekir es-Sıddîk'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bozguncu, cimri ve yaptığı iyiliği başa kakan kimse cennete giremez."*

(T1963 Tirmizî, Birr, 41)

Zamanın birinde, bir adam çölde tek başına yolculuk yapıyormuş. Aniden gökyüzünden, "Filânın bahçesini sula!" diye bir ses işitmiş. Başını kaldırıp baktığında gökte sadece bir bulut görmüş. Evet, ses oradan geliyormuş. Adam hayretler içerisinde kalarak bulutu takip etmeye başlamış. Kara taşlık bir yere gelince bulut suyunu boşaltmış. Yağmur suları bir derede toplanmış ve akmaya başlamış. Bu defa adam suyu takip etmiş ve önüne bir bahçe çıkmış. Bu bahçede bir adamın elinde kürekle suyu oraya buraya çevirerek bahçeyi suladığını görmüş. Bahçeyi sulayan adama yaklaşarak, "Arkadaş, adın ne?" diye sormuş. Bahçeyi sulayan adam yolcunun buluttan duyduğu ismi telaffuz ederek, "Adımı niçin soruyorsun?" demiş. O da, "Biraz önce yağmur yağdıran bulut vardı ya..." diyerek anlatmaya başlamış: "Ben, o buluta bir kişinin senin adını söyleyerek, 'Filânın bahçesini sula!' dediğini işittim. Sonra da bulutu takip ederek buraya kadar geldim. Adını da onun için soruyorum. Sen hangi davranışın sebebiyle böyle bir ilâhî ikrama nail oldun?" deyince bahçe sahibi, "Madem merak ediyorsun söyleyeyim. Şu gördüğün bahçe ürün verince oturup hesap yaparım. Ürünün üçte birini dağıtırım. Üçte birini çoluk çocuğumla yerim. Üçte birini de tohumluk yaparım. İşte benim yaptığım bundan ibarettir." diye karşılık vermiş.[1]

Peygamber Efendimizin anlattığı bu olayda, olayın kahramanının elde ettiği ürünün üçte birini dağıtması, üründen verilmesi mecburi olan bir oranı ifade etmemektedir. Bu oranın dile getirilmesi, cömertliğin mutlaka bu şekilde ve bu miktarda olması gerektiği şeklinde de anlaşılmamalıdır. Bilakis gıpta edilecek boyutta bir cömertliğe sahip olan bu olayın kahramanı, inananları daima cömertliğe teşvik eden Hz. Peygamber tarafından bir örnek olarak aktarılmıştır.

Cömertlik konusunda ısrarlı tavsiyeleri olan Allah Resûlü, bizzat yaşantısıyla da mümin bir insanın cömertliğinin nasıl olacağına dair eşsiz örnekler vermiştir. Ashâbının anlatımıyla o, esen rüzgârdan daha cömert idi.[2] Kendisinden bir şey istendiği zaman istenen şey elinde mevcut ise onu mutlaka verir,[3] asla yok demezdi.[4] Kısacası o, insanların en cömerdi idi.[5] Yediğini, giydiğini, bildiğini paylaşır, iyiliğini esirgemez, asla ben-

[1] M7473 Müslim, Zühd, 45
[2] B6 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, [illegible]
[3] HM3012 İbn Hanbel, I, 326.
[4] M6018 Müslim, Fedâil, [illegible]
[5] M[illegible] Müslim, Fedâil, [illegible]

cillik yapmazdı. Meselâ, bir hanım sahâbî, bir gün kendi elleriyle ördüğü bir giysiyi getirip Hz. Peygamber'e vermiş ve "Bunu, giyesin diye ördüm." demişti. Peygamber Efendimiz hediyeyi kabul etmiş ve onu giyinip ashâbının yanına gitmişti. Allah Resûlü'nün üzerindeki hırkayı gören bir sahâbî, "Ne kadar da güzelmiş! Bunu bana verseniz." demişti. İnsanların en cömerdi olan Resûl-i Ekrem, *"Peki."* deyip orada biraz oturduktan sonra evine dönmüş ve o giysiyi katlayarak, isteyen sahâbîye göndermişti.[6] Bir başka sefer onun cömertliği, hayatı dünya malından ibaret gören bir Yahudiyi hayrete düşürmüş, Yahudi, onun yaptığı cömertlikleri şaşkınlıkla terennüm etmekten kendini alamamıştı.[7]

Evet, cömertlik paylaşmaktır. Sevgiyi, şefkati, bilgiyi, zamanı, serveti paylaşabilmektir. Kalbinde sevgiden eser olmayan, neyi paylaşabilir? Başkalarını sevmeyen, yaratılana Yaratan'dan ötürü hürmet etmeyen kişi, kime, ne verebilir? Böyle bir kişi her türlü mal ve değerin tek sahibi olmayı istemekten başka bir şey düşünmez. Hâlbuki cömertlik öylesine yüce bir erdemdir ki Yaratan'ın ikramını yaratılanlara sunabilmektir. Elindeki bir lokma ekmeği başkasıyla bölüşebilmektir.

En Sevgili'nin Medineli ashâbından Sâbit b. Kays ve eşi emsalsiz bir cömertlik örneği sergilemişlerdir. Onların bıraktığı cömertlik hatırası, yürekleri özveriye açan bir örnektir:

Bir gün Peygamber Efendimize bir adam gelerek, "Yâ Resûlallah! Açlıktan bitap düştüm, hâlsiz kaldım." der. Resûlullah onu doyurmaları için hanımlarına haber gönderir, fakat onların saadet hanelerinde yiyecek hiçbir şey yoktur. Bunun üzerine Resûlullah, *"Bu gece şu adamı konuk edip yemek yedirerek Allah'ın merhametine nail olmak isteyen kimse yok mu?"* buyurur. Derhâl ensardan bir zât ayağa kalkar ve "Ben varım, yâ Resûlallah!" diye cevap verir. Bu zât Sâbit b. Kays'tır.[8] Akabinde o adamı alıp evine götürür. Hanımına hitaben, "İşte bu kişi Allah Resûlü'nün konuğudur. Evde ne varsa ona ikram edelim." der. Evin hanımı, "Vallahi evimizde çocuklarımızın yiyeceğinden başka hiçbir şey yok." diyerek karşılık verir. Eşinden bu üzüntü verici cevabı alan sahâbî, eşine der ki: "O hâlde çocuklar akşam yemek istedikleri vakit onları uyut. Sonra gel, kandili söndür. Biz bu gece karanlıkta karnımızı doyuruyormuş gibi yapalım ve geceyi aç geçirelim." Kadın, kocasının dediklerini yapar. Kendileri ve çocukları aç kalmıştır ama Allah Resûlü'nün emaneti olan misafirleri doymuştur. Sabah olunca misafirlerini uğurlarlar. Konuk olduğu evden ev sahiplerinin ikram ve iz-

6 [illegible]
7 [illegible] İbn Hanbel, III [illegible]
8 [illegible]

zetleri ile memnun olarak ayrılan misafir, doğruca Resûlullah'ın huzuruna varır. Misafiri karşısında karnı doymuş, memnun olarak gören Allah Resûlü, "*Bu gece Allah sizin yaptığınızdan hoşnut olmuştur.*" buyurur.[9]

Bu çift kendilerinin ve çocuklarının aç kalması pahasına misafirlerine ikramdan kaçınmamış, kendileri muhtaçken başkasını kendilerine tercih etmişlerdir. Böylece cömertliğin en üst mertebesi olan "îsâr ahlâkı"nın nadide örneklerinden birini sergilemişlerdir. Cenâb-ı Hak da bu tür bir davranışı överek, bu davranıştan memnun olduğunu ifade buyuran ve hem bu aileyi hem de onlar gibi davrananları taltif eden şu âyeti indirmiştir: "*Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar (ensar), kendilerine hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.*"[10]

Cömertlik, karşılıksız ikram etmektir. Verilen şeyden karşılık beklenirse o, cömertlikten ziyade, ticaret olur. İkram karşılıksız olduğunda anlam kazanacak, cömertlik adını alacak ve inanan insanın benliğini dünyanın esaretinden kurtararak onu ulvîleştirip âhirette sürur vesilesi olacaktır. Hayatın zevk ve eğlenceden, şöhret ve zenginlikten ibaret olmadığını, sonsuz hayatın mutluluk kapılarını açabilmenin tek yolunun Yüce Yaratıcı'nın rızası olduğunu bilen mümin, elindeki imkânları da bunun için kullanır. Bu noktada cömert müminlerden bahseden şu âyet tüm inananlara rehber ve göz aydınlığı olacak mahiyettedir: "*Onlar, yiyeceği, yoksula, yetime ve esire seve seve yedirirler. (Şöyle derler:) 'Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz; sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz. Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkuyoruz.' Allah da onları o günün kötülüğünden korur, yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir sevinç verir.*"[11]

Cömertlik asla alın teriyle bin bir zahmetle kazanılan servetin yok olması, malın boşu boşuna başkalarına gitmesi, heba olması değildir. Bilakis kişinin malını, mülkünü kalıcı kılması, bu dünyada kazandıklarıyla âhiretini imar etmesidir. Bir gün Allah Resûlü'nün evinde bir koyun kesilir. Âişe annemiz koyunun ön kolu hâriç etin tamamını komşularına dağıtır. Hz. Peygamber evine geldiği zaman, "*Koyundan ne kadar kaldı?*" diye sorar. Âişe validemiz ona der ki: "Koyunun şu ön kolu hâriç hiçbir şey kalmadı." Sevgili eşinin sözlerine karşılık Peygamberimizin verdiği cevap çok

9 B3798 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 10
10 Haşr, 59/9
11 İnsân, 76/8-11

anlamlıdır: *"(Demek ki) ön kolu hâriç tamamı (bize sevap olarak) kalmıştır!"*[12] Mala ve servete bu açıdan bakan Allah Resûlü, bütün hayatı malından mülkünden ibaret olanları, hayatlarını dünyalık uğruna harcayarak dünyalıklarını tek gaye edinenleri uyarmıştır.[13] Bu çerçevede o (sav), kişinin gerçek malının, ölümünden önce hayır yoluna harcayıp önden gönderdikleri olduğunu belirtmiş; hayra sarf etmeyerek, ölünceye kadar biriktirip sakladıklarının ise mirasçılarının olduğunu[14] ifade etmiştir.

Öte yandan kişinin şan, şöhret, makam ve mevki hırsı gibi süflî duygularla tatmin olmak için malını sarf etmesi, cömertlik olarak isimlendirilemez. Nitekim Hz. Peygamber gösteriş için yapılan deve kesme yarışında boğazlanan hayvanların etlerinin yenilmesini dahi yasaklamıştır.[15] Bu tür duyguların tatmini için yapılan harcamalar sahibi için rahmet değil, olsa olsa zahmettir. Peygamber Efendimiz, Allah rızası gözetmeksizin, gösteriş için hayır ve iyilik yapan kişilerin kötü akıbetini şu örnekle açıklamıştır: *"Kıyamet günü huzur-ı ilâhîye zengin birisi getirilecek. Yüce Allah, ona verdiği nimetleri hatırlatacak. O da, bu nimetlerin kendisine verildiğini kabul edecek. Sonra Cenâb-ı Hak soracak: 'Sana verdiğim bu nimetleri nasıl kullandın?' O kişi, 'Yâ Rabbi! Hiçbir eksik bırakmadan malımı nereye harcamamı istediysen oraya harcadım.' diye cevap verecek. Bunun üzerine o kişiye, 'Yalan söylüyorsun. Sen, malını, 'Ne cömert adam!' desinler diye harcadın. Gerçekten de sana, 'Ne cömert adam!' denildi.' şeklinde hitap edilecek. Sonra emir verilecek ve o kişi yüzüstü sürüklenerek cehenneme atılacak."*[16]

Malını hak yolunda harcamaya yönelik cömertlik, bir ayrıcalıktır. Her insana nasip olmayan ve gıpta edilecek bir erdemdir.[17] Ancak cömertlik yapan kişi, yaptığı iyilik ve hayır için Allah rızasından başka hiçbir karşılık beklemediği gibi, ikramda bulunduğu insanların onurunu zedeleyecek davranışlardan da ısrarla kaçınmalı ve yaptığı iyiliği asla başa kakmamalıdır.[18] Nitekim Allah Resûlü de insanlara mal verirken, onları incitmemeye ve adaletli davranmaya özel önem vermiştir.[19]

Cömertlik, insanı dünyanın geçici zevklerine dalıp âhireti unutmaktan, toplumda kendisinden başka insanların da yaşadığını fark etmemekten, paylaşamamanın girdabından, bencilliğin ve her şeye sahip olma isteğinin engel tanımaz ihtiraslarından koruduğu içindir ki, Peygamberimiz tarafından, muhafaza eden, güven veren ve kusurları kapatan demir bir zırha benzetilmiştir: *"Cimri ile Allah yolunda harcama yapan kimsenin hâli, üzerlerinde demirden birer zırh bulunan iki adamın hâline benzer: Cömert olan,*

[12] T2470 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 33.
[13] M7420 Müslim, Zühd, 3.
[14] B6442 Buhârî, Rikâk, 12.
[15] D2820 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 13-14.
[16] M4923 Müslim, İmâre, 152.
[17] B73 Buhârî, İlim, 15.
[18] Bakara, 2/262.
[19] B3114 Buhârî, Farzu'l-humus, 7

bir hayırda bulunmaya niyet ettiğinde üzerindeki zırh öyle genişler ki (önceki dar hâlinden kalma) izler bile silinir gider. Cimri, bir hayırda bulunmak istediğinde ise üzerindeki zırh büzüşür, elleri köprücük kemiklerine yapışacak gibi sıkışır ve zırhın her halkası yanındaki halkayı sıkıştırır."[20]

Cömert kişi ikram ve ihsanda bulundukça Allah'ın rızasını kazanır. Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre, *"Kulların sabaha eriştiği her gün (yeryüzüne) iki melek iner. Bu iki melekten biri, 'Allah'ım, malını hayır yolunda harcayan kişiye (harcadığı malın yerine) yenisini ver.' der. Diğeri de, 'Allah'ım, malını (hayır yollarında harcamayarak) elinde tutan (cimrilik eden) kişinin malını telef et.' der."*[21] Cömertçe ikramda bulunan kimse, takdir edilen tutum ve davranışlarıyla bir yandan Allah'ın hoşnutluğuna, meleklerin duasına nail olurken, öte yandan da insanların sevgisini ve hayranlık duygularını kazanır. Cömertlik yolunda attığı adımlar gıpta ile izlenir. Hz. Peygamber bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir: *"Yalnızca iki kişiye gıpta edilir: Allah tarafından kendisine mal verilip de malını hak yolunda harcayan kimseye, Allah tarafından kendisine ilim verilip de onunla hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimseye."*[22]

Cömertliği tavsiye edip, onu bir erdem olarak takdim eden Yüce Allah cömertliğin sınırlarını da belirlemiş, onun savurganlık şeklinde tezahür etmemesini istemiş, mutedil insanların övgüye lâyık tutumlarını şu âyet-i kerîmede ifade etmiştir: *"Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler. Bu ikisi arasında orta bir yol tutarlar."*[23] Nitekim Peygamberimiz de cömertliğin ölçüsünü, *"İsraf ve savurganlığa kaçmadan, böbürlenmeden yiyiniz, içiniz, giyiniz ve sadaka veriniz."* buyurarak[24] belirlemektedir. Bu çerçevede Allah Resûlü kişinin servetinin tamamını cömertlik olarak başkalarına ikram etmesine de rıza göstermemiştir. Meselâ, servetinin tamamını bağışlamak isteyen Kâ'b b. Mâlik'i, *"Malının bir kısmını kendine ayır, bu senin için daha hayırlıdır."*[25] diyerek uyarmış; malının tamamını vasiyet etmek isteyen Sa'd b. Ebû Vakkâs'a da, yalnız üçte birini vasiyet etmesini, geri kalanını vârislerine bırakmasını tavsiye ederek, *"Vârislerini zengin bırakman, onları başkalarına muhtaç bırakmandan daha hayırlıdır."* buyurmuştur.[26] Ancak ihtiyaç duyulduğunda, toplumun menfaatinin gereği olarak malın tamamının bağışlanmasını da bir erdem olarak nitelendirmiştir. Nitekim Allah Resûlü toplumsal ihtiyaçlar için malî yardım talebinde bulunduğunda, Hz. Ebû Bekir malının tamamını, Hz. Ömer ise malının yarısını bağışlamaktan çekinmemiştir.[27]

[20] M2361 Müslim, Zekât, 77; B5299 Buhârî, Talâk, 24.
[21] B1442 Buhârî, Zekât, 27.
[22] B73 Buhârî, İlim, 15.
[23] Furkân, 25/67.
[24] N2560 Nesâî, Zekât, 66; İM3605 İbn Mâce, Libâs, 23.
[25] B2757 Buhârî, Vesâyâ, 16.
[26] B2742 Buhârî, Vesâyâ, 2.
[27] T3675 Tirmizî, Menâkıb, 16, D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40.

Cömertliğin az ya da çok herhangi bir sınırı yoktur. Bir Arap atasözünde ifade edildiği gibi, "Cömertlik, mevcut olandadır." Yarım hurma da olsa[28] herkesin mutlaka başkalarına ikram edebilecek bir şeyleri vardır. Bunu bile bulamayan kişinin, gönlünde başkalarına ikram hissi taşıması dahi cömertliktir.[29] Cömertlik, gönülden vermektir. Servetiyle dünyaları satın alıp da mahzun gönüllere giremeyen insanların hâli, perişanlıktır. Cömertlik, gönlün, vicdanın paylaşabilme hissinden mahrum olmamasıdır. Zaten gönül paylaşabilme hissinden mahrum olduğu zaman cimriliğin kasvetine bürünmüş, bencilliğin dehlizine girmiş demektir.

Allah Resûlü, ikram ederken cimri davranılmamasını, veren kişinin verdiğinde gözünün kalmamasını, sayarak ve kısarak vermemesini şu örnekle bizlere hatırlatmaktadır: Bir gün hâne-i saadete bir dilenci gelmişti. Hz. Âişe ona, "Şunu al." dedi. Fakat dilenci gitmeden önce onu çağırarak ne aldığına baktı. O esnada orada bulunan Allah Resûlü, *"Evine senin haberin olmadan hiçbir şeyin girip çıkmasını istemiyorsun öyle mi?"* dedi. Hz. Âişe de, "Evet." diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Ey Âişe, yavaş ol! Sayma,ve sayarak verme! Yoksa Allah da sana sayarak verir."*[30] buyurarak onu uyardı.

Bu bağlamda, Allah Resûlü müminlere şöyle seslenmektedir: *"Pintilikten sakının, çünkü sizden öncekiler pintilik yüzünden helâk oldular. Pintilik onları eli sıkı olmaya itti, eli sıkı oldular. Akrabayla ilgilenmemeye itti, akrabalarıyla ilgiyi kestiler. Günaha itti, günahkâr olup çıktılar."*[31] Müminleri cimrilik ve daha ilerisi olarak kabul edilen pintilik hususunda bu şekilde uyaran Peygamber Efendimiz, cimriliğin insanda bulunan huyların en kötüsü olduğunu[32] söylemiş, cimriliği "hastalık" olarak nitelendirmiş,[33] kendisinin kesinlikle cimri olmadığını[34] özellikle ifade etmiş, dualarında da, *"Allâhümme innî eûzü bike mine'l-buhli ve eûzü bike mine'l-cübni ve eûzü bike en erudde ilâ erzeli'l-umuri."* (*Allah'ım, cimrilikten sana sığınırım, korkaklıktan sana sığınırım, ömrün en rezil zamanına kalmaktan sana sığınırım.*)[35] şeklinde tazarruda bulunmuştur.

Evet, cimrilik hastalıktır. Kişinin sadece kendi menfaatini önemseme, egosunu tatmin etme, biriktirme, biriktirdiklerinden istifade edememe, sahip olduğu hiçbir şeyi başkalarıyla paylaşamama hastalığıdır. Cimri, egoisttir. Yalnızca kendini düşünür. Fakat servetini kendisi için dahi harcayamaz. Yüceltttiği malında, mülkünde, sahip olduğu eşyada arar, huzuru ve mutluluğu. Sahip olduklarının ebedî olduğunu ve kendisini sonsuzluğa

[28] M2350 Müslim, Zek
[29] T2325 Tirmizî, Zühd
[30] N2550 Nesâî, Zekât
[31] D1698 Ebû Dâvûd, Zekât
[32] D2511 Ebû Dâvûd, Cihâd, 21
[33] EM296 Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 111
[34] M2428 Müslim, Zekât, 127
[35] B6365 Buhârî, Deavât, 37.

taşıyacağını zanneder. Bilginin, servetin, sevginin ve zamanın başkalarına ikram edilmesini, başkalarıyla paylaşılmasını ahmaklık olarak nitelendirir. O, paylaşmanın, ikram etmenin, hediye vermenin bencillikle kararan vicdanına yapacağı olumlu etkileri göremediği gibi, karşısındakinin kalbinde açılan muhabbet, sevgi, minnet pencerelerini de göremeyecek kadar basiretten yoksundur. Yüce Yaratıcı bu kişilere şöyle seslenir: *"De ki: Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla cimrilik yapardınız."*[36] Bu hitabıyla Cenâb-ı Hak cimrideki hasta ruh hâlini en veciz şekilde ortaya koymaktadır.

Mümin her şeyden önce Allah'ın rızasını arayan, her şeyden çok Allah'a güvenen ve sadece O'na boyun eğen kişidir. Cimri ise her şeyden ve herkesten çok, sahip olduklarına güvenir. Serveti onu o kadar müstağni kılar ki hiçbir şeye muhtaç olmadığını, hatta Allah'a bile ihtiyacının kalmadığını zanneder.[37] Malını mabut edinir. "Malım, malım!" der durur. Halbuki Peygamberimizin ifadesiyle, insanın yiyip tükettiği, giyip eskittiği ve sağlığında tasadduk edip âhirette karşılığını almak üzere önden gönderdiğinden başka malı mı vardır?[38] Ne yazık ki cimri insan bu durumun farkında bile değildir. Onun bu ruh hâli, Allah'a güven duygusunu, dolayısıyla imanını zedeler. Bunun içindir ki Efendimiz, *"...Bir insanın kalbinde cimrilik ve iman asla bir arada bulunmaz."*[39] buyurmuştur.

Cimri bazen gelecek kaygısını bazen de sahip olduğu mal varlığının yitirilmesi endişesini, bozuk ruh hâlinin sebebi olarak gösterir. Hatta çoluk çocuğuna bakma yükümlülüğünü, cimriliğine ve harcama korkaklığına neden olarak sunar. Halbuki onun gönlüne bu korku, maddeyi ulvîleştiren, açgözlülüğü ve hırsı kamçılayan, fakirlik korkusunu aşılayan şeytan tarafından fısıldanmaktadır.[40]

Cimrilik, insanı Allah'ın sevgisinden mahrum bırakmakta[41] ve toplum içinde huzurun bozulmasına[42] yol açmaktadır. Başkasını düşünmeyip etrafındaki yangına duyarsız kalan, çevresindeki iniltilere kulaklarını tıkayan, garibanlardan yüz çeviren insanlardan teşekkül edilen toplumun huzurundan elbette bahsedilemez. Devamlı biriktiren, biriktirdikçe pintileşen, dünyayı ve sonrasını biriktirdiklerinden ibaret sayan insanlardan müteşekkil bir toplumun fertleri mutlu olamaz. Bazılarının servet biriktirmek, eşyaya sahip olmak ve variyetlerini artırmak hususundaki gem vurulamaz arzuları, onların bu uğurda her türlü adaletsizliği, hukuksuzluğu mubah görmeleri sonucunu doğurur ki bu da toplumun kıyametidir. Allah

36 [illegible]
37 [illegible]
38 [illegible]
39 [illegible]
40 [illegible]
41 [illegible]
42 [illegible]

Resûlü bu noktaya şu şekilde dikkatlerimizi çekmektedir: "*...Cimrilikten sakının! Çünkü cimrilik, sizden öncekileri birbirlerinin kanını dökmeye ve kendilerine haram kılınanları çiğnemeye sevk ederek helâk etti.*"[43]

Dünyada Yaratan'ın ve yaratılanın sevgisinden mahrum olan cimrinin, ebedî hayatta da cennetin nimetlerine kavuşması zor olacaktır.[44] Ebû Bekir es-Sıddîk'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Bozguncu, cimri ve yaptığı iyiliği başa kakan kimse cennete giremez.*"[45] Bunun aksini düşünenlere Yüce Allah şöyle hitap etmektedir: "*Allah'ın lütfundan kendilerine verdiklerini infakta cimrice davrananlar, bunun kendileri için hayır olduğunu sanmasınlar. Aksine bu, onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet günü onların boyunlarına dolanacaktır.*"[46]

Cömertlik ve cimrilik ile ilgili bütün bu mülâhazalardan sonra diyebiliriz ki İslâm dini, her işte ve durumda olduğu gibi harcama ve paylaşma konusunda da müntesiplerine itidalli olmalarını, orta yolu tutmalarını emretmiş, âyeti ile konunun çerçevesini belirlemiştir.

Müslüman, her şeyin gerçek sahibinin ve mâlikinin Yüce Allah[47] olduğunu, O'nun mülkünü dilediğine verip dilediğinden çekip aldığını[48] hatırından çıkarmamalıdır. Cömertlikle cennete uzanan yolu görebilmeli, cimrilikle Rabbinden uzaklaştığını fark edebilmeli, Allah'ın, "*Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma. Yoksa pişman olur açıkta kalırsın.*"[49] âyeti ve Hz. Peygamber'in şu tasviri bu konuda ona rehber olmalıdır:

"*Cömert, Allah'a yakın, cennete yakın, insanlara yakın, ama cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak, ama cehenneme yakındır. Cömert cahil, Yüce Allah katında cimri âbidden daha sevimlidir.*"[50]

43 M [illegible]
44 [illegible]
45 T [illegible]
46 Âl-i İmrân [illegible]
47 Âl-i İmrân [illegible]; Hadîd 57/10
48 [illegible]
49 [illegible]
50 T1961 [illegible]

MİSAFİRPERVERLİK
İKRAM AHLÂKI

عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ الْكَعْبِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، جَائِزَتُهُ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَالضِّيَافَةُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، فَمَا بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ صَدَقَةٌ، وَلَا يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَثْوِيَ عِنْدَهُ حَتَّى يُحْرِجَهُ."

Ebû Şurayh el-Kâ'bî'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa misafirini iyi ağırlasın. Bunun uygun süresi bir gün ve bir gecedir. Misafirlik (hakkı) üç gündür, bundan sonra (misafire ikram) sadakadır. Misafirin de ev sahibini sıkıntıya sokacak kadar onun yanında kalması helâl olmaz."

(B6135 Buhârî, Edeb, 85)

عَنْ عبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أبِي بَكْرٍ: أنَّ أَصْحابَ الصُّفَّةِ كانُوا أُنَاسًا فُقَرَاءَ، وَأنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "مَنْ كَانَ عِنْدَهُ طَعَامُ اثْنَيْنِ فَلْيَذْهَبْ بِثالِثٍ، وَإنْ أرْبَعٌ فَخَامِسٌ أوْ سَادِسٌ."

عَنْ أنَسٍ أنَّ النَّبِيَّ ﷺ جاءَ إلى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ فَجاءَ بِخُبْزٍ وَزَيْتٍ فأكَلَ، ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "أفْطَرَ عِنْدَكُمُ الصَّائِمُونَ، وَأكَلَ طَعَامَكُمُ الأبْرَارُ، وَصَلَّتْ عَلَيْكُمُ المَلائِكَةُ."

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أنَّهُ قَالَ:
"لا خَيْرَ فِيمَنْ لا يُضِيفُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلامٍ قالَ: لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعْنِي الْمَدِينَةَ انْجَفَلَ النَّاسُ إلَيْهِ... وَكَانَ أوَّلَ شَيْءٍ تَكَلَّمَ بِهِ أنْ قَالَ: "أيُّهَا النَّاسُ! أفْشُوا السَّلامَ وَأطْعِمُوا الطَّعَامَ وَصَلُّوا وَالنَّاسُ نِيَامٌ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِسَلامٍ."

Abdurrahman b. Ebû Bekir anlatıyor: Suffe ashâbı fakir insanlardı. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştu: *"Kimin yanında iki kişilik yemek varsa üçüncü bir kişiyi, dört kişilik yiyeceği olan beşinci ya da altıncı bir kişiyi misafir etsin!"*

(B602 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 41)

Enes (b. Mâlik) anlatıyor: "Nebî (sav), Sa'd b. Ubâde'nin evine geldi. Sa'd, (ona) ekmek ve zeytinyağı getirdi. Hz. Peygamber (sav) de onları yedi, ardından şöyle buyurdu: *'Yanınızda oruçlular iftar etsin. Yemeğinizi iyi insanlar yesin. Melekler de size dua etsin.'*"

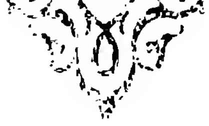
(D3854 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 54)

Ukbe b. Âmir'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Misafir ağırlamayan kimsede hayır yoktur."*

(HM17555 İbn Hanbel, IV, 157)

Abdullah b. Selâm anlatıyor: "Resûlullah (sav) (hicret edip) Medine'ye geldiğinde insanlar ona doğru koşuştular... Söylediği ilk sözler şunlardı: *'Ey insanlar! Selâmı yaygınlaştırın, yemek yedirin ve insanlar uykudayken (gece) namaz kılın ki, esenlik içinde cennete giresiniz.'*"

(T2485 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 42)

Bir gün ashâbıyla beraber olduğu bir sırada Allah Resûlü'nün (sav) huzuruna bir adam gelerek, "Bitkin ve açım yâ Resûlallah." dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü önce kendi hanımlarına başvurdu. Fakat onlar, "Yanımızda sudan başka bir şey yok." cevabını verdiler. Hz. Peygamber'in o gün için misafiri ağırlayacak yiyeceği yoktu ama yine de bir şekilde bu misafir ağırlanmalı ve karnı mutlaka doyurulmalı idi.

Ardından ashâbına yöneldi ve *"Bu şahsı kim misafir edebilir?"* diye sordu. Ensardan Sâbit b. Kays,[1] "Ben!" diye atıldı. Sonra da misafiri alıp evine götürdü. Hanımına, Allah Resûlü'nün misafirini ağırlamasını söyledi. Hanımı, "Çocuklarımın yiyeceğinden başka bir şeyimiz yok." cevabını verince o da hanımına, "Yemeğini hazırla, kandilini yak, çocuklarını da uyut." dedi. Eşinin söylediklerini yapan evin hanımı, ardından yanan kandili düzeltiyormuş gibi yaparak söndürüverdi. Böylece ev sahipleri, aslında yemek yemedikleri hâlde gecenin karanlığından yararlanarak yiyormuş gibi yaptılar. Misafire de bunu hiç hissettirmediler ve o geceyi aç geçirdiler. Karınları doymasa da Allah Resûlü'nün misafirini ağırlamanın verdiği mutluluk ile gönülleri doymuştu.

Ev sahibi olan Sâbit b. Kays sabahleyin Hz. Peygamber'in yanına gitti. Onu gören Allah Resûlü o gece misafirlerine yaptıkları ikramdan ötürü Allah'ın onlardan memnun kaldığını müjdeledi. Bu cömert sahâbî ve eşi hakkında şu âyet nâzil oldu: *"Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları (muhacir kardeşlerini) kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."*[2]

Yüce Allah'ın övgüsüne mazhar olan bu aile hem Allah rızasını, hem de Peygamber sevgisini kazanmıştı.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İbrâhim'in hiç tanımadığı misafirlere nasıl ikramda bulunduğunu överek anlatır. Hz. İbrâhim, üstün ahlâkının bir gereği olarak ilk defa karşılaştığı misafirlerine, kendilerinden bir ağırlanma talebi gelmediği hâlde eşi Sâre ile kendisi bizzat hizmet etmek ve ziyafet vermek suretiyle ikramda bulunmuş ve onları en güzel şekilde ağırlamıştı. Bunun için ailesinin yanına gidip ikram olarak semiz bir buzağı ge-

1 İF7/119 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 119.
2 Haşr, 59/9; B3798 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr,10; M5359 Müslim, Eşribe, 172

tirmiş ve misafirlerine sunmuştu. Ancak gelen misafirler insan suretinde melekler olduğu için bu ikramdan yememişlerdi.[3] İşte bu hassasiyeti ve misafirperverliğinden dolayıdır ki Hz. İbrâhim "Misafirlerin Babası" olarak anılmıştır.[4]

Misafirperverlik geleneğinin öncüsü olan[5] Hz. İbrâhim'in misafirleri de tanıdık bildik kimseler değillerdi. Zaten misafirperverlikte önemli olan hiç tanımadığı belki de bir daha karşılaşmayacağı insanları "tanrı misafiri" kabul edip karşılığını sadece Allah'tan bekleyerek ikramda bulunabilmektir. Yoksa câhiliyede olduğu gibi ve günümüzde de devam eden örnekleri bulunduğu gibi eş, dost ve akrabalar arasında gösteriş yapmak, egosunu tatmin etmek ve insanların hayranlığını ve saygısını kazanmak için yapmak değildir. Atası İbrâhim'in geleneğini devam ettiren Hz. Peygamber de câhiliyedeki anlayışın aksine misafire ikramın sadece Allah rızasını kazanmak için yapılmasını tavsiye etmiş, misafirperverlik ile Allah'a iman arasında güçlü bir bağ kurmuştur.[6]

İnsanlık için iyi, güzel ve faydalı olana talip olan Allah Resûlü, Hz. İbrâhim'den beri sürdürülen bu güzel âdeti beğenip uyguladı ve daha peygamber olmadan önce misafirperverliği ile tanındı. Kendisi, ilk vahyin heyecan ve endişesini eşi Hz. Hatice'ye anlatınca, Hz. Hatice onun bazı hasletlerini ve bu arada misafirperverliğini de hatırlatarak korkmamasını, Allah'ın kendisini mahcup etmeyeceğini söylemişti.[7]

Hz. Peygamber'e göre misafire ikram, Allah'a imanın bir yansıması ve Müslüman olmanın bir gereği idi. O, *"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa misafirini iyi ağırlasın. Bunun uygun süresi bir gün ve bir gecedir. Misafirlik (hakkı) üç gündür. Bundan sonra (misafire ikram) sadakadır. Misafirin de ev sahibini sıkıntıya sokacak kadar onun yanında kalması helâl olmaz."*[8] sözleri ile misafire ikramın imanla ilişkisine işaret ederken aynı zamanda Müslümanları misafir ağırlamaya da teşvik ediyordu.

Misafire ikramda ailenin ve bilhassa hanımların rolü büyüktür. Sahâbî hanımlar bu görevi seve seve yaparlar, kendileri yemez, misafirlerine ikram ederlerdi. İkramları sade ve basitti ama samimiyetleri içtendi. Çünkü Allah'ın Elçisi, gösteriş ve kibre yol açacak şekilde, misafir için aşırı derecede külfete girmeyi yasaklamıştı.[9] Zira aşırı külfet, misafire ikramın sürdürülmesini zorlaştıracaktır.

Hz. Peygamber'in misafiri hiç eksik olmazdı. Suffe ashâbı onun daimî misafirleri arasında idi. Bunlar fakir insanlardı. Aynı zamanda Hz. Peygam-

3 Zâriyât 51/24-[illegible]
4 [illegible] Beyhakî, Şuabu'l-îmân, VII, 98
5 BŞ9615 Beyhakî, Şuabu'l-îmân, VII, 97
6 M4513 Müslim, Lukata, 14
7 B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M405 Müslim, Îmân, 252
8 B6135 Buhârî, Edeb, 85
9 NM7147 Hâkim, Müstedrek, VII, [illegible]; [illegible] Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, VI, 235

ber'in ilk yatılı öğrencileri idi. Onların iaşesini başta Peygamberimiz olmak üzere diğer Müslümanlar karşılıyordu. O dönemde ashâbın da maddî durumları pek iyi değildi. Fakat Efendimiz daha fazla misafir kabul etmeleri için Müslümanları teşvik ediyor ve kendisi de onlara örnek oluyordu. O şöyle buyuruyordu: *"Kimin yanında iki kişilik yemek varsa üçüncü bir kişiyi, dört kişilik yiyeceği olan beşinci ya da altıncı bir kişiyi misafir etsin!"*[10] O gün Allah Resûlü, Suffe ashâbından on kişiyi misafir ederken Hz. Ebû Bekir, üç kişiyi misafir etmişti. Ebû Bekir Sıddîk'ın misafirlere ikram ettiği bu yemeğin ne kadar bereketlendiği ise rivayetlerde genişçe anlatılmıştır.[11]

Allah Resûlü, yine bir gün Suffe ashâbından bazılarını Hz. Âişe'nin evine götürmüştü. Onlar da orada yediler, içtiler. Sonra Resûlullah, *"İsterseniz burada uyuyun, isterseniz mescide gidin."* buyurunca, "Biz mescide gideriz." demişlerdi.[12]

Bir gün sahâbîlerden Mikdâd b. Esved ile iki arkadaşı yoldan gelmişlerdi. Yorgunluktan ve açlıktan gözlerinin feri gitmiş, nerede ise kulakları duymaz hâle gelmişti. Sahâbeden kendilerini misafir etmelerini istediler. Ama hiç kimse onları kabul edecek durumda değildi. Derken Rahmet Elçisi geldi ve onları hanesine götürdü. Kapıda üç keçi duruyordu. Peygamber (sav), *"Şu keçilerin sütünü aramızda paylaşmak üzere sağın."* buyurdu. Bunun üzerine misafirler keçileri sağdı ve her biri kendi nasibini içti. O gece Hz. Peygamber misafirlerini sütle ağırlamıştı.[13]

Allah Resûlü ashâbından aç olanları misafir ederek karınlarını doyururdu. Meselâ, bir gün Ebû Hüreyre aç kalmış ve bitap düşmüştü. Yolda Hz. Ömer'le karşılaştı. Kendisinden Allah'ın Kitabı'ndan bir âyeti okumasını istedi. Gayesi açlığını hissettirmekti. Ancak onun durumunu fark edemeyen Hz. Ömer, sorduğu âyeti ona okumakla yetindi. Çok geçmeden Ebû Hüreyre açlıktan dolayı yüzüstü düştü. Bu sırada bir de gördü ki, Rahmet Elçisi başucunda dikilmiş, *"Ebû Hüreyre!"* diye çağırıyor. O da, "Buyur, emrin olur ey Allah'ın Resûlü!" diye karşılık verdi. Resûlullah elini tuttu, onu kaldırdı ve aç olduğunu fark ettiği Ebû Hüreyre'yi evine götürdü. Hemen onun için büyük bir bardak süt getirilmesini emretti. Sütten bir miktar içen Ebû Hüreyre'ye, "Tekrar iç Ebû Hüreyre!" buyurdu. Bir miktar daha içince yine, *"Tekrarla!"* buyurdu. O da tekrarlayıp bir daha içti. Artık kendine gelmişti.[14]

Karşılıklı olarak yenilen yemeklerle insanların birbirini etkileyeceği, dostlukların pekişeceği bir gerçektir. Bu hakikati bilen Allah Resûlü, "Mü-

10 B602 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 41.
11 M5365 Müslim, Eşribe, 176
12 İM752 İbn Mâce, Mesâcid, 6; D5040 Ebû Dâvûd, Edeb, 94
13 M5362 Müslim, Eşribe, 174; TM1256 Tayâlisî, Müsned, II, 12
14 B5375 Buhârî, Et'ime, 1.

minden başkasıyla arkadaşlık yapma, yemeğini de takva sahibi insanlar dışında kimse yemesin." buyurmuştur.[15] Hz. Peygamber bu uyarısı ile dostluk kuracağımız kişileri iman etmiş ve Allah karşısındaki sorumluluğunun bilincinde olan salih kişiler arasından seçmemizi istemiştir. Nitekim Rahmet Elçisi evine misafir olduğu Sa'd b. Ubâde'ye de, "*Yanınızda oruçlular iftar etsin. Yemeğinizi iyi insanlar yesin. Melekler de size dua etsin.*" diye dua ederken aynı noktaya işaret etmiştir.[16].

Bir seferinde Rahmet Elçisi Hecer bölgesinden gelen yeni Müslüman olmuş heyetle ilgilenip ashâbından onlara ikramda bulunmalarını istemişti.[17] Bir gün Allah'a inanmayan bir kişi Allah Resûlü'ne misafir olmuştu. Hz. Peygamber onun için koyundan süt sağılmasını istedi. İnançsız adam bir tas sütü içti, (doymayınca) bir tas süt daha verildi. Bu sütü de içti. Bir daha istedi, o sütü de içti. Böylece tam yedi tas süt içti. Ertesi gün, Allah hidayet nasip etti ve adam Müslüman oldu. Peygamber Efendimiz bir koyundan yeni sağdırdığı sütü ona ikram etti. Adam sütü içti. Peygamberimiz bir tas süt daha getirtti. Fakat adam bu sütü bitiremedi. Bunun üzerine Allah Resûlü: "*Mümin, bir mide dolduracak kadar içer, kâfir ise yedi mide doldurana kadar içer.*" buyurdu.[18]

Allah Resûlü'nün uzaktan yakından pek çok misafiri gelirdi. Bazı devlet ve kabilelerden özel ve resmî heyetler gelir, İslâm'ı öğrenmek için günlerce kalırlardı.[19] Remle bnt. el-Hâris[20] gibi bazı hanım sahâbîler de bu elçileri evlerinde misafir ederlerdi. Ensardan zengin bir hanım olan Ümmü Şerîk de sahâbe arasında misafirperverliği, Allah yolunda harcama yapmasıyla meşhurdu ve evinden misafiri hiç eksik olmazdı.[21] Bu hanımlar, iyiliksever, cömert kimselerdi.

Allah Resûlü bazen de kendisi sahâbîlere misafir oluyordu. Nitekim bir gece dışarı çıktığında birden Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'e rastladı ve "*Sizi bu saatte evlerinizden çıkaran nedir?*" diye sordu. Onlar da, "Açlık yâ Resûlallah!" dediler. Peygamber Efendimiz, "*Varlığım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, beni de sizi çıkaran (sebep evden) çıkardı, hadi gidelim!*" dedi. Hemen onunla birlikte kalktılar ve ensardan Ebu'l-Heysem'in[22] evine vardılar. Fakat evinde yoktu. Evin hanımı Efendimizi görünce, "Merhaba, hoş geldiniz!" dedi. Allah Resûlü ona eşinin nerede olduğunu sordu. Hanım, "Bize tatlı su getirmeye gitti." dedi. O sırada kocası geldi. Kutlu Nebî ile iki arkadaşını gördü ve çok sevindi, "Allah'a hamdolsun, bugün misafirleri benimkinden daha şerefli olan kimse yoktur." diyerek mutluluğunu dile

[15] D4832 Ebû Dâvûd, Edeb, 16; T2395 Tirmizî, Zühd, 55.
[16] D3854 Ebû Dâvûd, Et'ime, 54.
[17] HM15644 İbn Hanbel, III, 432.
[18] M5379 Müslim, Eşribe, 186; T1819 Tirmizî, Et'ime, 20.
[19] B628 Buhârî, Ezân, 17; M1535 Müslim, Mesâcid, 292.
[20] Hİ1/448 Hİ6/718 İbn Hacer, *İsâbe*, I, 448; VI, 718; ST10, ST13 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 299, 315.
[21] M7386 Müslim, Fiten, 119; N3239 Nesâî, Nikâh 19.
[22] MK16670 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XIX, 253.

getirdi. Hemen gidip onlara bir hurma salkımı getirdi ki, içinde ham, kuru ve taze hurmalar vardı. "Bundan yiyin!" dedi ve bıçağı aldı. Bunun üzerine Rahmet Peygamberi ona, *"Sakın sağmal koyuna dokunma."* buyurdu. Ebu'l-Heysem kendilerine ikram etmek üzere bir koyun kesti. Hem koyundan, hem o hurma salkımından yediler.

Yemeğe doyup, suya kandıkları vakit Peygamber Efendimiz, Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'e, *"Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki, kıyamet gününde bu nimetlerden mutlaka sorulacaksınız! Sizi evlerinizden açlık çıkardı. Sonra şu nimetlere kavuşmadan dönmediniz."* buyurdu.[23] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber ve arkadaşları zaman zaman sıkıntılı günler yaşamaktaydı. Ancak kardeşlik ruhu ve misafirlik anlayışı, bu sıkıntıları giderip mutluluğa dönüştürüyordu.

Allah Resûlü misafire ikramın hayır ve berekete vesile olacağını müjdelerken,[24] imkânı olduğu hâlde misafire ikramdan kaçınanları da, *"Misafir ağırlamayan kimsede hayır yoktur."*[25] mealindeki hadisi ile uyarıyordu.

Allah Resûlü'nün sünnetinde misafirperverlik artık sadece bir âdet ve bir gelenek değil, aynı zamanda erdemli bir davranış ve bir ibadet idi. Hem Allah katında hem de halk katında muteber ahlâkî bir değerdi. Rahmet Elçisi'nin hicrette Medine'ye ayak basar basmaz verdiği ilk mesajlar arasında, *"Yemek yedirin!"* vurgusunu yapması da manidardı: *"Ey insanlar! Selâmı yaygınlaştırın, yemek yedirin ve insanlar uykudayken (gece) namaz kılın ki, esenlik içinde cennete giresiniz."*[26] Bu hadise göre cennete girme vesilesi olan misafire ikram, bazı zarurî hâllerde, isteğe bağlı bir iyilikten de öte ifa edilmesi gereken bir misafir hakkı ve toplumsal bir görev olur.[27]

Nitekim bir hadisinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: *"Misafiri bir gece ağırlamak her Müslüman'ın üzerine düşen bir görevdir. Bir kimse bir Müslüman'ın evinin önünde sabahlarsa bu kimseye ikram etmek o ev sahibinin üzerine bir borçtur. (Misafir) bu hakkını ister talep eder isterse de hakkından vazgeçer."*[28] Bu ve buna benzer hadisler misafir ağırlamanın bir sorumluluk olduğunu açıkça belirtmektedir. Nitekim Hz. Peygamber bütün zamanını ibadetle geçiren Osman b. Maz'ûn'a, *"Ey Osman, Allah'tan kork. Çünkü senin üzerinde ailenin de hakkı vardır. Senin üzerinde misafirinin de hakkı vardır. Senin üzerinde nefsinin de hakkı vardır. Bundan dolayı bazen oruç tut, bazen tutma. Bazı geceler namaz kıl, bazı geceler de uyu."*[29] buyurmuştur.

"Yâ Resûlallah bana öyle bir amel söyle ki o ameli yapınca cennete gireyim." diyen Ebû Hüreyre'ye, Hz. Peygamber cennete götürecek amel

[23] M5313 Müslim, Eşribe, 140.
[24] İM3356 İbn Mâce, Et'ime, 55.
[25] HM17555 İbn Hanbel, IV, 157.
[26] T2485 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 42; İM1334 İbn Mâce, İkâmet, 174.
[27] B6137 Buhârî, Edeb, 85; M4516 Müslim, Lukata, 17.
[28] D3750 Ebû Dâvûd, Et'ime, 5; İM3677 İbn Mâce, Edeb, 5.
[29] D1369 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27; HM26839 İbn Hanbel, VI, 267.

arasında, *"yemek yedirmeyi"* de tavsiye etmiştir.[30] Tebessümü sadaka kabul eden,[31] misafirlerine güler yüzle ve güzel sözlerle muamele eden Resûl-i Ekrem, Abdülkays heyetini, *"Bu insanlara, merhaba! Allah sizi utandırmasın, pişman etmesin."* sözleri ile karşılamıştı.[32]

Yolcunun duasının, kabul edilecek dualardan olduğunu söyleyen[33] Allah Resûlü, misafiri olduğu ev sahibine kendisi dua ettiği gibi ashâbına da dua etmelerini tavsiye ederdi. Bir defasında sahâbîleri ile birlikte Ebu'l-Heysem b. Teyyihân'ın evine misafir olan Hz. Peygamber, yemek sonrası sahâbîlerine, *"Kardeşinizi mükâfatlandırın."* buyurdu. Ashâb bunun üzerine "Yâ Resûlallah onun mükâfatı nedir?" deyince Rahmet Elçisi, *"Bir adamın evine gidilir, yemeği yenir, içeceği içilir, sonra onun için dua ederlerse işte bu onun mükâfatıdır."* diyerek[34] hoş bir misafirlik âdâbına da işaret etmiştir. *"Misafirin de ev sahibini sıkıntıya sokacak kadar misafirliğini uzatması helâl olmaz."*[35] buyurarak da misafirlik âdâbının bir başka yönüne dikkat çekmektedir.

Hz. Peygamber, halasının kızı Zeyneb bnt. Cahş ile evlendiği zaman ashâba düğün yemeği vermek istemiş ve ismini verdiği belirli kişilerin yanı sıra yolda karşılaştığı kimseleri de yemeğe çağırmasını Enes b. Mâlik'e söylemişti. Hz. Peygamber de gelen misafirlere onar kişilik gruplar hâlinde yemek ikram etmeye başlamıştı. Yemeğe başlamadan önce de besmele ile önlerinden yemelerini hatırlatmıştı. Gruplar sırayla girip yemek yiyorlar, ardından da çıkıyorlardı. Bu arada bir grup muhabbete koyulmuş ve konuşmayı uzattıkça uzatmıştı.[36] Hz. Peygamber bu durumdan rahatsız olmuş, onların da çıkmasını sağlamak için evden dışarı çıkmıştı. Enes ile birlikte bir süre yürüdükten sonra Hz. Peygamber o grubun çıkmış olduğunu düşünerek odasına dönmüştü. Fakat hâlâ oradaydılar. Hz. Peygamber, Enes ile tekrar dışarı çıkıp yürümeye başladı ve döndüklerinde o kişiler çıkmışlardı. İşte bu olayın akabinde Yüce Allah, *"Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez..."*[37] âyetini indirerek misafirlerin dikkat etmesi gereken bazı davranışları bildirmiştir.[38]

Bir defasında kendisine ikram edilen bir yemeği Hz. Peygamber ashâbına ikram etmiş, onlar da, "İştahımız yok." diye karşılık verince Resûlullah, *"Açlığı ve yalanı bir araya getirmeyin."*[39] buyurmuştur. Böylece

30 S1508 İbn Hibbân, Sahîh, II, 243
31 T1956 Tirmizî, Birr, 36
32 B87 Buhârî, İlm, 25; M116 Müslim, Îmân, 24
33 T1905 Tirmizî, Birr, 7; D1536 Ebû Dâvûd, Vitr, 29
34 D3854 Ebû Dâvûd, Et'ime, 54
35 B6135 Buhârî, Edeb, 85
36 B5163 Buhârî, Nikâh, 65
37 Ahzâb 33/53
38 B6238 Buhârî, İsti'zân, 10
39 İM3298 İbn Mâce, Et'ime, 2[illegible]

ikram edilen mubah şeylerin misafir tarafından reddedilmemesini misafirlik âdâbı olarak öğretmiştir.[40]

Sevgili Peygamberimiz gerek davranışları gerekse sözlü beyanlarıyla insanları misafir ağırlamaya teşvik etmiştir.[41] Böylece misafire ikram Müslümanlar için ahlâkî bir değer hâline gelmiştir. Müslümanlar Hz. Peygamber'den sonra bu güzel geleneği sürdürmüşler ve daha da geliştirerek devam ettirmişlerdir. Hz. Ömer zamanında içerisinde un, hurma, kuru üzüm ve ihtiyaç maddeleri bulunan "dârü'r-rakîk"[42] adlı evleri, Hz. Osman zamanında kurulan "dârü'd-dîfân"lar (misafirhaneler)[43] takip etmiştir. Bu gelenek daha sonra vakıflar, kervansaraylar ve imarethanelerle sürdürülmüştür. Bu geleneğin bir tezahürü olarak da geçmişten günümüze, misafirhaneler, konukevleri eksik olmamıştır. Ve hâlen misafirperverlik, Müslüman toplumların en önemli hasletlerinden biri olarak devam etmektedir.

40 [illegible]
41 [illegible]
42 [illegible]
43 [illegible]

ÎSÂR
DİĞERKÂMLIK

عَنِ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ: سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ:
مَا سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شَيْئًا قَطُّ فَقَالَ: لاَ.

İbn Münkedir'in işittiğine göre,
Câbir b. Abdullah şöyle demiştir:
"Resûlullah (sav) kendisinden bir şey istendiğinde asla *'hayır'* demezdi."
(M6018 Müslim, Fedâil, 56)

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: جاءَتِ امْرَأَةٌ بِبُرْدَةٍ ... مَنْسُوجٌ فِي حَاشِيَتِهَا -قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي نَسَجْتُ هَذِهِ بِيَدِي أَكْسُوكَهَا، فَأَخَذَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُحْتَاجًا إِلَيْهَا، فَخَرَجَ إِلَيْنَا وَإِنَّهَا لَإِزَارُهُ فَجَسَّهَا رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، اكْسُنِيهَا، قَالَ: "نَعَمْ"، فَجَلَسَ مَا شَاءَ اللَّهُ فِي الْمَجْلِسِ، ثُمَّ رَجَعَ، فَطَوَاهَا ثُمَّ أَرْسَلَ بِهَا إِلَيْهِ.

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ﷺ يَقُولُ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا أَنْ نَتَصَدَّقَ، فَوَافَقَ ذَلِكَ مَالاً عِنْدِي، فَقُلْتُ: الْيَوْمَ أَسْبِقُ أَبَا بَكْرٍ إِنْ سَبَقْتُهُ يَوْمًا فَجِئْتُ بِنِصْفِ مَالِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَا أَبْقَيْتَ لأَهْلِكَ؟" فَقُلْتُ: مِثْلَهُ. قَالَ: وَأَتَى أَبُو بَكْرٍ ﷺ بِكُلِّ مَا عِنْدَهُ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَا أَبْقَيْتَ لأَهْلِكَ؟" قَالَ: أَبْقَيْتُ لَهُمُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ. قُلْتُ: لاَ أُسَابِقُكَ إِلَى شَيْءٍ أَبَدًا.

Sehl b. Sa'd anlatıyor: "Bir kadın ... elinde kenarları dokunmuş bürde türünden bir kumaşla gelerek, 'Yâ Resûlallah, bunu giymeniz için kendi elimle dokudum.' dedi. Böyle bir kumaşa ihtiyacı olan Resûlullah (sav) kumaşı aldı ve izar şeklinde giyinerek (belden aşağısına sararak) yanımıza geldi. Fakat orada bulunanlardan biri kumaşa dokunarak, 'Yâ Resûlallah, bunu bana giydir!' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber *'Tamam.'* buyurdu ve Allah'ın dilediği kadar (bir süre) o mecliste kaldıktan sonra evine döndü. Sonra da kumaşı katlayarak ona gönderdi."

(B5810 Buhârî, Libâs, 18)

Enes (b. Mâlik)'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden biriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."*

(T2515 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59)

Zeyd b. Eslem'in, babasından naklettiğine göre, babası Ömer b. Hattâb'ı (ra) şöyle derken işitmiştir: "Resûlullah (sav) bir gün bize sadaka vermemizi emretti. Bu (emir) paramın olduğu bir zamana rastladı. 'Bir gün Ebû Bekir'i geçebileceksem, işte bugün geçerim!' dedim ve malımın yarısını getirdim. Resûlullah (sav), *'Ailene ne bıraktın?'* dedi. Ben de, 'Bu kadarını.' dedim. Ebû Bekir (ra), malının hepsini getirdi. Sonra Resûlullah (sav) ona da, *'Ailene ne bıraktın?'* dedi. O, 'Onlara Allah ve Resûlü'nü bıraktım.' diye cevap verdi. Bunun üzerine, 'Bundan sonra seninle hiçbir şeyde asla yarışmam!' dedim."

(D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40; T3675 Tirmizî, Menâkıb, 16)

Bir gün Allah Resûlü'ne (sav) gelen bir adam ihtiyacı olduğunu söyleyerek ondan yardım istedi. Sevgili Peygamberimiz, *"Belki yiyecek bir şeyler vardır."* düşüncesiyle hanımlarından birine haber gönderdi. Fakat hanımı, "Seni hak dinle gönderen Allah'a yemin olsun ki, evimde sudan başka bir şey yok." diye cevap verdi. Bunun üzerine diğer hanımlarına danışan Rahmet Elçisi onlardan da aynı cevabı alınca, kendi imkânlarıyla ihtiyacını gideremediği bu Müslüman için sahâbeden yardım istemeye karar verdi ve *"Bu şahsı bu gece (evinde) kim misafir ederse Allah ona rahmet etsin."* dedi.

Allah Resûlü'nün bu duasına mescitte bulunanların tamamı nail olmak isterdi, ancak sahâbîlerin çoğunun maddî durumu iyi değildi. Zira birçoğu mallarının neredeyse tamamını Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret etmişler, Medineli sahâbîler ise evlerini ve yiyeceklerini muhacir kardeşleriyle paylaşmışlardı. Buna rağmen Medineli Müslümanlardan Ebû Talha isimli bir sahâbî[1] ayağa kalkarak zor durumda kalan bu şahsı ağırlayabileceğini söyledi ve onu evine götürdü.

Evde yalnızca çocuklara yetecek kadar yiyecek olduğunu öğrenen sahâbî, Allah Resûlü'nün konuğunu ağırlama gayretiyle hanımına, çocukları uyutup yiyecekleri misafire getirmesini tembihledi. Hanımı da eşinin isteği doğrultusunda çocukları uyutarak evdeki bir parça yemeği misafir için hazırlayıp sofraya koydu. Ev sahipleri adamla birlikte sofraya oturduktan sonra, evin hanımı düzeltir gibi yaparak kandili söndürdü. Böylece misafir karanlıkta, yemek yiyormuş gibi davranan ev sahiplerinin aslında yemediklerini fark etmeden karnını doyurdu. Zira sofrada yalnızca bir kişiye yetecek kadar yemek vardı. Sofradan kalkan çift, o geceyi çocuklarıyla birlikte aç geçirdiler. Fakat gönülleri huzurla doluydu. Çünkü Allah Resûlü'nün misafirini büyük bir hassasiyetle ağırlamış ve böylece onun duasına mazhar olmuşlardı.

Ertesi sabah Sevgili Peygamberimiz bu asil davranışı sergileyen sahâbîyi görünce, *"Bu gece sizin misafirinize karşı davranışınızdan Allah Teâlâ çok hoşnut oldu."* diyerek haklarında şu âyetlerin indirildiğini bildirdi: *"Ken-*

1 M5363 Müslim, Eşribe, 173.

dileri zaruret içinde bulunsalar bile onları (mümin kardeşlerini) kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."[2]

Medineli aileye, Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunu ve övgüsünü kazandıran bu özverili davranış, îsârın en güzel örneklerinden biridir. Bir şeyi veya bir kimseyi diğerine tercih etme anlamına gelen "îsâr", kişinin, başkalarının çıkarlarını ve ihtiyaçlarını kendi nefsine öncelemesi, kendisi muhtaç durumda olsa da imkânı nispetinde öncelikle başkasının ihtiyacını karşılama gayretinde olması anlamına gelen bir ahlâk terimidir. Îsâra giden yolun başında ise fedakârlık, yani özveride bulunma vardır.

Fedakârlık, insanın sahip olduğu şeylerden bir başkası için vazgeçmesidir. Kimi zaman malından, kimi zaman rahatlığından, kimi zaman da canından vazgeçmektir. Bazen yapılan bir hatayı affetmek, bir sıkıntıya sabretmek, bazen daha fazlasına ulaşabilecekken azıyla yetinmek, bazen de kendi hakkından feragat etmektir. Bir annenin çocuklarına olan merhameti ve onların rahatı için yaptıkları göz önüne alındığında fedakârlık duygusunun insanın doğasında var olduğu açıkça görülür. İslâm Dini, bu fıtrî duygunun beslenerek kişide temel bir özellik hâline gelmesini hedefler. Nitekim iman ile fedakârlık arasında çok sıkı bir bağ vardır. Yalnızca Rabbin rızasını kazanma arzusu, kişinin din kardeşine sevgi ve merhametle bakmasını sağlayıp, ihtiyaç duyduğu bir şeyi karşılık beklemeden daha çok ihtiyaç duyan bir başkasına vermesini kolaylaştırırken, fedakârlık ve îsâr duyguları da Allah'a olan inancı kuvvetlendirir. Allah Teâlâ'nın, *"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz."*[3] sözü de Allah'a duyulan sevgi ve iman ile îsâr arasındaki bu ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Yüksek bir ahlâk üzere olan[4] Resûlullah'ın hayatı, fedakârlığın en güzel örneğidir. Allah'ı en iyi tanıyan ve O'na karşı sorumluluk bilinci en gelişmiş kişi olan Allah'ın Sevgili Elçisi,[5] bütün varlığını İslâm Dini'ni tebliğ görevini en güzel şekilde yerine getirmeye ve dini üstün kılmaya adamış ve bu uğurda her türlü fedakârlığı göze almıştır. Müşriklerle yapılan savaşlara bizzat iştirak ederek her türlü zorluğu ashâbıyla birlikte göğüslemenin[6] yanı sıra, kendisine yapılan sözlü[7] ve fiilî eziyetlere de katlanmış,[8] kendisine zulmedenleri affetme büyüklüğünü göstererek onların iman etmeleri ve Allah'a ibadet eden evlâtlara sahip olmaları için Rabbine dua etmiştir.[9]

Sevgili eşi Hz. Âişe'nin belirttiği üzere ailesiyle birlikte oldukça mütevazı bir yaşantı süren Resûlullah,[10] maddî sıkıntısının olmadığı dönem-

2 B[illegible] Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, [illegible]; M5359 Müslim, [illegible]
3 [illegible]
4 [illegible]
5 [illegible] Müslim, [illegible]
6 [illegible]
7 M[illegible] Müslim, [illegible]
8 B[illegible] Buhârî, [illegible]
9 B[illegible] Buhârî, [illegible]
10 B5416 Buhârî, Et'ime, 23; M7443 Müslim, Zühd, 25

lerde bile mütevazı yaşamaya devam etmiş[11] ve Allah'a şöyle yalvarmıştır: *"Allah'ım Muhammed ailesine kendilerine yetecek kadar rızık ver."*[12] Çok rahat bir hayat sürmemesine rağmen kendisinden bir şey isteyen kimseyi asla geri çevirmemiş,[13] ashâb kendisini davet ettiğinde mutlaka bu yemeği başkalarıyla paylaşmış,[14] "insanların en cömerdi" olarak tanınmıştır.[15] Onun ihtiyaç hâlinde dahi Müslüman olan ya da olmayan herkese böylesine cömert ve fedakâr davranması, kendisine duyulan sevgiyi artırmakla[16] kalmamış, inanmayanların İslâm Dini'ni kabul etmesine de vesile olmuştur.[17] Özellikle yanı başındaki ilim talebeleri olan Suffe ashâbına büyük değer veren Resûlullah, kendisine gelen zekât mallarını, hiç dokunmadan onlara yönlendirmiş, şahsına gelen hediyeleri onlarla paylaşmayı bir görev bilmiştir.[18]

Sahâbeden bir kadın elinde kenarları dokunmuş bürde türünden bir kumaşla Hz. Peygamber'in yanına gelerek, "Bunu giymeniz için kendi elimle dokudum." dedi. O günlerde böyle bir kumaşa ihtiyacı olan Efendimiz bu hediyeyi aldı ve belden aşağısına sararak, yani izar şeklinde giyinerek ashâbın yanına geldi. Fakat sahâbîlerden birinin, "Yâ Resûlalallah, bunu bana giydir!" diyerek bu kumaşı istemesi üzerine Rahmet Elçisi, bu sahâbîyi kırmadı ve evine döner dönmez kumaşı katlayarak ona gönderdi. Bu durumu hoş karşılamayan arkadaşları sahâbîye, "Hiç iyi yapmadın. Nebî (sav) öyle bir kumaşa ihtiyacı olduğu için onu giymişti. Fakat sen, onun kendisinden bir şey isteyeni geri çevirmediğini bildiğin hâlde o kumaşı istedin." dediler. Sahâbî ise kumaşı giymek için değil, Resûlullah'a ait bu giysiyi kendisine kefen yapmak için istediğini belirtti ve dediği gibi de oldu.[19] Allah Resûlü'nün ihtiyacı olduğu hâlde, kendisine getirilen bürdeyi en küçük bir çekince göstermeksizin çok da ihtiyacı olmayan birine vermesi, benliğine işlemiş olan îsârın tezahürüdür.

Allah Resûlü bu yaşantısıyla insanlara örneklik etmekle yetinmemiş, zihinlerde, mümin olmanın sorumluluk ve özveri gerektirdiği anlayışını hâkim kılmaya gayret etmiştir. Bu bağlamda, *"Sizden biriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."*[20] buyurarak kendini düşündüğü kadar başkalarını da düşünmenin, yani diğerkâmlığın imanın gereği olduğunu vurgulamış; kişiyi nefsanî arzularından doğan cimrilik,[21] açgözlülük,[22] kıskançlık[23] gibi kötü duygulardan sakındırırken, ahlâkî bakımdan gelişmesini sağlayacak affetmek,[24] sabretmek,[25] dayanışma[26] ve kanaatkârlık[27] gibi güzel vasıfları ashâbının gönlüne yerleştirmeye

11 [illegible] Ebû Dâvûd, İmâret, [illegible]
12 M[illegible] Müslim, Zühd, 18
13 M6018 Müslim, Fedâil, 56
14 B4101 Buhârî, Meğâzî, 30; [illegible] Et'ime, 48
15 [illegible] Buhârî, [illegible] M6009 Müslim, Fedâil, 50
16 M6022 Müslim, Fedâil, 57
17 M6021 Müslim, Fedâil, 58
18 [illegible] T2477 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 36
19 B5810 Buhârî, Libâs, 18; B1277 Buhârî, Cenâiz, 28.
20 T2515 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59
21 B2591 Buhârî, Hibe, 15; M2376 Müslim, Zekât, 85
22 M2415 Müslim, Zekât, [illegible]
23 B6065 Buhârî, Edeb, 57; [illegible] Müslim, Birr, 23
24 M6592 Müslim, [illegible]
25 B1469 Buhârî, Zekât, 50
26 B2446 Buhârî, Mezâlim, [illegible] M6585 Müslim, Birr, 65
27 B[illegible] Buhârî, Rikâk, [illegible] M7428 Müslim, Zühd, [illegible]

çalışmıştır. Böylece mânevî anlamda fedakârlığın gereği üzerinde durmuş, maddî paylaşımlara da ayrı bir önem vererek insanları daima infaka teşvik etmiş[28] ve cömertliğin Allah'a yakınlık vesilesi olduğunu ifade etmiştir.[29] Bu doğrultuda sahâbe, mallarını Allah rızasını kazanmak için feda etmiş,[30] hatta bu hususta birbirleriyle yarışır hâle gelmiştir.[31] Öyle ki bazı kimselerin mallarını infak etmede aşırıya kaçarak muhtaç hâle gelmelerinden endişe eden Hz. Peygamber (sav), kişinin malında yapacağı tasarruflara bazı sınırlamalar getirmiştir.[32]

Hz. Peygamber'in fedakârlık üzerine kurulu yaşayışını görerek, nebevî terbiyeyle yetişen sahâbenin hayatı da İslâm Dini ve Müslüman toplumun refahı için yapılan maddî ve mânevî fedakârlıklarla doludur. Onların sonraki nesillere örneklik eden seçkin bir zümre olmasının sırrı, bu güzel meziyeti hayatlarının her sahasına uygulamalarında yatmaktadır. Allah Resûlü'nü en zor zamanlarını geçirdiği Mekke'de, her türlü eziyete katlanarak yalnız bırakmayan ve sonunda öz vatanlarını terk etmeye razı olan din kardeşleri (muhacirler) ile Akabe'de verilen sözün[33] ardından Müslümanlara kucak açan ve ömürleri boyunca her türlü destekle onların yardımında olan Medine halkının (ensar) özverili davranışları bütün insanlığa ibret olacak niteliktedir.

Câhiliye toplumuna İslâm nurunun doğmasıyla ilk Müslümanlar olarak tarihe geçen ve İslâm'ın en çileli dönemlerini Resûlullah'la birlikte yaşayan sahâbe, varını yoğunu bu dinin yaşanır hâle gelmesi için harcamıştır. Her türlü sıkıntıya sabır göstermenin yanı sıra sahip oldukları dar imkânları Allah yolunda seferber etmiş, Medine'de refaha kavuştuklarında da servetlerini bu yolda harcamaktan geri durmamışlardır. Resûlullah'ın sadaka vermeyi emretmesi üzerine ashâbın önde gelenlerinden Hz. Ömer malının yarısını feda ederken Hz. Ebû Bekir bütün malını Allah yolunda bağışlamış,[34] Hz. Osman da İslâm toplumu için yaptığı malî fedakârlıklarla şöhret bulmuştur. Medine'ye hicret edenlerin su sıkıntısı çektiği dönemde büyük bir servet ödeyerek suyu içilebilen Rûme Kuyusu'nu satın almış ve Müslümanların yararına sunmuş, Resûlullah'ın mescide katmak istediği bir araziyi satın alarak mescidi genişletmiş, Tebük Seferi'ne çıkacak ordunun teçhizini üstlenmiş ve bütün bunların karşılığını yalnızca Allah'tan beklemiştir.[35] İlk Müslümanlarda yerleşmiş olan bu fedakârlık ruhu, İslâm'ın aydınlattığı her yere sirayet etmiş ve inananların gönlünde hâkimiyet kurmuştur.

[28] B6563 Buhârî, Rikâk, 51; M2348 Müslim, Zekât, 67.
[29] T1961 Tirmizî, Birr, 40
[30] B5611 Buhârî, Eşribe, 13; N3636 Nesâî, Ehbâs, 4.
[31] D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40; DM1[illegible] Dârimî, Zekât, 26.
[32] B2742 Buhârî, Vesâyâ, 2; M4214 Müslim, Vasiyye, 7
[33] HS2/290 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 290-291.
[34] T3675 Tirmizî, Menâkıb, 16
[35] N3638 Nesâî, Ehbâs, 4.

Resûlullah Medine'ye geldiğinde sevgi, saygı ve dayanışmaya dayalı bir toplumun temelini atmak üzere muhacirler ve ensar arasında bir kardeşlik anlaşması yapmıştı.[36] Gönüllülük esasına dayalı bu anlaşma gereğince Medineli her bir Müslüman, Mekke'den hicret eden bir kardeşini evi yapılıncaya kadar kendi evinde misafir edecekti. Mekkelilerden Abdurrahman b. Avf ile bu anlaşma gereği "kardeş" olan Medineli sahâbî Sa'd b. Rebî' onu evine götürerek şöyle dedi: "Malımı seninle yarı yarıya bölüşeyim."

Öz kardeşler bile miras taksiminde kavga ederken Sa'd'ın bu teklifi oldukça şaşırtıcıydı. Fakat Allah Resûlü'nün yoldaşı olma şerefine eren Abdurrahman b. Avf, "Allah malını ve aileni sana (bağışlasın ve) bereketli kılsın. Siz bana çarşının yolunu gösterin." diye karşılık vererek bu teklifi kabul etmedi. Çalışmak üzere çarşıya gitti ve o gün yaptığı ticaretle bir miktar yağ ve keş (kurutulmuş yağsız yoğurt) kazanarak geri döndü.[37]

Resûlullah'ın bu yönde bir telkini olmamasına rağmen, Allah rızasını gözeterek din kardeşine malının yarısını vermeye hazır olan Sa'd'ın bu davranışı ensarın muhacirlere karşı takındığı tavrın çarpıcı bir örneğidir. Medineli Müslümanların tamamı evlerini muhacir kardeşleriyle seve seve paylaşmış, hatta hurmalıklarını da onlarla paylaşmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir. Ancak Allah Resûlü buna müsaade etmeyerek, muhacirlere hurmalıkları işletmeleri karşılığında pay verilmesini tavsiye etmiştir.[38] Hayber'in ele geçirilmesiyle muhacirlere arazi dağıtılana kadar kardeşlik görevini en güzel şekilde devam ettiren ensarı Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle övmektedir: *"Onlar, kendi canları istemesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. Ve derler ki: 'Biz size sadece Allah rızası için ikram ediyoruz, yoksa sizden karşılık istemediğimiz gibi bir teşekkür de beklemiyoruz. Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından) dolayı Rabbimizden korkarız.'"*[39] Hz. Peygamber de bu meziyetlerinden dolayı ensarı çokça methetmiş,[40] onlara karşı nefret beslemeyi asla tasvip etmemiş,[41] sık sık kendilerine hayır dua etmiştir.[42]

İslâm Dini kıskançlığa ve bencil tutkulara meyilli olarak yaratılan insanı,[43] bütün kötü sıfatlardan arındırarak kemal seviyesine ulaştırmayı hedefler. Bu doğrultuda Allah Teâlâ nefsinin bencilliğinden korunan kimselerin kurtuluşa ereceğini bildirmiş,[44] *"Zenginlik, malın çokluğu değil, gönlün tokluğudur."*[45] buyuran Hz. Peygamber de inananlara güzel ahlâklı olmayı tavsiye etmiştir. Fedakârlık ve îsâr, bu yönlendirmeler sonucu bencillikten kurtularak diğer insanlara da en az kendisi kadar değer verme ve

[36] B7340 Buhârî, İ'tisâm, 16. D2926 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 17.
[37] B2049 Buhârî, Buyû', 1; B3781 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 3.
[38] B2325 Buhârî, Muzâraa, 5; B2630 Buhârî, Hibe, 35.
[39] İnsan, 76/8-10.
[40] B7244 Buhârî, Temennî, 9; M6421 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 177
[41] M239 Müslim, İmân, 130.
[42] B4906 Buhârî, (Tefsir) Münâfikûn, 6; M6414 Müslim, Fedâilu's-sahâbe 172
[43] Nisâ, 4/128.
[44] Haşr, 59/9.
[45] B6446 Buhârî, Rikâk, 15; M2420 Müslim, Zekât, 120.

kendini onların yerine koyabilme alışkanlığını kazanan insan ruhunu, arzulanan seviyeye eriştiren ahlâkî meziyetlerdendir. Hâris b. Hişâm, Ayyâş b. Ebû Rebîa ve Ebû Cehil'in oğlu İkrime, zorlu bir mücadele sonucunda yaralanarak ölümün eşiğine gelmişlerdi. Hâris, içmek üzere su istemiş fakat İkrime'nin de susamış vaziyette olduğunu fark edince kendisine gelen suya dokunmadan ona göndermişti. İkrime de aynı şekilde bu suyu Ayyâş'a göndermiş ve bu sahâbîlerin hepsi bir damla su içemeden son nefeslerini vermişlerdi.[46] Yermük Savaşı sırasında vuku bulduğu aktarılan bu hadise, îsâr anlayışı üzerine kurulu bir hayatın bu anlayışla sonlandırılmasına güzel bir örnektir.

Kişinin îsâr derecesine ulaşabilmesi için kendisinin muhtaç konumda olması şart değildir. Önemli olan muhtaç durumda olsa dahi bir başkasına fedakârlıkta bulunabilecek ahlâkî olgunluğa erişmiş olmaktır. Bu bakımdan îsâr, sevginin doruk noktası olarak görülmüştür. Her şeyini sevdiği uğruna feda etmeye razı olan kişi gerçek mânâda seven insandır. Zira İslâm'da Allah ve Resûlü, uğruna her şeyi feda edecek kadar sevilmesi gereken varlıklardır. Hz. Peygamber Allah ve Resûlü'nü, uğruna her şeyini feda edebilecek kadar seven ve üstün gören kişinin imanın tadını alacağını ifade etmiştir.[47] Bu bilinçle yaşayan sahâbe, Ebû Talha'nın Uhud Savaşı'nda yaptığı gibi[48] Allah Resûlü'nü korumak için kendi bedenlerini siper etmiş ve canlarını hiçe sayarak inançları uğruna savaşmışlardır. İnsanın en kıymetli varlığı olan canını Allah yolunda feda etmesi İslâm Dini'nde üstün bir meziyet olarak kabul edilmiş[49] ve "şehit" diye isimlendirilen bu fedakâr mücâhidler eşsiz bir makama yükseltilmişlerdir.[50]

Bütün insanlar için örnek teşkil edecek bir toplum oluşturmayı hedefleyen İslâm Dini,[51] bireylerin sevgi ve kardeşlik temeline[52] dayalı sağlam ilişkiler kurmasını öngörür.[53] Bu nedenle Allah Resûlü bir yandan Müslümanlar arasındaki muhabbeti artırıp pekiştirecek fiilleri teşvik ederken bir yandan da buna zarar verebilecek davranışlardan inananları sakındırmıştır.[54] Bireyin ahlâkî olgunluğa erişmesini sağlayan fedakârlık ve îsâr duyguları, aynı zamanda bireyler arası sevgi bağlarını pekiştirdiği, böylece insanî ilişkilerin güçlenmesine yardım ettiği için toplumsal açıdan da oldukça önem arz etmektedir. Çünkü fedakârlık yapmak sevgiye dayalı bir ilişkiyi gerektirirken fedakârlıkta bulunulan kişinin de karşısındakine sevgisi ve bağlılığı bir kat daha artar. Bireysel zararının yanı sıra toplumsal birlik ve beraberliği yıkıcı etkisi olan bencillik, cimrilik, kıskançlık,

46 M5058 Hâkim, Müstedrek, 1889; ... ME3342 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, III, 259
47 B21 Buhârî, Îmân, 14; M165 Müslim, Îmân, 67
48 B3811 Buhârî, ... 18; M4683 Müslim, Cihad ve siyer, 136
49 ... Buhârî, Cihad, 6
50 M4885 Müslim, İmâre, 121
51 Bakara, 2/143
52 M6526 Müslim, Birr, 63
53 B481 Buhârî, Salât, 88
54 B6064 Buhârî, Edeb, ...; M6536 Müslim, Birr, 28

dargınlık gibi duygulardan arınmayı gerektiren fedakârlık ve îsâr duygularının hâkim olmasıyla, Resûlullah'ın teşvik ettiği, bireylerin kardeşçe yaşadığı örnek toplumun oluşması mümkündür. Zira birbiri için özveride bulunan, kendinden önce bir başkasının ihtiyacını görmeyi ödev sayan erdemli bireylerden oluşan bir toplum, muhtaçların azaldığı, her kesimden insanın sevgi ve dayanışma içinde olduğu, haksızlıklardan uzak, refah seviyesi yüksek, sağlıklı bir toplum olacaktır.

VEFAKÂRLIK
KADİRŞİNASLIK

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: أُهْدِيَ لِلنَّبِيِّ ﷺ عِنَبٌ مِنَ الطَّائِفِ. فَدَعَانِي فَقَالَ: "خُذْ هَذَا الْعُنْقُودَ فَأَبْلِغْهُ أُمَّكَ" فَأَكَلْتُهُ قَبْلَ أَنْ أُبْلِغَهُ إِيَّاهَا. فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ لَيَالٍ قَالَ لِي: "مَا فَعَلَ الْعُنْقُودُ؟ هَلْ أَبْلَغْتَهُ أُمَّكَ؟" قُلْتُ: لاَ. قَالَ فَسَمَّانِي غُدَرَ.

Nu'mân b. Beşîr anlatıyor:
"Peygamber'e (sav) Tâif'ten bir miktar üzüm hediye edilmişti. O da beni çağırarak, '*Şu salkımı al da annene götür.*' dedi. Ama ben üzümü anneme götürmeden önce yedim. Birkaç gün sonra Resûlullah bana, '*Üzüm salkımı ne oldu, onu annene ulaştırdın mı?*' diye sordu. Ben de, 'Hayır.' dedim." Nu'mân, bu olay nedeniyle Resûlullah'ın kendisini "ğuder" (vefasız) diye isimlendirdiğini söylemiştir.
(İM3368 İbn Mâce, Et'ıme, 61)

VEFAKÂRLIK
KADİRŞİNASLIK

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: أُهْدِيَ لِلنَّبِيِّ ﷺ عِنَبٌ مِنَ الطَّائِفِ. فَدَعَانِي فَقَالَ:
"خُذْ هَذَا الْعُنْقُودَ فَأَبْلِغْهُ أُمَّكَ" فَأَكَلْتُهُ قَبْلَ أَنْ أُبْلِغَهُ إِيَّاهَا. فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ لَيَالٍ
قَالَ لِي: "مَا فَعَلَ الْعُنْقُودُ؟ هَلْ أَبْلَغْتَهُ أُمَّكَ؟" قُلْتُ: لاَ. قَالَ فَسَمَّانِي غُدَرَ.

Nu'mân b. Beşîr anlatıyor:
"Peygamber'e (sav) Tâif'ten bir miktar üzüm hediye edilmişti. O da beni çağırarak, '*Şu salkımı al da annene götür.*' dedi. Ama ben üzümü anneme götürmeden önce yedim. Birkaç gün sonra Resûlullah bana, '*Üzüm salkımı ne oldu, onu annene ulaştırdın mı?*' diye sordu. Ben de, 'Hayır.' dedim." Nu'mân, bu olay nedeniyle Resûlullah'ın kendisini "ğuder" (vefasız) diye isimlendirdiğini söylemiştir.

(İM3368 İbn Mâce, Et'ıme, 61)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: ...وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِنَّ أَبَرَّ الْبِرِّ صِلَةُ الْوَلَدِ أَهْلَ وُدِّ أَبِيهِ."

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُعْرَفُ بِهِ"

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: مَا غِرْتُ عَلَى أَحَدٍ مِنْ نِسَاءِ النَّبِيِّ ﷺ مَا غِرْتُ عَلَى خَدِيجَةَ وَمَا رَأَيْتُهَا، وَلَكِنْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُكْثِرُ ذِكْرَهَا، وَرُبَّمَا ذَبَحَ الشَّاةَ، ثُمَّ يُقَطِّعُهَا أَعْضَاءً، ثُمَّ يَبْعَثُهَا فِي صَدَائِقِ خَدِيجَةَ، فَرُبَّمَا قُلْتُ لَهُ: كَأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ فِي الدُّنْيَا امْرَأَةٌ إِلاَّ خَدِيجَةُ، فَيَقُولُ: "إِنَّهَا كَانَتْ وَكَانَتْ، وَكَانَ لِي مِنْهَا وَلَدٌ."

Abdullah b. Ömer'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İyiliklerin en güzeli, evlâdın baba dostlarını ziyaret etmesidir."
(M6513 Müslim, Birr, 11)

Enes'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kıyamet gününde her vefasızın, vefasızlığının göstergesi olarak bir sancağı olacaktır..."
(M4536 Müslim, Cihâd ve siyer, 14)

Hz. Âişe (ra) anlatıyor: "Ben Peygamber'in (sav) eşlerinden hiçbirini, Hatice'yi kıskandığım kadar kıskanmadım. Oysaki ben Hatice'yi (benden önce vefat ettiği için) görmemiştim. Ancak Peygamber (sav) ondan çok bahsederdi. Bazen bir koyun keser, onu parçalara ayırır, sonra da Hatice'nin dostlarına gönderirdi. Bazen ben, 'Sanki yeryüzünde Hatice'den başka kadın yok!' diyerek serzenişte bulunurdum da Allah Resûlü, '*Hatice şöyle idi, Hatice böyle idi. Üstelik ondan benim çocuklarım var.*' derdi."
(B3818 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20)

Allah Resûlü peygamberliğinin dokuzuncu yılının sonlarına doğru önce amcası Ebû Tâlib'i, kısa bir süre sonra da biricik eşi Hz. Hatice'yi kaybetti. Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin peş peşe vefat etmeleri Hz. Peygamber için katlanılması zor acılara sebep oldu. İnsanlar arasında yalnız kaldığını hissetti. Bir süre evinden çıkmadı, hiç kimseyle görüşmedi. Yaşadığı birçok sıkıntının yanında bir de kendisine kol kanat geren mümtaz iki şahsiyetin yokluğu acılarını biraz daha artırdı. Hem içinde bulunduğu sıkıntılı konumdan kurtulmak hem de dini daha özgür bir ortamda tebliğ edebilmek için yeni beldeler aradı. Çünkü Mekke'de İslâm'a davet adına yapılması gerekenleri yapmış, Mekke'deki İslâm daveti kilitlenme sürecine girmişti. İslâm'a davet için yeni beldelere açılmak gerekiyordu. Üstelik yaşanılan sıkıntılar, eziyet ve işkenceler de dayanılmaz bir hâl almıştı. Bu noktada Tâif'in önemli bir işleve sahip olabileceğini düşündü. Eğer Tâif İslâm davetinin merkezi hâline getirilebilirse Hz. Peygamber, göz ardı edilemeyecek bir açılım imkânına sahip olacaktı. Zira Tâif, Mekke eşrafının çok sıkı ilişkiler içerisinde olduğu bir şehirdi. Hemen hepsinin Tâif'te yazlık evleri, büyük mülkleri vardı. Eğer Tâif İslâm davetinin üssü hâline getirilebilirse Mekke'nin ileri gelenleri bundan ekonomik mânâda büyük darbe alacaklar ve zarara uğrayacaklardı.

Hz. Peygamber Tâif'in yolunu tuttu. Tâif, yürüyerek Mekke'ye iki günlük mesafedeydi. Yanında evlâtlığı Zeyd'le beraber gizlice Tâife ulaştı. Tâif'te bir ay kadar kaldı. Ahlâf kabilesiyle birçok kere görüştü. Onların İslâm'ı kabul etmelerini istedi. Ancak Ahlâf kabilesinin eşrafı Kureyşlilerden çekindikleri için daveti kabul etmediler. Hatta Hz. Peygamber'e karşı küstahça bir tavır takındılar. Kureyş'in onu korumayacağını anladıkları zaman, daha da küstahlaştılar ve Kureyş'in yakınlığını kazanabilmek için ondan şehirlerini hemen terk etmesini istediler. Onu aşağıladılar, onunla alay ettiler ve şehri terk etmek üzere olan Hz. Peygamber'i yolun iki yanına dizilmiş köle ve çocuklara taşlattılar. Resûlullah da, Zeyd de yaralandı. Neticede bir bağa sığındılar, orada bir gölgelikte nefeslenip soluk aldılar. Derken iki kutlu yolcu yolculuklarına devam edip, Mekke'ye yaklaştılar. Ama ne yazık ki Mekke'ye giremediler. Resûlullah'ın Tâif'ten kovul-

muş bir şekilde yeniden Mekke'ye girmesi de pek mümkün değildi. Ebû Leheb'in liderliğindeki Hâşimoğulları da zaten kendisine eskisi gibi sahip çıkmıyordu. Ama başka bir çaresi de yoktu. Mekke'den başka gidebileceği hiçbir yer kalmamıştı. Mekke'ye mutlaka girmeliydi ama bu nasıl olacaktı. Zeyd'le beraber Mekke yakınlarındaki bir dağda üç gün kaldılar. Evlâtlığı Zeyd, Mekke'ye bir türlü giremeyen ama gidecek başka hiçbir yeri de olmayan Kutlu Elçi'nin durumuna çok üzülüyordu. Onun bu üzüntüsünü gören Allah Resûlü ona dedi ki: *"Ey Zeyd! Şüphen olmasın ki Allah bu gördüğün duruma bir çıkış yolu gösterecektir. Muhakkak ki Allah dininin yardımcısı ve Peygamberinin destekçisidir."*[1]

Resûlullah dağda kaldığı üç gün boyunca boş durmadı. Mekke'ye girmek için bir kabilenin himayesini kabul etmesinin gerektiğini çok iyi biliyordu. Bunun için Zeyd'i gizlice Mekke'ye gönderip kendisini himaye edebilecek bazı kişilerle görüşmesini temin etti. Himaye teklifini daha önce de Müslümanlara karşı uygulanan boykotun kaldırılmasında önemli bir rolü olan Nevfeloğulları'nın lideri Mut'im b. Adî kabul etti. Mut'im vakit kaybetmeden oğullarına ve akrabalarına silahlanmalarını emretti. Hz. Peygamber Mekke'ye sessiz, sakin, korkmuş, sinmiş biri olarak girmek istemedi. Bunun yerine Nevfeloğulları'nın himayesinde doğruca Kâbe'ye gitti. Mekke eşrafının gözü önünde Kâbe'yi tavaf etti, namaz kıldı, uzun uzun dua etti ve sonra evine gitti. Allah Resûlü'nü koruyan savaşçıların başındaki Mut'im b. Adî, Allah Resûlü'nün Kâbe'de Allah'a bağlılığının tezahürünü izleyen Mekke'nin ileri gelenlerine dönerek Muhammed'i himayesine aldığını, herkesin himaye hukukuna riayet etmesi gerektiğini, himaye hukukuna riayet etmeyenlerle soyunun bütün fertlerinin sonuna kadar savaşacağını ilân etti.

Allah Resûlü Mekke'den gizlice ayrılmış, Tâif'ten taşlanarak kovulmuş, evsiz barksız, yurtsuz kalmıştı. Hatta dağda üç gün konaklamış, doğduğu, büyüdüğü, yaşadığı şehre Mekke'ye girememişti. Ama Allah (cc) ona öyle bir kapı açtı ki hem de bir müşrikin desteği ve himayesiyle Mekke'ye alnı açık, başı dik olarak girdi. Hz. Peygamber kendisini bu zor anında himayesine alan, kol kanat geren, onu himaye uğruna canını ve soyunu bile tehlikeye atan Mut'im b. Adî'i hiçbir zaman unutmadı. Hatta hicretten kısa bir süre sonra vefat eden Mut'im için Bedir Savaşı sonrası esir edilen Mekkeli müşrikleri işaret ederek, *"Eğer Mut'im b. Adî sağ olsaydı, sonra şu kokuşmuş kişiler hakkında konuşup onları bağışlamamı isteseydi hiç*

1 ST 1/212; İbn Sa'd, Tabakât, [illegible]

şüphesiz ben bunları Mut'im'(in hatırı) için serbest bırakırdım." buyurmuştur.[2] Bu örnekte de işaret edildiği gibi Allah Resûlü kendisine yapılan iyiliği hiçbir zaman unutmaz, iyilik yapanlara karşı da hep gönlünde vefa duygusunu yaşatırdı.

Vefakârlığı bir erdem olarak öğreten ve yaşatan Sevgili Peygamberimiz çevresindekilere küçük yaştan itibaren vefakâr davranmanın önemini aşılamıştır. Çocukluğunu Peygamberimizin yanında geçiren Nu'mân b. Beşîr'in anlattığına göre, Hz. Peygamber'e Tâif'ten bir miktar üzüm hediye edilmişti. Hz. Peygamber Nu'mân'ı çağırarak, *"Şu salkımı al da annene götür."* demişti. Nu'mân ise üzümü annesine götürmeden önce yiyip bitirmişti. Birkaç gün sonra Resûl-i Ekrem ona, *"Üzüm salkımı ne oldu, onu annene ulaştırdın mı?"* diye sormuş; Nu'mân, "Hayır." diye cevap verince de, Resûl-i Ekrem ona "ğuder" (vefasız) ismini vermişti.[3] Elbette Allah Resûlü Nu'mân'ı vefasızlık ile yaftalamak istememişti. O, bu tavrı ile küçük bir emanetin teslimi konusunda bile her yaştan insanın titiz davranması gerektiğini göstermişti.

Allah Resûlü, anne ve babaya karşı vefaya ayrı bir önem vermiştir. Bir keresinde uzun bir yolculuğun ardından kendisiyle birlikte cihada katılmak maksadıyla yanına gelen ve "Anne babamı ardımdan ağlar bırakıp sana geldim yâ Resûlullah!" diyen bir gence, *"Onların yanına geri dön ve ikisini de nasıl ağlattıysan öylece güldür!"*[4] buyurmuştur. Zira anne baba, evlâtlarına yıllarca verdikleri emeğin karşılığında vefayı hak etmektedir.

Anne babaya karşı bu şekilde vefa hissiyatına sahip olan Sevgili Peygamberimiz, baba dostuna bile vefanın önemine vurgu yapmıştır. Bir keresinde Abdullah b. Ömer, Mekke yolunda bir bedevî ile karşılaşır, ona selâm verir, binmekte olduğu eşeğe onu bindirir, başındaki sarığı da ona giydirir. Bu manzaraya şahit olan Abdullah b. Dînar, İbn Ömer'e, "Allah hayrını versin, bunlar bedevîdir. Basit şeyler onları mutlu eder." der. Abdullah b. Ömer ona şu şekilde cevap verir: "Bunun babası, babam Ömer b. Hattâb'ın dostu idi. Ben Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim: *'İyiliklerin en güzeli, evlâdın, baba dostlarını ziyaret etmesidir.'"*[5]

Baba dostuna veya ailesine yapılacak olan ikram ve iltifatı en önemli ahlâkî erdemlerden biri olarak değerlendiren Hz. Peygamber bunu açıkça teşvik etmiş, vefasızlıktan da sakındırmıştır. Zira o, câhiliye döneminde Araplar arasında yaygın olan bir âdete atıfta bulunarak, *"Kıyamet gününde her vefasızın, vefasızlığının bir göstergesi olarak bir sancağı olacaktır..."*[6] buyur-

2 B4024 Buhârî, Meğâzî, 12
3 İM [illegible] İbn Mâce, Et'ime, 61.
4 D2528 Ebû Dâvûd, Cihâd, 31; N4168 Nesâî, Bey'at, 9; İM2782 İbn Mâce, Cihâd, 1[illegible]
5 M6513 Müslim, Birr, 11
6 M4536 Müslim, Cihâd ve siyer, 14

muştur. Arapların ahdine vefa gösteren kimseleri beyaz bir bayrak, vefasızlık gösterenleri ise kınanması için siyah bir bayrak ile ilân etmelerine benzer şekilde, vefasızlar da kıyamet günü bir işaretle teşhir edilecektir.[7]

Anne babaya vefanın önemini bu şekilde altını çizerek anlatan Hz. Peygamber kendisine ilk defa sütanneliği yapıp ara sıra kendisini emziren Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe'ye karşı gönlünün derinliklerinde sevgi beslemiş, ona karşı hep minnet duygusu taşımıştır. Süveybe sık sık Efendimizi ziyarete gelir, Allah Resûlü de ona hep izzet ve ikramda bulunurdu. Peygamberimiz Hz. Hatice ile evlendikten sonra Hz. Hatice de Süveybe'ye hürmet ve ikramda bulunmuştur. Efendimizin Medine'ye hicretinden sonra Ebû Leheb tarafından azat edilen Süveybe'ye Hz. Peygamber, Hayber'in fethinden sonra ölünceye kadar bakmış, onun bütün ihtiyaçlarını karşılamıştır. Süveybe'nin vefat haberi kendisine ulaşınca da ikram etmek için yakınlarını soruşturup, araştırmıştır.[8]

En küçük iyiliklere karşı bile vefa gerektiğine vurgu yapan Allah Resûlü, iyi ve kötü günde beraber olan, hüznü ve sevinçleri birlikte yaşayan eşlerin ve aile fertlerinin birbirlerine karşı vefakârlığına özel bir vurgu yapmış ve kendisi bunun en güzel örneklerini sergilemiştir. İlk eşi ve altı çocuğunun annesi olan Hz. Hatice annemizi hayatı boyunca hiç gönlünden çıkarmayan Sevgili Peygamberimiz, onun vefatından sonra da onu hatırlatan herkese karşı, gönlünde Hatice'ye beslediği vefa duygusuyla hareket etmiştir. Bir gün Sevgili Peygamberimiz Hz. Âişe ile beraberken huzur-ı saadetlerine ihtiyar bir hanım geldi. Allah Resûlü ona adını sordu. O, "Cessâme el-Müzenî" diye cevap verdi. Bunun üzerine Peygamberimiz "çirkin" anlamına gelen bu adı, "güzel" anlamındaki yeni bir isimle değiştirerek, *"Hayır, senin adın 'Cessâme' değil, Hassâne el-Müzenî'dir."* buyurdu. Sonra da ihtiyar kadına hâlini hatırını sordu, pek çok iltifatlarda bulundu. (Ona karşı olan ilgi ve alâkasından Hz Peygamber'in onu önceden tanıdığı belliydi.) Yaşlı hanım gittikten sonra Allah Resûlü'nün yaşlı kadına karşı olan ihtiram, ilgi ve alâkası dikkatinden kaçmayan Hz. Âişe merak ederek, "Bu yaşlı hanım kimdi ya Resûlallah?" diye sordu. O da, *"Hatice'nin arkadaşı olup onun sağlığında bize gelip giderdi. Kuşkusuz ahde güzel bir şekilde vefa göstermek imandandır."*[9] buyurdu.

Sevgili Peygamberimiz eşinin hatırasını canlandıran her şeye karşı vefa duygusuyla yaklaşmıştır. Nitekim Mekkeliler Bedir'de Müslümanların eline geçen esirlerine fidye olmak üzere birtakım mallar gönderme-

[7] İF6/284 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 284.
[8] IB527 İbn Abdülber, *İstîâb*, I, 27-28.
[9] NM40 Hâkim, *Müstedrek*, I, 20 (1/16)

ye başlayınca, Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb de kocası Ebu'l-Âs'ın fidyesi olmak üzere bir miktar mal gönderdi. Bu mallar içerisinde Hatice validemizin kızı Zeyneb'i evlendirirken ona düğün hediyesi olarak taktığı kendine ait bir gerdanlık da vardı. Resûlullah (sav) hem biricik eşinin hem de kızının hatıralarını üzerinde taşıyan bu gerdanlığı görünce çok üzüldü ve Müslümanlara, *"Uygun görürseniz Zeyneb'in esirini serbest bırakın ve Zeyneb'e ait olan şu gerdanlığı da kendisine iade edin."* dedi. Onlar da Allah Resûlü'nün bu teklifini kabul ettiler.[10] Hz. Hatice gibi bir eşe Kutlu Elçi nasıl vefasızlık yapabilirdi ki. Mekke'deki en zor yıllarını onunla beraber yaşamış, bütün zorluklara onunla beraber göğüs germişti. Hz. Peygamber o limanda sükûn bulmuş ve onun desteğiyle dimdik ayakta durmuştu. O, asaleti, fedakârlığı ve vefakârlığıyla hep Efendimizin yanında yer almıştı. Ona dört kız, iki oğlan, altı çocuk vermişti. Elbette vefa peygamberi bu kutlu hanımefendiyi unutamazdı. Unutamadı da. Vefatından sonra dahi ona bağlılığı, ona duyduğu vefa borcu, çok daha genç ve güzel olan hanımı Âişe validemizi bile kıskandırmıştır. Nitekim Hz. Âişe'nin (ra) şöyle dediği nakledilmiştir: "Ben Peygamber'in (sav) eşlerinden hiçbirini, Hatice'yi kıskandığım kadar kıskanmadım. Oysaki ben Hatice'yi (benden önce vefat ettiği için) görmemiştim. Ancak Peygamber (sav) ondan çok bahsederdi. Bazen bir koyun keser, onu parçalara ayırır, sonra da Hatice'nin dostlarına gönderirdi. Bazen ben, 'Sanki yeryüzünde Hatice'den başka kadın yok!' diyerek serzenişte bulunurdum da Allah Resûlü, *'Hatice şöyle idi, Hatice böyle idi. Üstelik ondan benim çocuklarım var.'* derdi."[11]

Anne, baba, eş ve onların dostlarına karşı son derece vefakâr davranan Allah Resûlü sütannesine ve onun ailesine karşı da vefakârlığın en güzel örneklerini vermiştir. Sütkardeşi Şeyma'ya karşı sergilediği şu tavır hiçbir Müslüman'ın bigâne kalamayacağı cinstendir. Çünkü sevdiklerinin yakınlarına vefakârlık bir erdemdir. Huneyn Savaşı'nda Hevâzinliler bozguna uğrayıp kaçmaya başladığında Allah Resûlü onları takip eden Müslümanlara, daha önce Müslümanlara karşı kötülüğü dokunan savaş suçlularının kaçıp kurtulmalarına fırsat vermemelerini emretmişti. Müslümanlar bu suçluları yakınları ile birlikte esir edip Resûlullah'ın huzuruna getirirken duydukları öfkenin sonucunda sert davranmışlardı. Ancak söz konusu grubun içerisinde Hz. Peygamber'in sütkardeşi Şeyma da bulunmaktaydı. Kendilerine yapılan davranıştan rahatsız olan Şeyma, "Bilin ki, ben Efendinizin sutkardeşiyim!" diyerek onları yumuşatmaya çalıştı.

[10] D2692 Ebû Dâvûd, Cihâd, 121.
[11] B3818 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 20

Huzura getirilen Şeyma, "Yâ Muhammed! Ben, senin sütkardeşinim!" deyince Efendimiz, *"Bunu neyle ispatlarsın?"* diye sordu. Şeyma, "Omuzumda bulunan diş iziyle ki, onu sen ısırmıştın!" dedi. İzi gören Kâinatın Efendisi, sütkardeşi Şeyma'yı tanıdı. Şeyma kendisinden yaş olarak büyük olduğu için çocukluğunda onunla ilgilenmiş, onu kucağına almıştı. Kendisiyle Sa'doğulları yurdunda koşuştukları, oynadıkları, gezdikleri Şeyma idi bu! Sözü edilen diş izi de o dönemden kalma bir hatıra idi.

İnsan kadrini çok iyi bilen kâinatın serveri, sütkardeşi olan bu çocukluk arkadaşını ridâsını sererek üzerine oturttu. Bir anda o çocukluk günleri hafızasında canlandı. Gözleri dolu dolu oldu. Sonra da sütanne ve babasını sordu. Şeyma, onların ikisinin de çoktan ölüp gittiklerini söyledi. Daha sonra Şeyma'ya, *"İstersen sevgi ve saygı görerek yanımda otur, istersen faydalanacağın bazı mallar verip seni kavmin ve kabilenin yanına göndereyim."* dedi. Şeyma'nın cevabı şu oldu, "Sen bana mal verip beni kavmimin yanına gönder!" O sırada Müslüman olan Şeyma'ya Peygamberimiz, bir erkek bir de kadın köle verdi, sonra da Ci'râne mevkiine gidip beklemesini söyledi.[12]

Tâif dönüşünde sütkardeşi Şeyma, Hz. Peygamber'in yanına geldi. Onu görünce Hz. Peygamber çok sevindi ve onu hoş karşıladı. Oturması için ridâsını serip yer gösterdi. Hz. Peygamber'in gözleri doldu ve ağlamaya başladı. Ashâbından biri, "Ağlıyor musun yâ Resûlallah?" dediğinde, *"Evet ona düşkünlüğümden ve başına gelenlerden dolayı ağlıyorum."* dedi ve ilâve etti: *"Sizden birinin Uhud kadar altını olsa ve süt emzirmesi karşılığında sütünü emdiği kişiye onu verse, yine de onun hakkını ödemiş olmaz."*[13]

Allah Resûlü sütanne olarak Hz. Halîme'ye verildiğinde şüphesiz sütün bedeli de verilmişti. Ancak Hz. Peygamber'in vefa duygusu, yıllar sonra anneyle değil kızıyla karşılaştığında onu ağlatacak kadar coşacak, dolayısıyla ona izzet ve ikramda bulunacaktır.

Hz. Peygamber'in eş, anne, baba, kardeş yanında arkadaş ve dostlarına karşı gösterdiği vefakârlık örnekleri de dillere destan olmuştur. Bir gün Hz. Ebû Bekir, diz kapağı görülecek şekilde elbisesinin eteğini toplayarak telaşla Allah Resûlü'ne geldi. Onu bu hâlde gören Hz. Peygamber bir sıkıntısı olduğunu anladı. Hz. Ebû Bekir selâm verdi ve "Yâ Resûlallah! Hattâb oğlu Ömer'le tartıştık. Ben biraz ileri gittim. Ancak sonra pişman oldum, Ömer'den özür diledim fakat kabul etmedi. Ben de sana geldim." dedi. Bunun üzerine Resûlullah üç kere, *"Allah seni bağışlasın Ebû Bekir!"* dedi. Hz.

12 [illegible] İbn Hişâm, Sîre, [illegible] 127-128

13 [illegible] VII, 479

Ebû Bekir'in özrünü kabul etmeyen Hz. Ömer de pişman oldu ve onun evine gitti. Evde olmadığını öğrenince de Peygamber Efendimizin huzuruna geldi ve selâm verdi. Hz. Ebû Bekir de o esnada mescitte idi. Ancak Hz. Peygamber'in ona karşı tavrı değişikti. Bunu fark eden Hz. Ebû Bekir endişelendi, dizleri üzerine çöktü ve "Yâ Resûlallah! Vallahi, ben ileri gittim." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber orada bulunan herkese hitaben, *"Şüphesiz ki Allah, beni size peygamber göndermişti. Bunu size tebliğ ettiğimde hepiniz bana, "Yalan söyledin.' demiştiniz. Ebû Bekir ise, 'Doğru söyledin.' demiş ve bana canı ve malı ile yâr ve yardımcı olmuştu."* buyurdu. Sonra Resûlullah iki kere, *"Şimdi sizler dostumu bana bırakırsınız değil mi?"* buyurdu. Bunu işiten ashâb, Hz. Peygamber'in hatırı için Hz. Ebû Bekir'e özel bir saygı göstermeye başladı ve bir daha onu hiç kimse incitmedi.[14]

Sevgili Peygamberimiz, dosta yapılan iyiliğe bizzat ve en güzel şekilde karşılık vermeyi de vefanın gereği olarak addederdi. Allah Resûlü'nün bu algısı şu hadisede çok açık bir şekilde tezahür etmektedir. Hz. Peygamber ve ona inananlar, müşrikler tarafından Mekke'de ablukaya alınmış, zor ve sıkıntılı anlar yaşıyorlardı. Sıkıntı içerisindeki Müslümanlara Hz. Peygamber, Habeş kralı olan Necâşî'nin ülkesine gitmelerini tavsiye eder.[15] Peygamberimizin tavsiyesine uyan dostları, o büyük kralın yurduna hicret ederler. Müslüman misafirlerinden etkilenen ve Peygamber Efendimizin Hz. İsa tarafından müjdelenen elçi olduğuna şehâdet getiren Necâşî, Allah Resûlü'ne duyduğu sevgiyi, *"Üzerimdeki hükümdarlık görevi olmasaydı gider ayakkabılarını taşırdım."* diyerek ifade eder.[16] Halkı da kendilerine hicret eden Müslümanlara misafirperverlik gösterir. İşte bu zor zamanların hamisi ve gönül dostu Necâşî'nin gönderdiği heyet bir gün Hz. Peygamber'i ziyarete gelmiştir. Efendimiz kalkıp kendisi onlara hizmet etmeye başlar. Bunu gören ashâbı, "Bırak, senin yerine biz yaparız." derler. Bunun üzerine Allah Resûlü duygularını şu şekilde ifade eder: *"Onlar benim ashâbıma iyilik yaptılar, ben de bizzat onlara iyilik yapmak istiyorum."*[17] Zira gelen heyete yapılacak olan ikram ve iltifat, onların şahsında bizzat devlet başkanı olan Necâşî'ye iltifat olacaktır. Hz. Peygamber onlarla bizzat ilgilenerek zor zamanda kendisine ve ashâbına yapılan iyiliğe ne kadar değer verdiğini göstermiş ve vefakârlığın en güzel örneğini sergilemiştir.

Allah Resûlü davası uğrunda şehit olanların geride bıraktıkları çoluk çocuklarına ve yakınlarına da büyük bir şefkat ve merhamet göstermiş, onlara sahip çıkmış, böylece onlara karşı da vefakârlığını sergilemiştir.

14 [illegible]
15 [illegible]
16 [illegible] Ebû Dâvûd, [illegible]
17 [illegible] İbn Kesîr, [illegible]

Medine'de kendı evınden sonra en çok Ümmü Süleym'in evıne gittiğini gören sahâbe-i kirâm ona bunun sebebini sormuşlar, Allah Resûlü de, *"Ben ona merhamet ediyorum çünkü onun kardeşi (Bi'r-i Maûne'de) benim yanımda öldürüldü."* demiştir.[18]

İslâm'a davet noktasında Mekkelilerin kendisini dinlemeye yanaşmamaları üzerine Resûlullah çevre kabilelerle ilişkiler kurmaya onlara İslâm Dini'ni anlatmaya çalışır. Bu yolda birçok çabası da sonuçsuz kalır. Bu yıllar Allah Resûlü'nün ve ona gönülden bağlanan Müslümanların en sıkıntılı günleridir. Yeni dini anlatmak için çaldığı bütün kapılar bir bir yüzüne kapanır. Hemen hemen bu çabalarının hiçbirinden sonuç alamaz. Ta ki hac görevini ifa etmek için Mekke'ye gelen yetmiş Medineliyle karşılaşıncaya kadar. Onlarla Akabe denilen Mekke yakınlarındaki bir yerde buluşmak üzere sözleşirler. Yetmiş civarında Medineli Müslüman ne pahasına olursa olsun onunla buluşmaya ona kucak açmaya karar vermişlerdir artık. Buluşma yerine gelip Hz. Peygamber'i beklemeye başlarlar. Nihayetinde Allah Resûlü yanında amcası Abbâs ile birlikte gelir. Biraz Kur'an okur, Allah'a dua eder ve onlardan kendisini, çoluk çocuklarını koruduklari gibi koruyacaklarına dair söz alır. Daha sonra Medineli heyetin içerisinde bulunan Ebu'l-Heysem b. Teyyihân'ın söze girerek, Ey Allah'ın Resûlü bizimle senin kavmin arasında anlaşma var. Biz bu şekilde sana söz verince anlaşmayı ortadan kaldırıyoruz. Biz sana biat edip söz verdikten sonra Allah sana tekrar kavmine dönecek güç ve kuvveti verirse senin onlara dönüp bizi bırakmandan endişe ederiz." demesi üzerine Sevgili Peygamberimiz gülümsedi ve ona şu cevabı verdi: *"Kanınız kanım, mezarlığınız mezarımdır. Ben sizdenim, siz de bendensiniz. Düşmanlarınız düşmanım, dostlarınız dostumdur."*[19]

Aynen böyle oldu. Tarih Allah Resûlü'nün sözüne sadık kaldığına, kendisine kucak açanlara karşı hiçbir zaman vefakârlıktan ayrılmadığına, kendisine yapılan iyiliği asla unutmadığına şahitlik etti. Bir gün Mekke'yle beraber bütün Arap yarımadasına hâkim olmasına rağmen doğduğu ve büyüdüğü şehir olan Mekke'ye geri dönmedi.[20] Söz verdiği gibi vefat edinceye kadar hep Medine'de ikamet etti. Orada vefat etti ve oraya defnedildi.

18 B2844 Buhârî, Cihâd, 38
19 HM15891 İbn Hanbel, III, 461.
20 M2439 Müslim, Zekât 133

AHDE VEFA
SÖZE SADAKAT

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: مَا خَطَبَنَا نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ إِلَّا قَالَ:
"لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا أَمَانَةَ لَهُ، وَلَا دِينَ لِمَنْ لَا عَهْدَ لَهُ."

Enes b. Mâlik şöyle demiştir:
"Allah'ın Peygamberi (sav) bize hutbe verdiği zaman
mutlaka şöyle buyururdu:
'Emanete riayet etmeyenin imanı yoktur;
ahde vefa göstermeyenin ise dini yoktur.'"
(HM12410 İbn Hanbel, III, 134)

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا فِي غَيْرِ كُنْهِهِ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ
"لاَ تُمَارِ أَخَاكَ وَلاَ تُمَازِحْهُ وَلاَ تَعِدْهُ مَوْعِدَةً فَتُخْلِفَهُ."

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِذَا وَعَدَ الرَّجُلُ أَخَاهُ وَمِنْ نِيَّتِهِ أَنْ يَفِيَ لَهُ فَلَمْ يَفِ وَلَمْ يَجِئْ لِلْمِيعَادِ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ."

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"اضْمَنُوا لِي سِتًّا مِنْ أَنْفُسِكُمْ، أَضْمَنْ لَكُمُ الْجَنَّةَ، اصْدُقُوا إِذَا حَدَّثْتُمْ، وَأَوْفُوا إِذَا وَعَدْتُمْ، وَأَدُّوا إِذَا اؤْتُمِنْتُمْ، وَاحْفَظُوا فُرُوجَكُمْ، وَغُضُّوا أَبْصَارَكُمْ، وَكُفُّوا أَيْدِيَكُمْ."

Ebû Bekre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir zimmiyi (antlaşmalı bir gayri müslim vatandaşı) antlaşmalıyken öldürürse Allah ona cenneti haram kılar."*

(D2760 Ebû Dâvûd, Cihâd, 153)

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kardeşinle (düşmanlığa varan) tartışmaya girme, onunla (kırıcı şekilde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme."*

(T1995 Tirmizî, Birr, 58)

Zeyd b. Erkam'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişi yerine getirme niyetiyle kardeşine bir söz verir, ancak onu yerine getiremez ve zamanında sözünü tutamazsa günahkâr olmaz."*

(D4995 Ebû Dâvûd, Edeb, 82)

Ubâde b. Sâmit'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bana kendi adınıza altı şeyin güvencesini verin, ben de size cennetin güvencesini vereyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin, söz verdiğinizde sözünüzü tutun, size (bir şey) emanet edildiğinde ona riayet edin, iffetinizi koruyun, gözlerinizi (bakılması yasak olandan) sakının ve ellerinizi (haramdan) çekin."*

(HM23137 İbn Hanbel, V, 323)

Allah Resûlü'nün ashâbından Enes b. Nadr, Bedir Gazvesi'ne katılamamıştı. Buna çok üzülmüş, "Allah, Resûlullah'la birlikte bir savaşta bulunmamı nasip ederse, ne yapacağımı o görecektir." diyerek duygularını ifade etmiş, ancak ileri gitmekten de çekinmişti. Aslında bu, Allah'a ve Allah adına verilmiş bir sözdü. Sonraki yıl Resûlullah'la birlikte Uhud Savaşı'na katıldı. Enes için, verdiği sözü tutmanın zamanıydı. Ayneyn Geçidi'nde konuşlandırılan okçuların yerlerini terk etmesi üzerine yaşanan kargaşada Resûlullah'ın öldüğü haberi yayıldı. Müslümanlar sağa sola kaçışmaya başladı. Bu kargaşa esnasında Enes, gözünü bile kırpmadan müşriklerin üzerine yürürken Sa'd b. Muâz ile karşılaştı. Sa'd, "Ey Ebû Amr! Nereye?" diye sorduğunda Enes'in cevabı, "Cennetin kokusu ne kadar hoş, Uhud'un gerisinden bu kokuyu alabiliyorum." oldu. O, korkusuzca ilerlemeye devam etti, savaştı ve şehit oldu. Öyle ki vücudu seksenden fazla yara aldı. Şehitlerin kimliklerini belirleme çalışmasından sonra, kız kardeşi Rübeyyi', "Kardeşimi sadece parmak uçlarından tanıyabildim." demişti.

Enes b. Nadr verdiği sözü tutmuştu. Allah Teâlâ, *"Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir, kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir."*[1] âyetiyle, Enes b. Nadr gibi yiğitlere övgü yağdırmıştı.[2]

"Allah'a verdiğiniz sözü tutun."[3] hitabının anlamını kavrayan Müslümanlar, Allah'a ve Resûlü'ne verilen sözlerin, yerine getirilmeye en lâyık olan ahitler olduğunun bilincindedirler. Allah'a verilen söz, O, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* diye sorduğunda, *"Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)."* şeklinde verilen cevapta yatmaktadır.[4] Kelime-i tevhid veya kelime-i şehâdet ile yenilenen ve "kâlû belâdan beri Müslüman'ım." ifadesiyle dilimizde yer edinen bu ahit, can ile, mal ile veya maddî-mânevî türlü fedakârlıklar gerektirmektedir. Müslümanlar, bu özverinin farklı örneklerini, tarih boyunca ortaya koymuşlardır. Zira bilmektedirler ki bu söze sadakat ve ahde vefa Yüce Rabbimiz tarafından özel olarak ödüllendirilecektir.[5]

Verilen söz, vefayı gerektirir. Nitekim Peygamber Efendimiz, hutbelerinde, *"Emanete riayet etmeyenin imanı yoktur; ahde vefa göstermeyenin ise*

[1] Ahzâb, 33/23.
[2] M4918 Müslim, İmâre, 148; T3200 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33.
[3] En'âm, 6/152.
[4] A'râf, 7/172.
[5] Feth, 48/10.

dini yoktur."[6] buyurmuştur. Allah ve Resûlü'ne verilen söz ise ayrıcalıklıdır, daha fazla hassasiyet gerektirir. Ancak sözün kime verildiğinin değil, bizzat sözün kendisinin esas olduğunu; söz verildiyse, antlaşma yapıldıysa mutlaka sözün yerine getirilmesi, antlaşmaya riayet edilmesi gerektiğini öğretir Allah Resûlü bize. Şu örnek bu öğretinin en güzel örneklerinden biridir:

Mekkeli müşrikler adına Süheyl b. Amr,[7] Hz. Peygamber'le on yıllığına Hudeybiye Antlaşması'na imza atmak üzereydi.[8] Antlaşma metni henüz hazırlanırken Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel, ayaklarına vurulmuş pranganın zincirleriyle sıçrayarak çıkageldi Allah Resûlü'nün huzuruna.[9] İslâm'ı kabul ettiği için prangaya vurulmuş olan Ebû Cendel, müşriklerin ellerinden kurtulup çok yakınına, Hudeybiye'ye kadar gelmiş olan Hz. Peygamber'e sığınmıştı. Ancak Hz. Peygamber'le Mekkeli müşrikler arasında imzalanmak üzere olan antlaşmada, Mekkelilerden Hz. Peygamber'e sığınanların İslâm'ı kabul etmiş olsalar dahi Mekkelilere geri verileceğine dair bir madde vardı.[10]

Tarafların antlaşma üzerinde konuştukları esnada gerçekleşen bu iltica üzerine Süheyl, antlaşma gereği oğlu Ebû Cendel'in kendisine teslim edilmesini istedi.[11] Müslüman olan Ebû Cendel, müminlere yönelerek yalvardı, kendisine işkence edildiğini söyledi. Zaten ne kadar çok işkenceye uğradığı her hâlinden belli idi. Yürekleri parçalayan bu manzara karşısında Hz. Peygamber, Ebû Cendel'i babasına teslim etmek istemedi. Hatta Ebû Cendel'i kendi yanlarına aldıktan sonra antlaşmayı imzalamasını ona teklif etti. Ancak Süheyl bunu kabul etmedi. Sonunda Ebû Cendel'i müşriklere teslim eden Hz. Peygamber, üzerinde anlaşmak üzere oldukları bir ahdi yerine getirdi ve Ebû Cendel'e sabretmesini tavsiye etti. Ebû Cendel'in yakarışı orada bulunan müminleri ağlattı ise de bir süre sonra durum Müslümanların lehine döndü.[12]

Benzer bir olay Ebû Basîr'in başından geçmişti. Kureyş asıllı olmasına[13] rağmen, sırf Müslüman olduğu için tutuklanan Utbe b. Esîd es-Sekafî, nâm-ı diğer Ebû Basîr, bir yolunu bulup kavminin elinden kaçtı. Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e sığındı. İmzalanan Hudeybiye Antlaşması'na dayanarak Ebû Basîr'in iadesini isteyen Ahnes b. Şerîk ve Ezher b. Abdiavf ez-Zührî, Resûlullah'a hitaben bir mektup yazdılar ve iki elçiyle birlikte Hz. Peygamber'e gönderdiler. Elçilerin getirdiği mektubu Übey b. Kâ'b'a okutan Hz. Peygamber, Ebû Basîr'i çağırtıp antlaşma gereğince kendisini teslim etmek zorunda olduğunu söyledi. Ebû Basîr, kendisine işkence edileceğini

6 HM12410 İbn Hanbel, III, 134.
7 M4652 Müslim, Cihâd ve siyer, 93.
8 D2766 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
9 B2700 Buhârî, Sulh, 7.
10 B2711 Buhârî, Şurût, 1.
11 B2731 Buhârî, Şurût, 15.
12 VM2/608 Vâkıdî, Megâzî, II, 608.
13 MA9720 Abdürrezzâk, Musannef, V, 330.

belirterek, Mekkelilere teslim edilmemesini rica etti Allah Resûlü'nden. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in dudaklarından tarihe yazılacak şu sözcükler döküldü: *"Ey Ebû Basîr! Bildiğin gibi biz bu kavme (bir söz) verdik. Dinimize göre bize, ahde vefasızlık yapmak yaraşmaz..."* Sonra da, Ebû Basîr'i teselli etti ve Allah'ın ona mutlaka bir çıkış yolu göstereceğini belirtti.[14]

Mekke'den gelenler, Ebû Basîr'i teslim alarak yola çıktılar. Yemek molası verdikleri Zü'l-Huleyfe'de Ebû Basîr, içlerinden birini oyuna getirerek kılıcını aldı ve onu öldürdü. Kendisinin de öldürüleceğini anlayan diğeri ise kaçıp Medine'ye gitti. Arkadaşının Ebû Basîr tarafından öldürüldüğünü, kendisinin de öldüreceğini söyleyerek Hz. Peygamber'e sığındı. Çok geçmeden öldürdüğü adamın kılıcını kuşanan Ebû Basîr de çıkageldi ve Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Peygamberi! Allah sana ahdini yerine getirtti, beni onlara geri verdin. Sonra da Allah beni onlardan kurtardı." dedi.[15]

Ebû Basîr, öldürdüğü adamın eşyalarını, binitini ve kılıcını kastederek, "Yâ Resûlallah! Bunların beşte birini ayırıp al." dedi. Hz. Peygamber ise, *"Eğer bunun beşte birini alırsam onlarla anlaştığım konuda kendilerine verdiğim sözü yerine getirmediğimi düşünürler."* buyurdu.[16] Ardından Hz. Peygamber'in, *"Hayret! Adam, yanında birileri daha olsa harbi kızıştıracak."* dediğini işiten Ebû Basîr, yapılan antlaşma gereği Hz. Peygamber'in kendisini yeniden iade edeceğini anladı ve Medine'yi terk etti.[17] Kureyş'in ticaret kervanlarının geçtiği, Mekke ile Şam arasında bulunan Iys mevkiine yerleşti.[18] Kısa zamanda burası, Müslüman olarak Mekke'den kaçan fakat antlaşma gereği Hz. Peygamber'in kabul edemediği ya da Mekkelilere iade ettiği Ebû Cendel ve benzeri Müslümanların oluşturduğu bir karargâh hâline geldi.[19]

Ebû Basîr'in getirdiği ganimeti, dolaylı olarak da olsa, antlaşmaya muhalefet olarak değerlendiren Allah Resûlü, müşriklerden kaçan kişinin sığınma talebini de kabul etmemiştir. Böylece doğrudan veya dolaylı olarak antlaşmaya aykırı davranışlardan kaçınılması gerektiğini göstermiştir. Hatta, *"Kim bir zimmiyi (antlaşmalı bir gayri müslim vatandaşı) antlaşmalıyken öldürürse Allah ona cenneti haram kılar."*[20] buyurmak suretiyle de, antlaşmaya muhalefet eden kişinin cehennemle cezalandırılacağına dikkatleri çekmiştir.

Ahde vefa gösterilmesi, her ne koşulda olursa olsun, lehine de olsa aleyhine de olsa verilen sözlerin tutulması, müminin ayırıcı özelliklerindendir. Nitekim câhiliye âdetlerinin bütün çeşitleriyle hüküm sürdü-

14 VM2/624 Vâkıdî, II, 624-625
15 MA9720 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 330; B2731 Buhârî, Şurût, 15
16 VM2/626 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 626
17 B2731 Buhârî, Şurût, 15
18 BS19[illegible] Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 376
19 D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156
20 D2760 Ebû Dâvûd, Cihâd, 155

da en mükemmel örneklerine şahit olduğumuz, vefakârlık ve antlaşmalara riayet hassasıyeti, zamanla İslâm ahlâkının vazgeçilmez bır özelliği hâline gelmiştir. Öyle ki Müslümanlar her hâl ve koşulda buna riayet etmışlerdir.

Hımyerli Süleym b. Âmir anlatmaktadır: Muâviye ile Rumlar arasında sulh antlaşması yapılmıştır. Süre bittiğinde saldırabilmek için Muâviye, ordusunu Rum diyarına doğru sevk etmek ister. Bu arada karargâha Amr b. Abese gelir. Gördükleri karşısında şaşkınlığa düşen Amr, "Allâhü ekber! Allâhü ekber! İhanet yok, ahde vefa var!" diye bağırmaya başlar. Bunu haber alan Muâviye birisini göndermek suretiyle ona, ne yapmak istediğini, bu konuda ne bildiğini ve ne düşündüğünü sordurur. Amr, şu cevabı verir: "Ben Resûlullah'ın (sav) şöyle dediğini işittim: '*Bir kavimle aralarında antlaşma bulunan kişi, antlaşma karşılıklı olarak bozuluncaya ya da süre doluncaya kadar, ne o antlaşmaya aykırı bir şey yapsın, ne de onu bozsun.*'" Amr'ın Allah Resûlü'nden yaptığı bu nakilden sonra Muâviye, ordusunu geri çekmiştir.[37]

Hz. Peygamber'in, hile ve aldatmanın meşru görülme eğiliminin hâkim olduğu savaş hâlinde bile, "*Yaptığınız antlaşmaları bozmayın.*" tavsiyesinin[38] yanında, şartlar değişmiş olsa da yapılan antlaşmaların süresi içinde geçerliğini koruduğuna vurgu yapması anlamlıdır.[39] Hatta antlaşmalı birini, antlaşma süresi sona ermeden öldüren kimseye Allah'ın cenneti haram kılacağını vurgulamış,[40] sözünde durmayan kişiye, Allah'ın ismini anarak yemin ettikten sonra sözünden dönen kişiye, kıyamet gününde düşmanlık edeceğini ifade etmiş,[41] kendisi hayatı boyunca zorlansa bile verdiği sözleri mutlak yerine getirmiştir.[42]

Kime ve neden verildiği değil, bizzat sözün kendisi esastır, değerlidir ve önemlidir. Dolayısıyla sadece hukukî antlaşmalar ya da resmî sözleşmeler değil, büyük küçük, kadın erkek toplumun her ferdini ilgilendiren günlük hayata dair vaatler de bağlayıcıdır. Bu nedenle kişi, kendi çocuklarına verdiği sözü bile küçük görüp, basite alıp savuşturmamalıdır.[43] Öte yandan Hz. Peygamber, tek bir vücut gibi gördüğü müminlerden[44] birinin verdiği sözü diğerleri için de bağlayıcı görmüştür. "*Statülerine bakılmaksızın bütün Müslümanların verdiği zimmet (güvence) eşittir.*"[45] ifadesiyle Allah Resûlü, bir taraftan hak ve sorumlulukta Müslüman bireylerin eşitliğini ortaya koyarken, diğer taraftan onların bir kimseye karşı tanıdıkları güvence konusunda ortak bir yükümlülüğe sahip olduklarını da hatırlatmaktadır. O, toplumun en alt tabakasındaki bir Müslüman'ın bile

[37] D2759 Ebû Dâvûd, Cihâd, 152.
[38] T1617 Tirmizî, Siyer, 48.
[39] T[illegible] Tirmizî, Hac, 44; HM1594 İbn Hanbel, I, 77.
[40] D2760 Ebû Dâvûd, Cihâd, 153.
[41] B2227 Buhârî, Buyû', 106.
[42] D4996 Ebû Dâvûd, Edeb, 82.
[43] DM2743 Dârimî, Rikâk, 7.
[44] B6011 Buhârî, Edeb, 27.
[45] M3794 Müslim, Hk, 20.

sözüne riayet etmek için gayret göstermesi gerektiğini vurgulamaktadır.[46] Hz. Peygamber'in bu konudaki duyarlılığını açıkça ortaya koyan bir olayı, niçin Bedir Muharebesi'ne katılamadığını açıklayan Huzeyfe el-Yemânî bize şöyle anlatmaktadır: "Bedir Savaşı'na şu nedenle katılamadım ki, babam Huseyl ve ben birlikte (savaşa katılmak için) yola çıkmıştık. Kureyşli müşrikler bizi yakaladılar ve 'Siz Muhammed'e katılmaya mı gidiyorsunuz?' diye sorguya çektiler. 'Hayır. Ona katılmaya gitmiyoruz, biz sadece Medine'ye gidiyoruz.' dedik. Ve bizden Medine'ye gitsek bile Hz. Peygamber ile birlikte savaşa katılmayacağımıza dair Allah'ın adıyla söz ve yemin aldılar. Allah Resûlü'nün (sav) yanına gidip durumu ona anlattığımızda, '*Siz geri dönün. Biz onlara verdiğimiz sözü tutarız, onlar karşısında yardımı da Allah'tan isteriz.*' buyurdu."[47]

Şu da var ki, Müslümanların kendi aralarında yaptıkları ticarî antlaşmalar veya birbirlerine verdikleri sözler zaman zaman taraflardan birine mağduriyet yaşatabilmektedir. Nitekim Medine'de iki kişi, bir hurma bahçesinin meyvesi üzerinde para peşin, mal veresiye olacak şekilde anlaşmışlardı. Ancak o sene ağaçlar meyve vermedi. Ortaya çıkan zarar üzerine aralarında tartışma oldu. Problemi kendisine ilettiklerinde, Hz. Peygamber satıcıya, "*Onun malını neye karşılık helâl sayıyorsun? Ona ücretini geri ver.*" şeklinde tavsiyede bulundu.[48] Anlaşmazlığın kaynağı olan ticaret tarzını, yani henüz olgunlaşmamış hurmanın satışını yasakladı. Daha da önemlisi, "*Kim bir Müslüman'ın kendisiyle yaptığı alışverişten vazgeçmesine onay verirse, Allah da onun günahlarını bağışlar.*"[49] buyurmak suretiyle, başka bir erdeme atıfta bulundu. Resûl-i Ekrem'in verdiği mesajın, Müslümanlar tarafından ne çabuk kavrandığını Vâsile b. Eskâ şöyle anlatmaktadır: "Allah Resûlü, Tebük Gazvesi için çağrıda bulundu. Ben hemen (savaş malzemesi tedarik etmek için) ailemin yanına döndüm. Medine'ye geri geldiğimde ilk sahâbe grubu yola çıkmıştı. Ben, 'Elde ettiği ganimet karşılığında bir adamı kim taşır?' diye bağırmaya başladım. Ensardan yaşlı birisi beni çağırdı. 'Ganimeti bizim olmak şartıyla, birlikte bineceğimiz bir hayvan veririm. Bizimle de, yer ve içersin. Ne dersin?' dedi. Adamın yaptığı teklife, 'Tamam.' dedim. Bunun üzerine, 'Yüce Allah yolunu açık etsin.' dedi. Ben de onlarla yola çıktım. Allah, (savaş sonrası) bize ganimet nasip etti ve benim hisseme de birkaç genç deve düştü. Anlaştığımız üzere develeri alıp, bineğin sahibi olan kişiye getirdim. Develere baktı ve 'Bunlar kıymetli hayvanlar.' dedi. Ben de, 'Onlar benim sana söz verdiğim ganimetler.' dedim. Bunun

46 [illegible]
47 [illegible] Müslim, [illegible]
48 D3467 Ebû Dâvûd, [illegible] 56
49 D3460 Ebû Dâvûd, Buyû [illegible] 52

üzerine adam, 'Ey yeğenim! Develerini al götür. Biz, sana düşen ganimet derken (mânevî kazanç gibi) başka bir şeyi kastettik.' dedi."[50]

Peygamber Efendimiz, *"Bana kendi adınıza altı şeyin güvencesini verin, ben de size cennetin güvencesini vereyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin, söz verdiğinizde sözünüzü tutun, size (bir şey) emanet edildiğinde ona riayet edin, iffetinizi koruyun, gözlerinizi (bakılması yasak olandan) sakının ve ellerinizi (haramdan) çekin."*[51] buyurmuştur.[52] Zira unutulmamalıdır ki verilen sözlerin tutulması, ahde vefa,[53] antlaşmalara riayet, kişinin kurtuluşuna vesile olacağı gibi, topluma da huzur ve barış getirecektir. Allah'ın sevgisini ve insanların güvenini kazandıracak, ecri de Allah tarafından ödenecektir.[54] Tutulmayan söz, yerine getirilmeyen vaat, şartlarına riayet edilmeyen antlaşma ise kişide nifak alâmeti olarak görülecek, ayrıca toplumsal çöküşü de hızlandıracaktır. Söze sadakat, dünyada onur ve güven, âhirette ise Yüce Allah'ın iltifatını kazandıracaktır.

[50] D2676 Ebû Dâvûd, Cihâd, 113.
[51] HM23137 İbn Hanbel, V, 323.
[52] HM23137 İbn Hanbel, V, 323.
[53] Âl-i İmrân, 3/76
[54] M4463 Müslim, Hudûd, 43

TEVEKKÜL
ALLAH'A GÜVENMEK

حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ أَبِي قُرَّةَ السَّدُوسِيُّ قَالَ:
سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَعْقِلُهَا وَأَتَوَكَّلُ أَوْ
أُطْلِقُهَا وَأَتَوَكَّلُ؟ قَالَ: "اعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ"

Muğîre b. Ebû Kurre es-Sedûsî'nin işittiğine göre,
Enes b. Mâlik şöyle anlatıyor:
"Bir adam, 'Ey Allah'ın Resûlü! Devemi bağlayıp da mı Allah'a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim?' diye sordu. Resûlullah (sav), *'Önce onu bağla, sonra Allah'a tevekkül et!'* buyurdu."
(T2517 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60)

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخطَّابِ قال: قَالَ رَسُولُ اللَّه ﷺ :
"لوْ أنَّكمْ كُنتُمْ تَوَكَّلُونَ عَلى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِه لَرُزِقْتُمْ كَمَا تُرْزَقُ الطَّيْرُ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا."

حَدَّثَنِي عِمْرَانُ قَالَ: قَالَ نَبِيُّ اللَّه ﷺ :
"يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ." قَالُوا: وَمَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّه؟ قَالَ: "هُمُ الَّذِينَ لاَ يَكْتَوُونَ وَلاَ يَسْتَرْقُونَ، وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"إِذَا خَرَجَ الرَّجُلُ مِنْ بَيْتِهِ فَقَالَ: بِسْمِ اللَّهِ، تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ، لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ. قَالَ: يُقَالُ حِينَئِذٍ: هُدِيتَ وَكُفِيتَ وَوُقِيتَ..."

Ömer b. Hattâb'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Eğer siz gereği gibi Allah'a tevekkül etmiş olsaydınız, tıpkı sabahleyin kursakları boş olarak çıkıp (akşam) doymuş bir şekilde dönen kuşların rızıklandırıldığı gibi sizler de rızıklandırılırdınız."*

(T2344 Tirmizî, Zühd, 33; İM4164 İbn Mâce, Zühd, 14)

İmrân'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetimden yetmiş bin kişi hesaba çekilmeden cennete girecektir."* Orada bulunanlar, "Onlar kim ey Allah'ın Resûlü!" dediler. Hz. Peygamber, *"Onlar, (vücutlarını kızgın demirle) dağlamayanlar, üfürükçülük yapmayanlar ve Rablerine tevekkül edenlerdir."* buyurdu.

(M524 Müslim, Îmân, 371)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişi evinden çıkacağı zaman, 'Bismillâh, tevekkeltü alâllâh, lâ havle velâ kuvvete illâ billâh.' (Allah'ın adıyla. Allah'a tevekkül ettim. Güç ve kuvvet sadece Allah'tandır.) dediğinde (ona) şöyle denilir: '(İşte şimdi) sana rehberlik edilir, ihtiyaçların karşılanır ve korunursun...'"*

(D5095 Ebû Dâvûd, Edeb, 102-103)

Sevgili Peygamberimiz, Yüce Allah'tan hicret iznini aldığı günün öğlen vakitlerinde Hz. Ebû Bekir'in yanına gitti. Birlikte Medine'ye doğru yola çıktıklarında, onların evlerinde olmadıklarını fark eden müşrikler her tarafta onları aramaya başlamışlardı. Allah Resûlü, yolculuktan haberdar olmamaları için gece yolculuğunu tercih etmişti. Yine takip edilmemek ve müşrikleri şaşırtmak amacıyla da Hz. Peygamber (sav) ve yol arkadaşı Medine tarafına değil tam aksi yöndeki Sevr Dağı tarafına yönelmişlerdi. İki yol arkadaşı oradaki bir mağarada birkaç gün saklandılar. Buna rağmen kâfirler onların izini bulup mağaranın önüne gelip dayandılar. Acaba başvurdukları tedbir bir fayda vermemiş miydi? Yol arkadaşı çok endişeliydi. Çünkü müşriklerden bir grup üst üste binmiş kayalardan oluşan bu mağaranın üzerinde gezinip durduğu esnada Hz. Ebû Bekir, onların ayaklarını görmüş ve endişesini, "Onlardan birisi ayaklarının dibine bakacak olsa kesin bizi görür." sözüyle dile getirmişti. Bunun üzerine Allah'a karşı her an tam bir güven ve tevekkül içinde olan Hz. Peygamber (sav), *"Üçüncüsü Allah olan iki kişiye sen ne (olacağını) zannediyorsun?"* diyerek onu teselli etmiş ve Allah'ın kendilerini koruyacağına olan güvenini ve tevekkülünü göstermiştir.[1] Arkadaşını, *"Üzülme! Çünkü Allah bizimle beraber."* sözleriyle teskin etmiş, Allah onun üzerine bir güven ve huzur indirmiş ve görünmez ordularıyla onları desteklemişti.[2] Böylece Peygamberimiz gerçek tevekkülün nasıl olması gerektiğini bize öğretmişti. Çünkü onun hicreti, başlı başına bir tevekkül örnekliği teşkil etmekteydi.

Hz. Peygamber'in bu denli güçlü bir tevekkül duygusuna sahip olması onun sağlam imanıyla da yakından ilişkilidir. Tevekkül, imanın ve Müslümanlığın olgunluğunu gösteren alâmetlerdendir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa'nın, *"Ey kavmim! Eğer siz gerçekten Allah'a iman etmişseniz, eğer O'na teslim olmuş kimseler iseniz, artık sadece O'na tevekkül edin."*[3] demesinde bu ilişkiye dikkat çekilir. Tevekkül, her şeyin yaratıcısı,[4] ölümsüz ve daima diri olan,[5] engin merhamet sahibi,[6] kullarına yardım eden[7] bir Allah tasavvurunun sonucunda ortaya çıkan imanî bir olgudur. Hz. Peygamber bu tasavvura, İbn Abbâs'a verdiği şu nasihatlerinde dikkat çekmektedir: *"Evlâdım! Sana bazı sözler öğreteceğim: Allah'ı(n hakkını) koru ki Allah da seni*

[1] B3653 Buhari, Fedâilu ashâbi'n-nebi, 2, M7521 Müslim, Zühd, 75.
[2] Tevbe, 9/40.
[3] Yûnus, 10/84
[4] Zümer, 39/62.
[5] Furkân, 25/58
[6] Şuara, 26/217
[7] Âl-i İmrân, 3/122

korusun. Allah'ı(n hakkını) gözet ki O'nu hep yanında bulasın. Bir şey isteyeceğinde Allah'tan iste. Yardım dileyeceğinde Allah'tan yardım dile. Şunu bilmelisin ki bütün toplum (varlık âlemi) bir konuda senin yararına bir şey yapmak için bir araya gelse ancak Allah yazmışsa sana destek verebilirler. Yine bütün toplum (varlık âlemi) sana zarar vermek için bir araya gelse ancak Allah yazmışsa sana zarar verebilirler..."[8]

Gerekli tedbirleri alıp sonucu Allah'a havale etmektir tevekkül. Maddî ve mânevî sebeplerin hepsine başvurduktan ve alınması gereken bütün tedbirleri alıp yapacak başka bir şey kalmadıktan sonra, Allah'a güvenip dayanmak ve gerisini O'na bırakmak demektir. Nitekim Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, bir adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Devemi bağlayıp da mı Allah'a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim?" diye sordu. Resûlullah (sav) da, *"Önce onu bağla, sonra Allah'a tevekkül et!"* buyurdu.[9] Ayrıca tevekkülün akıllı bir şekilde hareket ettikten sonra yapılacağını[10] söylemesi de tevekkülün hiçbir zaman için sebeplere sarılmaya aykırı bir durum olmadığının, aksine hem çalışıp hem de tevekkül etmek gerektiğinin ifadesidir. Ayrıca şurası iyi bilinmelidir ki gerçek tevekkül, Allah Teâlâ'nın takdir ettiği sebepleri elde etmek için çalışmaya aykırı bir durum değildir. Bu, Allah'ın kâinattaki kanununun bir gereği ve dünyadaki hadiselerin oluşumunun temel esasıdır. Zira Allah Teâlâ tevekkülü emir buyurduğu gibi sebepleri elde etmek için gayret göstermeyi de emir buyurmuştur. Bunun için sadece şu âyet-i kerimeye bakmak bile yeterlidir: *"Ey iman edenler! Tedbirinizi alın; bölük bölük savaşa çıkın yahut (gerektiğinde) topyekûn savaşın."*[11] Sebeplere başvurmadan, "Kader ne ise o olur." tarzında bir anlayış ise tembellikten yahut tedbirsizlikten başka bir şey değildir ve İslâm'ın tevekkül anlayışıyla ilgisi yoktur.

Tevekkül, karşılaştığı zorluklara sabretmek ve Allah'ın bizimle olduğunu hatırdan çıkarmamak ve sonucu Allah'a bırakmaktır. Sabır ve tevekkül, müminin şahsiyetinde birlikte bulunan iki özelliktir. Mütevekkil kişi Allah'a duyduğu güven ile sıkıntılara sabreder. Hz. Peygamber de aza kanaat etmesi ve hoşlanmadığı şeylere sabretmesinden dolayı mütevekkil olarak tesmiye edilmiştir.[12] Yüce Allah, *"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse âhiretin mükâfatı elbette daha büyüktür. Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimselerdir."*[13] âyetlerinde muhacir müminleri, hem sabredip hem tevekkül ettiklerini ifade ederek taltif etmiştir.

8 2516 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 59.
9 12517 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 60.
10 2435 Deylemî, Firdevs, II, 77.
11 Nisâ, 4/71.
12 B2125 Buhârî, Büyû', 50; İHS/586 İbn Hacer, Fethu'l-bârî, VIII, 586.
13 Nahl, 16/41-42.

Çalışıp çabalamadan kuru bir tevekkülle bir şeyler elde edeceğine inanan kimselerle karşılaşan Hz. Ömer'in onlara verdiği cevap, tevekkülün ne olduğu ve nasıl olması gerektiği konusunda sahip olmamız gereken anlayışı ortaya koymaktadır. Bir gün Hz. Ömer, Yemen halkından (boş gezen) bazı insanlarla karşılaştı. Onlara, "Siz kimsiniz?" diye sordu. Onlar da, "Biz tevekkül edenler (mütevekkiller)iz." dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer onlara, "Aksine siz hazır yiyiciler (müteekkiller)siniz. (Gerçek anlamda) Tevekkül eden, tohumunu yere atıp (sonra) Allah'a tevekkül edendir." dedi.[14] Nitekim Kur'an'da da tevekkülde izlenecek yol bu şekilde gösterilmiştir: *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."*[15]

Müminler, sadece Allah'ın kendileri için takdir ettiği şeylerin başlarına geleceğini bilirler ve O'na güvenip dayanırlar.[16] Dolayısıyla tevekkül ile teslimiyet arasında yakın bir bağ vardır. Ancak kişinin üzerine düşeni yapmadan kadere rıza gösterdiğini ve teslimiyet içerisinde olduğunu söylemesi tevekkül değildir. Zira kadere inanmak çalışmaya engel teşkil etmez. Müminin takınması gereken tavır, üzerine düşeni yaptıktan sonra bütün işlerinde Allah'a teslim olmak, O'nun vekilliğini kabul etmek, işlerinin sonucu hakkında hiçbir endişeye kapılmadan O'na sınırsız bir şeklide güvenmek ve dayanmaktır. O'nun iradesine teslim olmanın tezahürü, O'na olan samimi güven ve bu güvenin verdiği tükenmez ümittir. Nitekim bir âyetinde Yüce Allah, *"(Ey Muhammed!) Eğer yüz çevirirlerse de ki: 'Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim. O, yüce arşın sahibidir.'"*[17] buyurmuştur. Allah Teâlâ, Uhud Savaşı'nda Müslümanlardan bozulmaya yüz tutmuş iki topluluktan bahsederken, onların velî ve yardımcılarının Allah olduğunu ve inananların sadece Allah'a tevekkül etmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır.[18] Yine, başına gelen sıkıntılara karşı Hz. Muhammed'den (sav), *"ölümsüz ve daima diri olan"* Allah'a dayanmasını[19] isteyen Allah, inananların da bir başka varlığa değil sadece Allah'a dayanıp güvenmelerini,[20] işlerinde sadece Allah'ı vekil kılmalarını emretmektedir.[21] *"...Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter..."*[22] âyetinde de ifade edildiği gibi bilinçli bir şekilde sadece Allah'a dayanan mümin, O'nun kendisine yeterli olduğuna inanır. Kur'an

14 Bk. I/441; İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm*, I, 441.
15 Âl-i İmrân, 3/159.
16 Tevbe, 9/51.
17 Tevbe, 9/129.
18 Âl-i İmrân, 3/122.
19 Furkân, 25/58.
20 Mâide, 5/11; Tevbe, 9/51.
21 Müzzemmil, 73/9; İsrâ, 17/2.
22 Talâk, 65/3.

da sadece Allah'a tevekkül etmeyi, müminlerin temel özelliklerinden biri olarak göstermiştir.[23]

Tevekkül, Hakk'a tam bağlılık, azim ve kararlılık sahibi olma unsurları ile güçlenir, yerine getirilir. Bundan dolayı dinimiz İslâm, gereken tedbirleri aldıktan sonra insanlara ve aracılara değil, sadece Allah'a güvenme ve dayanma anlamındaki bir tevekkülü kabul edip emreder: *"Müminler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler."*[24] Bu vasıflara sahip olan mümin, bu şekildeki tevekkülüyle iki dünya mutluğunu elde eder.

Hz. Peygamber'in, *"Eğer siz gereği gibi Allah'a tevekkül etmiş olsaydınız, tıpkı sabahleyin kursakları boş olarak çıkıp (akşam) doymuş bir şekilde dönen kuşların rızıklandırıldığı gibi sizler de rızıklandırılırdınız."*[25] ifadeleri amaca ulaşabilmek için gerekenleri yerine getirdikten sonra tevekkülün, tek güç ve kudret sahibi Allah'a tam bir teslimiyetle yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Müminin bu şekilde yaptığı tevekkülü, onu şeytanın vesvese ve aldatmalarından kurtarır[26] ve arzularının esiri olmasına engel olur.[27] Bir başka hadisinde de Hz. Peygamber (sav) mütevekkillere şu müjdeyi vermiştir: *"Ümmetimden yetmiş bin kişi hesaba çekilmeden cennete girecektir."* Orada bulunanlar, "Onlar kim ey Allah'ın Resûlü!" dediklerinde Hz. Peygamber, *"Onlar (vücutlarını kızgın demirle) dağlamayanlar, üfürükçülük yapmayanlar ve Rablerine tevekkül edenlerdir."* diye buyurmuştur.[28] Bu hadisteki yetmiş bin kişi ifadesiyle, belirli bir sayı kastedilmemekte, aksine bu niteliklere sahip olan pek çok kişinin cennete gireceği anlatılmaktadır.

Tevekkül, çalışma ve ilerlemeye de engel değildir. Maalesef tevekkül ile çalışma arasındaki bağı anlamamak, İslâm dünyasında zaman zaman problem hâline gelmiştir. Çalışmayı ve sebebe sarılmayı terk edip "Allah'ın dediği olur." diyerek kenara çekilme, kendi yapması gereken şeyleri Allah'tan bekleme şeklindeki anlayış dinimizin tasvip etmediği yanlış bir tevekkül anlayışıdır. Akıllı, dikkatli ve tedbirli şekilde tevekkül etmeyi bir örnekle açıklayacak olursak; tarlasından iyi bir ürün almak isteyen bir kimse önce tarlayı güzelce sürmeli, tohumu ekmeli, gübresini atmalı, gerekirse sulamasını da yapmalıdır. Ürüne zarar verecek şeylere karşı her türlü tedbiri de aldıktan sonra gerisini Allah'a bırakmalı, O'na tevekkül edip güvenmelidir. Çünkü o kimse, tarlasından ürün elde etmek için elinden geleni yapmıştır. Artık tarlanın ürün vermesi için Allah'a tevekkül

[23] Enfâl, 8/2.
[24] Enfâl, 8/2.
[25] T2344 Tirmizî, Zühd, 33; İM4164 İbn Mâce, Zühd, 14.
[26] Nahl, 16/99.
[27] İM4166 İbn Mâce, Zühd, 14.
[28] M524 Müslim, İmân, 371.

edip güvenecek, sonucu O'ndan bekleyecektir. Dinimizde gayret etmeden bir başarıya ulaşmak, yerinde oturarak Allah'tan bir şey beklemek, sonra da işlerini Allah'a havale etmek, böylelikle Allah'ı işlerine vekil tayin ettiğini düşünmek gibi bir tevekkül anlayışı yoktur. Böyle bir anlayışın ne Peygamberimiz ne de Rabbimiz tarafından kabul görmesi düşünülemez. Bu anlamda Allah Teâlâ kimsenin "vekil"i değildir. Millî şairimiz Mehmet Akif'in şu dizeleri, âdeta bu hususları özetler mahiyettedir:

"'Allah'a dayandım!' diye sen çıkma yataktan...
Mânâyı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!
Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;
Nereden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
Üç kıt'ada, yer yer, kanayan izleri şâhid:
Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.
Âlemde 'tevekkül' demek olsaydı 'atâlet';
Mîrâs-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet?
Çoktan kürenin meş'al-i tevhîdi sönerdi;
Kur'an duramaz, nezd-i ilâhîye dönerdi."[29]

"Çalış dedikçe şeriat, çalışmadın durdun
Onun hesabına birçok hurafe uydurdun
Sonunda bir de 'tevekkül' sokuşturup araya
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!"[30]

Bir defasında Peygamber (sav), iki kişi arasında hüküm vermişti de bunlardan aleyhine hüküm verilen adam dönüp giderken, "Allah bana yeter. O, ne güzel bir vekildir." dedi. (Bunu duyan) Hz. Peygamber (sav) de ona, *"Allah, ihmalkârlık ve gevşeklikten hoşlanmaz. Senin akıllı davranman gerekir. Fakat artık yapabileceğin bir şey kalmadığı zaman, 'Bana Allah yeter. O, ne güzel bir vekildir.' de!"* şeklinde tavsiyede bulunmuştu.[31]

Ateşe atıldığı zaman, Hz. İbrâhim (as), duaların en güzeliyle Rabbine tevekkül etmiş, "Hasbünallâh ve ni'me'l-vekîl" (Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!) demişti. Aynı duayı Peygamber Efendimiz ve ashâbı da yapmıştı. Uhud Savaşı sonrasında bir kısım insanlar, müminlere, "İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun." dediklerinde bu, onların imanlarını arttırmış ve "Hasbünallâh ve ni'me'l-vekîl" (Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!) demişlerdi.[32]

Tevekkülün nasıl yapılacağıyla ilgili olarak izleyeceğimiz yolu Allah Resûlü bize şu hadisinde göstermiştir: *"Kişi evinden çıkacağı zaman, 'Bismillâh,*

[29] M. Akif Ersoy, *Safahat*, 469-470.
[30] M. Akif Ersoy, *Safahat*, 208
[31] D3627 Ebû Dâvûd, Kadâ, Akdiye 28
[32] Âl-i İmrân, 3/173; B4563 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 13

tevekkeltü alâllâh, lâ havle velâ kuvvete illâ billâh.' (Allah'ın adıyla. Allah'a tevekkül ettim. Güç ve kuvvet sadece Allah'tandır.) dediğinde (ona) şöyle denilir: '(İşte şimdi) sana rehberlik edilir, ihtiyaçların karşılanır ve korunursun...'"[33] Resûl-i Ekrem (sav) bize çok korkup üzüldüğümüz zaman da böyle dememizi tavsiye etmektedir. Bir gün ashâbıyla kıyametle ilgili hususları konuştuğu anlaşılan bir sohbetinde şöyle buyurdu: *"Sûrun sahibi (İsrafil) sûru ağzına almış, başını önüne eğmiş, kulak kabartmış bir hâlde kendisine üfleme emri gelip de sûra üfleyeceği ânı beklerken, ben nasıl nimetlerin tadını çıkarabilirim?"* Bu söz ashâba ağır gelmiş olacak ki Resûlullah (sav), onlara (daha sonra) şöyle buyurdu: *"Allah bize yeter, ne güzel vekildir O. 'Sadece Allah'a tevekkül ettik.' deyiniz."*[34] Sevgili Peygamberimizin Allah'a olan tevekkülündeki derinlik, dualarında açıkça görülür. Nitekim Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre Hz. Peygamber (sav) savaşa gideceği zaman şöyle derdi: *"Allah'ım, tek dayanağım sensin, tek yardımcım sensin ve senin (yardımın) ile savaşıyorum."*[35]

Allah Resûlü'nün yatağa yatarken okunmasını tavsiye ettiği tevekkül ve teslimiyet dolu dua ise şu şekildedir: *"Allah'ım! Kendimi sana teslim ettim. İşimi sana havale ettim. Azabından korkup, sevabını umup sırtımı sana dayadım. Senden (azabından) korunmanın ve güvende olmanın tek yolu, ancak sana (rahmetine) sığınmaktır. İndirdiğin Kitabı'na ve gönderdiğin Nebî'ye inandım. Beni öldürürsen (bozulmamış) fıtrat üzere öldür. Bu kelimeleri son sözlerim eyle."*[36]

Tevekkül, tembellik ve miskinliğin mazereti değil; çalışkanlığın, güç, hareket ve faaliyetin itici unsuru olmalıdır. Hayatımızda disiplinli, verimli ve başarılı bir çalışma yapılabilmek için niyet, kararlılık, azim, sebat, tevekkül ve sabır gibi prensiplere riayet etmek gerekmektedir. Bundan dolayı her mümin olayların, ilâhî düzen ve kanunların çerçevesinde olup bittiğinin bilincinde olarak Yüce Allah'ın kendisi hakkında yararlı olanı verip zararlı olandan kurtaracağına güvenmeli, O'na tevekkül etmelidir. Unutmamalıyız ki ebedî ve ezelî olan, her şeyi bilen kudret sahibi Allah kendisine güvenen mütevekkil kulunu hiçbir zaman yalnız bırakmaz.

33 [illegible] Ebû Dâvûd, Edeb, 102-103
34 T2431 Tirmizî, [illegible] kıyâme, 8; T3243 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 39
35 T3584 Tirmizî, Deavât, 122
36 B6311 Buhârî, Deavât, 6

AFFETMEK
ÂL-İ CENABLIK

عن أبي إسحاق قال: سمعت أبا عبد الله الجدلي يقول: سألت عائشة
عن خلق رسول الله ﷺ فقالت: لم يكن فاحشا ولا متفحشا ولا صخابا
في الأسواق ولا يجزي بالسيئة السيئة ولكن يعفو ويصفح.

Ebû İshâk'ın işittiğine göre,
Ebû Abdullah el-Cedelî şöyle demiştir:
"Âişe'ye Allah Resûlü'nün (sav) ahlâkını sordum. Şöyle dedi: 'O, kötü sözlü ve çirkin ağızlı değildi. Çarşı pazarda bağırıp çağırmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi; bilakis bağışlar ve hoşgörürdü.'"
(T2016 Tirmizî, Birr, 69)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَا انْتَقَمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِنَفْسِهِ فِي شَيْءٍ يُؤْتَى إِلَيْهِ حَتَّى تُنْتَهَكَ مِنْ حُرُمَاتِ اللَّهِ فَيَنْتَقِمَ لِلَّهِ.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! كَمْ أَعْفُو عَنِ الْخَادِمِ؟ فَصَمَتَ عَنْهُ النَّبِيُّ ﷺ، ثُمَّ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! كَمْ أَعْفُو عَنِ الْخَادِمِ؟ قَالَ: "كُلَّ يَوْمٍ سَبْعِينَ مَرَّةً."

قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَا بُنَيَّ إِنْ قَدَرْتَ أَنْ تُصْبِحَ وَتُمْسِيَ لَيْسَ فِي قَلْبِكَ غِشٌّ لِأَحَدٍ فَافْعَلْ"، ثُمَّ قَالَ لِي: "يَا بُنَيَّ وَذَلِكَ مِنْ سُنَّتِي وَمَنْ أَحْيَا سُنَّتِي فَقَدْ أَحَبَّنِي وَمَنْ أَحَبَّنِي كَانَ مَعِي فِي الْجَنَّةِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...وَمَا زَادَ اللَّهُ عَبْدًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا..."

Hz. Âişe anlatıyor: "Allah Resûlü (sav), kendisine yapılan bir şeyden dolayı şahsî olarak kimseyi cezalandırmamıştır; ancak, Allah'ın yasaklarının çiğnenmesi durumunda Allah için ceza vermiştir."
(B6853 Buhârî, Hudûd, 42)

Abdullah b. Ömer'in anlattığına göre, bir adam Hz. Peygamber'e (sav) gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Hizmetçiyi (işlediği bir hatadan dolayı) kaç kez affedeyim?" diye sordu. Hz. Peygamber (sav) sustu. Ardından adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Hizmetçiyi kaç kez affedeyim?" diye tekrar sordu. Resûlullah bu sefer şöyle buyurdu: *"Her gün yetmiş kere."*
(T1949 Tirmizî, Birr, 31; D5164 Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124)

Enes b. Mâlik anlatıyor: "Resûlullah (sav) bana dedi ki, *'Evlâdım! Eğer kalbinde hiç kimseye karşı hile olmadan sabaha ve akşama erişmeyi başarabilirsen bunu yap. İşte bu benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi yaşatırsa beni sevmiş olur, kim de beni severse cennette benimle birlikte olur.'*"
(T2678 Tirmizî, İlim, 16)

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Allah, affeden bir kulunun ancak şerefini artırır..."*
(M6592 Müslim, Birr, 69)

Hudeybiye Antlaşması'nı bozan Kureyşlilerle karşı karşıya gelmek artık kaçınılmaz olmuştu. Allah Resûlü Medine'deki sahâbîlerine Mekke'ye sefer için hazırlanma talimatı verdi. Düşmanın hazırlıksız yakalanması için de sefer hazırlıkları gizli tutulacaktı. Ancak bu sırada Hâtıb b. Ebû Belteâ isimli bir sahâbînin yapılan hazırlıkları Kureyşlilere bildirmek üzere bir haberciyle gizlice mektup gönderdiği öğrenildi. Haberci kısa süre içinde yakalandı ve Hâtıb, Allah Resûlü'nün huzuruna getirildi.[1] Bir zamanlar onunla beraber Medine'ye hicret etmiş, Bedir ve Hudeybiye'de canı pahasına onun yanında mücadele etmiş olan Hâtıb,[2] şimdi bir ihanetin eşiğindeydi. Resûl-i Ekrem, niçin böyle davrandığını sordu arkadaşına. Hâtıb, Mekke'deki yakınlarını himaye edecek kimsenin olmadığını, Kureyşlileri minnettar bırakmak suretiyle akrabalarının hayatını korumayı amaçladığını söyledi. Asla dininden dönmediğini de ilâve etti sözlerine. Allah Resûlü, söylediklerinin doğruluğuna inanarak onu bağışladı.[3]

Daha sonra İslâm ordusu Mekke'ye doğru yola koyulmuştu. Müslümanlar, birkaç küçük direniş dışında ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan şehre girmeye muvaffak oldular. Resûlullah, başında siyah sarığı,[4] devesinin üzerinde Fetih sûresini okuyarak[5] çok sevdiği hâlde ayrılmak zorunda bırakıldığı[6] kutlu şehir Mekke'ye[7] giriyordu. Bu sırada kendisine bahşettiği bu büyük fetih karşısında Rabbine karşı gönlünde hissettiği derin saygının etkisiyle başını öne eğmekten kendini alamıyordu.[8]

Nihayet Allah Resûlü kalabalık bir grupla Mescid-i Harâm'a ulaştı.[9] Kâbe'yi tavaf edip iki rekât namaz kıldı.[10] Bu arada bütün Mekke halkı Kâbe'nin etrafında toplanmış, merakla onu beklemekteydi. Tavafını bitiren Nebî, Kâbe kapısının eşiğinde durdu ve kapının sövelerini tuttu.[11] Karşısında sıralanmış olan kalabalığa baktı. İnsanları İslâm'a davet etmeye başladığı günden bu yana kendisine türlü eziyetler etmiş,[12] canına ve malına kast etmiş olan[13] Mekkelilerin hayatı, şimdi onun iki dudağı arasından çıkacak söze bağlıydı. Artık onlardan geçmişin hesabını sormasına ve intikam almasına hiçbir şey engel olamazdı. Şöyle seslendi onlara: "*Ey Kureyşliler, şimdi benden size nasıl davranacağımı bekliyorsunuz?*" Mekkeliler başlarını önlerine eğerek cevap verdiler: "Senden iyilik bekliyoruz. Çünkü

sen asil bir kardeş ve asil bir kardeş oğlusun." Resûl-i Ekrem, *"O hâlde tıpkı Yusuf Peygamber gibi ben de, 'Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir.'[14] diyorum."* dedi ve ekledi: *"Haydi gidin, hepiniz serbestsiniz."*[15]

Bu soylu davranış karşısında kalpleri kin, nefret ve düşmanlık duygularından arınan Mekkeliler İslâm'a girmekte tereddüt etmediler.[16] Eski düşmanlar, bağışlanmanın sevinciyle artık yeni kardeşler hâline gelmişlerdi: *"Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz..."*[17]

Allah Resûlü, kendisini bir kuyunun dibinde ölüme terk eden kardeşlerini bağışlayan asil peygamber Hz. Yusuf gibi kendisine ve müminlere yıllarca eziyet eden Mekkelilere af kapısını açarak kötülüğe iyilikle karşılık vermişti. Nefret sevgiye, küfür de imana dönüşünce dost düşman farkı silinip gitmişti: *"İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir."*[18]

Affetmek aslında tam da böyle bir şeydir. Affetmek demek, silmek demektir. Kini silmek, intikamı silmek, hıncı silmek... Suç ve hataları bağışlamak belki onları ortadan kaldırmaz; ancak öfke ve husumeti ortadan kaldırır. Kusur ve kabahatleri affetmek belki onları unutturmaz; ama nefret ve intikamın izini siler. Tüm düşmanlarını bağışlayan Allah Resûlü'nün dahi bağışladığı hâlde yaptıklarını unutamadığı kimseler vardı. Amcası Hz. Hamza'yı şehit eden Vahşî'yi affetmiş, fakat ona mümkünse kendisiyle yüz yüze gelmek istemediğini söylemişti.[19]

İnsanları bağışlamak aslında ne hataları görmezden gelmek ve kabullenmek ne de gururunu ayaklar altına almak anlamına gelir. Hataları affetmek suretiyle insan esasen kötülüğe kötülük, öfkeye şiddet, kine kin eklemeyi reddeder. Nefret ve intikamı kötülere bırakır. Öfkelerinin esiri olmuş kişileri bir de kin ve nefretin ateşiyle yakmak istemez.

Bir defasında Hz. Âişe, Allah Resûlü'ne başındaki miğferin kırıldığı, yüzünün kanlara bulandığı ve dişinin kırıldığı Uhud gününden[20] daha sıkıntılı bir gününün olup olmadığını sormuş, Peygamberimiz de Tâif dönüşünde yaşadıklarının hayatının en ıstıraplı ve unutulmaz anları olduğunu söylemişti. Tâifliler, kendilerini İslâm'a davet için gittiğinde Allah Resûlü ile alay etmiş ve ona hakarette bulunmuşlar, hatta geçip gideceği yolun iki yanına oturarak attıkları taşlarla onu yaralamışlardı. Ellerinden kurtulduğu

[14] Yûsuf, 12/92.
[15] BS18784, BS18785 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195.
[16] BS18784 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195.
[17] Âl-i İmrân, 3/103.
[18] Fussilet, 41/34.
[19] B4072 Buhârî, Meğâzî, 24.
[20] B2903 Buhârî, Cihâd, 80

zaman mübarek ayaklarından kanlar akıyordu.[21] Bir ağacın dibinde biraz dinlendikten sonra ellerini göğe kaldırarak hâlini Yüce Allah'a arz etti.[22]Bu sırada gökte bir bulutun içinde Cebrail'i gördü. Cebrail (as), Allah'ın onun duasını işittiğini, onlar hakkında ne dilerse yapması için dağlar meleğini gönderdiğini söyledi. Dağlar meleği ise Hz. Peygamber'e selâm verdikten sonra (Ebû Kubeys ile Kuaykıân adlı) iki büyük dağı zalimlerin başına geçirebileceğini bildirdi. Buna mukabil Hz. Peygamber, *"Hayır. Bilakis ben Allah'ın onların soyundan sadece kendisine kulluk edecek bir nesil çıkarmasını ümit ederim."* dedi.[23] Kavmi tarafından benzer zulümlere maruz kalan fakat yine de, *"Allah'ım! Kavmimi bağışla, çünkü onlar bilmiyorlar."* diyen önceki bir peygamber gibi,[24] Resûl-i Ekrem de Tâifliler için Allah'tan af dilemişti. O gün Resûl-i Ekrem'in onları bağışlaması on iki yıl gibi kısa bir süre içinde meyvesini verecek, Tâifliler Medine'ye bir heyet gönderip kendi istekleriyle İslâm Dini'ni kabul ettiklerini bildireceklerdi.[25]

Müminin bir başkasını bağışlaması, esasen bağışlamayı çok seven Yüce Allah'ın[26] ahlâkiyla ahlâklanmanın bir gereğidir. Nasıl ki Rabbimiz adalet ve iyiliğinin bir gereği olarak kullarını bağışlıyorsa, kullar da Rablerinin bu ahlâkından nasiplenmek için elinden geleni yapmalıdırlar. Dolayısıyla Allah'ın kendisini affetmesini isteyen, kendisi de başkalarını affetmelidir. Yoksa, *"Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz?"*[27]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz O, zalimleri sevmez."*[28] buyrulmuştur. Allah "Afüv" ismiyle kusurları siler, "Ğafûr" ismiyle günahları affeder, "Settâr" ismiyle hataları örter. İnsanoğlunun başına gelen bütün musibetler kendi yaptıkları yüzünden olsa da, Rabbimiz pek çoğunu affeder.[29] Çünkü O'nun bağışlaması bol, mağfireti sonsuzdur.[30] Eğer yaptıkları yüzünden insanları hemen cezalandırmış olsaydı Allah yeryüzünde hiçbir canlı varlık bırakmazdı. Fakat O, kullarına belirlenmiş bir süreye kadar mühlet verir.[31]

Affetmeyi çok seven Rabbimiz, kendisine şirk koşulmasının dışında tüm günahları bağışlayabilir.[32] Bu yüzden günah işleyerek haddini aşan kullarından, kendi rahmetinden ümit kesmemelerini ister.[33] Onları, *"Rahmetim gazabımı geçmiştir."* diye müjdeler.[34] Kendilerine açık mucizeler gösterildiği hâlde buzağıyı tanrı edinen İsrâiloğulları'nı,[35] Uhud Savaşı'nda şeytana aldanıp yerlerini terk eden sahâbîleri bağışlayan Allah,[36] iman edip salih amel işleyen kullarını da muhakkak affeder.[37]

21 İHS2/151 İbn Kesîr, [illegible] II, 151-152; ZM1/47 İbn Kayyim, Zâdü'l-meâd, I, 92-93
22 MZ9851 Heysemî, Mecmau'z-zevâid, VI, 37
23 B3231 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7
24 B3477 Buhârî, Enbiyâ, 54
25 B4072 Buhârî, Meğâzî, 24
26 T3513 Tirmizî, Deavât, 84.
27 Nûr, 24/22
28 Şûrâ, 42/40
29 Şûrâ, 42/30
30 Bakara, 2/192
31 Fâtır, 35/45.
32 M6833 Müslim, Zikr; Nisâ, 4/116
33 Zümer, 39/53.
34 B7422 Buhârî, [illegible]
35 Nisâ, 4/153
36 Âl-i İmrân, 3/155
37 Ankebût, 29/7

Allah Teâlâ, son elçisi Hz. Muhammed'den (sav) affedici olmasını istemişti.[38] Bu yüzden hataları bağışlamak Resûl-i Ekrem'in en belirgin vasfıydı. Resûlullah'ın nasıl bir ahlâka sahip olduğu sorulduğunda şöyle demişti Hz. Âişe: "O, kötü sözlü ve çirkin ağızlı değildi, çarşı pazarda bağırıp çağırmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi; bilakis bağışlar ve hoşgörürdü.[39] Nezaketsiz davranışlar karşısında bazen hiddetlense de öfkesine hâkim olarak affı seçerdi.[40] Affetme konusunda elinden geleni yaptıktan sonra hâlâ arzuladığı seviyeye erişemediğini düşündüğü zamanlarda ise Rabbine şöyle dua ederdi: *'Allah'ım! Muhammed ancak bir beşerdir. Her insanın öfkelendiği gibi o da öfkelenir. Eğer bir Müslüman'a haksız yere lanet okur, ağır konuşur, beddua edersem, bunu onun için (günahlarından) temizlenme ve rahmet vesilesi kıl.'"*[41]

Âişe validemizin ifadesiyle, Allah Resûlü (sav), kendisine yapılan hiçbir hususta intikam peşinde olmadı. Ama Allah'ın yasaklarının çiğnenmesi durumunda Allah için ceza verirdi[42] Kendisinin canına kast edenleri dahi tereddütsüz bağışladı. Meselâ, Zâtu'r-Rikâ' Seferi'nin dönüşünde bir ağacın altında dinlenirken, ağacın dalına astığı kılıcını alarak kendisini öldürmeye yeltenen Ğavres b. Hâris isimli müşrik bedevîyi hiçbir ceza vermeden salıverdi.[43] Yine Hayber'de Yahudi bir kadının kendisini öldürmek maksadıyla hediye ettiği zehirli koyun etini yedikten sonra zehirin farkına varınca kadını bağışladı ve onu öldürmek isteyen sahâbîlerine engel oldu.[44] Peygamberliğinin ilk yıllarında Mekke'de panayırları dolaşarak insanları İslâm'a davet ederken kendisine son derece kaba davranan ve ağır hakaretlerde bulunan Hanîfeoğulları kabilesinin lideri olan[45] ve yıllar sonra Şam'dan memleketine dönerken Müslümanlar tarafından yakalanarak Medine'ye getirilen Yemâme reisi Sümâme b. Üsâl'i affetti.[46] Hudeybiye Antlaşması öncesinde Mekke yakınlarında beklerken kendisini ve ashâbını öldürmek için bir sabah vakti Ten'im Dağlarından ansızın üzerlerine baskın yapan ancak maksatlarına ulaşamayıp esir alınan Mekkeli seksen kişiyi de affederek salıverdi.[47]

Resûl-i Ekrem kendisi bağışlamayı şiar edindiği gibi, insanlara da bağışlamayı tavsiye ederdi. Bir mümin kabahatinden dolayı kardeşinden özür dilediğinde, özrünün kabul edilmemesinin büyük bir vebal olduğunu söylerdi.[48] Zira hatasını kabul edip özür dileme cesaretini göstermek de başlı başına bir erdemdir. Bir defasında da huzuruna gelerek, "İşlediği bir suçtan dolayı hizmetçimi kaç kez affedeyim?" diye ısrarla soran bir kişiye,

[38] B4644 Buhârî, Tefsîr, (A'râf)

[39] T2016 Tirmizî, Birr, 69

[40] N.4780 Nesâî, Kasâme, 23-24

[41] M6616 Müslim, Birr, 89

[42] B6853 Buhârî, Hudûd, 42

[43] B4136 Buhârî, Meğâzî, 32, HM15258 İbn Hanbel, III, 389

[44] B2617 Buhârî, Hibe, 28

[45] HS2/270 İbn Hişâm, Sîret, II, 271.

[46] M4589 Müslim, Cihad ve siyer, 59

[47] M4679 Müslim, Cihâd ve siyer, 133, D2688 Ebû Dâvûd, Cihâd, 120

[48] İM3718 İbn Mâce, Edeb, 23

"Her gün yetmiş kere." cevabını vererek[49] bağışlamanın sınırı olmadığını ima etmişti. Aslında Yüce Allah'ın kullarına karşı tavrı da böyledir. Peygamberimizin belirttiğine göre, bir kimse günde yetmiş kere Allah'a tevbe etse yine de ısrar etmiş sayılmaz.[50]

Suç sahiplerini bağışlamanın, hatta can düşmanlarını dahi Resûl-i Ekrem gibi gönül hoşluğuyla affedebilmenin elbet bir sırrı olmalıydı. Aslında Allah Resûlü bu sırrı kendisinin özel hizmetlerini yerine getiren çocuk yaştaki Enes'e fısıldayıvermişti bir gün. Şöyle demişti ona: *"Evlâdım! Eğer kalbinde kimseye karşı hile olmadan sabaha ve akşama erişmeyi başarabilirsen bunu yap. İşte bu benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi yaşatırsa beni sevmiş olur, kim de beni severse cennette benimle birlikte olur."*[51]

Resûl-i Ekrem böylece affetme erdemine götüren biricik yolu tarif etmiş oluyordu. Zira kalbinde kin ve intikam duyguları bulundurmamayı kendine ilke edinen birisi için bağışlamak hiç de zor olmasa gerektir. Çünkü düşmanlık ve intikamın olmadığı yerde sevgi ve kardeşlik egemen olacak, zamanla yıpranabilecek ilişkiler de af ile yeniden tamir edilecektir. Nitekim Peygamberimiz kendisini öldürmeye yeltenen Sümâme'yi bağışladığında Sümâme şöyle demiştir: "Ey Muhammed! Vallahi, yeryüzünde bana senin yüzünden daha sevimsiz bir yüz yoktu, şimdi ise senin yüzün bana bütün yüzlerden daha sevimli oldu. Vallahi, benim için senin dininden daha sevimsiz bir din yoktu, şimdi ise benim için bütün dinlerden daha sevimli oldu! Vallahi, benim için senin şehrinden daha sevimsiz bir şehir yoktu, şimdi ise benim için bütün şehirlerden sevimli oldu!"[52]

İslâm Peygamberi bu yüzden, *"Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"* çağrısıyla müminleri kin ve intikamdan uzak durmaya davet eder.[53] Allah'ın en nefret ettiği insanın, husumette sınır tanımayan ve alabildiğine kindar kimse olduğunu hatırlatır.[54] *"Husumeti sürdürmen sana günah olarak yeter."*[55] uyarısında bulunur. Bizzat kendi adına öç almaktan uzak durarak da müminlere örnek olur.

Affetmek, düşmanlık ve intikamdan vazgeçmektir; ancak suç ve suçluyla mücadeleyi bırakmadan elbette. Affetmek aslında intikam arzusunu yatıştırdığı için adalete ve meşru bir cezaya imkân tanır. Öfke ve husumeti insanlardan uzaklaştırarak haksız ve adaletsiz cezalara engel olur. Diğer yandan suçun ve suçluların bağışlanması insanlar arasında iyiliğin egemen kılınması için ne kadar önemli ise, toplum düzeninin korunması ve adaletin tesisi için suçlara mukabil cezaların takdir edilmesi de o kadar

49 T1949 Tirmizî, Birr, 31; D5164 Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124

50 T3559 Tirmizî, Deavât, 106

51 T2678 Tirmizî, İlim, 16

52 M4589 Müslim, Cihâd ve siyer, 59

53 B6064 Buhârî, Edeb, 57

54 B7188 Buhârî, Ahkâm, 34

55 T1994 Tirmizî, Birr, 58

hayatîdir. Zayıfların uğradığı haksızlıkların hesabını güçlülerden sormayan bir toplum, Allah katında da makbul değildir.[56] Müminler bir haksızlığa uğradıkları zaman ona boyun eğmez, bilakis yardımlaşarak kötülüğün üstesinden gelirler.[57]

Hiçbir zaman şahsı adına ceza peşinde olmayan Resûl-i Ekrem de Allah'ın yasakladığı şeyler hususunda ceza vermekten çekinmezdi.[58] Zira af yolunu tutmakla emrolunan İslâm Peygamberi,[59] insanlar arasında adaletin tesis edilmesiyle de yükümlü idi.[60] Tüm Mekkelileri bağışladığı fetih gününde İslâm'a ve Müslümanlara düşmanlıklarıyla tanınan ve savaş suçlusu sayılabilecek olan bazı müşriklerin öldürülmesini emretmişti.[61] Aynı şekilde İslâm'a girdikten sonra masum insanları öldürüp hırsızlık yapan ve İslâm'dan çıkan Ureyne kabilesine mensup kişilere de hak ettikleri cezayı vermişti.[62] Ancak o kendisine arz edilen davalarda elden geldiğince bağışlayıcı olmayı teşvik eder,[63] bağışlamada hata edilmesinin, cezalandırmada hata edilmesinden daha iyi olduğunu söylerdi.[64]

Mümin, bir haksızlığa uğradığında ya hukuk yoluyla suça denk bir ceza ister yahut affetme yolunu seçer.[65] Resûlullah'ın tavsiyesi de bu yöndedir.[66] Suça mukabil denk bir ceza vermek adalettir, ancak Kur'an, daha üstün bir çıkış yolunu da ısrarla önerir: Bağışlayarak cezadan vazgeçmek.[67] İşte bu nokta affetme erdeminin adalet talebini geçtiği yerdir. Zira cezalandırmaktan vazgeçmek, adaleti de aşan bir erdemdir. Affetmek bu yüzden zor ve fakat yapılmaya değer bir iştir.[68] Bu sebeple affetmek müttakilere özgü bir erdemdir;[69] çünkü affetmek "takva"ya en yakın davranıştır.[70]

Resûl-i Ekrem bir haksızlığa uğrayan müminin buna misilleme yapma hakkının olmadığını söyler.[71] Zira misilleme yapmak hem toplumda kargaşa ve düzensizlik çıkarır hem de haksızlığa uğrayan kişi suçluya kendi gördüğü zarardan daha fazlasını vermek suretiyle mazlum iken zalim durumuna düşebilir. O yüzden affetme kararı mağdurun kendisine veya yakınlarına, suçluların cezalandırılması suretiyle adaletin tahakkuku ise hukukî müesseselere verilmiştir.

Resûl-i Ekrem içini bir sıkıntı kaplayıp gönlü daraldığında Allah'tan günahlarını bağışlamasını dilerdi.[72] Âdeta kar ve dolu sularıyla yıkanmış bembeyaz bir elbise gibi kalbinin günah kirlerinden arınmasını isterdi.[73] "Günah" anlamına gelen Arapça "vizr" kelimesi aynı zamanda "yük" demektir. Bu sebeple Allah, kulunun günahlarını affettiğinde onun kalbinden günahı silmiş, yüreğinden yükünü almış gibidir. İnsanları af-

[56] İM4009 İbn Mâce, Fiten, 20
[57] Şûrâ, 42/39.
[58] B6853 Buhârî, Hudûd, 42
[59] A'râf, 7/199
[60] Şûrâ, 42/15
[61] T3129 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 16; D2684 Ebû Dâvûd, Cihâd, 117
[62] B233 Buhârî, Vudû', 66.
[63] İM2692 İbn Mâce, Diyât, 35
[64] T1424 Tirmizî, Hudûd, 2.
[65] T1405 Tirmizî, Diyât, 13.
[66] N4730 Nesâî, Kasâme, 6-7.
[67] Nahl, 16/126.
[68] Şûrâ, 42/43
[69] Âl-i İmrân, 3/134
[70] Bakara, 2/237
[71] İM2340 İbn Mâce, Ahkâm, 17, MU1435 *Muvatta'*, Akdiye, 26.
[72] M6858 Müslim, Zikir, 41
[73] B6368 Buhârî, Deavât, 39.

fetmek de tıpkı böyledir. Affetmek bir yandan kalbimizi öfke, husumet ve intikam duygularından temizler, bir yandan da bu kötü duyguların yüreğimizi kaplayan ağır yükünü hafifletir. Sıcak, sağlıklı ve olgun bir iletişim ortamını mümkün kılar. Ayrıca affetmek insanı güçlü ve saygın kılar. Çünkü Peygamberimizin ifadesi ile: *"...Allah, affeden bir kulunun ancak şerefini artırır..."*[74]

Ne kadar manidardır ki "bağışlamak" kelimesi dilimizde "affetmek" anlamına geldiği gibi, "karşılık gözetmeden vermek" anlamına da gelir. "Bağışlamak", bir bakıma "bağışta bulunmak"tır. Affetmek suretiyle insan aslında gönül dünyasını kin, nefret ve düşmanlık duygularından arındırdığı için kendisine, cezalandırmaktan vazgeçtiği için suçluya ve nihayet intikam peşinde koşmayıp huzursuzluğa sebebiyet vermediği için de topluma âdeta "bağışta bulunmuş" gibidir.

[74] M6592 Müslim, Birr 69

TEVAZU ve KİBİR
TEVAZU YÜCELTİR, KİBİR ALÇALTIR

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ" قَالَ رَجُلٌ: إِنَّ الرَّجُلَ
يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا وَنَعْلُهُ حَسَنَةً. قَالَ: "إِنَّ اللّٰهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ،
الْكِبْرُ: بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمْطُ النَّاسِ."

Abdullah b. Mes'ûd'un anlattığına göre, bir gün Hz. Peygamber (sav), *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez."* buyurdu. Bunu duyan bir adam, "Ama insan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır!" deyince, Allah Resûlü, *"Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçük görmektir."* buyurdu.

(M265 Müslim, İmân, 147)

TEVAZU ve KİBİR
TEVAZU YÜCELTİR, KİBİR ALÇALTIR

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِى قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ" قَالَ رَجُلٌ: إِنَّ الرَّجُلَ
يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا وَنَعْلُهُ حَسَنَةً. قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ،
الْكِبْرُ: بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمْطُ النَّاسِ."

Abdullah b. Mes'ûd'un anlattığına göre, bir gün Hz. Peygamber (sav), *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez"* buyurdu. Bunu duyan bir adam, "Ama insan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır!" deyince, Allah Resûlü, *"Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçük görmektir."* buyurdu.
(M265 Müslim, İmân, 147)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلاَّ رَفَعَهُ اللَّهُ."

عَنْ عِيَاضِ بْنِ حِمَارٍ أَخِي بَنِي مُجَاشِعٍ قَالَ:
قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ذَاتَ يَوْمٍ خَطِيبًا فَقَالَ: وَ إِنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّى لاَ يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ وَلاَ يَبْغِي أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...بِحَسْبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ..."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Allah için tevazu gösteren kişiyi Allah ancak yüceltir.*"

(M6592 Müslim, Birr, 69)

Mücâşioğulları'nın kardeşi İyâz b. Hımâr anlatıyor: "Resûlullah (sav) bir gün hutbe vermek üzere aramızda ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: '*Allah bana, mütevazı olup birbirinize karşı övünmemenizi ve birbirinize karşı haddi aşan davranışlarda bulunmamanızı vahyetti.*'"

(M7210 Müslim, Cennet, 64)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter...*"

(M6541 Müslim, Birr, 32)

Hicretin üzerinden sekiz yıl geçmişti. Savaşa gerek kalmadan Mekke'yi fetheden oldukça kalabalık Müslüman ordusunun başında Hz. Muhammed vardı. O, bu şanlı zaferin büyüsüne kapılmamış; mübarek şehir Mekke'ye mağrur bir komutan edasıyla değil Allah'ın verdiği bu nimete şükretmenin bilinciyle başını önüne eğerek girmişti.[1]

Genciyle yaşlısıyla, kadınıyla erkeğiyle Mekke halkı, Safâ tepesinde Resûlullah'a bağlılıklarını bildiriyor ve insanlar bölük bölük Allah'ın dinine giriyorlardı.[2] Biat etmek üzere yanına gelenlerden biri onunla konuşmaya başlamıştı. Fakat bu büyük insanla karşı karşıya gelmek ve onunla konuşmak kendisini o kadar heyecanlandırmıştı ki titremeye başladı. Bunu gören Hz. Peygamber, *"Sakin ol! Ben bir kral değilim. (Güneşte) kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum."* diyerek onu rahatlattı.[3] Hayatının en görkemli sahnesinde dahi kibre kapılmayarak tevazudan ayrılmayan Allah Resûlü bu davranışıyla bir insanlık dersi vermiş, ashâbına da aynı tavrı sergilemeleri gerektiğini bildirmiştir. Onlara, "Allah birdir!" dedikleri için kendilerini akıl almaz işkencelere maruz bırakan ve âciz bir şekilde öz vatanlarını terk etmeye mecbur bırakan müşriklere galip geldikleri bu büyük günde büyüklenmemeleri gerektiğini şu sözleriyle hatırlatmıştır: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir... İnsanlar, Âdem'in çocuklarıdır ve Allah, Âdem'i topraktan yaratmıştır..."*[4]

Kibir, kişinin başkalarını küçük görerek nefsini onlardan üstün saymasıdır. Kibir kavramı genellikle "fahr" yani övünme, "ucb" diye ifade edilen kendini beğenmişlik ve "ihtiyal" yani büyüklenme gibi kavramlarla birlikte ele alınır. Zira bunların hepsi birbirini körükleyen ahlâkî tutumlardır. Kimi zaman soyluluk, güzellik, fiziksel güç gibi yaratılıştan gelen birtakım özellikleri; kimi zaman da Allah'ın kendisine sonradan bahşettiği zenginlik, makam, ilim ya da nüfuz gibi nimetler, kıskançlığa ve bencil tutkulara meyilli olarak yaratılan insanı[5] kendini beğenmeye sevk eder. Önceleri kendini beğenen kişi, zamanla sahip olduğu güzel özelliklerle övünmeye, başkalarından farklı olduğunu düşünerek büyüklenmeye başlar. Çevresindekileri küçük görerek kendisinin "en üstün" olduğu hissine kapılır ve böylece kibir hastalığına yakalanır.

[1] HS5/63 İbn Hişâm, Sîret, V, 63.
[2] Nasr, 110/1-2
[3] İM3312 İbn Mâce, Et'ime, 30; BH3/43 Halebî, es-Sîretü'l-Halebiyye, III, 43
[4] T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49
[5] Nisâ, 4/128.

Kıbırli insan daima kendisinden yüksektekilere bakar, onları kıskanır, onlar gibi olmak, hatta onları geçmek için çabalar durur. Bu arzusuna ulaşamazsa hayattan zevk alamaz hâle gelir ve sürekli hâlinden şikâyet eder. Arzusunu gerçekleştirdiğinde de sonuç çok farklı değildir. Zira her yükselişinde daha üstün kimselerin olduğu düşüncesi elindekilerle yetinmekten, bunlarla mutlu olmaktan uzaklaştırır onu; doyumsuz hâle getirir. Halbuki insanlığa rehber olan Hz. Peygamber, *"Sizden daha aşağı olanlara bakın! Sizden üstün olanlara bakmayın! Allah'ın nimetini küçümsememeniz için en uygun olanı budur."*[6] sözleriyle hâline şükreden kanaatkâr bir kul olmayı tavsiye etmektedir.

Kibirli insan kendini dev aynasında görür. Hâli vakti yerindeyse kendisi gibi olmayan birçok insanın karşılaştığı sıkıntılardan uzak olması, dilediğine dilediği zaman ulaşabilmesi, istediklerini başkalarına yaptırabilmesi gibi kolaylıklar onu kimseye muhtaç olmadığını düşünmeye sevk eder. Çevresindekilerin eleştirileri ve uyarıları onun için bir değer ifade etmez. Getirdikleri emirleri beğenmedikleri için büyüklük taslayarak peygamberlerini yalanlayan ve hatta öldürenler gibi *"kalbi perdelidir"*, gerçeği göremez.[7] Kendisinin her şeyi iyi bildiğinden emin olan, zekâsına hayran bu kendini beğenmiş insan asla hata yapmayacağını, kendisine bir kötülük dokunmayacağını ve elindekilerin bir gün yok olmayacağını zanneder... Malına, makamına, nüfuzuna güvenerek bu nimetlerin geçici birer imtihan vesilesi olduğunu[8] aklına bile getirmez. Kendisini var eden bu nimetlere sımsıkı sarılır, onları kimseyle paylaşmak istemez, cimrileşir ve bencilleşir. Dahası onları hak ettiğini ve hatta kendisinin elde ettiğini düşünerek[9] kullara teşekkürü ve Rabbine şükrü unutur. Kur'ân-ı Kerîm böbürlenip duran bu şımarık insanların tavrını şöyle dile getirmektedir: *"Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir. Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, 'Kötülükler benden gitti.' der..."*[10] Bu sevimsiz hâliyle dostlarını da kaybeden kişi, kendisinden yararlanmaya çalışan dalkavukları dostu sanır. Böylece gerçekleri örterek kişinin kendi kurduğu hayal dünyasında yaşamasına neden olduğu için Allah Resûlü kibri şöyle tanımlamıştır: *"Kibir, hakikati inkâr etmek ve insanları küçük görmektir."*[11]

İnsana daima kötülüğü ve hayâsızlığı emrettiğinden,[12] *"apaçık bir düşman"* olarak tanıtılan[13] şeytanın Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen en belirgin özelliği kibridir. Allah Teâlâ insanı yarattığı zaman meleklerine, ona saygı

6 M, 4.30 Muslim, Zühd, 9
7 Bakara, 2/87-88.
8 Enfâl, 8/28
9 Meâric, 70/21
10 Hûd, 11/9-10
11 [illegible] Muslim, İmân, 147
12 Bakara, 2/169
13 A'râf, 7/22

ile eğilmelerini emretmişti. Bu buyruğa İblis dışında herkes uymuştu. O ise Rabbine karşı gelmiş, Âdem karşısında eğilmekten yüz çevirmiş ve büyüklenmişti.[14] Yüce Allah kendisine, *"Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?"* diye sorduğunda şöyle cevap vermişti: *"Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın."*[15] Böylece kibir ve gurur, şeytanın Hakk'ın huzurundan kovularak lanetlenmesine neden olmuştu.[16] Şeytanı "şeytan" yapan kibir, tarih boyunca pek çok insanın yoldan çıkmasına sebebiyet vererek Hakk'ı yalanlayanların ve isyancıların ortak özelliği olmuştur. Nitekim kendisine anahtarlarını güçlü bir topluluğun zorlukla taşıyabildiği, eşi benzeri görülmemiş bir servet bahşedilen Kârûn,[17] *"Bunlar bana bendeki bilgi (ve beceri)den dolayı verilmiştir."* diyerek kibirlenmişti.[18] Yere göğe sığmayan nefsi Hz. Musa'ya tâbi olmayı hazmedememiş ve sonunda isyanı seçmişti; tıpkı Firavun gibi. Firavun daha da ileri gitmiş ve *"Ben sizin en yüce rabbinizim."* diyerek ilâhlık iddiasında bulunmuştu.[19]

Peygamber Efendimize cephe alan müşriklerin de inkârının büyük sebebi kibirleriydi. Toplumun önde gelenleri, halk içinde söz sahibi olmayan, gelir düzeyi düşük, öksüz ve yetim birine gökten vahiy geldiğine inanmak istememiş, *"Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!"*[20] diyerek itiraz etmişlerdi. Kendilerini üstün sayan bu kişiler Hz. Muhammed'e geldiklerinde onun yanında nüfuzu olmayan, zayıf, fakir sahâbîleri görünce onlarla oturmaya tenezzül etmemişler ve Allah Resûlü'ne, "Biz senin yanına geldiğimiz zaman onları (köleleri) yanından kaldır." demişlerdi. Ayrıca üstünlüklerinin belli olması için kendisiyle konuşmaya geldiklerinde oturmak üzere Resûlullah'tan özel bir yer tahsis etmesini istemişlerdi.[21]

Kibir, kıskançlık, cimrilik, açgözlülük, nankörlük ve bencillik gibi Müslüman'a yaraşmayan pek çok kötü duyguyu hatta Hakk'a isyanı beraberinde getirir ki bu duyguların hâkim olduğu kalpte Müslümanlık alâmeti olan sevgi,[22] merhamet[23] ve güven[24] gibi duyguların gelişmesi mümkün değildir. Bunun için Hz. Peygamber, güzel giyinmekten hoşlandığını ancak bunun kibir anlamına geldiğinden endişe ettiğini söyleyen bir kişiye kalbinin ne hissettiğini sormuş, o kimse Hakk'ı bilen ve onunla mutmain olan bir kalbe sahip olduğunu söyleyince, böyle bir kalpte kibir olmayacağını belirtmiştir.[25] Ayrıca kendini başkalarından büyük gören bu tür insanların çoğalması, İslâm Dini'nin öngördüğü bireylerin *"birbi-*

14 Bakara, 2/34
15 A'râf, 7/12
16 Hicr, 15/29-35
17 Kasas, 28/76
18 Kasas, 28/78
19 Nâziât, 79/24
20 Zuhruf, 43/31
21 İM4127 İbn Mâce, Zühd
22 M194 Müslim, İmân 93.
23 Fetih, 48/29.
24 M162 Müslim, İmân 65
25 MA20511 Abdürrezzâk, Musannef, XI, 258.

rine kenetlenmiş tuğlalar gibi" kaynaştığı,[26] dayanışmaya ve paylaşıma dayalı toplumu oluşturmaya engel olur. Bu nedenle İslâm Dini'nde kıbırden kaçınmanın gerekliliği üzerinde önemle durulmuştur. Resûlü'nün âmâ bir sahâbîye surat asmasına razı olmayan[27] Yüce Yaratan insanı başkalarını küçümsemekten ve büyüklük taslamaktan nehyetmiştir. *"Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin."*[28] diyerek uyarıda bulunmuş ve *"O (insanoğlu), kendisine kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?"*[29] sözleriyle aslında yalnızca âciz bir kul olan insana, bu konumunun farkında olarak hareket etmesi gerektiğini bildirmiştir. Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kişinin cennete giremeyeceğini haber veren[30] Allah Resûlü, *"İnsanların kendisi için ayağa kalkmasından hoşlanan kimse cehennemdeki yerine hazırlansın."*[31] buyurmuştur. Böylece kibre giden yolları da yasaklamış; kaplan derisi üzerine oturmak,[32] ipek ve atlastan kıyafetler giymek, altın ve gümüşten mutfak eşyaları kullanmak[33] ve ziynetlerle gösteriş yapmak[34] gibi kibir alâmeti olan davranışlardan da uzak durulmasını istemiştir.

Resûlullah kibrin kötülüğü ve ondan sakınmanın gerekliliği üzerinde o kadar çok durmuştur ki sahâbenin önde gelenleri dahi bu kötü hastalığa yakalanmaktan korkar hâle gelmiştir. Nitekim Hz. Peygamber bir gün ashâbını, *"Kim elbisesini kibirlenerek yerlerde sürürse Allah kıyamet günü o kimseye (rahmet nazarıyla) bakmaz."* diyerek uyarmıştı. Bunu duyan Hz. Ebû Bekir telaşla, "Ey Allah'ın Resûlü! Eteğimin bir tarafını kaldırmazsam sarkıyor." diye kendi hâlini açıklama gereği duymuş, Hz. Peygamber de onu şu sözlerle rahatlatmıştı: *"Sen bunu kibirlenerek yapan kimselerden değilsin."*[35] Diğer Müslümanlar da aynı hassasiyeti göstermişlerdir.[36] Çünkü insanın her an her hareketinde kendisini başkalarından üstün görme tehlikesi vardır; ibadetlerinde bile.[37]

İslâm Dini bir yandan kişiyi kibirden olabildiğince uzaklaştırmayı hedeflerken bir yandan da onun ruhuna alçakgönüllülüğü yerleştirmeye çalışır.[38] Zira, *"Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, 'selâm!' der (geçer)ler."*[39] Mümin, ihtiyaç sahibi kimselerin varlığını hesaba katarak yaşar, israfa kaçma korkusu ve lüks yaşamanın kendisine anlamsız bir gurur vereceği endişesiyle mütevazı bir hayatı tercih eder. Bu niyetinden dolayı, imkânı olduğu hâlde yalnızca Allah'ın rızasını gözeterek kıymetli ve gösterişli elbiseler giymeyi terk eden kişinin, kıyamet gününde herkesin gözle-

[26] B2446 Buhârî, Mezâlim, 5; M6585 Müslim, Birr, 65
[27] Abese 80/1-4
[28] İsrâ, 17/37
[29] Beled, 90/5
[30] M266 Müslim, Îmân, 148; T1999 Tirmizî, Birr, 61
[31] D5229 Ebû Dâvûd, Edeb, 151-152
[32] D1794 Ebû Dâvûd, Menâsik, 23
[33] B5632 Buhârî, Eşribe, 27; N4259 Nesâî, Ferâ' ve'l-atîre, 7
[34] D4222 Ebû Dâvûd, Hâtem, 3
[35] B3665 Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-nebî, 5; N5337 Nesâî, Zînet, 104
[36] M265 Müslim, Îmân, 147
[37] M4923 Müslim, [illegible], 152
[38] M7210 Müslim, Cennet, 64; İM4179 İbn Mâce, Zühd, 16
[39] Furkân, 25/63.

ri önünde iltifata tâbi tutulup cennet elbiselerinden dilediğini giymekle ödüllendirileceği ifade edilmiştir.[40] Ayrıca mütevazılığın cennet ehlinin özelliklerinden olduğu bildirilmiş[41] ve alçakgönüllü davranmanın aslında bir yücelme sebebi olduğu ifade edilmiştir: *"...Allah için tevazu gösteren kişiyi Allah ancak yüceltir."*[42]

Mütevazı kişi Allah tarafından yaratıldığının, içinde bulunduğu nimetlerin O'na ait olduğunun bilinciyle O'nun rızasını kazanmaya çalışan kimsedir. Yüce Allah Kitabı'nda tevazu sahibi kimseleri müjdeleyerek onların şu özelliklerine dikkat çekmektedir: *"... Alçakgönüllü kimseleri müjdele! Onlar, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, başlarına gelen (musibet)lere sabreden, namazı dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayan kimselerdir."*[43] Böylece mütevazı kişi herkes gibi kendisinin de Allah'ın bir kulu olduğunu, O'nun katında üstünlüğün ancak takva ile olduğunu bilir.[44] Amellerin niyetlere göre değer kazanacağına[45] inandığından diğer insanların Allah nazarında kendisinden daha üstün olabileceğini düşünür. Bu nedenle diğer insanları küçümsemez; onlarla Allah'ın emrettiği şekilde kırgınlık, kıskançlık ve küskünlükten uzak, sevgi, saygı, dayanışma ve yardımlaşma içerisinde kardeşçe yaşar.[46]

İnsanlığa Kur'an ahlâkını yaşayarak gösteren Hz. Peygamber onlara tevazuu da yaşayarak öğretmiş, oldukça sade bir yaşam sürmüştür.[47] *"Âlemlere rahmet"* olarak gönderilen[48] bu Elçi, yaşamının hiçbir anında "beşer" olduğunu unutmamış ve Allah tarafından kendisine verilen yüce meziyetlerle kendini büyük görmemiştir. Kendisini canından çok seven ashâbın ona aşırı övgülerde bulunmasını istememiş ve onları bu konuda uyarmıştır: *"Hıristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmede aşırılık göstermeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Onun için bana 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin."*[49] Kendisi için ayağa kalkılmasını hoş görmemiş,[50] toplumun en fakir kesimiyle birlikte oturup kalkmış, yemiş içmiş,[51] çocukları dahi selâmından mahrum bırakmamıştır.[52] Bu tutumuyla insanlara örneklik eden Allah Resûlü sık sık insanları kibirden sakındırıp alçakgönüllü olmaya çağırmıştır: *"Allah bana, mütevazı olup birbirinize karşı övünmemenizi ve birbirinize karşı haddi aşan davranışlarda bulunmamanızı vahyetti."*[53]

Geçmiş ümmetlerden kıssalarla insanlara kibrin âfetini göstermeye çalışmış[54] ve *"...Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter..."* demiştir.[55]

[40] T2481 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 39.
[41] B6071 Buhârî, Edeb, 61
[42] M6592 Müslim, Birr, 69
[43] Hac, 22/34-35
[44] Hucurât, 49/13, HM23885 İbn Hanbel, V, 411
[45] B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1
[46] B6065 Buhârî, Edeb, 57 M6526 Müslim, Birr, 23.
[47] M7458 Müslim, Zühd, 33
[48] Enbiyâ, 21/107
[49] B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48
[50] T2754 Tirmizî, Edeb, 13, HM12370 İbn Hanbel, III, 132.
[51] B6452 Buhârî, Rikâk, 17
[52] M6378 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 145; D5203 Ebû Dâvûd, Edeb, 135-136
[53] M7210 Müslim, Cennet, 64
[54] M7431 Müslim, Zühd, 10
[55] M6541 Müslim, Birr, 32

Tevazu sahibi olmak Müslümanlığın gereklerindendir. Ancak her şeyde olduğu gibi tevazuda da aşırıya kaçmamak önemlidir. Zira mümin hem kendisinin hem de Müslüman kardeşinin saygınlığını ve şerefini korumakla memurdur.[56] Müminler kendilerini hakir görenlere karşı kararlı ve asil duruşlarını korumalı, şereflerinin ayaklar altına alınmasına müsaade etmemelidir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği gibi: *"Muhammed, Allah'ın Resûlü'dür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin (kararlı ve tavizsiz), birbirlerine karşı da merhametlidirler."*[57] Hz. Peygamber'in, sıtma hastalığından dolayı zayıf düşen ashâbına, Mekke'ye geldiklerinde onları âciz görerek onlarla alay etmek isteyen müşriklerin önünden geçerken remel yaparak yani çalımlı bir şekilde yürüyerek tavaf etmelerini emretmesi de bu amaca mâtuftur.[58]

İslâm'a göre kibir, insana yaraşmaz ve azamet sadece Allah'a yakışan bir sıfattır. O'nun dışındaki her büyüklük geçici ve izafî olup gerçek büyüklük O'na mahsustur, O en yüce olandır. Müslümanlar da her gün ezanlarında, namazlarında ve zikirlerinde, *"Allâhü ekber"* diyerek O'nu tesbih etmekte ve Rablerinin yüceliğini dillendirmektedirler.

56 D4884 Ebû Dâvûd, Edeb, 36
57 Feth, 48/29.
58 M3059 Müslim, Hac, 240

26

30

CESARET ve KORKU
İNSANDAKİ İKİ FITRÎ DUYGU

عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مَرْوَانَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ:
سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"شَرُّ مَا فِى رَجُلٍ شُحٌّ هَالِعٌ وَجُبْنٌ خَالِعٌ."

Abdülazîz b. Mervân'ın naklettiğine göre,
Ebû Hüreyre, Resûlullah'ı (sav) şöyle buyururken işitmiştir:
"Bir kişide bulunan (huy)ların en kötüsü, aşırı cimrilik ve şiddetli korkaklıktır."
(D2511 Ebû Dâvûd, Cihâd, 21)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ! إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَالْكَسَلِ، وَالْبُخْلِ، وَالْجُبْنِ، وَضَلَعِ الدَّيْنِ، وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ."

عَنْ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ كِتَابِ رَجُلٍ مِنْ أَسْلَمَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ يُقَالُ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَوْفَى، فَكَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، حِينَ سَارَ إِلَى الْحَرُورِيَّةِ، يُخْبِرُهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، كَانَ فِي بَعْضِ أَيَّامِهِ الَّتِي لَقِيَ فِيهَا الْعَدُوَّ، يَنْتَظِرُ حَتَّى إِذَا مَالَتِ الشَّمْسُ قَامَ فِيهِمْ فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! لاَ تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ وَاسْأَلُوا اللَّهَ الْعَافِيَةَ، فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا، وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلاَلِ السُّيُوفِ."

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَحْسَنَ النَّاسِ، وَأَجْوَدَ النَّاسِ، وَأَشْجَعَ النَّاسِ، وَلَقَدْ فَزِعَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَانْطَلَقَ النَّاسُ قِبَلَ الصَّوْتِ، فَاسْتَقْبَلَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ قَدْ سَبَقَ النَّاسَ إِلَى الصَّوْتِ...

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *"Allah'ım! Kederden, üzüntüden, tembellikten, cimrilikten, korkaklıktan, borç yükünden ve halkın galeyana gelerek taşkınlığından sana sığınırım."*

(N5478 Nesâî, İstiâze, 25)

Ebu'n-Nadr, Eslem kabilesinden ve Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından olan Abdullah b. Ebû Evfâ isimli bir kişinin, Harûrîler (Hâricîler) üzerine sefere çıktığında Ömer b. Ubeydullah'a yazdığı mektupta şunu naklettiğini anlatıyor: "Resûlullah (sav) düşmanla karşılaştığı bir gün, güneş (batıya) meyledene kadar bekledi ve ashâbının arasında ayağa kalkarak şöyle buyurdu: *"Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Allah'tan, bela ve musibetlerden uzak kalmayı (afiyet) isteyin. Fakat düşmanla karşılaştığınız zaman da sabredin. Ve bilin ki cennet kılıçların gölgeleri altındadır."*

(M4542 Müslim, Cihâd ve siyer, 20)

Enes (b. Mâlik) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) insanların en iyisi, en cömerdi ve cesuru idi. Bir gece Medine halkı (yüksek bir ses duyarak) korkmuştu. İnsanlar sesin geldiği yöne doğru gittiler. Herkesten önce sesi araştırmaya giden ve geri dönmekte olan Hz. Peygamber (sav) onları karşıladı..."

(B6033 Buhârî, Edeb, 39)

Bedenen oldukça zayıf, çelimsiz biriydi. Arkasında onu himaye edecek bir kabilesi de yoktu. Ancak, cesaret ve iman sahibiydi. Allah Resûlü'nden sonra, Kâbe'de Kur'an'ı yüksek sesle okuma cesareti gösteren ilk kişi o olmuştu. Bu zât, Hz. Peygamber'in dostu Abdullah b. Mes'ûd'dan başkası değildi. İslâm'la müşerref olduğu sıralarda Müslümanlar Hz. Peygamber ile birlikte açıktan açığa ibadet edemiyor, istedikleri yerde yüksek sesle Kur'an okuyamıyorlardı.

Böyle zor bir ortamda bir gün Resûlullah'ın ashâbı toplanmış, "Vallahi! Kureyşliler Kur'an'ın sesli bir şekilde okunduğunu henüz duymadılar. Kur'an'ı onlara kim duyurabilir?" diye konuşuyorlardı. Abdullah, "Ben!" dedi. Sahâbîler, "Senin akıbetinden korkarız. Biz, eğer onlar eziyet ederlerse kendini koruyacak, kabilesi olan birini(n bunu yapmasını) isteriz." dediler. "Müsaade edin, Allah beni korur." diye ısrar etti Abdullah.

Kuşluk vakti Kâbe'ye gitti. Kureyşliler topluca oturuyorlardı. Ayağa kalktı ve yüksek bir sesle besmele çekerek Rahmân sûresini okumaya başladı. Onu duyan Kureyşliler şaşırdılar ve dikkatle dinlediler. Birbirlerine (Abdullah'ın künyesini kullanarak), "İbn Ümmü Abd ne diyor?" diye hayretle sordular. Sonra içlerinden biri, "Muhammed'e gelenden (Kur'an'dan) bir bölüm okuyor." dedi.

Hemen yerlerinden kalkıp ona doğru yürümeye başladılar. O, Kur'an okumaya devam ediyordu. Yanına varınca, her biri bir taraftan vurmaya başladı. Onlar vuruyor, o Kur'an okuyordu. Her tarafı kanayıp yaralar içinde kalıncaya kadar okudu. Ayakta duramayacak hâle gelinceye kadar vurmaya devam eden Kureyşliler, Abdullah b. Mes'ûd yığılıp kalınca dayak atmayı bırakıp arkadaşlarının yanına gittiler. Biraz sonra kendine gelen Abdullah, yüzü gözü kan içinde arkadaşlarının yanına gitti. Sahâbîler, "İşte biz, başına böyle bir şeyin gelmesinden korkuyorduk." dediler. Abdullah, "Allah düşmanları, benim gözümde şu andakinden daha zayıf olmadı! İsterseniz yarın yine gelir aynısını yaparım." dedi. Sahâbîler, "Bu kadarı yeter, hoşlanmadıkları şeyi onlara duyurdun." diye cevap verdiler.[1]

[1] HS2/13n İbn Hişâm, *Sîre* II, 156, EU3/382 İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe* III, 382-383

İmanıyla câhiliyeden kurtulan, cesaret ve şecaat timsali bir sahâbînin cehalete karşı cesurca haykırışıydı bu.

Aslında korku ve cesaret insandaki fıtrî duygulardandır. Bazı insanların fıtratında cesaret duygusu daha ağır basarken, bazılarının fıtratında da korku duygusu daha baskın olabilir. Yaratılıştan gelen bu duyguları kontrol etmek ya da etmemek insanın elinde olan bir durumdur. Bununla birlikte insanın yaşadığı ortam, hayat şartları, eğitim, kültür vs. gibi etkenler de bu duyguların insan kişiliğini şekillendirmeleri noktasında belirleyici etkenlerdir. İnsanın kendisi için tehlike arz eden durumlardan korkması ve tepki vermesi çok doğal bir durumdur. Nitekim Kur'an'da beşer olmaları hasebiyle peygamberlerin de korktuğu bazı durumlardan bahsedilmektedir. Örneğin Hz. İbrâhim kendisine gelen misafirlerin yemek yememelerini yadırgamış ve korkmuştu.[2] Hz. Lut da kavminin sapkın erkeklerinin onlara yaklaşmak istemeleri sebebiyle kendisine gelen elçiler hakkında korkmuş ve kaygılanmıştı.[3] Hz. Musa ve kardeşi Harun, Firavun'a gitmekle emrolunduklarında, Firavun'un kendilerine karşı aşırı derecede kötü davranmasından veya iyice azmasından korktuklarını dile getirmişlerdi.[4] Allah, Hz. Musa'ya asâsını yere atmasını emrettiği zaman asâ yılana dönüştüğünde korktuğu için arkasına bakmadan kaçmaya kalkışmıştı.[5] Yine Hz. Musa'nın rahat konuşamadığı için meramını anlatamama gibi bir korkusu vardı.[6] İlk vahiy tecrübesini yaşadığında Hz. Peygamber de korkmuş ve evine gidip hanımından kendisini örtmesini istemişti. Biraz rahatlayıp sakinleşmiş ve korkusunu üzerinden atınca başından geçenleri anlatabilmişti.[7] Buradan anlaşılmaktadır ki peygamberler de dâhil olmak üzere bütün insanların fıtratında korku duygusunun var olduğu bir gerçektir. Ancak peygamberler açısından bakıldığında onlardan beklenen peygamber olmaları hasebiyle bu korkulara yenik düşmemeleridir. Nitekim Allah Hz. Musa'ya, *"...Ey Musa, korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar."*[8] buyurmuştur.

İnsanların korku duygusundan tamamıyla sıyrılmaları mümkün olmadığı gibi bu istenen bir durum da değildir. Önemli olan bu duyguyu kontrol altında tutabilmek ve korkulara yenik düşmemektir. Korku duygusunu eğitmeyip bu duygusuna yenik düşen insanın kişiliğinde korku hâkim olur ve insan hayata karşı korkak bir tutum içerisine girer. Korkaklık kendisi için kaçınılmaz olur. İnsan için normal bir duygu olan korku, ruhî bir zaaf hâline gelir. Bu itibarla korkaklık, gayretsizlik, hamiyetsizlik,

[2] Hûd, 11/70.
[3] Ankebût, 29/33.
[4] Tâ-Hâ, 20/45
[5] Neml, 27/10
[6] Tâ-Hâ, 20/25-28
[7] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M403 Müslim, Îmân, 252
[8] Neml, 27/10.

kişilik zafiyeti gibi insan onuruna yakışmayan ve onun alçaklıkla damgalanmasına yol açan sonuçlar doğurabilir. Bu ise Müslüman'a yakışan bir durum değildir. Zira Müslüman güçlü bir kişiliğe sahip olmalıdır ki inandığı değerleri koruyabilsin, hiç kimseden ya da hiçbir şeyden korkmaksızın bu değerlerin arkasında durabilsin. Müslümanlara haklarını, inanç ve değerlerini koruyup savunma, düşmana karşı koyma konularında cesareti teşvik edip erdem olarak sunan Allah Resûlü, korkarak savaş meydanından kaçmayı insanı dünya ve âhirette hüsrana uğratan şeyler arasında saymıştır.[9] Korkaklığın insanlar hakkında en kötü ve alçaltıcı huylardan olduğunu ifade etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Bir kişide bulunan (huy)ların en kötüsü, aşırı cimrilik ve şiddetli korkaklıktır."*[10] Allah Resûlü yaptığı dualarında Allah'a sığındığı sıkıntılı durumlar ve kötülükler arasına korkaklığı da katmıştır. Onun dualarından biri şöyledir: *"Allah'ım! Kederden, üzüntüden, tembellikten, cimrilikten, korkaklıktan, borç yükünden ve halkın galeyana gelerek taşkınlığından sana sığınırım."*[11]

Hayatta pek çok şey insan için korku sebebi olabilir. İnsanın en çok korktuğu şeylerin başında sahip olduklarını kaybetme duygusu gelir. Kaybetme korkusu özellikle can kaybının yanı sıra mal ve makam gibi kişiye dünyada itibar sağlayan maddî şeylerde kendini daha çok gösterir. Özellikle mal ve zenginliğini kaybetme, geçim sıkıntısına düşme ve fakirlik korkusunun kontrol edilememesi, tehlikeli sonuçlar doğurabilmektedir. Öyle ki câhiliye insanı bu korkuyla çocuğunun canına bile kıyabilecek noktaya gelmişti. Bu nedenle Cenâb-ı Allah, açlık (fakirlik) korkusuyla[12] yahut açlıktan (fakirlikten)[13] çocuklarını öldürmemeleri için insanları uyarmıştır. Kimi zaman ise bir imtihan vesilesi olan çocuklar insanın âhireti için başka bir korku sebebi olabilmektedir. Bu nedenledir ki bir gün sevgili torunu Hasan yahut Hüseyin'i bağrına basarak seven Resûl-i Ekrem, ona şöyle seslenir: *"Siz (çocuklar, insanı) cimri, korkak, bilgisiz (bırakacak kadar meşgul) edersiniz..."*[14]

Korku bazen de insan için bir imtihan vesilesidir. Allah, kullarını korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek denediğini bildirmiş ve bunlara karşı sabredenlere de mükâfat vaad etmiştir.[15] Bazı korkular ise aslında şeytanın tuzaklarıdır. Örneğin şeytan insanı bazen fakirlikle[16] bazen de kendi dostlarıyla korkutur.[17] Allah ise bu korkuları yenenlere karşılık olarak kendi katından mağfiret ve bol nimet vaad etmiş,[18] mümin olanın sadece Allah'tan korkması gerektiğini bildirmiştir.[19]

9 B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23; M262 Müslim, Îmân, 145.
10 D2511 Ebû Dâvûd, Cihâd, 21; HM7997 İbn Hanbel, II, [illegible]
11 N5478 Nesâî, İstiâze, 25.
12 İsrâ, 17/31.
13 En'âm, 6/151.
14 T1910 Tirmizî, Birr, 11.
15 Bakara, 2/155.
16 Bakara, 2/268.
17 Âl-i İmrân, 3/175.
18 Bakara, 2/268.
19 Âl-i İmrân, 3/175.

İnsanın vesveseleri de bazen kendisi için korku kaynağı olabilir. Bu durumlarda kişi korktuğu her neyse bunların hepsini Allah'ın yarattığının bilinciyle hareket ederek bunlardan kurtulmak için bir taraftan Yaratıcı'ya sığınmalı diğer taraftan da bu korkuları yenebilmek için gerekli eğitim ya da moral desteği almalıdır.

Düşman korkusu da insanın önemli korkularındandır. Bu korku Müslüman'ı düşmanla savaşmaktan alıkoyan bir korku hâline geldiğinde tehlikelidir. Müslüman'ın düşman korkusu ancak onu düşmana karşı tedbir almaya yönlendiren bir kaygı olabilir. Nitekim Kur'an'da müminlerin düşmana karşı nasıl tavır takındıkları şöyle anlatılır: *"Onlar öyle kimselerdir ki insanlar onlara, '(Düşmanınız olan) insanlar size karşı ordu topladılar. Onlardan korkun!' dedikleri zaman bu onların imanını artırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' dediler."*[20] Yine başka bir âyette de müminlerin bu tavrı şöyle anlatılmıştır: *"Müminler, düşman birliklerini gördüklerinde: 'İşte Allah ve Resûlü'nün bize* vaad *ettiği! Allah ve Resûlü doğru söylemiştir,' dediler. Bu (orduların gelişi), onların ancak imanlarını ve Allah'a bağlılıklarını arttırdı."*[21] Zira Müslüman için savaşmanın neticesi iki güzellik (zafer yahut şehitlik) ten biridir.[22] Nitekim bu inanç bizim kültürümüzde de, "Ölürsem şehit, kalırsam gazi olurum." şeklinde dillendirilmiştir. Kur'an'da savaştan ve düşmandan, Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla bir korkuyla korkmak eleştirilmiş ve dünya menfaatinin önemsizliği, Allah'tan korkanlar için âhiretin daha hayırlı olduğu, kimseye kıl payı kadar haksızlık yapılmayacağı hatırlatılmıştır.[23] Hz. Peygamber de düşmanla karşılaşıldığında sabretmeyi tavsiye etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Allah'tan, bela ve musibetlerden uzak kalmayı (afiyet) isteyin. Fakat düşmanla karşılaştığınız zaman da sabredin. Ve bilin ki cennet kılıçların gölgeleri altındadır."*[24]

Deprem, sel, yangın, patlama gibi tehlike arz eden konulardaki korkular ise, insan için bir zayıflık değildir. Aksine bu tür tehlikeleri ciddiye alarak çeşitli önlemler alması, onun ruh hâlinin sağlıklı oluşuna delâlet eder. Bu korkular bir yere kadar olayların sonucunu görebilme, kestirebilme, tartabilme yeteneğiyle de ilişkilidir. Akıllı insan korkar. Çünkü tehlikeli bir durum olduğunun farkına varır. Bu tür riskler ve tehlikeler karşısında gerekli tedbirleri alır. İşte tam bu noktada cesaret duygusu devreye girer.

Cesaret, şecaat ve yüreklilik! Korku anında kalp kuvveti ile metanetini sürdürmek, dinî ve dünyevî hukukunu korumak için canını dahi

[20] Âl-i İmrân, 3/173
[21] Ahzâb, 33/22.
[22] Tevbe, 9/52.
[23] Nisâ, 4/77
[24] M4542 Müslim, Cihâd ve siyer, 20. B2966 Buhârî, Cihâd, 112.

verecek derecede gösterilen yiğitliktir. Dehşet veren bir hadise anında ve olağanüstü hâller karşısında sabır ve sebat göstererek soğukkanlılığı koruyup endişeye kapılmadan sakin bir şekilde hareket etmektir. Müslüman'da bulunması gereken ve en çok da ona yakışan vasıflardır bunlar. Müslüman'a yakışır, zira Müslüman metanetini, azmini ve kararlılığını imanından alır; gevşemez, üzüntüye kapılmaz. İmanının onu üstün kılacağını, zafere eriştireceğini bilir.[25]

Cesaret ve şecaati ifade etmek üzere "şehamet" kelimesi de kullanılmaktadır ki yüreklilik, gözü peklik anlamlarının yanında, keskin zekâlılık ve anlayışlılık mânâlarını da ihtiva etmektedir. Dolayısıyla cesaret ve şecaatin temelinde akıl ve zekâ olmalıdır. Cesaretle duygusuzluk ya da akılsızlık karıştırılmamalıdır. Dolayısıyla sonuçları hesaba katılmaksızın girişilen cesaret faaliyetleri bile bile tehlikeye atılmak anlamına gelir ki bu, dinen hoş karşılanmaz. Dış tehlikelere karşı aşırı korkak olup pasif bir tavır takınmak ne kadar yanlışsa, tehlike karşısında haddinden fazla öfkelenip saldırgan davranmak da o kadar yanlıştır. Kontrolsüz öfke ve kızgınlık faydadan ziyade zarara yol açar. Ancak insanın öfke duygusunu aklın kontrolünde yaşatması ve yiğitlik erdemini geliştirmesi gereklidir. Zira hem kendi haklarını hem de zayıfların ve mazlumların hakkını korumak, ancak bu sayede mümkün olmaktadır.

Bunun yanında cesaret ve şecaat, büyüklük, şahsî üstünlük elde etme ve gösteriş gayesine de mâtuf olmamalı, ancak hak ve adaletin tesisi için izhar edilmelidir. Aksi takdirde önemsiz şeylere hizmet maksadıyla sergilenen cesaret değerini kaybeder. Bir adam Resûl-i Ekrem'e gelerek, 'Bir kimse tarafgirlik duygusuyla savaşıyor, diğeri cesaret gösterisi için savaşıyor veya riya ve ikiyüzlülükten dolayı savaşıyor. Bunların hangisi Allah yolundadır?' diye sorunca, Efendimiz, *'Kim Allah'ın sözü (tevhid inancı) yücelip hâkim olsun diye savaşırsa o, Allah yolundadır.'*[26] şeklinde cevap vermişti.

Cesaret ve şecaatin kaynağı insandaki "gazap/öfke" duygusudur. Bu duygu, infiale kapılma, öfke, hışım, aşırı hiddet, hoşa gitmeyen bir hadise karşısında intikam arzusuyla heyecanlanma ve saldırganlık hâlinin ifadesidir. Aslında bu duygu, kötüye kullanılmadığı takdirde, hâriçten gelen hücumları önlemek için itici bir kuvvet ve tedbirli olmaya yarayan bir güçtür. Zira insanın hayatını sürdürebilmesi ve dış tehlikelerden korunabilmesi için etkili bir güce ihtiyacı vardır. İşte bu güç, Allah tarafından kendisine verilen gazap kuvvetidir. Gazap, kalbin çarpmasını hızlandırır,

25 Âl-i İmrân 3/1[illegible]
26 B7458 Buhârî, T[illegible]; M4920 Müslim, İmâre [illegible]

kanın yüze ve beyne hücum etmesini temin eder. Böylece hâsıl olan bu kuvvet, önce gelecek tehlikeyi önlemeye çalışır. Şayet tehlike vakı olmuşsa onun tedavisine veya intikam almaya gayret eder.[27] İnsanın mücadele ve mücahede etmesi gereken yerlerde güç ve kuvvetin hakkını vermesi, yiğit ve yürekli olması icap eden durumlarda cesaretli davranması ve ırzını, namusunu, vatanını, canını, malını, nefsini ve neslini koruması ancak bu duygu sayesinde mümkün olmaktadır.

Cesaret ve şecaatte kendilerine örnek aldıkları Hz. Peygamber'i ashâbı, "İnsanların en iyisi, en cömerdi ve en cesuru" olarak nitelendirmiştir. Enes b. Mâlik'in anlattığına göre bir gece Medine halkı yüksek bir ses duyarak korkmuş ve sesin geldiği tarafa doğru gitmişlerdi. Bir atın üstüne atlayarak hepsinden önce sesin geldiği yöne atını süren Hz. Peygamber ise dönerken onlara rastlamış ve boynunda kılıcı onları *"Korkmayın, korkmayın!"* diye teskin etmişti.[28] Peygamberimizin cesaretinin derecesini anlayabilmek için, onun tek başına insanları hak dine davet edişi esnasındaki hâlini ve gayretini hatırlamamız yeterlidir. Allah Resûlü onları öyle bir dine davet ediyordu ki bu dine uymaları hâlinde bütün sosyal, siyasal, ekonomik ve ailevî hayat tarzlarını değiştirmeleri gerekiyordu. Asırlardan beri atalarından görüp yaşayageldikleri esasları bırakıp inkâr etmeleri, kanlarına işlemiş bulunan birçok âdet ve alışkanlıklardan vazgeçmeleri kaçınılmazdı.

Peygamberimiz onları sadece Allah'ın varlık ve birliğine davetle kalmıyor, âhiret gibi ebedî bir âlemin geleceğinden, tekrar dirileceklerinden, hesaba çekilip amellerinin mizanda tartılacağından bahsediyor, cehennem gibi bir zindandan haber veriyordu ki bu, müşrik Arapların hiç hoşuna gitmiyordu. Kavmi ve en yakın akrabaları Peygamberimizin ve dininin getirdiklerini kabule yanaşmıyor, alay ve hakaret ediyor, hatta vazgeçirmek için önüne cazip teklifler sürüyorlardı. Öz amcası Ebû Leheb, "Bizi bunun için mi çağırdın?" diyerek, onun kurtuluşa davet mesajıyla alay ediyordu.[29] Übey b. Halef, eline aldığı çürümüş bir kemiği ufalayıp toz hâline getirdikten sonra Resûl-i Ekrem'in yüzüne üflüyor, "Ey Muhammed, Allah buna mı hayat verecek?" diye küstahça mukabelede bulunuyor;[30] diğerleri onu davasından caydırmak için mal, mülk, şeref ve makam gibi tekliflerde bulunuyordu. Allah Resûlü davetiyle alay edenlere vahiyle cevap verirken Ebû Tâlib'e de, *"Amca, bu işi bırakmam için sağ elime güneşi, sol elime ayı koysalar da Allah onu üstün kılıncaya ya da ben bu yolda ölüp gidinceye kadar bırakmam!"* diyerek cesaretle üzerlerine gidiyordu.[31]

[27] G13/166 Gazâlî, *İhyâ*, III, 166-167
[28] B6033 Buhârî, Edeb, 39; M6006 Müslim, Fedâil, 48
[29] B4770 Buhârî, Tefsîr, (Şuarâ) 2; M508 Müslim, İman, 355
[30] HS2/207 İbn Hişam, Sîre, II, 207.
[31] BN3/56 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 56.

Allah Resûlü (sav), yüzlerce felâket, tehlike ve birçok savaşla yüz yüze geldi. Fakat hiçbir zaman azim ve sebatını kaybetmedi. Aslında son derece yumuşak huylu, sakin bir tabiata sahip olan Rehberimiz Efendimiz, yeri geldiğinde hak ve hakikat uğrunda bir o kadar cesur ve bir o kadar da yürekliydi. Bedir Savaşı'nın en şiddetli anlarında, bin kişilik mücehhez müşrik ordusu karşısında üç yüz kişilik Müslüman ordusu telaşa kapıldıklarında ona sığınıyor, onu siper yapıyorlardı kendilerine.[32] Huneyn Savaşı'nda ilk hücumda düşmanı bozguna uğratan ancak ganimetlerin peşine düşünce Hevâzin kabilesi tarafından amansız bir ok yağmuruna tutulan Müslümanlar savaş alanından çekildikleri esnada Peygamber Efendimiz, katırının gemini tutan Ebû Süfyan b. Hâris'le birlikte her zaman olduğu gibi savaş alanında dimdik duruyordu.[33] Ona tâbi olan ashâbının cesareti de takdire şayandır. Söz gelimi "Allah'ın Kılıcı" lakabı verilen Hâlid b. Velîd düşmanla karşılaştığında onları ilk önce İslâm'a sonra da cizye vererek anlaşmaya davet ediyordu. Onlara, "Bu daveti reddettiğiniz takdirde size öyle bir toplulukla geldim ki onlar için ölüm, sizin için yaşamın taşıdığı anlamdan daha değerlidir."[34] diyordu.

Korkuyu olduğu gibi cesareti de besleyen yahut zayıflatan faktörler söz konusudur. Sahâbenin cesaretlerini zirve noktasına taşıyan faktör de onların sarsılmaz imanlarıdır. Korku ve cesaret sadece savaştan kaçmak ya da savaşta yüreklilik göstererek savaşmaktan ibaret değildir. Önemli olan insanın hataya karşı korkak yahut cesur olup olmaması ve bu duygularını doğru yönlendirmelerle doğru yerlerde kullanabilmesidir. Örneğin Hz. Ebû Bekir'in açlıktan korkarak evlâtlarını öldüren bir toplum içerisinde tüm malını infak etmesi[35] ileri derecede bir cesaret örneğidir. Her ne olursa olsun yanlışlar karşısında cesurca, yüreklilikle hareket edip hakkı savunmaktan kaçınmamak cesaret değil de nedir?!

Korku aslında kişinin korktuğu nesneye yahut içinde bulunduğu duruma verdiği bir tepki değildir. Kendi düşüncelerine verdiği bir tepkidir. Dolayısıyla korkuyu yenmek için kişinin kendi dışındaki bir etkenin durumu düzeltmesi ya da korkularından kaçması yerine korkuya sebep olan düşünceyi tespit edip bunun üzerine gitmek, korkularla mücadele etmek korkuyu yenme noktasında atılan ilk ve önemli adımlar olacaktır. Bunun yanı sıra korkuları fobi derecesine gelen kişilerin profesyonel destek almaları, cesaret duygularını geliştirmek için verilen eğitim ve inanç da korkularını yenmeleri noktasında en etkili faktörlerdendir.

32 HM1042 İbn Hanbel, I, 127
33 B4317 Buhârî, Megâzî, 55; M4617 Müslim, Cihâd ve siyer, 80
34 BS19159 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, IX, 314
35 D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40; T3675 Tirmizî, Menâkıb 16

İnsanın korktuğu, korku sebebi olarak gördüğü herşeyi Cenâb-ı Allah yaratmıştır. Allah istemedikçe ve izin vermedikçe insanın korktuğu hiçbir şey insana zarar vermez. Müslüman bunun bilincinde olarak hareket etmeli ve korkularına yenik düşmemelidir. Elbette insanın hayatında bazı konularda kaygılanması normaldir. Kendisi ve çocuklarına dair gelecek kaygısı, geçim kaygısı vs. Ancak Müslüman'ın hayatında bu tür kaygıların ileri derecede tezahür etmesi ve korkuya dönüşmesi dinimizce onaylanmayan ve Müslüman'ın inancına ters düşen bir durumdur. Zira rızkı veren Allah'tır. Müslüman'ın bu kaygıları onu bu konularda tedbir alarak Allah'a tevekküle yönlendirmelidir. Eğer bu kaygılara kapılıp korkakça davranırsa hayatını bazı şeyleri kaybetme korkusu yönlendirecek sahip olduğu değerlerini korkularından dolayı terk etmekten kendini alamayacaktır. Mümin korktuğu her şeyden Allah'a sığınmalı ve ondan yardım dilemelidir. Hayatta korku anlarında korkuyu zapt edip iradeli davranarak cesaretini korumalı bütün sonuçlarını bilerek ve göze alarak korktuğu her şeye karşı cesaretini ortaya koymalıdır. Mümin, Allah korkusunu ve âhirette kaybetme korkusunu bilincinde diri tuttuğu ölçüde dünyada kaybettiklerinin anlamsızlığını ve değersizliğini takdir edebilecektir.

KARDEŞLİK HUKUKU
MÜMİNLER KARDEŞTİRLER

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"...حَسْبُ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Müslüman kardeşini küçük görmesi kişiye kötülük olarak yeter."
(D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35)

عَنْ أنسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "مَنْ نَفَّسَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ الدُّنْيَا نَفَّسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ، وَمَنْ سَتَرَ عَلَى مُسْلِمٍ سَتَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ، وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ."

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلاَ تَحَسَّسُوا، وَلاَ تَجَسَّسُوا، وَلاَ تَنَافَسُوا، وَلاَ تَحَاسَدُوا، وَلاَ تَبَاغَضُوا، وَلاَ تَدَابَرُوا، وَكُونُوا، عِبَادَ اللَّهِ! إِخْوَانًا."

Enes'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Sizden biri, kendisi için istediğini
(Müslüman) kardeşi için de istemedikçe (gerçek anlamda) iman etmiş olamaz."
(B13 Buhârî, İmân,7)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir Müslüman'ın dünya sıkıntılarından bir sıkıntıyı giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim darda kalan bir kimsenin işini kolaylaştırırsa, Allah da dünya ve âhirette onun işlerini kolaylaştırır. Kim bir Müslüman'ın ayıbını örterse, Allah da dünya ve âhirette onun ayıplarını örter. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da onun yardımcısı olur."*
(D4946 Ebû Dâvûd, Edeb, 60)

Nu'mân b. Beşîr'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*
(M6586 Müslim, Birr, 66)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zandan sakının! Zira zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin sözlerine kulak kabartmayın. Birbirinizin özel hâllerini araştırmayın. Birbirinizle üstünlük yarışı içine girmeyin. Birbirinize haset etmeyin. Birbirinize kin beslemeyin. Birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"*
(M6536 Müslim, Birr, 28)

Bir gün ashâbıyla birlikte otururken Hz. Peygamber'in mübarek ağzından şu sözler dökülür: *"Allah'ın şehit ya da peygamber olmayan öyle kulları vardır ki kıyamet gününde Allah'a olan yakınlıkları nedeniyle peygamberler ve şehitler onlara gıpta ederler."* Bu sözü işiten sahâbîler bir anda kulak kesilip merakla sorarlar: "Kim bunlar, yâ Resûlallah?" Ashâbın dikkatini toplayan Allah Resûlü şu açıklamayı yapar: *"Bunlar, akrabalık ya da aralarında dönüp dolaşan bir maldan kaynaklanan çıkarları olmaksızın, sırf Allah için birbirlerini seven insanlardır. Onların yüzlerinde bir nur vardır ve onlar hidayet üzeredirler. İnsanlar telaşa düştüklerinde onlar korkuya kapılmazlar, insanlar hayıflanırken onlar üzülmezler."* Allah Resûlü bu sözlerinin ardından, *"Haberiniz olsun, Allah'ın sevgili kullarına korku yok. Onlar üzülecek de değillerdir."*[1] âyetini okur.[2] Elbette, *"Benim rızam için birbirini sevenler nerede! Sığınacak hiçbir gölgenin bulunmadığı bugün, ben onları arşımın gölgesinde ferahlatacağım."*[3] muştusundan haberdar olan ve bunu hayatları boyunca ilke edinmiş olan Müslümanlar, bekledikleri o günde tasalanmayacaktır. Zira onlar, imanın en güçlü tutamağı olan, Allah için sevmeyi ve Allah için buğuz etmeyi başarmışlardır.[4] Onlar, Allah için birbirlerini sevdiklerinden dolayı bir araya gelirler ve bu hâl üzere dağılırlar.[5]

Mal, makam, akrabalık ya da başka bir ortak yönden ziyade, kişilerin sahip olduğu güzel ahlâk, iyi huy gibi özellikler nedeniyle oluşan sevgi, Allah için olan sevgidir. Müminlerin birbirleriyle ilişkilerini de bu sevgi şekillendirmelidir. Ancak Allah için olan sevgi, O'nun rızasına muhalif, yani haksızlıklar ya da gayri ahlâkî davranışlar ortaya çıktığında, ona karşı gösterilecek tepkiyi ve tavrı da içinde barındırmaktadır. Bu nedenle, sevdiği insanlar tarafından yapılan haksızlık ve çirkinliklere ses çıkarmayan, ona karşı çıkmayan, hoşnutsuzluğunu ortaya koymayan kişinin sevgisinin Allah için olmadığı belirtilmektedir.[6] Dolayısıyla sözü ve söylemi aşarak, gerçek ilişkileri belirleyen ve şekillendiren, böylece toplumda emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker görevinin ifasını sağlayan sevgi ve buğuz, Allah için olduğu takdirde, kişiyi cennete götürecek ana sermayedir.

Ebû Zerr'in de içinde bulunduğu bir topluluğa uğrayan Hz. Peygamber, bir vesileyle onlara şu soruyu sorar: *"Allah'a en sevimli gelen amel nedir?"*

[1] Yûnus, 10/62.
[2] D3527 Ebû Dâvûd, Büyû', (İcâre), 76.
[3] M6548 Müslim, Birr, 37.
[4] D4681 Ebû Dâvûd, Sünnet, 15, T2521 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60.
[5] M2380 Müslim, Zekât, 91.
[6] BŞ9517 Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 7/70.

İnsanlar saymaya başlar; bazıları namaz, bazıları zekât, bazıları da, cihad diye cevaplandırır Allah Resûlü'nün sorusunu. Efendimiz şu açıklamayı yapar: *"Allah'a en sevimli gelen amel, Allah için olan sevgi ve Allah için olan nefrettir."*[7] Bir başka konuşmasında, sevdiğini Allah için sevmeyen kimsenin imanın zevkine varamayacağını belirten[8] Allah Resûlü, Allah için olan sevgi ve nefretin, en güçlü iman bağı olduğuna dikkat çekmekte;[9] Allah için olan sevginin, Allah tarafından sevilmeyi de sağlayacağını vurgulamaktadır.[10] Yüce bir ahlâka sahip olan[11] Allah Resûlü'ne ittiba etmek, ona uymak kişiye, Allah'ın sevgisini kazandıracak,[12] Allah Teâlâ da sevdiğini asla ateşe atmayacaktır.[13]

Allah için olan sevgi, Hz. Peygamber'in, *"Tamamlamak üzere gönderildim."* dediği[14] güzel ahlâk sayesinde ortaya çıkmaktadır. Zira güzel ahlâk, yaşadığı toplumda insanı seçkin kılmakta, dolayısıyla sevgi ve kalıcı dostluklara kapı aralamaktadır. Nitekim Allah Resûlü'ne, "İyilik nedir?" diye sorulduğunda, *"Güzel ahlâktır."* cevabını vermiş,[15] dolayısıyla kişiyi cennete götürecek şey olarak nitelediği[16] güzel ahlâkla, iyi insan ve güzel Müslüman olmak arasında ilişki kurmuştur.

Müslüman'ın çevresine zarar vermesi, kötülük yapması, dolayısıyla insanların ondan uzaklaşmaları ise düşünülemez. Zira Hz. Peygamber, *"İnsanların en şerlisi, kötülüklerinden korunmak için insanların kendisini terk ettiği kişidir."*[17] buyurmaktadır. Ebû Zerr'e yaptığı nasihatte de, *"Nerede olursan ol, Allah'tan kork. Kötülüğün ardından bir iyilik yap ki onu silsin ve insanlara güzel ahlâkla muamele et."*[18] tavsiyesinde bulunmaktadır.

Karşılıklı muhabbet ve merhamet üzerine kurulan bu ilişki ağında, güven esastır. Müslüman, çevresine güven vermek ve güvenilir olmak zorundadır. Zira Allah Resûlü, komşularının kötülüğünden emin olmadığı, yani çevresine güven vermeyen kimsenin cennete giremeyeceğini beyan etmiş;[19] kendisiyle ülfet edilemeyen, dostluk kurulamayan insanlarda da hayır olmadığını vurgulamıştır.[20] Bu nedenle her Müslüman, Allah Resûlü'nün *"...Müslüman kardeşini küçük görmesi kişiye kötülük olarak yeter."*[21] hadisini daima hatırında tutmalı, hiçbir şekilde çevresindekileri küçümsememeli, onları hakir görmemeli, güveni zedeleyecek bir davranışta bulunmamalı, haksızlık yapmamalı ve kimseye hakaret etmemelidir.[22] Nitekim Müslüman'ın, kardeşine karşı nasıl davranması gerektiği Resûlullah'ın şu sözlerinde ifadesini bulmaktadır: *"Kardeşinle tartışmaya girme, onunla kırıcı şekilde şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme."*[23]

7 HM21628 İbn Hanbel, V, 145
8 B6041 Buhârî, Edeb, 42
9 [illegible] İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, İmân ve rü'yâ, 6
10 HM19662 İbn Hanbel, IV, 386
11 Kalem, 68/4
12 Âl-i İmrân, 3/31
13 [illegible] İbn Hanbel, III, 236
14 MU1643 Muvatta', Hüsnü'l-hulk, 1
15 M6516 Müslim, Birr, 14
16 T2004 Tirmizî, Birr, [illegible]
17 T1996 Tirmizî, Birr, 59
18 T1987 Tirmizî, Birr, 55
19 M172 Müslim, İmân, 73
20 [illegible] İbn Hanbel, II, 400
21 D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35
22 HM8707 İbn Hanbel, II, 360
23 [illegible] Tirmizî, Birr, 58

Cennete kavuşmaya ciddi bir engel olarak zikredilen, karşılıklı muhabbetten yoksunluk,[24] dünyada da toplumsal barış ve huzurun en büyük engeli olarak görülmektedir. Bununla birlikte, sevgide ve nefrette aşırılık ve ilkesizlik hem bireysel ve hem de toplumsal çöküşe neden olacaktır.[25] Bu nedenle Sevgili Peygamberimiz, *"Sevdiğini ölçülü sev, belki bir gün düşmanın olur. Nefret ettiğine de ölçülü davran, belki bir gün dostun olur."*[26] ifadesiyle, her şeyde olduğu gibi, sevgi ve nefrette de orta yolu ve ihtiyatı önermiştir.

Allah için sevmek kişiye huzur verir, topluma da esenlik getirir. *"Sizden biri, kendisi için istediğini (Müslüman) kardeşi için de istemedikçe (gerçek anlamda) iman etmiş olamaz."*[27] ifadesi diğerkâmlık ve fedakârlık duygusunu ortaya çıkarmakta ve beslemektedir. Bu konuda Sevgili Peygamberimiz şu müjdeyi vermiştir: *"Kim bir Müslüman'ın dünya sıkıntılarından bir sıkıntıyı giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim darda kalan bir kimsenin işini kolaylaştırırsa, Allah da dünya ve âhirette onun işlerini kolaylaştırır. Kim bir Müslüman'ın ayıbını örterse, Allah da dünya ve âhirette onun ayıplarını örter. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da onun yardımcısı olur."*[28]

Kendisine inananları, *"Müslümanlar"* olarak isimlendiren[29] Yüce Rabbimiz, mümin erkeklerle mümin kadınları birbirlerine dost[30] hatta kardeş ilân etmiştir.[31] Nitekim bu hususa, sık sık vurgu yapan Allah Resûlü ve ashâbı, hayatları boyunca kardeşliğin en güzel örneklerini takdim etmişlerdir. Onlar, dil, ırk, cinsiyet, makam veya statü açısından farklı konumlarda olmalarına rağmen, bütün Müslümanların eşit hak ve saygınlığa sahip olduklarının bilincinde idiler. Zira Allah Resûlü, *"Müslüman'ın diğer Müslümanlarla ilişkisi, birbirine kenetlenmiş bina gibidir."*[32] teşbihiyle ferdiyetçiliği ortadan kaldırmış, *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*[33] ifadesiyle de Müslümanlar arası ilişkinin nasıl olması gerektiğini öğretmiştir. Nitekim insanlık için bir rahmet olarak gönderilen[34] Allah Resûlü, merhametle insanları kucaklamış,[35] ve paylaşmayı öğretmiştir. Yoksul olan Ashâb-ı Suffe hakkında, *"Evinde iki kişilik yemeği olan, üçüncü kişiyi; dört kişilik yemeği olan ise beşinci veya altıncıyı alıp yemeğe götürsün."* talimatını vermiş; birer ikişer dağıtılan Ashâb-ı Suffe'den on kişiyi de kendisi evine yemeğe götürmüştür.[36] Kardeşleri için ashâbın yaptığı fedakârlık, sadece yemek yedirmekle sınırlı kalmamıştır. Meselâ, Medine'ye hicret eden, Abdurrah-

24 M194 Müslim, İmân, 93
25 MA20270 Abdürrezzâk, [illegible] 181
26 T1997 Tirmizî, Birr, 60
27 B13 Buhârî, [illegible]
28 D4946 Ebû Dâvûd, Edeb, 60; T1930 Tirmizî, Birr, 19.
29 [illegible], 22/78
30 Tevbe, 9/71
31 Hucurât, 49/10
32 B2446 Buhârî, Mezâlim, 5
33 M6586 Müslim, [illegible], 66
34 Enbiyâ, 21/107
35 Âl-i İmrân, 3/159
36 B602 Buhârî, Mevâkîtu's-[illegible]

man b. Avf, Hz. Peygamber tarafından ensardan Sa'd b. Rebî'nin yanına verilmiştir. Kardeşliğin ve fedakârlığın en güzel örneğini sergileyen Sa'd, Abdurrahman'a malının yarısını vermeyi teklif etmiştir.[37]

Müslüman, içinde yaşadığı topluma asla kayıtsız kalamaz. Bu onun iyi bir Müslüman oluşu ve güzel ahlâklı oluşuyla ilgili bir husustur. Güzel ahlâksa, insanlara karşı güler yüzlü olmak, iyiliği yaymak ve kötülüklere engel olmak anlamına gelir.[38] Bu nedenle Müslüman, insanlara, hatta bütün mahlûkata zarar veren her şeyi ortadan kaldıracak; insanlığın yararına olanları inşa etmek, yaşatmak ve yaygınlaştırmak için elinden gelen her şeyi yapacaktır. Bunları sadaka bilinciyle yerine getirecektir. Zira iki kişinin arasında adaletle hükmetmek, hayvanına binmek isteyen yahut eşyasını hayvana yüklemek isteyen bir kimseye yardım etmek, bu kapsamda değerlendirilebilecek birer sadakadır. Güzel söz bir sadakadır. Namaza giderken atılan her bir adım sadakadır. Yoldan eziyet verici şeyleri gidermek bir sadakadır.[39]Kısacası kişinin kendisine, insanlığa ve Rabbine karşı sadakatini gösteren her türlü davranış sadakadır.

Sevgili Peygamberimiz, *"Müslümanların işleriyle ilgilenmeyen kimse onlardan değildir."*[40] uyarısıyla, kişinin sosyal konulara duyarlı olmasıyla Müslüman topluma aidiyeti arasında sıkı bir ilişki kurmuştur. Çevresinde olup bitenlere karşı duyarsızlığı hiçbir şekilde Müslüman'a yakıştırmayan Allah Resûlü, Müslüman'ın gücü yetiyorsa gördüğü çirkinlikleri bizzat kendisinin ortadan kaldıracağını, gücü yetmiyorsa diliyle onun yanlış olduğunu anlatacağını, buna da gücü yetmiyorsa, hoşnutsuzluğunu ifade etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[41]

Bireysel ve toplumsal ahlâkın sürekli olarak iyileştirilmesini sağlama duyarlılığı, etkisini kişinin bizzat kendisinden başlamak suretiyle gösterecektir. Zira Yüce Rabbimiz, *"Siz Kitab'ı okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?"*[42] ifadesiyle, kendi yaşantısına bakmadan başkalarına nasihatte bulunan insanları açık bir şekilde kınamaktadır. Hz. Peygamber de, kendine bakmaksızın başkalarına nasihatte bulunanların ne durumda olduklarını şu teşbihle anlatmaktadır: *"Kıyamet günü bir adam getirilip, cehenneme atılacaktır. Bağırsakları dışarı dökülen bu adam, eşeğin değirmen taşının etrafında döndüğü gibi cehennemde, bağırsaklarının etrafından dönecektir. Cehennemdekiler etrafına toplanıp, 'Sen iyiliği tavsiye edip, kötülüklerden insanları uzaklaştırmaz mıydın (Bu ne hâl)?' diye soracaklardır. Bunun üzerine o adam, 'Evet. İyiliği emrederdim, ancak kendim*

[37] B2049 Buhârî, Büyû', 1.
[38] T2005 Tirmizî, Birr, 62.
[39] M2335 Müslim, Zekât, 56
[40] MS907 Taberânî, el-Mu'cemü's-sağîr, II, 131.
[41] M177 Müslim, İmân, 78.
[42] Bakara, 2/44.

yapmazdım; kötülüklerden insanları sakındırırdım, ancak onları kendim yapardım.'" açıklamasında bulunacaktır.[43]

Merhamet etmediği sürece rahmet-i Rahmân'a kavuşamayacağını[44] bilen Müslüman'ın, kendisiyle aynı inancı paylaşan din kardeşleriyle özel bir hukuku vardır. Onlara asla zulmetmemeli, hakaret etmemeli, yardımına ihtiyaç duyduklarında onları yalnızlığa itmemeli[45] ve asla onları hakir görmemelidir.[46] Buna rağmen Allah Resûlü, şeytanın, Müslümanların aralarını açarak onları birbirlerine düşürmekle emeline ulaşmaya çalışacağı uyarısını yapmaktadır.[47] Hz. Peygamber bu konudaki uyarısını şu şekilde sürdürmektedir: *"Zandan sakının! Zira zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin sözlerine kulak kabartmayın. Birbirinizin özel hâllerini araştırmayın. Birbirinizle üstünlük yarışı içine girmeyin. Birbirinize haset etmeyin. Birbirinize kin beslemeyin. Birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"*[48]

Bu kardeşlik hukuku gereği Müslümanların birbirlerinin hatalarına karşı affedici olmalarını da isteyen Peygamberimiz, kardeşi özür dilediği hâlde özrünü kabul etmeyen kişinin büyük bir hata işlemiş olacağını ifade etmiştir.[49]

Birbirlerinin dostu, hatta kardeşi olarak kabul edilen, birlik ve dayanışmada kenetlenmiş bir el örneğiyle anlatılan[50] Müslümanların, birbirlerini lânetlemeleri, öldürmeleriyle eşdeğerde görülmüş,[51] çatışmaları durumunda her iki tarafın da cehennemlik olacağı belirtilmiş,[52] herhangi bir nedenle aralarında kırgınlık oluşursa bunun üç günden fazla uzatılmaması tavsiye edilmiş,[53] barışmak için elini ilk uzatanın diğerinden daha hayırlı olduğu vurgulanmıştır.[54] Pazartesi ve perşembe günleri cennetin kapısının açılacağını, Allah'a şirk koşmayan müminlerin bağışlanacağını ancak küskünlüklerini sürdürenlerin affedilmeyeceği,[55] müminlere zarar verenin ve onlara tuzak kuranın da lânetlendiği belirtilmiştir.[56] Hatta genel olarak Müslümanlarla ve özel olarak da akrabalarıyla irtibatını kesmeyen kimselerin Allah katında en üstün insanlar olduğu, irtibatını kesenlerin ise en kötü durumda olduğuna dikkat çekilmiştir.[57]

Yüce Allah, müslümanların arasındaki problemlerini adaleti gözeterek çözmelerini istemektedir.[58] Ancak anlaşmazlık ve kargaşayı körükleyecek davranışlardan kaçınılmasına yapılan vurgular da en azından bunun kadar önemlidir. Udeyse b. Ühbân anlatmaktadır: "Ali b. Ebû Tâlib Basra'ya geldiğinde babama uğradı ve şöyle dedi: 'Ey Ebû Müslim! Şu insanlara karşı bana yardım etmeyecek misin?' Ebû Müslim, 'Elbette edeceğim.' diye cevap verdi ve cariyesinden kılıcını çıkarmasını istedi. Cariye kılıcını çı-

[43] M7483 Müslim, Zühd, 51.
[44] M6028 Müslim, Fedâil, 65
[45] HM8707 İbn Hanbel, II, 360.
[46] HM7713 İbn Hanbel, II, 277.
[47] T1937 Tirmizî, Birr, 25; HM14876 İbn Hanbel, III, 355.
[48] M6536 Müslim, Birr, 28.
[49] İM3718 İbn Mâce, Edeb, 23.
[50] D2751 Ebû Dâvûd, Cihâd, 147; N4738 Nesâî, Kasâme, 9-10
[51] B6105 Buhârî, Edeb, 73.
[52] M7253 Müslim, Fiten, 15.
[53] B6077 Buhârî, Edeb, 62.
[54] M6532 Müslim, Birr, 25.
[55] M6544 Müslim, Birr, 35.
[56] T1941 Tirmizî, Birr, 27.
[57] T2325 Tirmizî, Zühd, 17.
[58] Nisâ, 4/58.

kardığında onun tahtadan olduğu görüldü. Bunun üzerine, benim dostum senin de amcaoğlun, Müslümanlar arasında bir fitne çıkarsa tahtadan bir kılıç edinmem için benden söz aldı. 'İstersen seninle birlikte (bu kılıçla) savaşa çıkarım.' dedi. Hz. Ali de, 'Benim ne sana ve ne de senin kılıcına ihtiyacım var.' diyerek orayı terk etti."[59]

Ebû Müslim'in edindiği tahtadan kılıcın simgesel bir değeri vardır ve kargaşaları körükleyecek davranışlardan sakınmak gerektiğini gösterir. Ancak bu tavır sadece çatışmalar için geçerli değildir. Aksine Allah Resûlü, ayrışmaya neden olacak bütün davranışlardan uzak durulmasını tembihlemiştir. Bu bağlamda kişinin, kardeşi hakkında hoşlanmayacağı şeyleri anlatmasını yasaklamış,[60] onun ırz, namus ve şerefini koruyan kimsenin kıyamet gününde Allah tarafından korunacağını vurgulamış,[61] kardeşinin kanının, malının ve namusunun ona haram olduğunu belirtmiştir.[62]

Seçilip, *"Müslümanlar"* olarak isimlendirilen ve bütün insanlığa karşı bir görev yüklenen müminlerin, öncelikle iç bütünlüğünü ve huzurunu sağlayacak olan önlemler alınmış ve aralarında geçerli olan özel bir hukuk inşa edilmiştir. Buna göre, tarağın dişleri gibi eşit kabul edilen müminler[63] birbirlerinin kardeşidirler, asla birbirlerine haksızlık yapmazlar ve birbirlerini yalnız bırakmazlar.[64] Bu nedenle Müslüman tanımlanırken, *"Diğer Müslümanların, hatta bütün insanların elinden ve dilinden güven içinde olduğu kimsedir."*[65] ifadesine yer verilmektedir. Onlar birbirlerine karşı son derece merhametlidirler.[66] Nitekim Rahmet Peygamberi, *"Büyüklerimize hürmet göstermeyen,[67] küçüklerimize de merhamet etmeyen kimse bizden değildir."*[68] demek suretiyle dimağları sarsacak kadar sert bir uyarıda bulunmaktadır. Merhamet etmeyene merhamet olunmayacağını,[69] hatta insanlara merhamet etmeyen kimseye Allah'ın da merhamet etmeyeceğini belirtmiştir Sevgili Peygamberimiz.[70]

Allah Resûlü, *"Kardeş olun."* çağrısında bulunduğu Müslümanların, birbirleri üzerinde özel hakları olduğunu belirtmiş;[71] aralarındaki ülfet, sevgi ve dostluğu pekiştirecek davranışları da teşvik etmiştir. Kişinin kardeşini güler yüzle karşılamasını sadaka olarak nitelemiş,[72] kardeşlerinden birini Allah için sevdiğinde bunu kendisine bildirmesini tavsiye etmiş,[73] *"El sıkışın içinizdeki kin gitsin, birbirinize hediyeler verin sevginiz artsın ve düşmanlıklar yok olsun."* buyurmuştur.[74] *"İman etmedikçe cennete giremezsiniz, aranızda sevgi ve muhabbeti ikame etmedikçe de iman etmiş olmazsınız."*[75] ifadeleri de Müslümanların birbirleriyle ilişkilerinin ve birbirlerine karşı vazifelerinin imanî boyutunu ortaya koymaktadır.

[59] İM3960 İbn Mâce, Fiten, 10; T2203 Tirmizî, Fiten, 33.
[60] M6593 Müslim, Birr, 70
[61] T1931 Tirmizî, Birr, 20; HM28093 İbn Hanbel, VI, 449.
[62] M6541 Müslim, Birr, 32
[63] ME195 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, I/145
[64] B2442 Buhârî, Mezâlim, 3
[65] B10 Buhârî, İmân, 4
[66] Fetih 48/29
[67] T1919 Tirmizî, Birr, 15
[68] D4943 Ebû Dâvud, Edeb, 58
[69] M6028 Müslim, Fedâil, 65
[70] M6030 Müslim, Fedâil, 66
[71] M5651 Müslim, Selâm, 5
[72] T1956 Tirmizî, Birr, 36
[73] T2391 Tirmizî, Zühd, 53; HM17303 İbn Hanbel, IV, 131.
[74] MU1631 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 4.
[75] M194 Müslim, İmân, 93

ARABULUCULUK
KARDEŞLERİN ARASINI BULMAK

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَبَاغَضُوا، وَلاَ تَحَاسَدُوا، وَلاَ تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا،
وَلاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثِ لَيَالٍ."

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Birbirinizden nefret etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun. Bir Müslüman'ın din kardeşiyle üç günden fazla küs durması helâl olmaz!"
(B6076 Buhârî, Edeb, 62)

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلَ مِنْ دَرَجَةِ الصِّيَامِ وَالصَّلَاةِ وَالصَّدَقَةِ: قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: "إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ، وَفَسَادُ ذَاتِ الْبَيْنِ الْحَالِقَةُ."

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ، يَلْتَقِيَانِ فَيَصُدُّ هَذَا، وَيَصُدُّ هَذَا، وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ."

عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أُمِّهِ أُمِّ كُلْثُومٍ بِنْتِ عُقْبَةَ قَالَتْ:
سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"لَيْسَ بِالْكَاذِبِ مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ النَّاسِ فَقَالَ خَيْرًا، أَوْ نَمَى خَيْرًا."

عَنْ أَبِي خِرَاشٍ السُّلَمِيِّ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ سَنَةً فَهُوَ كَسَفْكِ دَمِهِ."

Ebu'd-Derdâ'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), *"Size oruç, namaz ve sadakadan daha faziletli olan şeyi bildireyim mi?"* diye sordu. Sahâbe, "Elbette ey Allah'ın Resûlü." dediler. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: *"İki kişinin arasını düzeltmektir. İki kişinin arasını bozmak ise (imanı) kökünden kazır."*

(D4919 Ebû Dâvûd, Edeb, 50; T2509 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 56)

Ebû Eyyûb'tan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir Müslüman'ın din kardeşine üç günden fazla küs durması, (ve bu şekilde) karşılaştıklarında birbirlerinden yüz çevirmeleri helâl olmaz. Bunların en hayırlısı, önce selâm verendir."*

(B6237 Buhârî, İsti'zân, 9)

Humeyd b. Abdurrahman, annesi Ümmü Gülsüm b. Ukbe'den naklediyor: "Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittim: *'İyi şeyler söyleyerek iyi sözler taşıyarak (küs) insanların arasını bulmaya çalışan kimse yalancı sayılmaz.'*"

(T1938 Tirmizî, Birr, 26)

Ebû Hırâş es-Sülemî'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman kardeşine bir sene küs duran kimse, onun kanını dökmüş gibi (vebalde)dir."*

(D4915 Ebû Dâvûd, Edeb, 47; HM18100 İbn Hanbel, IV, 219)

Bir gün Hz. Âişe validemiz, parasıyla fakir ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek için evini satar.[1] Ancak yeğeni Abdullah b. Zübeyr, kendisini çok seven teyzesinin[2] bu satışına rıza göstermeyerek, "Vallahi Âişe bu satıştan ya vazgeçer ya da ben onu menederim." diyerek satışa engel olacağını söyler. Yeğeninin bu sözünü işiten Hz. Âişe alınır ve onunla ebediyen konuşmamak üzere Allah'ın adını vererek yemin eder ve adakta bulunur. Teyzesinin bu tutumuna üzülen İbnü'z-Zübeyr, Zühreoğulları'ndan Misver b. Mahreme ile Abdurrahman b. Esved'den arabuluculuk yapmalarını ister. Misver ile Abdurrahman, yanlarına aldıkları İbnü'z-Zübeyr ile birlikte Hz. Âişe'nin yanına gelirler. Onlar içeri girince İbnü'z-Zübeyr, teyzesi Âişe'ye sarılır ve kendisini affetmesini isteyerek ağlamaya başlar. Bu sırada Misver ile Abdurrahman da Hz. Âişe'ye barışması için ısrar ederek Hz. Peygamber'in, *"bir Müslüman'ın kardeşiyle üç günden fazla küs durmasının helâl olmadığını"* bildiren hadisini hatırlatırlar. Bunun üzerine müminlerin annesi Hz. Âişe yeğeniyle barışır; ancak adağı karşılığında da kırk köleyi hürriyetine kavuşturur.[3]

Günlük hayatta, insanlar arasında yanlış anlamalar, alınganlıklar veya menfaat çatışmaları sonucu kırgınlıklar ya da küskünlükler oluşabilmektedir. Ancak Peygamber Efendimiz, *"Birbirinizden nefret etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun. Bir Müslüman'ın din kardeşiyle üç günden fazla küs durması helâl olmaz!"*[4] buyurmuştur. Hele küslük, eşler veya akrabalar arasında olursa bu, toplumun temeli olan aile birliğini bozar. Bu bakımdan arabuluculuk, İslâm'ın teşvik ettiği ahlâkî değerlerdendir. Öyle ki Resûlullah (sav) arabuluculuğun (nafile) namaz, oruç ve sadaka gibi ibadetlerden daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Nitekim Ebu'd-Derdâ'dan nakledildiğine göre, bir keresinde Resûlullah (sav) etrafındakilere, *"Size oruç, namaz ve sadakadan daha faziletli olan şeyi bildireyim mi?"* diye sordu. Sahâbe, "Elbette ey Allah'ın Resûlü." dediler. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: *"İki kişinin arasını düzeltmektir. İki kişinin arasını bozmak ise (imanı) kökünden kazır."* demiştir.[5]

Sevgili Peygamberimiz, bizleri kırgınlıkları gidermek için arabuluculuk yapmaya teşvik etmiş ve bizzat kendisi de birçok insanın ve kabilenin

[1] İF10/493 İbn Hacer, Fethu'l-bârî, X, 493
[2] AU22/223 Aynî, Umdetü'l-kârî, XXII, 223
[3] B6073 Buhârî, Edeb, 62
[4] B6076 Buhârî, Edeb, 62
[5] D4919 Ebû Dâvûd, Edeb, 50; T2509 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 56.

barışmasına öncülük etmiştir.[6] Sehl b. Sa'd es-Sâidî şöyle anlatır: "Kubâ'da yaşayan, Evs kabilesinin bir kolu olan Amr b. Avfoğulları kavga etmişler ve aralarında dargınlık oluşmuştu. Durum Resûlullah'a haber verildiğinde o, *'Haydi onları barıştırmaya gidelim.'* diyerek yola koyuldu[7] ve aralarını düzeltmek için ashâbıyla birlikte Amr b. Avfoğulları'nın mahallesine gitti. Giderken de Bilâl'e, *'Ben gelmeden ikindi namazının vakti girerse, Ebû Bekir'e söyle, halka namazı kıldırsın.'* buyurdu."[8]

Peygamberimiz zaman zaman ashâbıyla sohbet eder, onlara nasihatlerde bulunurdu. Günün birinde Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye, *"Ebû Eyyûb! Allah ve Resûlü'nün razı olacağı bir sadakayı sana söyleyeyim mi?"* dedi. Ebû Eyyûb "Elbette" deyince Resûlullah, *"Birbirlerine kin besleyip anlaşmazlığa düştüklerinde insanların arasını bulmaya çalış!"* tavsiyesinde bulundu.[9]

Arabuluculuk, iki kişi veya topluluk arasında var olan çatışma, kavga, dargınlık ve küslük durumlarını ortadan kaldırma teşebbüsüdür; tarafsız üçüncü bir kişi aracılığı ile çatışmalara çözüm bulma uğraşısıdır. Bunu bilen Yüce Rabbimiz, çatışmaların önlenmesinde arabuluculuğa dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: *"Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin..."*[10] Bir başka âyette de Allah Teâlâ, *"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka veya bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmek isteyenler müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."*[11] buyurmaktadır. Öte yandan Kur'an müminlerden, arabuluculuk yapmalarına engel olacak yeminlerden kaçınmalarını istemiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber zamanında bazı kimseler yakınlarını ziyaret etmeyeceklerine veya insanların arasını bulma çabalarına destek olmayacaklarına dair yemin ediyor, sonra da yeminlerini bozamayacaklarını bahane ederek barışmaktan kaçınıyorlardı. Bunun üzerine Allah (cc), *"İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı engel yapmayın..."*[12] âyetini indirdi.[13] Şu hâlde İslâm, yeminlerin iyilik yapmaya engel kılınmasını yasaklamıştır. Peygamberimiz de Allah'a isyan anlamına gelen hususlarda nezrin yani söz vererek adakta bulunmanın geçerli olamayacağını vurgulamıştır.[14]

Bir hadisinde, *"Bir Müslüman'ın din kardeşine üç günden fazla küs durması, (ve bu şekilde) karşılaştıklarında birbirlerinden yüz çevirmeleri helâl olmaz. Bunların en hayırlısı, önce selâm verendir."*[15] buyuran Allah Resûlü, küskünlüğün sürdürülmemesi gerektiğine vurgu yaparak, bu yolda ilk adımı atanı öv-

[6] B2693 Buhârî, Sulh, 3.
[7] YM7545 Ebû Ya'lâ, Müsned, XIII, 458
[8] D941 Ebû Dâvûd, Salât, 168-169.
[9] MK3922 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IV, 138; BŞ11094 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 490.
[10] Hucurât, 49/10.
[11] Nisâ, 4/114.
[12] Bakara, 2/224.
[13] TT4/421 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV, 421.
[14] D3272 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 12; M4245 Müslim, Nezr, 8.
[15] B6237 Buhârî, İstî'zân, 9.

müştür. Ayrıca *"Pazartesi ve perşembe günleri cennetin kapıları açılır ve Allah'a şirk koşmayan her kul bağışlanır. Ancak kardeşi ile arasında husumet bulunan kişi müstesna. (Onlar hakkında) şöyle denir: 'Şu iki kişiyi birbiriyle barışıncaya kadar bekletin, şu iki kişiyi birbiriyle barışıncaya kadar bekletin!'"*[16] uyarısıyla, küskünlüğün Allah katında hoş karşılanmadığına dikkat çekmiştir.

İslâm'da arabuluculuk girişimi o kadar önemsenmiştir ki Sevgili Peygamberimiz dargın insanları barıştırmak adına gerektiğinde küçük yalanların söylenebileceğini ifade etmiştir. Nitekim o, *"İyi şeyler söyleyerek iyi sözler taşıyarak (küs) insanların arasını bulmaya çalışan kimse yalancı sayılmaz."*[17] buyurmuştur. Ancak, *"Bir haramı helâl, bir helâli de haram kılmadıkça Müslümanlar arasında yapılan antlaşmalar geçerlidir."*[18] buyurarak da haram ve helâl çizgisinin korunması gerektiğine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla iki insanı barıştırmak adına Allah'ın sınırlarını aşmak, arabuluculuk esnasında helâl ile haramı birbirine karıştırmak hatta tarafların gönlü olsun diye haram olan teklif ve imkânlar sunmak kesinlikle doğru değildir.

Hayatı paylaşan eşler arasında oluşan kırgınlıklar, aile yuvasının parçalanmasına veya huzurun bozulmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla eşler arası iletişimde çok daha duyarlı davranılması, anlaşmazlık durumlarının çok daha kısa sürede çözümlenmesi gerekmektedir. Nitekim Peygamberimiz (sav) sevgili kızı Fâtıma ile damadı Hz. Ali arasında yaşanan bir kırgınlığı öğrendiğinde hemen olayla ilgilenmişti. Allah'ın Resûlü, kızı Fâtıma'nın evine gelmiş ve evde Ali'yi göremeyince Fâtıma'ya, *"Amcanın oğlu nerede?"* diye sormuştu. Fâtıma, "Aramızda bir kırgınlık oldu. Bana kızdı, çıkıp gitti. Gündüz uykusunu yanımda uyumadı." diye cevaplamış, bunun üzerine Allah Resûlü, *"O nerede, bir bak."* diyerek Ali'yi araması için birini göndermişti. Adam geri geldiğinde, "Ey Allah'ın Resûlü! Mescitte uyuyor." demişti. Hz. Ali'yi uzanmış, bir yanından elbisesi açılmış, üstü başı toz toprak içinde kalmış hâlde gören Resûl-i Ekrem, bir taraftan onun üzerindeki toz toprağı silerken, diğer taraftan da, *"Kalk ey toprağın babası (Ebû türâb)!"* diyerek tesellide bulunmuştu.[19]

Eşlerin arasını düzeltmeyi ısrarla tavsiye eden Allah Resûlü, *"Kadını kocasına karşı kışkırtan kimse bizden değildir."*[20] uyarısında bulunmuştur. Âyet-i kerimede ise, *"Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır."*[21] buyrularak, eşlerin arasını bulacak ve

[16] M6544 Müslim, Birr, 35
[17] T1938 Tirmizî, Birr, 26.
[18] İM2353 İbn Mâce, Ahkâm, 23; D3594 Ebû Dâvûd, Kaza (Akdiye), 12.
[19] B441 Buhârî, Salât, 58; M6229 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 38.
[20] D2175 Ebû Dâvûd, Talâk, 1
[21] Nisâ, 4/35.

kalıcı çözum üretecek şekilde her iki taraftan da birer kişinin hakemliğine başvurulması önerilmiştir.

İnsanlar arasında kırgınlığın en fazla yaşandığı alanlardan birisi de alacak-verecek meseleleri ya da ticarî hayata dair işlemlerdir. Bunun bir örneği Hz. Peygamber'in kapısının önünde yaşanmıştır. Hz. Âişe validemizin anlattığına göre, Resûlullah (sav) kendi kapısı önünde bir alacak davasından dolayı hasımların yüksek sesle tartıştıklarını işitmişti. Borçlu olan, alacaklıdan borcun bir miktarından vazgeçmesini ve alacağı konusunda müsamahalı davranmasını istiyordu. Borç veren ise, "Vallahi, bunu yapmam!" diyordu. Bunun üzerine Resûlullah (sav) evinden çıktı ve *"Bir iyiliği işlememek üzere Allah adına yemin eden kim?"* diye sordu. Borç veren, "Benim ey Allah'ın Resûlü!" deyince Efendimiz, *"(Borçlu) hangisini tercih ediyorsa öyle yap."* buyurdu.[22]

Toplumsal huzura katkı sağlayan arabuluculuk, sadece Müslümanlar arasındaki kırgınlıklar ve küskünlükler için değil toplumun bütün fertleri için geçerlidir. Nitekim asr-ı saadette Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasındaki borç-alacak ilişkilerinde de bazen anlaşmazlıklar ortaya çıkıyordu. Meselâ, Câbir'in (ra) anlattığına göre, babası Abdullah, bir Yahudiye borcu varken ölmüştü. Câbir, Yahudiden borcu ertelemesini istemişse de o bunu kabul etmemişti. Bunun üzerine Resûlullah'a gidip Yahudi ile arasında aracılık etmesini rica etmiş, Peygamberimiz de onu kırmamıştı.[23]

Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasındaki anlaşmazlıklar bazen de fikrî tartışma şeklinde beliriyordu. Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre, biri Müslüman diğeri de Yahudi olan iki kişi birbiriyle tartışmıştı. Müslüman olan şahıs Yahudiye, "Muhammed'i âlemlere üstün kılan (Allah) adına yemin ederim ki!" demiş, Yahudi de Müslüman'a hitaben, "Musa'yı âlemlere üstün kılan (Allah) adına yemin ederim ki!" demişti. Bunun üzerine Müslüman, Yahudiye bir tokat atmıştı. Yahudi hemen Hz. Peygamber'in yanına gidip olanları haber vermiş, Resûlullah (sav) da Müslüman'ı çağırtarak ona olayı sormuştu. Olup bitenleri iki taraftan da dinleyen Allah Resûlü, kendisini Hz. Musa'ya alternatif gösterip tercih etmemesi konusunda Müslüman'a uyarı ve tavsiyelerde bulunmuştu.[24]

Arabuluculuk yapmak dinimizde takdir ve tavsiye edilen bir davranış olmakla birlikte dinin tasvip etmediği konularda aracılık etmek yasaklanmıştır. Özellikle adaletin sağlanmasına ve hukuk düzeninin sağlıklı işleyişine engel olacak tarzda aracılık yapmak yerilmiştir. Hz. Âişe vali-

[22] B2705 Buhârî, Sulh, 10
[23] B2396 Buhârî, İstikrâz, 9; D2884 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 17.
[24] B2411 Buhârî, Husûmât, 1; M6153 Müslim, Fedâil, 160

demizden nakledildiğine göre, Mahzûmoğulları'ndan varlıklı bir kadın hırsızlık yapmıştı. Bu durum Kureyş'i üzmüş, kendi aralarında meseleyi Resûlullah'a kimin arz edeceğini tartışmışlar ve Resûlullah'ın çok sevdiği Üsâme'nin aracılık yapabileceğine karar vermişlerdi. Bunun üzerine Üsâme Resûlullah ile konuşmuş, ancak hak ve adalete vurgu yapan şu tarihî cevabı almıştı: *"Sizden öncekiler ancak aralarında soylu biri hırsızlık ettiğinde onu bırakıvermeleri; zayıf biri hırsızlık ettiğinde ise ona had cezası uygulamaları sebebiyle helâk olmuştur. Allah'a yemin olsun ki, Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık etse muhakkak onun da elini keserdim."*[25]

Anlaşmazlıkları sona erdirmek ve aralarına soğukluk giren insanları barıştırmak bir erdem ise de asıl olan uyumlu olmak, kırgınlığa, gücenmeye yol açacak olumsuz tavırlardan kaçınmaktır. Müslüman, ailesiyle ve çevresiyle barışık olan şahsiyettir. Kuşkusuz onun bu durumu öncelikle kendisiyle barışık olmasından kaynaklanır. Sahip olduğu iman ve ahlâk ona bu konuda yol gösterir; kalp kırmamayı, gönül yıkmamayı öğretir. Nitekim Allah Resûlü'nün şu hikmetli sözü bu gerçeği teyit eder: *"Müslüman kardeşine bir sene küs duran kimse, onun kanını dökmüş gibidir."*[26]

25 M4410 Müslim, Hudûd, 8; B3475 Buhârî, Enbiyâ, 54

26 D4915 Ebû Dâvûd, Edeb 47; HM18100 İbn Hanbel, IV, 219

SÖZÜN BÜYÜSÜ
SÖZ ETİĞİ VE ESTETİĞİ

عَنْ زَيْدِ بْنِ أسْلَمَ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ يَقُولُ: جَاءَ رَجُلاَنِ
مِنَ الْمَشْرِقِ فَخَطَبَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ سِحْرًا."

Zeyd b. Eslem, İbn Ömer'i (ra) şöyle derken işittiğini nakleder: Doğu'dan iki kişi geldi ve birer konuşma yaptı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav): *"Bazı sözler büyüleyicidir."* buyurdu.

(B5146 Buhârî, Nikâh, 48)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ أنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"... أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ..."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"... وَالْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ..."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أوْ لِيَصْمُتْ..."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Bana sözün özü verildi...*"
(M1167 Müslim, Mesâcid, 5; B2977 Buhârî, Cihâd, 122)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Hoş/güzel söz sadakadır...*"
(B2989 Buhârî, Cihâd, 128; M2335 Müslim, Zekât, 56)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"*Her kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, ya hayır söylesin ya da sussun...*"
(B6475 Buhârî, Rikâk, 23; M173 Müslim, Îmân, 74)

Bir öğle vaktiydi. Kutlu Nebî namaz için hazırlık yapıyordu. Bilâl ezan okumak üzereydi. Medine'nin son aylardaki yoğunluğunu daha da artıracak bir olay meydana geldi. Sayıları yetmiş ile seksen arasında değişen kalabalık bir grup atları, develeri ve yayalarıyla birlikte Medine Mescidi'ne yaklaştı. Kimisi mescide girerken kimisi uzakta bekledi, bir kısmı ise seslerinin çıkabildiği kadar bağırarak hâne-i saadetin arka kısmından Kutlu Nebî'ye seslendiler.[1] Gürültüye dikkat kesilen Nebî, büyük bir sükûnetle abdestini tamamladı ve vakur adımlarla mescide yöneldi. Bilâl şaşkınlık içerisinde bir taraftan öğle ezanını okudu, bir taraftan da gelen grubu süzdü. Cemaat toplanmıştı. Nebî her zamanki gibi öne geçti ve namazı kıldırdı. Selâm verdikten sonra hiçbir şeyle ilgilenmeden evine yöneldi. İçeri girdi. İki rekât namaz kıldı. Sonra tekrar mescide geldi ve mescidin orta yerine, sonradan 'elçiler sütunu' denilen direğin yanına geldi ve durdu. Kalabalık gruba yöneldi,

–*Buyrun, şimdi söyleyin, ne istiyorsunuz?* dedi. İçlerinden birisi,

–Şairlerimiz ve hatiplerimizle geldik. Biz över, biz yereriz. Sizinle hesaplaşmaya geldik dedi. Kutlu Nebî,

–*Ancak Allah över, Allah yerer, diyeceklerinizi deyin bakalım*, karşılığını verdi.

Gelenler, Arap kabilelerinin en büyüklerinden ve Hicaz yarımadasının Necid bölgesinden Irak'a, Arap Körfezi'nden Yemen hududuna kadar olan bölgeyi elinde tutan Temîmoğulları'nın ileri gelenleriydi. Kalabalık grup, önce Medine'de tutsak olan yakınlarını ziyaret etmişler, ardından da mescide yönelerek kendi evinde Peygamber'e devrin en etkili silahıyla meydan okumak üzere büyük bir hışımla yığılmışlardı. İçlerinde kabilelerinin en seçkin hatipleri ve şairleri vardı. O gün Medine belki de tarihinin en görkemli söz düellosuna şahit olmuştu. Araplar arasında büyük itibar sahibi olan liderleri Akra' b. Hâbis'in işaretiyle ayağa kalkan Temîmliler, kabilelerini övüyor, câhiliye değerlerini yükselten şiirler söylüyorlardı. Hz. Peygamber, bir zamanlar "hatîbü'l-ensâr" adıyla anılırken bazı heyetlere karşı Allah Resûlü'nün adına konuşunca "hatîbü'n-nebî" unvanını kazanan şair sahâbî Sâbit b. Kays'la onlara karşılık verdi. Akra' daha güçlü olan

[1] DS7/554 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VII, 554

birini, adıyla sanıyla Temîm'in gözdesi olan Zıbrıkân b. Bedr'i ayağa kaldırdı. O da diyeceğini dedi. Peygamber (sav) bu defa gözde şairi Hassân b. Sâbit'i çağırttı. Hassân sözlerin en güzelini dillendirdi. Bu şekilde bir onlardan bir bu taraftan, söz uzadıkça uzadı. Nihayet kalabalık grup, kendi aralarında görüşmek üzere izin istediler. Ve sonunda Nebî'nin hatiplerinin daha güçlü, onun şairlerinin daha dirayetli olduğunu, dile getirdiklerinin de hak olduğunu teslim ettiler. Gelip Kutlu Nebî'ye iman ettiklerini itiraf ettiler. Bu itirafla Arap yarımadasının Medine'den öte Irak'a kadar olan doğu bölgesi İslâmlaşmış oldu. Sözle gelen fetih yarımadayı kuşatmıştı. Gelen heyet hemen oradan ayrılmadı, görüşme ve söyleşiler devam etti. Bir aralık heyet içerisinde yer alan Zibrikân ve bir diğer söz ustası Amr b. Ehtem, Nebî'nin yanına geldiler. Gelenlerin kişilikleriyle ilgili özel bir diyalog yaşandı. Nebî sordu, onlar söyledi. Orada bulunanlar o gün sözün en güzel ve en güçlüsü nasıl olur ve nasıl söylenirmiş onu gördüler, âdeta büyülendiler. Hele bu son diyalog o kadar hoşlarına gitti ki, Amr b. Ehtem'in sözleri üzerine Arap'ın en fasihi olan ve kendisine 'sözün özü' lütfedilmiş olan Peygamber, *"Gerçekten bazı sözler büyüleyicidir."* dedi.[2]

Bu olay bu kadarla kalmamış heyetin Müslüman olmasıyla Medine'de tutsak edilen esirler özgürlüğüne kavuşmuş, Hz. Peygamber (sav) heyette bulunanlara bol bol hediyeler dağıtmıştır. Yaşı biraz küçük olmasına rağmen Amr b. Ehtem'e özel ihsanlarda bulunmuş, ay yüzlü, söz ustası Zibrikân'ı da kavmine zekât sorumlusu olarak atamıştır.[3] Zibrikân, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de bu görevini sürdürmüştür.[4]

Öte yandan kalabalık heyet Medine'den ayrılmadan, Cebrail, Hucurât sûresinin 4. ve 5. âyetlerini getirmiştir.[5] Toplumsal insanî değerleri, sesi ve sözü kullanmanın ahlâkî ilkelerini öğreten ilâhî kelâm, bu hadisenin yadigârı olarak yeryüzüne indirilmiştir. Sözlerin en güzeli olan ilâhî kelâm, en güzel Muhammedî terbiyeyi hatırlatmış ve inananlara,

–Allah ve Resûlü'nün koyduğu sınırlara riayet etmelerini,

–Seslerini Nebî'nin sesinden daha fazla yükseltmemelerini,

–Ona karşı yüksek sesle konuşmamalarını,

–Hz. Peygamber'in aile efradına ait odaların arkasından ona adıyla hitap ederek bağıranların, akıllarını kullanmayan kimseler olduklarını,

–Fâsığın sözünü iyi tetkik etmelerini,

–Hiçbir topluluğun, bir başka toplulukla alay etmemesini,

–Keza hanımların da birbirleriyle alay etmemelerini,

[2] BS 5/50 İbn Kesîr, *Bidâye*, V, 50-54, KU30316 Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, X, 820, T5146 Buhârî, Nikâh, 48; M2009 Müslim, Cum'a, 47.

[3] BS13418 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 16.

[4] EU 2/304 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 304

[5] B4847 Buhârî, Tefsîr, (Hucurât) 2; TT1/501 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 501

–İnsanların birbirlerine lakap takmamalarını,

–Kalplerini temiz tuttukları gibi, dillerini de kardeş eti yemişçesine iğrenç olan gıybetten korumaları gerektiğini hatırlatmıştır.[6]

Arap toplumunun söz ustalarından oluşan bir topluluk vesilesiyle sözün ilâhî ahlâkî yasası böyle öğretilmiştir.

Sözcüklerle konuşma, meramını dille ifade etme insana verilen ilâhî bir lütuftur. İnsanı yaratan ve ona beyanı öğreten Allah'tır.[7] Hz. Âdem'i var edip, ona varlıkların isimlerini belleten Allah'tır.[8]Söz, insanın evrene açıldığı ve yüreğindekini dışarıya açtığı bir mucizevî âyettir. Sözler vardır, türlü türlü...

Ve meselâ,

O'nun sözüyle yok, var olur.[9]

Ve söz, Âdem'in dilinde tevbe olur.[10]

Ve kimi sözler, İbrâhim'e sınama olur.[11]

Ve Musa sözle kelîm olur.[12]

Ve söz, Meryem'de sükût olur.[13]

Ve İsa ile söz, insan olur.[14]

Ve söz, gün gelir insanın azalarına tercüman olur.[15]

Ve söz, Allah'ın olur.[16]

Ve söz, Allah'tan olur.[17]

Ve Allah'ın sözü, yükseklerde olur.[18]

Ve kâfirlerin sözü, yerlerde sürünür.[19]

Ve söz, hoş bir ağaç gibi hoş olur.[20]

Ve söz, habis bir bitki gibi habis olur.[21]

Ve söz, azap olur.[22]

Ve söz, kesin/fasl olur.[23]

Ve söz, baki olur.[24]

Ve söz, takva olur.[25]

Ve söz, değişmez olur.[26]

Ve söz, Rabbin sözü olur.[27]

Ve Rabbin sözüne ağaçlar kalem, denizler mürekkep olsa, arkasından denizler yedi katı daha çoğaltılsa yetmez olur.[28]

Ve söz, yerinden oynatılıp tahrif edilen söz olur.[29]

Ve söz, salih amelle O'na yükselen hoş söz olur.[30]

Ve söz, kerim elçinin sözü olur.[31]

O söz, sözlerin özü olur.

6 Hucurât [illegible]
7 Rahmân, 55/3-4
8 Bakara, 2/31
9 Nahl, 16/40
10 Bakara, 2/37.
11 Bakara, 2/124
12 Nisâ, 4/164.
13 Meryem, 19/26
14 Meryem, 19/34.
15 Fussılet, 41/20
16 Lokmân, 31/27
17 Âl-i İmran, 3/39
18 Tevbe, 9/40.
19 Tevbe, 9/40
20 İbrâhîm, 14/24
21 İbrâhîm, 14/26.
22 İsrâ, 17/16
23 Târık, 86/13.
24 Zuhruf, 43/28.
25 Fetih, 48/26
26 Yûnus, 10/64
27 Sâffât, 37/31
28 Lokmân, 31/27.
29 Mâide, 5/13
30 Fâtır, 35/10.
31 Tekvîr, 81/19

Kelâm-ı kadimde sözlerin hak,[32] sabit,[33] kesin/kati,[34] maruf,[35] dosdoğru,[36] etkili,[37] kerim,[38] kolay[39] ve yumuşağından[40] söz edilir. Keza (taşıması) ağır,[41] (vebali) büyük,[42] yalan,[43] (aldatıcı) yaldızlı,[44] kötü, çirkin sözler[45] de vardır. Söze kulak verip, en güzeline uyanlar övülür.[46] Eşinden şikâyetini göklere yönelten hanımın sözlerini Allah'ın işittiği bildirilir.[47] Vahyin beşer sözü olduğu kesin bir dille reddedilir.[48] Kur'an'ın şair sözü olduğu savı aynı şiddetle geri çevrilir.[49] Şairlerin boş, kuru vehim vadilerinde dolaştıkları ifade edilir.[50] Kutlu Nebî'ye Allah'ın şiir öğretmediği, ona şiirin yaraşmayacağı belirtilir. Ona vahyedilenin bir öğüt ve apaçık Kur'an olduğu söylenir.[51]

Şiirin saltanatını yerinden eden, şiir olmayan sözdür Kur'an. Ama şiir Arap toplumunun bir gerçeğidir. Arap'ın dünyasından şiiri alırsanız geriye bir şey kalmaz. Şiir onların hafızası, tarihi, aşkı, heyecanı, övüncü, hicvi, yakarışı, adanışı, savaş çağrısı, düşmanı aşağılaması, gecelerinin neşesi, acılarının şikâyeti, seferlerinin eğlencesidir. Çölde yük taşıyan develer şiir eşliğinde, recezle, aruzla bir başka yürür. Coşarak seyreder. Şiirin temposu kervanların yolunu kısaltır. Hayâ timsali Son Elçi'nin, *"Ne yapıyorsun Enceşe, yavaş ol! Cam gibi narin (hanım) yolcularına mukayyet ol!"*[52] anlamına gelebilecek sözleri böyle bir geleneğin yadigârıdır. Bir yolculuk sırasında aralarında Hz. Enes'in annesinin de bulunduğu Peygamber eşlerini taşıyan develer, Enceşe'nin coşkulu şiir nağmeleriyle o kadar süratlenmişlerdir ki, müşfik Peygamber, hanımefendiler incinebilir kaygısıyla Enceşe'yi bu şekilde uyarmıştır.

Câbir b. Semüre; hani şu, Sevgililer Sevgilisi'nin yanlarından geçerken yanağını okşadığı ve sırf okşadığı için o yanağının ötekinden daha güzel olduğunu söyleyen Câbir[53] diyor ki: "Ben Hz. Peygamber'in meclisinde yüzlerce kere bulundum. Arkadaşlarıyla mescitte otururlardı. Ashâbı şiirler okur, câhiliye devrinden söz ederlerdi. O, konuşulanları sessiz bir biçimde dinler, zaman zaman da onlarla birlikte gülümserdi."[54]

Kutlu Nebî şair değildir. Hiçbir zaman da şairliğe heves etmemiştir. Ama şiiri en iyi bilenlerdendir. Arap'ın dahi şairlerinin dizelerini sorup soruşturandır. Yeri geldiğinde onlardan aktarımlarda bulunandır. Zor zamanlarda şairlerin dilinden dökülen kimi hikmetli sözleri tekrarlamak suretiyle arkadaşlarını rahatlatandır. Kendisi de binlerce beyti ezbere bilen sevgili eşi Âişe'nin söylediğine göre Kutlu Nebî, gecikmiş bir haberi beklediği zaman Muallaka şairi Tarafe'nin şu dizelerini tekrarlarmış:[55]

32 En'âm, 6/73
33 İbrâhîm, 14/27
34 Secde, 32/13
35 Bakara, 2/263
36 Nisâ, 4/9
37 Nisâ, 4/63
38 İsrâ, 17/23
39 İsrâ, 17/28.
40 Tâ-Hâ, 20/44.
41 Müzzemmil, 73/5
42 İsrâ, 17/40
43 Hac, 22/30
44 En'âm, 6/112
45 Mâide, 5/63; Mücâdele, 58/2
46 Zümer, 39/18
47 Mücâdele, 58/1
48 Hâkka, 69/43, Müddessir, 74/25-26
49 Hâkka, 69/41.
50 Şuarâ, 26/225
51 Yâsîn, 36/69
52 B6161 Buhârî, Edeb, 95; M6038 Müslim, Fedâil, 71
53 M6052 Müslim, Fedâil, 80. MK1909 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, II. 221
54 T2850 Tirmizî, Edeb, 70
55 HM25649 İbn Hanbel, VI, 146.

سَتُبْدِي لَكَ الْأَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلاً
وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدِ

Bilmediklerini gösterir yakında sana günler,
Azık vermediğin kimseden gelir sana haberler.

Medine müdafaası için hendek kazımı esnasında bir taraftan toprak taşırken bir taraftan da arkadaşlarına katılır, onların dizelerine Abdullah b. Revâha'nın beyitleriyle karşılık verirmiş; son sözcüğü de, olan gücüyle bağırarak tekrarlarmış:[56]

اللَّهُمَّ لَوْلاَ أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا وَلاَ تَصَدَّقْنَا وَلاَ صَلَّيْنَا
فَأَنْزِلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا وَثَبِّتِ الأَقْدَامَ إِنْ لاَقَيْنَا
إِنَّ الأُلَى قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا وَإِنْ أَرَادُوا فِتْنَةً أَبَيْنَا

Sen olmasaydın Allah'ım, bulamazdık hidayeti / Zekâtı veremez, kılamazdık namazı.
Karşılaşınca düşmanla, sen ver sekinet bize / Ayaklarımızı sen sağlam tut yerinde.
Şüphesiz kâfirler saldırdılar bizlere / Bizse geri durduk, onlar istese de fitne!

Onun nezdinde sözün değeri, hakikati ne kadar yansıttığı ile ölçülür. Sözün şiir olması, nesir olması tali bir konudur. Onun için tüm zamanlar boyunca bütün Arap şairlerinin sözleri içerisinde en şairane söz Lebîd b. Rebîa'nın "Elâ küllü şey'in mâ halâ'llâhe bâtılün." (Dikkat edin! Allah'tan başka her şey beyhude!) sözüdür.[57] Çünkü bu söz Allah'tan başka her şeyin geçici olduğu hakikatini ifade etmektedir. Kur'an bu gerçeği, *"O'nun zâtından başka her şey yitip gidicidir."*[58] diyerek vurgulamıştır.

Kutlu Nebî, gerçekliğe tercüman olduğu için Sakîf kabilesinin en büyük şairi Ümeyye b. Ebu's-salt'ın yüzden fazla dizesini Arafat dönüşü Mina yolunda büyük bir hevesle dinlemiştir. Ümeyye'nin hemşehrisi olan Şerîd b. Süveyd isimli sahâbîye rastlayan Hz. Peygamber, onu kendi devesine bindirmiş ve yol boyu ondan Ümeyye'nin şiirlerini dinlemiştir. Çünkü Ümeyye'nin bu dizelerinde yerin ve göğün yaratılışı, melekler ve benzeri diğer Arap şairlerinin ele almadığı konular işlenmektedir. Bu dizeler Hz. Peygamber'in o kadar hoşuna gitmiştir ki, Şerîd'in sözlerini bitirmesinin

[56] B4106 Buhârî, Meğâzî, 30.
[57] M5888 Müslim, Şiir, 2, B3841 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 26.
[58] Kasas, 28/88.

ardından, *"Ümeyye neredeyse şiirlerinin diliyle Müslüman olmuş."* demiştir.[59] Halbuki Ümeyye, Ehl-i kitapla temas kurup, bir ara onların inançlarına kapılan, sonra bundan vazgeçip kendisine peygamberlik gelmesini uman bir adamdır. Kız kardeşinin hikâye ettiğine göre, evlerinin tavanı açılarak iki beyaz kuş tarafından uyurken göğsü açılan, ancak kuşların kalbine ilkâ ettiği gerçeği kabul etmeyerek reddeden ve "Allah benim iyiliğimi istedi, fakat ben onu kabul etmedim." diyebilen bir şahsiyettir. Buna mukabil yazılarında ilk defa "Bismike Allâhümme/Senin adınla başlarım Allah'ım." ifadesine yer veren de odur. Ümeyye, Bedir'de öldürülen müşriklere mersiye düzen bir inançsız,[60] hatta azılı bir peygamber aleyhtarıdır. Bütün bunlara rağmen onun şiirlerini ibretle dinleyen Kutlu Nebî, bu tavrı ile sözün değerinin "hakikate tercüman olmasında" yattığını belirtmekte ve belki de, "Hakikat, mastarından bağımsızdır." vecizesini telmih etmektedir.

Hakikati değil de safsata ve sefahati dillendiren her söz şiir olmasa da mezmumdur. Bu nedenle bazen Nebiyy-i Muhterem'in mescitte şiir inşâdından sakındırdığı aktarılır. Hatta kimi rivayetlerde onun, şiiri, insan için öldürücü tesiri olan irine benzettiği söylenir. Nitekim büyük sahâbî Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ra) şahit olduğu bir vaka Medine'ye seksen mil (yaklaşık yüz otuz km.) uzaklıktaki Arc mevkiinde gerçekleşmiştir. Arc, Hz. Peygamber'in hicret sırasında dinlendiği, hacca giderken konakladığı, muhtelif vesilelerle çıktığı yolculuklarda mutlaka mola verdiği bir yerdir. Vadisi, geçidi ve dağlarıyla ünlü olduğu kadar oraya mensup şairleriyle de namlıdır. Hatta buraya özgü gizemli, efsunlu, büyülü anlatılar söz konusudur. Anlaşıldığı kadarıyla burası meczup bazı kimselerin anlamlı anlamsız sözler sarf ederek vadisinde, yamacında ve dar geçidinde kendilerini oyaladıkları bir mevkidir de. Ebû Saîd'in anlatısına göre, Hz. Peygamber'le bir gezinti yaparlarken aniden şair kılıklı birine rastlamışlar ve Allah Resûlü (as), *"Tutun şu taşkını, yakalayın şu azgını! Yemin ederim ki, bir adamın içinin irinle dolması, şiirle dolmasından daha iyidir."*[61] demiştir. Bu kişinin nelerden söz ettiğine ne yazık ki vâkıf değiliz. Ancak onun, sözleriyle taşkınlığa, azgınlığa, süfliyata ve saçmalığa davet ettiği anlaşılmaktadır. O kişinin şeytana benzetilmesi ile söylediklerinin irinle mukayese edilmesi sözlerinin çürütücü, kokuşturucu ve tiksinti verici, belki de insanı çökertici bir içeriğe sahip olduğunu anımsatmaktadır.

Sözün büyüsü belki de buradan ileri gelmektedir. Söz ihya ettiği gibi, imha da eder. O nedenle Medine Mescidi'nde Hz. Peygamber dışında ken-

[59] M5887 Müslim, Şiir, 1
[60] HS3/297 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 297
[61] M5895 Müslim, Şiir, 9; B6154 Buhârî, Edeb, 92.

dine kürsü tahsis edilen yegâne zât Kutlu Nebî'nin şairi, câhiliyenin ve İslâm'ın en etkili söz ustası Hassân b. Sâbit'tir. Şirk ve küfrün söz kalelerini dizeleriyle çökerten ve bu konuda bizzat Peygamber'in, *"Allah'ım, onu Rûhu'l-Kudüs'le destekle."* diye dua ettiği Hassân.[62]

Mescitte dizelerini müminlere tekrarlarken halife Ömer'in sert bakışları karşısında yemin ederek Hz. Peygamber'in bu konuda kendisine izin verdiğine dair Ebû Hüreyre'yi şahit tutan Hassân.[63]

Kureyş muannitlerini hicvederken ola ki, farkına varmadan Peygamber'e de dil uzatmış olur endişesiyle Ebû Bekir'den Kureyş'in bütün soy kütüğünü öğrenip, Hz. Peygamber'i tereyağından kıl çeker gibi ayırarak müşrik Kureyşlileri dizeleriyle can evinden yaralayan Hassân.[64]

Abdullah b. Revâha'nın umretü'l-kazâ sırasında Mekke'ye girerken söylediği beyitler için nasıl, *"Bu sözler onların üzerlerine yağdırılan oklardan daha etkilidir/çökerticidir."* demişse Kutlu Nebî, onun için de benzer şeyleri söylemiştir.[65]

Söz hazinelerinin anahtarları kendine verilen Kutlu Nebî, sözlerin en latîfini, en veciz ve en anlaşılır biçimde söyler, konuşurken tane tane konuşur, anlatırken dinleyenler rahat kavrasın diye sözlerini tekrarlar.[66] Ana dilini herkesten daha iyi öğrenmesi için Sa'doğulları'na daha çocukken uzun müddet konuk olur; Arap yarımadasında konuşulan bütün lehçelere aşina, "elçiler yılı" denilen hicrî dokuzuncu yılda bütün heyetlerle onların anlayacağı biçimde konuşacak kadar dile vâkıf. Hatta bu duruma telmih eden bir rivayette, *"Bana dili Rabbim öğretti ve en güzel şekilde öğretti."*[67] buyrulmuştur. *"Bana sözün özü verildi."*[68] diye kendisinin bütün peygamberlere olan rüçhanına işaret eder. Konuşurken temsiller, teşbihler, misallerle kastını en güzel biçimde beyan eder.

Allah Resûlü, ümmetini faydasız, lüzumsuz lakırdılara karşı ikaz eder. Mâlâyanîyi terk edebilenin ne güzel bir Müslüman olacağını ilân eder.[69] Samimiyeti sözün özü sayar. İnsanların kalbini esir almak için yapmacık sözler söyleyenleri, ağzını eğip bükerek gösteriş için söz sarf edenleri Allah'ın sevmediğini haber verir.[70] İnsanları, ikiyüzlülerin herkese karşı farklı farklı konuşmaları konusunda dikkatli olmaları için ikaz eder.[71] Hele hukuku ilgilendiren konularda söz yeteneğini kullanarak hakları gasp etmek isteyenleri en ağır biçimde uyarır. Bu suretle iktisap edilenin bir hak değil, doğrudan cehennem ateşi olduğunu beyan eder.[72] Sözün emanet olduğu; sorumsuzca sarf edilen bir söz yüzünden elim acılara du-

[62] B453 Buhârî, Salât, 28; M6386 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 152
[63] N717 Nesâî, Mesâcid, 24; M6384 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 151
[64] B4145 Buhârî, Meğâzî, 37; M6395 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 157
[65] T2847 Tirmizî, Edeb, 70; N2876 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 109
[66] D4839 Ebû Dâvûd, Edeb, 18
[67] KU31895 Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, XI, 534
[68] M1167 Müslim, Mesâcid, 5
[69] MU1638 Muvatta', Hüsnü'l-hulk, 1; T2318 Tirmizî, Zühd, 11
[70] T2853 Tirmizî, Edeb, 72
[71] M6630 Müslim, Birr, 98; B6058 Buhârî, Edeb, 52
[72] B2458 Buhârî, Mezâlim, 16; M4475 Müslim, Akdiye, 5

çar olunabileceği konusunda ihtarda bulunur.[73] Yapmacık konuşmanın ve boşboğazlığın kötü ahlâk olduğuna işaret eder.[74]

Peygamber Efendimiz, her şeyde olduğu gibi sözde de zarafeti emreder. Münafığa/ikiyüzlü riyakâra "efendi" demeyi yasaklar,[75] maiyetinde hizmet verenlere "kulum, kölem" demekten men eder, "yavrucuğum, oğulcuğum" demeyi tavsiye eder.[76] Müminin ona buna dil uzatan, insanlara lânet okuyan, çirkin, kaba, bayağı sözlerle hakaret eden biri olamayacağının altını çizer.[77] Zarif konuşmayı emreder. Kur'an'ın, *"İnsanlara güzel sözler söyleyin."*[78] emrine imtisâlen halkla paylaşacak hiçbir şeyi olmayanların hoş sohbetlerini onlarla paylaşabileceklerini hatırlatır.[79]

Çünkü insanın insanlığa sadakatinin nişanesi hoş sözdür. Ve çünkü, *"Hoş/güzel söz sadakadır."*[80]

Kutlu Nebî, insanlığa sözün büyüsünü içinde saklayan şu çağrıyı yapar:

"Her kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, ya hayır söylesin ya da sussun..."[81]

[73] T1959 Tirmizî, Birr, 39; D4868 Ebû Dâvûd, Edeb, 32
[74] T2018 Tirmizî, Birr, 71
[75] D4977 Ebû Dâvûd, Edeb, 75.
[76] B2552 Buhârî, Itk, 17
[77] T1977 Tirmizî, Birr, 48.
[78] Bakara, 2/83.
[79] M2349 Müslim, Zekât, 68; B6023 Buhârî, Edeb, 34.
[80] B2989 Buhârî, Cihâd, 128; M2335 Müslim, Zekât, 56
[81] B6475 Buhârî, Rikâk, 23; M173 Müslim, İmân, 74

SÖZ SÖYLEMEK SORUMLULUKTUR

عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ قَالَ: قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ."

Ebû Musa (ra) anlatıyor:
"Ey Allah'ın Resûlü, hangi Müslüman daha faziletlidir?"
diye sordular. Resûlullah (sav),
"Dilinden ve elinden (gelecek kötülükler konusunda) Müslümanların güven içinde oldukları kimse!" buyurdu.
(B11 Buhârî, Îmân, 5; M163 Müslim, Îmân, 66)

عَنْ أبي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ..."

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: جَالَسْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَكْثَرَ مِنْ مِائَةِ مَرَّةٍ، فَكَانَ أَصْحَابُهُ يَتَنَاشَدُونَ الشِّعْرَ وَيَتَذَاكَرُونَ أَشْيَاءَ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ، وَهُوَ سَاكِتٌ فَرُبَّمَا تَبَسَّمَ مَعَهُمْ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ تُمَارِ أَخَاكَ وَلاَ تُمَازِحْهُ وَلاَ تَعِدْهُ مَوْعِدَةً فَتُخْلِفَهُ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, ya hayır söylesin ya da sussun."*

(M173 Müslim, Îmân, 74; B6018 Buhârî, Edeb, 31)

Câbir b. Semüre şöyle demiştir: "Ben Peygamber'in (sav) meclisinde yüzden fazla kere bulundum. Onun ashâbı (mescitte oturup) şiirler okur, câhiliye devrinde olan bazı işlerden söz ederlerdi. O, konuşulanları sessiz bir biçimde dinler, zaman zaman da onlarla birlikte gülümserdi."

(T2850 Tirmizî, Edeb, 70)

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kardeşinle (düşmanlığa varan) tartışmaya girme, onunla (kırıcı şekilde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme."*

(T1995 Tirmizî, Birr, 58)

Peygamberimizin âlim sahâbîsi Ukbe b. Âmir el-Cühenî... Allah'ın Kitabı'na aşinalığı ile tanınan, eliyle yazdığı bir "mushaf"ı ardından yadigâr bırakan kıymetli insan... Anlı şanlı bir şair idi Ukbe. Çok güzel konuşur, sözleri ile dinleyenleri derinden etkilerdi.[1] Bir gün merakla Resûl-i Ekrem'e sordu: "Ey Allah'ın Resûlü, kurtuluşun yolu nedir?" Dostunu tanıyan Allah Resûlü, ona özel olsa da asırlar boyunca inananların kulağında çınlayacak bir cevap verdi: *"Diline sahip ol, (fitne zamanında) evinden çıkma, günahların için de gözyaşı dök."*[2]

Yeryüzünde halife sıfatıyla yaratılan ilk insana, eşyanın isimleri bizzat Allah tarafından öğretilmiş[3] ve insanı yaratan Rabbi, ona konuşma yeteneğini bahşetmişti.[4] Hz. Âdem'in yaratılışına anlam veremeyen meleklere karşı Hz. Âdem, Rabbinden öğrendiği bu isimleri esas alarak konuşmuş[5] ve böylece insanın üstünlüğü ortaya konulmuştu. Hz. Âdem'in konuşması, onun kadrini ve değerini artırırken şeytanın Rabbine karşı isyan ve itiraz yüklü konuşması ise onu alçaltıp Allah'ın rahmetinden uzaklaştırmıştı. Zaten insanı yücelten sadece konuşabilmesi değil, konuşmasının hakikat ve güzelliklerle dolu olmasıydı.

İman edenlere Yüce Allah tarafından doğru sözlü olmaları emredilmiştir.[6] Ebû Zer (ra), Resûlullah'ın (sav) kendisine emrettiği hususlardan birisinin de, *"acı bile olsa (söylemek zoruna da gitse) doğruyu söylemesi"* olduğunu anlatmaktadır.[7] Nitekim insanlara güzel söz söylemek, bir zamanlar kulların Allah'a verdikleri sözler arasında yer alırdı.[8] İncitmeden, zarif ve anlamlı konuşmak kadar iyiliği emredip kötülüğü önlemeye çalışmak da güzel sözler kapsamında değerlendirilmiştir.[9] Şu hâlde güzel söz söylemek, daima insanların hoşuna giden şeyleri söylemek değildir. Hoşlarına gitmese de doğruyu ve gerçeği yansıtan cümlelerle insanları uyarmak, güzel sözlü olmak demektir. Nitekim Hz. Peygamber'in beyanına göre, *"En faziletli cihad, zalim yönetici karşısında (söylenen) doğru sözdür."*[10] Ama doğru söz söylemenin yani hakkı konuşmanın, doğru ve nitelikli bir üslubunun da olması gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki Hz. Musa ile Hz. Harun'dan, Firavun gibi tanrılık iddia eden bir kral karşısında bile yumuşak bir dille hakikati anlatmaları istenmiştir.[11]

[1] ZBI/35 Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 35.
[2] T2406 Tirmizî, Zühd, 60.
[3] Bakara, 2/31.
[4] Rahmân, 55/4.
[5] Bakara, 2/33.
[6] Ahzâb, 33/70.
[7] HM21745 İbn Hanbel, V, 160.
[8] Bakara, 2/83.
[9] IT1/317 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 317.
[10] T2174 Tirmizî, Fiten, 13; N4214 Nesâî, Bîat, 37
[11] Tâ-Hâ, 20/42-44

İnsanları, doğruyu anlatan sözleri ile ikna etme görevini yüklenen Peygamberimiz (sav), davranışlarında olduğu gibi konuşmalarında da en güzel örnek olmuştur. Ahlâkının temeli Kur'an'a dayanan Hz. Peygamber,[12] Allah'ın rahmetinin bir tezahürü olarak insanlara yumuşak davranmıştır.[13] Bu durum, her Müslüman için, özellikle de hakkı ve hakikati anlatma sorumluluğunu taşıyanlar için, son derece önemli bir tebliğ metoduna işaret etmektedir.

Diğer taraftan Kur'an bizzat kendisini, *"sözün en güzeli"* olarak nitelemektedir.[14] Aynı çerçevede Allah'ın Resûlü, *"Sözün en güzeli Allah'ın kelâmı, en güzel yol da Muhammed'in yoludur."* buyurmuştur.[15] Dolayısıyla konuşmalar nitelik ve nicelik açısından bu iki kaynağın verilerine, ilkelerine uyum gösterdiği nispette değer ve güzellik kazanacaktır. Çünkü Müslüman'ın Allah katında değerini artıran özelliklerden birisi de güzel sözlü olmasıdır.[16]

Kur'an'da Hz. Peygamber'e ve onun şahsında bütün Müslümanlara, *"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."*[17] buyrulmaktadır. Âyetlerde başta kelime-i tevhid olmak üzere her türlü hayırlı ve güzel söz, kökü sağlam, dalları semaya uzanan ve her zaman meyve veren bir ağaca;[18] başta şirk olmak üzere her türlü kötü söz ise yerden koparılmış ayakta durma imkânı olmayan köksüz bir ağaca benzetilir.[19] O hâlde bir konuşmadan faydalı neticeler alabilmek için güzel ve faydalı sözler seçilmeli, doğru ve etkili bir üslûp kullanılmalıdır. Çünkü, *"Allah, zulme uğrama hâli hâriç çirkin sözün açıkça söylenmesini sevmez."*[20] Hz. Peygamber de asla çirkin söz söylemez, bile bile ahlâka aykırı çirkin konuşmalar yapmazdı.[21] Dolayısıyla İslâm ahlâkına uymayan kaba ve çirkin sözlerin söylenmesi, argo ve küfürlerin sarf edilmesi, müstehcen fıkra ve hikâyelerin anlatılması inanan kimsenin vakar ve saygınlığına gölge düşürecektir.

Bir gün Sevgili Peygamberimize, "Ey Allah'ın Resûlü, İslâm(a inananlar)ın hangisi daha faziletlidir?" diye sordular. Peygamberimiz, *"Dilinden ve elinden (gelecek kötülükler konusunda) Müslümanların güven içinde oldukları kimse!"* buyurdu.[22] İyi Müslüman, diliyle başka insanları incitip onlara zarar vermediği gibi kendisini ilgilendirmeyen konularda mümkün olabildiğince az konuşur.[23] Bulunduğu mertebeye nasıl ulaştığı sorulan Lokman (as), şu cevabı vermiştir: "Doğru sözlülükle, emaneti ehline teslim etmekle ve kendimi ilgilendirmeyen konularla meşgul olmamakla!"[24] Hz. Ömer (ra) de şöyle demiştir: "Sizin bize en sevimli olanınız, konuşması en doğru

[12] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139
[13] Âl-i İmrân, 3/159
[14] Zümer, 39/23
[15] N1312 Nesâî, Sehv, 65
[16] HM23597 İbn Hanbel, V, 378.
[17] Nahl, 16/125
[18] İbrâhim, 14/24-25.
[19] İbrâhim, 14/24-26.
[20] Nisâ, 4/148.
[21] B3759 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 27
[22] B11 Buhârî, İmân, 5; M163 Müslim, İmân, 66.
[23] HM1732 İbn Hanbel, I, 201
[24] MU1830 *Muvatta'*, Kelâm, 7

ve emanet konusunda en hassas olanınızdır."[25] Bundan dolayıdır ki, ilim adamlarını sıkıştırmak, küçük duruma düşürmek ve mantık oyunları ile gerçeği çarpıtmak için sorular sormak[26] ve görmediği hâlde görmüş gibi rüya anlatmak[27] Peygamberimiz tarafından yasaklanmıştır.

İnsanları doğru yoldan saptırmak veya hak dini alaya almak amacıyla değersiz boş sözlere ilgi gösterip onları öğrenenler, insanı perişan eden bir azapla tehdit edilmişlerdir.[28] Hz. Peygamber, Müslümanların konuşmalarında belli bir seviyenin olmasını sağlamak amacıyla ümmetini uyararak, "*En kötü olanlarınızı size haber vereyim mi? Onlar gevezelik edip ne söylediğine dikkat etmeden konuşanlardır.*"[29] buyurmuştur. Ayrıca Resûl-i Ekrem, başkalarını güldürmek amacıyla yapılan anlamsız, gerçek dışı ve boş konuşmaları da yasaklamıştır.[30]

Sevgili Peygamberimiz, "*Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, ya hayır söylesin ya da sussun.*"[31] prensibiyle Müslüman'a, kendisini kontrol etme yeteneği kazandırmak istemiştir. İnsan, ağzından çıkan cümlenin bir fayda sağlayıp sağlamayacağını tartmalı, önce düşünmeli sonra konuşmalı, söyledikleri iyiliğe vesile olmayacak hatta zarar verecekse susmalıdır. Diğer yandan, insanların yüzlerine karşı konuşurken gösterilen hassasiyetin arkalarından konuşurken de sürdürülmesi gerekmektedir. Bir kimsenin duyduğunda üzüleceği bir şey, doğru bile olsa onun yokluğunda da konuşulmamalıdır. Çünkü Peygamberimizin ifadesine göre bu, gıybettir.[32] İki kimsenin, yanlarında bulunan üçüncü kimseyi dışlayarak kendi aralarında konuşmaları ve toplum içinde fısıldaşmaları da Hz. Peygamber tarafından çirkin görülmüştür[33] Dolayısıyla kötü konuşmak kadar söyledikleri duyulmasa bile çevredeki insanlarda rahatsızlık oluşturacak şekilde konuşmak da dinimizce hoş karşılanmamıştır.

Konuşurken karşıdaki insanı rencide eden ve aşağılayan ifadelere asla izin vermeyen Allah Resûlü, o günün bir gerçekliği olan efendilik-kölelik ilişkisinde bile buna dikkat edilmesini emretmiş, bir kişinin erkek ya da kadın kölesine "kulum" demesini yasaklayarak "evlâdım, kızım" gibi kelimelerin kullanılmasını istemiştir.[34] Çünkü insan, ancak Allah'a kul olmalı, her ne kadar mal ve mevki sahibi olsa da yanında çalışanların ona değil Allah'a ait kullar olduğunu unutmamalıdır. Diğer taraftan gelecekle ilgili konularda konuşurken Allah'ın takdir ve iradesini göz ardı etmemeli, kesin konuşmak yerine "*inşallah*" demelidir.[35] Çünkü sınırlı bir iradeye sahip olan insan, gelecekte olacakları belirleyecek mutlak iradenin sahibi değildir.

[25] ES241 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Samt*, 241.
[26] D3656 Ebû Dâvûd, İlim, 8
[27] B7042 Buhârî, Ta'bîr, 45.
[28] Lokman, 31/6
[29] HM8808 İbn Hanbel, II, 370
[30] D4990 Ebû Dâvûd, Edeb, 80.
[31] M173 Müslim, İmân, 74, B6018 Buhârî, Edeb, 31.
[32] M6593 Müslim, Birr, 70; T1934 Tirmizî, Birr, 23
[33] M5694 Müslim, Selâm, 36
[34] M5874 Müslim, Elfâz, 13
[35] Kehf, 18/24

Resûl-i Ekrem'in, Allah'ın hoşlanmadığı ameller olarak dedikodu, gereksiz çok soru sorma ve malı israf etmeyi sayması,[36] bu üç maddeden ikisinin ise konuşma ile ilgili olması dikkat çekicidir. İnsanların çoğu tarafından bir sakınca görülmeyen niteliksiz ve faydasız konuşmalar, sanıldığının aksine ciddi bir hata ve sorumluluk sebebidir.[37]

Nitekim Peygamberimizin en yakın çevresini oluşturan sahâbe de ona bu tür lüzumsuz sorular sormaktan menedilmiştir.[38] Geçmiş ümmetlerden bazıları kendilerine hiçbir fayda sağlamayacak konuları merak edip sorular sorarak peygamberlerini sıkıştırdıkları ve bu soruların cevabını kabullenemedikleri için inkâra sürüklenmişlerdir.[39]Haccın her yıl farz olup olmadığı sorusuna karşılık Nebî (sav), "*Hayır. Eğer evet deseydim her yıl (haccetmeniz) gerekecekti.*" buyurmuş ve bu olay üzerine, "*Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın...*"[40] âyeti nâzil olmuştu.[41] Sorumluluk mevkiinde olanlar –söylediklerinin yol açacağı etki ve sonuçların daha büyük olması sebebiyle– konuşurken son derece dikkatli olmalıdırlar. Nitekim etbau't-tâbiîn döneminin meşhur hadis hafızı ve fakihi Abdurrahman b. Mehdî, "Kişi, duyduğu bazı şeyleri gizlemedikçe kendisine uyulan bir lider olamaz." demiştir.[42]

Güzel ve nitelikli konuşmak ancak sağlam ve doğru bilgi sahibi olmakla mümkün olabilir. İnsanların sadece kendi bilgi ve birikimleri ile yetinip hayatlarını sürdürme, ihtiyaçlarını karşılama ve huzur dolu bir hayat tarzı yakalama çabaları tarih boyunca başarısız olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak insanlar başkalarının ilgilerine ve bilgilerine muhtaçtırlar. Bilgi edinmenin en meşhur yolu ise dinlemektir. Buna binaen, hadis öğretiminde en çok kabul gören öğrenme metodu da "semâ" yani "hocayı bizzat dinleme"dir. Dinlemeyi ise ancak neyi. nasıl öğrenmesi ve neleri dinlemesi gerektiğini bilerek hareket eden kimseler başarabilir. "Aradım ilmi, kıldım talep/İlim geride kaldı, illâ edeb illâ edeb." özdeyişi, dinlemeyi anlamlı kılan şeyin onun âdâbı olduğunu veciz bir şekilde dile getirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm olumlu, etkin ve seçici bir dinleme özelliğine sahip olanları, "*Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir...*"[43] âyetiyle över. Dolayısıyla iyi bir dinleme, doğru bir seçim ve bunun sonucu olarak olumlu bir davranış geliştirme, dinimizde ısrarla öngörülür. Duyma, görme ve düşünme yeteneklerinin olumsuz yönde kullanılmaması ise yine Kur'ân-ı Kerîm'in uyarısıdır:

[36] B2408 Buhârî, İstikrâz, 19; M4481 Müslim, Akdiye, 10
[37] B6477 Buhârî, Rikâk, 23.
[38] B6473 Buhârî, Rikâk, 22; M103 Müslim, İmân, 11
[39] Mâide, 5/101-102.
[40] Mâide, 5/101
[41] T814 Tirmizî, Hac, 5; İM2885 İbn Mâce, Menâsik, 2
[42] M12 Müslim, Mukaddime, 5.
[43] Zümer, 39/18.

"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."[44]

Bir Müslüman için sükûnet içerisinde dinlenilmesi ve anlaşılması gereken en öncelikli söz, şüphesiz Allah'ın Kitabı'dır. Nitekim Allah Teâlâ, *"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin."* buyurmaktadır.[45]

Can kulağı ile dinlemek, sözü söyleyene duyulan sevgi ve saygıdan kaynaklanır. Okunan Kur'an âyetlerine içtenlikle ve anlama çabasıyla kulak vermeyen kimsenin, Rabbine saygı duyduğunu söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde, O'nun Elçisi'ni dinlemek ve sözlerinin gereğini yerine getirmek üzere itaat etmek de hem bir görev hem de bağışlanma vesilesidir.[46]

İnsanların duyulmasını istemedikleri özel konuşmalarını dinlemek, âhiret hayatında azap vesilesi olacaktır. Çünkü Peygamber Efendimiz, "... *Kim bundan hoşlanmadıkları ya da kendisinden uzaklaştıkları hâlde bir grubun konuşmalarına kulak kabartırsa kıyamet günü kulağına kurşun dökülür."* buyurmaktadır.[47] Diğer yandan, ilâhî hakikatlere ters düşmeyen, edebe ve ahlâka aykırı olmayan şiir gibi edebî ürünleri dinleyen ve bunda bir sakınca görmeyen Resûlullah (sav),[48] bu ilkelere ters olanların dinlenilmesini ise tasvip etmemiş ve eleştirmiştir.[49] Hz. Peygamber, Hassân b. Sâbit gibi edebî yetenek sahibi bazı sahâbîleri dönemde medya işlevini gören şiir söyleme alanında teşvik etmiştir. Çünkü bu tür faaliyetleri İslâm düşüncesinin kültürel alandaki mücadelesinde bir araç olarak değerlendirmiştir. Gazvelere giderken yolculuğun sıkıcılığını hafifletmek amacıyla okunan şiirleri,[50] bir bayram sabahı küçük kızların def eşliğinde okuduğu kahramanlık şiirlerini[51] dinlemiş, müşrik olmasına rağmen Sakîf kabilesinin en büyük şairi Ümeyye b. Ebu's-Salt'ın yüzden fazla dizesini Arafat dönüşü Mina yolunda dinledikten sonra, *"(Ümeyye) neredeyse şiirlerinin diliyle Müslüman olmuş."* demiştir.[52] Dinlenecek sözler konusunda seçici davranan Allah Resûlü, bir sözün göreceği işleve göre onu dinlemeyi teşvik etmiş veya yasaklamıştır.

İnsanlarla sağlıklı iletişim kurmak, sadece güzel söz söylemekle mümkün olmamaktadır. Güzel konuşma kadar belki de ondan daha da öncelikli olarak etkili dinleme becerilerini kullanmayı öğrenmek gerekir. Dinlemeyi bilmeyen kimsenin sadece konuşma yeteneğini kullanarak karşısındaki ile çift yönlü ve anlamlı bir ilişki yürütmesi imkânsızdır. Çoğunlukla toplumu yönlendirenler, muhataplarını dinlemeye gere-

[44] İsrâ, 17/36
[45] A'râf, 7/204
[46] Âl-i İmrân, 3/132.
[47] B7042 Buhârî, Ta'bîr, 45; D5024 Ebû Dâvûd, Edeb, 88.
[48] M5887 Müslim, Şiir, 1.
[49] M5893 Müslim, Şiir, 7
[50] B6891 Buhârî, Diyât, 17
[51] B949 Buhârî, Îdeyn, 2
[52] M5887 Müslim, Şiir, 1.

ken önemi vermezler. Yöneticiler, idare ettikleri kimselerin kendilerini dinlemesine; anne ve babalar, çocuklarının susarak söz hakkını onlara vermesine; öğretmenler, öğrencilerinin sessiz birer muhataba dönmesine alışmışlardır. Halbuki karşıdakini iyi dinlemeden, onun maksadı, ihtiyaçları, inanç ve fikir dünyası doğru tespit edilemez. Yetenekleri ve potansiyeli keşfedilemez. Bir kimsenin yanlış düşünce ve davranışları, o kişiye kulak verilmeden, tam olarak anlaşılmadan ve ikna edilmeden değiştirilemez. Bazen iyi dinlemek, iyi konuşmaktan daha etkili bir çözüm kaynağı olabilir. Unutulmamalıdır ki Allah, insanlara konuşacak bir dile karşılık dinleyecek iki kulak bahşetmiştir.

Risâletin Mekke döneminde Müslümanlar, karşılaştıkları şiddetli muhalefet sebebiyle, ilâhî emirleri aktarmak ve açıklamak için okul gibi örgün eğitim kurumlarına sahip olamamışlardır. Bu sebeple yeni Müslüman kuşağın yetiştirildiği temel eğitim tarzı, anlatmaya ve dinlemeye dayalı yaygın öğretim olmuştur. Hz. Peygamber'in bulunduğu her yer, âdeta bir eğitim ortamına dönüşmüştür. Evde, çarşıda, kısacası toplumsal hayatın yaşandığı her mekânda, nebevî tebliğ ve öğretiler soru cevap ve sohbet üslubu içinde aktarılmıştır.

Medine döneminde ise bu sohbet ve ders halkalarının merkezi, Peygamber Mescidi'dir. Hz. Peygamber, genel olarak yatsıdan sonra sohbet etmeyi hoş karşılamamışsa da[53] bazen Müslümanları ilgilendiren meseleleri Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le yatsı namazından sonra müzakere etmiştir.[54] Bazen de yatsı namazlarından sonra, Medine'ye gelen misafir heyetleri kaldıkları evlerde ziyaret ederek onlarla sohbet etmiş, İslâm'ın ilk tebliğ edildiği zaman diliminde başından geçen hatıraları onlarla paylaşmıştır.[55] Nitekim Ashâbdan Câbir b. Semüre şöyle anlatmaktadır: "Ben Peygamber'in (sav) meclisinde yüzden fazla kere bulundum. Onun ashâbı (mescitte oturup) şiirler okur, câhiliye devrinde olan bazı işlerden söz ederlerdi. O, konuşulanları sessiz bir biçimde dinler, zaman zaman da onlarla birlikte gülümserdi."[56]

Sohbetin faydalı ve verimli olabilmesi için gözetilmesi gereken birtakım ilkeler bulunmaktadır. Öncelikle sohbet meclisinin meşru ve sağlıklı bir zemini olmalıdır. Yani konuşmak için bir araya gelen insanlar dertlerini, fikirlerini, ideallerini, bilgilerini veya tecrübelerini paylaşırken iyiye ve doğruya odaklanmalıdır. Sohbet edilen yerde Kur'an âyetleri inkâr ediliyor ve İslâm'ın prensipleri alaya alınıyor ama kimse buna engel olmayı

53 B568 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 23
54 HM175 İbn Hanbel, I, 25.
55 D1393 Ebû Dâvûd, Şehru Ramazân, 9.
56 T2850 Tirmizî, Edeb, 70

ya da sözü değiştirmeyi düşünmüyorsa bu tür konuşma ortamlarının terk edilmesi emredilmiştir.[57] Ancak ılmin ve hakikatin öğretildiği meclislere katılma konusunda hiç kimse engellenmemiş; Peygamber'in hanımları hayızlı hâllerinde bile onun okuduğu Kur'an'ı dinlemiş,[58] ilminden istifade etmişlerdir.

Sohbet, ilim ve irfan ehli kimselerle yapıldığında bir değer ifade eder. Nitekim sohbet koyulaştıkça insanların birbirlerinden etkilenme ve diğer fikirleri benimseme ihtimalinin artacağı düşünüldüğünde, Peygamberimizin, *"Kişi, dostunun dini (yaşayışı) üzeredir. Öyleyse sizden biri, kiminle dost olduğuna dikkat etsin."*[59] sözü ayrı bir önem kazanmaktadır.

Sohbette yerine göre nükte ve espriye yer verilirse de katılanların onur ve şahsiyetleri rencide edilmemelidir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kardeşinle (düşmanlığa varan) tartışmaya girme, onunla (kırıcı şekilde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme."*[60] Peygamber Efendimizin belirttiğine göre, açıkça hukukun ihlâl edildiği durumlar hâriç, sohbette konuşulan sözler bir emanettir.[61] Dolayısıyla başka ortamlarda anlatılması, özel bir sohbet anında anlatılanların orada bulunmayanlara da taşınarak yayılması doğru değildir.

Müslüman, konuşmasını anlamlı kılacak bir birikime sahip olmalı, konuşurken sözlerinin yanı sıra hâl ve tavırlarına yani konuşma âdâbına da dikkat etmelidir. Nitekim Enes b. Mâlik, "Hz. Peygamber (sav) bir kimseyle karşılaşınca onunla tokalaşır, karşısındaki kimse elini bırakmadan elini onun elinden çekmezdi. Karşısındaki kimse yüzünü çevirmeden o da yüzünü muhatabının yüzünden (başka tarafa) çevirmezdi. Resûlullah'ın (sav), beraber oturduğu bir kimsenin önüne doğru bacaklarını uzatarak oturduğu görülmemiştir."[62] sözleriyle Rahmet Elçisi'nin konuşmadaki edep ve nezaketine dikkat çekmiştir. Peygamber Efendimizin, "...*İnsanları yüzükoyun veya burunları üstünde süründürerek cehenneme dolduran, dillerinin kazandığından başkası değil midir?*"[63] şeklindeki uyarısını aklından çıkarmamalıdır. Her insana –en azından onu Yaratan'dan ötürü– değer vermeli ve karşısındakine kendisini ifade etme hakkı tanımalıdır. Zaman, zemin, içerik ve üslûp olarak, sohbet edeceği yerleri ve kimseleri iyi seçmelidir. Katıldığı meclisler ya kendisine iyilik ve güzellik kazandırmalı veya orada başkalarını hayra ve hakka eriştirecek bir katkı sunmalıdır.

İnsan, sözlerinden olduğu kadar söyleyiş tarzından da sorumlu olduğunu bilmeli, konuşmak kadar dinlemeye de zaman ayırmalıdır. İnsana

57 Nisâ, 4/140.
58 M693 Müslim, Hayız, 15.
59 D4833 Ebû Dâvûd, Edeb, 16; T2378 Tirmizî, Zühd, 45.
60 T1995 Tirmizî, Birr, 58
61 D4869 Ebû Dâvûd, Edeb, 32
62 [illegible] Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 46
63 T2616 Tirmizî, Îmân, 8

verilen en büyük nimetlerden birisi olan konuşabilme yeteneğinin kendisini Rabbinin rızasına uygun bir şekilde yönlendirmesi için gayret etmelidir. Zira Hz. Peygamber'in bu konudaki değerlendirmesi, bunca sözü özetlemeye yetecek kadar açıktır: *"Kulun kalbi doğru oluncaya kadar imanı dosdoğru olmaz. Dili doğru oluncaya kadar da kalbi dosdoğru olmaz. Komşusunun kendisinden bir kötülük gelmeyeceğine emin olmadığı kimse de cennete giremez."*[64]

Ve Resûlullah'ın şu duası, onun dinleme ve konuşma konusunda hata yapmamaya ne kadar önem verdiğini gösterir niteliktedir: *"...Allah'ım! Kulağımın şerrinden, gözümün şerrinden, dilimin şerrinden, kalbimin şerrinden ve cinsel organımın şerrinden sana sığınırım."*[65]

[64] HM13079 İbn Hanbel, III, 199

[65] T3492 Tirmizî, Deavât, 74

DOĞRU SÖZLÜ OLMAK
HER ZAMAN DOĞRU KONUŞMAK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَجْتَمِعُ الْإِيمَانُ وَالْكُفْرُ فِي قَلْبِ امْرِئٍ، وَلَا يَجْتَمِعُ الصِّدْقُ وَالْكَذِبُ
جَمِيعًا، وَلَا تَجْتَمِعُ الْخِيَانَةُ وَالْأَمَانَةُ جَمِيعًا."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir kişinin kalbinde aynı anda iman ile küfür, doğruluk ile yalancılık, hıyanet ile emanet bir arada bulunmaz."
(HM8577 İbn Hanbel, II, 349)

عَنْ أَبِي الْحَوْرَاءِ السَّعْدِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِلْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ مَا حَفِظْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ قَالَ: حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لاَ يَرِيبُكَ، فَإِنَّ الصِّدْقَ طُمَأْنِينَةٌ وَإِنَّ الْكَذِبَ رِيبَةٌ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ."

عَنْ سُفْيَانَ بْنِ أَسِيدٍ الْحَضْرَمِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "كَبُرَتْ خِيَانَةً أَنْ تُحَدِّثَ أَخَاكَ حَدِيثًا هُوَ لَكَ بِهِ مُصَدِّقٌ وَأَنْتَ لَهُ بِهِ كَاذِبٌ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ، فَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَصْدُقُ وَيَتَحَرَّى الصِّدْقَ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ صِدِّيقًا، وَإِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ، فَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَمَا يَزَالُ الرَّجُلُ يَكْذِبُ وَيَتَحَرَّى الْكَذِبَ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَّابًا."

Ebu'l-Havrâ' es-Sa'dî anlatıyor: "Hasan b. Ali'ye, 'Resûlullah'tan (sav) ne öğrendin?' diye sordum. Dedi ki, 'Resûlullah'tan (sav) şunu öğrendim: *Seni şüphelendireni bırak, şüphelendirmeyene bak. Çünkü doğruluk kalbin (tereddütsüz biçimde) huzura ermesidir. Yalan ise şüpheden ibarettir.*'"

(T2518 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her duyduğunu söylemesi kişiye günah olarak yeter!"*

(D4992 Ebû Dâvûd, Edeb, 80)

Süfyân b. Esîd el-Hadramî, Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittiğini nakletmiştir: *"Bir konuda seni tasdik ettiği (sana inandığı) hâlde kardeşine yalan söylemen ne kadar büyük bir ihanettir!"*

(D4971 Ebû Dâvûd, Edeb, 71)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir."*

(M6639 Müslim, Birr, 105)

İslâm nuru, Mekke topraklarını aydınlatmaya başlayalı üç yıl olmuştu. Bu esnada sayıları az da olsa müminler, gizliden gizliye Allah'a kulluk ediyor ve ibadetlerini yerine getirmeye çalışıyorlardı. Risâlet dördüncü yılına girerken Allah, Elçisi'nden daveti daha da genişletmesini, yakın akrabalarını uyarmasını istedi. Bu gerçekten zor bir görevdi. Acaba nasıl bir tepki vereceklerdi? Allah Resûlü'nün (sav) davetini kabul edip sahte ilâhlarını bırakacaklar mıydı, yoksa atalarının dininde ısrar mı edeceklerdi?

Resûlullah (sav), önce en yakın akrabalarını yani Abdülmuttalib oğullarını İslâm'a davet etti. Sonra da Safâ tepesindeki yüksekçe bir yere çıkıp olanca sesiyle, *"Yâ Sabâhâh! Yâ Sabâhâh!"* diye haykırdı. Araplar bu kelimelerin ne anlama geldiğini çok iyi bilirlerdi. Düşman saldırısının an meselesi olduğunun haykırışlarıydı bunlar. Hz. Muhammed'in bu çağrısını işitenler gelip karşısına dizildiler. Gidemeyenler de olup bitenleri öğrenmek için adamlarını gönderdiler. Resûlullah (sav), *"Ben size, 'Şu vadinin arkasında size saldırmak isteyen süvari birlikleri var.' desem bana inanır mısınız?"* diye sordu. Hep bir ağızdan, "Evet, inanırız... Biz senin bugüne kadar yalan söylediğini hiç görmedik." diye karşılık verdiler. *"O zaman,"* dedi Hz. Peygamber, *"Ben sizi şiddetli bir azaba karşı uyarıyorum."* Bu, belki de kalabalığın hiç beklemediği bir şeydi, bocaladılar. Resûlullah'a (sav) önce amcası Ebû Leheb karşı çıktı, sonra da diğerleri.[1] Halbuki onlar çok iyi biliyorlardı ki Hz. Muhammed (sav), o güne kadar herhangi bir şekilde yalan söylememişti ve o gün de yalan söylemiyordu. Zaten ona, "Yalan söylüyorsun." da diyememişlerdi. Çünkü o, doğruluk timsalıydi, "Muhammedü'l-Emîn" idi.

Sevgili Peygamberimiz, "emin" vasfıyla bilinip, doğruluğun müşahhas bir örneği olduğu gibi, onun temsil ettiği İslâm dini de bir erdem olarak doğruluğu benimsemiş ve teşvik etmiştir. İslâm dininde, Allah'a ve Peygamberi'ne inanarak özü sözü bir olanlar anlamında "sadıklar" için çeşitli mükâfatlar hazırlanmıştır.[2] Zira imanla doğruluk arasındaki sıkı bağ, başta insanın Rabbine karşı sadık olmasını, O'nu tasdik etmesini, sonra da niyet ve eylemleriyle tutarlı ve doğru bir yol izlemesini gerektirmektedir. Ancak bu şekilde sırât-ı müstakîme[3] yani dosdoğru yola ulaşılabilir. Bu nedenle söz ve davranışlarında dosdoğru olup yalandan kaçınmak, Hz. Peygamber'in en önemli özelliklerinden biri olduğu kadar müminlerin de

[1] B4770 Buhârî, Tefsîr, (Şuarâ) 2, M508 Müslim, Îmân, 355.
[2] Hadîd, 57/19; Ahzâb, 33/24
[3] Fâtiha, 1/6

en belirleyici vasfı hâline gelmiştir. Söz gelimi bir mümin hoşlanılmayan bazı özelliklere sahip olabilir, olaylar karşısında korkak tavırlar sergileyebilir ama onun yalancı biri olması asla kabul edilemez.[4] Çünkü müminin kalbi, imanın ve doğruluğun merkezi olmalıdır. Nasıl ki küfrün yuvalandığı bir kalpte iman, hıyanetin kök saldığı bir kalpte emanet bulunmazsa, yalanın kararttığı bir kalpte de doğruluk barınamaz. Zira Hz. Peygamber, *"Bir kişinin kalbinde aynı anda iman ile küfür, doğruluk ile yalancılık, hıyanet ile emanet bir arada bulunmaz."*[5] buyurmuş, "Mümin yalan söyler mi?" sorusuna ise şu cevabı vermiştir: *"Konuştuğu zaman yalan söyleyen kimse, Allah'a ve âhiret gününe (tam mânâsıyla) inanmamıştır."*[6]

İnsanın söz ve davranışlarında doğruluğu esas alıp yalandan kaçınması hem dinî/ahlâkî hem de dünyevî açıdan gereklidir. Fert ve toplumun sağlıklı bir hayata sahip olması için insan ilişkilerinde yalandan uzak durularak dürüstlüğün esas alınması gerekmektedir. Zira bir toplumda yalan, dedikoduya, dedikodu da insanların birbirine karşı nefret beslemesine ve nihayetinde düşmanlığa yol açar. İnsanların kamplara ayrıldığı ve düşmanlığın hüküm sürdüğü bir ortamda ise emniyet içinde yaşamak imkânsız hâle gelir. Dolayısıyla, bireysel ve toplumsal açıdan huzurlu olmak için yalandan sakınmak önemlidir. Bu durum, bireylerin kendi iç tutarlılıklarını sağlayarak vicdanen rahat olmaları için de gereklidir. Yalan, insan fıtratına aykırı olduğu için, günah kirinden uzak, saf bir mümin kalbi yalan söylenirken rahatsız olur, doğruluk karşısında ise sükûnet bulur.[7] Allah Resûlü bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: *"Seni şüphelendireni bırak, şüphelendirmeyene bak. Çünkü doğruluk kalbin (tereddütsüz biçimde) huzura ermesidir. Yalancılık ise şüpheden ibarettir."*[8] Bu sükûneti sağlamak adına insan konuştuğu zaman dikkatli davranmalı, her düşündüğünü ve duyduğunu dile getirmede acele etmemelidir. Aksi hâlde buna yalanın karışma ihtimali çok yüksektir. Allah Resûlü (sav) insanları bu duruma düşmekten şu sözleri ile uyarmaktadır: *"Her duyduğunu söylemesi kişiye yalan olarak yeter!"*[9]

Söz ve davranışlarıyla ümmeti için "en güzel örnek" olan Sevgili Peygamberimiz, kendisi yalandan uzak durduğu gibi, müminlere de yalanı yasaklamış, yanında birisi yalan söylese o kişinin hemen tevbe edip günahından arınmasını istemiştir.[10] Çünkü Hz. Peygamber, yalan söyleyen kişinin münafıklığın üç alâmetinden birini taşıdığını haber vermektedir. *"Münafığın alâmeti üçtür: Söz söylediği zaman yalan söyler, vaad ettiği vakit*

[4] MU1832 Muvatta', Kelâm, 7.
[5] HM8577 İbn Hanbel, II, 349
[6] KU8993 Muttakī el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, III, 874
[7] T2518 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60
[8] T2518 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 60
[9] D4992 Ebû Dâvûd, Edeb, 80
[10] T1973 Tirmizî, Birr, 46

sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edildiği zaman hıyanet eder."[11] Bununla birlikte Efendimiz (sav) yalanın insan ilişkilerine verdiği zararı şöyle dile getirmektedir: *"Bir konuda seni tasdik ettiği (sana inandığı) hâlde kardeşine yalan söylemen ne kadar büyük bir ihanettir!"*[12]

Yalan konusunda çok hassas davranan Allah Resûlü, (sav) insanları yalandan ve ona götürebilecek her türlü davranıştan sakındırmıştır. Hatta bunlara, birçok kimsenin önemsemediği, çocuklara yalan söylemeyi ve yalan söyleyerek şaka yapmayı da dâhil etmiştir. Nitekim bir defasında Resûlullah (sav), bir annenin çocuğunu çağırıp, "Gel sana bir şey vereceğim." dediğini işitince kadına, *"Ona ne vereceksin?"* diye sormuş, "Kuru hurma." cevabını alınca da şöyle buyurmuştur: *"Dikkatli ol, ona bir şey vermemiş olsaydın, bu senin için bir yalan olarak yazılacaktı."*[13] Öte yandan Allah Resûlü (sav), *"Yalancılıktan kaçının. Çünkü ister ciddi olsun, isterse şaka yollu olsun yalan söylemek Müslüman'a yakışmaz."* buyurarak konunun ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.[14] O, doğru sözlülük konusunda o kadar titizdir ki, *"İnsanları güldürmek için yalan söyleyen kimselere yazıklar olsun."* buyurarak,[15] şaka yaparak da olsa bir insanın yalanı terk etmediği sürece tam anlamıyla mümin olamayacağını haber vermiştir.[16] Rabbini tasdik ederek böylece hem kendisini yaratana, hem de tüm mahlûkata karşı dürüst davranma sözü veren mümine yalan söylemek yakışmaz. Zira Peygamber Efendimizin tanımıyla, *"insanların kendisinden emin olduğu kişi"* olan mümin,[17] aynı zamanda Allah'a inanan ve O'na ibadet eden insandır. Ancak yalan söylemek, yapılan ibadetlerin şuuruna tam olarak varılamadığını gösterir. Bu şekilde yalanla ibadetler de âdeta tehlikeye atılmaktadır. Nitekim Allah Resûlü (sav), oruçlu olduğu hâlde yalanı terk etmeyen şahısların aç ve susuz kalmalarına Allah'ın ihtiyacı olmadığını bildirmiştir.[18] Böylelerinin oruçtan nasibi sadece aç ve susuz kalmak olabilir.[19] Oysa başta namaz[20] ve oruç[21] gibi en önemlileri olmak üzere ibadetler, Müslümanları daha iyi bir kul olmaya sevk etmelidir.

Müslüman'ın en temel vasıflarından biri olan doğruluk, şahitlik, alışveriş, ticaret gibi durumlarda daha fazla önem kazanmaktadır. Bu yüzden Resûlullah (sav) Kur'an'ın da putlarla birlikte zikrederek men ettiği yalan şahitliği,[22] Allah'a şirk koşmaya denk tutarak,[23] şartlar ne olursa olsun, şahidin gördüğünü olduğu gibi söylemesini istemiştir.[24] Çünkü bile bile bir insanın hakkının yenmesine vesile olmak, ona zulmetmekle eşdeğerdir. Sevgili Peygamberimiz, büyük günahların en ağırını sayarken Allah'a şirk

[11] B6095 Buhari, Edeb, 69
[12] D4971 Ebû Dâvûd, Edeb 71
[13] D4991 Ebû Dâvûd, Edeb, 80.
[14] İM46 İbn Mâce, Sünnet, 7
[15] D4990 Ebû Dâvûd, Edeb, 80; T2315 Tirmizî, Zühd, 10.
[16] HM8615 İbn Hanbel, II, 353.
[17] T2627 Tirmizî, İmân, 12 N4998 Nesâî, İmân 8
[18] B1903 Buhârî, Savm, 8
[19] DM2748 Dârimî, Rikâk, 12.
[20] Ankebût, 29/45.
[21] Bakara, 2/183
[22] Hac, 22/30
[23] D3599 Ebû Dâvûd, Kada (Akdiye), 15; T2299 Tirmizî, Şehâdet, 2
[24] S1275 İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 509.

koşmayı ve anne-babaya itaatsizliği zikrettikten sonra birden doğrularak, *"İyi dinleyin bir de yalan söylemek ve yalan şahitlik yapmaktır."* buyurmuştur. Bu sözü o kadar çok tekrarlamıştır ki, orada bulunan sahâbîlerden biri, Allah Resûlü'nün (sav) neredeyse hiç susmayacağını zannetmiştir.[25]

Dürüst davranmak ve doğruyu söylemek ticaret hayatının da en önemli ilkesidir. Bu yüzden Hz. Peygamber, müminlerin ticaret yaparken yalandan sakınmalarını şöyle öğütlemiştir: *"Eğer bir satıcı, doğru söyler ve gerekli açıklamalarda bulunursa, alışverişi bereketlendirilir. Eğer yalan söyler ve kusurları gizlerse, alışverişinin bereketi yok olur."*[26] Efendimiz (sav) bir gün Müslümanları ticaret yaparken görünce, *"Ey tacirler!"* diye seslenmiş, oradakiler kendisine dikkat kesilince de Allah'tan korkmayan ve doğruluktan ayrılan tacirlerin kıyamet gününde haddi aşan günahkârlar olarak diriltileceğini bildirmiştir.[27] Resûlullah (sav), müminleri alışveriş esnasında yalan yere yemin etmekten de özellikle sakındırmış, Allah'ın kıyamet gününde, yalan yere yeminlerle malını satmaya çalışan kimselerin yüzüne bakmayacağını ve onlarla konuşmayacağını haber vermiştir.[28]

Allah Resûlü (sav), yalan söylemeyi yasakladığı gibi, yalan söyleyenlerin acı akıbetlerini de bildirmektedir. O, cehennemlikler arasında yalancıları da sayarak[29] yalanları dolayısıyla kıyamet günü yüzlerinin kapkara olacağını söylemiştir.[30] Ayrıca Hz. Peygamber, yalancıların cehennemde ağır işkencelerle cezalandırıldığını rüyasında görmüş ve söz konusu rüyasını ashâbına anlatarak onları bu gibi davranışlardan sakındırmıştır.[31]

Yalan, insanı dünyada ve âhirette çeşitli sıkıntılara sokmakta, bazı durumlarda söylenen yalan ise çok daha ağır sonuçlar doğurabilmektedir. Bunların başında Allah hakkında yalan söylemek gelir. Kimi insanlar, "Allah bizi ilk yarattığı gibi tekrar yaratamaz." diyerek Yaratan'ını yalanlamış,[32] hatta ona şirk koşarak iftirada bulunmuştur.[33] Kur'ân-ı Kerîm, bu tür kimseleri, *"Bak nasıl da Allah hakkında yalan uyduruyorlar. Bu, apaçık bir günah olarak onlara yeter."* diyerek uyarmıştır.[34] *"Halbuki Allah'a karşı yalan uydurandan veya onun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir!"*[35] Allah onlara lânet etmiş,[36] kıyamet gününde yüzlerinin kapkara kesileceğini bildirmiştir.[37] Ve onlar asla kurtuluşa da eremeyeceklerdir.[38]

Hz. Peygamber hakkında veya onun adına yalan uydurmak da âhirette ağır cezaları gerektiren durumlar arasındadır. Allah'ı inkâr edip hakkında yalan söyleyenler, Resûlü hakkında yalan söylemekten de geri durmamışlar, onun peygamberliğini, *"O delidir."*[39] veya *"Şairdir."*[40] diyerek yalanla-

[25] B5976 Buhârî, Edeb, 6
[26] N4462 Nesâî, Büyû', 4; DM2575 Dârimî, Büyû', 15.
[27] T1210 Tirmizî, Büyû', 4; İM2146 İbn Mâce, Ticâret, 3.
[28] M293 Müslim, Îmân, 171.
[29] HM17623 İbn Hanbel, IV, 162.
[30] S15735 İbn Hibbân, Sahîh, XIII, 44
[31] B1386 Buhârî, Cenâiz, 93.
[32] B3193 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1
[33] Nisâ, 4/48.
[34] Nisâ, 4/50.
[35] Yûnus, 10/17
[36] Hûd, 11/18.
[37] Zümer, 39/60.
[38] Yûnus, 10/69.

mak istemişlerdir. Öte yandan İslâm'a inandığını söyleyen bazı kimseler de çeşitli gayelerle Hz. Peygamber'in adını kullanmaktan çekinmemiş, söylemek istediklerini Resûlullah'ın (sav) ağzıyla yaymaya çalışmışlardır. Oysa Allah Resûlü (sav), *"Benim adıma yalan söylemek başkasının adına yalan söylemek gibi değildir."* demiş ve *"Kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın."* sözleriyle de yalancıları uyarmıştır.[41] Aynı zamanda o, yalan olduğunu bildiği hâlde bir hadisi doğruymuş gibi nakleden kimselerin de onu uyduranla aynı konumda olduğunu söyleyerek[42] konunun ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir.

Kişinin bazı durumlarda doğruyu söylemesi çeşitli sorunlarla karşılaşmasına neden olabilir. Böyle zamanlarda doğruyu söylemek zor olmakla birlikte, nihayetinde yalana başvurmadan dürüst davranan kişi kazançlı çıkar. Örneğin, Tebük Seferi'ne hiçbir mazereti olmaksızın katılmayan, fakat münafıkların yaptığı gibi Resûlullah'a (sav) çeşitli yalanlarla bahane uydurmayan Kâ'b b. Mâlik, Mürâre b. Rabîa ve Hilâl b. Ümeyye adındaki üç seçkin sahâbînin dünyaları utanç ve üzüntülerinden dolayı başlarına yıkılmış, ama nihayetinde doğru sözlü olmaları nedeniyle Allah'ın affına mazhar olmuşlardır.[43] Doğru söyleyenler, dünya hayatında geçici zararlara uğrasalar da nihaî olarak alınları ak olacak, âhirette ise cennetle mükâfatlandırılacaklardır. Çünkü Efendimiz, *"Siz bana altı şeyi garanti edin, ben de size cenneti garanti edeyim."* buyurmuş ve ilk sırada, *"Konuştuğunuz zaman doğru söyleyin."* ilkesini zikretmiştir.[44] Ayrıca Allah Resûlü (sav) yalan söylemeyi terk edenlere cennetin ortasında bir köşk yapılacağını da müjdelemiştir.[45]

İslâm dini, söz ve davranışlarda doğruluğu esas almakla birlikte, başka bir çarenin kalmadığı, zarurî birtakım durumlarda yalan söylenmesine izin vermiştir. İnsanların arasını düzeltmek gibi, İslâm'ın öngördüğü hayırlı bir amaca sadece yalanla ulaşılabilecekse bu gibi durumlarda yalan caiz sayılmaktadır.[46] Allah Resûlü (sav) yalnızca üç durumda yalana izin vermiş, kişinin yuvasının huzurunu düşünerek eşini memnun etmesi için, küs olan insanları barıştırmak için ve savaşta ordu menfaati için yalan söylenebileceğini haber vermiştir.[47] Hendek Savaşı'nda, Müslüman olduğu kâfirler tarafından bilinmeyen Nuaym b. Mes'ûd, düşman arasına fitne sokabilmek için Resûlullah'tan (sav) yalan söylemek hususunda izin istemiş, Allah Resûlü de (sav), *"İstediğini söyle. Sen bu konuda serbestsin."* demiştir.[48] Hz. Peygamber'in yalan için izin verdiği bu istisnaî durumlarda iki zarar-

[39] Kalem, 68/51.
[40] Enbiyâ, 21/5.
[41] B1291 Buhârî, Cenâiz, 33.
[42] İM40 İbn Mâce, Sünnet, 5; HM18368 İbn Hanbel, IV, 250.
[43] Tevbe, 9/118, M7016 Müslim, Tevbe 53
[44] HM23137 İbn Hanbel, V, 323
[45] D4800 Ebû Dâvûd, Edeb, 7; T1993 Tirmizî, Birr, 58.
[46] B2692 Buhârî, Sulh, 2
[47] T1939 Tirmizî, Birr, 26
[48] VM2/480 Vâkıdî, Megâzî, II, 480-481

dan daha hafif olanı tercih etme düşüncesi bulunmaktadır.

Hz. Peygamber, hayatı boyunca doğru yaşamış ve Müslümanların da doğru sözlü insanlar olmasını arzu etmiştir. Resûlullah'ın (sav) her zaman doğruyu söylediği onu tanıyan kâfirler tarafından bile çeşitli vesilelerle itiraf edilmiştir.[49] Her konuda olduğu gibi, "özü sözü bir" insan olma hususunda da Resûlullah (sav) Müslümanlar için güzel bir örnektir. Allah Teâlâ'nın, *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!"*[50] emrine uyarak dosdoğru bir hayata sahip olan Sevgili Peygamberimiz, inananlara da, *"Allah'a inandım de, sonra dosdoğru ol!"* tavsiyesinde bulunarak yol göstermiştir.[51] Özü ve sözü bir olmak anlamında doğruluk, insanın niyetinin söz ve eylemleriyle uyum içinde olmasını ifade etmektedir. Bu özellikleri bünyesinde barındıran bir Müslüman dünyada ve âhirette razı olunan bir kul hâline gelecek ve ebedî mutluluğu yakalayacaktır. Bununla birlikte, nasıl yalan bütün kötülüklerin temeliyse, doğruluk ve dürüstlük de insan vicdanını huzura kavuşturan, ruh dünyasını aydınlatan ve geliştiren her türlü iyilik ve güzelliklerin temelidir. Doğruluk temelini esas alan bir kişi bu temel üzerinde durduğu müddetçe razı olunan bir mümin olacak ve mükâfat olarak cennete girecektir. Nitekim Resûlullah (sav) da doğruluğun iyi bir kul olmaya, iyi kulluğun da kişiyi cennete götüreceğinden hareketle müminleri şu sözlerle doğruluğa teşvik etmiştir: *"Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir."*[52]

[49] M4607 Muslim, Cihâd ve siyer, 74.
[50] Hûd, 11/112
[51] M159 Muslim, Îmân, 62.
[52] M6639 Muslim, Birr, 105

MÜSAMAHA
HOŞGÖRÜ

عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: ...فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"إِنَّمَا بُعِثْتُمْ مُيَسِّرِينَ وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ."

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre,
... Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
... *"Siz kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil."*
(T147 Tirmizî, Tahâret, 112)

عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ الْجَدَلِيَّ يَقُولُ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: لَمْ يَكُنْ فَاحِشًا وَلاَ مُتَفَحِّشًا وَلاَ صَخَّابًا فِي الْأَسْوَاقِ وَلاَ يَجْزِي بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"اسْمَحْ يُسْمَحْ لَكَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ سَمْحَ الْبَيْعِ سَمْحَ الشِّرَاءِ سَمْحَ الْقَضَاءِ."

Ebû İshâk'ın işittiğine göre, Ebû Abdullah el-Cedelî şunları anlatmıştır: "Âişe'ye Allah Resûlü'nün (sav) ahlâkını sordum. Şöyle dedi: 'O, kaba ve çirkin söz ve davranışlarda bulunmaz, çarşı pazarda insanlarla uluorta münakaşaya girmez, kötülüğe kötülükle karşılık vermez, bilakis bağışlayıcı ve hoşgörülü davranırdı.'"

(T2016 Tirmizî, Birr, 69)

İbn Abbâs'ın (ra) rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hoş gör ki, hoş görülesin."*

(HM2233 İbn Hanbel, I, 249)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, satışın, alışın ve borç ödemenin müsamahalı olanını sever."*

(T1319 Tirmizî, Büyû', 75)

Bir gün Allah Resûlü mescitte otururken bir bedevî içeri girdi. İki rekât namaz kıldıktan sonra, "Allah'ım! Bana ve Muhammed'e merhamet eyle, bizimle birlikte başkasına merhamet etme!" diye dua etti. Bedevînin bu garip duasını işiten Hz. Peygamber, engin hoşgörüsüyle gülümsemekten kendini alamadı ve, *"Sen, geniş olanı (rahmeti) daralttın!"* dedi. Bir süre sonra bedevî mescidin bir köşesinde bevletmeye başladı. Onun bu hâlini gören ashâb engellemek için öfkeyle ona doğru koştular. Fakat Resûlullah, ashâbına onu bırakmalarını ve bevlettiği yere bir kova su dökmelerini söyledi. Sonra şöyle buyurdu: *"Siz kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil."*[1] Hz. Peygamber bedevîye ne kızmış ne de kötü bir söz söylemişti. Aksine ona yine hoşgörüyle yaklaşıp mescitte böyle yapılmaması gerektiğini söyleyerek hatasını fark ettirmeye çalışmıştı. Nitekim bu tutumu sonuç vermiş, bedevî yaptığı hatanın farkına varmıştı.[2]

"Hoşgörü", diğer bir ifadeyle "müsamaha", sevgi temeline dayanan ahlâkî bir erdemdir. Hoş görmek; kolaylık göstermek, iyi karşılamak, ayıplamamak, hatayı görmezden gelmek, kırıcı ve aşağılayıcı olmamak, affedici olmak, kendi anlayışımıza aykırı olan görüşleri sabırla karşılamak demektir. Hoş görmek; affedilebilecek kusurları düzeltme hususunda insanlara fırsat tanımayı, samimi bir niyetle yardımcı olmayı ve onları anlayışla karşılamayı gerektirir. Dolayısıyla hoşgörü, ne katlanma, tahammül etme gibi samimiyetsiz bir tavır ne de görmezlikten gelme, aldırış etmeme gibi sorumsuzca bir tutumdur. Aksine kişinin kendi irade ve tercihi doğrultusunda ortaya çıkan ahlâkî bir meziyettir. Hoşgörünün varlığından söz edilebilmesi için hoş görenin, hoş gördüğü şeyi bastırabilecek ya da engelleyebilecek güce sahip olması, fakat o gücü kullanmamayı yeğliyor olması gereklidir. Aksi takdirde hoşgörüden bahsedilemez.

Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan hoşgörü ya da müsamaha anlamına gelen bir kelime bulunmamakla birlikte onlarla yakın anlam ifade eden "safh" sözcüğü yer almaktadır. Safh; bir kimseyi, suçu, günahı ya da kabahati nedeniyle kınamayı, azarlamayı, ona hakaret ya da serzenişte bulunmayı, hatasını yüzüne vurmayı terk etmek demektir. Bu nedenle safh sözcüğü

[1] T147 Tirmizî, Tahâret, 112; D380 Ebû Dâvûd, Tahâret, 136.
[2] İM529 İbn Mâce, Tahâret, 78; HM10540 İbn Hanbel, II, 503

dilimize hoşgörü şeklinde de çevrilmiştir. Allah Teâlâ, *"Kitap ehlinden birçoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir."*[3] buyurmaktadır. Zira insan bazen bir kimseyi suçu, günahı ya da kabahatinden dolayı affedebilir ama onu kınamayı ya da ona serzenişte bulunmayı bırakmayabilir.[4]

Hoşgörü, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in[5] davranışlarının özüdür. Allah Resûlü, İslâm'ı yaymadaki başarısını, öncelikle hoşgörüsü ve müsamahası ile elde etmiştir. Zira Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi."*[6] Allah Teâlâ'nın, dinde zorlama olmadığını,[7] eğer dileseydi yeryüzündeki herkesin iman edeceğini,[8] Hz. Peygamberin zorlayıcı değil ancak öğüt verici[9] ve tebliğci[10] olarak gönderildiğini vurgulaması da insanlarla ilişkilerde asıl olanın hoşgörü ve müsamaha olduğunu göstermektedir.

İnsanlar arasında sevgiyi celbeden, kin ve nefreti ortadan kaldıran hoşgörü erdeminin en güzel örnekleri, Kur'an'da, *"yüce bir ahlâk üzere olduğundan"*[11] övgüyle bahsedilen Kutlu Nebî'nin hayatında görülmektedir. Hz. Âişe'ye Sevgili Peygamberimizin ahlâkı sorulunca o, şöyle demiştir: "O, kaba ve çirkin söz ve davranışlarda bulunmaz, çarşı pazarda insanlarla uluorta münakaşaya girmez, kötülüğe kötülükle karşılık vermez, bilakis bağışlayıcı ve hoşgörülü davranırdı."[12] Nitekim Yüce Allah da öfkelerini yenip insanları affedenleri, takva sahibi kimseler olarak nitelendirmektedir.[13]

Hoşgörü ortamının oluşması için insanların birbirini sevmesi gerekir. Çünkü hoşgörüyü besleyen, sevgidir. Sevginin olduğu yerde hoşgörü, sevgisizliğin olduğu yerde tahammülsüzlük vardır. Allah Resûlü, insanları sevmenin imanın bir gereği olduğuna dikkat çekmiştir.[14]

Bir kimse diğer insanların hoşgörüsünü elde etmek için öncelikle kendisi, başkalarına hoşgörülü davranmalıdır. Çünkü kişi, başkalarına hoşgörülü davrandığı ölçüde müsamaha görecek, davranış ve düşünceleri anlayışla karşılanacaktır. Bu prensip Hz. Peygamber tarafından, *"Hoş gör ki, hoş görülesin."*[15] şeklinde özetlenmiştir. Aksi hâlde kendimize yapılmasına tahammül etmediğimiz davranışları başkalarına yaparak insanlardan hoşgörü bekleyemeyiz. Tek taraflı olarak hoşgörü beklemek, bu erdemi

3 Bakara, 2/109.
4 RM6 İsfehânî, *Müfredât*, s 862
5 Enbiyâ, 21/107
6 Âl-i İmrân, 3/159
7 Bakara, 2/256
8 Yûnus, 10/99
9 Gâşiye, 88/21-22
10 Şûrâ, 42/48.
11 Kalem, 68/4
12 T2016 Tirmizî, Birr, 69; HM25931 İbn Hanbel, VI, 174.
13 Âl-i İmrân, 3/133-134
14 M194 Müslim, İmân, 93; D5193 Ebu Dâvûd, Edeb, 130-131
15 HM2233 İbn Hanbel, I, 249

suistimal eden bencilce bir davranıştır. Resûlullah bu gerçeği, *"Hiçbiriniz kendisi için istediğini (mümin) kardeşi için de istemedikçe (gerçek mânâda) iman etmiş olmaz."*[16] hadisiyle ifade etmiştir.

İslâm'ın önemli ahlâkî erdemlerinden biri olan hoşgörüye; ailede, mahallede, sokakta, okulda, işyerinde kısaca insanlarla iletişim kurulan her ortamda ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç, özellikle ticarî ilişkilerde kendini daha çok hissettirmektedir. Çünkü insanlar arasındaki anlaşmazlıkların büyük çoğunluğu, alacak verecek yüzünden ortaya çıkmaktadır. Bunun için Allah Resûlü, insanlara ticaret hayatının her safhasında hoşgörülü ve kolaylaştırıcı olmayı öğütlemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Allah, satışın, alışın ve borç ödemenin müsamahalı olanını sever."*[17] Hatta Allah Teâlâ'nın sırf alışverişte insanlara müsamahalı davranmasından dolayı, cehennemlik bir adam hakkında, *"Kullarıma müsamaha gösterdiği gibi siz de (bu) kuluma müsamaha gösterin!"* buyuracağını söyleyerek bu hususta kolaylaştırıcı olmaya teşvik etmiştir.[18] Nitekim kendisi de bazı alacaklılarının kaba davranışlarına aynı şekilde karşılık vermemiş ve borcunu onlara en güzel şekilde ödemiştir.[19]

Hoşgörü, aile hayatının vazgeçilmez unsurlarından biridir. Aile fertleri birbirlerine karşı sevgi, saygı, hoşgörü ve müsamaha prensibine göre hareket ederek huzurlu ve mutlu aile ortamları oluşturabilirler. Huzurlu ailelerden oluşan toplum da huzurlu olur. Resûl-i Ekrem eşleriyle olan ilişkilerinde hoşgörü prensibine göre hareket etmiş ve onların bazı hatalı davranışlarını müsamaha ile karşılamıştır. Nitekim bir gün Allah Resûlü'ne yemek hazırlayan Hz. Âişe, o sırada Peygamberimizin diğer eşlerinden Hz. Hafsa'nın da bir yemek pişirerek kendisinden önce ikram etmesini kıskanmıştı. Hz. Hafsa'nın cariyesi yemeği tam Resûlullah'ın önüne koyacağı sırada Hz. Âişe onun eline vurdu ve tabak düşüp kırıldı. İçindeki yemek de döküldü. Bunun üzerine Resûlullah, tabağın parçalarını birleştirdi, dökülen yemeği topladı ve yanında bulunan ashâbına, *"Anneniz kıskandı."* dedi. Ardından kırılanın yerine başka bir sağlam tabağı eşi Hz. Hafsa'ya gönderdi.[20] Hz. Âişe, bu olay üzerine Resûlullah'ın mübarek yüzünde herhangi bir olumsuz tavır görmediğini ifade etmiştir.[21]

Hz. Peygamber'e on yıl hizmet eden genç sahâbîlerden Enes b. Mâlik de onun hoşgörüsüne dair bir anısını şöyle anlatır: "Allah Resûlü, insanlar içerisinde ahlâkı en güzel olanı idi. Bir gün beni bir iş için gönderdi. Ben, 'Allah'a yemin olsun ki gitmem.' dedim. Oysa içimde Resûlullah'ın emret-

[16] B13 Buhârî, Îmân, 7; M170 Müslim, Îmân, 71.
[17] T1319 Tirmizî, Büyû', 75.
[18] HM15 İbn Hanbel, I, 4.
[19] B2306 Buhârî, Vekâlet, 6; İM2426 İbn Mâce, Sadakât, 17; BS11466 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 81.
[20] B5225 Buhârî, Nikâh, 108.
[21] İM2333 İbn Mâce, Ahkâm, 14.

tiği işe gitme niyeti vardı. Derken bu iş için yola koyuldum. Sokakta oynayan çocuklara rastladım (ve onlarla birlikte oyuna dalıp işimi unuttum). Bir de baktım ki, Allah Resûlü arkamdan başımı tutmuş gülümseyerek duruyordu. Bana, '*Enescik, sana emrettiğim yere git haydi!*' dedi. Ben de, 'Peki yâ Resûlallah, hemen gidiyorum.' dedim."[22] Enes b. Mâlik devamında şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki, ben kendisine on yıl hizmet ettim. Yaptığım bir işten dolayı, 'Niye böyle yaptın?', yapmadığım bir işten dolayı da, 'Niçin böyle yapmadın?' dediğini hatırlamıyorum."[23]

Enes b. Mâlik'in anlattığı bir başka hatırasında, bir bedevî Hz. Peygamber'e gelerek kaftanını şiddetle çekmiş ve kendisine bir şeyler verilmesini istemişti. Resûlullah, canını acıtmasına rağmen, bedevînin bu kaba davranışına olumsuz bir tepki göstermemiş, hatta ona şefkatle bakıp gülümsedikten sonra kendisine bir miktar mal verilmesini emretmişti.[24] Görüldüğü üzere hoşgörü, yerine göre kişinin gücü, kuvveti ve öfkesini kontrol altına almasını da ifade etmektedir.

Yumuşak huyluluk, güzel ahlâkın ve hoşgörünün belirtisidir. İnsanlar arasındaki kin ve nefret, yumuşak huylulukla giderilebilir. Hz. Peygamber, "rıfk" yani yumuşak huylu olma erdeminin hangi işte bulunursa onu güzelleştireceğini, bulunmadığı yeri de çirkinleştireceğini ifade etmektedir.[25] Nitekim Yüce Allah da her işte rıfk ile muamele etmeyi sever[26] ve kullarına karşı son derece yumuşak davranır. Şiddet karşılığında vermediğini yumuşak huyluluk karşılığında verir.[27] Resûlullah cana yakın, yumuşak huylu ve kolaylaştırıcı kimselerin cehennem ateşinden uzak olacağını,[28] yumuşak huydan mahrum kimsenin ise hayırdan da mahrum kalacağını bildirmiştir.[29]

İnsanların ayıplarını/kusurlarını araştırmamak ve görünce de onları gizlemek İslâm ahlâkının önemli prensiplerinden biridir. "*Kim dünyada bir kulu(n ayıbını/kusurunu) örterse, Allah da kıyamet günü onu(n ayıbını/kusurunu) örter.*"[30] buyuran Allah Resûlü, gayri ihtiyarî yellenen bir kişiye gülmeleri sebebiyle ashâbına öğüt vermiş ve: "*Sizden biriniz, kendisinin de yapageldiği böyle bir işe niçin gülmektedir?*"[31] diyerek bu gibi hâllerde görmezlikten ve duymazlıktan gelmeye, insanları utandırmamaya çağırmıştır.

Hoşgörü, bilgi eksikliğinin olduğu yerde de devreye girer. Nitekim Hz. Peygamber bir defasında aksıran birine namazda iken, "*Yerhamükallâh! (Allah sana rahmet etsin!)*" diye dua eden Muâviye b. Hakem es-Sülemî'ye namazda böyle bir şey yapılmaması gerektiğini söylemiş ve onu nazikçe

22 M6015 Müslim, Fedâil, 54; D4773 Ebû Dâvûd, Edeb, 1
23 B2768 Buhârî, Vesâyâ, 25.
24 B5809 Buhârî, Libâs, 18; M2429 Müslim, Zekât, 128
25 M6602 Müslim, Birr, 78
26 B6024 Buhârî, Edeb, 35, M5656 Müslim, Selâm, 10.
27 M6601 Müslim, Birr, 77; D4807 Ebû Dâvûd, Edeb, 10.
28 T2488 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 45; HM3938 İbn Hanbel, I, 414.
29 M6598 Müslim, Birr, 74.
30 M6595 Müslim, Birr, 72.
31 B4942 Buhârî, Tefsîr, (Şems) 1; M7191 Müslim, Cennet, 49

uyarmakla yetinmişti. Allah Resûlü'nün hoşgörü esasına dayalı bu eğitim tarzından oldukça etkilenen Muâviye, "Anam babam ona feda olsun! Ne ondan önce ne de sonra daha güzel öğreten birini gördüm. Vallahi Resûlullah beni ne azarladı ne bana vurdu ne de hakaret etti!" demekten kendini alamamıştı.[32] Yine Ramazan ayı içerisinde yaptığı zıhâr yeminini bozduğu için kavmi tarafından sert eleştirilere maruz kalan fakir sahâbî Seleme b. Sahr, durumunu Hz. Peygamber'e anlatmış, o da kendisine anlayışla yaklaşarak sorununu çözüme kavuşturmuştu. Bunun üzerine kavmine dönen Seleme onlara şöyle dedi: "Ben, sizde dar görüşlülük ve anlayışsızlık; Resûlullah'da ise hoşgörü ve anlayış buldum."[33]

İslâm'ın hoşgörü anlayışı, kolaylık prensibi olarak dinî yükümlülüklerde de yerini almıştır. Allah Resûlü, bir mağarada karşılaştığı dünyadan el etek çekmiş bir adama özenerek onun gibi yaşamak için kendisinden izin isteyen bir sahâbîye, *"Ben Yahudilik ve Hıristiyanlık'la değil, müsamahakâr Hanîf diniyle gönderildim..."*[34] buyurarak İslâm'ın tevhid yönüyle birlikte kolaylık ve müsamaha dini oluşunu da vurgulamıştır. Zira din kolaylıktır. Kim dini zorlaştırırsa, din mutlaka ona galip gelir.[35] Dolayısıyla dünyevî işlerden tamamen uzaklaşarak kendini sadece dine adamak gibi aşırı davranışlar, İslâm'ın yükümlülük anlayışına aykırıdır. Halbuki Allah Teâlâ, kulları için ancak kolaylık diler, zorluk dilemez.[36] Ruhbanlıkta ise Rabbimizin bu hoşgörü ve müsamahasına rağmen insanın doğal ihtiyaçlarından kendini mahrum etmesi söz konusudur.

İbadetlerde kolaylık prensibini ilke edinen Allah Resûlü sefere çıktığında bazen oruç tutar, bazen tutmazdı.[37] Hatta seferde oruç tutma konusunda kendilerini zorlayanlara uyarıda bulunmuştu.[38] Hz. Peygamber'in cemaatin durumunu gözeterek kıraati kısa tutmak suretiyle namazı hafif kıldırması,[39] hac esnasında bilmezlikten kaynaklanan bazı hataların ibadete zarar vermeyeceğini ifade etmesi[40] de onun kolaylığı tercih etmesinin diğer örneklerindendi.

Peygamberimizin yaşadığı dönemde Müslümanlar arasında dinî hoşgörü vardı. Dinin ruhsat verdiği konularda bu ruhsatı kullananları kimse kınamaz ve ayıplamazdı. Çünkü ibadetlerde kolaylık ve ruhsat tanınması, dinî hoşgörünün yansımasıydı. Meselâ, Ramazan ayında sefere çıkıp da kendisinde tutabilecek gücü bulan kimse oruç tutar, bu gücü kendinde görmeyen ise oruç tutmazdı. Her iki grup da birbirini hoşgörüyle karşılar, kimse kimseyi ayıplamazdı.[41]

[32] M1199 Müslim, Mesâcid 33.
[33] D2213 Ebû Dâvûd, Talâk, 16-17; T3299 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 58.
[34] HM22647 İbn Hanbel, V, 266
[35] B39 Buhârî, İmân, 29.
[36] Bakara, 2/185.
[37] B1948 Buhârî, Savm, 38; M2609 Müslim, Sıyâm, 89.
[38] B1946 Buhârî, Savm, 36; M2612 Müslim, Sıyâm, 92.
[39] B706 Buhârî, Ezân, 64; M1056 Müslim, Salât, 192
[40] B1722 Buhârî, Hac, 125, M3157 Müslim, Hac, 328
[41] B1947 Buhârî, Savm, 37; M2618 Müslim, Sıyâm, 96

Kutlu Nebî'nin hoşgörü anlayışı, sadece Müslümanları değil, bütün insanları kucaklayacak genişlikteydi. Özellikle diğer din mensuplarının kendi inançlarını serbestçe yaşayabilmeleri ve ibadetlerini rahatça yapabilmeleri hususunda her türlü kolaylığı göstermişti. Çünkü inanç ve ibadet özgürlüğü insanların vazgeçilmez haklarındandı. Bu haklar saygı görmeli, korunmalı ve yüceltilmeliydi. Allah Resûlü, Medine'ye hicretle birlikte temelleri atılan İslâm devletinin lideri olarak daha ilk günden itibaren Müslümanlar hâricindeki diğer din mensuplarına da anlayışla yaklaşmıştı. Nitekim İslâm'ın ilk anayasası olarak da nitelenen Medine Sözleşmesi'ne ensar ve muhacirlerin yanı sıra Yahudi kabilelerinin de katılmasını uygun bulmuştu.

Hz. Peygamber farklı inançlara hoşgörünün en ulvî örneğini Mekke'nin fethi sırasında göstermişti. Mekke halkına haklarında ne yapacağını düşündüklerini sorduğunda Kureyşliler ona, "Senden iyilik bekliyoruz! Sen, kerem ve iyilik sahibi bir kardeşsin! Kerem ve iyilik sahibi bir kardeş oğlusun!" diye cevap vermişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah engin hoşgörüsüyle, *"Haydi, gidin! Artık serbestsiniz."*[42] buyurarak yıllarca hiçbir hakaret ve eziyeti yapmaktan geri durmayan müşriklere büyük bir insanlık dersi vermişti.

"Heyetler Yılı" olarak anılan hicretin dokuzuncu yılında ise Necrân Hıristiyanlarının temsilcileri Medine'ye gelmişlerdi. Resûlullah'la görüşmek için Mescid-i Nebevî'ye girdiler. İbadet vakitleri gelince doğu istikametine dönüp ibadet etmeye hazırlandılar. Sahâbîler onlara engel olmak istediler. Fakat Rahmet Peygamberi, onların serbest bırakılmasını ve ibadetlerini yapmalarına müsaade edilmesini emretti.[43] Hıristiyanların, Müslümanların mescidinde ibadet etmesi, âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamberimizin evrensel hoşgörüsünün yansımasıydı.

Dinde zorlama yoktur.[44] Dileyen inanır, dileyen inanmaz.[45] Herkesin, istediği dini seçme hakkı vardır. İnanması için hiç kimse hatta peygamber bile olsa[46] bir başkasına baskı yapamaz. Münferit olaylar hâriç, tarihte İslâm devletleri hiçbir tebaaya Müslüman olması için baskı yapmamıştır. Bunun neticesinde Peygamberimiz döneminden günümüze kadar gayri müslim tebaa, İslâm coğrafyasında dinlerini yaşamaları hususunda hiçbir zorlukla karşılaşmamışlardır. Hangi dinden olursa olsun herkes, devlete bağlı kalmak şartıyla vatandaş kabul edilmiştir. Bunun içindir ki, geçmişte İslâm coğrafyasında yaşayan pek çok gayri müslim halk, hiçbir asimi-

42 BS18785 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195.
43 ST1/357 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 357
44 Bakara, 2/256.
45 Kehf, 18/29
46 Yûnus, 10/99.

lasyona maruz kalmadan kendi din ve kültürlerini yaşayarak günümüze kadar gelmişlerdir.

İslâm'ın ve Müslümanların gayri müslimlere göstermiş olduğu hoşgörü, onların gönüllerini fethetmiş ve kendi din mensuplarıyla olan ilişkilerinde Müslümanları tercih eder olmuşlardı. Nitekim 647-657 yılları arasında Nastûrî Patriği olan 3. İşûayheb bir arkadaşına yazdığı mektupta kendilerine yapılan iyi muameleyi şöyle ifade etmektedir: "Allah'ın idareyi kendilerine verdiği şu Araplar... Bizlere hiç zulmetmediler. Gerçekten onlar dinimize ve din adamlarımıza hürmet gösterdiler, kilise ve manastırlarımıza yardım ettiler."[47]

İslâm ahlâkının en önemli prensiplerinden olan hoşgörü sonsuz olmayıp onun da belli sınırları vardır. Çünkü sonsuz hoşgörü, hoşgörünün sonu olur. Bu nedenle mutlak mânâda hoşgörü yoktur ve hoşgörülü olmak, her şeyi hoş görmek demek değildir. Nitekim Hz. Peygamber, Allah'ın yasakladığı bir fiilin işlenmesine, insanların İslâm'dan uzaklaştırılmasına, aile mahremiyetinin ihlâl edilmesine, haksızlığa, zulme ve iftiraya hiçbir zaman müsamaha göstermemiştir.[48] Çünkü hoşgörü kapsamı dışında tutulan bu tür davranışlara müsamaha gösterilmesi, toplumsal düzenin bozulmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bunlara hoşgörü gösteren kimse erdemli bir insan olarak değerlendirilemez.

Bireye ve topluma karşı işlenen bazı suçlar; yasalara uymamak, inançlara hakaret ve kişilerin maddî ve mânevî şahsiyetlerine karşı işlenen suçlar, hoşgörü kapsamı dışındadır. Hoşgörüde esas prensip, ötekinin maddî ve mânevî varlığına zarar vermeyen davranış ve düşüncelere saygı göstermektir. Allah'tan korkmaz, kuldan utanmaz birine gösterilecek müsamaha, binlerce masum insanın hukukuna tecavüz demektir. Dengeli davranılmadığı takdirde hoşgörü ve müsamaha, fayda yerine zarar verebilir.

Allah Resûlü, cezayı gerektiren bir suç işlendiğinde, eğer mağdur tarafın affıyla düşen bir ceza değilse, suçluya gereken cezayı mutlaka tatbik etmiştir. Çünkü hoşgörü adı altında cezaları affetmek, ferdin ve toplumun hukukuna karşı saygısızlık yapmaktır. Özellikle kamu hukukuna yönelik işlenen suçlara gösterilecek hoşgörü, toplumsal düzenin bozulmasına yol açar. Bu konuda hoşgörü beklemek, hoşgörüyü suistimaldir. Nitekim Hz. Peygamber, Mahzûmoğulları'nın ileri gelenlerinden Fâtıma adlı bir kadın hırsızlık yaptığında, aracıların ricalarına rağmen cezasının kaldırılmasını kabul etmemişti.[49]

[47] Thomas, Bishop of Marga, *The Book of Governors*, edt. E. A. Wallis Budge, London 1893, II/156; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul, 2003, II/920

[48] B6064 Buhârî, Edeb, 57; B6857 Buhârî, Hudûd, 44; M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6; M6576 Müslim, Birr, 56

[49] B3475 Buhârî, Enbiyâ, 54; İF1/338 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 338

Hoşgörünün amaçlarından biri de yapılan hatanın bir daha tekerrür etmemesi ve kişiyi eğitmesidir. Eğer hoşgörü, kişiyi aynı hatayı bir daha yapmaya cesaretlendiriyor veya vurdumduymazlığa, iyi niyeti suistimale götürüyorsa, bu durumda hoşgörülü olunamaz.

Hoşgörü, önemli bir ruh disiplinidir. Hoşgörü, kişinin her türlü haksızlığa, zulme, ahlâksızlığa, tecavüze ve kötülüğe boyun eğmesi ve rıza göstermesi ya da kendi inançlarından, kendi öz benliğinden feragat etmesi demek değildir. Bilakis farklı düşüncelere, farklı kimliklere, farklı tabiatlara ve farklı davranışlara anlayış ve saygıyla bakabilme; bu farklılıklarla birlikte bir arada yaşamaya alışabilmedir. Bu nedenle farklılıkları düşmanlık ve nefret sebebi olarak görmek yerine zenginlik olarak kabul etmek gerekir. İnsanların farklı dil ve renklerde yaratılmaları Allah'ın âyetlerindendir.[50] Ancak bu farklılıklara rağmen göz ardı edilmemesi gereken ortak bir özellik vardır. O da en güzel biçimde yaratılan[51] insanın en şerefli varlık kılınmasıdır.[52]

Hoşgörü, günümüzde söylem olarak sıkça gündeme getirilmekle beraber uygulamaya geçirilmesi oldukça zor bir erdemdir. Bununla birlikte giderek küreselleşen dünyada hoşgörüye olan ihtiyaç artık kendini daha da çok hissettirmektedir. Gün geçtikçe artan katliamlar, şiddet ve terör olayları, hoşgörüsüzlüğün, tahammülsüzlüğün ne kadar ciddi bir problem olduğunu gözler önüne sermektedir. Yaşanan bütün din, ırk ve mezhep düşmanlıklarının temelinde de aynı şekilde hoşgörüsüzlük söz konusudur. Halbuki hoşgörü erdemi, hakkıyla yerine getirildiği takdirde gerçek anlamda ilerleme ve medenîleşmenin en önemli etkenlerinden biridir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Allah bir kavmin (milletin) devamını ya da gelişmesini dilerse, onları hoşgörü ve iffetle rızıklandırır."*[53]

Esas itibariyle hoşgörü, insanın başta hemcinsleri olmak üzere canlı cansız bütün varlıklara sevgi, şefkat, merhamet ve anlayışla yaklaşması, müsamaha göstermesidir. Yunus Emre'nin dediği gibi:

"Elif okuduk ötürü,
Pazar eyledik götürü,
Yaratılanı hoş gördük,
Yaratan'dan ötürü."

[50] Rûm, 30/22
[51] Tîn, 95/4.
[52] İsrâ, 17/70.
[53] MU19 Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, 1/34

RIFK
ALLAH HER İŞTE ZARAFETİ SEVER

عَنْ عَبْدِ اللّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ :
"لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِالطَّعَّانِ وَلاَ اللَّعَّانِ وَلاَ الْفَاحِشِ وَلاَ الْبَذِىءِ."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Mümin, ırza, namusa dil uzatan, lânet eden, çirkin işler yapan, edepsiz konuşan kimse değildir."
(T1977 Tirmizî, Birr, 48; HM3839 İbn Hanbel, I, 405)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ، وَقِتَالُهُ كُفْرٌ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"الْمُسْتَبَّانِ مَا قَالاَ، فَعَلَى الْبَادِئِ، مَا لَمْ يَعْتَدِ الْمَظْلُومُ."

عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"لاَ تَسُبُّوا الأَمْوَاتَ فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman'a sövmek fâsıklık (alâmeti), onunla savaşmak ise küfür (alâmeti) dür."*

(B6044 Buhârî, Edeb, 44)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Birbirine söven iki kişinin günahı, mazlum olan haddi aşmadıkça ilk sövene aittir."*

(M6591 Müslim, Birr, 68)

Hz. Âişe'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ölülere sövmeyin. Çünkü onlar, önden göndermiş olduklarının (amellerinin) karşılıklarına ulaşmışlardır."*

(B1393 Buhârî, Cenâiz, 97)

Bir gün Medine'deki bir grup Yahudi, Hz. Peygamber'in yanına geldi. Bilinen selâmlama cümlesi olan, "es-Selâmü aleyküm" ifadesini basit bir kelime oyunuyla değiştirerek "es-Sâmü aleyküm" (Ölüm üzerinize olsun!) dediler ve Hz. Peygamber'e karşı büyük bir kabalık yaptılar. Orada bulunan müminlerin annesi Hz. Âişe, Yahudilerin bu kabalıkları karşısında kendini tutamadı ve onlara, "Allah'ın lâneti ve gazabı da sizin üzerinize olsun!" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Şefkat ve Merhamet Elçisi (sav) eşine hitaben, *"Sakin ol ey Âişe! Kibar ve nazik olmalı, kaba davranmaktan ve çirkin konuşmaktan da sakınmalısın."* buyurdu.[1] "Onların ne söylediklerini duymadın mı?" diye soran Hz. Âişe'ye, Resûlullah şu karşılığı verdi: *"Ben de onlara 've aleyküm' (sizin üzerinize de) diyerek karşılık verdim ya!"*[2]

Söz ve hareketlerinde kabalıktan uzak durmak, kırıcı olmamak; yapıcı, uzlaştırıcı ve nezaket sahibi olmak, kişinin hem iyi bir insan hem de olgun bir mümin olduğunun göstergesidir. Sevgili Peygamberimiz, *"Mümin bal arısı gibidir. Temiz olanı yer, temiz olanı (balı) üretir; bir çiçeğe konduğunda onu kırıp bozmaz."* buyurmuştur.[3] Bu teşbihiyle o, mümini, kırıp dökmeyen, temiz ve meşru işler yapan, yararlı ve nazik bir insan olarak tanımlamıştır. Diğer taraftan, kabalığı ve edepsizliği sebebiyle insanların terk ettiği ve etrafından uzaklaştığı kimseyi ise *"en şerli kişi"* olarak nitelemiştir.[4] Peygamberimizin elinde ve evinde yetişen Enes b. Mâlik'in şu ifadeleri, Hz. Peygamber'in hizmetçilere ve çocuklara bile ne kadar anlayışlı ve zarif davrandığını ortaya koymaktadır: "Resûlullah'a on sene hizmet ettim, vallahi bana bir defa bile *'Of!'* demedi. Bir şey yaptığımda da, *'Niçin böyle yaptın! Şöyle yapsaydın ya!'* diyerek azarlamadı."[5] Çünkü sükûnet, yumuşak huyluluk ve nezaket, Rahmet Peygamberi'nin temel karakterini oluşturmakta, bu karakteriyle o (sav), bulunduğu her yeri güzelleştirmekteydi. *"Rıfk (zarif davranış) işe güzellik katar, rıfktan (zarafetten) yoksunluk ise, işi kusurlu kılar."*[6] buyuran Allah Resûlü, *"Rıfktan (zarafetten) mahrum olan, hayırdan da mahrum olur."*[7] hadisiyle kaba ve sert tabiatlı insanı hayırsız olarak nitelemektedir.

Allah Resûlü'nün tarifine göre, *"Mümin, ırza, namusa dil uzatan, lânet eden, çirkin işler yapan, edepsiz konuşan kimse değildir."*[8]

[1] B6030 Buhârî, Edeb, 38.
[2] M5658 Müslim, Selâm, 11.
[3] HM6872 İbn Hanbel, II, 199
[4] B6032 Buhârî, Edeb, 38.
[5] M6011 Müslim, Fedâil, 51
[6] M6602 Müslim, Birr, 78
[7] M6598 Müslim, Birr, 74
[8] T1977 Tirmizî, Birr, 48; HM3839 İbn Hanbel, I, 405

Kabalık ve edepsizlik içeren davranışların, çirkin ve argo konuşmaların, Yüce Allah'ın nefretle karşıladığı hususlardan olduğunu ifade eden Hz. Peygamber[9] bir başka hadisinde de, *"Hayâ imandandır, imanın yeri ise cennettir. Kötü konuşmak kabalıktandır. Kabalık (insanları incitmek) ise cehennemdedir."*[10] buyurarak ağzı bozuk insanların iman ve hayâ ile bağdaşmayan bir kişiliğe sahip olduklarına işaret etmektedir. Yaratılmışların en yücesi ve en mükemmeli olan Sevgili Peygamberimizi anlatanlar, onun kaba davranışlar içinde bulunmadığını, sövgü ve kötü konuşmalardan şiddetle sakındığını vurgulamaktadırlar.[11] Nitekim Hz. Enes'in anlattığına göre, Resûlullah (sav) sövmez, kötü konuşmaz ve lânet etmezdi. Birini azarlayacağı zaman, *"O alnı toprak göresiye ne oluyor?"*[12] diyerek, yüzüstü yere kapaklanmayı ifade eden bir Arap deyişini kullanmakla yetinirdi.

Peygamberimiz gazap hâlinde, sövme ve kötü konuşma isteğine engelleyerek nefsine hâkim olabilmeyi şöyle tanımlamıştır: *"Pehlivan, rakiplerini yenen kişi demek değildir. Gerçek pehlivan öfke anında kendisine hâkim olandır."*[13] Öfkenin en bariz sonuçları insanın dilinde tezahür eder. Yani öfkelenen kimse genellikle öfkelendiği şeye veya kişiye söver, hakaret eder ya da kaba davranır. İşte bunun için Hz. Peygamber bir başka hadisinde diline ve beline sahip olanları cennetle müjdelemiş ve *"Kim bana iki dudağının arasındakini ve iki bacağının arasındakini korumayı garanti ederse, ben de onun için cenneti garanti ederim."* buyurmuşlardır.[14]

Bütün nezaketine ve dikkatine rağmen, zarif olmayan bir hareketin veya sözün insanlık hâli olarak kendisinden sâdır olduğu durumlar için Sevgili Peygamberimiz şöyle dua etmektedir: *"Allah'ım, ben bir insanım. Hangi Müslüman'a ağır ve incitici konuştuysam, bunu, onun için arınma ve mükâfat (vesilesi) kıl."*[15] Peygamberimizin bu güzel duası, bilmeden kırıp incittiklerimize karşı bizim de aynı duyarlılığı göstermemizi gerekli kılmaktadır.

Sevgili Peygamberimiz müminlerin birbirine karşı yakışıksız konuşmalarını ısrarla yasaklamıştır. Allah Resûlü, ensardan bir toplulukla birlikteyken orada bulunan ve ağzının bozukluğu ile tanınan bir adamdan dolayı, *"Müslüman'a sövmek fâsıklık (alâmeti), onunla savaşmak ise küfür (alâmeti) dür."* buyurmuşlardır.[16] Yine, *"Birbirine söven iki kişinin günahı, mazlum olan haddi aşmadıkça ilk sövene aittir."*[17] buyuran Hz. Peygamber, birbirlerine hakaret edenlerden en büyük sorumluluk ve günahın bu çirkinliği başlatana ait olduğunu ifade etmiştir.

9 T2002 Tirmizî, Birr, 62.
10 T2009 Tirmizî, Birr, 65, İM4184 İbn Mâce, Zühd, 17.
11 B3559 Buhârî, Menâkıb, 23.
12 B6031 Buhârî, Edeb 38
13 B6114 Buhârî, Edeb, 76; M6643 Müslim, Birr, 107
14 B6474 Buhârî, Rikâk, 23
15 M6614 Müslim, Birr, 88.
16 B6044 Buhârî, Edeb, 44; İF13/27 İbn Hacer, Fethu'l-bârî, XIII, 27
17 M6591 Müslim, Birr, 68

Sövgüye muhatap olan Müslüman, cevap amacıyla dahi olsa küfür sözlerini ağzına alarak seviyesini düşürmemeli, zor da olsa sabretmeli, sövene uyarak çirkinleşmemelidir. Çünkü ne şekilde olursa olsun kötü söz şeytandandır. Onun için Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah bana, alçakgönüllü olmanızı vahyetti. O hâlde biriniz diğerine haksızlık etmesin ve hiç kimse de diğerine karşı övünmesin."* Hadisi rivayet eden İyâz b. Hımâr, "Ey Allah'ın Resûlü! Benden daha alt seviyede olan bir topluluk içerisinden biri bana söver, ben de onun sözüne cevap verirsem, bundan dolayı günaha girer miyim?" diye sorduğunda Allah'ın Elçisi, *"Birbirlerine sövenlerin her ikisi de şeytandır, birbirlerini suçlarlar ve yalanlarlar."* karşılığını vermiştir.[18] Benzer biçimde, bedevî olduğu anlaşılan Ebû Cürey isimli bir kişi Hz. Peygamber'den kendisine öğüt istediğinde Allah Resûlü, *"Kimseye sövme!"* demiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: *"... Eğer bir kimse sana söver ve sende (olduğunu) bildiği bir şeyden dolayı seni yererse, sen onda (olduğunu) bildiğin bir şeyden dolayı onu yerme! Çünkü bunun vebali onadır."* Ebû Cürey, "Bundan sonra hür olsun köle olsun hiçbir insana, hiçbir deveye ve koyuna sövmedim." der.[19]

Mümin kişi, sövene karşı söverek alçalmaz. Yunus Emre'nin dediği gibi, "sövene karşı dilsiz" olanı meleklerin müdafaa edeceğine dair Sevgili Peygamberimizin müjdesi vardır. İbn Abbâs'ın anlattığına göre, Resûlullah'ın yanında iki adam birbirlerine ağır konuşmuşlardı. Bunlardan biri söverken diğeri karşılık vermeyerek susmaktaydı. Susan kişi de söverek karşılık vermeye başlayınca Hz. Peygamber (sav) kalkarak oradan uzaklaştı. Niçin kalktığı sorulduğunda da, *"Melekler kalkınca ben de onlarla birlikte kalktım. Bu susan kişi sustuğu sürece onun adına melekler sövene cevap vermekteydi. Ancak kendisi söverek cevap vermeye başlayınca melekler de kalktılar."* buyurdu.[20]

İslâm'a göre insanların bedenleri, canları, mânevî şahsiyetleri ve malları her türlü saldırı, tehdit ve hakaretten korunduğu gibi, anne babaları, aile fertleri, mensubu oldukları kavim, millet ve topluluk da fiilî ve sözlü tecavüzlerden korunmuştur. Buna göre ister kişinin kendisinden isterse dışarıdan gelsin, dinin koruduğu değerlere yöneltilen sataşma ve saldırılara engel olmak her Müslüman'ın görevidir. Dolayısıyla kişinin sövgü ve hakarete yol açacak davranışlardan uzak durması gerekir. Örneğin, Abdullah b. Amr b. Âs'tan nakledildiğine göre Resûlullah (sav) bir gün, *"Bir kimsenin ebeveynine sövmesi büyük günahlardandır."* demiş, ashâb bunun

18 M428 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 133; HM17622 İbn Hanbel, IV, 162.

19 D4084 Ebû Dâvûd, Libâs, 25

20 EM419 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 151

üzerine, "Yâ Resûlallah! Hiç insan ana babasına söver mi?" deyince, "*Evet, bir kimse birinin babasına söver, o da onun babasına söver. (Adamın) anasına söver, o da onun anasına söver.*" buyurmuşlardır.[21]

Dinimizde açıkça haram işleyen bir günahkâra bile hakaret etmek uygun bulunmamıştır. Suçlu cezasını çeker ama kendisine hakaret edilemez. Günümüz ceza kanunlarında da yerini bulan bu ilkeyi Sevgili Peygamberimiz on beş asır önce şu örnekle bize göstermiştir: Bir defasında sahâbîler, içki içen birini cezalandırması için Resûlullah'a getirdiler. Hz. Peygamber de ona dayak cezası uyguladı. Kimi eliyle, kimi pabucuyla, kimi de elbisesinin ucuyla adama vurmaya başladı. Bununla yetinmeyen birisi ise, "Allah seni rezil etsin!" diyerek sarhoşa hakaret etti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "*Hayır, böyle demeyin! Ona karşı şeytana yardımcı olmayın!*" buyurdu.[22] Dolayısıyla suç işlemiş ve cezayı hak etmiş olsa da mümin kardeşin mânevî şahsiyetini korumak diğer müminlerin görevidir.

Dirilere olduğu gibi ölülere sövmek de Hz. Peygamber tarafından kesinlikle yasaklanmıştır. Bu yüzden ölülerin arkasından kötü konuşmamak ve onları hayırla yâd etmek Müslümanların yaşattığı güzel geleneklerden biri olmuştur. Bu konuda Sevgili Peygamberimiz (sav), "*Ölülere sövmeyin. Çünkü onlar, önden göndermiş olduklarının (amellerinin) karşılıklarına ulaşmışlardır.*[23] *(Bu hareketinizle onların) hayatta olan yakınlarını incitirsiniz.*" buyurmaktadır.[24] Ölülere yapılan saygısızlığın, kendisine zarar vermese bile onun akrabalarını, yakınlarını ve sevenlerini rahatsız edeceği açıktır. Dolayısıyla ölen kimsenin mânevî şahsiyetinin dokunulmazlığını korumak dirilerin görevidir. Muhatabı ölü bile olsa iftira nitelikli sövgülere had cezasının uygulanması bunun en açık delilidir.

Hz. Peygamber, Müslüman olan çocuklarını ve akrabalarını üzmemek için kâfir ve müşriklere sövmeyi bile yasaklamıştır.[25] Buradan hareketle tarihte görülen üzücü olayları bahane ederek sahâbeye veya onlardan herhangi birine sövmek veya haklarında kötü ve saygısızca konuşmanın evleviyetle yasak olduğu anlaşılır. Onlar İslâm'ın kuruluş yıllarının bütün sıkıntılarını, mahrumiyetlerini çekmiş, düşmanların tüm zulüm, işkence ve saldırılarına Resûlullah (sav) ile birlikte göğüs germiş, bu uğurda yurtlarından hicret etmiş, hatta babalarına, oğullarına, akrabalarına karşı savaşmak zorunda kalmış, canlarını ve mallarını cömertçe ortaya koymuşlardır.

Hz. Peygamber'in hilm ve nezaketi, sadece insanları değil aynı zamanda hayvanları, bitkileri ve diğer bütün varlıkları kapsar. Nitekim rıfk

[21] M263 Müslim, Îmân, 146; T1902 Tirmizî, Birr, 4.
[22] B6777 Buhârî, Hudûd, 4; D4477 Ebû Dâvûd, Hudûd, 35.
[23] B1393 Buhârî, Cenâiz, 97
[24] T1982 Tirmizî, Birr, 51
[25] BS7289 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 125.

sahibi olan Cenâb-ı Hakk'ın yumuşak ve merhametli davranışlardan hoşnut olduğunu bildiren Allah Resûlü, hayvanlara da bu şekilde muamele edilmesini, gerektiğinde karınlarının doyurulmasını ve dinlendirilmelerini istemiştir.[26] Bir defasında bindiği devesinin hırçınlaşması üzerine onu ileri geri çeken Hz. Âişe, Resûlullah'tan, *"Ona yumuşak davran."* uyarısını almıştır.[27] Bir sefer dönüşünde ise devesine lânet eden bir kimse için Peygamberimiz, *"Onun üzerinden in. Lânetlenmiş bir hayvanla yanımızda yolculuk etme."* buyurmuştur.[28]

Allah'ın, insanların bir şekilde yararlanması için yarattığı hayvanlar birer nimet olarak görülmeli, onlara merhametle yaklaşılmalıdır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın yarattıklarında bizim tahmin edemeyeceğimiz nice hikmetler vardır. *"Horoza sövmeyin! Zira o, namaz için uyandırır."*[29] buyuran Resûlullah (sav) bu inceliğe işaret etmiştir. Ayrıca akıl ve şuur sahibi olmayan, akılla değil yaratılışı üzere güdüleriyle hareket eden, konuşup cevap veremeyen ve çoğu kere hakaret, sövme ve dövmelerimize mukabelede bulunamayan masum hayvanlara söven ve onları döven insanların, bu hareketleriyle onlardan daha aşağı seviyeye düştüklerini görmeleri ve düşünmeleri gerekir.

Kişilerin inançlarına ve kutsal değerlerine sövmek de yasaklanmıştır. İslâm'a göre tamamen yanlış da olsa insanların inancına, hatta taptıkları putlara sövülmez. Zira bu davranış nefret ve düşmanlığa yol açar. Ayrıca birinin inancına sövmemiz, onun da bizim kutsalımıza sövmeye yeltenmesine sebep olabilir. İşte bu nedenle Cenâb-ı Hak, *"Onların, Allah'ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin ki onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a sövmesinler."* buyurmuştur.[30] Çünkü sövmek gibi çirkin yollar veya usullerle hiçbir hayra, iyilik ve güzelliğe, ulaşılamaz.

İnsanlar zaman zaman maruz kaldıkları sıkıntılar sebebiyle zamana, feleğe ve kadere sövmeyi alışkanlık hâline getirmişlerdir. İnançlara ve inanç konusu yapılan varlıklara sövülemeyeceği gibi, zamana sövmek, kahretmek veya lânet etmek de yasaklanmıştır. Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, bir kudsî hadiste Resûlullah (sav) şöyle ifade etmiştir: *"Yüce Allah buyurdu ki: 'Âdemoğlu zamana söver, lânet okur. Halbuki zaman, benim! Gece de gündüz de benim elimdedir.'"*[31] Zira zamana sövmek, zamana nispet edilen bela, musibet ve benzeri hoşlanılmayan şeyleri yaratan Allah'ı rahatsız eder.[32] Bu husus bir diğer hadiste daha net ifade edilmektedir: *"Sizden hiç kimse, 'Zamana yazıklar olsun!' demesin. Zira zaman(ı yaratan)*

[26] MU1804 Muvatta', İsti'zân, 15; D2549 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44
[27] M6603 Müslim, Birr, 79
[28] M7515 Müslim, Zühd, 74
[29] D5101 Ebû Dâvûd, Edeb, 105-106.
[30] En'âm, 6/108.
[31] B6181 Buhârî, Edeb, 101
[32] B7491 Buhârî, Tevhîd, 35

Allah'tır."[33] Bu türden hadislerle câhiliye dönemine ait bir inanış da kaldırılmaktadır. Çünkü o dönemde Araplar başlarına gelen hastalık, felâket ve musibetlerin suçlusu olarak zamanı gösterir ve ona kahrederek söverlerdi. Bu tür bir algı ve inanç, Hz. Peygamber tarafından kesinlikle yasaklanmıştır. Dilimizde zaman veya kader anlamına kullanılan "felek" ve benzeri şeylere sövmek de zamana sövmenin kapsamına gireceğinden, böylesi davranışlardan sakınılmalıdır.

Zaman içerisinde insanın başına iyi veya kötü durumların gelebildiği, varlık ve yokluğun, hastalık ve sağlığın insanlar için olduğu hayatın bir gerçeğidir. Bu nedenle iyi bir müminin başına gelenlerden ders çıkarması, önleyebileceği problemlere karşı tedbirlerini gereği gibi alması, elinde olmayan şeylere karşı da sabır ve metanetle davranması gerekir. Doğrusu, bu gibi hâller karşısında sövmek ve lânet okumak gibi fevrî davranışlar, aşırı tepkiler, öfkeyi ve moral bozukluğunu artırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Örneğin hastalanan bir kimse, şifa vermesi için samimiyetle Allah'a yönelip dua etmeli, hastalığının tedavisi için tedavi yollarını aramalıdır. Hastalığa sövmesinin hiçbir anlamı yoktur. Nitekim Resûlullah (sav) bir gün, Ümmü Sâib veya Ümmü Müseyyeb künyesiyle anılan kadını ziyaret etmişti. Ona, *"Ümmü Sâib! Sana ne oldu da böyle titriyorsun?"* demişti. Kadın, "Sıtmaya tutuldum, Allah onu bereketsiz kılsın!" deyince Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu: *"Sıtmaya sövme. Zira o, körüğün (yaktığı ateşin), demirin cürufunu giderdiği gibi âdemoğlunun hatalarını giderir."*[34] Böylece Allah Resûlü, bir yandan hastayı teselli ederken, bir yandan da çözümün hastalığa lânet okumak olmadığını ifade etmiştir.

Varlıklara ve olaylara hakaretin bize hiçbir yararı olmadığı gibi, aksine bu davranış Allah Teâlâ'yı gazaplandırırken şeytanı da sevindirir. Resûlullah (sav) bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Rüzgâra sövmeyin! Rüzgâr sebebiyle hoşlanmadığınız bir şeyle karşılaştığınızda şöyle dua edin: 'Ey Rabbimiz! Bu rüzgârın hayrını, getireceği şeylerin hayrını, ne ile emredildiyse onun da hayrını senden diler; bu rüzgârın şerrinden, getireceği şeylerin şerrinden, ne ile emredildiyse onun da şerrinden sana sığınırız.'"*[35] Nitekim bir adamın, giysisini savuran rüzgâra lânet ettiğini duyan Resûl-i Ekrem (sav), *"Sakın rüzgâra lânet etmeyin! Çünkü o, Allah'ın emriyle iş görmektedir. Şunu bilin ki, kim bir şeye haksız olarak lânet ederse o lânet kendisine döner."* şeklinde uyarıda bulunmuştur.[36]

Dinimizde hakaret, sadece kınanmakla kalmamış sövgünün niteliğine göre hukukî, maddî ve mânevî yaptırımlara da konu olmuştur. Ör-

[33] MU1816 *Muvatta'*, Kelâm, 1
[34] M6570 Müslim, Birr, 53.
[35] T2252 Tirmizî, Fiten, 65
[36] D4908 Ebû Dâvûd, Edeb, 45; T1978 Tirmizî, Birr, 48.

neğin sövgü, masum ve namuslu birine zina iftirasını içeriyorsa sövene kazif (iftira) cezası uygulanmış, buna ilâve olarak iftira edenin şahitliğinin ebediyen kabul edilmeyeceği bildirilmiştir.[37] Sövmenin muhatabı ne derece rencide ettiği düşünülürse, konuya kul hakkı bakımından da yaklaşmak anlamlı olacaktır.

Müslümanlara bütün işlerinde zarif, nazik ve edepli davranmalarını emreden Allah Resûlü (sav), başta ailesi olmak üzere tüm yakınlarına, arkadaşlarına, hatta müslimlere karşı kibar davranmayı elden bırakmamıştır. O, Allah'ın rahmeti sayesinde etrafındakilere yumuşak davranmıştır. Şayet onlara karşı sert ve kaba davransaydı, Kur'an'ın ifadesiyle, etrafından dağılıp giderlerdi.[38] İslâm Peygamberi'nin, kaba ve sert tabiatlarına rağmen Arap bedevîleri üzerinde yarattığı köklü dönüşümün sırrını, onun yumuşak huylu kalbinde, nazik ve kibar hitabında, affedici ve bağışlayıcı uygulamalarında aramak gerekir.

37 Nûr, 24/4
38 Âl-i İmrân, 3/159

GIYBET ve KOĞUCULUK
KARDEŞ ETİ YEMEK GİBİ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"أَتَدْرُونَ مَا الْغِيبَةُ؟ قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: "ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ" قِيلَ:
أَفَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ فِي أَخِي مَا أَقُولُ؟ قَالَ: "إِنْ كَانَ فِيهِ مَا تَقُولُ، فَقَدِ اغْتَبْتَهُ، وَإِنْ
لَمْ يَكُنْ فِيهِ، فَقَدْ بَهَتَّهُ."

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Resûlullah (sav), *'Gıybet nedir biliyor musunuz?'* diye sordu. Sahâbe, 'Allah ve Resûlü daha iyi bilir!' karşılığını verdiler. Resûlullah, *'Kardeşini hoşlanmadığı bir şey ile anmandır.'* buyurdu. 'Ya kardeşimde o söylediğim durum varsa ne dersin?' diye sorulunca Resûlullah, *'Söylediğin şey eğer onda varsa gıybet etmişsindir. Şayet yoksa ona iftira etmiş olursun.'* buyurdu."

(M6593 Müslim, Birr, 70)

عَنْ أَبِي بَرْزَةَ الأَسْلَمِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الْإِيمَانُ قَلْبَهُ: لاَ تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ وَلاَ تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّهُ مَنِ اتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ، وَمَنْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي بَيْتِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُحَدِّثَ بِكُلِّ مَا سَمِعَ."

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ عُقُوقَ الْأُمَّهَاتِ، وَوَأْدَ الْبَنَاتِ، وَمَنْعًا وَهَاتِ. وَكَرِهَ لَكُمْ ثَلاَثًا قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةَ الْمَالِ."

فَقَالَ حُذَيْفَةُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَّاتٌ."

Ebû Berze el-Eslemî'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey diliyle iman edip, kalbine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hâllerini araştırmayın. Çünkü her kim onların gizli hâllerini araştırırsa Allah da onun gizli hâlini araştırır. Allah kimin gizli hâlini araştırırsa onu evinde (gizlice yaptıklarını ortaya çıkararak) bile rezil eder."*

(D4880 Ebû Dâvûd, Edeb, 35)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişiye günah olarak her duyduğunu söylemesi yeter."*

(D4992 Ebû Dâvûd, Edeb, 80)

Mugîre b. Şu'be'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Yüce Allah, annelere hürmetsizlik etmeyi, kız çocuklarını diri diri gömmeyi ve üzerine düşeni yapmamayı, hak etmediğini istemeyi size haram kılmıştır. Sizin için üç şeyi de çirkin görmüştür: Dedikodu, malı zayi etmek ve anlamsız çok soru sormak!"*

(M4483 Müslim, Akdiye, 12)

Huzeyfe'nin işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"(İnsanlar arasında) laf taşıyan kişi cennete giremez."*

(B6056 Buhârî, Edeb, 50; M290 Müslim, İmân, 168)

Hz. Âişe...[1] Resûl-i Ekrem'in insanların en sevimlisi olarak vasıflandırdığı,[2] genç yaşta müminlerin annesi olma şerefine nail olan güzide insan... Hz. Âişe, sadece vefalı bir eş değil, aynı zamanda güçlü zekâsı ve hafızasıyla Allah Resûlü'nün terbiyesinde yetişmiş mükemmel bir talebeydi. Âişe (ra), Allah Resûlü'nün kimi zaman takdirine, kimi zaman ise ikazına neden olan davranışlarını bizzat kendisi sonraki nesillere naklediyordu. Kendisinin rivayet ettiği olaylardan biri, Hz. Peygamber'in eşlerinden Safiyye bnt. Huyey ile alâkalıydı. Hanımları arasında, Hz. Peygamber'e en çok düşkün olan Hz. Âişe, Resûlullah'la birlikte bulunduğu bir gün, mizacındaki kıskançlıktan mı, yoksa eşine olan aşırı sevgisinden midir bilinmez, Safiyye bnt. Huyey hakkında hoş olmayan bazı sözler söylemişti. Hz. Peygamber'e, Safiyye'nin boyunun kısa oluşunu ima edercesine eliyle işaret ederek, *"Ey Allah'ın Resûlü, sana Safiyye'deki şu hâl yeter."* demişti. Her ne kadar masum görünse de bir insanı arkasından çekiştirme mahiyetindeki bu sözler karşısında Allah Resûlü, hemen Âişe'yi ikaz ederek, *"Sen öyle bir söz söyledin ki, o söz denize karışsaydı denizin suyunu bozardı."* buyurmuştu.[3]

İnsan, kimi zaman sevdiğini paylaşmak istemeyerek onu kıskandığı için kimi zamansa kasıtlı biçimde karşısındakini aşağılamak, kötülemek, küçük düşürmek maksadıyla acımasızca sözler sarf edebilmektedir. Bazen nefretten, bazense gafletten kaynaklanan bir içgüdüyle hareket ederek, sözlerinin muhatabını ne kadar inciteceğini hesaplamaksızın, onun arkasından konuşabilmektedir.

Safiyye validemizle ilgili olayda olduğu gibi, kişinin duyduğunda hoşlanmayacağı türdeki sözler, genel olarak *gıybet, dedikodu* olarak bilinmekte ve bu tür davranışlar Allah Resûlü tarafından âdeta denizi kirletecek kadar kirli görülmektedir. İnsanın kalbinin kırılmasına, onurunun incinmesine, insanlar arasındaki sevgi ve saygı bağlarının incelmesine neden olması dolayısıyla Allah Resûlü, insanları gıybetten şiddetle sakındırmıştır. Ashâbıyla birlikte olduğu sırada onlara gıybetin ne olduğunu soran Hz. Peygamber, onların, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." demeleri üzerine, gıybeti, *"Kardeşini hoşlanmadığı bir şeyle anmandır!"* şeklinde tanımlamıştır.

[1] MK19810 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIII, 181.
[2] M6177 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 8.
[3] T2502 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 51; D4875 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.

Sahâbîlerden birinin, "Ya kardeşimde o söylediğim durum varsa ne dersin?" sorusuna ise, *"Söylediğin şey eğer onda varsa gıybet etmişsindir. Şayet yoksa ona iftira etmiş olursun."* cevabını vermiştir.[4] Buna göre, konuşulanların gıybet olarak değerlendirilmesinde esas olan hakkında konuşulan kişinin o vasıfları taşıyıp taşımaması değil, hoşlanmayacağı bir şekilde insanın arkasından konuşulup çekiştirilmesidir. Bu yüzden o kişinin gerçekte öyle olması veya konuşulanların yeri geldiğinde o kişinin yüzüne de söylenebileceğinin düşünülmesi, insana gıybet etme hakkını vermediği gibi, böyle bir savunma geliştirmek de gıybeti meşru kılmamaktadır.

İnsan, gıybet yaparak elde ettiği hazzın çekiciliğine kapılarak kalbini karartma pahasına bu fiili alışkanlık hâline getirir. Bu durumun iğrençliği ilâhî kelâmla da ifade edilmekte ve gıybet, ölü eti yemeye benzetilmektedir: *"...Birbirinizin gıybetini yapmayın. Biriniz ölü kardeşinin etini yemeyi hiç arzu eder mi ki? Demek tiksindiniz! O hâlde Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok merhametlidir."*[5] Gıybetin kesin bir şekilde yasaklandığı bu âyetle, aynı zamanda ondan kurtuluşun çaresi de gösterilmekte ve kullarına karşı çok merhametli olan Allah'a tevbe edilerek bu günahtan temizlenilebileceği bildirilmektedir.

Gıybet, insanların dış görünüşleri veya fiziksel bazı kusurları ile ilgili olabildiği gibi, kişinin ailesi, soyu, ırkı, huyu, ahlâkı veya diniyle alâkalı da olabilir. Kişiyi kızdıran, kıran veya onurunu ve gururunu inciten lakaplar takmak da gıybete girmektedir. Çoğu zaman insanın arkasından konuşarak sözle yapılan gıybet, kimi zaman da bir kaş göz hareketiyle, bükülen bir dudakla veya el kol işaretiyle, hatta göz kırpmayla da gerçekleşebilir. Eğlence ve mizah gayesiyle veya şaka niyetiyle de olsa başkasını taklit etmek de gıybettir. Nitekim bir defasında Hz. Âişe, Allah Resûlü'nün yanında birisinin taklidini yapmış, Hz. Peygamber ise onun bu davranışından hoşlanmayarak ona, *"Elime dünyayı verseler bile bir başkasının taklidini yapmam; bundan asla hoşlanmam."* demiştir.[6] Gıybet bazen açıkça ifade edilmese de, yazıyla, imayla, kurnazca dile getirilen kinayeli sözlerle de gerçekleşebilir. Hatta gıybetin bu türü, kötü zan ve şüpheler uyandırabilmesi, dolayısıyla açıkça söylenmesinden daha tehlikeli durumlar yaratabilir. Her ne şekilde olursa olsun, kişiyi aşağılayan, küçümseyen, onun şeref ve haysiyetini yaralayan bu türden davranışlar, insanı yaratılanların en şereflisi, en değerlisi olarak gören İslâm dini tarafından kesin bir şekilde yasaklanmıştır. *"İnsanları dilleri ile arkalarından çekiştiren ve karşılarında kaş*

[4] M6593 Müslim, Birr, 70; T1934 Tirmizî, Birr, 23.
[5] Hucurât, 49/12
[6] T2502 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 51; D4875 Ebû Dâvûd, Edeb, 35

göz hareketleri ile onlarla alay eden herkese yazıklar olsun!"[7] buyuran Allah Teâlâ, böyle fiillerin insanı âhirette azaba düşüreceğini bildirmektedir.[8]

İnsan, karakterini bozma, gönlünü kirletme, dostlarını kaybetme pahasına gıybete başvurarak neden vicdanına eziyet eder? Kişiyi gıybet etmeye yönelten ve buna zemin hazırlayan bazı durumlar söz konusudur. İnsan, içindeki öfke ve intikam ateşini söndürmek maksadıyla, bu ateşi daha da alevlendireceğini hesaba katmaksızın, gıybete yönelebilir. Ya da içinde bir türlü yenemediği haset ve kıskançlık duygusunu gıybetle gidermeye çalışabilir. Kibir, gösteriş, küçümseme gayesiyle, yalnızca kendini küçülttüğünün farkına varmadan, gıybete başvurabilir. Oysa gıybet, insanların kusurlarını anlatıp onları küçülterek kendisini yüceltmek isteyen âciz kimselerin faaliyetidir. İnsanın sayılamayacak kadar çok olan hatalarını örtme maksadıyla diğerlerinin kusurlarını ortaya çıkarma ihtiyacıdır. Böylece, kusursuz ve mükemmel olmayan insanoğlu, kendi günahlarını telâfi etmek yerine, başkalarının günahını diline dolayarak kendininkilere bir yenisini eklemektedir. Kardeşini yargılayıp kınayamayacak kadar günahkâr olan insan, onun ayıbını ortaya çıkararak ve onu kötüleyerek iyi olamayacağı gibi, kardeşini küçülterek de kendisini yüceltemez.

Sağduyulu davranamayıp bazen kötü duygularının bazen de yanlış düşüncelerinin esiri olan insan, kendisine söz geçiremeyerek gıybetle neticelenecek bir süreci başlatır. Gıybetin öncesinde ona doğru gidilen yolda kişi gıybetle ilişkili birtakım davranışlara yönelir. Öncelikle o insan hakkında olumsuz birtakım zan ve şüpheler besler. Bir bakıma insan, diliyle gıybet etmeden önce, sû-i zan besleyerek kalbiyle gıybet eder. Mümin kardeşi hakkında asılsız, temelsiz, yersiz birtakım kuşkulara dayanarak, çoğu zaman gerçekle alâkası olmayan zanlarla hareket eder, sonra bu kötü zanların doğru olup olmadığını merak ederek araştırmaya başlar. Böylece "tecessüs" adı verilen, insanların mahremiyetlerini araştırma faaliyetine geçilmiş olur. Gıybet eden kişi, insanların özel hayatlarını, hata, kusur ve günahlarını araştırıp tecessüste bulunmayı alışkanlık hâline getirerek, söz konusu ayıpları kendisi için malzeme yapmaya çalışır. Oysa Allah Resûlü, tecessüsün gıybeti doğuracağına işaret ederek bu tehlikeye karşı insanları şöyle uyarmaktadır: *"Ey diliyle iman edip, kalbine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hâllerini araştırmayın. Çünkü her kim onların gizli hâllerini araştırırsa Allah da onun gizli hâlini araştırır. Allah kimin gizli hâlini araştırırsa onu evinde (gizlice yaptıklarını ortaya çıkararak) bile rezil eder."*[9]

[7] Hümeze, 104/1
[8] Hümeze, 104/4-9
[9] D4880 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; T2032 Tirmizî, Birr, 85.

Gıybetin hazırlık safhası olan kötü zan ve tecessüsle elde edilen bilgiler, dile dökülerek gıybet edilmiş olunur. Kötü zan ve tecessüsün gıybeti doğurması ve bunların aralarındaki sıkı ilişki dolayısıyla Allah Teâlâ, kullarını şu şekilde uyarmaktadır: *"Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın."*[10] Zan, tecessüs, gıybet gibi davranışlarla insanların gizli hâllerini araştırmanın onlar arasında fesada neden olacağına işaret eden[11] Sevgili Peygamberimiz, ayıpları dile getirmek yerine örtmeyi emretmiştir. Zira bir Müslüman diğerinin ayıbını örttüğünde, Allah Teâlâ'nın da âhirette onun ayıbını örteceğini müjdelemiştir.[12] Hz. Peygamber, insanlar arasında sevgi ve saygıyı yok eden, kin, nefret, haset, düşmanlık tohumları eken davranışlara karşı ümmetini uyarmış ve onlara kardeş olmalarını öğütlemiştir: *"Zandan sakının. Çünkü zan, sözlerin en yalanıdır. Birbirinizin eksikliğini görmeye ve işitmeye çalışmayın. Özel hayatınızı da araştırmayın. Birbirinize haset etmeyin. Birbirinize arkanızı çevirip küsmeyin. Birbirinize nefret ve düşmanlık da beslemeyin. Ey Allah'ın kulları! Birbirinizle kardeş olun!"*[13]

İnsanların arkalarından konuşarak gıybet etmeyi yasaklayan Resûl-i Ekrem, *"Ashâbımdan hiç kimse bana bir başkası hakkında (beni rahatsız edecek) bir şey iletmesin. Zira ben sizin karşınıza (hakkınızda her türlü güvensizlikten) salim olan bir kalple çıkmayı arzu ediyorum."*[14] buyurarak ashâbının birbirleri hakkında söz taşıyıp gıybet etmelerini engellemeyi amaçlamıştır. İnsanlar arasında huzuru bozan bu tür fiillerin âhirette de azaba neden olacağını bildirmiştir. Nitekim Allah Resûlü, mi'rac'a çıkarıldığında gıybet edenlerle ilgili şahit olduğu bir durumu şöyle nakletmiştir: *"Mi'raca çıkarıldığım zaman bakırdan tırnakları olan bir topluluğa rastladım. Tırnaklarıyla yüzlerini ve bağırlarını tırmalıyorlardı. 'Bunlar kimlerdir?' diye sordum. Cebrail, '(Gıybet etmek suretiyle) insanların etlerinden yiyen ve şereflerine saldıranlardır.' cevabını verdi."*[15] Mümin kardeşinin gıybetini yapmayı onun etinden yemeye benzeten Allah Resûlü, bu davranışın âhirette cezasız bırakılmayacağını şu şekilde haber vermektedir: *"Her kim Müslüman bir adam(ın gıybetini etmesi) sebebiyle (onun ölü etinden) bir lokma yiyecek olursa, Allah ona o yediği et kadar cehennem (ateşin)den yedirecektir. Kime (gıybetini yaptığı) bir Müslüman sebebiyle bir elbise giydirilirse bunun bir misli de kendisine cehennem ateşinden giydirilecektir."*[16]

"Kişiye günah olarak her duyduğunu söylemesi yeter." buyuran Peygamber Efendimiz,[17] insanların düşünmeksizin ağızlarından çıkıveren sözler sebe-

[10] Hucurât, 49/12.
[11] D4888 Ebû Dâvûd, Edeb, 37.
[12] M6853 Müslim, Zikir, 38.
[13] B6064 Buhârî, Edeb, 57.
[14] D4860 Ebû Dâvûd, Edeb, 28; T3896 Tirmizî, Menâkıb, 63.
[15] D4878 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; HM13373 İbn Hanbel, III, 223.
[16] D4881 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; HM18174 İbn Hanbel, IV, 229.
[17] D4992 Ebû Dâvûd, Edeb, 80.

biyle cehenneme girebileceklerini bildirmiştir.[18] Bu yüzden Allah Resûlü, gıybet konusunda oldukça titiz davranmış ve eşi Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, ismini zikrederek kimse hakkında kötü konuşmamıştır. Bunun yerine, insanların olumsuz davranışlarını gördüğü zaman onları düzeltmek için, *"İnsanlara ne oluyor da şöyle şöyle yapıyorlar?"* gibi genel ifadeler kullanmayı tercih etmiştir.[19] "Ya hayır söylemeyi ya da susmayı" emreden Allah Resûlü,[20] gıybet ve dedikodu yaparak kötü şeyler konuşmak yerine susmayı önermiş[21] ve dilini bunlardan koruyabildiğinde kişinin cennete girebileceğini müjdelemiştir.[22]

Hz. Peygamber tarafından, *"elinden ve dilinden emin olunan insan"* olarak tanımlananı Müslüman,[23] kalbiyle sû-i zan besleyen, diliyle gıybet eden, insanları arkalarından çekiştiren, onların kusurlarını araştıran, ayıplarını ortaya döken, sözleriyle kardeşini yaralayan insan değildir. İmanı gereği, güzel ahlâkla donanan Müslüman,[24] kardeşinin mahremiyetine dil uzatarak onun şerefini, haysiyetini incitemez. *"Müslüman'ın, Müslüman'a malı, ırzı ve kanı haramdır. Kişiye Müslüman kardeşini hakir görmesi günah olarak yeter."* buyuran Allah Resûlü,[25] Müslümanların birbirlerine dil uzatmak yerine bu tür sözlere karşı birbirlerini savunmalarını istemiştir: *"Kim Müslüman kardeşinin iffetini korursa Allah da kıyamet gününde onun yüzünü cehennem ateşinden korur."*[26] buyurarak müminlerin boş iş ve sözlerden yüz çevirip[27] dayanışma içinde olmaları gerektiğini bildirmiştir. Bir vücudun organları gibi birbirlerine kenetlenmiş olan[28] Müslümanlar kardeştir[29] ve buna göre Müslüman'ın kardeşini ne sözleriyle ne de davranışlarıyla incitmesi helâldir. Gıybet etmek suretiyle kardeşinin hakkına girmiş olan kişinin hem kardeşinden hakkını helâl etmesini istemesi hem de kul hakkına sebep olduğu için Rabbinden af dileyip tevbe etmesi gerekmektedir.

Dünyevî ve uhrevî yönden pek çok zarara neden olması dolayısıyla haram kılınmış olan gıybet fiiline bazı istisnaî durumlarda ruhsat verilmiştir. Niyetin iyi olması koşuluyla, meşru bazı mazeretler gözetilerek aleyhte konuşulduğunda bu gıybet sayılmamaktadır. Bir suçluyu ilgili makamlara şikâyet etmek, çevresine zarar veren bir insandan korunmak, birinin yapacağı kötülüğe engel olmak, kötü davranışları ıslah etmek, lakabıyla meşhur olmuş bir insanı tanıtmak, günahı alenen işleyen ve bundan utanmayan bir insanı kınamak veya bir âlime fetva sormak maksadıyla konuşulduğunda, bu gıybet olmamaktadır. Zira ashâbdan Allah Resûlü'ne fetva sormak maksadıyla insanlar gelmekte ve gerektiğinde insanların kusurla-

18 B6477 Buhârî, Rıkâk, 23.
19 D4788 Ebu Dâvud, Edeb, 5.
20 B6136 Buhârî, Edeb, 85, M173 Müslim, Îmân, 74.
21 T2501 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 50; DM2741 Dârimî, Rikâk, 5.
22 B6807 Buhârî, Hudûd, 19.
23 M162 Müslim, Îmân, 65.
24 DM2820 Dârimî, Rikâk, 74.
25 D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.
26 T1931 Tirmizî, Birr, 20.
27 Kasas, 28/55; Mü'minûn, 23/3.
28 M6586 Müslim, Birr, 66.
29 Hucurât, 49/10

rından bahsederek sorunlarını dile getirmekteydiler. Hz. Peygamber'e kocasının cimriliğinden bahseden Ebû Süfyân'ın hanımı Hind, kocasından habersiz kendisine ve çocuklarına yetecek kadar nafaka almasının günah olup olmamasını sormuş, Resûlullah da örfe uygun olacak şekilde alabileceğini bildirmiştir. Bu durumda ne Hind gıybet etmek amacıyla konuşmuş ne de Allah Resûlü sözlerinden dolayı onu uyarmıştır.[30]

Gıybet, kolaylıkla gerçekleşebilen, zamanla sıradanlaşarak kişiyi rahatsız etmeyen ve insanlar arasında hızla yayılabilen bir hastalıktır. Önlem alınmadığında hem fert hem de toplum için çok daha ciddi sorunlara kaynaklık edebilmektedir. Gıybetle başlayan afetler zinciri insanlar arasında kin, nefret, düşmanlık, bozgunculuk meydana getirebilecek fiilleri tetiklemektedir. Bunlar arasında, gıybetin ilerlemiş ve gelişmiş hâli olarak karşımıza dedikodu ve koğuculuk/nemîme çıkmaktadır. İnsanlar arasında bozgunculuk çıkarmak maksadıyla söz taşıma, gıybet etme, dedikodu yapma anlamına gelen koğuculuk, birey ve toplum ahlâkı açısından çok tehlikeli bir davranıştır. Koğuculuk yapan kimse, insanların arasını bozmak, düşmanlık yaratmak için doğru veya yanlış olan sözleri taşır, hoş olmayan durumları açıklar. Kişinin aleyhinde söylenmiş sözleri ona ulaştırır, haset ve nifak üzerine kurduğu planlarıyla insanları birbirine düşürür. Koğuculuk ve dedikodu yapan kimseler, insanların birine bir türlü diğerine başka türlü davranan, ikiyüzlü, şerrinden emin olunmayan, güvenilmez insanlardır. Allah Resûlü, *"İnsanların en kötüsü, kötülüğünden dolayı insanların kendisinden sakındığı kimsedir."*[31] buyurarak bunların kötülüklerine karşı insanları uyarmıştır.

Koğuculuk, birkaç kişi arasında gerçekleşebilen gıybet fiilinin sınırlarını genişletme ve daha fazla kişiyi gıybete ortak etme faaliyetidir. Bu yönüyle gıybetten daha tehlikelidir. İnsanın ruhuna işleyen, vicdanını körelten bu davranış, alışkanlık hâline getirildiğinde artık kişi bundan rahatsızlık da duymamakta, âdeta dedikodudan zevk almaktadır. İnsanın ruhsal durumunu olumsuz etkileyen, kişiliğini bozan bu davranış, Kur'an tarafından da *"iğrenç"* olarak nitelendirilmektedir.[32] Konuyla ilgili olarak Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Yüce Allah, annelere hürmetsizlik etmeyi, kız çocuklarını diri diri gömmeyi ve üzerine düşeni yapmamayı, hak etmediğini istemeyi size haram kılmıştır. Sizin için üç şeyi de çirkin görmüştür: Dedikodu, malı zayi etmek ve anlamsız çok soru sormak!"*[33]

Toplumdaki sevgi ve saygı bağlarını körelterek bunun yerine kin ve nefreti yerleştiren, insanlar arasında güvensizlik yaratan, toplumun hu-

30 B5370 Buhârî, Nafakât, 14; M4477 Müslim, Akdiye, 7.
31 MU1639 *Muvatta'*, Hüsnu'l-hulk, 1
32 Kalem, 68/10-11
33 M4483 Müslim, Akdiye, 12.

zurunu bozan dedikodu ve koğuculuk insanın yalnız dünyasını değil, âhiretini de karartmaktadır. *"Sizin en şerliniz, söz götürüp getirmek suretiyle koğuculuk yaparak birbirini seven iki kişi arasını açanlardır."* buyuran[34] Hz. Peygamber, koğuculuğun âhiretteki cezasıyla ilgili insanları uyarmıştır. Nitekim Allah Resûlü, bir kabristana uğradığı sırada orada yatanlardan iki kişinin azap gördüğünü söylemiş ve bunun sebebine şöyle işaret etmiştir: *"Onların azapları öyle büyük bir şeyden dolayı değil. Biri idrarın (üzerine sıçramasın)dan sakınmazdı, diğeri de koğuculuk yapardı."*[35] Hayatın her alanında sıklıkla karşılaşılan, yaygınlığından dolayı günah olarak algılanmayıp önemsenmeyen bir davranış olan dedikodu, kimi zaman da çeşitli çıkarlar sağlamak maksadıyla mevki ve makam sahibi insanlara ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Küçük menfaatler uğruna bu tür alçaltıcı davranışlarda bulunmayı Resûlullah kesinlikle hoş görmemiştir. Nitekim ashâb-ı kirâmdan Huzeyfe'ye (ra) bir adamın yöneticilere başkaları hakkında laf taşıdığı söylendiğinde Resûlullah'ın bu konuda şöyle dediğini bildirmiştir: *"(İnsanlar arasında) laf taşıyan kişi cennete giremez."*[36]

İslâm dininde, insanların onurlarına dil uzatmak suretiyle saygınlıklarından koparılan her parça, onların etini yemek kadar iğrenç görülmüştür. Ancak günümüzde bir eğlence unsuru imiş gibi gösterilen dedikodu faaliyetleri, özellikle iletişim araçları ile merak ve ilgi uyandıracak tarzda sunulmakta, bu şekilde âdeta bir gıybet sektörü meydana getirilmektedir. Yaygınlığından dolayı ayıp ve günah olarak benimsenmeyen gıybet ve dedikodunun yol açtığı olumsuzluklar görmezden gelinmekte, hatta bunlar bir anlamda teşvik edilmektedir. Dinî ve ahlâkî boyutunun yanında psikolojik ve sosyolojik açıdan da birey ve topluma çeşitli zararlar veren gıybet ve dedikoduyla başa çıkmada öncelikle İslâm'ın ahlâk değerlerine bağlılık gösterilmelidir. Ayrıca kişi, gıybetin konuşulduğu ortamlarda bulunmamaya özen göstererek, gıybeti dinleyerek teşvik etmekten uzak durarak, bu insanlardan yüz çevirip onları ikaz ederek bu tür davranışları engelleyebilir. İnsan, gıybetle başkasını küçültmeye çalışırken kendisinin hem kullar hem de Allah nezdinde ne kadar küçüldüğünü düşünmeli, kendisi için söylendiğinde hoşlanmayacağı sözleri başkaları için söylemekten çekinmelidir. İslâm ahlâkında asla yeri olmayan bu faaliyetler Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyan Müslümanların değil, basit insanların işidir. Müslüman ise, *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."*[37]

[34] BŞ6708 Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 494
[35] B216 Buhârî, Vudû, 55, M677 Müslim, Tahâret, 111.
[36] B6056 Buhârî, Edeb, 50. M290 Müslim, Îmân, 168.
[37] İsrâ, 17/36.

uyarısının bilinciyle hareket eder. Ve kendisine her şeyden daha yakın olan Rabbinin her an onu görüp duyduğunun farkındadır.[38] Zira insanların aralarındaki gizli fısıldaşmalar da dâhil olmak üzere, Rabbinin her şeyden haberdar olduğunu ve gün geldiğinde yaptıkları işleri kullarına birer birer bildireceğini bilir:

"Görmez misin ki Allah göklerde ne varsa, yerde ne varsa bilir! Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah, her şeyi bilendir."[39]

[38] Kâf, 50/16; Fussilet, 41/36.
[39] Mücâdele, 58/7

DALKAVUKLUK
ÇIKAR İÇİN YAPILAN YÜZSÜZLÜK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
أَنْ نَحْثُوَ فِي أَفْوَاهِ الْمَدَّاحِينَ التُّرَابَ.

Ebû Hüreyre şöyle demiştir:
"Resûlullah (sav), (dalkavukluğu âdet hâline getiren) övücülerin ağızlarına toprak saçmamızı (onlara engel olmamızı) emretti."
(T2394 Tirmizî, Zühd, 54; M7505 Müslim, Zühd, 68)

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَثْنَى رَجُلٌ عَلَى رَجُلٍ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: "وَيْلَكَ قَطَعْتَ عُنُقَ أَخِيكَ -ثَلاَثًا- مَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَادِحًا لاَ مَحَالَةَ فَلْيَقُلْ: أَحْسِبُ فُلاَنًا وَاللَّهُ حَسِيبُهُ وَلاَ أُزَكِّى عَلَى اللَّهِ أَحَدًا، إِنْ كَانَ يَعْلَمُ."

عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "إِيَّاكُمْ وَالتَّمَادُحَ، فَإِنَّهُ الذَّبْحُ."

Abdurrahman b. Ebû Bekre'nin, babasından naklettiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'in (sav) yanında bir kimseyi övdü. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) ona üç defa, *"Yazıklar olsun sana! Kardeşinin boynunu kestin."* dedi. Sonra da şöyle buyurdu: *"Sizden birisi illâ bir kimseyi methedecekse, 'Gördüğüm kadarıyla filâncanın şöyle olduğunu sanıyorum. Ameline göre onu hesaba çekecek ise Allah'tır. Allah'ın karşısında hiç kimseyi temize çıkarıp aklayamam.' desin. Bunu da o kimsenin hâlini öyle biliyorsa söylesin!"*

(B6162 Buhârî, Edeb, 95)

Muâviye'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Birbirinizi (aşırı şekilde) övmekten sakının. Çünkü bu, (bir nevi) öldürmektir."*

(İM3743 İbn Mâce, Edeb, 36; HM16962 İbn Hanbel, IV, 93)

Hz. Peygamber ashâbıyla birlikte bulunduğu bir sırada bir adamdan söz edilmişti. Orada bulunanlardan biri söz konusu adamı övünce Hz. Peygamber (sav), *"Yazıklar olsun sana! Kardeşinin boynunu kestin!"* buyurdu ve bu sözü üç kez tekrarladı. Sonra da şunları ekledi: *"Sizden birisi illâ bir kimseyi methedecekse, 'Gördüğüm kadarıyla filâncanın şöyle olduğunu sanıyorum. Ameline göre onu hesaba çekecek ise Allah'tır. Allah'ın karşısında hiç kimseyi temize çıkarıp aklayamam.' desin. Bunu da o kimsenin hâlini öyle biliyorsa söylesin!"*[1]

İslâm ahlâk literatüründe özellikle zenginlere ve yüksek mevki makam sahibi kimselere övgü yağdırmakla tanınmış ve bu tutumlarını alışkanlık hâline getirmiş olanlara "dalkavuk/yağcı", yaptığı işe de "dalkavukluk/yağcılık" denmiştir. Dalkavuk, karşısındaki kişiyi aşırı şekilde överek ondan itibar ve menfaat sağlamayı amaçlar. Dalkavukluk ise bir kişilik zafiyeti olup Müslüman'a yakışmayan bir davranıştır.

İnsan kusursuz olmayı sever ve saygınlık kazanmayı, şöhreti arzular, bu nedenle övülmek hoşuna gider. Yerilmek, bu arzusuna aykırı düştüğü için kendisini huzursuz hisseder ve yerilmeyi sevmez. Fazilet sahibi kimseler, tanıyıp tanımadığı kimseler hakkında ulu orta konuşan, övgüler düzen şarlatanların övgülerinden hoşlanmazlar. Çünkü dalkavuklar, güç ve iktidarı gözetirler. Dalkavuk, her zaman güç ve iktidardan yanadır. Dalkavuk, hakkı savunmak yerine güçlü olanın yanında yer almayı ve ona övgüler yağdırmayı âdet hâline getirmiştir. Yanında olduğu, övgüler yağdırdığı güç zayıflayıp tükenerek yok olmaya yüz tutunca da yeni güç ve iktidarın dizi dibine çöker.

Övülen kişi, kibir, böbürlenme, kendini beğenme gibi tavır ve davranışlardan sakınmalıdır. Yapılan övgüleri hoş karşılamamalıdır. Ebû Hüreyre, "Resûlullah (sav), (dalkavukluğu âdet hâline getiren) övücülerin ağızlarına toprak saçmamızı (onlara engel olmamızı) emretti." demiştir.[2] Zâhirine bakarak Hz. Peygamber'in bu uyarısını harfiyen uygulayan sahâbîler de olmuştur. Nitekim bir mecliste, Hz. Osman yüzüne karşı

[1] B6162 Buhârî, Edeb, 95; B6061 Buhârî, Edeb, 54
[2] T2394 Tirmizî, Zühd, 54.

övülmüştü. Müslüman olduğunu ilk ilân eden yedi kişiden biri olan ve Bedir Savaşı'na da iştirak eden güzide sahâbî Mikdâd b. Esved de yanlarında oturmaktaydı.[3] Mikdâd adamın yaptığı işin ahlâkî olmadığını, bütün insanların topraktan geldiklerini ve eşit olduklarını göstermek üzere yerden bir avuç toprak alıp adamın yüzüne saçtı. Sonra da, "Resûlullah (sav), *'İnsanları övmeyi âdet edinenlerle karşılaştığınızda yüzlerine toprak saçın (onlara engel olun).'* buyurdu." dedi.[4]

Resûlullah'ın bu sözünü Mikdâd b. Esved lafzî mânâsıyla anlamış olsa da, aynı uyarıyı, "Dalkavukluk yapan kişiyi davranışından dolayı kınayarak tahkir edin, onun yağcılığına fırsat vermeyin, ihsan ve ikramda bulunmayarak, umduklarından mahrum bırakın." şeklinde anlamak da mümkündür. Bu, dalkavuğun söylediği sözün ve yaptığı davranışın kötü olduğunun, toplumsal ilişkilerde iyi karşılanmadığının ona hissettirilmesidir. Aynı şekilde, dalkavuğa umduklarının verilmemesi suretiyle dilinden gelebilecek zararlara karşı korunma da sağlanmış olur. Nitekim İbrâhim et-Teymî'nin, babasından naklettiğine göre, Hz. Ömer'in yanında oturdukları sırada adamın biri, bir arkadaşını yüzüne karşı övmüş; adam sözünü bitirdiğinde Hz. Ömer, "Adamın canını aldın, Allah da senin canını alsın!" diyerek onu azarlamıştır.[5]

Yapılan yanlışı düzeltmeye yönelik bir davranış özelliği taşımadığından kötü bir davranış olan dalkavukluğun, her şeyden önce dalkavuğa yönelik zararları vardır. Övdüğü kimsede olmayanları söylediği için yalan söylemiş, inanmadığı hâlde yüzüne karşı sevgi gösterisinde bulunduğundan münafıkça bir davranış sergilemiş olur. Övüleni sevindirdiği için onun zalimleşmesine sebep olmak suretiyle günah işler. Aynı zamanda dalkavuk, yağcılığı ile övdüğü kimseye de zarar verir. Övülen kişinin kendini beğenmesine ve kibirlenmesine neden olur. Övülenin gevşekliğe düşerek yapacağı iyi işleri terk etmesine veya zayi etmesine neden olur.

Basra'ya yerleşen sahâbîlerden Abdullah b. Şıhhîr hicretin 9. senesinde Benî Âmir heyeti ile birlikte Resûlullah'a geldiklerinde onu kabile liderlerini övdükleri birtakım ifadelerle methettiklerinde Hz. Peygamber'in tepkisini çekmişlerdir. Abdullah b. Şıhhîr şöyle anlatmaktadır: "Biz Hz. Peygamber'in yanına geldik. Ona selâm verip, 'Sen bizim velîmizsin, sen bizim efendimizsin! Bizden daha güçlü, daha kudretlisin! Bizden daha faziletlisin. Sensin cömert, misafirperver olan!' deyince şöyle buyurdu: *'Ne söyleyecekseniz söyleyin! Şeytan sizi kendi vekili yapmasın!'*"[6]

[3] H16/202 İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 202-203
[4] D4804 Ebu Dâvûd, Edeb, 9; M7505 Müslim, Zühd, 68
[5] MŞ26253 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Edeb, 139. EM335 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 123
[6] HM16420 İbn Hanbel, IV, 26

Sevgili Peygamberimiz, ashâbından fazilet sahibi, cömert, iyiliksever, İslâm'ın yayılması için çaba sarf eden ve yaptıkları iyi işler toplumda herkesçe bilinen kimselere zaman zaman övgü ve iltifatlarda bulunmuştur. Bir defasında ashâb-ı kirâm Resûlullah ile birlikte bir yerde konaklamışlardı. Hz. Peygamber önlerinden geçen insanların kim olduğunu soruyor, ardından da onun hakkında düşüncelerini söylüyordu. Ebû Hüreyre, geçenlerden birinin Hâlid b. Velîd olduğunu söyleyince Allah'ın Elçisi, "*Hâlid b. Velîd, Allah'ın ne iyi kuludur. O, Allah'ın kılıçlarından bir kılıçtır.*" buyurdu.[7]

Aynı şekilde Allah Resûlü, Hz. Ebû Bekir,[8] Hz. Ömer[9] ve daha pek çok sahâbî ve bazı kabileler[10] için iltifat içeren sözler söylemişti. Onlara iltifatlarını yaparken İslâm'ı yaşamaları, dinî gayretleri, İslâm'a, Müslümanlara ve kendisine yaptıkları yardımlardan dolayı herkesin bilip gördüğü eylemleri zikrederek yapmıştır. Bu, hayrı özendirmek, takdir edilen iyi davranışları ve davranış sahiplerini örnek göstermek anlamına gelmektedir.

Övgüde istenmeyen husus, insanın herkesçe bilinmeyen yönleriyle ve özellikle kendisinde olmayan birtakım vasıflarla yüzüne karşı aşırı bir şekilde övülmesi ve bundan dünyalık bir karşılık beklenmesidir. Nitekim Resûlullah (sav), "*... Biriniz kardeşini illâ methedecekse ve şayet onun öyle olduğu biliniyorsa, 'Falanın şöyle olduğunu zannediyorum, Allah'a karşı kimseyi temize çıkaramam.' desin.*" buyurmuştur.[11]

İltifat ile dalkavukluk arasındaki ince çizgiye dikkat çeken Allah Resûlü, örnek alınacak davranışlar övülürken ve kişilere iltifat edilirken dalkavukluğa kaçılmasını, kişinin önünü kesen öldürücü bir darbe olarak takdim etmiş, şöyle buyurmuştur: "*Birbirinizi (aşırı şekilde) övmekten sakınınız. Çünkü bu, (bir nevi) öldürmektir.*"[12]

7 T3846 [illegible] Menâkıb 40
8 B466 Buhârî, Salât, 80
9 T3658 Tirmizî, Menâkıb 14; T3686 Tirmizî, Menâkıb 17
10 M182 Müslim, Îmân, 82
11 M7502 Müslim, Zühd, [illegible]
12 İM3743 İbn Mâce, Edeb 36; HM16962 İbn Hanbel, IV, 93

ALAY ETMEK
BELKİ DE ALAY EDİLEN DAHA HAYIRLIDIR!

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَا أُحِبُّ أَنِّي حَكَيْتُ أَحَدًا وَأَنَّ لِي كَذَا وَكَذَا."

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Karşılığında bana dünyayı verseler bile, kimsenin taklidini yapmam; bundan asla hoşlanmam."
(T2503 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 51)

عَنْ وَاثِلَةَ بْنِ الأَسْقَعِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ تُظْهِرِ الشَّمَاتَةَ لأَخِيكَ فَيَرْحَمُهُ اللَّهُ وَيَبْتَلِيكَ."

عَنْ عَائِشَةَ... قَالَتْ: فَقُلْتُ:
"يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ صَفِيَّةَ امْرَأَةٌ" وَقَالَتْ بِيَدِهَا هَكَذَا كَأَنَّهَا تَعْنِى قَصِيرَةً. فَقَالَ:
"لَقَدْ مَزَجْتِ بِكَلِمَةٍ لَوْ مُزِجَ بِهَا مَاءُ الْبَحْرِ لَمُزِجَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...بِحَسْبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ..."

Vâsile b. Eska'nın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kardeşinin başına gelen bir şeye sevinip gülme. Sonra Allah ona merhamet edip seni (o şeyle) imtihan eder."*

(T2506 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 54)

Hz. Âişe anlatıyor: "(Bir seferinde boyunun kısa oluşunu kastederek Hz. Peygamber'e) 'Ey Allah'ın Resûlü! Safiyye şöyle bir kadındır.' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'Öyle bir söz ettin ki; o söz, şayet denize karışmış olsaydı denizin suyunu bile bozardı.'"*

(T2502 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 51)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter..."*

(M6541 Müslim, Birr, 32)

Resûlullah, Huneyn Seferi'nden dönerken, içlerinde daha sonra Peygamberimizin müezzinlerinden olacak olan[1] Ebû Mahzûre'nin de bulunduğu on kişilik bir grup aynı yolun yolcusuydu.[2] Yolun bir yerinde Resûlullah'ın müezzini, namaz için ezan okumaya başladı. Henüz Müslüman olmayan Ebû Mahzûre ve arkadaşlarının yüksek sesle müezzinin dediklerini tekrarlıyor ve onu taklit ederek alaya alıyorlardı. Resûlullah onları duydu ve içlerinden güzel sesli olanı yanına getirmeleri için bir grup gönderdi. Resûlullah'ın huzuruna geldiklerinde, *"Yüksek sesini duyduğum hanginizdi?"* diye sordu. Herkes Ebû Mahzûre'yi gösterdi, Ebû Mahzûre'nin kendisi de bunu kabul etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber diğerlerini gönderdi ve Ebû Mahzûre'yi alıkoyarak ona, *"Kalk, ezan oku."* dedi. Kalktı, ancak o an Ebû Mahzûre için hiçbir şey ezan okumaktan daha zor olamazdı. Rahatsız olmuş ve bir yandan da öfkelenmişti. Bu duygularla Resûlullah'ın önünde ayağa kalktı. Peygamberimiz ezan kelimelerini ona bizzat öğreterek okuttu.[3]

Ebû Mahzûre ezan okumayı bitirince Allah Resûlü, içinde bir miktar gümüş bulunan bir keseyi ona verdi. Onun kalbini İslâm'a ısındırarak Müslüman olmasını arzuluyordu. Sonra onun alnına elini koydu, elini yüzüne sürdü ve göğsünden karnına kadar sıvazladı. Nihayet Resûlullah, *"Allah bunu senin için mübarek eylesin ve bereket senin üzerinden eksik olmasın."* diye dua etti. Bu olayın ardından Müslüman olan Ebû Mahzûre heyecanla atıldı: "Ey Allah'ın Resûlü! Mekke'de ezan okumam için izin ver." Resûlullah onun bu isteğini geri çevirmedi. Hz. Peygamber'in tavrı karşısında Ebû Mahzûre'nin kalbinde öfke ve nefretten eser kalmamıştı. Olumsuz duyguları tamamen Resûlullah'a karşı sevgi ve muhabbete dönüşmüştü.[4] Ebû Mahzûre bundan sonra perçemindeki saçları ne tıraş etti, ne de ayırdı, çünkü oraya Resûlullah'ın eli değmişti.[5]

Ebû Mahzûre ve arkadaşlarının müezzinle alay etmeleri, dolayısıyla da dinin şiarı olan ezana dil uzatmaları, Hz. Peygamber'in ve müminlerin yabancı oldukları bir durum değildi. Risâleti boyunca diğer peygamberler gibi Hz. Peygamber de inkârcıların alaylarına maruz kalmıştı. Hem Peygamberle hem de müminlerle alay eden müşrikler, onları bir nevi

[1] Hİ7/365 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 365
[2] N634 Nesâî, Ezân, 6
[3] D500 Ebû Dâvûd, Salât, 28
[4] İM708 İbn Mâce, Ezân, 2; HM15454 İbn Hanbel, III, 409
[5] D501 Ebû Dâvûd, Salât, 28; HM15450 İbn Hanbel, III, 408.

mânevî savaşa maruz bırakarak tebliğin başarısız olması için mücadele etmişlerdi. *"Yazıklar olsun şu kullara! Kendilerine hangi elçi geldiyse onu alaya aldılar!"*[6] âyetinden anlaşıldığı üzere getirdikleri davetin alay konusu edilmesi bütün peygamberlerin karşılaştıkları bir durumdu: İnkârcıların peygamberlerin getirdiği emirler karşısındaki en belirgin ve net tavırları, inkâr etmenin yanı sıra bu emirleri alay konusu yaparak eğlenmeleriydi. Önceki kavimlerden bazıları, kendilerine gelen peygamberi ve onun uyarılarını alaya almalarından dolayı başlarına gelen felâketler neticesinde helâk olmuşlardı.[7] Âd,[8] Semûd[9] ve Lût kavimleri,[10] Firavun'un kavmi,[11] Hz. Nuh'un kavmi[12] bu alaycı tavırları yüzünden helâke uğramamışlar mıydı? Mekkeli müşrikler de Hz. Peygamber'e ve müminlere karşı aynı tutum ve tavrı sergilemişler, Resûlullah'ın ve diğer Müslümanların kişiliklerini, inanç ve değerlerini, ibadet ve yaşayışlarını[13] özellikle de Allah'ın âyetlerini[14] sürekli olarak alaya almışlardı.

Kur'an'da kâfirlerin bu alaycı tavırları kesin bir dille reddedilmiş, Allah'ın da onların bu tavırlarına istihza ile karşılık vereceği bildirilmiştir: *"Allah Teâlâ ise onlar ile istihzâ eder. Onları kendi azgınlıklarında şaşkın bir hâlde bırakır."*[15] Başka bir âyette de dünyada müminlerle ve onların inançlarıyla alay eden, onları küçümseyen inkârcıların yaptıklarının karşılıksız kalmayacağı, âhirette alçaltıcı ve gülünç duruma düşecekleri ifade edilmektedir. *"Şüphesiz günahkârlar, (dünyada) iman edenlere gülüyorlardı. Müminler yanlarından geçtiğinde, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı. Ailelerine dönerken zevk ve neşe içinde gülüşe gülüşe dönüyorlardı. Müminleri gördükleri vakit, 'Hiç şüphe yok, şunlar sapık kimselerdir.' diyorlardı. Halbuki onlar, müminlerin başına bekçi olarak gönderilmemişlerdi. İşte bugün de müminler kâfirlere gülerler. Koltuklar üzerinde (etrafı) seyrederler. Nasıl, kâfirler yapmakta olduklarının karşılığını buldular mı?"*[16]

Dinî değerlerle alay etmeyi yasaklayan İslâm dini, Müslümanları da kendi inanç ve değerlerini korumaları konusunda uyarmıştır. Bundan dolayıdır ki, müminlerden, dinlerini alaya alan inkârcılarla dostluk kurmamaları istenmiştir: *"Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinenleri ve öteki kâfirleri dost edinmeyin. Eğer müminler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının."*[17] Dinin ya da Allah'ın âyetlerinin alaya alındığı mekânlarda müminlerin sessiz kalmamaları, böyle durumlarda ortamı terk etmek suretiyle tepkilerini ortaya koymaları öğütlenmiştir: *"Oysa Allah size Kitap'ta (Kur'an'da) şöyle indir-*

6 Yâsîn, 36/30
7 En'âm, 6/10; Ra'd, 13/32; Nahl, 16/33-34
8 Hûd, 11/50-58.
9 Şuarâ, 26/141-158.
10 A'râf, 7/80-82
11 Zuhruf, 43/46-56
12 Hûd, 11/25-44
13 Mâide, 5/57-58; Sâffât, 37/12.
14 Sâd, 37/14
15 Bakara, 2/15.
16 Mutaffifîn, 83/29-36.
17 Mâide, 5/57.

miştir ki: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla eğlenildiğini işittiğiniz zaman başka bir konuşmaya dalmalarına kadar onların yanında oturmayın, yoksa kesinlikle onlar gibi olursunuz. Bakın, Allah, münafıkları kâfirlerle birlikte cehennemde toplayacaktır."[18]

İstihzayı insan onurunu zedeleyen bir tavır olarak gören İslâm dini, Müslümanları da başkalarının inançlarını alaya almaktan ve onların kutsal saydıkları şeylere sövmekten men etmiştir. Zira kişinin kutsal kabul ettiği şeylere yönelik alay ve hakaret içeren davranışlar, aynı zamanda o kişinin onurunu rencide eder. Müslümanlar başkalarının kutsalına sövmek ya da hakaret etmek suretiyle onları kışkırtarak Allah'a sövmelerine sebep olmaktan sakınmakla sorumludurlar. Aksi takdirde böyle bir kışkırtmanın, çamura taş atanın üzerine çamurun sıçraması gibi müminin kendisine dönmesi de söz konusudur. Bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanlara yönelik açık bir uyarı yer almaktadır: *"Onların, Allah'ı bırakıp taptıklarına sövmeyin ki, onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a sövmesinler."*[19]

İslâm toplumu içerisinde dinî değerlerle ve müminlerle alay etmek, münafıkların bir tavrı olarak karşımıza çıkmaktadır: *"(Bu münafıklar) müminlerle karşılaştıkları vakit '(biz de) iman ettik!' derler. Şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise, 'Biz sizinle beraberiz, biz onlarla sadece alay ediyoruz.' derler."*[20] Bir Müslüman'ın şaka niyetiyle de olsa dinî değerlerle dalga geçmesi ve bunları alay konusu yapması, Kur'an'ın asla tasvip etmeyeceği bir durumdur. Dolayısıyla dinle ya da peygamberle alay etmek Müslüman'a yakışan bir tavır değil; münafık tavrıdır. Bu tür bir davranış iman etmiş bir kişiyi küfre götürebilecek kadar tehlikelidir. Çünkü Allah'a itaatle O'nun dinini alaya almak aynı kalpte bir arada bulunamaz.

Resûlullah (sav) Tebük Seferi'ne giderken, yanında münafıklardan bir grup vardı. Onlar, "Bu adam Şam saraylarını ve kalelerini fethetmek istiyor! Heyhât, olacak iş mi!" diye dil uzattılar. Allah, onların bu durumunu Resûlü'ne bildirdi. Resûlullah (sav) onlara gelerek, "*Siz şöyle şöyle söylediniz.*" dedi. Münafıklar, "Yâ Resûlallah! Biz sadece oyun ve eğlence ile meşguldük." dediler. Bunun üzerine, *"Eğer onlara, (niçin alay ettiklerini) sorarsan, elbette, biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk, derler. De ki: Allah ile, O'nun âyetleriyle ve O'nun peygamberiyle mi alay ediyordunuz?"* âyeti[21] nâzil oldu.[22] Ardından da Yüce Allah, onların bu davranışlarının kendileri için neye mal olacağını ve yaptıklarının cezasız kalmayacağını bildirdi: *"(Boşuna) Özür dilemeyin; çünkü siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz.*

18 Nisâ, 4/140
19 En'âm, 6/108.
20 Bakara, 2/14
21 Tevbe, 9/65
22 [illegible] 14/332 Taberî, Câmiu'l-beyân, XIV, 332-333

Sizden (tevbe eden) bir grubu bağışlasak bile, bir gruba da suçlu olduklarından dolayı azap edeceğiz."[23]

İslâm dininde, Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerinde de istihza yasaklanmıştır. Zira İslâm'a göre her ferdin onuru, haysiyeti ve şerefi dokunulmazdır.[24] Her ne sebeple olursa olsun hiç kimse bu değerlerle alay etme ve insanları bu yönden zedeleme ve rencide etme hakkına sahip değildir. Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrı çok açıktır. Nitekim ona taklidini yaparak bir kişiden bahseden Hz. Âişe,[25] bu davranışı karşısında Resûlullah'ın, *"Karşılığında bana dünyayı verseler bile, kimsenin taklidini yapmam; bundan asla hoşlanmam."* buyurduğunu ifade etmiştir.[26]

Başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla alay ederek onu küçümsemek, toplumda kardeşlik bağlarını zedeleyen, Müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerine zarar veren tehlikeli bir durumdur. İnsanlarla bu şekilde eğlenen kişi, aynı durumun kendi başına gelmeyeceğinin garantisine sahip değildir: *"Kardeşinin başına gelen bir şeye sevinip gülme. Sonra Allah ona merhamet edip seni (o şeyle) imtihan eder."*[27] Resûlullah'ın bu uyarısının yansıması kültürümüzde "gülme komşuna gelir başına" şeklinde ifadesini bulmuştur. Yine Hz. Peygamber'in, *"Kim Müslüman kardeşini işlediği bir suçtan dolayı ayıplarsa, kendisi de o suçu işlemeden ölmez."*[28] şeklindeki hadisi de istihzadan kaçınma noktasında son derece etkileyicidir.

Kur'an'ın, *"Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi âdet edinen herkesin vay hâline!"*[29] şeklindeki tehdidinin, İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber'i ve ileri gelen Müslümanları kötülemeyi huy edinen kişilerden Cemîl b. Âmir el-Cumahî,[30] Ahnes b. Şerîk, Velîd b. Mugîre veya Ümeyye b. Halef hakkında nâzil olduğu rivayet edilmektedir.[31] Ancak bu tehdidin inanç farkı gözetmeksizin bütün insan ilişkilerinde temel olan ahlâk ilkelerinin önemli bir kuralına dikkat çektiği göz ardı edilmemelidir. Bu âyette gerek başkalarını arkadan çekiştirip kötülemeyi huy edinen (hümeze), gerekse insanları yüzlerine karşı ayıplayıp küçük düşürmekten çekinmeyen (lümeze) kimseler kınanmaktadır.

İnsanların fiziksel durumlarıyla alay etmek ise, âdeta Allah'ın takdirine karşı gelmek gibidir. Âişe'nin bir defasında Resûlullah'a eliyle kısa oluşunu göstererek, "Ey Allah'ın Resûlü! Safiyye şöyle bir kadındır." demesi üzerine Resûlullah'ın onu, *"Öyle bir söz ettin ki o söz denize karıştırılsaydı denizin suyu değişirdi."* diyerek uyarması[32] da meselenin ciddiyetini

[23] Tevbe, 9/66
[24] B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 30
[25] HM25477 İbn Hanbel, VI, 127
[26] T2503 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 51
[27] T2506 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 54.
[28] T2505 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 53.
[29] Hümeze, 104/1
[30] SES216 Suyûtî, *Lubâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, s. 216.
[31] FM32/86 Râzî, Tefsîr XXXII, 86
[32] T2502 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 51

göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Zira bu şekilde insanların elinde olmayan bir durumla alay etmek, Yüce Allah'ın takdir edip yarattığıyla alay etmektir. İnsanda doğuştan ya da sonradan meydana gelen fiziksel ve zihinsel özürlerle alay etmek de böyledir.

İnsanın fiziksel özellikleriyle eğlenmek kadar, kişiliğine yönelik tahkir anlamına gelebilecek davranışlar da dinimizce yasaklanmıştır. Bu, bazen karakter özellikleriyle bazen de hitap ediliş biçimiyle ilgili olabilir. Bunların hiçbirisi diğerinden ayrılamaz. Zira kişiyi hoşlanmadığı bir isimle çağırarak alay konusu yapmak, onu toplum içerisinde küçük düşürüp gücendirir. Bu tür küçümseyici davranışlar imanla bağdaşmayan bir durum olarak görülmüş ve Müslümanların birbirleriyle alay etmeleri, birbirlerine çirkin lakaplar takmaları yasaklanmıştır: *"Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir namdır! Kim de tevbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir."*[33] Bu âyetin iniş sebebini ensardan Ebû Cebîre şöyle anlatır: "Resûlullah bizim yanımıza (Mekke'den Medine'ye) teşrif etti. O zaman bazılarımızın iki ya da üç adı (lakabı) vardı. Peygamber (sav) bazen bu isimlerden biriyle seslendiğinde: 'Yâ Resûlallah! O bu isimden hoşlanmıyor.' denirdi. Bunun üzerine '... *birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayınız.*' âyeti indi."[34]

Sâbit b. Kays'ın kulağı biraz ağır işitiyordu. Resûlullah'ın meclisine geldiği vakit, yanı başına oturabilsin de onu rahat işitebilsin diye kendisine yer açarlardı. Yine bir gün gelmiş ve 'açılın' diye müsaade isteyerek insanların arasında ilerlemeye başlamıştı. Bir adam ona, 'Oturacak yer buldun, otur." dedi. Sâbit öfkeli bir şekilde oturdu ve adamı göstererek, 'Bu kim?' diye sordu. O zât da kendisini tanıttı. Sâbit b. Kays, 'Filân kadının oğlusun!' diyerek onun annesini câhiliye döneminde ayıplandığı bir özelliğiyle zikretti. Bunun üzerine adamcağız utanarak başını önüne eğdi. Bu olay üzerine, *"Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın."* âyeti nâzil oldu.[35]

Hz. Hafsa'nın kendisine "Yahudi kızı" demesinden dolayı incinerek ağlayan Yahudi kökenli Hz. Safiyye'ye Resûlullah, *"Sen bir peygamberin (Harun'un) kızısın. Amcan (Musa) da peygamberdir. (Şu an yine) bir peygamberin nikâhı altındasın. O, hangi konuda sana karşı övünüyor?"* buyurmuş, Hz. Hafsa'yı da Allah'tan korkması konusunda ikaz etmişti.[36] Müslü-

[33] Hucurât, 49/11.

[34] İM3741 İbn Mâce, [illegible]

[35] [illegible]

[36] T3894 Tirmizî, Menâkıb [illegible] Mubârekpûrî, Tuhfetü'l [illegible]

manların birbirlerine sadece çirkin lakap takmalarını değil, hoşlanmadıkları hitaplarla seslenmelerini de asla tasvip etmemişti Allah Resûlü. Nitekim kendisi bir kimseyi en sevdiği ismiyle ya da en sevdiği künyesiyle çağırmaktan hoşlanırdı.[37]

Bir kimsenin duyduğunda rahatsız olmayacağı ve toplum tarafından olumsuz algılanmayan lakapların kullanımı bir çeşit adlandırmadır. Resûlullah da ashâbından bazılarına bu şekilde güzel lakaplar takmıştır. Enes (ra), topladığı bir çeşit baklanın adını Peygamberimizin kendisine lakap olarak verdiğini söylemiş[38] ve bu sebeple "Ebû Hamza" diye anılmıştır.[39] Ebû Hüreyre'ye ise latîfe olsun diye, "Yâ Ebâ Hir" (Ey kediciğin babası!)[40] şeklinde seslenen Hz. Peygamber, elleri uzun olduğu için "zü'l-yedeyn" (iki elli) diye anılan birisine de bu ismiyle hitap etmişti.[41] Hz. Ebû Bekir, "Atîk ve Sıddîk";[42] Hz. Ömer, "Fârûk";[43] Hz. Hamza, "Esedullah";[44] Hâlid b. Velid ise "Seyfullah"[45] lakaplarıyla anılan sahâbîlerdi. Dolayısıyla bir kişinin tanınmasını kolaylaştırmak, meziyetlerini dile getirerek övmek ya da latîfe ile gönlünü almak gibi iyi niyetlerle lakap takmakta bir sakınca bulunmamaktadır.

İnsanın başkalarıyla alay etmesine çeşitli duygular ve düşünceler sebep olabilir. Meselâ, kibir ve kıskançlık gibi olumsuz duygular kişiye karşısındakileri küçümseme ve dalga geçme hakkına sahip olduğunu düşündürebilir. Ayrıca bazen insan kendi eksiğini kapatmak veya kendini ön plana çıkarmak için de böyle hatalara düşebilir. Hatta kimi zaman sadece eğleniyor ve insanları eğlendiriyor da olabilir. Ama bu sırada karşısındakinin gönlünü kırarak huzursuz etmekte, gönül kâbesini yıkmakta, onun ruhunu örseleyip sevgi ve saygı bağını yok etmekte olduğunu unutmamalıdır. Halbuki Allah Resûlü'nün, "*...Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter...*"[46] sözünde ifade edildiği üzere, mümin kardeşini küçük düşürecek bir söz veya davranış bir Müslüman'ın kendisine yapacağı en büyük kötülüklerdendir. Her ne sebeple olursa olsun Müslüman hiç kimseye zarar vermemelidir. Zira Peygamber Efendimiz onu şöyle tanıtmaktadır: "*Müslüman, elinden ve dilinden diğer Müslümanların zarar görmediği kişidir.*"[47]

[37] MK3499 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IV, 13.
[38] T3830 Tirmizî, Menâkıb, 45; HM12311 İbn Hanbel, III, 127
[39] İE1/440 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 440.
[40] Buhârî, Edeb, 111 –bâb başlığı–.
[41] B482 Buhârî, Salât, 88; M1288 Müslim, Mesâcid, 97.
[42] HI7/44 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 44.
[43] EÜ4/143 İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, IV, 143.
[44] H12/122 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 122
[45] İBS199 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 199.
[46] M6541 Müslim, Birr, 32.
[47] M162 Müslim, İmân, 65; B10 Buhârî, İmân, 4

İFTİRA
DİL İLE İŞLENEN CİNAYET

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ." قَالُوا: "يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا هُنَّ" قَالَ: "الشِّرْكُ بِاللَّهِ، وَالسِّحْرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ، وَأَكْلُ الرِّبَا، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ، وَالتَّوَلِّي يَوْمَ الزَّحْفِ، وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلاَتِ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav), *"Yedi helâk ediciden sakının!"* buyurdu.
Sahâbîler, "Yâ Resûlallah! Bunlar nelerdir?" diye sordular. Resûlullah
şöyle cevap verdi: *"Allah'a şirk koşmak, büyü yapmak, Allah'ın haram
kıldığı bir canı haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş
meydanından kaçmak ve zinadan uzak duran, hiçbir şeyden haberi olmayan
mümin kadınlara zina isnad etmektir."*

(B6857 Buhârî, Hudûd, 44; M262 Müslim, Îmân, 145)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ:
"إِنَّ مِنْ أَكْبَرِ الْكَبَائِرِ اسْتِطَالَةَ الْمَرْءِ فِى عِرْضِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ بِغَيْرِ حَقٍّ..."

وَاثِلَةَ بْنَ الأَسْقَعِ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ:
"إِنَّ مِنْ أَعْظَمِ الْفِرَى أَنْ يَدَّعِيَ الرَّجُلُ إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ، أَوْ يُرِيَ عَيْنَهُ مَا لَمْ تَرَ، أَوْ يَقُولَ عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ مَا لَمْ يَقُلْ."

عَنْ أَبِى ذَرٍّ رضي الله عنه أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"لاَ يَرْمِى رَجُلٌ رَجُلاً بِالْفُسُوقِ، وَلاَ يَرْمِيهِ بِالْكُفْرِ، إِلاَّ ارْتَدَّتْ عَلَيْهِ، إِنْ لَمْ يَكُنْ صَاحِبُهُ كَذَلِكَ."

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişinin haksız yere bir Müslüman'ın şeref ve namusuna dil uzatması, büyük günahların en büyüklerindendir..."*
(D4877 Ebû Dâvûd, Edeb, 35)

Vâsile b. Eska'nın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Üç şey) iftiranın en büyüklerindendir: Kişinin kendisini babasından başkasına nispet etmesi, rüyasında görmediği bir şeyin kendisine rüyada gösterildiğini iddia etmesi, Resûlullah'ın söylemediği bir şeyi ona nispet etmesi."*
(B3509 Buhârî, Menâkıb, 5)

Ebû Zerr'in (ra) işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiç kimse başka bir kimseyi fâsıklıkla suçlamasın ve onu küfürle itham etmesin. Eğer itham ettiği kimse dediği gibi değilse, bu sıfatlar muhakkak itham edene döner."*
(B6045 Buhârî, Edeb, 44)

Hicretin beşinci yılıydı. Peygamber Efendimiz, Müslümanlara saldırı hazırlığı içerisinde olan Mustalikoğulları'na karşı sefere çıkmıştı.[1] Eşi Hz. Âişe'yi de beraberinde götürmüştü. Sefer tamamlandıktan sonra Medine'ye dönüş yolculuğu başlamış ve geceleyin bir yerde istirahat edilmişti. Sabaha karşı hareket emri verildiği sırada Hz. Âişe tuvalet ihtiyacını gidermek için ordugâhtan biraz uzaklaşmıştı. Geri geldiğinde gerdanlığının düşmüş olduğunu fark etmiş, bunun üzerine tekrar gitmiş ve uzun bir müddet aradıktan sonra gerdanlığını bulup geri dönmüştü. Döndüğünde kafilenin gitmiş olduğunu görünce, "Fark ettiklerinde beni burada ararlar." düşüncesiyle olduğu yerde beklemiş, beklerken uyku bastığı için de uyuyakalmıştı. Birliğin arkasını emniyete almak ve toparlamak üzere, kabri Adıyaman'ın Samsat ilçesinde bulunan, Safvân b. Muattal[2] adlı sahâbî görevlendirilmişti. Safvân, konaklama yerine yaklaşınca bir karartı görmüş, yakınına geldiğinde ise onun Hz. Âişe olduğunu anlamış ve şaşırmışlık ifadesi olarak *"innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn/Biz şüphesiz Allah'a aidiz ve muhakkak O'na döneceğiz."*[3] diye seslenerek onu uyandırmıştı. Kendisi devesinden inerek deveye Hz. Âişe'yi bindirmiş ve yularından çekerek hızlıca ilerlemek suretiyle ancak öğle üzeri istirahat etmekte olan kafileye yetişmişlerdi.

Hadise bundan ibaret olduğu hâlde başta münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl olmak üzere küçük bir grup, olayı kötü yorumlayarak çirkin bir iftira üretmişler ve Hz. Âişe ile Safvân arasında iffete aykırı bir olay yaşandığını söyleyerek bunu halk içinde yaymaya başlamışlardı. Hz. Âişe Medine'ye gelince hastalanmış ve bir ay kadar yatmıştı. Ortada dolaşan dedikodulardan haberi olmamış, fakat nihayet bir vesile ile iftira onun da kulağına gelmişti. Üzüntüsünden dolayı hastalığı daha da artan, bir rivayete göre ise iftirayı öğrenince düşüp bayılan[4] Hz. Âişe meseleyi ailesinden öğrenmek için Hz. Peygamber'den izin alıp, baba evine gitti. Annesi, "eşi tarafından sevilen ve kumaları bulunan her güzel kadın için böyle dedikoduların yapılabileceğini" söyleyerek kızını teselli etmeye çalıştıysa da, Hz. Âişe iki gün boyunca ağladı ve gözüne uyku girmedi. Bu arada Allah Resûlü, konu hakkında yakınlarıyla istişarede bulundu. Görüşü sorulan hemen herkes, Hz. Âişe'nin lehinde konuştu. Evin hizmetçisi Berîre de Hz.

[1] B4138 Buhârî, Meğâzî, 33
[2] HI3/440 İbn Hacer, İsâbe, III, 441.
[3] Bakara, 2/156.
[4] B4751 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 7

Âişe'yi savundu. Hz. Peygamber yeterince araştırma ve soruşturma yaptıktan sonra Mescid-i Nebevî'ye gelip hem eşi hem de Safvân hakkındaki müspet kanaatini Müslümanlara ilân etti.

İftira atılalı bir ay geçmesine rağmen konu hakkında herhangi bir vahiy gelmemiş, âdeta bu büyük imtihanın süresi hikmetli olarak uzatılmıştı. Bir ayın bitiminde, Resûlullah eşini görmek üzere kayınpederi Ebû Bekir'in evine gitmişti ki orada durumu açıklığa kavuşturan, Hz. Âişe'nin masum olduğunu bildiren ve iftiracıların yüzünü karartan Nûr sûresinin 11-20. âyetleri nâzil oldu.[5]

Yüce Allah bu âyetlerde şöyle buyurdu: "*O ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir güruhtur. Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın. Aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır. İçlerinden (elebaşılık ederek) o günahın büyüğünü üstlenen için ise ağır bir azap vardır. Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendi (din kardeş)leri hakkında hüsn-i zan besleyip de 'Bu apaçık bir iftiradır.' deselerdi ya! Onlar (iftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit getirselerdi ya! Mademki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancıların ta kendileridir. Eğer size dünya ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu! Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Halbuki bu, Allah katında büyük bir iştir. Bu iftirayı işittiğiniz vakit, 'Böyle sözleri ağzımıza almamız bize yaraşmaz. Hâşâ! Bu çok büyük bir iftiradır.' deseydiniz ya! Eğer inanıyorsanız, bu gibi şeylere bir daha ebediyen dönmemeniz için Allah size öğüt veriyor. Allah size âyetleri açıklıyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. İnananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve âhirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz. Allah'ın lütfu ve rahmeti sizin üzerinize olmasaydı ve Allah çok esirgeyici ve çok merhametli olmasaydı (hâliniz nice olurdu)?*"[6]

Bu âyetlerde iftiranın büyük bir günah olduğu ve bu günahı işleyenler için âhirette büyük bir azap olduğu bildirilmiş; ayrıca herhangi bir kimse hakkında ortaya atılan iddialara hemen inanılmaması ve insanlar hakkında hüsn-i zan beslenmesi gereği üzerinde durulmuştu.

Yukarıdaki âyetler inince Müslümanların içine sızmış bulunan bazı münafıkların maskeleri düşmüş, kötü duygularına mağlup olan veya dedikoduya kapılan birkaç mümin de büyük bir imtihan geçirmiş, sonra tevbe ederek temizlenmişlerdir. Bazı rivayetlere göre ise iftiracılara ceza uygulanmıştır.[7]

[5] B4141 Buhârî, Meğâzî, 35; B2661 Buhârî, Şehâdât, 15, B4750 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 6, M7020 Müslim, Tevbe, 56
[6] Nûr, 24/11-20
[7] T3181 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 24; D4474 Ebû Dâvûd, Hudûd, 34.

şahidin bizzat ve çok net tanıklığı ile olması gerektiğini bildirmiştir. Dört şahit ile ispatlanamayan zina suçlamasının iftira olacağını belirtip, bu iftirayı atanlara da seksen sopa cezası uygulanacağını ve iftirası sabit olanların şahitliklerinin bir daha kabul edilmeyeceğini açıklamıştır.[21] Bütün bunlar, insanların kişilik haklarını korumak, insanlar hakkında gelişigüzel laf üretilmesine mani olmak ve iftiraların önüne set çekmek içindir.

İffetli bir kadının namusuna yönelik iftira, kim tarafından ve ne maksatla yapılırsa yapılsın çok çirkin bir davranıştır ve büyük bir günahtır. Yüce Allah, böylesi bir günahı işleyenlerin dünya ve âhirette lanetlenenlerden olacağını ve hesap gününde dilleri, elleri ve ayaklarının aleyhlerinde şahitlik edeceğini bildirmiştir.[22] Bunun için Allah Resûlü, insanı helâk edecek olan yedi suç ve günahtan birinin, masum, hiçbir şeyden habersiz iffetli bir kadına zina ithamı olduğunu söyleyerek[23] bu tarz iftira günahının büyüklüğüne işaret etmiştir. Zina ithamında bulunan kişinin bu ithamını deliller ile ispatlamadığı takdirde iftira cezasına çarptırılması,[24] insanların ırz ve namuslarına yönelik iftiralara karşı bir koruyucu kalkan niteliği taşır. Bu konuda titiz davranılmadığı takdirde insanlar aleyhine gelişigüzel ithamlar yapılabilir ve bunun sonucunda ithama uğrayanların şahsiyetleri rencide olabilir. Ayrıca bu günahı işleyenlerin, bir daha yapmamak üzere tevbe etmeleri ve kendilerini düzeltmeleri (ıslah etmeleri) hâlinde Allah'ın kendilerini bağışlayacağı da bildirilmiştir.[25]

Namusa yönelik iftirayı, insanın âhiret hayatını iflasa götürecek olan kul hakları arasında sayan Peygamberimiz,[26] insanların ırz ve şerefine dil uzatanların dünyada iken hak sahibinden helâllik almaları gerektiğini, aksi hâlde yaptıkları haksızlık oranında âhirette iyi amellerinden alınıp hak sahibine verileceğini, iyilikleri yoksa hak sahibinin günahlarının haksızlık edene yükleneceğini bildirmiştir.[27]

Namusa atılan iftira, sadece iftiraya uğrayana değil, onun yakın ve uzak çevresine de zarar verir ve şahsiyetlerini rencide eder. Bundan da öte, iftira edilen kimse hakkında sû-i zan beslenmesine, bazen de cinayetle sonuçlanan aşırı tepkilere sebep olabilir. Nitekim suçsuz olduğu hâlde iftiraya kurban giden kimselerle ilgili haberler, bu hakikati gözler önüne sermektedir. Bu itibarla iftira hastalığına yakalananların bu gerçeği göz ardı etmemeleri ve empati kurarak kendilerine atıldığında asla kabul etmeyecekleri bir iftirayı başkalarına atmamaları gerekir. Zira Allah Resûlü (sav), kişinin ancak kendisi için istediği şeyleri başkası için de istemesini

21 Nûr, 24/4.
22 Nûr, 24/23-24.
23 B6857 Buhârî, Hudûd, 44; M262 Müslim, Îmân, 145.
24 Nûr, 24/4.
25 Nûr, 24/5.
26 M6579 Müslim, Birr, 59.
27 B2449 Buhârî, Mezâlim, 10.

sız dedikodularla bir kimsenin namusunu lekelemek veya yapmadığı bir fiili o kimseye isnat etmek, Allah katında büyük bir günahtır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Mümin erkek ve kadınlara işlemedikleri şeyler yüzünden eziyet edenler, doğrusu bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir."*[34] buyurarak iftira günahının büyüklüğüne işaret etmiştir. Buna göre mümin, yüzde yüz emin olmadığı konularda konuşmamalı, özellikle ırz ve namus konusunda daha dikkatli davranmalıdır. Öte yandan kişinin işlediği bir günahı suçsuz birinin üzerine atması da Kur'an'da iftira olarak nitelendirilmiş ve bunun büyük bir günah olduğu bildirilmiştir.[35]

İftira sadece namusa yönelik değil, insan şahsiyetini rencide edecek duygu ve davranışlara yönelik de yapılabilmektedir. Evlilik ilişkileri bozulan eşler ve aileler, birbirleri aleyhine yalan, iftira, suç isnadı, dedikodu gibi pek çok olumsuz söz ve davranış sergileyebilmektedirler. Hâlbuki İslâm, iftiranın ve dedikodunun bütün çeşitlerini yasaklamış ve bunun maddî ve mânevî sorumluluk gerektirdiğini bildirmiştir.

Günümüzde özellikle siyaset, sanat, spor ve magazin dünyasındaki insanlar, rekabet duygusu, çekememezlik, kıskançlık gibi sebeplerle birbirleri aleyhine çeşitli iftira, itham ve karalamalar yapmakta, evrensel ahlâk kurallarını ihlâl etmektedirler. Namus, iffet, haysiyet, hırsızlık, zimmet, rüşvet ve yalan üzerine yapılan bu iftiralar, belli bir çevreyle sınırlı kalmamakta, basın ve yayın yoluyla bazen uluslararası düzeye kadar ulaşabilmektedir. Oysa bir iftira ne kadar çok yayılırsa, iftiracının sorumluluğu ve günahı da o nispette artmış olur.

Haset duygusuna kapılanlar, genellikle kendilerine rakip olarak gördükleri kimseleri küçük düşürmek için iftiraya başvururlar. Oysa haset, öncelikle haset eden kimseye zarar verir. Bundan dolayı Yüce Allah, *"hasetçinin şerrinden kendisine sığınılmasını"* öğütlemiştir.[36] Bunun tedavisi, kişinin içinde bulunduğu duruma razı olup hâline şükretmesidir. Her nimetin herkeste mevcut olması mümkün olmadığına ve dünya hayatı bir imtihan yeri olduğuna göre kişi, Allah'ın insanlar için takdir ettiği konuma rıza gösterip sabretmeli, mevcut nimetlerin kıymetini bilmelidir.

Bazı iftiralar ise, zanna dayalı olarak üretilmektedir. Zan ise, kesin bilgi olmadan tahminde bulunmak ve buna dayanarak hüküm vermek demektir. Yüce Allah müminleri zandan sakındırmış ve bir kısım zanların günah olduğunu bildirmiştir.[37] Burada kendisinden uzak durulması istenen ve günah olduğu bildirilen zan, sû-i zandır. Hz. Peygamber de

[34] Ahzâb, 33/58
[35] Nisâ, 4/112.
[36] Felâk, 113/5.
[37] Hucurât, 49/12

aynı şekilde, *"Zandan sakının. Çünkü zan sözün en yalanıdır."*[38] buyurarak, müminleri sû-i zan ve iftiradan sakındırmıştır.

İslâm ahlâkında ilke olarak insanlar aleyhinde onları kötüleyici ve incitici mahiyetteki her türlü konuşma ve gıybet yasaktır. Birinin aleyhinde yapılan konuşmanın gerçeğe dayanması, onu gıybet olmaktan çıkarmaz. Nitekim Resûl-i Ekrem, *"Gıybetin ne olduğunu biliyor musunuz?"* diye sormuş; ashâb, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." deyince, *"Kardeşini hoşlanmadığı bir şeyle anmandır."* buyurmuştur. "Söylediğim şey kardeşimde bulunan bir özellik ise ne buyurursunuz?" diye sorulunca Hz. Peygamber, *"Söylediğin şey onda varsa onun hakkında gıybet etmişsindir. Ama eğer yoksa ona iftira etmiş olursun."* cevabını vermiştir.[39] Buna göre iftira, yalandan bir parça olmakla birlikte ondan ve gıybetten farklıdır. Zira her iftira yalandır, fakat her yalan iftira değildir.

Hz. Peygamber, *"Kişinin haksız yere bir Müslüman'ın şeref ve namusuna dil uzatması, büyük günahların en büyüklerindendir."*[40] buyurmuş, bir başka hadisinde ise iftiranın en büyüklerini şöyle sıralamıştır: Kişinin kendisini babasından başkasına nispet etmesi, rüyasında görmediği bir şeyin kendisine rüyada gösterildiğini iddia etmesi ve Resûlullah'ın söylemediği bir şeyi ona nispet etmesi."[41]

Diğer taraftan, *"Bir mümini kâfirlikle suçlayan, onu öldürmüş gibidir."*[42] buyuran Allah Resûlü müminlere şu uyarıda bulunmuştur: *"Hiç kimse başka bir kimseyi fâsıklıkla suçlamasın ve onu küfürle itham etmesin. Eğer itham ettiği kimse dediği gibi değilse, bu sıfatlar muhakkak itham edene döner."*[43] Müslümanları küfürle veya münafıklıkla itham etmek, İslâm ahlâkıyla bağdaşmadığı gibi, toplumda huzursuzluğa ve kamplaşmalara sebep olabilecek bir davranıştır. Müslüman'a yakışan, insanların inancıyla ilgili konuları Allah'a havale edip kendi kanaatinden hareketle kimseyi küfürle veya nifakla itham etmemektir.

Netice itibariyle iftira, hem ferdi hem de toplumu rahatsız eden, insanlar arasındaki sevgi bağlarını koparan, nefret ve düşmanlıklara sebebiyet veren büyük bir günahtır. İslâm, insan şahsiyetini rencide eden her türlü iftira, karalama, töhmet altında bırakma, çamur atma ve ithamı yasaklamış, özellikle zina iftirasında bulunanları, iddialarını dört şahitle ispatlayamamaları hâlinde cezalandırmak suretiyle insanların şeref ve haysiyetini korumayı hedeflemiştir. Mümine yakışan, böylesi büyük bir günahtan uzak durmak, söylenen her söze itibar etmemek, inanmamak ve iftiracılara tepki göstererek iftiranın yaygınlaşmasına mani olmaktır.

38 B6066 Buhârî, Edeb, 58; M6536 Müslim, Birr, 28
39 M6593 Müslim, Birr, 70; T1934 Tirmizî, Birr, 23.
40 D4877 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.
41 B3509 Buhârî, Menâkıb, 5
42 B6047 Buhârî, Edeb, 44
43 B6045 Buhârî, Edeb, 44; T2637 Tirmizî, Îmân, 16.

HÜSN-İ ZAN ve SÛ-İ ZAN
ZANNIN ÇOĞU GÜNAHTIR

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ وَلاَ تَحَسَّسُوا وَلاَ تَجَسَّسُوا وَلاَ
تَنَافَسُوا وَلاَ تَحَاسَدُوا وَلاَ تَبَاغَضُوا وَلاَ تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا."

Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (sav) şöyle dediği nakledilmiştir:
"Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin konuştuğuna kulak kabartmayın, birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizle üstünlük yarışına girmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize kin beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"

(M6536 Müslim, Birr, 28)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"حُسْنُ الظَّنِّ مِنْ حُسْنِ الْعِبَادَةِ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ:
"أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِى بِى وَأَنَا مَعَهُ إِذَا دَعَانِى."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَبْلَ مَوْتِهِ بِثَلاَثَةِ أَيَّامٍ يَقُولُ: "لاَ يَمُوتَنَّ أَحَدُكُمْ إِلاَّ وَهُوَ يُحْسِنُ الظَّنَّ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ."

Başka bir münasebetle de Allah Resûlü, *"Yönetici, halka sû-i zan ile davranırsa onları yoldan çıkarmış olur."*[3] buyurarak kötü zannın insanları kötülük yapmaya yöneltebileceğine işaret etmiştir. Özellikle idareciler birlikte çalıştıkları insanları sû-i zan ile değerlendirmeleri hâlinde onların farklı davranışları sergilemelerine neden olabilirler. Çünkü sû-i zan ile hareket eden amir, kimseye güvenemez, memur da yaptığı bütün hizmetlere karşı bir hüsn-i muamele göremeyince verimliliği düşer.

Zan delilsiz, temelsiz bir tahminden ibarettir. Kimi zaman gerçeğe yakın bir ihtimal ise de çoğu zaman konunun aslıyla ilgisi olmayan bir önyargıdan başka bir şey değildir. Tereddütle, şek ve şüpheyle kalbin meşgul edilmesi, oyalanmasıdır zan... İyimser olunmadığında önyargıya neden olan, daha ileri boyutlarıyla kalpteki hastalıkları tetikleyen bir kuruntudur. Bu yüzden Allah Resûlü zannın sürüklediği âfetlere karşı insanları şöyle uyarmaktadır: *"Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin konuştuğuna kulak kabartmayın, birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizle üstünlük yarışı içine girmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize kin beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"*[4]

Kur'ân-ı Kerîm'de, insanların kötü zanna dayanarak birbirini çekiştirmesi kesin bir dille yasaklanır. Bu tutumun günahlara zemin hazırlayabileceğini bildiren Yüce Allah inananları şöyle uyarır: *"Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Zira zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Biriniz kardeşinin ölü hâlinde etini yemeyi hiç arzu eder mi? Demek tiksindiniz! O hâlde Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tevbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir."*[5] Zan, kötü düşünceye, önyargılı bakış açısına, araştırmadan hüküm vermeye yol açar. Bu nedenle bazı rivayetlerde, *"Zanna kapılıp, tereddüde düştüğünüz zaman o işi yapmayın!"*[6] denilmektedir.

Kötü zan, insanı hatalı davranmaya sevkeder. Önemsenmeyerek kalbe ekilen sû-i zan tohumunun meyveleri acıdır, hem kişiyi hem de başkasını incitir. Bu hastalıktan korunmak için en başta gelen tedbir, insanların aklında soru işareti bırakacak, gönüllerine şüphe düşürecek, töhmete neden olacak durumlardan sakınmaktır. Bu yüzden Rahmet Peygamberi, *"Üç kişi iseniz, ikiniz diğerini bırakıp da fısıldaşmasın, çünkü bu onu üzer."*[7] tavsiyesinde bulunarak zan konusundaki hassasiyetini ortaya koymuştur.

Sevgili Peygamberimiz herhangi bir konuda insanlar hakkında değerlendirme yaparken ihtiyatlı bir dil kullanılmasının gereğine dikkat çeker.

[3] D4889 Ebû Dâvûd, Edeb, 37

[4] M6536 Müslim, Birr, 28; B6064 Buhârî, Edeb, 57

[5] Hucurât, 49/12

[6] KU [illegible] 441 Müttakî el-Hindî, Kenzü'l-ummâl, III, 461

[7] M5697 Müslim, Selâm, 38; B6290 Buhârî, İsti'zân, 47

nin Allah nezdinde büyük günah olduğu vurgulanmıştır. Özellikle iffet ve haysiyet ile ilgili söylentilere inanan kadın, erkek bütün Müslümanların duyarsız ve bilinçsiz davranışları kınanmıştır. Onlar böyle bir iftira duyduklarında basiretlerini kullanıp, *"'Böyle bir söylentiye alet olmak bize asla yakışmaz. Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah'ım! Bu çok büyük bir iftiradır.' demeli."*[14] ve masum olan Âişe'nin iffet ve onuru korunmalıydı.

Hüsn-i zan, yani iyi düşünmek "hüsn-i edeb"den ileri gelir, kişinin iyi bir Müslüman olduğunu gösterir. *"(Allah hakkında) hüsn-i zan beslemek, (onun af ve mağfiretini ummak) güzel bir ibadettir/ibadetin güzelliğindendir."*[15] hadisi bu anlamda, insanın bütün varlığı ile Allah'a yönelmesi gerektiğine ve yaptığı ibadetlerin kabul olacağına dair hüsn-i zan beslemesinin de ayrıca ibadet olduğuna işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığı takdirde hüsn-i zannın başlangıcı da insanın kendisini yoktan var ederek kâinatı hizmetine sunan Rabbine karşı iyi duygular beslemesidir. Zira, *"Rahmetim gazabımı geçmiştir."* buyuran Rabbimiz,[16] kullarına karşı çok lütufkâr, çok merhametlidir. Mümin, Rabbini zât ve sıfatlarıyla lâyık olduğu biçimde tanıdığında daha sağlıklı bir Allah inancına sahip olur. Böylece O'na karşı daima hüsn-i zan besler. Zira kudsî bir hadiste Allah Teâlâ buyurur ki, *"Kulum benim hakkımda ne zannediyorsa (ne düşünüyorsa) ben öyleyim. Ve bana dua ettiğinde ben onunla beraberim."*[17]

Kulun Allah hakkındaki zannı, ibadetlerinin karşılığının verileceği, tevbesinin kabul edileceği, duasına icabet edileceği ve isteklerinin yerine getirileceği kanaatini taşımasıdır. Kişi hüsn-i zan beslediği takdirde ilâhî rahmet ve mağfiretten istifade edecektir. Sû-i zan beslediğinde ise, korktuğu olumsuzluklarla karşılaşacaktır. *"Kulum benim hakkımda nasıl düşünüyorsa ben öyleyim! Eğer zannı hayır şeklinde ise onun (mükâfatı da) hayır olur. Eğer zannı şer ise onunla karşılaşır."*[18] hadisi de bu durumu izah etmektedir. Sevgili Peygamberimiz, Allah'tan hiçbir zaman ümit kesmemeyi, hayatın son anına kadar her daim Rabbine karşı hüsn-i zan hâlinde olmayı, hayırlı olanı yapmayı buyurdukları hadisleriyle bildirmişlerdir: *"Hepiniz ancak Yüce Allah'a hüsn-i zan besleyerek can verin."*[19] *"Mümin daima hayır üzerindedir. Bedeninden ruhu çıkarken bile Allah'a hamd eder."*[20]

Sevgili Peygamberimizin terbiyesinde yetişen sahâbe bu hususun farkındaydı. Allah Resûlü'ne biat etme şerefine erişen sahâbîlerden Vâsile b. Eska', ölüm döşeğinde hasta olarak yatan Ebu'l-Esved'i ziyaret eder. Ebu'l-Esved büyük bir memnuniyet duyar. Vâsıle hastanın durumunun

[14] Nûr, 24/16.
[15] HM9269 İbn Hanbel, II, 407; D4993 Ebû Dâvûd, Edeb, 81
[16] B7422 Buhârî, Tevhîd, 22; M6969 Müslim, Tevbe, 14
[17] M6829 Müslim, Zikir, 19
[18] HM9065 İbn Hanbel, II, 391.
[19] M7231 Müslim, Cennet, 82; D3113 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 12-13
[20] N1844 Nesâî, Cenâiz, 13.

ümit arasında" Allah'a karşı hüsn-i ibadet ile birlikte hüsn-i zan beslemeye ve O'nun hakkında olumlu düşünmeye teşvik etmektedirler.

Kur'an'da, *"Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüş. Allah'a karşı câhiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar."*[27] âyetinde, *"câhiliye zannı"*ndan da bahsedilmektedir. 'câhiliye zannı' hakikati olmayan yalan yanlış fikirlerin Allah'a isnad edilmesidir. *"Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: 'Eğer Allah dileseydi, biz de babalarımız da ortak koşmazdık. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' ... De ki, 'Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.'"*[28] âyeti, Allah hakkında yanlış zanda bulunan müşriklerin tutumuna dair bir örnek vermektedir. Bunun yanında, 'Allah isteseydi Peygamberine yardım ederdi.', 'İsteseydi onu zora ve sıkıntıya düşürmezdi.' şeklindeki iddialar da bahsedilen zannın farklı şekilleridir. Buna göre câhiliye zannı, kişinin yaptığı yanlış uygulamaların kendisine ait olmadığı, hatta kendisine dayatıldığı zannına sahip olmasıdır. Allah hakkında oluşan bu yanlış zannın temelinde şüphesiz ki inançsızlık yatmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de kendilerine deliller gösterildiği hâlde, arzulanna uyarak bu şekilde Allah'a gerçek dışı zanda bulunanların azaba uğrayacakları[29] ayrıca bildirilmektedir.

"Yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz, işte bu sizin Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınızdır."[30] *"Dediler ki, dünya hayatından başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder. Bu hususta onların bir bilgisi yoktur, onlar sadece zanda bulunuyorlar."*[31] *"Onların çoğu zannın ardından gider. Oysa zan, hak/hakikate dair hiçbir bilgi vermez. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir."*[32] âyetleri, insanın bilgisiz bir şekilde gerçekle ilgisi olmayan zanlara nasıl dayandığını göstermektedir.

Rahmet Elçisi, inananların kalplerini, zihin ve düşüncelerini yalan yanlış bilgi kırıntılarından, zanlardan arındırmalarını istemiş; gerçeğin peşinde, güvenli ve sağlam bilgiye dayanan örnek bir toplum inşa etmek istemiştir. Bunun için onlara: *"Ey Allah'ın kulları, kardeş olun!"*[33] demiştir. Bu kardeşliğin ilk adımı da kardeşine iyi zan beslemekle atılır. Kötü zan ise kardeşliğe zarar veren bir tavırdır. Mümin Allah'a ve insanlara hüsn-i zan besleyen, ne yaptığının bilincinde olan insandır. O, şu ilâhî ikazın hep farkındadır: *"Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Doğrusu kulak, göz, kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur."*[34]

[27] Âl-i İmrân, 3/154
[28] En'âm, 6/148
[29] Fetih, 48/6
[30] Fussılet, 41/22-23
[31] Câsiye, 45/24
[32] Yûnus, 10/36
[33] B6064 Buhârî, Edeb, 57; M6536 Müslim, Birr, 28
[34] İsrâ, 17/36

قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ يَأْثُرُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلاَ تَجَسَّسُوا، وَلاَ تَحَسَّسُوا، وَلاَ تَبَاغَضُوا، وَكُونُوا إِخْوَانًا."

عَنْ أَبِي بَرْزَةَ الأَسْلَمِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الإِيمَانُ قَلْبَهُ لاَ تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ وَلاَ تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّهُ مَنِ اتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ وَمَنْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِي بَيْتِهِ."

عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِنَّكَ إِنِ اتَّبَعْتَ عَوْرَاتِ النَّاسِ أَفْسَدْتَهُمْ" أَوْ "كِدْتَ أَنْ تُفْسِدَهُمْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَسْتُرُ عَبْدٌ عَبْدًا فِي الدُّنْيَا إِلاَّ سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Peygamber Efendimiz (sav), "*...Kim istemedikleri ya da ısrarla kaçındıkları hâlde bir grubun konuşmalarına kulak kabartırsa, kıyamet günü kulağına kurşun dökülür...*"[8] buyurarak, başkalarının konuşmalarını gizlice dinlemenin âhiretteki cezasının şiddetine vurgu yapmaktadır. Başkalarının konuşmalarını dinlemek; aralarında gizlice konuşan bir topluluğun konuşmasına topluluğa dâhil olmayan bir şahsın kulak vermesi şeklinde olabileceği gibi kişinin, komşusunun konuşmalarını duvardan dinlemesi yahut da gizli kamera vasıtasıyla gizli hâllerin görüntülerinin kaydedilmesi, telefonların dinlenmesi şeklinde de olabilir. Ayrıca teknolojinin imkânlarını kullanarak başkalarının gizli bilgilerini ele geçirmek de Peygamber Efendimizin sakındırdığı tecessüs kapsamında ele alınabilir.

Tecessüs yasağını her fırsatta hatırlatan Peygamber Efendimiz bir defasında şöyle buyurmuştur: "*Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizin konuştuklarına kulak kabartmayın, birbirinize kin beslemeyin. Kardeşler olun!*"[9] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de, "*Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin.*"[10] buyrulmaktadır. Bu âyet ve hadiste müminlere açık bir şekilde emredilen husus kötü zan, tecessüs ve gıybetten uzak durulmasıdır. Burada yasaklanan üç davranış, aralarındaki irtibattan dolayı peş peşe zikredilmiştir. Çünkü kötü zan insanı tecessüse, tecessüs de insanı gıybete götürür.

Zan, insanı tecessüse götüren önemli bir etkendir. İnsan bir konuda kesin olmayıp yalnızca tahminlere dayanan bilgilere sahip olursa doğal olarak meraklanır ve o mevzuda kesin bilgiye ulaşmak için araştırma yapma ihtiyacı hisseder. Bu araştırma bir insanın özel hayatı veya kusurları ile ilgili olması durumunda, kötü niyetle olsun veya olmasın Peygamberimiz tarafından hoş görülmemiştir. Nitekim Hz. Âişe ile Peygamberimiz arasında geçen şu hadise, insanın kötü niyetle olmasa dahi böyle bir araştırma içerisinde bulunmasının doğru olmadığını göstermektedir:

Peygamber Efendimiz, yatsı namazından sonra evine gelir ve uyumak için dışarıda giydiği elbisesini, ayakkabılarını çıkarır ve yatağına uzanır. Bir müddet sonra eşi Âişe'yi uyandırmamak için yavaşça elbiselerini giyer ve dışarı çıkar. Fakat Âişe validemiz henüz uyumamıştır. Hz. Peygamber'in sessizce dışarı çıkması, onu meraklandırmış olmalı ki hemen kalkıp üzerini giyinir ve Hz. Peygamber'in peşine düşer.

[8] B7042 Buhârî, Ta'bîr, 45; D5024 Ebû Dâvûd, Edeb, 88.
[9] B5143 Buhârî, Nikâh, 46
[10] Hucurât, 49/12.

nı araştıran ve onlarla alay eden kimseler hakkında, *"İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!"* buyurmaktadır.[15] Bu âyette "kaş göz işaretiyle alay eden" şeklinde tercüme edilen "lümeze" kelimesinin kökü olan "lemz" ayrıca "kusur araştırmak" mânâsına da gelir ki bu şekilde düşündüğümüzde Allah'ın tecessüs edenlerin akıbeti hakkında da aynı ifadeyi kullanmış olduğu anlaşılır. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın bu tehdidi, tecessüs eden ve elde ettiği bilgiler neticesinde alay eden kimseler hakkında olacaktır.

İnsanların ayıp ve kusurlarını araştırmak kimsenin görevi değildir. İnsanın işlemiş olduğu hata ve günahlar kul ile Allah arasındadır. Bunu kimsenin araştırmaya hakkı yoktur. Hz. İsa, "...Kendinizi rab gibi görüp insanların günahlarını araştırmayın. Kendinizi kul gibi görüp kendi günahlarınıza bakın!"[16] buyurarak insanların hata ve günahlarının kimseyi ilgilendirmeyeceğini, bunun sadece Allah'ın konumuna has bir bilgi olduğunu ifade etmektedir. Allah her şeyi görür ve bilir. Bu hususu Kur'ân-ı Kerîm şöyle açıklar: *"Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişi gizlice konuşmaz ki dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın. Bundan daha az yahut daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar O mutlaka onlarla beraberdir. Sonra onlara yaptıklarını kıyamet günü haber verecektir. Allah, her şeyi hakkıyla bilir."*[17] Allah her insanın kusur ve ayıplarını görüp bildiğine göre insanların bunları tekrar araştırıp gün yüzüne çıkarması gibi bir vazifeyi üstlenmesine gerek yoktur.

Hz. Ömer zaman zaman geceleri Medine sokaklarına teftişe çıkmaktadır. Yine böyle bir gece sokakları kolaçan ederken evlerden birinde bir adamın şarkı söylediğini duyar. Hemen evin duvarına tırmanır ve içeride gördüğü nahoş durum karşısında şöyle seslenir: "Ey Allah'ın düşmanı! O'nun yasakladığı bir şeyi işlediğin hâlde Allah'ın seni(n günahını) gizleyeceğini mi sandın?" Bunun üzerine içerideki adam, "Ve sen ey müminlerin emîri! Hakkımda (karar vermek için) acele etme! Ben bir konuda Allah'a karşı geldiysem, sen Allah'a üç konuda karşı geldin. Allah Teâlâ, '*Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın.*'[18] buyuruyor sen araştırdın. Allah, '*Evlere kapılarından girin.*'[19] buyuruyor, sen duvarıma tırmandın. Ve sen izin almadan evime girdin. Hâlbuki Allah, '*Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin.*'[20] buyuruyor." Bu sözler üzerine Hz. Ömer,

[15] Hümeze, 104/1.
[16] MU1821 *Muvatta'*, Kelâm, 3.
[17] Mücâdele, 58/7
[18] Hucurât, 49/12.
[19] Bakara, 2/189.
[20] Nûr, 24/27.

"Yönetici, halka sû-i zan ile muamele ederse onları yoldan çıkarır."[27] buyurarak bu konudaki ölçüyü bize açıklamaktadır. Dolayısıyla yapılacak araştırmalar kesin sonuçlara ulaşmadan kişilerin zan altında bırakılmaması dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Yine Allah Teâlâ, *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."*[28] buyurarak kesin bilgi sahibi olunmadan kişileri töhmet altında bırakmanın vebaline dikkat çekmektedir.

İdarenin yapmış olduğu soruşturmalar dinen yasaklanan tecessüs kapsamına girmediği gibi evlenilecek kişinin, iş ortaklığı yapılacak şahısların araştırılması gibi bazı konularda soruşturma yapılması tecessüs olarak görülmez. Bilakis bu konularda araştırma yapılması kurulacak akdin devamlılığı için gereklidir. Yine toplumda fakirlerin ve muhtaçların tespit edilip ihtiyaçlarının giderilmesi için araştırma yapılması da tecessüs değil kardeşliğin bir gereğidir. Peygamber Efendimiz, *"Müslüman Müslüman'ın (din) kardeşidir. Ona zulmetmez. Onu düşman eline vermez (himaye eder). Her kim Müslüman kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Her kim de bir Müslüman'ın bir sıkıntısını giderirse Allah da onun (bu iyiliği) sayesinde kıyamet sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir. Her kim dünyada, bir Müslüman'ın (ayıbını) örterse Allah da kıyamet günü onun (ayıbını) örter."*[29] buyurarak muhtaçlara yardımı ve ayıplarını örtmeyi teşvik etmektedir.

İslâm, tecessüsü yasaklamakla birlikte, kişinin elinde olmayan sebeplerle başkasının ayıp ve kusurlarına şahit olması durumunda bile onları örtmesini öğütlemektedir. Peygamber Efendimiz (sav), *"Bir kul bir başka kulu(n ayıbını) dünyada örterse, Allah da kıyamet günü onu(n ayıbını) örter."*[30] buyurarak ayıpların üzerinin örtülerek gizli kalmasını tavsiye etmektedir. Çünkü bu ayıplar kul ile Rabbi arasındadır. Rabbimiz kulunun durumuna göre dilerse o hatalarını affeder, dilerse karşılığında hak ettiği cezaya çarptırır.

Dinimizin tecessüsü yasaklaması, toplum içerisinde oluşabilecek huzursuzluk ve fesadı önlemek gibi bir gayeye dayanmaktadır. Peygamber Efendimiz, toplum huzurunu sağlamak için kırgınlık ve dargınlıklara sebep olan tecessüsün bırakılıp bunun yerine kardeşlik bağlarının pekiştirilmesini şu sözleri ile öğütlemektedir: *"...Birbirinizin gizli hâllerini araştırmayın, başkalarının konuştuklarına kulak kabartmayın, birbirinize karşı kin beslemeyin ve kardeş olun!"*[31]

[27] D4889 Ebû Dâvûd, Edeb, 37.
[28] İsrâ, 17/36.
[29] M6578 Müslim, Birr, 58; T1426 Tirmizî, Hudûd, 3.
[30] M6595 Müslim, Birr, 72; HM9033 İbn Hanbel, II, 389.
[31] B5143 Buhârî, Nikâh, 46.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: جَاءَ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ فَسَأَلُوهُ: إِنَّا نَجِدُ فِي أَنْفُسِنَا مَا يَتَعَاظَمُ أَحَدُنَا أَنْ يَتَكَلَّمَ بِهِ، قَالَ:

"أَوَقَدْ وَجَدْتُمُوهُ؟" قَالُوا: نَعَمْ. قَالَ: "ذَاكَ صَرِيحُ الْإِيمَانِ."

قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"يَأْتِي الشَّيْطَانُ أَحَدَكُمْ فَيَقُولُ: مَنْ خَلَقَ كَذَا؟ مَنْ خَلَقَ كَذَا؟ حَتَّى يَقُولَ: مَنْ خَلَقَ رَبَّكَ؟ فَإِذَا بَلَغَهُ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَلْيَنْتَهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ لِأُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ يَتَكَلَّمُوا أَوْ يَعْمَلُوا بِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِذَا هَمَّ عَبْدِي بِسَيِّئَةٍ فَلَا تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا سَيِّئَةً، وَإِذَا هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا فَاكْتُبُوهَا حَسَنَةً، فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا عَشْرًا."

ben de yeryüzünde kötülükleri kullarına güzel gösterip hepsini azdıracağım." dediği bildirilmekte,[2] verdiği vesvesenin ilk neticesi olarak da Hz. Âdem'in yasak meyveden yiyip dünyaya gönderildiği ifade edilmektedir.[3]

Kısacası vesvese, zihinlere kötü düşünceler gönderen şeytanın insanları etkileme yöntemlerinden birisidir. Nitekim Peygamberimiz, *"İnsanoğluna şeytan da melek de yaklaşır. Şeytanın yaklaşması, onu kötülüğe götürmek ve ona hakkı yalanlatmaktır. Meleğin yaklaşması ise onu hayra götürmek ve ona hakkı doğrulatmaktır. Kim (vicdanında) bunu (hayra yönelmeyi) bulursa bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamdetsin. Kim de içinde diğerini (şeytanın vesvesesini) bulursa taşlanmış ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın!"* buyurmuş, ardından, *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lütuf* vaad *eder. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir."*[4] âyetini okumuştur.[5]

Nefis, şeytanın vesveselerini kalp de meleğin ilhamını alıcı hassas birer merkezdir. Kalp daima iyi, güzel ve ebedî şeyleri istemektedir. Nefis ise şeytanın telkinlerine açık olarak kötü ve geçici şeylere meftundur. İnsanın asıl vazifesi nefis ve şeytan ile mücadele edip kalp ve ruhunun isteği doğrultusunda hareket ederek Allah'ın rızasını kazanmak ve ebedî hayatı elde etmektir.

Vesvesenin zararlı hâle gelmesi, akıldan geçen düşüncelerin zarar verdiğini düşünerek kalben ıstıraba düşmekle olur. Kişi, şeytanın işi olan vesvesenin kalpten geldiği kuşkusuna kapılır ve itikadına zarar verdiğini düşünür. Oysa şeytanın hilesi zayıftır[6] ve inananlar üzerinde bir yaptırım gücü de yoktur. Vesvesenin mahiyetini bilmeyen bir insan kuşkulanır, ne yapacağını bilemeyip telaşlanır, kalbinin ve imanının bozulduğu fikrine kapılır. Hâlbuki gerçek bunun tam tersidir. Şeytan çeşitli şekillerde insana vesvese vererek saptırmaya çalışsa da aslında verdiği bu vesveseler karşısında müminin direnç gösterip şeytana teslim olmaması, imanının kuvvetli olduğunun bir göstergesidir. Nitekim bazı sahâbîler Hz. Peygamber'e gelerek, "İçimizden bazen söylemeyi bile büyük (bir günah) saydığımız şeyler geçiyor." demişlerdi. Hz. Peygamber, *"Hepiniz de aynı şeyleri hissediyor musunuz?"* diye sormuştu. Onlar da cevaben, "Evet." demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *"İşte bu imanın ta kendisidir."* buyurmuştu.[7]

Efendimiz, vesveseler karşısında telaşlanılmaması gerektiğini öğütlemiş, bu durumun imana bir zarar vermeyeceğini, bilakis bunun halis ve kuvvetli imanın bir belirtisi olduğunu vurgulamıştı. Diğer bir rivayette

[2] Hicr, 15/39-40.
[3] Tâ-Hâ, 20/120-123.
[4] Bakara, 2/268.
[5] T2988 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
[6] Nisâ, 4/76.
[7] M340 Müslim, Îmân, 209; D5111 Ebû Dâvûd, Edeb, 109; HM9692 İbn Hanbel, II, 326, 441.

ise aynı soruya, *"Şeytanın hilesini vesveseye çeviren Allah'a hamdolsun."* şeklinde karşılık vermişti.[8] Çünkü şeytan, saptırmaktan ümidini kestiği, âciz kaldığı kişiyi vesvese ile meşgul etmekten başka bir çare bulamamaktaydı. Vesveseye maruz kalan kişi, Allah'a olan sağlam imanı ve iradesi ile şeytanın tuzağına düşüp günah işlemekten kurtulmuş, böylece şeytana, vesvese vermekten başka bir silah bırakmamıştır.

Şeytanın başta iman esasları olmak üzere temizlik, ibadet, helâl şeylerden kaçınılması, haramların işlenmesi gibi konularda birçok telkini vardır. Bütün gayreti, inanan kimseleri günaha düşürmek ve neticede imandan çıkartmaktır. Şeytanın tüm tuzaklarının asıl gayesi ve hedefi, bütün gayretinin odaklandığı nokta, insana Allah'ı inkâr ettirmek ve onun Allah'a ve Resûlü'ne isyan etmesini sağlamaktır. Bu bakımdan şeytanın müminlere en çok vesvese verdiği nokta da yine iman ile ilgili hususlardaki telkinleridir. Nitekim şeytanın insana telkin ettiği vesveselerden bazıları, Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında düşünülmesi ve söylenilmesi iyi olmayan hatta insanı şirke götürebilecek düşüncelerdir. Mücerret hakikatleri ve metafizik gerçekleri tam mânâsıyla kavrayamayan ve idrak edemeyen birçok insan, çoğu zaman şeytanın bu tür vesveselerine maruz kalmaktadır. Meselâ, şeytan, "Allah'ı kim yarattı?" sorusunu insanın zihnine telkin ederek insanları Allah'ın varlığı konusunda birtakım tereddütlere sevk etmektedir.[9] Bu bağlamda Peygamber Efendimiz, *"Sizden herhangi birinize şeytan gelir ve 'Şunu böyle kim yarattı? (Şunu) böyle kim yarattı?' en sonunda, 'Rabbini kim yarattı?' diye sorar(ak sürekli vesvese verir). İşbu raddeye gelince o kişi derhâl (şeytandan) Allah'a sığınsın ve (vesvesesine) hemen son versin!"* buyurmuştur.[10]

Her türlü kötülük ve çirkinliğin kaynağı olan şeytandan korunmak, ancak Allah'a sığınmakla, O'nun koruması ve gözetimi altına girmekle mümkün olabilir. Yüce Rabbimiz, *"Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni ayartmaya çalışırsa hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*[11] buyurarak şeytanın çeşitli vesveselerine karşı kendisine sığınılmasını tavsiye etmekte ve bunun vesveseyi gidereceğini ifade etmektedir: *"Eğer şeytandan bir kışkırtma seni dürterse hemen Allah'a sığın. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhâl Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar."*[12]

Yüce Rabbimiz kullarına şeytana karşı kendisine nasıl sığınmaları gerektiğini de öğretmektedir: *"De ki: Rabbim! Şeytanların vesveselerinden*

[8] D5112 Ebû Dâvûd, Edeb, 108.
[9] HM8358 İbn Hanbel, II, 331.
[10] B3276 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11
[11] Fussılet, 41/36.
[12] A'râf, 7/200-201.

sana sığınırım. Rabbim! Onların benim yanımda bulunmalarından da sana sığınırım."[13] Hatta bu konuda "Muavvizeteyn" olarak bilinen Felâk ve Nâs sûrelerini de göndermiştir:

"De ki: Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım."[14]

"De ki: Cinlerden ve insanlardan, insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların melikine, insanların ilâhına sığınırım."[15]

Peygamber Efendimiz bu iki sûreyi her gün düzenli olarak yatmadan önce okuyarak Allah'a sığınmayı prensip edinmişti.[16] Ayrıca bu iki sûre hakkında, *"İnsanlar bu iki duadan daha faziletli başka bir dua ile Allah'a sığınmış olmazlar."*[17] buyurmuş ve her namazdan sonra okunmasını tavsiye etmişti.[18]

Şeytanın vesveselerine karşı Rabbine sığınan kişi, *"Ben Allah'a ve O'nun peygamberlerine iman ettim."* diyerek şeytanın oyunlarına karşı kendini savunmalıdır.[19] Nitekim Peygamberimiz (sav) vesveselere karşı, *"De ki: O, Allah birdir. Allah Samed'dir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."* mealindeki İhlâs sûresinin okunmasını tavsiye etmiştir.[20] İhlâs sûresi, şeytanın insanın zihnini bulandıracak yanlış tanrı tasavvurlarına karşı Allah'ın zâtı ve sıfatları ile ilgili doğru bilgiye sahip olmak açısından önemlidir.

Şeytanın vesveseleri tâbiînden Kûfeli Hanefî Ebû Zümeyl'in de zihnini meşgul etmiş, vesveseye maruz kaldığı bir zamanda Abdullah b. Abbâs'a gidip zihnini kurcalayan düşünceleri sormuştu. Abdullah b. Abbâs, "Ne hissediyorsun?" dediğinde Ebû Zümeyl, "Vallahi onları (çok kötü düşünceler olmasından dolayı) söyleyemem." diye cevap vermişti. Bunun üzerine Abdullah b. Abbâs (ra), "Şüphe nevinden bir şey mi?" demiş, gülümsemiş ve ardından, "Bu vesveselerden kimse kurtulamaz." diyerek şu âyeti okumuştu: *"Eğer sana indirdiğimiz hakkında bir şüphen varsa, senden evvel kitabı okuyanlara sor. Andolsun ki sana Rabbinden hak gelmiştir, sakın şüphe edenlerden olma."*[21] Sonra da, "Eğer içine bu konularda bir şüphe gelirse, 'Allah hem Evvel'dir, hem Âhir'dir. Hem Zâhir'dir, hem Bâtın'dır. O her şeyi bilendir, de." diye eklemişti.[22] Dolayısıyla her ne şekilde olursa olsun şeytanın vesvesesine maruz kalan kimse hemen Allah'ı anmalıdır. Çünkü Allah'ın anıldığı yerde şeytan barınamayacaktır.[23]

[13] Mü'minûn, 23/97-98.
[14] Felâk, 113/1-5.
[15] Nâs, 114/1-6.
[16] T3402 Tirmizî, Deavât, 21.
[17] N5431, N5443 Nesâî, İstiâze, 1.
[18] T2903 Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân, 12.
[19] HM8358 İbn Hanbel, II, 331.
[20] D4721, D4722 Ebû Dâvûd, Sünnet, 18.
[21] Yûnus, 10/94.
[22] D5110 Ebû Dâvûd, Edeb, 109.
[23] YM4301 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 7/278; M856 Müslim, Salât, 16.

Abdullah b. Mübârek de, "Kişi abdest konusunda şüpheye düşse de bozulduğuna dair yemin edebilecek kesin bir kanaate sahip değilse abdest alması gerekmez." der.[28] Her ne kadar kişinin abdesti olsa da Peygamber Efendimizin tavsiyesi üzere her namaz için yeniden abdest alması[29] birçok vesvesenin önüne geçecektir.

Bazı kişilerde görülen bir vesvese şekli de banyoda haddinden fazla kalınarak aşırı su israfı yapılmasıdır. Bu tür vesveseden kurtulmanın çaresi Allah Resûlü'nün gusül abdesti ile ilgili uygulamalarını dikkate almaktan geçer. Onun uygulamalarına bakıldığında vücudunun tamamını ıslatmaya yetecek az bir miktarda su ile guslettiği görülmektedir.[30] Peygamber Efendimiz gusül esnasında saçları gür olmasına rağmen üç avuç su alır ve başının üzerinden vücuduna dökerek guslederdi.[31] Efendimizin gusülde kullandığı su miktarı abdestte kullandığı su miktarının ancak üç beş katı kadardı.[32] Onun bu uygulaması, guslün kabulü için az miktardaki suyun bile yeterli olduğunu göstermektedir. Nebevî uygulamayı görmezden gelerek, "Guslüm kabul olmaz!" endişesiyle aşırı su kullanmak ise tıpkı abdestte olduğu gibi hem israf, hem de kişi için bir vebal olacaktır.

Banyo yapılan yere küçük abdest bozmanın kişide vesveseye yol açacağını bildiren bazı rivayetler de bulunmaktadır.[33] Bu rivayetler açıklanırken, banyo yapılan yere küçük abdest bozulduğunda, yıkanan kişinin üzerine sıçrama ihtimalinden kurtulmanın mümkün olmadığına, böyle bir ihtimalin ise gayet rahatsız edici ve vesvese uyandırıcı olduğuna dikkat çekilmiştir.[34]

Bazen vesvese insanı günlük temizlik ile ilgili hususlarda yakalamaktadır. Temizlik olmadan sağlıklı bir hayatın olması düşünülemediği gibi ibadetler de makbul olmaz. Ancak psikiyatrların tespitlerine göre bazı kişilerin, özellikle de bazı kadınların, temizlik yapma hususunda aşırılığa düştükleri bir gerçektir. İbadetlerin kabulü için gereken temizlik şartları göz önünde bulundurulduğunda bu aşırılığın boyutları daha iyi anlaşılacaktır. İbadete mani, sağlığa zararlı, insan tabiatının hoş görmediği ve göze görünen bir kirlilik söz konusu ise elbette o mekânı temizlemek şarttır. Ancak dinin öngördüğü özelliklerde ve hijyen ölçüleri içerisinde yeterli temizlik yapıldıktan sonra insanın yine de tatmin olmamasının vesveseden kaynaklandığı söylenebilir.

İnsanın vesveseye maruz kaldığı durumlardan birisi de namazdır. Namazla ilgili olarak şeytanın telkin ettiği vesveseler; namazda şaşırma, kabul olmaz endişesiyle defalarca tekrar kılma, namazın sıhhatine zarar

28 T75 Tirmizî, Tahâret, 56.
29 D62 Ebû Dâvûd, Tahâret, 32.
30 B248 Buhârî, Gusül, 1; HM2180 İbn Hanbel, I, 243.
31 B256 Buhârî, Gusül, 4.
32 B201 Buhârî, Vudû', 47; M736 Müslim, Hayız, 50.
33 D27 Ebû Dâvûd, Tahâret, 15; T21 Tirmizî, Tahâret, 17; N36 Nesâî, Tahâret, 32.
34 SÜ1/35 Süyûtî, *Ta'lîkun alâ Suneni Nesâî*, I, 35-36.

İnsanın vesveseye maruz kaldığı durumlardan biri de yiyeceklerdir. Bazı sahâbîler, Resûlullah'a gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Bazı kimseler bize et getiriyor. Onların bu hayvanları keserken Allah'ın ismini anıp anmadıklarını (besmele çekip çekmediklerini) bilmiyoruz." derler. Resûlullah da, *"Bismillah deyin ve onu yiyin."* buyurur.[49] Hadis, söz konusu vesveseli kişilerin gönüllerindeki gizli hareketin mubah işleri yapmalarına engel olacak düzeye ulaştığını bildirmektedir. Dolayısıyla böyle bir vesvese karşısında esas olan Müslüman'ın hüsn-i zan beslemesidir. Hatta Yezid b. Kunâfe, Hıristiyanların yemeklerinin yenilip yenilemeyeceğini sorduğunda Peygamber Efendimiz (sav), *"Herhangi bir yemekten dolayı kalbine şüphe girmesin."* buyurarak yemesine izin vermiştir.[50] Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i kitabın kestiklerinin yenilebileceğini açıkça ifade eden, *"Bugün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir."*[51] âyeti de bu konuda herhangi bir şüpheye mahal bırakmamaktadır.

Aslında aşırılığa ve hastalık denecek dereceye varmaması şartıyla vesvesenin, kişide merak duygusu uyandırıp araştırmaya sevk etmesi ve böylece imanını taklitten tahkike çıkartması bakımından kişiyi olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Çünkü şeytan, insan karşısında çok güçlü bir varlık değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şeytanın hilesinin zayıf olduğu,[52] özellikle iman edenler ve Allah'a güvenenler üzerinde hiçbir otoritesinin bulunmadığı ifade edildikten sonra, onun gücünün ancak kendisini dost edinenler ve Allah'a ortak koşanlar üzerinde bir etkisi olabileceği belirtilmiştir.[53] Hadislerde de vesvesenin etkisinin zayıf olduğuna dikkat çekilir. Hz. Peygamber'e bir kişi gelerek, "İçimize öyle kötü düşünceler doğuyor ki onları dile getirip konuşmak yanıp kül olmaktan daha beter geliyor." dediğinde Resûlullah (sav), *"Allâhü ekber, Allâhü ekber, Allâhü ekber! Şeytanın hilesini vesveseye çeviren Allah'a hamdolsun."* buyurmuştur.[54] Şeytanın hilesi, kalbe önce hatıra olarak gelir sonra sırasıyla meyil, azim ve kasta dönüşür. Meyilde eylem yokken azim ve kasıtta iradenin devreye girmesi söz konusudur. Kişi, iradesini kullanarak bu vesveseyi azim ve kasta, ardından da eyleme dönüştürünce sorumlu olmaktadır. İrade devreye girmezse ve düşünce sadece vesvese düzeyinde kalırsa sorumluluk söz konusu değildir.

İnsanın, arzu ve iradesi dışında, içinden geçirdiği kötü şeylerin (hadîsü'n-nefs) hükmü yoktur; tıpkı kişinin içinden geçirdiği zina iftirasının (kazfin) iftira olmadığı; bir erkek, hanımını içinden boşasa bile

[49] İM3174 İbn Mâce, Zebâih, 4
[50] İM2830 İbn Mâce, Cihâd, 26
[51] Mâide, 5/5.
[52] Nisâ, 4/76
[53] Nahl, 16/99, 100.
[54] D5112 Ebû Dâvûd, Edeb, 108.

ve şeytanın vesvesesine kıymet verilmezse, hayale gelen ve uygun olmayan kötü hatıralarla meşgul olunmazsa vesvese etkili olamaz.

İnsan, hayat yolunda ve âhiret yolculuğu esnasında hayırlı işleri yapma, cennete ulaşma ve onun ötesinde Allah'ın rızasını kazanma hususlarında şeytanın vesveselerine ve telkinlerine farklı şekillerde maruz kalabilir.[58] Bu vesveselerden kurtulmanın çaresi; öncelikle iman, ibadet, temizlik, helâl, haram gibi dinî konularda bilgi eksikliğini gidermektir. Bu noktada yapılacak en güzel iş zikrettiğimiz tüm dualarla Allah'a sığınmaktır.

"De ki: Cinlerden ve insanlardan, insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların melikine, insanların ilâhına sığınırım."[59]

[58] A'râf, 7/16, 17, 27.
[59] Nâs, 114/1-6

ALDATMAK

BİZİ ALDATAN, BİZDEN DEĞİLDİR

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"... وَمَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Bizi aldatan, bizden değildir."
(M283 Müslim, Îmân, 164)

عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ خِبٌّ وَلاَ مَنَّانٌ وَلاَ بَخِيلٌ."

عَنِ الْحَسَنِ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ زِيَادٍ عَادَ مَعْقِلَ بْنَ يَسَارٍ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ. فَقَالَ لَهُ مَعْقِلٌ: إِنِّي مُحَدِّثُكَ حَدِيثًا سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: "مَا مِنْ عَبْدٍ اسْتَرْعَاهُ اللَّهُ رَعِيَّةً، فَلَمْ يَحُطْهَا بِنَصِيحَةٍ، إِلاَّ لَمْ يَجِدْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ."

قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"يَا بُنَيَّ إِنْ قَدَرْتَ أَنْ تُصْبِحَ وَتُمْسِيَ لَيْسَ فِي قَلْبِكَ غِشٌّ لِأَحَدٍ فَافْعَلْ، يَا بُنَيَّ وَذَلِكَ مِنْ سُنَّتِي وَمَنْ أَحْيَا سُنَّتِي فَقَدْ أَحَبَّنِي وَمَنْ أَحَبَّنِي كَانَ مَعِي فِي الْجَنَّةِ."

Ebû Bekir es-Sıddîk'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Arabozuculuk yapan, yaptığı iyiliği başa kakan ve cimri olan kimse cennete giremez."*

(T1963 Tirmizî, Birr, 41)

Hasan(-ı Basrî) tarafından rivayet edildiğine göre, (Basra Emîri) Ubeydullah b. Ziyâd ölüm döşeğinde yatmakta olan Ma'kıl b. Yesâr'ı ziyarete gider. Ma'kıl ona der ki, "Sana Resûlullah'tan (sav) duyduğum bir hadisi söyleyeyim. Peygamber'i (sav) şöyle derken işittim: *"Allah'ın kendisine yöneticilik verip de yönettiği kimseleri sadakat ve samimiyetle koruyup gözetmeyen kimse, cennetin kokusunu alamaz."*

(B7150 Buhârî, Ahkâm, 8)

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mümin, aynı delikten iki defa sokulmaz."*

(B6133 Buhârî, Edeb, 83)

Enes b. Mâlik diyor ki, "Resûlullah (sav) bana şöyle buyurdu: *'Yavrucuğum! Kalbinde herhangi birine karşı bir aldatma (samimiyetsizlik) bulunmadan sabahlayabilecek ya da akşamlayabileceksen, bunu yap! Yavrucuğum! İşte bu benim sünnetimdendir. Kim benim sünnetimi yaşatırsa, beni sevmiş demektir. Kim de beni severse, cennette benimle birlikte olur.'"*

(T2678 Tirmizî, İlim, 16)

Allah Resûlü (sav) bazı ihtiyaçlarını temin etmek için zaman zaman Medine pazarına gider, bu vesileyle gelip gidenlerden ve alınıp satılanlardan da haberdar olurdu. Yine bir gün pazarda dolaşırken bir buğday yığını dikkatini çekti. Hububatı satan adamın yanına gelerek buğday yığınına elini daldırdı. Ancak buğdayın altı göründüğü gibi çıkmamış, Efendimizin parmakları ıslanmıştı. Satıcıya ıslaklığın sebebini sorduğunda, yağmurdan kaynaklandığı cevabını aldı. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Öyleyse insanların görmeleri için ıslak olan kısmı üste koyman gerekmez miydi?"*[1] diyerek ticaret ahlâkına dikkatleri çekti. Anlaşılan o ki, satıcı kuru ve ıslak olan buğdayı ayırmadan satışa sunmak suretiyle insanları aldatmaktaydı. İnsanları aldatmak ise, Peygamberimizin sünnetinden ve yolundan uzaklaşmak demekti: *"Müslümanlar arasında aldatma olamaz! Bizi aldatan, bizden değildir!"*[2]

Uzunca bir süre kendisi de ticaretle uğraştığından alım satımın bütün inceliklerini bilen Kutlu Nebî, toplumda kardeşlik bağlarını zayıflatan ve güven duygusunu sarsan aldatma ihtimalini ortadan kaldıracak önlemler almıştır. Bu yüzden alışveriş sırasında satıcı ve alıcının, satılan mal ve ona verilecek bedelle ilgili tüm detayları açıklamalarını şart koşmuş, hatta bunu alışverişin bereketi olarak görmüştür.[3] Müslümanlara sık sık birbirlerinin kardeşi olduklarını hatırlatmış,[4] bir Müslüman'ın, malında bir kusur bulunduğu takdirde bunu açıklamadan satmasının haram olduğunu söylemiştir.[5] Bizzat kendisi, yaptığı alışverişe dair bir belgeye, satılan şeyde herhangi bir kusur bulunmadığı kaydını düşmüştür.[6] Böylece o, insanların, başta gıda, giyim ve barınma gibi temel ihtiyaçları olmak üzere, hayatlarını sürdürebilmek için gerek duyduğu her şeyi alıp satarken dürüst ve samimi olmalarını temin edecek bir ortam oluşturmayı amaçlamıştır. Söz gelimi bazı kişilerin sağmal hayvanlarını satmak istediklerinde sütü bol görünmesi için birkaç gün sağmadan bekletmelerini "aldatma" olarak nitelemiş ve bu davranışın hiçbir Müslüman için helâl olmadığını ifade etmiştir.[7] Bununla birlikte hayvan alan bir kimsenin üç gün içinde sağdığı sütün değerini vermek şartıyla onu iade edebileceğini belirterek,[8] aldatmanın ve aldatılmanın önünü kapatmıştır.

[1] M284 Müslim, İmân, 164.
[2] DM2569 Dârimî, Büyû', 10; M283 Müslim, İmân, 164.
[3] D3459 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 51.
[4] B6064 Buhârî, Edeb, 57.
[5] İM2246 İbn Mâce, Ticârât, 45.
[6] B2079 Buhârî, Büyû', 19.
[7] İM2241 İbn Mâce, Ticârât, 42.
[8] B2148 Buhârî, Büyû', 64; M3831 Müslim, Büyû', 24.

İnsanlar arasındaki aldatma çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu noktada Hz. Peygamber'in Müslümanların ticarî faaliyetlerine ilişkin yaptığı uyarılar belirgin bir biçimde öne çıkmaktadır. Meselâ, kendi döneminde pazara mal satmaya gelen köylüleri yolda karşılayan tüccarlar, fiyatlar henüz belirlenmeden malları ucuza almaya çalışırlardı. Alıcı gibi davranarak müşteri kızıştıranlar da mevcuttu. İnsanların kandırılmasını engellemek isteyen Peygamber Efendimiz, bu tür uygulamalardan uzak durulmasını istemişti.[9]

Çarşı ve pazar gibi yerler ahlâkî olgunluğa erişmemiş, kendi menfaatlerini ön plana çıkaran kişiler için yalana, hileye, haksızlığa daha müsait ortamlardı. Resûl-i Ekrem'in, *"Allah'a en sevimli yerlerin mescitler; en sevimsiz yerlerin ise çarşılar olduğu"*[10] sözü hem bu gerçeğe dikkat çekiyor hem de böyle yerlerde özel bir duyarlılıkla hareket edilmesi gerektiğini hatırlatıyordu.

Yine Allah Resûlü, bir mümine zarar verenin, onu aldatanın Allah'ın rahmetinden uzak kalacağını bildirmiş,[11] *"Arabozuculuk yapan, yaptığı iyiliği başa kakan ve cimri olan kimse cennete giremez."*[12] buyurmuştu. Aldatanların, şefaatinden mahrum kalacakları ve sevgisini kazanamayacakları uyarısında bulunmuştu.[13] Hatta malını satmak için çokça yemin edenlerin[14] ve malındaki kusuru açıklamadan satan kimselerin Allah'ın gazabına uğrayacaklarını ve melekler tarafından lânetleneceklerini haber vermişti.[15] Karaborsacılık yapanları günahkâr olarak nitelemiş,[16] insanların kandırılması ihtimali olan alışveriş türlerini yasaklamıştı.[17] Bu konuda bir uyarı da Ebû Hüreyre'den gelmişti. O, sattığı süte su karıştırarak insanları aldatan birine şöyle diyordu: *"Kıyamet gününde, 'Suyu sütten ayır!' denildiğinde ne yapacaksın?"*[18]

Ölçü ve tartı konusunda tam bir keyfîliğin hüküm sürdüğü câhiliye toplumunda insanlar, kendileri bir şey satın alırken ölçü ve tartıyı tam tutuyor, başkalarına satarken eksik yapıyorlardı. İşte, "ölçü ve tartıda hile yapanlar" anlamına gelen Mutaffifîn sûresinin ilk âyetleri bu konuda nâzil olmuş ve bundan sonra Müslümanlar bu konuda daha hassas davranmaya başlamışlardı.[19]

Esasen bir kimsenin, başkalarını aldatsa bile, insanların yaptığı her şeyden haberdar olan Yüce Rabbimizi[20] aldatması mümkün değildir. Bu yüzden Yüce Allah'ın kullarını ve dolayısıyla o kulların Rabbi olan Allah'ı kandırdığını düşünen, gerçekte sadece kendini kandırmaktadır: *"Onlar*

[9] B2150 Buhârî, Büyû', 64.
[10] M1528 Müslim, Mesâcid, 288.
[11] T1941 Tirmizî, Birr, 27.
[12] T1963 Tirmizî, Birr, 41.
[13] T3928 Tirmizî, Menâkıb, 69
[14] N2577 Nesâî, Zekât, 77.
[15] İM2247 İbn Mâce, Ticâret, 45.
[16] İM2154 İbn Mâce, Ticâret, 6
[17] D3470 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 58.
[18] BŞ5310 Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 333.
[19] İM2223 İbn Mâce, Ticâret, 35.
[20] İsrâ, 17/17.

Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir."[21]

Diğer yandan her ne surette olursa olsun bir başkasını "aldatmamak" temel bir dinî ve ahlâkî düstur olduğu gibi, aynı zamanda "aldanmamak" da önemli bir husustur. Hz. Peygamber, karakter itibarıyla saf bir sahâbî olan ve alışverişte kolaylıkla kandırılabilen Münkız b. Amr'a önce alışveriş yapmamasını söylemiş, ancak o alışveriş yapmadan edemeyeceğini belirtince de hiç değilse alışveriş esnasında *"Aldatma yok."* diyerek muhataplarını uyarmasını tavsiye etmiştir.[22]

"Mümin, aynı delikten iki defa sokulmaz."[23]hadisi de Müslümanların aynı hataya iki defa düşmek suretiyle aldanmamaları gerektiğine işaret eder. Kişi çevresini ve insanları iyi tanımalı, onlardan gelebilecek tehlike ve zararlara karşı şuurlu olmalıdır. Kendi tecrübeleri kadar başkalarının tecrübelerinden de istifade etme yoluna gitmelidir. Bu husus, insanlarla ilişkilerin temelde güven üstüne kurulması, ancak ihtiyatlı davranmanın da elden bırakılmaması anlamına gelir.

Peygamber Efendimizin aldatmama ve aldanmama ile ilgili tavsiye, emir, uyarı ve yasaklarının daha çok alışveriş alanıyla ilgili olduğu dikkat çekici bir husustur. Ancak Peygamberimiz (sav), hangi alanda olursa olsun insanların aldatılmasına karşı çıkmış, hatta şakayla bile olsa buna asla müsaade etmemiştir. Nitekim o, *"Ben (her hâl ve şartta) sadece hakikati söylerim."* buyurmuştur.[24] Allah Resûlü'nün bu konudaki tavrına tanıklık edenlerden birisi de o zaman küçük yaşta olan Abdullah b. Âmir'dir. Abdullah şöyle anlatır: "Bir gün Resûlullah (sav) evimize ziyarete gelmişti. Ben henüz küçücük bir çocuktum. O otururken ben oyun oynamak için dışarı çıkmak istemiştim. Bu sırada annem, 'Abdullah! Yanıma gel. Bak sana ne vereceğim!' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Çocuğa ne vereceksin?'* diye sordu. Annem, 'Ona hurma vereceğim.' deyince, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *'Eğer çocuğa bir şey vermeseydin, bu söz (amel defterine) bir yalan olarak yazılacaktı.'"*[25]

Şakalarda ve hatta bazı zor durumlarda kalındığında açıkça yalan söylemek yerine mecaz, kinaye, tevriye gibi edebî sanatlardan yararlanma cihetine gidilebiliyordu. Medine'ye hicret yolunda Allah Resûlü'ne yârenlik eden Hz. Ebû Bekir'in yolculuk esnasında gösterdiği incelik ve söz ustalığı da burada anılmaya değerdir. Hz. Ebû Bekir, saç ve sakalı ağardığından ihtiyar görünüyor, ticaret için çeşitli yerlere gidip geldiğinden de daha fazla

[21] Bakara, 2/9.
[22] D3501 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 66.
[23] B6133 Buhârî, Edeb, 83.
[24] T1990 Tirmizî, Birr, 57.
[25] HM15793 İbn Hanbel, III, 447.

tanınıyordu. Yolda karşılaştıkları kişiler, "Ey Ebû Bekir, şu önündeki adam kimdir?" diye sorduklarında, *"Bu, bana doğru yolu gösteren rehberdir."* diye cevap vermişti. Muhatapları Hz. Peygamber'i, gidecekleri yolu tarif eden bir rehber olarak anlarken o, bu sözüyle Resûl-i Ekrem'in kendisi için hidayet rehberi olduğunu kastediyordu.[26]

Peygamberimizin "doğruluk ve sadakat timsali" olarak bilinen bu güzide sahâbîsi, Mekke müşriklerinin kendilerini aradığı zorlu hicret yolculuğunda bile insanları kandırma yoluna gitmemişti. Bu davranış, bütün Müslümanlar için önemli bir mesaj niteliğindeydi. O, bu tavrıyla, zor durumlarda bile insanları aldatmak yerine, söz sanatının inceliklerini kullanarak bir çıkış yolu bulmanın mümkün olabileceğini gösteriyordu.

Peygamber Efendimiz, aralarındaki anlaşmazlığı gidermesi amacıyla kendisine müracaat edenleri doğru sözlü ve samimi olmaları konusunda sık sık uyarırdı. Zira Allah'ın vahiyle bildirmediği konularda, o da diğer insanlar gibi gördüklerine ve duyduklarına göre karar veriyordu. Bazı kişiler ise yaptıkları konuşmalarla daha etkileyici ve daha inandırıcı olabiliyorlardı. Hatta bazıları asılsız deliller göstererek ve yalancı şahitler tutarak gerçeğin aksi yönde bir karar alınmasına sebep teşkil ediyorlardı. Hz. Peygamber, haksız olduğu hâlde haklı görünmeye çalışan kimseleri ikaz ederek bu tür yollarla elde edilen kazancı, *"elde tutulan bir ateş parçası"* olarak nitelemiş ve bundan şiddetle kaçınmak gerektiğini belirtmiştir.[27]

Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in en önemli sünnetlerinden olan istişare konusunda da son derece titiz davranmak, başkalarına yol gösterirken doğrudan ve haktan ayrılmamak gerekmektedir. Zira bir Müslüman ancak hakkı tavsiye edebilir[28] ve danışanı yanlış ve zarar verecek şekilde yönlendirmek de bir aldatmadır. Allah Resûlü (sav), *"Her kim kardeşine bile bile gerçek dışı bir tavsiyede bulunursa kardeşine ihanet etmiş olur."* buyurmuştur.[29]

Şu hâlde gerek sorunlarına çözüm arayan kişilerin, gerekse bu sorunları giderecek makamlarda bulunanların adalet, eşitlik, doğru sözlülük, samimiyet gibi temel ahlâkî değerlere daima bağlı kalmaları şarttır. Aksi takdirde bu değerlerin yerini haksızlık, tarafgirlik, yalan ve aldatma gibi toplumu birbirine düşüren, kardeşlik bağlarını koparan, güven ve istikrar ortamını zedeleyen hususların alması kaçınılmazdır. Bu bağlamda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın kendisine yöneticilik verip de yönettiği kimseleri sadakat ve samimiyetle koruyup gözetmeyen kim-*

[26] B3911 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 45.
[27] B6967 Buhârî, Hıyel, 10; M4473 Müslim, Akdiye, 4
[28] Asr, 103/3.
[29] D3657 Ebû Dâvûd, İlim, 8.

se, cennetin kokusunu alamaz."[30] Her Müslüman kendine düşen vazifeleri yaptıktan sonra, işin ehli kişilere danışmayı da bir erdem olarak kabul etmelidir. Kuşkusuz bir bilene danışmak, o kişinin görüşlerine değer vermek anlamına geldiği gibi, tek yönlü bakış açısının doğuracağı yanılgılardan da insanı kurtarır.

Aldatmanın ve aldanmanın söz konusu olabileceği ilişkiler ağının en önemlilerinden biri de hiç şüphesiz eşler arasında olandır. Meselâ, Tâifli sahâbî Mugîre b. Şu'be, Peygamberimize gelerek Medineli Müslümanlardan olan bir hanımla evlenmek istediğini söyleyince, Resûlullah, *"Onu gördün mü?"* demiştir. Mugîre, *"Hayır."* cevabını verince, Allah Resûlü, *"Öyle ise, git de onu gör! Zira ensarın gözlerinde bir farklılık (bozukluk ve küçüklük) vardır."* buyurmuştur.[31] Böylece Allah Resûlü evlilik öncesi tarafların birbirlerini görmelerini ve tanımalarını istemiş, müstakbel eşlerin birbirleri arasında yakınlık ve muhabbet sağlanması için bunu gerekli görmüştür.[32] Çünkü bu aşamada tarafların yapmacık ve hilekâr davranışlar sergilemek yerine, içten ve dürüst olmaları, kendi gelecekleri açısından son derece önemli bir husustur. Evlilikten sonra da eşlerin birbirlerine olan sevgi bağlarının koparılmaması gerekmektedir. Bu yüzden Hz. Peygamber evli çiftlerden herhangi birini eşine karşı kışkırtmayı ve kandırmayı, Müslüman kişiliğinden ayrılmak olarak nitelemiş,[33] aynı şekilde bir hizmetçi ile efendisinin arasını açmayı da kendi yolundan uzaklaşmak olarak değerlendirmiştir.[34]

Peygamber Efendimiz, savaş maksadıyla sefer düzenleyeceği zaman, gideceği yeri gizli tutarak başka bir yere gidiyormuş izlenimi verir ve bizzat kendisi bunu 'harp hilesi' olarak izah ederdi.[35] Hz. Peygamber, *"Harp, hiledir."*[36] sözüyle bir taraftan savaşta başvurulacak çeşitli taktik ve stratejilerin aldatma sayılamayacağını ifade ederken, diğer taraftan düşmanın da benzer stratejileri uygulayabileceğini, dolayısıyla uyanık ve dikkatli olunması gerektiğini hatırlatmaktadır. Zira alınacak önlemler ve geliştirilecek taktikler konusunda gizli hareket ederek düşmanı yanıltmak bir savaş stratejisidir. Bu da Hz. Peygamber'in özel şartlarda takip edilmesi gereken bir sünneti olarak değerlendirilmelidir. Ancak o, savaş sonrası zamanlarında dahi verdiği sözleri tutmuş, yaptığı antlaşmalara sadık kalmış, insanları asla aldatmamıştı. Bu noktada Hudeybiye Antlaşması henüz imzalanma safhasındayken ayağındaki prangaları sürükleyerek gelen ve müşriklerin elinden kaçarak kendisine sığındığını söyleyen Ebû Cendel'e,

[30] B7150 Buhârî, Ahkâm, 8.
[31] M3485 Müslim, Nikâh, 74.
[32] N3237 Nesâî, Nikâh, 17.
[33] D2175 Ebû Dâvûd, Talâk, 1.
[34] D5170 Ebû Dâvûd, Edeb, 125-126.
[35] D2637 Ebû Dâvûd, Cihâd, 92.
[36] B3030 Buhârî, Cihâd, 157.

antlaşmanın, "Mekke'den gelerek Müslümanlara sığınan, Müslüman bile olsa Mekkelilere iade edilecektir."[37] şeklindeki maddesini hatırlatması ve ahdine sadık davranarak Ebû Cendel'i geri çevirmek zorunda kalması son derece etkileyici bir örnektir.[38]

Hz. Peygamber, kendisine gelip Müslüman olmak üzere biat eden Cerîr b. Abdullah'tan, *"diğer Müslümanlara karşı samimi olmasını"* istemişti.[39] Bu tavsiyeyi hayat düsturu edinen Cerîr, alışveriş yaparken de muhatabına daima dürüst ve müsamahalı davranır, karşısındaki kimsenin hakkını kendisinden daha fazla kollardı.[40] Sevgili Peygamberimiz kendisi de hiçbir zaman ve hiçbir surette insanlara karşı samimiyet ve sadakatten ayrılmadı. Sünnetini yaşatmak ve böylece cennete erişmek isteyenlere de hep bunu tavsiye etti; tıpkı küçük Enes'e söylediği gibi: *"Yavrucuğum! Kalbinde herhangi birine karşı bir aldatma (samimiyetsizlik) bulunmadan sabahlayabilecek ya da akşamlayabileceksen, bunu yap! Yavrucuğum! İşte bu benim sünnetimdendir. Kim benim sünnetimi yaşatırsa, beni sevmiş demektir. Kim de beni severse, cennette benimle birlikte olur."*[41]

[37] B2711 Buhârî, Şurût, 1
[38] B2700 Buhârî, Sulh, 7.
[39] B57 Buhârî, İmân, 42; M199 Müslim, İmân, 97.
[40] D4945 Ebû Dâvûd, Edeb, 59
[41] T2678 Tirmizî, İlim, 16.

İSRAF
ALLAH İSRAF EDENLERİ SEVMEZ!

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ يَسْأَلُهُ عَنِ الْوُضُوءِ فَأَرَاهُ الْوُضُوءَ ثَلاَثًا ثَلاَثًا ثُمَّ قَالَ: "هَكَذَا الْوُضُوءُ فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا فَقَدْ أَسَاءَ وَتَعَدَّى وَظَلَمَ."

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, bir bedevî abdest hakkında sorular sormak üzere Hz. Peygamber'e (sav) gelmişti. Peygamberimiz azalarını üçer kere yıkayarak abdesti ona göstermiş ve şöyle buyurmuştu:

"İşte abdest böyle alınır. Kim bundan daha fazlasını yaparsa hatalı davranmış, haddini aşmış ve zulmetmiş olur."

(N140 Nesâî, Tahâret, 105)

عَنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ بِسَعْدٍ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ فَقَالَ: "مَا هٰذَا السَّرَفُ؟" فَقَالَ: "أَفِي الْوُضُوءِ إِسْرَافٌ؟" قَالَ: "نَعَمْ، وَإِنْ كُنْتَ عَلَى نَهَرٍ جَارٍ."

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ عُقُوقَ الْأُمَّهَاتِ، وَوَأْدَ الْبَنَاتِ، وَمَنْعَ وَهَاتِ، وَكَرِهَ لَكُمْ قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةَ الْمَالِ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"كُلُوا وَتَصَدَّقُوا وَالْبَسُوا فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ وَلَا مَخِيلَةٍ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ."

Abdullah b. Amr anlatıyor: Bir gün Sa'd (b. Ebû Vakkâs) abdest alırken Resûlullah (sav) onun yanına uğramıştı. *"Bu ne israf?"* buyurdu. Sa'd, "Abdestte de mi israf olur?" diye sorunca, Resûlullah (sav), *"Evet, akan bir nehirde(n) bile (abdest alıyor) olsan (israf olur)."* diye cevap verdi.

(İM425 İbn Mâce, Tahâret, 48)

Muğîre b. Şu'be'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, annelere hürmetsizlik etmeyi, kız çocukları diri diri gömmeyi ve (vermeniz gereken şeyleri) vermeyip (hakkınız olmayan şeyleri) almayı size haram kılmıştır. Dedikodu etmeyi, (anlamsız) çok soru sormayı ve malı israf etmeyi ise sizin için hoş karşılamamıştır."*

(B2408 Buhârî, İstikrâz, 19)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kibre düşmeden ve israfa kaçmadan (dilediğiniz gibi) yiyin, sadaka verin/harcayın ve giyinin!"*

(N2560 Nesâî, Zekât, 66)

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İki nimet vardır ki insanların çoğu onlar(ı değerlendirme) hususunda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit."*

(B6412 Buhârî, Rikâk, 1)

Abdullah b. Abbâs bir seferinde Allah Resûlü'nün abdest alırken suyu ne kadar dikkatli kullandığına tanık olmuştu. Henüz o dönemde çocuk olan İbn Abbâs, Peygamberimizin amcasının oğlu, eşinin de yeğeni idi. Teyzesinin evinde kaldığı bir gece Allah Resûlü'nün abdest alışını izlemişti. Bu olayı kendisi şöyle anlatır: *"Ben bir gece (Hz. Peygamber'in hanımlarından olan) teyzem Meymûne'nin yanında kalmıştım. Peygamber (sav) kalkıp eski bir su kırbasından abdest aldı. Suyu azar azar kullanıyordu. Ben de kalktım, onun yaptığı gibi yaptım."*[1]

Peygamberimiz bir seferinde de nasıl abdest alacağını sormak üzere kendisine gelen bir bedevîye, azalarını üçer kere yıkayarak abdesti almayı öğretmiş ve şöyle demişti: *"İşte abdest böyle alınır. Kim bundan daha fazlasını yaparsa hatalı davranmış, haddini aşmış ve zulmetmiş olur."*[2] Hz. Peygamber'in bu tavrı acaba suyun kıtlığından mı idi? Yoksa o, bir bilinç inşa etmeyi, bir Müslüman hassasiyeti oluşturmayı mı amaçlıyordu?

Abdullah b. Amr'ın anlattığı şu olay da israf uyarısının sadece kullanılan şeylerin tükenmesini esas alan, su kıtlığından doğan bir yaklaşım olmadığını, bunun yanı sıra, hatta öncelikli olarak, müminin olgunluğuyla ilgili bir konu olduğunu öğretmektedir. Bir gün Sa'd b. Ebû Vakkâs abdest alırken Resûlullah (sav) onun yanına uğramıştı. Derken onun suyu fazla kullandığını görmüş olmalı ki, *"Bu ne israf?"* buyurdu. Sa'd, "Abdestte de mi israf olur?" diye sorunca, Resûlullah (sav), *"Evet, akan bir nehirde(n) bile (abdest alıyor) olsan (israf olur)."* diye cevap verdi.[3]

Yoksulluğun yaygın olduğu günlerdi. Evlerin çoğunda sıcak bir çorba dahi pişmiyordu. Resûlullah (sav) pek âdeti olmadığı ve kimseye rastlamayacağı bir saatte evinden dışarı çıkmıştı. Bu sırada Hz. Ebû Bekir çıkageldi. Peygamberimiz, *"Seni buraya getiren sebep nedir Ebû Bekir?"* dedi. Hz. Ebû Bekir, "Allah Resûlü ile buluşup onun yüzünü görür ve ona selâm veririm ümidiyle çıkmıştım." diye cevap verdi. Az sonra Hz. Ömer de geldi. Resûlullah (sav) ona da aynı şekilde, *"Seni buraya getiren sebep nedir Ömer?"* diye sordu. "Açlık, ey Allah'ın Resûlü!" diye yanıtladı Hz. Ömer. Bunun üzerine Resûlullah, *"Ben de biraz açım."* dedi.

[1] İM423 İbn Mâce, Tahâret, 48.
[2] N140 Nesâî, Tahâret, 105; HM6684 İbn Hanbel, II, 180.
[3] İM425 İbn Mâce, Tahâret, 48.

Sonra üçü birden koyunlarının ve hurmalarının bolluğuyla tanınan Medineli Ebu'l-Heysem b. Teyyihân'ın evine doğru yürümeye başladılar. Eve vardıklarında Ebu'l-Heysem'in hanımı karşıladı onları. Ona eşinin nerede olduğunu sordular. Kadın, "Tatlı içme suyu getirmeye gitmişti." dedi. Çok geçmeden, Ebu'l-Heysem bir su kırbasıyla çıkageldi. Resûlullah ile iki arkadaşının evine geldiğini görünce kırbasını yere koydu ve "Anam babam sana feda olsun." diyerek Allah Resûlü'ne sarıldı.

Sonra misafirlerini bahçesine götürdü, bir yaygı sererek onlara bir hurma salkımı getirdi ve ortaya koydu. Salkımı gören Resûlullah (sav), *"Bize olgunlarından seçmedin mi?"* buyurdu. Ebu'l-Heysem, "Ey Allah'ın Resûlü, yaş ve kuru hangisinden isterseniz seçmeniz için bu şekilde getirdim." dedi. Ebu'l-Heysem'in ikram ettiği hurmaları yiyip tatlı suyu içtikten sonra Peygamberimiz, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e şu hatırlatmada bulundu: *"Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki bu, kıyamet gününde kendisi hakkında hesaba çekileceğiniz nimetlerdendir: Serin bir gölge, güzel bir hurma ve soğuk bir su!"*[4]

Yiyecek yemek bulamayacak kadar fakirliğin kol gezdiği o günlerde bile Allah Resûlü nimetlerin hesabını hatırlıyor ve hatırlatıyordu. Az ya da çok her nimetin kadrini bilmenin gerekliliğini ve kadir kıymet bilmemenin nimeti verene saygısızlık olduğunu bildiriyordu. İsraftan bahsediyordu kısacası. Çünkü israf hem nimeti gerektiği yerde gerektiği ölçüde kullanmamak hem de Rezzâk olan Allah'ın nimetine karşı saygısızlıktır. Bu yüzden: *"O (Allah) israf edenleri sevmez."*[5]

Allah Resûlü onlara şükrü hatırlatıyor, şükürsüzlükten ve nankörlükten de men ediyordu. Şükretmekle yükümlü olan insanı, haddini aşmaması konusunda ikaz ediyor; yani israftan sakındırıyordu. Aynı gerçeği o şu sözüyle de dile getirmekteydi: *"İnsanoğlu kıyamet günü beş şeyden hesaba çekilmedikçe yerinden kımıldayamayacaktır: Ömrünü nasıl tükettiğinden, gençliğini nasıl yıprattığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından ve öğrendiği bilgilerle nasıl amel ettiğinden."*[6]

Âhiretteki hesabın asıl konusu israf olacak o hâlde... Maddî mânevî, insana her ne bahşedilmişse onun israfı. Bu yüzden Resûlullah'ın bir adama verdiği şu nasihate dikkatle kulak verilmelidir: *"Beş şey gelmeden önce beş şeyin değerini iyi bilmelisin: Ölümünden önce hayatının, meşguliyetinden önce boş zamanının, fakirliğinden önce zenginliğinin, ihtiyarlığından önce gençliğinin ve hastalığından önce sağlığının."*[7]

[4] T2369 Tirmizî, Zühd, 39
[5] En'âm, 6/141, A'râf, 7/31.
[6] T2416 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 1.
[7] MŞ34308 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Zühd, 6; NM7846 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 341

İsraf denildiğinde akla ilk gelen malın israfıdır kuşkusuz. Hadislerdeki ifadesiyle malın zayi edilmesi yani boşa harcanmasıdır. İsraf, dedikodu ve çok soru sormakla birlikte Allah'ın hoşlanmadığı üç davranıştan biri olarak sayılır: *"Allah, annelere hürmetsizlik etmeyi, kız çocuklarını diri diri gömmeyi ve (vermeniz gereken şeyleri) vermeyip (hakkınız olmayan şeyleri) almayı size haram kılmıştır. Dedikodu etmeyi, (anlamsız) çok soru sormayı ve malı israf etmeyi ise sizin için hoş karşılamamıştır."*[8]

Gündelik yaşantıdaki harcamalarda israfın ne olduğuna ilişkin bütün toplumlar için geçerli kesin bir tanımlama yapmak zor görünmektedir. Hayata dair ihtiyaçlarımız, genel olarak üç kısımda ele alınmaktadır. Bunlardan ilki can, nesil, akıl, mal ve dinin korunması yolunda duyulan zarurî ihtiyaçlar olup (zarûriyyât), hayatın olmazsa olmazlarıdır. İkincisi, karşılanmadığında sıkıntıya düştüğümüz genel gereksinimlerdir (hâciyyât). Üçüncüsü ise, etik ve estetik açıdan hayatı kolaylaştıran ve güzelleştiren ihtiyaçlardır (tahsîniyyât). Âlimlerimiz, bu üç ihtiyaç grubunun dışında kalan ve nefsanî istekleri tatmine yönelik harcamaların israf olduğunu belirtmektedir. Kaldı ki, ihtiyaç sıralamasına riayet etmeden harcamada bulunmak israf sayıldığı gibi, bu ihtiyaçların bir kısmının da kimi zaman israfa varacak boyutlarda karşılanması söz konusu olabilir. Zira farklı sosyokültürel ve ekonomik şartların icabı olarak temel ihtiyaçların farklı değerlendirildiği bir gerçektir.

Hz. Peygamber'in bir evde üç yataktan fazlasını israf olarak gösteren ve bu israfı şeytanla ilişkilendiren şu sözü, yaşadığı dönemin hayat standartları dikkate alındığında ne kadar da anlamlıdır: *"(Bir evde) erkek için bir yatak, hanımı için bir yatak olmalıdır. Üçüncüsü misafir için, dördüncüsü ise şeytanındır."*[9]

Diğer taraftan Mâlik b. Nadle'nin yaşadığı bir olay bununla çelişmemekte, dahası bize sağlıklı bir değerlendirme imkânı sunmaktadır: "Dağınık bir kıyafetle Hz. Peygamber'in yanına gitmiştim. Allah Resûlü bana şöyle dedi: *"Senin malın mülkün var mı?"* "Evet, var ey Allah'ın Elçisi!" diye cevap verdim. *"Ne gibi malların var?"* diye sordu. "Allah bana deve, koyun, at sürüleri ve hizmetçiler ihsan etmiştir." dedim. *"Allah sana mal mülk ihsan etmişse, Allah'ın nimetinin ve ikramının eseri, üzerinde (kılık kıyafetinde) görünsün."*[10]

Allah'ın nimetlerinin en güzellerinden faydalanmakla, israf etmek farklı şeylerdir. İlke olarak helâl olan şeylerin tüketilmesinde bir sakınca

[8] B2408 Buhârî, İstikrâz, 19.
[9] N3387 Nesâî, Nikâh, 82
[10] D4063 Ebû Dâvûd, Libâs, 14; N5226 Nesâî, Zînet, 54

yoktur. Tam tersine Allah'ın verdiği nimetlerden ölçülü bir şekilde faydalanılması tavsiye edilir. *"De ki, Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki, onlar dünya hayatında müminlere yaraşır, kıyamet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır..."*[11] âyeti bu gerçeği dile getirmektedir. Âyet aynı zamanda ziynetlerin ve temiz nimetlerin dünya hayatında müminlere yaraştığını vurgulayarak Müslümanların yaşadıkları çağda ve toplumlarda bu bakımdan da seçkin olmaları gerektiğini hatırlatır. Bazı müfessirlerimiz, bu âyette elbisenin "ziynet" yani süs olarak ifade edilmesini, giyinmenin ahlâkî bakımdan olduğu gibi estetik bakımdan da önemli ve gerekli olduğuna dair bir işaret olarak yorumlamışlardır. Ayrıca yine "ziynet" kelimesinden hareketle kaliteli ve değerli elbiseler giyinmekte bir sakınca olmadığına hükmedilmiştir.[12]

Bunu teyit eden çok sayıdaki örnekten biri de şudur: "Bir gün Abdullah b. Amr Resûlullah'ın yanına gelerek, "Güzel elbise giymem kibir midir?" diye sorar. Resûlullah, *"Hayır."* der. Abdullah bu sefer, "Asil bir deveye binmem kibir midir?" diye sorunca Resûlullah yine, *"Hayır."* cevabını verir. "Peki," der Abdullah, "Bir yemek yapsam da insanları davet etsem, yanımda yeseler ve arkamdan yürüseler, bu kibir midir?" Allah Resûlü aynı şekilde, *"Hayır."* diye cevaplar. "Öyleyse kibir nedir?" diye sorar Abdullah. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurur: *"Kibir, Hakkı hafife alman ve insanları küçük görmendir."*[13]

Sevgili Peygamberimizin sözlerinden, nimetleri kullanmadaki serbestliği sınırlayan tek şeyin kibir ve israf olduğu görülmektedir. *"Kibre düşmeden ve israfa kaçmadan (dilediğinizce) yiyin, sadaka verin ve giyinin!"*[14] hadisindeki bu kayıt, şu âyette de güçlü bir şekilde vurgulanır: *"Ey Âdemoğulları! Her mescid(e gidişiniz)de güzel elbiselerinizi giyin, yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü O (Allah) israf edenleri sevmez."*[15]

Böylece kullarına güzel elbiseler bahşeden Allah, kendisine secdeyi emretmekte, sevgisini de sadece israf etmeyenlere bahşetmektedir. Bahşettiği sadece sevgisi değil, aynı zamanda nimetidir de. *"Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) arttırırım..."*[16] âyeti, Rabbi karşısında müsrif davranmayan yani haddini aşmayan kula O'ndan bir müjdedir.

İsrafın sınırı belirlenirken, her zaman kişinin sahip olduğu imkânlara göre bir değerlendirme söz konusu olmamalıdır. Yani insanın mal varlığı ile orantılı olarak israf edip etmediğine karar vermek doğru değildir. Nimetlerin dikkatlice kullanılmasıyla ilgili tembihlerin, zengin olsun fakir

[11] A'râf, 7/32.
[12] TT20/224 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 224.
[13] MK2898 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 132; HM6583 İbn Hanbel, II, 170.
[14] N2560 Nesâî, Zekât, 66; HM6695 İbn Hanbel, II, 181
[15] A'râf, 7/31.
[16] İbrâhîm, 14/7.

olsun her ferde disiplinli ve sorumlu davranış bilinci kazandırmaya yönelik olduğu unutulmamalıdır. Bilinçli davranmayı öğrenen fertler, israftan uzak duracaklardır. Artık bunu kişisel olduğu kadar, toplumsal bir sorumluluk olarak da düşüneceklerdir.

Abdestte organları üçer kereden fazla yıkamanın hatalı davranma, haddi aşma ve zulüm yani haksızlık yapma şeklinde tanımlanması, sanki nimetin kadrini bilmemekle Allah'a, mutedil davranmamakla insanlık onuruna ve ortak bir serveti ölçüsüz harcamakla da diğer fertlere karşı işlenen suçu ima ediyor gibidir. Ne yazık ki bugün bu bilinçten mahrum oluşumuz, bir lokma ekmeğe muhtaç pek çok insan varken milyonlarca ekmeğin çöpe atılmasına sebep olmaktadır. Bu hâlimizle, *"Birinizin elindeki lokma yere düşerse ondaki toz toprağı gidersin ve onu yesin. Onu şeytana bırakmasın."*[17] şeklindeki nebevî öğütten ne kadar nasipsiz kaldığımız aşikârdır. Peygamberimizin bu ifadesinde de israfı şeytan ile ilişkilendirmesi ise düşündürücüdür.

İslâm açısından malın, servetin ya da çevrenin israfı, kişinin ruh dünyasındaki israf ile yani mutedil davranma melekesinden yoksunluk ile yakından ilgilidir. Öyle ya, ırmakta alınan abdestte bile suyun israf edilmemesinin öğütlenmesindeki amaç başka ne olabilir? Bütün bunları düşündüğümüzde Sevgili Peygamberimize nispet edilen, *"Canının çektiği her şeyi yemen israftır."*[18] rivayetini daha iyi anlıyoruz. Bu nebevî söz, yiyecek tüketiminden bahsediyor değil elbette. Kişinin nefsine hâkim olmasıdır öğütlenen. Bu, bir nefis terbiyesidir.

Savurganlığımız maddî imkânlarımızı yok ettiği gibi bizi yarınını düşünmeyen, sorumsuz ve disiplinsiz insanlar hâline de getirmektedir. Savurduğumuz şey sadece para pul değil, aynı zamanda yok olup giden emeğimiz, şevkimiz ve geleceğimizdir. Hâlbuki insan, yarınıyla ilgili kaygılar besleyen bir varlık olarak da diğer canlılardan ayrılır. Müslüman'da ise bu kaygılar kişisel değildir. İnanan bir kimsenin sadece kendi geleceğine dair değil, ailesine, topluma hatta gelecek nesillere dair kaygıları vardır.

Arzu ve isteklerini makul ölçüler içerisinde tutamayan insanların, geniş imkânlara sahip olmalarına rağmen huzur ve mutluluktan yoksun olduklarını görmek zor değildir. Temel ihtiyaçların dışındaki lüks harcamalar, bireyi ihtiraslarına mahkûm ettiği gibi yaşadığı toplumu da huzursuz etmektedir. Yiyecek, giyecek ya da yakacak gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayamayan insanların olduğu bir toplumda şımarıkça yapılan harca-

17 M5306 Müslim, Eşribe, 136.
18 İM3352 İbn Mâce, Et'ime, 51

malar elbette insanlarda kin ve nefrete yol açabilir. Ve elbette İslâm Dini böyle bir durumu reddetmiş ve topluma ilgisiz bir şekilde kendi refahını düşünenleri en ağır biçimde eleştirmiştir: *"...Zulmedenler ise kendilerine verilen refahın peşine düştüler..."*[19]

Bu açıdan israf, İslâm'ın toplumsal hedefleri bakımından da mahzurlu görülmüş ve yasaklanmıştır. Öyleyse neyin israf olduğuna ilişkin bir ölçüyü daha tespit edebiliriz: "İnsanın toplum içinde diğerlerinden üstün olduğu düşüncesine kapılmasını sağlayan maddî harcamalar israftır." Zira Müslüman'dan, toplumun fertlerinden biri olması istenir, kendini toplumdan farklı gören ve topluma tepeden bakan bir kişi olması değil. Peygamberimizin gümüş kaptan içmeyi[20] ya da altın ve ipek gibi pahalı eşyaları kullanmayı yasaklamasının[21] nedenlerinden biri de bu olmalıdır.

Şüphesiz israf konusundaki bilinçlendirme sadece mal ya da servet alanında değil her türlü nimetin kullanılmasında söz konusudur. Peygamberimiz, özellikle iki nimetin israf edilmemesini şu şekilde tembihler: *"İki nimet vardır ki insanların çoğu onlar(ı değerlendirme) hususunda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit."*[22] Rabbimizin bu iki ikramının verimli kullanılmasını öğütlenmesi, hiç kuşkusuz diğer pek çok nimeti elde etmenin bu ikisine bağlı olmasıyla ilgilidir.

Diğer yandan günah işlemek de haddi aşmaktır. Çünkü Allah'ın koyduğu sınırlara uyması gereken kul, helâl çizgisini aşıp haramlara dokunmuştur.[23] Tıpkı Resûlullah'a gelen şu insanlarda olduğu gibi: Müşriklerden olan bir grup, çok adam öldürmüş ve zina etmişlerdi. Peygamberimize gelerek, "Duyurmakta ve kendisine davet etmekte olduğun şey şüphesiz çok güzel. Fakat bir de işlediğimiz bunca günah için bir kefaret bulunduğunu bize haber versen!" dediler. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: *"De ki: Ey kendileri aleyhine israf eden (haddi aşan) kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[24] Bu insanlara *"israf eden kullar"* şeklinde hitap edilmesi, günahlarda aşırı gitmelerinden dolayı idi şüphesiz.

İsraf –hangi şekilde tezahür ederse etsin– insanın kendisine kötülük etmesidir; ölçüsüz ve bilinçsiz bir şekilde kendisini tüketmesidir. Bu, bazen sahip olduklarını ölçüsüz tüketme, bazen kul hakkı yeme,[25] bazen de kibre kapılma şeklinde belirir. İnsan kibirlendikçe israf etmekte, israf ettikçe de malı küçülmektedir. Mal israfıyla ilgili en çarpıcı uyarıların infak

19 Hûd, 11/116
20 M5385 Müslim, Libâs ve zînet, 1
21 B5426 Buhârî, Et'ime, 28; M5400 Müslim, Libâs ve zînet, 5
22 B6412 Buhârî, Rikâk, 1
23 LA23/1996 İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XXIII, 1996
24 Zümer, 39/53; B4810 Buhârî, Tefsîr, (Zümer) 1
25 Nisâ, 4/6

yani muhtaç insana karşılıksız yardımda bulunma konusunda görülmesi şaşırtıcı olmasa gerek. *"Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın."*[26] âyeti bu uyarılardan sadece biridir.

Burada tanımlanan mümin tavrını anlamak için câhiliye araplarının cömertlik ile müsrifliği nasıl birbirine karıştırdıklarına bakmak gerekir. O dönemde cömertlik, hiç beklenmedik bir anda büyük miktarlarda ikramda bulunmak anlamına gelmekte ve bu durum toplumda hayranlık uyandırmaktaydı. Cömertlik adına yarınını düşünmeden harcamada bulunan, elindekini saçıp savuran ve bunu asaletin gereği gibi gören insanlar, düşüncesizce israfa varmaktaydı. Oysa İslâm, kibir ve gösteriş amacı taşıyan bu tür davranışları cömertlik olarak değil, israf ve haddi aşma olarak değerlendirmekte, israfı da kibir ve hırsın simgesi olan şeytanla ilişkilendirmektedir. Saçıp savuranların şeytanın dostları olarak tanıtılmasının[27] anlamı da bu olsa gerektir.

Mescit imarı gibi iman alâmeti olan bir konuda dahi Müslümanların ikaz edilmesi de aynı gerekçeye dayanmaktadır. Peygamberimizin, *"İnsanların mescit (yaptırma) konusunda birbirlerine karşı övünmeleri kıyamet alâmetlerindendir."*[28] şeklindeki sözü, israfın hem gereksiz harcama hem de Allah'ın rızası dışında bir gayeyle hareket etme anlamını içerdiğini göstermektedir. O hâlde dinin, âdetlerin ve insanlığın gerekli kıldığı yerlere gerekli ölçüde harcamak cömertlik, bu ölçülerin altına düşmek cimrilik, bunların üstünde harcamada bulunmak ise israftır.[29]

Bağışta bulunurken iki hususa dikkat edilmesi gerektiği unutulmamalıdır: Ölçüsüz bağışta bulunmama ve az ya da çok harcarken Allah'a itaatin dışında bir amaç gütmeme. Oysa Hz. Ebû Bekir'in bir seferberlik döneminde ordunun harcamaları için malının tamamını infak etmesi,[30] bu noktada şaşırtıcı gelebilir. Onun, olağanüstü durumlara has bir istisna olarak değerlendirilmesi gereken bu tavrı, harcamalarıyla kibirlenen müşriklerin aksine, bütün mülkün sahibinin Allah olduğunu fiilen ilân etmektedir. Malı üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahip olduğunu düşünen müsrif tavra karşılık mutlak tasarruf hakkına sahip olanın sadece Allah olduğunu idraklere sunmaktadır. Zaten kişinin elindeki mal Allah'ındır ve o, Allah'ın kendisine emanet ettiği imkânı Allah'ın diğer muhtaç kullarıyla paylaşmaktadır. *"Ve o müminler ki... Kendilerine vermiş olduğumuz rızıktan (Allah yolunda) harcarlar."*[31] âyetinde bunun vurgulandığını görürüz.

26 İsrâ, 17/29
27 İsrâ, 17/27
28 N690 Nesâî, Mesâcid, 2
29 GI3/259 Gazâlî, İhyâ, III, 259-260
30 D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40; T3675 Tirmizî, Menâkıb, 16.
31 Bakara, 2/3

Bütün bunlarda malı ve serveti ölçüsüz harcamanın ötesinde, çok daha önemli bir noktaya dikkat çekilmektedir. Kulun Rabbi karşısında konumunu idrak etmesi, haddini aşarak Rabbine karşı israfa düşmemesi meselesidir bu. İnsanın başıboş bırakılmadığını vurgulayan,[32] dolayısıyla ona sorumluluklarını hatırlatan İslâm, müminleri her anlamda israftan uzaklaştırma çabasındadır. Çünkü en temel anlamıyla kişinin yaptıklarında haddi aşması olan israf, aynı zamanda cehalet, gaflet, hata ve isyanın bir ifadesidir. Mümin ise nefsini kontrol eden, Allah'ın koyduğu sınırları aşmayan, her işinde dengeli davranan kişidir. O hep itidal üzeredir. Yemesinde içmesinde, vaktini kullanmasında, konuşmasında, harcamasında, infak edişinde, insanlarla ilişkisinde hatta Allah'a yönelişinde hep bu bilinçle hareket eder.

Allah'ın sevgisi, her işinde ölçülü olanlaradır. O, müsrifleri sevmez. Peygamberlerin yanında mücadele veren Allah erlerinin duasını tekrarlayalım biz de: *"Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki israfımızı (taşkınlığımızı) bağışla..."*[33]

[32] Kıyâme, 75/36
[33] Âl-i İmrân, 3/147

BENCİLLİK
İNSANI KÜÇÜLTEN HASTALIK

عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"وَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لأَخِيهِ مَا
يُحِبُّ لِنَفْسِهِ مِنَ الْخَيْرِ."

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Muhammed'in canı elinde olan (Allah)a yemin ederim ki bir kişi hayır namına kendisi için istediğini, Müslüman kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."
(N5020 Nesâî, Îmân, 19)

عَنْ حارِثَةَ بْنِ وَهْبٍ الخُزاعِيِّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قال

"ألا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الجَنَّةِ، كُلُّ ضَعِيفٍ مُتَضاعِفٍ لَوْ أَقْسَمَ عَلى اللَّهِ لأَبَرَّهُ، ألا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ كُلُّ عُتُلٍّ جَوَّاظٍ مُسْتَكْبِرٍ."

عَنْ عَبْدِ العَزِيزِ بْنِ مَرْوانَ قالَ سَمِعْتُ أبا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "شَرُّ ما فِي رَجُلٍ شُحٌّ هالِعٌ وَجُبْنٌ خالِعٌ."

عَنْ ثَوْبانَ قالَ: قالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"...لاَ يَؤُمُّ رَجُلٌ قَوْمًا فَيَخُصَّ نَفْسَهُ بِالدُّعاءِ دُونَهُمْ فَإِنْ فَعَلَ فَقَدْ خانَهُمْ."

Hârise b. Vehb el-Huzâî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Size cennetlikleri bildireyim mi? Her alçakgönüllü, zayıf kimsedir. Şayet o Allah adına yemin etse, Allah onu yemininde haklı çıkarır. Size cehennemlikleri haber vereyim mi? Kaba, bencil ve büyüklük taslayan herkes."*

(B6071 Buhârî, Edeb, 61; M7187 Müslim, Cennet, 46)

Abdülazîz b. Mervân şöyle diyor: "Ebû Hüreyre'den işittiğime göre, o, Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu duymuş: *'İnsanda bulunan huyların en kötüsü, aşırı cimrilik ve şiddetli korkaklıktır.'*"

(D2511 Ebû Dâvûd, Cihâd, 21; HM8246 İbn Hanbel, II, 320)

Sevbân'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"... Bir topluluğa imam olan kimse sadece kendisi için dua edip de onlara dua etmezlik yapmasın. Böyle yaptığı takdirde onlara ihanet etmiş olur."*

(D90 Ebû Dâvûd, Tahâret, 43)

Kur'an âlim ve âbid bir şahsın hüsranla biten hazin hikâyesinden bahseder. Bu, Musa'nın amcasının oğlu olan Kârûn'un hikâyesidir. Kârûn, İsrâiloğulları içinde Hz. Musa ve Hz. Harun'dan sonra dinî bilgisi en geniş olan kimse idi. Tevrat'ı çokça okur, okuyuşunu sesiyle süslerdi. Kutsal kitabı okuyuşunun güzelliğinden dolayı "münevver" diye anılan Kârûn, Firavun'un kendisini İsrâiloğulları'na vali olarak görevlendirmesinden sonra maddî anlamda büyük refaha kavuştu.[1] Sahip olduğu mal mülk günden güne birikti, hazinelerinin anahtarlarını güçlü bir topluluğun dahi zorlanarak taşıyacağı bir hazine hâline geldi.[2] Onun bu serveti dillere destan oldu. Öyle ki asırlar sonra bile insanlar, birinin çok zengin olduğunu ifade etmek için, "Kârûn kadar zengin." deyimini kullanır oldular.

Ne var ki, göz kamaştıran serveti, bulunduğu yüksek makamı ve engin bilgisi Kârûn gibi güzel ahlâklı ve iman ehli bir insanın başını döndürmeye başladı; onu bencilliğe, cimriliğe, gurur ve kibre sevk etti. Kendini beğenmişliği zamanla tüm tavırlarına yansıdı. Ziynetini kuşanarak görkemli bir şekilde halkın karşısına çıkıyor,[3] elbisesini sürüye sürüye gururla yürüyor, etrafındakilerin, *"Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez."*[4] şeklindeki ikazlarını duymazdan geliyor ve onlara zulmediyordu.[5] Sahip olduğu her şeye üstün zekâsı sayesinde eriştiğini düşünüyor, *"Allah'ın sana ihsanda bulunduğu gibi sen de (insanlara) ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez."*[6] diyerek kendisini uyaranlara, *"Bunlar bana, bendeki bilgiden dolayı verilmiştir."* sözleriyle karşılık veriyordu.[7] Bu büyüklük hissi onu, daha önce kendisine tâbi olduğu Hz. Musa'yı ve Hz. Harun'u kıskanmaya ve onlara karşı gelmeye yöneltti.[8] Kârûn, Firavun gibi onları yalanlamayı tercih etti. Hz. Musa'nın insanlara mallarından zekât vermeleri gerektiğini bildirmesi, onun için, bardağı taşıran son damla oldu. Zenginliğini kimseyle paylaşmaya niyeti olmayan Kârûn, halkı kışkırtmakla kalmadı, herkesin içinde Hz. Musa'ya zina iftirasında bulunması için bir fahişe kiraladı. Bu çirkin suçlamayla insanlar arasında küçük düşen Hz. Musa, Allah'a sığındı. Daha sonra da kadının gerçekleri itiraf etmesiyle temize çıktı. Allah'ın

[1] TT19/616 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 616; TS7/263 Sa'lebî, *Tefsîr*, VII, 263.
[2] Kasas, 28/76.
[3] Kasas, 28/79.
[4] Kasas, 28/76.
[5] TS7/263 Sa'lebî, *Tefsîr*, VII, 263; IF1/298 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 298.
[6] Kasas, 28/77
[7] Kasas, 28/78.
[8] IF6/448 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 448.

ihsan ettiği nimetlerle şımararak nefsinin esiri olan, mağrur ve bencil Kârûn ise, Âlemlerin Rabbi tarafından, övündüğü servetiyle beraber yerin dibine geçirildi.[9]

Bencillik, kişinin sadece kendi çıkarlarını düşünmesidir. Bencil insan, sadece kendi nefsini düşünür ve kendi mutluluğunu önemser; diğerlerinin huzurunu ve mutluluğunu umursamaz. Hayatın merkezine kendisini koyan bencil kişi, etrafındaki her şeyi ve herkesi kendi yararına kullanma çabası içine girerek çıkarcı bir tutum sergiler.

'Bencillik' Arapçada "enâniyet" kelimesiyle ifade edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in indiği dönemde Arap dilinde bu kelime günümüzdeki kullanımıyla bilinmediği için âyet ve hadislerde yer almamakta, ancak kişiyi enâniyetten uzaklaştırmaya yönelik tavsiyeler ve uyarılar âyet ve hadislerde oldukça geniş yer tutmaktadır. İnananların bir bütünün parçaları gibi birbirine kenetlenmiş olarak[10] kardeşçe yaşamasını[11] öngören İslâm dini, yalnızca kendi hayatını düşünmek, çıkarlarının peşinde koşarak vurdumduymaz davranmak, diğer canlı ve cansız varlıkların farkında olmamak gibi bencil tutumları kesinlikle tasvip etmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Nefisler kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır."*[12] buyrularak bencilliğin, insanın yaratılışından kaynaklandığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Allah'a itaat edip, O'nun rızasını kazanmak için harcamada bulunan, nefsinin bencil tutkularından, hırslarından ve cimriliğinden korunan kişinin kurtuluşa ereceği müjdelenerek[13] bu kötü huydan korunmanın gereği vurgulanmıştır. Zira Hz. Peygamber, *"Bu canı bu tende tutan (Allah)a yemin ederim ki bir kişi hayır namına kendisi için istediğini, Müslüman kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."* sözüyle[14] bencilliğin karşıtı olan diğerkâmlığın imanın bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir.

Bencillik İslâm literatüründe daha çok kibir (büyüklenme), ucb (kendini beğenme), fahr (övünme), buhl (cimrilik) ve şuhh (pintilik) gibi kavramlarda ifadesini bulmaktadır. Zira bu özellikler bencilliğin hem sebebi hem de sonucudur. Bencil insan, dünyadaki en önemli varlığın kendisi olduğunu düşünür, dolayısıyla diğer insanlardan üstün olduğu hissine kapılır ve kalbi kibirle dolar. Engel olunmadığında bu kibir duygusu öylesine gelişir ki, tıpkı Firavun gibi,[15] kendisini Allah'a muhtaç görmemeye ve hakkı yalanlamaya başlar.[16] Hâlbuki Rabbi, zayıf tabiatlı olarak yaratılan insana,[17] *"Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin."*[18] buyurarak âcizliğini idrak etmesi ve

[9] Kasas, 28/81; M531834 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fedâil 4
[10] B481 Buhârî, Salât, 88; M6585 Müslim, Birr, 65.
[11] B6065 Buhârî, Edeb, 57, M6526 Müslim, Birr, 23
[12] Nisâ, 4/128
[13] Teğâbun, 64/16.
[14] N5020 Nesâî, İmân, 19; HM13178 İbn Hanbel, III, 206.
[15] Nâziât, 79/24
[16] Leyl, 92/8-9
[17] Nisâ, 4/28
[18] İsrâ, 17/37

tevazu ile hareket etmesi gerektiğini bildirmiştir. Peygamber Efendimiz de kibri, *"hakkı inkâr ve insanları tahkir"* olarak nitelendirmiş[19] ve kalbinde zerre kadar kibir olan kimsenin cennete giremeyeceğini söylemiştir.[20] Nitekim bir defasında ashâbına şöyle hitap etmiştir: *"Size cennetlikleri bildireyim mi? Her alçakgönüllü, zayıf kimsedir. Şayet o Allah adına yemin etse, Allah onu yemininde haklı çıkarır. Size cehennemlikleri haber vereyim mi? Kaba, bencil ve büyüklük taslayan herkes."*[21]

Bencil insan paylaşmaya açık değildir. Elindekilerle yetinmez, hep daha fazlasını isteyerek hırsına yenik düşer, açgözlü ve tamahkâr biri oluverir. Şeytanın kendilerini fakirlikle korkuttuğu bencil kimseler,[22] sahip olduklarını bir başkasıyla paylaşmak istemez, cimrileşir. Kendisinden daha mutlu, daha zengin, daha başarılı, daha sağlıklı birilerinin varlığına tahammül edemez hâle gelir, onlara sahip oldukları bu özellikleri nedeniyle kin gütmeye başlar. Kin ve nefretin hâkim olduğu bir kalpte ise güzel duygular, ahlâkî erdemler gelişmeye fırsat bulamaz. Allah Teâlâ, *"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz."*[23] buyurarak bu hususa dikkat çekmiş, Allah yolunda harcamak yerine mallarını kendine saklayıp biriktirenler için elem dolu bir azap olduğunu hatırlatmıştır.[24]

"İnsanda bulunan huyların en kötüsü, aşırı cimrilik ve şiddetli korkaklıktır."[25] buyuran Peygamberimiz de ashâbına daima mallarını Allah'ın rızasını kazanma uğruna harcamayı, sadaka vermeyi[26] ve hediyeleşmeyi[27] öğütleyerek onları paylaşmaya, yardımlaşmaya ve böylece bencilce duygularını kontrol altına almaya teşvik etmiştir. Bencilliğin en önemli sonuçlarından biri olan cimriliğin geçmiş milletlerin helâkine sebep olduğunu, insanların birbirlerinin kanını dökmesine ve haramları helâl saymasına yol açtığını vurgulayan Resûlullah (sav), bu kötü tutumdan sakınılması gerektiğini belirtmiş[28] ve cimrilik yaparak biriktirilen malın insana fayda vermeyeceğini şu sözleriyle dile getirmiştir: *"Âdemoğlu 'Malım, malım!' der. Acaba ey âdemoğlu, malından yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip (âhirette karşılığını almak üzere) önden gönderdiğinden başka sana ait olan bir şey var mı?"*[29]

Bencillik hem bireysel hem de toplumsal açıdan büyük zararlara yol açabilecek tehlikeli bir hastalıktır. Nitekim sadece kendi menfaatlerini düşünerek hareket etmek, kişiyi yalnızlığa iter. Bu da başta bunalım olmak üzere bir dizi mânevî soruna yol açar. Böylece kendine iyilik yaptığını

[19] M265 Müslim, Îmân, 147
[20] M267 Müslim, Îmân, 149.
[21] B6071 Buhârî, Edeb, 61; M7187 Müslim, Cennet, 46.
[22] Bakara, 2/268.
[23] Âl-i İmrân, 3/92.
[24] Tevbe, 9/34.
[25] D2511 Ebû Dâvûd, Cihâd, 21; HM8246 İbn Hanbel, II, 320
[26] M2350 Müslim, Zekât, 68
[27] MU1651 Muvatta', Hüsnü'l-hulk, 4.
[28] M6576 Müslim, Birr, 56
[29] M7420 Müslim, Zühd, 3.

zanneden bencil insan aslında kendi mutsuzluğunun sebebi olur. Bencil insanların toplum içinde giderek çoğalmaları ise bireylerin can, mal ve ırz güvenliğini tehlikeye sokar. Çünkü bencilce davranışlar insanlar arasında yardımlaşma, dayanışma ve iş birliğine engel olur; rekabet ve düşmanlık duygularını körükler. Böylece huzuru ve birliği günden güne bozulan toplum, bölünmeye hazır ve dış saldırılara açık hâle gelir.

Kendisinden başkasını düşünmeyen, bir arada bulunduğu herkesi ve her şeyi kendi yararına kullanan, her şeyi isteyen ama hiçbir şey vermeyen, açgözlü, cimri, tamahkâr ve bencil bireylerin bir arada huzurlu bir toplum oluşturması mümkün değildir. Ancak dünyayı ve içindeki nimetleri başka insanlarla paylaştığının farkına varan, kendi mutluluğunu hayatının yegâne amacı saymayan insanlar sağlıklı bir toplum oluşturabilirler. Dolayısıyla dinimiz bireyden topluma uzanan bir huzur ve denge ağı kurulabilmesi için bencilce davranışlardan uzak durulmasını istemiştir. Öyle ki çölde fazla suyu olduğu hâlde bu suyu kendisine saklayarak susamış bir yolcudan esirgeyen kimse, kıyamet günü Allah'ın kendisine bakmayacağı, konuşmayacağı ve temize çıkarmayacağı üç kişiden biri sayılmıştır.[30] Allah rızası için kendisinden bir şey istendiğinde vermeyen kişi, insanların en şerlisi olarak görülmüş;[31] kul, kardeşinin yardımında oldukça Allah'ın da onun yardımında olacağı belirtilmiştir.[32]

Sevgili Peygamberimiz insanları nefislerinin bencilliğinden sıyrılıp maddî ve mânevî anlamda yardımlaşmaya ve dayanışmaya çağırmıştır. Bir sefer sırasında etrafına bakınan bir adam gören Hz. Peygamber, *"Kimin yanında fazla binit varsa onu biniti olmayana versin. Kimin yanında fazla azık varsa onu azığı olmayana versin."* buyurmuş,[33] bir defasında da, *"Biriniz (din) kardeşine danıştığı zaman, danışılan kimse ona (yararlı gördüğü) görüşünü belirtsin."*[34] diyerek her anlamda bencilliğin önüne geçmeye çalışmıştır. Mescitte iki rekât namaz kıldıktan sonra, "Allah'ım bana ve Muhammed'e rahmet et, ikimizden başkasına merhamet etme!" diye dua eden bir bedevîye, *"Sen geniş olanı (rahmeti) daralttın."*[35] diyen Allah Resûlü, bir gün de yapılması helâl olmayan şeyleri sıralarken, *"... Bir topluluğa imam olan kimse sadece kendisi için dua edip de onlara dua etmezlik yapmasın. Böyle yaptığı takdirde onlara ihanet etmiş olur."*[36] buyurmuştur. Bir Müslüman'ın dua ederken dahi kendisiyle birlikte diğer insanları da düşünmesi gerektiğine göre gerek malı ve eşyası gibi maddî varlığı, gerekse aklı, tecrübesi, bilgisi ve sevgisi gibi mânevî varlığı konusunda da bencillik yapmamalıdır.

[30] M297 Müslim, İmân, 173.
[31] T1652 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 18; HM2116 İbn Hanbel, I, 236.
[32] M6853 Müslim, Zikir, 38; D4946 Ebû Dâvûd, Edeb, 60.
[33] M4517 Müslim, Lukata, 18; D1663 Ebû Dâvûd, Zekât, 32.
[34] İM3747 İbn Mâce, Edeb, 37.
[35] D380 Ebû Dâvûd, Tahâret, 136; T147 Tirmizî, Tahâret, 112.
[36] D90 Ebû Dâvûd, Tahâret, 43.

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır."* buyrulmaktadır.[37] Kişinin doğasında var olan bu duygunun onu çepeçevre kuşatarak bir hastalık boyutuna ulaşmasını engellemeye çalışan İslâm, bir yandan kişiyi bencilliğe sevk edecek davranış ve tutumları yasaklarken bir yandan da insanı çevresindeki her şeyden bir ölçüde sorumlu sosyal bir varlığa dönüştürmeyi hedefler. Peygamber Efendimiz, *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*[38] sözüyle Müslüman'ın vurdumduymaz olamayacağını ifade etmiş ve *"Hayır, hayır! Zalimin ellerini tutup onu hakka yöneltmedikçe olmaz!"*[39] buyurmuştur. Kardeşinin kötü bir davranışını görünce bir defa ikaz ettikten sonra onu kendi hâline bırakan ve onunla samimiyete devam eden İsrâiloğulları'nın, kötülükten sakındırma görevini yerine getirmemeleri nedeniyle birbirlerine benzeyip gittiklerini bildiren Allah Resûlü şu âyetleri okumuştur: *"İsrâiloğulları'ndan inkâr edenler, Dâvûd ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü. İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!"*[40]

Başkalarının iyiliğini ve mutluluğunu istemek, karşılık beklemeden birine yardım etmek, bir başkası için kendi menfaatlerinden vazgeçmek, kısacası özgeci bir karakter oluşturabilmek ancak bencillikten sıyrılmakla mümkündür. Bunun için insanlarla ilişkilerde muhatabı anlayarak, onun ihtiyaçlarını da gözeterek hareket etmek, "Onun yerinde ben olsam ne yapardım? Ne hissederdim?" diye düşünerek empati kurmak gerekir. İnsanın yapısında var olan bencilce duygular ancak bu şekilde dizginlenebilir.

Bencilliğinden sıyrılan insan, bunu fiillerine de yansıtır. Topluma yararlı olmak için karşılık beklemeden çalışır; sadece diğer insanlar için değil, hayvanıyla, bitkisiyle bütün kâinat için fedakârlık yapar. Herhangi bir davranışta bulunacağı zaman bundan başkalarının zarar görüp görmeyeceğini düşünerek adım atar. İnsanın hatadan arınmış olamayacağını bilerek hoşgörüyle hareket eder ve kâmil insan olmak için çabalar. Dünya hayatı elbet bir gün bitecektir; dolayısıyla sahip olduğu hiçbir şey sonsuza kadar insana ait değildir. Son nefesini verdiğinde beraberinde sadece yaptığı iyilikleri, yardım ve fedakârlıkları götürebilecek olan insanoğlu, *"Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür*

[37] Meâric, 70/19-21
[38] M6586 Müslim, Birr, 66
[39] T3048 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5; İM4006 İbn Mâce, Fiten, 20.
[40] T3048 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5. Mâide, 5/78-79

beklemiyoruz."[41] diyen ihlâslı kullar arasına girmek için çabalamalı değil midir? Zira yalnızca Allah'ın hoşnutluğunu ve sevgisini kazanma arzusuyla elindeki nimetleri çevresindekilerle paylaşan bir insanın hatırında hep, *"Kanaatkâr ol, o zaman insanların (Allah'a) en çok şükredeni olursun. Kendin için istediğin şeyi insanlar için de iste, o zaman mümin olursun."*[42] şeklindeki nebevî öğüt vardır.

[41] İnsan, 76/9
[42] İM4217 İbn Mâce, Zühd, 24

İLTİMAS
ADAM KAYIRMA

عن عبادة بن الصامت قال: قال رسول الله ﷺ :
"أقيموا حدود الله في القريب والبعيد
ولا تأخذكم في الله لومة لائم."

Ubâde b. Sâmit'in rivayet ettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah'ın hadlerini (kanunî cezaları, size) yakın olan ve uzak olan herkese uygulayın. Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi Allah(ın hükmünü uygulama) hususunda alıkoymasın!"
(İM2540 İbn Mâce, Hudûd, 3)

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ ... قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَاخْتَطَبَ فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ: "أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الضَّعِيفُ أَقَامُوا عَلَيْهِ الْحَدَّ وَإِنِّي وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِذَا ضُيِّعَتِ الْأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ.." قَالَ: "كَيْفَ إِضَاعَتُهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ!"
قَالَ: "إِذَا أُسْنِدَ الأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ، فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ."

Peygamber Efendimizin (sav) eşi Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, (Kureyş kabilesinden bir grup insan, hırsızlık yapan Fâtıma adlı bir kadını affetmesi için aracı olduklarında) ... Resûlullah (sav) ayağa kalkarak hutbe okudu ve Allah'a gerektiği gibi senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: *"Sizden önceki insanların helâk olmalarının sebebi, aralarında ileri gelen (zengin) kimseler hırsızlık yapınca suçun cezasını vermeyip zayıf (ve fakir) kimseler hırsızlık yapınca ceza uygulamalarıdır. Bu canı bu tende tutan (Allah) a yemin ederim ki Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsa, onun da elini keserdim!"*

(M4411 Müslim, Hudûd, 9)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav), (bir bedevînin kıyametin ne zaman kopacağını sorması üzerine) şöyle buyurdu: *"Emanet zayi edildiği vakit kıyameti bekle!"* Bunun üzerine bedevî, "Emanetin zayi edilmesi nasıl olur yâ Resûlallah?" diye sorunca, Hz. Peygamber, *"Yönetim, ehli olmayan kimseye verildiğinde kıyameti bekle."* buyurdu.

(B6496 Buhârî, Rikâk, 35)

Bir akşam vakti Allah Resûlü minbere çıkmış ashâbına sesleniyordu. Allah'a hamd ve senâlar ettikten sonra sözlerine başladı: *"Sizden önce gelip geçen insanların helâk olmalarının sebebi, aralarında ileri gelen (zengin) kimseler hırsızlık yapınca suçun cezasını vermeyip zayıf (ve fakir) kimseler hırsızlık yapınca ceza uygulamalarıdır. Canım elinde olan (Allah)a yemin ederim ki Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsa, onun da elini keserdim!"*[1]

Sevgili Peygamberimiz bu sözleri, Mekke'nin fethi sırasında, hırsızlık yapmış ve yakalanıp huzuruna getirilmiş bir kadın yüzünden söylemişti. Kureyş'in Mahzûmoğulları kabilesinden olan bu kadın,[2] tanınmış kimselerin adını kullanarak, kendini tanımayan insanlardan ödünç mücevherat alıp, başkalarına satıyordu.[3] Kadının yakalanarak Allah Resûlü'nün huzuruna getirilmesi, Kureyşlileri endişelendirmiş ve kendi kabilelerinden olan bu kadının, işlediği suçtan dolayı cezalandırılmaması için çare aramaya başlamışlardı. Aslında Allah Resûlü'ne doğrudan hâllerini arz edebilirlerdi. Ancak Sevgili Peygamber'in sevip güvendiği ve sözüne değer verdiği birisinin bu istekte bulunması hem daha kolay hem de sonuç alma bakımından daha etkili olur, diye düşünüyorlardı. İşte bu nedenle Kureyşliler kadın için af ve bağışlanma dilemek üzere Hz. Peygamber'in sevdiği birini arıyorlardı.

Sonunda, "Resûlullah'ın (sav) çok sevdiği Üsâme'den başkası bunu yapamaz." kanaatine ulaşmışlardı.[4] Yanına gidip durumu anlattıklarında Üsâme, Allah Resûlü ile konuşmayı kabul etti. Efendimizin yanına gelip olanları dile getirerek ricada bulunduğunda Hz. Peygamber'in öfkeden yüzünün rengi değişmişti. Sevgili Peygamberimiz, öfke ve üzüntü ile karışık duygular içerisinde Üsâme'ye, *"Allah'ın hükümlerinden bir hüküm için aracı mı oluyorsun?"* diye sordu. Bu soru karşısında Üsâme yaptığı yanlışı anlamış, zengin ve itibarlı olan bir kadının yanlış bir tutumuna arka çıktığı için pişman olmuştu.[5]

Allah Resûlü'nün (sav) kızgınlığı sadece Üsâme'ye değildir aslında. Haksızlık yapan birine arka çıkan, suçlu olduğunu bildikleri hâlde itibarlı bir konumu olan bu kadının affedilmesi için aracılık edenlerin durumuna

[1] M4411 Müslim, Hudûd, 9, B4304 Buhârî, Meğâzî, 54
[2] B3475 Buhârî, Enbiyâ, 54 M4410 Müslim, Hudûd, 8
[3] N4902 Nesâî, Kat'u's-sârik, 6.
[4] B6788 Buhârî, Hudûd, 12; M4410 Müslim, Hudûd, 8
[5] M4411 Müslim, Hudûd, 9, B4304 Buhârî, Meğâzî, 54.

üzülmüş ve öfkelenmiştir. Zira birine herhangi bir konuda hak etmediği hâlde öncelik ve ayrıcalık tanımak, haksız da olsa ona arka çıkmak anlamlarına gelen "iltimas", adaleti ortadan kaldıran ve toplumsal huzuru bozan bir hastalıktır. İltimasın temelinde haksızlık ve zulüm vardır. Bu yolla bir kimseye hakkı olmayan bir iş verilmiş veya bir menfaat kazandırılmış olur. Yahut da başkasının hakkı gasp edilmiş olur. Nitekim Yüce Allah, *"Kim iyi bir işe aracılık ederse, ondan kendisi için bir pay vardır. Kim de kötü bir işe aracılık ederse, onun için de buna denk bir pay vardır. Allah her şeyi gözetip karşılığını verir."*[6] buyurarak iyi işe aracılık edene sevap, kötü işe aracılık edene günah yazılacağını ifade etmiştir. Sevgili Peygamberimiz de hayırlı ve güzel işler için aracılık yapmayı teşvik etmiş, *"Kim bir hayra vesile olursa, ona o hayrı işleyenin ecri kadar sevap vardır."*[7] buyurarak hayırlı işlerde aracı olanların sevap elde edeceğine işaret etmiştir.

Bununla birlikte İslâm, hakkı olmadığı hâlde bir şeyi elde etmek veya bir sorumluluktan kurtulmak için aracılar kullanmayı ve aracılık yapmayı yasaklamıştır. Zira bu takdirde başka birinin hakkını gasp etmek söz konusu olabilir. Bu da kul hakkı kapsamında değerlendirilir. Bu tür haksızlıklar sosyal hayatta veya kamu hayatında malların, hakların veya görevlerin dağıtımında yaşanabildiği gibi yargı alanında da gözlemlenebilmektedir.

İltimas ve adam kayırma gibi olayların en çok cereyan ettiği alanlardan biri yargı sahasıdır. Peygamber Efendimiz her konuda adaleti tavsiye etmiş, özellikle cezaların uygulanmasında iltimasa, adam kayırmaya, yakınları gözetmeye asla müsaade etmemiş ve ister yakın ister uzak olsun, hukukun herkese eşit şekilde tatbik edilmesini emrederek, *"Allah'ın hadlerini (kanunî cezaları, size) yakın olan ve uzak olan herkese uygulayın. Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi Allah(ın hükmünü uygulama) hususunda alıkoymasın!"* buyurmuştur.[8] Efendimizin (sav) nezdinde akrabalık, şan, şeref, zenginlik gibi niteliklerin hiçbiri hakka tercih edilemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de kişinin kendisi, ana babası ve yakın akrabası aleyhine de olsa şahitlik ederken doğruluktan sapmaması ve adaleti tesis etmesi emredilir.[9] Hatta kin duyulan bir topluma dahi adaletle muamele edilmesi gerektiği belirtilir,[10] ki bu da hukuk önünde hiç kimsenin imtiyaz sahibi olmadığını, aksine herkesin eşit olarak kabul edilmesi gerektiğini gösterir. Übey b. Kâ'b ile halife Hz. Ömer (ra) arasında görülen bir dava guzel bir örnektir. Übey, Hz. Ömer'in aleyhine davacı olmuş, ancak Hz. Ömer bu

[6] Nisâ, 4/85.
[7] M4899 Müslim, İmâre, 133; D5129 Ebû Dâvûd, Edeb, 114-115.
[8] İM2540 İbn Mâce, Hudûd, 3.
[9] Nisâ, 4/135.
[10] Mâide, 5/8

durumu kabul etmemiştir. Birlikte, Zeyd b. Sâbit'in yanına giderler. İçeriye girdiklerinde Hz. Ömer durumu anlatır ve aralarında hükmetmesi için ona geldiklerini söyler. Zeyd b. Sâbit bu durum karşısında yanı başında bir yer göstererek Hz. Ömer'e, "Şöyle buyurun müminlerin emîri!" diye hitap edince Hz. Ömer buna kızar ve kendisinin de hasmı ile birlikte oturması gerektiğini belirtir. Halife Hz. Ömer ile Übey b. Kâ'b yan yana oturup aralarındaki anlaşmazlığı anlattıktan sonra Zeyd, Übey b. Kâ'b'dan müminlerin emîrini bağışlamasını ister. Buna karşın Hz. Ömer yemin ederek şunları söyler: "Zeyd b. Sâbit, Ömer'le sıradan bir Müslüman'ı eşit tutmadıkça hüküm verme görevini hakkıyla yerine getiremez."[11] Böylece Hz. Ömer, hukuk karşısında devlet başkanı bile olsa herkesin eşit olarak yargılanmasını açıkça ifade etmiş, diğer yandan yargılama sırasında iltiması andıran en ufak bir hareketten bile sakınarak bu konuda ne kadar hassas olduğunu göstermiştir.

Yargı ile ilgili işler kadar görev ve sorumlulukların dağıtımında da hakkaniyeti gözetmek gerekir. İşlerin düzgün yürütülebilmesi için her işin ehil kimselere verilmesi ve o kimselerin de sorumluluk duygusuyla hareket ederek işinin hakkını vermesi gerekir. Zira her iş, o işi yapan kimseye tevdi edilmiş bir emanettir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu gerçek şu şekilde dile getirilir: *"Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor."*[12] Şüphesiz her emanet de sorumluluğu gerektirir. İşler ehil kimselere değil de iltimas ve adam kayırmaya dayalı olarak liyakatsiz kişilere verildiğinde bu, ya birtakım haksızlıkları ya da bazı yeni iltimasları, kayırmaları beraberinde getirecektir. Zira hak etmedikleri ve ehil olmadıkları hâlde bu işleri üstlenen kimseler işlerini düzgün yapamayacakları gibi, o işe ehil olan insanların mağdur olmasına ve toplumsal huzursuzluğa sebebiyet vereceklerdir.

İltimas ve adam kayırmanın toplumsal düzeni olumsuz etkileyeceğinin farkında olan Hz. Peygamber, herhangi bir göreve birini atayacağı zaman talepten ziyade liyakati gözetir ve o iş için en uygun kişiyi seçerdi. Kimseye iltimas göstermez, kimseyi kayırmazdı. Yakını dahi olsa bu prensipten asla vazgeçmezdi. Görevlendirmelerde insanların sosyal statülerine bakmazdı. Saygın bir aileye mensup olsa bile ehil olmayan kimseye görev vermez, sıradan bir aileye mensup olsa da görevi ehil olan kimseye tevdi ederdi. Zira onun dünyasında iltimasa yer yoktu. Nitekim kölelikten azat olmuş Zeyd'in oğlu Üsâme'yi askerî bir birliğe komutan yapmış, bazı

[11] BS21049 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 229.
[12] Nisâ, 4/58.

kimselerin karşı çıkmasına rağmen Zeyd'in de Üsâme'nin de bu işe lâyık olduklarını bildirerek itirazları reddetmiştir.[13]

Daha ehil biri varken başkasını göreve getirenlerin Allah'a, Resûlü'ne ve bütün Müslümanlara hıyanet etmiş olacağını bildiren[14] Kutlu Nebî, yöneticileri resmî görevlendirmelerde ehliyet ilkesine göre hareket etmeye çağırmış, kayırmak suretiyle bir kimseyi göreve getiren yöneticileri kınamıştır.[15]

Emaneti ehline vermek durumunda olan kimselerin sorumluluk duygusuyla hareket etmeleri gerektiği gibi; emaneti isteyen, yani görev talebinde bulunan kimseler de yapamayacakları bir görevi istememeli, verilse bile kabul etmemeli ve görevin getirdiği maddî ve mânevî sorumluluğu düşünmelidir. Zira İslâm, prensip olarak Makam, mevki arzusuyla görev talep etmeye sıcak bakmamış, ancak görevlendirmenin kişinin kendi isteğiyle değil de ehil ve güvenilir olduğu ilgili makamlarca tespit edilmesi ve kendisine görev tevdi edilmesi durumunda kabul edilmesi ilkesini benimsemiştir. İslâm'ın bu prensibindeki amaç, işin ehil kimselere verilmesini sağlamak ve bu konuda iltimas, torpil, adam kayırma gibi haksızlıkları önlemektir. Zira kişi, menfaat düşüncesiyle, ehil olmadığı hâlde bir göreve talip olabilir, göreve getirildiğinde de o işin hakkını veremeyebilir. Bir gün zühd ve takvasıyla şöhret kazanmış sahâbîlerden Ebû Zer el-Gıfârî, Allah Resûlü'nden kendisine yöneticilik görevi vermesini istemiş, bunun üzerine Peygamberimiz, *"Ebû Zer! Sen zayıf birisin. Bu (görev) ise bir emanettir. Bu emaneti hakkıyla alan ve üzerine düşeni yapanlar müstesna, aslında bu görev kıyamet gününde bir utanç ve pişmanlık vesilesidir."* buyurarak görevin bir sorumluluk olduğunu ve onu hakkıyla yerine getirmeyenlerin âhirette pişman olacaklarını bildirmiştir.[16]

Ehil görülerek iş başına getirilen kimse Allah'ın yardımını görür ve işinde başarılı olur. Nitekim Allah Resûlü, talep etmediği ve aracılara başvurmadığı hâlde liyakatinden dolayı hâkimlik görevine getirilen kimseye, Allah'ın, doğru hareket etmesine yardımcı olacağını müjdelemiştir.[17] Her ne kadar, "Görev talep edilmez, verilir!" şeklinde yaygın bir telakki var ise de Hz. Yusuf örneğinde olduğu üzere,[18] halkın maslahatını gerçekleştirmeye muktedir bir kişinin yetenekleri gereği yapabileceği bir işi istemesinde herhangi bir sakınca görülmemiştir.

Sevgili Peygamberimiz (sav), hibe, ganimet ve miras gibi mal taksimlerinde de herkese hak ettiği ölçüde pay vermiş ve ashâbına bunu öğütlemiştir. Örneğin anne babalara, çocukları arasında yapacakları bağışlarda

[13] B7187 Buhârî, Ahkâm, 33; M6264 Müslim, Fedâilus-sahâbe, 63
[14] BS20945 Beyhakî, es-Sunenü'l-kübrâ, X, 200.
[15] HM21 İbn Hanbel, I, 7
[16] M4719 Müslim, İmâre, 16
[17] D3578 Ebû Dâvûd, Kadâ (Akdiye), 3; T1324 Tirmizî, Ahkâm, 1.
[18] Yûsuf, 12/55.

eşit olmalarını tembihlemiştir. Sahâbeden Beşîr b. Sa'd'ın diğer çocuklarını bırakıp sadece Nu'mân isimli oğluna malından hibe ettiğini öğrendiğinde Peygamber (sav) ona, diğer çocuklarına da bağışta bulunup bulunmadığını sordu. Olumsuz cevap alınca, *"Öyleyse beni zulüm ve haksızlık olan bir işte şahit tutma."* buyurarak[19] Beşîr b. Sa'd'ın, Nu'mân'a yaptığı farklı muameleyi zulüm ve haksızlık olarak nitelemiştir. Kardeşlik ve fedakârlıkta öncü olan ashâb da iltimasa yeltenmek bir yana, yeri geldiğinde din kardeşleri için kendi haklarından bile vazgeçebileceklerini göstermişlerdir. Peygamber Efendimiz, Bahreyn arazilerini ensar arasında dağıtırken onlar, muhacir kardeşlerine de dağıtması şartını koşmuşlardı. Bu durumdan çok hoşnut olan Efendimiz, kendisinden sonra adam kayırmaların meydana geleceği uyarısında bulunmuş ve bu gelişmeler karşısında ümmetine sabrı tavsiye etmiştir.[20]

Zira adalet ve hakkaniyet olmadan toplumsal barış temin edilemez. Adaletin tesis edilmediği toplumlarda karmaşa hâkimdir. İltimasın ve adam kayırmacılığın yaygınlaştığı böyle bir toplumda hiç kimse hak ettiği yerde değildir. Eşitlik ilkesine aykırı olarak toplumun itibarlı ve zengin kesimleri kendilerine sağlanan iltimas ile hak etmedikleri mevkilere yerleşirler. Böylece toplumsal denge bozulur. Allah Resûlü (sav) bu durumu, kıyametin habercisi olarak anlatır. Bir gün Hz. Peygamber, ashâbını etrafına toplamış sohbet ediyor, onlara nasihatlerde bulunuyordu. Bu sırada bir bedevî çıkageldi ve "Kıyamet ne zaman (kopacak)?" diye sordu. Allah Resûlü sözünü kesmeden konuşmasına devam etti. Oradakilerden biri, "Resûlullah bedevînin ne dediğini işitti, fakat sorusundan hoşlanmadı." dedi. Bir başkası ise, "Belki de (soruyu) işitmedi." dedi. Nihayet Sevgili Peygamberimiz sözünü bitirince, *"Kıyameti soran nerede?"* buyurdu. Bedevî, "İşte benim, yâ Resûlallah!" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Emanet zayi edildiği vakit kıyameti bekle!"* buyurdu. Bedevî, "Onun zayi edilmesi nasıl olur?" diye sorunca Resûl-i Ekrem, *"İş, ehil olmayan kimseye verildiğinde kıyameti bekle."* buyurdu.[21] Bir başka rivayette ise Resûlullah (sav), hak ve adaletten uzak hükümler verildiğinde mutlaka kan dökmenin yaygınlaşacağını bildirerek,[22] iltimas ve adam kayırma ile yapılan işlerin toplumsal kargaşaya neden olacağını bildirir.

Bu nedenle yüce dinimiz İslâm, insanlar arasında adaletin tesisini öğütlemiş,[23] her türlü haksızlığı ise yasaklamıştır.[24] İnsanların birbirlerine üstünlükleri servetleriyle veya sosyal statüleri ile değerlendirilmemiş

[19] N3713 Nesâî, Nuhl, 1
[20] B2376 Buhârî, Musâkât, 14
[21] B59 Buhârî, İlim, 2; B6496 Buhârî, Rikâk, 35
[22] MU3987 Muvatta', Cihâd, 13
[23] Mâide, 5/8, 42
[24] Nisâ, 4/135.

Allah'a olan bağlılıkları göz önünde bulundurulmuş[25] ve bütün insanlar hukuk önünde bir tarağın dişleri gibi eşit sayılmıştır.[26] Ayrıca Allah, Kur'an'da emanet olarak nitelediği her türlü sorumluluğun ehil kimselere verilmesini ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesini emretmiş,[27] zulmü ve haksızlığı ise yasaklamıştır.[28] Sevgili Peygamberimiz de pek çok hadisinde aynı şekilde insanları adaleti gözetmeye çağırmış ve adaletli devlet başkanını, kıyamet gününde Allah'ın gölgesinde olacaklar arasında saymış,[29] zalim devlet başkanını da Allah nazarında en sevimsiz kimseler arasında zikretmiştir.[30] Resûlullah'ın (sav) bildirdiğine göre kıyamet gününde tüm hak sahiplerine hakları verilecektir. Hatta boynuzsuz hayvanın bile boynuzludan hakkı alınacaktır.[31]

Adaletin gereğince sağlanamadığı durumlarda ise haksızlığa uğrayanlar hak ve adaletten ayrılmamalı ve üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmelidir. Haksızlığa uğradığını düşünüyorsa, hakkını meşru yollarla aramalı, elde edemediği takdirde de sabretmeli ve talebini Allah'a arz etmelidir. Zira Allah mutlak adalet sahibi olduğu için mağdur olan kimseye âhirette hakkını verecek ve zulmeden kimseden de hesabını soracaktır. Resûl-i Ekrem bir gün, *"Benden sonra adam kayırma olayları ve hoşlanmayacağınız işler göreceksiniz."* buyurunca sahâbîler, "Yâ Resûlallah, bizden o günlere erişenlere ne tavsiye edersin?" diye sormuş. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Yapmanız gereken görevleri yaparsınız, hakkınız olan şeyin size verilmesini Allah'tan niyaz edersiniz."* demiştir.[32]

Netice itibariyle İslâm, adalet ilkesine aykırı olan, toplumsal huzuru bozan ve hak ihlâline sebebiyet veren iltimas ve adam kayırmayı yasaklamış, görevlendirmelerin adalet ve liyakat ilkesine göre yürütülmesini ve her konuda kul hakkının gözetilmesini istemiştir. Dolayısıyla hak etmediği hâlde yakınlık, dostluk, tanıdık olma, aynı dünya görüşünü paylaşma, aynı ırk, cemaat veya partiden olma gibi ilişkilerden hareketle bir kimseye görev vermek veya bir kimseye menfaat sağlamak, İslâm'ın adalet ve liyakat ilkesine aykırıdır. Bu ilke göz ardı edilip iş, ehli olmayan kimselere tevdi edildiğinde, bu kimseler üstlendikleri işi hakkıyla yürütemeyecekleri için, her şeyin düzeni kısa sürede bozulur, huzursuzluklar başlar, insanlar arasında güven duygusu zayıflar, hak ve adalet beklentisi ortadan kalkar ve neticede toplumsal bozulma meydana gelir.

Adalet ve eşitliğin sağlandığı toplumlarda ise toplumun fertleri arasında kardeşlik ve fedakârlık yeşereceğinden toplumsal düzen ve istikrar

[25] Hucurât, 49/13; HM23885 İbn Hanbel, V, 411.
[26] MB195 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, I, 145.
[27] Nisâ, 4/58.
[28] Nisâ, 4/168.
[29] B6806 Buhârî, Hudûd, 19; T2391 Tirmizî, Zühd, 53.
[30] N2577 Nesâî, Zekât, 77.
[31] M6580 Müslim, Birr, 60; T2420 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2.
[32] M4775 Müslim, İmâre, 45; B3603 Buhârî, Menâkıb, 25.

hâkim olur. Böyle bir toplumda mallar, haklar ve görevler adaletli bir şekilde taksim edilmiştir. Bu nedenle zulüm, haksızlık ve başkalarının hakkına tecavüz yoktur. Her birey kendi kişisel gayreti oranında hak ettiği yere ulaşacağına ve bu oranda kazanç elde edeceğine güvendiği için iltimas gibi hastalıklara bulaşma gereği duymaz. Ayrıca toplumun fertleri bireysel olarak adalet duygusunu kazandıklarından başkalarının haklarına tecavüz etmeyi kul hakkı olarak görürler. Hukuk karşısında ise toplumun en fakiri ile en zengini, en itibar sahibi ile en âciz olanı arasında hiçbir fark gözetilmez. O hâlde başkaları lehine, kendi aleyhimize iltimas ve kayırmacılık yapılmasını tasvip etmediğimiz gibi, bunun tersini de kabul etmemeli, iltimasın kul hakkına saldırı olduğunu bilmeliyiz. Allah Teâlâ'nın, kendi haklarından vazgeçebileceğini ancak kul hakkını affetmeyeceğini göz önünde bulundurarak yaptığımız her işten dolayı âhirette hesap vereceğimizi düşünmeliyiz. Toplumun huzuru adalette, eşitlikte ve haklara saygıda; huzursuzluğu ise zulümde, adam kayırmada ve hakların çiğnenmesindedir.

İSTİSMAR

DİNÎ ve İNSANÎ DEĞERLERİ ŞAHSÎ ÇIKARLARA ALET ETMEK

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ:
"أَعْطُوا الْأَجِيرَ أَجْرَهُ، قَبْلَ أَنْ يَجِفَّ عَرَقُهُ."

Abdullah b. Ömer'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İşçiye, ücretini teri kurumadan önce verin."
(İM2443 İbn Mâce, Ruhûn, 4)

عَنْ سَهْلِ ابْنِ الْحَنْظَلِيَّةِ قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِبَعِيرٍ قَدْ لَحِقَ ظَهْرُهُ بِبَطْنِهِ فَقَالَ: "اتَّقُوا اللَّهَ فِي هَذِهِ الْبَهَائِمِ الْمُعْجَمَةِ فَارْكَبُوهَا وَكُلُوهَا صَالِحَةً."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ:
لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمُحِلَّ وَالْمُحَلَّلَ لَهُ.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ؓ قَالَ: إِنَّهُ لَيَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ حَدِيثًا كَثِيرًا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "مَنْ تَعَمَّدَ عَلَيَّ كَذِبًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ."

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ الْخَثْعَمِيَّةِ قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"...بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ يَخْتِلُ الدُّنْيَا بِالدِّينِ... بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ هَوًى يُضِلُّهُ..."

Sehl b. Hanzaliyye'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) (açlıktan) karnı sırtına yapışmış bir deveye rastladı ve şöyle dedi: *"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkun! Binmeye elverişli iken onlara binin; yenmeye elverişli iken onları (kesin ve) yiyin."*

(D2548 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44)

Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), hülle yapan kişiye de kendisi için hülle yapılan kişiye de Allah'ın rahmetinden uzak kalması için beddua etti."

(T1120 Tirmizî, Nikâh, 28)

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Beni size çok hadis rivayet etmekten alıkoyan şey Allah Resûlü'nün (sav) şu sözüdür: *'Her kim benim adıma bilerek yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın.'*"

(M3 Müslim, Mukaddime, 2)

Esmâ bnt. Umeys el-Has'amiyye'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Dini dünyaya alet eden insan ne kötüdür! ... Arzu ve isteklerinin kendisini saptırdığı insan ne kötüdür!*"...

(T2448 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 17)

İstismar kelimesi bugünkü Türkçede kullanıldığı anlamıyla Allah Resûlü'nün yaşadığı dönemde ve daha sonra uzunca bir süre Arapların dilinde yer almamıştır. Bu sözcük, Arapçadaki "meyve, yemiş, bir şeyden elde edilen fayda" anlamlarına gelen "semere" kelimesinden[1] türetilmiştir. Son dönem sözlüklerde istismar, "toprağı işlemek, bir şeyi meyve verir hâle getirmek" anlamıyla yer almıştır. Ancak "istismar" ifadesi dilimize, "Bir şeyi veya bir kimseyi kendi çıkarına alet etmek, sömürmek, ondan haksız çıkar sağlamak." şeklindeki olumsuz tanımıyla yerleşmiştir.

İstismar, yani "insanların birilerini veya bir şeyleri kullanarak haksız menfaat sağlaması" her çağ ve kültürde farklı şekillerde yaşanan bir durumdur, insanlık tarihi boyunca da görülegelmiş bir olgudur. İstismar söz konusu olduğunda istismar eden, istismar edilen ve istismarın konusu olmak üzere üç unsur karşımıza çıkmaktadır. İstismar edenler genellikle ekonomik, fiziksel, sosyal ve siyasal bağlamda gücü elinde bulunduran kimseler, istismar edilenler de söz konusu açılardan zayıf ve güçsüz olanlardır: Kadınlar, çocuklar, köleler, hizmetçiler ve işçiler hatta hayvanlar gibi. İstismara konu olan şeyler ise, güzellik, masumiyet, cinsellik, iyi niyet, emek, vakit, yetki, duygular ve değerler olarak sıralanabilir.

Hak hukuk, makam mevki, sevgi merhamet, erkek kadın demeden maddî veya mânevî her şeyi menfaat aracı hâline getiren istismar, ahlâk dışı bir anlayışın ürünüdür. Tarihî süreçte ve günümüzde özellikle, zayıfı ezme ve ondan menfaat sağlama, yani bizzat insanların istismarı şeklinde kendini göstermiştir. Bu nedenledir ki, Yüce Allah kullarına şöyle seslenmiştir: *"Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünüp duran kimseleri sevmez."*[2] Dul kadınların ve yoksulların geçimini sağlamaya çalışanın, Allah yolunda savaşan mücahid veya bütün vaktini ibadetle geçiren kimse gibi olacağını bildiren[3] Allah Resûlü gibi bütün peygamberlerin tebliğinde hep zayıfı koruma ve onun hakkını ihlâl etmeme prensibi vardır. Bu yüzden onların etrafında ilk toplananlar, köleler, fakirler gibi toplumun zayıf ve istismara açık grupları olmuştur.

1 F1554 Feyyûmî, Misbâhu'l-münîr, 54-55
2 Nisâ, 4/36
3 B5353 Buhârî, Nafakât 1; M7468 Müslim, Zühd, 41

Kadınlar genellikle fiziksel, psikolojik ya da cinsel olarak istismara maruz kalmaktadır. Bunların bir kısmı kadının ticarî bir meta gibi algılanmasından, bir kısmı ise aile, çevre ya da toplum baskısından kaynaklanmaktadır. Kadının, her şeyden önce bir insan olduğu gerçeği göz ardı edilmektedir. Tıpkı câhiliye döneminde münafıkların reisi olan Abdullah b. Übey'in cariyesini para kazanmak için zina yapmaya zorlaması gibi.[4] Kur'an bu istismara, bu hayâsızlığa sessiz kalmamış ve kullara şöyle seslenmiştir: *"İffetli olmak isteyen cariyelerinizi dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek amacıyla fuhşa zorlamayın."*[5] Sevgili Peygamberimiz de insanların, her zaman olduğu gibi savaşlarda da kadınlara kötü muamelede bulunmamalarını ve onları istismar etmemelerini istemiştir. Hamile bir esir kadınla birlikte olmak isteyen birinin bu davranışını şiddetle kınamış, davranışının ne kadar hatalı olduğunu vurgulamıştır.[6]

Zayıf ve güçsüz durumlarından yararlanılan, masumiyetleri kullanılan kişiler arasında çocuklar da bulunmaktadır. Aynı şekilde onlar da kimi zaman fiziksel, psikolojik ve cinsel istismara maruz kalmaktadır. Bunlar içinde en çok nefret uyandıranı, iyiyle kötüyü ayıramayacak kadar küçük ve masum olan çocukların, daha kötüsü bebeklerin istismara uğramasıdır. Bunun yanında, günümüzde köşe başlarında mendil sattırılan, dilendirilen, araba camı sildirilen, ağır işlerde sigortasız çalıştırılan çocuklar, artık neredeyse toplum için tepki gösterilmesi gerekmeyen alışılageldik bir durum hâline gelmiştir. Hatta üzülerek ifade etmek gerekir ki zikredilen bu işler, başkalarından ziyade çocukların aileleri tarafından yaptırılmaktadır. Resûlullah'ın örnek şahsında insana ne kadar değer verildiğini idrak eden Hz. Osman, bir hutbesinde kendisini dinleyenleri bu konuda şöyle uyarmıştır: "Zanaat bilmeyen cariyeyi para kazanmaya zorlamayın. Siz onu kazanca zorlarsanız, namusunu satarak para kazanır. Küçükleri de para kazanmaya zorlamayın. Zira küçük çocuk, bulamazsa çalar. Kanaatkâr olun ki Allah da sizi başkalarına muhtaç etmesin. Size düşen helâl olan yiyeceklere talip olmaktır."[7]

Toplumda istismar edilen insanlar sadece kadın ve çocuklardan ibaret değildir. Ucuz işgücü adına ağır şartlarda az bir ücretle çalıştırılan işçilerin ve hizmetçilerin hakları da ihlâl edilmektedir. Allah Resûlü, kendi döneminde toplumun en zayıf kesimi olan köle ve hizmetçilerin bu konumlarından dolayı istismar edilmelerine hiçbir zaman izin vermemiştir. Aksine, *"İşçiye, ücretini teri kurumadan önce veriniz."*[8] buyurarak işçilerine ücretini vermeyenlerin kıyamet gününde Allah'ı karşılarına alacaklarını

[4] M7552 Müslim, Tefsîr, 26
[5] Nûr, 24/33
[6] M3562 Müslim, Nikâh, 139. NM2789 Hâkim, Müstedrek, III, 1053 (2/195)
[7] MU1808 Muvatta', İsti'zân, 16
[8] İM2443 İbn Mâce, Rühûn, 4; BS1 1863 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 193.

haber vermiştir.[9] *"Sizden biriniz hizmetçisini döveceği zaman hemen Allah'ı hatırlasın da elini çeksin."*[10] buyurmuş, onlara iyi muamele etmenin gereği üzerinde ısrarla durmuştur. Onları zayıflığından dolayı aşağılayıp istismar etmenin ancak câhiliye zihniyetine uygun olabileceğini söylemiş, kişinin hizmetçisine yediğinden yedirmesini, giydiğinden giydirmesini, taşıyamayacağı yükü yüklememesini, yüklediyse de yardımcı olmasını tavsiye etmiştir.[11] Aynı şekilde toplumda nüfuz sahibi olan kimselerin diğer insanların haklarına tecavüz etmesine de asla müsaade etmemiştir. Gençliğinde, zayıfları korumak, onların itibar sahibi kimseler tarafından ezilmesini, istismar edilmesini engellemek amacıyla kurulan Hilfü'l-Füdûl (Erdemliler Sözleşmesi) ismiyle meşhur antlaşmaya katılmış, peygamber olduktan sonra da bu antlaşmadan övgüyle bahsetmiştir.[12] Sosyal statüsü ne olursa olsun bütün insanları eşit gören, onları maddî özelliklerine göre değil ancak Allah'a bağlılıklarına ve samimi inançlarına göre üstün tutan[13] İslâm Dini, bu tür istismarların önünü tamamen kapatmıştır.

İstismara uğrayan bir başka grup ise hayvanlardır. Akıl sahibi insanların dahi istismar edildiği göz önüne alınırsa, hayvanların kolaylıkla menfaat aracı olarak kullanılması şaşılacak bir durum olmasa gerektir. Hayvanların insanların zevklerine alet edilerek dövüştürülmesi veya vahşice öldürülmesi, vücut yapılarına uygun olmayan işlerde, ağır koşullarda, ihtiyaçları yeterince gözetilmeden çalıştırılması, hayvan istismarının en çok görülen şekilleridir. Hâlbuki dinimizde hayvanların yaratılış amacına uygun kullanılması emredilmiş,[14] onlara merhametli davranarak iyilikte bulunmak fazilet sayılmıştır.[15] Açlıktan âdeta karnı sırtına yapışmış bir deve gördüğünde, *"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkun! Binmeye elverişli iken onlara binin; yemeye elverişli iken ise onları yiyin."* uyarısını yapan Resûlullah,[16] hayvanları hapsederek öldürmeyi[17] ve onları canlı hedef yapmayı[18] kesinlikle yasaklamıştır.

İstismara malzeme olan unsurlar somut olabileceği gibi, duygular, değerler gibi soyut olgular da olabilir. Günümüzde özellikle insanların merhamet duygularını ve iyi niyetlerini kötüye kullanarak haksız kazanç elde eden dilenciler yaygınlaşmıştır. "Allah rızası için." diyerek el açan bu kişiler, aynı zamanda insanların samimi inançlarını da istismar etmekte, kendi çıkarlarına Allah'ın ismini alet etmektedirler. Bu nedenle Allah Resûlü, *"Az olsun çok olsun, servetine servet katmak için başkalarından dilenen kişi, kor ateş dilenir."*[19] diyerek inananları dilencilikten sakındırmıştır.

9 [illegible]
10 [illegible]
11 [illegible]
12 [illegible] Bedâyi, II, 335-336 [illegible]
13 [illegible] Tefsîr [illegible] HM2388 İbn Hanbel, V, 411
14 M6183 [illegible] Fedâilu's-sahâbe, 1[illegible]
15 M5859 Müslim, Selâm, 153
16 D2548 Ebû Dâvûd, Cihâd 44.
17 M5057 Müslim, Sayd, 58
18 M5062 Müslim, [illegible] 60
19 M2399 Müslim, Zekât, 105

Değerlerin istismarının en ağır şekli, dinin ve dinî değerlerin kötüye kullanılmasıdır. Resûlullah hayatta iken de vefat ettikten sonra da bizzat kendisini ve onun tebliğ ettiği dini istismar etmeye cüret edenler olmuştu. Söz gelimi Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan ve Hz. Peygamber'in Huneyn Savaşı sonrası kalplerini dine ısındırmak için ganimetlerden yüzer deve verdiği[20] kişilerden biri olan Uyeyne b. Hısn, Tâif Kuşatması'na da katılmıştı. Ancak onun muhasaraya katılmasının ardında farklı bir neden yatmaktaydı. Nitekim Uyeyne arkadaşlarından biriyle konuşurken asıl maksadının Resûlullah'a yardım etmek olmadığını, ganimet olarak Sakîfli bir cariye almak istediğini itiraf etmişti.[21] Uyeyne istismarcılığı huy edinmiş olacak ki Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Akra' b. Hâbis ile birlikte Hz. Ebû Bekir'den de maddî talepte bulunmuştu. Çünkü kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen kimselere çeşitli hediyeler verilmesini, kendisi için kolay kazanç elde etme vasıtası olarak görmüştü. İslâm'ın yararı için uygulanan önemli bir dinî ve siyasî strateji, sömürü aracı hâline getirilmişti. Fakat Hz. Ömer, İslâm'ın böyle menfaatçi insanlara ihtiyacı olmadığını söyleyerek ikisine de meydan okurcasına karşı çıkmış ve isteklerini reddetmişti.[22]

Asr-ı saadette yaşanan başka bir olay, Hz. Peygamber'in görevi istismara yol açabilecek rüşvet niteliğindeki uygulamaların önüne geçme hususundaki hassasiyetini göstermektedir. Ezd kabilesine mensup İbnü'l-Lütbiyye isimli bir adam Süleymoğulları'nın zekâtlarını toplamak üzere Peygamberimiz (sav) tarafından görevlendirilmişti. Toplama işini bitirip geldiğinde zekât için verilen malları Resûlullah'a teslim etmiş, ancak bir kısmını kenara ayırıp, "Yâ Resûlallah! Bu size aittir. Bu da bana hediye edilendir." demişti. Bunun üzerine Resûlullah, *"Gerçekten öyleyse, sen ana babanın evinde otursaydın bu hediye sana gelir miydi?"* demiş, ardından bir hutbe vererek insanların haksızlıkla elde ettiği malların, kıyamette ağır bir ceza olarak karşılarına çıkacağını ifade etmiştir.[23]

Din istismarının bir başka şekli de birtakım ibadet, hüküm ve uygulamaların kötüye kullanımı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Meselâ, hülle, üç talâkla boşanmış bir kadının dinen meşru bir şekilde eski eşine dönebilmesi için[24] düzenlenen gayri ahlâkî bir çözüm yolu, hileli bir evliliktir. Burada nikâhın istismar edilmesi söz konusudur. Allah Resûlü ise, nikâh akdinin suistimal edildiği bu hileli evlilik merasimine taraf olan iki kişiye Allah'ın rahmetinden uzak kalması için beddua etmiştir.[25] Hz. Peygamber

[20] B4336 Buhârî, Megâzî, 57
[21] HS5/157 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 157.
[22] BS13464 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 31.
[23] B6979 Buhârî, Hiyel, 15; M4740 Müslim, İmâre, 27
[24] Bakara, 2/230.
[25] T1119, T1120 Tirmizî, Nikâh 28; HM1289 İbn Hanbel, I, 150.

boşanma hükmünün ve aynı zamanda kadının istismar edildiği diğer bir olay karşısında da sert bir şekilde tepki vermiştir. Kendisine, bir adamın hanımını üç talâkla bir defada boşadığı haber verilince, *"Ben aranızda iken Allah'ın Kitabı'yla mı oynanıyor?"* diye öfkelenerek ayağa kalkmıştır.[26]

Din istismarının en kötü ve aynı zamanda en tehlikeli şekli, Allah'ın Kitabı'nın ve Resûlullah'ın sözlerinin istismar edilmesidir. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'a verdikleri sözü ve yemini az bir karşılığa değişen,[27] okudukları, kitaptan sanılsın diye kitabı okurken dillerini eğip büken[28] ve kendi menfaatleri için Tevrat'taki bazı âyetleri görmezden gelen, hatta bilerek tahrif edenlerin[29] din istismarı yaptığını ortaya koymuştur. Ayrıca daha önce kendilerine kitap verilenlerin, kimi zaman âyetleri keyfî biçimde yorumlayarak asıl mânâlarından saptırdıklarına, kimi zaman da lafızları değiştirerek kutsal kitapların ilk ve asıl hâlini bozduklarına dikkat çekmiştir.[30] Allah Teâlâ, aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'deki müteşâbih âyetleri fitne çıkarmak ve arzularına göre yorumda bulunmak suretiyle istismar edenlerin olabileceğini de bildirmiştir.[31] *"Kur'an'ın müteşâbihlerine tâbi olanları gördüğünüz zaman, onlardan sakınınız. Onlar, Allah'ın bu âyette belirttiği kimselerdir."*[32] buyuran Allah Resûlü de, inananların âyetleri istismar etmek isteyen kimselere itibar etmemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in başlangıçtan beri titiz bir şekilde yazıya geçirilmiş olması[33] ve Allah Teâlâ'nın onun, "değişmez ve korunmuş" olduğunu vurgulaması[34] dolayısıyla İslâm dünyasında Allah'ın Kitabı'na müdahale söz konusu olmamıştır. Fakat Resûlullah'ın uyarısına rağmen onun vefatından sonra İslâm tarihi boyunca ortaya çıkan pek çok siyasî ve itikadî grup, kendi icraatlarını meşrulaştırmak ve fikirlerini hâkim kılmak amacıyla âyetleri keyfî olarak yorumlayabilmişlerdir. Öyle ki birbirine taban tabana zıt olan iki grup düşüncelerine dayanak olarak aynı âyeti gösterebilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre daha geç kayda geçirilen ve belirli bir hacim sınırı olmayan hadisler ise çok daha fazla istismara uğramıştır. Siyasî ve itikadî fırkaların yanı sıra, şahsî çıkar elde etmek isteyen bazı kötü niyetli kimselerle İslâm'a zarar vermek isteyen kişi ve gruplar tarafından da hadisler uydurulmuş, Allah Resûlü'ne, söylemediği sözler isnat edilmiştir. Daha da ilginç olanı bazı dindar kimselerin dahi insanları iyiliğe teşvik ve günahlardan sakındırma maksadıyla Resûlullah'a söylemediği sözler atfetmekten çekinmeyip hadis uydurmalarıdır. Hâlbuki yanlış bir davranışı ondan daha yanlışı ile düzeltmek, dini, dinen yasak olan bir

[26] N3430 Nesâî, Talâk, 6.
[27] Âl-i İmrân, 3/77
[28] Âl-i İmrân, 3/78.
[29] Mâide, 5/41; B7543 Buhârî, Tevhid, 51.
[30] Bakara, 2/75; Nisâ, 4/46; Mâide, 5/13.
[31] Âl-i İmrân, 3/7.
[32] B4547 Buhârî, Tefsir, (Âl-i İmrân) 1; M6775 Müslim, İlim, 1
[33] B4679 Buhârî, Tefsir, (Tevbe) 20; T3103 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[34] Hicr, 15/9.

şekilde sevdirmeye çalışmak doğru değildir. Hangi niyetle olursa olsun Hz. Peygamber adına yalan söyleyerek, insanları aldatarak hadis uydurmak asla haklı görülemez. Allah Resûlü bir hadisinde sözlerini istismar etmek isteyen kimselere şu uyarıyı yapmıştır: *"Her kim benim adıma bilerek yalan söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın."*[35] Buna rağmen İslâm tarihinde hadis uydurma faaliyeti uzun yıllar devam etmiş ve uydurulan bu hadislerden bazıları meşhur hadis kaynaklarına dahi girerek günümüze kadar gelebilmiştir.

Allah'ın Kitabı'nı, Peygamberi'ni veya dinini çıkarlarına alet etmek isteyenler bugün de yok değil midir? Maalesef günümüzde din kisvesi altında, üstelik yaptıklarının yanlış olduğunu bile bile, sihir, büyü, fal, üfürükçülük gibi dine aykırı olan her şeyi yapan ve bundan kazanç elde edenler, bilinçsiz insanları sömürenler hiç de azımsanacak sayıda değildir. Allah Resûlü para ve şöhret kazanmak maksadıyla dini istismar eden böyle kötü niyetli kimseler hakkında bizleri uyarmıştır.[36] Zira onlar, Allah'ın affına ve rahmetine güvenip, nasılsa bağışlanacakları düşüncesiyle insanların doğrudan Allah'a yönelmelerini engellemekte, kendilerini aracı olarak göstermekte, halkın samimi inançlarını ve çaresizliklerini sömürdükleri gibi âdeta Allah'ın merhametini ve tevbeleri kabul etme vasfını da istismar etmektedirler.

İstismar ile para, makam, mevki, şan, şöhret, zevk ve ucuz işgücü gibi menfaatler elde edilebilmektedir. Hâlbuki dinimiz, kolay ve haksız yoldan kazanç sağlamayı, başkalarının sırtından geçinmeyi asla tasvip etmemektedir.[37] Her ne şekilde olursa olsun istismar, samimi ve ihlâslı bir mümine yakışmayacak, sakınılması gereken, ahlâksız bir tutumdur. Zira Resûlullah, *"...Dini dünyaya alet eden insan ne kötüdür! ... Arzu ve isteklerinin kendisini saptırdığı insan ne kötüdür!"*[38] buyurmuştur.

35 M3 Müslim, Mukaddime 2; B108 Buhârî, İlim, 38
36 T2404 Tirmizî, Zühd, 59
37 B2573 Buhârî, Müsâkât, 13; D3528 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 77
38 T2448 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 17

MÂLÂYÂNÎ

FAYDASIZ SÖZLER, LÜZUMSUZ İŞLER

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ..."

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Müslüman, dilinden ve elinden diğer Müslümanların güvende olduğu kimsedir..."
(B10 Buhârî, Îmân, 4; M162 Müslim, Îmân, 65)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مِنْ حُسْنِ إِسْلاَمِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لاَ يَعْنِيهِ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ..."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mâlâyânîyi (faydasız söz ve lüzumsuz işleri) terk etmesi, kişinin iyi Müslüman oluşundandır."*

(T2317 Tirmizî, Zühd, 11; MU1638 Muvatta', Hüsnü'l-hulk, 1)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi, ya hayır söylesin ya da sussun..."*

(M173 Müslim, İmân, 74)

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İki nimet vardır ki insanların çoğu onlar(ı değerlendirme) hususunda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit."*

(B6412 Buhârî, Rikâk, 1; T2304 Tirmizî, Zühd, 1)

Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî, Allah Resûlü'nün Rıdvan Biati'ne katılmış olan sahâbîlerinden biriydi. Her sahâbî gibi Hz. Peygamber'i görmüş, onun sünnetini örnek almış ve hayatının her anında bu bilinci canlı tutmayı amaçlamıştı. Onun, yeğeniyle yaşamış olduğu bir olay, bunu gözler önüne seriyor. Abdullah, bir gün yeğenini yerden taş alıp etrafına rastgele fırlatırken gördü.[1] Bunun üzerine, hiçbir amacı ve faydası olmayan bu davranışın Allah Resûlü tarafından hoş görülmediğini ve yasaklandığını ona şu şekilde hatırlattı: "Böyle taş atma; çünkü Resûlullah taş atmaktan hoşlanmazdı ve bunu men ederdi. Zira onunla ne avlanılır, ne de düşman yakalanır; ancak bu taş ya diş kırar ya da gözü kör eder!" Yeğenini bu sözlerle sapanla taş atmak gibi hiçbir yararı olmayan, aksine tehlikeli olabilecek bir davranıştan sakındıran Abdullah, bir süre sonra onun yine aynı davranışa devam ettiğini görünce ona kızarak şöyle dedi: "Ben sana Resûlullah'ın böyle taş atmayı yasakladığını söylüyorum ama sen hâlâ taş atıyorsun! Seninle konuşmayacağım!"[2] Abdullah b. Mugaffel, Allah Resûlü'nün yasakladığını bildirmesine rağmen yeğeninin bu gereksiz işe devam etmesine o kadar kızmıştı ki bir başka rivayette ne hastalığında onu ziyaret edeceğini, ne de cenazesine katılacağını,[3] onunla ebediyen konuşmayacağını söylemişti.[4]

"Kişiyi ilgilendirmeyen, onun için bir anlam ve değer taşımayan" mânâsındaki "mâlâyânî" tabiri, insanın ne kendisine ne çevresine hiçbir faydası olmayan işler ve gereksizce söylenen sözler için kullanılır. Mâlâyânî, yapıldığı takdirde kişiye herhangi bir katkı sağlamayan, yapılmadığında ise hiçbir şey kaybettirmeyen, ne dünyaya ne de âhirete bir faydası dokunan, boş işlerdir. Hiçbir hedef gözetilmeden, maksatsız, amaçsız ve mânâsız bir şekilde gerçekleşen sözler, fiiller, hatta düşünceler mâlâyânîye dâhildir.

Kur'ân-ı Kerîm'de mâlâyânî sözcüğü geçmemekle birlikte, ona yakın anlamlı olarak *"abes"*, *"lağv"*, *"lehv"* ve *"la'b"* kelimeleri kullanılmıştır. Allah Teâlâ, insanların boş yere yaratılmadığını *"abes"* kelimesiyle bildirmiş,[5] rivayetlerde ise namaz sırasında yerdeki çakıl taşlarıyla uğraşmak *"abes"*le ifade edilmiştir.[6] *Lağv* kelimesi, âyet ve hadislerde daha çok "düşünülme-

1 İM17 İbn Mâce, Sünnet, 2
2 B5479 Buhârî, Sayd, 5; M5050 Müslim, Sayd, 54.
3 DM446 Dârimî, Mukaddime, 40
4 M[illegible] Sayd, 5[illegible]
5 Mü'minûn, 23/115
6 M1311 Müslim, Mesâcid, 116.

den söylenmiş boş sözler ve yeminler" için kullanılmıştır.[7] *Lehv* ve *la'b* tabirleri ise *oyun* ve *eğlence* anlamında kullanılmış ve genellikle bu tabirler ile âhirete nispetle dünya hayatının geçiciliği ve değersizliği vurgulanmıştır.[8] Bununla birlikte, genel olarak İslâm düşüncesi, bir amaç için dünyaya gönderilen insanın, hayatını doğru yoldan ayrılmadan, yararlı ve hayırlı işler yaparak, kötü, zararlı ve faydasız şeylerden uzak durarak geçirmesi gerektiği anlayışını esas almıştır.

Sevgili Peygamberimiz, insanın İslâm'ın getirdiği ilkeler çerçevesinde, yaratılış amacına uygun bir hayat sürmesini hedeflemiş, bu hedefe uygun olarak yaşamış ve ashâbına da her zaman yol göstermiştir. Böylece onların gerek düşünceleriyle gerekse söz ve amelleriyle Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyan olgun insanlar olmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bu yüzden Allah Resûlü, *"Müslüman, dilinden ve elinden diğer Müslümanların güvende olduğu kimsedir..."*[9] diye tanımladığı Müslüman'ın davranışlarının anlamlı olmasını istemiş ve kişinin Müslümanlığının güzelliğini anlamsız hareketlerden kaçınmasıyla ilişkilendirmiştir. *"Mâlâyanîyi (kendisini ilgilendirmeyen şeyleri) terk etmesi, kişinin iyi Müslüman oluşundandır."* buyuran Allah Resûlü,[10] insanın boş şeylerle meşgul olmadığı ölçüde inancına lâyık bir ahlâka sahip olabileceğini bildirmiştir. Kişinin, İslâm'a inandıktan sonra onu en güzel şekilde davranışlarına yansıtmasını mâlâyânîyi terk etmesine bağlayan bu hadis, anlamının yüceliği sebebiyle İslâm âlimleri tarafından, *"İslâm'ın esas ilkeleri"* (medâru'l-İslâm), *"ahlâkın temel esasları"* (usûlü'l-edeb) ve *"iyi davranış kurallarının özeti"* (cimâu âdâbi'l-hayr) sayılan rivayetlerle birlikte zikredilmiş, imanın kemale erebilmesi ve ihsan makamının elde edilebilmesi mâlâyânînin terkiyle ilişkilendirilmiştir.[11] Nitekim bulunduğu ahlâk ve fazilet makamına kendisini neyin yükselttiği Lokman'a (as) sorulduğunda, "Doğru sözlü olmak, emanete riayet etmek ve mâlâyânîyi terk etmek." demiştir.[12]

Mâlâyânî olarak görülen ve terk edilmesi gereken davranışlar, kişisel tercihlere göre değil, İslâm'ın ilkeleri ve bu ilkelerle bağdaşan aklî ve örfî hükümler göz önünde bulundurularak belirlenir. Buna göre, İslâm'ın kesin olarak yasakladığı haramlarla birlikte, şüpheli şeyler, mekruhlar ve kişiye göre değişen ve gereksiz görülen mubahlar da bu kapsama dâhildir. Esasında insanın dünya ve âhireti için yararlı olmayan, yakın ve uzak çevresine fayda sağlamayan, bununla birlikte zarara ve günaha sebep olabilecek söz ve davranışlar mâlâyânî olarak görülmüştür.

[7] Mâide, 5/89; B4613 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 8; D3326 Ebû Dâvûd, Buyû', 1.
[8] Duhân, 44/38; En'âm, 6/32; T3195 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 31.
[9] B10 Buhârî, Îmân, 4; M162 Müslim, Îmân, 65.
[10] T2317 Tirmizî, Zühd, 11; MU1638 *Muvatta'*, Husnü'l-hulk, 1.
[11] RU1/113 İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm*, 1, 113.
[12] MU1830 *Muvatta'*, Kelâm, 7

Fuzulî davranışlar arasında konuşmayla ilgili olanlar önemli yer tutar. İnsanın diline hâkim olmasının zorluğu nedeniyle, dinimizde gereksiz konuşma ve boş sözlerden kaçınma üzerinde özellikle durulmuştur. Nitekim Allah Teâlâ, müminlerin özellikleri arasında boş söz ve davranışlardan yüz çevirmelerini zikretmiş[13] ve Rahmân'ın kullarının boş bir söz işittiklerinde veya kendini bilmez insanlar onlara laf attığında vakar ve hoşgörü ile "selâm" deyip geçtiklerini bildirmiştir.[14] Sevgili Peygamberimiz de "ya hayır söylemek ya da susmak" prensibi gereği, Allah'a ve âhiret gününe inanan bir insanın hayırlı, değerli ve gerekli sözler dışında boş söz sarf edemeyeceğini söylemiş[15] ve insanın diline hâkim olabilmesi durumunda cennetle mükâfatlandırılacağı müjdesini vermiştir.[16] Allah Resûlü, fuzulî konuşmaları hiçbir zaman tercih etmemiş,[17] mübarek ağzından lüzumsuz ve Allah'ın razı olmayacağı bir söz çıkmamıştır. Allah'ın adının zikredilmediği boş konuşmaları değersiz görerek ashâbını bundan sakındıran Hz. Peygamber,[18] onlardan bu tür konuşmaların yapıldığı bir toplulukta bulundukları zaman, oradan ayrılırken Allah'a tevbe edip O'ndan bağışlanma dilemelerini istemiştir.[19]

Her davranışında ölçülü ve dengeli olmayı gözeten Resûl-i Ekrem Müslüman'ın niteliksiz ve amaçsız konuşup gevezelik yapmasını yasaklamış[20] ve bu bağlamda boş yere yapılan yeminleri hoş görmemiştir. İnsanlar, alışkanlık sebebiyle kasıtsız olarak ağızlarından çıkıveren yeminlerinden sorumlu tutulmamışlardır.[21] Hz. Peygamber, gereksiz yere yapılan yeminlerle ilgili ashâbını uyarmış, özellikle alışverişte boş söz, yemin ve yalana sıkça başvurulması dolayısıyla tacirlerden bol sadakayla kazançlarını temizlemelerini istemiştir.[22] Her ne şekilde olursa olsun boş konuşmaları Müslüman'ın karakteriyle bağdaştırmayan Allah Resûlü, insanları güldürmek için yalan yanlış konuşanlara, *"yazıklar olsun!"* diyerek sitem etmiş,[23] eğlence amaçlı da olsa doğru yoldan insanı saptıran sözlerde hayır olmadığını bildirerek bunları yasaklamıştır.[24] Allah Teâlâ, bu şekilde hiçbir bilgiye dayanmadan, sırf insanları Allah yolundan saptırmak ve bu yolu eğlence konusu yaparak alay etmek için kelime oyunu yapmaya kalkışanları alçaltıcı bir azabın beklediğini haber vermiştir.[25]

Kişinin kendisini ilgilendirmeyen konularda sorduğu gereksiz sorular da mâlâyânî olarak nitelendirilmektedir. Ashâb-ı kirâm, her zaman Allah Resûlü'ne gelerek ona sorularını yöneltmiş, lüzumsuz şeyler sormaları durumunda ise uyarılmışlardır.[26] Nitekim bir defasında Allah Resûlü hac

13 Mü'minûn, 23/3.
14 Furkân, 25/63, 72, Kasas, 28/55.
15 B6019 Buhârî, Edeb, 31; M173 Müslim, Îmân, 74.
16 B6807 Buhârî, Hudûd, 19.
17 N1415 Nesâî, Cum'a, 31.
18 D4855, D4856 Ebû Dâvûd, Edeb, 25.
19 T3433 Tirmizî, Deavât, 38.
20 T2018 Tirmizî, Birr, 71; HM8808 Ibn Hanbel, II, 370.
21 Mâide, 5/89.
22 D3326, D3327 Ebû Dâvûd, Büyû', 1; N3829 Nesâî, Eymân, 22.
23 D4990 Ebû Dâvûd, Edeb, 80; T2315 Tirmizî, Zühd, 10.
24 T3195 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 31
25 Lokmân, 31/6.
26 B92 Buhârî, İlim, 28; B7295 Buhârî, İ'tisâm, 3.

âyetini ashâbına bildirerek onlara haccetmeyi emretmiş, bir adam ise ona, "Her sene mi?" sorusunu yöneltmişti. Bu soruya karşı sükût eden Allah Resûlü, adamın sorusunu üç kez tekrarlaması üzerine, "*Evet dersem her sene (haccetmeniz) gerekir ve siz buna güç yetiremezsiniz.. Sizden öncekiler peygamberlerine çok soru sormalarından ve peygamberlerinin buyrukları üzerinde ihtilâf etmelerinden dolayı helâk olup gitmişlerdir. Size neyi yasakladıysam ondan kaçının ve neyi emrettiysem gücünüz yettiği kadar onu yapın.*" buyurmuştur.[27] Ayrıca Hz. Peygamber, sorduğu soru sebebiyle haram olmayan bir şeyin haram kılınmasına sebep olan kişiyi günahkâr ilân etmiştir.[28] Allah Teâlâ da, "*Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde, sizi sıkıntıya sokacak olan şeylere dair soru sormayın.*"[29] âyeti ile Resûlullah'a anlamsız ve lüzumsuz sorular sorulmamasını istemiştir. Hz. Peygamber'e on yıl hizmet ettiğinden[30] "*hâdimü'n-Nebî*" (Nebî'nin hizmetkârı) lakabıyla anılan Enes b. Mâlik de, "Resûlullah'a faydasız ve gereksiz bir şey sormak bize Kur'an'da yasaklanmıştı!"[31] demiştir.

Sevgili Peygamberimiz, çok ve gereksiz soru sormanın yanında gereksiz yere malı israf etmek veya boş yere konuşarak dedikodu etmek gibi her türlü aşırı ve lüzumsuz davranışa karşı çıkmıştır.[32] Müslüman'ın faydası olmayan oyun ve oyalanma şeklinde gerçekleştirdiği her fiili bâtıl ve anlamsız bulan Allah Resûlü, kişinin yeteneklerini geliştirmesine sebep olan faydalı ve o dönemin şartlarının gerektirdiği atıcılık, binicilik, yüzücülük gibi spor ve oyunları öğrenmeyi tavsiye etmiştir.[33]

Faydası olmayan ilimden dahi Allah'a sığınarak, yararlı işlere talip olmanın önemini vurgulayan Resûl-i Ekrem,[34] faydasız işlerin insanın âhiret hayatına yaptığı olumsuz etkiye dikkat çekmiştir. Nitekim bir defasında ashâbdan biri vefat etmiş ve çevresindekiler onun cennetlik olduğunu söylemişlerdi. Allah Resûlü ise onlara, bunun bilinemeyeceğini, zira o kişinin kendisini ilgilendirmeyen bir konuda lüzumsuz sözler sarf etmiş olabileceğini söylemiş ve böylece, mâlâyânî işleri insanın cennete girmesini engelleyecek davranışlar arasında zikretmişti.[35] Dolayısıyla Resûlullah, insanın ömür sermayesini faydalı işlere harcaması gerektiğine işaret etmiş ve onun âhirette ömrünü nerede geçirdiği sorusuna muhatap olacağını bildirmiştir.[36] Oysa bazen şeytanın, bazen de tembellik ve gaflet zaafına kapılan nefsin telkinleriyle insan, kendisini hiçbir fayda vermeyen, zaman israfına neden olan davranışlar içinde bulabilmektedir. Bu yüzden Yüce Yaratan, kullarına hayat şansının yalnızca bir kez verildiğini, zama-

[27] M3257 Müslim, Hac, 412; T814 Tirmizî, Hac, 5
[28] B7289 Buhârî, İ'tisâm, 3; M6117 Müslim, Fedâil, 133
[29] Mâide, 5/101
[30] B6038 Buhârî, Edeb, 39
[31] M103 Müslim, Îmân, 11
[32] M4485 Müslim, Akdiye, 13; MU1833 Muvatta', Kelâm, 8
[33] T1637 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 11; BŞ8664 Beyhakî, Şuabü'l-îmân, VI, 401; BS20299 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, X, 27
[34] D1548 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5540 Nesâî, İstiâze, 65.
[35] T2316 Tirmizî, Zühd, 11.
[36] T2416 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 1.

nın değerinin bilinerek ömrün hakkının verilmesi gerektiğini her fırsatta hatırlatmış,[37] *"İki nimet vardır ki insanların çoğu onlar(ı değerlendirme) hususunda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit."* buyurarak bu nimetlerin değerine işaret etmiştir.[38]

Günümüz insanının en çok ihtiyaç hissettiği, çoğu kez yokluğundan yakındığı bir değer de "zaman"dır. Her insan zaman bulamamaktan şikâyetçi olmakla birlikte, en çok zaman sıkıntısı çekenlerin onu iyi planlayamayıp boşa geçirenler olduğu görülür. Özellikle bugün, iletişim araçlarının çeşitlenip çoğalması, teknolojik aletlerin yaygınlaşması ile zaman sıkıntısı daha çok hissedilir olmuştur. Bazen birer zaman tuzağı olabilen bazı televizyon programları, internet siteleri, oyunlar, diziler, magazin edebiyatı âdeta bir mâlâyânî sektörü meydana getirmiştir. Bir eğlence kültürü imiş gibi gösterilerek, özellikle gençlere özendirilen bu boş işler, farkında olmadan kişinin ömrünü çalmakta, insanî ve ahlâkî değerleri yozlaştırırken, insanı kendisine yabancılaştırmaktadır. Mâlâyânî olarak vasıflanan ve insanın kendisine, çevresine, dünya veya âhiret hayatına bir faydası olamayan davranışlar, kişiyi asıl uğraşması gereken şeylerden alıkoymakta, amellerin Allah için, O'nun rızası gözetilerek yapılması gerektiğini unutturmakta ve kişiyi yapmakla emrolunduğu ibadet ve taatten uzaklaştırmaktadır. Oysa Müslüman, zararlıya veya faydasıza değil, her iki âleme de yararlı olan amellere yönelmeli ve *"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur"*[39] buyruğunun farkında olmalıdır.

37 [illegible] 49-56.

38 [illegible] Buhârî, [illegible] Zühd, [illegible]

39 [illegible] 17/36.

HASET
İYİLİĞİ TÜKETEN ATEŞ

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﵁ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ،
وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ حِكْمَةً فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا."

İbn Mes'ūd'un (ra) işittiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ancak iki kişiye gıpta edilir. Bunlar, Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan kimse ile Allah'ın kendisine verdiği (ilim ve) hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimsedir."
(B1409 Buhārī, Zekât, 5)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:

"إِيَّاكُمْ وَالْحَسَدَ فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"...لاَ يَجْتَمِعَانِ فِي قَلْبِ عَبْدٍ: الْإِيمَانُ وَالْحَسَدُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فُضِّلَ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ مِمَّنْ فُضِّلَ عَلَيْهِ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"لاَ تَبَاغَضُوا، وَلاَ تَحَاسَدُوا، وَلاَ تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا..."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hasetten sakının. Çünkü ateşin odunu yakıp tükettiği gibi haset de iyi amelleri yakar, bitirir."*

(D4903 Ebû Dâvûd, Edeb, 44; İM4210 İbn Mâce, Zühd, 22)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Bir insanın kalbinde iman ile haset bir arada bulunmaz."*

(N3111 Nesâî, Cihâd, 8)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Şayet) biriniz, mali imkânlar bakımından ve bedenen kendisinden daha iyi durumda olanlara (imrenip) bakacak olursa; bir de (bu yönlerden) kendisinden daha kötü durumda olanlara baksın!"*

(B6490 Buhârî, Rikâk, 30; M7428 Müslim, Zühd, 8)

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Birbirinize kin beslemeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeşler olun!.."*

(B6076 Buhârî, Edeb, 62; M6526 Müslim, Birr, 23)

Allah Resûlü bir Medine sabahında yine ashâbıyla oturuyor, onlara anlatıyor, öğretiyor, dinliyor ve cevaplıyordu. Bir ara durdu ve *"Şimdi yanınıza cennetlik bir adam geliyor!"* dedi, sahâbîler, ensardan bir zâtın geldiğini gördüler. Sakalından, aldığı abdestin suyu damlayan, terliklerini eline almış bir sahâbî idi bu. Başka bir gün, ashâbı ile otururken Hz. Peygamber (sav) yine aynı şeyi söyledi: *"Şimdi yanınıza cennetlik bir adam geliyor!"* Gelen, yine aynı şahıstı. Üçüncü gün de aynı olay tekrar etti. Hz. Peygamber o günkü sohbetini bitirip meclisten ayrılınca sahâbîler de dağılmaya başladı. Genç sahâbîlerden Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'in cennetlik olduğunu söylediği zâtın peşine düştü. Onu cennetlik yapan şeyi öğrenmek istiyordu. Fakat soruyu doğrudan, bu şekilde de soramazdı. Aklına bir çare geldi. Gidip o zâta, "Babamla tartıştık. Üç gün eve gitmeyeceğime yemin ettim. Eğer uygun görürsen bu süre geçene kadar seninle kalabilir miyim?" dedi. Cennetlik sahâbî, Abdullah'ın bu teklifini kabul etti.

Üçüncü gün sonunda Abdullah, bu süre boyunca o Medineli Müslüman'ın gece namazına kalktığını görmediğini, sabah namazına kadar uyuduğunu, sadece yatağında sağa sola dönerken Allah'ı zikrettiğini ve tekbir getirdiğini fark etti. O günleri anlatırken de şöyle dedi: "Gerçi konuşmaları esnasında sadece güzel şeyler söylediğini işittim. Üç gece geçince yaptığı ibadetleri neredeyse küçümseyecektim. Bunun üzerine ona dedim ki: 'Aslında ben babamla tartışmadım. Ancak Hz. Peygamber üç kere, "cennetlik bir adam geliyor" dedi, üçünde de sen çıktın geldin. Ben de senin yanında kalıp ne yaptığını görmek ve aynısını yapmak istedim. Ancak görüyorum ki sen çok da fazla bir şey yapmıyorsun. Seni, Hz. Peygamber'in söylediği bu dereceye ulaştıran nedir?' 'Sadece gördüklerin.' dedi ensarlı adam sakince. Bu cevap üzerine yanından ayrıldım. Fakat çok uzaklaşmadan beni geri çağırdı ve şöyle dedi: 'Ancak bir şey daha var. Ben kalbimde hiçbir Müslüman'a karşı kin, nefret ve samimiyetsizlik bulundurmam ve Allah'ın kendisine ihsanda bulunduklarından dolayı hiç kimseye haset etmem.'"

Bunun üzerine Abdullah b. Amr diyor ki: "İşte seni yücelten bu! Bizim yapamadığımız da bu!"[1]

[1] HM 12727 İbn Hanbel, III 166

Cennetin anahtarı olarak gösterilen en önemli hasletlerden biri: Allah'ın verdiği bir nimetten dolayı hiç kimseye haset etmemek!

Allah Teâlâ, bilgi, düşünce, mal mülk, para pul, mevki makam, şan şöhret, vücut güzelliği gibi akla gelebilecek hemen her hususta insanları farklı yaratmış, kimine bu nimetlerinden bolca ihsanda bulunmuş, kimine ise az vermiştir. Şüphesiz Cenâb-ı Hakk'ın her tasarrufunda bir hikmet vardır. İnsana verilen bu nimetler her şeyden önce birer imtihan vesilesidir.[2]

İnsanoğlunun hamurunda, imkân sahibi olmada kendine sınır tanımayacak, "Şu kadarı bana yeter." deme erdemini gösteremeyecek bir temayül de vardır. İşte bu noktada insan, mahiyeti, sınırları ve yönlendirici etkisi noktasında birbirine çok yakın, ama neticeleri itibariyle sevap ve günah kadar, cennet ve cehennem kadar farklı iki his arasında gelip gider. Eşinde, dostunda, akrabası veya arkadaşları içinde kısacası toplumdaki herhangi bir insanda arzu edilen bir nimet, bir vasıf gördüğü zaman kişi genellikle iki histen birine kapılır. Birincisi mutlu olur, bu kişiye imrenir, bu nimetlerin ona çok yakıştığını düşünür ve bunların aynısına sahip olmayı temenni eder. İşte bu, gıptadır. Ancak, Allah ve Resûlü'nün beyanına göre bu hissin dinî ve dünyevî amaçlara yönelik olanları arasında da fark vardır. Gıptanın dine, dinî değerlere, âhirete yönelik olanı özellikle teşvik edilmiş, inananların bu yönde gayret sarf etmesi istenmiştir. Buna göre kişi, din konusunda kendisinden üstün gördüğü kimselere bakmalı, onlar gibi olmaya çalışmalıdır. Ancak bu konuda da ölçü, kendisinden daha azına sahip olanlar olmalı, insan onlara bakıp Allah'ın kendisine verdiği nimetlere hamd etmelidir. İşte Allah'ın "şükredenler", "sabır gösterenler" hanesine yazacakları bunlardır.[3]

Şüphesiz gıpta konusunda bu ölçüyü tersine çevirmek de ihtimal dâhilindedir. Yani kişi, dinî değerler konusunda kendisinden daha az dikkatli olanlara bakar da kendini onlardan iyi görürse bu sebeple ibadet ve taatinde zaman içinde bir zaaf oluşabilir. Hâlbuki Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Kimin kaygısı âhiret olursa Allah onun kalbini zengin kılar; iki yakasını bir araya getirir (işlerini yoluna koyar) ve dünya (nimetleri) onun ayağına gelir. Kimin kaygısı da dünya olursa Allah, onun fakirliğini iki gözü arasına koyar (fakirlik endişesinden kurtulamaz) ve onun iki yakasını bir araya getirmez; dünya (nimetlerinden) ancak nasibi kadarına erişir."*[4] Bu inceliğe dikkat çeken Hz. Peygamber gıpta edilebilecek kişilere örnekler de vermiştir: *"Ancak iki kişiye gıpta edilir. Bunlar, Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan*

[2] Âl-i İmrân, 3/14
[3] T2512 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 58
[4] T2465 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30.

kimse ile Allah'ın kendisine verdiği (ilim ve) hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimsedir."[5]

Başkasının elindeki nimetlere karşı kişinin beslemesi gereken hisleri bu şekilde tespit eden Allah Resûlü, imrenip aynısını talep etme ve bu konuda gayret göstermenin bir adım ilerisine de dikkat çekmiştir. Buna göre kişi, "onda olan bende de olsa" demekle yetinmeyecek, onu takdir etmekle kalmayıp daha fazlasına talip olacaktır. Bu nokta ise, münâfese yani hayırlı şeylerde birbiriyle yarışma noktasıdır. Nitekim iyi insanların âhirette karşılaşacakları nimetleri anlattıktan sonra Allah Teâlâ, *"...İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar."*[6] ve *"...(Ey müminler!) Siz hayır işlerinde yarışın..."*[7] buyururken bir taraftan talep edilmesi gereken şeyler noktasında mutlak iyiye, güzele ve sonsuz olana işaret etmiş, diğer taraftan da başkasında görülen bir güzelliğin aynısıyla yetinmemeyi, daha fazlası için yarışmayı salık vermiştir. Yani burada başkasının durmasını, hele hele gerilemesini istemek yoktur. Aksine o nereye ulaşırsa ulaşsın onu geçme azmi vardır. Hatta bu açıdan düşünüldüğünde muhatabın daha çok ilerlemesi, daha fazlasına sahip olması tercih edilir. Çünkü bireyin hedefi gıpta ettiği kardeşinin ilerisine geçmektir. Nitekim Hz. Peygamber, *"Ancak şu iki kişiye gıpta edilir."* diye başladığı hadisin başka bir varyantında, kendisine Kur'an ilmi verilen kimseye gıpta eden kişinin, *"Eğer bu adama verilenin bir benzeri bana da verilseydi, onun yaptığını ben de yapardım."*; kendisine mal verilen kimseye gıpta eden kişinin de, *"Eğer bu adama verilenin bir benzeri bana da verilseydi, ben de onun yaptığını yapardım."* şeklinde gıpta ettiğinden söz eder.[8]

Bir başkasında gördüğü güzel bir vasıf veya arzulanan bir nimet karşısında kişinin gösterebileceği ikinci tepki ise üzüntüdür. "Onda var ama bende yok!" şeklindeki çekememezlik ile başlayan bu tavır, eğer hemen gıpta veya hayırda yarışma şekline dönüştürülemez ise kısa sürede, "Bende yoksa onda da olmasın." hissine dönüşüverir. Bunun da bir adım ilerisinde, "Başka kimsede değil sadece bende olsun!" aşaması vardır. İşte bu his, hasettir.

Allah Teâlâ insanda var olan haset duygusunun ve üstünlük yarışının hayırlı şeylerde ve iyi yönde olması gerektiğine işaret etmektedir. Diğer taraftan haset duygusunun ve bu duyguya hizmet edecek çabanın istenmeyen sonuçlar doğurabileceğine dikkat çekerek kesin bir uyarıda bulunur: *"Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara haset mi ediyorlar?"*[9] Hatta daha net ve kesin uyarılarda da bulunur: *"Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı kıskanarak) arzulamayın..."*[10]

[5] B1409 Buhârî, Zekât, 5.
[6] Mutaffifîn, 83/26.
[7] Bakara, 2/148.
[8] B7528 Buhârî, Tevhîd, 45, B5026 Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 20
[9] Nisâ, 4/54.
[10] Nisâ, 4/32.

Haset eden kişi, bir anlamda Allah'ın takdirine itiraz ediyor gibidir. Zira kıskandığı kişi için Allah tarafından takdir edilmiş bir nimetin veya iyi bir vasfın yok olmasını istemek aslında bu karara itiraz etmektir. Halbuki dünya nimetlerinin insanlar arasında ne şekilde paylaşılacağı Rabbimizin yetkisindedir: *"Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır."*[11]

Diğer taraftan haset eden insan, kıskandığı kişi veya kişileri daima araştırır, soruşturur, her zaman bir tecessüs hâlinde bulunur. Onun sahip olduğu nimetleri öğrendikçe üzülür, endişelenir, sıkıntıya düşer. Hâlbuki aslında kendisi muhatabının sıkıntı, endişe ve üzüntü içinde bulunmasını istemektedir. Ancak muhatabının bundan haberi bile yoktur. Dolayısıyla denilebilir ki hasedin zararı ancak kişinin kendisine olur. Bazıları beslediği bu hissin yoğunluğuna göre dinî olsun dünyevî olsun asıl vazifelerini bırakıp artık bir hasım, hatta bir düşman hâline getirdiği muhatabının durumunu takip etmeye ve daha kötüsü bütün vaktini buna hasretmeye başlar. Böylece kendi amellerini ihmal eder. Ya da şeklen ihmal etmese bile onlardan bir tat, bir feyiz alamaz hâle gelir.

Resûl-i Ekrem'in ifade ettiği gibi, *"Hasetten sakının. Çünkü ateşin odunu yakıp tükettiği gibi haset de iyi amelleri yakar, bitirir."*[12]Görüldüğü gibi haset, aslında haset edilene değil haset edene zarar vermektedir. Zira haset eden, muhatabının sahip olduğu dünya nimetlerinin onun elinden çıkmasını istemiş fakat takdire engel olamamıştır. Bu durum haset edene dünyada sıkıntı vereceği gibi muhatabına da rahatsızlık vermesi sebebiyle âhirette de azap görmesine neden olacaktır.

Hasedin mahiyeti, yönü, kontrol altına alınabilirlik derecesi, hayra sevk edilme gayreti insandan insana farklılık gösterir. Kimisinde gelip geçer, kimisinde gıptaya veya iyilik yarışına dönüşür, kimi insanda ise kalıp yerleşir; bütün benliğine, hayat tarzına, dünya görüşüne hâkim olur. Bu hissin, insanın hem dünyası hem de âhireti için tehlikeli olan ve her iki hayatı da zehre çevirip kâbusa döndürecek şekli, özellikle bu sonuncu şekildir. Bu tehlike, tek tek insanlar açısından olduğu kadar, toplum için de söz konusudur. Nitekim Hz. Peygamber, *"Önceki ümmetlerin hastalıklarından olan haset ve kin size de bulaştı..."*[13] buyurarak Müslümanları uyarmıştır.

11 Zuhruf, 43/32.
12 D4903 Ebû Dâvûd, Edeb, 44, İM4210 İbn Mâce, Zühd, 22
13 T2510 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 56, HM1412 İbn Hanbel, I, 164.

Kullarına karşı beslediği sonsuz sevgi ve merhametten dolayı Allah Teâlâ, hasedin zararlarına karşı inananları uyarmak üzere hem cennette hem de yeryüzünde işlenen suçların haset düşüncesinden kaynaklandığına işaret eden çeşitli kıssalar anlatır. Bu meyanda, yaratılışın başlangıcında, insanlığın atası henüz yeryüzüne indirilmemişken Allah'a karşı işlenen ilk günah hasetten; İblis'in Hz. Âdem'e hasedinden kaynaklanmıştır. Kibrinden dolayı küfre giren İblis, Âdem'i nail olduğu nimetlerden mahrum etmek ve onu cennetten çıkarmak için çalışmaya başlamış, bunda başarılı da olmuştur.[14] Yeryüzüne indirilen insan nesli içinde işlenen ilk günahın sebebi de, bir insanın gözlerini, onu kardeş katili yapacak kadar bürüyüp kör eden hasettir. Kâbil ve Hâbil, Allah'a yaklaşmak için O'na birer kurban sunmuştur. Ancak kurbanı kabul edilmeyen Kâbil, kardeşi Hâbil'i kıskanmış ve neticede onu öldürmüştür.[15]

Haset, hem bireysel hem de toplumsal ölçekte pek çok zararlı netice doğurmaktadır. Zira birbirine haset eden insanlardan kurulu bir toplumda artık sosyal barış, adalet, hoşgörü, birlik ve beraberlik gibi güzel hasletlerden bahsetmek mümkün olmaz. Hatta bu kayıpların ötesinde toplumu oluşturan insanlar, din ve inanç gibi aslî konularda da sırf haset yüzünden büyük zararlara uğrayabilirler. Nitekim Rabbimiz, bizlere ders olması için Kureyş müşriklerinin bu hâlinden bahisle şöyle buyurur: *"Onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer (azabın) belli bir süreye kadar (ertelenmesi ile ilgili olarak) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi..."*[16]

Ehl-i kitabın kendi içlerinde sırf haset yüzünden düştükleri durum, İslâm'a ve Müslümanlara karşı tavırlarını da etkilemiştir: *"Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki hasetten ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler..."*[17] Münafıkların Müslümanlara karşı haset besleyerek onlar hakkında kötü plan ve düşüncelere dalmaları ise Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmaktadır: *"Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olur, Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, onların hileleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır."*[18]

Hasedin inanç ile çelişen ve inanan kişiye karşı kötü niyet beslemeyi beraberinde getiren yapısından dolayı Hz. Peygamber, *"...Bir insanın kalbinde iman ile haset bir arada bulunmaz"*[19] buyurmuştur. Hz. Peygamber, insanların bir arada kardeşçe yaşamalarını engelleyen ve Müslüman'a yakışmayan kötü-

[14] Bakara 2/30-36
[15] Mâide, 5/27-30
[16] Şûrâ 42/14
[17] Bakara 2/109
[18] Âl-i İmrân 3/120
[19] N3111 Nesâî, Cihad, 8

lükler arasında zanla hareket etmek, birbirinin eksikliklerini görmeye ve işitmeye çalışmak, özel ve mahrem hayatı araştırmak, birbirine sırt çevirip küsmek, kin ve nefret beslemek gibi özelliklerin yanında hasedi de saymıştır.[20]

Haset duygusunun böylesine bireysel ve toplumsal zararlara yol açacağını bilen bir insan, öncelikle bunun ortaya çıkmasına engel olmaya çalışır veya en azından kendisini onun etkilerinden koruyacak çareler arar. Hemen belirtmek gerekir ki bu yönde atılacak ilk adım, hasedi doğuran sebeplerin bilinmesidir. Çocukluktan itibaren bu konuda verilmesi gereken eğitime mutlaka dikkat edilmelidir. Haset, başta dinî duygu ve bilgi eksikliği olmak üzere, kontrol altına alınmayan ve sınır konulmayan dünyalık elde etme çabası, aşırı hırs, ihtiras, açgözlülük, kıskançlık, çekememezlik, düşmanlık, kin ve öfke, kibir, tembellik ve cimrilik gibi her biri Kur'an'da ve hadislerde tek tek eleştirilmiş kötü duygu ve düşünceleri besleyen psikolojik bir problemdir.

Dikkat edilirse bu sebepler hep başkasının zarara uğramasını istemek gibi bir kötülüğe işaret etmektedir ki bu durum asla tasvip edilemeyecek ahlâkî bir zaaftır. Kötülük isteyenin kendisi de kötüdür. Öyleyse kendisinde haset emareleri gören bir insan bunun sebeplerini araştırmalı, öncelikle bunun çaresini aramalı ve hasedin oluşmasını engellemelidir. Bunu gerçekleştirebilen kişi, Hz. Peygamber'in, "en faziletli insanlar" diye nitelendirdiği kimseler arasına girebilecektir. Zira Resûl-i Ekrem'e, "İnsanların hangisi daha faziletlidir?" diye sorulmuş, o da, *"Temiz kalpli, doğru sözlü olan herkes."* cevabını vermiştir. Daha sonra sahâbîler, "(Yâ Resûlallah!) Doğru sözlü olanı biliyoruz. Peki, temiz kalpli olan kimdir?" diye sormuşlardır. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, *"O, kalbinde asla günah, taşkınlık, nefret, samimiyetsizlik ve haset olmayan takva sahibi, tertemiz insandır."*[21] buyurmuştur. Bu aşamada insan başarılı olamaz ve gönlünü hasedin pençelerine teslim ederse, hiç olmazsa bu duygunun söze ve eyleme dönüşmesine engel olması gerekir. Bu da bir ileri adımda uygulanacak bir tedavi yöntemidir. Zira böylece kişi kendi iç dünyasında bu düşmanla savaşır, onun zararları konusunda kendi kendine telkinlerde bulunur. Hz. Peygamber'den nakledilen, *"Haset duygusuna kapıldığın zaman Allah'a istiğfarda bulun!"*[22] tavsiyesi de daha başlangıçta yani bu duygu henüz sözlü veya fiilî eyleme dönüşmeden alınacak bir tedbirle ilgilidir.

Bu aşamada insan özellikle maddî açıdan kendisinden daha az şeye sahip olan kimselere bakmalı, hatta hiçbir varlığı olmayanları düşünme-

[20] B6064 Buhârî, Edeb, 57
[21] İM4216 İbn Mâce, Zühd, 24
[22] MK3227 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 228

li ve hâline şükretmelidir. Kendisine sık sık hatırlatması gereken bir şey vardır: "Ben de bunlar gibi olabilirdim!" İşte Allah Resûlü'nün, *"(Şayet) biriniz, mali imkânlar bakımından ve bedenen kendisinden daha iyi durumda olanlara (imrenip) bakacak olursa; bir de (bu yönlerden) kendisinden daha kötü durumda olanlara baksın!"*[23] uyarısında anlatmak istediği de budur. Böylece kişi, Allah'ın kendisinden daha fazla nimet verdiği kimselere karşı haset duygusunu körüklemeyecek, aksine daha az nimet verdiklerini düşünmek suretiyle kendi hâlinin değerini bilecektir. Bu bilinçteki bir Müslüman, düşünce planında olduğu gibi amel dünyasını da buna göre yönlendirir. Meselâ, haset ettiği kişiyi haset etmediklerinden ayırmaz, hatta kendini ona sevgi duymaya, onu övmeye, ona karşı alçak gönüllü olmaya, gerektiğinde ona yardım etmeye, yeri geldiğinde ondan özür dilemeye zorlar. Belki bu zor olacaktır ama kişinin bizzat kendi nefsiyle giriştiği bu mücadelenin karşılığında büyük bir mükâfat kazanacağı da unutulmamalıdır.

İşte kişi, bu yolda yürüdüğü sürece Allah'ın kendisini yalnız ve yardımsız bırakmayacağını bilir. Dualarında, kötü ahlâka yönelme ihtimaline karşı Allah'tan yardım istemeyi de unutmaz. Bu dualardan birini bize bizzat Allah Teâlâ öğretir: *"De ki: Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım."*[24] Hz. Peygamber de dualarında hasetten kurtulmayı dile getirirken bizlere nasıl yakaracağımızı öğretmektedir: *"...Allah'ım! Beni sana şükreden, seni zikreden, senden çekinen, sana karşı itaatkâr olan, sende huzur bulan biri eyle. Rabbim! Tevbemi kabul et ve kusurlarımı yok et. Duamı kabul et, delilimi sağlam kıl, kalbime hidayet ver, dilimi doğrult, kalbimden bütün kötü huyları çıkar."*[25]

Kişisel ve toplumsal anlamda yıkıcı etkileri bulunan hasede karşı alınacak tedbirlerden biri de insanlar arası ilişkilerin geliştirilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber bunun da yolunu göstermiştir: *"Birbirinize kin beslemeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeşler olun!"*[26]

"İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de (tam anlamıyla) iman etmiş olmazsınız. Ben size yaptığınızda birbirinizi seveceğiniz bir şey göstereyim mi: Aranızda selâmı yayın!"[27]

[23] B6490 Buhârî, Rikâk, 30; M7428 Müslim, Zühd, 8.
[24] Felâk, 113/1-5.
[25] D1510 Ebû Dâvûd, Vitr, 25; İM3830 İbn Mâce, Dua, 2
[26] B6076 Buhârî, Edeb, 62; M6526 Müslim, Birr, 23.
[27] M194 Müslim, İmân, 93.

İHANET
NİFAK ALÂMETİ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلاَثٌ، إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا اؤْتُمِنَ
خَانَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ."

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Münafığın alâmeti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, kendisine bir şey emanet edildiğinde ihanet eder, söz verdiği zaman sözünde durmaz."
(B2749 Buhârî, Vesâyâ, 8; M211 Müslim, Îmân, 107)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :

"أَدِّ الْأَمَانَةَ إِلَى مَنِ ائْتَمَنَكَ وَلاَ تَخُنْ مَنْ خَانَكَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"الْإِيمَانُ قَيَّدَ الْفَتْكَ لاَ يَفْتِكُ مُؤْمِنٌ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لاَ يَخُونُهُ وَلاَ يَكْذِبُهُ وَلاَ يَخْذُلُهُ..."

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sana bir şey emanet eden kişiye emanetini (hakkıyla koruyarak) iade et. Sana hainlik edene sen hainlik etme."*

(T1264 Tirmizî, Büyû', 38; D3535 Ebû Dâvûd, Büyû', İcâre, 79)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İman, (kendisine güvence verilen bir kimseyi) ihanet ederek öldürmeyi engeller. Mümin (emanet verilen kimseyi) aldatarak öldürmez."*

(D2769 Ebû Dâvûd, Cihâd, 157)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona hainlik yapmaz, ona yalan söylemez, onu zor durumda yüzüstü bırakmaz..."*

(T1927 Tirmizî, Birr, 18)

Hayber Yahudilerinden Âmir'in, Yesâr adında Habeşli zenci bir kölesi vardı. Bu köle Âmir'in davarlarını güderdi. Peygamberimizin Hayber'i kuşattığı sırada Hayberlilerin silaha sarıldıklarını gören Yesâr onlara, "Siz ne yapmak istiyorsunuz?" diye sordu. Onlar da, "Şu peygamber olduğunu söyleyen kişi ile çarpışacağız!" dediler. Onların cevabındaki "peygamber" sözü, ruh dünyasında anlatılması mümkün olmayan bir tesir bıraktı Yesâr'ın. Müslüman olup bu peygambere inanmak istedi ve sürüsünü doğruca Allah Resûlü'nün bulunduğu tarafa doğru sevk etti. Hz. Peygamber'in yanına geldi ve ona, "Ey Muhammed! Sen neler söylüyor ve nelere davet ediyorsun?" diye sordu. Peygamberimiz, *"İslâm'a, Allah'tan başka ilâh olmadığına, benim de Allah'ın Resûlü olduğumu kabul etmeye davet ediyorum!"* dedi. Yesâr, "Ben böyle şehâdet getirir ve Allah'a iman edersem benim mükâfatım nedir?" diye sordu. Peygamberimiz, *"Bu iman ve şehâdet üzerine ölürsen senin mükâfatın cennettir."* buyurunca Yesâr, "Yâ Resûlallah! Bana İslâm'ı anlat!" dedi. Peygamberimiz İslâm'ı anlatınca Yesâr Müslüman oldu. Yesâr Müslüman olunca, "Yâ Resûlallah! Ben şu davarların sahibinin (Âmir'in) işçisiyim. Bu davarlar benim yanımda bir emanettir. Şimdi ben bunları ne yapayım?" diye sordu. Peygamberimiz, *"Onları karargâhtan dışarı çıkar. Onlara bağırıp kov ve gitmeleri için ufak taşlar at! Muhakkak ki, Yüce Allah sana emanetini eda ettirecek, onlar sahiplerinin yanına döneceklerdir!"* buyurdu. Yesâr hemen kalkıp yerden bir avuç küçük taş alıp davarlara attı, onları kovaladı. Davarlar, sanki çoban tarafından sürülüyorlarmış gibi kaleye girinceye kadar topluca ilerlediler, sahiplerinin yanına döndüler. Sürü sahipsiz gelince Âmir, kölesi Yesâr'ın Müslüman olduğunu anladı. Yesâr doğruca muharebeye koştu. Hayber Kalesi'ne sancağı diken Hz. Ali'nin peşinden kaleden içeri daldı. Daha bir vakit bile namaz kılamadan, bir tek secde bile yapamadan Yahudilerin attıkları taşla şehit oldu. Yesâr, Peygamberimizin yanına getirilip sırtüstü yatırıldı, üzerine de bir örtü örtüldü. Peygamberimiz ona dönüp baktı ve dedi ki: *"Şimdi, onun yanında iki huri gördüm. Huriler Yesâr'ın yüzünden tozları silerlerken, 'Allah seni toza toprağa bulayanın yüzünü toza toprağa bulasın! Seni öldüreni öldürsün!' demekte idiler."*[1]

[1] VM2/649 Vâkıdî, *Megâzî*, 2, 649-650; HS4/316 İbn Hişâm, *Sîret*, 4, 316; EU1/213 İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-gâbe*, 1, 213; BD4/219 Beyhakî, *Delâilü'n-nübuvve*, 4, 219; BN4/190 İbn Kesîr, *Bidâye*, 4, 191.

Allah Resûlü savaşın en kızıştığı anlarda kendisine ok atan, taş atan, hakaret eden insanların bile emanetlerine ihanet etmemiş, onların emanetlerine ihanete de asla izin vermemiştir. Yahudi birisinin kölesi iken Müslüman olan çobana Yahudi sahibinin sürüsünü iade ettirmiş ve ondan sonra o çobanı kendi saflarına katmıştır.

Hz. Peygamber doğup büyüdüğü toplum içerisinde güvenilirliği, ahde vefası, emanete ihanet etmemesi ile tanınıyordu. Hiç kimse onun ahlâkına, karakterine, kişiliğine bir şey diyemiyordu. Zaten kendi toplumu onu daha peygamber olmadan önce "Emîn" diye isimlendirmiş, Kâbe'nin yeniden inşasında hacerülesvedi onun yerine koymasından herkes memnun olmuştu. Yüce Allah tarafından Peygamber olarak görevlendirilince Mekkelilerden birçoğu içinde bulundukları makam, mevki, saltanat gibi maddî ve mânevî çıkarlarının kaybolacağını düşündüklerinden ona düşman oldular, akla hayale gelmeyecek eziyetler ettiler ve en sonunda tek çarenin onu öldürmek olduğunu düşündüler. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek için de vakit kaybetmeden harekete geçtiler. Tam da bugünlerde Yüce Allah Hz. Peygamber'e hicret iznini vermişti.[2] Allah Resûlü böyle bir ortamda kendi yatağına Hz. Ali'yi yatırarak Hz. Ebû Bekir'le beraber yola çıktı. Bu hadisenin en dikkat çekici noktası şudur: Onu öldürmek için bir araya gelen insanlar, birbirlerinden daha çok ona güveniyorlardı. Bu güven duygusundan dolayı kıymetli eşyalarını, altın ve mücevherlerini ona emanet etmişlerdi. Hz. Peygamber, kendisine bu dünyada yaşama hakkını tanımayan, yurdunda hayatını devam ettirme fırsatını vermeyen insanların mallarını muhafaza etmiş, hatta yanındaki emanetleri sahiplerine vermesi için Hz. Ali'yi yerine bırakmış,[3] en zor durumda dahi ihaneti aklına getirmemiştir.

Allah Resûlü emanete sadakat göstermeyi ve ihanetten uzak durmayı iman ile bağdaştırarak ihanet eden kişinin hainlik yaparken mümin olamayacağını belirtmiştir.[4] *"Münafığın alâmeti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, kendisine bir şey emanet edildiğinde ihanet eder, söz verdiği zaman sözünde durmaz."*[5] buyuran Peygamberimiz, bu konuda o kadar titiz davranmıştır ki, devlet hizmetinde çalışıp da kendisine verilen maaştan fazla olarak bir iğneyi zimmetine geçirmeyi dahi bir nevi ihanet olarak nitelendirmiştir.[6] Hz. Peygamber'in ihanet karşısındaki bu tavrını görerek korkuya kapılan sahâbîler memuriyetten istifa etmek istemişlerdir.[7]

Hz. Peygamber inanan insanın kendisine ihanet edilse bile buna ihanetle karşılık vermeyeceğine, her hâlükârda güvenilir olma vasfını koruya-

[2] B5807 Buhârî, Libâs, 16; Ankebût, 29/56.
[3] BS12965 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 474; HS3/11 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 11.
[4] M207 Müslim, İmân, 103
[5] B2749 Buhârî, Vesâyâ, 8; M211 Müslim, İmân, 107
[6] M4743 Müslim, İmâre, 30.
[7] M4743 Müslim, İmâre, 30.

cağına dikkat çekmiş ve bizlere, *"Sana bir şey emanet eden kişiye emanetini (hakkıyla koruyarak) iade et. Sana hainlik edene sen hainlik etme."*[8] tavsiyesinde bulunmuştur.

Peygamber Efendimiz, Allah'ın ihanet eden kimseyi kesinlikle sevmediğini bildirmiş[9] ve devlet malını gasp edenlerin, kamu hukukuna riayet etmeyenlerin, fakir fukaranın, garip ve düşkünün, yetim ve kimsesizin hakkını yiyip emanetlerine ihanet edenlerin başkalarının hakları olan mallarla kıyamet gününde Allah'ın huzuruna çıkacaklarını haber vermiştir.[10] Diğer taraftan Hz. Peygamber, *"Kıyamet gününde ihanet eden her kişi için bir sancak dikilecek ve 'Bu falanın ihanetidir.' denilecektir."* buyurmuş,[11] bu sebeple de hainlikten Allah'a sığınmıştır.[12]

Abdullah b. Ömer, Resûl-i Ekrem'in terbiyesi ile büyümüş, onun ahlâkını kendine rehber edinerek aydınlanmış, ona olan aşırı bağlılığıyla tarihte iz bırakmış mümtaz şahsiyetlerden biridir. O da hayatında her durumda güvenilir olmayı ve asla ihanet etmemeyi düstur edinmişti. Hatta ihanet etmemek o kadar yüce bir erdemdi ki ona göre, emanet imtihanına tâbi tutulup da dünyevî menfaatleri elinin tersiyle itebilen kişi mutlaka ödüllendirilmeliydi. Bu düşüncelerin sahibi Abdullah b. Ömer bir gün arkadaşlarıyla beraber gezinmek için Medine'nin dışına çıkar. Uygun bir yerde oturup sofra kurarlar. O sırada sürüsünü oradan geçiren bir çoban selâm verir yemek yiyenlere. Abdullah çobanı beraber yemek için sofraya davet eder. Çoban oruçlu olduğunu söyler. Bunun üzerine Abdullah kinayeli bir şekilde, "Böyle şiddetli sıcağın olduğu bir günde, bu dağlarda bu sürüye çobanlık yaparken oruç tutuyorsun, öyle mi?" diye sorar. Çoban zamanını değerlendirdiğini söyler. Aldığı bu cevaptan dolayı Abdullah çobanın ne derece samimi olduğunu sınamak ister: "Bu sürüden bir koyunu bize satar mısın? Sana parasını veririz, etinden de veririz böylece akşam iftar edersin." Çoban, "Koyun benim değil efendimin." karşılığını verir. Abdullah, "Koyunu kurt yedi desen efendin bunu nereden bilecek?" diye sorar. Çoban arkasını dönüp giderken bir taraftan da parmağını semaya kaldırarak şu sözleri söyler: "(İyi ama) Allah nerede?" Çobanın güvenilirliği ve hiç kimsenin görmediği ıssız bir yerde emanete ihanet etmekten kaçınması Abdullah'ı oldukça etkiler. Varlıklı bir sahâbî olan Abdullah, Medine'ye dönünce sürünün sahibinden sürüyü çobanla beraber satın alır, çobanı azat edip sürüyü de ona bağışlar.[13]

[8] T1264 Tirmizî, Büyû', 38; D3535 Ebû Dâvûd, Büyû', İcâre, 79.
[9] Nisâ, 4/107
[10] M4734 Müslim, İmâre, 24
[11] M4533 Müslim, Cihâd ve siyer, 12.
[12] D1547 Ebû Dâvûd, Vitr, 32 N5470 Nesâî, İstiâze, 19.
[13] BS5291 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IV, 329

Sahâbe-i kirâm, bırakın dosta ihanet etmeyi, düşman gördüğü kişilere bile ihanet etmezdi. İhanet etmek isteyenlere de asla müsaade etmezlerdi. Hz. Ali ile halifeliği sürecinde arası iyi olmayan Zübeyr b. Avvâm'a bir adam gelerek, "Ali'yi senin için öldüreyim mi?" dedi. Zübeyr de, "Hayır! Onun yanında bunca askeri varken onu nasıl öldüreceksin?" diye sordu. O adam, "Onun saflarına katılıp ihanet ederek öldüreceğim." dedi. Bunun üzerine Zübeyr, "Hayır (bu asla olmaz). Zira Resûlullah, *'İman, (kendisine güvence verilen bir kimseyi) ihanet ederek öldürmeyi engeller. Mümin (eman verilen kimseyi) aldatarak öldürmez.'* buyurmuştur." dedi.[14]

Yine Allah Resûlü'nün en kıymetli arkadaşlarından birisi olan Hz. Ömer bir kişiyi şu açıdan değerlendirmemizi bize tavsiye eder: "Bir kimsenin ne namazına, ne de orucuna bakın. Konuştuğunda doğru söylüyor mu, kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete riayet ediyor mu, dünyalık meselelerle uğraştığında helâli haramı gözetiyor mu, siz ona bakın."[15]

İhanet, kişiyi dünyada ve âhirette rezil rüsva edecek bir davranıştır. Hain hem Allah hem de insanların yanında perişan bir kişidir. İhanet edenleri Allah sevmediği gibi peygamberinden de hainleri asla savunmamasını istemektedir. Hain hem dünyada hem de âhirette ihanetinin bedelini ödeyecek, cezasını çekecektir. Aslında hain başkasını arkadan vurayım derken kendi eliyle kendisine zarar verecek, ihaneti ilk önce kendisini vuracaktır. Kendi yaptıklarının cezasını ilk önce kendisi çekecektir. Allah (cc) da ihanet edenleri kendilerine hainlik edenler şeklinde tavsif etmiştir. Bir keresinde Tu'me adında bir kişi Resûlullah'ın yanından Mekke'ye kaçar. Orada irtidat ederek İslâm Dini'nden ayrılır. Ailesini de oradan kaçırmak için oturduğu evin duvarını deler. Tam o delikten geçerken duvar üstüne yıkılır ve onu öldürür.[16] Bu olay üzerine şu âyet-i celîle nâzil olur: *"Kendilerine hainlik edenleri savunma! Zira Allah hiçbir haini, hiçbir günahkârı sevmez."*[17] Bir insan için Yüce Allah'ın sevgisinden mahrum kalmak cezaların en büyüğüdür. Hiçbir hain de onun sevgisine nail olamayacaktır.

Allah Resûlü, mazeretsiz olarak kasten ihanet eden hainleri en ağır şekilde cezalandırmıştır. Hendek Savaşı esnasında on bin kişilik müttefik gruplardan oluşan müşrik ordusu Medine'yi kuşatmıştı. Müslümanlarla Yahudilerin aralarında imzalanan antlaşmadan dolayı Medine'ye yapılan bir saldırıya topluca karşılık vermeleri, Medine'yi hep birlikte savunmaları gerekiyordu. Fakat müşrik ordusunu çok güçlü gören ve Müslümanları yok etme fırsatını yakaladıklarını düşünen Kurayzalılar,

[14] HM1426 İbn Hanbel, I. 167; D2769 Ebû Dâvûd, Cihâd 157.
[15] BS4888 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IV, 230.
[16] BY2/95 Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, II, 95.
[17] Nisâ, 4/107.

bu fırsatı kaçırmak istemediler ve antlaşmaya muhalif davranmaya başladılar. Müslümanlar Hendek Muhasarası sırasında on bin kişilik müşrik ordusundan ziyade Kurayzalıların saldırılarını önlemekle uğraştılar. Bu ihanetten dolayı büyük sıkıntı yaşadılar. Kurayzalılar müşriklere yardım etmekle yetinmeyip Müslümanlara saldırmaya karar verdiler. Bu haber Müslümanlara ulaşınca onlar Medine'de geride bıraktıkları çoluk çocukları, yaşlı ve düşkünler için endişe ettiler. Allah Resûlü, Kurayzalılarla değişik vesilelerle antlaşmaya çalıştı ama kabul etmediler. Hz. Ebû Bekir o günlerde Kurayzalıların yaşattığı endişeyi dile getirirken şu ifadeleri kullanmıştı: "Medine'deki eş ve çocuklarımızla ilgili olarak Kurayzalılardan duyduğumuz korku, Kureyş ve Gatafan'dan duyduğumuz korkudan daha baskın idi."[18] Günler Kurayzalıların ihaneti ile geçti. Fakat işler hiç de onların tahmin ettiği gibi olmadı. Onların muhakkak bir hesabı vardı. Ama onların kalplerinde gizlediklerini de açıkladıklarını da bilen Allah'ın da bir hesabı vardı. Allah, Peygamberi'ni yine yardımsız bırakmamıştı: *"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani size ordular saldırmıştı da biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi."*[19]

Yaklaşık bir ay süren, Allah Resûlü ve yanındakilere çok sıkıntılı günler yaşatan Hendek Savaşı nihayet Allah'ın yardımıyla zaferle sonuçlanmıştı. Hz. Peygamber zafer gecesinin sabahı müşriklerin terk ettikleri ordugâhı inceledi ve Medine'ye döndü. Herkes çok yorulmuştu. Ama herkesin aklının bir köşesinde Kurayzalıların ihanetinin hesabının sorulması vardı. Zira Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştu: *"(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez."*[20] Hz. Peygamber de bu doğrultuda hareket etti. Ashâbına, *"Her kim işitmiş ve itaat etmiş ise ikindi namazını Kurayza yurduna varmadan kılmasın!"* şeklinde ilânda bulunulmasını emretti.[21] Bu bir çağrıydı. Kurayzalılara karşı yapılacak bir harekâtın çağrısıydı. İhanetin hesabı elbette sorulacaktı. Allah Resûlü bu hesabı sormak için çoktan hazırlanmış, zırhını giymiş, kılıcını kuşanmıştı. Yola çıkıldı ve Kurayza Kalesi'nin önüne geldi Müslümanlar. Hz. Peygamber Kurayzalıların önde gelenleriyle görüşmek istedi. Fakat onlar kalelerine yaklaşmakta olan Allah Resûlü'nü taş ve ok yağmuruna tuttular. Kuşatma başlamıştı artık. Kuşatma uzadıkça Kurayzalıların sıkıntısı da artıyordu. Kuşatmanın sona erdirilmesi için Allah Resûlü'ne farklı teklifler sundular, fakat o kabul etmedi.[22]

18 VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 453-460
19 Ahzâb, 33/9
20 Enfâl, 8/58
21 HS4/192 İbn Hişâm, *Sîret*, 4, 192; B946 Buhârî, Salâtü'l-havf, 5.
22 VM2/497 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 497-501.

Son olarak Hz. Peygamber'e, aralarında bir hakem tayin edilmesi hâlinde onun vereceği hükme razı olacakları teklifini ilettiler. Allah Resûlü bu tekliflerini kabul etti. Hakem olarak kimi istediklerini sordu onlara. Onlar da Sa'd b. Muâz'ı hakem olarak tercih edebileceklerini söylediler. Resûlullah bu teklifi de kabul etti.[23] Sa'd'ı hakem olarak teklif etmelerinin sebebi onların eski dostu olmasıydı. İki taraf arasında hakem tayin edilen Sa'd, Hendek Muharebesi'nde yaralanmış, mescidin bir köşesinde tedavisine devam edilmekteydi. Hakem tayin edilince hasta yatağından kaldırılıp savaş alanına getirildi. Savaş alanında Sa'd'ı Allah Resûlü karşıladı ve ona hakem tayin edildiğini bildirdi. Kabilesinden birçok kişinin Kurayzalılarla çok eskilere dayalı dostlukları olduğunu bilen Sa'd, verdiği hükme herkesin razı olup olmayacağını sordu. Orada bulunan herkes onun verdiği hükme razı olacağını ifade etti. Bunun üzerine Sa'd ihanetin cezasını şu şekilde açıkladı: "Yahudiler silahlarını bırakıp teslim olacaklar. Yetişkin erkekler öldürülecek, kadın ve çocuklar esir alınacak, mallarına el konulacak." Sa'd'ın bu hükmü Yahudileri derin bir üzüntüye sevk ederken onların yaptıkları ihanetin yanlarına kâr kalmadığını gören Müslümanları ise sevindirdi. Allah Resûlü de, *"Sen onlar hakkında muhakkak, mutlak Melik olan Allah'ın hükmüne uygun hüküm verdin."*[24] diyerek Sa'd'ın hükmünü onayladı. Sa'd bu hükmü muhtemelen Tevrat'a göre vermişti. Çünkü o, Yahudileri çok eskiden beri tanıyordu. Zaten Kurayzalılar da onunla eskilere dayanan ilişkilerinden dolayı onun hakemliğine sığındılar. Ayrıca Sa'd'ın hükmünü açıklamasından sonra Kurayza Yahudilerinin bu hükme hiçbir şekilde itiraz etmemeleri de bu hükmün kendi kutsal kitaplarına uygun olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Sa'd'ın açıkladığı hüküm Tevrat'ın bu durumlarda ortaya koyduğu hükmün aynısıydı: *"Bir şehre savaşmak için vardığın zaman onu barışa çağıracaksın. Eğer bunu kabul edip kapılarını sana açarlarsa o zaman şehirdeki herkes sana köle olacak ve kulluk edecek. Eğer seninle antlaşmayıp savaşmak isterlerse o şehri ablukaya alacaksın. Ve Rab onu sana verdiği zaman o şehrin her erkeğini kılıçtan geçireceksin. Ancak kadınları, çocukları, hayvanları ve şehirde bulunan her şeyi bütün malları kendin için yağma edeceksin. Allah'ın olan Rabbın sana verdiği düşmanlarının malını yiyeceksin."*[25]

Sonuç olarak Kurayza Yahudileri Allah Resûlü'nü ve ona inananları yardımlarına en muhtaç oldukları günde, aralarındaki antlaşmaya rağmen yalnız bırakmışlar, hatta Müslümanlara savaş açmışlardı. Bu apaçık bir ihanetti. Hem de Allah'a ve Resûlü'ne karşı yapılmış bir hainlikti ve asla

[23] MK3327 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VI, 7.
[24] VM2/510 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 510-512; B3043 Buhârî, Cihâd, 168; M4596 Müslim, Cihâd ve siyer, 64.
[25] *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, 20/10-14

cezasız kalamazdı. Allah'ın buyurduğuna göre onlar asıl kendilerine ihanet etmişlerdi: *"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin."*[26]

Allah Resûlü'ne ihanet eden ve ağır bir şekilde cezalandırılan bir başka topluluk da Ureynelilerdi. Ureyne kabilesinden bir grup Medine'ye Hz. Peygamber'in huzuruna geldiler ve İslâm'a girdiklerini açıkladılar. Akabinde de bu adamlar, "Ey Allah'ın Peygamberi! Bizim sürülerimiz vardı, sulak arazide ziraat yapan insanlar değildik (dolayısıyla biz çöl hayatına alışkınız. Medine'nin havası bize pek yaramadı)." deyip Medine'de ikamet etmek istemediler. Resûlullah onlara zekât develerinin ve çobanının bulunduğu kırsal alana, meraya gitmelerini ve o develerin sütlerinden içmek suretiyle yaşamlarını idame ettirmelerini söyledi. Ureyneliler oraya gittiler, develerin sütleriyle beslendiler, güç ve kuvvete kavuştular. Nitekim Hârre denilen mevkiye geldikleri zaman İslâm'ı reddettiler. Hz. Peygamber'in çobanını öldürdüler ve develeri önlerine katıp götürdüler. Bu haber Hz. Peygamber'e ulaşınca arkalarından onları yakalamak için bir birlik gönderdi. Gönderilen birlik onları yakalayıp Medine'ye getirdi. Allah Resûlü hiçbir hak hukuk tanımadan sahip oldukları her şeye ve kendilerine bahşedilen tüm nimetlere ihanet eden bu hainleri en ağır şekilde cezalandırdı.[27]

Diğer taraftan bir kimse ihanete zorlanmış, canını, malını, ailesini korumak için hainlik yapmışsa kasten hainlik yapanlarla aynı şekilde değerlendirilmemiş, özründen dolayı affedilmiştir. Allah Resûlü'nün gizlice yürüttüğü Mekke fethi hazırlıklarını Mekkeli müşriklere bir mektupla haber vermeye çalışan Hâtıb b. Ebû Beltea gibi. Hâtıb, Mekke'ye Allah Resûlü'nün bir sefer düzenleyeceğini Mekkeli müşriklere bir mektupla haber verir. Mektubu müşriklere götüren elçi yakalanır ve mektup Hz. Peygamber'e getirilir. Bu hadiseyi duyan ashâb-ı kirâmdan bazıları çok öfkelenir. Hatta Hz. Ömer, "Yâ Resûlallah! Bu, Allah'a, Resûlü'ne ve müminlere hainlik yapmıştır. Onun için bırak da onun boynunu vurayım." der. Hz. Peygamber, Hâtıb'a hitaben, *"Seni böyle yapmaya ne sevk etti?"* diye sorar. Hâtıb, "Vallahi, ben Allah'a ve Resûlü'ne inanmayan birisi değilim. Ben sadece aileme ve malıma Mekkelilerin zarar vermemesi için bunu yaptım. Senin (muhacir) ashâbından her birinin Mekke'de, ailesini ve malını koruyacak akrabaları var. (Hâlbuki benim kimsem yok, ben onlarla sadece antlaşmalı bir kimseyim; Kureyş'ten değilim)." der. Hâtıb'ın bu savunması üzerine Hz. Peygamber, *"Hâtıb doğru savunma yaptı. Ona hayırdan başka bir*

[26] Enfâl 8/27.
[27] B4192 Buhârî, Megâzî, 37; M4353 Müslim, Kasâme, 9

şey söylemeyin!" buyurur. Fakat sahâbîlerin, onun cezalandırılması yönündeki aşırı talep ve itirazları devam eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Hâtıb, Bedir ehlinden değil mi? Allah, Bedir ehlinin (o günkü yüksek mücadelelerini) takdir etmiştir de onlara, 'İstediğinizi yapın, cennet sizlere vacip olmuştur (veya ben sizleri bağışlamışımdır).' buyurmuştur."* der.[28]

Maalesef Allah'ın (cc) sevmediği, Hz. Peygamber'in ve sahâbîlerin çok kötü bir ahlâk zaafı olarak algıladığı "ihanet" ve kötü bir insan olarak nitelendirdiği "hain" bazı dönemlerde bu şekilde algılanmayacak, hatta kimileri günlük menfaatleri elde edebilme uğruna bu kötülüğü sergilemekten çekinmeyeceklerdir. Nitekim Peygamber Efendimiz bu durumu şöyle dile getirmektedir: *"İnsanlara öyle aldatıcı yıllar gelecek ki o yıllarda yalancılar tasdik edilecek, doğru söyleyenler ise yalanlanacak. Keza o yıllarda haine itimat edilecek, emin kimseye de hainsin denecek."*[29]

Fakat şu hiçbir zaman unutulmamalıdır ki bu dünya fânidir. Baki olan âhiret hayatıdır. Kişi gerçek cezayı orada çekecektir. Hain de, hainlik ettiği şeyin günahı ile birlikte kıyamet gününde hak ettiği cezayı eksiksiz olarak çekecek,[30] başkasına hainlik edenin sevapları hainlik ettiği kişiye verilecek,[31] hatta Allah Resûlü'nün ifadesine göre hain cennete giremeyecektir.[32]

Diğer taraftan Hz. Peygamber; bir müminin kibir, hainlik ve borçtan uzak olduğu hâlde ruhu cesedinden ayrılırsa onun da cennete gireceği müjdesini vermiştir.[33]

Dünyada sahip olduğu her şey kendisine emanet olarak verilen insanoğlu bu emanetlere riayeti ölçüsünde ya "emin" ya da "hain" sıfatını kazanır. Kendi canına, sağlık ve sıhhatine gereken özeni göstermeyen, kendini bilerek tehlikeye atan kişi kendisine karşı, çoluk çocuğunun maddî ve mânevî ihtiyaçlarına duyarsız kalan kişi ailesine karşı, çalıştığı işe gereken önemi vermeyen ve özeni göstermeyen kişi işverenine karşı, yaşadığı doğal çevreyi tahrip eden, kirleten, yaşanmaz hâle getiren kişi içerisinde yaşadığı çevreye karşı, toplumuna karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen kişi içinde yaşadığı topluma karşı, devletine karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen kişi devletine karşı, geçmişlerinden tevarüs ettiği mânevî değerleri taşımayan, kendisinden sonraki nesillere aktarmayan kişi de değerlerine karşı bir nevi ihanet içerisinde demektir. Allah Resûlü'nün bu konudaki uyarısı son derece açıktır: *"Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona hainlik yapmaz, ona yalan söylemez, onu zor durumda yüzüstü bırakmaz..."*[34]

[28] B3983 Buhârî, Megâzî, 9; HM827 İbn Hanbel, I, 105
[29] İM4036 İbn Mâce, Fiten, 24
[30] Âl-i İmrân, 3/161.
[31] N3191 Nesâî, Cihâd, 47
[32] HM13 İbn Hanbel, I, 4.
[33] İM2412 İbn Mâce, Sadakât, 12, DM2620 Dârimî, Buyû', 52
[34] T1927 Tirmizî, Birr, 18.

RİYA
GÖSTERİŞ

عَنِ الْمُسْتَوْرِدِ أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"...وَمَنْ قَامَ بِرَجُلٍ مَقَامَ سُمْعَةٍ وَرِيَاءٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَقُومُ بِهِ مَقَامَ سُمْعَةٍ
وَرِيَاءٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

el-Müstevrid (b. Şeddâd b. Amr)'in naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"*...Kim, görsünler ve duysunlar diye bir kişiyi yüceltirse Allah da kıyamet günü onun gösteriş ve insanlara duyurma niyetini ortaya çıkarır.*"
(D4881 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; DM2776 Dârimî, Rikâk, 35)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
"مَنْ سَمَّعَ سَمَّعَ اللَّهُ بِهِ وَمَنْ رَاءَى رَاءَى اللَّهُ بِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ."

عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَقَّاصٍ اللَّيْثِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى..."

حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى الأَشْعَرِيُّ ﷺ قَالَ: قَالَ أَعْرَابِيٌّ لِلنَّبِيِّ ﷺ :
الرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلْمَغْنَمِ، وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِيُذْكَرَ، وَيُقَاتِلُ لِيُرَى مَكَانُهُ، مَنْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؟ فَقَالَ: "مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: حَجَّ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى رَحْلٍ رَثٍّ، وَقَطِيفَةٍ تُسَاوِي أَرْبَعَةَ دَرَاهِمَ، أَوْ لاَ تُسَاوِي. ثُمَّ قَالَ: "اللَّهُمَّ حِجَّةٌ لاَ رِيَاءَ فِيهَا وَلاَ سُمْعَةَ."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav): *"Kim (işlediği hayrı şöhret için) insanlara duyurursa, Allah onun (gizli işlerini) duyurur. Kim de (herhangi bir hayrı) gösterişçe yaparsa, Allah da onun gösterişçiliğini meydana çıkarır."* buyurdu.

(B6499 Buhârî, Rikâk, 36; M7476 Müslim, Zühd, 47)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, bilakis kalplerinize ve amellerinize bakar."*

(M6543 Müslim, Birr, 34)

Alkame b. Vakkâs el-Leysî, Ömer b. Hattâb'ı şöyle derken dinlemiştir: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Ameller ancak niyetlere göre değer kazanır. Herkes niyet ettiği şeyin karşılığını alacaktır..."*

(D2201 Ebû Dâvûd, Talâk, 10-11; B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1)

Ebû Musa el-Eş'arî (ra) anlatıyor: "Bir bedevî Hz. Peygamber'e (sav) şöyle sordu: 'Bir adam var, ganimet elde etmek için savaşıyor, bir adam da kahramanlığı duyulsun diye, bir diğeri de görülsün diye savaşıyor. Bunlardan hangisi Allah yolundadır?' Allah Resûlü ona, *'Kim Allah'ın kelimesini (mesajını) yüceltmek için savaşırsa işte o Allah yolundadır.'* buyurdu."

(B3126 Buhârî, Farzu'l-humus, 10)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, bineğinin üzerinde eski bir eyer ve dört dirhem edip etmeyeceği meşkûk bir kadife örtü üstünde (mütevazı bir şekilde) hacceden Hz. Peygamber (sav) şöyle dua etmişti: *"Allah'ım! riyasız ve gösterişsiz bir hac eyle."*

(İM2890 İbn Mâce, Menâsik, 4)

Hz. Peygamber (sav) bir hadisinde mahşer gününde üç kişinin ilâhî huzurda nasıl hesaba çekileceklerini tasvir eder. Bunlardan birincisi, Allah yolunda canını verebilecek kadar fedakârlık gösterdiğini düşünen kişidir. Bunu hesap ederek çok büyük mükâfata mazhar olacağını ümit eden bu kişi, nihayet büyük hesap için Allah'ın huzuruna getirilir. Önce, Yaratan'ın ona bahşettiği nimetler bir bir sayılır. O da, sayılan nimetlere mazhar olduğunu itiraf eder. Ardından, "Peki, sen bu nimetlerin karşılığı olarak neler yaptın?" diye sorulur. Allah yolunda canını bile verdiğini düşünerek, "Senin yolunda çarpıştım. Sonunda şehit edildim." der. Onun gerçekte ne için savaştığını çok iyi bilen Allah Teâlâ asıl niyetini açığa çıkarır: "Yalan söylüyorsun! İnsanlar sana 'cesur' desinler diye savaştın. Zaten bu dileğin de gerçekleşti. İnsanlar, ardından senin ne kadar kahraman biri olduğunu anlatıp durdular." Allah, meleklerine emir verir ve şehitlik sevabı bekleyen kişi sürüklenerek cehenneme atılır.

Diğeri de ilim tahsil eden, bilgisini başkalarıyla paylaşan, aynı zamanda Kur'an'ı güzel okuyan bir ilim adamıdır. Allah, ona da ikram ettiği nimetleri tek tek sayar. O da bu nimetlerin kendisine ikram edildiğini itiraf eder. Allah ona da sorar: "Peki, bunca nimetin karşılığı olarak ne yaptın?" Adam, "İlim tahsil ettim, bildiklerimi insanlara öğrettim ve senin rızan için Kur'an okudum." karşılığını verir. Allah önceki gibi onun da riyakârlığını açığa çıkarır: "Yalan söylüyorsun! İnsanlar sana 'âlim' desin diye bu ilmi tahsil ettin. Güzel bir Kur'an okuyucusu desinler diye okudun ve bunu dediler." Allah Teâlâ emir verir ve melekler bu kişiyi de sürükleyerek cehenneme atarlar.

Sonuncusu, servet sahibi olmuş, dünyalık olarak her istediğini elde etmiş bir zengindir. Allah, ona da ikram ettiği nimetlerini hatırlatır. O da bu nimetlere mazhar olduğunu itiraf eder. Allah ona da sorar: "Peki, sen bunca nimetin karşılığı olarak ne yaptın?" Allah yolunda pek çok infakta bulunduğunu hesap eden adam, sevap beklentisi içerisinde, "Malın harcanmasını istediğin tüm yerlere senin rızan için infakta bulundum. Hiçbirini boş geçmedim." cevabını verir. Onun da ne maksatla infakta bu-

lunduğunu, bu işleri nasıl gösteriş için yaptığını bilen Yüce Allah, adamın gerçek niyetini ve samimiyetsizliğini açığa çıkarır, onu dünyadaki niyetiyle yüzleştirir: "Yalan söylüyorsun! Sen bütün bunları, insanlar senin için 'ne cömert kişi' desinler diye yaptın. Zaten bu isteğin de gerçekleşti. Herkes senin için, 'çok cömert bir insan' dedi." Allah (cc) ardından meleklere emreder ve adam sürüklenerek cehenneme atılır.[1] Hadiste sözü edilen kişiler bu amelleri Allah rızası için yaptıklarını ifade etmelerine rağmen karşılığında âhirette umduklarını bulamamışlardır. Çünkü onların davranışlarına Allah katında amelleri değersiz kılan riya karışmıştır.

Riya, kişinin, başkalarının beğenisini kazanmak, saygınlık ve çıkar sağlamak amacıyla gösteriş için inandığından farklı davranışlarda bulunmasıdır. Riya, gizli yapılması gereken amel ve ibadetleri başkalarının görmesi amacıyla açıktan yapmaktır. İyilikleri, amelleri veya ibadetleri sırf başkaları duysun diye yapmak da "süm'a"dır. Bunda da başkalarının duyması vesilesiyle övünme, gösteriş yapma yahut çeşitli menfaatler elde etme amacı vardır.

İnsanı riyakârlığa sevk eden sebeplerin başında, "ucb" yani kendini beğenme duygusu gelir. Kötülenmekten korkma, şan, şöhret ve birtakım menfaatlere ulaşma isteği de insanı riyakâr olmaya iten sebeplerdir. Başkaları tarafından takdir edilme ve beğenilme, insanın nefsini okşayan bir durumdur. Kişi beğenilme duygusunu kontrol edemezse davranışlarını bu arzu doğrultusunda gerçekleştirmeye çalışır, zamanla insanların yanında başka türlü, yalnızken başka türlü davranmaya başlar ve ikiyüzlü bir kişiliğe bürünür. İnsan bazen de başkalarının kendisini tenkit etmesinden, kınamasından ve ayıplamasından korktuğu için doğru olduğuna inandığı davranışları terk eder. Yahut birtakım menfaatleri gözeterek doğru olmadığına inandığı davranışları sergiler. Böylece insanlara eylemleriyle yalan söyler ve insanları eylemleriyle aldatır. İnsanları dünyada bu şekilde aldattığını düşünen riyakârın bu sahte tavrı âhirette elbette önüne konur ve böylece hak ettiği gerçek karşılığı bulur.

Nitekim Allah Resûlü de "*...Kim, görsünler ve duysunlar diye bir kişiyi yüceltirse Allah da kıyamet günü onun gösteriş ve insanlara duyurma niyetini ortaya çıkarır.*" buyurmuştur.[2] Ashâbına kendileri için en fazla korktuğu şeyin küçük şirk olduğunu söyleyen Allah Resûlü'ne, "Ey Allah'ın Resûlü, küçük şirk nedir?" diye sorduklarında şöyle cevap vermiştir: "*Riyadır. Yüce Allah kıyamet gününde kullara amellerin karşılığını verdiği zaman, onlara, 'Dünyada*

[1] M4923 Müslim, İmâre, 152.
[2] D4881 Ebû Dâvûd, Edeb, 35, DM2776 Dârimî, Rikak, 35.

kendilerine riyakârlık yaptıklarınızın yanına gidin! Bakın acaba onların yanında bir mükâfat ya da hayır görebilir misiniz?' diyecek."[3]

Şuphesiz yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.[4] Allah, kullarının bütün yaptıklarını görür.[5] Onların kalbinde olanı, yani neyi hangi niyetle yaptıklarını çok iyi bilir.[6] Efendimiz de bir hadisinde bu hakikati şöyle dillendirmiştir: *"Allah sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, bilakis kalplerinize ve amellerinize bakar."*[7] *"Ameller ancak niyetlere göre değer kazanır. Herkes niyet ettiği şeyin karşılığını alacaktır..."*[8] hadisi de niyetin güzel davranışlara ibadet değeri kattığını ifade etmektedir. Bunun için kul, ibadetlerini eda ederken yahut davranışlarını şekillendirirken Allah'ın kendisini gördüğü bilinciyle hareket etmelidir. Nitekim Hz. Peygamber'in, *"İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmektir. Sen O'nu görmesen de O seni görmektedir."*[9] ifadesi bu bilinci hatırlatmaktadır. Dolayısıyla asıl olan, ibadet olsun, hayır olsun yapılanların sadece Allah rızası gözetilerek samimi bir niyetle yapılmasıdır. Bu nedenle, insanların dışarıdan bakarak takdir etmelerine karşın, kişinin tutum ve tavırlarında Allah rızası bulunmayıp gösteriş çabası ön plana çıktığı için, bunlara karşılık mükâfat alması bir yana kişi cezalandırılmayı hak etmektedir.[10] Nitekim Hz. Peygamber de riya amacıyla yapılan davranışların âhirette açığa çıkacağını şöyle haber vermiştir: *"Kim, görsünler ve duysunlar diye iş yaparsa, Allah kıyamet günü onun maksadının gösteriş ve insanlara duyurma olduğunu ortaya çıkarır."*[11]

Görünüşte Allah'a itaat ediyor gibi yaparak aslında kulların beğenisini kazanmayı amaçlamak, dünyevî çıkarları gözeterek ibadet yapmak, Allah emrettiği için değil de insanlara gösteriş olsun diye iyilik yapmak, gizli yapma imkânı olduğu hâlde gösteriş amacıyla bazı ibadetleri açıktan yapmak riyanın en tehlikeli olanıdır. Nitekim Hz. Peygamber, bir kişinin namaza durup da başka birisinin kendine bakmasından dolayı namazını güzelleştirmesini gizli şirk olarak nitelendirmiştir.[12] İbadeti Allah'a itaati amaçlayarak değil de insanların beğenisini kazanmak veya dünyevî bir makam edinmek beklentisiyle yapmak ibadete bir nevi şirk karıştırmaktır. Bu şekilde ibadete karışan riyanın az olması da şirke düşme tehlikesini ortadan kaldırmaz. Hz. Peygamber az bile olsa riyanın şirkle ilişkisine dikkat çekmiştir.[13]

Cenâb-ı Allah, namazlarını ciddiye almayıp namazlarıyla gösteriş yapanları kınamaktadır.[14] İçerisine riya karışan ibadet ve amelin özünün yok oluşu ve kuru bir davranıştan ibaret oluşu ise Kur'an'da şöyle dile

[3] BS6831 Beyhakî, Şuabü'l-îmân, V, 333
[4] Âl-i İmrân, 3/5
[5] Alak, 96/14
[6] Hûd, 11/5
[7] M6543 Müslim, Birr, 34
[8] D2201 Ebû Dâvûd, Talâk, 10-11; B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1
[9] T2610 Tirmizî, Îmân, 4
[10] B4203 Buhârî, Meğâzî, 39
[11] DM2776 Dârimî, Rikâk, 35.
[12] İM4204 İbn Mâce, Zühd, 21
[13] İM3989 İbn Mâce, Fiten, 16.
[14] Mâûn, 107/4-6

getirilmiştir: *"Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için harcayan kimse gibi başa kakmak ve incitmek suretiyle yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böyle kimselerin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya hâline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez."*[15] Bu nedenledir ki riya ve riyakârlık Kur'an'da münafıklara nispet edilir[16] ve müminlerin Allah'a kullukta riyadan uzak durmaları istenir. Bir başka âyette ise kibirlenen ve övünen kimseler anlatılırken bunların cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimseler oldukları belirtilmiş[17] ve riyakârlık inkârcılara nispet edilerek şöyle buyrulmuştur: *"Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve âhiret gününe de inanmayan kimselerdir. Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştır."*[18] Bu bağlamda Hz. Peygamber'in ibadetlerin eda edilişinde gizliliği tavsiye ve teşvik etmesi,[19] ibadetlere riya karışmasını önlemek açısından önemlidir.

Kişinin, iyi anılmak ve övülmek adına gönlünden gelmeyen ve kendisini zorlayan eylemlere girişmesi elbette imanla bağdaşmayan bir durumdur. Bu, imanın kalbe tam olarak yerleşmediğinin bir işaretidir. Bu durumdaki bir insan ahlâklı ve dindar görünmek için zoraki bir çaba sarf ettiğinden ikiyüzlü bir tutum sergilemiş olur. Dolayısıyla davranışlarında ve ibadetlerinde samimi olmadığı ortaya çıkar. Bu ise ibadetlerini ve amellerini Allah katında boşa çıkarır.[20]

İkiyüzlü bir yaşantı sergileyen insanın şekilde kalan ibadetleri, gösterişe dayalı davranışları, onu samimi bir mümin yapmaya yetmemektedir. Çünkü mümin olmak, gerçekte, Allah'ı lütfu ve merhameti bol olan kudret olarak tanımak ve O'na gönülden bağlanmaktır. Hz. Peygamber'in ifadesiyle, *"Din samimiyettir."*[21] Gerçek mümin, dinin inanç, ibadet ve ahlâk boyutlarını özümsemiş, bunları içselleştirmiş, gündelik hayatına yansıtmış ve ahlâkî açıdan olgunlaşmış insandır. Bir gün Hz. Peygamber'e gelen bir bedevî, "Bir adam var, ganimet elde etmek için savaşıyor, bir adam da kahramanlığı duyulsun diye, diğeri de görülsün diye savaşıyor. Bunlardan hangisi Allah yolundadır?" diye sordu. Allah Resûlü de ona, *"Kim Allah'ın (tevhidi) yüceltmek için savaşırsa işte o Allah yolundadır."* buyurdu.[22] Dolayısıyla asıl olan, insanın dışa yansıyan tutum ve davranışları değil bunların kaynağında yer alan iyi niyet ve samimiyettir. Nitekim Allah da

15 Bakara, 2/264.
16 Bakara, 2/264; Nisâ, 4/38, 142
17 Nisâ, 4/36-37
18 Nisâ, 4/38
19 B660 Buhârî, Ezân, 36.
20 Bakara, 2/264.
21 M196 Müslim, İmân, 95
22 B3126 Buhârî, Farzu'l-humus, 10.

Hz. Peygamber'in şahsında bütün Müslümanlardan dosdoğru olmalarını istemektedir.[23] Bu emir, insanın Allah'a kulluk başta olmak üzere insanlarla ilişkilerindeki bütün hâl ve hareketlerini içermektedir. Mevlânâ'nın, "Ya olduğun gibi görün, ya göründüğün gibi ol!" sözü de Müslümanlara bu isteği hatırlatmaktadır.

İslâm'ın müminlerden istediği, riyakârlık olarak tanımlanan ve münafıkların özelliklerinden olan gösteriş merakını hayatlarının dışına itmeleridir. Yapılan işlerin şan, şeref ve gösteriş amacına alet edilmemesidir. Nitekim Hz. Peygamber düğün yemeğini günlerce devam ettiren bir kimsenin bunu gösterişe çevirdiğini düşünerek ikinci günden sonra yemeğin sürdürülmesini uygun bulmamıştır.[24] Aynı şekilde insanlara güzel konuştuğunu göstermek için, "ineğin otları diline dolayarak yutması gibi" ağzını eğip bükerek konuşmaya çalışanları Allah'ın sevmediğini belirtmiştir.[25]

İnanmış insan, yapacağı şeyi insanların gözünde bir yerlere gelmek için değil Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmalıdır. Böylece Allah'ın övgüsüne mazhar olur. Zira ibadetlerini ve davranışlarını samimiyetle dosdoğru yapanları Yüce Allah, *"İşte bu, gerçekten benim kulum."* diye nitelemektedir.[26]

İnsan, ibadetlerine ve amellerine riya bulaşmaması için dua etmeyi de ihmal etmemelidir. Nitekim Hz. Peygamber'in de bu amaçla dua ettiği olmuştur. Bir defasında bineğinin üzerinde eski bir eyer ve takriben dört dirhemlik bir kadife örtü üstünde mütevazı bir hac yolculuğuna çıkan Hz. Peygamber, *"Allah'ım! riyasız ve gösterişsiz bir hac eyle."*[27] diye dua etmişti.

Gösteriş duygusundan uzak olarak gizlice yerine getirilen, fakat insanların bir şekilde vâkıf olduğu ibadetler ve iyi ameller vardır ki bunlar için, güzel örnek oluşturduğu düşüncesiyle ayrıca sevap vaad edilmiştir. Bir adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Bir kimse bir amel işler ve onu kimse görmesin diye gizli tutar, fakat sonradan onu başkalarından öğrenince hoşlanır. (Bu kimsenin durumu nedir?)" diye sorunca Resûlullah ona şöyle cevap vermiştir: *"O kimseye iki mükâfat vardır: Biri, (amelini gizlediği için) gizlilik sevabı, diğeri de (başkalarının onu örnek almasına sebep olacağı için) işlediği amelin açığa çıkmasının sevabı."*[28] Görüldüğü üzere, kişi riya olmasın diyerek amelini gizlemekte ancak insanlar bir şekilde bunu öğrendiklerinde de bir mahcubiyet duygusu içerisinde doğal olarak hoşnut olmaktadır. Yani iyi amelinin bilinmesi ve buna bir nevi şehâdet edilmesi onu memnun etmektedir. Dolayısıyla bu durumda iki ecir almaktadır. Çünkü

[23] Hûd, 11/112, Şûrâ, 42/15
[24] D3745 Ebû Dâvûd, Et'ime, 3; İM1915 İbn Mâce, Nikâh, 25.
[25] T2853 Tirmizî, Edeb, 72; D5005 Ebû Dâvûd, Edeb, 86
[26] İM4200 İbn Mâce, Zühd, 20.
[27] İM2890 İbn Mâce, Menâsik, 4.
[28] T2384 Tirmizî, Zühd, 49.

halisane yaptığı iyi amel muhtemelen başkalarının da iyi ameller işlemesine örnek olacaktır. Hz. Peygamber de sadakasını gizli veren kişinin Allah Teâlâ'nın en sevdiği üç kişiden biri olduğunu bildirmiştir.[29] Yalnız başına kaldığında Allah'ı zikrederken gözyaşı döken kişiyi de Allah Teâlâ âhirette kendi himayesine alacağı yedi kişi arasında saymıştır.[30]

29 T2567 Tirmizî, Sıfatu'l-cennet, 25; N2571 Nesâî, Zekât, 75.
30 T2391 Tirmizî, Zühd, 53.

KÖTÜLÜK

ŞERRİN DİĞER ADI

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ مِنْ شَرِّ النَّاسِ ذَا الْوَجْهَيْنِ الَّذِي يَأْتِي هٰؤُلَاءِ بِوَجْهٍ وَهٰؤُلَاءِ بِوَجْهٍ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Birilerine bir yüzle, birilerine de başka bir yüzle gelen ikiyüzlü kişi, insanların en kötülerindendir."
(M6630 Müslim, Birr, 98)

HADİSLERLE İSLAM

4

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HADİSLERLE İSLÂM 4
Hadislerin Hadislerle Yorumu

BİLİM KURULU : Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. Ismail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL

EDİTÖRLER : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL
Doç. Dr. Huriye MARTI
Dr. Mahmut DEMIR

REDAKSIYON HEYETİ : Doç. Dr. Huriye MARTI
Yrd. Doç. Dr. Zişan TURCAN
Dr. Abdurrahman CANDAN
Dr. Mahmut DEMIR
Dr. Mehmet HARMANCI
Dr. Muhammet Ali ASAR
Dr. Saliha TURCAN
Ali ÇIMEN
Elif ERDEM
Esma URKMEZ
Hale ÇERÇIBAŞI
Kenan ORAL
Mahmut Esad ERKAYA
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Suat KOCA
Yıldıray KAPLAN
Yusuf TÜRKER

SON OKUMA : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Dr. Mahmut DEMIR
Elif ERDEM
Hale ÇERÇIBAŞI
Kenan ORAL
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Yusuf TÜRKER

Genel Koordinatör : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Yayın Yönetmeni : Dr. Yüksel SALMAN
Koordinasyon : Yunus AKKAYA
Grafik-Tasarım : TAVOOS (0312. 439 01 69)
Baskı Kontrol : Ismail DERIN
Baskı ve Cilt : Özgün Matbaacılık (0312 419 01 75)
Baskı: : 1. Baskı, Ankara 2014
DİYK Kararı : 12.07.2011/49
2014-06-Y-0003-985
ISBN 978-975-19-5998-0 (takım)
ISBN 978-975-19-6002-3 (4. cilt)
Sertifika No: 12930

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0312. 295 72 93 - 94
Faks: 0312. 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış : Döner Sermaye Işletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

ADİSLERLE İSLÂM

4

HADİSLERİN HADİSLERLE YORUMU

DIYANET IŞLERI BAŞKANLIĞI

ÇİNDEKİLER

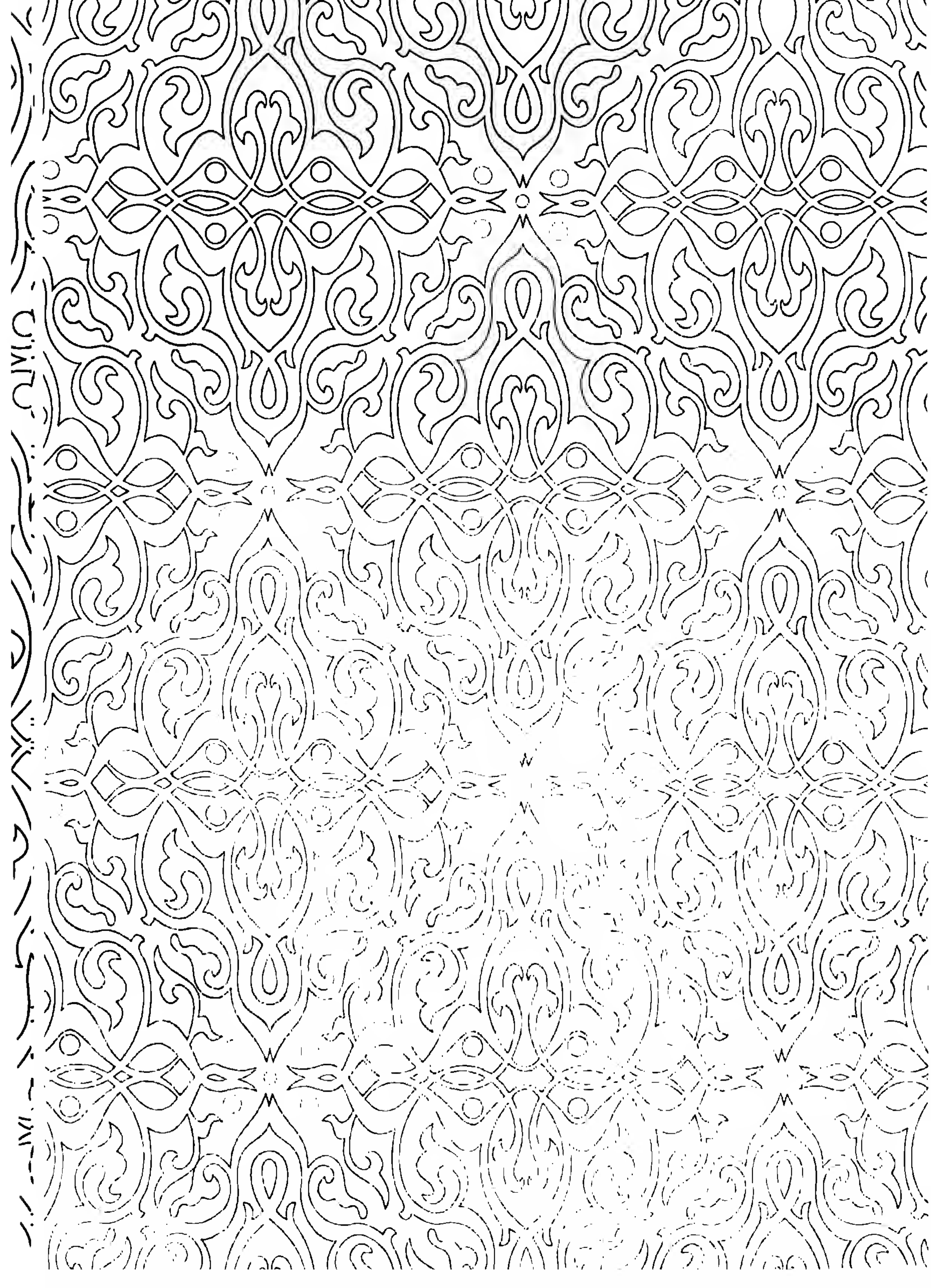
VI. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT -I-

VI. BÖLÜM

AİLE
İNSANIN DÜNYADAKİ CENNETİ

عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ أَبِيهِ ﷺ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
يَعُودُنِي عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ مِنْ وَجَعٍ اشْتَدَّ بِي... ثُمَّ قَالَ: "... وَإِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ
نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلاَّ أُجِرْتَ بِهَا، حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فِي امْرَأَتِكَ."

Âmir b. Sa'd b. Ebû Vakkâs, babasından (ra) şunları nakletmiştir: Veda Haccı senesi hastalığımın artması üzerine Resûlullah (sav) beni ziyarete geldi. (Mal varlığımı sadaka olarak dağıtmak istediğimi söyleyince) Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:

"...Allah rızasını umarak ailen için yaptığın her harcamadan muhakkak ecir alırsın, eşinin ağzına koyduğun bir lokmadan bile!"

(B1295 Buhârî, Cenâiz, 36)

عَنْ أَنَسٍ أَنَّ نَفَرًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ سَأَلُوا أَزْوَاجَ النَّبِيِّ ﷺ عَنْ عَمَلِهِ فِي السِّرِّ؟ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: لاَ أَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: لاَ آكُلُ اللَّحْمَ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: لاَ أَنَامُ عَلَى فِرَاشٍ. فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ فَقَالَ:
"مَا بَالُ أَقْوَامٍ قَالُوا كَذَا وَكَذَا؟ لَكِنِّي أُصَلِّي وَأَنَامُ، وَأَصُومُ وَأُفْطِرُ، وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ، فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي."

عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: ...سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"فِتْنَةُ الرَّجُلِ فِي أَهْلِهِ وَمَالِهِ وَنَفْسِهِ وَوَلَدِهِ وَجَارِهِ يُكَفِّرُهَا الصِّيَامُ وَالصَّلاَةُ وَالصَّدَقَةُ وَالأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لأَهْلِهِ، وَأَنَا خَيْرُكُمْ لأَهْلِي..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَالإِمَامُ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ فِي أَهْلِهِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالْمَرْأَةُ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا رَاعِيَةٌ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا، وَالْخَادِمُ فِي مَالِ سَيِّدِهِ رَاعٍ، وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ."

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimseler Hz. Peygamber'in (sav) eşlerine gelerek, onun yalnız başına iken yaptığı ibadetleri sordular. (Kendi ibadetlerini az görerek) birisi, "Kadınlarla evlenmeyeceğim."; birisi, "Et yemeyeceğim."; birisi de, "Yatakta uyumayacağım." dedi. (Onların bu sözleri kendisine bildirilince Resûlullah) önce Allah'a hamdedip O'nun yüceliğini dile getirdikten sonra şöyle buyurdu: *"Bazılarına ne oluyor da bu sözleri söylüyorlar? Hâlbuki ben namaz da kılarım, uyurum da; oruç da tutarım, tutmadığım da olur; kadınlarla da evlenirim. Her kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir."*

(M3403 Müslim, Nikâh, 5)

Huzeyfe'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsan, ailesi, malı, nefsi, çocuğu ve komşusu ile sınanır; oruç, namaz, sadaka ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma işte bu sınanma (esnasındaki kusurlarına) kefaret olur."*

(M7268 Müslim, Fiten, 26; B525 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 4)

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır. Ben de aileme karşı en hayırlı olanınızım..."*

(T3895 Tirmizî, Menâkıb, 63)

Abdullah b. Ömer'in (ra) işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hepiniz birer sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür."*

(B2409 Buhârî, İstikrâz, 20)

"Ve O, iki eşi, erkeği ve kadını yarattı."[1]

Bitkisiyle hayvanıyla yeryüzünde her varlığı dişi ve erkek olarak yaratan Rabbimiz,[2] varlıkların en değerlisi olan insanı da kadın ve erkek olarak yaratmıştır. İnsanı erkek ve dişi eşler olarak dünya hayatına yollamıştır.[3] Birbirlerine karşı kuvvetli bir sevgi ve merhamet lütfetmiştir.[4] Peygamberimizin ifadesi ile onlar, birbirinin benzeridirler.[5] Allah Teâlâ, *"Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz."* buyurarak[6] kadın ve erkeğin birbirlerini korumaları gerektiğini hatırlatmıştır.

Rabbimiz, erkek ve kadına evlenerek bir yuvayı paylaşmalarını tavsiye eder.[7] Peygamberimiz *"...Ben namaz da kılarım, uyurum da; oruç da tutarım, tutmadığım da olur; kadınlarla da evlenirim. Her kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir."* buyurarak, evliliğin kendi sünneti olduğunu ısrarla söylerken, hem bu tavsiyeyi pekiştirir hem de onun hayat tarzını reddedenlere ikazda bulunur.[8]

Kuşkusuz evlilik, insana sükûnet aşılayan bir nimettir.[9] Kalabalıklar içinde yalnız kalmış bir gönlü ancak bir eş şad edebilir. Sevginin en özelini, sıcak, müşfik dost elini, hayatı yaşanılır kılan paylaşımı ancak bir eş sunabilir insana.

Diğer yandan evlilik, bedenin haramdan korunacağı bir barınaktır. Bu sebepledir ki Peygamber Efendimiz, namuslu bir birliktelik yaşamaya niyetlenip aile kurmaya çabalayana Allah'ın mutlaka destek olacağını müjdeler.[10] Zira evlilik sayesinde sadece iki beden korunmaz, bütün toplum arı bir nesle sahip olur.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de aile birliğinin kurulmasının ardından hayatın akışına ayak uydurması için insana öğütler verir. Aile olmanın hayata güvenle bakan ve geleceği şekillendiren yüzünü tanıtır ona. Öncelikle aile olmanın ne anlama geldiğini kavramasını ister. Bir duygu ve fikir birlikteliği ile oluşmuş nice aileleri örnek gösterir. Kötülük yolunda birbirlerine benzeyip ortak işler yapan ve kendisini unutanlara azabı hatırlatırken,[11] dost olan ve iyilikte yardımlaşan erkek ve hanımlardan övgüyle ve müjdeyle bahseder.[12] İmrân ailesini hayır ile yâd ederken[13] Ebû Leheb ailesini ateş ile nasıl cezalandıracağını anlatır.[14]

[1] Necm, 53/45.
[2] Yâsîn, 36/36, Şûrâ, 42/11, Zâriyât, 51/49, Nebe', 78/8
[3] A'râf, 7/189
[4] Rûm, 30/21
[5] D236 Ebû Dâvûd, Tahâret, 94; T113 Tirmizî, Tahâret, 82.
[6] Bakara, 2/187
[7] Nisâ, 4/3, 25, Nûr, 24/32
[8] M3403 Müslim, Nikâh, 5; B5063 Buhârî, Nikâh, 1.
[9] Rûm, 30/21.
[10] T1655 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 20; N3122 Nesâî, Cihâd, 12.
[11] Tevbe, 9/67-68.
[12] Tevbe, 9/71-72.
[13] Âl-i İmrân, 3/33-34.
[14] Tebbet, 111/1-5

Aile, hayırlı evlâtlar istenen bir yuvadır. İnsan soyunun geleceğe temiz ve pâk olarak taşınabilmesi için de aile zorunludur.

Yavrusu olunca kadın, "anne" olur. Onu bağrına bastığı an öylesine şefkat doludur ki Rabbin, kullarına karşı merhametini hatırlatır Peygamberimize.[15] Taşıdığı, doğurduğu, doyurduğu bu küçük canı kendisine tercih eder ve ondan ayrılmaya dayanamaz.[16] Öyle bir bağdır ki aralarındaki, bu bağı koparanları şiddetle uyarır Peygamberimiz: *"Anne ile evlâdının arasını ayıranın, Allah da kıyamet günü sevdikleriyle arasını ayırır."*[17] Ve öyle bir an gelir ki anne, ağzına atmak üzere olduğu hurmayı kendisinden isteyen yavrularına kıyamayıp bölüştürür de, bu davranışı ile cenneti kazanır.[18]

Anne fedakârdır; emeğinin hesabını tutmaz. Sevgi doludur; yüreğinin kapısını kapamaz. Affedicidir; kucağından geri çevirmez. Annenin adımları cennete öylesine yakındır ki[19] Peygamber Efendimiz ona hizmeti cihad olarak adlandırmaktan çekinmez.[20] Aynı dini paylaşmasalar bile inanan bir evlâttan, annesine sırtını dönmemesini, ona karşı izzet ve ikramda kusur etmemesini bekler.[21]Çünkü anne, Peygamberimizin dilinde, *"kendisi ile güzel bir ilişki kurulmasını en çok hak eden kimse"* konumundadır.[22] Sevgili Peygamberimiz Allah'ın, annelere isyanı haram kıldığını söylerken[23] anlamsız tartışmalardan ve sonu gelmeyen husumetlerden anneyi korumak ister.

Ve yavrusu olunca, "baba" olur erkek. Artık kıyamete kadar onun adıyla anılacak,[24] ona ait[25] bir can vardır. *"Ailenin senin üzerinde hakkı var!"*[26] diye uyaran Peygamberi'nin kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirebilmek için çırpınmaya başlar. Bir taraftan eline geçen nimeti, kendisi faydalandıktan sonra önce ailesi ile bölüşmeli[27] ve evine iyilik taşımalıdır. Diğer taraftan, her türlü kötülüğü yuvasından uzak tutmak için çabalamalı, bu uğurda canını bile verse şehit olacağı müjdesini kulak ardı etmemelidir.[28]

Ailesinin işlerini bizzat üstlenen Yüce Peygamber'i[29] örnek edinen babanın çalışması karşılıksız kalmaz elbette. Resûl-i Ekrem, *"...Allah rızasını umarak ailen için yaptığın her harcamadan muhakkak ecir alırsın, eşinin ağzına koyduğun bir lokmadan bile!"*[30] sözleriyle babanın bu çalışmasının mükâfatlandıracağını müjdeler. Ama mesuliyet sadece ev halkının karnını doyurup sırtını giydirmekle bitmez ki... Kendisinden sonra evlâtlarını başkalarına el açacak kadar perişan bir konumda bırakmaması istenen baba,[31] aynı zamanda onları, huzuru besleyen hayırlı birer fert olarak yetiştirip topluma sunmalıdır. Efendimizin ifade buyurduğu üzere *"Hiçbir baba çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta bulunmamıştır."*[32] Aile

15 B5999 Buhârî, Edeb, 18; M6978 Müslim, Tevbe, 22
16 D2276 Ebû Dâvûd, Talâk, 34-35
17 T1283 Tirmizî, Büyû, 52; DM2507 Dârimî, Siyer, 39
18 M6694 Müslim, Birr, 148
19 N3106 Nesâî, Cihâd, 6
20 T1671 Tirmizî, Cihâd, 2; D2529 Ebû Dâvûd, Cihâd, 31
21 B2620 Buhârî, Hibe, 29; M2325 Müslim, Zekât, 50.
22 B5971 Buhârî, Edeb, 2; M6500 Müslim, Birr, 1
23 B5975 Buhârî, Edeb, 6; M4483 Müslim, Akdiye, 12
24 B5088 Buhârî, Nikâh, 16; M6262 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 62
25 D3530 Ebû Dâvûd, Buyû (İcâre), 77
26 B6139 Buhârî, Edeb, 86; M2734 Müslim, Sıyâm, 186
27 M4711 Müslim, İmâre, 10; D3957 Ebû Dâvûd, Itk, 9.
28 D4772 Ebû Dâvûd, Sünnet, 28-29; N4099 Nesâî, Muhârebe, 23.
29 B676 Buhârî, Ezân, 44; B6039 Buhârî, Edeb, 40.
30 B1295 Buhârî, Cenâiz, 36; M2322 Müslim, Zekât, 48.
31 B1295 Buhârî, Cenâiz, 36; M4215 Müslim, Vasiyye, 8.
32 T1952 Tirmizî, Birr, 33.

için baba aynı zamanda saygıdır, güvendir, rahmettir. Peygamberimizin öğüdü ile eve girerken selâm verip bereketi davet eden[33] bir babanın nezaketi, merhametin de ilk adımıdır. Aynı şekilde ev halkı arasında adaleti gözeten insaflı babayı, kıyamet günü Allah nurdan koltuklara oturtacaktır.[34] Efendimiz babaların duasının mutlaka kabul olunacağını bildirmiştir.[35]

Anne ve babanın elinde çocuk nadide bir emanettir. Bugüne aitmiş gibi görünse de aslında yarınlar için hazırlanması gereken bir emanet... Hassas, kırılgan, ilgiye ve sevgiye ihtiyacı hiç bitmeyen bir candır. Bir imtihandır yavru;[36]sonuçta büyük mükâfatı kazanmak isteyenin hayli emek sarf etmesini gerektiren bir imtihan...

Anne babanın çocukları için göstermeleri gereken itina, daha yavrunun ilk hücreleri bile oluşmadan evvel, şeytanın ondan uzak olması için dua etmeleriyle başlaması dikkat çekicidir.[37] Bu yüzden anne baba, bebek dünyaya geldiğinde kız erkek ayrımı yapmak gibi câhiliye âdetlerinden uzak durarak onu ilâhî bir lütuf olarak görmelidir. Kızı olunca öfkeden yüzü kapkara kesilen ama oğlu olunca bayram eden kara cahillerden olmamalıdır.[38] Bu nimeti bahşeden Rablerine şükürlerinin nişanesi olarak anne babalar akika kurbanı kesebilir,[39] ona güzel bir isim verir[40] ve böylece onun hayatının ilk günlerine bereket dolu dualarla başlamasını sağlayabilirler.[41]

Peygamber Efendimizin, *"Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hıristiyan ya da Mecûsî yapar."*[42] ifadesi, ebeveynin çocuk üzerindeki kalıcı tesirini açık bir dille özetler. İşlenmeye hazır bir cevher olan insan yavrusu, iyiyi kabul etmeye ve güzeli benimsemeye daha doğuştan gönüllüdür. Onun, gözünü açtığı bu yeni âlem ile sağlıklı ilişkiler geliştirebilen erdemli bir kişilik edinmesi, anne babasının kucağında gerçekleşecektir. Aynı zamanda kendisini hidayete ve doğru yola ulaştıracak dinî tercihinin temeli de aile ocağında şekillenecektir.

Peygamberimiz, bebeklikte merhamet,[43] çocuklukta sevgi[44] ve delikanlılıkta anlayış ile[45] büyütülen evlâdın saygı ve uzlaşı sonucu alınan bir kararla evlendirilmesini tavsiye etmiştir.[46]

Boşanmak elbette arzu edilmeyen bir durumdur.[47] Allah Resûlü, boşanarak açıkta kalan kız çocuğunu bağrına basan ve geçimini üstlenen aileyi müjdelemiş ve en hayırlı harcamanın onun geçimi için yapılan harcama olduğunu söylemiştir: *"Size en değerli sadakadan bahsedeyim mi? (Kocasının evinden ayrılarak) senden başka kazancını sağlayacak kimse olmadığı için sana (baba evine) sığınmış kızın (için harcadığın nafaka en faziletli sadakadır)."*[48]

[33] T2698 Tirmizî, İsti'zân, 10
[34] M4721 Müslim, İmâre, 18; N5381 Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 1
[35] D1536 Ebû Dâvûd, Vitr, 29; T3448 Tirmizî, Deavât, 47
[36] Teğâbün, 64/15; Enfâl, 8/28
[37] B141 Buhârî, Vudû', 8; M3533 Müslim, Nikâh, 116
[38] Nahl, 16/58-59; Zuhruf, 43/17.
[39] B5472 Buhârî, Akîka, 2; D2842 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 20-21
[40] D4948 Ebû Dâvûd, Edeb, 61.
[41] B5467 Buhârî, Akîka, 1; B6198 Buhârî, Edeb, 109
[42] B4775 Buhârî, Tefsîr, (Rûm) 2; M6755 Müslim, Kader, 22
[43] HM27416 İbn Hanbel, VI, 340.
[44] M6027 Müslim, Fedâil, 64.
[45] M6013 Müslim, Fedâil, 52
[46] T1107 Tirmizî, Nikâh, 18
[47] D2178 Ebû Dâvûd, Talâk, 3
[48] İM3667 İbn Mâce, Edeb, 3

Peygamberimiz, *"Kendi babası olmadığını bile bile, babasından başka sının oğlu olduğunu iddia eden kişiye cennet haramdır."*[49] buyurur. O hâld onları reddetme veya başka bir soydan geldiğini iddia etme gibi bir hakk da yoktur.[50] Aynı şey bir babanın, çocuğunu evlâtlıktan reddetmesi için d geçerlidir. Çünkü aile ilişkileri sonsuza kadar süren ilişkilerdir. Bu diyard ömürler tükense ve Peygamberimizin ifade ettiği üzere kabre girene kada cenazeyi takip eden aile sonuçta geri dönüp uzaklaşmak zorunda kals bile,[51] öte âlemde yine bir araya gelecekleri umulur. İyiler iyilerle, kötüle kötülerle. Allah Teâlâ'nın bizlere sunduğu her nimet gibi aile hayatı da bi tarafıyla külfet yüklüdür. Sürükleyici ve aldatıcı yüzüyle aile meşgales insana aslî görevini her an unutturabilecek kadar zorlu bir sınavdır: *"E iman edenler! Mallarınız ve evlâtlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasır Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."*[52]

Kimizaman aile fertlerinin çokluğu ile övünen insan,[53] kendisini Rab bine yakınlaştıracak olanın, eşi ya da çocukları değil, salih amelleri oldu ğunu[54] unutur. Hâlbuki gönlünde imanın aydınlığını taşımayan bir kims için, mal ve evlâtlar ile dolu debdebeli bir hayat ateşten kurtulmasına çar olamayacağı gibi,[55] onun azgınlığını ve ateşin yakıcılığını körükleyen bi nitelik de kazanabilir.[56]

Resûlullah'ın, *"İnsan, ailesi, malı, nefsi, çocuğu ve komşusu ile sınanı oruç, namaz, sadaka ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma işte bu sınanm (esnasındaki kusurlarına) kefaret olur."*[57] hadisinde *"sınanma" vesilesi* olara adlandırdığı aile, anne baba çocuk üçgeninde kurulmuş hassas dengele ağıdır. Aynı evi paylaşmak, haklar kadar sorumlulukları da artırmakta canlar yakınlaştıkça huzur için gösterilmesi gereken ihtimam da katlan maktadır. İşte bu noktada Peygamberimiz eşler arası ilişkiyi düzenlerke tek taraflı görev yüklemesi yapmaktan ya da sınırsız özgürlük tanımakta ısrarla kaçınır: *"Dikkat edin! Sizin kadınlar üzerinde hakkınız olduğu gibi, on ların da sizin üzerinizde hakkı vardır."*[58]

Kadın için aile, hayat imtihanının en çetin geçtiği alanlardan biridi Kadın "saliha kadın" olarak nitelenir ve bu niteliğinin karşılığını[59] hak et meye çabalar. Bazen de eşsiz kalır ve yükünü sırtına almakla, ailesi içi harcadığı emekle Peygamber'e komşu olmaya yönelir.[60] Hayırlı bir evlât ye tiştirmek uğruna attığı her adım mükâfata lâyık iken, bazen acısıyla yandığ evlâdının ölümüne sabretmekle de mutlu sona erişir.[61]

[49] 6766 Buhârî, Ferâiz, 29
[50] M217 Müslim, İmân, 112; M3327 Müslim, Hac, 467
[51] B6514 Buhârî, Rikâk, 42; M7424 Müslim, Zühd, 5
[52] Münâfikûn, 63/9.
[53] Sebe', 34/35
[54] Sebe', 34/37; Kehf, 18/46
[55] Âl-i İmrân, 3/10, 116.
[56] Tevbe, 9/85, Mü'minûn, 23/55-56.
[57] M7268 Müslim, Fiten, 26; B525 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 4.
[58] T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; İM1851 İbn Mâce, Nikâh, 3.
[59] M3649 Müslim, Radâ', 64; D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32.
[60] D5149 Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121.
[61] M6698 Müslim, Birr, 151

Aile yükünü omuzlayan baba için *"Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun!"*[62] uyarısı şüphesiz son derece çarpıcıdır. Ailesine harcadığı her kuruşun, sarf ettiği en kıymetli para olarak sevap hanesine yazılmasının[63] yanında, evinin yıllık ihtiyaçları için yatırım yapması da[64] infakının bir parçasıdır.

Peygamberimiz, *"Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır. Ben de aileme karşı en hayırlı olanınızım..."*[65] sözleriyle mümin erkekleri, ailesine iyilikle muamele etmeye çağırır. Evin büyüğü, babası, ailesine karşı güler yüzlü ve tatlı sözlü olmalıdır. Hissettiği güzel duyguları gizlememeli, gördüğü meziyetleri takdir etmekten çekinmemelidir. Torunları ile gülüp oynayan,[66] onlara sımsıkı sarılıp öpen,[67] hatta kucağına alıp hutbe okuyan[68] ve torunu sırtındayken namaz kılan[69] Hz. Peygamber'in tavrı bütün babalara hep örnek olmalıdır.

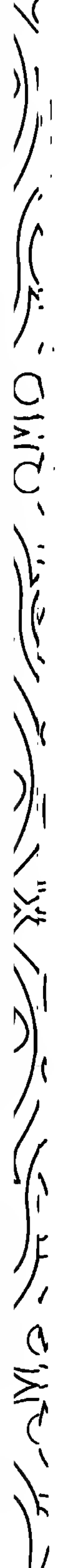
Hz. Peygamber (sav), aile içinde adaletsizliği kesinlikle reddeder.[70] Sevgi konusunda yavrularına eşit mesafede durmayı beceremeyen ebeveyn, gönüllerine söz geçirememekten dolayı belki mazur görülebilir. Ama bunu davranışlarına yansıtmayarak, cinsiyet farkı gözetmeksizin[71] adaleti korumak zorundadırlar. Zira ailede söz hakkına sahip olan her yetişkin, *"Allah'tan korkun ve evlâtlarınız arasında âdil olun!"*[72] emrinin muhatabıdır.

Mümin anne ve babaların, *"Şüphesiz hüsrana uğrayanlar kıyamet gününde kendilerini ve ailelerini hüsrana sokanlardır."*[73] âyetini okuduklarında içleri titrer. Evlerinde mânevî bir iklim oluşturmak ve Allah'ın rızasına erişmek için el ele verirler.[74] Ailelerine af ve afiyet ihsan edip,[75] dünya ve âhirette ihlâsla kendisine bağlı olanlardan eylemesi[76] için Rablerine niyazda bulunurlar.

Sevgili Peygamberimiz, *"Hepiniz birer sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür."*[77] buyururken herkese sorumluluğunu hatırlatmaktadır.

Anne ve babalar olarak biz müminlerin daimî niyazı şudur: *"Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle."*[78]

[62] Tahrîm, 66/6.
[63] M2311 Müslim, Zekât, 39.
[64] B5357 Buhârî, Nafakât, 3 M4575 Müslim, Cihâd, 48
[65] T3895 Tirmizî, Menâkıb, 63
[66] T3784 Tirmizî, Menâkıb, 30; İM144 İbn Mâce, Sünnet, 11.
[67] B2122 Buhârî, Büyû', 49
[68] D1109 Ebû Dâvûd, Salât, 225, 227
[69] N712 Nesâî, Mesâcid, 19
[70] M4182 Müslim, Hibe, 14
[71] D5146 Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121.
[72] B2587 Buhârî, Hibe, 13, M4181 Müslim, Hibe, 13
[73] Zümer, 39/15
[74] Tâ-Hâ, 20/132; M2787 Müslim, İ'tikâf, 7
[75] D5074 Ebû Dâvûd, Edeb 100-101
[76] D1508 Ebû Dâvûd, Vitr, 25
[77] B2409 Buhârî, İstikrâz, 20, M4724 Müslim, İmâre, 20
[78] Furkân, 25/74

AİLE KURMAK
YUVA EDİNMEK

فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ شَبَابًا لاَ نَجِدُ شَيْئًا، فَقَالَ لَنَا
رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ! مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ
فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ..."

Abdullah (b. Mes'ûd) anlatıyor: Evlenmeye imkân bulamayan gençler olarak Hz. Peygamber'in (sav) yanındaydık. Allah Resûlü (sav) bize şöyle buyurdu:

"Ey genç topluluğu! Aranızdan evlenmeye gücü yetenler evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan korumak ve iffeti muhafaza etmek için en iyi yoldur..."

(B5066 Buhârî, Nikâh, 3; M3398 Müslim, Nikâh, 1)

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُضَيِّعَ مَنْ يَقُوتُ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ. وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي."

Ebû Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kişi, sevabını Allah'tan umarak ailesine harcama yaptığında, bu harcama onun için sadaka olur."*

(B55 Buhârî, Îmân, 41; M2322 Müslim, Zekât, 48)

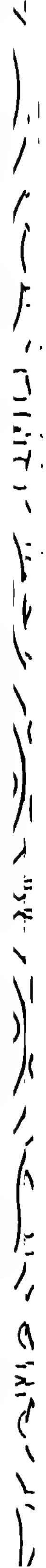
Abdullah b. Amr'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."*

(D1692 Ebû Dâvûd, Zekât, 45)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olandır. Ben de aileme karşı en hayırlı olanınızım."*

(İM1977 İbn Mâce, Nikâh, 50)

Allah Resûlü, kızı Fâtıma'nın evine geldi. Ali'yi aradı gözleri... Rahmet Peygamberi, yanlış giden bir şeyler olduğunu derhâl hissetmiş olmalı ki kızına, "Ali nerede?" veya "Eşin nerede?" diye sormadı. Tıpkı, Tûr'dan dönen ve gördükleri karşısında öfke ve hayal kırıklığı yaşayan Musa Peygamber'e, kardeşi Harun'un, *"Annemin oğlu!"*[1] diye seslenişi gibi, *"Amcanın oğlu nerede?"* diye sordu.[2]

Hz. Fâtıma ile eşi tartışmışlardı. Oysa Hz. Ali eşini ne de çok severdi. Bir defasında Hz. Peygamber'e onun derdini anlatmamış mıydı? Hani Allah Resûlü'nün yanına beraberce gitmişlerdi de utancından meramını dile getirememişti Fâtıma... Ali hemen atılmış, onun adına: "Ey Allah'ın Resûlü! (Onun söyleyemediğini) sana ben anlatacağım." demişti. "Kızın Fâtıma'nın elleri, değirmende buğday öğütmekten nasır tuttu...Tulumla kuyudan su çekmekten, kovanın ipi boynunda iz yaptı... Evini elleriyle süpürüp temizlerken, eteği toz oldu... Yemek tenceresinin ateşinden üstü başı is oldu." demişti.[3]

Hz. Fâtıma babasının sorusuna, "Aramızda bir şey var. Bana kızdı, çıkıp gitti. Gündüz uykusunu yanımda uyumadı." diye cevap verdi. Allah Resûlü Ali'yi arattı. O da üzülmüş olmalıydı. "Ali mescitte." dediler, "Mescidin bir köşesinde uzanmış uyuyor." Allah Resûlü mescide vardığında Hz. Ali'nin üstündeki giysinin sırtından kaydığını ve sırtının toz toprak içinde olduğunu gördü.[4] Allah Resûlü ona yaklaştı, bir taraftan Hz. Ali'nin üzerindeki toprağı silkelerken diğer taraftan, *"Kalk Ebu't-türâb! (topraklı)"* diye ona latife ediyordu.[5] O günden sonra Hz. Ali bu lakapla da anılacaktı.

Huzursuzluk, Peygamber'in sevgi ve rahmet eliyle sükûnet ve ferahlığa dönüştü. Taraf olmadan barıştıran, incitmeden birleştiren Allah Resûlü, küslüğün üstünü sevgi ile örtmüş, bir anlık öfkeden doğan kırgınlığı merhametle silmişti. Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'ya bir aile olduklarını yeniden hatırlatmıştı.

Allah Resûlü'nün aileyle ilgili yüzü aşkın sözü vardır. Hepsi de ailenin önemini anlatır bize...

Aile, insan için çok önemlidir elbette! Anadolu'da ve Hint Yarımadası'nda gelenekselleşmiş bir nikâh duası vardır! "Allah'ım! Bu anlaşmayı bereketli ve mübarek kıl. Yeni evlenen çifti ülfet, muhabbet ve bağlılık

1 Tâ-Hâ, 20/94
2 B3703 Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-nebî, 9
3 D5063 Ebû Dâvûd, Edeb, 99, 100
4 B441 Buhârî, Salât, 58
5 M6229 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 38.

duygularıyla kaynaştır. Aralarına nefret, fitne ve ayrılığın girmesine izin verme. Tıpkı Âdem ile Havva'yı, Muhammed (sav) ile Hatîcetü'l-Kübrâ'yı ve Ali ile Fâtımatü'z-Zehrâ'yı kaynaştırdığın gibi..." Biz bu duada Hz. Ali'nin Fâtıma'ya olan sevgisini görürüz. Hz. Fâtıma'nın eşine olan aşkını duyarız. Her nikâh kıyıldığında duamız, Âdem ve Havva'nın, Allah Resûlü ile Hatice validemizin ve Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın mutlu yuvalarının yâdı olur...

Bütün peygamberler aileleriyle bütünleşmiştir. İbrâhim Peygamber'in baba şefkati ile bereketli sofrasının etrafında ailesini ve misafirlerini toplaması, herkesten önce babası Azer'i tevhide davet etmesi...[6] Yusuf Peygamber'in yaptıkları her şeye rağmen kardeşlerini affetmesi,[7] Yakub Peygamber'in çocukları Yusuf ve Bünyamin için çırpınışı ve döktüğü gözyaşları...[8] Nuh Aleyhisselâm'ın oğlu için yalvarıp yakarması,[9] hep aile bağlarının izah edilemeyen gizli gücünün ifadesi değil midir? Aile olmak nereden alıyordu gücünü?

Allah Teâlâ'nın, *"Ben Allah'ım. Ben Rahmân'ım. (Ana) rahmini ben yarattım. Ona kendi (Rahmân) adımdan ad verdim. Kim akrabalık bağlarını gözetirse ben de onu gözetirim. Kim de akraba ile bağını keserse ben de onunla bağımı keserim."*[10] buyurduğunu dile getiren Peygamber Efendimiz, bu bağın arkasındaki mânevî güce işaret eder gibidir aslında. Bu güç, Rahmân olan Allah'ın inayetidir.

Sıla-i rahim kelimesi, aile bağını Allah'ın rahmet ipine bağlayarak bize yüksek bir hakikati ilham ediyor işte...

Arapça bir sözcük olan "üsre" kelimesi de aile demektir... Üsre, aslında köken olarak "zırh" demektir ...[11] Aile de tıpkı korunaklı bir zırh gibi insanı maddî ve mânevî bakımdan dış dünyadan gelecek olumsuzluklara karşı korumasından dolayı bu ismi almış olsa gerek.

Peygamber Efendimizin, *"Evlenmeye gücü yetenler evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur."* şeklindeki hadisi bizlere evliliğin insanın hürmet ve saygınlığını koruduğunu, iffetli bir hayatı koruma altına aldığını apaçık ifade etmektedir.

'Aile' sözcüğü de insana her an muhtaç olduğunu hatırlatan bir kelimedir... *"Rabbin seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi?"*[12] âyetinin anlamlarından biri de aile sıcaklığına, aile içindeki korunmuşluğa işaret eder. Zenginliğin aile içinde saklı olduğunu anlatır. Kur'an, *"Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de Allah'ın (varlığının ve kudretinin) delillerindendir.*

[6] En'âm, 6/74.
[7] Yûsuf, 12/92.
[8] Yûsuf, 12/84, 87.
[9] Hûd, 11/42.
[10] T1907 Tirmizî, Birr, 9.
[11] LA2/77 İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, II, 77.
[12] Duhâ, 93/6.

Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır."[13] demektedir. Aile, Allah'ın varlığının en çarpıcı alâmetlerindendir.

Aile, Allah'ın rahmeti ile desteklenen, çocuklar ve temiz rızıklar bahşedilerek güzelleştirilen mukaddes bir insanî yapıdır.

İlk aile Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın ailesi, daha ilk andan başlayarak insanın varlığının ailede değer bulduğunu hatırlatır bize... Kendisine kötülük yapmak istemesine rağmen kardeşine el kaldırmayan, babasının öğüdüne kulak veren, aile bağlarını önemseyen Hâbil, Allah'ın rızasını kazanır, onun duası, adağı bir anda makbul olur Allah katında. Hani kardeşleri Yusuf'a, *"Demek Allah seni bize tercih etmiş. Çünkü biz hata ettik."*[14] demişlerdir ya! Sıla-i rahimi kuvvetlendirmek Allah'ın desteğini almaktır aslında. Aile bağlarını koparmak ise, adım adım felâkete sürüklenmektir Kâbil gibi...

Tarih, zaman zaman aile bağlarının koptuğuna da şahittir. İslâmiyet öncesinde normal evliliklerin yanında, zina edenler, sapık cinsel ilişkilere girenler, geçici bir süreliğine evlilik sözleşmesi yapanlar, çocuk sahibi olmak için eşini asil bir erkeğe sunanlar ve hatta babasının ölümünden sonra üvey annesiyle evlenenler insanlığa kara bir leke çalmışlardır.[15] Ayrıca aile hayatının unutulduğu sosyal çevrelerde cinsel sapkınlık ve eğilimlere de rastlanır. İslâm dini ailenin varlığını tehdit eden tüm gayri meşru ilişkileri yasaklar.[16] Allah bu tür gayri meşru beraberlikleri kaldırmış, mutlu bireylerden oluşan huzurlu bir toplum için, *"Aranızdan bekâr olanları evlendirin..."*[17] âyeti ile aile yuvaları kurmayı öğütlemiştir insanlığa. Resûlullah da, *"Ey gençler! Aranızdan evlenmeye gücü yetenler evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur..."*[18] sözüyle evlilik dışındaki tüm anlamsız ve nefsanî beraberliklere set çekmiştir.

Aile olmak, bir bütünü tamamlamak demektir. Kur'an'ın ifadesiyle eşlerin birbirlerine örtü olmaları demektir.[19] Eş olmak, kişinin kendi eksikliğini kabul edip eşiyle tamamlanması, kemale doğru adım atması, eşinin onu bir örtü gibi sarıp sarmalamasıdır. Aile Allah'ın en büyük nimetlerindendir. Muhabbetin, neşenin ve lezzetin paylaşılarak kıymet kazandığı yerdir.

Allah Resûlü aileyi hem bir bereket kaynağı hem de büyük bir zenginlik olarak değerlendirmektedir. Efendimiz yeni evlenen bir insanı tebrik ederken, *"Allah mübarek etsin, sana bereketler ihsan etsin, eşini de seni de hayır ve iyiliklerde ortak etsin."* diye dua ederdi.[20] Gerçekten aile, inanan bir insan için bereketin hiç kapanmadığı bir kapıdır. Bu kapıdan dualarla girmek, sevgi, şefkat ve merhamet duygularıyla yuvayı mâmur etmek gerekir.

[13] Rûm, 30/21
[14] Yûsuf, 12/91.
[15] "Aile", *DİA*, II, 198.
[16] Nisâ, 4/15-16; İsrâ, 17/32; Nûr, 24/2-3, 30-31; Furkân, 25/68
[17] Nûr, 24/32.
[18] B5066 Buhârî, Nikâh, 3, M3398 Müslim, Nikâh, 1
[19] Bakara, 2/187.
[20] D2130 Ebû Dâvûd, Nikâh, 35-36.

Ailenin en önemli rızkı, cennetten birer meyve olan çocuklardır. Çocukların ağzı dualı anne ve babaları, bu cennet meyvesinin kıymetini hiç bilmez olur mu? Çocuklar anne ve babalara bir emanettir çünkü. Daha ilk andan itibaren anne baba, gönüllerinin tüm aklığıyla çocuklarını yuvalarına buyur ederler. Allah Resûlü, *"Biriniz, eşiyle ilişkiye gireceğinde, 'Bismillâh, Allah'ım, şeytanı bizden uzak tut. Şeytanı bize bahşedeceğin rızıktan (çocuktan) da uzak tut.' diye dua eder de onların (bu birleşmeden) bir çocukları olursa, şeytan o çocuğa zarar veremez."* buyurmaktadır.[21]

Peygamber Efendimiz bir defasında Hz. Ömer'e, asıl hazinenin altın ve gümüşte aranmaması gerektiğini anlatan şu sözleri söylemiştir: *"(Ey Ömer!) Bir kişi için olabilecek en kıymetli hazinenin ne olduğunu sana söyleyeyim mi? O, saliha/iyi kadındır. Kocası ona baktığı zaman içini sevinç kaplar, kocası ondan bir şey yapmasını istediğinde yapar, kocası yanında olmadığı zaman (onun haklarını ve saygınlığını) korur."*[22]

Allah Resûlü'nün ifadesiyle saliha bir eş âdemoğlunun üç mutluluğundan biridir. Kötü eş ise mutsuzluk kaynağıdır.[23] Fakat pek çok insan gelip geçici heveslerin peşine takılır, evliliklerini anlamsız şeyler üzerine kurmaya kalkar. Efendimiz kendi toplumundaki eğilimleri dikkate alarak ashâbına şöyle seslenmiştir: *"Bir kadınla dört şey için evlenilir: Malı, asaleti, güzelliği ve dini için. Sen dindar olanı seç ki elin bereket görsün."*[24]

Öte yandan Allah Resûlü, eşlerin birbirlerinin birtakım kusurlarını büyütmemelerini de ister. Peygamberimiz, *"Mümin bir kimse mümine olan eşine nefret beslemesin; (çünkü) onun bir huyunu beğenmezse de hoşlanacağı başka bir huyu mutlaka vardır."*[25] uyarısında bulunmaktadır.

Allah Resûlü aileler olarak akrabalarla ilişkiler konusunda da şöyle buyurur: *"Akrabalık ilişkilerinizi sürdürebilmeniz için sülalenizi tanıyınız. Çünkü akrabalar arası bağların canlı tutulması ailede sevgi bağlarını güçlendirir, insanı varlıklı kılar, ömrü uzatır."*[26] Şu var ki, aile reisi önce kendi ailesine sahip çıkmalıdır. Sevgili Peygamberimizin, *"Bir kişi, sevabını Allah'tan umarak ailesine harcama yaptığında, bu harcama onun için sadaka olur."*[27] ifadeleri, aile reisini kendi ailesinin bakımını üstlenmesi ve ihtiyaçlarını gidermesi için teşviktir. İnsan, kazandığını öncelikle kendisi ve ailesi için harcamalıdır. Sonra akrabanın, sonra hâlâ imkânı varsa başkalarının ihtiyaçlarını karşılamalıdır.[28]

Aile, ekonomik bir birlik olduğu kadar, âdil bir paylaşma ortamıdır da. Burada sevgi, kanaat, yemek, mutluluk ve acılar ayrımsız paylaşılır. Bu bakımdan anne ve baba, sorumluluklarına uygun hareket etmeli ve ço-

21 B141 Buhârî, Vudû', 8.
22 D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32.
23 TM207 Tayâlisî, *Müsned*, I, 114.
24 M3635 Müslim, Radâ', 53.
25 M3645 Müslim, Radâ', 61.
26 T1979 Tirmizî, Birr, 49.
27 B55 Buhârî, Îmân, 41; M2322 Müslim, Zekât, 48.
28 M2313 Müslim, Zekât, 41.

cuklarını ihmal etmemelidir. Onun için Peygamber Efendimiz, *"Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."*[29] buyurur.

Aile, çocuklara güzel ahlâkın aşılandığı yerdir: *"Bir baba çocuğuna güzel ahlâktan daha değerli bir bağışta bulunmaz."*[30] Hayâ ve edep çocuklara verilebilecek en güzel değerlerdir. Allah'a olan inancını yitirdiği zaman insan zavallı bir hâle gelebilir. Câhiliyede öyle babalar vardı ki kızlarını ve hizmetçilerini kötü yola sevk edebiliyorlardı. Oysa Allah, *"Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın."*[31] buyuruyordu.

Ailede bulunan herkes kendince katkıda bulunur bu yuvaya. Çocuklar anne ve babaların yardımcısıdır. Eşler birbirlerinin üstüne titrer. Anne ve baba çocuklarını gözetir. Ailede bir büyük varsa saygı görür. O, tecrübesiyle, anaçlığıyla veya babacanlığıyla ailenin sağlam bir payandası olur. Geleneksel aile hayatımızda yaşlılar, hayatlarını evlâtları ve torunlarıyla bir arada geçirirdi. Günümüzde bu durum sanayileşme ve şehirleşmeye bağlı olarak biraz değişse de, *"Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa kendilerine 'Öf!' bile deme, onları azarlama, ikisine de güzel söz söyle!"*[32] âyeti bizi tüm canlılığıyla anne ve babamıza iyilik yapmaya sevk etmektedir.

Bencilliğe yer yoktur ailede, sürekli bir yardımlaşma vardır. Esved şöyle diyor: "Ben Allah Resûlü'nün eşi Âişe'ye, 'Peygamber Efendimiz evinde ne yapardı?' diye sordum. Hz. Âişe, 'Allah Resûlü ailesinin işiyle ilgilenirdi, yani ailesinin hizmetinde bulunurdu. Namaz vakti gelince de namaza çıkardı.' diye anlattı." Hanımına yardım etmekten yüksünmeyen örnek bir eştir Efendimiz.[33] O bunu bizzat şöyle ifade eder: *"Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olandır. Ben de aileme karşı en hayırlı olanınızım."*[34]

Allah Resûlü'ne göre aile için ne yapılsa azdır. Allah Resûlü, *"Ailesini savunurken ölen şehittir."*[35] buyurur. İnsan gerektiğinde ailesi için canını bile feda edebilmelidir. Aile, vefanın fedakârlıkla, imanın ihsanla, bilginin hikmetle, sevginin hürmetle harmanlandığı yerdir. Bundan sonra bereket kendiliğinden gelir.

Aile yapısı sağlıklı olan toplum da sağlamdır. Hz. Peygamber, *"Kadını, kocası aleyhinde kışkırtan bizden değildir."*[36] buyurmak suretiyle aileye dışarıdan yapılan müdahalelerin tehlikesine işaret eder. Bir defasında kayınbiraderine, cinselliğini çağrıştıracak şekilde bir kadından söz eden bir kimseyi duyan Allah Resûlü, *"Bu, bir daha yanımıza gelmesin."*[37] buyurarak aile huzurunu kaçıracak kimselerin aile içine girmesine engel olunmasını istemiştir.

[29] D1692 Ebû Dâvûd, Zekât, 45
[30] T1952 Tirmizî, Birr, 33.
[31] Nûr, 24/33.
[32] İsrâ, 17/23
[33] B676 Buhârî, Ezân, 44
[34] İM1977 İbn Mâce, Nikâh, 50.
[35] N4099 Nesâî, Muhârebe, 23
[36] D2175 Ebû Dâvûd, Talâk, 1, D5170 Ebû Dâvûd, Edeb, 125-126.
[37] B5235 Buhârî, Nikâh, 114.

Ailenin mutluluğu için gerekli özveri gösterilmesine rağmen eşler arasında hâlâ önü alınamayan problemler devam ederse, iki tarafın ailelerinden sevgiyi ve bağlılığı küllerinden arındıracak âdil ve ileri görüşlü kişilere iş düşer.[38] Bir aileyi kurtarmak için her şey yapıldıktan sonra boşanma nihaî çaredir. Belki de çaresizliğin bir ifadesidir ve her ne kadar helâl kılınmışsa da Allah'ın asla hoşlanmadığı bir adımdır.[39]

Ailemiz, hayat boyu sahip olacağımız ahlâk, akıl ve şuurun temellerinin atıldığı, ruhlarımızın mânevî değerlerle beslendiği sıcacık yuvamızdır. Ailede ibadetin tadına varırız; kardeşliğin anlamını, anne babalığın şerefini, evlât olmanın güvenini keşfederiz. Ailede kendimize, yakınlarımıza ve bütün dünyaya bir anlam biçeriz. Aile ile paylaşmayı, geçinmeyi, sıkıntıyı hep birlikte göğüsleyip mutluluğu hep beraber yaşamayı öğreniriz.

38 Nisâ, 4/35.
39 D2177 Ebû Dâvûd, Talâk, 3.

EVLENMEK
HAYATI PAYLAŞMAK

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"النِّكَاحُ مِنْ سُنَّتِي. فَمَنْ لَمْ يَعْمَلْ بِسُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي، وَتَزَوَّجُوا،
فَإِنِّي مُكَاثِرٌ بِكُمُ الأُمَمَ..."

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetime uygun davranmazsa benden değildir. Evlenin. Çünkü ben (kıyamet günü diğer) ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim..."
(İM1846 İbn Mâce, Nikâh, 1)

فقالَ عبْدُ اللَّهِ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ شَبَابًا لاَ نجدُ شَيْئًا، فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ، مَنِ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فإنَّهُ أغَضُّ لِلْبَصَرِ، وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ، فَإِنَّهُ لَهُ وِجَاءٌ."

عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"أَنْكِحُوا الصَّالِحِينَ وَالصَّالِحَاتِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لأَرْبَعٍ: لِمَالِهَا وَلِحَسَبِهَا وَجَمَالِهَا وَلِدِينِهَا، فَاظْفَرْ بِذَاتِ الدِّينِ تَرِبَتْ يَدَاكَ."

Abdullah (b. Mes'ûd) anlatıyor: Biz Hz. Peygamber'in (sav) yanında olan ve evlenme imkânı bulamayan gençlerdik. Resûlullah (sav) bize şöyle buyurdu: *"Ey gençler! Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur. Evlenme imkânı bulamayan da oruç tutsun. Çünkü orucun, kişi için şehveti kesme özelliği vardır."*

(B5066 Buhârî, Nikâh, 3)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İyi erkeklerle iyi kadınları (birbirleriyle) evlendirin."*

(DM2212 Dârimî, Nikâh, 10)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kadınla dört şeyden dolayı evlenilir: Malı, soyu, güzelliği ve dini için. Sen dindar olanını seç. (Aksi hâlde) fakr u zarurete duçar olursun!"*

(B5090 Buhârî, Nikâh, 16)

Peygamber ocağında yetişen Enes b. Mâlik'in bize anlattığına göre, ibadete düşkün üç sahâbî Allah Resûlü'nün gece ve gündüz yapmış olduğu nafile ibadetleri öğrenmek üzere onun evine geldiler. Belli ki Peygamberimizin bütün Müslümanlarla birlikte eda ettiği farz ibadetler dışında evinde iken Rabbine kulluğunu nasıl arz ettiğini merak ediyorlardı. İnananlara örnek olması bakımından aile yaşantılarını dahi gizlemeyen annelerimizden Peygamberimizin ibadet hayatı hakkında bilgi alınca bunun kendilerine az geleceğini düşündüler ve "Biz nerede, Peygamber nerede? Şüphesiz Allah onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır!" dediler. Bu sebeple içlerinden biri, "Ben bundan böyle geceleri daima namaz kılacağım!" dedi. Diğeri, "Ben her zaman oruç tutacağım ve oruçsuz günüm geçmeyecek!" dedi. Üçüncüsü ise, "Ben de hanımlardan ayrı yaşayacağım, evlenmeyeceğim!" diyerek söz verdi. Onlar bu sözleri söylerken Resûlullah (sav) çıkageldi ve şöyle buyurdu: *"Şöyle şöyle söyleyen sizler misiniz? Allah'a yemin ederim ki, ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve en çok sakınanınızım. Bununla beraber ben bazen oruç tutarım, bazen oruç tutmam. (Gecenin bir kısmında) nafile namaz kılar, (bir kısmındaysa) uyurum. Ben, kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden değildir."*[1]

Peygamberimizin sütkardeşi olan Osman b. Maz'ûn da benzer bir ruh hâline bürünerek dünyadan el etek çekmeye karar vermişti. Hatta kendisini ibadete öylesine adamıştı ki, bakımlı bir hanım olan eşi Havle'yi bile gözü görmez olmuştu. Havle'nin dağınık ve mutsuz görünümü Peygamber Efendimizin dikkatini çekince Hz. Âişe'ye bunun sebebini sormuş, o da eşinin bütün günü oruçla ve bütün geceyi namazla geçirmesinden dolayı Havle'nin, eşi olmayan bir kadın gibi kendini bıraktığını anlatmıştı. Bunun üzerine de Peygamber Efendimiz Osman'ı yanına çağırarak, *"Yoksa benim hayat tarzımdan yüz mü çevirdin?"* diye çıkıştıktan sonra inananları dengeli bir hayata çağıran şu cümleleri tekrarlamıştı: *"Ben hem uyurum, hem namaz kılarım. Bazen oruç tutarım, bazen de tutmam. Kadınlarla da evlenirim. Allah'tan kork ey Osman! Bilesin ki, ailenin senin üzerinde hakkı var,*

[1] B5063 Buhari, Nikah, 1

misafirinin senin üzerinde hakkı var, vücudunun senin üzerinde hakkı var. Bazen oruç tut, bazen tutma, biraz namaz kıl biraz da uyu!"[2]

Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın anlattığına göre, Osman b. Maz'ûn'u örnek alarak kendini tamamen ibadete vermek için kadınlardan uzak duran, hatta işi kendilerini hadımlaştırmaya kadar vardırmayı düşünen bir grup zâhid sahâbe daha vardı. Ancak Resûlullah'ın Osman'a olan uyarılarını duyunca bu işten vazgeçtiler.[3] Zira Allah Resûlü'nün getirdiği mesaj, tabiî ve fıtrî ihtiyaçları yok saymıyordu. Önemli olan, iffetli bir hayat çerçevesinde eşe duyulan ihtiyacı meşru bir şekilde gidermekti. Temiz ve iffetli bir hayat sürmenin yolu ise ilk insandan beri var olan aile idi. Bu yüzden İslâm'da evlenip aile kurma özendirilirken[4] bekâr kalma, hatta ömür boyu evlenemeyecek şekilde kendisini hadımlaştırma yasaklanmıştır.[5] Allah'a daha fazla ibadet edebilmek gayesiyle de olsa aile hayatının terkine ve cinsel duyguların köreltilmesine izin verilmemiştir.

Resûlullah, evliliği ve eşini ihmal edenlere yönelik uyarılarıyla ileride dinde çıkabilecek aşırılıkların yolunu daha baştan kapatmıştı. Yemek, içmek, dinlenmek, evlilik, sosyal hayatın içine karışmak gibi dünyevî zevk ve ihtiyaçlardan uzaklaşmanın takva olmadığını belirtmişti. Dünya ile irtibatı kesip sadece ibadetle meşgul olmayı ruhbanlık olarak değerlendirmiş ve yasaklamıştı.[6] Evlilik, peygamberlerin değişmeyen sünnetlerindendir[7] ve peygamberlerin de eşleri ve çocukları olmuştur.[8] Risâlet öncesinde Hz. Hatice ile, onun vefatından sonra da diğer eşleriyle evlenmiş olan Sevgili Peygamberimiz, "*Evlenmek benim sünnetimdir. Kim benim sünnetime uygun davranmazsa benden değildir. Evlenin. Çünkü ben (kıyamet günü diğer) ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim...*"[9] buyurmuştur. Allah Resûlü'nün bu uyarısı dışlama olarak değil, evliliğe teşvik olarak anlaşılmalıdır.

Ailenin temeli olan evliliğin fert ve toplum açısından pek çok faydası vardır. Her şeyden önce evlilik, karşı cinsler arasında huzur ve sevgi kaynağıdır. Kadın ve erkek evlilik yoluyla sükûn ve mutluluğa kavuşur. Allah'ın evlilik yoluyla eşler arasında sevgi, şefkat, merhamet, kaynaşma ve yakınlaşma duygularını yaratması O'nun varlığının işaretlerindendir.[10]

Evlilik, kişiyi günahlardan ve çeşitli kötülüklerden alıkoyar. "İffet" kavramıyla ifade edilen bu koruma, Kur'an'da kurtuluşa eren müminlerin özellikleri arasında sayılmıştır.[11] Ancak iffetli olmak sadece mahrem yerlerin haramdan korunmasıyla sınırlı değildir. İffeti korumak, günaha

2 [illegible] Dârimî, Nikâh, 3
3 [illegible]
4 [illegible]
5 [illegible] Buhârî, Nikâh [illegible]
6 [illegible] Dârimî [illegible]
7 [illegible]
8 [illegible]
9 [illegible]
10 Rûm, 30/21
11 Mü'minûn, [illegible]

yaklaştıracak vesile ve ortamlardan uzak durmayı da kapsar. Bundan dolayı Yüce Allah mümin erkeklerin ve mümin kadınların gözlerini harama bakmaktan sakınmalarını emreder.[12] Kur'an'da kadın ve erkek, birbirlerini bürüyüp koruyan ve tamamlayan birer elbiseye benzetilmektedir.[13] Eşlerin birbirlerine örtü olmaları, şehvet duygularını kontrol edip kötü yollara düşmekten kaçınmaları, birbirlerinin iffetlerini koruyarak ahlâkî bir bütünlük oluşturmaları demektir. Kur'an'da evlilik için, muhafazalı ve iffetli olmak anlamına gelen "muhsan"[14] tabirinin kullanılması da çiftlerden her birinin evlenmekle günahtan, şehvetin baskısından, hayatın birtakım tehlikelerinden korunmuş olacağını göstermektedir. Nitekim bazı rivayetlerde, *"Kişi evlendiğinde dinin yarısını tamamlamıştır. Diğer yarısı için de Allah'tan korksun!"* denilmektedir.[15]

Sevgili Peygamberimiz özellikle gençlerin evlilik hayatıyla yakından ilgilenmiş, onlara maddî ve mânevî yardımlarda bulunmuştur. Evlenmeye gücü yetenlerin gecikmeksizin evlenmelerini tavsiye etmiştir. Çünkü evlilik, iffetli, huzurlu ve güvenli bir hayatın temel taşıdır. Nesil emniyeti, temiz ve sağlıklı bir toplum ancak bu sayede güvence altına alınabilir. Bu bağlamda Abdullah b. Mes'ûd'un anlattığına göre, Allah Resûlü bir gün çevresindeki gençlere şöyle buyurmuştur: *"Ey gençler topluluğu! Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur. Evlenme imkânı bulamayan da oruç tutsun. Çünkü orucun, kişi için şehveti kesme özelliği vardır."*[16]

Bekârların evliliği konusundaki sorumluluğu bütün müminlere yükleyen Yüce Allah şöyle buyurur: *"Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."*[17]

Peygamber Efendimiz de *"İyi erkeklerle iyi kadınları (birbirleriyle) evlendirin."*[18] buyurarak ilâhî emri bir kez daha teyit etmiştir. Yine Peygamberimizin ifadesine göre, Yüce Allah'ın, iffetini korumak için evlenene yardım etmesi bir haktır.[19] Allah Resûlü bizâtihi insanların aile hayatlarını yakından takip ederek bu emri uygulamaya çalışmıştır. Onun yolundan giden sahâbe de gençleri evlendirme konusunda duyarlı davranmıştır. Sahâbe içerisinde imkânı olduğu hâlde evlenmeyen genç olmadığı gibi, eşini kaybedenlerin veya eşinden ayrılanların da uzun süre dul kalmadıkları, bir an önce evlenmeye çalıştıkları görülmüştür. Evliliğin ne denli önemli olduğunu bildikleri için onlar, bu konuda daima birbirlerine yardımcı ol-

12 [illegible]
13 [illegible] 2/187
14 [illegible]
15 [illegible]
16 [illegible]
17 [illegible] 32
18 [illegible] 212 [illegible]
19 [illegible]

muşlardır. Örneğin Osman b. Affân, henüz genç olan Abdullah b. Mes'ûd'u Mina'da bir kenara çekerek arzu ederse kendisini evlendirmek istediğini belirtmiş,[20] İbn Abbâs ise Saîd b. Cübeyr'e evlenmesini tavsiye etmiştir.[21]

Bazı dinî inanç mensuplarınca bir tür dindarlık belirtisi olarak görülen bekâr kalma (ruhbanlık/tebettül), İslâm'da hoş görülmemiştir.[22] Evlilikle ilgili bazı yanlış anlayış ve uygulamaları düzelten Peygamberimiz, dinî kaygılarla da olsa evlilikten uzak durulmasına karşı çıkmıştır. Tıpkı Osman b. Maz'ûn gibi daha fazla ibadet edebilmek amacıyla ailesini ihmal eden güzide sahâbîsi Abdullah b. Amr'a yaptığı uyarılar bunun açık bir örneğidir.[23] Ancak tarih boyunca İslâm âlimleri arasında ekonomik yetersizlik, ilmî yoğunluk ve diğer bazı sebeplerle –az da olsa– evlenmeyenler olmuştur. Çeşitli asırlarda, Taberî, Zemahşerî, Nevevî, İbn Teymiyye ve Muhammed Hamidullah gibi hayatlarını tamamen ilme vakfeden bekâr âlimlere rastlanmaktadır. Şüphesiz ideal ve yaygın olan tutum, Hz. Peygamber'in yolunu izlemektir.

Evlilikte çoğu zaman göz önünde bulundurulan tercih sebepleri zenginlik, soyluluk, güzellik ve dindarlıktır. Ancak insanlar genellikle geçici vasıflar olan zenginlik, soyluluk –ki günümüzde bunun yerini kariyer evliliği almıştır– ve fiziksel güzelliğe önem verirler ve esas kalıcı olan ahlâk güzelliğini ve dindarlığı ihmal ederler. Peygamber Efendimiz, *"Kadınla dört şey için evlenilir: Malı, soyu, güzelliği ve dini için. Sen dindar olanını seç ki iki elin bereket görsün!"*[24] buyurarak, evlenecek kişileri geçici heveslere ve zevklere kapılmama konusunda uyarmış, dindarlık ve huy güzelliğini öncelikli olarak değerlendirmelerini, bu sayede berekete nail olmalarını istemiştir. Çünkü kadın ile ruhî kaynaşmayı sağlayan, şeklî ve zâhirî beraberliği samimi kılan, onun iffetidir yani kötü huylardan uzak, temiz ve pâk bulunması, çirkin sayılan şeylerden arınmış olmasıdır. Aynı durum erkek için de geçerlidir. Bu yüzden eş sevgisi sadece geçici olan fizikî güzelliğe bağlanmamalıdır. Zira fiziksel güzelliğin gün gelip yok olmasıyla insan en muhtaç olduğu dönemde beklediği ilgi ve sevgiyi kaybedebilir. Kadının en cazip yanı ve asıl güzelliği ise kadınlığa has zarafet ve nezaket içindeki davranışlarıdır. En değerli yönü de samimi ve nûrânî şefkatidir. Onun bu güzelliği ömrünün sonuna kadar artarak devam eder. Bu kalıcı güzelliği sayesinde ona olan sevgi muhafaza edilmiş olur. Ancak genç sahâbî Câbir'e yaptığı gibi,[25] Peygamberimizin evlilikle ilgili gençlere tavsiyelerinde duygusal yakınlığa ve fiziksel güzelliğe de yer verdiği bilinmektedir.

[20] B5065 Buhârî, Nikâh, 2
[21] B5069 Buhârî, Nikâh, 4
[22] Hadid, 57/27; B5073 Buhârî, Nikâh, 8; T1082 Tirmizî, Nikâh, 2.
[23] M2730 Müslim, Sıyâm, 182.
[24] B5090 Buhârî, Nikâh, 16
[25] B5079 Buhârî, Nikâh, 10.

Evlenecek çiftler rızkı verenin Allah olduğunu hatırlamalı, ekonomik endişelerin evliliklerini zedelemesine izin vermemelidirler. Aileler de bu konuda anlayışlı davranmalı, evliliği kolaylaştırmak için ellerinden geleni yapmalıdırlar. *"En hayırlı nikâh en kolay olanıdır."*[26] hadisi hem evlenecek çiftlere hem de ailelerine rehber olmalıdır. Aksi takdirde evlilik yolu tıkanır, toplumda bozulma ve ahlâkî çöküntü başlar. Günümüzde evliliklerin çok pahalı olması sebebiyle evlenmek istedikleri hâlde evlenemeyen Müslüman gençlerin durumu, bazı ülkelerdeki en önemli sosyal problemler arasında sayılabilmektedir. Ekonomik nedenlerle sıcak bir aile yuvası kuramadan orta yaşlara giren bu kimselerin hayattan beklentileri, ümitleri, hayalleri, planları tükenebilmektedir. Bu durum onları bazen psikolojik rahatsızlıklara, bunalımlara, hatta intihara, bazen de nefse uyup evlilik dışı ilişkilere sürükleyebilmektedir.

Netice olarak İslâm, iffetli bir toplum oluşturmak için evlilik dışı ilişkileri şiddetle yasaklamış, buna karşın evliliği özendirmiş ve kolaylaştırmıştır. İslâm'a göre doğal ve fıtrî bir gereklilik olan evlilik, hem kadın ve erkek için huzur ve sükûn kaynağıdır hem de yeni nesillerin sağlıklı olarak yetişebildiği en uygun ortamdır. Yapılan ideal bir evlilik, eşlerin hem dinî hayatlarını hem de ırzlarını ve nesillerini koruma altına alacaktır. Müslüman bir bireyin mutluluğu, uygun bir evlilikle; huzurlu bir toplum ise sağlam temeller üzerine kurulmuş aile yuvalarıyla sağlanacaktır. Diğer bir ifade ile ailenin korunması, toplumun da korunması ve geleceğe ümitle bakabilmesi anlamına gelecektir.

Şüphesiz herkes mutlu bir evlilik yapmak ister. Bu amaçla gerekli çabalar gösterildikten ve şartlar yerine getirildikten sonra, aile huzurunun devamı için ayrıca dua da edilmelidir. Bu noktada Kur'an'da, *"Rahmân'ın kulları"*nın ağzından müminlere öğretilen şu duayı dilden düşürmemekte fayda vardır: *"Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle."*[27]

[26] D2117 Ebû Dâvûd, Nikâh, 30-31

[27] Furkân, 25/74.

EŞ
İNSANIN ÖTEKİ YARISI

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ... يَقُولُ:
"تَزَوَّجُوا الْوَدُودَ الْوَلُودَ، إِنِّي مُكَاثِرٌ الْأَنْبِيَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Sevgi dolu, doğurgan kadınlarla evleniniz. Çünkü ben kıyamet gününde peygamberlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim."
(HM12640 İbn Hanbel, III, 159)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"تَخَيَّرُوا لِنُطَفِكُمْ وَانْكِحُوا الأَكْفَاءَ وَأَنْكِحُوا إِلَيْهِمْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لأَرْبَعٍ: لِمَالِهَا وَلِحَسَبِهَا وَجَمَالِهَا وَلِدِينِهَا، فَاظْفَرْ بِذَاتِ الدِّينِ تَرِبَتْ يَدَاكَ."

عَنْ أَبِي حَاتِمٍ الْمُزَنِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِذَا جَاءَكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَخُلُقَهُ فَأَنْكِحُوهُ، إِلاَّ تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الأَرْضِ وَفَسَادٌ..."

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهُ:
يَا عَلِيُّ، ثَلاَثٌ لاَ تُؤَخِّرْهَا: الصَّلاَةُ إِذَا آتَتْ، وَالْجَنَازَةُ إِذَا حَضَرَتْ، وَالأَيِّمُ إِذَا وَجَدْتَ لَهَا كُفْؤًا."

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Birlikte olacağınız eşler konusunda seçici davranın, denginizle evlenin. (Kızlarınızı da) emsalleriyle evlendirin."*

(İM1968 İbn Mâce, Nikâh, 46)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kadınla dört şeyden dolayı evlenilir: Malı, soyu, güzelliği ve dini için. Sen dindar olanını seç. (Aksi hâlde) fakru zarurete duçar olursun!"*

(B5090 Buhârî, Nikâh, 16)

Ebû Hâtim el-Müzenî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Dinini ve ahlâkını beğendiğiniz bir kimse size (dünür olarak) geldiğinde onu (kızınızla) nikâhlayın. Böyle yapmazsanız, yeryüzünde fitne ve bozgunculuk çıkar..."*

(T1085 Tirmizî, Nikâh, 3)

Ali b. Ebû Tâlib'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) ona şöyle buyurmuştur: *"Ey Ali! Üç şeyi geciktirme: Vakti geldiğinde namazı (kılmayı), hazır olduğunda cenazeyi (defnetmeyi), dengini bulduğun zaman eşi olmayan kadını (evlendirmeyi)."*

(T171 Tirmizî, Salât, 13; T1075 Tirmizî, Cenâiz, 73)

Bir gazve dönüşüydü. Zayıf ve yorgun devesi, Câbir b. Abdullah'ı kafileden biraz geri bırakmıştı. Durumu fark eden Resûlullah (sav), Câbir'in yanına gitti. Ona yardım etti ve devesini yola koydu. Yolculuğun kalan kısmını beraber sürdürdüler. Sohbet sırasında Resûlullah bir ara sözü evliliğe getirdi ve henüz gençlik çağında olan bu sahâbîye sordu: *"Evlendin mi Câbir?"* "Evet, ey Allah'ın Resûlü." diye cevapladı Câbir. Hz. Peygamber bu sefer, *"Bakire ile mi yoksa dul ile mi?"* diye sordu. Câbir, "Dul ile." dedi. *"Bakire birini alsaydın da, birbirinizle oynaşsaydınız ya!"* dedi Allah Resûlü. Câbir durumu şöyle açıkladı: "Ey Allah'ın Resûlü! Babam Uhud günü öldürüldü. Geriye dokuz kız bıraktı. Yani benim dokuz kız kardeşim var. Ben de onları bir arada tutacak, saçlarını tarayacak (bakımlarını yapacak) ve onlara göz kulak olacak bir kadınla evlenmek istedim." Bunun üzerine Allah Resûlü: *"Doğru yapmışsın, artık sen (Medine'ye) varıyorsun. Akıllı davran (eşine karşı görevini ihmal etme)."* buyurdu. Medine'ye geldiklerinde de ona maddî yardımda bulundu.[1]

Hz. Peygamber, fizikî ve ruhî bir beraberlik olan evlilikte kişinin eşiyle gülüp eğlenmesinin, kaynaşıp hemhâl olmasının doğal bir ihtiyaç olduğuna ve evlenirken bunun göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret etmişti. Evliliklerin daha uyumlu ve devamlı olması için şartların imkân verdiği ölçüde en uygun şekilde eş seçimi yapılması gerekliydi. Allah Resûlü'nün eş seçimi konusunda dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiye ve uyarıları her ne kadar erkeklere hitap ediyor görünse de taşıdığı hükümler bakımından her iki cinsi de kapsamaktaydı. Peygamber Efendimizin tavsiyelerinde bekârete vurgu yapması, eşlerin birbirlerine daha kolay alışıp bağlanmalarını temin etmeye yönelikti. Nitekim kendisi de Hz. Âişe'nin dul ve bakire arasında tercih yapması istenildiği takdirde hangisini seçeceği yönündeki iması üzerine bakire olana işaret etmişti.[2] Bununla beraber Hz. Peygamber, *"Bakire kızlarla evlenmeye bakın. Çünkü onlar daha tatlı sözlü, çocuk doğurmaya daha yatkın ve daha kanaatkârdırlar."*[3] buyurmuştu. Yanına gelip, "Ben soylu ve güzel bir kadın buldum; yalnız

[1] B2097 Buhârî, Büyû', 34, B4052 Buhârî, Megâzî, 18
[2] B5077 Buhârî, Nikâh, 9
[3] İM1861 İbn Mâce, Nikâh, 7

çocuğu olmuyor, onunla evleneyim mi?" diye soran bir kişiye, *"Hayır."* diye cevap vermiş, adamın ikinci gelişinde de ona izin vermemiş, üçüncü gelişinde ise, *"Sevgi dolu, doğurgan kadınlarla evlenin. Çünkü ben kıyamet gününde peygamberlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim."* buyurmuştu.[4]

Sevgi dolu ve sevecen olmak, ailedeki huzurun temini, doğurganlık da neslin devamı için tercih edilmekteydi. Ancak Peygamber Efendimizin, daha önce zikredilen hadiste, Câbir'in evlenmesinin gerekçesini dinledikten sonra, *"İsabet ettin."* şeklinde onaylaması ve Hz. Âişe dışında bakire bir kızla evlenmemesi[5] bu durumun kişilerin özel hâllerine göre değişebileceğine işaret etmektir. Peygamber Efendimiz, sadece gayri meşru hayat sürdüren kadınlarla evlenmeyi hoş karşılamazdı. Bedir ve Uhud savaşlarına katılan Mersed b. Ebû Mersed güçlü kuvvetli olması sebebiyle Mekke'deki Müslüman esirleri Medine'ye taşırdı.[6] Mekke'de Anâk diye anılan fahişe bir kadınla ilişkisi olan Mersed bir gün Hz. Peygamber'e, "Yâ Resûlallah, Anâk ile evlenebilir miyim?" diye sormuştu. Allah Resûlü hiçbir şey demeden sustu. Bir müddet sonra, *"Zina eden erkek ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir..."*[7] âyeti nâzil oldu. Bunun üzerine Resûlullah (sav) Mersed'i çağırıp bu âyeti okuduktan sonra, *"Onunla evlenme."* buyurdu.[8] Yine bu anlamda, *"Kendisine zina cezası uygulanmış bir erkek, ancak kendisi gibi olan bir kadınla (zaniye) evlenebilir."*[9] buyurarak zina eden kadın ve erkeklerin birbirleriyle evlenmeye daha lâyık olduklarını belirtmişti. Dolayısıyla nikâh akdi ile evlenmenin, meşruiyet ile birlikte iffeti de sağladığı, zinanın ise iffetsizlik, çözülme ve fesat anlamına geldiği ifade edilmiş oluyordu.

Peygamber Efendimiz, *"Birlikte olacağınız eşler konusunda seçici davranın, denginizle evlenin. (Kızlarınızı da) emsalleriyle evlendirin."*[10] hadisiyle de kefâetin yani denkliğin eşler arasında uyumun ve evliliğin devamının sağlanmasında önemli bir etken olduğuna işaret etmiştir. Denklik, evlenecek kız ve erkeğin hassasiyetine bağlı olarak sosyal statü, çevre, eğitim, malî durum gibi konularla ilgili olabilir. Kefâet, daha huzurlu ve uyumlu aile ortamına zemin oluşturmak amacıyla tavsiye edilen bir husustur. Meselâ, eş adaylarından birisinin iyi imkânlar içinde büyümüş ve iyi bir eğitim almış olmasına rağmen diğerinin imkânsızlıklarla yetişmiş, eğitim alamamış, hayata erken atılmak zorunda kalmış olması farklı açılardan sıkıntılar doğurabilmektedir. Nitekim Peygamber Efendimizin halasının kızı Zeyneb bnt. Cahş ile Zeyd b. Hârise'nin evliliği Kur'ân-ı Kerîm'de bile

[4] D2050 Ebû Dâvûd, Nikâh, 3; HM12640 İbn Hanbel, III, 159
[5] B5077 Buhârî, Nikâh, 9
[6] "Enes b. Ebû Mersed", DİA, XI, 233
[7] Nûr, 24/3
[8] D2051 Ebû Dâvûd, Nikâh, 4
[9] D2052 Ebû Dâvûd, Nikâh, 4
[10] İM1968 İbn Mâce, Nikâh, 46

konu edilmiştir: *"(Resûlüm!) Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye, 'Eşini yanında tut, Allah'tan kork!' diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyık olan Allah'tır. Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, eşleriyle ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir."*[11] Âyete konu olan Zeyneb, soylu ve varlıklı bir ailenin kızı iken, Zeyd kölelikten azat edilmiş bir insandı. Hz. Peygamber Zeyneb'le evlâtlığı olan Zeyd b. Hârise'yi evlendirdi. Fakat anlaşamadılar. Zeyd, zaman zaman Allah Resûlü'ne şikâyete gelir, o da Allah'tan sakınmasını, eşiyle birlikteliğini sürdürmesini tavsiye ederdi.[12] Neticede yine geçinemeyip ayrılmak zorunda kalmışlardı.

Eşlerin birbirlerine karşı saygı ve güven duyması, birbirlerini benimsemesi açısından kefâetin yani eşler arası denkliğin dikkate alınması gerekir. Zira Peygamber Efendimiz, Veda Haccı'nda, *"Ey insanlar, dikkat ediniz, Rabbiniz birdir, babanız birdir. Arap'ın Acem'e (Arap olmayana), Acem'in Arap'a; beyaz tenlinin siyaha, siyah tenlinin beyaza bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir."* buyurmuştur.[13]

Eğitim, kültür, sosyal statü gibi konularda denkliğin eşlerin uyumlu bir birliktelik sürdürmelerine katkıda bulunduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu durum aile huzuru açısından kefâetin yegâne belirleyici olduğu anlamına gelmez. Nitekim Hz. Peygamber'in Zeyd ile Zeyneb'in evliliğine aracı olması, ayrıca cariyelerini güzelce eğittikten sonra azat ederek onlarla evlenenlerin iki kat sevap alacağını bildirmesi[14] şahısların durumuna göre kefâetin öneminin de değişebileceğini göstermektedir. Benzer bir şekilde Peygamber Efendimiz döneminde Mekke'nin ileri gelen ailelerinden birine mensup olan Ebû Huzeyfe b. Utbe, evlât edindiği azatlı kölesi Sâlim'i, kardeşi Velîd'in kızı Hind ile evlendirmiştir.[15]

Mekkeli bir aile tarafından evlât edinilmiş olan Mikdâd b. Esved de Abdurrahman b. Avf'ın kızına talip olmuş, ancak Abdurrahman bu teklifi kabul etmediği gibi ona kızmıştır. Daha sonra Peygamber Efendimiz Mikdâd'ı teselli etmek üzere onu amcası Zübeyr'in kızı Dubâa ile evlendirmiştir.[16]

Peygamber Efendimiz, *"Kadınla dört şeyden dolayı evlenilir: Malı, soyu, güzelliği ve dini için. Sen dindar olanını seç. (Aksi hâlde) fakr u zarurete duçar olursun!"*[17] buyurarak evlenirken göz önünde bulundurulabilecek bazı vasıf-

11 Ahzâb, 33/37
12 B7420 Buhârî, Tevhîd, 22, TT20/274 Taberî, Câmiu'l-beyân, XX, 274
13 HM23885 İbn Hanbel, V, 411.
14 B5083 Buhârî, Nikâh, 13.
15 B5088 Buhârî, Nikâh, 16; "Ebû Huzeyfe", DİA, X, 159.
16 B5089 Buhârî, Nikâh, 16.
17 B5090 Buhârî, Nikâh, 16; M3635 Müslim, Radâ', 53.

lara işaret etmiştir. Eşinin zengin, toplumda tanınan ve saygı gören bir aileye mensup, ayrıca düzgün bir fiziğe sahip olmasını istemek tabiî bir durumdur. Nitekim Resûl-i Ekrem, yanına gelip ensardan bir kadınla evlenmek istediğini söyleyen sahâbîye, *"Onu gördün mü?"* diye sormuş, sahâbî "Hayır!" deyince de, *"Öyleyse git de ona bir bak! Çünkü ensarın gözleri biraz farklıdır (küçük ve mavidir)."*[18] buyurmuştur. Hudeybiye Barış Antlaşması görüşmelerinde Peygamber Efendimizin koruyuculuğunu yapan Muğîre b. Şu'be de evlenmek istediğini söyleyince, ona da evleneceği hanıma bakmasını ve bu durumun aralarındaki sevgi ve kaynaşmayı artıracağını söylemiştir.[19]

Hayatın en mühim kararlarından biri olan eş seçiminin, gerek kadınlar gerekse erkekler açısından en önemli kriterinin ise dindarlık ve güzel ahlâk olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda anılan hadisin sonundaki, *"Sen dindar olanı tercih et ki (dünya ve âhirette) berekete erişesin."*[20] bölümü bunu açıkça ifade etmektedir. Resûlullah'ın berekete erme yolundaki dilek ve dua cümlesi, hem dünyada hem de âhirette saadete kavuşma temennisini ifade eder. Evlilik, temelleri bu dünyada atılsa da âhirete kadar uzanacak olan bir beraberliktir. Ona süreklilik ve anlam kazandıran sır ise, eşlerin dindar ve güzel ahlâk sahibi olmalarıdır. Zenginlik, asalet ve güzellik gibi diğer özellikler geçicidir. Hâlbuki yuvadaki geçim, huzur ve mutluluğun devamlılığı, ailenin sıkıntılara karşı metanetli olması dinî hassasiyet ve ahlâkî olgunluk gibi iki temel değerle mümkündür.

Bir gün Peygamber Efendimiz ve ashâbı otururken yanlarından zengin bir adam geçer. Allah Resûlü, *"Bu kişi hakkında ne dersiniz?"* diye sorar. Mecliste hazır bulunanlar, "Bu kimse bir kadına talip olduğunda nikâhlanmaya, aracılık ettiğinde aracılığının kabul edilmesine, konuştuğunda dinlenmeye lâyık biridir." derler. Resûlullah bir süre sükût eder. Bu arada fakir Müslümanlardan biri geçer. Bu defa da, *"Bu kişi hakkında ne dersiniz?"* diye sorar. Orada bulunanlar, "Bu kimse bir kadına talip olduğunda nikâhlanmaya, aracılık ettiğinde aracılığı kabul görmeye ve konuştuğunda sözüne itibar edilmeye lâyık değildir." derler. Bunun üzerine Resûlullah, *"Bu (fakir), öteki (zengin) gibi dünya dolusu insandan daha hayırlıdır."* buyurur.[21]

Sevgili Peygamberimiz eş seçiminde asıl olan değerleri bir kenara bırakarak, geçici vasıfların cazibesine kapılmamaları konusunda inananları şöyle uyarır: *"Kadınlarla (sırf) güzellikleri sebebiyle evlenmeyin. Güzellikleri onları helâk edebilir (hatalı davranmaya sevk edebilir). Onlarla malları nedeniyle de evlenmeyin. Malları da onları taşkınlığa (günaha) götürebilir. Fakat onlarla*

[18] M3485 Müslim, Nikâh, 74; N3248 Nesâî, Nikâh, 23.
[19] İM1866 İbn Mâce, Nikâh, 9; N3237 Nesâî, Nikâh, 17
[20] B5090 Buhârî, Nikâh, 16; M3635 Müslim, Radâ', 53
[21] B5091 Buhârî, Nikâh, 16

dindarlıkları sebebiyle evlenin. Burnu kesik, kulağı delik, siyahî, dindar bir cariye, (diğerlerinden) daha üstündür."[22] Aynı husus erkeklerin dindarlığı için de geçerlidir. Nitekim Peygamber Efendimiz bir gün ashâbına, *"Dinini ve ahlâkını beğendiğiniz bir kimse size (dünür olarak) geldiğinde onu (kızınızla) nikâhlayın. Böyle yapmazsanız, yeryüzünde fitne ve bozgunculuk çıkar."* buyurur. Orada bulunanlar, "Ey Allah'ın Resûlü! Eğer o kimsede (denklik bakımından bir eksiklik) varsa?" deyince, Peygamberimiz, *"Dinini ve ahlâkını beğendiğiniz bir kimse size (dünür olarak) geldiğinde onu (kızınızla) nikâhlayın."*[23] cümlesini üç defa tekrarlayarak dindarlık ölçüsünün esas olduğuna, diğer özelliklerin de ancak bununla anlam kazanabileceğine işaret etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in, *"Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara lâyıktır..."*[24] âyetinde evlilikte temiz ahlâk ve temiz yaşantının esas olduğuna ve insanların bu ölçülerle birbirlerine denk olabileceğine işaret edilmektedir. *"Zina eden erkek ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır."*[25] âyetinde de evlilikte asıl hususun iffet ve ahlâk olduğu belirtilmiştir.

"İman etmedikleri sürece, Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mümin bir cariye, Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece, Allah'a ortak koşan erkeklerle kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de, iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler."[26] âyetinde de Allah inancı olmayan ile makam mevki bakımından ne kadar üstün olursa olsun, mal bakımından ne kadar zengin olursa olsun, güzellik bakımından ne kadar etkileyici olursa olsun, evlenilemeyeceği belirtilmiştir. Ehl-i kitap kadınlarla evlenme hususunda ise, *"...Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir..."*[27] buyrulmaktadır. Dolayısıyla Müslüman kadınlarda olduğu gibi, Yahudi ve Hıristiyan kadınlarda da iffetin en önemli özellik olduğu görülmektedir.

Allah Teâlâ, *"Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ib-*

[22] İM1859 İbn Mâce, Nikâh, 6
[23] T1085 Tirmizî, Nikâh, 3
[24] Nûr, 24/26.
[25] Nûr, 24/3
[26] Bakara, 2/221
[27] Mâide, 5/5

retler vardır."[28] beyanıyla eş ihtiyacının insan fıtratında var olduğunu, bunu meşru biçimde karşılayan evliliğin ise sevgi ve rahmet temelleri üzerine kurulması gerektiğini belirtmiştir. Hz. Peygamber de Hz. Ali'ye hitaben söylediği şu sözleriyle evliliğe teşvikte bulunmuştur: *"Ey Ali! Üç şeyi geciktirme: Vakti geldiğinde namazı (kılmayı), hazır olduğunda cenazeyi (defnetmeyi), dengini bulduğun zaman eşi olmayan kadını (evlendirmeyi)."*[29]

İnsan, sevgi ve rahmeti elde etmek amacıyla gayret gösterir; bir eş ile hayatın zorluklarını aşmayı ve güzelliklerini paylaşmayı ister; evlenme çabası içerisine girer. Kimi zaman güzel, kimi zaman kariyer sahibi, kimi zaman şöhretli, kimi zaman dindar ve ahlâklı eşler aranır. Elbette bütün bunlar önemlidir, önemsenmelidir. Her insanın kendine göre beğenileri, tercihleri, idealleri vardır ve hayatının belli dönemlerinde bunlara uygun kararlar alır. Ancak insan hayatında en önemli kararlardan biri olan eş seçiminde aranması gereken en önemli husus dindarlık ve ahlâkî erdemlere bağlılık olmalıdır. Çünkü bu ölçüye uygun olarak yapılan bir evlilik, sadece dünyada huzur ve mutluluğa değil, âhiret hayatında da ebedî saadete ulaştıracaktır. Nitekim Kur'an'da cennete giren bahtiyar kimseler anlatılırken şöyle buyrulmaktadır: *"Onlar ve eşleri gölgeliklerde tahtlara kurulurlar."*[30]

28 Rûm, 30/21.
29 T171 Tirmizî, Salât, 13; T1075 Tirmizî, Cenâiz, 73.
30 Yâsîn, 36/56.

NİKÂH
AĞIR BİR SÖZLEŞME

أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَهُمْ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لاَ تُنْكَحُ الأَيِّمُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ، وَلاَ تُنْكَحُ الْبِكْرُ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ"، قَالُوا: يَا
رَسُولَ اللَّهِ، وَكَيْفَ إِذْنُهَا؟ قَالَ: "أَنْ تَسْكُتَ."

Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kendi onayı alınmadıkça dul kadınla, kendisinden izin alınmadıkça da bakire kız ile nikâh yapılmaz." Oradaki sahâbîler, "Yâ Resûlallah! Bakire bir kızın izni nasıl olur?" diye sordular. O (sav) da, *"Sessiz kalmasıyla."* buyurdu.

(B5136 Buhârî, Nikâh, 42)

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَاطِبٍ الْجُمَحِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"فَصْلُ مَا بَيْنَ الْحَرَامِ وَالْحَلاَلِ الدُّفُّ وَالصَّوْتُ."

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ أَحَقَّ الشَّرْطِ أَنْ يُوفَى بِهِ، مَا اسْتَحْلَلْتُمْ بِهِ الْفُرُوجَ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لَمْ يُرَ لِلْمُتَحَابَّيْنِ مِثْلَ النِّكَاحِ."

Muhammed b. Hâtıb el-Cumahî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Haram olan (ilişki) ile helâl olan (nikâh) arasındaki ayırıcı özellik, def çalmak ve şarkı söylemek suretiyle duyurmaktır."*
(T1088 Tirmizî, Nikâh, 6)

Ukbe b. Âmir'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz, şartların yerine getirilmeye en lâyık olanı, kadınları kendinize helâl kıldığınız (mehir) şartıdır."*
(M3472 Müslim, Nikâh, 63)

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Birbirini seven (çiftlerin birleşmesi) için nikâh(tan daha iyi bir çözüm) yoktur."*
(İM1847 İbn Mâce, Nikâh, 1)

Bir genç kız, sıkıntısını dile getirmek üzere Allah Resûlü'nün evine gitti. Kendisini karşılayan Hz. Âişe'ye, "Babam itibar kazanmak için istemediğim hâlde beni kardeşinin oğlu ile evlendirdi." dedi. Hz. Âişe, "Peygamber (sav) gelinceye kadar otur bakalım." dedi. Resûl-i Ekrem (sav) gelince, Hz. Âişe genç kızın durumunu anlattı. Bunun üzerine Peygamberimiz, kızın babasına haber göndererek gelmesini istedi. Peygamber Efendimiz durumu tetkik etmek ve fikri sorulmadan evlendirildi ise genç kıza seçim hakkı tanımak istemişti. Bunun üzerine genç kız, "Ey Allah'ın Resûlü! Babamın yaptığı işi (aslında) onaylamıştım. Ancak (nikâh konusunda) kadınların da söz hakkı olup olmadığını öğrenmek istedim." dedi.[1] Böylece baba ve kız arasındaki mesele çözüldü ve her ikisi de memnun olarak Efendimizin evinden ayrıldı.

Örnek bir aile oluşturmak isteyen Hz. Peygamber, o günün toplum yapısında fazla bir hakkı olmayan kadına değer veriyor ve hayatının en önemli kararı olan nikâh konusunda görüşüne başvurulup rızasının alınmasının gerekli olduğuna işaret ediyordu. Nitekim bir defasında da, dul veya bakire olsun nikâh sırasında kadının mutlaka izninin alınması gereğine dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştu: *"Kendi onayı alınmadıkça dul kadınla, kendisinden izin alınmadıkça da bakire kız ile nikâh yapılmaz."* Oradaki sahâbîler, "Yâ Resûlallah! Bakire bir kızın izni nasıl olur?" diye sorunca, *"Sessiz kalmasıyla."* buyurmuştu.[2]

Evlenecek kızların iznini önemseyen Allah Resûlü diğer taraftan, *"Velî (izni) olmadan nikâh olmaz"*[3] *"Hangi kadın velîlerinin izni olmadan (kendi kendine) nikâhlanırsa, nikâhı geçersizdir. Eğer erkek o kadınla beraber olmuşsa, bunun karşılığı olarak ona mehir vermesi gerekir. Eğer (velîler) anlaşamazlarsa, velîsi olmayanın velîsi yetkili mercidir."*[4] buyurarak nikâh gibi önemli bir konuda velînin (baba veya dede veya kardeş gibi) görüşünün alınmasının önemine işaret etmişti. Bu hadisler, aile büyüklerinden veya yetkili otoriteden izin alınmadan, velîden habersizce yapılabilecek gizli evliliklere karşı alınmış bir tedbir idi. Ebeveynin yıllar boyunca şefkat ve itina ile büyüttükleri çocuklarının, onların rızalarını almadan evlenmelerinin çeşitli istismarlara yol açabileceği endişesiyle Rahmet Elçisi bu tavsiyelerde bulunmuştu. Konu ile ilgili hadisler beraber okunduğunda Allah Resûlü'nün

[1] N3271 Nesâî, Nikâh, 36. HM25557 İbn Hanbel, VI, 135

[2] B5136 Buhârî, Nikâh, 42.

[3] T1101 Tirmizî, Nikâh, 14; D2085 Ebû Dâvûd, Nikâh 18-19.

[4] D2083 Ebû Dâvûd, Nikâh, 18-19.

kız çocuklarının izni olmadan evlendirilmelerini hoş karşılamadığı gibi, kız çocuğunun da kendi başına velîsinden habersiz, izinsiz bir şekilde evlenmesini de hoş karşılamadığı anlaşılır.

Peygamber Efendimiz, muhtemel suistimallerin önlenmesi için izin verecek velînin de rüşt sahibi, yani doğru karar verme kabiliyeti olan, akl-ı selim sahibi bir kimse olması gerektiğini belirtmiş[5] ve ehliyetsiz velîlerin kararlarının da makbul olmadığını söylemiştir.[6] Buna göre velîlerin yetersiz kaldığı, bulunmadığı ya da yetkilerini kötüye kullandıkları durumlarda yetkili otorite, derhâl müdahale edip yetkisini kullanabilecektir.

Velâyet konusu kadınlar açısından bir tahakküm veya bir yetki gaspı şeklinde değil de yol gösterme, sorumluluğu paylaşma şeklinde değerlendirildiği takdirde, hem kadınların hem de dünyaya gelecek çocuklarının haklarını en iyi şekilde korumaya yönelik olduğu anlaşılacaktır. Özellikle Peygamber Efendimiz zamanında kadınların haklarının korunması amacıyla sorumluluğun bu şekilde paylaşılması, olabilecek haksızlıkları önlemeye yönelik idi. Aksi takdirde sahipsiz, kimsesiz kalan kadınların haklarını istismar etmek daha kolay olabilecekti. Velâyet ve izin konularının bu şekilde önemsenmesinin asıl nedeni ise evliliğin gerekli araştırmalar yapılarak sağlam temeller üzerine tesis edilmesi, telâfi edilmesi zor hataların önüne geçilmesi ve evlenecek tarafların aileleri arasında kaynaşmayı sağlamaktı.

Peygamber Efendimiz muhtemel gizli evliliklere fırsat verilmemesi için nikâhın alenî yapılmasını, topluma duyurulmasını son derece önemsiyordu. Ona göre, *"Haram olan (ilişki) ile helâl olan (nikâh) arasındaki ayırıcı özellik, def çalmak ve şarkı söylemek suretiyle duyurmaktır."*[7] Kutlu Nebî nikâh temeli üzerine kurulu bir toplum oluşturuyordu. Bu toplumda sefahat ve başıboşluğun yeri olmamalıydı. Kutsal aile müessesinin şenlik havasında, dost ve akrabaların katılımıyla kurulmasını istiyordu. Toplumun nüvesini oluşturacak olan ailenin oluşumunda toplumdaki birçok birey sevinç ve heyecan içinde bu mübarek merasime şahit olmalıydı. Gizli saklı, insanların katılımından ve şahitliğinden kaçarak gerçekleşen evlilikler her zaman şüpheli idi. Onun için farklı münasebetler vesilesiyle Hz. Peygamber, *"Bu nikâhı ilân edin, onu (topluma açık olan) mescitlerde yapın..."*[8] buyuruyordu. Çünkü o dönemde camiler, mescitler duyurunun yapılacağı en uygun mekânlardı. Hz. Peygamber (sav) bir defasında, Abdurrahman b. Avf'ın üzerinde düğünlerde sürülen sarı renkli zağferan isimli kokunun izlerini görünce, *"Bu nedir?"* diye sormuş, Abdurrahman da, "Yâ Resûlallah, bir

[5] BS14012 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 192.
[6] BS14015 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 192.
[7] T1088 Tirmizî, Nikâh, 6.
[8] T1089 Tirmizî, Nikâh, 6; İM1895 İbn Mâce, Nikâh, 20.

hurma çekirdeği kadar altını mehir vererek bir kadınla evlendim." cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Allah'ın bereket ihsan etmesini dileyerek kendisini tebrik etmiş ve bir koyun keserek de olsa insanlara düğün yemeği ikram etmesini istemiştir.[9] Böylece bütün insanların davet edildiği bir velîme (düğün yemeği) ile taçlandırılan nikâh, meşru olarak kabul edilmiş ve insanların bunu uygulaması istenmiştir. Bir başka hadis-i şerifte ise nikâh esnasında en az iki âdil şahidin hazır bulunması gerektiğinden bahsedilmektedir.[10] Aslında nikâhın gizli olmaması, açıkça müzik aletleri eşliğinde, velîme verilerek, imkânlar ölçüsünde camide veya kalabalığın oluşabileceği yerlerde ilân edilmesi, sadece iki şahit değil, birçok şahidin bulunmasını temin etmeye yönelik uygulamalardı.

Yüce Allah bu konuda, *"Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin..."*[11] buyurmaktaydı. Âyette geçen mehir anlamındaki *"sadukât"* kelimesi, sadakat ile aynı kökten gelmekte ve erkeklerden, birlikte yuva kuracakları eşlerine olan sevgi, muhabbet ve sadakatlerini bir miktar mal vererek göstermeleri istenmektedir. Erkek, evleneceği kadına bunu vererek gönül yakınlığı kuracak, fedakârlık ve evlilik isteğinde samimi olduğunu göstererek sadakatini teyit edecektir. Bu da ömür boyu devam edecek birliktelikte, sadakati gösteren ilk belirti olması bakımından önemli bir uygulamadır.

Evlilik sırasında erkeğin verdiği mehir, onun sadakatini ifade ettiği gibi kadın açısından da maddî bir güvence anlamına geliyordu. Önemine binaen Allah Resûlü, *"Şüphesiz, şartların yerine getirilmeye en lâyık olanı, kadınları kendinize helâl kıldığınız (mehir) şartıdır."*[12] buyuruyor ve bir başka münasebetle de bunun kadının hakkı olduğunu bildiriyordu.[13] Evlenecek olup da maddî durumu iyi olmayan bir sahâbîye, demirden bir yüzük dahi olsa bulup kadına vermesini[14] isteyen Hz. Peygamber, nikâh akdi sırasında kadına verilecek mehrin gerekli olduğuna işaret etmişti. Ancak mehrin miktarı evlenecek kişilerin maddî durumlarına ve yöresel şartlarına göre belirlenecekti. Mehir miktarı belirlenirken aşırıya gitme ihtimaline karşılık, *"Nikâhın en hayırlısı, en kolay olanıdır."*[15] *"Kadınların en bereketli olanı, mehir konusunda en fazla kolaylık sağlayanlarıdır."*[16] buyurarak da itidali tavsiye ediyordu.

Allah Resûlü, o günkü şartlarda çevresindeki insanların ekonomik imkânsızlıklarını da göz önüne almaktaydı. Evleneceği eşine verebileceği hiçbir maddî varlığı olmayanlar için de farklı önerilerde bulunmuştu. Bu durumdaki kadın ve erkeğin kendi aralarında anlaşmaları hâlinde sadece maddî değere sahip malların değil, mânevî değeri yüksek olan bir şeyin

9 [illegible] Müslim, Nikâh, 79
10 MA1047[illegible] Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 196
11 [illegible], 4/4
12 M3472 Müslim, Nikâh, 63
13 D2129 Ebû Dâvûd, Nikâh, 34-35; N3355 Nesâî, Nikâh, 67.
14 B5135 Buhârî, Nikâh, 41. B5150 Buhârî, Nikâh, 52.
15 D2117 Ebû Dâvûd, Nikâh, 30-31
16 NM2732 Hâkim, *Müstedrek*, II, 194

de mehir olabileceğini belirtmişti. Nitekim evlenmek isteyip de hiçbir mal varlığı olmayan bir sahâbîyi, Kur'an'dan ezberinde bulunan sûreleri eşine öğretmesi karşılığında bir kadınla evlendirmişti.[17]

Mehri, kadının en tabiî hakkı olarak gören Peygamber Efendimiz, câhiliye döneminden kalan ve "şiğâr" denilen evliliği de kaldırmıştır. Kültürümüzde "değiş tokuş" denilen bu nikâh çeşidinde erkekler, mehir vermeksizin velâyetleri altında bulunan kızlarını veya kız kardeşlerini karşılıklı olarak değişmekteydiler.[18] Böylece o dönemin insanları şiğâr nikâhıyla mehir ödeme sorumluluğundan kendilerini kurtarmış oluyorlardı. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber, günümüzde mehir ödemeden yapılan bazı "berdel" usulü nikâhlar da dâhil olmak üzere bu tür mehirsiz nikâhı yasaklamıştır.[19]

Huzurlu bir toplum oluşturmayı hedeflemiş olan İslâm, bu huzurun öncelikle aile yuvasında sağlanabilmesi açısından birtakım sınırlar da koymuştur. Bazı evlilikleri engelleyen hatta yasaklayan bu sınırlar, hep birey ve toplumun mutluluğu içindir. Yüce Allah evlenilmeleri yasak olan kadınlar hakkında şöyle buyurur: *"Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütanneleriniz, sütkız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, –eğer anneleri ile zifafa girmemişseniz onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur– öz oğullarınızın karıları, iki kız kardeşi (nikâh altında) bir araya getirmeniz. Ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."*[20] Kur'ân-ı Kerîm'de evli kadınlarla evlenilmesi haram kılınmış,[21] Resûlullah (sav) da, kadının hala ve teyzesiyle bir arada aynı nikâhta birleştirilmesini yasaklamıştır.[22] Hz. Peygamber, iki kız kardeş ile aynı anda evli olan Feyrûz ed-Deylemî Müslüman olunca ondan o kardeşlerin birini boşamasını istemiştir.[23] Muhtemelen câhiliye dönemindeki uygulamanın etkisi ile Peygamber Efendimizin eşi Ümmü Habîbe (ra), kız kardeşi Azze'yi kendisine kuma olarak nikâhlamasını Resûlullah'a teklif etmiş, bu sayede kardeşinin de Peygamber eşi olma şerefine ermesini istemiş ancak Peygamberimiz bunun helâl olmadığını bildirmiştir.[24]

Hz. Peygamber (sav), *"Nesep yoluyla haram olanlar, emzirme yoluyla da haram olur."*[25] buyurarak, aynı anneden süt emen çocukların kardeş mesabesinde olduklarını, dolayısıyla sütkardeşler arasında evliliğin kesinlik-

17 B5135 Buhârî, Nikâh, 41.
18 M3469 Müslim, Nikâh, 61.
19 B5112 Buhârî, Nikâh, 29.
20 Nisâ, 4/23.
21 Nisâ, 4/24
22 B5109 Buhârî, Nikâh, 28; M3436 Müslim, Nikâh, 33.
23 D2243 Ebû Dâvûd, Talâk, 24-25; İM1951 İbn Mâce, Nikâh, 39.
24 B5101 Buhârî, Nikâh, 21.
25 M3579 Müslim, Radâ', 9.

le haram olduğunu bildirmiştir. Kendisi de onunla evlenmesi konusunda bahsi geçen bir hanımın süt akrabası olduğunu belirterek böyle bir nikâhın olamayacağını dile getirmiştir.[26]

Allah Teâlâ, boşanmış veya kocasının ölümüyle dul kalmış kadının evlenebilmesini de belli şartlara bağlamış, bunun için hamile olmayan boşanmış kadının üç âdet süresi,[27] hamile olmayıp kocasının ölümüyle dul kalan kadının ise dört ay on gün iddet beklemesi gerektiğini[28] bildirmiştir. Ayrıca Cenâb-ı Hak hamile iken boşanan veya kocası ölen kadının iddet süresinin doğumla biteceğini[29] buyurmuştur. Buna paralel olarak Allah Resûlü de bu durumda olan bir kadına ancak doğumdan sonra yeni bir nikâh yapılabileceğini bildirmiştir.[30]

Müminlerin, Ehl-i kitap hâricindeki inanmayan kadınlarla evlenmeleri ve onları nikâh altında tutmaları da yasaklanmış, ayrıca mümin hanımların inançsız erkeklerle evlenmelerinin helâl olmadığı bildirilmiştir.[31] Hz. Peygamber, Ehl-i kitap kadınlarını nikâhlamakla ilgili kendisine yöneltilen sorulara Allah'ın şu emrini tebliğ etmiştir: "*...Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir...*"[32] Bu âyette Müslüman erkeklerin, Ehl-i kitaptan olan hanımlarla evlenmelerine izin verildiği hâlde, Müslüman bir hanımın Ehl-i kitaptan bir erkekle evlenmesinden söz edilmemektedir. Ancak Peygamberimizin ashâbından Câbir b. Abdullah, Müslüman erkeklerin Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenebileceği, Müslüman kadınların farklı din mensuplarıyla evlenemeyecekleri görüşünü dile getirmiştir.[33]

Peygamber Efendimizin yasakladığı nikâh çeşitleri arasında mut'a (geçici nikâh) da bulunmaktadır. Bazı zaruretlere binaen Hz. Peygamber'in geçici nikâha izin verdiği yönünde rivayetler bulunmakla beraber daha sonra onun şu hadisle bu nikâh türünü kesin olarak yasakladığı anlaşılmaktadır: "*Ey İnsanlar! Ben, kadınlarla mut'a nikâhı yapma hususunda size izin vermiştim. Muhakkak ki Allah, bunu kıyamet gününe kadar haram kılmıştır...*"[34] Bu yasaktan haberdar olan Hz. Ali, mut'a nikâhı yapmakta sakınca görmeyen bir adama, "Sen yanılıyorsun. Muhakkak ki Resûlullah (sav) mut'a nikâhını ve ehlî eşek eti yemeyi Hayber günü yasakladı." diye karşı çıkmıştır.[35]

Açıkça görülmektedir ki Hz. Peygamber'in nikâhla ilgili bütün düzenlemeleri, aile birliğini kurarken sağlıklı adımlar atmak, toplumun ya-

[26] B5101 Buhârî, Nikâh, 21
[27] Bakara, 2/228
[28] Bakara, 2/234, B5336 Buhârî, Talâk, 46.
[29] Talâk, 65/4.
[30] B5319 Buhârî, Talâk, 39
[31] Mümtehine, 60/10
[32] Mâide, 5/5.
[33] MA10082 Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 83
[34] M3422 Müslim, Nikâh, 21.
[35] N3367 Nesâî, Nikâh, 71

pısını sarsan uygulamaları ortadan kaldırmak, aileye hayâ, iffet, karşılıklı sadakat, vefa, saygı ve sevgi esasları içinde kurumsal bir varlık kazandırmak içindir. Bütün bunlar, eşler ve çocukların, İslâm ailesinin kurumsal varlığı sayesinde kendilerini huzur, şefkat ve güven içinde hissedebilmelerine dönük tedbirlerdir. Resûl-i Ekrem'in ifade ettiği gibi: *"Birbirini seven (çiftlerin birleşmesi) için nikâh(tan daha iyi bir çözüm) yoktur."*[36]

[36] İM1847 İbn Mâce, Nikâh, 1; BS13737 Beyhakî, es-Sün[illegible] 20

GERÇEK NİKÂH
SAĞLAM YUVA İÇİN

عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ
أَخْبَرَتْهُ: ... فَلَمَّا بُعِثَ مُحَمَّدٌ ﷺ بِالْحَقِّ هَدَمَ نِكَاحَ الْجَاهِلِيَّةِ كُلَّهُ إِلاَّ
نِكَاحَ النَّاسِ الْيَوْمَ.

İbn Şihâb diyor ki, "Urve b. Zübeyr, Peygamber'in (sav) eşi (olan teyzesi) Âişe'nin kendisine şöyle anlattığını bana nakletti:
'...Muhammed (sav) hak (olan din) ile gönderilince, insanların bugün uyguladıkları nikâh dışındaki bütün câhiliye nikâhlarını iptal etti.'"

(B5127 Buhârî, Nikâh, 37; D2272 Ebû Dâvûd, Talâk, 32-33)

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لاَ شِغَارَ فِي الإِسْلاَمِ."

◆

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ مُتْعَةِ النِّسَاءِ يَوْمَ خَيْبَرَ...

◆

حَدَّثَنِي الرَّبِيعُ بْنُ سَبْرَةَ الْجُهَنِيُّ أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! إِنِّي قَدْ كُنْتُ أَذِنْتُ لَكُمْ فِي الاِسْتِمْتَاعِ مِنَ النِّسَاءِ، وَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ ذَلِكَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، فَمَنْ كَانَ عِنْدَهُ مِنْهُنَّ شَيْءٌ فَلْيُخَلِّ سَبِيلَهُ، وَلاَ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا."

İbn Ömer'in naklettiğine göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"İslâm'da şiğâr (nikâhı) yoktur."
(M3468 Müslim, Nikâh, 60)

Ali b. Ebû Tâlib'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav), Hayber günü kadınlarla mut'a (nikâhı) ile evlenmeyi yasakladı.
(M5005 Müslim, Sayd, 22; B5115 Buhârî, Nikâh, 32)

Rebî' b. Sebre el-Cühenî'nin, babasından naklettiğine göre, babası yanında bulunduğu bir esnada Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştu:
"Ey insanlar, kadınlarla mut'a nikâhı yapmanız konusunda size izin vermiştim. Ama Allah bunu kıyamet gününe kadar haram kılmıştır. Kimin yanında mut'a ile nikâhlanan kadınlardan biri varsa ona izin versin. Ve onlara verdiğiniz hiçbir şeyi de geri almayın."
(M3422 Müslim, Nikâh, 21)

Âişe validemiz, İslâmiyet gelmeden önce yaygın olan nikâh çeşitlerini şöyle anlatmıştır: "Câhiliye döneminde dört türlü nikâh vardı. En yaygın olanı, (insanların bugün yaptıkları gibi) aile büyüklerinin onayı alınıp mehir miktarı belirlendikten sonra yapılan nikâh idi. İkincisi ise bir erkeğin eşini, toplumun önde gelenlerinden birine göndererek onunla birlikte olmaya zorladığı, eşinin ondan hamile kaldığı belli olana kadar eşine yaklaşmayarak onun nesebinden, asaletinden istifadeyi amaçladığı nikâh idi. Bu nikâh çeşidine "nikâhu'l-istibdâ" adını verirlerdi. Üçüncü nikâh çeşidi, kadının doğurduğu çocuğu beraber olduğu erkeklerden birini seçerek ona nispet etmesiyle yapılıyordu. Diğer bir nikâh çeşidi ise evlerinin önüne bayrak şeklinde birer işaret asarak erkekleri davet eden ve birçok erkekle beraber olan kadınların, doğumdan sonra, benzerlikten akrabalık tespit etme konusunda tecrübeli kimseleri çağırarak hangi erkeğe benziyorsa çocuğu ona nispet ettikleri nikâh idi. Muhammed (sav) hak (olan din) ile gönderilince, insanların bugün uyguladıkları nikâh dışındaki bütün câhiliye nikâhlarını iptal etti."[1]

Câhiliye döneminde başvurulan nikâh türlerinden biri de, erkeklerin arzuladıkları evlilikleri yapabilmek için kızlarını veya kız kardeşlerini feda edip, onları istemedikleri kişilerle rızaları dışında evlendirdikleri "şiğâr nikâhı" idi. Bu nikâhta kadınların eş seçimi ve mehir talep etme hakları yoktu. Kişi beğendiği birini alabilmek için, onun babasına kendi kızını karşılık olarak veriyordu.[2]

Peygamber Efendimiz, şartları itibariyle kadınların aleyhine olan bütün evlilik türlerini yasakladığı gibi, *"İslâm'da şiğâr (nikâhı) yoktur."*[3] buyurarak genç kızları mağdur eden bu yanlış evliliği de ortadan kaldırdı. Bu şekilde özellikle kadınların kendi hür iradelerinin dışında, şiddet veya baskı altında kalarak istemedikleri bir evliliğe zorlanmalarının önü kapatıldı. Hz. Peygamber'in sünnetine uyma konusunda hassasiyet gösteren sahâbe, şiğâr nikâhına benzerlik gösteren evliliklere de hep ihtiyatla yaklaşmış, bunlardan uzak durmaya çalışmıştır.[4]

[1] B5127 Buhârî, Nikâh, 37; D2272 Ebû Dâvûd, Talâk, 32-33

[2] B5112 Buhârî, Nikâh, 29; D2074 Ebû Dâvûd, Nikâh, 14, M3465 Müslim, Nikâh, 57.

[3] M3469 Müslim, Nikâh, 60, İM1885 İbn Mâce, Nikâh, 16.

[4] D2075 Ebû Dâvûd, Nikâh, 14; BS14476 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VII, 311

Günümüzde de bu nikâha benzeyen "berdel" veya "değiş tokuş" ev-liliklerinin birçok soruna neden olduğu görülmektedir. Berdel yöntemi ile evlenen taraflardan birinde görülen ailevî bir sorun, hiçbir neden olmak-sızın diğer tarafa yansımaktadır. Örneğin meşru bir sebepten dolayı boşa-nan bir taraf, birbirini seven ve iyi anlaşan diğer tarafın da boşanmasına ve neticede aile dramlarının yaşanmasına neden olabilmektedir.

Hz. Peygamber'in iptal ettiği nikâh türlerinden biri de "mut'a nikâhı" idi. Ticaret veya savaş gibi nedenlerle yaşadıkları bölgenin dışına çıkan Araplar, gittikleri yerde geçici bir nikâh ile evlenirlerdi. Bu evliliğin tarihî geçmişini, amacını ve taraflara sağladığı faydayı İbn Abbâs şu ifadelerle özetlemişti: "Mut'a (nikâhı), İslâm'ın başlangıcında vardı. Bir erkek yabancı bir memlekete gidince orada kalacağı süre miktarına göre bir kadınla evle-nirdi. Bu kadın, erkeğin eşyalarını muhafaza eder ve yemeğini pişirirdi."[5]

O günkü insanlar arasında yaygın olan yanlış uygulamaların her biri belli bir zaman diliminde, toplumun sosyal değişimine paralel olarak ortadan kaldırılmıştı. Hatta bunlardan bir kısmı kademeli olarak değiş-tirilmişti. Evlilik sözleşmeleri ve aile hayatı ile ilgili yapılan yanlışların düzeltilmesi de bu şekilde zamana yayılmıştı. İşte mut'a nikâhındaki deği-şiklikte de aynı yol izlendi. İlk zamanlarda genç sahâbîler Hz. Peygamber ile beraber savaşa gidiyorlar, hanımlarından uzun süre uzak kalıyorlardı. Allah yolunda daha uzun süre seferde kalmak ve daha fazla cihad etmek istiyorlardı. Bu maksatla kendilerini hadımlaştırmayı düşünenler dahi ol-muştu. Akıllarına gelen bu fikri Hz. Peygamber'e arz edip izin istemişler ancak Hz. Peygamber buna kesinlikle müsaade etmemişti. Bunun yerine belirli şartlarla mut'a nikâhı yapmalarına izin vermişti.[6]

Mut'a nikâhına verilen iznin geçici olduğu ve şartların zorlamasın-dan kaynaklandığı biliniyordu.[7] Çocukluğundan beri Peygamberimizin yanında büyümüş ve kendisinden hiç ayrılmamış olan Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav), Hayber günü kadınlarla mut'a (nikâhı) ile evlenmeyi yasaklamıştı.[8]

Öteden beri devam eden uygulama ilk defa burada yasaklanmıştı. Nitekim bazı savaşlarda geçici olarak serbest bırakılsa da Hz. Ali, mut'a nikâhı hakkında Hayber Savaşı'nda getirilen yasağın devam ettiğine inanıyordu.[9] Zira bu konuda en son hicretin sekizinci yılında Mekke'nin fethi sırasında kısa bir süre izin verilmiş ve bu izin yine Hz. Peygamber tarafından iptal edilmişti. Hz. Peygamber'in kesin olarak mut'ayı yasak

[5] T1122 Tirmizî, Nikâh, 29
[6] M3410 Muslim, Nikâh, 11; B5117 Buhârî, Nikâh, 32
[7] M3429 Muslim, Nikâh, 27.
[8] M5005 Muslim, Sayd, 22; B5115 Buhârî, Nikâh, 32.
[9] B6961 Buharî, Hiyel, 4. N3367 Nesâî, Nikâh, 71

layan sözleri şu şekilde idi: *"Ey insanlar, kadınlarla mut'a nikâhı yapmanız konusunda size izin vermiştim. Ama Allah bunu kıyamet gününe kadar haram kılmıştır. Kimin yanında mut'a ile nikâhlanan kadınlardan biri varsa ona izin versin. Onlara verdiğiniz hiçbir şeyi de geri almayın."*[10]

Resûl-i Ekrem, Veda Haccı esnasında bazı temel konuları yeniden hatırlatan konuşmalar yaptı. Bu önemli meseleler arasında mut'a nikâhını da hatırlattı. Ve onun geri dönülmeyecek şekilde yasaklandığını vurguladı. Konuyu Resûlullah'tan (sav) ilk defa burada duyan Rebî' b. Sebre gibi kimseler Hz. Peygamber'in mut'a nikâhını Veda Haccı sırasında yasakladığını zannetmişlerdir.[11] Hâlbuki bu konuşma önceden yasaklanan bir uygulamanın, önemine binaen yeniden hatırlatılmasından başka bir şey değildir. Mut'a nikâhı ile ilgili uygulamaların aşamalarını ve Hz. Peygamber'in bu konuda yapmak istediklerini çok iyi anlayan sahâbenin ileri gelenleri, artık mut'anın zina kapsamında değerlendirileceği konusunda açıkça fikir beyan etmişlerdir.[12] Hz. Âişe mut'a nikâhına cevaz verenlere, "Onlarla benim aramda Allah'ın Kitabı var." demiş, bu nikâhın Kur'an'ın nikâh konusundaki genel ilkelerine uymadığına işaret ederek, *"Onlar ki ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar. Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır."*[13] âyetlerini okumuştu.[14]

Câhiliye döneminde "nikâhu'l-makt" denilen bir uygulama daha vardı. Buna göre, ölen şahsın yakın akrabalarından biri, onun dul kalan eşinin üzerine bir elbise atarak nikâhının kendisine miras yoluyla intikal ettiğini iddia ediyor ve hiçbir söz hakkı tanımadan, seçme şansı bırakmadan bu kadına sahip oluyordu. Ölenin kardeşleri, hatta öz çocukları bile bunu uygulayabiliyorlardı. Bu uygulamanın temelinde kadını bir meta olarak görme anlayışı yatıyordu. Çünkü onlara göre adam öldükten sonra geride bıraktıkları yakın akrabalarına kalıyordu. Eşi de erkeğin terekesi arasında sayılıyor ve ona da sahip olunabileceği düşünülüyordu. Nitekim İslâm'dan sonra da sahâbîlerden Kays b. Eslet, babası öldüğünde geriye bıraktığı dul eşiyle evlenmek istediğini Allah Resûlü'ne aktarınca şu âyet nâzil olmuştu: *"Geçmişte olanlar hâriç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu hayâsızlık ve nefret gerektiren bir iştir. Bu, ne kötü bir yoldur."*[15]

Günümüzde gençler arasında gittikçe yaygınlaşan gizli nikâhlar da icap, kabul ve şahit şartlarını taşısalar bile nikâhın ilân edilmesi hakkındaki Peygamber emrini,[16] dolayısıyla ilân şartını taşımadıkları için son

[10] M3422 Müslim, Nikâh, 21; DM2226 Dârimî, Nikâh, 16
[11] D2072 Ebû Dâvûd, Nikâh, 13; BS14496 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VII, 318
[12] M2947 Müslim, Hac, 145; M3429 Müslim, Nikâh, 27
[13] Mü'minûn, 23/5-7
[14] BS14510 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VII, 323
[15] Nisâ, 4/22; BS14246 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VII, 256
[16] T1089 Tirmizî, Nikâh, 6.

derece sakıncalıdır. Zira nikâh, özü itibariyle iki insanın meşru birlikteliğini topluma duyurarak her türlü sû-i zannın önüne geçmeyi, dolayısıyla ailenin toplumsal bakımdan kabulünü hedefler.

Ailede güven ve sevgiyi kalıcı hâle getirmek, sağlıklı nesiller yetiştirmek ve suistimalleri engellemek ancak bu şekilde mümkündür. Geçici ve zorunlu nedenlere dayalı olarak, belirli bir süre için serbest bırakılan ve sonrasında da kıyamete kadar yasaklanan mut'a nikâhının günümüzde bu şekilde uygulanması, hadislerin sebebi ve bağlamı anlaşılmadan kişisel arzulara alet edilmesi anlamına gelmektedir.

Câhiliye döneminde bir şahıs aynı anda iki kız kardeş ile evlenebiliyordu. Âyet-i kerimede iki kız kardeş ile aynı anda evlenilmeyeceği belirtilmiş,[17] Peygamber Efendimiz de kendisine yapılan bu şekildeki bir teklifi reddetmiştir.[18] Peygamber Efendimiz muhtemelen âyetteki bu yasağa dayanarak, *"Bir kadınla halası, yine bir kadınla teyzesi birlikte nikâhlanamaz."*[19] buyurmuş, tek nikâh altında toplanamayacak olan yakın akrabaları açıklamıştır.

O dönemde bir şahıs, konumuna ve malî gücüne bağlı olarak birçok kadınla evlenebiliyordu. Bunun belirli bir sınırı da yoktu. Kur'an'ın emri ile bu sayının en fazla dört olabileceği belirtildi.[20] Peygamber Efendimiz de dörtten fazla eşi olduğu hâlde Müslüman olan Gaylân b. Seleme[21] gibi sahâbîlerden âyetin gereğini yapmalarını istedi.[22]

Abdullah b. Abbâs, bir kadınla önce zina eden sonra da onunla evlenen bir adamın evliliği hakkında, *"Başı sifâh (ahlâksızlık), sonu ise nikâh olmuş."* yani başı haram, sonu helâl olmuş demiştir.[23] Peygamber Efendimiz, *"Ben, sifâhın (zina ve ahlâksızlığın) bulaşmadığı bir nikâh sonucu doğdum."*[24] hadisiyle de meşru bir şekilde evlenen bir anne babanın çocuğu olduğunu ifade buyurmuştur.

Allah Resûlü'nün belirttiği nikâhta meşruiyet, belli bir nizam, intizam, kaide ve kurallar mevcut iken, sifâhta ise başıboşluk, düzensizlik ve keyfîlik söz konusudur. İslâm, insan fıtratında bulunan evlenme isteğinin meşru şekilde karşılandığı bir "nikâh toplumu" oluşturmuş ve sefahatin her türlüsünden uzak kalınması gerektiğini belirtmiştir. Hz. Âişe'nin rivayet ettiği bir hadiste de belirtildiği gibi, Allah Resûlü sifâha dayanan bütün câhiliye nikâhlarını reddetmiş, iffet ve hayâ temelinde hayatlarını nikâh ile birleştirmiş eşlerden oluşan bir toplum hedeflemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de evliliğin "mîsâk-ı galîz" (ağır bir sözleşme)[25] olduğu belirtilmiş, eşlerin birbirini bir elbise gibi bürüyüp koruması gerektiği-

[17] Nisâ, 4/23
[18] B5107 Buhârî, Nikâh, 27
[19] B5109 Buhârî, Nikâh, 28
[20] Nisâ, 4/3
[21] İM1953 İbn Mâce, Nikâh, 40
[22] D2241 Ebû Dâvûd, Talâk, 24-25
[23] BS14191 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VII, 242.
[24] BS14413 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VII, 294.
[25] Nisâ, 4/21

ne işaret edilmiştir.[26] Bunun neticesinde de sevgi ve muhabbet ile eşlerin kaynaşması, dünya nimetlerinin en güzel meyvesi olan çocukların huzur ve güven içinde yetiştirilip büyütülmesi, insanların dünya meşguliyetlerinden kaçıp sığınacakları sıcak bir yuva ve neticede sağlıklı ve uyumlu bir toplum oluşturulması hedeflenmiştir. İnsanların sadece geçici zevklerini tatmin etmek için birlikte olmaları, samimi yuvaların oluşmasını engelleyeceği gibi gerçek güven ve huzuru da temin etmeyecektir. Birlikte yaşadıkları hâlde "evlenmeyi düşünmüyoruz" söylemiyle nikâhlı evliliğe yanaşmayan anlayışlar, toplumları hatta devletleri ayakta tutan en önemli unsur olan aile kurumunu sarsacak, ailenin sarsılması ise hem bireyleri hem de o toplumu yıkıma sürükleyecektir.

Aynı şekilde aile büyüklerinin ve evlenecek kızın rızası alınmadan kaba kuvvet kullanılarak "kız kaçırma" yoluyla evlenme teşebbüsünde bulunulması da meşru değildir. Karşılıklı rıza ve kabule dayalı olması gereken evliliğin bu şekilde gerçekleştirilmeye çalışılması her şeyden önce kadının ve ailesinin onurunu rencide etmektedir. Güven ve sevgiyi temin etmenin en önemli vesilesi olan evlilik, zor ve şiddete başvurularak gerçekleştirilirse bu, beraberinde mutluluğu değil, mutsuzluğu, kavgaları hatta cinayetleri getirecektir. Medineli Hansâ' bnt. Hizâm adlı dul bir hanım, babasının kendisini rızası dışında evlendirdiği şikâyetinde bulununca Allah Resûlü bu nikâhın meşru olmadığını belirtmiş,[27] ancak Hansâ' daha sonra şikâyetinden vazgeçince evlilik devam etmiştir.[28] Babanın kızını rızası dışında evlendirmesine razı olmayan Kutlu Nebî'nin, kaba kuvvet ve hile ile bir kızın kaçırılmasına ve nikâhlanmasına rıza göstermesi elbette mümkün değildir. Hz. Peygamber, câhiliye toplumu tarafından uygulanan ve özellikle hanımları hem ruhen hem de bedenen inciten, sosyal ve ekonomik haklar konusunda da mağdur eden evlilik türlerini ortadan kaldırmakla kalmamış, sonraki dönemlerde de iffet, hayâ, karşılıklı rıza, şefkat ve merhamet üzerine bir yuva kurmaya yönelik olmayan bütün evliliklerin meşru olmadığına işaret etmiştir.

İnsan ve toplum selâmetinin en önemli unsuru olan evlilik, sınırsız ve kayıtsız biçimde kişisel arzulara dayandığı zaman birçok olumsuz netice ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı İslâm, şartları belirlenmiş olan nikâh ile evlenmeyi teşvik ederek hem bireysel hem de toplumsal planda bir düzen sağlamayı hedeflemiştir. Zira toplumsal yapıyı sağlam ve sağlıklı bir biçimde ayakta tutmak ancak bireylerin ruh ve beden sağlığını korumakla

[26] Bakara 2/187.
[27] [illegible] Buhârî, Nikâh, [illegible]
[28] [illegible] Nesâî, Nikâh, 36.

mümkündür. Bireyi korumak da gerekli sosyal, ahlâkî ve hukukî tedbirlerin alınmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu durum, hayatın her alanında olduğu gibi evlilikte de geçerlidir. Buna göre İslâm'ın öngördüğü nikâh, tarafların karşılıklı rızası ve gönül huzuru, şahitlerin tanıklığı, aile büyüklerinin onayı ile gerçekleşen, herkese ilân edilen ve kadın için mehir gibi şartları taşıyan nikâhtır.

DÜĞÜN
EVLİLİK MERASİMİ

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَاطِبٍ الْجُمَحِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"فَصْلُ مَا بَيْنَ الْحَرَامِ وَالْحَلَالِ الدُّفُّ وَالصَّوْتُ."

Muhammed b. Hâtıb el-Cumahî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Haram olan (ilişki) ile helâl olan (nikâh) arasındaki ayırıcı özellik, def çalmak ve şarkı söylemek (suretiyle duyurmaktır)."*
(T1088 Tirmizî, Nikâh, 6)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَعْلِنُوا هَذَا النِّكَاحَ وَاجْعَلُوهُ فِي الْمَسَاجِدِ، وَاضْرِبُوا عَلَيْهِ بِالدُّفُوفِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"الْوَلِيمَةُ أَوَّلَ يَوْمٍ حَقٌّ. وَالثَّانِي مَعْرُوفٌ. وَالثَّالِثُ رِيَاءٌ وَسُمْعَةٌ."

قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ ﷺ : ...فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ :
"أَوْلِمْ وَلَوْ بِشَاةٍ."

عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"فُكُّوا الْعَانِيَ، وَأَجِيبُوا الدَّاعِيَ، وَعُودُوا الْمَرِيضَ."

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bu nikâhı ilân edin, onu (topluma açık olan) mescitlerde yapın ve onda def çalın."*

(T1089 Tirmizî, Nikâh, 6)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İlk gün velîme (düğün yemeği) vermek yerinde ve olması gereken bir iştir. İkinci gün (vermek) âdettendir. Üçüncü gün (vermek ise) riya ve gösteriştir."*

(İM1915 İbn Mâce, Nikâh, 25)

Abdurrahman b. Avf'tan (ra) nakledildiğine göre, (evlendiğini öğrendiği zaman) Hz. Peygamber (sav) kendisine şöyle buyurmuştur: *"Bir koyun keserek de olsa düğün yemeği ver!"*

(B2048 Buhârî, Büyû', 1)

Ebû Musa'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Esiri özgürlüğüne kavuşturun, davet edene icabet edin, hastayı ziyaret edin."*

(B5174 Buhârî, Nikâh, 72)

Peygamber Efendimiz, Medine'ye hicretlerinin ikinci yılında, Bedir Savaşı'ndan kısa bir müddet sonra sevgili kızı Fâtıma'yla, amcasının oğlu Ali'yi evlendirdi. Fâtıma o günlerde yaklaşık on altı[1] veya on sekiz yaşında idi.[2] Düğün hazırlıklarına başlandı. Resûl-i Ekrem, Hz. Âişe ve Hz. Ümmü Seleme'yi yanına çağırarak onlardan kızı Fâtıma'yı gelin olarak hazırlayıp Ali'nin odasına götürmelerini istedi. Bunun üzerine onlar, Hz. Ali'nin odasına gittiler. Mekke ile Mina arasında bir yer olan Bathâ taraflarından getirilen yumuşak toprağı odaya yaydılar. Düğün hazırlıklarının devamını bu iki annemiz şöyle anlatıyor: "Sonra ellerimizle iki yastık doldurduk ve yumuşak olması için de yastıkları kabarttık. Daha sonra düğün ikramı olarak (misafirlere) kuru hurma ve kuru üzüm ile şerbet ikram ettik. Sonra üstüne elbise atılacak ve su kabı asılacak bir ağaç parçasını getirip odanın bir kenarına koyduk."[3] O gün Hz. Fâtıma'nın çeyizi de, bir parça kadife, su tulumu ve içi güzel kokulu ızhır otuyla doldurulmuş bir yastıktan ibaretti.[4]

Hz. Fâtıma'nın düğünü sade ve mütevazı bir düğündü. Mehri, çeyizi, düğün yemeği sade idi. Düğün merasimi de sade idi. Buna karşın Peygamber kızının düğününe şahit olan Hz. Âişe ve Ümmü Seleme validelerimiz, "Biz, Fâtıma'nın düğününden daha güzel bir düğün görmedik." demişlerdi.[5]

Toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılık gösteren birtakım merasimlerle gerçekleştirilse de evlilik, insanların hayatındaki en önemli günlerden ve dönüm noktalarından biridir. Kurulacak aile birliğinin gizlilik içinde değil, açıkça ve meşru biçimde gerçekleştiğini ilân etmek bakımından büyük öneme sahip olan düğün merasimi, tarih boyunca insanlar tarafından önemsenmiş ve en güzel şekilde icra edilmeye çalışılmıştır.

İlâhî vahyin geldiği dönemde de insanlar evlilik merasimlerini kendi kültürlerine göre gerçekleştiriyorlardı. O günün câhilî anlayışına göre düğünlerde içki içmek, kadın-erkek fütursuzca eğlenmek çok yaygındı. Hatta Hz. Peygamber de risâletle görevlendirilmeden önce geceleyin Mekke'de

[1] N6/365 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 365
[2] ST8/22 İbn Sa'd, *Tabakât* VIII, 22
[3] İM1911 İbn Mâce, Nikâh, 24.
[4] N3386 Nesâî, Nikâh, 81.
[5] İM1911 İbn Mâce, Nikâh, 24

böyle bir düğüne katılmayı düşünmüş, ancak müzik sesini işitecek kadar evlere yaklaştığında uyuyakalmış, böylece Allah Teâlâ onu korumuştu.[6]

Efendimiz de (sav) evliliklerin bir şenlik havasında, sevinç içinde yapılmasını istemiş, insanların def çalıp şarkı söylemelerine, ziyafet vermelerine, şeker, hurma ve meyve gibi şeylerin damat ve gelinin üzerine serpilmesi şeklindeki eğlence şekillerine müsamaha göstermiştir. Hatta bu konularda ihmalkâr davrananları uyararak düğünün gereğinin yapılmasını teşvik etmiştir.[7] Ancak câhiliye kültüründen kaynaklanan yanlış âdetleri kaldırmıştır. Düğünlerde içki içilmesi, eğlencede aşırıya gidilmesi, kadın ve erkeklerin birbirlerine karşı mahremiyet sınırlarını aşan tavır ve davranışlar içinde bulunması Peygamberimiz tarafından yasaklanmıştır.

Evlilik, evlenmeye aday iki kişinin birbirini görüp karar verme aşamasından itibaren başlar. Peygamber Efendimiz kurulacak aile yuvasında evlenecek tarafların birbirlerini görmeleri, birbirlerini tanımaları ve birbirlerinden razı olmaları gerektiğini belirtir ve bunun evliliğin mutluluğuna ve devamına vesile olacağını anlatırdı. Üstün zeka ve kabiliyetleri ile bilinen Mugîre b. Şu'be kendi evlenme öyküsünü şöyle anlatır: "Bir gün Resûlullah'ın yanına gelerek evlenmek istediğimi ona söyledim. Bana, '*Git de evlenmek istediğin kıza bak. Çünkü onu görmen, (uyum sağlamanız ve) evliliğin devamı için daha uygundur.*' buyurdu. Bunun üzerine ensardan olan kızın anne ve babasının yanına gittim ve kızlarına talip oldum. Peygamber Efendimizin tavsiyesini onlara söyledim. Bana öyle geliyor ki, anne ve babası kızlarını görme teklifimi hoş karşılamadılar. Fakat bu arada talip olduğum kız, kendisiyle ilgili konuşmaları işitti ve bana hitaben, 'Eğer Resûlullah senin bakmanı emretmişse bakabilirsin. Aksi takdirde, senden rica ediyorum (böyle bir şey yapma).' dedi. O da bu durumdan endişelenmiş gibiydi. Ben de onu gördüm ve ardından kendisiyle evlendim."[8]

Allah Resûlü aynı şekilde başka sahâbîlerine de tavsiyede bulunmuş,[9] evlenecek kişilerin birbirlerini görüp beğenmelerini teşvik etmişti. Bu hadisten hareketle, evlenecek kişilerin belirli ölçüler içinde birbirleriyle konuşup, bazı konuları müzakere edebilecekleri sonucu çıkarılabilir. Çünkü evlenecek kişilerin önceden konuşmaları ve birbirlerini dinlemeleri, aile yuvasının selâmeti bakımından faydalı olacaktır.

Kız istenirken riayet edilmesi gereken bir dünürlük âdâbının da olması icap eder. Câhiliye döneminde bu hususta rekabet anlayışı vardı. Evlenme teklifi yapılan bir kadına başkaları da talip olabiliyordu. Peygamber

[6] NM7619 Hâkim, *Müstedrek*, VII, 2715 (4/245); S16272 İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 169-170.
[7] MZ7542 Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 290.
[8] İM1866 İbn Mâce, Nikâh, 9
[9] M3485 Müslim, Nikâh, 74.

Efendimiz, bu davranışın uygun olmadığını ve bir kadına aynı anda iki kişinin dünür olmaması gerektiğini söylemiştir. *"Birinci talip vazgeçmeden veya sizin istemenize izin vermeden dünürcü olmayın."*[10] buyurarak müminlerin evlilik gibi önemli bir konuda birbirlerine karşı sevgi bağlarını ve aralarındaki saygıyı muhafaza etmelerini istemiştir.

Allah Resûlü (sav), kız isteme merasimi esnasında, orada bulunanlara bir konuşma yapar ve konuşmasına dua ile başlardı. Sonradan "Hutbetü'l-hâce" şeklinde isimlendirilen konuşmasında şunları söylerdi: *"Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamdeder, O'ndan yardım ve bağışlanma dileriz. Nefislerimizin şerlerinden Allah'a sığınırız. Allah'ın doğru yola ilettiği kimseyi saptıracak hiç kimse yoktur. O'nun saptırdığı kimseyi de doğru yola iletecek hiç kimse yoktur. Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına tanıklık ederim. Muhammed'in, O'nun kulu ve elçisi olduğuna da tanıklık ederim."*

Hz. Peygamber bu duadan sonra, *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün."*[11] *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip, yeryüzünde) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir."*[12] *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin"*[13] meâlindeki âyetleri okur, ardından özel olarak diyeceklerini dile getirirdi.[14]

Ülkemizde kız isteme merasimlerinde, "Allah'ın emri, Peygamber'in kavli ile" diyerek söze başlanması, bu sünneti uygulamanın tezahürüdür. Ayrıca, söz kesildiğini ifade için bir de "nişan" denilen küçük bir tören yapılır. Bu tören sırasında karşılıklı hediyeler takdim edilir, yüzükler takılır ve kimi zaman günün anlamına dair konuşmalar yapılır.

Bugünkü yaygın şekliyle olmasa da, nişanlanma ve "İleri bir tarihte nikâhlanıp evleneceğiz." anlamında söz kesmenin, Hz. Peygamber (sav) döneminde bir ön karar ve görüşme şeklinde var olduğu görülmektedir. Asr-ı saadetteki aynı muhtevayı içeren uygulamalar, nikâh akdi sonrası ile zifaf arasında geçen süreyi kapsamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, Hz. Âişe ile nişanlanmış ve bu durum üç yıl sürmüştür.[15]

Nişan, evlilik gibi bir birliktelik değildir. Sadece iki tarafın birbirini tanımaları için bir fırsattır, evliliğe bir ön hazırlıktır. Nikâh akdi yapılana kadar geçen süre içinde, tarafların birbirlerini ve yeni aileyi

[10] B5142 Buhârî, Nikâh, 46.
[11] Âl-i İmrân, 3/102
[12] Nisâ, 4/1
[13] Ahzâb, 33/70.
[14] DM2233 Dârimî, Nikâh, 20, AV6/108 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VI, 108
[15] B3896 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 44.

tanıma şansı bulduğu nişan dönemi, bir anlamda evlilik vaadidir. Ancak evlilik mecburiyeti getirmeyeceği gibi, taraflara evliliğin verdiği beraber yaşama hak ve yetkisini de tanımaz. Dolayısıyla nişanlılar, mahremiyeti kaldıracak tarzda birlikte olamazlar, evliler gibi hareket edemezler. Diğer taraftan, çiftlerin, resmî nikâhlarını kıydırmadan önce, aralarındaki mahremiyeti kaldırmayı, dolayısıyla rahat hareket edebilmeyi sağlamak amacıyla dinî nikâh yapmaları zaman zaman sosyal ve ahlâkî sakıncaları beraberinde getirebilmektedir.

Evlenmek için özellikle tavsiye edilen ya da yasaklanan herhangi bir gün yoktur. Uygun olan herhangi bir zaman dilimi seçilebilir. Hz. Âişe (ra) kendisinin Peygamber Efendimizle Şevval ayında evlendiğini ifade etmiş ve yakını olan kadınlara da Şevval ayında evlenmelerini tavsiye etmiştir.[16] Ayrıca Allah Resûlü, Ümmü Seleme validemizle de Şevval ayında evlenmiştir.[17] Bu evliliklerin, bugün olduğu gibi o günün toplumunda da yaygın bir kanaat olan, "İki bayram arasında –yani Şevval ayında– nikâh kıyılmaz." şeklindeki bâtıl anlayışı değiştirmeğe yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm öncesi Hicaz kültüründe gelini süsleyerek düğüne hazırlayan ve bu konuda mahir olan hanımlar vardı. Aynı zamanda damat ve gelinin zifaf öncesinde evlilik hayatına dair bilgilendirilmesi için danışmanlık görevi üstlenen kimseler de bulunmaktaydı. Kültürümüzde hâlen yaşatılan ve hanım için "gelin yengesi", erkek için ise "sağdıç" ismi verilen bu gelenek, evli olan yakınlar tarafından sürdürülmektedir. Bütün bunlar, dinin ve ahlâkın öngördüğü bir aile yuvasının kurulması ve bilhassa evlilikle ilgili helâl ve haram gibi hususların öğretilmesi konusunda yol gösterici ve öğretici uygulama biçimleri olarak kabul edilebilir. Nitekim Hz. Ali ile evlendiğinde Hz. Fâtıma'ya da Esmâ bnt. Umeys'in yengelik yaptığı düşünülürse,[18] bu uygulamayı sünnetin bir yansıması olarak görebiliriz.

Kaynaklarda Peygamber Efendimizin evlilikleri sırasında annelerimizin o günün âdetlerine göre süslendikleri nakledilmektedir. Örneğin, Peygamberimizin ilk eşi Hz. Hatice'nin saçını tarayıp onu süsleyen hanım Ümmü Züfer'dir.[19] Hz. Âişe'yi ise annesi, ensardan bazı hanımlarla birlikte onun kıyafetine çekidüzen verip süsleyerek Resûlullah'ın yanına getirmiştir.[20] Düğün günü Hz. Safiyye'yi süsleyen ise, Enes'in annesi Ümmü Süleym bnt. Milhan'dır.[21] Hicaz bölgesindeki geleneğe göre, bir gelin odası döşenerek özel bir divan süslenir,[22] damat adayı da güzel giyinip kokular sürerek düğüne hazırlanırdı.[23]

[16] M3483 Müslim, Nikâh, 73, İM1990 İbn Mâce, Nikâh, 53.

[17] İM1991 İbn Mâce, Nikâh, 53.

[18] MA9782 Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 486; MK22192 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXV, 307.

[19] İF1/328 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 328.

[20] B3894 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 44.

[21] HS4/311 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 311.

[22] EM1165 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, II, 552.

[23] İF9/235 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 236.

Dinimiz, hayatın her alanında gereksiz harcamada bulunmayı yasaklamıştır.[24] Yeni kurulacak aile yuvası için yapılan harcamalarda da israftan kaçınılmalıdır. Ülkemizde düğün hazırlıklarında sıkça görülen çeyiz, takı ve ev eşyaları gibi tedarikler için bazen gereğinden fazla yapılan harcamalar, daha başlangıçta mutluluğu zedelemekte, aileyi maddî açıdan sıkıntıya sokmaktadır. Uzunca bir süre düğün borcu ödeyen yeni evliler, birlikteliklerine minnet altında başlamakta ve maddî kaygılar yüzünden aradıkları huzuru yakalayamamaktadırlar. Bu sebeple Sevgili Peygamberimiz, *"En bereketli nikâh, külfeti en az olanıdır."*[25] ve *"Nikâhın en hayırlısı, en kolay olanıdır."*[26] buyurmuşlardır. Düğün masraflarında kolaylık göstermek ve şartları zorlamamak, evlenmek isteyen gençlerin önünü açacak ve imkânı kısıtlı olanların evlenmeye yönelik gayretlerini artıracaktır. Unutulmamalıdır ki Rabbimiz, *"Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."*[27] buyurmaktadır.

Yardımlaşmayı ve insanların ihtiyacını gidermeyi tavsiye eden Peygamber Efendimiz (sav) maddî imkânsızlıktan dolayı evlenemediğini söyleyenlere yardımcı olup evlenmelerini sağlamıştır. Bir gün yeğenlerinden Abdülmuttalib b. Rebîa ile Fadl b. Abbâs Resûlullah'a evlenmek istediklerini fakat mehir verebilecek bir şeyleri olmadığını söylerler. Zekât memuru olarak görevlendirilmelerini ve buradan elde ettikleri gelir ile evlenmek istediklerini belirtirler. Ancak Hz. Peygamber bu isteklerini kabul etmez, kendi özel gelirinden mehir masrafı vererek yeğenlerine yardımcı olur.[28]

Tarihte evlendirmek amacıyla kurulan vakıflar ve bu konuda çaba gösteren birçok iyi niyetli insan, Resûlullah'ı örnek almışlardır. Evlenmek isteyip de maddî imkânsızlıktan dolayı evlenemeyenlere yardımcı olmak, güzel ve mutlu ailelerin, dolayısıyla da huzurlu bir toplumun oluşmasına destek vermek, aslında Efendimizin yolundan gitmek isteyenlere güzel bir imkândır.

Düğün denilince oyun ve eğlence akla gelmektedir. Bu eğlence vasıtasıyla, hem evliliğin neşe ve mutluluk içinde karşılanması hem de kıyılan nikâhı herkesin duyması sağlanır, yani evlilik alenîleşir. Resûlullah Efendimiz, *"Haram olan (ilişki) ile helâl olan (nikâh) arasındaki ayırıcı özellik, def çalmak ve şarkı söylemek (suretiyle duyurmaktır)."*[29] ve *"Bu nikâhı ilân edin, onu (topluma açık olan) mescitlerde yapın ve onda def çalın."*[30] ifadeleriyle düğünde helâl daireyi aşmayacak şekilde eğlenmeye teşvik etmişlerdir. Bu ifadelerden, dü-

24 A'râf, 7/31
25 HM12503 İbn Hanbel VI, 83.
26 D2117 Ebû Dâvûd, Nikâh 30-31
27 Nûr, 24/32
28 D2985 Ebû Dâvûd, İmâre, 19-20
29 T1088 Tirmizî, Nikâh, 6
30 T1089 Tirmizî, Nikâh, 6

ğünlerin topluma açık mekânlarda yapılması ve düğün esnasında iki insanın evlendiğine dair herkesi haberdar ederek eğlenmenin, evliliğe meşruiyet kazandıracağı anlaşılmaktadır. Peygamber Efendimiz (sav) hicretten sonra Medine'de ilk vefat eden Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre'nin kendisine emanet ettiği kızlarından Fâriğa'yı, Nübeyt b. Câbir ile evlendirmiştir. Düğün sırasında Hz. Âişe'ye, Medineli Müslümanların eğlenceyi sevdiğini söyleyerek, şarkı söyleyecek bir kadın gönderilip gönderilmediğini sormuştur.[31] Hanımları eğlendirmek üzere böyle bir hazırlığın yapılmadığını öğrenince, güzel şarkı söyleyen Zeyneb'in hemen düğün evine gönderilmesini istemiştir.[32]

Peygamberimizin bu tavsiyelerinden, düğünün saadet ve umudu ifade edecek tarzda güler yüzle icra edilmesini arzuladığı açıktır. Düğünler yas, ağıt ve keder toplantıları değildir. Ancak Resûl-i Ekrem'in her konuda olduğu gibi düğün eğlencelerinde de nezih, dengeli ve Allah'ın sınırlarına saygılı davranmayı emrettiğini söyleyebiliriz.

Düğün şenliğinin vazgeçilmez bir parçası da velîme, yani düğün yemeğidir. Peygamber Efendimiz evliliklerinde davetlilere yemek ikramında bulunmuş,[33] ashâbına da, *"İlk gün velîme (düğün yemeği) vermek yerinde ve olması gereken bir iştir. İkinci gün (vermek) âdettendir. Üçüncü gün (vermek ise) riya ve gösteriştir."*[34] buyurarak düğün yemeği vermelerini tavsiye etmiştir. Henüz yeni evlenmiş olan Abdurrahman b. Avf'a, *"Bir koyun keserek de olsa düğün yemeği ver!"*[35] buyurarak mütevazı bir daveti ihmal etmemek gerektiğine işaret etmiştir.

Diğer taraftan bir Müslüman'ın, davet edildiği velîmeye katılarak düğün sahibi kardeşinin gönlünü kazanması, Peygamber ahlâkındandır. Nitekim Hz. Peygamber, *"Esiri özgürlüğüne kavuşturun, davet edene icabet edin, hastayı ziyaret edin."*[36] buyurmuştur. Ayrıca ikram için insanların maddî durumlarına göre sınıflanmaması gerektiğine dikkat çekerek, zenginlerin davet edilip fakirlerin unutulduğu düğün yemeğini de en kötü yemek olarak tanımlamıştır.[37]

Peygamber Efendimizin kendi düğünlerinde davetlilere ikram etmiş olduğu yemekler, düğünün yapıldığı gün ve ortama göre değişmiş, bazen hurma, yağ ve kavuttan yapılan bir tür yemek (hays);[38] bazen arpa unundan yapılmış bir yemek;[39] bazen de et ve ekmek[40] olmuştur. Bir başka sahâbînin düğün davetinde ise tevr denilen hurma şırası dağıtılmıştır.[41]

İslâm öncesi Arap toplumunda, yeni evlileri tebrik ederken bir an evvel zenginleşmeleri ve çoluk çocuğa karışmaları temennisinde bulunmak

[31] B5162 Buhârî, Nikâh 64; İF9/226 İbn Hacer. *Fethu'l-bârî*. IX, 226

[32] H17/682 İbn Hacer. *İsâbe* VII. 682

[33] M3507 Müslim, Nikâh, 94, M3508 Müslim. Nikâh, 95.

[34] İM1915 İbn Mâce, Nikâh, 25.

[35] B2048 Buhârî, Buyû', 1.

[36] B5174 Buhârî, Nikâh, 72.

[37] B5177 Buhârî. Nikâh,73

[38] B371 Buhârî, Nikâh, 12

[39] B5172 Buhârî, Nikâh, 71.

[40] M3504 Müslim, Nikâh, 91.

[41] B5591 Buhârî, Eşribe, 7

âdet idi. Peygamber Efendimiz böyle maddî dilekler yerine, eşler arasında geçim ve bereket için dualar edilmesini, *"Allah ona seni, sana da onu mübarek eylesin!"*[42] denmesini istemiştir. Kendileri de Abdurrahman b. Avf'ın (ra) evlendiğini öğrenince ona, *"Öyleyse, Allah senin için (bu düğünü) mübarek etsin!"* buyurmuşlardır.[43] Günümüzde yeni evlenen çiftlere söylenen, "Allah mübarek etsin!", "Hayırlı olsun!", "Allah bir yastıkta kocatsın!" cümleleri, sünnetin kültürümüzdeki yansımaları olarak aynı mânâyı içermektedir.

Bir yönüyle ibadet, bir yönüyle de eğlence olan nikâh merasimlerinin uygulama şekilleri toplumlara göre değişiklik gösterebilmektedir. Her toplum bu merasimleri kendi geleneksel yapısına uygun bir şekilde yapar. Ancak evlilik merasimlerinde, dinin uygun görmediği aşırı davranışlardan ve mahremiyet sınırlarının bulunmadığı ölçüsüz eğlencelerden uzak durulması gerektiği gibi bu merasimlerin, düğün havasının olmadığı bir matem törenine dönüşmemesine de dikkat edilmelidir. Unutmamak gerekir ki düğün, evlilik gibi mukaddes bir birlikteliğin ilânıdır ve buna yakışır bir şekilde icra edilmesi gerekir.

42 [illegible]

43 [illegible]

AİLE MAHREMİYETİ
ÖZEL ALAN

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ مِنْ أَعْظَمِ الأَمَانَةِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، الرَّجُلَ يُفْضِى إِلَى امْرَأَتِهِ وَتُفْضِى إِلَيْهِ، ثُمَّ يَنْشُرُ سِرَّهَا."

Abdurrahman b. Sa'd, Ebû Saîd el-Hudrî'den şunları işittiğini naklediyor: "Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *'Kişinin eşiyle birlikte olduktan sonra onun sırrını ifşa etmesi, kıyamet gününde Allah katında (sorumluluğu) en büyük olan emanetlerdendir.'*"

(M3543 Müslim, Nikâh, 124; D4870 Ebû Dâvûd, Edeb, 32)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلاَ تَحَسَّسُوا وَلاَ تَجَسَّسُوا، وَلاَ تَحَاسَدُوا، وَلاَ تَدَابَرُوا، وَلاَ تَبَاغَضُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا."

عَنْ ثَوْبَانَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"لاَ يَحِلُّ لاِمْرِئٍ أَنْ يَنْظُرَ فِى جَوْفِ بَيْتِ امْرِئٍ حَتَّى يَسْتَأْذِنَ، فَإِنْ نَظَرَ فَقَدْ دَخَلَ..."

عَنْ أَبِى بَرْزَةَ الأَسْلَمِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الإِيمَانُ قَلْبَهُ لاَ تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ وَلاَ تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ فَإِنَّهُ مَنِ اتَّبَعَ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ وَمَنْ يَتَّبِعِ اللَّهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ فِى بَيْتِهِ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"...وَمَنِ اسْتَمَعَ إِلَى حَدِيثِ قَوْمٍ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ أَوْ يَفِرُّونَ مِنْهُ صُبَّ فِى أُذُنِهِ الآنُكُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ..."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin konuştuğuna kulak kabartmayın, birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizle üstünlük yarışına girmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize kin beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"*

(B6064 Buhârî, Edeb, 57; M6536 Müslim, Birr, 28)

Sevbân'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiç kimsenin izinsiz olarak bir başkasının evinin içine bakması helâl değildir. Eğer bakarsa (eve) girmiş demektir..."*

(T357 Tirmizî, Salât, 148; HM22779 İbn Hanbel, V, 280)

Ebû Berze el-Eslemî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey diliyle iman edip, kalbine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hâllerini araştırmayın. Çünkü her kim onların gizli hâllerini araştırırsa Allah da onun gizli hâlini araştırır. Allah kimin gizli hâlini araştırırsa onu evinde bile (gizlice yaptıklarını ortaya çıkararak) rezil eder."*

(D4880 Ebû Dâvûd, Edeb, 35)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Kim bundan hoşlanmadıkları ya da kendisinden uzaklaştıkları hâlde bir grubun konuşmalarına kulak kabartırsa, kıyamet günü kulağına kurşun dökülür..."*

(B7042 Buhârî, Ta'bîr, 45)

Allah Resûlü (sav), halasının kızı Zeyneb bnt. Cahş'la yaptığı evlilik münasebetiyle verdiği düğün yemeğine ashâbını davet etmişti. Davetlilerin çoğu yemekten sonra ayrıldığı hâlde birkaç kişi orada kalmıştı. Bu uzun misafirlikten rahatsız olan fakat hayâ ve nezaketinden dolayı da onlara bir şey söyleyemeyen Peygamberimiz, oradan ayrılıp diğer eşlerinin yanına uğradı ve selâm verip hatırlarını sordu. Onlar da tebriklerini dile getirdiler.

Bir süre sonra düğün evine dönen Hz. Peygamber, o kişilerin hâlâ orada olduklarını görünce Hz. Âişe'nin odasına yöneldi. Daha sonra misafirlerin gittiği haber verilince odasına dönmek için yürüdü. Nihayet ayağını kapının eşiğine koyunca, bir ayağı içeride diğer ayağı dışarıda iken, müminlere Hz. Peygamber'in evine misafir olma ve hanımlarından bir şey isteme âdâbını öğreten şu âyet indi: *"Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resûlü'ne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyen söz konusu olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahtır."*[1]

İslâm öncesi Arap toplumunda, özel hayatın mahremiyetine fazla önem verilmediği için insanlar bazen birbirlerinin evlerine izin istemeden girer ve başkalarının mahrem hâllerine şahit olmakta bir sakınca görmezlerdi. Özellikle aile mahremiyetini hiçe sayan bu tutum yukarıdaki âyet inene kadar devam etti.

"Hicab Âyeti" olarak da bilinen bu âyette, Hz. Peygamber'in şahsında, bir yandan davet ve davete icabetle ilgili konularda müminlerin dikkat etmeleri gereken hususlar açıklanırken, diğer yandan, özel hayatın mahremiyetine dikkat çekilerek evlere izin istemeden girilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü bu, hem dışarıdan gelenler hem de içeridekiler açısından daha nezih bir davranıştır. Özellikle ev içindeki rahat ortamda istediği gibi davranan aile üyelerinin, kapı yerine perdelerin bulunduğu

[1] Ahzâb, 33/53; B4793 Buhârî, Tefsîr (Ahzâb) 8; M3500 Müslim, Nikâh, 87

ansızın girmesini yasaklamıştır.[12] Ayrıca o, *"Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin konuştuğuna kulak kabartmayın, birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizle üstünlük yarışına girmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize kin beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"*[13] buyurmuştur.

Özel hayatın başkaları tarafından araştırılması ve ifşa edilmesinin temel sebebi insanda fıtrî olarak var olan merak duygusudur. Ancak bu duygu şahısların özel hayatına uzandığında, onların kişiliklerini zedeleyici ve onurlarını yaralayıcı bir niteliğe dönüşür. İşte insandaki merak duygusunun kötüye kullanılması "tecessüs" adını almakta ve Yüce Yaratıcı, *"Birbirinizin gizliliklerini ve kusurunu araştırmayın."*[14] uyarısıyla bunu yasaklamaktadır. Hemen arkasından da *"Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin."* buyurarak tecessüs ile gıybet arasında yakın bir bağın bulunduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan Hz. Peygamber'in, *"Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeylerden uzak durması, iyi bir Müslüman olduğunu gösterir."* hadisi[15] âdeta bu âyetlerin tefsiri mahiyetindedir.

Sevgili Peygamberimiz özel hayatın mahremiyetine verdiği önemi sözlü beyanları yanında uygulamalarıyla da bizzat göstermiştir. Nitekim Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre, Resûl-i Ekrem bir gün evindeyken bir adamın gizlice evin içini gözetlediğini fark etmiş ve bu davranışa son derece hiddetlenmişti. Elindeki, saçlarını taramakta kullandığı demir mil ile adamın üzerine yürümüş,[16] adam da dönüp kaçmıştı. Özel hayatın mahremiyetini ihlâl eden bu adam Resûlullah'ı öfkelendirmişti. Sahâbîler huzuruna girdiğinde o, evini gözetleyen Hakem b. Ebu'l-Âs isimli bu kişiye öfkeyle beddua ediyordu. Rahmet Peygamberi'nin bedduasına çok nadir şahit olan ashâb, durumu öğrendiklerinde kendileri de hiddetlendiler ve onlar da beddua etmek istediler. Ancak Resûl-i Ekrem buna müsaade etmedi.[17]

Hadis ve fıkıh kitaplarında başkasının evini gözetleyen kimsenin cezasıyla ilgili anlatılanlar aslında bu olayla ilgilidir. Olayda adı geçen Hakem b. Ebu'l-Âs, Mekke döneminde Allah Resûlü'ne inanmayıp ona güçlük çıkaran, Müslüman olduktan sonra da Hz. Peygamber'in öğretisini gerçek mânâda özümseyememiş bir kimsedir.

Konuyla ilgili âyet ve hadislerden anlaşılacağı gibi başkalarının evinin içine izinsiz olarak göz atılmamalı, eve girmeden önce mutlaka izin istenmelidir. *"Hiç kimsenin izinsiz olarak bir başkasının evinin içine bakması helâl değildir. Eğer bakarsa (eve) girmiş demektir..."*[18] buyuran Peygamberimiz, kapı

12 B5243 Buhârî, Nikâh, 121 M4969 Müslim, İmâre, 184.
13 B6064 Buhârî, Edeb, 57; M6536 Müslim, Birr, 28.
14 Hucurât, 49/12.
15 ML1638 Muvatta', Husnü'l-hulk 1; T2317 Tirmizî, Zühd 11.
16 B6900 Buhârî, Diyât, 23.
17 İH12/104 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 104
18 T357 Tirmizî, Salât, 148, HM22779 İbn Hanbel, V, 280

yerine perdenin kullanıldığı, çoğu zaman onun da bulunmadığı bir dönemde, birini ziyarete gittiğinde kapının tam karşısında değil de sağ veya sol kenarında durur, selâm vererek girmek için izin isterdi.[19] Zira evin içine bakıp mahremiyeti ihlâl ettikten sonra izin istemenin bir anlamı kalmayacaktır.[20] Çünkü izin, görünmesi istenmeyen durumlara muttali olmamak için, ev sahibinin müsaadesini talep etmektir.[21] Eğer istem dışı bir bakma söz konusu ise bu durumda gözün başka tarafa çevrilmesi gerekmektedir.[22]

Özel hayatın mahremiyetini ihlâl edecek davranışlarda bulunanların gerçek mümin değil, olsa olsa münafık olabileceğini hatırlatan Hz. Peygamber, başkalarının evlerini gizlice kolaçan edenlerin cezasının, Allah tarafından rezil edilmek olduğunu şu şekilde vurgulamıştır: *"Ey diliyle iman edip, kalbine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hâllerini araştırmayın. Çünkü her kim onların gizli hâllerini araştırırsa Allah da onun gizli hâlini araştırır. Allah kimin gizli hâlini araştırırsa onu evinde bile (gizlice yaptıklarını ortaya çıkararak) rezil eder."*[23]

Diğer yandan özel hayatın mahremiyeti çerçevesinde insanların duyulmasından hoşlanmadıkları yahut çekindikleri konuşmalarına kulak kabartmak âhirette acıklı bir cezaya maruz kalmayı gerektirecektir. Nitekim Peygamber Efendimiz, *"...Kim bundan hoşlanmadıkları ya da kendisinden uzaklaştıkları hâlde bir grubun konuşmalarına kulak kabartırsa, kıyamet günü kulağına kurşun dökülür..."*[24] buyurarak cezanın şiddetini vurgulamaktadır. İnsanların özel hayatındaki kusurların araştırılıp ortaya dökülmesi, toplumun ahlâken yozlaşmasına yol açabilecek bir tutumdur. Efendimiz, *"İnsanların açıklarını, ayıplarını araştırırsan ya aralarına fesat sokmuş olursun ya da aralarında fesat çıkmasının yolunu açmış olursun."*[25] buyurarak toplumun ayıplarını araştırmayı yasaklamıştır. Bu yüzden, "sakalından şarap damlıyor" denilerek kendisine getirilen bir adam için Abdullah b. Mes'ûd, *"Bizim kusur araştırmamız yasaklandı. Fakat bir suça açıkça muttali olursak onu cezalandırırız!"* cevabını vermiştir.[26]

Burada dikkat çeken husus, üzerine gidip araştırılmaması ve deşifre edilmemesi gereken kusurların kişisel olması ve yapılan yanlışın başkasına zarar verici nitelikte bulunmamasıdır. Diğer şahıslara ve topluma zarar vermeyen kişisel kusurların örtülmesi ve mümkünse "iyiliği tavsiye, kötülükten sakındırma" prensibi çerçevesinde uyarılarda bulunulması dinimizin bir gereğidir. Ancak bu tür suçların takibi için aile mahremiyetinin ve mesken masuniyetinin ihlâli doğru görülmemiştir. Bu yüzden yukarı-

[19] D5186 Ebû Dâvûd, Edeb 127-128
[20] D5173 Ebû Dâvûd, Edeb, 126-127
[21] D5174 Ebû Dâvûd, Edeb, 126-127
[22] M5644 Müslim, Âdâb, 45; T2776 Tirmizî, Edeb, 28
[23] D4880 Ebû Dâvûd, Edeb, 35
[24] B7042 Buhârî, Ta'bîr, 45; D5024 Ebû Dâvûd, Edeb, 88
[25] D4888 Ebû Dâvûd, Edeb, 37
[26] D4890 Ebû Dâvûd, Edeb, 37

daki rivayetlerde görüldüğü gibi, evinde dinî bir yasağı ihlâl ettiği hâlde kimseye zararı dokunmayan bir kimsenin özel hayatı saygındır ve onun mahremiyeti de dinimize göre koruma altındadır. Şayet işlenen suç kamuyu ilgilendiriyor, yani başkalarına zarar verici bir nitelik taşıyorsa buna mâni olmaya çalışmak ve en kısa zamanda yetkilileri haberdar etmek de dinî bir görevdir. Böyle durumlarda özel hayatın mahremiyeti ve mesken dokunulmazlığı söz konusu olmaz. Ayrıca, yangın ve hırsızlık gibi derhâl müdahale edilmesi gereken zorunlu durumlarda da yabancı evlere girmek için izin alınması beklenmez.

Gizlilik hakkı yalnızca yabancı evlere izinsiz girme ve gizlice gözetleme konusuyla sınırlı olmayıp örneğin bir hadiste, izinsiz olarak başkasının kitabını/mektubunu okumak da bu kapsamda değerlendirilmiştir.[27] Buradan hareketle fotoğraf ya da kamera vasıtasıyla başkasının görüntülerini elde etmek, telefon ve benzeri sesli iletişim cihazlarını dinlemek ve kaydetmek, internet üzerinden ve sair yollardan başkasına ait her türlü şahsî bilgi ve belge ele geçirmek gibi konuların da mahremiyet sınırları içinde olduğunu söylemek mümkündür. Hepsi de özel hayatın mahremiyetine tecavüz olan bu eylemlerle ele geçirilen gizli bilgi ve görüntüler, ne yazık ki günümüzde popüler kültürün bir ürünü olan magazin türü programların vazgeçilmez malzemesi hâline gelmiştir. Aile yuvalarının dağılmasına, çocukların yetim kalmasına hatta cinayetlere kadar uzanan birçok olumsuzluğa yol açan bu ihlâller, özel hayatın mahremiyetinin ne kadar önemli ve dinimizin bu konuda getirdiği kuralların da ne kadar isabetli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Netice olarak hiç kimse, başkasının özel hayatını merak edip meşru olmayan yollarla ona vâkıf olmaya çalışmamalıdır. Çünkü başkalarının gizli hâllerine ve istenmeyen durumlarına vâkıf olan bir Müslüman hem kendisi için helâl olmayan bir iş yaparak hem de onlar hakkında sû-i zanda bulunarak çifte günah işlemiş, ayrıca gördüğü şeylerden etkilenerek diğer günahlara da kapı aralamış olur. Böylece kişiler arasında karşılıklı saygı zedelenir, komşuluk ilişkileri zarar görür. Herkesin birbirinden şüphelendiği bir güvensizlik ortamı doğar. Evli-bekâr, kadın-erkek her mümin, özel hayatın ve aile mahremiyetinin korunması konusunda büyük sorumluluk altındadır. Bu nedenle, eşler ve çocuklar önce birbirlerinin ve ailelerinin sırlarını başkalarına söylememeli, aralarındaki ilişkileri ulu orta anlatmamalıdırlar. Sonra, toplumdaki diğer bireylerin ve ailelerin mahremiyetine

27 D1485 Ebu Dâvud, Vitr, 23

saygı göstererek, onlar hakkında kötü zan ve tecessüsten uzak durmalıdırlar. Kısacası herkes kendi özel hayatına ve aile mahremiyetine başkaları tarafından gösterilmesini beklediği saygı ve hassasiyeti onlara karşı da aynen göstermelidir. Unutulmamalıdır ki konuyla ilgili ilâhî ve nebevî öğretilerin amacı, bireylerin ve ailelerin özel hayatlarını güvence altına alarak huzur, güven ve güzel ahlâkın egemen olduğu sağlıklı bir toplum oluşturmaktır.

Özel hayatın mahremiyetini ihlâlde çift yönlü bir sorumluluk söz konusudur. İlki, kişinin veya ailenin kendi özel hayatını koruma adına gerekli tedbirleri almasıdır. Bu açıdan örneğin bir evde kapıların, perdelerin kapalı tutulması, ses, kavga ve gürültü gibi başkalarının meraklı bakışlarını çekecek hususlardan sakınılması gerekmektedir. İkincisi ise başkalarının özel hayatını izleme, gözleme, araştırma gibi İslâm'ın kesin olarak yasakladığı hareketlerden kaçınılmasıdır.

Esas olan özel hayatın saygınlığı olunca, bazı kişi ve ailelerin özel hayatlarına işleri gereği muttali olan güvenlik görevlisi ya da sağlık personeli gibi meslek erbabı da sahip oldukları özel bilgileri kimseye sızdırmamalıdırlar. Çünkü onlar iş ahlâkı gereği bu bilgileri "emanet" olarak görmeli ve emanete asla ihanet etmemelidirler.

EŞLER ARASI ÖZEL HAYAT
EN MAHREM BİRLİKTELİK

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ، إِذَا أَرَادَ أَنْ يَأْتِيَ أَهْلَهُ، قَالَ: بِاسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ! جَنِّبْنَا
الشَّيْطَانَ، وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا، فَإِنَّهُ، إِنْ يُقَدَّرْ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ فِي ذَلِكَ،
لَمْ يَضُرَّهُ شَيْطَانٌ أَبَدًا."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir kimse eşiyle cinsel ilişkiye girmek istediği zaman, 'Bismillâh (Allah'ın adıyla), Allah'ım! Şeytanı bizden uzaklaştır ve şeytanı bize vereceğin çocuktan da uzaklaştır.' der ve bu ilişkide onlara bir çocuk takdir edilirse, şeytan o çocuğa zarar veremez."
(M3533 Müslim, Nikâh, 116)

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّ مِنْ أَعْظَمِ الأَمَانَةِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، الرَّجُلَ يُفْضِي إِلَى امْرَأَتِهِ وَتُفْضِي إِلَيْهِ، ثُمَّ يَنْشُرُ سِرَّهَا."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي الَّذِي يَأْتِي امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ قَالَ: "يَتَصَدَّقُ بِدِينَارٍ أَوْ نِصْفِ دِينَارٍ."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ أَهْلَهُ، ثُمَّ أَرَادَ أَنْ يَعُودَ، فَلْيَتَوَضَّأْ."

Abdurrahman b. Sa'd, Ebû Saîd el-Hudrî'den şunları işittiğini naklediyor: "Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: '*Kişinin eşiyle birlikte olduktan sonra onun sırrını ifşa etmesi, kıyamet gününde Allah katında (sorumluluğu) en büyük olan emanetlerdendir.*'"

(M3543 Müslim, Nikâh, 124)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav), özel hâlinde iken hanımıyla cinsel ilişkide bulunan kimse hakkında şöyle buyurmuştur: "*O kişi bir dinar (4,25 gr. altın) veya yarım dinar sadaka vermelidir.*"

(D264 Ebû Dâvûd, Tahâret, 105)

Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Sizden biriniz eşi ile cinsel ilişkiye girdikten sonra tekrar ilişkiye girmek isterse (ikisi arasında) abdest alsın.*"

(M707 Müslim, Hayız, 27)

Risâlet öncesinde Mekke'nin ahlâklı, dürüst ve içki içmeyen gençlerinden biri olan Osman b. Maz'ûn ile evlenmişti. Kocasıyla birlikte ilk Müslümanlar arasına girme şerefine ermişti. Mutlu bir evliliği, huzurlu bir yuvası vardı. Allah Resûlü ve ailesiyle samimi idi. Bu hanım Havle bnt. Hakîm'den başkası değildi. Havle bakımlı bir hanımdı. Süslenir, kınalar yakar, güzel kokular kullanırdı. Fakat günlerden bir gün üstü başı dağınık, kılık kıyafeti son derece özensiz bir hâlde Hz. Âişe'nin yanına gelmişti. Kendisini yakından tanıyan Hz. Âişe, onun bu durumuna şaşırarak sordu: "Bu hâlin ne?" Havle de, "Osman, ne dünyayı istiyor, ne de hanımını görüyor! Geceleri sabaha kadar namaz kılıyor, gündüzleri ise oruçla geçiriyor!" diye cevap verdi.

Hz. Âişe o sırada içeri giren Rahmet Elçisi'ne durumu anlatınca Allah Resûlü, hemen birini gönderip Osman'ı çağırttı. Gelince ona, *"Ey Osman! Bizde ruhbanlık yoktur. Ben senin için güzel bir örnek değil miyim?"* buyurdu.[1] Sonra Allah Resûlü sözlerine şöyle devam etti: *"Ey Osman, sen benim sünnetimden yüz mü çeviriyorsun?"* Osman b. Maz'ûn; "Hayır, yâ Resûlallah! Vallahi, ben senin sünnetini istemekteyim." diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah Resûlü bu konudaki ölçüyü şöyle açıkladı: *"Ben biraz uyurum, biraz da namaz kılarım. Bazen oruç tutarım, bazen de tutmam. Eşimle de beraber olurum. Allah'tan sakın ey Osman! Eşinin sende hakkı var, misafirlerinin sende hakkı var, nefsinin bile sende hakkı var! Şu hâlde bazen oruç tut, bazen tutma! Bazen namaz kıl, bazen de uyu!"*[2]

Kendilerinin daha çok ibadete ihtiyaçları olduğunu hatta bu yüzden dünyadan ve eşlerinden uzaklaşmaları gerektiğini düşünen âbid sahâbîlerden biriydi Osman b. Maz'ûn. Her yönüyle örnek olan Allah Resûlü, onlara bu konuda kendi uygulamasını hatırlatmıştı. Zira evlilik, helâl bir birliktelikti ve eşler arasında da riayet edilmesi gereken belli bir hak ve hukuk vardı. İbadette aşırıya giderek hanımların hakkı ihmal edilemezdi.

İnsanı, en mükemmel surette yaratan Allah, onun maddî ve mânevî her türlü ihtiyacını karşılayacak vasıtaları da var etmiştir. Bu ihtiyaçlardan birisi de cinselliktir. İnsanlarda cinsellik tabiî ve fıtrî bir gereksinimdir.

[1] MA12591 Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 150; HM26418 İbn Hanbel, VI, 226.
[2] D1369 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27.

Çünkü insanoğlunun çoğalması ve neslini devam ettirmesi ancak böyle bir ihtiyaç ile mümkündür. Fakat bu gereksinim belli kurallara bağlanarak helâl yoldan karşılanmalıdır. Bu tabiî ihtiyacın evlilik yoluyla giderilmesi sevap vesilesi sayılırken, haram yollardan giderilmesi demek olan zina ise, İslâm'da büyük günahlardan sayılmış ve yasaklanmıştır.[3]

İslâm'da evlilik, insan fıtratının bu tabiî gereksinimini karşılayan meşru bir yol olarak görülmüş ve karı koca birbirlerini tamamlayan iki unsur olarak kabul edilmiştir. Nitekim Yüce Allah'ın eşlerden söz ederken, *"Onlar size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz."*[4] buyurması bunun açık bir ifadesidir. Allah Teâlâ, evliliği bir taraftan kendi varlığının bir göstergesi, diğer taraftan da eşler arası huzur ve saadetin kaynağı olarak sunmaktadır: *"Size kendi cinsinizden, yanlarında huzur ve mutluluk bulabileceğiniz eşler yaratması ve aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi, O'nun delillerinden biridir."*[5] Yüce Yaratıcı, birbirlerine karşı eşlere önceden tahmin edemeyecekleri kadar ilgi, sevgi, şefkat, istek ve arzu vermektedir. Kadın ve erkeğe verilen bu huzur ve sükûnet arzusu, onları birlikte bir yuva kurmaya sevk etmektedir.

Eşler arası ilişki ve özel hayat, asla hafife alınmaması gereken bir konudur. Düzgün yürüyen bir evlilik için, eşlerin bedensel, ruhsal ve duygusal doyuma ulaşmaları açısından sağlıklı bir cinsel hayat son derece önemlidir. Bundan dolayıdır ki Allah Resûlü (sav), eşler arası cinsel ilişki hakkında –erkek olsun kadın olsun– kendisine sorulan çok özel soruları cevaplamaktan asla geri durmamıştır. O, hanım sahâbîlerden gelen cinsellikle ilgili soruları da hanımları aracılığıyla yanıtlamıştır.

Eşler arası cinsel ilişkinin de belli bir âdâbı vardır. Bu ilişki, eşlerin birbirlerine yalnızca biyolojik ve fiziksel teması demek değildir. Her şeyden önce bu, nefsin teskin ve terbiye edilmesinin en etkili yöntemlerinden biridir. İşte Allah Resûlü, Müslüman'ın ibadet hayatını da etkileyecek olan bu özel hayat ile ilgili olarak bazı tavsiyelerde bulunmuştur.

Söz konusu özel hayatın âdâbı arasında eşlerin birbirine karşı güzel görünmesi, süslenmesi başta gelmektedir. Resûl-i Ekrem, imkân ve ortama göre, eşlerin kıyafet seçiminde dikkatli davranmalarını ve dışarıda olduğu gibi ev içinde de bakımlı ve temiz olmalarını istemiştir. Bu bağlamda eşlerin, güzel koku ve kına gibi kişisel bakım ürünleri kullanmalarını onaylamıştır.[6] Ümmetinin pejmürde olmamasını, saç ve sakalına bakmasını,[7] gözlerine sürme çekmesini,[8] ağız sağlığı dâhil[9] her türlü beden ve elbise temizliğine dikkat etmesini istemiştir.[10]

[3] İsrâ, 17/32.
[4] Bakara, 2/187.
[5] Rûm, 30/21
[6] T1080 Tirmizî, Nikâh, 1; D4166 Ebû Dâvûd, Tereccül, 4, N5244 Nesâî, Zînet, 64
[7] D4163 Ebû Dâvûd, Tereccül, 3.
[8] D3878 Ebu Dâvûd, Tıb, 14; T1757 Tirmizî, Libâs, 23.
[9] M589 Müslim, Tahâret, 42; B887 Buhârî, Cuma, 8.
[10] M1963 Müslim, Cum'a, 9; B897 Buhârî, Cum'a, 12.

Âişe annemiz, Allah Resûlü'ne güzel koku sürdüğünü ve onun (sav) hanımlarını bu şekilde ziyaret ettiğini anlatır.[11] Bunun, eşlerin özel hayatı açısından ne denli önemli olduğunun farkında olan Allah Resûlü (sav) kızı Hz. Fâtıma'yı, Hz. Ali ile evlendirdiğinde mehrin bir kısmı ile güzel koku almasını istemişti.[12] Konunun hassasiyetini bilen ve hanımı için süslenmekten hoşlandığını, hanımının da kendisi için süslenmesini sevdiğini belirten İbn Abbâs (ra) konu ile ilgili olarak, erkeklerin ve kadınların birbirlerine karşı hak ve yükümlülükleri olduğunu bildiren âyeti[13] okurdu.[14] Ancak söz konusu süslenmenin eşlerin birbirlerine karşı sorumluluğu olduğunu düşünen Efendimiz, eşi dışında yabancı erkekler için süslenip dışarı çıkan kadını, kıyamet günü karanlıkları içinde ışıksız kalmış (kimseye) benzetmiştir.[15]

Eşlerin dikkat etmesi gereken önemli bir nezaket kuralı da, ilişki öncesinde kendi aralarında sohbet ederek duygusal olarak birlikteliğe hazırlanmalarıdır. Hatta, *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O hâlde tarlanıza nasıl dilerseniz öyle yaklaşın. Kendiniz için önceden (uygun davranışlarla) hazırlık yapın!"*[16] âyetinin son kısmını, cinsel ilişki öncesinde gerekli hazırlığın yapılması şeklinde anlayanlar vardır. Nitekim Allah Resûlü eşler arasındaki şakalaşmanın, mücamele ve latifeşmenin karşılıklı muhabbeti ve ünsiyeti artırdığına işaret etmiştir.[17] Sevgili Peygamberimiz eşine yakınlık göstermeyi, onunla keyifli vakit geçirmeyi boşa harcanmış bir zaman olarak değerlendirmemiş, aksine, *"Kişinin atını eğitmesi, hanımıyla hoşça vakit geçirmesi ve yayı ile ok atması boş işlerden değildir."*[18] buyurmuştur.

Böylece cinsel birleşmeye hazır olan eşler, her önemli ve anlamlı işin başında yaptıkları gibi, ilişkiye başlamadan önce de besmele çeker ve dua ederek şeytanın şerrinden Allah'a sığınırlar. Nitekim Resûlullah (sav), *"Bir kimse eşiyle cinsel ilişkiye girmek istediği zaman, 'Bismillâh (Allah'ın adıyla), Allah'ım! Şeytanı bizden uzaklaştır ve şeytanı bize vereceğin çocuktan da uzaklaştır.' der ve bu ilişkide onlara bir çocuk takdir edilirse, şeytan o çocuğa zarar veremez."*[19]

Eşlerin özel hayatlarındaki cinsel ilişkinin şekli konusunda genel anlamda bir serbestlik söz konusudur. Yahudiler, eşiyle değişik şekillerde cinsel ilişkiye girme sonucu doğacak çocuğun gözünün şaşı olacağını iddia ederlermiş. Bu sebeple hicretten sonra Yahudilere komşu olan Medineli hanımlarla evlenen Mekkeliler arasında bu konuda problem çıkmış, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O hâlde tarlanıza nasıl dilerseniz öyle yaklaşın"*[20] âyetini indirmiştir.[21] Bu âyetle Allah, Yahudilerin iddialarının yanlış olduğunu ortaya koyarak, kişinin

[11] B267 Buhârî, Gusül, 12; M2826 Müslim, Hac, 33
[12] ST8/19 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 19
[13] Bakara, 2/228.
[14] MŞ19256 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Talâk, 272; BS15094 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 466
[15] T1167 Tirmizî, Radâ', 13; MK21748 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXV, 38
[16] Bakara, 2/223.
[17] B5367 Buhârî, Nafakât, 12; M3638 Müslim, Radâ', 56; İF9/122 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 122.
[18] N3608 Nesâî, Hayl ve sebk, 8; D2513 Ebû Dâvûd, Cihâd, 23; T1637 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 11.
[19] M3533 Müslim, Nikâh, 116; B3271 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11.
[20] Bakara, 2/223
[21] B4528 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 39; M3535 Müslim, Nikâh, 117.

hanımıyla normal yoldan olmak koşuluyla her konumda ilişkisinin caiz olduğunu bildirmiştir.

Ancak Allah Resûlü (sav), bir erkeğin eşine ters yoldan yaklaşmasını, yani anal ilişkiyi şiddetle yasaklamış ve bunun lâneti gerektiren bir davranış olduğunu belirtmiştir.[22]

Eşler arasındaki cinsel ilişki, küçük çocuklar da dâhil kimsenin göremeyeceği ve sesleri duyamayacağı bir mahremiyet içerisinde olmalıdır.[23] Eşlerin birbirlerinin vücutlarını görmeleri tabiî bir durumdur.[24] Halk arasında yaygın olarak bilinen; cinsel ilişkide eşin edep yerini görmekle ile ilgili görüş ve rivayetler,[25] ya çok zayıf ya da uydurmadır.[26] Cinsel temas esnasında eşlerin üstlerine bir şeyler örtmeleri tavsiye edilmiştir[27]

Eşler arası özel hayatta gizlilik esastır. Peygamber (sav), *"Kişinin eşiyle birlikte olduktan sonra onun sırrını ifşa etmesi, kıyamet gününde Allah katında (sorumluluğu) en büyük olan emanetlerdendir."*[28] buyurur ve hanımı ile cinsî münasebette bulunduktan sonra aralarında geçenleri anlatan erkeği, *"Allah katında insanların en kötülerinden biri"* olarak niteler.[29] Eşin sırlarının ifşa edilmesi her şeyden evvel edebe aykırıdır, iffetsizliktir, onu günahkâr nefislere karşı tehlikeye atmaktır. Aynı durum kadın için de söz konusudur. Nitekim birçok konuda kadın sahâbîlerin sözcülüğünü yapan Esmâ bnt. Yezîd isimli sahâbî,[30] Allah Resûlü'nün, cinsel hayatları açığa vuran konuşmaları yasakladığını ve şöyle buyurduğunu nakleder: *"Cinsel hayatlarını açığa vurarak konuşan kimseler, (sanki) insanlar kendilerine bakıp dururken ilişkiye giren erkek ve dişi şeytan gibidir."*[31]

Cinsel ilişkinin zamanı eşlerin arzu ve isteklerine bırakılmıştır. Cinsel ilişkide ideal olan, eşlerin birlikte tatmin olmalarıdır. Bu açıdan kişi, kendisi kadar eşini de dikkate almalı ve sırf kendisini düşünerek eşini ilişkiye zorlamamalıdır.[32] Cinsel ilişki, sadece bazı durumlarda ve hanımların özel hâllerinde yasaklanmıştır. Söz gelimi, oruçlu, ihramlı ve itikâfta iken;[33] hanımların hayız ve loğusalık hâllerinde cinsel ilişkiye izin verilmemiştir.[34]

Hayızlı ya da loğusa olan hanımın cinsel ilişki dışında eşiyle fiziksel temasta bulunmasında bir sakınca yoktur.[35] Bazı rivayetlerde hayızlı hanımla cinsî münasebette bulunmaktan ve kadına ters yoldan yaklaşmaktan çok ağır bir şekilde sakındırılmıştır.[36] Temizlik ve sağlık açısından sakıncalı olan böyle bir ilişkinin men edildiği ve hoş karşılanmadığı kesindir. Peygamber Efendimiz özel hâlindeki hanımıyla cinsel ilişki ya-

[22] HM6706 İbn Hanbel, II, 182; DM1168 Dârimî, Tahâret, 113; D2162 Ebû Dâvûd, Nikâh, 44-45
[23] MŞ17618 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Nikâh, 248; MK10443 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 83.
[24] D4017 Ebû Dâvûd, Hammâm, 2; İM1920 İbn Mâce, Nikâh, 28; T2769 Tirmizî, Edeb, 22.
[25] GI2/20 Gazâlî, *İhyâ*, II, 20; FK1/419 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, I, 419-420.
[26] CM2/271 İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, II, 271-272.
[27] İM1921 İbn Mâce, Nikâh, 28.
[28] M3543 Müslim, Nikâh, 124.
[29] M3542 Müslim, Nikâh, 123.
[30] H17/498 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 498
[31] HM28135 İbn Hanbel, VI, 457; D2174 Ebû Dâvûd, Nikâh, 48-49
[32] MA10468 Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 194.
[33] Bakara, 2/187, 197; MU773 *Muvatta'*, Hac, 21.
[34] Bakara, 2/222; MA1200 Abdürrezzâk, *Musannef*, I, 313; DM990 Dârimî, Tahâret, 98
[35] MU126 *Muvatta'*, Tahâret, 26; B300 Buhârî, Hayız, 5; M679 Müslim, Hayız, 1.
[36] D3904 Ebû Dâvûd, Tıb, 21; İM639 İbn Mâce, Tahâret 122; T135 Tirmizî, Tahâret 102.

sağını ihlâl edenin ceza olarak bir dinar (4,25 gr. altın) veya yarım dinar sadaka vermesinin uygun olacağını söylemiştir.[37]

Özürlü olup, kanaması kesilmeyen bir hanımla cinsi ilişkiye girilemeyeceği görüşünde olan âlimler bulunmakla birlikte,[38] özürlünün her türlü ibadetini yapabildiği gibi, cinsel ilişkide bulunmasında bir sakınca görmeyenler de vardır.[39]

Allah Resûlü (sav) bebeğe zarar verir kaygısı ile emziren kadınla cinsel münasebeti yasaklamak istemiş, hatta ilk önce çocuk emziren kadınla cinsel münasebeti, "çocukları gizlice öldürme" olarak açıklamıştır.[40] Ancak Rum ve İranlıların çocuklarının bundan zarar görmediğini öğrenince kanaatini değiştirmiş ve böyle bir sınırlamadan vazgeçmiştir.[41]

Cinsî münasebette bulunduktan sonra eşler için en uygun olanı banyo yapmaları, yok eğer yıkanmayı geciktirecekler, bir şeyler yiyecekler ya da uyuyacaklarsa, edep yerlerini yıkayıp abdest almalarıdır.[42] Nitekim Sevgili Peygamberimiz cinsî münasebette bulunduktan sonra bazen gusledip öyle uyur, bazen de boy abdesti almaksızın edep yerlerini yıkayarak abdest alır ve öyle yatardı.[43] Peygamberimiz karı kocanın, tekrar cinsel ilişkiye girmek istediklerinde iki ilişki arasında namaz abdesti gibi abdest almalarını tavsiye etmiştir.[44]

Cinsî münasebette kocanın dışarı boşalmasına "azil" adı verilmektedir. Allah Resûlü bu doğum kontrol yönteminin mutlaka gebeliğe engel olduğu şeklindeki Yahudi inancına karşı çıkmıştır. Zira Allah'ın bir çocuğu yaratmayı istemesi hâlinde kimse buna engel olamayacaktır.[45] Genç sahâbîlerden Câbir b. Abdullah, Resûlullah (sav) zamanında ve Kur'an inmekteyken azil yaptıklarını belirtir. Azli yasaklayan herhangi bir âyet inmediği gibi, haberi olmasına rağmen Allah Resûlü (sav) de bunu yasaklamamıştır.[46] Nitekim azlin hükmünü soran birine Peygamberimiz, *"Bunu yapmanızda bir sakınca yoktur. Çünkü Allah Teâlâ'nın var olmasını ezelde takdir ettiği her canlı muhakkak doğacaktır."* buyurmuştur.[47] Her meniden çocuk olmadığı gibi, Allah'ın yaratmak istediği bir çocuğun doğmasını da hiçbir şey engelleyemezdi.[48] Ancak Efendimizin, kadının izni olmadıkça azil yapılmasını yasaklamasına bakılırsa,[49] ihtiyaç duymaları hâlinde eşlerin böyle bir doğum kontrolü yöntemine birlikte karar vermeleri daha uygun olacaktır.

Amellerin niyetlere göre değer kazanacağını ifade eden Fahr-i Kâinat Efendimiz[50] bu bağlamda, kişinin kendisini ve eşini haramdan koruyarak helâl yoldan tatmin olma amacıyla cinsel münasebette bulunmasını bile

37 D264 Ebû Dâvûd, Tahâret 105; İM640 İbn Mâce, Tahâret, 123; N290 Nesâî, Tahâret, 182.
38 MA1172 Abdurrezzâk, Musannef, I, 305; DM857 Dârimî, Tahâret, 96
39 D309 Ebû Dâvûd, Tahâret, 118.
40 D3881 Ebû Dâvûd, Tıb 16; İM2012 İbn Mâce, Nikâh, 61
41 M3564 Müslim, Nikâh, 140; D3882 Ebû Dâvûd Tıb, 16
42 M700 Müslim, Hayız, 22.
43 B288 Buhârî, Gusül, 27; M705 Müslim, Hayız, 26.
44 M707 Müslim, Hayız, 27; T141 Tirmizî, Tahâret, 107
45 D2171 Ebû Dâvûd, Nikâh, 47-48; T1136 Tirmizî, Nikâh, 39
46 B5209 Buhârî, Nikâh, 97; M3559 Müslim, Nikâh, 136
47 M3544 Müslim, Nikâh, 125; B5210 Buhârî, Nikâh, 97
48 M3554 Müslim, Nikâh, 133.
49 HM212 İbn Hanbel, I, 31; İM1928 İbn Mâce, Nikâh, 30
50 B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1

ecir ve sevap sebebi görmektedir. Nitekim "*...Birinizin eşiyle cinsel ilişkide bulunması bile sadakadır.*" buyurduğunda ashâb, "Ey Allah'ın Resûlü! Birimizin şehvetini tatmin etmesine de mı mükâfat var?" diye sormuştu. Allah Resûlü, "*Peki, şehvetini haramla tatmin etmiş olsaydı, bundan dolayı ona günah var mıydı?*" diye sorunca, "Evet!" demişlerdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "*İşte bunun gibi, ihtiyacını helâl yolla giderdiğinde de onun için bir mükâfat vardır!*" buyurmuştu.[51]

Şu hâlde eşler arası özel hayat, aynı zamanda bir sadaka yani sadakattir. Aslında bu ilişki, eşlerin hem Allah'a, hem de birbirlerine olan sadakatlerinin bariz bir göstergesidir. Zira yaratılışlarının gereği olan bu tabiî ihtiyaçlarını sadece Allah'ın kendilerine helâl kıldığı ölçüler içerisinde giderirler. Ve aralarındaki "*ağır sözleşme*"[52] sebebiyle, birbirlerine sadakat gösterirler. Helâl çerçevede birbirlerini tatmin ve teskin ederler ve asla biri diğerini aldatmaz. Bu nedenle de Rahmet Elçisi'nin ifade ettiği gibi, özel hayatlarını dahi ecir ve sevap vesilesine dönüştürebilirler.

Cinsellik kadar özel bir birlikteliği paylaşmak, birbirine hürmet göstermeyi gerektirir. Kişinin, kendisini böylesine mahrem bir konuda yalnız bırakmadığı için eşine minnettar olması lazımdır. Eşinin de insan olduğunu unutmamalı, kimi zaman eksiklikleri hoş görmelidir. Her türlü maddî hediyenin ötesinde ruhu ve bedeni ile yanı başında olan eşinin bu ikramına değer vermelidir. Zorlayıp inciterek, gücendirip utandırarak devam eden bir özel hayatın, insanı mutlu ve verimli kılması mümkün değildir. İki insan arasındaki ilişkinin olabildiğince yakınlaştığı bu beraberlikte kul hakkının ne derece önemli olduğu hatırdan çıkarılmamalı, dolayısıyla cinsel hayat sevgi üzerine kurulmalı, karşılıklı saygıya dayanmalıdır.

[51] M2329 Müslim, Zekât, 53; HM21814 İbn Hanbel, V, 169.
[52] Nisâ, 4/21

ÇOCUK
SEVGİ ve ŞEFKAT MEYVESİ

عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: وُلِدَ لِي غُلَامٌ، فَأَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّ ﷺ فَسَمَّاهُ إِبْرَاهِيمَ فَحَنَّكَهُ بِتَمْرَةٍ وَدَعَا لَهُ بِالْبَرَكَةِ وَدَفَعَهُ إِلَيَّ...

Ebû Musa anlatıyor: "Bir oğlum oldu. Onu Peygamber'e (sav) getirdim. Adını İbrâhim koydu ve bir hurmayı ezip yumuşatarak ağzına verdi. Daha sonra (hayırlı ve) bereketli olsun diye dua edip çocuğu bana geri verdi..."

(B6198 Buhârî, Edeb, 109)

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّكُمْ تُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَسْمَائِكُمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِكُمْ فَأَحْسِنُوا أَسْمَاءَكُمْ."

عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَذَّنَ فِي أُذُنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ -حِينَ وَلَدَتْهُ فَاطِمَةُ- بِالصَّلَاةِ.

حَدَّثَنَا سَلْمَانُ بْنُ عَامِرٍ الضَّبِّيُّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَعَ الْغُلَامِ عَقِيقَةٌ، فَأَهْرِيقُوا عَنْهُ دَمًا وَأَمِيطُوا عَنْهُ الْأَذَى."

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: عَقَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْحَسَنِ بِشَاةٍ وَقَالَ:
"يَا فَاطِمَةُ احْلِقِي رَأْسَهُ وَتَصَدَّقِي بِزِنَةِ شَعْرِهِ فِضَّةً."

Ebu'd-Derdâ'nın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki siz kıyamet günü isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız. O hâlde (çocuklarınıza) güzel isimler koyun."*

(D4948 Ebû Dâvûd, Edeb, 61)

Ubeydullah b. Ebû Râfi', babasının şöyle dediğini naklediyor: "Fâtıma onu dünyaya getirdiğinde, Ali'nin oğlu Hasan'ın kulağına Resûlullah'ın (sav) namaz ezanı gibi ezan okuduğunu gördüm."

(T1514 Tirmizî, Edâhî, 16)

Selmân b. Âmir ed-Dabbî'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Çocuk dünyaya gelince onun için bir akîka kurbanı kesilir. Onun adına akîka kurbanı kesin ve (saçını tıraş etmek suretiyle) onu rahatlatın."*

(B5472 Buhârî, Akîka, 2)

Ali b. Ebû Tâlib şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) (torunu) Hasan için akîka olarak bir koyun kurban etti ve *'Fâtıma, onun başını tıraş et ve saçının ağırlığı kadar gümüşü sadaka olarak ver.'* buyurdu."

(T1519 Tirmizî, Edâhî, 19)

Mekke ile Medine arasında uzayıp giden hicret yolunun yolcusu bu defa hamile bir anne idi. Sevgili Peygamberimiz, sadık dostu Hz. Ebû Bekir ile birlikte aynı yollardan geçeli iki sene olmuştu. Kutsal yolculuklarında onlara gizlice azık taşıyan, kuşağını ikiye bölüp su kırbasının ve azık torbasının ağzını bağlayan Esmâ,[1] aşina olduğu kum tepelerini şimdi kendisi tırmanıyordu. Ama bu defa meşakkat bir başkaydı. Bebeğinin doğumuna sadece birkaç gün kalmış olması onu yordukça yoruyor, mesafe tükenmek bilmiyordu. Sonunda Medine yakınlarındaki Kubâ köyü görünmüştü. Nihayet Esmâ'yı babası Hz. Ebû Bekir'e ve Allah'ın Resûlü'ne kavuşturacak olan çetin yolculuk sona ermişti. Ama Kubâ'da onu bekleyen bir başka sürpriz vardı: Yavrusunun da anne karnındaki yolculuğu sona ermiş ve ailesine kavuşma ânı gelmişti!

Esmâ'nın Kubâ'da doğum yapması, sadece kendisini değil daha önce hicret eden bütün Müslümanları sevince boğmuştu. Bu minik oğlan, Medine'de doğan ilk muhacir evlâdıydı. İçlerinden bir türlü atamadıkları korku sona ermiş, Yahudilerin Medine'ye göç eden Müslümanlara büyü yaptıkları ve bir daha çocukları olmayacağı şeklinde dalga dalga yayılan söylenti asılsız çıkmıştı.[2]

Kıymetli bir bebekti. Dedesi Hz. Ebû Bekir, babası cennetle müjdelenen on sahâbîden birisi olan Zübeyr b. Avvâm'dı. Annesi onu Peygamber Efendimizin kollarına bıraktığında daha ne bir adı, ne de dünya nimetleriyle tanışıklığı vardı. Allah'ın Resûlü, bebeği şefkatle kucakladı. Bu küçük töreni izleyenlerden bir hurma istedi ve hurmayı bir süre ağzında ıslatarak yumuşattıktan sonra bebeğin damağını bu hurma ile ovdu. Sonra dua etti Peygamberimiz. Bebeğin hayatı için hayır ve bereket diledi. Ve adı kondu: Abdullah.[3] Geleceğin halifesi, cesur ve âbid kumandan Abdullah b. Zübeyr...

Zor ya da kolay, neşeli ya da hüzünlü, umutlu ya da ümitsiz... Hangi şartlarda olursa olsun hayata merhaba diyen her bebek, Allah'ın emanetine yakışır bir karşılamayı hak eder. Yüce Rabbimiz, kız mı erkek mi olacağını belirleyip[4] rızkını ve ecelini tayin ettikten sonra[5] onu bu dünya ile tanıştır-

1 B2979 Buhârî, Cihâd, 123.
2 B5469 Buhârî, Akîka.
3 B3909 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45; M5616 Müslim Âdâb, 25.
4 Şûrâ, 42/49-50.
5 B6595 Buhârî, Kader, 1

mıştır. Büyüklerin kucağına, zorlu bir sınav olmakla beraber[6] evlerine daha fazla rızık girmesine vesile olacak[7] ve hayatlarına neşe katacak yeni bir emanet yollamıştır. Bu taze cana verilecek emek, bir ömür sürecektir. Çünkü insan evlâdı, hayatı boyunca ebeveyninin ilgi, sevgi, şefkat ve desteğini yanı başında hissetmeye muhtaçtır. Anne babası, maddî ve mânevî her türlü yardımdan oluşan görevler listesini aslında onun doğumundan önce okumaya başlamıştır bile. Doğum yeni bir merhaledir sadece; hayat boyu tırmanacağı merdivenlerin ilk basamağı, kat edeceği mesafelerin ilk durağıdır.

Bebeğin doğumu ile aileye yeni bir ferdin katılması, heyecan uyandırdığı kadar sorumluluk duygularını da pekiştirir. Her ne kadar ailenin diğer fertleri yaşlarına göre yeni yükümlülükleri paylaşmak durumunda kalsalar da şüphesiz yükün ağır kısmı anne babanın omuzundadır. Öncelikle anne baba, "Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk verirsen, elbette şükredenlerden olacağız." diye dua eden ama bebek dünyaya geldikten sonra onu gönderene ortak koşan ebeveynlerden olmamalıdırlar.[8] Cinsiyetine bakmaksızın yavrularını bağırlarına basmalı, kızı olunca utanıp üzülen[9] ama oğlu olduğunda sevinip coşan cahiller güruhuna katılmamalıdırlar. Dünya hayatının süsü olan çocuklarının[10] ne kadar değerli birer nimet olduğunu akıllarından çıkarmamalı, aynı zamanda Allah'ın onlar vasıtasıyla kendilerini imtihan ettiğini[11] göz ardı etmemelidirler. İlk günden itibaren çocuklarına merhametin en derinini ve muhabbetin en safını sunmalıdırlar.

Peygamber Efendimizin hayatına baktığımızda, çocuk gibi masum bir misafire ilk ikramın hurma olduğunu görüyoruz. Bir lokmacık yumuşatılmış hurma, dualar eşliğinde bebeğin ağzına verilirken, hayata tatlı bir başlangıç yapılmış olmaktadır. Elbette doyumluk değil tadımlık olan bu lokmayı emen bebek, hemen ardından anne sütü ile tanışacak ve iki yıla kadar uzanan bir süreçte annesinden beslenecektir.[12] Hurmanın bereketli bir gıda olduğunu belirten Resûlullah,[13] küçük yardımcısı Enes'in yeni doğan kardeşini de "tahnîk" denilen bu gelenekle karşılamıştır.[14] Nitekim annesi Ümmü Süleym'in bebeği henüz emzirmeden önce kendisine verip Peygamberimize gönderdiğini anlatan Enes, sözlerine şöyle devam etmektedir: "Resûlullah'ı bulduğumda zekâtlık hayvanları damgalamakla meşguldü. Beni görünce, *'Galiba Ümmü Süleym doğum yaptı.'* dedi ve hemen elindeki damga âletini bıraktı. Ben de bebeği onun kucağına koydum. Medine'nin acve hurmasından bir tane isteyen Allah'ın Resûlü, hurmayı eriyene kadar ağzında çiğneyip yumuşattıktan sonra bebeğin ağzına tut-

[6] Tegâbün, 64/15
[7] İsrâ, 17/31
[8] A'râf, 7/189-191
[9] Nahl, 16/58-59; Zuhruf, 43/17.
[10] Kehf, 18/46
[11] Enfâl, 8/28.
[12] Bakara, 2/233.
[13] T658 Tirmizî, Zekât, 26
[14] M6322 Müslim, Fedâilu's sahâbe, 107; B5824 Buhârî, Libâs, 22.

tu. Hurmanın tadını alan bebek yalanmaya başlamıştı. Bunun üzerine, *'Ensarın hurmayı nasıl sevdiğine bir bakın!'* buyuran Resûlullah, yavrunun yüzünü okşadı ve ona Abdullah ismini verdi."[15]

Bebeğe hayır ve bereket duaları ile hoş geldin demek, Peygamber Efendimizin âdetidir. Ashâb, yeni doğan yavrularını kucaklayıp vakit kaybetmeden onu ziyarete getirdiklerinde, Efendimiz bir yandan hurma ile çiğnem yaparken bir yandan da dua buyurur. Muhterem bir ağızdan dökülen dualarla ruhu okşanan bebek için, kendisi adına Allah'a yalvaran bir sesi dinlemek ne büyük huzurdur! Oğlunu bu mutluluktan mahrum bırakmak istemeyen Ebû Musa da bebeği yanına getirdiğinde Peygamberimizin dualarla birlikte ona İbrâhim adını verdiğini ve ezdiği bir hurmayı onun ağzına koyduğunu anlatmaktadır.[16]

Ad koyma ise, başlı başına bir törendir. Çok eski zamanlardan beri insanların, ismi ile müsemma olmasını umdukları çocukları için ad seçerken ne kadar özenli davrandıklarına tarih şahittir. Ömür boyu anılacağı bu adı bebeğin kulağına söylemek için yapılan törenler, bugün de devam etmektedir. İşte bu zincirin bir halkası olarak Peygamberimiz de çocuğa isim koymayı sıradan bir olay kabul etmeyip önemsemiştir. O, *"Muhakkak ki siz kıyamet günü isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız. O hâlde (çocuklarınıza) güzel isimler koyun."*[17] buyururken, anne babalara bu konudaki sorumluluklarını hatırlatmaktadır.

Resûl-i Ekrem, telaffuzu hoş olduğu kadar anlamı da güzel olan isimlerin tercih edilmesini istemiştir. Çocuklarına "Harb" yani "Savaş" adını vermekte ısrar eden Hz. Ali'ye bizzat engel olmuş ve torunlarına "iyilik ve güzellik" mânâsındaki Hasan ve Hüseyin adlarını vermiştir.[18] Adını her duyduğunda kendisini adıyla özdeşleştiren çocuğun, davranışlarına da ona göre yön vereceği düşünüldüğünde, Peygamberimizin isim konusundaki hassasiyetini anlamak zor değildir. Sırf bu yüzden Efendimiz (sav), şirke ait unsurlar taşıyan ya da kötü çağrışımlara sebep olan isimlerin konulmasına karşı çıkmış, hatta ileri yaştaki kişilerde bile olsa böyle isimleri değiştirmiştir.[19] Hayatı anlamlı kılarak sahibini hayra yönelten adları öne çıkarmış ve Allah'a kul olmayı ifade eden Abdullah ve Abdurrahman isimlerinden Rabbimizin hoşlandığını belirtmiştir.[20] Aynı zihniyetle çocuklara peygamber isimleri verilmesini tavsiye etmiş,[21] kendisi de en küçük oğlu dünyaya geldiğinde, *"Bu gece bir oğlum doğdu, ona dedem İbrâhim'in adını verdim."*[22] buyurarak bu tavsiyesini pekiştirmiştir.

[15] B6198 Buhârî, Edeb, 109.
[16] D4948 Ebû Dâvûd, Edeb, 61.
[17] EM823 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 286.
[18] M4628 Müslim, Cihâd ve siyer, 89; D4955 Ebû Dâvûd, Edeb, 62
[19] T2833 Tirmizî, Edeb, 64.
[20] N3595 Nesâî, Hayl, 3
[21] D3126 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 23-24.
[22] T1514 Tirmizî, Edâhî, 16; HM24371 İbn Hanbel, VI, 10

Diğer yandan bebeğin ezân-ı Muhammedî ile tanıştırılması, ad koyma merasiminin vazgeçilmez bir parçasıdır. Resûl-i Ekrem, torunu Hasan dünyaya geldiğinde kulağına tıpkı namaz vakitlerinde okunduğu gibi ezan okumuştur.[23] Hafif bir sesle sağ kulağına ezan, sol kulağına da kâmet okunan bebek, İslâm inancının üç temel ilkesini ilk defa dinlemiş olur. Zira ezan ona, Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğunu ve asıl kurtuluşun ibadet yoluyla âhirette elde edilecek mutlulukta bulunduğunu söylemektedir.

Adı güzel kendi güzel Peygamberimiz, çocuğa adının ne zaman konulacağını merak eden anne babalara şöyle cevap vermektedir: *"Her çocuk doğumunun yedinci gününde kendisi için kesilecek akîka kurbanı karşılığında rehin (gibi)dir. Aynı gün saçı tıraş edilir ve adı koyulur."*[24] Kendi oğluna doğduğu gece isim veren[25] Peygamberimizin bu görevin yedinci günden daha fazla geciktirilmemesini arzu ettiği anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere Peygamber Efendimizin anne babadan bir diğer isteği de kendilerine evlât bahşeden Allah'a minnettarlıklarının ifadesi olarak kurban kesmeleridir.[26] "Akîka" olarak adlandırılan bu kurban, sağ salim doğan çocuğun canının bedelidir, dense yeridir. Tıpkı bir oğlu olursa onu kurban etmeyi adayan Hz. İbrâhim'e, ahdini yerine getirmek zorunda kaldığında Allah tarafından gönderilen koç gibi![27] İsmâil'in canına bedel olarak gelen bu büyük mükâfatın hatırası ile Resûl-i Ekrem, babalara akîka keserek rehin olan yavrularını özgürlüğe kavuşturmalarını tavsiye etmektedir. Aslında bu âdetin İslâmiyet öncesi Arap toplumunda da mevcut olduğunu ve Peygamberimizin sevgili eşi Hz. Hatice'nin dünyaya gelen oğulları ve kızları için kurban kestirdiğini bilmekteyiz.[28] Nitekim sahâbîlerden Ebû Büreyde bu geleneği anlatırken şöyle demektedir: "Câhiliye döneminde birimizin çocuğu dünyaya geldiğinde bir koyun keser, kanını da çocuğun başına sürerdik. Allah İslâm'ı gönderdikten sonra yine kurban kesmeye devam ettik ama çocuğun başını tıraş edip güzel kokması için safran sürmeye başladık."[29]

Risâletinden sonra da bu anlamlı geleneği sürdüren Efendimiz, torunları Hasan ve Hüseyin için akîka olarak birer koç kurban etmiş[30] ve yeni doğan çocuklar için akîka kurbanı kesmeyi tavsiye etmiştir.[31] Ancak akîkanın kanını çocuğun alnına sürme veya başına damlatma âdeti bugün bile ısrarla sürdürülmekteyse de Peygamberimizin sünnetine uygun değildir. Bunun yerine Resûl-i Ekrem, saçlı doğan bebeklerin saçlarının tıraş

[23] D2838 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 20, 21; N4225 Nesâî, Akîka, 5.
[24] D3126 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 23-24.
[25] T2832 Tirmizî, Edeb, 63
[26] Sâffât, 37/101-111.
[27] STI/133 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 133-134.
[28] D2843 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 20-21.
[29] D2841 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 20-21.
[30] DM1999 Dârimî, Edahi, 9.
[31] B5472 Buhârî, Akîka, 2; N4219 Nesâî, Akîka, 2.

edilmesini, bu sayede kirden arınıp rahatlamalarının sağlanmasını tavsiye etmektedir.[32] Ayrıca kendi torunu doğduğunda, tıraş edilen saçlarının tartılmasını ve ağırlığınca gümüşün sadaka olarak verilmesini istemiş,[33] Hz. Fâtıma da kız olsun erkek olsun bütün çocuklarında bu emri yerine getirmiştir.[34] Tıraştan sonra yıkanıp güzel kokularla süslenen bebek için anne karnındaki karanlık ve bulanık hayatın aksine tertemiz ve berrak bir ömür başlamış demektir.

Anne sütü ile dünya nimetlerini tatmaya başlayan, adı konunca bir kimliğe kavuşan, ezanı dinleyince ilk tebliğe muhatap olan, kurbanı kesilince canının şükrü eda edilen, saçları tıraş edilince temizlenen çocuğa sunulması gereken bir hizmet daha vardır: Onu sünnet etmek. Oğlan çocuğun sünnet olması, sadece dinî bir gereklilik değil, sağlık açısından da gayet önemli bir adımdır.

İslâm inancı ile şekillenen kültürümüzde, erkeğin sünnetli olması, Müslüman olmasının bir işareti olarak görülmüştür. Elbette bu kanaatin yerleşmesini sağlayan, Peygamberimizin yeni Müslüman olanlara, *"Sünnet ol."* buyurmasıdır.[35] Böylelikle inancının gereğini açıkça bedeninde uygulamaktan çekinmeyen kişi, kendisini sıkıntıya sokacak birçok rahatsızlıktan da korunmuş olacaktır. *"İnsanın fıtratı gereği yapması gereken beş şey vardır: Sünnet olmak, kasıkları tıraş etmek, tırnakları kesmek, koltuk altını temizlemek ve bıyıkları kısaltmak."*[36] buyuran Peygamber Efendimiz, nesiller boyu süregelen böyle bir alışkanlığın aslında yaratılışın gereği olduğunu öğretmiştir.

Her ne kadar Peygamberimiz hayatta iken sünnet töreni yapma ve düğün yemeklerine benzer biçimde ziyafet verme âdeti bulunmamaktaysa da, onun vefatından kısa süre sonra ashâbın böyle bir geleneği başlattığını görmekteyiz. Meselâ Abdullah b. Ömer, oğlunu sünnet ettirdiğinde koç keserek misafirlerini ağırlamış,[37] Hz. Ömer de def eşliğinde yapılan bir eğlence sesi duymuş, "Bu nedir?" diye sorduğunda, "Düğün yahut da sünnettir." cevabı verilmiştir.[38] Bu tür kutlamalarda elbette Peygamberimizin düğün yemekleri için dile getirdiği uyarılar dikkate alınmalı, sadece zengin dostlar ve eşraf değil, muhtaç aileler de sofralara davet edilmeli,[39] israf ve gösterişten kaçınılmalıdır. Belki de en önemlisi böyle bir merasim ile İbrâhim Peygamber'in yolunu izleyen çocuğun, Resûlullah'ın sünnetine uygun bir hayat sürmesi için dualar edilmelidir.

[32] T1519 Tirmizî, Edâhî, 19.
[33] MU1071 *Muvatta'*, Akîka, 1
[34] D356 Ebû Dâvûd, Tahâret, 129.
[35] B5889 Buhârî, Libâs, 63; M597 Müslim, Tahâret, 49
[36] EM1246 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 426.
[37] MA19738 Abdurrezzâk, *Musannef*, XI, 5
[38] B5177 Buhârî, Nikâh, 73; M3521 Müslim, Nikâh, 107.

AD KOYMA
EVLÂDIN ANNE BABA ÜZERİNDEKİ HAKKI

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ أَحَبَّ أَسْمَائِكُمْ إِلَى اللَّهِ عَبْدُ اللَّهِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ."

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah'ın en çok sevdiği isimleriniz Abdullah ve Abdurrahman'dır."
(M5587 Müslim, Âdâb, 2)

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يُغَيِّرُ الاِسْمَ الْقَبِيحَ.

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَمَرَ بِتَسْمِيَةِ الْمَوْلُودِ يَوْمَ سَابِعِهِ وَوَضْعِ الْأَذَى عَنْهُ وَالْعَقِّ.

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّكُمْ تُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَسْمَائِكُمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِكُمْ فَأَحْسِنُوا أَسْمَاءَكُمْ."

Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) çirkin isimleri değiştirirdi.

(T2839 Tirmizî, Edeb, 66)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav), yeni doğan çocuğa yedinci gününde isim verilmesini, (saçlarının tıraş edilmesi suretiyle) temizlenmesini ve akîka kurbanının kesilmesini emretmişti.

(T2832 Tirmizî, Edeb, 63)

Ebu'd-Derdâ'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Siz kıyamet günü kendi isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız. Öyleyse güzel isimler koyun.*"

(D4948 Ebû Dâvûd, Edeb, 61)

Resûlullah'ın (sav) âhirete irtihalinden yaklaşık dört ay önceydi. Sevgili Peygamberimiz hicretin onuncu yılı Rebîülevvel ayında Hâlid b. Velîd'i bir grup Müslüman ile birlikte Necrânlı Hâris b. Kâ'boğulları'na göndermiş ve onları İslâm'a davet etmesini istemişti. Onlar da bu daveti kabul ederek Müslüman olmuşlar ve birlikte Resûlullah'ın yanına gelip, "Allah'tan başka ilâh olmadığını ve Hz. Muhammed'in (sav) O'nun Resûlü olduğunu" ikrar etmişlerdi.[1] Resûlullah'a gelen heyetin içerisinde Ebû Şürayh el-Hârisî de bulunuyordu. Resûlullah, ona "hüküm sahibi" anlamında "Ebu'l-hakem" künyesiyle seslenildiğini duymuş ve bu durum hoşuna gitmemişti. Sevgili Peygamberimiz kendisini yanına çağırarak bu konudaki rahatsızlığını dile getirdi: *"Muhakkak ki yegâne hüküm sahibi Allah'tır. Hükümleri belirleyen de sonuçlandıran da O'dur. Sen niçin Ebu'l-hakem künyesiyle çağırılıyorsun?"* diye sordu. O da "Kavmim bir anlaşmazlığa düştüğünde bana gelir, ben de aralarında hüküm veririm. Her iki taraf da razı olur." cevabını verdi. Resûlullah, *"Ne güzel!"* buyurdu. Onun, sorunları çözmesi hoşuna gitmişti. Ancak Allah'a ait bir ismin bu şekilde kullanılmış olmasını kabullenemezdi. Ebû Şürayh'a kaç çocuğu olduğunu sordu. Onun, Şürayh, Müslim ve Abdullah isimli üç oğlu olduğunu duyunca, en büyüğünün adını öğrenmek istedi. Ardından da "Şürayh" isimli büyük oğluna atfen ona *"Sen Ebû Şürayh (Şürayh'ın babası)sın."* buyurdu ve onlara dua etti.[2]

Peygamber Efendimizin ilâhî vahyi yaymaya başladığı Arap toplumlarında da inanç, kültür ve yaşam tarzlarını yansıtacak şekilde isimler kullanılıyordu. Asıl isimlerin yanında, genellikle "Ebû" (babası) veya "Ümmü" (annesi) kelimeleriyle başlayan "künye"; ikinci isim olarak kullanılıp övgü, yergi, karakter, fizikî özellik, unvan anlamı taşıyan "lakap" ve bağlı olunan kabile ve memleketi tanıtmaya yönelik "nesep" şeklinde isimlendirme biçimleri vardı.

Kur'ân-ı Kerîm'in açıkça belirttiği üzere, ilk insan Hz. Âdem'e isimleri öğreten bizzat Allah Teâlâ'dır.[3] Kendisine öğretilen isimler ve kavramlar sayesinde ilk insan Hz. Âdem'den başlayarak, insanoğlu, dünyayı mâmur etmeye ve yaşanabilir bir mekân hâline getirmeye başladı. Zaman içinde insanlar, dinî, coğrafî, kültürel vb. nedenlere dayanarak çocuklarına ve bütün varlıklara isimler vermeye devam ettiler.

[1] EU6/161 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 161-162. ST1/338 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 339
[2] D4955 Ebû Dâvûd, Edeb, 62. N5839 Nesâî, Âdâbu'l-kudât, 7.
[3] Bakara 2/31

Kültürleri oluşturan unsurların başında gelen dil, Hz. Âdem'den beri ortak düşünebilmenin aracı olagelmiştir. Toplumları ayakta tutan ana unsur, toplum bireylerinin ortak değerlere ve ortak düşünebilme yetisine sahip olmalarıdır. Dili oluşturan kavram ve isimler ise içinde bulundukları kültürlerin ürünüdürler. Ancak bu etki karşılıklıdır. Bir taraftan isimler kültüre ait unsurları barındırırken diğer taraftan da kendine özgü bir kültür yeni isimler ve yeni kavramlarla oluşturulur. Bu şekilde isimler, kültürlerin nesiller boyu aktarılmasını sağlayan birer araç olduğu için Hz. Peygamber isim, künye, lakap ve nesep şeklindeki isimlendirme şekillerini korumuş ancak câhiliye inanç ve kültürünü yansıtan isimlerin yerine tevhid inancını ve oluşturduğu ahlâkî yapıyı yansıtan yeni isimler kullanmış ve ashâbını da bu şekilde yönlendirmişti.

Allah'ın Resûlü Allah'a kulluğu çağrıştıran isimleri tavsiye etmiştir. Bu yüzden, *"Allah'ın en çok sevdiği isimleriniz Abdullah ve Abdurrahman'dır."*[4] buyurmuş, Medine'ye hicretten sonra doğan ilk çocuğa[5] "Abdullah" ismini vermiş,[6] zaman içinde sahâbe arasında en çok yaygınlaşan isim de Abdullah olmuştur. Peygamber Efendimiz, "abd" (kul) ile başlayan isimleri kastederek, *"Kulluğu ifade eden isimler, Allah katında en sevimli olanlardır."*[7] buyurmuştur. "Gözetip koruyan" anlamına gelen ve Allah'a ait bir isim olan Kayyûm adlı bir adamın adını, Abdülkayyûm (Kayyûm'un kulu) şeklinde değiştirmiştir.[8] Yine rivayet edildiğine göre, Abdurrahman b. Avf'ın Müslüman olmadan önceki ismi Abdü Amr iken Allah Resûlü onun adını da değiştirmişti.[9] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de "Allah'ın kulu"[10] ve "Rahmân'ın kulları"[11] şeklinde kullanımlar yer almaktadır.

Peygamber Efendimiz "abd" (kul) ile başlayan isimlerin verilmesini istediği gibi hakkı ve adaleti yaymak üzere gönderilen peygamber isimlerini de tercih ediyordu. Oğlu İbrâhim doğduğunda, *"Bu gece bir oğlum doğdu; ona atam İbrâhim'in adını verdim."* buyurmuştu.[12] Abdullah b. Selâm'ın oğlunu kucağına almış, başını okşamış ve ona bereket için dua ederek Hz. Yusuf'un güzel ismini vermişti.[13]

Peygamberlerin içinde ismi verilmesi gerekenlerin başında Kutlu Nebî'nin Muhammed ve Ahmed isimleri gelmekteydi. Nitekim o da (sav), *"Benim adımı koyun fakat künyemi kullanmayın."*[14] buyurarak isminin kullanılmasına izin vermişti. Künyesinin kullanılmasını istememesinin nedeni ise karışıklığı önlemeye yönelikti. Bir keresinde bir adam arkadaşına "Ebu'l-Kâsım!" diye seslenmiş, Peygamber Efendimiz de künyesini

[4] M5587 Müslim, Âdâb, 2; T2833 Tirmizî, Edeb, 64.
[5] B3910 Buhârî, Menâkıbü'l-ensar, 45; M5617 Müslim, Âdâb, 26
[6] NM6327 Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2267 (3/548).
[7] MF694 Taberânî, *el-Mukemmil'l-evsat*, I, 214.
[8] BM3372 Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, V, 2980.
[9] NM5336 Hâkim, *Müstedrek*, V, 1976 (3/306).
[10] Cin, 72/19.
[11] Furkân, 25/63.
[12] M6025 Müslim, Fedâil, 62; D3126 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 23-24.
[13] MK19251 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXII, 285; HM16521 İbn Hanbel, IV, 35
[14] B6188 Buhârî, Edeb, 106.

duyunca dönüp ona bakmıştı. Kendisine seslenilmediğini anlayınca isminin çocuklara konulabileceğini, ancak künyesinin kullanılmamasını söylemişti.[15] Bir başka münasebette de ismini alanların künyesini almamasını, künyesini alanların ise ismini almamasını istemişti.[16] Ancak Hz. Ali'nin "Resûlullah'a (sav), 'Eğer senden sonra bir çocuğum dünyaya gelirse ona hem senin ismini hem de künyeni vereceğim,' dedim. O da *'Evet (koyabilirsin).'* buyurdu."[17] şeklindeki sözlerinden, bir müddet sonra hem isminin hem de künyesinin kullanılmasına müsaade ettiği anlaşılmaktadır. Zira Allah Resûlü'nün Talha b. Ubeydullah'ın oğlunu meşhur künyelerinden biri olan Ebu'l-Kâsım ile isimlendirdiği de rivayet edilmiştir.[18]

Diğer yandan peygamber isimlerinin yanı sıra salih insanların isimlerinin çocuklara verilmesinin de Resûlullah tarafından uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. Muğîre b. Şu'be, Resûlullah'ın (sav) onu Necrân bölgesine gönderdiğini anlatır. Necrânlılar ona, "Sizler Kur'an'da, *'Ey Harun'un kız kardeşi'*[19] diye okumuyor musunuz? Oysa Musa ile İsa arasında çok zaman geçmemiş midir?" şeklinde bir soru yöneltince onlara nasıl cevap vereceğini bilemez ve durumu Resûlullah'a (sav) anlatır. Allah Resûlü, *"Kendilerinden önce geçen peygamberlerin ve salih insanların isimlerini kullandıklarını haber verseydin ya!"* cevabını verir.[20] Peygamber ve salih insanların isimlerini vermek, sahâbe arasında da devam etmiştir. Zübeyr b. Avvâm, "Talha (b. Ubeydullah) çocuklarına peygamber isimlerini koydu. Ben de şehid olmaları temennisiyle, çocuklarıma şehidlerin isimlerini koyacağım." demiştir. Nitekim o, doğan dokuz çocuğuna şehid sahâbîlerin isimleri olan Abdullah, Münzir, Urve, Hamza, Ca'fer, Mus'ab, Ubeyde, Hâlid ve Amr isimlerini vermiştir.[21]

Peygamber Efendimizin güzel anlamlar ifade eden, zihinde olumlu çağrışımlar bırakan isimleri de tavsiye ettiği görülmektedir. Bu anlamda dünya ve âhirette çalışan, çabalayan anlamına gelen "Hâris" ile duyarlı, düşünceli anlamına gelen "Hemmâm" isminin de Allah katında en uygun isimlerden olduğunu bildirmişti.[22]

İsim, kişinin kendisini başkalarına tanıtmasına ve samimi ilişkiler kurmasına imkân veren,[23] onu diğer insanlardan ayırt etmeye yarayan bir işleve sahiptir. Allah Resûlü, isim koyarken doğal olanı tercih ederdi. İsmini koyduğu kişinin sahip olduğu güzel bir nitelik, isim koyması için yeterli olabiliyordu. Nitekim Mescid-i Nebevî'nin aydınlatılmasını sağlayan "Fetih" isimli sahâbeyi sırf bu özelliğinden dolayı "Serrâc" (ışık saçan) diye isimlendirmişti.[24]

[15] B2121 Buhârî, Buyû', 49; M5586 Müslim, Âdâb, 1
[16] D4966 Ebû Dâvûd, Edeb, 67
[17] D4967 Ebû Dâvûd, Edeb, 68
[18] MK22137 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXV, 187; İF10/573 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 573
[19] Meryem, 19/28.
[20] T3155 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 19; M5598 Müslim, Âdâb, 9
[21] BE9/423 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, IX, 423
[22] D4950 Ebû Dâvûd, Edeb, 61, HM19241 İbn Hanbel, IV, 345
[23] T2392 Tirmizî, Zühd, 53.
[24] İH13/38 İbn Hacer, *İsâbe*, III, 38

Hz. Peygamber'in bu şekilde teşvik için koyduğu isimler olduğu gibi konulmamasını istediği ve değiştirdiği isimler de vardı. Bunların başında da tevhid inancına aykırı olanlar gelmekteydi. Örneğin "Abdülkâbe" (Kâbe'nin kulu),[25] "Abdülhacer" (taşın kulu)[26] gibi isimleri değiştirmişti. Çünkü insanın kul olabileceği yegâne varlık Allah idi.

Hz. Peygamber, *"Kıyamet günü Allah katında en kötü isim, melikü'l-emlâk (hükümdarların hükümdarı) diye adlandırılan kimsenin ismidir."*[27] hadisiyle statüsü ne olursa olsun herhangi bir kişinin bu şekilde bir isim ya da sıfat ile anılmasını yasakladığını bildirmiştir. Zira bu sıfat gerçek anlamda sadece Yüce Allah'ın sıfatıdır, yegâne hükümran ve hükümdar olan Allah Teâlâ dışında hiçbir kimse bu şekilde isimlendirmeyi hak edemez.

Resûlullah (sav) Allah'a isyan anlamına gelen isimlerin yeni doğan bebeklere verilmesini istemiyor, çocukken verilmiş olanları ise değiştiriyordu. İsyan eden anlamına gelen kadın ismi "Âsiye"yi güzelliği ifade eden "Cemîle" ile[28] erkek için kullanılan ve isyan eden anlamına gelen "Âsî" ismini de "Mutî'" yani itaat eden ile değiştirmişti.[29] Şeytanın ismi olarak bilinen "Ecda'"[30] ve "Hubâb" da aynı şekilde Peygamberimiz tarafından kabul görmeyen isimler arasındaydı.[31]

Hz. Âişe'nin belirttiğine göre, Allah Resûlü zihinde kötü çağrışım yapan isimleri de değiştirmişti.[32] Kesilmiş, budanmış, zamanı geçmiş anlamındaki "Esrem"i, yeşeren ve mümbit anlamlı "Zür'a" ile,[33] alev anlamındaki "Şihâb"ı, cömert mânâlı "Hişâm" ile,[34] ve karga anlamına gelen "Gurâb"ı, "Müslim" ile[35] değiştirmişti.

Benzer şekilde Hz. Ömer, yanına gelen zâtı tanımak gayesiyle adının ne olduğunu sormuş, adam isminin Mesrûk b. Ecda' olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Peygamber Efendimizin, *"Ecda', şeytanın isimlerindendir."* buyurduğunu nakleden Hz. Ömer, "Sen bundan böyle Mesrûk b. Abdurrahman'sın." demiştir.[36]

Hz. Peygamber, "Ekber" (en büyük),[37] "Berre" (günahsız) gibi açıkça kibir barındıran isimleri de insan ilişkilerini zedeleyebileceği ihtimalini gözeterek değiştirmişti. Daha önce ismi "Berre" olan Zeyneb bnt. Ebû Seleme'nin ismini değiştirirken, *"Kendi kendinizi temize çıkarmayın! Allah sizin iyi olanlarınızı pekâlâ bilir."* buyurmuş ve isim koyarken bu hususa dikkat edilmesi gerektiğini hatırlatmıştı.[38]

Resûlullah tevhid inancıyla çelişen isimlerin kesin olarak değiştirilmesini ister, bunun dışında isminin değiştirilmemesini isteyenlere de ıs-

25 MK253 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I, 126.
26 MŞ25892 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Edeb, 90.
27 B6205 Buhârî, Edeb, 114; M5610 Müslim, Âdâb, 20.
28 M5605 Müslim, Âdâb, 15.
29 M4628 Müslim, Cihâd ve siyer, 89.
30 D4957 Ebû Dâvûd, Edeb, 62, İM3731 İbn Mâce, Edeb, 31.
31 MA19849 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 40.
32 T2839 Tirmizî, Edeb, 66.
33 D4954 Ebû Dâvûd, Edeb, 62.
34 D4956 Ebû Dâvûd, Edeb, 62.
35 NM7727 Hâkim, *Müstedrek*, VII, 2756 (4/276).
36 HM211 İbn Hanbel, I, 31.
37 H11/106 İbn Hacer, *İsâbe*, I, 106
38 M5609 Müslim, Âdâb, 19

rar etmezdi. Bir gün Saîd b. Müseyyib'in dedesi Hz. Peygamber'in yanına gitmişti. Hz. Peygamber yanına gelen kişinin adını sordu. O da "Hazn" (düz olmayan, engebeli) olduğunu söyledi. Hz. Peygamber ona, *"Sen 'Hazn' değil, aslında 'Sehl'sin (düz, engebesiz, kolaysın)."* buyurdu. Ancak adam, "Babamın bana verdiği ismi değiştirecek değilim." diyerek Allah Resûlü'nün teklifini kabul etmedi.[39] Bu anıyı anlatan torunu Saîd b. Müsseyyeb rivayetin devamında bundan sonra ailelerinde sıkıntının eksik olmadığını belirtmekten geri kalmamıştı.

Hz. Peygamber bir taraftan yaşadığı toplumun tevhid ile çelişmeyen kültürel unsurlarını koruyor, bir taraftan da yeni isimlerin inancı, ahlâkı ve kültürü yansıtan gücünden faydalanıyordu. Resûlullah (sav), yeni doğan çocuğa yedinci gününde isim verilmesini, (saçlarının tıraş edilmesi suretiyle) temizlenmesini ve akîka kurbanının kesilmesini emretmişti.[40] Ashâb, çocuklarına isim koyması ve dua etmesi için Sevgili Peygamberimize gelirdi.[41] O da öncelikle çocuğun kulağına ezan okur,[42] sonra da hurma gibi tatlı bir yiyeceği iyice çiğneyerek ağzına verir ve ismini koyardı.[43] Ezan okumak suretiyle bir anlamda hayatının hep doğru istikamette olmasını diliyor; ağzına verdiği hurma ile de tatlı bir ömür geçirmesini istiyordu. Bebeğe güzel bir isim vererek yaşantısının bereketli olması için dua ederdi.[44]

Dünyaya yeni gelmiş bir bebek, içinde yaşayacağı kültürle ilk defa bu şekilde tanışmış olur. Çocuğa verilecek isim, gerek içinde bulunduğu ortamla gerekse kültürel geçmişiyle sıkı bir bağın kurulmasını sağlar. İsmin sürekli tekrar edilmesiyle sahibinin karakterinin şekillenmesinde etkili olacağı veya onun için dua anlamına geleceği düşünülür. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in de isim koyarken ya da değiştirirken muhatabında görmek istediği niteliği dile getirdiği söylenebilir. Yeni doğan çocuklarından her birine ısrarla "Harb" yani savaş ismini koymak isteyen Hz. Ali'nin bu tercihi yerine Resûl-i Ekrem'in torunlarına "güzellik" ve "iyilik" anlamlarına gelen "Hasan" ve "Hüseyin" isimlerini vermesi[45] bu açıdan dikkat çekicidir.

Hz. Peygamber sadece kişi isimleri için değil yer ve kavim isimleri için de aynı tavrı göstermiş, topraklı, tozlu anlamında "Afira" adıyla anılan araziye "Hadira" (Yeşillik) ismini vermişti. Olumsuz anlam ifade eden isimleri tam aksi olan olumlu hâlleriyle değiştirmişti. Söz gelimi "Şi'bü'd-dalâle" (Dalâlet vadisi) ismini "Şi'bü'l-hüdâ" (Hidayet vadisi) ismine,[46] "Bakıyyetü'd-dalâle" (Dalâlet kalıntısı) ismini ise "Bakıyyetü'l-hüdâ" (Hidayet kalıntısı) ismine çevirmişti.[47] "Benu'l-muğviye" (Azgınoğulları) ve

[39] B6193 Buhârî, Edeb, 108
[40] T2832 Tirmizî, Edeb, 63, D2838 Ebû Dâvud, Dahâyâ, 20-21.
[41] B5467 Buhârî, Akîka, 1; M5613 Müslim, Âdâb, 23.
[42] D5105 Ebû Dâvûd, Edeb, 106-107; T1514 Tirmizî, Edâhî, 16.
[43] M5612 Müslim, Âdâb, 22, D4951 Ebû Dâvûd, Edeb, 61
[44] MK19251 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 285.
[45] HM953 İbn Hanbel, I, 119, EM823 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 286.
[46] D4956 Ebû Dâvûd, Edeb, 62.
[47] MA19862 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 43

"Benu'z-zinye" (Zinaoğulları) isimli iki ailenin isimlerini de "Benu'r-rişde" (Faziletoğulları) ismiyle değiştirmişti.[48] Onun dilinde öfkeli anlamına gelen Bağîz, sevecen anlamını yüklenerek Habîb olmuş,[49] az anlamındaki Kalîl, çok anlamına taşınarak Kesîr'e dönüşmüştü.[50]

Allah Resûlü'nün yeni bir kültürü ilmek ilmek işlediğinin farkında olan ashâb, herhangi bir şeyin isminin değiştirilmesine şaşırmıyordu. Nebî (sav) Vedâ Haccı'nda, haram aylarda kan akıtmamanın önemini anlatırken dikkat çekmek için, *"Bugün hangi gündür, biliyor musunuz?"*, *"Bu ay hangi aydır?"*, *"Bu, hangi beldedir?"* şeklinde sorular sorduğunda, soruların cevabını bildikleri hâlde ashâb, "Allah ve Resûlü en iyi bilendir." demişler, Resûlullah'ın yine sükût etmesi üzerine de onun (sav) tüm bunlara yeni birer isim vereceğini zannetmişlerdi.[51]

Tüm bu uygulamalar, aynı zamanda dönüşümün isimler üzerinden yapıldığı hissini uyandırıyordu. Nitekim Peygamberimizin dönüşüme sahne olan ve ilerde İslâm medeniyetinin beşiği olacak şehrin, "Zarar vermek, karıştırmak, kötülemek, bozmak" anlamlarına gelen s-r-b fiilinden türeyen "Yesrib" ismini, şehirleşmeyi ifade eden "Medine" ismi ile değiştirmesi çok manidardır. Resûl-i Ekrem, hicret ettiği bu mübarek şehir hakkında, *"İnsanlar ona Yesrib diyorlar, onun ismi Medine'dir. Körüğün demirin pasını giderdiği gibi Medine de kötü insanları dışına atar."*[52] sözleriyle, medenî bir toplumun inşa edileceğini haber veriyor ve yeni koyduğu isimle dönüşümün hedefini gösteriyordu. Allah Resûlü'nün oluşturduğu Medine şehri, fazilet ve erdemler şehri olmuştu. Hz. Peygamber Tebük Seferi dönüşünde şehri görünce, *"İşte bu Tâbe'dir (iyilik ve güzellik şehridir)."* buyurarak onun güzelliğine işaret etmiş, böylece şehre ikinci bir isim daha vermişti. Hatta sözlerinin devamında sadece Medine'ye değil Uhud'a olan sevgisini de dile getirmiş, *"Bu da Uhud'dur, öyle bir dağdır ki o bizi sever, biz de onu severiz."* buyurmuştu.[53] Yüce Yaratıcı güzel olduğuna ve güzeli sevdiğine göre[54] O'nun yarattıklarına yakışan da güzel bir isimle çağrılmak değil midir? Allah Resûlü'nün, *"Siz kıyamet günü kendi isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız. Öyleyse güzel isimler koyun."*[55] cümlesi, isim koymadaki temel espriyi yansıtmaktadır.

Resûl-i Ekrem'in dilinde sadece insan değil bütün mahlûkât güzel isimlere kavuşuyordu. O, sadece aslı kötü olan şeylere bu özelliklerine yakışmayan güzel isimler verilmesine karşı çıkıyordu. Nitekim kendisinden şarap üretilen üzüme ve üzüm dalına bu özelliğini vurgulayarak şerefli, cömert

[48] D4956 Ebû Dâvûd, Edeb, 62.
[49] HI I/320 İbn Hacer, *İsâbe*, I, 320.
[50] BM2527 Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, V, 2393.
[51] B1741 Buhârî, Hac, 132; M4384 Müslim, Kasâme, 30.
[52] B1871 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 2; M3353 Müslim, Hac, 488
[53] B4422 Buhârî, Meğâzî, 82, M3371 Müslim, Hac, 503.
[54] M265 Müslim, İmân, 147.
[55] D4948 Ebû Dâvûd, Edeb, 61; DM2722 Dârimî, İsti'zân, 59.

anlamına gelen "kerm" isminin verilmesini, *"Sizden biri, üzüme 'kerm' demesin! Kerm (şerefli) olan ancak Müslüman insandır."*[56] sözleriyle hoş karşılamadığını ifade etmişti. Câhiliye döneminde Araplar, hem bolca üzüm vermeleri sebebiyle üzüm asmalarına hem de üzüm şarabının, içenleri cömertliğe ve ikrama sevk etmesi sebebiyle üzüme "kerm" yani "cömert" derlerdi. Hz. Peygamber içki ve şarap haram kılındıktan sonra olumlu bir ismin bu şekilde haram kılınmış içeceğin hammaddesi için kullanılmasını yasaklamıştı. Zira bu isim işitenlere şarabı hatırlatacak, belki ona yönlendirebilecekti.[57]

O, bütün mahlûkâtla barışıktı. Eşya ve doğa ile ilişkisi hep bu düzlemde gerçekleşiyor, her bir eşyayı Yüce Yaratıcı'nın kendine bahşettiği bir nimet ve değer olarak telakki ederek onlara canlı birer varlık gibi muamele ediyordu. Mahlûkâta güzel bakıp güzel görüyordu Allah Resûlü. Elbiselerini giyerken onların bir bir isimlerini sayıp Rabbine hamdeder ve bu nimetlerin hayırlı olmasını, hayırda kullanılmasını niyaz ederdi.[58] Sahip olduğu eşyalar ve hayvanlara da güzel isimler verirdi. Kılıcına "Zülfikâr"[59] bir atına "Mürtecez", eşeğine "Ufeyr", develerine de "Kasvâ" ve "Beydâ" isimlerini vermişti.[60]

Hz. Peygamber, her konuda olduğu gibi isimler üzerinden de insan saygınlığının korunmasına özen göstermiştir. İsimler nedeniyle insanların rencide olmasını veya ismin oluşturacağı olumsuz kanaatleri bertaraf etmeyi, insanî ilişkilerin huzurlu, güvenli ve sağlıklı temeller üzerine kurulmasını istiyordu. Ferdî ve toplumsal ilişkileri olumsuz yönde etkileyen uğursuzluk inancının isimler üzerinden sürdürülmesine de bu nedenle engel olmak istemiştir. Nitekim o (sav), tefe'ülden yani bir şeyi hayırlı saymaktan hoşlanır, uğursuz saymayı ise sevmezdi.[61] "Yesâr" (Kolaylık), "Rebâh" (Kazanç), "Necîh" (Başarılı) ve "Eflah" (Kurtulmuş) gibi isimlerden sakındırırken, bu kişiler isimleriyle çağrıldığında, orada olmamaları hâlinde insanların 'Kolaylık yok!' 'Kazanç yok!' diye cevap vereceklerine, dolayısıyla farkında olmadan karamsarlığa itilmiş olacaklarına işaret etmiştir.[62] Bu konuda Peygamber Efendimizin asıl kaygısının isimlerin kendisi ile ilgili değil insanlar tarafından algılanış şekli ile ilgili olduğu söylenebilir. Zira daha sonra aynı isimleri, anlamları güzel olduğundan olsa gerek değiştirmekten vazgeçmişti.[63]

Bir keresinde de bir deveyi sağdırmak üzere yanındakilere isimlerini sormuş, "Mürre" (Acı) ve "Harb" (Savaş) ismindeki iki kişinin sırf isimleri nedeniyle sağmalarına izin vermemiş, deveyi sağması için "Yaîş" (Yaşar)

[56] M5871 Müslim, Elfâz, 10.
[57] ŞN15/4 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, XV, 4-5.
[58] D4020 Ebû Dâvûd, Libâs 1; T1767 Tirmizî, Libâs, 29
[59] İM2808 İbn Mâce, Cihâd, 18; HM2445 İbn Hanbel, I, 270
[60] BN6/10 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 10.
[61] İM3536 İbn Mâce, Tıb, 43
[62] M5601 Müslim, Âdâb, 12
[63] M5603 Müslim, Âdâb, 13.

isimli şahsa izin vermişti.[64] Yine aynı nedenle bir yere bir tahsildar göndereceği ya da bir köye girdiği zaman o kişinin veya yerin ismini sorar, beğenirse memnuniyeti yüzüne yansır, beğenmediğinde ise bu durum yine yüzünden anlaşılırdı.[65]

Resûlullah, Rabbinin kulun zannı ile beraber olduğunu bilir[66] ve olaylara hep olumlu yaklaşırdı. Huneyn Savaşı sırasında doğan küçük Medineli Sehle bnt. Âsım b. Adî'ye, sefere çıkarken, Sehle (Kolaylık) ismini verip, *"Allah işinizi kolaylaştırsın."* diye dua etmesi,[67] çetin bir işi, koyduğu isimden yola çıkarak hayırla sonuçlandırmayı dilemesi açısından dikkat çekicidir. Yine Hudeybiye Antlaşması sırasında anlaşma yapmak üzere müşriklerden Süheyl b. Amr'ın geldiğini görünce, zor şartlar altında gerçekleşen bu görüşmenin, adı "kolaylık" anlamına gelen Süheyl ile yapılacak olmasına sevinip, *"Allah işinizi kolaylaştırmıştır!"* buyurması da[68] isimler üzerinden hayrı ümit ettiğini göstermektedir.

İsim vermek, bir anlamda da isim sahibinin gönlünü hoşnut etmektir. İnsanlara hoşlanmadıkları lakaplar takmak, onları bu şekilde çağırmak ise ferdî ilişkileri olumsuz etkiler. Resûlullah döneminde bir kişiye iki üç isim verildiği olur, ancak bu kişi onlardan biri ile çağrılmaktan hoşlanmayabilirdi. Bu yüzden Allah, müminlerin kardeş olmasına vurgu yaptıktan sonra, *"...Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın..."*[69] buyurmuş, kişiyi hoşlanmadığı şekilde çağırmayı yasaklamıştı. İnsana, isimlerinin ve künyelerinin en sevimlisi olanla hitap etmek, Sevgili Peygamberimizin (sav) hoşuna giderdi.[70]

Bir gün Resûlullah Hz. Ali ile görüşmek için kızı Fâtıma'nın evine gelmiş, ancak onu evde bulamamıştı. Kızına onun nerede olduğunu sordu. Fâtıma, "Aramızda bir şey geçti. Beni kızdırdı ve çıkıp gitti." dedi. Bunun üzerine Resûlullah birini gönderip onu bulmasını istedi. Daha sonra Hz. Ali'nin mescitte olduğu anlaşıldı. Resûlullah, mescitte uzanmış, örtüsü bir tarafından düşüp toprağa bulanmış olan Hz. Ali'nin yanına geldi. Bir taraftan Hz. Ali'nin üzerindeki toprağı çırpıyor bir taraftan da, *"Kalk ey Ebu't-türâb, kalk ey Ebu't-türâb!"* diyordu. Böylece Hz. Ali, kendisine verilen isimler içinde en çok hoşuna gidenin bu olduğunu söylediği Ebu't-türâb yani "topraklı" künyesini almıştı.[71] Ebû Hüreyre'ye ise "kedicik babası" anlamına gelen lakabı, kedilere olan sevgisinden ötürü verilmişti.[72]

Gördüğü olumlu bir davranışı güzel bir isimle adlandıran Sevgili Peygamberimizin bu güzelliği müşrikleri bile kapsamıştı. Müşriklerden

[64] MU1789 *Muvatta'*, İsti'zân, 9.
[65] D3920 Ebû Dâvûd, Tıb, 24.
[66] B7405 Buhârî, Tevhîd, 15; M6805 Müslim, Zikir, 2.
[67] MK21331 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIV, 292.
[68] Sİ4872 İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 216.
[69] Hucurât, 49/11; T3268 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49.
[70] EM819 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 285.
[71] M6229 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 38.
[72] T3840 Tirmizî, Menâkıb, 46.

Safvân b. Ümeyye'ye, "Ebû Vehb (Eli açık, cömert)",[73] künyesi ile seslenerek hem onun güzel davranışlarını pekiştirmiş hem de Allah'a şirk koşan bu insanı hayra çağırmıştı.

İsimler kişinin inanç, ahlâk ve kültürünü yansıttığı gibi duyan kişinin zihninde olumlu veya olumsuz çağrışımlar da yapmaktadır. Bu sebeple Peygamber Efendimiz câhiliye inanç izlerini taşıyan, kibir, böbürlenme anlamı çağrıştıran ve kötü anlam taşıyan isimleri değiştirmiş, bunların yerine Allah'a kul olmayı çağrıştıran, peygamberleri, salih insanları hatırlatan, ilk söylendiğinde güzel ve hayırlı anlamlar ifade yapan isimleri tercih etmişti. Böylece oluşturduğu toplumda isimler vasıtasıyla da inancın, kültürün, ahlâkî meziyetlerin hatırlanmasını, hayır ve güzelliklerin zihinlere yerleşmesini temin etmişti.

[73] MA, 19852 Abdurrezzâk, Musannef, XI, 41

ÇOCUK HAKLARI
KÜÇÜKLERİN DE HAKLARI VARDIR

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ أنّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللّٰه ﷺ يَقُولُ...:

"... أيُّمَا رَجُلٍ جَحَدَ وَلَدَهُ وَهُوَ يَنْظُرُ إلَيْهِ احْتَجَبَ اللّٰهُ مِنْهُ وَفَضَحَهُ عَلَى رُءُوسِ الأوَّلِينَ وَالآخِرِينَ."

Ebû Hüreyre'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "... *Kim göz göre göre çocuğunu(n kendisine ait olduğunu) inkâr ederse (kıyamet günü) Allah da onu rahmetinden uzaklaştırır ve gelmiş geçmiş herkesin önünde rezil eder.*"

(D2263 Ebû Dâvûd, Talâk, 28-29)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ؟ قَالَ: "أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ"، قَالَ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: "أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ خَشْيَةَ أَنْ يَأْكُلَ مَعَكَ"، قَالَ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: "أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ."

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قالتْ: دَخلَتِ امْرَأَةٌ مَعَهَا ابْنَتَانِ لَهَا تَسْأَلُ، فَلَمْ تَجِدْ عِنْدِى شَيْئًا غَيْرَ تَمْرَةٍ فَأَعْطَيْتُهَا إِيَّاهَا. فَقَسَمَتْهَا بَيْنَ ابْنَتَيْهَا، وَلَمْ تَأْكُلْ مِنْهَا، ثُمَّ قَامَتْ فَخَرَجَتْ، فَدَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَيْنَا فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ:

"مَنِ ابْتُلِىَ مِنْ هذِهِ الْبَنَاتِ بِشَيْءٍ كُنَّ لَهُ سِتْرًا مِنَ النَّارِ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَ[لَمْ] يَعْرِفْ شَرَفَ كَبِيرِنَا."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: وُجِدَتِ امْرَأَةٌ مَقْتُولَةً فِي بَعْضِ تِلْكَ الْمَغَازِى، فَنَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ قَتْلِ النِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ.

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: تَصَدَّقَ عَلَيَّ أَبِي بِبَعْضِ مَالِهِ فَقَالَتْ أُمِّى عَمْرَةُ بِنْتُ رَوَاحَةَ: لاَ أَرْضَى حَتَّى تُشْهِدَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَانْطَلَقَ أَبِى إِلَى النَّبِيِّ ﷺ لِيُشْهِدَهُ عَلَى صَدَقَتِي، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "أَفَعَلْتَ هذَا بِوَلَدِكَ كُلِّهِمْ؟" قَالَ: لاَ، قَالَ: "اتَّقُوا اللَّهَ وَاعْدِلُوا فِي أَوْلاَدِكُمْ" فَرَجَعَ أَبِى فَرَدَّ تِلْكَ الصَّدَقَةَ.

Abdullah (b. Mes'ûd) anlatıyor: "Ey Allah'ın Resûlü! En büyük günah hangisidir?" diye sordum. Resûlullah, *"Seni yarattığı hâlde, Allah'a ortak koşman."* buyurdu. "Sonra hangisi?" deyince, *"Yemeğine ortak olması korkusuyla çocuğunu öldürmen."* cevabını verdi. "Sonra hangisi?" diye sorunca, *"Komşunun karısı ile zina etmen."* buyurdu.

(B6001 Buhârî, Edeb, 20)

Hz. Âişe (ra) anlatıyor: "Yanımda iki kız evlâdı olan bir kadın, bir şeyler istemek için gelmişti. Yanımda (ona verecek) bir hurmadan başka bir şey yoktu. Hurmayı ona verdim. Onu iki kızına bölüştürdü ve kendisi hiç yemedi. Sonra kalktı ve çıktı. Ardından Hz. Peygamber (sav) yanımıza geldi. Olanları ona anlattım. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *'Her kim kız çocukları sebebiyle sıkıntı çekerse, o kızlar onun için cehennem ateşine siper olur.'*"

(B1418 Buhârî, Zekât, 10)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığı ile dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Küçüğümüze merhamet etmeyen ve büyüğümüzün saygınlığını kabul etmeyen bizden değildir."*

(T1920 Tirmizî, Birr, 15)

İbn Ömer anlatıyor: Savaşlardan birinde öldürülmüş bir kadın bulundu. Bunun üzerine Resûlullah (sav) kadınların ve çocukların öldürülmesini yasakladı.

(M4548 Müslim, Cihâd ve siyer, 25)

Nu'mân b. Beşîr anlatıyor: "Babam servetinin bir kısmını bana bağışladı. Bunun üzerine annem Amra bnt. Revâha, 'Allah Resûlü (sav) şahit olmadıkça ben (bu işe) razı değilim.' dedi. Babam, bana yaptığı bağışa şahit olmasını istemek üzere Hz. Peygamber'in (sav) yanına gitti. Resûlullah (sav) ona, *'Bunu bütün çocuklarına yaptın mı?'* diye sordu. Babam, 'Hayır.' diye cevapladı. Bunun üzerine Resûlullah, *'Allah'tan korkun, çocuklarınız arasında adaletli olun!'* buyurdu. Babam da geri döndü ve bağışından vazgeçti."

(M4181 Müslim, Hibe, 13)

Atalarında bir yaş olan iki oğlan çocuğu Medine Mescidi'ne girdiklerinde, herkes pür dikkat hutbeyi dinlemekteydi. Kırmızı gömlek giymiş olan küçükler acemi adımlarla yürürken sendeleseler de minberdeki dedelerine ulaşmakta kararlı görünüyorlardı. Resûl-i Ekrem'in, torunlarına karşı hissettiği muhabbet öylesine yoğundu ki Hasan ve Hüseyin'i görmezden gelerek konuşmaya devam edemedi ve Allah'ın Resûlü, cemaatin hayret dolu bakışları arasında üç basamaklı olan minberinden indi. İleride cennet gençlerinin efendileri olacaklarını müjdelediği[1] iki yavruyu kucakladı. Hutbesini tamamlamak üzere torunlarıyla birlikte tekrar minbere çıktığında şöyle diyordu: *"Allah, 'Mallarınız ve çocuklarınız imtihan vesilesidir.'[2] derken ne kadar doğru söylemiş! Şu iki yavrunun düşe kalka yürüyüşünü görünce dayanamadım da sözümü keserek onları kucağıma aldım."*[3]

Kızmamıştı Peygamberimiz. Bilakis mutlu olmuş, belki akıp giden cümlelerini duraklatacak kadar heyecanlanmış ve torunlarına olan sevgisini açıkça göstermekten çekinmemişti. Bu sevgi, yaratılırken insanoğlunun özüne işlenmiş, gönlüne yazılmıştı. Allah, insana evlât sahibi olma ve neslini sürdürme arzusu vermiş,[4] çocuk sevgisiyle yanan yüreklerinden yükselen dualarla kendisinden evlât isteyen sayısız kulunu geri çevirmemişti.[5]

Ancak yavrularına sevgisini dile getiren Peygamber Efendimizin, böylesine derin bir sevginin kimi zaman zaafa dönüştüğünü hissettirmesi son derece manidardı. O, çocuğa olan ilgimizin hayatın en ciddi sınanma noktalarından biri olduğuna dikkatleri çekmekteydi. Bu konuda kullarını uyaran Rabbimizin âyetlerinden birini örnek olarak okurken, 'Sevgiye yenik düşerek sınavı kaybedenlerden olmayın.' der gibiydi. Nitekim Yüce Allah da sevimliliği ile insanı peşinden sürükleyen bir çocuğun, her ne kadar gözde dünya nimetlerinden biri olsa da[6] aslında boyundan büyük bir imtihan olduğunu defalarca hatırlatmaktaydı: *"Bilin ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihandan ibarettir. Katında büyük mükâfat olan ise ancak Allah'tır."*[7]

Anne baba çocuklarının sahibi değil, emanetçisidir.[8] Çünkü Allah, yeryüzüne yeni bir can göndermeyi murad etmiş ve bu canın oluşumu, doğumu ve gelişimi için anne babayı görevlendirmiştir. Dolayısıyla emanetin sahibi olan Yüce Rabbimize karşı ciddi bir sorumluluk yüklenen ebeveyn, O'nun kendilerine teslim ettiği küçük insanı lâyıkıyla büyütmekle mükel-

[1] T3768 Tirmizî, Menâkıb 30
[2] Enfâl, 8/28
[3] T3774 Tirmizî, Menâkıb 30; N1414 Nesâî, Cum'a, 30
[4] A'râf, 7/189
[5] Bakara, 2/128; Âl-i İmrân, 3/35, 38; Meryem, 19/5-6
[6] Âl-i İmrân, 3/14; Kehf, 18/46
[7] Enfâl, 8/28; Ayrıca bkz. Mü'minûn, 23/55-56
[8] M6322 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 107

leftirler. Böylesine yüce bir ismin emanetine gözleri gibi bakmak ve asla hıyanet etmemek zorundadırlar. Bu durum, çocuk üzerinde istedikleri tasarrufta bulunma özgürlüklerinin olmadığı anlamına gelir. Zira bir gün gelecek, emanetini nasıl yoğurup şekillendirdikleri, neyle besleyip hangi şartlarda muhafaza ettikleri hususunda Allah'a hesap vereceklerdir.

Dünya hayatının süsü olan[9] çocuğun esaslı bir imtihan oluşu, insanın neredeyse tüm vaktini dolduracak kadar meşgul edici olmasıyla da alâkalıdır. Gecesini gündüzüne katarak evlâdıyla ilgilenen, ilgilenmek zorunda kalan anne baba için, hayatın akışı bütünüyle çocukların gelişimine odaklanmış gibidir. İhtiyaçların biri biterken diğeri başlar, sorunların biri çözülürken diğeri düğümlenir. Oysa insan, çocuğuna sevgi ile bağlanırken, onun hayatı öğrenmesi ve ayakları üzerinde durabilmesi için çabalarken, kendi hayatının ana gayesini unutmamalıdır. Çocuğu ile meşgul olurken aslî vazifesini aksatmamalı, Rabbine karşı kulluk bilinci içinde yaşamayı ihmal etmemelidir. Çocuk, insanın hayattaki ana gayesi ve tek endişesi olmamalı, hele hele kibir ve azgınlık kaynağı hâline gelmemelidir.[10] *"Ey iman edenler! Mallarınız ve evlâtlarınız, Allah'ı zikretmekten sizi alıkoymasın."*[11] uyarısına kulak vermeyenlerin aldandığını ve ziyana uğradığını akıldan çıkarmamalıdır.

Çocuk eşsiz bir lütuftur; ancak her nimet gibi külfetini de beraberinde taşıyarak hayatımıza gelip yerleşir. Önümüze getirip bıraktığı ve halletmemizi ya da sabretmemizi istediği öyle çok sınav vardır ki! Onu kendimize tercih eder, yemez yedirir, giymez giydiririz. Kendisine verilen bir hurmayı tam ağzına atmak üzereyken çocukları isteyince onlara bölüştüren bir anne için Peygamberimizin, *"Sırf bu hurma sebebiyle Allah onun cennete girmesini kesinleştirmiş ya da bu hurma sayesinde onu cehennemden azat etmiştir."*[12] buyurduğunu bilerek ümit besleriz. Hatta bazılarımız hayat arkadaşını kaybeder ve çocuğunun yükünü tek başına sırtlayarak onun hem annesi hem babası olur. *"Kocasından dul kalıp da asil ve güzel olduğu hâlde evlenmeyerek, yetimleri ev bark sahibi oluncaya ya da ölünceye kadar kendisini onlar için feda eden, bu uğurda (güneşte çalışmaktan) yanakları kararan/çöken kadın ile ben cennette şu iki parmağım kadar birbirimize yakın olacağız."*[13] buyuran Peygamberimizin komşuluğunu arzular.

Bazen hastalığı ve sağlığı ile çocuğun "varlığı" sınavdır. Büyümüş hatta evlenmiş olsa bile ateşlendiğinde telaşlanır, hâline kıyamayız. Tıpkı sevgili kızı Âişe'nin sıtmaya yakalandığını duyduğunda yanına koşan, onu öpüp kokladıktan sonra hâlini soran Hz. Ebû Bekir gibi...[14] Bazen de

[9] Kehf 18/46
[10] Hadîd, 57/20; Kalem, 68/14
[11] Münâfikûn, 63/9, Ayrıca bkz. Sebe', 34/37.
[12] M6694 Müslim, Birr, 148.
[13] D5149 Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121; HM24507 İbn Hanbel, VI/28
[14] D5222 Ebû Dâvûd, Edeb, 146-147

ölümü ve kaybı ile çocuğun "yokluğu" sınav olur. Arkasından ne kadar üzülsek de acımızı isyana çevirmez, sabretmeye çalışırız. Tıpkı minicik oğlu İbrâhim kollarında can çekişirken bağrına basarak gözyaşı döken Resûlullah gibi...[15] O Merhamet Peygamberi'nin müjdesiyle, yanan ciğerlere su serpilir de küçükken ölen çocuğun cehennem ateşine siper olacağı ümidiyle yaşanır.[16] Allah Resûlü'nün ifadesiyle, gün gelecek, önden giden bu yavrular anne babalarına cehenneme girmesine engel olacak,[17] onlara cennetin kapısını açacak,[18] ellerinden tutup onları cennete koyacaktır.[19]

Bunca sınavın ardından kimi zaman verilen emekler karşılığını bulur ve evlât ile cennetteki birlikteliğe kadar uzanan[20] bir dostluk kurulur. Ama kimi zaman da çabalar yerine ulaşmaz, gayretler semeresiz kalır ve evlât düşman kesilir.[21] Her ne kadar çocuğunun gelecekte faydalı bir birey olup olmayacağını bilemese de, sonuçta anne babanın üzerine düşen, ona karşı sorumluluklarını yerine getirmektir.

Kuşkusuz sorumluluk duygusu, kendi menfaatlerini korumak kadar muhatabın haklarını da gözetmeyi gerektirir. Hele karşı taraf narın ve hakkını koruyamayacak kadar güçsüz bir çocuk ise onu çiğnememek çok daha mühimdir. Çünkü hakları görmezden gelinerek ezilen çocuk, güveni, adaletin değerini ve hak ettiğine kavuşmanın mutluluğunu tadamayacaktır. Daha da kötüsü, ileride kendinden zayıf olanları ezmeyi öğrenecek ve sorumsuz bir ebeveynin yetiştirdiği yetersiz bir insan olarak, yetersiz evlâtlar yetiştirecektir. Böylesine olumsuz bir döngünün toplumun geleceğini ne derece kötü etkileyeceği ortadadır. O hâlde çocuğun bir insan olarak doğuştan sahip olduğu hakları çiğnenmemeli, lâyık olduğu değeri hissetmesi sağlanmalıdır.

Allah Resûlü'nün Abdullah b. Amr b. Âs'ı uyarırken,[22] *"Çocuğunun senin üzerinde hakkı var!"*[23] buyurarak dikkat çektiği bu hakların başında, onu daha anne rahmine düşmeden dualarla karşılamak gelir. Anne ve baba, yavrularının oluşumu için ilk adım olan birleşmeden önce hem kendilerini hem de çocuklarını şeytandan uzak kılmasını dileyerek Allah'a niyazda bulunmalıdır.[24] Bir çocukları olacağını anladıkları andan itibaren üzerlerine düşen ise onu gönül rızası ile kabullenmektir.

Kâinatın sahibi Yüce Rabbimiz, *"Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'a aittir. O dilediğini yaratır. Dilediğine kız evlât, dilediğine erkek evlât verir. Ya da erkek ve kız olmak üzere çifter çifter verir ve dilediği kimseyi de kısır bırakır. O, bilen ve gücü yetendir."*[25] buyurmaktadır. Kısacası yeni bir canın dünya havasını

15 M6025 Müslim, Fedâil, 62
16 B6656 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 9; M6696 Müslim, Birr, 150
17 M6699 Müslim, Birr, 152.
18 N2090 Nesâî, Cenâiz, 120
19 HM10336 İbn Hanbel, II, 488.
20 Ra'd, 13/23
21 Tegâbün, 64/14.
22 M2730 Müslim, Sıyâm, 182
23 M2731 Müslim, Sıyâm, 183
24 B141 Buhârî, Vudû', 8; M3533 Müslim, Nikâh, 116
25 Şûrâ, 42/49-50

soluması O'nun kararına bağlı olup, hiç kimse bu kararı reddetme hakkına sahip değildir. Oysa insanlar çağlar boyunca nice yavruyu daha doğmadan yok etmiş ya da doğar doğmaz öldürerek yaşama hakkını elinden almıştır.

Her ne kadar evlât sahibi olmak insanın vazgeçilmez arzularındansa da, bazen anne ve baba için çocuk beklenmedik ve hatta istenmedik bir sürpriz olabilir. Ancak şartların olumsuzluğu ve ebeveynin gönülsüzlüğü yüzünden günahsız bir çocuk bedel ödememelidir. Bu nedenle Peygamberimiz, "*...Kim göz göre göre çocuğunu(n kendisine ait olduğunu) inkâr ederse (kıyamet günü) Allah da onu rahmetinden uzaklaştırır ve gelmiş geçmiş herkesin önünde rezil eder.*"[26] buyurur.

Geçim sıkıntısı içerisinde olan bir aile, sofraya bir boğaz daha ekleneceğini duyduklarında, "*Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur.*"[27] âyetini hatırlamalıdır. Zira Peygamberimiz, yemeğine ortak olması korkusuyla çocuğunu öldürmeyi en büyük günahların arasında saymaktadır.[28] Medineli Müslümanlar ilk defa kendisiyle Akabe'de buluşup iman ve bağlılıklarına dair biat ettiklerinde, onlardan çocuklarını öldürmemek üzere söz almıştır.[29] Allah ve Resûlü'nün katında, bir çocuğun dünyaya gelişine engel olmanın, haksız yere bir yetişkinin canına kıymaktan farksız olduğu ortadadır.

Çocuğun kız olduğu için yaşamasına izin vermemek ise tarifi mümkün olmayan bir canilik ve büyük bir günahtır.[30] Câhiliye döneminin müşrikleri gibi, kızı olacağı müjdelendiğinde öfkeden yüzü kapkara kesilen ve utanç içerisinde ondan kurtulmanın yollarını aramaya başlayan bir baba,[31] kadını da erkeği de yaratanın kendisi olduğunu hatırlatan Allah'a[32] bu utancı nasıl açıklayabilir? Hesap gününde bu küçük kıza hangi günahtan ötürü diri diri toprağa gömüldüğü[33] veya daha anne karnındayken kürtajla düşürüldüğü sorulduğunda ne cevap verecektir? Hâlbuki Peygamber Efendimiz, "*Her kim kız çocukları sebebiyle sıkıntı çekerse, o kızlar onun için cehennem ateşine siper olur.*"[34] sözleriyle kız evlâdı büyütmenin zor olduğu kadar karşılığının büyük olduğuna dikkat çekmekte, kızını güzelce yetiştiren anne babaya da cennet müjdesi vermektedir.[35]

Bir yavru, daha anne karnında iken ebeveyni tarafından korunmaya muhtaçtır. Anne babası onu şiddet içeren, gerilimli ve huzursuz ortamlardan uzak tutmalı, helâl ve sağlıklı gıdalar aracılığı ile beslenip büyümesini sağlamalı, sigara ve alkol gibi zararlı maddelerin kanına karışmasına engel

[26] D2263 Ebû Dâvûd, Talâk, 28-29; HM4795 İbn Hanbel, II/26.
[27] İsrâ, 17/31; Ayrıca bkz. En'âm, 6/140, 151.
[28] B6001 Buhârî, Edeb, 20; M257 Müslim, Îmân, 141
[29] B18 Buhârî, Îmân, 11, B7468 Buhârî, Tevhîd, 31.
[30] B5975 Buhârî, Edeb, 6; B7292 Buhârî, İ'tisâm, 3.
[31] Nahl, 16/58-59, Zuhruf, 43/17.
[32] Necm, 53/45-46.
[33] Tekvîr, 81/8-9
[34] B1418 Buhârî, Zekât, 10; M6693 Müslim, Birr, 147.
[35] D5147 Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121; HM3424 İbn Hanbel, I/363

olmalıdır. Kız olsun erkek olsun, doğan her çocuk, kendisini karşılayan anne babadan ilk günden itibaren iyilik görme hakkına sahiptir. Hayat boyu sürecek bu iyilikler zincirinin ilk halkalarını doğumdan sonraki görevler oluşturur. Allah'ın Sevgili Elçisi, yeni doğan bebeğe kulağa hoş geldiği kadar anlamı da güzel olan bir isim koymayı tercih ederken,[36] ağzında çiğnediği bir lokmacık hurma ile yavrunun damağını tatlandırmayı ve ona geleceği için hayır dualar etmeyi âdet edinmiştir.[37] Peygamberimiz tarafından doğumun yedinci gününde yapılması uygun bulunan[38] bu küçük törenle bebek ismine kavuşur ve kulağına ezan okunur,[39] tıraş edilen saçlarının ağırlığınca gümüş sadaka verilir[40] ve akîka kurbanı kesilir.[41] Böylece anne baba hem çocuklarının canını bağışlayarak onu bu dünyaya sağ salim gönderen Allah'a şükretmiş, hem de yavrularının lâyık olduğu ilk hediyeleri sunmuş olur.

Çocuğun giydirilip doyurulması onun tabiî bir hakkıdır.[42] Bebeğin annesi tarafından emzirilmesini sağlamak için elden gelen bütün imkânları seferber etmek son derece önemlidir. Nitekim Hz. Musa, Firavun'un sarayında da olsa annesinin bağrında büyümüştür.[43] Savaş esirleri arasındaki bir düşman çocuğunun bile annesinden ayrılarak satılmasına izin vermeyen Peygamberimiz ise, *"Anne ile evlâdının arasını ayıranın, Allah da kıyamet günü sevdikleriyle arasını ayırır."*[44] buyurmuştur. Bu ne büyük bir tehdittir! Çocuğun anne kucağında büyüme hakkına sahip olduğunu belirten[45] Allah Resûlü, elbette maddî ve mânevî her türlü tehlikeden korunmuş bir nesil arzu etmektedir.

Sadece annesinden değil babasından da sevgi ve şefkat görerek büyümek, çocuğun en doğal haklarından birisidir. Kur'ân-ı Kerîm'de anneler ve evlâtları anlatıldığı kadar, Hz. Yakub gibi Yusuf'una son derece düşkün bir babanın hasret ve sevgi dolu cümlelerine yer verilmesi çok etkileyicidir.[46] Aynı şekilde Rabbine verdiği sözden dönmeyen ama yavrusu İsmâil'i kurban etmeye de kıyamayan bir baba olarak Hz. İbrâhim'in anlatıldığı âyetler[47] uzun uzun düşünülmeye değerdir. Resûl-i Ekrem'in de sadece bir baba ve dede olarak değil, ümmetin Peygamberi olarak çevresindeki bütün çocuklara kucak açması, peygamberlik geleneğinin bir devamı olamaz mı?

Çocuk sevgiyle filizlenir, şefkatle serpilir, merhametle büyür. Farklı şekillerde de olsa her çağda ebeveyninden şartsız ve hesapsız sevgi görme hakkına sahiptir. Bunun içindir ki Sevgili Peygamberimiz çocuklara karşı hiç çekinmeden sevgi sunumunda bulunmuştur. O (sav), kimi zaman ço-

36 M5601 Muslim, Âdâb, 12
37 B5467 Buhârî, Akîka, 1; M5616 Müslim, Âdâb, 25
38 N4225 Nesâî, Akîka, 5; T2832 Tirmizî, Edeb, 63
39 T1514 Tirmizî, Edâhî, 16, D5105 Ebû Dâvûd, Edeb, 106-107.
40 T1519 Tirmizî, Edâhî, 19. MU1071 *Muvatta'*, Akîka, 1
41 T2832 Tirmizî, Edeb, 63; N4225 Nesâî, Akîka, 5
42 Bakara, 2/233, Lokman 31/14 Ahkâf, 46/15
43 Kasas, 28/12-13.
44 T1283 Tirmizî, Büyû', 52, DM2507 Dârimî, Siyer, 39
45 D2276 Ebû Dâvûd, Talâk, 34-35.
46 Yûsuf, 12/84, 94
47 Sâffât, 37/100-107.

cukları sımsıkı kucaklamış ve öpmüş,[48] kimi zaman da mis kokulu elleriyle okşamıştır.[49] Çocuğun en az disiplin ve ciddiyet kadar şaka ve oyuna da ihtiyacı olduğunu bildiğinden, ağzına su alıp çocuklara püskürtmekten[50] ya da atçılık oynayıp torunlarını sırtında gezdirmekten[51] geri durmamıştır. Çocuğuna şefkat gösterenleri hayırla anarken,[52] sevgisini çocuktan esirgeyenleri esefle kınamış[53] ve *"Küçüğümüze merhamet etmeyen ve büyüğümüzün saygınlığını kabul etmeyen bizden değildir."*[54] buyurmuştur.

Muhabbet ve merhametin bir tezahürü olarak büyüklerinden hayır dua almak, çocuğun bir diğer hakkıdır. *"Rabbim! Bu şehri güvenli kıl. Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut."*[55] diye yakaran Hz. İbrâhim misali, anne babalar yavrularının bugününü ve geleceğini dualarla desteklemelidir. Nitekim Peygamberimizin, kucağına oturttuğu yavrulara mallarının ve nesillerinin bereketlenmesi, bağışlanmaları ve merhamete erişmeleri için ettiği sayısız dua vardır.[56] Dolayısıyla çocuğun sadece maddî ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmeyerek, onu mânevî yönden de desteklemek Peygamberimizin sünnetidir.

Çocuğun korunma ihtiyacı söz konusu olduğunda da aynı ikili dengeyi görürüz. Allah'ın Resûlü, *"(Güneş batıp) gece karanlığı başladığında –veya akşam olduğunda– çocuklarınızın dışarı çıkmalarına engel olun."*[57] buyururken, karanlıkla beraber sokaklara hızla yayılan kötülüklerden çocukları muhafaza etmeye çalışmaktadır. Savaşta kadınların ve çocukların öldürülmesini yasaklarken[58] onların can güvenliğini sağlamayı hedeflemekte, yaşı küçük olanların orduya katılmasına engel olurken de[59] onları muhtemel bedensel ve ruhsal zararlardan korumaktadır. O kadar ki Rahmet Elçisi'nin gönlü, tedavi amaçlı bile olsa çocuğa acı çektirilmesine razı olmaz ve mümkünse eziyet vermeyen yolların denenmesini ister.[60]

Diğer taraftan Hz. Peygamber, çocuğun mânevî açıdan yara alabileceği konularda da korunma hakkına sahip olduğuna dikkat çeker. Evlâtlarına lânet okumamaları konusunda anne babaları uyarır. Çünkü duaların geri çevrilmediği bir âna rast gelirse, bedduanın bedelini ödeyecek olan çocuktur.[61] Ayrıca adaletsizliğe uğraması ve horlanıp küçümsenmesi, çocuğun duygusal olarak ağır biçimde zedelenmesine sebep olduğundan, Efendimiz tarafından bu davranışlar kesinlikle yasaklanmıştır. Ebeveynin evlâtlarından birisine ayrı bir sevgi ve ihtimam göstermesinin ne denli acı sonuçlar doğurabileceğine, Hz. Yusuf ve kardeşleri şahittir.[62] Dolayısıyla Peygamberimiz, bir evlâdı herhangi bir meziyetinden dolayı kayırmayı,

[48] B2122 Buhârî, Büyû', 49
[49] M6052 Müslim, Fedâil, 80.
[50] B77 Buhârî, İlim, 18
[51] T3784 Tirmizî, Menâkıb, 30
[52] M6458 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 201
[53] B5998 Buhârî, Edeb, 18; M6027 Müslim, Fedâil, 64
[54] T1920 Tirmizî, Birr, 15
[55] İbrâhîm, 14/35
[56] M6376 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 143; M6414 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 172; B6003 Buhârî, Edeb, 22; B3749 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 22.
[57] B5623 Buhârî, Eşribe, 22; M5250 Müslim, Eşribe, 97
[58] M4548 Müslim, Cihâd ve siyer, 25; T1569 Tirmizî, Siyer, 19
[59] B2664 Buhârî, Şehâdât, 18; M4837 Müslim, İmâre, 91
[60] B5696 Buhârî, Tıb, 13
[61] M7515 Müslim, Zühd, 74
[62] Yûsuf, 12/8-9

diğerlerinden üstün tutarak ona daha fazla hoşgörü ve ikramda bulunmayı kesinlikle affetmez. Öbür çocuklarına vermediği hâlde oğlu Nu'mân'a mal bağışlamaya niyetlenen Beşîr'i sert bir dille reddederken, *"Beni şahit tutma. Çünkü ben adaletsizliğe şahit olamam!"*[63] buyurur. Çocuğun kendisine karşı insaflı ve âdil davranılması hakkına işaret eden değişmez buyruk, son derece nettir: *"Allah'tan korkun, çocuklarınız arasında adaletli olun!"*[64]

Aslında Sevgili Peygamberimizin çocuk haklarına dair öğretileri adım adım izlendiğinde, çocuğa "büyük adam muamelesi yaptığını" görmemek imkânsızdır. Belki de meselenin gelip düğümlendiği nokta burasıdır. Bir yetişkin, karşısındaki çocuğa geleceğin yetişkini gözüyle bakabildiğinde, insanlık onuruna saygı göstererek onu cisminin küçüklüğüyle değil, ruhunun yüceliğiyle değerlendirebildiğinde, hak hukuk kaygısı da sona erecektir. İşte bu hassas noktada Allah Resûlü'nün örnekliği bütün dilleri susturacak kadar etkileyicidir.

O Yüce Elçi, çocuğun varlığını görmezden gelmez; çocukların yanından geçerken selâm verir,[65] sizi fark ettim dercesine... O, çocuğun derdiyle ilgilenir; küçük Ebû Umeyr'e rastladığında serçesini sorar,[66] 'Senin için önemli olan şeyleri ben de önemsiyorum.' dercesine... O, çocuğun sağlığına değer verir; bir Yahudi çocuğu hastalandığında ziyaretine gitmekten ve onu Müslüman olmaya davet etmekten çekinmez,[67] 'Benim gözümde sen, ailenden bağımsız bir bireysin.' dercesine... O, kızı Fâtıma yanına geldiğinde ayağa kalkıp karşılamayı, elinden tutup kendi yerine oturtmayı sever,[68] 'Bana en çok benzeyene selâm olsun.' dercesine... O, çocuğun tercihlerini dikkate alır; annesi ve babası boşanan bir çocuğu, ikisinden birisini tercih etmekte serbest bırakır,[69] 'Kararına saygılıyız.' dercesine...

Ve o, içtiği meşrubatın kalanını yanındakilerle paylaşmak istediği bir gün, âdeti olduğu üzere ikrama sağdan başlamak ister. Ama sağına döndüğünde bakar ki yanı başında bir çocuk oturmakta. Solunda ise ashâbın yaşlıları dizilmiş. Çocuğun sırasını atlamaz Peygamberimiz, hatırını yıkmaz. *"Meşrubatı önce bu yaşlılara vermeme izin verir misin?"* diye sorar. Akıllıca bir cevap gelir: "Hayır. Vallahi, senden gelen nasibim için kimseyi kendime tercih edemem!" Bu akıllı çocuk, Resûl-i Ekrem'in amcasının oğlu Abdullah b. Abbâs'tır.[70] İşte o zaman Peygamberimiz ikrama çocuktan başlar,[71] 'Buyur, küçük adam!' dercesine...

Resûlullah'ın bize öğrettiğine göre, çocuklarımızın yaşama dâhil olmaya ve büyüklerin gözetiminde sosyal hayatı tanımaya hakları vardır. Bu

63 M4182 M[illegible], Hib[illegible], 14.
64 M4181 [illegible] Hibe, 13; [illegible] Buhârî, Hibe, 13.
65 M5663 Müslim, Selâm, 14
66 B6129 Buhârî, Edeb, 81
67 B5657 Buhârî, Merdâ, 11
68 D5217 [illegible] Dâvûd, Edeb 143-144
69 T[illegible]357 [illegible] Ahkâm, 21
70 [illegible] İbn Hacer [illegible]
71 M[illegible]292 [illegible] Eşribe, 127

açıdan baktığımızda görürüz ki o (sav), ibadet hayatından çocuğu uzaklaştırmamış, kimi zaman bir saf oluşturacak kadar çocuğa vakit namazlarında mescidinde yer ayırmıştır.[72] Savaştan ya da yolculuktan dönerken kendisini karşılamaya çıkan kalabalığın arasındaki çocuklara özel ilgi göstermiş, onları kucaklayıp bineğine alarak şehre girmekten zevk almıştır.[73] Sohbet meclislerinde çocukların bulunmasını engellememiş, dahası kendisine getirilen taze bir mevsim meyvesini öncelikle yanında oturan çocuklara ikram etmiştir.[74]

Küçük insana tanınan bunca hak, din, dil, ırk ve cinsiyet farkı olmaksızın her biri için geçerlidir. Sıcak aile ortamının sunduğu imkânlarla büyüyen şanslı bir çocuk kadar, korunmaya muhtaç ve ezilmiş bir çocuk da aynı hakları beraberinde taşıyarak dünyaya gelir. Peygamber Efendimizin, *"Her hak sahibine hakkını ver!"*[75] buyruğu kulaklardan silinmemelidir. Nihayetinde zayıf ve kimsesiz çocuklara yardımın öncelikle Kur'an'ın emri olduğu[76] unutulmamalıdır. Ve bizim öyle bir Peygamberimiz vardır ki namaz kadar ulvî bir ibadeti eda etmek için ashâbına imam olduğunda bile, cemaatindeki ufacık bebeklerin hâlini ve hakkını gözetir: *"Bazen kıraati uzatma niyetiyle namaza başlıyorum da bir çocuğun ağlayışını duyunca annesinin ona gösterdiği şefkatten dolayı yaşayacağı tedirginliği düşünerek namazı hafif kıldırıyorum."*[77]

Her çocuk, ergenliğe erişene dek yaptıklarından dolayı hesaba çekilmeyecek kadar masum; yaptığı hatalar yazıcı melekler tarafından kaydedilmeyecek kadar günahsızdır.[78] Bir gün gelip yetişkinler arasına katılacak ama çocukken yaşadıklarının etkisini bir ömür üzerinde taşıyacaktır. Şayet anne babası onu haklarına riayet ederek hayata hediye etmişlerse, emeklerinin karşılığını eksiksiz alacaklardır. Peygamber Efendimiz, arkalarında bıraktıkları bu güzel eserin duaları sayesinde, öldükten sonra bile amel defterlerinin kapanmayacağını ebeveyne müjdelemektedir.[79] Anne ve baba, cennette, "Yâ Rabbi, bu yüce dereceye nasıl eriştim?" diyecek kadar şaşırdıklarında alacakları cevap bir ömre bedeldir: "Evlâdının senin için bağışlanma dilemesi ile!"[80]

[72] D677 Ebû Dâvûd, Salât, 96
[73] B5965 Buhârî, Libâs, 99; M6268 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 66
[74] M3335 Müslim, Hac, 474.
[75] B1968 Buhârî, Savm, 51; B6139 Buhârî, Edeb, 86
[76] Nisâ, 4/127.
[77] B709 Buhârî, Ezân, 65; M1056 Müslim, Salât, 192
[78] D4398 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.
[79] M4223 Müslim, Vasiyye, 14; D2880 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 14.
[80] İM3660 İbn Mâce, Edeb, 1; HM10618 İbn Hanbel, II/509.

ÇOCUK TERBİYESİ
"HER DOĞAN FITRAT ÜZERE DOĞAR!"

أنَّ أبَا هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :

"مَا مِنْ مَوْلُودٍ إلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ..."

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hıristiyan veya Mecûsî yapar..."
(B4775 Buhârî, Tefsîr, (Rûm) 2; M6755 Müslim, Kader, 22)

عَنْ أبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ قالَ: قالَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ:
"مَنْ عالَ ثَلاثَ بَناتٍ، فَأَدَّبَهُنَّ وَزَوَّجَهُنَّ، وَأَحْسَنَ إِلَيْهِنَّ، فَلَهُ الْجَنَّةُ."

أنَّ أبَا هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَبَّلَ رَسُولُ اللّهِ ﷺ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ، وَعِنْدَهُ الأَقْرَعُ بْنُ حَابِسٍ التَّمِيمِيُّ جَالِسًا، فَقَالَ الأَقْرَعُ: إِنَّ لِي عَشَرَةً مِنَ الْوَلَدِ مَا قَبَّلْتُ مِنْهُمْ أَحَدًا، فَنَظَرَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللّهِ ﷺ ثُمَّ قَالَ:
"مَنْ لاَ يَرْحَمُ لاَ يُرْحَمُ."

عَنْ أَنَسٍ [بْنِ مَالِكٍ] قَالَ: خَدَمْتُ رَسُولَ اللّهِ ﷺ عَشْرَ سِنِينَ، وَاللّهِ! مَا قَالَ لِي: أُفًّا قَطُّ، وَلاَ قَالَ لِي لِشَيْءٍ: لِمَ فَعَلْتَ كَذَا؟ وَهَلاَّ فَعَلْتَ كَذَا؟

حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَسُولَ اللّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا نَحَلَ وَالِدٌ وَلَدًا مِنْ نَحْلٍ أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنٍ."

Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim üç kız çocuğunun geçimini üstlenir, onları terbiye edip evlendirir ve onlara güzel davranırsa, ona cennet vardır."*

(D5147 Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121; HM11946 İbn Hanbel, III, 96)

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor: "Resûlullah (sav) (torunu) Hasan b. Ali'yi öptü. O sırada yanında Akra' b. Hâbis et-Temîmî oturmaktaydı. Akra' şöyle dedi: 'Benim on çocuğum var ama hiçbirini öpmüş değilim.' Bunun üzerine Resûlullah (sav) ona baktı ve ardından şöyle buyurdu: *"Merhamet etmeyene merhamet edilmez!"*

(B5997 Buhârî, Edeb, 18; M6028 Müslim, Fedâil, 65)

Enes (b. Mâlik) şöyle demiştir: "Resûlullah'a (sav) on sene hizmet ettim. Vallahi bana bir kez olsun *'Öf!'* bile demedi. Herhangi bir şeyden dolayı, *'Niçin böyle yaptın?'* demediği gibi, *'Şöyle yapsaydın ya!'* da demedi."

(M6011 Müslim, Fedâil, 51; B6038 Buhârî, Edeb, 39)

Eyyûb b. Musa'nın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir anne baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta bulunmamıştır."*

(T1952 Tirmizî, Birr, 33; HM16830 İbn Hanbel, IV, 77)

Küçük Enes, başına dokunan elin sıcaklığı ile irkildi ve ürkek bir hareketle başını çevirdi. Sevgili Peygamberimiz her zamanki gibi gülümseyen çehresi ile karşısında duruyordu. Allah'ın Resûlü ona yumuşak bir sesle, *"Enesçik! Sana dediğim yere gittin mi?"* buyurmuştu. Derhâl yürümeye başladı Enes ve "Evet, gidiyorum yâ Resûlallah" dedi.[1]

Annesi ile Peygamberimizin huzuruna gelen Enes,[2] belki de Medineli Müslümanların Efendimize sunduğu en anlamlı hediye idi. Annelik sağduyusuna güvenen Ümmü Süleym, bu yeni şehirde Peygamberimizin yanında küçük bir yardımcının ne çok iş göreceğini fark etmiş olmalıydı. Oğlunu Resûlullah'ın hizmetine verirken, aslında onu Peygamber'in terbiyesine emanet etmiş oluyordu. Böylesine atik ve zeki bir çocuğun kendisine hizmet için gönüllü olması, Peygamberimizin de hoşuna gitmişti ki, Enes'i en zor şartlarda bile yanından ayırmamıştı. Kendi çocukları çoktan büyümüş, torunları ise henüz dünyaya gelmemişti. Dolayısıyla Enes, Rahmet Elçisi'nin, vefatına kadar süren on yıllık Medine hayatında eğitimi ile bizzat ilgilendiği ve çocukluktan alıp delikanlılığa eriştirdiği en yakın isimdi.

Hz. Peygamber, sadece Enes'in mescide ya da hâne-i saadete gelerek gününü paylaşmasıyla yetinmez, kendisi de Enes'in akrabalarını ziyaret etmekten hoşlanırdı. Orada yemek yer, öğle uykusuna yatar ve ev halkına cemaatle namaz kıldırırdı.[3] Bu sevgi ve samimiyet ile şekillenmişti Enes'in ahlâkı. *"Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hıristiyan ya da Mecûsî yapar..."*[4] buyurmuştu Peygamber Efendimiz. Irk, renk ve cinsiyet farkı olmaksızın her çocuğun iyiyi kabullenmeye ve güzeli benimsemeye meyilli bir tabiatta yaratıldığını açıkça ifade eden bu sözler, aynı zamanda onun eğitilmeye ne kadar hazır bir yapıda olduğuna da dikkat çekmektedir.

Aslında çocuğuna değer veren ve bu sebeple onu en güzel biçimde terbiye etmek isteyen bir anne babanın, öncelikle bir gerçeği aklından çıkarmaması gerekir. Her ne kadar çocuk tümüyle ebeveynine muhtaç, onların korumasında ve denetiminde ise de gerçek anlamda, onlara değil Allah'a aittir.

[1] M6015 Muslim, Fedâil, 54, D4773 Ebû Dâvûd, Edeb, 1.
[2] B6379 Buhârî, Deavât, 47; M6375 Muslim, Fedâilü's-sahâbe, 142.
[3] B380 Buhârî, Salât, 20; D2490 Ebû Dâvûd, Cihâd, 9.
[4] B4775 Buhârî, Tefsîr, (Rûm) 2, M6755 Müslim, Kader, 22.

Dolayısıyla anne baba çocuklarının sahibi değil emanetçisidir. Kendilerine verilen bu emanete gözleri gibi bakmakla, onu örselemeden yetiştirmekle ve yıpratmadan hayata kazandırmakla yükümlüdürler. Emanet olduğuna göre, çocukları üstünde istedikleri gibi tasarrufta bulunma hakkına da sahip değillerdir. Onu doyururken, okuturken, ödüllendirirken, cezalandırırken, kısacası büyütüp kişiliğini şekillendirirken Yüce Allah'ın rızasına uygun hareket etmek zorundadırlar. Zira gün gelecek, emanetin sahibi ona nasıl davrandıklarını, neler verdiklerini ya da neleri esirgediklerini soracaktır.

Anne babalık vazifesi, sadece çocuğun karnını doyurup sırtını giydirmekle bitmemektedir. Bunun çok daha ötesine geçmekte, yavrunun terbiyesi gibi yuvanın sınırlarını aşarak tüm toplumu etkileyen bir alana ulaşmaktadır. Çocuk terbiyesi ise hassasiyet isteyen uzun bir süreçtir. Belki de Kur'an'da çocuğun *"imtihan vesilesi"* olarak adlandırılması,[5] bu sürecin oyalayıcı ve meşakkatli oluşuna da işaret etmektedir. Ama "insan yetiştirmek", zorluğu kadar değerli, yoruculuğu kadar onurlu bir iştir. Zira sonuçta anne ve baba, alınlarını ağartan bir evlât yetiştirmekle üzerlerine düşeni yapmanın huzurunu yaşayacak, onunla cennette de bir arada olma şansı bulabileceklerdir.[6] Nitekim Peygamber Efendimiz (sav): *"Kim üç kız çocuğunun geçimini üstlenir, onları terbiye edip evlendirir ve onlara güzel davranırsa, ona cennet vardır."*[7] buyurmuştur. Evlâdına yeterince emek vermeyen, onu ciddiye almayan ve Allah'ın rızasına uygun yetiştirmeyenler ise kıyamet günü hem kendilerini hem de yavrularını hüsrana sürüklemiş olacaklardır.[8]

Eğitimin ilk basamağı, çocuğun varlığını tanımak, ona insan olmakla doğuştan hak ettiği saygıyı göstermektir. Muhatabına değer vermeyen ve onun kişiliğine saygı duymayan bir eğitimcinin başarılı olması imkânsızdır. Hz. Peygamber'in çocuklarla iletişiminde, "onları adam yerine koymak" şeklinde özetleyebileceğimiz bir itina derhâl göze çarpmaktadır. Fikirleri değer gören, duyguları dinlenen ve ihtiyaçları dikkate alınan bir çocuğun, anne babası ile sağlıklı bir ilişki geliştirebileceği, dolayısıyla terbiyesi için harcanan gayrete olumlu tepkiler vereceği açıktır. Bu bağlamda Sevgili Peygamberimizin çocuklara selâm vermesi,[9] hatırlarını sorması[10] ve tercihlerini öğrenmek istemesi,[11] onları muhatap kabul etmesi anlamına gelmektedir. Yahudi bir çocuğu tıpkı bir yetişkin gibi dine davet etmesi[12] ve çocukların kendisine biat ederek bağlılıklarını ifade etmelerine izin vermesi,[13] geleceğin teminatı olan yavruların varlıklarına biçtiği değe-

[5] Enfâl 8/28, Mü'minûn 23/55-56
[6] Ra'd [illegible]/23
[7] D5147 Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121; HM11946 İbn Hanbel III, 96
[8] Zümer, 39/15
[9] M5663 Müslim, Selâm, 14
[10] B6129 Buhârî, Edeb, 81.
[11] T1357 Tirmizî, Ahkâm, 21
[12] B5657 Buhârî, Merdâ, 11
[13] M5616 Müslim, Âdâb, 25.

ri açıkça ortaya koymaktadır. Yine Allah Resûlü'nün çocuklara özel dualar etmesi,[14] onlara sır vermesi[15] ve ikramda bulunması,[16] dostluk bağına dayanan bir eğitimi ne denli önemsediğini göstermektedir.

Çocuğun gönlünü kazanarak üzerinde etkili olmanın yolu, onu sevdiğini söylemekten, kucaklayıp öperek ya da birlikte oyun oynayarak ona yakınlaşmaktan geçmektedir. Allah Resûlü'nün, çocukları eğitirken incitmemek ve şekil vermeye çabalarken kırmamak üzere kararlı tavırları, merhameti asla elden bırakmayan bir terbiye anlayışı oluşturmaktadır. O günün insanı için şaşırtıcı olan böylesi bir tavır, *"Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir."*[17] hadisiyle tarihe geçmektedir. Nitekim torununu öpüp kucakladığını görünce hayretini gizlemeyen Akra' b. Hâbis'e Sevgili Peygamberimiz, *"Merhamet etmeyene merhamet edilmez!"* demiştir.[18]

Kur'an'ın, evlâtlarına şefkat gösteren anne babaları insanlığa örnek olarak anlatması, arzu edilen ebeveyn modelini oluşturma yolunda manidardır. Kardeşlerini kuyuya atmak gibi büyük bir hata işlemelerine rağmen çocuklarını affeden ve Allah'ın da onları affetmesi için dua eden Hz. Yakub,[19] ölüm döşeğinde hâlâ onlara güzellikle nasihat etmektedir.[20] Lokman'ın oğluna öğütlerini içeren âyetler, *"Yavrucuğum!"* şeklinde son derece yumuşak ve samimi bir ifadeyle başlamaktadır.[21] Aynı şekilde Hz. İbrâhim de oğlu İsmâil'e gösterdiği nazik tavır ile Kur'an'da anılmaktadır.[22] Tufanda ölümle burun buruna geldiğinde bile babasının peygamberliğini kabul etmediği hâlde oğluna kıyamayan Hz. Nuh, *"...Yavrucuğum, bizimle beraber sen de (gemiye) bin, inkârcılarla birlikte olma..."*[23] diye seslenmektedir. Bütün bunlar, özellikle zihinlerde otoriteyi temsil eden babaların, şefkat ve merhamete davet edilmesi açısından dikkat çekicidir.

Bir babanın, çocuğunu terbiyesi esnasında şiddete başvurmaması ve disiplini şiddet ile özdeşleştirmemesi için Sevgili Peygamberimize bakması yeterlidir. Peygamberimizin yanında büyüyen Enes şöyle demiştir: "Resûlullah'a (sav) on sene hizmet ettim. Vallahi bana bir kez olsun *'Of!'* bile demedi. Herhangi bir şeyden dolayı, *'Niçin böyle yaptın?'* demediği gibi, *'Şöyle yapsaydın ya!'* da demedi."[24] Peygamberimiz, tıpkı kendisinden önceki peygamberlerin nezaketiyle, ona, *"Yavrucuğum"*[25] ya da *"Enesçik"*[26] diye hitap etmiştir. Hata ettiğinde telâfi etmesi için imkân tanımış,[27] kimi zaman da elinden tutarak bizzat yapacağı işe yönlendirip işi bitene kadar beklemek suretiyle hata yapmasına engel olmuştur.[28]

14 B3071 Buhârî, Cihâd, 188; M6376 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 143.
15 M6270 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 68; M6379 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 146.
16 M5292 Müslim, Eşribe, 127; M3335 Müslim, Hac, 474.
17 T1919 Tirmizî, Birr, 15.
18 B5997 Buhârî, Edeb, 18; M6028 Müslim, Fedâil, 65.
19 Yûsuf, 12/97-98.
20 Bakara, 2/132-133.
21 Lokmân, 31/13, 16-19.
22 Sâffât, 37/102.
23 Hûd, 11/42.
24 M6011 Müslim, Fedâil, 51; B6038 Buhârî, Edeb, 39.
25 M5623 Müslim, Âdâb, 31; T2831 Tirmizî, Edeb, 62.
26 D4773 Ebû Dâvûd, Edeb, 1.
27 M6015 Müslim, Fedâil, 54.
28 D5203 Ebû Dâvûd, Edeb, 135-136.

Peygamber Efendimiz sadece kendisi çocuklara karşı hoşgörülü ve sabırlı davranmakla kalmamış, çevresindekileri de bu konuda uyarmıştır. Bir gün kucağına aldığı torunu Hasan, üzerine idrarını kaçırınca kızan ve çocuğa vuran sütanne Ümmü'l-Fadl'a, *"Allah seni ıslah etsin! Oğlumun canını acıttın!"* diyerek tepki göstermiştir.[29] Yine küçük bir kız iken babası ile Hz. Peygamber'i ziyarete gelen Ümmü Hâlid, onun mübarek sırtındaki bene dokununca babası tarafından azarlanmış ama Rahmet Peygamberi, *"Bırak onu (dokunsun)."* buyurmuştur.[30]

Çocuğun yaptığı yanlışları eğitimi için fırsat olarak değerlendirmek ve kuru kuruya cezalandırmak yerine, bir daha aynı hatayı işlemesini engelleyecek şekilde doğruyu öğretmek de Peygamber yöntemidir. Bir defasında hurma ağaçlarını taşlayan bir çocuğu yakalayanlar, cezalandırması için yaka paça Sevgili Peygamberimizin huzuruna getirmişler, ama Peygamberimiz onu azarlamak yerine, *"Evlâdım, ağaçları niye taşlıyorsun?"* diye sormuştur. Karnının aç olduğunu öğrendiğinde, *"Hurma ağaçlarını taşlama da altlarına dökülenleri ye."* buyurarak ona doğruyu öğretmiş, hatta başını okşadıktan sonra, *"Allah'ım, bu yavrunun karnını doyur."* diye dua etmiştir.[31] Bir başka seferinde, yemek yerken tabağın içinde elini rasgele dolaştıran Ömer b. Ebû Seleme'nin bu yanlış hareketine müdahale eden Allah Resûlü, doğrusunu öğretmeyi de ihmal etmemiş, *"Yavrum, besmele çek, sağ elinle ve önünden ye."* buyurmuştur.[32]

Hz. Peygamber, çocuk eğitiminde sabırlı ve şiddetten arınmış bir tavır benimsemiş, hizmetine koşturanlara tek bir tokat bile atmamıştır.[33] Onun, dayağın sıradanlaştığı bir toplumda yaşadığı düşünüldüğünde, böyle bir tavrın değeri daha rahat anlaşılacaktır. Zira çocuk bile olsa eğittiği bireyi küçümsememesi, hor görüp ezmemesi, onun güvenini kazanması açısından bir eğitimci için vazgeçilmez öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, Peygamberimizin terbiye metodunun güç gösterisi ve alternatifsizlik üzerine değil nasihat ve örneklik üzerine kurulduğu görülecektir. Unutmamalıdır ki çocuklar, emir ve tembihlerden çok örnek olma yoluyla eğitilir. Çocuk duyduğunu ve okuduğunu değil gördüğünü benimsemekte, özellikle anne babasını model alarak kendi davranışlarına yön vermektedir. Bu bağlamda, *"Allah'tan sakının, çocuklarınız arasında âdil olun!"*[34] emrine uyarak evinde adaleti gözeten bir babanın evlâtları, adaleti, yaşayarak öğrenecektir. "Gel, sana bir şey vereceğim!" diye çocuğunu çağıran Abdullah b. Âmir'in annesine, gerçekten bir şey verip vermeyeceğini soran Peygamberimiz, hurma verece-

29 HM27416 İbn Hanbel, VI, 340.
30 B5993 Buhârî, Edeb, 17.
31 D2622 Ebû Dâvûd, Cihâd, 85; T1288 Tirmizî, Büyû', 54.
32 B5376 Buhârî, Et'ıme, 2, M5269 Müslim, Eşribe, 108.
33 M6050 Müslim, Fedâil, 79.
34 M4181 Müslim, Hibe, 13; B2587 Buhârî, Hibe, 13.

ğini duyunca, *"Aman dikkat et! Eğer ona bir şey vermemiş olsaydın, senin için bir tür yalan yazılacaktı."*[35] buyurmuştur. Çünkü eğer anne babası doğru sözlü olursa çocuk da dürüstlüğü öğrenecek, aksi takdirde yalan üzerine kurulu bir hayatı normal karşılayacaktır. Beraberinde büyüdüğü Hz. Peygamber'in özel hayatın mahremiyetine ve sırrın dokunulmazlığına gösterdiği hassasiyeti gözlemlediği için Enes, kendisine Peygamber için ne iş yaptığını soran annesine, "Bu sırdır!" diyebilmiş, annesi de bu duyarlılığını beğenerek, "Sakın Resûlullah'ın sırrını kimseye söyleme." demiştir.[36]

Çocuğa güzel örnek olmak ahlâkî gelişimi için şart olduğu gibi sosyal hayata alışması ve ibadet hayatını benimsemesi açısından da büyük önem taşır. Sevgili Peygamberimizin çocukları sosyal hayattan dışlamamasının en bariz göstergesi, onların Medine Mescidi'ne gelmelerine engel olmamasıdır. Çünkü mescit o günün sadece ibadetgâhı ve medresesi değil hayatın kalbinin attığı ve hukuktan edebiyata her türlü sosyal hadisenin cereyan ettiği merkezidir. Peygamber Mescidi'nde vakit namazlarında bile erkeklerin arkasında saf oluşturacak kadar çocuk bulunması,[37] Allah Resûlü'nün hayatın akışıyla çocukları ne denli sık buluşturduğunu göstermektedir. Omzunda bazen kız, bazen de erkek torunları ile namaz kılan[38] hatta bu şekilde cemaate namaz kıldıran[39] ve cuma hutbesi veren[40] Hz. Peygamber, elbette çocukların namazla büyümesini arzulamaktadır.

Sadece mescitte değil evlerde de namaz kılarken çocukların namaza katılmasını sağlayan Peygamber Efendimiz,[41] açık alanda namaz kılınırken safların arasında dolaşan çocuklara aldırmamıştır.[42] Onları ibadet edilen ortamdan uzaklaştırmamış, aksine nasıl namaz kılacaklarını bizzat öğretmiştir. Söz gelimi Enes'e, *"Yavrucuğum! Namazda yüzünü sağa sola çevirip bakma."*[43] demiştir. Cemaate katıldığında yanlışlıkla imamın soluna duran amcasının küçük oğlu Abdullah b. Abbâs'ı tutup sağ tarafına geçirdikten sonra başını okşamıştır.[44] Peygamberimiz, çevresindeki çocukları her fırsatta namaz konusunda teşvik ve kontrol etmiştir. Bir gece eşi Meymûne annemizin odasına girdiğinde, geceyi teyzesi Hz. Meymûne'nin yanında geçireceği anlaşılan Abdullah b. Abbâs'ı görünce, *"Çocuk namaz kıldı mı?"* diye sormuş, onun namazını kıldığını öğrenmeden içi rahat etmemiştir.[45]

Çocuklara dinî bir terbiye vermede Peygamberimizin özellikle namaz üzerinde ısrarla durduğu görülmektedir. İbadet sevgisinin erkenden yerleşmesi ve geç olmadan alışkanlık hâlini alması için, *"Sağını solundan ayırabilen yaşa geldiği zaman (çocuğa) namaz kılmasını emredin."* buyuran

[35] D4991 Ebû Dâvûd, Edeb, 80.
[36] M6378 Müslim, Feda sahâbe, 145
[37] D677 Ebû Dâvûd, Salât, 96.
[38] D918 Ebû Dâvûd, Salât, 164, 165; N1142 Nesâî, Tatbîk, 82
[39] M1214 Müslim, Mesâcid 43.
[40] T3774 Tirmizî, Menâkıb, 30; N1414 Nesâî, Cum'a, 30
[41] B871 Buhârî, Ezân, 164; D1364 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.
[42] B861 Buhârî, Ezân, 164; M1124 Müslim, Salât, 254
[43] T589 Tirmizî, Cuma, 60
[44] M1789 Müslim, Müsâfirîn, 182
[45] D1356 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26

Peygamberimiz,[46] ilerleyen yaşlarda çocuğun namaz kılması için ısrarcı olunması gerektiğini de vurgulamıştır.[47]

Tıpkı namazda olduğu gibi oruç tutma konusunda da çocukların küçük yaştan itibaren eğitilmelerini isteyen Peygamberimizin zamanında, anneler küçüklerin oruçla barışık olmaları için onlara yünden oyuncaklar yaparak açlıklarını unutturmaya çalışmışlardır.[48] İbadetle iç içe büyümeleri gereken çocukların hac gibi bir izdihama katılmalarına bile müsamaha gösteren Allah'ın Resûlü, kucağındaki bir çocuğu kaldırarak, "Buna da hac var mı?" diye soran anneye, *"Evet. (Onunla birlikte haccettiğin için) sana da ayrıca ecir var."*[49] buyurmuştur.

Çocuk, her ne kadar bugün yaşıyorsa da aslında bugünden çok yarına aittir. Ona verilen emek, yarının insanını yetiştirmek yani geleceğin toplumunu şekillendirmek demektir. Sevgili Peygamberimizin, *"Çocuğunun senin üzerinde hakkı var!"*[50] buyurarak uyardığı baba ve annelerin, evlâtlarına eksiksiz teslim etmeleri gereken hakların başında ise onlara güzel bir terbiye vermek gelmektedir. Çocuğun sosyal ve kültürel gelişimi, bedensel ve zihinsel eğitimi, ahlâkî ve dinî terbiyesi anne kucağında başlayacak, baba ocağında sağlanacaktır. İyi bir evlât sahibi olmak için çırpınan ebeveynler, Hz. Peygamber'in şu öğüdünü daima hatırlamalıdır: *"Hiçbir anne baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta bulunmamıştır."*[51]

46 D497 Ebû Dâvûd, Salât, 26.
47 D495 Ebû Dâvûd, Salât, 26; T407 Tirmizî, Salât, 182.
48 B1960 Buhârî, Savm, 47; M2669 Müslim, Sıyâm, 136.
49 M3253 Müslim, Hac, 409; T924 Tirmizî, Hac, 83.
50 M2730 Müslim, Sıyâm, 183.
51 T1952 Tirmizî, Birr, 33; HM16830 İbn Hanbel, IV, 77.

AİLE HUZURU
ŞİDDET DEĞİL ŞEFKAT

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ:
"أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا، وَخِيَارُكُمْ
خِيَارُكُمْ لِنِسَائِهِمْ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Müminlerin iman bakımından en olgun olanları, ahlâkı en iyi olanlarıdır. Sizin en hayırlılarınız da hanımlarına karşı en iyi davrananınızdır."
(T1162 Tirmizî, Radâ', 11)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لاَ يَفْرَكْ مُؤْمِنٌ مُؤْمِنَةً، إِنْ كَرِهَ مِنْهَا خُلُقًا رَضِيَ مِنْهَا آخَرَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَمْعَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَجْلِدْ أَحَدُكُمُ امْرَأَتَهُ جَلْدَ الْعَبْدِ ثُمَّ يُجَامِعُهَا فِي آخِرِ الْيَوْمِ."

عَنْ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، أَشَدُّهُمْ عَذَابًا لِلنَّاسِ فِي الدُّنْيَا."

عَنْ أَنَسٍ [بْنِ مَالِكٍ] قَالَ: خَدَمْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَشْرَ سِنِينَ، وَاللَّهِ! مَا قَالَ لِي: أُفًّا قَطُّ، وَلاَ قَالَ لِي لِشَيْءٍ: لِمَ فَعَلْتَ كَذَا؟ وَهَلاَّ فَعَلْتَ كَذَا؟

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mümin, hanımına karşı kötü duygular beslemesin; çünkü onun bazı huylarından hoşlanmasa da diğer huylarından hoşlanabilir."*

(M3645 Müslim, Radâ', 61)

Abdullah b. Zem'a'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz (sakın) hanımını köle döver gibi dövmesin. Sonra günün sonunda onunla (aynı yatakta ne yüzle) beraber olur!"*

(B5204 Buhârî, Nikâh, 94)

Hâlid b. Velîd'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü en şiddetli azap görecek kimseler, dünyada insanlara en çok işkence edenlerdir."*

(TM1253 Tayâlisî, *Müsned*, II, 11; HM16943 İbn Hanbel, IV, 90)

Enes (b. Mâlik) şöyle demiştir: "Resûlullah'a (sav) on sene hizmet ettim. Vallahi bana bir kez olsun *'Öf!'* bile demedi. Herhangi bir şeyden dolayı, *'Niçin böyle yaptın?'* demediği gibi, *'Şöyle yapsaydın ya!'* da demedi."

(M6011 Müslim, Fedâil, 51)

Hz. Peygamber'in hatibi olan Sâbit b. Kays sert tabiatlı biriydi. Bir gün öfkesine yenik düşmüş ve eşiyle girdiği bir tartışmada ona vurmuştu. Kadıncağızın kolu kırılmıştı. Abdullah b. Übey'in kız kardeşi olan Cemile (veya Habibe) isimli bu hanım,[1] yaşadığı olayı gizlemeyerek derdini erkek kardeşiyle paylaştı. Evliliğini böylesine eziyetli şartlarda sürdürmek istemiyordu. Duruma müdahale edilmesi gerektiğini düşünen kardeşi derhâl Resûlullah'a gelerek şikâyette bulundu. Zaten kendisi de daha önce Hz. Peygamber'e gelerek artık Sâbit'e tahammülü kalmadığını söylemişti.[2] Bunun üzerine Allah Resûlü (sav) Sâbit'e haber göndererek onu yanına çağırttı. *"Eşinden alman gereken muhâlea bedelini (kocasından ayrılma talebi karşılığı ödeyeceği parayı) al ve onu serbest bırak."* buyurdu. Sâbit, "Peki." diyerek kabul etti. Resûlullah, Cemile'den bir hayız süresi beklemesini ve sonra ailesinin yanına dönmesini istedi.[3]

Hz. Peygamber (sav), kadınlarına karşı oldukça sert davranan bir toplum içinde yetişmişti. Câhiliye dönemi bir tarafa, İslâmî dönemde bile zaman zaman bu sertliğin izlerine rastlamak mümkündü. Her konuda olduğu gibi Allah Resûlü, kadına karşı şiddet hususunda da müstesna bir duyarlılığa sahipti. Başta hadis eserleri olmak üzere İslâmî kaynaklar, Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bütün bilgileri en ince detayına kadar verdikleri hâlde, onun eşlerine ve çocuklarına karşı şiddet uygulamak bir yana, en küçük bir hakaret veya kırıcı bir sözünden bahsetmemişlerdir. Bunun ötesinde o (sav) câhiliye döneminden intikal eden kadına karşı şiddet kullanma alışkanlığını sürdürme eğiliminde olanları da uyarmıştır.[4] Yukarıdaki olay, insanlık tarihi boyunca kadının maruz kaldığı baskı ve ev içi şiddete karşı Sevgili Peygamberimizin fiilî tepkisini ve kadının saygınlığını korumak için başvurduğu tedbiri ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere o, çoğu zaman yapıldığı gibi, "Aile içinde olur böyle şeyler." diyerek, mağdur olan kadını kendi hâline terk etmemiştir. O, evlilik hayatında eşleriyle ufak tefek dargınlıklar yaşasa bile, onlara asla el kaldırmamış,[5] kırıcı ve incitici söz söylememiştir. Onun için, Veda Hutbesi'nde müminlere bıraktığı vasiyet ve son nasihatlerinden birisi, *"kadınlar hakkında Allah'tan sakınmaları ge-*

[1] TE2/337 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 337
[2] B5275 Buhârî, Talâk, 12
[3] N3527 Nesâî, Talâk, 53
[4] M7191 Müslim, Cennet 49, T3343 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 91.
[5] M6050 Müslim, Fedâil, 79

rektiği" olmuştur. Çünkü kocaları, *"Onları Allah'ın bir emaneti olarak almışlar ve Allah'ın adıyla (nikâh kıyarak) onları kendilerine helâl kılmışlardır."*[6]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"...Sadakatsizliğinden endişe ettiğiniz eşlerinize öğüt verin, onları yataklar(ın)da yalnız bırakın ve (bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları dövün. Eğer, yaptıklarından vazgeçip size itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Allah yücedir, büyüktür."*[7] buyrulması, zaman zaman kadına karşı şiddetle ilişkilendirilebilmektedir. Kadından kaynaklanan bir huzursuzluk durumunda erkeğin ne yapacağının anlatıldığı bu âyetten hareketle, İslâm dininin kadına karşı şiddeti onayladığını söylemek ciddi bir yanılgıdır. Bu yanılgı, o günkü toplumsal yapıda aile içinde, eşler ve çocuklar da dâhil olmak üzere âdeta her şeyin sahibi ve sorumlusu durumunda olan kocaların, eşlerinin iffetsizliğinden kaynaklanan bir huzursuzluk hâlinde bütün seçenekleri bitirdikten sonra son çare olarak onları te'dib etmelerinin, Allah'ın, mutlaka yerine getirilmesi gereken bir emri olarak algılanıp yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu son çarenin, kadının erkek tarafından boşanıp dışarı atılmasını önlemek için, o günkü toplum ve aile yapısıyla ilgili bir çözüm olduğu, ilgili âyetin devamında yer alan, *"Eğer size itaat ederlerse, onlar aleyhine başka bir yol aramayın."* cümlesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca, Veda Hutbesi'nin bazı anlatımlarında yer alan bu fiziksel müdahalenin, kadının gayri ahlâkî tutumu sebebiyle gerçekleşen bir şiddet durumundan kaynaklandığı ve aşırılığa kaçmayan bir uyarı mahiyetinde olduğu da açıkça görülmektedir.[8]

Müslüman bir kimse, bu âyeti delil göstererek eşine baskı ve şiddet uygulamayı savunamaz ve bunu normal göremez. Çünkü bu âyetleri insanlara tebliğ eden Allah Elçisi, onların nasıl anlaşılıp uygulanacağını da bize öğretmiştir. Namazı nasıl onun öğrettiği gibi kılıyorsak, eşimize de, onun eşlerine davrandığı gibi davranmak durumundayız. *"Müminlerin iman bakımından en olgun olanları, ahlâkı en iyi olanlarıdır. Sizin en hayırlılarınız da hanımlarına karşı en iyi davrananınızdır."*[9] buyuran bir Peygamber'in tutum ve davranışı, bizim için yegâne örnek olmalıdır. Ayrıca o, bir sahâbîye tavsiyesinde de, karısını çirkin olarak nitelememesini ve dövmemesini öğütlemiştir.[10] Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den naklettiği bildirilen, *"Kişiye karısını niçin dövdüğü sorulmaz."*[11] rivayetini, Hz. Peygamber'in bu konudaki sünneti ile birlikte değerlendirmek gerekir. Eşler arasında var ettiği sevgi ve merhameti kendi varlığının delillerinden sayan[12] ve *"...Onlarla (kadınlarla) iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız olabilir ki siz bir şeyden*

[6] M2950 Müslim, Hac, 147
[7] Nisâ, 4/34.
[8] M2950 Müslim, Hac, 147.
[9] T1162 Tirmizî, Radâ' 11, İM1978 İbn Mâce, Nikâh, 50
[10] D2143 Ebû Dâvûd, Nikâh, 40-41.
[11] D2147 Ebû Dâvûd, Nikâh, 41-42, İM1986 İbn Mâce, Nikâh, 51
[12] Rûm, 30/21

hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur."[13] buyurarak erkeği eşine sahip çıkması konusunda uyaran Yüce Yaratıcı'nın, eşler arasında şiddeti murad ettiğini düşünmek makul değildir.

Aile içinde özellikle kadına karşı yöneltilen şiddetin kaynağında çeşitli sebepler bulunmaktadır. Farklı özelliklerde yaratılan ve farklı çevrelerde yetişen iki cinsin, hiçbir çaba göstermeden birbirleriyle tam bir uyum sağlamaları eşyanın tabiatına aykırıdır. Anlamlı bir uyum, ancak farklılıkların doğal karşılanması, karşılıklı tahammül ve fedakârlık sonucunda ortaya çıkacaktır. Bu sabrı göstermeden hemen çatışma ve şiddete başvurmak, sonunda da ayrılmayı göze almak, hem ilâhî iradenin hem de Allah Resûlü'nün tasvip etmediği bir tutumdur. Nitekim Cenâb-ı Hak, az önce ifade edildiği gibi kadınlarla iyi geçinmeyi emretmekte, hoş olmadığı düşünülen bazı şeylerde hayır bulunabileceğini bildirmektedir.[14] Allah Resûlü de, *"Mümin, mümin hanımına karşı kötü duygular beslemesin; çünkü onun bazı huylarından hoşlanmasa da diğer huylarından hoşlanabilir."* buyurarak[15] âyetin mesajını pekiştirmektedir.

Aile içi huzursuzlukların ilk tezahürü, eşlerin birbirlerine karşı kırıcı davranmaları ve hakarete varan sözler sarf etmeleridir. Tekrar eden bu davranış zamanla kalıcı olabilmekte, sanki aile ilişkisinin doğal bir parçası gibi algılanabilmektedir. Hâlbuki Allah ve Resûlü'nün kesinlikle yasakladığı kötü söz,[16] aile ortamında hem eşler hem de çocuklar için psikolojik bir şiddete dönüşmekte ve hayatı çekilmez bir hâle getirmektedir. Ailesine karşı kırıcı ve kötü sözlü olduğunu, oysa başkalarına karşı böyle davranmadığını söyleyen ve bu konuda ne yapması gerektiğini Hz. Peygamber'e soran Ebû Huzeyfe, bunun için günde defalarca Allah'tan af dilemesi gerektiği cevabını almıştır.[17]

Allah Resûlü, hanımının ağzının bozukluğundan şikâyet eden Lakît b. Sabra adındaki diğer bir sahâbîye de eşini boşamasını önermiştir. Lakît'in, "Onunla aramızda uzun zamana dayanan bir beraberlik ve bir de çocuk var." sözü üzerine, *"Ona nasihat et. Eğer onda iyi bir gelişme görürsen buna devam et..."* buyurarak, erkeğin şiddete yönelmesine müsaade etmemiştir.[18] Buradan hareketle, dövmenin çözüm olmayacağını bilen Allah Resûlü'nün, yürüyemeyecek dereceye gelen ciddi ailevî geçimsizliklerde ev içindeki şiddetin devam etmesi yerine, eşlerin medenî yolla ayrılmalarını düşünmelerini önerdiğini söylemek mümkündür. Hz. Peygamber, aile arasındaki huzursuzlukları körükleyenleri de ağır bir dille uyarmıştır.

13 Nisâ, 4/19.
14 Nisâ, 4/19
15 M3645 Müslim, Radâ', 61
16 Nisâ, 4/148; T1977 Tirmizî, Birr, 48.
17 İM3817 İbn Mâce, Edeb, 57, DM2751 Dârimî, Rikak, 15.
18 D142 Ebû Dâvûd Tahâret, 55.

O (sav), *"Kadını kocasına, köleyi efendisine karşı kışkırtan bizden değildir."* buyurarak[19] aileyi korumaya verdiği önemi ortaya koymuştur.

Bir erkeğin hayatını paylaştığı bir kadına el kaldırmasını hayretle karşılayan Rahmet Peygamberi, *"Sizden biriniz (sakın) hanımını köle döver gibi dövmesin. Sonra günün sonunda onunla (aynı yatakta nasıl/ne yüzle) beraber olur!"* buyurmuştur.[20] Hadislerde geçen *"cariyeyi (veya köleyi) döver gibi"* ifadesinden, Hz. Peygamber'in kölelerin dövülmesini normal gördüğünü düşünmek doğru değildir. Bu, o toplum içinde cariye veya kölelerin daha çok şiddete maruz kaldıklarını ve insanların bunu daha doğal karşıladıklarını gösteren ve benzetme amacıyla söylenen bir ifadedir. Nitekim Allah Resûlü'nün bu konudaki uyarıları çok açıktır. O şöyle buyurmuştur: *"Sizden biriniz hizmetçisini döverken Allah'ı hatırlasın ve derhâl elini çeksin."*[21] Sahâbî Ebû Mes'ûd el-Bedrî anlatıyor: "Kölemi dövüyordum. Arkamdan, *'Şunu bil ki Ebû Mes'ûd...'* diye bir ses işittim. Döndüğümde Resûlullah'ı karşımda gördüm. *"Şunu bil ki Ebû Mes'ûd, Allah'ın senin üzerindeki gücü senin kölenin üzerindeki gücünden daha fazladır."* buyurdu. O anda elindeki kırbacı bırakan ve bundan sonra hiçbir kölesini asla dövmediğini söyleyen Ebû Mes'ûd o kölesini de Allah rızası için azat ettiğini bildirmektedir.[22] İbn Ömer'den nakledilen bir rivayette de Allah Resûlü'nün, *"Kim kölesine tokat atar ve onu döverse, bunun kefareti o köleyi azat etmesidir."* buyurduğu ifade edilmektedir.[23]

Aile içi şiddetin en yaygın olanı kocanın eşine yönelik fizikî şiddeti olsa da, kadının kocasına, ebeveynin çocuklarına, çocukların da ebeveynlerine yönelik şiddet uygulamaları söz konusu olabilmektedir. Bu bağlamda mânevî ve psikolojik baskılar da şiddet kapsamı içinde yer alır. Örneğin eşlerin birbirlerine yönelttikleri, geçerli delillere dayanmayan zina isnadı, bir iftira olduğu için, namus ve onurlarına yönelik mânevî bir şiddettir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm, böyle bir suçlamaya en çok maruz kalan ve bundan en fazla zarar görecek olan kadını korumak amacıyla, bu iftirayı yapan kimselere seksen sopa vurulması ve şahitliklerinin ebediyen kabul edilmemesi cezasını vermiştir.[24] Eşlerin, kendilerinde kalması gereken mahrem sırlarını başkalarına yaymaları da karşı taraf için bir nevi mânevî şiddettir. Çünkü aile bireylerinin birbirlerine güvenerek açıkladıkları sırların ve mahrem bilgilerin başkalarına intikali, onların kişilik haklarının ciddi bir ihlâlidir. Onun için Allah Resûlü, *"Kıyamet gününde, Allah katında mevkii en kötü olacak insanlardan birisi, karısı ile beraber olup da onun özel hayatına ilişkin sırlarını yayan kimsedir."* buyurmuştur.[25]

[19] D2175 Ebû Dâvûd, Talâk, 1
[20] B5204 Buhârî, Nikâh, 94
[21] T1950 Tirmizî, Birr, 32.
[22] M4306 Müslim, Eymân, 34; M4308 Müslim, Eymân, 35.
[23] M4298 Müslim, Eymân, 29.
[24] Nûr, 24/4.
[25] M3542 Müslim, Nikâh, 123.

"İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez."[26] buyuran Allah Resûlü, aile içinde veya dışında insanların birbirlerine zulmetmesini, eziyet etmesini yasaklamıştır.[27] Hac ibadeti esnasında yaptığı hataların durumunu soran birisine, *"Bunların bir önemi yok, yeter ki bir Müslüman'ın ırzına (haysiyetine ve şahsiyetine) saldıran kimse olmasın. İşte böyle biri günah işlemiş ve helâk olmuştur."*[28] buyurarak, insanlara yapılan maddî mânevî saldırıların, Allah'a ibadet ederken düşülen hatalardan çok daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber savaş dışında hiç kimseye el kaldırmamış, ne kadına ne de hizmetçiye vurmuştur.[29] Müslüman'ı, *"elinden ve dilinden diğer Müslümanların güvende olduğu kimse"* olarak tanımlarken,[30] *"bu dünyada insanlara işkence edenlerin Allah'ın azabına maruz kalacağı"* uyarısında bulunmuştur.[31] Nitekim Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Hz. Ömer döneminde Şam'da valilik yaptığı esnada bir adamdan zor kullanarak cizye almaya kalkınca Hâlid b. Velîd, kendisiyle bu konuda konuşmuştu. Bunun üzerine Hâlid'e, "Valiyi kızdırdın." denilince, o şöyle cevap vermişti: "Niyetim onu kızdırmak değildi ama ben Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittim: *'Kıyamet günü en şiddetli azap görecek kimseler, dünyada insanlara en çok işkence edenlerdir.'*"[32]

İnsanlara yapılan saldırı ve haksızlıklar karşısında bu kadar duyarlı olan Allah Resûlü, bir eş, bir baba ve bir aile reisi olarak eşlerine, çocuklarına, torunlarına ve hizmetçilerine karşı da aynı duyarlılığı göstermiş, onlara sevgi ve şefkatle muamelede bulunmuştur. Onun eşlerine karşı takındığı en sert tutum, bazı olaylar sebebiyle dargın durduğu bir aylık dönemdir.[33] Bunun dışında eşlerinin bazı kıskançlıklarını bile olgunlukla karşılamış,[34] kendisine karşı zaman zaman seslerini yükseltmelerine aldırmamıştır. Hatta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, Allah Resûlü'nün eşleri olan kızlarına karşı, onu üzdükleri düşüncesiyle zaman zaman takındıkları sert tutumdan[35] haberdar olup kızlarına çıkışmalarına engel olmuştur.[36]

Sevgili eşi Hz. Âişe'nin memnuniyetini ve kızgınlığını nasıl anladığını ona anlatırken bile Allah Resûlü'nün bu olgun ve dingin tavrı fark edilmektedir. Hz. Âişe'nin anlattığına göre Allah Resûlü ona, *"Ben senin benden memnun olduğun ve bana kızdığın zamanı anlarım."* deyince Hz. Âişe bunu nasıl anladığını sormuş, Hz. Peygamber, *"Benden memnun olduğunda, 'Hayır, Muhammed'in Rabbi hakkı için olmaz.' dersin. Bana kızdığında ise, 'Hayır, İbrâhîm'in Rabbi hakkı için olmaz.' dersin."* buyurmuştur. Hz. Âişe'nin ona verdiği cevap da eşini çok seven bir hanımın inceliğini yansıtmak-

26 B[illegible] Buhârî, Tevhîd, 2
27 B[illegible] Buhârî, Mezâlim, 3
28 D2015 Ebû Dâvûd, Menâsik, 87
29 M6050 Müslim, Fedâil, 79
30 B10 Buhârî, Îmân, 4
31 M6657 Müslim, Birr, 117
32 HM16945 İbn Hanbel, IV, 90; TM1253 Tayâlisî, Müsned, II, 11.
33 M3691 Müslim, Talâk, 30.
34 D[illegible] Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 89; B5267 Buhârî, Talâk, 8.
35 M[illegible] Müslim, Talâk, 29
36 D4999 Ebû Dâvûd, Edeb, 84

tadır: *"Evet, fakat Allah'a yemin olsun ki ey Allah'ın Resûlü, ben senin sadece isminden uzak kalabilirim."*[37]

Allah Resûlü'nün çocuklarına ve torunlarına olan düşkünlüğü de çok iyi bilinmektedir. Kızı Fâtıma'ya karşı sevgisini her vesileyle göstermesi,[38] torunlarına karşı sık sık sevgi izharında bulunup[39] namaz kıldırırken bile onları omuzunda ve sırtında taşıması[40] bunun en açık göstergesidir. Hz. Peygamber, hizmetçilerine de tıpkı ailenin asıl üyelerine davrandığı gibi muamele etmiştir. Enes b. Mâlik'in bu noktadaki açıklamaları, aynı zamanda onun yumuşak karakteri ve olgun tavrı hakkında da net bir fikir vermektedir: "Resûlullah'a (sav) on sene hizmet ettim. Vallahi bana bir kez olsun *'Öf!'* bile demedi. Herhangi bir şeyden dolayı, *'Niçin böyle yaptın?'* demediği gibi, *'Şöyle yapsaydın ya!'* da demedi."[41]

Anne babaların çocuklarına duyduğu fıtrî sevgi, onlara karşı kötü muameleyi belli ölçüde engellese de, tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Hatta bazen, onların bize Allah'ın bir emaneti olduğu unutularak, sahip olunan bir eşya gibi üzerlerinde her türlü tasarrufta bulunulabileceği düşünülmektedir. O yüzden câhiliye döneminde bazı kabileler, kendileri için ekonomik bir yük ve utanç vesilesi saydıkları kız çocuklarını öldürmekte bir beis görmemişlerdir. Cenâb-ı Hak, bu vahim suçu işleyenleri, *"Geçim korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyiniz. Onları ve sizi rızıklandıran biziz. Onların öldürülmesi gerçekten büyük bir günahtır."*[42] âyetiyle uyarmaktadır. Aile içi şiddetin çocuklara yönelik bu acımasız uygulaması geçmişte kalsa da, tarih boyunca ve günümüzde de çocuğa yönelik şiddet ve istismar yoğun bir şekilde devam etmektedir. Zorunlu bir sebebe dayanmayan kürtaj, çocukların küçük yaşta çalışmaya zorlanması, dilenciliğe ve konusu suç olan şeylere teşvik ve alet edilmesi, dövülmesi ve kötü muamele görmesi, genelde ebeveynlerden kaynaklanan çocuğa yönelik şiddet olaylarıdır. Ev içi şiddete bağlı olarak zamanının büyük çoğunluğunu sokaklarda insan onuru ve şahsiyetiyle bağdaşmayan uygunsuz ortamlarda geçiren çocukların sayısı gittikçe artmaktadır.

Özellikle bazı toplumlarda genç kızların, isteyerek veya istemeyerek karıştıkları ve cinsel yönden istismar edilip mağdur duruma düştükleri bazı olaylar sebebiyle, namus temizleme adı altında cinayete kurban gitmeleri, aile içi şiddetin en acımasız örneklerindendir. Cinayete onay veren aile büyükleri de dâhil bunu işleyenlerin hepsi suça ortaktırlar. Çünkü mağdur edilen kimse, başta ailesi olmak üzere herkes tarafından korun-

[37] B5228 Buhârî, Nikâh, 109.
[38] T3872 Tirmizî, Menâkıb, 60; D5217 Ebû Dâvûd, Edeb, 143-144
[39] B6003 Buhârî, Edeb, 22.
[40] B5996 Buhârî, Edeb, 18; N1142 Nesâî, Tatbîk, 82.
[41] M6011 Müslim, Fedâil, 51.
[42] İsrâ, 17/31.

ması gereken bir mazlumdur. Kendi yanlış tercihiyle mağdur olmuş kimsenin hatası kendisine aittir. Bu kişi ergenlik çağına ulaşmış ve suç işlemişse, cezasını çeker ve Allah'tan af diler. Ergen olmayan kimseye ise, ebeveyni ve aile büyükleri tarafından uyarı ve nasihatte bulunulur. Yeni tehlikelere maruz kalmaması için de koruma altına alınmalıdır. Her iki durumda da ailenin, çocuklarını yargılayıp ceza verme hakkı yoktur. Dinimize göre herkes yaptığından sorumludur, kimse kimsenin günahını yüklenmez.[43] Anne baba, çocuklarına ceza vermek yerine bu konudaki sorumluluklarını düşünüp kendilerini sorgulamak zorundadırlar. Ayrıca bu durumlarda toplumsal duyarlılık da devreye girmeli, toplum da üzerine düşen yükümlülüğü yerine getirmelidir. Toplum, gerek ev içinde şiddete maruz kalarak gerekse de anne baba arasındaki şiddetli geçimsizliğin bir sonucu olarak aile ortamından uzaklaşıp mağdur duruma düşen çocuklar için gerektiğinde hukukî, sosyal, eğitsel ve ekonomik önlemler almalıdır. Özellikle sağduyulu aile büyüklerinin ve toplum gönüllülerinin arabuluculuk faaliyetleri bu konuda hayatî bir önem taşımaktadır.

Diğer yandan çocuklar tarafından ebeveyne gösterilen şiddet, İslâm dininin en çok dikkat çektiği konulardan birisidir. Kur'ân-ı Kerîm, ana babaya saygı ve iyi muamele hususuna birçok âyette işaret etmiştir.[44] Evlâdın yanında yaşlanan anne baba için, *"Onlara öf bile demeyin."*[45] buyurarak, ebeveyni kırabilecek her türlü davranıştan uzak durulması gerektiğini bildirmiştir. Dikkat edilirse âyetin ifadesi sadece fizikî şiddeti değil, onları üzüp gücendirebilecek her türlü söz ve davranışla uygulanabilecek mânevî şiddeti de yasaklamaktadır. Bazı âyetlerde, Allah'a kulluktan hemen sonra anne babaya iyilik emri yer almıştır.[46] Sevgili Peygamberimiz de, ana babaya saygı ve hizmetin önemini her fırsatta dile getirmiş,[47] onlara kötü muameleyi Allah'a ortak koşmakla yan yana, büyük günahlardan saymış,[48] özellikle annelere eziyet etmenin Allah tarafından haram kılındığını belirtmiştir.[49]

Allah Resûlü, gönderiliş amacına uygun olarak insanların hem bireysel, hem de aile ve toplum içinde huzurlu olması için gerekli tavsiyelerde bulunmuş ve kendi fiilî örnekliğiyle de bir Müslüman ailesinin nasıl olması gerektiğini ümmetine göstermiştir. *"Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir."*[50] buyururken, aileden başlayıp toplumla devam eden bir sevgi ve saygı medeniyetini inşa etmek istemiştir. Bu saygı ortamında kadınlara öncelik tanımış, onlarla ilişkisini daima nezaket ve hoşgörü çerçevesinde yürütmüştür. Kendi eşlerine karşı gösterdiği

43 [illegible]
44 [illegible]
45 [illegible]
46 [illegible]
47 [illegible]
48 [illegible]
49 [illegible]
50 [illegible]

nazik tutumuyla da, hem câhiliye döneminin bedevîlerine hem de kıyamete kadar kendi yolunu takip edecek insanlara, ailelerine nasıl davranmaları gerektiğinin mesajını vermiştir. Hanımları taşıyan develeri süren hizmetçiye, *"Ne yapıyorsun Enceşe, yavaş ol! Cam gibi narin (hanım) yolcularına mukayyet ol!"*[51] şeklinde uyarıda bulunması, onun genelde kadınlara, özel olarak da kendi eşlerine karşı zarafetinin açık bir göstergesidir.

Aile kurabilmek kadar onu ayakta tutabilmek de çok önemlidir. Bunu yapabilmenin tek yolu aile huzurunu zedeleyen sebepleri ortadan kaldırmaktır. Özellikle günümüzde, eşlerin, hatta tüm aile bireylerinin birbirlerine karşı uyguladıkları, maddî, mânevî ve psikolojik boyutları olan şiddet, sadece ailenin değil tüm toplumun huzurunu tehdit eder duruma gelmiştir. Aile düzeninin devamı, başta eşler olmak üzere tüm aile fertlerinin birbirlerine karşı sevgi, şefkat ve merhametle muamele etmelerine, karşılıklı hak ve sorumluluklarını bilmelerine bağlıdır.

[51] B6202 Buhârî, Edeb 1
M6036 Müslim, Fedâil 70

BOŞANMA
ALLAH'I GAZABA GETİREN HELÂL

عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"أَبْغَضُ الْحَلاَلِ إِلَى اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ الطَّلاَقُ."

İbn Ömer'den (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Yüce Allah'a en sevimsiz gelen meşru işlerden biri, boşanmadır."
(D2178 Ebû Dâvûd, Talâk, 3; İM2018 İbn Mâce, Talâk, 1)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لَيْسَ مِنَّا مَنْ خَبَّبَ امْرَأةً عَلَى زَوْجِهَا..."

عَنْ ثَوْبَانَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَيُّمَا امْرَأةٍ سَألَتْ زَوْجَهَا طَلاَقًا فِى غَيْرِ مَا بَأسٍ فَحَرَامٌ عَلَيْهَا رَائِحَةُ الْجَنَّةِ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ يَفْرَكْ مُؤْمِنٌ مُؤْمِنَةً، إِنْ كَرِهَ مِنْهَا خُلُقًا رَضِيَ مِنْهَا آخر."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"Kadını kocasına karşı kışkırtan bizden değildir..."

(D2175 Ebû Dâvûd, Talâk, 1; HM23368 İbn Hanbel, V, 353)

Sevbân'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"Herhangi bir kadın, geçerli bir sebebi olmaksızın kocasından boşanma talep ederse, cennetin kokusu ona haram olur!"

(D2226 Ebû Dâvûd, Talâk, 17-18)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"Mümin, mümin hanımına karşı kötü duygular beslemesin; çünkü onun bazı huylarından hoşlanmasa da diğer huylarından hoşlanabilir."

(M3645 Müslim, Radâ', 61)

Hz. Âişe validemiz anlatıyor: Boşanma ile ilgili âyetler nâzil olmadan önce bir kişi karısını dilediği kadar boşuyordu. İddeti içerisinde hanımına döndüğü takdirde, o kadın onun eşi sayılırdı. Yüz kere dahi boşasa durum değişmezdi. Nihayet günün birinde bir adam karısına, "Allah'a yemin ederim, seni öyle bir boşayacağım ki benden uzaklaşıp ayrılamayacağın gibi, seni ölene kadar da karım olarak barındırmayacağım!" dedi. Kadın, "Bu nasıl olacak?" diye sorunca adam da "Seni boşayacağım, iddetin dolmak üzereyken tekrar sana döneceğim!" diye cevap verdi.

Hz. Âişe anlatmaya devam ediyor: "Bu durumda olan kadınlardan biri yanıma geldi. Bir şey diyemedim. Resûlullah (sav) gelince durumu ona bildirdim. O da bir şey demeden sustu. Kısa bir müddet sonra Bakara sûresinin 229. âyeti indi: *"(Dönüş yapılabilecek) boşama, iki defa olabilir. Üçüncüsünde evlilik ya iyilikle devam eder veya güzel bir şekilde sona erdirilir..."*[1]

Hz. Âişe'nin ifadesine göre, bundan sonra geçmişte hanımını boşayanlar da dâhil olmak üzere bütün Müslümanlar bu yeni hükmü uygulamaya başlamıştı.[2] Böylece boşanma konusunda kadına yapılan haksızlıklardan biri daha son bulmuştu.

Boşanma konusunda kadına yapılan haksızlık bununla da sınırlı değildi. Bazen gereksiz yere kadınlar zor durumda bırakılıyordu. İşte böyle anlar yaşayanlardan biri olan Hazrecli Havle bnt. Sa'lebe, Resûlullah'a (sav) gelerek kocasını şikâyet edecek ve Yüce Allah'a iltica edecekti.

Hadisenin aslı şuydu: Araplar arasında zıhâr denen bir âdet vardı. Bir adam karısına, "Sen bana anamın sırtı gibisin!" deyince kadın o erkeğe haram sayılır ve ebediyen kocası tarafından terk edilirdi. Tanınmış sahâbî Ubâde b. Sâmit'in kardeşi olan[3] Evs b. Sâmit de aynı zamanda amcasının kızı olan karısına kızıp bu sözü söylemişti. Karısı Havle, Hz. Peygamber'e gidip yaşlı ve geçimsiz kocasına[4] vaktiyle nice hizmetler ettiğini, ona çocuklar verdiğini, bu ihtiyarlık zamanında ise kocasının o sözü söyleyerek kendisini perişan duruma düşürdüğünü anlattı. O esnada Allah Resûlü'ne vahiy geldi ve "tartışan kadın" anlamına gelen Mücâdile sûresinin ilk dört âyeti nâzil oldu: *"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan*

[1] Bakara, 2/229
[2] T1192 Tirmizî, Talâk, 16
[3] D2214 Ebû Dâvûd, Talâk 16-17.
[4] HM27862 İbn Hanbel, VI, 410

kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir. İçinizden zıhâr yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedicidir, bağışlayıcıdır. Kadınlardan zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır. (Buna imkân) bulamayan kimse, hanımıyla ilişkiye girmeden önce art arda iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletme), Allah'a ve Resûlü'ne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acı bir azap vardır."[5]

Bu âyetlerde Yüce Allah o eski geleneğin yanlış bir zandan ibaret olduğunu, böyle sözlerle kadının kocasının anası olamayacağını bildiriyordu. Ayrıca böyle bir söz söyleyene de fakirlerin lehine olmak üzere bir ceza koyuyordu. İslâm bu tür boşanma tarzını kaldırıp kefaret ödeyinceye kadar geçici olarak kadını kocasına haram kılıyor, bu şekilde dillerin gelişigüzel boşanma lafızlarına alıştırılmaması konusunda uyarılar yapıyor ve bu konuda yeni düzenlemeler getiriyordu.

İslâm aile yapısında arzu edilen hedef, evliliğin bir ömür boyu sürmesi, karı kocanın hayatın zor şartlarına beraber göğüs germeleri, sevinç ve üzüntülerinde birbirlerine destek olmaları, güzellikleri de acıları da paylaşmaları, aile ortamını sıcak bir yuvaya dönüştürmeleridir.

Boşanma, çok hassas, sonuçları çok acı ve çoğunlukla geri dönüşü olmayan bir iştir. İki taraf için dayanılamaz bir hâl alan evlilik hayatı dışında, boşanmayı tasvip etmek oldukça zordur. Bundan olacak ki, Peygamberimiz (sav), *"Yüce Allah'a en sevimsiz gelen meşru işlerden biri, boşanmadır."*[6] buyurarak, boşanmanın ancak zorunlu durumlarda başvurulabilecek bir yöntem olduğunu belirtiyordu.

Evlilik nasıl hayatın bir gerçeği ise, boşanma da o denli gerçektir. Zira eşler arasında iyi geçimin yerini kin ve nefretin alması, karşılıklı güven sarsıcı davranışların meydana gelmesi mümkündür. Bunları gidermeye yönelik gösterilen tüm gayretlerin sonuçsuz kalması ve evliliğin çekilmez bir hâl alması, asla istenmeyen ve hoş karşılanmayan ama bir o kadar da acı bir gerçek olan boşanmaya götürür.

Yüce dinimiz, boşanmayı hoş karşılamamakla beraber hayatın bir gerçeği olarak görür. Evliliğin yürümediği, tıkandığı zamanlarda boşanma, nihaî çıkış kapısıdır. Diğer dinlerin boşanma gerçeğine daha olum-

[5] Mücâdele, 58/1-4. [illegible]
[6] [illegible] Ebû Dâvûd, Talâk, 3; [illegible] İbn Mâce, Talâk, 1

suz yaklaştığı görülür. Hıristiyan mezhepleri arasında farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte, ortak kanaat boşanmanın istisnaî bir durum ve bir derecede yasak olmasıdır. Özellikle Katolikler, Hz. İsa'nın, "Allah'ın birleştirdiğini insan ayırmasın."[7] sözünü zina dışında geçerli bir boşanma sebebinin olmadığı şeklinde yorumlarken, Ortodoks ve Protestanlarda daha esnek bir anlayış söz konusudur. Yahudi inancında ise belli şartlarda boşanmanın söz konusu olduğu bilinmektedir.

Aile kurumunun gittikçe yıprandığı günümüzde boşanmaların giderek arttığı bir vakıadır. Boşanmaya sebep olan hususlar arasında şunları zikretmek mümkündür: Ekonomik sorunlar, geçimsizlik, ihmal, aldatmalar, ihanetler, kısırlık, kişilik ve mizaç uyumsuzlukları, kültürel birikimlerdeki ve değer yargılarındaki (din, mezhep, inanç ve ideoloji gibi) ciddi farklılıklar, ailelerin aşırı müdahalesi, taraflardan biri ya da her ikisinin ailelerine aşırı bağımlı ve zayıf kişilikte olmaları, cinsel sorunlar, erken yaş evlilikleri, aile baskısı ile evlendirilmeler, bunama, (depresyon, şizofreni, takıntılar, saplantılar, kıskançlık paranoyası gibi) psikiyatrik sorunlar, uyuşturucu, alkol ve kumar bağımlılığı ve eşler arasındaki yaş farkının çok fazla olması.

Konuyla ilgili pay sahibi olan her kesim kendi üzerine düşen sorumlulukları hatırlamalı ve gereğini yerine getirmelidir. Bu tablo açıkça gösteriyor ki aile bağlarındaki çözülme ve değerlerin korunmasında yaşanan aşınma, evliliklerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini zorlaştırmaktadır.

Bizim toplumumuzda da görülen boşanma sebeplerinden birisi, üçüncü kişi problemi yani eşlerin yakın aile çevrelerinin evliliğe müdahale etmek istemeleridir. Bu durum evliliğin dengesini bozmakta ve çiftin birbirine duyduğu saygıyı sekteye uğratmaktadır. Peygamber Efendimiz, *"Kadını kocasına karşı kışkırtan bizden değildir..."*[8] buyurarak karı kocanın arasını bozmanın, onların huzurunu kaçıracak söz ve eylemlerde bulunmanın Müslüman'a yakışmayacağını belirtmektedir.

İlke olarak boşama yetkisi erkeğe verilmekle beraber kadına da boşama yetkisi verilebilmektedir. Boşama yetkisinin kocaya verildiği açık bir şekilde Kur'an'da ifade edilmemekle birlikte, âyetlerde kocanın boşamasından söz edilerek talâkın ona isnat edildiği görülür.[9]

Hadislerde ise boşama yetkisinin nikâhı elinde bulundurana verildiği anlaşılmaktadır. Belki de bu yetkinin en açık ifadesi şu rivayette yer alır: Peygamber Efendimize bir köle gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Efendim beni cariyesiyle evlendirdi, şimdi ise bizi birbirimizden ayırmak istiyor?" der.

[7] *Kitâb-ı Mukaddes*, Matta, 19/6

[8] D2175 Ebû Dâvûd, Talâk, 1; HM21968 İbn Hanbel, V, 353

[9] Bakara, 2/230-232, 237; Ahzâb, 33/49.

Bunun üzerine Hz. Peygamber minbere çıkarak şöyle buyurur: "*Ey insanlar! Size ne oluyor ki, biriniz kölesini cariyesi ile evlendiriyor, sonra aralarını ayırmak istiyor? Talâk, ancak nikâhı elinde bulundurana (kocaya) aittir.*"[10]

Boşama yetkisinin esas olarak erkeğe verilmesi bu konudaki Kur'an hükmü ile[11] bağdaşan bir durumdur. Ayrıca erkeğin rızası ile veya nikâhta bir ön şart olarak boşama yetkisinin hanıma verilebileceği gözardı edilmemelidir. Nitekim bir gün Hz. Ebû Bekir'in torunu[12] Muhammed, gözü yaşlı bir şekilde Allah Resûlü'nün vahiy kâtibi Zeyd b. Sâbit'in yanına gelir. Zeyd bu zâta, "Ne oldu, bu hâlin nedir?" diye sorar. O da, "Boşama yetkisini karıma verdim, o da benden ayrıldı!" deyince, Zeyd ona, "Seni böyle davranmaya zorlayan neydi?" diye sorar. Adam "Kader!" cevabını verir. Ardından Zeyd, "İstersen karına dön! Zira o, yalnız bir talâk (ric'î) ile boş olmuştur, senin ona dönme hakkın var." şeklinde tavsiyede bulunur.[13]

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, kadının boşama yetkisine sahip olabilmesi mümkündür. Kadının nikâh esnasında boşama yetkisini istemesi meşru olduğu gibi, daha sonra bunu elde etmesine de herhangi bir engel yoktur.

Diğer taraftan nikâh esnasında veya sonrasında kendisine boşanma yetkisi verilmeyen kadın boşanmak isterse, üzerinde anlaştıkları bir bedeli kocasına ödemesi (muhâlea) karşılığında evlilik akdine son verebilir. Bu yola başvurmanın meşru sebebi "nüşûz" kavramıyla belirtilen, eşler arasındaki geçimsizlik ve uyumsuzluktur. Geçimsizliğin alt sınırı, eşlerden birinin diğerinden hoşlanmaması sebebiyle evlilik görevlerini yerine getiremeyeceği endişesi taşıması, üst sınırı ise ailevî görevlerini fiilen yerine getirmemesi şeklinde ifade edilmiştir.[14] Evliliğin devamının mümkün olmadığı durumlarda taraflara uzlaşarak ayrılma imkânı veren bu uygulama, Kur'an'da şöyle anlatılmıştır:

"*...Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl değildir. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarını (evlilik haklarını) yerine getirememekten korkarlarsa, durum farklıdır. (Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz kadının (erkeğe) fidye vermesinde (mehir hakkından vazgeçmesinde) her iki taraf için de sakınca yoktur.*"[15]

Bu tür boşanma örnekleri, Hz. Peygamber devrinde de görülür. Meselâ (Cemile veya) Habîbe bnt. Sehl isimli Medineli bir hanım, hakkında Allah Resûlü'nün, "*Ne iyi bir adamdır!*" buyurduğu[16] Sâbit b. Kays ile evli iken,

[10] İM2081 İbn Mâce, Talâk, 31; BS15569 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 588.
[11] Nisâ, 4/34.
[12] AU17/266 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XVII, 266
[13] MU1164 *Muvatta'*, Talâk, 4; BS15415 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 552
[14] "Muhâlea", *DİA*, XXX, 400.
[15] Bakara, 2/229
[16] T3795 Tirmizî, Menâkıb, 32

şiddetli derecede geçimsizlik yaşar,[17] kocasını Hz. Peygamber'e şikâyet eder ve bundan böyle evliliklerini sürdürmelerinin mümkün olmadığını söyler.[18] Habîbe, "Yâ Resûlallah, ben onun dinini veya ahlâkını kötüleyerek ondan intikam almaya çalışmıyorum. Bilakis (evli kaldığım takdirde) onunla geçimsizlik yaşayarak nankörlük etmekten korkuyorum."[19] sözleriyle ayrılma talebinin meşru bir mazerete dayandığını da belirtir. Hz. Peygamber Sâbit'i çağırıp, *"Mehrinin bir kısmını alarak onu boşa!"* buyurur. Bunun üzerine Sâbit, "Bu uygun olur mu ey Allah'ın Resûlü?" diye sorunca, Resûl-i Ekrem, *"Evet."* cevabını verir. Sâbit, "Ben ona mehir olarak iki bahçe vermiştim ve şu anda bunlar onun elinde bulunuyor." deyince, Peygamber (sav), *"Onları al ve onu boşa!"* buyurur. O da öyle yapar.[20]

Ancak bedel üzere anlaşarak boşanmanın (muhâlea) gerek kadın gerekse erkek tarafından menfaat aracı olarak kullanılması dinimizce meşru görülmemiştir. *"...verdiğiniz bir şeyi geri almak için onlara (kadınlara) baskı kurmayın."*[21] âyeti gereği erkeğin, kendi boşadığı takdirde ödemek zorunda olduğu mehirden kurtulabilmesi için kadını muhâleaya zorlaması helâl değildir. Aynı şekilde kadının meşru ve somut bir sebep yokken boşanmaya kalkışması da Peygamberimiz tarafından tasvip edilmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Herhangi bir kadın, geçerli bir sebebi olmaksızın kocasından boşanma talep ederse, cennetin kokusu ona haram olur!"*[22]

Boşanmanın Kur'an ve sünnete uygun olarak gerçekleşmesi önem arz etmekte olup bu konudaki emir ve tavsiyeler Kur'an'da ve hadis kitaplarında yer almaktadır.

Boşama, Allah ve Resûlü'nün bildirdiği zamanlamaya göre gerçekleşmelidir. *"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda onlar için belirlenmiş iddeti gözetecek şekilde boşayın..."*[23] âyetinde kadınların temizlik hâlinde ve kendileriyle cinsel ilişkiye girilmeksizin boşanmaları istenmektedir. Temizlik döneminde ilişkiye girdikten sonra boşamak, kadının hamile kalması ve sonrasında pişmanlık duyulması ihtimalini gündeme getirdiği için yasaklanmıştır.[24] Ayrıca ilişkinin mümkün olduğu temizlik döneminde eşler, aralarındaki yakınlık ve duygusal etkileşimi daha sağlıklı bir şekilde gözden geçirebileceklerdir.

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, karısını hayızlı iken boşamıştı. Bunun üzerine babası Ömer b. Hattâb bu durumu Peygamberimize sormuş ve o (sav) da şöyle cevap vermiştir: *"Ona söyle, karısına dönsün. Sonra hayzından temizlenip tekrar bir hayız daha görüp sonra tekrar temizleninceye kadar* (nikâhı

[17] D2228 Ebû Dâvûd, Talâk, 17-18.
[18] D2227 Ebû Dâvûd Talâk, 17-18.
[19] B5276 Buhârî, Talâk, 12
[20] D2228 Ebû Dâvûd, Talâk, 17-18
[21] Nisâ, 4/19.
[22] D2226 Ebû Dâvûd, Talâk, 17-18
[23] Talâk, 65/1.
[24] ŞN10/61 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, X, 61.

altında) tutsun. Bundan sonra isterse tutar, isterse cinsel ilişkiye girmeden önce boşar. İşte Yüce Allah'ın, kadınların içinde boşanmasını emrettiği iddet dönemi budur."[25] Diğer bir rivayette, *"...Kadın temizlendiği vakit, ya onunla cinsel ilişkiye girmeden boşasın yahut nikâhında tutsun!"* ifadesi geçmektedir.[26]

Abdullah b. Mes'ûd ise sünnete uygun boşanmayı şöyle ifade ediyor: *"Sünnete uygun talâk, kişinin hanımını temiz iken ve cinsel ilişkide bulunmaksızın bir talâk ile boşamasıdır. Kadın tekrar hayız olup temizlenince ikinci talâkı verir. Tekrar hayız görüp temizlenince de tekrar üçüncü talâkı verir. Sonra da kadın iddet süresini bekler."*[27] Böylece boşanma uzun bir zamana yayılarak eşlerin tekrar tekrar düşünmeleri sağlanır. Karı koca daha sağlıklı düşünme imkânı bulacak, hatalarını görebilecek ve kendilerini sorgulama fırsatını yakalayabileceklerdir.

"(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır."[28] âyeti gereği, boşama bir defada değil aşama aşama gerçekleşmelidir. Allah Resûlü önüne getirilen ihtilâflı boşamalarda bu esasa göre hüküm vermiştir. Ashâbdan Rükâne b. Abdi Yezîd, bir gün hanımını bir seferde üç talâkla boşamış fakat bu yaptığına çok üzülmüştü.[29] Ardından bu durumu Hz. Peygamber'e (sav) bildirmiş ve "Vallahi bir talâktan fazlasına niyet etmedim." demişti. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Bir talâktan fazlasına niyet etmediğine dair Allah'a yemin ediyorsun, öyle mi?"* diye sormuştu. Rükâne de, "Evet, vallahi bir talâktan fazlasına niyet etmedim." diye yeminini tekrarlayınca, Resûlullah (sav) Rükâne'ye karısını geri göndermişti. Daha sonra Rükâne hanımını Hz. Ömer zamanında ikinci defa, Hz. Osman zamanında ise üçüncü defa boşadı.[30]

Resûlullah Rükâne'nin yaptığı gibi bir seferde üç talâk ile boşamayı uygun görmemiştir. Nitekim bir erkeğin karısını üç talâkla bir seferde boşadığı haber verilince Resûlullah (sav) öfkeyle ayağa kalkmış ve *"Ben aranızda iken Allah'ın Kitabı'yla mı oynuyorsunuz!"* buyurmuştur.[31]

Hz. Peygamber'den sonra bir seferde üç talâk ile boşayıp bunu tek talâk yerine saymak yaygınlaşınca, Hz. Ömer bu hakkın kötüye kullanıldığı gerekçesiyle tedbir almıştır. Peygamberimizin amcasının oğlu Abdullah b. Abbâs, konuyla ilgili değişikliği şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) ile Ebû Bekir devrinde ve Ömer'in halifeliğinin ilk yıllarında bir adam karısıyla cinsel münasebette bulunmadan (bir defada) üç talâkla boşarsa, bu talâkı bir talâk sayarlardı. Fakat Ömer halk arasında bu uygulamanın çoğaldığını ve uzun bir zaman sürecinde yapılması gerekeni aceleye getir-

[25] D2179 Ebû Dâvûd, Talâk, 4
[26] M3654 Müslim, Talâk, 2.
[27] N3423 Nesâî, Talâk, 2.
[28] Bakara, 2/229.
[29] HM2387 İbn Hanbel, I, 266.
[30] D2206 Ebû Dâvûd, Talâk, 13-14.
[31] N3430 Nesâî, Talâk, 6.

diklerini görünce, onların aleyhine olarak (bu şekilde verilen üç talâkın) üçünü de geçerli kıldı."[32]

Öte yandan boşamanın geçerli sayılabilmesi için, boşayan kişinin o esnada aklî melekelerinin tam, iradesinin hür olması gerekmektedir. Hadislerde aklî dengesi yerinde olmayanın,[33] öfkesinden dolayı dengesini kaybeden kimselerin[34] talâkının geçersiz olduğu zikredilir. İbn Abbâs'ın görüşüne göre ise zor kullanılarak boşayan kişi ile sarhoşun talâkı da geçerli değildir.[35]

Allah Teâlâ, boşanmış kadının bir başkasıyla evlenmeden önce kocasıyla irtibatının tamamen kesilmesi amacıyla beklemesi gereken belli bir zaman (iddet) belirlemiştir. *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."*[36] âyeti gereğince âdet gören hanımın iddeti kendi hayız dönemine göre hesaplanır. Âdetinden kesilmiş ve hamile kadının iddeti hakkında da, *"Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer."*[37] buyrulmuştur. Hamile olan kadının doğum yapması durumunda iddeti biter. Nitekim Sübey'a bnt. Hârise isimli hanım, kocasının vefatından yaklaşık yirmi gün sonra doğum yaptı. Sonra loğusalık hâlinden çıkınca evlenme tekliflerini almaya hazırlandı. Onun bu durumu kınandı ve Peygamberimize (sav) de anlatıldı. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Eğer isterse evlenebilir. Çünkü iddet süresi bitmiştir."* buyurdu.[38]

İddetin hikmeti, ilk planda kadının önceki kocasından hamile olup olmadığının anlaşılması içindir, fakat bundan ibaret değildir. Hayızdan kesilmiş olanlar için de iddet süresi belirlenmesi, bunun sadece hamileliğin tespitine yönelik olmadığının bir göstergesidir. İddet, boşanan eşlere yeniden bir araya gelmeleri için düşünme fırsatıdır. Bu yüzden iddet bekleyen kadına evlilik teklifi yapılması da yasaklanmıştır.[39]

Kadınların iddet süresince evlerinden dışarı atılmamaları gerekir. Allah, bu konuda şu hükmü belirler: *"Apaçık bir hayâsızlık yapmaları hâli dışında, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar!"*[40] Kocalarının evlerinde oturmaları ve onlardan nafaka almaları, iddet bekleyen kadınların haklarındandır. Birinci boşamadan sonra kadının boşandığı eşinin evinde oturması, aralarındaki bağ tamamen kopmadan evlilik birliğine geri dönmeleri için imkân tanıması yönüyle kadının sorumluluğu olarak da görülür.[41] İddet süresince kadını ihtiyaçlarından mahrum ederek köşeye sıkıştırmayı yasak-

[32] M3673 Müslim, Talâk, 15; D2199 Ebû Dâvûd, Talâk, 9, 10

[33] T1191 Tirmizî, Talâk, 15

[34] D2193 Ebû Dâvûd, Talâk, 8.

[35] Buhârî, Talâk, 11–bâb başlığı

[36] Bakara, 2/228

[37] Talâk, 65/4

[38] İM2027 İbn Mâce, Talâk, 7

[39] "İddet", *DİA*, XXI, 469

[40] Talâk, 65/1

[41] "İddet", *DİA*, XXI, 469

layan âyetler, onun için nafaka hakkını da öngörür. Özellikle iddet bekleyen hamile kadınlar hakkında, *"Eğer hamile iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin."*[42] hükmü yer alır. Konuyla ilgili âyet-i kerimelerde sıkça tekrar edilen güzellikle çözüme kavuşturma[43] emri gereğince eşler, aralarındaki bağın kopma noktasına geldiği aşamada bile diyalog kapılarını kapatmamalıdır. Nafaka gibi ihtilâflı konularda istişare yoluyla ve birbirlerinin hakkını kısıtlamadan çözüm yoluna ulaşmalıdırlar.[44]

Boşanma, sonuçları itibariyle çok ciddi bir iş olduğu için bu kararın birçok aşamada düşünülerek verilmesi gerekir. Karı koca mükemmeliyetçi beklentiler içerisine girmek yerine birbirinin güzel yönlerini görerek hayatlarını devam ettirmeye çalışmalıdır. Yüce Mevlâ bazen insanın hoşlanmadığı bir huyun kendisi için bir hayır vesilesi olabileceğini şöyle vurgulamıştır. *"Hanımlarınızla güzel bir şekilde geçinin. Kendilerinden hoşlanmadıysanız, bilin ki, sizin hoşlanmadığınız bir şeyde Allah, birçok hayırlar takdir etmiş olabilir."*[45] Peygamber Efendimiz de *"Mümin, mümin hanımına karşı kötü duygular beslemesin; çünkü onun bazı huylarından hoşlanmasa da diğer huylarından hoşlanabilir."*[46] buyurarak eşlerin mümkün olduğu kadarıyla geçinmelerini, birbirlerinin iyi yönlerini görmeye gayret göstermelerini tavsiye etmiştir.

Eşler arasında yaşanan sorunlar karşısında boşanma durumu, en son çare olarak düşünülmelidir. Eşler problemlerini uygun bir üslûpla tartışarak serinkanlı bir şekilde değerlendirmeli, görüş birliğine varamadıkları konularda en azından uzlaşma cihetine gitmelidirler. Allah Teâlâ müminlere bu yönde tavsiyede bulunmaktadır: *"Eğer bir kadın, kocasının kendisine kötü davranmasından yahut yüz çevirmesinden endişe ederse, uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur. Uzlaşmak daha hayırlıdır. Nefisler ise kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır."*[47]

Boşanmalar, sadece boşanan eşleri değil, öncelikle istikbalimizi emanet edeceğimiz çocuklarımızı olumsuz etkiler ve onları hiç de hak etmedikleri bir ortama mahkûm eder. Boşanma, çocuğun gelişiminde en önemli faktör olan aileye son vermesi sebebiyle özellikle çocuklar üzerinde hayat boyu etkilerini sürdüren bir olaydır. Anne babadan kopuk bir hayata mahkûm olan çocuklar derinden yaralanmakta ve etkilenmektedir. Boşanmanın en ağır yükünü onlar çekmektedirler. Şüphesiz bir çocuk fiziksel ve psikolojik gelişimini en güzel şekilde ailesinin içinde tamamlar. O, hem annenin hem de babanın ilgisine, sevgisine, şefkatine muhtaçtır. Parçalanmış aile çocuklarında genellikle uyum ve davranış sorunları ortaya çıkabilmekte, bazen

[42] Talâk, 65/6.
[43] Bakara, 2/231; Talâk, 65/6.
[44] FM30/34 Râzî, *Tefsîr*, XXX, 34.
[45] Nisâ, 4/19.
[46] M3645 Müslim, Radâ', 61.
[47] Nisâ, 4/128.

eğitimleri yarım kalmakta, kimi zaman sokağa ve suç ortamına itilmekte ve kötü alışkanlıklara yönelme gibi durumlar yaşanabilmektedir. Neticede fert ve toplum, problemli bireylerle karşı karşıya kalabilmektedir.

Eşler, boşanmanın dinimizde hoş karşılanmadığı bilinciyle evliliklerini karşılıklı anlayış ve hoşgörü içerisinde, sevgi ve saygı temeline dayalı olarak devam ettirme gayretinde olmalıdırlar. Öncelikle kendilerine ve çocuklarına, sonra da çevrelerine mutlu bir aile yuvası örneği sunmalıdırlar. Boşanma hem hukukî hem psikolojik hem de sosyal bir süreçtir. Kuşkusuz, boşanma, psiko-sosyal ve ekonomik boyutlarıyla eş ve çocukların yaşamlarını kökten değiştirecektir. Bu nedenle bu süreçte eş ve çocukların hayatlarının nasıl ve ne kadar olumsuz etkileneceği, eşlerin bu aşamada yapacakları işbirliğine ve yapıcı yaklaşımlara bağlıdır.

Eşlerin kendi aralarında çözemediği anlaşmazlıklar evlilik birliğini sarsacak duruma geldiği zaman, hakem yöntemine başvurmak faydalı olacaktır. Eşler arasında meydana gelecek şiddetli geçimsizlik ve kötü muamele durumunda nasıl davranılması gerektiği konusunda Allah şöyle yol gösteriyor: *"Eğer karı ile kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, o vakit kendilerine erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır."*[48] Âyette geçen hakemleri kimin tayin edeceği ihtilâflı olmakla birlikte, burada önemli olan iyi niyetle çözüm arayışında bulunulmasıdır. Böyle bir yola başvurulmasının amacı, eşler arasındaki geçimsizliklerin boşanmaya vardırılmadan çözülmesidir. Kadın ve erkek tarafından seçilecek iki hakem araya girerek çözüm yolu bulmaya çalışır. Hakemler aile büyüklerinden olabildiği gibi, tarafları iyi tanıyan dostlardan da seçilebilir. Barıştırma yolunu denerler ve iki tarafa da nasihat ederler. Eşler çözüm taraftarı iseler, hakemlerin katkısı ve Allah'ın yardımı ile sıkıntılar bir şekilde çözülebilir. Böylece eşlerin konuşup anlaşarak çözemedikleri konuları hakemler belli bir uzlaşma noktasına getirebilirler.

Eşler arasındaki anlaşmazlıklar çözümsüzlük noktasına vardığı takdirde başvurulacak çıkış yolu boşanmaktır. Zira yaşanan zoraki evlilikler, zaman zaman gayri meşru ilişkiler, cinayetler vb. çok daha kötü sonuçlar doğurabilmektedir. *"...(kadınlarınızı) ya güzellikle tutunuz ya da onlardan uygun biçimde ayrılınız... Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa O, kendisine bir çıkış yolu gösterir."*[49] âyet-i kerimesi gereği bir arada yaşama imkânı kalmayan iki insan birbirini yıpratmadan yollarını ayırmalıdır. Zira aralarındaki

[48] Nisâ, 4/35.
[49] Talâk, 65/2

nikâh bağı ağır bir sözdür ve sona erdiğinde dahi taraflara sorumluluklar yüklemektedir: "*... Yüklerle mehır vermiş olsanız dahi hiçbir şeyi geri almayın. Siz onu, iftira ederek ve apaçık günah işleyerek mi geri alacaksınız? Birbirinizin mahremi olduktan ve eşleriniz sizden apaçık sapasağlam bir taahhüt aldıktan sonra onu geri mi alacaksınız?*"[50] Bu âyet-i kerime, boşanma aşamasına gelen eşlerin birbirlerine karşı olumsuz duygular besleseler dahi ahlâkî ve malî yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınamayacaklarını açıkça bildirmektedir. Ayrılma eşiğine gelen eşler yeni hayatlarında karşılaşacakları maddî sıkıntıları düşünerek karşı tarafa haksızlık etmemelidir. Yüce Kitabımızda buyrulduğu üzere, "*Karı koca ayrılırlarsa Allah bol rızkından onların ihtiyaçlarını giderir.*"[51] ve onları, "*hiç ummadıkları yerden rızıklandırır.*"[52]

Boşanma sonrası ortaya çıkan mehir, nafaka, çocukların bakımı gibi malî yükümlülükler bir arada değerlendirildiğinde, boşanmanın hukukî ve sosyal boyutlarının ne denli önemli olduğu görülecektir. Bu bakımdan Allah Teâlâ'nın boşanan eşlere bir öğüdü de boşanma esnasında şahit tutulmasıdır. "*...(boşanırken) içinizden iki âdil kimseyi şahit tutun. Şahitliği Allah için dosdoğru yapın.*"[53] Böylelikle sonradan ortaya çıkabilecek ihtilâflar baştan önlenebilecektir.

Boşanmayla yollarını ayıran çiftler artık eş değilse de din kardeşidir ve aralarındaki hukuk devam etmektedir. "*Birbirinize karşı erdemli davranmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*"[54] ilâhî buyruğu gereğince gerek boşanırken, gerekse sonrasında birbirlerini mağdur etmemeli, varsa çocuklarını mahrum etmemelidirler.

[50] Nisâ, 4/20-21
[51] Nisâ, 4/130
[52] Talâk, 65/3
[53] Talâk, 65/2
[54] Bakara, 2/237

ANNE ve BABA
CENNETİN İKİ KAPISI

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ : أَيُّ الأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ:
"الصَّلاَةُ لِوَقْتِهَا، وَبِرُّ الْوَالِدَيْنِ، ثُمَّ الْجِهَادُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ" .

İbn Mes'ûd'un (ra) anlattığına göre, bir adam
Hz. Peygamber'e (sav), "Amellerin en üstünü hangisidir?" diye sorunca
Peygamber Efendimiz şöyle cevap verdi:
"Vaktinde kılınan namaz ve anne babaya iyilik etmektir. Sonra da Allah yolunda cihad etmek gelir."
(B7534 Buhârî, Tevhîd, 48)

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ؟" -ثَلَاثًا- قُلْنَا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: "الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"رِضَا الرَّبِّ فِي رِضَا الْوَالِدِ وَسَخَطُ الرَّبِّ فِي سَخَطِ الْوَالِدِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ:
يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَحَقُّ بِحُسْنِ صَحَابَتِي؟ قَالَ: "أُمُّكَ"، قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: "أُمُّكَ" قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: "أُمُّكَ" قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: "ثُمَّ أَبُوكَ."

فقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"الْوَالِدُ أَوْسَطُ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، فَإِنْ شِئْتَ فَأَضِعْ ذَلِكَ الْبَابَ أَوِ احْفَظْهُ."

Abdurrahman b. Ebû Bekre, babasının (Ebû Bekre'nin) (ra) şöyle anlattığını naklediyor: "Resûlullah (sav), '*Size büyük günahların en büyüğünü söyleyeyim mi?*' diye üç kez sordu. Bunun üzerine biz, 'Evet, ey Allah'ın Resûlü.' diye cevap verdik. Bunun üzerine, '*Allah'a ortak koşmak ve anne babaya isyan etmek ve eziyet etmektir.*' buyurdu."

(B5976 Buhârî, Edeb, 6)

Abdullah b. Amr'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Rabbin hoşnutluğu anne babanın hoşnutluğuna bağlıdır. Rabbin öfkesi ise, anne babanın öfkesine bağlıdır.*"

(T1899 Tirmizî, Birr, 3)

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor: Bir adam Allah Resûlü'ne (sav) gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü, kendisine güzel davranıp yakınlık göstermemi en çok hak eden kimdir?" diye sordu. Hz. Peygamber, "*Annen.*" cevabını verdi. Adam, "Sonra kimdir?" diye sorunca Hz. Peygamber yine, "*Annen.*" buyurdu. Adam, "Sonra kimdir?" diye yeniden sorunca Peygamber Efendimiz, "*Annen.*" cevabını verdi. Bunun üzerine adam, "Sonra kimdir?" dedi. Hz. Peygamber, "*Sonra babandır.*" buyurdu.

(B5971 Buhârî, Edeb, 2)

Ebu'd-Derdâ'nın işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Anne baba, kişinin cennete girmesine vesile olacak ana kapılarından birisidir. Bu kapıdan girme fırsatını kaybetmek ya da değerlendirmek artık senin arzuna kalmış!*"

(T1900 Tirmizî, Birr, 3)

Uzun bir yolculuğun ardından Peygamberi'ni görmeye Medine'ye gelmişti. Önce onun Allah'ın son elçisi olduğuna inandığını söyleyecek, imanını biat ile perçinleyecekti. Sonra da İslâm ile coşan ruhuna cihadı tattıracak, canını dini uğruna feda etme arzusu ile Peygamber'in ordusunda saf tutacaktı.

Geride ailesini bırakmıştı. Desteğine muhtaç, gözleri yaşlı anne ve babasını... Belki de kalbindeki ateşi bildiklerinden, bu gidişin dönüşü olmayacağını hissedip gönül koymuşlardı. Şimdi Peygamberi'nin karşısındaydı işte. Niyetini anlatırken söylemeden edemedi: "Anne babamı ardımdan ağlar bırakıp sana geldim yâ Resûlallah!" Dini için elinden geleni yapmaya nasıl da azmettiğini göstermek ister gibiydi. Oysa Peygamberimizin cevabı zihnindekileri alt üst etmeye yetmişti: *"Onların yanına geri dön ve ikisini de nasıl ağlattıysan öylece güldür!"*[1]

"Geri dön ve anne babandan izin iste. Eğer izinleri olursa savaşa katıl, yoksa onlara iyilikte bulun."[2] buyurmuştu Efendimiz. Hatta anne babaya hizmet için harcanacak emeği, Allah yolunda sarf edilecek gayrete benzetircesine, *"Onlar için cihad et!"*[3] demişti. Peygamber Efendimize, "Amellerin en üstünü hangisidir?" diye sorulunca o şöyle cevap vermişti: *"Vaktinde kılınan namaz ve anne babaya iyilik etmektir. Sonra da Allah yolunda cihad etmek gelir."*[4]

Hadis kitaplarının tamamı, kişinin anne ve babası ile olan ilişkilerini düzenlemek için söylenmiş pek çok hadis ihtiva eder. Hadislerde iyilik mânâsındaki 'birr' kelimesi tercih edilmiştir. Yine pek çok yerde anne babaya karşı gelmek ve onların haklarını korumamak da bu kelimenin zıddı olan 'ukûk' kelimesiyle ifade edilmiştir. Aslında hadiste geçen 'birr', dünya ve âhiretteki tüm iyiliklere ve güzelliklere işaret eder. Dünyada hidayete ermiş olmak, nimet içinde olmak ve hayırlarla kuşatılmak iyiliğin değişik tezahürleridir. Âhiret günü cennette ebedî mutluluğu elde etmek de bu kelimenin kapsamı içerisindedir.

'Birr' kelimesi anne ve babaya gönülden bağlılığı, onların kalplerini kırmamayı, onlara yaşlılıklarında kol kanat germeyi ifade eder. Bu davranışlar aynı zamanda Allah'a itaatin de bir ifadesidir. Denilebilir ki ana babaya iyilik etmek, insanı Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya götürür.

[1] D2528 Ebû Dâvûd, Cihad 31, N4168 Nesâî, Bîat, 10; İM2782 İbn Mâce, Cihad 12, İS9/191 *Şerhu İbn Battal*, IX, 191.

[2] D2530 Ebû Dâvûd Cihad, 31

[3] B5972 Buhârî, Edeb, 3; M6504 Müslim, Birr, 5.

[4] B7534 Buhârî, Tevhid, 48 M254 Müslim, İman, 139

Bunun tersi olan isyan ise, anne babanın hakkını çiğnemek ve bağları koparmaktır. Zaten 'birr' kelimesinin zıddı olan 'ukûk' kelimesi aslında koparmak, parçalamak anlamına gelir. Anne babaya karşı çıkmak onlarla olan bağı koparmak demektir. Allah Teâlâ, anne babaya 'isyan'dan asla hoşlanmaz.[5] Âlemlerin Rabbi, kıyamet gününde ebeveynine baş kaldıranın yüzüne bakmayacak,[6] onu cennetine almayacaktır.[7] Peygamberimizin ebeveyne karşı isyankâr olmamayı öğütleyen cümleleri de aynı kesin üslûbu taşır. Onun, *"Size büyük günahların en büyüğünü söyleyeyim mi?"* buyurduktan sonra, "Allah'a ortak koşma"nın hemen ardından "anne babaya isyan ve eziyet etme"yi sayması gayet düşündürücüdür.[8] Bütün bu uyarılarda geçen "ukûku'l-vâlideyn" tabiri, anne ve babaya kabalık ve hürmetsizlik etmek, onların sözlerini hiçe saymak ve asi bir tavırla kalplerini kırmak anlamlarına gelmektedir. Elbette ebeveynin bakımlarıyla ilgilenmemek, ihtiyaçlarına sahip çıkmamak, onları yalnızlıklarına terk etmek ve arayıp sormamak da bu ifadenin kapsamına dâhildir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki "ihtiyarladıklarında anne babaya "Öf!" bile denilmemesi"ni isteyen âyetin,[9] her yaşta, onların fikirlerine ve emirlerine karşı gelinmemesi şeklinde yorumlandığına çoğu kez rastlanmaktadır. Hâlbuki ona, ebeveyninin kimi yanlış istek ve yönlendirmelerine itaat etmemesini söyleyen de bizzat Allah Teâlâ'dır: *"Eğer onlar, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa, onlara itaat etme!"*[10]

O hâlde kendisinin küs olduğu bir akrabayla iletişimini kesmesi için evlâdına baskı yapan ve "sütünü helâl etmeyen" bir annenin ya da ticaretinde onun öngördüğü şekilde hileli işlere karışmadığı ve sözünden çıktığı için evlâdına "hakkını haram eden" bir babanın bu isteklerini yerine getirmek söz konusu olamaz. Her iki taraf için de Allah'a itaat asıldır ve ilişki Allah'ı hoşnut etmekte düğümlenmektedir. Elbette evlât, ebeveynin helâl ve haram konusundaki ikazlarına uymakla mükelleftir. Zira bu, aynı zamanda Allah'ın koyduğu sınırlara boyun eğme anlamı da taşımaktadır.

Allah'ın rızasını gözeten evlât, gerektiğinde anne babasının aleyhinde bile olsa Allah için şahitlik edecek kadar dürüst olmak zorundadır.[11] Ancak anne babaya lânet etmenin ve hakaret etmenin Allah'ın lânetini çektiği unutulmamalıdır.[12] Hatta bir başkasının anne babasına lânet okuyarak kendi ebeveynine dil uzatılmasına sebep olmamalıdır.[13]

İyi ilişkilerin sürdürülmesi, bazen imkânsız hâle gelebilir. Kimi zaman evlâdın şirk ve bâtıl inancından kaynaklanan husumeti,[14] kimi za-

5 D2842 Ebû Dâvûd, Dahâyâ 20-21; N4217 Nesâî, Akîka, 1.
6 N2563 Nesâî, Zekât, 69.
7 N5675 Nesâî, Eşribe, 46; DM2125 Dârimî, Eşribe, 5
8 B5976 Buhârî, Edeb, 6; T2301 Tirmizî, Şehâdât, 2.
9 İsrâ, 17/23
10 Ankebût, 29/8; Lokman, 31/15
11 Nisâ, 4/135.
12 M5124 Müslim, Edâhî, 43; HM1875 İbn Hanbel, I/217.
13 D5141 Ebû Dâvûd, Edeb, 119-120; T1902 Tirmizî, Birr, 4.
14 Teğâbun, 64/14.

man da anne babanın kini[15] iyi ilişkilerin zeminini yok eder. Bu durumda insanın, *"Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."*[16] ve *"Cehennem ehli oldukları açıkça belli olduktan sonra, yakın akraba olsalar bile, Allah'a ortak koşanların bağışlanmasını dilemek artık ne Peygamber'e yaraşır ne de iman edenlere!"*[17] âyetleri gereği, onlar için yapabileceği hiçbir şeyi olmayabilir.[18]

Dolayısıyla, anne ve babaya iyiliği tavsiye edip, onları kötülükten alıkoymaya çalışmak da evlâdın vazifesidir. Arada bulunan yaş ve statü farkı, bu görevi samimi ve nazik bir şekilde yerine getirmeye engel değildir. Bu konuda bıkmadan ve kabalaşmadan babasını doğruya çağıran[19] ama onun oldukça ağır tavırları sonucunda uzaklaşmak zorunda kalan[20] "babamız İbrâhim"[21] en güzel örnektir.

Aslında insan her konuda olduğu gibi kendi anne babasına karşı gösterdiği tavırla da çocuklarına örnek olmaktadır. Bir bakıma ileride kendisine nasıl davranacaklarını onlara öğretmekte, geleceğine yatırım yapmaktadır. Elbette, *"İyiliğin karşılığı olsa olsa iyiliktir."*[22] Enes b. Mâlik (ra) tarafından rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir genç bir ihtiyara yaşlı olmasından dolayı ikramda bulunursa, Allah, yaşlandığı zaman kendisine ikramda bulunacak bir kimseyi kendisine hazırlar."*[23] Evlât, vaktiyle kendisine kötü davrandıkları için anne babasına bu hatayı ödetme ve ihsan görevini yok sayma hakkına sahip değildir. Bu noktada, *"Tavrımızı diğer insanlara göre ayarlarız: Herkes iyilik ettiği sürece, biz de iyilik yaparız. Ama başkaları eziyet edince, biz de buna eziyetle karşılık veririz.' diyen sıradan insanlar olmayın!"*[24] tavsiyesi son derece dikkat çekicidir. Aksine bencillik bir tarafa bırakılarak, Rabbimizin tavsiyesine kulak verilmelidir: *"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel yolla sav! İşte o zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost hâline gelir."*[25] O hâlde evlât iken bir gün anne baba olacağını unutmamalıdır insan. Tıpkı anne baba iken bir zamanlar genç olduğunu unutmaması gerektiği gibi!

Rabbimiz, insanoğlunu sınamak için bir süreliğine dünya hayatını var etmiş[26] ve anne babayı bu hayata gelişimize vesile olarak seçmiştir. Bir canın bedene bürünmesi için Âdem babamız ve Havva annemizden beri[27] nice anne babanın yollarını kesiştirmiş, hayatlarını birleştirmiştir.[28]

Hiç kimseye anne babasından vazgeçme veya evlâdını başkasıyla değiştirme gibi bir imkân verilmemiştir. Dahası bu bağı inkâr edene, *"Her*

15 Meryem, 19/46; T3189 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2?
16 Tevbe, 9/23; Mücâdele 58/22
17 Tevbe, 9/113
18 T3101 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; HM771 İbn Hanbel, I, 99
19 En'âm, 6/74; Enbiyâ, 21/52
20 Tevbe, 9/114
21 Hac, 22/78.
22 Rahmân, 55/60.
23 T2022 Tirmizî, Birr, 75
24 T2007 Tirmizî, Birr
25 Fussılet, 41/34; Ra'd, 13/22; Mü'minûn, 23/96
26 Mülk, 67/2.
27 A'râf, 7/27.
28 Mü'minûn, 23/12-14; Mürselât, 77/20-23

kim babasından başkasına –onun kendi babası olmadığını bile bile– nesep iddia ederse, bu kişiye cennet haramdır." hadisinde belirtildiği gibi cennet haram kılınmıştır.[29] Anne karnında iken bir bağ ile başlayan bu birliktelik, kordon kesildiği hâlde ömür boyu devam ettiği gibi, ölümden sonraya,[30] hatta âhiret yurduna dek uzar.[31] Soluk alıp verdiği sürece ebeveyni ile acısıyla tatlısıyla bir hayatı paylaşan insan, ölümlerinin ardından onları hatıralarda yaşatmaya çalışır. Anne baba ve çocuk arasındaki bağın bu daimî niteliği, hayatı derinden etkiler. Kimi insan kendini evlâtları ile anlamlandırır. Her şeyini çocuklarına adarken neredeyse kendi varlığını unutur. Malıyla birlikte oğullarını anlatırken göğsü gururla kabarır.[32] Gücünün bir parçası, heybetinin göstergesi sayar onları. Öte yandan kimi insan da anne babası ile kendi varlığına değer biçer. Kararlarını, hayallerini, planlarını hep anne babasıyla şekillendirir. Kendini tanıtırken onların adını anmadan edemez. Onların yoluna sıkı sıkıya bağlanmanın ve sırtını sağlama dayamanın rahatlığıyla hayata meydan okur.[33] Soyu ile gururlanmayı öylesine ileri götürür ki, mezarlardaki atalarının sayısını hesaplamaya başlar.[34] Peygamberimizin, *"Ameli kendisini geri bırakan kimseyi, nesebi (soyu sopu) ileriye götüremez."*[35] cümlesindeki gerçek ile yüzleşmek istemez. Oysa insanoğlu, evlâdına bel bağlarken de ebeveynine yaslanırken de "hiçbir babanın çocuğuna, hiçbir çocuğun da babasına fayda sağlayamayacağı bir günün"[36] geleceğini unutmuş gibidir.

Bu çerçevede, *"Rabbin hoşnutluğu anne babanın hoşnutluğuna bağlıdır. Rabbin öfkesi ise, anne babanın öfkesine bağlıdır."*[37] hadisi, üzerinde iyice düşünülmesi gereken bir hadistir. Çocuklar ve anne babaları arasındaki ilişki Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için bir vesile kabul edilirken, insanın dünyevî arzuları çerçevesinde bunu bir maddî ilişkiler ağına dönüştürmesi şaşırtıcıdır. İnsan, sevdikleriyle kurduğu ilişkinin Rabbine olan ilgisini köreltmemesi yolunda, *"Ey iman edenler! Mallarınız ve evlâtlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."*[38] şeklinde ilâhî bir ikaz alır.

Aslında anne baba ile çocuğun birlikteliği değerli olduğu kadar zorlu bir sınavdır.[39]

Çocuğun aileye katılmasını takip eden ilk yıllarda kuşkusuz ilişkinin rengini belirleyen ve yükünü omuzlayan, anne babadır. Yavrularının hayatla yeni tanıştığı ve yardımsız yaşayamadığı bebeklik, çocukluk hatta ergenlik dönemlerinde ihtiyaçlarını karşılama görevini onlar üstlenir. Aile

[29] B6766 Buhârî, Ferâiz, 29; M218 Müslim, İmân, 113; M219 Müslim, İmân, 114.
[30] M4223 Müslim, Vasiyyet, 14; D5142 Ebû Dâvûd, Edeb 119
[31] Ra'd, 13/23
[32] Meryem, 19/77; Hadîd, 57/20; Kalem, 68/14
[33] Mâide, 5/104; Lokman, 31/21
[34] Tekâsür, 102/1-2.
[35] M6853 Müslim, Zikr, 38; D3643 Ebû Dâvûd, İlim, 1
[36] Lokman, 31/33; Şuarâ, 26/88
[37] T1899 Tirmizî, Birr, 3; BŞ7830 Beyhakî, Şuabu'l-îmân, VI, 177
[38] Münâfikûn, 63/9
[39] Enfâl, 8/28; Tegâbun 64/15.

içi dengeleri korumada çocuğa düşen pay her geçen gün artsa da, uzunca bir süre hakları sorumluluklarından fazla olacaktır.

Bir gün aile olma bilincine erişmiş olgun bir birey olarak ebeveyninin karşısına çıktığında, artık ilişkinin gidişatında o da söz sahibidir. Böylelikle iki taraflı emeğe ve sağduyuya ihtiyaç duyan yeni bir dönem başlar. Çocuğun da yetişkin olduğu hatta belki de anne ya da baba olup bir taraftan da kendi çocuklarıyla ilgilendiği bu dönemde bağlılık daha çok anlam kazanır.

Ve hayatın son deminde ebeveynin yetkili ve dirayetli günleri sona ermiş, çocuk için ilişkinin ağırlığını yüklenme zamanı gelmiştir. Bir bakıma ektiklerini biçmeye başlayan anne baba her zamankinden çok şefkat ve anlayış beklerken, evlâda düşen, günbegün hassaslaşan bu iki kalbe en nazik şekilde davranmak ve böylece Peygamber bedduası almamaktır: *"Anne babasından birisinin ya da her ikisinin ihtiyarlığında yanlarında bulunup da, cennete girmeyi başaramayanın burnu yere sürtülsün!"*[40]

Ebeveynin evlâdın yaşına ve durumuna göre değişen sorumlulukları hayat boyu devam eder, ancak yaşlandıklarında anne babaya bakım ve ilgi gösterme rolü evlâda intikal etmiştir. Bu sebepledir ki, Allah Teâlâ, *"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babaya iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında yaşlanırsa, sakın onlara 'Öf!' bile deme, onları azarlama, onlara saygılı, güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kol kanat ger ve 'Rabbim! Onların beni küçükken sevgi ve şefkatle büyüttükleri gibi, sen de onlara merhamet eyle.' diyerek dua et."*[41] buyurmaktadır. O hâlde, kendi hayat telaşından anne babasını ihmal etme ya da onlara karşı yeterince hoşgörülü olamama ihtimali bulunan evlâttan asıl beklenen, iyilik yapmasıdır.

Allah Resûlü mağaradaki üç gencin hikâyesini ashâbına anlatmış, anne babaya yapılan iyiliğin, mağaranın ağzını tıkayan kayayı bile nasıl parçalamaya muktedir olduğunu öğretmiştir ashâbına: Üç kişi yürürlerken, yolda yağmura tutuldular. Dağda bir mağaraya sığındılar. Fakat dağdan kopan bir kaya, mağaranın ağzına yuvarlanıp onları içeride sıkıştırdı. Bunun üzerine onlardan biri diğerlerine, "Bakın bakalım sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yaptığınız amelleriniz var mı? Onları anmak suretiyle Allah'a dua edelim. Belki bu sayede Allah mağaranın kapısını açar." dedi.

Bu teklif üzerine onlardan biri anlatmaya başladı: "Allah'ım! Benim ihtiyar ana babam vardı ve çocuklarım küçüktü. Ben sürü otlatarak onları geçindirirdim. Akşamleyin otlaktan dönüp eve geldiğim zaman süt

40 M6510 Müslim, Birr, 9; T3545 Tirmizî, Deavât, 101.
41 İsrâ, 17/23-24.

sağar, çocuklarımdan önce ana babama süt içirirdim. Bir gün uzakta bir otlağa gitmiştim. Akşam oluncaya kadar sürüyü getirememiştim. Geç vakit geldiğimde onları uyumuş hâlde bulmuştum. Her zamanki gibi sütleri sağdım ve kabıyla getirip başuçlarında dikildim. Onları uykularından uyandırmaya kıyamıyordum. Onlardan önce çocuklarıma süt içirmeyi de uygun görmedim. Çocuklar ise ayaklarımın dibinde açlıktan sızlanıyorlardı. Onlar uyurken, gün ağarana kadar bütün geceyi böyle dikilmekle geçirdim. Şüphesiz Allah'ım! Sen bilmektesin ki, ben bunu sırf senin rızanı kazanmak için yapmıştım. Bundan ötürü bizim için mağaranın ağzında bir gedik aç da, oradan gün ışığını görelim!"

Allah onlara gün ışığını görecekleri kadar bir gedik açtı. İkinci kişi samimi şekilde yaptığı iyiliği anlatır anlatmaz gedik büyüdü, mağaranın içi ışıkla doldu. Sonuncu kişi yaptığı iyiliği anlatmayı bitirir bitirmez mağaranın ağzı tamamen açılmış oldu.[42]

Rabbimiz önceki ümmetlerden olduğu gibi[43] bizden de anne babaya iyilik ve ihsanda bulunmayı ısrarla ister. Bunu, "sadece kendisine kulluk etme" buyruğu ile birlikte zikretmesi ise[44] etkileyicidir. Çünkü Yüce Yaratıcı'nın yoktan var etme, nimet verme, esirgeyip koruma ve merhamet gösterme gibi vasıflarının ilk günden itibaren insan üzerinde tecellisi anne baba eliyle gerçekleşir. Ve böyle bir aracılığı üstlenmiş olmaları bile, tevhide inanmış gönüllerin, velinimetleri olan ebeveynlerine güzel davranmaları için yeterlidir.

Peygamberimiz, evlât uğruna harcanan emeği anlatırken, *"Hiçbir evlât ana babasının hakkını ödeyemez. Ancak onu köle olarak bulup satın alır ve azat ederse belki!"*[45] buyurmaktadır. Bu noktada ebeveynine karşı iyi davranması emredilen insana, aklının ermediği zamanların hatırlatılması gayet dikkat çekicidir. Annesi onu ne zahmetle taşımış, dünyaya getirmiş ve beslemiştir![46] Bir yaşlının da çocuk gibi bakıma ve şefkate muhtaç olduğu göz önüne alınırsa, şimdi, *"Bana ve anne babana şükür/teşekkür et!"*[47] buyruğunun muhatabı olarak vefa borcunu ödemenin tam zamanıdır.

Evet, insanı ilk sarmalayan kucak, anne kucağı âdeta cennet bucağıdır. Annesinin onu dünya hayatına taşırken ne kadar yorulduğundan habersiz, bu kucakta huzuru ve güveni öğrenir bebek. Allah, Firavun'un sarayı gibi lüks içinde büyüyebileceği bir ortamda bile, sırf bu nimetten mahrum kalmaması için Hz. Musa'yı annesine kavuşturmuştur.[48] Annenin sütüyle beslenip terbiyesiyle büyüyen insan, ömrü boyunca onun desteği-

[42] B2215 Buhârî, Buyû', 98; M6949 Müslim, Rikâk, 100.
[43] Bakara, 2/83
[44] Nisâ, 4/36; En'âm, 6/151, İsrâ, 17/23
[45] M3799 Müslim, Itk, 25; T1906 Tirmizî, Birr, 8
[46] Lokman, 31/14; Ahkâf, 46/15
[47] Lokman, 31/14.
[48] Kasas, 28/7

ni yanı başında hissetmek ister. Adı fedakârlık ve sevgi ile özdeşleşen bir anne ise, Sevgili Peygamberimizin ifadesiyle "kendisine iyilik yapılmasını en çok hak eden kişi"dir.[49] Allah Resûlü, farklı bir dine mensup olsa bile çocuğu ile güzel bir ilişki sürdürmek isteyen anneye engel olunmaması, hatta evlâdın ona izzet ve ikramda kusur etmemesi gerektiğini belirtir.[50] İyiyi ve doğruyu öğütleyen bir annenin karşısına dikilip isyankâr bir tavır ile saygısızlık etmeyi kesinlikle yasaklarken,[51] cennetin anneye bir adımlık mesafede olduğunu hatırlatır.[52]

Diğer taraftan bir çocuk için baba, hayatın sıkıntılarıyla baş edebilme yolunda en yakın örnek ve dayanaktır. O, sadaka ecriyle evine rızık taşımasıyla da,[53] her türlü olumsuz etkiye karşı ailesine siper olmasıyla da[54] Peygamberimizin övgüsüne mazhar olmuştur. Babalık, sadece evlâdının sırtını giydirip karnını doyurmak değildir elbet. Aynı zamanda ömür boyu kendisine nispet edilerek çağrılacak olan[55] bu emanet için titreyen hassas bir yürektir.

Zaman zaman müsamaha, güler yüz ve şefkat anneye atfedilirken; baba, disiplin ve ciddiyet ile tarif edilir. Hâlbuki Kur'an'da engin bir sevgi ve özlem beslediği yavrusuna kıyamayan Hz. İbrâhim[56] ve Hz. Yakub[57] gibi içli babaların anlatılması gayet manidardır. Evlât ise, Allah yanında duası reddedilmeyen[58] böyle bir babaya sırtını dönüp terk etme hakkına asla sahip değildir.[59] Çünkü o, en kısa tanımlamayla, babasına aittir.[60]

Allah, bir peygamberini överken bile ebeveyni ile güzel geçinmesine dikkat çekerek, *"O (Yahyâ), Allah'tan sakınan, anne babasına iyi davranan bir kimse idi. İsyancı bir zorba değildi."* buyurur.[61] Evlâttan iyilik beklerken de çeşit sınırlaması getirmez. Her türlü iyiliğin kendisi yanında makbul olduğunu belirtircesine, hem "Öf!" dememe ve azarlamadan güzel konuşma gibi sözlü iyilikleri,[62] hem de kollayıp gözetme ve maddî destekte bulunma[63] gibi fiilî iyilikleri zikreder. Dolayısıyla Rabbimizin bu konudaki emrini yerine getirmek için ihtiyaçlara ve içinde bulunulan şartlara göre değişebilecek sayısız seçenek vardır; yeter ki evlât istesin! Dahası, anne baba için yapılabilecekler hayatta oldukları süreyle sınırlı değildir. Ebeveynine ihsanda bulunmaya azmetmiş bir evlât, onların ardından adlarına sadaka verebilir,[64] adaklarını yerine getirebilir,[65] dua edip bağışlanmalarını dileyebilir,[66] hatta hac veya umre yapabilir.[67] Böylelikle anne babası, hayırlı bir evlâda sahip olmaları sayesinde öldükten sonra da amel defterleri kapanmayan kimselerin arasına girebilecektir. Allah Resûlü, *"İnsan öldüğü*

[49] B5971 Buhârî, Edeb, 2, M6500 Müslim, Birr, 1.
[50] B5978 Buhârî, Edeb, 7, M2325 Müslim, Zekât, 50
[51] B6473 Buhârî, Rikâk, 22, B7292 Buhârî, İ'tisâm, 3.
[52] N3106 Nesâî, Cihâd, 6
[53] B55 Buhârî, Îmân, 41, M2322 Müslim, Zekât, 48.
[54] D4772 Ebû Dâvûd, Sünnet, 28-29; N4099 Nesâî, Muhârebe, 23
[55] Ahzâb, 33/5; B5088 Buhârî, Nikâh, 16
[56] Sâffât, 37/102.
[57] Yûsuf, 12/94
[58] D1536 Ebû Dâvûd, Vitr, 29; T3448 Tirmizî, Deavât, 47.
[59] B6768 Buhârî, Ferâiz, 29
[60] D3530 Ebû Dâvûd, Büyû', 77
[61] Meryem, 19/14, 32
[62] İsrâ, 17/23-24.
[63] Bakara, 2/180; Nisâ, 4/36
[64] M4220 Müslim, Vasiyyet, 12
[65] B2761 Buhârî, Vesâyâ, 19
[66] D5142 Ebû Dâvûd, Edeb, 119-120; İM3664 İbn Mâce, Edeb, 2.
[67] D1810 Ebû Dâvûd, Menâsik, 25; T930 Tirmizî, Hac, 87

zaman ameli sona erer. Üç şey (bundan) müstesnadır: Sadaka-i cariye (faydası kesintisiz devam eden sadaka), kendisinden faydalanılan bilgi, ona dua eden salih evlât."[68] diye müjde vermektedir.

Babasının hatırasını yaşatan vefakâr bir evlât olmayı isteyenlere Hz. Ömer'in oğlu Abdullah güzel bir örnektir. O, Mekke yolunda karşılaştığı bir bedevîyi selâmladıktan sonra kendi bineğine bindirmiş ve başındaki sarığı çıkararak hediye etmiştir. Yanındakiler bu hürmetkâr tavra şaşırıp, aslında bir bedevînin daha az iltifatla da mutlu olabileceğini söyleyince, "Bu adamın babası, babamın yakın dostuydu." demiştir. Elbette Abdullah b. Ömer'in böyle davranmasına sebep olan Sevgili Peygamberimizin şu sözüdür: *"İyiliklerin en iyisi, evlâdın baba dostlarını ziyaret etmesidir."*[69]

Unutulmamalıdır ki Peygamber Efendimiz, *"Anne baba, kişinin cennete girmesine vesile olacak en yüce kapılardan birisidir. Bu kapıdan girme fırsatını kaybetmek ya da değerlendirmek artık senin arzuna kalmış!"*[70] buyurmuştur. Duamız her zaman, *"Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana babamı ve inananları bağışla."* olmalıdır.[71]

68 M4223 Müslim, Vasiyyet, 14; D2880 [illegible] Vesâyâ, [illegible]
69 M6513 Müslim, Birr, 11; D5143 Ebû Dâvûd, Edeb, 119-120; T1903 Tirmizî, Birr, [illegible]
70 T1900 Tirmizî, Birr, [illegible]; İM2089 İbn Mâce, Talâk, 36.
71 İbrâhîm, 14/41.

SILA-İ RAHİM
AKRABALIK HUKUKU

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ ارْحَمُوا مَنْ فِى الأَرْضِ يَرْحَمْكُمْ مَنْ فِى
السَّمَاءِ، الرَّحِمُ شِجْنَةٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَمَنْ وَصَلَهَا وَصَلَهُ اللَّهُ وَمَنْ قَطَعَهَا
قَطَعَهُ اللَّهُ."

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Merhametliler, Rahmân'ın merhamet ettiği kimselerdir. Siz yer yüzündekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin! 'Rahim' Rahmân'(dan) bir bağdır. Kim onunla irtibatını sürdürürse Allah da onunla irtibatını sürdürür; kim de onu koparırsa Allah da o kimseyle ilişkisini koparır."
(T1924 Tirmizî, Birr, 16)

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: أَنَا الرَّحْمَنُ وَهِيَ الرَّحِمُ شَقَقْتُ لَهَا اسْمًا مِنِ اسْمِي، مَنْ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ وَمَنْ قَطَعَهَا بَتَتُّهُ."

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "الْخَالَةُ بِمَنْزِلَةِ الأُمِّ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُبْسَطَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ، أَوْ يُنْسَأَ فِي أَثَرِهِ، فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ..."

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَاطِعٌ."

Abdurrahman b. Avf'ın işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah şöyle buyurur: 'Ben Rahmân'ım, o (akrabalık bağlarının adı) da rahimdir. Ona kendi ismimden türeyen bir isim verdim. Onunla ilişkiyi sürdürenle ben de ilişkimi sürdürür, onunla ilişkiyi kesenle ben de ilişkimi keserim.'"*

(D1694 Ebû Dâvûd, Zekât, 45; HM1687 İbn Hanbel, I, 195)

Berâ b. Âzib'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Teyze, anne konumundadır."*

(T1904 Tirmizî, Birr, 6)

Enes b. Mâlik'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim rızkının bollaştırılmasını yahut ecelinin geciktirilmesini arzu ederse, akraba ile irtibatını sürdürsün!"*

(M6523 Müslim, Birr, 20; B5986 Buhârî, Edeb, 12)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, misafirine ikramda bulunsun. Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, akraba ile irtibatını sürdürsün..."*

(B6138 Buhârî, Edeb, 85)

Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im'in, babasından naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Akraba ilişkisini kesen, cennete giremez."*

(M6521 Müslim, Birr, 19; B5984 Buhârî, Edeb, 11)

"Allah mahlûkâtı yarattıktan sonra, rahim dile gelerek: 'Burası, akrabalık ilişkilerini kesmekten sana sığınanların makamıdır.' der. Allah, *'Evet öyledir. Sen, seninle bağı kuranlarla benim bağ kurmama, seninle ilgiyi kesenlerden de ilgiyi kesmeme razı olmaz mısın?'* diye sorar. Rahim, 'Evet, razıyım Rabbim.' deyince Yüce Allah, *'Öyleyse bu sana verilmiştir.'* buyurur. Bundan sonra Resûlullah, *'İsterseniz şu âyetleri okuyun.'* der: *'Demek siz (İslâm'dan) yüz çevirip de yeryüzünde fesat çıkaracak ve akrabalık ilişkilerini koparacaksınız öyle mi! İşte Allah'ın lânetlediği, kulaklarını sağır ve gözlerini kör ettiği kimseler bunlardır. Bunlar Kur'an'ı hiç düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var!'*"[1]

Din dilinde eşyanın ve varlıkların konuşması sıkça rastlanılan bir üslûp özelliğidir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde bunun örnekleri görülmektedir. Henüz bedenleri yaratılmamış beşerin ruhları konuşur.[2] Kıyamet günü ağızlara mühür vurulur, eller, gözler, kulaklar ve deriler konuşur, yapılan işlere ayaklar tanıklık eder.[3] *"Doldun mu?"* sorusuna cevaben cehennem, *"Daha var mı?"* der.[4] Yukarıdaki kudsî hadis de bu kabildendir.

Akrabalar arası ilişkiler konusu, "sıla-i rahim" kavramıyla ifade edilir İslâm edebiyatında. "Rahim" ile ana rahmi; "sıla" ile de bağ kastedilir. "Akrabalar arası ilişki" denilen bu bağ, rahimler vasıtasıyla ortaya çıkar. Rahim ile cenin arasında nasıl "kordon" diye bilinen maddî bir bağ var ise doğduktan sonra da akrabalar arasında mânevî bir bağ söz konusudur. Cenin için kordon ne kadar hayatî önemi haiz ise Müslüman birey için de sıla-i rahim o denli önem taşır.

Yüce Rabbimizin en güzel isimlerinden olan "Rahmân" ve "Rahîm" ile "rahmet" ve "rahim" aynı kökten gelir. Kelimenin kökeni, acıma, esirgeme, merhamet etme anlamını taşır.[5] Rahmân ile Rahîm arasındaki ilişki, sadece aynı kelimeden türemesiyle izah edilemez. Çok esirgeyen ve çok merhamet eden Rabbimiz, rahmet ve merhametini sadece insanlara değil, hayvanlara da ana rahmi aracılığıyla verir. En vahşi hayvanların dahi yavrularına olan şefkat ve merhameti bunun bir sonucudur. Bu, Rahmân'ın arşından çıkan rahmet ağının, rahim denilen hattan yayılmasıdır aynı zamanda. Nitekim Allah Resûlü bir hadisinde, *"Rahim, Rahmân'dan uzanmış*

1 Muhammed, 47/22-24 B5987 Buhârî, Edeb, 13; M6518 Müslim, Birr, 16
2 A'râf, 7/172
3 Yâsîn, 36/65; Fussilet, 41/20-21
4 Kâf, 50/30
5 [illegible] İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, [illegible]

bir ağdır ve arşa bağlıdır." buyurmuş[6] ve *"'Rahim', Rahmân'(dan) bir bağdır."* şeklinde bir tanımlama yapmıştır.[7] Biri, Rahmân ile Rahîm arasında, diğeri ise rahim ile aynı rahimden dağılan akrabalar arasında olmak üzere iki tür ilişki vardır. Her iki ağda da ilişki, rahmet ve merhamet akışı şeklinde gerçekleşir. Arada bağlantı varsa, rahmet ve merhamet akımı devam eder, bağ koparılmışsa rahmet ve merhamet de kopar. Nitekim Hz. Peygamber'in bir kudsî hadiste şöyle buyurduğu nakledilmektedir: *"Yüce Allah şöyle buyurur: 'Ben Rahmân'ım, o (akrabalık bağlarının adı) da rahimdir. Ona kendi ismimden türeyen bir isim verdim. Onunla ilişkiyi sürdürenle ben de ilişkimi sürdürür, onunla ilişkiyi kesenle ben de ilişkimi keserim.'"*[8]

Sıla-i rahim, câhiliye dönemi Arap toplumunda da değer verilen erdemler arasındadır. İslâm bu hususu daha da önemsemiş, câhiliyedeki birtakım yanlışları düzeltmiş ve onu ilk günlerden itibaren en temel öğretiler arasında sunmuştur. Câhiliyede bu ilişki, başkalarına karşı bir gurur, kibir ve övünme vesilesidir. Körü körüne, taassup derecesinde bir tarafgirlik, zalim de olsa, mazlum da olsa kan kardeşini tutma, kabilesini kayırma, kısaca nesebini âdeta putlaştırırcasına yüceltme söz konusudur.[9] İslâm ise bu ilişkileri ıslah etmiş, temel ilkeleri, karşılıklı hak ve sorumlulukları merkeze alan bir ilişkiler ağı kurmuştur.

Adalet, hakkaniyet, hukukun eşitliği ve suçun şahsîliği gibi İslâm'ın temel ilkeleri karşısında akrabalık bağları hiçbir avantaj sağlamaz. En yakın akraba da olsa, şahitlikte ve yargıda dürüstlükten ve adaletten asla ödün verilmez.[10] Yakını bile olsa kimse kimsenin vebalini yüklenmez.[11] Hatta bu konuda Peygamber Efendimizin dahi ayrıcalığından söz edilemez. Kendisinin de açıkça ifade ettiği gibi, *"kızı Fâtıma da olsa..."* ne dünyada ne de âhirette yapabileceği bir şey yoktur.[12]

Akrabalar arası ilişkiler konusu Kur'an'ın en temel öğretileri arasında yer alır.[13] Yüce Rabbimiz birçok âyette akrabaya hakkını vermeyi,[14] yardım ve iyilik etmeyi emretmekte,[15] akrabalık haklarına riayetsizlikten sakındırmakta[16] ve akrabalık bağlarını koparmanın, fitne ve fesat ile ilişkisinden söz etmektedir.[17]

Akrabalar arası ilişkinin önemini bizzat yaşayarak öğrenir Allah Resûlü. Babasını hiç göremeyen bir yetimdir. Annesini de dayılarını ziyarete gittikleri zaman Medine dönüşünde kaybeder. Önce dedesinin, sonra da kendisine çok şey borçlu olduğu amcası Ebû Tâlib'in himayesinde yetişir. Resûl-i Ekrem, son nefesine kadar kendisini destekleyen ama İslâm'ı seçmeyen amcası

[6] S1442 İbn Hibbân, Sahîh II, 185
[7] T1924 Tirmizî, Birr, 16 B5988 Buhârî, Edeb, 13
[8] D1694 Ebû Dâvûd, Zekât 45; HM1687 İbn Hanbel, I, 195
[9] M6582 Müslim, Birr, 62.
[10] En'âm, 6/152; Nisâ, 4/135
[11] Fâtır, 35/18
[12] B2753 Buhârî, Vesâyâ, 11 M504 Müslim, İman, 351; N4895 Nesâî, Kat'u's-sârik, 5.
[13] Nisâ, 4/36.
[14] İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38
[15] Nahl, 16/90; Bakara, 2/83, 177
[16] Nisâ, 4/1.
[17] Bakara, 2/27; Muhammed, 47/22

Ebû Tâlib ile aralarındaki rahim bağının, rahmete dönüşmesi için çok çabalar. Hatta sırf bu yüzden ilâhî itaba (azarlanmaya) bile muhatap olur.[18]

İlk vahiy tecrübesinin ona verdiği ürperti ve heyecanı yatıştırmaya çalışan Hz. Hatice validemizin, "Çünkü sen, akrabalarla ilişkini sürdürürsün."[19] demesi de Rahmet Elçisi'nin bu konuda eskiden beri ne denli hassas olduğunu gösterir.

İslâm Peygamberi, ilk günlerden itibaren sıla-i rahmin önemini vurgular. Bizans kralı Herakleios, henüz Müslüman olmamış Ebû Süfyân'a, Hz. Peygamber'in neler getirdiğini sorar. Ebû Süfyân, Allah'a şirk koşmadan kulluk etme, namaz kılma, sadaka verme, dürüst ve iffetli olma, akrabalarla irtibatı devam ettirme şeklinde cevap verir.[20]

Hicret ettiği Medine'ye varır varmaz verdiği ilk mesajlar arasında yine sıla-i rahim vardır. İslâm'la şereflenen Yahudi bilginlerinden Abdullah b. Selâm şöyle anlatır: "Peygamber (sav) Medine'ye geldiği zaman halk onu karşılamaya çıktı. 'Resûlullah geldi!' çığlıklarını duyunca, bir bakayım diye halkın içinde ben de gittim. Onun yüzünü açıkça görünce, bir yalancı yüzü olmadığını anladım. Ondan işittiğim ilk buyruğu şu oldu: *'Ey insanlar! Selâmı yayın, yemek yedirin, sıla-i rahmi yerine getirin (akrabalarınızla bağlarınızı koparmayın), insanlar uyurken namaz kılın ve cennete selâmetle girin.'*"[21]

Akrabalar ile ilişkilerin sürdürülmesinde din farkı dahi dikkate alınmaz. Şirk ve küfür gibi konularda anne babaya itaat edilmesi yasaklansa da onlarla dünyada beraberlik ya da beşerî ilişkilerin sürdürülmesi istenir.[22] Nitekim Müslüman olmamasına rağmen, Peygamberimizin, vefat edinceye kadar amcası Ebû Tâlib ile sıcak ilişkiyi sürdürdüğünü bilmekteyiz.

Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ anlatıyor... Peygamberimiz hicrete hazırlanırken, belindeki kuşağı ikiye bölerek erzak bohçasını bağladığı için kendisine, "zâtü'n-nitâkayn" yani "iki kuşaklı" denilen Esmâ'nın kız kardeşi Âişe ile anneleri ayrıdır. Hz. Âişe'nin annesi Ümmü Rûmân ilk Müslümanlar arasında yer alırken, Esmâ'nın annesi Kuteybe bnt. Abdüluzzâ'ya hidayet nasip olmamıştır.[23] İşte o Esmâ anlatıyor:

"Kureyş'in Hudeybiye Antlaşması zamanında annem, İslâm'dan yüz çeviren müşrik biri olduğu hâlde kendisine yardım etmemi arzulayarak bana geldi. Bunu haber verdikten sonra Resûlullah'a (sav), 'Yâ Resûlallah! Onunla ilgileneyim mi?' dedim. O da *'Evet, annenle ilgilen.'* buyurdu."[24]

Hadislerde dile getirilen önemli bir akraba ilişkisi de amcayla olan bağdır. Baba yüzü görememiş Sevgili Efendimizin, kendisinden sadece iki

18 Kasas, 28/56; Tevbe, 9/113.
19 B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 3; M403 Müslim, Îmân, 252.
20 B7 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M4607 Müslim, Cihâd ve siyer, 74.
21 T2485 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme 42; İM3251 İbn Mâce, Et'ime, 1.
22 Lokman, 31/14-15.
23 [illegible] İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-ğâbe, VII, 7.
24 B5979 Buhârî, Edeb, 8; M2325 Müslim, Zekât, 50.

yaş büyük olmasına rağmen, amcası Abbâs'a olan düşkünlüğü mâlûmdur. O, bir vesileyle ondan söz ederken, *"Aynı hurma kökünden çıkıp da ayrılan dal."* benzetmesini kullanır.

Bir gün Hz. Abbâs, Peygamber Efendimizin yanına öfkeli bir şekilde girer. Ona öfkesinin sebebini sorunca, "Bu Kureyş ile bizim aramızda ne var? Birbirleriyle karşılaştıklarında güler yüzlüler, bizimle karşılaştıklarında ise farklılar!" der. Bunun üzerine Peygamberimizin mübarek yüzü kızaracak kadar öfkelenir ve şöyle der: *"Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki Allah ve Resûlü için sizleri sevmedikçe bir kimsenin kalbine iman girmez."* Sonra şöyle devam eder: *"Ey insanlar! Amcamı rahatsız eden, beni rahatsız etmiş olur. Çünkü bir kişinin amcası, baba yarısıdır."*[25]

Akrabalar arası ilişkiler, sevgi, saygı ve ziyaretleşme gibi hususların yanı sıra sosyal hayatın her alanında karşılıklı yardımlaşmayı da gerektirir. Bu dayanışmanın, diyet, miras gibi hukuku gerektiren tarafları olduğu gibi, ahlâkî boyutu da vardır. İyilik yapma konusunda öncelikli kimseler, ilk önce anne, sonra baba, kız kardeşler ve kardeşler şeklinde sıralanır. Genel olarak yardım elini uzatmada, özel olarak zekât ve sadakada en yakınlardan başlanır. Bu durum, Peygamber Efendimizin *"el-akrab, fe'l-akrab"* şeklinde ifade ettiği üzere, en yakından uzağa doğru devam eder.[26] Herhangi bir yoksula verilen, bir sadaka sayılırken; yoksul akrabaya verilen, biri sadaka, diğeri sıla-i rahim olmak üzere iki sadaka sayılır.[27]

Zorda veya darda kalan bir kimse, öncelikle akrabalarının sorumluluğuna havale edilir. İlk muhacir hanım sahâbîlerden Fâtıma bnt. Kays'ın durumu bunun bariz bir örneğini oluşturur. Resûlullah, kocası tarafından üç talâkla boşanan Fâtıma'yı, iddet müddetini tamamlaması için İbn Ümmü Mektûm'un evine gönderir. Çünkü aynı zamanda âmâ olan bu sahâbî, Fâtıma'nın amcaoğludur.[28]

Resûl-i Ekrem'in beyanına göre dayı, mirasçısı olmayan yeğeninin mirasçısıdır. Onun diyetini ödediği gibi onun mirasını da alır.[29]

İlgi ve ilişkiyi sürdürmeyi fazlasıyla hak eden yakın akrabalardan biri de teyzedir. Kültürümüzdeki "Teyze ana yarısıdır." ifadesi, bu konudaki hadislerin aynasıdır. İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e gelerek sorar: "Ey Allah'ın Resûlü! Ben büyük bir günah işledim, bana tevbe imkânı var mı?" Hz. Peygamber, *"Annen var mı?"* diye sorar. Adam, "Hayır." deyince, *"Teyzen var mı?"* diye sorar. Adam, "Evet." diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Öyleyse git ona iyilik yap!"* buyurur ve ekler, *"Teyze, anne konumundadır."*[30]

[25] T3758 Tirmizî, Menâkıb, 28
[26] D5139 Ebû Dâvûd, Edeb, 119-120; T1897 Tirmizî, Birr, 1
[27] T658 Tirmizî, Zekât, 26; N2583 Nesâî, Zekât, 82
[28] M3713 Müslim, Talâk, 48; N3447 Nesâî, Talâk, 15.
[29] D2899 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 8; İM2634 İbn Mâce, Diyât, 7.
[30] T1904 Tirmizî, Birr, 6; HM4624 İbn Hanbel, II, 14

Bu hadisin sebeb-i vürûdu yani söyleniş sebebi ile ilgili şu olay anlatılır:

Peygamber Efendimiz Mekke'de kaza umresi için bulunur ve şehirden çıkarken Hz. Hamza'nın kızı peşine takılarak onunla birlikte gelmek isteyince kabul eder. Medine'ye geldiklerinde oradaki akrabaları küçük kızı paylaşamazlar. Hz. Ca'fer, onu almaya kendisinin daha lâyık olduğunu, zira onun hem amcasının kızı olduğunu hem de teyzesi ile evli bulunduğunu söyler. Kendisinin buna daha lâyık olduğunu söyleyen Hz. Ali ise eşinin Resûlullah'ın kızı olduğunu ifade eder. Zeyd b. Hârise de onu kendisinin getirdiğini ve kardeşinin kızı olan bu çocuğun bakımını üstlenmenin ona düştüğünü belirterek hak iddia eder. Sonunda durumu arz ettiklerinde Hz. Peygamber, *"Ben, teyzesiyle beraber olabilmesi için kızı Ca'fer'e vereceğim. Zira teyze anne gibidir."* buyurur.[31]

"Teyze, anne konumundadır." hadisi, miras hukuku çerçevesinde değil, ilgi, sevgi ve merhamet açısından yakınlığın bir ifadesi olarak anlaşılmalıdır.

Resûlullah (sav), bir gün bir konuyu görüşmek üzere ensarı bir çadırın altında toplar. İçlerinde yabancı kimse bulunup bulunmadığını sorar. Ensar, "Yalnız bir kız kardeşimizin oğlu var." cevabını verir. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Bir kavmin kız kardeşinin oğlu, kendilerindendir."* buyurur ve görüşmeye devam eder.[32]

Âyet-i kerimelerdeki vurguya paralel bir şekilde Allah Resûlü de konunun önemini sık sık dile getirmiştir. Akraba bağlarını sürdürmeye teşvik eden, aradaki bağları koparmaktan sakındıran birçok hadis mevcuttur. Söz gelimi Sevgili Peygamberimiz bu hadislerinde, *"Kim rızkının bollaştırılmasını yahut ecelinin geciktirilmesini arzu ederse, akraba ilişkilerini sürdürsün!"* buyurur.[33] Bu nedenle soy ve sopun öğrenilmesini tavsiye eder. Zira, *"Akrabalar arası bağların koparılmaması, aile içinde sevgi, malda bolluk ve ömrün uzamasına (bereketlenmesine) sebeptir."*[34] Ömrünün uzamasını (bereketlenmesini), rızkının genişletilmesini ve kötü bir şekilde ölmekten kurtulmayı isteyene akrabalarla ilişkilerini sürdürmesi tavsiye edilir.[35]

Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek, "Bana, yaptığımda beni cennete sokacak bir amel haber ver!" der. Orada bulunanlar, "Buna da ne oluyor!" derler. Hz. Peygamber, *"Bir ihtiyacı var, nesi olacak!"* der ve soran şahsa, *"Allah'a ibadet edersin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmazsın. Namazı kılarsın, zekâtı verirsin, bir de sıla-i rahmi yerine getirirsin (akrabalarla bağlarını sürdürürsün)."* buyurur.[36]

[31] D2278 Ebû Dâvûd, Talâk 34-35; B2699 Buhârî, Sulh, 6

[32] M2439 Müslim, Zekât, 134; T3901 Tirmizî, Menâkıb, 65.

[33] M6523 Müslim, Birr, 20; B5986 Buhârî, Edeb, 12

[34] T1979 Tirmizî, Birr, 49; HM8855 İbn Hanbel, II, 374.

[35] HM1213 İbn Hanbel, I, 143

[36] B1396 Buhârî, Zekât, 1; M104 Müslim, Îmân, 12

Resûl-i Ekrem'in öğretisine göre, "*Sıla-i rahim yapan, akrabasından gördüğü iyiliğe iyilikle karşılık veren kimse değil, akrabası kendisine iyiliği kestiğinde dahi onlara iyilik yapandır.*"[37] Nitekim bir adam Efendimize gelerek, "Yâ Resûlallah! Benim yakınlarım var! Ben onlarla irtibatımı sürdürüyorum, onlar benimle alâkayı kesiyorlar! Ben onlara iyilik ediyorum, onlar bana kötülük ediyorlar! Ben onlara yumuşak davranıyorum, onlar bana kaba davranıyorlar!" der. Bunun üzerine o, "*Eğer dediğin gibi isen, neredeyse onlar senin iyi davranışların karşısında eziliyorlar! Sen böyle devam ettikçe Allah onlara karşı daima sana bir yardımcı verecektir!*" buyurur.[38]

Konuyla ilgili çeşitli rivayetlerde Hz. Peygamber, akrabalık ilişkisini kesenle ilişki kurmayı, vermeyene vermeyi ve sataşanı affetmeyi, faziletlerin en üstünü olarak anmıştır.[39]

Allah Resûlü'nün dostlarından Ukbe b. Âmir anlatıyor: "Bir gün Resûlullah (sav) ile karşılaştım. Hemen elimi uzattım ama o benden evvel davranıp benim elimi tuttu ve '*Ey Ukbe! Sana dünya ve âhiret ahlâkının en faziletlisini haber vereyim mi?*' dedikten sonra şunları sıraladı: '*Seninle ilişkiyi kesen yakınlarla ilişkini sürdürürsün, sana vermeyene sen verirsin, sana zulmedeni affedersin.*'"[40]

Nebevî öğretiye göre, "*Akraba ile bağı koparmaya yemin de edilmez, nezir de!*"[41] Nitekim malı mülkü olan sahâbîlerden Mâlik b. Nadle el-Cüşemî, amcasının oğluna bir şey vermemeye ve onunla ilişkiyi sürdürmemeye yemin ettiğini söyleyince Hz. Peygamber ondan, daha hayırlı olanı yapmasını ve yemininin kefaretini ödemesini istemiştir.[42]

Allah Resûlü'nün bazı hadislerinde akrabalar arası ilişkiler, doğrudan iman ile de irtibatlandırılmış, bazılarında ise söz konusu bağı koparmanın doğuracağı olumsuz sonuçlara işaret edilmiştir:

"*Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, misafirine ikramda bulunsun. Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa, akraba ilişkilerini sürdürsün...*"[43]

Resûlullah (sav) bir hitabesinde de şöyle buyurdu: "*Cimrilikten sakının, çünkü sizden öncekiler cimrilik sebebiyle helâk oldular. Cimrilik onları vermemeye sevk etti de vermediler, akrabaya iyiliği kesmeye sevk etti de kestiler, günah işlemeye sevk etti de günah işlediler.*"[44]

Soy ve kan bağının yanı sıra burada bir de mânevî yakınlıktan söz edilebilir. Hz. Peygamber'in miras bırakmadığını naklettikten sonra Hz. Ebû Bekir'in, "Allah'a yemin ederim ki Resûlullah'ın yakınları, bana kendi yakınlarımdan daha sevimlidir." demesi bunu gösterir.[45]

[37] B5991 Buhârî, Edeb, 15 D1697 Ebû Dâvûd, Zekât 45
[38] M6525 Müslim, Birr, 22.
[39] HM15703 İbn Hanbel, III, 439.
[40] NM7285 Hâkim, Müstedrek, VII, 2602 (4/162)
[41] N3823 Nesâî, Eymân, 17; D3272 Ebû Dâvûd, Nuzûr, 12.
[42] N3819 Nesâî, Eymân, 16; İM2109 İbn Mâce, Kefâret, 7.
[43] B6138 Buhârî, Edeb, 85
[44] D1698 Ebû Dâvûd, Zekât 46; HM6792 İbn Hanbel, II, 191
[45] B4036 Buhârî, Megâzî, 14.

Aslında sıla-i rahim, câhiliye döneminde de oldukça önemsenen ahlâkî bir erdemdi. Gerek Kur'an, gerekse hadisler bu erdemi daha da geliştirdi ve bu konuda Müslümanları aktif olmaya davet etti. İslâm'ın bu konuda getirdiği bir başka husus, akrabalar arası ilişkilerin karşılık esasına dayandırılmaması, aksine ilişkiyi kesenle ilişkinin sürdürülmesi şeklindeki faziletli tavırdır. Yüce dinimizde, sıla-i rahme bu kadar önem verilmesine rağmen, maalesef modern dönemlerde Müslümanların bu konuda oldukça zayıfladıkları görülmektedir. Bilhassa tarım toplumundan sanayi toplumuna, köy ve kırsal hayattan şehir hayatına geçişle birlikte akrabalar arası bağlar neredeyse kopma noktasına gelmiştir. Zira tarıma dayalı hayatta akrabalar aynı bölgede yaşamaktaydı ve işleri gereği birbirlerine daima ihtiyaç duymaktaydılar. Milyonların yaşadığı şehirlerde ise insanımız hem bireyselleşti hem de yalnızlaştı. Gerek hayat şartları, gerekse 'kimseye muhtaç olmadan yaşama' dürtüsü, bireyi akrabalarından uzaklaştırdı. O kadar ki kişi yoğunluğu sebebiyle ailesine, çocuklarına, ebeveynine, sıla-i rahme yeterli zaman ayıramamaktadır. Günümüzdeki bunca iletişim ve ulaşım araçlarına rağmen, sıla-i rahim her geçen gün biraz daha zayıflamaktadır. Ne yazık ki sıla-i rahim artık sadece birinci dereceden akrabaların ziyaretine indirgenmiş, ikinci ve üçüncü dereceden akrabalar âdeta birbirlerini unutmuşlar, genç kuşaklar ise belki de hiç tanışamamışlardır. Söz konusu ilişkiler de neredeyse bayramlaşma, düğün veya cenaze merasimlerine katılma şeklinde kısa süreli devam etmektedir.

Şu hâlde Müslüman, dinimizin bu kadar önem verdiği rahim ve rahmet bağlarını zayıflatmamalı, aksine güçlendirmelidir. Bağların kopmasıyla, aradaki rahmetten, sevgi ve merhametten mahrum kalınacağı unutulmamalıdır. Resûl-i Ekrem'in ifadesiyle, *"Akraba ilişkisini kesen, cennete giremez."*[46]

Bu rahmet bağının kurulması, sadece akrabalar arasındaki rahmet akışını değil, aynı zamanda Rahmân ve Rahîm olan Rabbimizin rahmetinin üzerimize bolca inmesini de sağlayacaktır. Peygamberimizin bildirdiğine göre rahim, arşa asılıdır ve (hâl diliyle) şöyle der: *"Benimle irtibatı sürdürenle, Allah da irtibatını sürdürsün! Benimle bağını kesenden Allah da bağını kessin!"*[47]

Son olarak Sevgili Peygamberimizin, akrabalar arası ilişkilerin koparılmasını kıyamet öncesi alâmetlerden biri olarak saydığını hatırlatalım[48] ve sözün özünü yine Efendimize bırakalım: *"Sevabı dünyada iken verilecek iyilik, (başkalarına) iyilik etmek ve akraba ile ilgilenmektir. Cezası dünyada iken verilecek kötülük de haddi aşarak azgınlık yapmak ve akraba ile iyi ilişkiyi kesmektir."*[49]

46 M6521 Müslim, Birr, 19; B5984 Buhârî, Edeb, 11
47 M6519 Müslim, Birr, 17
48 HM13082 İbn Hanbel, I, 420
49 İM4212 İbn Mâce, Zühd, 23; T2511 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 57; D4902 Ebû Dâvûd, Edeb, 43.

SÜT AKRABALIĞI

SÜTLE GELEN YAKINLIK

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ [لِى] رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ
"يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعَةِ مَا يَحْرُمُ مِنَ الْوِلاَدَةِ."

Hz. Âişe (ra) diyor ki, "Resûlullah (sav) bana şöyle buyurdu: '*Doğum (kardeşlik) nedeniyle haram olan (evlilik) süt emme nedeniyle de haramdır.*'"

(M3569 Müslim, Radâ', 2)

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ ... قَالَ:
"انْظُرْنَ [مَنْ] أَخَوَاتُكُنَّ فَإِنَّمَا الرَّضَاعَةُ مِنَ الْمَجَاعَة."

عَنْ حَجَّاجِ بْنِ حَجَّاجٍ الأَسْلَمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ:
يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا يُذْهِبُ عَنِّي مَذَمَّةَ الرَّضَاعِ؟ فَقَالَ: "غُرَّةٌ: عَبْدٌ أَوْ أَمَةٌ."

أنه عُمَرَ بْنَ السَّائِبِ حَدَّثَهُ أَنَّهُ بَلَغَهُ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ جَالِسًا يَوْمًا، فَأَقْبَلَ أَبُوهُ مِنَ الرَّضَاعَةِ، فَوَضَعَ لَهُ بَعْضَ ثَوْبِهِ فَقَعَدَ عَلَيْهِ، ثُمَّ أَقْبَلَتْ أُمُّهُ فَوَضَعَ لَهَا شِقَّ ثَوْبِهِ مِنْ جَانِبِهِ الآخَرِ فَجَلَسَتْ عَلَيْهِ، ثُمَّ أَقْبَلَ أَخُوهُ مِنَ الرَّضَاعَةِ، فَقَامَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَجْلَسَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ.

Hz. Âişe'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Sütkardeşlerinizin kim olduğuna dikkat edin! Çünkü (evliliği haram kılan) süt emme ancak açlık sebebiyle emmedir."

(B5102 Buhârî, Nikâh, 22)

Haccâc b. Haccâc el-Eslemî'nin, babasından naklettiğine göre o, Hz. Peygamber'e (sav) "Yâ Resûlallah, (süt annemin) emzirme hakkını nasıl ödeyebilirim?" diye sormuştu. Resûlullah şöyle buyurdu: *"Bir köle veya cariye (vererek)."*

(T1153 Tirmizî, Radâ', 6; N3331 Nesâî, Nikâh, 56)

Ömer b. Sâib kendisine nakledilen bir olayı şöyle anlatıyor: "Bir gün Resûlullah (sav) otururken sütbabası çıkageldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun için elbisesinin bir ucunu yere serdi, o da üzerine oturdu. Sonra sütannesi geldi. Bu sefer de elbisesinin öbür ucunu onun için yere serdi, o da bunun üzerine oturdu. Daha sonra da sütkardeşi geldi. Resûlullah (sav) onun için ayağa kalktı ve onu önüne oturttu."

(D5145 Ebû Dâvûd, Edeb, 119-120)

Bir gün Peygamber Efendimiz, eşi Hz. Âişe'nin odasında oturuyordu. Âişe validemiz Hz. Hafsa'nın odasına girmek için izin isteyen bir adamın sesini duydu. Hz. Peygamber'in duymadığını zannederek, "Bir adam sizin evinize girmek için izin istiyor." dedi. Resûlullah, Hz. Hafsa'nın süt amcasını kastederek, "Zannederim filân olacak." buyurdu. Hz. Âişe ise biraz şaşırmış gibi, kendi süt amcasını kastederek, "Filan kişi sağ olsaydı benim yanıma girebilir miydi?" diye sordu. Konuyu iyice anlamak istemişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Evet, çünkü süt, doğumun (kardeşliğin) haram kıldığı (evliliği) haram kılar."* buyurdu.[1]

Aradan zaman geçmişti. Hz. Âişe, sütbabası Ebu'l-Kuays'ın kardeşi Eflah yanına gelmek için izin istediğinde, Resûlullah'a sormadan buna izin vermeyeceğini söyledi. Çünkü kendisini emzirenin Ebu'l-Kuays'ın karısı olduğunu, dolayısıyla onun kardeşi ile hiçbir bağı olmadığını düşünüyordu. Hz. Peygamber geldiğinde ona durumu anlatan Âişe validemiz, aralarında geçen konuşmayı şöyle naklediyordu: Resûlullah, *"Amcana müsaade etmene engel olan nedir?"* diye sordu. Ben de, "Beni adam emzirmedi ki Ebu'l-Kuays'ın hanımı emzirdi." dedim. Resûlullah, *"Ona izin ver, çünkü o senin amcandır."* buyurdu.[2]

Süt akrabalığı, çocuğun öz annesinden başka bir kadın tarafından emzirilmesi sonucunda, çocukla sütanne ve onun belirli derecedeki yakınları arasında oluşan akrabalıktır.

İslâm'dan önce çocukların sütanne tarafından emzirilmesi ve yetiştirilmesi geleneği yaygındı. Bilhassa şehirli aileler, daha sağlıklı yetişmeleri ve Arap dilini doğru ve düzgün bir şekilde öğrenebilmeleri için çocuklarını bedevî ailelere veriyorlardı. Sütanneliğin câhiliye Araplarının örfünde yazılı olmayan kuralları vardı. Buna göre taraflar arasında süt bağına dayalı bir yakınlık doğuyordu. Çocukların sağlıklı büyümesi için gerekli görülen bu uygulamayı, karşılıklı haklara ve sütten doğan akrabalığın gereklerine uyulmak kaydıyla Kur'an da onayladı: *"Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur."*[3]

Sevgili Peygamberimiz de Mekke'de âdet olduğu üzere sütanneye verilmişti. Öncelikle annesi Âmine onu bir süre emzirmişti.[4] Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe ise o yıl bir oğlan çocuğu dünyaya getirmişti. Sütanneye

[1] M3568 M3569 Müslim, Radâ, 1-2. B5099 Buhârî Nikâh 21
[2] B4796 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 9
[3] Bakara 2/233.
[4] KM523 Kettânî, el-Muhtasaru'l-kebîr fî sîreti'r-Resûl, s. 23.

verilinceye kadar kendi çocuğu ile birlikte Hz. Muhammed'i de emzirdi. Kendi oğlu Mesruh dışında Hz. Peygamber'e Süveybe Hatun'u hatırlatacak iki sütkardeş daha vardı. Birisi kendisinden önce emzirdiği Allah'ın Aslanı lakaplı amcası Hz. Hamza, diğeri de kendisinden sonra o kadından süt emmiş olan ve Habeşistan muhacirleri arasında yer alan Ebû Seleme.[5]

Allah Resûlü bir müddet sonra, sütannelik yaparak maddî sıkıntılarını gidermek için zengin bir aile çocuğu bulmak üzere Mekke'ye gelen Halîme'ye verilmişti. Başlangıçta Halîme, yetim olması nedeniyle Muhammed'i almakta kararsız kaldıysa da arkadaşlarının yanına eli boş dönmek istememiş ve sonunda onu kabul etmişti. Bu karar sayesinde de evi bereketle dolmuştu.[6] Hz. Peygamber'in Halîme'den olan sütkardeşlerinin isimleri ise Abdullah, Üneyse ve Şeymâ idi.[7]

Dinimizde sütten doğan akrabalık bağları nesebe dayalı akrabalık gibi kabul edildi. Nitekim çocuğu et ve kemik bakımından geliştiren süt,[8] aynı zamanda çocuk ile onu emziren arasında tıpkı öz anne ile yavrusu gibi duygusal bir bağ oluşturuyordu. Böylece birlikte büyüyen sütkardeşler arasında da tıpkı öz kardeşler arasındaki gibi bir ilişki ortaya çıkıyordu. Dolayısıyla kendileri ile evlilik bağı kurulamayacak hanımların açıklandığı âyette sütanne ve sütkız kardeşler de zikredildi.[9] Nitekim uygulama da bu şekilde oldu. Ebû Seleme ve Hz. Hamza ile sütkardeş olan Sevgili Peygamberimize Hz. Hamza'nın kızı ile evlenmesi teklif edildiğinde kendisi, *"Onunla evlenmek bana helâl değildir. O sütkardeşimin kızıdır. Akrabalıktan dolayı haram olan sütten de haram olur."*[10] diyerek bunu geri çevirmişti. Ümmü Habîbe de Hz. Peygamber'e kız kardeşi ile evlenmesini tavsiye etmiş fakat o, bunun helâl olmadığını söylemişti. Bunun üzerine Ümmü Habîbe, "Senin Ebû Seleme'nin kızı ile evleneceğin konuşuluyor." deyince, Allah Resûlü'nün cevabı şöyle olmuştu: *"O benim terbiyem altında bulunan üvey kızım olmasa bile bana helâl değildir. Çünkü o benim sütkardeşimin kızıdır. Beni de Ebû Seleme'yi de Süveybe emzirdi. Bir daha bana kızlarınızı ve kız kardeşlerinizi teklif etmeyin."*[11]

Sahâbeden Ukbe b. Hâris, Ebû İhâb b. Azîz'in kızıyla evlenmişti. Tam o sırada bir kadın gelip Ukbe'yi ve evlendiği kızı emzirdiğini söyledi. Ukbe kadına, "Ne senin beni emzirdiğinden, ne de evvelce bunu bana söylemiş olduğundan haberim var." dedi. Kayınpederinin ailesine haber gönderip kadının verdiği bilgiyi sordu. Onların da bu konuda bilgileri yoktu. Olayı bu şekilde çözemeyince içi rahat etmedi, bineğine bindi ve Medine'ye Resûlullah'a (sav) gitti. Başına gelenleri ona anlattı. Resûlullah

[5] CU12/91 İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, XII, 91. BH2/139 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, I, 140.
[6] HS1/298 İbn Hişâm, *Sîret*, I/298-301.
[7] HS1/298 İbn Hişâm, *Sîret*, I/298.
[8] HM4114 İbn Hanbel, I, 432, D2059 Ebû Dâvûd, Nikâh, 8.
[9] Nisâ, 4/23.
[10] B2645 Buhârî, Şehâdât, 7, M3583 Müslim, Radâ', 12.
[11] B5101 Nikâh, 21; M3586 Müslim, Radâ', 15

(sav), *"(Onun sütkardeşin olduğu) söylendikten sonra evlilik nasıl olur?"* dedi. Onlar da ayrılıp başkaları ile evlendiler.[12]

Hz. Peygamber süt akrabalığını soy akrabalığı gibi değerlendirirken günümüzdeki anlamıyla meselenin fizyolojik, sosyolojik veya psikolojik boyutlarını açıklamıyordu. Anne sütü almanın insan genleri üzerindeki etkisini bilimsel anlamda anlatmıyordu ama süt akrabalığının oluşmasını, çocuğun beslenme açısından anne sütüne ihtiyaç duyduğu zamanla sınırlandırıyordu. Bir gün Allah Resûlü, Âişe'nin odasına girdiğinde yanında bir adam gördü. Bu durum hoşuna gitmemiş ve sanki yüzünün rengi değişmişti. Bunun üzerine Âişe, "Bu benim sütkardeşimdir." dedi. Resûlullah ise muhtemelen Hz. Âişe'nin bu konuda emin olup olmadığını anlamak amacıyla, *"Sütkardeşlerinizin kim olduğuna dikkat edin! Çünkü (haram kılan) süt emme ancak açlıktan dolayı olur."*[13] diyerek onu uyardı.

Süt akrabalığının meydana gelmesinde emme dönemi ve emilen süt miktarı olmak üzere iki şart göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre süt akrabalığı ancak ilk iki yaş içinde emilen süt ile gerçekleşir.[14] Zira Kur'ân-ı Kerîm'de çocuğun sütten ayrılmasının iki yıl içinde olacağı zikredilmektedir.[15] Abdullah b. Ömer de büyüğün emmesinin muteber olmadığını, ancak küçüklükte emilen sütün akrabalık meydana getireceğini söylemiştir.[16] Emilen süt miktarı konusunda ise farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir kısmında doyuruculuk ve çocuğu geliştirme, bir kısmında ise kaç defa ve ne kadar emildiği dikkate alınmaksızın mutlak anlamda emme esas alınmıştır. Bu farklı görüşlerin benimsenmesinde delil alınan rivayetler şunlardır: *"Ancak ete dönüşen ve kemiği geliştiren süt emme, haram kılar."*[17] *"Ancak doyuran süt emme, (evliliği) haram kılar."*[18] Bu rivayetlere göre bir veya iki defa emmek, haram kılmamaktadır.[19] Bazı rivayetlere göre ise çocuğun bir defalık emmesi bile evlilik engeli oluşturmaktadır.[20]

Nasıl öz anne bin bir zahmetle dünyaya getirip yetiştirdiği yavrusu üzerinde hak sahibi oluyorsa, sütanne de emzirdiği çocuğa sütüyle can verdiği için hak sahibi olmaktadır. Bu bakımdan emzirme hakkı da gayet önemli addedilmiş, hatta Haccâc b. Haccâc el-Eslemî, süt emmenin hakkını nasıl ödeyeceğini Resûlullah'a sormuştur. Peygamber Efendimizin cevabı şöyledir: *"Bir köle veya cariye (vererek)."*[21]

Sevgili Peygamberimiz (sav) süt hakkına en güzel şekilde riayet etmişti. Nitekim o, ilk sütannesini hiç unutmamıştı. Bu yüzden Mekke'de iken onun ziyaretine gitmeyi ihmal etmezdi. Yaşadığı sürece ona daima

[12] B2640 Buhârî, Şehâdât, 4
[13] B5102 Buhârî, Nikâh, 22; M3606 Müslim, Radâ', 32.
[14] T1152 Tirmizî, Radâ', 5; İM1946 İbn Mâce, Nikâh, 37
[15] Lokman, 31/14
[16] MU1280 *Muvatta'*, Radâ', 1
[17] HM4114 İbn Hanbel, I, 432; D2059 Ebû Dâvûd, Nikâh, 8
[18] T1152 Tirmizî, Radâ', 5; İM1946 İbn Mâce, Nikâh, 37
[19] M3590 Müslim, Radâ', 17.
[20] MU1278 *Muvatta'*, Radâ', 1
[21] T1153 Tirmizî, Radâ', 6; N3331 Nesâî, Nikâh, 56

saygı ve hürmet göstermişti. Hz. Muhammed'in (sav) Süveybe'ye gösterdiği saygı ve hürmet Hz. Hatice'yi o kadar etkilemişti ki kendisi de eşinin sütannesine saygı ve ikramda kusur etmemeye çalışıyordu. Hatta bununla da yetinmeyerek kendi parasıyla onu satın alıp azat etmek istedi. Çünkü sütannesinin hürriyetine kavuşmasının Hz. Muhammed'i (sav) çok mutlu edeceğini biliyordu. Fakat sahibi Ebû Leheb, cariyesi Süveybe Hatun'u satmaya kesinlikle razı olmadı. Resûlullah (sav) Medine'ye hicret ettikten sonra Ebû Leheb, Süveybe Hatun'u kendisi azat etti. Hz. Peygamber Medine'de iken de onu mümkün olduğunca koruyup kollamaya ve ona yardımcı olmaya çalıştı. Süveybe Hatun, Hayber'in fethi yılında vefat etti. Sütannesinin vefat haberini alınca Hz. Peygamber öncelikle oğlu Mesruh'u sordu. Onun daha önce vefat ettiği bilgisi verildi. Başka yakınlarının kalıp kalmadığını araştırdı. Ama kimsesinin kalmadığını öğrendi.[22]

Resûlullah, sütannesi Halîme Hatun'a karşı da akrabalık bağını daima gözetmişti. Onu her gördüğünde, *"Anneciğim"* ifadesini kullanarak saygı ve hürmet gösterirdi. Kendisine ihsan ve ikramda bulunmayı ihmal etmezdi. Yıllar sonra Sa'doğulları yurdunda kuraklık olmuş ve kıtlık yaşanmıştı. Herkes gibi Halîme Hatun'un ailesi de bundan çok etkilendi. Durumdan haberdar olunca Resûlullah'ın sevgili eşi Hz. Hatice ona kırk koyun ve yüklerini taşımaları için de bir deve verdi.[23] Yakınlık ve hürmet sadece sütanne ile sınırlı da değildi. Bir gün Resûlullah (sav) otururken sütbabası çıkageldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun için elbisesinin bir ucunu yere serdi, o da üzerine oturdu. Sonra sütannesi geldi. Bu sefer de elbisesinin öbür ucunu onun için yere serdi, o da bunun üzerine oturdu. Daha sonra da sütkardeşi geldi. Resûlullah (sav) onun için ayağa kalktı ve onu önüne oturttu.[24]

Akrabalık ilişkilerine ayrı bir önem veren Peygamberimizin bu tutumundan onun, süt akrabalığını soy akrabalığı gibi değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Çünkü süt akrabalığı sayesinde akrabalık ilişkileri, kan ya da evlilik bağı dışında süt bağı ile de canlı tutulmakta ve toplumsal bir kaynaşma sağlanmaktadır. Yani akrabalık kavramı daha geniş bir anlam kazanmaktadır. Evlilik engeli dışında miras, nafaka ve şahitlik gibi konularda farklı bir hüküm ortaya çıkarmasa da süt akrabalığı, taraflar arasında bir akrabalık hukuku meydana getirmektedir. Dolayısıyla akrabalıkta gözetilen sıla-i rahim, bayramlaşma, hasta ziyareti gibi ahlâkî görevler süt akrabalar için de geçerlidir. Bu nedenle öz akrabalarla olan sevgi ve saygıya dayalı ilişkiler, aynı şekilde süt akrabalarda da gözetilmelidir.

[22] ST1/108 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 108-109.
[23] ST1/113 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 113-114, BH1/153 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, I, 153.
[24] D5145 Ebû Dâvûd, Edeb, 119-120

KADIN
SAYGIN BİREY

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"حُبِّبَ إِلَيَّ النِّسَاءُ وَالطِّيبُ وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلاَةِ."

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bana (dünya nimetlerinden) kadın ve güzel koku sevdirildi. Namaz ise gözümün nuru kılındı."
(N3392 Nesâî, Işratü'n-nisâ', 1)

عَنْ سَعِيدِ بْنِ حَكِيمِ بْنِ مُعَاوِيَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ مُعَاوِيَةَ الْقُشَيْرِيِّ قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: فَقُلْتُ: مَا تَقُولُ فِي نِسَائِنَا؟ قَالَ: "أَطْعِمُوهُنَّ مِمَّا تَأْكُلُونَ، وَاكْسُوهُنَّ مِمَّا تَكْتَسُونَ، وَلاَ تَضْرِبُوهُنَّ وَلاَ تُقَبِّحُوهُنَّ."

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الأَحْوَصِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي أَنَّهُ شَهِدَ حَجَّةَ الْوَدَاعِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ... فَقَالَ: "...أَلاَ إِنَّ لَكُمْ عَلَى نِسَائِكُمْ حَقًّا، وَلِنِسَائِكُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"...خِيَارُكُمْ خِيَارُكُمْ لِنِسَائِهِمْ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَخَيْرُ مَتَاعِ الدُّنْيَا الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: ...قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"...أَلاَ أُخْبِرُكَ بِخَيْرِ مَا يَكْنِزُ الْمَرْءُ؟ الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ؛ إِذَا نَظَرَ إِلَيْهَا سَرَّتْهُ وَإِذَا أَمَرَهَا أَطَاعَتْهُ وَإِذَا غَابَ عَنْهَا حَفِظَتْهُ."

Saîd b. Hakîm b. Muâviye'nin, babası aracılığıyla dedesi Muâviye el-Kuşeyrî'den naklettiğine göre, o şunları anlatmıştır: "Resûlullah'ın (sav) yanına gelerek; 'Hanımlarımız hakkında ne dersiniz?' diye sordum. O da şöyle buyurdu: *'Yediklerinizden onlara da yedirin, giydiklerinizden onlara da giydirin, onları dövmeyin ve onları kötülemeyin.'*"

(D2144 Ebû Dâvûd, Nikâh, 40-41)

Süleyman b. Amr b. Ahvas'ın, Resûlullah (sav) ile beraber Veda Haccı'nda hazır bulunan babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Bilin ki, sizin hanımlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi, hanımlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır...*"

(T1163 Tirmizî, Radâ, 11)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Sizin en hayırlınız hanımlarına karşı en iyi davrananınızdır.*"

(T1162 Tirmizî, Radâ, 11; İM1978 İbn Mâce, Nikâh, 50)

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Dünya (geçici) bir nimettir. Dünyanın en değerli nimeti ise iyi/saliha kadındır.*"

(M3649 Müslim, Radâ, 64)

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre... Resûlullah (sav) (Hz. Ömer'e hitaben) şöyle buyurmuştur: "*Kişinin sahip olabileceği en hayırlı hazineyi sana söyleyeyim mi? (Kocası) yüzüne baktığında ona huzur veren, ondan bir şey istediğinde yerine getiren ve kocasının yokluğunda onun saygınlığını koruyan iyi/saliha bir kadın!*"

(D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32)

Veda Haccı için yola koyulmuşlardı. Kalabalığın arasında Peygamberimizin sevgili eşleri de vardı. Hanımları taşıyan develer, âdeta kendilerini yönlendiren Enceşe'nin güzel sesine adımlarını uyduruyorlardı. Habeş asıllı bir zenci olan Enceşe, kutlu yolculuğun coşkusu ile şiirler okuyor, nağmeleri develeri coşturuyorken dinleyenleri de mest ediyordu. Ama bu kadar ritim ve heyecan develeri hızlandırmış ve sarsıntıları hanımları rahatsız eder hâle gelmişti. Peygamberimiz endişelendi ve her zamanki nezaketi ile Enceşe'ye seslenerek: "*Enceşe, aman sakin ol! Kristallere dikkat et!*" diye uyardı.[1]

Peygamberimizin sevgili eşleri başta olmak üzere develer üzerinde yolculuk yapan hanımlar için "el-kavârîr, yani cam veya kristal" kinayesini kullanması, hanımların narin, hassas ve kırılgan yapılarına bir işaret olduğu kadar, onların kıymet ve değerlerine de bir ima idi. Ebû Kılâbe, "Allah'ın Resûlü öyle bir kelime söyledi ki şayet bunu biriniz söylemiş olsa diğerleri onu ayıplardı." demekten kendini alamamıştı.[2] Kadına sıradan bir eşya kadar bile değer vermeyen bir anlayıştan gelenler, böyle zarif, saygın ve kıymetli bir bakışla yapılan değerlendirmeye şaşırıyorlardı. Hz. Ömer: "Biz câhiliye döneminde kadına zerre kadar değer vermezdik. İslâm gelip de Allah onlardan bahsedince, üzerimizde hakları olduğunu ama onları işlerimize dâhil etmek zorunda olmadığımızı düşündük. Bir gün eşimle aramda bir tartışma oldu ve eşim bana karşı ağır konuştu. Ona, 'Haddini bil!' dedim. Bunun üzerine eşim şöyle cevap verdi: 'Sen beni böyle azarlıyorsun ama (Peygamber'in eşi olan) kızın Hafsa, Resûlullah'ın (karşısında konuşmaktan çekinmeyerek bazen) üzülmesine sebep oluyor!'"[3]

Aslında Hz. Ömer'in bu cümleleri, insanların İslâm ile tanıştıktan sonra kadın hakkındaki yargılarını nasıl değiştirmek zorunda kaldıklarını anlatmaktadır. Hayatlarını kolaylaştıran ve menfaatlerini besleyen bir eşya olmaktan kurtulan kadının, görevleri kadar hakları da olan bir insan konumuna yükselmesidir bu. Fakat nesiller boyunca kadına karşı takınılan yanlış tutum ve edinilen hatalı bakış, sadece Arap toplumuna has değildi. Tarihin kadim zamanlarına kadar bu anlayışın uzanması, şaşırtıcı ve bir o kadar da düşündürücüdür. Rabbimiz, Hz. Âdem'i ve eşini yarat-

[1] B6202 Buhârî, Edeb, 111; M6040 Müslim, Fedâil, 73; EU 1/284 İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, I, 284.
[2] B6149 Buhârî, Edeb, 90
[3] B5843 Buhârî, Libâs, 31; M3695 Müslim, Talâk, 34

tıktan sonra onları cennette misafir etmiş, diledikleri gibi yiyip içmelerine izin vermiş fakat ağaçlardan birinin meyvesine ilişmemelerini istemişti.[4] İnsanoğlu için ilk yasaktır bu, hiç kuşkusuz Hz. Âdem ve eşi için de bir sınanmadır. Zira insanlığın babasının da, kendisinden sonra gelecek her insan gibi bir süreliğine denenmek üzere dünya hayatına gönderilmesine,[5] sonra da tekrar Rabbine döndürülmesine[6] karar verilmiştir. Şeytan akıllarını çelmiş, onlarda melek olma ya da sonsuzluğa erişme arzusu uyandırarak yasak ağacın meyvesinden yemelerine neden olmuştur.[7] *"Şeytan onların ayaklarını kaydırdı."*[8] *"Onları kandırarak yasağa sürükledi."*[9] derken Kur'an'ın bizlere verdiği mesaj son derece açıktır: Hz. Âdem'i ve Havva'yı birlikte ayartan şeytan idi, ikisinden biri değil! Kur'an, bir âyetinde sadece Hz. Âdem'i eleştirirken[10] hiçbir âyette Hz. Havva'yı tek başına suçlamamıştır. Nitekim Allah onları birbirlerine karşı değil, şeytana karşı uyarmış, *"Ey Âdem! Şüphesiz ki bu (şeytan) senin ve eşinin düşmanıdır."* demişti.[11] Sonuçta Hz. Âdem ve Hz. Havva, birlikte kanmış, birlikte hata işlemiş, birlikte pişman olup tevbe etmiş ve yeryüzü hayatına birlikte gönderilmişlerdi.[12]

Bu gerçeğe rağmen insanlığın kadın hakkındaki olumsuz yargısı, Hz. Âdem'i aldatanın, eşi Hz. Havva olduğu gibi bir inanışa dayandırılmıştır.[13] Çok eski bir tabloda, erkeği suça teşvik eden ve Allah ile arasına girerek cennetten çıkarılmasına neden olan, "kadın" şeklinde resmedilmiştir. O hâlde Hz. Havva hamilelik, doğum ve âdet görme gibi sıkıntılara katlanırken cezasını çekiyor olmalıdır.[14] Hâlbuki Yüce Yaratıcı'nın, kadın ve erkek arasında adaletsizlik yapmış olması nasıl izah edilecek? O'nun, *"Sizden erkek olsun kadın olsun, hiçbir çalışanın amelini karşılıksız bırakmayacağım."*[15] derken, kadını ve erkeği eşit mükâfatlandırmayı vaad ettiğini görmek gerekmez mi? *"Hırsız erkek ile hırsız kadın..."*,[16] *"Zina eden kadın ve zina eden erkek..."*[17] diyerek hatadan bahsederken her iki cinsi de ayrı ayrı zikrettiğini, o hâlde ceza verirken de eşit davranacağını anlamak gerekmez mi? *"Mümin erkeklere söyle gözlerini haramdan sakınsınlar, namuslarını korusunlar."*[18] emrinin hemen ardından, *"Mümin kadınlara da söyle gözlerini haramdan sakınsınlar, namuslarını korusunlar."*[19] buyurduğuna göre, her iki cinsten de beklentisinin aynı olduğunu düşünmek gerekmez mi? Nitekim Allah, meleklerine, *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."*[20] derken ve insanları, "yeryüzünün halifeleri" kıldığını[21] yani O'nun rızasına uygun biçimde bir hayat sürmek üzere dünyayı imar ile görevlendirdiğini söylerken, cinsiyetten hiç bahsetmemektedir.

[4] Bakara, 2/[illegible] A'râf, 7/19.
[5] Mülk, 67/2.
[6] Bakara, 2/28.
[7] A'râf, 7/20-21.
[8] Bakara, 2/36.
[9] A'râf, 7/22.
[10] Tâ-Hâ, 20/121.
[11] Tâ-Hâ, 20/117.
[12] Bakara, 2/36-38, Tâ-Hâ, 20/121-123.
[13] *Kitâb-ı Mukaddes*, Yaratılış 3/6, 12.
[14] *Kitâb-ı Mukaddes*, Yaratılış 3/16.
[15] Âl-i İmrân, 3/195.
[16] Mâide, 5/38.
[17] Nûr, 24/2.
[18] Nûr, 24/30.
[19] Nûr, 24/31.
[20] Bakara, 2/30.
[21] Neml, 27/62; Fâtır, 35/39.

İşte Peygamber Efendimizin gerek sözleri gerekse davranışlarıyla kadın konusunda insanlığa verdiği mesaj, bu âyetlerin özü niteliğindedir. *"Kadınlar, erkeklerle birlikte bir bütünü tamamlayan diğer yarıdır."*[22] der Allah'ın Resûlü. Kadını ve erkeği bölmüyor, birini yüceltip öbürünü görmezden gelmediği gibi, onları bütünleştiriyor, kaynaştırıyor ve insan bütününün birer yarısı ilân ediyordu. Tıpkı Rabbimizin, eşleri tanımlarken, *"Onlar size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz."*[23] buyurduğu gibi! Birbirinin eksiğini giderip açığını kapatan bir örtü, muhabbet ve merhametin huzurunu veren, sükûna eriştiren[24] bir eş!

"Bana (dünya nimetlerinden) kadın ve güzel koku sevdirildi. Namaz ise gözümün nuru kılındı."[25] der Allah'ın Elçisi. Kadını ve erkeği, dünya hayatının zorluklarını da güzelliklerini de paylaşmak için yan yana var etmiş, imtihanı başarıyla verebilmek için birbirlerine yardımcı olmalarını istemiştir. *"İman eden erkekler ve iman eden kadınlar birbirlerinin dostudurlar."*[26] buyurarak iyi işlerde ortak olduklarında onları sonsuz cennet nimetleri ile ödüllendireceğini anlatmıştır. *"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendir."* diye başlayan âyetlerinde, kötülükte işbirliği yaptıklarında cehennemde de bir arada ceza göreceklerini ve aynı lâneti hak edeceklerini haber vermiştir.[27]

Hz. Peygamber'in getirdiği ve öğrettiği din, cinsiyete değil insana odaklıdır. İnsanlık onuruna saygıyı ve hayatın her alanında adaleti emreder. Âdem ile Havva'nın çocukları, Rableri karşısında ırk, dil ve renkleri sayesinde değer kazanmadıkları gibi cinsiyetleriyle de bir payeye erişemezler. Zira Son Peygamber'in dile getirdiği hüküm kesindir: *"Allah katında insanların en değerlisi, takva bilincine erişmiş olanlardır."*[28] Her ne kadar değişik bedenlere bürünerek dünyaya gönderilmişlerse de, içlerindeki "insanlık özü" yani "ruh" aynıdır. Mevlânâ'nın dediği gibi, testilerin farklı modellerde olmasına bakarak aldanmamak gerekir. Zira topraktan üretilen testiyi kırınca içinden akan can suyu aynı sudur!

"Hanımlarımız hakkında ne dersiniz?" diye sorulduğunda Peygamber Efendimiz, *"Yediklerinizden onlara da yedirin, giydiklerinizden onlara da giydirin, onları dövmeyin ve kötülemeyin."* buyurmuştur.[29] O (sav), *"...Dikkat edin! Sizin hanımlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi, hanımlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır..."*[30] diye hatırlatmada bulunmuştur.

Terazinin dengesini bir tarafın lehine bozmaya, bu sırada diğer tarafı mağdur etmeye izin vermemiştir. Kadının toplumdaki yerini hatırlatmış,

[22] D236 Ebû Dâvûd, Tahâret 94
[23] Bakara, 2/187
[24] Rûm, 30/21
[25] N3392 Nesâî, İşratu'n-nisâ, 1.
[26] Tevbe, 9/71-72.
[27] Tevbe, 9/67-68.
[28] B4689 Buhârî, Tefsîr, (Yûsuf) 2; Hucurât, 49/13.
[29] D2144 Ebû Dâvûd, Nikâh 40-41
[30] T1163 Tirmizî, Radâ, 11.

saygınlığına dikkat çekmiş ve hakları konusunda uyarmıştır. Bunu, soylu ve seçkin kadınlara özgü bir yaklaşım tarzı olarak ilân etmemiş, aksine kimsesiz kadınlara da aynı hassasiyetle davranılmasını istemiştir. O Merhamet Elçisi, bir ara mescidini süpüren zenci bir kadını göremeyince merak edip sormuş, vefat ettiğini duyunca üzülmüş ve böyle bir kadının cenaze namazı için kendisini rahatsız etmek istemeyen ashâbına sitem etmiştir. O günün insanı için alışılmadık bir vefa örneği göstererek mescidine emek veren bu kadıncağızın kabri başında tekrar cenaze namazı kıldırmış ve dua etmiştir.[31] Savaşta kadınların öldürülmesini yasaklamış,[32] esir edilen kadınlara karşı ise ayrıcalıklı ve itinalı bir muameleyi öngörmüştür. Esir bir annenin, yavrusundan ayrılmak suretiyle köle olarak satıldığını duyunca tepki göstererek; *"Anne ile evlâdının arasını ayıranın, Allah da kıyamet günü sevdikleriyle arasını ayırır."*[33] buyurmuştur. Üzerinde durduğu nokta hep aynıdır; kadının da, yaratılış gereğine uygun ve insanca yaşama hakkı vardır.

Hz. Peygamber, temel insanî hakları kullanarak hayata dâhil olan kadına engel olmuyor, ondan sadece toplum içinde itibarını zedelemeyecek şekilde davranmasını istiyordu. Allah karşısında sorumlulukları olan bir kul olarak dinini öğrenmesi için kadının eğitimine özel zaman ayırıyor,[34] fikirlerine değer vererek dinliyor, mahrem sorularını bile cevapsız bırakmıyordu.[35] Darda kalıp ona koşan kadının sıkıntısına kulak veriyor,[36] kendisine yemek yapıp getiren ve ikramda bulunan kadınları geri çevirmiyordu.[37] Hastalanan bazı sahâbe hanımları ziyaret ederek teselli ediyor,[38] aile yakını olan kadınların evlerinde istirahat ederek onlara hayır duada bulunuyor[39] ve davetlerine icabet ederek evlerinde namaz kıldırıyordu.[40] Yalnızca barış ve huzur dolu günleri değil savaş ve sıkıntı zamanlarını da kadınla paylaşıyordu. Cephenin gerisinde yaralıları tedavi edip su taşıyan hanımlara[41] emeklerinin karşılığı olarak ganimetten pay veriyordu.[42] Ve Uhud günü, elinde kılıç ile çarpışırken bedenini ona siper eden kahraman bir kadını şöyle taltif ediyordu: *"Sağıma ya da soluma, nereye yönelsem önümde onun (Ümmü Umâre'nin) çarpıştığını görüyordum."*[43] Kısacası hayatın doğal akışı içinde kadını ayrıştırmıyor, dışlamıyor ve onu hayatın içinde belli bir alana sıkıştırmıyordu.

Sevgili Peygamberimiz, muhatap kitlesinin sadece erkekler olmadığını her fırsatta hissettirirdi. Cemaatinden kadını uzaklaştırmaz, arkasında namaz kılma şerefinden, sohbetini dinleme zevkinden mahrum etmezdi.

[31] M2215 Müslim, Cenâiz, 71; B458 Buhârî, Salât, 72.
[32] M4548 Müslim, Cihâd, 25; T1569 Tirmizî, Siyer, 19.
[33] T1283 Tirmizî, Büyû', 52.
[34] M6699 Müslim, Birr, 152.
[35] B5260 Buhârî, Talâk, 4.
[36] M6044 Müslim, Fedâil, 76.
[37] B2575 Buhârî, Hibe, 7; T2037 Tirmizî, Tıb, 1.
[38] M6570 Müslim, Birr, 53.
[39] B2788 Buhârî, Cihâd, 3; M6319 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 104.
[40] B380 Buhârî, Salât, 20.
[41] M4682 Müslim, Cihâd ve siyer, 135.
[42] D2729 Ebû Dâvûd, Cihâd, 141.
[43] İS[8/412 İbn Sa'd, *Tabakât*, 8, 415.

Sabah namazının alacakaranlık vaktinde bile inanmış hanımlar onun arkasında namaz kılmaya gelirlerdi.[44] Yatsı namazı için gece mescide gelmek istediklerinde kocalarının onlara engel olmamasını emretmişti.[45] Cuma namazında hutbenin eğitiminden faydalandıkları gibi[46] bayram namazında da hazır bulunmalarını isterdi.[47]

Asırlar boyunca âdet dönemlerinde pis kabul edildiklerinden erkeklerle aynı sofraya oturamayan, aynı yatakta yatamayan, hatta kıyafetlerine dokunulmayan kadınları,[48] bayram sabahı namaz kılamasalar bile cemaatin dualarına eşlik etmeleri için namazgâha çağıran duyarlı bir Peygamberimiz vardı![49] Âdetli eşinin kucağına yaslanıp Kur'an okuyan,[50] mescitte itikâfta iken bile hücresine doğru başını uzatıp ona saçlarını taratan,[51] bir Peygamberimiz vardı! Âdet günlerinde eşiyle aynı kadife yorganın altında uyuyan,[52] hatta namaz kılarken önünde uzanmış yatan Hz. Âişe'yi uyandırmayan, sadece secdeye varacağında hafifçe dokunarak ayaklarını toplamasını sağlayan[53] müşfik bir Peygamberimiz vardı!

Mescidinde kılınan bir namazın ardından, kalabalığın kapıda yığılarak kadınları rahatsız etmesini engellemek için erkek cemaati bir süre oturtan ve çıkmak isteyen hanımlara öncelik tanıyan nazik bir Peygamberimiz vardı![54] Ashâbına uzun bir namaz kıldırmaya niyetlendiği hâlde, cemaatin içinde bir çocuk ağlaması duyunca okumasını kısa keserek namazı hızlandırdığını söyleyen, çocuğu ile mescide gelen kadına kızmak yerine, *"Annesinin ona gösterdiği şefkatten dolayı yaşayacağı tedirginliği düşünüyorum."* diyen[55] anlayışlı bir Peygamberimiz vardı! *"Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel olmayınız."*[56] buyururken de aslında insanlığa vermek istediği mesaj aynıydı: Kadın da erkek gibi Allah'ın kuludur.

Allah Resûlü'nün kadına karşı tutumu yapmacık ve değişken değildi. Yabancı ve asil bir kadının karşısındaki tavrı ne kadar kibar ve ölçülü ise, en yakınındaki eşlerine karşı tavrı da o kadar anlayışlı ve nazikti. Hatta bir erkeğin aynı yastığa baş koyduğu hayat arkadaşına karşı şefkatli davranmasını çok daha fazla önemsiyor, "*...Sizin en hayırlınız hanımlarına karşı en iyi davrananınızdır.*"[57] diyordu. Âdemoğlu için iyi bir eşe sahip olmanın ne büyük bir nimet olduğunu hatırlatıyor, onun bu nimetin kıymetini bilmesini istiyordu. *"Allah, bir kimseye iyi bir hanım vermişse, dininin yarısında ona yardım etmiş demektir. Artık diğer yarısı için de, Allah'a karşı kendisine çeki düzen versin."*[58] buyururken, güzel huylu bir kadının mânevî anlamdaki desteğini de hatırlatıyordu.

44 [illegible]
45 [illegible]
46 M1[illegible] Müslim, [illegible]
47 [illegible] Buhârî, [illegible]
48 [illegible] 15, 19, 24; M[illegible] [illegible]
49 M20[illegible] [illegible]
50 B297 Buhârî, [illegible] M[illegible] [illegible]
51 B2031 Buhârî, [illegible] Müslim, [illegible]
52 B[illegible] Buhârî, [illegible] Müslim, [illegible]
53 HM23663 İbn Hanbel, [illegible] 148.
54 [illegible]
55 [illegible]
56 B900 Buhârî, Cum'a, 13; M[illegible] Müslim, Salât, [illegible]
57 T1162 Tirmizî, Radâ', [illegible]; İM1978 İbn Mâce, Nikâh, [illegible]
58 NM2681 Hâkim, Müstedrek, [illegible]

Diğer taraftan Hz. Peygamber, kendilerini ibadete adadıkları için hanımlarını ihmal edenleri sert bir dille uyarıyordu.[59] Veda Haccı'nda insanlığı karşısına alıp nasihatte bulunurken erkeklere dönerek, kadının onlara ait bir eşya mesabesinde olmadığını söylemişti. Dolayısıyla kadın üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunma hakkına da sahip değillerdi. Peki, ne idi kadın? Hz. Peygamber'in tanımlaması muhteşem ve ürpertici idi: Allah'ın emaneti! "*... Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Çünkü siz, onları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve Allah'ın adını anarak (nikâh kıyıp) kendinize helâl kıldınız.*"[60] buyurmuştu. Gün gelecek, asıl sahibi emanetini geri alacak ve ona hangi muameleyi lâyık gördüğünü erkeğe soracaktı.

Bir defasında, "*Dünya (geçici) bir nimettir. Dünyanın en değerli nimeti ise iyi/saliha kadındır.*"[61] demişti Peygamberimiz. Dünyanın yaratıldığı günden bu yana, toplumların var olabilmesi için görevler paylaştırılmış, insanların güç ve imkânları eşit kılınmamıştı. Kimisi daha akıllı iken kimisi daha zengin, kimisi daha kuvvetli iken kimisi daha duygusal, kimisi daha cesurken kimisi daha şefkatli yaratılmıştı. Her birinden istenen ise aynıydı; farklı rolleri üstlenmiş ve farklı yeteneklerle donatılmış olabilirsiniz ama gücünüzü karşınızdakini ezerek sömürmek üzere zulüm yolunda kullanmamalısınız! İlâhî vahiy, dengelerin bozulduğu dönemlerde, peygamberlerin diliyle insanlığı defalarca adalete çağırmıştı. Bütün elçilerin öğretisinde fakiri, yaşlıyı, köleyi, çocuğu, yetimi yani kısacası horlanarak hakları çiğnenebilecek kimseleri koruma çağrısı vardı. Peygamber Efendimizin, "*Allah'ım, ben iki zayıfın; yetimin ve kadının hakkına el uzatılmasını yasaklıyorum.*"[62] buyurması da bu çağrının bir parçasıydı.

O, öncelikle ve özellikle kadına karşı yakın çevresinden gelebilecek olumsuz tavırları engellemek için uğraşmıştır. Allah, kadın ve erkeği birbirlerinde huzur bulmaları için eş olarak yarattığına göre[63] ailede huzursuzluk sebebi olan her davranış sorgulanmalıdır. Elbette insan olmanın kaçınılmaz sonucu olarak erkek kadar kadın da hata işleyecek, yanlış kararlar alacak, kusurlu davranışlar sergileyecektir. Bunlar karşısında erkeğin takınacağı tavır bizzat Allah tarafından belirlenmiştir: "*Onlarla (hanımlarınızla) iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.*"[64]

Allah'ın Resûlü de erkeğin kadına karşı şiddete başvurmasını kesin bir dille yasaklamıştır. Eşini acımasızca dövüp akşam olunca da onunla aynı yatağı paylaşmanın ne büyük tezat olduğuna dikkat çekmiştir.[65] Şüp-

[59] D1369 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27; HM26418 İbn Hanbel, VI, 226
[60] M2950 Müslim, Hac, 147; D1905 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56
[61] M3649 Müslim, Radâ, 64.
[62] İM3678 İbn Mâce, Edeb, 6; HM9664 İbn Hanbel, II, 440
[63] A'râf, 7/189, Rûm, 30/21
[64] Nisâ, 4/19
[65] B4942 Buhârî, Tefsîr, (Şems) 1

hesiz kendisi dayağın kabul gördüğü ve sıradanlaştığı bir toplumda yaşıyordu. Buna karşın o, hayatı boyunca ne bir kadına ne de bir hizmetçiye tokat atmıştır.[66] Onu örnek alan bir aile reisi, affı, sabrı ve merhameti elden bırakmamak zorundadır. Hz. Peygamber'in gözünde kadına el kaldırmak, bedeli çok ağır bir suçtur. Nitekim koyunlarına göz kulak olmadığı için cariyesini döven sonra da bundan pişman olarak onu azat edip etmemesi gerektiğini sormaya gelen bir adama, onu özgürlüğe kavuşturması gerektiğini söylemiştir.[67]

Bir gün Hz. Ömer'e, *"Kişinin sahip olabileceği en hayırlı hazineyi sana söyleyeyim mi?"* dedikten sonra, saliha yani iyi huylu bir kadını tarif etmişti Allah'ın Resûlü: *"(Kocası) yüzüne baktığında ona huzur veren, ondan bir şey istediğinde yerine getiren ve kocasının yokluğunda onun saygınlığını koruyan iyi/saliha bir kadın!"*[68] Aslında bu sözleriyle, huzurlu bir ailenin vazgeçilmezi olan kadınlara da seslenmiştir. Aksi ve huzursuz bir ifadeyi yüzünden eksik etmeyen, eşinin meşru isteklerini umursamayarak kulak ardı eden, evine, malına ve namusuna sahip çıkmayan bir kadın elbette "kişinin en kıymetli hazinesi" olamaz! Hz. Peygamber, sadece bu sözleriyle değil bulduğu her fırsatta kadınlara "saliha hanım" olmanın yollarını göstermiştir. Geçerli bir nedeni olmaksızın kocasından boşanmayı talep eden kadının cennetin kokusunu alamayacağını belirterek[69] kadına yuvasını dağıtmamasını öğütlemiştir. Bir gün mescidin önünde oturup sohbet eden kadınları görünce, onları eliyle selâmlamış[70] ve *"Sakın nimete karşı nankörlük edenlerden olmayın!"* demiştir.[71] Dilini lânete alıştırmanın, vara yoğa beddua etmenin,[72] eşinin fedakârlıklarını görmezden gelmenin ve iyiliğe karşı nankörlüğün pek çok kadın için cehennem gibi acı bir son ile noktalanacağını söylemiştir.[73]

Allah'ın Resûlü, kadının değerini bilen ve onun kendine has özelliklerini önemseyen bir insandı. Kadınlar yaratılıştan gelen bir inceliğe ve cazibeye sahiptirler. Hz. Peygamber, onlardan Allah vergisi olan bu yönlerini kötüye kullanmamalarını ve insanoğlunun zaaflarına karşı özenli davranmalarını istemiş, yabancıların yanında başkalarını uyarıcı koku kullanarak şuh biçimde dikkat çekmelerini uygun görmemiştir.[74] Etkileyici bir güzelliği haram yolda harcamalarının, şeytanın emelleri için bulunmaz bir fırsat olduğunu hatırlatarak, hem kadını hem de erkeği uyarmıştır.[75] Aynı zamanda bunun ciddi anlamda bir imtihan vesilesi olduğunu bildirmiştir.[76]

66 M6050 Müslim, Fedâil, 79.
67 M1199 Müslim, Mesâcid, 33; D3282 Ebû Dâvûd, Eymân, 16
68 D1664 Ebû Dâvûd, Zekât, 32
69 T1186 Tirmizî, Talâk, 11.
70 T2697 Tirmizî, İsti'zân, 9 [illegible] İbn Hanbel, VI, 457
72 M241 Müslim, İmân, 132
73 B5197 Buhârî, Nikâh, 89; M2109 Müslim, Küsûf, 17.
74 N5129 Nesâî, Zînet, 35.
75 M3407 Müslim, Nikâh, 9
76 B5096 Buhârî, Nikâh, 18; M6945 Müslim, Rikâk, 97

Peygamber Efendimiz, kadını susturmazdı. Verdiği kararı yeniden düşünmesini isteyerek ısrar eden[77] ya da söylediklerine şaşırarak ikna olmayı bekleyen[78] kadınları bile sükûnetle dinledikten sonra cevaplardı. Kadının fikrini almaktan ve tercihine saygı duymaktan rahatsız olmazdı. İbn Ömer'in teyzesinin kızı, Osman b. Maz'ûn'la ısrar üzerine evlenmiş ama bir türlü bu evliliği benimseyememişti. Annesi, Peygamberimize gelerek, "Allah var, kızım bu işten hiç memnun değil." dediğinde, Efendimiz kadının mutsuzluğunu duymazdan gelmemiş, aksine Osman'ı çağırarak eşini boşamasını istemişti.[79] Yine askerî birliğe katılarak cihada çıkmak istediği hâlde eşinin hacca hazırlandığını söyleyen bir erkeğe, eşini yalnız bırakmayıp onunla haccetmesini söylemişti.[80]

Âlemlere rahmet olan Peygamberimiz, kadının ağırlığını ortaya koymasına ve gerektiğinde karar mercii olmasına da karşı çıkmazdı. Amcasının kızı Ümmü Hânî'ye evlilik teklif etmesine rağmen onun olumsuz cevap vermesi üzerine bu durumu gurur meselesi yapmamıştı. Yaşlandığını ve çocuklarının onu rahatsız etmesinden endişe ettiğini söyleyerek bir Peygamber'in evlilik talebini reddeden bu hanımın kararını tartışmamış, kabullenmişti. Hatta onun şahsında, evlâtlarına karşı şefkatli olduğu kadar eşinin hukukuna da riayet eden iyi huylu ve hayırlı hanımların hepsini övmüştü.[81] Aynı Ümmü Hânî, bir erkeği emânı altına aldığınıilân edip canının güvencede olduğunu ve kimsenin ona dokunmasına izin vermeyeceğini söylediğinde de bunu onaylamış ve "*Senin emân verdiğin kimseye biz de emân veririz.*" demişti.[82] Güçlü bir kadının otorite ilânı anlamına gelen bu uygulama hakkında, "*Kadın toplum içinde emân verme yetkisine sahiptir.*"[83] buyurmuştu.

Kadının konumunda yaşanan değişim ya da Allah Resûlü'nün gerçekleştirdiği dönüşüm, baş döndürecek kadar hızlı idi. Kadınların Resûl-i Ekrem'in yanında hissettikleri rahatlık ve duydukları güven, buna alışkın olmayan o günün erkekleri için şaşırtıcı, hatta bir o kadar da ürkütücü olmuştur. Kadının bütün hakları ile varlığını kabullenen, kimliğini tanıyan ve ayrı bir kişilik olmasına izin veren bu tavır, alışkanlıklarını alt üst etmeyi gerektiriyordu. Son dinin Peygamber'i ile sohbet etmekten çekinmeyen, ama Hz. Ömer'in geldiğini duyunca sinen kadınlar, her ne kadar Peygamber'e yeterince saygı göstermediklerini düşünen Hz. Ömer'i öfkelendiriyorsa da Allah'ın Resûlü'nü gülümsetiyordu.[84] Kimi zaman eşlerinin söz dinlemez olduğundan yakınarak onlara el kaldırmaya yelten-

77 D2214 Ebû Dâvud, Talâk, 16-17
78 M241 Müslim, Îmân, 132.
79 NM2703 Hâkim, *Müstedrek*, III, 1017 (2/167)
80 B1862 Buhârî, Cezâü's-sayd 26, M3272 Müslim, Hac, 424.
81 B3434 Buhârî, Enbiyâ, 46; M6459 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 201.
82 B357 Buhârî, Salât, 4; D2763 Ebû Dâvûd, Cihâd, 155.
83 T1579 Tirmizî, Siyer, 26
84 B3294 Buhârî, Bed'u'l-halk, 11; M6202 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 22

seler de sonuçta, incittikleri kadınlar gece bile olsa soluğu Peygamber'in kapısında alıyor ve Şefkat Peygamberi sabah mescide geldiğinde; "*...Bu gece Muhammed'in eşlerine pek çok kadın geldi. Hepsi de kocalarından şikâyetçiydi. Bu adamların sizin hayırlılarınız olduğunu sanmayın!*" diyordu.[85]

İslâm Peygamberi, zihinlerde kökleşmiş olan yanlış kanaatleri söküp atmak için uğraştığı risâlet hayatı boyunca kadını himaye etmiş, koruyup kollamış, onun nefes almasını ve bir insan olarak varlığında taşıdığı değerin fark edilmesini arzu etmiştir. Ancak bunu sağlamak kolay değildi. Meselâ, Abdullah b. Ömer bir gün Resûlullah'ın, "*Hanımlarınız mescide gelmek için izin isterlerse onlara engel olmayın.*" dediğini anlatırken oğlu Bilâl kalkıp, "Vallahi onları engelleriz!" diye yemin ederek karşı çıkabilmiştir. Resûl-i Ekrem'e bu kadar yakın bir ailenin evlâdı bile, kadının fitne çıkarmak için kullanacağı kaygısını taşıyarak[86] bu konuda farklı düşünebiliyordu. Oysa sakin bir insan olmasına rağmen o zamana kadar duyulmamış biçimde ağır sözlerle oğluna çıkışan babasının cevabı, herkese ders olacak niteliktedir: "Ben sana Allah'ın Peygamberi şöyle buyurdu diyorum, sen hâlâ, 'Vallahi onları engelleriz!' diyorsun!"[87]

Evet, Peygamber'in varlığı, Allah'ın kadın kulları için huzurun garantisi idi. Onun mübarek bedeni, sığınılacak bir kale gibiydi. Bu beden aralarından ayrıldıktan sonra da kadınıyla erkeğiyle bütün inananlar onun sözlerini dinlemek, davranışlarını örnek almak, yaşam tarzını sürdürmek ve öğrettiklerini unutmamak zorunda idiler. Kadının Peygamber öğretisi ile edindiği haklar, kıyamete kadar korunmalıydı. Oysa Allah Resûlü'nün vefatının ardından kadın konusunda yaşanan gelişmelerin hiç de iç açıcı olmadığını Abdullah b. Ömer şöyle itiraf ediyordu: "Biz Hz. Peygamber zamanında hakkımızda vahiy iner de azarlanırız korkusuyla kadınlarımıza karşı kötü söz söyleyemez ve istediğimiz gibi davranamazdık. Ne zaman ki, Hz. Peygamber vefat etti, işte o zaman ağır konuşmaya ve rahatça dilediğimizi yapmaya başladık!"[88]

85 D2146 Ebu Dâvûd, Nikâh, 41-42; İM1985 İbn Mâce, Nikâh, 51.
86 M992 Müslim, Salât, 138
87 M989 Müslim, Salât, 135
88 B5187 Buhârî, Nikâh, 81

KADIN ve TOPLUM
HAYATIN İÇİNDE

عَنْ أُمَيْمَةَ بِنْتِ رُقَيْقَةَ أَنَّهَا قَالَتْ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي نِسْوَةٍ مِنَ الأَنْصَارِ نُبَايِعُهُ
فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! نُبَايِعُكَ عَلَى أَنْ لاَ نُشْرِكَ بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلاَ نَسْرِقَ، وَلاَ نَزْنِيَ،
وَلاَ نَأْتِيَ بِبُهْتَانٍ نَفْتَرِيهِ بَيْنَ أَيْدِينَا وَأَرْجُلِنَا، وَلاَ نَعْصِيَكَ فِي مَعْرُوفٍ...

Ümeyme bnt. Rukayka anlatıyor:
"Ensardan bir grup kadınla Hz. Peygamber'e (sav) biat etmek üzere gelmiştim. Dedik ki, 'Ey Allah'ın Resûlü! Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağımıza, hırsızlık yapmayacağımıza, zina etmeyeceğimize, kendi uydurduğumuz bir iftira ile hiç kimseyi suçlamayacağımıza ve dinin emirleri konusunda sana karşı gelmeyeceğimize dair sana biat (bağlılık yemini) ediyoruz.'..."

(N4186 Nesâî, Bîat, 18)

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ."

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ قَالَتْ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، أَنْ نُخْرِجَهُنَّ فِي الْفِطْرِ وَالأَضْحَى، الْعَوَاتِقَ وَالْحُيَّضَ وَذَوَاتِ الْخُدُورِ، فَأَمَّا الْحُيَّضُ فَيَعْتَزِلْنَ الصَّلاَةَ وَيَشْهَدْنَ الْخَيْرَ وَدَعْوَةَ الْمُسْلِمِين..

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ الأَنْصَارِيَّةِ قَالَتْ: غَزَوْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ سَبْعَ غَزَوَاتٍ، أَخْلُفُهُمْ فِي رِحَالِهِمْ، فَأَصْنَعُ لَهُمُ الطَّعَامَ، وَأُدَاوِي الْجَرْحَى، وَأَقُومُ عَلَى الْمَرْضَى.

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel olmayın."*

(M990 Müslim, Salât, 136)

Ümmü Atıyye anlatıyor: "Resûlullah (sav) Ramazan ve Kurban Bayramlarında genç kızları, hayızlı kadınları ve evinin bir köşesinde oturan hanımları (namazgâha) çıkarmamızı bize emretti. Ancak, hayızlı kadınlar namazdan ayrılır, bu hayırlı mecliste ve Müslümanların dualarında hazır bulunurlardı."

(M2056 Müslim, İdeyn, 12)

Ümmü Atıyye el-Ensâriyye şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) ile birlikte yedi gazveye katıldım. (Askerlerin) geride bıraktıkları yüklerine bakıyor, onlara yemek yapıyor, yaralıları tedavi ediyor, hastalarla ilgileniyordum."

(M4690 Müslim, Cihâd ve siyer, 142)

Peygamber şehri Medine'yi bir sevinç bürümüştü. Ümmü Seleme kucağında oğlu Seleme ile birlikte nihayet şehre ulaşmıştı. Ebû Seleme'nin içi içine sığmıyor, eşine ve oğluna kavuşmanın mutluluğunu yaşıyordu. Hasret ve acılarla dolu bir yıl geride kalmıştı. Ümmü Seleme, Mekke'de eşinin ailesinin alıkoyduğu biricik evlâdı Seleme'yi alır almaz yollara düşmüş, nihayet Medine'ye varmıştı. Kervanlar için dahi güvenli olmayan çöl yollarında gencecik bir kadın, deve üzerinde, kucağında yavrusu ile yalnız başına destansı bir hicret yolculuğu yapmıştı. Ten'im'de karşılaştığı Osman b. Talha'nın yardımlarını, Kubâ'ya varıncaya kadar kendisine yol arkadaşlığı yapmasını hiç unutmayacak, ömür boyu ona minnettar kalacaktı.[1] Herkes Ümmü Seleme'den, "hem Habeşistan'a hicret eden ilk hanım hem de Medine'ye tek başına hicret eden ilk hanım" diyerek gıptayla söz ediyor; o, eşi Ebû Seleme'ye kavuşmanın, Peygamber şehrinde yeni bir hayata başlamanın sevinci ile Allah'a şükrediyordu.[2]

Medine'de hanımlar huzurluydu. Medine'de hanımlar değerliydi. Tüm mümin hanımlar Allah'ın ve Peygamber'in kendilerine verdiği değerin, Medine'deki huzur ve saadetin farkındaydı. Bu nedenle hepsinin hayali muhacir olmak ve Medine'ye yerleşmekti. Çoğu, müşrik eşlerini ve onlarla yaşadığı sıkıntılı hayatı geride bırakarak Medine'ye doğru akın ediyordu. Hicretin altıncı senesinde Mekke müşrikleri ile imzalanan Hudeybiye Antlaşması Müslüman olan Mekkelilerin Medine'ye yerleşmesini engelliyordu. Ancak Ukbe b. Ebî Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm ve ardından Sübey'a bnt. Hârise ile Ümeyme bnt. Bişr de müşrik eşlerini bırakarak Medine'ye hicret etmiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak Mümtehine sûresinin onuncu âyetini indirerek Peygamberi'ne mümin kadınların kâfirlere geri verilmemesini emretmişti.

Resûlullah Mekke'den Medine'ye hicret eden hanımların hicret sebebini sorgulayarak onları Medine'ye kabul etmeye başladı. Gerçekten mümin olarak hicret edenleri Mekke'ye iade etmedi. Medine'ye hicret eden hanımlar Müslümanlarla evlenmişti. Hepsi bir an önce İslâm toplumuna katılmak, diğer Müslüman hanımların bahtiyarlığına erişmek istiyordu. Zira Müslüman toplumu tüm hanımlar için rahatın, huzurun ve mutluluğun başlıca mekânı idi.[3]

[1] HS2/315 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 315-316.

[2] HI8/222 İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 222-223.

[3] TT23/328 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 328-332; İT8/91 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 91-93; BH2/718 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye* II, 718

Resûlullah bir yönetici olarak bütün Müslümanlarla dinî ve siyasî bağlılık sözleşmesi yapıyordu. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde biat olarak adlandırılan bu sözleşmelerde hanımlar da yer almaktaydı. Hz. Peygamber Akabe'de, Medine'de, fetihten sonra Mekke'de olmak üzere birkaç defa hanımlardan biat almıştı. Hz. Hatice validemizin yeğeni olduğu söylenen[4] Ümeyme bnt. Rukayka, hicretten sonra ensardan bir grup kadınla Resûlullah'a (sav) biat etmek üzere geldiklerini ve ona şöyle dediklerini aktarmaktadır: "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağımıza, hırsızlık yapmayacağımıza, zina etmeyeceğimize, kendi uydurduğumuz bir iftira ile hiç kimseyi suçlamayacağımıza ve dinin emirleri konusunda sana karşı gelmeyeceğimize dair sana biat (bağlılık yemini) ediyoruz."[5]

Bu biatlerde hanımlardan Müslüman sosyal hayatının ana esaslarına uyacakları konusunda söz alınıyordu. Bu esaslar, Allah'a şirk koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek,[6] birbirlerine iftira etmemek, iyiyi ve doğruyu işlemekte Peygamber'e karşı gelmemekti. Aslında bütün bu esaslar Mümtehine sûresinin on ikinci âyetinde tek tek sıralanmıştır.[7] Resûlullah âyette belirtilen hususlarda hem muhacir hanımlardan[8] hem de Medineli hanımlardan biat almaya başladı.[9] Sözleşmedeki her bir esası anlamak, bu sözleşmeye riayet edebilmek açısından gerekliydi. Dolayısıyla hanımlar zihinlerini meşgul eden konularda Resûlullah'a sorular yönelterek bundan sonraki hayatlarını ona göre şekillendirmekte kararlıydılar. Meselâ Medineli hanımlardan Ümmü Atıyye, "Ağıt yakmayın." hükmü karşısında duraklamıştı. Zira üstünü başını yırtarak, dizlerine ve yanaklarına vurarak, feryat ile ağıt yakmak o günkü toplumda yerleşik bir gelenekti. Bu yasağa riayet etmek kendisi için çok zor olacaktı. Yine de bu konuda kendi yasına iştirak eden bir kadının cenazesinde yas tutup ağlamak için son bir izin aldıktan sonra, hemen Resûlullah'a biat etti.[10] O gün Resûlullah'la biatleşen hanımlar arasında Ümmü Süleym, Ümmü'l-Alâ, Muâz b. Cebel'in hanımı ve Ebû Sebre'nin kızı da vardı. Onlar da Peygamber'e verdikleri sözden hiçbir zaman dönmediler.[11]

Hanımlar, Peygamber'e verdikleri sözleri ellerinden geldiğince tutmaya çalışıyorlardı. Allah'ın ve Resûlü'nün hükümlerine bağlılık kolay bir şey değildi. Bunun için ruhun devamlı ibadetlerle beslenmesi gerekiyordu. Bu nedenle hanımlar Mescid-i Nebevî'nin daimî cemaati arasındaydı.[12] Vakit namazlarını cemaatle kılıyor, Resûlullah'ın sohbetlerini dinliyorlardı.[13] Allah Resûlü, *"Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel*

[4] Hİ10849 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 510.
[5] N4186 Nesâî, Bîat, 18; HM27548 İbn Hanbel, VI, 357.
[6] M4463 Müslim, Hudûd, 43.
[7] Mümtehine, 60/12.
[8] B5288 Buhârî, Talâk, 20; M4834 Müslim, İmâre, 88.
[9] N4186 Nesâî, Bîat, 18.
[10] B7215 Buhârî, Ahkâm, 49; M2165 Müslim, Cenâiz, 33.
[11] B1306 Buhârî, Cenâiz, 45; M2163 Müslim, Cenâiz, 31.
[12] B578 Buhârî, Mevâkītü's-salât, 27.
[13] B98 Buhârî, İlim, 32.

olmayın." buyurmuştu.[14] Sabah, akşam ve yatsı namazlarına katılmak karanlık saatlerde dışarıda olmayı gerektiriyordu. Allah Resûlü bu vakitlerde de olsa hanımların mescide gelmelerinin engellenmesini istemiyordu ve ashâbına, "*Hanımlarınız geceleyin mescide gitmek için sizden izin istediğinde onlara izin verin.*" uyarısını yapıyordu.[15]

Resûlullah dönemi İslâm toplumunda mescit, sadece bir ibadethaneden ibaret değildi. Sosyal hayatın merkezinde, ilmî, hukukî, siyasî pek çok faaliyetin icra edildiği bir mekândı. Bu itibarla hanımların mescitte bulunmaları, mescitteki etkinliklere de katılmaları anlamına geliyordu. Hanımların sosyal hayatın bu denli içinde yer alması, sonraki yıllarda Hz. Ömer'in torunu Bilâl'i rahatsız etmeye başlamıştı. Babası Abdullah b. Ömer'e, hanımların mescide gelmesini engellemek istediğini söyleyince, Abdullah, oğluna çok kızmış ve şöyle demişti: "Ben sana Peygamber'in hadisini naklediyorum, sen ise hâlâ, 'Vallahi hanımları mescitten alıkoyacağız.' diyorsun."[16]

Hz. Ömer de eşinin mescide gitmesine karşı olanlardandı. Buna rağmen eşi Âtike bnt. Zeyd, Allah Resûlü'nün tavsiyelerine uyarak mescide devam etmiştir. Hatta Âtike, sabah ve yatsı namazlarını dahi mescitte kılıyordu. Hz. Ömer bu durumdan hoşlanmadığını her fırsatta hanımına ifade etmiş, buna karşın Âtike de mescide gitmeye devam edeceğini söylemiştir.[17] Âtike'ye, "Ömer'in bundan hoşlanmadığını ve seni başkalarından kıskandığını bildiğin hâlde neden geliyorsun?" denildiğinde, Ömer'in kendisini mescide gitmekten neden alıkoymadığını şöyle açıklamıştır: "Ona Allah Resûlü'nün (sav), *'Allah'ın hanım kullarını mescide gitmekten alıkoymayın.'* sözü engel oluyor."[18]

Mescidin Resûlullah döneminde sosyal hayatın merkezi olması, kadını, erkeği ve çocuğuyla tüm inananları mescide bağlamış, mescitten uzak durmayı imkânsız hâle getirmişti. Allah Resûlü'nün istediği de buydu. Bu nedenle Medine'ye geldikten sonra ensar hanımlarını bir evde toplamış, Hz. Ömer'i onlara elçi göndermişti. Hz. Ömer bu eve gelerek selâm verdi. Hanımlar selâmını aldılar. Hz. Ömer, kendisinin Allah Resûlü'nün elçisi olduğunu belirttikten sonra Resûlullah'ın talebini onlara iletti. Resûlullah bulûğ yaşı yaklaşmış küçük kızların, genç kızların, evinin bir köşesinde oturan hanımların hatta âdet görmekte olanların dahi bayram namazları için namazgâha gelmesini istiyordu.[19] Medine'de bayram günleri Müslümanların bir arada oldukları, güçlerini ve beraberliklerini izhar ettikleri günler olmalıydı. Bu nedenle bayram namazlarında herkes namaz kılı-

14 M990 Müslim, Salât, 136
15 B865 Buhârî, Ezân, 162; M992 Müslim, Salât 138.
16 M989 Müslim, Salât, 135.
17 MA5111 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 148; MU471 *Muvatta'*, Kıble, 6.
18 B900 Buhârî, Cum'a, 13
19 M2056 Müslim, Îdeyn, 12; D1139 Ebû Dâvûd, Salât, 238, 241

nan yerde toplanacaktı. Bayramın bereket, huzur ve coşkusundan hiçbir kadın mahrum olmamalıydı. Peygamber'in bu emrini uygulayan hayızlı hanımlar geriye çekiliyor, sadece tekbir ve dualara iştirak ediyorlar, ancak bayram gününün mânevî atmosferini solumuş oluyorlardı.[20]

Hanımlar, çoğu kere küçük çocuklarını da yanlarına alıp mescide gelerek vakit namazlarına katılıyordu. Resûlullah bu durumun farkındaydı. Onlara hiçbir şekilde meşakkat yüklemek istemiyor, hanımların çocuklarıyla bile olsa mescide devam etmelerini arzu ediyordu. Bu hâl cemaatle kılınan namazın mahiyetine dahi tesir etmişti. Allah Resûlü bu hususu ashâbına şöyle izah etti: *"Ben uzun uzun kıldırma isteğiyle namaza başlıyorum, o esnada bir çocuk ağlaması işitiyorum. Annesinin onun ağlamasından dolayı sıkıntıya düşeceğini bildiğimden namazı kısa tutuyorum."*[21]

Allah Resûlü, hanımların mescit gibi sosyal hayatın odağı olan yerlerden uzak durmamaları için onları rahat ettirmeye çalışıyordu. Bu amaçla getirdiği düzenlemelerden biri de hanımların erkeklerden önce mescitten çıkması idi. Resûlullah namazda selâm verdikten sonra bir müddet bekliyor, mescitten önce hanımlar, sonra erkekler çıkıyordu.[22] Bu, hanımları rahatlatmak adına yapılan son derece nazik bir uygulamaydı.

Ancak hanımların da erkeklerin de toplumsal hayatta öğrenecekleri çok şey vardı. Allah Resûlü mescitlerde dikkatlerin ve düşüncelerin ibadetten başka bir yere kaymasını istemiyordu. Öte yandan hanımların sosyal hayatta tesettür âyetine uygun bir tarzda giyinmeleri, dikkatleri üzerlerine toplayacak davranışlardan uzak durmaları gerekiyordu.

Asr-ı saadet döneminden uzaklaşıldıkça toplumda belirmeye başlayan ahlâkî yozlaşma, kadınların namazlarını mescitlerde cemaatle kılmaları gerektiği yönündeki anlayışın değişmesine yol açmıştır. Nitekim müminlerin annesi Hz. Âişe, "Eğer Resûlullah (sav) kadınların bugün icat ettikleri yeni âdetleri görmüş olsaydı, İsrâiloğulları döneminde kadınların men edildikleri gibi, muhakkak onları da mescide gitmekten menederdi." demiştir.[23]

Efendimizi (sav) en iyi tanıyanlardan biri olarak Hz. Âişe'nin bu sözü, Müslüman hanımların, mescit başta olmak üzere toplum içinde her alanda, giyim kuşam ve davranışlarıyla nezih ve saygın bir görünüme sahip olmalarına Peygamber Efendimizin ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Sosyal hayatın en önemli faaliyetlerinden biri de kuşkusuz yardımlaşma ve dayanışmadır. Resûlullah, hanımların bu sahada da faal olmalarını, sosyal yardımlaşma ve dayanışma çalışmaları içinde yer almalarını arzu-

[20] B971 Buhârî, Îdeyn, 12; M2056 Müslim, Îdeyn, 12.
[21] B709 Buhârî, Ezân, 65; M1056 Müslim, Salât, 192
[22] B837 Buhârî, Ezân, 152.
[23] M999 Müslim, Salât, 144; B869 Buhârî, Ezân, 163

luyordu. Sadaka vermek konusunda hanımlara özel nasihatlerde bulunuyordu. Nitekim Allah Resûlü'nün gayretleri sayesinde ilk İslâm toplumu, dayanışma ve yardımlaşma alanında hanımların göz yaşartan bir azim ve fedakârlık içinde olduklarını gösteren örneklerle doludur.

Bir Ramazan Bayramı sabahında Resûlullah, mescitte erkek saflarını yara yara hanımların arasına gelmişti. Yanında Bilâl-i Habeşî vardı. Peygamberimiz hanımlara özel bir konuşma yaparak sadaka vermelerini emretti. Bilâl elbisesinin eteğini açıp verilen sadakaları toplamaya başladı. Hanımlar Resûlullah'ın teşvikine uyarak küpelerini ve yüzüklerini çıkarıp Bilâl-i Habeşî'nin elbisesine bırakıyorlardı.[24]

Zeyneb es-Sekafiyye, Resûlullah'ın, *"Ziynetlerinizden bile olsa infak edin."* dediğini duyunca bu emri nasıl yerine getirebileceğini düşünmeye başladı. Eşinin ve ailesinin geçimini kendisi sağlıyordu. Üstelik evinde yetim çocuklar vardı. Onlar için de çalışıyor, gelirini onlara sarf ediyordu. Ailenin maddî yükü neredeyse tamamen onun omuzlarındaydı. Acaba bu harcamaları ile infak etmiş sayılıyor muydu? Bu harcamalar sadaka yerine geçer ve yeterli olur muydu? Eşi Abdullah b. Mes'ûd'a bu meseleyi Hz. Peygamber'e sormasını söyledi. Abdullah ise bizzat Zeyneb'in Resûlullah'a sormasından yanaydı. Zeyneb bu meselenin cevabını öğrenmek üzere Hz. Peygamber'in yanına gitti. Kapıda Ukbe b. Amr el-Ensârî'nin eşi Zeyneb ile karşılaştı. O da Allah Resûlü'ne aynı konuda danışmak için bekliyordu. Peygamber'in kapısının önünde iki hanımın konuştuklarını gören Bilâl, yanlarına geldi. Hanımlar, sormak istedikleri soruyu Bilâl'e ilettiler ve onu Hz. Peygamber'e arz etmesini talep ettiler. Bilâl, Peygamber Efendimizin yanına girdi ve soruyu ona yöneltti. Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Onlar hem sadaka hem de sıla-i rahim sebebiyle iki kat ecir kazanırlar."*[25] Bu durum, asr-ı saadet hanımlarının hem ekonomik güce sahip olduklarını hem de sosyal sorumluluklarını öğrenip yerine getirmeye gayret ettiklerini gözler önüne sermektedir.

Hanımlar bu iki Zeyneb'in yaptığı gibi sosyal görev ve sorumluluklarını en iyi şekilde öğrenip ifa etmeye çalışırken aynı zamanda sosyal konumlarını sorguluyor, iyi bir sosyal statüde olmayı arzuluyorlardı. Özellikle Allah katında zikredilmek onlar için oldukça önemliydi. Bu itibarla bir gün Medineli Müslümanlardan Ümmü Umâre isimli hanım, Resûlullah'a, "(Kur'an'da) her şeyin erkekler için nâzil olduğunu görüyorum. Hiçbir konuda kadınların zikredildiğini göremiyorum." dedi. Ümmü

[24] M2044 Müslim, Iydeyn, 1. B98 Buhârî, İlim 32.
[25] M2318 Müslim, Zekât, 45. B1466 Buhârî, Zekât, 48; İF3/329 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, 329

Umâre'nin bu sitemkâr sorusunun akabinde Ahzâb sûresinin otuz beşinci âyeti nâzil oldu:[26] *"Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve çok zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."*[27] Âyet, Cenâb-ı Allah'ın kadın olsun erkek olsun iman ve itaat eden herkese mağfiret ve mükâfat vereceğini açıklamakta, kadın ve erkek arasında Allah katında bir fark gözetilmediğini vurgulamakta idi.

Hanımlar sosyal hayata dair sorunlarını Resûlullah'a rahatlıkla danışmaktaydılar. Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümmü Seleme de Ümmü Umâre'nin sorusuna benzer bir soruyu Resûlullah'a sormuş, "Ey Allah'ın Elçisi, erkekler cihada katılıyor, kadınlar olarak biz katılmıyoruz ve miras payımız da erkeklerin yarısı kadar." demişti. Bunun üzerine Nisâ sûresinin otuz ikinci âyeti nâzil oldu.[28] Bu âyette Cenâb-ı Allah, hem kadınlara hem de erkeklere hitaben her birine diğerinde olmayan birtakım üstünlükler verildiğini, karşı cinste olup da kendilerinde olmayan üstünlüklere göz dikmemeleri gerektiğini vahyetti.[29] Resûlullah o gün minbere çıkıp ümmetine, *"Doğrusu Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar..."* diye başlayan Ahzâb sûresinin otuz beşinci âyetini okudu.[30]

Resûlullah döneminde hanımlar, toplum hayatının en meşakkatli, en zor ve en tehlikeli alanı olan savaşlarda dahi yer alıyorlardı. Ümmü Umâre el-Ensâriyye olarak da bilinen Nesîbe bnt. Kâ'b, ikinci Akabe Biati'nde bulunmuş ensar hanımlarından biriydi.[31] Daha sonra Uhud Gazvesi'ne de katılan Nesîbe, bu gazve esnasında eşi ve oğlu ile birlikte Resûlullah'a siper olmuş, Peygamber'in yanından hiç ayrılmamış, onu muhafaza etmek uğruna on iki yerinden yara almıştı. Resûlullah o gün hangi yöne dönse Nesîbe'nin ona siper olup savaştığını anlatmış, Nesîbe için, *"Bugün Nesîbe'nin makamı falanca ve filancanın makamından hayırlıdır."* buyurmuştu. Bu güzide hanım Hudeybiye'de, Hayber'in fethinde bulunmuş, kaza umresine ve Huneyn Gazvesi'ne iştirak etmişti. Resûlullah'ın vefatından sonra da Yemâme Savaşı'nda yer almış, bu savaşta on iki yerinden yaralanmış ve eli kopmuştu.[32]

Savaşlarda Nesîbe gibi bizzat çatışmanın içinde yer alanlar olduğu gibi geri hizmette görev yapan hanımlar da vardı. Ümmü Atıyye el-Ensâriyye,

[26] T3211 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33.
[27] Ahzâb, 33/35.
[28] T3022 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4.
[29] Nisâ, 4/32.
[30] HM27110 İbn Hanbel, VI, 301.
[31] HM15891 İbn Hanbel, III, 461.
[32] ST8/412 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 412-415; H18/140 İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 140.

Peygamberimiz (sav) ile beraber yedi ayrı gazveye katılmıştı. Bu gazvelerde askerlerin eşyalarını bekliyor, onlara yemek hazırlıyor, yaralıları tedavi ediyor, hasta bakıcılık yapıyordu.[33] Rubeyyi' bnt. Muavviz isimli ensârî sahâbî hanım da Resûlullah döneminde gazvelere katılmıştı. Rubeyyi', hanımların gazvelerde askerlere hizmet ettiklerini, su taşıdıklarını, ölü ve yaralıları Medine'ye götürdüklerini anlatmıştır.[34]

Uhud Savaşı'nda Müslümanların bozguna uğradıkları dehşet anlarına dair o zamanlar henüz küçük bir çocuk olan Enes'in zihninde daha sonraları silinmeyecek bir tablo kalmıştı. Annesi Ümmü Süleym, Hz. Âişe ile birlikte eteklerini toplamış, omuzlarında su kırbalarıyla savaş meydanında bir oraya bir buraya koşturup duruyorlardı. Kırbalarda taşıdıkları suyu yaralı askerlere içiriyor, kırbalar boşaldıkça yeniden doldurup askerlerin arasına karışıyorlardı.[35] Hz. Fâtıma da eşi Hz. Ali (ra) ile beraber Uhud Savaşı'nda Resûlullah'ın yarasını yıkayıp tedavi etmişti.[36]

Hayber Gazvesi'ne katılmaya niyetli hanımlar ise Hz. Peygamber'e gelerek, "Biz yün eğirerek kazandıklarımızla cihada çıktık. Yanımızda yaralılar için ilaçlar var. Etrafa saçılmış okları toplayıp askerlere verebilir, onlara un çorbası yapabiliriz." diyerek izin istemişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah onlara müsaade etmiş, Hayber fethedildikten sonra erkeklere verdiği gibi bu hanımlara da ganimetten pay vermişti.[37]

Savaşta tıbbî hizmet veren hanımlardan biri de Rüfeyde el-Ensâriyye idi. İlk seyyar sahra hastanesini kuran, tabip olduğu bilinen bu hanımın yaralıları tedavi ettiği çadır, "Rüfeyde'nin çadırı" diye biliniyordu.[38] Hendek Savaşı'nda yaralanan Sa'd b. Muâz, Resûlullah'ın talebi doğrultusunda Rüfeyde tarafından tedavi edilmek üzere bu çadıra kaldırılmıştı.[39]

Bu tablolar, sosyal hayatın önemli ve kaçınılmaz bir ihtiyacı olan tıbbî destek konusunda Resûlullah döneminde hanımların, hem hanım hem de erkek hastaların bakımını ve tedavisini üstlendiklerini göstermektedir. Hanımlar hastalara yardım ve desteklerini sadece bakım ve tedavi ile sınırlı tutmamış, hasta ziyaretlerinde bulunmaya da çalışmışlardı. Hicretten sonra Hz. Ebû Bekir ve Bilâl hastalandıklarında Hz. Âişe her ikisini ziyaret etmişti.[40] Vefatından önceki hastalığı esnasında bir grup sahâbî hanım da Resûlullah'ı ziyaret etmişlerdi. Huzeyfe b. Yemân'ın kız kardeşi Fâtıma bu hanımlardan biriydi.[41]

* * *

[33] M4690 Müslim, Cihâd ve siyer, 142.
[34] B5679 Buhârî, Tıb, 2
[35] M4683 Müslim, Cihâd ve siyer, 136, B2880 Buhârî, Cihâd, 65.
[36] B243 Buhârî, Vudû', 72; M4642 Müslim, Cihâd ve siyer, 101.
[37] D2729 Ebû Dâvûd, Cihâd, 141.
[38] HS4/199 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 199
[39] H17/646 İbn Hacer, *İsâbe*. VII, 646
[40] B5654 Buhârî, Merdâ, 8
[41] HM27619 İbn Hanbel. VI, 368.

Asr-ı saadet hanımları ilim tahsilinden de geri kalmayı asla istemiyorlardı. İçlerinden biri Resûlullah'a gelerek hanımların bu konudaki talebini iletti: "Ey Allah'ın Elçisi, erkekler senin sözlerini rahatlıkla öğrenebiliyor. Bize de bir gün tahsis etsen, o gün sana gelsek, Allah'ın sana öğrettiklerini sen de bize öğretsen." dedi. Resûlullah bu talebi geri çevirmedi. Hanımların eğitimi için de özel zaman ayırmaya başladı.[42] Bu saatlerde hanımlar öğrenmek istediklerini Resûlullah'a rahatlıkla sorabiliyorlardı.

Medine gün geçtikçe bir ilim ve irfan yuvası hâline geliyordu. Ümmü Gülsüm bnt. Ukbe, Âişe bnt. Sa'd, Kerîme bnt. el-Mikdâd, Şifâ bnt. Abdullah ve Resûlullah'ın eşlerinden Hafsa bnt. Ömer okuma yazma bilen hanımlardı.[43] Şifâ bnt. Abdullah, Hz. Hafsa'ya yazmayı öğreten hanımdı.[44] Ümmü'd-Derdâ' levha üzerine yazarak talebelerine hikmetli sözler öğretirdi.[45] Medineli sahâbî hanımlardan Ümmü Varaka, Kur'an'ın toplanmasına hizmet edenlerdendi. Resûlullah onun kendi ev halkına imam olarak namaz kıldırmasını istemiş, ona bir de müezzin tayin etmişti.[46]

Hz. Âişe'nin hadis ve fıkıh bilgisi son derece derindi. Kadın, erkek pek çok sahâbî öğrenmek istedikleri meseleleri ona soruyorlardı. Hz. Âişe[47] ve Ümmü Seleme[48] zaman zaman sahâbî hanımlara imam olup safın ortasında durarak onlara namaz da kıldırıyorlardı.

Resûlullah döneminde hanımlar ilmî hayatın yanı sıra iş ve ticaret hayatında da kendilerini gösteriyorlardı. Hz. Âişe'nin kız kardeşi Esmâ çok çalışkan ve akıllı bir kadındı. Oldukça yorucu ve ağır bir iş olmasına rağmen eşi Zübeyr'in atına seyislik yapardı.[49] Bir defasında evinin önünde, gölgede satış yapmak için kendisinden izin isteyen fakir bir adama eşi Zübeyr'in de onayını alarak izin veren Esmâ, böylece hem ticarete yardımcı olmuş hem de elde ettiği geliri tasadduk etmişti.[50]

Medine çarşısında ticaret yapanlar arasında hanım sahâbîler de vardı. Esmâ bnt. Mahreme güzel koku satardı.[51] Kayle, iyi bir tüccar hanımdı. Ticaret ahlâkına dair Hz. Peygamber'e soru yöneltmiş, ondan önemli bilgiler öğrenmişti.[52] Semrâ bnt. Nüheyk elinde kırbacıyla çarşıda dolaşır, alış verişleri denetleyerek çarşıdakilere iyiliği emredip onları kötülükten sakındırırdı.[53] Şifâ bnt. Abdullah ise Hz. Ömer'in çarşıda denetlemelerde bulunmak üzere görevlendirdiği hanımdı. Hz. Ömer, Şifâ bnt. Abdullah'ın görüşlerine değer ve öncelik verirdi.[54] Hem Semrâ bnt. Nüheyk hem de Şifâ bnt. Abdullah, daha sonraki yıllarda hisbe teşkilatı adıyla kurumsallaşacak bir görev olan, toplumda iyiliği yayma ve insanları kötülükten alıkoyma vazifesini yürütmekteydiler.

42 M6699 Müslim, Birr, 152, B7310 Buhârî, I'tisâm, 9
43 BFS661 Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, 661-662
44 D3887 Ebû Dâvûd, Tıb, 18; HM27635 İbn Hanbel, VI, 372
45 TE2/360 Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, II, 360-361
46 D592 Ebû Dâvûd, Salât, 61; HM27826 İbn Hanbel, VI, 404.
47 MA5087 Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 141; NM 731 Hâkim, *Müstedrek*, I, 304 (1/204).
48 MŞ4952 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Salavât, 316.
49 B5224 Buhârî, Nikâh, 108.
50 M5693 Müslim, Selâm, 35.
51 İBS903 İbn Abdülber, *İstîâb*, 903.
52 İM2204 İbn Mâce, Ticârât, 29.
53 İBS914 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 914.
54 HI7/727 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 727-728.

Hz. Peygamber döneminde Medine'de mahareti ile bilinen bir diğer hanım Ca'fer b. Ebû Tâlib'in eşi, Habeşistan muhaciri Esmâ bnt. Umeys idi. Kendisi, oldukça zor ve meşakkatli geçen bir deniz yolculuğuyla Habeşistan'a hicret eden on altı hanımdan biriydi. Bu diyarda geçirdiği günlerde Esmâ, Habeşistanlıların kapalı tabut yaptıklarını görmüş, bu geleneği Arap yarımadasına taşımış,[55] sonraları Hz. Fâtıma'nın ve Zeyneb bnt. Cahş'ın tabutlarını o yapmıştı.[56] Esmâ bnt. Umeys ayrıca deri de tabaklardı.[57] Kendine güvenen, karşısındaki kim olursa olsun haklarını savunabilen bir hanımdı. Resûlullah'ın zevcelerinden Hafsa'yı ziyarete geldiği bir gün, Hz. Ömer de kızı Hafsa'yı görmeye gelmişti. Hz. Ömer, "Kim bu kadın?" diye sormuş, Hafsa onun Esmâ bnt. Umeys olduğunu söyleyince Esmâ'ya dönüp, "Şu deniz yoluyla Habeşistan'a giden kadın mı?" demişti. Esmâ, "Evet." diye cevap verince Hz. Ömer, "Biz Medine'ye sizden önce hicret ettik. Bu yüzden Allah Resûlü'ne (sav) sizden daha yakınız." demişti. Bu sözler Esmâ'yı bir hayli kızdırdı. Pek çok zorlukla mücadele ettikleri Habeşistan hicretinin değerinin farkındaydı. Karşısındaki şahıs Ömer de olsa susmadı. Dönüp ona şöyle dedi: "Hayır, Allah'a yemin ederim ki siz Resûlullah'ın (sav) yanındaydınız. O aç olanınızı doyuruyor, cahil olanınıza öğüt veriyordu. Oysa biz Habeşistan'da, çok uzakta ve bizden hoşlanılmayan bir yerdeydik. Bunu sadece Allah ve Resûlü (sav) için yaptık." Esmâ gittikçe öfkeleniyordu, "Yemin ederim, senin bu söylediklerini Resûlullah'a iletene kadar bir şey yiyip içmeyeceğim. Vallahi, biz eziyet görüyor ve korku içinde yaşıyorduk. Senin bu sözlerini yalan katmadan, hiç saptırmadan ve bir şey ilâve etmeden (olduğu gibi) Peygamber'e bildireceğim." diye ekledi.[58] Olayı Resûlullah'a taşımaktan çekinmiyor, hakikatin ortaya çıkmasını istiyordu. Resûlullah gelir gelmez Esmâ, Hz. Ömer'in sözlerini aktardı. Allah Resûlü Esmâ'ya dönüp, *"Sen ona ne dedin?"* diye sordu. Esmâ neler söylediğini anlattı. Bunun üzerine Resûlullah nihayet yüreğine su serpen şu cümleleri söyledi: *"O, bana sizden daha yakın değildir. O ve arkadaşları bir kere hicret ettiler. Siz ise ey gemi halkı, iki kere hicret ettiniz."*[59]

Esmâ hayatta duyacağı en güzel şeyi duymuştu. Bu sözler hem onu hem de tüm Habeşistan muhacirlerini bu dünyada en çok sevindiren sözlerdi. Habeşistan muhacirleri gruplar hâlinde bu hadisi Esmâ'dan dinlemeye geliyorlardı.[60] Bu durum özellikle hadis rivayetinde sahâbî hanımların ne kadar önemli bir role sahip olduklarını, kadın erkek muasırlarının, hanım sahâbîlerden hadis öğrenmeye geldiklerini göstermektedir.

[55] ST8/280 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 280-281
[56] ZS2/131 Zehebî, *Siyer*, II, 131-132, ZS2/212 Zehebî, *Siyer*, II, 212-213.
[57] HM27626 İbn Hanbel, VI, 370.
[58] B4230 Buhârî, Meğâzî, 39.
[59] B4231 Buhârî, Meğâzî, 39; M6411 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 169.
[60] M6411 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 169.

Hanımların, sosyal hayatın özellikle siyaset ve idarecilik alanındaki yeri, Hz. Peygamber dönemi itibariyle belki de en çok merak edilen konular arasındadır. Siyasette hanımların üst görevlere yükselmesi konusunda Resûlullah'ın, *"Yönetimini kadına teslim eden bir kavim, iflah olmaz."* buyurduğu rivayet edilmiştir.[61] Kuşkusuz tüm hadisler gibi bu hadisi de doğru anlayıp değerlendirebilmek için, söylenme sebebini, söylendiği ortamı ve şartları dikkate almak gereklidir. Resûlullah'ın bu sözleri söylemesi, hicretin yedinci senesinde çevre ülkelerin hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları göndermesinin akabinde cereyan eden olaylardan sonraya rastlar.

Resûlullah'ın göndermiş olduğu mektuplardan biri de İran hükümdarına yazılmıştı. Hükümdar mektubu okur okumaz öfkelenmiş ve yırtmıştı. Mektubuna yapılan bu hakaret Resûlullah'ı derinden yaraladı ve onlara beddua ederek, *"(Mektubumu parçaladıkları gibi) Allah da onları paramparça etsin."* buyurdu.[62] Aynı sene bu hükümdar, oğlu Şîrûye tarafından öldürüldü. Şîrûye, iktidar hırsıyla bütün erkek kardeşlerini de öldürdü. Ancak saltanatı uzun sürmedi, kısa bir süre sonra kendisi de öldü. Ailede hükümdarlığı devralacak hiç erkek kalmadığı için İranlılar hicretin dokuzuncu senesinde devletin başına Şîrûye'nin kız kardeşi Boran'ı geçirdiler. Resûlullah işte bu haberi duyunca, *"Yönetimini kadına teslim eden bir kavim iflah olmaz."* buyurdu.[63]

Resûlullah, İran Kisrâsı'nın İslâm davetine gösterdiği saygısızlık sebebiyle daha önce beddua etmişti. Dağılmalarının akabinde yönetimin başına geçen yeni hükümdar, belki İran halkı için bir ümit olabilirdi. Ancak Resûlullah bu yeni hükümdarın da onları toparlayamayacağını, felâha eremeyeceklerini bildirdi. Dolayısıyla bu rivayet, kadının yönetici olamayacağına dair genel bir hüküm ihtiva etmemekte; özel olarak hükümdarı kadın olan Sâsânî Devleti'nin felâh bulamayacağına işaret etmektedir.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bir kadın hükümdar olan Sebe' Melikesi Belkıs'tan söz edilirken herhangi bir olumsuz ifadeye yer verilmemiş, kadınların üst düzey idareciliklerde bulunmaması gerektiği yönünde bir işarette bulunulmamıştır.[64] Şu hâlde devlet başkanlığının da diğer görevlerde olduğu gibi bir liyakat ve ehliyet işi olduğu, bir kadının ehil ve lâyık olması hâlinde bu göreve getirilebileceği, bu konuda Kur'an ve sünnette bir engel bulunmadığı ifade edilebilir.

Resûlullah döneminde kadınların siyasî ve hukukî sorumluluklar aldıklarını gösteren önemli bir örnek Mekke'nin fethedildiği yıl yaşanan şu

[61] B4425 Buhârî, Meğâzî, 83; T2262 Tirmizî, Fiten 75
[62] B64 Buhârî, İlim, 7.
[63] AU18/75 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XVIII, 75-76.
[64] Neml, 27/22-44

hadisedir; Fetih senesinde Resûlullah'ın amcası Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî, Peygamber Efendimizin yanına geldi. Ona, "Yâ Resûlallah! Annemin oğlu (kardeşim) Ali, benim kendisine eman (güvence) vererek himayeme aldığım İbn Hübeyre'yi öldüreceğini söylüyor." dedi. Resûlullah da ona, *"Ey Ümmü Hânî, senin eman verdiğin kişiye biz de eman vermişizdir."* buyurdu.[65]

Bir şahsa eman vermenin, yani can güvenliği sunmanın, başlı başına hukukî ve siyasî bir faaliyet olduğu ortadadır. Bu güvencenin siyasî otorite tarafından tanınması, güvence veren kişinin bu konuda yetkili kabul edildiğine işaret eder. Bu olaydan yaklaşık on beş yıl sonra, Hz. Ömer'in şehâdetinin akabinde yeni halifeyi belirlemek için seçilmiş heyet, bu önemli siyasî ve stratejik olay için Fâtıma bnt. Kays'ın evini tercih etmiştir.[66]

Hz. Peygamber, hanımların sosyal hayata rahat katılabilmeleri, hem erkeklerin hem de hanımların huzurlarını bozacak, onları itham altında bırakacak olayların yaşanmaması için birtakım tedbir ve düzenlemeler getirmişti. Bu düzenlemelerden biri, bir kadın ve erkeğin, başkalarının görüş alanından uzak bir yerde baş başa kalmalarının yasaklanmasıydı. Bu yasağın getirilmesi Esmâ bnt. Umeys ile Ca'fer b. Ebû Tâlib'in vefatından sonra evlendiği eşi Hz. Ebû Bekir arasında geçen bir olay neticesinde olmuştu. Hâşimoğulları'ndan birkaç kişi Hz. Ebû Bekir'in evde olmadığı bir sırada onu ziyarete gelmişti. Esmâ evde yalnızdı ama misafirlerini geri çevirmedi, içeri buyur etti. Bir müddet sonra eve gelen Hz. Ebû Bekir, eşinin evde bir grup adamla oturduğunu görünce bir hayli rahatsız oldu. Yaşadığı rahatsızlığı Resûlullah'a iletti. Allah Resûlü o gün minbere çıkarak ashâbına şöyle seslendi: *"Bugünden sonra hiç kimse, beraberinde bir ya da iki kişi olmadığı takdirde, kocası evde olmayan bir kadının yanına girmesin."*[67]

Harama düşmeyeceğinden emin olan kişinin bile itham altında kalmamak için titiz davranması oldukça önemliydi. Allah Resûlü, hanımların sosyal hayatın içinde yer almasıyla birlikte ortaya çıkabilecek birtakım rahatsız edici olaylara, iftiralara ve yanlış anlamalara karşı ümmetin tedbirli olmasını istiyordu. Hanımların da erkeklerin de saygınlığına gölge düşmesini istemiyordu. Her iki cinsi de koruyup kollamayı arzuluyordu. Bu kısıtlama, hanımların da erkeklerin de sıkıntıyla karşılaşmadan sosyal hayatlarını sürdürebilmeleri için başvurulan önlemlerden biriydi.

Hz. Peygamber'in tedbir amaçlı olarak hanımların sosyal hayatta dikkat etmelerini istediği bir diğer düzenleme de uzun yolculuklar konusundaydı. Bu amaçla, *"Allah'a ve âhiret gününe iman etmiş bir kadına,*

[65] B3171 Buhârî, Cizye, 9, M1669 Müslim, Müsâfirîn, 82.
[66] İBS929 İbn Abdülber, *İstîâb*, 929.
[67] M5677 Müslim, Selâm, 22.

yanında mahremi olmadan bir gün ve bir gece boyunca sürecek bir yolculuğa çıkması helâl olmaz." buyurmuştu.[68] Hz. Peygamber'in bu yasaklaması şöyle de rivayet edilmiştir: "*Bir kadın, mahremi olmadan üç günlük yolculuğa çıkmasın.*"[69] Bu hususta Hz. Peygamber'in Adî b. Hâtim ile yaptığı bir konuşmayı da dikkate almak gerekmektedir. Resûlullah Adî'ye hitaben, "*Eğer ömrün uzun olursa, devesi üzerinde yolculuk eden bir kadının, Allah'tan başka hiç kimseden korku duymadan Hîre şehrinden kalkıp gelerek Kâbe'yi tavaf edeceğini göreceksin.*" demiştir.[70] Resûlullah'ın bu sözleri hanımların yalnız başlarına seyahat etme yasağının yol güvenliği ile alâkalı olduğunu ortaya koymaktadır. Hanımların sosyal hayatıyla ilgili getirilen bu tür kısıtlama ve sınırlamalar tamamen toplumsal huzur ve güvenliği, sosyal hayatta kadınlara ve erkeklere rahatlık sağlamayı amaçlamaktadır. Bu tür düzenlemeler, hanımları sosyal hayattan uzaklaştırmak anlamına gelmemektedir. Herhangi bir şekilde yol güvenliği olmaması hâlinde, Resûlullah hanımların seyahat etmekten kaçınmalarını söylememiştir. Bu tür durumlarda hanımların mahremlerine sorumluluk yüklemiş, seyahat eden hanımların yanlarında olmalarını istemiştir.

Ashâbtan biri Resûlullah'ın, hanımların tek başına yolculuk yapmaması gerektiğine dair hadisini duyunca Resûlullah'a, "Ey Allah'ın Elçisi, ben şu orduya katılarak savaşa gitmek istiyorum, hanımım ise haccetmek istiyor. Ben ise gazveye katılmak için ismimi yazdırdım." diyerek durumunu arz etmiştir. Resûlullah adama dönerek, "*Hanımınla birlikte yola çık.*" buyurmuştur.[71] Bu çözüm, cihad gibi faziletli ve değerli bir amelin dahi bu tür durumlar için terk edilebileceğini, ancak hanımların haccetme taleplerinin ertelenmemesi gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla hanımların mahremleriyle seyahat etmeleri şartı, onları hayatın gereklerinden mahrum eden bir düzenleme değil, mahremlerine sorumluluk yükleyen bir uygulama olarak görülmelidir.

Oyun, eğlence ve kutlamalar, tarih boyunca her toplumda sosyal hayatın kaçınılmaz bir parçası olmuştur. Bu tür etkinliklere, Hz. Peygamber döneminde de rastlanır. Medine'de bir bayram günü, kadınlar, erkekler, çocuklar bayram namazından sonra şehre dağılmaya başlamıştı. O sıralarda Habeşli bir grup, mescitte kalkanları ve mızrakları ile bir savaş gösterisi sunuyorlardı. Hz. Ömer, mescitte oyun sergilemeye hazırlanan bu grubun yanına öfkeyle sokuldu. Onları azarlayıp kovmak istediği her hâlinden belli idi. Habeşli grup şaşkındı. Onların bu hâlini gören Hz. Peygamber hemen

[68] B1088 Buhârî, Taksîru's-salât, 4; M3266 Müslim, Hac, 419.
[69] B1087 Buhârî, Taksîru's-salât, 4; M3268 Müslim, Hac, 421
[70] B3595 Buhârî, Menâkıb, 25.
[71] B1862 Buhârî, Cezâü's-sayd, 26.

Hz. Ömer'e müdahale etti, "*Bırak onları.*" dedi. Habeşlilere, "*Güven içinde oynayabilirsiniz.*" diyerek onları da rahatlattı.[72] Bir bayram eğlencesinin engellenmesini istemiyordu. Coşku ve huzur içinde bir bayram yaşanmalıydı. Dönüp o zamanlar gencecik bir kadın olan Hz. Âişe'ye sordu: "*Seyretmek ister misin?*" Hz. Âişe, "Evet." diye karşılık verdi. Hz. Peygamber sırtındaki rida ile Hz. Âişe'yi örttü.[73] Yan yana Habeşlilerin gösterisini seyretmeye başladılar. Peygamberimiz ara ara, "*Haydi haydi Erfideoğulları!*" diyerek oyunculara cesaret veriyordu. Hz. Âişe sıkılmaya başlayınca Hz. Peygamber ona dönüp, "*Yeter mi?*" diye sordu. Hz. Âişe de "Evet." diye cevap verdi ve beraberce oradan ayrıldılar.[74] Bu bayram günü onun için unutulmaz bir gün olmuştu. Yıllar sonra yeğeni Urve'ye bu güzel günü anlattıktan sonra şöyle dedi: "*Eğlenceye düşkün genç bir kızın hâlini düşünün artık.*"[75]

Hz. Âişe, meşru sınırlar içinde olduğu sürece, oyun ve eğlencenin anlayışla karşılanması gerektiğini Peygamber Efendimizden öğrenmişti. Çünkü yine bir bayram gününde Medineli Müslümanlardan iki kız çocuğu def çalıp şarkı söylüyorlardı. O sırada evde olan Resûl-i Ekrem de üzerine bir örtü almış yatıyordu. Hz. Ebû Bekir, kızını ziyarete geldiğinde böyle bir tabloyla karşılaşınca rahatsız olarak, "Allah Resûlü'nün (sav) evinde, hem de bir bayram gününde şeytan çalgısı mı?!" diyerek Hz. Âişe'yi azarladı. Resûlullah, "*Ey Ebû Bekir, onları kendi hâllerine bırak. Her milletin bir bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır.*" buyurdu.[76]

Resûlullah özel günlerdeki kutlama ve eğlencelere hanımların da iştirak etmesini normal karşılıyor, onlara müdahale etmiyor, edilmesini de istemiyordu. Kadını, erkeği ve çocuğuyla ashâbın düğün ve bayram kutlamaları gibi sosyal etkinliklerde yer alması oldukça doğaldı. Bir gün yolda, yanlarında çocuklarıyla bir grup hanımın gelmekte olduğunu gördü. Bunlar ensar hanımlarıydı. Bir düğün merasiminden dönüyorlardı. Herkes gibi Medineliler de düğün ve eğlenceyi pek severlerdi; Hz. Peygamber de Medinelileri... Kendisine doğru yaklaşan bu hanımlar topluluğunu görünce ayağa kalkan Allah Resûlü, "*Allah'a yemin ederim ki siz en sevdiğim insanlardansınız.*" dedi. Ensara duyduğu muhabbet böylesine derin ve anlamlıydı Hz. Peygamber'in. Sevgisini izhar eden bu sözleri üç kere tekrarladı.[77] Ensar hanımları Hz. Peygamber'in bu inceliğinden, ziyadesiyle memnundular. Düğün sevincine Hz. Peygamber tarafından ayakta karşılanmak, üstelik sevildikleri müjdesini almak eklenmişti. Daha büyük bir bahtiyarlık olabilir miydi?

[72] B988 Buhârî, İdeyn, 25
[73] B5236 Buhârî, Nikâh, 115.
[74] B2907 Buhârî, Cihad, 81, M2065 Müslim, İdeyn, 19
[75] B5236 Buhârî, Nikâh, 115, N1596 Nesâî, İdeyn, 35
[76] B952 Buhârî, İdeyn, 3. M2061 Müslim, İdeyn, 16
[77] 3785 Buhârî, Menâkıbu'l ensâr, 5; M6417 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 174.

Bütün bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, Resûlullah (sav) döneminde hanımların sosyal hak ve görevlerinin farkında oldukları, bunları öğrenmeye, elde etmeye ve uygulamaya çalıştıklarını görmekteyiz. Onlar, ilim öğrenmek, ticaret yapmak, dayanışma ve yardımlaşma faaliyetlerinde yer almak, savaşlara katılmak, hasta ve yaralıları tedavi etmek gibi sosyal hayatın neredeyse her alanında yer almışlardır. Diğer yandan ilk dönem İslâm toplumunda kutlama ve eğlenceler dâhil olmak üzere pek çok sosyal faaliyetin mescit çatısı altında gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu durumda Resûlullah'ın, "hanımların sabahın alacakaranlığında dahi mescide gelmelerini" uygun bulması hanımları daima sosyal hayatın içinde tutmak istediğinin açık bir göstergesidir. Özellikle bayram günlerinde hanımları mescitte görmek istemesi, namaz kılması caiz olmayan hayızlı hanımları dahi bayram sabahı namazgâha çağırması, onların hiçbir önemli ve değerli toplumsal faaliyetten uzak kalmayarak mutlaka toplumun içinde yer almalarını arzuladığını gözler önüne serer. Zira insan bir erkek ve bir dişiden yaratılmış, böylece milletlere ve kabilelere ayrılmıştır.[78] Dolayısıyla kadının dışlandığı, tecrübe ve bilgi birikimini toplumun yararına sunamadığı, hayata dair karar ve planlara dâhil edilmediği bir toplumsal hayat yaratılış kanuna aykırıdır.

[78] Hucurât, 49/13.

KADIN ve EĞİTİM
İLİM HER MÜSLÜMAN'A FARZDIR

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: جَاءَتِ امْرَأَةٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ:
يَا رَسُولَ اللَّهِ! ذَهَبَ الرِّجَالُ بِحَدِيثِكَ، فَاجْعَلْ لَنَا مِنْ نَفْسِكَ يَوْمًا نَأْتِيكَ
فِيهِ، تُعَلِّمُنَا مِمَّا عَلَّمَكَ اللَّهُ، قَالَ: "اجْتَمِعْنَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا." فَاجْتَمَعْنَ،
فَأَتَاهُنَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَعَلَّمَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَهُ اللَّهُ...

Ebû Saîd el-Hudrî anlatıyor:
"Bir kadın Resûlullah'a (sav) gelerek, 'Yâ Resûlallah! Senin sohbetinden hep erkekler faydalanıyor. Bize bir gününü ayırsan da o gün sana gelsek, bize Allah'ın sana öğrettiğinden öğretsen.' dedi. Hz. Peygamber, *'O hâlde şu şu günlerde toplanın.'* buyurdu. Bunun üzerine kadınlar toplandılar. Resûlullah (sav) onların yanına gelerek Allah'ın kendisine öğrettiklerinden onlara bir şeyler öğretti..."

(M6699 Müslim, Birr, 152)

عَنْ عَائِشَةَ.. فَقَالَتْ عَائِشَةُ: نِعْمَ النِّسَاءُ نِسَاءُ الأَنْصَارِ! لَمْ يَكُنْ يَمْنَعُهُنَّ الْحَيَاءُ أَنْ يَتَفَقَّهْنَ فِي الدِّينِ.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ عِيدٍ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُصَلِّ قَبْلُ وَلاَ بَعْدُ، ثُمَّ مَالَ عَلَى النِّسَاءِ، وَمَعَهُ بِلاَلٌ، فَوَعَظَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ أَنْ يَتَصَدَّقْنَ، فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تُلْقِي الْقُلْبَ وَالْخُرْصَ.

عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِذَا أَدَّبَ الرَّجُلُ أَمَتَهُ فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا، وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا كَانَ لَهُ أَجْرَانِ..."

Hz. Âişe ... şöyle demiştir: "Şu ensar kadınları ne iyi kadınlardır! Utanma duyguları, onların dinlerini öğrenmelerine engel olmuyor."

(M750 Müslim, Hayız, 61)

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel olmayın."*

(M990 Müslim, Salât, 136)

İbn Abbâs (ra) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) bir bayram günü (namazgâha) çıktı. İki rekât namaz kıl(dır)dı ve (bu namazın) öncesinde ya da sonrasında başka namaz kılmadı. Sonra yanında Bilâl olduğu hâlde kadınların olduğu saflara doğru gitti, onlara vaaz ve nasihatte bulunarak sadaka vermelerini istedi. Bunun üzerine hanımlar (Bilâl'in sadakaları toplamak üzere açtığı eteğine) bilezik ve küpelerini atmaya başladılar."

(B1431 Buhârî, Zekât, 21)

Ebû Musa el-Eş'arî'nin (ra) rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir adam cariyesini güzelce terbiye eder ve ona iyi bir eğitim verir, sonra da azat edip onunla evlenirse, kendisine iki kat ecir vardır..."*

(B3446 Buhârî, Enbiyâ, 48)

İnsanı kadın ve erkek olarak yaratan Allah, onları ilâhî emirlere eşit düzeyde muhatap kılmıştır. Hz. Peygamber de kadın erkek ayırt etmeksizin bütün muhataplarına eşit davranmıştır. Nitekim bir sahâbî hanımın Resûlullah'a gelip, "Yâ Resûlallah! Senin sohbetinden hep erkekler faydalanıyor." şeklindeki serzenişi hanımlara özgü bir eğitim programına vesile olmuştur. Hanımlar erkekler gibi her an Resûlullah'la beraber olamadıkları için arzu ettikleri derecede onun anlattıklarından yararlanamıyorlardı. Hanımların ortak arzusunu dile getiren bu hanım sahâbî, Resûlullah'ın kendilerine özel olarak zaman ayırmasını rica etmiş ve "Bize bir gününü ayırsan da o gün sana gelsek ve bize Allah'ın sana öğrettiğinden öğretsen." demişti. Hanımların bu öğrenme istek ve talebine hak veren Hz. Peygamber, önceden gününü ve yerini belirlemek suretiyle toplanmalarını söylemiş ve bu kararlaştırılan zamanlarda onlarla bir araya gelmişti.[1]

İlk Müslümanlar Mekke'deki varoluş mücadelesinden sonra Medine'de toplumun inşası sürecine girmişti. Bu inşa sürecinin, başka bir ifadeyle nebevî eğitimin, kadın-erkek, hür-köle, genç-yaşlı, çoluk-çocuk toplumun her kesimini kucaklaması gerekiyordu. Zira her bir kesim, toplumun İslâm'a göre yeniden yapılanması açısından ihmal edilemez bir değerdeydi. Allah Resûlü, yirmi üç yıllık risâlet döneminde insanların kalbine sağlam bir tevhid inancı yerleştirmek ve bu inanç doğrultusunda onları eğitmek için çaba harcamıştı. Resûlullah'ın uyguladığı bu eğitimin çerçevesini ilâhî vahiy belirliyordu. Hz. Peygamber, hem Allah'tan aldığı vahyi insanlara anlatarak hem de bizzat anlattıklarını kendisi de yaşayıp örnek olarak veriyordu bu eğitimi. Toplumun topyekûn ıslahını hedefleyen bu eğitimden erkekler kadar kadınlar da payını almalıydı. Çünkü Kur'an'da buyrulduğuna göre, kadınlar da erkekler ile birlikte Allah'ın ve Elçisi'nin hükümlerinin muhatabı idiler[2] ve kendilerinden ne istenip ne istenmediğini bilmek zorundaydılar. Zira sonuçta öğrendiklerini uygulayacaklar ve bu sayede, *"Erkek olsun kadın olsun her kim mümin olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar."*[3] müjdesine nail olacaklardı. O hâlde eğitimlerinin ihmal edilmesi söz konusu bile olamazdı. Ayrıca gelecek nesillerin eğitimi için bu nesilleri yetiştirecek olan

[1] B7310 Buhârî, İ'tisâm, 9; M6699 Müslim, Birr, 152
[2] Ahzâb, 33/36.
[3] Nisâ, 4/124

kadınların eğitimi özel bir önem taşıyordu. Böylece hayata annesinin kucağında gözlerini açan bebek, attığı her adımda onun Peygamber eğitimi ile şekillenen terbiyesinde büyüyecekti.

Allah Resûlü, ilk günden itibaren kadınların eğitimine özel bir önem vermiştir. Öyle ki kendisine nâzil olan Kur'an'ı en yakınlarına anlatmaya başladığında, Safâ tepesindeki Erkam'ın evinde yapılan gizli toplantılara bile hanımları kabul etmiştir.[4] Hicretten önce Akabe'de Medineli Müslümanlarla buluştuğunda, bu tarihî biatlaşmaya hanımları da dâhil etmiştir. Hicretten sonra akın akın kendisini ziyarete gelen Medineli hanımlar, ahlâk eğitimlerinde temel teşkil edecek sözlerini şöyle sıralamışlardır: "Ey Allah'ın Resûlü, Allah'a hiçbir ortak koşmayacağımıza, hırsızlık yapmayacağımıza, zina etmeyeceğimize, çocuklarımızı öldürmeyeceğimize, kendi kendimize uydurduğumuz bir iftirada bulunmayacağımıza, iyiliklerde sana karşı gelmeyeceğimize dair sana söz veriyoruz."[5]

Kadınlar bilmediklerini öğrenme ve Resûlullah'a danışma noktasında son derece istekliydiler. İnanç ve ibadetle ilgili hemen her konudaki sorularını Allah Resûlü'ne rahatlıkla sorabiliyorlardı. Veda Haccı esnasında Has'am kabilesinden bir hanım, haccedemeyecek kadar yaşlı olan babasının yerine kendisinin haccedip edemeyeceğini Hz. Peygamber'e sormuş, o da *"Evet (babanın yerine) haccedebilirsin."* demişti.[6]

Diğer yandan hanımlar, özel hayatlarına dair problemleri de bizzat Hz. Peygamber'e danışabiliyorlardı. Bir defasında Allah Resûlü'nün yanına gelen bir kadın, "Birimiz elbisesinin üzerinde âdet kanından dolayı oluşan bir leke görürse ne yapsın?" diye sormuştu. Resûlullah, *"Elbisesini eliyle ovalasın, sonra su ile ovuşturup sıksın, sonra üzerine su serpsin, sonra onunla namaz kılsın."* cevabını vermişti.[7] Devamlı kanaması olan ve temizlenememekten şikâyetçi olan Fâtıma bnt. Ebû Hubeyş de Resûlullah'a bu durumunu arz etmiş, Peygamberimiz ona böyle bir durumda neler yapması gerektiğini anlatmıştı.[8] Esmâ'nın Hz. Peygamber'e âdet ve cünüplük sonrasında nasıl temizlenileceğini sormasına şahit olan Hz. Âişe, utanma duygularının öğrenme azimlerini engellemesine izin vermeyen Medineli hanımlara karşı hayranlığını şu sözleriyle dile getirmişti: "Şu ensar kadınları ne iyi kadınlardır! Utanma duyguları, onların dinlerini öğrenmelerine engel olmuyor."[9] Bazı kadınlar ise bizzat Peygamberimize sormaya çekindikleri mahrem konuları, Hz. Peygamber'in hanımları aracılığı ile öğreniyorlardı. Meselâ kanaması hiç kesilmeyen bir hanım özür durumunda ne yapacağı-

[4] HS2/188 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 188.
[5] MU1812 *Muvatta'*, Bey'at, 1; N4186 Nesâî, Bîat, 18.
[6] B1513 Buhârî, Hac, 1; M3251 Müslim, Hac, 407.
[7] B227 Buhârî, Vudû', 63; M675 Müslim, Tahâret, 110.
[8] B325 Buhârî, Hayız, 24; M753 Müslim, Hayız, 62.
[9] M750 Müslim, Hayız, 61.

nı Ümmü Seleme aracılığı ile Peygamberimize danışmış,[10] bir başka hanım âdet döneminde kadının ibadetindeki değişikliği Hz. Âişe'nin yardımıyla öğrenmişti.[11] Hatta bazen öğrenim zinciri değişiyor, Hz. Âişe erkeklerin bilmesi gereken özel konuları kadınlara öğretmek suretiyle onlar aracılığıyla eşlerinin öğrenmesini sağlıyordu. Bir defasında yanına gelen Basralı kadınlara tuvalette su kullanmalarını söyleyen Âişe annemiz, onlar aracılığı ile eşlerine de haber göndererek, *"Kocalarınıza su ile temizlenmelerini söyleyin. Ben onlara bunu söylemekten hayâ ediyorum ama bilmeliler ki Allah Resûlü su ile temizlenirdi."* demiştir.[12]

Resûlullah hangi şart ve ortamda olursa olsun kadınların öğrenme çabalarını geri çevirmiyor, sorularını cevapsız bırakmıyordu. Peygamberimiz kadınların sorunlarını rahatça anlatabilmeleri için uygun ortamı hazırlayacak kadar anlayışlı ve nazik idi. Bir defasında sıkıntısını paylaşmak ve kendisine yardım etmesini istemek üzere gelen bir kadına ismi ile hitap ettikten sonra, nereye gelmemi istiyorsan oraya geleyim demiş ve onun ihtiyacı ile yakından ilgileneceğini ifade etmişti.[13]

Aslî vazifesi tebliğ olan bir Peygamber için öğretmenin yeri ve zamanı olmadığı gibi, dinini öğrenip yaşayarak sonsuz mutluluğa erenlerden olmayı dileyen yürekler için de öğrenmenin vakti ve süresi yoktu. Toplumun tamamını kapsayan bu nebevî eğitimi herhangi bir zaman ve mekânla sınırlamayan Hz. Peygamber, uygun bulduğu her ortamda bir şekilde mesajını onlara iletiyordu. Kimi zaman beraber oturdukları bir sohbet esnasında, kimi zaman mescitte, kimi zaman da cuma ve bayram hutbelerinde... Bu ortamlardan hanımların mahrum kalmamasını isteyen Hz. Peygamber, hem kadınlara mescide gelmeleri noktasında teşvikte bulunmuş hem de erkekleri kadınlara engel olmamaları için uyarmıştır. Zira eğitimin kalbi ve o günün mektebi olan mescitten her iki cinsin de eşit derecede faydalanmasını istemiştir. Hz. Peygamber'in erkeklere yönelik, *"Hanımlarınız mescitlere gitmek için sizden izin isterlerse onlara izin verin."*[14] şeklindeki uyarıları hanımların eğitimlerine engel olacak durumları ortadan kaldırmayı, *"Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel olmayın."*[15] *"Ancak onlar koku sürünmemiş olarak camiye gelsinler."*[16] buyruğu da hanımlara cemaatle ibadete katılırken dikkat etmeleri gerekenleri öğretmeyi amaçlamaktadır.

Resûlullah döneminde hanımlar cuma günleri müminleri topluca eğitmeyi hedefleyen cuma hutbelerinden de mahrum kalmıyorlardı. Ka-

[10] D274 Ebû Dâvûd, Tahâret, 107, N209 Nesâî, Tahâret, 134.
[11] B321 Buhârî, Hayız, 20, M763 Müslim, Hayız, 69.
[12] T19 Tirmizî, Tahâret, 15; HM25130 İbn Hanbel, VI, 94.
[13] M6044 Müslim, Fedâil, 76.
[14] M991 Müslim, Salât, 137.
[15] M990 Müslim, Salât, 136; B900 Buhârî, Cum'a, 13.
[16] D565 Ebû Dâvûd, Salât, 52; DM1309 Dârimî, Salât, 57.

dınlar hem cuma namazı kılmanın verdiği huzuru buluyor hem de Hz. Peygamber'den alacakları eğitimi aksatmıyorlardı. Meselâ Ümmü Hişâm bnt. Hârise b. Nu'mân gibi, "Kâf sûresini, her cuma hutbede okurken, bizzat Resûlullah'ın ağzından ezberledim."[17] diyebiliyorlardı.

Diğer yandan Hz. Peygamber'in özel isteği üzerine yaşlısıyla genciyle bütün hanımların bayram namazlarında namazgâha çıktıklarını söyleyen Ümmü Atıyye, âdetli hanımların da namaz kılmasalar bile cemaatin arkasında durmak suretiyle eğitim ve ibadet birlikteliğine dâhil olduklarını söylemiştir.[18] Böylelikle erkeklerin 'Allâhü ekber' nidalarına ortak olup onlarla birlikte dualar ederek hem hutbeden hem de bayram gününün bereketinden nasiplerini aldıklarını anlatmıştır.[19] Allah Resûlü, kadınların en önemli eğitim mekânı olan mescide gelmelerini o kadar önemsiyordu ki mescide gelecek elbisesi olmadığını söyleyen bir hanıma, arkadaşından ödünç almasını tavsiye etmiştir.[20]

Bayram münasebetiyle ashâbına hitap ettiği zamanlarda kadınları da ihmal etmeyip yanlarına gelerek onlarla özel sohbet eden ve onlara has birtakım uyarı ve tavsiyelerde bulunan Hz. Peygamber'in bu çabaları karşılıksız kalmıyordu. Onun eğitimine kulak veren hanımlar, duyup öğrendiklerini derhâl uygulamaktan geri durmuyorlardı. Nitekim bir bayram namazı sonrasında Allah Resûlü, hanımların hutbeyi işitememiş olduklarını düşünerek yanlarına kadar gidip nasihatlerde bulunmuş ve onları sadaka vermeye teşvik etmişti. Hanımlar da hiç tereddüt etmeksizin yanlarında bulunan ziynet eşyalarından ne varsa sadaka olarak infakta bulunmuşlardı. O kadar ki entarisini kaldırarak takıları toplayan Bilâl'in etekleri ziynetle dolup taşmıştı.[21]

Abdullah b. Mes'ûd'un hanımı Zeyneb, Resûlullah'ın infakta bulunma konusundaki ısrarlı tavsiyelerini duyduktan sonra sadakasını fakir olan kocasına ve yeğenlerine vermeyi düşünmüş, bunu kocasına söylediğinde o da Resûlullah'a sormasını istemişti. Bunun üzerine Zeyneb, Peygamberimizin yanına gelmiş ancak kapının önünde ensardan Zeyneb isimli bir başka hanımın daha beklediğini ve onun da aynı şeyi sormaya geldiğini görmüştü. Konuyu Bilâl-i Habeşî aracılığı ile Hz. Peygamber'e danıştıklarında, Allah'ın Resûlü bu fikri onaylayarak çifte ödül vaad etmişti: *"Evet olur, hem de iki yönlü sevap olur: Yakın akrabayı gözetme sevabı ve sadaka sevabı."*[22]

Peygamberimiz kadınların eğitilmesini ve eski hatalı alışkanlıklarından arınmasını o kadar çok önemsiyordu ki hanımlar arasında yaygın olan

[17] M2015 Muslim, Cuma, 52; D1102 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.
[18] M2055 Müslim, İdeyn, 11.
[19] B971 Buhârî, İdeyn, 12.
[20] D1136 Ebû Dâvûd, Salât, 238, 241
[21] B1431 Buhârî, Zekât, 21. M2045 Müslim, İdeyn, 2.
[22] M2318 Müslim, Zekât, 45; N2584 Nesâî, Zekât, 82.

yanlışları onları bizzat uyararak engellemeye çalışmıştı. Nitekim ölünün ardından yas tutarken bağıra çağıra ağlayıp isyan etme, câhiliye kadınları arasında yaygın bir âdetti. Kadınların bu geleneği terk etmede zorlandıklarını[23] bilen Allah Resûlü, onları özel olarak ikaz etmiş ve böylesine yanlış bir alışkanlıktan vazgeçmeleri için kendilerinden ayrıca söz almıştı.[24]

Hz. Peygamber, ashâbının sadece iman ya da ahlâk eğitimine ağırlık vermekle yetinmemiş, okuma yazma ve ilimle meşgul olma noktasında da onları teşvik etmiştir. Kendisinden öğrenilenlerin, başkalarına da öğretilmesini emir ve tavsiye ederken[25] ya da âlimleri peygamberlerin vârisleri kabul ederken[26] cinsiyet ayrımına gitmeksizin bütün inananları muhatap almıştır. Aynı şekilde Peygamberimizin, öğrenenin de öğretenin de ecir ve mükâfatta eşit paylara sahip olacağını[27] ve insanların en hayırlıları sayılacağını[28] belirtirken de kadını erkekten ayırmayan kuşatıcı bir dil kullanması son derece dikkat çekicidir. Dahası toplumun her tabakasına mensup kadınların eğitimine önem veren Allah Resûlü sadece varlıklı ve hür kadınların değil cariyelerin de güzel bir eğitimden geçmesini isteyerek şöyle buyurmuştur: *"Bir adam cariyesini güzelce terbiye eder ve ona iyi bir eğitim verir, sonra da azat edip onunla evlenirse, kendisine iki kat ecir vardır..."*[29]

Hz. Peygamber döneminde kadınların nebevî öğretiye olan teveccühlerinin yanı sıra öğrenmeye ve öğretmeye de büyük ilgi gösterdiklerini görüyoruz. İslâmiyet'ten önce okuma yazma bilmekte olan Şifâ bnt. Abdullah, Peygamberimizin hanımı Hz. Hafsa'ya okuma yazma öğretmişti.[30] Yine Hz. Âişe, Ümmü Seleme, Kerîme bnt. Mikdâd, Ümmü Gülsüm bnt. Ukbe ve Âişe bnt. Sa'd, okuma yazma bilen kadınlar arasındaydı.[31]

Diğer taraftan pek çok sahâbî hanım, Resûlullah'tan hadis rivayet edenler arasında yer almıştır. Resûlullah'ın hanımları arasında kendisinden en çok hadis rivayet etmiş olan Hz. Âişe'nin ilmî yönü ise ayrıca zikretmeye değerdir. Zira o, sadece kadınlar arasında değil, sahâbî âlimler arasında da sahip olduğu ilim, irfan ve muhakeme gücüyle öne çıkmıştır. Pek çok sahâbî, dinî meselelerde onun bilgisine müracaat etme ihtiyacı hissetmiştir. Hz. Âişe'nin bilgisi, dinî konularla da sınırlı değildir. Kendisi edebiyat, şiir, tarih ve tıp alanında da donanıma sahip bir hanımdır.[32]

Allah Resûlü, kadınıyla erkeğiyle yaratılış amacından sapmış, imanî ve ahlâkî anlamda yozlaşmış bir toplumun ıslahı için gönderilmişti. Tebliğ görevini ifa ederken kadın erkek ayırımı gözetmemiş, bütün muhataplarının eğitimine ayrı ayrı itina göstermişti. İslâm'dan önce toplu-

23 M2160 Müslim, Cenâiz, 29
24 M2163 Müslim, Cenâiz, 31.
25 B67 Buhârî, İlim, 9; M4383 Müslim, Kasâme, 29.
26 D3641 Ebû Dâvûd, İlim, 1; T2682 Tirmizî, İlim, 19.
27 İM228 İbn Mâce, Sünnet, 17
28 B5028 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 21.
29 B3446 Buhârî, Enbiyâ, 48.
30 D3887 Ebû Dâvûd, Tıb, 18 HM27635 İbn Hanbel, VI, 372.
31 BF5662 Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 661-662.
32 HI8/18 İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 18

mun yanlış yaşantısından dolayı câhiliye dönemi olarak anılan günlerin, Hz. Peygamber'den sonrasının saadet asrı olarak adlandırılması, elbette Resûlullah'ın uyguladığı nebevî eğitimin bir meyvesiydi. Saadet asrından bugüne köklü bir İslâm geleneğini oluşturan nesillerin yetişmesinde de Peygamber terbiyesinden geçen kadınların rolü azımsanmayacak kadar büyük olmuştu.

Her çağda olduğu gibi günümüzde de toplumun yarıdan fazlasını oluşturan kadınların eğitimi öncelenmelidir ki kültürlü ve eğitimli bir toplum meydana gelsin. Kadının cahil bırakılması, yetenek ve tecrübelerini toplumun hizmetine sunmaktan alıkonulması demek, toplumun en az yarısının cahil kalması demektir. Kadının gerek maddî gerekse mânevî anlamda eğitilmesi ise gelecek nesillerin yetişmesi için yapılacak en doğru yatırım olacaktır. Zira evlâtlarını yetiştiren hanımlar eğitimli ve kültürlü olduğu sürece sağlam yetişmiş, doğru bilgi ile beslenmiş, imanlı ve ahlâklı nesillere sahip olma imkânı artacak, dolayısıyla sağlıklı ve huzurlu toplumlar oluşabilecektir.

BEDEN MAHREMİYETİ
İNSANIN SAYGINLIĞI

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لَعَنَ اللَّهُ الْوَاصِلَةَ وَالْمُسْتَوْصِلَةَ وَالْوَاشِمَةَ وَالْمُسْتَوْشِمَةَ."

İbn Ömer'den (ra) nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah (başkasının saçından kendisine) saç ekleyen ve ekleten, dövme yapan ve yaptıran kadını rahmetinden uzaklaştırmıştır."
(B5937 Buhârî, Libâs, 83)

عَنْ يَعْلَى: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى رَجُلاً يَغْتَسِلُ بِالْبَرَازِ، فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَلِيمٌ حَيِيٌّ سِتِّيرٌ يُحِبُّ الْحَيَاءَ وَالسَّتْرَ، فَإِذَا اغْتَسَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَسْتَتِرْ."

عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ قَالَ: أَقْبَلْتُ بِحَجَرٍ أَحْمِلُهُ ثَقِيلٍ وَعَلَيَّ إِزَارٌ خَفِيفٌ -قَالَ- فَانْحَلَّ إِزَارِي وَمَعِيَ الْحَجَرُ لَمْ أَسْتَطِعْ أَنْ أَضَعَهُ حَتَّى بَلَغْتُ بِهِ إِلَى مَوْضِعِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "ارْجِعْ إِلَى ثَوْبِكَ فَخُذْهُ وَلاَ تَمْشُوا عُرَاةً."

عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها قَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ نِسَاءَ الْمُهَاجِرَاتِ الأُوَلَ، لَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ﴾ شَقَّقْنَ مُرُوطَهُنَّ فَاخْتَمَرْنَ بِهِ.

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "لاَ يَنْظُرُ الرَّجُلُ إِلَى عَوْرَةِ الرَّجُلِ وَلاَ الْمَرْأَةُ إِلَى عَوْرَةِ الْمَرْأَةِ، وَلاَ يُفْضِي الرَّجُلُ إِلَى الرَّجُلِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، وَلاَ تُفْضِي الْمَرْأَةُ إِلَى الْمَرْأَةِ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ."

Ya'lâ (b. Ümeyye) tarafından nakledildiğine göre, Allah'ın Resûlü (sav) açıkta gusleden bir adam gördü. Bunun üzerine minbere çıktı. Allah'a hamdedip, O'nu övdükten sonra şöyle buyurdu: *"Allah halîmdir, hayâ sahibidir, kusurları örtendir. Hayâyı ve örtünmeyi sever. Biriniz gusledeceğinde kapalı yerde yıkansın."*

(N406 Nesâî, Gusül, 7)

Misver b. Mahreme anlatıyor: "Bir gün ağır bir taş taşıyordum ve üzerimde ince bir peştamal vardı. Taş kucağımdayken peştamalım çözüldü ve onu yerine götürene kadar kucağımdan bırakamadım. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Dön de elbiseni al. Sakın çıplak dolaşmayın!'* buyurdu."

(M773 Müslim, Hayız, 78)

Hz. Âişe (ra) anlatıyor: "Allah ilk muhacir kadınlara rahmet eylesin. Allah, *'Başörtülerini yakalarının üzerine kadar salsınlar.'* (Nûr, 24/31) âyetini indirince, onlar (dışarıda giydikleri uzun) elbiselerinin kenarından kesip (elde ettikleri parça ile) derhâl başlarını örttüler."

(B4758 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 12)

Abdurrahman b. Ebû Saîd el-Hudrî'nin, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Erkek erkeğin, kadın da kadının avret yerine bakamaz. Bir örtünün altında erkek erkeğin, kadın da kadının tenine dokunamaz."*

(M768 Müslim, Hayız, 74; D4018 Ebû Dâvûd, Hammâm, 2)

Bir gün Allah Resûlü, ashâbıyla sohbet etmekteydi. Can dostları, mutlaka her kelimesini içlerine sindirmek, sonra da ailelerine, komşularına, arkadaşlarına özenle aktarmak için can kulağıyla onu dinliyorlardı. Muâviye b. Hayde de o gün Peygamber'in yanında olanlardan birisi idi. O da işittiklerini oğlu Hakîm'e anlatmayı severdi. Daha sonra torunu Behz de dedesinin hatıralarını bize nakleden zincirin bir halkası olmuştu. Sevgili Peygamberimizin, soruları cevapsız bırakmadığını bilen Muâviye, aklına takılanı ona sormaya karar verdi. "Ey Allah'ın Resûlü" dedi, "Örtülmesi gereken yerlerimizi kimin yanında örtelim?" Avret mahalli denilen mahrem bölgelerin örtülmesi gerektiğini daha önce İslâm Peygamberi'nden duymuştu çünkü. Ama bu örtünmenin sınırı ne idi? Hz. Peygamber şöyle cevapladı: *"Hanımından ve cariyenden başka herkese karşı örtülmesi gereken yerlerini ört."* Yabancı kadına karşı örtünmek gerektiğini anlayan Muâviye sormaya devam etti: "Peki, bir erkek başka bir erkeğin yanında nerelerini örtmeli?" *"Gücün yettiğince avret yerlerini kimseye göstermemeye çalış!"* buyurdu Peygamberimiz. O hâlde bedenin, cinsiyet farkı gözetmeksizin herkesten gizlenmesi gereken özel bir kısmı vardı. Muâviye, "Kişi tek başına olunca ne kadar örtünmesi gerekir?" diye sordu bu sefer. Bunun üzerine Hz. Peygamber, örtünmenin mantığını kavramasına yardım etmek istercesine ona şu cevabı verdi: *"Kendisinden hayâ edilip utanılmaya en lâyık olan Allah'tır."*[1]

Resûlullah, böylece Behz b. Hakîm'in dedesine, bedeni örtmenin kendine, hemcinsine ve Allah'a karşı saygıdan ileri geldiğini öğretmişti. Allah, meleklerine, *"Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Ona biçim verip ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin."*[2] demiş ve insan bedenini topraktan var etmişti.[3] İnsan bedeni ruhu, gönlü ve aklı, kısacası Allah'ı tanıyan, seven ve O'nun emirlerine muhatap olan "insanlık özünü" barındıran ilâhî bir tasarımdı. Yüce Allah, Âdem ve Havva'nın milyarlarca çocuğuna birbirinden ayrı ve kendilerine özel bir beden vermiş, çok benzeseler bile iki insanı tıpkı ve aynı yaratmamıştı. Herkesten kendine düşen bedene razı olmasını istemiş, bu beden üzerinde tasarrufta bulunarak onu yapaylaştırmaya ve metalaştırmaya kalkışanları,

[1] T2769 Tirmizî, Edeb, 22; D4017 Ebû Dâvûd, Hammâm, 2
[2] Hicr, 15/28-29
[3] Fâtır, 35/11

Peygamberimizin diliyle sert bir biçimde uyarmıştı. Allah Resûlü, *"Allah (başkasının saçından kendisine) saç ekleyen ve ekleten, dövme yapan ve yaptıran kadını rahmetinden uzaklaştırmıştır."* buyurmuştu.[4]

Yüce Rabbimiz, bedenin ölümsüz olmadığını söylemiştir.[5] *"Her canlı ölümü tadacaktır."*[6] buyuran Cenâb-ı Hak, insana, gün gelip ölümle tanışacağını, o an bedeninin tekrar aslı olan toprağa döneceğini[7] ama kıyametin kopması ile insanın yeniden dirileceğini anlatmıştır.[8] Her ne kadar bazı insanlara bu dönüşüm anlaşılmaz ve inanılmaz gelse de, her ne kadar ufalanmış kemiklerin, lime lime olmuş ve toprağa karışmış etlerin tekrar bir beden hâline gelmeleri imkânsız görünse de,[9] Yüce Rabbimiz bu gerçeğe inanmamızı istemektedir. O, bir benzeri daha olmayan parmak uçlarındaki en ince izlere varana kadar her bedeni tekrar varedeceğini Kur'an'da açıkça söylemektedir.[10] İşte ruhların bedenlerle tekrar eşleştirildiği o güne[11] kadar, ruhu gibi bedeni de insana emanettir. Onu iyi davranışlar sergilemede, iyi işler yapmada, iyiye yardım etmede kullanmalı, her bir organını tek tek kötüden ve kötülükten korumalıdır. Sevgili Peygamberimiz, *"Bedeninin senin üzerinde hakkı var."*[12] buyururken, insana vücudu konusundaki sorumluluğunu hatırlatmaktadır. Gören bir göze, işiten bir kulağa, tutan bir ele, yürüyen bir ayağa, kısacası sağlıklı bir bedene sahip olmak, hayattaki en büyük nimetlerdendir. İnsanoğlu, Rabbinin verdiği her nimet gibi bu ikramın da değerini bilmeli, bedenini nerede kullandığının hesabını vereceğini unutmamalıdır. Zira gün gelecek, ağzı mühürlenecek de elleri konuşup ayakları yaptıklarına şahitlik edecektir.[13]

İnsanın bedenini örtme güdüsünün yaratılıştan geldiği söylenebilir. Cennette yasak ağacın meyvesinden yemelerinden dolayı Hz. Âdem ve eşinin avret yerleri açılınca, ilk refleksleri yapraklar ile örtünmeye çalışmak olmuştur.[14] Bir anlamda cinsellik bilincine erişen insanın tabiî refleksi edep yerlerini kapatmak olmuştur. İlk insanlara ait mağara resimlerinde bile, onların basit kıyafetlerle de olsa bedenlerinin özel kısımlarını saklama ihtiyacı hissettikleri görülmektedir. Bu ihtiyaç, zamanla her toplumun kendi gelenek, görenek ve inançları doğrultusunda bir giyim kültürü geliştirmesini sağlamıştır. Aslında küçük çocukların soyunurken utanıp bir kenara çekilmek istemeleri ya da anneleri onları giydirirken kendilerine bakan yabancı gözlerden rahatsız olup kızmaları, örtünme güdüsünün açık göstergesidir. Peygamber Efendimiz, işte bu hissin kaybolmamasını, aksine küçüklükten itibaren beslenmesini istemektedir.

[4] B5937 Buhârî, Libâs, 83; N5094 Nesâî, Zînet, 20.
[5] Enbiyâ, 21/8.
[6] Âl-i İmrân, 3/185; Ankebût, 29/57.
[7] Tâ-Hâ, 20/55 Hac, 22/5.
[8] Bakara, 2/28; Şuarâ, 26/81; Secde, 32/11.
[9] Mü'minûn, 23/82; Neml, 27/67.
[10] Kıyâme, 75/4.
[11] Tekvîr, 81/7.
[12] M2730 Müslim, Sıyâm, 182.
[13] Yâsîn, 36/65.
[14] A'râf, 7/20-22.

Bedenin örtülmesi hukukî bir zorunluluğun ya da dinî bir sınırlamanın ötesinde, fıtrî ve ahlâkî bir davranıştır. Erdemli bireyler yetiştirmenin ve sağlıklı bir toplum inşa etmenin yolu, küçük yaşta verilen ahlâk ve değer eğitiminden geçmektedir. Dolayısıyla çocuğa, bedeninin değerli ve kendisine özel olduğu, çok erken yaştan itibaren öğretilmelidir. Şüphesiz bu konudaki sorumluluk, bulûğ yaşına gelmekle kesinleşmektedir. Ergenliğe kadar çocuk bedeni, yetişkin bedeninin mahremiyeti gibi ciddi bir sınırlama ile karşı karşıya değildir. Zira Allah'ın Resûlü, *"Âdet görme çağına gelen kızın namazı ancak başörtüsü ile kabul edilir."*[15] derken ve eşlerinin yanında gördüğü genç kızların artık âdet olduklarını öğrenince örtünmelerini isterken,[16] bu çizgiyi net bir biçimde çizmektedir. Ancak çocuğun bu yaşa kadar beden mahremiyeti konusunda dikkatli davranmayı öğrenmesi ihmal edilmemelidir. Küçük zihinlerde, kıymetli gördüğü her türlü varlığını sakınıp sakladığı gibi vücudunu da örtmesi gerektiği fikri belirmelidir. Başkasının bedenine saygılı olması, rahatsız edecek biçimde dokunmaması ve özel kısımlarına bakmaması gerektiğinin bilincine varan çocuk, aynı şeyleri kendi bedeni için de istemeyi öğrenmelidir. Peygamberimiz çocukların yedi yaşından sonra ayrı yataklarda yatmalarını isterken de[17] bu bilinci pekiştirmeyi amaçlamaktadır.

İnsanın örtünmesi, başkasına duyduğu saygı kadar kendisine duyduğu saygı ile de ilintilidir. Kendisine olan saygısının ve özelini sahiplenmesinin bir göstergesidir. Mahrem yerlerini saklamak, vücuda olan itinanın ve hayâ duygusunun yansımasıdır. Hayâ duygusu ise Peygamberimizin ifadesi ile imandan kaynaklanır.[18] Sevgili Peygamberimiz, *"Allah halîmdir, hayâ sahibidir, kusurları örtendir. Hayâyı ve örtünmeyi sever. Biriniz gusledeceğinde kapalı yerde yıkansın."* buyurmuştur.[19] O hâlde insan, bedenini yaratan ve kendisine hediye eden Rabbi ile arasındaki bağı düşünmeli, O'nun sevdiği huyları edinmekten şeref duymalıdır. Örtünme, özsaygısıyla alâkalıdır ve insan bedenine, öldükten sonra bile hürmet gösterilmelidir. Cenazenin bir örtü altında yıkanması ve kefenlenerek toprağa verilmesi de beden mahremiyetine gösterilecek son saygının ifadesi değil midir?

Bedenin mahrem oluşu, yani saygın oluşu onu pervasızca sergilememeyi ve teşhir etmemeyi gerektirmektedir. Bu noktada çok da hassas oldukları söylenemeyen câhiliye toplumu insanları, günlük hayatta örtünmeyi önemsemeyen tavırlarını, ibadet amacıyla Kâbe'yi çıplak olarak tavaf edecek kadar[20] ileri götürmüşlerdir. Son dinin Peygamberi, onlara

15 T377 Tirmizî, Salât, 160; D641 Ebû Dâvûd, Salât, 84
16 D642 Ebû Dâvûd, Salât, 84
17 D495 Ebû Dâvûd, Salât, 26
18 M154 Müslim, Îmân, 59
19 N406 Nesâî, Gusül, 7; D4012 Ebû Dâvûd, Hammâm, 2
20 M7551 Müslim, Tefsîr, 25; N2959 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 161.

öncelikle hayatın her ânında ellerinden geldiğince bedenlerini sakınmalarını öğretmiş, sonra da bu konudaki hassasiyetlerini ibadet ederken de sürdürmelerini istemiştir. Böylece onlar Peygamberimizin terbiyesinden geçerek ciddi anlamda davranış değişikliğine gitmişlerdir. Bir gün ağır bir taş taşırken peştamalının çözülüp yere düşmesi sonucu çıplak kaldığını ama taşı bırakıp da peştamalını tekrar kuşanamadığını anlatan Misver b. Mahreme, olayı gören Peygamberimizin derhâl kendisini uyararak, *"Dön de elbiseni al. Sakın çıplak dolaşmayın!"*[21] buyurduğunu söylemektedir.

Kişinin banyo yaparken de vücudunun başkası tarafından görülmesine engel olması gerektiğini hatırlatan Peygamberimiz, "*... Biriniz gusledeceğinde kapalı yerde yıkansın.*"[22] buyurmuş, kendisi de buna dikkat ederek ashâbına örnek olmuştur.[23] Yine tuvalet ihtiyacını giderirken iki kişinin yan yana gelip konuşmamalarını ve birbirlerinin avret yerlerine bakmamalarını öğütleyen Hz. Peygamber,[24] kendisi de açık alanda abdest bozarken yere iyice eğilmeden eteklerini kaldırmamayı, dolayısıyla mahremiyetini muhafazayı alışkanlık edinmiştir.[25] İç çamaşırı olmaksızın, peştamal ya da entari gibi bir giysi giyen kimsenin mahrem yerleri görünebileceği için dizlerini dikerek oturmasını yasaklayan Peygamber buyruğu da aynı amaca yöneliktir.[26] Diğer taraftan namaz kılarken bedenini örtecek bir kumaşa bürünen Peygamberimiz,[27] erkeklerin de[28] kadınların da[29] ibadet esnasında örtünmelerini istemiştir.

Edep timsali olan Sevgili Peygamberimiz, ashâbından birinin dizlerinin üst kısmı görülecek şekilde bacaklarını açarak oturduğunu görünce, *"Uyluğunu ört. Çünkü uyluk avrettendir."*[30] demiştir. Dinimizin erkek için belirlediği avret bölgesi göbek ile diz kapağı arasıdır.[31] Ancak kadın bedeninin daha özel ve çekici olması, erkek bedeninden daha fazla örtülmesini gerekli kılmıştır. Kadın olsun erkek olsun insan toplum içinde bedeni ve cazibesi ile değil, düşünceleri ve davranışları ile ön plana çıkmalı, bilhassa kadınlar, giysileri içinde toplumsal alanda daha rahat hareket etme imkânı bulmalıdır. Allah'ın Resûlü, kadınların eteklerinin, o bölgenin geleneğine göre entari giyen ya da peştamal kuşanan erkeklerin eteklerinden bir karış daha uzun olmasını istemiş,[32] kızı Fâtıma'nın elbisesini de bacaklarını örtecek şekilde ayarlamıştır.[33]

Her konuda olduğu gibi kadın erkek ilişkilerinde de dengesizliğin ve düzensizliğin olduğu bir câhiliye toplumunu ıslah etme ve insanlığa bu konuda da örnek bırakmakla yükümlü olan Peygamberimiz, beden mah-

[21] M773 Müslim, Hayız, 78
[22] N406 Nesâî, Gusul, 7, D4012 Ebû Dâvûd, Hammâm, 1
[23] B280 Buhârî, Gusul, 21
[24] D15 Ebû Dâvûd, Tahâret, HM11330 İbn Hanbel, III, 36.
[25] DM691 Dârimî, Tahâret, 6.
[26] M5501 Müslim, Libâs ve zînet, 72
[27] B356 Buhârî, Salât, 4, M1152 Müslim, Salât, 278.
[28] M1151 Müslim, Salât, 277; HM16635 İbn Hanbel, IV, 50.
[29] D639 Ebû Dâvûd, Salât, 83.
[30] T2798 Tirmizî, Edeb, 40; D4014 Ebû Dâvûd, Hamâm, 1.
[31] BS3330 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, II, 298.
[32] N5340 Nesâî, Zînet, 105; T1731 Tirmizî, Libâs, 9.
[33] T1732 Tirmizî, Libâs, 9

remiyetini önemsemedikleri gibi nezaket sınırlarını aşacak derecede aile mahremiyetini ihlâl eden kimselerle muhatap olmuştur. Zeyneb bnt. Cahş ile evlendiği gün, düğün yemeğinin yenmesinden sonra insanlar dağıldığı hâlde birkaç kişi ısrarla Allah Resûlü'nün odasında oturup sohbet etmeye devam etmişti. Onu eşiyle yalnız bırakmayı düşünemeyen bu adamlardan sıkılıp kendini dışarı atan Peygamberimize, *"Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir..."*[34] şeklindeki ilk hicab âyetleri nâzil olmuştu.[35] Bu sayede insanlar, bir odaya veya eve girmeden önce izin istemeyi ve hane halkının özeline saygılı olmayı öğrenmişlerdi. Ayrıca Peygamberimizin örnek davranışını izleyerek[36] evin girişine asılan perdeleri kapalı tutma alışkanlığı edinmişlerdi.

Elbette Peygamberimizin her biri bir eşine ait olan odalarına gelen giden eksik olmamakta, ziyaretçilerin, danışanların, öğrenenlerin ardı arkası kesilmemekteydi. Ama Hz. Ömer'in de endişe ile dile getirdiği üzere, pek çok kişiyi ağırlamak zorunda kalan Peygamber hanımları, kadınıyla erkeğiyle, iyisiyle kötüsüyle her tür insanla karşı karşıya geliyorlardı.[37] Geleneğin giyim ölçüsünü yeterli bulmayan Hz. Ömer, onların güzelliklerini sakınmalarını ve daha dikkatli örtünmelerini arzu etmekteydi. Bir süre sonra aslında başörtüsü kullanmaya alışık olan hanımların, boyun ve göğüslerini de kapatacak şekilde daha özenli örtünmelerini emreden âyetler nâzil olmuştu:

"Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, ziynet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Ziynetlerini, kocalarından yahut babalarından yahut kocalarının babalarından, yahut oğullarından, yahut üvey oğullarından, yahut erkek kardeşlerinden, yahut erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kız kardeşlerinin oğullarından, yahut Müslüman kadınlardan, yahut sahip oldukları kölelerden, yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden yahut da henüz kadınların mahrem yerlerinin farkında olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri ziynetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler, hep birlikte tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!"[38] buyurmuştu Yüce Rabbimiz.

[34] Ahzâb, 33/53.
[35] M3506 Müslim, Nikâh, 93
[36] B5166 Buhârî, Nikâh, 68
[37] B4790 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 8
[38] Nûr, 24/31.

Böylelikle kadınlardan sadece gövdelerini değil baş ve göğüslerini de örtmelerini istemiş, ayrıca güzelliklerini kimin yanında sakınıp saklamaları gerekmediğini de açıkça sıralamıştı. Rabbimiz, hanımların dışarı çıkarken evde giydikleri elbiselerinin üzerine bir dış giysi almalarını istemişti: *"Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."*[39] buyurmuştu.

Bu ilâhî buyruğun ardından giyinme tarzlarını yeniden gözden geçiren mümin hanımlar, şaşırtıcı bir hızla yeni duruma uyum sağlamıştı.[40] Hz. Âişe yaşananları şöyle anlatıyordu: "Allah, ilk muhacir kadınlara rahmet eylesin. Allah, *'Başörtülerini yakalarının üzerine kadar salsınlar.'*[41] âyetini indirince, onlar (dışarıda giydikleri uzun) elbiselerinin kenarından kesip (elde ettikleri parça ile) derhâl başlarını örttüler."[42] Peygamberimiz de bir defasında kendisine hediye olarak gelen ipekli bir kumaşın Hz. Ali tarafından giyilmesi yerine hanımlar tarafından başörtüsü olarak kullanılmasını önermişti.[43] Böylelikle câhiliyenin gelişigüzel olan giyim kuşam alışkanlığı ıslah edilmiş ve yeni bir ölçü getirilmişti.

"Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur. Ama yine sakınmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."[44] âyeti ile yaşlı hanımlara bu konuda bir ayrıcalık tanınmıştı. Hz. Peygamber de inanan hanımları bayram namazı için namazgâha davet ederken, üzerine alacak dış kıyafeti olmadığından yakınanlara, arkadaşlarından ödünç örtü almak suretiyle mutlaka namaza katılmalarını söylemişti.[45] Sabah namazını Peygamberimizin arkasında kılmak için alacakaranlıkta evlerinden çıkarak cemaate katılan kadınlar da aynı şekilde dış örtülerine bürünerek geliyorlardı.[46]

Giyinmenin teşvik edilmesiyle, teşhirciliğe de engel olunmaktadır. Bu bağlamda bedeni örtmek amacıyla giyilen kıyafetlerin çok dar olmamasını isteyen Hz. Peygamber,[47] eğer elbise ince ve şeffaf bir kumaştan yapılmışsa altına astarlık giyilmesini önermiştir.[48] O, aslında giyinmiş olmalarına rağmen uygunsuz kıyafetlerinden dolayı âdeta çıplak gibi görünen ve bedenlerini esirgemeyen kimselerin cennetten mahrum kalacaklarını hatırlatmıştır.[49]

Beden mahremiyeti her ne kadar karşı cins söz konusu olduğunda daha bariz biçimde ele alınmaktaysa da aslında aynı cinsten olan insanların

[39] Ahzab, 33/59.
[40] D4101 Ebû Dâvud, Libâs, 29.
[41] Nûr, 24/31.
[42] B4758 Buhârî, Tefsir, (Nûr) 12.
[43] İM3596 İbn Mâce, Libas, 19.
[44] Nûr, 24/60
[45] B351 Buhârî, Salât, 2.
[46] B578 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 27.
[47] B368 Buhârî, Salât, 10
[48] D4116 Ebu Dâvûd, Libâs 36.
[49] M7194 Müslim, Cennet, 52

da birbirlerinin yanında bedenlerini sınırsızca açmamamaları gerekmektedir. Yani kadının kadın yanında, erkeğin de erkek yanında vücudunun özel bölgelerini gizlemesi gerekmektedir. Göbek ve diz kapağı arasındaki mahrem kısmın ihtiyaç dışında açılması her hâlükârda hoş karşılanmamış, hemcinsler arasında dahi anlamsız biçimde ten temasında bulunmak yasaklanmıştır. *"Erkek erkeğin, kadın da kadının avret yerine bakamaz. Bir örtünün altında erkek erkeğin, kadın da kadının tenine dokunamaz."*[50] buyuran Peygamber Efendimiz, iki kadının veya iki erkeğin çıplak iken aynı yatakta yatmalarına da izin vermemiştir.[51] Böyle bir davranışın, bir kadının mahremini gören diğer kadının gelip bunu eşine anlatması gibi kötü sonuçlar doğurabileceğine dikkat çeken Hz. Peygamber,[52] elbette bu yasağın altında cinsel sapkınlıklara giden yolu kapamak gibi bir amaç da gözetmiştir.

Hz. Peygamber, anne gibi candan öte bir canın yanında bile yetişkin bir ferdin bedensel sınırlara dikkat etmesi gerektiğini söylerken de aynı hassasiyeti ve nezaketi korumayı amaçlamaktadır. Bir kişi Peygamberimize, "Ey Allah'ın Resûlü, annemin yanına girmek için izin isteyecek miyim?" diye sorduğunda O, *"Evet."* buyurmuştur. O kişi, "Ben onunla aynı evde oturuyorum." deyince Hz. Peygamber, *"(Yanına gireceğinde) ondan izin iste."* diye cevabını tekrarlamıştır. Bu sefer sözünü sürdürüp, "Ona ben hizmet ediyorum." diye üsteleyince Allah'ın Resûlü, *"Ondan izin iste, onu çıplak olarak görmek ister misin?"* demiştir. Adam doğal olarak, "Hayır," demiş, bunun üzerine Peygamberimiz, *"O hâlde, izin almadan annenin yanına girme."* buyurmuştur.[53] Anlaşıldığı üzere, anne ve babanın saygınlığı ile doğru orantılı olarak, onların mahremine karşı da özenli davranmak gerekmektedir.

Bedeni değerli hissederek koruma algısı, iki yönlü bir duyarlılığı gerektirmektedir. Kişi kendi bedenine olduğu kadar karşısındaki kimsenin bedenine de saygılı davranmak zorundadır. Bu bağlamda vücudunu izinsiz ve haksız bakışlara karşı örttüğü gibi bir başkasının özeline karşı da saygılı olmalıdır. Rabbimiz, gözlerini haramdan sakınma emrini Kur'an'da iki defa tekrarlamakta ve her iki cinse de ayrı ayrı hitap ederek bu konuda önce erkeklerden, sonra da kadınlardan aynı hassasiyeti göstermelerini istemektedir. *"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar... Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar..."*[54] Hz. Peygamber, tesadüfen görüvermenin bir günahı olmasa da ikinci defa dikkatle bakarak tedirginlik oluşturmaya kimsenin hakkı olmadığını söylemiş, *"Bir bakışa, diğerini ekleme!"*[55] demiştir. Bir kadının ya da erkeğin güzelliğini ansızın

[50] M768 Müslim, Hayız, 74; D4018 Ebu Dâvûd, Hammâm, 2
[51] N5094 Nesâî, Zînet, 20; DM2676 Dârimî, İsti'zân, 20
[52] B5240 Buhârî, Nikâh, 119; T2792 Tirmizî, Edeb, 38.
[53] MU1766 *Muvatta'*, İsti'zân, 1
[54] Nûr 24/30-31
[55] D2149 Ebu Dâvûd, Nikâh, 42-43; T2777 Tirmizî, Edeb, 28

gören kimsenin, bakışlarını başka yöne çevirmesi Peygamber ahlâkının gereğidir.[56] Zira Peygamberimiz, genç bir kadının güzelliğinden gözlerini alamayan amcasının oğlu Fadl'ın yüzünü bizzat mübarek eliyle tutup öbür tarafa çevirmiştir.[57] Dolayısıyla halk arasında yaygın olan "Güzele bakmak sevaptır," mantığı, beden mahremiyetini ihlâl ettiği için Peygamberimizin uygulamaları ile örtüşmemektedir.

Sevgili Peygamberimiz, sara hastalığı sebebiyle nöbet geçiren ve bayıldığı esnada bedenini koruyamayan bir hanımın üstü başı açılmasın diye özel dua buyurmuş,[58] onu yabancı bakışların tedirginliğinden kurtarmıştır. Ayrıca yol kenarında oturarak sohbet etme alışkanlıklarını bırakmak istemeyen ashâbına, o hâlde yoldan gelip geçenlerin rahatsız olmaması için bakışlarına hâkim olmaları gerektiğini söylemiştir.[59] Allah'ın Resûlü, cemaatle namaz kılınırken erkeklerin arkasında saf tutan hanımlara, giydikleri peştamalları kısa olan erkekler doğrulup oturmadıkça başlarını secdeden kaldırmamalarını emretmiş,[60] böylelikle onlara ibadet esnasında da edebe uygun davranmayı öğretmiştir.

"Ey âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik."[61] buyuran Rabbimiz, elbette bu giysileri amacına uygun kullanmamız için yaratmıştır. Bu âyete göre giyinmenin amacı, mahrem yerleri örtmek ve süslenmek olabilir. *"(Allah) sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi."*[62] âyetinin anlattığı gibi giyinmenin amacı, korunmak ve kendini savunmak da olabilir. Amacı ne olursa olsun bedeni örtmek ve sakınmak, insan olmanın gereğidir, insanî bir üstünlüktür. Şeytan, insanı böylesine değerli bir histen uzaklaştırarak beden mahremiyetini ihlâl eden hatalara sürüklemek için uğraşacaktır. Yüce Yaratıcı, *"Ey Âdemoğulları! Şeytan ana ve babanızı kötü yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak nasıl cennetten çıkardıysa sizi de aldatmasın."*[63] âyetiyle bu konuda kullarını uyarmaktadır. İffetini ve haysiyetini korumak amacıyla bedenini örtmek, takvanın yani Allah karşısında hürmetkâr ve sorumluluk sahibi bir duruşun gereğidir. Çünkü O, şöyle buyurmaktadır: *"Takva elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır."*[64]

[56] D2148 Ebu Dâvûd, Nikâh, 42-43.
[57] B1513 Buhârî, Hac, 1
[58] B5652 Buhârî, Merdâ, 6.
[59] M5647 Müslim, Selâm, 2
[60] B1215 Buhârî, Amel fi's-salât, 14.
[61] A'râf, 7/26.
[62] Nahl, 16/81
[63] A'râf, 7/27
[64] A'râf, 7/26

ENGELLİLİK
KARŞILIĞI CENNET OLAN AĞIR SINAV

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ: إِذَا ابْتَلَيْتُ عَبْدِي بِحَبِيبَتَيْهِ فَصَبَرَ عَوَّضْتُهُ مِنْهُمَا الْجَنَّةَ."

Enes b. Mâlik (ra) diyor ki:
"Ben Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu işittim: *'Yüce Allah, 'İki sevgilisi (olan gözlerini almak sureti) ile kulumu sınadığımda sabrederse, bu ikisine karşılık ona cenneti veririm.' buyurdu.'"*

(B5653 Buhârî, Merdâ, 7)

عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، ذَهَبَ الْأَغْنِيَاءُ بِالْأَجْرِ يُصَلُّونَ وَيَصُومُونَ وَيَحُجُّونَ. قَالَ: "وَأَنْتُمْ تُصَلُّونَ وَتَصُومُونَ وَتَحُجُّونَ." قُلْتُ: يَتَصَدَّقُونَ وَلَا نَتَصَدَّقُ. قَالَ: "وَأَنْتَ فِيكَ صَدَقَةٌ، رَفْعُكَ الْعَظْمَ عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ، وَهِدَايَتُكَ الطَّرِيقَ صَدَقَةٌ، وَعَوْنُكَ الضَّعِيفَ بِفَضْلِ قُوَّتِكَ صَدَقَةٌ، وَبَيَانُكَ عَنِ الْأَرْتَمِ صَدَقَةٌ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ."

[أَنَّ] عَائِشَةَ رضي الله عنها زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَا مِنْ مُصِيبَةٍ تُصِيبُ الْمُسْلِمَ إِلَّا كَفَّرَ اللَّهُ بِهَا عَنْهُ حَتَّى الشَّوْكَةِ يُشَاكُهَا."

Ebû Zer anlatıyor: "Yâ Resûlallah, zenginler sevapları götürüyor! Namaz kılıyorlar, oruç tutuyorlar ve haccediyorlar!" dedim. Resûlullah (sav), "Siz de namaz kılıyorsunuz, oruç tutuyorsunuz ve haccediyorsunuz." buyurdu. "Ama onlar sadaka da veriyor, biz veremiyoruz." dedim. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: *"Sen de sadaka verebilirsin. Yoldaki kemiği kaldırıp kenara koyman sadakadır. (Âmâya veya yol sorana) yol göstermen sadakadır. Gücünle güçsüz birine yardım etmen sadakadır. Konuşmakta güçlük çekenin meramını ifade etmen sadakadır..."*

(HM21691 İbn Hanbel, V, 152)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, sizin görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*

(M6543 Müslim, Birr, 34)

-

Hz. Peygamber'in (sav) eşi Hz. Âişe'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Batan bir diken bile olsa Müslüman'ın başına gelen her bir musibeti, Allah onun günahlarına kefaret kılar."*

(B5640 Buhârî, Merdâ, 1)

Peygamberliğin ilk yıllarıydı. Kutlu Elçi, çevresindeki insanları İslâm'a açıkça davet etmeye başlamıştı. Gece gündüz demeden kendisini dinleyen herkese Allah'ın gönderdiği mesajları anlatıyordu. Putlara tapan halkı, bir olan Allah'a çağırıyordu.

İşte o günlerden birinde Mekke'nin ileri gelen müşriklerinden biriyle konuşmaktaydı. İslâm hakkındaki sohbet hayli koyulaşmıştı. Tam o esnada âmâ sahâbîlerden Abdullah b. Ümmü Mektûm, irşat edilmeye ihtiyacı olduğunu söyleyerek çıkageldi. "Bana doğru yolu göster, ey Allah'ın Resûlü!" dedi. Onun zamansız gelişine canı sıkılan İslâm Peygamberi, yüzünü çevirip konuştuğu şahsa döndü ve *"Söylediklerimde herhangi bir sorun görüyor musun?"* diye sordu. Adam, "Hayır." diye cevap verdi. İşte Peygamberimiz, tam da muhatabının İslâm'ı kabullenmesi konusunda ümitlendiği esnada, Yüce Allah'ın şu âyetlerine muhatap oldu: *"(Peygamber), âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve çeviriverdi! Sen nereden biliyorsun, belki o temizlenecek, yahut öğüt alacak da bu öğüt ona fayda verecek! Kendini muhtaç görmeyene gelince, sen ona yöneliyorsun! (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne! Fakat koşarak ve (Allah'tan) korkarak sana gelenle ilgilenmiyorsun! Hayır böyle yapma, şüphesiz bu âyetler bir öğüttür, dileyen ondan öğüt alır."*[1]

Rahmet Elçisi'nin bütün arzusu, Mekke'nin ileri gelenlerinden olan Utbe b. Rebîa, Ebû Cehil ve öz amcası Abbâs b. Abdülmuttalib'i[2] kazanmaktı. Şayet onları kazanabilirse, belki de bütün aileleri ve çevreleri İslâm'a girecekti. Bu nedenle belli bir kıvama gelen sohbetin kesilmesini istememişti. İbn Ümmü Mektûm'a biraz sonra da dönebilir, sorularına genişçe cevap verebilirdi. Onun, zamansız olduğunu düşündüğü gelişine tepkisi sadece yüz ifadesine yansımıştı. Hatta Peygamber Efendimizin yüz çevirdiğini İbn Ümmü Mektûm hissetmemişti bile. Fakat herşeyi gören ve işiten Yüce Allah, Rahmet Elçisi'nin bu tavrını eleştiren birkaç âyetle başlayan Abese sûresinin ilk âyetlerini indirdi. Şüphesiz Yüce Allah, Resûlü'nün niyetini de çok iyi bilmekteydi. Fakat O, dine davet adına da olsa, Müslüman bir âmâdan yüz çevirilip, müşriklere iltifat edilmesine razı olmadı. Zira İbn Ümmü Mektûm bir âmâ idi, görmüyordu fakat gözleri kapalı ise de gönlü açıktı. Arınmaya, korunmaya, öğrenmeye, öğüt almaya gelmişti ve Peygamber beden diliyle de olsa ondan yüz çevirmemeliydi...

[1] Abese, 80/1-12; T3331 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 80 MU480 Muvatta', Kur'ân, 4
[2] TT24/218 Taberî, Câmiu'l-beyân, XXIV, 218

Rahmet Elçisi, daha sonra uyarılmasına sebep olan bu gönül insanını daha yakından tanıyacak ve bir ömür boyu ona hak ettiği değeri verecekti. Hz. Peygamber'in hicretinden önce Medine'ye ilk gelenlerden biri olan Abdullah b. Ümmü Mektûm, Mus'ab b. Umeyr ile birlikte Medine'deki Müslümanlara Kur'an öğretmişti.[3] Hicret sonrasında ise Bilâl-i Habeşî ile birlikte Mescid-i Nebevî'de müezzinlik görevini yerine getirmişti.[4]

Bu âmâ sahâbî, bir başka konuda daha âyet inmesine vesile olmuştu. Allah Resûlü'nün vahiy katiplerinden Zeyd b. Sâbit, bu olayı şöyle anlatıyordu: "Allah Resûlü, *'Müminlerden (cihada katılmayıp) oturanlarla malları ve canları ile Allah yolunda cihad edenler bir olmaz.'* âyetini[5] yazdırıyordu. Tam bu sırada yanına İbn Ümmü Mektûm geldi ve 'Ey Allah'ın Resûlü! Vallahi cihada gücüm yetseydi, mutlaka ben de savaşırdım!' dedi.[6] Bunun üzerine aynı âyet Yüce Allah tarafından, *'ğayru üli'd-darar'* (özür sahipleri hâriç) kısmı eklenmek suretiyle yeniden indirildi."[7]

İlginçtir, özürlülerin savaştan muaf olduğunu ifade eden bu kısmın inmesine sebep olmasına rağmen, şehâdet arzusuyla yanıp tutuşan İbn Ümmü Mektûm, Kâdisiyye Savaşı'ndan geri kalmamış, hatta sancaktarlık yaptığı bu savaşta şehit olmuştur.[8]

Abese sûresinin inişinden sonra Hz. Peygamber ile aralarında gelişen samimi ilişkiler İbn Ümmü Mektûm'a daha önemli görevlerin verilmesini de sağlamıştı. Gözüyle değil, gönlüyle gören bu yüce sahâbî, tam on üç defa Hz. Peygamber'e vekâlet etmişti. Resûl-i Ekrem, çeşitli seferlere/savaşlara giderken Medine'de yerine onu vekil bırakmıştı.[9] Peygamberimizin Medine'de toplum lideri ve devlet başkanı olduğunu dikkate alırsak, onun bu âmâ dostuna ne kadar önem verdiği daha kolay anlaşılır. Allah Resûlü kendi vekâletini ona vermekle, ehil olmaları hâlinde engellilerin de en üst mevkilerde görev alabileceklerini göstermişti.

Gerek hakkında inen âyetler, gerekse kendisine verilen görevler, İbn Ümmü Mektûm'un son derece güvenilir bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim ilk muhacirlerden olan Fâtıma bnt. Kays'ı kocası üç talâkla boşadığında, Hz. Peygamber iddet müddetini geçirmesi için onu amcasının oğlu olan İbn Ümmü Mektûm'un evine göndermişti.[10]

Aynı İbn Ümmü Mektûm, evi ile mescidi arasında hurmalıkların ve ağaçların olduğunu ve her zaman kendisine yardım edecek birisinin bulunmadığını söyleyerek Peygamberimizden evinde namaz kılma izni istemişti. Hz. Peygamber ezanı işitip işitmediğini sorduğunda, "Evet." diye

[3] B4941 Buhârî, Tefsîr, (A'lâ) 1
[4] B617 Buhârî, Ezân, 11; M843 Müslim, Salât, 8
[5] Nisâ, 4/95.
[6] B4592 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 18.
[7] B4990 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 4.
[8] NS8605 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 181; EÜ4/251 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 251.
[9] CU12/617 İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, XII, 617
[10] M3709 Müslim, Talâk, 45; N3447 Nesâî, Talâk, 15.

cevap vermiş, bunun üzerine onun cemaate katılmasını isteyen Allah Resûlü, *"Öyleyse gel!"* buyurmuştu.[11]

Oysa bir başka âmâ sahâbî olan İtbân b. Mâlik'ten bunu istememişti. İtbân şöyle anlatıyordu: "Sâlimoğulları Yurdu'nda kabileme namaz kıldırmaktaydım. Onlarla benim evim arasında bir vadi vardı ve yağmur yağdığında onların mescidine geçmem zorlaşıyordu. Hz. Peygamber'e giderek ona, 'Ey Allah'ın Resûlü! Benim gözlerim iyi görmüyor. Benimle kabilem arasındaki dere, yağmur yağdığında taşıyor ve oradan geçmek bana meşakkat veriyor. Evime gelmeni ve bir yerinde namaz kılmanı istiyorum ki ben de orayı mescit edineyim.' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Bunu yapacağım.'* buyurdu. Ertesi sabah güneş yükseldikten sonra Resûlullah ile Ebû Bekir bana geldiler. Resûlullah içeri girmek için izin istedi. Ben de ona izin verdim. Eve girdiğinde oturmadı, *'Evinin neresinde namaz kılmamı istersin?'* buyurdu. Ben de kendisine, namaz kılmayı arzu ettiğim yeri gösterdim. Resûlullah namaza durdu ve tekbir aldı. Biz de onun arkasında saf olduk. İki rekât kıldırdı, sonra selâm verdi. O selâm verdiği zaman biz de selâm verip, namazdan çıktık."[12]

Hz. Peygamber'in, âmâ olan İtbân'ın davetine icabet ederek evine kadar gitmesi, gösterdiği yerde namaz kıldırması, kendisine ikram edilen yemeği yemesi,[13] onun tevazuunu ve engellilere olan sıcak ilgisini göstermektedir. Hz. Peygamber'in İtbân'ın kendi evinde namaz kılmasına izin verdiği hâlde İbn Ümmü Mektûm'a izin vermemesi, İbn Ümmü Mektûm'un evinin ezanı ve kâmeti işitecek kadar mescide yakın olmasıyla açıklanabilir. Burada Hz. Peygamber, bir taraftan cemaatle namaz kılmanın önemine zımnen vurgu yaparken, diğer taraftan da İbn Ümmü Mektûm gibi yetenekli bir sahâbîsini –mescide devamda zorluk çekse de– aralarında görmeyi arzulamış olmalıdır.

Allah Resûlü'nün âmâ olan ashâbıyla ilişkileri ve onlara karşı ilgisi sadece bunlarla sınırlı değildi. Mekke fethedildiğinde Hz. Ebû Bekir, yaşlı ve de âmâ olan babası Ebû Kuhâfe'yi, Hz. Peygamber'i ziyaret etmek üzere getirmişti. Bu durumdan rahatsız olan Hz. Peygamber, *"Bu ihtiyarı evde bıraksaydın da, ben onun yanına gitseydim ya!"* buyurarak, Ebû Kuhâfe'ye olan saygısını ifade etmişti.[14]

Engeller içinde belki de en zoru, gözlerin veya görme yetisinin kaybedilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber'in meşhur şairi, âmâ sahâbî Hassân b. Sâbit'in durumuna işaretle Hz. Âişe'nin, "Âmâlıktan daha büyük hangi

[11] HM15572 İbn Hanbel, III, 424; D552 D553 Ebû Dâvûd, Salât, 46
[12] B1186 Buhârî, Teheccüd, 36; M1496 Müslim, Mesâcid, 263
[13] M1497 Müslim, Mesâcid, 264
[14] HM27496 İbn Hanbel, VI, 350

azap vardır?" demesi de bunu teyit eder.[15] Bundan dolayıdır ki, görme engeli birçok âyet ve hadise konu olmuştur. Söz gelimi Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'den naklettiği kudsî bir hadiste Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İki sevgilisi (olan gözlerini almak sureti) ile kulumu sınadığımda sabrederse, bu ikisine karşılık ona cenneti veririm."*[16]

Allah Resûlü, hasta kulların sabır ve şükür bakımından nasıl sınandıklarını, şu meşhur kıssa ile son derece etkileyici biçimde dile getirmiştir: Yüce Allah, İsrâiloğulları'ndan, biri alacalı, biri âmâ ve biri kel üç kişiyi imtihan etmek ister. Bir melek göndererek onları iyileştirir. Sonra da deve, sığır ve koyun gibi doğurgan hayvanlardan en çok istediklerini lütfederek onları zengin eder. Yıllar sonra melek, sırayla herbirinin önceki suretine girerek ziyaretlerine gider ve Allah'ın kendilerine verdiği bu mallardan Allah rızası için ister. Alacalı ile kel, bu malları miras yoluyla elde ettiklerini söyleyerek ona bir şey vermezler. Ceza olarak her ikisi de eski hâllerine döner. Âmâ ise, "Ben bir âmâ idim. Allah bana görme duyumu geri verdi. Fakirdim, beni zengin etti. İstediğini al! Vallahi Allah için aldığın hiçbir şeye engel olmayacağım." der. Bunun üzerine melek, "Malın sende kalsın! Siz sadece imtihan edildiniz ve Allah senden razı oldu, diğer iki arkadaşına ise öfkelendi." şeklinde cevap verir.[17]

Zayıf bir rivayette ise, bir adadaki dağın zirvesinde tam beş yüz sene Allah'a ibadet eden ve canını secdede iken alması için dua eden bir âbidden söz edilir. Kıyamette Yüce Allah, *"Kulumu rahmetimle cennete koyun!"* buyurunca, o zât üç defa, "Yâ Rabbi, amelimle!" der. Bunun üzerine Allah meleklere, *"Kendisine verdiğim nimetlerle, kulumun yaptığı ameli karşılaştırın!"* buyurur. Melekler bakarlar ki, sadece görme nimeti beş yüz yıllık ibadetine karşılık gelmekte, bedenindeki diğer nimetler ise karşılıksız kalmaktadır. Bu defa Allah, *"Kulumu cehenneme koyun!"* buyurunca âbid, "Yâ Rabbi! Beni rahmetinle cennetine koy!" diye iltica eder ve Allah da onu rahmetiyle cennete koyar.[18] Bu rivayet, hem Allah'ın rahmetine hem de görme nimetinin değerine vurgu yapması bakımından anlamlıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki birçok âyette olduğu gibi, "hakikati görmeme, hakkı duymazlıktan gelme ve doğruyu haykırmama" anlamında "kör, sağır ve dilsiz" gibi bazı nitelemeler,[19] Hz. Peygamber tarafından da kullanılır. *"Bir şeyi (aşırı) sevmen, seni kör ve sağır eder!"* hadisinin[20] yanı sıra, ahir zamanda ortaya çıkacak bir fitne de, *"kör ve sağır"* nitelemesiyle takdim edilir.[21] Diğer taraftan, Câbir b. Abdullah'ın anlattığına göre bir gün

[15] B4146 Buhârî, Meğâzî, 35; M6391 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 155

[16] B5653 Buhârî, Merdâ, 7

[17] B3464 Buhârî, Enbiyâ, 51; M7431 Müslim, Zühd, 10

[18] NM7637 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 278; BŞ4620 Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IV, 150

[19] Bakara, 2/18; Enfâl 8/22; Hûd 11/24

[20] D5130 Ebû Dâvûd, Edeb, 115-116; HM22036 İbn Hanbel, V, 194

[21] D4246 Ebû Dâvûd, Melâhim, 1; HM23842 İbn Hanbel, V, 405

Hz. Peygamber, *"Haydi, bizi Vâkıfoğulları'ndaki şu 'iyi gören' (basîr) adamı ziyarete götürün!"* buyurur. Hâlbuki kastettiği şahıs âmâdır.[22] Âmâ olan bir kimseden söz ederken onu, "basîr" yani "iyi gören" diye nitelemesi, Allah Resûlü'nün görme, duyma ve konuşma kabiliyetlerini mecazî anlamları ile birlikte kullandığını göstermektedir.

Sahâbe arasında doğuştan âmâ olanların veya gözlerini hastalık ya da savaşta yaralanmalar sonucu sonradan kaybedenlerin sayısı hayli fazlaydı. Örneğin "Tercümânü'l-Kur'ân" yani "Kur'an'ın tercümanı" diye anılan[23] Abdullah b. Abbâs'ın ömrünün son demlerinde gözleri, görme yükünü kalbine emanet etmek zorunda kalmıştı. "Habrü'l-Ümme" yani "Ümmetin büyük bilgini" olarak anılan İbn Abbâs hazretleri,[24] bu hâliyle bile insanlara Kur'an ve sünneti öğretmek için elinden geleni yapmaktaydı. Berâ b. Âzib, Câbir b. Abdullah, Kâ'b b. Mâlik, Ebû Süfyân, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Ebû Evfâ, Abbâs b. Abdülmuttalib,[25] Mâlik b. Rebîa[26] ile Abdullah b. Zübeyr'in annesi Esmâ[27] da hayatlarının bir döneminde gönülleriyle gören güzide sahâbîlerdendi.

Hz. Peygamber, insanların sahip oldukları özürleri, onların bazı alanlarda güçleri nispetinde verebilecekleri hizmetin önünde bir engel olarak görmemişti. Onlara çeşitli kademelerde görev ve sorumluluk veren Rahmet Elçisi, bir ayağı aksayan[28] genç dostu Muâz b. Cebel'i ehil görmüş ve Yemen'e zekât memuru ve kadı sıfatıyla göndermişti.[29]

Engelli bir başka büyük sahâbî de İmrân b. Husayn'dı. Karnına su ve yağ toplanmış, uzun seneler süren bu hastalığa sabretmişti. Rahatsızlığı tam otuz yıl devam etmiş, hatta bir ara karnı açılarak yağları alınmıştı.[30] Bir defasında hasta iken nasıl namaz kılacağını sormuş, Sevgili Peygamberimiz de, *"(Mümkünse) ayakta kıl. Şayet buna gücün yetmiyorsa oturarak kıl. Buna da gücün yetmiyorsa yanüstü yatarak kıl!"* cevabını vermişti.[31] İmrân b. Husayn, aşırı kilolu oluşundan dolayı vefatından önce kabrinin kare şeklinde kazılmasını vasiyet etmişti.[32]

Özürlü ve mazeretli olmalarına rağmen kendi istekleriyle savaşa iştirak eden sahâbîler de vardı. Topal bir sahâbî olan Amr b. Cemûh bir gün Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Ne dersin, eğer ben şehit oluncaya kadar Allah yolunda savaşırsam, cennette bu (topal) ayağım düzelmiş bir şekilde yürüyebilecek miyim?" diye sorunca Hz. Peygamber, *"Evet."* dedi. Bunun üzerine Amr, kardeşinin oğlu ve hizmetçileri Uhud Savaşı'nda birlikte savaşarak şehit oldular. Savaş meydanında Amr'ın ce-

[22] BS21449 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 333
[23] İBS424 İbn Abdulber, *İstîâb*, 424.
[24] EU2/292 İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 292
[25] MIS587 İbn Kuteybe *Meârif*, 587-588
[26] MIS272 İbn Kuteybe *Meârif*, 272.
[27] EU7/8 İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 8
[28] MIS583 İbn Kuteybe, *Meârif*, 583
[29] B3038 Buhârî, Cihâd, 164.
[30] EU4/270 İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 270
[31] B1117 Buhârî, Taksîru's-salât, 19; D952 Ebû Dâvûd, Salât, 174-175
[32] ST7/11 İbn Sa'd, *Tabakât* VII, 11

nazesiyle karşılaşan Hz. Peygamber, *"Ben sanki seni cennette bu ayağın iyileşmiş bir vaziyette yürürken görüyor gibiyim."* buyurdu ve onun emriyle bu üç mücahid aynı kabre konuldular.[33]

Amr b. Cemûh, ensarın temsilcilerindendi ve topal olmasına rağmen ordunun önündeydi.[34] Amr'ın dört oğlu vardı ve Hz. Peygamber ile savaşlara katılıyorlardı. Babalarını, topal olması sebebiyle Allah'ın kendisine verdiği ruhsatı kullanması için ikna etmeye çalışıyorlardı. Amr ise, Hz. Peygamber'e başvurarak oğullarının kendisine engel olduklarını, şehit olmak istediğini söylüyordu. Neticede o, Uhud Savaşı'nda şehit oldu.[35]

Yüce Allah tarafından savaşa katılmamasına izin verilmesine rağmen,[36] tıpkı âmâ olan Abdullah b. Ümmü Mektûm gibi, ayağı sakat olan Amr da cennet arzusuyla tutuşmuş, ruhsat yerine azimeti tercih etmiş ve şehâdet şerbetini içmişti. Kendilerine verilen bu izni kullanan, zayıf bedenleri Medine'de kaldığı hâlde duaları ve gönülleriyle cephede olan hasta, güçsüz ve engelliler hakkında ise, Rahmet Peygamberi bir savaşta şöyle buyurmuştu: *"Medine'de öyle insanlar kaldı ki geçtiğimiz her bir derede ve tepede onlar da bizimle beraberdi. Onları mazeretleri alıkoydu."*[37]

Hz. Peygamber'in, görme engelli sahâbîlerin gerek cemaate devam etmelerini ısrarla istemesinde, gerekse onları görevlendirmesinde, hatta savaşlara katılmalarına izin vermesinde onların toplumdan tecrit edilmemelerini sağlama arzusu yatmaktaydı. Ehil ve yeterli oldukları alanlarda yeteneklerini toplum yararına kullanarak, emek verip gayret gösteren üretici bireyler olmaları, onların ideallerini ve kişiliklerini gerçekleştirmede büyük öneme sahipti. Nitekim günümüzde de, pek çok engelli kardeşimizin arzu ettiği şey budur. Onlar, toplumun kendilerine acımalarından rahatsız olmaktadırlar. Birçoğu, çevresinin yardımlarıyla hayatını sürdüren bir tüketici olmayı değil, herşeye rağmen kendilerine verilen imkânlar nispetinde üretici olmayı tercih etmektedir. Tüketen, âciz insan konumunda çoğu zaman hayata küsme, kabuğuna çekilme ve psikolojik rahatsızlıklara maruz kalma durumu yaşanırken, üreten, güçlü insan konumunda, mutlu ve umutlu bir hayat söz konusudur. İşte Allah Resûlü'nün gerçekleştirmek istediği şey tam olarak budur.

Zayıfların, düşkünlerin, fakir ve yoksulların gerçek dostu ve hamisi olan Allah Resûlü, engellilere yapılacak her türlü yardımın bir sadaka olduğunu söylemiştir. Peygamber Efendimize (sav), varlıklı Müslümanların namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerin yanı sıra sadaka vererek de sevaba

[33] HM22920 İbn Hanbel, V, 300.
[34] KC8/226 Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 226.
[35] BS18318 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 43.
[36] Fetih, 48/17.
[37] B2839 Buhârî, Cihâd, 35; D2508 Ebû Dâvûd, Cihâd, 19.

erdiklerini söyleyen, ancak kendilerinin buna imkân bulamadıklarından yakınan Ebû Zerr'e Hz. Peygamber sadakanın birçok çeşidinin bulunduğunu belirterek şöyle buyurmuştur, "... *(Âmâya veya yol sorana) yol göstermen sadakadır. Gücünle güçsüz birine yardım etmen sadakadır. Konuşmakta güçlük çekenin meramını ifade etmen sadakadır...*"[38]

Engellilere yardım etmenin sadaka olduğunu, diğer bir ifade ile Allah'a olan sadakatin bir ifadesi olduğunu belirten Hz. Peygamber'in, herhangi bir âmâyı yoldan saptıranları, onu kasten yanlış yola yönlendirme sadakatsizliğini gösterenleri ise lânetliler içerisinde sayması son derece etkileyicidir.[39]

Engelliler lehinde veya aleyhinde birçok zayıf ve uydurma rivayetin çeşitli eserlerde yer alması dikkat çeken bir husustur. *"Özürlülerden sakının!"*[40] şeklindeki rivayet, Kur'an'ın ruhuna uygun olmadığı gibi, *"güçsüze yardım eden"*,[41] engellilere yapılan her yardımı sadaka kabul eden Resûl-i Ekrem'in söz ve uygulamalarına da ters düşmektedir.

"Her kimin Allah dünyada görme yetisini alırsa, onun gözlerinin cehennem ateşini görmemesi Allah üzerinde gerekli bir haktır."[42] şeklindeki rivayet de engellileri teselli amaçlı olarak uydurulmuş olmalıdır. Daha önce naklettiğimiz sahih hadislerde geçtiği üzere, görme veya duyma yetisini yitirdiği hâlde sabredenlerin ecir alacaklarında şüphe yoktur. Hatta onların sağlıklı iken yapmaya devam ettikleri güzel amellerin ecrini, engelli olup yapamaz hâle geldiklerinde de yapıyorlarmış gibi alacaklarına dair hadisler mevcuttur.[43] Fakat sadece bu duyuları yitirmenin, günahlar için mağfiret ve cehennemi görmeme hakkı olarak takdim edilmesini, mükellefiyet anlayışıyla bağdaştırmak mümkün değildir.

Engelliler, tarihin her döneminde toplumların önemli bir kesimini oluşturmuşlardır. Aynı durum yaşadığımız modern çağ için de geçerlidir. Genel olarak bütün dünyada, özelde ise ülkemizde, nüfusun önemli bir oranı engellidir. Geçmişte salgın hastalık ve savaşların etkisiyle artan bu oran, günümüzde çeşitli tedbirsizlikler, iş ve trafik kazaları gibi değişik sebeplerle had safhaya ulaşmıştır.

Gerekli vesilelere sarılmanın yanı sıra, tedbiri elden bırakmamanın ve tedavi olmanın Hz. Peygamber'in ısrarla dile getirdiği sünnetlerden olduğu unutulmamalıdır. Bütün bunlar yerine getirildikten sonra, ilâhî irade ve takdir sonucu başa gelenler karşısında ise, engelliye düşen sabretmek, gücü nisbetinde sorumlu olduğu bilinciyle hayatını sürdürmek ve sınavı

[38] HM21691 İbn Hanbel, V, 152; HM21816 İbn Hanbel V, 169
[39] HM2917 İbn Hanbel, I, 317; HM1875 İbn Hanbel, I, 217.
[40] MHS18 Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-hasene*, 18
[41] B3 Buhârî, Bed'u'l-vahy, 1; M403 Müslim, İmân, 252
[42] CM3/203 İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, III, 203.
[43] B2996 Buhârî, Cihâd 134; HM6825 İbn Hanbel, II, 194

kazanmaya gayret etmek; çevresindekilere düşen ise ona maddî ve mânevî anlamda destek olmaktır.

Şüphesiz ilâhî adalet gereği, herkes gücünün yettiğinden ve sadece kendisine verilenden sorumludur.[44] Yaratıcı, şükredenleri ve sabredenleri ayırt etmek üzere, gerek verdiği nimetlerle gerekse vermedikleriyle kullarını sınar. Bunun bir imtihan olduğuna inanan mümin, kendisine nimet verildiğine şükretmek, imtihana çekildiğinde ise sabretmek suretiyle iki durumda da sınavı kazanma imkânına sahiptir.[45] Resûl-i Ekrem'in veciz bir şekilde ifade buyurdukları gibi, *"Allah, sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."*[46] Nitekim Allah'ın seçkin peygamberlerinden biri olan Hz. Eyyûb'un sabır ve dualar sonucunda ilâhî rahmetle giderilen uzun süreli hastalığı, bunun tipik bir örneğini oluşturur.[47] Yine bir hadiste belirtildiği üzere, *"Batan bir diken bile olsa Müslüman'ın başına gelen her bir musibeti, Allah onun günahlarına kefaret kılar."*[48] Hatta onu bir derece de yükseltir.[49]

Her yönüyle bizler için "üsve-i hasene"[50] yani ideal bir örnek olan Hz. Peygamber'in engellilere yönelik engin öğretisi, bu bağlamda kuracağımız ilişkilerde yol göstericidir. Zira Allah Resûlü hayatı boyunca engellilere sahip çıkmış, onları asla hafife almamış, özürleri sebebiyle ayıplamamış, kınamamıştır. Günlük hayatta görülenin aksine İslâm, çoğu doğuştan olan veya istenmedik sebeplerle sonradan ortaya çıkan özürlerinden dolayı insanlarla alay edilmesine kesinlikle izin vermemiştir. Nitekim Yüce Rabbimiz genel anlamda alay etmeyi yasaklamıştır.[51]

Engelli olmayanlar günün birinde benzer bir sorunu yaşama ihtimalini göz ardı etmemeli, engelli kardeşlerine ellerinden gelen fiziksel ve duygusal yardımı yapmalıdırlar. Çünkü sadece engelli olan kimseler değil, çevresindekiler de engellilere karşı tavırlarıyla Rabbimiz tarafından sınanmaktadır. Bu nedenle onların, bir yandan Allah'ın kendilerine verdiği nimetlerin kadrini bilip şükretmeleri, diğer yandan da hem bireysel hem de toplumsal huzura kavuşabilmek için engelli kimselere her anlamda destek vermeleri gerekir.

[44] Bakara, 2/233, 286; Talâk, 65/7.
[45] M7500 Müslim, Zühd, 64.
[46] M6543 Müslim, Birr, 34.
[47] Enbiyâ, 21/83-84
[48] B5640 Buhârî, Merdâ, 1.
[49] M6561 Müslim, Birr 46.
[50] Ahzâb, 33/21.
[51] Hucurât, 49/11.

YAŞLILIK
ERZEL-İ ÖMÜR

عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ الشِّخِّيرِ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مُثِّلَ ابْنُ آدَمَ وَإِلَى جَنْبِهِ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ مَنِيَّةً، إِنْ أَخْطَأَتْهُ الْمَنَايَا وَقَعَ
فِى الْهَرَمِ حَتَّى يَمُوتَ."

Mutarrif b. Abdullah b. Şihhîr'in, babasından rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Âdemoğlu, kendisini kuşatan ölümcül tehlikelerle birlikte varedilmiştir; bu tehlikeleri atlatsa bile, ihtiyarlığa yakalanır ve neticede ölür."
(T2150 Tirmizî, Kader, 14)

عَنْ أنَسٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَدْعُو بِهَؤُلاَءِ الدَّعَوَاتِ:
"اَللَّهُمَّ! إِنِّى أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَالْكَسَلِ وَأَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَفِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ عَبَسَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ شَابَ شَيْبَةً فِى سَبِيلِ اللَّهِ كَانَتْ لَهُ نُورًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَا أَكْرَمَ شَابٌّ شَيْخًا لِسِنِّهِ إِلاَّ قَيَّضَ اللَّهُ لَهُ مَنْ يُكْرِمُهُ عِنْدَ سِنِّهِ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَ[لَمْ] يَعْرِفْ شَرَفَ كَبِيرِنَا."

Enes (b. Mâlik) diyor ki: "Hz. Peygamber (sav) şu dualar ile Allah'a yalvarırdı: *'Allah'ım! Cimrilikten, tembellikten, ömrün en rezil/düşkün zamanından, kabir azabından, hayatın ve ölümün fitnesinden sana sığınırım.'*"

(M6876 Müslim, Zikir, dua, tevbe ve istiğfar, 52)

Amr b. Abese'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim saç ve sakalını Allah yolunda (çalışırken) ağartırsa, bu (beyazlık) kıyamet günü kendisi için nur olur."*

(T1635 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 9)

Enes b. Mâlik'in rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir genç, ihtiyar bir kimseye yaşından dolayı hürmet ederse, Allah da ona yaşlılığında kendisine hürmet edecek birisini hazırlar."*

(T2022 Tirmizî, Birr, 75)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığı ile dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Küçüğümüze merhamet etmeyen ve büyüğümüzün saygınlığını kabul etmeyen bizden değildir."*

(T1920 Tirmizî, Birr, 15)

Mekke'nin fethedildiği gündü... Resûl-i Ekrem'in hicret arkadaşı, sıddîk dostu Hz. Ebû Bekir, yaşlılıktan saçı ve sakalı bembeyaz olan babası Ebû Kuhâfe'yi[1] Hz. Peygamber'in huzuruna getirmişti. Gözleri görmeyen ihtiyarı karşılayan Peygamber Efendimiz, o mütevazı, o zarif, o hürmetkâr hâli ile şöyle buyurdu: *"Bu ihtiyarı evinde bıraksaydın da ben ona gitseydim olmaz mıydı?"*

Ebû Kuhâfe, Müslüman olacaktı, Allah'a ve Resûlü'ne iman edecekti o gün. Hz. Ebû Bekir cevap verdi: "Ey Allah'ın Resûlü! Onun sana yürüyüp gelmesi, senin ona gelmenden daha uygundur." Sonra Peygamber Efendimizin önüne oturdu yaşlı adam. Onun göğsünü sıvazlayan Peygamberimiz "Müslüman ol!" buyurdu. Kabul etti Ebû Kuhâfe, hayata yeniden başlamayı, ömrünün son demlerinde İslâmla şeref bulmayı, huzura ermeyi...[2]

Yaşlılık... İnsanoğlunun, iyisi ve kötüsü ile geride bıraktığı ömrünü sorgulama zamanı... Kimine göre son demleri zamanın, kendini ölüme her zamankinden bir adım daha yakın hissettiği... Kimine göre ise vuslata uzanan son kıvrımı yolun... Allah Resûlü'nün, *"Âdemoğlu, kendisini kuşatan ölümcül tehlikelerle birlikte varedilmiştir; Bu tehlikeleri atlatsa bile, ihtiyarlığa yakalanır ve neticede ölür."*[3] buyurduğu üzere hayatın son durağıdır, sonbaharıdır yaşlılık.

Ölüm bir yok oluş değil, Yaratıcı'ya açılan bir kapıdır. Mevlânâ'nın deyişiyle, iyiler için "şeb-i arûs" yani düğün gecesidir ölüm. Hz. Peygamber'in ifadesiyle, Allah'ın rahmeti, rızası ve cenneti müjdelendiği vakit, mümin Allah'a kavuşmayı diler. Allah da ona kavuşmayı diler. Kâfir ise Allah'ın azabı ile "müjdelendiği" vakit, Allah'a kavuşmaktan hoşlanmaz. Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz.[4] Ölümün inkâr olunamaz gerçekliği karşısında insanın mutluluğu yakalayabilmesi ancak bu dünya görüşü ile mümkün olabilir. Ölüm, Rabbe kavuşma vaktidir. İşte bu nedenle vefatının yakınlaştığı zamanlarda Rabbi, dünyada dilediği kadar yaşamak ve dünyada dilediği kadar yiyip içmek ile kendisine kavuşmak arasında bir tercih yapmasını istediğinde Allah Resûlü, Rabbine kavuşmayı tercih etmiştir.[5]

Gençlikte sağlığının kıymetini bilen yaşlı, bir taraftan kendisine bahşedilmiş bir nimet olarak çocukluk, gençlik ve olgunluk çağlarının[6] gü-

[1] M5509 Müslim, Libâs ve zînet, 79; N5079 Nesâî, Zînet, 15.
[2] HM27496 İbn Hanbel, VI, 350
[3] T2150 Tirmizî, Kader, 14
[4] M6822 Müslim, Zikr 15.
[5] T3659 Tirmizî, Menâkıb, 15; HM16018 İbn Hanbel, III, 478
[6] Mü'min, 40/67.

zelliklerini tatmış olmanın mutluluğunu yaşarken, bir taraftan dünyayı geride bırakmanın tedirginliğindedir. Sağlığın ve onca geçen zamanın değerini bilmeyip[7] aldanan ihtiyar ise, geçmişi geri getirememenin ve eksikleri telâfi edememenin hüznü ile doludur.

Her hastalığın bir şifası vardır. Ancak Allah ihtiyarlığın tedavisini yaratmamıştır.[8] İnsan her geçen gün vücudundaki değişime tanıklık eder. Çocuk iken büyümüş, güçlenip olgunlaşmış ve gün gelmiş yine çocuk gibi zayıflamıştır. Artık eskisi gibi göremez, işitemez ve rahat davranamaz hâle gelmiştir. Kısacası önceden yaptıklarını yapamaz olmuştur. İlâhî kanun gereği, artık cildi kırışmış, beli bükülmüş, saçları ağarmıştır. Düşünce ve idrak gücü de zayıflamıştır. Rabbimizin, *"Kime uzun ömür verirsek onu yaratılış itibariyle tersine çeviririz. Hâlâ düşünmeyecekler mi?"*[9] şeklinde ifade ettiği bu yaşlılık alâmetleri belirdiğinde, gençliğini ve güzelliğini kaybeden, gücünü yitiren, beli bükülen insan, âdeta çocuklaşmış ve merhamete muhtaç bir hâle gelmiştir.

Yüce Rabbimiz, Kur'ân-ı Kerîm'de, ihtiyarlık dönemini *"erzelü'l-umr"* yani ömrün en rezil/sefil/düşkün dönemi olarak ifade etmektedir: *"Allah sizi yarattı. Sonra sizi öldürecek. İçinizden kimileri de, bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeye) hakkıyla gücü yetendir."*[10] Her insanın ömrü farklıdır. Kimisininki kısa, kimisininki ise uzundur. Âyet-i kerimede uzun süre yaşayacak kimselerin ömrün en düşkün dönemine ulaşacağı vurgulanmaktadır. Bu dönem insanın aklî ve bedenî birçok kabiliyetinin zayıflayacağı hatta yok olacağı bir dönemdir. İnsanın bu dönemde gençlikteki güç ve kuvvetine yeniden kavuşması mümkün değildir.

"Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren, sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir."[11] âyet-i kerimesinde buyurduğu gibi Allah, insana genç iken verdiği güç ve sıhhati yaşlandığı zaman kendisinden alır ve onu âciz bir duruma düşürür. Peygamber Efendimiz bu durumu bildiği için dualarında sık sık ihtiyarlık ile gelen âcizlikten Allah'a sığınmaktadır: *"Allah'ım! Cimrilikten, tembellikten, ömrün en rezil/düşkün zamanından, kabir azabından, hayatın ve ölümün fitnesinden sana sığınırım."*[12] İnsanoğlu hayat ve ölümün, kimin daha güzel davranacağını sınamak için Allah tarafından yaratıldığından[13] habersiz, yaşar gider. Güçlü, itibar sahibi, güzel çağlarında, dünyanın sonu gelmez zevk ve eğlenceleriyle aldanmaktan ken-

[7] B6412 Buhârî, Rikâk, 1
[8] İM 3436 İbn Mâce, Tıb, 1.
[9] Yâsîn, 36/68
[10] Nahl, 16/70; Hac, 22/5
[11] Rum, 30/54
[12] M6876 Müslim, Zikr, 52.
[13] Mülk, 67/2

dini alamaz. Sağlığını ve vaktini değerlendiremeden ömrünü geçirir.[14] İnsanı çok iyi tanıyan şeytan, Hz. Âdem'i bile, "Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayacak bir saltanatı göstereyim mi?" sözleriyle, fıtratında yer alan ebedîlik duygusunu istismar ederek kandırmamış mıdır?[15]

Ölüme bir adım mesafede olduğu hâlde dünyalık heveslerin peşinde koşuşturan insanın durumu daha da acıdır. Peygamber Efendimiz, *"Âdemoğlu büyürken beraberinde şu iki şey de büyür: Mal sevgisi ve uzun ömür/yaşama isteği."*[16] buyurarak insanın, ihtiyarlasa bile bazı nefsanî arzularından vazgeçemeyeceğini ifade etmektedir. İhtiyar, yaşının getirdiği olgunluk ve vakarın kendisini Allah'a daha da yaklaştırması beklenirken dünyaya olan bağlılığı nedeniyle günaha dalarsa, Allah'ın gazabını hak edecektir. Nitekim Peygamberimiz (sav), Allah'ın (cc) en çok kızdığı üç kişiden birinin, zina eden ihtiyar olduğunu ifade etmiştir.[17] Büyükler bile fuhuş ve rezilliğe bulaşırsa o toplumun ıslah olması düşünülebilir mi hiç?[18] *"İşte, yaptığınız (iyi işler) sayesinde kendisine vâris kılındığınız cennet!"* diye cennetliklere seslenildiğinde,[19] ömrünü beyhude geçiren insan, büyük bir pişmanlık içerisinde şaşkın ve mahrum bir şekilde kalacaktır. Zira onun âhirette mahrum oldukları, dünyada sahip olmak için bütün varlığını adadığı şeylerdir. Özellikle de yaşlılık döneminde çokça düşkün olduğu mal ve yaşama isteği...[20] Cennette bunların hepsi mevcuttur: Ölmemek üzere bir hayat, hastalanmamak üzere bir sağlık, asla ihtiyarlığı olmayan bir gençlik ve darlığı olmayan bir bolluk.[21] O hâlde insan, geçici faydalanma yurdu olan dünya için değil, ebedî olarak kalınacak âhiret hayatı için[22] hazırlanmalıdır. Bedeni yıpratan hastalıktan, bunaklığa sebep olan ihtiyarlıktan ve ansızın geliveren ölümden önce hayırlı ameller işlemeye gayret etmelidir.[23] Nitekim er ya da geç ölüm kapıyı çaldığında ameller kesilecektir. Bu nedenle mümin, bir an evvel ölmek için dua etmemelidir. Zira imanla bezenmiş uzun bir ömür, inanan kişiye iyiliklerini artırması için bir fırsattır.[24] Allah'a eş ve ortak koşmadan O'na kavuşan mümin, bütün hatalarına rağmen nihayetinde cennete kavuşacaktır.[25] Nitekim Kutlu Nebî, asâsına dayanarak yanına gelen ihtiyarın, "Ey Allah'ın Resûlü! Bazı hata ve günahlarım oldu, affolunur muyum?" sorusuna şöyle karşılık vermiştir: *"Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik etmedin mi?"* Bunun üzerine ihtiyar, "Elbette (şahitlik ettim) ve yine şahitlik ederim ki, sen Allah'ın Resûlü'sün." deyince Peygamberimiz, *"O hâlde, (önceki) bütün aldatma ve kötülüklerin affolundu."*[26] buyurmuştur.

[14] B6412 Buhârî, Rikak, 1
[15] Tâhâ, 20/120
[16] B6421 Buhârî, Rikâk, 5; M2412 Müslim, Zekât, 11
[17] T2568 Tirmizî, Sıfatu [illegible] [illegible] Zekât, 75
[18] İM4015 İbn Mâce, Fiten, 21
[19] A'râf, 7/43
[20] T2338 Tirmizî, Zühd, 28; İM4233 İbn Mâce, Zühd, 27
[21] T3246 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 39; HM8241 İbn Hanbel, II, 320.
[22] Mü'min, 40/39
[23] T2306 Tirmizî, Zühd, 3
[24] M6819 Müslim, Zikir, 13
[25] HM6586 İbn Hanbel, II, 170.
[26] HM19652 İbn Hanbel, IV, 385

Evet, iman edip Allah ve Resûlü'ne gönülden bağlanan ve bu uğurda saçını ağartan bir insan, Allah katında hanesine sevaplar yazılarak, günahları bağışlanarak ve derecesi yükseltilerek mükâfatlandırılır.[27] Hatta Peygamberimiz, *"Kim saç ve sakalını Allah yolunda (çalışıken) ağartırsa, bu (beyazlık) kıyamet günü kendisi için nur olur."*[28] buyurarak böyle kimseleri onurlandırmıştır.

Nasıl dünya âhiretin tarlası ise, yaşlılık da bir yönüyle gençliğin hasat vaktidir. İnsan gençlikte zamanını ne ekerek geçirirse yaşlılığında onu devşirir. "Bir yaşlı için şu durum ne acıdır: Ona bir şey sorulur ama onun hiçbir bilgisi yok!" Böyle diyordu Urve. Ve oğullarını etrafına toplayıp onlara şu nasihatte bulunuyordu: "Oğullarım, öğrenin! (Bugün) her ne kadar sizler topluluğun küçükleri iseniz de elbette bir gün gelecek başkalarının büyükleri olacaksınız."[29]

Gençlik döneminde elde ettiği bilgi, tecrübe ve donanımlarıyla yılların verdiği olgunluğu birleştiren yaşlı, bu birikimini kendinden sonra gelen nesillere aktarmalıdır. Bu sayede gençliğe faydası dokunur. Onları yetiştirirken bir yandan da kendi itibarını artırır. O, toplumda kendisine danışılan, görüşlerine değer verilen kişiliği ile hem kendisi için hem de diğer insanlar için üretken ve faydalı bir bireydir. Zaten "ihtiyar", kelime olarak da "seçkin, seçilmiş, tecrübeli" anlamlarını çağrıştırmaktadır. İhtiyar, yeri geldiğinde devlet başkanlarının bile görüşlerine başvurduğu bilge kişiliktir. Tıpkı Hz. Ömer'in tartışmalı konularda yaşlı ve tecrübeli kadınlara görüşlerini almak üzere başvurduğu gibi...[30] Bazen de bir tas çorba ile insanların sevgisini kazanır. Ashâbdan bir kısmının zaman zaman ziyaret ettikleri bir nineleri, aralarındaki bu iletişimden hem kendisi mutludur hem de kendisini ziyarete gelenleri mutlu etmektedir. Bu nine cuma günleri onlar için özel bir yemek hazırlar, ashâb da cuma namazını kıldıktan sonra nineye gidip selâm verirler ve yemeğini yerlerdi. Ashâb için büyük bir mutluluk kaynağı olan bu durum[31] onların insanî ilişkilere ne kadar önem verdiğini de göstermektedir.

İnsan, birlikte yaşamanın gereği olarak çevresi ile sürekli irtibat hâlinde olmak, insanî ilişkilerini sürdürmek ister. Yaşlılık döneminde çevresine olan bağlılığı daha da artar. Bu dönemde yaşlıları sosyal ortamlardan uzaklaştırmak, dışlamak onları mutsuzluğa ve yalnızlığa itmek demektir. Hâlbuki Allah Resûlü, *"Beli bükülmüş ihtiyarlar, süt emen bebekler ve otlayan hayvanlar olmasa idi, üzerinize azap yağardı."*[32] buyurarak ağarmış

[27] HM6962 İbn Hanbel, II, 210.
[28] T1635 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 9; N3146 Nesâî, Cihâd, 26.
[29] DM563 Dârimî, Mukaddime, 46.
[30] MU1425 *Muvatta'*, Akdiye, 21.
[31] B6248 Buhârî, İsti'zân, 16.
[32] MK19305 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXII, 309; BS6483 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 486.

saçı, bükülmüş beli ile yaşlıların, içinde yaşadıkları toplum için bir rahmet kaynağı olduklarını, diğer insanların onlar sayesinde nimete kavuştuğunu bildirir. Bundan dolayı yaşlılara yapılacak ziyaretler onların kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlayacaktır. Özellikle eşlerini kaybetmiş ihtiyar kimseleri yahut da çocuklarından uzak kalmış anne babaları ziyaret etmek onları hayata bağlayacak, yalnızlığın sebep olacağı sıkıntı ve bunalımlara engel olacaktır.

Evlâtların, ihtiyarlamış anne babalarına kolayca ulaşabilecekleri hâlde onları ziyaret etmemeleri büyük bir vefasızlıktır. Peygamber Efendimiz, *"Rabbin rızası, anne babanın rızasına bağlıdır. Rabbin öfkesi ise anne babanın öfkesine bağlıdır."*[33] buyurarak, anne babayı hoşnut etmenin Allah'ı hoşnut etmek gibi olduğunu ifade etmiştir. İşte yaşlandıklarında onları hoşnut etmenin en güzel yolu da sık sık ziyaretlerine gitmektir. Peygamber Efendimizin, *"Akrabalarıyla ilişkisini kesen kimse cennete giremez."*[34] şeklinde koyduğu genel kural, elbette öncelikle anne baba için geçerli olacaktır. Anne ve babası yanında yaşlanıp da onlara hürmet ve ihsanda bulunmayan kimsenin durumunun ne derece vahim olduğunu anlatırken Sevgili Peygamberimiz, *"Burnu yere sürtünsün!"* buyurur. Ve bu sitem dolu ifadeyi üç defa tekrarlar. Ashâb, "Yâ Resûlallah, kimdir o?" diye sorunca Hz. Peygamber, *"Yanında annesi ile babasından biri yahut her ikisi ihtiyarlayıp da cennete giremeyen kişidir."*[35] açıklamasını yaparak cennete gitmeyi anne babanın hoşnutluğu ile ilişkilendirir.

Bu nedenle her geçen gün anne, baba, dede veya ninesinin yaşlılıklarına tanıklık eden insan, ilâhî buyruk gereği, özellikle yanında yaşlanan anne ve babasına hoş muamele etmeli, onlara karşı sorumluluk, hassasiyet, şefkat, destek ve yardımlarını artırmalıdır. *"...Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara 'Öf!' bile deme, onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: 'Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara merhamet et.'"*[36] âyet-i kerimesinde ifade edildiği gibi evlât, anne babasına bu şekilde bol bol dua edeceği gibi aynı zamanda anne babanın hayır dualarını da almaya çalışmalıdır. Çünkü onların duası reddolunmayacak dualar arasındadır.[37] Hatta sadece anne baba değil, diğer yaşlılar da duası kabul edilen kimseler arasındadır. Nitekim Peygamber Efendimiz, *"Allah Teâlâ, sünnete bağlı bir şekilde istikamet üzere yaşayan, saçları ağarmış ihtiyar bir Müslüman kendisine dua ettiğinde, kuşkusuz ona istediğini verme-*

33 T1899 Tirmizî, Birr, 3.
34 B5984 Buhârî, Edeb 11; M6521 Müslim, Birr, 19.
35 M6511 Müslim, Birr 10
36 İsrâ, 17/23-24
37 D1536 Ebû Dâvûd, Vitr, 29; T1905 Tirmizî, Birr, 7

mekten hayâ eder."[38] buyurarak ihtiyar kimselerin dualarının da kabul olunacağını ifade etmiştir. Yaşlı annesinin bütün ihtiyaçlarını gidererek onun hayır duasını almayı başaranlardan biridir Ebû Hüreyre. Ebû Hüreyre'nin annesi, ihtiyar hâlinde kendisine müşfik davranan oğluna şöyle dua eder: "Sen, yaşlı hâlimde bana nasıl iyilik ve ihsanda bulunduysan, Allah da sana öyle merhamet etsin."[39]

Anne babalar başta olmak üzere yaşlı kimselerin temizlik, iaşe, sağlık, giyim kuşam gibi ihtiyaçlarını gidermek her Müslüman için bir vazifedir. Nitekim Peygamber Efendimiz hayatı boyunca düşkün ve muhtaç kimselerin bakımlarını üstlenmiş,[40] Allah'ın kullarına olan yardım ve rızıklandırmasının zayıf kimseler hürmetine olduğunu[41] ifade etmiştir. Ayrıca ashâbına, anne babaya iyiliğin önemini vurgulamak için mağarada mahsur kalan ve aralarında anne babasına ikramda bulunmak için bütün geceyi ayakta geçiren üç kişinin hikâyesini özenle anlatmıştır.[42]

İhtiyarlara hürmet bir yönüyle de sosyal hayatı düzenlemeye yardımcı olur. Bir gün ihtiyarlayacak olan genç, yaşlılara hürmet göstermekle bu düzene katkıda bulunarak aslında kendi geleceğine de yatırım yapmaktadır. Allah Resûlü bu gerçeğe şöyle işaret eder: "*Bir genç, ihtiyar bir kimseye yaşından dolayı hürmet ederse, Allah da ona yaşlılığında kendisine hürmet edecek birisini hazırlar.*"[43] Küçüklerin büyüklere selâm vermesi[44] ve söz hakkının öncelikle büyüklere verilmesi,[45] bu düzeni sağlamaya yönelik uygulamalardır. Peygamberimiz, cemaatle namaz kılarken arkasında en yaşlılardan başlanarak saf tutulması gerektiğini bildirir. Uygulamanın gerekçesi ise dikkat çekicidir: "*Pazar yerlerindeki gibi karmakarışık olmaktan sakının!*"[46] Ayrıca o, namaz kıldırabilecek kişilerin yeterlilik açısından eşit olmaları durumunda, yaşı büyük olanın imam olmasını tavsiye ederek[47] yaşlıların toplum içerisindeki itibarını korur.

"*İhtiyar bir Müslüman'a, Kur'an'ın belirlediği sınırları aşmayan ve ondan uzak kalmayan bir Kur'an hafızına hürmet etmek ve adaletli devlet başkanına hürmet göstermek, Allah'a duyulan saygıdandır.*" buyuran[48] Peygamberimiz, bizzat yaşlılara hürmet etmeye özen göstermiştir. Bir gün kendisini görmek için yaşlı bir adam gelir, oradaki insanlar yaşlıya yer açmakta ağır davranırlar. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü, "*Küçüğümüze merhamet etmeyen ve büyüğümüzün saygınlığını kabul etmeyen bizden değildir.*" buyurur.[49] Bir keresinde de Allah Resûlü'ne içecek bir şey getirilir. Kendisi bundan bir miktar içtikten sonra âdeti olduğu üzere ashâb ile paylaşmak ister. Sağında genç

[38] ME5286 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 270.
[39] EM12 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 18.
[40] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M403 Müslim, İmân, 252.
[41] T1702 Tirmizî, Cihâd, 24; N3181 Nesâî, Cihâd, 43.
[42] M6949 Müslim, Rikâk, 100.
[43] T2022 Tirmizî, Birr, 75.
[44] B6231 Buhârî, İsti'zân, 4; T2704 Tirmizî, İsti'zân, 14.
[45] B3173 Buhârî, Cizye, 12; M4342 Müslim, Kasâme, 1.
[46] M974 Müslim, Salât, 123.
[47] M1534 Müslim, Mesâcid, 291.
[48] D4843 Ebû Dâvûd, Edeb, 20.
[49] T1920 Tirmizî, Birr, 15.

bir delikanlı olan amcasının oğlu İbn Abbâs,[50] solunda ise yaşlı kimseler bulunmaktadır. Allah Resûlü her zamanki gibi sağdan başlamak yerine yaşlılara hürmet gereği soldan başlamayı uygun görür ve bunun için İbn Abbâs'tan izin ister. Fakat o, "Hayır, vallahi yâ Resûlallah! Senden gelen nasibimi hiç kimseye bırakmam." cevabını verince Peygamberimiz elindeki tası onun eline bırakıverir.[51] Bu hadise, bir taraftan gençteki Peygamber sevgisini ve Hz. Peygamber'in sağdan başlama sünnetini gösterirken diğer taraftan onun yaşlılara olan ilgi ve saygısını ifade etmektedir.

İnsanların saygı, hürmet ve merhametine mazhar olan ihtiyar, yaşı ilerledikçe Allah'ın rahmetinden ve bağışlamasından daha da fazla nasiplenir. Yarattığı insanı çok iyi tanıyan Allah (cc),[52] insanı bu çağa ulaştığında bazı mükellefiyetlerden muaf tutmuş, bazı sorumlulukları da onun için hafifletmiştir. Örneğin Peygamberimiz, *"Biriniz insanlara namaz kıldıracak olursa, hafif tutsun. Çünkü içlerinde zayıf olanı, hasta olanı, yaşlı olanı var. Kendi kendine namaz kıldığında ise (namazını) istediği kadar uzatsın."* buyurmuştur.[53] Yahut Peygamberimiz yaşlandığı için hac yapamayan kişinin yerine bir başkasının hac yapmasına izin vermiştir.[54]

Kendi ihtiyaçlarını gideremeyecek derecede düşkün bir hâle gelmek ve yaşlılığın bunaklığa dönüşmesi ise istenilmeyen durumlardır.[55] Resûlullah bu hâle düşmemek için dualarında Rabbine şöyle yalvarır: *"...Allah'ım! Günahlarımı kar ve dolu suyu ile temizle ve beyaz elbiseyi kirden arındırdığın gibi kalbimi hatalardan arındır. Benimle hatalarımın arasını da doğu ile batının arasını açtığın gibi aç. Allah'ım! Tembellikten, bunaklık derecesinde yaşlılıktan, günahtan ve borçlu kalmaktan sana sığınırım."*[56]

[50] İF 1/282 İbn Hacer, [illegible] 1, 282
[51] B5620 Buhârî, Eşribe, 19; M5292 Müslim, Eşribe, 127
[52] Mülk, 67/14
[53] B703 Buhârî, Ezân, 62
[54] B1513 Buhârî, Hac, 1; N5396 Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 9
[55] B2823 Buhârî, Cihâd, 25; M6909 Müslim, Zikir ve duâ, tevbe ve istiğfar, 76
[56] M6873 Müslim, Zikir, 49; T3495 Tirmizî, Deavât, 76

YETİM
TOPLUMUN UHDESİNDEKİ EN AĞIR EMANET

عَنْ سَهْلٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِى الْجَنَّةِ هَكَذَا." وَأَشَارَ بِالسَّبَّابَةِ وَالْوُسْطَى، وَفَرَّجَ بَيْنَهُمَا شَيْئًا."

Sehl (b. Sa'd) anlatıyor:
"Resûlullah (sav), '*Ben ve yetime kol kanat geren kimse cennette böyle (yan yana) olacağız.*' buyurdu ve aralarını hafifçe açarak işaret parmağıyla orta parmağını gösterdi."
(B5304 Buhârî, Talâk, 25)

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ الأَشْجَعِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَنَا وَامْرَأَةٌ سَفْعَاءُ الْخَدَّيْنِ كَهَاتَيْنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ." وَأَوْمَأَ يَزِيدُ بِالْوُسْطَى وَالسَّبَّابَةِ. "امْرَأَةٌ آمَتْ مِنْ زَوْجِهَا ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ حَبَسَتْ نَفْسَهَا عَلَى يَتَامَاهَا حَتَّى بَانُوا أَوْ مَاتُوا."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ قَبَضَ يَتِيمًا بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَى طَعَامِهِ وَشَرَابِهِ أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ الْبَتَّةَ إِلاَّ أَنْ يَعْمَلَ ذَنْبًا لاَ يُغْفَرُ [لَهُ]."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"خَيْرُ بَيْتٍ فِي الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُحْسَنُ إِلَيْهِ. وَشَرُّ بَيْتٍ فِي الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُسَاءُ إِلَيْهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"اللَّهُمَّ إِنِّي أُحَرِّجُ حَقَّ الضَّعِيفَيْنِ: الْيَتِيمِ وَالْمَرْأَةِ."

Avf b. Mâlik el-Eşcaî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ben ve (karşılaştığı sıkıntılar ve bakımsızlık yüzünden) yanakları kararmış kadın kıyamet gününde şu ikisi (işaret parmağı ve orta parmak) gibi (yakın) olacağız. O kadın ki kocasının ölümü sebebiyle dul kalır da asil ve güzel olduğu hâlde çocukları yetişinceye ya da ölünceye kadar kendisini yetim çocuklarının bakımına hasreder (ve evlenmez)."* Bunu söylerken (Hz. Peygamber'in yaptığı gibi) râvi Yezîd de orta parmağı ile işaret parmağını birleştirerek işaret etti.

(D5149 Ebû Dâvûd, Edeb, 120, 121)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslümanlar arasında kim bir yetimi yiyecek ve içeceğini üstlenecek şekilde sahiplenirse, affedilmeyecek bir günah işlememişse, Allah onu mutlaka cennete koyar."*

(T1917 Tirmizî, Birr, 14)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslümanlar(ın evleri) arasında en hayırlı ev, içinde kendisine iyi davranılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar arasında en kötü ev ise, içinde kendisine kötü davranılan bir yetimin bulunduğu evdir."*

(İM3679 İbn Mâce, Edeb, 6)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ım, ben iki zayıfın; yetim ve kadının hakları konusunda (insanları) şiddetle uyarıyorum, onların haklarına el uzatılmasını (özellikle) yasaklıyorum."*

(İM3678 İbn Mâce, Edeb, 6; HM9664 İbn Hanbel, II, 440)

Uhud... Bir avuç Müslüman'ın, canlarını ve dünyevî tüm varlıklarını hiçe sayarak eteklerinde şehâdete koştukları dağ... O gün, daha sonra Okçular Tepesi olarak anılacak olan Ayneyn Tepesi de, Uhud Dağı da tanık oldu Hamza'nın, Nadr oğlu Enes'in, Akrabe'nin şehâdetlerine...

Nadr oğlu Enes. "Ah! Cennetin kokusu!" diye mırıldanan Enes... Dudakları titreyerek yanında duran arkadaşı Sa'd b. Muâz'a, "Uhud'un eteklerinde cennetin kokusunu duyuyorum," diyerek safları yaran Enes...[1]

Uhud nelere şahit olmuştu! Yarım urbalı Mus'ab b. Umeyr'e meselâ... Hani Abdurrahman seneler sonra bolluk içindeki bir iftar sonrasında onu hatırlayacak, boğazı düğüm düğüm olacaktı... Hâlbuki o zaman, yokluktan ayaklarına bile yetişmeyen urbasını kefen yapmışlardı Mus'ab'a... Hz. Hamza'nın kefeni de kısa gelmemiş miydi? Allah'ın aslanıydı o! Onun heybeti karşısında inançsızlar titrerdi. Herkes çekinirdi ondan. Allah Resûlü'nün amcasıydı o... Hamza'ydı o! Hamza da Mus'ab gibi son yolculuğuna ayakları kefeninden dışarıya çıkmış biçimde uğurlanacaktı demek ki...[2]

Ve Akrabe... Uhud'da ardında güzel saçlı bir çocuk bırakan Akrabe...

Çocuk hatırlıyordu, bir gün babasıyla Allah Resûlü'nün yanına gitmişlerdi. Allah Resûlü sormuştu ona, *"Yavrum, senin adın ne?"* diye... "Bahîr." demişti kekeleyerek. Bir rivayete göre ise "Hanîn.". *"Olmaz."* demişti Peygamber Efendimiz. Zira "Bahîr", zayıf, hasta ve mecalsiz demekti, "Hanîn" ise üzgün, dertli anlamına geliyordu. Bu ismi değiştiren Allah Resûlü ona, *"Bundan böyle senin adın Beşîr olsun."* demişti. Ne güzel addı bu! Neşeli, müjdelenmiş demekti, yüzlere ve gönüllere sevinç kaynağı olan...[3]

Allah Resûlü Uhud'dan dönüyordu. Hz. Peygamber'in karşısına dikilecek, babasını soracaktı Beşîr ona. Allah Resûlü'nün yanına vardı; "Babama ne oldu?" dedi. Allah Resûlü'nün ağzından, *"Baban şehit oldu. Allah ona rahmet etsin."* sözleri döküldü. Beşîr ağlıyordu...

Allah Resûlü durdu. Küçük bir çocuk için bekledi. Çünkü onun için çocuklar çok kıymetliydi. Beşîr ağlıyordu, babası ölmüştü... Allah Resûlü, *"Ağlama!"* diye teselli etti Beşîr'i. Sonra, *"Ben senin baban olayım, Âişe senin annen olsun istemez misin?"* dedi. Hiç düşünmeden "Evet, çok

1 T3200 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33
2 B4045 Buhârî, Megâzî, 17
3 KU 30862 Muttakî el-Hindî, Kenzü'l-ummâl, XIII, 298

isterim." dedi Beşîr.[4] Allah Resûlü, eliyle Beşîr'in saçlarını okşadı, kucakladı, bağrına bastı. Ne hoş bir tecellidir ki Allah Resûlü'nün ilgisi ve duası vesilesiyle Beşîr'in dilindeki kekemelik geçiverdi. Ayrıca Beşîr yaşlanıp da saçları ağardığı zaman Allah Resûlü'nün o gün mübarek elinin değdiği kısımlar hâlâ siyahtı.[5]

Allah Resûlü şehit yavrusu Beşîr'i kucaklamış, hayattaki yalnızlığını dağıtmış, ona yetim kaldığını unutturmuştu. "Yetim", Arapçada "yalnız, tek başına" demekti. "Yavaş giden, geride kalan" gibi bir mânâsı daha vardı yetimin. Yetim kelimesinin "gaflet ve şaşkınlıktan" geldiğini söyleyenler de vardı[6] ama Allah Resûlü'nün yanında gafil olunur muydu hiç?

İslâm'ın ilk yıllarıydı ve ardı ardına inen âyetler inananlara yetim hakkını hatırlatıyordu:

"Hayır, hayır! Yetime ikram etmiyorsunuz."[7]

"Seni yetim bulup da barındırmadı mı?"[8]

"Sakın yetimi aşağılama!"[9]

"Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayanı! İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir."[10]

Ca'fer... Peygamberimizin amcasının oğlu. Efendimiz ona "kardeşim" derdi.[11] Beklemişti Allah Resûlü. Ca'fer'in ailesine üç gün zaman vermişti, içlerindeki üzüntü gözyaşlarıyla aksın, biraz olsun sakinleşsinler diye. Babaları Mûte Savaşı'nda şehit düşmüştü.

Allah Resûlü, Ca'fer'in derin bir hüzne boyanmış olan evindeydi. *"Bugünden sonra kardeşime ağlamak yok."* diye söze başladı. Sonra, *"Getirin bana kardeşimin çocuklarını."* dedi. Ca'fer'in oğlu Abdullah, kendisi anlatıyor: "Bizi getirdiler, Allah Resûlü'nün karşısında dizildik. Kuş yavruları gibiydik." diye...[12]

Allah Resûlü, beklenmedik bir şey yaptı. Hayatın aktığına bir alâmet olsun, üzüntü ve kahırdan saçları darmadağın olmuş bu yetimlerin yüzleri açılsın, ışıl ışıl parlasın diye berber çağırdı. O an bir berberin çocukların saçını kesmesi en son düşünülecek şeydi sanki...

Allah Resûlü, çocukların saçlarını kestiriyordu, yarın bayrammış gibi...

Allah Resûlü'nün aralarını hafifçe açtığı işaret ve orta parmaklarını göstererek ashâbına seslenişi, tüm canlılığıyla gözlerimizin önünde duruyor: *"Ben ve yetime kol kanat geren kimse cennette böyle (yan yana) olacağız."*[13] Peygamber Efendimiz, gönüller anlasın, gözler canlandırsın diye dünyada bir yetimi kollayan, onun derdine ortak olup sofrasında yetimle ekmeğini

[4] İH1/302 İbn Hacer, *İsâbe*, I, 302.
[5] DT10/300 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, X, 300.
[6] LA55/4948 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, LV, 4948
[7] Fecr, 89/17
[8] Duhâ, 93/6.
[9] Duhâ, 93/9.
[10] Mâûn, 107/1-3
[11] D4192 Ebû Dâvûd, Teraccul, 13.
[12] N5229 Nesâî, Zinet, 57.
[13] B5304 Buhârî, Talâk, 25.

paylaşanların, cennette bu şekilde kendisinin yanı başında bulunacağını anlatıyor bize. Yetim Peygamber yetimlere sahip çıkıyor...

Allah Resûlü, babasını yitirmiş yavrulara kol kanat geren, her zorluğa rağmen onların üstüne titreyen, hatta onları kendisine tercih eden anneleri de unutmuyor: *"Ben ve (karşılaştığı sıkıntılar ve bakımsızlık yüzünden) yanakları kararmış kadın kıyamet gününde şu ikisi (işaret parmağı ve orta parmak) gibi (yakın) olacağız. O kadın ki kocasının ölümü sebebiyle dul kalır da asil ve güzel olduğu hâlde çocukları yetişinceye ya da ölünceye kadar kendisini yetim çocuklarının bakımına hasreder (ve evlenmez)."* buyuruyor.[14] Annesiz babasız büyümüş Allah Resûlü'nden daha iyi kim anlayabilir yetimleri...

Kalbinin katılığından dert yanan bir adama Peygamber Efendimizin *"Yetim(ler)in başını okşa, fakir(ler)i doyur!"* buyurduğu nakledilir.[15] Yetimin başını okşamak, kuşkusuz ona sevgi ve merhamet göstermenin yanı sıra kimsesizliğini unutturup ayakta durabilmesi için yardımcı olmak demektir. Bu noktada Allah Resûlü, *"Müslümanlar arasında kim bir yetimi yiyecek ve içeceğini üstlenecek şekilde sahiplenirse Allah onu mutlaka cennete koyar. Ancak affedilmeyecek bir günah işlemiş ise o başka."*[16] buyurarak, yetimleri sahiplenip, onlara kol kanat gerenlere cenneti muştular. Nitekim Kur'an da kendi ihtiyacı olduğu hâlde malını yetimle paylaşanları, gerçek anlamda iyilik yapan kimseler olarak tanımlar.[17] Hz. Peygamber'in eğitiminden geçmiş olan Abdullah b. Ömer'in, sofrasında bir yetim bulunmadan yemek yememeye özen göstermesi[18] bu konuda gösterilmesi gereken hassasiyeti ortaya koyması bakımından çarpıcı bir örnektir.

Diğer taraftan Resûl-i Ekrem, *"Müslümanlar arasında en hayırlı ev, içinde kendisine iyi davranılan bir yetimin bulunduğu evdir. Müslümanlar arasında en kötü ev ise içinde kendisine kötü davranılan bir yetimin bulunduğu evdir."*[19] buyurarak, yetime yapılan muamelenin iyi ya da kötü olmasının bir yuvanın iyi ya da kötü olmasını belirleyen önemli bir ölçüt olduğunu bizlere hatırlatmaktadır.

Yetimler önceliklidir. Bu çocukların bazısı şehit çocuklarıdır, bazısı annesini ya da babasını hastalığa, kazaya kurban vermiştir. Ve hatta kimileri de dünyanın değişik yerlerinde birilerinin dünyalık arzularına kurban edilmiş, daha çocukluklarını yaşayamadan şehirleri yıktığı kadar ruhları da tahrip eden savaşın soğuk yüzüyle karşılaşmıştır. Anneleri, babaları artık yanlarında değildir... Onlar sahip çıkılmayı herkesten çok hak ederler. Onlar Hz. Peygamber'in yanındaki Enes gibi olmayı arzularlar. On-

[14] D5149 Ebû Dâvûd, Edeb, 120, 121
[15] HM9006 İbn Hanbel, II, 387
[16] T1917 Tirmizî, Birr, 14.
[17] Bakara, 2/177.
[18] EM136 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 60.
[19] İM3679 İbn Mâce, Edeb, 6

lar Ümmü'd-Derdâ'nın yanındaki yetimler gibi, Allah Resûlü'nden müjde, müminlerden ilgi ve şefkat görmeyi umut ederler.

Kızı Fâtıma, yanında iki hanımla birlikte gelerek, savaş esirlerinden ev işlerinde kendilerine yardımcı olacak kadınlar tahsis etmesini istediklerinde, *"Bedir'in yetimleri sizden daha önceliklidir."* demişti Peygamber Efendimiz.[20] Onun, yetimi kollama ve gözetme arzusu, rivayetlerin arasından gönüllerimizin derinliklerine işlemelidir.

Allah Resûlü, *"Her türlü malda zekâttan başka ödenmesi gereken haklar da vardır."* buyurmuştur.[21] Yetimi gözetmek bizim yetimlere yaptığımız bir ikramın ötesinde, üzerimizdeki en büyük sorumluluklardandır. Allah Resûlü üzerimizdeki bu sorumluluğu şu âyeti okuyarak açıklamıştır: *"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir."*[22]

Yetim malı yemek ne büyük günahtır! Cana kıymak, iftira atmak gibi hususlarla beraber, insanlığı felâkete sürükleyen yedi büyük günahtan biri olarak Allah Resûlü'nün dilinde yer bulan bu günah,[23] tüyü bitmemiş yetimin hakkını gözeten yüksek bir inancın ve medeniyetin temsilcisi olarak bizler için affedilemez bir davranıştır. Bilakis bizler için anne ve babalarından birer yadigâr ve Allah'ın birer emaneti olan yetimleri gözetmek, cennete açılan kapıdır.

Yetim malı yemekten sakındıran bu uyarılarla birlikte, yetimin bakımıyla ilgilenen kişinin fakir olması hâlinde, ihtiyacı oranında bu maldan almasına müsaade edilmiştir.[24] Resûl-i Ekrem Efendimiz, kendisine gelip fakir olduğunu, fakat baktığı bir yetimi bulunduğunu söyleyen bir adama; israf etmemek, saçıp savurmamak ve malı kendi üzerine geçirmemek şartıyla o yetimin malından harcamada bulunabileceğini söylemiştir.[25]

Abdullah b. Abbâs'ın naklettiğine göre, *"Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız ergenlik çağına erişinceye kadar (onun malına) en güzel biçimde yaklaşabilirsiniz."*[26] âyeti ile *"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe*

[20] D2987 Ebû Dâvûd, Harâc, 19-20
[21] T659 Tirmizî, Zekât, 27.
[22] Bakara, 2/177.
[23] M262 Müslim, Îmân 145
[24] B4575 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 2, M7533 Müslim, Tefsîr, 10
[25] D2872 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 8, N3698 Nesâî, Vesâyâ, 11
[26] En'âm, 6/152

(cehenneme) gireceklerdir."[27] âyeti inince yanında yetim bulunanlar hemen Hz. Peygamber'in meclisinden ayrılıp o yetimin yemeğini kendi yemeklerinden, içeceğini de kendi içeceklerinden ayırmışlardı. Bu sefer de yetimin sofrasındaki yemeğinden bir miktar artmaya başladı. Yetimin malını haksız yere yemeyelim diye onlar kalan yemeği de saklıyorlardı. Ama bu yemek beklediği için bozuluyordu. Bu durum ashâba zor gelmeye başladı. Olanı biteni Allah Resûlü'ne anlattılar. Çok geçmedi ki, *"Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, işleri bozanla düzelteni bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi de zahmet ve meşakkate sokardı. Çünkü Allah güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir."*[28] âyet-i kerimesi indi. Bunun üzerine sahâbe-i kirâm yetimlerin yiyeceklerini kendi yiyecekleriyle, içeceklerini de kendi içecekleriyle karıştırdılar.[29]

Sahâbenin bu hassasiyeti, Peygamber Efendimizin cennette kendisine komşu olacağını müjdelediği[30] "kâfilü'l-yetîm" yani yetime kol kanat geren kimse olmak içindi. Sözlüklerde "kâfil" kelimesi kefalete bağlanıyor ve her ikisi de "kifl"e dayanıyor. "Kifl" ise eyer, elbise, kat, pay ve savaşta firar etmek için arkada kalanlar demektir.[31] Aslında bu hâliyle hadiste kullanılması son derece manidar bu kelimenin... Yetime kol kanat geren, yemeyip yediren, giymeyip giydiren demektir kâfilü'l-yetîm...

Yetim babası, yetimi kendi çocuklarından ayırmadan kol kanat geren anne, yetim yavrunun hayattaki nasibine tutunması için vesile olur. Onu soğuk kış gecelerinde sevgi ve şefkat yumuşaklığıyla sarmalayan elbise olur ... Karşılıksız değildir bu. Zira yetime arka çıkan kişi, *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve Peygamberi'ne iman edin ki, size rahmetinden iki kat pay versin, size kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur versin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."*[32] âyetinde geçen ve "kifleyn" diye ifade edilen *"iki kat pay"*ın talibidir artık...

Allah Resûlü, *"Allah'ım, ben iki zayıfın, yetim ve kadının hakları konusunda (insanları) şiddetle uyarıyorum, onların haklarına el uzatılmasını (özellikle) yasaklıyorum."*[33] buyurmuştur. Yetime her yönden baba olmak, analık etmek gerekir. Kefalet, malî, mânevî, sosyal pek çok yönü olan bir görevler zinciridir. Bu kapsamda yetimin malı korunmalıdır. Yetimin malına, doğrudan zarar vermek bir yana, zarar verebilme ihtimali olan durumlara karşı bile uyanık olmak gerekir. Nitekim Allah Resûlü'nün malî konularda yeterli görmediği Ebû Zerr'i, yetimin malına velî olmaması için uyardığı nakledilmektedir.[34]

[27] N[illegible], 4/1[illegible]
[28] Bakara, 2/220
[29] D2871 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, [illegible]
[30] B5304 Buhârî, [illegible], 25
[31] LA42/3905 İbn Manzûr, [illegible], XX, [illegible]
[32] Hadîd, 57/28
[33] İM3678 İbn Mâce, Edeb, [illegible]; HM9664 İbn Hanbel, II, [illegible]
[34] M4720 [illegible]; D2868 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, [illegible]

Allah Resûlü yetimin malının, ona bakan kişi tarafından yetimin geleceği için işletilmesini, eriyip gitmesine ve tükenmesine izin verilmeksizin nemalandırılmasını istemiştir. Efendimiz, *"Dikkat edin! Kim malı olan bir yetimin velisi olursa, o malı ticarette değerlendirsin ve onu (çoğalmadığı için) zekâtın yiyip tüketmesine terk etmesin."*[35] buyurur. Sahâbe-i kirâm da bu tavsiyeye kulak vermişler, bunu bir ilke olarak benimsemişlerdir. Meselâ Hz. Ömer, eriyip gitmemesi için yetim malının çalıştırılması üzerinde ısrarla durmuştur.[36] Hz. Âişe'nin de, kendi uhdesindeki yetim mallarının işletilmesi doğrultusunda hareket ettiği bilinmektedir.[37]

Hz. Peygamber'in, *"Ergenlik çağına geldikten sonra yetimlik yoktur."*[38] ifadesi, yetimliğin ne zaman bittiğine dair sınırı belirlemektedir. Ancak buradaki "ergenlik çağına ulaşmak" ifadesinden maksat, hakikî anlamda çocuğun ergenliğe adım atması mıdır? Yoksa bunun başka bir izahı var mıdır?

İbn Abbâs'a, "Yetimlik ne zaman biter?" diye sorulduğunda, "Ömrüme yemin ederim ki, adam vardır, sakalı çıkar da hâlâ kendi hakkını almaktan âciz, kendi namına bir şey vermekten âcizdir. İşte kişi kendi hakkını alacağında başkalarının alışverişi gibi doğru ve yeterli davranabiliyorsa, artık o zaman yetimlik durumu sona ermiş demektir." diye cevap verir.[39]

Kur'an da evlilik çağına gelinceye kadar yetimlerin gözlemlenip kendi ayakları üzerinde durup duramayacaklarının iyice anlaşılması, nihayet hayata atılabilecek bir hâle geldiklerinde mallarının kendilerine teslim edilmesi istenir.[40]

Elinden tutulup hayata hazırlanmayı bekleyen yetim bir yavru, duygusal, bedensel ve zihinsel yönden korunup kollanmaya muhtaç bir emanettir. Bu yüzden Allah ve Resûlü, tıpkı kadınlar ve köleler gibi toplumun en hassas ve kırılgan kesimlerinden biri olan yetimler hakkında da son derece dikkatli davranılmasını istemişlerdir. İnsanoğlu en büyük mutluluğun servet, makam ve kudret gibi değişken ve aldatıcı şeylerde olmadığının farkına vardığında, bir çocuğun gözlerindeki ışıltının her şeyden daha kıymetli olduğunu hissedecektir. İşte o vakit, *"Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir."*[41] âyeti, hayatımızda hak ettiği yeri almış olacaktır.

[35] T641 Tirmizî, Zekât, 15.
[36] MU592 *Muvatta'*, Zekât, 6.
[37] MU594 *Muvatta'*, Zekât, 6.
[38] D2873 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 9
[39] M4684 Müslim, Cihâd ve siyer, 137.
[40] Nisâ, 4/6
[41] Bakara, 2/220.

TOPLUMSAL HAYAT
İNSAN İNSANA BİRLİKTE YAŞAMAK

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهَا قَالَتْ:...قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ مِنْ شَرِّ النَّاسِ مَنِ اتَّقَاهُ النَّاسُ لِشَرِّهِ."

Hz. Peygamber'in (sav) eşi Hz. Âişe'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İnsanların en kötüsü, şerrinden dolayı insanların kendisinden çekindiği kimsedir."
(MU1639 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 1)

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ ﷺ قَالَ: أَمَرَنَا النَّبِيُّ ﷺ بِسَبْعٍ:
بِعِيَادَةِ الْمَرِيضِ، وَاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ، وَتَشْمِيتِ الْعَاطِسِ، وَنَصْرِ الضَّعِيفِ، وَعَوْنِ الْمَظْلُومِ، وَإِفْشَاءِ السَّلَامِ، وَإِبْرَارِ الْمُقْسِمِ...

عَنْ عَائِشَةَ؛ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهَا:
"إِنَّهُ مَنْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنَ الرِّفْقِ، فَقَدْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنْ خَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَصِلَةُ الرَّحِمِ، وَحُسْنُ الْخُلُقِ، وَحُسْنُ الْجِوَارِ يَعْمُرَانِ الدِّيَارَ، وَيَزِيدَانِ فِي الْأَعْمَارِ."

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ، مَثَلُ الْجَسَدِ، إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ، تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"الْمُؤْمِنُ مَأْلَفٌ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ."

Berâ' b. Âzib (ra) şöyle demiştir: "Peygamber (sav) bize şu yedi şeyi emretti: *Hastayı ziyaret etmek, cenazeyi (kabre kadar) takip etmek, aksırana Allah'tan rahmet dilemek, zayıfa yardım etmek, mazluma yardım etmek, selâmı yaymak ve yemin edenin yeminini tasdik etmek.*"

(B6235 Buhârî, İsti'zân, 8)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) ona şöyle buyurmuştur: *"Rıfktan (yumuşak davranmaktan) nasibi verilen kimseye, dünya ve âhiret iyiliklerinden de nasibi verilmiştir. Sıla-i rahim (akrabalık ilişkilerini gözetmek), güzel ahlâk ve iyi komşuluk, beldeleri mâmur (yaşanır) hâle getirir ve ömürleri uzatır."*

(HM25773 İbn Hanbel, VI, 159)

Nu'mân b. Beşîr'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müminler birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*

(M6586 Müslim, Birr, 66)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mümin cana yakındır. (İnsanlarla) yakınlık kurmayan ve kendisiyle yakınlık kurulamayan kimsede hayır yoktur."*

(HM9187 İbn Hanbel, II, 400)

Allah Resûlü'nün ashâbından biri, güzel bir vadiden geçiyordu. Vadide suyu tatlı bir dere vardı. Suyun tadı çok hoşuna gitmişti. Karşılaştığı manzaradan da oldukça etkilenmişti. "Keşke insanlardan uzaklaşıp şu vadiye yerleşsem!" demekten kendini alamadı. Fakat hemen ardından Hz. Peygamber hatırına geldi ve onun izni olmadan böyle bir şey yapamayacağını düşündü. Bunun üzerine Resûlullah'a giderek durumu anlattı. Allah Resûlü kendisini dinledikten sonra ona böyle bir şey yapmamasını söyledi. Çünkü kısa bir süre de olsa Allah yolunda insanlarla omuz omuza verip cihad etmek, tek başına yıllarca namaz kılıp kendini ibadete vermekten daha faziletliydi.[1]

Dini yaşamak, bir köşeye çekilip yalnızca Allah'a olan sorumluluklarını yerine getirmekten ibaret değildir. Aksine din, kişiden Allah'a karşı görevlerini yaparken bir taraftan da insanlarla ve diğer canlılarla olan ilişkilerini gözetmesini talep eder. Nitekim insanın imtihanını anlamlı kılacak ve onun sonucunu etkileyecek en önemli hususlardan birisi de budur. Dolayısıyla İslâm'da ruhbanlık gibi kişiyi toplumdan tecrit eden bir yaşama tarzı tasvip edilmemiştir. Bu yüzdendir ki Allah Resûlü, kendisini ibadete verip ailesini ihmal ettiği için eşi Havle bnt. Hakîm tarafından Hz. Âişe'ye şikâyet edilen Osman b. Maz'ûn'u da, *"Ey Osman! Bize ruhbanlık emredilmedi. Bende senin için bir örnek yok mu? Vallahi, Allah'tan en çok korkanınız ve O'nun koyduğu sınırları en çok gözeteniniz benim!"* diye uyarmıştır.[2]

İnsanlardan uzakta tek başına hayat sürmek kişinin yaratılışına aykırı bir durumdur. Zira insanoğlu zayıf yaratılmıştır.[3] Diğer canlılardan farklı olarak, yaşamını sürdürebilmesi için insanlarla hem maddî hem de mânevî açıdan karşılıklı ilişki içerisinde olmaya ihtiyacı vardır. Aksi takdirde varlığını sürdüremez. Bu yüzden ona, "birbiriyle ünsiyet, ilişki kuran" anlamına gelen "insan" adı verilmiştir. İslâm, bireyi olduğu kadar toplumu da dikkate alan sosyal uzanımlı bir dindir. İslâm'ın bu boyutu, inanç, ibadet, ahlâk ve insanî ilişkilerin hepsinde açıkça görülmektedir. *"Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık..."*[4] buyurarak insanın sosyal yönüne işarette bulunan Yüce Allah, emir ve yasaklarını bildirirken hem

[1] T1650 Tirmizî, Fedâilu'l-cihâd, 17; HM10796 İbn Hanbel, II, 524
[2] HM26418 İbn Hanbel, VI, 226.
[3] Nisâ, 4/28
[4] Hucurât, 49/13.

bireyi hem de toplumu gözetmiş ve insana sosyal bir varlık olduğunu her fırsatta hatırlatmıştır.

Allah Teâlâ, ilk vahiy tecrübesinin tedirginliği ile örtüsüne bürünen elçisine, daha peygamberliğinin başlangıcında kalkıp topluma karışmayı, çevresini uyarmayı emretmişti.[5] Bundan böyle Allah'ın Elçisi'nin omuzlarına, en yakınlarından hiç tanımadığı uzak kabilelere kadar toplumun tüm fertlerine karşı ağır bir sorumluluk yüklenmişti. İnsanlığa kim olduklarını, kimden gelip kime gideceklerini anlatacak, davetine icabet edenlere adımlarını nasıl doğru atacaklarını öğretecekti. Artık evde, mescitte, sokakta, çarşıda veya savaş meydanında insanları görüp gözetiyor, Rabbinden öğrendiklerini birlikte yaşadığı, hemhâl olduğu insanlara öğretiyordu. Yüce Nebî, kalplerinde yer eden sorumluluk duygusunu "emanet" diye adlandırıyor,[6] dolayısıyla imandan kaynaklanan ve aralarında bir ünsiyet, bir yakınlaşma peyda eden bu duyguya sahip çıkmalarını müminlere telkin ediyordu. Buna göre insan ilişkileri, müminin kendi nefsinden başlayan ve dünyanın en ücra köşesindeki kişiye kadar uzanan bir görevler bütünüydü.

Emanetin en ağırını Resûlullah üstlenmişti. O, hem diğer insanlar gibi bir beşer hem de onlardan farklı olarak Allah'tan vahiy alan yani devamlı surette O'nunla iletişim hâlinde olan bir Peygamber'di. Bir yandan yaşadığı toplumun bir ferdi olarak beşerî ilişkilerini devam ettiriyor, diğer yandan bazı vakitleri Rabbine ibadete ayırıyordu. Kendi hayatında neyi yaşıyor, nasıl uyguluyorsa insanlara da onu tavsiye ediyordu. İçinde yaşadığı toplumun lideriydi; etrafındakiler yüzüne baktıkları zaman saygıdan içleri ürperirdi.[7] Ama Mescid-i Nebevî inşa edilirken[8] ya da savaş için hendekler kazılırken herkesle beraber çalışmış ve herkes gibi o da yorulmuştu.[9] İnsanlardan gelecek herhangi bir zahmetten çekindiği olmamıştı. Gerektiğinde bir devlet başkanı sıfatıyla ashâbının ödeyemediği borçları karşılamıştı.[10] Her seviyeden insana kapısı açıktı. Soru sorana cevap verir,[11] hâlini arz edenin ihtiyacını görmeye çalışırdı.[12] Hatta Medine'deki cariyelerden herhangi biri ihtiyacını bildirmek üzere ona gelir, elinden tutup onu istediği yere kadar götürür, Resûlullah da onun elini bırakmazdı.[13]

İnsanlarla hep iç içe olan Hz. Peygamber, aynı şekilde ümmetinin de başkalarıyla iyi ilişkiler içinde olmasını istiyordu. Ashâbına, *"insanların vereceği eza ve cefaya katlanmayı"*,[14] ama *"kimseye eziyet etmemeyi"* hayatlarının temel düsturu olarak öğütlemişti. Nitekim o Müslüman'ı, *"elinden ve dilinden Müslümanların selâmette olduğu"*; mümini ise *"insanların canları ve*

[5] Müddessir, 74/1-2
[6] B6497 Buhârî, Rikak, 35
[7] M321 Müslim, İmân, 192.
[8] B3906 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 45
[9] B6414 Buhârî, Rikak, 1
[10] B2399 Buhârî, İstikrâz, 11; M4159 Müslim, Ferâiz, 15.
[11] B63 Buhârî, İlim, 6.
[12] M5359 Müslim, Eşribe, 172.
[13] HM12811 İbn Hanbel, III, 174.
[14] T2507 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 55.

malları hususunda kendilerine zarar vermeyeceğinden emin oldukları" kimse olarak tanımlamıştı.[15] Buna göre inanan insan, imanının bir gereği olarak toplumda huzursuzluğa ve zarara neden olacak her türlü davranıştan uzak kalmalıydı. Bu doğrultuda Hz. Peygamber, mescit veya çarşı gibi kalabalık mekânlara girerken yanında ok bulunan kimselerin oklarının uçlarını tutmak suretiyle ihtiyatlı davranmalarını, yanlışlıkla da olsa başkalarına zarar vermekten kaçınmalarını tavsiye etmişti.[16]

Allah Resûlü imanın yetmiş küsur kısmının bulunduğunu, bunların en aşağısının yoldan geçenlere zarar verecek şeyi ortadan kaldırmak olduğunu söylerken[17] de aynı hakikate işaret etmişti. *"Zandan sakının! Çünkü zan, sözün en yalanıdır. Birbirinizin eksikliğini bulmaya çalışmayın, birbirinizin özel ve mahrem hayatını da araştırmayın. Birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırtınızı dönmeyin (küsmeyin), birbirinize kin ve nefret de beslemeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"*[18] buyururken, insanların birbirine güvenini yok eden davranışlardan şiddetle sakınılmasını emretmişti. Hz. Peygamber bu esası ihlâl eden hakkında ise şöyle buyurmuştu: *"İnsanların en kötüsü, şerrinden dolayı insanların kendisinden çekindiği kimsedir."*[19]

Resûlullah'ın öğrettiği muamele tarzı, aslında Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin!"*[20] diye kendisini öven Rabbinin kullarına muamelesi idi. Âlemlerin Rabbi "Rahmân" idi ve O, merhameti kendi zâtına farz kılmıştı.[21] "Rahîm" idi, kullarına açtığı rahmet ve lütuf kapıları sayısızdı.[22] O'nun âlemlere rahmet olarak gönderdiği elçisi[23] de sosyal ilişkilerin koparılmasını asla istemez aksine daha da sağlamlaştırılmasını tavsiye ederdi. Hatta bu konuda yapılan iyiliklerin karşılıklı olmasının da ötesinde bir ahlâkî tutum sergileyerek gelmeyene gitmeyi, vermeyene vermeyi, zulmedeni affetmeyi, yani her hâlükârda lütufkâr olmayı öğütlemişti.[24]

Resûlullah, sadece kendi rahatını düşünen bencilce bir hayat tarzından ashâbını ısrarla sakındırmıştı. Müminler sadece "ben nasıl rahat ederim"e göre değil, "nasıl rahat ettiririm"e göre de hayatlarını tanzim etmeliydi. Kardeşinin ihtiyacını gözetmek ve sıkıntılı gününde onun yanında olmak, bir mümin için hayat tarzı hâline gelmeliydi. Nitekim sahâbeden Berâ' b. Âzib, "Peygamber (sav) bize şu yedi şeyi emretti: Hastayı ziyaret etmek, cenazeyi (kabre kadar) takip etmek, aksırana Allah'tan rahmet dilemek, zayıfa yardım etmek, mazluma yardım etmek, selâmı yaymak ve yemin edenin yeminini tasdik etmek."[25] derken, Hz. Peygamber'in ashâbını sosyal hayatın gerekleri konusunda eğitmek için ne kadar hassas davrandığı-

15 T2627 Tirmizî, Îmân, 12
16 B452 Buhârî, Salât, 67; M6665 Müslim, Birr, 124
17 M153 Müslim, Îmân, 58.
18 B6064 Buhârî, Edeb, 57
19 MU 1639 *Muvatta'*, Husnü'l hulk, 1
20 Kalem, 68/4.
21 En'âm, 6/12
22 Nahl, 16/18
23 Enbiyâ, 21/107.
24 HM17589 İbn Hanbel, IV, 159.
25 B6235 Buhârî, İsti'zân, 8

nı ortaya koyuyordu. Resûlullah'ın öğrettiği toplumsal ahlâka göre gücü yeten müminler, gücü yetmeyenlerin hizmetinde olmalıydı. Hz. Peygamber, *"Dul bir kadının ve fakirin işleri için koşturan kimse, Allah yolunda cihad eden yahut geceyi namazla gündüzü oruçla geçiren kimse gibidir."*[26] buyurarak, hizmet ehli olmanın Hak katındaki kıymetini bildirmişti. Nitekim insanların en hayırlısı, onlara en faydalı olandı.[27]

Diğer taraftan insanların hizmetinde olmak, maddî imkânlara bağlı olmaksızın her müminin hayatını kuşatabilecek bir olguydu. Allah Resûlü, *"İki kişinin arasında adaletle karar vermen bir sadakadır. Hayvanına binmek isteyen bir kimseyi hayvana bindirmen yahut eşyasını hayvana yüklemen bir sadakadır. Güzel söz bir sadakadır. Namaza giderken attığın her adım bir sadakadır. İnsanlara eziyet veren şeyleri yoldan kaldırman (bile) bir sadakadır."*[28] diyordu. Zira sadaka ismi altında zikredilen bütün bu hususlar, aslında insanlara olan sadakat ve samimiyetin birer göstergesiydi. Toplum içinde yaşadığımıza göre, her hâlükârda diğer insanların da maslahatını dikkate almak gerekiyordu. Nitekim Efendimiz ashâbına, *"Gözü (harama bakmaktan) sakınmak, rahatsızlık verecek şeyleri ortadan kaldırmalarını, selâma karşılık vermelerini, (insanları) iyiliğe davet edip kötülükten sakındırmak suretiyle kenarına oturdukları yolun dahi hakkını vermelerini"* tembihlemişti.[29]

Resûlullah, insan ilişkilerinde öncelikle en yakındakilerin gözetilmesini ısrarla vurguluyordu. Nitekim Allah yolunda cihad etmek üzere kendisinden izin isteyen bir adamın anne babasının kendisine muhtaç hâlde olduklarını öğrenince, *"Öyleyse onlar için cihad et (çaba göster)."* buyurmuştu.[30] Sadakaların da öncelikle ihtiyaç sahibi aile fertlerine ve akrabalara verilmesi gerektiğini beyan etmişti.[31] *"Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı şekilde davrananlarınızdır."*[32] buyururken, Müslümanların başkalarından önce en yakındakilerle iyi ilişkiler kurması gerektiğini vurgulamıştı. Kişinin yakın çevresini oluşturan komşularla ilişkilerine de özen göstermesi gerekiyordu. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi, komşusuna eziyet etmemeli[33] aksine onunla iyi ilişkiler kurmalıydı. Nitekim şehirleri gerçek anlamda yaşanılabilir ve müreffeh kılan şey, sağlıklı bir zemine oturmuş insan ilişkileriydi. Bu nedenle Sevgili Peygamberimiz, eşi Hz. Âişe'ye şöyle demişti: *"Rıfktan (yumuşak davranmaktan) nasibi verilen kimseye, dünya ve âhiret iyiliklerinden de nasibi verilmiştir. Sıla-i rahim (akrabalık ilişkilerini gözetmek), güzel ahlâk ve iyi komşuluk, beldeleri mâmur (yaşanır) hâle getirir ve ömürleri uzatır."*[34] Yani insanlarla kurulan iyi ilişkiler, kişiye daha huzurlu

[26] B5353 Buhârî, Nafakât, 1.
[27] MB129 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, I, 365.
[28] M2335 Müslim, Zekât, 56.
[29] B2465 Buhârî, Mezâlim, 22, M5563 Müslim, Libâs ve zînet, 114.
[30] B3004 Buhârî, Cihâd, 138; M6504 Müslim, Birr, 5.
[31] B1426 Buhârî, Zekât, 18; M2313 Müslim, Zekât, 41
[32] T3895 Tirmizî, Menâkıb, 63; İM1977 İbn Mâce, Nikâh, 50.
[33] B5185 Buhârî, Nikâh, 81; M174 Müslim, İmân, 75.
[34] HM25773 İbn Hanbel, VI, 159.

ve bereketli bir hayat bahşeder. Bu sayede insanlar yaşama sevincini elde ederler ve böylece hem bu dünyada hem de âhirette mutlu olurlar.

Mümin kulun diğer insanlara karşı sorumluluğu ve onlarla ilişkisi sadece yakın çevresi ile sınırlı değildi. Resûlullah kimsesize ve yolda kalana sahip çıkmanın da Müslümanların vazifesi olduğunu bildirmiş, nitekim bir defasında perişan kıyafetlerle huzuruna varan Mudar kabilesinden bir grup bedevîye yardım için Medinelileri seferber etmişti.[35] Müslümanlar için sosyal hayat, içinde yaşadıkları bütün toplumu kapsamaktaydı. Allah Resûlü erkek, kadın, çocuk, köle ya da hizmetçi ayrımı yapmadan herkesi sosyal hayatın parçası olarak görmekteydi. Bu noktada, kadınların cemaatle namaza katılmalarını teşvik eder,[36] onların eğitim ve öğretimlerine özel zaman ayırırdı.[37] Yolda yürürken çocuklara rastladığında onlara selâm verir,[38] yanaklarını okşardı.[39] Köle ve hizmetçilerin insanların kardeşleri olduğunu hatırlatır, onlara yediğinden yedirmeyi, giydiğinden giydirmeyi tavsiye ederdi.[40] Nitekim o, bir zamanlar köle olan Bilâl-i Habeşî'ye Peygamber müezzini olma şerefini yaşatmıştı.

Hz. Peygamber Müslüman olmayanları da toplumun birer ferdi olarak dikkate alırdı. Bu nedenle iman ehli olmasalar da müminlerin gayri müslimlere karşı Allah katında sorumlu olduklarını hatırlatmıştı. O, İslâm toplumunun koruması altında yaşayan bir gayri müslimin canına kast edenin, âhirette kırk yıllık mesafeden dahi duyulan cennetin kokusunu duyamayacağını bildirmişti.[41] *"Allah sizinle din uğruna savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz."*[42] âyet-i kerimesi gereğince, savaş hâli dışındaki zamanlarda onlarla en güzel şekilde medenî ilişkiler kurmayı tavsiye etmişti.

Sosyal hayat, kişiye çeşitli haklarla birlikte sorumluluklar da getirir. Dolayısıyla insanın kendisi kadar başkalarını da dikkate alması, sınırlarının farkında olması ve toplum içerisinde ona göre hareket etmesi gerekir. Hz. Peygamber bu sorumluluk bilincini, toplumun farklı kesimlerini temsil eden gemi hadisiyle ifade etmiştir. Buna göre gemiyi paylaşanların bir kısmı üst tarafında, bir kısmı da alt tarafında yolculuk etmeye hak kazanmıştır. Alttakiler geminin altında kapalı hâlde olduklarından su ihtiyaçlarını karşılamak için yukarıdakileri rahatsız etmemek amacıyla bulundukları yerden bir delik açmak isterler. Bu durumda yukarıda bulunanlar aşağıdakileri kendi hâline bırakır da gemiyi delmelerine izin verirlerse gemidekilerin tamamı helâk olur. Fakat onlara engel olurlarsa hem onlar

[35] M2351 Müslim, Zekât, 69
[36] M991 Müslim, Salât, 137.
[37] B7310 Buhârî, İ'tisâm, 9; M6699 Müslim, Birr, 152
[38] M5665 Müslim, Selâm, 15
[39] M6052 Müslim, Fedâil, 80.
[40] B30 Buhârî, Îmân, 22, M4313 Müslim, Eymân, 38.
[41] B3166 Buhârî, Cizye, 5
[42] Mümtehine, 60/8.

hem de kendileri kurtulur.[43] Peygamberimiz bu gemi hadisiyle, hayattaki sosyal oluşum ve katmanları çok veciz bir şekilde ifade etmişti. Gemiyle kastedilen, aile, mahalle, köy, belde, şehir, ülke ve nihayetinde en geniş anlamda dünyaydı. Üsttekilerden maksat yönetenler, zenginler, işverenler, güçlüler veya ilim sahibi olanlar, alttakiler ise yönetilenler, fakirler, işçiler, işsizler, güçsüzler veya cahillerdi. Açılan delik de sosyal hayatı olumsuz etkileyen hırsızlık, yolsuzluk, rüşvet gibi her türlü gayri meşru yolu temsil ediyordu. Nitekim Müslümanları sorumluluklarının farkında olan "örnek bir toplum" oluşturmakla yükümlü kılan Allah Teâlâ,[44] Kur'an'da şöyle buyuruyordu: *"Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız..."*[45]

Her ne kadar Resûlullah'ın sünnetinde insan ilişkileri bir sorumluluk zinciri olarak tarif edilse de bu sorumluluk, katı bir vazife ahlâkı anlayışına değil, imandan kaynaklanan ülfet, ünsiyet ve muhabbete dayalıydı. Hz. Peygamber, *"Müminler birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."*[46] benzetmesi ile bu durumu en güzel şekilde dile getirmişti. Ona ne kadar değer verdiğini göstermek için çocuğun kuşunun hatırını sormak,[47] muhabbete sebep olacak şekilde aile fertleriyle şakalaşmak,[48] onlarla güzel vakit geçirmek,[49] dostlarla muhabbet edip eski günleri yâd etmek,[50] karşısındaki insana onu sevdiğini söylemek,[51] yeni bir arkadaş edinirken ona hem kendisinin hem de babasının ismini sormak,[52] sadece tanıdığına değil tanımadığına da selâm vermek,[53] Hz. Peygamber'in yaptığı ya da yapılmasını hoş karşıladığı davranışlardı. Resûlullah, toplumsal kaynaşmaya hizmet etmesi sebebiyle hem bayramlarda oyun ve eğlencelerin[54] hem de diğer zamanlarda ok, at ve deve yarışı gibi yarışların[55] tertip edilmesine de müsaade ederdi.

Sosyalleşmede ibadetlerin de önemli bir rolü vardır. Allah Resûlü'nün Medine'de ilk işi bir mescit yapmak ve herkesi orada toplamak olmuştur. O, günde beş kez insanları bir araya getiren camiyi sosyal hayatın merkezine yerleştirmiştir. Böylece namaz, inananları her türlü kötülük ve hayâsızlıktan alıkoyarak[56] ahlâken güzelleştirdiği gibi onların birbirleriyle kaynaşmalarına ve iletişim hâlinde olmalarına da vesile olmuştur. Hz. Peygamber, ashâbını namazı yalnız kılmaktan ziyade cemaatle kılmaya teşvik etmiş,[57] kadınların cemaate katılmalarına engel olunmamasını[58] ve bayram namazlarına kadın erkek, büyük küçük herkesin iştirak etmesini, o günün coşkusunu paylaş-

[43] B2493 Buhârî, Şirket, 6.
[44] Bakara, 2/143.
[45] Âl-i İmrân, 3/110
[46] M6586 Müslim, Birr, 66
[47] B6129 Buhârî, Edeb, 81, M5622 Müslim, Âdâb, 30.
[48] M732 Müslim, Hayız, 46; N414 Nesâî, Gusül, 10.
[49] D2578 Ebû Dâvûd, Cihâd, 61.
[50] N1359 Nesâî, Sehiv, 99.
[51] D5125 Ebû Dâvûd, Edeb, 112-113
[52] T2392 Tirmizî, Zühd, 53.
[53] B12 Buhârî, Îmân, 6; M160 Müslim, Îmân, 63.
[54] B2906 Buhârî, Cihâd, 81; M2065 Müslim Salâtu'l-ideyn, 19.
[55] T1700 Tirmizî, Cihâd, 22; N3615 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 14.
[56] Ankebût, 29/45.
[57] B645 Buhârî, Ezân, 30; M1521 Müslim, Mesâcid, 282.
[58] D565 Ebû Dâvûd, Salât, 52; DM1309 Dârimî, Salât, 57.

masını istemiştir.[59] Nitekim görme engelli sahâbî İbn Ümmü Mektûm, cemaatle namaza gelemeyeceğini belirterek kendisinden izin istediğinde de Resûlullah, ona ezanı işitip işitmediğini sormuş ve olumlu cevap alınca cemaate gelmesini söylemişti.[60] O, engelli dahi olsa hiç kimsenin sosyal hayattan kopmasını, toplumdan uzak kalmasını istememiştir.

Kur'an'da pek çok defa namazla birlikte zikredilen zekât ibadeti, toplumun farklı kesimleri olan zenginler ve fakirler arasındaki uçurumu ortadan kaldırmayı hedefliyor, insanın bencillik duygusunu körelten yardımlaşma ve paylaşma bilincini yerleştiriyordu. İftar sofralarında zenginle fakiri bir araya getiren oruç ibadeti ise bir lokma ekmeğe dahi muhtaç kimselerin hâlinden anlamaya vesile olduğu kadar kişiyi, insanlara karşı her türlü sözlü ve fiilî kötülükten alıkoyarak[61] sosyal ilişkilerin daha da gelişmesine katkı sağlıyordu. Yine hiçbir fark ve ayrıcalığın gözetilmediği samimi bir atmosferde insanları buluşturan hac ibadeti de bireyi ağırlıklı olarak bu açıdan eğitiyordu.[62]

Allah Resûlü'nün insanlarla birlikteliği bir amaca yönelikti. Bir vazifeyi yerine getirecek, bir faydaya hizmet edecekse insanlarla hemhâl olur, değilse faydasız buluşmalardan, mânâsız konuşmalardan uzak dururdu. Efendimiz gevezelik eden, laf kalabalığı ile insanları etkisi altına almaya çalışanların kıyamet günü kendisine en sevimsiz görünen kimseler olacağını bildirmişti.[63] *"Kim, görsünler ve duysunlar diye iş yaparsa, Allah kıyamet günü onun maksadının gösteriş ve insanlara duyurma olduğunu ortaya çıkarır!"*[64] buyurarak herkes tarafından tanınmak, çevresini genişletmek, nüfuzunu artırmak, zenginliğini veya dindarlığını göstermek gibi gayelerle insan içine karışmanın hiçbir şekilde tasvip edilemez olduğunu beyan etmişti. İnsanlarla ilişkiler samimiyet esasına dayanmalı, riya, ikiyüzlülük ve kibirden uzak olmalıydı. Zira bu şekilde davrananlar, sadece günah işlemekle kalmayıp aynı zamanda imanlarını tehlikeye atmış oluyorlardı. Nitekim Peygamberimiz (sav), riyanın azının bile şirke benzediğine dikkat çekmişti.[65]

Peygamber Efendimiz her ne kadar insanların arasına karışıp onlarla süregelen doğal ilişkiler çerçevesinde kimi zaman yıpranmayı, incinmeyi ama buna sabretmeyi prensip olarak öğretse de, topluma karışmaktan geri durduğu ve geri durulmasını tavsiye ettiği zamanlar da olmuştu. Her an Allah ile beraber olduğu için inzivaya çekilmek gibi bir ihtiyaç hissetmemişti ancak, senenin bazı günlerinde, özellikle Ramazan aylarında günlük hayatın meşgalelerinden uzaklaşarak itikâfa çekilmişti.[66]

[59] B351 Buhârî, Salât, 2. M2055 Müslim, Îdeyn, 11.
[60] HM15572 İbn Hanbel, III, 424.
[61] B1894 Buhârî, Savm, 2; M2703 Müslim, Sıyâm, 160.
[62] Bakara, 2/197.
[63] T2018 Tirmizî, Birr, 71.
[64] DM2776 Dârimî, Rikâk, 35; HM22678 İbn Hanbel, V, 270
[65] İM3989 İbn Mâce, Fiten, 16.
[66] B2026 Buhârî, İ'tikâf, 1; M2784 Müslim, İ'tikâf, 5.

Allah Resûlü'ne göre insanlardan uzak durmayı gerektiren başka hâller de vardı. Eğer bir toplulukta günah işleniyor ve o günahı engellemenin imkânı bulunamıyorsa, kişi o ortamdan uzaklaşmalıydı. Nitekim Hz. Peygamber, kötü arkadaşın demirci körüğüne benzediğini, kıvılcımıyla yakmasa bile kötü kokusuyla rahatsız edeceğini[67] söyleyerek şerli insanlarla araya mesafe koymanın gerekliliğini hatırlatıyordu. Efendimiz, haklı olduğu hâlde bile tartışmaya girmekten kaçınan kimse için cennetten bir köşk verilmesine kefil olduğunu[68] bildirmişti. Bununla, kavga ve tartışma durumunda kişinin haklılığını ispat için sözü uzatmak yerine, karşısındakileri daha fazla incitmemek ve herkesin yanlışını anlamasına bir fırsat vermek adına oradan ayrılması gerektiğini vurgulamıştı.

Peygamberimiz, insanı eğiten bir süreç olarak sosyalleşmeyi teşvik etmekle beraber toplum hayatında dikkate alınması gereken hususlara da dikkat çekmişti. Başkalarının evini gizlice gözetlemek,[69] gizli konuşmalara kulak kabartmak[70] gibi insanların mahrem hâllerini öğrenme amaçlı her tür davranışı şiddetle yasaklamıştı. O, başkalarına ait evlere ve diğer özel mekânlara girmeden önce izin istemenin gerekliliği konusunda son derece titizlik gösterirdi.[71]

Allah Resûlü, zararlı ortamlardan uzak kalınmasını tavsiye etmekle birlikte hiçbir zaman münzevi bir hayat yaşamayı tercih etmemişti. Onun sünneti ve yaşantısı bunu en güzel şekilde ispat ediyordu. Nitekim Mekke'de geçirdiği sıkıntılı yıllardan sonra Medine'ye hicret ederek zarar gördüğü ortamdan ayrılmış ama insanlardan uzaklaşmamış, başka bir toplumda hayatına devam etmişti. Hatta Medine'de birbirine düşman olan iki kabile Evs ve Hazrec'i, sonrasında ensar ve muhacirleri kardeşleştirerek ve Medine Sözleşmesi ile Yahudilerle anlaşma yoluna giderek medenîleşme sürecinde önemli adımlar atmıştı. Bedevîliğin insanı kabalaştırdığına dikkat çeken Hz. Peygamber,[72] bedevîleri de bu sürece dâhil etmişti. Bunların hepsi, yani hicret, muâhât (kardeşleştirme) ve bedevîleri Medine'ye yerleştirme, medenîleştirme ve sosyalleştirme projesinin aşamalarıydı.

İnsanın sosyal bir varlık olduğunu göz ardı etmeyen Allah Resûlü, insan ilişkileri üzerinde titizlikle durmuş ve Müslümanları doğumdan ölüme kadar sosyal bir hayata teşvik etmiştir. Nitekim İslâm'da sosyal ilişkiler, bireyin kendisinden başlayarak aile, akrabalar, komşular, arkadaşlar, Müslümanlar, zimmîler ve nihayetinde bütün insanlar olmak üzere halka halka genişleyerek kuşatmaktadır. Müslüman'ın her bir sosyal halka için

67 B2101 Buhârî, Buyû', 38; M6692 Müslim, Birr, 146.
68 D4800 Ebû Dâvûd, Edeb, 7
69 B6902 Buhârî, Diyât, 23; M5643 Müslim, Âdâb, 44.
70 B7042 Buhârî, Ta'bîr, 45
71 B6241 Buhârî, İsti'zân, 11; M5626 Müslim, Âdâb, 33.
72 HM18822 İbn Hanbel, IV, 297

ayrı hak ve sorumlulukları vardır ve İslâm bunlara tek tek dikkat edilmesini öngörmüştür. Bu halkaları koparacak, yok sayacak ya da zayıflatacak her türlü girişimi de yasaklamıştır. Günümüzde ise şehirler giderek kalabalıklaşmasına rağmen sosyal ilişkiler oldukça zayıflamış, modern hayatın getirileri insanı daha da yalnızlaştırmıştır. İnsanlar bir arada bulundukları hâlde âdeta aralarında görünmez duvarlar varmış gibi birbirleriyle iletişimden yoksun hâle gelmişlerdir. Hâlbuki Müslüman'a yakışan, insanlarla iyi ilişkiler içerisinde olmak ve böylece dünyayı gerçek anlamda yaşanılabilir hâle getirmektir. Zira Sevgili Peygamberimiz mümini şöyle tanımlamıştır: *"Mümin cana yakındır. (İnsanlarla) yakınlık kurmayan ve kendisiyle yakınlık kurulamayan kimsede hayır yoktur."*[73]

[73] HM918, İbn Hanbal, II, [illegible]

TOPLUMSAL DAYANIŞMA ve ÜLFET
MÜSLÜMANCA YAŞAMA SANATI

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"الْمُؤْمِنُ مَأْلَفٌ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Mümin cana yakındır. (İnsanlarla) yakınlık kurmayan ve kendisiyle yakınlık kurulamayan kimsede hayır yoktur."
(HM9187 İbn Hanbel, II, 400)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنِ اسْتَعَاذَ بِاللَّهِ فَأَعِيذُوهُ، وَمَنْ سَأَلَ بِاللَّهِ فَأَعْطُوهُ، وَمَنْ دَعَاكُمْ فَأَجِيبُوهُ، وَمَنْ صَنَعَ إِلَيْكُمْ مَعْرُوفًا فَكَافِئُوهُ، فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا مَا [تُكَافِئُونَهُ] فَادْعُوا لَهُ حَتَّى تَرَوْا أَنَّكُمْ قَدْ كَافَأْتُمُوهُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُزَحْزَحَ عَنِ النَّارِ وَيَدْخُلَ الْجَنَّةَ فَلْتُدْرِكْهُ مَنِيَّتُهُ وَهُوَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، وَيَأْتِي إِلَى النَّاسِ مَا يُحِبُّ أَنْ يُؤْتَى إِلَيْهِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِمَنْ يَحْرُمُ عَلَى النَّارِ، وَ بِمَنْ تَحْرُمُ عَلَيْهِ النَّارُ؟ عَلَى كُلِّ قَرِيبٍ هَيِّنٍ لَيِّنٍ سَهْلٍ."

عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ ﷺ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَبَاغَضُوا، وَلاَ تَحَاسَدُوا، وَلاَ تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا، وَلاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ."

Abdullah b. Ömer'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah için size sığınan kimseye sığınak olun. Allah için isteyen kimseye verin. Sizi davet edene icabet edin, size bir iyilik yapana karşılığını verin. Eğer onun karşılığını verecek bir şey bulamazsanız, karşılıkta bulunduğunuza kanaat getirinceye kadar ona dua edin."*

(D1672 Ebû Dâvûd, Zekât, 38)

Abdullah b. Amr'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete girmek isterse Allah'a ve âhirete inanırken ölüm kendisine erişsin. İnsanların kendisine nasıl davranmalarını istiyorsa, o da onlara öyle davransın."*

(HM6807 İbn Hanbel, II, 192; M4776 Müslim, İmâre, 46)

Abdullah b. Mes'ûd'un naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kendisi cehennem ateşine ve cehennem ateşi de kendisine haram olan kişiyi size bildireyim mi? Cana yakın, yumuşak huylu, kolaylaştırıcı kimse."*

(T2488 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 45)

Zührî, Enes b. Mâlik'ten (ra) Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Birbirinize nefret ve düşmanlık beslemeyin. Birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun! Bir Müslüman'ın (din) kardeşine üç günden fazla küsmesi helâl değildir."*

(B6065 Buhârî, Edeb, 57)

Mekke'nin fethedildiği gün, yıllar önce oradan kovulan, hakaretlere uğrayan ya da sürekli olarak tehditlere maruz kalan ashâbına, öç alma fırsatının ellerine geçtiği bugünde, Hz. Peygamber şöyle seslenir: "*Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht Allah katında değersiz kişi. İnsanlar, Âdem'in çocuklarıdır ve Allah, Âdem'i topraktan yaratmıştır. Allah şöyle buyurmaktadır: 'Ey insanlar! Doğrusu biz, sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdar olandır.'*"[1]

Bütün insanları Âdem'in oğulları,[2] dolayısıyla insan olma noktasında özde bir kabul eden İslâm inancına göre, kişiyi Allah nezdinde daha değerli ve şerefli kılacak olan şey, Allah'a iman etmesidir. Fakat bu konumu hak, hukuk ve adalet açısından ona herhangi bir ayrıcalık tanımadığı gibi, fazladan sorumluluklar yüklemektedir. "*...İnsanların en hayırlısı, insanlara en fazla yararı dokunandır.*"[3] şeklindeki hadis de bunu ortaya koymaktadır.

Müslümanlar, tıpkı Resûl'ün kendilerine şahit olduğu gibi bütün insanlar için şahit, görüp gözeten, onlar için tasalanan ve gereğini yerine getiren sorumlular olarak tayin edilmişlerdir.[4] Örnek gösterilen Allah Resûlü'nün ilişki tarzı, "*Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile...*"[5] ifadeleriyle bize takdim edilmektedir. Allah Resûlü'nün bu tavrı bizlere toplum içerisinde insanlarla olan ilişkilerimizi şekillendirecek ilkeler sunmaktadır. Kuşkusuz temel ilke, maruf olan her şeyde dayanışmadır. Allah'ın emrettiği gibi insanlara güzellikleri anlatmak[6] ve bölünüp parçalanmaksızın Allah'ın ipine sımsıkı sarılmak ise[7] ana hedef olarak gösterilmiştir. Tevazu sahibi olmak, böbürlenme ve taşkınlıkları ortadan kaldıracak,[8] müminin gösterdiği tevazu ise kendisini yüceltecek ve bağışlayıcılığı da izzet ve onurunu artıracaktır.[9]

Mudar kabilesinden mağdur oldukları her hâllerinden belli olan birtakım insanlar Hz. Peygamber'in yanına geldiler. Sevgili Peygamberimiz

[1] Hucurât, 49/13; T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49
[2] T3955 Tirmizî, Menâkıb, 74
[3] MB129 Kudâî, *Müsnedü's-şihâb*, I, 365
[4] Bakara, 2/143
[5] Âl-i İmrân, 3/159.
[6] İsrâ, 17/53.
[7] Âl-i İmrân, 3/103
[8] M7210 Müslim, Cennet, 64
[9] M6592 Müslim, Birr, 69

onları gördüğünde çok etkilendi ve Bilâl'e ezan okumasını emretti. Namazı kıldırdıktan sonra bir konuşma yaptı. *"Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan Rabbinizden korkun..."*[10] âyetiyle özde birliğe dikkat çekerek, *"Kişi dinarından, dirheminden, elbisesinden, bir sâ' buğdayından, bir sâ' kuru hurmasından* (bir sa' ölçek: bir hacim ölçüsü birimi olup yaklaşık 2.75 litreye tekabül eder) *–yarım hurma bile olsa– tasadduk etmelidir."* buyurdu. Derken ensardan bir zât avucuna sığmayacak kadar büyük bir kese getirdi. Sonra orada bulunan sahâbîler birbiri ardınca bir şeyler getirdiler. Neticede yiyecek ve elbiseden müteşekkil iki yığın ortaya çıktı. Müslümanların bu duyarlılığı, Allah Resûlü'nü gözlerinin içini parlatacak kadar sevindirmiş ve o şöyle buyurmuştu: *"Her kim İslâm'da güzel bir gelenek başlatırsa, hem yaptığının ecrini hem de kendisinden sonra aynı şeyi yapanların ecrini kazanır. Onu yapanların kendi ecirlerinden de bir şey eksilmez. Her kim de İslâm'da kötü bir gelenek başlatırsa, hem yaptığının günahını hem de kendisinden sonra onu yapanların günahını yüklenir. Onların günahlarından da hiçbir şey eksilmez."*[11]

Yarım hurma kadar bile olsa kişinin tasaddukta bulunması, insanın sahip olduğu her bir eklemi karşılığı her gün için bir miktar sadaka vermesi,[12] hayatın her ânını ve yapılan her şeyi ibadete çevirmektedir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz iki kişi arasında adaletle hükmetmeyi, hayvanına binmek ya da eşyasını yüklemek isteyen birine yardımda bulunmayı, sarf edilen güzel sözleri, namaza giderken atılan her bir adımı veya yolda insanları rahatsız eden herhangi bir engeli ortadan kaldırmayı ibadet olarak nitelemiş ve bunların sadaka olduğunu beyan etmiştir.[13] Bu anlayış müminlerin insanlarla ilişkilerini şekillendirmelerinde önemli bir ölçüt olmuştur. Bu tavsiyelerinin yanı sıra, *"Aranızın kötü olmasından sakının. Çünkü bu mahvedici (bir hâl)dir."*[14] uyarısında bulunan Hz. Peygamber, insanlar arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamıştır. Zira o, çevresiyle sağlıklı ilişkiler geliştirmeyi ve dostluk kurmayı iman ile bağdaştırarak, *"Mümin cana yakındır. (İnsanlarla) yakınlık kurmayan ve kendisiyle yakınlık kurulamayan kimsede hayır yoktur."*[15] buyurmuştur.

Hediyeleşmeyi de aynı amaçla teşvik eden Sevgili Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Kendisine bir ikramda bulunulan kişi, imkânı varsa karşılığını versin. İmkânı yok ise (ikramda bulunanı) hayırla yâd etsin. Çünkü hayırla yâd eden kimse, teşekkür etmiş olur. Bunu yapmayan ise nankörlük etmiş olur..."*[16] Yemek hazırlama zahmetine katlanan hizmetçinin sofraya oturtulmasını[17] yahut ona da aynı yemekten bir miktar verilmesini[18] tavsiye

10 Nisâ, 4/1.
11 M2351 Müslim, Zekât, 69.
12 B2707 Buhârî, Sulh, 11.
13 B2989 Buhârî, Cihâd, 128; M2335 Müslim, Zekât, 56.
14 T2508 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 56.
15 HM9187 İbn Hanbel, II, 400.
16 T2034 Tirmizî, Birr, 87.
17 T1853 Tirmizî, Et'ime, 44.
18 B5460 Buhârî, Et'ime, 55.

eden Allah Resûlü, insanlarla ilişkilerinde statüsü ne olursa olsun kimseyi kınamayan, ayıplamayan ve başkalarının gizli hâllerini öğrenmeye çalışmayan[19] ama çevresinde olup bitenlere de duyarsız kalmayan bir tavır sergilemiştir.[20] Bir sefer esnasında biniti üzerinde Hz. Peygamber'in huzuruna gelip sağına soluna bakınan sahâbînin ihtiyacını fark eden Allah Resûlü, *"Yanında fazla biniti olan onu biniti olmayana versin, yanında fazla azığı olan da onu azığı olmayana versin."*[21] sözüyle inananları yardımlaşmaya, dayanışmaya çağırmış ve ihtiyaç sahiplerine karşı duyarlı olduğunu göstermiştir. Bir sefere çıktıklarında ya da kıtlık zamanlarında yiyeceklerini bir yerde toplayıp sonra da eşit olarak taksim eden Eş'ar kabilesini, *"Ben onlardanım, onlar da benden."*[22] ifadeleriyle taltif eden Sevgili Peygamberimiz, zor zamanlardaki dayanışmanın önemine işaret etmiştir.

Resûlullah'ın, "Sana arz edecek bir meselem var." diyerek hacetini bildiren hanıma, *"Ey falancanın annesi! Hangi sokağın bir köşesine dilersen otur, ben de (gelip) seninle oturayım."* cevabını vermesi,[23] insanî ilişkilerdeki nezaketine dikkatleri çekmektedir. Sadece kendisine yetecek miktardaki yemeğe davet edildiğinde bile sessizce kalkıp gitmek yerine yanındakilerin de davet edilmesini istemesi[24] oldukça anlamlıdır. Aynı şekilde kendisine gönderilen küçük ikramları bile yanındakilerle paylaşmıştır.[25] Hz. Peygamber'in bu nezaketi, etrafındakiler tarafından suistimal edip kendisini bunalttıklarında[26] uyarı, toplumsal ilişkilerde nezaketi öğretmek isteyen Yüce Allah'tan gelmiştir: *"Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden çekinmektedir..."*[27]

Her seferinde ikrama sağından başlamasına rağmen, sağında genç bir delikanlı, solunda ise kavminin ileri gelenlerinin olduğu bir mecliste yaşlılara ikram edebilmek için delikanlıdan izin istemesi,[28] Hz. Peygamber'in, ilkelerine bağlılığını ortaya koyduğu kadar, insanlara saygısını da göstermektedir.

Allah Resûlü, *"Allah için size sığınan kimseye sığınak olun. Allah için isteyen kimseye verin. Sizi davet edene icabet edin, size bir iyilik yapana karşılığını verin. Eğer onun karşılığını verecek bir şey bulamazsanız, karşılıkta bulunduğunuza kanaat getirinceye kadar ona dua edin."*[29] sözleriyle beşerî ilişkilere farklı bir anlam kazandırmıştır. İhtiyaç sahibi olanlara yardım etmeyi sadaka olarak nitelendirmiş ve her Müslüman'ın sadaka vermesi gerektiğini

19 T$352 Tirmizî, *Şemâil*, 160
20 D4818 Ebû Dâvûd, Edeb, 12, T$332 Tirmizî, Şemâil 149.
21 M4517 Müslim, Lukata, 18.
22 B2486 Buhârî, Şirket, 1; M6408 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 167
23 D4818 Ebû Dâvûd, Edeb, 12; T$332 Tirmizî, Şemâil, 149.
24 B5450 Buhârî, Et'ime, 48.
25 M3507 Müslim, Nikâh, 94.
26 M3508 Müslim, Nikâh, 95.
27 Ahzâb, 33/53.
28 B2366 Buhârî, Müsâkât, 10.
29 D1672 Ebû Dâvûd, Zekât, 38; N2568 Nesâî, Zekât, 72

vurgulamıştır.[30] Onun fakirlere ve dul kadınlara yardım etmek için çaba sarf eden kimseyi Allah yolunda cihad eden kimse gibi görmesi,[31] kendisine gelip de derdini anlatamayacak olanlara işlerinin görülmesi için aracılık yapılmasını sevap kapısı olarak göstermesi,[32] insanî ilişkilerde güler yüzlü olmayı dahi sadaka olarak nitelemesi,[33] insanlar arası ilişkileri yeniden şekillendirecek bir niteliğe sahiptir.

Nübüvvetin aydınlığını yansıtan bu yeni anlayış, özünde 'kişinin kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa diğer insanlara da aynı şekilde davranması' ilkesini barındırmaktadır. Abdullah b. Amr (ra) bu konuyla ilgili olarak şunları anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) ile birlikte seferde iken bir yerde konakladık. Bir kısmımız çadır kurmakla meşgul iken bir kısmımız okla atış talimi yapıyor, bir kısmımız da hayvanları otlatıyordu. O sırada Resûlullah'ın (sav) münadîsi namaz için seslendi biz de toplandık. Resûlullah (sav) ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: '*Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete girmek isterse Allah'a ve âhirete inanır ken ölüm kendisine erişsin. İnsanların kendisine nasıl davranmalarını istiyorsa o da insanlara öyle davransın...*'"[34]

Bugünkü deyişle empati olarak ifade edilebilecek bu ilke, kendini başkasının yerine koyarak davranışlarını biçimlendirmeyi gerektirmektedir. Nitekim Ebû Hüreyre'nin anlattığı şu olay bunu açık bir şekilde göstermektedir: Hz. Peygamber'le birlikte bir seferde iken sahâbîlerden bazılarının yiyecekleri bitmiş, seyir hâlinde iken bağlı develere rastlayınca hemen onları sağmaya başlamışlardır. Bunu gören Allah Resûlü kendilerini onların sahiplerinin yerine koymalarını isteyerek, "*Onlar gelip sizin yiyeceğinizi alsalar bu hoşunuza gider mi?*"[35] diyerek onları uyarmıştır. Sevgili Peygamberimiz, "*Sakın bir kimse izin almaksızın başkasına ait davarları sağmasın.*" uyarısında bulunduktan sonra da, aynı şekilde şu soruyu yöneltir: "*Sizden biri, kilerine varılıp kilidinin kırılarak yiyeceklerinin yağmalanmasından hoşlanır mı?*"[36]

Sevgili Peygamberimiz, insanlar arası sağlıklı ilişkilerin temelini oluşturan bu prensipleri bizzat uygulardı. Nitekim o (sav), huzurunda konuşanların sözlerini kesmez, her birini ilk konuşan gibi can kulağıyla dinlerdi.[37] Yürümesi ve konuşması kendisine benzeyen, çok sevdiği kızı Fâtıma yanına geldiğinde ayağa kalkıp onu kendi yerine oturtur,[38] ancak kendisi için ayağa kalkılmasından hoşlanmazdı. Bir keresinde asâsına dayanarak bir topluluğun yanına geldiğinde, onlar Hz. Peygamber için ayağa kalkmışlardı. Bu tutum karşısında Hz. Peygamber, "*Farslıların ulularına yaptıkları gibi yapmayın.*"[39] diyerek onları uyarmıştı. Enes b. Mâlik'in bil-

[30] B1445 Buhârî, Zekât, 30; M2333 Müslim, Zekât, 55.
[31] B5353 Buhârî, Nafakât, 1; M7468 Müslim, Zühd, 41.
[32] D5131 Ebû Dâvûd, Edeb, 116-117.
[33] T1970 Tirmizî, Birr, 45.
[34] HM6807 İbn Hanbel, II, 192; M4776 Müslim, İmâre, 46.
[35] HM9241 İbn Hanbel, II, 406.
[36] B2435 Buhârî, Lukata, 8; M4511 Müslim, Lukata, 13
[37] TŞ352 Tirmizî, Şemâil, 160.
[38] D5217 Ebû Dâvûd, Edeb, 143-144; T3872 Tirmizî, Menâkıb, 60.
[39] İM3836 İbn Mâce, Dua, 2.

dırdığine göre Hz. Peygamber'in bu davranıştan hoşlanmadığını bildikleri için ashâb, kendilerine Resûlullah'tan daha sevimli kimse olmamasına rağmen onu görünce ayağa kalkmazdı.[40]

Aşırı tazimden sakındıran Hikmet Peygamberi, insanların birbirleri hakkındaki abartılı övgülerini de doğru bulmamıştır. Nitekim huzurunda bir arkadaşını öven kimseye defalarca, *"Yazık sana! Arkadaşının boğazını kestin."* ifadesiyle uyarıda bulunmuş ve *"Sanıyorum falanca şöyle şöyledir. Hesabı görecek olan da Allah'tır ve Allah'a karşı hiç kimseyi tezkiye etmeye kalkmam."* şeklinde ihtiyatlı beyanlarda bulunulmasını tavsiye etmiştir.[41] Öte yandan aşırı övgülerin de övgüde bulunanların da dikkate alınmaması gerektiğini ifade etmek için, *"Meddahları (övgü düzenleri) gördüğünüzde yüzlerine toprak saçın."*[42] buyurmuştur. Elbette iyilik sahibine övgüde bulunmak anlamlıdır, ancak bunun dalkavukluğa dönüşmemesi gerekir.

Medine'de Yahudilerle ilişkilerin henüz bozulmadığı dönemde Abdullah b. Übey b. Selûl'ün kaba ve tahammülsüz davranışını, devlet başkanlığını elinden kaçırmasına bağlayan Allah Resûlü, ona anlayış göstermiş ve üzerine gitmemiştir: Hz. Peygamber Medine'ye yerleştikten sonra el-Hâris b. Hazrecoğulları'nın mahallesine, hasta olan Sa'd b. Ubâde'yi ziyarete gider. Yol üzerinde içlerinde Abdullah b. Übey b. Selûl'ün de bulunduğu kalabalık bir topluluğa uğrar. Ancak oraya yaklaşırken bindiği eşeğin çıkardığı toz onları rahatsız etmiştir. Üzerlerine gelen tozu bahane eden Abdullah b. Übey bir yandan elbisesiyle burnunu kapatır, bir yandan da, "Bizim üzerimizi toz etmeyin." der. Hz. Peygamber onlara selâm verip binitinden iner ve onları İslâm'a davet eder. Ardından da Kur'an okur. Bundan rahatsız olan Abdullah b. Übey, "Ey kişi! Bu söylediklerin gerçek ise, bunlardan daha güzeli yoktur. Fakat bizim meclisimizde bizi rahatsız etme. Evine dön. Bizden sana gelenlere bunları anlat." diye çıkışır. Bunun üzerine Müslümanlarla orada bulunanlar arasında bir sürtüşme yaşanır. Hz. Peygamber insanları sakinleştirir, Sa'd b. Ubâde'nin evine geldiklerinde de şaşkınlığını onunla paylaşır. Bunun üzerine Sa'd, Abdullah b. Übey'in içerisinde bulunduğu durumu şöyle tasvir eder: "Ey Allah'ın Resûlü! Sen onu affet, hoş gör. Vallahi Allah sana vereceğini vermiştir. Oysaki insanlar ona taç giydirmek ve üzerine meliklere mahsus sarık sarmak üzere anlaşmışlardı. Allah Teâlâ sana ihsan ettiği peygamberlikle onu engelleyince bu durum onun gururuna dokundu. Bundan dolayı gördüğün (çirkin) davranışta bulundu." Bu sözler üzerine Hz. Peygamber de onu affeder.[43]

[40] T2754 Tirmizî, Edeb, 13
[41] B2662 Buhârî, Şehâdât, 16
M7501 Müslim, Zühd, 65
[42] M7506 Müslim, Zühd, 69
[43] B6254 Buhârî, İsti'zân, 20.
M4659 Müslim, Cihâd ve siyer, 116

Sevgili Peygamberimiz, toplumda insanları rahatsız edecek kaba davranışlar bir yana onları tedirgin edecek tavırlardan bile sakınılmasını tavsiye etmiştir. Okuyla birlikte mescide uğrayan birine, *"Onun temrenine (demir ucuna) sahip çık."*[44] uyarısında bulunması bu anlayışın gereğidir. Aslında o (sav), her hâl ve şartta insanlara kolaylık gösterilmesini istemiştir.[45]

Allah Resûlü, *"Kendisi cehennem ateşine ve cehennem ateşi de kendisine haram olan kişiyi size bildireyim mi? Cana yakın, yumuşak huylu, kolaylaştırıcı kimse."* buyurmuştur.[46] O (sav), ümmetine müsamaha ve hoşgörüyü öğretmek için şu temsili anlatmıştır: *"İnsanlara borç veren bir tüccar vardı. Zorda kalmış (borcunu ödeyemeyecek) birisini görünce hizmetçilerine, 'Buna müsamaha gösterin, umulur ki Allah da bize müsamaha gösterir.' derdi. İşte bu nedenle Allah o tüccara müsamaha gösterdi."*[47] Bir başka hadisinde ise, *"Allah, alışın, satışın ve ödemenin müsamahalı olanını sever."*[48] diyerek müsamahakâr kimselerin Allah'ın hoşnutluğunu kazanacağını ifade etmiştir.

Sevgili Peygamberimiz toplumsal ilişkilerin sürdürülmesinde kişilerin özel durumlarını da dikkate almış, hatta onların gönlünü alacak ayrıcalıklarda bulunmuştur. Meselâ kendisine getirilen kaftanları ashâbına dağıtan Allah Resûlü, kaba davranışlarıyla bilinen Mahreme b. Nevfel için bir tanesini ayırmıştır. Oğluyla birlikte Peygamberimizin huzuruna gelen Mahreme'ye, eliyle kaftanı gösterip, *"Bunu senin için sakladım."* açıklamasında bulunarak[49] onun ortaya koyacağı can sıkıcı davranışların önünü almak istemiştir.

Toplum içerisinde sıkıntısı olan veya bir felâkete uğrayan insanlara özel ilgi gösteren Allah Resûlü, onların özel durumlarını dikkate alarak tavsiyelerde bulunmuştur. Meselâ Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Mute Savaşı'nda şehit edilmesi üzerine, cenaze ile meşgul olan acılı ailesi için yemek hazırlanmasını, böylelikle onlara bu zor günlerinde destek olunmasını emretmiştir.[50]

Allah Resûlü, toplumsal huzuru ve barışı sağlayan anlayış, hoşgörü ve sabrın yerini alan kin ve hasedin her şeyi yok edeceğini belirterek şu hadisiyle bunlardan sakındırmıştır: *"Geçmiş toplumların hastalığı size de bulaştı: Haset ve kin beslemek! İşte bunlar, kökten yok edicidir. Saçı tıraş eder demiyorum, aksine dini kökünden kazıyıp yok eder. Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki iman etmeden cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmeden de mümin olamazsınız..."*[51] Allah'ın kullarına kardeş olmayı tavsiye eden Allah Resûlü bir başka hadisinde ise şöyle buyurmuştur: *"Birbirinize nefret ve düşmanlık beslemeyin. Birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey*

[44] DM1435 Dârimî, Salât, 119.
[45] B6125 Buhârî, Edeb, 80.
[46] T2488 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 45.
[47] B2078 Buhârî, Büyû', 18
[48] T1319 Tirmizî, Büyû', 75.
[49] B6132 Buhârî, Edeb, 82; M2432 Müslim, Zekât, 130.
[50] D3132 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 25-26.
[51] T2510 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 56.

Allah'ın kulları! Kardeş olun! Bir Müslüman'ın (din) kardeşine üç günden fazla küsmesi helâl değildir."[52]

Yaşadığı topluma hatta bütün dünyaya karşı sorumluluk sahibi olan Müslüman, gördüğü olumsuzluklara gücü nispetinde müdahale etmeli ve onları ortadan kaldırmak için çaba sarf etmelidir. Zira Allah Teâlâ "Müslümanlar" olarak isimlendirdiği bu ümmeti seçmiş, her peygamberi kendi ümmetine şahit kılarken[53] onlara özel bir görev yüklemek suretiyle kendilerini bütün insanlığa şahit kılmıştır.[54] Dolayısıyla Müslüman, bütün dünyadaki aç, açık, zulme uğrayan ya da muhtaç olanları görmek, gözetmek ve elinden geldiği kadar herkesin derdine derman olmak yükümlülüğündedir. Güler yüzlü olmak, iyilikleri yaymak ve eziyetlere engel olmak[55] şeklinde tarif edilen güzel ahlâk, Müslümanların yaşadığı toplumlardaki insanlarla ilişkilerini şekillendirmede en temel ölçütlerden biridir. İnsan olma noktasında herkese aynı değeri veren İslâm dini, Müslümanların diğer din mensuplarıyla ilişkilerinde de bu esası temele koyar. Dolayısıyla adaleti gözetme, insanların hakkına riayet etme, insanlara zulmetmeme gibi temel ahlâk ilkelerinin gayri müslimlerle ilişkilerde de gözetilmesi gerekir. Ancak gerek kişinin şeref ve onuruna, gerekse dinî değerlerine ve inancına saygısızlık, hakaret ve saldırı olması durumunda Müslüman'ın diğer insanlarla ilişkisini buna göre belirlemesi gerekir. Nitekim, *"İnsanların arasına karışarak onların eziyetlerine sabreden kimse, insanların arasına karışmayıp eziyetlerine sabretmeyen kimseden daha hayırlıdır."*[56] ifadeleri de Müslüman'a yaşadığı toplumda üstlenmesi gereken sorumluluğu hatırlatmaktadır.

[52] B6065 Buhârî, Edeb, 57
[53] Nahl, 16/89.
[54] Bakara, 2/143
[55] T2005 Tirmizî, Birr, 62
[56] T2507 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 55.

ÖRF ve ÂDETLER
TOPLUMUN İYİ ve GÜZEL GÖRDÜKLERİ

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ: ...فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"مَنْ سَنَّ فِى الإِسْلاَمِ سُنَّةً حَسَنَةً فَعُمِلَ بِهَا بَعْدَهُ كُتِبَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ مَنْ عَمِلَ
بِهَا وَلاَ يَنْقُصُ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْءٌ وَمَنْ سَنَّ فِى الإِسْلاَمِ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعُمِلَ بِهَا بَعْدَهُ
كُتِبَ عَلَيْهِ مِثْلُ وِزْرِ مَنْ عَمِلَ بِهَا وَلاَ يَنْقُصُ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْءٌ."

Cerîr b. Abdullah'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim İslâm'da güzel bir işe öncülük eder ve kendisinden sonra bununla amel edilirse kendisinden sonra o işi yapanlar gibi sevap alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir davranışa ön ayak olur ve kendisinden sonra bununla amel edilirse, kendisinden sonra onu yapanlar gibi günah alır. Onların günahlarından da bir şey eksilmez."
(M6800 Müslim, İlim, 15)

عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ دَخَلْنَا عَلَى جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ
...فَقُلْتُ أَخْبِرْنِي عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ...
فَقَالَ ﴿رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ...﴾ أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ
الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمَيَّ مَوْضُوعٌ...

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ لِأَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ يَوْمَانِ فِي كُلِّ سَنَةٍ يَلْعَبُونَ فِيهِمَا
كَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَدِينَةَ قَالَ: "كَانَ لَكُمْ يَوْمَانِ تَلْعَبُونَ فِيهِمَا وَقَدْ أَبْدَلَكُمُ اللَّهُ
بِهِمَا خَيْرًا مِنْهُمَا يَوْمَ الْفِطْرِ وَيَوْمَ الْأَضْحَى."

أَنَّ أَبَا مَالِكٍ الْأَشْعَرِيَّ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"أَرْبَعٌ فِي أُمَّتِي مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ لَا يَتْرُكُونَهُنَّ الْفَخْرُ فِي الْأَحْسَابِ وَالطَّعْنُ
فِي الْأَنْسَابِ وَالِاسْتِسْقَاءُ بِالنُّجُومِ وَالنِّيَاحَةُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَطَمَ الْخُدُودَ وَشَقَّ الْجُيُوبَ وَدَعَا بِدَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ."

Ca'fer b. Muhammed, babasından naklediyor: "Câbir b. Abdullah'ın yanına vardım ve şöyle dedim: 'Bana Allah Resûlü'nün (sav) Veda Haccı'ndan haber ver.' ... O da Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu söyledi: '... *(Ey insanlar) şunu iyi bilin ki câhiliye zihniyetinden kaynaklanan her şey ayaklarımın altındadır...*'"

(M2950 Müslim, Hac, 147)

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Sene içerisinde câhiliye halkının eğlence düzenlediği iki gün vardı. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde, '*Sizin de eğleneceğiniz iki gününüz oldu. Allah, câhiliyedeki o günleri sizin için daha hayırlı iki günle değiştirdi. Bunlar Ramazan ve Kurban Bayramı günleridir.*' buyurdu."

(N1557 Nesâî, Îdeyn, 1)

Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar; asaleti ile öğünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölülere yas tutmadır.*"

(M2160 Müslim, Cenâiz, 29)

Abdullah (b. Mes'ûd) (ra) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*(Ölenin ardından) yas tutarak elleriyle yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve câhiliye âdeti olarak bağırıp feryat eden kimse bizden değildir.*"

(B1294 Buhârî, Cenâiz, 3)

Mudar kabilesinden kalabalık bir bedevî topluluğu, Allah Resûlü'nü ziyarete gelmişlerdi. Üzerlerinde çok basit ve kaba yün elbiseler vardı. Fakir ve muhtaç oldukları her hâllerinden belli oluyordu. Hz. Peygamber bu hâllerini görünce halkı onlara yardım etmeye teşvik etti. Her nedense halk onlara yardım getirmede biraz gecikti. Bu durum Allah Resûlü'nün canını sıkmıştı. Öyle ki bu hâl mübarek yüzüne bile yansımıştı. Sonra ensardan bir kişi bir kese gümüş para getirdi. Onu gören diğeri elinde bir başka yardımla geldi. Sonra ashâb peş peşe bir şeyler getirmeye devam etti. Gördükleri, Allah Resûlü'nü çok sevindirmişti. Bu kez sevinçli olduğu yüzünden belli oluyordu. Şöyle buyurdu: *"Kim İslâm'da güzel bir işe öncülük eder ve kendisinden sonra bununla amel edilirse kendisinden sonra o işi yapanlar gibi sevap alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir davranışa ön ayak olur ve kendisinden sonra bununla amel edilirse, kendisinden sonra onu yapanlar gibi günah alır. Onların günahlarından da bir şey eksilmez."*[1]

Örf ve âdetler toplumun alışkanlıklarının bir ürünüdür ve sahip olunan değerleri yansıtır. Allah Resûlü de ashâbına iyilik yapmalarını, iyiliklere öncülük etmelerini, sonraki nesillere örnek olmalarını tavsiye ediyordu. Yaptıkları iyilikler sonraki nesiller tarafından kabul görüp uygulandıkça onların da kazanılan ecre ortak olacakları müjdesini veriyordu. Aynı şekilde kötülüğe öncülük ederek nesiller boyu devam etmesine neden olanların da yapılan cürümlere ortak olacaklarını bildiriyordu. Allah Resûlü bir taraftan güzel âdet başlatmayı ve devam ettirmeyi teşvik ederken diğer taraftan da kötü âdetleri güzel olanlarla değiştirmek ya da tamamen ortadan kaldırmak için çaba sarf ediyordu. Muhtaç durumda olanların yardımına koşmak gibi güzel bir âdeti başlatanı ve bunu devam ettirenleri müjdelerken kötü âdet başlatan ve bunu devam ettirenleri ise uyarıyordu.

İnsan, fıtratının gereği olarak her zaman kolay ve rahat olanı yapmaya eğilimli olduğu için zihninde iyi olarak yerleşmiş davranışları fazla düşünmeden tabiî bir eylem olarak yapar. Kötü olarak yerleşmiş olandan da aynı şekilde kaçınır. İnsan elbette düşünerek, tartarak, ölçerek, belirli bir hesap içinde davranmak zorundadır. Ancak bunu her davranış için sürekli yapma-

[1] M6800 Müslim, ilim, 15.

sı, işlerin neticelendirilmesi açısından birçok zorluğu beraberinde getirecektir. İşte kişi bu zorluklardan kaçınmak için toplum nazarında genel kabul görmüş ve öteden beri tekrarlanarak yerleşmiş bulunan bazı sosyal davranış biçimlerini uygular. Genel olarak bu davranışlar "örf ve âdet" olarak isimlendirilir. Bu iki kelimenin kullanımında "iyi olan âdetler" için örf; "iyi ve kötü olanların tamamı" için âdet şeklinde bir ayrım yapılmakla birlikte, birbirinin yerine ve aynı anlamı belirtmek üzere kullanımları da oldukça yaygındır. Bu sebeple Mecelle'de yer alan "Âdet muhakkemdir, yani hükm-i şer'îyi ispat için örf ve âdet hakem kılınır..." şeklindeki otuz altıncı maddede her iki kelime birlikte kullanılmıştır. Türkçede örf ve âdeti ifade etmek üzere "an'ane, gelenek, görenek, teamül" kelimeleri de kullanılmaktadır.

İslâm Hukukçuları örf ve âdetleri, hukukun bir kaynağı olarak kabul etmiş, büyük önem ve tesire sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu itibarla örf ve âdetin hukuk kaidelerinin doğuşuna zemin hazırladığı, hukukun ve hukukî tasarrufların anlaşılması, yorumlanması ve uygulanmasına tesir ettiği, kendine bağlı hukuk, kaideleri ve hükümleriyle birlikte değişerek hukukun sosyal hayata uyumunu sağladığı belirtilmiştir. Muteber ve kabul edilebilir olabilmesi için de bazı şartlar belirlemişlerdir. Örneğin, örf ve âdetin dinin daha kuvvetli ve kesin delillerine aykırı bulunmaması şartların en belirgin olanıdır.[2]

Toplumsal hayatta birlik ve düzenin temin edilmesinde örf ve âdetlerin etkisi ve yeri büyüktür. Özellikle yazılı kuralların olmadığı toplumlarda örf ve âdetler bu işlevi yerine getirmiştir. Bunun yanında örf ve âdetler toplumsal teamüllerin temelini oluşturmuş, ahlâk ve hukuk kurullarına da ilham kaynağı olmuştur. İnsanların benliklerine işleyen örf ve âdetler herkes tarafından kabul gördüğü için ihtilâfların çözümünde de etkili olmuştur. Ancak örf ve âdetlerin zaman içinde asıl gayesinden farklılaşarak devam ettirilmesi, gelişen, değişen şartlara uyarlanmasının zor oluşu, bazı durumlarda farklı yorumlanması ve yöreden yöreye değişebilmesi gibi sebeplerle bu konuda çeşitli sıkıntılar ortaya çıkabilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de örf ve âdetlerin varlığı kabul edildiği gibi bu hususta Müslüman'ın nasıl davranacağına da işaret edilmektedir. *"Sen af yolunu tut, örfü emret, cahillerden yüz çevir."*[3] âyetinde geçen "örf" lafzının "önceki dinlerin üzerinde ittifak ettiği, insanların yadırgamadığı güzel ve makul olan davranışlar" anlamının yanında "ma'rûf" (iyi ve güzel olan) anlamında da kullanıldığı belirtilmiştir.[4] Örf ile aynı kökten türeyen ve "güzelliği akıl

[2] "Âdet", *DİA*, I, 369-371; "Örf", *DİA*, XXXIV, 87-91.
[3] A'râf, 7/199.
[4] AR2/350 İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 350.

veya vahiy aracılığıyla bilinen her tür fiil"[5] anlamında kullanılan "ma'rûf" kelimesi ise birçok âyette zikredilmektedir. *"Emzirmeyi tamamlatmak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların örfe (ma'rûfa) uygun olarak beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir. Bir insan ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur."*[6] Bu âyette "örf" kavramı, ma'rûf formunda ve "aklıselim, kişiler tarafından kabul gören, toplumun şartlarına uygun" anlamındadır. Bunun yanında örf ve âdet ile ilgili olarak çeşitli âyetlerde "*sünen*" (yöntemler ve davranışlar),[7] "*âsâr*" (izlenimler, etkiler),[8] "*mâ elfeynâ aleyhi âbâenâ*" (atalarımızın uyguladığını gördüğümüz şeyler)[9] gibi kelimeler ve ifadeler de kullanılmıştır. Bütün bu âyetlerde önceki ümmetlerin örf ve âdetleri mutlak anlamda kabul veya reddedilmemekte, örf, âdet, geleneklerin akıl ve vahiy süzgecinden geçirilmesi, vahye aykırı olmayan, akla ve insan yaratılışına uygun bulunanların kabul edilmesi, böyle olmayanların ise terk edilmesi istenmektedir:[10] *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiğinde, 'Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuza uyarız!' derler. Peki, ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?"*[11]

"Allah, size (hükümlerini) açıklamak, sizden öncekilerin yollarını (geleneklerini) göstermek ve tevbelerinizi kabul etmek istiyor. O, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."[12]

Câhiliye döneminde kabileler arasında sonu gelmeyen kan davaları ve aylarca süren savaşlar eksik olmazdı. Savaş ve kan davalarında kabile mensuplarının birlikte hareket etmelerini sağlayan taassup ve dayanışma duygusu çok güçlü idi. Bundan dolayı insaf sahibi kabile mensuplarının sesleri çıkmıyordu. Kur'an, müşriklerin bu tutumunu *"hamiyyetü'l-câhiliyye"* şeklinde isimlendirmiştir.[13] Bunun yanında putperest anlayışı hâkim kılma anlamına gelen *"hükmü'l-câhiliyye"*nin de kabul edilemez olduğu belirtilmiştir.[14] Kadınlar da *"teberrücü'l-câhiliyye"* yani Câhiliye döneminde görülen giyim kuşamdaki ölçüsüzlükler konusunda uyarılmıştır.[15] Yine insanlardan kesin bir bilgiye dayanmayarak kişisel tahmin ve öngörüleri esas almak anlamına gelen *"zannü'l-câhiliyye"*den sakınmaları istenmiş ve bu âyetlerde işaret edilen câhiliye zihniyeti açıkça eleştirilmiştir.[16]

Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'de bazı uygulama ve davranışların tedrîcî olarak yasaklanması,[17] tebliğ ve irşadda uygun lisan ve yöntem kullanılmasının emredilmesi,[18] müşrik de olsa insanların değerlerine dil uzatılmamasının istenmesi[19] ile alışagelen örf ve âdetlerin terk edilmesinin kolay olmadığına işaret edilmektedir.

5 RM9 Isfehânî, Müfredât, s. 999
6 Bakara, 2/233.
7 Nisâ, 4/26
8 Zuhruf, 43/22.
9 Bakara, 2/170
10 "Âdet", DİA, I, 269
11 Bakara, 2/170
12 Nisâ, 4/26.
13 Fetih, 48/26
14 Mâide, 5/50.
15 Ahzâb, 33/33.
16 Âl-i İmrân, 3/154
17 Bakara, 2/219; Nisâ, 4/43; Mâide, 5/90.
18 Tâ-Hâ, 20/44
19 En'âm, 6/108.

Allah Resûlü de bu anlamda ma'rûf olan örfü kabul etmiştir. Hz. Âişe validemizin anlattığına göre, Ebû Süfyân'ın hanımı ve Muâviye'nin annesi olan Hind, bir gün Resûlullah'a gelip şöyle sorar: "Yâ Resûlallah! Ebû Süfyân mala düşkün, çok cimri bir adamdır. Bu nedenle onun malından kendime ve çocuklarıma yetecek miktarı haberi olmadan almamın benim üzerime bir günahı var mıdır?" Resûlullah da ona, *"Hayır yok. Sana ve çocuklarına yetecek miktarı örfe göre al."* buyurur.[20] Hz. Peygamber Hind'e kocasının malından örfe uygun olarak alabileceğini söylerken alacağı miktar konusunda muhtemelen o günkü toplumda bir ailenin geçim standardını kastetmiştir. Zira Peygamber Efendimiz bir ailenin yiyecek ve giyecek gibi temel ihtiyaç miktarının belirlenmesinde, o ailenin bulunduğu beldenin örfünün ölçü alınmasının gerekli olduğuna Veda Hutbesi'nde dikkat çekmiştir.[21]

Bazı hadis kaynaklarında Peygamber Efendimize atfedilmekle beraber[22] hadisçilerin çoğunluğuna göre hayat tarzı ve konulara bakış yöntemi açısından Allah Resûlü'ne en çok benzediği söylenen Abdullah b. Mes'ûd'a ait olan, "Müminlerin iyi ve güzel gördükleri, Allah katında da güzeldir; onların çirkin gördükleri, Allah katında da çirkindir."[23] sözü de o döneminde örf ve âdete bakış açısını yansıtması bakımından önemlidir.

Allah Resûlü İslâm'ın temel ilkelerine uygun olmayan câhiliye âdetlerine ise Veda Hutbesi'nde, *"(Ey insanlar) şunu iyi bilin ki câhiliye zihniyetinden kaynaklanan her şey ayaklarımın altındadır"*[24] buyurarak kesin bir dille karşı çıkmıştır.

Bilindiği gibi İslâm gelmeden önce câhiliye Arapları da hac yaparlardı. Atalarından gelen âdet üzere hacılara saygı gösterirler, su ve yemek ikram ederlerdi. Arafat'a çıkma, tavaf, telbiye, Safâ-Merve arasında sa'y, Hacerülesved'i öpme gibi fiilleri yerine getirirlerdi. Ancak Hz. İbrâhim'den beri yerine getirilen hac ibadeti, Mekke müşriklerinin örf ve âdetleri ile karıştırılmış, putların isimleri anılarak ve çıplak tavaf edilerek yapılır hâle gelmişti.[25] Allah Resûlü, Mekke'nin fethi sırasında Kâbe ve etrafını putlardan temizledi. Hicretin dokuzuncu yılında yaptığı hacda, hac menâsikini uygulayarak ashâbına öğretti. İslâmiyet'ten önce var olan güzel âdetlerin hangilerinin devam edeceğine de açıklık getirdi: *"Ey insanlar! Bilesiniz ki, bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac yapamaz ve çıplak kişi de Kâbe'yi tavaf edemez."*[26] *"Bilesiniz ki, câhiliye devrinde iftihar vesilesi edilen her şey ve bütün kan davaları şu iki ayağımın altındadır. Ancak hâlen devam etmekte olan Kâbe'nin hizmet ve*

[20] B7161 Buhârî, Ahkâm, 14; B2213 Buhârî, Büyû', 95; M4479 Müslim, Akdiye, 8.
[21] M2950 Müslim, Hac, 347.
[22] TUS87 *Muvatta' (Şeybânî nüshası)*, s. 87.
[23] HM3600 İbn Hanbel, I, 379.
[24] M2950 Müslim, Hac, 147.
[25] M3081 Müslim, Hac, 261; B4655 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe) 2
[26] B1622 Buhârî, Hac, 67.

bakımı (sidâne) ve hacılara su verilmesi (sikâye) bu hükmün dışındadır. Bu iki işi daha önceden yapanların devam etmesini onaylıyorum."[27]

O dönemde kâhin ve sihirbazlara gitmek yaygın bir âdet idi. Câhiliye Arapları gizli güçlerin etkisinden kurtulmak, nazardan korunmak için boyunlarında "nüfre, tencis, temîme, nüşre, ta'viz, tevele, hasûme" isimleri verdikleri çeşitli muskalar taşıyor, bazen de ağrıyan organlarının sıhhat bulması için kâhin, sihirbaz ve Yahudi din adamlarına gidiyorlardı. Bu muskalarda anlaşılmaz ifadeler, putlardan yardım dileme gibi şirk unsurları bulunduğu için Allah Resûlü kullanımlarını kesin bir dille yasaklamıştır.[28] Ancak sonraki dönemlerde Allah Resûlü şirk unsuru barındırmayan, kâhin ve sihirbazların aracılık etmediği, Kur'an âyetleri ve bazı dualar ile yapılan rukyelere izin vermiştir. Avf b. Mâlik el-Eşcaî bu konuda şöyle anlatmıştır: "Biz câhiliye devrinde rukye yapardık. Sonra, 'Ey Allah'ın Resûlü bu hususta ne buyurursun?' diye Hz. Peygamber'e (sav) sorduk. Hz. Peygamber, '*Bana rukyenizi gösterin! İçerisinde şirk olmadıkça rukyede bir beis yoktur.*' buyurdu."[29]

Böylece İslâm, insanların yapageldikleri âdetleri terk etmelerini isterken zaman zaman bu âdetlerin yerini alacak yenilerini de sunmuştur. Nitekim Enes b. Mâlik (ra) şöyle demiştir: "Sene içerisinde câhiliye halkının eğlence düzenlediği iki gün vardı. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde, '*Sizin de eğleneceğiniz iki gününüz oldu. Allah, câhiliyedeki o günleri sizin için daha hayırlı iki günle değiştirdi. Bunlar Ramazan ve Kurban Bayramı günleridir.*' buyurdu."[30]

İnsanoğlunun asırların birikimi ile alışageldiği âdetleri terk edebilmesi kolay değildir. "*Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar, asaleti ile öğünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölülere yas tutmadır.*"[31] buyuran Hz. Peygamber de bunu bizzat dile getirmiştir. Buna rağmen o, "*(Ölenin ardından) yas tutarak elleriyle yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve câhiliye âdeti olarak bağırıp feryat eden kimse bizden değildir.*"[32] diyerek ağıt yakma, bağırıp çağırma gibi yaygın âdetlerin Müslümanlara yakışmadığını ifade etmişti. O (sav) özellikle kadınlardan bu câhiliye âdetini terk etmelerini ısrarla istemiş, hatta bu hususta onlardan biat bile almıştı. Ancak biat veren kadınların çoğu bu sözlerine sadık kalmamıştı. Allah Resûlü'ne diğer hanımlarla birlikte biat eden Ümmü Atiyye bu konu ile ilgili gözlemini şöyle aktarmıştır: "Benimle beraber biat eden kadınlardan (Enes'in annesi

[27] İM2648 İbn Mâce, Diyât, 5.
[28] D3883 Ebû Dâvûd, Tıb, 17; İM3530 İbn Mâce, Tıb, 39.
[29] M5732 Müslim, Selâm, 64
[30] N1557 Nesâî, Îdeyn, 1.
[31] M2160 Müslim, Cenâiz, 29.
[32] B1294 Buhârî, Cenâiz, 3.

ve Ebû Talha'nın karısı olan) Ümmü Süleym, Ümmü'l-Alâ', Ebû Sebre'nin kızı ve Muâz b. Cebel'in karısından başkası bu biatteki bağırıp çağırmama şartına uymadı.[33]

Resûlullah (sav), câhiliye zihniyetini yansıtan örf ve âdetleri terk etme hususunda en yakın ashâbını dahi uyarmıştır. Sahâbîler de bu uyarıları dikkate almış ve söz konusu davranışları yapmama konusunda hassas davranmışlardır. Ancak zaman zaman yaşanan bazı olaylar, câhiliyeden kalma alışkanlıkların bireyler üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermekteydi. Nitekim aralarında geçen bir tartışma esnasında Ebû Zer el-Gıfârî, annesinin zenci olması sebebiyle Bilâl-i Habeşî'yi ayıplamış ve Bilâl durumu Allah Resûlü'ne bildirmişti. Kutlu Elçi, *"Ebû Zer, onu annesi sebebiyle mi aşağıladın? Demek ki sen kendisinde (hâlâ) câhiliye izleri olan bir kimsesin!"* buyurarak Ebû Zerr'i ikaz etmişti.[34]

Âdet ve geleneklerin kişiler ve toplum üzerinde bir baskı oluşturduğu bir gerçektir. Kişinin kendisine çok anlamsız gelse de yerleşmiş bir âdeti terk etmesi toplum tarafından derhâl ayıplanabilmektedir. Meselâ Berâ b. Âzib yaşadıkları bir olayı şöyle anlatmaktadır: *"İyilik ve taat, evlere arkalarından gelmeniz değildir..."* âyeti biz ensar hakkında indi. Câhiliye döneminde ensar hac yapıp da evlerine geldiklerinde, kapıdan değil de evlerinin arka tarafında açtıkları bir delikten girerlerdi. Bir keresinde ensardan birisi evine yine böyle geldiğinde, delikten değil evinin kapısından girmişti. O kimse bu hareketi sebebiyle ayıplandı. Bunun üzerine, *"İyilik ve taat, evlere arkalarından gelmeniz değildir. İyilik, takva sahibi olup sakınmadır. Evlere kapılarından gelin. Allah'tan korkun ki arzu ettiğiniz şeylere kavuşasınız."*[35] âyeti nâzil oldu.[36]

Görüldüğü üzere birçok toplumda olduğu gibi İslâm'ın yayıldığı Arap toplumunda da fazilet sayılan davranışlar İslâm'ın genel ilkelerine uygun olduğu ölçüde kabul görmüştür. Bazı uygulamalar İslâm'ın getirdiği kurallarla güçlendirilerek sosyal hayatta devam etmesi sağlanmıştır. İnsanlığın ortak değerleri olan cömertlik, emanete ihanet etmeme, vefakârlık, ahde vefa, mürüvvet, cesaret gibi değerler korunmuş ve bunların devamlılığı sağlanmıştır. Ticarette yaygın olan bazı ananeler kabul edilirken bazıları ya tamamen reddedilmiş ya da İslâm'ın getirdiği yeni ölçülerle ıslah edilip devamı sağlanmıştır. Özellikle faiz bütün çeşitleri ile yasaklanmıştır. Yine ticarette belirsizlik içeren, aldatma ve aldanma riski taşıyan alışveriş şekilleri tamamen yasaklanmıştır. Bunun yanında ortaklık, kefalet, selem, kira

[33] B7215 Buhârî, Ahkâm, 49. M2163 Muslim, Cenâiz, 31
[34] B30 Buhârî, İmân, 22; M4314, M4315 Müslim, Eymân, 39, 40.
[35] Bakara, 2/189
[36] B1803 Buhârî, Umre, 18

gibi ticaret şekilleri hakkaniyet, adalet, dürüstlük ve en önemlisi faizden uzak kalmak kaydıyla kabul edilmiştir.

Aile hayatında da o dönemde yaygın birçok örf bulunmaktaydı. Bunlardan bir kısmı kesin bir şekilde yasaklanmıştı. Araplar arasında yaygın bir "çok evlilik örfü" vardı ve bu durum bir övgü vesilesi kabul edilirdi.[37] Mehirsiz yapılan şiğâr evlilikleri ve belli bir süreliğine yapılan mut'a nikâhı da âdetler arasındaydı. Bütün bu nikâh çeşitleri İslâm'ın gelişiyle kaldırılmıştır.[38] O dönemde yaygın olan ve kadının nikâhtaki konumunu hiçe sayarak ona hak tanımayan, aynı zamanda da neseplerin karışması gibi riskler taşıyan nikâh türleri yasaklanmıştır.[39] Yine Araplar arasında örfe dayalı olarak evlâtlıkların babaya nispet edilmesi alışkanlığına son verilmiş ve kadınların gerek hukukî gerekse sosyal hayatta birçok sıkıntıya maruz kalmasına sebep olan âdetler kaldırılmıştır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de örf ve âdetlerin önemli bir kısmı, kaynağını Hz. Peygamber'in sünnetinden alır. Kültür ve gelenek sandığımız birçok uygulamanın aslında sünnetlere dayandığı görülür. Söz gelimi, çocuğun kulağına ezan okunması,[40] cenaze evine komşu ve akrabaların yemek götürmeleri[41] gibi âdetler böyledir.

Allah Resûlü'nün ifade ve tutumlarından da anlaşıldığı gibi İslâmiyet'ten önceki gelenek ve âdetlerin geçerli olması, İslâm'ın ruhuna aykırı olmamalarına bağlıdır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz vahiy ve aklıselim ile çatışmayan örf ve âdetlerin devam ettirilmesine müsaade etmiş, içerisinde şirk, asabiyet, zulüm ve haksızlık unsurları taşıyan câhiliye âdetlerini ise yasaklamıştır.

İslâm'ın yayılmasından ve sinelere yerleşmesinden sonra ise Kur'an ve sünnetten kaynaklanan örf ve âdetler oluşarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Bugün İslâm dünyasında cari olan birçok âdet ve gelenek incelendiğinde bunların kaynağının Kur'an ve sünnet olduğu açıkça görülecektir. Bu tür âdet ve gelenekleri uygulayanlara bunların kaynağını hatırlatmak, daha bilinçli ve titiz bir şekilde icra edilmelerine katkı sağlayacaktır.

[37] CA10/219 Cevâd Ali, *Mufassal*, X, 219
[38] D2241 Ebû Dâvûd, Talâk 24, 25; M3469 Müslim, Nikâh, 61; M5005 Müslim, Sayd, 22
[39] D2272 Ebû Dâvûd, Talâk, 32-33
[40] T1514 Tirmizî, Edâhî, 16
[41] T998 Tirmizî, Cenâiz, 21.

KOMŞU HAKKI
CEBRAİL'İN VASİYETİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ لاَ يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Komşusunun, kendisine kötülük yapabileceği kaygısından kurtulamadığı kimse cennete giremez."
(M172 Müslim, İmân, 73)

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ:

"مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أوْ لِيَصْمُتْ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلاَ يُؤْذِ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ عَنْ جَدَّتِهِ أنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:

"يَا نِسَاءَ الْمُؤْمِنَاتِ لاَ تَحْقِرَنَّ إحْدَاكُنَّ لِجَارَتِهَا وَلَوْ كُرَاعَ شَاةٍ مُحْرَقًا."

عَنْ أبِي ذَرٍّ قَالَ: إنَّ خَلِيلِي ﷺ أوْصَانِي:

"إذَا طَبَخْتَ مَرَقًا فَأكْثِرْ مَاءَهُ، ثُمَّ انْظُرْ أهْلَ بَيْتٍ مِنْ جِيرَانِكَ، فَأصِبْهُمْ مِنْهَا بِمَعْرُوفٍ."

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ أنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:

"مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَمُوتُ فَيَشْهَدُ لَهُ ثَلاَثَةُ أهْلِ أبْيَاتٍ مِنْ جِيرَانِهِ الْأَدْنَيْنَ بِخَيْرٍ، إلَّا قَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: قَدْ قَبِلْتُ شَهَادَةَ عِبَادِي عَلَى مَا عَلِمُوا، وَغَفَرْتُ لَهُ مَا أعْلَمُ."

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِرَسُولِ اللّٰهِ ﷺ:

كَيْفَ لِي أنْ أعْلَمَ إذَا أحْسَنْتُ وَإذَا أسَأْتُ؟ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:

"إذَا سَمِعْتَ جِيرَانَكَ يَقُولُونَ: قَدْ أحْسَنْتَ، فَقَدْ أحْسَنْتَ. وَإذَا سَمِعْتَهُمْ يَقُولُونَ: قَدْ أسَأْتَ، فَقَدْ أسَأْتَ."

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden ya hayır söylesin ya da sussun! Allah'a ve âhiret gününe iman eden komşusuna eziyet etmesin! Allah'a ve âhiret gününe iman eden misafirine ikram etsin!"*

(B6475 Buhârî, Rikâk, 23)

Amr b. Sa'd b. Muâz'ın, ninesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey mümin hanımlar! Sizden biri (pişirilirken) yanmış koyun paçası dahi olsa komşusu tarafından kendisine ikram edilen şeyi küçümsemesin."*

(MU1698 *Muvatta'*, Sıfatü'n-nebî, 10)

Ebû Zer diyor ki, "Dostum (Hz. Peygamber) (sav) bana şunu tavsiye etti: *'Çorba pişirdiğinde suyunu biraz fazla koy, sonra komşularına bak, uygun bir şekilde çorbandan onlara da ikram et.'"*

(M6689 Müslim, Birr, 143)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir Müslüman öldüğünde, en yakın komşularından üç hane halkı kendisinin iyi bir insan olduğuna şahitlik ederlerse, Yüce Allah, 'Bildikleri kadarıyla şahitlikte bulunan kullarımın şahitliğini kabul ettim ve kendi bildiklerimi de bağışladım.' buyurur."*

(HM9284 İbn Hanbel, II, 409)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, bir adam Resûlullah'a (sav), "İyi mi kötü mü yaptığımı nasıl bilebilirim?" diye sormuş, Hz. Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştur: *"Komşularının, 'İyi yaptın!' dediğini duyarsan iyi yapmışsındır; onların, 'Kötü yaptın!' dediğini duyarsan da kötü yapmışsındır."*

(İM4223 İbn Mâce, Zühd, 25; HM3808 İbn Hanbel, I, 402)

Mekke'nin fethi sırasında Benî Kâ'b b. Huzâa kabilesinin sancaktarlarından biri olan Huveylid b. Amr el-Kâ'bî'nin[1] anlattığına göre, birlikte oldukları bir sırada Hz. Peygamber art arda üç kez, *"Vallahi iman etmemiştir."* der. Meraklanan sahâbîler, "Kim, yâ Resûlallah?" diye sorduklarında Hz. Peygamber, *"Komşusunun, kendisine kötülük yapabileceği kaygısından kurtulamadığı kimse"* cevabını verir.[2]

Komşularına kötülük yapabileceği kaygısı yaşatan bir kimsenin cennete giremeyeceğini dile getiren[3] ve iyi bir komşuyu mutluluk kaynağı olarak gören[4] Sevgili Peygamberimiz, komşuya yapılan eziyeti ise, şiddetle reddetmektedir. Nitekim bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden ya hayır söylesin ya da sussun! Allah'a ve âhiret gününe iman eden komşusuna eziyet etmesin! Allah'a ve âhiret gününe iman eden misafirine ikram etsin!"*[5]

Muhammed b. Abdullah b. Selâm'ın anlattığına göre, kendisine gelip komşusunu şikâyet eden bir adamı Peygamberimiz, *"Sabret."* diyerek geri çevirir. İkinci kez geldiğinde aynı tavsiye ile geri gönderir, üçüncü kez gelip komşusunun kendisine hâlâ eziyet ettiğini söylediğinde, *"Eşyalarının yanına git ve onları yola at. Yanından birisi geçtiğinde, 'Komşum bana eziyet ediyor.' de. Bu durumda lânet onu bulacaktır."* buyurur.[6] Rahatsız olan komşu kendisine söylenileni yapar, dolayısıyla insanlar komşusuna eza veren şahsa beddua etmeye başlarlar. Bunun üzerine şikâyet edilen şahıs Hz. Peygamber'e gelip, "Yâ Resûlallah, insanlar bana neden böyle davranıyorlar?" diye sorar. Sevgili Peygamberimiz, *"Nasıl davranıyorlar?"* dediğinde de, "Bana beddua ediyorlar." diye cevap verir. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"İnsanlardan önce Allah sana lânet etmiştir."* diyerek onu kınar. Söz konusu şahıs, "Bir daha böyle bir şey yapmayacağım." diyerek pişmanlığını ortaya koyar. Şikâyet eden kimseye, "Artık benden hoşlanmadığın bir şey görmeyeceksin." şeklinde söz verir.[7] Peygamberimiz de ona, *"Eşyanı kaldır, artık güvendesin."* buyurur.[8]

Hz. Ali, kişinin komşularına karşı böbürlenmesinin kıyamet alâmetlerinden olduğunu belirtmektedir.[9] Peygamber Efendimiz de eşi tarafından kendisine sağlanmayan birtakım imkânlara sahipmiş gibi görünerek komşusuna gösteriş yapmasının günah olup olmadığını soran

[1] İBS821 İbn Hacer, *İstîab*, 821
[2] B6016 Buhârî, Edeb, 29.
[3] M172 Müslim, Îmân, 73.
[4] HM15446 İbn Hanbel, III, 408.
[5] B6475 Buhârî, Rikâk, 23.
[6] MŞ25410 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Edeb, 10.
[7] D5153 Ebû Dâvûd, Edeb, 122-123.
[8] MK18876 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXII, 134; NM7303 Hâkim, *Mustedrek*, VII, 2608 (4/166).
[9] MŞ37510 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fiten, 2.

bir kadına, *"Kendisine verilmeyeni varmış gibi gösteren kimse, yalan elbisesi giyen kimse gibidir."*[10] buyurmuştur. Dolayısıyla masum görünen yalanları ve yapmacık davranışları reddederek komşuya karşı dürüst olunmasını tavsiye etmiştir.

Allah Resûlü, *"Sana komşu olanlara güzel davran ki Müslüman olasın."*[11] bir başka rivayette, *"Komşuna iyilik yap ki mümin olasın."*[12] buyurmak suretiyle güzel komşuluğun Müslüman için vazgeçilemez bir davranış olduğuna dikkatleri çekmiştir. Sevgili Peygamberimiz, bu güzel hasletin terkini ise bozulmanın bir tezahürü olarak görmüş ve kıyamet alâmeti olarak nitelemiştir.[13] Öte yandan kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplarda nafile olarak çok fazla oruç tutmasa, namaz kılmasa veya sadaka vermese bile komşusunu rahatsız etmeyen kişinin cennete gideceğini, çok namaz kıldığı, oruç tuttuğu ve sadaka dağıttığı hâlde komşusuna eziyet eden kimsenin ise cehenneme gideceğini belirterek[14] bir başka açıdan güzel komşuluğun önemine dikkatleri çekmiştir. İnsanlar her zaman aynı varlık ve imkân içerisinde olmasalar da Hz. Peygamber onları komşularına ikram etmeye teşvik etmiştir.[15] Komşu tarafından yapılan ikramın küçümsenmemesi gerektiğine de vurgu yapan Allah Resûlü, evi idare eden kadınlara hitaben şöyle buyurmuştur: *"Ey mümin hanımlar! Sizden biri (pişirilirken) yanmış koyun paçası dahi olsa komşusu tarafından kendisine ikram edilen şeyi küçümsemesin."*[16] Komşuya yapılacak ikram konusunda Rahmet Peygamberi'nin Ebû Zerr'e yaptığı tavsiye son derece dikkat çekicidir: *"Çorba pişirdiğinde suyunu biraz fazla koy, sonra komşularına bak, uygun bir şekilde çorbandan onlara da ikram et."*[17] Söz konusu tavsiyelerin ne kadar anlamlı olduğuna vurgu yapmak ve komşunun gözetilmesini sağlamak isteyen Allah Resûlü, *"Yanı başındaki komşusu açken, tok yatan kimse iman etmemiştir."*[18] uyarısını yapmakta, komşuya ikramda bulunulmasını[19] ve hediyelerle de gönlünün alınmasını istemektedir. Nitekim kendisi de, biraz sert mizaçlı olan Mahreme'ye hediye vererek onun gönlünü almaya çalışmıştır. Hz. Peygamber kendisine gelen oldukça gösterişli kaftanları ashâbına dağıtmıştır. Bunu duyan Mahreme oğluna, "Haydi biz de gidelim." diyerek Resûlullah'ın yanına gelmiştir. Onun sesini duyan Allah Resûlü, kendisi için ayırdığı kaftanı göstererek, *"Bunu senin için sakladım, bunu senin için sakladım."* demiş ve ona hediye etmiştir.[20]

Resûlullah'ın komşuları için gösterdiği bu duyarlılığı ashâb-ı güzîn de sürdürmüş, yanlışları düzeltmeye çalışmışlardır. Meselâ İbnü'z-Zübeyr'i

10 BS15162 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 486.
11 İM4217 İbn Mâce, Zühd, 24
12 T2305 Tirmizî, Zühd, 2.
13 NM8566 Hâkim, *Müstedrek*, VIII, 3051 (4/513)
14 HM9673 İbn Hanbel, II, 440
15 M173 Müslim, Îmân, 74.
16 MU1698 *Muvatta'*, Sıfatü'n-nebî, 10, M2379 Müslim, Zekât, 90. B6017 Buhârî, Edeb, 30.
17 M6689 Müslim, Birr, 143
18 MŞ30350 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Îmân ve rü'yâ, 6
19 B6019 Buhârî, Edeb, 31.
20 B6132 Buhârî, Edeb, 82; M2432 Müslim, Zekât, 130.

cimrilik konusunda uyaran İbn Abbâs, ona Hz. Peygamber'in, *"Yanı başındaki komşusu açken karnını doyuran kimse mümin değildir."* hadisini hatırlatmıştır.[21]

Komşuyla iyi ilişkilerin sürdürülmesini tavsiye eden Allah Resûlü, kendisi için istediğini kardeşi/komşusu için istemeyen kimsenin (gerçek mânâda) iman etmiş olmayacağını belirtmiştir.[22] Komşuya eziyet verecek ve onu rahatsız edecek sözlü ya da fiilî her tür davranıştan kaçınılmasını tavsiye eden Sevgili Peygamberimiz, komşusunun eziyetine sabreden insanları Allah'ın sevdiği üç gruptan biri olarak zikretmiştir.[23] Zira insan, malı, eşi veya çocuklarıyla imtihana tâbi tutulduğu gibi, komşusuyla da imtihan edilebilmektedir.[24]

Yakın komşunun hak ve hukukta önceliği olduğunu vurgulayan Rahmet Peygamberi, "Ey Allah'ın Resûlü iki komşum var, ikramda bulunurken hangisinden başlayayım?" diye soran Hz. Âişe'ye, *"Kapısı (sana) en yakın olandan."* cevabını vermiştir.[25] Hatta Sevgili Peygamberimiz, komşuların davetleri çakıştığında da en yakın olan komşunun davetinin tercih edilmesini tavsiye etmiştir.[26] Statü farkı bir yana, farklı bir dine mensup olsa bile yakın komşunun önceliği korunmuştur. Tâbiîn neslinin önde gelen müfessirlerinden Mücâhid şöyle anlatmaktadır: "Abdullah b. Amr'ın (ra) evinde bir koyun kesildi. Geldiğinde ailesine, 'Yahudi komşumuza ikram ettiniz mi?' diye ısrarla sordu. Ardından da şunları söyledi: 'Resûlullah'ı şöyle derken işittim: *'Cebrail bana komşu hakkından o kadar çok bahsetti ki komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim.'*'"[27]

İzzet ve ikramda önceliği olan komşu, alım ve satımda da "şuf'a" yani "komşuluktan kaynaklanan öncelik hakkı"na sahiptir. Zira Sevgili Peygamberimiz, bir kimsenin evini veya tarlasını satın almada komşusunun öncelik hakkına sahip olduğunu belirterek[28] komşusuna teklif etmeksizin bir kimsenin sahip olduğu malı veya hissesini satmaya kalkışmamasını söylemiştir.[29] Bunu dikkate alan Hz. Peygamber'in azatlı kölesi Ebû Râfi', evini satmak istediğinde durumu komşusu Sa'd b. Ebû Vakkâs'a haber vermiştir. Sa'd b. Ebû Vakkâs evi almak istemediğini söyleyince orada bulunan Misver b. Mahreme, alması konusunda ısrar etmiştir. Bunun üzerine Sa'd, ancak dört bin dirheme (gümüş para) ve taksitle alabileceğini söylemiştir. Bu şartlarda evi, komşusu olan Sa'd'a satmayı kabul eden Ebû Râfi', "Hz. Peygamber'in, *'Komşu (bitişiğindeki malı satın almada) öncelik hakkına sahiptir.'* dediğini işitmemiş olsaydım, bu paraya asla satmazdım. Zira beş

[21] BS20224 Beyhakî, es-*Sünenü'l-kübrâ*, X, 7
[22] M170 Müslim, Îmân, 71
[23] HM21863 İbn Hanbel, V, 175
[24] B525 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 4; M7268 Müslim, Fiten, 26
[25] D5155 Ebû Dâvûd, Edeb 122-123; B2595 Buhârî, Hibe, 16
[26] D3756 Ebû Dâvûd, Et'ime 9; HM23860 İbn Hanbel, V, 408
[27] T1943 Tirmizî, Birr, 28
[28] B6978 Buhârî, Hiyel, 14; D3516 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 73
[29] İM2493 İbn Mâce, Şuf'a, [illegible]

yüz dinar (altın para) veren olmuştu." açıklamasını yapmıştır.[30] Şuf'a hakkında komşunun öncelenmesi, o malı komşuya değerinden düşük fiyata satmayı gerektirmez. Sadece malın değeri neyse o değeri verenler arasında komşuyu öncelemek esastır. Ancak Ebû Râfi' komşuluk hakkı konusundaki hassasiyetinden dolayı evini daha düşük fiyat verse de, komşusuna satmayı tercih etmiştir.

Kendi ihtiyacını gördükten sonra komşuların da istifade etmelerini sağlamak için, ortak kullanılan suyun engellenmemesini talep eden[31] Hz. Peygamber, ihtiyaç fazlası suyun satılmasını da hoş karşılamamıştır.[32] Bir kimsenin ev veya bahçe duvarından komşusunun da faydalanmasına izin vermesini ve komşusunun kendi mülküne ulaşabileceği bir yol temin etmesini istemiş,[33] hatta ihtilâf edildiği takdirde bu yolun yedi zira (1 zira yaklaşık yarım metrekaredir.) olarak belirlenmesini uygun görmüştür.[34] Nitekim Hz. Peygamber'in duvara kiriş koyması için komşuya izin verilmesine yönelik talebine[35] rağmen farklı tavırlar sergileyen Müslümanlara Ebû Hüreyre, *"Sizden biri duvarına komşusunun kiriş koymasına engel olmasın."* hadisini hatırlatarak "Vallahi onu (kirişi) omuzlarınızın arasına koyarım." diyerek tepki göstermiştir.[36]

Peygamber Efendimiz (sav), *"Allah katında komşuların en hayırlısı, komşusuna karşı en güzel davranandır."* buyurmuş,[37] hatta kişinin komşusu tarafından hayırla yâd edilmesinin, Yüce Mevlâ tarafından günahlarının affına vesile olabileceğini belirtmiştir: *"Bir Müslüman öldüğünde, en yakın komşularından üç hane halkı kendisinin iyi bir insan olduğuna şahitlik ederlerse, Yüce Allah, 'Bildikleri kadarıyla şahitlikte bulunan kullarımın şahitliğini kabul ettim ve (onun hakkında) kendi bildiklerimi de bağışladım.' buyurur."*[38]

Allah nezdinde şahitliği önemli olan komşunun yaptığı değerlendirme, bir davranışın iyi mi yoksa kötü mü olduğunu belirlerken bile etkilidir. Nitekim "İyi mi kötü mü yaptığımı nasıl bilebilirim?" diye soran sahâbîye Hz. Peygamber şu tavsiyede bulunmuştur: *"Komşularının, 'İyi yaptın!' dediğini duyarsan iyi yapmışsındır; onların, 'Kötü yaptın!' dediğini duyarsan da kötü yapmışsındır."*[39]

Komşu hakkındaki nebevî uyarılara kulak veren bir mümin, komşuya zarar verecek veya onu rahatsız edecek davranışlardan kesinlikle uzak duracak, kendisi için arzu ettiğini onun için de arzu edecek, kendisi için istemediğini onun için de istemeyecektir. Çünkü komşu olması ona bir ayrıcalık sağlamaktadır. Ona yapılan herhangi bir kötülük ya da verilen

[30] B2258 Buhârî, Şuf'a, 2
[31] HM10578 İbn Hanbel, II, 506.
[32] M4008 Müslim, Müsâkât, 38
[33] HM2867 İbn Hanbel, I, 313.
[34] HM2098 İbn Hanbel, I, 235.
[35] HM2914 İbn Hanbel, I, 317.
[36] M4130 Müslim, Müsâkât, 136; B2463 Buhârî, Mezâlim, 20.
[37] DM2467 Dârimî, Siyer, 3; T1944 Tirmizî, Birr, 28.
[38] HM9284 İbn Hanbel, II, 409
[39] İM4223 İbn Mâce, Zühd, 25; HM3808 İbn Hanbel, I, 402

zarar, diğerlerinden farklı değerlendirilmektedir. Allah katında en büyük günahın ne olduğunu soran Abdullah b. Mes'ûd'a Hz. Peygamber, yaratan ve yaşatanın Yüce Allah olduğu hâlde O'na şirk koşmanın, fakirlik endişesiyle çocuğunun canına kıymanın ve komşunun karısıyla zina etmenin en büyük günahlar olduğunu söylemiştir.[40]

Kendisi için "ne iyi komşu" diye şiirler söylenen[41] Sevgili Peygamberimiz, komşunun gözetilip kollanmasını, iyi yönlerinin anlatılmasını istemiş, onun hoş olmayan ve özel hayatla ilgili hâllerinin ifşa edilmesini ise yasaklamıştır.[42] Müslüman, komşusu yardım talep ettiğinde onu geri çevirmeyen, borç istediğinde elinden geldiğince onu destekleyen, muhtaç olduğunda elinden tutan, hastalandığında ziyaretine giden, acı tatlı gününü onunla paylaşan, öldüğünde cenazesinde bulunan, onun evine ve ailesine zarar vermeyen, ona ikramda bulunan ve saygı gösteren kimsedir.[43]

Kişinin dünyada saadetine vesile olacak, âhirette ise kendisi hakkında şahitlik yapacak komşusunun seçimine dikkatleri çekmek isteyen Merhamet Elçisi şöyle buyurmuştur: *"Ev almadan önce komşu, yola çıkmadan önce de arkadaş arayın."*[44]

[40] M257 Müslim, İmân, 141, B6001 Buhârî, Edeb, 20
[41] İM1899 İbn Mâce, Nikâh, 21.
[42] D4891 Ebû Dâvûd, Edeb, 38, HM17464 İbn Hanbel, IV, 148.
[43] BŞ9560 Beyhakī, Şuabu'l-îmân, VII, 83
[44] MK4379 Taberânî, el-*Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 268

DOSTLUK
KİŞİ DOSTUNUN AHLÂKI ÜZEREDİR

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"الْمُؤْمِنُ مَأْلَفٌ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Mümin cana yakındır. (İnsanlarla) yakınlık kurmayan ve kendisiyle yakınlık kurulamayan kimsede hayır yoktur."
(HM9187 İbn Hanbel, II, 400)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"الرَّجُلُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ."

عَنْ أَبِي مُوسَى، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّمَا مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ وَالْجَلِيسِ السَّوْءِ، كَحَامِلِ الْمِسْكِ وَنَافِخِ الْكِيرِ، فَحَامِلُ الْمِسْكِ، إِمَّا أَنْ يُحْذِيَكَ، وَإِمَّا أَنْ تَبْتَاعَ مِنْهُ، وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ مِنْهُ رِيحًا طَيِّبًا، وَنَافِخُ الْكِيرِ، إِمَّا أَنْ يُحْرِقَ ثِيَابَكَ، وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ رِيحًا خَبِيثَةً."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"لاَ تُصَاحِبْ إِلاَّ مُؤْمِنًا وَلاَ يَأْكُلْ طَعَامَكَ إِلاَّ تَقِيٌّ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"خَيْرُ الأَصْحَابِ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرُهُمْ لِصَاحِبِهِ، وَخَيْرُ الْجِيرَانِ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرُهُمْ لِجَارِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"الأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ، فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ، وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden her biriniz, kiminle dostluk ettiğine dikkat etsin."*

(T2378 Tirmizî, Zühd, 45; D4833 Ebû Dâvûd, Edeb, 16)

Ebû Musa'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İyi arkadaşla kötü arkadaş misk taşıyan kimse ile körük üfüren kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın!"*

(M6692 Müslim, Birr, 146; B5534 Buhârî, Sayd, 31)

Ebû Saîd'den rivayet edildiğine göre o, Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işitmiştir: *"Sadece müminle arkadaş ol! Yemeğini de ancak takva sahibi olan yesin!"*

(T2395 Tirmizî, Zühd, 55; D4832 Ebû Dâvûd, Edeb, 16)

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah katında arkadaşların en hayırlısı, arkadaşına karşı hayırlı davranandır. Allah katında komşuların en hayırlısı ise komşusuna karşı hayırlı davranandır."*

(T1944 Tirmizî, Birr, 28; DM2467 Dârimî, Siyer, 3)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ruhlar, bir araya gelmiş topluluklardır. Onlardan birbirleriyle uyuşanlar kaynaşır, uyuşamayanlar da anlaşamaz ayrılır."*

(M6708 Müslim, Birr, 159)

Sevgili Peygamberimiz, bir gün Enes b. Mâlik'le birlikte mescitten dışarı çıkarken[1] yanlarına gelen Zülhuveysıra el-Yemânî, kıyametin ne zaman kopacağını sormuştu. Allah Resûlü tarih boyunca insanların merak edip durdukları bu soruya, soru ile karşılık verdi: *"Kıyamet için ne hazırlık yaptın?"* Samimi bir eda ile "Allah ve Resûlü'nün sevgisini." karşılığını veren Zülhuveysıra, *"Sen sevdiğinle berabersin."* müjdesini aldı. Hz. Peygamber'le Zülhuveysıra arasında geçen bu konuşmayı dinleyen genç sahâbî Enes b. Mâlik, "Müslüman olduktan sonra, *'Sen sevdiğinle berabersin.'* sözünden daha fazla hiçbir şeye sevinmedik. Ben de Allah'ı, Resûlü'nü, Ebû Bekir'i, Ömer'i seviyorum. Onların amelleri gibi amel etmediysem de onlarla beraber olmayı ümit ediyorum." diyerek arzu ve beklentisini dile getirmişti.[2]

Bir topluluğu sevdiği hâlde onlarla birlikte olamayan kimsenin durumu kendisine sorulduğunda da Sevgili Peygamberimiz, *"Kişi sevdiğiyle beraberdir."* müjdesini vermiştir.[3] Seven ve tüm kalbiyle sevdiklerine tâbi olan ve onlara özenen insan, hiç görüşmemiş olsa bile onların dostluklarını kazanacak ve ebedî âlemde o sevdikleriyle birlikte olacaktır. Sevmek ve dost olmakla, hayata dair önceliklerini ve değerlerini paylaşmak arasında kuvvetli bir bağ vardır.

İki insan arasında sıradan bir ilişkinin çok ötesinde derin bir sevgi ve saygıyı ifade eden dostluk, insan olmanın bir gereğidir. Allah Resûlü, *"Mümin cana yakındır. (İnsanlarla) yakınlık kurmayan ve kendisiyle dostluk kurulamayan kimsede hayır yoktur."*[4] buyurmuştur. Bununla birlikte, *"Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden her biriniz, kiminle dostluk ettiğine dikkat etsin."*[5] uyarısıyla arkadaş seçiminde dikkatli davranılmasını tavsiye etmektedir. Dostların birbirlerini hem düşünce hem de davranış bakımından etkileyeceğini vurgulayan bu ifade, Kur'an'da da pekiştirilmektedir. Kıyamet gününde gerçeklerle yüzleştiğinde, sıkıntıdan ellerini ısıran kâfir, *"Yazıklar olsun bana! Keşke falanı dost edinmeseydim! Andolsun, Kur'an bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı."*[6] sözleriyle pişmanlığını ortaya koyacaktır. Zira dünyada iken ona dost görünenlerin bir kısmı şimdi sıkıntı anında kendisine düşman kesilivermiştir. Oysaki dünyada dostluklarını Yüce Rabbin rızasına bağlayanlar, beraberliklerini ebedî âlemde de sürdüreceklerdir.[7]

[1] M6715 Müslim, Birr, 164.
[2] 6713 Müslim, Birr, 163; İF10/555 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 555.
[3] B6169 Buhârî, Edeb, 96; M6718 Müslim, Birr, 165.
[4] HM9187 İbn Hanbel, II, 400.
[5] T2378 Tirmizî, Zühd, 45; D4833 Ebû Dâvud, Edeb, 16.
[6] Furkân, 25/28-29.
[7] Zuhruf, 43/67

Kutlu Nebî, arkadaşın kişi üzerindeki etkisini, dolayısıyla iyi arkadaşın önemini bir örnekle anlatmıştır: *"İyi arkadaşla kötü arkadaşın örneği, misk taşıyan kimse ile körük üfüren kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın!"*[8] İnsanların hayat tarzını, hayata bakışını hatta dinini belirleyebilecek olan dostluklar, zarara sürüklenmeden güven verici bir alanda yeşersin diye Yüce Rabbimiz, *"Müminler, müminleri bırakıp inkâr edenleri dost edinmesinler."*[9] emrini vermektedir. Sevgili Nebî'nin, *"Sadece müminle arkadaş ol! Yemeğini de ancak takva sahibi olan yesin!"*[10] uyarısı, bu noktada son derece etkileyicidir. Çünkü gönül birliği etmek, ahbaplığın tadına varmak ve aynı sofrayı paylaşmak, iki insanı birbirine daha da sıkı bağlayacaktır. Ama bir mümin, böylesine hassas ve değerli bir bağı ancak inancını destekleyen kimselerle kurabilir: *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soyları olsalar bile, Allah'a ve Peygamberi'ne düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin..."*[11]

Dinimizde gerçek dostlukların Allah'ın varlığını ve birliğini kabul eden ve Allah korkusuyla kalbi titreyen insanlarla kurulması önerilmektedir.[12] *"Eğer Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilene inanıyor olsalardı, onları (müşrikleri) dost edinmezlerdi. Fakat onlardan birçoğu fâsık kimselerdir."*[13] âyeti aksi davranışı sergileyenleri fâsıklıkla suçlamaktadır. Yüce Rabbimizin, *"Ey İman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin."*[14] buyruğu, tercihi müminlerden yana koymakla birlikte farklı inanç sahiplerini dışlamayı hedeflememektedir. Ancak Müslümanlara karşı tavır alanlar, hem Allah'a hem de müminlere düşmanlık yapanlar, bu duruşlarını değiştirmedikleri sürece dostluk ve barış şansını yitirmişlerdir. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."*[15] *"Ey inananlar! Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez."*[16] Buna göre farklı dine mensup kimselerle yâr ve yâren olmak hoş karşılanmazken onlarla insanî ilişkilerin sürdürülmesi engellenmemiş ve onlara zulmedilmemesi istenmiştir.

Sevgili Peygamberimiz, menfaat gözetmeksizin Allah için birbirlerini seven ve samimi duygularla oturup kalkan insanlara, hiçbir gölgenin

[8] M6692 Müslim, Birr, 146; B5534 Buhârî, Sayd, 31.
[9] Âl-i İmrân, 3/28.
[10] T2395 Tirmizî, Zühd, 55; D4832 Ebû Dâvûd, Edeb, 16.
[11] Mücâdele, 58/22.
[12] T2395 Tirmizî, Zühd, 55; D4832 Ebû Dâvûd, Edeb, 16
[13] Mâide, 5/81
[14] Mümtehine, 60/1.
[15] Mümtehine, 60/9.
[16] Mâide, 5/51.

(himayenin) bulunmadığı kıyamet gününde Allah'ın arşı altında gölgelenecekleri (himaye edilecekleri) müjdesini vermiştir.[17] O hâlde gerçek anlamda dostluk, Allah'ın rızasını kazanma yolunda kol kola girmek ve sevgileri birleştirmektir. Kıskançlık, kibir ve gösteriş gibi arkadaşlığı zedeleyen duygulardan arınmış böylesine gönülden bir ilişki, sonuçta Allah Teâlâ'ya uzanmaktadır. Zira Kur'an'da inanan yürekler için gerçek dostun Allah olduğu belirtilirken,[18] bu dostluğun kaynağının da müminlerin yaptığı güzel ameller olduğuna dikkat çekilmiştir.[19] Sevgili Peygamberimizin, kendisini *"Allah'ın dostu"* olarak nitelendirmesini de bu şekilde anlamak gerekmektedir.[20] Diğer yandan Peygamberimiz, insanlarla olan dostluğundan bahsederken, tebliğinin ilk günlerinden itibaren onu yalnız bırakmayan hicret arkadaşı Hz. Ebû Bekir'den, *"kardeşim ve arkadaşım"*[21] diye bahsetmiştir. Canı ve malıyla kendisine en fazla yardımda bulunan kimsenin Hz. Ebû Bekir olduğunu belirtirken, *"Birini dost edinecek olsaydım, Ebû Bekir'i tercih ederdim. Ancak İslâm kardeşliği daha faziletlidir."*[22] beyanıyla, toplumsal duyarlılığı artırmayı ve kaynaşmayı sağlamayı amaçlamıştır.

İnsanlar arası ilişkilerde iyilikle kötülüğün aynı olmadığını belirten Yüce Rabbimiz, *"...Kötülüğü en güzel şekilde sav. Bir de bakarsın ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir."* buyurmaktadır.[23] Toplumlara huzur ve barış getirecek olan bu bakış açısını teyit etmek amacıyla Sevgili Peygamberimiz, insanların arasına karışan ve onlardan kaynaklanan sıkıntılara sabreden müminin, uzlete çekilen ve böylelikle insanlardan gelecek sıkıntılara sabretmeyen müminden daha hayırlı olduğuna dikkatleri çekmektedir.[24] Nitekim kötülüğü iyilikle defetmeyi öğütleyen âyet-i kerimenin devamında, *"Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak (hayırdan ve olgunluktan) büyük payı olanlar kavuşturulur."*[25] buyrularak bunun bir erdem olduğu vurgulanmaktadır.

Bununla birlikte Hz. Ali, "Sevdiğini ölçülü sev, belki bir gün düşmanın olur. Nefret ettiğinden de ölçülü nefret et, belki bir gün dostun olur."[26] uyarısında bulunmuştur. Zira sabrı, fedakârlığı ve kardeşliği öne çıkaran müminin, sahtekâr ve ikiyüzlü insanlara kapılması, dolayısıyla maddî veya mânevî açıdan zarara uğratılması mümkündür. Sevgili Peygamberimiz, *Mümin bir delikten iki kere sokulmaz!"*[27] buyurarak dostluk ve arkadaşlık işkilerinde uyanık olunmasını istemektedir. Dostluk, karşılıklı saygı ve ğer vermeyle gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla, kadim zamanlardan beri ylenen, "Senin kendisine verdiğin değeri sana vermeyen insanların soh-

[17] B1423 Buhârî, Zekât, 16; M2380 Müslim, Zekât, 91
[18] Bakara, 2/257.
[19] En'âm, 6/127.
[20] M6175 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 6; T3655 Tirmizî Menâkıb, 14.
[21] M6172 Müslim Fedâilü's-sahâbe, 3; B3656 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5.
[22] M6170 Müslim Fedâilü's-sahâbe, 2; B466 Buhârî, Salât, 80.
[23] Fussilet, 41/34.
[24] BS20754 Beyhakî, es-*Sünenü'l-kübrâ*, X, 149.
[25] Fussilet, 41/35.
[26] MŞ35865 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Evâil, I; BŞ6593 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, V, 260.
[27] M7498 Müslim, Zühd, 63; B6133 Buhârî, Edeb, 83.

betinde hayır yoktur."[28] vecizesi unutulmamalı, dost edinirken dikkatli ve seçici davranılmalıdır.

İlişkilerini, hoşgörü, nezaket ve güler yüzlülük üzerine kuran Allah Resûlü, kişinin mümin kardeşine tebessümünü bile sadaka olarak nitelemiş,[29] bir dostluğun nasıl kurulup sürdürülebileceğinin en güzel örneklerini kendi hayatında sergilemiştir. Nitekim Müslüman olduktan sonra Peygamberimiz ile ne zaman görüşmek istese reddedilmediğini belirten Cerîr b. Abdullah, "O, beni her gördüğünde mutlaka yüzüme gülümserdi." demektedir.[30] Bir defasında da Allah Resûlü, dostluğun kurulması ve sürdürülmesi için gerekli olan özverili davranışları şöyle sıralamıştır: *"Üç haslet vardır ki onlar kimde bulunursa Allah onun hesabını kolaylaştırır ve onu rahmetiyle cennetine sokar."* Meraklanan ashâbı, "Bunlar nedir yâ Resûlallah?" diye sorduklarında Peygamberimiz, *"Sana vermeyene vermen, sana zulmedeni affetmen ve sana gelmeyene gitmendir."* der. "Bunları yaptığımda elde edeceğim şey nedir?" diye soran sahâbîye ise *"Kolayca vereceğin bir hesap ve Allah'ın rahmetiyle cennete girmen."* diye cevap verir.[31]

Allah nezdinde en makbul olan arkadaşın, arkadaşına karşı en iyi davranan kimse olduğunu belirten Sevgili Peygamberimiz,[32] *"Bir kimse biriyle arkadaşlık kuracağı zaman ona ismini, babasının ismini ve kimlerden olduğunu sorsun. Çünkü bu, dostluğu pekiştirir."*[33] tavsiyesinde bulunmaktadır. Bir gün yanı başındaki İbn Ömer'e, kendisinden bir şeyler isteyen kişiyi tanıyıp tanımadığını sormuş, İbn Ömer'in, "Tanıyorum." demesi üzerine ismini öğrenmek istemiştir. Ancak İbn Ömer, "İsmini bilmiyorum." diye cevap vermiş, Peygamberimiz, *"Evi neredendir?"* diye sorduğunda da bilmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Bu, tanıma değildir."*[34] demiştir. Zira söz konusu bilgiler, bir arkadaştan haber alınamadığında soruşturmayı, hasta olduğunda ziyareti, vefat ettiğinde de cenazesine katılmayı mümkün kılacak en önemli verilerdir.[35]

Dostsuz hayat, desteksiz, dayanaksız ve sırdaşsız hayattır. Ev almadan önce komşu, yola çıkmadan önce de arkadaş edinilmesi[36] tavsiyesine uyan kişi, hayatta karşılaşacağı olumsuzlukları yapayalnız üstlenmekten kurtulacaktır. Diğer taraftan, hayatı anlamlı ve yaşanabilir kılan dostlukların sürdürülmesi, yeni dostluklar oluşturulmasından daha önemli görünmektedir. Bu bağlamda Hz. Ömer, bir kimseye sevdiği ismiyle hitap etmenin, geldiğinde ilgilenip ona yer açmanın ve karşılaşıldığında selâm vermenin dostlukları pekiştireceğine ve sürekli kılacağına dikkatleri çekmektedir.[37]

[28] BŞ9502 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 19/491.
[29] T1956 Tirmizî, Birr, 36
[30] B6089 Buhârî, Edeb, 68; M6364 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 135
[31] BS21695 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 396
[32] T1944 Tirmizî, Birr, 28; DM2467 Dârimî, Siyer, 3.
[33] T2392 Tirmizî, Zühd, 53.
[34] BS20980 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 211.
[35] BŞ9023 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 6/492
[36] MK4379 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IV, 268.
[37] MA19865 Abdurrezzâk, *Musannef*, XI, 44

Dostluğun sadece iki kişi arasında sınırlı kalmayıp aileleri de kuşatacak kadar güçlenip kalıcı olmasını sağlamak düşüncesiyle Sevgili Peygamberimiz, kişinin baba dostuna yaptığı iyiliği, *"iyiliklerin en iyisi"* olarak nitelendirmiştir.[38] Nitekim Hz. Peygamber'in bu beyanını kendisine ilke edinen Abdullah b. Ömer, Mekke yolunda karşılaştığı bir bedevîyi kendi bineğine oturtmuş ve başındaki sarığı da ona giydirmişti. Çünkü bu bedevînin babası Hz. Ömer'in arkadaşıydı. Yanında bulunanlardan biri, "Bu adama iki dirhem para versen ona yetmez miydi?" dedi. Bunun üzerine İbn Ömer Allah Resûlü'nün şu sözlerini nakletti: *"Babanın dostunu gözet, onunla ilgini kesme. Yoksa Allah senin nurunu söndürür."*[39]

Baba dostluklarının sürdürülmesini arzu eden Hz. Peygamber, dostluk ve kardeşliğe zarar verecek hâl ve hareketlerden de uzak durulmasını talep etmektedir. Nitekim o, *"Kardeşinle tartışmaya girme, onunla (incitici biçimde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme."*[40] uyarısında bulunmuş, üç kişi bir arada bulunurken birini yalnız bırakıp da diğeriyle özel olarak konuşmayı da incitici olabileceğinden dolayı yasaklamıştır.[41] Allah Resûlü'nün bu duyarlılığını bilen tâbiûn neslinin meşhur müfessiri Mücâhid de bir kimsenin arkadaşına sert bakışlarla bakmasını, onu göz hapsinde tutmasını, onu "Nereden geliyorsun?" veya "Nereye gidiyorsun?" gibi rahatsız edici sorularla hesaba çekmesini hoş karşılamazdı.[42] Allah Resûlü, bir şekilde dostlar arasında kırgınlık oluştuysa muhabbet bağının zedelenmemesi için küskünlüğün üç günden fazla sürdürülmemesini söylemiş,[43] hatta barış için ilk adımı atanı övmüştür.[44]

Emek verilmeyen, uğrunda fedakârlıklar gösterilmeyen birliktelikler, arkadaşlık olarak görülse de kalıcı dostluklara dönüşme imkânı bulamamaktadır. Bu nedenle dostluk, tanış olmakla başlayan, ancak tanıdıkça kaynaşan ruh hâlini ifade eder. Nitekim Hz. Peygamber de *"Ruhlar, bir araya gelmiş topluluklardır. Onlardan birbirleriyle uyuşanlar kaynaşır, uyuşamayanlar da anlaşamaz ayrılır."*[45] ifadeleriyle ruhları bir topluluğa benzetmekte, birbirleriyle tanışıp uyuşanların kaynaştığına, birbirlerini tanımayanların ise birbirlerinden koptuklarına dikkatleri çekmektedir. Tanımak ve tanışmak, zorlukların ve anlaşmazlıkların yaşandığı dönemlerde, iplerin gerildiği anlarda anlam kazanır. Bu süreci başarıyla atlatan kalpler, kalıcı dostluklara imza atmaktadır. Ancak dostluğu tecrübe edecek kadar zamana, dostun ahlâk ve karakterinin ortaya çıkmasına imkân verecek kadar da vesileye ihtiyaç duyulacaktır. Bununla ilgili

38 M6514 Müslim, Birr, 12
39 EM40 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 29
40 T1995 Tirmizî, Birr, 58
41 M5697 Müslim, Selâm, 38; T2825 Tirmizî, Edeb, 59
42 EM1157 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 396
43 B6065 Buhârî, Edeb, 57; M6534 Müslim, Birr, 26
44 M6532 Müslim, Birr, 25; B6077 Buhârî, Edeb, 62
45 M6708 Müslim, Birr, 159; B3336 Buhârî, Enbiyâ, 2

güzel bir örnek, Hz. Ömer ile şahitlik yapmak isteyen biri arasındaki konuşmada geçmektedir:

Hz. Ömer, ilgilendiği bir davada şahitlik yapacak kişiye, "Seni tanımıyorum, gerçi seni tanımamam şahitliğine engel değil ama yine de seni tanıyan birini getir." der. Orada bulunanlardan biri, "Ben bu kişiyi tanıyorum." diye konuşmaya katılır. Hz. Ömer ona dönerek, "Nasıl bilirsin?" diye sorduğunda, "Adil ve şerefli biri olarak bilirim." diye cevap verir. Ancak bu kısa cevapla yetinmeyen Hz. Ömer sormaya devam eder: "Gecesini gündüzünü, gelenini gidenini bildiğin yakın komşun mu?" Karşısındaki kişi, "Hayır." diye yanıtlar. "Dinî hassasiyetini ortaya koyan ticarî bir ilişkiniz oldu mu?" diye sorduğunda adam, "Hayır." diye yanıtlar. "Güzel ahlâkını belirgin bir şekilde gördüğün bir yolculuğunuz oldu mu?" sorusuna tekrar, "Hayır." cevabını alınca Hz. Ömer, "Sen onu tanımıyorsun." diyerek tanımanın göz aşinalığından farklı bir şey olduğuna dikkat çeker. Ardından da şahitlik yapacak kişiye dönerek, "Git, seni tanıyan birini getir." der.[46]

Sırdaş olmayı, dayanışmayı, fedakârlığı ve vefayı içinde barındıran dostluk, kişinin kimliğini ve duruşunu da ifşa etmektedir. Hz. Peygamber, *"Mümin, müminin aynasıdır."*[47] buyururken, genelde müminlerin, özelde ise dostların benzeşmelerine, birbirlerinde kendilerini görmelerine dikkat çekmektedir. Nitekim tecrübenin ortaya çıkardığı, "Arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim." özdeyişi de arkadaşların benzeşmesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan Hz. Peygamber'in, *"Kişi dostunun dini üzeredir."*[48] hadisi de dinî ve kültürel kimliğe atıfta bulunmaktadır. Müminlerin dostlukları Allah içindir, Allah'tan korkanlarladır. Zira, *"Gerçek dost, Allah'tır."*[49]

[46] BS20982 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, X, 212
[47] D4918 Ebû Dâvûd, Edeb 49
[48] T2378 Tirmizî, Zühd, 45; D4833 Ebû Dâvûd, Edeb, 16
[49] Şûrâ, 42/9

SELÂMLAŞMA
ARANIZDA SELÂMI YAYIN

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلاَ تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا، أَوَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ؟ أَفْشُوا السَّلاَمَ بَيْنَكُمْ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi? Aranızda selâmı yayın."
(M194 Müslim, İmân, 93)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ سِتٌّ." قِيلَ: مَا هُنَّ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: "إِذَا لَقِيتَهُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ، وَإِذَا دَعَاكَ فَأَجِبْهُ، وَإِذَا اسْتَنْصَحَكَ فَانْصَحْ لَهُ، وَإِذَا عَطَسَ فَحَمِدَ اللَّهَ فَسَمِّتْهُ، وَإِذَا مَرِضَ فَعُدْهُ، وَإِذَا مَاتَ فَاتَّبِعْهُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنهما: أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ:
أَيُّ الإِسْلاَمِ خَيْرٌ؟ فَقَالَ: "تُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلاَمَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ."

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِاللَّهِ تَعَالَى مَنْ بَدَأَهُمْ بِالسَّلاَمِ."

قَالَ أَنَسٌ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"يَا بُنَيَّ! إِذَا دَخَلْتَ عَلَى أَهْلِكَ فَسَلِّمْ يَكُونُ بَرَكَةً عَلَيْكَ وَعَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman'ın Müslüman üzerindeki hakkı altıdır."* "Onlar nedir ey Allah'ın Resûlü?" diye sorulunca şöyle demiştir: *"Onunla karşılaştığın zaman selâm ver, seni davet ettiğinde ona icabet et, senden nasihat istediğinde nasihat et, aksırıp Allah'a hamd ettiğinde ona duayla karşılık ver, hastalandığında onu ziyaret et ve öldüğünde cenazesine katıl."*

(M5651 Müslim, Selâm, 5)

Abdullah b. Amr'dan (ra) rivayet edildiğine göre, bir adam Resûlullah'a, "İslâm'da hangi davranış daha hayırlıdır?" diye sorunca Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: *"(Başkalarına) yemek yedirmen, tanıdığına ve tanımadığına selâm vermen."*

(B12 Buhârî, İmân, 6)

Ebû Ümâme'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanların Yüce Allah katında en hayırlısı, önce selâm verenleridir."*

(D5197 Ebû Dâvûd, Edeb, 132-133)

Enes (b. Mâlik) diyor ki, "Resûlullah (sav) bana şöyle buyurdu: *'Yavrucuğum! Ailenin yanına girdiğin zaman selâm ver. Bu, senin ve ailen için bereket olur.'*"

(T2698 Tirmizî, İsti'zân, 10)

Evs ve Hazrec kabileleri arasında uzun yıllar süren savaşların son halkası Buâs Harbi olmuştu. Her iki tarafın da büyük kayıplar verdiği bu savaş, hicretten beş yıl kadar önce sona ermişti.[1] Ama bu kardeş Arap kabilelerinin arasındaki husumet hâlâ devam ediyordu. Onları birbirine düşüren Yahudiler ise fırsattan istifade, şehirde hâkimiyet kurmaya çalışıyorlardı. Düşmanlık, kin ve nefretin kol gezdiği, taşına toprağına güvensizliğin sindiği Yesrib şehri, kötülükle dolmuştu. İşte bu karmaşada, bazılarının gönlünde gelecek için bir ümit yeşermeye başlamıştı. Bunlar, Akabe'de Resûl-i Ekrem'e bağlılık yemini ederek onu himaye edeceklerine dair söz veren Müslümanlardı.[2] Bu samimi müminler, Allah Resûlü'nün gelişini dört gözle bekliyorlardı. Onlarla birlikte durumdan haberdar olan halk da merakla beklemeye başlamıştı. Allah Resûlü'nü görmek için kimileri evlerin damlarına çıkarken kimileri de yollara dökülmüş bekliyor, her biri bu kutlu misafiri ağırlamak için can atıyordu.[3] Herkesin merak dolu bakışları arasında şehre giren Allah Resûlü'nün, kendisini bekleyen bu heyecanlı kalabalığa ilk sözlerinden biri şöyleydi: *"Ey insanlar! Selâmı aranızda yaygınlaştırın, yemek yedirin, insanlar uykuda iken namaz kılın ki selâmetle cennete giresiniz."*[4] Başlangıçta inanan inanmayan herkes için güzel bir tavsiye niteliğindeki bu sözlerin, aslında medenî bir toplumun temeli, barış ve güvenin anahtarı olduğunu, insanlar yaşayarak anlayacaklardı.

Allah Teâlâ, yaratmış olduğu ilk insan Hz. Âdem'e, meleklere gidip selâm vermesini emretmiş ve şöyle demiştir: *"Sana ne cevap vereceklerini dinle, çünkü bu senin ve neslinin selâmı olacaktır."* Bu emir doğrultusunda *"es-Selâmü aleyküm"*, yani, "Esenlik üzerinize olsun." diye selâm veren Hz. Âdem'e melekler, *"es-Selâmü aleyke ve rahmetullâh"* (Esenlik ve Allah'ın rahmeti senin üzerine olsun.) sözleriyle karşılık vermişlerdir.[5] Böylelikle insana öğretilen selâmlaşma, iletişimin vazgeçilmez bir unsuru olarak nesiller boyu süregelen bir âdet olmuştur. Toplumdan topluma, kültürden kültüre birtakım farklılıklar gösterse de selâmlaşmada asıl olan, karşıdakine iyi temennilerde bulunmaktır.

İslâm öncesi Arap toplumunda selâmlaşmada, "Allah sana uzun ömürler versin.",[6] "Allah size göz aydınlığı versin." ve "Sabahınız güzel,

1 [illegible] IV, 383
2 İHS2/290 İbn Hişâm, Sîret, II, 290-291
3 M7522 Müslim, Zühd ve rekaik, 75
4 T2485 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 42; İM3251 İbn Mâce, Et'ime, 1.
5 B6227 Buhârî, İsti'zân, 1; M7163 Müslim, Cennet, 28
6 [illegible] Râzî, Tefsîr, X, 167

hoş olsun." gibi selâmlaşma ifadeleri kullanılmaktaydı.[7] Halk arasında selâmlaşma yaygın olmakla birlikte, köleler ve onlarla birlikte toplumun alt tabakasını oluşturan insanlar, diğerlerine birtakım kurallar doğrultusunda selâm vermeye mecbur tutulmuşlardı.[8]

Allah Teâlâ, Kitabı'nda Resûlü'ne şöyle emretmiştir: *"Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman, de ki: 'Selâm olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti (merhameti) yazdı. Şöyle ki: Sizden kim cahillikle bir kabahat işler de sonra peşinden tevbe eder, kendini düzeltirse (bilmiş olun ki) o, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[9] Yüce Allah'ın, Elçisi'ne öğrettiği bu selâm, kadın erkek, genç yaşlı, zengin fakir, hür köle bütün Müslümanların ortak selâmı olmuştur. *"es-Selâm"* kelimesi, tıpkı "İslâm" gibi, "kurtuluşa erme, teslim olma, barış yapma" mânâsındaki s-l-m kökünden gelmekte olup, "gizli ve açık her türlü kötülüklerden ve eksikliklerden uzak olma, selâmet bulma" anlamını ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde geçen bu kelime, *"tahiyye"* yani selâmlaşma,[10] selâmet, huzur ve esenlik[11] mânâlarında kullanılmış, bazen de dua anlamında yer almıştır.[12] Ayrıca cennet için *"dâru's-selâm"* adı kullanılmış[13] ve *"es-Selâm"*, "her türlü eksikliklerden, kusurlardan, değişikliklerden ve yok olmaktan uzak olan, selâmetin kaynağı" mânâsında Allah'ın isimlerinden biri olarak anılmıştır.[14] Nitekim "Selâm"ın Allah'ın isimlerinden biri olduğunu söyleyen[15] Allah Resûlü, namazlarının sonunda, *"Allah'ım, Selâm sensin; selâmet de ancak sendendir."* diyerek dua etmiştir.[16] Selâmlaşmayı ifade etmek üzere bazı âyetlerde *"tahiyye"* kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir.[17]

İslâm'ın "selâm"ı kuru bir iletişimin ötesinde, insanlar arasında yaygın çeşitli selâmlama sözlerinde ifade edilen bütün iyi dilekleri içine alan, oldukça kapsamlı bir kavramdır. Bu nedenle Allah Resûlü, kimi zaman, kızı Hz. Fâtıma'ya ve amcasının kızı Ümmü Hânî'ye, *"Merhaba!"* diyerek selâm vermişse de[18] *"es-Selâmü aleyküm"* sözünü söylemenin daha hayırlı olduğunu ifade etmiştir.[19] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın peygamberlere[20] ve mümin kullarına,[21] meleklerin de peygamberlere[22] ve cennetteki müminlere[23] "selâm" lafzıyla selâm verdiği ve bunun cennet ehlinin selâmlaşması olduğu bildirilmiştir.[24] Ayrıca Allah ve meleklerinin Resûlullah'a selâm ettikleri ifade edilerek müminlerin de bu Sevgili Elçi'ye selâm etmeleri, en güzel makamlarda olması için ona hayır duada bulunmaları istenmiştir.[25] Nitekim bir rivayete göre Allah Resûlü, Mi'rac ile Rabbine kavuştuğunda O'nu, *"et-Tahiyyâtü lillâhi ve's-salavâtü ve't-tayyibât."* (Her türlü selâmlama,

[7] D5227 Ebu Dâvûd, Edeb, 150-151
[8] *Kur'an Yolu*, II, 107
[9] En'âm, 6/54
[10] Nûr, 24/61, Yûnus, 10/10
[11] Enbiyâ, 21/69; Hûd, 11/48
[12] Ahzâb, 33/56
[13] En'âm, 6/127, Yûnus, 10/25.
[14] Haşr, 59/23.
[15] T3507 Tirmizî, Deavât, 82; M897 Müslim, Salât, 55.
[16] M1334 Müslim, Mesâcid, 135.
[17] Nisâ, 4/86, Mücâdele, 58/8
[18] B6176 Buhârî, Edeb, 98.
[19] [illegible] İbn Hişâm, *Sîret*, III, 214
[20] Sâffât, 37/79.
[21] Yâsîn, 36/58.
[22] Hicr, 15/52
[23] Ra'd, 13/24
[24] İbrâhîm, 14/23
[25] Ahzâb, 33/56.

ibadet ve güzel övgü Yüce Allah'a aittir.) diyerek selâmlayınca Cenâb-ı Hak da kendisine, *"es-Selâmü aleyke eyyühe'n-Nebiyyü ve rahmetullâhi ve berekâtüh."* (Ey Peygamber Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun.) sözleriyle karşılık vermişti. Bu güzel ve anlamlı duaya ümmetini de dâhil eden Rahmet Peygamberi'nin, *"es-Selâmü aleynâ ve alâ ibâdillâhi's-sâlihîn."* (Selâm, hem bizim üzerimize hem de Allah'ın salih kullarına da olsun.) diye eklemişti. Meleklerin şehâdetiyle tamamlanan bu diyalog[26] "Tahiyyât Duası" diye meşhur olmuş, Resûlullah'ın, ashâbına Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi titizlikle öğrettiği bu dua,[27] asırlardır ümmetin Rabbine selâmı, Peygamberi'ne ve din kardeşlerine duası olmuştur.

Müslümanlar bir araya geldiklerinde söze ilk önce selâmla başlarlar. Bu âdâb, İslâm kültüründe, *"es-Selâm, kable'l-kelâm."* (Selâm, kelâmdan öncedir.) şeklinde ifade edilmiştir.[28] Karşılaştığı kimseye *"es-Selâmü aleyke"* diyen kişi, ona kendisiyle dost olduğunu bildirmekte, kendisinden ona bir zarar gelmeyeceğini beyan etmektedir. Dolayısıyla Resûlullah'ın, *"elinden ve dilinden başkalarının güvende olduğu kimse"* olarak tanımladığı[29] "Müslüman"ın konuşmaya "selâm" vererek başlaması oldukça manidardır. Selâm, Müslümanların parolasıdır. Allah'ın selâmıyla selâm veren kişi Müslümanlığını beyan etmiş demektir. Nitekim Süleymoğulları'ndan yanında koyunu olan bir kişi Resûlullah'ın ashâbından bir gruba rastlamıştı. Onlara selâm vermiş ancak onlar düşman olduğunu düşündükleri bu adamın verdiği selâmı, kurtulmak için söylediğini zannederek onu öldürmüşlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de selâm veren kimselere, *"Sen mümin değilsin."* denilmemesi gerektiğini bildirmiş;[30] Allah Resûlü de, kimsenin kalbinden geçenin bilinemeyeceğini, dolayısıyla kendisinin Müslüman olduğunu ifade eden bir kimsenin böyle kabul edilmesi gerektiğini bildirmiştir.[31]

Selâm veren kişi, karşısındaki için Allah'ın selâmetini istemekte, her türlü kötülükten uzak olması için ona dua etmektedir. Bu duanın karşılıklı olmasını isteyen Allah Teâlâ, *"Bir mümin tarafından bir selâmla selâmlandığınız zaman siz ondan daha güzel bir karşılık verin veya aynı ile mukabele edin."*[32] buyurarak verilen selâma en güzel şekilde karşılık vermeyi emretmiştir. Hz. Peygamber de selâma güzel lafızlar eklemenin ecri artırdığına dikkat çekmiş, *"es-Selâmü aleyküm"* sözüne, *"ve rahmetullâh ve berekâtüh ve mağfiretüh."* (Allah'ın rahmeti, bereketi ve bağışlaması) gibi sözcükler eklemek suretiyle kendisine selâm veren kişilerden her biri-

[26] KC3/425 Kurtubî, *Tefsîr*, III, 425
[27] B6265 Buhârî, İsti'zân, 28
[28] T2699 Tirmizî, İsti'zân, 11
[29] M162 Müslim, Îmân, 65.
[30] M7548 Müslim, Tefsîr, 22; T3030 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4; Nisâ, 4/94.
[31] M277 Müslim, Îmân, 158
[32] Nisâ, 4/86.

nin söylediği fazladan sözler için ayrıca sevap kazanacağını bildirmiştir.[33] Bir araya geldiklerinde birbirlerini bu hoş sözler ve anlamlı dualarla karşılayan müminlerin arasında sevgi ve muhabbete dayalı bir gönül bağı oluşur. Allah Resûlü bunu şöyle dile getirmiştir: *"İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi? Aranızda selâmı yayın."*[34] Başka bir hadisinde de kin ve hasedin geçmiş ümmetlerin helâkine neden olduğu uyarısında bulunduktan sonra insanlar arasındaki sevgiyi pekiştirmek üzere selâmı tavsiye etmiştir.[35] Bu nedenle Peygamber Efendimiz selâm vermeyi Müslümanların birbirlerine karşı başlıca görevleri arasında sayarken,[36] kişinin tanımadığı kimselere de selâm vermesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Nitekim kendisine İslâm'da hangi davranışın daha hayırlı olduğunu soran bir zâta Allah Resûlü, *"(Başkalarına) yemek yedirmen, tanıdığına ve tanımadığına selâm vermen."* diye cevap vermiş,[37] kişinin yalnızca tanıdığı kimselere selâm vermesini kıyamet alâmeti olarak nitelendirmiştir.[38] Böylece Müslümanlar arasında selâmı yaygınlaştırarak, İslâm'ın hedeflediği sevgi ve kardeşliğe dayalı bir toplum oluşturma gayreti içerisinde olmuştur. İşte bu nedenle hicret ettiği yeni beldenin insanlarına selâmı yaygınlaştırmayı öğütleyerek[39] kısa zamanda halkın birbirine kaynaşmasını sağlamış ve nesiller boyu inananlara örneklik edecek olan Medine toplumunun temellerini atmıştır. Allah Resûlü, selâmlaşma üzerinde önemle durmuş,[40] karşılaşan iki kişiden, önce selâm verenin Allah katında daha hayırlı olduğunu müjdelemiştir.[41] Ayrıca birbirine dargın olup karşılaştıklarında konuşmayan iki müminden önce selâm verenin daha hayırlı olduğunu bildirerek[42] selâmın, barışın anahtarı olduğuna dikkat çekmiştir.

Selâm vermeyi "sadaka" olarak nitelendiren[43] Resûl-i Ekrem, kendi sağlığında selâmlaşmaya büyük önem vermiş, erkek kadın, genç yaşlı kimseyi selâmından mahrum bırakmamıştır. Özellikle kadınlara[44] ve çocuklara[45] selâm vererek ashâbına örneklik etmiştir. Selâm verirken uyuyan kimseleri uyandırmamaya özen göstermiş,[46] bununla birlikte duyulduğundan emin olmak için olsa gerek selâmını bazen üç kere tekrarlamıştır.[47] Kendisine gönderilen selâmı alarak selâmın sahibine de onu iletene de dua etmiştir.[48] Ayrıca zaman zaman Medine'nin kabristanı Bakî'e gidip, *"Selâm size ey müminler diyarı! Size yarın verileceği vaad olunan şey verilmiştir. Sizler bekletilmedesiniz, inşallah biz de size katılacağız. Allah'ım Bakî'de yatanlara*

[33] D5195 Ebû Dâvûd, Edeb 131-132.
[34] M194 Müslim, Îmân, 93
[35] T2510 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 56; HM1412 İbn Hanbel, I, 164
[36] M5651 Müslim, Selâm, 5; B1240 Buhârî, Cenâiz, 2
[37] B12 Buhârî, Îmân, 6; M160 Müslim, Îmân, 63
[38] HM3848 İbn Hanbel, I, 405
[39] T2485 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 42; İM3251 İbn Mâce, Et'ime, 1
[40] M5388 Müslim, Libâs ve zînet, 3; B6222 Buhârî, Edeb, 124; B1240 Buhârî, Cenâiz, 2
[41] D5197 Ebû Dâvûd, Edeb 132-133.
[42] B6077 Buhârî, Edeb, 62.
[43] D1285 Ebû Dâvûd, Tatavvu, 12.
[44] D5204 Ebû Dâvûd, Edeb, 136-137; T2697 Tirmizî, İsti'zân, 9.
[45] M5663 Müslim, Selâm, 14.
[46] M5362 Müslim, Eşribe, 174.
[47] B95 Buhârî, İlim, 30.
[48] D5231 Ebû Dâvûd, Edeb, 153-154.

mağfiret et." diyen Allah Resûlü, âhirete göçen müminlere de selâm vermeyi Müslümanlar arasında bir âdet hâline getirmiştir.[49]

Resûlullah, Allah Teâlâ'nın, *"Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selâm verin."*[50] emri doğrultusunda, müminlerin evlerine duayla girmeleri ve ardından selâm vermeleri gerektiği üzerinde önemle durmuştur.[51] Küçücük bir çocukken kendisinin yanına verilen ve böylece nebevî terbiyeyle yetişme fırsatını yakalayan Hz. Enes'e verdiği bir öğütte bu selâmın değerini şöyle ifade etmiştir: *"Yavrucuğum! Ailenin yanına girdiğin zaman selâm ver. Bu, senin ve ailen için bereket olur."*[52] *"Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır."*[53] âyetinde belirtildiği üzere başkalarının evine girerken selâm vermenin ise ayrı bir önemi vardır. Zira asr-ı saadette, bugünkü gibi korunaklı kapıları olmayan oldukça mütevazı yapılı evlere girişte selâm vermek, içeridekilere birinin geldiğini haber vermeye yarıyor ve giriş için izin istemeyi ifade ediyordu. Nitekim sahâbeden Abdullah b. Büsr, Hz. Peygamber'in bir başkasının evine girişini anlatırken bu hususa dikkat çekmiştir: "Allah Resûlü, birinin kapısına geldiği zaman kapının tam karşısında durmazdı. Sağa ya da sola çekilirdi ve *'es-Selâmü aleyküm, es-selâmü aleyküm.'* derdi. Çünkü o günlerde evlerin (kapıları) üzerinde perdeler yoktu."[54] Resûlullah, kendisini görmeye gelenlerin de selâm vererek izin istemesi gerektiğini bildirmiştir.[55] Selâmlaşmaya verilen önemi idrak eden ashâb da bu konuda hassasiyet göstermiştir. Hz. Peygamber'e bağlılığıyla meşhur sahâbî Abdullah b. Ömer'in alışverişi sevmediği hâlde yalnızca gördüğü kimselere selâm vermek için çarşıya çıktığı nakledilmiştir.[56]

Allah Resûlü, küçüğün büyüğe, bir vasıta üzerinde gidenin yürüyene, yürüyenin veya ayakta olanın oturana, sayı bakımından az olan topluluğun çok olana[57] selâm vermesinin uygun olacağını bildirerek ashâbına selâmlaşma âdâbını öğretmiştir. Topluluk içerisinden bir kişinin selâm vermesini ya da verilen selâmı bir kişinin almasını yeterli görmüş,[58] bir topluluktan ayrılırken de selâmla ayrılmanın güzel olduğunu ifade etmiştir.[59] Tuvalet ihtiyacını gidermekte olan veya bunun gibi uygunsuz durumlardaki kişilere selâm vermeyi yasaklamış,[60] böyle bir vaziyette Allah'ın adını anmayı hoş görmediğinden hacetini giderirken kendisine selâm verenlerin selâmını almamıştır.[61] Ayrıca Allah Resûlü, ilk dönemlerde namaz kılarken selâma karşılık vermekteyken, sonraları namaz kılan kimsenin

[49] M2255 Müslim, Cenâiz, 102
[50] Nûr, 24/61.
[51] D5096 Ebû Dâvûd, Edeb, 102-103.
[52] T2698 Tirmizî, İsti'zân, 10
[53] Nûr, 24/27.
[54] D5186 Ebû Dâvûd, Edeb, 127-128.
[55] T2710 Tirmizî, İsti'zân, 18.
[56] MU1764 *Muvatta'*, Selâm, 4
[57] B6231 Buhârî, İsti'zân, 4; M5646 Müslim, Selâm, 1.
[58] D5210 Ebû Dâvûd, Edeb, 140-141
[59] D5208 Ebû Dâvûd, Edeb, 138-139; T2706 Tirmizî, İsti'zân, 15
[60] İM352 İbn Mâce, Tahâret, 27.
[61] M823 Müslim, Hayz, 115; D330 Ebû Dâvûd, Tahâret, 122.

selâma karşılık vermesini uygun bulmamıştır.[62] Bu nedenle ezan okumak, kâmet getirmek veya hutbe vermek gibi bir meşguliyet içerisinde bulunanlara selâm vermek uygun görülmemiştir.

İslâm'da "selâm", barışın ve güvenin sembolü, iyi niyetin göstergesidir. Müslümanlar, bu güzel ve anlamlı sözcükle birbirlerine selâmetin kaynağı olan Allah Teâlâ'nın korumasını dileyerek en güzel duayı yapmakta, bu duadan âhirete göçen kardeşlerini de mahrum bırakmamaktadırlar. Aynı şekilde hiç göremedikleri Rahmet Elçisi ile salât ve selâm yoluyla gönül bağı kurmakta, kendilerine çok düşkün olduğunu bildikleri[63] o Sevgili Elçi'ye muhabbetlerini ve iyi dileklerini arz etmektedirler. Onun öğrettiği Tahiyyât Duası'yla da bütün müminler için selâmet dileyerek sevgi ve kardeşliğe dayalı örnek İslâm toplumuna yaraşır şekilde hareket etmekte, namazlarını da nûrânî dostları olan meleklere selâm vererek ve Rablerinin "selâmetin kaynağı" olduğunu ikrar ederek bitirmektedirler.[64]

Müslüman hayatında oldukça geniş yeri olan ve pek çok mânâyı içine alan "selâm"ın günümüzde bu değerini kaybetmeye başladığı görülmektedir. Bireyselliğin ön plana çıkıp insanî ilişkilerin ve paylaşımların giderek azalmasıyla selâmlaşma âdeti de toplumsal hayatta işlevsiz hâle getirilmiştir. Mahallelerin tek bir ev sıcaklığını yaşadığı günler geride kalmış, artık insanlar bırakın tanımadığı kimselere selâm vermeyi tanıdıklarını bile görmezden gelmeye başlamıştır. Böylece birbirlerine giderek yabancılaşan insanların ilişkilerine de samimiyetsizlik ve güvensizlik hâkim olmuştur. Hâlbuki sevgi, saygı, kardeşlik temeline dayalı, refah ve medenî bir toplumun oluşturulması, bireyler arasındaki güvene ve samimi iletişime bağlıdır. Bunun için de iletişimin ilk basamağı olan selâmlaşmanın, ister birtakım güzel sözlerle olsun ister bedensel hareketlerle olsun, mutlaka yaygınlaştırılması gerekir. Kişinin tanıdığı insanları hoş sözlerle karşılaması, iki tarafın da birbiri için iyi temennilerde bulunması aralarındaki muhabbeti artırır. Bütün iyi dilekleri içine alan ve dua vesilesi olan "selâm" lafzının kullanılması ise ilişkilere ayrı bir rahmet ve bereket kazandırır. Tanımadığı kimselere selâm veren kişi de, karşı tarafa güven vermiş ve samimiyetini ifade etmiş olur ve böylelikle sağlıklı ve dostane ilişkilerin temeli atılır. Sokağa çıktığında kendisini iyi dileklerle karşılayan, gülümseyen birilerini görmek bireye rahatlık ve huzur verir, onu yalnızlıktan kurtararak kendisiyle barışık olmasına katkıda bulunur. Böyle bireylerden oluşan toplumun da ilerlemeye ve gelişime açık, sağlıklı bir toplum olması kolaylaşır.

[62] M1201 Müslim, Mesâcid, 34.
[63] Tevbe, 9/128.
[64] D618 Ebû Dâvûd, Salât, 73.

HEDİYELEŞMEK
SEVGİYİ ARTIRMANIN YOLU

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"تَهَادَوْا فَإِنَّ الْهَدِيَّةَ تُذْهِبُ وَحَرَ الصَّدْرِ..."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Hediyeleşin. Çünkü hediye, gönülden kini söküp atar..."
(T2130 Tirmizî, Velâ, 6)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَجِيبُوا الدَّاعِيَ، وَلَا تَرُدُّوا الْهَدِيَّةَ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"يَا نِسَاءَ الْمُسْلِمَاتِ، لَا تَحْقِرَنَّ جَارَةٌ لِجَارَتِهَا وَلَوْ فِرْسِنَ شَاةٍ."

عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ لِي جَارَيْنِ فَإِلَى أَيِّهِمَا أُهْدِي؟ قَالَ:
"إِلَى أَقْرَبِهِمَا مِنْكِ بَابًا."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ سَأَلَكُمْ بِاللَّهِ فَأَعْطُوهُ، وَمَنْ دَعَاكُمْ فَأَجِيبُوهُ، وَمَنْ أَهْدَى لَكُمْ فَكَافِئُوهُ، فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا مَا تُكَافِئُوهُ فَادْعُوا لَهُ."

Abdullah b. Mes'ûd'un naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Davet edene icabet edin ve hediyeyi reddetmeyin..."*

(HM3838 İbn Hanbel, I, 405)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey Müslüman kadınlar! Hiçbir komşu kadın, bir koyun paçası bile olsa komşusunun verdiği şeyi küçük görmesin!"*

(B2566 Buhârî, Hibe, 1; M2379 Müslim, Zekât, 90)

Hz. Âişe (ra) anlatıyor: "Yâ Resûlallah, benim iki komşum var; hangisine hediye vereyim?" diye sordum. Resûlullah (sav), *"Kapısı sana en yakın olana!"* buyurdu.

(B2259 Buhârî, Şuf'a, 3)

İbn Ömer'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah için sizden bir şey isteyene verin, sizi davet edene icabet edin, size hediye verene karşılık verin. Karşılık verecek bir şey bulamazsanız, onun için dua edin."*

(HM5703 İbn Hanbel, II, 96)

Takvimler, Milâdî 622 yılı Eylül ayının yirmi dördüncü gününe rastlayan, 13 Rabîülevvel Cuma gününü gösteriyordu. Safer'in yirmi yedinci günü Mekke'den başlayan Hicret-i Nebî, meşakkat dolu iki uzun haftanın ardından Yesrib'deki Neccâroğulları mahallesinde son bulmuştu. Allah Resûlü (sav), Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin davetine icabet ederek onun evinde konaklamaya karar vermişti.[1] Adı artık Medînetü'r-Resûl olan kutlu beldenin Peygamber'e hasret insanları, ona yaklaşabilmek, onu şanına lâyık şekilde ağırlayabilmek için seferber olmuşlar, hicret yorgunu Hz. Nebî'yi memnun edebilmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardı. O vakit on bir yaşında olan Zeyd b. Sâbit, o günlere ait bir hatırasını şöyle anlatır: "Resûlullah (sav) Ebû Eyyûb'un evinde (misafir) iken, evine ilk giren hediye, benim götürdüğüm ve içinde ekmek, tereyağı ve süt bulunan tirit kabı idi. "Yâ Resûlallah! Bu kabı annem gönderdi." dedim. O da, *"Allah bunu senin için bereketli eylesin."* buyurdu ve ashâbını çağırdı; yemeği birlikte yediler. Daha kapıya yönelmeden, Sa'd b. Ubâde'nin kabı içeri getirildi. Allah Resûlü'nün orada kaldığı yedi ay boyunca her gece üç dört kişi kapısında bekler, ona ikram edilmek üzere nöbetleşe yemek taşırlardı..."[2]

Yesrib'i onurlandıran Sevgili Nebî'ye küçük de olsa ikramda bulunmak ve ona hediye takdim etmek ilk Müslümanlar için en kıvanç duyulacak işlerden biriydi kuşkusuz. Ne de olsa Medine, *"Hediyeleşin. Çünkü hediye gönülden kini söküp atar..."*[3] buyuran, "hediye kabul eden ve karşılığında hediye veren" bir peygamberle[4] şereflenmişti. Hz. Peygamber (sav), nübüvvet nuruna kucak açan ensarın yanına bütün mal varlığını geride bırakarak göç ettiği için, Kurayza ve Nadîroğulları'nın arazileri fethedilinceye kadar geçimini kendisine hediye edilen hurma ağaçlarının geliriyle temin etmişti.[5] Ancak o, risâlet hayatı boyunca bollukta olsun darlıkta olsun, "sadaka"yı değil, yalnızca "hediye"yi kabul etmiş[6] ve kendisine hediye verildiğinde karşılığında daima daha iyisini vermişti.[7]

Resûl-i Ekrem (sav), "hediyeleşme" konusunda müminlere yol gösterirken; cömertlik, diğerkâmlık, vefa, ihsan, îsâr ve ikram gibi kardeşlik bağlarını güçlendiren birçok güzel hasleti bir davranışta birleştirmiş oluyordu. Onlara, dünya metaını verip karşılığında gönül almanın, Allah'ın rızasını kazanmaya eşdeğer bir meziyet olduğunu öğretiyordu. *"Musâfaha edin (tokalaşın) ki içinizdeki kin gitsin; hediyeleşin ki birbirinizi sevin ve (ara-*

[1] "Hicret", *DİA*, XVII, 461
[2] ST1/237 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 237
[3] T2130 Tirmizî, Velâ, 6.
[4] B2585 Buhârî, Hibe, 11; D3536 Ebû Dâvûd, Buyû' (İcâre), 80
[5] B4030 Buhârî, Megâzî, 14
[6] D4512 Ebû Dâvûd, Diyât, 6; HM8699 İbn Hanbel, II, 360.
[7] MŞ21965 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Büyû' ve akdiye, 253.

nızdaki) düşmanlık gitsin."[8] buyurmuştu. İslâm Peygamberi'nin sünnetine göre, birbiriyle karşılaşan iki Müslüman birbiriyle konuşmaya başlamadan önce selâm verecek, sonra bunu ten temasıyla pekiştirmek üzere musâfaha edecek, bir sonraki aşamada ise düşmanlıklara set çekmek ve muhabbeti tesis etmek üzere hediyeleşecekti.

Hediye, yürekten duyulan bir sevginin nişanesidir. Bu yüzdendir ki azlığına çokluğuna, değerli veya değersiz oluşuna bakarak hediyede ve onu getirende kusur aramak, hediyeleşme âdâbı ile uyuşmaz. Alçakgönüllülük, hilm ve tevazu gibi yüksek ahlâkî vasıflara sahip olan Hz. Peygamber (sav), *"Davet edene icabet edin ve hediyeyi reddetmeyin..."*[9] buyurmuştu. Kendisi de paça yemeye davet edilse bile icabet edeceğini, kendisine bir kol kemiği hediye edilse bile kabul edeceğini belirterek[10] hediyenin maddî değerinden ziyade, hediyeleşmenin önemli olduğuna işaret etmişti. Öyle ki Kutlu Nebî, Âişe validemizin iyi niyetle de olsa hediyeyi geri göndermesini doğru bulmamıştı. Bir gün Hz. Peygamber (sav) bir şey taşıyarak Hz. Âişe'nin yanından çıkan bir kadınla karşılaştı ve ona *"Bu nedir?"* diye sordu. Kadın, "Bunu Âişe'ye hediye ettim ama kabul etmedi." dedi. Hz. Peygamber, Âişe'nin yanına girince ona, *"O kadının hediyesini kabul etseydin ya!"* dedi. Âişe, "Yâ Resûlallah, o muhtaç birisi ve getirdiği hediyeye benden daha çok ihtiyacı var." diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Peki hediyesini kabul edip ona daha iyi bir şey veremez miydin?"*[11] buyurdu.

Allah Resûlü özellikle maddî durumları iyi olmayan insanların gönülden verdikleri hediyelerin kabul edilip mağdur olmamaları için de karşılığının verilmesini tavsiye ediyordu. Bir başka hadisinde de *"Ey Müslüman kadınlar! Hiçbir komşu kadın, bir koyun paçası bile olsa komşusunun verdiği şeyi küçük görmesin!"*[12] buyurarak verilen hediyenin küçük görülerek geri çevrilmemesini istemişti. Hediyeleşme konusunda din farkı gözetmeyen Allah Resûlü, Yahudi bir kadının hediyesini de kabul etmişti.[13]

Hediyeyi kabul etmekle, başkasından bir şey istemenin aynı kefeye konmaması gereken iki farklı şey olduğunu ise Meymûne validemizin azatlısı Atâ' b. Yesâr'ın naklettiği şu hadiseden anlıyoruz: "Resûlullah (sav), Ömer b. Hattâb'a bir hediye göndermiş, Hz. Ömer de hediyeyi iade etmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Onu niçin reddettin?"* diye sordular. Hz. Ömer, "Ey Allah'ın Resûlü! Bizden biri için en hayırlı olanın, hiç kimseden hiçbir şey almamak olduğunu sen bize haber vermemiş miydin?" dedi. Resûlullah (sav), *"Bu dilenmek suretiyledir. Ama dilenmeksizin olursa,*

8 MU1651 *Muvatta*, Hüsnü'l-hulk, 4
9 HM3838 İbn Hanbel, I, 405.
10 B5178 Buhârî, Nikâh, 74
11 MA19670 Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 449.
12 B2566 Buhârî, Hibe, 1, M2379 Müslim, Zekât, 90
13 D4512 Ebû Dâvûd, Diyât, 6; DM68 Dârimî, Mukaddime, 11.

o, Allah'ın sana verdiği bir rızıktır." buyurdular. Hz. Ömer (ra) şöyle dedi: "Öyleyse bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki bundan böyle hiç kimseden bir şey istemem; istemeksizin bana gelen her şeyi de alırım."[14]

Peygamber Efendimizin, kendisine bir hediye gönderildiği zaman, "*Hediye mi, zekât mı?*" diye sormak âdetiydi.[15] Gelen zekât ise hiçbir şeye elini sürmeden aileleri ve geçim kaynakları olmayan Ehl-i Suffe'ye gönderir, hediye ise hem kendisi yer hem de ona Suffe ehlini ortak ederdi.[16]

Sevgili Peygamberimizin, maddî yönden fakir ama gönlü zengin insanlarla karşılıklı hediyeleşmeye gösterdiği ihtimama dair Enes b. Mâlik'in naklettiği şu anekdot dikkat çekicidir: "Çöl halkından Zâhir adında bir adam vardı. Zâhir, Hz. Nebî'ye her gelişinde hediyeler getirirdi. Döneceği zaman da Allah Resûlü (sav), sevdiği bu zâtın heybesini doldurur ve '*Zâhir bizim köyümüz biz de onun şehriyiz.*' buyurarak Zâhir'in çölde bulunan çeşitli bitki gibi şeyler getirdiğini, kendilerinin de ona ihtiyaç duyduğu şeylerden hediye ettiklerini ifade ediyordu."[17]

Getiren cariye de olsa, Allah Resûlü'nün nezdinde hediyenin apayrı bir yeri vardı. Öyle ki, cân-ı gönülden takdim edilen bir yiyecek için, nafile bir oruçtan vazgeçilebilirdi. "Allah Resûlü (sav) benim yanıma girdiğinde, '*Yanınızda yiyecek bir şeyler var mı?*' diye sorar, 'Hayır.' diye cevap verirsek, '*O hâlde ben oruç tutuyorum.*' buyururdu." diyen Hz. Âişe şöyle anlatmaktaydı: "Bir gün yine yanımıza girince, 'Yâ Resûlallah bize hays (hurma, keş ve yağdan yapılan bir yemek) hediye edildi, onu senin için sakladık.' dedik. '*Getirin.*' buyurdu ve o sırada tutmakta olduğu nafile orucu bozdu."[18]

Hz. Âişe'nin satın alarak azat ettiği Berîre isimli cariye, kendisine verilen bir miktar sığır etini Allah Resûlü'nün hâne-i saadetine getirmişti. Hz. Peygamber'e bu etin Berîre'ye sadaka olarak verildiği söylenince o şöyle buyurmuştu: "*Bu onun için bir sadaka, bizim içinse bir hediyedir!*"[19]

Allah Resûlü'ne hediye vermek isteyen ashâb, onun sevgili eşi Hz. Âişe'ye olan ilgisini iyi bildiklerinden, hediyeyi onun evinde iken vermeyi tercih ederler, gerekirse bir süre erteleyip daha sonra takdim ederlerdi.[20] Belli ki evde tencere kaynamadığı bir zamanda,[21] hediye gelen yiyecekle Hz. Âişe'nin yüzünün güldüğünü gören Hz. Peygamber'in de mutluluğu artıyor, böylece verilen hediyenin mânevî kıymeti de katlanmış oluyordu.

Sahâbe-i kirâm, günün herhangi bir saatinde, Resûlullah'ın evine yakınları, komşuları veya daha uzaktan insanlar tarafından yiyecek, içecek, giyecek türünden hediyelerin gönderildiğine şahit olurlardı. Bunlar ara-

[14] MU1852 *Muvatta*, Sadaka, 2
[15] B2576 Buhârî, Hibe, 7, T656 Tirmizî, Zekât, 25
[16] B6452 Buhârî, Rikâk, 17, T2477 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 36
[17] HM12676 İbn Hanbel, III, 162, MA19688 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 454
[18] D2455 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 72, N2326 Nesâî, Sıyâm, 67.
[19] B1495 Buhârî, Zekât, 62; M2486 Müslim, Zekât, 171
[20] B2581 Buhârî, Hibe, 8
[21] HM25138 İbn Hanbel, VI, 94

sında Peygamber'in göz zevkine ve damak tadına uymayan şeyler bulunsa bile gönderene iade edilmezdi. İbn Abbâs'ın teyzesi Ümmü Hufeyd, bir keresinde Hz. Peygamber'e bir miktar keş (suyu süzülüp sertleşmiş yoğurt kurusu), tereyağı ve Arapların yemekte sakınca görmedikleri birkaç tane keler (kertenkele) hediye etmişti. Peygamber (sav) keşten ve tereyağından birer parça yedi, ancak hoşlanmadığı için kelere dokunmadı.[22]

Resûlullah (sav) kendisine verilen hediyeyi şer'î bir zorunluluk veya farklı bir gerekçe nedeniyle kullanamayacaksa ya bunu incitmeden ve gerekçesini de bildirmek suretiyle geri çevirir yahut bunu kullanabilecek insanlara dağıtırdı. Bir defasında kendisine hediye olarak gelen ipekli bir kumaşı Hz. Ali'ye vermiş ve bunu hanımlar arasında başörtüsü olarak paylaştırmasını istemişti.[23] Erkekler için takvaya uygun olmadığına kanaat getirdiği altın ve ipek gibi hediyeler verildiğinde, onu farklı bir yerde değerlendirmek üzere kenara kaldırırdı. Bir keresinde kendisine ipek bir kaftan hediye edilmişti. O da bunu giydi ve namaz kıldı. Namaz bitince kaftanı üzerinden çıkardı ve *"Takva sahiplerine bu yakışmaz."* buyurdu.[24] Yine bir gün, Necâşî'nin kendisine hediye ettiği ziynetler arasından çıkan altın bir yüzüğü benzer sebeple istememiş ve torunu Ümâme'ye vermişti.[25]

Peygamber Efendimize, döneminin yönetici ve krallarından da, devletler arası siyasî münasebetler çerçevesinde pek çok hediye gönderilmişti. Mısır Mukavkısı, İran Kisrâsı, Bizans İmparatoru,[26] Yemen'in Zû Yezen bölgesi hükümdarı,[27] Roma'nın Maan (Amman) valisi,[28] Eyle (Akabe) hükümdarı[29] ve Dûmetü'l-Cendel Kalesi'nin kumandanı[30] tarafından gönderilen çeşitli hediyeleri Resûlullah kabul etmişti. Ancak Endülüslü muhaddis ve Mâlikî fakihi Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'in (sav) gelen değerli hediyeleri kabul ettikten sonra ihtiyaç sahiplerine dağıttığını belirtmektedir.[31]

Peygamber Efendimizin (sav) yakın çevresi, onu sıkıntılı zamanlarında olduğu gibi refaha kavuştuğunda da hediyesiz bırakmamışsa, Peygamberimiz de yakın çevresini her fırsatta çeşitli hediyelerle sevindirmiştir. Kendisine bir şey armağan edildiğinde, onu sevdikleri arasında pay etmeden içi rahat etmemiştir. Hz. Enes'in haber verdiğine göre bir gün Resûlullah'a (sav) bir tabak yaş hurma hediye edilmiş, o da iki dizi üzerine oturup bunları avuç avuç Enes'e vererek hanımlarına göndermişti.[32] Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, bir gün Efendimize bir miktar bal hediye edilmiş, o da (sav) yanındakilere birer lokma yedirmişti.[33] Bir defasında da Hz. Peygamber'e, içinde inci bulunan küçük bir torba getirilmiş,

[22] B2575 Buhârî, Hibe, 7; M5039 Müslim, Sayd, 46.
[23] İM3596 İbn Mâce, Libâs, 19
[24] B375 Buhârî, Salât, 16, M5427 Müslim, Libâs ve zînet, 23.
[25] D4235 Ebû Dâvûd, Hâtem, 8; İM3644 İbn Mâce, Libâs, 40.
[26] T1576 Tirmizî, Siyer, 23; HM1235 İbn Hanbel, I, 145.
[27] DM2522 Dârimî, Siyer, 53; D4034 Ebû Dâvûd, Libâs, 5.
[28] ST1/281 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 281; M4612 Müslim, Cihâd ve siyer, 76.
[29] B1481 Buhârî, Zekât, 54; M5948 Müslim, Fedâil, 11
[30] B2616 Buhârî, Hibe, 28; M5422 Müslim, Libâs ve zînet, 18.
[31] KŞ1/123 Kâdî İyâz, *Şifâ*, I, 123.
[32] ST1/393 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 393.
[33] İM3451 İbn Mâce, Tıb, 7.

o da bu incileri hür kadınlarla cariyeler arasında paylaştırmıştı.[34] Yine bir gün, o sıralar küçük bir çocuk olan Nu'mân b. Beşîr'i (ra) yanına çağırarak, Tâif'ten hediye olarak getirilen üzümün içinden bir salkım almış, *"Al bu salkımı, annene (Abdullah b. Revâha'nın kız kardeşi Amra'ya) götür!"* diye tembihlemiş ancak küçük Nu'mân onu daha eve varmadan yemişti.[35]

Peygamber-i Zîşân Efendimiz bir zamanlar yanı başından ayrılmadığı hâlde artık hayata veda etmiş olan sevdiklerini, yakınlarına hediyeler vererek yâd etmeyi de unutmuyordu. Hz. Âişe'nin, "Peygamber'i (sav), Hatice'den kıskandığım kadar hiçbir kadından kıskanmadım." diyerek bahsettiği Hz. Hatice'nin vefatından sonra bile Resûlullah bir koyun kestiğinde onun yakın arkadaşlarına etten hediye ederdi.[36]

Gönüller Sultanı'nın hediye verme ve hediyeyi pay etme konusundaki şefkatli ve fedakâr hâli, hane halkına ve hanımlarına da sirayet etmişti. Allah Resûlü onlara, gönülden vereni Cenâb-ı Hakk'ın, daima daha güzeliyle mükâfatlandıracağını haber veriyordu. Bir yoksul, müminlerin annesi Âişe'den, oruçlu olduğu bir gün yardım istemişti. O sırada evinde tek bir ekmekten başka bir şey bulunmayan Hz. Âişe, azatlı cariyesine, "Ekmeği ona ver." dedi. Cariye, "Orucunu açman için başka bir şey yok!" deyince, Hz. Âişe tekrar, "Ekmeği ona ver!" dedi. Cariye der ki: "Âişe'nin dediğini yaptım. Akşam olunca bize ekmeğe sarılmış vaziyette koyun eti hediye edildi. Müminlerin annesi Âişe beni çağırıp, "Bunu ye, bu senin ekmeğinden daha iyidir." dedi.[37]

Akraba dışında kalan yakınlara hediye verirken önce kimden başlanması gerektiği, peygamberî bir düstur olarak Âişe annemizin ağzından şöyle kayda geçmiştir: "Yâ Resûlallah, benim iki komşum var; hangisine hediye vereyim?" diye sordum. Resûlullah (sav), *'Kapısı sana en yakın olana!'* buyurdular."[38]

Efendimizin, hediyeyi alan kimsenin riayet etmesi gereken nezaketli tavra, şu sözlerle işaret buyurduğunu görmekteyiz: *"...Size hediye verene karşılık verin. Karşılık verecek bir şey bulamazsanız, onun için dua edin."*[39] Hz. Peygamber'in kendisine yemek getiren Zeyd b. Sâbit'e, *"Bârekallâhü fîk." (Allah bunu senin için bereketli eylesin.)* demiş olması,[40] dua ile teşekkürün ifade biçimlerinden biridir.

Rivayetlerden hediyeleşmenin karşılık beklenmeden, gönül rızası ile sevgi, ilgi ve alâkayı artırmaya aracı olan erdemli bir davranış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak hediyeyi asıl gayesi dışında, daha büyük bir hediye

[34] D2952 Ebû Dâvûd, İmâre, 13-14; HM25775 İbn Hanbel, VI, 160
[35] İM3368 İbn Mâce, Et'ime, 61
[36] B6004 Buhârî, Edeb, 23; M6277 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 74.
[37] MU1848 *Muvatta'*, Sadaka, 1
[38] B2259 Buhârî, Şuf'a, 3.
[39] HM5703 İbn Hanbel, II, 96; N2568 Nesâî, Zekât, 72
[40] ST1/237 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 237

almak için veya daha farklı bir beklentiyle veren kişinin hediyesinin kabul edilmemesini anlatan ibretli bir hadise vardır. Bedevîlerden biri Peygamber'e (sav) genç bir deve hediye etmişti. Resûlullah (sav), bunun yerine ona altı deve vererek hediyesine karşılık verdi. Fakat bedevî bunları yeterli görmeyerek kızdı. Durum Resûlullah'a (sav) ulaşınca o, Allah'a hamdetti ardından şöyle buyurdu: *"Falan kişi bana bir deve hediye etti. Ben de ona altı deveyle karşılık verdim; fakat yine de memnun olmadı. Bundan dolayı Kureyş, Ensar, Sakîf ve Devslilerin dışındaki kimselerden hediye kabul etmemeyi düşündüm."*[41] Allah Resûlü'nün saydığı bu kabileler izzet ve ikramı bilen, âdâb ve usulle hareket eden insanları resmediyordu. Sadece bunlardan hediye kabul etmeyi bir an aklından geçirmiş olması, Peygamber Efendimizin hediyeyi farklı amaçlarla kullanan insanlara yönelik tavrına işaret ediyordu.

Resûlullah'ın (sav) "hediyeleşme" söz konusu olduğunda hiç hoşlanmadığı şey rüşvet ve iltimas maksadıyla hediye verilmesiydi. Nitekim Hz. Peygamber, zekât toplama memuru olarak görevlendirdiği İbnü'l-Lütbiyye'nin, dönüşte, "Yâ Resûlallah şu sizin, şu da bana hediye edildi!" şeklinde sarf ettiği sözlere son derece üzülmüş, *"Anne babanın evinde otursaydın da bir baksaydın bakalım; sana hediye veriliyor muydu verilmiyor muydu!"* diyerek onu azarlamıştı.[42] Zira kişinin bulunduğu makam ve görev dolayısıyla verilen hediyeler insanlar arasındaki sevgi bağlarını geliştirmez. Hatta görev istismarına götürebilen bir rüşvet şekline dönüşebilir. Rüşvet kokusu taşıyan her hediyeyi ribâ (faiz) ile eşdeğer tutan Hz. Peygamber, *"Bir kimse, bir kardeşi için aracılık yapar da kardeşi de sırf aracılığı karşılığında kendisine hediye verir, o da bunu kabul ederse, faiz kapılarından büyük bir kapının önüne gelmiş demektir."* buyurmaktadır.[43] Bunu alışveriş hukukuna da taşıyarak, *"Biriniz borç verdiğinde, (borcu alan kişi) kendisine hediye verir veya onu bineğinde taşımak isterse, ona binmesin ve hediyeyi kabul etmesin. Ancak aralarında bu durum borçlanmadan önce gerçekleşirse bunları yapabilir."*[44] buyurmuştur. Allah Resûlü bunu, bir menfaat elde etmek için borç veren, borcu faize dönüştürmek isteyenlere yönelik söylemişti. Ancak borcunu ödedikten sonra kişinin daha önceden verilmiş bir şarta bağlı olmaksızın hediye vermesinde bir sakınca yoktu. Hatta Hz. Peygamber, *"Sizin en hayırlınız, borcunu en iyi şekilde ödeyeninizdir."*[45] sözleriyle alacaklıya bu şekilde hediye vermeleri için borçluyu teşvik etmiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz daha önce kendisinden yarım vesk (yaklaşık 100 kg.) yiyecek aldığı bir adam borcunu istemeye geldiğinde ona bir vesk olarak

[41] T3945 Tirmizî, Menâkıb, ; D3537 Ebû Dâvûd, Buyû' (İcâre), 80.
[42] B6636 Buhârî, Eymân ve nuzûr, 3; M4738 Müslim, İmâre, 26.
[43] D3541 Ebû Dâvûd, Buyû' (İcâre), 82.
[44] İM2432 İbn Mâce, Sadakât, 19
[45] B2305 Buhârî, Vekâlet, 5

geri ödeme yapmış, "*Bu yarım vesk senin alacağın, bu yarısı da benden sana (hediye).*" buyurmuştu. Yine bir vesk borçlandığı bir başka adama da iki vesk ödemiş, ona da aynı sözü söylemişti.[46]

"Sosyal barış"ın teminine hizmet edecek önemli faktörlerden biri kabul edilmesi gereken hediye, maksadını aşar ve yozlaşır, safiyetini yitirir ve bir rüşvet vasıtası hâline gelirse; olumlu fonksiyonunu kaybeder ve beklenenin aksine "sosyal güvenlik sorunu"na dönüşür. Özellikle de adaletin en hassas terazilerle tartılarak dağıtılması beklenen devlet dairelerinde hediye, şahsî menfaatler uğruna görevi kötüye kullanmaya sebebiyet veren, gayri meşru, gayri ahlâkî bir iş yaptırma aracı hâline gelebilir. İşte bu tehlikeye de işaret eden Peygamber (sav), "*Hediyeyi hediye olduğu sürece alın. Borç üzerinden bir rüşvete dönüşünce onu sakın almayın!*"[47] buyurmuştur. Adaleti ile tanınan Halife Ömer b. Abdülazîz'in, "Resûlullah (sav) zamanında hediye, hediye idi; bugün ise rüşvettir."[48] sözüne bakılırsa uhrevî muhasebe bilincinin zayıfladığı, adlî otoritenin güçlüler ve zenginler lehinde zaafa uğradığı kargaşa zamanlarında hediyenin, ismi aynı kalsa bile mahiyet değiştirerek rüşvete dönüşebileceği anlaşılmaktadır.

Âlemlerin Efendisi (sav), hediyeyi Allah'ın kullarıyla gönül bağı kurabilmek için tereddütsüz kabul etti, Allah yoluna insan kazanabilmek için hesapsız verdi, Allah'ın kelimesinin yücelmesi uğrunda korkusuzca kullandı, Allah'ın rızasına uygun yerlere sayısızca sarf etti. Bedir'de, Sa'd b. Ubâde'nin kendisine hediye olarak gönderdiği zırhı ve "adb" (keskin) adlı kılıcı kuşandı.[49] Huneyn'de, Ferve b. Nüfâse el-Cüzâmî'nin hediye ettiği katırı düşmanlara karşı mahmuzladı.[50] Hicretin dokuzuncu yılında Medine'ye gelip ashâbın huzurunda İslâm'ı kabul ederek "Bânet sü'âd" kasîdesini okuyan şair Kâ'b b. Züheyr'e, "Muhakkak ki Peygamber, kendisiyle aydınlanılan, Allah'ın çekilmiş yalın kılıçlarından bir kılıçtır." beytine gelince, üzerindeki Yemen bürdesini çıkarıp takdim etti.[51] Bu şerefli hediye, asırlar sonra Osmanlı'ya, oradan da bizlere intikal etti.

Kimilerine sırf mal hırsı yüzünden, "yüzüstü cehenneme atılır" korkusuyla hediye ve atiyye verdi; nicelerini gönlü İslâm'a ısınsın diye eli boş çevirmedi. Bazen imansız olanı, Müslümanlara tercih etti.[52] Bahreyn'den çok sayıda esir ve mal geldiği gün, bunların taksiminde bazı kimselere çok şey verirken, bazılarına hiçbir şey vermemişti. Bunun sebebini şöyle izah etti: "*Vallahi ben bir kimseye hediye verirken bir başkasına vermem. Hâlbuki vermediğim kimse, verdiğim kimseye göre nazarımda daha sevimlidir. Bazıları-*

46 MZ6691 Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 2..; BZ8922 Bezzâr, *Müsned*, II, 474
47 MS749 Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr*, II, 42; MK17361 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XX, 90
48 Buhârî, Hibe, 17 (bab başlığı).
49 TD4/213 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, IV, 213-215.
50 M4612 Müslim, Cihad ve siyer, 76.
51 U4/449 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 449-451
52 B1478 Buhârî, Zekât, 5.; M245 Müslim, Zekât, 131

na kalplerinde sabırsızlık ve endişe gördüğüm için veriyor; bazısını da Allah'ın kalplerine koyduğu zenginlik ve hayra havale ediyorum!"[53]

Kureyş müşriklerinin ileri gelenlerinden Safvân b. Ümeyye, Huneyn dönüşü Ci'râne'de toplanan ganimet mallarına; develer, davarlar ve çobanlarla dolu vadiye hayran hayran bakarken, Allah Resûlü de onun bu hâlini göz ucuyla takip ediyordu. Bir ara, *"Ebû Vehb! Vadi pek mi hoşuna gitti?"* diye sordu. "Evet" deyince, Resûl-i Ekrem onu yüreğinden vuracak olan sözü söyledi: *"O vadi de içindekiler de senin olsun!"* Safvân derhâl Müslüman oldu.[54] Bundan sonrasını Safvân anlatıyor: "Resûlullah, mahlûkât içinde en sevmediğim kimse idi. Fakat Huneyn günü bana o kadar mal verdi ki neticede benim gözümde mahlûkâtın en sevimlisi hâline geliverdi."[55] Hediyeler vererek insanların gönüllerini kazanmak, kalplerin tabibi olan Resûl-i Ekrem'in, putperestlerin kilitli kalplerini İslâm'a ısındırabilmek hatta açabilmek için başvurduğu en etkili yollardan biriydi.

Câhiliye döneminde misafire ikramı, cömertliği, akrabaları ve komşularıyla iyi ilişkisi ile meşhur olan Abdullah b. Cüd'an hakkında Hz. Âişe'nin, "Bu hasletler kendisine bir fayda sağlar mı?" sorusuna, *"Hayır. Çünkü o bir defa olsun, 'Rabbim! Kıyamet gününde beni bağışla!' demedi."* diyerek cevap vermişti.[56] Bununla, Kur'ân-ı Kerîm'de defalarca vurgulandığı üzere, diğer salih ameller gibi hediyeleşmenin de mizanda kıymet ifade etmesi için kişinin iman ehlinden olması ve verdiği hediyeyle yalnızca Allah'ın rızasını kazanma amacını taşıması gerekir. .

Nebiyy-i Ekrem, tebliğ mücadelesine ve kendisini ziyarete gelen heyetlere atıfla, vefat ânında bile ashâbına hediyeleşmenin öneminden bahsetmiş, üç vasiyetinin birinde şöyle demişti: *"Benim onlara hediye verdiğim gibi siz de heyetlere hediye verin!"*[57]

Fahr-i Kâinat (sav), Rabbine kavuşurken, geride en büyük hediye olarak, Kur'ân-ı Kerîm'i ve sünnet-i seniyyesini bıraktı. Bıraktığı sonsuz hazine değerindeki bu hediyeler, Âlemlerin Rabbine geri döndüğümüz gün, O'na sunmak üzere şimdiden hazırlamak zorunda olduğumuz armağanlara işaret eden rehberlerdir. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de de dediği gibi:

"Dostların yanına eli boş gitmek, değirmene gitmeye benzer buğdaysız,
Hak Teâlâ mahşerde sorar halka; 'Diriliş günü için hani armağanınız?',
Bize tek başınıza, âdeta sizi yarattığımız gibi geldiniz azıksız,[58]
Haydi söyleyin, kıyamet gününe armağan olarak ne getirdiniz?"[59]

[53] B923 Buhârî, Cum'a, 29.
[54] VM2/854 Vâkıdî, *Megâzî*, II, 854-855
[55] T666 Tirmizî, Zekât, 30
[56] HM25404 İbn Hanbel, VI, 120.
[57] B4431 Buhârî, Megâzî, 84, M4232 Müslim, Vasiyye, 20
[58] En'âm, 6/94.
[59] Mevlânâ, *Mesnevî*, I/3173-3174.

HASTA ZİYARETİ
ŞİFA BEKLEYEN KARDEŞİN HAKKI

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ وَعَادَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ مُحْتَسِبًا، بُوعِدَ مِنْ
جَهَنَّمَ مَسِيرَةَ سَبْعِينَ خَرِيفًا."

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim güzelce abdest alır ve sevabını Allah'tan umarak (hasta olan) Müslüman kardeşini ziyaret ederse, yürünerek yetmiş yılda kat edilecek bir mesafe kadar cehennemden uzaklaştırılır."
(D3097 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 3)

عَنْ جابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِذَا عَادَ الرَّجُلُ الْمَرِيضَ خَاضَ الرَّحْمَةَ حَتَّى إِذَا قَعَدَ عِنْدَهُ قَرَّتْ فِيهِ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ عَادَ مَرِيضًا لَمْ يَحْضُرْ أَجَلُهُ فَقَالَ عِنْدَهُ سَبْعَ مِرَارٍ: أَسْأَلُ اللَّهَ الْعَظِيمَ رَبَّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ أَنْ يَشْفِيَكَ، إِلاَّ عَافَاهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ الْمَرَضِ."

عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا عَادَ مَرِيضًا يَقُولُ:
"أَذْهِبِ الْبَاسَ، رَبَّ النَّاسِ، اشْفِهِ أَنْتَ الشَّافِي، لاَ شِفَاءَ إِلاَّ شِفَاؤُكَ، شِفَاءً لاَ يُغَادِرُ سَقَمًا."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِذَا دَخَلْتُمْ عَلَى الْمَرِيضِ فَنَفِّسُوا لَهُ فِي أَجَلِهِ فَإِنَّ ذَلِكَ لاَ يَرُدُّ شَيْئًا وَيُطَيِّبُ نَفْسَهُ."

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ:
"إِذَا دَخَلْتَ عَلَى مَرِيضٍ فَمُرْهُ أَنْ يَدْعُوَ لَكَ. فَإِنَّ دُعَاءَهُ كَدُعَاءِ الْمَلاَئِكَةِ."

Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kimse hastayı ziyaret ettiğinde rahmetin içine dalar; onun yanında oturunca da rahmet onun gönlüne yerleşir."*

(MU1731 Muvatta', Ayn, 7)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim eceli gelmemiş olan bir hastayı ziyaret eder de onun yanında iken yedi defa, 'Büyük arşın Rabbi Yüce Allah'tan sana şifa vermesini dilerim.' diye dua ederse, Allah o hastaya afiyet ihsan eder."*

(D3106 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 8)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) bir hastayı ziyaret ettiğinde şöyle derdi: *"Ey insanların Rabbi! Hastalığın sıkıntısını gider! Ona şifa ver, şifa veren sensin. Senin vereceğin şifadan başka şifa yoktur. Öyle bir şifa ver ki ardında hiç hastalık izi bırakmasın!"*

(M5709 Müslim, Selâm, 47)

Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ziyaret için bir hastanın yanına girdiğinizde iyileşeceğini söyleyerek moralini yükseltin. Gerçi bu söz hiçbir şeyi önlemez fakat onun gönlünü hoşnut eder."*

(T2087 Tirmizî, Tıb, 35)

Ömer b. Hattâb diyor ki, "Peygamber (sav) bana şöyle dedi: *'Ziyaret için bir hastanın yanına girdiğinde ondan senin için dua etmesini iste. Zira onun duası, meleklerin duası gibidir.'*"

(İM1441 İbn Mâce, Cenâiz, 1)

Sevgili Peygamberimiz, Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Abdullah b. Mes'ûd'un da içinde bulunduğu sahâbîlerle birlikte oturuyordu. O esnada Medineli Müslümanlardan biri içeri girip selâm verdi ve geri döndü. Allah Resûlü (sav) ona seslendi: *"Ensarın kardeşi! Kardeşim Sa'd b. Ubâde nasıl?"* Medineli zât, "İyi!" dedi. Bunun üzerine Rahmet Elçisi yanındakilere dönerek, *"Aranızdan kim onu ziyaret edecek?"* diye sordu ve ayağa kalktı. Hz. Peygamber'le birlikte ayağa kalkan Abdullah b. Ömer bundan sonraki gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: "On küsur kişiydik. Üstümüzde başımızda ayakkabı, mest, takke ve gömlek de yoktu. Bu çorak toprakta yürüyerek hasta olan Sa'd b. Ubâde'nin evine vardık. Başına toplanan yakınları hemen etrafından çekildiler. Resûlullah ve beraberindekiler yanına yaklaştı.[1] Sa'd'ın etrafındaki kalabalığı gören Allah Resûlü, *'Allah'ın (ölüm) hükmü gerçekleşti mi/emr-i hak vaki oldu mu?'* diye sordu. 'Hayır, ey Allah'ın Resûlü' dediler. Allah Resûlü (sav) ağlamaya başladı. Resûlullah'ın ağladığını gören sahâbîler de ağladılar. Bunun üzerine, *'İşitmiyor musunuz? Allah gözyaşından ve kalbin hüzünlenmesinden dolayı kimseye azap etmez. Ancak –diline işaret ederek– işte bundan dolayı azap eder veya merhamet eder.'* buyurdu."[2]

Ashâbına düşkün olan Allah Resûlü'ne onların sıkıntıya düşmeleri çok ağır gelirdi.[3] Hüzünlerini ve sevinçlerini onlarla paylaşır, hatta tüm Müslümanların paylaşmalarını sağlayacak yollar arardı. Nitekim ızdıraplı hâlini gördüğünde Sa'd b. Ubâde için ağlayan Allah Resûlü, Hendek Savaşı'nda yaralanan Sa'd b. Muâz için de mescidin içinde bir çadır kurulmasını emretmiş, onu sık sık ziyaret ederek kendisiyle yakından ilgilenmişti.[4] Ancak bütün çabalara rağmen kan kaybına dayanamayan Sa'd vefat etmişti.[5]

Hastalığında ziyaret edilmeyi müminin mümin üzerindeki haklarından biri olarak nitelendiren[6] Hz. Peygamber, şiddetli veya hafif oluşuna bakmaksızın ashâbından hasta olanları ziyarete gitmiştir. Hatta rahatsızlığının uzun sürmesi durumunda onları tekrar tekrar ziyaret etmiştir. Meselâ ağır hasta olan Câbir b. Abdullah'ı evinde ziyarete gitmiş, kendinden geçmiş bir vaziyette bulduğu Câbir'i daha sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le birlikte tekrar ziyaret etmiştir.[7]

Ashâbını ziyaret konusunda son derece duyarlı olan Rahmet Elçisi, münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy'i bile hastalandığında ziyaret

[1] M2138 Müslim, Cenâiz, 13
[2] M2137 Müslim, Cenâiz, 12
[3] Tevbe, 9/128
[4] M4598 Müslim, Cihâd ve siyer, 65; D3101 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 4.
[5] B463 Buhârî, Salât, 77
[6] T2737 Tirmizî, Edeb, 1; N1940 Nesâî, Cenâiz, 52.
[7] T2097 Tirmizî, Ferâiz, 7.

etmiştir.[8] Kendisine hizmet eden Yahudi bir ailenin çocuğunu evinde ziyarete gitmesi, hatta bu ziyaretinde onu İslâm'a girmeye teşvik etmesi son derece dikkat çekicidir. Hasta çocuk, hatırını sormaya gelen bu değerli misafirin teklifini geri çevirmemiş ve babasının da onaylaması ile şehâdet getirmiştir. Bu manzara karşısında Resûlullah, sevinç içinde Allah'a şükretmiştir.[9]

Çevresindeki hastalarla yakından ilgilenmek suretiyle ümmetine örnek olan Sevgili Peygamberimiz, ashâbından da hastaları ziyaret etmelerini istemiştir.[10] Onun, *"Aç olanı doyurun, hastayı ziyaret edin, esiri hürriyetine kavuşturun."*[11] şeklindeki isteği, bireysel huzuru, toplumsal dayanışmayı, daha da önemlisi insan onurunu korumaya yönelik bir yönlendirme olarak görülmelidir. Erkeklerin yanında kadınların da iştirak ettiği[12] bu ziyaretler için Sevgili Peygamberimiz, *"Kim güzelce abdest alır ve sevabını Allah'tan umarak (hasta olan) Müslüman kardeşini ziyaret ederse, yürünerek yetmiş yılda kat edilecek bir mesafe kadar cehennemden uzaklaştırılır."*[13] müjdesini vermiştir. Hatta hasta ziyaretinde bulunan kimseye bir meleğin, "Güzel bir ömür sür. Attığın adımlar hayırlı olsun. Cennetteki yerine hazırlan." diye seslendiğini beyan etmiştir.[14]

Kutlu Nebî, hastayı yoklayıp hatırını sormanın ne derece önemli olduğunu anlatırken, Yüce Rabbimizin bu davranışı kendine yapılmış bir ziyaret olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, âhiret gününde kul ile Rabbi arasındaki hasta ziyaretinin ne anlama geldiğini öğreten karşılıklı bir konuşmayı Hz. Peygamber şu şekilde aktarmaktadır: *"Allah Teâlâ kıyamet günü, 'Ey âdemoğlu! Ben hasta oldum da sen beni ziyarete gelmedin!' diyerek kuluna sitem eder. Buna şaşıran insan, 'Yâ Rabbi! Sen âlemlerin Rabbisin. Ben seni nasıl ziyaret edebilirdim ki?' der. Hak Teâlâ, 'Bilmiyor muydun? Falan kulum hasta oldu ama sen onu ziyarete gelmedin. Ziyaret etseydin, beni onun yanında bulacağını bilmiyor muydun?' buyurur."*[15]

Sevgili Peygamberimiz, *"Bir kimse hastayı ziyaret ettiğinde rahmetin içine dalar; onun yanında oturunca da rahmet onun gönlüne yerleşir."*[16] buyurmak suretiyle hasta ziyaretlerinde uğrayıp geçmek yerine hastanın yanında bir miktar kalmayı tavsiye etmektedir. Bu sözleriyle Hz. Peygamber, ziyaretin gerekliliğiyle birlikte ziyaret âdâbını da öğretmektedir. Yine Peygamber Efendimizin ifade buyurduğuna göre, ziyaretçi, ziyaretten dönünceye kadar cennet hurmalıklarındadır.[17] Böyle bir müjde elbette âdâbına uygun olarak yapılacak hasta ziyareti konusunda Müslümanları özendirmektedir.

[8] HM22103 İbn Hanbel, V, 202
[9] HM12823 İbn Hanbel, III, 175
[10] B1239 Buhârî, Cenâiz, 2.
[11] B5649 Buhârî, Merdâ, 4
[12] EM530 Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 187.
[13] D3097 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 3.
[14] T2008 Tirmizî, Birr, 64
[15] M6556 Müslim, Birr, 43.
[16] MU1731 Muvatta', Ayn, 7; HM12813 İbn Hanbel, III, 174
[17] M6552 Müslim, Birr, 40.

Rahmân olan Rabbimizin, hasta ziyaretini kendisini ziyaret olarak nitelemesi ise konuya farklı bir anlam yüklemektedir. Bununla birlikte hastanın ve hastalığının özel durumunu dikkate alarak, ziyareti rahatsız edecek kadar uzatmamak ya da onun hüznünü artıracak birtakım sorularla onu rahatsız etmemek gerekir. Ayrıca ziyaret esnasında etrafı gözetlemek, hastanın veya ailesinin özel hâllerini araştırmak ise çok çirkin bir davranıştır. Nitekim biriyle hasta ziyaretine giden Abdullah b. Mes'ûd, eve girdiklerinde yanındaki adamın sağı solu gözetlemeye başladığını fark edince, *"İki gözün çıksaydı, senin için (bu yaptığından) daha hayırlı olurdu."*[18] diyerek tepkisini ortaya koymuştur.

Hastaların yanına geldiğinde, şifa vermesi için Allah'a dua eden Hz. Peygamber, *"Her kim eceli gelmemiş olan bir hastayı ziyaret eder de onun yanında iken yedi defa, 'Büyük arşın Rabbi Yüce Allah'tan sana şifa vermesini dilerim.' diye dua ederse, Allah o hastaya afiyet ihsan eder."*[19] ifadesiyle, duanın hastaya olan faydasına dikkat çekmiştir. Nitekim kendisi de ziyaret ettiği hasta için Allah'a, *"Ey insanların Rabbi! Hastalığın sıkıntısını gider! Ona şifa ver, şifa veren sensin. Senin vereceğin şifadan başka şifa yoktur. Öyle bir şifa ver ki ardında hiç hastalık izi bırakmasın!"*[20] diyerek dua etmiştir. Hz. Peygamber'i örnek alan ashâb-ı kirâm da ziyaretlerinde hastaya dua etmeyi ihmal etmemişlerdir.[21]

Allah'tan şifa dilemenin yanı sıra, *"Allah'ım bu kuluna şifa ver ki senin uğrunda bir düşmanı yaralasın veya senin rızan için bir cenazenin ardından yürüsün."*[22] gibi cümlelerle hastayı hayra heveslendirecek telkinlerde bulunmak da Resûl-i Ekrem'in tavsiyeleri arasındadır. Ayrıca o, *"Ziyaret için bir hastanın yanına girdiğinizde iyileşeceğini söyleyerek moralini yükseltin. Gerçi bu söz hiçbir şeyi önlemez fakat onun gönlünü hoşnut eder."*[23] buyurmuş ve hastanın yanına gelindiğinde oturulmasını tavsiye etmiştir.[24]

Peygamberimiz, sadece ziyaretçinin değil, aynı zamanda hastanın da kendisine şifa vermesi için Yüce Allah'a dua etmesini tavsiye etmektedir.[25] Hastalığın acısına dayanamayıp sabırsızlık göstererek ölmek için dua etmeyi yasaklamıştır.[26] Hastaya dua etmeyi öğütleyen Allah Resûlü, *"Ziyaret için bir hastanın yanına girdiğinde ondan senin için dua etmesini iste. Zira onun duası, meleklerin duası gibidir."*[27] tavsiyesinde bulunmaktadır. Sonuçta ziyaret eden de ziyaret edilen de hayır dua ile ferahlamaktadır.

Rahatsızlandıklarında, mesafeye bakmaksızın yaya olarak veya binitle ashâbını ziyaret eden Peygamberimizi, hasta olup yatağa düştüğünde de

[18] EM1305 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 442
[19] D3106 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 8
[20] M5709 Müslim, Selâm, 47
[21] EM527 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 186
[22] D3107 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 8
[23] T2087 Tirmizî, Tıb, 35
[24] HM15890 İbn Hanbel, III, 461
[25] HM16388 İbn Hanbel, IV, 22
[26] B6349 Buhârî, Deavât, 30
[27] İM1441 İbn Mâce, Cenâiz, 1

ashâbı ziyarete gelmişlerdir.[28] Ancak o şartlarda bile Allah Resûlü, ashâbını motive etmekten geri kalmamıştır. Nitekim rahatsızlandığında kendisini ziyarete gelen Abdullah b. Mes'ûd, "Çok ızdırabın var. Bu durum senin için iki kat ecre vesile olacaktır." dediğinde Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: *"Evet. Başına bir sıkıntı gelen hiçbir Müslüman yoktur ki Allah (bu sıkıntı sebebiyle) ağacın yapraklarının dökülmesi gibi onun günahlarını dökmesin."*[29]

Sevgili Peygamberimiz müminin başına gelen herhangi bir bela veya rahatsızlığın onun günahlarına kefaret olacağını belirtmiştir.[30] Hatta Enes b. Mâlik'le birlikte, gözünden rahatsız olan Zeyd b. Erkam'ı ziyarete gittiklerinde, *"Eğer gözündeki bu rahatsızlık devam eder de sen de sabredip karşılığını Allah'tan beklersen, kesinlikle Yüce Allah'a günahsız bir şekilde kavuşursun."* müjdesini vermiştir.[31]

Yüce Allah'tan gelen musibetlere sabreden, hatta daha zor durumdaki kullara bakmak suretiyle[32] hâline şükreden kişi geçmiş günahlarından kurtulma şansını da yakalayabilmektedir. Peygamberimizin arkadaşlarından Şeddâd b. Evs bir hastayı ziyarete gittiğinde, "Günahlarına kefaret olduğu ve hataların döküldüğü için sevin. Zira ben Resûlullah'ın Allah'a ait şu cümleleri naklettiğini işittim: *'Ben kullarımdan mümin bir kulu bir sıkıntı ile denediğimde, onu denediğim sıkıntıya karşılık bana şükrederse, annesinin onu dünyaya getirdiği gün gibi hatalarından arınarak yattığı yataktan kalkar...'*"[33]

Hz. Peygamber'in oluşturduğu bu bilinç, derdi de devayı da verenin Allah olduğunu unutmayarak sabretmeyi gerektirmektedir. Ancak o bir taraftan da, *"Tedavi olun."* buyurmaktadır.[34] Hatta, "Tedavi olmasak bize günah olur mu?" diye soran insanlara Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir: *"Allah'ın kulları! Tedavi olun. Zira Yüce Allah yaşlılık dışında bir dert verdiyse, mutlaka beraberinde şifa(sını) da vermiştir."*[35]

Resûlullah'ın sünnetine uygun bir yaklaşımla, hastalık nimete dönüştürülebilir. Hastaya verilecek moral, onun kendisini toparlayarak hastalığı yenmesini sağlayabilir. Dua edip iyileştiğinde yapabileceği hayırlı işleri ona hatırlatmak, sonraki hayatına yön verebilir. Ölümü temenni etmemesini tavsiye etmek suretiyle hastayı hayata tutunmaya özendirmek de çok önemlidir. Sahâbî Habbâb b. Eret, kendisini ziyarete gelen Hârise b. Mudarrib'e; "Hastalığım çok uzadı. Ben Resûlullah'ı (sav), *'Ölümü istemeyin.'* derken duymasaydım, (kurtulmak için ölmeyi) isterdim." demiştir.[36] Bu nedenle karşılığını Allah'tan bekleyerek teslimiyeti ve sabrı tercih etmeyen huysuz hastalar Hz. Peygamber'i rahatsız etmiştir. Nitekim ziyare-

[28] HM14254 İbn Hanbel, III, 301.
[29] B5647 Buhârî, Merdâ, 2.
[30] M6568 Müslim, Birr, 52.
[31] HM12614 İbn Hanbel, III, 156.
[32] M7430 Müslim, Zühd, 9.
[33] HM17248 İbn Hanbel, IV, 124.
[34] D3874 Ebû Dâvûd, Tıb, 11.
[35] İM3436 İbn Mâce, Tıb, 1.
[36] T2483 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 40.

tine gittiği bir bedevîye, hastalığının Allah'ın izniyle hataları için kefaret ve arınma vesilesi olacağını anlattığında, hâlinden hayli şikâyetçi olan yaşlı adam huysuzluk yapmış ve yakalandığı bu ateşli hastalığın onu ölüme götüreceğini söylemiştir. Bundan rahatsızlık duyan Hz. Peygamber (sav), *"Peki, öyle olsun."* demiştir.[37]

Ziyaret ettiği hastanın yanına yaklaşmayı, elini hastanın alnına veya elinin üzerine koymak suretiyle hastanın nasıl olduğunu sormayı[38] tavsiye eden Hz. Peygamber, hastanın canının çektiği bir şey olursa onun karşılanmasını istemiştir. Bir defasında ziyaretine gittiği hastaya, *"Bir şey ister misin? Çörek yemek ister misin?"* diye sormuş, hastanın "Evet." demesi üzerine de onun isteğinin yerine getirilmesini istemiştir.[39]

Ziyaret ettiği bir başka hastaya, *"Canın ne çekiyor?"* diye sormuş, adam, "Buğday ekmeği istiyor." diye cevap verince Hz. Peygamber (sav) yanındakilere, *"Kimde buğday ekmeği varsa kardeşine göndersin."* demiştir. Ardından da *"Birinizin hastası bir şey yemeği arzuladığı zaman onu kendisine yedirsin."* buyurmuştur.[40]

Allah Resûlü, iştahı olması durumunda hastanın istediğini yedirmeyi tavsiye ederken, istemediğinde bir şey yemeğe de zorlanmaması gerektiğini belirtmiştir.[41] Öte yandan ziyaret ettiği hastada iyileşme belirtisi görülmediğinde, bunu bir musibet olarak değerlendirmiş ve *"...Biz şüphesiz Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz."*[42] diyerek, yakınlarına metanetli olmaları gerektiğini hatırlatmıştır.[43] Ayrıca, *"Allah kime hayır vermeyi murad ettiyse, onu musibetlerle imtihan eder."*[44] ifadesiyle, ilâhî iradeye teslimiyeti önermiştir.

Müminlerin birbirleri üzerindeki en temel haklarından biri olarak mütalaa edilen ziyaretleşme, hastalık durumunda daha özel bir anlam ifade etmektedir. Bu durum İslâmî açıdan toplumda iyi insan olmanın da bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Hz. Ömer, yanına gelen insanlardan, bölgelerindeki idarecilerin hastaları ziyaret edip etmediğini soruşturmuştur.[45] Öte yandan ziyaret etmek bir erdem olarak görülürken, ziyarete lâyık olabilmek de bir şeref olarak değerlendirilir. Bu nedenle büyük sahâbî Abdullah b. Amr içki içmek gibi dinen yasaklanan davranışları sebebiyle hastalananların ziyaret edilmemelerini istemiştir.[46] İbn Abbâs da kader hakkında ileri geri konuşan insanların hastalandıklarında ziyaret edilmemesini tavsiye etmiştir.[47] Açıkçası bir kişiye ziyaretin kesilmesi, toplumsal bir yaptırım ve dışlama aracı olarak görülmektedir.

[37] B5656 Buhârî, Merdâ, 10.
[38] HM22591 İbn Hanbel, V, 259.
[39] İM3441 İbn Mâce, Tıb, 2.
[40] İM1439 İbn Mâce, Cenâiz, 1.
[41] T2040 Tirmizî, Tıb, 4.
[42] Bakara, 2/156
[43] D3111 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 11.
[44] B5645 Buhârî, Merdâ, 1.
[45] BS20877 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 182
[46] EM529 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 187.
[47] BS21480 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 341

Kardeşlik hakkı olan, ziyaret edilene moral veren ve toplumsal dayanışmayı sağlamlaştıran hasta ziyareti, ziyaret edene de âhireti hatırlatacak,[48] dolayısıyla fırsat elinde iken kişinin kendi hayatına çekidüzen vermesine yardımcı olacaktır. Hastalık gelmeden önce sıhhati ganimet bilmesi gereken insanoğlu,[49] hasta ziyareti sayesinde sıhhat ve afiyetinin kıymetini takdir edebilecektir. Kısacası hastalara karşı duyarlı olmak, ziyaret eden açısından bir erdem ve tefekkür, ziyaret edilen açısından ise bir hak ve onur vesilesidir.

[48] HM11198 İbn Hanbel, III, 23
[49] M1534308 İbn Ebû Şeybe, Musannef, Zühd, 6

YÖNETEN ve YÖNETİLEN TOPLUMSAL DÜZENİN İKİ TEMEL UNSURU

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"...إِذَا أُسْنِدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ."

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Yönetim işi ehil olmayan kimselere verildiği zaman kıyameti bekle!"
(B6496 Buhârî, Rikâk, 35)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"أَرْبَعَةٌ يُبْغِضُهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: الْبَيَّاعُ الْحَلاَّفُ، وَالْفَقِيرُ الْمُخْتَالُ، وَالشَّيْخُ الزَّانِي، وَالإِمَامُ الْجَائِرُ."

قَالَ عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ لِمُعَاوِيَةَ: إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"مَا مِنْ إِمَامٍ يُغْلِقُ بَابَهُ دُونَ ذَوِي الْحَاجَةِ وَالْخَلَّةِ وَالْمَسْكَنَةِ، إِلاَّ أَغْلَقَ اللَّهُ أَبْوَابَ السَّمَاءِ دُونَ خَلَّتِهِ وَحَاجَتِهِ وَمَسْكَنَتِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"إِنَّمَا الإِمَامُ جُنَّةٌ، يُقَاتَلُ مِنْ وَرَائِهِ وَيُتَّقَى بِهِ. فَإِنْ أَمَرَ بِتَقْوَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَعَدَلَ، كَانَ لَهُ بِذَلِكَ أَجْرٌ. وَإِنْ يَأْمُرْ بِغَيْرِهِ، كَانَ عَلَيْهِ مِنْهُ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:

"عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ، فِيمَا أَحَبَّ وَكَرِهَ، إِلاَّ أَنْ يُؤْمَرَ بِمَعْصِيَةٍ، فَإِنْ أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ، فَلاَ سَمْعَ وَلاَ طَاعَةَ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah dört kimseye öfkelenir: Çok yemin eden satıcı, kibirli fakir, zina eden ihtiyar ve zalim yönetici."*

(N2577 Nesâî, Zekât, 77)

Amr b. Mürre, Muâviye'ye Resûlullah'ı (sav) şöyle buyururken işittiğini söylemiştir: *"Herhangi bir idareci, kapısını ihtiyaç sahibine, yoksula ve elinde hiçbir şeyi olmayan fakire kapatırsa, ihtiyaç ve fakirlik içine düştüğünde Allah da göğün (cennetin) kapılarını onun yüzüne kapatır."*

(T1332 Tirmizî, Ahkâm, 6)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Devlet otoritesi en büyük hamidir. Haksızlıklarla onun vasıtasıyla (yani hukuk yoluyla) mücadele edilir ve onun vasıtasıyla (tehlikelerden) korunulur. Şayet bu otoriteyi kullanan(lar), Allah'tan sakınmayı emreder ve adaletle hükmeder(ler)se bu yaptıklarından sevap kazanır(lar). Bunun aksine davranır(lar)sa (vebalini) çeker(ler)."*

(M4772 Müslim, İmâre, 43)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman bir kimsenin hoşlandığı ve hoşlanmadığı her hususta (yöneticisini) dinleyip itaat etmesi gerekir; ancak kendisine Allah'a isyanı gerektiren bir şey emredilmesi hâriç. Eğer kendisine Allah'a isyanı gerektiren bir emir verilirse, bunu dinleme ve buna itaat etme yoktur."*

(M4763 Müslim, İmâre, 38)

Allah Resûlü (sav) ashâbından bazılarını yeni fethedilen yerlere vali olarak görevlendiriyordu. Vali olarak görevlendirilenler Peygamberimiz ve sahâbîlerle vedalaşıp tek tek Medine'den ayrılıyorlardı. Arkadaşlarının vali olduklarını gören bazı sahâbîler ise kendilerinin de bu göreve getirilmelerini arzu ediyorlardı. Ebû Zer (ra) de vali olmak isteyenlerdendi. Zaman zaman, "Ben de valilik yapabilirim." diye aklından geçiriyor ve böyle bir göreve getirilmeyi arzuluyordu. Bir gün bu düşüncesini Peygamber Efendimize aktarmaya karar verdi. Müsait bir ânında Allah Resûlü'nün yanına yaklaşıp, "Ey Allah'ın Resûlü! Bana idari görev vermiyor musun?" diye sordu. Bu isteği karşısında Allah Resûlü eli ile Ebû Zerr'in omuzuna vurdu ve ona, *"Ebû Zer! Sen zayıfsın. İdarecilik ise emanettir. Gerçekten hakkıyla yerine getirmeyen ve gereğini eda etmeyenler için bu vazife kıyamet gününde rezillik ve pişmanlıktır."* buyurdu.[1]

Başka bir rivayette ise Peygamber Efendimiz, Ebû Zerr'e şöyle dedi: *"Ebû Zer! Senin gerçekten zayıf olduğunu görüyorum. Kendim için ne istiyorsam senin için de onu isterim. İki kişiye bile olsa sakın başkan olma! Yetim malını da yönetmeye kalkma!"*[2] Hz. Peygamber (sav), ashâbını yakından tanıyordu. Onlardan kimin hangi görevleri ifa edebileceğini çok iyi biliyor ve görevlendirmelerini de buna göre yapıyordu. Efendimizin, Ebû Zerr'e yöneticilik vazifesini vermemesi, onun ahlâkî kusurlarından dolayı değildi. Nitekim Ebû Zer, Peygamber Efendimizin en sevdiği sahâbîler arasında yer alıyordu.[3] Efendimiz onun hakkında, *"Şu gök kubbenin altında ve yeryüzünün üstünde Ebû Zerr'den daha doğru sözlü kimse yoktur."*[4] demişti. O hâlde, Efendimizin ona yöneticilik vazifesi vermemesi, ahlâkî yönden bir noksanlığı olduğu için değil, idareciliği hakkıyla yerine getirmesini sağlayan özel meziyetlere sahip olmamasından kaynaklanıyordu. Çünkü yöneticilik için sadece ahlâkın güzel olması yeterli değildi. Bunun yanında idarecinin karşılaşacağı durumlar ile baş edebilmesi için özel kabiliyetlere sahip olması gerekiyordu. Alacağı yanlış kararların âhirette vebali çok büyüktü. Bundan dolayı Efendimiz, vazifenin hakkıyla yerine getirilmemesi durumunda idarecinin kıyamet gününde pişmanlık duyacağı

[1] M4719 Müslim, İmâre, 16
[2] M4720 Müslim, İmâre, 17
[3] T3718 Tirmizî, Menâkıb, 20, İM149 İbn Mâce, Sünnet, 11
[4] İM156 İbn Mâce, Sünnet, 11, T3801 Tirmizî, Menâkıb, 35.

konusunda ashâbını uyarıyordu: *"Siz yöneticiliği çok isteyeceksiniz. (Oysa) o, kıyamet gününde pişmanlık olacaktır. Süt emenin hâli ne güzeldir ama sütten kesilenin hâli ne kötüdür!"*[5]

İdarecilik, kişinin omuzlarına yüklenen en ağır sorumluluklardan biri idi. Sevgili Peygamberimiz bu sorumluluğu, *"Hepiniz birer çobansınız/sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Köle de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür."* sözleri ile ifade etmişti.[6] İnsanların sorumluluğunu üstlenip bunu hakkıyla taşıyabilmek ise herkesin başarabileceği bir iş değildi. Bu nedenle Allah Resûlü, idarecilerin seçimine çok önem vermişti. Yönetici, yetkilerini Allah yolunda samimi bir şekilde idaresi altındakilerin hizmetinde kullanmazsa, bu vazife gerek dünyada ve gerekse âhirette onun için bir pişmanlık sebebi olacaktı.

İdareciliği bir emanet olarak değerlendirmekteydi Allah'ın Resûlü.[7] Emanet, sorumluluk demekti ve bunu da ashâbına sık sık hatırlatmaktaydı. Aslında o, Yüce Rabbimizin şu âyetine vurgu yapmaktaydı: *"Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."*[8] Yöneticiliği en iyi şekilde yerine getirmek ancak âdil davranmak ile mümkün idi. Adalet ise yöneticinin liyakatli olması ile gerçekleşebilirdi. Bundan dolayı, Sevgili Peygamberimiz, görevlerin liyakatli kimselere verilmesinin önemini her fırsatta vurgulamıştır.

Bir seferinde mescidinde ashâbına vaaz ederken bir bedevî geldi ve Efendimize, "Kıyamet ne zaman?" diye sordu. Peygamber Efendimiz bedevînin konu ile ilgisi olmayan bu sorusunu cevaplamadan konuşmasına devam etti. Bunun üzerine orada bulunanlardan kimisi, Peygamberimizin bedevîyi duyduğunu fakat sorduğu sorudan hoşlanmadığı için cevaplamadığını, kimisi ise onu duymadığını düşündü. Nihayet Resûlullah sözünü bitirince, *"O kıyameti soran kimse nerede?"* diye sordu. "Benim, yâ Resûlallah!" dedi bedevî. *"Emanet zayi edildiği zaman kıyameti bekle!"* buyurdu Allah'ın Resûlü. Bedevî, "Emaneti zayi etmek nasıl olur?" diye sorduğunda ise Resûlullah, *"Yönetim işi ehil olmayan kimselere verildiği zaman kıyameti bekle!"*[9] buyurdu.

[5] B7148 Buhârî, Ahkâm 7.
[6] B893 Buhârî, Cum'a, 11; B2409 İstikrâz, 20.
[7] B59 Buhârî, İlim, 2
[8] Nisâ, 4/58.
[9] B59 Buhârî, İlim, 2; B6496 Buhârî, Rikâk, 35

Allah Resûlü, insanların idareciliğe getirilmesinde liyakat sahibi olmayı en önemli kıstas olarak belirlemişti. Ancak kişilerin kendilerini ehliyetli görerek idarecilik arzusuyla görev talebinde bulunmalarını hoş karşılamamıştı. Önde gelen sahâbîleri de Allah Resûlü'nün bu tavrını bildikleri için ona göre davranmışlardı. Fakat tüm sahâbîler Hz. Peygamber'in bu uygulamasının farkında değildi.

Bir gün Ebû Musa el-Eş'arî, Hz. Peygamber ile görüşmek isteyen iki amcaoğlu ile birlikte Allah Resûlü'nün huzuruna varmıştı. Fakat Ebû Musa, onların Hz. Peygamber ile ne için görüşmek istediklerini bilmiyordu. Hz. Peygamber'in huzuruna vardıklarında iki amcaoğlu da Hz. Peygamber'den yöneticilik vazifesi istediklerini arz etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Ebû Musa'ya dönerek, *"Sen bu işe ne diyorsun Ebû Musa?"* buyurdu. Ebû Musa, bu durum karşısında çok mahcup olmuştu. Ne diyeceğini bilemiyordu. Efendimize dönerek, "Seni hak din ile gönderen Allah'a yemin ederim ki bu ikisi niyetlerini bana söylemediler. Ben onların vazife isteyeceklerini bilmiyordum." dedi. Ebû Musa'nın sözlerini tamamlamasından sonra Allah Resûlü, *"Biz yönetim işimize, görevlendirilmek isteyeni tayin etmeyiz."* buyurdu.[10] Başka bir rivayette ise, *"Vallahi, biz bu yönetim işine ne onu isteyen birini tayin ederiz, ne de ona hırs gösteren birini!"* buyurdu.[11] Kendisinden herhangi bir görev istemeyen Ebû Musa'yı ise Yemen'e vali tayin etti.[12]

Peygamber Efendimizin yöneticiliğin talep edilmesini yasaklaması, yöneticilik ile elde edilen yetkilerin kötüye kullanılması ihtimalini engellemeye yönelik bir tedbirdi. Nitekim Efendimiz, insanın tabiatı itibariyle dünyanın menfaatlerine karşı zaaf içerisinde olduğunu çok iyi biliyordu. Takdir görme, şöhret, maddî kazanç elde etme, övülme gibi dünyevî pek çok menfaatin elde edilmesi, yönetici olmak ile çoğu zaman mümkün oluyordu. Bundan dolayı Peygamberimiz, *"Kişinin mal ve makama düşkünlüğünün dinine verdiği zarar, bir koyun sürüsünün içine salıverilmiş iki aç kurdun o sürüye verdiği zarardan daha büyüktür."* buyurmaktaydı.[13] Hakikaten de tarih boyunca yönetici olmayı çok arzulayan pek çok kimse dünyanın zevk ve sefasına aşırı düşkün olagelmişti. Bu kimseler, asırlarca hırslarının esiri olmuş, halklarına zulüm ve işkence yapmış, hatta menfaatleri için kan dökmüştü. Böylece sadece kendilerine değil, hem kendi toplumlarına, hem de temsil ettikleri dinlerine zarar vermişlerdi.

Aslında Allah Resûlü, nefsî arzuları tatmin için yöneticilik talep etmeyi yasaklamıştı. Fakat idarenin ehil olmayan kimselerin eline geçmemesi

[10] M4717 Müslim, İmâre, 14; M4718 Müslim, İmâre, 15; B6923 Buhârî, İstitâbetü'l-mürteddîn, 2

[11] B7149 Buhârî, Ahkâm, 7; M4717 Müslim, İmâre, 14

[12] B6923 Buhârî, İstitâbetü'l-mürteddîn, 2; M4718 Müslim, İmâre, 15

[13] T2376 Tirmizî, Zühd, 41; DM2758 Dârimî, Rikâk, 21

için, liyakatli olanların yöneticilik talep etmesi ve hizmet için koşması, hizmete koşması da mümkündü. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiğine göre, Hz. Yusuf zindandan çıkınca Mısır hükümdarına, *"Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi bir koruyucu ve bilgili bir kişiyim."* demiş ve hükümdar da güvenilir ve ilim sahibi bir kimse olduğunu bildiği için onun bu talebini kabul etmişti.[14]

Sevgili Peygamberimiz, verilen görevi hakkıyla yerine getireceği düşüncesiyle idareci yapılanlara Allah'ın yardım edeceğini, ancak kendisi talep ederek görev alanların vazifeyle baş başa kalacakları ve yardım görmeyecekleri konusunda ashâbını uyarmıştı.[15] Zira liyakatli olduğu için bir göreve atanan, insanların problemlerini çözmek için gayret sarf eden samimi ve âdil idareci birtakım zorluklarla karşılaşacak ama bu güçlükleri Allah'ın yardımı ile aşacaktır. Fakat liyakatli olmadığı hâlde sırf kendini tatmin için bir göreve atanmak isteyen kimseyi Allah yalnız bırakacaktır. Bu kimse doğal olarak yöneticilikte başarılı olamayacak, idaresi altındaki toplumun refah ve huzuru yok olacaktır. Haksızlık ve zulüm yaygınlaşacak, yönetim sonunda çökecektir.

Allah'ın yardımı çeşitli şekillerde tezahür edebilir. İdareci için nasip edeceği yardımcı bunlardan birisidir. Nitekim Allah Resûlü böyle bir yardımın önemini şöyle izah etmektedir: *"Allah bir idareci hakkında hayır dilediği zaman, ona dürüst bir yardımcı verir. Eğer o idareci yapılması gereken bir işi unutursa bu yardımcı, ona hatırlatır. Eğer idareci işi kendisi hatırlarsa o zaman da bu yardımcı işin yapılması hususunda idareciye yardımcı olur. Eğer Allah onun hakkında hayır dilememişse ona kötü huylu bir yardımcı verir. Eğer yapılması gereken bir işi unutursa yardımcısı ona hatırlatmaz. Eğer idareci işi kendiliğinden hatırlarsa o zaman da işin yapılmasında ona yardımcı olmaz."*[16]

Diğer taraftan kendisine idarecilik teklif edilen kişinin bunu kabul etmeme hakkı da vardır. Ancak kabul ettikten sonra kimse bu göreve hıyanet edemez. İdareci, yüklendiği sorumluluk gereği, yapması gereken şeyleri yapar ve yapmaması gereken şeylerden de uzak durursa emanetin hakkını yerine getirmiş olur. Ancak aksi şekilde davranırsa, görevine hıyanet etmiş olur. Bu çerçevede Sevgili Peygamberimiz, konuya verdiği önemden dolayı bazı hususları oldukça ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.

Allah Resûlü'nün idarecilerden yapmalarını istediği ilk şey, yönetimlerinde âdil davranmalarıdır. "... *Ben Allah'a, hiç kimsenin benden ne mal ne de kan konusunda isteyeceği bir hakkı olmadığı hâlde ulaşmak isterim."*[17] buyuran

[14] Yûsuf, 12/55-56.
[15] B6722 Buhârî, Keffârâtu'l-eymân, 10; M4715 Müslim, İmâre, 13
[16] D2932 Ebû Dâvûd, İmâre, 4
[17] D3451 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 49; T1314 Tirmizî, Büyû', 73.

Allah Resûlü, hak ve adaletin timsaliydi. Adaletin nasıl sağlanacağını hem sözleriyle hem de uygulamalarıyla ümmetine gösteren Peygamberimizi, değil adaletsiz davranma eylemi, böyle bir düşünce bile ciddi şekilde öfkelendirmeye yetiyordu. Nitekim Mahzûmoğulları kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının affedilmesi için, Kureyşlilerin talebi üzerine, aracılık yapmak üzere gelen Üsâme'ye, *"Sen, Allah'ın koyduğu cezalardan birinin affı için aracılık mı ediyorsun?"* diye kızmış ve sonrasında halka hitap ederek şöyle buyurmuştur: *"Sizden öncekilerin helâk olmalarının sebebi şuydu: Onlardan güçlü bir kimse hırsızlık yaparsa onu cezalandırmazlar, zayıf bir kimse hırsızlık yaptığında ise ona ceza uygularlardı. Allah'a yemin ederim ki Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapmış olsaydı mutlaka onun da elini keserdim."*[18]

Bir yönetici olarak daima âdil bir şekilde davranan Sevgili Peygamberimiz, idarecinin âdil olması gerçeği üzerinde önemle durmuş, en büyük müjdeleri de âdil idareciler için vermiştir. Nitekim Allah Resûlü, bir hadiste âdil idareciyi Allah'ın gölgesinden (himayesinden) başka gölge (himaye) olmayan günde, kendi gölgesi (himayesi) altında gölgelendireceği (himaye edeceği) yedi kişi arasında ve hatta ilk sırada sayarken,[19] bir başka hadiste duası geri çevrilmeyecek üç kişi arasında zikretmiştir.[20]

Allah Resûlü âdil yöneticiyi övüp ona müjdeler verirken, zalim yöneticiyi ise yermekte ve onu da çirkin hareket eden kişiler arasında zikrederek Allah katında kötü bir konuma sahip olacağını şöyle ifade etmektedir: *"Yüce Allah dört kimseye öfke duyar: Çok yemin eden satıcı, kibirli fakir, zina eden ihtiyar ve zalim yönetici."*[21]

Toplumsal düzenin tesisinde adaleti temel olarak gören Allah Resûlü, fethedilen bölgelere valilerini gönderirken de onları öncelikle adalet konusunda uyarmıştır. Nitekim Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ondan halka âdil davranmasını isteyerek, *"...Sakın (zekât olarak) onların mallarından en iyilerini seçip alma. Mazlumun bedduasından sakın, çünkü onunla Yüce Allah arasında hiçbir engel/perde yoktur."* demiştir.[22]

İdarecileri âdil olmaları konusunda sık sık uyaran Allah Resûlü, adalet duygusunda zafiyet meydana getirebilecek konularda da dikkatli olmalarını istemiştir. Meselâ hediyeleşme insanların birbirlerine karşı ilgisini ve sevgisini artırır. İnsanlar arasında hediyeleşmeyi teşvik eden Sevgili Peygamberimiz,[23] adalet duygusuna halel getirebileceği endişesiyle idarecilerin hak ettikleri ücretten başka maddî bir beklenti veya karşılık peşinde olmamalarını öğütlemiştir. Bu bağlamda zekât memurlarından Abdullah

[18] T1430 Tirmizî, Hudûd, 6, M4410 Müslim, Hudûd, 8
[19] B660 Buhârî, Ezân, 36.
[20] T3598 Tirmizî, Deavât, 128; İM1752 İbn Mâce, Sıyâm, 48
[21] N2577 Nesâî, Zekât, 77.
[22] M121 Müslim, İmân, 29.
[23] T2130 Tirmizî, Velâ, 6; MU1651 Muvatta', Husnu'l-Hulk, 4

İbnü'l-Lütbiyye, topladığı zekâtlar ile birlikte Peygamberimizin huzuruna gelmiş ve "Bu sizin payınız; bu ise bana verilen hediyelerdir." demişti. Hz. Peygamber ise onun hediye almasını hoş görmemiş, aldığı hediyelerin zekât memuru olduğu için verildiğini ima ederek, *"Anne babanın evinde otursaydın bu hediye sana verilir miydi, verilmez miydi?"* buyurmuş,[24] böylece zekât memurlarının hediye adı altında rüşvet almasının yolunu kapatmıştır.

Allah Resûlü'nün idarecilerden yapmalarını istediği bir diğer husus, yönetimi altındakilere iyi davranmalarıdır. İdarecilerden, bu görevi bir "emanet" yani sorumluluk olarak görmelerini isteyen Sevgili Peygamberimiz, bu emaneti üstlenen kişinin halka kötü davranma hakkı olmadığı kanaatindedir. Nitekim Allah Resûlü kendisine biat eden ashâbına asla kötü muamele etmemiş, onlara güç yetirebileceklerinden fazlasını yüklememiş ve biatlerinin gereğini *"gücünüz yettiğince"* kaydını koyarak yerine getirmelerini istemiştir.[25]

Abdullah b. Mes'ûd Sevgili Peygamberimizin bu yöndeki tavrını, "Biz Hz. Peygamber (sav) ile birlikte bulunurduk. Kendisi bizi hiçbir konuda zorlamazdı, sadece bir kere söylerdi ve biz onu yapardık."[26] sözleriyle özetlemiştir. Peygamber (sav) aynı yaklaşımı idarecilik görevi verilenlerden de beklemiştir. Bir gün Allah Resûlü Hz. Âişe validemizin yanında, *"Allah'ım, bir kimse ümmetimin yönetimi konusunda bir vazife alır da onlara zorluk çıkarırsa sen de ona zorluk çıkar! Bir kimse ümmetimin yönetiminde görev alır da onlara hoş muamele ederse, sen de ona hoş muamele eyle!"* diyerek Allah'a yalvarmıştır.[27]

İdareciliğe getirilen kişinin halkın problemleriyle ilgilenmesi beklenir. Çünkü Allah Resûlü'nün sünnetine göre idarecilik, halk için sorumluluğu üstlenmeyi, onlar için gayret etmeyi gerektirir. Allah Resûlü'nün idarecilerden yapmalarını istediği hususlardan biri de yönetimindekiler için çalışmalarıdır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz, *"Müslümanların idaresini üstlenip de onlar için çalışmayan ve onları doğruya yönlendirmeyen yönetici, onlarla birlikte cennete giremez."* buyurmaktadır.[28]

Allah Resûlü'nün yöneticilerden yapmalarını istediği bir diğer husus, sorumlulukları altındakileri kollayıp gözetlemeleridir. Allah'ın idareciyi emri altındakileri gözetmekle mükellef kıldığını belirten Allah Resûlü, bu görevini yerine getirmeyenlerin âhiret yurdunda büyük hüsrana uğrayacaklarını şöyle belirtmiştir: *"Allah'ın, bir gruba yönetici yaptığı kişi, o grubu doğruya yönlendirmek için çaba sarf etmezse, cennetin kokusunu dahi alamaz."*[29]

[24] M4739 Müslim, İmâre, 26
[25] T1593 Tirmizî, Siyer, 34, İM2868 İbn Mâce, Cihâd, 41
[26] B2964 Buhârî, Cihâd, 111
[27] M4722 Müslim, İmâre, 19
[28] M366 Müslim, Îmân, 229
[29] B7150 Buhârî, Ahkâm, 8

Yönetici, yönettiklerine iyi işleri emredip, onları kötülüklerden korumakla da görevlidir. Toplumun yapmış olduğu kötülüklere, açıktan işledikleri haramlara, suçlara engel olunması yöneticinin sorumluluğundadır. Nitekim Peygamber Efendimiz bu konuda şöyle bir örnek sunmaktadır:

"Allah'ın çizdiği sınırları aşmayarak orada duranlarla bu sınırları aşıp ihlâl edenler; bir gemiye yerleşmek üzere kura çeken topluluğa benzerler. (Bu kuranın sonucunda) onlardan bir kısmı geminin üst katına, bir kısmı da alt katına yerleşirler. Alt kattakiler su almak istediklerinde üst kattakilerin yanından geçmek durumundadırlar. Alt katta oturanlar, 'Hissemize düşen yerden bir delik açsak, üst katımızda oturanlara eziyet vermemiş oluruz' derler. Şayet üstte oturanlar, bu isteklerini yerine getirmek için alttakileri serbest bırakırlarsa, hepsi birlikte batar helâk olurlar. Eğer bunu önlerlerse, hem kendileri kurtulur, hem de onları kurtarmış olurlar."[30]

Geminin üst katındakiler yöneticilere, alt kattakiler ise yönetilenlere benzetilebilir. Yönetici, sorumluluğu altındaki kimselerin hatalarını düzeltmezse, bu hatalarının sonuçlarından yalnızca hatayı işleyenler değil, toplumun tamamı etkilenecektir. Bu açıdan bakıldığında yöneticinin toplumun her kesimi ile ilgilenmesi, onların sorunlarını dinleyip çözüm aramasının gerekliliği görülecektir. Yöneticinin bir kenara çekilip halkın sorunlarıyla ilgilenmemesi ise kendi sonunu getirecektir.

İdarecinin, üstlendiği yöneticilik emanetini ifa ederken kendi başına hareket etmemesi, alınacak kararlarda sorumluluğunu üstlendiği insanların da görüşlerine müracaatta bulunması da büyük önem arz etmektedir. Peygamber Efendimizin yöneticilerden yapmalarını ısrarla istediği şeylerden biri de budur. Zaten Yüce Allah da bu hususu, "...*Yönetimde onlara danış.*" âyetiyle emretmektedir.[31] Allah Teâlâ'nın bu emrine binaen Allah Resûlü yönetimde önemli konularda ashâbıyla sürekli istişare hâlinde olmuş ve kararlarını istişareler sonucunda vermiştir. Allah'ın Resûlü olmasına ve vahiy almasına rağmen yönetimini istişare ile yürütmüştür.[32] Nitekim Ebû Hüreyre, "Resûlullah'tan (sav) daha çok ashâbıyla istişare eden bir kimseyi görmedim." demiştir.[33]

Allah Resûlü yönetimde ashâbıyla istişare ederek hareket ederken,[34] istişarenin yönetimde olmazsa olmaz bir gereklilik olduğunu şu ifadelerle vurgulamıştır: "*İdarecileriniz iyi kimselerden, zenginleriniz cömert kişilerden olduğunda ve işleriniz, aranızda istişare ile yürütüldüğünde, yeryüzünde yaşamanız toprak altına girmenizden daha hayırlıdır.*"[35]

[30] B2493 Buhârî, Şirket, 6; B2686 Buhârî, Şehâdât, 30.
[31] Âl-i İmrân, 3/159.
[32] B7176 Buhârî, Ahkâm, 26; B4178 Buhârî, Meğâzî, 36
[33] T1714 Tirmizî, Cihâd, 35.
[34] T169 Tirmizî, Salât, 12
[35] T2266 Tirmizî, Fiten, 78

Allah Resûlü idarecilerin yapmaları gereken hususları sıraladığı gibi yapmamaları gereken hususları da sıralamıştır. Yapılmaması gereken şeyleri yapmayı da göreve hıyanet olarak kabul etmiş ve böyle bir tutum sergileyenleri âhirette karşılaşılacak ağır cezalar konusunda uyarıda bulunmuştur.

Göreve getirilen kişinin, çok küçük bile olsa, hak etmediği bir şeyi alıp gizlemesini Allah Resûlü göreve hıyanet olarak nitelendirmiş ve böyle bir hareketin cezasının ağır olacağını, idarecilikle görevlendirdiği bazı şahısların yanında şöyle ifade etmiştir: *"Sizden herhangi bir kimseyi görevli tayin edersek ve o da bir iğneyi hatta daha küçük bir şeyi bizden gizlerse bu hıyanet olur, kıyamet gününde o gizlediği şeyle gelir!"*[36]

Peygamber Efendimiz bu konudaki tavizsiz tutumunu gerekli gördüğü her yerde sergilemiş ve önde gelen sahâbîlerini bile, bu konuda uyarmıştır. Muâz b. Cebel (ra) Allah Resûlü ile ilgili bir hatırasını şöyle aktarmaktadır:

"Resûlullah (sav) beni Yemen'e vali olarak gönderiyordu. Yemen'e hareket edeceğim sırada peşimden bir haberci göndererek beni geri çağırdı ve şöyle dedi: *'Seni niçin geri çevirdiğimi biliyor musun? Benim iznim olmadan (ganimetten) hiçbir şey alma! Çünkü bu bir hainliktir. Her kim bu dünyada böyle bir hainlik yaparsa kıyamet günü (Allah'ın huzuruna), yaptığı o hainlikle getirilir. İşte seni bunun için çağırmıştım, şimdi vazifene gidebilirsin.'*"[37]

Yönetici ile yönetilenlerin ahenkli bir ilişki kurabilmeleri için ilk şart birbirlerine güvenmeleridir. Yönetilenin yöneticisine karşı güven duyabilmesi için de yöneticinin dürüst olması ve yalan söylememesi gerekir. Zira yalanın olduğu bir yerde dürüstlük ve güvenden bahsedilmesi mümkün değildir. Allah Resûlü'nün yöneticilerden asla yapmamalarını istediği ve üzerinde çok durduğu hususlardan biri de budur. Çünkü Allah Resûlü'nün bildirdiğine göre bir insan, kendini bir kere yalana kaptırdı mı bundan kopamaz ve daima yalan söyler.[38] Yalan söyleyen yöneticiyle de kıyamet gününde Allah'ın asla konuşmayacağını Sevgili Peygamberimiz haber vermektedir.[39]

Sevgili Peygamberimiz yöneticilerden idareleri altındaki kişileri asla aldatmamalarını isteyerek şu uyarıda bulunmuştur: *"Allah'ın bir gruba yönetici kıldığı kimse, idaresi altındakilere ihanet üzere ölürse, Allah ona cenneti haram kılar."*[40]

Allah Resûlü yöneticilerin halka sû-i zanda bulunarak şüpheli muamelesi yapmamalarını istemiştir. Böyle bir tavır içerisine girmenin tehlike-

[36] M4743 Müslim, İmâre, 30
[37] T1335 Tirmizî, Ahkâm, 8
[38] M6639 Müslim, Birr, 105
[39] M296 Müslim, Îmân, 172
[40] M4729 Müslim, İmâre, 21

sini ise şöyle ifade etmiştir: *"Bir yönetici, idaresi altında bulunan kimselere sû-i zan ile muamele yapmaya kalkışacak olursa onları fesada sürükler."*[41]

Üstlenilen göreve karşı ihanet sayılabilecek hususlardan biri de idarecinin, kapısını muhtaç ve yoksulun yüzüne kapatmasıdır. Resûlullah (sav) böyle idareciler için de, *"Herhangi bir idareci kapısını ihtiyaç sahibine, yoksula ve elinde hiçbir şeyi olmayan bir fakire kapatırsa, ihtiyaç ve fakirlik içine düştüğünde Allah da göğün (cennetin) kapılarını onun yüzüne kapatır."* buyurmaktadır.[42]

Allah Resûlü'nün üzerinde durduğu hususlar göz önünde bulundurulduğunda, yöneticilere ağır bir sorumluluk yüklendiği anlaşılmaktadır. Bu sorumlulukların hakkıyla yerine getirilmesi ise ancak âdil bir yönetim ile mümkündür. Nitekim Peygamber Efendimiz, *"Yönetici bir kalkandır. Onun ardında savaşılır, onunla tehlikelerden korunulur. Şayet o, Allah'a karşı sorumluluk bilincini emreder ve adaletle hükmederse bütün yaptıklarından sevap kazanır. Bundan başka bir şey emrederse yaptıklarının karşılığını (vebalini) çeker."*[43] buyurarak, âdil yöneticinin yaptığı hizmetin karşılığını alacağını bildirmektedir. Bu sayede idareci, hem yaptığı güzel hizmetler sebebiyle dünyada takdir görecek, huzur ve barış içerisinde yönetimini uzun yıllar devam ettirebilecek, hem de ecir ve sevap olarak âhirette bunun karşılığını görecektir.

Peygamberimizin tanımladığı âdil yönetici, yönettiklerinin dertlerini dinler, onlara çözümler bulur, onların her türlü ihtiyacını gidermeye çalışır, onlara hoş muamele eder, hiçbir fark gözetmeksizin eşit davranır, adam kayırma, rüşvet gibi yöntemlere başvurmaz. Hak etmediği şeye el uzatmaz, yalan söylemez, halkının güvenini kazanır... Adaletle yönetilen böyle bir toplumda huzur ve barış hâkim olur. İsyan, kargaşa ve terör bu toplumdan uzak olur.

Buna mukabil adalet olmayan yerde zulüm vardır, haksızlık hâkimdir. Zalim yönetici, hevâ ve heveslerine uyar, yöneticilik vasfı olmadığı için eziyet, işkence ve baskı ile işlerini yürütmeye çalışır. Böyle bir idarecinin olduğu yerde doğal olarak huzur ve refahtan, sosyal ve ekonomik gelişmişlikten, bilimsel çalışmalardan söz edilemez.

Toplumsal düzenin tesisinde yöneticinin tavrı kadar olmasa bile yönetilenin de tavrı önemlidir. İdareciler gibi yönetilenlerin de görevleri ve sorumlulukları vardır. Yönetilenler, başlarına getirilen idareciye itaat etmek ve ona yardımcı olmak durumundadırlar. Nitekim Yüce Allah, *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin. Sizden olan idarecilere de..."* buyurur.[44]

[41] D4889 Ebû Dâvûd, Edeb 37; HM24316 İbn Hanbel, VI, 4.
[42] T1332 Tirmizî, Ahkâm, 6; HM16037 İbn Hanbel, III, 481
[43] M4772 Müslim, İmâre, 43; N4201 Nesâî, Bîat, 30
[44] Nisâ, 4/59

Peygamber Efendimiz de yönetilenlerin, başlarına geçen idarecilere itaat etmeleri gerektiği üzerinde ısrarla durmuş ve bu itaatin önemini şu şekilde vurgulamıştır: "*...Her kim emîre (yöneticiye) itaat ederse şüphesiz bana itaat etmiş olur. Her kim de ona isyan ederse şüphesiz bana isyan etmiştir.*"[45]

Allah Resûlü Veda Haccı'nda toplanan büyük kalabalığa da, "*Ey insanlar! Allah'a karşı sorumluluk bilinci içerisinde olun. Sizin başınıza kulağı kesik Habeşli bir köle bile getirilmiş olsa Allah'ın Kitabı'na göre hareket edip size de onu uyguladığı sürece emirlerini dinleyin ve itaat edin!*" şeklinde seslenmiştir.[46]

Yönetilen ilk önce idareciye karşı samimi davranmalıdır.[47] Bu samimiyet, yöneticiye karşı dürüst ve açık sözlü olmak, gerektiğinde destek vermek, gerektiğinde uyarmak, itiraz etmek, eleştirmek, hatta tavır koymak ile gerçekleşir. Bunlar, yönetilenlere düşen görevlerdir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz yöneticiye karşı içtenlikle davranmayı en doğru işlerden kabul etmiş,[48] yönetici zalim olduğunda ise onun karşısında hakkı söylemeyi cihadın en faziletlisi olarak nitelemiştir.[49] Nitekim devesinin üzengisine ayağını koymuş bir hâldeyken kendisine, "Cihadın hangisi daha üstündür?" diye soran bir kişiye de "*Zalim idarecinin karşısında hakkı söylemektir.*" diye cevap vermiştir.[50]

Görevine hıyanet eden yöneticilerin destekçileri olmasa bu tarz yaklaşımlarını devam ettirmeleri oldukça zordur. Bazı insanlar kişisel menfaatleri uğruna yapılan haksızlıklara göz yumarak, bilerek veya bilmeyerek idareciye destek verebilirler. Hıyanet içinde bulunan idareci de bazılarının, yanında yer almasını, yaptıklarının doğruluğuna bir delil kabul edebilir. Yönetilenlerin yanlış fiilleri bulunan bir yöneticiye bu şekilde destek vermemelerini isteyen Allah Resûlü, Kâ'b b. Ucre'ye şöyle söylemiştir: "*Yâ Kâ'b! Benden sonra gelecek bazı devlet adamlarından seni Allah'a sığındırırım. Her kim onların kapılarından girer, yalanlarını doğru sayar, yaptıkları zulümlerine yardımcı olursa ne o benden sayılır, ne de ben ondan. O kimse mahşer günü havzımda benim yanıma gelemez. Her kim de onların kapılarından girsin veya girmesin onların yalanlarını doğrulamaz, yaptıkları zulümlere yardım etmezse o bendendir, ben de ondanım. Mahşer günü bu kişi havzımın yanına gelecektir...*"[51]

Yöneticiye itaat konusu üzerinde hadislerde ısrarla durulmaktadır. Peki, yöneticinin verdiği her emre itaat etmek gerekir mi? İtaatin sınırı nedir? Yöneticinin verdiği her emir uygulanır mı? Sahâbenin yaşadığı şu ilginç olay hakkında Peygamber Efendimizin yorumu bu itaatin sınırını çizecek mahiyettedir:

[45] M4747 Muslim, İmâre, 32
[46] T1706 Tirmizî, Cihâd, 28; B7142 Buhârî, Ahkâm, 4.
[47] M196 Muslim, Îmân, 95.
[48] T2658 Tirmizî, İlim, 7; İM3056 İbn Mâce, Menâsik, 76
[49] T2174 Tirmizî, Fiten, 13; N4214 Nesâî, Biat, 37.
[50] N4214 Nesâî, Biat, 37; İM4012 İbn Mâce, Fiten, 20
[51] T614 Tirmizî, Cum'a, 79; N4213 Nesâî, Biat, 36

Hz. Peygamber bir seriyye hazırlayıp, onlara ensardan Abdullah b. Huzâfe'yi komutan olarak tayin eder. Ordu hareket etmeden önce de askerlerin ona itaat etmesini emreder. Yolda ilerlerken, askerler bir şekilde komutanı kızdırırlar. Bunun üzerine şakacı bir kişiliğe sahip olan Abdullah b. Huzâfe onlara, "Hz. Peygamber bana itaat etmenizi emretmedi mi?" der. Askerler de "Evet." diye cevap verirler. Bunun üzerine onlara odun toplayıp ateş yakmalarını emreder. Askerler de odun toplar ve ateşi yakarlar. Komutan askerlerine bu ateşe girmelerini emreder. Askerler komutan emrettiği için ateşe girmeye niyetlendiklerinde birbirlerine bakarlar. Bunun üzerine bazıları, "Biz Hz. Peygamber'e ateşten kaçmak için tâbi olduk, şimdi ateşe mi gireceğiz?" derler. Bunun üzerine komutanın öfkesi diner ve ateş söndürülür, dolayısıyla hiç kimse ateşe girmeden dönerler. Olay Hz. Peygamber'e (sav) intikal ettiğinde, Peygamber (sav), *"Eğer ateşe girmiş olsaydınız, oradan ebedî olarak çıkamazdınız. İtaat ancak meşru olan hususlarda olur."* buyurur.[52]

"Allah'a isyan olan yerde itaat yoktur." buyuran Hz. Peygamber,[53] yöneticiye itaatin maruf yani iyi işlerde olacağını vurgulayarak, *"Müslüman bir kimsenin hoşlandığı ve hoşlanmadığı her hususta (yöneticisini) dinleyip itaat etmesi gerekir; ancak kendisine Allah'a isyanı gerektiren bir şey emredilmesi hâriç. Eğer kendisine Allah'a isyanı gerektiren bir emir verilirse, bunu dinleme ve buna itaat etme yoktur."*[54] buyurmuştur.

Netice olarak, yönetici ve yönetilen, toplumsal düzenin tesisinde iki önemli unsurdur. Ahenkli bir düzenin sağlanmasında hem yöneticinin hem de yönetilenin sorumluluğu vardır. Yönetici üstlendiği görevi bir emanet olarak telakki edecek ve bu emanetin hakkını verebilmek için çaba sarf edecektir. Yönetilen de başındaki idarecinin meşru taleplerine itaat edecek ve yönetimde ona yardımcı olmaktan geri durmayacaktır. İşte Allah Resûlü'nün uyguladığı ve ümmetinden de uygulamasını istediği yönetimde, yönetenle yönetilenler arası ilişkiler bu şekildedir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz, idarecilerin yönetimindekileri sevdiği ve onlara dua ettiği, yönetilenlerin de başlarındaki yöneticileri sevdiği ve onlar için dua ettiği bir yönetici yönetilen ilişkisini hayırlı olarak değerlendirmektedir.[55]

[52] B7145 Buhârî, Ahkâm, 4; M4766 Müslim, İmâre, 40; H56/53 İbn Hişâm, *Sîret*, VI, 53.
[53] M4765 Müslim, İmâre, 39
[54] M4763 Müslim, İmâre, 38
[55] M4805 Müslim, İmâre, 66; T2264 Tirmizî, *Fiten*, 77.

ADALET
MÜLKÜN TEMELİ

عَنْ حَاجِبِ بْنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ الْمُهَلَّبِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ
النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اعْدِلُوا بَيْنَ أَبْنَائِكُمْ، اعْدِلُوا بَيْنَ أَبْنَائِكُمْ."

Hâcib b. Mufaddal b. Mühelleb'in,
babasından naklettiğine göre o, Nu'mân b. Beşîr'i
Resûlullah'tan (sav) şöyle naklederken işitmiştir:
"Çocuklarınız arasında adaletli davranın, çocuklarınız arasında adaletli davranın!"

(D3544 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 83)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّمَا الإِمَامُ جُنَّةٌ، يُقَاتَلُ مِنْ وَرَائِهِ، وَيُتَّقَى بِهِ، فَإِنْ أَمَرَ بِتَقْوَى اللَّهِ [عَزَّ وَجَلَّ] وَعَدَلَ، كَانَ لَهُ بِذَلِكَ أَجْرٌ، وَإِنْ يَأْمُرْ بِغَيْرِهِ، كَانَ عَلَيْهِ مِنْهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لاَ ظِلَّ إِلاَّ ظِلُّهُ: الإِمَامُ الْعَادِلُ..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ الْمُقْسِطِينَ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى عَلَى مَنَابِرَ مِنْ نُورٍ عَلَى يَمِينِ الرَّحْمَنِ، الَّذِينَ يَعْدِلُونَ فِي حُكْمِهِمْ وَأَهْلِيهِمْ وَمَا وَلُوا."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Devlet otoritesi en büyük hamidir. Haksızlıklarla onun vasıtasıyla (yani hukuk yoluyla) mücadele edilir ve onun vasıtasıyla (tehlikelerden) korunulur. Şayet bu otoriteyi kullanan(lar), Allah'tan sakınmayı emreder ve adaletle hükmeder(ler)se bu yaptıklarından sevap kazanır(lar). Bunun aksine davranır(lar)sa (vebalini) çeker(ler)."*

(M4772 Müslim, İmâre, 43)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yedi sınıf insan vardır ki Allah onları gölgesinden (himayesinden) başka gölgenin (himayenin) olmadığı günde, bizzat kendi gölgesinde (himaye edecektir) gölgelendirecektir: Âdil yönetici, ..."*

(B660 Buhârî, Ezân, 36)

Abdullah b. Amr b. Âs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yönettikleri insanlara, ailelerine ve sorumlu oldukları kişilere karşı adaletli davrananlar, Allah katında, Rahmân'ın yanında nurdan minberler üzerinde ağırlanacaklar."*

(N5381 Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 1)

Mekke yeni fethedilmişti. Allah Resûlü ve Müslümanlar sevinçliydi. Ancak öteden beri Müslümanları rahatsız eden Hevâzinlilerin o sıralarda savaş hazırlıkları yaptıkları haberleri geldi. Allah Resûlü derhâl gözcülerini o bölgeye gönderdi. Durumun doğru olduğu haberini alınca savaş kaçınılmaz oldu.[1] Hz. Peygamber ordusuyla hemen harekete geçti. Tarihte Huneyn veya Hevâzin olarak anılan bu savaşta Müslümanlar işin başında sayılarının çokluğuna güvenerek[2] kendilerinden emin ve rahat hareket edince bozguna uğrayıp geri çekilmek zorunda kaldılar.[3] Ancak Allah Resûlü ve sadık sahâbîlerin teşvikiyle güçlerini yeniden toparlayıp tekrar savaşmaya başladılar ve düşmanlarını mağlup ettiler.[4]

Hevâzinliler savaş meydanına yüklü malları ve çoluk çocuklarıyla gelmişlerdi. Bozguna uğrayıp dağılınca bütün malları Müslümanlara kalmıştı. Allah Resûlü ordusunu Mekke'nin 15 km. kuzey istikametinde yer alan Ci'râne mevkiinde topladı. Savaştan elde ettikleri ganimetleri Müslümanlara paylaştırmaya başladı.[5] Çok geçmeden, Benî Temîm kabilesine mensup Zülhuveysıra adlı bir bedevî geldi ve "Yâ Resûlallah! Adaletli ol!" dedi. Hz. Peygamber, *"Yazıklar olsun sana! Ben de adaletli olmazsam kim adaletli olabilir? Eğer adaletli olmazsam, sen hüsrana uğrarsın, bütün umutların boşa çıkar."*[6] diyerek bu kişiye sitemde bulundu. Başka bir rivayete göre de taksimat sırasında orada bulunan bir adam, "Vallahi bu, adalet gözetilmeyen, Allah'ın rızasını hedeflemeyen bir taksimdir." dedi. Bunu haber alan Hz. Peygamber'in yüzü kıpkırmızı kesildi. *"Allah ve Resûlü âdil olmazsa, kim âdil olur!"* dedikten sonra, *"Allah Musa'ya rahmet eylesin. O bundan daha çok eziyet görmesine rağmen sabretmişti."* buyurdu.[7]

Peygamber Efendimiz bu savaşta, henüz yeni Müslüman olmuş Ebû Süfyân b. Harb, Safvân b. Ümeyye, Uyeyne b. Hısn ve diğer Mekkeli liderlere ganimetten biraz fazla hisse vermiş,[8] böylelikle onların kalplerini İslâm'a ısındırmayı amaçlamıştı. Zülhuveysıra, Allah Resûlü'nün bu uygulamasına itiraz etmişti. Onun beklentisine göre adalet, savaşa katılan her nefere eşit şekilde hisse verilmesiyle gerçekleşebilecekti. Uygulama bu şekilde olmayınca da duruma itiraz etmişti. Allah Resûlü de aslında gani-

[1] ZE2/571 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 571-572
[2] AV7/194 Azimâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VII, 194; HS5/113 İbn Hişâm, *Sîre*, V, 113
[3] Tevbe, 9/25-26
[4] B4337 Buhârî, Meğâzî, 57.
[5] ZE2/599 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 599-600.
[6] M2456 Müslim, Zekât, 148
[7] M2447 Müslim, Zekât, 140; B3405 Buhârî, Enbiyâ, 28.
[8] M2443 Müslim, Zekât, 137

Mekke yeni fethedilmişti. Allah Resûlü ve Müslümanlar sevinçliydi. Ancak öteden beri Müslümanları rahatsız eden Hevâzinlilerin o sıralarda savaş hazırlıkları yaptıkları haberleri geldi. Allah Resûlü derhâl gözcülerini o bölgeye gönderdi. Durumun doğru olduğu haberini alınca savaş kaçınılmaz oldu.[1] Hz. Peygamber ordusuyla hemen harekete geçti. Tarihte Huneyn veya Hevâzin olarak anılan bu savaşta Müslümanlar işin başında sayılarının çokluğuna güvenerek[2] kendilerinden emin ve rahat hareket edince bozguna uğrayıp geri çekilmek zorunda kaldılar.[3] Ancak Allah Resûlü ve sadık sahâbîlerin teşvikiyle güçlerini yeniden toparlayıp tekrar savaşmaya başladılar ve düşmanlarını mağlup ettiler.[4]

Hevâzinliler savaş meydanına yüklü malları ve çoluk çocuklarıyla gelmişlerdi. Bozguna uğrayıp dağılınca bütün malları Müslümanlara kalmıştı. Allah Resûlü ordusunu Mekke'nin 15 km. kuzey istikametinde yer alan Ci'râne mevkiinde topladı. Savaştan elde ettikleri ganimetleri Müslümanlara paylaştırmaya başladı.[5] Çok geçmeden, Benî Temîm kabilesine mensup Zülhuveysıra adlı bir bedevî geldi ve "Yâ Resûlallah! Adaletli ol!" dedi. Hz. Peygamber, *"Yazıklar olsun sana! Ben de adaletli olmazsam kim adaletli olabilir? Eğer adaletli olmazsam, sen hüsrana uğrarsın, bütün umutların boşa çıkar."*[6] diyerek bu kişiye sitemde bulundu. Başka bir rivayete göre de taksimat sırasında orada bulunan bir adam, "Vallahi bu, adalet gözetilmeyen, Allah'ın rızasını hedeflemeyen bir taksimdir." dedi. Bunu haber alan Hz. Peygamber'in yüzü kıpkırmızı kesildi. *"Allah ve Resûlü âdil olmazsa, kim âdil olur!"* dedikten sonra, *"Allah Musa'ya rahmet eylesin. O bundan daha çok eziyet görmesine rağmen sabretmişti."* buyurdu.[7]

Peygamber Efendimiz bu savaşta, henüz yeni Müslüman olmuş Ebû Süfyân b. Harb, Safvân b. Ümeyye, Uyeyne b. Hısn ve diğer Mekkeli liderlere ganimetten biraz fazla hisse vermiş,[8] böylelikle onların kalplerini İslâm'a ısındırmayı amaçlamıştı. Zülhuveysıra, Allah Resûlü'nün bu uygulamasına itiraz etmişti. Onun beklentisine göre adalet, savaşa katılan her nefere eşit şekilde hisse verilmesiyle gerçekleşebilecekti. Uygulama bu şekilde olmayınca da duruma itiraz etmişti. Allah Resûlü de aslında gani-

[1] ZE2/57[illegible] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 57[illegible]
[2] AV7/194 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VII, 194; HS5/113 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 113
[3] Tevbe, 9/25-26
[4] B4337 Buhârî, Meğâzî, 57
[5] ZE2/599 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 599-600
[6] M2456 Müslim, Zekât, 148
[7] M2447 Müslim, Zekât, 140; B3405 Buhârî, Enbiyâ, 28
[8] M2443 Müslim, Zekât, 137

meti eşit şekilde paylaştırırdı. Ancak burada farklı bir durum vardı. Henüz güçlenmeye başlayan İslâm dininin önde gelen düşmanları Mekke'nin fethi sırasında yeni Müslüman olmuşlar ve on yedi gün sonra da Allah Resûlü ile beraber Huneyn Savaşı'na katılmışlardı. Peygamber Efendimiz İslâm'ı benimsemeleri ve dinde sebat göstermeleri için onlara fazla pay vermiş ve böylece gönüllerini kazanmıştı. Burada yadırganacak bir durum söz konusu değildi. Nitekim Allah Teâlâ zekât verilebilecek kişiler arasında kalpleri İslâm'a ısındırılacak olan bu tür kişileri de saymaktaydı.[9] Gerçekten de kendilerine fazla mal verilenler İslâm'a daha sıkı sarılmış ve kendilerini Müslümanlara daha yakın hissetmişlerdi. Hatta kendisine fazla mal verilenlerden birisi Mekke'nin ileri gelenlerinden Safvân b. Ümeyye idi. Safvân daha sonra şu itirafta bulunmaktan kendini alamamıştı. "Resûlullah, insanlar içinde en sevmediğim kimse idi. Fakat Huneyn günü, bana o kadar çok mal verdi ki, neticede o, bana insanların en sevimlisi hâline geldi."[10]

Allah Resûlü'nün en önemli özelliklerinden biri âdil olmasıydı. O, câhiliye toplumunda yaygın olan haksızlık ve zulmün, tahakkümün, dengesizliğin bulunduğuna şahit olduğundan, bütün bunları düzeltmek maksadıyla insanlar tarafından kabul edilebilecek, adalete dayalı bir sosyal düzen kurmak üzere ilâhî bir görev üstlenmişti. Nitekim bütün hayatı da adaletin tesisi için mücadeleyle geçmiştir.

Adalet, kabaca, "bireysel ve toplumsal hayatta dirlik ve düzeni, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî erdem" olarak tanımlanabilir. Adalet, bireysel ve sosyal anlamda insanlar arasında dirlik ve düzenin sağlanması için eşitlik ve hakkaniyet esaslarına uygun hareket etmeyi gerektirir. Hakkaniyetin temin edilmesi, bütün hukuk düzenlemelerinin, kanun ve nizamların ortaya çıkmasının temel ve nihaî sebebidir. Çünkü insanlar arasında malların, hakların, görevlerin, dengeli ve ölçülü bir şekilde bölüşülmesi; insan şeref, onur ve haysiyetinin korunması, adaletin uygulanması ile gerçekleşir.

Adalet kayıtsız şartsız eşitlik olarak anlaşılmamalıdır. Adalet, her hak sahibine hakkının verilmesidir. Mutlak eşitlik prensibi ile hareket etmek her zaman adaleti sağlamayabilir. Çünkü insanlar fiziksel ve zihinsel özellikleri kültürel birikimleri ve yetenekleri bakımından farklı durumlarda olduklarından katı eşitlikçi tutum adaleti sağlamak yerine, adaletin zıttı olan zulmü doğurabilir. Adaletin eşit uygulanması, hukuk önünde eşitlik ve her bireyin eşit haklara ve imkânlara sahip olması ile ilgilidir. Peygam-

[9] Tevbe, 9/60
[10] M6022 Müslim, Fedâil, 59

ber Efendimizin vefatına yakın bir zamanda verdiği şu mesaj çok manidardır: *"Ey insanlar! Şunu iyi biliniz ki Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyaz tenlinin siyaha, siyah tenlinin de beyaza bir üstünlüğü yoktur."*[11] İslâm inancında bütün insanlar tarağın dişleri gibi eşit kabul edilir.[12] Bütün insanlar etnik köken, ırk, aile, kabile, sosyal sınıf, renk, din ve dil gibi özelliklerine bakılmaksızın hukuk önünde eşittir. İslâm, insanlar arasında adaletin tesis edilmesini hedeflerken, insanlar arasında ihsan, fedakârlık ve başkasını kendine tercih gibi insanî faziletlerin yaygınlaştırılmasını öğütlemektedir.[13]

Adalet, temel insan hakları ve değerleri açısından insanlar arasında hiçbir ayırım yapılmaksızın her hakkın sahibine verilmesini temin etmeyi amaçlamaktadır. Peygamber Efendimizin farklı vesilelerle dile getirdiği, *"Her hak sahibine hakkını ver."*[14] öğüdü, bu konuyu açıklığa kavuşturacak temel bir ilkedir. Buna göre ana ölçülere bağlı kalmak suretiyle her kişiye hak ettiğinin verilmesi, adaletin en güzel şekilde temin edilmesini sağlayacaktır. Kişiye hak ettiği değer ölçüsünde mükâfat veya ceza verilmesi insanî erdemlerin gelişmesi ve yerleşmesi açısından son derece önemlidir. Nitekim Hz. Peygamber'den sonra iş başına geçen ilk iki halifenin Müslümanlara yıllık olarak dağıttıkları meblağı belirlemedeki farklı bakışı bunun tipik bir örneğidir. Bu konuda Hz. Ebû Bekir Peygamber Efendimizin eşit dağıtım ilkesini esas alarak herkese eşit hisse vermiştir. Ancak adaletiyle ün salmış olan Hz. Ömer kendi döneminde hizmet-liyakat prensiplerinden hareketle herkese farklı oranda hisse dağıtmayı tercih etmiştir.[15]

Esmâ-i Hüsnâ'dan "el-Adl" ve "el-Muksit" isimleri mutlak adalet sahibi olan Allah'ın, bütün varlığı adalet ile yarattığını ifade eder. Bundan dolayıdır ki Yüce Allah, sorumluluk verdiği insanların da bu ilke ile hareket etmelerini istemiştir. *"Allah göğü yükseltti ve mizanı (dengeyi) koydu. (Siz, ey insanlar), sakın dengeyi bozmayın. Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın."*[16] âyetinde kâinatın bir mizan (denge ve ölçü) dâhilinde yaratıldığı, insanlar arası bütün ilişkilerin adaletin de sembolü olan mizan (denge, ölçü) esasına uygun olması gerektiğini belirtmiştir. İnsanın maddî ve mânevî bakımdan bir mizan içinde yaratıldığı da, *"O değil mi seni yaratan, seni düzgün ve dengeli kılan."*[17] âyetiyle vurgulanmıştır. İnsanı ve insan için yaratılan kâinatı yerli yerinde, belirli düzen, intizam ve neticede bir mizan ile yaratan, *"Allah adaleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."*[18]

[11] HM23885 İbn Hanbel, V, 411.
[12] MB195 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, I/145
[13] Âl-i İmrân, 3/92; Nahl, 16/90; Haşr, 59/9
[14] B1968 Buhârî, Savm, 51; T2121 Tirmizî, Vesâyâ, 5
[15] BS13272, BS13274 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 574, 575
[16] Rahmân, 55/7-9.
[17] İnfitâr, 82/7
[18] Nahl, 16/90.

âyetiyle de insanların idarede, yargıda ve bütün insanî ilişkilerinde adalet ölçülerine göre hareket etmelerini istemiştir.

Şu veya bu hakkı çiğneyerek zalim vasfı kazanan bir insan, âhiret günü bu zulmünün karşılığı olan azapla karşılaştığında, sahip olduğu her şeyi hatta yeryüzünde bulunan bütün zenginlikleri bu azaptan kurtulmak için vermek isteyecektir. Ancak yüce mahkemenin tavrı bellidir: *"Aralarında adaletle hükmolunur ve onlara zulmedilmez. Yine bilesiniz ki, Allah'ın vaadi haktır, fakat onların çoğu bilmez."*[19]

Allah'ın verdiği söz, hassas bir denge ve adalettir: *"Yeryüzü, Rabbinin nuru ile aydınlanır, kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara asla zulmedilmez."*;[20] *"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş), bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak biz (herkese) yeteriz."*[21]

Kişinin başkalarına karşı olduğu gibi bizzat kendisini ilgilendiren meselelerde bile istediği veya kendi düşünceleri doğrultusunda dilediği gibi sınırsız ve ölçüsüz davranma hakkı yoktur. Kişi, kendine karşı da âdil olmalıdır. İnsanın yaptığı ibadetler dahi bu çerçeveye dâhildir. Kişinin, üzerinde bizatihi kendi nefsinin hakkı vardır, Rabbinin hakkı vardır, misafirinin hakkı vardır, ailesinin hakkı vardır ve her hak sahibine hakkını verme yükümlülüğü vardır.[22]

Özellikle eşlerin birbirleri üzerindeki haklara riayet etmeleri, haksızlık etmemeleri gerekir. Hz. Peygamber'in bu konuda ne kadar hassas olduğu birçok rivayette dile getirilmiştir.[23] Çünkü adalet bilincinin oluştuğu ilk yer şüphesiz ailedir. Cinsiyet farkı gözetilmeksizin bütün aile bireylerinin maddî ve mânevî gereksinimlerinin Allah'ın belirlediği adalet ölçüleri içinde karşılandığı bir ailede yetişen insanlar, hayatları boyunca âdil davranmaya namzettir. Bunun içindir ki Allah Resûlü, *"Allah'tan hakkıyla sakının!"* diye başladığı uyarının hemen peşinden, *"Çocuklarınız arasında adaletli davranın."*[24] buyurmuştur. Çünkü Allah korkusu ile adalet komşudur, yan yanadır, birbirinin tamamlayıcısıdır. Yine Hz. Peygamber'in verdiği müjdeye göre bu hassasiyete sahip ana babalara verilecek karşılık ise doğrudan cennet olacaktır.[25]

Adalet duygusunun filizlendiği yer olması açısından aile ocağı ve buradaki tasarruflar Allah Resûlü'nün özel dikkat gösterdiği hususlar olmuş, o (sav) hakkaniyete uygun olmayan davranışları asla onaylamamıştır. Ni-

[19] Yûnus, 10/54-55.
[20] Zümer, 39/69
[21] Enbiyâ, 21/47
[22] T2413 Tirmizî, Zühd, 63.
[23] D2134, D2135 Ebû Dâvûd, Nikâh, 37-38.
[24] D3544 Ebû Dâvûd, Buyû' (İcâre), 83; B2587 Buhârî, Hibe, 13.
[25] D5146 Ebû Dâvûd, Edeb, 120-121.

tekim servetinin bir kısmını çocuklarından birine bağışlayan sahâbîye karşı takındığı tavır, bunun güzel bir örneğidir. Nu'mân b. Beşîr'in annesi Amra bint. Revâha, eşinden, çocuğu için bir miktar mal ister. Nu'mân'ın babası ise işin üzerine düşmez ve bir yıl kadar eşini oyalar. Ancak eşi talebinden vazgeçmez. Sonunda babası Nu'mân'a bağışta bulunmayı kabul eder. Ancak bu sefer de annesi, yapacağı bu hibeye Allah Resûlü'nü şahit göstermedikçe ikna olmayacağını ifade eder. Babası, o zaman henüz bir çocuk olan Nu'mân'ın elinden tutarak Efendimize gider ve durumu şöyle arz eder: "Yâ Resûlallah bu çocuğun annesi Bint Revâha, ona yaptığım bağışa şahit olmanı istiyor." Hz. Peygamber hemen sorar: *"Başka çocuğun var mı?"* "Evet, var." yanıtını alınca tekrar sorar: *"Peki, hepsine aynı miktarda mal verdin mi?"* Baba, "Hayır, ey Allah'ın Resûlü!" diye cevaplar. Resûlullah bunun üzerine, *"O zaman beni şahit tutma. Çünkü ben adaletsizliğe şahit olamam!"*[26] buyurur. Ayrıca, *"İyilik yapmaları konusunda çocuklarının sana eşit davranmalarını istemez misin?"* diye ekler. Nu'mân'ın babası, "Elbette isterim yâ Resûlallah!" diye cevap verir. *"O hâlde bu yaptığın olmaz!*[27] *Çocuklarınız arasında eşitliği gözetin.*[28] *Onların sana iyi davranmaları nasıl senin onlar üzerindeki hakkın ise aralarında adaletli davranman da onların senin üzerindeki haklarıdır."* buyurur Hz. Peygamber.[29] Bu bilincin hâkim olduğu bir ailede yetişen çocuk, gelecekte hayata atıldığı zaman kendine karşı olduğu gibi diğer bütün insanlara da adalet ile muamelede bulunacaktır. Hangi işi yaparsa yapsın, hangi sorumluluğu üstlenirse üstlensin durum değişmeyecektir. İster en üst düzeyde bir yönetici isterse bir işverenin emri altında çalışan işçi olsun gönlünde her zaman hak ve hakkaniyet duygusu, adalet hissi ve Allah korkusu bulunacaktır.

Adaletin uygulanması ve toplumda yaygınlaşması için yöneticilere büyük görevler düşmektedir. Kur'an'ın ilk muhatabı ve insanlığın rehberi, *"(Herhangi bir konuda) hakemlik yaptığınız zaman âdil olun."*[30] hadisiyle her hükmün dayanması gereken temel kaidenin adalet ilkesi olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı Allah Resûlü yöneticilere âdil olmaları hususunda sık sık tavsiyelerde bulunurdu. Çünkü devletin âdil olması bütün toplumu etkilemekte ve yönetenlerle yönetilenler arasında güvene dayalı bir bağ kurmaktadır. Bu hususta Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *"Devlet otoritesi en büyük hamidir. Haksızlıklarla onun vasıtasıyla (yani hukuk yoluyla) mücadele edilir ve onun vasıtasıyla (tehlikelerden) korunulur. Şayet bu otoriteyi kullanan(lar), Allah'tan sakınmayı emreder ve adaletle hükmeder(ler)*

[26] M4182 Müslim, Hibe, 14
[27] M4185 Müslim, Hibe, 17
[28] M4186 Müslim, Hibe, 18.
[29] D3542 Ebû Dâvûd, Buyû' (icâre), 83.
[30] ME5735 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 40-41

se bu yaptıklarından sevap kazanır(lar). Bunun aksine davranır(lar)sa (vebalini) çeker(ler)."[31]

Hz. Peygamber'in verdiği müjdeye göre, âdil yönetici, duaları reddedilmeyen üç grup insandan biridir.[32] Âdil bir yönetici, haktan, hukuktan yana ortaya koyduğu adaletli yönetimin olumlu sonuçlarını dünyada fazlasıyla görür. Adaletin egemen olduğu bu idarede, huzur, esenlik, dirlik olur. Fakat o, asıl mükâfatını kıyamette elde eder. Peygamber Efendimiz Allah Teâlâ'nın onu, kendi özel himayesinde tutacağı yedi sınıf insandan ilki olarak zikretmiştir.[33] Zira o, Allah katında en çok sevilen kişidir ve bu sevgi nedeniyle O'nun en yakınında bulunur. Bu büyük günde Allah'ın en çok kızdığı kişiler ise en şiddetli azaba uğrayacak olan zalim idareciler olacaktır.[34]

Şüphesiz adaletin en çok arandığı alan yargıdır. Hatta yargı, bizzat bunun için vardır. Bu vasfıyla yargı, toplumun bireyleri arasındaki dengeyi temin eden, oluşabilecek düşmanlıkları engelleyen, hak ve adaletin şahsî ve keyfî hesaplara göre taksimine engel olan temel müessesedir. Buna binaen Allah Teâlâ, kendi Sevgili Elçisi'ni bile uyarır ve ona, "*... Eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet. Zira Allah âdil olanları sever.*"[35] buyurur. Şüphesiz bu husus diğer insanlar için de geçerlidir: Nitekim, "*Allah, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaleti yerine getirmenizi emretmektedir.*"[36] Yaşanan şu örnek Allah Resûlü'nün adalet anlayışını en güzel şekilde yansıtmaktadır. Arapların en saygın kabilelerinden olan Kureyş'in Mahzumoğulları koluna mensup Fâtıma bnt. el-Esved isimli bir kadın vardı.[37] Bu saygınlığın arkasına gizlenip yasal olmayan şeyler yapıyordu. Tanınmış insanların adını kullanarak, toplumun zenginlerinden borç istiyordu.[38] Ancak Fâtıma zamanı gelmesine rağmen borcunu ödemiyordu. Bunun üzerine alacaklılar, Fâtıma'nın borç isterken adını kullandığı kişilere gidip alacaklarını istediler. Oysa bu insanların hiçbir şeyden haberi yoktu. Olayın biraz üzerine gidince Fâtıma'nın yalan söylediği, aslında her şeyi kendisi için yaptığı anlaşıldı. Ancak o, her şeyi inkâr etmekteydi. Alacaklılar için başka çare kalmamıştı. Onu Hz. Peygamber'e şikâyet ettiler. Allah Resûlü olayı hırsızlık olarak değerlendirdi ve kadının cezalandırılmasını emretti.[39]

Fâtıma'nın mensubu olduğu Mahzûmoğulları, kendi isimlerini taşıyan birinin cezalandırılmasını istemediler. Kabilenin önemli isimleri hemen bir araya gelip Fâtıma'yı cezadan kurtaracak bir yol aradılar. Allah Resûlü'nün çok sevdiği azatlısı Üsâme'yi ikna edip Hz. Peygamber'e aracı

[31] M4772 Müslim, İmâre, 43
B2957 Buhârî, Cihâd, 110
[32] HM8030 İbn Hanbel, II, 305
[33] B660 Buhârî, Ezân, 36
[34] HM11192 İbn Hanbel, III, 23.
[35] Mâide, 5/42
[36] Nisâ, 4/58.
[37] İB8931 İbn Abdülber, *İstîâb*, 931.
[38] N4902 Nesâî, Kat'u's-sârik, 6
[39] İHF12/90 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 90

olarak gönderdiler. En sevdiği insanların birinden gelen bu beklenmedik talep karşısında Allah Resûlü oldukça kesin ve keskin konuşmuş ve *"Bizzat Allah tarafından tespit edilmiş bir cezanın affını mı istiyorsun!"* diyerek Mâide 5/38. âyetine atıfta bulunmuştur.

Daha sonra insanları toplamış ve şu açıklamayı yapmıştır: *"Sizden önceki insanlar şu yüzden helâk oldular: Onların ileri gelenlerinden biri hırsızlık yaptığında onu bırakırlar, güçsüz ve zayıf biri çaldığında ise onu cezalandırırlardı. Allah'a yemin olsun ki eğer Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı, onun elini de keserdim."*[40] Allah Resûlü, bu sözleriyle ne şahsî bakış açılarının, ne akrabalık bağlarının, ne soy-sop veya tabaka farklılıklarının, ne ırk veya kabile ilişkilerinin adalete engel olamayacağını vurgulamıştır.

Allah Resûlü hayatı boyunca adaletin yerleşmesi için uğraşmış ve bunu da temin etmiştir. Hicretten önce Medine'den Mekke'ye gelip Allah Resûlü'ne biat eden sahâbîlerden olan Ubâde b. Sâmit'in, Allah Resûlü'ne nerede olurlarsa olsunlar adaleti dile getirmek ve bu konuda hiç kimsenin kınamasından korkmamak üzere biat ettiklerini söylemesi,[41] Kutlu Elçi'nin adaleti tesis etmek için harcadığı çabayı göstermektir. Nitekim Allah Teâlâ da, *"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, büker (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*[42] buyurmuştur.

Adaletin tesisi bir anlamda hâkimin objektif tutumuna ve hakkaniyet kıstaslarına göre davranmasına bağlıdır. Bu sebeple hâkim, yargılama esnasında şahsî davranamaz. Meselâ öfkeli iken davaya bakmaz, taraflar arasında hüküm vermez.[43] Taraflar hakkında ön yargısı yoktur. Onlardan birine karşı duyduğu kin, onu adaletten alıkoymaz.[44] O, insaf sahibi olduğu kadar tarafsızdır da. Bu nedenle davacılar huzuruna geldiğinde onları aynı dikkatle dinler.[45] Mesele hakkında bir kanaati oluşuncaya kadar soruşturmasına devam eder. Varsa şahitlere müracaat eder. Zira büyük hesap gününde Allah Teâlâ da, verdiği hükümler karşısında kullarının herhangi bir şüphesi kalmasın diye ilâhî mesajları kendilerine ileten peygamberleri ve diğer şahitleri yüce huzuruna çağırır.[46]

Şahitlere emredilen de yine haktan yana olmaları ve adaletten ayrılmamalarıdır. Önemine binaen Yüce Allah, adalete uygun bir hâkimlik

[40] B3475 Buhârî, Enbiyâ, 54
[41] N4158 [illegible]
[42] Nisâ, 4/135
[43] B7158 Buhârî, Ahkâm, 13; D3589 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 9
[44] Mâide, 5/8.
[45] D3582 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 6.
[46] Zümer, 39/69

ve şahitliği doğrudan iman ile ilişkilendirir, *"Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun!"* uyarısına, *"Ey iman edenler!"* hitabıyla başlar.[47] Diğer bir önemli nokta ise adaleti temin için uğraşmanın sadece eşe dosta karşı değil, düşmanlara karşı da uygulanması gerektiğidir.

İşte bu hususları dikkate alan bir hâkim, Allah Resûlü'nün beyanına göre, cennetliktir. Böyle bir sorumluluğa talip olan kişi, bunun gereğini düşünmeli ve ona göre davranmalıdır. Zira Hz. Peygamber, *"Her kim Müslümanlar arasında hâkimlik yapmak ister ve bunu elde ettikten sonra adaleti zulmüne baskın gelirse cennetlik olur. Zulmü adaletine baskın gelen kimse ise cehennemlik olur."* buyurmuştur.[48] Bütün bu uyarılar doğrultusunda hem davalı hem de davacı doğruyu söylemeli, şahitler sadece bildiklerini ve gördüklerini anlatmalı, hâkim ise tarafsız davranarak adaletin yerine gelmesine katkıda bulunmalıdır.

Adil yönetici Hz. Ömer'in şu uygulaması güzel bir örnektir: Halife Hz. Ömer ve ashâbdan Übey b. Kâ'b arasında bir konuda anlaşmazlık meydana gelir. Bunu çözmek üzere hukukî davalara bakan sahâbîlerden Zeyd b. Sâbit'e giderler. Zeyd misafirler gelir gelmez özellikle Halife Ömer'e karşı saygılı davranıp ona oturması için yer açar. Bu durum âdil Halife Hz. Ömer'in hoşuna gitmez ve hemen müdahale eder: "Vereceğin kararda ilk adaletsizliği yaptın. Ben Übey ile aynı yerde oturacağım." der. Übey b. Kâ'b, davasını ileri sürünce Hz. Ömer bu iddiayı kabul etmez. Ancak bu durumda da Hz. Ömer'in yemin etmesi gerekmektedir. Zeyd, Übey'e hitaben, "Halife'ye yemin ettirme. Davacı olduğun kişi bir başkası olsaydı sana böyle bir teklifte bulunmazdım." der. Bu teklifi duyan Hz. Ömer bunu da ayrıcalık kabul ederek hemen yemin eder. Ardından da Zeyd hakkında şöyle demekten kendini alamaz: "Ömer ile herhangi bir Müslüman onun yanında aynı konumda olmadıkça Zeyd b. Sâbit hâkimlik görevini hakkıyla yerine getirmiş olmaz."[49] Halife Ömer ilk etapta kendi lehinde görülen durumu kabul etmeyerek adaletten yana tavır sergilemiştir. İşte bu nedenle Allah Resûlü'nün, *"Yönettikleri insanlara, ailelerine ve sorumlu oldukları kişilere karşı adaletli davrananlar, Allah katında, Rahmân'ın yanında nurdan minberler üzerinde ağırlanacaklar."*[50] müjdesine nail olacakların başında hiç kuşkusuz Hz. Ömer gelecektir.

Adalet sadece mahkemede görülen bir husus değildir. Hayatın her alanında adalet söz konusudur. Devlet yetkilisi halkına, âmir memuruna, baba çocuklarına, öğretmen öğrencisine, satıcı müşterisine, işçi işverenine, ev sa-

[47] Mâide, 5/8
[48] D3575 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 2.
[49] BS21049 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 229.
[50] N5381 Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 1; M4721 Müslim, İmâre, 18

hibi kiracısına, kısacası herkes muhatabına karşı âdil olmalıdır. Zira bunlardan her biri toplumun bir kesimine karşı "adaleti gözetmesi gereken" kişi konumundayken, bir başkası karşısında "adalet arayan" durumundadır.

Adaletin hak ve eşitlik esasları üzerinde bina edilmesi toplumun ve bireylerin tümünü memnun edecektir. Adalet ile karar verildiğini bilen insanlar, işlerinin görülmesi için aracılara başvurmayarak gönül huzuru ile işlerine devam edeceklerdir.

Yüksek ahlâkî bir erdem olarak adalet, birey ve toplumsal bağlamda güven, uyum ve dengeyi temin eder. Adaleti kabul eden, özümseyen ve uygulayan kimseler onurlu ve erdemli insanlardır. Aynı durum adaletle yönetilen insanların toplumsal uygulamalarına da yansır. Bunun aksine fert ve toplum olarak adalete ilişkin hususlarda görevini yerine getirmeyenler, adaleti uygulamayanlar ise eksiktir. Kur'an'da, adaleti emretmeyen ve doğru yoldan sapan kimse, *"dilsiz, yetersiz ve görevini yerine getirmekten âciz"*[51] bir şahsa benzetilmiştir.

Adalet aynı zamanda insanların rahat ve güvenlik içinde yaşamalarını da temin eder. İnsanların canına, malına, ırzına kastedenler, adalet ile yargılanıp hak ettikleri cezayı aldıklarında suç işlemeye meyilli olanlar, durumun farkında oldukları için bu eylemleri yapmaktan kaçınır. Ayrıca adaletin varlığı insanların kişisel olarak intikam alma, husumet besleme, kan davası peşinde koşmalarının önüne geçerek husumetlerin büyümesine engel olur.

Özet olarak, adalet kişinin kendine, Allah'a ve toplumun diğer bireylerine karşı her zaman ve her şart altında gözetmek durumunda olduğu; denge, hak, eşitlik, orta yol, itidal gibi değerleri bir araya getiren yüce bir erdemdir. Adalet, mülkün temelidir.

[51] Nahl, 16/76

HAKLARA RİAYET
HER HAK SAHİBİNE HAKLARI VEREBİLMEK

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي خُطْبَتِهِ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ: "إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدْ أَعْطَى لِكُلِّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ..."

Ebû Ümâme el-Bâhilî anlatıyor:
"Resûlullah'ı (sav) Veda Haccı senesinde verdiği hutbede şöyle derken işittim:
'Şüphesiz Yüce Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir...'"
(T2120 Tirmizî, Vesâyâ, 5)

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: كُنْتُ رِدْفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَلَى حِمَارٍ يُقَالُ لَهُ عُفَيْرٌ..
قَالَ: "فَإِنَّ حَقَّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَعْبُدُوا اللَّهَ وَلاَ يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَحَقُّ الْعِبَادِ
عَلَى اللَّهِ [عَزَّ وَجَلَّ] أَنْ لاَ يُعَذِّبَ مَنْ لاَ يُشْرِكُ بِهِ [شَيْئًا]."

عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَ إِلَى عُثْمَانَ بْنِ مَظْعُونٍ فَجَاءَهُ فَقَالَ:
"...فَإِنَّ لأَهْلِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنَّ لِضَيْفِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنَّ لِنَفْسِكَ
عَلَيْكَ حَقًّا..."

أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ خَمْسٌ: رَدُّ السَّلاَمِ، وَعِيَادَةُ الْمَرِيضِ، وَاتِّبَاعُ
الْجَنَائِزِ، وَإِجَابَةُ الدَّعْوَةِ، وَتَشْمِيتُ الْعَاطِسِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ لأَخِيهِ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهَا..."

Muâz b. Cebel anlatıyor: "Ufeyr denilen bir eşeğin üzerinde (yolculuk ederken) Allah Resûlü'nün (sav) terkisinde idim... Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *'Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, Allah'a ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Yüce Allah üzerindeki hakkı ise kendisine ortak koşmayan kimselere azap etmemesidir.'"*

(M144 Müslim, Îmân, 49)

Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) (kendisini ibadete vererek dünyadan el etek çektiğini duyduğunda) Osman b. Maz'ûn'u çağırmak üzere birini göndermiş ve geldiğinde ona şöyle buyurmuştur: *"...Ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Misafirinin senin üzerinde hakkı vardır. Nefsinin senin üzerinde hakkı vardır..."*

(D1369 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27)

Ebû Hüreyre'nin (ra) işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman'ın Müslüman üzerindeki hakkı beştir: Selâmı almak, hastayı ziyaret etmek, cenazeye katılmak, davete icabet etmek ve aksırana Allah'tan rahmet dilemek."*

(B1240 Buhârî, Cenâiz, 2)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim kardeşine haksızlık etmişse, onunla helâlleşsin..."*

(B6534 Buhârî, Rikâk, 48)

Nebî (sav), bir gün ashâbı ile oturuyordu. Zaman zaman yaptığı gibi onları konuşturarak sohbetine başladı: *"Müflis kimdir bilir misiniz?"* Ashâbdan söz alan biri, "Bizim aramızda müflis, malı mülkü olmayan kimsedir." dedi. Bu cevap üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Asıl müflis, kıyamet gününde kıldığı namaz, tuttuğu oruç ve verdiği zekâtla gelir. Ancak dünyada iken şuna sövmüş, buna iftira atmış, ötekinin malını yemiş, berikinin kanını dökmüş, bir başkasını da dövmüştür. (İhlâl ettiği bu hakların karşılığı olarak) iyiliklerinden alınıp hak sahiplerine verilir. Şayet hesabı görülmeden iyilikleri biterse, mağdur ettiği insanların günahlarından alınarak bunun üzerine yüklenir, sonra da cehenneme atılır."*[1]

Âhiret gününde iflas eden insanı bu şekilde tasvir ediyordu Kutlu Nebî. Müflisin bütün çabaları boşa çıkmış, işlediği kötülükler iyiliklerini alıp götürmüş, mükâfat beklerken cezalandırılmıştı. Allah katında mükâfat kazanmak ve azaptan kurtulmak için kul haklarından arınmış olmak gerekiyordu. Nitekim sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî, Peygamber Efendimizin şöyle buyurduğunu rivayet etmişti: *"Kıyamet günü müminler ateşten kurtulurlar ve cennetle ateş arasındaki bir köprü üzerinde durdurulurlar. Orada, dünyada iken aralarında meydana gelmiş haksızlıklar için kısas yapılır. Nihayet haksızlıklardan temizlendikleri ve pâk oldukları zaman cennete girmelerine izin verilir."*[2] Peygamber (sav) başka bir konuşmasında, *"Âhiret gününde ne altın ne de gümüş para vardır. Bu nedenle haksızlık yapanın iyilik ve sevapları varsa bunlardan alınıp hak sahibine verilir. Şayet sevabı yoksa mağdur ettiği kişinin günahlarını yüklenir."*[3] demiştir. Hesaplaşma ancak böyle tamamlanır. Allah Resûlü'nün, *"Allah'ın huzuruna, hiç kimseye haksızlık yapmadan çıkmayı umuyorum."*[4] şeklindeki ifadesi onun bu konudaki titizliğini gösterir.

Kur'an'ı Kerim'de "hak", gerçeğe uygun olan söz,[5] doğru yol,[6] aslına uygun inanç, bilgi,[7] adalet,[8] görev ve ödev,[9] bir olayın içyüzü,[10] doğru, gerçek, sabit gibi anlamlara gelir. Bu anlamlarından dolayı da Kur'an[11] ve İslâm'ı[12] ifade etmek için kullanılmaktadır. "Hak", daha çok, "gerçeğe uymayan inanç, hüküm ve düşünceler" anlamına gelen bâtılın zıddını ifade

[1] M6579 Müslim, Birr, 59.
[2] B6535 Buhârî, Rikâk, 48.
[3] T2419 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2
[4] D3450 Ebû Dâvûd, Buyû (İcâre), 49.
[5] A'râf, 7/169.
[6] Yûnus, 10/35
[7] Yûnus, 10/36.
[8] A'râf, 7/89.
[9] Bakara, 2/236.
[10] Yûsuf, 12/51
[11] İsrâ, 17/105.
[12] İsrâ, 17/81

etmektedir.[13] Bu kelime, varlığı kesin olan, mutlak gerçek anlamlarından dolayı Allah'ın bir ismi veya sıfatı olarak da zikredilmiştir.[14]

Peygamberimiz de, *"Yâ Rabbi, sen Hak'sın. Vaadin de haktır. Senin sözün de haktır. Sana kavuşmak haktır. Cennet haktır. Cehennem de haktır. Peygamberler de haktır. Kıyametin kopması da haktır."*[15] hadisinde hak kavramını, peygamberler, cennet, cehennem ve kıyametin birer gerçek olduğunu ifade etmek için kullanmıştır. Yine, *"Allah yolunda cihad eden, hürriyetini elde etmek için uğraşan ve zinaya düşmemek için evlenmek isteyen kişiye yardım etmek Allah'ın hakkıdır."*[16] hadisinde de hak, âdeta bir "borç ya da kararlılık" anlamındadır. *"Her yedi günde başını ve bedenini yıkamak, Müslüman üzerinde Allah'ın bir hakkıdır."*[17] hadisinde ise hak ifadesi "yükümlülük" anlamında kullanılmaktadır.

Ayrıca hak, "kişinin yetkileri, ayrıcalıkları ve diğer varlıklara karşı sabit olan görevleri" şeklinde de nitelenebilir. Hak konusunda dikkat edilmesi gereken en önemli husus, hakkın tespiti meselesidir. İslâm düşüncesine göre, hakkı belirleyen öncelikle Yüce Allah'tır. Peygamber Efendimizin ifadesiyle, *"Şüphesiz Yüce Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir..."*[18] Kullara şekil ve yön veren Yüce Allah olduğu gibi, hakları ve hakların kaynağını beyan eden de O'nun gönderdiği vahiydir. Zira Kur'an'ın ifadesine göre, *"Yerlerin ve göklerin mülkü Allah'a aittir."*[19] Her şeyi yaratan[20] ve her şeyin sahibi, mâliki olan Allah,[21] aynı zamanda hakkın da sahibi ve belirleyicisidir.

Allah Teâlâ, hakları insanların istek ve arzularına göre değil, adalet ve denge prensiplerine göre belirlemiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Eğer hak onların arzularına uysaydı, gökler ile yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulur giderdi."* buyrulmaktadır.[22] Hak dağılımı kişilerin veya bazı grupların elinde olsaydı çatışma, haksızlık ve dengesizlik kaçınılmaz olurdu. Hâlbuki Allah Teâlâ hak dağılımında insanlara verilen hakların az, yetersiz, buna karşı sorumlulukların ağır ve sıkıcı olmasını değil; fert ve toplum hayatının denge ve düzen içinde yürümesini önemsemiştir.[23]

İslâm düşüncesinde haklar, "Allah'ın hakları" ve "kulların hakları" şeklinde ikiye ayrılır. İlki, Allah ile insan arasındaki hakları; ikincisi ise, insanın diğer insanlarla olan hukukunu ifade eder. Modern dönemlerin en revaçtaki kavramı olan "insan hakları" yerine İslâm kültüründe "kul hakları" tabiri kullanılır. İnsan hakları sadece insan ile insan arasındaki karşılıklı hukuku ifade ederken; kul hakları önce Allah ile kul arasındaki, sonra da kul ile kullar arasındaki hukuka işaret eder. Dolayısıyla, kul hakları tabiri, içerik

13 Nisâ, 4/105; Mâide, 5/77.
14 Yûnus, 10/30; Hac, 22/62.
15 B7494 Buhârî, Tevhîd, 35.
16 İM2518 İbn Mâce, Itk, 3.
17 M1963 Müslim, Cum'a, 9.
18 T2120 Tirmizî, Vesâyâ, 5.
19 İbrâhîm, 14/2; Nahl, 16/52.
20 En'âm, 6/102; Ra'd, 13/16.
21 Âl-i İmrân, 3/26.
22 Mü'minûn, 23/71.
23 SB2/39 Sâbûnî, Mevâhib, II, 39-40.

olarak insan hakları tabirinden çok daha geniştir. Nitekim Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel ile yaptığı bir yolculuk esnasında Allah ile insan arasındaki bu hak ilişkisini çok veciz bir şekilde anlatır. Resûlullah, *"Ey Muâz! Allah'ın kulları üzerindeki haklarını bilir misin?"* diye sorar. Muâz, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." der. Resûlullah, *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamaları ve O'na ibadet etmeleridir."* buyurarak sorunun cevabını verir. Bir süre yol aldıktan sonra yine o mübarek ses işitilir: *"Peki ey Muâz! Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?"* Muâz yine, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." dedikten sonra Resûlullah, *"Allah'ın onlara azap etmemesi,*[24] *onları cennetine koymasıdır."* buyurur.[25]

Allah'ın hakları, sadece ibadetleri değil, bütün fertlerin yararını ilgilendiren toplumsal konuları da kapsamaktadır. Toplumda bir haksızlığı önlemek veya hakkı tespit etmek amacıyla Allah rızası için şahitlik yapılmasını isteyen âyetler[26] bu kapsamdadır. Aynı şekilde toplum düzenini sağlamak için verilen cezaların da Allah hakkı olduğu kabul edilmiştir. Peygamber Efendimizin, zekâtı vermenin Allah hakkı olduğunu bildiren hadisleri[27] de yine aynı yöndedir.

İslâm, Allah'ın hakları ile kulların hakları arasında belli bir ölçü getirmiştir. Her yönüyle Müslümanlar için örnek ve ölçü olan Allah Resûlü, Allah'a karşı ibadet ve taat amacıyla da olsa, kulların haklarının ihmal ya da ihlâl edilmesini hoş görmemiştir. Nitekim Kutlu Nebî'nin, genç ve dindar dostlarından biri olan Abdullah b. Amr'a yaptığı tavsiyeler, onun bu konudaki titizliği kadar, hak kavramına verdiği önemi de göstermektedir.

Hz. Peygamber, ibadete düşkünlüğünden dolayı Abdullah'ı çok severdi. Bir müminin ibadet etmesi ve bu şekilde kulluk bilincini ortaya koyması şüphesiz her türlü övgünün üstündeydi ama her şeyin de bir ölçüsü vardı. Abdullah devamlı oruç tutmakta, gece gündüz demeden namaz kılmaktaydı. Bu sebeple günlük hayatın gereklerini yerine getirmiyor, eşini ve çocuklarını ihmal ediyordu. Durumu haber alan Allah Resûlü onunla konuşmak istedi:

"Hiç ara vermeden, peş peşe sürekli oruç tutuyor, geceleri de sürekli namaz kılıyormuşsun. Aman böyle yapma. Çünkü senin üzerinde gözünün hakkı var, nefsinin hakkı var, ailenin (eşinin) hakkı var. Bazı günler oruç tut, bazen tutma. Namaz kıl, uykunu da uyu. On günde bir oruç tutsan, diğer dokuz gün için de sevap alırsın." Abdullah hemen atıldı: "Yâ Resûlallah! Ben dediklerinden daha fazlasını yapabilecek kadar güçlüyüm!"

[24] M144 Müslim, İman, 49
[25] HM22423 İbn Hanbel, V, 239
[26] Talâk, 65/2, Nisâ 4/135
[27] M2295 Müslim, Zekât, 26 T1652 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd 18.

Resûlullah, *"O zaman Dâvûd Peygamber'in orucu gibi oruç tut."* dedi. Abdullah sordu: "Dâvûd Peygamber nasıl oruç tutardı ki Ey Allah'ın Resûlü?" Resûlullah, *"Dâvûd Peygamber bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı. Düşmanla karşılaştığı zaman da kaçmazdı."* cevabını verdi. Abdullah, bu cevap karşısında biraz irkilmiş, Cenâb-ı Peygamber'in kastettiği noktaya gelmişti: "(Böyle oruç tutup takatsiz kalınca) kim savaştan kaçmamamı garanti edebilir ki!" Bu itiraf üzerine Peygamber Efendimiz zaman zaman yaptığı gibi, konunun iyice anlaşılması için sözünü üç kere tekrarladı ve şöyle dedi: *"Hiç ara vermeden, sürekli, her gün oruç tutan, oruç tutmuş sayılmaz."*[28]

"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."[29] âyetinde de dikkat çekildiği üzere ibadet, insanın varlık sebebidir. Buna rağmen Allah Resûlü, böylesine önemli olan ibadetin, belirli ve insanın gücüne göre tespit edilmiş ölçüler içinde yerine getirilmesini istemiştir. Bu şekilde, ferde verilen sorumluluklara bir sınırlama getirilerek, insanın yaratılış gayesi olan kullukla beraber temel haklardan feragat edilemeyeceğine ve hakların özünün korunması gerektiğine işaret edilmiştir.

İslâm'a göre din, ırk, cinsiyet ve millet farkı gözetmeksizin her insanın doğuştan sahip olduğu en önemli hakkı şüphesiz ki hayat hakkıdır. Aslında bu hak, daha ana rahminde "canlı bir organizma" denilecek aşamada başlar. Tıbben herhangi bir zorunluluk olmadıkça, o ceninin de hayat hakkı vardır ve kürtaj gibi dışarıdan bir müdahale ile onun yaşama hakkı engellenemez. Sonra insan, doğumundan itibaren, bu hayata gözünü açar açmaz iyi bir bakım, güzel bir isim, terbiye, kendisine miras olarak intikal eden malların korunması gibi çeşitli haklara sahip olur. Bu ilk adımında insan, her bakımdan alıcı konumundadır. Zira sorumlu/yükümlü olabilmesi için akıllı ve ergin olması gerekir. Kişi, çocukluk dönemini atlatıp iyi ile kötüyü, kâr ile zararı birbirinden ayırabildiği yaşa ulaştığı zaman, haklarıyla birlikte bütün sorumluluklarını da yerine getirmeye başlar. Bu duruma geldiğinde ise insanın, hak ve sorumluluklardan birini yerine getirip diğerini ihmal etmemesi gerekir

Allah Teâlâ, *"Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır."*[30] buyurarak bu hakkın her şeyden önce gelen temel haklardan olduğunu bildirmiştir.

[28] M2734 Müslim, Sıyâm, 186.
[29] Zâriyât, 51/56.
[30] Mâide, 5/32.

Hayat hakkı yanında, mal mülk gibi maddî değerlerin; izzet, şeref ve namus gibi kişilik değerlerinin korunması da temel haklardandır. Nitekim Hz. Peygamber bütün insanlığa hitaben şöyle buyurur: "*(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde, bu (arefe) gününüz nasıl saygın ise, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namuslarınız) da aynı şekilde saygın (dokunulmaz)dır.*"[31]

Bilinçli bir Müslüman için hak, her yerde ve her zaman arzulanan, ihlâli karşısında ise savunulması gereken bir temel değerdir. Allah Resûlü, zalim yöneticiye karşı hakkı söylemeyi, en faziletli cihad olarak nitelemiştir.[32] Bu yüzdendir ki hakkın muhafazası adına Müslümanlar, gerektiğinde canlarını ve mallarını ortaya koymaktan çekinmezler. İslâm, gerek Allah'ın gerekse insanın haklarına o kadar önem vermiştir ki bu uğurda gösterilecek her türlü çabayı övmüş; can, mal, aile ve din gibi değerleri savunma uğrunda hayatını kaybeden kişiyi şehit kabul etmiştir.[33] Peygamber Efendimizin belirttiğine göre, sabrederek, ecrini Allah'tan umarak, savaş meydanından kaçmaksızın ileri atılarak cihad eden kimse şehid olduğunda Allah Teâlâ tarafından günahları bağışlansa da üzerinde kul hakkı olması hâlinde bu borç affolunmaz.[34] Dolayısıyla kişi bir başkasının hakkını ödemediği sürece tam olarak arınamaz.

Bir gün, Yahudi olduğu söylenen bir adam,[35] Peygamber Efendimize borç verdiği deveyi kaba bir tavırla ister. Onun bu tavrını beğenmeyen ashâbdan bazıları onu paylamak isterler. Ancak Kutlu Nebî, "*Hak sahibinin, söz söyleme hakkı vardır.*"[36] buyurarak adamın bu tavrını anlayışla karşılar ve ashâbının ona karşı koymasını da engeller.

Diğer insanların hakları söz konusu olduğunda şüphesiz, ailenin temeli olan karı kocanın birbirlerine karşı olan hakları özel bir yere sahiptir. Zira huzur, sevgi ve güvenin kaynağı olan ailede eşlerin birbirlerine karşı hakları ve sorumlulukları olduğu, Allah Teâlâ tarafından bildirilmiştir.[37] Bu hakların en önemlilerinden biri, Allah'ın varlığının delillerinden olan sevgi ve merhametin[38] temini, bir diğeri de iyi geçimdir.[39] Allah Resûlü de Veda Hutbesi'nde bu haklar üzerinde özellikle durmuş ve şu tavsiyelerde bulunmuştur: "*Sizin, hanımlarınızın üzerinde haklarınız olduğu gibi, hanımlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin hanımlarınız üzerindeki hakkınız, hanımlarınızın namuslarını muhafaza etmeleri ve hoşlanmadığınız kimsenin evinize girmesine izin vermemeleridir. Dikkat edin! Hanımlarınızın sizin üzerindeki hakkı onların giyim ve gıda ihtiyaçlarını güzelce karşılanmasıdır.*"[40] Ayrıca

[31] B67 Buhârî, İlim, 9, M4384 Müslim, Kasâme, 30
[32] İM4012 İbn Mâce, Fiten, 20
[33] T1421 Tirmizî, Diyât, 21
[34] N3157 Nesâî, Cihâd, 32.
[35] HI 4/117 İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 117
[36] M4110 Müslim, Musâkât, 120
[37] Bakara, 2/228.
[38] Rûm 30/21
[39] Nisâ, 4/19
[40] İM1851 İbn Mâce, Nikâh, 3

kadınların özel hakkı olan mehrin erkek tarafından verilmesinin gerekli olduğunu da bildirerek[41] kadınların sosyal haklarının teminat altına alınmasını sağlamıştır. Elbette bu maddî hakların yanı sıra kadınlar saygı ve merhamet görme, bedenen ve ruhen desteklenme, ilgi ve sevgi bulma gibi mânevî haklarına da Peygamberimizin öğretileri ile kavuşmuşlardır.

Ailenin süsü olan[42] çocukların da şüphesiz hakları vardır. Yüce Mevlâ, çocukların doğumdan itibaren bakılıp büyütülme hakkının olduğunu bildirmiştir.[43] Allah Resûlü bir aile reisine, *"Çocuğunun senin üzerinde hakkı var."*[44] buyururken de bunu kastetmiştir. Çocuklar ailedeki kardeşleriyle eşit imkânlara sahip olma,[45] korunup gözetilme,[46] dinî âdâb ve terbiye ile büyütülme hakkına da sahiptirler.[47]

Aile içinde bu haklara sahip olan çocuklar da anne babalarına karşı sorumluluk içinde olurlar. Gerçi Resûl-i Ekrem'in de ifade buyurduğu gibi, *"Bir evlâdın anne ve babasının hakkını ödemesi gerçekten zordur."*[48] Ama yine de Peygamber Efendimiz anne babaya iyilikte bulunmayı ve onlara karşı saygısızlıktan sakınmayı ısrarla tavsiye ederek ebeveynin haklarına dikkat çekmiştir.[49] Çünkü, *"Rabbin hoşnutluğu anne babanın hoşnutluğuna, O'nun öfkesi ise anne babanın öfkesine bağlıdır."*[50]

Anne baba dışındaki akraba haklarına da gerekli hassasiyet gösterilmelidir. Çünkü Allah Resûlü bu konuda, *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse akraba ilişkilerini sürdürsün."*[51] buyurmuştur. Yine akrabası kendisine iyililik yapmayı kestiği hâlde onlara iyilik yapmaya devam eden kişileri öven[52] ve *"Akrabalarla ilişkiyi kesen kimse cennete giremez."*[53] buyuran Sevgili Peygamberimiz, konunun ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

Kişiye ailesinden sonra en yakın olan komşuların hakları da unutulmamalıdır. Resûlullah (sav), *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi, komşusuna eziyet etmesin."*[54] buyurarak bu hakkın Müslüman için vazgeçilmez olduğunu belirtmiştir. Yine Efendimiz, ev veya tarlada komşu olanın, komşunun evi veya tarlasını satın almada öncelik hakkına sahip olduğunu[55] hatırlatırken, komşuluk haklarının izzet ikram ve benzeri durumlarda olduğu gibi alım satım gibi durumlarda da öncelikli olması gerektiğini bildirmekteydi.

Müslüman, aile bireyleri, yakın akrabaları, komşuları yanında toplumun diğer bireylerine karşı da sorumludur. Zira Peygamber Efendimizin tasvirine göre İslâm'ın toplum anlayışına göre, inanan bireyler *"birbirine sımsıkı kenetlenmiş tuğlalardan oluşan bir bina"*ya[56] veya *"bir vücuda benzer.*

[41] M3472 Müslim, Nikâh, 63.
[42] Kehf, 18/46.
[43] Bakara, 2/233.
[44] M2731 Müslim, Sıyâm, 183.
[45] B2586 Buhârî, Hibe, 12.
[46] B5623 Buhârî, Eşribe, 22.
[47] T1952 Tirmizî, Birr, 33.
[48] T1906 Tirmizî, Birr, 8.
[49] N611 Nesâî, Mevâkît, 51
[50] T1899 Tirmizî, Birr, 3.
[51] B6138 Buhârî, Edeb, 85
[52] B5991 Buhârî, Edeb, 15
[53] B5984 Buhârî, Edeb, 11.
[54] B6136 Buhârî, Edeb, 85
[55] D3516 Ebû Dâvûd, Büyû', 73.
[56] B6026 Buhârî, Edeb, 36.

Organlardan biri hastalanınca vücudun tamamı ateşlenir ve uykusuz kalır."[57] Bundan dolayı İslâm, toplumun bireylerini birbirine bağlayacak ve sağlıklı bir işleyiş temin edecek prensipleri iştiyakla tavsiye eder. Yine bu nedenle Resûl-i Ekrem, *"Müslüman'ın Müslüman üzerindeki hakkı beştir: Selâmı almak, hastayı ziyaret etmek, cenazeye katılmak, davete icabet etmek ve aksırana dua etmek."* buyurmuştur.[58]

İslâm, toplum düzeni için bu ortak sorumluluk ve haklara karşılıklı riayet etmek gerektiğini bildirmiştir. Alışveriş gibi gündelik bir konudan, toplum idaresi gibi hayatî bir meseleye kadar sağlıklı bir ilişkinin temelinde haklar konusunun bulunduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda meselâ, *"Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın."*[59] emri, sıradan ve ferdî bir hak ihlâlinin önüne geçmenin ötesinde, tüm topluma sirayet edebilecek bir tehlike konusunda ilâhî bir ikazdır. Toplumsal hayatta hak ve hukuka saygısı olmayan birileri, kendi çıkarları doğrultusunda başkalarının hakkına el uzatabilir, haksız kazanç elde etmeye kalkışabilir. Bireyler de farkında olmadan haksızlığa uğrayabilirler. Hatta aldatılmak suretiyle mağdur edilen ve hak kaybına uğrayan bir insan da, bunun karşılığı olarak hakkını bir başkasından zulüm yoluyla elde etmeye kalkabilir. Dolayısıyla bu şekilde bir ihmali önlemek her şeyden evvel, toplumu idare eden yetkililerin sorumluluğu olup, bunun temin edilmesi aslında hukukun bir gereği ve kamusal bir haktır. Toplumu sevk ve idare etme gibi önemli görevlere gelen kişilerin temel sorumluluğu, tam bir adalet ile hakları gözetmek olacaktır.

İnsanlara verilen haklar aynı zamanda sorumlulukları beraberinde getirmiştir. Haklar ve sorumluluklar iç içedir. Bu da aynı zamanda hakların korunmasını ve teminat altına alınmasını sağlamaktadır. Hak ve sorumluluk bilinci olan birey ve toplumlarda, hakka ve hukuka saygı egemen olacağı için haksızlıklar asgarîye inecektir. Hakkaniyete dayalı sosyal ilişkiler, beraberinde hem müreffeh bir hayatı hem de âhiret yurdunda kurtuluşu getirecektir. Bunun aksi olan haklara tecavüz ve hukuksuzluk hâli ise hem sosyal hayatta kaos ortamını doğuracak hem de âhiretin kararmasına sebep olacaktır. Allah Resûlü'nün, *"Zulümden sakının! Çünkü zulüm kıyamet gününde karanlıklar olacaktır."*[60] hadisi bu durumu çok güzel izah etmektedir.

Hakların gözetilmesi konusunda insanın muhatabı sadece insan değildir. Kendisinin emrine verilen, kendi faydası için yaratılmış olan hayvanlar da bu titizlikten pay almak durumundadır. Bu noktada, insanın yararına verilmiş her bir hayvan çeşitli haklara sahiptir. Söz gelimi iyi

[57] B6011 Buhârî, Edeb, 27
[58] B1240 Buhârî, Cenâiz, 2
[59] Rahmân, 55/9
[60] M6576 Müslim, Birr, 56.

beslenmeli, iyi muamele görmeli, itilip kakılmamalı, hatta kesimi dahi acı ve ızdırap vermeyecek şekilde yapılmalıdır.[61] Zira o, Allah tarafından insana verilmiş bir emanettir. Öyleyse hayvanın kendisi yanında bu emanetin asıl sahibi de dikkate alınmak durumundadır. Dolayısıyla bir hayvana eziyet bile, neticede Allah'ın haklarını ihlâl mânâsına gelir. Sırf eğlence olsun diye hayvanlara eziyet edenlerin Allah Resûlü tarafından kınanmasının[62] sebebi de budur.

İnsan sadece çevresindeki canlıların değil cansız varlıkların da hakkına riayet etmek durumundadır. Bu bağlamda bitkilerin de korunmaya hakkı olduğuna işaret eden Peygamberimiz kuraklık zamanında hayvanlar için sığınak görevi gördüklerini hatırlatarak ağaçların kesilmesini yasaklamıştır.[63] Diğer taraftan o, savaşa çıkan ordusuna haddi aşmamaları, ihtiyarları öldürmemeleri, ibadetgâhları yakmamaları gibi hususlarda talimat verirken ağaçları kesmemelerini de emretmiştir.[64] Ayrıca Peygamberimiz (sav) genel kullanıma açık olan yolların bile bir hakkı olduğundan söz etmekte ve yol kenarında oturanların harama bakmamak, gelip geçeni rahatsız etmemek, selâm verenin selâmını almak, iyiliğe yönlendirip kötülükten alıkoymak gibi yola ait hukuka riayet etmesini istemektedir.[65]

Hak-bâtıl mücadelesi açısından düşünüldüğünde inananlar için "Hak", gün gibi aşikârdır. Yüce Allah'ın beyan ettiği gibi, *"Hak geldi, bâtıl yıkılıp gitti. Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur."*[66] Hak din olan İslâm ile Hakk'ın kelâmı olan Kur'an'ın gelişi böyledir. Fakat bunun kabulü, her şeyden evvel bir iman ve tasdik işidir. Bilerek Hakk'ı kabul edenler kadar, bile bile inkâr edenler de her zaman olmuştur.

Toplumsal hayatın özellikle hukukî alanlarda herkesi hak arayışına mecbur bıraktığı bilinen bir gerçektir. Fakat bu noktada, neyin hak ve hakikat olduğu, neyin gerçek dışı olduğu konusu bazen çok karmaşık olabilmektedir. Böyle durumlarda, hak ve hukukun üstünlüğünü savunan, bunu hayata geçirebilme adına mücadele verenler dahi bazen yanılabilir. Nitekim bir beşer olarak Peygamber Efendimizin, Yüce Allah'a, *"İhtilâf edilen durumlarda bana hak olanı göster."*[67] şeklindeki duası bunu göstermektedir.

İnsanlar farkında olarak veya olmayarak bazen hak ihlâli yapabilirler. Bu durumlarda kişi, Peygamber Efendimizin *"Kim kardeşine haksızlık etmişse, onunla helâlleşsin..."*[68] emri gereği Allah'ın huzuruna çıkıp sıkıntı yaşamadan önce yaptığı haksızlığı gidermeli ve mağdur ile helâlleşmelidir. İnsan başkasının hakkına el koymak suretiyle dünyalık kazanmış olabilir.

61 T1409 Tirmizî, Diyât, 14.
62 M5061 Müslim, Sayd, 59.
63 MA9381 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 201.
64 MA9430 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 220
65 B2465 Buhârî, Mezâlim, 22.
66 İsrâ, 17/81
67 M1811 Müslim, Musâfirîn, 200.
68 B6534 Buhârî, Rikâk, 48.

Ancak bu yolla âhiret saadetini kaybedeceğini unutmamalıdır.[69] Zira bu öyle âdil bir dengedir ki günü geldiğinde Allah Teâlâ boynuzsuz koyuna eziyet eden boynuzlu koyundan bile hesap soracaktır.[70] Hesap ve mahkeme gününde hakka riayet eden de, haksızlık eden de, mutlaka yaptığının karşılığını görecek ve bu konudaki tutum ve amelleri en ince ayrıntısına kadar değerlendirilecektir.

Her insanın, ilişki içinde olduğu diğer varlıklara karşı dikkat etmesi gereken görev ve sorumlulukları, kim veya ne olursa olsun sahibine karşı ödemek durumunda olduğu borçları vardır. Tüm bu haklar, görevler, sorumluluklar ve borçlar karşılıklıdır. Yani insan, muhataplarından birine karşı bir açıdan sorumlu ve borçlu iken bir başka açıdan alacaklı konumundadır. Bu durum, insanın var oluşunun ayrılmaz bir yönüdür. Konusu ve kapsamı ne olursa olsun her türlü hakka riayet eden insan, aslında doğrunun, hakikatin yani Hakk'ın yanındaki yerini almış demektir. Dolayısıyla hayatımızın her anında Hak'tan yana tavır almakla ve Hakk'ı savunmakla sorumluyuz.

"Yâ Rabbi bize eşyayı olduğu gibi göster. Hakk'ı hak bilip Hakk'a uymayı, bâtılı bâtıl bilip bâtıldan kaçmayı nasip eyle."

[69] İM3966 İbn Mâce, Fiten, 11
[70] M6580 Müslim, Birr, 60

BARIŞ
SELÂM ve ESENLİK

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ : أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا سَلَّمَ قَالَ:
"اَللّٰهُمَّ! أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ، تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ."

Hz. Âişe'den (ra) rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) (namazın sonunda) selâm verdiği zaman,
"Allâhümme ente's-selâmü ve minke's-selâm, tebârekte yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm."
(Allah'ım! Sen barış ve esenliksin, barış ve esenlik senden gelir. Yücelik ve ikram sahibi olan Allah'ım! Sen ne mübareksin.) derdi.

(D1512 Ebû Dâvûd, Vitr, 25)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ، وَسَلُوا اللَّهَ الْعَافِيَةَ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"أَلاَ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا مُعَاهِدَةً لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ فَقَدْ أَخْفَرَ بِذِمَّةِ اللَّهِ فَلاَ يَرَحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ..."

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رضي الله عنه: أَنَّ أَهْلَ قُبَاءٍ اقْتَتَلُوا حَتَّى تَرَامَوْا بِالْحِجَارَةِ، فَأُخْبِرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِذَلِكَ فَقَالَ: "اذْهَبُوا بِنَا نُصْلِحُ بَيْنَهُمْ."

Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Düşmanla karşılaşmayı dilemeyin. Allah'tan afiyet isteyin..."*

(DM2470 Dârimî, Siyer, 6; B7237 Buhârî, Temennî, 8)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bilesiniz ki! Kim Allah'ın ve Resûlü'nün güvencesi altında bulunan anlaşmalı bir kimseyi öldürürse, Allah'a verdiği sözü bozmuş olur ve cennetin kokusunu dahi alamaz."*

(T1403 Tirmizî, Diyât, 11)

Sehl b. Sa'd (ra) anlatıyor: "Kubâlılar birbirleriyle (taşlı sopalı) kavga ettiler. Kendisine bu olay haber verilince Allah Resûlü (sav) hemen, *'Haydi gidelim de onları barıştıralım.'* buyurdu."

(B2693 Buhârî, Sulh, 3)

Heyetler yılı diye meşhur olan hicretin dokuzuncu yılında (630-631) Allah Resûlü Necrânlı Hıristiyanlara bir mektup göndermişti. Bu mektubunda onları İslâm'a davet ediyor, şayet kabul etmezlerse cizye vermelerini, onu da kabul etmezlerse kendileriyle savaşılacağını bildiriyordu. Mektup kendilerine ulaştığında, Necrânlı Hıristiyanlar görüşmelerde bulunmak üzere on dördü ileri gelenlerinden ve idarecilerinden oluşan altmış kişilik bir heyeti Medine'ye gönderdiler. Görüşmeler sonunda İslâm'ı kabule yanaşmadılar ve Hz. Peygamber ile antlaşma yapmayı uygun gördüler.[1] Resûlullah (sav) yarısını Safer ayında, kalanını da Recep ayında Müslümanlara ödemek üzere Necrânlılarla iki bin elbise karşılığında barış antlaşması yaptı. Ayrıca onlar, eğer Yemen'de bir saldırı ve zulüm vuku bulursa otuz zırh, otuz at, otuz deve ve savaşta kullandıkları her çeşit silahtan da otuz tanesini Müslümanlara emanet olarak vereceklerdi. Müslümanlar da bu emanetleri sahiplerine iade edinceye kadar muhafazasından sorumlu olacaklardı. Buna mukabil Necrânlıların manastırları yıkılmayacak, din adamlarına dokunulmayacak, bir olay çıkarmadıkları yahut tefecilik yapmadıkları müddetçe bir kısıtlama görmeyeceklerdi.[2]

Bu antlaşmanın yapıldığı sırada Allah Resûlü Necrânlı Hıristiyanları ortadan kaldırıp bütün mallarını, mülklerini arazilerini, servetlerini ele geçirebilecek güçteydi. Böyle olmasına rağmen Hz. Peygamber, onlarla barış antlaşması yapmayı tercih etti. Bu antlaşmaya göre İslâm ülkesinin egemenliğinde yaşayacak olan Necrânlı Hıristiyanların malları, canları, ırz ve namusları, dinleri ve dilleri dokunulmaz kabul edilecek, bu çerçevedeki bütün değerleri bizzat Müslümanlar tarafından güvence altına alınacaktı. Buna mukabil onlar da Müslümanlara belli miktarda cizye yani güvenlik vergisi ödeyeceklerdi. Allah Resûlü'nün bu tavrı onun zorda kalmadığı müddetçe hiçbir zaman savaşa ve barış ortamının bozulmasına fırsat tanımadığını göstermekteydi.

Allah Resûlü, adı "İslâm" olan son semavî dinin Peygamberi idi. "Silm" ve "selâm" kökünden türeyen bir kelime olan İslâm, "boyun eğmek, itaat etmek, barış ve emniyet" gibi anlamlara gelmekteydi. Silm, "barış, güven", selâm da "esenlik ve güvenlik" demekti.[3] Böylece barış, güven, emniyet,

[1] ST I/357 İbn Sa'd. *Tabakât*, I, 357.
[2] D3041 Ebû Dâvûd, İmâre, 29-30.
[3] LA23/2080 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXIII, 2080

huzur ve mutluluk kelimelerinden oluşan temeller üzerine inşa edilen İslâm; kargaşa, çatışma, terör ve savaş ortamı yerine, huzur, mutluluk, karşılıklı saygı ve güven ortamını temin etmeyi amaçlamaktaydı.

Kur'ân-ı Kerîm'de uzlaşmayı ifade etmek üzere İslâm kavramına ek olarak sulh ve ahit kavramlarına da yer verilmiştir. Barışmak, anlaşmak ve barış demek olan "sulh" kelimesi[4] Kur'an'da çok sık geçer. Bir âyette karı kocanın aralarındaki anlaşmazlığa son verip barışmalarının söz konusu olduğu durumlarda; sulhun daha hayırlı olduğu belirtilmiştir.[5] Ayrıca kişinin kendi durumunu düzeltmesi,[6] savaşan tarafların arasını düzeltme[7] ve kardeşler arasını düzeltme[8] gibi durumlar için de sulh sözcüğü kullanılmış, böylece insanın Rabbiyle, kendisiyle, içinde yaşadığı toplumla hatta düşmanları ile bile barışık olması gerektiği mesajı verilmiştir.

Birine söz verme, taahhütte bulunma, anlaşma yapma ve vaad etme gibi anlamlara gelen "ahit kelimesiyle de Allah'la kulları arasında yapılan karşılıklı ahitleşmeden bahsedilmiş[9] ve bu ahdin bozulmaması istenmiştir.[10] Ayrıca ahitlerine bağlı kalanlara büyük mükâfatlar vaad edilmiş,[11] ahdini yerine getirmeyenler bozguncu olarak nitelendirilmiştir.[12] Kur'an'da selâm, sulh ve ahit kavramlarıyla insanlığın dikkatini barışa çeken Yüce Allah'ın isimlerinden birisi de "es-Selâm"dır. Yüce Yaratıcı barış ve esenlik kaynağıdır.[13] Allah Resûlü günde beş vakit namazın sonunda selâm verdiğinde, *"Allâhümme ente's-selâmü ve minke's-selâm, tebârekte yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm." (Allah'ım! Sen barış ve esenliksin ve barış ve esenlik senden gelir. Yücelik ve ikram sahibi olan Allah'ım! Sen ne mübareksin.)*[14] diyerek Allah'ı bu ismi ile tesbih eder.

O'na teslim olan Müslüman, barış ve esenlik kaynağına bağlanmakla önce kendi iç dünyasında huzur ve sükûna kavuşan, sonra da tanıştığı bu huzuru dış dünyasına taşıma sorumluluğunu yüklenen kimse demektir. Esenlik ve barış duygusunu kendisine hayatı bahşeden Allah'tan alan Müslüman, Allah'ın insanlığa hidayet rehberi olarak gönderdiği Kur'an'a uyarak selâm yani esenlik yollarına ulaşır.[15] Ayrıca inanan insanlar için Allah'ın katında selâm yani barış ve esenlik yurdu vardır, Allah onları selâm yurduna çağırır.[16] Melekler ve cennet bekçileri de müminlere selâm ederler.[17] Onların ebedî kalacakları cennet yurdunun adı da "dârü's-selâm" yani barış ve esenlik yurdudur.[18]

Yüce Rabbimiz, insanları farklı ırklar, kabileler, boylar hâlinde yaratmış, böylece onların birbirleriyle tanışarak[19] iletişim kurmalarını, barış ortamında hayat sürmelerini istemiş ve insanların barış içerisinde yaşa-

[4] LA28/2479 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXVIII, 2479.
[5] Nisâ, 4/128.
[6] Bakara, 2/160.
[7] Hucurât, 49/9.
[8] Hucurât. 49/10
[9] Yâsîn, 36/60.
[10] Nahl, 16/91
[11] Fetih, 48/10.
[12] Bakara, 2/27
[13] Haşr 59/23; D1512 Ebû Dâvûd, Vitr, 25.
[14] D1512 Ebû Dâvûd, Vitr, 25; M1334 Müslim, Mesâcid, 135.
[15] Mâide, 5/16.
[16] Yûnus, 10/25.
[17] A'râf, 7/46; Ra'd, 13/24.
[18] En'âm, 6/127
[19] Hucurât, 49/13.

yabilecek kabiliyette olduklarına işaret etmiştir. Fakat insan, fıtratında var olan kan dökme ve bozgunculuk eğiliminden[20] çoğu kez kurtulamamış, kendisinin sebep olduğu olaylardan dolayı barış, hoşgörü ve kardeşlik ortamını yok etmiştir.

İnsanlık tarihinde ilk defa ilk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Hz. Âdem'in oğlu Kâbil, tabiatında var olan kötülük duygusuna mağlup olmuş, böylece yeryüzünde bozgunculuk çıkaran, kan döken ilk insan olma bahtsızlığını yaşamıştır.[21] Daha sonra da insanlık tarihi birçok kez savaşa, vahşete, soykırıma, imha operasyonlarına tanıklık etmiş, dininden, dilinden, renginden ve ırkından dolayı insanların haysiyetleri çiğnenmiş, onurları zedelenmiş ve hayat hakları ellerinden alınmıştır. Tarihin çeşitli dönemlerinde Yüce Yaratıcı, insanları uyarmak, insan onur ve haysiyetine yakışır bir hayatı insanlığa sunmak için elçiler ve kitaplar göndermiştir. Bu risâlet zincirinin son halkasını ise Sevgili Peygamberimiz Muhammed Mustafa ile taçlandırmıştır. Ona vahyettiği Kur'an'da, *"Ey İman edenler! Topluca barışa girin."*[22] buyurarak tüm inananları topluca barış içerisinde yaşamaya çağırmıştır. Sevgili Peygamberimiz nebevî öğretilerini; barış, huzur, hoşgörü, karşılıklı saygı ve anlayış çerçevesinde inşa etmiş, ashâbına, inananlara ve tüm insanlığa, *"Düşmanla karşılaşmayı dilemeyin. Allah'tan afiyet isteyin..."*[23] çağrısında bulunmuştur.

Bu şekilde, asla savaşı arzu etmemeyi, daima barıştan yana tavır takınmayı tavsiye eden Hz. Peygamber, diğer din mensuplarını İslâm'a davet edip onlara İslâm'a davet mektupları gönderirken de barışa vurgu yapmış, İslâm'ı kabul ettikleri takdirde barış ve huzura ereceklerini[24] özellikle ifade etmiştir. Diğer taraftan İslâm ülkesi sınırları içerisinde yaşayan fakat Müslüman olmayan insanların din ve vicdan hürriyetleri, inanç özgürlükleri, *"Dinde zorlama yoktur."*[25] ilâhî fermanıyla güvence altına alınmıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in görevi Yüce Allah tarafından, tebliğ olarak belirlenmiştir.[26] Ayrıca onun müjdeleyici ve uyarıcı olduğu,[27] insanlar üzerinde baskı kurup zor kullanma yetkisinin bulunmadığı açıkça ifade edilmiştir.[28] Böylece, *"Sizin dininiz size, benim dinim de banadır."*[29] âyeti esas alınarak mesele açıklığa kavuşturulmuş ve bir ülkede hatta dünya ölçeğinde insanların barış içerisinde, inançlara saygılı olarak birlikte yaşayabileceklerine ve bunu başarmaları gerektiğine dikkat çekilmiştir.

İslâm, fertler gibi milletlerin de birbirleriyle iyi geçinmelerini, barış ve huzur içinde yaşamalarını ister. Bütün insanların Hz. Âdem'in

[20] Bakara, 2/30
[21] Mâide, 5/30.
[22] Bakara, 2/208.
[23] DM2470 Dârimî, Siyer, 6. B7237 Buhârî, Temennî, 8
[24] M4607 Müslim, Cihâd ve siyer, 74.
[25] Bakara, 2/256.
[26] Teğâbun, 64/12.
[27] Ahzâb, 33/45
[28] Gâşiye, 88/22.
[29] Kâfirûn, 109/6

çocukları olmak itibariyle kardeş olduklarını bildiren Peygamberimiz,[30] Veda Hutbesi'nde insanlığın barış ve huzur içinde yaşamasının ilkelerini, "insanların mallarının, canlarının, ırzlarının (şeref ve namuslarının) dokunulmazlığı"[31] şeklinde ilân etmiştir. Böylece barış içinde yaşamayı temel prensip olarak kabul eden dinimiz, ancak dokunulmaz ve mukaddes olan bu değerler çiğnendiği, ihlâl edildiği, din ve vicdan özgürlüğünün ortadan kaldırıldığı, insanların yurt ve yuvalarına tasallutta bulunulduğu durumlarda, bozulan dengeleri düzeltmek, barış ortamını yeniden tesis etmek ve adaleti sağlamak için savaşa izin vermiştir.[32] Ancak şu, altı çizilerek ifade edilmelidir ki İslâm'ın öğretilerinde savaş arızî, geçici bir durumdur. Asıl olan barış hâlidir, uzlaşmadır, anlaşmadır, karşılıklı saygı çerçevesinde bir hayat sürmektir. Yüce Allah tarafından barış, esenlik anlamına gelen "İslâm" adı verilen son dinin yegâne gayesi tüm insanlığın selâmetidir.

İnananlara barış içerisinde bir hayatı hedef olarak gösteren İslâm, barış içinde yaşamak ve bütün insanlığın hayrına olacak faaliyetlerde işbirliği yapmak için insanların aynı inanca sahip olmalarını da şart koşmaz. Önemli olan karşılıklı olarak barışa taraf olunması, insanların hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi, dinlerine ve yurtlarına tecavüz edilmemesidir. Bundan dolayı Müslümanlar, bir dine inansın ya da inanmasın bütün insanlarla iyilik ve adalet temelli ilişkiler kurabilir ve işbirliği yapabilirler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Çünkü Allah, adaletli olanları sever."*[33] buyrulmaktadır.

Hz. Peygamber döneminde dış ilişkilerin ana hedefi barış ortamında İslâm'ı tanıtmak ve yaymaktır. Çünkü böylesine ulvî bir amaca ulaşmak için en uygun zemin barış ortamıdır. Allah Resûlü'nün peygamberliğinin temel hedefi Allah'ın mesajını yüceltmek ve insanlığa ulaştırmaktır. Bu amaca ulaşmak için savaşın dışında kendisinden yararlanabilecek tüm yollar denenir. Herhangi bir çıkış yolu bulunur ve İslâm davetinin önü açılırsa mutlaka o seçenek yol haritası olarak belirlenir. Bu noktada cihad, savaşı değil öncelikle barış yoluyla dinin tebliğ edilmesi ve bu konuda gayret gösterilmesini ifade eder. Nitekim Allah Resûlü, Mekke'de on üç yıl boyunca sabır ve barışla hareket etmiştir. Medine'de barış hâlinin devamının mümkün olmadığı, savaşmak zorunda bırakıldıkları zamanlarda ise Yüce Allah tarafından savaşa müsaade edilmiştir.[34]

[30] D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110-111.
[31] B67 Buhârî, İlim, 9.
[32] Bakara, 2/190; Nisâ, 4/75-76; Enfâl, 8/39, 39, 36; Tevbe, 9/29; Hac, 22/39-40.
[33] Mümtehine, 60/8.
[34] Hac, 22/39.

Şu hadise Allah Resûlü'nün karşılıklı ilişkileri barış temelinde yürütmek istediğinin en açık göstergesidir. O, hicretin altıncı yılında, savaşılması yasak olan Zilkâde ayında umre yapmak ve muhacirlerin sıla özlemini gidermek gibi masumane düşüncelerle bin dört yüz Müslüman'la birlikte Medine'den yola çıkar.[35] Yorucu bir yolculuktan sonra hep beraber yirmi iki kilometre mesafedeki Hudeybiye'de konaklarlar. Mekkeli müşrikler onların umre yapmasına izin vermezler. Binbir zahmete katlanarak Hudeybiye'ye kadar gelen ve doğdukları, büyüdükleri memleketlerine müşriklerin izin vermemesi yüzünden giremeyen Müslümanlar feveran ederler. Ancak Allah Resûlü, her an kaosa dönüşebilecek bu gergin ortamda Mekkeli müşriklerle bir şekilde barış antlaşması yapılması ve olayın diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğinin önemini vurgular. Neticede taraflar arasında antlaşmaya karar verilir. Allah Resûlü sorunun barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması için Kureyşlilerin hiç de makul olmayan itirazlarını dikkate alarak antlaşma metninden "besmele-i şerîf" ve "Muhammed Resûlullâh" lafızlarının dahi çıkarılmasını kabul eder ve sonunda iki taraf arasında antlaşma yapılır.[36]

Görünüş itibariyle Müslümanların aleyhine olan bu antlaşmanın bazı maddelerini sahâbe hazmedemez. Nitekim antlaşma imzalanır imzalanmaz ortaya çıkan Ebû Cendel'in durumu sahâbenin endişelerini daha da artırır. Ebû Cendel, Kureyş'in antlaşmadaki temsilcisi Süheyl b. Amr'ın oğlu olup, Mekke'de ilk Müslüman olanlardan biridir. Ancak babası onu zincire vurmuş ve kendisine Müslüman olduğu için işkence etmiştir.[37] Ebû Cendel, Hudeybiye Barış Antlaşması'nın imzalandığı sırada bir yolunu bulup kaçar ve Müslümanlara sığınır. Babası onu görünce üzerine yürüyüp tokatlar, elbisesinin yakalarından tutup yere çalar. Sonra, Resûlullah'a dönerek, "Ey Muhammed! Bu sana gelmeden önce, aramızdaki antlaşma kesinleşmişti!" diyerek, imzaladıkları antlaşma gereğince oğlunun kendisine iade edilmesini talep eder. Hz. Peygamber, *"Doğru söyledin!"* diyerek onun talebini yerine getirir. Bu arada Ebû Cendel, "Ey Müslüman cemaat! Müslüman olarak geldiğim hâlde şimdi ben, müşriklere mi teslim ediliyorum? Karşılaştığım şu hâli görmüyor musunuz?" diyerek avazı çıktığı kadar bağırır ve Müslümanlardan yardım ister.[38] Resûlullah onu sükûnete davet ederek, *"Ebû Cendel! Sabret ve sevabını Allah'tan dile. Muhakkak ki Allah, sen ve senin gibi ezilmişlere en yakın zamanda bir fırsat ve çıkış yolu verecektir. Biz bu kavimle bir antlaşma yaptık. Biz onlara onlar da bize bu antlaşmaya sa-*

[35] M4811 Müslim, İmâre, 71
VM2/572 Vâkıdî, Meğâzî, II, 573.
[36] M4632 Müslim, Cihâd ve siyer, 93
[37] EÜ6/53 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 53
[38] B2731 Buhârî, Şurût, 15

dık kalma üzerine söz verdi. Onlara hıyanet edemeyiz." diyerek, yaptığı barış antlaşmasına sadık kalır.[39] Nitekim sonuç Allah Resûlü'nün Ebû Cendel'e söylediği gibi olur. İlk bakışta Müslümanların aleyhine gibi görünen durum, onların lehine döner ve Allah Resûlü'nün antlaşmaya sadakati kısa süre sonra kalıcı bir zaferi beraberinde getirir.[40]

Hudeybiye'de savaşın eşiğine gelmiş iki grup arasında imzalanan bu antlaşma gereğince, Müslümanlarla Mekke Müşrikleri on yıl süreyle birbirleriyle savaşmayacaklardı. Ancak bu barış antlaşması müşriklerin antlaşma maddelerine uymamaları nedeniyle iki yıl yürürlükte kalabilmiştir. Kur'an, Hudeybiye Barış Antlaşması'nı Müslümanlar için en büyük fetih olarak nitelendirmiştir.[41] Nitekim bu antlaşmadan iki yıl sonra neredeyse hiç kan akıtılmadan Mekke'nin fethedilmesi de bunun göstergesidir. Diğer taraftan İslâm'ın en hızlı yayıldığı dönem de, Hudeybiye Antlaşması'nı takip eden barış yılları olmuştur. Bunun bilinciyle hareket eden Hz. Peygamber'in önceliği, insanların her zaman barış ve güven içerisinde yaşayacağı bir ortamın sağlanması olmuştur. Kur'an'da, *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş."*[42] buyrulmakta, Müslüman'dan düşmanı imha etmesi değil onun barış teklifini kabul etmesi istenmektedir.

Resûl-i Ekrem'in, İslâm'ı zor ve baskı ile yaymak ve silah gücüyle diğer inanç ya da dinleri ortadan kaldırmak gibi bir hedefi hiçbir zaman olmamıştır. Çünkü onun hedefi gönülleri fethetmek, gönülleri kazanmaktı. Bundan dolayı o, silah gücü ile bazı şehirlere girip fetihleri tamamlama ve emellerine ulaşma imkânı olduğu hâlde hiçbir zaman buna sıcak bakmamıştır. Ancak Benî Nadîr Yahudileri, Hendek Savaşı esnasında yaptıkları ihanet ve Müslümanları kalleşçe arkadan vurmaları sebebiyle cezalandırılmışlardır. İhanetleri neticesinde onların cezalandırılmaları üzerine Hayber Yahudileri, Vâdi'l-kurâ, Fedek ve Teyma Yahudilerini yanlarına alarak Medine'ye yürümeyi kararlaştırdılar. Bunu öğrenen Hz. Peygamber, Hayber'i fethetmiş, onlarla bir antlaşma yapmış, dönüşünde sırasıyla Fedek, Vâdi'l-kurâ ve Teyma Yahudileri üzerine yürümüştür. Fedek ve bazı köylerin halkları da Hz. Peygamber ile Hayberlilerle aynı şartları taşıyan antlaşmalar yapmışlardır. O sırada Hz. Peygamber bir başka kabileyi de kuşatmış, bu kabilenin barış teklifinde bulunması üzerine onlarla da barış yapmıştır.[43] Bu antlaşmalar da göstermektedir ki Rahmet Peygamberi savaş ile başarıya ulaşıp karşılığında birçok maddî imkânlar elde edebilecekken bundan uzak kalmaya özen göstermiş, öncelikle ve özellikle barış yolunu tercih etmiştir.

[39] MA9720 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 330, HM19117 İbn Hanbel, IV, 324
[40] B4150 Buhârî, Megâzî, 36.
[41] Fetih, 48/1
[42] Enfâl, 8/61
[43] D2971 Ebû Dâvûd, İmâre, 18-19, VM2/706 Vâkıdî, *Megâzî*, II, 706-707, VM2/710 Vâkıdî, *Megâzî*, II, 710-711.

Taraflar arasında antlaşmaya bu denli ehemmiyet gösteren ve Hz. Peygamber'in şahsında bunun örneğini sergileyen İslâm dini, antlaşmayı bozmamak için aşırı dikkat gösterilmesini ister. Antlaşmaya vefasızlık ve ihaneti ise asla caiz görmez. Bu konuda Yüce Allah çok net bir biçimde müminlerden antlaşmaya sadık kalmalarını istemiş, kendileriyle antlaşma yapılan ve antlaşmayı sık sık bozan müşriklere ültimatom vermiştir.[44] Ancak antlaşmalarına sadık kalan ve antlaşmayı bozmayan müşriklere karşı nasıl tavır takınmaları gerektiğini de müminlere şu şekilde bildirmiştir: *"Ancak Allah'a ortak koşanlardan, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz, sonra da antlaşmalarında size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmemiş olanlar, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları sever."*[45]

Hudeybiye günü antlaşmaya sadakatin nasıl olması gerektiğini tüm insanlığa gösteren Hz. Peygamber'in bu husustaki uyarılarını şöyle bir olay sayesinde öğrenebiliyoruz: Romalılarla barış antlaşması yapan Muâviye bu antlaşmanın süresi sona ermeden Romalıların ülkesine doğru sefere çıkar. Derken, "Allâhü ekber! Allâhü ekber! Antlaşmaları bozmak değil ahde vefa gerekir!" diye seslenerek, at üzerinde bir adam çıkagelir. Bu adam, Benî Süleymoğulları'ndan olup Mekke'ye yerleşen ve ilk Müslümanlardan biri olan[46] Amr b. Abese'den başkası değildir. Onun, kendisini bu şekilde ikaz etmesinden etkilenen Muâviye onu huzuruna çağırır ve bu tepkisinin sebebini sorar. Amr b. Abese de Allah Resûlü'nden şu sözleri işittiğini nakleder: *"Kimin herhangi bir toplumla arasında bir anlaşma varsa süresi sona erinceye kadar ya da karşılıklı olarak anlaşmayı vaktinden önce bozduklarını birbirlerine bildirinceye kadar bu bağı ne yeniden bağlasın ne de çözsün."* Bunları duyan Muâviye derhâl seferden döner.[47]

Sevgili Peygamberimiz Müslümanlara sığınan veya İslâm toplumu içerisinde yaşayan diğer din ve inanç mensuplarının yani zimmîlerin din hürriyetini, can ve mal emniyetini de güvence altına almıştır. Hatta Allah Resûlü, bu konuda amcası Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'nin eman/güvence verdiği bir kimsenin emniyet içerisinde olacağını beyan etmiştir. Ümmü Hânî gelerek, "Yâ Resûlallah! Annemin oğlu (kardeşim) Ali, benim kendisine eman vererek himayeme aldığım (eski kocam) İbn Hübeyre'yi öldüreceğini söylüyor." demiş, Resûlullah da ona, *"Ey Ümmü Hânî, senin eman verdiğin kişiye biz de eman vermişizdir."* buyurmuştur.[48]

[44] Tevbe, 9/1
[45] Tevbe, 9/4.
[46] EU4/239 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 239
[47] D2759 Ebû Dâvûd, Cihâd, 152; T1580 Tirmizî, Siyer, 27
[48] B3171 Buhârî, Cizye, 9

Bu çerçevede adalet timsali Hz. Ömer'in görevlendirdiği bir ordu komutanına gönderdiği ferman çok dikkat çekicidir. Hz. Ömer komutana şunları söylemektedir: "Duyduğuma göre, bazı askerleriniz önlerinden kaçan İranlıları takip ediyor, onlar dağlara kaçınca geri çekiliyor ve bu sırada düşmanına, Farsça olarak 'Korkma!' diyerek güvence veriyormuş. Sonra o kişi bu güvenceye inanarak teslim oluyor, buna mukabil ona güvence veren Müslüman askerler onu yakalayıp öldürüyorlarmış. Gerçi, ben bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki bunu hiç kimsenin yapacağını zannetmiyorum. Fakat bu şekilde hareket eden varsa (bilin ki) onun boynunu vururum."[49] Hz. Ömer'in bu konuda bu denli hassasiyet göstermesi, Allah Resûlü'nün antlaşmaya, eman ve güvenceye sadakatinden bağımsız düşünülemez. Allah Resûlü'nün bu husustaki yaşantısı, tavır ve davranışları her Müslüman için yol gösterici mahiyettedir. Ayrıca onun bu konudaki sözleri de inanan herkes için emir niteliğindedir. Bu sözlerden birisinde o, *"Bilesiniz ki! Kim Allah'ın ve Resûlü'nün güvencesi altında bulunan anlaşmalı bir kimseyi öldürürse Allah'a verdiği sözü bozmuş olur ve cennetin kokusunu dahi alamaz."*[50] buyurmuştur.

Farklı din ve inanç gruplarının barış ve huzur ortamında yaşam sürmesini hedefleyen dinimiz, Müslümanlar arasındaki ilişkilerin ise, din kardeşliği çerçevesinde şekillenmesini istemektedir. Bundan dolayı Allah Resûlü Medine'ye hicret eder etmez ilk iş olarak ensarla muhacirleri kardeş ilân etmiştir.[51] Ayrıca yıllarca aralarında kan davaları olan Medine'nin iki büyük kabilesi Evs ve Hazrec'i de İslâm'ın gönüllere hitap eden sevgi anlayışıyla kardeş olarak birbirine kenetlemiştir. Bu hususu Kur'an şu şekilde ifade eder: *"Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalpleriniz arasında ülfet/sevgi meydana getirdi. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler oldunuz."*[52] Böylelikle Yüce Allah ve onun yeryüzündeki Rahmet Elçisi yıllarca süren savaşları, çatışmaları, kavgaları, akan kanları ve gözyaşlarını İslâm'ın kardeşlik anlayışıyla sona erdirmiştir. Dinimiz tüm inananların kardeş olduğunu ilân etmiş,[53] bu kardeşliği pekiştirecek işleri yapmalarını inananlardan istemiştir. Bu noktada Hz. Peygamber bir Müslüman'ın diğerine üç günden fazla dargın durmasını yasaklamıştır.[54] Ayrıca iki kişinin arasını düzeltmenin nafile oruç, namaz ve sadakadan daha üstün bir davranış olduğunu söylemiş, iki insanın arasını açmanın da barışın kökünü kazıyan bir davranış olduğu-

[49] MU973 *Muvatta'*, Cihâd, 4
[50] T1403 Tirmizî, Diyât, 11. N4752 Nesâî, Kasâme, 14-15
[51] B2294 Buhârî, Kefâlet, 2.
[52] Âl-i İmrân, 3/103
[53] Hucurât, 49/10.
[54] T1932 Tirmizî, Birr, 24, M6526 Müslim, Birr, 23

nu belirtmiştir.[55] Kubâlıların birbirleriyle taşlı sopalı kavga ettiklerini duyunca derhâl, *"Haydi gidelim de onları barıştıralım."*[56] buyurmuştur. Nitekim Yüce Allah da inananlar arasında bir savaş/anlaşmazlık olması durumunda onların aralarının düzeltilmesini tüm Müslümanlardan istemektedir.[57]

Bütün bu anlatılanlar göstermektedir ki İslâm'a göre, fertler arası ilişkilerde olduğu gibi devletler arası ilişkilerde de genel prensip ve kaide barışın sağlanması ve huzurun korunmasıdır. Hedef, bütün insanlığın din, dil, ırk, millet ve devlet ayrımı gözetmeksizin barış içerisinde yaşamasıdır. İnsanlık günümüzde İslâm'ın barış, merhamet, sevgi ve hoşgörü anlayışına en az geçmişteki kadar muhtaçtır. Geçmişte insanlık yüzyıl savaşlarına, dünya savaşlarına şahit olmuş, bu savaşlarda yüz binlerce masum insan hayatını kaybetmiştir. Günümüzde de dünyanın birçok ülkesinde hâlâ gözyaşı ve kan akmaya devam etmekte, masum bebeklerin, karnında bebeğini taşıyan annelerin, ak saçlı dedelerin ve ninelerin üzerine bomba yağmaktadır. Yaşadığımız dünya o hâle gelmiştir ki, neredeyse insan kanının akıtılmadığı ve insan hayatına kıyılmadığı bir saniye bile geçmemektedir.

İnsanlık, kurtuluşu, refahı, huzuru maddede aradıkça, insan hayatı değersizleşmiş, kıymetini yitirmiştir. Oysaki Allah Teâlâ, insan hayatını mukaddes kabul etmiş, ona çok büyük ehemmiyet vermiş, haksız yere bir kişiyi öldürmeyi bütün insanlığı öldürmek, bir insanın hayatını kurtararak yaşamasına vesile olmayı da bütün insanları yaşatmak olarak nitelendirmiştir.[58]

Bütün bunlar muvacehesinde insanlığın refahı, huzuru; çatışmada değil barıştadır. İhtilâfta değil ittifaktadır. Bundan dolayı tüm dünya halkları, dili, dini, rengi, ırkı her ne olursa olsun barış için, insanca yaşam için, hak, hukuk, adalet için el ele vermeli medeniyetlerin barış ekseninde ittifakını gerçekleştirmelidir. Yaratılanı Yaratan'dan ötürü sevme anlayışında buluşulmalıdır. Zulme, zorbalığa, haydutluğa hep beraber karşı durulmalıdır. Gelecek nesillerin kan ve gözyaşıyla yetişmeleri istenmiyorsa insanoğlu barış ve karşılıklı saygı anlayışını inşa etmek zorundadır. Yeryüzünün şerefli halifesi düşmanlık üretme ve düşman arama peşinde koşmamalı Allah Resûlü'nün şu çağrısına kulak vermelidir:

"Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Allah'tan afiyet (esenlik ve barış) dileyin."[59]

[55] D4919 Ebû Dâvûd, Edeb, 50.
[56] B2693 Buhârî, Sulh, 3.
[57] Hucurât 49/9.
[58] Mâide, 5/32.
[59] B7237 Buhârî, Temennî, 8.

ŞİDDET
BİRLİĞE ve DİRLİĞE YÖNELEN TEHDİT

عن عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"يَا عَائِشَةُ! إِنَّ اللَّهَ رَفِيقٌ يُحِبُّ الرِّفْقَ، وَيُعْطِى عَلَى الرِّفْقِ مَا لاَ يُعْطِى
عَلَى الْعُنْفِ، وَمَا لاَ يُعْطِى عَلَى مَا سِوَاهُ."

Hz. Peygamber'in (sav) eşi Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ey Âişe! Allah, rıfk (nezaket ve yumuşaklık) sahibidir ve rıfktan hoşlanır. Sertlik, kabalık ve nezaket dışı diğer davranışlara vermediği ecri rıfk sayesinde verir."
(M6601 Müslim, Birr, 77)

عَنْ أَبِى صِرْمَةَ صَاحِبِ النَّبِيِّ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"مَنْ ضَارَّ أَضَرَّ اللَّهُ بِهِ، وَمَنْ شَاقَّ شَاقَّ اللَّهُ عَلَيْهِ."

عَنْ هِشَامِ بْنِ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ قَالَ: مَرَّ بِالشَّامِ عَلَى أُنَاسٍ، وَقَدْ أُقِيمُوا فِى الشَّمْسِ، وَصُبَّ عَلَى رُءُوسِهِمُ الزَّيْتُ، فَقَالَ مَا هَذَا؟ قِيلَ: يُعَذَّبُونَ فِى الْخَرَاجِ، فَقَالَ: أَمَا إِنِّى سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُ الَّذِينَ يُعَذِّبُونَ النَّاسَ فِى الدُّنْيَا."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَا ضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شَيْئًا قَطُّ بِيَدِهِ، وَلاَ امْرَأَةً، وَلاَ خَادِمًا، إِلاَّ أَنْ يُجَاهِدَ فِى سَبِيلِ اللَّهِ...

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِشَيْخٍ يُهَادَى بَيْنَ اثْنَيْنِ فَقَالَ:
"مَا بَالُ هَذَا؟" فَقَالُوا: نَذَرَ أَنْ يَمْشِيَ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْ تَعْذِيبِ هَذَا نَفْسَهُ. مُرْهُ فَلْيَرْكَبْ."

Hz. Peygamber'in (sav) sahâbîsi Ebû Sırma'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim zarar verirse Allah da ona zarar verir. Kim (insanlara) güçlük çıkarırsa, Allah da ona güçlük çıkarır."*

(D3635 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 31)

Hişâm b. Hakîm b. Hizâm'dan rivayet edildiğine göre o, Şam bölgesinde bazı insanlara rastladı. Onların güneşe karşı dikilmiş ve başlarına zeytinyağı dökülmüş olduğunu görünce, "Bu nedir?" diye sordu. Kendisine, "Vergi (vermedikleri) için cezalandırılıyorlar." denildi. Bunun üzerine dedi ki, "Haberiniz olsun! Ben Allah Resûlü'nü şöyle derken işittim: *'Bu dünyada insanlara işkence edenlere şüphesiz Allah da azap edecektir.'"*

(M6657 Müslim, Birr, 117)

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), Allah yolunda cihad hâriç eliyle hiç kimseye vurmadı. Ne bir kadına, ne de bir hizmetçiye!.."

(M6050 Müslim, Fedâil, 79)

Enes (b. Mâlik) tarafından rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) kolları iki adamın omuzunda olduğu hâlde zorla yürüyen bir adama rastladı ve *"Bu adama ne oldu?"* diye sordu. "(Kâbe'ye) yürüyerek gitmeyi adadı." dediler. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: *"Bu adamın kendine eziyet etmesine Allah'ın ihtiyacı yoktur. Ona söyleyin de bineğine binsin!"*

(N3884 Nesâî, Eymân, 42)

Ensardan Ebû Mes'ûd el-Bedrî, bir gün kölesini elindeki kırbacıyla hiddetle dövüyordu. O sırada arkasından birisi, *"Bilmiş ol ey Ebû Mes'ûd!"* diye kendisine seslendi. Ebû Mes'ûd o kadar öfkeliydi ki sesin kime ait olduğunun farkına bile varmadı ve kölesine vurmaya devam etti. Fakat arkasındaki kişi kendisine doğru yaklaşıyor, bir yandan da, *"Bilmiş ol ey Ebû Mes'ûd!"* diyerek uyarmaya devam ediyordu. Ebû Mes'ûd arkasına dönüp baktığında kendisine seslenenin Allah Resûlü olduğunu fark etti. Elindeki kırbacı hemen bırakıverdi. Bunun üzerine Resûlullah, *"Bilmiş ol ey Ebû Mes'ûd! Allah'ın senin üzerindeki gücü, senin kölenin üzerindeki gücünden daha fazladır."* buyurdu. Ebû Mes'ûd, bu durum karşısında kendini mahcup hissetti. Bundan böyle hiçbir köleyi dövmeyeceğine dair söz verdi ve "Ey Allah'ın Resûlü! Allah rızası için bu köle artık hürdür." dedi.[1]

Merhamet ve Hoşgörü Peygamberi'nin getirdiği din ile şereflenme imkânına kavuşan kimselerden biri olmasına rağmen Ebû Mes'ûd'un kölesine yaptığı bu muamele yani şiddet, aslında insanlığın başlangıcından itibaren var olan bir olgudur. Nitekim bunun ilk ve en çarpıcı örneğini, Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ve Kâbil'le ilgili zikredilen hikâye teşkil etmektedir.[2] Kur'an, geçmiş peygamberler ve milletlerle ilgili başka şiddet örneklerine de temas etmektedir. Hz. İbrâhim'in ateşe atılarak yakılmak istenmesi,[3] İsrâiloğulları'nın erkek çocuklarının Firavun tarafından öldürülüp kız çocuklarının sağ bırakılması[4] ve Ashâbü'l-Uhdûd diye tabir edilen kimselerin, inanan insanları dinlerinden vazgeçmeleri için ateş dolu hendekler içerisinde diri diri yakmalarına[5] dair anlatılanların her biri, insanoğlunun şiddeti hangi boyutlara kadar vardırabileceğini ibretle gözler önüne sermektedir. Bütün bunlar, Allah Teâlâ yeryüzünün halifesi olarak insanı yaratacağını bildirdiği zaman meleklerinin, *"Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?"*[6] diye endişelenmelerini âdeta haklı çıkaran olaylardır.

Kelime anlamı itibariyle şiddet, "sertlik, katılık, kuvvet" anlamlarına gelir. Terim olarak ise kısaca herhangi bir kişiye, zor ve baskı uygulayarak kaba ve sert davranış sergileyerek veya beden gücünü kötüye kullanarak

1 M4306 Müslim, Eymân, 34; D5159 Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124.
2 Mâide, 5/27-31.
3 Enbiyâ, 21/68-70.
4 Bakara, 2/49; A'râf, 7/141.
5 Bürûc, 85/4-10.
6 Bakara, 2/30.

yıkıcı ve aşırı davranışlarda bulunmak diye tarif edilebilir. Buna göre gerek vurma ve dövme gibi fizikî/bedensel; gerek hakaret etmek, küçümsemek, tehdit etmek, kişinin onurunu kırmak, sükûnetini bozmak ve huzurunu kaçırmak gibi psikolojik/duygusal; gerek tecavüz ve ırza geçmek gibi cinsel; gerekse temel ihtiyaçlarının karşılanmasına engel olmak gibi kişiyi ekonomik olarak olumsuz etkileyen ve zarar görmesine sebep olan eylemlerin bütünü şiddet kavramının içerisinde yer alır. İnsanın kendini korumak ve varlığını sürdürmeye çalışmak amacıyla yaratılışından getirdiği tabiî bir özellik olan şiddet; kin, öfke, kıskançlık, hırs gibi duyguların etkisiyle veya otorite kurma, saygınlık elde etme ve ekonomik kaygı gibi gerekçelerle olumsuz yönde kullanılabilmektedir. Hâlbuki en güzel bir biçimde yaratılan[7] ve yaratılmışların en şereflisi kılınan[8] insanoğlu, her türlü saygı ve hürmeti hak etmektedir. Rahmet yönü, gazabının önüne geçmiş olan Yüce Allah,[9] şefkat ve merhametinin bir göstergesi olarak kullarına gönderdiği[10] Sevgili Elçisi'nden, insanlara karşı güzel muamelede bulunmasını istemiştir.[11] Zira O, insanın doğasında var olan ve daha ilk insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde kendini gösteren şiddetin hayata hâkim olmasını murad etmemiştir. Hz. Peygamber de insanlara iyi davranmak suretiyle gönülleri fethetmiş ve onların kardeşçe, huzur içerisinde yaşadıkları bir toplum oluşturmuştur. Toplumu bir arada tutan şeyin bu davranış biçimi olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça şöyle ifade edilmiştir: *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi..."*[12]

Sosyal bir problem olarak şiddet, fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik olmak üzere farklı boyutlarıyla bütün toplumlarda görülen bir olgudur. İstenilen amaca ulaşmak için insanlara işkence ve baskı yaparak, onların özgürlüklerini sınırlamak suretiyle uygulanan bu haksız eylem, kime, neye karşı ve hangi şekilde yapılırsa yapılsın İslâm'ın kabul etmediği bir davranış biçimidir. Nitekim İslâmiyet'in ilk yıllarında Allah Resûlü ve ona iman eden insanlar, inançlarından vazgeçmeleri için Mekkeli müşrikler tarafından her türlü eziyet ve işkenceye maruz bırakılmışlardı.[13] Elbette, daha çok, zayıf, kimsesiz ve fakir aileler, köle ve cariyeler işkence görmekte ve ezilmekteydi. Bu gariban Müslümanlar, demir zırhlar giydirilerek kızgın kumlara yatırıldılar. Bu yüzden müşrikler (Bilâl'den istediklerini koparamayınca) onu tutup çoluk çocuklara (ayak takımına) teslim ettiler. Bu (serseri) takım onu Mekke sokaklarında ve çevresindeki dağ yollarında süründürdüler.[14] Yâsir

[7] Tîn, 95/4
[8] İsrâ, 17/70.
[9] B7404 Buhârî, Tevhîd, 15, M6971 Müslim, Tevbe, 16
[10] Enbiyâ, 21/107
[11] Nahl, 16/125
[12] Âl-i İmrân, 3/159
[13] B48..5 Buhârî, Tefsîr, (Mü'min) 1; ST 3/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/248
[14] İM150 İbn Mâce, Sünnet, 11

ailesine türlü türlü eziyetler yapıldı. Bu aileyi kızgın kumlara yatırıp, günlerce aç susuz bıraktılar. Bedenlerini korlarla dağlayıp, sopalarla dövdüler. Hz. Peygamber bir defasında onlara işkence yapılırken gördü ve *"İmrân Ailesi'ne ve Yâsir Ailesi'ne müjdeler olsun! Sizin kavuşacağınız yer cennettir."*[15] buyurdu. Sümeyye, Ebû Cehil tarafından hunharca katledildi.[16] Kocası Yâsir aynı şekilde işkencelerle can verdi. Oğulları Ammâr b. Yâsir ise işkence altında bitkin düşmüşken müşriklerin zor kullanması sonucu onların taptığı ilâhlar hakkında olumlu sözler söyleyerek kurtulabildi. Daha sonra Peygamber Efendimize durumu anlatınca o, *"Tekrar ederlerse sen yine böyle söyle!"* diyerek Ammâr'ı teskin etti.[17] Nitekim Resûl-i Ekrem, *"Ammâr iliklerine kadar iman ile doludur."* diyerek onu övmüştü.[18]

Habbâb b. Eret'in ticarî hayatına yönelik saldırılar yapıldı. Müşrikler ona olan borçlarını ödemediler. Hatta alacağını istemek için gelen Habbâb'a, Âs b. Vâil, tekrar dirilip mal sahibi olunca borcunu ödeyeceğini ifade ederek onu ve İslâm'ı alaya aldı.[19] Müslümanları zorluklarla dolu boykot yıllarını yaşamaya maruz bıraktılar. Toplumdan tecrit ettiler. Ayrımcılık yaptılar. Aç ve susuz bıraktılar. Diğer insanlarla görüşmelerine, ilişki kurmalarına, evlenmelerine engel oldular. Alışveriş yapmalarına izin vermediler. Hicrete ve göçe mecbur bıraktılar. Tehdit ettiler. Hakaret ettiler. Acımasızca katlettiler. Fakat on üç yıllık Mekke döneminde, her türlü zulüm ve işkence altında inleyen Müslümanlara Hz. Peygamber, şiddete şiddetle karşılık vermelerini değil, şiddete büyük bir sabır ve metanet göstermelerini tavsiye etti. Mekke'de inen âyetler, hep sabra vurgu yapmaktaydı. Bu nedenledir ki Son Nebî zalimlere uymadı, hakaretleri duymadı. Mazlumların âhını işittikçe onları teselli ve teskin etti. Onları tahrik etmek yerine yatıştırdı. Onları zayi etmek yerine güzelce yetiştirdi. Önceki kavimlerden iman edenlerin bedenlerinin testere ile ikiye bölünmesi, demir taraklarla etlerinin kemiklerine kadar taranarak sıyrılmasının dinlerinden döndürmediğini ifade etti. Hatta o, San'a'dan kalkan birinin Hadramevt'e kadar hiçbir şeyden endişe etmeksizin ve korkmaksızın gidebileceği bir şekilde dinin yayılıp kemale ereceğini bildirerek, Müslümanlara ümit bahşetti.[20] Böylece onlara aceleci olmamaları gerektiğini bildirdi. Yine Hz. Peygamber'den müşriklere beddua etmesi istendiğinde, *"Ben lânetçi olarak gönderilmedim."*[21] buyurdu. Hz. Peygamber, hicretin ardından Medine'de, hem dinî hem de siyasî bakımdan lider konumuna geldiğinde, bu sefer otoritesini insanlara karşı şiddetle muamele etmek üzerine değil inancına

15 HM5666 Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2075 (...)
16 ST3/233 İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/233.
17 ST3/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 249
18 İM147 İbn Mâce, Sünnet, 11; N5010 Nesâî, İmân, 17.
19 B4734 Buhârî, Tefsîr, (Meryem) 5.
20 B3852 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 29; B6943 Buhârî, İkrâh, 1.
21 M6613 Müslim, Birr, 87

ve kabilesine bakmaksızın bir arada barış, huzur ve kardeşlik ortamında yaşayabilme üzerine kurdu.

En azılı düşmanlarına karşı dahi şiddete başvurmayan Rahmet Peygamberi, Müslümanların da hiçbir şekilde şiddete başvurmalarına müsaade etmedi. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, Allah Resûlü'nün eşleri olan kızlarına karşı, onu üzdükleri düşüncesiyle zaman zaman takındıkları sert tutuma engel olan Allah Resûlü, kendisinden birtakım dünya malları talep eden ve bir süreliğine krize neden olan eşlerine kendisinin zorba ve zorluk çıkarıcı değil, öğretici ve kolaylaştırıcı olarak gönderildiğini belirtmişti.[22] Yine huzuruna gelen Yahudi heyetinin Hz. Peygamber'e, "Ölüm üzerinize olsun!" demelerine, Hz. Âişe, "Ölüm ve Allah'ın lâneti sizin üzerinize olsun!" diye karşılık vermişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, Hz. Âişe'den sakin olmasını isteyerek, *"Yüce Allah her işte rıfkı (yumuşak huyluluğu) sever."*[23] buyurdu. Bu rivayetler, Müslüman'ın bütün hâl ve hareketlerinde kibar ve nazik olması gerektiğini hatırlatmaktadır. Zira asıl olan, her şeyde yumuşak huylulukla hareket etmektir. Bu konuda Hz. Âişe annemiz, Resûlullah'ın kendisine şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Ey Âişe! Şüphesiz Allah Refîktir, rıfkı (yumuşak huyluluğu) sever. Yumuşaklıkla yapılan işlere, sertliğe ve diğer şeylere vermediği ecri verir."*[24] Yine bu bağlamda Hz. Peygmber, *"Kim zarar verirse Allah da ona zarar verir. Kim (insanlara) güçlük çıkarırsa Allah da ona güçlük çıkarır."*[25] buyurmuştur.

Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker yapmakla ün kazanmış olan sahâbî Hişâm b. Hakîm b. Hizâm, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Şam bölgesinde bazı çiftçilerin başlarına zeytinyağı dökülmüş bir şekilde güneşte tutulduklarını görmüştü. Hişâm bu insanlara uygulanan şiddetin sebebini sorunca onların, vergilerini ödemedikleri için böyle bir cezaya tâbi tutuldukları cevabını aldı. Bunun üzerine şöyle dedi: "Haberiniz olsun! Ben Allah Resûlü'nü şöyle derken işittim: *'Bu dünyada insanlara işkence edenlere şüphesiz Allah da azap edecektir.'*"[26] Bu olayın ardından Hişâm, dönemin Filistin valisi Umeyr b. Sa'd'a gidip gördüklerini anlattı. Valinin emriyle çiftçiler derhâl serbest bırakıldılar.[27]

Şiddet, genellikle hak ve adaletten uzaklaşmış idareciler tarafından bir yöntem olarak kullanılageldiği için Hz. Ömer de bu hususta valilerini uyarma ihtiyacı hissetmişti. O, şiddet ve baskının Müslüman idarecilerin tavrı olamayacağını belirttiği bir konuşmasında insanlara şöyle seslenmişti: "...Allah'a yemin ederim ki memurlarımı (valilerimi) sizi dövsünler,

[22] M3690 Müslim, Talâk, 29; HM14569 İbn Hanbel, III, 328.
[23] B6024 Buhârî, Edeb, 35; M5656 Müslim, Selâm, 10.
[24] M6601 Müslim, Birr, 77.
[25] D3635 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 31.
[26] M6657 Müslim, Birr, 117; D3045 Ebû Dâvûd, İmâre, 30-32.
[27] M6659 Müslim, Birr, 118.

mallarınızı haksız yere alsınlar diye göndermiyorum. Bilakis size dininizi ve dininizi nasıl yaşayacağınızı öğretsinler diye gönderiyorum. Bunlardan farklı bir muameleye tâbi tutulanınız olursa derhâl bana bildirsin. Canım elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, böyle bir şey yapan memuruma kısas uygulayacağım (yaptığının aynısıyla cezalandıracağım)." Bunun üzerine Amr b. Âs atılarak, "Ey mü'minlerin emîri! Müslüman bir yönetici, sorumluluğu altındaki insanlardan bazılarını yola getirmek için döverse onu da cezalandıracak mısın?" diye sordu. Hz. Ömer, "Evet! Ömer'in canını elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki onu da cezalandıracağım. Zira ben Resûlullah'ın kendine bile kısas uyguladığını gördüm." dedi ve sözüne şöyle devam etti: "Sakın Müslümanları dövüp zillete düşürmeyin! Onları (askerlerinizi) kışlalarda uzun süre tutarak fitneye düşmelerine de sebebiyet vermeyin! Onların haklarını engelleyerek küfre düşmelerine de sebep olmayın..."[28]

Hz. Ömer'in sözlerinden de anlaşılacağı üzere insana hizmet etmek için var olan idarecilerin halkı terbiye etmek ve kendilerine itaatkâr hâle getirmek için şiddet içeren uygulamalarda bulunması Hz. Peygamber'in getirdiği dinin ruhuyla bağdaşmamaktadır.

Toplumda huzuru sağlamak ve insanları barış içerisinde bir arada yaşatmak İslâm'ın temel hedefidir. Bunun sağlanabilmesi için bütün insanlara eşit davranmak, temel hak ve özgürlüklere saygı göstermek gerekmektedir. Allah Resûlü, insanlara şiddet uygulamak bir yana, inanç, renk, ırk, makam, cinsiyet ve yaş ayırt etmeden herkese karşı şefkatli ve merhametli davranmıştı. Nitekim sevgili eşi Hz. Âişe, "Resûlullah (sav), Allah yolunda cihad hâriç eliyle hiç kimseye vurmadı. Ne bir kadına ne de bir hizmetçiye!.."[29] diyerek buna dikkat çekmişti.

Her yönüyle mükemmel bir eğitimci olan Hz. Peygamber, eğitimde şiddeti hiçbir zaman çözüm olarak görmemiştir. O, mescitte küçük abdestini bozan bir bedevîye son derece öfkelenen ashâbını sakinleştirmiş, onlara nazik ve kolaylaştırıcı olmalarını öğütlemiştir.[30] Yine cemaatle namaz kılınırken aksıran birine karşılık vererek konuşan Muâviye b. Hâkem es-Sülemî'ye ashâb-ı kirâm tepki göstermiş, Peygamber Efendimiz ise sadece onu nazikçe uyarmakla yetinmişti. Resûlullah'ın bu anlayış ve nezaketinden etkilenen Muâviye şöyle demişti: "Anam babam ona feda olsun. Ne ondan önce ne de sonra daha güzel öğreten birini gördüm. Vallahi Resûlullah beni ne azarladı ne bana vurdu ne de hakaret etti. Sadece, 'Bu

[28] HM286 İbn Hanbel, I, 42.
[29] M6050 Müslim, Fedâil, 79.
[30] T147 Tirmizî, Tahâret, 112; D380 Ebû Dâvûd, Tahâret, 136

namazda insan kelâmı konuşulmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır.' dedi."[31]

Allah Resûlü, aile içi ilişkilerde de şiddete yer verilmemesi gerektiğini hem kendi yaşantısıyla hem de ashâbına yaptığı uyarılarla sürekli vurgulamıştı. Zira İslâm'la aydınlanan zihinlerde hâlâ câhiliyeden kalma birtakım yanlış fikir ve kabullerin barındığı ortadaydı. Hz. Peygamber hanımlarına bir fiske dahi vurmadığı hâlde Hz. Ebû Bekir gibi olgun ve sakin mizaçlı bir insan bile Resûlullah'a karşı sesini yükselttiği için kızı Hz. Âişe'ye tokat atmak istemiş, Peygamberimiz hemen ona engel olmuştu.[32] Kadınların "Allah'ın emaneti" olduğunu erkeklere hatırlatan Resûl-i Ekrem[33] bir erkeğin, eşine şiddet uygulamasına anlam veremeyerek bir hutbesinde, *"Sizden biri nasıl olur da hanımını köle döver gibi döver? Sonra bir de günün sonunda onunla aynı yatağı paylaşır!"*[34] buyurmuştu. Karısını döverek onun kolunu kıran Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ı huzuruna çağırtarak, ona hanımını boşamasını emretmişti.[35] Hz. Peygamber, çoğu zaman yapıldığı gibi, "Aile içinde olur böyle şeyler!" veya "Kol kırılır, yen içinde kalır!" dememiş, mağdur olan kadını acımasız bir kocanın elinden derhâl kurtarmıştı.

Hz. Peygamber zamanında kadınlar gibi çocuk, köle ve hizmetçilerden oluşan toplumun zayıf kesimine de şiddetle muamele edilmesi söz konusuydu. Câhiliye döneminde görülen kız çocuklarının diri diri gömülmesi gibi zalimce bir şiddet uygulaması İslâm'ın gelişiyle ortadan kalkmakla birlikte, cinsiyet ayrımcılığı devam ediyordu. Köleleri ve hizmetçileri dövmek, aşağılamak hâlâ normal karşılanabiliyordu. Allah Resûlü bu yanlış anlayışı değiştirmek üzere ashâbını sık sık uyarmıştı. O, *"Biriniz hizmetçisine vurur da o da Allah'ı hatırlatırsa derhâl elini çeksin!"*[36] buyururken insanın kendisinden daha kudretli bir Yaratıcı'nın varlığının bilincinde olmasını ve ona göre hareket etmesini öngörüyordu.

"Kim bir zimmîye (anlaşmalı gayri müslim vatandaşa) zulmedip onun hakkını vermezse, ona gücünün yetmediği bir yük yüklerse veya rızası olmaksızın ondan bir şey alırsa kıyamet günü ben onun hasmı olacağım."[37] buyuran Hz. Peygamber, gayri müslim bile olsa insanların haksızlığa ve şiddete maruz bırakılamayacaklarını belirtmişti. Nitekim bir defasında Medine çarşısında malını pazarlarken, "Musa'yı bütün âlemlere üstün kılan Allah'a yemin ederim." diyen bir Yahudi ile onun bu yemininden hoşlanmayan bir Müslüman arasında çıkan tartışmada, ensardan bir tokat yiyen Yahudi, devletin güvencesi altında olduğu için durumu hemen Allah Resûlü'ne

[31] M1199 Müslim, Mesâcid, 33.
[32] D4999 Ebû Dâvûd, Edeb, 84.
[33] M2950 Müslim, Hac, 147.
[34] B4942 Buhârî, Tefsîr (Şems) 1.
[35] N3527 Nesâî, Talâk, 53.
[36] T1950 Tirmizî, Birr, 32
[37] D3052 Ebû Dâvûd, İmâre, 31-33; BS19243 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 342.

iletmiş, insanlığın Peygamberi ise Medineli sahâbînin bu yaptığına çok öfkelenmişti.[38] Yine bir keresinde ganimet develerini çalanların peşine düşüp onları geri getiren Seleme b. Ekvâ'ın, develeri çalanların üzerine askeri birlik gönderilmesini istemesi üzerine, *"Ey Ekvâ oğlu! Sen alacağını aldın, onları affet, şiddete başvurma!"* buyuran Hz. Peygamber, kime karşı olursa olsun şiddete başvurmayı yasaklamıştır.[39]

Peygamber Efendimiz, barış dönemlerinde toplumun huzurunu zedeleyen ve insanların onurunu rencide eden şiddete izin vermediği gibi savaş meydanlarında da Müslümanların şiddete başvurmalarına izin vermemiştir. Düşmanla karşılaşıldığında önce onlarla anlaşma yollarının aranmasını isteyen Hz. Peygamber, anlaşma sağlanamayıp savaş çıktığında ise savaşan askerlerin dışında kalan kadın, çocuk[40] ve din adamları[41] gibi sivillere müdahale edilmemesini emretmiştir. Allah Resûlü, kendisi zaten bir şiddet olan savaşı mümkün olan en dar alanda tutmayı hedeflemiş, o dönemde savaşlarda yaygın olan müsle uygulamasını, yani öldürülenlerin organlarının kesilmesini de yasaklamıştır.[42]

Şiddet denilince akla ilk gelen şey, fiziksel taciz olmakla birlikte, bunun dışında şiddetin bir de psikolojik ve mânevî olanı vardır ki onun insan üzerinde meydana getirdiği tahribatın telâfisi çok daha zordur. İnsana hakaret etmek, onu aşağılamak ve sözle veya değişik işaretlerle onunla alay etmek psikolojik şiddet türlerindendir. İnsanın kişilik gelişimini engelleyen ve onu mânevî baskı altında tutan bu tür davranışlar kabul edilemez. Yüce Allah, *"İnsanları arkadan çekiştirip, kaş göz hareketleriyle alay edenlere yazıklar olsun!"*[43] âyetiyle, kaş göz hareketleri ve benzeri işaretlerle de olsa insanlarla alay etmeyi, onları ayıplamayı, başkalarına kusur ve eksiklik isnat ederek toplumda küçük düşürmeyi yasaklamıştır.[44]

"Hayâ imandandır, iman ise kişiyi cennete götürür. Kötü söz söylemek insanlara sıkıntı verip onları incitir. Sıkıntı vermek ise kişiyi cehenneme götürür."[45] hadis-i şerifi de insanları sözle incitmenin, onlara eziyet etmenin Müslüman'ın özelliklerinden olmadığını belirtmektedir. Zühd ve takvası ile meşhur hadis âlimi Abdullah b. Mübârek de güzel ahlâkı, "Güler yüzlü olmak, iyilikleri yaymak ve eziyetlere engel olmak." şeklinde nitelemiştir.[46]

İnsana hakaret etmek ve onu hakir düşüren davranışlara maruz bırakmak dinimizin asla kabul etmediği bir şeydir. Yüce Allah'ın şerefli kıldığı insanın değerini düşüren ve onurunu rencide eden davranışlar iyi

[38] M6151 Müslim, Fedâil 139; B2411 Buhârî, Husûmât 1.
[39] B3041 Buhârî, Cihâd, 166; M4677 Müslim, Cihâd ve siyer, 131.
[40] B3014 Buhârî, Cihâd, 147, M4547 Müslim, Cihâd ve siyer, 24
[41] HM2728 İbn Hanbel, I, 301
[42] D2613 Ebû Dâvûd, Cihâd, 82. T1617 Tirmizî, Siyer, 48
[43] Hümeze, 104/1.
[44] Hucurât, 49/11.
[45] T2009 Tirmizî, Birr, 65; HM10519 İbn Hanbel, II, 502.
[46] T2005 Tirmizî, Birr, 62.

niyetle dahi yapılsa doğru olmaz. Peygamber Efendimizin amcasının oğlu Abdullah b. Abbâs'ın anlattığına göre, Efendimiz (sav) Kâbe'de tavaf ederken burnundaki halkayla başka biri tarafından çekilen bir adama rastlar. Develeri çekmek için yapılan bu uygulamayı insana yakıştıramayan Hz. Peygamber, derhâl adamın elindeki ipi kesmiş ve yanındakine elinden tutarak yardımcı olmasını istemiştir.[47]

Şiddet, sadece başka insanlara karşı yapılan uygulamalarda ortaya çıkmaz. İnsanoğlu bazı uygulamalarıyla kendi nefsini de şiddete maruz bırakabilmekte ve kendisine de eziyet edebilmektedir. Bu durum ibadete aşırı düşkünlük göstererek bedeninin ihtiyaçlarını karşılamama şeklinde din adına bile olsa kabul edilemez. Bir kimseyi ancak gücünün yettiği kadarı ile yükümlü tutan Rabbimiz[48] insana emanet olarak verdiği bedenin korunmasını ve Hak rızasına uygun biçimde kullanılmasını istemiştir. Dolayısıyla kişinin sağlığını bozacak bazı uygulamalara girişmesi, ya bilgisizlikten veya dini yanlış anlamaktan kaynaklanır. Müslümanlar için uyulacak en güzel örnek olan Hz. Peygamber, insanların ibadet yaparken bile sağlıklarını bozacak davranışlardan kaçınmalarını istemiştir. Nitekim bir adam hac ibadetini yürüyerek yapmayı adamış, fakat yürümeye mecali kalmadığı için iki kişinin omuzlarına tutunarak yürümeye başlamıştı. Hz. Peygamber adamı bu hâlde görünce, *"Bu adama ne oldu?"* diye sormuş, adamın Kâbe'ye yürüyerek gitmeyi adadığı kendisine söylenmişti. Bunun üzerine, *"Bu adamın kendine eziyet etmesine Allah'ın ihtiyacı yoktur. Ona söyleyin de bineğine binsin!"* buyurmuştu.[49]

Yine Hz. Peygamber, bir gün insanlara hitap ederken bir adamın güneşte ayakta beklediğini görmüştü. Adamın güneşte bekleme sebebini sorunca, "Bu adamın adı Ebû İsrâil'dir. Oruçlu iken ayakta durup oturmamayı, güneşte dikilip gölgelenmemeyi ve konuşmamayı adamış." dediler. Hz. Peygamber, *"Ona söyleyin, konuşsun, gölgeye geçsin, otursun ve orucunu tamamlasın!"* buyurdu.[50]

Peygamber Efendimiz, bütün insanlara, inancı, rengi, milliyeti ne olursa olsun şefkat ve merhametle yaklaşmış, son derece zarafet ve nezaketle davranmıştır. Çünkü o, âlemlere rahmet olarak gönderilmişti.[51] Onun merhameti sadece insanlarla sınırlı değildi. İnsanların dışındaki yaratılmışlara da şefkat ve merhametle davranılmasını istemiştir. Hz. Peygamber, *"İçinde can taşıyan hiçbir şeyi hedef yapmayın!"*[52] buyurarak hayvanların hedef olarak dikilip atış yapılmasını, organlarının kesilmesini, kısa-

[47] B6703 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 31; D3302 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 19.
[48] Bakara 2/286.
[49] N3884 Nesâî, Eymân, 42.
[50] B6704 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 31; D3300 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 19.
[51] Enbiyâ, 21/107.
[52] İM3187 İbn Mâce, Zebâih, 10; HM2705 İbn Hanbel, I, 298.

cası onlara işkence edilmesini yasaklamıştır.[53] Kediyi çok sevdiği için Hz. Peygamber tarafından kendisine "kedicik babası" lakabı verilmiş olan[54] Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayete göre, Allah Resûlü, geçmiş ümmetlerden bir kadının bir kediyi aç bırakması yüzünden ölümüne sebep olmasını cehennemlik bir davranış olarak zikretmiştir.[55]

"Rıfktan (yumuşak huyluluk ve nezaketten) mahrum kalan, hayırdan da mahrum kalmıştır."[56] buyuran Rahmet Peygamberi, Allah'ın her işte iyi davranmayı emrettiğini belirterek hayvanları keserken onlara ıstırap vermeden bu işin yapılması gerektiğini tavsiye etmiştir.[57] Bir davarı kulağından tutup sürükleyerek götüren bir adama, hayvanın kulağından değil de boynunun kenarından tutmasını emreden Resûl-i Ekrem,[58] bindiği deve ağır hareket ettiği için onu öteye beriye sürmeye başlayan Hz. Âişe validemizi, yumuşak davranması konusunda uyarmış[59] ve şöyle buyurmuştur: *"Rıfk (zarif davranış) işe güzellik katar, rıfktan (zarafetten) yoksunluk ise, işi kusurlu kılar."*[60]

Hz. Peygamber'in bu uygulamaları bize göstermektedir ki şiddet, Müslümanların sorunlarını çözmeye çalışırken başvuracakları bir yöntem olamaz. Kişinin bizzat kendisine uyguladığı fiziksel ve duygusal şiddetten ikili ilişkileri zedeleyen şiddete, aile ve yakın çevreye uygulanan şiddetten, kurumlara ve toplumlara uzanan şiddete kadar her türlü şiddet İslâm'da yasaklanmıştır. Savaş meydanlarında bile şiddeti kabul etmeyen bir dinin mensuplarının hayatın değişik aşamalarında farklı gayelerle şiddete başvurmaları büyük bir çelişkidir. Aile içinde kadına, çocuğa ve yaşlılara karşı, okulda öğrenciye karşı, iş yerinde çalışana karşı isteklerimize ulaşmak amacıyla baskı uygulamanın meşru hiçbir gerekçesi olamaz. Şiddeti durdurmak, azaltmak ve yok etmek, en başta eğitimle mümkündür. Bu da ancak insanların kalplerine ve vicdanlarına kul hakkı ve âhiret bilinci gibi dinî ve ahlâkî değerlerin yerleştirilmesiyle olur. Ardından idarî, hukukî, sosyal ve ekonomik tedbirler gelir. Güven ortamı, huzurlu bir toplum anlayışı, hiddetsiz, şiddetsiz, sevgi ve saygının egemen olduğu bir toplum ve dünya ancak Rahmet Peygamberi'nin (sav) belirttiği gibi, *"Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Mümin de halkın canları ve malları konusunda kendisinden emin olduğu kimsedir."*[61] anlayışının fertlerden başlayarak toplumun tamamında yaygınlık kazanmasıyla mümkündür.

[53] İM3186, İM3188İbn Mâce, Zebâih, 10.
[54] T3840 Tirmizî, Menâkıb, 46
[55] M6679 Müslim, Birr, 135
[56] M6598 Müslim, Birr, 74.
[57] M5055 Müslim, Sayd, 57; T1409 Tirmizî, Diyât, 14
[58] İM3171 İbn Mâce, Zebâih, 3.
[59] M6603 Müslim, Birr, 79.
[60] M6602 Müslim, Birr, 78.
[61] T2627 Tirmizî, İmân, 12; N4998 Nesâî, İmân, 8

EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF NEHY-İ ANİ'L-MÜNKER

İYİLİĞİ TEŞVİK KÖTÜLÜKTEN SAKINDIRMA

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: ...سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ رَأَى مُنْكَرًا فَاسْتَطَاعَ أَنْ يُغَيِّرَهُ بِيَدِهِ فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ
يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ."

Ebû Saîd el-Hudrî'nin işittiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir kötülük gören kişi, eli ile değiştirmeye gücü yetiyorsa onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbi ile (o kötülüğe) tavır koysun, (onu hoş görmesin). Ve bu da imanın asgarî gereğidir."

(D1140 Ebû Dâvûd, Salât, 239-242)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيُوَقِّرْ كَبِيرَنَا وَيَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ."

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ
قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ"، قَالُوا: فَإِنْ لَمْ يَجِدْ؟ قَالَ: "فَيَعْمَلُ بِيَدَيْهِ فَيَنْفَعُ نَفْسَهُ وَيَتَصَدَّقُ"، قَالُوا: فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ أَوْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: "فَيُعِينُ ذَا الْحَاجَةِ الْمَلْهُوفَ"، قَالُوا: فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: "فَلْيَأْمُرْ بِالْخَيْرِ، أَوْ قَالَ: بِالْمَعْرُوفِ"، قَالَ: فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: "فَلْيُمْسِكْ عَنِ الشَّرِّ فَإِنَّهُ لَهُ صَدَقَةٌ."

عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ لَيُوشِكَنَّ اللَّهُ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عِقَابًا مِنْهُ ثُمَّ تَدْعُونَهُ فَلاَ يَسْتَجِيبُ لَكُمْ."

عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ جَرِيرٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَا مِنْ قَوْمٍ يُعْمَلُ فِيهِمْ بِالْمَعَاصِي هُمْ أَعَزُّ مِنْهُمْ وَأَمْنَعُ لاَ يُغَيِّرُونَ إِلَّا عَمَّهُمُ اللَّهُ تَعَالَى بِعِقَابِهِ."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen ve iyiliği emredip/teşvik edip kötülükten sakındırmayan/uzaklaştırmayan bizden değildir."*

(T1921 Tirmizî, Birr, 15)

Saîd b. Ebû Bürde b. Ebû Musa el-Eş'arî'nin, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her Müslüman sadaka vermelidir."* Oradakiler, "Peki, ya verecek bir şey bulamazsa?" deyince Resûlullah, *"O zaman çalışır ve (kazandığından) hem kendisi faydalanır hem de sadaka verir."* buyurdu. "Buna da güç yetiremez ya da yapamazsa?" dediler. *"Yardıma muhtaç mazlum ve mağdur bir kimseye yardım eder!"* buyurdu. "Bunu da yapamazsa?" dediler. *"İyiliği/hayrı emretsin/teşvik etsin."* buyurdu. "Bunu da yapamazsa?" dendiğinde, Resûlullah (sav) *"Kötülükten uzak dursun. Bu da onun için sadakadır."* buyurdu.

(B6022 Buhârî, Edeb, 33)

Huzeyfe b. Yemân'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki ya iyiliği emredip/teşvik edip kötülükten sakındırırsınız/uzaklaştırırsınız ya da Allah size bir ceza gönderir de O'na dua edersiniz ama O, duanıza karşılık vermez."*

(T2169 Tirmizî, Fiten, 9)

Ubeydullah b. Cerîr'in, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Aralarında günahlar işlenip durduğu hâlde bu günahları işleyenlerden daha güçlü ve onları engellemeye muktedir iken bunu yapmayan topluluğun hepsine birden Yüce Allah azap verir."*

(HM19466 İbn Hanbel, IV, 366)

Hicretle birlikte Allah Resûlü, Medine'de yeni bir toplumun temellerini atmıştı. Bir yandan sevgi ve kardeşliğe dayalı bu toplumun bağlarını güçlendirmeye gayret ederken bir yandan da onu daha da geliştirmeye çalışıyordu. Bu amaç doğrultusunda İslâm toplumunun lideri olarak ashâbına, insanlar arası ilişkileri pekiştirecek davranışları öğütlerken, toplumsal birliği zedeleyecek söz ve fiilleri yasaklıyordu. Onlardan da aynı hassasiyeti bekliyor, birbirlerini görüp gözetmelerini istiyor; herkesin din kardeşini iyi ve güzel olana teşvik edip, kötü ve çirkin olan şeylerden uzaklaştırmasını istiyordu. Böylece kendi kendisini sürekli gözden geçirerek yenileyen, güçlü bir toplum olmalarını arzuluyordu. Bir gün onlara İsrâiloğulları'nı helâke sürükleyen sebeplerden birinin de "emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" görevini terk etmeleri olduğunu anlattı. Öyle ki onlardan bir adam kötülük yapan birini gördüğünde ona önce, "Allah'tan kork ve bu yaptığından vazgeç. Çünkü bu sana helâl değildir." diyor fakat ertesi gün yaptığı kötülükten vazgeçmediğini görse de bu durum onunla olan ilişkilerini devam ettirmesine engel olmuyordu. Bu vurdumduymazlıkları sebebiyle Allah Teâlâ onları birbirine benzetti. Kötülükleri çoğaldığı, isyan ettikleri ve Allah'ın koyduğu sınırları aştıkları için peygamberleri tarafından da lânetlendiler. Onların bu hâlleri inananlara bir ibret olarak Kur'an'da yerini almıştı. Bu âyetleri uzun uzun okuyan Allah Resûlü, İsrâiloğulları'nın kendi sonlarını nasıl kendilerinin hazırladığını ortaya koyduktan sonra oturduğu yerden doğrularak tüm dikkatleri üzerine topladı ve ashâbına şu hayatî mesajı verdi: *"Dikkat edin. Allah'a yemin olsun ki, siz (ya) iyiliği emreder/teşvik eder kötülükten menedersiniz/uzaklaştırırsınız, zalimin elinden tutup onu hakka döndürürsünüz ve onu hak üzere tutarsınız (ya da sizin sonunuz da onlar gibi olur)."*[1]

Mekke döneminden itibaren Kur'an âyetlerinde yer alan "emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker" ileriki dönemlerde de hem Kur'an hem de Hz. Peygamber tarafından ısrarla üzerinde durulan bir kaide olmuş, dinin temel prensiplerinden biri kabul edilmiştir. "Ma'rûf" kelimesi, sözlükte "bilinen, tanınan" anlamına gelmekte olup insanlar tarafından iyi kabul edilen, benimsenen şeyleri ifade etmektedir. Eski Arap toplumunda "iyilik,

[1] D4336 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; T3048 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5, Mâide, 5/78-81.

ikram, cömertlik" gibi anlamları içeren bu sözcük[2] Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde de aynı anlamı korumuş,[3] bazen de aynı mânâda kullanılan "Orf" sözcüğüyle ifade edilmiştir.[4] Bununla birlikte İslâm dininde ma'rûf kelimesinin kapsamı oldukça genişlemiş, Allah'a itaati ve yakınlaşmayı sağlayan, aklın ve dinin güzel kabul ettiği, insanlar tarafından yadırganmayan her türlü söz ve davranış ma'rûf olarak anılmıştır.[5] Keza aklı selimin veya dini mübini İslâm'ın çirkin gördüğü, dinen yasaklanan her şeye, ma'rûf kelimesinin zıttı olan "bilinmeyen, sıkıntı veren, hoş görülmeyen" anlamındaki "münker" ismi verilmiştir.[6] Hz. Peygamber ile sahâbeden Harmele b. Abdullah arasında geçen diyalog bu tanımın haklılığını ortaya koymaktadır. İlmini artırmak üzere Allah Resûlü'ne gelerek, "Bana ne yapmamı emredersin?" diye soran Harmele'ye Resûlullah, *"Ma'rûfu yap ve münkerden sakın."* buyurmuştur. Muhtemelen daha açık bir emir bekleyen Harmele'nin sorusunu tekrarlaması üzerine Hz. Peygamber de cevabını yinelemiş[7] ve yaptığı fiiller hakkında insanların nasıl tepkiler verdiğine dikkat etmesini, onların tasvip ettiği şeyleri yapmaya devam ederek, hoş görmediklerinden kaçınmasını söylemiştir.[8]

Ma'rûf ve münker kelimelerine yüklenen bu geniş anlamlar doğrultusunda "iyiliği tavsiye/teşvik etme ve kötülükten sakındırma/uzaklaştırma" şeklinde tercüme edilen "emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" de çok geniş bir kapsamda düşünülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de dokuz defa tekrarlanan bu ifadenin herhangi bir söz veya fiille kayıtlanmaması bu fikri desteklemektedir. Dolayısıyla en genel anlamda, "Allah Teâlâ'nın rızasına ve insanların hayrına uygun olan her türlü şeyi teşvik edip, O'nun razı olmayacağı her türlü söz ve fiilden sakındırmak/uzaklaştırmak." olarak anlaşıldığında, insanlığa bir "uyarıcı" olarak gönderilen[9] Hz. Peygamber'in ashâbına söylediği bütün sözlerin, emir ve nehiylerin, tavsiye ve ikazların tamamını "emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Zira Allah Resûlü'ne, hangi ameli işlemesi gerektiği konusunda danışan Harmele, onun ısrarla ma'rûfu yapıp münkerden kaçınmayı tavsiye etmesi üzerine düşündüğünde, aslında bu ikisinin hiçbir şeyi dışarıda bırakmadığını, bir anlamda dinin tamamını kapsadığını fark etmiştir.[10]

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanlara hitaben, *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder/teşvik eder, kötülükten alıkoyar/uzaklaştırırsınız ve Allah'a inanırsınız..."* buyurmuş,[11] başka âyetlerde de iyiliği teşvik ederek kötülükten sakındırmayı müminlerin başlıca özellikleri

[2] LA32/2899 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXII, 2899.
[3] Talâk, 65/2; M2328 Müslim, Zekât, 52, D5109 Ebû Dâvûd Edeb, 107-108.
[4] A'râf, 7/199.
[5] RM9 Isfehânî, *Müfredât*, s. 999; LA32/2900 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXII, 2900.
[6] ZT14/290 Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XIV, 290
[7] EM222 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 87.
[8] BŞ11130 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 501
[9] Sâd, 38/65.
[10] EM222 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 87.
[11] Âl-i İmrân, 3/110.

arasında zikretmiştir.[12] İnananlara "iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırma" erdemini aşılamaya gayret eden Allah Resûlü de bu vasfın imanla olan sıkı ilişkisini vurgulamıştır. *"Bir kötülük gören kişi, eli ile değiştirmeye gücü yetiyorsa onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbi ile (o kötülüğe) tavır koysun (onu hoş görmesin). Ve bu da imanın asgarî gereğidir."*[13] buyurmuş, yapılan kötülükten rahatsızlık duymayan kişinin kalbinde ise zerre kadar imanın bulunmadığını ifade etmiştir.[14] Allah'a inanan bir mümin kötülüğe asla razı olmaz, bir kötülük gördüğünde onu gücü nispetinde ortadan kaldırmaya çalışır, önlemeye güç yetiremediği olaylar karşısında da gönlü huzursuz olur, hiçbir şey olmamış gibi rahat davranamaz. Zira Hz. Peygamber'in bildirdiği üzere, işlenen bir kötülüğü gördüğü hâlde engelleyemeyen ancak bu duruma kalben razı olmayan kişi orada bulunmamış gibi kabul edilir. Buna karşılık, kötü bir işin yapıldığından haberdar olup bundan memnuniyet duyan kişi ise, orada bulunanlar gibi sorumlu tutulacaktır.[15] Müminlerin bu bilinçle yaşamalarını isteyen Allah Resûlü, *"...İyiliği emredip/teşvik edip kötülükten sakındırmayan bizden değildir."* buyurmuş,[16] boş vakitlerinde yol kenarlarında oturup sohbet edenlere dahi buralarda oturdukları müddetçe iyiliği tavsiye edip kötülükten uzaklaştırma görevini yerine getirmelerini öğütlemiştir.[17] Müminin bu görevi yerine getirmesi ona sadaka sevabı kazandırır,[18] iyiliğe çağırdığı kimsenin bu çağrıya kulak vermesi hâlinde ise mükâfatı daha da artar. Zira Peygamberimizin ifadesiyle, *"Hayra vesile olan kişi onu yapmış gibidir."*[19]

Her fırsatta anne babaya,[20] komşulara,[21] bütün insanlara[22] hatta hayvanlara[23] ve bitkilere[24] kısacası bütün mahlûkâta iyi davranmayı tavsiye eden Peygamber Efendimiz, Allah Teâlâ'nın müminlere her işte iyiliği emrettiğini bildirmiştir.[25] Kötü olan her şeyden ashâbını sakındırırken, Allah Teâlâ nezdinde "iyi" olan her şeye karşı onları teşvik etmiştir. Bu terbiyeyle yetişen ashâb da bu konuda oldukça titiz davranmış, emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker ilkesini hayatlarına en güzel şekilde tatbik etmeye gayret etmişlerdir. Özellikle Resûlullah'ın vefatından sonra ondan aldıkları dinî bilgiyi muhafaza etmeye özen göstermişler, Kur'an ve sünnete aykırı olan her şeyi bid'at kabul ederek dışlamışlar, bunun topluma sirayet etmesine engel olmaya çalışmışlardır.[26] Hataları izale edip doğruları hâkim kılmak adına yöneticileri uyarmaktan, eleştirmekten çekinmemişlerdir.[27] Zira Allah Resûlü, haksızlık yapan bir yöneticiye doğruyu söylemenin ehemmiyetine vurgu yaparak, *"En üstün/iyi cihad, zalim yöneticinin karşı-*

[12] Tevbe, 9/71, 112.
[13] D1140 Ebû Dâvûd, Salât, 239-242; M177 Müslim, Îmân, 78.
[14] M179 Müslim, Îmân, 80.
[15] D4345 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; AVII/336 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, XI, 336.
[16] T1921 Tirmizî, Birr, 15; HM2329 İbn Hanbel, I, 257
[17] M5563 Müslim, Libâs, 114.
[18] M2329 Müslim, Zekât, 53
[19] T2670 Tirmizî, İlim, 14, HM23415 İbn Hanbel, V, 357.
[20] M254 Müslim, Îmân, 139.
[21] M176 Müslim, Îmân, 77.
[22] B10 Buhârî, Îmân, 4.
[23] B2363 Buhârî, Müsâkât, 9.
[24] MA9430 Abdürrezzâk, *Musannef*, V/220.
[25] M5055 Müslim, Sayd, 57; Nahl, 16/90.
[26] T244 Tirmizî, Salât, 66.
[27] BN7/192 İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 192.

sında hakkı dile getirmektir." buyurmuştur.[28] Sahâbeden Hişâm b. Hakîm gibi bazı kimseler, emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker görevini yerine getirmedeki hassasiyetleriyle tanınmışlardır. Öyle ki ashâbın önde gelenlerinden Hz. Ömer'e kötü bir fiilin işlendiği haber verildiğinde, "Ben ve Hişâm yaşadığı müddetçe böyle bir şey olamaz." dediği nakledilmiş ve bu güzide sahâbînin insanları iyi ve güzel olana teşvik etmek ve onlara nasihatte bulunmak için diyar diyar gezdiği bildirilmiştir.[29]

Toplum içerisinde iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırma görevini kimlerin üstleneceği, ne zaman ve ne şekilde yapacağı çok iyi bir şekilde belirlenmek durumundadır. Müslümanları iyiliğe teşvik edip kötülükten sakındırmayı tavsiye eden âyetlere bakıldığında bu hususun aslında bütün Müslümanlar için özel bir sosyal ve ahlâkî görev olduğu görülür.[30] Dolayısıyla, *"Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velîleridir. Onlar iyiliği emreder/teşvik edip, kötülükten alıkoyarlar/sakındırırlar."*[31] âyetinde açıkça ifade edildiği üzere, Müslüman olan herkesin bu görevi yerine getirmesi gerekir. Buna göre mümin bir kimse, şartların uygun olması hâlinde kötülüğü bizzat ortadan kaldırmakla yükümlüdür. Fiilen bunu yapmanın mümkün olmadığı durumlarda ise müminin, kötülük yaptığını gördüğü kişiyi sözlü olarak uyarması, bu yaptığının yanlış olduğunu bildirmesi beklenir. Tıpkı Resûlullah'ın vefatından sonra Emevî halifesi Mervân'a ikazda bulunan bir şahıs gibi. Bir bayram günü Mervân, minberi namaz kılınacak yere taşımış, hutbeyi de bayram namazından önce okumuştu. Bunun üzerine bir zât, Mervân'a Hz. Peygamber zamanında minberin namaz kılınan yere çıkarılmadığını, hutbenin de namazdan sonra okunduğunu hatırlatarak onu uyarmıştı.[32] Ne fiilî ne de sözlü müdahaleye gücü yetmeyen kişi ise en azından, işlenen kötülüğe kalben razı olmamalı ve hoşnutsuzluğunu tavırlarıyla ifade etmelidir.

İyiliği emreden/teşvik eden ve kötülükten meneden/sakındıran kişi, toplumda "iyi" olarak kabul edilen, çevresine "güven" veren, saygın bir insan olmalıdır. Toplum tarafından benimsenmeyen bir kişinin başkalarına etki edebilmesi mümkün değildir. Başkasına iyilikleri telkin edip kötülüklerden uzaklaşmasını öğütleyen kişi, öncelikle özeleştiri yapmalı, kendisinde bu söylediklerine muhalif bir özellik olup olmadığını gözden geçirmeli, başkalarından önce kendini düzeltmelidir. Nitekim nübüvvet öncesi dönemde üstün ahlâkıyla tanınan ve herkes tarafından "el-Emîn" diye anılan Allah Resûlü'nün bu hâli, İslâm'ın yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca inananlara Allah Teâlâ'nın emir ve nehiylerini açıkla-

[28] D4344 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17.
[29] TK30/194 Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXX, 194-195.
[30] Âl-i İmrân, 3/104; Hac, 22/41.
[31] Tevbe, 9/71
[32] D1140 Ebû Dâvûd, Salât, 239-242; İM1275 İbn Mâce, İkâmet, 155.

yan Resûlullah'ın, öğrettiği her şeyi öncelikle kendi hayatında uygulayarak bunları içselleştirmesi, âdeta Kur'an'ın canlı bir temsilî olması,[33] kendisine olan inancın ve samimiyetin artmasını sağlamıştır. Canlarından çok sevdikleri bu insana sonsuz güven duyan müminler onun söz, fiil ve takrirlerini adım adım takip etmişler, sünnetine sarılarak onu en güzel şekilde korumaya gayret etmişlerdir. Allah'ın Resûlü, inananlara da aynı tavır içinde olmalarını salık vermiş, kişinin kendisini olduğu kadar çevresindekileri de kötülük yapmaktan alıkoymasını sadaka olarak nitelendirmiştir.[34] Buna karşılık iyiliğe teşvik etme ve kötülükten sakındırma noktasında, söyledikleriyle muhalif bir yaşantı örneği sunan insanın kıyamet günündeki acıklı hâlini şu şekilde tasvir etmiştir: *"Kıyamet günü bir adam getirilip, cehenneme atılacaktır. Bağırsakları dışarı dökülen bu adam, eşeğin değirmen taşının etrafında döndüğü gibi cehennemde, bağırsaklarının etrafından dönecektir. Cehennemdekiler etrafına toplanıp, 'Sen iyiliği tavsiye edip, kötülüklerden insanları uzaklaştırmaz mıydın (bu ne hâl)?' diye soracaklardır. Bunun üzerine o adam, 'Evet. İyiliği emrederdim, ancak kendim yapmazdım; kötülüklerden insanları sakındırırdım, ancak onları kendim yapardım.'"*[35]

Yüce Rabbimiz iyiliği tavsiye edecek, kötülüğü önlemeye çalışacak kimsenin önce söylediklerini kendi hayatında yaşamasını istemiş, kendi hayatında uygulamadığı ve ileride de yapmayacağı şeyleri başkalarının yapmasını talep edenleri Kur'an'ın farklı âyet-i celîlelerinde kınamıştır: *"(Ey bilginler!) Sizler Kitab'ı (Tevrat'ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) hâlde insanlara iyiliği söyleyip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?"*[36] *"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir."*[37]

İyiliği tavsiye edip kötülükten uzaklaştırmaya çalışmada üslûp çok önemlidir. Bu görevi yerine getiren kişiler müjdeleyici ve kolaylaştırıcı olmalı, nefret ettirici ve zorlaştırıcı olmamalı,[38] insanları hikmetle ve güzel öğütle iyiliğe çağırmalı[39] ve onlara yumuşak, hoşgörülü ve merhametli davranmalıdır. Nitekim cahil bir bedevînin mescidin içinde idrarını yapması üzerine, ashâb hiddetlenerek ona doğru yürümüş, ancak Şefkat Peygamberi onlara, *"Onu bırakın, işini görsün. Sonra idrarının üzerine bir kova su döküp onu temizleyin, çünkü siz zorluk çıkarmak için değil kolaylık göstermek için gönderildiniz."* buyurmuştur.[40] Kur'ân-ı Kerîm'de Resûlullah'a hitaben, *"...Sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi..."* diyen Allah Teâlâ,[41] insanları iyiliğe davet etmede yumuşak huyluluğun önemini ifade etmiştir. Hz. Peygamber de İslâm dinini yaymak üzere

[33] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139.
[34] B6022 Buhârî Edeb, 33.
[35] M7483 Müslim, Zühd, 51.
[36] Bakara, 2/44.
[37] Saff, 61/2-3
[38] M4526 Müslim, Cihâd ve siyer, 7.
[39] Nahl, 16/125
[40] B220 Buhârî, Vudû', 58; T147 Tirmizî, Tahâret, 112.
[41] Âl-i İmrân, 3/159.

gönderdiği elçilere daima kolaylaştırıcı ve müjdeleyici olmalarını tavsiye etmiştir.[42] Zira dilimizde ifade edildiği üzere, "Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır." Aynı şekilde iyiliği emredip kötülükten sakındıracak kişi bıktırıcı olmamaya da dikkat etmeli, muhatabın uygun zamanını kollamalıdır. Nitekim güzide sahâbî Abdullah b. Mes'ûd, her perşembe günü halka öğüt veriyor, iyiliği tavsiye ediyor, kötülükten sakındırıyor, halka vaaz ve nasihatte bulunuyordu. Kendisini dinleyen birinin bu nasihatleri her gün dinlemek istediğini söylemesi üzerine o, şöyle cevap vermişti: "Size bıkkınlık vermek istemeyişim beni bundan alıkoyuyor. Resûlullah bize bıkkınlık vereceği endişesiyle öğüt verme konusunda nasıl bizim durumumuzu kolluyor idiyse, ben de sizin uygun zamanınızı gözetiyorum."[43]

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker görevini yerine getirmede herkesin bilgisi, gücü ve yetkisi nispetinde hareket etmekle yükümlü olduğu unutulmamalıdır. Kişi, yetkisini aşan konularda, olaylara bizzat müdahale etmek yerine daha yetkili bir mercie başvurarak sorumluluğunu yerine getirmiş olur. Nitekim iyiliği emredip kötülükleri izale etmesiyle meşhur Hişâm b. Hakîm, Şam bölgesinde cizye ödemeyen çiftçilere eziyet edildiğini gördüğünde bizzat müdahalede bulunmamış, durumu vali Umeyr b. Sa'd'a bildirerek onların serbest bırakılmalarını sağlamıştır.[44] Mervân'ı sözlü olarak uyaran zâtın üzerine düşeni yaptığını söyleyen Ebû Saîd el-Hudrî'nin bu kanaati de söz konusu şahsın içinde bulunduğu durumu fiilen düzeltmekle sorumlu olmadığını ifade etmektedir.[45] İnsanların yetkileri dışında hareket ederek kendi ictihadlarına göre iyi ya da kötü gördükleri davranışlar hususunda başkalarına yaptırım uygulamaları, bunu yaparken sorumluluklarını aşan bir tavır içine girmeleri, özellikle şiddete başvurmaları toplumu büyük bir karmaşaya sürükler. İslâm tarihinde asıl amacı "ıslah etmek" olan emir bi'l-ma'rûf adına, çeşitli fırkaların birbirleriyle şiddetli mücadelelere giriştiği ve sonuçta daha büyük fitnelere yol açmak suretiyle topluma zarar verdiği bilinen bir husustur.[46] Bu nedenle, *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği teşvik edip kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."*[47] âyetinde ifade edildiği üzere, İslâm dininde bu görevi üstlenen özel bir topluluğun olması öngörülmüştür. Bu amaçla İslâm tarihinde "hisbe" adı verilen bir teşkilat oluşturulmuştur. Kamu hukukuna dair meselelerle ilgilenen bu kurum emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkeri yerine getirmede birtakım özel yetkilerle donatılmış, yetkisini aşan durumlarda ise olayları mahkemeye havale etmiştir.[48]

[42] M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6.
[43] B70 Buhârî, İlim, 12.
[44] M6657 Müslim, Birr, 117; M6659 Müslim, Birr, 118.
[45] D1140 Ebû Dâvûd, Salât, 239-242.
[46] "Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker", *DİA*, XI, 139-140.
[47] Âl-i İmrân, 3/104.
[48] "Hisbe", *DİA*, XVIII, 133-134.

Her kötülük kalpte bir kara nokta oluşturur. Eğer bir insan yaptığı kötülüğü anlar, pişman olur, tevbe ederse kalbindeki kara nokta gider. Ama bunun farkına varmaz, işlediği kötülüklere devam eder, pişmanlık duymazsa kalpteki kara lekeler çoğalır ve zamanla kalbi istila eder. Artık o kalbin sahibi boğazına kadar günah bataklığına batmış, hem dünyasını hem de âhiretini karartmıştır. İşte toplum da böyledir. İşlenen bir kötülük uygun bir şekilde önlenirse toplumda meydana getireceği tahribat en az zararla atlatılmış olur. Aksi takdirde durgun suya atılan taşın meydana getirdiği dalgalanmalar gibi o kötülük aileden mahalleye, mahalleden beldeye, beldeden bölgeye ve nihayetinde tüm ülkeye yayılır. Ondan, masum olan olmayan, suçlu olan olmayan herkes zarar görür. Allah Resûlü bunu bir gemide yaşayan iki grup insana benzetir. Kura sonucu bu iki gruptan biri geminin alt katına, diğeri ise üst kata yerleştirilmiştir. Alt kattakiler su ihtiyaçlarını gidermek için üst kata çıkmak zorunda kaldıklarından geminin alt tarafına bir delik açmaya karar verirler. Böylece üst kattakileri rahatsız etmeden ihtiyaçlarını giderebileceklerini düşünürler. Resûlullah der ki, *"Eğer üsttekiler, alttakileri, yapacakları bu işten vazgeçirmezlerse hepsi birden helâk olur. Fakat onlara engel olurlarsa hepsi birden kurtulur."*[49]

Aynı şekilde toplumda bilgi ve yetki bakımından üstün olanlar diğer insanların hatalarını düzeltme gayretinde olmazsa giderek bozulan çevrede kendilerinin de felâkete uğraması kaçınılmazdır. Nitekim Yüce Allah, kendi sınırlarını ihlâl ettikleri için gazabını hak eden İsrâiloğulları hakkında, *"Din adamları ve âlimleri onları, günah olan sözleri söylemekten ve haram yemekten menetselerdi ya!"*[50] buyurmakta, *"Öyle bir azaptan sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz."*[51] diyerek Müslümanları da bu konuda uyarmaktadır. Allah Resûlü de *"Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki ya iyiliği teşvik edip kötülükten sakındırırsınız/uzaklaştırırsınız ya da Allah size bir ceza gönderir de O'na dua edersiniz ama O, duanıza karşılık vermez."*[52] buyurarak iyiliği tavsiye etme gayreti ve kötülüğü önleme bilincinden yoksun olan insanların dualarının bile Allah katında makbul olmayacağını haber vermiştir.[53] Bu görevin, herkesin kendi yaptığından sorumlu olduğunu,[54] bireylerin herkesten önce kendilerini düzeltmeleri gerektiğini bildiren[55] âyetlerle çeliştiği düşünülmemelidir. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatından sonra bazı kimseler, *"Siz kendinize bakınız, siz hidayet yolunda olduğunuzda sapıtan size zarar veremez."*[56] âyetini herkesin kendinden sorumlu olduğu, dolayısıyla emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkerin terk edilmesi gerektiği şek-

49 B2493 Buhârî, Şirket, 6
50 Mâide, 5/63.
51 Enfâl, 8/25.
52 T2169 Tirmizî, Fiten, 9.
53 İM4004 İbn Mâce, Fiten, 20
54 En'âm, 6/164.
55 Bakara, 2/44.
56 Mâide, 5/105.

linde yorumlamışlardı. Böyle bir anlayışın İslâm'la bağdaşmadığını çok iyi bilen Hz. Ebû Bekir, "Ey insanlar! Siz bu âyeti yanlış anlıyorsunuz." diyerek duruma müdahale etmiştir.[57] Cerîr b. Abdullah'ın Resûlullah'tan naklettiği şu hadis konuya açıklık getirmiştir: *"Aralarında günahlar işlenip durduğu hâlde bu günahları işleyenlerden daha güçlü ve onları engellemeye muktedir iken bunu yapmayan topluluğun hepsine birden Allah azap verir."*[58]

İslâmiyet hak, adalet, iyilik duygularıyla inşa ettiği mümin gönülleri, her ne olursa olsun haktan yana olmak idealiyle olgunlaştırdığı ruhları, günlük hayatın içerisinde cereyan eden her türlü hadiseye karşı hak duygusuyla bakma, haktan yana tavır alma, iyilikleri yayma, kötülüklerden sakındırma sorumluluğuna çağırmaktadır. Bunun içindir ki Allah Resûlü, yaşadığı toplumun haksızlık üzerine kurulu düzenine tahammül edememiş, iyilik adına her ne varsa bizzat yaşamış ve yaşadığı topluma anlatmış, içinde bulunduğu bütün kötülüklerden de toplumunu kurtarmaya çalışmıştır.

Günümüz Müslümanları da yaşadıkları topluma ve sosyal problemlere karşı kayıtsız kalmamalı, "Adam, aldırma da geç git!" dememelidir. Çünkü Müslüman, "komşusu açken tok yatamayacak"[59] kadar çevresine duyarlı olmayı telkin eden, dünyanın her hangi bir köşesinde bir Müslüman'ın çektiği sıkıntıyı her hangi bir organındaki sancı kadar yakından hissetmeyi[60] öğütleyen bir dinin temsilcisidir. Dolayısıyla bulunduğu mevki, sahip olduğu imkânlar, bilgi ve becerisi, kendisine tanınan yetkiler nispetinde mutlaka çevresindekilere iyiliği tavsiye etmekle ve gördüğü kötülükleri engellemekle yükümlüdür. Bir yazar bir fiilin kötülüğü hakkında kalemini konuşturarak, bir bilim adamı da yapılan kötülüğün zararlarını ortaya koyarak halkı aydınlatabilir. Kendi kendini denetleyen, düzelten ve yenileyen, diri bir toplum olabilmek, ancak herkesin bu bilinçle, üzerine düşeni en güzel şekilde yapmasıyla mümkündür. Kendi kendisine yeten, birbirine kenetlenmiş, güçlü bir toplumun iç karışıklıklardan korunmakla kalmayıp, dış müdahalelere de geçit vermeyeceği aşikârdır.

İyiliği yayma ve kötülüğü önleme gayreti, gücü nispetinde her müminin bigâne kalamayacağı bir görev ise de öncelikle yetkisi ve bilgisi olan kimselerin sırtında ağır bir sorumluluktur. İnanan insan kendisini böyle bir vazifeden azade görürse bilmelidir ki üzerinde yaşadığı geminin batması hâlinde kendisi de boğulmaktan kurtulamayacaktır. Herkes bilgisi, becerisi, kabiliyeti nispetinde bu dinî vecibeye gönül vermeli, elini taşın altına koymalıdır.

[57] AV11/328 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*. XI, 328.
[58] HM19466 İbn Hanbel, IV, 366.
[59] MŞ30350 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Îmân ve rü'yâ, 6.
[60] M6586 Müslim, Birr, 66.

CİHAD
ALLAH YOLUNDA MÜCADELE

عَنْ عَمْرِو بْنِ مَالِكٍ الْجَنْبِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي فَضَالَةُ بْنُ عُبَيْدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ:
"...الْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ..."

Amr b. Mâlik el-Cenbî diyor ki,
"Fedâle b. Ubeyd bana Resûlullah'ın (sav) Veda Haccı'nda şöyle buyurduğunu nakletti:
'...Mücahid, Allah'a itaat yolunda nefsi ile cihad edendir...'"
(HM24458 İbn Hanbel, VI, 22)

عَنْ أنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"جَاهِدُوا بِأَيْدِيكُمْ وَأَلْسِنَتِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَفْضَلُ الْجِهَادِ، كَلِمَةُ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ."

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"مَنْ جَهَّزَ غَازِيًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَدْ غَزَا، وَمَنْ خَلَفَهُ فِي أَهْلِهِ بِخَيْرٍ فَقَدْ غَزَا."

عَنْ أَبِي ذَرٍّ ﷺ قَالَ: سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ :
أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَجِهَادٌ فِي سَبِيلِهِ."

Enes (b. Mâlik)'in rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ellerinizle, dillerinizle ve mallarınızla cihad edin."*

(N3194 Nesâî, Cihâd, 48)

Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"En değerli cihad, zalim yöneticinin karşısında hakkı dile getirmektir."*

(İM4011 İbn Mâce, Fiten, 20; D4344 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17)

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim Allah yolunda savaşacak bir askeri (savaş için) donatırsa kendisi de savaşmış gibi olur. Kim de Allah yolunda savaşa çıkan gazinin arkasından ailesine iyi bir şekilde göz kulak olursa o da savaşmış gibi olur."*

(M4902 Müslim, İmâre, 135; B2843 Buhârî, Cihâd, 38)

Ebû Zer (ra) anlatıyor: "Hz. Peygamber'e (sav), 'Hangi amel daha faziletlidir?' diye sordum. *'Allah'a inanmak ve O'nun yolunda cihad etmek.'* buyurdu."

(B2518 Buhârî, Itk, 2)

Peygamberliğinin Mekke döneminde Hz. Nebî kendisine inananlarla birlikte birçok sıkıntıyla karşılaşmıştı. Müminlerin bir kısmı çektikleri sıkıntılar yüzünden Habeşistan'a hicret etmek durumunda kalmıştı.[1] Fakat bütün güçlüklere rağmen insanların Hz. Peygamber'in davetine olan ilgisi günden güne artmış, İslâm dini, kendisine Mekke dışından da taraftar bulmaya başlamıştı. Medine'den on iki kişilik bir grup, hacıların şeytan taşladıkları bölgedeki Akabe Boğazı'nda Hz. Peygamber'le görüşmüş,[2] bir sonraki yıl ise yetmişten fazla Medineli Hz. Peygamber'e biat ederek ona bağlılıklarını bildirmişlerdi.[3] Ancak inananların sayısının artmasına rağmen Mekke'deki bu zulüm ortamı şiddetini artırarak devam ediyordu.

"Seni hak ile gönderene yemin olsun ki, eğer istersen biz yarın Minâ halkına saldırıp hepsini kılıçtan geçiririz!"

Bunu öneren Abbâs b. Ubâde idi. İlk Akabe Biati'ne katılan on iki kişiden birisi olan Abbâs b. Ubâde bir daha Medine'ye geri dönmeyerek Hz. Peygamber ile birlikte Mekke'de kalmaya başlamış ve daha sonra Mekke'den Medine'ye hicret ederek hem ensardan hem de muhacirlerden bir sahâbî olma şerefine ulaşmıştı.[4] İkinci Akabe Biati'nde Medineliler Hz. Peygamber'i her şart altında koruyacaklarına dair söz vermiş ve bundan rahatsızlık duyan Mekkeli müşriklerin muhtemel saldırısı karşısında ensar adına Abbâs b. Ubâde Sevgili Nebî'ye böyle destek vermişti. Fakat Hz. Peygamber, Abbâs b. Ubâde'nin fiilî cihad teklifine, *"Ben (henüz) bununla emrolunmadım."* buyurarak olumsuz yanıt vermişti.[5] Medineli Müslümanlar Hz. Peygamber'i ve inananları koruma ve onlarla birlikte yaşama arzusunu dile getirip Hz. Peygamber'e bir başka teklif daha yapmış ve kendileri ile birlikte Medine'ye hicret etmesini istemişlerdi. Güç kullanarak yapılacak fiilî cihada izin vermeyen Sevgili Peygamberimiz, Medinelilerin hicret teklifini kabul etmiş, müminlerle birlikte Medine'ye göçmüştü.

Baskı, şiddet, işkence ve abluka altında yaşanan bunca yılda inen birçok Kur'an âyeti, Hz. Peygamber'e daima sabretmeyi, müşriklerden yüz çevirmeyi tavsiye ve telkin etmişti.[6] Bundan dolayı Hz. Peygamber ve çevresindeki mazlum sahâbîler, sabır ve direnişle hayatta var olabilme mücadelesini kazanmanın gayreti içerisinde olmuşlardı. Zulme uğradıkları

[1] İS247 İbn İshâk, Sîret, s. 247-251.
[2] B18 Buhârî, Îmân, 11; HS2/279 İbn Hişâm, Sîret II, 279.
[3] HS2/290 İbn Hişâm, Sîret II, 290
[4] HI3/630 İbn Hacer, İsâbe, III, 630.
[5] HM15891 İbn Hanbel, III, 461.
[6] En'âm, 6/33-35; Mü'min, 40/55; Zâriyât, 51/52-54

hâlde sabır ve sebat ile dilleri döndüğünce inançlarını anlatıp kendilerini ifade etmeye çalışan Müslümanlar hicret ile birlikte Medine'de kendilerine ait bir yerleşim merkezine ve Hz. Peygamber'in lideri olduğu bir şehir devleti yönetimine kavuşmuşlardı. Ancak hicretin ilk yıllarında inançlarını özgürce yaşayabilmeleri için kendilerine hücum edenlere karşı cihad etmekle emrolunmuşlardı: *"Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın gücü onlara yardım etmeğe yeter."*[7]

Bu emir, cihadın toplumsal bir yükümlülük olduğunu en açık bir şekilde ortaya koymuş ve müminler için gerektiğinde savunma savaşı yaparak dinlerini ve toplumsal yapılarını koruma yolunu açmıştı. Savaş, cihadın etkili bir şekli idi. Fakat bununla birlikte cihad sadece silahlı mücadeleden ibaret de değildi. Kişinin, Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yaşamak için çaba sarf etmesi, elinden gelen tüm imkânlarını seferber etmesi, tevhid inancını tüm dünyaya duyurması, insanlarla Allah arasındaki her türlü engeli kaldırmak için çalışması, iyiliği emredip kötülükten sakındırması... Bunların her biri Allah yolunda yapılan bir tür cihad idi.

Aslında cihad, İslâm'ın indiği topluma yabancı bir sözcük değildi. Araplar düşmana karşı söz ve eylem ile gücü yettiği oranda mücadele etmeyi ifade için bu sözcüğü kullanıyorlardı.[8] Ancak bu mücadele kabilenin çıkarları veya kişisel çıkarlar için ve çoğu kez, öfkeyle, ölçüsüz güç kullanılarak yapılırdı. Fakat İslâm, cihad sözcüğüne yeni bir anlam yüklemiş ve kişisel çıkarları bir kenarda tutarak Allah rızasını ön plana almış, böylece cihada mânevî bir anlam, ruh ve ideal katmıştı. Buna göre gerçek anlamda cihad Allah'ın rızasını kazanmak[9] ve Allah'ın hak mesajını üstün tutmak amacıyla yapılırdı.[10] Bu ise bazen mal bazen el bazen dil[11] ve gerektiğinde can ile[12] Allah yolunda mücadele etmek anlamına geliyordu. Bu mücadele öncelikle insanın kendi nefsi ile olan cihadı ile başlıyordu. Çünkü Yüce Rabbimiz, *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun..."* buyuruyordu.[13]

Müslüman'ın nefsi ile olan cihadı, dinî konulardaki cehaletin giderilmesi ile başlar. Kişinin İslâm'ı en güzel şekilde öğrenip hayatını ona göre tanzim etmesi cihadın bireysel boyutunu teşkil etmektedir. Fakat dinin emir ve yasaklarının öğrenilmesinin yanında bunların uygulanmasında insanın karşılaşacağı birtakım zorluklar da vardır. Bunların başında ise insanı kötülüğe sevk eden nefis[14] vardır. Bunun için Peygamber Efendimiz,

[7] Hac, 22/39; N3087 Nesâî, Cihâd, 1; T3172 Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 22.
[8] LA9/710 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, 710.
[9] D2515 Ebû Dâvûd, Cihâd 24; N3190 Nesâî, Cihâd, 46.
[10] B123 Buhârî, İlm, 45; M4919 Müslim, İmâre, 149.
[11] N3098 Nesâî, Cihâd, 1.
[12] D1449 Ebû Dâvûd, Vitr, 12; D2504 Ebû Dâvûd, Cihâd, 17.
[13] Tahrîm, 66/6.
[14] Yûsuf, 12/53.

"*...Mücahid, Allah'a itaat yolunda nefsi ile cihad edendir...*"[15] buyurarak nefsin arzuları ile baş etmenin zorluğuna işaret etmiştir. Dünyanın, insanı aldatan her türlü meşgalesini bir kenara bırakıp Allah'ın rızasına uygun bir hayat yaşayabilmek gerçekten de kolay bir iş değildir. İşte kişi, kendi nefsi ile olan cihadında başarılı olabilirse, o zaman İslâm düşmanlarına karşı olan cihadında da zafer elde edebilir.

İnsanın nefsine karşı yürüttüğü cihadın yanında bir de toplumsal cihaddan söz edilebilir. Bu cihad, İslâm'ın, en yakından başlanılarak[16] topluma anlatılması, tebliğ ve irşad ile yerine getirilir. Tıpkı Hz. Peygamber'in peygamberliği boyunca, Yüce Rabbimizin, "*(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...*"[17] ve "*O hâlde kâfirlere boyun eğme ve bununla (Kur'an ile) onlara karşı olanca gücünle büyük bir cihad et!*"[18] emirleri gereği İslâm'ı en güzel şekilde anlattığı gibi... Hz. Peygamber'den sonra da aynı azim ve kararlılık ile tebliğ ve irşad faaliyetlerini sürdürmek her Müslüman'ın görevidir. Cihadın bu şekli, kişinin öncelikle sorumlu olduğu ailesinin eğitimini hakkıyla yerine getirmesi ile başlar. Her mümin, ailesinin güzel bir şekilde eğitilmesini sağlarsa toplumun cehaleti de büyük oranda ortadan kalkmış olur. İşte bu, insanın ailesini hem dünyada, hem de âhirette korumaya yönelik yaptığı cihaddır.

Peygamber Efendimizin, "*Ellerinizle, dillerinizle ve mallarınızla cihad edin.*"[19] hadisi, gerektiğinde dilin de, malın da cihad için kullanılabileceğini ifade etmektedir. Peygamberimizin ifade ettiği dil ile cihad çeşitli şekillerde olabilir. Nitekim şiir okumanın çok önemli olduğu bir dönemde Peygamberimizin Hassân b. Sâbit, Abdullah b. Revâha ve Kâ'b b. Mâlik gibi şairleri, şiirlerini Allah yolunda cihad için bir vasıta olarak kullanmıştır.[20]

Allah Resûlü, Hassân b. Sâbit'i, "*Onları (şiirinle) hicvet, Cebrail seninle birliktedir.*" diyerek teşvik etmiştir.[21] Yine, "*Şairlere ancak azgınlar uyar.*"[22] âyeti inince Kâ'b b. Mâlik, Peygamber Efendimize (sav) gelerek, "Allah Teâlâ şiir hakkında bildiğin âyeti indirmiştir, sen bu konuda ne dersin?" diye sormuş, bu soruya Hz. Peygamber, "*Hiç şüphesiz mümin (hem) kılıcı, (hem de) dili ile cihad eder.*"[23] karşılığını vererek dil ile cihadın önemine dikkat çekmiştir. Aynı şekilde o, "*En değerli cihad, zalim yöneticinin karşısında doğruyu dile getirmektir.*"[24] buyurmuştur.

İslâm'ın anlatılmasının söz ile olan şeklinden daha etkili bir şekli daha vardır ki o da, İslâm'ın hâl ile anlatılmasıdır. Müslüman'ın her hâlinin İslâm'a uygun olması, bir nevi İslâm'ın canlı bir numunesi olması... Her

[15] HM24458 İbn Hanbel, VI, 22; T1621 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 2.
[16] Tahrîm, 66/6.
[17] Nahl, 16/125.
[18] Furkân, 25/52.
[19] N3194 Nesâî, Cihâd, 48
[20] İBS620 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 620.
[21] B3213 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6; M6387 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 153.
[22] Şuarâ, 26/224.
[23] HM15877 İbn Hanbel, III. 456.
[24] İM4011 İbn Mâce, Fiten, 20; D4344 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17

hâliyle İslâmî bir yaşantıya sahip olan mümin, Müslümanlara atfedilen yanlış imajın ortadan kalkmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Hz. Peygamber'in ifade ettiği gibi cihadın bir şekli de mal ile yapılan cihaddır. Bu bağlamda, yeri geldiğinde bir mücahide teçhizat sağlamak ya da bir askerin geride bıraktığı ailesine göz kulak olmak da cihad kapsamında ele alınmıştır. Nitekim Peygamber Efendimiz, *"Her kim Allah yolunda savaşacak bir askeri (savaş için) donatırsa kendisi de savaşmış gibi olur. Kim de Allah yolunda savaşa çıkan gazinin arkasından ailesine iyi bir şekilde göz kulak olursa o da savaşmış gibi olur."*[25] buyurmuştur. Yine, Allah yolunda harcanan mala verilecek mükâfatı, *"Allah yolunda malından çifter çifter harcayan bir Müslüman'ı mutlaka cennet bekçileri cennete girmeye davet edecektir."*[26] sözleri ile ifade eden Peygamberimiz, yularlı bir deve ile kendisine gelerek, "Bu, Allah yoluna feda olsun!" diyen bir sahâbîye, *"Buna karşılık âhirette hepsi yularlı yedi yüz deve senin olacaktır."* buyurmuştur.[27]

Cihadın diğer bir şekli ise savaştır. Miletin inancı, varlığı, vatanı, bekası ve hürriyeti için yapılan silahlı mücadeledir. Düşman işgaline uğrayan vatan ve millet varlığının kurtuluşu için yapılan Milli Mücadele ve Kurtuluş Savaşı gibi. Cihadın bu boyutu, her asırda olduğu gibi asrımızda da barışın sağlanabilmesi, dinin, vatanın, nesillerin korunabilmesi, herkesin dinini özgürce yaşayabilmesi için son çaredir. Fakat savaş sadece silahlı mücadeleyi içeren sıcak savaştan ibaret de değildir. Politik, teknolojik, ekonomik ve psikolojik savaş gibi soğuk savaş yöntemleri de bulunmaktadır. Bunlardan, özellikle medya vasıtasıyla yürütülen psikolojik savaş bu savaş türlerinin her birinin tamamlayıcısı ve belki de en etkilisidir. Müslümanların, bu savaş yöntemlerinin hepsi hakkında uzmanlaşması cihadın çağımızda gerektiği gibi yerine getirilmesi açısından son derece önemlidir. Özellikle İslâm karşıtlarının, korkutma, iç karışıklık çıkarma, Müslümanları âciz, tembel ve miskin olduklarına inandırma, yalan ve uydurma haberlerle İslâm'ı yanlış tanıtma gibi psikolojik savaş yöntemleri ile sindirme politikaları karşısında Müslümanların bilinçli olması gerekmektedir.

Müslümanların ordusuyla ve caydırıcı bir güç olan silahlı kuvvetleriyle her an savaşa hazır olması, İslâm'a ve Müslümanlara karşı tehdit oluşturan unsurları caydırmaya yönelik bir tedbirdir. Yüce Rabbimiz bu hususu, Hz. Peygamber dönemindeki askerî güç ve imkânları hatırlatarak şöyle ifade etmektedir: *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka*

[25] M4902 Müslim, İmâre 135, B2843 Buhârî, Cihâd, 38.
[26] DM2433 Dârimî, Cihâd 13, HM21065 İbn Hanbel, V, 152.
[27] M4897 Müslim, İmâre, 132.

sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez."[28] Yüce Rabbimizin bizlere savaşa hazırlık yapmamız konusundaki bu emrindeki "savaş atları hazırlama" ifadesi sembolik bir ifadedir. Çağımızdaki karşılığının ise her türlü savaş stratejisi, sıcak savaş için düşmana karşı caydırıcılık özelliği taşıyan gerekli modern silahların yanında soğuk savaş için kullanılan internet, televizyon, radyo gibi basın yayın araçları, çeşitli okullar, üniversiteler gibi araçlar olduğu düşünülebilir.

Peygamber Efendimiz, böylece çeşitli şekillerde yapılabilecek olan cihadı, İslâm'ın yaşayabilmesi ve yayılabilmesi için çok önemli görmüştür. Nitekim Ebû Zerr'in kendisine yönelttiği, "Hangi amel daha faziletlidir?" şeklindeki soruya, *"Allah'a inanmak ve O'nun yolunda cihad etmek."* buyurmuştur.[29] Cihada o kadar önem vermiştir ki kendisine biat etmek için gelenlere bağlılık yemini kapsamında yapmaları gereken vazifeler arasında cihadı da saymıştır. Rebîa kabilesine mensup bir muhacir olan Beşîr b. Hassâsiye[30] de bağlılığını sunmak üzere Hz. Peygamber'e gelenlerdendi. Sevgili Nebî ona Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılıp zekât vermek, hac ibadetini yerine getirmek, Ramazan ayında oruç tutmak ve Allah yolunda cihad etmek koşulu ile kendisinden biat alacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Beşîr b. Hassâsiye, "Ey Allah'ın Elçisi! Bunlardan ikisine vallahi gücüm yetmez: Cihada ve zekâta. Çünkü savaşta sırtını dönüp kaçanın Allah'ın gazabına uğrayacağını söylüyorlar. Ben ise savaş meydanında hazır bulunursam içimi bir korku kaplar ve nefsim ölmeyi istemez. Sadakaya gelince, vallahi benim malım, küçük bir koyun sürüsü ve on deveden ibarettir. Bunlar da ailemin geçim kaynağı ve bineğidir." karşılığını verir. Bunun üzerine Hz. Resûl onun elini tutup sallayarak, *"Cihad yok, zekât yok... O hâlde cennete nasıl gireceksin?"* buyurur. Hz. Peygamber'in bu kararlılığını gören İbnü'l-Hassâsiye, "Ey Allah'ın Resûlü! Sana biat ediyorum." der ve Allah Resûlü'nün saydığı bütün şartlar üzerine biat eder.[31]

Hz. Peygamber cihada o kadar önem vermiştir ki cihaddan kaçınmayı mümin olmakla bağdaştırmamış ve *"Allah yolunda savaşmadan yahut da bunu (en azından) gönlünden geçirmeden ölen kimse bir çeşit münafıklık üzere ölür."*[32] buyurarak böyle bir kimsede münafıklık alâmetleri gördüğünü bildirmiştir. Çünkü cihaddan kaçmak milletin inancı, istiklâli ve bekası için mücadelede memleket evlâtlarını yalnız bırakmak mânâsı taşır.

[28] Enfâl, 8/60.
[29] B2518 Buhârî, Itk, 2
[30] EU I/396 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 396.
[31] HM22298 İbn Hanbel, V. 224.
[32] M4931 Müslim, İmâre, 158.

"Sabah ya da akşam, Allah yolunda (yapılacak) bir sefer, dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır."[33] buyuran Sevgili Nebî bulunduğu her ortamda ve bulduğu her fırsatta cihadın faziletinden bahsediyor ve *"...Ümmetime sıkıntı vermeyecek olsaydım, cihada çıkan hiçbir askerî birliğin arkasında oturup kalmazdım. Allah yolunda öldürülüp diriltilmeyi, ondan sonra öldürülüp diriltilmeyi, ondan sonra öldürülmeyi ne kadar isterdim!"*[34] ya da *"Allah, yalnızca kendi yolunda cihad etmek ve O'nun sözlerini (Kur'an'ı) doğrulamak üzere cihada çıkan kimseyi cennete sokmaya veya çıktığı evine sevap ve ganimet ile döndürmeye kefil olmuştur."*[35] gibi ifadelerle ile cihadın önemine vurgu yapıyordu. Allah yolunda mücadeleyi gündeminden çıkaranları, *"Allah yolunda (cihada dair) bir iz taşımadığı hâlde ölen kimse kıyamet günü kendisinde bir eksiklik bulunarak Allah'ın huzuruna çıkar."* diyerek uyarıyor[36] ve bir özrü yokken[37] dünyaya dalıp cihadı terk edenlerin bu durumdan vazgeçmedikleri sürece bir gün mutlaka aşağılanmayla karşı karşıya kalacaklarının altını çiziyordu.[38]

O zamanlar daha küçük bir çocuk olan Nu'mân b. Beşîr,[39] bir cuma günü minberin yanı başında Hz. Peygamber'i beklerken bu tarz bir konuşmaya tanık olmuştu. Bir adam, "Müslüman olduktan sonra hacılara su verme dışında hiçbir iş yapmamış olsam aldırış etmem." derken diğeri, "Ben de Müslüman olduktan sonra, Mescid-i Harâm'ı onarmak dışında hiçbir iş yapmamış olsam aldırış etmem." karşılığını vermişti. Zira sikâye ve imâre diye isimlendirilen bu görevleri üstlenmek o dönemde kişilere çok büyük şeref ve saygınlık kazandırmaktaydı Bu iki şahsın konuşmasını dinleyen bir başkası, "Allah yolunda cihad etmek sizin söylediklerinizden daha faziletlidir." diyerek tartışmaya katılmıştı. Orada bulunan Hz. Ömer, "Resûlullah'ın (sav) minberinin yanında sesinizi yükseltmeyin. Bugün cuma. Cuma namazını kıldıktan sonra (Hz. Peygamber'in) huzuruna girer, ihtilâfa düştüğünüz şey hakkında kendisine danışırım." diyerek bu tartışmaya engel olmuştu. Bu olay üzerine şu âyet-i kerime nâzil oldu: *"Hacca gelenlere su vermeyi ve Mescid-i Harâm'ı onarmayı, Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihad eden kimse ile bir mi tutuyorsunuz? Onlar asla birbirine denk olmazlar. Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."*[40] Bir başka defa Ebû Hüreyre'nin bulunduğu bir ortamda Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Elçisi, amellerin hangisi daha faziletlidir?" diye soran bir kişiye Hz. Nebî sırasıyla, *"Allah'a inanmak, O'nun yolunda cihad etmek ve Allah katında makbul olan hac."* şeklinde cevap vermişti.[41]

[33] M4873 Müslim, İmâre, 112; B2792 Buhârî, Cihâd, 5.
[34] B36 Buhârî, Îmân, 26.
[35] B7457 Buhârî, Tevhîd, 28
[36] İM2763 İbn Mâce, Cihâd, 5.
[37] M4911 Müslim, İmâre, 141.
[38] D3462 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 54.
[39] İBS723 İbn Abdülber, İstîâb, s, 723-724.
[40] Tevbe, 9/19; M4871 Müslim, İmâre, 111.
[41] M248 Müslim, Îmân, 135; B1519 Buhârî, Hac, 4.

Bir Peygamber olarak Hz. Nebî sadece dostlarını cihad için yüreklendirmiyor bizzat kendisi cihad için yola çıkan orduya komutanlık ediyordu. Onu Bedir'de ordusunun başında ve onların zaferi için dua ederken,[42] Uhud'da ümmetini yüreklendirmek üzere yanı başında düşmana ok atan Sa'd b. Ebû Vakkâs'a, *"At! Anam babam sana feda olsun!"* derken[43] görüyoruz. Huneyn gününde, Hevâzin kabilesinin okçularının ok yağdırdığı esnada Nebî (sav) cesaretle ortaya çıkıp, *"Ben Peygamber'im, bu yalan değil. Ben Abdulmüttalib oğluyum!"* diye hak davasını dost düşman herkese karşı bütün yürekliliği ile haykırıyordu.[44]

Cihadda göz önünde bulundurulması gereken en önemli husus, cihadın Allah rızası için yapılması gerektiğidir. Nitekim Ebû Ümâme el-Bâhilî isimli sahâbînin bulunduğu bir mecliste adamın biri Sevgili Peygamberimizin huzuruna gelerek, "Hem sevap hem de şöhret için savaşan bir adam hakkındaki görüşün nedir? Bu adam ne kazanır?" diye sorunca Hz. Peygamber, *"Hiçbir şey kazanamaz."* cevabını vermişti. Ancak adam ısrarla sorusunu üç defa tekrarlamış bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Hiç şüphe yok ki Allah ancak samimi bir şekilde ve kendi rızasını kazanma niyeti ile yapılan ameli kabul eder."* buyurarak karşılık vermişti.[45] Yine başka bir sefer Efendimize, "Ey Allah'ın Resûlü, bir adam ganimet için savaşıyor, bir başkası meşhur olmak için savaşıyor, bir diğeri ise gösteriş için savaşıyor. Allah yolunda savaşan kimdir?" diye sorulmuş, Peygamber Efendimiz, *"Kelime-i tevhidi en yüce kılmak için savaşan kimse Allah yolundadır."* cevabını vermişti.[46]

Hz. Peygamber'in başarılı komutanlarından Amr b. Âs'ın oğlu olan Abdullah b. Amr, "Ey Allah'ın Elçisi, bana cihadı ve gazâyı anlat..." diyerek cihadı en iyi şekilde kavrama arzusunu dile getirmişti. Nebî (sav), *"Ey Abdullah b. Amr! Eğer sen sabrederek ve sevabını sadece Allah'tan bekleyerek savaşırsan, Allah da seni sabreden ve yaptığı mücadelenin karşılığını sadece Allah'tan bekleyen bir kişi olarak diriltir. Eğer gösteriş ya da övünmek için savaşırsan, Allah seni gösteriş yapan ve övünen bir kişi olarak diriltir. Yâ Abdullah b. Amr! Sen hangi hâl üzere savaşırsan Allah da seni o hâl üzere diriltir."* buyurmuştur.[47]

Cihad haksız bir saldırı ve yok etme mücadelesi değil, aksine savunma, Müslüman'ın vatanında kimliği ve kişiliği ile var olma ve kendi istiklâl ve bağımsızlığını koruma yanında zulme ve zalime karşı milletinin hukukunu savunma çabasıdır. Hakkı tutup kaldırmak ve yeryüzünde hakkın ve adaletin hâkim olmasını sağlamaya çalışmaktır. Zulme ve zalime karşı hakkı savunmak bazen kalemle bazen kelâmla olur. An gelir mümin eliy-

[42] B3953 Buhârî, Megâzî, 4
[43] M6237 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 42; B4055 Buhârî Megâzî, 18.
[44] B2874 Buhârî, Cihâd, 61, M4615 Müslim, Cihâd ve siyer, 78.
[45] N3142 Nesâî, Cihâd, 24.
[46] M4919 Müslim, İmâre, 149.
[47] D2519 Ebû Dâvûd, Cihâd, 24.

le gün olur malıyla Allah yolunda, kelime-i Hak için mücadele eder. Bu uğurda gerektiğinde canını ortaya koymak ise mücadelenin en üst seviyesidir. Ancak cihad yapmak eline silahı alıp körü körüne düşman üzerine yürümek de değildir. Bilinçsizce yapılan bireysel şiddet uygulamaları asla cihad değildir. Son yıllarda görülen ve Müslümanlara mal edilen şiddet olaylarını, İslâm'ın mukaddes mefhumlarından bir olan cihad ile yan yana getirmek mümkün değildir. Hele hele din adına kimi aldatılmış insanların intihar saldırılarını caiz görmek, cihad kapsamında saymak hiç mümkün değildir. Bu kabil tedhiş hareketleri, ne İslâm'ın ve ne de insanlığın yüksek değerleri ile bağdaşır. Bunlar insanlığa karşı hunharca işlenmiş büyük cinayet girişimleridir. Hz. Peygamber'in savaşa hazırlanan dostlarına, *"Ey insanlar düşmanla karşılaşmayı dilemeyin Allah'tan afiyet isteyin. Onlarla karşılaştığınız zaman da sabırlı/dirençli olun ve bu durumda bilin ki cennet kılıçların gölgesi altındadır."*[48] şeklinde tavsiyede bulunması şiddet ve terör ortamının İslâmî bir zemine asla dayandırılamayacağını göstermektedir.

[48] M4542 Müslim, Cihâd ve siyer, 20; B2966 Buhârî, Cihâd, 112

SAVAŞ HUKUKU
BARIŞ ESASTIR

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: "الْغَزْوُ غَزْوَانِ فَأَمَّا مَنِ ابْتَغَى وَجْهَ اللَّهِ وَأَطَاعَ الإِمَامَ وَأَنْفَقَ الْكَرِيمَةَ وَيَاسَرَ الشَّرِيكَ وَاجْتَنَبَ الْفَسَادَ كَانَ نَوْمُهُ وَنُبْهُهُ أَجْرًا كُلُّهُ وَأَمَّا مَنْ غَزَا رِيَاءً وَسُمْعَةً وَعَصَى الإِمَامَ وَأَفْسَدَ فِي الأَرْضِ فَإِنَّهُ لاَ يَرْجِعُ بِالْكَفَافِ."

Muâz b. Cebel'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Savaş iki türlüdür: Allah'ın rızasını kazanmak isteyen, komutanına itaat eden, değerli malını bu yolda harcayan, arkadaşına kolaylık gösteren ve bozgunculuktan kaçınan kimsenin uykusu da uyanıklığı da tamamıyla sevap olarak yazılır. Gösteriş ve başkalarına duyurmak için savaşan, komutanına isyan eden ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaran kimse ise bundan hiçbir karşılık göremez."
(N3190 Nesâî, Cihâd, 46)

عَنْ أَبِى النَّضْرِ، عَنْ كِتَابِ رَجُلٍ مِنْ أَسْلَمَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ يُقَالُ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِى أَوْفَى، فَكَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، حِينَ سَارَ إِلَى الْحَرُورِيَّةِ، يُخْبِرُهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، كَانَ فِي بَعْضِ أَيَّامِهِ الَّتِي لَقِيَ فِيهَا الْعَدُوَّ، يَنْتَظِرُ حَتَّى إِذَا مَالَتِ الشَّمْسُ قَامَ فِيهِمْ فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! لاَ تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ وَاسْأَلُوا اللَّهَ الْعَافِيَةَ، فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا، وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلاَلِ السُّيُوفِ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "الْحَرْبُ خُدْعَةٌ."

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَمَّرَ أَمِيرًا عَلَى جَيْشٍ أَوْ سَرِيَّةٍ أَوْصَاهُ فِي خَاصَّتِهِ بِتَقْوَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ خَيْرًا ثُمَّ قَالَ: "اغْزُوا بِاسْمِ اللَّهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَاتِلُوا مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ اغْزُوا وَ لاَ تَغُلُّوا وَلاَ تَغْدِرُوا وَلاَ تَمْثُلُوا وَلاَ تَقْتُلُوا وَلِيدًا..."

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ قَالَ: ثِنْتَانِ حَفِظْتُهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ..."

Ebu'n-Nadr, Eslem kabilesinden ve Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından olan Abdullah b. Ebû Evfâ isimli bir kişinin, Harûrîler (Hâricîler) üzerine sefere çıktığında Ömer b. Ubeydullah'a yazdığı mektupta şunu naklettiğini anlatıyor: "Resûlullah (sav) düşmanla karşılaştığı bir gün, güneş (batıya) meyledene kadar bekledi ve ashâbının arasında ayağa kalkarak şöyle seslendi: *"Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Allah'tan afiyet isteyin. Fakat onlarla karşılaştığınız zaman da sabredin. Ve bilin ki cennet kılıçların gölgeleri altındadır."*

(M4542 Müslim, Cihâd ve siyer, 20; B3025 Buhârî, Cihâd, 156)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Harp, hiledir."*

(M4540 Müslim, Cihâd, 18; B3030 Buhârî, Cihâd, 157)

Süleyman b. Büreyde, babasının şöyle dediğini naklediyor: "Resûlullah (sav) bir orduya veya birliğe kumandan tayin ettiği zaman öncelikle ona Yüce Allah'tan sakınmasını ve beraberindeki Müslümanlara iyi davranmasını tavsiye ettikten sonra şöyle derdi: *'Allah yolunda Allah'ın adıyla savaşın! Allah'ı inkâr edenlerle çarpışın! Savaşın, ama ganimet malına ihanet etmeyin. Ölülere (uzuvlarını keserek) müsle yapmayın! Çocukları öldürmeyin!..'"*

(M4522 Müslim, Cihâd ve siyer, 3)

Şeddâd b. Evs şöyle demiştir: "İki hususu Resûlullah'tan (sav) öğrendim. O buyurdu ki, *'Allah her işte ihsanı (güzel ve zarif davranmayı) emreder. (Savaşta/yahut hayvan boğazlarken dahi) öldürmeyi en güzel biçimde (acı çektirmeden ve hunharca görüntülere meydan vermeden) yapın ...'"*

(M5055 Müslim, Sayd, 57; D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10, 11)

İranlı bir *Mecûsî* iken, hak dini bulmak için yollara düşen ve sonunda Hz. Peygamber'e kavuşup Müslüman olan bir sahâbî idi Selmân-ı Fârisî.[1] Medine'ye köle olarak gelen Selmân, yıllar sonra memleketine Müslüman bir ordunun komutanı olarak dönmüştü. Selmân'ın komutanı olduğu ordu, İran kalelerinden birini kuşatmıştı. Selmân-ı Fârisî, karşı tarafa saldırmakta acele etmiyor, Hz. Peygamber'in uygulamalarından öğrendiği gibi onlar ile anlaşmaya varmak için bekliyordu. Emrindeki askerler ise sabırsızdı. Ona, "Ey Ebû Abdullah, onlara karşı taarruza geçmeyecek miyiz?" diyorlardı. Selmân ise, "Bırakın da tıpkı Resûlullah'ın (sav) yaptığı gibi ben de onları öncelikle İslâm'a davet edeyim." diyordu.

Selmân-ı Fârisî, daha sonra kuşatmış oldukları kalenin içindeki İranlıların yanına giderek onlara şöyle hitap etmişti: "Ben de sizin gibi İranlıyım. İranlı olduğum hâlde şu Arap askerlerin bana nasıl itaat ettiklerini görmüyor musunuz? Eğer Müslüman olursanız bizimle aynı haklara sahip olur ve aynı sorumlulukları yüklenirsiniz. Fakat bunu kabul etmezseniz, sizi dininizden dönmek için zorlamayız, bunun karşılığında hâkimiyetimizi kabul ederek boyun eğmiş olursunuz ve bize, size sağladığımız güvenlik karşılığı cizye verirsiniz. Eğer bu tekliflerimizi kabul etmez iseniz sizinle savaşırız!"

Selmân'ın bu sözleri karşısında onlar, "Biz cizye vermeyi kabul etmeyiz. Sizinle savaşacağız!" demişlerdi. Bunun üzerine askerleri Selmân'a, "Ey Ebû Abdullah! Haydi artık saldırmıyor muyuz?" demişler, Selmân ise, "Hayır!" demiş ve muhasara altındakileri üç gün bu şekilde İslâm'a davet etmiş, üçüncü günün sonunda ise askerlerine taarruz emrini vermişti. Yapılan savaş sonucunda Müslümanlar galip gelmiş ve kale fethedilmişti.[2]

Selmân-ı Fârisî, Peygamber Efendimizin savaşa çıkacak komutanlara verdiği talimatlar doğrultusunda hareket etmişti. Zira Hz. Peygamber ordu hazırlanıp savaş için yola çıkacağı esnada, ordunun komutanına şu tavsiyelerde bulunurdu: "*Müşrik düşmanlarınla karşılaştığın zaman onlara şu üç seçeneği sun. Bunların hangisinde sana olumlu cevap verirlerse kabul et ve onları bırak. Onları İslâm'a çağır; kabul ederlerse bunu kabullen ve onları serbest bırak. Onları kendi yurtlarından muhacir diyarına göç etmeye çağır. Eğer bunu yaparlar-*

[1] EU2/510 İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-ğâbe, II, 510-511.
[2] T1548 Tirmizî, Siyer, 1

sa muhacirlerin haklarına ve sorumluluklarına sahip olacaklarını haber ver. Ama yurtlarından göç etmeyi kabul etmezlerse Müslüman bedevîler gibi olacaklarını, Allah'ın onlar için belirlediği hükümlerin kendileri için de geçerli olacağını söyle. Bu durumda ancak Müslümanlarla birlikte cihada katılırlarsa ganimet ve fe'y elde edebileceklerdir. Şayet bunu da reddederlerse cizye vergisi vermelerini teklif et. Eğer cizye vermeyi olumlu karşılarlarsa bunu kabullen ve onlara dokunma. Son olarak bunu da reddederlerse Allah'tan yardım dileyerek onlarla savaş..."[3]

Hz. Peygamber'in barış yapma konusundaki bu tavsiyeleri şu âyetleri hatıra getiriyordu: *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et, çünkü O işitendir, bilendir."*[4]

"Ancak sizinle aralarında anlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler başka. Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kılardı da sizinle savaşırlardı. Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol (yetki) vermemiştir."[5]

Kur'an'daki tavsiyeler ve Peygamber Efendimizin de komutanlarına savaş öncesi verdiği talimatlar, mümkün olduğunca barışın ve huzurun sağlanmasına yönelik tedbirlerdir. Nitekim Peygamberimiz düşmanla karşı karşıya geldiği savaşlardan birinde, güneşin batıya meyletmesini beklemiş, daha sonra ordusuna şöyle hitap etmiştir: *"Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Allah'tan afiyet isteyin. Fakat onlarla karşılaştığınız zaman da sabredin. Ve bilin ki cennet kılıçların gölgeleri altındadır."*[6] *"Siz savaşın ne getireceğini kestiremezsiniz."*[7] buyurarak savaşın sonucunun ne olacağının önceden tahmin edilemeyeceğini, her iki tarafın da zarar göreceğinin bir hakikat olmasından hareketle aslında savaşta kazananın olmayacağını vurgulamıştır. Peygamber Efendimizin savaş ile karşı karşıya gelmiş olan ordusuna son anda bile barışı ve sabrı tavsiye etmesi, İslâm'ın barışa verdiği önemin açık bir göstergesidir. Bununla birlikte Yüce Rabbimiz, barışın temini için savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda cihaddan geri kalmayı uygun görmemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Müminlerden özür sahibi olmaksızın (cihaddan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibariyle, cihaddan geri kalanlardan üstün kılmıştır. Gerçi Allah (müminlerin) hepsine de en güzel olanı (cenneti) vaad etmiştir. Ama mücahidleri büyük bir mükâfat ile kendi katından dereceler, bağışlanma ve rahmet ile cihaddan geri kalanlara üstün kılmıştır. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[8]

3 M4522 Müslim, Cihâd ve siyer, 3; İM2858 İbn Mâce, Cihâd, 38.
4 Enfâl, 8/61.
5 Nisâ, 4/90.
6 M4542 Müslim, Cihâd ve siyer, 20; B3025 Buhârî, Cihâd, 156.
7 HM9185 İbn Hanbel, II, 400.
8 Nisâ, 4/95, 96.

Savaştan geri durmamanın yanında Peygamber Efendimizin ashâbına zaman zaman hatırlattığı bir husus daha vardır ki, o da savaş esnasında cepheden kaçılmaması gerektiğidir. Efendimiz, cepheden kaçmanın da savaşa katılmamak gibi uygun olmayan davranışlar arasında olduğunu belirterek ashâbına, harp esnasındaki tüm sıkıntılara rağmen sabırla mücadele etmelerini öğütlemiş ve cepheden kaçmayı büyük günahlar arasında sayarak bu davranışı sergileyenlerin helâk olacağına işaret etmiştir.[9]

İslâm'ın yayılmasına ve yaşamasına engel olanlara ve Müslüman yurduna tasallut edenlere karşı yürütülen, insanların, vatanın ve milletin birlik ve bütünlüğüne güvenlik ve huzuruna yönelik tehditleri bertaraf etmeye yönelik Allah rızası gözetilerek yapılan her türlü mücadele cihad olarak adlandırılır. Bu mücadele, istila, baskı, zulüm, sömürü gibi siyasî ve iktisadî dünyalık çıkarlar için yapılmadığından gerek tarihsel ve gerekse modern anlamdaki savaşlardan çok farklıdır. Müslümanlar için her durumda barış ve esenlik esastır. Zorunlu durumlarda savaşılması, ancak sulhu temin etmek ve barışı sağlamak içindir. Bu çaba, dinin gereklerini yerine getirmenin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasına yöneliktir.

Cihadın "fî sebîlillâh" yani Allah rızası için yapılması esastır. Nitekim Nebî (sav) müminleri sadece hak ve adalet için savaşmaları ve hakkı yüceltmek için mücadele etmeleri konusunda sık sık uyarmış, ırkçılık ve soy sop davası için açılan bir bayrak altında toplanarak savaşan veya bu uğurda öfke ile kılıç sallayıp ölen kimsenin câhiliye ehli gibi öleceğini ifade etmiştir.[10] Bir savaş sırasında sivillerin evlerine baskın yapıp talan edenlerin olduğu Hz. Peygamber'in kulağına gelmiş, bunun üzerine o bir duyuru yaptırarak ordu içinde talan ve yağma yapanların cihaddan maddî ya da mânevî bir karşılık alamayacaklarını ilân ettirmiştir.[11]

Hz. Peygamber tarafından Yemen'e vali olarak gönderilen Muâz b. Cebel'in bize aktardığına göre, Hz. Peygamber, dostlarına şöyle seslenmiştir: "*Savaş iki türlüdür: Allah'ın rızasını kazanmak isteyen, komutanına itaat eden, değerli malını bu yolda harcayan, arkadaşına kolaylık gösteren ve bozgunculuktan kaçınan kimsenin uykusu da uyanıklığı da tamamıyla sevap olarak yazılır. Gösteriş ve başkalarına duyurmak için savaşan, komutanına isyan eden ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaran kimse ise bundan hiçbir karşılık göremez.*"[12]

Hz. Peygamber'in mecbur kaldığı savaşlardaki amacı asla düşmanı yok etmek olmamıştır. O, harbi kazanmaya ve her iki tarafın zayiatını olabildiğince azaltmaya azami gayret göstermiştir. Nitekim Bedir esirleri-

[9] B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23; D2874-D2875 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 10.
[10] N4120 Nesâî, Muhârebe, 28; İM3948 İbn Mâce, Fiten, 7.
[11] D2629 Ebû Dâvûd, Cihâd, 88
[12] N3190 Nesâî, Cihâd, 46; D2515 Ebû Dâvûd, Cihâd, 24.

ni fidye karşılığı serbest bırakmak istemesinin gerisinde, onların İslâm'a girmelerini ümit etmesi yatmaktaydı.[13] Peygamberliği boyunca yaptığı tüm savaşlarda çok az miktarda can kaybının olması onun insan hayatına verdiği değeri göstermektedir. Peygamber Efendimizin hayatı boyunca gerek kendisinin ve gerekse göndermiş olduğu komutanlarının yapmış oldukları savaşlarda bu kadar az insan kaybının olması, Rahmet Elçisi'nin savaşa dair birtakım kuralların gözetilmesinde titiz davranmasına bağlıdır. Bu kuralların başında, karşı tarafın İslâm'a davet edilmesi, kabul ettikleri takdirde onlarla savaşılmaması hususu gelmektedir. Toplu olarak İslâm'a giren yahut Müslümanların hâkimiyetini kabul eden gruplar ile savaşılamayacağı gibi savaş esnasında karşı taraftan ferdî olarak teslim olanlara, bir şekilde İslâm'ı seçenlere yahut Müslümanlığını ifade etmek üzere gelip selâm verenlere dokunulmaması ve saldırılmaması savaşın en önemli kaidelerindendir.

Düşmanla ilişkilerde dahi güven ve emniyet unsurunu zedelememek müminin mücadelesinin temel kuralları içinde yer almaktaydı. Peygamber Efendimizin zamanında, koyunlarını otlatan bir çoban yolda müminlerden cihada çıkan bir bölük ile karşılaşmış ve onları barış ve esenlik dilekleriyle selâmlamıştı. Ancak düşman tarafında olan bu adam, canını ve malını kurtarmak amacıyla selâm verdiği düşünülerek öldürülmüş ve malları Hz. Peygamber'e getirilmişti. Bu durum ise Yüce Allah'ın, *"Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın. Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, 'Sen mümin değilsin.' demeyin. Allah katında pek çok ganimetler vardır. Daha önce siz de öyle idiniz de Allah size lütufta bulundu (Müslüman oldunuz). Onun için iyice araştırın. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*[14] âyeti ile eleştirilmişti.[15]

Yüce Allah Sevgili Resûlü'ne, *"Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir."*[16] buyurmuş ve *"Onlar size dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın."* âyeti ile bu güvenin sınırlarını çizmiştir.[17] Yine Kur'ân-ı Kerîm'in, *"Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever. Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için destek*

[13] M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58; HM2216 İbn Hanbel, I, 247.
[14] Nisâ, 4/94.
[15] T3030 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4; B4591 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 17
[16] Tevbe, 9/6.
[17] Tevbe, 9/7.

verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."[18] âyetleri, Peygamber Efendimizin müşriklere karşı tavrının temellerini oluşturmuş ve Son Peygamber, ümmetine şu uyarıda bulunmuştur: *"Dikkat edin! Allah'ın ve Resûlü'nün güvencesi altında bulunan anlaşmalı bir kimseyi öldüren Allah'a verdiği sözü bozmuş olur ve cennetin kokusunu dahi duyamaz."*[19]

Peygamber Efendimizin uygulamış olduğu taktikler, savaşların daha az kayıpla ve daha kısa zamanda kazanılması açısından hayatî önem taşımaktadır. Hz. Nebî öncelikle düşmana bilgi sızdırmamak için gizlilik içinde hareket etmiştir. Bunun için bazen gideceği istikameti gizli tutmuş,[20] bazen istikameti konusunda yanlış bilgi vererek düşmanı yanıltmıştır.[21] Peygamber Efendimiz zamanında çeşitli parolalar kullanıldığı da görülmektedir.[22] Hatta Allah Resûlü, *"Harp, hiledir."*[23] buyurarak savaşta karşı tarafı mağlup etmek için hilelere başvurmayı meşru görmüş, savaş esnasında düşmanı yanıltmayı da yasaklamamıştır.[24]

Peygamber Efendimiz, yine aynı gayeyle, düşmanın haber alma çabalarını da engellemiş, onların keşif kollarını ve casuslarını etkisiz hâle getirmiştir.[25] Resûlullah düşmanın durumu, saldırı hazırlığı içinde olup olmadığı ve asker sayısı, teçhizatı gibi bilgileri öğrenmek ve savaşa ona göre hazırlanmak için bilgi toplamaya önem vermiştir. Nitekim Hendek Savaşı öncesi Huzeyfe b. Yemân'ı Mekkeli müşriklerin durumunu öğrenmek için onların karargâh kurdukları yere,[26] seçkin arkadaşlarından Zübeyr b. Avvâm'ı ise Yahudi Kurayzaoğulları hakkında istihbarat toplamaya göndermiştir.[27]

Resûl-i Ekrem, savaş esnasında taarruz için uygun zamanı kollamıştır.[28] Mekke fethinde olduğu gibi kalabalık görünmek için fazladan ateş yaktırmış,[29] ayrıca fizikî şartları da kendi lehine kullanmaya çalışmış, bu bağlamda güneşten olumsuz etkilenmemek için önlemler almıştır.[30] Hz. Peygamber, düşmana karşı uyguladığı savaş stratejisi ile düşmanı hazırlıksız yakalayarak seferlerin birçoğunu savaşmadan zaferle sonuçlandırmış, böylece can ve mal kaybının önüne geçmiştir.

Hz. Peygamber, kendisini son derece öfkelendiren durumlarda dahi savaş hukukuna riayet etmiştir. Müseylime isimli yalancı peygamberin mektubunu kendisine getiren iki elçinin ifadelerine öfke duyduğu hâlde elçileri öldürmemiş ve bu düşüncesini de, *"Elçilerin öldürülmemesi gerektiği bir kural olmasaydı ikinizin de boynunu vururdum."* ifadesi ile dile getirmiştir.[31]

[18] Mümtehine, 60/8-9.
[19] T1403 Tirmizî, Diyât, 11
[20] B2947 Buhârî, Cihâd, 103; M7018 Müslim, Tevbe, 54.
[21] DM2479 Dârimî, Siyer, 14.
[22] D2596 Ebû Dâvûd, Cihâd 71
[23] M4540 Müslim, Cihâd, 18; B3030 Buhârî, Cihâd, 157.
[24] T1939 Tirmizî, Birr, 26.
[25] B3051 Buhârî Cihâd, 173, D2653 Ebû Dâvûd, Cihâd, 100.
[26] M4640 Müslim, Cihâd ve siyer, 99.
[27] B2846 Buhârî, Cihâd, 40.
[28] B3160 Buhârî, Cizye, 1
[29] B4280 Buhârî, Meğâzî, 49.
[30] B2965 Buhârî, Cihâd, 112
[31] D2761 Ebû Dâvûd, Cihâd, 154.

Bazen de verdikleri sözde durmayarak Müslüman topluma ihanet edip onları arkadan vuran topluluklarla savaşmış ve savaştığı toplumları kendi yurtlarından başka yerlere sürgüne göndermiştir.[32] Ama bunları yaparken hiçbir zaman adalet ve haktan ayrılmamıştır. Aksine onun affediciliği ve barışı esas edinen prensipli tutumu sayesinde çoğu kez insanlar kendileri gelerek ona iman etmiş veya onunla dostluk antlaşması imzalamıştır.

Savaş esnasında, insanlık dışı ve intikam almaya yönelik davranışlar Hz. Peygamber'in hiçbir zaman göz yummadığı hususlar olmuştur. Cihada çıkan müminleri, bizzat bu konuda sık sık uyaran Peygamber Efendimiz, onlara Allah'tan sakınarak aşırı gitmemelerini ve işkenceden uzak durmalarını öğütlemiştir. Savaş esnasında yaşlı, kadın, çocuk, din adamları gibi savaşa bilfiil katılmayan kimselere dokunulmaması konusunda da ashâbını özellikle tembihlemiştir.[33]

Hz. Peygamber'in savaş esnasında ashâbını uyardığı önemli bir husus da müsle adı verilen ölüye işkence etme âdetinden uzak durmalarıdır. Başta Hz. Hamza olmak üzere Uhud Savaşı'nda şehit olan Müslümanların kulaklarının ve burunlarının müşrikler tarafından kesilmesi, iç organlarının çıkarılıp parçalanması Hz. Peygamber'i ve ashâbını çok üzmüştü. Sevdiklerini bu hâlde gören ensardan bazı müminler önlerine çıkacak ilk fırsatta bunun aynısını veya daha beterini müşriklere yapacaklarına dair karar almıştı.[34] Gün gelmiş Mekke'nin fethi sırasında Müslümanlar bu fırsatı yakalamış ancak insan onuruna yakışmayan bu çirkin davranışlar Rahmet Elçisi tarafından yasaklanmıştı: *"Allah yolunda Allah'ın adıyla savaşın! Allah'ı inkâr edenlerle çarpışın! Savaşın, ama ganimet malına ihanet etmeyin. Ölülere (organlarını keserek) müsle yapmayın! Asla çocukları öldürmeyin!.."*[35] Bu uyarı üzerine Müslümanlar öfkelerini kontrol edip intikam alma yoluna gitmemişlerdi.

Allah Resûlü'nün en yakın arkadaşı ve onun vefatından sonra Müslümanların ilk yöneticisi olan Hz. Ebû Bekir de aynı yöntemi takip etmişti. Şam taraflarına göndereceği bir orduyu uğurlamaya çıkan Hz. Ebû Bekir, yanında bulunan kumandanı, din adamlarına dokunmaması hususunda uyardıktan sonra şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Kadınları, çocukları ve ihtiyarları öldürme. Meyve veren ağaçları kesme. İmar edilmiş yerleri tahrip etme. Koyun ve develeri sadece yemek amacıyla kes. Arıları yakıp yok etme. Ganimet malına ihanet etmekten sakın. Korkaklık gösterme."[36]

İkinci Halife Hz. Ömer ise görevlendirdiği bir ordu komutanına yazdığı mektupta daha sert ifadeler kullanarak şöyle söylemiştir: "Duyduğuma

[32] M4592 Müslim, Cihâd ve siyer, 62; D3005 Ebû Dâvûd, İmâre, 22, 23.
[33] M4685 Müslim, Cihad ve siyer, 138; T1617 Tirmizî, Siyer, 48.
[34] T3129 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 16
[35] M4522 Müslim, Cihâd ve siyer, 3; D2613 Ebû Dâvûd, Cihâd, 82; MU972 *Muvatta'*, Cihâd, 3.
[36] MU971 *Muvatta'*, Cihâd, 3.

göre, bazı askerleriniz önlerinden kaçan İranlıları takip ediyor, onlar dağlara kaçınca geri çekiliyor bu sırada düşmanına, Farsça olarak 'Korkma!' demek suretiyle güvence veriyormuş. Sonra o kişi bu güvenceye inanarak teslim oluyor, buna mukabil ona güvence veren Müslüman askerler onu yakalayıp öldürüyorlarmış. Gerçi, bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki bunu hiç kimsenin yapacağını zannetmiyorum. Fakat bu şekilde hareket eden varsa (bilinsin ki) onun boynunu vururum."[37]

Rahmet ve Şefkat Peygamberi'nin sünnetine, İslâm'ın temel ilke ve esaslarına göre, Müslümanlar için savaş, arzulanmayan bir durumdur. Ancak din, millet ve insanlık değerlerine düşman olanlara karşı caydırıcı bir unsur olması için Müslümanlar her zaman savaşa, savunmaya ve gerektiğinde de taarruza hazır olmalıdır. Yüce Rabbimizin, *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez."*[38] âyeti gereğince düşmana karşı caydırıcı bir etki uyandırması amacıyla, masum insanlara karşı kullanılmadıkça, her türlü gelişmiş silahların bulundurulmasında bir sakınca yoktur. Dahası masum sivillere karşı insafsızca saldırıların engellenmesi için askerî açıdan, savaşın silahsız yapılan şekilleri düşünüldüğünde ise siyasî, ekonomik, teknolojik açıdan güçlü olunmasının ne kadar önemli olduğu ortadadır.

Peygamber Efendimiz bu âyet gereğince savaşa yönelik birtakım hazırlıklar yapmış, bu kapsamda atıcılık, binicilik gibi alanlarda kendilerini yetiştirmeleri konusunda ashâbını teşvik etmiş, at ve deve yarışları düzenleyerek[39] askerlerinin o günün güçlü ve etkili silahlarını en güzel şekilde kullanmalarını sağlamıştır.[40]

Ben, "Rahmet Elçisiyim." diyen[41] Efendimizin savaş hukukuna dair bu uygulamalarının, *"Allah her işte ihsanı (güzel ve zarif davranmayı) emreder. (Savaşta/yahut hayvan boğazlarken dahi) öldürmeyi en güzel biçimde (acı çektirmeden ve hunharca görüntülere meydan vermeden) gerçekleştirin ...Bir hayvanı keseceğinizde onu güzelce kesin. Bu işi yapacak olanınız bıçağını iyice bilesin, hayvana acı çektirmesin."*[42] sözleri gereğince düşmanla savaşta bile ihsanı elden bırakmamanın, merhamet ve şefkat sınırları dâhilinde düşman ile mücadele ilkesinin bir neticesi olduğunu söyleyebiliriz.

[37] MU973 *Muvatta'*, Cihad, 4
[38] Enfâl, 8/60
[39] T1700 Tirmizî, Cihâd, 22, N3615 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 14
[40] D2513 Ebû Dâvûd, Cihâd, 23.
[41] TŞ368 Tirmizî, Şemâil, 167.
[42] M5055 Müslim, Sayd, 57; D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10, 11.

Bazen de verdikleri sözde durmayarak Müslüman topluma ihanet edip onları arkadan vuran topluluklarla savaşmış ve savaştığı toplumları kendi yurtlarından başka yerlere sürgüne göndermiştir.[32] Ama bunları yaparken hiçbir zaman adalet ve haktan ayrılmamıştır. Aksine onun affediciliği ve barışı esas edinen prensipli tutumu sayesinde çoğu kez insanlar kendileri gelerek ona iman etmiş veya onunla dostluk antlaşması imzalamıştır.

Savaş esnasında, insanlık dışı ve intikam almaya yönelik davranışlar Hz. Peygamber'in hiçbir zaman göz yummadığı hususlar olmuştur. Cihada çıkan müminleri, bizzat bu konuda sık sık uyaran Peygamber Efendimiz, onlara Allah'tan sakınarak aşırı gitmemelerini ve işkenceden uzak durmalarını öğütlemiştir. Savaş esnasında yaşlı, kadın, çocuk, din adamları gibi savaşa bilfiil katılmayan kimselere dokunulmaması konusunda da ashâbını özellikle tembihlemiştir.[33]

Hz. Peygamber'in savaş esnasında ashâbını uyardığı önemli bir husus da müsle adı verilen ölüye işkence etme âdetinden uzak durmalarıdır. Başta Hz. Hamza olmak üzere Uhud Savaşı'nda şehit olan Müslümanların kulaklarının ve burunlarının müşrikler tarafından kesilmesi, iç organlarının çıkarılıp parçalanması Hz. Peygamber'i ve ashâbını çok üzmüştü. Sevdiklerini bu hâlde gören ensardan bazı müminler önlerine çıkacak ilk fırsatta bunun aynısını veya daha beterini müşriklere yapacaklarına dair karar almıştı.[34] Gün gelmiş Mekke'nin fethi sırasında Müslümanlar bu fırsatı yakalamış ancak insan onuruna yakışmayan bu çirkin davranışlar Rahmet Elçisi tarafından yasaklanmıştı: *"Allah yolunda Allah'ın adıyla savaşın! Allah'ı inkâr edenlerle çarpışın! Savaşın, ama ganimet malına ihanet etmeyin. Ölülere (organlarını keserek) müsle yapmayın! Asla çocukları öldürmeyin!.."*[35] Bu uyarı üzerine Müslümanlar öfkelerini kontrol edip intikam alma yoluna gitmemişlerdi.

Allah Resûlü'nün en yakın arkadaşı ve onun vefatından sonra Müslümanların ilk yöneticisi olan Hz. Ebû Bekir de aynı yöntemi takip etmişti. Şam taraflarına göndereceği bir orduyu uğurlamaya çıkan Hz. Ebû Bekir, yanında bulunan kumandanı, din adamlarına dokunmaması hususunda uyardıktan sonra şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Kadınları, çocukları ve ihtiyarları öldürme. Meyve veren ağaçları kesme. İmar edilmiş yerleri tahrip etme. Koyun ve develeri sadece yemek amacıyla kes. Arıları yakıp yok etme. Ganimet malına ihanet etmekten sakın. Korkaklık gösterme."[36]

İkinci Halife Hz. Ömer ise görevlendirdiği bir ordu komutanına yazdığı mektupta daha sert ifadeler kullanarak şöyle söylemiştir: "Duyduğuma

32 M4592 Müslim, Cihâd ve siyer, 62; D3005 Ebû Dâvûd, İmâre, 22, 23.
33 M4685 Müslim, Cihad ve siyer, 138; T1617 Tirmizî, Siyer, 48.
34 T3129 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 16.
35 M4522 Müslim, Cihâd ve siyer, 3; D2613 Ebû Dâvûd, Cihâd, 82; MU972 *Muvatta'*, Cihâd, 3.
36 MU971 *Muvatta'*, Cihâd, 3.

göre, bazı askerleriniz önlerinden kaçan İranlıları takip ediyor, onlar dağlara kaçınca geri çekiliyor bu sırada düşmanına, Farsça olarak 'Korkma!' demek suretiyle güvence veriyormuş. Sonra o kişi bu güvenceye inanarak teslim oluyor, buna mukabil ona güvence veren Müslüman askerler onu yakalayıp öldürüyorlarmış. Gerçi, bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki bunu hiç kimsenin yapacağını zannetmiyorum. Fakat bu şekilde hareket eden varsa (bilinsin ki) onun boynunu vururum."[37]

Rahmet ve Şefkat Peygamberi'nin sünnetine, İslâm'ın temel ilke ve esaslarına göre, Müslümanlar için savaş, arzulanmayan bir durumdur. Ancak din, millet ve insanlık değerlerine düşman olanlara karşı caydırıcı bir unsur olması için Müslümanlar her zaman savaşa, savunmaya ve gerektiğinde de taarruza hazır olmalıdır. Yüce Rabbimizin, *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez."*[38] âyeti gereğince düşmana karşı caydırıcı bir etki uyandırması amacıyla, masum insanlara karşı kullanılmadıkça, her türlü gelişmiş silahların bulundurulmasında bir sakınca yoktur. Dahası masum sivillere karşı insafsızca saldırıların engellenmesi için askerî açıdan, savaşın silahsız yapılan şekilleri düşünüldüğünde ise siyasî, ekonomik, teknolojik açıdan güçlü olunmasının ne kadar önemli olduğu ortadadır.

Peygamber Efendimiz bu âyet gereğince savaşa yönelik birtakım hazırlıklar yapmış, bu kapsamda atıcılık, binicilik gibi alanlarda kendilerini yetiştirmeleri konusunda ashâbını teşvik etmiş, at ve deve yarışları düzenleyerek[39] askerlerinin o günün güçlü ve etkili silahlarını en güzel şekilde kullanmalarını sağlamıştır.[40]

Ben, "Rahmet Elçisiyim." diyen[41] Efendimizin savaş hukukuna dair bu uygulamalarının, *"Allah her işte ihsanı (güzel ve zarif davranmayı) emreder. (Savaşta/yahut hayvan boğazlarken dahi) öldürmeyi en güzel biçimde (acı çektirmeden ve hunharca görüntülere meydan vermeden) gerçekleştirin ...Bir hayvanı keseceğinizde onu güzelce kesin. Bu işi yapacak olanınız bıçağını iyice bilesin, hayvana acı çektirmesin."*[42] sözleri gereğince düşmanla savaşta bile ihsanı elden bırakmamanın, merhamet ve şefkat sınırları dâhilinde düşman ile mücadele ilkesinin bir neticesi olduğunu söyleyebiliriz.

[37] MU973 Muvatta', Cihâd, 4
[38] Enfâl, 8/60.
[39] T1700 Tirmizî, Cihâd, 22, N3615 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 14.
[40] D2513 Ebû Dâvûd, Cihâd, 23
[41] TŞ368 Tirmizî, Şemâil, 167.
[42] M5055 Müslim, Sayd, 57; D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10, 11

ESİRLERİN HUKUKU
HERKESE ÖZGÜRLÜK

عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"فُكُّوا الْعَانِيَ، وَأَجِيبُوا الدَّاعِيَ، وَعُودُوا الْمَرِيضَ."

Ebû Musa'nın naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Esiri özgürlüğüne kavuşturun, davet edenin (davetine) katılın, hastayı ziyaret edin."
(B5174 Buhârî, Nikâh, 72)

عَنْ أَبِي عَزِيزِ بن عُمَيْرٍ، أخِي مُصْعَبِ بْنِ عُمَيْرٍ، قَالَ: كُنْتُ فِي الْأُسَارَى يَوْمَ بَدْرٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : اِسْتَوْصُوا بِالْأُسَارَى خَيْرًا وَكُنْتُ فِي نَفَرٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، وَكَانُوا إِذَا قَدَّمُوا غَدَاءَهُمْ وَعَشَاءَهُمْ أَكَلُوا التَّمْرَ وَأَطْعَمُونِي الْخُبْزَ بِوَصِيَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِيَّاهُمْ.

عَنْ أَبِي أُيوبَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ وَالِدَةٍ وَوَلَدِهَا فَرَّقَ اللَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَحِبَّتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: وَهَبَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ غُلاَمَيْنِ أَخَوَيْنِ فَبِعْتُ أَحَدَهُمَا فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "يَا عَلِيُّ! مَا فَعَلَ غُلاَمُكَ؟" فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ: "رُدَّهُ رُدَّهُ."

Mus'ab b. Umeyr'in kardeşi Ebû Azîz b. Umeyr anlatıyor: "Bedir günü esirler arasındaydım. Resûlullah (sav), *'Esirlere iyi davranın!'* buyurdu. Ben bir ensar grubunun elinde esirdim. Ensar, Resûlullah'ın emrine uyarak sabah ve akşam ekmek ve yemeklerini bana ikram ederler, kendileri de hurmayla yetinirlerdi."

(MK19497 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 393)

Ebû Eyyûb anlatıyor: Resûlullah'ın (sav) şöyle dediğini işittim: *"Her kim (esirler arasındaki) anne ile çocuğunu birbirinden ayırırsa Allah da o kimseyi kıyamet gününde sevdiklerinden ayırır."*

(T1566 Tirmizî, Siyer, 17; HM23895 İbn Hanbel, V, 413)

Ali (b. Ebû Tâlib) anlatıyor: "Resûlullah (sav) bana kardeş olan iki yardımcı genç hibe etti. Ben de onlardan birini sattım. Bir gün Resûlullah (sav) bana, *'Ey Ali! Gençten ne haber?'* diye sordu. Ben de ona (sattığımı) söyledim. Bunun üzerine Resûlullah, *'Onu geri al, onu geri al.'* buyurdu.

(T1284 Tirmizî, Büyû', 52; İM2249 İbn Mâce, Ticâret, 46)

Hz. Peygamber (sav) Necd tarafına bir birlik gönderdi. Bu birlik, Benî Hanîfe kabilesinden Yemenlilerin reisi olan Sümâme b. Üsâl adında bir kişiyi esir aldı ve getirerek mescidin direklerinden birisine bağladı. Akabinde Resûlullah üç gün Sümâme'ye uğrayarak, *"Ne düşünüyorsun Sümâme?"* diye sordu. Sümâme ilk gün şöyle demişti: "İyi şeyler düşünüyorum yâ Muhammed! Eğer sen beni öldürürsen bir katili öldürmüş olursun. Eğer bana iyilikte bulunursan sana minnettar kalacak bir kişiye iyilikte bulunmuş olursun. Eğer fidye olarak mal arzu edersen, dilediğin kadarı sana verilir." Ertesi gün de yine aynı ifadelerle Allah Resûlü'nün kendisini azat etmesini bekledi. Üçüncü gün de sorusuna aynı cevabı verince Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Sümâme'yi salıverin!"*

Sümâme serbest bırakılınca, hemen mescidin yakınındaki bir hurmalığa giderek yıkandı. Ardından tekrar mescide gelerek şunları söyledi: "Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûluh. Ey Muhammed! Vallahi, yeryüzünde senden daha fazla nefret ettiğim biri yoktu. Fakat şimdi sen en çok sevdiğim kişi oldun. Vallahi, senin dininden daha fazla nefret ettiğim bir din yoktu. Fakat şimdi dinin en çok sevdiğim din oldu. Vallahi, senin beldenden daha fazla nefret ettiğim bir belde yoktu. Fakat şimdi belden en çok sevdiğim belde oldu. Ben umre yapmak istediğim sırada senin adamların beni yakaladılar. Şimdi bu konuda ne dersin?"

Bunun üzerine Resûlullah, Sümâme'yi Müslüman olmasından dolayı elde ettiği büyük kazançla müjdeledi[1] ve umresine devam etmesini istedi. Sümâme umre yapmak için Mekke'ye varınca birisi ona şöyle dedi: "Kendi dinini bırakıp başka bir dine mi döndün?" Sümâme, "Hayır. Fakat ben Allah'ın Resûlü Muhammed'in (sav) yanında Müslüman oldum. Vallahi, Resûlullah (sav) bu konuda izin verene kadar size Yemâme'den bir buğday tanesi bile gelmeyecektir." şeklinde cevap verdi.[2]

Resûlullah'ın (sav) esir olarak yakalanıp alıkoyulan Sümâme'ye muamelesi İslâm'ın esirlere karşı ne denli hoşgörülü olduğunu gösteren en güzel örneklerden biridir. Şirkin karanlığındaki Sümâme, Allah Resûlü'nün (sav) bu güzel ve insanî muamelesinden etkilenerek Müslüman olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in bu muameleyi, esirlerin toplu hâlde yakıldığı, çe-

[1] ŞN12/89 Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, XII, 89.
[2] M4589 Müslim, Cihâd ve siyer, 59, B4372 Buhârî, Meğâzî, 71.

şitli organları kesilerek işkenceye uğratıldığı, öldürülmeleri için düşmana satıldığı bir ortamda yapmış olması, ahlâkî ve insanî açıdan döneminden ne kadar önde olduğunu açıkça göstermektedir.

Esirlere karşı insanî bir tutum benimseyen Rahmet Peygamberi, hiçbir zaman esir almayı amaç edinmemiş, sahip olduğu esir sayısıyla övünmemiştir. Sevgili Peygamberimiz, savaş sırasında da savaş bittiğinde de esirlere karşı belirli bir hukuk içerisinde ahlâklı ve adaletli bir şekilde davranılmasını istemiştir. Bununla birlikte savaş esirlerinin statüsü devletlerarası hukuku ilgilendiren bir durum olup genellikle karşılıklı değiş tokuş esasına göre işlediği için tek taraflı olarak kaldırılamamış ve bu konuda yerleşik hukukta iyileştirmeler yapılmıştır.

İslâm, savaştan sonra elde edilen esirler ve onlara karşı muamele konusunda insan haysiyetini korumayı merkeze alan bir hukuk ortaya koymuş ve inananlarından bu hukuka riayet etmelerini istemiştir. Hz. Peygamber, özel durumları ve savaş öncesinde işledikleri suçlar nedeniyle öldürülenler dışında, Müslümanların güçlü olduğu zamanlarda esirleri ya karşılıksız veyahut fidye karşılığında serbest bırakmıştır. Nitekim Yüce Allah'ın şu âyeti de esirlere yapılacak muameleye ışık tutmaktadır: *"(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (sağ kalanları esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin. Durum şu ki, Allah dileseydi onlardan intikam alırdı. Fakat O, sizi birbirinizle denemek ister..."*[3]

Hz. Peygamber, *"Esiri özgürlüğüne kavuşturun, davet edenin (davetine) katılın, hastayı ziyaret edin."*[4] buyurarak ashâbına esirleri serbest bırakmalarını tavsiye etmiştir. Rahmet Elçisi bu genel tavra uygun olarak Mekke'nin fethedildiği gün, kendisine yıllarca eziyet etmiş ve yurdundan çıkmasına sebep olmuş insanların hepsini esir alma imkânı olduğu hâlde onlara, *"Haydi gidin, hepiniz serbestsiniz."* demiştir.[5] Benzer şekilde Huneyn Gazvesi'nde altı bin savaş esirinin karşılıksız olarak serbest bırakılmasına vesile olmuştur.[6] Diğer yandan zekât verilecek kimseler arasında hürriyetlerine kavuşturulacak köleleri de sayan Yüce Allah[7] onları kurtarmak için infakta bulunmanın gerçek iyiliğe ulaşma yollarından biri olduğunu ifade buyurarak[8] esir ve kölelerin özgürlüklerini elde etmelerine destek olunmasını istemiştir.

Serbest bırakma bazen de esirin Müslüman olmasının tabiî sonucu oluyordu. Bir insan Müslüman olmakla hayatta erişebileceği en büyük şe-

[3] Muhammed, 47/4
[4] B5174 Buhârî, Nikâh, 72.
[5] BS18785 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, IX, 195; TB2/161 Taberî, Târîh, II, 161
[6] ST2/155 İbn Sa'd, Tabakât, II, 155.
[7] Tevbe, 9/60.
[8] Bakara, 2/177

refe nail oluyor, esirlikten de kurtuluyordu. Hz. Peygamber, Müslümanları esir etmiyor, sonradan Müslüman olanları da genelde serbest bırakıyordu. Nitekim Hevâzin kabilesinden ganimet ve esirler alındığında Resûlullah'ın tahmin ettiği şekilde Hevâzinliler bir zaman sonra Müslüman olarak Hz. Peygamber'e gelmişler ve mallarıyla esirlerini geri istemişlerdi. Resûlullah heyetten ya malları ya da esirleri tercih etmelerini istemişti. Bunun üzerine Hevâzinliler, esirlerinin geri verilmesini isteyerek mallarından vazgeçtiler. Heyetin bu kararından sonra Resûlullah alınan esirleri geri vermek için bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: *"Bu (Hevâzinli) kardeşleriniz, tevbe ederek bize geldiler. Ben de esirlerini kendilerine geri vermeyi düşündüm. Sizden her kim (bu şekilde kardeşinin gönlünü) hoş etmeye razı olursa bunu yapsın. Sizden her kim kendi hissesini talep ederse ki bu hisseyi ona biz, Allah'ın bize ihsan edeceği ilk ganimet malından vereceğiz o da böyle yapsın (esirleri geri versin)."* Bunun üzerine pek çok sahâbî, "Biz onları hoşnut edeceğiz yâ Resûlallah!" diyerek esirleri geri vermeyi kabul etmişlerdi.[9] Esirlerini bedelsiz olarak bırakmak istemeyen bazı sahâbîlere ise Resûl-i Ekrem karşılığında altı zekât devesi vermeyi vaad etti.[10]

Sahâbeden Sahr b. Ayle adlı bir şahıs, beraberindeki süvari topluluğu ile, hicretin sekizinci senesinde[11] Sakîf kabilesiyle savaşmak üzere yola çıkan Resûlullah'a yardıma gitmişti. Fakat Hz. Peygamber'in Tâif'i fethedemeden döndüğünü görünce, Sakîfliler Resûlullah'ın (sav) hükmüne boyun eğmedikçe onların sığındıkları kaleden ayrılmayacağına dair Allah'a söz verdi. Gerçekten de Sahr b. Ayle, Resûlullah'ın (sav) hükmü kabul edilinceye kadar oradan ayrılmadı. Onlar Hz. Peygamber'in hükmünü kabule yanaşınca Sahr b. Ayle, Resûlullah'a şöyle bir mektup yazdı: "Sakîf kabilesi senin hükmünü kabul etti yâ Resûlallah. Şimdi ben onların karşısında bulunuyorum, onlar da atları üzerinde karşımda duruyorlar."

Resûlullah (sav) mektubu alır almaz namazın cemaatle kılınmasını emretti ve insanlar toplanınca Sahr'ın bu kahraman kabilesi için, *"Allah'ım! Bu Ahmes kavminin atlısına, piyadesine bereket ihsan eyle."* diye on defa dua etti. Bir süre sonra Sakîf kabilesi Hz. Peygamber'in huzuruna geldi. İçlerinden Muğîre b. Şu'be söz aldı ve "Ey Allah'ın Peygamberi, Sahr halamı esir aldı. Oysa Müslümanların girdiği dine halam da girmişti." dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) Sahr'ı çağırıp ona, *"Ey Sahr! Bir kavim Müslüman olduğu zaman kanlarını ve mallarını güvence altına almış olurlar. Sen Muğîre'ye halasını geri ver."* buyurdu. Sahr da halasını ona iade etti ve Hz.

[9] B3131 Buhârî, Farzu'l-humus, 15.
[10] N3718 Nesâî, Hibe, 1
[11] AV8/221 Azimâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd*, VIII, 221-222

Peygamber'den Süleymoğulları'nın İslâm ordusundan kaçarken bırakıp gittikleri su kaynağını istedi. "Ey Allah'ın Peygamberi bu suyu bana ve kavmime ver!" dedi. Hz. Peygamber, suyu onlara verdi. Daha sonra Süleym kabilesi mensupları Müslüman olunca Sahr'ın yanına geldiler ve ondan suyu kendilerine geri vermesini istediler. Sahr, suyu kendilerine vermekten kaçınınca Hz. Peygamber'e gidip, "Ey Allah'ın Peygamberi! Müslüman olduk ve suyumuzu bize geri vermesi için Sahr'a vardık, fakat o bizim teklifimizi reddetti." diye şikâyette bulundular. Hz. Peygamber Sahr'ı çağırıp, *"Ey Sahr! Bir kavim Müslüman olduğu zaman, mallarını ve kanlarını güvence altına almış olurlar. Sen bunlara sularını geri ver."* buyurdu. Sahr da "Peki, ey Allah'ın Peygamberi." karşılığını verdi.[12]

Hz. Peygamber, Bedir Savaşı bitip esirler getirilince, *"Bu esirler hakkında ne diyorsunuz?"* diye sorarak[13] ashâbıyla istişare etmişti. Hz. Ömer, öldürülmelerine dair görüş bildirmesine rağmen, Resûlullah Hz. Ebû Bekir'in görüşünü benimseyerek esirlerden fidye alınmasına karar verdi ve fidyeyle serbest bıraktığı her bir müşrik için dört bin dirhemlik bedel belirledi.[14] Parası olmayıp okuma yazmayı bilenleri de on Müslüman'a okuma yazma öğretmesi şartıyla serbest bıraktı.[15] Hz. Peygamber, esirler arasında bulunan amcası Abbâs'a dahi, *"Ey Abbâs! Kendin, kardeşinin oğlu Akîl b. Ebû Tâlib, Nevfel b. Hâris ve aranızda antlaşma bulunan, el-Hâris b. Fihroğulları'nın kardeşi Utbe b. Amr b. Cehdem için fidye öde, sen servet sahibi bir kimsesin!"* sözleriyle fidye karşılığında serbest bırakılmayı önerdi.[16] Fakat daha sonra Allah Teâlâ, Hz. Ömer'in görüşü istikametindeki şu âyetleri indirdi: *"Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah âhireti (kazanmanızı) istiyor. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız şeyden (fidyeden) ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."*[17] Zira henüz ayaklarının üstünde durmaya yeni başlamış bir birliğin, fidye karşılığı azılı düşmanlarını serbest bırakması kendi varlığı için tehlike oluşturmaktaydı.

Düşmanın elinde esir varsa Peygamberimiz esirleri bazen de mübadele dediğimiz karşılıklı değiş tokuş yolu ile serbest bırakma yoluna gitmiştir. Hz. Peygamber bu değişimde bazen, bir esire karşılık Müslümanlardan iki[18] veya daha fazla esirin geri alınmasını uygun bulmuştur. Nitekim Rıdvan Biati'ne katılan sahâbîlerden Seleme b. Amr,[19] Hz. Ebû Bekir'le birlikte bir sefere çıkmış, Fezâre kabilesi ile savaşmış, sonuçta bazı

[12] D3067 Ebû Dâvûd, Imâre, 34, 36.
[13] T3084 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 8.
[14] D2691 Ebû Dâvûd, Cihâd, 121.
[15] ST2/22 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 22.
[16] ST4/13 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 13-15; HM3310 İbn Hanbel, I, 353.
[17] Enfâl, 8/67-68, M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58
[18] DM2494 Dârimî, Siyer, 28
[19] H13/151 İbn Hacer, *İsâbe*, III, 151.

çocukları ve kadınları esir alıp Hz. Ebû Bekir'e getirmiş, Hz. Ebû Bekir de esirler arasındaki çok güzel bir kadını Seleme'ye vermişti. Medine'ye gelince Resûlullah üç defa ısrarla, *"Ey Seleme! Bu kadını bana bağışla."* demiş, o da sonunda, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben henüz ona el sürmedim. Senin olsun." demişti. Hz. Peygamber o kadını Mekkelilere göndermiş ve onun karşılığında Mekkelilerin elindeki Müslüman esirleri geri almıştı.[20]

Câhiliye döneminde esirler hakkındaki yaygın teamül ise onları köleleştirmekti. Dinimiz esirleri köleleştirmeye sıcak bakmamış, bilakis köleliği sadece savaş esirleriyle sınırlamış ve onların özgürlüklerine kavuşmaları için birçok yaptırım ve uygulama ortaya koymuştur. Nitekim Resûl-i Ekrem (sav), savaş esirlerini köleleştirme seçeneğine nadir durumlarda başvurmuş ve Bedir, Uhud, Hendek gibi büyük gazvelerde alınan esirlerin hiçbirini köleleştirmemiştir. Onları fidye karşılığı veya değişik şekillerde serbest bırakmıştır. Dönemin yaygın bir uygulaması olarak köleleştirilen bazı esirlere ise çağımızda bile görülmeyen medenî ve insanî bir muamele sergilenmiştir. Nitekim köleyi "kardeş" olarak nitelendiren Hz. Peygamber'in bir zihniyet dönüşümünü hedefleyen şu ifadeleri tarihe geçmiştir: *"...(Köle) kardeşleriniz, Allah'ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyiniz. Eğer ağır işler yüklerseniz onlara yardım ediniz."*[21]

Allah Resûlü, Hendek Savaşı'nda Rabbi tarafından yapılan, yeryüzünde güçlenmedikçe esir almama uyarısı[22] doğrultusunda hareket etmiş ve kendilerine zulmeden azılı müşrik savaşçıları öldürmüştü. Savaş sırasında İbnü'l-Arika adındaki müşriğin kolundan yaraladığı Sa'd b. Muâz için çadır kurup tedavisiyle yakından ilgilenmişti. Bunun üzerine ensarın önde gelenlerinden Sa'd b. Muâz, "Allah'ım, Kurayzaoğulları'na karşı beni sevindirmeden canımı alma!" diye duada bulunmuş,[23] bilâhare Kurayzaoğulları mağlup edilip esirler alınınca, Hz. Peygamber onların da kabulüyle kendileri hakkında hakemliği Sa'd'a bırakmıştı. Nitekim Yahudilerden Nadîroğulları ile Kurayzaoğulları, Medine Sözleşmesi'ne riayet etmemiş ve Müslümanlarla savaşmışlar, Resûlullah da Nadîroğulları'nı sürgün etmiş, Kurayzaoğulları'nı ise yerinde bırakmış ve kendilerine serbestlik vermişti. Fakat Kurayzaoğulları sulhu bozup Hendek Savaşı'nda Müslümanlara karşı tekrar savaşmışlardı.[24] Hakemliğini kabul ettikleri Sa'd b. Muâz, bu ihanet ve suçlarına karşılık onlar hakkında harbe katılanların öldürülmesine,

20 M4573 Müslim, Cihâd ve siyer, 46; D2697 Ebû Dâvûd, Cihâd, 124.
21 B30 Buhârî, Îmân, 22.
22 Enfâl, 8/67.
23 DM2537 Dârimî, Siyer, 66.
24 M4592 Müslim, Cihâd ve siyer, 62

çocuklarının ve kadınlarının esir edilmesine ve mallarının Müslümanlar arasında taksimine hükmetmişti. Resûlullah da, *"Allah'ın onlar hakkındaki hükmü konusunda isabetli karar verdin."* buyurarak bu hükmü onaylamıştı.[25] Zira verilen hüküm Kurayzaoğulları'nın şeriatına yani Tevrat'a uygundu.[26] Nitekim hiçbir zaman insan öldürme yanlısı olmayan Rahmet Elçisi, Kurayzaoğulları'nı ilk seferinde affetmişti. Ancak sulhu tekrar bozduklarında, Resûlullah'a kendilerinin bertaraf edilmesi dışında başka bir seçenek bırakmamışlardı.

Hz. Peygamber, her zaman esiri bir insan olarak görmüş, ona insan onuruna yakışır bir şekilde muamele etmiştir ve Kur'an esirlere iyi muamele edenleri şöyle müjdelemiştir: *"İyiler ise katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten içerler. Allah'ın has kullarının içtikleri ve akıttıkça akıttıkları bir pınardır. O kullar adaklarını yerine getirirler. Kötülüğü her yanı kuşatmış bir günden korkarlar. Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) 'Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz. Çünkü biz, çetin ve belalı bir günde Rabbimizden (O'nun azabına uğramaktan) korkarız, (derler)."*[27] Uhud Savaşı şehitlerinden olan Mus'ab b. Umeyr'in erkek kardeşi Ebû Azîz'in başından geçen şu hadise, ashâbın bu âyeti nasıl açıkça uyguladığını göstermektedir. Ebû Azîz anlatıyor: "Bedir günü esirler arasındaydım. Resûlullah (sav), *'Esirlere iyi davranın!'* buyurdu. Ben bir ensar grubunun elinde esirdim. Ensar, Resûlullah'ın emrine uyarak sabah ve akşam ekmek ve yemeklerini bana ikram ederler, kendileri de hurmayla yetinirlerdi."[28]

Hz. Peygamber esirlerin yeme, içme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamıştır. Söz gelimi Sakîf kabilesi ashâbdan iki kişiyi esir alarak Hz. Peygamber ile aralarındaki barışı bozmuşlardı. Buna karşılık sahâbe de Sakîf'in müttefiki olan Benî Ukayl kabilesinden bir adamı esir alarak Adbâ isimli devesine el koymuştu. Adam Hz. Peygamber'i görünce Müslüman olduğunu söyledi. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Eğer sen bu sözü (Müslüman olduğunu) özgürlüğün elindeyken söylemiş olsaydın tam bir kurtuluşa erişirdin."* buyurarak ona durumu açıkladıktan sonra yanından ayrıldı. Ancak esir tekrar, "Ey Muhammed! Ey Muhammed!" diye seslendi. Hz. Peygamber onun yanına döndü ve *"Ne istiyorsun?"* dedi. Adam, "Açım, beni doyur! Susadım, bana su ver!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Bunlar senin aslî ihtiyaçlarındır."* buyurarak gerekeni yaptı. Bir müddet sonra bu adam Sakîflilerin elindeki iki kişiye karşılık serbest bırakıldı.[29]

[25] M4598 Müslim, Cihâd ve siyer, 65; T1582 Tirmizî, Siyer, 29; Mâide, 5/33-34
[26] *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, XX, 10-15.
[27] İnsân, 76/5-10.
[28] MK19497 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 393
[29] M4245 Müslim, Nezr, 8; D3316 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 21 DM2533 Dârimî, Siyer, 62

Rahmet Peygamberi, kadın ve çocukların esaret hâlindeki durumlarına da özen gösterirdi. Esir kadınlarla birlikteliğe izin vermeyen Hz. Peygamber, köleleştirilen hamile kadınlarla da cinsel ilişki kurulmasını yasaklamıştı.[30] Hatta bu yasağı ihlâl eden birini, *"Ona öyle bir lânet edesim geliyor ki kabrine bile o lânetle girsin istiyorum! Kendisine helâl olmadan önce ona nasıl vâris olur? Ve kendisine helâl olmadığı hâlde onu nasıl çalıştırıp kullanabilir?"*[31] buyurarak sert biçimde kınamıştı.

Hz. Peygamber, savaşta aldığı esirlere karşı güzel muamelesi, asla işkence yapmamasıyla kendi zamanına olduğu gibi modern çağa da örnek olmuştur. Ayrıca Rahmet Elçisi, esir de olsalar insanların aile bütünlüğünü korumak için gayret göstermiştir. Nitekim bir gün ashâbdan Ebû Eyyûb, muhtemelen Kıbrıs Seferi sonrası[32] esir alınmış bir kadının, askerlerin zoruyla çocuğundan ayrıldığını görünce, çocuğu tuttuğu gibi annesine vermiş ve bu yaptığının nedeni sorulunca Rahmet Peygamberi'nin şu sözünü aktarmıştı: *"Her kim (esirler arasındaki) anne ile çocuğunu birbirinden ayırırsa Allah da o kimseyi kıyamet gününde sevdiklerinden ayırır."*[33]

Şefkat Peygamberi sadece ana ile evlâdını değil, esir kardeşleri de birbirinden ayırmazdı. Ali b. Ebû Tâlib bu konuda şunları anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) bana kardeş olan iki genç hibe etti. Ben de onlardan birini sattım. Bir gün Resûlullah (sav) bana, *'Ey Ali! gençten ne haber?'* diye sordu. Ben de ona (sattığımı) söyledim. Bunun üzerine Resûlullah, *'Onu geri al, onu geri al.'* buyurdu.[34] Zira Hz. Peygamber esirleri dağıtırken aile birlikteliğine özellikle dikkat eder ve ev halkını birbirinden ayırmak istemediği için hepsini bir kişiye verirdi.[35]

Savaşta öldürürken bile düşmana işkence etmeksizin güzel bir şekilde öldürmeyi tavsiye eden[36] Hz. Peygamber, esirlere karşı kendi çağının hatta bütün zamanların üstünde bir ahlâkî ve insanî tutum sergilemiştir. Hiçbir zaman esirlerin onurunu zedeleyecek davranışlara kalkışmamış ve kimseye bu hususta izin vermemiştir. Esire eziyet ve işkence gibi faaliyetlere kesinlikle izin vermemiş, esirlerin yeme, içme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamayı kendisinin ve Müslüman toplumun görevi addetmiştir. İslâm toplumuna zarar vermeyeceğinden emin olduğunda, esirleri, fidye karşılığı ve mübadele yönteminin yanı sıra bazen de karşılıksız olarak[37] serbest bırakmıştır.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde toplama kamplarında işkence gören esir ve tutukluların durumu ile Müslümanların yemeklerini paylaştıkları ve âdeta evin fertleri olarak kabul ettikleri insanların durumu arasındaki far-

[30] T1564 Tirmizî, Siyer, 15.
[31] NM2789 Hâkim, *Müstedrek*, III, 1053 (2/195)
[32] "Kıbrıs", *DİA*, XXV, 372; "Ebû Eyyûb", *DİA*, X, 124.
[33] T1566 Tirmizî, Siyer, 17; HM23895 İbn Hanbel, V, 413.
[34] T1284 Tirmizî, Büyû', 52; İM2249 İbn Mâce, Ticâret, 46
[35] İM2248 İbn Mâce, Ticâret, 46; HM3690 İbn Hanbel, I, 390
[36] M5055 Müslim, Sayd, 57; D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10, 11.
[37] VM1/138 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 138.

kı insaf sahibi herkes görebilir. Nitekim Müslümanların esirlere karşı tutumundan etkilenen pek çok kişinin gönülleri İslâm'a ısınmış ve Müslüman olmuşlardır. Tutum ve davranışları, karar ve uygulamalarıyla savaşta bile olsa âlemlere rahmet olarak gönderildiğini bütün insanlığa hatırlatan Hz. Peygamber'in izinden gitmek, savaş şartlarında esir ve tutuklu olan kişilere, onların ihtiyaçlarını göz ardı etmeksizin, insan onuruna yaraşır şekilde Müslümanca davranmak esirlik hukukunun temel gereğidir.

GAZİLİK
YA ŞEHİT YA GAZİ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"مَا مِنْ مَكْلُومٍ يُكْلَمُ فِي اللَّهِ إِلاَّ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَكَلْمُهُ يَدْمَى، اَللَّوْنُ لَوْنُ دَمٍ، وَالرِّيحُ رِيحُ مِسْكٍ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah yolunda yaralanan her bir yaralı muhakkak kıyamet gününde yarası kanayarak gelir. Rengi kan rengi, kokusu ise misk kokusudur."
(B5533 Buhârî, Sayd, 31)

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَفْضَلُ الصَّدَقَاتِ ظِلُّ فُسْطَاطٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَمَنِيحَةُ خَادِمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، أَوْ طَرُوقَةُ فَحْلٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ."

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"مَنْ جَهَّزَ غَازِيًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَدْ غَزَا، وَمَنْ خَلَفَهُ فِي أَهْلِهِ بِخَيْرٍ فَقَدْ غَزَا."

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ لَمْ يَغْزُ أَوْ يُجَهِّزْ غَازِيًا أَوْ يَخْلُفْ غَازِيًا فِي أَهْلِهِ بِخَيْرٍ، أَصَابَهُ اللَّهُ بِقَارِعَةٍ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْخَطْمِيِّ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَسْتَوْدِعَ الْجَيْشَ قَالَ:
"أَسْتَوْدِعُ اللَّهَ دِينَكُمْ وَأَمَانَتَكُمْ وَخَوَاتِيمَ أَعْمَالِكُمْ."

Ebû Ümâme'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sadakaların en değerlisi, Allah yolunda(ki mücahidlerin) gölgelenmesi için çadır (bağışlamak), bir hizmetçiyi Allah yolunda (çalışmak üzere) hibe etmek veya at, deve gibi binilmeye uygun bir hayvanı Allah yolunda (kullanılmak üzere) bağışlamaktır."*

(T1627 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 5)

Zeyd b. Hâlid'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim Allah yolunda savaşacak bir askeri (savaş için) donatırsa kendisi de savaşmış gibi olur. Kim de Allah yolunda savaşa çıkan gazinin arkasından ailesine iyi bir şekilde göz kulak olursa o da savaşmış gibi olur."*

(M4902 Müslim, İmâre, 135)

Ebû Ümâme'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim savaşa katılmaz veya savaşa katılan bir gaziyi donatmaz ya da savaşa giden gazinin ailesine iyi bir şekilde göz kulak olmazsa Allah onu bir felâkete uğratır."*

(D2503 Ebû Dâvûd, Cihâd, 17)

Abdullah el-Hatmî'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) bir orduyu uğurlamak istediği zaman, *"Sizin dininizi, geride bıraktıklarınızı ve amellerinizin sonuçlarını Allah'a emanet ediyorum."* buyururdu.

(D2601 Ebû Dâvûd, Cihâd, 73)

Uhud Savaşı'nın hemen ertesiydi. Evs ve Hazrec Kabilelerinin önde gelenleri, tehlikelerden emin olmak için Allah Resûlü'nün kapısında gecelemişlerdi. Düşman uzaklaşmıştı, ama geri dönme ihtimali de yok değildi. Bu endişeden dolayı Allah Resûlü, sabah namazını kıldırdıktan hemen sonra Kureyş ordusunu takip etmek üzere ashâbına toplanma emri verdi. Hz. Bilâl'e verdiği talimata göre bu gazâya yalnızca Uhud Savaşı'na katılan mücahidler iştirak edebilecekti. Resûlullah dâhil olmak üzere, savaştan dönenlerin neredeyse tamamı yaralıydı. Ama Allah yolunda canlarını vermeye hazır olan bu mücahidler için bunun bir önemi yoktu. Üseyd b. Hudayr, Kâ'b b. Mâlik ve daha birçokları yaralı olmalarına rağmen Resûlullah'ın çağrısına uyarak toplandılar ve yola çıktılar. Bu güzide insanlar, yaralı hâllerine aldırmıyor, üstelik binek sıkıntısı da çekiyorlardı. Yarası hafif olanlar daha ağır durumda olanlara yardımcı oluyor, hatta onları sırtlarında taşıyordu. Kimsenin savaştan geri kalmaması için herkes elinden geleni yapıyordu. Sa'd b. Ubâde gibi bazı kimseler de yiyecek temin etmişti. Tüm zorluklara rağmen, yetmiş fedakâr gazi Allah Resûlü'nün çağrısıyla bir araya gelerek bütün varlıklarıyla, her şeye hazır olduklarını bir kere daha göstermişti. Hz. Peygamber, kendilerini Allah yoluna adamış bu yürekli gazilerden hayır dualarını esirgemiyordu.

Hamrâü'l-Esed denilen mevkide konaklayan ordudan haberdar olan müşrikler, yolda rastladıkları insanlar aracılığıyla Müslümanlara tehditler gönderdiler. Savaştan yeni çıkmış olmalarına rağmen Allah yolunda büyük bir kararlılıkla düşmanı bekleyen fedakâr mücahidlerin ise bu tehditlere karşı tek bir cevabı vardı: *"Hasbünallâh ve ni'me'l-vekîl." (Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.)* Sonuçta düşman kendileriyle karşılaşmaya cesaret edemedi, ama müminler, uğruna seve seve canlarını vermeye hazır bulundukları Rablerinden gelen övgülerle geri döndüler: *"Onlar yaralandıktan sonra Allah'ın ve Peygamberi'nin davetine uyan kimselerdir. Onlardan güzel davranıp iyilik edenlere ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara büyük bir mükâfat vardır. Onlar öyle kimselerdir ki halk kendilerine, 'İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun.' dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' dediler. Bundan dolayı Allah'tan bir nimet ve*

lütufla kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler ve Allah'ın rızasına uydular. Allah, büyük lütuf sahibidir."[1]

Ölümle burun buruna gelip yaşamanın değerini anladıktan sonra, henüz savaşın yorgunluğunu üzerlerinden atmamışken, üstelik yaraları da iyileşmemişken, müminleri korkusuzca tekrar aynı tehlikeye atılmaya, belki de bu sefer ölmeye sevk eden şey, kuşkusuz cihad ruhu ve şehâdet arzusuydu. Zira Allah ve O'nun Resûlü amellerin en değerlisinin cihad etmek olduğunu bildirmekteydi.[2] Şehitlik ise Allah katında eşsiz bir mertebeydi.[3] Yüce Allah kendi yolunda can veren şehitlerin, "ölü" olarak anılmasını istemiyor, bilakis onların Rableri katında diri olduklarını ifade ediyordu.[4] İşte bu yüksek mertebeye erişmek, "Allah'ım! Dileğim senin yolunda şehit olmak ve Resûlü'nün memleketinde ölmektir." diyen Hz. Ömer gibi[5] bütün Müslümanların temennisi olmuş, Hz. Peygamber dahi, Allah yolunda tekrar tekrar şehit olmayı arzuladığını dile getirmiştir.[6] Ancak şehitlik, Allah yolunda canını vermeye hazır bir mümin için, iki güzellikten biridir.[7] Savaşta şehit olmayıp sağ olarak geri dönenler ise gazilikle şereflenir.

"Savaşmak, din uğruna cihad etmek" mânâsındaki "gazâ" kelimesinden türeyen "gazi" kelimesi, savaştan sağ olarak dönen kişilere verilen isimdir. Savaşta başarı kazananlar için unvan olarak da kullanılan bu isim, en genel anlamda Allah yolunda, can mal, namus, vatan gibi kutsal değerler adına savaşan kimseleri ifade eder.[8] İslâm dininde, hakkın yücelmesi, adalet ve doğruluğun hâkim olması için hiçbir menfaat gözetmeden canla başla mücadele eden gazilere büyük değer verilmiş, onların mallarıyla ve canlarıyla Allah yolundaki mücadelesi her türlü amelden faziletli sayılmıştır.[9] Onlar, bu gayretleriyle, geçerli bir özrü olmadığı hâlde düşmanla mücadele etmekten uzak duran ve bu konuda çaba göstermeyen Müslümanlardan daha üstündürler.[10] Zira, *"Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever."*[11] Yüce Allah, en sıkıntılı anlarda dahi bu mücadeleden geri durmayanlardan öylesine memnuniyet duyar ki arkadaşları bozguna uğrayınca bile savaşmaya devam eden kişi için meleklerine şöyle seslenir: *"Benim katımdakileri (rahmetimi) arzulayıp benim katımdakilerden (azabımdan) çekinerek savaşmaya dönen ve sonunda kanı dökülen şu kuluma bir bakın!"*[12] Özellikle, Hamrâü'l-Esed'deki yiğit sahâbîler gibi savaş meydanında yara aldıktan sonra bile cihada çağrıldıklarında yine koşa koşa giden iyilik ve erdem sahibi gaziler için çok büyük mükâfatların olduğunu müjdeler.[13]

[1] Âl-i İmrân, 3/172-174; B4077 Buhârî, Megâzî, 26; VM1/334 Vâkıdî, *Megâzî*, 1, 334-338
[2] Tevbe, 9/19-20; M4871 Müslim, İmâre, 111.
[3] B2795 Buhârî, Cihâd, 6; MU994 *Muvatta'*, Cihâd, 14.
[4] Bakara, 2/154
[5] MU995 *Muvatta'*, Cihad, 15.
[6] B7227 Buhârî, Temennî, 1
[7] Tevbe, 9/52.
[8] "Gazi", *DİA*, XIII, 443.
[9] Tevbe, 9/19-20
[10] Nisâ, 4/95
[11] Saff, 61/4
[12] D2536 Ebû Dâvûd, Cihâd, 36; HM3949 İbn Hanbel, 1, 416
[13] Âl-i İmrân, 3/172-174

Resûlullah ise Allah'ın rızasını kazanmak için savaşa çıkan ve bunun gereğini en güzel şekilde yerine getiren kişinin uykusunun da uyanıklığının da sevap kazandıracağını bildirmiş[14] ve gazileri *"Allah'ın elçileri"* olarak tanımlamıştır.[15] Gazilerin savaşta döktüğü kanın ve aldığı yaraların Allah katındaki değerini ifade eden Resûlullah,[16] onların âhiretteki hâlini şöyle tasvir etmiştir: *"Allah yolunda yaralanan her bir yaralı muhakkak kıyamet gününde yarası kanayarak gelir. Rengi kan rengi, kokusu ise misk kokusudur."*[17]

Yüce Allah'ın ve O'nun Sevgili Elçisi Hz. Peygamber'in cihad, şehitlik ve gazilikle ilgili övgü dolu sözleri ve müjdeleri Müslümanlar için teşvik edici olmuş, Allah yolunda şehit yahut gazi olmak en şerefli ülkü addedilmiştir.

Şehit olsalar da gazi kalsalar da Rableri katında büyük mükâfatlara erişeceklerini bilen[18] müminler, "Ölürsem şehit, kalırsam gazi!" anlayışıyla her savaşta yer almaya çalışmış, düşmana karşı canla başla mücadele etmişlerdir. Savaştan muaf tutulmalarına rağmen[19] Amr b. Cemûh[20] ve İbn Ümmü Mektûm[21] gibi engelli sahâbîler dahi Allah yolunda mücadeleden geri durmamışlardır. Bu uğurda kimi zaman şiddetli soğuğa maruz kalmışlar,[22] kimi zaman da günlerce açlıkla mücadele etmişlerdir.[23] Sevdiklerini gözlerinin önünde kaybetmiş, onları saracak kefen dahi bulamamışlardır.[24] Bedenlerine isabet eden oklar kendilerini yıldıramamış, hiçbir şey onları Allah yolunda cihad etmekten alıkoyamamıştır. Örneğin, Müslümanların en zorlu sınavlarından biri olan Uhud Savaşı'nda sahâbenin seçkin simalarından Ebû Talha, Resûlullah'a bir zarar gelmemesi için çırpınarak kendi bedenini ona kalkan yapmış[25] ve yaralanan eli çolak olmuştur.[26] Resûlullah'ın amcası Enes b. Nadr, Bedir Savaşı'na katılamamanın üzüntüsüyle Uhud'da düşmanla kıyasıya çarpışmış, şehit düştüğünde ise vücudunda seksen küsur yara izi tespit edilmiştir.[27] Zübeyr b. Avvâm ise Allah Resûlü ile birlikte katıldığı savaşlar sonucu yara almamış hiçbir organının kalmadığını söyleyerek[28] gaziliğiyle iftihar etmiştir.

Allah yolunda böylesine mücadele eden gazilere destek olmak, onların ihtiyaçlarını gidermek dinî ve millî bir sorumluluktur. Sabırla, ihlâsla, kararlılıkla savaşa devam edenlerin kul borcu dışındaki tüm günahlarının bağışlanacağını bildirerek[29] onlara daima mânevî açıdan destek olan Resûlullah, müminleri gazilere her konuda yardımcı olmaya teşvik etmiştir. Cihada çıkan müminlerin imkânsızlıklarını gördüğünde gazilere, *"Ey muhacir ve ensar topluluğu! Kardeşleriniz arasında malı ve akrabası olmayan kimseler var. Her biriniz onlardan iki veya üç kişiyi bağrına bassın."* diyerek

[14] D2515 Ebû Dâvûd, Cihâd, 24; N3190 Nesâî, Cihâd, 46.
[15] N3123 Nesâî, Cihâd, 13; İM2893 İbn Mâce, Menâsik, 5.
[16] T1669 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 26.
[17] B5533 Buhârî, Sayd, 31.
[18] Nisâ, 4/74.
[19] Nisâ, 4/95; B4990 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 4.
[20] HM22920 İbn Hanbel, V, 300.
[21] HM12369 İbn Hanbel, III, 132; EÜ4/251 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 251.
[22] D146 Ebû Dâvûd, Tahâret, 57; HM22742 İbn Hanbel, V, 278.
[23] B4101 Buhârî, Meğâzî, 30; M4999 Müslim, Sayd ve zebaih, 18.
[24] B1274 Buhârî, Cenâiz, 25.
[25] B4064 Buhârî, Meğâzî, 18.
[26] B3724 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 14.
[27] M4918 Müslim, İmâre, 148.
[28] T3746 Tirmizî, Menâkıb, 24.
[29] MU992 *Muvatta'*, Cihâd, 14; M4880 Müslim, İmâre, 117.

bineği olmayan, kendisine bu konuda yardımcı olabilecek yakınları da bulunmayan gazilere diğerlerinin yardımcı olmasını istemiştir. Bu olayı aktaran Câbir b. Abdullah, "Bunun üzerine ben de (mücahidlerden) iki veya üç kişiyi yanıma aldım. Benim de onlar gibi, kendi deveme yalnızca sıram geldiğinde binme hakkım vardı."[30] sözleriyle yaşanan durumu tasvir etmiştir. Aynı şekilde Hz. Osman gibi malî durumu iyi olan bazı sahâbîler büyük servetler harcayarak orduya gerekli malzemeleri temin etmiş,[31] kimisi de evindeki yemeği[32] Allah yolundaki erlerle paylaşmış, böylece herkes imkânı ölçüsünde üzerine düşeni yapmaya gayret etmiştir. Zira Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre, "*Sadakaların en değerlisi, Allah yolunda(ki mücahidlerin) gölgelenmesi için çadır (bağışlamak), bir hizmetçiyi Allah yolunda (çalışmak üzere) hibe etmek veya at, deve gibi binilmeye uygun bir hayvanı Allah yolunda (kullanılmak üzere) bağışlamaktır.*"[33] Savaşa bizzat katılmayan mümin hanımlar da ordunun yemek ve su ihtiyacını görerek gazilere hizmette bulunmuş, onların eşyalarına göz kulak olmuş, yaralıların tedavisiyle ilgilenerek[34] gerektiğinde yaralananları ve şehit olanları Medine'ye sevk etmişlerdir.[35] Uhud Savaşı hakkında bilgi veren Enes b. Mâlik'in aktardığı şu manzara hanımların savaş meydanlarındaki gayretlerini temsil eden güzel bir örnektir: "Âişe bnt. Ebû Bekir ile Ümmü Süleym'i eteklerini toplamış (koşturur) hâlde gördüm... Su tulumlarını sırtlarında taşıyor, sonra gazilerin ağızlarına su veriyor, bilâhare dönüp tekrar dolduruyor ve gelerek yine ağızlarına su veriyorlardı..."[36] Zira Allah Resûlü, gazilere hizmet eden müminlere şu müjdeyi vermişti: "*Kim bir gazinin gölgelenmesi için (çadır bağışlarsa) Allah da kıyamet günü onu gölgelendirir. Kim bir gaziyi başkasına muhtaç olmayacak şekilde donatırsa, ölünceye kadar gazi gibi sevap kazanır.*"[37]

Allah yolunda cihad söz konusu olunca Müslümanların her biri elinden geleni yapmaya özen göstermiş, ancak hiç şüphesiz gazilere en büyük yardım Rableri katından gelmiştir. Yüce Allah, kendi rızasını kazanma gayretiyle canını hiçe sayan bu müminleri asla yalnız bırakmamış, maddî ve mânevî yardımlarıyla her an kendileriyle birlikte olduğunu onlara hissettirmiştir. Zira Resûlullah'ın bildirdiği üzere Allah yolunda savaşa çıkan gaziler, ruhlarını cennet karşılığında teslim edinceye veya sevap ve kazançla yurtlarına geri dönünceye kadar Rahmân'ın koruması altındadırlar.[38] Yüce Allah onların gönüllerine huzur ve sekîneti hâkim kılmış,[39] kendilerine güven vermiş ve onları yağmur ile ferahlatmıştır.[40] Bazen düşmanı az göstermiş,[41] bazen de onları gökten indirdiği melek ordularıyla[42]

[30] D2534 Ebû Dâvûd, Cihâd, 34; HM14924 İbn Hanbel, III, 359.
[31] B2778 Buhârî, Vesâyâ, 33; T3699 Tirmizî, Menâkıb, 18
[32] B4101 Buhârî, Meğâzî, 30.
[33] T1627 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 5.
[34] M4690 Müslim, Cihâd ve siyer, 142, B2882 Buhârî, Cihâd, 67.
[35] B5679 Buhârî, Tıb, 2.
[36] B3811 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 18; M4683 Müslim, Cihâd ve siyer, 136.
[37] HM126 İbn Hanbel, I, 21; İM2758 İbn Mâce, Cihâd, 3.
[38] D2494 Ebû Dâvûd, Cihâd, 9+.
[39] Tevbe, 9/26.
[40] Enfâl, 8/11.
[41] Enfâl, 8/43-44.
[42] Âl-i İmrân, 3/123-126; Enfâl, 8/9

desteklemiştir. Kimi zaman, "*...Siz acı duyuyorsanız kuşkusuz onlar da sizin acı duyduğunuz gibi acı duyuyorlar. Üstelik siz Allah'tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz...*"[43] diyerek onları teselli etmiş, kimi zamansa, "*Gevşemeyin, hüzünlenmeyin. Eğer (gerçekten) iman etmiş kimseler iseniz üstün olan sizlersiniz.*"[44] diyerek ümitlerini yeşertmiştir. Kâh kalplerine korku salarak,[45] kâh fırtına ve görünmeyen ordular yollayarak[46] düşmanlarını âciz bırakmış, sabrederek Hak yolunda mücadele etmeleri hâlinde kendilerinden yüz kat fazla düşmana galip gelecekleri müjdesiyle[47] onları yüreklendirmiştir. Savaşların sonunda ise kendilerine helâl kıldığı ganimetlerle ödüllendirmenin yanı sıra onları övgü dolu âyetlerle de şereflendirmiş ve Hak yolundaki mücadelelerini Yüce Kitabı'nda ölümsüzleştirmiştir.[48]

Savaşa çıkan gazilere yardımcı olmak kadar onların geride bıraktığı ailelerini gözetmek ve mallarına sahip çıkmak da Müslümanlar üzerine bir vazifedir. Bunun önemini, "*Her kim Allah yolunda savaşacak bir askeri (savaş için) donatırsa kendisi de savaşmış gibi olur. Kim de Allah yolunda savaşa çıkan gazinin arkasından ailesine iyi bir şekilde göz kulak olursa o da savaşmış gibi olur.*"[49] sözleriyle ifade eden Resûlullah, bir gaziyi uğurlayıp onun geride bıraktıklarına gece ya da gündüz her hangi bir vakit göz kulak olmanın, kendisine dünyadan ve onun içinde bulunan her şeyden daha sevimli geldiğini dile getirmiştir.[50] Zira dinî ve vatanı korumak üzere cihada giden mücahidlerin geride bıraktıkları aileleri ve malları diğer Müslümanlara birer emanettir. Hz. Peygamber, "*Savaşa çıkan mücahidlerin (geride bıraktıkları) hanımlarının namusu, geride kalan erkekler için annelerinin namusu gibidir. Geride kalanlardan kim bir mücahidin ailesine bakmayı üstlenip sonra da ona ihanet ederse kıyamet günü o mücahid için durdurulur ve mücahid onun amelinden dilediğini alır. Siz ne düşünüyorsunuz? (Yaptığı işin cezasız kalacağını mı zannediyorsunuz?)*"[51] buyurmuş ve gazilerin aileleri ve malları için hayırlı birer vekil olmaları hususunda onları teşvik etmiştir.[52] Bununla birlikte savaşa katılmayan, katılanlara hiçbir şekilde destek olmayıp onların ailelerini koruyup kollamayan kişinin ise Yüce Allah tarafından bir felâkete uğratılacağını haber vermiştir.[53] Aynı şekilde savaş sonrasında yaralanan ve belli ölçüde kendisine bakamayan gazilerin ihtiyaçlarını gidermek, bakımlarını üstlenmek de onlara olan vefa borcunun bir gereğidir.

Sevgili Peygamberimiz din ve vatan savunması için yola düşen gazileri, "*Yüce Allah'ın heyeti*" olarak nitelemiş,[54] onları uğurlarken, "*Sizin dininizi, geride bıraktıklarınızı ve amellerinizin sonuçlarını Allah'a emanet ediyorum.*"

[43] Nisâ, 4/104
[44] Âl-i İmrân, 3/139.
[45] Enfâl, 8/12
[46] Ahzâb, 33/9
[47] Enfâl, 8/65
[48] Âl-i İmrân, 3/172-174; Ahzâb, 33/23, M4918 Müslim, İmâre, 148
[49] M4902 Müslim, İmâre, 135, B2843 Buhârî, Cihâd, 38
[50] İM2824 İbn Mâce, Cihâd, 24, HM15728 İbn Hanbel, III, 440
[51] M4908 Müslim, İmâre, 139.
[52] M4907 Müslim, İmâre, 138
[53] D2503 Ebû Dâvûd, Cihâd, 17; İM2762 İbn Mâce, Cihâd, 5
[54] N3123 Nesâî, Cihâd, 13; İM2893 İbn Mâce, Menâsik, 5

diye dua etmiştir.[55] Bu yüzden İslâm tarihinde Allah yoluna baş koyan gaziler savaşlara daima törenle uğurlanmış ve dönüşlerinde de sevinçle karşılanmışlardır. Örneğin, Tebük Seferi'nden dönen Sevgili Peygamberimizi ve beraberindeki gazileri çoluk çocuk bütün Medineliler Veda Tepesi'nde karşılamış[56] ve onları sevinçle bağırlarına basmışlardır.

İslâm dinindeki gazâ anlayışı toplumumuzda oldukça etkili olmuş, gazilik geleneği yüzyıllarca yaşatılmıştır. Bu geleneğin etkisiyle Osman Gazi ve Battal Gazi örneklerinde görüldüğü üzere zafer kazanan kahramanlara, hatta savaşa bizzat çıkmayan başarılı hükümdarlara ve kurtuluş savaşı kumandanlarına şeref unvanı olarak "gazi" sıfatı verilmiştir. "Gazi", yeri gelmiş çocuklarımıza, yeri gelmiş halkının savaşta gösterdiği yiğitlikten dolayı, şehirlerimize isim olmuştur. Sadece gazi kelimesi değil onun Türkçe karşılığı olan Alp, Alperen kelimeleri de aynı şekilde kültürümüzde yoğun olarak kullanılmıştır. Türkü ve destanlarımızda da silinmez izler bırakan gazâ ve gazilik geleneği, "gazâvatnâme" adlı bir edebî tür oluşturarak medeniyetimizin simgelerinden biri hâline gelmiştir.[57]

Günümüze kadar devam edegelen bu gelenek, ülkemizde hâlâ canlı biçimde yaşatılmaktadır. Din ve vatan uğruna askerlik görevini yerine getirmek üzere yola çıkan askerlerimizin ellerine kınalar yakılmakta, tekbir ve dualarla uğurlanan gençler, döndüklerinde sevinç ve onurla karşılanmaktadır.

[55] D2601 Ebû Dâvûd, Cihâd, 73; İM2826 İbn Mâce, Cihâd, 24.
[56] B3083 Buhârî, Cihâd, 196.
[57] "Gazi", DİA, XIII, 443-445.

ŞEHİTLİK
ALLAH İÇİN ÖLÜMSÜZLEŞMEK

عَنْ حُمَيْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَا مِنْ عَبْدٍ يَمُوتُ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ يَسُرُّهُ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا
وَأَنَّ لَهُ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا إِلاَّ الشَّهِيدَ لِمَا يَرَى مِنْ فَضْلِ الشَّهَادَةِ فَإِنَّهُ يَسُرُّهُ
أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الدُّنْيَا فَيُقْتَلَ مَرَّةً أُخْرَى."

Humeyd diyor ki, "Enes b. Mâlik'ten (ra) işittiğime göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
'Ölüp de Allah katında hayırlı bir mertebeye erişen kullar içinde, şehitten başka hiç kimse kendisine içindekilerle birlikte dünya verilecek olsa bile– yeniden dünyaya gelmek istemez. Şehit, şehitliğin ne kadar üstün bir mertebe olduğunu gördüğü için, dünyaya dönüp bir kez daha şehit olmayı arzular.'"
(B2795 Buhârî, Cihâd, 6)

عَنْ أبي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، وَدِدْتُ أَنِّي أُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا، ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا، ثُمَّ أُقْتَلُ [ثُمَّ أُحْيَا، ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا]."

أَنَّ سَهْلَ بْنَ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ؛ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "مَنْ سَأَلَ اللَّهَ الشَّهَادَةَ بِصِدْقٍ، بَلَّغَهُ اللَّهُ مَنَازِلَ الشُّهَدَاءِ، وَإِنْ مَاتَ عَلَى فِرَاشِهِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَادَ جَبْرًا ...فَقَالَ: "...اَلْقَتْلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ شَهَادَةٌ، وَالْبَطْنُ شَهَادَةٌ، وَالْحَرَقُ شَهَادَةٌ، وَالْغَرَقُ شَهَادَةٌ، وَالْمَغْمُومُ -يَعْنِي الْهَدِمَ- شَهَادَةٌ، وَالْمَجْنُوبُ شَهَادَةٌ، وَالْمَرْأَةُ تَمُوتُ بِجُمْعٍ شَهِيدَةٌ."

عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دِينِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دَمِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ أَهْلِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Canım elinde bulunan Allah'a yemin ederim, istedim ki Allah yolunda savaşıp öldürüleyim sonra diriltileyim, sonra öldürülüp tekrar diriltileyim, sonra öldürülüp tekrar diriltileyim, daha sonra tekrar öldürüleyim ve diriltileyim!"*

(B7227 Buhârî, Temennî, 1)

Sehl b. Ebû Ümâme b. Sehl b. Huneyf'in, babası aracılığıyla dedesinden rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim içtenlikle Allah'tan şehit olmayı dilerse yatağında bile ölse Allah onu şehitlerin makamlarına ulaştırır."*

(M4930 Müslim, İmâre, 157)

Abdullah b. Abdullah b. Cebr'in, babasından naklettiğine göre, hasta olan (dedesi) Cebr'i ziyarete gelen Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Allah yolunda savaşırken ölmek şehitliktir. İç hastalıklarından ölmek şehitliktir. Yanarak ölmek şehitliktir. Boğularak ölmek şehitliktir. Yıkıntı altında kalarak ölmek şehitliktir. Aklını kaybederek ölmek şehitliktir. Hamile iken ölen kadın da şehittir."*

(N3196 Nesâî, Cihâd, 48; İM2803 İbn Mâce, Cihâd, 17)

Saîd b. Zeyd'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim malını korurken öldürülürse şehittir, kim dini uğruna öldürülürse şehittir, kim canı uğruna öldürülürse şehittir, kim ailesi uğruna öldürülürse o da şehittir."*

(T1421 Tirmizî, Diyât, 21)

Bir gün bedevînin biri Hz. Peygamber'e geldi. Kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldu. Sonra yurdunu terk edip Medine'ye yerleşti ve çobanlık yaparak geçimini kazanmaya başladı. Resûlullah (sav), ashâbından birini bu kişiyle ilgilenmesi için görevlendirdi. O günlerde bir savaş olmuştu ve Hz. Peygamber düşmandan alınan ganimetleri taksim ediyordu. O kimseye de hissesini gönderdi. Ashâb kendisine hissesine düşen ganimeti verince onlara bunun ne olduğunu sordu. Onlar da, "Peygamber'in (sav) sana ayırdığı hissedir." dediler. O, hissesine düşen ganimeti Peygamber'e (sav) getirdi ve bunun ne olduğunu ona da sordu. O esnada orada bulunan sahâbîler de Efendimizle bu kişinin arasında geçen konuşmayı dinliyorlardı. Resûlullah (sav), *"Bunu senin için ayırdım."* buyurdu. Adam, "Ben sana ganimet elde etmek için değil –eliyle boğazını göstererek– şuramdan ok ile vurulup ölmek ve cennete girmek için uydum." dedi. Resûlullah (sav), *"Eğer gerçekten doğru söylüyorsan ve Allah'a verdiğin sözü tutarsan Allah da sana istediğini verecektir."* buyurdu. Bu kişi, yapılan bir savaşta tam da işaret ettiği yerden okla vurularak şehit oldu. Sahâbîler onu bu hâlde Resûlullah'a (sav) getirdiler. Allah Resûlü, *"Bu, o adam mı?"* diye sordu. "Evet." dediler. Resûlullah (sav), *"O, Allah'a verdiği sözü tutmuş, Allah da ona dilediğini vermiş."* buyurdu. Sonra onu kendi cübbesi ile kefenledi ve önüne koyarak namazını kıldı. Ardından ona şöyle dua etti: *"Allah'ım! Bu kulun senin yolunda hicret ederek şehit oldu. Ben de buna şahidim."*[1]

Şehit, "şahit olan, hazır bulunan" demektir. Ölüp yok olan, kaybolup giden (gâib) değil berhayat olan, tabiri caizse ölümsüzleşendir. Bunun içindir ki şehit diridir, ölmez, ona "ölü" denmez.[2] Yeri ve zamanı geldiğinde canından daha mukaddes bildiği dini, millî ve mânevî değerler uğruna dünyadan ve dünyadaki her şeyden vazgeçip canını ortaya koyan kimsedir. Hz. Ömer'in veciz tarifiyle, "Şehit, kendisini Allah'a adayan kimsedir."[3]

Allah yolunda hiç çekinmeden canını veren kimse, Hz. Peygamber de buna hem dünyada hem de âhirette şahitlik etmektedir.[4] Çünkü Allah yolunda cihad edenler, iki güzellikten birine erişmekten başka bir arzu beslemezler.[5] Yani ya zaferi yaşayan gazilerden ya da şehitlerden biri olmayı dilerler.

[1] N1955 Nesâî, Cenâiz, 61.
[2] Bakara, 2/154.
[3] MU996 *Muvatta'*, Cihâd, 15
[4] B1347 Buhârî, Cenâiz, 75
[5] Tevbe, 9/52

Şehidin ve şehitliğin Allah nezdindeki fazileti ve mükâfatı, ilk Müslüman neslin gönlünde öylesine yer etmişti ki, baba ile oğul, ağabey ile kardeş savaşa katılıp şehâdet şerbetini içme konusunda birbirleriyle yarışır hâle gelmişlerdi. Şehit veya gazi olma şerefine ulaşarak ebedî hayatlarını kazanacaklarına olan inançları onların gözünde ölümü öylesine küçültmüştü ki ölümle âdeta alay ediyorlardı.

Medine'ye göç eden Müslümanlara aman vermeyen ve onları her bakımdan zorda bırakmak için çaba gösterenlerin başında yer alan Ebû Süfyân'ın idaresindeki kervan Bedir'e doğru ilerliyordu. Peygamber Efendimiz kervanı gözetlemek üzere bir gözcü göndermişti. Ashâbından da onlarla karşılaşmak üzere hazırlık yapmalarını istemiş ve ardından yola revan olmuşlardı. Müşriklerden önce Bedir'e vardıklarında Resûlullah, *"Ben başınızda olmadıkça sakın hiç kimse bir işe kalkışmasın!"* buyurdu. Derken müşrikler kendilerine yaklaşmaya başladılar. Onları fark eden Hz. Peygamber, *"Haydi, kalkın! Genişliği göklerle yer kadar olan cennete!"* buyurdu. Umeyr b. Hümâm el-Ensârî, "Yâ Resûlallah! Genişliği göklerle yer kadar olan cennet mi?" dedi. Allah Resûlü, *"Evet!"* cevabını verdi. Bunun üzerine Umeyr, "Vay be!" diyerek hayretini gizleyemedi. Allah Resûlü, *"Seni 'Vay be!' demeye sevk eden nedir?"* diye sordu. Umeyr, "Hayır, vallahi yâ Resûlallah! Cennet ehlinden olmayı ümit etmekten başka bir derdim yok." dedi. Allah Resûlü, *"Muhakkak ki sen cennet ehlindensin."* buyurdular. Bunun üzerine Umeyr ok kılıfından birkaç hurma çıkararak yemeye başladı. Sonra "Bu hurmalarımı yiyinceye kadar beklemek gerçekten uzunca bir süre hayatta kalmak demektir!" diyerek elindeki hurmaları attı ve şehit oluncaya kadar müşriklerle çarpıştı.[6]

Müslümanlar, Allah Resûlü'ne şehitlerin âhirette nasıl bir muamele ile karşılaşacaklarını sordukları gibi şehit yakınları da şehitlerinin durumlarını merak ederek sorular soruyorlardı. Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, Hârise b. Sürâka'nın annesi ve Enes'in halası olan Rubeyyi',[7] Peygamber Efendimize geldi. Oğlu Hârise Bedir günü kim tarafından atıldığı belli olmayan bir ok ile öldürülmüştü. Rubeyyi' dedi ki: "Ey Allah'ın Resûlü! Hârise'nin gönlümdeki yerini bilirsin. Eğer o cennetteyse onun için ağlamam. Ama değilse ne yapacağımı (nasıl yas tutup ağlayacağımı) göreceksin. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz ona, *"Sen aklını mı yitirdin? Cennet bir tane mi? Birçok cennet var ve senin oğlun en yüce (olan) Firdevs cennetindedir."* buyurdu.[8]

[6] M4915 Müslim, İmâre, 145
[7] B4500 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 23
[8] B6567 Buhârî, Rikâk, 51

Yine Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, dayısı Harâm b. Milhân, Bi'r-i Maûne Savaşı'nda yaralandığı zaman bedeninden akan kanı eliyle yüzüne ve başına sürmüş ve "Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki ben kazandım!" demişti.[9] Ashâbına çok düşkün ve onlara karşı oldukça vefakâr olan Allah Resûlü, şehâdete koşan bu şehidin yakınlarına apayrı bir ilgi göstermiştir. Hz. Peygamber kendi eşleri dışında, Medine'de kendisine hizmet eden Enes'in annesi Ümmü Süleym'den başka bir hanımın evine tek başına girmezdi. Zira Ümmü Süleym, Peygamber Efendimizin süt teyzesi oluyordu.[10] Allah Resûlü'ne onu ziyaretinin sebebi sorulunca, *"Ben ona karşı şefkat besliyorum, çünkü kardeşi (Harâm b. Milhân, Bi'r-i Maûne'de) benim (askerlerim)le birlikte iken öldürüldü."* buyurdu.[11]

Şehitlerin farklı dereceleri vardır ve bu dereceler, onların niyetleri ve amelleri istikametinde farklılık arz etmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber dört çeşit şehitten söz eder. Birincisi, düşmanla karşılaşıp öldürülünceye kadar Allah'a sadık kalan, imanı sağlam mümin kişidir. Bu kişiye kıyamet günü insanlar başlarını kaldırıp bakacaklardır. Peygamber Efendimiz bunu anlatırken başını o kadar yukarı kaldırmıştır ki sarığı düşmüştür.

İkincisi, düşmanla karşı karşıya gelip serseri bir okun isabet etmesiyle şehit düşen kişi olup, canını verirken sanki bir ağacın dikeni batmış gibi hafif bir acı hissedecektir. Bu da imanı sağlam mümin kişidir. Üçüncüsü, hayatta salih ameller ile birlikte kötülük de işleyen, düşmanla karşılaşan ve öldürülünceye kadar Allah'a sadık kalan mümin kişidir. Dördüncüsü, ise kendine yazık eden (günahkâr), buna rağmen düşmanla karşılaşıp Allah'a verdiği sözde durarak şehit oluncaya kadar savaşan mümin kişidir.[12]

Görüldüğü üzere günahkâr da olsa, iman ve salih niyet ile Allah yolunda savaşan ve bu uğurda canını feda eden kimse için şehitlik, hem geçmişteki hataları affettirmenin hem de Allah nezdinde vaad edilen derecelere erişebilmenin yoludur.[13]

Uhud Savaşı öncesiydi. Daha çok Usayrım lakabıyla bilinen Amr b. Sâbit b. Ukayş[14] henüz iman etmemişti. Yüzündeki demir zırhı ile Peygamber Efendimize gelip, "Ey Allah'ın Resûlü, önce harbe katılıp sonra mı Müslüman olsam?" diye sormuştu. Efendimiz (sav), *"Önce Müslüman ol, sonra harp et!"* dedi. Bunun üzerine o zât hemen orada Müslüman olup harbe katıldı ve çarpışmada şehit düştü. Bu kişinin şehit olduğu haberini alan Allah Resûlü, *"Az amel işledi, fakat fazlasıyla mükâfatlandırıldı."* buyurdu.[15] Diğer bir rivayette de Usayrım'ın câhiliye devrinde bir faiz alacağı olduğu

[9] B4092 Buhârî, Megazî, 29
[10] ŞN16/10 Nevevî, *Şerh ale'l Müslim*, XVI, 10.
[11] B2844 Buhârî, Cihâd, 38; M6319 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 104
[12] T1644 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 14
[13] Âl-i İmrân, 3/195, Tevbe, 9/52
[14] HÎ4/608 İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 608.
[15] B2808 Buhârî, Cihâd, 13

için Müslüman olmak istemediği ancak Uhud Savaşı'nda Müslümanlara katıldığı belirtilmektedir. O gün Müslümanların yanına gelip amcaoğullarının ve diğer bazı kimselerin nerede olduklarını sorar. Onlar, "Uhud'da" diye cevap verirler. Bunun üzerine zırhını giyip atına biner ve onların bulunduğu tarafa hareket eder. Uhud'daki Müslümanlar onu görünce, "Ey Amr! Bizden uzaklaş!" derler. O da, "Ben iman ettim." der ve yaralanıncaya kadar düşmanla savaşır. Yaralı olarak ailesine götürülür. Derken Sa'd b. Muâz onun yanına gelir ve onun kız kardeşine, "Kabilesine olan aşırı bağlılığından dolayı mı, onların düşmana karşı duyduğu öfkeden dolayı mı, yoksa Allah için (kâfirlere) duyduğu öfkeden dolayı mı savaştı diye ona bir sor." der. Bunun üzerine Amr, "Allah ve Resûlü için (kâfirlere karşı) duyduğum öfkeden dolayı savaştım." der ve ölür. Böylece bu adam Allah için hiç namaz kılmamış olduğu hâlde cennete girmeyi hakeder.[16]

Cenâb-ı Hak, şehitlerin yaptıklarının boşa çıkarılmayacağını, onların muradlarına erip cennete gireceklerini haber verir.[17] Hatta onlara "ölüler" denmemesi konusunda insanları uyarır. Çünkü onlar mânen diridirler ancak idrak üstü bu canlılığı diğer insanlar anlayamazlar.[18] *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah'ın lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir hâlde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar."*[19]

Yüce Allah Kitabı'nda açıkça şunları vaad etmektedir: *"Hicret edenlerin, memleketlerinden çıkarılanların, yolumda eziyete uğratılanların, savaşan ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim. Andolsun ki Allah katından bir nimet olarak, onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Nimetin güzeli Allah katındadır."*[20]

"Kim Allah yolunda savaşır, öldürülür veya galip gelirse, biz ona büyük bir ecir vereceğiz."[21]

Sevgili Peygamberimiz şehitlere verilecek mükâfatı ve onların nail olacakları nimetleri şöyle anlatmaktadır: *"Şehitlerin ruhları (âdeta) yeşil kuşların içindedir. Bu kuşların arşa asılı kandilleri vardır. Onlar cennette istedikleri yerde dolaşır sonra arşa asılı kandillere inerler. Allah onlara şöyle seslenir: 'Herhangi bir şey arzu ediyor musunuz?' Onlar da, 'Cennette dilediğimiz gibi dolaşabilirken başka ne arzu edebiliriz ki?' Yüce Allah onlara bunu üç defa sorar. Onlar Rablerinden bir şey dilemedikçe bırakılmayacaklarını anlayınca şöyle derler: 'Yâ*

16 D2537 Ebû Dâvûd, Cihâd, 37.
17 Muhammed, 47/4-6.
18 Bakara, 2/154
19 Âl-i İmrân, 3/169, 170
20 Âl-i İmrân, 3/195
21 Nisâ, 4/74

Rab! Ruhlarımızı bedenlerimize geri döndürmeni ve senin yolunda bir defa daha şehit olmayı diliyoruz.'"[22]

Allah Resûlü başka bir hadisinde de bu anlamda şöyle buyurmuştur: *"Ölüp de Allah katında hayırlı bir mertebeye erişen kullar içinde, şehitten başka hiç kimse –kendisine içindekilerle birlikte dünya verilecek olsa bile– yeniden dünyaya gelmek istemez. Şehit, şehitliğin ne kadar üstün bir mertebe olduğunu gördüğü için, dünyaya dönüp bir kez daha şehit olmak için can atar."*[23]

Cenâb-ı Hakk'ın şehitlere tanıdığı imtiyaz, onların şehit düşme anlarından itibaren başlamaktadır. Onlar ölüm acısını neredeyse hiç hissetmezler, Peygamberimizin ifadesiyle ölüm onlara bir çimdik acısı kadar hafif gelir.[24]

Allah Resûlü, şehitlerin yaptıkları ibadet ve amellerin dahi farklı değerlendirileceğini bildirir. Nitekim Medine'de kardeş ilân ettiği iki şahıstan biri şehit düşmüş, diğeri ise normal bir şekilde ölmüştü. Sahâbe, cenaze namazında Allah'tan onu şehit düşen kardeşinin yanına alması istikametinde dua edince, Allah Resûlü, şehit olanın namazı ve diğer amelleri ile diğerininkiler arasında yer ile gökler arasındaki kadar fark bulunduğunu belirtir.[25]

"Allah katında, şehit için altı ayrıcalık vardır: Kanının ilk damlası ile beraber günahları bağışlanır ve cennetteki yeri kendisine gösterilir, kabir azabından korunur, en büyük korkudan (cehennem azabından) emin olur, imanın elbisesi ile süslenir, hurilerle evlendirilir ve akrabalarından yetmiş kişi için şefaat etmesi kabul olunur."[26] *"Şehidin başındaki kılıç parıltısı, imtihan olarak ona yeter!"*[27] gibi rivayetler[28] şehitler için nakledilen müjdeler arasındadır.

Allah'ın şehitlere verdiği değeri ve şehitlerin kazanacakları mertebeleri, *"Allah yolunda öldürülmenin bir benzeri yoktur..."*[29] sözleriyle özetleyen Allah Resûlü bizzat kendisi de zaman zaman şehitlik özlemini dile getirmiştir. Bir defasında kendisini dinleyen ashâbına bu arzusunu şöyle ifade etmiştir: *"Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki Allah yolunda savaşıp öldürüleyim sonra diriltileyim, sonra öldürülüp tekrar diriltileyim, sonra öldürülüp tekrar diriltileyim, daha sonra tekrar öldürüleyim ve diriltileyim! (Bunu ne kadar da çok isterdim)"*[30]

Rahmet Elçisi'nin şehitliği yücelten bu sözlerinden onun inananları savaşa teşvik ettiği anlaşılmamalıdır. Onun istediği, haklı olunan yolda sebat ve cesaret gösterilmesidir. Nitekim o, ashâbına savaşı istememeleri ve savaşı başlatan taraf olmamaları hususunda şu tavsiyede bulunmuştu: *"Düşmanla karşılaşmayı asla istemeyin, ancak karşılaştığınızda da sabırlı olun!"*[31]

[22] M4885 Müslim, İmâre, 121, D2520 Ebû Dâvûd, Cihad, 25.
[23] B2795 Buhârî, Cihâd, 6; T1643 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 13.
[24] DM2438 Dârimî, Cihâd, 17.
[25] D2524 Ebû Dâvûd, Cihâd, 27; N1987 Nesâî, Cenâiz, 77.
[26] İM2799 İbn Mâce, Cihâd, 16.
[27] N2055 Nesâî, Cenâiz, 112
[28] D2522 Ebû Dâvûd, Cihâd, 26
[29] MU994 *Muvatta'*, Cihâd, 14.
[30] B7227 Buhârî, Temennî, 1.
[31] B3026 Buhârî, Cihâd, 156; M4541 Müslim, Cihâd ve siyer, 19.

Cenâb-ı Hakk'ın ve Sevgili Peygamberimizin şehitlerle ilgili müjdelerini dinleyen ve Efendimizin şehâdet arzusunu gören sahâbe de bu mertebeye ulaşmayı çok arzulardı. Onun izinden giden Hz. Ömer de, ömrünün sonuna dek dualarında, "Allah'ım! Dileğim senin yolunda şehit olmak ve Resûlü'nün memleketinde ölmektir." niyazını tekrarlardı.[32]

Peygamber Efendimiz şehitliğin yüce bir makam olduğunu ashâbına anlatırken, kişinin taşıdığı niyetin bu konuda belirleyici olduğunu vurgular ve bu hususta sadece Allah rızasının gözetilmesi gerektiğini bildirir. Bu yüzden, kahramanlık için, kavmiyetçilik gereği, riya/gösteriş için savaşanların durumu sorulduğunda şöyle cevap verir: *"Ancak, kelime-i tevhidin en yüce olması için çarpışan Allah yolundadır."*[33] Kendisine şehit olduğu bildirilen bir kimse hakkında da Resûlullah (sav), *"Asla! Ganimet malından aşırdığı bir elbise içinde onu cehennemde gördüm!"*[34] buyurarak esas amacı farklı olan ve toplumun hakkına el uzatan bu kişinin şehit olmadığını ifade eder. Buna karşılık, *"Kim içtenlikle Allah'tan şehit olmayı dilerse yatağında bile ölse Allah onu şehitlerin makamlarına ulaştırır."*[35] buyurarak samimi niyet ve isteğin önemini vurgulamaktadır. Bir savaşta yanlışlıkla kendi kılıç darbesiyle ölen Seleme b. Ekva'ın kardeşi hakkında da Peygamber Efendimiz, niyetinin halis olmasından ötürü onun şehit olduğunu haber vermiştir.[36]

Allah yolunda, milli ve mânevî değerler uğrunda canlarını feda eden şehitlerin âhiretteki dereceleri diğer insanlardan farklı olduğu gibi şehit olduklarında onlara yapılacak uygulamalar da farklılık arz eder. Allah Resûlü'nün uygulamalarına göre şehitlerin cenazeleri yıkanmaz, kanlı elbiseleri çıkartılmaz.[37] Bu, muhtemelen, savaş alanında şehit olan insanları kolayca yıkayıp kefenlenme imkânının ve o ortamda buna ayrılacak zamanın bulunmaması zaruretinden doğmuştur. Nitekim Resûlullah (sav) bu zarureti kapalı fakat güzel bir üslûpla şu şekilde dile getirmiştir: *"Onları kanlarıyla sarıp defnedin. Çünkü Allah yolunda yaralanan her bir yaralı muhakkak kıyamet gününde yarası kanayarak gelir. Kanı kan rengi, kokusu ise misk kokusudur."*[38]

Şehitlere cenaze namazı kılınması konusunda da farklı rivayetler mevcuttur. Bazı rivayetlere göre Allah Resûlü, Hz. Hamza dışında Uhud şehitlerinden hiç kimseye cenaze namazı kılmamıştır.[39] Ancak konuyla ilgili diğer bilgiler incelendiğinde Sevgili Peygamberimizin önce namaz kılmama görüşünde iken daha sonra bu düşüncesini değiştirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu konudaki bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber (sav)

[32] MU995 *Muvatta'*, Cihâd, 15
[33] B7458 Buhârî, Tevhîd, 28
[34] T1574 Tirmizî, Siyer, 21
[35] M4930 Müslim, İmâre, 157; T1653 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 19.
[36] M4669 Müslim, Cihâd ve siyer, 124; D2538 Ebû Dâvûd, Cihâd, 38.
[37] D3134 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 26, 27.
[38] N3150 Nesâî, Cihâd, 27.
[39] D3137 Ebû Dâvud, Cenâiz, 26, 27

Uhud Savaşı'nın üzerinden sekiz yıl geçtikten sonra şehitlerin cenaze namazını kılmış[40] ve ardından minbere çıkarak, *"Ben (size güzel bir makam hazırlamak için) önden gideceğim. Ve size şahitlik edeceğim!"* buyurmuştur.[41]

Çeşitli hadislerde ifade edilen bir başka konu da "mânevî şehitlik"tir. Rahmet Elçisi, şehitliğin, sadece harp meydanında öldürülmekten ibaret olmadığını, farklı çeşitlerinin bulunduğunu beyan etmektedir. Çok arzuladıkları hâlde şehitlik mertebesine ulaşamayan ashâbın üzüntüsünü dikkate alan Allah Resûlü, büyük felâketler ve onulmaz hastalıklar sonucu ölen müminlerin de şehitlik sevabına nail olacaklarını belirterek onları teselli etmiştir. Abdullah b. Cebr'in aktardığına göre, Allah'ın Resûlü, Abdullah'ın babası Cebr'i hastayken ziyaret etmişti. Efendimiz, Cebr'in yanına girince kadınların, "Biz senin ölümünün Allah yolunda şehitlik şeklinde olacağını zannediyorduk?" diye ağlaştıklarını görünce şöyle dedi: *"Siz sadece Allah yolunda (çarpışırken) öldürülmeyi mi şehitlik sanıyorsunuz. O zaman sizin şehitleriniz gerçekten azdır! Allah yolunda savaşırken ölmek şehitliktir. İç hastalıklarından ölmek şehitliktir. Yanarak ölmek şehitliktir. Boğularak ölmek şehitliktir. Yıkıntı altında kalarak ölmek şehitliktir. Aklını kaybederek ölmek şehitliktir. Hamile iken ölen kadın da şehittir."*[42]

Bunun dışında Allah Resûlü, veba gibi bulaşıcı bir hastalıktan ölenlerin de şehit olduklarını bildirmiştir.[43] Böylece Allah'ın belirlediği şekilde hayatını devam ettiren kişilerin karşılaştıkları çeşitli bela ve musibetlerin kendilerine mükâfat olacağı belirtilmiştir. Şehitlerin karşılaşacakları muameleyi öğrenen müminlerin içinde hep bu yüce makama ulaşma isteği bulunmaktadır. Allah Resûlü ibadetlerini istenilen şekilde yerine getirirken bela ve musibetlerle karşılaşan, bu durumda da Allah'a isyan etmeyerek sabreden insanların da şehitlik mertebesine ulaşacaklarını bildirmiştir. Bu, sıkıntılı insanlara hem bir teselli hem de bir müjde olmaktadır. Ancak bu tür şehitlerin mükâfatı cenk meydanında öldürülerek şehit olanların mükâfatıyla bir tutulamaz. Zira onlar Allah katında en üstün mertebede bulunacaklardır. Bahse konu olan mânevî şehitler ise Allah'ın sonsuz rahmet ve ihsanından faydalanacaklardır.

Zulme maruz kalarak haksız yere öldürülen kimseler de şehit kabul edilmektedir.[44] Bunlar, içinde bulundukları sıkıntı ve çaresizlik hâline rağmen sabredip Allah'a isyan etmemeleri ve her hâlükârda Allah'a şükredip, çektikleri eziyeti hayra yormalarından dolayı şehitlik mertebesine erişmiş olmaktadırlar.

[40] D3224 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 69, 71.
[41] N1956 Nesâî, Cenâiz, 61; M5976 Müslim, Fedâil, 30.
[42] N3196 Nesâî, Cihâd, 48; İM2803 İbn Mâce, Cihâd, 17
[43] M4944 Müslim, İmâre 166.
[44] N4100 Nesâî, Muhârebe, 24

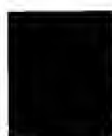
Sevgili Peygamberimiz, insanlığın şerefini ayakta tutan evrensel değerlerin korunmasını, müdafaa edilmesini istemekte ve bu çerçevede malını, namusunu, canını müdafaa ederken öldürülenlerin de şehit sayıldığı müjdesini vermektedir: *"Kim malı(nı korurken) öldürülürse şehittir, kim dini uğruna öldürülürse şehittir, kim canı uğruna öldürülürse şehittir, kim ailesi uğruna öldürülürse o da şehittir."*[45]

Peygamberimiz, can, mal, ırz ve namusun müdafaasının da tıpkı dinin müdafaası gibi mukaddes olduğunu, dinin bu yüce meziyetleri korumak için var olduğunu ifade buyurmakta ve bu uğurda can verenlerin de şehitler mertebesine ulaşacaklarını belirtmektedir. Dolayısıyla can, mal, namus, akıl, din, millet ve bütün bunların hayatiyetini sürdürdüğü vatanı korumak uğruna ölümsüzleşen insanlar, yeryüzünde bu değerlerin ciddiye alınmasını sağlayarak toplumun rahat ve güven içerisinde yaşamasına vesile olmaktadırlar.

Şehitlik, zaten ölümlü olan insanın, yüce değerlerin yaşatılması uğrunda ve sırf Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla canını Allah'a satmasıdır: *"Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler. Allah, bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak va'detmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O hâlde yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte 'büyük kurtuluş ve mutluluk' budur."*[46] Canını Allah'a satmanın karşılığında O'nun rızasını ve cenneti kazanmak vardır. İşte bu kârlı alışverişin farkında olan müminler, tarih boyunca, savaş meydanlarına, âdeta bir gül bahçesine girer gibi girmişler, uğrunda yaşadıkları din, vatan, namus için şehit olarak Rablerine kavuştukları hâlde, hayatı güzellik ve iyilik yönünde değiştirme ve yönlendirme konusunda hâlâ aktif bir unsur olmaya devam etmektedirler. Bu da onların biz fark etmesek de, hâlâ hayatta ve aramızda yaşıyor olduklarının en güzel işaretidir.

"Müminlerden öyle adamlar vardır ki Allah'a verdikleri söze sadık kaldılar. İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir (şehit olmuştur). Bir kısmı da (şehit olmayı) beklemektedir. Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir."[47]

[45] T1421 Tirmizî, Diyât, 21.
[46] Tevbe, 9/111
[47] Ahzâb, 33/23

İZİN

HADİSLERLE İSLAM

5

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

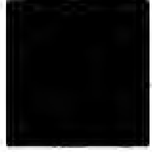
HADİSLERLE İSLÂM 5
Hadislerin Hadislerle Yorumu

Genel Koordinatör : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Yayın Yönetmeni : Dr. Yüksel SALMAN
Koordinasyon : Yunus AKKAYA
Grafik-Tasarım : TAVOOS (0312. 439 01 69)
Baskı Kontrol : İsmail DERİN
Baskı ve Cilt : Özgün Matbaacılık (0312. 419 01 75)
Baskı : 1. Baskı, Ankara 2014
DİYK Kararı : 12.07.2011/49
2014-06-Y-0003-985
ISBN 978-975-19-5998-0 (takım)
ISBN 978-975-19-6003-0 (5. cilt)
Sertifika No: 12930

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No. 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel. 0312. 295 72 93 - 94
Faks: 0312. 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış : Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

ADİSLERLE İSLÂM

5

HADİSLERİN HADİSLERLE YORUMU

DIYANET IŞLERI BAŞKANLIĞI

ÇİNDEKİLER

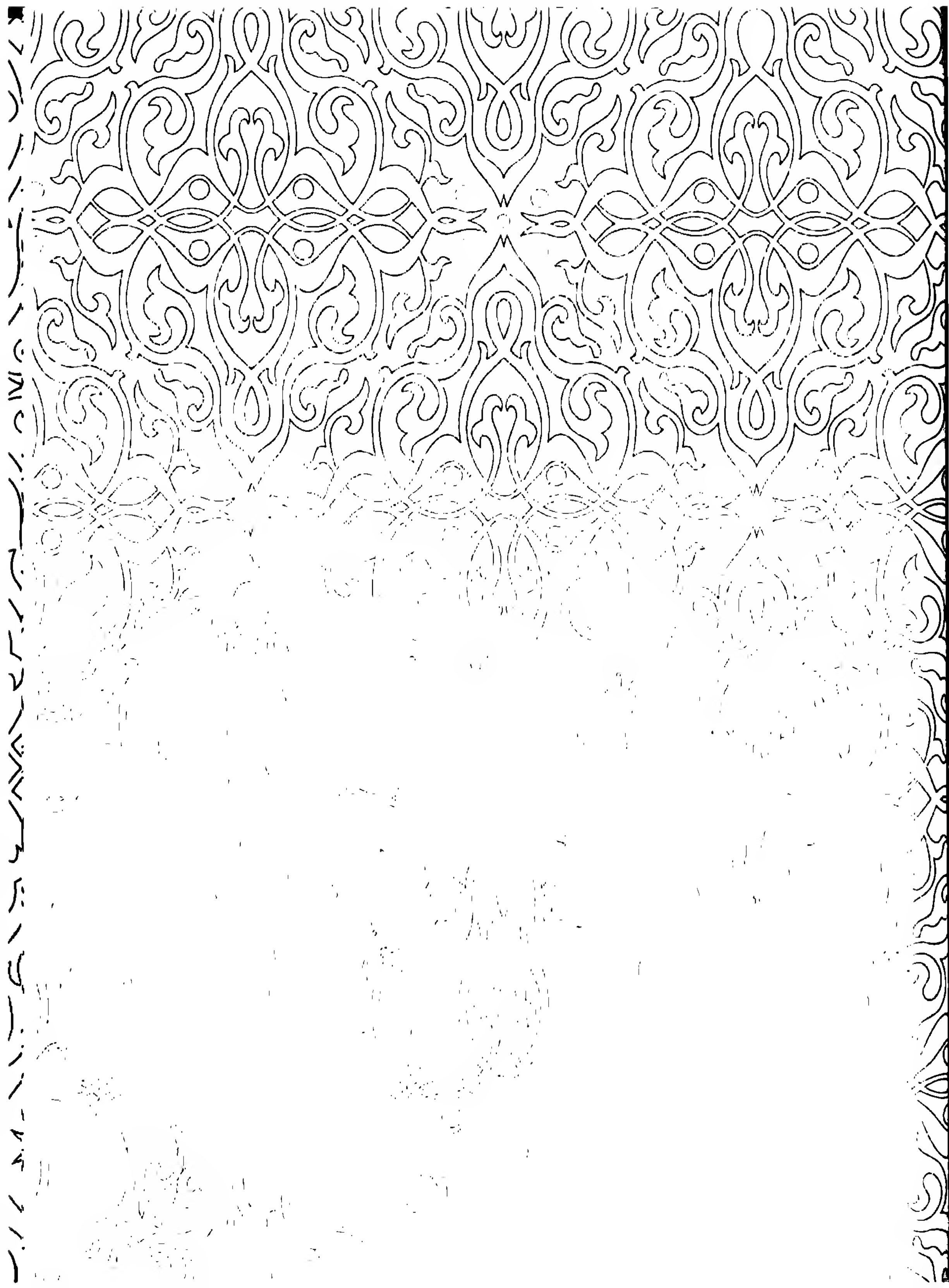
VI. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT -II-

VI. BÖLÜM

[redacted]

MUSİBETLER ve MÜMİN
SABIR, METANET ve TESLİMİYET

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِذَا أَصَابَتْ أَحَدَكُمْ مُصِيبَةٌ فَلْيَقُلْ: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، اللَّهُمَّ! عِنْدَكَ
أَحْتَسِبُ مُصِيبَتِي فَآجِرْنِي فِيهَا وَأَبْدِلْ لِي خَيْرًا مِنْهَا."

Ümmü Seleme'nin (ra) naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Birinizin başına bir musibet/acı bir şey geldiği zaman, 'Biz Allah'a aidiz ve biz O'na döneceğiz. Allah'ım! Başıma gelen musibetin/acının mükâfatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir.' desin."
(D3119 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 17-18; M2126 Müslim, Cenâiz, 3)

عَنْ عَائِشَةَ؛ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"مَا مِنْ مُصِيبَةٍ يُصَابُ بِهَا الْمُسْلِمُ إِلاَّ كُفِّرَ بِهَا عَنْهُ، حَتَّى الشَّوْكَةِ يُشَاكُهَا."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ! إِنِّى أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَالْكَسَلِ، وَالْبُخْلِ، وَالْجُبْنِ، وَضَلَعِ الدَّيْنِ، وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"لاَ يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ مِنْ ضُرٍّ أَصَابَهُ، فَإِنْ كَانَ لاَ بُدَّ فَاعِلاً فَلْيَقُلِ: اللَّهُمَّ أَحْيِنِى مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِى، وَتَوَفَّنِى إِذَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِى."

عَنْ صُهَيْبٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ:
"عَجَبًا لأَمْرِ الْمُؤْمِنِ، إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ لَهُ خَيْرٌ، وَلَيْسَ ذَاكَ لأَحَدٍ إِلاَّ لِلْمُؤْمِنِ، إِنْ أَصَابَتْهُ سَرَّاءُ شَكَرَ، فَكَانَ خَيْرًا لَهُ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَّاءُ صَبَرَ، فَكَانَ خَيْرًا لَهُ."

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Batan bir diken bile olsa başına gelen her musibet/acı, Müslüman'ın günahlarına kefaret olur."*

(M6565 Müslim, Birr, 49; MU1719 *Muvatta'*, Ayn, 3)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *"Allah'ım! Gam ve kederden, tembellik ve cimrilikten, korkaklıktan, borca batmaktan ve halkın taşkınlığından sana sığınırım."*

(N5478 Nesâî, İstiâze, 25; B6369 Buhârî, Deavât, 40)

Enes b. Mâlik'in (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, 'Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."*

(B5671 Buhârî, Merdâ, 19)

Suheyb'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müminin hâli ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır ve bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına güzel bir iş geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ise sabreder; bu da onun için hayır olur."*

(M7500 Müslim, Zühd, 64)

Allah'ın Resûlü bir gün bazı sahâbîlerle Medine'de dolaşıyordu. Kabristanın yanından geçerken, çocuğunun kabri başında feryat ederek ağlayan bir kadına rastladı. Evlât acısına yüreği dayanmayan kadıncağızın bu hâlini gören Hz. Peygamber (sav) ona, *"Allah'tan sakın ve sabret!"* dedi. Kederinden onun Peygamber olduğunu fark edemeyen kadın, "Bana ilişme! Benim başıma gelen senin başına gelmedi (de ondan böyle rahat konuşuyorsun)!" deyiverdi. Bir müddet sonra oradakilerden biri kadına, onun Allah'ın Resûlü olduğunu söyledi. Kederli anne özür dilemek üzere Hz. Peygamber'in kapısına geldi. Yaptığına pişman olan kadın, "(Kusurumu bağışla) Allah'ın Elçisi olduğunu bilemedim." diyerek mazeret beyan etti. Bunun üzerine Resûlullah (sav) ona şu karşılığı verdi: *"Esas sabır, musibetin ilk başa geldiği anda gösterilmelidir."*[1]

Hz. Peygamber'in de başına benzer musibetler gelmemiş değildi. O, bu tür hadiseler karşısında nasıl bir tavır takınılması gerektiğini bizzat yaşayarak öğretmişti. Hastalık ve ölüm gibi musibetler karşısında Hz. Peygamber'in takındığı tavır, böyle durumlarda izlenmesi gereken tutuma işaret etmekteydi. Henüz on sekiz aylıkken hayata gözlerini yuman[2] biricik oğlu İbrâhim'in ölümü karşısında bir baba olarak o da gözyaşlarını tutamamıştı. Ölenlerin ardından, bağırıp çağırarak, feryat figan ederek, üstünü başını yırtarak, yüzünü tırnaklayarak ağlamayı (niyâhayı) kesinlikle yasaklayan Rahmet Elçisi,[3] oğlunun vefatına ağlamasına şaşıranlara şu cevabı vermişti: *"Bu, merhamettendir. Zira göz ağlar, kalp hüzünlenir. Ama biz ancak Rabbimizin razı olacağı şeyleri söyleriz. Ey İbrâhim, biz senin aramızdan ayrılışından dolayı çok hüzünlüyüz."*[4]

Rahmet Elçisi, kızı Zeyneb'in oğlu öldüğünde de hem sabır ve teslimiyet, hem de şefkat ve merhamet duygularını aynı anda yaşamıştı. Hasta olan oğlunun ölmek üzere olduğunu hisseden Zeyneb babasına haber göndererek gelmesini istemiş. Peygamberimiz, kızına selâmla beraber şu mesajı göndermişti: *"Alan da veren de Allah'tır. Her şeyin O'nun katında belirli bir süresi vardır. Sabretsin ve sabrının ecrini Allah'tan beklesin."* Akabinde kızı tekrar haber yollayıp bu sefer mutlaka gelmesini isteyince Resûlullah yanındakilerle beraber kızının evine gitmişti. Kucağına aldığı çocuk can

1 B1283 Buhârî, Cenâiz, 31, M2140 Müslim, Cenâiz, 15.
2 ST 1/142 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 142
3 MA6672 Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 552, M227 Müslim, Îmân, 121
4 B1303 Buhârî, Cenâiz, 43

çekişiyordu. Resûlullah'ın gözleri yaşarmıştı. Sa'd b. Ubâde, "Bu nedir yâ Resûlallah?" diye sorunca, Peygamber Efendimiz, *"Bu, Allah'ın, dilediği kullarının kalbine koyduğu merhamettir. Allah, ancak merhametli kullarına rahmet eder."* buyurdu.[5]

Her canlı mutlaka ölümü tadacaktır.[6] Hiç şüphesiz ki bu geride kalanlar için büyük bir acıdır. Her insan er ya da geç bu gerçekle yüzleşecektir. Bununla birlikte insanoğlunun başına gelen sıkıntılar ölümle sınırlı değildir. Hayatın türlü türlü meşakkatleri vardır.

Abdullah b. Mes'ûd'un naklettiğine göre Allah Resûlü (sav) bir gün ashâbıyla sohbet ederken elindeki değnekle kumun üzerine bir kare çizer. Karenin ortasına bir çizgi çizerek iki yanına ona bitişen küçük çizgiler ekler. Karenin dışına da başka bir çizgi çizerek bunun ne olduğunu ashâbına sorar. Sahâbe, "Bunu en iyi bilecek, Allah ve Resûlü'dür." deyince Sevgili Peygamberimiz kumun üzerine çizdiği bu şekli şöyle açıklar: *"Bu karenin ortasındaki şu çizgi insandır. Onun yanındaki küçük çizgiler, insanı her yönden saran musibetlerdir. Bunlardan birisi ona isabet etmezse diğeri isabet eder. Kareyi oluşturan kenar çizgileri, insanı kuşatan ecelidir. Karenin dışında kalan çizgi ise insanın ümit ve hayalleridir."*[7]

Sevgili Peygamberimiz burada olduğu gibi çeşitli vesilelerle, insanların türlü musibetlerle karşılaşmalarının kaçınılmaz olduğunu dile getirmiş,[8] bunların en çetinlerine de Allah'ın elçileri başta olmak üzere kademe kademe iyi müminlerin maruz kaldıklarını ifade etmiştir.[9]

İnsanlık tarihine bakıldığı zaman, başta peygamberler olmak üzere toplumlarını dönüştürmek, ahlâkî erdemleri hâkim kılmak isteyen salih insanların ciddi tepkilerle karşılaştıkları ve bu yüzden büyük sıkıntı ve zorluklar yaşadıkları görülür. Allah Resûlü, sıkıntıyla karşılaşan müminlere moral vermek için, *"Müslümanlar benim başıma gelen musibetlere baksınlar da kendi musibetleri karşısında güçlü olsunlar."*[10] buyurmuştur.

Sıkıntılara göğüs germeyip sadece nimetlere talip olan insanları Cenâb-ı Hak uyarmakta ve başlarına iyi/hayırlı bir şey geldiğinde gönlü hoş olan, bir sıkıntı gelince de gerisin geri küfre dönüveren bu insanları, kendisine çıkar için kulluk eden kişiler olarak nitelendirerek bunların dünyada ve âhirette hüsrana uğrayacaklarını bildirmektedir.[11]

İnsan, yaratılışı gereği sevinci, hüznü, neşeyi, kederi birlikte yaşayan bir varlıktır. Hayatı boyunca sevincine vesile olan birçok olayla karşılaştığı gibi üzülmesine yol açacak olaylarla da yüz yüze kalır. Diğer canlılar

[5] B6655 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 9; D3125 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 23-24; AV8/275 Azimabâdî, Avnü'l-ma'bûd, VIII, 275
[6] Âl-i İmrân, 3/185
[7] İM4231 İbn Mâce, Zühd, 27; B6417 Buhârî, Rikâk, 4
[8] T2399 Tirmizî, Zühd, 56; T2456 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 22.
[9] T2398 Tirmizî, Zühd, 56.
[10] MU563 Muvatta', Cenâiz, 14.
[11] Hac, 22/11.

gibi o da fiziksel ve ruhsal sıkıntıların yanı sıra doğa olaylarından, diğer canlılardan veya hemcinslerinden gelecek tehlikelere maruz kalabilir ve bunlara karşı tedbirli olmak zorundadır. İşte bu tehlike ve musibetlerle karşı karşıya kalan mümin insan, kendini ayakta tutabilecek bir inanca ve dirence sahip olmalıdır. Çünkü o, yaşadığı dünyayı imar etmek, insanlığı ihya etmek ve âhiretini mâmur etmekle yükümlüdür. Başına gelebilecek tehlikelere karşı elinden gelen bütün tedbirleri aldıktan sonra kaçınılmaz felâketlere maruz kalırsa önce sabır, sonra azim ve irade ile hareket etmelidir. Mümin insan sabır ve tevekkül sahibidir. O, başa gelen musibetlerin birer imtihan ve sınanma olduğunu Yüce Allah'ın Kitabı'ndan öğrenmiştir.[12] Bu imtihanları başarıyla vermek ve Hz. Peygamber'in ifadesiyle, zaman zaman eğilse ve beli bükülse bile yıkılmamak zorundadır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz, müminle kâfirin mukayesesini yaptığı bir hadisinde, belalar karşısında mümini, rüzgârda eğilse bile sökülmeyen yeşil ekine, kâfiri ise, şiddetli bir rüzgâr karşısında kırılan ya da kökünden devrilen bir ağaca benzetmiştir.[13]

Mümin elde ettiği başarıların da karşılaştığı sıkıntı ve felâketlerin de içinde bulunduğu dünyada, imtihanın bir parçası olduğunun farkında olmalıdır. Yarattığı insanın zayıf yönlerini en iyi bilen Yüce Allah bir âyet-i kerimede bu hususu şöyle açıklar: *"İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize yalvarır. Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet verdiğimiz vakit, 'Bu bana ancak bilgimden dolayı verilmiştir.' der. Hayır o, bir imtihandır, fakat çokları bilmezler."*[14] Sıkıntıya ve külfete katlanmadan nimete erişilemeyeceğini de Yüce Allah şöyle açıklamaktadır: *"(Ey müminler!) Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve onlar öyle sarsılmışlardı ki sonunda Peygamber ve beraberindeki müminler, 'Allah'ın yardımı ne zaman (gelecek)!' dediler. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır."*[15]

Bir gün Hz. Peygamber, Kâbe'nin gölgesinde cübbesini başının altına almış uzanıyordu. Habbâb b. Eret sahâbeden bir grupla onun yanına gelip müşriklerin eziyetlerinden yakındılar ve şöyle dediler: "Bizim için Allah'tan zafer kazanmamızı isteyemez misin? Bizim için Allah'a dua edemez misin?"

Bunun üzerine Hz. Peygamber şunları söyledi: *"Sizden önceki ümmetlerden öyle bir kimse vardı ki, (onun için) yerde bir çukur kazılır ve o çukura atılırdı. Sonra testere getirilip başının üzerine konur ve başı ikiye kesilirdi. Yapı-*

[12] Bakara, 2/155.
[13] B7466 Buhârî, Tevhid, 36; M7094 Müslim, Sıfâtu'l-münâfıkîn, 59
[14] Zümer, 39/49
[15] Bakara, 2/214

lan bu işkenceler onu dininden döndürmezdi. (Bir başka kişinin) etinin altındaki sinir ve kemikler demir taraklarla taranırdı. (Bu işkenceler) o kişiyi dininden döndürmezdi. Allah bu dini kesinlikle tamamlayacaktır. Öyle ki bir kimse biniti üzerinde San'a'dan, Hadramevt'e kadar gidecek de sadece Allah'tan veya koyunlarına (saldırma tehlikesinden dolayı) kurttan korkacak. Fakat siz (müşriklerin eziyetlerinden kurtulmak için) acele ediyorsunuz."[16] Bu sözleriyle Hz. Peygamber ashâbından biraz daha dayanmalarını isteyerek gelecek günlerin daha iyi olacağı müjdesini vermiş ve onlara sabrı tavsiye etmiştir.

Câhiliye döneminin yanlış âdetleri karşısında ashâbını uyaran Peygamber Efendimiz, musibetler karşısında nasıl bir tavır takınılması gerektiğini de açıklamıştır. Kadınlardan biat alırken bu hususa işaret etmesi, konuya ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir. Nitekim biat esnasında onlardan aldığı sözler arasında, *"Bir musibet karşısında yüzlerini dövüp tırmalamamaları, feryat figan etmemeleri, yakalarını, bağırlarını yırtmamaları ve saçlarını başlarını yolup dağıtmamaları"* sözü de bulunmaktadır.[17] O, bunun yerine Kur'an'ın emri olan sabrı ve Allah'a teslimiyeti tavsiye etmiştir. Çünkü insanların çeşitli belalarla mutlaka sınanacağını hatırlatan Allah, bunlara sabredenleri müjdeledikten sonra, başlarına bir musibet geldiğinde onların, *"Biz Allah'a aidiz ve biz O'na döneceğiz."* diyen kimseler olduklarını haber vermektedir.[18] Yine bu doğrultuda Hz. Peygamber, inananlara şu tavsiyede bulunmuştur: *"Birinizin başına bir musibet/acı bir şey geldiği zaman, 'Biz Allah'a aidiz ve biz O'na döneceğiz. Allah'ım! Başıma gelen musibetin/acının mükafatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir.' desin."*[19]

Ümmü Seleme validemizin Hz. Peygamber'den naklettiği şu sözler Rabbine sığınan kulun mükâfatını izah etmektedir: *"Birinizin başına bir musibet/acı bir şey geldiği zaman, 'Biz Allah'a aidiz ve biz O'na döneceğiz. Allah'ım! Başıma gelen musibetin/acının mükafatını senden bekliyorum, bundan dolayı bana ecir ihsan et, benim için onu daha hayırlısıyla değiştir.' diye dua ederse Allah mutlaka onun bu talebini yerine getirir."* Ümmü Seleme sözlerine şöyle devam etmiştir: "Ebû Seleme vefat edince ben de böyle dua ettim. Sonra da, kendi kendime, 'Ebû Seleme'den daha hayırlısı kim olabilir ki?' dedim. Hâlbuki Allah ondan sonra Resûlullah (sav) ile evlenmemi nasip etti."[20]

Varlığının Rabbine ait olduğu ve yine O'na döneceği duygu ve bilinci içerisinde hareket eden mümin, başına gelebilecek çeşitli bela ve kötülüklere karşı elinden gelen bütün imkânları kullanarak bunları engelleme

[16] B3612 Buhârî, Menâkıb, 25; D2649 Ebu Dâvûd, Cihâd, 97. İF7/167 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 167 AV 7/222 Azimâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd*, VII, 222
[17] D3131 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 24-25
[18] Bakara, 2/155-156.
[19] D3119 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 17-18, M2126 Müslim, Cenâiz, 3
[20] MU564 *Muvatta'*, Cenâiz, 14.

gayreti içerisinde olur. İnançlı ve bilinçli bir Müslüman, öncelikle işlerini sağlam yapar. Muhtemel felâket ve tehlikelere karşı gerekli tedbirleri alır ve bu konuda yapılması gerekli her türlü çabayı sarf eder. Ardından da Yüce Allah'a tevekkül eder.

Peygamber Efendimizin İslâm'a davet yolunda karşılaştığı güçlük ve sıkıntılara karşı gösterdiği sabır ve metanet, müminlerin, musibetler konusunda nasıl bir tavır takınmaları gerektiğine güzel bir örnektir. Bilindiği gibi Mekke döneminde, Allah Resûlü bir avuç müminle beraber müşriklerin amansız baskılarına, ekonomik ve sosyal ambargolarına, öldürme teşebbüslerine karşı sabredip direnmiş ve bu arada gerekli tedbirleri de alarak düşmanlarının hesaplarını boşa çıkarmıştır. Daha sonra Sevgili Peygamberimiz, muzaffer bir komutan olarak Mekke'ye girdiğinde, kendisine ve arkadaşlarına yapılanların intikamını almaya kalkışmamış, çektiği acıları, başkalarına acı çektirerek telâfi etmemiştir.

İyi insanların fazilet yolunda maruz kaldıkları sıkıntıların hatalarına kefaret sayılacağı Peygamberimiz tarafından müjdelenmiş, Allah yolunda çile çekmenin karşılığının birçok yönden sahibine mükâfat olarak döneceği vurgulanmıştır. Meselâ bir hadislerinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Vücuduna batan bir dikene varıncaya kadar, Müslüman'ın başına gelen her bir musibet sebebiyle hataları affolunur."*[21] Bu bağlamda o, zaman zaman geçmiş kavimlerin, dinleri hususunda karşılaştıkları zulüm ve işkenceleri ashâbına anlatarak[22] onlara metanet vermiş ve böylece onları teselli ederek sıkıntılarını hafifletmeye çalışmıştır.

İnsanın başına gelen musibetler hiçbir zaman arzu edilen şeyler değildir. Onun için Peygamber Efendimiz, keder ve sıkıntılarla karşılaşmamak için Allah'a dua etmiştir. Enes b. Mâlik'in rivayetine göre, onun bir duası şöyledir: *"Allah'ım! Gam ve kederden, tembellik ve cimrilikten, korkaklıktan, borca batmaktan ve halkın taşkınlığından sana sığınırım."*[23]Sevgili Peygamberimiz, insanın başına gelebilecek en büyük imtihanlardan olan ölümü temenni etmeyi de hoş görmemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecekse, 'Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."*[24]

Müminin niyetini her zaman ön planda tutan ve amellerin onunla değer ve anlam kazanacağını belirten Allah Resûlü[25] maruz kaldıkları sıkıntı ve musibetler yüzünden görevlerini yerine getiremeyen Müslümanları da

[21] M6565 Müslim, Birr, 49, MU1719 *Muvatta'*, Ayn, 3
[22] B3612 Buhârî, Menâkıb, 25.
[23] N5478 Nesâî, İstiâze, 25; B6369 Buhârî, Deavât, 40
[24] B5671 Buhârî, Merdâ, 19
[25] B54 Buhârî, İmân, 41

şu müjdeyle teselli etmiştir: *"Bir kul salih amel işlemeye devam ederken, hastalık veya yolculuk gibi bir engel onu bundan alıkoyarsa, sağlıklı ve mukim iken işlediği salih amel gibi kendisine sevap yazılır."*[26]

Sıkıntı ve zorluklardan kurtulmak amacıyla da olsa insanlardan uzaklaşarak uzlete çekilmeyi dinimiz asla onaylamaz. Bu, bir nevi insanın yakınlarına, çevresine ve topluma karşı yükümlü olduğu sorumluluklardan kaçması anlamına gelir. Bazı sıkıntılarla karşılaşsa da mümin, ailevî ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeli, iyiliği tavsiye ve kötülükten sakındırma görevini sürdürmelidir. Onun için Sevgili Peygamberimiz, "halk arasına girip de onların eziyetlerine sabreden müminin sevabının, onların arasına karışmayıp eziyetlerine sabredemeyen müminin sevabından daha fazla olacağını" bildirmiştir.[27]

Burada üzerinde durulması gereken bir husus da müminin musibetlerden hem dünyevî, hem de uhrevî hayata dönük dersler çıkarabilmesidir. Şayet yaşanan felâketlerde, insanların ihmalleri, tedbirsizlikleri veya dikkatsizlikleri gibi konular söz konusu ise, benzer musibetlere tekrar maruz kalmamak için ileriye dönük tedbirler alınmalı, aynı acılar tekrar yaşanmamalıdır. Trafik kazaları, deprem, sel baskınları gibi felâketlerin birçoğunda aynı acılar tekrar tekrar yaşanmakta ve maalesef ne insanlar ne de yetkililer yeterli tedbirleri almaktadırlar.

Aynı şekilde yaşanan felâketlerden mânevî anlamda da dersler alan insan her an çeşitli sıkıntılarla yüz yüze gelebileceğinin bilincinde olarak yaşamalı, bu gibi durumlara karşı ruhen hazırlıklı olmalıdır. Yaşadıklarından sonra insanın ne denli âciz ve fâni olduğunu, dünyanın ve dünyalıkların ne denli geçici olduğunu bilmeli ve ona göre bir hayat yaşamalıdır. Musibetler karşısında müminin sabrı, inancı daha da güçlenmelidir. İnancı, teslimiyeti ve tevekkül anlayışıyla mümin, yaşadığı musibetlerden hem maddeten hem de mânen güçlenerek çıkmayı başarmalıdır. Çünkü mümin, hem nimetlere şükretmesini, hem de musibetlere sabretmesini bilen insandır. Onun halis niyetle ve Allah'ın rızası doğrultusunda yaptığı her işi hayırdır. Nitekim Sevgili Peygamberimiz veciz üslûbuyla bunu şu şekilde ifade eder: *"Müminin hâli ne hoştur! Her hâli kendisi için hayırlıdır ve bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına sevinecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı geldiğinde ona da sabreder; bu da onun için hayır olur."*[28]

[26] D3091 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 1
[27] İM4032 İbn Mâce, Fiten, 23; T2507 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 55.
[28] M7500 Müslim, Zühd, 64

TİCARET AHLÂKI
ALIRKEN DE SATARKEN DE DÜRÜST OLMAK

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"الْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَفْتَرِقَا، فَإِنْ صَدَقَا وَبَيَّنَا بُورِكَ لَهُمَا فِي بَيْعِهِمَا، وَإِنْ كَتَمَا وَكَذَبَا مُحِقَتِ الْبَرَكَةُ مِنْ بَيْعِهِمَا."

Hakîm b. Hizâm'dan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Alışveriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece (alışverişi kabul edip etmeme konusunda) serbesttirler. Eğer dürüst davranırlar ve (malın kusurunu) açıkça söylerlerse, alışverişleri bereketlenir. Fakat kusuru gizler ve yalan söylerlerse, (yaptıkları) alışverişin bereketi gider."
(D3459 Ebû Dâvûd, Büyû', 51)

عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عُبَيْدِ بنِ رِفَاعَةَ، عَنْ أبِيهِ عَنْ جَدِّهِ: أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِلَى الْمُصَلَّى، فَرَأَى النَّاسَ يَتَبَايَعُونَ فَقَالَ: "يَا مَعْشَرَ التُّجَّارِ" فَاسْتَجَابُوا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَرَفَعُوا أَعْنَاقَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ إِلَيْهِ، فَقَالَ: "إِنَّ التُّجَّارَ يُبْعَثُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فُجَّارًا، إِلاَّ مَنِ اتَّقَى اللَّهَ وَبَرَّ وَصَدَقَ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِذَا وَزَنْتُمْ فَأَرْجِحُوا."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"رَحِمَ اللَّهُ رَجُلاً سَمْحًا إِذَا بَاعَ، وَإِذَا اشْتَرَى، وَإِذَا اقْتَضَى."

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"... مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا."

İsmâil b. Ubeyd b. Rifâa'nın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, dedesi (Rifâa b. Râfi') Hz. Peygamber (sav) ile birlikte namazgâha gitmişti. Hz. Peygamber insanların alışveriş yaptıklarını gördü ve *"Ey tüccar topluluğu!"* diye seslendi. Onlar da Resûlullah'a karşılık verdiler. Başlarını kaldırıp gözlerini ona çevirdiler. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: *"Allah'tan sakınan, iyilik yapan ve dürüst davrananlar hâriç, tüccarlar kıyamet günü günahkârlar olarak diriltileceklerdir."*

(T1210 Tirmizî, Büyû', 4)

Câbir b. Abdullah'ın (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Tarttığınızda fazlasıyla (tartarak) verin."*

(İM2222 İbn Mâce, Ticâret, 34)

Câbir b. Abdullah'tan (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Satarken, satın alırken, alacağını talep ederken hoşgörülü davranıp kolaylık gösteren kimseye Allah rahmetiyle muamele eylesin."*

(B2076 Buhârî, Büyû', 16)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Bizi aldatan, bizden değildir."*

(M283 Müslim, İmân, 164)

Ümmü Benî Enmâr diye bilinen Kayle, ticaret ile uğraşan yaşlı bir hanım sahâbî idi. Alışveriş yaparken uyguladığı bir yöntemin doğru olup olmadığını öğrenmek istiyordu. Konuyu Allah Resûlü'ne sormaya karar verdi. Bastonunu eline alıp Hz. Peygamber ile görüşmeye gitti. Onu (sav) umre için sa'y yaparken gördü. Merve Tepesi civarında ona (sav) yaklaştı ve sordu: "Ey Allah'ın Elçisi! Ben ticaretle uğraşan bir kadınım. Bir şeyi satın almak istediğim zaman verebileceğim miktardan daha düşük bir fiyat teklif ediyorum. Sonra yavaş yavaş artırarak düşündüğüm fiyata çıkıyorum. Bir şeyi satacağım zaman da, önce satabileceğim fiyattan daha yüksek bir fiyat teklif ediyor, sonra yavaş yavaş inerek arzuladığım fiyata geliyorum, bu uygulamaya ne dersin?" Allah Resûlü: *"Kayle, böyle yapma. Bir şey satın almak istediğin zaman, sana verilse de verilmese de, düşündüğün fiyatı söyle."* diye karşılık verdi ve sözlerine şöyle devam etti: *"Bir malı satmak istediğin zaman, versen de vermesen de yüksek fiyat değil satmak istediğin fiyatı söyle."*[1]

Allah Resûlü, ticarette dürüstlük ve pazarlıkta açıklık hakkında sarf ettiği bu sözleriyle, alışverişte sıkça başvurulan usulü böyle düzenliyordu. Zira hangi durum ve şartta olursa olsun ve ne şekilde yapılırsa yapılsın, alışverişte karşı tarafa yapılacak her türlü hileden kaçınmak, doğru söyleyip dürüst davranmak, ticarî ahlâkın gereğidir.

Çok eski devirlerden beri insanlar ihtiyaçları olan maddeleri birbirleriyle paylaşmak amacıyla çok çeşitli alışveriş şekilleri ortaya koymuşlardır. Alışverişte erken dönemlerde takas yöntemi yaygın iken, zaman içerisinde değerli madenler ve çeşitli paralar kullanılmış, sonraları ise kıymetli kâğıtlar yaygınlık kazanmıştır.

İnsanlar tarih boyunca ticarete ilgi duymuş ve geliştirdikleri yöntemlerle alışveriş yapmışlardır. Mekke, Arap Yarımadası'nın merkezî konumunda olduğu için burada değişik zamanlarda panayırlar kurulur ve canlı bir ticaret hayatı sürdürülürdü. Dolayısıyla bu yörede yaşayan birçok insanın en önemli geçim kaynaklarından biri ticaret idi. Peygamber Efendimiz de risâlet görevi verilmeden önce faal olarak başarılı bir ticaret hayatı sürdürmüş, Hz. Hatice'nin mallarını Şam'da, oradan getirdiği malları ise Mekke'de satmıştı.[2]

[1] İM2204 İbn Mâce, Ticâret, 29.
[2] HS2/5 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 6; ST1/129 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 129.

Peygamberimiz risâlet görevinden sonra da şahsî ihtiyaçları için bizzat alışveriş yapmaya devam etmiştir.[3] Mekkeli müşriklerin Allah Elçisi'nin kendilerinden biri gibi alışveriş yapmasını garipsemelerine karşılık[4] Yüce Allah, insanlar arasından görevlendirdiği elçisinin onlar gibi ticaret yapması ve çarşı pazarda dolaşmasının gayet insanî bir durum olduğunu belirtmiştir.[5]

"Ey insanlar, mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin. Ancak kendi rızanızla *yaptığınız ticaret bunun dışındadır."*[6] buyruğuyla Yüce Allah, insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için mecbur oldukları mal değişimini zorbalık ve bozgunculuk yoluyla değil, ancak ideal olan ticaret yoluyla gerçekleştirebileceklerini belirtmiştir. Bu nedenledir ki Allah Resûlü ashâbını da üretmeye, çalışmaya teşvik etmiştir.[7] Çünkü bu şekilde onlar gelir elde edecek, ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla çarşı pazara çıkacak ve kimseye yük olmayacaklardı.

Sahâbe de bu anlayışla ticaret yapmaya devam etmiştir. Öyle ki Mekke'den Medine'ye hicret eden tüccar sahâbîlerden Abdurrahman b. Avf kendisine yapılan yardım tekliflerini kabul etmemiş ve "Bana, çarşının yolunu gösterin." demek suretiyle daha hicretin ilk günlerinde ticaret yapmaya koyulmuştu.[8] Talha b. Ubeydullah da Medine'de ticarî faaliyetlerine devam etmiş ve çok geçmeden bu amaçla Şam taraflarına kadar gitmişti.[9]

İbn Abbâs'ın anlattığı şu olay Peygamberimiz döneminde ticaret hayatına verilen önemi anlatması bakımından dikkat çekicidir: "Ukâz, Mecenne ve Zü'l-Mecâz, câhiliye devrinde kurulan meşhur panayırlardı. İslâm dönemi gelince bazı insanlar (hac dönemi olduğu için) bu panayırlarda ticaret yapmayı günah saydılar. Bunun üzerine Allah, *"Hac mevsimlerinde ticaretle Rabbinizden rızk istemenizde bir günah yoktur..."*[10] âyetini indirdi."[11] Böylece Yüce Allah, çeşitli ibadetleri yerine getirdikleri hac mevsimlerinde de insanların ticaret yapabileceklerini ve rızıklarını temin edebileceklerini belirtti.

Efendimizin eşlerinden Ümmü Seleme anlatıyor: "Peygamber Efendimizin vefatından bir yıl önce Hz. Ebû Bekir, Bedir Savaşı'na katılan sahâbîlerden Nuaymân ve Suveybit b. Harmele ile birlikte Busra'ya gitti. (Busra o dönemin en önemli ticaret merkezlerinden biri olup Suriye'nin Ürdün sınırına 10 km. mesafedeki antik bir şehirdi.) Bu, onların ticaret kazancından çok hoşlanmalarından ve ticareti sevmelerinden ileri geliyordu. Ayrıca Allah Resûlü, Ebû Bekir'i sevmesine ve onun üzerine titremesine rağmen onun ticaret yolculuğuna çıkmasına mâni olmamıştı. Ebû Bekir de Allah Resûlü'nün yanında bulunmaktan çok hoşlanıyordu ama

[3] B2096 Buhârî, Buyû', 33.
[4] Furkân, 25/7
[5] Furkân, 25/20
[6] Nisâ, 4/29.
[7] B2074 Buhârî, Buyû', 15; B2075 Buhârî, Buyû', 15
[8] B2048 Buhârî, Buyû', 1.
[9] AS17883 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, XIII, 164.
[10] Bakara, 2/198.
[11] B2098 Buhârî, Buyû', 35.

Allah Resûlü'nün ticareti hoş karşılamasından ve sevmesinden dolayı (bu yolculuğa çıkmıştı)."[12]

Sevgili Peygamberimizin kıymetli arkadaşları dünyanın dört bir yanına kara ve deniz yoluyla ticarî seyahatler yapmışlar,[13] böylece hem kendi rızıklarını kazanmışlar, hem de İslâm'ı gittikleri bölgelere taşımışlardır. Onların ortaya koydukları dürüst ticaret hayatı, aynı zamanda gittikleri yerlerde İslâm'ın tanınmasını sağlamış, neticede İslâm dininin kısa zamanda başka memleketlere de yayılmasını kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır.

Ancak sosyal hayatın vazgeçilemezlerinden olan ticaret faaliyetinin usulüne uygun yapılabilmesi için bazı hukukî ve ahlâkî kuralların yaygınlaştırılması da gerekli idi. Bu kurallar da insanların tanıdığı, bildiği, yaşadığı hayatı kesintiye uğratmayacak, bilakis düzeltecek, verimli ve anlamlı kılacak nitelikte olmalıydı.

Allah, insanlara hakikatleri anlatırken, onların gündelik hayatta kullandıkları kavramları kullanır. Ticaret yapmak da bir şekilde bütün insanların ortak faaliyeti olduğu için Kur'an'da ve Allah Resûlü'nün vurgularında ticaret dilinin kullanıldığını görebiliriz. Allah Teâlâ, *"Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi?"*[14] *"Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır."*[15] *"Allah'ın Kitabı'nı okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecekleri bir ticaret umabilirler."*[16] *"İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır."*[17] âyetlerinde insanların yaptıkları bütün amellerin aslında bir çeşit ticaret olduğu anlatılmaktadır. Efendimiz de, *"Temizlik imanın yarısıdır. Elhamdülillâh (demek) mizanı (teraziyi) doldurur."*[18] *"Bütün insanlar sabahleyin kalkarlar, kimisi nefsini satar, kimisi de onu ya azat eder yahut da helâk eder."*[19] hadislerinde de aynı şekilde müminlerin hayatı ticarî kavramlarla anlatılmıştır. Buna göre, dünya hayatı büyük bir pazar, insanların yaptıkları ameller de ticaret mallarıdır. Yapılan alışveriş neticesinde biriktirilen mallar kıyamet gününde tartılacak, kâr edenler kurtulacak, zarar edenler de cezalandırılacaktır.

Dolayısıyla bu derecede konu edinilen, atıf yapılan, insan hayatının en önemli meşguliyetlerinden olan ticaretin bir ahlâkının olması, belirli ilke ve kaidelere göre yapılması, prensiplerinin benimsenip özümsenmesi büyük önem taşımaktadır.

[12] MK20193 Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, XXIII, 300; MK20218 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, XXIII, 309
[13] ME3317 Taberânî, el-Mu'cemü'l-evsat, III, 331-332; ŞZ4/313 Şerhu'z-Zerkânî alâ Muvatta', IV, 313.
[14] Saff, 61/10.
[15] Tevbe, 9/11
[16] Fâtır, 35/9.
[17] Bakara, 2/169.
[18] M534 Müslim, Tahâret, 1.
[19] M534 Müslim, Tahâret, 1

Ticaret yapan taraflar arasında vicdanî sorumluluk, birinci derecede rol oynadığı için hukukî kuralların temelinde de ahlâkî prensipler belirleyici konumdadır. Ticaret ahlâkının en temel gereği kazancın helâl olmasına dikkat etmektir. Öbür dünyada yaptıklarından hesaba çekileceğine inanan her Müslüman'ın kazancına haram katmamaya özen göstermesi beklenir. Meselâ içki ve domuz eti gibi Yüce Allah'ın haram kıldığı şeyleri alıp satmak bir Müslüman için helâl değildir.[20] Yine faizli işlem yapmak, kumar oyna(t)mak, vergi kaçırmak, müşteri kızıştırmak, stokçuluk yapmak gibi topluma zarar veren ticarî usulsüzlüklerden Müslüman tüccarın uzak durması da dinî, ahlâkî ve toplumsal sorumluluğun bir gereğidir. Bu hususlar o kadar önemsenmiştir ki Hz. Ömer, "Dinî konularda yeterli fıkhî bilgisi olmayanlar, bizim pazarımızda satış yapmasın."[21] diyerek ticaretin sorumluluk gerektiren ciddi bir iş olduğuna dikkatleri çekmiştir. Allah Resûlü ashâbını ticaret yapıp kazanmaya teşvik ederken aşırı tamah ve hırstan uzak durmalarını da tavsiye ediyordu. Bir defasında o (sav), *"Bu dünya malı, tatlı ve çekicidir. Kim onu tok gözlü bir şekilde alırsa o mal bereketlenir. Kim de onu açgözlülükle ve ihtirasla alırsa bereketi kaybolur. Hırslı insanlar yiyip yiyip de bir türlü doymayan obur kimseler gibidir. Veren el, alan elden daima daha üstündür."*[22] buyurmak suretiyle inananları dünya malına düşkünlükten men ediyor, onlara her konuda olduğu gibi dünya nimetlerinden yararlanırken de ölçülü olmak gerektiğini salık veriyordu. Allah Resûlü'nün terbiyesinde büyüyen sahâbe de bu anlayışla ticaret yaparlardı. Zübeyr b. Avvâm çok erken yaşlarda Müslüman olmuş, Uhud, Bedir gibi birçok gazveye katılmış bir sahâbî idi.[23] Allah Resûlü'nün çok sevdiği ve kendisi için, *"Benim havârim."* buyurduğu Zübeyr,[24] ticarette iyi kazanç elde eden zengin bir sahâbî idi. Bir gün arkadaşları sordu: "Ey Zübeyr bu kadar malı nasıl elde ettin?" O da şu cevabı verdi: "Kimsenin gözü malımda kalmadan alışveriş yapıyorum. Ayrıca ticareti sadece kâr amacıyla yapmıyorum. Allah da bereketini ihsan ediyor."[25]

Ticarette doğruluk ve dürüstlük en temel gerekliliklerdendir ve ticaretin her safhasında birinci derecede öneme sahiptir. Ticaret yaparken dürüst olmayı tavsiye eden birçok âyet ve hadis vardır. Allah Teâlâ'nın, *"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*[26] buyruğu ticaret yaparken taraflardan birine zarar vermeden, kimsenin hakkını gasp etmeden açık ticaret yapmalarını emretmektedir.

[20] M4048 Müslim, Müsâkât, 71.
[21] T487 Tirmizî, Vitr, 21
[22] B1472 Buhârî, Zekât, 50.
[23] İ.Ü. 2/308 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 308-309
[24] T3744 Tirmizî, Menâkıb, 23.
[25] İB5263 İbn Abdülber, *İstîâb* 263.
[26] Bakara, 2/188

Allah Elçisi'nin, *"Alışveriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece (alışverişi kabul edip etmeme konusunda) serbesttirler. Eğer dürüst davranırlar ve (malın kusurunu) açıkça söylerlerse, alışverişleri bereketlenir. Fakat kusuru gizler ve yalan söylerlerse, (yaptıkları)* alışverişin *bereketi gider."*[27] öğüdü, onun bu konudaki ilkelerini ortaya koymaktadır. Bu ilkelere riayet edildiği takdirde çarşılar, pazarlar rızkın temin edildiği en güzel mekânlar olur, aksi takdirde de Allah'ın en sevmediği yerler oluverir.[28]

Ticaret yaparken dürüst davranmayıp malın kusurunu gizlemek sadece alışverişin bereketini götürmekle kalmaz, satıcının haram kazanç elde etmesine neden olur. Bu anlamda Sevgili Peygamberimizin, *"Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Kusurlu bir malı, kusurunu açıklamadan din kardeşine satması helâl olmaz."*[29] buyurmuştur. Haram kazanç ise sadece ticaret alanında kalmayıp kişinin bütün hayatına sirayet ederek duasının kabul edilmesine bile engel olur. Nitekim Resûlullah (sav) uzun yolculuklar yapmış, üstü başı tozlanmış, saçı başı dağılmış, ellerini göğe uzatarak, *"Yâ Rab, yâ Rab!"* diye yalvarıp yakaran bir adamdan söz etti ve *"Fakat onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdı. Haram ile beslenirdi. Peki, böyle birisinin duası nasıl kabul edilsin?"* buyurdu.[30] Dahası bu tür kazançlar Yüce Allah'ın hoşnutsuzluğuna sebep olur. Allah Resûlü, *"Kusurunu açıklamadığı bir malı satan kimse, daima Allah'ın gazabı altındadır ve melekler ona sürekli lânet ederler."*[31] mealindeki tehdit yüklü sözleriyle satıcılara önemli uyarılarda bulunmaktadır.

Buna mukabil Allah Resûlü'nün, *"Sözü ve muamelesi doğru, dürüst tüccar; (kıyamet gününde) peygamberler, peygamberleri tasdik eden doğru kimseler ve şehitlerle beraber olacaktır."*[32] *"Allah'tan* sakınan, *iyilik yapan ve dürüst davrananlar hâriç, tüccarlar kıyamet günü günahkârlar olarak diriltileceklerdir."*[33] sözleri de ticaret ehlinin doğru olmaları hâlinde Yüce Mevlâ katında görecekleri mükâfata işaret etmektedir.

Satılan maldaki bir kusuru gizlemek, bu amaçla müşterinin dikkatini başka yönlere çekerek malı satıncaya kadar durumu idare etmek ilk etapta kazanç sağlayabilir. Ama meşru yolla elde edilmedikten sonra böyle bir kazancın hırsızlık ve yolsuzluk gibi haksız kazançlardan farkı yoktur. Haram lokmadan ateşten sakınır gibi sakınan Sevgili Peygamberimizin pazardaki satıcıya uyarısı bize bu gerçeği hatırlatmaktadır. Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre Sevgili Peygamberimiz bir gün çarşıda dolaşırken bir ekin yığınının yanına gelmişti. Elini kontrol amacıyla ekin yığınının içine dal-

[27] D3459 Ebû Dâvûd, Buyû', 51
[28] M1528 Müslim, Mesâcid, 288.
[29] İM2246 İbn Mâce, Ticâret, 45.
[30] M2346 Müslim, Zekât, 65; T2989 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
[31] İM2247 İbn Mâce, Ticâret, 45
[32] T1209 Tirmizî, Buyû', 4.
[33] T1210 Tirmizî, Büyû', 4; İM2146 İbn Mâce, Ticâret, 3

dırınca parmakları ıslanmıştı. Bunun üzerine, sahibine hitaben, *"Bu ne?"* diye sormuş, o da, "Malım yağmurda ıslandı ey Allah'ın Elçisi!" diyerek durumu izah etmeye çalışmıştı. Ancak Rahmet Peygamberi bu izahı yeterli bulmayarak, *"Madem öyle, ıslak kısmını insanlar görsün diye yığının üstüne koysaydın ya!"* diye uyardıktan sonra, *"(İnsanları) aldatan benden değildir."* buyurarak tepkisini ifade etmişti.[34]

Alışveriş yaparken alıcı veya satıcının karşısındakini kendi isteği doğrultusunda ikna etmek için yemin etmesi de onları hile ve yalana sevk edebilecek bir davranıştır. Bu nedenle alışveriş yaparken gereksiz yere yemin etmek, hatta bazen gerekse bile yemin etmekten sakınmak önemlidir. Bu nedenle Sevgili Peygamberimizin, *"Malınızı sattığınızda yemin etmekten sakının. Çünkü yemin malınıza rağbeti artırmasına artırır, ancak onun bereketini yok eder."*[35] şeklindeki uyarısı daima göz önünde bulundurulmalıdır. Malı satarken edilen yemin bir de yalan olursa, bu yemin sadece kazancın bereketini yok etmekle kalmaz, haram hâle gelmesine neden olur. Nitekim Allah Elçisi'nin, malını yalan yeminle pazarlayan kimseleri kıyamet günü Allah'ın konuşmayacağı üç grup insandan biri olarak sayması,[36] onların yaptığı işin haram olduğunu gösteren önemli bir açıklamadır.

Ticarette dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da ölçü ve tartı konusunda dikkatli olmaktır. Yüce Allah, ticaret ahlâkının toplum hayatında ne kadar önemli olduğunu göstermek için, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği Medyen kavminin başına gelenleri anlatmaktadır. Bu âyetlerde Medyen halkının Yüce Yaratıcı tarafından helâk edilmesine neden olan davranışların, Allah'a ibadet etmeme, ölçü ve tartıda adaletli davranmayarak haksız kazanç elde etme ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarma olduğu anlatılmaktadır.[37] Bütün bunlardan dolayı acıklı bir azaba uğrayan Medyen halkı,[38] ticaret konusunda hassasiyet göstermeyen kimseler için kıyamete kadar ibret vesilesi olacaktır. Allah'a inanmayan, ticarette doğruluktan şaşarak bozgunculuk yapan ve karışıklık çıkaran bir toplum belki Medyen halkı gibi helâk olmayacaktır ama haksızlık ve yolsuzlukların yaygınlaştığı bir toplum, kendini ayakta tutan dinamiklerini yitireceği için her yönden zaafa uğrayacak ve dağılıp yok olmaktan da kurtulamayacaktır.

Kendisine nâzil olan Yüce Kitap'ta anlatılanları sahâbîlerine özenle aktaran dürüstlük örneği Peygamberimiz (sav), kendi ümmetinin de aynı akıbete uğramaması için sık sık uyarılarda bulunmuştur. Bu doğ-

[34] M284 Müslim, İmân, 164.
[35] İM2209 İbn Mâce, Ticâret, 30.
[36] M293 Müslim, İmân, 171.
[37] Hûd, 11/84-85.
[38] Hûd, 11/94-95.

rultuda tüccarlara hitaben, *"Sizler, daha önceki toplumların helâkine sebep olan iki işi (ölçü ve tartı) devraldınız."*[39] buyurarak ölçü ve tartı aletleri kullanırken sorumluluk bilinci içerisinde, dürüst hareket etmeleri gerektiğine işaret etmiştir.

Sahâbeden Abdullah b. Abbâs'ın bildirdiğine göre Peygamber (sav) Medine'ye geldiği zaman, ölçü ve tartı konusunda Medinelilerin yanlış davranışlar sergilediklerini gördü. Ancak Allah Teâlâ, *"Ölçüde ve tartıda hile yapanlara yazıklar olsun. Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıklarında tam, fakat onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar. Onlar tekrar diriltileceklerini düşünmezler mi ki!"*[40] âyetlerini indirildikten sonra Medineliler ölçülerini daha dikkatli yapmaya başladılar.[41] Hz. Peygamber de, *"Yâ Rabbi, bunların ölçü ve tartılarını bereketli kıl."*[42] diye dua ederek onları ticaret yapmaya teşvik etmişti.

Ölçü ve tartıda dürüst davranmak toplumun ticaret hayatını düzene kavuşturan önemli bir ahlâkî erdem olmanın yanı sıra, piyasalarda güven ortamını sağladığı için ticareti geliştiren önemli bir kuraldır. Nitekim Allah Elçisi'nin, *"Zahirenizi ölçün ki sizin için bereketli olsun."*[43] buyruğu ticarette ölçü ve tartıya dikkat edildiğinde kazancın bereketleneceği yani daha da artacağına dikkat çekmektedir. Sevgili Peygamberimizin, *"Tarttığınızda biraz fazla (tartarak) verin."*[44] şeklindeki tavsiyesi, o dönemdeki terazilerin çok hassas olmamasından dolayı kişinin ölçüyü eksik yaparak hak yemektense kendi payından fedakârlık yapmasının ihtiyat açısından ve ahlâkî bakımdan daha uygun olacağını göstermektedir. Allah Elçisi bu tavsiyeyi yaparken kendisi de böyle davranmaktan geri durmamıştır. Alışveriş sırasında kendi vereceğini tarttırırken, tartan kişiye fazlasıyla tartmasını söylemiştir.[45]

Mal ve servet edinmenin en önemli vasıtası olan ticarette ana hedef tarafların yaptıkları alışverişten memnun olmalarıdır. Allah Elçisi'nin, *"Alışveriş yapanlar birbirlerinden memnun olarak ayrılsınlar."*[46] tavsiyesi bu gerçeği dile getirir. Her iki taraf da üzerine düşeni yapacaktır. Alıcı malın ücretini tam bir şekilde ödeyecek veya zamanında vermeyi taahhüt edecek, satıcı da vereceği malın sağlam, eksiksiz olması konusunda aynı hassasiyeti gösterecektir. Rahmet Peygamberi'nin, *"Satarken, satın alırken, alacağını talep ederken hoşgörülü davranıp kolaylık gösteren kimseye Allah rahmetiyle muamele eylesin."*[47] şeklindeki duası, hoşgörü ve anlayışın, ticarî hayatta ne denli huzur ve mutluluk kazandıracağını göstermektedir. Nitekim bu konuda

39 T1217 Tirmizî, Büyû', 9.
40 Mutaffifîn, 83/1-4
41 İM2223 İbn Mâce, Ticâret, 35.
42 B2130 Buhârî, Büyû', 53.
43 İM2231 İbn Mâce, Ticâret, 39.
44 İM2222 İbn Mâce, Ticâret, 34.
45 N4596 Nesâî, Büyû', 54.
46 T1248 Tirmizî, Büyû', 27.
47 B2076 Buhârî, Büyû', 16.

Allah Elçisi, *"Allah, sizden önce yaşamış bir kimseye rahmetiyle muamele etti. Çünkü bu adam satınca kolaylık gösterir, satın alınca kolaylık gösterir, alacağını isteyince de (kabalık ve sertlik değil, anlayış ve) kolaylık gösterirdi."*[48] buyurarak yukarıdaki duasının canlı bir örneğini haber vermiştir.

Sevgili Peygamberimizin, *"Her ümmetin bir fitnesi/imtihanı vardır. Benim ümmetimin fitnesi (imtihanı) de mal ile olacaktır."*[49] sözü bir anlamda özellikle ticaretle uğraşan kimselerin de büyük bir sınavda olduklarını, helâl ve haram konusunda bilinçli olmaları gerektiğini gösterir. Bilhassa, *"Kişinin, malı helâl bir yolla mı, haram bir yolla mı kazandığına aldırış etmeyeceği bir zaman gelecektir."*[50] şeklindeki nebevî endişe, Müslüman tüccarlar tarafından dikkate alınmalıdır. Ticaret hayatı içerisinde atılan her adımda Resûl-i Ekrem'in, *"...Bizi aldatan, bizden değildir."*[51] düsturu hatırda olmalıdır. Aksi takdirde başkasını aldatarak kazanç elde etme hastalığının ticaret hayatına egemen olması, ticaret erbabının hem dünyada, hem de âhirette kötü sonuçlarla karşılaşmasına yol açacaktır.

[48] T1320 Tirmizî, Büyû', 75
[49] T2336 Tirmizî, Zühd, 26.
[50] DM2564 Dârimî, Büyû', 5.
[51] M283 Müslim, Îmân, 164.

HELÂL KAZANÇ
EL EMEĞİ, GÖZ NURU, ALIN TERİ

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِنَّ أَطْيَبَ مَا أَكَلَ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ وَإِنَّ وَلَدَهُ مِنْ كَسْبِهِ."

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İnsanın yediği şeylerin en güzeli, kendi kazancından olandır ve kişinin çocuğu onun kazancındandır.
(N4457 Nesâî, Büyû', 1)

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"اللَّهُمَّ بَارِكْ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا."

عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ، فَيَأْتِيَ بِحُزْمَةِ الْحَطَبِ عَلَى ظَهْرِهِ فَيَبِيعَهَا، فَيَكُفَّ اللَّهُ بِهَا وَجْهَهُ، خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ، أَعْطَوْهُ أَوْ مَنَعُوهُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُضَيِّعَ مَنْ يَقُوتُ."

عَنِ الْمِقْدَامِ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ."

Hz. Ali'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ım! Ümmetim için (günün) erken vakitlerini bereketli kıl!"*

(HM1320 İbn Hanbel, 1, 153)

Zübeyr b. Avvâm'dan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden birinizin urganını alıp (dağa gitmesi), sırtında bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır."*

(B1471 Buhârî, Zekât, 50)

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."*

(D1692 Ebû Dâvûd, Zekât, 45)

Mikdâm'dan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu."*

(B2072 Buhârî, Büyû', 15)

Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, Medineli bir sahâbî birkaç kez Hz. Peygamber'e gelerek ihtiyacını dile getirmiş ve her defasında o cömert Peygamber'den karşılıksız ikramlar alarak evine dönmüştü. Bir gün yine bir şey istemeye geldiğinde Allah'ın Elçisi (sav), *"Evinde hiçbir şeyin yok mu?"* diye sordu. Sahâbî, "Hayır, evimde sadece bir örtü var. Bunun bir kısmını elbise olarak kullanıyor, diğer kısmını da evde altımıza seriyoruz. Bir de su içtiğimiz bir bardak var." diye dert yandı. Bunun üzerine Sevgili Resûl, *"Onları bana getir."* diyerek onu evine gönderdi.

Sahâbî hemen evine gitti ve bahsettiği eşyaları getirdi. Resûlullah (sav) onun getirdiği eşyaları eline alarak orada bulunanlara, *"Kim bunları satın almak ister?"* diye sordu. Topluluk içinden birisi, "Ben onları bir dirhem karşılığında alırım." diyerek öne çıktı.

Allah Resûlü (sav) iki veya üç defa, *"Kim bir dirhemden fazla verir?"* diye sorunca bir başka sahâbî, "Ben iki dirhem veririm." diye ortaya atıldı.

Bunun üzerine Hz. Peygamber, adamın getirdiği eşyaları iki dirhem karşılığında satın almak isteyene verdi. Alışveriş sonucu kazandığı iki dirhemi de adama vererek, *"Bu dirhemlerin birisiyle yiyecek satın al ve ailene götür. Diğer dirhem ile de bir keser satın alıp yanıma gel."* dedi.

Sahâbî keseri getirince Allah Resûlü ona bizzat kendi eliyle bir sap taktı ve keseri ona uzatarak, *"Git, bununla odun topla ve sat. Seni on beş gün boyunca da görmeyeyim."* diye tembihledi.

Medineli sahâbî, Allah'ın Elçisi'nin bu emri üzerine hemen gitti ve çalışmaya koyuldu. Günlerce odun toplayıp sattı. On beş gün sonra, on dirhem biriktirmiş olarak çıkageldi. Çarşıda kazandığı paranın bir kısmı ile elbise, geri kalanı ile de ailesine yiyecek satın almıştı. On beş gün önce muhtaç bir hâlde yanına gelen ve ailesini geçindirmeyi bilemeyen bu sahâbînin ekmek parasını kazanmayı başardığını gören Resûlullah (sav), ona şu çarpıcı öğüdü verdi: *"Bu (şekilde çalışarak başkalarına muhtaç olmadan geçinmen) senin için, kıyamet gününde yüzünde dilencilik lekesi ile gelmenden daha hayırlıdır."*[1]

Hz. Peygamber'in en yakınında bulunma ayrıcalığına erişmiş olan Enes'in ağzından dinlediğimiz bu hadise, saadet çağını süsleyen kutlu hatıralardan sadece birisidir. Aynı zamanda ilhamını ilâhî kaynaktan alan

[1] D1641 Ebû Dâvûd, Zekât, 26; M2198 İbn Mâce, Ticâret, 25

eşsiz bir hayat dersidir, bildik anlatışla, 'balık vermeyi değil, balık tutmayı öğreten' çarpıcı bir derstir!

Hayat, insanı geçimini temin etmek için mücadeleye mecbur bırakmaktadır. Her ne kadar rızkı veren Allah ise de onu elde etmek için çalışıp çabalamak insanoğluna düşmektedir. Dinimizde âhiret hayatını kazanma adına da olsa uzlete çekilmek, münzevi bir hayat yaşamak, dünyayı ve çalışmayı terk etmek, kısacası ruhbanlık yoktur.[2] Ve İslâm'a göre emek, helâl kazanç ve alın teri mübarektir, mukaddestir. Müslüman, bir taraftan dünyasını kazanmak, diğer taraftan da âhireti için hazırlık yapmak durumundadır. Bundan dolayıdır ki Müslümanlar, din, dünya ayırımı gözetmeksizin iki cihan saadetine erişebilmek uğruna durmadan, yorulmadan çalışmalıdır. Zira Yüce Rabbimizin de ifade ettiği gibi, *"İnsan için, sadece kendi çalıştığı vardır ve çalıştığı da ileride görülecektir."*[3]

Geleneksel zamanlarda, Müslümanlar çalışma hayatına, günün en bereketli zaman dilimi olan sabah namazı ile başlarlardı. İnanan insan, sabah aydınlanırken kendisini hayırla rızıklandırması dua ve niyazlarıyla Allah'a iltica ederdi. İbadet aşkıyla güne erkenden başlayan mümin, aynı şevkle helâlinden kazanmaya, maişetini alın teriyle temin etmeye koyulurdu. Allah Resûlü'nün, *"İnsanın yediği şeylerin en güzeli, kendi kazancından olandır ve kişinin çocuğu onun kazancındandır."*[4] hadisini aklından çıkarmazdı. Rahmet Peygamberi'nin, *"Allah'ım! Ümmetim için (günün) erken vakitlerini bereketli kıl!"*[5] duasına mazhar olmaya gayret ederdi.

Bu duayı arkasına alarak tarlasının yolunu tutan, dükkânını açan, tezgâhının başına geçen, bir insanın çalışma iştiyakı elbette ki farklı olacaktır. Hem zamandan kazanan hem de fecrin bereketinden yararlanan Müslüman, böylece sadece maddî açıdan değil, mânevî açıdan da kârlı çıkacaktır. Dünyada başarılı olur, çünkü çalışan kazanır, kişi işinin hakkını veriyorsa er veya geç dünyadaki beklentilerine ulaşır. Alın teri ve emeği birleşmişse, helâl kazanç için çabalamışsa âhiretini de kazanır. Zira kişinin ailesinin rızkını temin etmesi ve onları başkalarına muhtaç etmemesi, aynı zamanda dinî bir gerekliliktir[6] ve o bu görevini yerine getirerek âhiretteki mükâfatı da hak eder.

Allah Resûlü'nün tavsiyesi de bu yöndedir. O şöyle buyurur: *"Sizden birinizin urganını alıp (dağa gitmesi), sırtında bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır."*[7]

[2] DM2200 Dârimî, Nikâh, 3.
[3] Necm, 53/39-40
[4] N4457 Nesâî, Buyû', 1.
[5] HM1320 İbn Hanbel, I, 153.
[6] Bakara, 2/233; Nisâ 4/34; B1295 Buhârî, Cenâiz, 36
[7] B1471 Buhârî, Zekât, 50.

Âhiret inancı tam olan ve bu bilinç içinde hayat sürdüren İstiklâl Şairimiz merhum Mehmet Akif bu gerçeği ne güzel dizelere dökmüş:

"Bekâyı hak tanıyan, sa'yi bir vazife bilir,

Çalış, çalış ki bekâ, sa'y olursa hak edilir."

Alın teriyle yetinen, yaptığı işle bir değer üreten ve bu üretimle kendine, ailesine, ülke ekonomisine fayda sağlayan bireyin hayatı anlamlı ve değerlidir. Bunun da ötesinde, insanın bu amacını daha da anlamlı kılan bir diğer kazanç da Yüce Allah'ın çalışan, çaba gösteren insanlara yönelik vaadleridir: *"Rableri, onlara şu karşılığı verdi: Ben, erkek olsun kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim..."*[8] Sevgili Peygamberimizin, *"Bakmakla yükümlü olduğu kimseleri ihmal etmesi, kişiye günah olarak yeter."*[9] buyurarak kişinin kendi ailesi için harcadığı para sayesinde sadaka ecri alacağını söylemesi[10] ne güzel bir vaaddir! Kısacası, Allah Resûlü'nün beyanıyla: *"Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu."*[11]

Çalışmaya ve insanın emeğine bu derece değer veren dinimiz, tembelliği hiçbir zaman hoş karşılamamıştır. Zira tembellik, çalışmanın önündeki en büyük engeldir. Kişinin çalışma azmini köreltir, onu miskinleştirir ve başarısızlığına sebep olur. Ashâbını çalışmaya ve helâl yollardan kazanmaya teşvik eden Sevgili Peygamberimiz, sayılamayacak kadar çok zararından dolayı olsa gerek, tembellikten Allah'a sığınmıştır.[12]

Allah tarafından birer örnek ve öğretmen olarak seçilmiş olan diğer peygamberler de çalışıp maddî ya da mânevî bir değer üretme konusunda çaba içinde olmuşlardır. Ancak konumları ve eşsiz kişilikleri gereği, sadece elde edecekleri sevaplar için yapmamışlardır bu görevi. Onlar hem kendilerini görevlendiren Rablerine şükürlerini ifade edebilmek hem de ailelerine karşı yükümlülüklerini yerine getirerek onurlu bir şekilde yaşayabilmek için kendi geçimlerini sağlamışlardır.

Peygamberlerden her biri yaşadığı memleketin şartlarına ve imkânlarına göre birer meslek sahibiydiler. Hz. İdris terzilikle, Hz. Nuh ve Hz. Zekeriyyâ peygamberler marangozlukla, Hz. İbrâhim, Hz. Hûd ve Hz. Salih peygamberler ticaretle, Hz. Eyyub ise çiftçilikle uğraşarak kimseye yük olmadan rızkını temin etmenin en güzel örnekleri olmuşlardı. Hükümdarlığını yaptığı devletin gelirleriyle geçinmeyi uygun görmeyen Hz. Dâvûd, usta olduğu demircilik mesleğinde demiri hamur gibi yoğurup şe-

8 Âl-i İmrân, 3/195.
9 D1692 Ebû Dâvûd, Zekât, 45.
10 B4006 Buhârî, Megâzî, 12, T1965 Tirmizî, Birr, 42
11 B2072 Buhârî, Buyû', 15
12 M6909 Müslim, Zikr, 76

kil vermek suretiyle, zırh yaparak geçimini sağlamıştı.[13] O, bir hükümdar olmasına rağmen kendi elinin emeğinden başkasını yememişti.[14]

Bir de Hz. Musa[15] ve Hz. Muhammed (sav) gibi sürü otlatmış peygamberler vardı. Aslında her nebî hayatının belli döneminde hayvanlarla uğraşmış, çobanlık yapmıştır. Nitekim bir gün Sevgili Peygamberimiz, *"Allah'ın gönderdiği her peygamber koyun gütmüştür."* deyince yanındaki dostları, "Ya sen?" diye sormuşlar, Allah Resûlü de, *"Evet, ben de bir miktar ücret karşılığında Mekkelilerin koyunlarını güttüm."* cevabını vermiştir.[16] Gençlik yıllarında da ticaretle meşgul olan Kutlu Elçi'nin bu açıklaması, kim bilir belki de nebîlerin sade ve mütevazı insanlar olduklarını vurgulamak içindir. Onların, ailelerinin geçimini temin etmek başta olmak üzere, yaptıkları tüm işlerde başarılı olabilmelerini sağlayan en önemli özellikleri, çalışkanlık, başkasına el açmamak ve boyun eğmemek, zorluklar ve sıkıntılar karşısında sabırlı olmak ve insanları yönetebilmeyi mümkün kılan dirayettir.

Peygamberlerin mesleklerinin çeşitliliği, kişilerin ve toplumların ihtiyaç ve imkânlarına bağlı olarak kazanç yollarının farklı olmasının tabiî olduğunu gösterir. Bununla birlikte bu kazanç yollarının meşru olması da son derece önemlidir. Onun için dinimiz, insanlar arasında haksızlığa neden olan ve toplumun temel değerlerine zarar veren hırsızlık,[17] gasp,[18] kumar,[19] rüşvet,[20] tefecilik,[21] karaborsacılık[22] ve alışverişte hile yapmak[23] gibi her çeşit haksız kazanç yolunu yasaklamış, kazanılan mal ve mülkün helâl yollardan elde edilmiş olmasına büyük önem vermiştir.

Müminlere yaraşan hareket, emek sarf etmek, alın teri dökmek ve üretmektir. Yüce Mevlâ, *"Erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz."*[24] âyetiyle, çaba gösterenleri dünyada ve âhirette ödüllendireceğini beyan etmektedir. Ayrıca imkânlarını seferber ederek işin en iyisini yapmaya çalışmak, elde edilen başarı ile yetinmeyerek daha iyisi için yeniden kolları sıvamak da müminlere yakışan bir hayat tarzıdır.

Bu noktada hırs ve tamahkârlığın karşıtı olan kanaatkârlık ayrı, helâl kazanç için gücü nispetinde çalışma, kazanma ve bunları Allah yolunda harcama ayrıdır. "Kendi rızkımı temin ettim, bu kadarı bana yeter, aşırıya gitmemek gerekir!" şeklindeki bir yaklaşım, sürekli çalışmayı ilke edinmeleri gereken ve "İki günü eşit olan aldanmıştır." anlayışına sahip olmaları beklenen inanan insanlarda olmamalıdır. *"Allah'ın sana verdiği şeylerde âhiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma!"*[25] şeklindeki ilâhî buy-

ruk, hem âhireti hem de dünya geçimini birlikte ele almayı, denge içinde yürütmeyi gerektirmektedir.

Bu anlamda ümmetine yol gösteren Hz. Peygamber, Allah rızası gözetilerek yapılan bütün emeklerin değerli olduğunu anlatmıştır. Resûlullah (sav) ve ashâbı arasında geçen şu diyalog, Efendimizin çalışmayı nasıl değerlendirdiği konusunda bizlere bilgi vermektedir: Bir gün Peygamber Efendimiz, ashâbı ile otururken güçlü ve heybetli bir adamın geçtiğini görürler. Oturanlardan bazıları, "Ey Allah'ın Elçisi! Keşke bu kimse gücünü Allah yolunda kullansa!" diye temennide bulunur. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Eğer bu kimse çocuklarının geçimi için çalışırsa, Allah yolundadır. Eğer yaşlı ana babasının ihtiyaçlarını gidermek için çalışırsa, onun yaptıkları yine Allah yolunda hizmettir. Eğer kendi izzet ve erdemi için çalışırsa, onun yaptıkları yine Allah yolundadır. Fakat riya ve gösteriş için çalışmaya koyulursa, işte o zaman o, şeytanın yolundadır."* buyurur.[26] Böylece Sevgili Peygamberimiz çevresine ve kendisine yardımcı olma amacını taşıyan bütün çabaların Allah rızasına uygun olduğunu belirterek, müminleri bu anlamda her türlü meşru çalışmaya teşvik etmiştir.

Mal biriktirmek ve mülk edinmek her ne kadar insanın ihtiyacı ise de aslında dünyalığa düşkün olan insan tabiatına uygun bir tutumdur. Elbette elde edilen serveti hayra vesile kılmak arzu edilen bir durumdur ama nihaî hedef, malın, sahibini ilâhî rızaya götürmesidir. Peygamber Efendimiz, *"Dul kadınların ve yoksulların ihtiyaçlarını gidermeye çalışan kimse, Allah yolunda cihad eden veya geceleri namazla, gündüzleri oruçla geçiren kimse gibidir."*[27] ifadeleriyle mal ve mülkün anlamlı yerde kullanıldığı takdirde Allah katında ne kadar makbul olacağını anlatmaktadır. Öte taraftan, insandaki mal sevgisinin, servete düşkünlüğün ve mülk hırsıyla sermaye biriktirmenin bir sonu olmadığını, tamahkâr insanın asla tatmin olamayacağını Kutlu Elçi şu çarpıcı ifadesiyle belirtmiştir: *"Âdemoğlunun bir vadi dolusu malı olsa, bir vadi dolusu malı daha olmasını arzu eder. Âdemoğlunun gözünü ancak toprak doldurur. Allah tevbe eden kimsenin tevbesini kabul eder."*[28]

Sevgili Peygamberimiz insan yapısından kaynaklanan bu zaaftan dolayı ashâbını ikaz etmeyi de ihmal etmemiştir. Meselâ onun, savaş sonrası elde edilen ganimetlerden payına düşeni aldığı hâlde, birkaç defa daha gelip kendisine verilenin artırılmasını isteyen Hakîm b. Hizâm'a tavsiyesi, bu konuda bizim için de güzel bir ölçüdür: *"Ey Hakîm! Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Kim bu mala engin bir gönülle ve göz dikmeksizin sahip olur-*

26 MU 6835 [illegible]
27 B5353 Buhârî, [illegible]
28 B6437 Buhârî, [illegible]

sa, kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamahla dolu bir kalple bu malı arzularsa, tıpkı doymak bilmeyen obur bir kimse gibi onun için malın bereketi kaçar. Veren el, alan elden üstündür."[29] Hadisten anlaşıldığı üzere, Allah Resûlü'nün belirlediği ölçü dünya malından uzaklaşmak değil, malı dünyanın geçici bir güzelliği olarak görüp değerlendirmektir. Biriktirilen servete teslim olmamak, bilakis onu teslim almak, gerektiği yerde harcamak, Allah rızası için feda etmek ve hayırlı işlere vesile kılmaktır.

Geçimini sağlamak için çalışmanın farz bir ibadet olduğu düşüncesiyle diğer ibadetleri terk etmek de doğru bir davranış değildir. İbadet, insanı yaratan ve ona pek çok lütuflarda bulunan Yüce Yaratıcı'ya teşekkürü ifade etme biçimidir. İnsan, en güzel surette yaratılmış ve evrende olan her şey onun hizmetine verilmiştir. Dolayısıyla mümin daima Allah'a şükretmeli ve tüm bu imkânları kendisine sunan Rabbine minnettarlığını göstermelidir. Ailenin geçimini sağlamak için çalışmanın ibadet olması ise farklı bir kategoridir. Helâlinden kazanmak için yaptığımız her türlü meşru iş, Allah'ı hoşnut etmekte ve en geniş anlamda "kulluk/ibadet" kapsamına girmektedir. Ancak bu durum, farz olan namaz, oruç ve hac gibi özel ibadetler ile karıştırılmamalıdır. İnanan insandan beklenen, imkânlar nispetinde kendisini ve ailesini huzur içinde, yaşatmaya yetecek kadar çalışması, bunu ibadet bilinciyle ve karşılığını sadece Rabbinden umarak yapması, diğer taraftan da Rabbi ile arasındaki kulluk bağını zedelememesidir: *"Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar."*[30]

[29] B1472 Buhârî, Zekât, 50.
[30] Nûr, 24/37

FAKİRLİK ve ZENGİNLİK
DARLIK DA İMTİHANDIR VARLIK DA!

عَنْ مُعَاذِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ خُبَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمِّهِ قَالَ: كُنَّا فِي مَجْلِسٍ. فَجَاءَ النَّبِيُّ ﷺ وَعَلَى رَأْسِهِ أَثَرُ مَاءٍ. فَقَالَ لَهُ بَعْضُنَا: نَرَاكَ الْيَوْمَ طَيِّبَ النَّفْسِ. فَقَالَ: "أَجَلْ. وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ" ثُمَّ أَفَاضَ الْقَوْمُ فِي ذِكْرِ الْغِنَى. فَقَالَ: "لاَ بَأْسَ بِالْغِنَى لِمَنِ اتَّقَى. وَالصِّحَّةُ لِمَنِ اتَّقَى خَيْرٌ مِنَ الْغِنَى. وَطِيبُ النَّفْسِ مِنَ النَّعِيمِ."

Muâz b. Abdullah b. Hubeyb, babası aracılığıyla amcasının (Yesâr b. Abdülhayy'ın) şunları anlattığını nakletmektedir:
"Bir mecliste bulunuyorduk. Hz. Peygamber (sav) başı ıslak bir hâlde geldi. İçimizden birkaç kişi ona, 'Bugün seni huzurlu gördük.' dedi. Bunun üzerine, *'Evet, Allah'a hamdolsun.'* diye cevap verdi. Sonra o topluluk, zenginlikten bahsetmeye koyuldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *'Takva sahibi kimse için zenginliğin bir zararı yok! Sağlık ise takva sahibi için zenginlikten daha hayırlıdır. Gönül huzuru da (gerçek) nimetlerdendir.'*"

(İM2141 İbn Mâce, Ticâret, 1; NM2131 Hâkim, *Müstedrek*, III, 807 (2/3))

عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: رَأَى سَعْدٌ ﷺ أَنَّ لَهُ فَضْلاً عَلَى مَنْ دُونَهُ.
فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ : "هَلْ تُنْصَرُونَ وَتُرْزَقُونَ إِلاَّ بِضُعَفَائِكُم؟"

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"لاَ حَسَدَ إِلاَّ فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ، وَرَجُلٍ آتَاهُ اللَّهُ حِكْمَةً فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا."

عَنْ عَائِشَةَ ﷺ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَفِتْنَةِ الْقَبْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى وَشَرِّ فِتْنَةِ الْفَقْرِ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ، وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ."

Mus'ab b. Sa'd anlatıyor: "Sa'd (ra) kendisinin diğerlerinden daha üstün olduğu düşüncesindeydi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *'Size ancak zayıflarınız sebebiyle yardım ediliyor ve rızık veriliyor, değil mi?'*"

(B2896 Buhârî, Cihâd, 76)

İbn Mes'ûd'un (ra) işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ancak iki kişiye gıpta edilir: Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan kimse ile Allah'ın kendisine verdiği (ilim ve) hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimse."*

(B1409 Buhârî, Zekât, 5; M1896 Müslim, Müsâfirîn, 268)

Hz. Âişe (ra) diyor ki, "Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *'Allah'ım, cehennemin fitnesinden ve azabından, kabir fitnesinden ve azabından, zenginlik fitnesinin şerrinden ve fakirlik fitnesinin şerrinden sana sığınırım...'*"

(B6377 Buhârî, Deavât, 46)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zenginlik, mal çokluğu değildir; asıl zenginlik, gönül tokluğudur."*

(B6446 Buhârî, Rikâk, 15)

Bir gün zengin bir adam Resûlullah'ın yanından geçti. Ashâbına dünya ve âhiretle ilgili nasihatlerde bulunmak için her fırsatı değerlendiren Peygamberimiz, yanında oturmakta olan arkadaşına, önlerinden geçen bu kişi hakkında ne düşündüğünü sordu. Hâlinden ona önemli şeyler söyleyeceği anlaşılabiliyordu.

"Bu, eşraftan bir adamdır. Vallahi, bu zât bir kadınla evlenmeye talip olsa nikâhlanmaya, birisi hakkında aracılık etse aracılığı kabul edilmeye lâyık bir kimsedir." cevabını alınca biraz duraksadı Allah'ın Resûlü. Hiçbir şey söylemeden bir müddet öylece bekledi.

Az sonra önlerinden bir başka adam daha geçti. Resûlullah yine yanındaki kişiye önlerinden geçen adam hakkındaki düşüncesini sordu. "Yâ Resûlallah! Bu adam fakir Müslümanlardandır. Bu kimse, bir kadına talip olduğunda nikâhlanmaması, aracılık ettiğinde aracılığının kabul edilmemesi ve konuştuğunda sözüne itibar edilmemesi beklenen biridir." dedi.

Bunun üzerine Resûlullah, *"İşte bu (fakir) zât, öteki zengin gibi dünya dolusu insandan hayırlıdır!"* buyurdu.[1]

Böylece Sevgili Peygamberimiz, insanları değerlendirirken zengin veya fakir olmalarının esas alınmaması gerektiğini, ashâbına bir kez daha hatırlatmıştı. Ona göre, kalbi Allah sevgisiyle dolu, Allah'a karşı ödevlerini hakkıyla yerine getiren fakir bir insan, zengin ancak Allah rızasını gözetmeyen, âsi bir insandan daha faziletliydi. Yoksa bu hadis ile mal, mülk, servet sahibi olmanın mümin için istenmeyen veya kaçınılması gereken bir şey olduğu anlatılmamıştı.

Nitekim bir gün bazı sahâbîler bir mecliste oturuyorlardı. Hz. Peygamber (sav) başı ıslak bir hâlde geldi. İçlerinden birkaç kişi ona, "Bugün seni huzurlu gördük." dediler. Bunun üzerine Resûlullah, *"Evet, Allah'a hamdolsun."* diye cevap verdi. Sonra o topluluk zenginlikten bahsetmeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Takva sahibi kimse için zenginliğin bir zararı yok! Sağlık ise takva sahibi için zenginlikten daha hayırlıdır. Gönül huzuru da (gerçek) nimetlerdendir."*[2]

Zengin olmak veya fakir olmak, insanın değerini belirleyen özellikler değildir. İslâm'a göre kişileri değerlendirme ölçüsü takvadır.[3] Aslında Kur'an

[1] B6447 Buhârî, Rikâk, 16.
[2] İM2141 İbn Mâce, Ticârât, 1; NM2131 Hâkim, *Müstedrek*, III, 807 (2/3).
[3] Hucurât, 49/13

âyetleri ve hadisler mutlak mânâda zenginlik veya fakirliği övmemiş, bunları dünyadaki birer imtihan vesilesi olarak kabul etmiştir. Nitekim Sa'd b. Ebû Vakkâs, yiğitlik ve zenginlik açısından diğer sahâbîlerden üstün olduğu düşüncesine kapılınca Peygamber Efendimiz (sav), *"Size ancak zayıflarınız sebebiyle yardım ediliyor ve rızık veriliyor değil mi?"*[4] buyurmuştur.

Fakirlik ve zenginlik, Allah Teâlâ'nın takdiri ve belirlemesinin yanında, insanların çalışıp çabalamaları ile doğrudan irtibatlı olan toplumsal gerçekliklerdir. Bütün toplumlarda, iyi imkânlara kavuşmuş olanlarla hayatını kıt kanaat sürdürenler hep bir arada yaşamışlardır. Nitekim tarih boyunca milletlerin fakirlik dönemleri olduğu gibi refah ve bolluk içinde yaşadığı zamanlar da olagelmiştir. Allah, kimisini varlıkla, kimisini darlıkla sınamaktadır.

Kuşkusuz pek çok insan gibi Hz. Peygamber ile ashâbı da fakirlik ve darlıkla imtihan olunmuştu. Zaten risâlet görevini yüklenen Sevgili Peygamberimizin davetine ilk yıllarda Mekke'de icabet edenlerin çoğu, maddî imkânı iyi olmayan kimselerdi.[5] Mekke'de ilk Müslüman topluluğa uygulanan boykot, Habeşistan'a yapılan hicret yolculukları ve büyük hicret, zaten iyi olmayan ekonomik yapıyı iyice sarsmıştı. Ayrıca Medine'ye hicret ederken de müminler, mallarını, mülklerini geride bırakarak yurtlarından ayrılmışlardı.[6] Ticaretle durumlarını düzeltinceye kadar maddî sıkıntı içinde yaşamışlardı. Onlara kucak açarak misafir eden ensarın durumu da çok iyi değildi.

Kendilerine yetecek malları ve gelirleri olmadığı hâlde sıkıntılarını gizleyen, iffetlerinden dolayı başkalarından ihtiyaçlarını temin etme gayreti içine giremeyen bu insanlar, fakir ve miskin olarak isimlendiriliyordu.[7] Bu fakir ve miskinler, hayatlarını devam ettirmek için yeterli imkâna sahip olmayan yahut hayatlarını zorlukla ve sıkıntı içerisinde devam ettiren kişilerdi. Allah Teâlâ'nın, *"...Bilmeyen kimse, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzsüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir."*[8] diye tavsif ettiği kimseler bunlardır.

Müslümanların yaşadığı imkânsızlık ve fakirlik belirli dönemlerde dayanılmaz derecelere ulaşmıştı. Mekke dönemi günlerini deilâve edersek, aslında hicretin yedinci yılında gerçekleşen Hayber'in fethine kadarki dönemde Hz. Peygamber ve sahâbe-i kirâm zaman zaman çok büyük sıkıntılar çekmişlerdi. Abdullah b. Ömer'in, "Biz Hayber'i fethettiğimiz za-

[4] B2896 Buhârî, Cihâd, 76
[5] B7 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1
[6] Haşr, 59/8
[7] Bakara, 2/273; B4539 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 48; B1479 Buhârî, Zekât, 53
[8] Bakara, 2/273

mana kadar (doğru dürüst) doymuş değildik." demesi,[9] sıkıntılarla geçen yılların çarpıcı bir özetiydi.

Rivayet edildiğine göre bazen Peygamber Efendimizin hâne-i saadetlerinde haftalarca yemek pişirilemiyor, ev halkı su ve hurma ile yetiniyordu.[10] Hatta bazen bu iki nimet de yeteri kadar bulunamıyordu.[11] Öyle günler yaşanmıştı ki, Allah Resûlü'nün kıtlık zamanlarında hurmaları teker teker dağıttığı bile olmuştu.[12]

Hz. Peygamber sıkıntılı yıllar geçtikten sonra da kendi tercihi olarak mütevazı bir hayat sürmeye devam etmişti. Nitekim Yüce Peygamber (sav) evinde bir hasırın üzerinde uyuyordu. Bir gün uyandığında hasırın vücudunda iz bıraktığını gören ashâb, "Ey Allah'ın Resûlü, sizin için bir yatak temin etsek." dediler. Bunun üzerine, dünya hayatına bakış açısını özetleyen şu mübarek sözler Efendimizin dudaklarından dökülüverdi: *"Benim dünya rahatlığı ile işim yok. Ben dünyada, bir ağacın altında bir süre gölgelenen ve sonra oradan ayrılarak yoluna devam eden bir yolcu gibiyim."*[13]

Uzun yıllar süren bu yokluk dolu sıkıntılı süreçte Sevgili Efendimiz, müminleri sabra teşvik ediyor, fakirlik karşısında ezilmelerini önlemek için onları teselli ediyor ve her şeye rağmen cemiyet içinde mutlu birer fert olarak yaşamalarına gayret gösteriyordu. O, ashâbına ilerleyen yıllarda kazanabilecekleri dünyalıklardan değil, gerçek zenginliklerden, ebedî mutluluklardan bahsediyordu. Fakirlerin cennete zenginlerden önce gireceklerini,[14] cennettekilerin çoğunluğunu miskinlerin oluşturduğunu bildiren haberleri[15] değerlendirirken o günün içtimai yapısını, Müslümanların maruz kaldıkları hem maddî hem mânevî sıkıntıları, imkânsızlıkları, boykot, işkence olaylarını ve bütün bu olanlar karşısında içine düştükleri psikolojik durumu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca, malı olmayanın veya az olanın hesabının çabuk bitmesi, çok mal mülk sahibi olanların da hesap vermek için geriye kalmaları tabiî ve kabul edilebilir bir durumdur.

Fakir muhacirler Peygamber Efendimize gelerek zaman zaman serzenişte bulunuyorlardı. Nitekim Ebû Zer el-Gıfârî bir gün Allah Resûlü'ne gelip şunları söyledi: "Ey Allah'ın Resûlü! Servet sahipleri sevapların hepsini silip süpürdüler. Onlar, bizim gibi namaz kılıyorlar ve oruç tutuyorlar. Onların sadaka verecek kadar malları var ama bizim sadaka verecek hiçbir şeyimiz yok!" Bunun üzerine Efendimiz (sav) ona şöyle cevap verdi: *"Sana bazı cümleler öğreteyim mi? Bunları söylediğin zaman, yaptığının aynısını yapanlar hâriç, seni geçmiş olan kimselere ulaşırsın, arkanda kalan kimse-*

9 B4245 Buhârî, Megâzî, [illegible]
10 B2367 Buhârî, Hibe, 1; T2471 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 34
11 M7450 Müslim, Zühd, 34
12 T2474 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 34
13 T2377 Tirmizî, Zühd, 44; İM4109 İbn Mâce, Zühd, 3
14 [illegible] Ebû Dâvûd, İlim, 13; T2353 Tirmizî, Zühd, [illegible]
15 B5196 Buhârî, Nikâh, 88

ler ise sana ulaşamazlar." "Evet, (öğret) yâ Resûlallah!" deyince Efendimiz şöyle buyurmuştu: "*Her namazın ardından otuz üç defa 'Sübhânallâh' diyerek Allah'ı tesbih edersin, otuz üç defa 'Elhamdülillâh' diyerek O'na hamdedersin, yine otuz üç defa 'Allâhü ekber" diyerek tekbir getirirsin. Sonra da bunları, 'Lâ ilâhe illâllâhu vahdehû lâ şerîke leh. Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr.' cümleleri ile bitirirsin. Günahın denizin köpükleri kadar da olsa bağışlanır.*" Bir süre sonra Ebû Zer ile bu fakir Müslümanlar Peygamberimizi tekrar ziyaret ederek, "Servet sahibi kardeşlerimiz yaptıklarımızı duydu, onlar da bizim gibi yapmaya başladılar." deyince Allah Resûlü şöyle buyurdu: "*Bu, Allah'ın ikramıdır. Onu dilediğine verir.*"[16]

Müminlere karşı son derece merhametli olan Sevgili Peygamberimiz onların sıkıntı ve darlık içinde yaşamalarına çok üzülüyordu. Bir gün Medine-i Münevvere'ye Mudar kabilesinden bir grup insan gelmişti. Pejmürde kıyafetler içindeki bu insanların ayakları da çıplaktı. Onların ihtiyaç içerisindeki hâllerini görünce Resûlullah'ın (sav) yüzünün rengi değişti. Bilâl'e ezan okuttu ve namazdan sonra cemaate, âhiret hayatını ve kardeşlik bağlarını hatırlatan sözlerle hitap etti. Ashâb-ı kirâm, para, elbise, buğday ve hurma cinsinden yardımlarını getirdiler. İki öbek hâlinde toplanan yardım, Efendimizi çok mutlu etmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü, ilk ve büyük yardımı yapan sahâbîyi kastederek şöyle buyurdu: "*Kim İslâm'da güzel bir işe öncülük ederse hem kendi yaptığının sevabını, hem de kendisinden sonra o işi yapanların sevaplarını alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir davranışa önayak olursa hem kendi günahını, hem de kendisinden sonra onu yapanların günahını alır. Yine onların günahından da bir şey eksilmez...*"[17] Ayrıca Hz. Peygamber fakirlerin ihtiyacını gidermek için çalışan Müslümanların yaptığı işi, Allah yolunda cihad eden ve gece namaz kılıp gündüz oruç tutan kimseye denk görüyordu.[18]

Fakirlere yardımı bu derece teşvik eden bir dinin fakirliğin devam etmesini istemesi ve helâl bir şekilde kazanılan servet ve zenginliği kötülemesi, çirkin görmesi düşünülemez. Kısacası İslâm meşru yoldan kazanılan zenginliği teşvik etmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber, Müslümanlara el emeği ile geçinmenin faziletini anlatarak[19] fakirliği ortadan kaldırmak ve insanların daha iyi imkânlara kavuşmasını sağlamak için herkesin çalışmasını, iyi imkânlara sahip olmasını istemiştir.

Bir gün Hz. Peygamber, Amr b. Âs'a haber gönderip savaş için kuşanarak yanına gelmesini emretti. Amr b. Âs da bu emre uyup çok geçmeden

[16] M1347 Müslim, Mesâcid, 142, D1504 Ebû Dâvud, Vitr, 24; DM1387 Dârimî, Salât, 90
[17] M2351 Müslim, Zekât, 69, N2555 Nesâî, Zekât, 64
[18] B5353 Buhârî, Nafakât, 1
[19] B1470 Buhârî, Zekât, 50 N2590 Nesâî, Zekât, 85

Hz. Peygamber'in yanına geldi. O sırada abdest alan Rahmet Elçisi, Amr'a baktı, sonra gözünü ondan ayırdı ve şöyle buyurdu: *"Amr! Ben seni bir orduyla savaşa göndermek istiyorum. Allah sana ganimet nasip eder, ben de sana bir yığın iyi mal veririm."* Amr b. Âs şöyle cevap verdi: "Ben mal istediğim için Müslüman olmadım. Ben sadece İslâm'ı sevdiğim için ve Allah Resûlü ile beraber olmak için Müslüman oldum." Bunun üzerine Resûlullah, *"Salih kişi için salih (iyi) mal ne güzeldir!"* buyurdu.[20]

Bu hadisiyle Hz. Peygamber helâl yoldan kazanılmış hayırlı malın, zenginliğin, salih ve takva sahibi insanların elinde ne büyük bir değer ifade ettiğini vurgulamaktadır. Çünkü böyle bir kişinin elindeki servet zekât olur, sadaka olur, cami olur, okul olur, fakir insanlara yardım olur, hayır olur, hizmet olur, hasenat olur, sevap olur. Zaten zekât gibi farz ve faziletli olan bu ibadetin yapılabilmesi için de çalışmak, kazanmak ve belirli bir miktar mal varlığına sahip olmak gerekmektedir. Ayrıca Kur'an, müminleri sürekli infak ederek ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerini gidermeye çağırır.[21] Bu görevleri yerine getiren zengin müminlerin artması sayesinde toplumdaki gelir dağılımı farkı ortadan kalkacak, güvenli, huzurlu ve kardeşçe bir ortam sağlanacaktır.

Hz. Peygamber'in öyle hadisleri vardır ki gelecekte fakirlik probleminin tamamen ortadan kalkacağını, düzenli olarak zekâtlarını vermek isteyen zenginlerin bir gün zekâtı alacak yoksul bulamayacaklarını anlatır. Zekât ve sadaka vererek sevap kazanmaya teşvik eden bir hadisinde Resûlullah (sav) şöyle buyurur: *"Çok sadaka verin. Çünkü öyle bir zaman gelecek ki bir adam elinde sadakasıyla gezecek fakat onu kabul eden birini bulamayacak. (Sadaka verilmek istenilen) kişi, 'Bu sadakayı dün getirseydin kabul ederdim. Fakat bugün benim bu sadakaya ihtiyacım yok.' diyecek."*[22]

Allah Resûlü'nün bu ümitvar tasvirini hatırlatan parlak dönemler İslâm tarihinde yaşanmış olsa da geçmişte olduğu gibi günümüzde de fakirliğin en önemli sosyal problemlerden birisi olduğu kesindir. Hicretin on beşinci asrında bugün, özellikle bazı Müslüman ülkelerin ne denli yoksul oldukları herkesin mâlûmudur. Dahası fakirliğinden, geri kalmışlığından söz edilir durur. Sevgili Peygamberimiz insanın yediği en hayırlı lokmanın elinin emeğiyle kazandığı mal olduğunu belirterek Müslümanları çalışmaya teşvik etmişken[23] Müslümanların fakir kalmaları, hâricî sebeplerin yanı sıra şüphesiz kendi ihmallerinden ve gayretlerinin azlığından kaynaklanmaktadır.

[20] EM299 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 112.
[21] Bakara, 2/3, 195
[22] B1411 Buhârî, Zekât, 9
[23] B2072 Buhârî, Büyû', 15.

Hz. Peygamber, çok zor durumda değilse fakir bir Müslüman'ın başkalarından bir şey istemesini güzel görmediği gibi,[24] kibirli fakir ve zalim zenginleri de Allah Teâlâ'nın nefret ettiği insanlar arasında saymıştır.[25] Zengin ve çalışıp kazanabilecek beden gücüne sahip olan insanların zekât almalarını doğru bulmamıştır.[26]

Zenginlerin de ihtiyaç sahiplerine yardım etmek gibi üstlenmeleri gereken önemli görevleri vardır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ancak iki kişiye gıpta edilir: Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan kimse ile Allah'ın kendisine verdiği (ilim ve) hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimse."*[27] Fakirlerin, yetimlerin, kimsesizlerin elinden tutmak için mal mülk sahibi olmak gerekir. Zaten en önemli malî ibadet olan zekâtın ifası belli bir maddî güce sahip olmayı gerektirir. Ancak Peygamberimiz (sav) kişinin sorumluluğunu taşıdığı ailesini geçindiremeyecek derecede malını infak etmesini ve bu yüzden fakir duruma düşmesini hoş görmezdi. Bu sebeple Sevgili Efendimiz, tamamını sadaka olarak vererek bütün malından kurtulmaya teşebbüs eden Kâ'b b. Mâlik'e, *"Malının bir kısmı sende dursun. Bu senin için daha hayırlıdır."* buyurmuştu.[28]

Bir seferinde Hz. Peygamber, Mekke'de hasta olan Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı ziyarete gitti. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Peygamber'e şöyle dedi: "Malımın tamamını vasiyet edeyim mi?" Hz. Peygamber, *"Hayır."* cevabını verdi. Sa'd b. Ebû Vakkâs, "Yarısını (vasiyet edeyim mi)?" diye yeniden sordu. Hz. Peygamber yine, *"Hayır." cevabını verdi.* Sa'd b. Ebû Vakkâs bu kez, "Üçte birini (vasiyet edeyim mi)?" diye son kez sordu. Hz. Peygamber bu soru üzerine, *"Üçte bir bile çoktur. Senin vârislerini zengin bırakman, onları fakir ve insanlara el açar bir hâlde bırakmandan daha hayırlıdır."* buyurdu.[29]

Her meselede olduğu gibi bu konuda da Allah Resûlü ashâbına itidali tavsiye ediyor, sadaka vermeye teşvik etmekle birlikte, kişiyi mağdur edecek harcamalardan sakındırıyordu. Fakih sahâbîlerden Abdullah b. Mes'ûd da, "Azdıran zenginlikten, şaşırtan fakirlikten sana sığınırım Allah'ım..." duası ile Rabbinden dengeli bir hayat istiyordu.[30]

Sevgili Efendimizin yeminle söylediği şu cümleler bu konudaki en önemli ikazlarındandır: *"...Vallahi, ben sizin için fakirlikten korkmuyorum. Fakat ben, sizden önceki ümmetlerin önlerine dünyanın (imkânları) serilip onların dünya için yarıştıkları gibi, sizin de yarış etmenizden, dünyanın onları helâk ettiği gibi, sizi de helâk etmesinden korkuyorum."*[31]

24 N2592 Nesâî, Zekât, 86
25 [illegible] Tirmizî, [illegible] N2571 Nesâî, Zekât, 7[illegible]
26 [illegible] Zekât, 24; [illegible] 2598 Nesâî, Zekât, 9[illegible]
27 B1409 Buhârî, Zekât, [illegible]; M1896 Müslim, Müsâfirîn, 268
28 [illegible] Eymân ve Nüzûr, 2[illegible]
29 [illegible]
30 [illegible] Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, IX, 200
31 [illegible] Müslim, Zühd, 6

Demek ki zenginliğin tehlikesi, fakirliğin tehlikesinden daha fazla olabilmektedir. Nitekim ashâbdan Abdurrahman b. Avf da Hz. Peygamber'in zamanında sıkıntılı günler geçirdiklerini fakat sabrettiklerini; daha sonra refah ve bolluğa kavuştuklarında ise (zenginlikle imtihanın gerektirdiği olumsuzluklara karşı aynı) sabrı gösteremediklerini dile getirmektedir. Böylece o, zenginliğin daha büyük bir imtihan olduğunu ifade etmektedir.[32]

Ekonomik durumun iyileşmesi, insanların dünyalık için birbirleriyle çekişmelerine neden olabilir ve böylece toplumsal hayatta ahlâkî ve ruhî bir gerileme baş gösterebilir. Ayrıca Yüce Rabbimiz, mal ve evlâtların geçici dünya hayatının birer süsü olduğunu,[33] dünyada ve âhirette zarara uğramamak için bu değerli varlıkların Müslüman'ı Allah'ı anmaktan alıkoymaması gerektiğini hatırlatmıştır.[34] Tevbe sûresinin yirmi dördüncü âyetindeki üslûp ise ikaz ile beraber tehdit de ihtiva etmektedir. Bu âyette Yüce Rabbimiz, *"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlü'nden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez."*[35] buyurmaktadır.

Sevgili Efendimiz dualarında da bu noktaya itina gösteriyordu. Âişe annemizin anlattığına göre o şöyle dua ederdi: *"Allah'ım, cehennemin fitnesinden ve azabından, kabir fitnesinden ve azabından, zenginlik fitnesinin şerrinden ve fakirlik fitnesinin şerrinden sana sığınırım..."*[36]

Bir başka duasında Sevgili Efendimiz, fakirlikten, darlıktan, zillete düşmekten, zulmetmek ve zulme uğramaktan Yüce Rabbimize sığınıyordu.[37] *"Allah'ım, küfürden, fakirlikten sana sığınırım."* sözleriyle dua ettiğini duyan bir sahâbî kendisine, "İkisi (küfür ve fakirlik) birbirine denk mi?" diye sormuştu ve Allah'ın Resûlü, *"Evet."* diye cevap vermişti.[38] Çünkü fakir eğer dikkatli ve sabırlı olmazsa birçok tehlike ile karşı karşıya kalabilirdi. Efendimiz (sav) bir yandan aşırı zenginliğin iman ve ahlâkî yapılarını zedelemesi tehlikesine karşı Müslümanları uyarırken, öte yandan fakirliğin, onları inançsızlığa sürükleyebileceğine dikkat çekiyordu.

İslâm, insanların maddî ve mânevî tarafları arasında dengeli bir yapı kurmalarını ister. Dinimizin öngördüğü hayat tarzında mümin, maişetini temin etmek için çalışmaya devam ederken, kulluk şuurundan da uzaklaşmamalıdır. Yüce Rabbimiz bu dengeyi sağlayan müminler hakkında şöyle buyurmuştur: *"Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan,*

32 [illegible]
33 [illegible]
34 [illegible]
35 [illegible]
36 [illegible]
37 [illegible]
38 [illegible]

namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."[39] Hz. Peygamber maddî açıdan sıkıntılı dönemlerinde de imkânların genişlediği rahatlık günlerinde de sade ve gösterişsiz bir hayatı tercih etmiş, mütevazı yaşayışıyla müminlere örnek olmuştur.

Hz. Peygamber, *"Zenginlik, mal çokluğu değildir; asıl zenginlik, gönül tokluğudur."*[40] buyurarak önemli olanın gönül zenginliği olduğunu vurgulamaktadır. Yüce Allah da takva sahibi ve gönlü zengin kulu sevdiğini bildirmektedir.[41] Çünkü gönül zenginliği insanı, toplama ve daha çok kazanıp biriktirme hırsından kurtarıp maddî imkânları iyi yolda harcamak üzere harekete geçirecek en önemli güçtür. Gönlü zengin olmayan cimri kişiler, çok mala sahip olsalar da mallarını ne kendi yararlarına ne de başkalarının yararına harcayabilirler. Ne mutlu hem mânen hem de maddeten zengin olanlara!

İslâm'ın hedeflediği toplum yapısında, çalışan, gayret eden, durumunu düzeltmek için çırpınan ama içinde bulunduğu duruma sabreden ve hamdeden iffetli fakirler ile yaşadığı cemiyetteki fakirleri görüp gözeten, onların ihtiyaçlarını gidermeyi kendisine görev bilen zenginlerin, kardeş olarak birbirlerine sevgi ve saygı göstererek yaşamaları esastır.

Mümin, zenginlik ve fakirliğin birer imtihan vesilesi olduğunu unutmamalı ve Rahmet Elçisi'nin şu duasıyla Rabbine sığınmalıdır: *"Allah'ım, cehenneme gitmeye sebep olacak fitnelerden, cehennemin azabından, zenginliğin ve fakirliğin şerrinden sana sığınırım."*[42]

[39] Nûr, 24/37
[40] B6446 Buhârî, Rikâk, 15, M2420 Müslim, Zekât, 120
[41] M7432 Müslim, Zühd, 11
[42] D1543 Ebû Dâvûd, Vitr, 32

DİLENCİLİK
İNSANI KÜÇÜLTEN YÜZSÜZLÜK

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"...إِنَّ الْمَسْأَلَةَ لاَ تَصْلُحُ إِلاَّ لِثَلاَثَةٍ: لِذِى فَقْرٍ مُدْقِعٍ أَوْ لِذِى غُرْمٍ مُفْظِعٍ،
أَوْ لِذِى دَمٍ مُوجِعٍ."

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Yalnızca şu üç kişi dilenebilir: Çok fakirlik çeken, ağır bir borç altında bulunan ve kan bedelinin altında ezilen."
(D1641 Ebû Dâvûd, Zekât, 26)

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى، وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ..."

عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ أَحْبُلاً فَيَأْخُذَ حُزْمَةً مِنْ حَطَبٍ فَيَبِيعَ فَيَكُفَّ اللَّهُ بِهِ وَجْهَهُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ أُعْطِيَ أَمْ مُنِعَ."

عَنِ الْمِقْدَامِ ﷺ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ سَأَلَ النَّاسَ أَمْوَالَهُمْ تَكَثُّرًا، فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرًا، فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ."

Hakîm b. Hizâm'dan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üstteki (veren) el, alttaki (alan) elden daha hayırlıdır. Sen, (vermeye) geçimini sağladığın ailenden başla!.."*

(B1427 Buhârî, Zekât, 18; M2386 Müslim, Zekât, 95)

Zübeyr b. Avvâm'dan (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden birinizin urganı alıp (dağa giderek) bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır."*

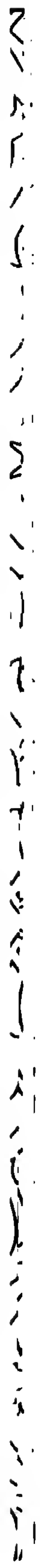
(B2373 Buhârî, Müsâkât, 13)

Mikdâm'dan (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu."*

(B2072 Buhârî, Büyû', 15)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Servetini artırmak için dilenen, istediği az ya da çok olsun, gerçekte kor ateş dilenir."*

(M2399 Müslim, Zekât, 105)

Bir gün Nebî (sav) ashâbıyla sohbet ederken, ihtiyaç sahibi bir Medineli gelir ve ondan bir şeyler ister. *"Evinde bir şeyin var mı?"* diye sorar Allah'ın Elçisi. Bir kısmını sergi olarak, bir kısmını da elbise olarak kullandıkları bir örtü ve bir de su tasından başka bir şeyleri olmadığını söyler fakir sahâbî. Rahmet Elçisi'nden maddî bir yardım beklerken, sıkıntısını kökünden hâlletmeyi hedefleyen bir öneriyle karşılaşır. Medineli zât evine gidip bu örtüyü ve tası getirecek, Allah Resûlü de onları müzayedeye çıkaracaktır. Orada bulunan diğer sahâbîler de çözüme ortak olacak ve böylece ortak sorumluluk bilinci gelişecektir.

Peygamber Efendimizin niyetini anlayan ashâbın katkısıyla bu iki parça eşya müzayede neticesinde iki dirheme satıldı. Gelen şahıs, Peygamberimizin (sav) talimatı üzerine bir dirhemle ailesine yiyecek bir şeyler, diğeriyle de küçük bir balta satın alacak ve bu balta onun ekmek teknesi olacaktı. Onunla dağdan bayırdan topladığı odunları satacak, geçimini bu şekilde sağlayacaktı. Öyle de oldu. On beş gün içinde on dirhem kazandı, ailesine yiyecek ve giyecek aldı. Resûlullah (sav), tavsiyesine uyarak ailesinin ekmek parasını kazanmayı başaran bu gayretli sahâbîye sonunda şu evrensel mesajı verdi: *"Böylesi senin için kıyamet gününde yüzünde dilencilik lekesi ile gelmenden daha hayırlıdır. Yalnızca, şu üç kişi dilenebilir: Çok fakirlik çeken, ağır bir borç altında bulunan ve kan bedelinin altında ezilen."*[1]

Başkalarına el açmanın veya dilenmenin insan onurunu zedeleyen bir davranış biçimi olduğu muhakkaktır. Ancak şartlar zorunlu kıldığında bu yolun kaçınılmaz olabildiği de aşikârdır. İçinde yaşadığı toplumun olumlu olumsuz tüm koşullarına tanık olan Peygamberimiz, dilenmeyi tasvip etmemekle birlikte, onun toplumsal bir olgu olduğunu kabul etmiştir. O (sav), *"Üstteki (veren) el, alttaki (alan) elden daha hayırlıdır. Sen, (vermeye) geçimini sağladığın ailenden başla!.."*[2] buyurarak gerek alan gerekse veren el durumundakilere yönelik mesajlar vermiştir. Buna göre Allah Resûlü maddî imkânı yerinde olanları infak etmeye teşvik ederken bunu "üstteki el" olarak nitelemiştir. "Alttaki el" ise isteyen el olarak anlaşılmıştır. Rivayette her iki tarafın da hayırlı olduğunun belirtilmesi dikkat çekicidir. Yoksulların zenginlerin malına ihtiyacı olduğu kadar, zenginlerin de

[1] D1641 Ebû Dâvûd, Zekât, 26; İM2198 İbn Mâce, Ticâret, 25.
[2] B1427 Buhârî, Zekât, 18; M2386 Müslim, Zekât, 95.

mallarından bir kısmını vermek için fakirlere muhtaç olduğu bir gerçektir. Resûlullah mecbur kaldığı için istemek zorunda kalan kişilerin de hayırlı olduğunu söyleyerek onların onurlarının kırılmasını engellemiştir.

Resûlullah'a (sav) biat etmiş Medineli hanım sahâbîlerden Ümmü Büceyd (ra), kapısına dayanıp bir şeyler isteyen yoksul kimselere verecek bir şey bulamadığı zaman ne yapması gerektiğini Allah'ın Elçisi'ne sorar. Hz. Nebî'nin verdiği cevap yoksulu doyurmaktan ziyade onun onurunu korumayı hedefler gibidir: *"Yanmış bir paçadan başka verecek hiçbir şey bulamasan bile onu eline ver."*[3] At üzerinde dahi gelse, isteyenin belli bir hakkı olduğunu ifade eden bir diğer nebevî tavsiye de[4] aslında bu hususu teyit etmektedir. Oruçlu olduğu bir gün iftarda yemeyi düşündüğü somun ekmeğini kapısına gelen dilenciye vermekten çekinmeyen Hz. Âişe validemizin[5] tavrı da aslında aynı kaygının neticesidir. Dilencinin, olumsuz karşılık aldığı vakit içine düşeceği zillet, yaşayacağı onur kırıklığı düşünülecek olursa bu durum daha iyi takdir edilecektir.

"İsteyeni azarlama!"[6] âyeti ile istemek durumunda kalanlara nasıl davranılması gerektiği de hatırlatılmıştır. Yüce Kitabımızda, ihtiyacından dolayı isteyen yoksulların, zenginlerin mallarında belli bir hakkı olduğu bildirilmekte,[7] bu nedenle zenginlere, fakirlere yardım etmelerini gerektiren birtakım sosyal ve malî sorumluluklar yüklenmektedir. Zengin Müslümanlara zekât farz kılınmış ve fakirler zekât verilecek kimseler arasında zikredilmiştir.[8] Özellikle yakın akrabaları gözetmek zenginlere ait bir yükümlülük olarak kabul edilmiştir.[9] Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de ihtiyacından dolayı isteyene maddî yardımda bulunmanın iyi bir müminin başlıca dinî ve ahlâkî niteliklerinden olduğu, mükâfatının ise kat kat verileceği vurgulanmıştır.[10]

Tüm bunlardan, zengin olduğu hâlde dilenen, belki de bu sayede zengin olan ve istemeyi alışkanlık hâline getirenlere yönelik bir pay çıkarılmamalıdır. Çünkü Resûl-i Ekrem, *"Sizden birinizin urganı alıp (dağa giderek) bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır."*[11] buyurmuştur. Nitekim yine Peygamber Efendimizin ifadesiyle, *"Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu."*[12]

Hz. Peygamber dilenerek insanların üzerinden geçim sağlamayı asla tasvip etmemiştir. Tam aksine o, *"Servetini artırmak için dilenen, istediği az*

[3] T665 Tirmizî, Zekât, 24, D1667 Ebû Dâvûd, Zekât, [illegible]

[4] D1665 Ebû Dâvûd, Zekât, 33

[5] MU1848 *Muvatta'*, Sadaka, 1

[6] Duhâ, 93/10

[7] Zâriyât, 51/19, Meâric, 70/24-25

[8] Tevbe, 9/60

[9] İsrâ, 17/26

[10] Bakara, 2/177, Hadîd, 57/18

[11] B2373 Buhârî, Müsâkât, 13, M2402 Müslim, Zekât, 107

[12] B2072 Buhârî, Buyû', 15

ya da çok olsun, gerçekte kor ateş dilenir."[13] sözüyle muhtaç olmadığı hâlde, sırf mal varlığını artırmak amacıyla dilenenlere yönelik çok ağır ifadeler kullanmış, bu tip insanların aslında mal değil âhirette tadacakları azap için kor ateş topladıklarını belirtmiştir. Yüzsüzlük yapıp istemeyi alışkanlık hâline getirenlerin hâli de Resûlullah tarafından tasvir edilmiştir. *"İnsanlardan dilenip duran kişi, sonunda kıyamet gününde (Allah'ın huzuruna) yüzünde bir parça bile et kalmamış vaziyette gelir."*[14] sözüyle Hz. Peygamber, dilenenlerin kıyamet günü düşecekleri acıklı hâli anlatmıştır. Hadiste tasvir edilen durum zâhirî anlamda değerlendirildiği gibi, böyle bir kimsenin kıyamet günü Allah'ın (cc) huzuruna çıkacak yüzünün olmayacağı, zelil bir şekilde huzura çıkacağı şeklinde de anlaşılmıştır.[15]

Ashâbın, geçimini çalışarak sağladığı o dönemde,[16] Hz. Peygamber'in, evinde sadece bir örtü ile su kabından başka hiçbir şeyi olmayan kişinin bile dilenmesini hoş karşılamaması[17] son derece anlamlıdır. Ayrıca burada dikkate değer husus, Rahmet Peygamberi'nin, yiyecek bir şeyler isteyen kişiye aş değil iş bulmasıdır. Meşhur deyimle, ona balık vermek yerine balık tutmayı öğretmesidir. Ne var ki o, her ihtiyaç bildirene de bu şekilde karşılık vermemiştir. Yukarıda değinildiği üzere o, bir taraftan isteyenlerin boş çevrilmemesini öğütlerken, diğer taraftan bunu alışkanlık hâline getirenleri şiddetle kınamıştır.

Geçici de olsa, evlerinde yiyecek bir şeyleri kalmayanlar veya ağır bir borç altında bulunanlar yaşadıkları sıkıntıyı doğrudan Allah Resûlü'ne iletiyorlardı. Zira o, aynı zamanda devletin de başında bulunduğu için zekât fonu onun elindeydi ve dağıtımını da kendisi yapıyordu. Bu durumun farkında olan ihtiyaç sahipleri, çözümün kaynağını da biliyorlardı. Böyle bir sıkıntıyla Resûlullah'ın (sav) kapısına gelenlerden birisi de Basralı sahâbî Kabîsa b. Muhârik idi. Kabîsa kefil olmuş, önemli miktarda bir borcu üstlenmiş ancak ödemede zorlanınca Allah Resûlü'ne gitmişti. Ancak o sırada zekât fonunda bir şeyler olmadığı için Resûlullah (sav) ona zekât gelinceye kadar beklemesini söyledi. Ardından da bu vesileyle (ihtiyaç arzında bulunacak olan herkese) şu uyarıyı yaptı: *"Ey Kabîsa! İstemek/dilenmek ancak üç grup insan için helâldir: (Birincisi) Kefil olup (veya ara bulmak için diyet verip) borçlanan kimsedir ki bu parayı elde edene kadar istemesi helâldir. Borcu kapatınca artık isteyemez. (İkincisi) Başına bir musibet gelen ve bir malını kaybeden kimsedir ki hayatını sürdürebilecek kadar para bulana dek istemesi helâldir. (Üçüncüsü) Fakir kalan ve fakirliği komşularından üç güvenilir kişi tarafından*

[13] M2399 Müslim, Zekât, 105; HM7163 İbn Hanbel, II, 230.
[14] B1474 Buhârî, Zekât, 52; M2396 Müslim, Zekât, 103.
[15] ŞN7/130 Nevevî, Şerh ale'l-Müslim, VII, 130.
[16] B2071 Buhârî, Büyû', 15.
[17] D1641 Ebû Dâvûd, Zekât, 26; İM2198 İbn Mâce, Ticârât, 25.

doğrulanan kimsedir ki onun da hayatını sürdürebilecek miktarda mala kavuşana kadar istemesi helâldir. Bu üç grup insandan başkasının istemesi/dilenmesi haramdır ey Kabîsa. Bu şekilde elde edilen malın sahibinin yediği de haramdır."[18]

Hz. Ömer dönemine ait bir olay, başkalarından isteme konusundaki nebevî sınırın uygulanmasına dair tipik bir örnek teşkil etmektedir. Hz. Ömer'in hilâfet yıllarıdır. Sık sık yaptığı gibi yine bir gün Medine sokaklarını dolaşırken genç bir kadın yolunu keser..Kocasının öldüğünü, ne ekilecek tarlası ne de sağılacak bir hayvanının bulunduğunu söyleyen bu yetim anası, Hufâf b. İmâ' el-Gıfârî'nin kızıdır. Babası Hudeybiye'de Allah Resûlü ile beraber bulunmuştur. Müslümanların zor zamanlarından birinde bu genç kadının dedesi İmâ' Hz. Peygamber'e yüz koyun, iki sağımlık, bir de kesimlik deve hediye etmiş, bunları da oğlu Hufâf'la göndermişti. Resûlullah (sav) da bu koyunları ashâbı arasında paylaştırmış ve hayır duada bulunmuştu.[19]

İşte bu gönlü bol zâtın torunu, halifeye, evinde yetimlerine yedirecek bir şey kalmadığını söylüyordu. Mehmet Akif'in ifadesiyle Dicle kenarında bir kurdun kaptığı koyuna karşı bile sorumluluk hisseden Hz. Ömer, hemen bir deveye iki sepet dolusu buğdayın yanı sıra yiyecek ve giyecek yükletti. Sonra da kadına, "Bununla geçimini sağla. Allah size bir hayır nasip edene kadar bunlar tükenmeyecektir." dedi.[20]

Kuşkusuz Peygamber Efendimizi, dilenmenin çok çirkin bir davranış biçimi olduğu konusunda uyarılar yapmaya zorlayan birtakım nedenler vardı. Özellikle Mekke'nin fethinden sonra gerek ganimetlerle gerekse de zekât gelirlerinin artmasıyla devlet hazinesi dolup taşmıştı. Kur'an'ın zekât gelirlerinden yararlanacaklar arasında kendilerine özel bir yer vermesi[21] nedeniyle yeni Müslüman olan ve "müellefe-i kulûb" diye adlandırılan bazı kişiler Resûlullah'tan gereğinden fazla hak talebinde bulunuyorlardı. Hatta Hz. Peygamber, *"İsteme konusunda ısrarcı olmayın. Vallahi, sizden biriniz benden bir şey ister de bu isteği sayesinde bu durumdan hoşlanmadığım hâlde benden bir şey alırsa, ona verdiğimin bereketini görmez."*[22] ikazında bulunmuştu.

Mekke'nin fethiyle birlikte İslâm'la şereflenen ve Huneyn Gazvesi'ne katılan Hz. Hatice'nin yeğeni Hakîm b. Hizâm[23] da bunlardan biriydi. İslâm tarihinde daha çok devlet hazinesine kazandırdığı ganimetlerle tanınan Huneyn Gazvesi bittikten sonra, sıra ganimetlerin dağıtılmasına gelmiş, Hakîm de istediği yüz deveyi almıştı. Fakat o bunu yeterli görmedi ve daha fazlasını istedi. Nebî (sav) isteğini yerine getirdi. Bu kadarıyla da yetinmeyen Hakîm bir kez daha isteyince Allah Resûlü (sav) yüz deve daha

[18] M2404 Müslim, Zekât, 109; D1640 Ebû Dâvûd, Zekât, 26.
[19] VM2/577 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 577.
[20] B4160 Buhârî, Meğâzî, 36.
[21] Tevbe, 9/60.
[22] M2390 Müslim, Zekât, 99.
[23] H12/112 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 112.

verdi.[24] Fakat ona şu nasihati yaptı: *"Ey Hakîm! Bu mal göz alıcı ve tatlıdır. Kim bu mala cömert bir gönülle sahip olursa, kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamahla dolu bir kalple bu malı arzularsa, onun için malın bereketi kaçar. Veren el, alan elden hayırlıdır."* Bu uyarıyı alan Hakîm dünyadan ayrılıncaya kadar bir daha kimseden bir şey istemeyeceğine dair Resûl-i Ekrem'in huzurunda yemin etti. Gerçekten Resûlullah'ın bu sözleri onu o kadar etkilemişti ki daha sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde devletin kendisine verdiği hiçbir malı almadı.[25]

Benzer şekilde, Uyeyne b. Hısn[26] ve Hındıf kabilesi başkanı Akra' b. Hâbis de[27] Hz. Peygamber'den mal istemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Muâviye'ye, bunlar adına birer mektup yazmasını (zekât memurları geldiğinde bunu onlara vermesini) emretti. Uyeyne, mektupta ne olduğundan emin olmadığını ifade eden sözler söyleyince, Muâviye bu durumu Peygamberimize iletti. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurdu: *"Kim kendisine yetecek kadar mala sahip olduğu hâlde dilenirse, cehennem ateşinin artmasını istemiş olur."* Orada bulunan sahâbîler, "Ey Allah'ın Elçisi! Kişiye yetecek malın miktarı nedir?" diye sordular. Resûlullah (sav), *"Ona öğle ve akşam yemeğinde yetecek miktardır."* karşılığını verdi.[28]

Hz. Peygamber (sav), kendisine gelerek ihtiyacını arz edenlerin Kur'an'da zikri geçen zekât almaya lâyık sekiz kısma[29] dâhil olup olmadığı konusunda hassas davranmıştır.[30] Resûl-i Ekrem dönemine ait durumu yansıtan rivayetler, devletin maddî imkânlarından ancak gerçek ihtiyaç sahiplerinin yararlanabileceğini ifade etmektedir. İhtiyaçların asgarî ölçüsü ise ekonomik şartlar göz önünde bulundurularak belirlenir. Dolayısıyla bu nebevî ikazlar, günümüz şartlarında gerçekten muhtaç olarak nitelenebilecek ihtiyaç sahiplerine gıda, yakıt veya nakdî yardım sunan bazı özel veya resmî kurumlara müracaat ederek muhtaç olmadıkları hâlde yalan beyanlarla yardım isteyen şahıslara çok şey söylemektedir.

Hz. Peygamber (sav) yukarıdakine benzer bir uyarıyı da Veda Haccı'nda Arafat vakfesindeyken ridasını yani ihramının üst parçasını kaba bir şekilde isteyen bir bedevîye yönelik olarak yapmış ve onu verdikten sonra şöyle buyurmuştur: *"Dilenmek, zengin, güçlü kuvvetli, sağlam kimseye helâl değildir. Ancak aşırı derecede fakir veya borç altında ezilen kimse için helâldir. Malını artırıp zenginleşmek için insanlardan dilenen kimsenin kıyamet günü yüzünde tırmalama izi ve cehennemden alıp yiyeceği kızgın bir taş olacaktır. Artık dileyen az, dileyen çok istesin."*[31]

[24] VM3/945 Vâkıdî, Meğâzî, III, 945.
[25] B1472 Buhârî, Zekât, 50; T2463 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 29.
[26] N3718 Nesâî, Hibe, 3.
[27] İM2625 İbn Mâce, Diyât, 4.
[28] D1629 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.
[29] Tevbe, 9/60.
[30] D1630 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.
[31] T653 Tirmizî, Zekât, 23.

"Kim başkalarından bir şey dilenmeyeceğini garanti ederse ben de ona cenneti garanti ederim."[32] buyuran Kutlu Elçi, aslında kimseye yük olmadan yaşamanın erdemine vurgu yapmıştır. Allah Resûlü, aşırı fakirlik veya borçluluk hâli gibi meşru mazeretleri bulunan ve zor durumda olanların da ulu orta herkesi rahatsız etmelerini uygun bulmamış ancak gerektiğinde temiz ahlâklı ve hayırsever insanlara müracaat etmelerini tavsiye etmiştir.[33] Başkasına el açmak veya dilenmek bazen zorunlu hâle gelse bile bu son çareye başvurmaktan çekinen, taşıdıkları hayâ ve onur duyguları buna müsaade etmeyen insanlar da vardır. İşte Allah Resûlü (sav), *"Yoksul, bir iki hurma veya bir iki lokma verilip gönderilen kimse değildir. Asıl yoksul, (ihtiyaç sahibi olsa da insanlardan bir şey istemeyen) iffetli kimsedir."* buyurmuş ve ardından da *"... Çünkü onlar yüzsüzlük ederek istemezler..."*[34] âyetini hatırlatmıştır.[35]

Hz. Peygamber'in işaret ettiği âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: *"(Yapacağınız hayırlar) kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzsüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir."*[36] Burada bir taraftan başkalarına el açmaktan alıkoyan ar duygusunun erdemine vurgu yapılırken, diğer taraftan da çeşitli nedenlerle çalışma imkânı olmayan ve bu nedenle yardıma muhtaç bu insanlara karşı toplumsal duyarlılığın harekete geçmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Bu âyet ve hadislerde, toplumdaki muhtaçların dilenir hâle gelmeden tespit edilip onurları incitilmeden ihtiyaçlarının karşılanmasının Müslümanlar üzerine düşen bir görev olduğu vurgulanmıştır.

Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus da sevilen, beğenilen malların sadaka olarak verilmesi gerektiğidir. *"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça 'iyi'ye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir."*[37] âyetinin de işaret ettiği gibi, hayır yapan kişinin, hayrını ikmal etmek ve Kur'an'ın ifadesiyle 'iyi'ye ermek için, imkân ölçüsünde sahip olduğunun iyisinden vermesinin önemi gözden uzak tutulmamalıdır. Medine'de en çok hurma ağacı olanlardan biri olan Ebû Talha, sahip olduğu malların en iyilerinden vermenin bilincini kavramış Medineli bir sahâbîdir. Onun en çok sevdiği mal, Mescid-i Nebevî'nin kıble tarafında bulunan Beyruhâ' isimli hurma bahçesi idi. Hz. Peygamber (sav) bu bahçeye gider ve tatlı suyundan içerdi. İşte Ebû Talha, *"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz..."*[38] âyeti inince kal-

32 D1643 Ebû Dâvûd, Zekât, [illegible]

33 D1646 Ebû Dâvûd, Zekât, 28; N2588 Nesâî, Zekât, [illegible]

34 Bakara, 2/273

35 M2394 Müslim, Zekât, 102; N2572 Nesâî, Zekât, 76

36 Bakara, 2/273

37 Âl-i İmrân, 3/92

38 Âl-i İmrân, 3/92

kıp Peygamber Efendimizin yanına gitti. Efendimize, "Ey Allah'ın Resûlü, Yüce Allah, *'Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz..'* buyuruyor. Benim en çok sevdiğim mülküm Beyruhâ'dır. O, Allah yolunda sadakadır. Ben, Allah katında onun sevabını ve âhiret için biriken azığım olmasını dilerim. Ey Allah'ın Resûlü, onu Allah'ın sana işaret buyurduğu yerde kullan!" diyerek bahçeyi Allah yolunda infak etti. Efendimiz, *"Aferin! İşte bu kazançlı bir maldır. İşte bu kazançlı bir maldır. (Bahçe hakkında) Daha önce söylediklerini duymuştum. Bahçeyi akrabalarına vermeni uygun görüyorum."* diyerek karşılık verdi. Bunun üzerine Ebû Talha bahçeyi yakınları ve amcasının oğulları arasında paylaştırdı.[39] Böylece o, iyisini kendine ayırıp kıyıda köşede kalmış beğenilmeyen şeyleri ihtiyaç sahiplerine lâyık gören anlayışa yönelmemiş, Allah yolunda infak etmenin önemini göstermiş ve nasıl infakta bulunulması gerektiği konusunda Müslümanlara iyi bir örnek olmuştu.

Resûlullah'ın, küçük oldukları için İbn Ömer ile birlikte Bedir Savaşı'na katılmasına izin vermediği sahâbî Berâ' b. Âzib[40] bu anlayışa sahip olan ashâbdan bazılarının, ilâhî ikaz neticesinde yanlışlarından nasıl döndüklerini şöyle anlatıyor: *"...Kötü malı, hayır olarak vermeye kalkışmayın..."* âyeti, biz ensar topluluğu hakkında nâzil oldu. Bizim hurma bahçelerimiz vardı. Herkes hurmalarının azlığı veya çokluğu nispetinde bir veya iki hurma dalı getirir mescide asardı. Suffe Ehli'nin yiyecek bir şeyi olmazdı. Onlar acıktıklarında ellerine aldıkları sopalarla asılı dallardaki ham ve olgunlaşmış hurmaları düşürüp yerlerdi. Hayra pek rağbet etmeyen insanlar da vardı. Onların astıkları dallar kırıktı ve hurmaları da kötüydü. Bunun üzerine Yüce Allah, *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır olarak vermeye kalkışmayın..."*[41] âyetini indirdi. Bunun üzerine onlar (Ehl-i Suffe), "Sizden birine, verdiği şeyin bir benzeri verilmiş olsa onu gözünü yumarak ve utanarak alırdı." dediler. Berâ' diyor ki, "Bundan sonra biz elimizde bulunan ürünlerin iyisinden getirmeye başladık."[42]

Bu uygulama bir yandan bundan on dört asır evvelki Medine'de toplumsal sorumluluk bilincinin hangi boyutlarda olduğunu ifade etmesi bakımından tipik bir örnek teşkil etmektedir. Öte yandan asırlar sonra toplumsal dayanışmada zirveyi ifade eden "sadaka taşları" (hâli vakti yerinde olanların içine para bıraktığı ve muhtaç kimselerin de içinden ihtiyaçları

39 B1461 Buhârî, Zekât, 44
40 İ... İbn Hacer, İsâbe, I, 278
41 Bakara, 2/267
42 T2987 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2

kadar aldığı taşlar) veya "askıda ekmek" (ekmek alırken bir tane fazla ödeyip ihtiyacı olanlar için "askıda" bırakma) gibi duyarlılıklara zemin oluşturması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Günümüzde dilencilik olgusu ne yazık ki eski masum görüntüsünden uzaklaşmış, Sevgili Peygamberimizin sert uyarılarda bulunduğu, "muhtaç olmadığı hâlde istemek" boyutuna yaklaşmıştır. Yalan beyanlarla, aldatıcı görüntülerle iyi niyetli insanların duygularını etki altında bırakmaya çalışan dilencilerin oluşturdukları yapı giderek bir sektör hâline gelmiş ve bu sektörün de zenginleri türemiştir. Bu hususta yetkililerin yeterli önlemleri alamaması, problemin daha da büyümesine sebep olmaktadır. Toplum nezdinde sahtekârlıkla âdeta özdeşleşen bu sektör, gerçek ihtiyaç sahiplerinin ister istemez göz ardı edilmesine ve mağduriyetlerinin artmasına yol açmaktadır. Bu durumda sosyal devlet anlayışının gereklerini uygulamakla yükümlü yetkili idari mercilerin yanı sıra, "sadaka" kavramının sağlayacağı dinî motivasyon ve mânevî güçle toplumsal duyarlılıkların devreye girmesi de zorunludur. Dilenciliğin kökünün kazınması, polisiye tedbirlerden çok, Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği servette yoksulun hakkının da olduğunu bilen ve bunu vermeden malının temizlenemeyeceği bilincinde olan zenginle, bireysel ahlâkın zirvesi olan "iffet" duygusuyla onurunu hiçbir zaman ayaklar altına düşürme niyetinde olmayan fakirin el ele vermesi sayesinde mümkün olabilecektir.

ALIŞVERİŞTE ÖLÇÜ
DÜRÜST OLMAK

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنْ بَيْعِ الْغَرَرِ.

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav), aldatma/aldanma (riski) olan alışverişi yasakladı.
(D3376 Ebû Dâvûd, Büyû', 24)

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ بَيْعِ الثَّمَرَةِ حَتَّى تَزْهُوَ. وَعَنْ بَيْعِ الْعِنَبِ حَتَّى يَسْوَدَّ، وَعَنْ بَيْعِ الْحَبِّ حَتَّى يَشْتَدَّ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَدِينَةَ، وَهُمْ يُسْلِفُونَ بِالتَّمْرِ السَّنَتَيْنِ وَالثَّلاثَ، فَقَالَ: "مَنْ أَسْلَفَ فِي شَيْءٍ فَفِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَلَقَّوُا الأَجْلاَبَ. فَمَنْ تَلَقَّى مِنْهُ شَيْئًا فَاشْتَرَى، فَصَاحِبُهُ بِالْخِيَارِ، إِذَا أَتَى السُّوقَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...ولاَ يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ، ولاَ تَنَاجَشُوا.. "

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"التَّاجِرُ الصَّدُوقُ الأَمِينُ، مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ."

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) ortaya çıkıncaya kadar meyveleri, olgunlaşma belirtileri görülünceye kadar yaş üzümü, taneleri sertleşip kuvvetleninceye kadar tahıl ürünlerini satmayı yasakladı.

(İM2217 İbn Mâce, Ticâret, 32; D3371 Ebû Dâvûd, Büyû', 22)

İbn Abbâs (ra) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde Medineliler hurmaları (henüz ürün vermeden) iki üç sene önceden (parasını peşin alarak) selem akdiyle satıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *'Kim herhangi bir şeyde selem akdiyle (peşin para ile veresiye mal almak suretiyle) alışveriş yaparsa bilinen ölçekte, bilinen tartıda, belirli bir vakte değin anlaşma yapsın.'"*

(B2240 Buhârî, Selem, 2; M4118 Müslim, Müsâkât, 127)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şehir dışından mal getirenleri (pazara gelmeden) yolda karşılamayın. Kim bu şekilde yolda karşılayarak (ucuza) bir şey satın alırsa, mal sahibi pazara gelince (piyasayı öğrenince alışverişi bozma veya kabul etme konusunda) serbesttir."*

(İM2178 İbn Mâce, Ticâret, 16; N4505 Nesâî, Büyû', 18)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Birbirinizin satışı üzerine satış yapmayın ve müşteri kızıştırmayın!.."*

(M3815 Müslim, Büyû', 11)

Ebû Saîd'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Dürüst ve güvenilir tüccar, peygamberler, sıddîklar (dosdoğru kimseler) ve şehitlerle beraberdir."*

(T1209 Tirmizî, Büyû', 4)

İslâm'dan önce ticaretle meşgul olmuştu Hz. Peygamber (sav). Hatta Hz. Hatice'nin onunla evlenme sebeplerinden biri de ticarî hayattaki başarısı ve güvenilirliğiydi. Ticareti biliyordu ve ticaret yapmayı teşvik ediyordu.

Bir gün Resûlullah, Kûfeli sahâbî Urve el-Bârikî'ye[1] bir dinar verip kendisi için bir koyun almasını istemişti. Urve, önce bir dinar vererek iki koyun aldı. Sonra bu koyunlardan birini bir dinara satarak Resûlullah'a bir koyun ve bir dinar getirdi. Bu durum Resûlullah'ı çok memnun etmişti. Urve'ye böyle kârlı bir iş yaptığı için övgüler yağdırdı ve ona, *"Allah ticaretini senin için bereketli kılsın."* diyerek dua etti. Sonraları Kûfe'nin Künâse denilen pazar yerine giderek büyük kazançlar elde eden Urve, Kûfe'nin en zenginlerinden oldu.[2]

Hz. Peygamber (sav) bu ve benzeri davranışlarıyla kârlı ticareti teşvik ediyordu. Zaten Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah, *"Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."*[3] âyet-i kerimesi ile ticaretin meşru olduğunu bildiriyor, ancak müminlere ticaretle uğraşırken Allah'a karşı sorumluluklarını da yerine getirmeleri gerektiğini hatırlatıyordu. Ticaretle uğraşmış bir kişi olarak Hz. Peygamber (sav) Kur'an'ın belirlediği ilkeler doğrultusunda câhiliye döneminde de mevcut olan bazı alışveriş yöntemlerini devam ettirmiş, bazılarını ise uygun görmeyip yasaklamıştı.

Alışveriş yapılırken dikkat edilmesi gereken en temel ilkelerden birisi, takas edilen malın ve ödenecek bedelin belirli olmasına özen gösterilmesidir. Bu şekilde herhangi bir aldatma ve belirsizlik olmadığında ticaret teşvik edilmiştir. Bu durumlara aykırı olmadığı takdirde pazarlık yapmakta bir sakınca görülmemiştir. Nitekim alışveriş yaparken Resûlullah da (sav) pazarlık yapmıştır.[4]

Alışveriş peşin veya vadeli yapılabilir. Genel olarak vadeli alışveriş, *"Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın."*[5] âyetinde de işaret edildiği gibi meşru kabul edilmiştir. Allah Resûlü'nün (sav) bizzat bir Yahudi'den veresiye yiyecek bir şeyler almış ve

[1] IBS564 İbn Abdulber, *İstiâb*, s. 564.
[2] T1258 Tirmizî, Büyû', 34.
[3] Nûr, 24/37
[4] T1305 Tirmizî, Büyû', 66
[5] Bakara, 2/282.

bunun karşılığında ona zırhını rehin olarak bırakmış olması[6] da veresiye alışverişin meşru olduğunu gösteren bir uygulamadır.

Taraflar arasında anlaşmazlık ve mağduriyet doğuracak şekilde bir bilinmezlik ortaya çıkarmaması kaydıyla ölçüp, tartmadan göz kararıyla satış yapmak da Hz. Peygamber (sav) döneminde uygulanan bir satış şekli olmuştur.[7] Yine tarafların farklı fiyat teklif ederek yaptıkları müzayede yani açık artırma tarzı alışveriş de Resûlullah'ın uygulamaları ile meşru kabul edilmiştir. Bir keresinde Resûlullah (sav), yoksul bir kimsenin sahip olduğu örtüyü ve su kabını satıp ona yiyecek parası ve sermaye yapmak istemiş ve *"Bu örtüyü ve su kabını kim satın alır?"* diyerek ashâbına seslenmişti. Bir adam, "Onun ikisini bir dirheme ben alırım." deyince Hz. Peygamber (sav), *"Bir dirhemden fazla veren var mı? Bir dirhemden fazla veren var mı?"* diyerek tekrar ashâbına seslendi ve neticede iki dirhem veren bir sahâbîye bu eşyaları sattı.[8] Bu örneklerde görüldüğü gibi Resûlullah, kapalılık, belirsizlik ve karşı tarafı zarara sokma ya da kandırma ihtimali olmadığında her türlü alışveriş şekline müsaade etmiştir.

Kapalılık ve belirsizliklerin bulunduğu alışverişlerde ise anlaşmazlıkların ve haksızlıkların çıkma ihtimali her zaman vardır. Bu nedenle müşteri, almak istediği malı görmeli, alacağı şeyi istediği niteliklere sahip olup olmadığını anlayabilecek kadar kontrol edebilmelidir. Satıcının da vereceği mal karşılığında alacağı şeyi, miktarını ve özelliklerini her yönüyle bilmesi gereklidir. Alışveriş akdinin unsurlarından birinin meçhul olduğu alışverişlerde bulunan ve haksız kazanca yol açabilecek ölçüdeki belirsizliğe "ğarar" yani "aldatma/aldanma riski" denir. İslâm'dan önce çokça yapılan bu tür alışverişler birtakım haksızlıklara ve anlaşmazlıklara neden olduğu için Sevgili Peygamberimiz (sav) tarafından yasaklanmıştır.[9]

Ticaret hayatını iyi bilen Allah Resûlü, câhiliye döneminde yaygın olan ve belirsizlik taşıyan alışveriş türlerini, belirsizlik neticesinde taraflardan birine zarar verebileceği endişesiyle uygun görmüyordu. Abdullah b. Ömer'in anlattığına göre, Sevgili Peygamberimiz zamanında bir adam, bir çiftçiyle pazarlık yapıp hurma bahçesinden o sene elde edilecek mahsulün kendisinin olması karşılığında peşin para vererek anlaşmıştı. O sene hiç mahsul alınamayınca müşteri, "Bu hurmalık meyve verinceye kadar bana aittir." diyerek hurmalık üzerinde hak iddia etmişti. Satıcı ise "Ben sana hurmalığın sadece bu yılki meyvelerini sattım." diyerek bu duruma itiraz etmişti. Sonra müşteri ile satıcı anlaşmazlıklarını Resûlullah'a (sav)

[6] N4654 Nesâî, Buyû', 83
[7] M3847 Müslim, Buyû', 38, B2137 Buhârî, Buyû', 56
[8] T1218 Tirmizî, Buyû', 10
[9] D3376 Ebû Dâvûd, Buyû', 24.

arz ettiler. Allah Resûlü çiftçiye, *"(Bu adam) senin hurmalığından herhangi bir şey aldı mı?"* diye sordu. Çiftçi, "Hayır." cevabını verince Allah Elçisi ona, *"O hâlde sen müşterinin malını neyin karşılığında kendine helâl sayıp sahipleniyorsun?"* diyerek müşteriden aldığı parayı iade etmesini istedi ve ardından şöyle buyurdu: *"Olgunlaşma belirtileri ortaya çıkana kadar hurma ağaçlarının meyvesinde selem akdiyle (peşin para ile veresiye mal almak/satmak suretiyle) alışveriş yapmayınız."*[10]

Paranın peşin olarak verilip malın daha sonra teslim alındığı alışveriş şekli "selem" olarak isimlendirilmektedir. Allah Resûlü selem akdine birtakım sınırlamalar getirmiş, vasıfları ve miktarı belirlenmeyen bir malda selem akdi yapmayı yasaklayarak müşterinin zarar görmesine engel olmuştur. Ağaçta henüz olgunlaşmamış meyvenin satışı da bu ihtimalden dolayı yasaklanmıştır. Peygamber Efendimiz (sav) zamanında bazı insanlar (ağaç dalındaki) henüz olgunlaşmamış yaş hurmaları alıp satarlardı. Hasat dönemi geldiğinde bazen müşteri, "Mahsul kararıp çürüdü, ürünleri hastalık vurdu, hurmalar olgunlaşmadan döküldü." derdi, bunun üzerine alıcıyla anlaşmazlığa düşerlerdi. Resûlullah (sav), bu şekilde dava ve anlaşmazlıklar çoğalınca, *"Bu şekilde alışverişi bırakmayacaksanız, o zaman meyvenin ağaç üstünde olgunlaşma belirtileri görülmeden alım satım yapmayın."* buyurarak[11] anlaşmazlığa neden olabilecek hususların önüne geçti. Diğer bir hadisiyle de Resûlullah (sav), ortaya çıkıncaya kadar meyveleri, olgunlaşma belirtileri görülünceye kadar yaş üzümü, taneleri sertleşip kuvvetleninceye kadar tahıl ürünlerini satmayı yasaklamıştır.[12] Böylelikle Hz. Peygamber, ziraî ürünlerin alışveriş yapılabilecek zamanına işaret ediyordu. Sonuçta henüz olgunlaşmamış meyve, sebze ve tahılların alışverişini, taraflardan birinin aldatılmasına yol açabileceği endişesiyle yasaklıyordu.

Resûl-i Ekrem'in ticaret ile ilgili tavsiyeleri sadece bunlar değildi. İnsanların satın aldıkları ürünü teslim almadan başkasına satmalarının da uygun olmadığını belirtiyordu.[13] Çünkü görülmeyen, vasıfları teyit edilmeyen malın tekrar satılması birçok kişiyi sıkıntıya sokabilirdi. Nitekim bir gün Peygamber Efendimizin gençlik arkadaşlarından olan Hakîm b. Hizâm, ona şöyle dedi: "Yâ Resûlallah! Birisi bana geliyor ve bende olmayan bir şeyi (satmamı) istiyor. Onu (bu kimseye satmak için) çarşıdan satın alayım mı?" Resûlullah (sav), *"Sende olmayan bir şeyi satma."* buyurdu.[14]

Allah Resûlü (sav) Medine'ye geldiğinde Medineliler hurmaları henüz ürün vermeden iki üç sene önceden parasını peşin alarak selem akdiyle sa-

10 İM2284 İbn Mâce, Ticâret, 63
11 B2193 Buhârî, Büyû', 85.
12 İM2217 İbn Mâce, Ticâret 32; D3371 Ebû Dâvûd, Büyû', 22.
13 B2126 Buhârî, Büyû', 51
14 D3503 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 68

tıyorlardı. Bunu gören Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Kim herhangi bir şeyde selem akdiyle (peşin para ile veresiye mal almak suretiyle) alışveriş yaparsa bilinen ölçekte, bilinen tartıda, belirli bir vakte değin anlaşma yapsın."*[15] Bu sözüyle Allah Resûlü, insanların özellikleri belirli, piyasada bulunabilen, nakit para cinsinden olmayan mallarda parayı önceden vererek malı sonra almak suretiyle alışveriş yapabilmelerinin uygun olduğunu bildirmişti. Lâkin bu tür alışveriş ile henüz bahçede iken olgunlaşmamış ürünler veya henüz doğmamış hayvanlar üzerine yapılan alışveriş şekli arasında fark bulunmaktadır. Çünkü izin verilen bu alışveriş türünde bütün ayrıntılar belirlenmiştir. Henüz yetişmemiş bir ürün veya doğmamış hayvan üzerinde yapılan alışverişte ise birçok açıdan belirsizlik bulunmaktadır. Aynı gerekçelerden dolayı Allah Resûlü sudaki balıkların satın alınmasını da yasaklamıştır.[16] Zira bir malın satılabilmesi için, onun satıcıya ait olması gerekir.

Peygamber Efendimiz câhiliye döneminde uygulanmakta olan "mülâmese", "münâbeze" ve "bey'u'l-hasât" adı verilen alışveriş türlerini de yasaklamıştır.[17] Mülâmese, özellikle kumaş türü mallarda bir kimsenin gece veya gündüz, mala sadece dokunmak suretiyle ayrıntılı olarak incelemeden yaptığı alışveriş türüne denmektedir.[18] Münâbeze ise tarafların çarşıda bir benzeri bulunmayan özel bir malı birbirlerine atmalarıyla gerçekleşen, dolayısıyla alıcıya inceleme imkânı vermeyen bir alışveriş şeklidir.[19] Bey'u'l-hasât ise 'Attığım taş hangi elbise/kumaş üzerine düşerse o benimdir.' denilerek yapılan alışveriş türüdür.[20]

Yasaklanan bir diğer satış şekli de "hablü'l-habele" denilen satıştır. Câhiliye döneminde insanlar bir deveyi, dişi doğacak yavrusunun doğurmasına bağlı olarak satabiliyorlardı.[21] Böyle bir satış anlaşması, taraflardan birini zarara uğratabilirdi. Çünkü bu durumda yavrunun canlı doğup doğmayacağı, doğarsa erkek mi dişi mi olacağı, dişi doğarsa yavru doğurup doğurmayacağı gibi belirsizlikler bulunmaktaydı. Bütün bu alışveriş şekillerinde satılan malın özellikleri açık bir şekilde ortaya konulmadığı gibi, anlaşmanın nasıl sonuçlanacağı, hangi malın satılacağı hususlarında belirsizlik olduğu için taraflardan birinin zarar görme ihtimali yüksekti. Dolayısıyla bu tür alışveriş şekillerinde ticaretteki "belirlilik" ilkesine uyulmamakta ve el çabukluğu ve uyanıklığa dayalı bir ticaret yapılmaktaydı. Sonuçta aldatılma ihtimali fazla olduğu ve rızaya dayalı ticaret anlayışına[22] aykırılık içerdiği için Allah Resûlü câhiliye döneminde yaygın olan bu satış türlerini yasaklamıştır.

15 B2240 Buhârî, Selem, 2; M4118 Müslim, Müsâkât, 127.
16 HM3676 İbn Hanbel, I, 388.
17 İM2169 İbn Mâce, Ticârât, 12; HM11036 İbn Hanbel, III, 6; M3808 Müslim, Büyû', 4.
18 "Mülâmese", *DİA*, XXXI, 536.
19 "Münâbeze", *DİA*, XXXI, 563.
20 T1230 Tirmizî, Büyû', 17.
21 B2143 Buhârî, Büyû', 61.
22 Nisâ 4/29.

Yasaklanan satış şekillerinden bir diğeri de karşı tarafın zararına olabilecek satışlardır. Bahçe sahiplerinin ve üreticilerin korunması, paraya olan ihtiyaçlarının istismar edilerek kandırılmalarının önlenmesi için ağaçtaki taze hurmanın kuru hurma karşılığında tahmini bir ölçüyle satışı (müzâbene), başaktaki buğdayın ambardaki buğdayla değiştirilmesi suretiyle gerçekleşen alışveriş (muhâkale) yasaklanmıştır.[23]

Şehirlinin köylü adına satış yapması da köylünün zarara uğramaması için yasaklanmıştır. Talha b. Ubeydullah ile kendisine misafir olarak gelen bir bedevî arasında böyle bir olay geçmiştir. Bedevî süt veren devesini satmak için Medine'ye gelmiştir. Talha, misafirinin satılık olan deveyi kendisinin alması veya bu konuda aracılık etmesi beklentisinde olduğunu hisseder ve ona şöyle der: "Hz. Peygamber (sav) şehirlilerin, bedevîlerin malına aracılık edip onların mallarını satın almasını bize yasakladı. Ancak sen çarşıya git (piyasayı öğren). Seninle alışveriş yapmak isteyen olursa gel bana danış. Sana ona satmanı ya da satmamanı söyleyeyim."[24]

Sevgili Peygamberimiz henüz hayattayken gerçekleşen bu diyalog, Allah Resûlü'nü iyi tanıyan hatta Uhud Savaşı'nda bedenini Efendimize siper ederken başından ve elinden yaralanan ve bu hâliyle Peygamber Efendimizi sığındıkları mağaraya kadar sırtında taşıyan[25] Talha'nın duyarlılığı hakkında bizlere fikir verdiği gibi, şehir hayatının ticarî ortamından pek haberdar olmayanların veya yabancı tüccarların bilgisizliklerinin istismar edilmemesi ve böylece zarara uğratılmamaları gerektiğine dikkat çeker.

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah o günlerde genelde Arap Yarımadası'nda, özelde ise Mekke ve Medine'de mevcut bir âdeti şöyle anlatır: "Biz, şehir dışından mal getiren kafileleri yolda karşılar, onlardan gıda maddelerini (ucuza) satın alırdık."[26] Böylece başka şehirlerden gelen kervanların getirdikleri mallar, toptan ucuza alınır ve piyasaya sürülürdü. Bu uygulama kimi zaman kervan sahiplerinin zarara uğramasına neden olurdu. Kendisi de ticaretle uğraşmış olması nedeniyle ekonomik hayatın gerçeklerini gayet iyi bilen Peygamberimiz (sav), böyle bir uygulamaya kesin olarak karşı çıkmıştı. Piyasa açısından başkalarının sırtından geçinen bir rantiye sınıfının doğmasına neden olabilecek bu uygulama üzerinde önemle duran Allah Elçisi, şehre ürününü satmaya gelen köylülerin ve yabancı satıcıların mallarını yolda karşılamasını, şehirlinin, köylünün malını onun adına, simsarlık yaparak satmasını yasaklamıştır.[27]

[23] B2381 Buhârî, Müsâkât, 17; N4527 Nesâî, Büyû', 27.
[24] D3441 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 45
[25] ST3/217 İbn Sa'd, Tabakât, III, 217-218
[26] B2166 Buhârî, Büyû', 72
[27] B2274 Buhârî, İcâre, 14

Hatta Peygamber Efendimizin hizmetkârı Enes b. Mâlik, kırsal kesimden gelen şahıs, şehirlinin babası veya kardeşi bile olsa, şehirlinin ona aracılık yapmasının yasaklandığını belirtmiştir.[28]

Bir rivayete göre, Resûlullah (sav) bu tür uygulamaların yasak olduğunu bildirmekle yetinmeyip piyasada böyle yapan insanları engelleyecek bazı tedbirler de almıştı. Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın bildirdiğine göre Allah'ın Elçisi, ticaret kafilelerini yollarda karşılayıp ellerindeki malları satın alan tüccarları engellemek üzere bazı memurlar görevlendirmişti.[29]

Alınan tedbirlere ve yasak olduğu açıkça bildirilmesine rağmen böyle bir alışveriş gerçekleşmişse Allah Resûlü (sav) satıcıya alışverişten cayabilme fırsatını tanımıştı. Bu konudaki açıklaması şöyleydi: *"Şehir dışından mal getirenleri (pazara gelmeden) yolda karşılamayın. Kim bu şekilde yolda karşılayarak (ucuza) bir şey satın alırsa, mal sahibi pazara gelince (piyasayı öğrenince alışverişi bozma veya kabul etme konusunda) serbesttir."*[30]

Hemen her konuda olduğu gibi alışverişte de suni müdahaleler birtakım problemleri ve haksızlıkları beraberinde getirebilirdi. Bu konuda Sevgili Peygamberimizin, *"Şehirli, köylü adına satış yapmasın! Bırakın, insanları Allah birbirlerinden rızıklandırsın!"*[31] açıklaması, her şeyde olduğu gibi ticarî hayatta da arz talep dengesini tabiî akışına bırakmaktadır. Bu uyarılar dikkate alındığında üretici ile tüketici bir araya gelerek arz ve talep dengesinde akıcılık sağlanır ve büyük sermaye sahiplerinin, tekel oluşturarak piyasada haksız rekabet yapmalarının önüne geçilmiş olur. Ayrıca mallarını ucuza kaptıran köylü veya yabancı tüccarların, geldikleri şehirde zarara uğradıkları için, başka şehirlere/piyasalara yönelme ihtimalinin de önüne geçilir ve ekonomik hayatta dış piyasalarla rekabetin sağlıklı yürümesi sağlanmış olur.

Sahâbîlerden Kays b. Ebû Garaze'nin bir hatırası da Allah'ın Elçisi'nin (sav), aracıların yaptıkları simsarlık işini doğru bulmadığını ve onlara verilen simsar ismini de sevmediğini ortaya koyar. Kays şöyle anlatır: "Medine'de bize 'simsar' denirdi. Resûlullah (sav) bir gün yanımıza geldi. Bize daha güzel bir isim vererek, *'Ey tüccar topluluğu!'* diye hitap etti ve sözlerini şöyle sürdürdü: *'Şeytanın ve günahın alışverişe karışma ihtimali pek yüksektir. Siz alışverişinize sadaka karıştırın (ki günahlarınız temizlensin)!'"*[32]

Son derece zarif bir tavır ve bir o kadar da nazik ifadelerle simsar ismini hoş bulmadığını belirten Hz Peygamber, ticaretle uğraşan bu kimseleri, uygun olmayan davranışlara karşı uyarmaktaydı. Bununla birlik-

[28] M3828 Müslim, Buyû', 21.
[29] B2123 Buhârî, Buyû', 49
[30] İM2178 İbn Mâce, Ticâret, 16; N4505 Nesâî, Buyû', 18.
[31] M3826 Müslim, Buyû', 20
[32] T1208 Tirmizî, Buyû', 4; D3326 Ebû Dâvûd, Buyû', 1

te kimi zaman çeşitli nedenlerle üretici ile tüketicinin doğrudan ilişkiye girmesi güç olabilir. Taşımacılık sektörünün gelişmemiş olması, ulaşım araçlarının yetersizliği, tabiat şartlarının zorluğu, nakledilen malların güvenliği ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ticarî risk gibi sebepler, üretilen malların piyasaya ulaşmasını zorlaştırabilir. Böyle bir durumda aracıların devreye girmesinde herhangi bir sakınca olmaz. Bu, tecrübelilerin tecrübesizleri bilgilendirmesi, onlara rehberlik etmesi olarak değerlendirilir; hatta bazen zorunlu bile olabilir. Meselâ çok çeşitli alışveriş türlerinin uygulandığı günümüzde bazı ürünlerin, aracıların yardımı olmadan tüketiciye ulaşması zor olduğu için toptancı veya komisyoncuların yaptığı iş bir nevi kamu görevi hâline gelir. Zira sebze ve meyve gibi pek çok temel gıda maddesi, şehirlerde kurulan hâllerdeki kabzımal/komisyoncu diye adlandırılan esnaf aracılığı ile piyasaya girmektedir. Bu yönüyle toplumun önemli bir ihtiyacını karşılayan bu tüccarlar, üretici ve tüketicilerin çıkarlarını gözeterek ve menfaat dengesini kurarak hareket ettikleri sürece böyle bir aracılığın helâl kazanç sağlayan bir ticaret şekli olduğu şüphesizdir. Çünkü Allah Elçisi'nin yasakladığı aracılık, üretici veya tüketiciyi zarara uğratan nitelikte olandır.

İnananların iyilik ve takvada yardımlaşmaları Yüce Rabbimizin bir emridir.[33] Bu emir mal sahibi ya da müşteri bütün iman sahiplerine hitap etmektedir. Piyasa şartlarını bilmeyen bir üreticiye, piyasayı bilen bir kimsenin bilgi vermesi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu yönüyle bakıldığında aracı, aynı zamanda dinî bir sorumluluğu yerine getirmiş olacağından sevap da kazanır. Nitekim Allah Resûlü'nün terbiyesinde yetişen İbn Abbâs'ın, satıcının/üreticinin alacağı miktar belirlendikten sonra aracıya ücret verilebileceğini belirtmesi[34] ve tâbiîn fakihlerinden Hammâd'ın önceden belirlenmesi şartıyla simsarların ücret alabileceğini söylemesi,[35] Peygamber Efendimizin bu konudaki uyarılarının daha çok hile ve aldatma peşinde koşan istismarcı simsarlara yönelik olduğunu göstermektedir.

Peygamber Efendimiz, *"Biriniz, din kardeşinin satışı üzerine satış yapmasın."*[36] buyurarak taraflar bir fiyat üzerinde anlaşmak üzere iken üçüncü bir şahsın aynı mala talip olmasının veya mal sahibinin daha kârlı bir müşterinin çıkması üzerine aynı malı farklı bir kişiye satmasının uygun olmayacağını belirtmiştir. Çünkü satıcı ile müşteri pazarlık yaparken araya girip daha yüksek fiyat teklif etmek ve böylece pazarlığı müşteri aleyhine etkilemek veya satıcının malı pazarlık yaptığı kişiye değil de daha

33 Mâide, 5/2
34 B2274 Buhârî, İcâre, 14.
35 MŞ22057 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Buyû' ve akdiye, 265.
36 B2139 Buhârî, Buyû', 58

fazla para veren kişiye satması ticarî ahlâka yakışmayan hatalı davranışlardır. Aynı şekilde kişinin kendisini alıcı gibi göstererek, satıcı ile müşteri arasına girip müşteriyi aldatmaya yönelik yaptığı fiyat yükseltme işlemi (neceş) ise kesin bir şekilde yasaklanmıştır.[37] Çünkü bazı satıcılar mala rağbetin çok olduğu intibaını uyandırmak için pazarlık esnasında araya girmek üzere bazı şahıslar görevlendirirler. Bunlar pazarlık esnasında araya girerek satılan mala müşteri olurlar ve fiyatı yükseltirler. Bunu gören müşteri mala rağbetin fazla olduğu düşüncesine kapılır ve o malı daha yüksek bir fiyata almak zorunda kalır. Bu nedenle Rahmet Peygamberi çeşitli zaman ve zeminlerde, *"...Birbirinizin satışı üzerine satış yapmayın ve müşteri kızıştırmayın!.."*[38] uyarısını tekrarlayarak, müminleri birbirlerinin pazarlığına karışmaktan uzak tutmaya gayret etmiştir.

Satılan malı daha değerli ve güzel göstermek için hileye başvurmak da malın kusurunu gizlemek gibi alışverişe zarar veren bir davranıştır. Allah Elçisi'nin *"...Develerle koyunların sütlerini memelerinde biriktirmeyin!.."*[39] şeklindeki uyarısı, satılan malın olduğundan farklı gösterilmesinin yanlışlığına dikkat çekmektedir. Yine satılan hayvan etli görünsün diye ona bol yem ve tuz verip ardından su içirmek veya çeşitli hormonlar vererek olduğundan daha iri göstermek de buna benzer bir hiledir. Allah Elçisi'nin bu buyruğuyla koyduğu yasak alınıp satılan her türlü mal için geçerlidir.

Ticarette Allah Resûlü'nün dikkat çektiği bir diğer husus da kullanılması haram olan malların satılması meselesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Rabbimiz, içki, domuz, leş ve kanın tüketilmesini haram kılarken[40] Peygamber Efendimiz de buna paralel olarak Mekke'nin fethedildiği sene, içki, leş, domuz ve putların satılmasının haram olduğunu belirtmiştir.[41]

Yasaklanan satışlarla ilgili şu hususa dikkat çekmekte de fayda vardır: İnanan bir kimse, ticaret yaparken kazancının helâl olmasına titizlik göstermelidir. Dünyalık geçimini sağlamak için gerekli sorumluluklarını yerine getirirken, kulluk görevlerini ihmal etmemelidir. *"Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu sizin için daha hayırlıdır."*[42] âyet-i kerimesi ile Müslümanların cuma saatinde alışverişten menedilmesi, bu dengenin gözetilmesini hatırlatması bakımından önemlidir.

Müslüman tacirin kul hakkını önemsememesi, toplumun ticarî hayatına zarar verdiği gibi kişinin kendi şahsiyetini zedeler. Böyle bir insanın, mânevî hassasiyeti azalacağı için haramları işlemesi de kolay olur.

[37] B2142 Buhârî, Buyû', 60.
[38] M3815 Müslim, Büyû', 11
[39] M3815 Müslim, Buyû', 11
[40] Mâide, 5/90; En'âm, 6/145
[41] M4048 Müslim, Musâkât, 71
[42] Cum'a, 62/9

Nitekim, *"Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yiyin. Şeytanın peşine düşmeyin. Zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır."*[43] *"Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hâli müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir."*[44] buyuran Yüce Allah, insanları helâl rızık kazanmaya ve haramdan sakınmaya çağırmaktadır. Her işinde hak ve adaleti esas alan güven timsali Efendimizin (sav), *"Bizi aldatan bizden değildir."*[45] şeklindeki çarpıcı tehdidi de, konunun farklı bir yönünü çok açık bir şekilde ortaya koyar. Ticaretinde insanları aldatan kişinin imanı, helâl haram konularındaki duyarsızlığı nedeniyle erozyona uğrar ve bunun neticesinde kişi başka kötü işler de işlemekten kendini koruyamaz.

Günümüzde tamamen sanal ortamlarda ve kâğıt üzerinden alışveriş yapılabilmekte ve ticarî ortaklıklar kurulabilmektedir. Bu tür ticarî faaliyetlerde bazen neyin alınıp satıldığının dahi bilinmemesi önceden tahmin edilemeyen risklere yol açmaktadır. Bu durum, Resûlullah'ın (sav) vurguladığı, "ticarette belirlilik" ilkesinin günümüzde de önemini koruduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu tür ticarî faaliyetlerin mağduriyete sebep olmaması için muhtemel bazı risklerin anlaşma esnasında önceden çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Bununla birlikte günümüz ticaret hayatında piyasalarda satılan malların birçoğunun nitelikleri ve standartları belirli hâle gelmiştir. Üretilecek mal henüz üretilmeden önce hammadde ve kullanılacak malzeme gibi hususlar en ince ayrıntısına kadar belirtilmekte, hatta herhangi bir kusur bulunması durumunda iadesi geçerli sayılmakta, garanti ve tazminat ile bu aksaklıklar teminat altına alınmaktadır. Meselâ ev, araba, beyaz eşya, mobilya, ayakkabı, sanayi makinesi gibi ürünlerin her türlü özelliği önceden bilinmektedir. Bu tür niteliği belli malların üretimden önce alım satımında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

Alışveriş karşılıklı hakların odağında gerçekleşen insanî ilişkilerin en başında gelir. Küçük bir dikkatsizlik yahut ihmal, alıcı yahut satıcının hakkının yenmesine neden olabilir. Bu nedenle alışverişi gerçekleştiren her iki tarafın da son derece dikkatli olmaları gerekir. Sevgili Peygamberimizin ashâbını ne kadar büyük bir titizlikle haksız işlerden uzaklaştırmaya çalıştığı ve şüpheli şeylerden sakındırdığı bilinen bir gerçektir.[46] Bizlerin de onların takipçileri olarak aynı hassasiyeti göstermemiz haksızlıklardan uzak kalmamız açısından önemli olduğu gibi aynı zamanda imanımızın

[43] Bakara, 2/168
[44] Nisâ, 4/29
[45] M283 Müslim, Îmân, 164
[46] DM2560 Dârimî, Büyû 2

ve Allah'ın Elçisi'ne (sav) bağlılığımızın bir gereğidir. Ayrıca alışverişlerini şüpheli şeylerden ve belirsizliklerden koruyanları, kul hakkına riayet ederek, dürüst bir şekilde davrananları Hz. Peygamber şöyle müjdelemektedir: *"Dürüst ve güvenilir tüccar, peygamberler, sıddîklar (dosdoğru kimseler) ve şehitlerle beraberdir."*[47]

[47] T1209 Tirmizî, Buyû, 4

HELÂL ve HARAM
ALLAH'IN KULLARI İÇİN KOYDUĞU SINIR

عَنْ سَلْمَانَ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ السَّمْنِ وَالْجُبْنِ وَالْفِرَاءِ فَقَالَ:
"الْحَلاَلُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ، وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ، وَمَا سَكَتَ عَنْهُ
فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ."

Selmân'ın naklettiğine göre,
Resûlullah'a (sav) yağ, peynir ve hayvan derisinden yapılan elbise hakkında soru sorulduğunda o şu cevabı vermişti:
"Helâl, Allah'ın Kitabı'nda helâl kıldıklarıdır. Haram da Allah'ın Kitabı'nda haram kıldıklarıdır. Hakkında bir şey demedikleri ise müsamaha gösterdiği (mubah) şeylerdendir."

(T1726 Tirmizî, Libâs, 6; İM3367 İbn Mâce, Et'ıme, 60)

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
–وَأَهْوَى النُّعْمَانُ بِإِصْبَعَيْهِ إِلَى أُذُنَيْهِ– "إِنَّ الْحَلاَلَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لاَ يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ..."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ. فَإِنَّ نَفْسًا لَنْ تَمُوتَ حَتَّى تَسْتَوْفِيَ رِزْقَهَا، وَإِنْ أَبْطَأَ عَنْهَا. فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ. خُذُوا مَا حَلَّ، وَدَعُوا مَا حَرُمَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَيَأْتِيَنَّ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لاَ يُبَالِي الْمَرْءُ بِمَا أَخَذَ الْمَالَ، أَمِنْ حَلاَلٍ أَمْ مِنْ حَرَامٍ."

عَنْ أَبِي الْحَوْرَاءِ السَّعْدِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِلْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ ؓ:
مَا حَفِظْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ قَالَ حَفِظْتُ مِنْهُ "دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لاَ يَرِيبُكَ."

Nu'mân b. Beşîr, parmaklarıyla iki kulağını göstererek, Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittiğini nakletmektedir: "*Helâl bellidir; haram da bellidir. İkisinin arasında ise birtakım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını (namus ve haysiyetini) korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse, harama düşmüş olur...*"

(M4094 Müslim, Müsâkât, 107)

Câbir b. Abdullah'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Ey insanlar! Allah'tan (hakkıyla) sakının ve rızkınızı güzel yoldan isteyin. Hiç kimse (Allah'ın kendisine takdir ettiği) rızkı –geç de olsa– elde etmeden ölmeyecektir. Öyleyse Allah'tan (hakkıyla) sakının ve rızkınızı güzel yoldan isteyin. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin!*"

(İM2144 İbn Mâce, Ticâret, 2)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Öyle bir zaman gelecek ki kişi malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine bakmayacak!*"

(B2083 Buhârî, Büyû', 23)

Ebu'l-Havrâ' es-Sa'dî anlatıyor: Hasan b. Ali'ye (ra), "Resûlullah'tan (sav) ne ezberledin?" diye sordum. Dedi ki, "Ondan şunu ezberledim: '*Seni şüphelendiren şeyleri bırak, şüphelendirmeyenlere bak!*'"

(N5714 Nesâî, Eşribe, 50)

Resûlullah (sav) bir gün ashâbına şöyle anlatıyordu:

"Yüce Allah şöyle bir benzetme yapıyor: Bir yol düşünün! Dosdoğru bir yol. Her iki taraf boydan boya duvar. Her iki duvarda da yerlere kadar sarkmış asılı perdeleri bulunan açık kapılar var. Yolun başında bir uyarıcı yola girenlere şöyle bağırıyor: 'Ey insanlar! Şu doğru yola hep birlikte girin, ayrılmayın!' Yolun ortasında başka uyarıcılar da bulunmakta ve kapıların perdesini açmaya çalışanları ikaz ediyor: 'Ne yapıyorsun! Açma orayı sakın. Eğer açarsan oraya düşer, yoldan çıkarsın!' diyorlar."

Daha sonra Allah Resûlü dostlarına bu tasviri şöyle izah eder: *"İşte bu yol, İslâm'dır. İki taraftaki duvarlar Allah'ın sınırları, açık kapılar ise O'nun yasaklarıdır. Yolun başındaki uyarıcı, Yüce Allah'ın Kitabı; yolun ortasındaki davetçiler de Yaratan'ın her Müslüman'ın kalbine yerleştirdiği vaizdir."*[1]

İnsanları sorumluluk sahibi varlıklar olarak yaratan Allah, onlara yeryüzünde sayısız nimetler vermiştir.[2] Bu nimetlerin pek çoğunu onlara helâl kılarken bir kısmına ise sınırlama getirmiştir. Söz gelimi bunca üzüm bağını bahşeden Allah, sarhoş ederek insan aklını giderdiği için içkiyi yasaklamıştır. Koymuş olduğu yasaklar, aslında yine insanların yararına yöneliktir. Yüce Allah neyin haram, neyin de helâl olduğunu bazen gönderdiği kitaplar ve elçiler aracılığıyla açıklamış ve kendisine inananların bu yasaklara dikkat etmesini istemiştir. Hakkında herhangi bir hüküm belirtilmeyenler ise yapılmasında bir sorun olmayan uygulamalardır. Nitekim yağ ve peynirin yenilip yenilmeyeceği, hayvan derisinden yapılan elbiselerin giyilip giyilmeyeceği sorusuna Allah Resûlü şu cevabı vermişti: *"Helâl, Allah'ın Kitabı'nda helâl kıldıklarıdır. Haram da Allah'ın Kitabı'nda haram kıldıklarıdır. Hakkında bir şey demedikleri ise müsamaha gösterdiği (mubah) şeylerdendir."*[3] Böylece câhiliye Araplarının hoşlarına giden şeyleri yiyip, alışkanlıkları dışında kalanları necis/pis addederek terk etmelerine karşın, İslâm'da helâl ve haram sınırı Allah'ın belirtmesiyle çizilmiş oluyordu.[4]

Helâl haram konusunda Allah Resûlü ise şu açıklamaları yapmaktadır: *"Helâl bellidir; haram da bellidir. İkisinin arasında ise birtakım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını (namus ve haysiyetini) korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse, harama düşmüş olur."*

[1] HM17784 İbn Hanbel, IV, 183.
[2] Nahl, 16/18; İbrâhîm, 14/34
[3] T1726 Tirmizî, Libâs, 6; İM3367 İbn Mâce, Et'ime, 60
[4] D3800 Ebû Dâvûd, Et'ime, 30

Resûl-i Ekrem sözlerini şu nefis benzetmeyle sürdürmektedir:

"Bu, tıpkı bir koruluğun etrafında hayvan otlatan çobanın durumuna benzer, sürüsü her an oraya girebilir. Bilin ki her hükümdarın bir koruluğu vardır. Allah'ın koruluğu ise O'nun haramlarıdır. Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır. O sağlam olursa bütün beden sağlam olur, ama bozuk olursa bütün beden bozulur. Dikkat edin! O et parçası, kalptir!"[5] Bu sözleriyle Allah Resûlü, insanın doğru yolu bulmasında temiz bir kalbe ihtiyacının olduğunu ve vicdana çok büyük görev ve sorumluluk düştüğünü bildirmekte, salih amellerin ancak salim bir kalple gerçekleşebileceğini haber vermektedir.

İslâm'da helâl ve haramı belirlemek Allah'a ve O'nun izniyle de Hz. Peygamber'e aittir.[6] Dolayısıyla insanların kendi arzularına göre bir şeye helâl veya haram demeleri şiddetle yasaklanmıştır.[7] Oysa câhiliye döneminde Araplar, ellerinde geçerli herhangi bir delil olmaksızın bazı şeyleri kendilerine helâl, bazılarını da haram sayıyorlar, helâl haram sınırını arzularına göre belirliyorlardı. Meselâ onlar, beş defa yavrulayan bir devenin, beşinci yavrusu yine erkek olursa, o devenin kulağını yarıp salarlar, artık onu herhangi bir şekilde kullanmazlar ve ona "bahîra" derlerdi. Yine onlar başlarına gelen bir beladan kurtulmak için putlara adak adar, kurtulunca da o adağı serbest bırakıp ondan faydalanmayı kendilerine haram sayarlar, o hayvana da "sâibe" derlerdi. Öte yandan koyun dişi doğurursa kendileri alır, erkek doğurursa putlarına adarlardı. Şayet koyun, bir dişi, bir de erkek olarak ikiz yavrularsa, dişi nedeniyle erkeği de putlara kurban etmezlerdi. Buna da "vasîle" derlerdi. Yine bir erkek deveden on batın yavru olunca, artık o hayvana binmezler ve onu hiçbir su ve otlaktan menetmezler, o deveye de "hâm" derlerdi. Allah onların yaptıklarını âyet-i kerimelerde şöyle kınamıştır: *"Allah, bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şeyi meşru kılmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğu anlamazlar!"*[8] *"Beyinsizlikleri yüzünden, körü körüne çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri Allah'a iftira ederek haram sayanlar mahvolmuşlardır. Onlar sapıtmış kimselerdir ve doğru yolu bulacak da değillerdir."*[9]

Müşriklerin kendi arzularına göre, istedikleri şeylere helâl veya haram demelerini kınayan Yüce Allah,[10] *"Dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü, 'Şu helâldir, şu da haramdır.' demeyin, sonra Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Şüphesiz, Allah'a karşı yalan uyduranlar, kurtuluşa eremezler."*[11] âyetiyle de Müslümanları uyarmıştır. İnsanların, kendi arzularına göre

5 M4094 Müslim, Müsâkât, 107; B52 Buhârî, Îmân, 39
6 A'râf, 7/157
7 En'âm, 6/138-140
8 Mâide, 5/103; BY2/146 Beyzâvî, Tefsîr II, 146
9 En'âm, 6/140

Allah'ın helâl kıldığına haram, haram saydığına ise helâl demeleri, Allah'ın hükümlerini inkâr etme, dolayısıyla da kendilerinde helâl haram sınırını belirleme hakkı görerek O'na şirk koşma anlamına geleceği gibi, bu hükümlerin körü körüne kabul edilmesi de Allah'a şirk koşmakla eşdeğerdir.

Hıristiyan iken arayış içinde dolaşan Adî b. Hâtim'in başından geçenler konuya açıklık getirmektedir: Adî b. Hâtim, boynundaki altın haçı ile Hz. Peygamber'in huzuruna gelmişti. Allah Resûlü, ona boynundaki putu atmasını söyledi. Ardından Adî b. Hâtim Resûlullah'ın (sav), *"Onlar, Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i Rableri olarak kabul ettiler..."*[12] âyetini okuduğunu işitti. Âyet-i kerimeyi açıklayan Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: *"Doğrusu onlar din adamlarına ibadet etmiyorlardı. Ancak din adamları bir şeye helâl dedikleri zaman helâl, haram dedikleri zaman da haram kabul ediyorlardı."*[13]

Öte yandan Allah'ın hükümlerini istedikleri gibi tevil etmek suretiyle helâli haram, haramı da helâl sayan kişiler, sert bir şekilde kınanmıştır. Örneğin Yahudiler, Allah'ın haram kıldığı cumartesi günü balık avlama yasağını[14] arzularına göre tevil etmiş, diğer günlerde gözükmeyen balıkların cumartesi günü akın akın geldiğini görünce o gün ağlarını kurup, pazar günü de toplamışlardı.[15] Böylece onlar, aslında yasağın içini boşaltmışlardı. İbn Abbâs'ın naklettiği şu hadis de Yahudilerin benzer şekillerle yasakları nasıl tahrif ettiklerini göstermektedir:

"Bir gün Resûlullah'ı (sav) Kâbe'de Hacerülesved'in (rükn) yanında otururken gördüm. Başını kaldırıp gökyüzüne bakarak güldü ve üç defa, *'Allah Yahudilere lânet etsin!'* dedi. Daha sonra da, *'Allah, onlara iç yağını haram etmişti, ama onlar yağları satıp parasını yediler. Hâlbuki Allah bir topluma bir şeyi yemeyi haram ettiğinde, onların parası da haram olur.'*[16] buyurdu."

Allah Resûlü, murdar ölen hayvanın iç yağlarının deri yağlamak, gemileri cilalamak ve mum yapmak amacıyla kullanılmasının hükmünü soran bir sahâbîye Yahudilerin yaptıklarını hatırlatarak onların satışının da haram olduğunu bildirmiş,[17] Müslümanları, Allah'ın haram kıldığı bir şeyi, basit hilelerle helâle çeviren Yahudiler gibi olmaktan sakındırmıştı.

Bazı şahıslar, İslâm'da helâl kabul edilen şeyleri, aslı itibariyle haram saymasa da, onları kendi nefsine yasaklayabilmektedir. Oysa İslâm, inananları bu davranışlardan kesin olarak menetmiştir. Nitekim sahâbîlerden birisi gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben et yediğim zaman şehevî hislerim kabarıyor, bu yüzden et yemeyi kendime haram kıldım." demişti. Bunun

[10] En'âm, 6/138-139.
[11] Nahl, 16/116
[12] Tevbe, 9/31
[13] T3095 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[14] Nisâ, 4/154, A'râf, 7/163
[15] KT 7/306 Kurtubî, Tefsîr VII, 306
[16] D3488 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 64; M4052 Müslim, Musâkât, 73.
[17] B2236 Buhârî, Büyû' [illegible]

üzerine şu âyet-i kerime inmiş ve ilâhî hitap o zâtın şahsında inananları şöyle uyarmıştı: *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri haram kılmayın ve haddi aşmayın. Allah haddi aşanları sevmez."*[18]

Benzer şekilde sırf daha fazla ibadet edebilmek amacıyla helâl olan bazı şeylerden el çekmek, onları kendilerine yasaklamak isteyen başka sahâbîler de vardı. İşte onlardan bir grup Hz. Peygamber'in eşlerine gelerek onun geceleri yaptığı ibadetleri sormuşlar, fakat aldıkları cevabı azımsamışlardı. Bunun üzerine onlardan biri, "Ben evlenmeyeceğim.", diğeri "Ben et yemeyeceğim.", bir diğeri de "Ben artık yatakta uyumayacağım." demişlerdi. Onların böyle söylediklerini haber alınca Allah Resûlü bir hutbe irat etmiş ve şu uyarıda bulunmuştu: *"Bazılarınız neden böyle sözler söylüyor? Hâlbuki ben, geceleri hem namaz kılarım hem uyurum. Bazı günler oruç tutar; bazen de tutmam. Evlilik hayatı da yaşarım. Kim benim sünnetimden ayrılırsa benden değildir!"*[19]

İlginçtir ki bir defasında Resûlullah (sav) de benzer bir konudan dolayı ilâhî uyarıya muhatap olmuştu. Hanımı Zeyneb bnt. Cahş'ın yanında bal şerbeti içmiş ve bu yüzden de yanında biraz fazla kalmıştı. Bu durumu kıskanan Hz. Âişe ve Hz. Hafsa'nın, aralarında anlaşarak, Peygamberimizi gördüklerinde, "Sende megâfîr (arıların şerbet topladıkları ağaç) kokusu var!" demeleri üzerine Hz. Peygamber bir daha bal şerbetini içmeyeceğini söylemişti. Bu olayla ilgili Yüce Allah, indirdiği şu âyetle Resûlü'nü uyarmıştı: *"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi kendine niçin haram ediyorsun?"*[20]

Yüce Allah, *"Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyin. Bu hususta taşkınlık etmeyin. Sonra gazabım sizi çarpar..."* buyurarak[21] kullarına helâl rızık peşinde koşmalarını emretmiştir. Sevgili Peygamberimiz de *"Ey insanlar! Allah'tan (hakkıyla) sakının ve rızkınızı güzel yoldan isteyin. Hiç kimse (Allah'ın kendisine takdir ettiği) rızkı –geç de olsa– elde etmeden ölmeyecektir. Öyleyse Allah'tan (hakkıyla) sakının ve rızkınızı güzel yoldan isteyin. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin!"*[22] buyurmuştur. Ayrıca Allah Resûlü, helâl kazanç talep etmenin her Müslüman'a farz olduğunu belirtmiş,[23] meşru bir işten helâl rızık kazananların, işlerine içtenlikle sarılmalarını istemiştir.[24] Hatta Peygamber Efendimiz, *"Öyle bir zaman gelecek ki, kişi, malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine bakmayacak!"*[25] buyurarak nesiller değiştikçe helâlinden kazanmanın daha da zorlaşacağına işaret etmiştir.

Helâl peşinde koşmanın sonu cennet, haramla beslenmenin varacağı yer ise cehennemdir. Bu yüzden Allah Resûlü, haramla beslenen bir

[18] Mâide, 5/87, T3054 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5
[19] M3403 Müslim, Nikâh 5
[20] B5267 Buhârî, Talâk, 8; N3450 Nesâî, Talâk, 17; Tahrîm, 66/1-2
[21] Tâ-Hâ, 20/81
[22] İM2144 İbn Mâce, Ticârât, 2
[23] MK9993 Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, X, 74

bedenin cehennemde yanmaya lâyık olduğunu söylemiş,[26] haram yoldan elde edilen şeylerin tasadduk edilmesiyle sevap kazanılamayacağını haber vermiştir.[27]

Haram kazançla yapılan ibadetleri Yüce Allah'ın kesinlikle kabul etmeyeceğini anlatan Sevgili Peygamberimiz, bununla ilgili olarak uzun bir yolculuğa çıkmış, saçı başı dağılmış, toz içinde kalmış bir adamı örnek göstermiştir. Bu adam ellerini semaya kaldırmış, 'Yâ Rabbi, yâ Rabbi!' diye yalvarmaktadır. Oysa yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, beslendiği gıda haramdır! Onun bu hâldeki duası nasıl kabul edilebilir ki?[28] Bu yüzden, duası makbul bir kişi olmak isteyen Sa'd b. Ebû Vakkâs'a Resûlullah'ın (sav), *"Yediklerinin helâl olmasına dikkat et ki duaların kabul olsun."* tavsiyesinde bulunduğu nakledilmektedir.[29]

İnsanın yemesi, içmesi, giysisi, hülâsa her şeyinin helâl olmasını şart koşan İslâm, zaruret hâllerinde ise kişinin ölmeyecek kadar haram yemesine ruhsat tanımıştır. Örneğin, ölmüş bir hayvan etinden başka herhangi bir yiyeceği olmayan birisi, kendisini yaşatacak kadar o hayvanın etinden yiyebilir. Nitekim Kur'an'da, *"Allah, size ölüyü (leş), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa taşkınlık yapmadan, haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur. Şüphe yok ki Allah çokça bağışlayan ve çokça esirgeyendir."* buyrularak[30] zaruretlerin haramları mubah kılacağı belirtilmiştir.

Müslümanlar, harama düşmemek için son derece dikkatli davranmalı hatta haram mı yoksa helâl mi olduğu belli olmayan şüpheli şeylerden bile kaçınmalıdırlar. Zira, *"Seni şüphelendiren şeyleri bırak, şüphelendirmeyenlere bak!"*[31] sözü her zaman akılda tutulması gereken nebevî bir düsturdur. Böylece onlar kendilerine korunaklı bir yer edinecek, haramdan uzak yaşama imkânına kavuşacaklardır. Resûlullah'ın benzetmesiyle, *"Sürüsünü koruluğun etrafında otlatan bir çobanın koyunlarını oraya kaçırması nasıl muhtemelse, şüphelere dalan bir kimsenin de harama düşmesi aynı şekilde muhtemeldir."*[32]

Şüpheli şeylerden kaçınmak oldukça önemlidir, ancak bazı insanlar boş yere şüpheye düşerek helâl rızıkları da hemen terk etme eğilimine girebilmektedir. Nitekim, "Ey Allah'ın Resûlü! Yeni Müslüman olan kimseler kesilmiş et getiriyorlar. Ancak bu hayvanlar kesilirken besmele çekilip çekilmediğini bilmiyoruz." diyen sahâbîlere Hz. Peygamber, *"Siz, 'Bismillâh' deyin ve yiyin."* buyurarak[33] bunun, peşine düşülmesi gereken bir şüphe olmadığına işaret etmiştir.

[24] İM2147 İbn Mâce, Ticâret, 2
[25] B2083 Buhârî, Buyû', 23.
[26] T614 Tirmizî, Cum'a, 79
[27] İM1842 İbn Mâce, Zekât, 28. Sİ3216 İbn Hibbân, Sahîh, VIII, 11
[28] M2346 Müslim, Zekât, 65
[29] ME6405 Taberânî, el-Mu'cemu'l-evsat, VI, 310.
[30] Bakara, 2/173.
[31] N5714 Nesâî, Eşribe, 50 T2518 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 60.
[32] B52 Buhârî, Îmân, 39; M4094 Müslim, Musâkât, 107

Netice olarak helâl ve haram sınırları Allah'ın kullarına bahşettiği sınırlardır. Bunlar, insanları kötü şeylerden uzaklaştırmakta ve onları iyi olana çağırmaktadır. Allah, kulları için bu sınırları (hudûdullâh) çizmiş, bunlara riayet edenler için mükâfat vaad ederken, çizgiyi aşanlar için ise alçaltıcı bir azabın var olduğunu haber vermiştir.[34] Allah, sınırlarını gerek Kur'ân-ı Kerîm, gerekse Resûlü aracılığıyla kullarına bildirmiş, her ne şekilde olursa olsun bunları aşmayı yasaklamış, insanların kendi arzularına göre şu helâldir veya şu haramdır demelerini de açık bir şekilde kınamıştır.[35] Öte yandan dinimizde, insanların kendi yorum ve tevilleriyle haramların içini boşaltmamaları, helâl olan şeyleri kendi nefislerine haram kılmamaları istenmiştir. Haram olduğu belirtilmeyen, başka bir deyişle hakkında herhangi bir hükmün indirilmediği konuların ise mubah kabul edilmesi, daha fazla kurcalanmaması öngörülmüştür.

Bir müminin ebedî saadetini tehlikeye sokacak olan haramlardan kaçınması son derece önemlidir. Allah Resûlü ümmetini sadece haramlardan değil, şüpheli şeylerden de sakındırmıştır. Çünkü şüpheli şeyleri işlemekte mahzur görmeyen bir kişi, adım adım harama yaklaşır ve belki de bilmeden harama düşebilir. Ancak "şüpheli şeylerden kaçınmak" her şeyi önce "şüpheli" diye tasavvur edip sonra da ondan uzaklaşmak, üstelik bu davranışı dinî bir erdem olarak kabul etmek anlamına gelmez. Çünkü bu tür davranışlar, belki de helâl olan her şeyden şüphe duymak ve hayattan tamamen soyutlanmak demektir. Bir tür vesvese veya evham diye nitelenebilecek olan bu tutum İslâm'ın kesinlikle onaylamadığı bir tavırdır.

Dinin özünü teşkil eden helâl ve haramlar, Allah Teâlâ'nın kullarının ebedî saadeti için koymuş olduğu ve aşılmamasını emrettiği sınırlardır. Helâl ve haramlara dikkat edilmek suretiyle hem Allah'ın dininin ilkelerine sadık kalınmakta, hem de can, akıl, nesil ve mal gibi dinin temel amaçları (zarûrât-ı hamse) korunmuş ve bunlara yönelik ihlâller engellenmiş olmaktadır. Allah'ın koyduğu sınırlara riayet edilen bir dünyada, insanlar can ve mal güvenliği kaygısından uzak, nesillerini muhafaza ederek ve her türlü haksızlığın engellendiği bir hayata sahip olacaklardır. Böylece toplumda yaşanan güvenlik endişeleri ve helâl haram dengesinin kurulamamasından kaynaklanan bütün ciddi sıkıntılar ortadan kalkacak, aranan huzur ve mutluluk elde edilebilecektir.

Sayısız helâle karşı sınırlı haramların belirlenmesinde insanların can, mal, akıl gibi temel haklarının muhafazasının yanında farklı amaç ve fay-

[33] B2057 Buhârî, Büyû 2
[34] Nisâ, 4/13-14
[35] Mâide, 5/87

dalar, çeşitli hikmetler de gözetilmiştir. Nitekim helâl ve haramlar konusunda belirleyici olan hususlara bakıldığı zaman, insanların hoşlandığı, tabiatı itibariyle temiz, iyi, güzel, yararlı olan tutum ve davranışlar helâl kılınırken, kötü, pis ve zararlı olabilecek sınırlı birtakım şeyler haram sayılarak yasaklanmıştır.[36] Münker, habîs, bâtıl olarak nitelenen haramların yerine, ma'rûf, tayyib ve hak olan helâller konulmuştur. İnsan, bu sınırlı haramlardan uzak durarak, Allah'ın emrettiği şekilde, oldukça geniş olan helâl dairede yaşamak suretiyle kulluk sınavını geçip, dünyevî ve uhrevî saadete nail olabilecektir.

[36] Bakara. 2/168, 172, 275; Mâide 5/1-4, 90; En'âm. 6/145

MÜLKİYET
DOKUNULMAZ HAK

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"لاَ يَأْخُذُ أَحَدٌ شِبْرًا مِنَ الأَرْضِ بِغَيْرِ حَقِّهِ، إِلاَّ طَوَّقَهُ اللَّهُ إِلَى سَبْعِ أَرَضِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim hakkı olmadığı hâlde bir karış yeri alırsa, Allah kıyamet günü yedi kat yeri onun boynuna dolar."
(M4136 Müslim, Müsâkât, 141)

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ: ذَكَرَ النَّبِيَّ ﷺ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ وَأَمْسَكَ إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ... قَالَ: "فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ بَيْنَكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَحْلُبَنَّ أَحَدٌ مَاشِيَةَ امْرِئٍ بِغَيْرِ إِذْنِهِ، أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تُؤْتَى مَشْرُبَتُهُ فَتُكْسَرَ خِزَانَتُهُ، فَيُنْتَقَلَ طَعَامُهُ؟ فَإِنَّمَا تَخْزُنُ لَهُمْ ضُرُوعُ مَوَاشِيهِمْ أَطْعِمَاتِهِمْ، فَلاَ يَحْلُبَنَّ أَحَدٌ مَاشِيَةَ أَحَدٍ إِلاَّ بِإِذْنِهِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنهما قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِذَا اسْتَأْذَنَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ أَنْ يَغْرِزَ خَشَبَةً فِي جِدَارِهِ فَلاَ يَمْنَعْهُ."

Abdurrahman b. Ebî Bekre'den nakledildiğine göre, babası (Ebû Bekre) şunları anlatmıştır: Hz. Peygamber (sav) (Veda Haccı'nda) devesinin üstüne oturdu, bir adam da devenin yularını tutuyordu. Sonra insanlara şöyle hitap etti: *"(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (arefe) gününüz nasıl mukaddes ise, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir."*

(B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 30)

Abdullah b. Ömer'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sakın bir kimse izni olmadan bir başkasının davarını sağmasın! Sizden biriniz yiyecek ve içeceklerinin saklandığı mahzenine gelinmesini, dolabının kırılmasını ve oradaki yiyeceklerinin götürülmesini ister mi? Hayvanlar da insanlar için onların yiyeceklerini muhafaza ederler. Onun için hiç kimse diğerinin hayvanının sütünü, onun izni olmaksızın asla sağmasın."*

(B2435 Buhârî, Lukata, 8)

Abdullah b. Amr'ın (ra) işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Malını savunurken öldürülen kimse şehittir."*

(B2480 Buhârî, Mezâlim, 33; M361 Müslim, Îmân, 226)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz (din) kardeşinden duvarına ağaç dayamak için izin isterse (duvar sahibi) onu(n bu isteğini) reddetmesin."*

(D3634 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 31; T1353 Tirmizî, Ahkâm, 18)

Medineliler arasında darbı mesel olmuştu Ervâ b. Üveys. Onlar, birine beddua edecekleri zaman, "Allah, Ervâ'yı âmâ ettiği gibi seni de âmâ etsin!" derlerdi.[1] Ervâ bir gün, evinin arazisinin bir kısmına tecavüz ettiğini iddia ettiği Saîd b. Zeyd'i, Muâviye döneminde Medine valisi olan Mervân b. Hakem'e[2] dava etmişti. Saîd b. Zeyd, onun bu suçlamasına karşı, "Resûlullah'ın sözünü işittikten sonra ben onun arazisini işgal edeceğim, öyle mi?!" diyerek kendisini savundu. Kendisine, "Peygamber'den ne duydun?" diye sorulunca, Saîd, "Resûlullah'ın (sav), *'Kim hakkı olmadığı hâlde bir karış yeri alırsa, kıyamet günü o arazi yedi kat yer(in dibine kadar) o adamın boynuna dolanır.'* buyurduğunu işittim." dedi.

Bunun üzerine Mervân da, "Bundan sonra senden başka bir delil istemiyorum." dedi. Sonra Saîd, "Ey Allah'ım! Eğer bu kadın yalan söylüyorsa, onun gözünü kör et ve onu o arazisinde öldür!" diye beddua etti.[3]

Rivayetlere göre kadın ölmeden önce kör oldu. Kör hâliyle duvarlara tutunarak dolaşırken, "Bana Saîd b. Zeyd'in bedduası dokundu." diyordu. Sonra kendi arazisinde dolaşırken bir kuyuya düştü ve bu kuyu onun mezarı oldu.[4]

Buna benzer başka bir olayda da Hz. Âişe, Abdurrahman b. Avf'ın oğlu Ebû Seleme'ye, Resûlullah'ın başkasının arazisini haksızlıkla ele geçirmekle ilgili uyarısını hatırlatır. Buna göre, Ebû Seleme ile bazı kişiler arasında bir arazi konusunda husumet vardı. Ebû Seleme durumu Hz. Âişe'ye gidip anlattığında Hz. Âişe ona şu tavsiyede bulundu:

"Ey Ebû Seleme! Sen buradan sakın! Çünkü Resûlullah (sav), *'Kim bir karış kadar toprak için zulmederse (kıyamet gününde) yedi kat toprak onun boynuna dolanır.'* buyurmuştu."[5]

Söz konusu şahıslar arasında gerçekleşen dava ile İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren, kişilere mülkiyet hakkının tanındığı apaçık ortadadır. Hatta hakkı gasp edilen şahısların hak arama mücadelesi, özel mülkiyetin hukukî olarak koruma altına alındığını da göstermektedir. Allah Resûlü (sav) ashâbına özel mülkiyetin dokunulmaz olduğunu anlatırken herkesin kendisine ait mülkü olabileceğini ilân etmektedir. Sahâbeden Kays b. Âsım'ın, ölmeden önce oğullarına yaptığı vasiyet de Müslümanlara bu konuda yol

[1] İF5/105 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5, 105
[2] EÜ2/477 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 477
[3] M4133-M4134 Müslim, Müsâkât, 138-139
[4] M4133 Müslim, Müsâkât, 138.
[5] M4136-M4137 Müslim, Müsâkât, 141-142, B2452 Buhârî, Mezâlim, 13.

gösterir niteliktedir: "Siz, iyilik yapmak için mal kazanın. Çünkü mal, iyi kimse için şeref sebebidir ve onun sayesinde namerde muhtaç olunmaz."[6]

Her şeyden evvel mülkiyet, dinimizin izin verdiği, çalışma, miras ve ticaret gibi meşru bir yoldan elde edilmiş olmalıdır. Sonradan emek harcanarak kazanılan şeylerde olduğu üzere miras gibi doğuştan gelen birtakım haklara sahip olmak da Müslümanlar için meşrudur ve dokunulmaz olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) Veda Haccı'nda hastalanan Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı ziyareti esnasında yaptığı tavsiye, miras yoluyla kazanılan mülkiyetin meşruluğunu gösterir. Buna göre Sa'd bir tek kızından başka kendisine vâris olacak kimse olmadığını, bu nedenle malının çoğunu sadaka olarak dağıtmak istediğini söyler. Allah Resûlü (sav) ise *"Vârislerini zengin bırakman, insanlara el açan fakirler olarak bırakmandan daha iyidir. Allah'ın rızasını kazanmak için vereceğin her nafaka, hatta hanımının ağzına koyduğun her lokma, sana sevap kazandırır."*[7] buyurarak Sa'd'ı bu fikrinden vazgeçirir ve sahip olduğu malın kendinden sonra mirasçılarının tasarrufuna geçeceğini açıklar. Mirasla ilgili, *"Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Allah, bırakılanın azından da çoğundan da bunları farz kılınmış birer hisse olarak belirlemişti."*[8] gibi âyetler de mirasla elde edilen mülkiyetin meşru kabul edildiğini göstermektedir.

Resûlullah'ın (sav) birçok kez bağış yoluyla ashâbını mülk sahibi yaptığı ve ashâbın da bu yolla elde ettikleri mallar üzerinde tam olarak tasarruf sahibi oldukları görülmektedir. Örneğin Peygamberimiz, el-Kabeliyye isimli bir nahiyenin madenlerini deresiyle tepesiyle Bilâl b. Hâris el-Müzenî'ye bağışlamıştır. Ayrıca ona Kuds Dağı'nın ziraate elverişli olan yerlerini de vermiştir. Rivayette Resûlullah'ın, *"Bismillâhirrahmânirrahîm. Bu, Allah'ın Resûlü Muhammed'in, Bilâl b. Hâris el-Müzenî'ye verdiği yerleri bildiren bir vesikadır. Deresiyle tepesiyle el-Kabeliyye nahiyesini ve Kuds Dağı'nın ziraate elverişli olan yerlerini ona bağışlamıştır. Ona hiçbir Müslüman'ın hakkını vermemiştir."* ifadelerini içeren yazılı bir belgeyi Bilâl'e verdiği de bildirilmektedir.[9] Allah Resûlü ayrıca, annesine bağışladığı hurma bahçesini, annesi öldükten sonra diğer kardeşlerine paylaştırmadan tekrar kendi üstüne almak isteyen birine, *"O bahçe, hayatında da ölümünde de kadına aittir."*[10] buyurarak hibenin mülk edinmenin meşru yollarından biri olduğunu ortaya koyar.

Mülkiyet edinmede en güzel yol ise alın teri ile bir emek karşılığında kazanılan maldır. Dinimiz, mülkiyet hakkı konusunda kadın ve erkeği

[6] EM361 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 132.
[7] B4409 Buhârî, Megâzî, 78.
[8] Nisâ, 4/7.
[9] HM2786 İbn Hanbel, I, 306; D3062 Ebû Dâvûd, İmâre, 34, 36.
[10] D3557 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 86.

eşit kabul eder. *"İnsan için ancak çalıştığı vardır."*[11] âyet-i kerimesi, kadın erkek herkesi kapsamaktadır. Bu nedenle kadınların da mülk sahibi olmaları doğal kabul edilmiştir. *"...Erkeklere kazandıklarından bir pay, kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır..."*[12] âyet-i kerimesi kadının mal mülk sahibi olma hakkını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla aile içinde de özel mülkiyet, diğer bir ifadeyle karı kocanın kendilerine ait mülkiyet hakları vardır. Kadın ve erkek kendi mallarından istediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahiptirler ve bunun için herhangi bir kimseden izin almak zorunda değildirler.

Hırsızlık, kumar, rüşvet, ihtikâr ve faiz gibi İslâm dininin helâl saymadığı yolları kullanarak mülk edinmek ise meşru değildir. *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*[13] âyet-i kerimesinde de bildirildiği gibi haksız olarak kazanç elde etmek üzere farklı yollara başvurmak yasaklanmıştır. Dinimiz mülkün meşru bir şekilde kazanılmasını istemekle kalmamış, onun meşru olmayan yollarla kullanılmasını ve israfı da yasaklamıştır.[14] Ayrıca kişinin mülkiyetini elinde bulundurduğu malı diğer insanları zorda bırakacak şekilde kullanması ya da saklaması tasvip edilmemiş, dolayısıyla piyasada sıkıntı olduğu bir zamanda malın bir köşede bekletilip piyasaya sürülmemesi (ihtikâr) hoş görülmemiştir.[15]

Aslında mal, İslâm'da zarurî olarak korunması gereken temel unsurlardan biri olarak zikredilmiştir. Veda Haccı esnasında, *"(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (arefe) gününüz nasıl mukaddes ise, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (kişilik şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir."*[16] buyuran Peygamberimiz, sahip olunan malı da korunması gereken değerler arasında ele almıştır. Menkul ya da gayri menkul, başkasının mülkiyetinde olan her çeşit malın haksız olarak, zorla ya da hileyle ele geçirilmesi gasptır. Hz. Peygamber (sav), mülkiyet hakkının dokunulmazlığına örnek olması kabilinden mal sahibinin izni olmaksızın malda tasarrufta bulunulamayacağını vurgulamış, bununla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Sakın bir kimse izni olmadan bir başkasının davarını sağmasın! Sizden biriniz yiyecek ve içeceklerinin saklandığı mahzenine gelinmesini, dolabının kırılmasını ve oradaki yiyeceklerinin götürülmesini ister mi? Hayvanlar da insanlar için onların yiyeceklerini muhafaza ederler. Onun için hiç kimse diğerinin hayvanının sütünü, onun izni olmaksızın asla sağmasın."*[17] Her bireyin çalışıp meşru yollardan kazandığı malına sahip çıkma ve kazandığı malını tasarruf etme

[11] Necm, 53/39
[12] Nisâ, 4/32.
[13] Bakara, 2/188
[14] A'râf, 7/31.
[15] MU1348 *Muvatta'*, Buyû', 24.
[16] B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Muslim, Kasâme, 30
[17] B2435 Buhârî, Lukata, 8, M4511 Muslim, Lukata, 13.

hakkı vardır. Kişi, gayri meşru yollar olmamak kaydıyla kazandığını ister biriktirir, ister tüketir, ister satarak gelirinden fayda elde eder. Dinimiz özel mülkiyeti temel bir insan hakkı olarak ele alır. Bu nedenle meşru mülkiyet korunmuş ve kişiye onu müdafaa hakkı verilmiştir. Helâl yollardan elde edilen mülkiyeti korumak, emeğe saygının bir ifadesi olmuştur. O kadar ki Peygamberimiz, "*Malını savunurken öldürülen kimse şehittir.*"[18] buyurarak şahsa ait mülkiyetin dokunulmazlığını ortaya koymuştur.

Mülkiyet hakkı temel bir hak olmakla birlikte diğer haklar gibi sınırlıdır. Bir başka kişinin bireysel hakları, kamu yararı, sosyal adalet gibi unsurların devreye girmesiyle bu hak gözden geçirilerek kısıtlanır. Aynı şekilde komşulukla ilgili konularda zarurî menfaatleri karşılamak, hak gözetmek ve zarar vermemek prensipleri temelinde mülkiyet hakkı sınırlandırılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in de bu yönde bazı uygulamaları olmuştur. Örneğin ashâbdan Semüre b. Cündeb'in, Medineli bir Müslüman'ın bahçesinde yeni dikilmiş bir hurma ağacı vardı. Semüre o hurma ağacının bakımıyla ilgilenmek için bahçeye girip çıkıyordu. Ancak bahçede ailesiyle birlikte yaşayan bahçe sahibi bir zaman sonra Semüre'nin, bahçesine bu şekilde girip çıkmasından rahatsız olmuş ve bu durum zoruna gitmeye başlamıştı. Semüre'den, bu hurmayı kendisine satmasını istediğinde o, bu teklifi kabul etmemiş, bu defa bahçe sahibi ağacı oradan söküp başka bir bahçeye götürmesini teklif etmişti. Semüre bunu da reddetti. Bunun üzerine bahçe sahibi Hz. Peygamber'e (sav) gidip durumu anlattı. Peygamberimiz de öncelikle Semüre'ye, bu ağacı bahçe sahibine satmasını, daha sonra da ağacı bahçeden başka bir yere taşımasını teklif etti. Semüre her iki teklifi de reddedince Hz. Peygamber (sav), "*Onu bu bahçenin sahibine bağışla, karşılığında sana şu kadar sevap var.*" tavsiyesinde bulundu. Semüre yine kabul etmeyince Allah Resûlü, "*Sen zarar göreceksin!*" dedi ve bahçe sahibine de Semüre'nin hurmasını sökmesini söyledi.[19] Böylece Hz. Peygamber (sav) şahısların, mülkiyet haklarını diğer insanların haklarını ihlâl edecek ve onların zararına sebep olacak şekilde kullanamayacaklarını göstermiş oluyordu.

Özel mülkiyetin dışında kamu malı olan otlaklar, ot, su ve ateş gibi kamunun yararını sağlayan bazı maddeler de ortak kullanıma açıktır.[20] Bu nedenle bunların özel mülk olarak kullanılması doğru değildir. Diğer taraftan tükenmez nitelikteki madenler, özel mülkiyete dâhil olmayıp kamu mülkiyeti kapsamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygam-

[18] B2480 Buhârî, Mezâlim, 33, M361 Müslim, Îmân, 226.
[19] D3636 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 31.
[20] D3477 Ebû Dâvûd, Buyû', 60.

ber, bir tuzlayı bizzat istemesi üzerine Ebyad b. Hammâl'e özel mülkiyet olarak vermiş, ancak daha sonra bu bölgenin tükenme ihtimali olmayan bir tuz madeni olduğu kendisine hatırlatılınca, tuzlayı geri alıp kamunun hizmetine tahsis etmiştir.[21]

Özel mülkiyet, satıma konu olan bir şey ise bazen satışı da yasaklanabilir. Şayet bir tarla veya bahçe üzerinde kamu menfaatini gerçekleştirmek üzere yapılacak bir işlem söz konusu ise orada mülk sahibinin bazı tasarrufları engellenebilir. Bu bağlamda özel mülkiyetin, diğer bir ifadeyle mülk sahibinin tasarruflarının ne zaman, hangi hâllerde sınırlandırılabileceği belirlenmiştir. Örneğin tarım ürünlerini sulamak için başkasının arazisi üzerinden kanal açarak veya boru döşeyerek su geçirme hakkı vardır. Bu kanal bazen komşu arazi sahiplerince ortaklaşa veya devlet tarafından yaptırılabilir. Bir arazi sahibi, komşu arazi sahiplerinin su geçirmesini engelleyemez. Bu konu ile ilgili olarak Hz. Ömer'in bir uygulaması örnek olarak gösterilir. Hz. Ömer'in hilâfetinin sonuna kadar yaşayan sahâbe Dahhâk b. Halîfe[22] Ureyz mevkiinden bir su kaynağı bulur ve bu suyu Resûlullah'ın (sav) çıktığı bazı gazvelerinde Medine'de yerine vekil olarak bıraktığı Muhammed b. Mesleme'nin[23] arazisinden geçirmek ister. Dahhâk, bu işlemin ona pek zararı olmayacağını, üstelik aynı kanaldan, sulama için onun da yararlanabileceğini söylese de Muhammed b. Mesleme'yi razı edemez. Halife Ömer tarafları dinledikten sonra, Muhammed b. Mesleme'ye kendisi için de yararlı olacak bu suyoluna niçin izin vermediğini sorar. Muhammed, yeminle izin vermeyeceğini söyleyince, Hz. Ömer, "Yemin ederim ki karnının üzerinden de olsa o suyu oradan geçiririm." der ve kanalın açılmasını emreder.[24] Hz. Ömer'in bu uygulaması, idarenin, gerektiğinde toplum içinde yaşanan sorunları çözmek amacıyla özel mülke müdahale edebileceğini gösterir.

Her ne kadar yönetici özel mülkiyete gerekli durumlarda müdahale edebilirse de ortaya çıkan anlaşmazlıkların karşılıklı rıza ile çözülmesi daha güzeldir. Sağduyunun hâkim olduğu, karşılıklı yardımlaşma ve fedakârlığın ön plana çıkarıldığı bir ortamda problemler daha kolay çözülür. Bu nedenle Müslümanlardan, insanların ihtiyaçlarına daha duyarlı yaklaşmaları beklenir. Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadise göre Resûlullah (sav), *"Biriniz (din) kardeşinden duvarına ağaç dayamak için izin isterse (duvar sahibi) onu(n bu isteğini) reddetmesin."*[25] buyurur. Burada Peygamberimizin (sav) bu ifadesi bir zorunluluk değil, tavsiye niteliğinde-

[21] T1380 Tirmizî, Ahkâm, 39; DM2636 Dârimî, Büyû', 66.
[22] EU3/46 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 46.
[23] H16/34 İbn Hacer, *İsâbe* VI, 34
[24] MU1437 *Muvatta'*, Akdiye, 26
[25] D3634 Ebû Dâvûd, Kadâ (Akdiye), 31; T1353 Tirmizî, Ahkâm, 18.

dir. O (sav), tamamen kişinin şahsî tasarrufuna bırakılan mülkün, diğer insanların işlerini kolaylaştıracak şekilde kullanılmasını teşvik etmiştir. Özel mülkün bu şekilde istifadeye sunulması, Müslümanlar arasında komşuluk ilişkilerini, yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirmesi açısından önemli görülmüştür.

İslâm dinine göre, birtakım sosyal sorumlulukları da beraberinde getiren bir hak olarak kabul edilen mülkiyet, aslında insana emanet olarak verilmiştir. Zira Allah'a inananlar, her şeyi O'nun yarattığını, dolayısıyla her şeyin O'nun mülkü olduğunu kabul ederler: *"Göklerin, yerin ve içindekilerin hükümranlığı Allah'a aittir."*[26] Kul, sahip olduğu mülkü kendi ihtiraslarını tatmin etmek için değil, Allah'ın rızasını elde etmek maksadıyla değerlendirmeli, imtihan vesilesi olan bu dünyada kendisinin ancak bir emanetçi olduğunun bilinciyle hareket etmelidir. *"De ki: 'Şu göklerdekiler ve yerdekiler kimindir?' 'Allah'ındır' de..."*[27] gibi birçok âyette mülkün asıl sahibinin Allah olduğu vurgulanırken, yeryüzüne halife olarak gönderilen insanın[28] Allah'ın mülkünde ancak bir emanetçi olarak tasarrufta bulunabileceği kabul edilmiştir. Bu nedenle ellerindeki malları açık veya gizli şekilde muhtaçlara yardım yolunda sarf edenler övülmüş, böyle kimselere Allah katında büyük mükâfat olduğu belirtilmiştir.[29] Akrabanın ve ihtiyaç sahiplerinin sadaka yoluyla gözetilmesinin yanında zekâtın farz kılınmasıyla mülkiyetin belli ellerde birikmesine ve hazine olarak bir köşede bekletilmesine bir bakıma dolaylı biçimde sınır getirilmiştir. Zekât, sadaka gibi malî sorumlulukları yerine getirmemesi insanın Yaratıcısı'na karşı nankörlük etmesi olarak kabul edilmiştir. Zira müminler sahip oldukları şeylere karşı sevgilerini Allah ve Resûlü'ne olan sevgilerinden öteye geçirmemekle sorumlu tutulmuşlardır. *"Babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, kadınlarınız, hısımınız, kabileniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret, hoşunuza giden meskenler size Allah ve Resûlü'nden ve onun yolunda cihaddan daha sevgili ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin, Allah öyle fâsıklar güruhunu hidayete erdirmez."*[30] âyeti kerimesi ile müminlerden sahip oldukları şeylere bu bakış açısıyla yaklaşmaları istenir.

Servet sahibi Kârûn'un söz konusu sorumlulukları yerine getirmeyip Allah'a nankörlük etmesi nedeniyle Kur'an'da eleştirilen tutumu, aslında eşyaya karşı duruşu aynı olan bütün insanlara yöneliktir. Yüce Yaratıcı, kendisine bahşedilen nimetler için, *"Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir."* sözleriyle, elindekileri kendisine mâl ederek küstahlaşan

26 Mâide, 5/17.
27 En'âm, 6/12.
28 En'âm, 6/165
29 Bakara, 2/274
30 Tevbe, 9/24

Kârûn'a verdiği dersle, bütün insanlığa gerçek mülk sahibinin kendisi olduğunu hatırlatır.[31] İnsanın sahip olduklarını kendisine mâl ederek bencilleşmesi, cimrileşmesi, hırslanması ve başkalarını unutup sadece kendi çıkarlarını düşünmesi, onu ancak hüsrana götürür. Zira kendisine emanet olarak verilen şeyler, insan için kimi zaman bir imtihan aracı olur. Allah'ın, *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz."*[32] buyruğu, insanın eşya karşısında konumunu doğru belirlemesini gerektirir. Kavmi, Kârûn'a eşya karşısındaki duruşunun yanlış olduğunu şu ifadelerle hatırlatır: *"Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez. Allah'ın sana verdiği şeylerde âhiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez."*[33]

Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan bir başka kıssa, bu sorumluluğu yerine getirmeyip Rabbine nankörlük eden insan tipinden bahsetmektedir. Kur'an'ın, *"bahçe sahipleri"* dediği bu kişiler, Allah'ın iradesini hiçe sayarak sabah erkenden kimse görmeden bahçelerinin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi. Ancak onlar uykuya daldıklarında, kudret sahibi Allah bir afetle onların bahçelerini, devşirilmiş bir tarlaya döndürüverdi. Sabah olduğunda bahçe sahipleri, *"Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz, erkenden gidin!"* diyerek birbirlerine sesleniyorlardı. Derken, *"Sakın, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın."* diye fısıldaşarak yola koyuldular. Yoksullara yardıma güçleri yettiği hâlde, onları yardımdan mahrum etmek için sabah erkenden yola çıkmışlardı. Bahçeyi o hâlde görünce, *"Biz mutlaka yolumuzu şaşırmış olmalıyız."* dediler. Bahçe sahipleri yaptıkları yanlışı anlamışlar ve pişman olmuşlardı. Bundan sonra Yüce Yaratıcı'ya yöneleceklerdi. Zira mülkün tek ve gerçek sahibi olan Allah (cc), dilerse onlara daha iyilerini bahşedebilirdi.[34]

Kur'ân-ı Kerîm'deki bu hatırlatmalar, kendisine emanet olarak verilen mal ve mülk ile insanın nasıl dengeli bir ilişki kurması gerektiğini gösterir. Kur'an'da ve sünnette açık olarak insana özel mülkiyet hakkı verildiği ortadadır. Ancak temel bir anlayış olarak sahip olunan mülkiyet, bireyin tutkularına, mutlak keyfîliğine bırakılmadığı gibi devletin ya da idarenin tekeline de sokulmamıştır. Birey ve toplum arasında bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Birey toplum karşısında ezilmediği gibi toplum da bireyin arzularına terk edilmemiştir. Bireyin ancak toplum içinde bir varlık kazanabileceği şuuru ile hareket edilmiştir.

[31] Kasas, 28/76-82
[32] Bakara, 2/155.
[33] Kasas, 28/76-77
[34] Kalem, 68/17-32

Buna göre insan, kendisine verilen bu emaneti, sadece kendi çıkarlarını düşünerek kullanmak yerine diğer insanları da düşünmeli, sahip oldukları ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmelidir. Elde ettiği mülkü, âhireti için kendisine kazanç getirecek şekilde dönüştürmeyi başarmalı ama aynı zamanda bunlardan bu dünyadaki nasibini almayı de ihmal etmemelidir.

ALIŞVERİŞ ÂDÂBI
ALDATMADAN DÜRÜSTÇE

عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ الْجَدَلِيَّ يَقُولُ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ
عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: لَمْ يَكُنْ فَاحِشًا وَلاَ مُتَفَحِّشًا وَلاَ صَخَّابًا
فِي الأَسْوَاقِ وَلاَ يَجْزِى بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ.

Ebû İshâk'ın işittiğine göre,
Ebû Abdullah el-Cedelî şunları anlatmıştır:
"Hz. Âişe'ye, Resûlullah'ın (sav) ahlâkını sordum. Şöyle dedi: 'O, haddi aşan, sözlerinde ve fiillerinde taşkınlık yapan bir kimse değildi. Çarşıda çığırtkanlık yapmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi. Aksine, affeder ve hoşgörülü davranırdı.'"
(T2016 Tirmizî, Birr, 69)

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ. وَلاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ بَاعَ مِنْ أَخِيهِ بَيْعًا، فِيهِ عَيْبٌ، إِلاَّ بَيَّنَهُ لَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ عَلَى صُبْرَةِ طَعَامٍ، فَأَدْخَلَ يَدَهُ فِيهَا، فَنَالَتْ أَصَابِعُهُ بَلَلاً. فَقَالَ: "مَا هَذَا يَا صَاحِبَ الطَّعَامِ؟" قَالَ: أَصَابَتْهُ السَّمَاءُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: "أَفَلاَ جَعَلْتَهُ فَوْقَ الطَّعَامِ كَيْ يَرَاهُ النَّاسُ، مَنْ غَشَّ فَلَيْسَ مِنِّي."

عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي غَرَزَةَ قَالَ: أَتَانَا النَّبِيُّ ﷺ وَنَحْنُ فِي السُّوقِ فَقَالَ:
"إِنَّ هَذِهِ السُّوقَ يُخَالِطُهَا اللَّغْوُ وَالْكَذِبُ، فَشُوبُوهَا بِالصَّدَقَةِ."

Ukbe b. Âmir'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Kusurunu açıkça söylemeden, bir Müslüman'ın diğerine herhangi bir ayıplı malı satması helâl değildir."*
(İM2246 İbn Mâce, Ticâret, 45)

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Resûlullah (sav) (Medine pazarında dolaşırken) bir buğday yığınının yanına geldi. Elini o yığının içine daldırınca parmakları ıslandı. Satıcıya, *'Bu (ıslaklık) da nedir buğday sahibi?'* diye sordu. O da, 'Üzerine yağmur yağmıştı ey Allah'ın Resûlü!' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *'Öyleyse insanların görmeleri için ıslak olan kısmı üste koyman gerekmez miydi? Aldatan benden değildir!'"*
(M284 Müslim, İmân, 164)

Kays b. Ebû Garaze anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) biz çarşıda iken yanımıza geldi ve şöyle buyurdu: *'Bu çarşı işlerine boş söz ve yalan karışabilir. Öyleyse alışverişinizi sadaka ile temizleyin.'"*
(N3830 Nesâî, Eymân, 23; HM16235 İbn Hanbel, IV, 7)

Resûlullah bir bayram günü ashâbından bazılarıyla birlikte bayramlaşmaya çıkmıştı. Ebû Kesîr'in evine vardıklarında, avluda kasapların toplandığını ve câhiliye günlerini yâd ettiklerini gördü. Allah Resûlü onlara, *"Alım satım işlerinizi nasıl yaparsınız?"* diye sordu. Onlar da, "Şöyle alır, şöyle satarız." diye ticarî usullerini anlattılar. Resûlullah onlara, *"Dilediğiniz gibi alın satın fakat sakın kendi kendine ölmüş hayvanın etini, kesilen hayvanın etine karıştırmayın!"* buyurdu ve sözüne şöyle devam etti: *"Ey insanlar! Şu söyleyeceklerimi iyi belleyin: Karaborsacılık yapmayın. Müşteri kızıştırmak için fiyat artırmayın. Satış için pazara mal getiren yabancı tüccarın malını, pazara girip fiyatları öğrenmeden satın almayın. Şehirde oturan (piyasayı bilen) kişi, (piyasayı bilmeyen) köylü namına satış yapmasın. Hiç kimse kardeşinin pazarlığı bitmeden müşteriye yeni fiyat teklif etmesin!"*[1]

Allah Elçisi'nin tüccarlara bu sözlerle hitap ettiği söz konusu bayram günü, Müslümanların yol emniyeti içerisinde kervanlarını sevk edebildiği ve getirdikleri malları aldatılma ve haksızlığa uğrama kaygısı taşımadan Medine çarşılarında satabildikleri zamanlara tesadüf etmişti. Artık alışverişin herkes tarafından uyulması gereken kuralları, çarşı pazarın ihlâl edilemez bir nizamı vardı. Resûlullah her fırsatta bu yeni nizamı denetliyor, tüccarlara kuralları hatırlatıyordu. Oysaki bir araya gelip yâd ettikleri câhiliye günlerinde çarşı pazar denilince zihinlerinde canlanan fotoğraf ile şimdiki ne kadar farklıydı!

Belli bir döneme kadar Mekke'nin ticarî bağlantıları, mevsimlik panayırlara gelen tüccarla sınırlıydı. Bu ise şehri zenginleştirmek bir yana, bazı dönemlerde temel ihtiyaçları karşılamaya bile yetmiyordu. Mekke'deki kıtlık dönemlerinden birinde Hz. Muhammed'in dedelerinden ve şehrin ileri gelenlerinden olan Hâşim, Suriye'ye giderek Kayser ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Kureyş tüccarları Suriye pazarlarına serbestçe girecekler, o bölgenin ihtiyacı olan deri ve dokuma mamullerini ucuz fiyata piyasaya arz edeceklerdi. Anlaşma Suriye ile sınırlı kalmadı. Hâşim'in diğer kardeşleri İran, Irak, Yemen ve Habeşistan'la benzer anlaşmaları imzalayarak ticaret ağını genişlettiler. Yol üzerindeki kabilelerle de ayrı ayrı anlaşmalar yapıldı. Buna göre kabileler Kureyş kervanlarına konakla-

[1] MK 19472 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 382

ma imkânı ve ücretsiz güvenlik sağlayacaklar, Kureyş de nakliye ücreti ve komisyon almadan onların mallarını pazarlayacaktı.[2] Taraflara fazladan külfet getirmeyen, karşılıklı çıkar esasına dayalı bu anlaşmalara "îlâf" adı verildi. İlk defa Mekkeli Hâşim'in ihdas ettiği îlâf, tarafların menfaatine uygun geldiğinden, Hâşim'in vefatından sonra da devam etti ve Mekke'ye hem Arap kabileleri hem de civar ülkeler nezdinde büyük bir itibar kazandırdı. O dönemde Habeşistan'ın Yemen'deki valisi Ebrehe, Mekke'nin böyle bir imtiyazla cazibe merkezi olmasını kendi çıkarlarına aykırı görerek Kâbe'yi yıkıp bu duruma son vermek isteyecek, ancak bu girişim büyük bir hezimetle sonuçlanınca[3] Kureyş'in imtiyazı ve îlâfın işlevselliği bir kat daha artacaktı. Nitekim Yüce Allah Kâbe'nin hürmetine Kureyş'e verilen bu imtiyazı Kur'ân-ı Kerîm'de zikredecek ve onları nimetin sahibine ibadet etmeye davet edecekti.[4]

Câhiliye Araplarının ticaret yaptıkları çarşılarda, tüccarların ödeyecekleri vergi miktarı, çarşıyı elinde bulunduran siyasî gücün elinde olduğundan kimi zaman keyfî bir şekilde uygulanır, mağduriyete yol açardı. İslâm dini tüccarın belini büken bu vergiyi kaldıracak, insanlardan zulümle vergi toplayanlar, Hz. Peygamber'in dilinde duası kabul olmayanlar[5] ve cennete giremeyecek olanlar zümresinde anılacaktı.[6]

Arap tüccarları, civar ülkelerin pazarlarında olduğu gibi yarımadanın dört bir tarafına dağılan mevsimlik panayırlarda da etkindiler. Bu panayırlar bir yıl boyunca, Suriye sınırındaki Dûmetü'l-Cendel'den Bahreyn'e, oradan da sırasıyla, Uman, Yemen, Mekke ve Hayber'e giden bir hattı takip ederek birbirinin peşi sıra on iki yerde kurulurdu. Her panayırın süresi beş gün ile bir ay arasında değişirdi. Bunlardan bir kısmı küçük bölgesel pazarlar iken, Muşakkar, Debâ, Ukâz gibi bazıları uluslar arası pazarlar idi.

Mevsimlik panayırlar arasında Ukâz'ın özel bir yeri vardı. Ukâz, haram aylar denilen kan dökmenin yasak olduğu zaman diliminde Mekke yakınlarında kurulurdu. Her yıl hacca gelen insanlar güvenlik endişesi olmadan ticaretlerini yapar, panayır belirli bir şahsın himayesinde olmadığı için vergi ödemek zorunda da kalmazlardı. Ukâz, Arap Yarımadası'nın dört bir tarafından gelen kabileleri buluştururdu.[7] Her kabile burada kendi şan ve şerefine göre yer alır, hatta bazı kabileler sahip oldukları yetkiyle mahkeme kurar ve yarımadanın dört bir yanından gelen davalara bakarlardı.[8]

Ukâz, dinî açıdan da önemliydi: Putperest Araplar burayı mukaddes belde kabul eder, hac günlerinin hemen öncesinde kurulan bu panayır-

[2] MDS42 İbn Habîb, *Munammak*, 42-45.
[3] Fil, 105/1-5; İTS/483 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 483.
[4] Kureyş, 106/1-3
[5] HM16390 İbn Hanbel, IV, 22
[6] DM1699 Dârimî, Zekât, 28
[7] RHS267 İbn Habîb, *Muhabber*, 267
[8] KS1/468 Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, I, 468.

da diktikleri putlara kurbanlar adardı. Bütün bu özellikleriyle cazibe merkezi hâline gelen Ukâz, önemli tarihî olaylara da sahne olmuştu. Kus b. Sâide, Son Peygamber'in gelişini müjdeleyen hutbesini burada irad etmiş,[9] Hz. Peygamber risâletinin ilk yıllarında ilâhî vahyi Arap kabilelerine burada duyurmuştu.[10]

Sadece Ukâz değil, Arabistan'da kurulan hemen her panayır yarımadanın sosyo-kültürel aynası hüviyetindeydi. Kâhininden falcısına, hekiminden cambazına her tür ilgi ve ihtiyaca cevap veren meslek grupları hünerlerini panayırlarda arz ederek geniş kesimlere açılma fırsatı bulurlardı. Panayırlar aynı zamanda içkili eğlencelerden[11] şiir meclislerine[12] kadar her zevke ve seviyeye hitap eden sosyo-kültürel faaliyetin tertip edildiği ortamlardı.

Bütün bu özellikleri ile câhiliye çarşı ve panayırları siyasî birlikten mahrum Arap Yarımadası'nı bir araya getiren ve onun dış dünya ile bağlantısını sağlayan en önemli organizasyon idi. Bununla birlikte çarşı pazarın işleyişinde kural birliği yoktu. Her çarşı veya panayırı düzenleyen kabile alım satımda kendi örfünü uyguluyordu. Bazı çarşılarda alıcının tezgâhtaki mala dokunması, bazılarında ise taş atması, alışverişin tamamlanması için yeterli sayılıyordu ki Allah Resûlü daha sonra bu çeşit alım satımları yasaklamıştı.[13] Zira alıcı ve satıcının malın cinsini, miktarını, fiyatını belirlemeksizin gerçekleştirdiği bu ve benzeri muameleler şans oyunlarına benzediğinden, alım satımda belirsizlikler ve buna bağlı olarak anlaşmazlıklar ortaya çıkıyordu. Tarım ürünlerinin henüz olgunlaşmadan ve ölçülüp tartılmadan alınıp satıldığı,[14] sahte pazarlıklarla malın fiyatının haddinden fazla artırıldığı da vaki idi.

İşte bu belirsizlik ortamı, çarşı pazar denilince o dönemin insanına çığırtkanlık ve hilekârlıkla halkın kandırıldığı yerleri çağrıştırıyor, bu mekânlar kimseye emniyet telkin etmiyordu. Câhiliye insanına göre çarşı pazar, "işini bilen", hileyi ve fesadı hoş gören kimselerin yuvasıydı; kendini Allah'a ve hayra adayan kimselerin burada işi yoktu. Kendisine Resûlullah'ın ahlâkı sorulduğunda Hz. Âişe, "O, haddi aşan, sözlerinde ve fiillerinde taşkınlık yapan bir kimse değildi. Çarşıda çığırtkanlık yapmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi. Aksine, affeder ve hoşgörülü davranırdı."[15] cevabını vermişti. Bu cevap o dönemdeki çarşı pazarların olumsuz yönünü göstermekteydi. Resûlullah, *"Allah'a en sevimsiz gelen yerler çarşılardır."*[16] buyururken, zihinlerdeki bu olumsuz çağrışımlara atıfta bulunarak çarşılardaki karmaşa ve aldatma ortamını kınıyordu. Ashâbına

[9] MK12561 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 69
[10] HM14708 İbn Hanbel, III, 340; BS17023 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 229.
[11] BN3/102 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 102.
[12] EĞ9/133 İsfehânî, *Eğânî*, IX, 133.
[13] M3805 Müslim, Buyû', 2; N4521 Nesâî, Büyû', 26.
[14] M3912 Müslim, Buyû', 84
[15] T2016 Tirmizî, Birr, 69.
[16] M1528 Müslim, Mesâcid, 288

mescit düzenini ve âdâbını öğretirken, *"Sakın çarşı karmaşasına düşmeyin!"*[17] diyerek çarşıdaki karmaşadan sakınılması gerektiğini hatırlatmış, bundan uzak durmak için de çarşı pazara girildiğinde şöyle dua edilmesini salık vermişti: *"Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh. Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yümît. Ve hüve hayyün lâ yemût. Biyedihi'l-hayr. Ve hüve alâ külli şey'in kadîr (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O tektir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'na mahsustur. O diriltir ve öldürür. O ise hep diridir, ölmez. Her hayır O'nun elindedir. O her şeye kadirdir)."*[18]

Yüce Peygamber, ashâbını çarşıların şerrinden sakındırırken, çarşıdan uzaklaşmadı. Bilakis orada yer almayı, hatta orayı ticaretin olağan seyrinde akıp gittiği ortamlara dönüştürmeyi hedefledi. İlk yıllarda piyasanın keşmekeşine müdahale etme imkânı olmamakla beraber, ilk indirilen âyetlerde ölçüde, tartıda hile yapanlar, kınanan ve cehennemle tehdit edilen zümrelerin başında yer aldı.[19] Henüz alışverişle ilgili helâller ve haramlar belirlenmediği hâlde, peygamberliğin beşinci yahut altıncı yıllarında nâzil olan, *"İnsanlara malları artsın diye verdiğiniz faizler, Allah katında artmaz."*[20] âyetiyle tefecilik ve faizciliğin kimsenin hayrına olmadığı hatırlatıldı. *"Ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletli tartın, teraziyi eksik tutmayın."*[21] *"Ölçüyü tam yapın, eksik verenlerden olmayın ve doğru terazi ile tartın."*[22] uyarılarıyla da çarşı pazardaki alışverişin temel ilkeleri ortaya konuldu. Ayrıca bu uyarılar, İslâm'ın gelişiyle birlikte câhiliyede ticaretin merkezi olan büyük çarşı pazar ve panayırlarda ticaretin günah olduğu düşüncesine kapılarak buralarda ticaret yapmaktan çekinen Müslümanlara[23] bu mekânların helâl rızkın kazanılabileceği ortamlar olabileceğini de göstermekteydi.

Medine'ye hicret ile birlikte ekonomi ve onun kalbi olan çarşılar, Müslümanlar için daha büyük bir önem kazandı. Zira Müslümanların hem ticareti dürüstçe ve hakkaniyete uygun şekilde yürütebilmeleri hem de yeni yurtlarında itibarlı ve güçlü olabilmeleri, güçlü bir ekonomiye sahip olmalarına bağlıydı. Nitekim Resûlullah, Medine'yi teşrif edişini takip eden ilk günlerde Mekke'deki ticarî tecrübelerini getirdiği dinin esaslarına uygun olarak kullanmak suretiyle bunun altyapısını hazırlamaya koyuldu. Ashâbı ile birlikte Medine çarşılarını dolaşarak Yahudilerin etkin olduğu Benî Kaynukâ ve Nebit çarşılarını gezdi. Her iki çarşı için de Müslümanlara, *"Burası sizin pazarınız olmaya uygun değildir."* buyurdu ve yeni bir çarşı alanı tahsis etmek için şehrin farklı bölgelerini gezdi. Elverişli bir alanı yeni çarşı

[17] M974 Müslim, Salât, 123; T228 Tirmizî, Salât, 54.
[18] T3428 Tirmizî, Deavât, 36; DM2720 Dârimî, İsti'zân, 57.
[19] Mutaffifîn, 83/1-6.
[20] Rûm, 30/39.
[21] Rahmân, 55/8-9.
[22] Şuarâ, 26/181-182
[23] B2050 Buhârî, Buyû, 1

yeri olarak belirledi ve ilk kuralı koydu: *"Burası sizin çarşınızdır. Bu çarşı kapatılmayıp daima işler hâlde kalsın, burada kimseden vergi alınmasın!"*[24]

Hz. Peygamber'in vergisiz ve tekelsiz yeni bir çarşı kurması, Arap Yarımadası'nda yeni bir ticaret merkezi oluşturma çabası olarak değerlendirilebilir. Medine'de yeni bir çarşının kurulması, belirsizliğe, haksız kazanca ve mağduriyetlere yol açan muamelelerin yasaklandığı, ticaret yapmak isteyen herkesin kendine yer bulabildiği, tekellerin oluşmasına izin verilmediği, vergi yükünün hafifletilerek tüccarın teşvik edildiği, hakkaniyet esasına dayalı bir piyasanın temellerini inşa etmek demekti. Böylelikle piyasanın kuralları Müslümanlar tarafından belirleniyor, stratejik üstünlük putperest Araplar ve Yahudilerin elinden Müslümanlara doğru kayıyordu.

Yüce Peygamber, *"Alışverişte bulunanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece kararlarını değiştirme hakkına sahiptirler. Eğer doğruyu söyler ve (malın ayıbını) açıkça dile getirirlerse, alışverişleri bereketlenir. Ama kusurları gizler ve yalan söylerlerse alım satımlarının bereketi yok olur gider."*[25] buyurarak temellerini attığı çarşıda alışverişin kurallarını ve sınırlarını belirledi. Ayrıca, *"Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Kusurunu açıkça söylemeden, bir Müslüman'ın diğerine herhangi bir ayıplı malı satması helâl değildir."*[26] diyerek inananları uyardı. Câhiliye piyasasında yaygın olan ve belirsizlik sebebiyle mağduriyete ve haksız kazanca yol açan alışveriş türlerini yasakladı.[27]

Haksız kazancın engellenmesi için Medine çarşısına getirilen en önemli kural, faiz yasağı idi. Hicrî dördüncü yılda, *"Ey iman edenler, kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin!"*[28] âyeti ile alışverişte faizli muameleler yasaklanarak emek veya mal karşılığı olmayan kazanç kapısı kapandı. Hz. Muhammed, bir devlet başkanı olarak da bu yasağın uygulanmasını kararlılıkla takip etti. Fethedilen yeni beldelere de bu yasağı bildirdi ve devlet kontrolü ile gayri müslimler dâhil herkesin faiz yasağına uyması sağlandı.[29]

Haksız kazancın yoluna set çekmek için başvurulan tedbir, faiz yasağından ibaret değildi. Hz. Peygamber, elindeki malı stoklayarak piyasaya çıkarmayan ve mala olan ihtiyaç arttığında onu piyasaya arz ederek kazancını artırmayı hedefleyen karaborsa zihniyetini engelledi. *"Malını satışa arz eden kimse rızıklandırılır, karaborsacı ise lânetlenir."*[30] buyurarak bu iki sınıfın dünya ve âhiretteki durumunun bir olamayacağını bildirdi. Zira tüccar uzak yerlerden tehlikeleri göze alarak mal ve hizmeti tüketicinin ayağına getirirken, karaborsacı hiçbir riske girmeden, insanların ihtiyaçlarını sömürerek kazanç sağlıyordu. Çarşıda spekülasyon yaparak haksız kazanç sağlayan tekellerin

24 İM2233 İbn Mâce, Ticâret, 40.
25 B2079 Buhârî, Büyû', 19; M3858 Müslim, Büyû', 47
26 İM2246 İbn Mâce, Ticâret, 45
27 N4521 Nesâî, Büyû', 26; EM1175 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 401.
28 Âl-i İmrân, 3/130
29 VS5176 Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, no: 94, s. 176.
30 İM2153 İbn Mâce, Ticâret 6; DM2572 Dârimî, Büyû', 12

oluşmaması için, şehirli tüccarların ticaret kervanlarını çarşıya varmadan yolda karşılayarak mallarını ucuza kapatması[31] ve çarşı fiyatlarını bilmeyen köylü adına satış yapması[32] da yasaklandı. Çarşıya getirilen kurallardan biri de tüccarın henüz eline geçmeyen, akıbeti belirsiz malı bir başkasına satması yasağıydı.[33] Zira böyle bir uygulama, gerek malın miktarı, gerekse kalitesi konusunda belirsizlik taşımakta, ayrıca risk almayan ve emek sarf etmeyen aracıların piyasada fiyatları artırmasına sebep oluyordu.

Hz. Peygamber, spekülasyona, belirsizliğe ve taraflar arasında anlaşmazlığa yol açacak her tür muameleye mâni olduğu ve fiilî tedbir aldığı hâlde, *"Fiyatları belirleyen Allah'tır."*[34] buyurarak fiyat konusunda sınırlama getirmeye karşı çıkmıştı. Zira fiyatların sınırlanması, şehir dışından Medine çarşısına mal getirerek satan tüccarların, kendilerine yeni pazarlar aramasına sebep olacak, dolayısıyla Müslüman şehir halkının sıkıntı yaşaması ve karaborsacılığa yenik düşmesi gibi bir sonuç oluşturabilecekti. Savaş şartlarının etkisini gösterdiği Medine çarşısını bir kez daha altüst edebilecek bir uygulama olacağı gerekçesiyle Hz. Peygamber'in kaçındığı fiyat sınırlaması, sonraki yüzyıllarda İslâm toplumlarında ortaya çıkan yeni şartlar doğrultusunda yeniden gündeme getirilecek, bu sefer fiyatların aşırı derecede yükseltilmesini engelleyecek şekilde narh konulmasına izin verilecekti. İslâm âlimleri bu uygulamanın cevazına hükmederken, doğuracağı neticeler açısından Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu maksatlara uygun oluşuna vurgu yapacaklardı.

Hz. Muhammed, çarşı pazarın işleyişi ile ilgili kuralları bir peygamber olarak koyduğu gibi, bir devlet başkanı olarak uyguladı ve denetledi. Alışverişlerin ölçü ve tartı ile yapılmasının berekete vesile olacağını belirttiği gibi,[35] *"Ölçek Medinelilerin ölçeği, tartı da Mekkelilerin tartısıdır."* buyurarak o gün için farklı ölçek ve tartılar arasında birliğin teminini sağlayacak bir standart belirledi.[36] Çarşıları bizzat dolaşarak denetleyen Peygamber Efendimiz, elini daldırdığı bir buğday yığınının üstü kuru olduğu hâlde alt kısımlarının nemli olduğunu fark edince mal sahibini uyarmış ve şu prensibi dile getirmişti: *"Aldatan benden değildir!"*[37]

Resûlullah, fethedilen bölgelere tayin edilen valilere gönderdiği talimatnamelerle çarşı pazarda uygulanması gereken kuralları bildirdi ve oraların denetlenmesini emretti. Çarşıların denetimi için daimî görevliler de tayin etti ki bunlar arasından üçü erkek ikisi kadın beş kişinin ismi bize kadar ulaşabilmiştir. Bu hanımlardan Semra bnt. Nüheyk el-Esediyye'nin

[31] M3822 Müslim, Buyû', 16
[32] M3824 Müslim, Buyû', 18.
[33] B2126 Buhârî, Buyû', 51.
[34] T1314 Tirmizî, Buyû', 73; D3450 Ebû Dâvûd, Buyû' (İcâre), 49.
[35] B2128 Buhârî, Buyû', 52.
[36] D3340 Ebû Dâvûd, Buyû', 8, N2521 Nesâî, Zekât, 44.
[37] M284 Müslim, İmân, 164

kurallara aykırı davrananları bizzat cezalandırma yetkisine sahip olduğu bilinmektedir.[38] O dönemde hanımların çarşıda hem alıcı hem de satıcı olarak faaliyet gösterdikleri dikkate alındığında[39] hanımların çarşı denetiminde görevlendirilmiş olması, Hz. Muhammed'in hanımların çarşıda yer almasını tasvip ettiği anlamına da gelmekte ayrıca Allah Resûlü'nün oluşturduğu Medine çarşılarında ahlâk ve güvenin hâkim olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in titizlikle uyguladığı çarşı pazar denetimleri kendisinden sonra da İslâm beldelerinde uygulanacak, hisbe teşkilatı adı altında sistemleşecekti.

Medine çarşısında çarşının işleyişi ile ilgili düzenleme ve denetimler yapıldığı gibi, fizikî altyapısı ve çevre düzenlemesi ile ilgili tedbirler de alındı. Her esnaf grubuna mesleklerine göre çarşıda yer tahsis edildi. Bu düzenlemede pazar intizamı kadar sağlık ve temizlik şartları da gözetilmiş olmalıdır. Allah Resûlü, çarşıda dolaşanların, sadaklarındaki okların uçlarını tutup kimseye zarar vermemelerini emrederek[40] çarşı içinde güvenlik tedbirleri aldı. Yeni kurulan mahallelerde sokakların yedi zirâ' genişliğinde olmasını emretti ki[41] bu ölçü, yüklenmiş iki devenin karşılıklı geldiklerinde birbirine değmeden geçebilecekleri genişlik idi.

Çarşı ve pazarların işleyişi ile ilgili bu ayrıntılı düzenleme ve denetlemeler, yeni bir hayat tarzının inşası demekti. Resûlullah'ın tanzim ettiği çarşılar artık kaos ve spekülasyonun hükmettiği değil, hayatın normal akışının "gizli el" müdahalesinden uzak cereyan ettiği ve hanımlardan çocuklara kadar toplumun her kesiminden insanın hiçbir endişe duymaksızın istifade edebildiği güvenli mekânlardı. Bununla birlikte insanoğlunun yaptığı her işte bir kusurun olması muhtemeldi. Nitekim Hz. Peygamber, *"Bu çarşı işlerine boş söz ve yalan karışabilir. Öyleyse alışverişinizi sadaka ile temizleyin."*[42] buyurarak tüccarları sadaka vermeye teşvik etti. Nitekim bilgisizce ve keyfî usullerle yapılan ticaretin, çarşı ve pazarların yeniden câhiliye karmaşasına dönüşmesinden duyulan endişe, Hz. Ömer'e, *"Bizim çarşımızda sadece (alışveriş konusundaki) hükümlerin inceliklerini bilenler satış yapsın!"*[43] sözünü söyletmiş olmalıydı.

Her peygamber insanlara dünya hayatını doğru yaşayarak âhireti kazanmayı öğretmekle görevlendirilmişti. İnsanlığın İslâm'la tanıştığı ilk yıllarda Ukâz gibi panayırlar, Hz. Peygamber'in uzak beldelere sesini duyurabildiği ortamlardı. Buralarda insanları Allah'ın dinine davet eden Allah Resûlü'nün kendisi de çarşı pazarlarda alışveriş yapmış ve elinin emeği ile

[38] İB5914 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 914
[39] İM2204 İbn Mâce, Ticâret, 29.
[40] M6665 Müslim, Birr, 124.
[41] B2473 Buhârî, Mezâlim, 29
[42] N3830 Nesâî, Eymân, 23; HM16235 İbn Hanbel, IV, 7.
[43] T487 Tirmizî, Vitr, 21.

geçinmiş, ashâbına da aynı şeyi öğretmişti. Bununla birlikte, henüz peygamber olmadan Tevrat'ta, "Çarşıda pazarda çığırtkan değildir."[44] vasfıyla övülen âhir zaman Peygamberi, ashâbını, çarşının keşmekeşine karışması[45] ve gönlünü, kazanma hırsına kaptırıp da çarşı çığırtkanına dönüşmesi tehlikesine karşı sakındırdı. Resûlullah'ın bu ikazı ümmeti tarafından da doğru anlaşılmış olsa gerek ki kendisinden sonra gelen nesiller, *"Allah'a en sevimsiz gelen yerler çarşılardır."*[46] hadisini çarşı pazardan uzak durmaya sebep kılmadılar. "El kârda, gönül Yâr'da." prensibini düstur edinerek, Allah Resûlü'nün koyduğu kurallar çerçevesinde çarşı pazarı, helâl rızık ve nimet kapısı olarak benimsediler.

44 B2125 Buhârî, Büyû, 50.
45 T1228 Tirmizî, Salât, 54
46 M1528 Müslim, Mesâcid, 288

BORÇ
İNSANI ESİR EDEN YÜKÜMLÜLÜK

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"الْقَتْلُ فِى سَبِيلِ اللَّهِ يُكَفِّرُ كُلَّ شَيْءٍ إِلاَّ الدَّيْنَ."

Abdullah b. Amr b. Âs'tan nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah yolunda ölmek, borç dışında her şeye kefaret olur!"
(M4884 Müslim, İmâre, 120)

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"مَنْ أَنْظَرَ مُعْسِرًا أَوْ وَضَعَ لَهُ أَظَلَّهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلاَّ ظِلُّهُ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"مَطْلُ الْغَنِيِّ ظُلْمٌ وَإِذَا أُتْبِعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيءٍ فَلْيَتْبَعْ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"مَنْ أَخَذَ أَمْوَالَ النَّاسِ يُرِيدُ أَدَاءَهَا أَدَّى اللَّهُ عَنْهُ، وَمَنْ أَخَذَ يُرِيدُ إِتْلَافَهَا أَتْلَفَهُ اللَّهُ."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: ...قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :

"إِنَّ خِيَارَكُمْ أَحْسَنُكُمْ قَضَاءً."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ödeme güçlüğü çeken borçluya zaman tanıyan ya da alacağını bağışlayan kimseyi Allah, kendisininkinden başka hiçbir gölgenin(himayenin) olmadığı kıyamet gününde arşının gölgesinde gölgelendirecektir (özel olarak himaye edecektir)."*

(T1306 Tirmizî, Büyû, 67)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Maddî imkânı olan kişinin borcunu bekletmesi zulümdür. Biriniz (alacağının ödenmesi için) durumu iyi olan birine havale edildiğinde, bunu kabul etsin."*

(M4002 Müslim, Müsâkât, 33; B2287 Buhârî, Havâlât, 1)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim insanların mallarını geri ödeme niyetiyle alırsa Allah onun ödemesini kolaylaştırır. Kim de bir malı tüketip (geri ödememek) niyeti ile alırsa Allah da onu(n malını) telef eder."*

(B2387 Buhârî, Istikrâz, 2)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizin en hayırlınız, borcunu en iyi şekilde ödeyeninizdir."*

(B2305 Buhârî, Vekâlet, 5)

Câbir b. Abdullah Medine'nin gençlerindendi. İslâm'ın ilk yıllarında babası ile birlikte Mekke'de Akabe denilen yerde Allah'ın Elçisi ile buluşmuş ve İslâm'la şereflenmişti.[1] Babası Abdullah, Uhud Savaşı'nda şehit düştüğünde arkasında altı yetim kız çocuğu ve bir miktar da borç bırakmıştı.[2] Şehitlerin günahlarının silineceğine dair müjde gelmiş, ama kul borcu hâriç tutulmuştu. Nitekim Allah Resûlü bu konuda şöyle demişti: *"Allah yolunda ölmek, borç dışında her şeye kefaret olur!"*[3] Bir tarafta yetim kız kardeşler, diğer tarafta babasının borcu Câbir'i sıkıntıya sokmuştu. Kapıya dayanan alacaklılardan biraz zaman ve kolaylık talep etmişti ama nafile! Bu sıkıntı ile Kutlu Nebî'nin huzuruna varıp derdini açtı: "Babam Uhud günü şehit oldu ve arkasında bir hayli hurma borcu bıraktı. Alacaklılardan bazısı ödeme konusunda bana sorun çıkardılar. Bu konuda bana yardım etmenizi istiyorum. Böylece belki onlar önümüzdeki hurma hasadına kadar alacaklarının bir kısmını ertelerler." dedi[4] Kul hakkına son derece saygılı olan Hakşinas Elçi, alacaklılara müdahale edip borçları sildirme cihetine gitmemişti. Arabulucu sıfatıyla ortaya koyduğu bütün girişimlerine rağmen mazeret ileri süren alacaklılarla bir anlaşma sağlamak da mümkün olmamıştı.[5] Neticede Allah Resûlü Câbir'e hurmaları cinslerine göre ayırmasını ve alacaklıları çağırmasını söyledi. Allah Resûlü alacaklıların haklarını tartıp onlara verirken Câbir, yetim kalan kız kardeşlerine bir tek hurma götürmese bile önemli olanın borçlarının ödenmesi olduğunu düşünüyordu. Nebî'nin bereket duası ile hurmalar borcu ödemeye yetmiş, bir kısmı da artmıştı.[6] Zira Allah Resûlü'nün, *"Allah, geri ödeme niyeti ile borçlanan kimseye yardım eder."* şeklinde bir garantisi vardı.[7] Câbir'in maddî sıkıntısını bilen Hz. Nebî, bir başka sefer, onun devesini satın alıp parasını fazlasıyla ödemiş,[8] ardından da bu deveyi ona hediye etmişti.[9]

"Ödeme güçlüğü çeken borçluya zaman tanıyan ya da alacağını bağışlayan kimseyi Allah, hiçbir gölgenin (himayenin) olmadığı kıyamet gününde kendi arşının gölgesinde gölgelendirecektir (özel olarak himaye edecektir)."[10] müjdesini veren Peygamber Efendimiz, darda kalan kimseye kolaylık sağlayan bir insanın, dünya ve âhirette işinin kolaylaştırılacağını[11] bildirerek borçlu insanlara yardımcı olmanın önemine işaret ediyordu.

1 İBS114 İbn Abdulberr, İstîâb, s. 114.
2 B2781 Buhârî, Vesâyâ, 36
3 M4884 Müslim, İmâre, 120.
4 DM146 Dârimî, Mukaddime, 7; B2395 Buhârî, İstikrâz, 8
5 B2601 Buhârî, Hibe, 21
6 B2781 Buhârî, Vesâyâ, 36; B2709 Buhârî, Sulh, 13
7 N4691 Nesâî, Büyû, 99
8 M4101 Müslim, Müsâkât, 111
9 B2718 Buhârî, Şurût, 4
10 T1306 Tirmizî, Büyû, 67; M7512 Müslim, Zühd, 74.
11 M6853 Müslim, Zikir, 38; İM2417 İbn Mâce, Sadakât, 14

Şiirleriyle tanınan Kâ'b b. Mâlik[12] ile Hz. Peygamber'in ordu kumandanı olarak da görevlendirdiği sahâbîlerden olan Abdullah b. Ebû Hadred[13] mescitte tartışıyorlardı. Tartışma esnasında sesleri yükselince, eşleri ile birlikte Mescid-i Nebî'nin hemen bitişiğinde bulunan odalarda ikamet eden Hz. Peygamber onları işitmişti. Odasının perdesini aralayarak Abdullah'tan borcunu isteyen Kâ'b'a seslendi ve alacağının yarısından vazgeçmesini istedi. Kâ'b'ın, bu isteğine hemen rıza göstermesi üzerine Allah Resûlü Abdullah'a da, *"Sen de kalk ve (kalan) borcu öde!"* dedi.[14]

Yüce Allah, *"Borçlu darda ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet verin."*[15] buyurarak zorda olan borçlulara kolaylık sağlanmasını emretmektedir. Hz. Peygamber (sav) borçlunun borcunu ödemesine son derece önem verdiği gibi zorda kalan borçluya imkânı nispetinde kolaylık gösterilmesini de tavsiye ederdi.

Peygamber Efendimiz, bir defasında satarken, alırken ve alacağını isterken anlayışlı ve hoşgörülü davrandığı için Allah tarafından bağışlanan bir kimseyi ashâbına anlatmıştı.[16] Örnek olarak gösterdiği bir başka kişinin de hizmetçisine, *"Ödeme güçlüğü çeken birine (borç tahsiline) gittiğinde onun borcunu affediver! Belki Allah da bizi affeder."* dediğinden bahsetmişti.[17] Cebrail bir defasında Hz. Peygamber'e borç vermenin sadaka vermekten daha üstün bir eylem olduğundan bahsetmiş ve *"Dilenen kimse (bazen) yanında bir şey bulunduğu hâlde dilenir. Ancak borç isteyen, sadece ihtiyaçtan dolayı borç ister."* diyerek bunun gerekçesini açıklamıştı.[18]

Öte taraftan, *"Maddî imkânı olan kişinin borcunu bekletmesi zulümdür. Biriniz (alacağının ödenmesi için) durumu iyi olan birine havale edildiğinde, bunu kabul etsin."*[19] diyen Peygamberimizin beyanına göre, varlıklı kimsenin borcunu geciktirmesi, alacaklı için bir zulüm idi. Hatta varlıklı bir kimsenin borcunu ödemeyi geciktirmesi, şikâyet edilmesini ve cezalandırmasını meşru kılmaktaydı.[20] Allah Resûlü, herhangi bir malı ödememe niyetiyle alanın da Allah katında hırsız muamelesi göreceğini[21] ashâbına hatırlatıyordu. Bu konuda şöyle bir uyarı yapmıştı: *"Kim insanların mallarını geri ödeme niyetiyle alırsa Allah onun ödemesini kolaylaştırır. Kim de bir malı tüketip (geri ödememek) niyeti ile alırsa Allah da onu(n malını) telef eder."*[22]

Allah Resûlü, borçların ödenmesi konusunda çok hassas davranmaktaydı. Bir cenaze hazır olduğunda namaz kıldırmadan önce onun borcu olup olmadığını, eğer varsa karşılığında mal bırakıp bırakmadığını sormak Hz. Peygamber'in âdetiydi. Eğer borcu yoksa ya da ödeyecek kadar

12 IB5625 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 625
13 IB5439 İbn Abdulber, *İstîâb*, s. 439.
14 B457 Buhârî, Salât, 71.
15 Bakara, 2/280
16 T1320 Tirmizî, Buyû, 75.
17 M3998 Müslim, Musâkât, 31; B3480 Buhârî, Enbiyâ, 54.
18 IM2431 İbn Mâce, Sadakât, 19.
19 M4002 Muslim, Musâkât, 33; B2287 Buhârî, Havâlât, 1.
20 D3628 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 29; N4693 Nesâî, Buyû, 100
21 IM2410 İbn Mâce, Sadakât, 11.
22 B2387 Buhârî, İstikrâz, 2.

mal bırakmışsa namazını kıldırır, aksi takdirde ashâbına, *"Arkadaşınızın cenaze namazını siz kılın."* derdi.[23] Allah Resûlü'ne iki kez biat etme bahtiyarlığına eren sahâbîlerden[24] Seleme b. Ekva' anlatıyor:

"Bir gün, 'Ey Allah'ın Peygamberi! Bu kimsenin cenaze namazını kıldırıver.' dediler. O da (sav) sordu:

'Arkasında borç bıraktı mı?'

'Evet.'

'Borcuna karşılık gelecek bir şeyler bıraktı mı?'

'Hayır bırakmadı.'

'Öyleyse siz kılın arkadaşınızın cenaze namazını!'

Bunun üzerine cenazede hazır bulunanlardan biri: 'Siz namazı kıldırın, onun borcu bana aittir ben ödeyeceğim!' diye seslendi. Seleme b. Ekva'ın anlattığı bu olayda borcu üstlenen Ebû Katâde idi. Seleme'nin onunla ortak bir yönü vardı. Hz. Peygamber bir savaş esnasında gösterdikleri cesaretten dolayı Ebû Katâde'yi süvarilerin, Seleme'yi ise piyadelerin en hayırlısı diye nitelemişti.[25] Şimdi Ebû Katâde güzel bir davranış örneği sergilemiş ve âhirete göçen Müslüman bir kardeşinin borcunu üstlenerek âdeta onun ruhunu azat etmişti. Çünkü Allah Resûlü, *"Müminin ruhu, ödeninceye kadar borcuna takılı kalır."*[26] buyurmuştu. Ebû Katâde'nin borcu üstlenmesi sorunu çözmüş, Peygamber Efendimiz de cenaze namazını kıldırmıştı.[27]

Aslında Allah Resûlü'nün bu tavrı çok ağırdı. Peygamber dostlarından birinin, son yolculuğunda Rahmet Elçisi'nin namazından, büyük bir huzur ve tatmin kaynağı olan duasından[28] mahrum kalması ne büyük bir talihsizlikti!

Rahmet Elçisi'nin bu namazı kıldırmaması, ashâbına borçlu gitmenin ne denli ağır bir vebal olduğunu öğretme, kul hakkını ve borçları ödeme konusunda hassasiyet göstermelerini sağlama amacına mâtuf olmalıydı. Çünkü Peygamber Efendimizin belirttiğine göre, Allah katında yasaklanan büyük günahlardan sonra gelen en büyük günah, kişinin ödeyecek mal bırakmadan, borçlu olduğu hâlde Allah'ın karşısına çıkmasıydı.[29] Bu dünyada borcunu ödemeyen kimsenin borcu, kıyamet gününde sevaplarından kesilecekti.[30] Allah Resûlü bir defasında da cenaze namazını neden kıldırmadığını, *"Allah, kendisini kıyamet günü diriltip de hesaba çekinceye kadar kabrinde rehin tutulacak olan bir adamın cenaze namazını kılmam size ne fayda sağlayacak!"*[31] diye açıklamıştı.

[23] B2289 Buhârî, Havâlât, 3; M4157 Müslim, Ferâiz, 14.
[24] EÜ2/517 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 517
[25] İBS146 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 146.
[26] T1078 Tirmizî, Cenâiz, 76; İM2413 İbn Mâce, Sadakât, 12
[27] N1963 Nesâî, Cenâiz, 67; B2295 Buhârî, Kefâlet, 3.
[28] Tevbe, 9/103
[29] D3342 Ebû Dâvûd, Büyû, 9
[30] İM2414 Mâce, Sadakât, 12
[31] BS11594 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 118

"Üzerinde bir başkasının hakkı bulunan kimse, ya sahibine o hakkı ödesin ya da onu kendisine helâl etmesini sağlasın."[32] buyuran Hz. Peygamber, Ebû Katâde ile karşılaştığında sürekli olarak üstlenmiş olduğu borcu sormuş ve bu sorgulama, borcun ödenmesine kadar devam etmişti.[33] Görüldüğü gibi Resûl-i Ekrem, ilk iş olarak borçlu ölen kişiye yardım edebilecek kişileri bulmaya, böylece hem onu borcundan kurtarmaya ve huzura eriştirmeye hem de zor durumda bulunan alacaklıya hakkının iadesini sağlamaya çalışmıştı.

Nihayet Allah'ın izni ve yardımıyla Hz. Peygamber fetihler sonucunda birçok mala kavuşunca, *"Ben, Yüce Allah'ın Kitabı'nda (da belirtildiği üzere) müminlere herkesten daha yakınım. Dolayısıyla herhangi biriniz (ödeyemediği) bir borç veya himayeye muhtaç çoluk çocuk bırakırsa beni çağırın! Zira onun velîsi benim. Fakat herhangi biriniz arkasında mal bıraktığında, baba tarafından akrabaları (asabesi) kim ise onlar tercih edilsin!"*[34] buyurmuştu. Allah Resûlü bu ifadesiyle kendisini, ihtiyaç hâlindeki müminlerin asıl ve öncelikli velîsi olarak ilân etmişti. Öyle bir velî ki, sorumlulukları kendisi üstlenmekte, hakları ise sahiplerine yönlendirmekteydi. Ölen kişinin ödenemeyen borcu varsa onu bizzat ödeyeceğini veya himayeye muhtaç yakınları varsa onların bakımını üstleneceğini ilân etmekte, fakat geriye mal, mülk bırakmışsa, onları almayıp ölenin baba tarafından yakınlarına havale etmekteydi.

Hz. Peygamber, ölen kişinin bıraktığı borçların, öncelikle yakınları tarafından ödenmesini arzu ederdi.[35] Sa'd b. Etval'in kardeşi vefat etmiş, geriye üç yüz dirhem para ve evlâtlarını bırakmıştı. Bunun üzerine Sa'd, bu parayı kardeşinin çocuklarının nafakasına harcamak istemişti. Ama Hz. Peygamber, *"Senin kardeşin, borcundan dolayı rehindir. Onun borcunu öde."* buyurmuştu. Sa'd, "Yâ Resûlallah, ben onun borcunu ödedim. Bir kadının delili olmadığı hâlde (alacağı olduğunu) iddia ettiği iki dinar hâriç." demişti. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Sen o kadına borcunu ver, o gerçekten hak sahibidir."* buyurmuştu.[36]

Kişinin ödeyemediği ve unuttuğu borçların ödenmesi için yakınlarına tavsiyede bulunması da sahâbenin uyguladığı güzel bir âdetti. Hz. Ömer, ölüm döşeğinde iken oğlu Abdullah'tan borçlarını ödemesini istemişti.[37] Aynı uygulamayı Zübeyr b. Avvâm da yapmış, oğlu Abdullah'a kendisi öldükten sonra geride bıraktığı mallarla üzerindeki borçları ödemesini, bunlar yeterli gelmezse akrabalarından yardım almasını vasiyet etmişti.[38]

Kur'ân-ı Kerîm'in, *"Ey inananlar! Birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız..."*[39] şeklindeki tavsiyesini dikkatlere sunan Hz.

[32] Buhârî, Hibe, 21 –bâb başlığı–
[33] İF4/468 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4, 468.
[34] M4160 Müslim, Ferâiz, 16; D3343 Ebû Dâvûd, Buyû, 9.
[35] D3341 Ebû Dâvûd, Buyû, 9; N4689 Nesâî, Buyû, 98.
[36] İM2433 İbn Mâce, Sadakât, 20; BS21085 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 239
[37] B3700 Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-nebî, 8
[38] MŞ37803 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Cemel, 1; BS12951 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 469
[39] Bakara, 2/282.

Peygamber, borcun tespitini ve kaydını önemserdi. Borçlarından dolayı bunalan Ebû Ümâme'ye, *"Allah'ım her türlü borç sıkıntısından, düşmanın üstün gelmesinden ve sevinmesinden sana sığınırım."*[40] şeklinde dua etmesini tavsiye etmişti. Aynı şekilde ashâbına yataklarına uzandıklarına, *"(Allah'ım!) Bana borcumu ödeme imkânı ver ve beni fakirlikten kurtar!"*[41] diye dua etmelerini öğütlerdi. Peygamber Efendimizin sık sık borçtan ve günahtan Allah'a sığındığını gören Hz. Âişe validemizin bir gün, "Ey Allah'ın Resûlü! Borçtan ne kadar da çok Allah'a sığınıyorsun!" demesi üzerine Efendimiz (sav), *"Borçlu kişi, (belki) konuşurken yalan söyler, söz verdiğinde sözünü yerine getirmez!"*[42] cevabını vererek, borcun insanları ne denli olumsuz etkileyebileceğine dikkat çekiyordu. Öyle ki bir başka vesile ile borçlunun borcunu ödeyene kadar alacaklının esiri gibi olduğu imasında bulunmuştu.[43]

Hz. Peygamber'in borcun edası üzerinde bu derece durmasının nedeni, borcun kul hakkını ifade ediyor oluşuydu. Allah Resûlü'nün böylesine önemli bir konuda bu kadar hassasiyet göstermesi gayet tabiî idi. Nitekim Ebû Katâde'nin rivayet ettiği şu olay, borç konusundaki nebevî hassasiyetin kaynağına işaret etmekteydi:

Resûlullah (sav) bir gün ayağa kalkarak ashâbına Allah yolunda cihad ile imanın, amellerin en faziletlisi olduğunu söylemişti. Bunu duyan bir adam kalkarak, "Yâ Resûlallah! Şayet ben Allah yolunda öldürülsem, günahlarım affolunur mu, ne dersin?" demişti. Resûlullah (sav) da ona, *"Sabırla, ecrini Allah'tan umarak, ilerleyip geri dönmeyerek Allah yolunda öldürülürsen evet!"* buyurmuştu. Ancak hemen sonra Resûlullah (sav), *"Nasıl demiştin?"* diye sormuş, adam da, "Yâ Resûlallah! Şayet ben Allah yolunda öldürülsem günahlarım affolunur mu, ne dersin?" diye sözünü tekrarlamıştı. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Sabırla, ecrini Allah'tan umarak, ilerleyip geri dönmeyerek Allah yolunda öldürülürsen evet! Yalnız borç hâriç! Bunu bana Cibrîl aleyhisselâm söyledi."* buyurmuştu.[44]

Bir başka defasında Hz. Peygamber (sav) bedevînin birinden genç bir deve almıştı. Resûlullah'ta alacağı olan bu adam huzuruna gelerek ona ağır sözler söyledi. Adamın bu sözlerini işiten sahâbîler onun üzerine yürüdüler. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Bırakın onu, şüphesiz hak sahibinin söz söyleme hakkı vardır!"* dedi ve onlara, *"Onun için genç bir deve satın alın da kendisine verin!"* buyurdu. Ashâb, "Fakat biz onun devesinden daha iyisini bulabildik!" dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Öyle ise onu satın alın da kendisine verin!"* buyurdular.[45] Sözü edilen deve kendisine verilince

[40] N5489 Nesâî, İstiâze, 31.
[41] T3400 Tirmizî, Deavât, 19. MU499 Muvatta', Kur'ân, 8.
[42] N5456 Nesâî, İstiâze, 9.
[43] D3629 Ebû Dâvûd, Kadâ (Akdiye), 29; İM2428 İbn Mâce, Sadakât, 18.
[44] M4880 Müslim, İmâre, 117.
[45] B2390 Buhârî, İstikrâz, 4, M4110 Müslim, Musâkât, 120.

bu defa adam, "Sen bana (alacağımı) fazlasıyla verdin, Allah da sana bol versin!" dedi. Onun bu sözü üzerine Hz. Peygamber şu veciz ifadesini buyurdu: *"Sizin en hayırlınız, borcunu en iyi şekilde ödeyeninizdir."*[46]

Bu konunun istismar edilmemesi için Allah Resûlü uyarı yapmayı da ihmal etmedi. Tâbiînden Yahyâ b. Ebû İshâk el-Hünaî, bir gün Enes b. Mâlik'e şöyle demişti: "Bazen aramızdan biri din kardeşinden borç alıyor ve bu arada ona hediye veriyor?" Enes de bu konuda Resûlullah'ın şu sözlerini nakletti: *"Biriniz borç verdiğinde, (borcu alan kişi) kendisine hediye verir veya kendisini bineğinde taşımak isterse, ona binmesin ve hediyeyi kabul etmesin. Ancak aralarında bu durum borçlanmadan önce gerçekleşirse bunları yapabilir."*[47] Bu hadisi hatırlatmakla Enes (ra) borç vermenin bir yardımlaşma vesilesi olduğunu, Müslümanların borç verirken bir menfaat beklemeden sırf Allah rızası için borç vermeleri gerektiğini vurguluyordu. Aynı zamanda Allah Resûlü, hediye adı altında faiz kapsamına girecek herhangi bir fazlalığın alınmasını önlemeyi murad etmişti.

Allah Resûlü Huneyn Savaşı'na giderken Abdullah b. Ebû Rebîa'dan otuz veya kırk bin dinar borç almış ve dönüşünde bu parayı ödedikten sonra mal sahibine, *"Allah senin için ailene ve malına bereket ihsan eylesin. Borcun karşılığı, onu tam olarak ödemek ve (borç verene güzelce) teşekkür etmektir."*[48] buyurmuştu.

İnsanoğlu zorlu hayat yolculuğunda zaman zaman maddî sıkıntıya düşebilir, ancak her zaman güvenebileceği ve borç isteyebileceği kimse bulamayabilir. Bu nedenle eskiden beri şöyle bir uygulama var olagelmiştir. Kişi malını güvence altına alabilmek için önce karşı taraftan herhangi bir mal teslim alır, ardından borç verirdi. Teslim alınan bu mal rehin olarak isimlendirilir ve borç ödenince mal geri verilirdi. Yüce Allah'ın, *"Yolculukta olur da, yazacak kimse bulamazsanız (borca karşılık) alınmış bir rehin de yeterlidir..."*[49] buyruğunda da borç işlemlerinde bir önlem olarak rehin yöntemine başvurulabileceğine işaret edilmiştir. Zira yolculuk sırasında insanların bu tür durumlarla daha sık karşılaştıkları bilinmektedir. Böylece anlaşmazlığa düşebilecek ve birbirlerine haksızlık yapabilecek insanların bu yönteme başvurabilecekleri belirtilmiştir. Her ne kadar âyette rehin bırakma işlemi, yolculukla beraber zikredilmişse de bu durum, tanınma ve güvenilirlik durumlarının söz konusu olabileceği bütün şartlarda da söz konusudur. Yine âyetten ideal olanın yapılan işlemin belgelendirilmesi, ancak bunun mümkün olmaması durumunda rehin yöntemine başvurulması gerektiği anlaşılmaktadır.

[46] B2305 Buhârî, Vekâlet, 5.
[47] İM2432 İbn Mâce, Sadakât, 19.
[48] İM2424 İbn Mâce, Sadakât, 16; N4687 Nesâî, Büyû, 97.
[49] Bakara, 2/283.

Peygamberimiz de zaman zaman maddî sıkıntıya düşmüş ve borçlanarak rehin vermek durumunda kalmıştı. Nitekim bir Yahudi'den bedelini daha sonra ödemek üzere aldığı yiyecek karşılığında ona zırhını rehin bıraktığı, başta eşi Hz. Âişe olmak üzere sahâbenin mâlûmu idi.[50]

Peygamber Efendimiz rehin işlemini uyguluyor, bu uygulamanın yanlış yönlerini de düzeltiyordu. Örneğin, câhiliye döneminde borçlar zamanında ödenmediğinde alacaklı elindeki rehin malı doğrudan mülkiyetine geçirebiliyordu.[51] Kutlu Nebî bu uygulamaya son vermek amacıyla, borca karşılık bir malı rehin alan kişinin bu malı mülkiyetine geçiremeyeceğini bildirmişti.[52] Bu şekilde, iki tarafın maslahatının korunabileceği bir uzlaşma sağlanması gerektiğine işaret ediyor ve emanet olarak verilen bir rehin üzerinde tek taraflı tasarruf yetkisinin bulunmadığını belirtiyordu.

Diğer taraftan, *"Bir hayvan rehin alındığında rehin alan kişinin onun yemini vermesi gerekir. Rehin hayvanın sütü içilebilir. Sütü içen kişinin hayvanın bakımını sağlaması gerekir, ayrıca ona binebilir."*[53] buyurarak her iki tarafın maslahatını koruyordu. Buna göre malı rehin alan kişi, emanet edilen mala sahip çıkacak ve onu koruyacak buna karşılık olarak da zarar vermeyecek şekilde o maldan yararlanabilecekti.

"Alacağına şahin, borcuna karga olmak!" diye bir deyim vardır dilimizde. Bu şekilde davranmak bir Müslüman'a yaraşmaz. Müslüman eğer alacaklı ise borçlusunun zor durumda olduğunu gördüğünde ona kolaylık sağlar. Asla verdiğinden fazlasını istemek gibi haksız bir tutum sergilemekten kaçınır. Ancak borçluya da düşen görevler vardır. Borçlu, sorumluluğunun ciddi anlamda farkında olmalı ve borcunu bir an evvel ödemek için gayret sarf etmelidir. Zira borç sorumluluğu, ölünce değil ödeyince biter.

50 B2068, B2069 Buhârî, Büyû, 14
51 NE5/266 Şevkânî, Neylü'l-evtâr, V, 226.
52 İM2441 İbn Mâce, Ruhûn, 3.
53 HM7125 İbn Hanbel, II, 229.

ORTAKLIK
BİRLİKTE İŞ YAPMANIN BEREKETİ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ: قَالَتِ الأَنْصَارُ لِلنَّبِيِّ ﷺ:
اُقْسِمْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ إِخْوَانِنَا النَّخِيلَ. قَالَ: "لاَ"، فَقَالُوا: تَكْفُونَا الْمَئُونَةَ وَنُشْرِكُكُمْ
فِي الثَّمَرَةِ، قَالُوا: سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا.

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor:
Ensar, (Medine'ye hicretten sonra) Hz. Peygamber'e (sav), "Hurmalıkları(mızı) bizimle (muhacir) kardeşlerimiz arasında taksim et." dediler. Hz. Peygamber, *"Hayır (olmaz)."* buyurdu. Bunun üzerine ensar, (muhacirlere), "Hurmalıkların (bakım ve sulama) işlerini siz üstlenin; biz de sizi mahsule ortak yapalım." dediler. (Resûlullah'ın bunu onaylaması üzerine muhacir ve ensar) "İşittik ve itaat ettik." dediler.

(B2325 Buhârî, Müzâraa, 5)

عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَامَلَ أَهْلَ خَيْبَرَ بِشَطْرِ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا مِنْ ثَمَرٍ أَوْ زَرْعٍ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَفَعَهُ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: أَنَا ثَالِثُ الشَّرِيكَيْنِ مَا لَمْ يَخُنْ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ، فَإِذَا خَانَهُ خَرَجْتُ مِنْ بَيْنِهِمْ."

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), Hayberlileri (Hayber arazisinden) çıkacak meyve ve ekinin yarısı karşılığında işçi olarak çalıştırdı.

(M3962 Müslim, Müsâkât, 1)

Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'e (sav) ait olduğunu belirttiği (kudsî) bir hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Biri arkadaşına hainlik etmediği müddetçe, ben iki ortağın üçüncüsüyüm (onlara yardım eder ve onları korurum). Ama onlardan birisi diğerine hainlik ederse, ben aralarından çekilirim."*

(D3383 Ebû Dâvûd, Büyû', 26)

Allah Resûlü Milâdî 622 yılında Mekke'den ayrılmak zorunda kalmış ve Medine'ye yerleşmişti. Müşriklerin zulmüne dayanacak güçleri kalmayan diğer Müslümanlar ise daha önce Medine'ye hicret etmişlerdi. Muhacirlerin ellerinde hiçbir şeyleri yoktu. Zira onlar, her şeylerini Mekke'de bırakıp Medine'ye gitmişlerdi. Üstelik geçimlerini sağlayacak herhangi bir işleri de yoktu. Medineli Müslümanlar ise mal, mülk sahibi idiler.[1] Muhacirlere yardımcı olmak istiyorlardı. Çünkü Allah Resûlü onları kardeş ilân etmişti.[2] Bu sebeple Medineli Müslümanlar, hurmalıklarını muhacir kardeşleri ile kendileri arasında paylaştırmasını Allah Resûlü'nden rica ettiler. Fakat o (sav), bu teklife razı olmadı. Bunun üzerine ensar, hurmalıklarında muhacir kardeşlerine ortaklık teklif ettiler. Allah'ın Elçisi bu teklife razı oldu. Buna göre hurmalıklar ensardan; bakım, sulama, hasat gibi işler muhacirlerden olacaktı. Hz. Peygamber'in ortaklığı onayladığını gören sahâbîler, "İşittik ve itaat ettik." dediler.[3]

Allah Resûlü bu tavrı ile ümmetine, çalışacak durumda olan insanlara maddî yardım yerine iş verilmesinin daha doğru olacağını gösteriyordu. Bunun yollarından birisi de ortaklıktı. Ortaklıkta taraflar için bir yarar söz konusu idi. Özellikle muhacirler iş güç sahibi oluyor, diğer Müslümanlara yük olmadan alın teri ile geçimlerini sağlama imkânına kavuşuyorlardı. Arazisini ortağa veren ensârın da bu ortaklıkta kazancı vardı. Sonuçta ortaklık bir yönüyle dayanışmanın, bir yönüyle istihdamın, bir yönüyle üretimin ve bir yönüyle de toplumsal refah ve huzurun kaynağı idi.

Allah Teâlâ ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'i yarattıktan sonra onunla kaynaşması, beraber olması, hayatı paylaşması için hayat ortağı olacak eşi Havva'yı da yarattı. Böylece ilk insanın ilk ortaklığı da başlamış oldu. Bütün hayvan ve bitkileri de çoğalmaları için çift olarak yarattı. Bu da bir nevi ortaklıktı. Sadece kendi zâtı ortaklıktan müstesna idi. Çünkü O, Ehad (tek olan), Samed (her şey kendisine muhtaç olduğu hâlde kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan)[4] ve yegâne Yaratan idi.[5]

Risâletle görevlendirdiği bütün peygamberlere de Yüce Zâtının her türlü ortaktan, ortaklıktan münezzeh olduğunu bildirmiş, bir olmanın ifadesi olan tevhidin sadece zâtına mahsus olduğunu bütün kâinata

[1] B2630 Buhârî, Hibe, 35; M4603 Müslim, Cihâd ve siyer, 70.
[2] B7340 Buhârî, İ'tisâm, 16; M6464 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 205.
[3] B2325 Buhârî, Muzâraa, 5
[4] İhlâs, 112/1-2
[5] Fâtır, 35/3.

yaymalarını emretmişti. Bunun gereği olarak ilâhî mesajın temel hedefi, Allah'ın 'bir'liğine davet ve insanları O'na ortak koşmaktan alıkoymak olmuştu. Lokman (as) oğluna öğüt verirken, *"Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür."*[6] demişti. Müşriklerin Hz. Peygamber'e, "Rabbini bizlere tanıt!" demeleri üzerine İhlâs sûresi nâzil olmuştu: *"De ki; O Allah tektir, Allah Samed'dir (O hiçbir şeye muhtaç değildir ama bütün varlıklar O'na muhtaçtır). Doğurmamış ve (birinden de) doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk (ve benzer) değildir."*[7]

"Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır."[8] âyetinde de insanların birbirine muhtaç yaratıldıkları ve bu şekilde hayatlarını sürdürüp kazanç elde edebilecekleri bildirildikten sonra asıl kazancın Allah'ın rahmetini elde etmek olduğu bildirilmiştir. Böylelikle yaratılanların tümünün hayatlarına devam edebilmeleri için bir şekilde ortaklığa muhtaç oldukları bildirilmiştir. Bütün yaratıkların ortaklık olmadan varlıklarını sürdürememeleri de bir anlamda, Yüce Allah'ın kudretinin, 'bir'liğinin anlaşılması için bir vesile olmuştur.

İnsanlar ilk dönemlerden itibaren hayatlarını sürdürebilmek için kaçınılmaz bir şekilde birbirleriyle yardımlaşarak ya da ortaklaşarak yaşamışlardır. Toplumun en küçük birimi olan ailede her bireyin kendi imkân ve yaratılışına uygun bir görevi olduğu gibi toplum genelinde de aynı durum söz konusudur. Dolayısıyla çiftçilik, zanaat, ticaret gibi insanların ihtiyaç duydukları her konuda dolaylı ve dolaysız ortaklık olduğu söylenebilir. Bu anlamda hayatın bir ortaklıktan ve ortaklaşa iş yapmaktan ibaret olduğu ve kişilerin farkında olarak veya olmayarak diğer insanlara bir şekilde hizmet ettiği söylenebilir.

Bu bağlamda insanların iş-emek ortaklığı kurmaları ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Dâvûd (as) kıssasında bazı bilgi ve tavsiyelerin yer aldığı görülmektedir.[9] Miras paylaşımını anlatan âyetlerde, *"...Eğer (kardeşler) birden fazla olurlarsa, üçte birde ortaktırlar."* buyrulurken de mal ortaklığının meşru olduğuna işaret edilmiştir.[10]

Ancak ortaklık denilince daha çok kişilerin emek ve sermayelerini birleştirip ortaklaşa iş yapmaları akla gelmektedir. Hz. Peygamber'in risâletle görevlendirildiği dönemde, insanlar çeşitli ticaret ortaklıkları ku-

6 Lokmân, 31/13
7 T3364 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 112; HM21538 İbn Hanbel, V, 133.
8 Zuhruf, 43/32.
9 Sâd, 38/21-24
10 Nisâ, 4/12.

ruyorlardı. Hatta kendisi de es-Sâib b. Ebu's-Sâib el-Mahzûmî ile ortaklık yapmıştı. Nitekim es-Sâib Mekke'nin fethi sırasında Allah Resûlü'nün yanına gelmiş,[11] orada oturanlar onu övmeye ve iyiliklerini anlatmaya başlayınca Allah Resûlü de *"Ben onu sizden daha iyi tanırım."* buyurmuştu. Bunun üzerine es-Sâib, "Evet, ey Allah'ın Resûlü. Gerçekten sen beni iyi tanırsın. Anam babam sana feda olsun. Benim ortağım idin. Ne de iyi bir ortak idin! Bana ne muhalefet ederdin, ne de benimle çekişirdin." demekten kendini alamamıştı.[12]

Allah Resûlü, ticarî hayatın olmazsa olmazlarından olan ortaklık uygulamalarını, peygamberlikle görevlendirildikten sonra da desteklemiş, ashâbına ortaklaşa iş yapmalarını tavsiye etmiş, onları üretken olmaları ve kabiliyetlerini ortaya koymaları için teşvik etmişti.

Ticarî anlamda ortaklık uygulamaları insanların ihtiyaçlarına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Toplumların bulundukları ortam ve ticarî şartlar da bu uygulamaların şeklini belirlemektedir. Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrı, ilkeleri belirlemek ve yanlışlara müdahale etme şeklinde olmuştur. Kutlu Peygamber'in bütün ticarî faaliyetlerde tavsiye ettiği; anlaşmalarda açıklık, doğruluk, karşılıklı rıza, istişare, hakkaniyete riayet etmek, aldatma, yalan ve faizden uzak durmak gibi prensipler ortaklık uygulamalarında da geçerli olmuştur. O, zaman zaman kendisine arz edilen bu tür durumlara ve tanık olduğu olaylara bu yönde müdahale etmiştir. Meselâ, Zeyd b. Erkam ve Berâ' b. Âzib iki ticarî ortaktı. Bir defasında gümüş satın almışlardı. Bedelin bir kısmını peşin ödemiş, diğer bir kısmını da daha sonra ödemek üzere bırakmışlardı. Allah Resûlü bu alışverişten haberdar oldu. Peşin ödeme yapılan kısmı almalarını, borç bırakılan kısmı ise iade etmelerini istedi.[13]

Peygamber Efendimiz döneminde, çıkacak mahsul aralarında ortak olmak üzere, tarla sahibi ile emek sahibi arasında yapılan ve daha sonraları "müzâraa" ortaklığı adını alan ortaklık türü yaygın olarak uygulanıyordu. Nitekim Hz. Ali'nin torunlarından Ebû Ca'fer,[14] "Medine'ye hicret eden hiç kimse yoktur ki ürünün üçte biri ve dörtte biri (toprak sahibine ait olmak) üzerinden ziraat ortakçılığı yapmış olmasın." demişti.[15] Çünkü insanların bu uygulamaya ihtiyaçları vardı. Her tarla sahibi, tarlasını işletme imkânına sahip olamadığı gibi, çalışma imkânına sahip herkesin de işleyecek tarlası yoktu. Müzâraa ortaklığı sayesinde arazi sahibi arazisini, emek sahibi de emeğini değerlendirmiş oluyordu.

[11] HM15590 İbn Hanbel, III, 425.
[12] D4836 Ebû Dâvûd, Edeb 17; İM2287 İbn Mâce Ticârât, 63
[13] HM19522 İbn Hanbel, IV, 371.
[14] AU12/232 Aynî, Umdetü'l kârî, XII, 232
[15] B2328 Buhârî, Müzâraa, 8 –bâb başlığı–

Allah Resûlü (sav) sadece ziraat ortaklığına değil aynı zamanda ticaret ortaklığına da teşvik ederdi. "Mukâraza" denilen kâr paylaşımı esasına dayalı emek sermaye ortaklığında bereket olduğunu söylerdi.[16] Onun sünnetini takip eden sahâbîler de bu tür ortaklıklar yapıyorlardı: Hz. Ömer, hilâfeti döneminde Irak seferine çıkan iki oğlu Abdullah ve Ubeydullah'ın Basra Emîri Ebû Musa el-Eş'arî'nin tavsiyesi üzerine bu şekilde ticaret yapmalarını önce onaylamamış ama daha sonra kabul etmişti.[17] Hz. Osman da tâbiînden Ya'kûb el-Medenî'ye,[18] kârı aralarında müşterek olmak üzere işletmesi için sermaye vermişti.[19] Abdullah b. Ömer'e bazen yetim malı emanet edilir, o da bu malı yetim adına ticarî ortaklıkta değerlendirirdi.[20] Yine sahâbîlerin o günün ekonomik imkân ve şartlarına göre çeşitli ortaklıklar yaptıkları nakledilmiştir.[21] Dolayısıyla Allah Resûlü'nün belirttiği ilkeler çerçevesinde insanların yararına olabilecek bütün konularda ortaklık yapılabileceği anlaşılmaktadır.

Sahâbîler, kârlı olacağını düşündükleri alanlarda güvendikleri insanlarla ortaklık yapmayı tercih ederlerdi. Abdullah b. Hişâm bu güvenilir insanlardan biriydi. Abdullah, Hz. Peygamber dönemini görmüş, annesi Zeyneb bnt. Humeyd kendisini Mekke'nin fethinde Resûlullah'a götürmüştü. Zeyneb, "Yâ Resûlallah! Oğlumla İslâm biati yap!" demiş, Resûlullah ise, *"O (henüz) küçüktür."* buyurarak başını sıvazlayıp Abdullah'a dua etmişti. Hz. Peygamber'in duasını alan bu sahâbîye Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Zübeyr daha sonra ortak olmayı teklif etmiş, o da kabul etmişti. Birbirine güvenen bu ortaklar öyle çok kâr etmişlerdi ki, bu kâr zaman zaman, bir deve yüküne ulaşmaktaydı.[22]

Ortaklık, ticarî bir faaliyettir. Başka din mensuplarıyla da ortaklıkta bir sakınca yoktur. Nitekim Allah Resûlü (sav), Yahudilerle de ziraat ortaklığı yapmıştır.[23] Hicretin yedinci yılında Hayber fethedilince, Yahudiler kendi topraklarını Müslümanlarla ortaklaşa işletmek istediler. Buna göre her sene elde edilen ürünün yarısını kendileri alacak, yarısını da Hz. Peygamber'e teslim edeceklerdi. Allah Resûlü Yahudilerin bu teklifini kabul etti[24] ve Hayberlileri (Hayber arazisinden) çıkacak ekin ve meyvenin yarısı karşılığında işçi olarak çalıştırdı.[25]

Ortaklıktan verim alınabilmesi, tarafların dürüst olmalarına bağlıdır. Nitekim bir kudsî hadiste Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğu nakledilmektedir: *"Biri arkadaşına hainlik etmediği müddetçe, ben iki ortağın üçüncüsüyüm (onlara yardım eder ve onları korurum). Ama onlardan birisi diğerine hainlik ederse,*

[16] İM2289 İbn Mâce, Ticâret, 63
[17] MU1389 Muvatta', Kırâd, 1
[18] Ş... Şerhu'z-Zürkânî, III, 439
[19] MU1390 Muvatta', Kırâd, 1.
[20] BS11812 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 176.
[21] D36 Ebû Dâvûd, Tahâret 20; HM17120 İbn Hanbel, IV, 108
[22] B2501 Buhârî, Şirket, 13.
[23] B2331 Buhârî, Müzâraa, 11; M3966 Müslim, Müsâkât, 5.
[24] D3410 Ebû Dâvûd, Buyû', 34
[25] M3962 Müslim, Müsâkât, 1.

ben aralarından çekilirim."[26] Ayrıca Yüce Allah Kur'an'da, Hz. Dâvûd'un diliyle ortakları dürüst davranmaya çağırmaktadır.[27] Hangi tür ortaklık olursa olsun, dürüst olmayan insanlarla yapılan ortaklıkların başarılı olması mümkün değildir. Bu noktada temel ilke aldatmamak ve aldanmamaktır. Ne haksızlık yapılmalı ne de haksızlığa maruz kalınmalıdır.[28] Peygamber Efendimizin ortak bir kaptan hurma yenilirken dahi hakkaniyete riayet edilmesini istemesi ve bir şahsın diğerlerinin izni olmadan iki hurmayı birden yemesini hoş karşılamaması da[29] bu hassasiyetin bir tezahürüdür.

Ortakların adaletten, hakkaniyetten ayrılmamaları en önemli husus olmalıdır. Kutlu Nebî'nin Yahudilerle yaptığı anlaşmada Müslümanları temsil eden Abdullah b. Revâha'nın adaletli tavrını takdir eden Yahudilerin, "Muhakkak ki yer ve gök, bu adalet üzerinde duruyor." demeleri,[30] bu hususların insanlar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Emanete riayet etmek, ortakların dikkate almaları gereken bir diğer önemli husustur. Zira ortaklıkta taraflardan her birine düşen görev, emaneti korumaktır. Emanete hıyanet ise Allah Resûlü'nün hadislerine göre münafıklığın alâmetlerindendir.[31]

Ticarî ortaklıkların asıl gayesi bir fayda sağlamak olduğu için taraflar bu amaç için özel şartlar koşabilirler. Nitekim Abbâs b. Abdülmuttalib alışveriş yapması için birisine sermaye verdiğinde ortağına o günün durumuna göre bazı şartlar koşmuştu. Hz. Abbâs'ın bu şartları Allah Resûlü'ne bildirildiğinde, o da bunları onaylamıştı.[32] Aynı şekilde ashâb-ı kirâmdan Hakîm b. Hizâm da ortağına sermaye verirken birtakım şartlar ileri sürerdi.[33]

Ayrıca hakları korumak, haksızlıkları önlemek, gerektiğinde ispat kolaylığı sağlamak için bazı ortaklıklarda tarafların ortaklık sözleşmesi yapması, sözleşmede her şeyin açıkça yazılması da önemlidir. Karşılıklı rıza vazgeçilmez bir unsurdur. Tâbiîn âlimlerinden Saîd b. Müseyyeb'in bu konudaki tavsiyesi ortaklık yapacak kimseler için oldukça yol göstericidir. Buna göre bir kimse bir kimseye "mudârebe" usulü (emek sermaye ortaklığı) ile para kazanmak üzere malını ve parasını teslim ederken sözleşme yapmalıdır. Sözleşmede gerekli her ayrıntı yazılmalıdır. Şirketin türü, sermayenin miktarı, sermaye ile ne iş yapılacağı, kâr oranları ve tarafların sorumlulukları açıklanmalı, sözleşmeye uyacakları belirtilmeli ve ilgili metin şahitler huzurunda taraflarca imzalanmalıdır. Sermaye sağlayan kişi sayısı birden fazla ise onların isimleri, katkıları, elde edilecek

26 D3383 Ebû Dâvûd, Büyû', 26
27 Sâd, 38/24
28 Bakara, 2/279
29 B2489 Buhârî, Şirket, 4; M5335 Müslim, Eşribe, 151
30 D3410 Ebû Dâvûd, Büyû', 34; ML1392 Muvatta, Musâkât, 1
31 B33 Buhârî, İman, 24; M211 Müslim, İman, 107
32 BS11815 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 176
33 BS11814 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 176

kâr paylarının oranları da belirtilmelidir. Kâr ve zarar ortaktır.[34] Ancak sermayeyi işletenin kendi kusurundan dolayı bir zarar söz konusu ise bu zararı işletmecinin karşılaması gerekir.

Sonuç olarak, günümüz toplumlarında farklı yapı ve fonksiyonlara sahip ortaklıkların insanların refah seviyesini yükselten, sermayeyi artıran en önemli vesileler olmasından hareketle Müslüman toplumların gelişen şart ve imkânlara paralel olarak ferdî teşebbüsler yerine ortaklık düşüncesi ile hareket etmeleri güzel sonuçlar doğuracaktır. Ferdî yatırımların zayıf ve sönük kaldığı, haksız rekabetin birçok insanın yatırımına engel olduğu bir ortamda kolektif, paylaşımcı faaliyetlerin yapılması yararlı olacaktır. Neticede yeni istihdam alanları oluşacak ve ekonomik ilerleme kaydedilecektir. Allah Resûlü'nün, *"Sana fayda veren şeye çaba göster; Allah'tan yardım dile ve âciz olma!"*[35] tavsiyesinden hareketle ortaya konulacak gayretler insanlığa fayda verecek hizmetlerin oluşmasına zemin oluşturabilecektir.

34 N3908 Nesâî, Müzâraa, 46
35 M6774 Müslim, Kader, 34

İCÂRE
KİRA AKDİ

عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ قَالَ: ...قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّمَا يَزْرَعُ ثَلاَثَةٌ: رَجُلٌ لَهُ أَرْضٌ فَهُوَ يَزْرَعُهَا، وَرَجُلٌ مُنِحَ أَرْضًا فَهُوَ يَزْرَعُ مَا
مُنِحَ، وَرَجُلٌ اسْتَكْرَى أَرْضًا بِذَهَبٍ أَوْ فِضَّةٍ."

Râfi' b. Hadîc'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Üç kişi arazi eker: Kendisine ait bir arazisi olup onu eken kişi, kendisine karşılıksız olarak bir arazi verilip bu arazide ekim yapan kişi ve altın ya da gümüş (para) karşılığında bir arazi kiralayan kişi."
(D3400 Ebû Dâvûd, Büyû', 31)

حَدَّثَنَا كَثِيرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ الْمُزَنِيُّ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "... وَالْمُسْلِمُونَ على شُرُوطِهِمْ، إِلاَّ شَرْطًا حَرَّمَ حَلاَلاً أَوْ أَحَلَّ حَرَامًا."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لأَنْ يَمْنَحَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ أَرْضَهُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَأْخُذَ عَلَيْهَا كَذَا وَكَذَا" ه‍لِشَيْءٍ مَعْلُومٍه.

عَنْ سَعْدٍ قَالَ: كُنَّا نُكْرِى الأَرْضَ بِمَا عَلَى السَّوَاقِى مِنَ الزَّرْعِ وَمَا سَعِدَ بِالْمَاءِ مِنْهَا، فَنَهَانَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ، وَأَمَرَنَا أَنْ نُكْرِيَهَا بِذَهَبٍ أَوْ فِضَّةٍ.

Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî'nin, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslümanlar, helâli haram kılan ya da haramı helâl sayan bir şart olmadığı sürece, şartlarına bağlıdırlar."*

(T1352 Tirmizî, Ahkâm, 17)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Birinizin toprağını din kardeşine karşılıksız olarak vermesi, onun karşılığında (kira olarak) şunu şunu (belirli bir ücreti) almasından daha hayırlıdır."*

(M3960 Müslim, Büyû', 122)

Sa'd (b. Ebû Vakkâs) anlatıyor: "Biz arazileri, dere kenarında yetişen ve o dere ile sulanan (verimli) ekinler(in bize kalması) karşılığında kiraya verirdik. Resûlullah (sav) bunu bize yasakladı ve tarlayı altın veya gümüş (para) karşılığında kiraya vermemizi istedi."

(D3391 Ebû Dâvûd, Büyû', 30)

Hanzale b. Kays el-Ensârî, Peygamber Efendimiz döneminde doğmuş ancak yaşı küçük olduğu için onunla sohbet etme imkânı bulamamıştı.[1] Peygamber Efendimizle birlikte Uhud Gazvesi'ne katılan ve kira konusunda birçok hadis rivayet eden Râfi' b. Hadîc'e altın ve gümüş para karşılığında arazi kiralama konusunda danışmış, Râfi' ona şunları anlatmıştı: "Bunda bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak Allah Resûlü zamanında insanlar, su boyları ve kanal başlarında bulunan verimli yerlerin ürünleri kendilerine kalmak üzere arazilerini kiraya verirlerdi. Bazen bu bölgelerin ürünü telef olur diğer kısımlar sağlam kalırdı. Bazen de diğer kısımlar telef olur, verimli yerlerin ürünü sağlam kalırdı. İnsanlar arasında yaygın olan kiralama şekli bu idi. Ancak (bir tarafı mağdur eden) bu kiralama yöntemi yasaklandı. Fakat belirli ve elde edilebilir bir şey üzerinde yapılan kiralamada sakınca yoktur."[2]

İnsanlar tarih boyunca, mal ve hizmet ihtiyaçlarını bir şekilde karşılamaya çalışmışlardır. Bazen bunu sahip oldukları özel yetenek ve imkânlarla giderirken çoğu kez herhangi bir yöntemle diğer insanlardan istifade etme cihetine gitmişlerdir. Bu yöntemlerden biri de, "belirli bir mal veya hizmetten bir bedel karşılığında istifade etmek" anlamına gelen icâre (kira ve emek/iş) akdi olmuştur. Bu, menkul ve gayri menkul mal kiracılığı şeklinde uygulandığı gibi, ücretle iş görme veya işçi istihdamı şeklinde de uygulanmıştır. Buna göre bahse konu olan icâre kavramıyla, malın veya emeğin/işin belirli bir süre, ücret karşılığında sahiplenilmesi kastedilmiştir.

Ahd-i Atîk'te, işçi çalıştırmak ve onun kazancını zamanında ödemek hakkında çeşitli bilgiler bulunduğu gibi,[3] Kur'ân-ı Kerîm'de de emek/iş akdi şeklindeki icâre ile ilgili âyetler vardır. Hz. Musa'nın, Hz. Şuayb'ın yanında sekiz yıl ücretle çalışmasından[4] ve boşanma sonrasında çocuğunu emziren anneye, babanın ücret ödemesinden söz eden[5] âyetler bu konu ile ilgilidir.

İslâm'dan önceki Arap toplumunda da insanların, gerek menkul, gerekse gayri menkul eşya ve hayvan kiraladıklarına dair bilgileri, hadis metinlerinde bulmak mümkündür. Peygamber Efendimizin kendisine düzenlenecek olan suikast girişiminden haberdar olduktan sonra sadık dostu Ebû Bekir'in evine gidip hicret hazırlıklarına başlaması ve

1 İİ112/155 İbn Hacer, İsâbe, II, 155
2 M3952 Müslim, Büyû', 116; N3930 Nesâî, Müzâraa, 45
3 Kitâb-ı Mukaddes, Levililer 19/13, Tesniye, 24/15
4 Kasas, 28/23-29
5 Talâk, 65/6

kendilerine kılavuzluk yapmak üzere o dönemde henüz Müslüman olmayan Abdullah b. Uraykıt[6] ile belirli bir ücret karşılığında anlaşmaları,[7] sahâbenin kiralama işlemlerini sürdürürken Peygamber Efendimizin sadece bazı yönlerine müdahale etmesi bu uygulamanın önceden beri var olduğunu göstermektedir.

Allah Resûlü, diğer birçok alışveriş türünde olduğu gibi kiralama akdini de meşru görmekteydi. Bir vesileyle arazilerin ekiminden söz eden Nebî (sav), *"Üç kişi arazi eker: Kendisine ait bir arazisi olup onu eken kişi, kendisine karşılıksız olarak bir arazi verilip bu arazide ekim yapan kişi ve altın ya da gümüş (para) karşılığında bir arazi kiralayan kişi."*[8] buyurmuştu. Develerini kiraya vererek rızkını temin ettiğini anlatan Medineli Hamza b. Amr el-Eslemî'nin bu yaptığına ses çıkarmamıştı.[9] İmam Mâlik'in, yük devesi ile meskenlerin kiralanması ve zanaatkârlara emekleri karşılığında verilen ücretler hususunda ayrıntılı bilgiler vermesi de[10] bu konuda sahâbe arasında yaygın bir uygulamanın olduğuna işaret etmektedir.

Allah Resûlü kiralama işlerini o günkü mevcut uygulamaya bırakmıyor, ayrıca birtakım düzenlemeler getirerek müdahalede bulunuyordu. Bir keresinde kira anlaşması yapanların ürün ve arazi hususunda ihtilâfa düşerek kendisine başvurmaları üzerine, *"Öyleyse altın ve gümüşle kiralayın."*[11] buyurarak bu işin tartışmalara zemin teşkil etmeyecek belirli bir ücret karşılığında yapılmasının uygun olacağını bildirmişti. Böylece kiralamada en önemli nokta olan belirsizlik sorunu çözülerek insanların daha nitelikli anlaşmalar yapmaları sağlanmıştı. Bu aynı zamanda insanların kiraladıkları mal ve emek/iş akitlerinde süre ve nitelik konusunda da ilkelerin açık bir şekilde ifade edilmesi gerektiğine işaret ediyordu.

Peygamber Efendimizin amcaoğlu İbn Abbâs, "Biz Resûlullah'ın arazisini kiraya verir ve orada insan pisliğinin gübre olarak kullanılmamasını şart koşardık."[12] demişti. Dolayısıyla kiralamalar esnasında birtakım meşru şartlar koşuluyor ve tarafların bu şartlara riayet ederek kira anlaşmasının gereklerini yerine getirmeleri bekleniyordu. İnsanların kendi aralarında gerçekleştirdikleri icâre akitlerinin şartlarına uymaları, oldukça önemli bir husustu. Bunun için de taraflar, Peygamber Efendimizin, *"Müslümanlar, helâli haram kılan ya da haramı helâl sayan bir şart olmadığı sürece, şartlarına bağlıdırlar."*[13] tavsiyesine uyarak anlaşmaya bağlı kalacak ve güveni sarsmayacaklardı. Zira Peygamber Efendimizin bu sözü, tarafların anlaşmaya bağlı kalmaları ve güveni sarsmamaları gerektiğini bildiriyordu.

6 BH2/203 Halebî, [illegible] *Halebiyye*, II, 203
7 B2263 Buhârî, İcâre, 3
8 D3400 Ebû Dâvûd, Buyû', 31; N3921 Nesâî, Müzâraa, 45
9 D2403 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 42
10 MU1318 *Muvatta*, Büyû', 13.
11 N3925 Nesâî, Müzâraa, 45
12 [illegible] *Sünen[illegible]*, VI, 223
13 T1352 Tirmizî, Ahkâm, 17.

Bu anlamda İmam Mâlik'in, belirli bir yere kadar gitmek üzere kiralanan hayvanın daha öteye götürülmesi hâlinde bunun da ücretinin ayrıca verilmesi gerektiğini vurgulaması,[14] kiralanan malın belirlenen şartlara bağlı kalınarak kullanılması gerektiği ilkesinden çıkarılan güzel bir sonuçtur.

Anlaşıldığı üzere Allah Resûlü icâre konusundaki uygulamaları köklü bir şekilde değiştirmemişti. O (sav) yalnızca aldatma, yanıltma gibi tehlikelere karşı bu alandaki istismara açık yönlere müdahale ederek ahlâkî ve dinî bir çerçeve oluşturuyordu. Onun ticarî faaliyetlerde tavsiye ettiği belirlilik,[15] hakkaniyet,[16] dürüst davranma[17] gibi ilkeler bu konuda da geçerli idi.

İcâre akdinin uygulanması konusunda sahâbe arasında farklılıklar olabilmiştir. Örneğin, bazı rivayetlerde Abdullah b. Ömer'in ömrünün son dönemlerinde arazilerini kiraya vermekten vazgeçtiği bilgisi yer almaktadır. Anlatıldığına göre, Abdullah b. Ömer, Peygamber Efendimiz, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman dönemlerinde ve Muâviye'nin emîrliğinin ilk zamanlarında arazilerini kiraya verirdi.[18] Ancak o, Muâviye'nin halifeliğinin son zamanlarında[19] Râfi' b. Hadîc'in arazileri kiralamayı yasakladığını duymuştu. Onun yanına giderek, "Ey İbn Hadîc! Arazilerin kiraya verilmesi hususunda Resûlullah'tan ne rivayet ediyorsun?" demişti. Râfi' b. Hadîc, "(Bedir Savaşı'na katılan) iki amcamı, bu mahalle halkına Resûlullah'ın arazileri kiraya vermeyi yasakladığını anlatırlarken duydum." cevabını vermişti. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer, "Allah'a yemin ederim ki ben Hz. Peygamber döneminde arazilerin kiraya verildiğini biliyorum." demiş ancak sonradan Resûlullah'ın bu hususta kendisinin bilmediği yeni bir hüküm ortaya koymuş olması ihtimalini göz önünde bulundurarak arazilerini kiraya vermekten vazgeçmişti.[20]

Arazi kiralama konusunda yine Râfi' b. Hadîc'den gelen diğer bir rivayet şu şekildedir: "Biz Medine ahalisi içinde en çok tarlası olanlardandık. Her birimiz arazilerimizi, 'Şu parça bana, şu parça da sana ait olsun.' diyerek kiraya verirdik. Bazen arazinin bir tarafı mahsul verir, diğer tarafından mahsul çıkmazdı. Bunun üzerine Hz. Peygamber insanlara bu şekilde akit yapmayı yasakladı."[21]

Râfi' b. Hadîc'in Abdullah b. Ömer ile diyaloğunda sarf ettiği sözler ile bu rivayet beraber düşünüldüğünde konu daha iyi anlaşılmaktadır. Birinci rivayette genel olarak arazilerin kiraya verilmesinin yasak olduğu belirtilirken ikinci rivayette yasaklamanın mahiyetine işaret edilmekte ve buradan kiralamanın bazı durumlarda yasak olduğu ortaya çıkmaktadır.

[14] MU1417 Muvatta, Akdiye, 10
[15] B2239 Buhârî, Selem, 1; D3392 Ebû Dâvûd, Buyû, 30
[16] B6534 Buhârî, Rikâk, 48
[17] T1210 Tirmizî, Buyû, 4; İM2146 İbn Mâce, Ticârât, 3
[18] B2343 Buhârî, Müzâraa, 18
[19] M3938 Müslim, Buyû, 109
[20] M3944 Müslim, Buyû, 112
[21] B2332 Buhârî, Müzâraa, 12

Yine Râfi' b. Hadîc'in, Hz. Peygamber'in çeşitli anlaşmazlıklara ve bir tarafın zarar görmesine sebep olan uygulamaları yasakladığını, belirli ve elde edilebilir bir şey üzerinde yapılan kiralamaya izin verdiğini bildirmesi de[22] yasaklanan durumu izah etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in yasaklamasına neden olan şeylerin, kiralama akdindeki uygun olmayan şartlar, taraflardan birinin zarar görme ihtimali ve benzeri durumlar olduğu anlaşılmaktadır.[23]

Abdullah b. Ömer'in çocuklarından Sâlim'in, tarlalarını kiraya vermeye devam etmesi[24] şartlarına uygun kiralamanın yasak olmadığı kanaatini pekiştirmektedir.

İbn Abbâs, arazilerin kiralanması konusunda Hz. Peygamber'den (sav) şunu nakletmiştir: *"Birinizin toprağını din kardeşine karşılıksız olarak vermesi, onun karşılığında (kira olarak) şunu şunu (belirli bir ücreti) almasından daha hayırlıdır."*[25]

Yine büyük sahâbîlerden Sa'd b. Ebû Vakkâs da Hz. Peygamber dönemindeki uygulama ve söz konusu yasaklama ile ilgili şöyle demektedir: "Biz arazileri, dere kenarında yetişen ve o dere ile sulanan (verimli) ekinler(in bize kalması) karşılığında kiraya verirdik. Resûlullah (sav) bunu bize yasakladı ve tarlayı altın veya gümüş (para) karşılığında kiraya vermemizi istedi."[26]

Sahâbenin fakihlerinden biri olan Zeyd b. Sâbit ise kiralamanın yasak olduğuna dair hadis rivayet eden Râfi' b. Hadîc[27] ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Allah, Râfi' b. Hadîc'i bağışlasın! Vallahi, ben (arazi kiralama konusundaki) hadisi ondan daha iyi biliyorum. İki kişi kavga etmiş ve Hz. Peygamber'e (sav) gelmişlerdi. Resûlullah (sav), *'Eğer hâliniz buysa tarlaları kiraya vermeyin.'* buyurdu. Râfi' b. Hadîc sadece, *'Kiraya vermeyin.'* sözünü duydu."[28]

Büyük hadis imamı Nesâî de araziyi kiraya verme yasağının nedeni olarak taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları göstermekte ve kiralama sırasında bir sözleşme yapılması gerektiğini kaydetmektedir. İmam Nesâî, böyle bir sözleşmede kiraya verenin ve kiracının kimler olduğu, tarlanın yeri ve sınırları, kiracının bedel olarak ne vereceği, kiralamanın başlangıç ve bitiş tarihi, tohumun kime ait olduğu, sulama, gübreleme ve benzeri masrafların kim tarafından karşılanacağı, tarlada ne tür bir tarım yapılacağı gibi bazı temel hususların yer alması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır.[29]

22 M3952 Müslim, Büyû', [illegible] Nesâî, Muzâraa, 45.
23 AU 12/256 Aynî, Umdetu'l-kârî, XII, 256
24 B4013 Buhârî, Megâzî, 12
25 M3960 Müslim, Büyû', 122
26 D3391 Ebû Dâvûd, Buyû', 30; N3925 Nesâî, Muzâraa, 45
27 İM2460 İbn Mâce, Ruhûn, 10
28 İM2461 İbn Mâce, Ruhûn, 10; D3390 Ebû Dâvûd, Buyû', 30
29 N[illegible] Nesâî, Muzâraa, 45

Konu ile ilgili olarak Mısırlı fakih Leys b. Sa'd, "Kiralama konusunda yasaklanan durumlar, haram ve helâl konusunda derin bilgi sahibi olan âlimlerin çeşitli tehlikelerinden dolayı uygun görmedikleri akitlerdir."[30] diyerek konuyu özetlemektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki altın ve gümüş paralarla yapılan kiralama anlaşmalarında da aldatma ve belirsizlik olduğu takdirde yapılan anlaşma haram olur. Belirlenmiş bir ücret ve tarafların rıza gösterdikleri şartlarla yapılan akitlerde ise yasaklama söz konusu olmaz.[31]

Peygamber Efendimiz, çalıştırılacak kişilere ücretleri açık bir şekilde bildirilmeden onlarla iş anlaşması yapılmamasını[32] ve hizmet sunan kişinin ücretinin geciktirilmeden verilmesini tavsiye etmiş,[33] ziraat gibi konularda ortaklık kuranların birbirlerine karşı anlayışlı ve hoşgörülü davranmalarını istemiştir.[34] Buna göre malını kiraya veren kişi, ücret, çalışma ortamı ve süresi gibi kendi üzerine düşen konularda gerekli kolaylığı sağlayacaktır. Çünkü o, ihtiyaç sahibi bir Müslüman'a kolaylık sağlayanın, dünya ve âhirette kolaylıkla karşılaşacağını bilmektedir.[35] Kiralayan da kiraladığı mala emanet gözüyle bakacak ve onu muhafaza edecektir. Zira o da hıyanet etmeksizin emanetleri sahiplerine olduğu gibi teslim etmenin Allah'ın emri[36] ve Müslüman olmanın bir gereği olduğunun[37] farkındadır.

Günümüzde ev ve işyeri sahipleri ile kiracılar arasında çıkan birçok problem, iki tarafın da bu temel ilkeler konusunda gereken titizliği göstermemesinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda taraflar, hak ve sorumluluklarını yerine getirmeli, vicdanlarının sesine kulak vermelidir.

30 B2347 Buhârî, [illegible]
31 [illegible] 5/26 [illegible]
32 [illegible]
33 [illegible]
34 [illegible]
35 [illegible]
36 [illegible]
37 [illegible]

KEFALET
GÜVENCE ve DAYANIŞMA

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَجُلاً لَزِمَ غَرِيمًا لَهُ بِعَشْرَةِ دَنَانِيرَ، فَقَالَ: وَاللّٰهِ! مَا أُفَارِقُكَ حَتَّى تَقْضِيَنِي أَوْ تَأْتِيَنِي بِحَمِيلٍ، قَالَ: فَتَحَمَّلَ بِهَا النَّبِيُّ ﷺ ...

İbn Abbâs anlatıyor:
"Bir adam, on dinar alacaklı olduğu borçlusunun yakasına sarıldı ve 'Vallahi, bana borcunu ödeyinceye veya bana bir kefil getirinceye kadar seni bırakmayacağım.' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) o paraya kefil oldu."

(D3328 Ebû Dâvûd, Büyû', 2)

عنْ أبي هُرَيْرَةَ قالَ: قال رَسُولُ اللَّه ﷺ :

"... واللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أخيه..."

عنْ أبِي أُمَامَةَ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ فِي خُطْبَتِهِ، عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ

"...الزَّعِيمُ غَارِمٌ، وَالدَّيْنُ مَقْضِيٌّ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir insan, kardeşine yardım ettiği sürece Allah da ona yardım eder..."*

(M6853 Müslim, Zikir, 38)

Ebû Ümâme anlatıyor: "Hz. Peygamber'i (sav) Veda Haccı yılındaki hutbesinde şöyle derken işittim: *'...Kefil, borçtan sorumludur ve borcun ödenmesi gerekir.'"*

(T1265 Tirmizî, Büyû', 39)

Peygamberimizin sevgili yeğeni Abdullah b. Abbâs'ın anlattığına göre bir gün adamın biri on dinar alacaklı olduğu borçlusunun yakasına sarılarak, "Vallahi, bana borcunu ödemeden veya sana kefil olacak birini getirmeden seni bırakmayacağım!" dedi. Borçlu çaresiz bir şekilde, "Vallahi ne borcumu ödeyecek malım var, ne de bana kefil olacak birisini bulabilirim." diye cevap verdi. Aslında adam borcunu inkâr etmiyor ancak ödemek için kendisine süre tanınmasını istiyordu. Alacaklı şahıs onun teklifini kabul etmeyip kolundan çekti ve doğruca Allah Resûlü'ne götürdü. Borçlu hemen söz aldı: "Ey Allah'ın Resûlü, bu adam yakama sarıldı. Ben ise ondan sadece bir ay süre tanımasını istedim. Fakat o, borcumu ödememi ya da kendisine bir kefil getirmemi isteyerek teklifimi reddetti. 'Vallahi, ne bir kefil bulabildim ne de bugün yanımda borcumu ödeyecek param var.' dedim." Bunun üzerine Allah Resûlü ona sordu: *"Sen ondan bir aylık süre dışında başka bir şey istiyor musun?"* Adam, "Hayır, bundan başka bir şey istemiyorum." diye yanıtladı. Resûlullah, *"O hâlde ben senin borcuna kefil oluyorum."* buyurdu.

Borçlu, süre dolduktan sonra Hz. Peygamber'e söz verdiği üzere borcu miktarınca bir altın parçası getirdi. Hz. Peygamber bu altını nereden bulduğunu sorunca da bir madenden çıkarttığını söyledi. Ancak Allah Resûlü bu altın parçasını kabul etmeyerek onun borcunu bizzat kendisi ödedi.[1]

Peygamber Efendimiz ve ashâbı arasında yaşanan bu olay, kefaletin meşru olduğunu göstermesi kadar, nasıl yapılacağına işaret etmesi açısından da önemli idi. Bu olayda, borçlu olan kişi verebileceği bir şeyi olmadığı için, alacaklı kişi de zamanı geldiği hâlde malını alamadığı için sıkıntı çekiyordu. Her ikisini de memnun edecek, rahatlatacak bir yönteme başvurulması gerekiyordu. İhtilaf hâlindeki iki sahâbînin sözlerinden de anlaşıldığı gibi kefalet bilinen bir yöntemdi. Yaşadıkları toplumda insanlar ticarî işlemlerinde bunu uyguluyorlardı ve Allah Resûlü de bu yöntemden haberdar idi. Hatta kefalet olgusu önceki dönemlerde de vardı. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yakub ve Hz. Yusuf Peygamberlerin kıssası anlatılırken kefaletin varlığına işaret ediliyordu.[2] Ayrıca Peygamber Efendimiz de İsrâiloğulları ile ilgili anlattığı kıssaların birinde kefaletin varlığından söz ediyordu.[3]

[1] BS11589 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 117; D3328 Ebû Dâvûd, Buyû', 2; İM2406 İbn Mâce, Sadakât, 9.
[2] Yûsuf, 12/66, 72.
[3] B2291 Buhârî, Kefâlet, 1.

Kefalet uygulamasında, alacaklının hakkı teminat altına alındığı gibi, kefil sayesinde borçlunun sıkıntısı da giderilmektedir.

Kefalet, temelinde hasbîlik olan karşılıksız bir yardımlaşma şeklidir. Kimi zaman ticarî ilişkilerde peşin alışverişin mümkün olamaması kimi zaman da insanlar arasındaki ilişkilerde güveni temin etme ihtiyacı, bu şekilde bir uygulamayı gerekli kılmaktadır. Bir başka deyişle kefalet, iki tarafın yanına üçüncü bir şahsın müdahil olup ihtiyaç hâlindeki insanlara güç ve güven vermesi anlamına gelmektedir. Asıl borçlunun herhangi bir şekilde ahdini yerine getirememesi durumunda kefil devreye girecek ve onun sıkıntısını giderecektir. Veyahut güven eksikliğinden dolayı borç isteyen birine yardımcı olmaya çekinen kişi, kefilin devreye girmesi ile rahat davranabilecektir. Dolayısıyla kefalet, ortaya çıkabilecek zararları ve beklenmedik mağduriyetleri gidermek için başvurulan bir yöntemdir. Bu sayede insanlar endişesiz bir şekilde, güven ve istikrar eşliğinde ilişkilerini geliştirecek, faaliyetlerini sürdüreceklerdir.

Kefalet uygulamasında kefil, kefil olunan kişi ve alacaklı arasında hukukî olduğu kadar, insanî ve ahlâkî bir bağ da kurulmaktadır. Her ne kadar bazı insanlar, "Başı ayıplanma, ortası pişmanlık, sonu da borç ödemektir." diyerek kefil olmaktan kaçınıyor ve güya kendilerini emniyete aldıklarını düşünüyor iseler de, bizlere örnek teşkil eden sahâbe, kefaleti böyle değerlendirmemişti. Örneğin, sahâbeden Kabîsa b. Muhârik, bir başkasına kefil olmuş, önemli miktarda borç üstlenmiş ancak ödemede zorlanınca başvurabileceği en yakın merci olarak Allah Resûlü'ne gitmişti. Durumu izah etmiş ve ondan yardım istemişti. Hz. Peygamber de ona yardımcı olacağını bildirmiş, ardından onun şahsında ihtiyaç talebinde bulunacak olan herkese şu uyarıyı yapmıştı: *"Ey Kabîsa! İstemek ancak üç grup insan için helâldir: (Birincisi) kefil olup (veya arabulmak için diyet verip) borçlanan kimsedir ki bu parayı elde edene kadar istemesi helâldir. Borcu kapatılınca artık isteyemez. (İkincisi) başına bir musibet gelen ve bir malını kaybeden kimsedir ki hayatını sürdürebilecek kadar para bulana dek istemesi helâldir. (Üçüncüsü) fakir kalan ve fakirliği komşularından üç güvenilir kişi tarafından doğrulanan kimsedir ki onun da hayatını sürdürebilecek miktarda mala kavuşana kadar istemesi helâldir. Bu üç grup insandan başkasının istemesi haramdır ey Kabîsa! Böyle bir şekilde elde edilen malın sahibinin yediği haramdır."*[4]

[4] M2404 Müslim, Zekât, 109; D1640 Ebû Dâvûd, Zekât, 26

Kabîsa, zor durumda kalan birine yardım etmek için kefil olmuştu. Fakat borç üzerine kalmış ve onu ödeyememişti. Ancak o, 'Keşke bu işe

hiç girmeseydim!' deyip üstlendiği borcu ödemekten vazgeçmemişti. En yetkili merci olan Allah Resûlü'ne başvurmuş, derdini anlatmıştı. Kutlu Nebî onun talebini makul karşılamış ve yardım edeceğini bildirmişti. Böylece fedakârlık yaparak insanlara kefil olanlara, beklenmedik bir durumla karşılaştıklarında destek olunması gerektiğine işaret etmişti.

Kefalet, borçlunun istemesi ile gerçekleşebileceği gibi, "teberru" yani karşılıksız bağış türünden bir muamele olarak kabul edilmesi hasebiyle kefil bu sorumluluğu kendiliğinden de yüklenebilir.[5] Müslümanların güvenilirliği esas alındığından çoğu zaman sözlü kefalet yeterli görülmüştür. Ancak günümüzde değişen şartlara göre, İslâm açısından sakıncası bulunmayan başka güvencelerle de tarafların haklarını garantiye almak için gerekenler yapılabilir. Nitekim hukukî bir akit olan kefalet uygulaması, İslâm tarihinde Hz. Peygamber zamanındaki şekilleriyle sınırlı tutulmamıştır. Tarafların mağdur olmaması bakımından kefaletin noter ve benzeri yazılı ve resmî yollarla yapılması, uygulamanın daha da sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Hz. Peygamber'in uygulamalarından, devlet tarafından görevlendirilen vekiller aracılığıyla da kefalet işlemlerinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, kendisine yardım talebiyle aç ve açıkta kalmış biri gelirse Bilâl'e, borç para bulup onu giydirmesini, yiyecek vermesini emreder ve kendisi de bizzat o borca kefil olurdu. Bilâl de gider, borç para bulur, bu kişilerin ihtiyaçlarını giderir sonra bu borç devlet hazinesinden ödenirdi.[6]

Bireyler arası kefalet dostlar arasında gerçekleştiğinden, bu vesile ile bir dayanışma sağlandığı gibi, dostluk ve kardeşlik bağları da pekişir. Ayrıca bu dayanışma kişiyi Allah katında da değerli kılar. Nitekim Sevgili Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "*...Bir insan, kardeşine yardım ettiği sürece Allah da ona yardım eder...*"[7]

Kefaletin, ticaret ve benzeri uygulamalarda söz konusu olan "sorumluluğu paylaşma" anlamının yanında "muhtaç ve kimsesizlerin bakım ve sorumluluğunu üstlenme" anlamı da vardır. Nitekim Allah Resûlü (sav), "*Ben ve yetime kefil olan (kol kanat geren) kimse cennette böyle (yan yana) olacağız.*" buyurmuş ve aralarını hafifçe ayırarak işaret parmağıyla orta parmağını göstermişti.[8] Kutlu Nebî'nin Câbir b. Abdullah'a yardım sözü vermesi de bu anlamda bir kefaletin sonucuydu. Câbir'in babası Uhud Savaşı'nda şehit düşmüş, geriye bakıma muhtaç altı kız çocuğu ve bir miktar borç bırakmıştı. Allah Resûlü ona borçlarının ödenmesi konusunda yardımcı olmuş,[9]

5 D3343 Ebû Dâvûd, Büyû', 9; N4696 Nesâî, Büyû', 102
6 D3055 Ebû Dâvûd, İmâre, 33-35.
7 M6853 Müslim, Zikir, 38
8 B5304 Buhârî, Talâk, 25
9 B4053 Buhârî, Megâzî, 18

fakat zaman geçtiği hâlde Câbir'in ekonomik durumu düzelmemişti. Câbir, içinde bulunduğu durumu bir gün Hz. Peygamber'in sorusu üzerine arz etmiş, Hz. Peygamber de ona, *"Bahreyn'in zekât malı gelmiş olsaydı (eliyle işaret ederek) sana şöyle üç avuç verirdim."* demişti. Fakat Bahreyn'den mal gelmeden Hz. Peygamber vefat etmişti. Daha sonra halife olan Hz. Ebû Bekir, bir ilânla, "Kime Hz. Peygamber'in bir sözü veya borcu varsa bize gelsin!" diye duyuruda bulunmuştu. Bunu haber alan Câbir, Hz. Ebû Bekir'e gidip durumu bildirmiş, o da Câbir'e, Hz. Peygamber'in vaad ettiği malı vermişti.[10]

Sonuç olarak diyebiliriz ki Hz. Peygamber kefillik ile ilgili uygulamalarda, bugün çok muhtaç olduğumuz hakka saygı, yardımlaşma, dayanışma, karşılıklı sevgi ve barışın tesis edildiği toplumsal bir kardeşlik anlayışını esas almıştı. Böylelikle darda kalan insanlara yardım edildiği gibi, güven ve teminat alma ihtiyacı olan insanların da ihtiyaçları karşılanmıştı.

Kayıt ve müeyyidenin olmadığı, sadece güven ilkesi ile hareket edildiği durumlarda her zaman istismarın olması muhtemeldir. Ticarette ve insanlar arasındaki diğer sosyal ilişkilerde faydalı sonuçlara vesile olan kefaletin, tarafların mağduriyetine sebebiyet vermeyecek şekilde uygulanması gerekir. Son dönemlerde kefil olunan kişinin zamanında borcunu ödemeyip hem kefilini hem de alacaklıyı mağdur etmesi şeklindeki olumsuz tavırlara sıkça rastlanmaktadır. Günümüzde, çaresizlikten dolayı borcunu ödeyemeyen borçlular kadar, dostuna kefil olduğu için borç batağına saplanmış, iflas etmiş, işinden, sermayesinden olmuş kefillerin sayısı da az değildir. Bu tür olumsuz örnekler ise dostlar arasında başta "güven bunalımı" olmak üzere, şiddetten cinayete kadar uzanan nice olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Her Müslüman'ın, kardeşine yardımcı olması beklenir ama kefalet sebebiyle kefilin de zarara uğramaması için elden gelen bütün çaba sarf edilmelidir. Ayrıca kişi, altından kalkamayacağı borca kefil olmamalı, hiç kimse kefil olmaya zorlanmamalıdır. Kefalete taraf olan herkesten, sorumluluklarını bilmeleri, görevlerini en uygun şekilde yerine getirmeleri istenir. Asıl olan güven olmakla birlikte, bunun istismar edilebileceği durumlarda tarafların müşterek maslahatını korumaya yönelik kayıt ve yaptırımların dikkate alınması, kefalet uygulamasının sürdürülmesi açısından önemlidir. Kefalet bağlayıcı olduğu için taraflar arasında anlaşma sağlandıktan sonra kefilin kendisini yükümlülükten uzak tutması mümkün değildir. Kutlu Nebî'nin, *"...Kefil, borçtan sorumludur ve borcun ödenmesi gerekir."*[11] hadisi bu duruma işaret etmektedir.

[10] B2598 Buhârî, Hibe, 18.
[11] T1265 Tirmizî, Buyû', 39; D3565 Ebû Dâvûd, Buyû' (İcâre), 88.

VEKÂLET
VEKİL ASİL GİBİDİR

عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ اسْتَخْلَفَ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ عَلَى الْمَدِينَةِ مَرَّتَيْنِ.

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) (âmâ sahâbî) İbn Ümmü Mektûm'u Medine'de yerine iki defa vekil bırakmıştır.

(D2931 Ebû Dâvûd, İmâre, 3; HM13031 İbn Hanbel, III, 192)

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ... فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ :

"إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَلُومُ عَلَى الْعَجْزِ وَلَكِنْ عَلَيْكَ بِالْكَيْسِ فَإِذَا غَلَبَكَ أَمْرٌ فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ."

عنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: كَانَ الْفَضْلُ رَدِيفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَجَاءَتِ امْرَأَةٌ مِنْ خَثْعَمَ... فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ فِي الْحَجِّ أَدْرَكَتْ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا لاَ يَثْبُتُ عَلَى الرَّاحِلَةِ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: "نَعَمْ" وَذَلِكَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ.

Avf b. Mâlik'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah âcizliği kınar. Hâlbuki akıllı olmalısın! Bir işin üstesinden gelemediğin zaman, 'Allah bana yeter, O ne güzel vekildir.' de."*

(D3627 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 28)

Abdullah b. Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Fadl b. Abbâs Resûlullah'ın (sav) terkisinde iken Has'am kabilesinden bir kadın Resûlullah'a gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın, kulları üzerine haccı farz kılması, babamın çok yaşlandığı ve binek üzerinde oturamaz hâle geldiği bir zamana rastladı. Onun yerine (vekâleten) ben haccedebilir miyim?" Resûlullah da ona, *"Evet."* cevabını verdi. Bu olay Veda Haccı sırasında meydana geldi.

(B1513 Buhârî, Hac, 1)

Hicretin sekizinci yılıydı. Hz. Peygamber, Mekke ile Tâif arasında, Mekke'ye dokuz kilometre uzaklıktaki Ci'râne denilen yerde, Hevâzin ve Sakîf kabileleriyle yapılan Huneyn Gazvesi'nden elde edilen ganimetleri taksim ettikten sonra, umre yapmak üzere ihrama girdi. Umresini tamamlayarak Medine'ye geri döndüğünde Müslümanlar hacca gitmeye hazırlanıyorlardı. O yıl hacca bizzat gitmeyen Allah Resûlü, hac emirliği görevini Hz. Ebû Bekir'e verdi ve ona hac süresince yapması gereken vazifeleri bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir derhâl yola koyuldu ve Arc denilen yere kadar ilerledi. Burada ashâba sabah namazını kıldırmak üzereydi ki Hz. Peygamber'in devesi Ced'â'nın sesini duydu. Allah Resûlü'nün hacca geldiğini düşünerek sabah namazını kendisiyle eda etmek için bekledi. Fakat gelen Resûlullah değil, Hz. Ali'ydi. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi, hac kafilesinin Medine'den ayrılmasından sonra indirilen Tevbe sûresinin baş kısmından otuz küsur âyeti ve bazı hususları insanlara bildirmekle görevlendirmişti. Böylece Hz. Ebû Bekir öncülüğünde hac vazifelerini yerine getiren Müslümanlar, Hz. Ali aracılığıyla yeni inen âyetlere vâkıf olmanın yanı sıra, "artık müşriklerin Kâbe'ye yaklaşamayacak olması, Kâbe'nin çıplak tavaf edilmemesi gerektiği, mümin olmayanın cennete giremeyeceği" gibi birtakım bilgileri öğrenmiş oldular.[1]

Allah Resûlü, peygamberliği süresince insanlara Allah'ın emirlerini daima eksiksiz bir şekilde bildirmiş ve yaşantısıyla da onlara en güzel şekilde örneklik etmiştir. Başlangıçta küçük bir cemaatten oluşan Müslümanlar zamanla büyük bir toplum hâline gelmiş ve geniş bir coğrafyayı hâkimiyeti altına almıştır. Öyle ki İslâm coğrafyasının her yerine Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin gitmesi mümkün olmamış, bu nedenle o, Müslüman topraklarına katılan her bölgeye Allah'ın dinini öğretmek ve hükümlerini uygulamakla görevlendirdiği elçileri göndermeye başlamıştır. Yemen halkı Hz. Peygamber'den kendilerine İslâm'ı ve sünneti öğretecek birini göndermesini istemiş, Hz. Peygamber de bu görevi Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a vermiştir.[2] Müslüman olduklarını söyleyerek, dini öğretecek kimselere ihtiyaç duyduklarını bildiren Ri'l, Zekvân, Usayye ve Lihyânoğulları kabilelerine de ensardan yetmiş sahâbîyi göndermiştir.[3]

1 T3091 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9. DM1947 Dârimî, Menâsik, 71. N2996 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 187.
2 M6253 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 54.
3 B3064 Buhârî, Cihâd, 184.

Ebû Musa el-Eş'arî ile Muâz b. Cebel'i dinî hükümleri bildirmek ve idarecilik yapmak üzere Yemen'e gönderen Hz. Peygamber, çeşitli bölgelerdeki zekât ve cizye gibi gelirlerin tahsilini de güvenilir elçiler aracılığıyla yapmıştır. Süleymoğulları'nın zekâtını almakla İbnü'l-Lütbiyye'yi,[4] Hayber'deki arazilerin gelirlerini toplamakla da Abdullah b. Revâha'yı görevlendirmiştir.[5] Böylece, kendisinin ulaşamadığı yerlere vekilleri aracılığıyla ulaşmış, tek başına yürütmesi mümkün olmayan Müslüman toplumuna ait işleri vekilleri vasıtasıyla görmüştür. Kendisinden sonra gelen halifeler ve emîrler de bu uygulamayı devam ettirmişlerdir. Örneğin, Medine valisi Mervân'ın, kendisinin görev başında bulunamadığı zamanlarda Ebû Hüreyre'yi vekil bıraktığı bilinmektedir.[6] Hz. Ömer'in atamış olduğu valiler de gerekli durumlarda yerlerine, ehil olan kimseleri bırakmışlardır.[7]

Vekâlet, güven esasına dayanan bir ilişkidir. Zira vekil, asil gibidir; asıl şahsın kendisi adına yetki verdiği kimsedir. Bu nedenle vekil olacak kişinin seçimi titizlik gerektirir. Nitekim Allah Resûlü, Hıristiyan kalarak cizye vermeye razı olan Necrân halkına, güvenilir biri olduğunu vurgulayarak Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı göndermişti.[8] Ayrıca Allah Resûlü'nün Tebük ve Buvat Gazvelerinde olduğu gibi bazı vesilelerle Medine dışına çıktığı zaman geride kalanlara imamlık etmesi için yerine İbn Ümmü Mektûm'u bırakması da dikkat çekicidir.[9] Önde gelen pek çok sahâbînin de kendisiyle birlikte sefere çıkmaları dolayısıyla İbn Ümmü Mektûm'a vekâlet veren Allah Resûlü bu tavrıyla, bedensel engelli olmanın kişinin güvenilirliğini olumsuz etkilemeyeceğini ve vekâlette liyakatin önemli olduğunu göstermek istemiştir.

Hz. Ömer'in de vekil seçiminde oldukça titiz olduğu bilinmektedir. Kendisi bir gün Usfan'da, Mekke'ye vali olarak tayin ettiği Nâfi' b. Abdü'l-Hâris ile karşılaşınca ona Mekke halkının yönetimini kime bıraktığını sormuştu. Nâfi' kendisinin yerine İbn Ebzâ isminde birisini bıraktığını söyleyince Hz. Ömer, "Mekke halkının başına azatlı kölelerimizden birini mi bıraktın?" sözleriyle şaşkınlığını dile getirdi. Zira çoğunluğu Arap olan Mekke halkının başına daha önce köle olduğu bilinen birinin getirilmesi sorun oluşturabilirdi. Nâfi', bu vekâletin sebebini şöyle açıkladı: "İbn Ebzâ, Allah Teâlâ'nın Kitabı'nı güzel okuyarak anlayan, ferâizi (miras hukukunu) iyi bilen ve hüküm vermeye yetkili bir kimsedir." Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in, *"Muhakkak ki Allah Teâlâ, bu kitap (Kur'ân-ı Kerîm) ile bazı kavimleri yükseltir, diğer bazı kavimleri de alçaltır."* sözünü hatırlatarak onun vekil seçiminde nesebi ve sosyal statüyü değil de ehliyeti gözetmesini takdir etti.[10]

[4] M4739 Müslim, İmâre, 26; M4740 Müslim, İmâre, 27.
[5] D3414 Ebû Dâvûd, Büyû', 35; HM15016 İbn Hanbel, III, 367
[6] M2026 Müslim, Cum'a, 61.
[7] İM218 İbn Mâce, Sünnet, 16; HM232 İbn Hanbel, I, 36.
[8] M6254 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 55.
[9] D595 Ebû Dâvûd, Salât, 64; D2931 Ebû Dâvûd, İmâre, 3; ŞD3/99 Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, III, 99-100.
[10] İM218 İbn Mâce, Sünnet, 16, M1897 Müslim, Müsâfirîn, 269.

Vekil seçimine dikkat edilmesi gerektiği kadar, tayin edilen vekilin tasarruflarının, müvekkilin isteklerine uygun olup olmadığının da denetlenmesi gerekir. Bu konuda oldukça titiz davranan Hz. Ömer, ehil gördüğü kimseleri vekil tayin etmiş, bu kişilere adaletli olmayı emrettikten sonra emrine uygun hareket edip etmediklerini de araştırmıştır.[11]

Allah Resûlü, bizzat kendisinin yürütmekte olduğu bazı işleri, başında duramadığı zamanlarda kendisinin yerine devam ettirmesi için vekillere bırakmıştır. Örneğin, Bedir Savaşı'na çıkarken resmî ve özel bazı işleri için sekiz kişiyi görevlendirmiş,[12] ayrıca ordusuyla birlikte yola koyulmasının ardından beraberinde olan Ebû Lübâbe'yi de geri göndererek ondan Medine'nin yönetimiyle ilgilenmesini istemiştir.[13] Daha sonra da kendisine verilen vazife nedeniyle savaştan geri kalan bu kişilere ganimetten pay ayırmıştır.[14] Aynı şekilde, Benî Kaynukâ ve Sevîk Gazvelerine çıktığında da yerine vekil olarak Ebû Lübâbe'yi bırakan Allah Resûlü,[15] kimi zaman da seferlere kendisi katılmamış, gönderdiği seriyyelere uygun gördüğü kişileri komutan tayin etmiştir.[16]

İslâm dini nikâh, boşanma, vasiyet, dava, ticarî ortaklık, kiralama ya da alım satım gibi hukukî işlemlerde hareket kolaylığı sağlamaya yönelik olarak vekâlet konusunda ortaya koyduğu birtakım ilkelerin yanı sıra oldukça detaylı düzenlemeler getirmiştir. Hz. Peygamber zamanında bu tür işlemlerde vekâlet sık rastlanan bir durumdur. Meselâ kaza umresi yapacağı sıralarda, Medine'den ayrılmak üzereyken Meymûne bnt. el-Hâris ile evlenmeye karar veren Resûlullah, nikâh işlemleriyle ilgilenmesi için Ebû Râfi' ile ensardan bir sahâbîyi vekil olarak göndermiştir.[17] Davalara katılmaktan hoşlanmayan Hz. Ali'nin, bir dava sebebiyle mahkemeye gitmek durumunda kaldığında yerine vekil olarak kardeşi Akîl b. Ebû Tâlib'i, o yaşlandığında da Abdullah b. Ca'fer'i gönderdiği bilinmektedir.[18] Hanımı Fâtıma bnt. Kays'ı boşayan sahâbî Ebû Amr b. Hafs da nafaka işlemlerini bir vekil aracılığıyla devam ettirmiştir.[19]

Hz. Peygamber hayatı boyunca çeşitli nedenlerle, birçok alanda kendisine vekiller tayin etmiş, vefatıyla sonuçlanan rahatsızlığı sırasında da cemaate namaz kıldıramadığı için bu görevi Hz. Ebû Bekir'e vermiştir.[20] Bununla birlikte sağlığında hiç kimseye, daha sonra tartışmalara konu olan "halifelik" ya da "peygamberlik görevinin temsili" şeklinde yorumlanabilecek türden bir vekâlet vermemiştir.

Allah'ın isimlerinden birinin "el-Vekîl" olduğunu bize haber veren Resûlullah,[21] gündelik işlerinin devamı için vekâlet uygulamasına sık sık

11 BS17122 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 259
12 KF2/32 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 32.
13 HS3/243 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 243; H17/349 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 349.
14 KF2/32 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 32.
15 VM1/180 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 180; HS3/311 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 311.
16 M6177 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 8; T3712 Tirmizî, Menâkıb, 19
17 MU774 *Muvatta'*, Hac, 22.
18 BS11627 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 128.
19 M3697 Müslim, Talak, 36; N3246 Nesâî, Nikâh, 21.
20 M940 Müslim, Salât, 94.
21 T3507 Tirmizî, Deavât, 82; İM3861 İbn Mâce, Dua, 10.

başvurmuşsa da en güzel vekilin Allah olduğunu her zaman hatırında tutmuş, ashâbına da şu öğüdü vermiştir: *"Yüce Allah âcizliği kınar. Hâlbuki akıllı olmalısın! Bir işin üstesinden gelemediğin zaman, 'Allah bana yeter, O ne güzel vekildir.' de."*[22] Zira ilâhî vahyin inmeye yeni başladığı zamanlarda Allah Teâlâ kendisini kullarına tanıtırken "her şeyin vekili" olduğunu söyleyerek onlara, tüm yaratılmışların sahibi ve koruyucusu olduğunu, bu nedenle kulluk edip boyun eğilecek ve güvenilip dayanılacak tek varlığın da yalnız kendisi olduğunu bildirmiştir.[23] *"O, doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle ise O'nu vekil edin."*[24] buyurarak kullarının kendisine güvenmelerini ve tevekkül etmelerini emretmiş, pek çok âyette kişiye vekil olarak kendisinin yeterli olacağını hatırlatmıştır.[25] Bu doğrultuda Hz. Peygamber Allah'a her zaman sonsuz güven duymuş, bir yolculuğa çıkarken, *"Allah'ım, yolculuğumuzda bize yoldaş ol, ardımızdan ailemize göz kulak ol."* diyerek Allah'a, kendileriyle beraber geride bıraktıklarını da koruması için dua etmiştir.[26] Resûlullah'ın izinden ayrılmayan sahâbe de aynı tutumu sergilemiştir. Nitekim Uhud Savaşı sırasında kendilerinden sayıca çok ve daha güçlü olan düşmanlarından korkmaları gerektiği söylenmesine rağmen hiç korkmayarak, ilk defa Hz. İbrâhim'in ateşe atılırken söylediği,[27] *"Hasbünallâh ve ni'me'l-vekîl." (Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.)* sözüyle yollarına devam etmişler, bu tavırlarıyla da Allah'ın lütuf ve nimetlerine nail olmuşlardır.[28] Ayrıca Hz. Peygamber, her şeyin vekili olan Rabbimizin razı olacağı birtakım davranışları sergileyen kimselere, kendileri için tevbe ve istiğfarda bulunan melekleri vekil kılacağını müjdelemiştir.[29]

Allah, el-Vekîl ismiyle güvenilecek asıl dayanak olduğunu bildirmektedir. Aynı şekilde insanlar arası ilişkilerde sıkça ihtiyaç duyulan vekilliğin de temeli kişiler arası güvene dayanır. Kur'ân-ı Kerîm ve Resûlullah'ın uygulamaları ışığında vekâlet için çeşitli düzenlemeler getirilmiş ve hukukî işlemlerde vekâlet belirli şartlara bağlanmıştır. Buna göre her şey için vekil tayin edilemeyeceği gibi her kişi de vekil olarak görevlendirilemez. Özellikle ticarî işlemlerde vekâletin zamanı, şartları, özellikleri ve tarafları önceden belirlenerek kayıt altına alınmalıdır. Bu şekilde sonradan ortaya çıkması muhtemel birçok anlaşmazlık baştan önlenmiş olur. Bu hususa dikkatleri çeken tâbiûn âlimlerinden Saîd b. Müseyyeb, bir kimsenin başka bir kimseyi ticarî bir konuda kendisine vekil kılarken onunla, söz konusu vekâletle ilgili bütün ayrıntıların belirtildiği yazılı bir sözleşme yapması gerektiğini bildirmiştir.[30]

[22] D3627 Ebû Dâvud, Kadâ' (Akdiye), 28
[23] En'âm, 6/102; Zumer, 39/62.
[24] Muzzemmil, 73/9
[25] Nisâ, 4/81; Ahzâb, 33/3
[26] T3439 Tirmizî, Deavât, 41, DM2701 Dârimî, İsti'zân, 42
[27] B4564 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 13
[28] Âl-i İmrân, 3/173-174.
[29] T2922 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 22, T3407 Tirmizî, Deavât, 23
[30] N3968 Nesâî, Muzârea, 46

Vekâlet uygulamalarında amaç herhangi bir kimseye meşru bir şekilde yardım etmek olduğundan dinen yasaklanan fiiller ve kazançlar için vekil tutulamaz. Yine bir kişinin hak ettiği ceza, onun yerine bir başkasına yüklenemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Hiç kimse bir başkasının suçundan sorumlu değildir."*[31] buyrulurken Hz. Peygamber de, *"Bilin ki! Cana kıyan kişi ancak kendi işlediği cinayetten sorumludur. Hiçbir baba oğlunun cinayetinden sorumlu tutulamaz, hiçbir oğul da babasının cinayetinden sorumlu tutulamaz."* buyurmaktadır.[32]

Ayrıca, vekilin maddî veya mânevî bir tasarrufta bulunması ya da kendisine çıkar sağlaması doğru değildir. Vekilin müvekkilin vekâlet verdiği konularla sınırlı kalması ve onun belirlediği şartlara göre adaletle davranması gerekir. Bu nedenle vekilin güvenilir bir kişi olması çok önemlidir. Bu bağlamda Hz. Hatice'nin, kendi mallarıyla ticaret yapmak üzere, üstün ahlâkıyla tanınan Hz. Muhammed'i görevlendirmesi ve saygın kişiliğinin yanı sıra bu görevdeki güvenilirliği dolayısıyla onun eşi olmak istemesi oldukça manidardır.[33]

Vekil, insanların işlerinde onlara yardımcı olan, onların hayatlarını kolaylaştıran kimsedir. Kullarının zorluk çekmesini istemeyen Yüce Allah, kendisine yapılan ibadetler hususunda da kullarına kolaylıklar göstermiştir. Bu doğrultuda birtakım şartlar dâhilinde yapılması gereken bazı ibadetler için bir başkasının vekil kılınmasına müsaade edilmiştir. Cüheyne kabilesinden bir kadın Allah Resûlü'ne gelerek, "Annem haccetmeyi adamıştı, fakat haccedemeden vefat etti. Ben onun yerine haccedebilir miyim?" diye sordu. Hz. Peygamber de ona, *"Evet, annenin yerine haccet."* dedikten sonra kadının tereddüdünü gidermek için ona şu soruyu yöneltti: *"Eğer annenin bir borcu olsaydı bu borcu öderdin değil mi? O hâlde, Allah'a karşı olan borcu ödeyin! Şüphe yok ki Allah hakkı ödenmeye en lâyık olandır!"*[34]

Hz. Peygamber (sav), İslâm'ı tebliğe başladığı ilk günden itibaren, insanların üstesinden gelemeyecekleri durumlara karşı katı, değişmez ve onları mağdur edecek sonuçlar doğuran kurallar getirmemiştir. Aksine, yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, mutlaka insanları rahatlatacak, sıkıntıdan kurtaracak bir çözüm yolu göstermiştir. Aynı şekilde haccetmeyi adayıp bunu yerine getiremeden vefat eden bir kadının erkek kardeşine onun yerine,[35] babası iyice yaşlanmış, yolculuğa dayanamayacak kadar zayıf düşmüş olan bir kadının da babasının yerine haccetmesine müsaade etmiştir.[36] Böylece Allah Resûlü, insanların kendilerinin yerine getirme

[31] En'âm, 6/164
[32] İM2669 İbn Mâce, Diyât, 26; T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9
[33] HS2/5 İbn Hişâm, Sîret, II, 5-6
[34] B1852 Buhârî, Cezâu's-sayd, 22.
[35] N2633 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 7; DM1801 Dârimî, Savm, 49.
[36] B1513 Buhârî, Hac, 1

fırsatı bulamadıkları ya da yapmakta zorlandıkları ibadetleri bir başkasının vekâletiyle yerine getirmiş olacaklarını bildirmiştir.

Kur'an ve hadislerden, namaz ve oruç gibi yalnız bedenle yapılan ibadetlerde vekâletin söz konusu olamayacağı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in (sav) sağlığında uygulanmadığı hâlde, ibadet borcu ile ölenler için sonradan ortaya çıkarılan iskât-ı salât ve devir gibi uygulamaların dinî geçerliliğinin olmadığı bilinmelidir. İbadetlerde vekâlet uygulamasına, zekât ve sadakanın hak sahibine teslimi, hac görevinin yerine getirilmesi ya da kurban kesimi gibi malî yönü olan ibadetlerin gerçekleştirilmesinde başvurulmuştur. Kurbanın vekil tayin edilerek kesilmesi özellikle yaygınlık kazanmıştır. Zira bu, herkesin kolayca yapabileceği bir iş değildir. Ayrıca kurban kesmeye gücü yeten kişi de her zaman buna fırsat bulamayabilir. Nitekim Allah Resûlü kurbanlıklarından bir kısmını kendisi kesmiş, bir kısmını da vekâletle başkalarına kestirmiştir.[37] Hicretin dokuzuncu yılında, Kâbe'de kendi adına kesilmek üzere Hz. Ebû Bekir ile kurbanlık develer göndermiştir.[38] Hz. Peygamber'in kendisi de hanımlarına vekâleten kurban kesmiştir.[39]

İnsanların günlük hayatta duyduğu ihtiyaçtan doğan vekillik, zamanla hayatın her sahasında uygulanır hâle gelmiştir. Böylece her işini kendisi göremeyen insanın, sorumluluklarını aksatmadan yerine getirmesi mümkün olmuş, hayatını daha kolay devam ettirebilmesi sağlanmıştır. Bugün, hızlanan dünyaya ayak uydurmak, hatta yalnızca olup bitenleri takip etmek dahi tek başına bir insanın üstesinden gelemeyeceği bir iştir. Özellikle bilim ve teknolojinin gelişmesiyle değişen şartlar ve artan sorumluluklar sonucunda vekâlet, günlük yaşamın vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiştir. Bu doğrultuda her birey kendi işlerinden bir kısmını vekil tayin ettiği kişiler ya da kurumlar aracılığıyla yapmaktadır. Özellikle hukukî davaların takibinde ve ticarî işlerin yürütülmesinde vekâlet bir zorunluluk hâlini almıştır. İnsan hayatını kolaylaştırmayı ve güvene dayalı bir toplum oluşturmayı hedefleyen İslâm dini vekâlete izin vermiş ve böylece hayatın her alanında vekillik günümüze kadar uygulanagelmiştir.

37 MU889 *Muvatta'*, Hac, 59.
38 B2317 Buhârî, Vekâlet, 14.
39 M2925 Müslim, Hac, 125.

FAİZ/RİBÂ
ALLAH ALIŞVERİŞİ HELÂL, RİBAYI HARAM KILDI

عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَبِيعُوا الدِّينَارَ بِالدِّينَارَيْنِ، وَلاَ الدِّرْهَمَ بِالدِّرْهَمَيْنِ."

Osman b. Affân'dan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayın!"
(M4058 Müslim, Müsâkât, 78)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ." قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا هُنَّ؟ قَالَ:
"الشِّرْكُ بِاللَّهِ، وَالسِّحْرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ،
وَأَكْلُ الرِّبَا، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ، وَالتَّوَلِّي يَوْمَ الزَّحْفِ، وَقَذْفُ
الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلاَتِ."

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ آكِلَ الرِّبَا وَمُوكِلَهُ وَكَاتِبَهُ وَشَاهِدَيْهِ وَقَالَ:
"هُمْ سَوَاءٌ."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ،
وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلاً بِمِثْلٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَمَنْ زَادَ أَوِ اسْتَزَادَ فَقَدْ أَرْبَى، الآخِذُ
وَالْمُعْطِي فِيهِ سَوَاءٌ."

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَا أَحَدٌ أَكْثَرَ مِنَ الرِّبَا إِلاَّ كَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهِ إِلَى قِلَّةٍ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav), *"Helâk edici yedi şeyden kaçınınız!"* buyurdu. Sahâbîler, "Yâ Resûlallah! Bu yedi şey nedir?" diye sordular. Resûlullah (as) da, *"Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, hukukun gerektirdiği dışında Allah'ın (zarar vermeyi) yasakladığı bir cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, (düşmanla karşılaşınca) savaştan kaçmak, zinadan uzak duran ve hiçbir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina iftirasında bulunmak."* cevabını verdi.

(B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23)

Câbir diyor ki, "Resûlullah (sav) faizi yiyene, yedirene, yazana ve buna şahitlik eden iki kimseye lânet etti ve *'Hepsi (günahta) eşittir.'* buyurdu."

(M4093 Müslim, Müsâkât, 106)

Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, eşit miktarda ve peşin olarak satılır. Her kim daha fazla verir veya alırsa muhakkak faiz uygulaması yapmıştır. Alanla veren bu hususta eşittir."*

(M4064 Müslim, Müsâkât, 82)

İbn Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Faiz yoluyla mal çoğaltan hiç kimse yoktur ki, sonunda durumu (malında) azalmaya dönüşmesin."*

(İM2279 İbn Mâce, Ticâret, 58)

Hicretin üzerinden on yıl geçmişti. Allah Resûlü (sav), hacca niyet ederek hazırlıklara başlamış ve bunun ashâbına da duyurulmasını istemişti. Duyuru üzerine Resûlullah'la birlikte hac yapmak isteyen çok sayıda insan Medine'de toplandı. Allah Resûlü (sav) hac için Medine'den yola çıktı ve sahâbe de onunla beraber hareket etti. Arafat yakınlarına gelindiğinde vakit öğleydi ve Hz. Peygamber, devesi Kasvâ'nın üzerinden insanlara hitap etmeye hazırlanıyordu. Yıllar sonra, "Veda Hutbesi" diye meşhur olacak olan bu hutbede Allah Resûlü, insanlığa çok önemli mesajlar veriyor, ümmeti için tehlikeli gördüğü bazı davranışlara ve sapmalara karşı onları uyarıyordu. Sevgili Peygamberimizin ashâbıyla vedalaşırken verdiği mesajlardan biri de hem o günün hem de günümüzün sorunlarından biri olan faiz (ribâ) konusu idi. Allah Resûlü (sav), kumar, hırsızlık, rüşvet ve gasp gibi meşru olmayan kazanç yollarından biri olan faiz konusunda şöyle buyurmuştu: *"...İyi bilin ki câhiliye dönemi faizi kesinlikle kaldırılmıştır! İlk kaldırdığım faiz de (amcam) Abbâs b. Abdülmuttalib'in faizidir..."*[1] Bazı rivayetlere göre Peygamber Efendimiz bu konuşmasında ayrıca şunu da söylemişti: *"Anaparalarınız sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş, ne de haksızlığa uğramış olursunuz!"*[2]

Resûlullah'ın (sav) ashâbıyla vedalaştığı ve insanlığa önemli mesajlar verdiği Veda Hutbesi'nde, *"...Câhiliyeye ait her şey ayaklarımın altındadır..."*[3] diyerek bir daha dönülmemek üzere yasakladığı alışkanlıklardan biri de faiz, o dönemdeki ismiyle "ribâ" idi.

Artma, çoğalma, nema, yükseğe çıkma, büyüme, fazlalık anlamlarına gelen ribâ kelimesi, belli malların değişiminde elde edilen fazlalığı veya verilen borca karşılık alacaktaki artışı ifade etmektedir.[4] Bu artış, câhiliye döneminde yaygın olan şekliyle alacaklının borca veya borcun vadesinin uzatılmasına karşılık olarak alacağı fazlalıktır. Allah Resûlü, verilen borçta alacaklının hakkının yalnız anapara olduğunu belirtmiştir.[5] Bu şekilde faizin eklenmediği anaparalar kişiye ait olmakla birlikte, borca karşılık anaparaya eklenecek olan her türlü ilâvenin faiz kapsamına girdiği de anlaşılmış olmaktadır. Hz. Peygamber, böylece kişinin borcunun karşılığında birkaç kat fazlasını ödemek durumunda kalmasını önleyerek, insanların hem haksızlık yapmasının hem de haksızlığa uğramasının önünü kapatmak istemiştir.

[1] M2950 Müslim, Hac, 147; İM3074 İbn Mâce, Menâsik, 84
[2] D3334 Ebu Dâvûd, Büyû', 5; Bakara 2/279
[3] M2950 Müslim, Hac, 147
[4] "Faiz", *DİA*, XII, 110
[5] D3334 Ebu Dâvûd, Büyû', 5

Câhiliye döneminde âdet hâline dönüşmüş ve borcun ayrılmaz parçası hâline gelmiş olan faiz uygulamasını Zeyd b. Eslem, şöyle tarif etmektedir: "Bir kimsenin diğer bir kimse üzerinde, belli vadede tahsil edilmesi gereken bir borcu olurdu. Borcun vadesi dolunca, alacaklı borçlusuna, 'İster borcunu öde, ister ribâ muamelesini işletelim.' derdi. Borçlu borcunu öderse iş biterdi. Aksi takdirde borcunun artmasını kabul eder, diğer taraf da vadeyi uzatırdı."[6] Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle *"kat kat faiz"* oluşurdu.[7] Allah Resûlü, *"Kim bir satış içinde iki satış yaparsa, ya az olan bedeli alır yahut faiz olur."*[8] şeklindeki hadisiyle vade farkının faize yol açabileceğine işaret etmekteydi. Zira vadeli satılan bir malın bedelinin vade dolduğunda ödenememesi üzerine vade yeniden uzatılıyor, karşılığında da fiyat arttırılıyordu. Bunun sonucunda biri vadesi dolmuş olan ilk fiyat, diğeri de ikinci ve daha yüksek fiyat üzerinden olmak üzere iki satış ortaya çıkıyordu. Buna göre bu ikinci fiyattaki fazlalık faizdi.[9] *"Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayın!"*[10] buyuran Hz. Peygamber (sav) faiz uygulanan bu işlemlerdeki haksız uygulamayı ve çarpıklığı dile getirmişti. Bu tür alışverişler, faiz alan kişi açısından fırsatçılık ve sömürü anlamına gelmekteydi.

Gerçekten de bugün olduğu gibi câhiliye döneminde de faiz uygulaması, zenginlerin elinde çok etkili bir istismar aracıydı. Çünkü borçlunun alacaklısına ödemek zorunda olduğu fazlalık, bir süre sonra borcun kat kat çoğalmasına neden oluyor ve borç ödenemez hâle geliyordu. Gerçek borcun çok üstündeki bu miktar, sadece borçlunun tüm mallarının elinden çıkmasına değil, aynı zamanda borçlunun alıkonulması veya alacaklının kölesi hâline gelmesine de neden olabiliyordu.

Allah Teâlâ, faizin oldukça yaygın olduğu bu toplumda, faiz yasağını bildiren âyetleri aşama aşama indirerek toplumu bu hastalıktan temizlemek istemiştir. Faizle ilgili ilk âyet, maddî bir artış sebebi imiş gibi görünen faizin bereketsizliğine, Allah rızası için verilen zekâtın ise faziletine değinmektedir: *"İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekât veren o kimseler, evet onlar (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır."*[11] Böylece faizin karşılığında zikredilen zekât kavramıyla, insanların borç vermede küçük kârları değil de Allah'ın rızasını gözetmeleri gerektiği mesajı verilmektedir. Zira maddî ve mânevî anlamda yardımlaşmayı teşvik eden İslâm dini, borç verme konusunda da borçludan yararlanmayı ve onun durumunu suistimal etmeyi değil de, muhtaç kimselere

6 BS10604 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, V, 452; AS11013 [illegible], VIII, 24.
7 Âl-i İmrân, 3/130.
8 D3461 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 53.
9 [illegible] V, 171-173.
10 M4058 Müslim, Müsâkât, [illegible]
11 Rûm, 30/39.

borç vermeyi teşvik etmiş, hatta borçlunun ödeyemeyecek durumda olması hâlinde borcu hibe ederek bağışlamayı önermiştir: *"Eğer (borçlu) darlık içinde ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek gerekir. Eğer bilirseniz bunu sadakaya saymak sizin için daha hayırlıdır."*[12]

İslâm dininde, bir câhiliye geleneği olan faizin yerine, "karz-ı hasen" yani ihtiyaç sahibi bir Müslüman'a Allah rızası için borç verme teşvik edilmiş, O'nun rızasını kazanmak için verilenlerin karşılığının Allah tarafından kat kat ödeneceği bildirilmiştir.[13] Böylece borca karşılık faiz alarak borçluyu sömürmenin İslâm'ın genel ilkeleriyle, zekât, sadaka, infak anlayışıyla zıtlığı gözler önüne serilmiştir.

Allah Resûlü (sav), Veda Hutbesi'nde dile getirdiği, *"Câhiliye dönemindeki ribâ"* ifadesiyle, toplumu ifsat eden faiz uygulamasının çok eskiden beri devam edegeldiğine de işaret etmektedir.[14] Nitekim Cenâb-ı Hak, daha önce Yahudilerin faizle iştigal ettiklerini Elçisi'ne şu âyetlerle hatırlatarak, faiz yasağını bildiren âyetlerden önce dolaylı olarak faize temas etmiştir: *"Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle, önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık."*[15]

Faizin önceki ümmetlere de yasaklandığını bildiren bu âyetlerden sonra Allah Teâlâ, *"Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz."*[16] âyetiyle, Müslümanların faiz yemelerini kesin bir dille yasaklamıştır. Faizi alışveriş gibi mubah görenlere cevap olarak ise vahyin son döneminde faizin dünyada ve âhirette yol açtığı tahribatı haber veren âyetler[17] indirilmiştir: *"Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hâl onların, "Alışveriş de faiz gibidir." demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, ribayı (faizi) haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüde uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada sonsuza kadar kalacaklardır. Allah faizi tüketir (faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah hiçbir günahkâr nankörü sevmez. Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının! Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlüyle savaşa girdi-*

12 Bakara, 2/280
13 Teğâbün, 64/17; Hadîd, 57/11
14 D3334 Ebû Dâvûd, Buyû', 5; İM3055 İbn Mâce, Menâsik, 76
15 Nisâ, 4/160-161
16 Âl-i İmrân, 3/130
17 B4544 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 54; İM2276 İbn Mâce, Ticârât, 58

ğinizi bilin. Eğer tevbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur."[18] Bu âyetlerle, faizin yasaklandığı ve uhrevî cezalar gerektirdiği kesin bir şekilde bildirilmiş, faizden kurtuluş yolu olarak da tevbe gösterilmiştir.

Tarih boyunca bilinen ve çirkin bir kazanç yolu olarak görülen faiz, ilk kez İslâm dini tarafından yasaklanmamıştır. Yahudilik ve Hıristiyanlık inancında da ahlâka aykırı görülen, insanın onurunu zedeleyerek âdeta onu köleleştiren faiz yasağına yer verilmiştir. Bunun farkında olan Hz. Peygamber, kendisine gelen ve "*And olsun biz, Musa'ya açık açık dokuz âyet verdik.*"[19] mealindeki âyetin mânâsını soran iki Yahudi'ye, dokuz haramdan ibaret olan söz konusu dokuz âyeti sıralamış ve faiz yasağını da bunlar arasında zikretmiştir.[20] Ancak, zamanla faiz yasağı da tahrif edilmiş ve Yahudiler, Kur'an'da eleştirildiği üzere, kendilerine yasaklandığı hâlde faiz yemekten çekinmemişlerdir.[21]

Resûlullah (sav), faizin insanı helâk eden büyük günahlardan olduğunu belirterek,[22] faizi yiyene, yedirene, yazana ve faiz muamelesine şahitlik eden iki kimseye lânet etmiş ve hepsinin günahta eşit olduğunu belirtmiştir.[23] Faizi ve ona götüren yolları bildirerek ümmetini bu büyük günahtan sakındırmak isteyen Allah Resûlü (sav), bir defasında, faiz yiyenin durumunu haber veren rüyasını ashâbına anlatmıştır. Buna göre Hz. Peygamber, rüyasında biri kan dolu bir nehrin içinde, diğeri kıyısında olan iki adam görür. Nehrin içindeki adam kıyıya doğru yüzüp çıkmak istemekte, ancak kıyıdaki adam her seferinde onun ağzına bir taş atarak onu nehirdeki eski yerine döndürmektedir. Allah Resûlü (sav), nehirdeki adamın faiz yiyen kişi olduğunu bildirerek, bu misalle faize bulaşan insanların içine düştükleri çıkmazı gözler önüne sermiştir.[24]

Hz. Peygamber, faizin çeşitlerine ve alışverişte faiz sayılabilecek bazı şüpheli durumlara da işaret etmiştir. Câhiliye döneminde Arap toplumunda yaygın olarak uygulanan, aynı zamanda Kur'an'ın da kesin bir dille yasakladığı faiz türü, "vade karşılığında alacaktaki artış" şeklinde uygulanan faiz idi. Borç faizi/câhiliye faizi şeklinde bilinen faizin bu türü için "ribe'd-deyn" veya "ribe'n-nesîe" tabirleri kullanılırdı. Bununla birlikte Peygamber Efendimiz (sav) Kur'an'da işaret edilmeyen, ama Arapların alışverişlerinde yaygın olarak uygulanagelen birtakım ticarî işlemleri de faiz adıyla yasaklamıştır. "Alışveriş faizi" ismiyle bilinen bu türde, malların peşin veya vadeli olarak değişiminde alınan fazlalık faize konu olmaktadır. Peşin alışve-

[18] Bakara 2/275-279
[19] İsrâ, 17/101.
[20] T3144 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17, HM18272 İbn Hanbel, IV, 241.
[21] Nisâ, 4/160-161
[22] B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23
[23] M4093 Müslim, Müsâkât, 106
[24] B2085 Buhârî, Buyû', 24

rişlerde ortaya çıkan faize "fazlalık faizi" (ribe'l-fadl), vadeli alışverişlerde ortaya çıkan faize de "veresiye faizi" denilmiştir.

Resûlullah (sav), para ve mal piyasalarının değişkenliği sebebiyle, vadeden doğan değer farklılaşması her iki yönde gerçekleşebileceği ve bunu önceden kestirmek mümkün olmadığı için, iki tarafın da hakkını korumak amacıyla kendi cinslerinden vadeli para ve mal değişimlerini yasaklamıştı. Bu şekliyle ribâ, tartılan veya ölçülebilen bir mal cinsinin kendi cinsi karşılığında peşin olarak ve ziyadesiyle değiştirilmesi (fazlalık faizi) yahut da, tartılan veya ölçülebilen şeylerin miktarlar eşit dahi olsa veresiye olarak değiştirilmesinden (veresiye faizi) doğmaktaydı. Fazlalık faizine konu olan altın, gümüş gibi maddelerin değişiminde de faiz söz konusudur. Zira Allah Resûlü (sav), on iki dinara üzerinde boncuk ve altın bulunan bir gerdanlık satın alan Fedâle b. Ubeyd'e, altınların boncuğundan ayrıldığında on iki dinardan fazla olduğunu görünce, *"Altınlar boncuklardan ayrılmadan satılmaz."* demiş, gerdanlıktaki altınların çıkarılmasını ve bunların kendi değeri esas alınarak hesaplanmasını istemiştir.[25]

Hz. Peygamber, o dönemde ticarî hayatta paranın yanında yaygın olarak kullanılan altı temel ihtiyaç maddesinin değişimindeki fazlalığın faiz olduğuna işaret ederek bu mallarda birebir değişimi öğütlemiştir: *"Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, cinsi cinsine birbirine eşit ve peşin olarak satılır. Malların sınıfları değişirse peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın."*[26] Allah Resûlü, bu maddelerin eşit bir şekilde değişilmemesi durumunda faizin ortaya çıkacağını belirterek, *"...Her kim daha fazla verir veya alırsa muhakkak faiz uygulaması yapmıştır. Alanla veren bu hususta eşittir."*[27] buyurmuştur. Hz. Peygamber'in bu tür malların satımı konusunda söylediği, *"Peşin alışverişte bir sakınca yoktur, veresiyeye gelince işte o faizdir."*[28] ve *"Peşin alışverişte faiz yoktur."*[29] şeklindeki hadislerinde de borç faizi değil, alışveriş faizi kastedilmiştir.

Resûl-i Ekrem, bir malın kendi cinsinden bir mal ile veya bir paranın kendi cinsinden bir para ile aynı miktarda bile olsa, vadeli satışını, faiz olacağı gerekçesiyle yasaklamıştır. Aynı şekilde, altının altınla, gümüşün de gümüşle değişimine ancak peşin ve tartılarının eşit olması hâlinde izin vermiştir. O dönemde iktisadın temel unsurları arasında bulunan bu maddelerdeki değişimin genel olarak ekonomik değeri olan her mal için geçerli olması mümkündür. Esasında Allah Resûlü (sav) bu şekilde ihtiyaç ve de-

25 M4075-M4079 Müslim, Müsâkât, 89-92.
26 M4063 Müslim, Müsâkât, 81
27 M4064 Müslim, Müsâkât, 82
28 M4071 Müslim, Müsâkât, 86
29 M4090 Müslim, Müsâkât, 103

ğişim maddelerinde söz konusu olan haksızlığın önüne geçerek, ticaretin can damarını faizden korumak istemiştir.

Aynı cinsten de olsalar, malların kalitelerinin farklı olması durumunda birbirleriyle değiştirilmesindeki fazlalığı ribâ olarak değerlendiren Hz. Peygamber, insanların birbirlerini aldatmalarını engellemek istemişti. Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre, Hayber'e zekât memuru olarak tayin edilen bir adam, Hz. Peygamber'e kaliteli bir hurma olan cenîb hurması getirmişti. Hz. Peygamber, Hayber hurmalarının hepsinin böyle güzel olup olmadığını sormuştu. Adam, "Hayır yâ Resûlallah. Biz bütün diğer hurma çeşitlerinden iki ölçek hurma karşılığında bu hurmadan bir ölçek alıyoruz." demiş, Hz. Peygamber, *"Böyle yapmayın, ancak misli misline (eşit olarak) satın alın ya da şunu satın onun parasıyla bunu alın. Tartılan her şey böyledir."*[30] buyurmuştu. Çünkü aynı cins iki malın farklı miktarlarda ve peşin olarak veya aynı cins iki malın aynı miktarlarda fakat veresiye olarak mübadele edilmeleri hâlinde, bir taraftan diğer tarafa karşılıksız intikal eden bir fazlalık söz konusu olmaktaydı. Bu durumun gerçekleşmesinde, alışverişe konu olan malların değerlerini belirleyen ve tarafların birbirlerine fazla veya eksik vermelerini önleyen "para"nın yaygın olarak kullanılmaması da etkili oluyordu. Adına faiz denilen bu fazlalık, taraflardan birine karşılıksız ve haksız bir kazanç sağlanmasına, diğer tarafın da bu fazlalığı ödemesinden dolayı mağdur olmasına neden olmaktaydı. Bu nedenle Resûlullah (sav), taraflardan birini mağdur eden, diğer tarafın ise haksız ve karşılıksız bir kazanç elde etmesine neden olan bu fazlalığın doğduğu alışveriş biçimini yasaklamıştı. Allah'ın Elçisi, aynı cins malları farklı miktarlarda peşin olarak veya aynı miktarlarda vadeli olarak mübadele etmeleri yerine, ellerindeki malları önce paraya dönüştürmelerini, yani satmalarını, sonra da paralarla almak istedikleri malları satın almalarını istemişti.[31]

Resûlullah (sav) faize konu olabilecek peşin veya veresiye her türlü ticarî işleme dikkat çekerek, câhiliye tefeciliğinin kökünü kazımayı hedeflemişti. Bu nedenle malın malla değişimini zorlaştırarak halkın aldanmasının önüne geçilmesini, aynı cins malların miktarca farklı olarak değiş tokuş edilmesinden vazgeçilerek, bu malların para ile alınıp satılmalarını sağlamak istemişti. Böylece genellikle takas ve trampa usulüne dayanan alım satım işlemleri güçleştirilerek, Müslümanların daha sıhhatli ve hakkaniyet ölçülerine daha uygun olan para ile alım satım işlemlerine teşviki sağlanmıştı. Allah Resûlü'nün malların değişimi konusunda koyduğu ya-

[30] B7350-B7351 Buharî, İ'tisâm, 20; B2201-B2202 Buharî, Büyû', 89
[31] M4081 Müslim, Müsâkât, 94

saklar, alışverişe konu olan malın miktar, kalite ve vasıf itibariyle bilinir olmasını ve parayla değerinin belirlenmesini sağlayarak aldanmayı ve aldatmayı önleme gibi sebeplere dayandırılmıştı.

Allah Resûlü, insanların birbirlerine haklarının geçebileceği şüphesi uyandıran her konuda oldukça hassas davranmış, ashâbına da bu hassasiyeti aşılamıştır. Nitekim bir gün huzuruna gelerek deve satışı esnasında müşterilerinden bazen altın alıp onlara gümüş verdiğini, bazen de gümüş verip altın aldığını söyleyen sahâbîye, *"(Alışveriş esnasında) birbirinizden ayrılmadığınız sürece, aranızda ödenmemiş bir şey kalmadıysa, o günün değeri ile (birinin yerine ötekini) almanda sakınca yok."* şeklinde cevap vermiştir.[32] Resûlullah (sav), böylece değerinde yapılan alışverişlerde bir sakınca bulunmadığını belirterek, değerinin altında veya üstünde yapılan ve tarafların zararına olan alışverişlerin sakıncalı olduğuna dikkat çekmiştir.

Faiz konusunda çok titiz davranan Allah Resûlü, satıcının veya alıcının diğerini aldatarak zarara uğratmasını ve haksız kazanç elde etmesini engellemeye çalışmıştır. Zira onun getirdiği din, maddî ve mânevî her alanda insanların hakkını gasp etmeyi yasaklamıştır. Doğrudan faizle alâkalı görülmese de, ağaçtaki taze hurmanın, kuru hurmaya karşılık tahmini bir ölçüyle satılması olan müzâbene[33] satışının Resûlullah (sav) tarafından yasaklanmasında da, haksızlığa sebebiyet vermeme düşüncesi bulunmaktadır. Resûlullah (sav), *"Yaş (ham) meyveyi olgunlaşma belirtileri ortaya çıkana kadar satmayın. Yaş hurmayı da kuru hurma karşılığında satmayın."* buyurmuştur.[34] Başağındaki buğdayın hasat edilmiş buğdayla tahmini bir ölçü ile satılması olan muhâkale şeklindeki alışveriş de yasaklanmıştır.[35] Böylece tahmini satış nedeniyle veya eşit kalite ve değerde olmayan iki malın değişimi nedeniyle oluşabilecek bir haksızlığa sebebiyet vermeme düşüncesiyle Allah Resûlü (sav) faiz şüphesi olan her türlü işlemi yasaklamıştır. Bu yüzden, *"Doğuracak devenin yavrusu konusunda selem akdi yapmak (parasını önceden vererek onu sonradan satın almak) faizdir."* buyurarak alışverişte tarafların zarara girmesini engellemek istemiştir.[36]

Hatta faiz niyetiyle olmasa dahi borçlunun alacaklıya menfaat sağlaması veya hediye vermesi şeklinde gerçekleşen haksız kazançların da faize konu olabileceğini bildirmiştir. Abdullah b. Selâm'a ait olan, *"...Eğer bir kimseden alacak hakkın varsa, o da sana bir saman çöpü ağırlığında veya bir arpa tanesi ağırlığında yahut bir yonca ağırlığında bile olsa bir şey hediye ederse onu alma, çünkü o faizdir."* sözü bunu ifade etmektedir.[37] Ayrıca Allah Resûlü (sav), bir menfaat elde etmek amacıyla verilen hediye ile ribâ ka-

32 D3354 Ebû Dâvûd, Büyû', 14, T1242 Tirmizî, Büyû', 24
33 B2185 Buhârî, Büyû', 82
34 B2183 Buhârî, Büyû', 82
35 B2186-B2187 Buhârî, Büyû', 82, İM2265 İbn Mâce, Ticârât, 54
36 N4626 Nesâî, Büyû', 67
37 B3814 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 19

pılarından büyük bir kapının açılmış olduğunu haber vererek, hediye adı altında da olsa alınan haksız kazançların faize dönüşebileceği gerekçesiyle dikkatli davranılması gerektiğini bildirmektedir.[38]

Allah Resûlü'nün kesin bir şekilde yasakladığı, ona açılan bütün kapılara işaret ederek sakındırdığı faiz, insanların mallarına kattıkları gayri meşru bir fazlalıktır. Oysa İslâm'ın getirdiği ilkeler "hak" kavramı üzerine bina edilmiştir. Başta üzerinde hassasiyetle durulan "kul hakkı"nı hiçe sayarak, insanları aldatma yolunu açan faiz, bireysel ve toplumsal alanda âdeta felâketler zincirine neden olmaktadır. *"Bizi aldatan, bizden değildir."*[39] buyuran Allah Resûlü'nün getirdiği sevgi, şefkat, yardımlaşma, dayanışma, infak gibi değerlerin görmezden gelinmesine, zayıf ve muhtaçların sırtındaki kamburu artırarak daha da güçsüzleşmelerine, buna karşılık zenginin malına hak etmediği yeni mallar katmasına sebep olmaktadır. Bu şekilde para, mal, itibar hırsının doğurduğu bencillikle insanlar görünüşte zenginleşseler de insanî ve ahlâkî değerler yönünden fakirleşmektedirler. Sermayenin servet sahiplerinin elinde toplanmasıyla toplumda kutuplaşmalar artar ve gözle görülür bir eşitsizlik meydana gelir. Öte yandan faiz, insanları zahmetsiz ve kolay yoldan para kazanmaya sevk ederek, tembelliğe neden olmakta, üretimi yavaşlatmaktadır. Faizin yaygınlaştığı toplumda, emek sarf ederek, alın teriyle, helâl yollardan kazanma düşüncesi değer kaybetmektedir. Oysa İslâm dini, haram sayılan faiz gibi meşru olmayan uygulamalara kısıtlama getirirken, ticaret ve alışveriş gibi çok daha geniş olan helâl kazanç yollarını teşvik etmiştir.

Sevgili Peygamberimiz, yaşadığı dönemde oldukça aktüel olan ve bütün çeşitleriyle uygulanan faizi diğer tüm câhiliye âdetleri gibi kaldırmıştır. Faiz uygulamalarının canlı bir şekilde resmedildiği Hz. Peygamber döneminde ticarî hayat âdil olmayan faiz uygulamalarına sahne olmakta, insanlar tefecilerin elinde mağdur edilmekteydi. Bu tür mağduriyetler, günümüze gelene dek her asırda yaşanmış, Allah Resûlü'nün de işaret ettiği üzere, faizin hayatın her alanına bulaşmasıyla, insanların ondan sakınmalarının neredeyse imkânsız hâle geldiği dönemler yaşanmıştır.[40]

İflaslar, intiharlar, yıkılan aileler, bozulan toplumsal düzen ile faiz yalnızca malı değil, hayatı bereketsizleştirmekte, küçük kârlar uğruna dünya ve âhiret hayatını tehlikeye sokmaktadır. Dahası malını faizle haksız yoldan çoğaltmak isteyen kişi, uzun vadeli düşünüldüğünde aslında bu emeline de ulaşamamaktadır. Zira Hz. Peygamber bu konuda şu uyarıyı yapmıştır: *"Faiz yoluyla mal çoğaltan hiç kimse yoktur ki sonunda malı azalmasın."*[41]

[38] D3541 Ebû Dâvûd, Büyû (İcâre), 82.
[39] M283 Müslim, İmân, 164
[40] D3331 Ebû Dâvûd, Büyû', 3; N4460 Nesâî, Büyû', 2.
[41] İM2279 İbn Mâce, Ticâret, 58

KAMU MALI
TÜYÜ BİTMEMİŞ YETİMİN HAKKI

عَنْ ثَوْبَانَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :

"مَنْ مَاتَ وَهُوَ بَرِيءٌ مِنْ [ثَلَاثٍ]: الْكِبْرِ وَالْغُلُولِ وَالدَّيْنِ، دَخَلَ الْجَنَّةَ."

Sevbân'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim şu üç şeyden uzak olarak ölürse cennete girer: Kibir, ganimet malına hainlik ve borç."

(T1572 Tirmizî, Siyer, 21; İM2412 İbn Mâce, Sadakât, 12)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنِ اسْتَعْمَلْنَاهُ عَلَى عَمَلٍ فَرَزَقْنَاهُ رِزْقًا فَمَا أَخَذَ بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ غُلُولٌ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لاَ يَأْخُذُ أَحَدٌ شِبْرًا مِنَ الأَرْضِ بِغَيْرِ حَقِّهِ، إِلاَّ طَوَّقَهُ اللَّهُ إِلَى سَبْعِ أَرَضِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ عَدِيِّ بْنِ عَمِيرَةَ الْكِنْدِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنِ اسْتَعْمَلْنَاهُ مِنْكُمْ عَلَى عَمَلٍ، فَكَتَمَنَا مِخْيَطًا فَمَا فَوْقَهُ، كَانَ غُلُولاً يَأْتِي بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى الْيَمَنِ، فَلَمَّا سِرْتُ، أَرْسَلَ فِي أَثَرِي، فَرُدِدْتُ فَقَالَ: "أَتَدْرِي لِمَ بَعَثْتُ إِلَيْكَ؟ لاَ تُصِيبَنَّ شَيْئًا بِغَيْرِ إِذْنِي فَإِنَّهُ غُلُولٌ، وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. لِهَذَا دَعَوْتُكَ، فَامْضِ لِعَمَلِكَ."

Abdullah b. Büreyde'nin, babası aracılığıyla naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kimi bir işte görevlendirip (yaptığı işin karşılığı olarak) bir ücret verdiysek, onun bu ücret dışında alacağı her şey (kamuya) hainliktir."*

(D2943 Ebû Dâvûd, İmâre, 9-10)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kimse hakkı olmayan bir karış yeri bile almasın! (Alırsa) Allah, kıyamet gününde yedi kat yeri onun boynuna dolar."*

(M4136 Müslim, Müsâkât, 141; B2452 Buhârî, Mezâlim, 13)

Adî b. Amîra el-Kindî'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden kimi bir işte görevlendirirsek ve o da bizden iğne (miktarı) ya da daha büyük bir şeyi gizlerse bu bir ihanet olur ve kıyamet günü onu (kendi elleriyle) getirir."*

(M4743 Müslim, İmâre, 30)

Muâz b. Cebel anlatıyor: "Resûlullah (sav) beni Yemen'e gönderdi. Yola çıktığımda peşimden birini gönderip beni geri getirtti ve şöyle buyurdu: *'Sana niçin haberci gönderdiğimi biliyor musun? Benim iznim olmadan bir şeyi alma! Zira bu ihanettir. Kim de (kamu malına) ihanet ederse kıyamet günü ihanet ettiği şey ile birlikte gelir. Seni işte bunun için geri çağırdım. Şimdi görevine gidebilirsin.'"*

(T1335 Tirmizî, Ahkâm, 8)

Hicretin altıncı yılıydı. Müslümanlar türlü sıkıntılardan sonra nihayet Mekke müşrikleriyle Hudeybiye Antlaşması'nı imzalamışlar ve karşılıklı olarak silah bırakma kararı almışlardı. Sıra Müslümanlara karşı sürekli tehdit unsuru olan Hayber'e gelmişti. Fakat Hayber'in yüksek kaleleri, muhtelif savaş aletleri ve yeterli erzakları vardı. Fethedilmesi gerçekten zordu. Ancak fitne yuvası hâline gelen bu kalelerin alınması gerekiyordu. Medine'de hazırlıklar tamamlandı ve İslâm ordusu hicretin yedinci yılında Hayber'i kuşattı. Hayber, zorlu çarpışmalara tanık oldu. Nihayetinde zafer Müslümanlarındı. Müslümanlar ganimet olarak altın ve gümüş alamasalar da çeşitli mallar, yiyecek-giyecekler, hayvanlar ve hurma bahçeleri gibi verimli araziler elde ettiler. Ancak ashâbı kazanılan bu fethin ardından başka bir sınanma bekliyordu. Acaba düşman karşısında sebat gösteren nefisler, dünya malına karşı da metanetli olabilecek ve henüz pay edilmediği için ordudaki herkesin hakkı olan bu mallara karşı sabredebilecek miydi? Sevgili Peygamberimiz, mala çok düşkün olan insanoğlunun[1] bu zafiyetinin farkında olarak bir sahâbîsine şu şekilde duyuru yapmasını emretti: *"Aldığınız şey bir iğne, bir iplik bile olsa onu geri getirin. (Ganimete) ihanet, hem ayıptır, hem utanç vesilesidir, hem de kıyamet gününde kendini ateşe atmaktır."* Daha sonra, Allah Resûlü, ashâbıyla birlikte, Vâdi'l-kurâ mevkiine yöneldi ve oraya vardığında az önceki sözlerinin ne kadar isabetli olduğunu gösteren bir olay gerçekleşti. Allah Resûlü'ne hediye edilen Kerkere isimli siyahî kölesi, Hz. Peygamber'in (sav) devesinden eşyalarını indirdiği sırada, atılan serseri bir okla vurulmuştu. O esnada etrafta bulunan insanlar da onun şehit olduğunu düşünerek, *"Cennet ona mübarek olsun!"* dediler. Bu sözleri işiten Allah Resûlü, *"Hayır, nefsim elinde bulunan (Allah)a yemin ederim ki, Hayber gününde ganimetler arasından paylaşımda kendisine düşmediği hâlde aldığı bir elbise, şimdi üzerinde ateş olarak onu yakmaktadır."* buyurdu.

Resûlullah, Kerkere'nin bütün mücahidlerin çabasını hiçe sayarak herkesin hakkı olan ortak bir maldan çaldığı bir parça elbisenin, azap görmesine sebep olduğunu bildiriyordu. Bunun üzerine, orada bulunan herkesi bir korku sardı. Şahit oldukları olay ve bununla ilgili olarak Allah Resûlü'nün söylemiş olduğu sözler âdeta herkesin aklını başına getirmişti.

[1] Âl-i İmrân, 3/14

Kerkere gibi, düşünmeden ganimet malından bir veya iki ayakkabı bağı alan bir kişi de biraz utanç biraz da pişmanlık içerisinde huzura gelerek, "Yâ Resûlallah! Bunu Hayber gününde almıştım." diyebildi. Allah Resûlü de, *"İşte ateşten iki ayakkabı bağı!"* buyurarak bu davranışın vahim sonucunu dile getirdi ve ganimet gibi üzerinde kamu hakkı bulunan mallardaki haksız kazanç konusunda insanları uyarmış oldu.[2]

Müslüman olmayanlardan savaş yoluyla alınan her türlü mal, esir ve geliri ifade eden "ganimet", Allah Resûlü döneminde ve öncesinde Arap toplumunda oldukça yaygın olan bir uygulamaydı. Özellikle câhiliye döneminde kabileler arası savaşların yaygınlığı, çapulculuk ve yağmacılık gibi faaliyetleri artırmıştı. Buna bağlı olarak da, saldırganlık, soygunculuk, hırsızlık ve gasbın olağan karşılandığı İslâm öncesi Arap toplumunda bedevîler, hak ve hukuka bağlı olmaksızın yağmaladıkları ganimetlerle geçimlerini temin ediyorlardı. İslâm'ın getirdiği hükümler neticesinde, ganimetin kendisine ve ümmetine helâl kılındığını bildiren Allah Resûlü,[3] önceden yağmacılık olarak uygulanan ganimet paylaşımını yasaklayarak[4] ganimetin mahiyeti, taksimi, kapsamı konusunda yeni esaslar koydu. Böylece, o dönemin şartlarında sosyal ve ekonomik anlamda büyük öneme sahip olan ganimet kavramı, Hz. Peygamber'in adalet ve hakkaniyet ilkelerini gözeterek koyduğu esaslar çerçevesinde, kamu malı olarak değerlendirilmek suretiyle daha da önemli hâle geldi.

Müslümanlar önemli sayılabilecek miktarda mal ve esirden oluşan ilk ganimeti Bedir Savaşı'nda elde ettiler. Buna bağlı olarak önce ganimetin Allah ve Resûlü'ne ait olduğunu bildiren,[5] daha sonra da taksim edilmesini anlatan âyetler indirildi. Buna göre, ganimetin beşte biri Allah'a, Resûlü'ne, onun akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aitti.[6] Allah Resûlü, ganimetle alâkalı bu esasları çeşitli vesilelerle ashâbına bildirmekteydi. Bir defasında kendisinin huzuruna gelerek onunla sürekli görüşme fırsatına sahip olmadıklarını, bu nedenle kendilerine açık emirler bildirilmesini isteyen bir heyete, kelime-i şehâdet, namaz, zekât ve orucun yanı sıra ganimetlerin beşte birini vergi olarak devlete vermeleri gerektiğini ifade etmişti.[7]

Dolayısıyla, İslâm ordusunun aldığı her ganimette, bu orduda savaşan askerlerle beraber, beşte bir oranında Allah Resûlü'nün ve muhtaç kimselerin de hakkı bulunuyordu. Böylece, her bir ganimet, içinde kamu malını barındırıyor demekti. Öte yandan fey gelirleri yani savaşsız olarak barış

2 VM1/681 Vâkıdî, Meğâzî, II, 681; B6707 Buhârî, Eymân ve nuzur, 33; B3074 Buhârî, Cihâd, 190; M310 Müslim, Îmân, 183
3 [illegible] 8/69; B438 Buhârî, Salât, 56
4 B5516 Buhârî, Sayd, 25; D2703 Ebû Dâvûd, Cihâd, [illegible]
5 Enfâl, 8/1
6 Enfâl, 8/41
7 B53 Buhârî, Îmân, 40

yoluyla elde edilen malların tamamı Hz. Peygamber'e ve muhtaç Müslümanlara pay ediliyordu. Zira Kur'an, bu malların alınmasında savaşçıların gayretlerine ihtiyaç olmadığını belirterek[8] onların Allah'a, Resûlü'ne, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara ve özellikle yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberi'ne yardım eden fakir muhacirlere ait olduğunu vahyetmişti.[9] Bunda da ganimet olarak ele geçirilen malların yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasını engelleme amacı güdülmekteydi.[10] Netice itibariyle ganimet malları, birçok kimsenin hakkı olan kamu malı konumundaydı.

Allah Resûlü, kendisine ve ailesine haram kılındığı için zekât mallarına dokunmuyor fakat Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği şekilde ganimet ve fey mallarıyla ailesinin geçimini sağlıyordu. Nitekim o, Müslümanların savaş yapmadan aldıkları Nadîroğulları'ndan elde edilen geliri ailesinin yıllık ihtiyacı için ayırır, geri kalanını da Allah yolunda yapılacak savaş için harcardı.[11] Bir keresinde Peygamberimiz, ganimet develerinin birinden bir tüy koparıp, *"Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki bana sizin ganimetlerinizden şu tüy kadarı bile helâl değildir. (Bana helâl olan) sadece ganimetin beşte biridir. Ama o da (neticede) size dönecektir."* diyerek kamu malı konusundaki hassasiyetini dile getiriyordu.[12]

Hz. Peygamber (sav), elde edilen bu malları muhtaçlara hemen dağıtıyor, taksim esnasında da ihtiyaç sahiplerinin özel durumlarını gözetiyordu.[13] Zira insanların ortak mücadeleyle elde ettikleri ve kamunun hakkı durumunda olan malların dağıtımının adaletli olması ve vakit geçirmeden sorumluluğun eda edilmesi esastı. Kamu malı konusunda son derece hassasiyet gösteren Allah Resûlü, dağıtılması gereken bir malın hâlâ yanında bulunuyor olmasından o kadar rahatsızlık duyuyordu ki, bu durum onu, ailesinin yanına gitmekten alıkoyabiliyordu. Nitekim bir keresinde yanındaki mallar gerekli yerlere dağıtılamadığı için Sevgili Efendimiz, Bilâl'e bu mallardan kurtulmaları gerektiğini, zira bu mallar dağıtılmadan ailesinin yanına dönemeyeceğini söylemiş, o gece mescitte gecelemiş, ertesi gün onların dağıtıldığını öğrenince de Allah kendisine sorumluluğunu yerine getirecek kadar hayat bahşettiği için tekbir getirip hamd etmişti.[14] Benzer şekilde Hz. Peygamber, Bahreyn'den gayet fazla miktarda gönderilen cizye ve haraç mallarını dağıtmış ve son kuruşu bitene kadar da başından ayrılmamıştı.[15]

8 Haşr, 59/6
9 Haşr, 59/7-8
10 Haşr, 59/7
11 B2904 Buhârî, Cihad, 80.
12 M1085 Muvatta', Cihad 13; D2755 Ebû Dâvûd, Cihad, 149.
13 D2953 Ebû Dâvûd, İmare, 13-14.
14 D3055 Ebû Dâvûd, İmâre, 33, 35
15 B3165 Buhârî, Cizye, 4

Allah Resûlü dönemin şartları sebebiyle kamu malı konusunda önemli yere sahip olan ganimetler hakkında ashâbını her fırsatta uyarmış, bir kumandan olarak askerlerine savaşlarda ganimete hıyanet etmemelerini emretmiş,[16] hatta ganimet malına hıyaneti münafıklık alâmeti saymıştır.[17] Ganimet malına hıyanet edilmeden yapılan cihadı en faziletli amellerden biri olarak zikreden[18] Resûlullah, *"Kim şu üç şeyden uzak olarak ölürse cennete girer: Kibir, ganimet malına hainlik ve borç."*[19] buyurmuştur.

Hz. Peygamber, *"Ganimete ihanet edenleri gizleyenler de onlar gibidir."*[20] buyurarak kamu malına ihanet ile bu ihaneti gizlemeyi birbirine benzetmiştir. Hz. Peygamber buna ilâveten üzerinde herkesin hakkı bulunan ganimet mallarının geçici bir süreyle de olsa kullanılıp yıpratılmasını yasaklamıştır.[21] Hz. Peygamber, toplumun hakkına hıyanet edenleri âhirette şiddetli bir azabın beklediğini haber vermiştir. Bir defasında, ashâbına kamu malına ihanet günahının büyüklüğünden bahsetmiş ve kıyamet günü hiç kimseyi boynunda meleyen bir koyun, kişneyen bir at, böğüren bir deveyle veya altın, gümüş ve ganimet elbisesi yüklenmiş olarak görmek istemediğini bildirmiş, kıyamet günü hainlik edenin aşırdığı mal boynunda olduğu hâlde haşredileceğini haber vermiştir.[22]

Ashâbını bu tür yolsuzluklara karşı her zaman uyararak onlardan da bu konuda titiz davranmalarını isteyen Allah Resûlü, Huneyn Savaşı'nda vefat eden birinin cenaze namazını ganimet malına hıyanet etmesi sebebiyle kıldırmak istememiş, gerçekten de adamın eşyalarından iki dirhem değerinde Yahudi incileri çıkmıştı.[23]

Bir defasında da Resûlullah (sav) Bilâl'e ganimetlerin toplanması için ilân yapmasını emretmişti. Üç kere yapılan ilânı duyduğu hâlde elindekini getirmeyip sonradan getiren bir adama, *"Sen artık onu âhirette getirirsin. Onu senden almayacağım."* demişti.[24] Buna ilâveten Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın haksızlıkla elde edilen ve helâl olmayan bu tür malları sadaka olarak dahi kabul etmeyeceğini bildirmişti.[25]

Allah Resûlü, ganimetlerin paylaşımında hassasiyet gösterdiği kadar, o dönemde insanların ortak kullanım alanları olan mekânlarda, taşınmaz kamu mallarında veya herhangi bir gayret gerektirmeden elde edilen su, ot ve ateşin kullanımında da bütün Müslümanların ortak olduğuna dikkat çekmekteydi.[26] Buna göre toplumun temel ihtiyaçları olan alanlar kamu mülkiyetine dâhil olmaları dolayısıyla kimse tarafından özel mülk olarak sahiplenilemezdi. Nitekim Hz. Peygamber döneminde ashâbdan Ebyaz b.

[16] M4522 Müslim, Cihâd ve siyer, 3.
[17] HM7913 İbn Hanbel, II, 203.
[18] N2527 Nesâî, Zekât, 49; DM1457 Dârimî, Salât, 135.
[19] T1572 Tirmizî, Siyer, 21; İM2412 İbn Mâce, Sadakât, 12.
[20] D2716 Ebû Dâvûd, Cihâd, 135
[21] D2708 Ebû Dâvûd, Cihâd, 131; DM2516 Dârimî, Siyer, 47.
[22] B3073 Buhârî, Cihâd, 189; M4734 Müslim, İmâre, 24.
[23] MU 984 *Muvatta'*, Cihâd, 13; D2710 Ebû Dâvûd, Cihâd, 133.
[24] D2712 Ebû Dâvûd, Cihâd, 134
[25] M535 Müslim, Tahâret, 1.
[26] D3477 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 60; İM2472 İbn Mâce, Rühûn, 16.

Hammâl Resûlullah'tan Me'rib Tuzlası'nın kendisine verilmesini istemiş, Resûl-i Ekrem de tuzlayı ona vermişti. Bunun üzerine bir sahâbî, söz konusu tuzlanın herkes tarafından kullanıldığını söyleyerek Allah Resûlü'ne kesintisiz bir su kaynağı gibi değerli olan bir tuzlayı verdiğini hatırlatmıştı. Ardından Hz. Peygamber, Ebyaz ile yaptığı sözleşmeyi bozarak insanların ve hayvanların tuz ihtiyacını karşılayan bu tuz madeninin yerine ona başka bir yer bağışlamıştı.[27]

Kamu arazileri gibi insanların vazgeçilmez temel ihtiyaçları arasında olan ve herkesin kullanımına açık durumda bulunan doğal kaynaklardan biri de sudur. Allah Resûlü, Arabistan coğrafyasında önemli bir yere sahip olan ve kullanım hakkı sebebiyle kimi zaman tartışmaların meydana geldiği su kaynaklarında haksızlık ve kargaşayı önlemek adına birtakım kurallar getirmiştir. Nitekim Allah Resûlü su nöbetinden dolayı komşusu ile anlaşmazlığa düşen Abdullah b. Zübeyr'den hurmalığını suladıktan sonra komşusunun kullanması için suyu salıvermesini istemişti.[28]

İhtiyaç fazlası suyun kimseden esirgenemeyeceğini söyleyen Allah Resûlü,[29] bu konuda arazisi yukarıda olan kimsenin kullanımda öncelik hakkına sahip olduğunu, yukarıdaki kimsenin arazisini su ayak topuklarına varıncaya kadar suladıktan sonra suyu aşağıya salması gerektiğini ifade ederek anlaşmazlıklara çözüm getirmişti.[30]

Hz. Peygamber, insanların ortak kullanım alanları olan mekânların korunmasının üzerinde önemle durarak mescitlerin temiz tutulması konusunda ashâbını uyarmış[31] ve herkesin kullanımına açık olan suların kirletilmesini yasaklamıştır.[32] İnsanların gelip geçtiği yolların gereksiz yere işgaline izin vermemiş, kirletilmesini yasaklamış ve ashâbını yollardan insanlara eza verecek maddelerin kaldırılmasına teşvik etmiştir.[33] Öte yandan Allah Resûlü, kamu mallarını âtıl hâlde bırakmamış, onlardan istifade etmeye çalışmıştır. Efendimiz, devlete ait arazi ve madenleri onları ihya edebilecek bazı sahâbîlerine vermiş[34] ve *"Kim, sahibi olmayan bir araziyi imar ederse, o (bu yerde) daha çok hak sahibidir."* buyurarak insanları her fırsatta ölü arazileri ihya etmeye teşvik etmiştir.[35]

Resûl-i Ekrem, kamu mallarının ihyasına gösterdiği özeni onların korunması konusunda da sergilemiştir. İslâm'da her türlü gasp, yolsuzluk ve hırsızlığın yasaklanmasının yanında kamu malından çalmak, savaş ganimetlerinden haksız yolla bir şey almak, devlet malına hıyanet etmek gibi haksız fiiller İslâm hukukunda "ğulûl" kavramıyla ifade edilmiştir. Ğulûl,

[27] T1380 Tirmizî, Ahkâm, 39; D3064 Ebû Dâvûd, İmâre, 34, 36
[28] B2361 Buhârî, Musâkât, 7. M6112 Müslim, Fedâil, 129.
[29] İM2479 İbn Mâce, Ruhûn, 19.
[30] D3639 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 31; İM2481 İbn Mâce, Ruhûn, 20.
[31] N724 Nesâî, Mesâcid, 30.
[32] İM328 İbn Mâce, Tahâret, 21; M655 Müslim, Tahâret, 94.
[33] B652 Buhârî, Ezân, 32; M618 Müslim, Tahâret, 68, M5648 Müslim, Selâm, 3
[34] D3062 Ebû Dâvûd, İmâre, 34, 36.
[35] B2335 Buhârî, Muzâraat, 15.

taksim edilmeden ganimet malından çalmak anlamıyla birlikte, genel olarak yolsuzluk ve kamu malına ihanet etme mânâsını da taşımaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, *"Kimi bir işte görevlendirip (yaptığı işin karşılığı) bir ücret verdiysek, onun bu ücret dışında alacağı her şey (kamuya) hainliktir."*[36] buyurarak, devlet görevlisinin evlenme ve ev edinme gibi bazı ihtiyaçlarının devlet bütçesinden karşılanabileceğini bildirmiş, fakat bunun dışında bütçeden haksız yere sağlanan her menfaati "kamu malına ihanet" olarak nitelendirmiştir.[37] *"Yağma da yok, ihanet de yok, hırsızlık da!"*[38] buyuran Allah Resûlü, ğulûlü yalnızca ganimet malına ihanetle sınırlandırmamış, devletin görevlendirdiği memurların elde ettikleri haksız kazançları da bu şekilde tanımlamıştır. Nitekim Hz. Peygamber döneminde zekât memurluğu yapan Ezd kabilesinden İbnü'l-Lütbiyye isimli şahıs, topladığı zekâtla birlikte kendisine verilen hediyeleri de getirmiş ve Allah Resûlü'ne, "Bunlar sizin, bunlar da bana hediye edilenler." demişti. Zekât memurluğu gibi oldukça hassas bir görev yapmasına rağmen bunun sorumluluğunun farkında olmayarak kendisine haksız menfaat sağlayan bu kişiye Allah Resûlü öfkelenerek şöyle buyurmuştu: *"(Bu adam bir zekât memuru olmayıp) babasının veya anasının evinde otursaydı, kendisine hediye verilir mi, verilmez mi bir baksaydı ya! Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki sizden biriniz ondan bir şey alırsa kıyamet gününde boynunda böğüren bir deve, ya bağıran bir sığır veya meleyen bir koyunla gelecektir..."*[39] Böylece, devlet görevlilerine yaptıkları görev dolayısıyla verilen hediyeleri de ğulûl olarak nitelendiren Allah Resûlü, ashâbını bu tür haksız kazançtan sakındırmıştır.[40]

Devlet malına ihanet etmek Kur'ân-ı Kerîm tarafından da yasaklanmış ve insanlar bunun uhrevî cezasıyla ilgili olarak uyarılmıştır. *"Bir peygambere, emanete hıyanet etmek yaraşmaz. Kim emanete (devlet malına) hıyanet ederse, kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir. Sonra herkese –asla haksızlığa uğratılmaksızın– kazandığı tastamam verilir."*[41] âyetinin nüzul sebebiyle ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte, esas olarak burada bir peygamber için ihanetin düşünülemeyeceği ve her türlü haksız kazancın yasaklandığı mesajı verilmektedir. Bazı rivayetler, bu âyetin Uhud Savaşı'nda ganimet konusunda çıkan kargaşayla ilgili olarak indirildiğini bildirmekte,[42] bazıları ise Bedir Savaşı sırasında kaybolan bir eşya hakkında, münafıkların onu Hz. Peygamber'in aldığını söylemeleri üzerine indirildiğini zikretmektedir.[43] Şüphesiz, kamu hakkı konusunda son derece titiz olan Allah Resûlü'nün kamu malına ihanet etmesi düşü-

36 D2943 Ebû Dâvûd, İmâre, 9-10.
37 D2945 Ebû Dâvûd, İmâre, 9-10.
38 DM2519 Dârimî, Siyer, 50.
39 B2597 Buhârî, Hibe, 17. M4738 Müslim, İmâre, 26.
40 HM23999 İbn Hanbel, V, 425. MA14665 Abdürrezzak, *Musannef*, VIII, 147.
41 Âl-i İmrân, 3/161.
42 AVM1/4 Azimâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, XI, 4-5.
43 T3009 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 3. D3971 Ebû Dâvûd, Hurûf, 1.

nülemez. Ayrıca kamunun mülkü durumunda olan mallarda bütün toplumun hakkı söz konusudur ve başkalarının hakkı İslâm'da "kul hakkı" olarak tanımlanıp bunun gasbedilmesi şiddetle yasaklanmıştır. Sevgili Peygamberimiz, bu ağır yükten insanları sakındırmak amacıyla, *"Kimse hakkı olmayan bir karış yeri bile almasın! (Alırsa) Allah, kıyamet gününde yedi kat yeri onun boynuna dolar."*[44] ve *"Sizden kimi bir işte görevlendirirsek ve o da bizden iğne (miktarı) ya da daha büyük bir şeyi gizlerse bu bir ihanet olur ve kıyamet günü onu (kendi elleriyle) getirir."*[45] buyurmuştur.

Hz. Peygamber bir defasında Bakî' Mezarlığı'na uğramış, *"Yazık sana, yazık sana!"* buyurmuş, bu sözlerinin sebebini soranlara ise kabirdekilerden birinin hayattayken zekât memuru olarak görev yaptığını ancak zekât malından aşırdığı bir elbise yerine şimdi ona ateşten bir zırh giydirildiğini haber vermiştir.[46] Ashâbından özellikle yöneticilik veya zekât memurluğu gibi devlet görevinde olanları zimmetlerine haksız mal geçirmemeleri ve kamu malını suistimal etmemeleri konusunda uyaran Hz. Peygamber, Yemen'e vali olarak tayin ettiği Muâz b. Cebel yola çıktığı sırada peşinden bir haberci yollayarak Muâz'ı geri çağırmış ve ona şöyle buyurmuştur: *"Sana niçin haberci gönderdiğimi biliyor musun? Benim iznim olmadan bir şeyi alma! Zira bu ihanettir. Kim de (kamu malına) ihanet ederse kıyamet günü ihanet ettiği şey ile birlikte gelir. Seni işte bunun için geri çağırdım. Şimdi görevine gidebilirsin."*[47]

İslâm'ın değerlerinin üzerine bina edildiği "hak" kavramı, "kul hakkı (hukûku'l-ibâd)" ve "Allah hakkı (hukûkullâh)" olarak sınıflandırılmış ve kamu hakkı, hukûkullâh kapsamında değerlendirilmiştir. Kamu yarar ve düzeninin gerçekleşmesi, toplumun huzurlu ve düzenli bir hayata sahip olması bu haklara riayeti gerektirir. Toplumun her ferdinin üzerinde hak sahibi olduğu kamu malları, topluma ait mekânlar, araç ve gereçler, gelirler, doğal kaynaklar gibi oldukça geniş bir alana sahiptir ve tüm bunların titizlikle korunması gerekir. Ancak toplum, ahlâkî değerlere duyarsızlaştığında, insanlar helâl haram dengesine dikkat etmediklerinde ve hak kavramı önemini yitirdiğinde kamu malına hıyanet kaçınılmaz hâle gelmektedir. Pek çok çeşidiyle yolsuzluk çoğalmakta, devletin malını yemek doğal sayılmakta, hatta buna dikkat edenler hor görülerek kınanmaktadırlar. Kamu malından kaçınılan her şey ganimet olarak algılanmakta ve su, elektrik, vergi gibi her türlü kaçakçılık mubah görülmektedir. Kimi zaman kamu malına en çok hassasiyet göstermesi gereken devlet görevlileri halkın

[44] M4136 Müslim, Müsâkât, 141, B2452 Buhârî, Mezâlim, 13
[45] M4743 Müslim, İmâre, 30
[46] N863 Nesâî, İmâmet, 58
[47] T1335 Tirmizî, Ahkâm, 8

hizmetinde olduklarını unutarak küçük menfaatler uğruna emek ve alın terini hiçe saymakta, toplumdaki yetimin hakkını gasp edebilmektedir.

Görevlilerin bulundukları makamı istismar etmek suretiyle devlet imkânlarını şahısları adına kullanmaları, hak edilmeyen maaşlar, kamu malında yapılan israflar günümüzde en çok karşılaşılan durumlar arasındadır. Kamu malına hıyanet eden kişi, ucuz çıkarlar sağlarken, insanî ve ahlâkî değerlerini kaybetmektedir. Böyle bir toplumda ise ne kamu hizmeti lâyıkıyla gerçekleşir ne de insanlar birbirlerine güvenerek huzurlu bir hayata sahip olurlar. Oysa kamu malı emanettir ve bu emanete hıyanet etmek, kişiyi hem dünyada hem de âhirette ağır bir vebal altına sokmaktadır. İslâm ise insanın boynuna yüklenen bu ağır vebalin onu dünyada ve âhirette zor durumda bırakacağı konusunda uyarmaktadır. Allah Teâlâ, kullarını helâl ve temiz olan rızıklara yönlendirip[48] onlara mallarını haksız sebeplerle ve haram yollarla yememeleri uyarısı yaparken,[49] Resûlullah da ümmetine rızık konusunda mutedil olup yasak yollara başvurmamaları konusunda şöyle seslenmektedir:

"Ey insanlar! Allah'tan (hakkıyla) sakının ve rızkınızı güzel yoldan isteyin. Hiç kimse (Allah'ın kendisine takdir ettiği) rızkı –geç de olsa– elde etmeden ölmeyecektir. Öyleyse Allah'tan (hakkıyla) sakının ve rızkınızı güzel yoldan isteyin. Helâl olanı alın, haramdan sakının!"[50]

[48] Mâide, 5/88; Enfâl, 8/69
[49] Bakara, 2/188
[50] İM2144 İbn Mâce, Ticâret, 2

RÜŞVET
ALAN DA VEREN DE YANACAKTIR!

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ شَفَعَ لِأَخِيهِ بِشَفَاعَةٍ فَأَهْدَى لَهُ هَدِيَّةً عَلَيْهَا فَقَبِلَهَا فَقَدْ أَتَى بَابًا
عَظِيمًا مِنْ أَبْوَابِ الرِّبَا."

Ebû Ümâme'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir kardeşi için aracı olur, kardeşi bunun karşılığında kendisine bir hediye sunar, o da bunu kabul ederse, faiz kapılarından büyük bir kapıyı aralamış olur."*

(D3541 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 82; HM22606 İbn Hanbel, V, 261)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الرَّاشِي وَالْمُرْتَشِي فِي الْحُكْمِ.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الرَّاشِي وَالْمُرْتَشِي."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ. فَإِنَّ نَفْسًا لَنْ تَمُوتَ حَتَّى تَسْتَوْفِيَ رِزْقَهَا، وَإِنْ أَبْطَأَ عَنْهَا. فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ. خُذُوا مَا حَلَّ، وَدَعُوا مَا حَرُمَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لاَ يُبَالِي الْمَرْءُ مَا أَخَذَ مِنْهُ، أَمِنَ الْحَلاَلِ أَمْ مِنَ الْحَرَامِ؟"

Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) mahkemede görüşülecek bir konu/dava için rüşvet verene de alana da lânet etmiştir."

(T1336 Tirmizî, Ahkâm, 9)

Abdullah b. Amr'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın lâneti, rüşvet verenin ve rüşvet alanın üzerinedir."*

(İM2313 İbn Mâce, Ahkâm, 2)

Câbir b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Allah'tan (hakkıyla) sakının ve (rızkınızı) ararken güzel yollarla arayın. Zira hiç kimse, rızkını elde etmeden ölmeyecektir, gecikse bile (rızkına kavuşacaktır). Allah'tan (hakkıyla) sakının ve (rızkınızı) ararken güzel yollarla arayın. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin."*

(İM2144 İbn Mâce, Ticâret, 2)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar öyle bir zamana erişecek ki, kişi malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine aldırmayacak!"*

(B2059 Buhârî, Büyû', 7)

Peygamber Efendimiz, Ezd kabilesinden İbnü'l-Lütbiyye'yi, inananların mallarından fakirler için ayırdıkları payı toplamak üzere görevlendirmişti. Kimin ne kadar zekât vermesi gerektiğini hesaplayarak toplayacak, sonra da dağıtılmak üzere Allah Resûlü'ne getirecekti. Zor bir işti bu. Kimseyi incitmeyecek, insanların mallarından en değerli kısmı zekât olarak alıp da huzursuzluk yaşamalarına sebebiyet vermeyecekti. Görevli, zekât mallarını tahsil edip geldiğinde, topladıklarını huzura getirerek, *"Bu sizin payınız. Bunlar da bana hediye olarak verilenler."* demiş ve kendi kucağına bırakılan hediyeleri göstermişti. Bunun üzerine öfkelenmişti Resûlullah. Kalkıp topluluğa hitaben bir konuşma yapma ihtiyacı hissedecek kadar durumu vahim bulmuştu. Şöyle buyurdu: *"Babasının veya anasının evinde otursaydı, bu adama o hediyeler verilir miydi, yoksa verilmez miydi bir baksın! Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki herhangi bir kişi, zekât malından haksız bir şey alırsa, kıyamet gününde çaldığı o malı boynunda yüklenerek getirir. Çaldığı bir deve ise inleyip bağırarak, eğer sığır ise böğürerek, koyun ise meleyerek getirilir."* Sonra ellerini kaldırdı Allah'ın Resûlü. Ve uyarısının ne denli önemli olduğunu hissettirircesine üç defa, *"Yâ Rabbi! Emirlerini tebliğ ettim mi?"* dedi.[1]

Sevgili Peygamberimizin, İbnü'l-Lütbiyye için söylemiş olduğu bu sözler çok önemli uyarılar içermekteydi. İbnü'l-Lütbiyye, o dönemde zekât memurluğu gibi önemli ve hassas bir görev yapmaktaydı ve konumu gereği çok titiz davranmak zorundaydı. Taşıdığı sorumluluğun farkında olmayan İbnü'l-Lütbiyye'ye Hz. Peygamber'in (sav) uyarısı ise oldukça dikkat çekiciydi. Zira sahip olduğu mevki, bu malların alınmasını meşrulaştırmıyordu. Allah Resûlü, gerek zekât memurlarını gerekse diğer görevlileri aldıkları hediyeler konusunda uyarmıştı. Bu tür hediyeleri devlete ve ganimet malına hıyanet olarak nitelendirmiş,[2] devlet görevlilerini kendi nüfuzlarından yararlanarak çıkar sağlama anlamına gelebilecek her türlü davranıştan, yani rüşvetten kesin bir dille men etmişti.[3]

Hediye adı altında sunulan rüşveti yasaklayan Peygamber Efendimizin bu tavrı, kuşkusuz samimi niyetlerle, çıkar gözetmeksizin, gönülden verilen hediyeleri kapsamıyordu. O, hayatı boyunca defalarca hediye vererek[4] ya da kabul ederek[5] Müslümanlar arasında muhabbeti artıran yollar-

1 B2597 Buhârî, Hibe, 17; M4738 Müslim, İmâre, 26.
2 HM23999 İbn Hanbel, V, 425; MA14665 Abdürrezzâk, *Musannef*, VIII, 147.
3 B7174 Buhârî, Ahkâm, 24.
4 M5948 Müslim, Fedâil, 11
5 B2585 Buhârî, Hibe, 11.

dan birini bize göstermiş, aynı zamanda sözleriyle de bizi sevdiklerimizle hediyeleşmeye teşvik etmişti.[6] Ancak bu ahlâkî davranışın, niyetlerin farklılığıyla birlikte hemen şekil ve hüküm değiştireceği de kesindir. Hediye, yalnızca sevgi ve iyi niyetten kaynaklanıyor, karşılığında bir menfaat gözetilmeden sunuluyorsa hediyedir. Aksi takdirde bu ikram, tavsiye edilen bir davranış olan "hediyeleşme" çerçevesinde kalmayıp dinimizce açıkça yasaklanan rüşvet kapsamına girer. Allah Resûlü, bir bağışın hediye mi yoksa rüşvet mi olduğunu ayırt etmek üzere bir ölçü belirlemiştir. Buna göre eğer hediye kişinin bulunduğu görev sebebiyle verilmişse ve kişi görevde olmadığı takdirde bu hediyeyi alamayacaksa, bu tür bağışlara ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira böyle bir hediye haram mal kapsamına girebileceğinden dolayı kıyamet gününde sahibini zor durumda bırakabilir.[7] Ayrıca hediye kisvesiyle de olsa rüşvet veren ve alan arasında karşılıklı menfaate dayanan, devamı muhtemel bir ilişki başlar. Bu yüzden Allah Resûlü, *"Kim bir kardeşi için aracı olur, kardeşi bunun karşılığında kendisine bir hediye sunar, o da bunu kabul ederse, faiz kapılarından büyük bir kapıyı aralamış olur."*[8] uyarısında bulunmaktadır.

Sevgili Peygamberimiz, vefatına az bir zaman kala, Veda Hutbesi'nde ümmetini rüşvet ve hediye ayrımının farkında olmaları konusunda da uyarmıştır. Devletin verdiği tahsisatın maaş olduğu müddetçe alınması gerektiğini söyleyerek, siyasî ve benzeri emeller karşılığında verilir hâle gelince kabul edilmesini yasaklamıştır.[9] Efendimizin ifadeleri, normal şartlar altında erdem sayılan bir davranışın niyete göre nasıl başkalaşabileceğini göstermesi açısından manidardır. Rüşvet, maddî veya mânevî olarak haksız bir kazanç sağlamak amacıyla, yetki sahibi bir insana teklif edilen menfaattir. Kişi, böylece sahip olduğu yetkiyi kötüye kullanarak, para, mal veya hediye şeklinde elde edilen haksız kazanç ile onu temin edenin lehine davranır. *"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile haram yollardan yermek için o malları hâkimlere (idarecilere veya mahkeme hâkimlerine) (rüşvet olarak) vermeyin."*[10] âyeti ile haksız menfaat elde etmek amacıyla yetkili insanlara rüşvet teklif etmenin "haramlığı" kesin biçimde bildirilmiştir. Helâl ve meşru yollar varken başkasının hakkını haram yollardan gasp etmek suretiyle elde edilen kazancın hiçbir yararı olmayacağı açıktır. Zira artık onda başkalarının hakkı vardır ve "kul hakkı ihlâli" Allah Resûlü'nün en çok sakındığı ve sakındırdığı durumlardan biridir. O, *"...Ben Allah'a üzerimde hiç kimsenin*

[6] T2130 Tirmizî, Velâ, 6.
[7] B2597 Buhârî, Hibe, 17.
[8] D3541 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 82; HM22606 İbn Hanbel, V, 261.
[9] D2958 Ebû Dâvûd, Harâc 16-17
[10] Bakara, 2/188

hakkı olmadan ulaşmayı umarım."[11] şeklindeki duasıyla kul hakkı konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.

Rüşvet, İslâm dininin genel ilkeleriyle taban tabana zıttır. Çünkü rüşveti veren kişi hak etmediği bir menfaat elde ederken, rüşveti alan kimse de görevini kötüye kullanmış ve kendisine verilen emanete hıyanet etmiş olmaktadır. Kişiye verilen görev aslında kendisine ait olan bir şey değil sadece belli süreliğine verilmiş bir emanettir. Müminin emanetlere karşı göstermesi gereken hassas tavır ise dinimiz tarafından net bir şekilde bildirilmiştir. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin özelliklerinden bahsederken, *"Onlar emanetlere ve verdikleri sözlere riayet ederler."*[12] buyurmakta, Peygamber Efendimiz de emanete hıyanetin münafıkların alâmeti olduğunu belirterek[13] müminlere asla yakışmayacağını açıkça bildirmektedir. Rüşvette emanete hıyanet söz konusudur. Rüşvet vasıtasıyla, mevki ve makamlara yeterli donanıma sahip olan ehil insanlar değil de ehliyet ve liyakat vasfı bulunmayan kişiler getirilebilmektedir. Bu durum Allah Teâlâ'nın ilâhî mesajına da ters düşmektedir: *"Allah size, emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder..."*[14]

Peygamberimizin hayatına baktığımızda risâletle görevlendirildiği ilk yıllardan itibaren rüşvetle ve görevi kötüye kullanmakla mücadele ettiğini görüyoruz. Rabbinden aldığı o kutsal emanete hıyanet etmesi için kendisine de çeşitli rüşvet teklifleri sunulmuştu. O ise omuzlarında en ağır sorumluluklardan birini taşıdığının farkındaydı. Onun bu yaklaşımı sayesinde câhiliye dönemi saadet asrına dönüşecek, onun bu yaklaşımı sayesinde güçsüzler güç bulacak, onun bu yaklaşımı sayesinde insan ilk yaratıldığı hâle Kur'an'ın ifadesiyle "ahsen-i takvîm"e[15] yani "en güzel hâl"ine geri dönecekti

Büyük idealleri gerçekleştirmek üzere görevlendirilen Allah Resûlü'nün varlığı, tebliği, çabaları bazı kimselerin işine gelmiyordu. Çünkü uzun yıllardan beri sorgulamadan uygulayageldikleri alışkanlıkları, kazandıkları menfaatleri, kurulu düzenleri vardı. Oysa Efendimizin çağrısı tam da bu alışkanlıklarını değiştirmeleri yönündeydi. Hayatlarını baştan aşağı değiştirmeyi hedefleyen bu elçiyi susturmak için ellerinden gelen bütün yolları denediler. Hakaret, baskı, şiddet, ambargo... Çare bulamayınca karşı konulamaz olduğunu düşündükleri çok cazip bir teklif geldi akıllarına: rüşvet vermek! Dünyada nimet adına akıllarına gelen her şeyi bu kutsal ema-

[11] D3450 Ebû Dâvûd, Buyû' (İcâre), 49
[12] Mü'minûn, 23/8
[13] M212 Müslim, Îmân, 108
[14] Nisâ, 4/58
[15] Tîn 95/4

netçiye sunup onun görevinden vazgeçmesini sağlayacaklardı. Anlaşmak üzere amcası Ebû Tâlib'den aracılık yapmasını istediler. Ancak Resûlullah oldukça cazip görünen bu teklifler karşısında şu tarihî cevabı vermişti: *"Amca, vallahi bu dini terk etmem için sağ elime güneşi, sol elime ayı verseler, Allah onu üstün kılana ya da ben bu uğurda helâk olana kadar bu dinden vazgeçmem."*[16] Bu cevapla Peygamberimiz, inanç sistemleri tanrılarıyla ilişkilerini düzenleyen aracı putların varlığına dayanan, dünyevî işlerini de çeşitli aracılar vasıtasıyla görmeye alışkın olan müşrikleri hayal kırıklığına uğratmıştı. Allah Resûlü, onların rüşvet tekliflerini tamamen reddederek bu görevden hiçbir surette vazgeçmeyeceğini göstermişti. Burada görevin ağırlığı ve önemi kadar bu görevi üstlenen elçinin üstün ahlâkı da dikkat çekmekteydi. İnsan, her türlü teklifi elinin tersiyle itip, sorumluluğunun gereğini eksiksiz bir biçimde yerine getirmeliydi.

Peygamberimizin gerek örnekliği gerekse sözlü uyarıları sonucunda sahâbîler rüşvet konusunda oldukça titiz davranmış ve bu günahtan uzak durmuşlardır. Peygamber Efendimiz, Abdullah b. Revâha'yı Müslümanlara ait olan yaş hurmanın miktarını tahmin etmek üzere Hayber'e gönderdiğinde o, Resûlullah'ın yüzünü ağartmıştır. Yahudiler, Müslümanlara daha az pay vermek istemişler ve kadınlarının değerli süs eşyalarından Peygamberimizin memuruna takdim ederek; "Bu senin. Bizim işimizi zorlaştırma ve bizim lehimize davran." demişlerdir. Ancak Abdullah b. Revâha, "Ey Yahudi topluluğu! Allah'a yemin ederim ki siz benim gözümde Allah'ın yarattıkları arasında en hoşlanmadığım kimselersiniz. Ama bu beni size karşı haksızlık yapmaya sevk etmeyecektir. Bana vermek istediğiniz rüşvete gelince, o kesin olarak bize haramdır. Biz onu yemeyiz." demiştir. Bunun üzerine onlar da "Yer ve gökler işte böylece ayakta durur." diyerek aslında onun davranışının doğru olduğunu itiraf etmişlerdir.[17] Allah Resûlü'nün elçisi de kendisini görevlendiren o yüce makam gibi davranmış, teklif edilen rüşveti elinin tersiyle itmiştir.

Sadece Abdullah b. Revâha değil, Peygamberimizin yakın dostu Hz. Ömer de aynı duyarlılığa sahipti; adalet her şartta sağlanmalıydı. Her sene Hz. Ömer'e deve budu hediye getiren bir adam bir defasında davasının halledilmesi için Hz. Ömer'e gelerek, *"Ey Ömer! Bu adamla benim aramda öyle bir hüküm ver ki etin kemikten ayrıldığı gibi bizim davamız da hallolsun."* demişti. Aklınca, halifeye o güne kadar getirdiği hediyeleri hatırlatıyor, onların hatırına işini tatlıya bağlamasını istiyor, kendisini

[16] H52/101 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 101; BN3/56 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 56.
[17] MU1392 *Muvatta'*, Musâkât, 1.

haklı çıkarması gerektiğini ima ediyordu. Bunun üzerine Halife Ömer, memurlarına, "Hediye kabul etmeyin! Çünkü bu rüşvettir." şeklinde yazılı bir uyarı göndermişti.[18]

Masumiyet kisvesiyle, çeşitli isimlerle hâkimlere sunulan ikramların, hâkimin hükmünü etkilemek üzere verilmiş birer rüşvet olduğu açıktır. Hz. Peygamber, hüküm verilecek bir konuda rüşvet alana da verene de lânet etmiştir.[19] Başta Peygamberimiz, ardından da Raşit Halifeler tarafından Müslümanlar bu büyük günah hakkında uyarılmıştır. Zira başlı başına bir hastalık olan ve toplumun düzenini bozan rüşvetin özellikle adlî makamlarda bulunan hâkimlere bulaşması hâlinde toplum temelinden sarsılacaktır. Hâkimlere verilen rüşvet ve rüşvet sonucunda hâkimlerce verilen adaletsiz hüküm, haklının haksız duruma düşmesine ve hak etmediği cezayı almasına, haksızın da işlediği suça rağmen suçsuz muamelesi görmesine neden olacaktır. Bu, toplum için büyük bir yara demektir. Çünkü neticede adalet sarsılacak, bireylerin adalete güveni kalmayacaktır. Yalnız hukukî değil, dinî, ahlâkî ve vicdanî yönden de yasaklanan rüşvetin, haram olduğu âlimler tarafından açıkça ifade edilmiştir.[20]

Rüşvet yalnızca bireyi değil, tüm toplumu ilgilendiren bir hastalıktır. Çünkü tek başına işlenmesi mümkün olmayan bir suçtur. Rüşvette bir alan, bir de veren kimse vardır ki ikisi de toplumdaki yozlaşmanın göstergesidir. Veren vermemeli, o teklif etse bile karşısındaki almamalıdır. Zira Allah Resûlü, *"Allah'ın lâneti, rüşvet verenin ve rüşvet alanın üzerinedir."*[21] buyurmuştur. Rüşvet veren kimse kanunlara göre hak etmediği bir şeyi haksız yoldan elde etmek arzusundadır ve bu yaptığı haramdır. Kişi helâl yollarla, alnının teri ve elinin emeğiyle bir şeye ulaşabiliyorsa ulaşır. Aksi takdirde kanun dışı yollara başvurma hakkı yoktur. Mal, mevki, menfaat hırsı ile hak etmediğini ve hep daha fazlasını isteyen insanların başvurduğu rüşvet, esasında Allah Resûlü'nün teşvik ettiği helâl kazanç ilkelerine tamamen terstir. Zira o, *"Hiç kimse kendi el emeğinin kazancından daha hayırlı bir yiyecek asla yememiştir..."*[22] buyurmaktadır. Bununla birlikte, Peygamberimiz (sav) kazancın çok olmasına değil, helâl olmasına dikkat çekmektedir: Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Allah'tan (hakkıyla) sakının ve (rızkınızı) ararken güzel yollarla arayın. Zira hiç kimse, rızkını elde etmeden ölmeyecektir, gecikse bile (rızkına kavuşacaktır). Allah'tan (hakkıyla) sakının ve (rızkınızı) ararken güzel yollarla arayın. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin."*[23]

[18] BS21062 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 233.
[19] T1336 Tirmizî, Ahkâm, 9; D3580 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 4.
[20] N5668 Nesâî, Eşribe, 43.
[21] İM2313 İbn Mâce, Ahkâm, 2.
[22] B2072 Buhârî, Büyû', 15.
[23] İM2144 İbn Mâce, Ticârât, 2.

Rüşvet alan kimse, sorumluluğunu yerine getirmeyen kimsedir. Rüşvet yoluyla görevini kötüye kullanmakta, hem rüşvet vereni hem de kendisini haram yoldan doyurmaktadır. İnsanlar arasında adaletsiz bir uygulamaya imza atmakta, haklıyı haksız duruma düşürdüğü gibi, haksızı da haklı konumuna yükseltmektedir.

Pek çok kötülüğü içinde barındıran rüşvet, toplumsal düzenin sarsıldığının ve değerlerin kaybolduğunun acı bir göstergesidir. Rüşvetin yaygın olduğu toplumlarda öncelikle yetkili olan insanların bozulduğu görülmektedir ki bu, toplum için bir faciadır. Çünkü eğitim ve kültür seviyesi yüksek olan, önemli makam ve mevkileri işgal eden bireyler rüşveti kabul ediyor ve ona göre hüküm veriyorsa korkulması gereken bir durum vardır. Allah Resûlü'nün rüşvetin ortaya çıktığı toplumların maruz kalacağını haber verdiği korku bu olsa gerektir.[24]

Rüşvetin geçer akçe olduğu toplumlarda öncelikle bireyler, kendilerini geliştirmek, başarmak, çalışarak öne geçmek konusunda ümitlerini kaybederler. Çalışsalar ve başarsalar da hak ettikleri yere ulaşamayacaklarını düşünürler. Bir süre sonra onlar da rüşvete sıcak bakmaya hatta başvurmaya yönelirler. Yani toplumun herhangi bir biriminde rüşvet uygulaması başlamışsa bu, bulaşıcı bir hastalık gibi toplumun her alanına yayılacak, buna bağlı olarak haksız kazanç, görevi kötüye kullanma, geleceğe dair ümitsizlik ve pek çok olumsuzluk toplumu çepeçevre kuşatacaktır. Zamanla haksız kazanç normal görülmeye başlanacaktır. Fert ve toplum için bir felâket olan rüşvetin hayatın her alanına yayılması ve Müslüman toplumlardaki uygulamaları maalesef Hz. Peygamber'in bu konudaki endişesini doğrular niteliktedir: *"İnsanlar öyle bir zamana erişecek ki kişi, malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine aldırmayacak!"*[25]

İşte Peygamberimiz, rüşveti alanın, verenin[26] ve buna aracılık edenin[27] lânetlendiğini belirtirken bu denli tehlikeli bir felâkete dikkat çekmiştir. Hak, hukuk ve adaleti yok sayarak toplumdaki güven, birlik ve beraberlik duygularını körelten rüşvet, başlı başına bir zulümdür. Bunu önlemenin yolu ise insanın dünyevî hırslarına gem vurarak dinî ve ahlâkî yönden kendisini olgunlaştırmasıdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle, bir oyun ve eğlence olan dünyadaki az bir menfaat karşılığında ebedî olan âhiret hayatı kaybedilmektedir.[28]

[24] HM17976 İbn Hanbel, IV, 205.
[25] B2059 Buhârî, Büyû', 7
[26] D3580 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 4; T1337 Tirmizî, Ahkâm, 9.
[27] HM22762 İbn Hanbel, V, 279.
[28] Ankebût, 29/64.

KARABORSACILIK
ZOR ZAMANLARIN İSTİSMARI

كَانَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ يُحَدِّثُ، أَنَّ مَعْمَرًا قَالَ:
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنِ احْتَكَرَ فَهُوَ خَاطِئٌ."

Saîd b. Müseyyeb'in, Ma'mer (b. Abdullah) aracılığıyla naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Karaborsacılık yapan kimse günahkâr olur."
(M4122 Müslim, Müsâkât, 129)

ثَقُلَ مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ فَدَخَلَ إِلَيْهِ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ زِيَادٍ يَعُودُهُ... قَالَ: اسْمَعْ يَا عُبَيْدَ اللَّهِ، حَتَّى أُحَدِّثَكَ شَيْئًا لَمْ أَسْمَعْهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَرَّةً وَلَا مَرَّتَيْنِ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَنْ دَخَلَ فِي شَيْءٍ مِنْ أَسْعَارِ الْمُسْلِمِينَ لِيُغْلِيَهُ عَلَيْهِمْ، فَإِنَّ حَقًّا عَلَى اللَّهِ، تَبَارَكَ وَتَعَالَى، أَنْ يُقْعِدَهُ بِعُظْمٍ مِنَ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: "مَنِ احْتَكَرَ طَعَامًا أَرْبَعِينَ لَيْلَةً فَقَدْ بَرِئَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، وَبَرِئَ اللَّهُ تَعَالَى مِنْهُ، وَأَيُّمَا أَهْلُ عَرْصَةٍ أَصْبَحَ فِيهِمْ امْرُؤٌ جَائِعٌ، فَقَدْ بَرِئَتْ مِنْهُمْ ذِمَّةُ اللَّهِ تَعَالَى."

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"الْجَالِبُ مَرْزُوقٌ وَالْمُحْتَكِرُ مَلْعُونٌ."

Ma'kil b. Yesâr'ın hastalığı ağırlaştığında Ubeydullah b. Ziyâd onu ziyaret etmişti... (Ma'kil) dedi ki: "Dinle, ey Ubeydullah! Sana Resûlullah'tan (sav) sadece bir ya da iki kere işitmediğim (daha fazla duyduğum) bir söz söyleyeceğim. Resûlullah'ı şöyle derken işittim: *'Fiyatları artırmak için Müslümanların fiyatlarına (piyasalarına) müdahale eden kişiyi, Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde büyük bir ateşe oturtması haktır.'"*

(HM20579 İbn Hanbel, V, 28)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir yiyecek maddesini kırk gün saklarsa, o kişi Allah Teâlâ'dan uzaklaştığı gibi, Allah Teâlâ da ondan uzaklaşır. Bir bölgenin insanları, aralarında aç bir kimse varken sabahlar iseler, Allah Teâlâ'nın himayesi onlardan uzak olur."*

(HM4880 İbn Hanbel, II, 32)

Ömer b. Hattâb'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlara satmak üzere mal getiren rızıklandırılır, malını stoklayıp karaborsaya düşüren ise lânetlenir."*

(İM2153 İbn Mâce, Ticâret, 6)

Halife Hz. Ömer bir gün mescide gitmek üzere dışarı çıkmıştı. Yürürken yol kenarına yayılmış duran bol miktarda yiyecek maddesi gördü. "Bunlar nedir?" diye çevresindeki insanlara sordu. Onlar da satılmak üzere dışarıdan getirildiğini söylediler. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Allah bu yiyeceklere ve bunları getirenlere bereket ihsan etsin." diye dua etti. Orada bulunanlar, "Ey müminlerin emîri, (sen bunlara dua ediyorsun ama) sahipleri bu malları karaborsaya düşürdüler." diyerek Hz. Ömer'e şikayette bulundular. Hz. Ömer, "Bunları karaborsaya düşürenler kim?" diye sordu. "Osman'ın azatlı kölesi Ferruh ile senin azatlı kölen falanca kişi." cevabını verdiler. Bunun üzerine Halife Ömer (ra) haber gönderip ikisini de çağırttı ve onlara Müslümanların yiyeceklerini stok etmelerinin sebebini sordu. "Ey müminlerin emîri, kendi mallarımızı alıp satıyoruz." cevabını alınca Hz. Ömer, "Hz. Peygamber'in, *'Müslümanların yiyeceğini stoklayıp karaborsaya düşürenleri Allah ya iflasla ya da cüzzamla cezalandırır.'* dediğini işittim." diyerek yaptıklarının yanlış olduğu söyleyip bu konuda onları uyardı.

Halife Hz. Ömer'in uyarısı Hz. Osman'ın azatlısı Ferruh'u etkilemişti. Hatasını anlayan Ferruh, "Ey müminlerin emîri, Allah'a ve sana söz veriyorum, bundan sonra asla yiyecek konusunda böyle bir şey yapmayacağım." diyerek tevbe etti. Hz. Ömer'in azatlısı ise, "Kendi mallarımızı alıp satıyoruz!" diyerek itirazını sürdürdü. Dolayısıyla sahip olduğu yiyecekleri karaborsada satma düşüncesinden vazgeçmedi. Hadisin râvilerinden Ebû Yahyâ, bu şahsı daha sonra cüzzamlı bir hâlde gördüğünü kaydetmiştir.

İnsanların ihtiyacı olan ticaret mallarını toplayıp stoklayarak pahalanmasını beklemek ve bu gayeyle piyasaya arzını geciktirmek anlamına gelen karaborsacılık, dinin genel ahlâkî ilkelerine ters düşen bir davranıştır. Zorunlu ihtiyaç maddelerini belli bir süre elinde tutarak veya piyasadan çekerek fiyatı iyice yükseltip daha sonra istediği fiyattan satmak suretiyle insanların sırtından kolay ve yüksek kazanç elde etmek, onlara bir nevi zulmetmektir. Ticarî ve ahlâkî yapının bozulmasına neden olabilecek bu bencilce ve zalimce davranış, insanların mallarını kendi aralarında haksız ve bâtıl yollarla yemelerini yasaklayan Yüce Allah'ın katında kesinlikle makbul değildir. Bu anlamda Sevgili Peygamberimizin, *"Karaborsacılık yapan kimse günahkâr olur."*[1] hadisi, insanlara zulmederek onların sırtından haksız kazanç elde eden kimselere yönelik ciddi bir uyarıdır.

1 M4122 Müslim, Musâkât, 129.

Karaborsacılık yaparak insanları mağdur etmenin ne denli kötü olduğunu doğrudan Allah Resûlü'nden öğrenen sahâbîlerden biri de hicretin altıncı yılında Hudeybiye'de Rıdvan Biatı'ne katılmış olan Ma'kil b. Yesâr idi. Rahatsızlığı iyice artınca kendisini ziyarete gelen Ubeydullah b. Ziyâd'a şöyle demişti: "Dinle, ey Ubeydullah! Sana Resûlullah'tan (sav) sadece bir ya da iki kere işitmediğim (daha fazla duyduğum) bir söz söyleyeceğim. Resûlullah'ı şöyle derken işittim: '*Fiyatları artırmak için Müslümanların fiyatlarına (piyasalarına) müdahale eden kişiyi Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde büyük bir ateşe oturtması haktır.*'"[2]

Allah Resûlü'nün genel tavrı piyasalara müdahale edilmemesi yönünde idi. Bir gün bazı sahâbîlerin kendisine gelerek, "Fiyatlar çok arttı, ücretleri bizim için siz belirleseniz" demeleri üzerine, fiyatların Allah'ın takdiri doğrultusunda şekillendiğini, vermeyip kısanın da çok verenin de rızıklandıranın da Allah Teâlâ olduğunu belirtmişti. Ardından da "*Ben, hiçbirinizin kendisine yaptığım bir haksızlıktan dolayı kan veya mal konusunda benden alacaklı olmayacağı bir hâlde Allah'a kavuşmayı dilerim.*"[3] buyurarak piyasaya müdahale edilmemesi gerektiğini ve fiyatların piyasa şartlarına göre belirlenmesi gerektiğini tavsiye etmişti. Bu noktada Peygamberimizin karaborsacılık yaparak fiyatları şişiren ve insanların malını haksız yere gasp etmek isteyenler için şöyle buyurduğunu hatırlamak gerekir: "*Kim bir yiyecek maddesini kırk gün saklarsa, o kimse Allah Teâlâ'dan uzaklaştığı gibi, Allah Teâlâ da ondan uzaklaşır. Bir bölgenin insanları, aralarında aç bir kimse varken sabahlar iseler Allah Teâlâ'nın himayesi onlardan uzak olur.*"[4] Hadiste halkın ihtiyacı olan gıda maddesinin kırk gün süreyle stoklanıp piyasaya sürülmesi karaborsacılık olarak değerlendirilmektedir. Ancak İslâm bilginleri karaborsacılığın sadece gıda maddeleriyle sınırlı olup olmadığı ve stok süresi hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İhtilâflar bir tarafa bırakılacak olursa, herhangi bir ticarî malı stoklayıp daha sonra satmanın karaborsacılık olarak değerlendirilmesi için söz konusu malın toplumun zorunlu bir ihtiyacı olması ve piyasaya arz edilmediği takdirde toplum hayatını olumsuz etkilemesi gerekir. Bu çerçevede hadiste geçtiği gibi stoklamanın "kırk gün" ile kayıtlanması insanlara zarar verecek kadar bir süreyi ifade etmektedir. Dolayısıyla burada esas olan, insanların sıkıntıya sokulmasıdır ve bu zaman kırk gün olabileceği gibi, kırk saat hatta daha kısa bir süre de olabilir.

Bir üreticinin kendi ürününü bekletip piyasaya hemen sürmemesi yahut bir ithalatçının arz fazlası bir malı gelecekteki talepleri karşılamak

[2] HM20579 İbn Hanbel, V, 28.
[3] D3451 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 49.
[4] HM4880 İbn Hanbel II, 32.

için depolaması ise karaborsacılık olarak nitelendirilmez. Yine bolluk ve ucuzluk zamanlarında mal stoklamanın herhangi bir sakıncası yoktur. Dolayısıyla bir malın karaborsacılık yoluyla satılıp satılmadığını belirlemede toplumsal şartları dikkate alarak o malın zorunlu ihtiyaç olup olmadığını tespit etmek büyük önem taşır.

Ticaretle uğraşan kişi, servet kazanmanın yanı sıra toplumsal bir görev de ifa etmektedir. Zira tüccar, insanlara ihtiyacı olan maddeleri temin etmektedir. Bu sebeple yaptığı iş kendisine servet kazandırdığı gibi sevap da kazandırmaktadır. Sevgili Peygamberimizin zorunlu bir ihtiyaca insanların ulaşmasını kolaylaştırmayı, ihtiyaç sahiplerine o malın tamamını sadaka olarak vermekle eşdeğer görmesi, ticaret yapanların aynı zamanda sadaka sevabı kazandıklarını haber veren hoş bir müjdedir. Yine Allah Elçisi'nin, *"İnsanlara satmak üzere mal getiren rızıklandırılır, malını stoklayıp karaborsaya düşüren ise lânetlenir."*[5] buyruğu bu önemli görevi yerine getirenlerin hem maddî hem de mânevî açıdan kazançlı olacaklarını, aksi davranış sergileyenlerin ise maddî açıdan kazançlı çıkmış gibi görünseler de mânevî açıdan ziyana uğrayacaklarını haber vermektedir.

Aslında ticaretle uğraşan kişinin sürekli kâr sağlamak için çalışması da normal bir davranış olarak görülmelidir. Ancak çok kazanmayı tek hedef hâline getirmek ve kârına kâr katabilmek için haksız kazanç yollarına başvurmak topluma zarar vereceği için normal bir insanî tavır olarak görülemez. Zira karaborsadan para kazanmayı amaçlayan insanlar, toplumda hile ve nefretin yaygınlaşmasına yol açarlar. Hâlbuki toplumun dirliği ve düzeni bireylerin karşılıklı ilişkilerindeki sıcaklığa ve dürüstlüğe bağlıdır. Toplumun en temel ihtiyaçlarını piyasaya sunarken sadece kendi çıkarı açısından en uygun zaman ve fiyatı kollayan, insanların zorunluluklarını istismar ederek fazla kazanmayı amaçlayan kimselerin topluma hiçbir faydasının olmayacağı açıktır. İnsanları bu tür ahlâk dışı davranışlara sevk eden en temel faktör, onlardaki durmak ve doymak bilmeyen, ölçü ve sınır tanımayan kazanma hırsıdır. Bu hırs dizginlenmediği müddetçe kişinin ahlâkî zafiyetlerin pençesinden kurtulması ve her işinde olduğu gibi ticaret yaparken de karaborsacılık gibi gayri meşru yollardan uzak kalması mümkün değildir.

Medine'de yeni bir toplum ve ticaret piyasası inşa eden Allah Elçisi, karaborsacılığa karşı çok kararlı bir tutum sergilemiş, bu konuda tüccarları uyarmış, piyasanın dengelerini bozan her türlü usulsüzlük ve yolsuzluğa karşı kontrolü elden bırakmamıştır. Karaborsacılığı engellemek için çeşitli tedbirler de almıştır. Resûlullah'ın atadığı bazı kimseler bir anlamda zabıta

5 İM2153 İbn Mâce, Ticâret, 6.

görevi görerek piyasanın dengelerini bozan ticarî faaliyetleri engellemeye çalışmışlardır. Bu bağlamda başka şehirlerden gelen kervanların ya da köyünde ürettiği malı şehirde pazarlamaya gelen köylünün, tüccarlar tarafından yolda karşılanmak suretiyle getirdikleri malların toptan ucuza kapatılması ve piyasa darlığı yaratılarak daha sonra yüksek fiyatlarla piyasaya sürülmesinin Peygamber Efendimiz tarafından yasaklandığı görülmektedir. Teslim alınmayan malın satışa sunulmasının yasaklanması da bu konuda alınan bir diğer önlemdir. Resûl-i Ekrem'in yolundan giden dört halife de aynı şekilde karaborsacılığa karşı çeşitli önlemler alarak piyasaları zararlı etkenlerden korumuşlardır. Hz. Ömer'in, "Bizim pazarlarımızda asla karaborsacılık yapılamaz. Ellerinde fazla mal bulunan birtakım insanlar, sermayelerini bizim bölgemizde Allah katından inmiş olan bir rızka yatırıp sonra da onu bizden saklayarak karaborsacılık yapmaya yeltenmesinler. Ancak kim, yaz kış demeden zahmetlere katlanarak mal getirmiş ise o, Ömer'in misafiridir. Allah'ın istediği şekilde malını satsın, istediği şekilde de saklasın."[6] sözünden onun karaborsacılığa karşı tüccarları uyardığı anlaşılmaktadır.

Tüm bunlar neticesinde stoklanmak suretiyle belli bir süre sonra piyasaya sürülerek karaborsacılık yapılan malların sadece gıda maddeleriyle sınırlı olmadığı söylenebilir. Kıtlık zamanında buğday, ekmek, şeker gibi gıda maddelerini stoklamak karaborsacılık olduğu gibi, şiddetli soğuklarda giyecek yahut yakıt maddelerini stoklamak, toplum içinde yaygın sağlık sorunları yaşandığı bir dönemde piyasaya ilaç sürmemek, savaş zamanında elde bulunan silahları satışa sunmamak gibi hususlar da karaborsacılık olarak değerlendirilir.

Günümüzde diğer sektörlerin yanı sıra özellikle gıda, sağlık, inşaat, ulaşım, haberleşme, bilişim ve enerji sektörlerinde de karaborsacılıkla karşılaşıldığı görülmektedir. Bu alanlardaki karaborsacılığın geniş halk kitlelerine büyük zararlar verdiği bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında karaborsacılığı sadece gıda maddeleriyle sınırlı tutmayıp, yasak kapsamını genişleterek topluma zararı dokunan her türlü fırsatçılığı karaborsa kapsamında değerlendirmenin toplum yararını koruma ve zararı önleme açısından dinin genel amaçlarına daha uygun olduğu görülür.

Bütün uyarı ve denetlemelere rağmen karaborsacılık yapmaya devam eden kimselerin cezalandırılması toplum düzeninin ve hukukun bir gereğidir. Zira herhangi bir yaptırım olmadan bu tür gayri meşru işlerin önüne geçmek mümkün değildir. Hırsına kapılarak sırf daha fazla kazanabilmek için Allah'ın razı olmayacağı bir yol seçen karaborsacının, işlediği günah sebebiyle âhirette de Allah'ın yüz çevirdiği bir insan durumuna düşmesi ne acı bir cezadır!

[6] MU1348 *Muvatta'*, Büyû', 24.

HIRSIZLIK
BAŞKASININ MALINA TECAVÜZ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:

"لاَ يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلاَ يَسْرِقُ حِينَ يَسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلاَ يَشْرَبُ الْخَمْرَ حِينَ يَشْرَبُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ، ثُمَّ التَّوْبَةُ مَعْرُوضَةٌ بَعْدُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Zina eden kişi, hem mümin olup hem zina edemez. Hırsızlık eden kişi, hem mümin olup hem çalamaz. İçki içen kişi, hem mümin olup hem içki içemez. (Şayet mümin olduğu hâlde bunlardan birini yapacak olursa) tevbe kapısı açıktır."

(M208 Müslim, Îmân, 104; B2475 Buhârî, Mezâlim, 30)

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنِ انْتَهَبَ فَلَيْسَ مِنَّا."

عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"...مَنْ سَرَقَ مِنَ الْأَرْضِ شِبْرًا طُوِّقَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ سَبْعِ أَرَضِينَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ قَاتَلَ دُونَ مَالِهِ فَقُتِلَ فَهُوَ شَهِيدٌ."

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim (bir malı) yağmalarsa bizden değildir."*
(T1601 Tirmizî, Siyer, 40)

Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Kim bir karış (bile olsa) toprak çalarsa, kıyamet günü o yer, yedi kat hâlinde onun boynuna dolanır."*
(T1418 Tirmizî, Diyât, 21)

Abdullah b. Amr'ın işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim malını savunurken öldürülürse, o şehittir."*
(N4089 Nesâî, Muhârebe, 22; M361 Müslim, Îmân, 226)

Hz. Peygamber, çok sevdiği azatlısı Zeyd'in oğlu Üsâme'nin anlattıklarına şaşırmış, dahası çok üzülmüştü. Zira söylediklerini kabule imkân yoktu.

Üsâme, Kureyş'in Mahzûm soyuna mensup Fâtıma bnt. Esved[1] isimli kadından bahsediyordu. Bu kadın, toplumda tanınmış bazı insanlar adına çeşitli ziynet eşyalarını ödünç almış fakat daha sonra iade etmemişti. Üstelik bunları satarak kazanç elde etmişti.[2] Ödünç verenlerden biri, Fâtıma'nın, adını kullandığı bu insanlara giderek günler önce verdiği ziynet eşyalarını sorunca, yaptığı ortaya çıkmıştı. Zira ismi kullanılan insanların böyle bir şeyden haberi yoktu. Kadının şikâyeti üzerine Hz. Peygamber onu huzuruna çağırmıştı. Fâtıma inkâr etmeye kalkışmışsa da suçlu olduğu anlaşılmıştı.[3]

Bu kadının mensubu olduğu kabilenin ise toplumda büyük bir saygınlığı vardı. Kabilenin ileri gelenleri, adlarının lekeleneceği endişesiyle kendi boylarından birinin bu şekilde cezalandırılmasını istemiyorlardı. İşte bu noktada akıllarına bir çare geldi. Eğer çok sevdiği biri Hz. Peygamber'e gider ve bu kadının affını dilerse, belki bağışlanabilirdi. Ancak buna kim cesaret edebilirdi! Hepsi aynı isim üzerinde birleşti: Üsâme. Zira biliyorlardı ki onu çok seven Hz. Peygamber,[4] *"Kim Yüce Allah'ı ve Resûlü'nü seviyorsa Üsâme'yi de sevsin."*[5] buyurmuştu.

Öyleyse böyle bir teklif götürmeye cesaret edebilecek tek kişi Üsâme olmalıydı. Kureyşliler onunla konuşup Hz. Peygamber'den af dileme konusunda kendisini ikna ettiler. İşte şimdi Üsâme Hz. Peygamber'e bu kadının affedilip edilemeyeceğini soruyordu. Hz. Peygamber'in yanıtı çok net oldu: *"Bizzat Allah tarafından belirlenen bir ceza hususunda şefaatçi mi oluyorsun?"*

Sonra Hz. Peygamber, insanlara bir konuşma yaptı ve evrensel nitelikteki şu uyarısını dile getirdi: *"Ey insanlar! Sizden önceki milletler ancak şu sebepten dolayı sapmışlardır: Onlar ileri gelenlerden biri hırsızlık yaptığında ceza vermezler, güçsüz biri hırsızlık yaptığında ise ona ceza uygularlardı. Allah'a yemin ediyorum ki, eğer Muhammed'in kızı Fâtıma çalmış olsaydı, muhakkak onun elini de keserdim!"*[6]

[1] İF12/88 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 88.
[2] N4902 Nesâî, Kat'u's-sârık, 6.
[3] MA18832 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 202.
[4] M6264 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 63.
[5] HM25748 İbn Hanbel, VI, 157.
[6] B6788 Buhârî, Hudûd, 12, M4410 Müslim, Hudûd, 8.

Hz. Peygamber'in de dikkat çektiği üzere hırsızlık, tarih boyunca bütün toplumlarda en çok karşılaşılan suçlar arasındadır. Bu suçun, Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de bahsettiği ve cezasını belirlediği suçlar arasında yer alması da muhtemelen yaygınlığı ile ilgilidir. Şirk hâriç kendisine karşı işlenen suçları bağışlamada son derece cömert olan[7] Yüce Rahmân, insana ve onun için değer arz eden malına karşı yapılan bu saldırıya ibretlik bir ceza takdir etmiştir: *"Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir."*[8] Allah Teâlâ toplumsal birliğin sağlanmasına vurduğu darbe ve bireyin iç dünyasında yaptığı tahribattan dolayı hırsızlığı kesinlikle yasaklamış, Müslümanlığı kabul etme ve Hz. Peygamber'in her alandaki otoritesini tanıma mânâsına gelen biat şartları içinde hırsızlık yapmamayı da saymıştır: *"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir."*[9] Resûl-i Ekrem de Müslüman olmak üzere kendisine gelen kişilerden bu şartlar dâhilinde biat almıştır.[10]

Kur'ân-ı Kerîm'in bu öğretileri doğrultusunda Allah Resûlü'nün hırsızlıkla alâkalı olarak başvurduğu mânevî müeyyideler, maddî olanlara göre çok daha ağır ve şiddetlidir. Nitekim Hz. Peygamber, *"Zina eden kişi, hem mümin olup hem zina edemez. Hırsızlık eden kişi, hem mümin olup hem çalamaz. İçki içen kişi, hem mümin olup hem içki içemez. (Şayet mümin olduğu hâlde bunlardan birini yapacak olursa) tevbe kapısı açıktır."*[11] buyururken iman ile amel arasında doğrudan bir bağ kurarak gerçek bir müminin asla hırsızlığa teşebbüs edemeyeceği mesajını verir. Bu sebepledir ki Allah Resûlü, "Yâ Resûlallah! Eğer malımdan dolayı bir saldırıya uğrarsam ne yapmalıyım?" sorusuna, *"Allah'ı hatırlat!"* cevabını vermiştir. İki kere peş peşe tekrarlanan, "Ya aldırmazsa!" karşılığına verdiği cevap yine aynı şekilde, *"Allah'ı hatırlat!"* olmuştur.[12]

İçinde yaşadığı ortamda, diğer din ve inanç sahiplerine karşı var gücüyle "biz" yani "Müslüman toplum" bilincini oluşturmaya çalışan Resûl-i Ekrem, *"Kim (bir malı) yağmalarsa bizden değildir."*[13] buyurmaktadır. Bütün bu ikazlara rağmen karşıdaki insan niyetini gerçekleştirmekten vazgeçmiyorsa, karşılaşacağı ilk mânevî müeyyide öncelikle Allah'ın lânetidir.[14] Bundan sonra hırsız, Hz. Peygamber'in, *"...Kim bir karış (bile olsa) toprak*

[7] Nisâ, 4/48.
[8] Mâide, 5/38.
[9] Mümtehine, 60/12.
[10] B7468 Buhârî, Tevhîd, 31.
[11] M208 Müslim, Îmân, 104; B2475 Buhârî, Mezâlim, 30.
[12] N4087 Nesâî, Muhârebe, 21
[13] T1601 Tirmizî, Siyer, 40; İM3937 İbn Mâce, Fiten, 3.
[14] M4408 Müslim, Hudûd, 7; B6783 Buhârî, Hudûd, 7.

çalarsa, kıyamet günü o yer, yedi kat hâlinde onun boynuna dolanır."[15] hadisinde belirtilen cehennem azabına duçar olur.

İslâm, her alanda olduğu gibi hırsızlık konusunda da öncelikle inanan insanın vicdanına ve imanına hitap etmektedir. Ferdin vicdanında çözülemeyen meseleye ise ilk olarak toplumsal hassasiyeti ve kamu vicdanını adres göstermektedir. Burada da çözülemeyen mesele artık hukuka iletilecektir. Bütün bunlara rağmen başkasının malına göz diken ve onu almaya çalışanlar için, hem yaptıklarının karşılığı olması hem diğer insanları bu suçtan caydırması için yüce dinimiz bazı maddî müeyyideler getirmiştir. Ancak bu cezalar çalınan şeyin bulunduğu yere, miktarına, suçun işlendiği şartlara bağlı olarak değişiklik arz eder. Fıkıh kitaplarında bütün ayrıntılarıyla ele alınmış ve hakkında muazzam bir birikim oluşmuş bu konunun temel ilkeleri de Hz. Peygamber (sav) tarafından tespit edilmiştir.

Allah Resûlü, bir hırsızlık isnadında öncelikle olayı titizlikle araştırmıştır. Bu çerçevede ceza, ancak hırsızlığın itirafı veya açık delillerle ispat edilmesi durumunda söz konusu olmuş,[16] aksi takdirde zanlı serbest bırakılmıştır.[17] Rahmet Elçisi'nin bu tavrında, "Aksi ispat edilmediği sürece kişi suçsuzdur." kaidesine yapılan vurguyu görmek mümkündür.

Suçun sabit olduğu anlaşılsa bile bu kez, "hırsızlığın neden yapıldığı" konusu önem kazanır. Nitekim Allah Resûlü, bir kimsenin bir bahçenin ürününden yemesinde sakınca görmezken, bahçedeki ürünü alıp götürene iki katı tazmin cezası vermektedir. Alıp götürülen şeyin değerinin belirli bir miktara ulaşması durumunda ise ona hırsızlık cezası uygulamaktadır.[18] Rahmet Elçisi'nden sonra aynı yolu takip eden Hz. Ömer, bir grup hizmetçi aç bırakıldıkları için hırsızlık yapınca el kesme cezası uygulamamış, bunun yerine onların işverenine çalınan malı iki katıyla tazmin ettirmiştir.[19] Aynı şekilde Halife Ömer kıtlık zamanında yapılan hırsızlıklarda da el kesme cezası uygulanmayacağına hükmetmiştir.[20]

Mala yönelik bir suçun hırsızlık sayılabilmesi için gerekli bu temel vasıfları taşımadığı için gasp, yankesicilik, kapkaç, emanete hıyanet, yağmacılık, dolandırıcılık, zimmet gibi suçlar, bu kapsamda değerlendirilmemiş,[21] el kesme yerine her biri için ayrı ayrı cezalar öngörülmüştür. Evet, bir suç işlenmiştir ve bunun sorumlusu elbette suçu işleyendir. Ancak İslâm'da, hemen suçlunun cezalandırılması yoluna gidilmemekte, aksine suçun altında yatan bireysel ve ekonomik sebepler başta olmak üzere bütün şartlar değerlendirilmektedir. Çünkü gerek devlet gerekse toplum, fertlerin can ve

[15] T1418 Tirmizî, Diyât, 21.
[16] D4380 Ebû Dâvûd, Hudûd, 9; N4881 Nesâî, Kat'u's-sârık, 3.
[17] N4878 Nesâî, Kat'u's-sârık, 2.
[18] İM2596 İbn Mâce, Hudûd, 28.
[19] MU1441 *Muvatta'*, Akdiye, 28
[20] MŞ28577 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Hudûd, 84.
[21] T1448 Tirmizî, Hudûd, 18; N4975 Nesâî, Kat'u's-sârık, 13.

mal güvenliğini sağlayarak onların mutlu bir hayat sürmelerini sağlamakla yükümlüdür. Bu konuda başta devlet yetkilileri olmak üzere tüm Müslümanlara önemli görevler düşmektedir.[22] Devletin ve Müslüman toplumun bu görevini yapamadığı bir ortamda meydana gelen hırsızlık olaylarının temel sebebi "ihtiyaç" olacaktır. Dolayısıyla ihtiyaç ve fakirlikten kaynaklanan hırsızlık olaylarında işlenen suçta hem toplumun hem de devletin payı ve sorumluluğu vardır. Buna göre işlenen suçu, bireysel değil bütün toplumun etkisi ve katkısı olan bir problem şeklinde değerlendirmek gerekir. İşsizlere yeni istihdam alanlarının açılması, adaletli bir gelir dağılımı, hakkın gerçek hak sahibine ve zamanında verilmesi gibi uygulamalar, hırsızlık ve gasp gibi mala yönelik suçların önlenmesinde alınması gereken tedbirlerin başında gelmektedir. Bunlara ek olarak İslâm, böyle olumsuz olayların yaşanmaması için farz bir ibadet olan zekât müessesesini getirmiştir.[23] Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz"*[24] buyrulmak suretiyle mal ve servet "göz dikilen değerler" olmaktan çıkarılıp sahibine sorumluluk yükleyen değerler hâline getirilmiş ve böylelikle sosyal adalet ve denge öngörülmüştür.

Devletin, toplumun bütün bireylerine asgarî yaşama şartlarını sağlaması durumunda kişi hâlâ hırsızlık yapıyorsa bu kez açgözlülük, kolay yoldan kazanma, zengin olma, hatta heyecan ve macera hissi akla gelecektir. İşte ceza ihtimalini ortaya çıkaran bu ikinci durumdur. Ancak bu durumda dahi Hz. Peygamber, hırsızlık suçunun oluşabilmesi için bazı şartlar aramıştır. Bir hırsızlık durumunda Allah Resûlü, öncelikle çalınan şeyin, toplumun sahip olduğu ekonomik şartlarda belli bir değere ulaşıp ulaşmadığına dikkat etmiştir.[25] Hz. Peygamber'in tespit ettiği bir diğer şart da bu değere sahip olsa bile çalınan malın koruma altında iken gizlice alınmış olmasıdır. Bu şartları taşımayan vakalarda uygulanan cezalar diğerlerinden farklıdır. Meselâ Resûl-i Ekrem, otlakta otlayan hayvanları çalanın, çaldığının iki mislini ödemesini ve ibret için sopa ile dövülmesini emretmiş fakat elinin kesilmesini istememiştir.[26] Zira otlakta otlayan hayvanlar koruma altında değildir. Yine Hz. Ömer'in, hizmetçinin, efendisinin evinden çaldığı bir eşya için el kesmeyi gerekli görmemesi de[27] "koruma altında bulunma" şartının gerçekleşmemesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Görüldüğü gibi ashâb, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan en küçük bir mazereti ya da tereddüdü bile dikkate almış ve bunu suçlunun lehine değerlendirmişlerdir. Kısaca ifade etmek gerekirse İslâm'a

[22] N4086 Nesâî, Muhârebe, 21.
[23] Bakara, 2/43.
[24] Âl-i İmrân, 3/92.
[25] M4398 Müslim, Hudûd, 1.
[26] N4962 Nesâî, Kat'u's-sârık, 12.
[27] MU1537 *Muvatta'*, Hudûd, 11.

göre, ihtiyaç ve çaresizlik dışında bir sebeple koruma altında bulunan ve belli bir değere sahip malı gizlice almak suretiyle işlenen suça "hırsızlık" denir ve yukarıda verilen âyette belirtildiği üzere kadın ya da erkek olsun fark etmeksizin hırsızlık cezası uygulanır.[28]

İnsanın hem dünya hem de âhiret mutluluğunu sağlamayı hedef edinen ve bu gaye ile evrensel değerler benimseyen İslâm için suç-ceza ilişkisi noktasında önemli olan, insanın can, mal ve namus gibi değerlerinin korunmasıdır. Hırsızlık ve gasp gibi suçlara verilen cezadaki temel gaye ise mal güvenliğini sağlamak ve malın meşru olmayan yollarla elde edilmesini engellemektir. Zira hırsızlık, haklar ve hürriyetler çerçevesinde kişilerin helâl ve meşru yoldan mal edinebilmelerine vurulmuş bir darbedir. Dolayısıyla hırsızlık yapan insan, sırf kişisel çıkarı veya zaafları uğruna bir başka insanın en tabiî haklarından birini ihlâl etmektedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, *"Kim malını koruma uğruna mücadele eder ve öldürülürse, o şehittir."*[29] buyurmuştur. Hırsızlık girişiminin cezasız kaldığı bir toplumda insanlar, başkaları tarafından çalınabileceği veya gasp edilebileceği endişesiyle kazanma, biriktirme ve mal edinme haklarından vazgeçebilecektir. Yahut alın teriyle kazandığı malını, mülkünü kaybetme endişesiyle sürekli huzursuz olacaktır. Bu ise sadece bireyler için değil toplum ve devlet için de bir zaaf teşkil edecek, fakirliğe ve daimî bir muhtaçlığa sebep olacaktır.

Toplumsal açıdan bakıldığında İslâm'ın hırsıza ve hırsızlığa karşı benimsediği müeyyideler, diğer insanların aynı suçu işlememesi için alınmış caydırıcı tedbirler ve ibretlik derslerdir. İslâm aynı zamanda belirlediği bu caydırıcı cezalarla kişinin hırsızlık yapmasını engelleyerek onu günaha düşmekten korumaktadır. Bunun içindir ki Allah Resûlü, yetkili yargı mercii olarak kendisine iletilen suçları asla affetmemiş, böylece topluma çok önemli ve caydırıcı bir mesaj vermiştir. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan sahâbî Safvân b. Ümeyye'nin başından geçen hadisede bunun açık bir örneğini görmek mümkündür. Safvân, Kâbe'yi tavaf edip namaz kıldıktan sonra hırkasını başının altına yastık yaparak uyumuştu. Uyku sırasında hırkanın başının altından çekilip alındığını fark etti. Hemen uyandı ve hırsızı yakaladı. Adamı Hz. Peygamber'in huzuruna getirdi. Olayı tahkik eden Resûl-i Ekrem, önce hırsıza suçunu itiraf ettirdi sonra da cezalandırılmasını emretti. Fakat Safvân, meselenin bu boyuta ulaşacağını tahmin etmemişti, "Hırkam yüzünden bu adamın elinin kesil-

[28] Mâide, 5/38.
[29] N4089 Nesâî, Muhârebe, 22; M361 Müslim, Îmân, 226.

mesini istememiştim." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Madem affedecektin, bunu daha önce yapmalıydın!"*[30]

Resûl-i Ekrem'in bu hükmü, bir taraftan kişisel hak ve yetkilere delâlet ederken diğer taraftan toplumsal hissiyata vurgu yapmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre insan, kişisel olarak maruz kaldığı bir suç karşısında suçluyu affetme hak ve yetkisine sahiptir. Ancak bu hakkını kullanmaz, meseleyi yargıya iletirse artık geri dönüşü de yoktur. Zira yargıya iletilmiş bir meselede kararı hukuk verecektir. Bu noktadan sonra işlenen suç, sadece iki tarafla yani suçlu ve mağdur ile alâkalı basit bir mesele değildir; verilecek hükmün toplumsal boyutları da bulunmaktadır. Dolayısıyla suça ilişkin dava açılmış, suç mahkemece ispat edilmiş ve karar verilmişse artık mesele ferdî hak olmaktan çıkmış, toplumu ilgilendiren bir kamu davası hâlini almıştır. Burada verilen mesaj açıktır; insanlar yargıyı ciddiye alsın, onu caydırıcı bir güç olarak görsün, hâkimin dahi affetme yetkisinin bulunmadığını bilsin ve verdiği karara dikkat etsin.

Hırsızlığa karşı alınan tedbirler, diğer bir açıdan sistemin mağdura verdiği değeri de göstermekte, ona, "Hem toplum hem de devlet olarak biz senin yanındayız, seni ve sahip olduğun değerleri ne pahasına olursa olsun koruruz." mesajı vermektedir. Dolayısıyla fert, toplum ve devlet el ele vererek suça karşı birlikte mücadele edecek, yaşanabilir sosyal bir birlik oluşturulacaktır. Hâlbuki hırsız, aynen kendisi gibi toplumun bir parçası olan bir insanın malına göz dikmiş, sonra da onu koparıp almıştır. Öyleyse burada zarar gören, sadece bir insan değil bütün bir toplumdur; toplumun birliği, beraberliği ve huzurudur.

İslâm'ın hırsıza uyguladığı muamele, aslında hırsızın da lehinedir. Zira Hz. Peygamber, *"Sizden kim bir suç işler ve kendisine ceza uygulanırsa bu onun için kefarettir. Kimin suçunu da Allah örterse onun işi Allah'a kalmıştır; dilerse ona azap eder, dilerse onu affeder."*[31] buyurmaktadır. Öyleyse suçu açığa çıkmamış veya çıkarılamamış insan için af umudu ile birlikte "Allah'ın azabı" gibi oldukça büyük bir risk de vardır ki bu azabın şiddetini anlatmaya belki de hiçbir dilin, hiçbir kalemin gücü yetmeyecektir.

İtirafı neticesinde suçunun cezası verilen bir sahâbî ceza tatbikinden sonra Hz. Peygamber'e getirilmiş, o (sav) da kendisine, *"Allah'tan af dile ve O'na yönel."* tavsiyesinde bulunmuştur. Sahâbî, hemen bu sözlerle Allah'a yakarıp af dileyince Hz. Peygamber şu duayı üç defa tekrarlamıştır: *"Allah'ım! Tevbesini kabul et."*[32] Bu rivayetlerden anlaşılmaktadır ki kişi

[30] N4885 Nesâî, Kat'u's-sârik, 4-5; İM2595 İbn Mâce, Hudûd, 28.
[31] M4463 Müslim, Hudûd, 43.
[32] D4380 Ebû Dâvûd, Hudûd, 9; N4881 Nesâî, Kat'u's-sârik, 3.

hırsızlık da yapsa Allah'ın tevbe kapısını daima açık tuttuğunu bilmelidir. Yeter ki kişi Allah'a olan iman ve inancını kaybetmesin, yaptığı hatanın büyüklüğünü anlayarak Rahmân ve Rahîm olan Rabbinden af dilesin. Zira Allah böyle samimi pişmanlıklar karşısındaki tavrını açıkça ifade etmektedir: *"Kim bu haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*[33] Allah Resûlü de böyle içten davranışlar karşısında daima Müslüman'ın yanındadır ve onun maddî mânevî yardımcısıdır. Pişman olmuş bir suçluya gösterilen bu ilgi Hz. Peygamber'in, cezadan ziyade ferdî ve toplumsal mutluluğu, huzurlu ve güvenli bir yaşam ortamını öncelediğini gösterir. Bununla birlikte unutulmamalıdır ki hırsızlık ve gasp, başkasının malına tecavüzdür ve haksız bir kazançtır.

Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarının genelinden anlaşıldığına göre aslında amaç, suçu daha meydana gelmeden önlemektir. Hırsızlık yapıldıktan sonra sadece failin cezalandırılması yönünde atılacak bir adım suçu önlemeye yetmeyecektir. Kişiyi hırsızlığa iten sebepler araştırılmalı, bu sebeplerin ortadan kaldırılmasına çalışılmalıdır. Bu konuda tek tek bireylere, bir bütün olarak topluma ve devlete düşen görevler vardır. Suçu önleme konusunda atılacak en önemli adım, küçüklükten itibaren bireylerin bu yönde eğitilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber çok küçük bir eşyayı çalmanın bile Allah'ın gazabına sebep olacağını belirtmiş ve *"Allah bir yumurta çalıp da eli kesilen ve bir urgan çalıp da eli kesilen hırsıza (bile) lânet eder."*[34] buyurmuştur. Bilinmelidir ki küçük şeylerin çalınmasıyla başlayan bu alışkanlık ileride meslek hâline gelip vahim sonuçlar doğurabilecektir.

Mala ilişkin bir hareketin, aslında bizzat insana, bir bütün olarak topluma, devlete ve yasağı çiğnediği için Allah'a karşı bir hareket olduğunu bilen birey bu suçu işlemeye kalkışamayacaktır. Zira böyle bir suça teşebbüs ettiği takdirde hem maddî hem de mânevî müeyyidelerle karşılaşacaktır. Bu müeyyideler aslında yine suçu daha işlenmeden önlemeye yönelik tedbirler kapsamındadır. Belli bir iman olgunluğuna ulaşmış insanlar için bunlar yeterince, hatta fazlasıyla caydırıcıdır. Bununla birlikte bu iman derinliğine ulaşamamış olan, "Allah'ı hatırlamamakta" ısrar edenler de çıkacaktır. Bu durumda da insanlar arasındaki huzur ve mutluluğun sağlanması gerekmektedir. Zira bu, toplumsal birlik, beraberlik ve mutluluğun gereklerindendir.

[33] Mâide, 5/39
[34] M4408 Müslim, Hudûd, 7.

KUMAR
ÖMRÜ ZAYİ ETMEK

عَنِ الْمِقْدَامِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ، وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ
عَلَيْهِ السَّلاَمُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ."

Mikdâm'dan (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Hiç kimse elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir rızık asla yememiştir. Allah'ın peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yerdi."
(B2072 Buhârî, Büyû', 15)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَالْكُوبَةِ وَالْغُبَيْرَاءِ..."

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ بَلَغَهَا أَنَّ أَهْلَ بَيْتٍ فِي دَارِهَا كَانُوا سُكَّانًا فِيهَا وَعِنْدَهُمْ نَرْدٌ فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِمْ لَئِنْ لَمْ تُخْرِجُوهَا لَأُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ دَارِي وَأَنْكَرَتْ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"... وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ. فَلْيَتَصَدَّقْ."

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav), şarabı, kumarı, tavlayı ve darıdan yapılmış içkiyi yasaklamıştır.

(D3685 Ebû Dâvûd, Eşribe, 5)

Hz. Peygamber'in (sav) eşi Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, mahallesinin sakinlerinden birinin evinde tavla olduğu bilgisi Hz. Âişe'ye ulaştığında, "Eğer onu evinizden çıkarmazsanız ben sizi mahallemden çıkarırım." diye onlara haber gönderdi ve onların bu davranışına karşı çıktı.

(MU1757 *Muvatta'*, Rü'yâ, 2)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "...*Kim arkadaşına, 'Gel seninle kumar oynayalım.' derse (harama ön ayak olduğu için pişman olup) derhâl sadaka versin!*"

(B4860 Buhârî, Tefsîr, (Necm) 2)

Öteden beri savaş hâlinde olan Rumlar ve İranlılar arasındaki rekabet hicretten birkaç yıl önce iyice artar. Aralarında meydana gelen son savaşta İranlılar Rumları yenilgiye uğratırlar. Bu durum Müslümanları çok üzer. Çünkü onlar Ehl-i kitaptan olan Hıristiyan Rumların galip gelmesini arzularlar. Buna karşılık müşrikler de kendileri gibi Allah inancı olmayan İranlıların Rumlara galibiyetine hayli sevinir[1] ve bu olayı Müslümanlara karşı bir böbürlenme fırsatı olarak kullanmaya başlarlar.[2] Bu sırada Allah Teâlâ Müslümanların gönüllerine ferahlık veren Rûm sûresinin ilk âyetlerini indirir: *"Elif-lâm-mîm. Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rumlara) zafer vermesiyle müminler sevinecektir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir."*[3]

Bu âyetlerin nâzil olmasından sonra Hz. Ebû Bekir onları yüksek sesle Mekke sokaklarında okumaya başlar.[4] Bunun üzerine bir grup Kureyşli, Hz. Ebû Bekir'e İranlılarla Bizanslıların mücadelesinde kimin üstün geleceği konusunda bahse girmeyi teklif ederler. Buna göre aralarında belli bir süre tayin edecekler bu süre içerisinde kimin dediği doğru çıkarsa karşı taraf ona bir miktar deve verecektir. Müşrikler süre tayinini Hz. Ebû Bekir'e bırakırlar ve sonuçta altı yıllık süre için anlaşırlar. Fakat altı yılın sonunda beklenilen galibiyet gerçekleşmez ve müşrikler bahse girdikleri malı Hz. Ebû Bekir'den alırlar. Müslümanlar da Hz. Ebû Bekir'in bahis müddetini "altı yıl" olarak belirlemesini hoş karşılamazlar.[5] Çünkü âyette geçen *"bid'a"* kelimesi üç ile dokuz sayıları arasını ifade eder. Bu olaydan haberdar olan Allah Resûlü de onun bu şekilde süre tayin etmesini hoş karşılamayınca Hz. Ebû Bekir amacının yalnızca Allah ve Resûlü'nün sözünü tasdik etmek olduğunu söyler. Bunun üzerine Allah Resûlü, Hz. Ebû Bekir'e bahsi büyütmesini ve süreyi uzatmasını tavsiye eder. Hz. Ebû Bekir, Allah Resûlü'nün tavsiyesi üzerine müşriklere giderek aynı konuda yeniden onlarla bahse tutuşmak ister. Müşrikler Hz. Ebû Bekir'in talebini kabul ederler. Bu sefer, belirtilen seneler dolmadan, Rumlar İranlıları mağlup ederler. Böylece Hz. Ebû Bekir bahsi kazanır, bahis karşılığında elde ettiği mallarla Allah Resûlü'nün huzuruna gelir ve durumu arz eder. Allah Resûlü de ona bu malları tasadduk etmesini yani hayır olarak vermesini emreder.[6]

Allah Resûlü, Allah'ın vaadinin gerçekleşeceğini müşriklere göstermesi için Hz. Ebû Bekir'in onlarla bahse girmesini teşvik etse de bahisle kazanılan malın kullanılmasını uygun bulmamıştır. Çünkü bahis, alın terine ve helâl kazanca dayanmayan bir kolay kazanç kapısıdır. Bu noktada dinimiz helâl kazanca büyük önem vermiş, Allah Teâlâ, *"Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hâli müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin."* buyurmuştur.[7] Allah Resûlü de birçok sözünde helâl rızkın, alın terinin önemine vurgu yapmış, *"Hiç kimse elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir rızık asla yememiştir. Allah'ın peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yerdi."*[8] buyurmuştur. Sevgili Peygamberimiz, kendisine, "En faziletli kazanç hangisidir?" diye sorulduğunda, *"İyi bir alış veriş ve kişinin el emeğiyle kazandığıdır."* diyerek cevap vermiş,[9] el emeğinin değerini ortaya koyması bakımından, *"Sizden birinizin urganını alıp (dağa gitmesi), sırtında odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyeceği belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır."* [10] buyurmuştur.

Allah Resûlü, diğer taraftan insanların helâl rızık konusunda duyarsızlaşacağı bir zamanın geleceğine dikkat çekmiş,[11] böylesi bir zamanı ümmeti için endişelenerek haber vermiştir. Çünkü İslâm, haram sayılan her şeyi yemeyi, içmeyi, haksız/haram kazancı ve haram kazanca götüren tüm yolları yasaklamıştır. Bu çerçevede Kur'an'da, *"Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar (putlar) ve fal (şans) okları şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."*[12] buyrulmuştur. Aynı şekilde Allah Resûlü de şarabı, kumarı, tavlayı ve darıdan yapılmış içkiyi yasaklamıştır.[13]

Kur'an'da ve sünnette kumarı ifade etmek için kullanılan temel terim "meysir"dir. Haksız kazanç yollarının en meşhurlarından olan, Kur'an ve sünnette yasaklandığı bildirilen meysir, İslâmiyet öncesi Arap toplumunda da hem eğlence hem de kazanç aracı olarak yaygın bir oyundu. Meysir, veresiye alınan bir devenin parçalanarak kura sonucu on kişiden sadece yedisine bölüştürülmesi, geri kalan üç kişinin ise deveden pay alamadıkları hâlde masrafı karşılamaları şeklinde oynanan bir şans oyunudur.[14] Câhiliye döneminde son derece yaygın bir kumar çeşidi olan meysirin adı, kolaylık anlamındaki "yüsr" kökünden türemiştir. Çünkü kumar oyununda kolaylıkla çok büyük miktarda mal kazanmak veya çok büyük miktardaki serveti bir anda kaybetmek mümkündür. Tıpkı bugün olduğu gibi câhiliye döneminde de sadece eğlenmek amacıyla kumar oynayarak

[7] Nisâ, 4/29.
[8] B2072 Buhârî, Büyû', 15
[9] HM15[illegible] İbn Hanbel, III, 467
[10] B2374 Buhârî, Müsâkât, 13.
[11] B2059 Buhârî, Büyû', 7.
[12] Mâide, 5/90.
[13] D3685 Ebû Dâvûd, Eşribe, 5.
[14] EKS1408 Ebu'l-Bekâ, *Kitâbu'l-külliyât*, I, 1408-1409; SM4/16 İbn Side, *Muhassas*, IV, 16

kazandığını fakirlere dağıtan varlıklı kimselerin yanı sıra bütün mal varlıklarını riske ederek hayatlarını kumardan kazanan kimseler de vardı. Bununla beraber Araplar arasında Akra' b. Hâbis gibi meysiri kınayan ve yol açtığı olumsuz sonuçlara dikkat çeken kimseler de bulunmaktaydı.[15]

Görüldüğü üzere câhiliye döneminin en önemli zararlı alışkanlıklarından birisi kumardır. Câhiliye insanının kumara olan düşkünlüğünden dolayı içkinin tedrîcen yasaklanışı gibi kumarın yasak edilmesi de aşama aşama olmuştur. Mekke döneminde henüz içki ve kumar yasaklanmamıştı. Allah Resûlü Medine'ye hicret ettiğinde Medineliler şarap içiyorlar ve kumar oynayarak elde ettikleri kazançları yiyorlardı. Onlar, Allah Resûlü'ne bu iki konuyu sordular. Bunun üzerine, *"Sana, içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır. Ancak onların günahı faydasından daha büyüktür..."*[16] âyeti nâzil oldu. Ancak bu âyet, ashâb tarafından içki ve kumar henüz haram kılınmadı şeklinde algılandı.[17] Bu nedenle onlar içkiye ve kumara devam ettiler. Bir gün muhacirlerden içki içmiş biri akşam namazında imam oldu ve arkadaşlarına namaz kıldırdı. Kıraatte yanılıp okuduğu yeri karıştırdı. Bunun üzerine, *"Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın."*[18] âyeti nâzil oldu. Fakat insanlar şarap içmeye devam ettiler. Sarhoş olmayacak kadar şarap içiyorlar, sonra namaz kılıyorlardı. Bunun üzerine, *"Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"*[19] âyeti nâzil oldu. Böylelikle içki ve kumar Kur'an emriyle kesin olarak yasaklandı.[20] Ayrıca Hz. Ömer'in, *"Allah'ım! İçkinin hükmünü, bizim için sadra şifa olacak şekilde açıkla!"* diye dua ettiği, onun bu yakarışı sonrasında yukarıda yer alan âyetlerin nâzil olduğu ve bunun üzerine Hz. Ömer'in, "Vazgeçtik, vazgeçtik!" diye Rabbine olan itaatini dile getirdiği belirtilmektedir.[21]

İslâm tarihi boyunca bu yasak sadece meysir olarak ifade edilen kumar için algılanmamış, tavla oynamanın yasaklanması örneğinde olduğu gibi[22] ortak illete sahip benzer oyun çeşitlerini de kapsayan bir yasak olarak değerlendirilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in tâbiûnun fakihlerinden olan torunu Kâsım b. Muhammed'e, "Kumar nedir?" diye sorulmuş, o da "Kumar, Allah'ı anmaktan/hatırlamaktan ve namazdan alıkoyan her şeydir."[23] diyerek kanaatini belirtmiştir. Doğrusu kumarı bu kadar geniş bir çerçevede düşünme-

15 "Kumar", *DİA*, XXVI, 364.
16 Bakara, 2/219.
17 IT 3/179 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 179.
18 Nisâ, 4/43
19 Mâide, 5/90-91.
20 HM8605 İbn Hanbel, II, 352.
21 T3049 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5; D3670 Ebû Dâvûd, Eşribe, 1.
22 D4939 Ebû Dâvûd, Edeb, 56
23 BS21576 Beyhakî, es-*Sünenü'l-kübrâ*, X, 364.

nin altında iyi ahlâk sahibi, emeğe değer veren, helâl ve güzel olana yönelen bireyler yetiştirme gayesi bulunmaktadır. Kötü alışkanlıklara engel olma, irade eğitimine ağırlık vererek haksız yollarla kazanç sağlamanın ve zaman gibi değerli bir nimeti boşa harcamanın önüne geçmek de kumar yasağının sebepleri arasındadır. Dolayısıyla bu yasak, dinî metinler kadar insanoğlunun tarihî tecrübesine ve ortak sağduyusuna da dayanmaktadır.

Öte yandan Kur'an ve sünnette içki ve kumarın birlikte zikredilerek yasaklanmış olması, bu iki kötü alışkanlığın birbirini besleyen yönüne dikkat çekmektedir. İçki içmek ve kumar oynamak ortak mekânlarda birbirini tamamlayıcı mahiyette icra edilmektedir. İki kötü alışkanlık da fertlerin psikolojik ve fizyolojik dengelerini bozmakta, akıl ve ruh sağlıklarını tehdit etmektedir. İçki ve kumar, fertlerin olduğu kadar birlikte yaşadıkları ailelerinin, akrabalarının ve toplumun huzurunu yok etmektedir. Bunlar neticesinde ailenin temelleri sarsılmakta, masum ve günahsız yavrular anne-baba şefkatinden mahrum bırakılarak sokaklara itilmektedir. Bu durum genç nesillerin başıboş vaziyette, eğitim, sevgi ve şefkatten yoksun yetişmesine, zararlı alışkanlıkların pençesine düşmesine yol açmakta, toplumun geleceğe güvenle bakmasına mâni olmaktadır.

İslâm sadece kumarı haram kılmakla kalmamış, kumarın herhangi bir çeşidini oynayanları da çok sert bir şekilde kınamıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber, *"Tavla oynayan kişi, elini domuzun etine ve kanına daldırmış gibidir."*[24] buyurmuştur. Sahâbe-i kirâm'dan Abdullah b. Amr b. Âs da, tavlayı kumar amacıyla oynayanın domuz eti yemiş gibi olacağını, kazanç elde etmek amacı olmadan tavla oynayanın ise domuzun yağıyla yağlanmış gibi yanlış bir iş yapmış olacağını belirtmiştir.[25]

Böylece kumar oynamak, kumar neticesinde para kazanmak çok sert bir şekilde kınanmıştır. Bununla birlikte kumara giden tüm yollar kapatılmış, kumar araç ve gereçlerinin evlerde bulundurulması da hoş karşılanmamıştır. Bu minvalde bir gün Resûl-i Ekrem'in eşi Hz. Âişe'ye mahalle sakinlerinden birinin evinde tavla olduğu bilgisi ulaşır. Bunun üzerine Hz. Âişe onlara, "Eğer onu evinizden çıkarmazsanız, ben sizi mahallemden çıkarırım." diye haber gönderir ve onların evlerinde tavla bulundurmalarına karşı çıkar.[26] Hz. Âişe'nin evde tavla bulundurulmasına gösterdiği sert tepki tavlanın o gün kumarı çağrıştıran bir oyun aracı olduğu izlenimini vermektedir. Hz. Peygamber'in, *"Tavla oynayan kişi Allah'a ve Resûlü'ne isyan etmiştir."*[27] sözü de bu izlenimi güçlendirmektedir.

[24] M5896 Müslim, Şiir, 10
[25] MA19729 Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 468.
[26] MU1757 *Muvatta'*, Rü'yâ, 2.
[27] D4938 Ebû Dâvûd, [illegible] 56; İM3762 İbn Mâce, Edeb 43

Aynı şekilde "zar" da kumar âleti olarak algılanmış ve fakih sahâbî Abdullah b. Mes'ûd, ibadetten alıkoyması sebebiyle tavla zarlarından sakınmak gerektiğini söylemiştir.[28] Nitekim Hz. Peygamber'in farklı konularda yasakladığı on husustan birisi de "zar atmak" şeklinde ifade edilmiştir.[29] Hz. Ömer'in, bahse girerek iki horozun dövüştürülmek suretiyle kumar aracı olarak kullanılmasına şiddetli tepkisi de[30] kumara vesile olan her şeye karşı tavizsiz davranıldığının göstergesidir. Bu minvalde Abdullah b. Ömer'in, "Tavla, kumardır."[31] sözü de o dönemde bu oyunlarla ilgili var olan algıya işaret etmektedir. Diğer taraftan Hz. Ali'nin satranç oynayan bir gruba rastladığında "*...Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor!..*"[32] âyetini okuması[33] bu oyunların kumara kapı aralamak yanında o dönemde putperest kültürü çağrıştırdığını da göstermektedir. Öte yandan Allah Resûlü, câhiliye döneminde var olan fakat mahiyeti itibariyle kumarı andıran alış veriş şekillerini de yasaklamıştır.[34] Kısacası kumar kapsamına giren, kumara basamak teşkil eden, kumarı andıran, kumar hâline dönüşmesi an meselesi olan her türlü adımın önüne geçilmiştir.

Diğer taraftan eğlence amaçlı veya ödüllü yarışmalar, kumar ve çeşitlerinden ayrı tutulmakta, hiçbir zaman kumar olarak algılanmamaktadır. Hz. Peygamber döneminde en önemli müsabaka ve eğlence türleri arasında ok atışı, at ve deve yarışları dikkat çekmektedir.[35] Allah Resûlü ashâbını bu yarışlara teşvik etmekte, bazen ödül koymakta[36] bazen de bizzat kendisi at eğitip onunla yarışlara katılmaktadır.[37] Resûlullah dönemindeki bu müsabakaların en önemli özelliği bunların eğlence ve ödül kazanma amaçlı olmasının yanı sıra her an vuku bulacak düşman saldırılarına karşı Müslümanları zinde ve eğitimli tutmalarıdır. Ancak bu ve benzeri yarışlar üzerinde bahis tutuşmak ve bu yolla kazanç sağlamak kesinlikle caiz görülmemektedir. Hanefîler başta olmak üzere fakihlerin büyük çoğunluğunun kurayı hak kazandırıcı bir işlem olarak görmemesi de kumar yasağını ihlâl etmeme endişesinden kaynaklanmaktadır.[38]

Kur'an ve hadislerde kumar, kumardan elde edilen kazanç ve kumar olma ihtimali bulunan oyun ve eğlence türleri yasaklanırken kumarı özendirici, teşvik edici söylem ve davranışlar da hoş karşılanmamıştır. Bu çerçevede Allah Resûlü, "*...Kim arkadaşına, 'Gel seninle kumar oynayalım.' derse (harama ön ayak olduğu için pişman olup) derhâl sadaka versin!*"[39] buyurmuş, böylece kumara davet etmenin dahi müeyyidesi olduğuna işaret etmiştir. Tâbiûn dönemi müfessirlerinden birisi olan Mücâhid de kazanma ve kaybet-

28 [illegible] el-Edebü'l [illegible] 434

29 [illegible] Ebû Dâvûd, Hâtem

30 [illegible] Buhârî, el-Edebü'l müfred, 431

31 BS21560 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, X, 361

32 Enbiyâ 21/52

33 BS21532 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, X, 355

34 M3801 Müslim, Büyû' [illegible] B5820 Buhârî, Libâs, 20

35 N3615 Nesâî, Hayl ve sebk ve remy, 14

36 D[illegible] Cihâd [illegible]

37 D2576 [illegible] Dâvûd, Cihâd, 60

38 [illegible]

39 B4860 Buhârî, Tefsîr (Necm), 2

me, dolayısıyla oyun üzerinden haksız kazanç elde etme riski taşıdığında, çocukların oynadığı ceviz oyununun bile kumar sayılacağını söylemiştir.[40] Onun bu görüşünden, önüne geçilmezse kumarın hangi noktalara kadar uzanabileceğinin yanı sıra çocukların oyun amaçlı dahi olsa kumara benzeyen ve ona özendiren oyunlardan uzak tutulmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Bu noktada anne ve babalar kendileri kumar oynayarak, kumarı ailelerine bulaştırarak evlâtlarına kötü örnek olmamalı, aynı zamanda kumarın her açıdan bireyi tüketen yönüne dair çocuklarına eğitim vermelidir.

Kur'an ve hadislerde kumarın ilke olarak yasaklandığı açıktır. Bu yasak, birkaç örnek üzerinden dile getirilmiş, ancak bu örneklerle benzerlik arz eden bütün oyunların kumar kapsamına gireceğine dair bir zihniyet oluşumu hedeflenmiştir. Diyebiliriz ki kumarın çeşitlerini saymaktan çok daha önemli olan, kumar yasağının ne gibi gerekçelere dayandığını anlamak ve böylelikle geçmişte olduğu gibi gelecekte de üretilebilecek bütün kumar çeşitlerinin önüne geçmektir. İslâm'ın kumarı yasaklarken, toplumda salgın bir hastalık gibi hızla yayılan ve pençesinde çaresizlik içinde kıvrananlara nefes aldırmayan bir illetle mücadele ettiği aşikârdır. Bu noktada yetenek, ustalık ve tecrübenin kumardan elde edilen kazanca bir anlam sağlaması mümkün değildir. Kumar oynayan tarafların rıza göstermesi de kumarla elde edilen malı helâl kılmaz. Zira içlerinden sadece birisinin ya da birkaçının kazanmasıyla diğerlerini kayba sokan bir oyun, görünüşte razı bile olsalar insanları olumsuz duygulara mahkûm eder. Kumar sonrası yaşanan utanç, üzüntü, pişmanlık, hırs ve intikam duyguları sadece kumar masasındakileri birbirine düşürmekle kalmayarak bütün topluma taşınmaktadır. Para kaybetmenin yanı sıra vaktini, enerjisini, olumlu ve yapıcı duygularını, iradesini ve hatta haysiyetini kaybeden kumarbaz, kendine yazık ettiği gibi çevresine de zarar verir hâle gelir. Dolayısıyla iki kişi arasında oynanan küçük çaplı bir şans oyunundan, çeşitli isimler altında kurumsallaşan ve binlerce insanın katılımıyla gerçekleştirilen şans oyunlarına kadar her tür ve boyutuyla kumarı tasvip etmek mümkün değildir. Kazanmayı ya da kaybetmeyi konu edinen ve önceden belli olmayan bir sonuca bağlı olarak gelişen şans oyunlarından, çekilişlerden ve yarışlardan elde edilen gelirin hayra harcanması da bunların dinen haram olduğu hükmünü değiştirmez.

Sonuç olarak kumar, fert, aile, toplum ve ekonomik alanda yıkıcı etkiler, onarılamayacak tahribatlara sebep olmaktadır. Bu yıkıcı etkilerin

[40] MA19728 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 467.

başında verimsiz bireyler üretmesi gelir. Bu yönüyle kumar, üretime katılmayan, işsiz güçsüz, tembel, boş vakit geçiren kişilerin toplumda çoğalmasına neden olur. Kumardan elde edilen kazanç helâl olmadığı gibi kaybedilen paranın her kuruşunda da çoluk çocuğun, fakirlerin ve toplumun hakkı vardır. Ayrıca kumar, içki, yalancılık, hırs, kin, intikam, cinayet gibi kötülükleri de beraberinde getirir. Aile hayatında düzensizliklere, anlaşmazlıklara, ihmallere sebep olur. Kumar yüzünden, dinini, namusunu, evini satan, her türlü kutsal değerini çaresizlik içinde ayaklar altına alan pek çok kişi vardır. Unutulmamalıdır ki bütün şans oyunları başlangıçta eğlenmek ve vakit geçirmek için oynanır. İnsan, kazandıkça kazanma zevki ve hırsı için oynar. Kaybettikçe yine oynar. Sonunda kumarın girdabında kayboluverir. Her şeyini kumarda kaybeden, nesi varsa satan ve kumara yatıran, bütün ömrü sefalet içinde geçen kumarbazların, başlangıçta kumara bir eğlence gözü ile baktıkları unutulmamalıdır. Kısacası kumar, hırs ve tamahın çocuğu, kötülüğün kardeşi, zarar ziyanın babasıdır.

İFLAS
GERÇEK MÜFLİS ÂHIRET SERMAYESİNİ KAYBEDENDIR

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: أُصِيبَ رَجُلٌ فِى عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فِى
ثِمَارٍ ابْتَاعَهَا، فَكَثُرَ دَيْنُهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ "تَصَدَّقُوا عَلَيْهِ" فَتَصَدَّقَ
النَّاسُ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَبْلُغْ ذَلِكَ وَفَاءَ دَيْنِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ لِغُرَمَائِهِ:
"خُذُوا مَا وَجَدْتُمْ، وَلَيْسَ لَكُمْ إِلاَّ ذَلِكَ."

Ebû Saîd el-Hudrî anlatıyor:
"Resûlullah (sav) zamanında bir adam, dalındayken satın aldığı meyveler afete uğrayınca zarar etti ve borcu çoğaldı. Resûlullah'ın (sav), *'Ona bağışta bulunun.'* demesi üzerine insanlar ona sadakalarını verdiler. Fakat bu yardımlar borcunu ödemeye yeterli gelmedi ve bunun üzerine Resûlullah (sav) adamın alacaklılarına şöyle dedi: *'Bulduğunuzu alın! Bundan başka yapabileceğiniz bir şey de yoktur!'*"

(M3981 Müslim, Müsâkât, 18)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"إِذَا أَفْلَسَ الرَّجُلُ، فَوَجَدَ الرَّجُلُ مَتَاعَهُ بِعَيْنِهِ، فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"أَتَدْرُونَ مَا الْمُفْلِسُ؟" قَالُوا: الْمُفْلِسُ فِينَا مَنْ لَا دِرْهَمَ لَهُ وَلَا مَتَاعَ، فَقَالَ: "إِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ أُمَّتِي، يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلَاةٍ وَصِيَامٍ وَزَكَاةٍ، وَيَأْتِي قَدْ شَتَمَ هَذَا، وَقَذَفَ هَذَا، وَأَكَلَ مَالَ هَذَا، وَسَفَكَ دَمَ هَذَا، وَضَرَبَ هَذَا، فَيُعْطَى هَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، وَهَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَإِنْ فَنِيَتْ حَسَنَاتُهُ، قَبْلَ أَنْ يُقْضَى مَا عَلَيْهِ، أُخِذَ مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ، ثُمَّ طُرِحَ فِي النَّارِ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Bir kimse iflas eder de (borçlu olduğu) biri, kendi malını (onun yanında) olduğu gibi bulursa, bu malı almaya (başkasından) daha fazla hak sahibidir.*"

(M3990 Müslim, Müsâkât, 24)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, bir gün Resûlullah (sav), "*Müflis kimdir, biliyor musunuz?*" diye sordu. Ashâbı, "Bize göre müflis, parası ve malı olmayan kimsedir." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekâtla gelir. Aynı zamanda şuna sövmüş, buna iftira etmiş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş ve şunu dövmüş bir hâlde gelir. Bunun üzerine iyiliklerinin sevabı şuna buna verilir. Üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yüklenir. Sonra da cehenneme atılır.*" buyurdu.

(M6579 Müslim, Birr, 59)

Resûlullah zamanında bir adam, dalındayken satın aldığı meyveler hastalık nedeniyle ziyana uğrayınca zarar etmiş ve meyveleri almak için ödünç aldığı parayı ödeyememişti. Gün geçtikçe borçları daha da artmış, alacaklıları onu sıkıştırmaya başlamıştı. Durumu öğrenen Hz. Peygamber, ashâbına, "*Ona bağışta bulunun.*" dedi. Allah Resûlü'nün bu isteği üzerine ashâb, ellerinden geleni esirgemeyerek ona yardımda bulundular. Fakat elde edilen meblağ adamın borcunu ödemesine yetmedi. Bunun üzerine Resûlullah adamın alacaklılarına, "*Bulduğunuzu alın! Bundan başka yapabileceğiniz bir şey de yoktur!*" dedi ve artık onun üzerine daha fazla gidilmesine engel oldu.[1]

İflas, kişinin yüklü miktarda borçlanması ve artık borçlarını ödeyemez hâle gelmesidir. Bu duruma düşen müflisin mal varlığının ve alacaklarının toplamı, borçlarını karşılamaya yetmemekte, kısacası bu kişi maddî bakımdan çökmektedir.

İslâm öncesi dönemde örnekleri görülen iflas sebebiyle Araplar, borçluyu zor duruma düşürecek kadar sıkıştırıyor, borcundan dolayı hür bir insanı bile satabiliyorlardı. İslâm'ın ilk zamanlarına kadar süregelen bu uygulama, "*Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer bilirseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır.*"[2] âyetinin inmesi ile sona ermiştir.[3]

Kur'ân-ı Kerîm'de iflasla ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Hz. Peygamber'in bu konudaki açıklamaları ise hukukî ve ahlâkî açıdan olmak üzere iki grupta toplanabilir.

Resûlullah, hukukî bakımdan hem müflisi hem de alacaklıları korumaya yönelik bir tutum sergilemiş, öncelikle borçlunun imkânlarını göz önünde tutmuştur. İflas etmesine rağmen kişinin elinde malı varsa onun uygun bir şekilde alacaklılara paylaştırılmasını sağlamıştır.

Cömertliğiyle bilinen Muâz b. Cebel, kendisinden maddî yardım talebinde bulunan hiç kimseyi geri çevirmiyor, hatta bu yüzden bir başkasına borçlanmayı bile göze alıyordu. Fakat öyle bir duruma düştü ki, borcu dolayısıyla bütün malları ipotek altına alınacak hâle geldi. Durumunu Hz. Peygamber'e arz ederek kendisi için alacaklıları ile konuşmasını istedi. Hz.

1 M3982 Müslim, Müsâkât, 18; T655 Tirmizî, Zekât, 24
2 Bakara 2/280
3 [illegible] 22/60 Aynî, Umdetü'l-kārî, XII, 60

Peygamber, onlarla konuştu ama haklarından vazgeçmediler. Sonra Muâz'ı yanına çağırdı ve onun mallarını satarak alacaklıları arasında paylaştırdı. Sonunda Muâz'ın hiçbir şeyi kalmamıştı.[4]

Muâz'ın borcuna karşılık değerli malı vardı ve onları satarak açığını kapatabilmişti. Ancak nakit olsun gayri menkul olsun, elinde ne varsa tüketen bir müflis için bu mümkün değildir. Böyle durumlarda Hz. Peygamber, borcunu ödemeye gücü yetmeyen kimselere yardım edilmesini sağlamış,[5] insanları şu sözleriyle buna teşvik etmiştir: *"Kim darda kalmış (borçlu) bir kimseye kolaylık sağlarsa, Allah da ona dünyada ve âhirette kolaylık sağlar."*[6] Bu tavrıyla Müslümanlara, zor zamanlarda yardımlaşmanın güzel örneklerinden birini sunmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de de Allah rızasından başka hiçbir karşılık beklemeden yapılan yardımlar ve verilen borçlar "karz-ı hasen", yani güzel bir borç olarak nitelendirilmiş, bu davranışı sergileyenler de övülmüştür: *"Sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir ödünç verenlere, verdiklerinin karşılığı kat kat ödenir ve onlar için değerli bir mükâfat vardır."*[7]

Câbir b. Abdullah'ın babası Abdullah b. Amr, Uhud Savaşı'nda şehit olmuştu. Ancak ödenmemiş bazı borçları vardı. Bir süre sonra alacaklıları, borçlarını ödemesi için oğlu Câbir'i sıkıştırdılar. Câbir, Hz. Peygamber'e gelip durumu anlattı. Hurma bahçesinden elde edeceği mahsulü babasının borcuna karşılık kabul etmeleri için onlarla konuşmasını istedi. Fakat Resûlullah da kendileriyle konuştuğu hâlde alacaklılar ikna olmadılar. Çünkü mahsul, onların alacaklarını karşılamaya yetmiyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, hurmalığı onlara vermekten vazgeçip Câbir'e, *"Kuşluk vakti sana geleceğim."* dedi ve ayrıldı. Ertesi sabah kuşluk vakti olunca Câbir'in hurma bahçesine gitti. Bir yandan bahçede dolaşırken bir yandan da mahsulün bereketli olması için dua etti. Ve hasat zamanı hurmalar öyle bereketlendi ki, Câbir borçların tamamını ödedi. Hatta bir miktar hurma da kendisine kaldı.[8]

Resûlullah, *"Kim darda kalmış (borçlu) bir kimseye zaman tanırsa veya alacağını bağışlarsa, Allah onu kendi gölgesinde gölgelendirir."*[9] buyurarak, alacaklıları borçluya kolaylık gösterme hususunda teşvik etmiştir. Bir gün Kâ'b b. Mâlik mescitte iken, kendisine borçlu olan İbn Ebî Hadred'den alacağını istemişti. Fakat konuşurken ikisinin de sesleri öyle yükselmişti ki Allah Resûlü odasından onları duydu ve odasının perdesini açıp, *"Ey Kâ'b b. Mâlik!"* diye seslendi. Kâ'b, "Buyur yâ Resûlallah!" dedi. Hz. Peygamber eliyle işaret ederek, ondan alacağının yarısından vazgeçmesini is-

[4] BS11443 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 75
[5] M3981 Müslim, Müsâkât, 18; N4682 Nesâî, Büyû', 95
[6] M6853 Müslim, Zikir, 38.
[7] Hadîd, 57/18.
[8] B2395 Buhârî, İstikrâz, 8
[9] M7512 Müslim, Zühd, 74.

tedi. Kâ'b da hemen, "Tamam yâ Resûlallah!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber İbn Ebî Hadred'e, *"Sen de kalk, kalan borcunu öde!"* dedi.[10]

Allah Resûlü, müflisin durumunu dikkate almasının yanı sıra alacaklılara da herhangi bir haksızlık yapılmamasına özen göstermiştir. Öncelikle alacaklının bir hak sahibi olarak söz söyleme hakkının bulunduğunu belirtmiştir.[11] Ayrıca Hz. Peygamber, *"Bir kimse iflas eder de (borçlu olduğu) biri, kendi malını (onun yanında) olduğu gibi bulursa, bu malı almaya (başkasından) daha fazla hak sahibidir."*[12] buyurmuştur. Ancak müflis malın ücretinin bir kısmını ödemişse, malı satan bu kişi de öncelik söz konusu olmaksızın diğer alacaklılarla eşit konumdadır. Müflisin ölmesi durumunda ise malı satan kişi alacağının bir miktarını tahsil etmiş olsun ya da olmasın, yine diğer alacaklılarla eşit hâle gelmektedir.[13] Böylece Hz. Peygamber, alacaklılar arasında adaletli bir dağıtım sağlamaya çalışmıştır.

Gerektiğinde alacaklıların talebi doğrultusunda Hz. Peygamber, iflas eden kimsenin haklarını kullanma yetkisini kaldırmış ya da kısıtlamıştır. Nitekim Muâz b. Cebel'in iflas etmesi nedeniyle kendisine başvurması olayında, alacaklılar haklarından vazgeçmediği için Muâz'ın malını kullanmasına engel olmuştur.[14] Bu kısıtlama müflisin borcunu ödemeye yanaşmaması hâlinde de uygulanmıştır. Örneğin Cüheyne kabilesinden Useyfia adında bir adam iflas etmiş, borcunu ödemeye de yanaşmamıştı. Durum Hz. Ömer'e intikal ettirilmişti. Bunun üzerine o, alacaklılara ertesi sabah gelmelerini, Useyfia'nın malını aralarında paylaştıracağını bildirmişti.[15] Böylece Hz. Ömer, Useyfia'nın elindeki bütün malları alacaklılara dağıtarak[16] onun borçlarını kapatmıştı.

Hz. Peygamber dönemindeki bazı nadir örneklerine işaret ettiğimiz iflas, ticarî ilişkilerin oldukça geliştiği ve aşırı tüketimin yaygınlaştığı günümüz şartlarında neredeyse olağan hâle gelmiştir. Ticaret her zaman risk almayı gerektiren bir iştir. Buna göre çok kâr elde etme hedefiyle girişilen büyük işlerin istenilen doğrultuda devam etmemesi çok büyük zararlara yol açmakta ve sahiplerini iflasa kadar götürmektedir. İflas kimi zaman bilinçsizce yapılan harcamalar, hırs, lüks ve keyif düşkünlüğü gibi bireysel sebeplerden, kimi zaman da doğal afetler, çatışmalar, borçlar gibi kişinin kendi dışında gelişen sebeplerden meydana gelmektedir.

Ne sebeple olursa olsun günümüzde mal varlığını yitirerek iflas eden kişiler, psikolojik olarak da yıkıma uğramakta, iflası her şeyin sonu gibi algılayarak hayata küsmekte, bu olayın etkisinden kurtulamayarak kendilerini

10 B471 Buhârî, Salât, 83; M3984 Müslim, Müsâkât, 20
11 B2401 Buhârî, İstikrâz, 13; M4110 Müslim, Müsâkât, 120
12 M3990 Müslim, Müsâkât, 24.
13 D3522 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 74.
14 BS11443 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 75
15 MU1465 Muvatta', Vasiyye, 8
16 UT8/171 Bâcî, Münteka, VIII, 173

hatta ailelerini heba edecek kadar ileri gitmektedirler. Hâlbuki bu dünyada her şeyle karşılaşabileceğinin bilincinde olan mümin, bu ve benzeri sıkıntılara karşı sabırlı olmalı, inancını yitirmeyip hayata daha sıkı sarılmalı ve borçlarını ödemeye çalışmalıdır. Bu durumu bir imtihan olarak görmeli ve gayret gösterdiği takdirde Allah'ın kendisine yardım edeceğine dair ümidini asla yitirmemelidir. Zira Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de mal ve evlâdın aslında birer imtihan olduğunu[17] bildirmekte ve sabırlı olmayı tavsiye etmektedir: *"And olsun ki sizi biraz korku ve açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!"*[18]

Müslüman'a yakışan, sıkıntılı zamanlarında sabır gösterip Allah'tan ümidini kesmeyen Hz. Peygamber'i örnek alarak ve onun tavsiyelerine uyarak sabırla teselli bulmaktır. Allah Resûlü, nimetlere şükredildiği gibi sıkıntılara sabretmenin de mümin için bir hayır vesilesi olduğunu şu çarpıcı ifadelerle dile getirmiştir: *"Müminin durumu ne hoştur! Onun her işi hayırlıdır, onun bu hâli başka hiç kimsede yoktur. O, bir nimete nail olduğunda şükrederse, bu onun için hayır olur. Darlık ve sıkıntıya düştüğünde sabrederse, bu da onu için hayır olur."*[19] Ayrıca mümin, elinde olanla yetinmeyi bilmeli, kendisini iflas gibi felâketlere sürükleyen mal hırsından uzak durmalıdır.

İflas gibi zor bir duruma düşen kişi için Müslüman toplum elinden geleni yapmalı, Hz. Peygamber'in ifadesiyle, "bir binanın birbirine destek olan tuğlaları gibi"[20] dayanışma içerisinde olarak müflise maddî ve mânevî anlamda yardımcı olmalıdır.

Resûlullah, iflasın bir de ahlâkî boyutuna dikkatleri çekmiştir ki, bu yönü bizim için en az hukukî yönü kadar önem taşımaktadır. Çünkü her insan malını kaybedip maddî bir iflasın eşiğine gelmeyebilir. Oysa mânevî bir iflas ile dünyada biriktirdiği hayırları kaybetme tehlikesi herkes için geçerlidir. Bu kötü ihtimali ümmetine hatırlatmak isteyen Allah Resûlü, bir gün ashâbına, *"Müflis kimdir, biliyor musunuz?"* diye sormuştu. Elbette ki bu sorunun cevabı onlar için kolaydı. "Bize göre müflis parası ve malı olmayan kimsedir." demişlerdi. Hâlbuki Hz. Peygamber bu soruyu, onların dikkatini farklı bir yöne çekmek için yöneltmişti. Zihinlerindeki müflis algısını değiştirecek ve bu kelimeye yepyeni bir anlam yükleyecekti. İflasın sadece bu hayatta değil öbür dünyada da başlarına gelebileceğini düşünmelerini sağlayacaktı. Ve sözlerine şöyle devam etti: *"Şüphesiz ki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekâtla gelir. Aynı zamanda şuna sövmüş, buna iftira etmiş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş ve şunu dövmüş bir*

17 Teğâbün, 64/15
18 Bakara, 2/155
19 M7500 Müslim, Zühd, 64
20 B2446 Buhârî, Mezâlim, 5

hâlde gelir. Bunun üzerine iyiliklerinin sevabı şuna buna verilir. Üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yüklenir. Sonra da cehenneme atılır." [21]

Maddî iflas bir şekilde bu dünyada telâfi edilebilmektedir. Fakat hesap günündeki asıl iflasın çaresi yoktur. Her ne kadar ibadetlerini yerine getirerek bir birikim elde ettiğini sansa da ahlâkını güzelleştirmeyen ve eliyle ya da diliyle insanlara zarar veren kişi, iflastan kurtulamayacaktır. Çünkü üzerindeki kul hakları, sevaplarından daha çoktur. Kıldığı namaz, tuttuğu oruç ve verdiği zekâtlar, yaptığı haksızlık ve zulümler karşısında mizanda çok hafif kalmaktadır. Bu nedenle Peygamberimiz (sav), üzerinde kul hakkı olanları, hak sahipleri ile dünyada iken helâlleşmeleri hususunda uyarmıştır. Nitekim helâlleşmedikleri takdirde âhirette, iyilikleri alınıp hakkını gasp ettikleri kişilere verilecektir. Sevapları yetmediğinde ise bu sefer haksızlığa uğrattıkları kimselerin günahları sırtlarına yüklenecektir.[22]

Dinin görünen kısmını oluşturan ibadetlerin ruhunu göz ardı ederek tamamen şekle önem vermek ve böylece İslâm'ı ibadetlerin şeklî boyutuna indirgemek doğru değildir. Bu tarz bir düşünce kişiyi yukarıdaki hadiste ifade edilen "müflis" konumuna düşürür. Kur'ân-ı Kerîm'de üstün bir ahlâk üzere olduğu vurgulanan Allah Resûlü[23] ümmetini de güzel ahlâka teşvik etmiş ve Müslüman'ı, *"diğer Müslümanların elinden ve dilinden selâmette olduğu (zarar görmediği) kimse"*[24] olarak tanımlamıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in sünnetini özümsemiş bir Müslüman'ın, sövmek, iftira etmek, kan dökmek, dövmek, haksızlık ve zulmetmek gibi güzel ahlâkla bağdaşmayan davranışlar sergilemesi düşünülemez. İbadetler, bir anlamda imanın dışa yansımasıdır. Allah Teâlâ'nın, *"Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar."* buyurduğu[25] üzere, hakkıyla yerine getirilen ibadetler kişiyi kötülüklerden alıkoyar. Dolayısıyla kişi, ibadetine devam ettiği hâlde ahlâka aykırı davranışlar sergiliyorsa dinin özünü anlamamış, Allah'a kulluk görevlerini de yerli yerince yapmamış demektir.

İnsanoğlu, dünyada iflas etmekten korktuğundan daha fazla, kıyamet günü müflis olmaktan korkmalı ve kaçınmalıdır. Maddî anlamda iflasın getireceği sıkıntıları düşündüğü gibi, mânevî anlamda iflasın getireceği kalıcı elem ve azabı da düşünmelidir. Allah Teâlâ'nın kimseye zerre kadar haksızlık etmeyeceği[26] o günde iflasa sürüklenmemek için dünyada iken hayatını tanzim etmeli, Müslüman olmanın bilinciyle yaşamalıdır. Zira gerçek müflis, kıyamet günü iflas edendir.[27]

21 [illegible]
22 [illegible]
23 [illegible]
24 [illegible]
25 [illegible]
26 [illegible]
27 [illegible]

YİTİK MAL
BULANIN ELİNDEKİ KOR ATEŞ

عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ الشِّخِّيرِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"ضَالَّةُ الْمُسْلِمِ حَرَقُ النَّارِ."

Mutarrif b. Abdullah b. Şihhîr'in, babasından naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir Müslüman'ın yitirdiği buluntu mal, (bulanın elinde)
bir ateş korudur."
(İM2502 İbn Mâce, Lukata, 1)

عَنْ عِيَاضِ بْنِ حِمَارٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ وَجَدَ لُقَطَةً فَلْيُشْهِدْ ذَا عَدْلٍ أَوْ ذَوَيْ عَدْلٍ وَلاَ يَكْتُمْ وَلاَ يُغَيِّبْ، فَإِنْ وَجَدَ صَاحِبَهَا فَلْيَرُدَّهَا عَلَيْهِ وَإِلاَّ فَهُوَ مَالُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: رَخَّصَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي الْعَصَا وَالْحَبْلِ وَالسَّوْطِ وَأَشْبَاهِهِ يَلْتَقِطُهُ الرَّجُلُ يَنْتَفِعُ بِهِ.

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ آوَى ضَالَّةً فَهُوَ ضَالٌّ، مَا لَمْ يُعَرِّفْهَا."

İyâz b. Hımâr'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim yitik bir mal bulursa derhâl (onu emanetine aldığına dair) güvenilir bir veya iki kişiyi şahit tutsun. Bulduğunu gizleyip saklamasın. Sahibini bulursa derhâl ona teslim etsin. Sahibini bulamazsa bu, Allah'ın dilediği kimseye verdiği bir maldır."*
(D1709 Ebû Dâvûd, Lukata, 1)

Câbir b. Abdullah şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) kişinin bulduğu değnek, ip ve kamçı gibi şeyleri kullanmasına müsaade etti."
(D1717 Ebû Dâvûd, Lukata, 1)

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kayıp bir hayvanı duyurmadan sürüsüne katan, gerçekte kendisi kaybolmuştur."*
(M4510 Müslim, Lukata, 12)

Mekke'nin fethedildiği gün Cüheyne kabilesinin sancağını taşıyan Zeyd b. Hâlid'in[1] anlattığına göre, bir adam Sevgili Peygamberimize gelir ve ona altın veya gümüş para bulduğunda ne yapması gerektiğini sorar. Allah Resûlü, *"Keseyi ve bağını kapalı tut. Sonra onu bir sene ilân et. Şayet sahibini bulamazsan onu harcayabilirsin. Ancak günün birinde sahibi çıkacak olursa ona ödersin."* cevabını verir. Bunun üzerine adam, "Ey Allah'ın Elçisi! Peki, kayıp bir koyun bulduğumuzda ne yapalım?" diye sorunca Sevgili Peygamberimiz, *"Onu al (ve ona sahip çık! Sahibini bulamazsan) o ya senin, ya din kardeşinin yahut kurdundur."* buyurur. Adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Kaybolmuş develer hakkında ne dersin?" diye sorunca, Peygamber Efendimiz kızdığını belli ederek, *"Onlardan sana ne! Onların sağlam tabanları ve (bedenlerinde depolanmış) suyu vardır. Sahipleri onları buluncaya kadar kendi başlarına sularını içerler, otlayarak karınlarını doyurabilirler."* buyurur.[2]

Sevgili Peygamberimiz, dinimizde korunması gerekli beş temel değerden biri olan mal emniyetini sağlamak için, özellikle o dönemde ve coğrafyada çok sıkı koruma altında olmayan mal ve eşyanın, buluntu adıyla başkalarının eline kolayca geçmesini önlemek amacıyla gerekli tedbirleri almıştır. Yağma geleneğine sahip bir toplumdan başkasının hakkını üzerine geçirmemek için titizlik gösteren bir ümmet oluşturan Allah Resûlü, bu konuda duyarlılık gösteren ashâbının soruları karşısında yapılması gerekenleri etraflıca anlatmış, buradan hareket eden İslâm âlimleri de fıkıh kitaplarında "lukata" yani "kayıp eşya hukuku" diyebileceğimiz müstakil bölümler oluşturmuşlardır. Yapılan bu uyarı ve açıklamalara rağmen yanlışta ısrar edip din kardeşinin yitik malına göz dikenler kendilerine zarar vermiş olacaklardır. Allah Resûlü'nün şu sözü bu konuda çarpıcı bir uyarı içermektedir: *"Bir Müslüman'ın yitirdiği buluntu mal, (bulanın elinde) bir ateş korudur."*[3]

Hz. Peygamber, bulunan malın ilân edilmesini, sahibinin araştırılmasını ve korunmaya alınmasını istemekle,[4] o malın, bulan yanında bir emanet gibi muhafaza edilerek zayi edilmemesi ve sahibine en kısa zamanda ulaştırılması amacını gütmüştür. Bu yüzden, "Yâ Resûlallah! Kaybolmuş bir koyun buldum ne yapayım?" diyen sahâbîye, *"Onu al, sahibi gelinceye kadar yanında muhafaza et!"* buyurmuştur.[5] Peygamber Efendimiz bulunan

1 İS.249 İbn Abdülber, *İstîâb*, 544

2 B2372 Buhârî, Müsâkât, 12; B2436 Buhârî, Lukata 9; M4498 Müslim, Lukata 1

3 İM2502 İbn Mâce, Lukata 1

4 B2436 Buhârî, Lukata 9; M4499 Müslim, Lukata 2

5 D1713 Ebû Dâvûd, Lukata 1

bir eşyanın bir sene ilân edilmesini, şayet sahibi gelmezse ondan istifade edilebileceğini, yine de bu eşyanın bir emanet olduğunu, dolayısıyla sahibinin gelmesi durumunda iade edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[6]

Burada, yitik malı bulan kişinin hassas davranması gereken husus, malın, sahibi olduğunu iddia eden kişiye gerçekten ait olup olmadığını tespit etmektir. Bunun için de bulduğu şeyin özelliklerini iyi tespit edip bunları malın sahibi olduğunu iddia eden kimselere sorması gerekir. Bu uygulama, hem buluntunun kendi malına karışmasını önleyen hem de yitik mal sahibinin hakkını koruyan bir tedbirdir. Çünkü hakkı olmadığı şeyi sahiplenmede bir sakınca görmeyen, haram kazançtan sakınma duyarlılığı olmayan kötü niyetli insanların bu durumu istismar etmeleri mümkündür. Bunun neticesinde malı kaybedenin de, bulan kişinin de zarara uğraması muhtemeldir. Bundan dolayı Resûl-i Ekrem buluntu malın güvence altına alınmasını istediği gibi, onun herkese verilmesini de uygun bulmamıştır. İçinde yüz dinar olan bir keseyi bulan Übey b. Kâ'b, Peygamberimize başvurmuş, o da bir yıl ilân etmesini söylemişti. Übey bir yıl ilân etmiş, ancak sahibi çıkmamıştı. Hz. Peygamber'e tekrar gelmiş, o (sav), bir yıl daha ilân etmesini söylemişti. Üçüncü kez gelince ona şöyle demişti: *"Bulduğun paranın kesesini, sayısını ve kesenin ağız bağını iyi koru. Sahibi gelir (de bunları doğru haber verir) ise keseyi ona ver, gelmezse ondan yararlan!"* buyurmuştu.[7]

Konuyla ilgili hadislerin bir kısmında ise ilânın bir yıl yapılması gerektiği, bir yılın sonunda sahibi bulunmayan malın kullanılabileceği, fakat üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin asıl sahibi geldiğinde, buluntunun veya bedelinin kendisine verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Peygamberimiz, *"Kim yitik bir mal bulursa derhâl (onu emanetine aldığına dair) güvenilir bir veya iki kişiyi şahit tutsun. Bulduğunu gizleyip saklamasın. Sahibini bulursa derhâl ona teslim etsin. Sahibini bulamazsa bu, Allah'ın dilediği kimseye verdiği bir maldır."*[8] buyurmaktadır. Başka bir hadiste ise bir yılın sonunda sahibi bulunamadığı için satılan bir malın, sahibi geldiğinde mümkünse iade edilmesini, değilse bedelinin sahibine verilmesini istemekte ve şöyle buyurmaktadır: *"Bir kimse, malını birisinin yanında bulursa onu almaya (herkesten daha fazla) hakkı vardır. Malı satın alan da (parasını) satıcıdan alır."*[9]

Peygamber Efendimiz bu uygulamayı kendi aile efradına da tavsiye etmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin anlattığına göre Hz. Ali yolda yürürken bir dinar görür ve onu eşi Hz. Fâtıma'ya verir. Hz. Fâtıma da bunu harcamanın haram olup olmadığını öğrenmek için babasına sorar. Allah Resûlü, onun

6 [illegible]
7 [illegible]
8 [illegible]
9 [illegible]

Allah'ın bir rızkı olduğunu söyler. Bunun üzerine Hz. Fâtıma bu parayla satın aldığı bazı şeylerle yemek pişirir. Peygamberimiz de onlarla beraber bu yemekten yer. Daha sonra kaybolan parasını soruşturan bir kadın gelir. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, *"Ey Ali! Kadına dinarı geri ver!"* buyurur. Bunun üzerine Hz. Ali hiç vakit kaybetmeden kadına parasını geri öder.[10]

Sehl b. Sa'd'ın aktardığı bir başka rivayete göre ise Hz. Ali yerde bir altın para bulmuştu. Evde çocukları açlıktan ağlaşmaktaydı. Hemen gidip onunla biraz un, biraz da et satın aldı. O altını da kasaba rehin olarak bıraktı. Hz. Fâtıma unla hamur açtı, ateşe tencereyi koydu, et ve ekmeği pişirdi. Peygamber Efendimizi de davet ettiler. Hz. Fâtıma olanları babasına anlattı. Ona bunu helâl görüp görmediğini sordular. Efendimiz de, *"Allah'ın adıyla yiyin."* buyurdu. Beraberce oturup yemek yerken, evin önünde, "Allah aşkına, İslâm aşkına!" diyerek iki gözü iki çeşme, kaybettiği altınını arayan bir delikanlı belirdi. Allah Resûlü, bu delikanlıyı çağırdı. Efendimiz onun çarşıda parasını düşürdüğünü öğrenir öğrenmez Hz. Ali'yi kasaba gönderdi ve rehin tuttuğu altın parayı geri göndermesini, etin parasını kendisinin ödeyeceğini söyledi. Bunun üzerine kasap altın parayı gönderdi, Allah Resûlü de delikanlıya altınını verdi.[11]

Ancak Hz. Peygamber, muhafaza etme arzusu dışında buluntu malın alınmasını uygun görmemiş, onun sorumluluğunun ağır olduğunu bildirmiştir. Sahâbeden Münzir b. Cerîr şahit olduğu bir olayı şöyle anlatır:

"Bir gün babamla birlikteydim. Babamın sığırlarını güden çoban, sürüyü yanımıza getirdi. İçlerinde bize ait olmayan bir sığır vardı. Babam çobana, 'Bu kimin?' diye sordu. Çoban, 'Sürüye karışmış, kimin olduğunu bilmiyorum.' dedi. Bunun üzerine babam Cerîr, 'Onu derhâl sürüden çıkar! Çünkü ben Resûlullah'ı (sav), *'Kayıp bir hayvanı, ancak kendi de kaybolan (istikametini yitirmiş) kimse sürüsüne katar.'* buyururken işittim.' dedi."[12]

Bununla beraber Peygamber Efendimiz, koruma altına alınmadığı takdirde telef olmayacak veya fazla bir zarar görmeyecek malların alınmamasını istemiştir. Meselâ, yitik develerin hükmünü soran bir sahâbîye, develerin kendi başlarına yaşamlarını sürdürebileceklerini belirterek onların kendi hâllerine bırakılması istikametinde cevap vermiştir.[13] Halifeliği döneminde Hz. Ömer'in uygulaması da bu şekilde olmuştur. Özellikle onun döneminde kayıp develer serbestçe dolaşır, kimse de onlara karışmazdı. Ancak Hz. Osman (ra) döneminde sayıları oldukça artıp istismarlar çoğalınca, Hz. Osman bu develerin önce ilân edilmelerini, sonra da satılmala-

10 [illegible]
11 [illegible]
12 [illegible]
13 [illegible]

rını, sahibi gelirse parasının ona verilmesini emretmişti.[14] Hz. Osman'dan sonra, durum biraz daha değişti. Hz. Ali yitik develerin, sahipleri adına korunmak üzere tutulmalarında Hz. Osman'ın fikrini kabul etmekle beraber, bunların satılarak paralarının verilmesinin, sahiplerini zarara sokabileceği görüşündeydi. Çünkü devenin bedeli bizzat devenin yerini tutamaz ve sağladığı faydayı sağlayamazdı. İşte bu yüzden Hz. Ali develerin toplanılarak Beytülmâl tarafından bakılmalarına ve sahipleri çıkınca da teslim edilmelerine karar verdi.[15] Peygamber Efendimizin asıl maksadını göz önünde bulundurdukları için Hz. Osman ve Hz. Ali'nin bu yaptıkları, onun (sav) hükmüne aykırı değildi. Zira insanların ahlâkı bozulmuş, hak-hukuk anlayışı zayıflamış ve birtakım kimseler harama el uzatır olmuşlardı. Böyle bir yerde yitik deve ve sığırları kendi hâllerine terk etmek, onları zayi etmek ve sahiplerine bir daha dönmemelerine sebep olmak demekti. Bu ise Hz. Peygamber'in kastetmediği bir durumdu.

Bu uygulamadan anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber'in sünnetini ve İslâm'ın temel ilkelerini çok iyi kavramış bulunan yakın arkadaşları, şartların değişmesiyle gerekli tedbirleri almaktan çekinmemişler ve yeri geldiğinde burada olduğu gibi bir önceki uygulamadan farklı bir tatbikata geçebilmişlerdir.

Rahmet Peygamberi buluntu mal ile ilgili ortaya çıkabilecek ihtilâfları önlemek için şahit tutulmasını da tavsiye etmiştir. Mal sahibini mağdur etmemek ve yitik malı bulan kimseyle aralarında doğabilecek tartışmaların önüne geçme adına başka insanların tanık tutulması güzel bir çözüm yoluydu. Hz. Peygamber, *"Kim yitik bir mal bulursa, (onu emanetine aldığına dair) güvenilir bir veya iki kişiyi şahit tutsun. Bulduğunu gizleyip saklamasın. Sahibini bulursa derhâl ona teslim etsin. Sahibini bulamazsa bu, Allah'ın dilediği kimseye verdiği bir maldır."*[16] buyurarak, buluntu konusunda şahit tutularak sorumluluğun paylaşılmasını istemiştir.

Şayet buluntu, yukarıda zikredilen tedbirleri almayı gerektirecek kadar değerli bir şey değilse ve iade edilmediği takdirde mal sahibinin fazla bir kaybı olmayacağı veya bunu önemsemeyeceği tahmin ediliyorsa, mal sahibinin hakkı mahfuz olmakla beraber uzun süre beklemeye gerek kalmadan kullanılabileceği belirtilmiştir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz değnek, kamçı, ip gibi çok değerli olmayan buluntu eşyaların kullanılmasına izin vermiştir.[17] Eğer buluntu, bozulabilecek veya telef olabilecek yiyecek cinsinden bir şey ise Allah Resûlü bunların yenilmesinde de bir sa-

[14] MU1454 Muvatta, Akdiye, 40
[15] [8/71] Bâcî, Müntekâ, 8/71
[16] D1709 Ebû Dâvûd, Lukata, 1; İM2505 İbn Mâce, Lukata, 2
[17] D1717 Ebû Dâvûd, Lukata, 1

kınca görmemiştir. Nitekim bir gün bulduğu bir hurma tanesi için, *"Zekât malı olma ihtimali olmasaydı yerdim."* buyurmuştur.[18]

Hz. Peygamber'in bu konudaki tatbikatını iyi kavrayan seçkin ashâbı da onun yöntemini takip etmişlerdir. Örneğin Hz. Ömer, buluntu malın muhafaza süresini, malın değerine ve sahibini araştırma imkânına göre belirliyor, bazı durumlarda bu süreyi üç gün, bazen de bir yıl olarak tespit ediyordu.[19]

Hz. Peygamber'in buluntu mal konusundaki uyarıları[20] Müslümanların bu tür malları sahiplenmeye heves etmemeleri amacına yöneliktir. Nitekim o, kalabalığın yoğun olduğu hac döneminde buluntu malların, sahipleri tarafından bulunabilmeleri için alınmamalarını tavsiye etmiş,[21] Mekke'de bulunan yitiklerin de ancak insanlara duyurmak şartıyla alınabileceğini bildirmiştir.[22] Böylece Müslümanlara, kayıp malları yanlarında bulundurmanın, sorumluluk gerektiren bir yük olduğu bilincini aşılamış, bu malları en kısa zamanda sahiplerine ulaştırmalarını, sahipleri bulunamazsa muhtaç olanlara ya da bunların toplandığı merkezlere teslim etmelerini öğretmiştir.

Hz. Ömer ve Süfyân b. Abdullah arasında geçen şu diyalog, sahâbenin bu anlayışı hayata geçirdiğinin bir göstergesidir. Süfyân b. Abdullah, bir heybe bulmuş ve Hz. Ömer'e getirmişti. Hz. Ömer, "Bunu bir yıl duyur, sahibini bulursan ona verirsin, aksi hâlde bu senin olur!" dedi. Süfyân heybeyi bir yıl duyurmuş ama sahibini bulamamıştı. Ertesi yıl hac mevsiminde Hz. Ömer'e rastlayınca yanında taşıdığı bu heybeden söz etti. Hz. Ömer de, "Artık o senindir. Çünkü Resûlullah (sav) bize böyle emretti." dedi. Süfyân, "Benim buna ihtiyacım yok." karşılığını verince, Hz. Ömer onu alıp Beytülmâl'e koydu.[23]

Bulunan bir malı sahibine teslim etmenin ve bunun için çaba göstermenin takdir edilmesi gereken bir erdem olduğunda şüphe yoktur. İnsanî değerlerin erozyona uğradığı, haram kazançtan uzak kalmanın, başkalarının mallarını ve haklarını gözetmenin fazla önemsenmediği, üstelik hırsızlıkların, gaspların ve kapkaç olaylarının sıkça yaşandığı günümüz dünyasında böyle bir erdeme sahip olmanın daha da önemli hâle geldiği şüphesizdir. Kendisi için istediğini, mümin kardeşi için de isteme[24] inanç ve bilinci ile yaşaması beklenen Müslüman, kendi malını koruyup kolladığı kadar kardeşlerinin mallarını da koruyacaktır. Kendi yitiğini bulduğunda ne denli sevinirse, başkalarının yitiğini sahiplerine kazandırarak onları da sevindirecektir. Aslında İslâm'daki "kul hakkı", "emek", "alın teri", "helâl

18 B2055 Buhârî, Buyû, 4. B2432 Buhârî, Lukata 6
19 MA18619 Abdurrezzâk Musannef, X. 136
20 T1881 Tirmizî, Eşribe, 11; İM2502 İbn Mâce, Lukata, 1
21 M4509 Müslim, Lukata, 11; D1719 Ebû Dâvûd, Lukata 1
22 B2433 Buhârî, Lukata, 7.
23 DM2627 Dârimî, Buyû', 59
24 B13 Buhârî, İman, 7

kazanç" gibi kavramlar ve bunlara dayalı temel ilkeler, buluntu karşısındaki tavrın ne kadar İslâmî ve de insanî bir sorumluluk olduğunu ortaya koymaya yetmektedir.

Günümüzde çeşitli kurumlardaki "kayıp eşya büroları" yitiğin sahibine ulaştırılması vazifesini icra etmektedir. Ancak bu büroların işlevini sürdürebilmesi için, insanımızın kayıp konusunda bilinçli ve duyarlı olması gerekmektedir. Bu duyarlılık ise küçük yaştan itibaren hem ailenin, hem de okulun vereceği eğitim ve öğretime bağlıdır.

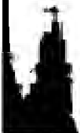
Netice itibariyle kayıp eşya ve mal konusunda duyarsız kimse, aslında kendisini, kişiliğini kaybetmiş demektir. Bu konuda nebevî öğretiye göre hareket edenler ise sahip oldukları ulvî değerleri hâlâ yitirmediklerini, benliklerini, kimliklerini koruduklarını göstermektedirler.

HAYVAN HAKLARI
HER CANLIYA RAHMET

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا مِنْ إِنْسَانٍ قَتَلَ عُصْفُورًا فَمَا فَوْقَهَا بِغَيْرِ حَقِّهَا إِلاَّ سَأَلَهُ اللَّهُ
عَزَّ وَجَلَّ عَنْهَا."

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Hiçbir kişi yoktur ki bir serçeyi yahut ondan daha büyük bir canlıyı haksız yere öldürsün de Yüce Allah ona bunun hesabını sormasın!"
(N4354 Nesâî, Sayd, 34)

عَنْ سَهْلِ ابْنِ الْحَنْظَلِيَّةِ قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِبَعِيرٍ قَدْ لَحِقَ ظَهْرُهُ بِبَطْنِهِ، قَالَ: "اتَّقُوا اللَّهَ فِي هَذِهِ الْبَهَائِمِ الْمُعْجَمَةِ فَارْكَبُوهَا وَكُلُوهَا صَالِحَةً."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
..."فِي كُلِّ كَبِدٍ رَطْبَةٍ أَجْرٌ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَتَّخِذُوا شَيْئًا فِيهِ الرُّوحُ غَرَضًا."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ التَّحْرِيشِ بَيْنَ الْبَهَائِمِ.

Sehl b. Hanzaliyye'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) açlıktan karnı sırtına yapışmış bir deveye rastladı ve *"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkun. Onlara (binmeye) elverişli hâllerinde binin ve (yenmeye) elverişli hâllerinde onları yiyin."* buyurdu.

(D2548 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her canlıya yapılan iyilikte bir sevap vardır."*

(B2363 Buhârî, Müsâkât, 9; M5859 Müslim, Selâm, 153)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir canlıyı hedef edinmeyin!"*

(M5059 Müslim, Sayd, 58)

İbn Abbâs şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), hayvanları birbirleriyle dövüştürmeyi yasakladı."

(T1708 Tirmizî Cihâd, 30; D2562 Ebû Dâvûd, Cihâd, 51)

Allah Resûlü, bir gün amcasının oğlu Abdullah b. Ca'fer'i bineğinin terkisine almış gidiyordu. Derken ihtiyaç gidermek için durdu. Ensardan birine ait bir hurma bahçesi duvarının arka tarafına geçti. Bahçede bağlı bir devenin bulunduğunu gören Allah Resûlü ona doğru yöneldi. Zavallı deve Peygamber Efendimizi görüp inlemeye başladı, gözlerinden yaşlar süzülmekteydi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, devenin yanına vardı ve şefkatli elleriyle onun kulaklarını okşamaya başladı. Hayvancağız hemen sakinleşiverdi. Zavallı hayvanın aç bırakıldığını anlayan Rahmet Peygamberi, *"Kim bu devenin sahibi? Bu deve kime ait?"* diye seslendi. Ensardan bir delikanlı, "O benimdir, ey Allah'ın Resûlü." diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona döndü ve *"Sana verdiği şu deve hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Bu hayvan bana, senin onu hem aç bıraktığını hem de yorduğunu şikâyet etti!"* buyurdu.[1]

Bu devenin lisan-ı hâli, zayıf ve yorgun düşmüş bedeni, insana çok şey anlatıyordu. Kâinata şefkat ve merhamet nazarıyla bakan Resûl-i Ekrem de bu dilsiz hayvanın acıklı hâline tercüman olmuş, sahibine hayvanların birer emanet olmaları dolayısıyla, onların haklarına riayet edilmesi gerektiğini hatırlatmıştı. Zira hayvanlar, Allah Teâlâ'nın mülkünde olan, O'nun istifade etmeleri için kullarının hizmetine sunduğu ve ancak merhametle muameleye izin verdiği birer emanetti.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin eseri olarak yaratılmış hayvanların[2] yeryüzünde yürüyenleri ve gökyüzünde süzülenleriyle birlikte tümünün tıpkı insanlar gibi birer ümmet oldukları bildirilmiştir.[3] Yaratılışları itibariyle insanlardan farklı olarak her biri değişik özellikle donatılan bu canlı sınıfı, her ne kadar insanlar bunu fark edemese de kendi hâl dilleriyle, tabiatlarına uygun olarak Rablerini tesbih etmektedirler.[4] *"Göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kuşların Allah'ı tesbih ettiklerini görmez misin? Her biri kendi duasını ve tesbihini (öğrenmiş) bilmiştir."* buyuran Allah Teâlâ,[5] yerde ve gökte hayvanların O'na secde hâlinde olduklarını[6] ve kendi dilleriyle onu tesbih ettiklerini haber vermektedir.[7]

Yüce Allah tarafından hayvanlardan bazısı binek,[8] bazısı yük taşıyıcı olarak;[9] bazısı ise etlerinden,[10] sütlerinden,[11] balından,[12] yün ve kıllarından

1 D2549 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44
2 Yâsîn, 36/71
3 En'âm, 6/38
4 İsrâ, 17/44
5 Nûr, 24/41.
6 Hac, 22/18
7 İsrâ, 17/44
8 Zuhruf, 43/12.
9 Nahl, 16/7, Mü'min, 40/80.
10 Nahl, 16/5, Yâsîn, 36/72.
11 Nahl, 16/66; Mü'minûn, 23/21
12 Nahl, 16/69

yararlanılması için[13] insanın hizmetine sunulmuştur. İnsanlar için sayısız faydaları olan ve hayatı kolaylaştıran hayvanlar, aynı zamanda estetik bir değer olarak da doğanın bir parçasıdırlar. Çeşitli güzellikleri barındıran hayvanlar, tabiatın süsüdür ve Allah Teâlâ, kullarının bu güzelliklerin farkına varmalarını, onlar üzerinde tefekkür etmelerini ve bu vesileyle kendisini anmalarını istemektedir.[14] *"Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır."* buyuran[15] Cenâb-ı Hak, insanların hizmetine sunulan hayvanların aynı zamanda bir ibret vesilesi olduğunu bal arısı örneğinde şu şekilde bildirmektedir: *"Rabbin bal arısına: 'Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir.' diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır."*[16] *"Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!"*[17] âyetiyle de mucizevî bir yaratılışa sahip olan deve örneğinde bu canlıları yaratan Allah'ın üstün kudret ve keremine işaret edilmektedir.

Kâinatta yaratılan her şeyin bir hikmeti ve amacının olması[18] dolayısıyla, canlı ve cansız bütün âlem bir denge üzerine kurulmuştur. Her şeyi bir ölçüye göre yaratan ve düzenleyen Allah Teâlâ,[19] tabiattaki canlılar arasında da denge ve ahengi gözetmiştir. Buna göre, hayvanlar ekolojik sistemin vazgeçilmez bir parçasıdırlar ve âlemdeki düzenin hayvanların varlığıyla yakından ilgisi vardır. Bu düzenin devamı için her birinin belli bir yaratılış amacı olan hayvanların, insanların ve diğer tüm canlıların âlemdeki birlikteliği korunmalıdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın tufanda Hz. Nuh'a her çeşit hayvandan birer çifti gemiye yüklemesini emretmesi[20] bunu gösterir.

Kur'an, kimi zaman isimlerini zikrederek, kimi zaman ise vasıflarından bahsederek hayvanlara özel bir yer vermiş ve bazı sûreler Bakara (inek), Nahl (arı), Neml (karınca), Ankebût (örümcek) ve Fîl gibi isimlerle anılmıştır. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de birçok hayvana atıflar yapılarak isimleri zikredilmiştir. Deve,[21] at, katır, merkep,[22] inek,[23] buzağı,[24] keçi, koyun,[25] domuz,[26] köpek,[27] aslan,[28] maymun,[29] büyük balık,[30] yılan,[31] hüthüt,[32] karga[33] bıldırcın,[34] kurbağa,[35] çekirge,[36] sinek,[37] örümcek,[38] sivrisinek[39] ve kelebek (pervane),[40] ismi geçen hayvanlardır.

Kur'an'da Hz. Salih'in devesinden,[41] Hz. Yunus'un balığından,[42] Ashâb-ı Kehf'in köpeğinden,[43] Hz. Süleyman'ın karıncalar[44] ve hüthüt[45] ile olan diyaloglarından bahsedilerek onların aracılığıyla insanlara çeşitli mesajlar

[13] Nahl, 16/80
[14] Nahl, 16/5-8; Yâsîn, 36/71
[15] Nahl, 16/66.
[16] Nahl, 16/68-69
[17] Gâşiye, 88/17
[18] Duhân, 44/38-39
[19] Kamer, 54/49; Furkân, 25/2
[20] Hûd, 11/40
[21] A'râf, 7/40
[22] Nahl, 16/8
[23] En'âm, 6/146.
[24] Bakara, 2/51
[25] En'âm, 6/143
[26] Bakara, 2/173
[27] A'râf, 7/176.
[28] Müddessir, 74/51
[29] Bakara, 2/65
[30] Kalem, 68/48.
[31] Şuarâ, 26/32
[32] Neml, 27/20.
[33] Mâide, 5/31
[34] Bakara, 2/57
[35] A'râf, 7/133.
[36] Kamer, 54/7.
[37] Hac, 22/73.
[38] Ankebût, 29/41
[39] Bakara, 2/26
[40] Kâria, 101/4
[41] Hûd, 11/64
[42] Sâffât, 37/142
[43] Kehf, 18/22.
[44] Neml, 27/18-19
[45] Neml, 27/20-28

verilmiştir. Zira yalnız insanlara değil, bütün mahlûkâta ve evrene gönderilmiş olan peygamberler doğanın bir parçası olan hayvanlarla ilgilenmiş, onlarla içli dışlı yaşamışlardır. Nitekim Hz. Peygamber de âlemlere rahmet olarak gönderilmiş[46] ve tüm canlılara rahmetle muamele etmiştir.

Allah Resûlü, yaşadığı coğrafyanın etkisiyle pek çok hayvan çeşidinin bulunduğu bir çevrede yetişmişti. Diğer peygamberler gibi koyun gütmüş,[47] zaman zaman koyunlarını/keçilerini bizzat kendisi sağmıştı.[48] Sahip olduğu bu hayvanların bazen bakımlarını da yapan Hz. Peygamber, deveyi sahibi için "izzet" (güç, kudret), koyunu/keçiyi "bereket" olarak nitelendirmişti.[49] Atları çok seven Resûlullah,[50] o dönemde savaşlarda ve ulaşım amacıyla en fazla kullanılan ve gözde konuma sahip olan atların yetiştirilmesine teşvik etmiş,[51] ayrıca onların kıyamete kadar yeleleriyle hayra vesile olacak hayvanlar olduğunu bildirmiştir.[52] Allah Resûlü, insanlarla iç içe yaşaması dolayısıyla kediyi ev halkından saymış,[53] köpeklerin ise ancak av ve bekçilik gibi belli amaçlarla beslenebileceğini belirtmiştir.[54]

Resûl-i Ekrem'in dünyasında hayvanların önemli bir yeri vardı. Rahmet Elçisi, bindiği hayvanları sever, önemser ve onlara özel isimler verirdi. Hz. Peygamber'in Mürteciz isminde bir atı; Ufeyr veya Ya'fûr isminde bir eşeği; Düldül, Şehbâ ve Beydâ isimlerinde katırları; Kasvâ ve Ced'â isimlerinde develeri vardı.[55]

Nitekim çok sevdiği Adbâ adlı devesi, yarışlardaki başarısıyla ünlüydü.[56] Hz. Peygamber'in ashâbından bazıları da hayvanlara olan ilgileri ile meşhur olmuşlardı. Allah Resûlü, Ebû Hüreyre'ye, "kedicik babası" anlamına gelen lakabını, küçük kedileri kucağına alıp elbisesinin eteğine koyarak onlarla oynadığı için vermişti.[57] Resûl-i Ekrem, Enes b. Mâlik'in küçük kardeşi Ebû Umeyr'i gördüğünde ona "Nuğayr" diye isimlendirdiği küçük kuşunu sorar ve *"Yâ Ebâ Umeyr! Ne yaptı Nuğayr!"* diyerek onunla şakalaşırdı. Bir gün onun çok sevdiği kuşunun öldüğünü öğrenmiş ve yine Ebû Umeyr'e böyle seslenerek onun gönlünü almaya çalışmıştı.[58]

Sevgili Peygamberimiz, bütün canlılara karşı acımasız bir tavrın sergilendiği câhiliye döneminin tüm uygulamaları gibi, hayvanların maruz kaldığı her türlü zulüm, işkence ve eziyeti yasaklayarak, hayvanlara sevgi ve şefkat gösterilmesini, onların korunmasını, onlara merhametle muamele edilmesini emretmiştir. Allah Resûlü, insanlar ve hayvanlar arasındaki bu merhametin kaynağı olarak da Allah'ın rahmetine işaret etmiş ve rahmetin yüz parça olduğunu, bunun doksan dokuzunun Allah'ın kendisinde bu-

46 Enbiyâ, 21/107
47 M5349 Müslim, Eşribe, 163
48 İM501 İbn Mâce, Tahâret, 68.
49 İM2305 İbn Mâce, Ticârât, 63; EM573 Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 203
50 N3594 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 2
51 D2553 Ebû Dâvûd, Cihâd, 45; N3595 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 3
52 B2849 Buhârî, Farzu'l-humus, 8; M4847 Müslim, İmâre, 97.
53 HM23014 İbn Hanbel, V, 310
54 B2322 Buhârî, Müzâraa, 3
55 M144 Müslim, İmân, 49; D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156; N2996 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 187; BS20370 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, X, 47; M4612 Müslim, Cihâd ve siyer, 81; M4615 Müslim, Cihâd ve siyer, 78; BN6/10 İbn Kesîr, Bidâye, VI, 10
56 B6501 Buhârî, Rikâk, 38
57 T3840 Tirmizî, Menâkıb, 46; NM6341 Hâkim, Müstedrek, VI, 2215 (3/509)
58 M5622 Müslim, Âdâb, 30; D4969 Ebû Dâvûd, Edeb, 69

lunduğunu, bir parçasının ise yeryüzündeki varlıklara bahşedildiğini bildirmiştir. İşte bu rahmet sebebiyle canlılar birbirlerine şefkat göstermekte, vahşi bir hayvan bu sebeple yavrusuna merhamet etmekte, hatta yavrusunu emzirirken onu rahatsız etmemesi için ayağını kaldırmaktadır.[59]

Resûl-i Ekrem, Allah Teâlâ'nın bütün mahlûkâtına karşı sergilediği merhametli tavrı, hayvanlardan da esirgememiş ve Allah'ın rahmetine mazhar olmanın şartı olarak yaratılanlara merhametli davranmayı önermiştir: *"Merhamet edene Rahmân da merhamet eder. Siz yerdekilere merhamet edin ki, gökteki de size merhamet etsin."*[60] Yaratan'dan dolayı yaratılanı seven Rahmet Peygamberi, hiçbir canlıyı aşağılamamış, hor görmemiştir. *"Hayvanlar olmasaydı semadan yağmur inmezdi."*[61] buyuran Hz. Peygamber, hiçbir günahı olmayan o canlıları, Yüce Allah'ın rahmet vesilesi olarak görmüştür. Bu nedenle başta yaşama hakkı olmak üzere beslenme, barınma ve korunma gibi yönlerden onların haklarına riayet edilmesini emretmiş ve hayvanların yaratılış amaçlarına uygun olarak kullanılmalarını istemiştir.[62]

Her birinin bir can taşıması dolayısıyla, hayvanların sahip olduğu hakların başında yaşama hakkı gelir. Allah Resûlü, onların bu en temel hakkıyla ilgili olarak, *"Hiçbir kişi yoktur ki bir serçeyi yahut ondan daha büyük bir canlıyı haksız yere öldürsün de Yüce Allah ona bunun hesabını sormasın!"* buyurmuş[63] ve sebepsiz yere öldürülen serçe gibi hayvanların âhirette, *"Yâ Rabbi! Falan beni, herhangi bir fayda elde etmek için değil, boş yere öldürdü!"* diyerek öldüren kişi aleyhinde davacı olacağını bildirmiştir.[64] İslâm dini, avlanma, korunma veya kurban etme gibi belli gerekçeler dışında gereksiz yere hayvanların öldürülerek telef edilmesini yasaklamıştır. Allah Resûlü, belli şartlar dâhilinde avlanmaya izin vermiş ancak hayvanların etlerini yeme niyeti olmadan sırf zevk için öldürülmelerini yasaklamıştır.[65] Hayvanların kurban edilmelerinde dahi dikkat edilmesi gereken bazı unsurlar bulunduğuna işaret eden Rahmet Peygamberi, kurbanlık hayvanların kesimlerinde onlara eziyet çektirilmemesi için bıçağın iyice keskinleştirilmesini,[66] hayvana gösterilmemesini ve kesim işinin hızlı yapılmasını emretmiştir.[67]

Sebepsiz yere hayvanların canına kıymanın ve bu şekilde onların nesillerini tehlikeye atmanın yasaklanmasıyla ilgili olarak Resûlullah, temsilî bir anlatımla geçmiş peygamberlerden biriyle ilgili bir kıssayı zikretmiştir. Buna göre bu peygamber, kendisini ısıran bir karıncayı cezalandırmak üzere karıncanın yuvasını yaktırmış ve daha sonra bu davranışı nedeniyle Allah Teâlâ ona şöyle vahyederek uyarıda bulunmuştur: *"Seni bir karınca*

59 [illegible] Buhârî, Edeb, 19. M6974 Müslim, Tevbe, 19
60 D4941 Ebû Dâvûd, Edeb 58.
61 İM4019 İbn Mâce, Fiten, 22
62 D2567 Ebû Dâvûd, Cihâd, 55.
63 N4354 Nesâî, Sayd, 34
64 N4451 Nesâî, Dahâyâ 42
65 N4450, N4451 Dahâyâ, 42.
66 D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10-11
67 İM3172 İbn Mâce, Zebâih, 3, N4416 Nesâî, Dahâyâ 26

ısırdı diye mi (Allah'ı) tesbih eden ümmetlerden bir ümmeti toptan öldürüverdin!"[68] Hz. Peygamber, insanlar gibi bir ümmet olan hayvan neslinin korunmasına yönelik tedbirler almış, onların yumurtalarının alınmamasını emretmiş,[69] hayvanların yuvalarına küçük abdest bozmayı yasaklamıştır.[70] Hayvan neslinin devamının sağlanması maksadıyla at ve diğer erkek hayvanların gereksiz yere iğdiş edilmesini yasaklayan Resûlullah (sav),[71] sadece yılan, karga, çaylak, akrep, fare, kuduz köpek gibi insanın canına ve malına zarar verebilen bazı ziyankâr hayvanların gerektiğinde öldürülmesine izin vermiştir.[72] Ayrıca bal arısı, göçeğen olarak da ifade edilen örümcek kuşu, kurbağa, karınca ve çavuş kuşu olarak da bilinen ibibik (hüthüt) kuşu gibi bazı hayvan türlerinin öldürülmesini yasaklamıştır.[73]

Hz. Peygamber, sebepsiz yere zararsız hayvanların öldürülerek tabiattaki düzenin bozulmasına karşı çıkmanın yanında,[74] onlara eziyet edilip işkence yapılmasını da şiddetle yasaklamıştır.[75] *"Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkun. Onlara (binmeye) elverişli hâllerinde binin ve (yenmeye) elverişli hâllerinde onları yiyin."*[76] buyuran Rahmet Elçisi, masum ve savunmasız hayvanların korunması konusunda her zaman hassasiyet göstermiştir. Bununla ilgili olarak onun hayatından pek çok örnek zikredilebilir. Nitekim bir yolculuk esnasında Hz. Peygamber, bazı kimselerin bir serçenin iki yavrusunu yakaladıklarını ve serçenin de kanat çırparak onların üzerlerinde dolaştığını görmüş ve *"Yavrusu sebebiyle bu kuşun canını yakan kim?"* diye sorarak, yavruların salıverilmesini emretmişti. Yine aynı yolculukta bazı kimselerin karınca yuvasını yaktıklarını görünce, *"Ateşin Rabbinden başka, kimsenin ateşle azap etmeye hakkı yoktur!"* buyurarak[77] yakanlara tepkisini göstermişti. Bir defasında da ashâbına aç ve susuz hayvanları doyurmanın mükâfatına dair bir kıssa anlatmıştı. Buna göre: *"Yolculuk yapan bir adam çok susamış ve yolda rastladığı bir kuyuya inip oradan su içmişti. Kuyudan çıkınca orada bir köpekle karşılaştı. Susuzluktan dilini sarkıtmış olan zavallı hayvan nemli toprağı yalıyordu. Yolcu kendi kendine, 'Bu hayvan da benim gibi çok susamış.' dedi ve tekrar kuyuya inip ayakkabısına su doldurdu. Sonra ayakkabısını ağzı ile tutup kuyudan çıktı ve köpeği suladı. Bu yaptığından dolayı Allah o kulundan hoşnut oldu ve onu bağışladı."* Hz. Peygamber'in bu sözlerini dinleyen ashâbdan bazılarının, "Ey Allah'ın Resûlü! Hayvanlar(a yaptığımız iyilikler) için bize bir sevap var mı?" sorusuna karşılılık Rahmet Elçisi, *"Her canlıya yapılan iyilikte bir sevap vardır."* buyurdu.[78] Her bakımdan insanlara muhtaç olan hayvanların, beslenme ve barınma gibi

[68] M5849 Müslim, Selâm, 148
[69] EM382 Buhârî, [illegible]
[illegible], 150
[70] N34 Nesâî, Tahâret, 30
[71] HM4769 İbn Hanbel, II 24; BS20354 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, X, 42
[72] B1829 Buhârî, Cezâu's-sayd, 7; M5823 Müslim, Selâm, 127
[73] D5267 Ebû Dâvûd, Edeb 163-164; İM3223 İbn Mâce, Sayd, 10
[74] BS10205 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, V, 351
[75] İM3185 İbn Mâce, Zebâih 10.
[76] D2548 Ebû Dâvûd, [illegible] 44
[77] D5268 Ebû Dâvûd, Edeb, 163-164.
[78] B2363 Buhârî, Musâkât, 9; M5859 Müslim, Selâm, 153

ihtiyaçlarını karşılamak Allah'ın affına mazhar olmaya vesile olduğu gibi, zavallı hayvanları aç ve susuz bırakmak da O'nun azabına sebep olmaktadır. Nitekim hayvanlara eziyet etmenin âhiretteki cezasına işaret eden Hz. Peygamber, bir kediyi hapsederek açlıktan dolayı ölmesine sebep olan bir kadının cehennemlik olduğunu bildirmiş ve bu tür davranışların Allah katındaki karşılığıyla ilgili olarak insanları uyarmıştır.[79]

Peygamber Efendimiz, kendi döneminde hayvanların maruz kaldığı dövülmek, damgalanmak veya hedef tahtası yapılmak gibi her türlü zalimce davranıştan ashâbını men etmiştir. Nitekim, *"Hiçbir canlıyı hedef edinmeyin!"*[80] buyuran Allah Resûlü, insanların hayvanları hedef tahtası olarak kullanmalarını yasaklamıştır. Ashâbdan İbn Ömer de gençlerin bir tavuğu hedef edinerek ona ok attıklarını görmüş ve onlara kızarak, Hz. Peygamber'in böyle yapanları kınadığını söylemiştir.[81] Hayvanlara yapılan işkencelerle ilgili olarak, Allah Resûlü câhiliye döneminden gelen bazı uygulamaları da yasaklamıştır. Nitekim o dönemde hayvanların canlı iken uzuvlarının kesilmesi gibi davranışların yaygınlığından bahsedilmektedir. Hz. Peygamber ise develerin hörgücünü veya koyunların kuyruğunu canlı iken kesmeyi yasaklayarak bu şekilde kesilen uzuvların leş hükmünde olduğunu bildirmiştir.[82]

Hz. Peygamber, hayvanları birbirinden ayırt etmek için başvurulan bir yöntem olan dağlamanın hayvanların yüzlerine yapılmasını yasaklamış, bunun onlara acı vermeyecek şekilde yapılmasını emretmiştir.[83] Câbir b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Resûlullah yüzü ateşle damgalanan bir merkep görmüş ve onu bu hâle getirenleri kınamıştır.[84] Hayvanların her biri farklı gayelerle yaratılmış olup yaratılış amaçlarına uygun bir şekilde istihdam edilmeleri gerekir.[85] Nitekim Sevgili Peygamberimiz hayvanlara taşıyamayacakları yüklerin yüklenmemesini emretmiş, ayrıca onların üzerinde uzun süre oturularak konuşulmasını da şu şekilde yasaklamıştır. *"Sakın ola ki bineklerinizin sırtlarını kendinize minber edinmeyin! Çünkü Allah size onları, (kendi başınıza ancak) zorlukla varabileceğiniz yerlere sizi götürmeleri için bahşetti. Yeryüzünü de sizin için yarattı. Bu yüzden ihtiyaçlarınızı yerde karşılayın."*[86]

Sevgili Peygamberimiz, at ve deve yarışı gibi eğlence türlerini tasvip etmekle birlikte,[87] hayvanlara eziyet veren ve sırf eğlence olsun diye yapılan hayvan dövüşlerini yasaklamıştır.[88] Hayvanları güzel isimlerle çağıran, onlara rıfk ile muamele eden Hz. Peygamber, hayvanların aşağılanarak lânetlenmesini, onlara kötü sözler söylenmesini de hoş karşılamamıştır. Nitekim bir yolculuk esnasında Allah Resûlü orada bulunan bir kadının

[79] B3318 Buhârî, Bed'ü'l halk, 16
[80] M5059 Müslim, Sayd, 58
[81] B5515 Buhârî, Sayd, 25
[82] T1480 Tirmizî, Sayd, 12, D2858 Ebû Dâvûd, Dahâyâ (Sayd), 23-24
[83] B5541 Buhârî, Sayd, 35; M5553 Müslim, Libâs ve zînet, 108.
[84] D2564 Ebû Dâvûd, Cihâd 52
[85] B2324 Buhârî, Müzâraa, 4
[86] D2567 Ebû Dâvûd, Cihâd, 55.
[87] T1700 Tirmizî, Cihâd, 22; N3615 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 14.
[88] T1708 Tirmizî, Cihâd, 30. D2562 Ebû Dâvûd, Cihâd, 51.

bindiği devesini lânetlediğini duyunca, *"Lânet edilmiş bir deve bizimle birlikte bulunmasın."* diyerek buna tepki göstermiş ve devenin üzerindeki eşyaların alınarak salıverilmesini emretmiştir.[89]

Şefkat Peygamberi ve onun ashâbının uygulamalarında hayvan haklarına titizlikle riayet ettiklerini görmek mümkündür. Allah Resûlü, yolculuk esnasında uygun yerlerde onların otlatılmasını,[90] dinlendirilmesini,[91] binek hayvanlarına haddinden fazla yük vurulmamasını, yiyecek ve içecek bakımından onlara gerekli ihtimamın gösterilmesini tavsiye etmiştir.[92] Hatta sağmal hayvanların tırnaklı ellerle sağılmamasını[93] ayrıca süt sağarken sütün devamının gelebilmesi için bir miktarının sağılmadan bırakılmasını hatırlatmıştır.[94] Onun terbiyesinde yetişen güzide ashâbından Ebû Hüreyre koyunlara güzel bakılmasını, onların ağıllarının temizlenmesini söylemiştir.[95] Ashâbdan Enes b. Mâlik de yolculukta bir yere konakladıkları zaman hayvanın yükünü indirmedikçe namaz kılmadıklarını söylemiştir.[96]

Sevgili Peygamberimiz, hayvanlara karşı her zaman yumuşak davranmayı emretmiş, onların dövülmesini, özellikle yüzlerine vurulmasını yasaklamıştır.[97] O, hayvanlara karşı değil işkence ve şiddet uygulamak, kaba davranılmasını dahi hoş görmemiştir. Nitekim bir gün sahip olduğu hayvanı kulağından çekerek sürükleyen adama hayvancağızın kulağını bırakıp boynunun kenarından tutmasını söylemişti.[98] Bir keresinde de Hz. Âişe, hırçın bir deveye binmiş ve onu kontrol altına almak için ileri geri çevirerek hırpalamaya başlamıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ona deveye yumuşak davranmasını söylemiş ve *"Rıfk (zarif davranış) işe güzellik katar, rıfktan (zarafetten) yoksunluk ise, işi kusurlu kılar."* buyurmuştu.[99]

İslâm'ın getirdiği üstün değerler sistemi yalnız insana değil, Allah'ın yaratmış olduğu tüm mahlûkâta sevgi ve şefkatle muameleyi öngörmektedir. Bu sevgi medeniyetinde insanın hizmetine sunulan ve her biri Allah'ın bir emaneti olan hayvanlar için de merhamet mesajları bulunmaktadır. Rahmet Elçisi'nin örnek şahsiyetinde en güzel örneklerini müşahede etme imkânı bulunan bu değerler, İslâm medeniyetinin her döneminde aynı hassasiyetle yaşatılmaya çalışılmıştır. Hz. Peygamber'in ifade buyurduğu üzere, bir Müslüman'ın diktiği bir ağacın meyvesinden herhangi bir hayvanın yediği lokmaya bile sadaka değeri atfeden[100] rahmet toplumu, tarih içerisinde bu şuurla hareket ederek, hayvan haklarına dair ayrı bir hukuk meydana getirmiştir. Hayvanları korumaya yönelik fıkhî hükümler konmuş, ahlâkî ve hukukî yaptırımlarla onların hakları muhafaza edilmeye ça-

[89] M6604, M6607 Müslim, Birr, 80-83
[90] M4959 Müslim, İmâre, 178.
[91] M1989 Müslim, Cum'a, 28
[92] D2549 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44
[93] HM16057 İbn Hanbel, III 484
[94] DM2029 Dârimî, Edâhî, 23.
[95] MA1600 Abdurrezzâk, Musannef, I, 408; EM572 Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 201.
[96] D2551 Ebû Dâvûd, Cihâd, 44
[97] D2564 Ebû Dâvûd, Cihâd, 52
[98] İM3171 İbn Mâce, Zebâih, 3
[99] M6602, M6603 Müslim, Birr, 78-79.
[100] B6012 Buhârî, Edeb, 27; M3968 Müslim, Musâkât, 7.

lışılmıştır. İslâm medeniyetinin ulaştığı pek çok yerde hayvanların bakımı ve korunması için özel vakıflar kurulmuş, hadis literatüründe hayvanlarla ilgili özel bölümler yer almış, onların haklarından bahseden müstakil eserler yazılmıştır. Câhız'ın *Kitâbü'l-hayevân*'ı ve Demîrî'nin *Hayâtü'l-hayevân*'ı farklı canlı türlerini ele alan hayvan ansiklopedisi türündeki eserlerin en meşhurlarıdır. Bunlarla birlikte, hicrî VII. asrın İslâm âlimlerinden İz b. Abdüsselâm asırlar öncesinden insanlığa sunduğu eserinde, "Hayvanların İnsanlar Üzerindeki Hakları" başlığı altında hayvanların sahip oldukları hakları şu şekilde sıralamıştır:

–Sahibine yarar sağlayamayacak kadar müzminleşse veya hastalansa dahi hayvana o bölgede emsal teşkil eden harcama yapılmalıdır.

–Ona taşıyamayacağı yük yüklenmemelidir.

–İster kendi cinsinden olsun, isterse farklı cinsten olsun, bir yerini kıracak, boynuzlayacak, yaralayacak, kısaca onu rahatsız edecek hayvanlarla bir araya getirmemelidir.

–Kestiğinde güzelce kesmeli, vücudu soğumadan, canını tam vermeden onun derisini yüzmemeli, kemiklerini kırmamalıdır.

–Hayvanın yavrusunu, onun gözü önünde kesmemelidir.

–Hayvanı, yavrusundan ayırmamalıdır.

–Hayvanın barınağını, güzel yapmalıdır.

–Çiftleşme zamanı geldiğinde, erkek ile dişisini bir araya getirmelidir.

–Av hayvanına, onun etini bozacak, kemiklerini kıracak şeyler atmamalıdır.[101]

Günümüzde ise hayvanlara karşı gösterilmesi gereken hassasiyet, yerini âdeta düşmanlığa bırakmıştır. Sevgi ve merhamet yoksulu dünyamızda hayvanların bir kısmı doğal ortamlarının dışında bir süs eşyası gibi kullanılırken, büyük bir kısmı da nesillerinin tükenmesi ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Pek çok hayvan aç ve susuz bir şekilde yaşamaya çalışmakta, ağır yük taşımaya zorlanmakta, bir eğlence unsuru imiş gibi kullanılarak istismar edilmekte ya da farklı sektörlerde hammadde olarak kullanılmak üzere acımasızca katledilmektedir. Oysa Allah'ın rahmetini kazanmak, O'nun mahlûkâtına karşı merhametli davranmakla ilişkilidir. Bu yüzden insan, her canlıya insanî, vicdanî ve ahlâkî muameleyle mesul olduğunu unutmamalıdır. Zira kâinata karşı sorumluluk bilinci taşıması gereken insanoğlunun, her davranışının dünyevî ve uhrevî bir karşılığı bulunmaktadır.

101 KA I/141; İz b. Abdüsselâm, *Kavâidu'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, I, 141

ETİ HELÂL OLAN HAYVANLAR
HELÂL İLE BESLENME, MURDARDAN SAKINMA

عَنِ ابْنِ عبَّاسٍ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ كُلِّ ذِى نَابٍ مِنَ السِّبَاعِ، وَعَنْ كُلِّ ذِى مِخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ.

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) azı dişi olan yırtıcı hayvanlar ile avını pençesiyle parçalayan kuşları(n yenilmesini) yasakladı.
(M4996 Müslim, Sayd, 16)

عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ السَّمْنِ وَالْجُبْنِ وَالْفِرَاءِ، قَالَ: "الْحَلاَلُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ. وَالْحَرَامُ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ. وَمَا سَكَتَ عَنْهُ فَهُوَ مِمَّا عَفَا عَنْهُ."

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ كَتَبَ الإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ. فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ. وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذَّبْحَ. وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ، فَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"أُحِلَّتْ لَنَا مَيْتَتَانِ وَدَمَانِ. فَأَمَّا الْمَيْتَتَانِ فَالْحُوتُ وَالْجَرَادُ. وَأَمَّا الدَّمَانِ، فَالْكَبِدُ وَالطِّحَالُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي مَاءِ الْبَحْرِ:
"هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحَلاَلُ مَيْتَتُهُ."

Selmân el-Fârisî'nin naklettiğine göre, Resûlullah'a (sav), yağ, peynir ve yabani eşek derisinden yapılan elbise hakkında soru sorulduğunda o şu cevabı vermişti: *"Helâl, Allah'ın Kitabı'nda helâl kıldıklarıdır. Haram da Allah'ın Kitabı'nda haram kıldıklarıdır. Hakkında bir şey demedikleri ise müsamaha gösterdiği (mubah) şeylerdendir."*

(İM3367 İbn Mâce, Et'ıme, 60; T1726 Tirmizî, Libâs, 6)

Şeddâd b. Evs'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah her şeyde ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir. Öldürürken (dahi) güzel bir şekilde öldürün! Hayvanı keserken de güzel bir şekilde kesin! Biriniz (hayvan keseceğinde) bıçağını bilesin ve hayvanını rahatlatsın!"*

(İM3170 İbn Mâce, Zebâih, 3; M5055 Müslim, Sayd, 57)

Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bize iki ölü (hayvan) ile iki kan helâl kılındı. İki ölü, balık ve çekirge; iki kan ise karaciğer ve dalaktır."*

(İM3314 İbn Mâce, Et'ıme, 31)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber deniz suyu hakkında şöyle buyurmuştur: *"Onun suyu temiz/temizleyici, ölüsü de helâldir."*

(N4355 Nesâî, Sayd, 35)

Bir gün Hâlid b. Velîd Allah Resûlü (sav) ile birlikte teyzesi Hz. Meymûne'nin evine gelmişti. Meymûne onlara bir şeyler ikram etmek istedi. Hazırda kız kardeşi Hufeyde bnt. Hâris'in Necid yöresinden getirdiği kızartılmış birkaç keler (bir tür kertenkele) vardı. O da bunları ikram etti. Allah Resûlü'ne bir yemek ikram edildiği zaman genellikle ismi söylenir ve nasıl bir yiyecek olduğu hakkında kendisine bilgi verilirdi. Hz. Peygamber hiçbir yemeği kötülemez, iştahı çekerse yerdi.[1] Fakat bu kez yemeğin ne olduğu kendisine bildirilmemişti. Tam Resûlullah elini sunulan yemeğe uzatacağı sırada, evdeki hanımlardan biri, "Kendisine takdim ettiğiniz şeyin ne olduğunu Resûlullah'a haber verin!" diye seslendi. Yemeğin ne olduğunu Hz. Peygamber'e hatırlatmayı unuttuğunu fark eden Meymûne hemen şöyle dedi: "Bu kelerdir yâ Resûlallah."

Bunun üzerine Hz. Peygamber elini yemekten çekti. Allah Resûlü'nün bu tavrını merak eden Hâlid b. Velîd şu soruyu sordu: "Keler haram mıdır yâ Resûlallah?" Efendimiz şöyle cevap verdi: *"Hayır, fakat o, benim halkımın yaşadığı bölgede bulunmayan bir yiyecektir. Hoşuma gitmeyeceğini hissettim."* Bunun üzerine orada bulunanlar yemekten yediler. Hz. Meymûne ise Allah Resûlü'nün yediklerinden başka bir şeyi asla yemeyeceğini ifade ederek o etten yemedi.[2]

Diğerlerinin yemesine rağmen Hz. Peygamber'in keler etini yememesi ve onu tatma eğilimi göstermemesi tamamen damak zevki ve yeme alışkanlıklarıyla ilişkilidir. Diğer taraftan Hz. Meymûne'nin tavrı ise yemeği beğenip beğenmemesinden ziyade, Hz. Peygamber ile aynı doğrultuda hareket etme isteğinden kaynaklanmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, kâinatta bulunan her şeyin, insanın faydasına sunulduğu,[3] "tayyibât"ın (temiz ve hoş olan şeylerin) helâl, "habâis"in (kötü ve iğrenç olan şeylerin) haram olduğu belirtilir.[4] Bu anlamda, *"De ki: 'Bana vahyolunan Kur'an'da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti –ki o şüphesiz necistir– ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Fakat istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın kim bunlardan yeme zorunda kalırsa yiyebilir.' Şüphesiz Rabbin çok bağışlayandır, çok merhametlidir."*[5] âyetiyle eti yenilen hayvanlar konusunda genel kaideler bildirilmiştir. Daha son-

1 B5409 Buhârî, Et'ime, 21
2 M5034, M5040 Müslim, Sayd, 43, 47; B5391, B5400 Buhârî, Et'ime, 10, 14.
3 Câsiye 45/13
4 Mâide 5/4; A'râf 7/157
5 En'âm 6/145

ra inen bir âyette ise boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek veya boynuzlanarak can vermiş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanan hayvanların haram kılındığı bildirilmiştir.[6]

Resûl-i Ekrem'in en önemli görevlerinden biri de Allah'tan kendisine gelen vahiyleri tebliğ ettikten sonra onları Müslümanlara beyan etmektir. Hz. Peygamber, beyan görevi gereği Kur'an'da zikredilmeyen bazı şeylerin hükmünü açıklayarak onları ilgili Kur'an hükümlerinin kapsamına dâhil ederdi. Bununla, Kur'an'ın bildirdiği tayyibât-habâis, helâl-haram, ma'rûf-münker gibi genel hükümlerin altına girebilecek yeni hükümler beyan etmesini kastediyoruz. Kur'an, indiği dönemde yaygın olan bazı kötülükleri, pis olan şeyleri ve haramları tek tek zikrederken,[7] bazı âyetlerde ise sadece genel olarak güzel şeylerin helâl kılındığını, gizli-açık her türlü ahlâksızlığın haram kılındığını ifade buyurmuştur.[8]

Kur'an'ın belirlediği az sayıdaki haramlar dışında, Hz. Peygamber'in nelerin bu kategoriye gireceğini, nelerin de helâl ve temiz addedilebileceğini beyan etme görevi şu âyete dayanmaktadır: *"Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûl'e, o ümmî Peygamber'e uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*[9]

Hz. Peygamber, yiyecekler konusunda hüküm verirken, helâl olan "tayyibât" ile haram olan "habâis" arasında kalan ve ikisinden birine dâhil edilmesi mümkün olan yiyeceklerin durumunu açıklığa kavuşturmuştu. Söz gelimi, azı dişi olan yırtıcı hayvanlar ile avını pençesiyle parçalayan kuşların[10] ve ehlî eşeklerin yenilmesini "habâis" kategorisinde gördüğü için yasaklamıştı.[11] Hz. Peygamber temiz hayvanlardan sayılan, binek ve süs hayvanı olarak yaratılan[12] atın etinden faydalanmayı ise savaş ve taşımacılık gibi ihtiyaç durumları hâriç serbest bırakmıştı.[13]

Enes b. Mâlik anlatıyor: "Bir gün ashâb ile yürüyorduk. Merrü'z-zahrân denilen yerde önümüzden bir tavşan ürküp kaçmaya başladı. Arkadaşlar onu yakalamak için koşuşturdular. Onlar yorulunca vazgeçtilerse de ben vazgeçmedim. Sonunda onu yakaladım ve onu Ebû Talha'ya götürdüm. O da hayvanı kesti ve bir buduyla iki uyluğunu Resûlullah'a (sav) gönderdi. Ben bunları Peygamber Efendimize getirdim. O da kabul

6 Mâide, 5/3.
7 Bakara, 2/173, 275; Nahl 16/115; Mâide, 5/3
8 Mâide, 5/4-5, 87; A'râf, 7/33
9 A'râf, 7/157
10 M4996 Müslim, Sayd, 16; D3805 Ebû Dâvûd, Et'ime, 32.
11 B5528 Buhârî, Sayd, 28; D3809 Ebû Dâvûd, Et'ime, 33.
12 Nahl, 16/8.
13 B5520 Buhârî, Sayd, 27; N4426 Nesâî, Dahaya, 33

etti."[14] Hz. Peygamber tavşanın yanı sıra keler, arap tavşanı gibi küçük kara hayvanlarını da "tayyibât" kategorisine dâhil etmişti.[15] Nitekim kirpinin yenilip yenilemeyeceği sorulduğunda İbn Ömer, soruyu sorana, *"De ki bana vahyolunanda (bu haram dediklerinizi) yiyen kimse için leş, akıtılmış kan, domuz eti –ki pistir– ve Allah'tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka bir şey bulamıyorum."*[16] âyetini okumuştu. Ancak oradakilerden ihtiyar biri Ebû Hüreyre'den Hz. Peygamber'in kirpi hakkındaki, *'O, habâisten (pis şeylerden) birisidir.'* hadisini duyduğunu bildirince İbn Ömer, "Eğer Hz. Peygamber böyle buyurmuşsa, onun buyurduğu gibidir, (demek ki) biz bilmiyoruz." demiştir.[17]

Peygamber Efendimiz yılan, akrep, fare ve kargayı zararlı hayvanlar olarak nitelemiştir.[18] İbn Ömer de buna dayanarak, "Resûlullah (sav), kargaya zararlı dediği hâlde onun etini kim yiyebilir? Vallahi o, tayyibâttan (temiz yiyeceklerden) değildir." cevabını verir.[19] Dolayısıyla pençeli olmamasına rağmen genellikle pislikle beslenen karga, yılan, akrep ve farenin yenilmesi yasaklanmıştır. Aynı şekilde Peygamber Efendimiz, tedavi amacıyla kurbağadan istifade ettiğini belirten bir doktora, bu amaçla da olsa kurbağaları öldürmesini yasaklamıştır.[20]

Bu bağlamda Efendimiz, insanlara dinlerini anlatırken değişik yiyecek ve hayvan ürünleri konusunda kendisine soru soranlara açıklayıcı bilgiler verirdi. Bir defasında yağ ve peynir yemenin hükmü ile yabani eşek derisinden mamul elbiseleri giymenin uygun olup olmayacağı sorulduğunda Hz. Peygamber, *"Helâl, Allah'ın Kitabı'nda helâl kıldıklarıdır. Haram da Allah'ın Kitabı'nda haram kıldıklarıdır. Hakkında bir şey demedikleri ise müsamaha gösterdiği (mubah) şeylerdendir."*[21] cevabını verdi. Böylece o, Kur'ân-ı Kerîm'de helâl ve haram sınırının genel ifadelerle belirlendiğine, yiyecekler konusunda da helâl olgusunun esas olduğuna işaret ediyordu.

Hz. Peygamber ashâbına, normalde etleri yenilen ancak pis şeyler yiyerek beslenen ve genel bir tabir ile "cellâle" olarak isimlendirilen kara hayvanlarının hem etinin yenilmesini hem de sütünün içilmesini yasaklamıştır.[22] Bu hadisi rivayet eden Abdullah b. Ömer'in pislik yiyen tavukları üç gün bekletip etinin temizlendiğine kanaat getirdikten sonra yemesi,[23] Efendimizin bu konudaki uyarısının doğrudan pisliklerin et ve süt üzerindeki etkisi ile ilgili olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla belirli bir süre sonra yenilen pis şeylerin etkisinin geçtiğine kanaat getirildiği takdirde bu hayvanların eti yenilebilecektir. Ancak geçmişte bu süre

[14] M5048 Müslim, Sayd, 53; İM3243 İbn Mâce, Sayd, 17
[15] D3798 Ebû Dâvûd, Et'ime, 27-29; AV10/193 Azîmâbâdî, Avnü'l-ma'bûd, X, 193
[16] En'âm, 6/145
[17] D3799 Ebû Dâvûd, Et'ime, 29; HM8940 İbn Hanbel, II, 381
[18] İM3249 İbn Mâce, Sayd, 19; HM26272 İbn Hanbel, VI, 210
[19] İM3248 İbn Mâce, Sayd, 19
[20] D3871 Ebû Dâvûd, Tıb, 11; İM3223 İbn Mâce, Sayd, 10
[21] İM3367 İbn Mâce, Et'ime, 60; T1726 Tirmizî, Libâs, 6
[22] D3785 Ebû Dâvûd, Et'ime, 24; T1824 Tirmizî, Et'ime, 24
[23] İF9/648 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IX, 648

tecrübe yoluyla tespit edilirken, günümüzde bunun gelişmiş yöntemlerle tespiti daha isabetli olacaktır. Pis şeyler yiyen hayvanlarda değişik parazit ve mikropların gelişip çoğalması ve bunların hayvanın etine ve sütüne karışması muhtemeldir. Dolayısıyla, o hayvanın etini yiyen veya sütünü içen insanların da hastalığa maruz kalma riskleri artmaktadır.

Hayvanların etinin yenilebilmesi konusunda cinsinin yanı sıra nasıl kesildiği de önem arz etmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların yenilmesinin haram olduğu açıkça ifade edilerek,[24] *"Artık, âyetlerine inanan kimseler iseniz üzerine Allah'ın ismi anılarak kesilmiş hayvanlardan yiyin."* buyrulmaktadır.[25] Ümmet-i Muhammed'in hata ile, unutarak ya da bir başkası tarafından zorlanarak yaptıkları davranışların Allah tarafından affedileceğine dair genel prensip[26] gereği hayvan kesiminde besmele çekmenin unutulması sorun teşkil etmemektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz besmele çekildiğinin bilinmediği durumlarda besmele çekilerek o etin yenilebileceğini belirtmiştir.[27] Zira putlar ve bâtıl inançlar uğruna, Allah'ın ismi anılmadan kesilen hayvanların yenilmemesinin asıl nedeninin, Müslümanların zihninde ve pratiğinde tevhid inancını korumaya yönelik olduğu açıktır.

Araplar cömertliklerini ispat etmek ve gösteriş yapmak için deve kesme yarışları düzenlerlerdi. Bu müsabakalarda yarışmacılar birisi pes edip yarıştan çekilene kadar karşılıklı olarak deve boğazlarlardı. Hz. Peygamber'in bu şekilde kesilen hayvanların etlerinden yenilmemesini istemesi de[28] hayvanların sadece Allah adına kesilebileceğini, başkalarına karşı böbürlenme ve kendini ispat gayesiyle hayvan kesmenin doğru olmadığını vurgulamaya yönelikti.

Abdullah b. Abbâs'ın anlattığı şu rivayet konunun mânevî/ibadeti ilgilendiren boyutunun önemini bizlere anlatmaktadır. Rivayete göre bazı kimseler Hz. Peygamber'e (sav) gelerek, "Bizler kendi boğazladığımız hayvanların etinden yediğimiz hâlde Allah'ın öldürdüğü hayvanları yemeyecek miyiz?" şeklinde itirazlarda bulunurlar. Bunun üzerine, *"Artık, âyetlerine inanan kimseler iseniz üzerine Allah'ın ismi anılarak kesilmiş hayvanlardan yiyin. Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken üzerine adının anıldığı hayvanları yememenizin sebebi nedir? Gerçekten birçokları nefislerinin arzularına uyarak bilmeden (halkı) saptırıyorlar. Şüphesiz senin Rabbin, haddi aşanları çok iyi bilir. Günahın açığını da bırakın, gizlisini de. Çünkü günah kazananlar yaptıkları karşılığında cezalandırılacaklardır. Üzerine Allah adı*

[24] Bakara, 2/173, Mâide, 5/3 En'âm, 6/145
[25] En'âm, 6/118
[26] İM2043 İbn Mâce, [illegible]
[27] B7398 Buhârî, Tevhîd, 13
[28] D2820 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 13-14; AVB/12 Azîmâbâdî, Avnü'l-ma'bûd VIII, 12

anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fâsıklıktır. Bir de şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar. Onlara boyun eğerseniz şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz."[29] âyetleri nâzil oldu.[30] Böylece yenilebilecek hayvanların, sadece Allah için ve O'nun adıyla kesilmesinin gerekliliği açıklanmış oldu.

Hz. Peygamber, *"Yüce Allah her şeyde ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir. Öldürürken (dahi) güzel bir şekilde öldürün! Hayvanı keserken de güzel bir şekilde kesin! Biriniz (hayvan keseceğinde) bıçağını bilesin ve hayvanını rahatlatsın!"*[31] buyurmuştur. Bu hadisiyle Rahmet Elçisi kesim işlemlerinin hayvanlara eziyet vermeyecek en güzel şekilde olmasını vurgulamıştır. Bu bağlamda ashâbına bıçakların bilenerek hayvanlardan saklanmasını, hayvanı keserken olabildiğince çabuk davranılmasını emretmiş,[32] hayvanların şah damarına varmayacak bir şekilde boğazlarının az bir kısmının kesilerek ölüme terk edilmesini ise yasaklamıştır.[33]

Hz. Peygamber, hayvanları zebh (yemek ve nefes borusu ile iki şah damarın kesilmesi) veya nahr (develerde boğaz ile göğsün birleştiği yerin kesilmesi) diye bilinen iki yöntemle kesmekteydi.[34] Bununla birlikte Resûlullah (sav) kaçtıkları için boğazlanmaları mümkün olmayan hayvanları durdurmak amacıyla çeşitli yollar denenmesine de müsaade etmiştir.[35]

Kur'ân-ı Kerîm'de normal yolla kesilmeden ölen hayvanların etinin ve kanının yenilmesi genel bir ilke olarak yasaklanmıştır. Ancak Hz. Peygamber bunların ikişer istisnasını beyan ettiği hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Bize iki ölü (hayvan) ile iki kan helâl kılındı. İki ölü, balık ve çekirge; iki kan ise karaciğer ve dalaktır."*[36] buyurmuştur. Nitekim ashâb-ı kirâmdan Abdullah b. Ebû Evfâ, Resûlullah ile birlikte yedi sefere çıktığını ve bütün seferlerde çekirge yediklerini anlatmıştır.[37]

Yüce Allah (cc) deniz hayvanları ile ilgili olarak, *"Sizin için ve yolcular için de geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek helâl kılındı."*[38] buyurmuştur. Peygamber Efendimiz de kendisine sorulan sorularla ashâbını deniz ürünleri konusunda aydınlatmıştır.

İbnü'l-Firâsî (ra)[39] bir gün Peygamber Efendimize gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Biz denizde yolculuk yapıyoruz ve yanımızda az miktarda su taşıyoruz. Eğer bu suyla abdest alacak olursak susuz kalırız. Deniz suyuyla abdest alabilir miyiz?" diye sordu. Hz. Peygamber ona şöyle buyurdu: *"Onun suyu temiz/temizleyici, ölüsü de helâldir."*[40] Bu hadisiyle deniz ürünlerinin yenmesinin helâl olduğunu açıklayan Hz. Peygamber, denizde ölen

29 [illegible]
30 [illegible] 12-13
31 [illegible]3170 İbn Mâce, Zebâih 3; M5055 Müslim, Sayd 57
32 İM3172 İbn Mâce, Zebâih 3; HM[illegible] İbn Hanbel [illegible]
33 [illegible] Dahâyâ 16-17
34 [illegible] 22
35 B5498 Buhârî, Sayd 15; [illegible] 15-16
36 [illegible]
37 M5045 Müslim, Sayd 52
38 [illegible] 5/96
39 [illegible] 38
40 [illegible]; [illegible] Sayd 35

hayvanlardan hangilerinin yenilebileceği hususunda şöyle buyurmuştur: *"Denizin sahile attığı veya sular çekildiği için açıkta kalan deniz canlılarını yiyin. Fakat denizde kendiliğinden (belli bir sebep olmaksızın) ölüp de su yüzeyine çıkanları yemeyin!"*[41] Buna göre su sıcaklığının ani değişimi veya suyun çekilmesi gibi bir neden olmaksızın ölüp su yüzüne çıkan deniz ürünleri yenilemeyecektir. Çünkü bu şekilde ölen hayvanlar insan sağlığını tehdit etmekte ve zehirlenmelere yol açabilmektedir.

Eti yenilebilen hayvanlar konusunda belirlenen ölçü, insanlara faydalı olan temiz ve hoş şeylerin helâl, kötü ve iğrenç şeylerin de haram olduğudur. Ancak insanların beden ve ruh sağlığını en iyi şekilde muhafaza etmek amacıyla Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in sünnetinde bazı yasaklar, sınırlamalar ve açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır. Bu anlamda insanları her türlü kötülükten koruyan ve onları en güzel şekilde himaye eden Allah'ın emirlerine ve Sevgili Peygamberimizin tavsiyelerine uymak müminlere fayda sağlayacaktır. Bu alanda, Kitap ve sünnette sözü edilmeyen dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan çeşitli hayvanların yenilip yenilmeyeceği ise yukarıda anılan "tayyibât" ve "habâis" kavramları ölçüt alınarak ilim adamları tarafından ortaya konulacaktır.

41 D3815 Ebû Dâvûd, Et'ime, 35; İM3247 İbn Mâce, Sayd, 18

AVLANMA ÂDÂBI
ALLAH'IN ADINI ANARAK

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ ﷺ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ: إِنَّا قَوْمٌ نَتَصَيَّدُ بِهَذِهِ الْكِلَابِ، فَقَالَ: "إِذَا أَرْسَلْتَ كِلَابَكَ الْمُعَلَّمَةَ وَذَكَرْتَ اسْمَ اللَّهِ، فَكُلْ مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكَ..."

Adî b. Hâtim (ra) anlatıyor:
"Resûlullah'a (sav) (avlanma hakkında) soru sorarak dedim ki, 'Biz bu köpeklerle avlanan bir halkız.' Şöyle buyurdu: *'Eğitilmiş av köpeklerini Allah'ın ismini anarak gönderdiğin zaman, avladıklarını ye!'*"
(B5487 Buhârî, Sayd, 10)

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الصَّيْدِ. قَالَ: "إِذَا رَمَيْتَ سَهْمَكَ فَاذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ، فَإِنْ وَجَدْتَهُ قَدْ قَتَلَ فَكُلْ، إِلاَّ أَنْ تَجِدَهُ قَدْ وَقَعَ فِي مَاءٍ، فَإِنَّكَ لاَ تَدْرِي، الْمَاءُ قَتَلَهُ أَوْ سَهْمُكَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ
"مَا مِنْ إِنْسَانٍ قَتَلَ عُصْفُورًا فَمَا فَوْقَهَا بِغَيْرِ حَقِّهَا إِلاَّ سَأَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْهَا." قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا حَقُّهَا قَالَ "يَذْبَحُهَا فَيَأْكُلُهَا وَلَا يَقْطَعُ رَأْسَهَا يَرْمِي بِهَا."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ؛ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَتَّخِذُوا شَيْئًا فِيهِ الرُّوحُ غَرَضًا."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي مَاءِ الْبَحْرِ:
"هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحَلاَلُ مَيْتَتُهُ."

Adî b. Hâtim anlatıyor: "Resûlullah'a (sav) av hakkında sordum. Şöyle buyurdu: *'Okunu attığın zaman Allah'ın adını an (besmele çek) Şayet avı ölmüş olarak bulursan onu yiyebilirsin. Ama (ölmüş olan) av, suda ise o takdirde yeme! Çünkü ölümü suda (boğulmak)tan dolayı mı yoksa senin okun ile mi oldu bunu bilemezsin."*

(M4982 Müslim, Sayd, 7)

-

Abdullah b. Amr (ra)'dan rivâyete göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Haksız yere (öldürmesini meşru ve haklı kılacak bir neden olmaksızın) bir serçe veya daha büyük bir kuşu öldüren insana Yüce Allah mutlaka (bunun hesabını) sorar.*" "Ey Allah'ın Resûlü! Kuşun öldürülmesini haklı kılan ne olabilir?" diye sorulunca, "*(Avlayan kimsenin) onu (usulüne göre) kesmesi ve yemesidir. Ayrıca başını koparıp (etrafa) atmamasıdır.*" diye cevap vermiştir.

(N4354 Nesâî, Sayd ve Zebâih, 34)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir canlıyı hedef olarak kullanmayın!"*

(M5059 Müslim, Sayd, 58)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) deniz suyu hakkında şöyle buyurmuştur: *"Onun (denizin) suyu temiz, ölüsü de helâldir."*

(N4355 Nesâî, Sayd, 35)

Bir gün, Kudâa kabilesinden[1] Ebû Sa'lebe el-Huşenî, av konusunda bilgi almak üzere Peygamber Efendimize gelerek şöyle sorar: "Ey Allah'ın Resûlü! Ben avcılığın yaygın olduğu bir memlekette yaşıyorum. Okumla, bazen eğitilmiş, bazen de eğitilmemiş köpeklerle avlanıyorum. Bunlardan hangisinin helâl olduğunu bana bildirir misin?" Peygamber Efendimiz, *"Okunla avlandığın zaman besmele çekerek avladığın hayvanları yiyebilirsin. Besmele ile gönderdiğin av köpeğinin getirdiklerini de yiyebilirsin. Eğitilmemiş köpeklerle avlandığın zaman ise ancak avladığın hayvanı boğazlamaya fırsat bulduğun takdirde yiyebilirsin."* buyurdu.[2]

Av ve avlanma, tarih boyunca insanların başvurduğu önemli bir geçim kaynağı olmuştur. İslâm dini, avlanmayı çeşitli düzenleme ve şartlarla meşru kabul etmiştir. Helâl olan bir hayvanın etinin yenilebilmesi için, onun dinî usullere göre kesilmiş olması esastır. Ancak İslâm, hem insanların ihtiyaçlarını hem de avlanma şartlarını dikkate alarak av yoluyla elde edilen hayvanların boğazlanmaksızın da yenilmesine izin vermiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve Peygamber Efendimizin hadislerinde av hayvanlarından yararlanabilmek için getirilen düzenlemelerin başında, "besmele çekilmesi" gelmektedir: *"(Ey Muhammed!) Sana, kendilerine nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: 'Size temiz ve hoş olan şeyler, bir de Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların tuttuğu (avlar) helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. Onu (av için) salarken üzerine Allah'ın adını anın (besmele çekin). Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.'"*[3] Bu âyet-i kerime gereği avcı, ok ya da mızrağını atarken, silahını kullanırken veya eğitilmiş köpeğini salarken besmele çekmenin, avın helâl olmasının birinci şartı olduğunu bilmelidir. Böylece kişi Allah'ın verdiği nimetlerin ancak O'nun adıyla helâl olacağını bilecek ve her işinde olduğu gibi avlanmada da Allah'tan aldığı müsaade ile hareket etmesi gerektiğinin farkında olacaktır. Nitekim Adî b. Hâtim, ava çıktıkları köpeklerini göstererek onların getirdiği etlerin durumunu sorduğunda Allah Resûlü, *"Eğitilmiş av köpeklerini Allah'ın ismini anarak gönderdiğin zaman, avladıklarını ye!"*[4] şeklinde cevap vermiştir. Peygamberimizin,

[1] S17/416 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 416
[2] B5488 Buhârî, Sayd, 10; M4983 Müslim, Sayd, 8
[3] Mâide, 5/4
[4] B5487 Buhârî, Sayd, 10; M4972 Müslim, Sayd, 1

"Okunu attığın zaman Allah'ın adını an (besmele çek)."[5] buyurması da aynı şekilde besmele çekmenin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu ve benzer rivayetlerden besmelenin kasten terki durumunda avın helâl olmayacağı anlaşılmaktaysa da unutmak suretiyle terk edilmesinin bir sorumluluk doğurmayacağı söylenebilir.[6]

Avlanmanın, köpek,[7] şahin, doğan gibi eğitilmiş hayvanlarla yapılabileceği[8] ve bu hayvanların getirdiklerinin yenilebileceği ifade edilmiştir. Peygamber Efendimiz, Adî b. Hâtim'e avlanmanın esaslarını öğretirken, *"Eğitimli köpeklerini besmele çekerek saldığında köpek avı öldürmüş olsa da senin için yakaladığını ye! Ancak köpek avdan yemeğe kalkmışsa, onu yeme. Çünkü böyle bir durumda köpeğin avı kendisi için yakalamış olmasından endişe ediyorum. Eğer avın başına başka köpekler de toplanmışsa yeme!"*[9] buyurmuştur. Adî b. Hâtim'in, köpeğin, avladığı hayvanın kanını içmesi durumunda, getirilen hayvanın yenilmemesi gerektiğini, çünkü bunun o köpeğin iyi eğitilmediği anlamına geleceğini söylemesi,[10] eğitilmiş bir hayvan tarafından bir kısmı yenilen avın yenilmeme sebebini açıklar. Bir avcının yönlendirmesi olmadan, eğitilmiş hayvanlar tarafından öldürülenler de av kapsamında değerlendirilemez.

Hayvan avlarken ne gibi av aletleri kullanabileceklerini merak eden sahâbîler, bir ucunda kesici demir bulunan ortası kalın bir sopa ve eski bir av aleti olup "mi'râd" adı verilen ok ile avlanmanın hükmünü Peygamberimize sormuşlardı. Hz. Peygamber de bu okun sivri uçlu tarafının isabet ederek öldürdüğü hayvanın etinin yenebileceğini, ortasındaki kalın odun kısmıyla öldürülen hayvanın etinin yenemeyeceğini[11] ifade etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de de taş ve sopa gibi sert bir cisimle vurularak öldürülen hayvanın[12] etinin yenemeyeceği vurgulanmıştır. Ezilerek veya ağırlık altında bırakılarak öldürülen hayvanlar da bu hükümdedir.

Yakalanan av henüz ölmemişse kesilmesi gerekir. Ancak kesmek için bir bıçak bulunamadığı takdirde, av herhangi bir keskin madde ile de kesilebilir.[13] Çünkü av esnasında avcı telaş ve koşuşturma içerisinde bıçağı bulmakta zorlanabilir. Fakat imkân olduğu hâlde kasten boğazlanmayan hayvanın eti yenilmez.

Ebû Sa'lebe el-Huşenî bir defasında vurduktan sonra kaybettiği avın durumunu sormuştu. Hz. Peygamber de ona, *"(Kendi oklarınızla avlayıp) bir süre bulamadığınız hayvanı, kokmadığı ve üzerinde sizinkinden başka bir ok yarası bulunmadığı takdirde yiyebilirsiniz."*[14] buyurmuştur. Hadislerde avın

5 M4982 Müslim, Sayd, 7; T1469 Tirmizî, Sayd, 5
6 İM2043 İbn Mâce, Talâk, 16; BS15472 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VII, 566
7 B5483 Buhârî, Sayd, 7
8 T1467 Tirmizî, Sayd, 3
9 M4973 Müslim, Sayd, 2
10 MŞ19634 İbn Ebû Şeybe, Musannef, Sayd, 11
11 M4974 Müslim, Sayd, 3
12 Mâide, 5/3
13 D2824 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 14, 15; İM3177 İbn Mâce, Zebâih, 5
14 D2857 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, Sayd, 22-23; M4985 Müslim, Sayd, 9

kaybolmasına ilişkin sürenin bir gün,[15] iki[16] veya üç gün[17] olabileceği anlatılmış olsa da öncelikle vurgulanmak istenen, avlanarak ölen hayvanın zararlı hâle gelip gelmemesidir ve bunu belirleyen de hayvanın kaybolduğu yerin iklim şartlarıdır. Bulunan hayvanın insan sağlığına zararlı olduğu kanaati oluşursa, kaybolma süresi dikkate alınmadan da yenilemeyeceğini söylemek pekâlâ mümkündür. Ayrıca hayvanın üzerinde başka bir ok yarası olmaması, bir başkası tarafından öldürülmüş olmadığını, dolayısıyla bir başka avcıya ait olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü bu durumda hayvanın hangi okla öldüğü bilinemez. Aynı şekilde Adî b. Hâtim'in sorusu üzerine Hz. Peygamber, "Resûlullah'a (sav) av hakkında sordum. Şöyle buyurdu: '*Okunu attığın zaman Allah'ın adını an (besmele çek.) Şayet avı ölmüş olarak bulursan onu yiyebilirsin. Ama (ölmüş olan) av, suda ise o takdirde yeme! Çünkü ölümü suda (boğulmak)tan dolayı mı yoksa senin okun ile mi oldu bunu bilemezsin.*'"[18] diye cevap vermiştir.

Avlanma, ya av hayvanlarının etinden, postundan ve bazı organlarından faydalanmak yahut da o hayvanların zararlarından korunmak maksadıyla yapılır. Bunların dışında sırf zevk ve eğlence için yapılan avlanma hoş karşılanmamıştır. Resûlullah, "*Hiçbir canlıyı hedef olarak kullanmayın!*"[19] buyurmuş, bu durumun helâl olmadığını[20] ifade etmiş, hatta böyle yapanlara lânet etmiştir.[21] Dolayısıyla hayvanlara boşu boşuna nişan almak, onları hedef tahtası gibi kullanarak atış talimi yapmak yasaktır.

Hz. Peygamber'in yaptığı şu uyarılar hiçbir zaman unutulmamalıdır: "*Kim boş yere bir serçe öldürürse kıyamet günü o serçe, öldüreni Allah'a şikâyet ederek, 'Ey Rabbim! Falan kimse beni boş yere öldürdü. Beni bir fayda elde etmek için öldürmedi.' diyecektir.*"[22] "*Haksız yere (öldürmesini meşru ve haklı kılacak bir neden olmaksızın) bir serçe veya daha büyük bir kuşu öldüren insana Yüce Allah mutlaka (bunun hesabını) sorar.*" "Ey Allah'ın Resûlü! Kuşun öldürülmesini haklı kılan ne olabilir?" diye sorulunca, "*(Avlayan kimsenin) onu (usulüne göre) kesmesi ve yemesidir. Ayrıca başını koparıp (etrafa) atmamasıdır.*" diye cevap vermiştir.[23] Hayvanlara işkence edilmesine ve sebepsiz yere telef edilmesine hiçbir şekilde müsamaha göstermeyen Sevgili Peygamberimiz, özellikle, "*Hayvanlara işkence edenlere Allah lânet etsin.*"[24] diyerek bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur.

İhtiyacı için de olsa avlanan bir Müslüman, her canlıya karşı merhametli olmalı,[25] hayvanları üreme ve yavrulama zamanlarında avlamamalıdır. Av hayvanlarının nesillerini kurutacak, tabiatın dengesini boza-

15 M4981 Müslim, Sayd, 6
16 B5484 Buhârî, Sayd, 8
17 M4986 Müslim, Sayd, 10
18 M4982 Müslim, Sayd, 7
19 M5059 Müslim, Sayd, 58
20 N4443 Nesâî, Dahâyâ, 41
21 N4446 Nesâî, Dahâyâ, 41
22 N4451 Nesâî, Dahâyâ, 42; HM19699 İbn Hanbel, IV, 390.
23 N4354 Nesâî, Sayd, 34
24 N4447 Nesâî, Dahâyâ, 41
25 B2363 Buhârî, Müsâkât, 9

cak bir avcılık, mümini vebale sokar. Bu konuda yeryüzünde gezen her türlü canlının ve iki kanadıyla uçan her tür kuşun insanlar gibi ümmet yani anlamlı bir topluluk[26] oluşturduğu bilinciyle hareket edilmelidir. Bu anlamda balık avında patlayıcı madde kullanarak bir anda milyonlarca yavru ve yumurtanın yok olmasına sebep olmak, hem sorumsuzluk hem de merhametsizlik örneğidir. Ayrıca avlanma vakti de önem arz etmektedir. Nitekim kuşların güven vakitleri olan geceleri avlanılmasına izin verilmezken,[27] yavru hayvanlara dokunulması da yasaklanmıştır.[28]

Müslüman, her zaman olduğu gibi avcılıkta da itidalden ve iyilikten yana olmalıdır. Avlanma esnasında hayvanlara işkence ederek acı çektirecek, uzun süre çırpınarak can çekişmelerine sebep olacak tarzda av aletleri ya da yöntemleri kullanılmamalı; avlanırken de, hayvanları boğazlarken de dengeli ve ölçülü hareket etmelidir. Bu hususa dikkatleri çeken Sevgili Peygamberimiz şöyle buyurur: *"Şüphesiz Allah her şeye en güzel biçimde davranmayı istemiştir. O hâlde siz (bir hayvanı) öldüreceğiniz veya keseceğiniz vakit bunu en zarif biçimde yapın. Kesme işlemini yapacak olan kişi, bıçağını iyice bilesin ve kestiği hayvana (acı çektirmesin) onu rahatlatsın!"*[29]

Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Ey iman edenler! Andolsun, Allah sizleri, ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği av(lar) ile elbette deneyecek ki görmediği hâlde kendisinden korkanı ayırıp meydana çıkarsın. Kim bundan (bu açıklamadan) sonra haddini aşarsa, ona elem dolu bir azap vardır."*[30] buyrularak avlanmanın bir imtihan olduğuna özellikle vurgu yapılmaktadır. Günümüzde insanların tatmin olmak bilmeyen yok etme arzusu ve bilinçsiz avlanma neticesinde birçok hayvan türü yok olmuş, bir kısmı da soyunun tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Yeni hayvan türlerinin ortadan kalkmaması adına mevcut kanunların imkân verdiği ölçüde avlanma yapılmalı, av yasaklarına mutlaka uyulmalıdır. Yetkililerin gözetiminden sıyrılmayı fırsat bilerek av yasaklarını ihlâl edenler kendisinden hiçbir şeyin gizlenemeyeceği Allah'ın kendilerini her an izlediğini akıllarından çıkarmamalıdırlar. Zaten Yüce Yaratıcı, avlanma hususunda aşırı gidenler için elem verici bir azap hazırladığını vaad etmektedir.[31]

Her ne kadar avlanma meşru ise de, bunun belli bir ölçüsü ve âdâbı vardır. Avcılık bir bağımlılık, hastalık ve vazgeçilmez bir tutku hâline dönüştüğünde, insanın zihnini, ahlâkını ve davranışlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, av peşinde koşan insanların bu işe aşırı bir şekilde kendilerini kaptırmaları hâlinde bazı yükümlülüklerini

[26] En'âm, 6/38.
[27] MK2896 Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, III, 131
[28] D2675 Ebû Dâvûd, Cihâd, 112
[29] M5055 Müslim, Sayd, 57; D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10-11.
[30] Mâide, 5/94.
[31] Mâide, 5/94.

yerine getirmeyi unutabileceklerine işaret etmiş,[32] Müslümanların bu konuda daha dikkatli olmalarını istemiştir.

Diğer taraftan Yüce Allah, *"Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır."*[33] buyurarak avlanmanın her zaman ve zeminde mubah kabul edilen, sınır tanımaz bir tutkuya dönüşmemesine ve ibadetten arzu edilen mânevî hazzın yok edilmemesine işaret etmiştir. Bu bağlamda ibadet günleri olan cumartesi günü ibadet etmeyi terk ederek, avlanma yasağını ihlâl ettikleri için Yahudilerin cezalandırılması dikkat çekicidir.[34] Sevgili Peygamberimiz de Mekke ve Medine'nin dokunulmaz ve saygın bölgeler olduğunu vurgulamış ve *"Şüphesiz ki İbrâhim (as) Mekke'yi haram kılmıştır. Ben de Medine'nin iki taşlığı arasını haram kıldım. Onun ağacı kesilmez, avı da avlanmaz."*[35] buyurmuştur.

Denizde yaşayan hayvanların yenmesi konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir."*[36] ve *"Sizin için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek sizlere helâl kılındı."*[37] buyrulmaktadır. Hz. Peygamber'e deniz suyunu kullanmanın helâl olup olmadığı sorulduğunda, *"Onun suyu temiz/temizleyici, ölüsü de helâldir."*[38] buyurarak suda yaşayan balık ve benzeri hayvanları avlamanın da helâl olduğunu bildirmiştir.

Avlanmanın beceri ve tecrübeyle birlikte bir nasip işi olduğu, elde edilen avın Allah'ın verdiği bir rızık olduğu unutulmamalıdır. Neticede, hem bu tecrübeyi hem de bu rızkı veren Yüce Allah'a şükredilmelidir. Nitekim Hz. Peygamber, *"O (av eti), Allah'ın size yiyecek olarak verdiği bir ikramdır."* buyurmuştur.[39] Fakat can taşıyan hayvanları keyif uğruna avlayıp olduğu yerde bırakmak, gereksiz yere telef etmek doğru değildir. Her yaptığından hesaba çekileceğinin bilincinde olan Müslüman, avlanma konusunda da hesabını veremeyeceği davranışlardan kaçınmalıdır. İslâm, israfın her türlüsünü yasakladığına göre, avlanırken de israfa düşmemelidir. Av ve avlanma konusunda İslâm'ın öngördüğü kurallara uymak, hem dünyamızdaki doğal dengenin korunması hem de gelecek nesillere zengin imkânlar sunulması bakımından son derece önem arz etmektedir.

[32] D2859 Ebû Dâvûd, Dahâyâ (Sayd), 24-25; T225[illegible] Tirmizî, Fiten, 69
[33] Mâide, 5/95
[34] Bakara, 2/65
[35] M3317 Müslim, Hac, 458
[36] Nahl, 16/14. Ayrıca bk. Fâtır, 35/12
[37] Mâide, 5/96
[38] N4355 Nesâî, Sayd, 35; HM8720 İbn Hanbel, II, 361
[39] M2852 Müslim, Hac, 57; T847 Tirmizî, Hac, 2[illegible]

MİRAS ve VASİYET
MÜLKİYETİN İNTİKALİ

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اقْسِمُوا الْمَالَ بَيْنَ أَهْلِ الْفَرَائِضِ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ..."

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Miras malını hisse sahipleri arasında Allah'ın Kitabı'na göre taksim edin..."

(M4143 Müslim, Ferâiz, 4; D2898 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 7)

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ تَرَكَ مَالاً فَلِوَرَثَتِهِ، وَمَنْ تَرَكَ كَلاًّ فَإِلَيْنَا."

عَنْ عَمْرِو بْنِ خَارِجَةَ قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ وَلاَ وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا حَقُّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ لَهُ شَيْءٌ يُوصِي فِيهِ يَبِيتُ لَيْلَتَيْنِ إِلَّا وَوَصِيَّتُهُ مَكْتُوبَةٌ عِنْدَهُ."

عَنْ أبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لَأَنْ يَتَصَدَّقَ الْمَرْءُ فِي حَيَاتِهِ بِدِرْهَمٍ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَتَصَدَّقَ بِمِائَةٍ عِنْدَ مَوْ-

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim (öldükten sonra) geride mal bırakırsa, o mal mirasçılarınındır. Kim ardında bakıma muhtaç kimse (veya alacaklı) bırakırsa, onun bakımı bize aittir."*

(B6763 Buhârî, Ferâiz, 25; M4161 Müslim, Ferâiz, 17)

Amr b. Hârice diyor ki: "Resûlullah (sav) hutbe verdi ve şöyle buyurdu: *'Allah her hak sahibine hakkını vermiştir; (dolayısıyla) mirasçıya vasiyet yoktur.'*"

(N3671 Nesâî, Vesâyâ, 5)

İbn Ömer'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Vasiyet edecek (değerli) bir şeyi bulunan Müslüman'ın, vasiyeti yanında yazılı durmadan iki gece geçirmesi uygun olmaz."*

(B2738 Buhârî, Vesâyâ, 1; M4204 Müslim, Vasiyye, 1)

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kimsenin sağlığında bir dirhem sadaka vermesi, ölürken yüz dirhem sadaka dağıtmasından daha hayırlıdır."*

(D2866 Ebû Dâvûd Vesâyâ, 3)

Geniş servetini Mekke'den Medine'ye hicret eden din kardeşleriyle cömertçe paylaşan[1] ve Uhud Savaşı'nda aldığı on iki ölümcül yarayla şehit olan[2] Sa'd b. Rebî', geride dul bir eş ve iki yetim kız bırakmıştı. Ne var ki vefat eden kocasından kalan miras ile çocuklarının geleceğini düşünen çileli annenin önemli bir sıkıntısı vardı. Kendisine ve kızlarına mirastan hiçbir pay verilmemişti. Çünkü câhiliye çağında çocuklar arasında ayırım yapılarak kızlar mirastan mahrum bırakılıyordu. Adalet ve hakkaniyete uymayan bu uygulama İslâm'ın ilk zamanlarına kadar devam etmişti. Sa'd'ın karısı mağduriyetini anlatmak ve yardım istemek için iki kızıyla beraber Hz. Peygamber'e geldi. "Ey Allah'ın Resûlü! Bunlar Sa'd b. Rebî'in kızlarıdır. Babaları Uhud'da şehit düştü. Kızların amcası babalarından kalan malın tamamını aldı ve bunlara hiçbir mal bırakmadı. Malları olmadığı için bu çocuklar evlenemeyecekler." diyerek şikâyetini dile getirdi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Allah bu konuda hükmünü muhakkak verecektir."* buyurdu. Bir müddet sonra da miras âyeti[3] nâzil oldu. Ardından Resûlullah (sav) kızların amcasına haber göndererek şu talimatı verdi: *"Sa'd'dan kalan malın üçte ikisini onun kızlarına, sekizde birini de annelerine ver; geri kalan ise senindir."*[4] Böylece hanımlar ve kızlar da mirastan pay sahibi oldular ve mahrumiyetleri sona erdi.

Câhiliye döneminde sadece kadınlar ve kız çocukları değil, küçük erkek çocuklar ile savaşamayan erkekler de mirastan hisse alamıyordu.[5] Güçlülere mahsus bir imtiyaz gibi algılanan miras, erkeğin gücüne ve yaşına göre belirleniyor, paylaşım da güç, kuvvet ve çıkar esaslarına dayanıyordu. Toplumdaki kadın, çocuk ve zayıf fertlerin savaşa katılmamaları dolayısıyla ganimet elde etmemeleri mirastan pay sahibi olmamalarına gerekçe gösteriliyordu.[6] Toplumda etkin olan bir şahıs, vefat eden herhangi bir akrabasının malında doğrudan söz sahibi olabiliyordu. Hatta bir kimse öldüğü zaman, bu kimsenin karısı mirastan bir parça gibi görülüyor, ölen kimsenin yakınları kadın üzerinde hak sahibi oluyor, onunla evleniyor ya da onu istedikleri kimse ile nikâhlayabiliyorlardı.[7] Câhiliyedeki bu gibi uygulamalar kaldırılarak Kur'an'da miras ile ilgili hükümler daha ayrıntılı bir şekilde ele alındı. Nitekim Efendimiz (sav) mirasın Kur'an'a göre

[1] B3780 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 3.
[2] MU1001 *Muvatta'*, Cihâd, 18.
[3] Nisâ, 4/11.
[4] T2092 Tirmizî, Ferâiz, 3
[5] İT2/225 İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 225.
[6] İT2/226 İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 226.
[7] B4579 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 6; D2089 D2090 Ebû Dâvûd, Nikâh, 21-22.

paylaştırılması gerektiğini ashâbına bildirdi: *"Miras malını hisse sahipleri arasında Allah'ın Kitabı'na göre taksim edin..."*[8]

Geçmiş medeniyetlerdeki uygulamaların aksine İslâm'da erkekler gibi kadınlar da mirastan hisse alabilmekteydi. *"Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Allah, bırakılanın azından da çoğundan da bunları farz kılınmış birer hisse olarak belirlemiştir."*[9] âyeti konunun ana hatlarını belirliyordu. İslâm'a göre ölen insandan geriye kalan mal, belli bir sınıf ve zümre ile sınırlandırılmayıp belirli ölçüler dâhilinde akrabalar arasında dağıtılmaktaydı. Gücü, sağlığı yerinde olanlar pay aldığı gibi, zayıf ve düşkünler de pay alabilmekteydi. Bireyin sağ olarak doğmuş olması mirastan pay alması için yeterliydi.[10]

Medine'ye hicretin ardından ensar ile muhacirler arasında Hz. Peygamber tarafından tesis edilen kardeşlik, başlangıçta bir miras sebebi kabul ediliyordu.[11] Ancak daha sonra, *"Allah'ın Kitabı'na göre, yakın akrabalar, birbirlerine (vâris olmaya) daha lâyıktırlar."*[12] âyetiyle akrabalık bağı bulunanların mirasçılık hususunda diğer mümin ve muhacirlerden önce geldiği beyan edilerek bu uygulama kaldırılmıştı.

Miras paylaşımının birinci sebebi kan bağıyla, ikincisi ise evlilikle oluşan akrabalıktır. Bununla birlikte, *"Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara güzel sözler söyleyin."*[13] âyetiyle mirastan pay almayanlara karşı da ahlâkî ve insanî bir yardımlaşma tavsiye edilmiştir.

Kur'an'da, kan bağı ile oluşan akrabalığın mirasta öncelikli olduğu vurgulanmış,[14] mirasçılar ve onların payları hakkında ayrıntılı açıklama ilgili âyetlerde belirtilmiştir.[15] Yakınlık durumuna göre kimi akrabalar öne çıkarken, kimi akrabalar da geri planda kalmakta, hatta kimi akrabalar başkalarını miras dışı bırakmaktadır. Akrabalık ilişkisi ne kadar yakınsa mirastaki pay da o kadar fazladır. Bu noktada, vefatıyla geride miras bırakana (mûris) yakınlık ve uzaklık faktörü ölçü alınır. Böylece mal, özel anlamda aile içinde dağıtılarak aile bireylerinin mal varlıkları, genel anlamda da ailenin iktisadî bütünlüğü korunmuş olur. İnsan fıtratı da zaten uzun yıllar sonunda elde ettiği birikimin kendisinden sonra çocuklarına ve yakın akrabalarına tevarüs etmesini ister.

"Allah size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe, kadının payının iki katı kadarını emreder."[16] âyetinde, kardeşler arasındaki miras payla-

[8] M4143 Müslim, Ferâiz, 4; D2898 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 7.
[9] Nisâ, 4/7.
[10] D2920 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 15; İM1508 İbn Mâce, Cenâiz, 26.
[11] İT4/95 İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 95
[12] Enfâl, 8/75
[13] Nisâ, 4/8.
[14] Enfâl, 8/75.
[15] Nisâ, 4/11-12, 176
[16] Nisâ, 4/11.

şımında kızların payının erkeklerin payına nispetle farklı düzenlendiği görülmektedir. Konu bir bütünlük içinde incelendiğinde, bu taksimatın o günkü şartlarda kız ve erkek çocuklarının aile içindeki sorumluluklarının ve kendilerine yüklenen yükümlülüklerinin dikkate alınarak yapıldığı anlaşılacaktır. Bilhassa bu âyetin indiği ortamda, erkek, eşinin, kızının, annesinin ve kız kardeşinin geçimini sağlamakla sorumlu tutulmaktaydı. Kadın, kendi mal varlığı iyi de olsa aile harcamalarına katılmak zorunda değilken, erkeğin harcaması zorunlu tutulmuştu. Evlilik sırasında erkek kadına mehir vermek zorunda iken, kadının herhangi bir malî sorumluluğu bulunmamaktaydı. Nimet külfet dengesi çerçevesinde düşünüldüğünde erkeğe ve kadına yüklenen sorumlulukların aynı olmadığı anlaşılmaktadır.

Bazı durumlarda ise, kadına erkek ile aynı oranda hisse verilmiştir. Nitekim ölenin çocuklarının bulunması hâlinde anne ile babaya aynı miktarda (altıda bir) hisse verilir.[17] Burada görüldüğü gibi çocuğunun mirasından anne ile babaya verilen pay, eşittir. Dede ve nine arasındaki paylaşım da böyledir. Anneleri bir olan kardeşler birden fazla iseler mirasın üçte birini –erkek ve kadın– eşit olarak paylaşırlar. Dolayısıyla bu durumlarda kadınlarla erkekler eşit haklara sahiptirler. Unutulmamalıdır ki bu konularda ölçüler, muhatapların şartları da dikkate alınarak Yüce Allah tarafından konulmuştur: *"Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[18]

Mirasçıların bir kısmının geriye kalan maldan hiçbir şey almadan veya az bir miktar alıp mirasçı olmaktan çekilmesi durumunda, örneğin kadının ihtiyacının daha fazla olduğu veya erkeğin malî sorumluluğunun daha az bulunduğu durumlarda, karşılıklı rıza (sulh) ile bu paylaşımı daha farklı bir şekilde yapabilmeleri de mümkündür.

Mirasın taksimi için mal sahibinin (mûris) vefat etmesi, vârisin de sağ olması gerekir. Ancak mal mülk sahibi hayatta iken de mirasını taksim edebilir. Fakat İslâm miras hukukuna göre, normalde miras düşmesine rağmen verasetten hak kazanmaya engel teşkil eden bazı durumlar da vardır. Bunlardan ilki, mûrisini öldürmesi durumunda vâris, mirastan mahrum olur. Resûlullah (sav), *"Katil, (öldürdüğü kimseye) mirasçı olamaz."*[19] buyurarak vâris olunacak kişiyi öldürmek suretiyle bir an evvel mirasa konmak isteyen hırslı kimselerin önünü kapatmıştır. Peygamber Efendi-

[17] Nisâ, 4/11.
[18] Nisâ, 4/11.
[19] T2109 Tirmizî, Ferâiz, 17; İM2735 İbn Mâce, Ferâiz, 8.

miz, *"Karı ve kocadan birisi eşini kasten öldürdüğü zaman, diyetinden ve malından hiçbir şeye vâris olamaz. Eğer bunlardan birisi diğerini yanlışlıkla öldürürse onun malına vâris olur, fakat diyetinden miras alamaz."*[20] buyurarak hata sonucu öldürmeleri bunun dışında tutmuştur.

Miras engellerinden ikincisi ise din farkıdır. Resûlullah (sav) bu konuda, *"Müslüman, kâfire mirasçı olamaz ve kâfir de Müslüman'a vâris olamaz."* buyurmuştur.[21] Üsâme b. Zeyd, Hz. Peygamber'e Veda Haccı sırasında,[22] "Ey Allah'ın Resûlü! Yarın Mekke'deki evinde mi konaklayacaksın?" diye sormuş, o da, *"(Amcam Ebû Tâlib'in oğlu) Akîl bize Mekke'de bir yer mi bıraktı?"* cevabını vermişti. Akîl ve kardeşi Tâlib, babaları Ebû Tâlib'e vâris olmuşlardı. Ebû Tâlib'in diğer oğulları Ca'fer ve Ali ise hiçbir şeye mirasçı olmamışlardı. Çünkü Ebû Tâlib öldüğünde bunlar Müslüman, Akîl ile Tâlib ise kâfir idiler.[23] Hz. Peygamber'in din farkını mirasta engel görmesi, Müslüman olmak isteyenlerin aile, çevre, mal mülk gibi bağları zihinlerinden tamamen atıp sadece İslâm'a yönelmelerini temin etmek için idi. Nitekim hicret ve Medine'deki ensar muhacir kardeşliği bunun en bariz göstergelerindendir.

Hz. Peygamber'in yukarıda anılan söz ve uygulamalarına rağmen, kimi sahâbîler, yeni ortaya çıkan bazı şartları dikkate alarak bu konuda farklı icraatlar sergilemişlerdir. Örneğin Muâz b. Cebel, "İslâm artar, eksilmez." rivayetine dayanarak, Müslüman'ı Yahudi kardeşine vâris kılmış,[24] halifeliği döneminde de Muâviye, Müslüman'ı kâfire mirasçı yapmış, kâfiri ise Müslüman'a mirasçı yapmamıştı.[25] Muâviye'yi bu görüşe sevk eden, Müslüman olmak istedikleri hâlde müşrik babalarının mirasını alamayacakları için Müslüman olmayan Arap kabilelerinden bazı kimseleri kazanmak istemesiydi. Yine Müslüman oldukları için zengin babalarından miras alamayanların İslâm'dan çıkmaya yeltenmeleri de bu konudaki değişikliğin önemli bir sebebiydi. Öyle anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber zamanında insanların malî yönden hiçbir endişe duymadan İslâm'ı seçmelerini sağlamak için ortaya konan bu hüküm, daha sonraki zamanlarda İslâm'a girmek isteyen bazı kimselerde tereddüt meydana getirmişti. Çünkü bu kimseler Müslüman oldukları takdirde mirastan hisse alamama gibi maddî bir mahrumiyetle karşı karşıya geleceklerdi. İşte Muâviye, İslâm dinine girmek isteyenlerin bu endişelerini gidermek, girenleri de muhafaza etmek maksadıyla bu konudaki hükmü Müslümanlar lehine tek taraflı olarak askıya almıştı.

[20] İM2736 İbn Mâce, Ferâiz, 8.
[21] B6764 Buhârî, Ferâiz, 26.
[22] D2910 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 10.
[23] M3294 Müslim, Hac, 439.
[24] HM22355 İbn Hanbel, V, 230; D2912 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 10.
[25] DM3022 Dârimî, Ferâiz, 29.

Bir başka miras engeli de gayri meşru ilişkiden doğma durumudur. İslâm'dan önce gayri meşru ilişkiden doğan çocuk mirasçı olabilirken, İslâm hukukî bağı ve meşruiyeti olmadığı için bu mirasçılığı ortadan kaldırmıştır.[26]

Gerek Kur'an'da ve gerekse Allah Resûlü'nün söz ve uygulamalarında esas olarak maddî menfaatlerin hakkaniyet ölçüleri dâhilinde dağılması hedeflenmiştir. Böylece belli ölçüler içinde hisse alan akrabalar arasındaki bağlar korunmuş ve bu vesileyle aile içinde sevgi ve dayanışma bağları güçlenmiştir. Miras payı özel ve dokunulmaz kabul edilerek hiçbir merciin bu mala el koyup farklı bir şekilde kullanmasına izin verilmemiştir.

Toplumdaki eşitsizlikleri giderme ve adaleti sağlama bakımından olacak ki İslâm, miras ilminin öğrenilmesi ve öğretilmesini teşvik etmiştir. Hz. Peygamber miras konularını önemsemiş, ashâbını miras ile uğraşmaya teşvik etmiş,[27] ferâiz ilmini "ilmin yarısı" olarak nitelemiştir.[28]

Miras konusunda ortaya çıkacak mahrumiyetler ve zorluklar ise bizzat Peygamber Efendimiz tarafından üstlenilmiştir. *"Her kim (öldükten sonra) geride mal bırakırsa, o mal mirasçılarınındır. Kim ardında bakıma muhtaç kimse (veya alacaklı) bırakırsa, onun bakımı bize aittir."*[29] Bu hadisinde Allah Resûlü, devlet başkanı sıfatıyla kendisini bütün müminlerin velîsi olarak takdim etmektedir. Öyle bir velî ki, sorumlulukları kendisi üstlenmekte, hakları ise sahiplerine yönlendirmektedir. Şayet ölen kişinin borcu veya himayeye muhtaç yakınları varsa borcu bizzat ödeyeceğini, onların bakımını da üstleneceğini ilân etmekte, fakat geriye mal mülk bırakmışsa onları almayıp ölenin baba tarafından yakınlarına havale edeceğini bildirmektedir.

Vefat eden şahsın geriye bıraktığı mal ile ilgili ikinci önemli konu da vasiyettir. Bu da kişinin vefatından sonraya bağlı olmak üzere, mal varlığından bir kısmının bağışlanmasını veya bazı şeylerin yapılmasını istemesidir. *"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman eğer geride bir mal bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması –Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak– size farz kılındı."*[30] âyetinde kişinin daha ölmeden anne, baba ve akrabalar için vasiyette bulunması gerektiğini belirtmektedir. Aynı şekilde, *"İçinizden vefat ettiklerinde eşlerini geride bırakacak erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler!"*[31] âyeti de bu konu ile doğrudan ilgilidir.

İslâm'ın ilk dönemlerinde vârise vasiyet ediliyor, bir sınır da getirilmiyordu. Ancak miras âyetleri[32] nâzil olduktan sonra vasiyet konusu yeniden

[26] D2264 Ebû Dâvûd, Talâk, 29-30.
[27] DM227 Dârimî, Mukaddime, 24.
[28] İM2719 İbn Mâce, Ferâiz, 1.
[29] B6763 Buhârî, Ferâiz, 25; M4161 Müslim, Ferâiz, 17.
[30] Bakara, 2/180.
[31] Bakara, 2/240.
[32] Nisâ, 4/11-12.

düzenlendi. İlgili âyetlerin nasıl anlaşılacağı ve uygulamanın nasıl olacağı da Efendimiz tarafından insanlara açıklandı. Buna göre, mirasçıların kabul etmesi hâli hâriç, vâris hakkında vasiyet geçersiz hâle geldi.[33] Hz. Peygamber (sav) Veda Haccı'nda okumuş olduğu hutbesinde şöyle buyuruyordu: *"Allah her hak sahibine hakkını vermiştir; (dolayısıyla) mirasçıya vasiyet yoktur."*[34] Ancak yine de mirasçıların dışında kalanlara vasiyet yapılabilecekti.

Vasiyet toplumun yararına işleyen bir müesseseydi. Nitekim insan, vasiyet sayesinde mal ve mülkünün bir kısmı ile ölümünden sonra çeşitli hayırlar yapılmasını sağlayabiliyor, birikimini toplum için faydalı hâle getirme fırsatı bulabiliyordu. Bu nedenledir ki, Hz. Peygamber vasiyet etmeyi teşvik ediyordu: *"Vasiyet edecek (değerli) bir şeyi bulunan Müslüman'ın, vasiyeti yanında yazılı durmadan iki gece geçirmesi uygun olmaz."*[35] Sünnete uyma konusundaki titizliği ile bilinen Abdullah b. Ömer, "Bu sözü işittiğim andan itibaren vasiyetim daima yanımdadır." demişti.[36]

Hadiste ifade edilen "vasiyetin yazılması" tavsiyesi, bağlayıcı olmamakla birlikte kişiye ölümü hatırlatması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Kişinin ölümü daima hatırında tutması, böylece bir gün ölüp Allah Teâlâ'nın huzuruna çıkacağını düşünerek dünyada kötü davranışlardan uzak durmasını sağlayacaktır. Ayrıca kişi, vasiyetine, üzerindeki emanetleri ve borçlarını yazarak, vefat etse dahi bunların yerlerine ulaştırılmasını sağlayabilecektir.

Efendimizin hemen yazılmasını tavsiye ettiği bu vasiyet, yalnızca vârislerin hâricindeki kimselere yapılabiliyordu. Vârislerin mirastan alacakları paylar Kur'an ve hadislerde belirtildiği için onlara tekrar vasiyet etmeye gerek kalmamıştı. Yine vasiyet ancak geriye bırakılan malın üçte birini geçmeyecek şekilde yapılabilmekteydi. Nitekim Hz. Peygamber, bir kız çocuğundan başka mirasçısı bulunmadığından dolayı malının üçte ikisini yahut yarısını vasiyet etmek isteyen Sa'd b. Ebû Vakkâs'a ancak üçte birini vasiyet edebileceğini söylemişti. Bu konu, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın dilinden şöyle anlatılır:

"Veda Haccı yılında Mekke'de ölümcül bir hastalığa yakalanmıştım. Resûlullah (sav) da beni ziyarete gelmişti. Ona, 'Ey Allah'ın Resûlü! Benim hastalığım iyice arttı. Ben varlıklı bir kimseyim. Bana sadece tek bir kızım mirasçı olacak. Bu yüzden malımın üçte ikisini sadaka olarak dağıtayım mı?' diye sordum. Resûlullah, *'Hayır, dağıtma!'* buyurdu. Ben, 'Yarısını sadaka olarak dağıtayım?' dedim. Resûlullah yine, *'Hayır!'* cevabını verdi ve

33 BS12797 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 431.
34 N3671 Nesâî, Vesâyâ, 5; D2870 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 6.
35 B2738 Buhârî, Vesâyâ, 1; M4204 Müslim, Vasiyye, 1.
36 M4207 Müslim, Vasiyye, 4.

şöyle buyurdu: *'Üçte birini sadaka olarak dağıtabilirsin! Hatta üçte biri dahi çoktur! Mirasçılarını varlıklı olarak bırakman, onları insanlara ellerini açar ve muhtaç bir hâlde bırakmandan daha hayırlıdır.'"*[37]

Şurası bir gerçektir ki insan eğer malından hayır yollarına infak ve tasadduktа bulunmak istiyorsa, bunu yaşarken ve sıhhati yerindeyken yapması çok daha uygun olacaktır. Resûlullah (sav) bir hadisinde buna dikkat çekmiştir: *"Bir kimsenin sağlığında bir dirhem sadaka vermesi, ölürken yüz dirhem sadaka dağıtmasından daha hayırlıdır."*[38]

Diğer yandan, vasiyet etmeden ölen kimsenin adına bir şeyler sadaka verilmesi yoluyla onun sevap kazanmasına vesile olmak da mümkündür. Hz. Âişe validemizden rivayet edildiğine göre bir adam Peygamberimize (sav) gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Annem (vasiyette bulunamadan) ansızın öldü. Zannederim konuşmuş olsa sadaka verirdi. Acaba onun namına ben sadaka versem ona sevap olur mu?" diye sormuş, Resûlullah (sav) da, *"Evet!"* cevabını vermişti.[39]

Vasiyet etmek, tavsiye edilen bir davranış ise de yeterli malı olmayan kimsenin maddî bir vasiyette bulunmasına gerek yoktur. Nitekim bir gün Hz. Ali, kendi kabilesinden bir adamın yanına hasta ziyareti için gitmişti. Bu arada hasta kimse, "Vasiyet edeyim mi?" diye sormuş, Hz. Ali de şöyle cevap vermişti: "Hayır! Sen fazla mal bırakmadın. Bu yüzden bu malını çocuğuna bırak!"[40]

Vasiyete sadece maddî kıymetler değil, aynı zamanda mânevî ve ahlâkî değerler de konu edilebilir.[41] Dolayısıyla Müslümanların evlâtlarına, talebelerine, yakınlarına benzer şekilde inanç, ibadet ve ahlâk açısından güzel tavsiyelerde bulunmaları yerinde olacaktır. Tıpkı Hz. İbrâhim'in ve Hz. Yakub'un oğullarına yaptığı şu tavsiye gibi: "Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti. O hâlde sadece Müslümanlar olarak ölünüz!"[42]

İslâm'ın miras ve vasiyet ile ilgili getirmiş olduğu ilkeler, kişinin mal varlığının, vefatından sonra geride kalan yakınlarına hakkaniyet ölçüleri içerisinde intikalini temin etmiştir. Böylece câhiliyede olduğu gibi, mirasın, güçlünün tekelinde toplanması, bazı vârislerin mirastan mahrum bırakılması gibi pek çok haksızlık engellenmiş, mirasın akrabalar arasında dengeli bir şekilde dağılması sağlanmıştır. Miras dağıtılırken adalet esas alınmış, kadın ve erkek vârisler bazı durumlarda eşit pay alırken bazı durumlarda farklı miktarlarda pay almışlardır. Bu farklılıklar vârisleri mağdur edecek haksızlıklar doğurmamış, bilakis İslâm'ın aile fertlerine ver-

[37] B6373 Buhârî, Deavât, 43; M4209 Müslim, Vasiyye, 5
[38] D2866 Ebû Dâvûd Vesâyâ, 3
[39] B1388 Buhârî, Cenâiz, 95; M4221 Müslim Vasiyye, 12
[40] DM3214 Dârimî, Vesâyâ, 5
[41] DM3209 Dârimî, Vesâyâ, 4
[42] Bakara, 2/132

miş olduğu hak ve sorumluluklar miras dağılımı ile dengelenerek adaletin tahakkuk etmesi sağlanmıştır. İslâm'ın ortaya koymuş olduğu bu miras hükümleri ile kişinin malının aile içinde kalması temin edilerek neslin devamına katkıda bulunulmuş, mirastan pay alacak kesimin geniş tutulması ile de mirasın tek elde toplanması engellenmiştir. Bu hukukî ve ahlâkî hükümlerle akrabalar arasında anlaşmazlıklar çıkmasının önüne geçilerek aradaki bağların korunması, aile içerisindeki sevgi ve dayanışmanın güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

TAZMİNAT
ZARARLARIN TELÂFİSİ

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ صَانِعَةَ طَعَامٍ مِثْلَ صَفِيَّةَ، أَهْدَتْ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ إِنَاءً فِيهِ طَعَامٌ، فَمَا مَلَكْتُ نَفْسِي أَنْ كَسَرْتُهُ، فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ كَفَّارَتِهِ فَقَالَ:

"إِنَاءٌ كَإِنَاءٍ وَطَعَامٌ كَطَعَامٍ."

Hz. Âişe anlatıyor:
"Safiyye kadar güzel yemek yapanı görmedim. O, Hz. Peygamber'e (sav) içerisinde yemek olan bir kap göndermişti. Ben de kendime hâkim olamadım, (kıskanıp) o kabı kırdım. Sonra da (pişman olup) Hz. Peygamber'e o kabın kefaretini (bedelini) sordum. O da, "*(Kırılan) kap gibi bir kap, (dökülen) yemek gibi bir yemek.*" buyurdu.

(N3409 Nesâî, Işratü'n-nisâ, 4; HM25670 İbn Hanbel, VI, 149)

عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ اسْتَعَارَ قَصْعَةً فَضَاعَتْ فَضَمِنَهَا لَهُمْ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ ضَرَرَ وَلاَ إِضْرَارَ."

عَنْ سَمُرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذَتْ حَتَّى تُؤَدِّيَ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ تَطَبَّبَ، وَلَمْ يُعْلَمْ مِنْهُ طِبٌّ قَبْلَ ذَلِكَ، فَهُوَ ضَامِنٌ."

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) ödünç aldığı bir tabağı kaybetmiş ve onu sahiplerine tazmin etmişti.

(T1360 Tirmizî, Ahkâm, 23)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur."*

(İM2341 İbn Mâce, Ahkâm, 17)

Semüre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Başkasına ait bir malı alan, onu sahibine geri verinceye kadar ondan sorumludur."*

(D3561 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 88; T1266 Tirmizî, Büyû', 39)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim doktor olmadığı hâlde tabiplik/tedavi yapar (da hastaya zarar verirse) onu tazminle yükümlüdür."*

(İM3466 İbn Mâce, Tıb, 16; N4834 Nesâî, Kasâme, 40-41)

Resûlullah (sav), Hz. Âişe'nin odasındaydı. Diğer eşi Safiyye, hizmetçisini göndererek, pişirdiği yemekten kendisine ikramda bulunmak istemişti. "Safiyye kadar güzel yemek yapanı görmedim." diyen Âişe, bu ikramdan hiç de memnun olmamıştı. Kendisine hâkim olamadı. Hz. Safiyye'nin bu davranışını kıskanarak hizmetçinin eline vurdu. Tabak düşüp kırıldı, yemek odaya saçıldı. Hz. Peygamber, her zamanki anlayışlı ve sabırlı tavrı ile yerinden kalktı. Bir yandan yerdeki parçaları toplarken diğer yandan da etrafa saçılan yemeği kabın içine koymaya başladı. O esnada yanındakilere dönerek, *"Anneniz kıskandı."* dedi. Kırılan tabağın yerine yenisini vermek üzere hizmetçiyi bir süre bekletti. Bu durumu pişmanlıkla seyreden Âişe, Resûlullah'a bu yaptığının kefaretini sordu. O da, *"(Kırılan) kap gibi bir kap, (dökülen) yemek gibi bir yemek."* buyurdu. Biraz sonra getirilen sağlam tabağı, yemeği gönderen hanımına götürmesi için hizmetçiye verirken kırık olanı da Hz. Âişe'nin odasında bıraktı.[1] Böylece Peygamberimiz, insanlara maddî zarar verildiğinde nasıl davranılacağına dair örnek bir tavır sergiliyordu. Her ne kadar burada hukukî bakımdan bağlayıcı bir durumdan bahsetmese de, ahlâkî açıdan böyle bir tazminatın önemini vurguluyordu. Nitekim Enes b. Mâlik'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber ödünç aldığı bir tabağı kaybetmiş ve onu sahiplerine tazmin ederek yani zararı telâfi ederek[2] tek bir tabak ile bile olsa insanları mağdur etmekten kaçınmıştı.

"Tazmîn" kelimesinin çoğulu olan tazminat, borçlanmak, garanti vermek, tazmin yükümlülüğü altına girmek ve korumak demektir. Zararın yükümlü tarafından karşılanması anlamında "tazmîn" veya bunun yerine "damân" sözcüğü de kullanılır. Buna göre tazminat, "telef olan, zarara uğratılan şeyin aynısını veya değerini zarar görene vermek" demektir. Bu durumda tazminat, ihlâle uğrayan bir hakkın iadesi anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de, akitlerin ve sözlerin yerine getirilmesi,[3] başkalarının mallarına zarar verilmemesi,[4] haksızlık ve kötülüklerin denk bir ceza ile karşılanması[5] istenmiş, zerre miktarı kadar iyilik veya kötülük işleyenlerin yaptıklarının karşılığını görecekleri[6] bildirilmiştir. Bunun neticesinde haksızlığa uğrayanların korunması, işlenen suçların karşılıksız bırakılmaması ve verilen

1 B5225 Buhârî, Nikâh, 108; N3409 Nesâî, İşratu'n-nisâ, 4.
2 T1360 Tirmizî, Ahkâm, 23.
3 Bakara, 2/177, Mâide, 5/1
4 Bakara, 2/188, Şuarâ, 26/183.
5 Şûrâ, 42/40.
6 Zilzâl, 99/7-8.

zararların giderilmesi anlayışı İslâm adaletinin temelini oluşturmuştur. Zararı tazmin ettirmenin meşru olduğunu gösteren birçok hadis de vardır. Peygamberimiz şu ifadeleriyle önemli bir ilkeye vurgu yapmaktadır: "*Zarar vermek de zarara zararla karşılık vermek de yoktur.*"[7] Bu hadis genel bir mânâ ifade etse de dolaylı olarak zararın tazmin edilmesi gerektiğini de anlatır. Onun içindir ki İslâm fıkhında ve kodifiye edilmiş bir fıkıh mecmuası olan *Mecelle*'de, bu hadis esas alınarak "Mevcut zarar giderilir."[8] şeklinde bir kaide belirlenmiştir. Bu hadisten zarara misli ile veya başka bir şekilde zarar vererek mukabele edilemeyeceği ve kişisel olarak intikam alınamayacağı da anlaşılmaktadır. Zarara uğrayanın, yetkili kişilere başvurup tazminat talep etmesi hâlinde mağduriyeti giderilebilir. Nitekim yukarıdaki hadiste de Hz. Âişe, Peygamber Efendimize başvurmuş ve bunun neticesinde tazminatın ne şekilde ödeneceği belirlenmişti.

Zararı telâfi etmek için tazminat ödenmesinin birçok hikmeti vardır. Hak ihlâli sonucu oluşan mağduriyeti gidermenin, hem adalete olan güveni sağlamlaştıracağı, hem de kin ve intikam duygularını söndüreceği bir gerçektir. Ayrıca tazmin etme/ettirme, suistimalleri önleyecek, insanları yaptıkları işlerde daha temkinli ve titiz olmaya götürecektir.

Zararların telâfisini ifade etmek üzere hadislerde "diyet", "erş" ve "damân" gibi kelimeler yer alır. Zararın mala, cana ve bedene yönelik olmasına göre farklı adlandırmalar söz konusudur. Zarar insana yönelik olduğunda tazminat genellikle "diyet" adını alır. Diğer bir ifadeyle "diyet", daha çok ölümle sonuçlanan zararın tazmin edilmesidir.[9] "Erş", insanın yaralanması hâlinde başvurulan tazminat şeklidir.[10] Mala ve eşyaya verilen zararların tazmini ise genellikle "damân" terimi ile ifade edilmektedir.[11]

Maddî zararlara karşı tazminat ödenmesinin hikmeti açıktır. Karşı tarafa bir zarar verilmiştir ve bu zarar telâfi edilmelidir. Gönüller ancak bu şekilde teskin olur, huzur bulur. Zira verilen bir zarara misliyle veya başka şekilde zarar vererek mukabele etmek, intikam almak, toplumda kaosa ve hukuksuzluğa yol açar. Maddî zararlarda kısas caiz olmadığına göre, gönüllerin teskin edilmesi için geriye bir telâfi yolu kalıyor. O da zararın ödenmesini istemektir. Meselâ, komşusu tarafından camı kırılan kimsenin, misilleme yaparak komşusunun camını kırması anlamsızdır. En makul çözüm, kırılan camın tazmin ettirilmesidir. Nitekim bir defasında Medineli sahâbîlerden Berâ' b. Âzib'in devesi bir adamın bahçesine girmiş ve oraya zarar vermişti. Kendisine arz edilen bu olayda Hz. Pey-

[7] İM2341 İbn Mâce, Ahkâm, 17; MU1435 *Muvatta'*, Akdiye, 26
[8] Mecelle md. 20.
[9] "Diyet", *DİA*, IX, 473.
[10] "Erş", *DİA*, XI, 307
[11] "Damân", *DİA*, VIII, 450.

gamber bahçe sahiplerinin, bahçelerini gündüz; hayvan sahiplerinin de hayvanlarını gece korumaları gerektiğine;[12] dolayısıyla hayvanların gece verdikleri zararın sahiplerine ödettirilmesine hükmetmişti.[13]

Peygamberimizin bu olayda gece ve gündüz arasında fark gözetmesi, örf itibariyle bahçelerin gündüzleri sahipleri veya vekilleri tarafından korunuyor olmasından dolayıdır. Aynı şekilde o dönemde hayvanların gündüzleri otlaklara salıverilip gecelerin ağıllarda toplanması da hayvan sahiplerinin âdetiydi. Bu âdetlere muhalif davranan, malı muhafaza geleneğini terk etmiş ve kusur işlemiş sayılırdı.[14] Burada, yeterli tedbirlerin alınmaması ya da ihmal durumlarında ortaya çıkan zararların tazmin edileceği esprisi yatmaktadır.

Bazı zararlardan dolayı tazmin gerekmediğine dair Peygamberimizden nakledilen hadisler bulunmaktadır: *"Hayvanların yaralaması sebebiyle, kuyuya düşmekten dolayı veya maden ocağında çalışırken meydana gelen zararlar için tazminat gerekmez."*[15] Hadiste sayılan bu zararlardan dolayı diyet veya tazminat gerekmeyeceği ifade edilmekle birlikte, hadis şarihleri burada kastedilen zararın değeri ile hayvanın durumu hakkında farklı kanaatler serdetmişlerdir. Buna göre söz konusu tazminat gerekmeyen zararlar, kişilerin ihmali olmamasına rağmen ortaya çıkan kıymetsiz zararlar olmalıdır. Aksi takdirde, gerekli tedbirlerin alınmaması gibi ihmaller varsa verilen zarar, müsamaha gösterilemeyecek kadar büyükse elbette tazminat gerekecektir.

Aslında hadiste geçen bu çeşit zararların tazmin edilip edilmemesiyle ilgili erken dönemlerden itibaren hayli ihtilâf söz konusudur.[16] Mezhep imamları da bu konularda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İslâm'daki emanet, adalet, hak hukuk, kimseye zarar vermeme, kimseden zarar görmeme gibi genel ilkelerden hareket edildiğinde, kasıt olmasa da ihmal veya tedbirsizlik gibi nedenlerden dolayı başkalarına verilen zararların elbette tazmini gerekecektir. Dolayısıyla yukarıdaki hadisi, mutlak bir hüküm, normatif bir kural gibi kabul etmek ve sebep olunan zararları tazmin etmemek, asla Hz. Peygamber'in hedeflediği bir sonuç değildir.

Nitekim Peygamberimiz ödünç alınan malla ilgili kişinin tazmin sorumluluğu olduğunu belirtmektedir: *"Başkasına ait bir malı alan, onu sahibine geri verinceye kadar ondan sorumludur."*[17] Resûlullah (sav), Huneyn Savaşı'nda henüz Müslüman olmayan Safvân b. Ümeyye'den zırhlar almıştı. Safvân, "Bu gasp mı yâ Muhammed!" deyince Allah Resûlü, *"Hayır, aksi-*

[12] D3569 Ebû Dâvûd, Buyû' (İcâre), 90.
[13] D3570 Ebû Dâvûd, Buyû' (İcâre), 90; MU1440 *Muvatta'*, Akdiye, 28.
[14] [illegible] Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, III, 178.
[15] B6912 Buhârî, Zekât, 66; D4593 Ebû Dâvûd, Diyât, 28.
[16] Buhârî, Diyât, 29 –bâb başlığı–.
[17] D3561 Ebû Dâvûd, Buyû' (İcâre), 88; T1266 Tirmizî, Buyû', 39.

ne zarara uğradığı takdirde bedeli ödenmek üzere alınan bir emanettir." diyerek onları ödünç aldığını ve koruyacağını ifade etmişti.[18]

Şaka yollu veya habersiz alınan bir şeyin, küçük dahi olsa sahibine geri verilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde telâfi edilmelidir. Bununla ilgili olarak Resûlullah (sav) şöyle buyurmaktadır: *"Sizden biriniz kardeşinin herhangi bir malını ne şaka yollu ne de kasten alsın. Kim kardeşinin bastonunu (bile haberli veya habersiz olarak) almışsa onu derhâl geri versin."*[19]

Gerek Resûlullah döneminde ve gerekse ilk halifeler döneminde zanaatkârlara iş yapmaları için bırakılan eşya emanet telakki edilir, kasıt olmaksızın zayi veya telef olması hâlinde zanaatkârlara ödetilmezdi. Bu dönemlerde insanlar birbirine güvendiği için, eşyanın kaybolduğunu söyleyen zanaatkârların sözlerine itimat edilirdi. Fakat ilerleyen yıllarda, bu emanet duygusunun yerini insanların mallarına karşı tamah, hırs duyguları almaya başladı. Zamanla halkın eşyasına göz koyan bazı zanaatkârların bu ödetmeme hükmünü kötüye kullanmaları, halkın zarar görmesine yol açtı. Şayet durum bu şekilde kendi hâline bırakılırsa söz konusu hukuka tecavüz iyice yaygınlaşacak, insanlar güçlük içinde kalacaktı. Bu tür zanaatkârların gevşekliği ve malları korumamaları neticesinde, ya halkın güveni sarsıldığı için ilgili zanaatlar tamamen terk edilecek ya da herhangi bir tazminat ödemedikleri için, yalan, hile ve hıyanet ile zanaatkârlar tarafından insanların malları suistimal edilecekti. İşte bu olumsuz gelişmeler karşısında, Hz. Ali insanlar lehine ihtiyatla hareket ederek, terzi, boyacı ve benzer zanaatkârlara telef ettikleri malları ödetmeye başladı.[20] Hatta o bu hususta, "İnsanları ancak bu ıslah eder." demişti.[21]

Görüldüğü gibi, bazı zanaatkârların ahlâkî zafiyetlerine karşı, halkın mallarını korumaya yönelik bir tedbir olarak Hz. Ali zanaat erbabı elinde telef olan eşyanın tazminini talep etti. Şüphesiz bu emir, toplumda gittikçe yaygınlaşan mefsedeti önlemek, malın muhafazası şeklindeki genel maslahatı korumak amacına mâtuf bir ictihad idi.

Günümüzde kişi veya şirketlerin ürettikleri malların gerek üretim, gerekse dağıtım aşamasında gerekli özen gösterilmemesinden dolayı zaman zaman hatalı, defolu hâle geldikleri görülebilmektedir. Bu durumlarda da hataların doğrudan üretimden veya dağıtımdan kaynaklandığı tespit edildiğinde sorumlu kişilerin sağlam olarak teslim etmeyi taahhüt ettikleri malların bedelini veya mislini tazmin etmeleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

[18] D3562 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 88.
[19] D5003 Ebû Dâvûd, Edeb, 85; T2160 Tirmizî, Fiten, 3.
[20] MA14948 Abdürrezzâk, *Musannef*, VIII, 217.
[21] BS11870 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 194.

Günlük hayatta sadece insanların mallarına zarar verilmeyebilir. Değişik sebeplerle, kişilerin canları, bedenleri kısaca insan sağlığı da zarara uğratılabilir. Bu konuyla ilgili olarak Resûlullah Efendimiz (sav) şöyle buyurmaktadır: *"Kim doktor olmadığı hâlde tabiplik/tedavi yapar (da hastaya zarar verirse) onu tazminle yükümlüdür."*[22] Buna göre, uzman olmadığı hâlde yaptığı operasyonla hastaya zarar veren kişi, o zararı tazmin etmek zorundadır.

İnsanların birbirlerini yaralayarak verdikleri zararlar da tazminat konusuna girmektedir. Resûlullah (sav) nesep ilmini iyi bilen Ebû Cehm b. Huzeyfe'yi zekât tahsildarı olarak taşraya göndermişti. Bir adam, zekâtı hakkında Ebû Cehm ile münakaşa etmiş, bunun sonucunda Ebû Cehm onun başını yaralamıştı. Sonra adamın yakınları Peygamber'e (sav) gelerek, "Yâ Resûlallah! Kısas istiyoruz!" dediler. Peygamber (sav) onlara, *"Size şu kadar mal verilsin."* buyurdu. Adamlar razı olmadılar. Resûl-i Ekrem (sav) ödenecek tazminat miktarını artırarak, *"Size şu kadar mal verilsin."* buyurunca adamlar bu kez razı oldular. Bunun üzerine Peygamber (sav) onlara, *"Ben öğleden sonra halka hitap edeceğim ve sizin razı olduğunuzu onlara bildireceğim."* buyurdu. Adamlar, "Evet!" dediler. Bunun üzerine Peygamber (sav) cemaate bir konuşma yaptı ve *"Şu Leysîler kısas talebinde bulunmak üzere bana başvurdular. Ben onlara kısas yerine şu kadar tazminat teklif ettim."* buyurdu. Sonra onlara dönüp, *"Razı oldunuz mu?"* diye sordu. Adamlar, "Hayır!" diyerek verdikleri sözü tutmadılar. Bunun üzerine muhacirler onlara mâni olmak istediler. Fakat Peygamber (sav) muhacirlerin vazgeçmelerini emretti. Muhacirler de vazgeçtiler. Sonra Resûl-i Ekrem (sav) onları çağırdı ve kendilerine verilecek mal miktarını artırdı. Sonra onlara, *"Razı oldunuz mu?"* diye sorunca adamlar, "Evet!" dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (sav), *"Ben halka konuşma yapacağım ve sizin razı olduğunuzu onlara haber vereceğim."* buyurdu. Adamlar, "Peki!" dediler. Sonra Peygamber (sav) halka konuşma yaptı. Sonra adamlara, *"Razı oldunuz mu?"* buyurdu. Adamlar da, "Evet!" dediler.[23]

Tazminata, diğer bir ifadeyle diyet gerektiren durumlara dair ilginç bir örnek de Hz. Peygamber döneminde yaşanan şu olaydır: Hüzeyl kabilesinden iki kadın kavga etmiş, bunlardan biri diğerine bir taş atıp onu ve karnındaki çocuğu öldürmüştü. Bunun üzerine ölen kadının ailesi, davayı Resûlullah'a götürdüler. Resûlullah da ceninin diyetinin (kan bedelinin), bir köle veya cariye olmasına hükmetti (gurre), kadının diyetini de öldüren kadının âkılesine yani yakınlarına yükledi.[24]

[22] IM3466 İbn Mâce, Tıb, 16; N4834 Nesâî, Kasâme, 40-41.
[23] D4534 Ebû Dâvûd, Diyât, 13; N4782 Nesâî, Kasâme, 25-26.
[24] B6910 Buhârî, Diyât, 26; M4391 Müslim, Kasâme, 36.

Benzer bir olay da Hz. Ömer devrinde meydana geldi. Hz. Ömer kadının çocuğunun düşmesine sebep olanın durumunu araştırmak için, "Kim bu konuda Hz. Peygamber'den herhangi bir şey işitti?" diye sordu. Hemen Muğîre b. Şu'be, "Ben" dedi. "Nedir o?" deyince de şu cevabı verdi: "Resûlullah'ın (sav) '*(Anne karnındaki çocuğun düşmesine sebep olanın) tazminat olarak bir köle veya bir cariye ödemesi gerekir.*' dediğini işittim." Hz. Ömer, "Sana şahitlik yapacak birini bana getir." dedi. Bunun üzerine oradan ayrıldı. Dışarıda Muhammed b. Mesleme'ye rastladı. Onu Hz. Ömer'e götürdü. O da aynı hadisi kendisinin de işittiğini söyleyerek şahitlik etti.[25] Bu olaylarda görüldüğü gibi Kur'an ve sünnete göre adam öldürme gibi suçlarda kısas cezasının yanı sıra, maktulün yakınlarının tercihine göre bazen tazminat ile de hüküm verilebilmektedir.[26] Kısasla ve tazminatla ilgili bu temel espriyi Peygamberimiz şöyle vurgulamaktadır: *"Bir yakını öldürülen (mirasçı durumundaki) kimse, (mahkemede) şu iki tercihten birini seçebilir; ya fidye (tazminat) verilmesi ya da katilin öldürülmesi (kısas)."*[27] Resûl-i Ekrem Efendimiz hadislerinde tazmini ifade eden diyet miktarlarına da işaret etmiştir. Örneğin, yanlışlıkla adam öldüren kişinin diyetinin yüz deve olduğunu bildirmiş,[28] yaralanan her bir organ için de ne kadar tazminat verileceğini[29] belirlemiştir.

İnsanlara maddî zararlar verilebileceği gibi mânevî zararlar da verilebilmektedir. Maddî zararlar kişinin mal ve bedenine yönelik iken, mânevî zararlar ise kişinin onur, şeref ve saygınlığına yöneliktir. Bu, kimi zaman kişiyi toplum nezdinde küçük düşürücü bir itham, hakaret olabileceği gibi kimi zaman dedikodu ve iftira şeklinde de olabilir. Bir gün Peygamber Efendimiz ashâbına, *"Biliyor musunuz müflis kimdir?"* şeklinde sorar. Ashâb, "Bizce müflis, parası ve malı olmayan kimsedir." derler. Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Benim ümmetimin müflisi şu kimsedir; kıyamet gününde namaz, oruç ve zekâtla gelir, fakat şuna sövmüş, buna iftira etmiş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş ve şunu dövmüştür. Bundan dolayı onun iyiliklerinden, hak sahiplerinin her birine verilir. Üzerinde olan haklar ödenmeden iyilikleri tükenirse hak sahiplerinin günahları o kimseye yüklenir, sonra da o kimse cehenneme atılır."* buyurur.[30] Hz. Peygamber son tavsiyelerini verdiği Veda Hutbesi'nde insanların malları ve canları gibi namus, şeref ve haysiyetlerinin de kutsal olduğunu bildirmişti.[31] Bu hadisler ışığında düşünüldüğünde, her türlü zararın dünyada veya âhirette mutlaka tazmin edileceği anlaşılmaktadır. Peygamber Efendimizin müflis olarak nitelendirdiği kimse,

[25] M4397 Müslim, Kasâme, 39; D4570 Ebû Dâvûd, Diyât, 19.
[26] Bakara, 2/178; Mâide, 5/45.
[27] M3305 Müslim, Hac, 447; İM2624 İbn Mâce, Diyât, 3.
[28] D4541 Ebû Dâvûd, Diyât, 16.
[29] MU1555 *Muvatta'*, Ukûl, 1.
[30] M6579 Müslim, Birr, 59
[31] B105 Buhârî, İlim, 37.

vermiş olduğu zararlardan dolayı karşı tarafın mağduriyetine sebep olan zararı dünyada değil de âhirette tazmin etmiş olan kimsedir.

Tazminat olarak belirlenen hakların alınmasında şöyle bir durum söz konusudur: Söz konusu olan hak, şahıslara veya onların mallarına yönelik bir cürümden dolayı ortaya çıkan malî veya malî sonuçları bulunan bir hak ise kişi bunda istediği şekilde karar verme yetkisine sahiptir. İsterse sorumluyu bağışlar isterse de tazminatın ödenmesini talep eder. Hiçbir kimsenin veya otoritenin bu hakkı kaldırma yetkisi bulunmamaktadır. Kişileri ilgilendirmekle birlikte bir yönüyle de kamu düzenine yönelik suçlarda terettüp eden tazminat durumlarında ise kişinin kendi hakkından vazgeçmesi bu şahsa ayrıca bir ceza/tazminat yüklenmesine mâni olmaz. Örneğin, yol kesme, gasp veya kamu malına yönelik işlenen bir suçta mağdur kişilerin kendi özel haklarından vazgeçmeleri, suçluların üzerinde kamuya verdikleri zarardan dolayı oluşan tazminat yükümlülüğünü kaldırmaz. Bunun yanında sadece "Allah hakkı" olarak bilinen ibadetlerin eksik olarak yapılmasından doğan malî yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmemesi kul ve Allah arasında olan bir durumdur. Örneğin kişinin yemin kefaretini ödememesi, hac yasaklarını ihlâl edenin veya ihramlının avlanması durumunda terettüp eden cezaların yerine getirilmemesinin sonucu kişi ve kul arasında olan bir durumdur. Kişinin belirlenen cezaları ödemesi kulluğunun bir gereğidir. Ancak bunu yerine getirmemesi durumunda kişi Allah'a karşı sorumludur. Hesabı soracak yegâne merci de O'dur. Dilerse onu bağışlar dilerse de cezalandırır.

Peygamberimiz maddî zararlara karşı bir telâfi sistemi geliştirmiş ve bunun titizlikle uygulanmasını istemiştir. Zira dinimizde zarar vermeye müsaade edilmediği gibi zarar verenin cezasız kalması da arzu edilmemiştir. Maddî olarak verilen zararlar muhakkak telâfi edilmelidir. Zarara uğrayanın bunu affetmesi başka bir durumdur ancak zarar verenin zararı telâfi etmesi gerekir. Bunun hukukî boyutunun yanında insanî ilişkileri ilgilendiren başka bir boyutu daha vardır. Zarar vermek suretiyle oluşan mağduriyeti gidermek, adalete olan güveni sağlamlaştıracağı gibi kin ve intikam duygularını da söndürecektir. Zararları telâfi etmek, insanların gönüllerini kazanmak, kırılan kalpleri teskin etmek için de bir yoldur. Hatta küçük ve önemsiz dediğimiz zararlarda bile umursamaz bir tavır takınmak yerine karşı tarafın gönlünü alabilecek her türlü yola başvurulmalıdır.

EMEK
KUTSAL OLAN ÇABA

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"ثَلاَثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ نَشَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ كَنَفَهُ وَأَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ: رِفْقٌ بِالضَّعِيفِ،
وَالشَّفَقَةُ عَلَى الْوَالِدَيْنِ، وَالإِحْسَانُ إِلَى الْمَمْلُوكِ."

Câbir (b. Abdullah) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Üç şey vardır ki bunlar kimde bulunursa Allah onu koruması altına alır ve cennete koyar: Güçsüzlere yumuşak davranmak, anne babaya şefkat göstermek ve elinin altında bulunan hizmetlilere iyi muamelede bulunmak."
(T2494 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 48)

عَنِ الْمَعْرُورِ قَالَ: لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلاَمِهِ حُلَّةٌ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَ: إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلاً فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ، فَقَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ:

"يَا أَبَا ذَرٍّ! أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ؟ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ، إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ، جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ، وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلاَ تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"إِذَا صَنَعَ لأَحَدِكُمْ خَادِمُهُ طَعَامَهُ ثُمَّ جَاءَهُ بِهِ، وَقَدْ وَلِيَ حَرَّهُ وَدُخَانَهُ، فَلْيُقْعِدْهُ مَعَهُ، فَلْيَأْكُلْ، فَإِنْ كَانَ الطَّعَامُ مَشْفُوهًا قَلِيلاً، فَلْيَضَعْ فِي يَدِهِ مِنْهُ أُكْلَةً أَوْ أُكْلَتَيْنِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"أَعْطُوا الأَجِيرَ أَجْرَهُ، قَبْلَ أَنْ يَجِفَّ عَرَقُهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى:

"ثَلاَثَةٌ أَنَا خَصْمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: رَجُلٌ أَعْطَى بِي ثُمَّ غَدَرَ، وَرَجُلٌ بَاعَ حُرًّا فَأَكَلَ ثَمَنَهُ، وَرَجُلٌ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا فَاسْتَوْفَى مِنْهُ وَلَمْ يُعْطِهِ أَجْرَهُ."

Ma'rûr anlatıyor: Ebû Zer ile Rebeze'de karşılaştım. Kendisinin de kölesinin de üzerinde aynı kıyafet vardı. Bunun sebebini ona sordum. Dedi ki: "Bir adamla karşılıklı birbirimize sövdük. Ve annesi(nin zenci olması) sebebiyle onu aşağıladım. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bana şöyle buyurdu: *'Ey Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câhiliye(den izler) bulunan bir kimsesin. (Köle) kardeşleriniz, Allah'ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyin. Eğer ağır işler yüklerseniz onlara yardım edin.'"*

(B30 Buhârî, Îmân, 22)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Herhangi birinizin hizmetçisi yemeğini hazırlayıp da getirdiği zaman –ki o hizmetçi, yemeğin sıcağına, dumanına katlanmıştır– onu kendisi ile beraber oturtsun. O da yesin. Şayet yemek az olursa eline ondan bir iki lokma koyuversin!"*

(M4317 Müslim, Eymân, 42)

Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Çalışana ücretini, teri kurumadan verin."*

(İM2443 İbn Mâce, Rühûn, 4)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah şöyle buyurur: 'Kıyamet gününde karşısına bir hasım olarak dikileceğim üç çeşit insan vardır: Benim ismimi kullanarak söz verip sözünde durmayan kimse, hür bir insanı köle diye satıp parasını yiyen kimse ve bir işçiyi istihdam edip işini yaptırdığı hâlde ücretini vermeyen kimse.'"*

(B2270 Buhârî, İcâre, 10)

Tâbiînden Ma'rûr b. Süveyd, *"Gök kubbenin altında ve yeryüzünde ondan daha doğru sözlü ve daha vefalı kimse yoktur."* şeklindeki Peygamber övgüsüne mazhar olmuş[1] zâhid sahâbî Ebû Zerr'i ziyarete gider. Ebû Zerr'in üzerindeki giysinin bir parçasını hizmetçisinin giydiğini görünce, "Kumaşın yarısını hizmetçine vermeseydin güzel bir elbisen olurdu, ona da başka bir giysi verirdin..." der. Ziyaretçisinin bu teklifi üzerine Ebû Zer, başından geçen şu olayı anlatır:

"Bir gün Bilâl-i Habeşî ile tartıştık.[2] Bilâl'in annesi Habeşli (zenci) bir kadındı. Ve ben ('Kara karının oğlu!' diyerek) ona sataştım. Bilâl de gidip Allah Elçisi'ne beni şikâyet etti. Bunun üzerine Allah Resûlü, *'Ey Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câhiliye(den izler) bulunan bir kimsesin.'* diye bana çıkıştı ve ardından şöyle devam etti: *'(Köle) kardeşleriniz, Allah'ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyin. Eğer ağır işler yüklerseniz onlara yardım edin.'*"[3]

Pek çok iş alanının bulunduğu hayatta, işçi işe, işveren işçiye muhtaçtır. Bu durum bir bakıma dünya hayatındaki zorunlu görev paylaşımıdır. Kimi amir, kimi memur, kimi işveren, kimi de işçi olarak bir görev üstlenir. Nitekim Yüce Allah, *"Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için bazılarını bazısına derecelerle üstün kıldık."*[4] buyurur. Bu husus bazen de ilâhî imtihanın gereğidir.[5] İşçi ile işverenin ilişkilerinin sağlıklı yürümesi ve iş üretiminin verimliliği için karşılıklı olarak haklarını gözetmeleri gerekir. Bu noktada Hz. Peygamber'in yukarıdaki tavsiyeleri önem kazanmaktadır. Çünkü onun öğretisinde insan olarak kimsenin diğerinden ayrıcalığı veya üstünlüğü yoktur. Statüler farklı olsa da, işçi ve işverenin önce Allah'a, sonra da birbirlerine karşı sorumlulukları vardır. İşte zenginlerin, ticaret erbabının büyük bir hırsla mal biriktirme yarışına girip hizmetçilerini, kölelerini hor ve hakir gördükleri bir zamanda, haksızlık ve zulüm üzerine kurulu yapıyı değiştirmek isteyen Kutlu Nebî'nin, *"Hizmetçileriniz, kardeşlerinizdir."* ifadesi çok anlamlıdır. Allah Resûlü'nün, köleleri ve hizmetçileri sadece "insan" olarak değil, "kardeş" olarak takdim etmesi son derece manidardır.

1 T3802 Tirmizî, Menâkıb, 35; İM156 İbn Mâce, Sünnet, 11.
2 AVI4/45 Azîmâbâdî, *Avnu'l ma'bûd*, XIV, 45.
3 B30 Buhârî, Îmân, 22; B6050 Buhârî, Edeb, 44; B2545 Buhârî, Itk, 15.
4 Zuhruf, 43/32.
5 En'âm, 6/165.

Müslümanlar, işvereniyle, işçisiyle, işsiziyle kardeştirler. Aralarında bulunan sosyal ilişkilerdeki ast-üst ilişkisi ne olursa olsun, neticede birbirlerine kardeşçe davranmak durumundadırlar. Zenginiyle fakiriyle, patronuyla işçisiyle İslâm ahlâkının öğretileri doğrultusunda hareket etmelidirler. Maddî durum, mevki ve makam ne olursa olsun, aralarında şefkat ve merhamete dayalı dayanışma ve yardımlaşma esastır. Bu yaklaşımı hayatında ideal biçimde uygulamış olan Allah Resûlü, takipçilerine bu konuyla ilgili olarak şöyle buyurur: *"Üç şey vardır ki bunlar kimde bulunursa Allah onu koruması altına alır ve cennete koyar: Güçsüzlere yumuşak davranmak, anne babaya şefkat göstermek ve elinin altında bulunan hizmetlilere iyi muamelede bulunmak."*[6]

Sevgili Peygamberimizin bu öğüdünün sadece sözde kalmadığını, uygulamada en güzel şekilde hayata geçtiğini ise ona tam on yıl hizmet etme ayrıcalığına sahip olan Enes b. Mâlik'ten öğreniyoruz. Hz. Enes, Rahmet Peygamberi'nin hizmetini görürken kimi zaman hata yaptığını ancak o sevgi, şefkat ve hoşgörü örneği Resûl'ün on yıl boyunca bir kere bile kendisini azarlamadığını, kalbini kırmadığını, hatta, *"Niçin böyle yapmadın?"* ya da, *"Şöyle yapsaydın ya!"* gibi sözler dahi sarf etmediğini söyler.[7] Ayrıca Allah Elçisi'nin kendisinden bir şey istediğinde, "çocuğum", "yavrucuğum" gibi onun gönlünü alıcı, sevgi dolu kelimeler kullandığını bildirir bizlere.[8]

En çok hadis rivayet eden sahâbî olan Ebû Hüreyre'nin aktardığı şu Peygamber buyruğu, konunun farklı bir boyutuna dikkat çekmektedir: *"Herhangi birinizin hizmetçisi yemeğini hazırlayıp da getirdiği zaman –ki o hizmetçi, yemeğin sıcağına, dumanına katlanmıştır– onu kendisi ile beraber oturtsun. O da yesin. Şayet yemek az olursa eline ondan bir iki lokma koyuversin!"*[9] Bu hadis, kişinin aşçısı ve işçisi ile ilişkilerini düzenlemekte, onlara kardeşçe davranmasını öğütlemektedir. Pişirdiği yemeklerle sahibini yemek yapma telaş ve meşgalesinden kurtarmış olan aşçının ya işvereniyle birlikte yemesi ya da ona yemekten bir miktar verilmesi tavsiye edilmektedir. Aslında bu husus, bağlayıcı bir emir değil, ideal ve efdal olana teşvik amaçlı bir tavsiyedir.

Kanaatimizce bu tavsiye, patron ile aşçı arasında mesafeyi kaldırmayı amaçlamakta, kardeşçe, sıcak ve samimi bir ilişki kurulmasını hedeflemektedir. Patronun kibirlenmesi, aşçının ise horlanması istenmemektedir. İşveren ile işçilerin, aşçıların aynı ortamı ve aynı yemeği paylaşmaları, şüphesiz karşılıklı sevgi ve saygı bağlarını güçlendirecektir. İşçiler işvere-

[6] T2494 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 48.
[7] B6038 Buhârî, Edeb, 39; M6011 Müslim, Fedâil, 51
[8] M5623 Müslim, Âdâb, 31.
[9] M4317 Müslim, Eymân, 42. B5460 Buhârî, Et'ime, 55.

ni, kendilerinden biri gibi görecekler, onu kendilerine daha yakın hissedeceklerdir. Allah Resûlü'nün özendirme amaçlı bu tavsiyesi, hizmetçilerin dışlandığı bir toplumda, onlara karşı insanca, kardeşçe, sıcak ilgi gösterilmesine yöneliktir. Aslında bir işveren elbette işçisinden farklı yemek yiyebilir, farklı elbiseler giyebilir. Bu onun en doğal hakkıdır, fakat işçilerinin arasında bulunması, onlarla aynı masayı ve yemeği paylaşması, böylece onların gönlünü alması, "kardeşlik" ortamının tesisi için önemlidir. Allah Resûlü'nün vermek istediği mesaj da bu olsa gerektir.

İşçi ile işveren arasındaki ilişkiler, karşılıklı hak ve sorumluluklar çerçevesinde, saygı ve sevgi zemininde yürütülmelidir. Bu şekilde asırlardan beri Hz. Peygamber'in tavsiyelerine uyan ticaret erbabı, toplum arasında önemli bir konum edinmiştir. Kendi tarih ve medeniyetimizde bir pratik uygulama olan ve "kardeşlik esasına dayalı meslekî eğitim" diye niteleyebileceğimiz "Ahîlik Teşkilatı" kaynağını Kur'an ve sünnetten alır. Buna göre her sanat ve zanaat erbabı, yetiştirdiği çırağına, kalfasına, ustasına sadece işi öğretmez, kardeşliği, hak ve sorumluluğu, alın teri ve emeği, helâl kazancı, dürüstlüğü, sadakati, tevazuu aşılayarak onları eğitir. Böylece bu İslâm kardeşliği ve nebevî hikmete dayalı iş ahlâkı esnaf arasında nesilden nesle aktarılır.

Hz. Peygamber'in öğretilerini kendine ölçü alan bir işveren, işçinin her türlü insan hakkına mutlaka saygı gösterecektir. İşçisine dinlenme ve ibadet etme fırsatı verecek, ona ağır işler yükleyerek fazla yıpratılmaması hususunda gereken itinayı gösterecektir. İşçisini, hayatını ve sağlığını tehlikeye atacak işlerden kesinlikle uzak tutacaktır. Böylece her yönüyle sağlıklı bir işçi-işveren ilişkisi meydana gelecektir. Fakat işveren, Peygamberimizin öğretilerini göz ardı ettiğinde ise sağlıklı bir ilişkiden söz etmek mümkün olmayacaktır. Özellikle işsizliğin yaygın olduğu günümüzde işçilerin haklarına tecavüz etmek, ücretlerini vermemek, uygun olmayan şartlarda çalıştırmak, tüm bu olumsuzluklar karşısında sesini yükseltip haklarını savunduklarında ise onları işten çıkarmak, Peygamber Efendimizin öğretileri ile taban tabana zıt bir davranıştır.

İşverenin çalıştırdığı kimselerin haklarına riayet etmesi gerektiği gibi işçi de üzerine aldığı görevi en iyi şekilde yapmaya çalışmalı, sorumluluklarını yerine getirmelidir. İşverenin beklediği kaliteden ödün veren, kendi görevini ihmal ederek başkalarına yük olan bir işçi, aldığı ücreti hak etmez. Aynı şekilde iş yerinin araç gereçlerini korumak görevi ol-

duğu gibi, çalıştığı kuruma herhangi bir şekilde zarar vermek, işyerinin imkânlarını kendi çıkarları için kullanmak da işverenin hakkını yemek anlamına gelir. Sevgili Peygamberimizin öğretisine göre, Allah nezdinde herkes mesuldür ve herkes emri altındakilerden sorumludur. Bir hizmetçi, efendisinin/patronunun malına riayet edecektir ve onun malından ve hizmet alanından sorumludur.[10]

Resûlullah (sav) emanet duygusu içinde, gönlünden gelerek, en iyi şekilde işini yapan işçi ve memuru sanki işin ve malın sahibiymiş gibi ecir ve sevapta ortak görmektedir: *"Kendisine verilen emri gönül hoşnutluğu ile tam olarak yerine getiren ve (parayı) kendisine emredilen yere teslim eden güvenilir Müslüman veznedar, sadaka veren iki kimseden biri olur."*[11]

Peki, Hz. Peygamber'in sözlerini ve davranışlarını örnek alan bir mümin, işçinin ücreti konusunda nasıl davranmalıdır? *"Çalışana ücretini, teri kurumadan verin."*[12] tavsiyesinde bulunan bir Peygamber'in takipçileri elbette bu uyarıya duyarsız kalmaz ve işçilerinin ücretlerini zamanında verir. Hatta belli bir alanda istihdam edilen bir görevli, bu konuda daha hassas davranarak işi gönüllü olarak, ecir ve sevap amacıyla yaptığını söylese ve neticede ücret istemese dahi ücreti verilmelidir. Nitekim Peygamber Efendimiz Hz. Ömer'e yaptığı işler karşılığında ücret verince, Hz. Ömer, bu işi Allah rızası için yaptığını ve ücret istemediğini, bunu ihtiyacı olan kimselere vermesini söyleyerek kabul etmemiş, fakat Efendimiz, *"İstemediğin hâlde sana bir şey verilirse onu ye ve tasadduk et."* buyurmuştur.[13]

İşçi haklarına özel önem veren Hz. Peygamber'in, ashâbına anlattığı şu hikâyede işçinin hakkını kendi hakkı gibi koruyan ideal bir işveren portresi çizilmektedir. "Mağara hadisi" olarak bilinen bu ibretli hikâye, Sevgili Peygamberimiz tarafından ashâbına şöyle anlatılır:

Üç kişi seyahat ederken gecelemek için bir mağaraya sığınırlar. Fakat onlar içerdeyken dağdan kopan bir kaya mağaranın ağzını kapatıverir. İçerde mahsur kalan bu üç çaresiz insan, ellerinden bir şey gelmeyeceğini anlayınca tek çarenin Allah'a yalvarmak olduğunu düşünürler. Bu amaçla daha önce Allah rızası için yaptıkları bazı davranışlarını yâd ederek O'ndan yardım isterler. Birinci ve ikinci adamın dualarından sonra kaya biraz açılır. Kayanın tamamen açılması için üçüncü adam ellerini açarak Allah'a şöyle yakarır: "Allah'ım, senin bildiğin üzere, bir zamanlar ben bir işçi çalıştırmıştım. Diğer işçilerin ücretlerini verdiğim gibi onun hakkını da ödemek istedim. Ancak o, verdiğim ücreti az bularak almadan gitti.

[10] B2409 Buhârî, İstikrâz, 20
[11] B1438 Buhârî, Zekât, 25.
[12] İM2443 İbn Mâce, Rühûn, 4
[13] M2408 Müslim, Zekât, 112; B7163 Buhârî, Ahkâm, 17.

Ona vermeyi düşündüğüm bir ölçek darıyı mevsimi geldiğinde tekrar tekrar ektim ve yeni mahsuller elde ettim. Kazandığım mahsullerle bir sığır sürüsü satın aldım ve bunların başına bir de çoban tuttum. Bir müddet sonra bu adam çıkageldi ve 'Allah'tan kork, hakkımı ver!' diyerek seneler önce almadığı ücretini istedi. Ben de, 'Git şu görünen sığırları ve çobanı al, onlar senin!' dedim. Bunun üzerine adam kızgınlıkla, 'Allah'tan kork, benimle alay etme!' diye çıkıştı. Ben de, 'Seninle alay etmiyorum. Sığırları ve çobanı al da git, onlar senin hakkın!' cevabını verdim. O da bunları alıp gitti. Allah'ım, şayet bunu sırf senin rızan için yaptığım sence mâlûm ise bunun hatırına kayayı kaldırıver de çıkalım." Bu duadan sonra mağaranın girişi tamamen açılır."[14]

Sevgili Peygamberimiz bu tavrı çok beğenip ashâbına örnek olarak sunarken aksi bir tavrı, yani işçinin ücretinde haksızlık yapmayı hem kendisinin hem de Yüce Allah'ın sevmediğini şu sözleriyle ifade eder: *"Yüce Allah şöyle buyurur: 'Kıyamet gününde karşısına bir hasım olarak dikileceğim üç çeşit insan vardır: Benim ismimi kullanarak söz verip sözünde durmayan kimse, hür bir insanı köle diye satıp parasını yiyen kimse ve bir işçiyi istihdam edip işini yaptırdığı hâlde ücretini vermeyen kimse.'"*[15]

İşçiyi çalıştırıp ücretini vermemek Yüce Yaratıcı'nın beğenmediği bir iş olduğu gibi işçinin ücretini mazeretsiz olarak ertelemek, anlaştığı ücretten daha az vermek dinen caiz değildir. Nitekim Peygamberimizin dostlarından Ebû Saîd el-Hudrî'nin, "Bir işçi çalıştıracağınız zaman, vereceğiniz ücreti ona bildirin."[16] tavsiyesi işverenin bu tür istismarlara yönelmesini engellemeyi amaçlayan bir uyarıdır. Aslında bu uyarı sadece ücretle alâkalı olarak söylenmiş olmakla birlikte, işçi ile işveren arasında anlaşmazlık çıkma ihtimali olan tüm konular için geçerlidir. İşçinin işe alınırken hangi şartlarda çalışacağı, çalışma ve dinlenme saatleri, haftalık ve yıllık tatilleri, yapacağı iş, alacağı ücret ve ücreti alacağı zaman gibi işçinin ve işverenin haklarını korumaya yönelik ayrıntılar Allah Elçisi'nin bu sözünün kapsamında değerlendirilir. Buna göre tüm bu hususlar işçi ile işveren arasında işe başlamadan önce açıkça konuşulmalı, gerekirse bir sözleşme şeklinde yazılı hâle getirilerek tarafların anlaşmazlığa düşme ihtimali olan konular belirgin hâle getirilmelidir. Böylece belirlilik ilkesince her iki taraf da haklarını ve sorumluluklarını daha iyi bilir ve gereğini yerine getirir.

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın aktardığı bir haber, istismara yol açmamak kaydıyla çalışanlara karşı hoşgörü sınırları hakkında ipuçları da

[14] B2215 Buhârî, Büyû', 98
[15] B2270 Buhârî, İcâre, 10.
[16] N3888 Nesâî, Müzâraa, 44.

vermektedir: "Bir şahıs Hz. Peygamber'e gelerek, 'Ey Allah'ın Resûlü, yanımızda çalışan hizmetçimizi günde kaç defa affedelim?' diye sordu. Allah'ın Elçisi cevap vermedi. Bunun üzerine sorusunu tekrarladı. Allah'ın Elçisi yine suskunluğunu sürdürdü. Aynı soruyu üçüncü kez yöneltince, *'Onu günde yetmiş defa affedin!'* cevabını verdi."[17]

Hz. Peygamber'in bu tavsiyesini rakamsal bir ifade olarak değil, mümkün mertebe her fırsatta hizmetçilere, işçilere iyi muamele etmeye, onların hatalarını hoş görmeye teşvik olarak anlıyoruz. Burada esas olan, karşılıklı hukuka riayet edilmesi, işçi ve işverenin birbirini istismar etmemesidir. Peygamber Efendimizin ifadesiyle nasıl, *"Allah Teâlâ, istihdam ettiği işçiye işini yaptırdığı hâlde onun ücretini tam ödemeyenin öteki dünyada hasmı"*[18] ise üzerine düşen görevi yapmayan, verilen işi yerine getirmeyen, ihmal ve istismar ederek kazancını hak etmeyen işçiye de elbette bunun hesabını soracaktır.

Rahmet Peygamberi, takipçileri için iş ahlâkını, istihdam politikasını ve çalışma yöntemini bu şekilde belirlemiştir. Özetle; işveren işçilere iyi davranacak, onlara şefkat gösterecek, giyimini, iaşesini karşılayacak ve her konuda anlayışlı davranarak yardımcı olacak, onları "kardeş" olarak görerek samimi davranacak, haklarına riayet edecek, yaptıkları işlerin karşılığını geciktirmeden verecektir. Buna karşılık işçi de işverenin ona gösterdiği bu samimi davranışları suistimal etmeyecek, vazifesini en güzel tarzda yerine getirecek, onun malını kendi malı gibi koruyup gözetecektir. Böylece karşılıklı olarak samimi bir şekilde yürüyen bu işçi-işveren dayanışması sonucunda iş üretimi en üst seviyeye ulaşmış olacaktır. Bu dayanışmada belki de en önemli sorumluluk işverene düşmektedir. Çünkü üretimin artması işçinin gayretli çalışmasına, onun gayreti ise işverenin, onun hakkını en güzel şekilde vermesine bağlıdır. Bu sebeple işveren, sorumluluğunun bilincinde olmalı ve çalışanlarının haklarına son derece riayet etmelidir. Nitekim Peygamberimizin vefat etmeden evvelki şu son sözleri de bu sorumluluğa işaret etmektedir: *"Namaz! Namaz! Elinizin altında bulunanlar hakkında Allah'tan korkun!"*[19]

[17] D5164 Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124.
[18] B2270 Buhârî, İcâre, 10; İM2442 İbn Mâce, Rühûn, 4.
[19] D5156 Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124; İM1625 İbn Mâce, Cenâiz, 64.

DOKUNULMAZLIK
CAN, MAL, IRZ ve HANE MASUNİYETİ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"... كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعِرْضُهُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Her Müslüman'ın bir başka Müslüman'a kanı, malı ve ırzı (şeref ve namusu) haramdır."
(M6541 Müslim, Birr, 32)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ." قَالُوا: "يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا هُنَّ؟"
قَالَ: "الشِّرْكُ بِاللَّهِ، وَالسِّحْرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ، وَأَكْلُ الرِّبَا، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ، وَالتَّوَلِّي يَوْمَ الزَّحْفِ، وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلاَتِ."

عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دِينِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دَمِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَمَنْ قُتِلَ دُونَ أَهْلِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ."

عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ أَخَذَ شِبْرًا مِنَ الأَرْضِ ظُلْمًا فَإِنَّهُ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ سَبْعِ أَرَضِينَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ وَالْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَهُ النَّاسُ عَلَى دِمَائِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav), *"Helâk edici yedi şeyden kaçınınız!"* buyurdu. Sahâbîler, "Yâ Resûlallah! Bu yedi şey nedir?" diye sordular. Resûlullah (as) da, *"Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, hukukun gerektirdiği dışında Allah'ın (zarar vermeyi) yasakladığı bir cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, (düşmanla karşılaşınca) savaştan kaçmak, zinadan uzak duran ve hiçbir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina iftirasında bulunmak."* cevabını verdi.

(B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23)

Saîd b. Zeyd'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Malını savunurken öldürülen kişi şehittir. Dinini savunurken öldürülen kişi şehittir. Canını savunurken öldürülen kişi şehittir. Ailesini savunurken öldürülen kişi şehittir."*

(T1421 Tirmizî, Diyât, 21)

Saîd b. Zeyd'in işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim hakkı olmadığı hâlde bir karış yeri alırsa, o yer kıyamet gününde yedi kat olarak boynuna geçirilir."*

(M4135 Müslim, Müsâkât, 140)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden selâmette olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Mümin de halkın canları ve malları konusunda kendisinden emin oldukları kimsedir."*

(T2627 Tirmizî, Îmân, 12)

Resûlullah ile beraber Veda Haccı'nda bulunan ashâbdan Amr b. Ahvas anlatıyor: "Resûlullah (Veda Hutbesi'nde) Allah'a hamd ve senâdan sonra vaaz ve nasihat etti ve şöyle buyurdu: *'Hangi gün daha saygındır? Hangi gün daha saygındır? Hangi gün daha saygındır?'* Oradaki insanlar, 'Hacc-ı Ekber günü (Kurban Bayramı'nın birinci günü) ey Allah'ın Resûlü!' dediler. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz buyurdular ki, *'Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde, bu (arefe) gününüz nasıl mukaddes ise, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir (dokunulmazdır). Bilin ki! Her suçlu cezasını kendisi çekecektir. Hiçbir baba çocuğunun suçundan dolayı sorumlu tutulamayacağı gibi, hiçbir çocuk da babasının yaptığından dolayı ceza çekemez. Bilin ki! Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Müslüman'a, gönül rızası olmadan kardeşinin malı helâl olmaz. Bilin ki! Câhiliye dönemindeki tüm faizler kaldırılmıştır. Anaparalarınız sizindir. Haksızlık etmeyecek ve haksızlık da görmeyeceksiniz. İlk kaldırılan faiz, Abbâs b. Abdülmuttalib'in faizi olup, onun faizinin hepsi kaldırılmıştır. Bilin ki! Câhiliye dönemindeki tüm kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırılan ilk kan davası İbn Rebîa b. Hâris'in güttüğü kan davasıdır.'*"[1]

Bu açıklamalarıyla Hz. Peygamber (sav), câhiliye döneminde sınırlı olarak bilinen ve sadece haram aylarda uygulanan "dokunulmazlık" kavramını her zaman ve mekâna taşıyarak genelleştirmiştir. Can ve mal güvenliğini insanoğlunun vazgeçilmez haklarından sayan İslâm, herhangi bir hukukî gerekçeye dayanmaksızın bu hakların ihlâl edilmesini kesin bir dille yasaklamıştır.

İslâm'a göre can güvenliği ve dokunulmazlığı, insanın doğmadan önce daha anne karnında iken kazandığı fıtrî bir hakkıdır. Zarurî bir neden olmadığı sürece cenin hâlinde bile olsa bir insanın yaşama hakkı elinden alınamaz. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır."*[2] buyrulur. Şu hâlde, toplum içinde can güvenliğinin temini için herkes başkalarının hayatını korumaya yardım etmek durumundadır. Zira bir başkasının canını haksız yere almakla, sadece bir

[1] T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; B67 Buhârî, İlim, 9; M4383 Müslim, Kasâme, 29.
[2] Mâide, 5/32.

kişiye zulmedilmiş olmaz. Aynı zamanda insan hayatının dokunulmazlığı gibi toplumda hâkim kılınması gereken bir prensip çiğnenmiş, merhamet gibi bir duygu zedelenmiş olur. Bir âyette, *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebedî kalmak üzere cehennemdir. Allah ona (kasten öldürene) gazap etmiştir, lânet etmiştir ve çok büyük bir azap hazırlamıştır."*[3] buyrulur. Resûl-i Ekrem'in, *"Allah Teâlâ'nın katında bir müminin öldürülmesi, dünyanın yok olmasından daha büyük (bir cürüm)dür."*[4] hadisi de yaşama hakkının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kişilerin can güvenliğinin sağlanması konusunda azami hassasiyeti gösteren İslâm'ın mukaddes Kitabı'nda, hata ile bile olsa bir hayata son vermenin "diyet" ve "köle azat etmek" gibi maddî cezaları, oruç gibi bedenen ödenen cezaları yer alır.[5] Kasten cana kıyanların cezasının ise "kısas" yani katilin öldürülmesi olduğu da yine Kur'an âyetiyle bildirilir.[6] Hatta herhangi bir kimse, "Ben kendi canıma kıyarım." diyerek intihar edemez. Zira Peygamberimiz, bir kimsenin psikolojik rahatsızlığı olmaksızın, cinnet geçirmeksizin bilinçli bir şekilde canına kıymasının cezasının cehennem olduğunu haber vererek intiharı kesinlikle yasaklamıştır.[7]

İslâm, barış zamanında can güvenliği ve dokunulmazlığını din, dil ve ırk ayrımı olmaksızın tüm insanlar için geçerli sayar ve herkesin güvenliğini sağlamaya çalışır. Nitekim Hz. Peygamber, zimmîler yani İslâm toplumunda yaşayan gayri müslim vatandaşlar hakkında şu uyarıda bulunmuştur: *"Bilin ki! Kim bir zimmîye haksızlık ederse, onun hakkını eksik verirse, ona gücünün üstünde şeyler yüklerse veya gönülsüz olarak ondan bir şey alırsa, ben kıyamet gününde o kişinin düşmanıyım."*[8] Bu sözlerle, İslâm ile şereflenmese dahi bütün insanların can ve mal dokunulmazlığının bulunduğunu vurgulayan Hz. Peygamber, kendileri ile yapılan anlaşma süresince zimmîlerin canlarının emniyet altında olduğunu bildirmiştir.[9] Savaş zamanında ise Müslüman'ın kendini müdafaası için düşmanının dokunulmazlığı kalkar ve öldürülmesine izin verilir. Ancak bu durumda bile Rahmet Peygamberi, düşman askeri de olsa kimseye işkence yapılmamasını, organlarının kesilmemesini (müsle), çocukların ve kadınların öldürülmemesini emretmiştir.[10]

Allah Resûlü'nün, *"...Her Müslüman'ın bir başka Müslüman'a kanı, malı ve ırzı (şeref ve namusu) haramdır."*[11] buyruğuna göre her birey, "insan olarak" öncelikle hayat hakkına, ardından da mal ve onur dokunulmazlığına sahiptir. Hiç kimse, bu saygınlığı ve insanî değerleri şu veya bu şekilde ihlâl edemez. Dolayısıyla ister kan davası, ister töre cinayeti, ister intihar

[3] Nisâ, 4/93
[4] N3993 Nesâî, Muhârebe, 2; T1395 Tirmizî, Diyât 7.
[5] Nisâ, 4/92.
[6] Bakara, 2/178-179
[7] B5778 Buhârî, Tıb 56, M300 Müslim, İmân 175.
[8] D3052 Ebû Dâvûd, İmâre, 31-33.
[9] N4749 Nesâî, Kasâme, 13-14
[10] M4522 Müslim, Cihâd ve siyer, 3; T1617 Tirmizî, Siyer, 48; T1569 Tirmizî, Siyer, 19.
[11] M6541 Müslim, Birr, 32; T1927 Tirmizî, Birr, 18.

olsun, haksız yere bir hayata son vermek İslâm'a göre en büyük günahlardan sayılmıştır.

Nitekim bir gün Resûl-i Ekrem, *"Helâk edici yedi şeyden kaçınınız!"* buyurmuştur. Sahâbîler, "Yâ Resûlallah! Bu yedi şey nedir?" diye sorunca, *"Allah'a şirk koşmak, sihir yapmak, hukukun gerektirdiği dışında Allah'ın (zarar vermeyi) yasakladığı bir cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, (düşmanla karşılaşınca) savaştan kaçmak, zinadan uzak duran ve hiçbir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina iftirasında bulunmak."* cevabını vermiştir.[12]

Canın yongası olan ve meşru yollarla elde edilen mal da hadislerde belirtildiği üzere dokunulmazdır ve İslâm'ın koruması altındadır. Bir gün Hz. Peygamber'e gelen bir adam, "Yâ Resûlallah! Malımı zorla almak isteyen birine karşı ne yapmalıyım?" diye sorar. Allah Resûlü, *"Ona Allah'ı hatırlat!"* cevabını verir. Adam tekrar sorar: "Ya buna aldırmazsa!" *"Yakınındaki Müslümanlardan yardım iste!"* der Allah Resûlü.

Adam soru sormaya devam ettikçe aralarında şöyle bir diyalog gelişir:

Adam: "Peki, çevremde kimse yoksa!"

Resûlullah: *"Ona karşı yetkililerden yardım iste!"*

Adam: "Peki yetkililerin müdahale imkânı yoksa!"

Resûlullah: *"O zaman malını korumak için mücadele et; ya âhiret şehitlerinden olursun veya malını kurtarırsın."*[13]

Bir başka rivayette diyalog şöyle devam etmektedir:

Adam: "(Mücadele ederken) ya ölürsem?"

Resûlullah: *"Şehit olursun."*

Adam: "Ya ben onu öldürürsem?"

Resûlullah: *"Onun yeri cehennemdir."*[14]

Bu diyalogda, hukukun olmadığı, Müslümanların da yardımcı olamadığı bir ortamda mal varlığına saldırılması durumunda kişinin ne yapabileceği dile getirilmektedir. Aksine bu hadisten, normal şartlarda kişiye hırsızı ya da gaspçıyı öldürme izni verildiği gibi yanlış bir sonuç çıkartılmamalıdır.

Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Malını savunurken öldürülen kişi şehittir. Dinini savunurken öldürülen kişi şehittir. Canını savunurken öldürülen kişi şehittir. Ailesini savunurken öldürülen kişi şehittir."*[15] Hz. Peygamber'in bu sözleri can ve dinin yanı sıra malın güvenliği ve korunması konusunun da İslâm'da ne derece önem arz ettiğini göstermektedir. Gasp, hırsızlık ve yağma gibi bir saldırıya uğrayan kimsenin, öldürülmek pahasına da olsa, bu saldırıyı

[12] B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23; M262 Müslim, Îmân, 145
[13] N4086 Nesâî, Muhârebe, 21.
[14] M360 Müslim, Îmân, 225.
[15] T1421 Tirmizî, Diyât, 21; D4772 Ebû Dâvûd, Sünnet, 28-29.

önleme ve malını koruma hakkı vardır. Zira mala olan saldırı zulüm ve haksızlık olduğu kadar İslâm'ın koyduğu sınırların ihlâli anlamına da gelmektedir. Ancak, malı saldırıya karşı savunmaktan amaç saldırıyı önlemek olup, saldırganı cezalandırmak değildir. Haksızlığa uğrayanı malını müdafaaya mecbur eden, saldırganın kendisidir. Ama bu müdafaa sırasında hiç kimsenin canı tehlikeye atılmamalı, küçük meblağlar uğruna hayatî risk taşıyan davranışlara girilmemelidir. Doğru olan, saldırıya uğrayan kimsenin, en hafiften ağıra doğru bir yol izleyerek meşru müdafaa hakkını kullanmasıdır. Diğer yandan Müslüman'ın, "Nasıl olsa dokunulmazlığı var!" diye düşünerek malını tehlikeye açık bir şekilde bırakmaması, her türlü mal varlığının muhafazası için gerekli tedbirleri alması gerekir.

İslâm, insanların malını haksız yollarla yemeyi yasaklar. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hâli müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin..."*[16] buyrulur.

İslâm'da hırsızlık, gasp, hile, kumar, aşırı kâr ve ihtikâr (stokçuluk) gibi mal güvenliğine yönelik olumsuz davranışlar çeşitli tedbirlerle önlenmeye çalışıldığı gibi, mülkiyete saldırı niteliğindeki davranışlara karşı da müeyyideler getirilerek mülkiyet hakkı koruma altına alınmıştır.[17] Malın korunması ya da dokunulmazlığı bazı durumlarda gerçek sahiplerine karşı da olabilmektedir. Malını yerli yersiz harcayıp, savurgan bir tutum benimseyen ahmak ya da akıl hastası kimselerin malları, onları yönetecek bir vasi veya vekil tayin edilerek korunmaktadır.[18] Dolayısıyla malın dokunulmazlığı, hem mal sahibinin malını satarken, değiştirirken, vasiyet veya hibe ederken belirli kurallar dairesinde hür ve serbest olmayı hem de başkalarının saldırısına karşı koymayı kapsamaktadır.

Yüce dinimizin kişiye tanıdığı temel hak ve hürriyetlerden biri de mesken dokunulmazlığıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de meskenlere giriş çıkışın belli edep kuralları dâhilinde yapılması istenmiş ve *"Ey iman edenler! Evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin."*[19] buyrulmuştur. Huzur, güven ve mutluluk yuvası olan meskenin dokunulmazlığı, hiç kimsenin konutuna izinsiz girilememesi, arama yapılamaması, ev eşyalarına el konulamaması, sahibi istemediği hâlde satmaya zorlanamaması gibi hususları içerir. Ev sahibinin aksi yöndeki davranışları engelleme hakkı vardır. Nitekim Allah Resûlü, özel hayatın mahremiyetini ihlâl ederek evlere izinsiz girenlere ve ev halkını gizlice

[16] Nisâ, 4/29; Ayrıca bkz. Bakara, 2/188.
[17] Mâide, 5/38.
[18] Nisâ, 4/5-6.
[19] Nûr, 24/27-29.

gözetleyenlere sert tepki göstermiş,[20] hatta bir seferinde böyle bir kişinin üzerine yürümüştür.[21]

Mesken dokunulmazlığı kapsamında, bir kimsenin evi veya arsası haksızlıkla elinden alınamayacağı gibi, hiç kimse malını isteği dışında satmaya da zorlanamaz. Peygamberimiz, sahibinin izni olmadan bir kimsenin arazisine bina yapılması hâlinde bunun yıktırılacağını bildirmiştir.[22] Mal gasbının uhrevî sonuçlarına dikkat çekerek kötü niyetli kişilere gözdağı vermek isteyen Peygamberimiz şöyle buyurmaktadır: *"Her kim hakkı olmadığı hâlde bir karış yeri alırsa, o yer kıyamet gününde yedi kat olarak boynuna geçirilir."*[23]

Hz. Ömer'in halifeliği zamanında Medine'de Müslümanların nüfusu artmış, Medine Mescidi artık ihtiyaca cevap veremez hâle gelmişti. Bunun üzerine Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesine karar veren Hz. Ömer, öncelikle mescidin çevresindeki evleri satın aldı. Peygamber Mescidi'nin bitişiğinde, Peygamberimizin amcası Abbâs b. Abdülmuttalib'in de bir evi bulunuyordu. Hz. Ömer, ona evini satması teklifinde bulunduysa da Hz. Abbâs bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona ya evini satması, ya evinin karşılığı olarak kendisine Medine'nin istediği bir yerinde ev yapılması ya da evini mescide bağışlaması şeklinde alternatifler sundu. Ancak Hz. Abbâs, bu tekliflerden hiçbirini kabul etmedi. Bu sorunun Übey b. Kâ'b'ın hakemliğinde çözülmesi kararlaştırıldı. Übey, her iki tarafı da dinledikten sonra Abbâs'ın lehine, Halife Ömer'in aleyhine hüküm verdi. Hz. Ömer, bu kararın dayanağını öğrenmek isteyince Übey b. Kâ'b, Peygamberimizden işittiği tarihî bir olayı anlattı. Buna göre Hz. Dâvûd'a Beytü'l-Makdis'i yapması emredildiğinde o, arsanın sahibini razı etmeden inşa faaliyetine başlamıştı. Allah Teâlâ da gasp edilmiş yere mescidin yapılmasını yasaklamış ve ona mülk sahibini razı etmedikçe, mescidi tamamlayamayacağını bildirmişti. Halifenin sorması üzerine sahâbeden Ebû Zer ve başkaları bu olayı Hz. Peygamber'den duyduklarına dair şahitlik yaptılar. İslâm devletinin yöneticisi konumundaki Hz. Ömer'in, Abbâs'ı razı etmekten başka seçeneği kalmamıştı. Ancak Peygamber Efendimizin kıymetli amcası, Übey'e dönerek, "Madem böyle hükmettin, ben de evimi Allah yolunda, Müslümanlara bağışladım." dedi.[24]

Sonuç olarak diyebiliriz ki yeryüzünün halifesi olan insan, can, mal ve mesken konularında dokunulmazlığa sahiptir. Yaratılmışların en şereflisinin yaşama hakkı hiç kimse tarafından elinden alınamayacağı gibi,

[20] M5634 Müslim, Âdâb, 41.
[21] T2708 Tirmizî, İsti'zân, 17; B6900 Buhârî, Diyât, 23.
[22] BS11686 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 145
[23] M4135 Müslim, Müsâkât, 140
[24] ST4/21 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 21-22; BS12159 BS12160 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 272-273.

kendisi de buna son veremez. Hatta meşru bir gerekçe olmadan devlet tarafından da bir cana kıyılamaz. Çünkü insanın her türlü hakkını koruyabilmesi ve bu haklarından faydalanabilmesi için varlığını sürdürmesi gereklidir. Keza insanın helâl yoldan kazandığı ve elde ettiği mal, servet ve mesken de İslâm'ın koruma güvencesi verdiği değerler arasındadır. Başkasının malına, servetine ve meskenine zarar verme veya ilişme hem hukuken hem de ahlâken söz konusu olamaz. Zira Hz. Peygamber'in ifadesiyle, *"Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden selâmette olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Mümin de halkın canları ve malları konusunda kendisinden emin oldukları kimsedir."*[25]

[25] T2627 Tirmizî, Îmân, 12; N4998 Nesâî, Îmân, 8.

EŞİTLİK
İNSANLAR TARAĞIN DİŞLERİ GİBİ MÜSAVİDİR

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ امْرَأَةً سَرَقَتْ فَأُتِيَ بِهَا النَّبِيُّ ﷺ فَقَالُوا: مَنْ يَجْتَرِئُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلاَّ أَنْ يَكُونَ أُسَامَةَ. فَكَلَّمُوا أُسَامَةَ فَكَلَّمَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "يَا أُسَامَةُ إِنَّمَا هَلَكَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ حِينَ كَانُوا إِذَا أَصَابَ الشَّرِيفُ فِيهِمُ الْحَدَّ تَرَكُوهُ وَلَمْ يُقِيمُوا عَلَيْهِ وَإِذَا أَصَابَ الْوَضِيعُ أَقَامُوا عَلَيْهِ لَوْ كَانَتْ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ لَقَطَعْتُهَا."

Hz. Âişe anlatıyor:
"Bir kadın hırsızlık yaptı ve Hz. Peygamber'e (sav) getirildi. Dediler ki: 'Ancak Üsâme Resûlullah'a (sav) giderek (bu kadının affedilmesi konusunda) aracılık edebilir.' Üsâme ile konuştular, o da Hz. Peygamber ile konuştu. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Ey Üsâme! İsrâiloğulları, halkın ileri gelenlerinden biri suç işlediğinde onu cezalandırmadıkları ama sıradan biri aynı suçu işleyince ceza tatbik ettikleri zaman helâk edildiler. Eğer (hırsızlık yapan) Muhammed'in kızı Fâtıma bile olsa onun da elini keserdim."*
(N4899 Nesâî, Kat'u's-sârık, 6)

عَنْ أَبِي نَضْرَةَ حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ خُطْبَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي وَسَطِ أَيَّام التَّشْرِيقِ فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَلَا إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ وَإِنَّ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَعْجَمِيٍّ وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ وَلَا لِأَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدَ وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ إِلَّا بِالتَّقْوَى..."

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَقِيمُوا حُدُودَ اللَّهِ فِي الْقَرِيبِ وَالْبَعِيدِ وَلاَ تَأْخُذْكُمْ فِي اللَّهِ لَوْمَةُ لاَئِمٍ."

Ebû Nadre'den nakledildiğine göre, Resûlullah'ın (sav) teşrîk günlerinin ortasında verdiği Veda Hutbesi'ni dinleyen bir sahâbî şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) buyurdu ki, "*Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a; beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur...*"

(HM23885 İbn Hanbel V, 411)

Ubâde b. Sâmit'ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın belirlediği müeyyideleri size yakın olsun uzak olsun herkese olduğu gibi uygulayın. Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi bundan alıkoymasın.*"

(İM2540 İbn Mâce, Hudûd, 3)

Fâtıma bnt. Esved... Allah Resûlü'nün, kendi kızı Fâtıma ile aralarında hukuk açısından hiçbir fark bulunmadığını söylediği kadın... Arap toplumunun önemli kabilelerinden olan Kureyş'in Mahzûmoğulları kolundan olan Fâtıma bnt. Esved[1] kavminin asaletine gölge düşürecek bir davranışta bulunmuş, tanınmış kimselerin adını kullanarak insanlardan ödünç mücevherat alıp onları satmıştı.[2] Bu durum, Hz. Peygamber'e aksettirilmiş, o da hadiseyi hırsızlık olarak değerlendirip kadına hırsızlık cezası uygulanmasına hükmetmişti. Ancak Fâtıma'nın mensup olduğu seçkin kabilenin ileri gelenlerine göre böyle bir ceza kabilenin şanına leke getirecekti. Onur meselesi hâline getirdikleri bu olayda Fâtıma'nın ceza almasını önlemek adına çeşitli yollara başvurdular. Öncelikle Allah Resûlü'nün huzuruna çıktılar ve akıllarından geçen ilk teklifi sundular: "Yâ Resûlallah! Bu kadının kesilmesi gereken eline karşılık kırk okka (altın veya gümüş) fidye versek!" Resûlullah cevap verdi: *"(Cezasını çekip günahını) temizlemesi kendisi için daha hayırlıdır!"*[3]

Allah Resûlü, *"daha hayırlıdır"* diyerek başka çözümlere işaret etmiş görünse de aslında verdiği cevap çok açık idi. Zira onun tarzı böyle idi. Rahmet Peygamberi, karşılaştığı olumsuz durumlarda duyduğu en acıtıcı sözlere dahi böyle tepki verirdi. Nitekim Huneyn ganimetlerini dağıtırken bazı kimselere daha fazla verdiğini düşünen bir sahâbînin, eşitlik ilkesinin ihlâl edildiğini ileri sürmesine yüzü kıpkırmızı kesilecek kadar öfkelenmiş, ama yine de incindiği bu ağır ithama karşı ağzından incitici bir söz çıkmamıştı.[4] İşte bu kez yine böyle oluyor, muhataplarının anlayacağını ümit ederek yumuşak bir üslûp kullanıyordu. Ancak insanlar anlamak istememişlerdi. Aksine onun bu üslûbundan cesaret alıp Fâtıma'yı affetmesi için bir aracı göndermeyi düşünmüşlerdi. Bu aracı, geri çeviremeyeceği kadar sevdiği biri olmalıydı. Akıllarına, Hz. Peygamber'in azatlısı Zeyd'in oğlu Üsâme geldi. Onunla konuşup kendisini ikna ettiler. Üsâme de Allah Resûlü'ne gidip bu kadının affedilip edilemeyeceğini sordu. Hz. Peygamber'in cevabı açık olduğu kadar sert idi: *"Allah'ın hükümlerinden birini yerine getirmemem için aracılık mı yapıyorsun?"*

Üsâme hatasını anlamıştı: "Ey Allah'ın Resûlü! Benim için Allah'tan af dileyemez misin?" diye sordu. Ancak Efendimiz, bu dersin Üsâme ile sınırlı kalmasını istemiyordu. İnsanları topladı ve onlara, takva dışında hiçbir özelliğin üstünlük sayılmadığı bir dinin Peygamberi olarak, her insanın işlediği suç karşılığında eşit muamele göreceğiyle ilgili şu veciz konuşmasını yaptı:

1 F12/89 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 89.
2 N4902 Nesâî, Kat'u's-sârik, 6.
3 M2548 İbn Mâce, Hudûd, 6.
4 B6291 Buhârî, İsti'zân, 47.

"Ey Üsâme! İsrâiloğulları, halkın ileri gelenlerinden biri suç işlediğinde onu cezalandırmadıkları ama sıradan biri aynı suçu işleyince ceza tatbik ettikleri zaman helâk edildiler. Eğer (hırsızlık yapan) Muhammed'in kızı Fâtıma bile olsa onun da elini keserdim."[5]

Allah Resûlü, Fâtıma bnt. Esved olayı için söylediği bu sözlerle, esasında evrensel bir ilkeye dikkatleri çekmekteydi: Eşitlik... Buna göre, insanların hukuk karşısında asalet ve soy gibi özellikleri dolayısıyla zayıf ve kimsesiz kişilerden ayrı bir muameleye tâbi olmaları, imtiyaz sahibi olarak görülmeleri, cezalardan muaf tutulmaları gibi ayrıcalıklı tavırlar kesinlikle kabul edilemez. Bu tür çifte standartlı uygulamalarla eşitlik olgusunun ihlâl edilip çiğnenmesi, Allah Resûlü'nün uyardığı üzere ahlâkî değerlerin ve adaletin sonunu hazırlayarak, önceki ümmetlerde olduğu gibi, toplumları helâke sürüklemektedir.

Eşitlik ilkesinin hukuk ve yargı alanlarındaki yansımaları toplumsal huzur ve adaletin sağlanması için çok önemlidir. Ancak eşitlik, sadece belirli konularda değil, hayatın her alanında riayet edilmesi gereken önemli değerlerden biridir. Zira insanların eşit haklara sahip olması gerektiği ilkesinin hem hukukî hem de ahlâkî yönü bulunmaktadır. Eşitlik duygusu, ahlâkî bir erdem olması yönüyle, öncelikle her ferdin vicdanında yer etmelidir. Buna göre kişi, insan olma niteliği bakımından diğer insanları kendisiyle aynı değerde görmeli ve haklar konusunda herkesin aynı derecede olduğunu düşünmelidir.

Yüce Yaratan şöyle buyurmaktadır: *"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık."*[6] *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinizden sakının."*[7] İslâm, fark gözetmeksizin, bütün insanlığa hitap etmektedir. Bu durum, hem Yüce Allah'ın, hem de Mübarek Elçisi'nin *"Ey insanlar!"* şeklindeki hitaplarında açıkça görülmektedir. Bu çağrıda belirli bir insan topluluğuna değil, bu mesajları önemseyip kulak veren bütün insanlara seslenilmektedir. Buna göre, bütün insanlar Âdem ve Havva'dan gelmeleri dolayısıyla aralarında hiçbir fark gözetilmeksizin eşittir, eşit haklara sahiptir. Küçük bir aile ocağında aynı ana babadan doğan çocuklar arasında bir üstünlük düşünülemeyeceği gibi, dünya üzerinde de kıyamete kadar bütün insanlar denktir. Nitekim, *"Biz, gerçekten insanoğlunu onurlu/saygın kıldık."*[8] yani ona büyük bir değer verdik derken de Cenâb-ı Allah, aralarında herhangi bir ayrıma gitmeden, mutlak olarak "insan"a atıfta

[5] N4899, N4902 Nesâî, Kat'u's-sârık, 6.
[6] Hucurât, 49/13.
[7] Nisâ, 4/1.
[8] İsrâ, 17/70.

bulunmakta, dünya üzerindeki bir canlı türü olarak onun diğer varlıklar karşısındaki konumundan bahsetmektedir. Dolayısıyla üstün ve değerli olan, bir cins olarak diğer canlılarla mukayese edilen insandır.

Farklı cinsiyete, kavme, milliyete mensup, farklı özelliklere sahip olan insanlar özleri itibariyle birdirler. Aynı atadan gelen insanların farklı kimliklerde yaratılmalarının tanışıp kaynaşmalarını sağlamak gibi çeşitli hikmetleri bulunmaktadır. İnsanların kendi iradeleri dışında sahip oldukları hiçbir özellik onları Allah katında diğerlerinden daha üstün kılamaz. Aynı asıldan gelen insanların sahip oldukları fiziksel özellikleri de bir üstünlük vesilesi olamaz. Zira Allah katında insanları değerli kılan tek ölçü vardır, o da takvadır.[9] Her türlü üstünlük vesilesini yok sayarak bütün insanların eşitliğini ilân eden bu ilkeyi Allah Resûlü insanlığa şu şekilde bildirmiştir: *"Ey insanlar! Şunu iyi biliniz ki Rabbiniz birdir, atanız da birdir: Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a; beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur..."*[10]

Hz. Peygamber'in insanlara eşitlik çağrısı yaptığı bu dönemde üstünlük ölçüsü olarak soy, kabile, ırk, dil, renk, zenginlik, asalet gibi özellikler ön plandaydı. Zenginle fakirin, kadınla erkeğin, siyahla beyazın, hür ile kölenin, soylu ile kimsesizin, Arap'la Acem'in asla eşit olamayacağı bir düzendi bu. Allah Resûlü ise köle ile efendisinin eşit olduğunu bildirerek, her türlü eşitsizliğin yerine evrensel değerleri, herkesi kuşatan İslâm kardeşliğini getiriyordu. Ancak insanların asırlardır alışageldikleri bu ayrıcalıklı düzen, onların eski alışkanlıklarını terk ederek İslâm'ı kabullenmelerini zorlaştırıyordu. Kimi zaman İslâm'a girdikten sonra bile câhiliye anlayışının izlerini insanların üzerlerinde görmek mümkün olabiliyordu. Nitekim Habeşli siyah bir köle olan Bilâl ile Ebû Zer arasında geçen tartışma üzerine[11] Ebû Zer, Bilâl'i zenci olan annesinden dolayı ayıplamış ve bu olay üzerine Allah Resûlü şu sözleri söylemişti: *"Ey Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câhiliye(den izler) bulunan bir kimsesin!"*[12] Allah Resûlü, sözlerinin devamına şunları ekleyerek kişinin hizmetçisiyle arasında insan olma yönünden hiçbir farkın bulunmadığını bildiriyor, ashâbına sevgi, merhamet ve eşitliğe dayalı İslâm kardeşliğini tavsiye ediyordu: *"Hizmetçileriniz sizin kardeşlerinizdir. Öyle ki Allah onları sizin ellerinizin altına emanet etmiştir. Her kimin eli altında böyle bir kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerinin yetmeyeceği zahmetli bir iş yüklemeyin. Şayet yüklerseniz, onlara yardım edin."*[13]

Bununla birlikte Allah Resûlü, câhiliye dönemi hukukunun temelini teşkil eden ve toplumda yaygın olarak uygulamaları görülen hür-köle ayrımının

9 Hucurât, 49/13
10 HM23885 İbn Hanbel V, 411.
11 AU1/329 Aynî, Umdetü'l-kârî, I, 329.
12 B30 Buhârî, Îmân, 22; M4313 Müslim, Eymân, 38
13 B30 Buhârî, Îmân, 22.

yerine de tamamen insanların eşitliği prensibine dayalı olan ehliyet ve liyakate sahip olma şartını getirmiştir. Nitekim azatlı bir köle olan Zeyd b. Hârise'nin oğlu olmasına rağmen Üsâme b. Zeyd'i ordu komutanlığına atamış, toplumun ileri gelenlerinin yerine bir kölenin oğlunun komutanlığa atanmasını yadırgayan insanların bu konudaki eleştirileri üzerine şu sözleri söyleyerek toplumsal eşitliğin önündeki her türlü engeli kaldırmak istemiştir: *"Siz onun komutanlığını eleştiriyorsunuz, daha önce babasının komutanlığına da dil uzatmıştınız. Allah'a yemin olsun ki Zeyd komutanlığa gerçekten lâyık idi ve bana insanların en sevimlilerindendi. Kendisinden sonra bu oğlu da bana insanların en sevimlilerindendir."*[14]

Allah Resûlü, insanlar arasındaki ilişkilerde gözetilmesi gereken bir ilke olarak eşitlik prensibini hayatın çeşitli alanlarında uygulamıştır. Muhataplarına eşitlik, denge ve adalet zemininde hitap eden Sevgili Peygamberimiz, eşitlik duygusunun da pek çok değerin aşılandığı ailede kazanıldığına işaret ederek, çocuklar arasında da bu prensibin gözetilmesini istemiştir. Bir defasında, oğlu Nu'mân'a malının bir kısmını hediye ettiğini söyleyen babası Beşîr b. Sa'd'a, diğer çocuklarına da bu şekilde hibede bulunup bulunmadığını soran Hz. Peygamber, "Hayır." cevabını alınca, *"Çocuklarının sana iyilik etmeleri konusunda eşit davranmaları seni mutlu etmez mi?"* diye sormuş, Beşîr'den, "Evet (mutlu eder.)" karşılığını alması üzerine de, *"O hâlde böyle yapma!"* buyurmuştur.[15] Resûl-i Ekrem, *"Allah'tan korkun, çocuklarınız arasında adaleti gözetin."* buyurarak[16] evlâtlar arasında hiçbir konuda adaletsizlik yapılmaması gerektiğini, aile içinde adalete uygun davranmanın Allah'a karşı olan sorumluluk bilinci ile doğrudan alâkalı olduğunu belirtmiştir.

Allah Resûlü'nün, *"Eş'ar kabilesine mensup olanlar bendendir, ben de onlardanım."* diyerek Eş'arîlere duyduğu sevgiyi dile getirmesinin sebebi de aralarında eşitlik prensibini gözetmiş olmalarıdır. Zira onlar yiyecekleri azaldığında bir araya gelerek ellerindeki yiyeceği bir tek bez içinde toplarlar, sonra da bunu aralarında eşit olarak paylaşırlardı.[17]

Ahlâkî boyutu ile hayatımızda önemli yere sahip olan eşitlik ilkesinin hukuk alanındaki yansımaları ayrıca önem arz etmektedir. Zira eşitlik ve adalete en fazla ihtiyaç duyulan alan hukuk ve yargıdır. İnsanların hak ve adalet arayışında oldukları bu alanlarda herhangi bir kişi veya zümreye gücü, itibarı, malı, şöhreti veya çıkar hesabı sebebiyle uygulanan ayrıcalık, toplumsal barış ve huzuru derinden sarsacaktır. Eşitsizlik sebebiyle gerçekleşen adaletsiz uygulamalar neticesinde, insanlar kişi ve kurumlara karşı güven problemi yaşayacaklar ve toplumda telâfisi mümkün olmayan tahribatlar meydana gelecektir. Bu durumun hassasiyetinin bilincinde

[14] B6627 Buhârî, Eymân ve nuzûr, 2
[15] İM2375 İbn Mâce, Hibe, 1
[16] B2587 Buhârî, Hibe, 13.
[17] B2486 Buhârî, Şirket, 1

olan Allah Resûlü, karşılaştığı davalarda buna göre hüküm vermiştir. Bir gün, her ikisi de Yahudi olan Benî Nadîr ve Benî Kurayza kabileleri, aralarındaki bir diyet davasını hâlledemeyip Resûlullah'a müracaat ederler. Benî Nadîr, kendini dindaşları olan diğer kabileden üstün görmekte, bu sebeple maktullerini de daha şerefli sayıp tam diyet istemektedir. Onlara göre Kurayzaoğulları daha az şerefli olduğu için maktullerine de yarım diyet ödenmelidir. Sonunda Allah Resûlü'nü hakem tayin ederler. Bunun üzerine onlar hakkında Mâide sûresinin şu âyeti nâzil olur: *"Eğer aralarında hükmedersen, adaletle hükmet. Zira Allah âdil davrananları sever."*[18]

Bunun üzerine Hz. Peygamber bu iki kabile arasında eşitliğe dayanarak hüküm vermiş, diyetlerini eşit kılmıştır.[19] Ayrıca Müslümanların da kısas ve diyet hususunda kanlarının eşit olduğunu bildirmiştir.[20] Zira hâkime düşen, hissiyatı ve ön kanaatleri ne olursa olsun taraflara eşit muamelede bulunmak, onları aynı dikkatle dinlemek, delilleri değerlendirip adaletle karar vermektir. Bu nedenle Allah Resûlü, yargının temelini teşkil eden eşitlik prensibine ısrarla dikkat çekmiştir: *"Allah'ın belirlediği müeyyideleri size yakın olsun uzak olsun herkese olduğu gibi uygulayın. Sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi bundan alıkoymasın."*[21] Yemen'e kadı olarak gönderdiği Hz. Ali'ye, yargılama usulü olarak taraflara eşit muameleyi şöyle tavsiye etmiştir: *"İki kişi, aralarında hüküm vermen için sana geldiklerinde birini dinler dinlemez hüküm verme. İkincisini de dinle. Böylece nasıl hüküm vereceğini daha iyi anlarsın."*[22]

İslâm dini, câhiliye zihniyetini ve onun sahip olduğu çarpık değerler sistemini tamamen ortadan kaldırarak yerine hak, hukuk ve adalete dayalı yeni bir anlayış inşa etmiştir. Bu ilâhî sistemin getirmiş olduğu eşitlik anlayışına göre, eskiden asla eşit olamayacak hür ile köle eşit konuma geldiği gibi, imanı sayesinde bir kölenin hür bir müşrikten daha değerli olduğu şeklindeki yeni bir üstünlük anlayışı da getirilmiş oldu.[23] Bu durumu Allah Resûlü şu şekilde dile getiriyordu: *"Allah, sizdeki câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini ortadan kaldırmıştır. 'Takva sahibi mümin' ve 'bedbaht günahkâr' ayrımı vardır. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Âdem ise topraktan yaratılmıştır."*[24] Böylece kul olma yönüyle aynı asıldan gelen ve eşit haklara sahip olan insanlar, Allah'a karşı olan tutum ve davranışlarıyla birbirlerinden ayrılmakta ve üstün olabilmektedirler. Cinsiyet ayrımının da önemsiz olduğu bu anlayışa göre Allah Teâlâ, erkek veya kadın olsun iyi bir mümin olan her kula güzel bir hayat ve fazlasıyla mükâfat sözü vermektedir.[25] Zira Allah'ın kullarının bir kısmını diğerinden üstün görmesinin yegâne ölçüsü takvadır.[26]

[18] Mâide, 5/42.
[19] D3591 Ebû Dâvud, Kadâ' (Akdiye), 10; N4737 Nesâî, Kasâme, 8-9
[20] İM2685 İbn Mâce, Diyât, 31; N4738 Nesâî, Kasâme, 9-10
[21] İM2540 İbn Mâce, Hudûd, 3
[22] T1331 Tirmizî, Ahkâm, 5
[23] Bakara, 2/221.
[24] T3956 Tirmizî, Menâkıb, 74.
[25] Nahl, 16/97.
[26] Hucurât, 49/13; HM23885 İbn Hanbel V, 411.

İslâm'da eşitlik ilkesi, insanların sahip oldukları erdemleri, kuşandıkları değerleri, liyakat gibi vasıfları göz önünde bulundurmak suretiyle daha da anlamlı hâle gelir. Buna göre eşitlik, hak edene hakkını vermekle yani adalet kavramıyla birlikte değerlendirilir. Eşitlik ve adaletin aynı şey olmadıkları, kimi zaman eşitliklerin adaletsizliği doğurabildiği bilinmektedir. İnsanlar konumlarına bakılmaksızın hukukî şahsiyet olarak kabul edilmeleri yönüyle eşittir. Ancak adalet, hakların, herkesin yeteneğine, emeğine, toplumda oynadığı role göre dağıtılması olarak tanımlandığında, her eşitliğin adaleti sağlayamadığı görülmektedir. Kur'an'da bu hususa işaret eden pek çok âyet bulunmaktadır:

Mümin ile fâsık eşit değildir.[27]

Geceleyin bütün insanlar uyurken ibadet eden, âhirette vereceği hesabı düşünerek boyun büküp Rabbinin rahmetini dileyen kimse ile bunu inkâr eden kişi eşit değildir.[28]

Kıyamet gününde yüzünü azabın şiddetinden korumaya çalışan kimse (kendini bundan yana güvende hisseden kimse ile) eşit değildir.[29]

Allah'ın hoşnutluğunu gözetenle Allah'ın hışmına uğrayan eşit değildir.[30]

Katıksız bir iman ile küfür eşit değildir. Biri görür, diğeri kördür; biri aydınlıkta diğeri karanlıktadır; biri cennetin gölgesinde diğeri cehennem sıcağının odağındadır; kısacası biri gerçek mânâda yaşamaktadır, diğeri yaşıyor zannetse bile ölüdür.[31]

Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla mücadele edenler, hiçbir özrü olmadığı hâlde böyle bir çabaya girmeyenlerle eşit değildir.[32]

Mekke'nin fethinden önce, İslâm düşmanlarına karşı büyük bir savaşın verildiği dönemde bütün mallarını Allah yolunda harcayanlarla; fetihten sonra Müslüman olanların gayretleri bile eşit değildir.[33]

Rahmet Peygamberi, insanlığın zulmün karanlığında yaşadığı, insanı insan yapan bütün değerlerin yitirilmeye yüz tuttuğu, ahlâkî değerlerin yerini yapay üstünlük vesilelerine bıraktığı bir topluma hitap ediyordu. Onun insanlığa sunmuş olduğu evrensel ilkeler zulüm ve haksızlığın yerini eşitlik ve adaletin almasında bir dönüm noktası olmuştu. İlâhî vahiy ile yaratılanlar içerisinde en değerli yere sahip olan insana, insan olmasından kaynaklanan tabiî hakları iade edildi. İslâm'ın hiçbir ayrım gözetmeksizin bütün insanlara sunduğu bu haklar ile o gün geçerliliği olan bütün ayrımcılık ve imtiyaz sebepleri bertaraf edilmiş oldu. Tıpkı o güne olduğu gibi bugüne de hitap eden ve geçerliliğini kıyamete kadar koruyacak, *"Bütün insanların tarağın dişleri gibi birbirlerine eşit oldukları"* gerçeği ilân edildi.[34]

27 Secde, 32/18
28 Zümer, 39/9
29 Zümer, 39/24.
30 Âl-i İmrân, 3/162
31 Fâtır, 35/19-22.
32 Nisâ, 4/95.
33 Hadîd, 57/10
34 MB195 Kudâî, *Müsnedu'ş şihâb*, 1/145

KÖLELİK ve İNSAN HÜRRİYETİ
İNSANLAR HÜR DOĞAR

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مُؤْمِنَةً، أَعْتَقَ اللَّهُ بِكُلِّ إِرْبٍ مِنْهَا إِرْبًا مِنْهُ مِنَ النَّارِ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim mümin bir köleyi azat ederse, o kölenin her organına karşılık Allah da onun bir organını cehennemden azat eder."
(M3795 Müslim, Itk, 21)

عَنِ الْمَعْرُورِ قَالَ: لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلاَمِهِ حُلَّةٌ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَ: إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلاً فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ، فَقَالَ لِيَ النَّبِيُّ ﷺ :

"يَا أَبَا ذَرٍّ! أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ؟ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ، إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ، وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلاَ تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ."

عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دِينِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ دَمِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قُتِلَ دُونَ أَهْلِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُؤْمِنُ مَنْ أَمِنَهُ النَّاسُ عَلَى دِمَائِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"...كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعِرْضُهُ."

Ma'rûr anlatıyor: Ebû Zer ile Rebeze'de karşılaştım. Kendisinin de kölesinin de üzerinde aynı kıyafet vardı. Bunun sebebini ona sordum. Dedi ki: "Bir adamla karşılıklı birbirimize sövdük. Ve annesi(nin zenci olması) sebebiyle onu aşağıladım. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bana şöyle buyurdu: *'Ebû Zer! Onu annesi sebebiyle mi aşağıladın? Demek ki sen kendisinde (hâlâ) câhiliye izleri olan bir kimsesin. (Köle) kardeşleriniz, Allah'ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyin. Eğer (ağır işler) yüklerseniz onlara yardım edin.'*"

(B30 Buhârî, Îmân, 22)

Saîd b. Zeyd'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Malını savunurken öldürülen kişi şehittir. Dinini savunurken öldürülen kişi şehittir. Canını savunurken öldürülen kişi şehittir. Ailesini savunurken öldürülen kişi şehittir."*

(T1421 Tirmizî, Diyât, 21)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman, diğer Müslümanların, dilinden ve elinden salim olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Mümin de insanların, canları ve malları hususunda (kendilerine zarar vermeyeceğinden) emin oldukları kimsedir."*

(T2627 Tirmizî, Îmân, 12)

Ebû Hüreyre'den rivayet etdildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Her Müslüman'ın diğer Müslüman'a kanı, malı ve ırzı (şeref ve namusu) haramdır (dokunulmazdır)!"*

(M6541 Müslim, Birr, 32)

Hz. Hatice (ra), evliliklerinin başında Peygamber Efendimize Zeyd adında bir hizmetçi hediye etmişti. Henüz sekiz yaşında bir çocuk olan Zeyd'in hüzünlü bir hikâyesi vardı. Küçük yaşlarda annesiyle birlikte komşu kabiledeki dayılarını ziyarete giderken kaçırılıp köle olarak satılan Zeyd, elden ele dolaşarak Mekke'deki Ukaz pazarına kadar gelmişti. Hakîm b. Hizâm onu satın almış ve halası Hz. Hatice'ye hediye etmişti. Hatice validemiz de Peygamber Efendimizle evlenince Zeyd'i onun hizmetine verdi. Arap Yarımadası'nda insan kaçırıp köle olarak satmak o dönemde özellikle düşman kabileler arasında yaygın bir gelenekti. Savaşlar, korsanlık ve haydutluk, ekonomik ve sosyal gerekçeler, kölelik kurumunu meşrulaştırmış, âdeta tartışılmaz hâle getirmişti. İşte küçük Zeyd de başlangıçta köle olarak satılarak bu acımasız geleneğin kurbanlarından biri olmuş ve köle olmayan diğer yaşıtlarından çok farklı bir hayata adım atmıştı. Ancak Zeyd, Hz. Peygamber'in gözetimine girmekle kendisi gibi köle olan çocuklar dâhil bütün kölelerin kaderini değiştirecek bir hayata adım atıyordu.[1]

Rahmet Elçisi kendisine teslim edilen bu çocuğa daima şefkatle davrandı. Zira kendisi de bir yetim olarak büyümüştü. Kimsesizliğin ne olduğunu iyi biliyordu. Bu yüzden Zeyd'i çok sevdi ve onu azat etti. Fakat Zeyd ayrılmayarak Resûl-i Ekrem'in yanında kalmaya devam etti. Bu arada ailesi, Zeyd'in izini bulmuş ve Mekke'ye gelerek, fidyesi karşılığında çocuklarını vermesi için Peygamber Efendimizden ricada bulunmuşlardı. Peygamberimiz de fidyeye gerek olmadığını, isterse Zeyd'in kendileriyle birlikte gidebileceğini söyledi. Fakat Zeyd babasına, "Ben onda öyle bir şey gördüm ki asla ona hiç kimseyi tercih etmem!" diyerek Hz. Peygamber'le kalmak istediğini söyledi.[2]

Kuşkusuz kölelik sadece Araplar arasında değil, çeşitli şekilleriyle dünyanın hemen her bölgesinde ve her kültürde var olan, eski ve acımasız bir gelenekti. Mezopotamya'da, Mısır'da, Bâbil'de, Eski Yunan'da, Roma'da, Arabistan'da, İran'da, Orta Asya'da yaşayan kavimlerde köleler toplumun önemli bir bölümünü oluştururdu. Her ne kadar Arap toplu-

[1] İHi2/598 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 598.
[2] ST 3/41 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 42

munda kölelik sosyal bir gerçeklik olsa da köle azat etmek de bir erdemdi. Hz. Peygamber Zeyd'i azat ederek hem kendisine tâbi olanları bu erdeme teşvik etmiş hem de insanlık onuruna aykırı olan bu acımasız geleneği ortadan kaldırmak için ilk adımı atmıştı. Resûlullah'ın kölelere karşı olan insanî tutumu sadece Zeyd'le sınırlı değildi. Onun gözde sahâbîleri arasında azımsanmayacak sayıda köle olup da sonradan özgürlüğüne kavuşan pek çok kişi vardı: Bilâl, Suheyb, Ammâr, Habbâb, Selmân-ı Fârisî ve Hz. Âişe'nin cariyesi Berîre... Müslümanlar arasında kölelerin azadı sadece bunlarla sınırlı kalmadı. Zira Hz. Peygamber'in getirdiği ilâhî mesaj, herkesi aynı kabul ederek[3] hür ile köle arasında insan olma bakımından bir fark olmadığını ilân ediyordu. Nitekim Amr b. Âs'ın oğlunun, "Ben soylu bir ailenin oğluyum." şeklinde övünerek Mısırlı bir adamı rencide etmesi karşısında halife Hz. Ömer'in baba ve oğlu huzuruna çağırıp, "Siz ne zamandan beri annelerinin hür doğurduğu kişileri köleleştirdiniz?"[4] şeklindeki itirazı da bu mesajın bir yansımasıydı.

İslâm, iman ve takvayı insanlık değerinin, üstünlüğün en önemli ölçüsü olarak sunmakla[5] insanlar arasındaki soy-nesep, kölelik-hürlük şeklindeki üstünlük ölçülerini reddetmiştir. İslâm'ın ölçülerine göre inanmış bir köle, Allah'ın birliğine inanmayan bir hürden kesinlikle daha üstündür.[6] Hür, mümin kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen erkeklere (Müslüman olmayan hür bir kadınla evlenmek yerine) mümin cariyelerle evlenmelerinin tavsiye edilmesi[7] de değer ölçüsünün iman olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu yüzden Allah Resûlü'nün meclisinde Arap ile Acem'i, soylu ile köylüyü fark etmek kabil değildi. O (sav), köleliğe meşruiyet kazandıran soyluluk ve ırk ayırımını, son hutbelerinden birinde şöyle reddetmişti: *"Ey insanlar! Sizin Rabbiniz birdir. Babanız da (Âdem) birdir. Bilesiniz ki; Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap olana, beyazın siyaha, siyahın da beyaza üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir. Şüphesiz ki, Allah katında en iyiniz, en çok takva sahibi olanınızdır..."*[8]

İnsanları kölelikten kurtarmanın dinî ve ahlâkî bir görev olduğunu anlatmak ve bizzat kendisi de köle azat ederek ashâbını buna teşvik etmek suretiyle kölelik geleneğini ortadan kaldırma yolunda önemli adımlar atan Resûlullah (sav), bu süreç içerisinde kölelerin haklarını korumak ve onlara insanca muamele yapılmasını sağlamak için de somut adımlar attı. Bunun için önce köleliğin kaynaklarını kurutmakla işe başladı. Câhiliye döneminde insanlar çok çeşitli yollarla köleleştirilirdi. Savaş esirleri, komşu

[3] Nisâ, 4/25.
[4] KI. 36010 Muttakî el-Hindî, Kenzü'l-ummâl, XII, 660-661.
[5] Hucurât, 49/13.
[6] Bakara, 2/221.
[7] Nisâ, 4/25
[8] HM23885 İbn Hanbel, V, 411.

kabile ve kavimlere yapılan baskınlar, korsanlık ve yol kesme, yakınları tarafından köle olarak satılan çocuklar, borçlarına yahut işlemiş oldukları suçlara karşılık köle statüsüne giren kişiler, insan ticareti köleliğin başlıca kaynakları arasındaydı.

İnsan ticareti bütün tezahürleriyle kesin olarak yasaklanarak, kölelik sadece savaş esirleriyle sınırlandırıldı. Savaş esirlerinin statüsü ise devletlerarası hukuku ilgilendiren bir durum olup genellikle karşılıklı değiş tokuş esasına göre işlediği için tek taraflı olarak kaldırılamazdı. İslâm'da savaş esirlerinin her zaman köle statüsüne konulması zorunlu değildir. Bunlara karşılıksız olarak veya fidye mukabilinde serbest bırakma, düşman elinde bulunan Müslüman esirlerle değiştirilme yahut da köle olma seçeneklerinden biri uygulanır. Bununla birlikte Hz. Peygamber, savaş esirlerini köleleştirme seçeneğine nadir durumlarda başvurmuştur. Bedir, Uhud, Hendek gibi büyük savaşlarda alınan esirlerin hiçbirini köle yapmamış, onları fidye karşılığı veya değişik vesilelerle serbest bırakmıştır. Mekke'yi fethettiği gün yıllarca kendisine eziyet eden ve onu yurdundan çıkaran insanlara, *"Gidin, hepiniz serbestsiniz."* demiştir.[9]

Allah Resûlü köleliği tamamen kaldırma konusunda eş zamanlı olarak iki aşamalı yol izledi. Birinci aşamada köle azadını her vesileyle teşvik ederek bu kurumu eritmeye çalıştı. Bundan dolayı köle azat etmek İslâm'da faziletli bir amel olarak kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de kölenin azat olması için ihtiyacı olan parayı ona vermek, müttaki müminlerin temel vasıfları arasında sayılmıştır.[10] Başka bir âyette bir insanı özgürlüğüne kavuşturmak, sarp yokuşu aşmak olarak değerlendirilmiştir.[11]Yine bir müminin yanlışlıkla başka bir mümini öldürmesi hâlinde bir köle azat etmekle sorumlu olması,[12] köleliğin kaldırılması amacına matuftur. Kişinin kendisini ilgilendiren bazı hata ve günahlarından temizlenmesinin bedeli olarak köle azadının öngörülmesi de aynı amaca yöneliktir. Örneğin yeminini bozan kimsenin yemin kefareti olarak,[13] zıhâr yaparak karısını boşayan kimsenin tekrar eşine dönebilmesinin karşılığı olarak[14] köle azat etmesi istenmiştir. Hâlbuki bu fiillerin hiçbiri aslında doğrudan veya dolaylı olarak kölelikle ilgili değildir. Ancak Kur'an'da bunların köle azadı için bir vesile kılınmasındaki amaç köleliğin adım adım ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Allah Resûlü'nün de Ramazan'da oruçluyken nefsine hâkim olamayıp eşiyle cinsel ilişkiye girerek orucunu bozan kişiden bir köle azat etmesini istemesi[15] aynı amaca yöneliktir.

[9] HS5/73 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 73.
[10] Bakara, 2/177.
[11] Beled, 90/10-13.
[12] Nisâ, 4/92.
[13] Mâide, 5/89.
[14] Mücâdele, 58/3.
[15] B1936 Buhârî, Savm, 30.

Benzer bir örnek de güneş tutulması sırasında yaşanmıştır. Güneş tutulduğu bir sırada herkes şaşkınlık ve korku içinde iken Efendimiz (sav) onlara köle azat etmeyi tavsiye etmiştir.[16] Hz. Peygamber'in, *"Kim mümin bir köleyi azat ederse, o kölenin her organına karşılık Allah da onun bir organını cehennemden azat eder."*[17] şeklindeki müjdeleri de köle azadının artmasında etkin olmuştu elbette. Bu teşviklerin neticesinde Müslümanlar arasında daha ilk dönemden itibaren köle azadı, yaygın ibadetlerden biri hâline gelmiştir. İslâm tarihi bunun örnekleriyle doludur. Meselâ Bilâl-i Habeşî ve Âmir b. Fuheyre, Hz. Ebû Bekir'in azat ettiği yedi köleden sadece ikisidir.[18]

Kuşkusuz köle azadı sadece kişilerin gönüllü olup olmamalarına bırakılmış değildir. Bu görev aynı zamanda devlete de yüklenmiş ve devletin zekât gelirlerinin bir bölümü köle azadına tahsis edilmiştir.[19] Bu bağlamda Resûlullah (sav), Selmân el-Fârisî'ye hürriyetini elde etmesi için nakdî yardımda bulunmuştur.[20] Resûl-i Ekrem (sav), azat edilen köleleri kendi hâllerine terk etmemiş, hürriyetini elde eden kölenin tekrar köleleştirilmesini de yasaklamıştır. Bu bağlamda azat ettiği kölesini tekrar köleleştiren kişinin kıldığı namazı Allah'ın kabul etmeyeceği uyarısını yapmıştır.[21] Ayrıca önceden köleyken özgürlüğüne kavuşmuş olan kimselere devlet gelirlerinden her zaman pay ayırarak geçimlerine yardımcı olmuştur. Sonraki dönemlerde de bu uygulama devam etmiştir. Hatta Muâviye zamanında bu konuda bir aksama olması üzerine Abdullah b. Ömer, huzuruna çıkarak halifeyi uyarmıştır.[22]

Hz. Peygamber, ikinci adımda ise bu gelenek tamamen ortadan kaldırılıncaya kadar var olanların durumunu hukukî bir statüye bağladı. O günkü şartlarda köleliğin tamamen ortadan kalkmasının uzun bir süre alacağı gerçeğine karşılık henüz hürriyetlerini elde edememiş kölelerin haklarının korunmasına yönelik tedbirler aldı. İslâm fıkhında kölelikle ilgili hükümlere esas olan bu tedbirler, o dönemde köle haklarını korumak için yapılmış hukukî düzenlemelerdir. Buna göre kölelere iyi davranmak esastır; onlara fizikî şiddet uygulamak yasaklanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, onlara iyilikle muamele edilmesini emretmiş,[23] Hz. Peygamber de kölelere eziyet ve cefa edilmesini, sert ve kırıcı davranılmasını yasaklayarak, kölesini böyle bir muameleye maruz bırakanın kefaret olarak onu azat etmesi gerektiğini belirtmiştir.[24]

Peygamber Efendimiz, köleye şefkatle muamele edilmesini ısrarla tavsiye ederek kendisine, "Kölemi kaç defa affedeyim?" diye soran bir kimseye,

[16] B1054 Buhârî, Küsûf, 11.
[17] M3795 Müslim, Itk, 21.
[18] MK1008 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I, 336
[19] Tevbe, 9/60
[20] HS2/47 İbn Hişâm, *Sîre*, II, 47-48
[21] D593 Ebû Dâvûd, Salât, 62.
[22] D2951 Ebû Dâvûd, İmâre, 13-14.
[23] Nisâ, 4/36.
[24] M4298 Müslim, Eymân, 29; D5168 Ebû Dâvûd, Edeb, 123-124.

"Günde yetmiş defa." cevabını vermiştir.[25] Kölenin hoşgörüyle eğitilmesini istemiş, köle ile efendisi arasındaki hitap cümlelerinin bile nasıl olması gerektiğini bizzat öğretmiştir.[26] Köleliğe dair bütün hukukî düzenlemelerin altında ise zihinsel dönüşümü hedefleyen insanî bir ahlâkî düzenleme vardır. Allah Resûlü'nün, köleyi insan statüsünde görmeyerek mal olarak değerlendirip üzerinde iyi ya da kötü her türlü tasarrufta bulunabileceğine inanan câhiliye zihniyetinin dönüşümü için belirlediği prensip son derece nettir: Köleleriniz, kardeşlerinizdir! Kişinin kölesi ile olan ilişkisini düzenlemek üzere "kardeşlik" gibi bir prensipten daha etkili ne olabilir? Nitekim Bilâl-i Habeşî'yi[27] annesinin zenci olması sebebiyle aşağılayan Ebû Zer el-Gıfârî'yi sert bir biçimde ikaz eden Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câhiliye(den izler) bulunan bir kimsesin. Hizmetçileriniz sizin kardeşlerinizdir. Öyle ki Allah onları sizin ellerinizin altına emanet etmiştir. Her kimin eli altında böyle bir kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerinin yetmeyeceği zahmetli bir iş yüklemeyin. Şayet yüklerseniz, onlara yardım edin."*[28]

Hz. Peygamber zamanında neslini sürdürme hakkı dikkate alınmış ve kölelerin evlendirilmesi teşvik edilmiş[29] hatta hür insanların cariyelerle evlenmesi teşvik edilerek[30] toplumdaki sınıf farkı ortadan kaldırılmıştır. Allah Resûlü insanları hadımlaştırmayı yasakladığı için[31] eski bir uygulama olan kölelerin hadımlaştırılmasına onun döneminde rastlanmaz. Cariyelerle ilgili de hukukî düzenlemeler getiren Resûlullah onların eğitilmesi, topluma kazandırılması ve azat edilmesini de öncelemiştir.[32] Araplar arasında yaygın olan geleneklerden cariyelerin fuhşa zorlanarak bu yolla para ve menfaat elde edilmesini Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber kesin olarak yasaklamış,[33] bu yolla elde edilen kazanç da kazançların en çirkini[34] olarak nitelendirilmiştir.

İslâm'ın köleliği ortadan kaldırma çabalarından birisi de "mükâtebe" sistemiydi. Bu, köle ile efendisinin belli bir bedel karşılığında aralarında hürriyete kavuşma anlaşması yapması demekti. Köle, kararlaştırılan bedeli taksitle ödeyerek hürriyetine kavuşuyordu. Kur'an'da mükâtebe yapmak isteyen köle ve cariyelere kolaylık gösterilmesi hatta onlara maddî yardımda bulunulması istenmiştir.[35] Allah Resûlü, özgürlüğüne kavuşmak için belirlenmiş parayı ödemeye çalışan köleye Allah'ın yardım edeceğini belirterek, onları özgürlükleri için çalışmaya teşvik etmiştir.[36] Eskiden kö-

[25] T1949 Tirmizî, Birr, 31.
[26] B2552 Buhârî, Itk, 17.
[27] AV14/45 Azîmâbâdî, Avnu'l-ma'bûd, XIV, 45.
[28] B30 Buhârî, Îmân, 22.
[29] Nûr, 24/32
[30] Nisâ, 4/25.
[31] B5073 Buhârî, Nikâh 8.
[32] B97 Buhârî, Ilim, 31.
[33] Nûr, 24/33; B2283 Buhârî, Icâre, 20
[34] M4011 Müslim, Müsâkât, 40.
[35] Nûr, 24/33.
[36] N3122 Nesâî, Cihâd, 12; T1655 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 20

leler azat edilseler bile toplumda hür olanlardan farklı bir sosyal ve hukukî statüye tâbi idi. Oysa İslâm toplumunda azat edilen köle, toplumdaki diğer bireylerin sahip olduğu bütün haklara sahip oluyordu. Zira İslâm'da üstünlük ölçüsü iman, takva ve erdemdi.[37] İman edenler ister köle ister hür olsun birbirlerinin kardeşleri idi.

Özelde câhiliye toplumunu, genelde de insanlığı ıslah etmek amacıyla gönderilen Son Peygamber'in ve getirdiği dinin, özgürlüklerini ellerinden almak suretiyle bu şekilde insanların köleleştirilmesine müdahale etmemesi düşünülemezdi. Zira bu dinin en temel öğretisi, insanın sadece ve sadece Allah'a kul olacağı, O'ndan başka hiçbir yaratılmışa kulluk yahut kölelik yapamayacağıdır. Yüce Rabbimiz insanı kendisine kulluk etmek için yaratmış ve bu kulluğu yerine getirebilmesi için de ona kendi mutlak ve sınırsız iradesinin yanı sıra cüzi bir irade ve hürriyet alanı vermiştir. İslâm'a göre dine girme konusunda herhangi bir zorlama söz konusu değildir.[38] Dileyen inanır, dileyen inanmaz.[39]

İnsanın, görmediğini gören, bilmediğini bilen, seven, âdil olan ve kendisini aşan kudretli bir iradenin varlığına inanarak bu kudrete bağlanması, özgürlüğüne mâni bir durum değildir. İnsanın özgürlüğü kendi güç ve sınırları içerisinde düşünülmelidir. Mutlak güç ve özgürlük sahibi Yaratıcı'nın varlığını kabul eden insanın, bu kabulden sonra sınırsız bir güç ve özgürlüğe sahip olmasından bahsedilemez. Bu güç karşısında insanın bütün fiilleri sınırlıdır. Dolayısıyla insan bu kanunlar çerçevesinde belli bir hürriyet alanına sahiptir ve bu alan içerisinde yapıp ettiklerinden de sorumludur. Allah insana kendi yapıp etmeleri konusunda hürriyet tanımıştır.[40] Bu durum insanın başlangıçta bir dine inandığı zaman inancının gereği olarak birtakım özgürlüklerini sınırlandırmayı kabul etmesidir ki insanın kendi iradesiyle hayatını sınırlaması, inandığı herhangi bir güce bağlanması yahut hiçbir şeye inanmayarak herhangi bir sınırlama kabul etmemesi de yine onun özgürlüğünün bir göstergesidir. Şu hâlde insanın özgür olup olmaması meselesi evvela diğer insanlarla ilişkileriyle ilgili olarak söz konusu olabilir.

İnsandan kendisine kul olmasını isteyen Yüce Yaratıcı, onun bu kulluğu ve sorumluluklarını hakkıyla yerine getirebilmesi için de insan hayatı ve onuru için gerekli olan en temel değerleri teminat altına alır. İslâm hukukunda *"zarûrât-ı dîniyye"* (dinin vazgeçilmez temel değerleri) olarak ifade bulan bu değerler; akıl, din, can, ırz ve malın korunmasıdır. Nitekim

[37] Hucurât, 49/13.
[38] Bakara, 2/256.
[39] Kehf, 18/29.
[40] Fussilet, 41/46; En'âm, 6/151-152.

Hz. Peygamber'in, *"Malını savunurken öldürülen kişi şehittir. Dinini savunurken öldürülen kişi şehittir. Canını savunurken öldürülen kişi şehittir. Ailesini savunurken öldürülen kişi şehittir."*[41] buyurması, bu değerlerin korunmasının ne derece önemli olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu nedenledir ki Hz. Peygamber ve tebliğ ettiği din, insanın bu değerlerini ipotek altına alan kölelik müessesesini ıslah etmeye ve tedrîcî olarak da kaldırmaya yönelik bir tutum sergilemiştir. İslâm, insanın bu özgürlüklerinin kısıtlanmasını Allah'a kulluk yolunda büyük bir engel olarak görür. Bu özgürlük alanlarının korunması İslâm için varoluşsal bir öneme sahiptir. Çünkü bunlardan herhangi birinin eksik olması dinin gayelerinin tahakkukunu engeller. Bu nedenle İslâm bütün hükümlerinde bu değerlerin korunmasını ve geliştirilmesini amaçlar. Ancak bu, insanın kendi özgürlük alanlarını koruma ve yaşama adına bir başkasının özgürlük alanına müdahale edebileceği anlamına gelmez. Nitekim Hz. Peygamber'in, *"Müslüman, diğer Müslümanların, dilinden ve elinden salim olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Mümin de insanların, canları ve malları hususunda (kendilerine zarar vermeyeceğinden) emin oldukları kimsedir."*[42] şeklindeki tanımları ve *"...Her Müslüman'ın diğer Müslüman'a kanı, malı ve ırzı (şeref ve namusu) haramdır (dokunulmazdır)!"*[43] ifadesi Müslümanların birbirleriyle ilişkilerinde birbirlerinin hak ve özgürlükleri ile ilgili sorumluluklarını hatırlatan uyarılardır. Bu nedenle hiç kimse kendi özgürlüğünü yaşarken diğer insanların özgürlük alanına müdahale hakkına sahip değildir. İnsanın kendini koruma güdüsünden kaynaklanan menfaatlerini önceleme eğilimi, diğer eğilimlerinden daha baskındır. Bu durumda insanın toplum içinde yaşadığı gerçeğine de uygun olarak diğer insanları ilgilendiren konularda özgülüklerinin sınırlandırılmasının gündeme gelmesi kaçınılmazdır. Zira bu özgürlük alanlarında insan tamamen serbest bırakılırsa bencilliği yüzünden sonuna kadar kullanmaya çalışacağı hürriyet hakkı bu sefer başkalarına zarar verme noktasına ulaşabilir. Bu durumda, özgürlüğünü daha fazla kullanma imkânına sahip olacağından, güçlü olan zayıf olanı ezecektir. Bu ise İslâm'ın asla razı olmayacağı insan onuruna ve haysiyetine ters düşen bir durumdur.

Hz. Peygamber'in köleliği kaldırmaya yönelik uygulamalarının sonunda, İslâm dünyasında insan ticareti artık bir üretim ve kazanç aracı olmaktan çıkmıştır. Daha önceden köle statüsüne girmiş bulunanların satışı devam ettiyse de sistematik köle ticareti ve kitlesel köleleştirme

41 T1421 Tirmizî, Diyât, 21.
42 T2627 Tirmizî, İmân, 12.
43 M6541 Müslim, Birr, 32.

hareketleri sona ermiştir. Kölelik İslâm toplumlarında, sadece basit ev hizmetlerini görmekle sınırlı kalmıştır. Kadın köleler, daha ziyade evin hanımına hizmetçi, saraylarda ve zengin konaklarında cariye olarak istihdam edilmiştir. Erkek köleler ise efendisine mesleğinde yardımcı olmak, onun adına ticaret yapmak, çobanlık, işçilik gibi görevler üstlenmişlerdir. Savaş esirleri dışında köle kaynakları tamamen kurutulmuştur. Esirlerin köleleştirilmesi seçeneği ise çoğu zaman uygulanmamıştır. Nitekim başta Irak olmak üzere birçok yerde fetihten sonra hiç kimseye dokunulmayarak bölge halkı zimmî statüsüne geçirilmiş ve toprakları vergi karşılığında kendilerine bırakılmıştır.

Saltanat dönemlerinde Hz. Peygamber'in sünnetinden bazı sapmalar ortaya çıktıysa da İslâm dünyasında kölelik hiçbir zaman câhiliye dönemindeki hâline geri dönmemiştir. Zira Resûl-i Ekrem (sav), köle hakları konusunda son derece önemli adımlar atmıştır. Her fırsatta insanlar arasında takvadan başka üstünlüğün olmadığını vurgulamış, son vasiyetinde müminlere namazın yanı sıra sahip oldukları köle ve cariyelerle ilgili sorumluluklarını hatırlatmıştır.[44]

[44] HM27219 İbn Hanbel, VI, 316

DİN HÜRRİYETİ
DİNDE ZORLAMA YOKTUR

عَنْ أَبِي حَازِمٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَهْلٌ -ﷺ- يَعْنِي ابْنَ سَعْدٍ- قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ خَيْبَرَ "...فَوَاللَّهِ لَأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلاً خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ حُمْرُ النَّعَمِ."

Ebû Hâzim'in, Sehl b. Sa'd'dan (ra) rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) Hayber Savaşı sırasında (Hz. Ali'ye) şöyle demiştir:

"...Allah'a yemin ederim ki senin vasıtanla Allah'ın bir kişiye hidayet vermesi, kırmızı develerin olmasından daha hayırlıdır."

(B3009 Buhârî, Cihâd, 143)

عَنْ بَهْزِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"لاَ يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْ مُشْرِكٍ أَشْرَكَ بَعْدَ مَا أَسْلَمَ، عَمَلاً حَتَّى يُفَارِقَ الْمُشْرِكِينَ إِلَى الْمُسْلِمِينَ."

عَنْ تَمِيمٍ الدَّارِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:

"الدِّينُ النَّصِيحَةُ" قُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ: "لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ."

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"ثَلاَثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلاَوَةَ الْإِيمَانِ: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لاَ يُحِبُّهُ إِلاَّ لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقْذَفَ فِي النَّارِ."

Behz b. Hakîm'in, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, Müslüman olduktan sonra şirke düşen hiçbir müşrikin amelini, müşriklerden ayrılıp Müslümanlara dönmediği sürece kabul etmez."*

(İM2536 İbn Mâce, Hudûd, 2)

Temîm ed-Dârî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Din samimiyettir."* Biz "Kime karşı?" diye sorunca, *"Allah'a, Kitabı'na, Peygamberi'ne, Müslümanların yöneticilerine ve bütün Müslümanlara."* buyurdu.

(M196 Müslim, İmân, 95)

Enes'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Şu üç özellik kimde bulunursa o kişi imanın tadına erer: Allah ve Resûlü'nü herkesten çok sevmek, sevdiği kişiyi sadece Allah için sevmek, imandan sonra küfre dönmekten, ateşe atılmaktan çekindiği gibi çekinmek."*

(B16 Buhârî, İmân, 9)

Hicretin altıncı senesiydi.[1] Allah Resûlü (sav) bir süvari birliğini Arabistan'ın Necd bölgesi istikametine göndermişti. Birlik, o bölgede bulunan Benî Hanîfe kabilesinden, Yemâme halkının başkanı Sümâme b. Üsâl'i yakalayıp getirdi ve Mescid-i Nebevî'nin direklerinden birine bağladı. Resûlullah (sav) yanına gelerek, *"İçinden ne geçiriyorsun ey Sümâme?"* dedi. Sümâme, "Ey Muhammed! İçimdeki hayırdır. Eğer öldürürsen kan (intikamı) alınacak birini öldürmüş olursun. Şayet iyilikte bulunursan, (iyiliğe) şükreden birine iyilik yapmış olursun. Eğer mal istiyorsan, iste, dilediğin kadar verilsin." karşılığını verdi. Hz. Peygamber, takip eden iki gün tekrar Sümâme'nin yanına gelerek aynı soruyu sordu ve aynı cevabı aldı. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Sümâme'yi serbest bırakın."* buyurdu. Onu, mescidin yakınlarındaki bir hurmalığa bıraktılar. Sümâme orada yıkandı ve mescide girerek, "Şehâdet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve yine şehâdet ederim ki Muhammed Allah'ın Elçisi'dir." dedi ve şöyle devam etti:

"Ey Muhammed! Vallahi, yeryüzünde bana, senin yüzünden daha sevimsiz bir yüz yoktu. Fakat şimdi senin yüzün bana bütün yüzlerden daha sevimli hâle geldi. Vallahi, bana senin dininden daha sevimsiz geleni yoktu ama şimdi senin dinin bana bütün dinlerden daha sevimli oldu. Vallahi, bana senin beldenden daha sevimsiz olanı yoktu, ama şimdi senin belden bana diğer beldelerden daha sevimli hâle geldi. Ben umreye gitmek üzereyken senin atlıların beni yakaladı. (Şimdi) bu konuda bana ne dersin?" Allah Resûlü onu (Müslüman olmasından dolayı) müjdeledi ve umre yapmasına izin verdi. Sümâme, Mekke'ye gelince, müşriklerden biri ona, "Sapıttın mı yoksa?" diye sordu. O da, "Hayır. Fakat Allah'ın Resûlü Muhammed'le (sav) beraber İslâm'a girdim." dedi ve ekledi: "Allah'a yemin olsun ki Resûlullah izin vermedikçe Yemâme'den size bir buğday tanesi bile gelmeyecek."[2]

Bu olay, *"Dinde zorlama yoktur."*[3] âyetinin Allah Resûlü'nün uygulamasıyla nasıl anlaşılması gerektiğini gösteren çarpıcı bir örnektir. Allah Elçisi, keşif birliğinin yakalayıp getirdiği bir kabile reisini, üç gün mescidinde gözetim altında tutarken ona İslâm'ı ve Müslümanları tanıma fırsatı vermiş, Müslüman olmasını arzu etmesine rağmen, o şartlar altında İslâm'a

[1] BN3/285 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 285.
[2] HM9832 İbn Hanbel, 2/452.
[3] Bakara, 2/256.

davet etmeyerek sadece ne düşündüğünü öğrenmek istemiştir. Sümâme, öldürme ve serbest bırakma imkânı elinde olan Hz. Peygamber'den hayır beklediğini ifade edip üç gün boyunca aynı şeyleri söyleyince Allah Resûlü onu serbest bırakmıştır. Muhtemelen, Hz. Peygamber'in hoşgörülü tavrından ve üç gün içinde mescitte izlediği Müslümanlardan etkilenen Sümâme serbest kalır kalmaz kendi arzusuyla Müslüman olmuş ve o âna kadar işbirliği içinde olduğu Mekkeli müşriklere, sıkıntılı oldukları bir dönemde, Hz. Peygamber izin vermeden bir buğday tanesi bile göndermeyeceğini belirtmiştir. Mekkelilerin, "Sapıttın mı yoksa?" sorusuna da, "Hayır. Fakat Allah Resûlü'yle beraber İslâm'a girdim." diyerek selâmete ve kurtuluşa eriştiğini vurgulamak istemiştir.

İman, bir gönül işidir. Bir dini benimsemek de ondan ayrılmak da insanın hür iradesine bırakılmıştır. Çünkü bu bir imtihandır. Onun için Yüce Allah, müşrik Arapların ve kitap ehlinin yanılgılarına işaret edip onları doğru yola davet etmekle beraber, insanların hür iradeleriyle benimsedikleri dinleri konusunda baskıcı ve zorlayıcı olmamıştır. Nitekim şu âyetler bu gerçeği açıkça gözler önüne sermektedir: *"Dinde zorlama yoktur. Doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. Kim tâğûtu (insanları yoldan çıkaran şeyleri) tanımayıp Allah'a inanırsa asla kopmayacak sağlam bir kulpa sarılmış olur. Allah işitendir, bilendir."*[4] *"De ki, hak (gerçek) Rabbinizdendir. Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin..."*[5] *"Rabbin dileseydi yeryüzünde bulunanların hepsi iman ederdi. Hâl böyleyken sen iman etmeleri için insanlara baskı mı uygulayacaksın?"*[6] İlk âyetin iniş sebebi olarak şu olay anlatılır: İslâm'dan önce, çocuğu yaşamayan ensar kadınları, doğacak çocuklarının yaşaması hâlinde onları Yahudiler arasında yetiştirip Yahudi yapacaklarına dair adakta bulunurlardı. İşte bu kadınlar, bu amaçla Benî Nadîr Yahudilerinin yanlarına verdikleri çocuklarını, Medine'den sürülen bu kabileyle gitmelerini önlemek için Müslüman olmaya zorlamışlardı.[7] Âyetin iniş sebebi olarak nakledilen diğer bir olay da Sâlim b. Avfoğulları'ndan bir kişinin, Şam'dan gelen bir tüccarın telkiniyle Hıristiyan olan iki oğlunu, o tüccarla Şam'a gitmelerini önlemek için tekrar İslâm'a girmeye zorlaması ve Hz. Peygamber'den onları İslâm'a döndürmesini rica etmesidir.[8] İniş sebebi ne olursa olsun âyet inanç konusunda baskı ve zorlamanın yeri olmadığını açıkça ifade etmektedir.

Son âyetin de işaret ettiği gibi Allah, Elçisi'ni sadece ilâhî mesajın tebliğiyle görevlendirmiş, bu görevi yaparken baskıcı[9] ve zorlayıcı[10] olma-

[4] Bakara, 2/256.
[5] Kehf, 18/29.
[6] Yûnus, 10/99.
[7] D2682 Ebû Dâvûd, Cihâd,116
[8] İT 1/682 İbn Kesîr, Tefsîr, I, 682
[9] Kâf, 50/45.
[10] Gâşiye, 88/22.

ması gerektiğini vurgulayarak şöyle buyurmuştur: *"(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz Rabbin kendi yolundan sapanları da doğru yolda olanları da en iyi bilendir."*[11] Ona inanan müminlerin de aynı yöntemi benimsemelerini istemiştir: *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülüğe engel olan bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."*[12] *"İçlerinde zulmedenler (haksızlık yapanlar) hâriç kitap ehli ile ancak güzel bir şekilde mücadele edin (tartışın) ve şöyle deyin: 'Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir. Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz."*[13]

Kur'ân-ı Kerîm, geçmiş toplumlarda inançları sebebiyle baskı ve işkence gören insanlara atıfta bulunarak bunu yapanları şiddetle kınamıştır. Örneğin farklı inançlarından dolayı insanları hendeklere atarak diri diri yakan Uhdûd topluluğundan şöyle bahseder: *"... Kahrolsun o alev alev yanan ateş çukurlarını hazırlayanlar! Hani ateşin başında oturmuşlar, inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı. Sırf aziz, övgüye lâyık, göklerin ve yerin mâliki olan Allah'a inandıkları için müminlerden öç aldılar. Allah her şeye şahittir..."*[14] Âyet, Yemen'de Yahudiliği kabul eden Himyer kralı Zû Nuvâs'ın, Milâdî 523'te işgal ettiği Necrân'daki Hıristiyan halkı Yahudiliğe girmeye zorlarken yaptığı baskılara işaret etmektedir. Bu baskılar sonucu yirmi bin Hıristiyan'ın öldürüldüğü belirtilmektedir.[15] Kur'ân-ı Kerîm, Son Peygamber'e ve mümin arkadaşlarına baskı ve zulüm yapan Mekkeli müşrikleri, muhtemelen bildikleri bu olayı hatırlatarak uyarmaktadır. Dinde zorlamanın olmayacağını ifade eden Kur'an emri mutlak ve evrenseldir. Bunun tek istisnası bir kimsenin dinî uygulamaları veya dine karşı tutumuyla başkalarını rahatsız eder noktaya gelmiş olmasıdır. Dini dayanak noktası yapıp başkalarının haklarına tecavüz etmek ya da din karşıtı tutumuyla başkalarını rahatsız ederek onların kutsal değerlerine saldırmak bir hukuk ihlâlidir. Dolayısıyla dinî yükümlülükleri yerine getirip getirmeme konusu, kişinin hesabını sadece Allah'a vereceği inanç ve ibadet özgürlüğü alanına girer.

"Din, akıl sahibi insanları, kendi hür iradelerini kullanarak doğrudan hayra ulaştırmak üzere Allah tarafından belirlenen ilâhî değerler manzumesi" olarak tanımlanmıştır.[16] Dinin özünde iman, imanın temelinde de kalp ile tasdik vardır. İnsanın bir şeyi isteyerek tercih etmesi, onu ancak kalben benimsemesi ile mümkündür. Bu nedenle ilâhî iradenin benimsenmesi rızaya bağlıdır. Buradan hareket eden İslâm âlimleri de zorlama ve baskı sonucunda yapılan inanç ikrarının geçersiz olduğunu belirtmiş-

[11] Nahl, 16/125.
[12] Âl-i İmrân, 3/104.
[13] Ankebût, 29/46.
[14] Bürûc, 85/4-9.
[15] "Ashâbü'l-uhdûd", *DİA*, III, 471.
[16] KB1/13 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, I, 13.

lerdir. Örneğin, Hanbelî âlim İbn Kudâme şöyle demiştir: "Şayet, İslâm toplumunda yaşayan ve İslâm'a girmeye zorlanması caiz olmayan bir gayri müslim (zimmî) veya kendisine can güvenliği garantisi verilen (müste'men) bir kimse İslâm'ı kabul etmeye zorlanırsa kendi rızası ile Müslüman olduğu bilinmedikçe Müslüman sayılmaz...."[17] İbn Kudâme'nin bu görüşü zoraki Müslüman olan bedevîlerin Kur'an'daki şu tasvirine uymaktadır: *"Bedevîler, 'İman ettik.' dediler. De ki, '(Gerçekte) iman etmediniz. Ama, 'Boyun eğdik (teslim olduk.)' deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi..."*[18] Baskı ve zorlama, insanı, İslâm'ın reddettiği ikiyüzlülüğe sevk eder. Samimiyete ve bilinçli tercihe dayanmayan söz ve davranışlar görünüşte dine uygunluk taşısa da gerçekte nifâk olarak adlandırılıp inkârla eşit tutulur ve değersiz sayılır. Nitekim Kur'an, inançlarında dürüst davranmayan münafıkları şiddetle kınamış ve onları apaçık inkârcılardan daha tehlikeli saymıştır.[19]

Hz. Muhammed (sav) yirmi üç yıllık peygamberlik döneminde kimseye inanç dayatmadığı gibi dinî uygulamalar konusunda da zorlayıcı olmamıştır. O, hem Mekke hem de Medine döneminde insanları öğütle, delille ve ikna yoluyla dine davet etmiş, hiçbir zaman zor kullanma yoluna gitmemiştir. Mekke döneminde inen bir âyette Hz. Peygamber'e, *"insanları dine davet ederken hikmet ve güzel öğütle çağırması ve onlarla en güzel şekilde mücadele etmesi"*[20] emredilmiş, buna uyan Allah Resûlü'nün nasıl başarılı olduğu Medine'de nâzil olan şu âyetle tescil edilmişti: *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi..."*[21] O, düşmanlarıyla ve diğer din mensuplarıyla ilişkisinde hep barışçı yolu tercih etmiş, zayıf veya kuvvetli olduğu durumlara göre bu tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Bu nedenle, Medine'ye gelen Necrân Hıristiyanlarına kendi mescidinde ayin yapmalarına izin vermiş, imkânı olduğu hâlde onları alıkoyma veya baskı uygulama yoluna gitmemiştir.[22] Bu yüzden, çeşitli bölgelere gönderdiği valilerine, oradaki Hıristiyan ve Yahudilerin dinlerinden dönmeye zorlanmamaları talimatını vermiştir.[23] Peygamber Efendimiz kendi döneminde ve sonraki dönemlerde Müslüman olmayanların İslâm'la tanışmaları için yapılacak fetihlerde insanların önce İslâm dinine davet edilmesini, bunu kabul etmedikleri takdirde kendilerinden cizye istenmesini, bunu da kabul etmemeleri hâlinde son çare olarak savaş seçeneğine başvurulmasını istemesi de[24] diğer din mensuplarına karşı tutumu hakkında bilgi vermektedir. Hayber Savaşı sırasında sancağı teslim alan Hz. Ali, "Yâ Resûlallah,

[17] UK10/96 İbn Kudâme, *Muğnî*, X, 96.
[18] Hucurât, 49/14
[19] Bakara, 2/8-20; Nisâ, 4/145; Mâide, 5/41.
[20] Nahl, 16/125.
[21] Âl-i İmrân, 3/159.
[22] ST1/357 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 357.
[23] HS5/296 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 296.
[24] M4522 Müslim, Cihâd ve siyer, 3.

ben bu insanlar Müslüman oluncaya kadar onlarla savaşacak mıyım?" sözüne karşılık Allah Resûlü'nün şu cevabı çok manidardır: *"Selâmetle onların bulunduğu yere var. Onları İslâm'a davet et ve dinin gerekli olan prensiplerini onlara haber ver. Allah'a yemin ederim ki senin vasıtanla Allah'ın bir kişiye hidayet vermesi, kırmızı develere sahip olmandan daha hayırlıdır."*[25]

Hayber'de Hz. Ali'ye hitaben söylediği gibi Allah Resûlü Müslümanların öncelikli görevlerinin insanlara İslâm'ı ulaştırmak olduğunu beyan etmişti.

Peygamber Efendimiz, kimseye inanç dayatmadığı gibi İslâm dinini terk ettiği gerekçesiyle de kimseyi öldürmemiş ve cezalandırmamıştır. Bu konuda Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer alan bir hadise göre Hz. Peygamber, kendisine biat edip Müslüman olan, sonra da hastalığını öne sürerek bundan vazgeçip Medine'yi terk etmek isteyen bir bedevînin bu isteğini uygun bulmamış ancak gidişine de engel olmamıştır. Sadece, *"Medine, kirini, pasını atan, temizini tutan bir körük gibidir."* buyurarak ona karşı kırgınlığını ifade etmekle yetinmiştir.[26] Hâris b. Süveyd'in[27] ve İslâm'a girip irtidad eden, sonra yine İslâm'ı kabul eden Mekkeli bir grubun olayı da başka bir örnektir. İslâm tarihinde ilk irtidad eden kişi olduğu kabul edilen Mukayyis b. Subâbe için Hz. Peygamber tarafından verilen ölüm emri ise onun din değiştirmesinden dolayı değil yanlışlıkla kardeşini öldüren bir Müslüman'ı, diyetini aldığı hâlde kasten öldürmesinden dolayıdır.[28]

"Dinini değiştireni öldürünüz."[29] *"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma şehâdet eden Müslüman bir kimsenin kanı ancak üç şeyden biri ile helâl olur: Evli iken zina etme, adam öldürme ve dinini terk edip cemaatten ayrılma."*[30] şeklinde İslâm'dan dönenlerin ölümle cezalandırılması gerektiğine dair hadisler, bireysel bir din değiştirmeden dolayı diyaneten katledilmeyi değil, Müslümanlara karşı savaş içinde olma gibi siyaseten ve savaş hukuku gereği öldürülme müeyyidesini ifade etmektedir. Nitekim Peygamber Efendimizin fiilî uygulaması göz önünde bulundurulduğunda kendi döneminde İslâm dininden çıktığı için hiçbir kimseyi ölümle cezalandırmadığı görülecektir. Meselâ, Peygamber Efendimiz döneminde ölümle cezalandırılması gerektiği bildirilenlerden biri olan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, Resûlullah'ın (sav) vahiy kâtibi idi. Şeytan onu saptırdı ve İslâm'dan çıkıp kâfirlere iltihak etti. Bunun üzerine Resûlullah (sav) onun Mekke fethi günü öldürülmesini emretti. Ancak Osman b. Affân onun için eman (güvence) istedi ve Resûlullah da ona eman verdi.[31] Hz. Osman bu

[25] B3009 Buhârî, Cihad, 143
[26] B7209 Buhârî, Ahkâm, 45, 47
[27] EU1/612 İbnu'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, I, 612
[28] HS4/256 İbn Hişâm, Sîre IV, 256.
[29] B3017 Buhârî, Cihad, 149, D4351 Ebû Dâvud, Hudûd, 1
[30] M4375 Müslim, Kasâme 25, T1402 Tirmizî, Diyat, 10, D4352 Ebû Dâvud, Hudûd, 1
[31] D4358 Ebû Dâvud, Hudûd,

şahsın artık Müslümanlara zararlı olmayacağına, düşman safında yer almayacağına dair güvence verince Allah Resûlü'nün onun güvencesini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Risâletin verildiği ilk dönemde saf değiştirenler genellikte düşman tarafına geçtikleri için doğrudan hasım kabul edilirlerdi. Allah Resûlü'nün yakınında bulunup vahiy kâtipliği yapan bu kişinin Kureyş müşriklerine katılmasından sonra öldürülmesine karar verilmesi de onun İslâm'dan dönmesinden ziyade, Müslümanlara ihanet ve savaş hâlindeki insanlara katılıp aynı konumda yer almasıyla ilgili idi. Nitekim zarar vermeyeceği anlaşılınca da Allah Resûlü tarafından affedilmiş ve nihayet zaman içinde Abdullah b. Sa'd tekrar Müslüman olmuştu.[32]

Peygamber Efendimizin Allah'ın birliğine ve kendisinin peygamberliğine şehâdet getirdikten sonra Müslüman bir kimsenin ancak dinini terk edip, cemaatten ayrılırsa öldürülebileceğini belirtmesi[33] de bu bağlamda anlaşılabilir. Hadisin dinini değiştirip İslâm toplumundan ayrılan kişi bölümü, bulunduğu topluluğa ihanet eden, onlardan ayrılan, düşmanca tavır alan kişi şeklinde anlaşılmıştır. Nitekim hadisin farklı bir rivayetinde, *"İslâm'dan çıkıp Allah ve Resûlü'ne harp ilân eden kişi"* olarak zikredilmesi de[34] bunu teyit etmektedir. Hz. Ömer de bu yönde görüş beyan etmiştir. Nitekim Enes b. Mâlik, Hz. Ömer ile yaşadığı bir olayı şöyle anlatmaktadır:

"Ebû Musa, Tüster'in fethinde beni Ömer'e (ra) gönderdi. Bekr b. Vâil kabilesine ait altı kişiden oluşan bir grup Müslüman olduktan sonra irtidad etmiş ve müşriklerin safına katılmıştı. Hz. Ömer bana onların akıbetini sordu. Ben de başka bir konudan bahsederek onlar hakkındaki gelişmeleri anlatmak istedim. Fakat Hz. Ömer ısrarla onların akıbetini sorunca, 'Ey mü'minlerin emîri, İslâm'dan çıkarak mürted olmuş ve müşriklere katılmış insanlar ancak ölümü hak etmektedirler.' dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle söyledi: 'Şayet ben onları sağlam olarak ele geçirseydim benim için güneşin üzerine doğduğu her türlü altın ve gümüşten daha hayırlı olurdu.' Ben, 'Ey mü'minlerin emîri, onları yakalasaydın ne yapardın?' diye sordum. Hz. Ömer de, 'Onları çıktıkları kapıdan tekrar içeri girmelerini teklif ederdim. Eğer kabul etmezlerse onları hapse atardım.' diye cevap verdi.[35]

İrtidad edenlerin tevbe edip tekrar kazanılması için imkân ve fırsat sağlanması esastır. Tâbiînden İbrâhim en-Nehaî'nin, irtidad eden kimseye tevbe etmesinin önerileceğini belirtmesi ve Süfyân-ı Sevrî'nin de bu düşünceye katıldığını ifade etmesi,[36] bu insanların tekrar İslâm'a dönüşlerinin sağlanması amacına yöneliktir.

[32] EÜ3/260 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 261.
[33] M4375 Müslim, Kasâme, 25.
[34] N4747 Nesâî, Kasâme, 13-14.
[35] MA18696 Abdurrezzâk, *Musannef*, X, 165
[36] MA18697 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 166.

Sahâbeden İbn Abbâs,[37] tâbiînden Hasan-ı Basrî,[38] Atâ b. Ebû Rebâh[39] ve Süfyân es-Sevrî'ye[40] dinini değiştiren kadınların hükmü sorulunca, ölüm cezası verilemez cevabını vermişlerdir. Çünkü onların anlayışında irtidad edenlerin asıl öldürülme nedeni din değiştirme değil düşman safına katılıp harbi hâline gelmeleridir. Kadınlar da fiilen savaşa katılmadıkları için onlar için verilen hüküm de farklı olmuştur.

Peygamber Efendimizin çok özel durum(lar) için sarf ettiği bir hadisin çok genel bir anlamda değerlendirmeye çalışılması isabetsiz sonuçlar doğurur. Hadis kaynaklarında irtidad edenlere ölüm cezası verilmediğine dair örnekler vardır. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre ensardan bir adam Müslüman olduktan sonra dinini terk edip mürted oldu ve müşriklerin arasına katıldı. Sonra pişman oldu. Kabilesine haber göndererek, "Benim için Resûlullah'a (sav) sorun, tekrar İslâm'a gireceğim, benim tevbem kabul olunur mu?" dedi. Akrabaları Resûlullah'a (sav) gelerek, "Falan kimse İslâm'ı terk ettiğine pişman oldu ve tevbesinin kabul edilip edilmeyeceğini senden sormamızı istedi dediler. Bu sırada Âl-i İmrân sûresi 86-89. âyetleri nâzil oldu ve bu haber kendisine ulaştırıldı ve o kimse tekrar Müslüman oldu.[41]

Hz. Ebû Bekir, halifeliği döneminde ortaya çıkan ve devlete isyan şeklinde patlak veren irtidad hareketleri devlet idaresini ciddi bir şekilde tehdit etmeye başlayınca, onlara savaş ilân etmek zorunda kalmıştı.[42] Bu savaş, Müslümanların birliğini parçalamak, İslâm yurdunda Hz. Peygamber'in koyduğu ve uyguladığı esasları boşa çıkarmak, onların uygulanır olmasını ortadan kaldırmak isteyenlerin engellenmesine yönelik idi. Yine Hz. Ebû Bekir dönemi ve daha sonraki dönemlerde Müseylimetü'l-Kezzâb, Secâh, Esvedü el-Ansî gibi yalancı peygamberlerin başını çektiği irtidad hareketlerine karşı yapılan savaşlar da aynı mahiyette savunma ve halkın güvenliğini koruma amaçlı idi.

Din değiştirme, temelde inanç hürriyetiyle ilgili bir konudur. Bir dini benimseyip kabul etme özgürlüğü olan kimsenin o dinden ayrılma özgürlüğü de vardır. Ancak tarihî bir olgu olarak hiçbir din, kendi açısından din değiştirmeye olumlu bakmamıştır. Bu konuyla ilgili olarak bazen ölüm cezasına kadar uzanan ceza uygulamaları dinsel öğretiden çok, siyasal ve sosyal şartların gerekçe gösterildiği idarî tasarruflardır. Kur'an, İslâm dinini terk eden kimseye uhrevî yaptırımın dışında hiçbir ceza öngörmemiştir. Bakara sûresinin 217. âyetinin ilgili kısmı şöyledir: *"...Sizden kim dininden*

[37] DK3173 Dârekutnî, *Sünen*, III, 137

[38] MŞ32767 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Siyer, 33

[39] MŞ32764 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Siyer, 33

[40] T1458 Tirmizî, Hudûd, 25.

[41] N4073 Nesâî, Muhârebe, 15.

[42] B6925 Buhârî, İstitâbetü'l-mürteddîn, 3; N2445 Nesâî Zekât, 3

döner de kâfir olarak ölürse bunların bütün amelleri dünyada da âhirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır."[43] Görüldüğü üzere âyet mürtede yani İslâm dininden dönene uhrevî cezanın dışında dünyevî bir ceza öngörmemiş, *"kâfir olarak ölürse"* ifadesiyle de buna işaret etmiştir. Âl-i İmrân sûresinin 86.-90. âyetlerinde imanlarından sonra küfre sapanların uhrevî cezalarına işaret edilmiş, 87. âyette bu ceza, *"Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetini hak etmeleri"* olarak ayrıca tasrih edilmiştir. Nisâ sûresinin 137. âyetinde de şöyle buyrulmaktadır: *"İman edip sonra inkâr eden, sonra inanıp tekrar inkâr eden, sonra da inkârlarında ileri gidenler var ya, Allah onları ne bağışlayacak ne de doğru yola iletecektir."* Eğer mürtede ölüm cezası öngörülmüş olsaydı âyet, tekrar eden iman ve küfür ihtimalinden hiç bahsetmez, ilk irtidad olayından sonra ölüm hükmünü verirdi. Bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere inancı bir irade ve imtihan konusu kabul eden Kur'an'ın buna aykırı bir beyanının bulunması ve inanç hürriyetini sağlamak üzere gelen bir dinin bu hürriyeti kısıtlayıcı yahut ortadan kaldırıcı bir yaklaşıma sahip olması düşünülemez. İlgili âyetler, dinden dönenlerin yaptıkları işin doğru olmadığını ve bunların âhirette cehennem azabıyla karşılaşacaklarını bildirmektedir. İnanca davet ederken cennet vaad eden bir dinin, o inancı terk edeni cehennem azabıyla uyarması doğaldır.

Sevgili Peygamberimiz de İslâm dinini terk edenlere sıcak bakmamış, aynen Kur'an'da olduğu gibi onları uhrevî yaptırımla uyarmıştır. Bir hadislerinde, *"Allah, Müslüman olduktan sonra şirke düşen hiçbir müşrikin amelini, müşriklerden ayrılıp Müslümanlara dönmediği sürece kabul etmez."*[44] buyurmuştur. Dinin, başta Allah ve Resûlü olmak üzere herkese karşı bir samimiyet olduğunu bildiren Allah Elçisi,[45] dinde Allah'a en sevimli gelen şeyin, din mensubunun, dini üzerinde devamlı ve sebatlı olması olduğunu belirtmiştir.[46] Ve nihayet, *"Şu üç özellik kimde bulunursa o kişi imanın tadına erer: Allah ve Resûlü'nü herkesten çok sevmek, sevdiği kişiyi sadece Allah için sevmek, imandan sonra küfre dönmekten, ateşe atılmaktan çekindiği gibi çekinmek."*[47] buyurarak, iman ile küfür farkını cennet ve cehennem benzetmesiyle anlatmıştır.

O, insanları Allah'ın yoluna davet eden bir elçi olarak, bu davete icabet edenlere ne kadar sevindiyse bundan uzak duranlara veya verdiği sözden cayanlara da o nispette üzülmüştür. Ümmetini, ateşe düşme tehlikesine maruz kalmış pervanelere, kendisini de onlar ateşe koştukça eteklerinden çekip korumaya çalışan kurtarıcıya benzeten Allah Resûlü'nün,[48]

[43] Bakara, 2/217.
[44] İM2536 İbn Mâce, Hudûd, 2.
[45] M196 Müslim, İmân, 95; T1926 Tirmizî, Birr, 17; D4944 Ebû Dâvûd, Edeb, 59; N4202 Nesâî, Biat, 31.
[46] B43 Buhârî, İmân, 32.
[47] B16 Buhârî, İmân, 9
[48] M5955 Müslim, Fedâil, 17.

İslâm'ı terk ederek âdeta kendisini ateşe atan bir bedevîye tepki göstermesi anlaşılabilir bir tutumdur. Onun için Cenâb-ı Hak, Sevgili Elçisi'nin bu hassasiyetine, *"Demek onlar bu söze (Kur'an'a) inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini harap edeceksin."*[49] âyetiyle işaret etmiştir. Bu konudaki duyarlılığı onu, Yahudi iken Müslüman olduktan sonra geçim sıkıntısı nedeniyle yiyecek bulamayıp aç kaldıkları için dinlerini terk etme tehlikesi ile karşı karşıya kalan bir grup Müslüman için borç bulma çabasına sevk etmiştir.[50]

Sonuç olarak, insanların akıllarına ve vicdanlarına hitap eden İslâm onların hür iradeleri ve özgür seçimlerine çok önem vermiştir. Tarih boyunca milletler, kitleler hâlinde özgür iradeleri ile Müslüman olmuştur. İslâm hakikati ile tanışan ve tevhid ile aydınlanan insanlar kolay kolay İslâm'ı terk etmemişlerdir. Nitekim kitleler hâlinde İslâm'dan çıkışlar olmadığı gibi, bireysel olarak basireti bağlanıp, İslâm'ın aydınlığından sonra inkâr, şirk yahut sapkınlığın karanlığına kapılanlar hep münferit vakalar olarak kalmıştır. İslâm dini, kendisini tercih etmeyenlerin yanlış bir seçim yaptıklarını ifade etmekle beraber, başka tercihlere müdahale etmemeyi ve kişileri kendi sorumluluklarıyla baş başa bırakmayı ilke olarak benimsemiştir.

[49] Kehf, 18/6.
[50] İM2281 İbn Mâce, Ticâret, 59

NESLİN KORUNMASI
ONURLU BİR NESİL

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ ذَكَرَ النَّبِيَّ ﷺ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَأَمْسَكَ
إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ أَوْ بِزِمَامِهِ... قَالَ: "فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ بَيْنَكُمْ
حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا..."

Abdurrahman b. Ebû Bekre'nin naklettiğine göre,
babası (Ebû Bekre) şöyle anlatmıştır:
Hz. Peygamber (sav) (Veda Haccı'nda) devesinin üstüne oturdu, bir adam
da devenin yularını tutuyordu. Sonra insanlara şöyle hitap etti:
"(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (Kurban Bayramı) gününüz nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir."
(B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 30)

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ: مَالُهُ وَعِرْضُهُ وَدَمُهُ حَسْبُ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ."

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ شَرِيكٍ قَالَ: شَهِدْتُ الْأَعْرَابَ يَسْأَلُونَ النَّبِيَّ ﷺ : أَعَلَيْنَا حَرَجٌ فِي كَذَا؟ أَعَلَيْنَا حَرَجٌ فِي كَذَا؟ فَقَالَ [لَهُمْ]: "عِبَادَ اللَّهِ وَضَعَ اللَّهُ الْحَرَجَ إِلاَّ مَنِ اقْتَرَضَ مِنْ عِرْضِ أَخِيهِ شَيْئًا. فَذَاكَ الَّذِي حَرِجَ."

عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ: بَيْنَا أَنَا أَمْشِي مَعَ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: "مَنِ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ..."

أَخْبَرَنِي الْحَارِثُ بْنُ النُّعْمَانِ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: "أَكْرِمُوا أَوْلاَدَكُمْ وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ"

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Müslüman'ın Müslüman'a malı, ırzı ve kanı haramdır. Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter."

(D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35)

Üsâme b. Şerîk anlatıyor: Hz. Peygamber'e (sav) gelerek 'Şunu yaparsak günah var mıdır? Bunu yaparsak günah var mıdır?' diye soran bedevîler gördüm. Hz. Peygamber onlara şöyle buyurdu: *"Ey Allah'ın kulları, (bakın)! Allah, (kullarının üzerinden) zorluğu kaldırmıştır. Ancak bir kul, ne zaman ki kardeşinin ırzına (şeref ve şahsiyetine) dokunacak bir iş yaparsa, işte asıl günah budur."*

(İM3436 İbn Mâce, Tıb, 1; D2015 Ebû Dâvûd, Menâsik, 87)

Alkame anlatıyor: Abdullah (b. Mes'ûd) (ra) ile beraber yürürken o, bana şunları anlattı: (Bir gün) biz Hz. Peygamber (sav) ile beraberken o şöyle buyurdu: *"Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur..."*

(B1905 Buhârî, Savm, 10; M3400 Müslim, Nikâh, 3)

Hâris b. Nu'mân, Enes b. Mâlik'i Resûlullah'tan (sav) şu hadisi naklederken işitmiştir: *"Çocuklarınıza ikramda bulunun; onlara güzel bir terbiye verin."*

(İM3671 İbn Mâce, Edeb, 3)

Son Peygamber'in, hicretin onuncu yılında yaptığı ve insanlığa önemli mesajlar verdiği Veda Haccı'na tanık olan sahâbîlerden biri de Câbir b. Abdullah'tı. Uhud Harbi'nde babası Abdullah'ı Allah yolunda şehit veren Câbir... Ömrünün ilerleyen yıllarında bir gün Hz. Hüseyin'in torunu ve Ca'fer-i Sâdık'ın babası olan Muhammed b. Ali, bu seçkin sahâbînin yanına geldi ve Allah Resûlü'nün tek haccı olan Veda Haccı'nı ve hutbesini anlatmasını istedi. O esnada gözlerini kaybetmiş olan Câbir, Peygamber torununun bu isteği üzerine Nebî'nin (sav) Veda Haccı'ndan aklında kalanları tek tek anlattıktan sonra sözü Veda Hutbesi'ne getirdi: Resûlullah (sav), Arafat'ta, güneş zevalden seyretmeye (en tepe noktasından batıya kaymaya) başlayınca, çadırından çıkıp devesine binerek on binlerce insana hitaben yaptığı o tarihî konuşmasına şu cümlelerle başlamıştı:

"(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (Kurban Bayramı) gününüz nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir."[1]

Kutlu Nebî (sav), kutsiyetine inandığı gün, ay ve beldeye işaretle söze başlamış ve daha sözlerinin başında o coşkulu kalabalığa çok önemli bir ilkeye dikkat çekmek istemişti. 'Bundan böyle kimse, başkasının canına, malına ve kişilik haklarına saldırmasın.' diyordu. Kişilik haklarına özellikle dikkat çekmiş; insanın şeref ve haysiyetini zedeleyecek davranışlardan kaçınılması gerektiğine vurgu yapmıştı. Zira onun tanımıyla iyi Müslüman, Müslüman kardeşinin canına ve malına olduğu gibi, "kişilik haklarına" da saygı gösteren ve onun şahsiyetini dokunulmaz gören kimsedir. Nitekim Peygamber Efendimiz bu durumu şöyle dile getirmişti: *"Müslüman'ın Müslüman'a malı, ırzı ve kanı haramdır. Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter."*[2]

Allah Resûlü'nün Veda Hutbesi başta olmak üzere çeşitli hadislerinde "saygın bir değer" olarak zikrettiği "ırz" kavramı, "insanın kendisine ve sosyal çevresine yönelik övgü ve yergiye konu olan her türlü mânevî şahsiyetini" ifade etmektedir.[3] Yani ırz denilince insanın mânevî kişiliği, haysiyeti, iffeti, şerefi ve kişilik hakları anlaşılır. Bu durumda ırz, insanı insan yapan, ona toplum içinde şeref ve itibar kazandıran, her türlü saldırı karşısında dokunulmazlığı bulunan kişilik değerleridir. Bir kimsenin böylesine

[1] B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 3.
[2] D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; İM3933 İbn Mâce, Fiten, 2.
[3] İE3/208 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, III/208-209.

özel değerlerinin çiğnenmesi, doğrudan doğruya onun ırzına yönelik bir saldırı sayılmıştır. Nitekim *"Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir, ona hainlik yapmaz, ona yalan söylemez, onu yüzüstü bırakmaz. Müslüman'ın ırzı, malı ve kanı saygındır, ona dokunulamaz. Takva, (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) işte şuradadır (kalptedir). Müslüman'ın, Müslüman kardeşini küçük görmesi, kötülük olarak ona yeter."*[4] buyuran Hz. Peygamber, müminin haysiyetinin rencide edilmesini büyük bir vebal ve sorumluluk olarak görmüştür.

Müslüman'ın kişilik hakkının dokunulmazlığına vurgu yapan bir başka hadis, müminlerin birbirlerinden nefret etmemeleri, birbirlerine haset etmemeleri, birbirlerinin ayıplarını araştırmamaları gerektiğini de ifade eder.[5] Bu hadis aynı zamanda müminin saygınlığına zarar verebilecek hususların neler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu saygınlık kişinin toplum içindeki itibarını da kapsar. Öyle ki, işlediği bazı suçlar sonucunda toplumsal itibarının sarsılması, birey için en büyük ceza olabilir. Nitekim Allah Resûlü (sav) varlıklı olduğu hâlde borcunu ödemeyen kimseye uygulanacak hukukî müeyyide yanında, esas cezanın toplum tarafından ona verilen şeref ve saygınlığını küçümseme, yok sayma cezası olduğunu belirtmiştir.[6]

Kişilik haklarına saldırı, ferdin saygınlığını tehdit ettiği gibi, aynı zamanda toplumsal yapıya da zarar vermekte, kardeşlik hukukunu tahrip etmektedir. Bu bağlamda müminlerin birbirleriyle alay etmemelerini, nahoş lakaplarla birbirlerini çağırmamalarını, birbirlerinin kusurlarını araştırmamalarını isteyen Yüce Allah,[7] insan şahsiyetini ve onurunu hedef alan davranışlardan kaçınıp, kardeşliğe yaraşır ilişkiler geliştirmeyi emretmektedir. Allah Resûlü'nün, bu hususa Veda Hutbesi'nde değinirken insanın şeref ve haysiyetini Mekke, Zilhicce ayı ve arefe günü gibi Müslüman toplumun mukaddesatıyla eş değer görmesi ise, son derece anlamlıdır. Hatta Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, Allah katında insan haysiyetinin, Müslümanlar nezdinde en kutsal değer sayılan Beytullah'tan dahi üstün olduğuna kanaat getirmiştir. Resûl-i Ekrem'in, *"Ey diliyle Müslüman olduğunu söyleyen ve kalbine iman işlememiş kimseler! Müslümanlara eziyet etmeyin, onları ayıplamayın. Onların kusurlarını araştırmayın. Müslüman kardeşinin ayıbını kurcalayan kişi var ya! Allah da onun ayıbını kurcalar. Allah kimin ayıbını kurcalarsa, –kişi bu ayıbı kapalı kapılar ardında bile işlemiş olsa– yaptığını açığa çıkarıp onu rezil eder."* buyurduğunu bize aktaran Abdullah b. Ömer, bir gün Kâbe'ye yönelerek şöyle demiştir: "Sen ne büyüksün! Ne kadar saygıya lâyıksın! Ancak bir mümin, Allah katında senden de saygındır."[8]

[4] T1927 Tirmizî, Birr, 18.
[5] M6541 Müslim, Birr, 32.
[6] D3628 Ebû Dâvûd, Kadâ (Akdiye), 29.
[7] Hucurât, 49/10-12.
[8] T2032 Tirmizî, Birr, 85.

İnsan saygınlığına Hz. Peygamber'in verdiği önemi kavrayan genç sahâbî Abdullah, bunu çarpıcı bir biçimde işte böyle dile getirmiştir.

Peygamberimizin özellikle izdihamın yoğun olduğu hac mevsiminde kişilik haklarının dokunulmazlığı ilkesini hatırlatması bir tesadüf olamaz. Öyle ki, insana saygı, hac menâsikinin şeklî unsurlarından daha fazla duyarlılık gerektiren bir ilkedir. Nitekim yine Veda Haccı günlerinden birinde, tıpkı Câbir gibi bu sefer de Kûfeli sahâbî Üsâme b. Şerîk şöyle bir olaya tanıklık etmiştir: Farklı bölgelerden gelerek hacca niyetlenen bazı kimseler, Hz. Peygamber'e, "Şunu yaparsak günah var mıdır? Bunu yaparsak günah var mıdır?" gibi hac görevlerine ilişkin sorular sormuşlardır. Bütün bunları dinleyen Merhamet Peygamberi, *"Ey Allah'ın kulları, (bakın)! Allah, (kullarının üzerinden) sorumluluğu kaldırmıştır. Ancak kul, ne zaman ki kardeşinin ırzına (şeref ve şahsiyetine) dokunacak bir iş yaparsa, işte asıl günah budur."*[9] buyurmuştur. Allah Resûlü, hac ibadeti sırasında meydana gelebilecek ufak tefek kusurların bir sakıncası bulunmadığını ve bağışlanabileceğini ifade etmiş fakat herhangi bir Müslüman'a dil uzatmanın, onu rencide etmenin, ona eziyet etmenin daha büyük bir vebal olduğunu hatırlatmış, dolayısıyla bir insanın saygınlığını zedelemenin dinin özüyle çeliştiğini belirtmiştir. Esasen helâl ve haram gibi yükümlülüklerin temelinde, dinin ve insanlık değerlerinin korunması gibi yüce hedefler vardır. Medineli meşhur sahâbî Nu'man b. Beşîr'den nakledildiği üzere, *"Helâl bellidir; haram da bellidir. İkisinin arasında ise birtakım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını (şerefini ve namusunu) korumuş olur."*[10] diyen Nebî (sav) aslında dinin korunması ile kişinin haysiyet ve itibarının korunmasını eş değer kabul etmiştir.

Bir Müslüman'ın kalbini kırıp incitmek, ona sözlü olarak hakaret etmek veya onunla alay etmek, şahsiyetine ve saygınlığına zarar veren bariz davranışlardır. Ancak kişinin şeref ve saygınlığının en derinden yaralandığı nokta, iffet ve namusunun çiğnenmesidir. Gerçekte her türlü kişilik değerlerine saldırı anlamına gelen "ırza tecavüz" ifadesinin neredeyse sadece iffetle ve cinsel hayatla ilgili mânevî kişilik değerlerine saldırıyla özdeşleşmesi bu yüzdendir. Müminlerin birbirlerine hakaret etmesini mânevî şahsiyete bir saldırı telakki eden Sevgili Peygamberimizin kişinin en kutsal ve dokunulamaz değeri olan iffet ve namus konusunda duyarsız kalacağı düşünülemez. Nitekim iffet, Allah Resûlü'nün, peygamberliğinin ilk yıllarından itibaren üzerinde titrediği bir haslettir. Meselâ, Ca'fer b.

[9] İM3436 İbn Mâce, Tıb, 1; D2015 Ebû Dâvûd, Menâsik, 87.
[10] B52 Buhârî, Îmân, 39; M4094 Müslim, Müsâkât, 107.

Ebû Tâlib, Habeşistan'da kral Necâşî'nin karşısına geçip Allah Resûlü'nden bahsederken onun ne kadar iffetli bir kişiliğe sahip olduğuna ve iffetli kadınlara iftira etmeyi yasakladığına vurgu yapmıştır.[11] Yine aynı yıllarda Mekkeli müşriklerden Ebû Süfyân, Şam'da bulunduğu bir sırada İslâm Peygamberi'nin emir ve yasaklarını soran Bizans kralı Herakliyus'a, onun (sav) Müslümanlara "iffetli olmayı emrettiğini" de zikretmiştir.[12]

Allah Resûlü'nün, daha peygamberliğinin ilk günlerinden itibaren duyarlılık gösterdiği "iffet", insanın namusunu ve saygınlığını ifade eden "ırz" mefhumunu tamamlayan vazgeçilmez bir erdemdir. "Nefsin doymak bilmeyen istek ve arzularına karşı direnme, insanlık onurunu zedeleyecek çirkinliklerden uzak durma, arı ve duru kalabilme" erdemi olan iffet, daha çok kişinin kendi itibarını korumayı esas alan bir haslettir. İffetli olmak demek, Allah'ın yasakladığı, akl-ı selim sahibi insanlarca ayıp ve çirkin görülen, toplumsal sağduyu tarafından da reddedilen tavırlardan kaçınmak demektir. Şu hâlde Kur'an'da ifade edildiği gibi, muhtaç oldukları hâlde iffetlerinden dolayı ihtiyaçlarını gizleyerek başkalarına el avuç açmayanların[13] tavrı iffetli bir tavır olabileceği gibi, varlıklı, güzel bir kadının gayri meşru birliktelik teklifini 'Allah'tan korkarım.' diyerek reddeden kimsenin[14] tutumu da iffetli oluşun iyi bir örneğidir. Kadın ve erkeğin şeref ve haysiyetini koruması bakımından son derece önemli olan bu iffetli tavır, kişinin hem kendine karşı olan saygısını, hem de aile ve toplum içindeki itibarını doğrudan etkilemektedir. Kur'an'ın, namuslu ve iffetli kadınlara zina iftirasında bulunup yeterli delil sunamayanlara maddî müeyyide yanında, sosyal itibarlarını derinden sarsacak bir ceza olarak "ömür boyu şahitliklerinin reddedilmesi" hükmünü de getirmesi,[15] iffet ve namusun dokunulmazlığına verdiği önemi göstermektedir. Aynı şekilde Peygamber Efendimizin de *"hiçbir şeyden habersiz, iffetli, mümin kadınlara zina iftirasında bulunmayı"* "Allah'a şirk koşmak ve adam öldürmek" gibi büyük ve helâk edici günahlarla birlikte zikretmesi[16] bu noktadaki hassasiyetini göstermektedir.

Hem kadın hem de erkeğin iffet ve namusunu her türlü tehlikeye karşı koruyacak en etkili kalkan hiç kuşkusuz huzurlu bir ailedir. Nitekim Kur'an, evlenme imkânını bulamayanların iffetlerini korumalarını isterken,[17] iffetli kalabilmede evlilik hayatının önemine işaret etmektedir. Allah Resûlü de ashâbının gençlerine hitaben, *"Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur..."*[18] buyururken, aile hayatının bireyin öz saygısını ve toplumsal saygınlığını ko-

[11] SH2260 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 13; İS247 İbn İshâk, *Sîret*, s. 249.
[12] B4553 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 4.
[13] Bakara, 2/273
[14] B1423 Buhârî, Zekât, 16; M2380 Müslim, Zekât, 91.
[15] Nûr, 24/4
[16] B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23; D2874 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 10.
[17] Nûr, 24/33.
[18] B1905 Buhârî, Savm, 10; M3400 Müslim, Nikâh, 3.

ruyan yönüne işaret etmiştir. Bir toplumun geleceğe güvenle bakabilmesi, öncelikle evlenme çağına gelmiş genç kuşakların bir yuva kurarak meşru birlikteliklere özendirilmesine bağlıdır. Zira aile, dünden bugüne insanoğlunun neslini devam ettirebilmesi ve medenî bir yaşantı sürdürebilmesi için meşru kılınmış en eski ve en köklü ocaktır. Ne var ki, günümüzde sıkça rastlanan evlilik dışı birliktelikler ve "cinsel özgürlük" adı altında yaygınlık kazanmaya başlayan "serbest yaşamalar" hem bireyin, hem ailenin hem de toplumun saygınlığını zedelemekte, evlilik kurumunun çöküşünü hızlandırırken, onurlu nesillerin varlığını da tehdit etmektedir.

Durum böyle olunca neslin devamının en temel güvencesi olan ailenin korunması büyük önem arz etmektedir. Bu öneme binaen Hz. Peygamber (sav) nesebin karışmasına neden olan ve çoğu fuhşu ve zinayı andıran câhiliye dönemi evliliklerini yasaklamış, bir kadının sadece bir erkekle evlenebileceği esasını getirmiştir.[19] İnsanlığın Son Peygamberi gelmeden önce, insan için zül telakki edilebilecek evlilik dışı ilişkiler oldukça yaygındı. Aslında zina ve fuhşun yaygınlık kazanmasının temelinde insanların, kendilerinin ve başkalarının saygınlığını yok saymaları yatıyordu. Dolayısıyla Kur'an'da çirkin bir eylem olarak ifade edilen zinanın yasaklanması,[20] her şeyden önce hem birey olarak kadın ve erkeğin hem de ailenin saygınlığına zarar veren bir hastalığa karşı alınmış ilâhî bir tedbirdir. Cinsel arzu ve istekleri zorlayan, iradenin gücünü zafiyete uğratan ve kötülüklere sevk eden yolların kapatılması da bu bağlamda alınan tedbirlerdendir. *"(Resûlüm!) Mümin erkeklere söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) sakınsınlar, iffetlerini de korusunlar! Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır... Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini teşhir etmesinler."*[21] Ayrıca, *"Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için, namuslu kalmak istedikleri hâlde cariyelerinizi fuhşa zorlamayın."*[22] buyuran Yüce Allah, müminin, kendisi ve ailesi yanında, hizmetinde ve maiyetinde olanların da iffet ve haysiyetinden sorumlu olduğunu belirtmektedir.

İnsanın namus ve haysiyeti, en az canı ve malı kadar değerlidir. Kişinin iffetine dil uzatılması, namusunun çiğnenmesi, hayatta yaşayabileceği en sarsıcı darbelerden, en ağır saldırılardan biridir. İffet, böyle bir saldırıya karşı insanı koruyabilecek en değerli erdemdir. Hem erkek hem de kadın açısından fuhuş ve zina kadar büyük bir iffetsizlik örneği yoktur. Resûlullah

[19] B5127 Buhârî, Nikâh, 37.
[20] İsrâ, 17/32
[21] Nûr, 24/30-31.
[22] Nûr, 24/33.

(sav) bu kötü örneği sergileyenlerin âhiretteki durumlarının âdeta canlı bir tasvirini sunmaktadır: Enes'in aktardığına göre Hz. Peygamber (sav) Mi'rac gecesi, Cebrail ile birlikte semaya yükselirken, *"bakıra dönüşmüş tırnaklarıyla yüzlerini ve göğüslerini tırmalayan"* insanlar görür ve Cebrail'e bunların kim olduğunu sorar. Vahiy meleği şu cevabı verir: *"Bunlar, insanların etlerini yiyen (arkalarından konuşan koğucular) ve namuslarına göz dikenlerdir."*[23]

Resûl-i Ekrem (sav) aileyi ve nesilleri tehdit eden zina ve hayâsızlığa karşı ashâbını ısrarla uyarmıştır. Bir gün huzuruna genç bir sahâbî gelmişti. Sıkıntılı bir hâli vardı. Sonunda, "Ey Allah'ın Elçisi, zina etmeme müsaade et." diye dertlendi. Orada bulunanlar, gencin bu isteği karşısında öfkelendiler. Bazıları onu azarlarken, bazıları da müdahale etmek için üzerine yürüdüler. Allah Resûlü (sav) onların aksine, engin şefkatiyle önce susup genci dinledi ve *"Sen"* dedi, *"Annenle zina edilmesini ister misin?"* Genç, "Anam babam sana feda olsun, ey Allah'ın Elçisi! Elbette istemem." diye karşılık verdi. Hz. Peygamber (sav), sırasıyla kızını, halasını, teyzesini ve kız kardeşini de hatırlatarak, hiç kimsenin kendisi ve yakınlarıyla zina edilmesine rıza göstermeyeceğini bu gence anlattı. Sonra elini ona dokunarak, *"Allah'ım, bu gencin günahlarını bağışla, kalbini temizle ve iffetini koru!"* diye dua etti. Bu genç sahâbî, bu duadan sonra ne böyle bir istekte bulundu, ne de böyle bir işe yöneldi.[24]

Hz. Peygamber (sav) iffetlerine ve ailelerinin onuruna zarar vermemeleri hususunda erkekler kadar kadınları da duyarlı olmaya çağırmıştır. Yine genç bir sahâbî olan Abdullah b. Abbâs'ın tanıklığına göre, Mekke'nin fethi sonrasında Efendimiz (sav) ashâbına hutbe okuduğu bir esnada eliyle işaret ederek ön safta yer alan erkeklerden yerlerinde kalmalarını istemiş ve arka saflarda yer alan kadınların yanına kadar giderek onlara, *"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, hiç yoktan yalan uydurup iftira atmamak, gayri meşru bir çocuk dünyaya getirip onu kocasına isnat etmemek, meşru ve güzel işlerde karşı gelmemek üzere sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlerini kabul et!"*[25] âyetini okumuştu. Sonrasında, *"Sizler bana bu konuda söz verip biat ediyor musunuz?"* diye sormuştu. İçlerinden biri çıkıp, 'Evet ey Allah'ın Elçisi, söz veriyoruz.' diye karşılık vermiş ve neticede hanımların hepsi ona biat etmişlerdi.[26]

Kadınlarla yapılan bu sözleşmenin içeriğinde, "çocukları öldürmemek ve çocuğun nesebini belirleme konusunda yalan beyanda bulunma-

[23] D4878 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.
[24] HM22564 İbn Hanbel, V, 256-257.
[25] Mümtehine, 60/12
[26] B4895 Buhârî, Tefsîr, (Mümtehine) 3.

mak' gibi soyun bozulmasına sebep olacak eylemlerin yer alması dikkat çekicidir. Her şeyden önce saygın bir neslin yetişmesi, çocukların sağlıklı bir şekilde yetişmesine bağlıdır. Nesli korumak ve devam ettirmek ancak çocukları yaşatmak, bakımlarını üstlenmek, daha da önemlisi onlara nitelikli bir eğitim vermekle mümkün olacaktır. Zira kişinin toplum içindeki haysiyeti, ailesinin ve çocuklarının saygınlığıyla tamamlanacaktır. Bu bağlamda Peygamber Efendimiz, geleceğin değerli ve saygın bireylerini yetiştirme hususunda son derece hassasiyet göstermiş, doğduğunda çocuğa verilen ismin bile onun toplumdaki itibarını etkileyebildiğine dikkat çekmiştir: *"Siz kıyamet gününde kendi isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız; öyleyse isimlerinizi güzel koyun."*[27] Öte yandan, *"Çocuklarınıza ikramda bulunun; onlara güzel bir terbiye verin."*[28] buyuran Nebî (sav), anne ve babalara, çocukları için saygın bir gelecek hazırlama yükümlülüğünü hatırlatmaktadır. Yine Allah Resûlü'nün buyurduğu gibi, bir ebeveynin çocuğuna bırakabileceği en iyi miras, güzel bir terbiyedir.[29] Çocuğun hayata hazırlanması, ihtiyaç duyduğu insanî ve ahlâkî erdemleri kazanması, dinî ve sosyal yükümlülüklerini öğrenmesi ve ileride onları yaşaması, ancak anne babanın bu yönde harcayacağı çaba ile mümkündür.

Çocukların varlığı Kur'an'da ebeveynler için ilâhî bir "sınama vesilesi"[30] sayıldığından, onların terbiye ve eğitimlerine 'bir imtihan' ciddiyetiyle bakmak ve onları yaşadığımız çağın zararlı ve tehlikeli alışkanlıklarına karşı korumak, neslin güvenliği açısından da önemli bir sorumluluktur. Günümüzde çocuk ve gençliğe yönelik sigara, uyuşturucu, alkol, kumar ve internet bağımlılığı gibi tehditlere karşı toplumun her kademesinde etkin bir mücadelenin sürdürülmesi zorunludur. Önce aile sonra da toplum, neslin maddî bakımdan korunması kadar, mânevî bakımdan da muhafazasına özen göstermelidir. Bu nedenle çocuklarımıza karşı 'ilgili' ve 'sorumlu' olmanın yanı sıra, onları 'tanıyıp anlamak' ve sağlıklı, tutarlı ilişkilerin yaşandığı bir 'çevre oluşturmak' gerekmektedir. Evlâtlarımıza bir birey olarak 'saygı duymak', onların kendi saygınlıklarını kazanmalarına da önemli katkı sağlayacaktır.

[27] D4948 Ebû Dâvûd, Edeb, 61.
[28] İM3671 İbn Mâce, Edeb, 3.
[29] T1952 Tirmizî, Birr, 33
[30] Tegâbün, 64/15

NESEP
KİMLİK ve AİDİYET

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: ...قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ دِعْوَةَ فِى الإِسْلاَمِ، ذَهَبَ أَمْرُ الْجَاهِلِيَّةِ، الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ."

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İslâm'da bir kimse için nikâhı altında olmayan bir kadının doğurduğu çocuğun kendisine ait olduğunu iddia etme hakkı yoktur. Câhiliye dönemi ile ilgili hükümler yürürlükten kalkmıştır. Çocuk yatak sahibinindir. Zina eden ise doğan çocuk üzerinde her türlü haktan mahrum olur."
(D2274 Ebû Dâvûd, Talâk, 33-34)

عَنْ سَعْدٍ ﷺ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"مَنِ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ غَيْرُ أَبِيهِ فَالْجَنَّةُ عَلَيْهِ حَرَام."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"قَدْ أَذْهَبَ اللَّهُ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَفَخْرَهَا بِالْآبَاءِ، مُؤْمِنٌ تَقِيٌّ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ، وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ مِنْ تُرَابٍ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"تَعَلَّمُوا مِنْ أَنْسَابِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ، فَإِنَّ صِلَةَ الرَّحِمِ مَحَبَّةٌ فِي الْأَهْلِ مَثْرَاةٌ فِي الْمَالِ، مَنْسَأَةٌ فِي الْأَثَرِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"...وَمَنْ بَطَّأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ."

Sa'd (b. Ebû Vakkâs) (ra) diyor ki: "Hz. Peygamber'i (sav) şöyle buyururken işittim: *'Kendi babası olmadığını bile bile, babası dışında bir kimsenin oğlu olduğunu iddia eden kişiye cennet haramdır.'"*

(B6766 Buhârî, Ferâiz, 29)

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini ortadan kaldırmıştır. 'Takva sahibi mümin' ve 'bedbaht günahkâr' (ayrımı vardır). İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır, Âdem ise topraktan yaratılmıştır."*

(T3956 Tirmizî, Menâkıb, 74)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Akrabalık ilişkilerinizi sürdürebilmeniz için neseplerinizi (sülâlenizi) tanıyın. Çünkü akrabalık bağlarının canlı tutulması ailede sevgiyi güçlendirir, malı artırır ve ömrü uzatır."*

(T1979 Tirmizî, Birr, 49; HM8855 İbn Hanbel, II, 374)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...İşi/ameli kendisini geri bırakan kimseyi, soyu ileriye geçirmez."*

(M6853 Müslim, Zikir, 38)

Tebük Seferi'nden geri kaldığı için tevbe eden ve tevbesinin kabul edildiğine dair hakkında âyetler[1] nâzil olan üç sahâbîden –Medineli sahâbî– Hilâl b. Ümeyye, bu kez de yaşadığı bir aile trajedisi nedeniyle ilâhî vahyin nüzûlüne sebep olmuştu. Abdullah b. Mes'ûd anlatıyor: "Bir cuma gecesi mescitte oturuyorduk. Derken ensardan Hilâl b. Ümeyye öfkeli bir hâlde mescide girerek, 'Bir adam eşini yabancı bir erkekle bulur da bunu anlatırsa iftira suçuyla onu cezalandırır mısınız? Veya o adam, hanımıyla yakaladığı kimseyi öldürürse siz de ona ölüm cezası verir misiniz? Yoksa bu kişi kinini içine atarak susmalı mı?' dedi ve ekledi: 'Vallahi, bunu yarın Resûlullah'a bildireceğim.' Hilâl, ertesi sabah eşinin yabancı bir erkek ile ilişkisi olduğunu Resûlullah'a (sav) anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *'Ya delil getir yahut da sana verilecek cezaya hazır ol.'* buyurarak Hilâl'den söylediklerini ispatlamasını istedi. Hilâl de, 'Ey Allah'ın Resûlü! Birimiz karısının üzerinde bir erkek görürse, şahit mi aramaya gidecek? O şahit getirinceye kadar, adam işini bitirip gitmez mi?' diye karşılık verdi. Resûl-i Ekrem, *'Sen şahitlerini hazırla, yoksa iftira cezasına çarptırılacaksın!'* sözleriyle ısrarcı olunca Hilâl, gerçekleri anlattığını ve Allah'ın bu iş hakkında kendisini cezadan kurtaracak bir âyet indireceğine inandığını söylemişti."[2]

Resûlullah (sav) da işin açığa çıkması için dua etmişti. Derken, *"Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlardan her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair Allah adına dört defa yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defada da, eğer yalancılardan ise Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını ifade etmesiyle yerine gelir."*[3] âyetleri nâzil olmuştu. Resûlullah, Hilâl'e ve eşine âyetleri okumuş, onlara nasihat edip âhiret azabının dünya azabından daha şiddetli olduğunu hatırlatmıştı. Hilâl doğruyu söylediğini, hanımı ise ısrarla Hilâl'in yalan söylediğini iddia edince Hz. Peygamber âyetin emri olan lânetleşme işlemini gerçekleştirmiş ve karı kocayı ayırmıştı. Hz. Peygamber doğacak çocuğu tasvir ederek çocuğun Hilâl'e mi, yoksa kendisine zina ithamı yapılan kimseye mi ait olduğunu tespit amacıyla, doğum sonrasında takip edilmesini söylemişti. Aradan zaman geçmiş, kadın zina ithamı yapılan kişiye benzeyen esmer, kıvırcık saçlı, iri yapılı bir çocuk dünyaya getirmişti. Resûlullah

[1] Tevbe, 9/106, 118.
[2] D2253 Ebû Dâvûd, Talâk, 26-27; T3179 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 24.
[3] Nûr, 24/6-7.

(sav), *"Eğer âyetle belirlenen şu şahitlik yeminleri olmasaydı bu kadına yapacağımı biliyordum!"* demişti.[4]

Allah Resûlü neticede o kadının doğurduğu çocuğun baba adı ile çağrılmamasına, kadına zina suçu yüklenmemesine ve çocuğunun da veled-i zinâ olarak anılmamasına karar vermişti. Kadına veya çocuğuna böyle bir isnatta bulunan kimseye de ceza lazım geleceğine hükmetmiş, boşama ve ölüm gibi bir sebep olmadan ayrıldıkları için de erkeğin kadına ev ve nafaka temin etmesi gerekmediğini belirtmişti.[5] Abdullah b. Abbâs'ın gözde öğrencilerinden İkrime'nin belirttiğine göre, bu çocuk büyüdüğünde hep annesine nispet edilmiş, hiçbir zaman herhangi bir babanın adıyla anılmamıştır.[6]

Benzer bir trajedi Medine'de hicretin dokuzuncu yılı Şâban ayında Resûlullah'ın Tebük Seferi dönüşünde[7] Aclânoğulları'nda yaşanmıştır. Medine'de en son vefat eden sahâbî Sehl b. Sa'd es-Sâidî'nin tanıklığıyla öğrendiğimiz bu hadise diğeriyle benzer mahiyettedir.[8] Yine gayri meşru bir beraberliğin söz konusu olduğu bu olayın neticesinde doğan çocuk daha sonra annesine nispetle anılmış ve çocuk ile annesi Kur'an'da belirlenen paylara göre birbirine mirasçı olmuşlardı.[9]

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, liân âyeti nâzil olduktan sonra Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştu: *"Bir aileye o aileden olmayan bir çocuğu(n nesebini) dâhil eden bir kadının Allah ile hiçbir bağı yoktur ve Allah onu kesinlikle cennetine koymaz. Göz göre göre kendi çocuğunu inkâr eden bir erkeği de Yüce Allah kendisinden uzaklaştırır ve kıyamet gününde geçmiş ve gelecek herkesin önünde rezil eder."*[10]

Kabile asabiyeti üzerine kurulu sosyal bir yapıya sahip olan Arap toplumunda bir kişinin soyunun ve nesebinin bilinmesi büyük önem arz ediyordu. Bu kabile hukuku, evlenme, boşanma, miras, akrabalık ilişkileri ve sorumlulukları gibi hususları nesebe bağlı olarak düzenlemekteydi. Her şeyden önce birey kabilesiyle birlikte anılıyordu. Bir kabilesi olmayan veya anlaşmalı olarak da olsa bir kabilede kendine yer edinemeyen kişinin hiçbir güvencesi yoktu. Dolayısıyla kabile bir anlamda bireyin sosyal ve hukukî güvencesiydi. Bütün bunlar soy bilgisinin hayatî bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ahlâkî olduğu kadar hukukî neticeleri de söz konusu olduğu için, çocuğun kimliği, hangi aileden olduğu son derece önemliydi. Zira bir çocuğun bir babaya aidiyetinin tespiti, başta miras olmak üzere birçok hukukî neticeyi de beraberinde getiriyordu. Ne var ki bir kimsenin nesebi-

[4] B4747 Buhârî, Tefsir, (Nûr) 3; D2253 Ebû Dâvûd, Talâk, 26-27; T3179 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 24; MA12444 Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 114.
[5] TM2789 Tayâlisî, *Müsned*, III, 107; HM2131 İbn Hanbel, I, 238.
[6] D2256 Ebû Dâvûd, Talâk, 27; HM2131İbn Hanbel, I, 238
[7] EÜ1/132 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe* I, 132.
[8] B4745 Buhârî, Tefsir, (Nûr) 1; M3743 Müslim, Liân, 1.
[9] D2247 D2252 Ebû Dâvûd, Talâk, 26-27.
[10] D2263 Ebû Dâvûd, Talâk, 28-29.

nin tespiti her zaman kolay olmuyordu. Nitekim gerektiğinde nesep tayini için "kıyâfe" adı verilen bilirkişilik müessesesi geliştirilmişti. "Kâif" denilen bilirkişiler fizyolojik ve fizyonomik benzerliklerinden yola çıkarak iki kişi arasında kan bağı olup olmadığına karar veriyorlardı. Nitekim siyah tenli Üsâme'nin, Peygamberimizin azatlı kölesi olan beyaz tenli Zeyd'in oğlu olduğu bir kâifin onayıyla teyit edilmişti. Zeyd ile oğlunun bu fizyolojik farklılığı Resûlullah'ı rahatsız etmiş olacak ki, bir gün Hz. Âişe'nin yanına sevinçle gelerek Mücezziz el-Müdlicî isimli bilirkişinin, üzerleri bir kadife ile örtülü olan Üsâme ile Zeyd'in ayaklarına bakarak onların baba oğul olduğunu söylediğini heyecanla anlatmıştı.[11] Böylece, nesep tayininde uzman olan birisinin bu bilgisine itibar ettiğini göstermişti.

Ebeveynine benzemeyen çocukların nesebinin tespiti konusunda kendisine başvurulanlardan biri de Hz. Peygamber'dir (sav). Meselâ Fezâreoğulları'ndan bir adam Peygamberimize gelerek hanımının siyah bir çocuk dünyaya getirdiğini ve bu çocuğun kendi çocuğu olmadığından endişe ettiğini söylemişti. Hz. Peygamber önce, adama sahip olduğu develerin renklerini sormuştu. Adam onların kırmızı renkte olduğunu söyleyince Allah Resûlü, *"Peki aralarında esmer olanları var mı?"* diye sormuştu. Adam, "Evet." deyince Hz. Peygamber, o hâlde bu develerin esmerliklerinin nereden geldiğini açıklamasını istemişti. Adamın, "Soyundan bir damara çekmiş olmalı." karşılığını vermesi üzerine, *"Senin bu oğlun da soyunun bir damarına çekmiş olabilir."*[12] buyuran Resûlullah (sav) böylelikle gen bilgisi olmayan bir dönemde, genlerin çok eski nesillerden bazı özellikleri taşıyabileceklerine işaret ederek soyaçekimin farklı şekillerde gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir.

Sosyal yapının kabile esasına dayandığı bir toplumda nesebin karışması ahlâkî olduğu kadar hukukî açıdan da sakıncalı sonuçlar doğuracaktır. Bu muhtemel sonuçların farkında olan Hz. Peygamber kendi soyunu, ait olduğu nesebi kabul etmeyenleri ağır bir dille uyarmıştır. Nitekim bir hadisinde kendi nesebinden başka bir nesebe bağlı olduğunu iddia eden kimsenin Allah'a karşı nankörlük etmiş olacağını[13] söylemiştir. Kabile toplumuna ait bütün hakların kabile esasına göre şekillendiği göz önüne alınırsa biyolojik gerçekliğini ve ait olduğu sosyal yapıyı inkâr edenlere yönelik Resûlullah'ın bu şiddetli uyarıları son derece anlamlıdır.

Bu bağlamda bir diğer nebevî uyarının, aynı zamanda Hz. Ali'nin yazılı sahifesi olarak da bilinen Peygamber devrine ait bir hukuk metninde

[11] B6770 Buhârî, Ferâiz, 31; M3618 Müslim, Radâ', 39; D2267 Ebû Dâvûd, Talâk, 30-31

[12] B5305 Buhârî, Talâk, 26; M3768 Müslim, Liân, 20; D2260 Ebû Dâvûd, Talâk 27-28

[13] HM7019 İbn Hanbel, II, 215

de kayıt altına alındığı görülmektedir: *"Kim kendini babası dışında birine nispet ederse ya da kim kendisini (azat eden) efendilerinin dışında birine bağlı gösterirse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerine olur. Kıyamet günü Allah onun ne tevbesini ne de mazeretini kabul edecektir."*[14]

Nesebin önemine vurgu yapan hadis metinleri arasında, nesep hususundaki karışıklıkların gayri meşru birlikteliklerden kaynaklandığına dair rivayetler yer almaktadır. Mamafih Hz. Peygamber sahih bir nikâhın şartlarını taşımayan, dolayısıyla ahlâkî temeli bulunmayan bütün evlilik şekillerinin geçersiz olduğunu ilân etmiş[15] ve bu tür birlikteliklerden doğan çocukların soyunu ve kimliğini tespit noktasında çok önemli bir hukukî hüküm koymuştur. Buna göre Resûlullah (sav), çocuğun, nasıl ve ne şekilde meydana gelirse gelsin, yatağında doğduğu kişiye yani annesiyle meşru nikâhı olan babaya ait olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, bir çocuğun kimliği hakkında Sa'd b. Ebû Vakkâs ile müminlerin annesi Sevde bnt. Zem'a'nın kardeşi Abd b. Zem'a arasında yaşanmış olan tartışma meşhurdur. Hz. Âişe'nin aktardığına göre, Utbe b. Ebû Vakkâs ölmeden önce kardeşi Sa'd b. Ebû Vakkâs'a, Zem'a'nın cariyesinin oğlu Abdurrahman'ın kendisine ait olduğunu ve onu yanına almasını söylemişti. Abd b. Zem'a'nın İslâm'ı kabul ettiği Mekke'nin fethi esnasında Sa'd b. Ebû Vakkâs bu çocuğu tutup, "Bu, kardeşim Utbe'nin oğludur. Onu kendi nesebine dâhil etmem konusunda kardeşim bana vasiyette bulunmuştur." deyince Abd b. Zem'a, "Bu, benim kardeşimdir, babamın cariyesinin oğludur, babamın döşeği üstünde doğmuştur." karşılığını verdi. Her iki taraf bu anlaşmazlığı Hz. Peygamber'e ilettiler ve birbirlerine karşı ileri sürdükleri iddialarını Allah Resûlü'nün huzurunda tekrarladılar. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Ey Abd! Bu (Abdurrahman), senin kardeşindir."* buyurdu ve ekledi: *"Çocuk yatak sahibinindir. Zina eden erkeğe gelince; o, çocuk üzerindeki her türlü haktan mahrumdur."* Ardından tartışmaya neden olan çocuğun sima olarak Utbe'ye benzediğini fark eden Hz. Peygamber, sevgili eşi Sevde bnt. Zem'a'ya hitaben, *"Sevde! Bundan sonra sen de bu Abdurrahman ile görüşürken Kur'an'ın hicap hükmüne göre hareket et."* buyurdu. Bu olaydan sonra Abdurrahman, bir daha Sevde'yi görmemiştir.[16] Böylece Resûlullah biyolojik babası kim olursa olsun, zina ettiği için bu kişiye çocuk üzerinde hak tanımamıştır. Hatta çocuğun doğumundan sonra babasına benzemesinden dolayı gerçek babasının bilinmesine ve hanımlarına akrabalık ilişkilerinde mesafeli davranmaları emrini vermesine rağmen bu hükmü vermiştir.

[14] M3327 Müslim, Hac, 467; T2127 Tirmizî, Velâ, 3.
[15] D2272 Ebû Dâvûd, Talâk, 32-33.
[16] B2053 B2218 Buhârî, Büyû', 3, 100

Hz. Peygamber devrinde kimlik veya nesep tespitinin özellikle evlilik, miras ve ceza hukuku gibi muâmelât alanlarında çok büyük önem arz etmesi bu kabil anlaşmazlıkların sıkça yaşanmasına yol açmıştır. Ancak Hz. Peygamber her defasında hukukî meşruiyete göre karar vermiştir. Yine Mekke'nin fethi sırasında gerçekleşen benzer bir olayda bir adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Falan kimse benim oğlumdur. Çünkü ben câhiliye döneminde onun annesiyle beraber olmuştum." demiş, Resûlullah (sav) ise, *"İslâm'da bir kimse için nikâhı altında olmayan bir kadının doğurduğu çocuğun kendisine ait olduğunu iddia etme hakkı yoktur. Câhiliye dönemi ile ilgili hükümler yürürlükten kalkmıştır. Çocuk yatak sahibinindir. Zina eden ise doğan çocuk üzerinde her türlü haktan mahrum olur."* buyurmuştur.[17]

Buna benzer davalar Hz. Peygamber sonrası dönemde de yaşanmıştır. Hz. Osman zamanında mevâlîden siyahî Rebâh el-Kûfî'nin yaşadığı bir olay dikkat çekicidir. Rum asıllı eşinden kendisi gibi siyahî iki çocuğu olan, Abdullah ve Ubeydullah isimlerini vererek onları bağrına basan Rebâh, eşinin üçüncü çocuğunu açık tenli doğurması üzerine şaşırmıştı. Eşi, çocuğun başka birinden olduğunu ve kendisini zorlayarak onu hamile bıraktığını anlatınca çocuğun kimde kalacağı sorun oldu. Anlaşmazlık Hz. Osman'a iletildiğinde o, Resûlullah'ın, *"Çocuk doğduğu yatağa aittir."* buyruğunu hatırlatarak annesinin meşru kocası kimse çocuğun ona ait olduğu kararını verdi. Böylece çocuğun Rebâh'a ait olduğuna hükmetti. Ayrıca Rebâh'ın eşine ve köle olan diğer adama gereken cezayı da uyguladı.[18] Böylece çocukla ilgili haklar noktasında biyolojik mensubiyetin değil, hukukî mensubiyetin esas olduğu hükmü Resûlullah'tan sonra bir kez daha ortaya konmuş oldu.

Nesebin hukukî sonuçlar doğurması ise çocukların ancak babaya nispetiyle mümkün görülmüştür. Diğer bir ifadeyle kimlik tayininde anneye değil, babaya nispet esas alınmıştır. Örneğin, Hz. Peygamber nesebini inkâr edenleri kınadığı bir hadisinde, *"Kendisinin, babasından başka birine ait olduğunu iddia eden, cehennemdeki yerine hazırlansın."*[19] buyururken bir diğer hadisinde, *"Kendi babası olmadığını bile bile, babası dışında bir kimsenin oğlu olduğunu iddia eden kişiye cennet haramdır."*[20] buyurmakta, dolayısıyla nesepte asıl olanın baba olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda Yemen'deki Kinde Krallığı'nın ileri gelenlerinden Eş'as b. Kays hicretin onuncu senesinde kabilesinden seksen kişilik bir heyetle İslâm'a girmek için Medine'ye geldiğinde Resûlullah'la araların-

17 D2274 Ebû Dâvûd, Talâk, 33-34; HM6681 İbn Hanbel, II, 180.
18 D2275 Ebû Dâvûd, Talâk, 33-34
19 B3508 Buhârî, Menâkıb, 5.
20 B6766 Buhârî, Ferâiz, 29.

da ilginç bir söyleşi yaşanmıştır. Eş'as nesep olarak Peygamber'le aynı kökenden geldiklerinden bahisle, "Biz de Âkilü'l-Mürâroğulları'yız siz de öyle." deyince Allah Resûlü tebessüm etmiş ve amcaları Abbâs b. Abdülmuttalib ile Rebîa b. Hâris'in de kendilerini bu şekilde takdim ettiklerini söylemişti. İkisi de birer tüccar olan Abbâs ile Rebîa işleri gereği değişik Arap beldelerine gittiklerinde kendilerine kimlerden oldukları sorulduğunda övünmek için, "Biz Âkilü'l-Mürâroğulları'yız." diye cevap verirlerdi. Bunun sebebi Eş'as'ın da büyük ninelerinden biri kanalıyla atalarından olan Âkilü'l-Mürâr'ın (Hâris b. Amr'ın) Yemen'de kurduğu saltanatıyla meşhur olmasıdır.[21] Eş'as'ın, "Biz, sizin bizden olduğunuzu iddia ediyoruz." diyerek Peygamber'le soylarının bir olduğunu beyan etmesi üzerine, soy olarak büyük ninesi Ümmü Külâb b. Mürre kanalıyla Âkilü'l-Mürâroğulları'na dayanan Allah Resûlü (sav),[22] *"Biz Nadr b. Kinâneoğulları'yız. Öteden beri kendimizi anamıza değil babamıza nispet ederiz."* buyurdu. Bunun üzerine el-Eş'as'ın, kabilesine dönerek, "Bundan böyle Kureyş kabilesinden herhangi birinin Nadr b. Kinâneoğulları'ndan olmadığını iddia edene iftira cezasını uygularım." demiştir.[23] Allah Resûlü burada bir taraftan soyun esasen erkek kanalıyla devam ettiğine işaret ederken diğer taraftan zarif bir üslûpla Kindelilerin Nadr b. Kinâne (Kureyş)oğulları'ndan olmadığını ima ederek Eş'as b. Kays'a kendi soyunu inkâr etmemesi uyarısında bulunmaktadır.

Hz. Peygamber (sav), câhiliye Araplarının "kabile asabiyetine" dayalı zihniyetini yıkıp iman kardeşliğine[24] dayanan ve aynı atanın çocukları olmayı benimseyen anlayışı[25] hâkim kılmaya çalışıyordu. İnsanlar bir erkek ve dişiden yaratılmıştı.[26] Farklı kabileler, ırklar, renkler ve dillerde yaratılmalarının hikmeti,[27] bölünüp birbirine üstünlük sağlamaları değil, birbirini tanımaları[28] ve iyi işlerde yarışmalarıydı.[29] Bu ilâhî mesajlar, insanların değerlerini biyolojik yapılarından veya soylarından değil, iyilik, hayır, adalet, takva gibi imanî ve ahlâkî kıymetlerden alacağını ifade etmektedir. Özellikle bölgesel çıkarlar uğruna küresel felâketlerin yaşandığı, toplu katliamlarla ve soykırımlarla kimliklerin tehdit altında olduğu çağımızda insanlık, Kur'an'ın bu buyruklarına kulak vermeye her zamankinden daha fazla muhtaç durumdadır. Bundan bin dört yüz yıl önce kabileler arası üstünlük yarışının yaşandığı bir çevrede insanlığa gönderilmiş Son Peygamber'in şu mesajı bugün için daha büyük önem arz etmektedir: *"Allah, câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini ortadan kaldırmıştır. Takva*

[21] HS5/283 İbn Hişâm, *Sîre*, V, 283
[22] SU7/489 Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, VII, 489
[23] İHM5/211 İbn Hanbel, V, 211; İM2612 İbn Mâce, Hudûd, 37.
[24] Hucurât, 49/10.
[25] Nisâ, 4/1.
[26] Hucurât, 49/13
[27] Rûm, 30/22
[28] Hucurât, 49/13
[29] Mâide, 5/48

sahibi mümin' ve 'bedbaht günahkâr' (ayrımı vardır). İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır, Âdem ise topraktan yaratılmıştır."[30]

İnsanlar mensup oldukları aile, boy veya kabileyle psikolojik ve sosyal olarak ilişki içindedirler. Pek tabiîdir ki kendilerini ilişkili oldukları sosyal yapıyla tanımlama ihtiyacı hissederler. Aidiyet hissinin ihtiyaçtan ziyade farklı bir endişeye dönüşmesi ise ayrımcılığı körükler ve her türlü bölünmeye kapı açar. Allah Resûlü'nün, kendilerini ifade ederken kabile asabiyeti, sosyal itibar kaygısı gibi çeşitli mülâhazalarla ait oldukları kan bağlarını ön plana çıkarmak isteyenleri uyarmış olması bu tür parçalanmaları önlemeye yöneliktir. Nitekim Uhud Savaşı'nda, İran asıllı azatlı bir köle olan Ukbe'nin müşriklerden birine öldürücü darbesini indirirken, "Al bu da benden. Ben Farisî bir gencim!" diye haykırdığını duyan Hz. Peygamber ona, *"... 'Ben, ensârî bir gencim!' deseydin ya?"* buyurarak[31] etnik mensubiyetin değil sosyo-kültürel mensubiyetin önemli olduğunu vurgulamıştı. Zira Fârisî olmak kanla ilgilidir. Oysa ensara mensup olmak iman, inanç, ahlâk, ilke ve ülküyle ilgilidir.

Tüm bunlar elbette ki nesebin veya insanın hangi soya ait olduğunun hiçbir şey ifade etmeyeceği anlamına gelmez. Bilakis nesep, İslâm dininin korumayı hedeflediği temel haklardan biridir. Bunun birçok gerekçesi vardır. Meselâ, evlilikte nesep göz ardı edilemez bir kıstastır. İslâm, akrabalık ilişkilerine etkisi münasebetiyle kişinin soy bilgisine sahip olmasını teşvik eder. Zira İslâm'ın çok önemsediği akrabalık bağlarının düzgün ve kuvvetli bir biçimde korunması nesebin bilinmesine bağlıdır. Nitekim Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Akrabalık ilişkilerinizi sürdürebilmeniz için neseplerinizi (sülâlenizi) tanıyın. Çünkü akrabalık bağlarının canlı tutulması ailede sevgiyi güçlendirir, malı artırır ve ömrü uzatır."*[32]

İslâm bir taraftan bölünmeye ve çatışmaya sebep olan "soy davası gütme"yi yasaklarken öte yandan sosyal yakınlaşmaya ve dayanışmaya yol açan "soyunu bilme"ye teşvik eder. İnsandan, ailesini kabullenmesini, kimliğini benimsemesini ama bununla üstünlük taslamamasını ister. Bütün bunlardan nesebin, aidiyetin; dinî, hukukî, siyasî ve sosyal statü açısından bir üstünlük ifade etmediğini, ancak toplumsal ve medenî ilişkiler açısından büyük bir öneme sahip olduğunu anlayabiliriz. Özellikle ülkeler arasındaki sınırların önemini kaybetmeye başladığı, birçok kimliği bir araya getiren uluslararası ilişkilerin söz konusu olduğu günümüzde İslâm'ın etnik ayrım-

[30] T3956 Tirmizî, Menâkıb, 74
[31] M2784 İbn Mâce, Cihad, 13; D5123 Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112.
[32] T1979 Tirmizî, Birr, 49; HM8855 İbn Hanbel, II, 374

cılığa yönelik aldığı tedbirler ayrı bir önem arz etmektedir. Kur'an, *"Sûr'a üflendiği zaman, (işte) o gün ne aralarında soy sop yakınlığı kalacak ne de birbirlerini arayıp soracaklardır."*[33] buyururken, buna paralel olarak câhiliyede hayatını kabile düşkünlüğü ve ırkçılık üzerine bina etmiş halkına hitaben Hz. Peygamber (sav) de, *"...İşi/ameli kendisini geri bırakan kimseyi, soyu ileriye geçirmez."*[34] buyurarak esas olanın soy veya etnik mensubiyet değil salih amel yani güzel davranış olduğunu ifade etmiştir.

[33] Mü'minûn, 23/101
[34] M6853 Müslim, Zikir, 38, 12945 Tirmizî, Kıraat, 10

IRKÇILIK
KOKUŞMUŞ CÂHİLİYE ZİHNİYETİ

عَنْ بِنْتِ وَاثِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ أَنَّهَا سَمِعَتْ أَبَاهَا يَقُولُ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا الْعَصَبِيَّةُ؟ قَالَ: "أَنْ تُعِينَ قَوْمَكَ عَلَى الظُّلْمِ."

Vâsile b. Eska'ın kızı, babasını şöyle derken işittiğini anlatıyor: "Hz. Peygamber'e, 'Yâ Resûlallah! Irkçılık nedir?' diye sordum. Şöyle buyurdu: '*Zalim de olsa kendi kavmine arka çıkmandır.*'"

(D5119 Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112)

عَنْ جُنْدَبِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ الْبَجَلِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"مَنْ قُتِلَ تَحْتَ رَايَةِ عُمِّيَّةٍ، يَدْعُو عَصَبِيَّةً، أَوْ يَنْصُرُ عَصَبِيَّةً، فَقِتْلَةٌ جَاهِلِيَّةٌ."

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ؛ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"لَيْسَ مِنَّا مَنْ دَعَا إِلَى عَصَبِيَّةٍ، وَلَيْسَ مِنَّا مَنْ قَاتَلَ عَلَى عَصَبِيَّةٍ، وَلَيْسَ مِنَّا مَنْ مَاتَ عَلَى عَصَبِيَّةٍ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ خَطَبَ النَّاسَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ فَقَالَ:
"يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللّٰهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَتَعَاظُمَهَا بِآبَائِهَا، فَالنَّاسُ رَجُلَانِ: رَجُلٌ بَرٌّ تَقِيٌّ كَرِيمٌ عَلَى اللّٰهِ، وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ هَيِّنٌ عَلَى اللّٰهِ، وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَخَلَقَ اللّٰهُ آدَمَ مِنَ التُّرَابِ..."

Cündeb b. Abdullah el-Becelî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim ırkçılık propagandası yaparak veya kabileciliğe/ırkçılığa destek vererek yoldan çıkmış bir topluluğun bayrağı altında öldürülürse, onun ölümü câhiliye ehlinin ölümü gibidir."*

(M4792 Muslim, İmâre, 57)

Cübeyr b. Mut'im'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Irkçılığa çağıran bizden değildir. Irkçılık davası uğruna savaşan bizden değildir. Irkçılık davası uğruna ölen bizden değildir."*

(D5121 Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), Mekke'nin fethi günü insanlara bir hutbe vererek şöyle buyurmuştur: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht, Allah katında değersiz kişi. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır..."*

(T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49; D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110-111)

İslâm'ın nuruyla aydınlanmadan önce, Arap toplumu cehaletin karanlığında yaşıyordu. Sosyal yapının kabile esasına dayandığı, güçlünün güçsüzü ezdiği, üstünlüğün ancak nesep, soy, ırk ve zenginlikle elde edildiği karanlık bir dönemdi bu. Allah Resûlü, insanların birbirlerine eşit olduğunu ilân etmeden önce kişi, ataları ne kadar şeref sahibi ise o kadar şeref, izzet ve asalet sahibi oluyordu. Siyah bir köle ile bir kabile başkanının Allah katında eşit değere sahip olduğu ilkesi, o dönem için bir hayaldi. Yıllarca câhiliye havasını teneffüs etmiş insanların birdenbire eski alışkanlıklarını bırakarak İslâm'ın erdemlerini kazanmaları kuşkusuz kolay değildi. Bunun kolay olmadığı sahâbîlerden Ebû Zer el-Gıfârî ile Bilâl-i Habeşî arasında yaşanan olayda da gözler önüne serilivermişti. İlk Müslümanlardan olan Hz. Bilâl, Habeşli siyah bir köle idi. Müslüman olduğu için türlü işkencelere maruz kalan annesi de öyleydi. Bir gün Bilâl ve Ebû Zer tartışmışlar, bu esnada Ebû Zer, siyahî olan annesinden dolayı Bilâl'i ayıplamıştı. Buna çok içerleyen Bilâl de Allah Resûlü'ne gidip durumu haber vermişti. Ebû Zerr'in bu davranışında câhiliye zihniyetinin izlerini fark eden Sevgili Peygamberimiz, onu gördüğünde şöyle uyarmıştı: *"Ebû Zer! Onu annesinden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câhiliye(den izler) bulunan bir kimsesin."*[1]

Hz. Peygamber, Ebû Zerr'in bu davranışını câhiliye kalıntısı olarak nitelemişti. Zira câhiliye döneminde insanlar kavim ve kabileleriyle övünür, haksız da olsa kabilesini savunur, kendilerini başkalarından üstün görürlerdi. Irk ve renginden dolayı özellikle Arap olmayan insanlar dışlanır ve aşağılanırdı. Soyunun asaleti ve çokluğuyla övünme yarışı had safhaya ulaşmıştı.[2]

Arapların "asabiyet" adını verdikleri, aynı soydan gelenlerin ve aynı kabileye mensup olanların bir arada hareket etmesini sağlayan dayanışma ve kabilecilik ruhu oldukça kuvvetli idi. "Yâ Resûlallah! Irkçılık nedir?" diye sorulduğunda Allah Resûlü asabiyeti, *"Zalim de olsa kendi kavmine arka çıkmandır."*[3] şeklinde tanımlamış ve asabiyet, ümmeti felâkete götürecek davranışlar arasında sayılmıştı.[4] Irkçılık kadar geniş bir kavram olmamakla birlikte asabiyet, soy üstünlüğünü ve kabileciliği öngörüyordu. Pey-

[1] M4313 Müslim, Eymân, 38; B30 Buhârî, Îmân, 22; [illegible] Aynî, Umdetü'l-kârî, I, 329.
[2] Tekâsür, 102/1-8
[3] D5119 Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112
[4] MK13142 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, XI, 74

gamberimiz (sav) ise yaşadığı dönemde oldukça yaygın olan kabile asaleti ile övünme ve başkalarının neseplerine hakaret etme âdetinin câhiliyeden kalma bir anlayış olduğunu bildiriyordu.[5] Irkçılık (asabiyet) duygularıyla hareket ederek İslâm cemaatinden ayrılan, asabiyet duygusuyla öfkelenen, bu uğurda savaşan, insanları böyle bir davaya çağıran ve bu davayı güderken körü körüne açılmış bir bayrak altında ölen kimsenin bu ölümünün, "câhiliye ölümü"[6] olduğunu haber veren Peygamberimiz (sav), *"Irkçılığa çağıran bizden değildir. Irkçılık davası uğruna savaşan bizden değildir. Irkçılık davası uğruna ölen bizden değildir."*[7] buyurarak kabilecilik yapmamaları hususunda Müslümanları kesin bir dille uyarıyordu.

Allah Resûlü, asabiyet ruhundan kaynaklanan ve Araplar arasında yıllardır süren çekişmelerin, kabile savaşlarının, kan davalarının yerini İslâm kardeşliğine bırakması için çaba gösteriyordu. Bunu gerçekleştirmek için din duygusunun soy, kabile, ırk gibi belirleyici özelliklerin hepsinin üzerinde olduğunu vurgulayarak, dinin birleştirici ve bütünleştirici özelliğini öne çıkarıyordu. İslâm'ın ilk Müslümanları kimi zaman bu ilkeyi unuttuklarında, Allah Resûlü eski alışkanlıklarına dönecekleri kaygısıyla hemen onları uyarmış ve kardeş olduklarını hatırlatmıştı. Bunun örneği, Benî Mustalık Gazvesi esnasında yaşanmıştı. Biri ensardan biri muhacirlerden iki genç kavga etmiş, sonrasında her iki taraf, "Yetişin ey muhacirler!" ve "Yetişin ey ensar!" şeklinde bağırmaya başlamışlardı. Allah Resûlü, olayı duyduğunda, *"Bu câhiliye çağrıları da nedir?"* diyerek bu ayrılıkçı hareketlere tepki göstermişti. Sonrasında da onlara kayıtsız şartsız kabileye itaati, onu savunmayı ve kabile taassubunu değil de İslâm kardeşliğini tavsiye eden şu sözleri söylemişti: *"Kişi zalim de olsa, mazlum da olsa din kardeşine yardım etsin. Eğer kardeşi zalimse, onu engellesin. Çünkü zalimi yaptığı işten döndürmek ona yapılacak bir yardımdır. Eğer mazlum ise ona yardım etsin!"*[8] Hz. Peygamber, bu şekilde üstünlük ifade eden her türlü özelliği bertaraf ederek, kan bağından kaynaklanan kardeşliğin ötesinde bir din kardeşliği oluşturmak istemiştir. Esasında İslâm dini her türlü ırk farklılığının üzerine din birliğini koyarak müminleri kardeş ilân etmiştir.[9]

Kur'an'ın ortaya koyduğu evrensel ilkeye göre bütün insanlar, tek bir anne ve babadan; yani Âdem ile Havva'dan dünyaya gelmişlerdir. Yüce Allah bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: *"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışmanız için sizi kavim ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na itaatsizlikten en fazla*

[5] M2160 Müslim, Cenâiz, 29
[6] M4792 Müslim, İmâre 57
N4119 Nesâî, Muhârebe, 28
İM3948 İbn Mâce, Fiten, 7
[7] D5121 Ebû Dâvûd, Edeb 111-112
[8] M6582 Müslim, Birr, 62
T2315 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 65
[9] Hucurât, 49/10.

sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."[10] Buna göre aynı asıldan gelen ve temel biyolojik özellikleri aynı olan insanlar arasında bir üstünlük veya aşağılık söz konusu olamaz. Çünkü İslâm'a göre hangi ırktan veya sosyal katmandan olursa olsun bütün insanlar eşittir. Hiç kimse bir başkasını ırkından veya renginden dolayı ayıplayamaz. Nasıl olabilir ki? Zira hiç kimse kendi iradesiyle ırkını veya rengini seçmemiştir. İnsanları, iradeleri dışındaki özelliklerinden dolayı kınamak, ayıplamak, aşağılamak ya da tam tersi yüceltmek, hem insanlığa hem de Yüce Yaratıcı'ya karşı saygısızlıktır.

Kur'an, farklı farklı ırkların varlığını bir gerçeklik olarak kabul etmekle birlikte Allah katında önemli olan ve insana değer kazandıran ölçünün takva ve dinî samimiyet olduğunu bildirmiştir.[11] Allah Resûlü de insanların en değerlisi kendisine sorulunca ilk ve en önemli ölçü olarak takvayı göstermiş ve *"İnsanların en hayırlısı, Allah'a karşı sorumluluk bilincini en derinden taşıyandır."* buyurmuştur.[12] Bunu ifade ederken herhangi bir ırka, gruba veya sınıfa işaret etmemiş, değer ölçüsünü Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olma ilkesine dayandırmıştır. Peygamber Efendimiz, bir başka hadisinde de câhiliye Araplarının soy ve kabilelerini gurur ve kibir aracı olarak kullanmalarını eleştirerek, üstünlük ölçüsünün ancak takva olabileceğini şu şekilde ifade etmiştir: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht, Allah katında değersiz kişi. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır..."*[13]

İnsanı Allah katında değerli kılan ve onu âhiret saadetine ulaştıracak olan şey, ırk, kabile veya ten rengi değil, kişinin inancı, ahlâkı, samimi çabası ve yaşama biçimidir. Kim Allah'a inanır, O'nun emirlerine uyar, yasaklarından kaçınır ve iyi işler yaparsa, o insan daha üstündür. Allah Resûlü'nün ifadesiyle, *"Davranışları kendisini geri bırakan kimseyi, soyu ileriye götürmez."*[14]

Kıyamet günü insanlar ırklarından veya kabilelerinden değil, inanç ve amellerinden sorguya çekileceklerdir. Bedenlerine ve mallarına değil, kalplerine ve amellerine bakılacaktır.[15] İnsanlar Allah'ın huzuruna geldiklerinde herkes kendi ameliyle baş başa kalacak, soy sopun hiçbir önemi olmayacaktır. *"Sûr'a üfürüldüğü zaman (işte) o gün ne aralarında soy sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerini arayıp soracaklardır."*[16] âyeti bu hakikati gözler önüne sermektedir.

10 Hucurât, 49/13
11 Hucurât, 49/13
12 B4689 Buhârî, Tefsîr Yûsuf, 2
13 T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49; D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110-111
14 [illegible] Kıraat, 10; D3643 Ebû Dâvûd, [illegible] 1
15 M6543 Müslim, Birr, 34
16 Mü'minûn, 23/101

Burada şunu da hatırlatmalıyız ki İslâm, meşru ölçüler içerisinde olmak kaydıyla kişinin kendi kavim ve kabilesini sevmesini caiz görmüştür. Dinimiz tarafından yasaklanan ise kendi ırkını, diğerlerinin üstünde ve ayrıcalıklı görerek soyunu ve nesebini övünç kaynağı yapmaktır.[17]

Kavmini sevmekle, kavmiyetçilik davası gütmek ayrı şeylerdir. Nitekim bir defasında Hz. Peygamber'e, "Yâ Resûlallah! Kişinin kendi kavmini sevmesi kabilecilik/ırkçılık sayılır mı?" diye sorulmuş ve o, *"Hayır. Lâkin kabilecilik/ırkçılık, kişinin kendi kavminin haksız davranışına arka çıkmasıdır."* şeklinde cevaplamıştır.[18] Her insan kavmini ve akrabasını sever, onların başarılarıyla gurur duyar, onlara iyilik ve ihsanda bulunur. Dolayısıyla insanın vatanını, milletini ve devletini sevmesi, milletinin başarılarıyla gurur duyması ve ülkesinin kalkınması için çalışması ırkçılık değildir. Çünkü bu, insanın fıtratında olan bir duygudur. Mekke'den ayrılarak Medine'ye hicret etmek zorunda kalan Sevgili Peygamberimiz yıllar sonra Mekke'nin fethinde, *"(Ey Mekke!) Vallahi sen, Allah'ın arzının en hayırlısı ve bana, Allah'ın arzının en sevimlisisin. Senden çıkarılmış olmasaydım, vallahi seni terk etmezdim."*[19] buyurarak doğup büyüdüğü vatanına duyduğu sevgiyi dile getirmiştir.

Kişinin kendi milletini ve kabilesini sevmesini meşru kabul eden ve *"Sizin en hayırlınız, günaha girmemek şartıyla yakınlarına arka çıkanınızdır."*[20] buyuran Peygamberimiz, bir kimsenin kendisini öz babasından başkasına nispet etmesini[21] ve onlardan olmadığı hâlde kendisinin bir kavme mensup olduğunu iddia etmesini de yasaklamıştır.[22]

İslâm, soy üstünlüğü anlayışını yasaklamış ancak kişinin soy ve akrabalarıyla ilişkisini kesmesini de hoş görmemiştir. Sıla-i rahim anlayışına sahip olan dinimiz, akrabaya iyilik ve ihsanda bulunmayı teşvik etmiş, soylarıyla bağlarını koparanları ise yermiştir. Bununla birlikte, kişinin kendi akrabalarına, kabilesine veya aşiretine körü körüne arka çıkmasını veya kabilesine/aşiretine mensup insanları kayırmasını yasaklamıştır. Câhiliye döneminde kabilecilik anlayışının bir sonucu olarak, *"Zalim de olsa mazlum da olsa, kardeşine yardım et."* şeklinde ortaya çıkan, haksız da olsa kendi kabilesinden olana arka çıkma ve onu kayırma zihniyetini kaldırmıştır. Peygamberliğinden önce de toplumda ahlâkî erdemleriyle tanınan Allah Resûlü, bu yanlış zihniyeti hiçbir zaman tasvip etmemiştir. Zalim de olsa sırf aynı kabileden olmasından dolayı bir insanı kayırmanın yanlış olduğunu savunan insanların bir araya gelerek oluşturduğu Hılfü'l-

[17] HM21497 İbn Hanbel, V 129
[18] İM3949 İbn Mâce, Fiten, 7
[19] T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68; İM3108 İbn Mâce, Menâsik, 103.
[20] D5120 Ebû Dâvûd, Edeb 111-112
[21] B4326 Buhârî, Meğâzî, 57
[22] B3508 Buhârî, Menâkıb, 5

Füdûl'e katılarak o insanların yanında olması da bu yanlış zihniyete karşı tavrını göstermesi açısından anlamlıdır.[23]

Allah Resûlü'nün yaşadığı dönemde, Arap toplumunda kayıtsız şartsız kabileye itaat düşüncesi ve ahlâkî değerleri kuşatmış olan asabiyet ruhu, ırkçılık düşüncesinin iptidaî şeklini oluşturuyordu. Modern dönemlerde kabilecilik ve asabiyet düşüncelerinin yerini daha geniş ve ileri boyutta olan ırkçılık düşüncesi aldı. Irkçılık veya daha basit şekliyle kabilecilik, tarih boyunca insanların huzurunu, birlik ve beraberliğini bozan, parçalanma ve bölünmelere, zulüm ve sömürüye sebep olan bir hastalıktır. Geçmişte ve günümüzde meydana gelen ırk veya ten rengine dayalı gruplaşmaların insanlık için ne tür felâketlere yol açtığı aşikârdır. Zira bir ırkın üstünlük davası, başka ırkın da aynı davayı gütmesine yol açmakta ve önü alınamayan çatışmalar kaçınılmaz hâle gelmektedir. İslâm, hiçbir din ve kültürün kendi varlıklarını devam ettirmelerine müdahale etmemiş, dil, ırk ve renk ayrılığı ile sosyal farklılaşmanın yok edilmesi gereken bir olgu değil, bilakis Allah'ın rahmetinin eseri olan bir nimet ve onun ilim ve kudretini ortaya koyan birer âyet ve alâmet olduğunu ifade etmiştir: *"Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır."*[24]

İslâm dininin en önemli özelliklerinden biri, insanın insana, bir ırkın başka bir ırka, bir grubun veya topluluğun başka bir grup veya topluluğa, bireyin topluma, toplumun bireye tahakküm etmesini ortadan kaldırmış olmasıdır. Tahakküm anlayışı zulmün temelidir. İslâm bu anlayışı bütün unsurlarıyla reddeder.

Irkçılık veya kabilecilik, esasında hem insanlığa karşı işlenen bir suç hem de Allah'a karşı bir saygısızlıktır. Hz. Âdem'in çocuğu olmakta eşit olan insanların, soylarını esas alarak birbirlerine karşı üstünlük iddiasında bulunmaya hakları yoktur. Üstünlük, ırk, ten rengi, dil veya coğrafyada değil, her an Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımada ve insanı insan yapan evrensel ahlâkî erdemlere bağlılıktadır. Allah Resûlü bu gerçeği meşhur Veda Hutbesi'nde bütün insanlığa şu evrensel mesajla haykırmıştır:

"Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki, Rabbiniz birdir, atanız birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır."[25]

23 ST1/128 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 128-9, HS1/264 İbn Hişâm, Sîre, I, 264-7
24 Rûm 30/22
25 HM23885 İbn Hanbel, V, 411

HUKUKÎ İHTİLÂFLARIN ÇÖZÜMÜ

SULH, HER ZAMAN HAYIRLIDIR

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، وَإِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ، وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ فَأَقْضِي نَحْوَ مَا أَسْمَعُ، فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ أَخِيهِ شَيْئًا فَلاَ يَأْخُذْهُ، فَإِنَّمَا أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ."

Ümmü Seleme'den (ra) nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ben, ancak bir insanım. Davalarınızı bana getiriyorsunuz. Bazılarınız delilini ifade etmede bir kısmınızdan daha başarılı olabilir ve ben de ondan dinlediklerime göre karar veririm. Şayet ben herhangi birine kardeşinin hakkı olan bir şeyin verilmesine hükmedersem, o kimse bunu almasın. Çünkü ben (bu hükümle) ona ateşten bir parça vermişimdir."
(B7169 Buhârî, Ahkâm, 20)

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ قَالَ: كَتَبَ أَبِي -وَكَتَبْتُ لَهُ- إِلَى عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ وَهُوَ قَاضٍ بِسِجِسْتَانَ أَنْ لاَ تَحْكُمَ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَأَنْتَ غَضْبَانُ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "لاَ يَحْكُمْ أَحَدٌ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَهُوَ غَضْبَانُ."

عَنْ [عَبْدِ اللَّهِ] بْنِ أَبِي أَوْفَى قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"[إِنَّ] اللَّهَ مَعَ الْقَاضِي مَا لَمْ يَجُرْ. فَإِذَا جَارَ تَخَلَّى عَنْهُ وَلَزِمَهُ الشَّيْطَانُ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ فِي خُطْبَتِهِ:
"الْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ."

Abdurrahmân b. Ebû Bekre anlatıyor: "Babam (Ebû Bekre) Sicistan kadısı olan Ubeydullah b. Ebû Bekre'ye bir mektup yazarak –ki onun için bu mektubu ben yazdım– şöyle dedi: Öfkeliyken iki kimse arasında hüküm verme. Zira ben Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittim: '*Bir kimse öfkeli iken iki kişi arasında hüküm vermesin!*'"

(M4490 Müslim, Akdiye, 16)

Abdullah b. Ebû Evfâ'nın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Allah, haksızlık etmediği sürece hâkimle beraberdir. Haksızlık yaparsa Allah ondan uzaklaşır, şeytan onunla beraber olur.*"

(T1330 Tirmizî, Ahkâm, 4)

Amr b. Âs'ın işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Hâkim hüküm vereceği zaman ictihad eder (olanca imkân ve gücü ile hakkı arar) sonra isabetli hüküm verirse, kendisine iki sevap vardır. Ama hüküm verirken ictihad eder sonra yanılırsa ona bir sevap vardır.*"

(B7352 Buhârî, İ'tisâm, 21; M4487 Müslim, Akdiye, 15)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) bir hutbesinde şöyle buyurmuştur: "*Delil getirmek davacıya, yemin etmek ise davalıya düşer.*"

(T1341 Tirmizî, Ahkâm, 12)

aktiyle yanlarında birer erkek çocukları olan iki kadın vardı. Bir kurt geldi, bunlardan birinin çocuğunu kapıp götürdü. Çocuğunu yitiren kadın diğerine, "Kurt senin çocuğunu götürdü." dedi. O da, "(Hayır!) Senin çocuğunu götürdü!" dedi. Bunun üzerine Hz. Dâvûd'un huzurunda yargılandılar. Hz. Dâvûd, sağ kalan çocuğu yaşı büyük olan (aslında çocuğunu yitiren) kadına verdi.

Kadınlar, davayı bir de Hz. Dâvûd'un oğlu Hz. Süleyman'a arz ettiler. Süleyman (as) işin gerçek yüzünü anlamak için, "Bana bir bıçak getirin. Şu çocuğu (ikiye bölüp) bu iki kadın arasında paylaştırayım." deyince yaşı küçük olan kadın Hz. Süleyman'a, "Allah sana rahmet etsin, aman öyle yapma! Zira o, bu kadının oğludur." dedi. Bunun üzerine Hz. Süleyman da çocuğun yaşı küçük olan kadına ait olduğuna hükmetti.[1] Böylece aynı davaya iki farklı hüküm verilmiş oldu. Aslında böylesi bir dava karşısında ihtilâf etmeleri çok normaldi. Hz. Dâvûd'un böyle bir hüküm vermesinde, çocuğun büyük kadına benzemesi ve büyük kadının kucağında bulunması[2] gibi nedenlerin etkili olduğuna dair birtakım rivayetler kaynaklarda yer alsa da tam olarak hangi sebeple bu yönde hüküm verdiği bilinememektedir. Hz. Süleyman ise kendine has yöntemi ile babasından daha farklı bir hükme ulaşmıştır.

Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın karşılaşmış oldukları bu gibi ihtilâflar tarih boyunca yaşanmıştır. Bu ihtilâflar, insanları diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerinden birisi olan sosyal hayatın doğal bir sonucudur. Toplum hayatını paylaşan kimselerin davranışlarının bir kısmı başkalarına zarar verebilir. Bu yüzden her ülkede insanlar arası ilişkileri düzenleyen din, ahlâk, örf ve âdet kurallarının yanında hukuk kuralları var olagelmiştir. Hukuk kuralları, insanlardan bazı davranışların yapılmasını isterken, bazılarını da yasaklar. İnsanların hukuka aykırı davranışları, hukukî ihtilâfların meydana gelmesi sonucunu doğurur.

Hukukun amacı toplumsal düzeni, güvenliği, barışı, eşitliği ve adaleti sağlamaktır. İnsanların dünya ve âhiret mutluluğunu sağlamak için gönderilen Hz. Peygamber de insanlar arasında meydana gelen ihtilâfları hukukun, arz ettiğimiz evrensel amaçlarını göz önünde bulundurarak çöz-

[1] B3427 Buhârî, [illegible] 40; M4495 Müslim, Akdiye, 20.
[2] [illegible] Müslim, XII, 18.

müş veya çözümlemeyi tavsiye etmiştir. Bu nedenle bizzat kendisi, hukukî ihtilâfların çözümü için bazı usul ve esaslar takip etmiştir.

Öncelikle hukukî ihtilâfın meydana gelmesini önleyecek bazı tedbirler almıştır. Hz. Peygamber, her şeyden önce insanların başkalarına zarar vermeden faziletli ve ahlâklı bir şekilde yaşamalarını amaçlamıştır. Yüce Allah'tan aldığı vahyin mesajı bu yönde olduğu gibi, kendisinin uygulamaları ve sözleri de aynı doğrultuda olmuştur. Nitekim o, Müslüman'ı, *"dilinden ve elinden Müslümanların selâmette olduğu (zarar görmediği) kimse"* olarak tanımlamıştır.[3] Bu yüzden, Müslümanların hukukî ihtilâfların en aza indirgendiği bir toplumda yaşamaları için bazı tedbirler almıştır.

Hz. Peygamber, tarafların vicdanlarına seslenerek, davalı ile davacının ellerindeki deliller ne kadar güçlü olursa olsun, iddialarını ne kadar etkili bir şekilde ileri sürebilecek durumda olurlarsa olsunlar, haksız iseler davalarının çözümü için kendisine başvurmamalarını istemiştir. Ellerindeki delillerin güçlü olmasından dolayı bazı kimselerin hâkimleri yanıltabileceklerini, böylece davayı kazanıp haksız kazanç elde edebileceklerini ama her şeyi en iyi bilen Yüce Allah'ı asla aldatamayacaklarını, elde ettikleri bu haksız kazancın âhirette cezasının çok ağır olacağını ifade etmiştir: *"Ben, ancak bir insanım. Davalarınızı bana getiriyorsunuz. Bazılarınız delilini ifade etmede bir kısmınızdan daha başarılı olabilir ve ben de ondan dinlediklerime göre karar veririm. Şayet ben herhangi birine kardeşinin hakkı olan bir şeyin verilmesine hükmedersem, o kimse bunu almasın. Çünkü ben (bu hükümle) ona ateşten bir parça vermişimdir."*[4]

Herhangi bir davada haklı olup olmadığını insanın en iyi kendisinin bilebileceği gerçeğinden hareket eden Hz. Peygamber, insanların mahkemeye başvurmadan önce problemlerini vicdanlarında çözmelerini istemiştir. Hicretin dokuzuncu senesinde, kabilesinden on kişilik bir heyetle Medine'ye gelip Müslüman olan Vâbisa b. Ma'bed el-Esedî,[5] İslâm ile ilgili gerekli hususları Hz. Peygamber'den öğrenmek için kısa bir süre Medine'de kalacak, ardından tekrar memleketine dönecekti. Medine'de kalacağı süre zarfında nelerin sevap nelerin günah olduğunu eksiksiz olarak öğrenip dönmek istiyordu. Bu amaçla doğruca Resûlullah'a gitti. Ne var ki Hz. Peygamber'in etrafında oldukça kalabalık bir cemaat vardı. Ancak Vâbisa kararlıydı. Oradakileri kızdırmak pahasına da olsa, kalabalığı yararak ilerlemeye ve "en sevdiğim insan" dediği Sevgililer Sevgilisi'ne yaklaşmaya çalıştı. Onu gören Peygamberimiz (sav), *"Yaklaş ey Vâbisa! Yaklaş ey Vâbisa!"*

[3] B10 Buhârî, İmân, 4; M162 Müslim, İmân 65.
[4] B7169 Buhârî, Ahkâm, 20; M4473 Müslim, Akdiye, 4.
[5] TK30/392 Mizzî, Tehzîbü'l-kemâl, XXX, 392.

dedi. Bunun üzerine dizi dizine değecek kadar yakınına gelen Vâbisa henüz sorusunu sormadan Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Bana sormaya geldiğin şeyin ne olduğunu sana haber vereyim mi?"* Vâbisa, "(Evet) ver ey Allah'ın Resûlü." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Bana iyilik ve kötülük (sevap ve günah) hakkında sormaya mı geldin?"* dedi. Vâbisa, "Evet" diye cevap verdi. Üç parmağını birleştirerek Vâbisa'nın göğsüne vuran Resûlullah (sav), *"Kendine danış ey Vâbisa! İyilik, gönlünün huzur bulduğu ve içine sinen şeydir; kötülük ise insanlar ona onay verseler bile gönlünü huzursuz eden ve içinde bir kuşku bırakan şeydir."*[6] buyurdu. Aynı soruyu, Allah Resûlü'ne daha fazla soru sorup daha çok şey öğrenmek amacıyla bir yılını Medine'de geçiren Nevvâs b. Sem'ân da sormuştu. Onun aldığı cevap da Vâbisa'nınkinden pek farklı değildi: *"İyilik, güzel ahlâktır; kötülük ise vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediğin şeydir."*[7]

Peygamber Efendimiz, sadece haksız olduğunu bile bile dava açan kişinin değil, bu davanın kazanılması için çaba sarf eden, aracılık yapan, dahası hasmına iftira atan kimsenin de Allah'ın öfkesini çektiğini söylemektedir: *"Her kim Allah'ın koyduğu cezalardan birinin uygulanmasını engellemek için aracı olursa, Allah'a karşı gelmiş olur. Her kim haksız bir davayı bile bile savunmaya kalkarsa, bu davasından dönünceye kadar Allah'ın gazabı, öfkesi onun üzerine olur. Her kim de bir mümin hakkında onda olmayan şeyleri söylerse, bu söylediğinden (iftiradan) vazgeçinceye kadar Yüce Allah onu cehennemliklerin irinleriyle karılmış balçıkta, bataklıkta oturtur."*[8]

Bu hadiste Peygamberimizin ilk vurguladığı husus, suçluya verilen cezanın infazını engellemek için aracı olmamaktır. Böyle bir aracılık elbette ki kabul edilemezdi. Nitekim Kureyşliler, Mahzûm kabilesinden hırsızlık yapan Fâtıma bnt. Esved adlı bir kadına[9] Hz. Peygamber'in verdiği cezayı düşürmesi için Üsâme b. Zeyd'i aracı olarak göndermişlerdi. Çünkü Üsâme, Peygamber Efendimizin kendisini çok sevdiğini ifade ettiği bir kimseydi.[10] Fakat Resûlullah (sav) Allah'ın koyduğu had cezalarından birini affetmesi için aracı olduğundan dolayı Üsâme'ye çıkıştıktan sonra, halka bir hutbe îrad ederek önceki kavimlerin güçlü kimseler çaldıklarında onları bırakıp, zayıflar çaldıklarında ise onlara had uygulamaları yüzünden helâk olduklarını belirttikten sonra, *"Muhammed'in kızı Fâtıma da hırsızlık yapsa, Muhammed mutlaka onun elini keserdi."* buyurmuştu.[11]

Peygamber Efendimizin vurguladığı ikinci husus ise haksız bir davayı asla savunmamak gerektiğidir. Buna göre hiç kimse birtakım maddî

6 HM18164 İbn Hanbel, IV, 227; DM2567 Dârimî, Büyû, 2
7 M6517 Müslim, Birr, 15
8 D3597 Ebû Dâvûd, Kadâ (Akdiye), 14; HM5385 İbn Hanbel, II, 71.
9 F12/88 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XII, 88
10 B4468 Buhârî, Meğâzî, ...
11 B6788 Buhârî, Hudûd, 12 M4411 Müslim, Hudûd, 9

menfaatler elde etmek için haksız birini savunarak veya ona arka çıkarak karşı tarafın mağdur olmasına neden olmamalıdır. Yalan yere yemin, yalancı şahitler ve iftira gibi yollar ile hâkimi yanıltmaya yönelik girişimler belki davanın kazanılmasını sağlayabilir. Fakat bu gibi uydurma deliller ile *"Ahkemü'l-Hâkimîn"* (Hükmedenlerin En İyi Hükmedeni) olan[12] Yüce Rabbimizi yanıltamayacakları bir gerçektir. Bu kimseler dünyada birtakım menfaatler elde etseler de âhirette mutlaka yaptıklarının cezasını çekeceklerdir.

Resûlullah (sav), ihtilâfların hukukî yollarla çözümü zorunlu hâle geldiğinde de bazı esaslar takip etmiştir. Aslında Hz. Peygamber, insanların kendi haklarına razı olarak hukukî ihtilâflara sebebiyet vermeden huzur içinde yaşamalarını hedeflemiş ve bunu da kendisi asr-ı saadette büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Ancak az da olsa insanlar arasında anlaşmazlık olduğunda, adalet ve hakkaniyet esaslarına göre hukuk kuralları içinde ihtilâfların çözümü konusunda gereğini yapmış ve Müslümanlardan da aynı hassasiyeti göstermelerini istemiştir. Hz. Peygamber hukukî ihtilâfların çözümünde davaya bakacak hâkimler, taraflar, mevzuat ve delillerle ilgili bazı prensipler koymuştur.

Hukukî ihtilâflar çözülürken adalet ve hakkaniyet kurallarına riayet edilmesi esastır. Bunun gerçekleştirilebilmesinde, davaya bakacak olan hâkimlerin rolü büyüktür. Bu yüzden Hz. Peygamber, hâkimliğin çok önemli bir görev olduğunu ve bu mesleği seçecek olan kişilerin bazı şartları taşımaları gerektiği üzerinde durmuştur. Hz. Peygamber, bu göreve seçilecek kimselerin bilgili ve fazilet sahibi olmaları, ihtilâfları incelerken iyi araştırma yapmaları, kararları adalet ve hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde vermeleri gerektiğini belirtmiştir: *"Hâkimler üç kısımdır. Biri cennette, ikisi ise cehennemdedir. Cennette olan, hakkı bilip ona göre hüküm verendir. Hakkı bildiği hâlde hüküm vermede zulmeden kişi cehennemdedir. İnsanlar arasında bilgisizce hüküm veren kimse de cehennemdedir."*[13] buyurarak, hâkimin hem bilgili olmasını hem de davaya konu olan olayı iyice araştırarak isabetli karar vermesini istemiştir.

Hz. Peygamber, hâkimlerin bakacakları davalarda tarafsız ve objektif olmaları ilkesini kabul etmiştir. Bu ilkeye o kadar çok önem vermiştir ki kendi duygularını davaya karıştırabilir endişesiyle, hâkimin öfkeliyken hüküm vermesini yasaklamıştır: *"Bir kimse öfkeli iken iki kişi arasında hüküm vermesin!"*[14]

Hâkimlik görevinin çok zor ve sorumluluk gerektiren bir meslek olduğunu vurgulayan Hz. Peygamber, adalet ve hakkaniyet ilkelerine göre

[12] Tîn, 95/8
[13] D3573 Ebû Dâvûd, Kadâ' Akdiye 2; T1322 Tirmizî, Ahkâm, 1
[14] M4490 Müslim, Akdiye 16; B7158 Buhârî, Ahkâm, 13.

karar veren hâkimin, bulunduğu makamın hakkını vermiş olacağını haber vermiş,[15] *"Allah, haksızlık etmediği sürece hâkimle beraberdir. Haksızlık yaparsa Allah ondan uzaklaşır, şeytan onunla beraber olur."*[16] buyurarak da hâkimin adaletten ayrılmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Hâkimler, öncelikle delilleri titizlikle inceleyip araştırır, şahitleri dikkatle dinlerler. Daha sonra en doğru kararı verebilmek için yürüttükleri muhakeme sonucunda ictihad ederler. Yeterli çabayı gösterdikten sonra verilen hükmün isabetli yahut hatalı olması da imkân dâhilindedir. Hâkimler, ictihadları sonucunda doğru karar vermek için gereken özeni gösterirler ve isabetli karar verirlerse amaca ulaşmışlar demektir. Ama gereken özeni göstermelerine rağmen isabetsiz karar verirlerse bundan da sorumlu olmazlar. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Hâkim hüküm vereceği zaman ictihad eder (olanca imkân ve gücü ile hakkı arar) sonra isabetli hüküm verirse, kendisine iki sevap vardır. Ama hüküm verirken ictihad eder sonra yanılırsa ona bir sevap vardır."*[17]

Resûlullah'ın ihtilâfların çözümünde belirlediği bir başka ilke ise hukuka uygunluktur. Peygamber Efendimiz, hüküm verirken öncelikle Kur'an'ın yönlendirmelerine riayet etmiştir. Nitekim Yüce Rabbimizin, "*(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ki insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma.*"[18] emri, Efendimizin ihtilâfların çözümünde Kur'an'a göre hareket etmesini gerektirmektedir. Efendimiz, Kur'an'da yer almayan konularda ise kendi ictihadı ile hüküm vermiştir.[19] Onun verdiği tüm hükümler müminler için bağlayıcıdır. Nitekim Rabbimiz, *"Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânâsıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."*[20] ve *"Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mümin erkek ve hiçbir mümin kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse, şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır."*[21] âyetleri ile müminlerin, Kur'an'ın ve Peygamber Efendimizin hükümlerine itaat etmelerini emretmektedir.

Şu hâlde varılacak yargıların Kur'an'a ve Resûlullah'ın sünnetine uygun olması esastır. Ancak konuyla ilgili Kitap ve sünnette bir norm bulunamadığı takdirde hâkimlere kendi ictihadlarıyla karar verme yetkisi de verilmiştir. Nitekim "Muâz Hadisi" diye bilinen hadiste Hz. Peygamber meşhur sahâbî Muâz b. Cebel'i Yemen'e muallim ve kadı olarak gönderdi-

15 [illegible]
16 T1330 Tirmizî, Ahkâm, [illegible]
17 B7352 Buhârî, [illegible]; M4487 Müslim, Akdiye, 15
18 Nisâ, 4/105
19 D3585 Ebû Dâvûd, [illegible] (Akdiye), 7
20 Nisâ, 4/65
21 Ahzâb, 33/36.

ğinde ona, *"Nasıl hüküm vereceksin?"* diye sorar. Muâz, "Allah'ın Kitabı'ndaki ile." der. Hz. Peygamber, *"Şayet Allah'ın Kitabı'nda yoksa?"* deyince cevaben, "Resûlullah'ın sünnetine göre." der. Hz. Peygamber, *"Eğer Resûlullah'ın sünnetinde de yoksa?"* deyince Muâz, "İçtihadımla." der. Hz. Peygamber bu cevaptan memnun kalarak, *"Resûlullah'ın elçisini muvaffak kılan Allah'a hamdolsun."* buyurur.[22]

Hz. Peygamber, hukukî ihtilâfların çözümü için kendisine başvurulduğunda, delilsiz karar verilemeyeceği ilkesini göz önünde bulundurmuştur. Bu delillerin bir kısmı yazılı, bazısı ise sözlü olabilir. Peygamber Efendimiz, karşısına gelen bir ihtilâfın çözümünde tarafları dinledikten sonra hemen karar vermez, davacı ve davalının delillerinin olup olmadığını sorardı. Zira, *"Eğer insanlara, sırf iddialarından dolayı (istedikleri) verilecek olsaydı, bazı kimseler bazılarının kanları ve malları konusunda hak iddia ederlerdi. Hâlbuki yemin etmek, (davacıya değil) davalıya düşer."*[23] buyurarak, davacının talebini yeterli görüp delilsiz karar vermenin doğru olamayacağını açıklamıştı.

Hz. Peygamber'in en çok aradığı delil, şahitlik ve yemin olmuştur. Şahitlik ve yemin delilinde insanların doğru ve dürüst olmaları çok önemlidir. Bu nedenle Hz. Peygamber, mahkemelerin doğru ve hakkaniyete uygun karar verebilmeleri için şahitlik ve yeminle ilgili bazı ilkeler de koymuştur.

Şahitlik, bir kimsenin herhangi bir dava ile ilgili konuda daha önce gördüğü olay, davranış, söz ve benzeri şeyler hakkında mahkemede hâkimin huzurunda bilgi vermesi demektir. Hz. Peygamber, Müslümanların mahkeme ve mahkeme dışındaki şahitliklerine çok önem vermiştir. Nitekim bir defasında ashâbı ile otururken Hz. Peygamber'in önünden bir cenaze geçtiğinde sahâbîler bu cenazeyi övdüler. Hz. Peygamber, *"Vacip oldu."* dedi. Sonra bir başka cenaze geçtiğinde, sahâbîler onunla ilgili ise kötü şeyler söylediler. Hz. Peygamber yine, *"Vacip oldu."* dedi. Bunun üzerine kendisine, "Ey Allah'ın Resûlü! Buna da vacip oldu dedin, buna da vacip oldu dedin." denilince Hz. Peygamber, *"Toplumun şahitliği (her ikisi için de kabul edilmiştir). Müminler Allah'ın yeryüzündeki şahitleridir."* buyurdu.[24]

Şahitlerin mahkemede doğru beyanda bulunmalarını isteyen Hz. Peygamber, yalancı şahitliği ise kesin bir dil ile yasaklamıştır. Hz. Peygamber bir gün ashâbı ile otururken onlara, *"Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?"* buyurur. Ashâbı, "Evet yâ Resûlallah!" deyince, *"Allah'a ortak koşmak ve anne babaya itaatsizlik etmektir."* buyurur. Sonra arkasına yaslanmış bir hâldeyken doğrulur ve şu sözleri ilâve eder: *"Dikkat edin! Bir*

22 T1327 Tirmizî, Ahkâm, 3; D3592 Ebu Dâvûd, Kadâ (Akdiye), 11
23 M4470 Müslim, Akdiye, 1; B4552 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 3.
24 B2642 Buhârî, Şehâdât, 6

de yalan söz ve yalan şahitliktir! Dikkat edin, bir de yalan söz ve yalan şahitliktir!" Bu sözü tekrar tekrar söyler.[25]

Diğer taraftan Hz. Peygamber, hukukî ihtilâfların çözümünde katkısı olacağından dolayı, doğru ve dürüst şahitliği her zaman teşvik etmiş, "*Şahitlerin en hayırlısı, şahitlik etmesi talep edilmeden önce şahitlik edendir.*" buyurmuştur.[26] Hz. Peygamber, kendisine bir dava getirildiğinde, gerek gördüğü takdirde şahitlerin de getirilmesini isterdi.[27]

Resûlullah, hukukî ihtilâfların çözümünde bazen yemin deliline de başvurmuştur. Nitekim Efendimiz, "*Delil getirmek davacıya, yemin etmek ise davalıya düşer.*"[28] buyurarak şahitlik ve diğer delillerle iddiayı ispat etmenin davacının hakkı ve görevi, yemin etmenin ise davalının hakkı ve görevi olduğu genel ilkesini getirmiştir. Hz. Peygamber özellikle başka bir delil olmadığında tarafların yapacağı yemini mahkemede delil olarak kabul etmiştir. Ancak hakkın ortaya çıkması, adalete uygun ve doğru karar verilebilmesi için, yalan yere yemin edilmemesi konusunda başta sahâbîleri olmak üzere bütün Müslümanları uyarmıştır. Tıpkı aralarında anlaşmazlık çıkan Hadramevtli ve Kindeli iki kişinin davasında olduğu gibi... Hadramevtlinin adı Rebîa b. Ibdân, Kindelinin adı ise İmruü'l-Kays b. Âbis idi.[29] Bu iki kişi, toprak mülkiyeti yüzünden davalık olmuşlardı. Aralarındaki sorunu çözmek için Resûlullah'a geldiler. Hadramevtli adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Bu adam toprağımı (zorla elimden) aldı." dedi. Kindeli adam ise onun bu iddiasına karşı, "O toprak benim mülkümdür. Onun hiçbir hakkı yoktur." diye karşılık verdi. Hz. Peygamber, Hadramevtli adama, "*Sende (o toprağın sana ait olduğunu gösterir) açık bir delil var mı?*" diye sordu. Adam, "Hayır." dedi. Bunun üzerine Resûlullah, "*O hâlde sadece davalının yemini ile yetinmek zorundasın.*" buyurdu. Adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Ama bu adam günahkâr bir kimsedir. Neye yemin ettiğine aldırış etmez, hiçbir şeyden sakınıp korkmaz." diye serzenişte bulundu. Ancak Hz. Peygamber, "*Onun hakkında bundan başka yapabileceğin bir şey yoktur.*" diyerek bu tartışmaya son verdi. Kindeli adamın yemin etmek üzere kalkmasının ardından da, "*Eğer haksız yere senin malını elde etmek için yemin ederse Allah'ın huzuruna, Allah kendisinden yüz çevirmiş olduğu hâlde varacaktır.*" dedi.[30] Bunun üzerine Kindeli adam o arazinin Hadramevtliye ait olduğunu itiraf etti[31] ve böylece hakikat ortaya çıkmış oldu.

Hz. Peygamber, yemin etmek suretiyle başka bir kimsenin hakkını gasp eden kimseye Allah Teâlâ'nın cehennem ateşini vacip kılacağını,

[25] B5976 Buhârî, Edeb, 6, M259 Müslim, Îmân, 143
[26] T2297 Tirmizî, Şehâdet, 1; İM2364 İbn Mâce, Ahkâm, 28.
[27] M356 Müslim, Îmân, 221; B2669 Buhârî, Şehâdât, 20.
[28] T1341 Tirmizî, Ahkâm, 12.
[29] M359 Müslim, Îmân, 224
[30] T1340 Tirmizî Ahkâm, 12; D3623 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 26
[31] D3244 Ebû Dâvûd, Nuzûr, 1.

cennetini ise haram edeceğini söylemişti. Sahâbîlerden birisi, "Ey Allah'ın Resûlü! Elde edilen basit bir şey olsa bile mi?" diye sorduğunda ise Hz. Peygamber, *"Erak ağacından bir misvak bile olsa (yine böyledir)."* buyurmuştur.[32] Nitekim Abdullah b. Mes'ûd da yalan yere yemin ederek Müslüman'ın malını alan kimsenin, Allah'ın huzuruna O'nun gazabına uğramış olarak çıkacağını haber vermiştir.[33]

Bütün bu anlatılanlar, hâkimin, insanların iç dünyalarını araştırarak niyet okuyuculuğuna kalkışmadan zâhire ve objektif delillere göre karar vermesinin Kur'an'a ve sünnete daha uygun olduğunu da göstermektedir. Nitekim Hz. Ömer bu konuda şöyle demektedir: "Resûlullah (sav) zamanında insanlar suç işlediklerinde vahiy ile uyarılırlardı. Artık vahiy kesilmiştir. (Bundan dolayı) biz şu anda, sizi ancak yaptığınızı açıkça gördüğümüz davranışlarla yargılayabiliriz. İyi işler yaptığını açıkça gördüğümüz kimseyi güvenilir kabul edip kendimize yakın hissederiz. Bu kimsenin gizli hâllerini araştırmak bize düşmez. İşlediği gizli işleri hesaba çekecek olan Allah'tır. Bir kötülük işlediğini açıkça gördüğümüz kimseyi ise her ne kadar gizli hâllerinin iyi olduğunu söylese de güvenilir kabul etmez ve tasdiklemeyiz."[34]

Resûlullah, muhakeme esnasında uyulması gereken bazı ilkeler de belirlemiştir. Hz. Peygamber, dava görülürken tarafların hâkimin önüne oturmasını istemiş,[35] sonra da onların ayrı ayrı dinlenmesi gerektiğini ifade buyurmuştur. Nitekim Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Yemen'e hâkim olarak gönderdiğinde Hz. Ali, "Ey Allah'ın Resûlü! Beni gönderiyorsun ama ben genç bir insanım ve hüküm verme konusunda da hiç bilgim yok." demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Allah senin kalbini doğruya iletecek ve dilini (doğru üzerine) güçlendirecektir. İki hasım gelip önüne oturduğunda, birincisini dinlediğin gibi diğerini de dinleyinceye kadar bir karar verme. Bu, (vereceğin) kararın ortaya çıkması için daha uygundur."* buyurmuştur.[36]

Hz. Peygamber önüne gelen hukukî ihtilâfları, mümkünse sulh yoluyla çözmeyi tercih ederdi.[37] Bir defasında evinde otururken Kâ'b b. Mâlik ile İbn Ebû Hadred adlı kişinin mescitte alacak verecek yüzünden yüksek sesle tartıştıklarını duymuştu. Odasının perdesini açarak, *"Ey Kâ'b!"* diye seslendi. O, "Buyur, ey Allah'ın Resûlü!" diye cevap verince, Hz. Peygamber eliyle yarısını işaret ederek, *"Alacağının şu kadarını düş."* dedi. Kâ'b da, "Baş üstüne ey Allah'ın Resûlü." diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber İbn Ebî Hadred'e, *"Kalk, (kalan) borcunu öde."* buyurdu.[38] Böylece Hz. Peygamber ashâbına, alacaklı kimsenin alacağı miktarın bir kısmın-

[32] M353 Müslim, İmân, 218; MU1415 Muvatta', Akdiye, 8
[33] B2667 Buhârî, Şehâdât, 19; M356 Müslim, İmân, 221
[34] B2641 Buhârî, Şehâdât, 5
[35] D3588 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 8; HM16203 İbn Hanbel, IV, 4.
[36] D3582 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 6; T1331 Tirmizî, Ahkâm, 5.
[37] D4534 Ebû Dâvûd, Diyât, 13; N4782 Nesâî, Kasâme, 25-26
[38] B457 Buhârî, Salât, 71; M3984 Müslim, Musâkât, 20

dan vazgeçip borçluya ödeme kolaylığı sağlamasının erdemli bir davranış olduğunu öğütlemiş oluyordu.

Toplum hayatı sürdürülen her yerde, insanlar arasında zaman zaman anlaşmazlıklar ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ancak hak ve adalete riayet edildiği takdirde, bu ihtilâflar sağlıklı bir şekilde çözüme kavuşturulabilir. Resûlullah, hukukî anlaşmazlıklarda kişiyi öncelikle vicdan muhasebesi yapmaya sevk etmiş, eğer haksız ise birtakım deliller getirip davayı kazanarak karşı tarafın hakkına tecavüz etmemesini öğütlemiştir. Ayrıca yalan yere yemin etmemeleri ve yalancı şahitlik etmemeleri hususunda ashâbını uyarmıştır. Buna karşın hâkimliğin de liyakat ve sorumluluk gerektiren zor bir görev olduğunu belirtmiştir. Karar verirken tarafsız, âdil olunması ve sağlam delillere dayanılması gerektiğini ifade etmiş, hakkaniyet, adalet ve insaf ölçüsü ile hüküm vermelerini öğütlemiştir. Her yönüyle bizim için en güzel örnek olan Sevgili Peygamberimizin belirlediği bu ilkelere riayet etmekle, ihtilâfların çözümü daha kolay olacaktır.

ŞAHİTLİK
İNSANÎ BİR ÖDEV

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"أَلَكَ بَنُونَ سِوَاهُ." قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: "فَكُلَّهُمْ أَعْطَيْتَ مِثْلَ هَذَا." قَالَ: لاَ.
قَالَ: "فَلاَ أَشْهَدُ عَلَى جَوْرٍ."

Nu'mân b. Beşîr'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) (Babasının kendisine yüklü bir miktarda mal bağışında bulunmak için Resûlullah'ı şahit tutmak istemesi üzerine) şöyle sordu: *"Senin ondan başka oğulların var mı?"* Babası, "Evet." deyince, *"Hepsine bunun gibi bağışta bulundun mu?"* diye sordu. Babası, "Hayır." cevabını verince Resûlullah: *"Ben zulme ve haksızlığa şahitlik yapmam!"* buyurdu.

(M4183 Müslim, Hibe, 15)

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ الشُّهَدَاءِ؟ الَّذِي يَأْتِي بِشَهَادَتِهِ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَهَا."

-

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ؟" ثَلَاثًا. قُلْنَا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ:
"الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ." وَكَانَ مُتَّكِئًا فَجَلَسَ فَقَالَ: "أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ وَشَهَادَةُ الزُّورِ، أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ وَشَهَادَةُ الزُّورِ." فَمَا زَالَ يَقُولُهَا حَتَّى قُلْتُ: لَا يَسْكُتُ.

-

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لَا تَجُوزُ شَهَادَةُ خَائِنٍ وَلَا خَائِنَةٍ وَلَا مَحْدُودٍ فِي الْإِسْلَامِ وَلَا ذِي غِمْرٍ عَلَى أَخِيهِ."

-

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ
... رَدَّ شَهَادَةَ الْقَانِعِ لِأَهْلِ الْبَيْتِ وَأَجَازَهَا لِغَيْرِهِمْ.

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şahitlerin en hayırlısını size bildireyim mi? Kendisinden talep edilmeden şahitlik yapan kişi."*

(M4494 Müslim, Akdiye, 19)

Abdurrahman b. Ebû Bekre'nin naklettiğine göre, babası (Ebû Bekre) (ra) şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) üç kere, *'Size büyük günahların en büyüğünü söyleyeyim mi?'* buyurdu. 'Evet söyle yâ Resûlallah!' dedik. Bunun üzerine Resûlullah, *'Allah'a ortak koşmak ve anne-babaya saygısızlık/kötülük etmektir.'* buyurdu. Sonra arkasına yaslanmış hâldeyken doğruldu ve şöyle dedi: *'Dikkat edin (bir de) yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır. Dikkat edin (bir de) yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır.'* Bu cümleyi o kadar çok tekrarladı ki 'Susmayacak.' dedim."

(B5976 Buhârî, Edeb, 6)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur. *"Emanete ihanet eden erkek ve kadının, had cezasına çarptırılanın ve (din) kardeşine kin besleyenin şahitliği caiz değildir."*

(İM2366 İbn Mâce, Ahkâm, 30)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) hizmetçinin ev sahibi lehine şahitlik yapmasını kabul etmedi. Fakat başkalarına şahitlik yapmasına izin verdi.

(D3600 Ebû Dâvûd, Kadâ', 16)

Ensardan Hazrec kabilesine mensup olan Beşîr b. Sa'd'ın[1] karısı Amre bnt. Revâha, kocası Beşîr'den malının bir kısmını oğlu Nu'mân'a hibe etmesini istedi. Beşîr, hanımı Amre'yi bir yıl oyaladıktan sonra onun teklifini kabul etti. Ancak Amre belirli miktar malı oğlu Nu'mân'a verdiğine dair Hz. Peygamber'i de şahit tutmasını istedi ondan. Bunun üzerine Beşîr, hicretten sonra Medine'de doğan ilk ensarlı çocuk olan oğlu Nu'mân'ı[2] elinden tutarak Hz. Peygamber'e götürdü ve "Ey Allah'ın Resûlü, bunun annesi olan Bint Revâha, oğluna yaptığım bağışa senin de şahit olmanı istiyor." dedi. Hz. Peygamber ona, *"Senin ondan başka oğulların var mı?"* diye sordu. Beşîr, "Evet." diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Hepsine bunun gibi bağışta bulundun mu?"* dedi. Beşîr, "Hayır." cevabını verince Hz. Peygamber, *"Ben zulme ve haksızlığa şahitlik yapmam!"* buyurdu.[3]

Yaşanan bu olayda görüldüğü üzere Allah Resûlü hakkın ve adaletin tesisinde şahitliğe çok önem vermiş, zulme yani haksızlığa yol açacağı konusunda endişe ettiği hususlarda şahitlik yapmamıştır. Şahitlerin sorumluluğu sadece şahit oldukları olayı olduğu gibi resmetmeleri ile sınırlı değildir. Aynı zamanda şahitler, hakkı korumak, kollamak, zulme, gaspa ve haksızlığa meydan vermemekle de sorumludurlar. Çünkü şahitlik, kabul etmek, benimsemek, inanmak demektir. Zulme şahitlik yapan onu kabul etmekte, desteklemekte ve böylece ona ortak olmaktadır. Bu noktada şahitlik, gerçeğin tespiti, doğrunun yanlıştan ayrılması, hak edene hakkının teslim edilmesi açısından çok önemli bir işleve sahiptir.

Allah Resûlü'nün doğru şahitliğe bu denli önem atfetmesi Kur'an'ın da şahitlik konusuna özel vurgu yapmasıyla ilişkilidir. Şahit; tanık, bilen, muttali olan, hazır olan ve delil demektir. Şâhid/şehîd kelimesi ve türevleri Kur'an'da elli beş yerde geçmektedir. Kur'an'da Allah'ın şahitliği ile ilgili olarak kullanılan, *"Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?"*,[4] *"Şahit olarak Allah yeter."*[5] ve *"Siz ne iş yapsanız biz sizin için şahitleriz."*[6] şeklindeki ifadeler dikkat çekicidir. Bu ifadeler Allah'ın, kullarının bütün yaptıklarını görmesini, bilmesini, onları devamlı murakabe etmesini ve kendisinden hiçbir şeyin saklı kalmayacağını anlatmaktadır. Bu âyetler, *"...Nerede olursanız olun O, sizinle beraberdir..."*[7] âyetinin açıklaması niteliğindedir. Diğer taraftan Esmâ-i Hüsnâ'dan birisi olan "eş-Şehîd" ismi de "şâhid" kelimesinin

[1] İF5/212 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 212
[2] ST6/53 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 53.
[3] M4183 Müslim, Hibe, 15; B2650 Buhârî, Şehâdât, 9.
[4] Fussilet, 41/53
[5] Nisâ, 4/79
[6] Yûnus, 10/61
[7] Hadîd, 57/4.

mübalağa ifade eden şekli olup hiçbir şeyin Allah'tan gizli kalamayacağını, O'nun zamandan ve mekândan münezzeh olarak her an her şeyin bilgisine vâkıf olduğunu ifade etmektedir. Kur'an'da ayrıca kıyamet günü için gizli ve saklı olan her şeyin ortaya konulacağı, herkesin toplanarak hazır bulunacağı gün anlamında *"el-yevmü'l-meşhûd"*[8] tabirinin kullanılması, bazı melekler için kulları gözetleyen anlamında *"şahit melekler"*[9] ifadesinin geçmesi şahitliğin önemine atıftır.

İslâm'a göre şahitlikte esas olan, hakkın, hukukun üstünlüğünün korunması, haktan yana tavır konulması, sadece gerçeğin tanıklığının yapılmasıdır. Bu açıdan her Müslüman, hakkın şahidi, gerçeğin tanığı olmakla emrolunmuştur. Bu bağlamda, *"Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınız aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*[10] Böylece insanlara nasıl şahitlik yapacakları bildirilmiş, şahitliğin gerekliliği vurgulanmış, esasları belirlenmiştir. Örnek olarak da borçlanma ve anlaşmalarda,[11] boşanma davalarında,[12] miras ve vasiyet davalarında,[13] zina suçunun tespitinde,[14] reşid olan yetimlerin mallarının velîleri tarafından kendilerine teslim edildiği sırada[15] şahitliğe başvurulması istenmiştir.

Âyetlerde geçen, *"Şahitliği Allah için dosdoğru yapın."*[16] *"Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun."*[17] vurgusu da şahitliğin Allah rızası gözetilerek ve Allah adına yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda şahitlik hususunda bir sorumluluk hissi oluşturarak haksızlığı bertaraf etme, adaleti tesis etme yönünde bir bilinç inşa etmektedir. Bunun neticesinde bireyler gördükleri, tanık oldukları olaylarda, hakikatin ortaya çıkması için çaba göstereceklerdir. Çünkü ilgisiz, sorumluluk hissi taşımayan, nemelazımcı bireylerin yaşadığı bir ortamda istenilen ölçüde hakkaniyet ve adaletin sağlanması güçtür.

Bu açıdan bakıldığında şahitlik hem sorumluluk hem de olayla ilgisi bulunan diğer kimselerin şahitler üzerindeki hakkıdır. Bunun için Allah Resûlü insanları tanık oldukları durumlarda şahitlik yapmaya teşvik etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Şahitlerin en hayırlısını size bildireyim mi? Kendisinden talep edilmeden şahitlik yapan kişi."*[18] Böylece Allah Resûlü

8 [illegible] 11/103
9 Kâf, 50/21
10 Nisâ, 4/135
11 Bakara, 2/282
12 Talâk, 65/2
13 [illegible] 5/106.
14 Nisâ, 4/15; Nûr, 24/4
15 Nisâ, 4/6
16 Talâk, 65/2
17 Nisâ, 4/135
18 [illegible] Müslim, Akdiye, 19

Müslümanlardan şahitlik görevini davet edilmeden, gönüllü olarak yerine getirmelerini istemiştir. Bu bağlamda Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de, "... *Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar...*"[19] buyurarak nikâh, borçlanma, alış-veriş, anlaşmazlık gibi hukuku ilgilendiren ve şahitliğin gerektiği tüm konularda şahit olarak davet edilenlerin bu görevi yerine getirmelerini istemektedir. Diğer bir âyette de, "*Şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır...*"[20] buyurarak gördüğü ya da bildiği bir olay hakkında şahitlikten kaçınmanın çok büyük bir vebal olduğunu vurgulamaktadır. Tanık olduğu meseleyi olduğu gibi anlatmayan veya başka bir yöne çeviren kişi haksızlığa kapı aralayacaktır. Haksızlığın yaygınlaşması ise güven kaybına ve kamu vicdanının zedelenmesine neden olacaktır. Diğer taraftan şahitler tanık oldukları veya şahitlik yapacakları meselede şahitliklerine göre hakkın tesis edileceği bilincinde olmalı ve bu sorumluluk anlayışı içerisinde hareket etmelidirler. Aksi takdirde Resûl-i Ekrem'in belirttiğine göre, büyük bir veballe yüz yüze kalacaklardır.[21]

Talep edilmeden şahitlik yapılmasını öven Peygamber Efendimizin gelecekte yaşanacak bazı sosyal değişimleri anlatırken kendisinden istenmediği hâlde şahitlik yapan insanlar olacağını haber verdiği görülmektedir.[22] Bu doğrultudaki hadisler birlikte okunduğu zaman bu rivayetlerin daha çok insanların bildiklerini ulu orta, gelişi güzel açıklayarak bireysel mahremiyeti ihlâl etmelerini engellemeye yönelik olduğu anlaşılacaktır. Özellikle zina, hırsızlık, yol kesme, gasp, uyuşturucu kullanma gibi durumlara şahit olanların bildiklerini rastgele herkesle paylaşmaları diğer insanlara kötü örnek olabileceği gibi sosyal bünyeyi de tehdit edecektir. İnsanların can, mal, nefis, akıl ve nesillerini korumayı amaç edinen Hz. Peygamber, şahitliğin özellikle ilgili makamlarda, sorumluluk bilinci ile yapılmasını amaçlamıştır.

Hadis kitaplarımızda şahitlikle ilgili rivayetlerin yer aldığı şehâdet, kadâ', ahkâm, kasâme, iman, edeb, rikâk gibi bölümler okunup incelendiğinde pek çok rivayetin yalancı şahitlikle alâkalı olduğu müşahede edilecektir. Bunlardan birisi ashâb-ı kirâmdan Ebû Bekre tarafından anlatılan şu olaydır: "Resûlullah (sav) üç kere, '*Size büyük günahların en büyüğünü söyleyeyim mi?*' buyurdu. 'Evet söyle yâ Resûlallah!' dedik. Bunun üzerine Resûlullah, '*Allah'a ortak koşmak ve anne-babaya saygısızlık/kötülük etmektir.*' buyurdu. Sonra arkasına yaslanmış hâldeyken doğruldu ve şöyle dedi: '*Dikkat edin (bir de) yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır. Dikkat edin*

[19] Bakara 2/282
[20] Bakara 2/283
[21] B2458 Buhârî, Mezâl[illegible]
[22] [illegible] Ahmed [illegible] sahabe 213.

yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmaktır.'" Olayı anlatan Ebû Bekre (ra), "(Hz. Peygamber) bu cümleyi o kadar çok tekrarladı ki 'Susmayacak.' dedim." diye eklemiştir.[23]

Allah Resûlü bir hutbesinde de yalancı şahitliğin Allah'a ortak koşmaya denk bir suç olduğunu ifade etmiş ve benzetmenin iyice anlaşılması için Hac sûresinin otuzuncu âyetini okumuştur: *"...Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının."*[24] Ayrıca o, âhiret günü yalancı şahidin ayağının kayacağını ve cehenneme yuvarlanacağını söylemiştir.[25] Bu bağlamda Yüce Allah da namaz kılanların şahitliklerini dosdoğru yaptıklarını beyan etmiş,[26] böylece alnı secdeye değen yani Allah'a iman etmiş olan kimsenin yalancı şahitlikte bulunamayacağına işaret etmiştir. Çünkü yalancı şahitlik zulümdür. Hakkı gasp etmektir. Kul hakkına tecavüzdür. Adaleti ortadan kaldırmak ve insanları yanıltmaktır. Hak etmeyene hakkı temin etmektir. Bunun için de mümine yakışmayan en kötü fiillerden birisidir.

Şahitliğin hakkı ve adaleti tesiste önemli bir işleve sahip olması, kimlerin şahitlik yapabileceği hususunu da önemli hâle getirmektedir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de şahitlik yapacak kişilerin toplum içinde şahitliklerine güvenilen,[27] adalet sahibi kimselerden olması gerektiği[28] vurgulanmış, iffetli kadınlara iftira atmak gibi bir kötülüğü sabit olan insanların şahitliklerinin ise asla kabul edilmemesi emredilmiştir.[29] Bu çerçevede Allah Resûlü, *"Emanete ihanet eden erkek ve kadının, had cezasına çarptırılanın ve (din) kardeşine kin besleyenin şahitliği caiz değildir."*[30] buyurmuştur. Allah Resûlü ayrıca zina suçu işleyen erkek ve kadının şahitliğinin,[31] çölde yaşayan kimsenin şehirlinin aleyhine şahitliğinin[32] caiz olmadığını ifade etmiştir. Hakkın tesisi için azami derecede özen gösteren Allah Resûlü haksızlığa sebep olabilecek ihtimalleri bile dikkate almış bunun için hizmetçinin ev sahibi lehine şahitlik yapmasını reddetmiştir.[33] Böylece ulaşılmak istenen hakkaniyet ve adaletin gerçekleşmesi için şahitlerin tarafsız, çıkar peşinde koşmayan, genel ahlâk kurallarına bağlı insanlardan olması gerektiğine işaret buyurmuştur. Ayrıca Allah Resûlü, şahidin, hakkında şehâdette bulunduğu olayı net bir şekilde görmüş olması gerektiğini de bildirmiştir.[34] Ancak istenilen özelliklere sahip kişilerin bulunmaması hâlinde, konunun önemine ve şartlara göre değerlendirme yapılabilecektir. Nitekim sahâbeden Ebû Musa el-Eş'arî'nin başvurulacak hiçbir kimse bulunmadığı bir davada güvenilir olduğu kanaatine vardığı gayri müslimin şahitliğini, ona yemin ettirdikten sonra kabul ettiği görülmektedir.[35] Aynı şekilde Abdullah b. Zübeyr de

[23] B5976 Buhârî, Edeb, 6.
[24] T2299 Tirmizî, Şehâdet, 2; HM17747 İbn Hanbel, IV, 177.
[25] İM2373 İbn Mâce, Ahkâm, 32.
[26] Meâric, 70/33
[27] Bakara, 2/282
[28] Talâk, 65/2.
[29] Nûr, 24/4.
[30] İM2366 İbn Mâce, Ahkâm, 30.
[31] D3601 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 16.
[32] D3602 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 17; İM2367 İbn Mâce, Ahkâm, 30.
[33] D3600 Ebû Dâvûd, Kadâ', 16; HM7102 İbn Hanbel, II, 225.
[34] BS21169 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 262.
[35] D3605 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 19.

çocukların şahitliklerini sadece kendi aralarında birbirlerini yaralamaları durumunda kabul etmiştir. Bu uygulamadan hareketle hüküm veren İmam Mâlik böyle bir durumda çocukların başkalarının telkinine açık olmamasını şart koşmuştur.[36] Bunun dışında çocukların başkalarının leh ve aleyhinde yaptıkları şehâdet geçerli değildir. Tüm âlimlere göre şahidin akıllı, şuuru yerinde ve bulûğa ermiş olması şarttır.[37]

Peygamber Efendimizin bazı kimselerin şehâdetini kabul etmemesi, onların kişilik değerine yönelik bir uygulama olmayıp adaletin gerçekleşmesini sağlamak adına üst düzey bir titizliğe işaret etmektedir. Göçebe bedevîlerin, yerleşik hayat sürdüren insanlar aleyhindeki şahitliklerinin kabul edilemeyeceğini ifade etmesi,[38] onların, içinde bulunduğu şartları, kültür ve eğitim farklılığını dikkate aldığını göstermektedir. Hadiste söz konusu olan kişiler sadece şahitliğin bilincinde olmayan bedevîlerdir. Bu durum, konunun ciddiyetini bilen ve bunun gereğini yerine getirenleri kapsamamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in şahitlik yapabilecek bilgi ve görgüye sahip olan bedevîlerin şahitliğine başvurduğu konuyla ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ramazan ayının başladığını veya tamamlandığını tespit amacıyla hilâlin görülmesi (rü'yet-i hilâl) gibi önemli bir konuda Peygamber Efendimizin tek bir bedevînin şahitliğini kabul etmesi[39] bunun güzel bir örneğidir.

Şahitlik konusunda getirilen bütün düzenlemeler adalet ve hakkaniyetin yerini bulması amacına yönelik olup, şahısların cinsiyeti veya sosyal konumu ile ilgili değildir. Peygamber Efendimizin uygulamalarında bu husus rahatlıkla görülmektedir. Şu olay bu durumun çok güzel bir örneğidir. Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olan sahâbîlerden Ukbe b. Hâris, amcası Ebû İhâb'ın kızı Ümmü Yahyâ ile evlenir. Bir müddet sonra zenci bir hanım gelip onlara, "(Siz nasıl evlenirsiniz?) Ben ikinizi de emzirdim." diyerek bu çiftin sütkardeşi olduklarını söyler. Yüz yüze kaldıkları bu problem karşısında nasıl hareket etmeleri gerektiğini sormak üzere Ukbe b. Hâris, Hz. Peygamber'in huzuruna gelir ve durumu ona arz eder. Allah Resûlü zenci köle kadının eşlerin her ikisini de emzirdiğini kesin olarak ifade etmesinden dolayı Ukbe'ye artık karısıyla evli kalamayacağını ve ondan ayrılmasını söyler.[40] Görüldüğü üzere Allah Resûlü bir kadın şahidin şehâdetiyle amel etmiş ve çiftin boşanmasına hükmetmiştir. Böylece konunun kişilerin cinsiyetiyle değil de, olayın açıklığa kavuşturulması ile ilgili olduğuna işaret etmiştir.

[36] MU1413 *Muvatta'*, Akdiye, 7.
[37] BI2/463 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 463.
[38] İM2367 İbn Mâce, Ahkâm, 30.
[39] D2341 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 14.
[40] B2659 Buhârî, Şehâdât, 13

Sevgili Peygamberimiz, kendisine intikal eden davalarda hüküm verirken öncelikle tarafları dinler, gerek gördüğü zaman şahitlerin getirilmesini isterdi.[41] Şahitler huzuruna geldiği zaman onları şahitliklerini doğru yapmaları konusunda ikaz ederdi. Bu minvalde şu olay dikkat çekicidir. Bir gün Allah Resûlü'nün evinin önünde bir tartışma olur. Sesleri işiten Allah Resûlü dışarı çıkar ve şöyle der: *"Ben ancak bir insanım. Davalılar bana gelirler. Biri meramını diğerinden daha düzgün anlatabilir. (Gerçekte haksız olmasına rağmen) ben onun doğru söylediğini zannederek, kararımı onun lehine veririm. Kime bir Müslüman'ın hakkını geçirecek şekilde hüküm vermişsem bu ancak ateşten bir kor parçasıdır. (Gerisi kendine kalmış) isterse o koru alsın isterse bıraksın."*[42]

Kur'ân-ı Kerîm hangi konuda kaç şahit bulunması gerektiğini beyan etmiş, ticaret, borçlanma ve vasiyet gibi konularda iki kişinin şahit gösterilmesini istemiştir.[43] Ancak borçlanmadan bahseden âyette, "... *Eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir...*"[44] buyrulmuştur. Âyetteki, 'Bir erkek veya iki kadın şahit olsun.' hükmünün gerekçesi kadınlardan biri unutursa diğerinin hatırlatması gereğine bağlanmış, bu durum ise o tarihlerde malî konuların ilgi alanları dışında kalması sebebiyle kadınların borçlanma konusuna yabancı olabilecekleri ile açıklanmıştır. Bu âyetten kadınların değer, zeka veya hafıza bakımından erkeklerden aşağı derecede olduğu sonucunu çıkarmak doğru değildir. Zira âyette bahsedilen konu kadının zihinsel kapasitesi değil, mali konulardaki bilgi ve tecrübe birikimidir. Bu şahitlik esnasında birinci kadın şahit hata yapmadığı takdirde ikincisinin şahitliğine gerek kalmayacak, hata yapması hâlinde ise onun şehâdeti geçersiz olacak ve ikinci kadın şahitlik edecektir. Nitekim zina gibi kadın ve erkeğin aynı düzeyde bilgi ve değerlendirme yetisine sahip olduğu bir konuda her iki cinsin şahitliği birbirine eşit sayılmıştır: *"Eşlerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği; kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair Allah adına dört defa yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defada da; eğer yalancılardan ise, Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını ifade etmesiyle yerine gelir."*[45] Hatta hayız, doğum, emzirme, nesep tayini, iddet gibi kadınların daha vâkıf olduğu konularda tek kadının şahitliği muteber kabul edilmiştir.

Peygamber Efendimizin genel uygulamalarından hareketle dört şahidin bulunmasını gerektiren zina suçlaması dışında kalan ve ceza ge-

[41] [illegible] Buhârî, Şehâdât, 20, [illegible] Müslim, İmân, 221

[42] B2458 Buhârî, Mezâlim, [illegible] M4475 Müslim, Akdiye, [illegible]

[43] Bakara, 2/282; Mâide, 5/106

[44] Bakara, 2/282

[45] [illegible] 24/6-7

rektiren bütün konularda, şartlarını taşıyan iki şahidin bulunmasının gerekli olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in uygulamalarında dava konusu olayla alâkalı olarak şahitliğine başvurulacak kişi sayısı değişiklik de gösterebilmektedir. Konunun mahiyetine ve ispat edilebilirlik durumuna bağlı olmak üzere, bazen sadece bir şahit,[46] bazen yeminle birlikte bir şahit,[47] bazen de, bir kimsenin yoksul olduğunu ispat etmesi hususunda olduğu gibi, üç şahidin[48] bulunmasının gerekli olduğu belirtilmektedir.

İnsanın mânevî şahsiyeti, iffeti, şeref ve haysiyetine yönelik bir suçlama olduğu için zina suçlamasında (kazf) dört şahit getirilmesi şart koşulmuştur.[49] Bu konuda kişilerin kendi başlarına hareket etmemeleri, suçlu olduğuna kanaat getirdikleri kişileri kendilerinin cezalandırma cihetine gitmemeleri istenmiştir.[50] Böylece ağır bir suçlama olan zina isnadında, kişiler güçlü bir şekilde korunarak, câhiliye örfünün yaygın uygulamasına göre özellikle zina iftirasında bulunulan kadınlara, yeterli araştırma ve şahit araştırması yapılmadan uygulanan ağır cezaların önüne geçilmiştir. Bu tür suçlamalarda iddiasını istenilen şekilde ispatlayamayanlara da iftira cezası öngörülmüş ve şahitliklerinin asla kabul edilmeyeceği bildirilmiştir.[51] Böylece konunun ciddiyeti tekrar vurgulanarak insanların şeref, onur ve haysiyetlerinin yeterli şahitler bulunmadığı takdirde konu edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Diğer taraftan ciddi konularda şahitlik yaparak hayatlarını riske atan bazı insanlar da olabilir. Bu durumda da tarafların hedefi hâline gelme ihtimali bulunan kişiler için, *"Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur."*[52] buyuran Yüce Allah şahitlik yaparak hakkın ortaya çıkmasına katkı sağlayanların yetkililer tarafından korunması gerektiğini bildirmiştir.

Buraya kadar hukukî ve ahlâkî boyutlarıyla ele alınan konu şu açıdan da değerlendirilmelidir. Cebrail (as) insan suretinde gelip Peygamber Efendimize, "İslâm nedir?" sorusunu yönelttiğinde, Allah Resûlü, *"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma şahitlik etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, ramazan orucunu tutmak ve haccetmektir."*[53] şeklinde cevap vermişti. Burada şahitliğin, kabul etme ve benimseme ile birlikte bunu ikrar etme anlamına da geldiği görülmektedir. Bu anlamıyla şahitliğin birinci aşamasının üstlenmek, kabul etmek, ikinci aşamasının da o bilgiye göre hareket etmek, gücü nispetinde istenilen davranışları ye-

46 [illegible] Ebû Dâvûd [illegible]
47 [illegible] Müslim [illegible]
48 [illegible] Müslim, Zekât [illegible]
49 [illegible] 4/15.
50 [illegible] Müslim, Liân [illegible]
51 [illegible] 24/4.
52 [illegible]
53 [illegible] Müslim [illegible]

rine getirmek olduğu anlaşılmaktadır. *"Rabbimiz! Senin indirdiğine iman ettik ve Peygamber'e uyduk. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenlerle beraber yaz."*[54] âyetinde de kabul ettikten sonra benimseme ve uygulama anlamına gelen imandan bahsedilmektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Böylece, sizler insanlara birer şahit olasınız ve Peygamber de size bir şahit olsun diye sizi mutedil bir ümmet yaptık..."*[55] buyrularak, Hz. Peygamber'in insanlara şahit yani örnek olarak gönderildiği, müminlerin de insanlığa şahit yani örnek olduğu vurgulanmaktadır. Aynı şekilde, *"Allah, sizi hem daha önce hem de bu Kur'an'da Müslüman diye isimlendirdi ki Peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olasınız..."*[56] âyetinde de Müslüman olmanın, özüyle, sözüyle, yaşantısıyla hakikatin şahitleri olmayı gerektirdiği vurgulanmaktır. Müslümanlar, gördükleri haksızlıkları önlemek için duyarlı ve sorumluluk sahibi şahitler, sergiledikleri tavır ve davranışlarla insanlara en güzel örneklerdir. Sorumluluk sahibi şahitler oldukları için, müminlerden doğru şahitliklerini vefat eden din kardeşleri için de yapmaları istenmiştir. Zira onların cenaze namazında hüsn-i şehâdeti ile mevtanın âhiretteki makamı cennet olabilmektedir.[57] Bütün bu açıklamalardan sonra şahitlik konusunda şu bilinçle hareket edilmelidir: *"(Ey Muhammed!) Sen hangi işte bulunursan bulun, ona dair Kur'an'dan ne okursan oku ve (ey insanlar, sizler de) hangi şeyi yaparsanız yapın, siz ona daldığınızda biz sizi mutlaka görürüz. Ne yerde ne de gökte, zerre ağırlığınca (hatta) bu zerreden daha küçük veya daha büyük olsun, hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz; hepsi muhakkak apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfûz'da yazılı)dır."*[58]

[54] Âl-i İmrân, 3/53.
[55] Bakara, 2/143.
[56] Hac, 22/78.
[57] B1368 Buhârî, Cenâiz, 85; N1936 Nesâî, Cenâiz, 50.
[58] Yûnus, 10/61.

YEMİN
ALLAH'I ŞAHİT TUTMAK

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"مَنِ اقْتَطَعَ مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِيَمِينٍ كَاذِبَةٍ، لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ."

Abdullah (b. Mes'ûd) (ra) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Yalan yere yemin ederek Müslüman bir kişinin malını ele geçiren kimse, Allah'a kavuştuğunda O'nu (kendisine) öfkelenmiş hâlde bulur."
(B7445 Buhârî, Tevhîd, 24)

عنْ عَبْدِ اللّهِ ﷺ أنَّ النّبيَّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ كَانَ حَالِفًا فَلْيَحْلِفْ بِاللَّهِ أوْ لِيَصْمُتْ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أنَّ رَسُولَ اللّه ﷺ قَالَ:
"لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ ادَّعَى نَاسٌ دِمَاءَ رِجَالٍ وأمْوَالَهُمْ وَلَكِنِ الْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ."

إنَّ أبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: سمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"الْحَلِفُ مُنَفِّقَةٌ لِلسِّلْعَةِ مُمْحِقَةٌ لِلْبَرَكَةِ."

عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: هَذَا مَا حَدَّثَنَا أبُو هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ
فَذَكَرَ أحَادِيثَ مِنْهَا وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"وَاللّهِ لأنْ يَلَجَّ أحَدُكُمْ بِيَمِينِهِ فِي أهْلِهِ آثَمُ لَهُ عِنْدَ اللّهِ مِنْ أنْ يُعْطِيَ كَفَّارَتَهُ الَّتِي فَرَضَ اللّهُ."

Abdullah (b. Ömer) (ra) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yemin eden kimse ya Allah adına yemin etsin ya da sussun!"*

(B2679 Buhârî, Şehâdât, 26)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Eğer insanlara sırf iddialarından dolayı haklar verilecek olsaydı, bazı kimseler bazılarının kanlarının ve mallarını(n kendilerinin olduğunu) iddia ederlerdi. Hâlbuki yemin etmek davalıya düşer."*

(İM2321 İbn Mâce, Ahkâm, 7)

Ebû Hüreyre'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yemin, alışverişte kâr getirir (ama) bereketi götürür."*

(D3335 Ebû Dâvûd, Buyû', 6; N4466 Nesâî, Buyû', 3)

Hemmâm b. Münebbih, "Bu, bize Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'tan (sav) naklettiği hadislerdir." diyerek birtakım hadisler zikretti. Onlardan birisinde Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Vallahi birinizin, ailesi hakkında yaptığı bir yemininde ısrarcı olması, Allah katında (yeminini bozarak) O'nun farz kıldığı kefareti vermesinden daha büyük günahtır."*

(M4291 Müslim, Eymân, 26; B6625 Buhârî, Eymân ve nuzûr, 1)

Resûlullah (sav) ashâbı ile birlikte oturuyordu. Arazi konusunda ihtilâfa düşen iki adam Efendimizin huzuruna geldi. Belli ki bir sıkıntıları vardı. Gelenlerden biri, Kûfe'ye yerleşen şair sahâbî İmruü'l-Kays b. Âbis el-Kindî[1] diğeri ise Hadramevtli Rebîa b. Ibdân idi.[2] Rebîa b. Ibdân hemen söze girdi: "Ey Allah'ın Resûlü! Bu adam, câhiliye döneminde arazimi zorla elimden almıştı." Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Delilin nedir?"* diye sordu. Rebîa b. Ibdân, "Delilim yok!" cevabını verdi. Peygamber (sav), *"O hâlde onun yemini gerekir."* buyurdu. Bunun üzerine Rebîa b. Ibdân, (muhatabının dinî hassasiyetinin olmadığını ima ederek), "Öyle ise o hemen yemin ediverir!" deyince Resûlullah (sav), *"Senin bundan başka bir hakkın yoktur!"* buyurdu.

İmruü'l-Kays yemin etmesi gerektiğini anlayıp da ayağa kalkacağı sırada[3] Resûlullah (sav), *"Yalan yere yemin ederek Müslüman bir kişinin malını ele geçiren kimse, Allah'a kavuştuğunda O'nu (kendisine) öfkelenmiş hâlde bulur."* buyurdu.[4] Bunun üzerine İmruü'l-Kays o arazinin Rebîa b. Ibdân'a ait olduğunu itiraf etti[5] ve böylece hakikat ortaya çıkmış oldu. Abdullah b. Mes'ûd'un bildirdiğine göre, daha sonra Resûlullah (sav) Allah'ın Kitabı'ndan buna dayanak olan şu âyeti de okumuştu: *"Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların âhirette bir payları yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır."*[6]

Yemin, bir olayın doğru olup olmadığını beyan veya bir işin yapılıp yapılmadığını ispat hususunda, kişinin, Allah'ın adı veya sıfatlarından birini kullanarak Allah'ı şahit tutması ve böylece sözünü kuvvetlendirmesidir. Verilen sözü kuvvetlendirmek için o sözü Yüce Yaratan ile ilişkilendirmektir. Verilen söze uyacağına dair Allah'ı şahit ve vekil kılmaktır. *"Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı üzerinize şahit tutarak pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yaptığınız şeyleri hakkıyla bilir."*[7] âyeti tam da bu duruma işaret eder. İşte bu nedenle yemin eden, sözünde durmadığında, söz verdiği şey ile Allah'ın yüce isimleri arasında kurduğu bu ilişkiyi koparmış sayılır. O, verdiği söze şahit

[1] EÜ1/276 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 276.
[2] M359 Müslim, İmân, 224.
[3] M359 Müslim, İmân, 224; T1340 Tirmizî, Ahkâm, 12; D3623 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 26.
[4] B7445 Buhârî, Tevhîd, 24; M355 Müslim, İmân, 220.
[5] D3244 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 1.
[6] B7445 Buhârî, Tevhîd, 24; Âl-i İmrân, 3/77.
[7] Nahl, 16/91.

olarak gösterdiği Cenâb-ı Hakk'ın saygınlığını hiçe saymış olacak, *"Yeminlerinizi tutun!"*[8] buyuran Rabbine karşı takındığı bu umursamaz tavırdan ötürü de cezayı hak edecektir.

Yemin olgusu, önceki semavî dinlerde ve eski dönemlerde de hep üzerinde durulan bir konu olmuştur. Tevrat'ta yemin ile ilgili birçok atıf bulunmakta, yeminlerin Allah adına yapılması gerektiği belirtilmekte, yalan yere yemin etmenin yasak olduğu vurgulanmaktadır.[9] İncil'de ise genel anlamda yemin etmekten kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır.[10] Yeminin son derece önem taşıdığı câhiliye şiirlerinde de birçok yemin ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Tek Allah inancına sahip olan hanîfler Allah'ın gücü ve kudretine yemin ederken; putperestler daha çok kutsal gördükleri değerlere, putlara, ata ve babalarının adına yemin etmişlerdir.

Yapılacak işlerde "Allah'ın şahit tutulması" demek olan yeminlerde, şirk unsurları yer almamalıdır. Bu nedenle Allah Resûlü, câhiliye döneminde yaygın olan putlar, atalar ve babalar üzerine yemin etme âdetini kesin bir şekilde yasaklamış, yemin edecek kişinin Allah'ın adını vererek yemin etmesi gerektiğini belirtmişti.[11] O (sav), yeminin sadece Allah adına veya O'nun sıfatlarından birisi ile yapılabileceğini vurgularken, tevhid inancının her şeyin üstünde olduğu gerçeğini yerleştirmeye çalışıyordu. Özellikle, "Şöyle yaparsam kâfir olayım." gibi yeminler hakkında, *"İslâm dini dışında herhangi bir din ve inanç üzerine kasten ve yalan yere yemin edenin, dediği gibi olacağı"* uyarısında bulunmaktaydı.[12] Böylece putperestlik kültüründen yeni kurtulmuş olan İslâm toplumunda, aslî unsurun tevhid inancı olması gerektiğini zihinlere yerleştirmek istiyordu. Câhiliye döneminde yaygın olan "emanet üzerine yemin etme"yi de bu çerçevede değerlendirmiş ve *"Emanete yemin eden bizden değildir!"*[13] buyurmuştu.

Kısacası Peygamber Efendimiz, Allah'ın zâtı dışında toplum tarafından değer verilen, önemsenen hiçbir şeye yemin edilemeyeceğini bildiriyordu. Allah Resûlü bu anlayışı pekiştirmek için uygun olmayan yeminlere anında müdahale ederek yemin konusunda yeni bir anlayış oluşturuyordu. Nitekim oğlu Abdullah'ın anlattığına göre, Ömer b. Hattâb, Peygamber Efendimizle beraber yaptığı bir yolculukta konuşması sırasında câhiliye döneminde yaptıkları gibi "babası üzerine" yemin etmişti. Onun bu yeminini işiten Allah Resûlü oradakilere şöyle seslendi: *"Bilin ki! Allah, babalarınız üzerine yemin etmeyi yasaklamıştır. Yemin eden kimse ya Allah adına yemin etsin ya da sussun!"*[14] Bunun üzerine Hz. Ömer, "Vallahi Resûlullah'ın bunu

[8] Mâide, 5/89.
[9] *Kitâb-ı Mukaddes*, Levililer, 19/12
[10] *Kitâb-ı Mukaddes*, Matta 5/33-37
[11] M4262 Müslim, Eymân, 6; B7401 Buhârî, Tevhîd, 13
[12] B1363 Buhârî, Cenâiz, 83.
[13] D3253 Ebu Dâvûd, Eymân, 5.
[14] B6108 Buhârî, Edeb, 74; B2679 Buhârî, Şehâdât, 26

yasakladığını duyduktan sonra, babam üzerine ne kendim yemin ettim, ne de böyle bir yemini naklettim." diyecekti.[15]

Allah Resûlü'nün babalara, atalara yemin edilmemesi gerektiği hususundaki emirleri çok kesindir ve farklı bir anlam yüklenmeyecek kadar açıktır.[16] Ancak Peygamber Efendimizin, az da olsa muhataplarının babaları üzerine yemin ettiği rivayet edilmiştir.[17] Allah Resûlü'nün nadiren kullandığı bu tarz yeminlerin, Allah'ın isim veya sıfatları dışında başka bir şey üzerine yemin etmenin yasaklanmasından önce söylenmiş olması ihtimal dâhilindedir.[18]

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de yemin unsurunu sıklıkla kullanmış ve bazen kendi zâtı, bazen de çeşitli zaman ve mekân isimleri, ay, güneş, yıldız gibi yarattıkları ve insanoğluna verdiği bazı nimetleri üzerine yemin etmiştir. Özellikle Mekke'de nâzil olan âyetlerde söze daha fazla inandırıcılık kazandırması ve muhataba güven vermesi açısından yemin kalıplarına daha fazla yer verilmiştir. Hatta Allah Teâlâ'nın, hakikatleri anlatırken Resûlü'nün de yemin etmesini istemesi dikkat çekicidir.[19] Bu nedenledir ki Peygamber Efendimiz çeşitli vesilelerle Allah'ın adını kullanarak yemin etmiştir. *"Kalpleri evirip çeviren Allah'a yemin ederim ki..."*,[20] *"Muhammed'in varlığını elinde tutana yemin ederim ki..."*,[21] *"Varlığımı elinde tutana yemin ederim ki..."*[22] veya *"Ebu'l-Kâsım'ın varlığını elinde tutana yemin ederim ki..."*[23] gibi yemin kalıpları, onun en çok kullandığı yeminler arasında idi.

Allah Resûlü, kendisine intikal eden ihtilâflı konuları çözmek için öncelikli olarak taraflardan delil sunmalarını[24] veya şahit getirmelerini[25] isterdi. Ancak bazen delil veya şahit bulunmayabiliyor veya yetersiz kalabiliyordu. İşte böylesi nadir durumlarda, iddia sahibinin isteğine bağlı olarak karşı tarafa yemin ettirirdi.[26] Fakat Allah adına yemin etmenin sorumluluğunu bilmeyen bazı davacıların, hedefine ulaşabilmek için kolayca yalan yere yemin etmesi de mümkündü. Allah Resûlü böyle kimseleri, ***"Kim Müslüman bir kişinin hakkını (yalan) yeminiyle kendine alırsa, Allah ona (cehennem) ateşini vacip kılar, cenneti de haram eder!"*** sözleriyle uyarıyordu. Bu sözü duyan sahâbeden biri, "Az bir şey de mi olsa, yâ Resûlallah?" diye sorunca, Resûlullah (sav), *"Bir misvak ağacının dalı da olsa böyledir!"* buyurmuştu.[27] İşte böylesi kimselerin yemin ederek insanlardan haksız taleplerde bulunabileceği ihtimaline karşılık Efendimiz, *"Eğer insanlara sırf iddialarından dolayı haklar verilecek olsaydı, bazı kimseler bazılarının kanları-*

15 M4254 Müslim, Eymân, [illegible]
16 B7401 Buhârî, Tevhîd, 13; M4254 Müslim, Eymân, 3
17 M[illegible] Müslim, [illegible]; M[illegible] Müslim, Zekât, 93
18 [illegible] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XI, 534-535; [illegible] *Müşkilü'l-âsâr*, II, [illegible]
19 Yûnus 10/53; [illegible] Teğâbün, 64/7
20 D3263 Ebû Dâvûd, Eymân ve [illegible]; T[illegible] Tirmizî, [illegible] Nüzûr ve Eymân
21 M[illegible] Müslim, Salât, 112
22 M[illegible] Müslim, [illegible]
23 D3264 Ebû Dâvûd, Nüzûr
24 B6[illegible] Buhârî, Diyât, [illegible]
25 B2356 Buhârî, Müsâkât, [illegible]
26 M[illegible] Müslim, İmân, 22[illegible]
27 DM2631 Dârimî, Büyû', 62

nın ve mallarını(n kendilerinin olduğunu) iddia ederlerdi. Hâlbuki yemin etmek davalıya düşer."[28] buyurmuştu.

Günlük hayatta yemin, en fazla alışveriş sırasında daha çok kâr etmek, müşterinin dikkatini çekmek veya onu yanıltmak için kullanılmaktadır. Böyle durumlarda yemin, satıcıya kısa vadede belli bir kazanç sağlasa da, ticarette olması gereken dürüstlük ve itimat gibi değer ve prensipleri zedelemektedir. Bunun için ticaret erbabının güvene dayalı davranış sergilemesi, işin sürekliliği açısından ve ahlâkî yönden kendilerine daha fazla yarar sağlayacaktır. Peygamber Efendimiz, *"Yemin, alışverişte kâr getirir (ama) bereketi götürür."*[29] derken, yeminin sahibine sağlayacağı kârın aslında sayısal çokluk olduğunu hatırlatır. Oysa hakikatte olması gereken, helâl kazanç ile yetinme, gönül huzuru, kanaatkâr olma gibi duyguların köreltilmemesidir.

Ticaret yaparken müşterilerini aldatanların âhirette ceza göreceklerini anlatan Hz. Peygamber, Allah'ın kıyamet günü yüzlerine bakmayacağı ve arındırmayacağı üç grup insan arasında malını ikindiden sonra pazara çıkarıp, *"Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, bu mala şu kadar para verdim."* diyerek yalan yeminle müşterisini aldatan kişiyi de saymıştır. Ardından da şu âyeti okumuştur: *"Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların âhirette bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır."*[30]

Meşru ve makul bir ölçü içerisinde Allah adına yapılan yeminler ise saygı ile karşılanmalı ve gereği yerine getirilmeye çalışılmalıdır. Hayırlı bir işi yapmaya davet etmeye, muhatabı teşvik etmeye ve güzellikleri yaymaya yönelik olan yeminlerin gereğine katkıda bulunmak, muhatabı rahatlatmak açısından önemlidir. Berâ' b. Âzib'in, *"Peygamber (sav), bizlere yemin eden kimsenin yeminini kabul etmemizi emretti."*[31] sözü bu hususa işaret etmekteydi. Peygamber Efendimiz, Allah adına yapılan yeminlerin önemsenmesi gerektiğini Hz. İsa'nın başından geçen şu olayla anlatıyordu:

Bir gün Meryem oğlu İsa, hırsızlık yapan birini görmüş ve ona, "Bir şey mi çaldın?" diye sormuştu. Adam, "Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki çalmadım!" diye cevap vermişti. Hz. İsa adamın bu şekilde yemin ettiğini görünce, "Ben, Allah'a inandım ve kendi gözümü yalanladım!" demişti.[32] Aslında Hz. İsa, gözüyle gördüğü durum ile kulağıyla işittiği yemin arasında tercih yapmak zorunda kaldı. O, kendi gözünü yalanlamayı tercih etti. Neticede bir beşer olarak gözünün yanılması da

[28] [M2321] İbn Mâce, Ahkâm, 7.
[29] D3335 Ebû Dâvûd, Buyû', 6, N4466 Nesâî, Büyû', 3.
[30] B2358 Buhârî, Musâkât, 5; Âl-i İmrân, 3/77.
[31] B6654 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 9.
[32] B3444 Buhârî, Enbiyâ, 48

mümkün olabilirdi. Belki de bu durumun üzerini örtüp cezasını Allah'a havale etmek ve o kişiye ibret alması için bir fırsat vermek Hz. İsa'ya daha uygun görünmüştü. Sonuçta, Allah adına yemin etmenin ne denli önemli olduğunu farklı bir şekilde ortaya koymuştu.

Yemin, muhatabın şüphe ve tereddüdünü gidermek, onu ikna etmek amacıyla ihtiyaç hâlinde başvurulabilecek bir vasıta olup, aynı zamanda kişinin kararlı oluşunun bir işaretidir. Gündelik hayatta birtakım yararlar sağlarsa da, alışkanlık hâline getirip sürekli yemine başvurmak, yeminin gücünün kaybolmasına neden olabilir. Ayrıca Allah'ın ismini veya vasıflarını her olayda tanık göstermek, olur olmaz zamanlarda yemin etmek, O'nun zâtına karşı da bir saygısızlık olur. Bununla birlikte inananların zihinlerinde, verilen bir yeminin gereğinin yerine getirilememesi yoğun bir pişmanlık oluşturur ve günah işlediği hissini geliştirir. Bundan dolayı Efendimiz (sav), *"Yemin ya bozulmayla veya pişmanlıkla neticelenir."*[33] buyurarak, yeminde ısrar edilerek pişman olmaktansa, hayra vesile olacaksa yeminin bozulmasını tavsiye eder.

Peygamberimiz özellikle ısrar ve zorlama anlamına gelebilecek durumlarda, "Allah andı veya yemin verilmesini" de istemezdi. Bir vakit adamın biri Resûlullah'a (sav) gelerek, "Yâ Resûlallah! Ben bu gece bir rüya gördüm." deyip rüyasını anlatmaya başlar. Bu arada Hz. Ebû Bekir (ra) rüyayı tabir eder. Sözü bittiğinde Peygamber Efendimiz, *"(Yorumunun) bir kısmında isabet ettin, bir kısmında da hata ettin."* buyurur. Hz. Ebû Bekir, "Babamın başı üzerine sana yemin ederim ey Allah'ın Resûlü, hata ettiğim kısmın ne olduğunu bana söyler misin?" deyince Resûlullah (sav), *"Yemin etme!"*[34] buyurur. Bu vesile ile Resûl-i Ekrem, olur olmaz zamanlarda yemine başvurulmamasını ve bu konuda itidal içerisinde davranılmasını hatırlatmış, muhatabın sabrının ve tahammülünün zorlanmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Yemin etme ihtiyacı duyulduğu zaman ise son noktanın konulmaması, ikinci bir ihtimalin hesaba katılarak hareket edilmesi, yeminin doğuracağı sorumluluğun hafifletilmesi açısından önemlidir. Bu konuda Allah Resûlü, *"Yemin edip de (inşallah yani 'Allah dilerse' diyerek) istisna yapan (ihtiyat payı bırakan) kimse, isterse yemininden döner, isterse yemininin gereğini yerine getirir. O kimse bu durumda günaha girmiş olmaz."*[35] buyurmuştur. Böylece o, dönüşü olmayan kesin kararlar vermek yerine, ihtimalleri düşünerek hareket edilmesini tavsiye etmiştir.

[33] İM2103 İbn Mâce, Kefâret, 5.

[34] D3268 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 10; T2293 Tirmizî, Rü'yâ, 10.

[35] D3262 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 9; N3824 Nesâî, Eymân, 18.

Asıl gayesi hakikatin ortaya çıkarılması olan yeminlerin, birtakım güzellikleri ve hayırlı işleri yapmaya engel kılınması, *"Yeminlerinizden dolayı Allah'ı (O'nun adını), iyilik etmenize, O'ndan sakınmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel kılmayın. Allah işitir ve bilir."*[36] âyeti ile Allah tarafından yasaklanmıştır. Böyle bir olay Hz. Ebû Bekir'in başından geçmişti. O, kızı Hz. Âişe'ye iftira atıldığında (İfk Hadisesi'nde), iftira olayına karışanlardan biri olan Mistah'a fayda getirecek hiçbir şey vermeyeceğine dair yemin etmişti. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: *"İçinizden fazilet ve servet sahibi kimseler, akrabaya, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[37] Hz. Ebû Bekir bu âyet indikten sonra, "Evet vallahi, ey Rabbimiz bizi bağışlamanı elbette isteriz." demiş ve Mistah'a yeniden yardım etmeye başlamıştı.[38]

Allah Resûlü de, *"Allah'a isyan, akrabalık bağlarını koparma ve sahip olunmayan bir mal ile ilgili yemin edilmez."*[39] sözleriyle, yeminlerin hayırlı işlerin önünde engel olmasının doğru olmadığını ifade etmiştir. Bu tavsiyeleri duyan sahâbe de gereğini hayatlarına uygulamaya çalışmışlardır.

Bir gün adamın biri cömertliği ile meşhur sahâbî Adî b. Hâtim'e gelerek biraz harçlık ister. Adî, "Bende zırhımla miğferimden başka sana verebileceğim bir şey yok, aileme yazayım da onlar sana harçlık versinler." der. Adam bu teklife razı olmayınca Adî kızar ve "Vallahi, sana hiçbir şey vermiyorum!" der. Bunun üzerine pişman olan adam, Adî'in ailesinden harçlık almaya razı olur. Adî b. Hâtim, yemin etmiş olduğu hâlde adama yardımda bulunmayı kabul eder ve Adî, "Vallahi eğer Resûlullah'ın (sav), '*Bir kimse bir şeye yemin eder de sonra Allah için ondan daha makbul bir şey görürse, hemen onu yapsın!*' buyurduğunu işitmiş olmasaydım yeminimi bozmazdım." der.[40]

Yemin aslî hüviyetini kaybedince, inatlaşmaya ve güzelliklerden kaçışa vesile olur. Tâbiûndan Zehdem b. Mudrib tanık olduğu bir olayı şöyle anlatır:

Sahâbeden Ebû Musa el-Eş'arî'nin misafiri idik. Sofrayı getirtti. Yemekte tavuk eti vardı. Bu arada Benî Teymillâh kabilesinden beyaz tenli, mevâlîye benzeyen biri geldi. Ebû Musa onu yemeğe buyur etti. Fakat adam gelmek istemedi. Ebû Musa adamı ikinci defa buyur ederken misafirin tereddüdünü gidermek amacıyla, "Ben Resûlullah'ı (sav) tavuk eti yerken gördüm." deyince, adam neden gelmediğini açıkladı: "Ben bir tavuğun

36 Bakara, 2/224
37 Nûr, 24/22
38 T3180 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 24; B4757 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 11
39 D3272 Ebû Dâvûd, Nuzûr, 12; N3823 Nesâî, Eymân, 17
40 M4275 Müslim, Eymân, 15

bir şeyler yediğini gördüm, iğrendim ve bir daha tavuk yememeye yemin ettim." dedi. Bunun üzerine Ebû Musa şunları söyledi: "Gel de sana bununla ilgili bir olay anlatayım. Ben, Eş'arîlerden bir grup ile Resûlullah'tan (sav) yüklerimizi taşıyacak binit istemeye gitmiştim. Allah Resûlü, *'Vallahi size binit veremem, zaten bende size verecek binek hayvanı da yok.'* buyurdu. Allah'ın dilediği kadar bir müddet bekledik. Bu arada Resûlullah'a (sav) ganimet develeri getirildi. Ardından bizi çağırdı ve bize beyaz hörgüçlü beş deve verilmesini emir buyurdu. Yola koyulduğumuz zaman birbirimize, 'Resûlullah'a (sav) yeminini hatırlatmadığımız için bu malların bereketini göremeyiz.' dedik. Hemen kendisine geri döndük ve 'Yâ Resûlallah! Binit istemek üzere sana geldiğimizde veremeyeceğine dair yemin ettin sonra da verilmesini istedin. Yeminini mi unuttun yâ Resûlallah?' deyince, Peygamber Efendimiz, *'Vallahi ben, Allah diler de bir şeye yemin edip ardından daha hayırlısını görürsem onu yapar, yeminimi de (kefaretle) helâl kılarım. Yolunuza devam edin. Size binecek (develeri) ancak Yüce Allah verdi.'* buyurdu."[41]

Özellikle aile birliğinin aleyhine olabilecek durumlarda, kefaret karşılığında, yeminden dönme imkânı verilmiştir. *"Vallahi birinizin, ailesi hakkında yaptığı bir yemininde ısrarcı olması, Allah katında (yeminini bozarak) O'nun farz kıldığı kefareti vermesinden daha büyük günahtır."*[42] buyuran Hz. Peygamber (sav), yeminlerin hayra ve hizmete engel olmaması gerektiğini hatırlatır. Bu gibi durumlarda yeminden dönmek daha güzeldir. Örneğin, eşine yaklaşmamaya yemin eden (îlâ) bir kişinin yemininden dönüp kefaret vermesi hâlinde evliliğe devam etmesi uygun görülmüştür.[43]

Yeminlerin bozulması hâlinde verilecek kefaretin miktarını da yine Allah Teâlâ belirlemiştir: *"Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hâllisinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin kefareti işte budur. Yeminlerinizi koruyun (onlara riayet edin). Allah size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz!"*[44] Kefaret, kasıtlı, bilinçli yapılan yeminlere karşılık verilir. Hz. Âişe, *"Allah, kasıtsız olarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz..."*[45] âyetinin, insanların "Hayır vallahi!" veya "Evet vallahi!" gibi ağızlardan öylesine çıkan sözleri hakkında indiğini belirtmiştir.[46] Buradan, insanın unutarak, dil sürçmesiyle, alışkanlık veya yanlışlık sonucu, "Vallahi, billahi" gibi sözler söylemesinin kefaret

[41] M4263 Müslim, Eymân, 9; B3133 Buhârî, Farzu'l-humus, [illegible]
[42] M4291 Müslim, Eymân, 26; B6625 Buhârî, Eymân ve nüzûr, [illegible]
[43] M[illegible] Müslim, Talâk, [illegible]
[44] Mâide, 5/89
[45] Mâide, 5/89
[46] B4613 Buhârî, [illegible]

gerektirmediği anlaşılmaktadır. Ancak insanların, özellikle de çocukların yemin konusunda eğitilmeleri son derece önemlidir. Verilecek eğitimde yeminin mahiyeti, önemi konusunda telkinde bulunulması, güven esaslı örnek davranışlar sergilenmesi, ileriki yaşlarda gereksiz yere yemin etmeyi önleyecektir. Tâbiîn döneminin önemli âlimlerinden İbrâhim en-Nehaî'nin, "Küçükken Allah adını vererek şahitlik ettiğimizde ya da yemin ettiğimizde büyüklerimiz bizleri döverdi."[47] ifadeleri, konunun ilk dönemlerden itibaren önemsendiğini göstermektedir.

Câhiliye döneminde var olan ve bir bölgede işlenmiş faili meçhul cinayetlerde katili tespit etmek veya maktulün diyetine hükmetmek amacıyla bölge halkından elli kişiye başvurularak yapılan "kasâme yemini"ni Peygamber Efendimiz de kabul etmiş ve onu tevhid inancına göre yeniden düzenleyerek çeşitli davalarda uygulamıştı.[48] Böylece, tarafların özel anlamda yemin etmesini sağlayan kasâme ile toplumda can güvenliğinin sağlanması, ortak sorumluluk bilincinin güçlenmesi, cinayet zanlılarının haksız töhmetten kurtulması, maktulün yakınlarının acısının hafifletilmesi, adaletin gerçekleşmesi ve kamu vicdanının rahatlatılması gibi önemli işlevler icra edilmiştir.

Sonuç olarak İslâm öncesinden beri var olagelen yemin olgusu, Hz. Peygamber döneminde delil ve şahitlerin olmadığı, ihtilâfların çözümü esnasında başvurulan yöntemlerden biri olmuştur. Günlük hayatta insanlar arası ilişkilerde de genellikle karşılaşılan bu olgu, muhatabı ikna etme, onun şüphe ve tereddütlerini giderme bakımından yemin sahibini vicdanî ve ahlâkî bakımdan sorumluluk altında bırakmaktadır. Dolayısıyla yemin eden kimsenin Allah'ı kendisine şahit kılmasının ciddiyetiyle hareket etmesi, olur olmaz her şey için Allah'ın adını kullanmaması gerekir. Zira bilerek yapılan yeminlerin bozulması hâlinde, kişinin kefaret ödemesi lâzımdır.

[47] B3651 Fedâilü ashâbi'n-nebî, 1.
[48] B6898 Buhârî, Diyât, 22; M4346 Müslim, Kasâme, 3.

SUÇ ve CEZA
KABAHATLER ve MÜEYYİDELER

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الأَحْوَصِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ:
سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ:
"...أَلاَ لاَ يَجْنِي جَانٍ إِلاَّ عَلَى نَفْسِهِ. وَلاَ يَجْنِي وَالِدٌ عَلَى وَلَدِهِ وَلاَ
مَوْلُودٌ عَلَى وَالِدِهِ..."

Süleyman b. Amr b. Ahvas'ın naklettiğine göre,
babası şunları anlatmıştır:
Hz. Peygamber'in (sav) Veda Haccı'nda şöyle buyurduğunu işittim: "...
Bilesiniz ki kişi ancak kendi işlediği suçtan sorumludur. Baba, evlâdının suçundan, evlât da babasının suçundan dolayı cezalandırılmaz. ..."
(İM3055 İbn Mâce, Menâsik, 76)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"ادْرَءُوا الْحُدُودَ عَنِ الْمُسْلِمِينَ مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنْ كَانَ لَهُ مَخْرَجٌ فَخَلُّوا سَبِيلَهُ فَإِنَّ الْإِمَامَ أَنْ يُخْطِئَ فِي الْعَفْوِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يُخْطِئَ فِي الْعُقُوبَةِ."

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"تَعَافَوُا الْحُدُودَ قَبْلَ أَنْ تَأْتُونِي بِهِ فَمَا أَتَانِي مِنْ حَدٍّ فَقَدْ وَجَبَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"حَدٌّ يُعْمَلُ بِهِ فِي الْأَرْضِ خَيْرٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ مِنْ أَنْ يُمْطَرُوا أَرْبَعِينَ صَبَاحًا."

عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ الْخُزَاعِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ أُصِيبَ بِقَتْلٍ أَوْ خَبْلٍ فَإِنَّهُ يَخْتَارُ إِحْدَى ثَلَاثٍ إِمَّا أَنْ يَقْتَصَّ وَإِمَّا أَنْ يَعْفُوَ وَإِمَّا أَنْ يَأْخُذَ الدِّيَةَ فَإِنْ أَرَادَ الرَّابِعَةَ فَخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ وَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ."

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Elinizden geldiği kadar Müslümanlardan cezaları düşürün. Şayet bir çıkış yolu bulursanız (davalıyı) serbest bırakın. Çünkü yöneticinin yanılıp affetmesi, yanılıp ceza vermesinden daha hayırlıdır."*

(T1424 Tirmizî, Hudûd, 2)

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ceza gerektiren durumlarda davayı bana getirmeden önce birbirinizi affetmeye çalışın. Aksi takdirde ceza gerektiren bir dava bana geldiğinde, benim hüküm vermem kaçınılmaz olur."*

(N4889 Nesâî, Kat'u's-sârık, 5)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzünde, işlenen bir suça karşı (hukukî) ceza uygulanması yeryüzü halkı için kırk sabah yağmur yağdırılmasından daha hayırlıdır."*

(İM2538 İbn Mâce, Hudûd, 3)

Ebû Şürayh el-Huzâî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cinayet veya yaralanma gibi bir cürüme maruz kalan kişi (ya da velîsi) şu üç şeyden birini seçer: Ya kısas ister ya affeder ya da diyet alır. Dördüncü bir şey isterse onu engelleyin. Kim de bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı verici bir azap vardır."*

(D4496 Ebû Dâvûd, Diyât, 3)

Allah Resûlü'nün irtihalinden sonra Afrika'ya gidip orada vefat eden sahâbîlerden Ebû Rimse et-Teymî,[1] Kutlu Nebî ile ilk karşılaşmasını şöyle anlatıyor: "Bir gün babamla Resûlullah'a (sav) gitmek üzere yola çıktık. Onunla karşılaştığımızda babam, 'Bu kim biliyor musun?' diye sordu. 'Hayır.' dedim. Babam, 'İşte bu Allah'ın Resûlü'dür.' dedi. Bunu söyleyince çok şaşırdım. Çünkü Allah Resûlü'nü (sav) insanlara benzemeyen bir varlık olarak hayal etmiştim. Bir de baktım ki o da kınalı saçları kulak memelerine kadar uzamış, üzerinde iki parça yeşil elbise olan bir insanmış. Bu arada babam ona selâm verdi. Sonra oturup bir müddet sohbet ettik. Derken Allah Resûlü babama; '*Bu senin oğlun mu?*' diye sordu. 'Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki evet.' diye cevap verdi. Allah Resûlü babama aşırı benzerliğim ve babamın ciddi ciddi yemin etmesine tebessüm etti. (Babamı rahatlatmak için) şöyle buyurdu: '*Şüphesiz o senin suçundan dolayı cezalandırılamaz, sen de onun suçu yüzünden cezalandırılamazsın.*' Ardından da şu âyeti okudu: '*Herkesin günahı yalnız kendinedir. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz ancak Rabbinizedir. O size, ihtilâf etmekte olduğunuz şeyleri haber verecektir.*'"[2]

Ebû Rimse'nin babası, çocuğunun kendisine ait olmadığı şüphesine karşı ısrarlı bir şekilde yemin etmişti. Allah Resûlü de adamın ciddi ciddi yemin ettiğini görünce kendini tebessüm etmekten alamamış, bu söyleşinin ardından Ebû Rimse'ye ve onun şahsında tüm Müslümanlara hukukî bir ilkeyi öğretmişti. Bu, suçun şahsîliği ve kimsenin başkasının suçundan sorumlu olamayacağı ilkesiydi.

O dönemde katı kabilecilik ve kolektif sorumluluk anlayışından dolayı baba, oğul ve yakın akrabalar genellikle beraber hareket ederdi. Birinin işlediği cinayet, gasp suçu kabilenin hepsi tarafından üstlenilir, elde edilen mallar da aynı şekilde paylaşılırdı. Böyle bir ortamda yetişen sahâbîlerden birisi Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Bu Sa'lebeoğulları falanca kimseyi câhiliye döneminde öldürmüşlerdi, onlardan intikamımızı al." deyince, Allah Resûlü koltuk altlarının beyazı görülünceye kadar kollarını kaldırıp iki defa şöyle buyurdu: "*Bir anne çocuğunun işlediği suçtan dolayı cezalandırılamaz.*"[3] Yaptığı çeşitli konuşmalarından Rahmet

[1] EU6/107 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, VI, 107.
[2] En'âm, 6/164; HM7109 İbn Hanbel, II, 227; BS16326 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 46.
[3] N4843 Nesâî, Kasâme, 40-41

Elçisi'nin suçların ve cezaların şahsîliği ilkesine son derece dikkat ettiği anlaşılmaktadır.[4] Allah Resûlü Veda Hutbesi'nde, *"...Bilesiniz ki! Kişi ancak kendi işlediği suçtan sorumludur. Baba, evlâdının suçundan, evlât da babasının suçundan dolayı cezalandırılmaz."*[5] buyurarak suçların bireysel olduğu anlayışının ashâbı arasında pekişmesini sağlamıştır.

Allah Resûlü, suçlular için öngörülen cezaların uygulanmasında birtakım ilkelere riayet edilmesini istemiştir. Bunların en önemlilerinden biri verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi suç ve cezalarda "suçun şahsîliğinin" gözetilmesidir. Buna göre suçu kim işlediyse cezayı o çekmelidir. Bir başka ifadeyle bir kişi bir başkasının işlediği suçtan dolayı cezaya çarptırılamaz. Bu kural, suçsuz ve günahsız insanları koruyan, herhangi bir kimseye hak etmediği muameleyi yasaklayan insanî ve medenî bir ilkedir. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli âyetlerinde günahların şahsî olduğunu, hiç kimsenin başkasının işlediği günahtan sorumlu tutulamayacağını bildirmiştir. Bu âyetlerden birinin meali şöyledir: *"Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, çağırdığı kimse yakını da olsa..."*[6] Hz. Peygamber dönemine bakıldığında, onun, gerek Müslümanları işledikleri günahlardan sorumlu tutma gerekse suç işleyenleri cezalandırma noktasında daima bu ilkeye riayet ettiği görülmektedir.

Hz. Peygamber'in, ceza verilirken dikkat edilmesi gerektiğini bildirdiği hususlardan bir diğeri de, işlenen suçun cezasının önceden belirli olmasıdır. Modern hukuk sistemlerinin de kabul ettiği bu evrensel ilkeye göre hakkında açıkça yasaklayıcı hüküm bulunmayan bir söz veya eylemden dolayı hiç kimse hiçbir şekilde cezalandırılamaz. Bu ilkeye göre suç ve cezalarda kıyas yasak olup hangi söz ve davranışların suç olduğu ve bu suçlara ne tür ve ne kadar ceza verileceği önceden bilinmelidir. İslâm'da da nelerin suç olduğu ve bu suçları işleyenlere ne tür ve ne kadar ceza verileceğinin önceden herkese bildirilmesi ilkesi benimsenmiştir. Hz. Peygamber de varsa âyetlerde açıklanan suçları ve bu suçlara verilecek cezaları açıklamış, yoksa kendisi hangi söz ve eylemlerin suç olduğunu daha önceden açıkça bildirmiştir.[7]

Hz. Peygamber'in ceza verirken dikkat edilmesini gerekli gördüğü bir başka husus ise cezaların genel olarak herkes için geçerli olmasıdır. Bu ilkeye göre, din, dil, ırk ve cinsiyet ayrımı yapılmadan herkese aynı hukukî ilkelerin uygulanması gerekir. Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde

[4] N4131 Nesâî, Muhârebe, 29.
[5] İM3055 İbn Mâce, Menâsik, 76; T3087 Tirmizî, Tefsîru'l Kur'ân, 9.
[6] Fâtır, 35/18
[7] B6878 Buhârî, Diyât, 6 M4435 Müslim, Hudûd, 25

onun bu konuda ne kadar titiz hareket ettiği görülmektedir. Câhiliye döneminde tiranca hareket edilir, kadınlar insan yerine konulmaz, köleler ise her açıdan bir eşya kabul edilir, suç işlendiğinde de herkese toplumdaki sosyal, siyasî ve ekonomik statülerine göre muamele edilirdi. Böyle bir toplumda yetişen bazı sahâbîler Mekke'nin fethi sırasında hırsızlık yapan Mahzûmoğulları kabilesinin ileri gelenlerinden Fâtıma adındaki bir kadın için[8] Hz. Peygamber'den ayrıcalıklı davranmasını talep etmişlerdi. Kureyşliler, kadına ceza verilmemesi için ne yapmaları gerektiği konusunda kendi aralarında istişare ettikten sonra Hz. Peygamber'in çok sevdiği sahâbîsi Üsâme b. Zeyd'i ona aracı olarak göndermeye karar vermişlerdi. Üsâme, Hz. Peygamber'e gelerek durumu anlattıktan sonra Allah Resûlü, *"Allah'ın takdir ettiği cezalarından bir ceza için aracı mı oluyorsun?"* buyurmuş daha sonra da ayağa kalkarak şu konuşmayı yapmıştır: *"Ey insanlar! (Allah) sizden önceki milletleri, içlerinden soylu birisi hırsızlık yaparsa onu bırakmaları, zayıf birisi hırsızlık yaparsa onu cezalandırmaları sebebiyle helâk etmiştir. Allah'a yemin olsun ki Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık etse mutlaka onun da elini keserdim."* buyurmuştur.[9]

Peygamber Efendimiz, bu davranışıyla, konulan kuralların herkese uygulanacağını insanlara bildirmişti. Buna benzer bir şekilde toplumda fakir, sahipsiz insanlara karşı işlenen suçların cezasız kalmayacağını bildirmek için de *"Kim kölesini öldürürse biz de onu öldürürüz. Kim kölesinin bir organını keserse biz de onun bir organını keseriz."*[10] buyurmuştu. Her konuda insan hayatını ve şerefini ön planda tutan Hz. Peygamber, sadece hayatta olanların değil henüz ana rahminde bulunanların da hayatlarını kutsal ve dokunulmaz kabul etmiş ve gebe bir kadına vurarak çocuğunun düşmesine sebep olan kimseyi cezalandırmıştır.[11]

Suçun işlendiği, delillerle ispat edilmedikçe asla ceza uygulanmaz. Hz. Peygamber de bir dava kendisine geldiğinde isnat edilen suçu işlediğine iyice kani olmadıkça sanığı cezalandırmazdı. Onun getirdiği bu anlayış sonraki dönemlerde Müslümanlar tarafından, "beraat-i zimmet esastır/suçsuzluk esastır." şeklinde benimsenecekti. Onun delil olarak kabul ettiği ispat vasıtalarının başında sanığın suçunu itiraf etmesi gelmekteydi. Ancak Hz. Peygamber, zaman zaman ihtiyatla hareket ederek, sanığın tek bir defa itirafı ile yetinmemiş, suçu işlediğine iyice kani olmak için ikrarını tekrarlatmıştır. Meselâ, hırsızlık yaptığını itiraf eden suçluya hemen cezayı tatbik etmemiş, onun itirafını tekrar etmesi üzerine cezayı

8 İH 1/338 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* 1/338
9 B3475 Buhârî, Enbiyâ, [illegible]; M4410 Müslim, Hudûd, 8
10 D4515 Ebû Dâvûd, Diyât, 7; T1414 Tirmizî, Diyât, 17
11 B[illegible]58 Buhârî, Tıb, 46; M4391 Müslim, Kasâme, 3[illegible]

uygulamıştır.[12] Bir defasında da Mâiz b. Mâlik el-Eslemî adlı sahâbînin zina suçunu itiraf etmesi ve "Ey Allah'ın Resûlü beni arındır." demesine rağmen ona, "Yazıklar olsun sana! Git Allah'tan bağışlanma dile ve ona tevbe et!" buyurmuştur. Mâiz'in ısrarla geri gelmesi üzerine, *"Bunda delilik mi var?"* diyerek onu geri çevirmiş, tekrar geldiğinde de, *"Bu adam içki mi içti?"* diyerek itirafını kabul etmemiştir. Mâiz yeniden suçunu itiraf edince suç işleme ehliyetinin olduğu kanaatine vararak bu kişiye gerekli cezayı vermiştir.[13] Hz. Peygamber, şayet suçlu, suçunu ikrar etmezse suçun sabit olduğu kesinleştiğinde ceza verirdi.

Ceza, kişide çoğu zaman telâfisi mümkün olmayan zararlara sebebiyet verebilir. Bütün bunlar düşünülerek evrensel hukuk sistemlerinin birçoğunda, "Şüpheden, sanık yararlanır." prensibi benimsenmiştir. Bu prensibe göre, bir kişinin suç işlediği kesin delillerle sabit olmadıkça o kişiye ceza verilemez. Hz. Peygamber'in uygulamaları incelendiğinde bu durum açık bir şekilde görülür. Nitekim bir hadislerinde Peygamberimiz, *"Elinizden geldiği kadar Müslümanlardan cezaları düşürün. Şayet bir çıkış yolu bulursanız (davalıyı) serbest bırakın. Çünkü yöneticinin yanılıp affetmesi, yanılıp ceza vermesinden daha hayırlıdır."*[14] buyurmuştur. Hatta bir defasında Hz. Peygamber, hırsızlıkla itham edilen bir kişiyi hapsetmiş ancak yeterli delil bulunamayınca aynı ilkeden hareketle o kişiyi serbest bırakmıştır.[15]

Kur'ân-ı Kerîm, öldürme ve yaralama olaylarına karşı denklik cezasını öngörmekle beraber mağdurun veya velîsinin bundan vazgeçerek diyet alabileceklerini veya suçluyu karşılıksız affedebileceklerini belirtmiştir.[16] *"Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz o, zalimleri sevmez."*[17] âyetinde de affetmenin husumetleri bitirme açısından daha uygun olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber de suçtan öncelikle mağdur veya yakınlarının zarar gördüğü gerçeğinden hareketle, onların suçlunun cezalandırılmasını talep etme haklarının olduğunu belirtmiş ancak affetmelerini tavsiye etmiştir.[18] Enes b. Mâlik'in, Allah Resûlü'nün kendisine intikal eden davalarda hep affı tavsiye ettiğini gördüğünü[19] bildirmesi de Rahmet Elçisi'nin bu hassasiyetinin bir göstergesidir. Aynı şekilde suçluyu affetme hususunda sulh/anlaşma yolu da tercih edilebilir. Mağdur tarafın suçluyu affetmesi veya iki tarafın anlaşmaları, yetkili otoritenin güvenliği ve düzeni sağlamak amacıyla ayrıca bir ceza takdir etme yetkisini kaldırmamaktadır.

12 N4881 Nesâî, Kat'u's-sârık, 3; D4380 Ebû Dâvûd, Hudûd, 9.
13 M4431 Müslim, Hudûd, 22.
14 T1424 Tirmizî, Hudûd, 2.
15 T1417 Tirmizî, Diyât, 20; N4880 Nesâî, Kat'u's-sârık, 2.
16 Bakara, 2/178.
17 Şûrâ, 42/40.
18 N4727 Nesâî, Kasâme, 5-6.
19 D4497 Ebû Dâvûd, Diyât, 3; N478'/ Nesâî, Kasâme, 28-29.

Hırsızlık, zina, zina iftirası, yol kesme ve terör gibi suçlarda ise mağdur tarafın davadan vazgeçmesi cezanın kaldırılmasına engel olamaz. Çünkü bu suçlar kişilere karşı işlenmiş olmakla birlikte aynı zamanda topluma karşı bir saldırı ve haksızlıktır. Meselâ, bir defasında Safvân b. Ümeyye isimli bir sahâbî Mescid-i Nebevî'de uyurken birisi ansızın gelip başının altındaki abasını çalmıştı. Safvân hırsızı yakalayıp Hz. Peygamber'in huzuruna getirdi. Gerekli muhakeme yapıldıktan sonra Hz. Peygamber, hırsızın elinin kesilmesine karar verdi. Safvân, "Onun elini mi keseceksin?" deyince Hz. Peygamber, *"Onu bana getirmeden önce bıraksaydın ya!"* buyurdu.[20] Bu hadisten insanların, aralarında meydana gelen çeşitli kişisel anlaşmazlıkları mahkemeye intikal etmeden de çözebilecekleri anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, bu konu ile ilgili olarak bir hadislerinde, *"Ceza gerektiren durumlarda davayı bana getirmeden önce birbirinizi affetmeye çalışın. Aksi takdirde ceza gerektiren bir dava bana geldiğinde hüküm vermem kaçınılmaz olur."* buyurmuştur.[21]

Hz. Peygamber, yaralama davalarında mağdurun, mağdurun ölümü hâlinde ise yakınlarının şu üç uygulamadan birini seçebileceklerini ifade buyurmuştur. Bunlar, kısas, af ve diyettir.[22] Peygamberimiz, diyet için sanık adına ödeme yapabilecek erkek tarafından yakın akrabaların (asabe/âkile) bulunmaması, veya cinayetin faili meçhul olması hâlinde mağdur veya yakınlarının istediği diyeti, onun adına devlet hazinesinden karşılamıştır.[23]

Yüce Allah bir taraftan, haksızlık yapmadan yaşamaları konusunda insanları uyarmış, diğer taraftan da suç işleme ortamının oluşmaması için başta yöneticiler olmak üzere herkesten üzerlerine düşen görevleri yerine getirmelerini istemiştir. Ancak her toplumda olduğu gibi Müslüman toplumlarda da suç işleyecek kimselerin olabileceği gerçeği göz önünde bulundurularak suçluların cezalandırılmaları konusunda Yüce Allah ve Resûlü tarafından gerekli hükümler konulmuştur. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde suçla itham edilen kimselere ceza verme yanlısı olmadığından suçu işlediği kesin delillerle ispat edilmedikçe herhangi bir kimseyi suçlu ilân ederek, cezalandırma cihetine gitmediği görülür.

Hz. Peygamber, suç işleyenlere ceza vermeye hevesli değildi. Özellikle kul haklarına taalluk etmeyen konularda işlenen suçların fail tarafından açığa vurulmamasını isterdi. Zira böyle bir gizleme, suçun duyulma-

[20] N4888 Nesâî, Kat'u's-sârık, 5.
[21] N4889 Nesâî, Kat'u's-sârık, 5.
[22] D4496 Ebû Dâvûd, Diyât, 3; İM2623 İbn Mâce, Diyât, 3.
[23] B6898 Buhârî, Diyât, 22; M4349 Müslim, Kasâme, 6; MU1599 *Muvatta'*, Kasâme, 1.

sına, yaygınlaşmasına ve örnek alınmasına da engel olacaktır. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Ey insanlar! Sizin için Allah'ın belirlediği suçlardan sakınma zamanı geldi. Kim şu çirkin şeylerden birini işlerse açığa vurmasın. Allah'ın gizlemesiyle (onu açığa çıkarıp rezil etmemesiyle) gizlensin. Zira kimin suçu bizim tarafımızdan duyulursa, biz de Allah'ın Kitabı'nı kendisine tatbik ederiz."*[24]

Ümmetine karşı şefkat ve merhamet sahibi olan Hz. Peygamber, bütün bunlara karşılık sanığın suçu işlediği kesinleşirse ve meşru yoldan cezayı infaz etmeme konusunda başka bir çare bulamazsa mağdur veya yakınlarının haklarını korumak ve kamu düzenini sağlamak için cezayı vermekten ve infazdan asla çekinmezdi. Zira huzur ve asayişin sağlanabilmesi, adaletin tecelli etmesi için cezalar kaçınılmazdı. Nitekim o, bir hadislerinde şöyle buyuruyordu: *"Yeryüzünde, işlenen bir suça karşı hukukî bir ceza uygulanması, yeryüzü halkı için kırk sabah yağmur yağdırılmasından daha hayırlıdır."*[25]

Suçlular bireylere ve topluma karşı işlenen suçlara karşılık olarak bu dünyada belirlenen cezalarını çekerler. Allah Resûlü'nün hadislerinden kişinin yaptığı hatayı itiraf edip samimi bir şekilde tevbe etmesi hâlinde bunun, işlediği suçlar için mağfiret vesilesi ve kefaret olacağı anlaşılmaktadır. Ubâde b. Sâmit'in rivayet ettiği şu hadis konuya açıklık getirmektedir:

"Hz. Peygamber, *'Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağınıza, hırsızlık etmeyeceğinize ve zina etmeyeceğinize dair bana bey'at edin.'* buyurdu. Ardından da şöyle devam etti: *'İçinizden sözünde duranın mükâfatı Allah tarafından verilecektir. Ancak bu dediklerimden birini yapıp da ondan dolayı dünyada cezaya uğratılırsa, bu ceza ona kefarettir. Ancak bunlardan bir suçu yapıp da yaptığı fiili Allah Teâlâ örterse, Allah dilerse ona mağfiret eder, dilerse ona ceza verir.'*"[26]

Yine bir gün Allah Resûlü hırsızlık yaptığı için ceza verilen bir kişinin, cezası uygulandıktan sonra getirilmesini ister ve ona, *"Allah'tan bağışlanmamı isterim ve O'na tevbe ederim de."* buyurur. Adam da, "Allah'tan bağışlanmamı isterim ve O'na tevbe ederim." dedikten sonra Resûlullah (sav), *"Allah'ım onun tevbesini kabul et."* diye dua etti.[27] Bu anlamda rivayet edilen diğer hadislerden de kişinin dünyevî cezasını çekip güzel bir şekilde tevbe etmesi hâlinde âhiretteki cezalarının affedileceği ancak cezasını çektikten sonra tevbe etmeyenlerin tekrar ceza görecekleri anlaşılmaktadır.

Allah Resûlü'nün cezayı hak eden insanlara karşı tavır ve davranışları da ölçülü idi. Cezaların belirlenen şekilde uygulanmasını ister, aşırı gi-

24 ML1514 [illegible] 2
25 İM2538 İbn Mâce, Hudûd, 3
26 B6784 Buhârî, Hudûd, 8
27 N4881 Nesâî, Kat'u's-sârık, 3; D4380 Ebû Dâvûd, Hudûd, [illegible]

denlerin de cezalandırılacaklarını bildirirdi. Örneğin, *"Cinayet veya yaralanma gibi bir cürüme maruz kalan kişi (ya da velîsi) şu üç şeyden birini seçer: Ya kısas ister ya affeder ya da diyet alır. Dördüncü bir şey isterse onu engelleyin. Kim de bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı verici bir azap vardır."*[28] buyurmuştur. Belirlenen ölçülerin dışına çıkılması hâlinde topluma düzen getirme, aşırılık ve dengesizlikleri ortadan kaldırma gibi amaçlar gerçekleşmeyecek, haksızlık, intikam ve kan davaları devam edecektir. Bundan dolayı Allah Resûlü, *"Diyet aldıktan sonra (katili) öldüren kişiyi asla affetmem!"* buyurmuştur.[29]

Ceza verilirken de insan onur ve şerefinin rencide edilmemesi gerekir. Kişiler elbette hata edebilir, suça bulaşabilir. Sonuçta da cezalandırılır. Cezalandırma ile bir yandan topluma mesaj verilip haksızlıkların önüne geçilirken, diğer yandan da ceza gören kişinin dünya ve âhirette tekrar kazanılması amaçlanmaktadır. Ceza verilirken suçluya hakaret edilmesi, onurunun rencide edilmesi, bu gayenin zedelenmesine yol açabilecektir. Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre, Resûlullah'ın huzuruna cezalandırılmak üzere biri getirilir. Hz. Peygamber orada hazır bulunanlardan bu kişiye cezasını uygulamalarını ister. Ebû Hüreyre diyor ki: "...Cezalandırma işi bitince topluluktan bazı kimseler bu adama, 'Allah seni hor ve zelil kılsın!' dediler. Ama Peygamber (sav), *'(Hayır) böyle söylemeyin! Bu adamın aleyhine şeytana yardım etmeyin!'*[30] buyurdu." Böylece o, suç işleyip, cezalandırılmış olanların hakaret edilerek farklı bir muameleye tâbi olmayı hak etmediklerine işaret etmişti.

Bütün bunlardan önce Allah Resûlü, insanların ceza ile yüz yüze gelmeden önce kendilerini sorgulamalarını, mahkemelerini kendi nefislerinde kurmalarını, ceza alacak duruma düşmemelerini istemişti. *"İşlediğin kötülük seni üzer ve yaptığın iyilik seni sevindirirse, sen müminsin."*[31] buyurarak insanların zihinlerinde oluşturdukları bu bilincin imanın gereği olduğunu belirtmişti. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd da *"Mümin kimse günahlarını üzerine düşüverecek bir dağ gibi büyük görür. Günahkâr kişi de günahlarını, burnu üzerine konan ve kovalayınca kaçıverecek sinek gibi görür."*[32] diyerek Müslüman'ın yaptığı hataları görüp, fark edip, önemsemesi gerektiğine işaret etmiştir.

Suç ve suçun cezası ile ilgili uygulamalarına baktığımızda Hz. Peygamber'in uygulanacak cezaları özellikle adaleti gerçekleştirmek üzere düzenlediği görülür. Cezanın hiçbir fark gözetmeksizin herkes için genel

28 [illegible] Ebû Dâvûd, [illegible]
29 [illegible] Ebû Dâvûd, Diyât [illegible] Ahmed b. Hanbel, [illegible]
30 [illegible] Buhârî, [illegible] Ebû Dâvûd, [illegible] 35
31 HM22512 İbn Hanbel, [illegible] 251
32 B6308 Buhârî, [illegible] T2497 Tirmizî, [illegible] 49

olması ve suçun cezasının önceden belirli olması, adaleti sağlamaya yönelik uygulamalardır. Peygamberimiz, bireyi aşıp toplumun genel yapısına zarar verecek suçların duyulmasını ve yayılmasını da istemez. O, ceza vermekten çok affetmeyi tercih eder. Bir Peygamber ve devlet başkanı da olsa, mağdur tarafın hissiyatını göz önüne alarak suçluyu affetme yetkisinin mağdurun yakınlarına verilmesi gerektiğini bildirir.

İşlenen suçlara karşı verilen cezalar, bir yandan suçların yaygınlaşmasına engel olarak toplumsal yapıyı ve kamu vicdanını rahatlatırken öbür yandan da suçluyu topluma kazandırmayı ve ıslah etmeyi hedeflemektedir. Bu şekilde toplumsal vicdan rahatlarken mağdurların da içindeki intikam ve düşmanlık hisleri dindirilmeye çalışılmaktadır. Bunun için kamu yararı, asayiş, toplum huzurunun temini ve haddi aşanların tedibi için cezalandırmanın kaçınılmaz olduğu söylenmelidir.

İYİLİK VE KÖTÜLÜK
SOSYAL SORUMLULUKLAR ve MÜEYYİDELER

عَنْ وَابِصَةَ بْنِ مَعْبَدٍ الأَسَدِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"... الْبِرُّ مَا اطْمَأَنَّتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ وَاطْمَأَنَّ إِلَيْهِ الْقَلْبُ، وَالإِثْمُ مَا حَاكَ فِي النَّفْسِ
وَتَرَدَّدَ فِي الصَّدْرِ وَإِنْ أَفْتَاكَ النَّاسُ وَأَفْتَوْكَ."

Vâbisa b. Ma'bed el-Esedî'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...İyilik, gönlünü huzura kavuşturan ve içine sinen şeydir; kötülük ise insanlar sana fetva verseler bile, gönlünü huzursuz eden ve içinde kuşku bırakan şeydir."
(DM2561 Dârimî, Büyû', 2)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ:
كَيْفَ لِي أَنْ أَعْلَمَ إِذَا أَحْسَنْتُ وَإِذَا أَسَأْتُ؟ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"إِذَا سَمِعْتَ جِيرَانَكَ يَقُولُونَ: قَدْ أَحْسَنْتَ، فَقَدْ أَحْسَنْتَ. وَإِذَا سَمِعْتَهُمْ يَقُولُونَ: قَدْ أَسَأْتَ، فَقَدْ أَسَأْتَ."

قَالَ أَبُو سَعِيدٍ ...سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلَامَهُ فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَه بِمِثْلِهَا."

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ إِذَا أَحْسَنُوا اسْتَبْشَرُوا وَإِذَا أَسَاءُوا اسْتَغْفَرُوا."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, bir adam Resûlullah'a (sav), "İyi mi kötü mü yaptığımı nasıl bilebilirim?" diye sormuş, Hz. Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştur: *"Komşularının, 'İyi yaptın!' dediğini duyarsan iyi yapmışsındır. Onların, 'Kötü yaptın!' dediğini duyarsan da kötü yapmışsındır."*

(İM4223 İbn Mâce, Zühd, 25; HM3808 İbn Hanbel, I, 402)

Ebû Saîd (el-Hudrî) diyor ki, "Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittim: *'İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin; buna da gücü yetmezse kalbiyle (ona karşı kin ve nefret beslesin). Bu ise imanın asgarî gereğidir.'"*

(M177 Müslim, İmân, 78)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İçinizden İslâm'ı güzelce yaşayan kimseye, yapacağı her bir iyiliğe karşılık on mislinden yedi yüz katına kadar sevap yazılır; yapacağı her bir kötülüğe ise ancak bir misli yazılır."*

(B42 Buhârî, İmân, 31)

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *"Allah'ım! Beni, iyilik yaptıkları zaman sevinç duyan, kötülük yaptıkları zaman da bağışlanma dileyen kullarından eyle."*

(İM3820 İbn Mâce, Edeb, 57; HM26066 İbn Hanbel, VI, 188)

"Heyetler Yılı" olarak bilinen hicretin dokuzuncu yılıydı.[1] Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerindeki kabileler Medine'ye yoğun bir şekilde heyetler gönderiyorlardı. Genellikle kabilelerinin İslâm'a girdiğini bildirmek ve İslâm hakkında temel bilgiler öğrenmek için gelen bu heyetlerin sayısı altmışı geçmişti.

Esedoğulları kabilesinden seçilen on kişilik heyet de bunlardan biriydi. Medine'ye geldikleri esnada Allah Resûlü mescitte ashâbıyla birlikte oturmaktaydı. Heyet mescide girdi ve Allah Resûlü'ne biat edip kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldu. Bu arada heyetten bazıları, kendiliklerinden gelip savaşsız Müslüman olduklarını Hz. Peygamber'in başına kakmışlar ve bu tavırları nedeniyle Yüce Allah tarafından uyarılmışlardı.[2]

Yeni bir dine intisap eden Esedoğulları heyeti Peygamberimize çeşitli sorular sordular ve ondan cevaplarını dinlediler. Allah Resûlü onlara Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmelerini emretti.[3]

Heyette yufka bir yüreğe ve duygusal bir mizaca sahip olan Vâbisa b. Ma'bed isimli bir zât da vardı.[4] Medine'de kalmış ve elinden geldiğince yeni kabul ettiği dini öğrenmeye ve hayatına aksettirmeye azmetmişti. Medineli olmadığı için Resûlullah ile birlikte geçireceği zaman sınırlıydı. Fakat öğreneceği o kadar çok şey vardı ki... Meselâ iyilik ve kötülüğe dair ne kadar soru varsa hepsini sormak geçiyordu içinden, mescidin içinde etrafı büyük bir kalabalıkla çevrilmiş Hz. Peygamber'e bakarken...[5]

Ancak Vâbisa kararlıydı. Sorusunu muhakkak soracak ve belki bir daha göremeyeceği Peygamber'inden cevabını alacaktı. Hemen harekete geçti. Oturanları kızdırmak pahasına onları çiğneyerek ilerlemeye başladı. Bu arada kendisini uyaranlara, âdeta yalvarırcasına, *"Bırakın beni! Yaklaşayım ona! O, benim kendisine yaklaşmayı en çok istediğim insan."* diyordu. Nihayet bu çabası Allah Resûlü'nün dikkatini çekti. Resûl-i Ekrem etrafındakilere, *"Vâbisa'yı rahat bırakın, yâ Vâbisa yaklaş!"* buyurdu. Artık Vâbisa'nın en büyük arzusu gerçekleşmek üzereydi. Resûl-i Ekrem'in yanına geldi, önüne oturdu, dizlerini onun dizlerine değdirdi.[6]

Allah Resûlü, *"Ey Vâbisa! Sormak için geldiğin soruyu ben mi söyleyeyim yoksa sen mi sorarsın?"* diye sordu. Anlaşılan, Vâbisa'nın merak ettiği soru

[1] HS5/248 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 248.
[2] ST1/292 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 292; EÜ3/94 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 94; Hucurât, 49/17.
[3] EÜ2/40 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 40-41.
[4] TK30/392 Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXX, 392.
[5] HM18169 İbn Hanbel, IV, 229.
[6] HM18164 İbn Hanbel, IV, 227; HM18169 İbn Hanbel, IV, 229.

Allah Resûlü'nün de kulağına gelmişti. Vâbisa, "Siz söyleyin." dedi. Allah Resûlü, *"İyilik ve kötülüğü(n ne olduğunu) sormaya geldin, değil mi?"* buyurdu. Vâbisa, "Evet, seni Hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki başka değil sadece bu soru için buraya geldim." cevabını verdi.[7] Bunun üzerine Allah Resûlü üç parmağını birleştirip Vâbisa'nın göğsüne vurarak, *"Sen fetvayı kendinden iste, sen fetvayı kalbinden iste, ey Vâbisa!"* buyurdu. Ardından da şunlarıilâve etti: *"İyilik, gönlünü huzura kavuşturan ve içine sinen şeydir; kötülük ise insanlar sana fetva verseler bile, gönlünü huzursuz eden ve içinde kuşku bırakan şeydir."*[8]

Hayatta iyi ile kötüyü, doğru ile yanlışı ayırt edecek bir kılavuz, söz ve davranışlarına rehber olacak bir kıstas isteyenler için dikkate değer bir öğüt vardır, Resûl-i Ekrem'in bu hadisinde. İyilik ve kötülüğü, vicdanda hissedilen derunî bir etkilenme ve duyarlılıkla tarif eder Allah Resûlü. İnsan vicdanının, hadiseleri idrak edip değerlendirecek şuur ve basirete sahip olduğunu hatırlatır. Ancak vicdan sadece davranışların iyi ya da kötü olduğunu tayin etmez; o ayrıca bir müeyyide kaynağı olarak ahlâkî yükümlülükleri yerine getirmeye zorlar insanı. Olumlu davranışları için huzur verirken, olumsuz davranışları karşılığında ona azap verici bir huzursuzluk tattırır.[9]

Kâ'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî'... Vicdan azabının ne olduğunu belki de dünyada en iyi bilen üç kişi... Hiçbir mazeretleri yokken Tebük Seferi'ne katılmamışlardı. Durumlarını tüm gerçekliğiyle Resûlullah'a anlattıklarında çok ağır bir tepkiyle karşılaştılar. Zira Allah Resûlü ve sahâbîler, bu üç kişiyle tek bir kelime konuşmadılar, onların selâmlarını almadılar, yüzlerine dahi bakmadılar. Hanımları dâhil herkes yanlarından uzaklaşmıştı. Vicdanlarıyla baş başa kaldıkları elli gün boyunca ıstırap içinde ağlamaktan başka bir şey gelmemişti ellerinden... Durumlarını Yüce Allah şöyle anlatmıştı Kur'an'da: *"Yeryüzü, genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Nihayet Allah'tan (O'nun azabından) yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı."*[10] Vicdanlarındaki bu acı ancak Yüce Allah'ın kendilerini bağışladığını bildiren âyetle hafiflemişti; lâkin hayatları boyunca bu ıstırabın anısını yüreklerinde taşımışlardı.[11]

Zayıf yaratılmıştı bir kere insan,[12] aceleci[13] ve hırslı bir tabiatı,[14] yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökebilecek bir potansiyeli vardı.[15] Ancak Yüce Allah ona değer verip[16] kendi ruhundan üflemiş,[17] onu yeryüzünün halifesi kılmış[18] ve yaratılışın hikmeti olan kulluk imtihanı ile baş başa

[7] HM18162 İbn Hanbel, IV, 227; HM18164 İbn Hanbel, IV, 227.
[8] DM2561 Dârimî, Büyû', 2; HM18164 İbn Hanbel, IV, 227.
[9] Kıyâme, 75/2.
[10] Tevbe, 9/118.
[11] B4418 Buhârî, Meğâzî, 80; T3102 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[12] Nisâ, 4/28.
[13] Enbiyâ, 21/37.
[14] Meâric, 70/19.
[15] Bakara, 2/30.
[16] İsrâ, 17/70.
[17] Hicr, 15/29.
[18] Bakara, 2/30.

bırakmıştı.[19] Artık sorumluluğunun bilincinde davranarak meleklerin bile saygı duyduğu[20] yüksek mertebelere ulaşmak da ahlâkî zaaflar göstererek aşağıların aşağısına düşmek[21] de onun elindeydi. Üstelik Yüce Allah onu yaratırken, içine hem kötülüğü hem de kötülükten sakınma yeteneğini ilham etmişti.[22] Vicdan, insana verilen bu ilâhî ilhamın adıydı.

İnsanın yaratılışında bulunduğu içindir ki vicdanın sesi, fıtratın sesidir. Vicdanın iyi kabul ettiği şeyler, insanın yaratılışı ve Yaratıcısı açısından da iyi; vicdanın kötü gördüğü şeyler, insanın yaratılışı ve Yaratan'ı için de kötüdür. Nitekim kendisine, *"İman nedir?"* diye soran bir sahâbîye Allah Resûlü şöyle cevap vermiştir: *"Bir kötülük yaptığında bu seni üzüyor, bir iyilik yaptığında bu seni sevindiriyorsa sen müminsin."*[23]

Ancak bu ilişki karşılıklıdır; vicdandan imana giden bir yol olduğu gibi, imandan vicdana giden de bir yol vardır. Bu nedenle, *"Kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."*[24] *"Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar. Allah, inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir."*[25] Şu hâlde Allah'a karşı tam bir ihlâsla hareket eden müminin kalbi ve vicdanı, onu asla aldatmaz.[26]

İnsanın içinden gelen bir ses olarak vicdan, bir hadiste melek ve şeytanın yani iyiliği ve kötülüğü telkin eden iki farklı varlığın merkezi olarak tarif edilir: *"İnsanoğluna şeytan da melek de yaklaşır. Şeytanın yaklaşması, onu kötülüklere götürmek ve ona hakkı yalanlatmaktır. Meleğin yaklaşması ise, onu hayırlara götürmek ve ona hakkı doğrulatmaktır. Kim (hayra yönelme arzusu) hissederse bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamdetsin. Kim de içinde diğerini (şeytanın vesvesesini) hissederse, taşlanmış ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın."*[27]

Vicdan, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde çoğu zaman "kalp" kelimesiyle karşılanır. Mutmain kalpler,[28] selim kalpler,[29] Allah'a yönelmiş kalpler,[30] Allah anıldığı zaman titreyen kalpler,[31] birbirine bağlı kalpler,[32] Allah'a saygılı kalpler,[33] huşû duyan kalpler[34] sahibini iyi davranışlara yönlendirip kötülüklerden alıkoyar. Ne var ki bazen zulüm ve kibir,[35] bazen inat, ihtiras ve taassup,[36] bazen hevâ ve heves[37] gibi olumsuz duygular vicdanın sesini bastırır. Bu yüzden eğri kalpler,[38] gafil kalpler,[39] katı kalpler,[40] perdeli kalpler,[41] hasta kalpler,[42] mühürlü kalpler,[43] hakikatin sesine kapalı kalpler,[44] kör ve düşünemeyen kalpler[45] ve kilitli kalpler[46] olarak nitelenen kötü kalpler de vardır.

19 Mülk, 67/2
20 Bakara, 2/34
21 Tîn, 95/4-5
22 Şems, 91/7-10
23 HM22512 İbn Hanbel, V, 251
24 Ra'd, 13/28
25 En'âm, 6/125
26 HM21924 İbn Hanbel, V, 184
27 T2988 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2
28 Ra'd, 13/28.
29 Şuarâ, 26/89
30 Kāf, 50/33
31 Enfâl, 8/2
32 Enfâl, 8/11.
33 Hac, 22/54
34 Hadîd, 57/16
35 Neml, 27/14
36 Enbiyâ, 64-65
37 Câsiye, 45/23
38 Âl-i İmrân, 3/7
39 Kehf, 18/28
40 Bakara, 2/74
41 Bakara, 2/88
42 Bakara, 2/10
43 Câsiye, 45/23
44 Fussilet, 41/5
45 Hac, 22/46.
46 Muhammed, 47/24

İşte böyle durumlarda insanın yüreğinin götürdüğü yer, gitmesi gereken yer olmayabilir. O yüzden kendi vicdanının sesine kulak vermeyi başaramayan yahut türlü kötülüklerle vicdanını kirleten kimseler, bazen çevresinin, mahallesinin ve hatta komşusunun sesiyle yönünü tayin edebilir. Rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'e, "İyi mi kötü mü yaptığımı nasıl bilebilirim?" diye sorduğunda Peygamber (sav) şu karşılığı vermiştir: *"Komşularının, 'İyi yaptın!' dediğini duyarsan iyi yapmışsındır. Onların, 'Kötü yaptın!' dediğini duyarsan da kötü yapmışsındır."*[47]

Esasen İslâm'da erdemli ve duyarlı bir toplum oluşturmaya yönelik en önemli sosyal ödev, "emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" şeklinde ifade edilen faaliyettir. Yüce Allah, *"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun!"*[48] âyetiyle insanlar arasında iyiliğin egemen kılınması ve kötülüğün önlenmesi gayretini toplumsal bir vazife olarak tespit eder. Resûl-i Ekrem de kötülüğe karşı sözlü, fiilî ve psikolojik mücadele etmeye çağırır müminleri: *"İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin; buna da gücü yetmezse kalbiyle (ona karşı kin ve nefret beslesin). Bu ise imanın asgarî gereğidir."*[49]

Toplumsal sorumluluk gereği, Allah Resûlü'nün anlattığı şu temsilde bulur en güzel ifadesini: *"Allah'ın koymuş olduğu sınırları gözetenler ile o sınırları çiğneyen kimseler, bir gemideki yolculara benzer. Onlar kendi aralarında kura çekip gemiyi paylaşmışlar ve kimilerine geminin üst tarafı, kimilerine de alt tarafı düşmüştü. Geminin alt kısmında bulunanlar, suya ihtiyaç duyduklarında, yukarıdakilerin yanına geliyorlar (ve su ihtiyaçlarını oradan gideriyorlar)dı. Bir defasında kendi kendilerine, 'Biz kendi payımıza düşen alt kısımda bir delik açsak da, yukarıdakileri hiç rahatsız etmesek.' dediler. Eğer yukarıdakiler, alttaki insanları istekleriyle baş başa bırakırlarsa, topluca helâk olurlar. Eğer onlara engel olurlarsa, hem kendileri hem de diğerleri kurtulur."*[50]

Kamuoyu ve kamu vicdanında yaşayan değer yargıları, pek çok durumda dinî ve ahlâkî değerlerle aynı istikamettedir. Bilgin sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledilen rivayet bunu anlatır: *"Müslümanların iyi ve güzel gördükleri şeyler, Allah katında da iyi ve güzeldir; Müslümanların kötü ve çirkin gördükleri şeyler, Allah katında da kötü ve çirkindir."*[51] Allah Resûlü'ne atfedilen, *"Allah, benim ümmetimi sapıklık üzerine bir araya getirmeyecektir."*[52] rivayeti de bunu destekler.

Uzun geçmişleri olan örf ve âdete dayalı uygulamalar ve kaideler de, toplumsal ve hukukî açıdan birer kaynaktır. Örf ve âdetlere uygun davra-

[47] İM4223 İbn Mâce, Zühd, 25; HM3808 İbn Hanbel, I, 402.
[48] Âl-i İmrân, 3/104.
[49] M177 Müslim, Îmân, 78
[50] B2493 Buhârî, Şirket, 6.
[51] HM3600 İbn Hanbel, I, 379.
[52] T2167 Tirmizî, Fiten, 7; D4253 Ebû Dâvûd, Melâhim, 1.

nışlar toplum tarafından onaylanırken, bunlarla uyum içinde olmayan davranışlar kınanır ve ayıplanır. Ancak bir davranış, sadece toplumda kabul gördüğü için doğru ya da meşru kabul edilemez. Çünkü yaygın bazı inançlar ve uygulamalar, haklı ve gerçek bir temele sahip olmayabilir.[53] Ayrıca toplumun suç ve hatalara karşı tepkisi denge ve düzen açısından her zaman istikrarlı olmayabilir. Bu tepkinin sonuçları her zaman öngörülemeyebilir.

Hukukî müeyyideler, işte tam da toplumsal, örfî ve vicdanî yaptırımların yetersiz kaldığı böylesi durumlarda kendini gösterir. Kişinin davranışları karşılığında hangi sonuçlarla karşılaşacağını dengeli, somut, caydırıcı ve sonucu öngörülebilir bir biçimde belirler hukukî yaptırımlar.

Kurumsallaşmış bir cebir unsuru olan hukukî müeyyideler, mânevî zorlama unsuru olan cezaî tehditle ilk önce hukuka aykırı fiillerin işlenmesini engeller. Eğer bu yeterli olmaz ve hukuka aykırı bir fiil işlenirse o zaman maddî zorlama unsuru olan cebir vasıtasıyla, ortaya çıkan haksızlığı telâfi eder. Bazen bir hukukî işlemin temelindeki bozukluk ya da eksiklik nedeniyle o işlemi hükümsüz kılar,[54] bazen ortaya çıkan bir zararın yükümlü tarafından tazmin edilmesini sağlar,[55] kimi zaman da hak ihlâlinde bulunan kimse hakkında mağdurun devlet gücüne başvurması için icbarı mümkün kılar. Kısacası suçun çeşidine ve derecesine, suçlunun durumu ve şartlarına göre değişen farklı cezaî yaptırımlar uygulanır.

Hukukî müeyyideler eşitlik,[56] adalet[57] ve hakkaniyet[58] çerçevesinde yerine getirilmeli ve uygulamada belirli esaslar gözetilmelidir. Her şeyden önce hukukî müeyyideler keyfî değil kanunîdir[59] ve kanunlar önünde herkes eşittir.[60] Müeyyideye konu olan bütün suçlar şahsîdir; suçun şahsîliği ilkesince, *"Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez."*[61] Suç işleyen kimse, ancak işlediği suça denk bir ceza ile cezalandırılabilir.[62] *"Suç ve cezanın denkliği"* anlamına gelen *"kısas"* işte buradan gelir.[63] Adaleti temin ettiği ve masum hayatları koruduğu için Kur'an'da, *"Kısasta hayat vardır."* buyrulur.[64] Ancak Allah Teâlâ'nın rahmeti ve hafifletmesiyle, daha önce İsrâiloğulları'na verilmemiş bir hüküm olarak[65] İslâm'da mağdurun yakınlarına kısastan vazgeçip kan bedeli (diyet/tazminat) isteme hakkı verilir.[66] Eğer öldürülen kimsenin yakınları kısas hakkından vazgeçip diyete razı olurlarsa artık taraflar hakkaniyete uymalı ve öldüren kişi gereken diyeti zorluk çıkarmadan ödemelidir.[67] Ancak kim yakınını öldüren katili karşılıksız olarak affederse bu davranışı günahlarına kefaret olacak,[68] onun asıl mükâfatını vermeyi de bizzat Yüce Allah üstlenecektir.[69]

[53] Bakara, 2/170, Zuhruf, 43/24.
[54] B2168 Buhârî, Büyû', 73.
[55] D4587 Ebû Dâvûd, Diyât, 23; MU1555 *Muvatta'*, Ukûl, 1.
[56] M4410 Müslim, Hudûd, 8
[57] Mâide, 5/8; D3575 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 2
[58] İM2422 İbn Mâce, Sadakât, 15.
[59] M4470 Müslim, Akdiye, 1
[60] N4736 Nesâî, Kasâme, 8-9; D4494 Ebû Dâvûd, Diyât, 1.
[61] En'âm, 6/164; T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[62] Nahl 16/126; T3129 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 16
[63] Bakara, 2/178.
[64] Bakara, 2/179
[65] B4498 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 23.
[66] Bakara, 2/178
[67] Bakara, 2/178.
[68] Mâide, 5/45.
[69] Şûrâ, 42/40.

İşte burası affetme erdeminin adalet erdeminden öteye geçtiği yerdir. Burası tam da ihsan mertebesidir. Zira işlenen suça karşılık ona denk bir ceza vermek adalettir; ancak cezalandırmaktan vazgeçmek, adaleti de aşan bir erdemdir. Bu yüzden Peygamber Efendimizin ifadesiyle, *"Bağışlamada hata etmek, cezalandırmada hata etmekten daha iyidir."*[70] Affetmek zor ve fakat yapılmaya değer bir iştir.[71] O, öfkelerini yutan ve insanları bağışlayan takva sahibi kimselerin erdemidir.[72]

İslâm insanlar arası suçlara yönelik af yetkisini, hakkı çiğnenen mağdurun kendisine veya –bu mümkün olmadığında– yakınlarına verir. Mümin, bir haksızlığa uğradığında ya hukukun eliyle suça denk bir ceza ister yahut bundan daha hayırlı olan af yolunu seçer.[73] Ancak Resûl-i Ekrem bir haksızlığa uğrayan müminin bizzat buna misilleme yapma hakkının olmadığını söyler.[74] Zira misilleme yapmak hem toplumda kargaşa ve düzensizlik çıkarabilir, hem de haksızlığa uğrayan kişi suçluya kendi gördüğü zarardan daha fazlasını vermek suretiyle mazlum iken zalim durumuna düşebilir. O yüzden affetme kararı mağdurun kendisine veya yakınlarına, suçluların cezalandırılması suretiyle adaletin geçekleşmesi ise hukukî müesseselerin yetkisine verilmiştir.

İslâm'da maddî ve somut hukukî yaptırımların, bir de uhrevî ve mânevî yönü vardır. Mümin bir kimse belli bir biçimde davrandığı veya davranmadığı zaman hem maddî delillere dayalı olarak zâhirî, hem de ilâhî adaletin tecellisi olarak uhrevî sonuçlarla karşılaşır.[75] Öte yandan maddî delillerin yetersiz kaldığı ve hatta gerçeği ters yüz ettiği zamanlarda, uhrevî müeyyideler yegâne yaptırımdır.[76] Dinî hakikatleri öğreten bir Peygamber ve hukukî müeyyideleri uygulayan bir hâkim olarak Hz. Muhammed (sav),[77] kendisine gelen hukukî davalarda kimi zaman uhrevî müeyyideleri de dile getirmiştir.[78]

İslâm'da bütün müeyyidelerin nihaî kaynağı Yüce Allah'tır. O Allah ki kullarının tüm yaptıklarını görür,[79] gizli ve aşikâr tüm konuşmalarını, hatta içinden geçenleri dahi bilir.[80] Çünkü O, insana şah damarından daha yakındır.[81] O, hayat veren, sonra öldürecek olan, daha sonra tekrar diriltecek olandır.[82] Öldükten sonra kabirlerinden çıkarılacak insanları[83] sorguya çekecek olan yine O'dur.[84] Hesapları seri bir şekilde gören Allah,[85] hiç kimseye, hiçbir şekilde haksızlık etmeyecektir.[86] O âdildir, adaletle hükmedendir.[87] *"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görecek, kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görecektir."*[88] Ameller tartıldığında kimlerin sevap

70 T1424 Tirmizi, Hudûd, 2
71 Şûrâ, 42/43
72 Âl-i İmrân, 3/134
73 T1-K05 Tirmizi, Diyât 13, D4496 Ebû Dâvûd, Diyât, 3.
74 İM12340 İbn Mâce, Ahkâm, 17, MU1435 Muvatta', Akdiye, 26
75 M4470 Müslim, Akdiye, 1, B25 Buhârî, İmân 17.
76 B6967 Buhârî, Hiyel, 10
77 Nisâ, 4/65.
78 D3245 Ebû Dâvûd, Nuzûr, 1
79 Hadîd, 57/4
80 Âl-i İmrân, 3/29.
81 Kâf, 50/16
82 Hac, 22/66
83 Rûm, 30/19
84 Bakara, 2/284
85 Bakara, 2/202
86 Enbiyâ, 21/47
87 Mü'min, 40/20
88 Zilzâl, 99/7-8.

tartıları ağır basarsa, onlar kurtuluşa erecekler, kimlerin de tartıları hafif gelirse, onlar ebedî olarak cehenneme gireceklerdir.[89]

İslâm insanlardan ilâhî iradeye uygun bir yaşantı sürmelerini ister. Dünya ve âhiret mutluluğuna ulaşmaları için onlara hükümler ve ilkeler getirir. Bu hüküm ve ilkelerin maksatları özetle şöyle ifade edilir: Dinin korunması, canın korunması, neslin korunması, malın korunması, aklın korunması. Müminlerden bu beş zorunlu ilkeyi (zarûriyyâtı) korumaları istenir. İslâm ayrıca bu unsurlara varlık kazandırmak ve onların devamını sağlamak için maddî ve mânevî müeyyideler tespit eder.

Dinin korunması için insanlardan kendi hevâ ve heveslerine uymamaları, hevâ ve heveslerini ilâh edinmemeleri[90] ve din uğrunda cihad etmeleri emredilir.[91] İslâm'ı seçtikten sonra dininden dönenler ise Kur'an'da cehennem ile tehdit edilir.[92]

İslâm, neslin korunmasını ve insanların sağlık, ahlâk, hukuk ve din açılarından doğru biçimde çoğalmalarını temin etmek için maddî ve mânevî müeyyideler getirir. *"Zinaya yaklaşmayın. O çirkin bir iştir, çok kötü bir yoldur."*[93] âyetiyle zinaya götürecek davranışları kesin biçimde yasaklar. Öte yandan ilgili âyette celde (sopa)[94] ve bazı rivayetlerde ise recm (taşlayarak öldürme) cezası[95] ile maddî yaptırım; zinanın "büyük günahlardan olduğu" ifade edilerek de[96] mânevî yaptırım uygulanır.

İslâm, hayatın korunmasına yönelik müeyyideler de koyar. *"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın!"*[97] âyetiyle insan hayatının dokunulmazlığını ilân eder. İntihar etmek,[98] kan davası gütmek,[99] terör ve anarşi çıkarmak[100] gibi yaşam hakkına yönelik suçları yasaklar. Kısas, diyet ve tazminat gibi maddî müeyyidelerle[101] ve cehennem azabı[102] gibi uhrevî müeyyidelerle hayatı destekler.

Tıpkı can gibi mal da dokunulmazdır[103] ve diğer ilkeler gibi malın korunması da maddî[104] ve mânevî müeyyidelerle[105] teminat altına alınmıştır.

Dinimiz aklın korunması için akla zarar veren[106] alkollü içkileri ve uyuşturucuları yasaklar.[107] Bunları önlemek için maddî müeyyide olarak celde (sopa) cezasını,[108] mânevî müeyyide olarak da cehennem azabını[109] öngörür.

Kısacası İslâm, bir taraftan hukukî ve ahlâkî bir sistem olarak "kötü" ve "yasak" kategorisine giren davranışlara maddî müeyyideler koyarken, aynı zamanda metafizik bir değerler sistemi olarak "günah" sınıfına giren davranışlara da dinî ve uhrevî müeyyideler öngörür. Bu nedenle iyi

89 Mü'minûn, 23/102-103
90 Câsiye, 45/23
91 Tevbe, 9/29
92 Bakara, 2/217
93 İsrâ, 17/32
94 Nûr, 24/2
95 B6813 Buhârî, Hudûd, 21
96 M258 Müslim, Îmân, 142
97 İsrâ, 17/33
98 B5778 Buhârî, Tıb, 56
99 M2950 Müslim, Hac, 147.
100 Mâide, 5/33
101 D4496 Ebû Dâvûd, Diyât, 3. İM2623 İbn Mâce, Diyât, 3.
102 Nisâ, 4/93
103 Bakara, 2/188. M360 Müslim, Îmân, 225
104 Mâide, 5/38
105 İM2583 İbn Mâce, Hudûd, 22.
106 B5581 Buhârî, Eşribe, 2.
107 M5219 Müslim, Eşribe, 74.
108 M4452 Müslim, Hudûd, 35.
109 T1862 Tirmizî, Eşribe, 1. İM[illegible] İbn Mâce, Eşribe, 4

kullara dünya ve âhiret mutluluğu vaad edilirken,[110] kötü kulların dünyada ve âhirette hüsran içinde oldukları bildirilir.[111] İyiler Allah'ın sevgisini kazanırlar, kötüler O'nun gazabına uğrarlar.[112] İyiler cennetin nimetlerine kavuşurken kötüler cehennem azabını hak ederler.[113] Sonuçta iyiler kurtuluşa ererler, kötüler ise helâk olurlar.

Allah Resûlü şöyle buyurur: *"İçinizden İslâm'ı güzelce yaşayan kimseye, yapacağı her bir iyiliğe karşılık on mislinden yedi yüz katına kadar sevap yazılır; yapacağı her bir kötülüğe ise ancak bir misli yazılır."*[114] Buna göre yapılan her iyilik daha iyi, güzel olana, sayısız sevaba ve nihayetinde Allah'ın rızasını kazanmaya; yapılan her kötülük ise ardından başka kötülüklerin gelmesine ve günaha dalmaya neden olarak sonunda Allah'ın rızasını kaybetmeye sevk eder. İyi düşünmek, iyi hissetmek ve iyi davranmak, kısacası zihnen, ruhen ve bedenen kötülükten uzak durmak ancak Allah'ın rızasını bütün gayelerin en üstünde tutmakla mümkündür. O'nun rızası bütün hâl ve hareketlerin nihaî hedefidir. İyilikler O'nun uğruna yapılır, kötülüklerden O'nun uğruna kaçınılır. O'nun rızası, arzu edilebilecek en yüksek idealdir. Bu yüzdendir ki Allah Resûlü'nün dudaklarından şu dua dökülür: *"Allah'ım! Beni, iyilik yaptıkları zaman sevinç duyan, kötülük yaptıkları zaman da bağışlanma dileyen kullarından eyle."*[115]

110 Yûnus, 10/62-64.
111 Mâide, 5/33
112 M4481 Müslim, Akdiye, 10; T2568 Tirmizî, Sıfatü'l-cenne, 25
113 İnfitâr, 82/13-14
114 B42 Buhârî, Îmân, 31.
115 İM3820 İbn Mâce, Edeb, 57; HM26066 İbn Hanbel, VI, 188

KEFARET
HATALARIN TELÂFİSİ

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"مَا مِنْ مُصِيبَةٍ يُصَابُ بِهَا الْمُسْلِمُ إِلاَّ كُفِّرَ بِهَا عَنْهُ
حَتَّى الشَّوْكَةِ يُشَاكُهَا."

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
Müslüman'ın başına gelen her musibet, hatta batan bir diken bile, onun günahlarına kefaret olur."
(M6565 Müslim, Birr, 49)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُولُ:
"الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ وَرَمَضَانُ إِلَى رَمَضَانَ مُكَفِّرَاتٌ مَا بَيْنَهُنَّ إِذَا اجْتُنِبَ الْكَبَائِرَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ... فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَأْتِهَا وَلْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ."

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"كَفَّارَةُ الذَّنْبِ النَّدَامَةُ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde beş vakit namaz, iki cuma namazı ve iki Ramazan, aralarında işlenen günahlara kefarettir."*

(M552 Müslim, Tahâret, 16)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir şeye yemin edip ardından bir diğerini ondan daha hayırlı gören kişi, o işi yapsın. Yemininden dolayı da kefaret versin."*

(M4271 Müslim, Eymân, 11)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Günahın kefareti, pişmanlıktır."*

(HM2623 İbn Hanbel, 1, 289)

Peygamber Efendimiz, kendisine nâzil olan Kur'an âyetlerini vakit geçirmeden ashâbına bildiriyordu. Anlamadıkları veya tereddüt ettikleri hususları da onlara izah ediyordu. Bu âyetlerden biri, *"Kim kötü bir iş yaparsa onunla cezalandırılır."*[1] idi. Âyeti anlamakta zorlanan ashâba bu durum çok ağır gelmişti. Hemen Allah Resûlü'ne gidip durumdan yakındılar. Rahmet Peygamberi de rahat olmalarını kastederek, ibadetleri dosdoğru ve mutedil bir şekilde yerine getirmelerini ve iyilik yapmaya devam etmelerini söyledi. Ardında da *"Müminin başına gelen her musibet, hatta batan bir diken bile, onun günahlarına kefaret olur."* buyurdu.[2]

İnsanların çoğunda, yaptığı yanlıştan dönme, hatasını telâfi etme isteğinin var olduğu söylenebilir. Bu bir anlamda insan olmanın, düşünebilmenin, hesap verme duygusunun gerektirdiği bir durumdur. İşte bundan dolayı bu âyeti duyan sahâbîler şaşırmış ve hemen Allah Resûlü'ne gitmişlerdi. Gidenlerden biri de sadakat ve Resûlullah'a olan sonsuz güveni ile bilinen Hz. Ebû Bekir idi. O da bu âyet karşısında tedirgin olmuştu. Bundan dolayı o da diğer sahâbîler gibi, "Yâ Resûlallah! Yaptığımız her kötülükten dolayı ceza görecek miyiz?" diyerek içindeki kaygıyı dillendirmekten kendini alamamıştı. Bunun üzerine de Allah Resûlü sadık dostuna, üç kez, *"Allah seni bağışlasın."* dedikten sonra, *"Sen hiç hastalanmaz mısın? Hiç üzülmez misin? Başına hiç bela gelmez mi?"* diye sormuştu. Hz. Ebû Bekir de bunların tümüne "Evet." deyince Kutlu Nebî, *"İşte bunlar, dünyada yaptıklarımızın cezasıdır/kefaretidir."* buyurmuştu.[3] Başka bir defasında da genel bir şekilde, *"Allah, Müslüman'ın vücuduna batan bir dikene varıncaya kadar yorgunluk, hastalık, kederlenme, hüzünlenme, başına gelen eza ve iç sıkıntısı gibi musibetleri, onun günahlarına kefaret yapar."*[4] buyurarak herkesi rahatlatmıştı.

Tarihin ilk devirlerinden itibaren insanlar, yaptıkları hatalardan, işledikleri günahlardan arınmak için yalvarma, takdimler sunma, kurbanlar kesme gibi eylemlere başvurmuşlardır. Bunları kimi zaman musibetlerden uzaklaşmak, kimi zaman da nimetlerden devamlı istifade etmek için yapıyorlardı. Ama asıl gayeleri günahlarından, isyanlarından dolayı pişman olduklarını ifade etme ve bağışlanma dileği idi. İşte bundan dolayı sahâbîler, *"Kim kötü bir iş yaparsa onunla cezalandırılır."*[5] âyetini ilk duyduklarında

[1] Nisâ, 4/123.
[2] T3038 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4; M6565 Müslim, Birr, 49.
[3] BS6632 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 528.
[4] B5642 Buhârî, Merdâ, 1.
[5] Nisâ, 4/123.

hatalardan dolayı bağışlanmanın mümkün olmadığı zannına kapılmış ve hemen Allah Resûlü'ne koşmuşlardı. O da onlara korkuyu gerektirecek bir durumun olmadığını güzel bir şekilde anlatmıştı.

Kutlu Nebî, *"Mümin, yeşil ekine benzer. Rüzgâr hangi taraftan eserse onu öbür tarafa yatırır (fakat yıkılmaz). Rüzgâr sakinleştiğinde yine doğrulur. İşte mümin de böyledir; o da bela ve musibetler sebebiyle eğilir (fakat yıkılmaz). Kâfir ise sert ve dimdik sedir ağacına benzer ki Allah onu dilediği zaman (bir defada) söküp devirir."*[6] buyurarak müminlerin çeşitli bela ve musibetlerle karşılaşacaklarını, fakat sabredip inançlarında sabit kaldıkları zaman bu musibetlerin günahlarına kefaret olacağına işaret etmiştir. Tıpkı ekinler gibi gelen rüzgârlarla sallanacak, yıkılmayacak, sallandıkça da güçleneceklerdi. Ancak inanmayanlar başlarına gelen musibetlere karşı sabretmeyip isyan edeceklerdi. Tıpkı sedir ağacı gibi rüzgâra direnemeyip kırılacaklardı.

Allah Resûlü, hastalık ve musibetler gibi güzel bir şekilde yerine getirilen çeşitli ibadetlerin de küçük günahlara kefaret olacağını bildirmekteydi. İslâm tarihinin en önemli isimlerinden biri, edep timsali Hz. Osman Zinnûreyn bir gün abdest almak için su ister ve Resûlullah'ı şöyle buyururken işittiğini söyler: *"Bir Müslüman, farz namazın vakti geldiğinde güzel bir şekilde abdest alıp namazını huşû ile kılarsa büyük günah işlemedikçe o namaz ondan önceki günahlarına kefaret olur. Bu her zaman için böyledir."*[7] Yine Sevgili Peygamberimiz bu anlamda, *"Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde beş vakit namaz, iki cuma namazı ve iki Ramazan, aralarında işlenen günahlara kefarettir."*[8] buyurmuştur.

Aynı şekilde, *"Umre ikinci bir umreye kadar yapılan günahlara kefarettir. Kabul edilmiş haccın karşılığı ise ancak cennettir."*[9] buyuran Hz. Peygamber, bir adamın kendisine, "Babam öldü, mal da bıraktı, fakat vasiyet etmedi; acaba onun adına ben malını sadaka olarak dağıtsam günahlarına kefaret olur mu?" demesi üzerine de, *"Evet!"* cevabını vermiştir.[10]

Sevgili Peygamberimiz, zorluklara rağmen güzelce abdest almak, mescitlere çokça gitmek ve bir namazdan sonra diğerini kılmayı hevesle beklemek,[11] büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde namaz kılmak,[12] dua etmek,[13] âşûrâ orucu tutmak,[14] Kâbe'yi tavaf etmek, Hacerülesved'e ve Kâbe'nin Rükn-i Yemânî denilen köşesine el sürmek,[15] sadaka vermek,[16] iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek,[17] Allah yolunda öldürülüp şehit olmak[18] gibi birçok güzel amelin günahlara kefaret olacağını bildirmiş-

[6] B7466 Buhârî, Tevhîd, 31.
[7] M543 Müslim, Tahâret, 7.
[8] M552 Müslim, Tahâret, 16
[9] B1773 Buhârî, Umre, 1; M3289 Müslim, Hac, 437
[10] M4219 Müslim, Vasiyye, 11; N3682 Nesâî, Vesâyâ, 8
[11] İM428 İbn Mâce, Tahâret, 49; M587 Müslim, Tahâret, 41
[12] M543 Müslim, Tahâret, 7
[13] MU508, Muvatta', Kur'ân, 8
[14] M2746 Müslim, Sıyâm, 196; T752 Tirmizî, Savm, 48.
[15] T959 Tirmizî, Hac, 111.
[16] B1895 Buhârî, Savm, 3.
[17] M7268 Müslim, Fiten, 26
[18] M4884 Müslim, İmâre, 120; T1640 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 13

tır. Nitekim, *"İyilikler, kötülükleri giderir."*[19] âyeti de bütün bunları özlü bir şekilde ifade etmiştir.

Bu anlamıyla kefaret, insanların yaptıkları güzel davranış ve ibadetlerin, karşılaştıkları çeşitli eza ve sıkıntıların küçük günahların bağışlanması anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve Allah Resûlü'nün dilinde bunlara ilâveten, kefaretin, dinen yasak olarak belirlenen bir davranışın yapılması hâlinde, belirli malî veya bedenî yükümlülüklerin yerine getirilmesi anlamında da kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu anlamıyla kefaret, topluma ve kullara karşı yapılan hataların değil ihlâl edilen bazı yasakların uhrevî sonuçlarını birtakım yükümlülüklerle telâfi etmeye yöneliktir.

Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde, açık bir şekilde verilen yeminin bozulması, zıhâr yemini edilmesi, hata sonucu adam öldürme, ihramlının avlanması, tıraş olması ve Ramazan orucunun bilerek ve mazeretsiz bozulması fiillerinin kefaret gerektiren eylemler olduğu bildirilmiştir.

Kişinin bilerek yaptığı yemini bozması kefaret gerektiren eylemlerin başında gelmektedir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sorumlu tutar. Bu durumda yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa onun kefareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz."*[20] buyrulmaktadır. Peygamber Efendimiz de yemininin gereğini yerine getirmiş, yeminini bozması hâlinde ise âyette belirtilen şekilde kefareti vereceğini bildirmiştir. Ebû Musa el-Eş'arî, Peygamber Efendimizin bozduğu bir yemin için kefaret verdiğini şöyle anlatmaktadır: Tebük Seferi'ne katılabilmek için birkaç arkadaşımla birlikte Allah Resûlü'ne gidip bize binek hayvanı vermesini istedik. O da bize, *"Vallahi, size herhangi bir binit veremem. Zaten elimde sizi bindirebileceğim hayvan yok."* buyurdu. Biz de çaresiz bir süre bekledik. Sonra kendisine bazı develer getirilince, daha önce hayvan veremeyeceğine yemin eden Resûlullah bize üç deve verilmesini emretti. Biz Allah Resûlü'ne yeminini unutturduğumuzu düşünüp kendimizi suçlu hissettik ve tekrar huzuruna çıktık. Ona, "Yâ Resûlallah! Biz sana gelip binek hayvanları istedik; sen ise veremeyeceğine dair yemin ettin. Sonra da hayvanları bize verdin?" dedik. Resûl-i Ekrem, *"Vallahi, hayvanları size ben vermedim, Allah verdi. Vallahi ben bir şeye yemin edip sonra ondan daha hayırlı başka bir şeyin oldu-*

19 Hûd, 11/114
20 Mâide, 5/89.

ğunu gördüğümde, yeminimin kefaretini öderim ve daha hayırlı olanı yaparım." buyurdu.[21] Benzer bir şekilde başka bir münasebetle de yine bu anlamda, *"Bir şeye yemin edip ardından bir diğerini ondan daha hayırlı gören kişi, o işi yapsın. Yemininden dolayı da kefaret versin."*[22] buyurdu.

Kefareti gerektiren bir diğer eylem de zıhârdır. Zıhâr ise bir kimsenin eşini; annesi, kız kardeşi, halası, teyzesi gibi kendisiyle evlenmesi sürekli yasak olan bir kimsenin sırtına benzetmek suretiyle, ona yaklaşmayacağına dair yemin etmesidir. Bu âdet câhiliye döneminde erkeklerin eşlerini boşamak için kullandıkları bir usuldü. Ancak İslâm bunu boşama olmaktan çıkarıp bu hatalı davranışı kefaretle telâfi edilebilir bir hâle getirmiştir. Kur'an, zıhâr kefaretini de üç aşamalı olarak şöyle belirlemiştir: *"Kadınlarından zıhâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce art arda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar, Allah'a ve Resûlü'ne hakkıyla iman edesiniz diyedir. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler için elem dolu bir azap vardır."*[23]

Hadislerde belirlenen kefaretlerden biri Ramazan orucu ile ilgilidir. Ramazan ayında oruçlu iken karısı ile cinsî münasebette bulunan bir şahıs Resûlullah'a gelip ne yapması gerektiğini sorar. Resûlullah ona, *"Azat edebilecek bir köle bulabilir misin?"* der. O zât, "Hayır (bulamam)." deyince Resûlullah, *"İki ay kesintisiz oruç tutmaya gücün yeter mi?"* buyurur. Adam, "Hayır (buna da gücüm yetmez)." der. Resûlullah, *"Öyleyse altmış fakiri doyur!"* buyurur.[24] Ramazan ayında oruçlu iken cinsî münasebette bulunanın kefaret vermesinin nedeninin, oruçlu iken bu eylemi yaparak Ramazan'ın saygınlığını ihlâl etmesi olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, oruçlu iken bilerek bu eylemi yapan kişi kefaret olarak imkânlar ölçüsünde köle azat etmek, ara vermeksizin iki ay süreyle oruç tutmak, altmış fakiri sabahlı akşamlı doyurmak şeklindeki üç seçenekten birini yerine getirmelidir.

Yanlışlıkla bir müminin öldürülmesi hâlinde de maktulün yakınlarına verilmesi gereken diyetin yanında katilin ayrıca kefaret vermesi gerektiği de Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmiştir. Kefaret olarak da bir mümin köleyi azat etme, bu mümkün olmadığı takdirde de tevbenin kabulü için ara vermeden iki ay oruç tutmak öngörülmüştür.[25]

Bir diğer kefaret hac veya umre için ihrama girenlerin belirlenen özel yasaklardan bazılarını ihlâl etmeleriyle ilgilidir. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"İçi-*

21 M4263 Müslim, Eymân, 7. B6623 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 1.
22 M4271 Müslim, Eymân 11.
23 Mücâdele, 58/3-4
24 B6822 Buhârî, Hudûd, 26.
25 Nisâ, 4/92

nizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir."[26] buyrulmuştur. Allah Resûlü de oruç, sadaka veya kurban olarak bildirilen kefaretin nasıl uygulanacağını açıklamıştır. Bir gün hac esnasında Kutlu Nebî, ashâbından Kâ'b b. Ucre'nin hâlini görünce, *"Başındaki bitler seni rahatsız ediyor galiba?"* buyurdu. Kâ'b, "Evet yâ Resûlallah!" dedi. Bunun üzerine, *"Sen başını tıraş et. Ya üç gün oruç tut, ya altı fakiri doyur ya da bir koyun kurban et!"*[27] buyurarak âyetteki genel ifadeleri izah etti.

Bazı rivayetlerde hayızlı hanımıyla cinsî münasebette bulunmanın da kefaret gerektirdiği yer almaktadır. Zira Yüce Rabbimiz Kur'ân-ı Kerîm'de hayızlı kadınla cinsî münasebette bulunmayı yasaklamıştır.[28] Peygamber Efendimiz ise bu yasağı ihlâl edenlerin kefaret olarak bir dinar (4.25 gr altın) veya yarım dinar sadaka vermelerini tavsiye etmiştir.[29] Birçok âlim bu rivayetlerde belirlenen kefaretin kesinlik değil tavsiye niteliği taşıdığını ifade etmiştir.

Hadislerde, işlenen çeşitli suçlar için belirlenen cezaların yerine getirilmesinin de kefaret sayıldığı belirtilmektedir. Mekke'de bulunan Allah Resûlü'nün bir çıkış aradığı günlerde kendisine kucak açan Medineli ilk Müslümanlardan ve Akabe Biatlerinin güzide temsilcilerinden biri olan Ubâde b. Sâmit, burada verdikleri sözü şöyle dile getirmektedir: Resûlullah etrafında bulunan ashâbına şöyle buyurmuştu: *"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağınıza, zina etmeyeceğinize, hırsızlık yapmayacağınıza, çocuklarınızı öldürmeyeceğinize, kendiliğinizden uyduracağınız bir yalanla hiç kimseye iftira etmeyeceğinize, iyi işlerde bana karşı gelmeyeceğinize söz vererek bana biat ediniz. Kim sözünde durursa ecrini Allah verecektir. Sizden biriniz yukarıda sayılanlardan herhangi birini işler de cezasını dünyada çekerse, o ceza, işlediği suçun kefaretidir. Kim de bu suçlardan birini işler de suçu gizli kalır, cezasını dünyada çekmezse onun işi Allah'a kalmıştır. Allah dilerse onu affeder, dilerse cezalandırır."*[30]

Bunun dışında da bazı hadislerden, bir suçun cezası dünyada çekildiyse bunun ona kefaret olacağı ve âhirete bir günah kalmayacağı anlaşılmaktadır.[31] Bunu çok iyi bilen sahâbe-i kirâm, yaptıkları suçların cezasının dünyada iken verilmesi hususunda ısrarcı davranmışlar ve bu uğurda gerekirse ölüm cezasını bile göze almışlardır.[32]

Allah Resûlü bazı durumlarda ise verilen maddî hasarın telâfisinin de kefaret olduğunu bildirmişti. Peygamberimiz (sav) bir gün sevgili eşi Âişe'nin odasında iken, Hayber'in fethinden hemen sonra evlendiği diğer

[26] Bakara, 2/196.
[27] B1814 Buhârî, Muhsar, 5; M2879; Müslim, Hac, 81
[28] Bakara, 2/222
[29] D2168 Ebû Dâvud, Nikâh, 46-47.
[30] B7213 Buhârî, Ahkâm, 49; N4166 Nesâî, Biat, 9.
[31] T2626 Tirmizî, İman, 11. İM2604 İbn Mâce, Hudud, 33.
[32] M4432 Müslim, Hudud, 23.

eşi Safiyye bnt. Huyey kendisine ikram edilmek üzere bir kap yemek gönderir. Hz. Peygamber'in diğer eşlerine karşı zaman zaman kıskanç tavırlar sergileyen Hz. Âişe, kendini tutamayarak hizmetçinin elindeki kabın düşüp kırılmasına sebep olur. Sonra da yaptığından pişmanlık duyarak Resûlullah'a (sav) o yaptığı hatanın kefaretini sorar. Sevgili Peygamberimiz de, *"Kırılan kap gibi bir kap, dökülen yemek gibi bir yemek."* buyurur.[33]

Allah Resûlü, insanın konuşmalarına dikkat etmesi gerektiğini ancak bazen istemeden de olsa bazı hataların yapılabileceğini, bundan dolayı da af dilemek gerektiğini hatırlatmaktadır. İslâm'ın güzelliklerini yaymak için gittiği Horasan'da vefat eden[34] sahâbîlerden Ebû Berze el-Eslemî'nin anlattığına göre, bir gün Sevgili Peygamberimiz, bir toplantıdan ayrılacağı sırada, *"Allah'ım! Sen bütün noksanlıklardan uzaksın. Sana hamdediyorum. Senden başka ilâh olmadığına şahitlik ederim. Senden bağışlanma diler ve sana tevbe ederim."* dedi. Orada bulunanlardan biri, Ey Allah'ın Resûlü, daha önce hiç söylemediğiniz sözler söylediniz, deyince Resûlullah şöyle cevap verir: *"Bu sözler toplantıda ortaya çıkan hatalara kefarettir."*[35]

"Günahın kefareti, pişmanlıktır."[36] buyurarak kefaret hususunda son derece geniş hareket alanına işaret buyuran Allah Resûlü, örneğin câhiliye dönemindeki alışkanlığı gereği Lât ve Uzzâ adına yemin edenlere, bunun kefareti için hemen "Lâ ilâhe illâllâh." demelerini önermiştir.[37] Ümmetinin bütün hata ve günahlarının bağışlanması ve Allah'ın huzuruna tertemiz çıkmaları hususunda tüm gayretini gösteren Sevgili Peygamberimiz, sadece Allah'a karşı işlenen günahlar ve yasak ihlâllerinde değil, bunların yanı sıra günlük hayatta karşılaşılan birtakım olumsuz davranış ve tavırlarda da kefareti çözüm yolu olarak tercih etmiştir. Gençliğinin en güzel yıllarını Efendiler Efendisi'ne hizmet etmekle geçiren değerli sahâbî Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, zemini toprak, kum ve çakıldan oluşan mescide tükküren birini gören Resûlullah (sav), *"Mescide tükürmek günahtır, kefareti ise onu temizlemektir."* buyurmuşlardır.[38] Yine, *"Her kim kölesine tokat atar veya döverse, kefareti o köleyi azat etmesidir."*[39] buyuran Allah Resûlü, insan onurunu rencide etmenin de tıpkı diğer yasaklar gibi olduğuna ve bunun da benzer şekilde telâfi edilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Kefaret, işlenen hata ve günahlardan dolayı Allah'tan af ve mağfiret dilemek olduğu için bir anlamıyla tevbe demektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de hata sonucu adam öldürenlerin kefaretinden söz eden âyette, bunu ifa etmenin tevbe yerine geçtiği belirtilmiştir.[40] Benzer bir şekilde,

[33] N3409 Nesâî, İşratu'n-nisâ', 4; D3568 Ebû Dâvûd, Buyû' (İcare), 89.
[34] TO2/247 İbn Hacer, Takrîbu't-Tehzîb II, 247.
[35] D4859 Ebû Dâvûd, Edeb, 27
[36] HM2623 İbn Hanbel, I, 289.
[37] B6107 Buhârî, Edeb, 74; M4260 Müslim, Eymân, 5.
[38] B415 Buhârî, Salât, 37; M1231 Müslim, Mesâcid, 55.
[39] M4298 Müslim, Eymân, 29; D5168 Ebû Dâvûd, Edeb, 123, 124.
[40] Nisâ, 4/92

bir grup müşrikin Âlemlerin Efendisi'nin huzuruna gelerek, "Anlattığın ve insanları çağırdığın din gerçekten pek güzeldir. Eğer günahlarımıza kefaret olacağını söylersen İslâm'a gireriz." demeleri üzerine, *"Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedî kalır. Ancak tevbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Kim de tevbe eder ve salih amel işlerse işte o, Allah'a tevbesi kabul edilmiş olarak döner."*[41] âyetleri nâzil olmuştur.[42] Dolayısıyla Peygamber Efendimiz Müslüman olmanın zaten önceki hayatın bütün yanlışlarını yok ettiğini buyururken tevbe ve kefareti birlikte kullanmıştır. Yine Amr b. Âs, Müslüman olduğunda önceki günahları affedilmeden biat etmek istemeyince Allah Resûlü, *"Ey Amr, bilmiyor musun İslâm, önce işlenen tüm günahları siler."* buyurmuştur.[43] Tevbe, kişinin yaptığı hatalardan pişmanlık duyup Rabbine yalvarması, günahlarının bağışlanmasını istemesi iken, kefarette bunlara ilâve olarak bazı durumlarda belirlenen yükümlülüklerin yerine getirilmesi istenmektedir. Bir anlamda kefaret, sözle değil eylemle yapılan bir tevbe şeklidir. Buna göre kefaretin bu yönüyle tevbeden daha özel bir anlam taşıdığı söylenebilir.

Hakikatte kefaret, istenilen, tavsiye edilen bir durum değildir. Asıl olan kişinin Allah'ın rızasını gözeterek ve onun iradesini ihlâl etmeden hayatını sürdürmesidir. Ancak bu iradenin ihlâl edilmesi durumunda da hata ve günahların telâfi edilmesini sağlamak amacıyla kefaret verme imkânı sunulmuş ve böylece insanlara bir çıkış yolu gösterilmiştir. Kefaret uygulamalarıyla bir yandan kişiler eğitilip olgunlaştırılmakta, öte yandan toplumun muhtaç kesimlerinin istifade edebileceği çeşitli imkânlar sunulmaktadır. Kişi kefaret vererek, yaptığı hatayı telâfi etmenin huzurunu yaşarken, azat edilen, doyurulan, giydirilen insanları da memnun etmektedir.

Sonuç olarak Allah'ın iki şekilde kullarına hatalarını temizleme ve düzeltme imkânı tanıdığı anlaşılmaktadır. Birincisi, yaşadığı musibetlerin, yaptığı her türlü ibadet ve hayırlı işlerin günah, hata ve noksanlarına kefaret olmasıdır. İkincisi ise bazı yasakları ihlâl etmesinden dolayı birtakım malî ve bedenî yükümlülükleri yerine getirmesinin kefaret olmasıdır. Böylece insan bir yandan ibadetlerini yerine getirirken Allah'ın lütuf ve ihsanıyla günahlarından arınır, diğer yandan da kefaret olarak belirlenen

[41] Furkân, 19/68-71
[42] B4810 Buhârî, Tefsîr, (Zümer) 1; M322 Müslim, Îmân, 193.
[43] HM17981 İbn Hanbel, IV, 205.

yükümlülükleri yerine getirerek olgunlaşır ve toplumda bulunan fakirlerin ihtiyacını giderir. Namaz, oruç, umre gibi kefaretler kişisel gelişime katkı sağlarken köle azat etme, kurban, şahsî hakkın geri ödenmesi gibi olanlar ise güzel dinimiz İslâm'ın toplumsal ilişkilerin korunmasına ve güçlendirilmesine verdiği önem ve değeri gözler önüne sermektedir. Bunailâve olarak kefareti, günahın sorumluluğunun âhirete kalmaması yönünde verilen yeni bir fırsat olarak değerlendirmek gerektiği belirtilmelidir.

CİNAYET
BİR İNSANA KIYMAK BÜTÜN İNSANLIĞA KIYMAK GİBİDİR

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لَزَوَالُ الدُّنْيَا أَهْوَنُ عَلَى اللّٰهِ مِنْ قَتْلِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ."

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah katında dünyanın yok olması,
bir Müslüman'ın öldürülmesinden daha hafiftir."
(T1395 Tirmizî, Diyât, 7; N3992 Nesâî, Muhârebe, 2)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"لاَ تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا إِلاَّ كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الأَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا، لأَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ سَنَّ الْقَتْلَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ: مَالُهُ وَعِرْضُهُ وَدَمُهُ..."

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"إِذَا تَوَاجَهَ الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَقَتَلَ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ." قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ؟ قَالَ: "إِنَّهُ أَرَادَ قَتْلَ صَاحِبِهِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"مَنْ قَتَلَ نَفْسًا مُعَاهَدًا لَمْ يَرَحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ، وَإِنَّ رِيحَهَا يُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا."

Abdullah (b. Mes'ûd) (ra) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Haksız yere öldürülen her insandan dolayı Âdem'in ilk oğluna bir pay (günah) ayrılır. Çünkü o, öldürme işini ilk defa başlatan kişidir."*
(B3335 Buhârî, Enbiyâ, 1; M4379 Müslim, Kasâme, 27)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman'ın Müslüman'a malı, ırzı (şeref ve namusu) ve kanı haramdır (dokunulmazdır)..."*
(D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35)

Ebû Bekre anlatıyor: "Resûlullah'ın (sav), '*İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya gelir ve biri diğerini öldürürse, öldüren de öldürülen de cehennemdedir.*' dediğini işittim. Bunun üzerine, 'Ey Allah'ın Elçisi, öldüren böyledir ama öldürülene ne oluyor?' dediler. Resûlullah, '*O da arkadaşını öldürmeye istekliydi.*' buyurdu."
(N4127 Nesâî, Muharebe, 29; B6875 Buhârî, Diyât, 2)

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim (Müslüman topraklarında yaşaması için kendisine güvence verilmiş) bir anlaşmalıyı öldürürse cennetin kokusunu alamaz. Hâlbuki onun kokusu kırk yıllık mesafeden bile duyulur."*
(B6914 Buhârî, Diyât, 30)

Hz. Âdem'in iki oğlundan Kâbil ziraatla, Hâbil ise hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Babalarının Allah'a kurban sunmalarını istemesi üzerine Hâbil, malının en değerli olanını, Kâbil ise mahsulünün kalitesiz kısmını adamıştı.[1] Hâbil'in kurbanı Allah tarafından kabul edilmiş, Kâbil'inki ise kabul edilmemişti. Bunun üzerine kıskançlığına yenik düşen Kâbil, kardeşine, *"Seni mutlaka öldüreceğim."* demişti. Hâbil ise onu uyararak, *"Unutma ki Allah, sadece kendisine karşı sorumluluk bilinci içerisinde olanların kurbanlarını kabul eder."* demiş ve eklemişti: *"Beni öldürmek için bana elini uzatsan bile, ben seni öldürmek için elimi uzatmayacağım. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu, zalimlerin cezasıdır."*[2]

Kardeşinin bu uyarılarına aldırış etmeyen Kâbil, nefsine mağlup olmuş ve kardeşini öldürmüştü. Fakat kardeşinin cesedini ne yapacağını bilememişti. Bunun üzerine Yüce Allah, kardeşinin cesedini nasıl defnedeceğini ona göstermesi için iki karga göndermişti. Birbirine hücum eden iki kargadan biri diğerini öldürmüş ve toprağı eşeleyerek oraya gömmüştü. Kargayı gören Kâbil, *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar bile olup da kardeşimin cesedini gömemedim!"* demiş ve pişmanlık duyarak vicdan azabı çekmeye başlamıştı.[3]

Yeryüzünde işlenmiş olan ilk cinayet olayını bildiren Yüce Allah, onun ne kadar büyük bir insanlık suçu olduğunu da devamındaki âyet-i kerimede şöyle belirtmektedir: *"Bu yüzdendir ki İsrâiloğulları'na şöyle yazdık: Kim bir cana kıymamış ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir insanı öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de bir insanı yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur."*[4] Sevgili Peygamberimizin ifadesiyle, *"Allah katında dünyanın yok olması, bir Müslüman'ın öldürülmesinden daha hafiftir."*[5]

Hâbil ile Kâbil arasında yaşanan bu hadiseye atıfta bulunan Peygamberimiz, yeryüzünde dökülen ilk kanın sorumlusu olarak Kâbil'i görmekte ve şöyle buyurmaktadır: *"Haksız yere öldürülen her insandan dolayı Âdem'in ilk oğluna bir pay (günah) ayrılır. Çünkü o, öldürme işini ilk defa başlatan kişidir."*[6] Dinimize göre ilk defa bir iyiliği yapıp insanlara öncülük yapan ve o iyiliğin halk arasında yerleşmesine sebep olan kişi

[1] İT3/83 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 83.
[2] Mâide, 5/27-29.
[3] Mâide, 5/30-31.
[4] Mâide, 5/32.
[5] T1395 Tirmizî, Diyât, 7; N3992 Nesâî, Muhârebe, 2.
[6] B3335 Buhârî, Enbiyâ, 1; M4379 Müslim, Kasâme, 27.

için nasıl o iyilik her işlendiğinde sevap yazılıyorsa kötülükte de durum böyledir.[7] Bu sebeple ne zaman bir insan öldürülse Kâbil'in günah defterine de bir not düşülmektedir.

Yüce Allah'ın mükemmel biçimde yarattığı ve kendi ruhundan üflediği insan,[8] yaratılmışların en üstünüdür. İçinde taşıdığı ilâhî öz ile yeryüzüne halife olarak gönderilmesi, onu her türlü saygıya ve hürmete lâyık kılar. Böylesine değer taşıyan insana yapılabilecek en büyük haksızlık ise, hiç şüphesiz onun canına kıymaktır.

İnsan hayatına son vermek, Yüce Yaratıcı'nın verdiği canı almak, her şeyden evvel O'na karşı işlenmiş en büyük günahlardan biri olduğu gibi, aynı zamanda bir insanlık suçudur. Zira birini öldüren kişi, Allah'ın kutsal saydığı hayat hakkını yok etmekte ve bu davranışıyla başkalarına da kötü örnek olarak bu fiilin yaygınlaşmasına sebep olmaktadır. Böylece toplumda korku ve güvensizliğin hâkim olmasına yol açmakta ve insanların huzur içinde yaşamlarını sürdürme imkânlarını ellerinden almaktadır. İnanan bir insanın haksız yere canına kıymak öyle büyük bir suçtur ki Peygamberimiz, *"Gökte ve yerde olanların tümü bir mümini öldürmek için işbirliği yapsalar, Allah onların hepsini yüzüstü cehenneme yuvarlar."* buyurmuştur.[9]

Allah Resûlü, kişiyi cehenneme götüren büyük günahlar arasında, Allah'a ortak koşmayı ve adam öldürmeyi zikretmiştir.[10] İkinci Akabe Biati'nden itibaren Resûl-i Ekrem'in yanından ayrılmayan Medineli meşhur sahâbî Ubâde b. Sâmit, Resûlullah'ın, *"Allah, zulmen (haksız yere) bir mümini öldüren kimsenin, ne tevbesini ne de fidyesini kabul eder."* buyurduğunu naklederken; kendini Kur'an öğretmeye adamış sahâbî Ebu'd-Derdâ ise, *"Mümin, haram bir kanı dökmedikçe salih amellerde koşmaya devam eder. Ama haram bir kan dökerse (hayır yolundaki ilerlemesi) kesilip sona erer."* buyurduğunu rivayet etmiştir.[11] Zira Allah'ın verdiği canı almak sadece O'nun yetkisindedir. Dolayısıyla cana kıymak, Allah'ın yetkisine doğrudan müdahale anlamına gelmektedir. Bu sebeple cinayet, Allah'ı inkârla birlikte zikredilmiş; savaş, meşru müdafaa yahut hukukî bir hükmün gereği dışındaki bütün hayata son vermeler cinayet olarak kabul edilmiş ve haram kılınmıştır.

İslâm insan hayatını kutsal saymış ve onu korunması gereken beş temel esastan biri olarak kabul etmiştir. Sevgili Peygamberimizin ifadesiyle, *"Müslüman'ın Müslüman'a malı, ırzı (şeref ve namusu) ve kanı haramdır (dokunulmazdır)..."*[12] Veda Haccı esnasında ashâbına birkaç defa hitap eden Allah Resûlü, bu hutbelerden birinde onlara, içinde bulundukları saygın

[7] M2351 Müslim, Zekât, 69; T2675 Tirmizî, İlim, 15.
[8] Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.
[9] T1398 Tirmizî, Diyât, 8.
[10] B6871 Buhârî, Diyât, 2; M261 Müslim, İmân, 144.
[11] D4270 Ebû Dâvûd, Melâhim, 6
[12] D4882 Ebû Dâvûd, Edeb, 35; M6541 Müslim, Birr, 32

gün, ay ve bölgeyi hatırlattıktan sonra şöyle seslenmiştir: *"Kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız tıpkı bu beldenizin, içinde bulunduğunuz bu ay ve bugününüzün haramlığı gibi birbirinize haramdır (dokunulmazdır)."*[13]

Allah katında cana saygı bu kadar önemli olduğu içindir ki, cinayet işlemenin karşılığı, *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."*[14] âyetinde belirtildiği üzere cehennemdir. Ancak hemen belirtilmelidir ki adam öldürmenin cezasının ebedî cehennem olması, Müslüman bilginlerin çoğunluğu tarafından "uzun süre cehennemde kalmak" şeklinde yorumlanmış, kimileri de "ebedî cehennemin, haksız yere insan öldürmeyi helâl sayan kimseler için geçerli olacağını" ileri sürmüşlerdir. Öte yandan, *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasının dışında kalan (günah)ları dilediği kimseler için bağışlar."* mealindeki âyetleri[15] göz önünde bulunduran Ehl-i sünnet âlimleri, suçluların, şayet iman sahibi iseler cezalarını çektikten sonra cehennemden çıkacakları ve cennete girecekleri düşüncesini taşımaktadırlar.

Peygamber Efendimiz, insanları cinayet işlemek bir yana, bu suçu akıllarından bile geçirmemeleri konusunda ciddi bir şekilde uyarmış, birbirlerini öldürmeye çalışan tarafların ikisinin de gidecekleri yerin cehennem olacağını ifade etmiştir: *"İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya gelir ve biri diğerini öldürürse, öldüren de öldürülen de cehennemdedir."* Bu söz üzerine, "Ey Allah'ın Elçisi, öldüren böyledir ama öldürülene ne oluyor?" denildiğinde, Hz. Peygamber, *"O da arkadaşını öldürmeye istekliydi."* şeklinde cevap vermiştir.[16]

Allah Resûlü, cinayetlerin çoğalmasını kıyamet alâmetleri arasında saymıştır.[17] Maalesef günümüzde o kadar basit sebeplerle cinayet işlenmektedir ki cinnet ve cinayet asrımıza damgasını vurmuştur. Halkının tamamına yakını Müslüman olan ülkemizde bile sudan sebeplerle cinayetler işlenebilmektedir. Memleketimizde yaşanan cinayet olaylarının bir kısmını töre cinayetleri oluşturmaktadır. Özellikle kadınlara karşı uygulanan bu cinayetlere, kadının, ailesinin namusuna halel getirmesi gerekçe gösterilmekte ve bu konuda en ufak bir şüphe bile öldürmek için yeterli görülmektedir. Hâlbuki suçu kesinleşmeden kimse itham altında tutulamaz ve yasal yetkisi olmayan kişilerce cezalandırılamaz.

Mümin, bir haksızlığa uğradığında ya hukuk yoluyla suça denk bir ceza ister yahut bundan daha hayırlı olan af yolunu seçer.[18] Dolayısıyla bir haksızlığa uğrayan müminin buna misilleme yapmaya hakkı yoktur.[19] Zira

[13] B67 Buhari, İlim, 9 M4383 Müslim, Kasâme, 29
[14] Nisâ, 4/93
[15] Nisâ, 4/48, 116
[16] N4127 Nesâî, Muhârebe, 29; B6875 Buhârî, Diyât, 2; M7253 Müslim, Fiten ve eşrâtu's-sâa, 15.
[17] M7257 Müslim, Fiten, 18
[18] T1405 Tirmizî, Diyât, 13
[19] İM2340 İbn Mâce, Ahkâm, 17; MU1435 Muvatta', Akdiye, 26.

misilleme yapmak hem toplumda kargaşa ve düzensizlik çıkarabilir, hem de haksızlığa uğrayan kişi suçluya kendi gördüğü zarardan daha fazlasını vermek suretiyle mazlum iken zalim durumuna düşebilir. O yüzden suçluların cezalandırılması suretiyle adaletin geçekleşmesi hukukî müesseselerin yetkisine verilmiştir.

Günümüzde, ailenin rızası olmadan biriyle evlenmek, ailenin istediği kişiyle evlenmemek veya evlendiği kişiden boşanmak gibi durumların gerekçe gösterilerek töre cinayetleri işlenmesinin insanî, hukukî ve dinî hiçbir dayanağı yoktur. Bu tür sebeplerden dolayı bir insanın öldürülmesi, büyük bir cehalet ve zulümden başka bir şey değildir. Aile içinde yaşanabilecek olumsuzlukları soğukkanlılıkla ve hukukî yollarla çözmek yerine dini bahane ederek töre cinayeti işlemek, hiçbir şekilde tasvip edilemez.

Peygamber Efendimiz zamanında yaşanan bir olay, kadının gayri meşru bir ilişki yaşadığına dair ortaya çıkan şüpheler karşısında, nasıl davranılması gerektiği konusunda bize yol göstermektedir. Tebük Seferi'ne katılmayan üç sahâbîden biri olan Hilâl b. Ümeyye, hanımının Şerîk b. Sahmâ' ile zina ettiği iddiasında bulunmuş ve bunu Resûlullah'a (sav) şikâyet etmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Ya bu konuda delil getir yahut da sana verilecek had cezası sırtındadır!"* buyurarak Hilâl'den söylediklerini ispatlamasını istedi. Allah Resûlü bu sözleriyle iffetli bir kadına iftira etmenin cezasını hatırlatıyordu. Ancak Hilâl ısrarla gerçekleri anlattığını söylüyor ve bir yanda da Allah'a dua ediyordu. İşte bu esnada Nûr sûresinin 6-9. âyetleri nâzil olmuş ve âyetin hükmüne uygun olarak Allah Resûlü aralarında mülâane (eşlerin karşılıklı olarak iddialarında haklı olduklarına dair yemin etmeleri) gerçekleştirerek onları boşamıştı.[20]

Görüldüğü gibi bu tür durumlarda kendi başına karar verip eşinden şüphelenir şüphelenmez onu cezalandırmak yerine, hukukî bir çözüm yolu aramak en doğru yoldur. Sadece şüpheler karşısında değil, suç kesinleşse bile hiçbir şekilde aileden birine öldürme yetkisi verilmemiştir. Ortada işlenmiş bir suç varsa bunun cezasını vermek, mağdur da olsalar bireylerin değil, hukukun yetkisi dâhilindedir.

Çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine sebebiyet veren kan davalarında da takip edilecek yol bu olmalıdır. Kişiler, aralarında anlaşmazlık bulunan insanları kendi elleriyle cezalandırmaya kalkışmamalıdır. Zira bu şekilde öldürülen kişinin suçlu olması, kan davasını masum kılmadığı gibi eli bıçak tutanı da katil olmaktan kurtarmaz. Bu sebeple Peygamberi-

20 B4747 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 3; T3179 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 24.

miz Veda Hutbesi'nde, diğer bütün câhiliye gelenekleri gibi kan davasını da ayağının altına alıp, geçersiz kıldığını ilân etmiştir.[21]

İslâm'da sadece Müslümanların değil, toplumda yaşayan gayri müslimlerin de canlarının ve mallarının dokunulmaz olduğu belirtilmiştir. Toplumsal barışın sağlanması için Müslüman toplumda yaşayan gayri müslimlerin; günümüzdeki ifadesiyle azınlıkların kendilerini güvende hissetmeleri gerekir. Peygamber Efendimiz, *"Kim (Müslüman topraklarında yaşaması için kendisine güvence verilmiş) bir anlaşmalıyı öldürürse cennetin kokusunu alamaz. Hâlbuki onun kokusu kırk yıllık mesafeden bile duyulur."*[22] buyurarak böyle bir cinayetin karşılığının, Müslüman'a karşı işlenen cinayetten farksız olduğunu vurgulamıştır. Bu hüküm uluslararası ilişkilerde güveni tesis edeceğinden, gayri müslim toplumlarda yaşayan Müslümanlar için de emniyeti sağlayacaktır.

İslâm dini, günümüzde başta İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi olmak üzere birçok uluslararası sözleşmede evrensel hakların başında sayılan yaşama hakkını korumak için sadece uhrevî cezalarla yetinmiş değildir. Çünkü uhrevî ceza bazı durumlarda tek başına caydırıcı olmamaktadır. Bu sebeple cinayet suçunun engellenmesi için Kur'ân-ı Kerîm'de bazı sert müeyyidelere de yer verilmiştir. Bunların başında kısas gelmektedir.[23] Kısas cezası, sadece kasten öldürmelerde uygulanır. Buna göre katil, işlediği suça denk bir ceza ile cezalandırılır. İntikamı ortadan kaldırıp toplumu koruduğu ve başka masum hayatları kurtardığı için Kur'an'da, *"Kısasta sizin için hayat vardır."* buyrulur.[24]

Kur'an'da ayrıca mağdurun ya da velînin kısastan vazgeçerek diyet alabileceği de belirtilir. *"Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velîsi) tarafından affedilirse aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra haddi aşana elem dolu bir azap vardır."*[25] Ancak ısrarla tavsiye edilen, karşılıksız affetmektir: *"Her kim de sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, azmedilmeye değer işlerdendir."*[26]

Kasıt olmaksızın hata sonucu meydana gelen öldürmelerde ise, katile verilecek olan ceza diyettir.[27] Eğer katil, öldürdüğü kişiye mirasçı olacak kadar yakın birisiyse, *"Katil, (öldürdüğü kişinin ardından) mirastan hiçbir şey alamaz."*[28] hadisi gereği onun mirasından da mahrum olur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bu cezaların uygulanmasının devletin yetkisine verilmiş olmasıdır. Söz konusu müeyyideler sadece hukukun eliyle yerine

[21] M2950 Müslim, Hac, 147, D1905 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56.
[22] B6914 Buhârî, Diyât, 30.
[23] Bakara, 2/178.
[24] Bakara, 2/179.
[25] Bakara, 2/178.
[26] Şûrâ, 42/43.
[27] Nisâ, 4/92.
[28] D4564 Ebû Dâvûd, Diyât, 18.

getirilir. Aksi takdirde kısasın özündeki denklik ve eşitlik gibi ilkeler ihlâl edilebilir ve toplumsal bir kargaşaya yol açılabilir. Kişilerin kendi başlarına ceza vermeye kalkışıp kan davası gütmeleri daha büyük felâketlere yol açacağından dinimizde kesinlikle kabul edilmemiştir.

Modern zamanlarda dünyada bu müeyyidenin uygulamada olduğu çok az örnek vardır. Hatta dünyanın pek çok ülkesinde ölüm cezası tamamen kaldırılmış durumdadır. Ancak teorik olarak bu cezanın yeri ve önemi hâlen tartışılmaktadır. İnsanın en değerli varlığı olan yaşama hakkını elinden almak anlamına gelen cinayet suçuyla aslında yalnız ölenin hayatı sona ermez. Hem katilin, hem de maktulün ailesinin hayatı kararmış olur. Toplumsal pek çok sorunu beraberinde getiren bu durumla insanların dünya ve âhiret hayatları zindana döner. İşte bu yüzden insanın yaşama hakkını her şeyin üstünde tutan ve âdeta kutsal sayan İslâm dini, onu korumak için ciddi tedbirler almıştır. Cana kıymanın büyük bir günah olduğunu ve âhiretteki cezasını belirtmek suretiyle vicdanları ıslah etmeye çalışmıştır. Bunun yanında insanın yaşama hakkının kişilerin vicdanlarına bırakılamayacak kadar önemli olduğunu vurgularcasına, cinayetin karşılığında sert ve caydırıcı dünyevî cezalar da belirlemiştir.

KISAS
SUÇ ve CEZADA DENKLİK

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الأَحْوَصِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي أَنَّهُ شَهِدَ حَجَّةَ الْوَدَاعِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ وَذَكَّرَ وَوَعَظَ ثم قَالَ: "...أَلاَ لاَ يَجْنِي جَانٍ إِلاَّ عَلَى نَفْسِهِ وَلاَ يَجْنِي وَالِدٌ عَلَى وَلَدِهِ وَلاَ وَلَدٌ عَلَى وَالِدِهِ..."

Süleyman b. Amr b. Ahvas'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) ile birlikte Veda Haccı'na katılan babası şöyle anlatmıştır:
"Hz. Peygamber Veda Haccı'nda yaptığı konuşmasında önce Allah'a hamdedip O'nu övdü, vaaz ve nasihat etti. Ardından şöyle buyurdu: '... *Bilesiniz ki! Kişi ancak kendi suçundan dolayı cezalandırılır. Baba evlâdının suçundan, evlât da babasının suçundan dolayı cezalandırılmaz.*'"

(T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9)

عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ الْخُزَاعِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:

"مَنْ أُصِيبَ بِقَتْلٍ أَوْ خَبْلٍ فَإِنَّهُ يَخْتَارُ إِحْدَى ثَلاَثٍ إِمَّا أَنْ يَقْتَصَّ وَإِمَّا أَنْ يَعْفُوَ وَإِمَّا أَنْ يَأْخُذَ الدِّيَةَ فَإِنْ أَرَادَ الرَّابِعَةَ فَخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ وَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ."

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: أُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي قِصَاصٍ فَأَمَرَ فِيهِ بِالْعَفْوِ.

حَدَّثَنِي وَائِلُ بْنُ حُجْرٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ جِيءَ بِرَجُلٍ قَاتِلٍ فِي عُنُقِهِ النِّسْعَةُ قَالَ: فَدَعَا وَلِيَّ الْمَقْتُولِ فَقَالَ: "أَتَعْفُو؟" قَالَ: لاَ. قَالَ: "أَفَتَأْخُذُ الدِّيَةَ؟" قَالَ: لاَ. قَالَ: "أَفَتَقْتُلُ؟" قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: "اذْهَبْ بِهِ." فَلَمَّا وَلَّى قَالَ: "أَتَعْفُو؟" قَالَ: لاَ. قَالَ: "أَفَتَأْخُذُ الدِّيَةَ؟" قَالَ: لاَ. قَالَ "أَفَتَقْتُلُ؟" قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: "اذْهَبْ بِهِ." فَلَمَّا كَانَ فِي الرَّابِعَةِ قَالَ: "أَمَا إِنَّكَ إِنْ عَفَوْتَ عَنْهُ يَبُوءُ بِإِثْمِهِ وَإِثْمِ صَاحِبِهِ." قَالَ: فَعَفَا عَنْهُ.

Ebû Şürayh el-Huzâî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cinayet veya yaralanma gibi bir cürüme maruz kalan kişi (ya da velîsi) şu üç şeyden birini seçer: Ya (hukukun eliyle suça denk bir müeyyide yani) kısas ister ya affeder ya da diyet alır. Dördüncü bir şey isterse onu engelleyin. Kim de bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı verici bir azap vardır."*

(D4496 Ebû Dâvûd, Diyât, 3)

Enes (b. Mâlik) şöyle demiştir: "Bir defasında kısas talebi için Resûlullah'a (sav) gelindi de o, (suçluyu) affetmelerini tavsiye etti."

(N4787 Nesâî, Kasâme, 28-29)

Vâil b. Hucr anlatmaktadır: "Hz. Peygamber'in (sav) yanındaydım. Boynundan kayış ile bağlanmış bir katil getirildi. Resûlullah maktulün velîsini çağırdı ve ona şöyle dedi: *'Affeder misin?'* Adam, 'Hayır.' dedi. Resûlullah, *'Diyet alır mısın?'* dedi. Adam yine, 'Hayır.' dedi. Resûlullah, *'Öldürecek misin?'* dedi. Adam, 'Evet.' diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûlullah, *'Onu götür.'* buyurdu. Adam arkasını dönmüş giderken tekrar, *'Onu affeder misin?'* dedi. Adam, 'Hayır.' dedi. Resûlullah bu sefer, *'Diyet alır mısın?'* diye sordu. Adam yine, 'Hayır.' dedi. Resûlullah, *'Öldürecek misin?'* dedi. Adam, 'Evet.' diye cevap verdi. Resûlullah yine, *'Onu götür.'* buyurdu. Aynı söyleşi dördüncü sefer yaşandığında Resûlullah şöyle buyurdu: *'Dinle! Sen onu affedersen, o katil hem kendi günahını hem de maktulün günahını yüklenir.'* Bunu duyan adam, katili affetti."

(D4499 Ebû Dâvûd, Diyât, 3)

evgili sahâbî Enes b. Mâlik'in bizlere naklettiğine göre Peygamberimizin Medine'ye gelişlerinden hemen sonra şu ilginç olay yaşanmıştır:

Ureyne ve Ukl kabilelerinden bazı insanlar Medine'ye gelerek Müslüman olduklarını ifade ettiler. Bir müddet kaldıkları Medine'nin havası kendilerine ağır gelince Resûlullah'ın (sav) huzuruna çıkıp, "Ey Allah'ın Resûlü, bizler çölde yaşamaya alışık göçebe insanlarız; yerleşik hayat bize yaramadı." diyerek Medine'den ayrılmak istediklerini söylediler. Rahmet Peygamberi (sav) de onları zekât olarak toplanan develer ve çobanının bulunduğu Hârre bölgesine yerleştirdi. Yeniden sağlıklarına kavuşmaları için de develerin sütlerinden beslenebileceklerini söyledi. Bunun üzerine develerin yakınlarında yaşamaya başlayan bu insanlar, sağlıklarına kavuşunca İslâm dininden vazgeçip yeniden küfre döndüler ve çobanı öldürerek develeri önlerine katıp götürdüler. Olup bitenler Hz. Peygamber'e ulaşınca, onların arkalarından bir grup adam gönderdi. Yakalanıp huzura getirildiler. Suçları sabit görülünce, kısas yapılarak çobana yaptıkları gibi acı bir şekilde öldürüldüler.[1]

Enes b. Mâlik'in, "Hz. Peygamber'in uyguladığı en ağır ceza" olarak nitelediği[2] bu cezalandırma, belirtildiği üzere kısas olarak uygulanmıştır. Peki, adı her anıldığında zihinlerde Merhamet ve Sevgi Peygamberi olarak canlanan Allah Resûlü'nü (sav) bu ağır cezayı uygulamak durumunda bırakan kısas nedir?

Kısas, "bir şeyin ardından gitmek, iz sürmek, eşitlemek ve misilleme yapmak, işlenen fiile ona denk bir fiille mukabele etmek" anlamlarına gelmektedir. Hukuk terimi olarak ise, "kasten olmak şartıyla, öldürdüğü kişiye karşılık katilin öldürülmesi veya yaraladığı kişide bedenî veya fizikî zarar meydana getiren kimsenin benzer şekilde cezalandırılması" anlamını ifade etmektedir.[3] Tanımda da belirtildiği gibi kısas, haksız yere ve kasten adam öldürme ve yaralamalarda uygulanır, hata ile işlenen eylemlerde bu ceza uygulanmaz.

Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen ve Hz. Peygamber'in vahşi câhiliye toplumunun izlerinden kurtulmaya çalışılan devirlerde uyguladığı kısas, bir

[1] B5727 Buhârî, Tıb, 29; N306 Nesâî, Tahâret, 191
[2] B5685 Buhârî, Tıb, 5.
[3] "Kısas", *DİA*, XXV, 488.

insanın en temel hakkı olan yaşama hakkını elinden alan ya da "yaralayan" katili/suçluyu aynı şekilde cezalandırmakla, toplumun "hayat hakkını" güvence altına almayı hedeflemektedir. Nitekim dinimizde, öldürme başta olmak üzere insanın canına yönelik işlenen suçlar büyük günah sayılarak kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Kısas cezası sayesinde de hem insan hayatına yönelik haksız tecavüzler önlenmek istenmiş, hem de suçluya işlediği suça denk bir ceza verilerek adaletin sağlanması arzulanmıştır.

Kısasın çok eski millet ve medeniyetlere kadar uzanan uzun bir geçmişi vardır. İslâm'dan önceki dönemde Arap toplumunda da kısas cezası yaygın olarak uygulanmaktaydı. Kısas cezası Kur'an'da olduğu gibi Tevrat'ta da bulunmaktadır. Nitekim bir âyette Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısasa tâbidir (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o kefaret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir."*[4] Hatta, *"Sizin için kısasta hayat vardır..."*[5] âyetinin farklı bir anlatımı olan, "Öldürmeyi yok eden en iyi şey, yine öldürmedir." şeklindeki atasözünde ifadesini bulan kısas dönemin adalet anlayışında önemli bir yer tutmaktadır.

Süleyman b. Amr b. Ahvas'ın naklettiğine göre, Peygamberimizle birlikte Veda Haccı'na katılan babası şöyle anlatmıştır: "Hz. Peygamber Veda Haccı'nda yaptığı konuşmasında önce Allah'a hamdedip O'nu övdü, vaaz ve nasihat etti. Ardından şöyle buyurdu: '*...Bilesiniz ki! Kişi ancak kendi suçundan dolayı cezalandırılır. Baba evlâdının suçundan, evlât da babasının suçundan dolayı cezalandırılmaz.*'"[6] Bu sözleriyle Hz. Peygamber kısasta ve diğer bütün suçlarda cezanın yalnız suçu işleyene verileceğini anlatıyor ve suçun şahsîliğini vurguluyordu. Çünkü bir devlet anlayışının tam olarak gelişmediği bu dönemde kısasın uygulanmasında, kan bağının belirleyici olduğu kabileler arası güç dengesi son derece etkin bir rol oynuyordu. Dolayısıyla da kısasın uygulanmasında çoğu kez keyfîlik ve aşırılıklar söz konusu oluyor, bu da peşinden nesiller boyu devam eden kan davalarını getiriyordu. Kabile fertlerinden birine karşı işlenen suç bütün kabileye karşı işlenmiş sayılıyor, o kabileden olan herkes suçlu suçsuz ayrımı gözetilmeksizin misillemeye maruz kalabiliyordu. İslâm dini bu ayrımcılığa son vererek herkesin hukuk önünde eşit olduğu ve suçun bireyselliği ilkesini yerleştirmiştir.

İnsanlar arasındaki ayrımcılığı gösteren başka bir olayı anlatan İbn Abbâs (ra) da, Medine'de yaşayan iki büyük Yahudi kabilesi arasındaki

[4] Mâide, 5/45.
[5] Bakara, 2/179
[6] T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; İM3055 İbn Mâce, Menâsik, 76.

ayrımcılığa dikkat çekerek şunları söylemiştir: Kurayza ve Nadîr kabileleri vardı. Nadîr, Kurayza'dan üstün kabul edilirdi. Kurayzalı biri bir Nadîrliyi öldürürse öldürülürdü, ancak tersi olursa sadece yüz ölçek hurma verilirdi. Peygamberimizin Medine'yi teşriflerinden sonra Nadîr kabilesinden biri Kurayzalı birini öldürmüştü. Kurayzalılar, katilin kısas olarak öldürülmesini talep edince Nadîrliler eski âdetleri üzere katili teslim etmeyip meseleyi, peygamber olduğunu bildikleri ancak inanmadıkları Hz. Peygamber'e götürdüler. Bu olay üzerine Peygamber Efendimize onların arasında adaletle hükmetmesini emreden[7] ve câhiliye dönemine ait hükümleri uygulamayı arzu edenleri kınayan[8] âyetler nâzil oldu.[9] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber her konuda olduğu gibi kısasta da adalete büyük önem vermiştir. Herkes kabul eder ki adalet, hukuk ve müeyyideler herkese eşit uygulandığında adalettir; hukuk karşısında herkesin eşit olduğu bilinci o toplumda yaşayan bütün insanlara bir taraftan güven verirken diğer taraftan kendisini suç işlememeye sevk edecektir.

İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel gibi bazı âlimler, *"Kâfir bir kişiyi öldürmesi sebebiyle mümin öldürülmez."*[10] şeklindeki hadise dayanarak bir kâfiri öldüren müminin buna karşılık öldürülemeyeceğini ifade etmişlerdir. Buna karşılık Kur'an zaviyesinden bakan İmam Ebû Hanîfe ise kısas ile öldürmede Müslüman-kâfir, kadın-erkek ve hür-köle ayrımı gözetmemiş, insan olma temelinde bir anlayış geliştirmiş ve bu hadisteki kâfir ile kastedilenin savaş hâlinde olunan gayri müslimler olduğunu belirtmiştir.[11] Kısasta mümin-kâfir ayrımı yapılmaması Kur'an'daki âyetler ile İslâm'ın adalet ve eşitlik anlayışının yanı sıra Hz. Peygamber'in cariye karşılığında hür insanlara kısas yaptığına dair uygulaması ile[12] erkeğin, kadın karşılığında kısas olarak öldürülebileceği[13] ve *"Kim kölesini öldürürse biz de onu öldürürüz, kim kölesinin bir organını keserse biz de onun organını keseriz."*[14] şeklindeki hadisleriyle de uyum içindedir.

Adı adaletle özdeşleşen Hz. Ömer, Yemen'in San'a şehrinde bir kişiye tuzak kurarak onu ortaklaşa öldüren altı veya yedi kişiye ayrı ayrı kısas uygulamış ve "Eğer bütün San'a halkı bu suça iştirak etmiş olsaydı hepsine aynı cezayı verirdim." demiştir.[15]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Cinayet veya yaralanma gibi bir cürüme maruz kalan kişi (ya da velîsi) şu üç şeyden birini seçer: Ya (hukukun eliyle suça denk bir müeyyide yani) kısas ister ya affeder ya da diyet alır. Dördüncü bir şey isterse onu engelleyin. Kim de bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı verici bir azap vardır."*[16]

7 [illegible] 4/58
8 Mâide, 5/50
9 [illegible]
Kasâme, [illegible]
10 B[illegible] Buhârî, [illegible]
11 [illegible]
12 B[illegible] Buhârî, [illegible]
13 D[illegible] Dârimî, [illegible]
14 D[illegible] [illegible]
15 [illegible] Muvatta', [illegible]
16 D[illegible] Ebû Dâvûd, [illegible]
3

Görüldüğü gibi İslâm, kısası gerektiren olaylarda, mağdura veya ailesine üç alternatif sunmaktadır. İlki, mağdur veya ailesi af veya diyet yolunu tercih etmediği takdirde uygulanan ve adaleti tesis eden kısas uygulamasıdır. Buna göre öldüren öldürülür, diş kıranın dişi kırılır, yaralayan yaralanır... Burada suç ve ceza dengesi gözetilir ve meşru ölçüler aşılmaz.[17] Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, halası Rübeyyi', bir cariyenin ön dişlerini kırmıştı. Af ve diyet talepleri olumlu karşılık bulmadı. Cariyenin yakınları kısasta direttiler ve onun da dişlerinin kırılmasını istediler. Mesele Allah Resûlü'ne (sav) intikal edince bile kısas taleplerinden vazgeçmediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Allah'ın Kitabı'na göre kısas gerekir."* diyerek kısas uygulanmasına hüküm verdi. Ancak Enes'in amcası[18] ve Rübeyyi'in kardeşi olan Enes b. Nadr'ın kısasın uygulanmaması yönündeki ısrarcı tavrı üzerine cariyenin yakınları davalarından vazgeçerek sonunda diyete razı oldular.[19] Görüldüğü üzere İslâm'da mağdur olan bir cariye bile olsa hakkını sonuna kadar isteyebilmekte ve kısas talebinde bulunabilmektedir.

Ahlâkî ve uhrevî sorumluluğunun yanında dünyevî ceza olmak üzere bu tür kasıtlı suçların karşılığının kısas olduğu[20] ifade edilmekle birlikte, en faziletli yol ise suçluyu karşılıksız affetmek, ona ihsanla muamele etmek, kötülüğe iyilikle karşılık vermektir.[21] Yüce Allah da âhirette günahlara kefaret olacağı prensibinden hareketle karşılıksız affı tavsiye etmiştir.[22] Nitekim Resûlullah'a (sav) bir defasında kısas talebi için gelindiğinde o da suçluyu affetmelerini tavsiye etmiştir.[23]

Mekke'de bir Peygamber'in ortaya çıktığını duyunca makamını bırakıp gelen Yemen'in reislerinden Vâil b. Hucr'un[24] anlattığına göre, Resûlullah'a boynundan kayış ile bağlanmış bir katil getirilmişti. Resûlullah maktulün velîsini çağırarak önce onu affetmesini teklif etmiş ancak o buna razı olmayınca diyet almasını önermişti. Öldürülen kişinin velîsi ısrarla kısas istemiş bunun üzerine Resûlullah (sav) onu götürüp öldürmesine hükmetmişti. Adam arkasını dönmüş giderken aynı şekilde affetmesi ya da diyet alması hususunda onu ikna etmeye çalışan Peygamberimiz yine olumsuz cevap ile karşılaşmış ve aynı söyleşi dört defa tekrarlanmıştı. Sonunda Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: *"Dinle! Sen onu affedersen, o katil hem kendi günahını hem de maktulün günahını yüklenir."* Bunun üzerine adam, katili affetti.[25]

Yukarıdaki hadiste belirtildiği gibi, mağdurun veya velîsinin, suçluyu karşılıksız affetmenin yanı sıra diyet karşılığında kısas hakkından vazgeçme hakkı da bulunmaktadır. Öldürülenin "kan bedeli" diyebileceğimiz

17 İsrâ, 17/33.
18 IB553 İbn Abdülber, *İstîâb*, 53.
19 B4500 Buhârî, Tefsir (Bakara) 23; N4756 Nesâî, Kasâme, 16-17; N4761 Nesâî, Kasâme, 17-18.
20 Bakara, 2/178-179
21 N4730 Nesâî, Kasâme, 6-7.
22 Mâide, 5/45
23 N4787 Nesâî, Kasâme, 28-29; D4497 Ebû Dâvûd, Diyât, 3.
24 BT2607 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 175.
25 D4499 Ebû Dâvûd, Diyât, 3

diyet, suçluya büyük bir malî külfet getirirken mağdur tarafa da ekonomik anlamda önemli bir katkı sağlamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber öldürülen bir kişinin diyetini yüz deve[26] olarak belirlemiş ve fiyatlarının artıp azalmasına bağlı olarak da bunların para cinsinden değerlerini takdir etmiştir.[27] Ölüme sebebiyet vermeyen yaralanmalarda ve sakat bırakmalarda ise diyet, hadis ve sünnette belirlenen miktarların yanı sıra yaralamanın derecesi, suçun işleniş tarzı, fiilin yol açtığı kayıp ve organın hayatî fonksiyonu gibi hususlar göz önünde tutularak belirlenmektedir.[28] Haddi aşarak hem diyet alıp hem suçluyu öldürenler için ise Hz. Peygamber, *"Diyet aldıktan sonra (katili) öldüreni asla affetmem."* buyurmuştur.[29]

Kısasta, suç ve ceza dengesinin sağlanmasının zor olduğu yaralamalarda, suçluya hak ettiğinden ağır bir ceza verilme riskinden dolayı genelde diyet tercih edilmiştir. Hz. Peygamber bu dengenin sağlanması için bazen de mağdura, beklemesini ve uğradığı zararın tam olarak ortaya çıkmasını tavsiye ederdi. Nitekim bir gün Hz. Peygamber'in yanına bacağından yaralanan bir adam geldi ve kısas istedi. Hz. Peygamber de ondan yarasının iyileşmesini beklemesini istedi. Fakat yaralı adam ısrarla kısas isteyince Resûlullah cezayı uyguladı. Mağdur, kendi ayağı iyileşmemesine rağmen suçlununki iyileşince Hz. Peygamber'e geldi ve diyet istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Sana, 'Yaran iyileşinceye kadar kısas yapma!' demedim mi? Ama sen bana karşı geldin. Allah seni uzak etsin, yaran da iyileşmesin"* buyurdu.[30]

Sevgili Peygamberimizin hayatta olduğu dönemde bir Yahudi, Medineli bir cariyeye saldırarak üzerindeki ziynet eşyalarını aldıktan sonra başını taşla ezerek öldürmeye çalıştı. Ancak cariyeyi bulanlar Hz. Peygamber'e getirdiler. Ölmek üzere olan ve konuşamayan kızcağıza, "Seni falan mı öldürdü?" diye birkaç kişinin ismi soruldu. Her defasında, "Hayır." anlamında başıyla işaret yapan cariye, Yahudi'nin ismi sorulunca, "Evet." anlamında başını salladı. Allah Resûlü (sav) bu Yahudi'yi getirtti. Ardından Hz. Peygamber, suçunu itiraf eden Yahudi'nin cezalandırılmasını emretti.[31]

İslâm'daki kısas anlayışı, sahâbe arasında bazı duygusal anekdotlara da yansımaktaydı. Medineli sahâbî Üseyd b. Hudayr (ra), etrafına neşe dağıtan bir zâttı. Bir gün yine yaptığı konuşmalarla insanları güldürüyordu. Topluluğun içinde bulunan Efendimiz (sav) de gülümseyerek yerden bir dal alıp hafifçe Üseyd'in böğrünü itti. Bunu fırsat bilen Üseyd, Hz. Peygamber'e dönerek, "Ey Allah'ın Resûlü, kısas yapmama izin ver." dedi. Yüce Nebî de, *"Kısas yap o hâlde."* buyurdu. Ama Üseyd, "Benim üzerimde

[26] T1387 Tirmizî, Diyât, 1.
[27] T1388 Tirmizî, Diyât, 2; N4805 Nesâî, Kasâme, 33 34.
[28] "Diyet", *DİA*, IX, 476.
[29] D4507 Ebû Dâvûd, Diyât, 5.
[30] HM7034 İbn Hanbel, II, 218; MA17991 Abdürrezzâk, *Musannef*, IX, 454
[31] B5295 Buhârî, Talâk, 24; D4527 Ebû Dâvûd, Diyât, 10; N4049 Nesâî, Muhârebe, 9, T1394 Tirmizî, Diyât, 6.

gömlek yoktu." dedi. O mütevazı Peygamber de gömleğini yukarı kaldırarak böğrünü açtı. Düşündüğünü gerçekleştirmenin tam sırası olduğunu gören Üseyd, Efendimize sarılarak böğrünü öptü ve "Ey Allah'ın Resûlü, benim arzum sadece bu idi." diyerek etraftaki ashâbın da duygulandığı bir ortam oluşturdu.[32]

Kısas... Suç cinsinden ceza, suç kadar ceza; ne eksik ne fazla... Rahmet Peygamberi'nin (sav) sağlamaya çalıştığı prensibi, yani adaleti tesis etmeye yönelik uygulamalar... Yüce dinimiz İslâm'ın, insanın en temel hakkı olan can güvenliğini sağlamaya yönelik aldığı tedbirlerin başında gelen kısas, sadece suçun işlenmesinden sonra etkisi olan bir ceza değil aynı zamanda insanları suç işlemekten alıkoyma, suça yeltenmesini engelleme konusunda da önemli bir işleve sahip olmuştur. Kısasın asıl gücü, suçun işlenmesine yönelik getirdiği caydırıcılık olarak değerlendirilmiştir. Nitekim ceza, suçun karşılığında çok hafif kaldığında hukukun ana gayelerinden olan caydırıcılığın etkisini yitireceği ve bir anlamda işlevsiz kalacağı, dolaylı olarak suçların ve suçluların artmasına neden olacağı mülâhazaları serdedilmiştir. Bugün kısas cezası daha çok örneğine tarihte rastlanan bir hukukî müeyyide olarak görülmektedir. Dünyada bu müeyyideyi hukuk sisteminde muhafaza eden çok az ülke vardır. Hatta dünyanın pek çok ülkesinde ölüm cezası, ceza yasalarından tamamen kaldırılmıştır. Her hâl ve şartta insan hayatını korumayı hedefleyen bu düzenlemeler modern hukuk anlayışının ulaştığı son düzeyi göstermektedir. Ancak bunların bilhassa bir yakınının hayatına kıyılması acısını yaşamış insanları ne kadar yatıştırdığı, toplumun hak ve adalet duygusunu ne kadar tatmin ettiği yine hukuk nazariyecileri tarafından tartışılan bir konudur.

Bu bağlamda kutsal kitaplarda ve Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ve suç ve cezanın denkliğini hatırlatan âyetler, insanlığa insan hayatının dokunulmazlığı ilkesini hatırlatmaya devam edecektir:

"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız."[33]

32 D5224; İbn Sa'd, III, 148-149
33 Bakara, 2/179

KAN DAVASI
HUKUKU YOK SAYAN CAHİLİYE ÂDETİ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"أَوَّلُ مَا يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِى الدِّمَاءِ."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kıyamet günü insanlar arasında hüküm verilirken ilk görülecek dava, kan davasıdır."

(M4381 Müslim, Kasâme, 28; B6533 Buhârî, Rikâk, 48)

عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"لاَ تَكُونُوا إِمَّعَةً تَقُولُونَ: إِنْ أَحْسَنَ النَّاسُ أَحْسَنَّا، وَإِنْ ظَلَمُوا ظَلَمْنَا، وَلَكِنْ وَطِّنُوا أَنْفُسَكُمْ، إِنْ أَحْسَنَ النَّاسُ أَنْ تُحْسِنُوا، وَإِنْ أَسَاءُوا فَلاَ تَظْلِمُوا."

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الأَحْوَصِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ: "أَلاَ لاَ يَجْنِي جَانٍ إِلاَّ عَلَى نَفْسِهِ. لاَ يَجْنِي وَالِدٌ عَلَى وَلَدِهِ، وَلاَ مَوْلُودٌ عَلَى وَالِدِهِ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رُفِعَ إِلَيْهِ شَيْءٌ فِيهِ قِصَاصٌ إِلاَّ أَمَرَ فِيهِ بِالْعَفْوِ.

Huzeyfe (b. Yemân) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*'İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız; zulmederlerse biz de zulmederiz', diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilik yapmayı, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi içinize (bir ilke olarak) yerleştirin.*"
(T2007 Tirmizî, Birr, 63)

Süleyman b. Amr b. Ahvas, babasından şöyle nakletmiştir: "Resûlullah'ı (sav) Veda Haccı'nda dinledim, şöyle diyordu: '*Dikkat edin! Cana kıyan kişi ancak kendi işlediği cinayetten sorumludur. Hiçbir baba oğlunun cinayetinden sorumlu tutulamaz, hiçbir oğul da babasının cinayetinden sorumlu tutulamaz.*'"
(İM2669 İbn Mâce, Diyât, 26; T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9)

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Resûlullah'ın (sav), kendisine arz edilen kısasla ilgili her davada affetmeyi tavsiye ettiğini gördüm."
(D4497 Ebû Dâvûd, Diyât, 3; N4788 Nesâî, Kasâme, 28-29)

Zilkâde ayının yirmi beşinci günü, Resûlullah ve Müslümanlar hac ibadetini ifa etmek üzere Medine'den yola çıkmışlardı.[1] Kafileye yoldan katılanlarla birlikte binlerce kişi, tekbir ve telbiyelerle bir pazar günü Mekke'ye girdiklerinde Zilhicce'nin dördü olmuştu.[2] Perşembe gününe kadar Mekke'de kalan Resûl-i Ekrem, önce Mina'ya, daha sonra da Arafat'a gitti. Devesine binerek Urene Vadisi'nin ortasına geldi. Vadide toplanan büyük bir kalabalık heyecanla onu bekliyordu. Allah Resûlü, Veda Hutbesi olarak bilinen konuşmasında onlara şöyle seslendi:

"Kanlarınız ve mallarınız, size şu (Arafat) gününüz ile şu (Zilhicce) ayınızın, şu (Harem) beldenizdeki saygınlığı gibi saygındır. Bilesiniz ki! Câhiliye dönemine ait bütün işler ayaklarımın altındadır. Câhiliye döneminin bütün kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası da, İbn Rebîa'nın kan davasıdır..."[3]

Allah Resûlü böylece kan davası olarak bilinen ve neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan bu kanlı töreyi ayaklarının altına aldığını ilân ediyor, oradakilere, *"Tebliğ ettim mi?"* diye sorarak hem dinleyenleri hem de Yüce Allah'ı sözlerinin şahidi kılıyordu. Henüz küçük bir çocuk iken Huzeyl kabilesi tarafından öldürülen amcasının torunu İyâs b. Rebîa'nın kan davasını kaldırarak da işe önce kendi akrabalarından başlıyordu.[4] İyâs, Huzeyl kabilesinin bir kolu olan[5] Sa'doğulları'nda sütannesinin yanındaydı. Bu esnada Sa'doğulları ile Kinâne kabilesinin bir kolu olan Leysoğulları[6] arasında savaş çıkmıştı. Savaşta çadırların arasında emeklemekte olan İyâs'a bir taş isabet etmiş ve İyâs vefat etmişti. İşte bu hadise sonucunda ortaya çıkan kan davası, Efendimizin ortadan kaldırdığı ilk kan davasıydı.[7]

Aslında o, Veda Hutbesi'nin çok daha öncesinde Medine'de güçlü bir sosyo-politik birlik kurmakla kan davasına en büyük darbeyi vurmuş oluyordu. Zira câhiliye döneminde merkezî otoriteyi temsil eden bir devlet anlayışı gelişmediğinden kan bağı esasına dayalı bir kabile düzeni hâkimdi ve öldürme suçunun cezasının uygulanmasında çoğu kez keyfîlik ve şahsî intikam esasına dayalı aşırılıklar söz konusu oluyordu. Öldürülenin kanının öcünü alma kutsal ve onur kazandıran bir görev sayıldığından güçlü kabilelerin bazen öldürülen bir üyesine karşılık zayıf kabileden birden fazla kişiyi öldürdüğü oluyor, zayıf kabileler ise diyete razı ediliyordu. İşte

[1] VM3/1089 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1089-1091.
[2] M3013 Müslim, Hac, 202.
[3] M2950 Müslim, Hac, 147 M4384 Müslim, Kasâme, 30. D1905 Ebû Dâvûd, Menâsik 56.
[4] M2950 Müslim, Hac, 147; AV5/262 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, V, 262.
[5] BE11/256, Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, XI, 256.
[6] CR2/465 İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, II, 465
[7] SN8/183 Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, VIII, 183

Allah Resûlü, suçlara şahıslar eliyle keyfî cezalar verilmesini engellemek ve cezaların âdil yargılama sonucuna göre verilmesini sağlamak gibi işlevler üstlenen hukuka dayalı bir yönetim sistematiği kurmak suretiyle, kan davalarını besleyen siyasî ve sosyal yapıyı işlevsiz kılıyordu.

Meselâ, Medine'de bulunan Yahudi kabilelerden Nadîr kabilesi, Kurayza kabilesinden daha üstün görülürdü. Bu yüzden Kurayza'dan bir adam Nadîrli birini öldürdüğünde o da öldürülür, fakat Nadîr'den bir adam Kurayza'dan birini öldürdüğünde yüz ölçek hurma verirdi. Ancak Allah Resûlü'nün Medine'ye hicret edip bir site devleti kurmasından sonra davalar kendisine arz edilmeye başlanmış, o da bizzat Yüce Allah'ın emriyle bu çirkin câhiliye âdetini kaldırarak hükümlerin ve müeyyidelerin "adalet" sınırları içinde olmasına çalışmıştır.[8]

Kan davası, sadece siyasî ve hukukî boşluklarla izah edilebilecek bir cezalandırma yolu değildir. Her şeyden önce gözleri ve gönülleri kör eden bir intikam ve üstünlük algısı hastalığıdır. Kandan başka hiçbir şeyin gideremeyeceğine inanılan azap verici bir susuzluktur. Arazi ve sınır anlaşmazlıkları, miras paylaşımı, ırza geçme, husumet, hata ile öldürme, kız kaçırma, kadına yönelik cinsellik odaklı namus anlayışı ve törelere karşı gelme gibi sebeplerle öfke dolan kalpte nefret duyguları filizlenir hemen. Erken tedbir alınmadığında nefret büyüyerek kine, kin de intikam hırsına dönüşür. İntikam, bir yangın misali yayılırken, hatadan geri dönmek artık mümkün değilmiş gibi görünür. İşte böyle durumlarda öfke kıvılcımının intikam ateşine dönüşmesini önlemek en güzelidir; zira intikam ateşi bir kez toplumsal bir yangına neden olduğunda, artık onu söndürmek hiç de kolay değildir.

Bu nedenle İslâm daha en baştan öç alma duygusunu bambaşka bir yöne çevirir. Öç alma işini insanın elinden alarak, mağdur edilen insan adına Allah'ın uhdesine verir. Kulları adına, onların hakkını almak için en güçlü intikam alıcı olan Allah Teâlâ[9] yeryüzünde işlenen hiçbir suçu veya haksızlığı karşılıksız bırakmaz. Kimi zaman dünyada alınsa da[10] ilâhî intikamın alınacağı asıl yer âhirettir.[11] Ve Peygamberimizin bildirdiği üzere kıyamet günü insanlar arasında hüküm verilirken ilk olarak kan davaları görülecektir.[12] Allah Teâlâ yapılan hiçbir kötülüğü karşılıksız bırakmayacaktır.[13] Öyle ki Peygamber Efendimiz, *"Boynuzsuz koyun, boynuzlu koyundan hakkını alacaktır."*[14] buyurarak kıyamet gününde hakların sahiplerine iade edileceğini bildirmiştir. Efendimizin bu teşbihi, mükellef

[8] Mâide, 5/42-50; Nisâ, 4/58; N4736 Nesâî, Kasâme, 8-9; D4494 Ebû Dâvûd, Diyât, 1.
[9] Â-li İmrân, 3/4.
[10] Zuhruf, 43/25.
[11] T2561 Tirmizî, Sıfatü'l-cenne, 22; HM9815 İbn Hanbel, II, 450.
[12] M4381 Müslim, Kasâme, 28; B6533 Buhârî, Rikâk, 48.
[13] Zilzâl, 99/7-8.
[14] M6580 Müslim, Birr, 60.

olmayan hayvanlara dahi bu kadar ince bir muhasebe yapılırken insanların karşılaşacağı muamelenin ne kadar âdil olacağını göstermektedir.

"Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!" nidasıyla müminleri kin ve intikamdan uzak durmaya davet eder İslâm Peygamberi.[15] Allah'ın en nefret ettiği insanın, husumette sınır tanımayan kimse olduğunu hatırlatır onlara.[16] *"Husumeti sürdürmen sana günah olarak yeter."*[17] uyarısında bulunur. Hayatı boyunca asla kişisel intikam peşinde koşmayarak[18] müminlere örnek olan Hz. Peygamber (sav), husumeti sürdürmek bir yana, kişinin, kendisine yapılan kötülüğe dahi kötülükle karşılık vermemesini şu sözleriyle öğütler: *"'İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız; zulmederlerse biz de zulmederiz', diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilik yapmayı, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi içinize (bir ilke olarak) yerleştirin."*[19]

Kuşkusuz kan davası yalnızca öç alma duygusuyla geliştirilen basit bir tepki değildir. O aynı zamanda toplumsal ve kültürel gerçeklerle de yakından ilgilidir. Zira kişiyi kan gütme âdetini sürdürmeye zorlayan en önemli unsur, aynı zamanda kan davasını sıradan bir cinayetten ayıran, yanılsama sonucu oluşan "ortak sorumluluk ilkesi"dir. Buna göre aile veya sülâle fertlerinden birine karşı işlenen suç bütün aile ve sülâleye karşı işlenmiş sayılır ve suçlunun ailesine mensup olmak cezalandırılmak için yeterli sebep kabul edilerek misilleme cihetine gidilir. İslâm tam da bu noktada bu ortak sorumluluk ilkesini nihayete erdiren şu hükmü getirir: *"Hiç kimse bir başkasının suçundan sorumlu değildir."*[20] *"Bilesiniz ki! Cana kıyan kişi ancak kendi işlediği cinayetten sorumludur. Hiçbir baba oğlunun cinayetinden sorumlu tutulamaz, hiçbir oğul da babasının cinayetinden sorumlu tutulamaz."*[21]

İslâm böylece suç ve cezayı şahsîleştirir. Aşiret ve akrabalar arası ortak sorumluluk ve cezalandırma anlayışına kesin bir son verir.[22] Suç işleyen kimsenin ancak işlediği suça denk bir ceza ile cezalandırılabileceğini bildirir.[23] Suç ve cezanın denkliğini ifade eden "kısas" da işte buradan gelir.[24] Adaleti temin ettiği ve masum hayatları koruduğu için Kur'an'da, *"Kısasta hayat vardır."* buyrulur.[25] Ancak Allah Teâlâ'nın rahmeti ve hafifletmesiyle, mağdurun yakınlarına kısastan vazgeçip kan bedeli (diyet/tazminat) isteme hakkı verilir.[26] Eğer öldürülen kimsenin yakınları kısas hakkından vazgeçip diyete razı olurlarsa, artık taraflar hakkaniyete uymalı ve öldüren kişi gereken diyeti zorluk çıkarmadan ödemelidir.[27] Ayrıca kim yakınını öldüren katili karşılıksız olarak affederse, bu davra-

[15] B6064 Buhârî, Edeb, 57; M6536 Müslim, Birr, 28
[16] B7188 Buhârî, Ahkâm, 34; T2976 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2
[17] T1994 Tirmizî, Birr, 58.
[18] B6853 Buhârî, Hudûd, 42; M6045 Müslim, Fedâil, 77.
[19] T2007 Tirmizî, Birr, 63.
[20] En'âm, 6/164
[21] İM2669 İbn Mâce, Diyât, 26; T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[22] N4839 Nesâî, Kasâme, 40-41; İM2672 İbn Mâce, Diyât, 26.
[23] Nahl, 16/126; T3129 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 16.
[24] Bakara, 2/178; İsrâ, 17/33; Mâide, 5/45.
[25] Bakara, 2/179.
[26] Bakara, 2/178
[27] Bakara, 2/178

nışı günahlarına kefaret olacak,[28] onun asıl mükâfatını vermeyi de bizzat Yüce Allah üstlenecektir.[29]

Böylece suç ve cezanın denkliğini ifade eden kısas ile suçun tazminata bağlanmasını ifade eden diyet anlayışı, aileler ve aşiretler arasında nesiller boyu süren kan davalarını önleyen, ortak görev anlayışını sona erdiren bir role sahip olmuştur. İslâm, daha önce de insanlar arasında bilinen bu cezalandırma usulünün eşitlik, adalet ve hakkaniyet çerçevesinde uygulanmasını temin edecek esaslar getirir. Ancak kısas ve diyet cezalarından daha üstün bir çıkış yolunu da ısrarla önerir: Bağışlayarak cezadan vazgeçmek.[30] İşte burası affetme erdeminin adalet erdeminden öteye geçtiği yerdir. Burası tam da ihsan mertebesidir. Zira işlenen suça karşılık ona denk bir ceza vermek adalettir. Ancak cezalandırmaktan vazgeçmek, adaleti de aşan bir erdemdir. Affetmek bu yüzden zor fakat yapılmaya değer bir iştir.[31] Bu sebeple özellikle müttakilerin yani Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olanların sahip olduğu bir erdemdir bu.[32]

İslâm, insanlar arası suçlara yönelik af yetkisini, hakkı çiğnenen mağdurun kendisine veya –bu mümkün olmadığında– yakınlarına verir. Mümin, bir haksızlığa uğradığında ya hukukun eliyle suça denk bir ceza ister yahut bundan daha hayırlı olan af yolunu seçer.[33] Ancak Resûl-i Ekrem bir haksızlığa uğrayan müminin buna misilleme yapma hakkının olmadığını söyler.[34] Zira misilleme yapmak hem toplumda kargaşa ve düzensizlik çıkarabilir, hem de haksızlığa uğrayan kişi suçluya kendi gördüğü zarardan daha fazlasını vermek suretiyle mazlum iken zalim durumuna düşebilir. O yüzden affetme kararı mağdurun kendisine veya yakınlarına, suçluların cezalandırılması suretiyle adaletin gerçekleşmesi ise hukukî müesseselerin yetkisine verilmiştir.

"Kişi, yakınının öldürülmesi veya yaralanması durumunda üç yoldan birini seçmekte serbesttir..." buyurur Hz. Peygamber, *"Ya (hukukun eliyle) (suça denk bir müeyyide yani) kısas ister, ya kan bedelini kabul eder yahut karşılıksız affeder. Kim bu üç yoldan birine başvurduktan sonra vazgeçip başka birine dönüş yaparsa, artık o kimseyi içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi bekler."*[35]

Bütün hayatı boyunca asla kişisel intikam peşinde koşmayan,[36] hatta canına kastedenleri dahi tereddütsüz bağışlayan[37] Allah Resûlü, kendisine arz edilen kısasla ilgili her davada affetmeyi teşvik ederdi.[38] Nitekim bir gün arkadaşlarıyla birlikte otururken huzuruna bir adam geldi. Beraberinde, boynuna urgan dolayarak sürüyüp getirdiği Habeşli bir işçi vardı.

[28] Mâide, 5/45
[29] Şûrâ, 42/40
[30] Bakara, 2/178; Mâide, 5/45.
[31] Şûrâ, 42/43.
[32] Âl-i İmrân, 3/133-134.
[33] T1405 Tirmizî, Diyât, 13.
[34] İM2340 İbn Mâce, Ahkâm, 17; MU1435 Muvatta', Akdiye, 26.
[35] İM2623 İbn Mâce, Diyât, 3; DM2381 Dârimî, Diyât, 1
[36] B6853 Buhârî, Hudûd, 42.
[37] B4136 Buhârî, Megâzî, 32; B2617 Buhârî, Hibe, 28.
[38] D4497 Ebû Dâvûd, Diyât, 3; N4788 Nesâî, Kasâme 28-29

Adam, "Ey Allah'ın Resûlü!" dedi, "Bu adam benim kardeşimi öldürdü." Hz. Peygamber Habeşliye dönerek, *"Onu gerçekten öldürdün mü?"* diye sordu. Adam cevabı bekleyemeden araya girdi: "Eğer itiraf etmezse, aleyhine delil getirebilirim." Habeşli de, "Evet, öldürdüm." diyerek suçunu itiraf etti. Allah Resûlü bu kez, *"Onu nasıl öldürdün?"* diye sordu. Habeşli anlattı: "Ben ve bu adamın kardeşi bir ağacı budayarak yaprak silkeliyorduk. İş esnasında bana sövdü, ben de öfkelendim. Elimdeki baltayla başına vurdum ve onu öldürdüm."[39] Yaptığından dolayı pişmanlık duyduğunu Resûlullah'ın bilmesini istiyordu: "Aslında onu öldürmek istememiştim." diye ekledi.[40]

Bunun üzerine Hz. Peygamber adama dönerek, *"Onu affet."* buyurdu. Suçun cezasız kalmamasını isteyen adam, "Ama o benim kardeşimi öldürdü." diyerek bağışlama talebini geri çevirdi. Merhamet Peygamberi, adama üç defa *"Affet!"* demesine rağmen adam kararında ısrarlıydı. Af yoluyla meseleyi çözümlemek mümkün olmayınca Hz. Peygamber, *"Öldürdüğün insanın diyetini ödeyecek malın var mı?"* diye sordu Habeşliye. Fakir bir işçi olan Habeşlinin, kan bedelini ödemesi imkânsız görünüyordu: "Benim elbisemle baltamdan başka hiçbir şeyim yok ki!" dedi. Resûlullah bu kez, Habeşlinin kabilesine giderek onlardan diyet almasının mümkün olup olmadığını sordu. Habeşli çaresiz bir şekilde, birlikte yaşadığı insanların ona bu kadar değer vermeyeceklerini söyledi. Bu arada şikâyetçi olan adam yine söze karışmış ve diyeti de kabul etmeyeceğini belirtmişti.[41]

İlk olarak davacıya bağışlamasını tavsiye eden, sonra da davalının diyet vermesini sağlamaya çalışan Resûlullah, önerdiği iki seçeneğin de gerçekleşmemesi üzerine, son çare olarak kısasa karar verdi. Ölen kişinin ağabeyine Habeşlinin urganını uzatarak, *"Al onu."* dedi. Adam sonunda beklediği kararı duymuş ve kardeşinin kanına bedel olarak Habeşliyi alarak Hz. Peygamber'in huzurundan ayrılmıştı. Resûlullah meselenin anlaşma ve sulh yoluyla sona ermemesinden rahatsızdı. Öfkesine yenilen ve istemeden adam öldüren bir kişinin ölümle cezalandırılmasına gönlü razı değildi. Onlar çıktıktan sonra, *"Eğer onu öldürürse kendisi de onun gibi olur."* dedi; belli ki yeni bir katil doğmasını istemiyordu.

Ardından bu cümleyi kendisine iletenleri duyunca kulaklarına inanamadı adam. Geri dönerek şaşkınlık içinde, "Ey Allah'ın Resûlü! *'Onu öldürürse kendisi de onun gibi olur.'* buyurduğunu işittim. Hâlbuki ben onu senin emrinle almıştım." dedi.[42] Affı ve merhameti her şeyin üstünde tutan Resûlullah, sürüp gidecek bir kan davasına engel olmak istercesine, *"Onun*

[39] M-4387 Müslim, Kasâme, 32; N4731 Nesai, Kasâme 6-7
[40] T1407 Tirmizi, Diyât, 13.
[41] N5417 Nesai, Âdâbü'l-kudât, 26; DM2389 Dârimî, Diyât, 8.
[42] M4387 Müslim, Kasâme, 32

hem senin günahını hem de kardeşinin günahını üzerine almasını istemez misin?" diye karşılık verdi.[43] Bu müjde karşısında nihayet kardeşinin katilini affetmeye razı olan adam Habeşliyi salıverdi. Boynundaki urganın ucunu yerde sürükleyerek oradan uzaklaşan Habeşli, bağışlanan hayatının geri kalanında artık "urganlı" (zü'n-nis'a) adıyla anılacaktı.[44]

İslâm Peygamberi, kan davalarının sona erdirilmesi için hukukî tedbirler almanın yanında uhrevî ikazlar da yapar: *"Allah katında dünyanın yok olması, bir Müslüman'ın öldürülmesinden daha hafiftir"* buyurur.[45] Âdem Peygamber'in oğlu Kâbil'in, öldürme günahını işleyen ilk kimse olması nedeniyle bütün katillerin ve cinayetlerin günahında pay sahibi olduğunu söyler.[46] Çünkü kötü bir çığır açan kimse, kendisinden sonra o kötülüğü işleyenlerin günahına ortak olacaktır.[47] Masum bir cana kıymak da kötülüklerin en büyüklerindendir.[48] Diğer yandan kan davasını sona erdiren yahut sona ermesine vesile olan kimse de huzur ve barışın sevabına ortak olur. Zira, *"Kim –bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın– bir insanı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir hayatı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur."*[49]

Bütün bunlar ortadayken, insanoğlunun bir türlü bitmek bilmeyen intikam hırsı, otorite ve ceza konusundaki boşluklar, sağlıksız namus ve şeref algıları, toplumun kimi kesimlerinin baskısı ve en temelde ortak sorumluluk anlayışı gibi sebeplerle hâlâ sürmekte olan kan davalarını, köhnemiş bazı anlayışların baskısıyla bir tür yükümlülük olarak algılamanın haklı hiçbir dayanağı yoktur. Özellikle Allah Resûlü'nün ayaklar altına aldığını ilân ettiği bu âdetin İslâm'la bağdaşır hiçbir yanı olamaz. Kan dökme gibi hiçbir dinin tasvip etmediği şiddet eylemlerini İslâm'a mal etmek, dahası, Kur'an'ı ve hadisleri bu türden kanlı törelerin kaynağı gibi göstermek, insanlar için büyük bir cehalet, İslâm'a karşı da büyük bir haksızlıktır.

Diğer taraftan kimi toplumlarda ve durumlarda kişiyi "maktulün kanını yerde bırakmama" gibi bir düşünceye sevk eden çok ciddi sosyal baskıların bulunduğu da bir gerçektir. Bazen ömrünün sonuna dek hapislerde çürüyeceğini bilse bile, eline silah almadığında aşağılanacağını, ailesinden ve toplumdan dışlanacağını hatta belki evlenecek kız bile bulamayacağını düşünen kimse, namusunu ve şerefini kurtarmak adına ne yazık ki bu töreye uymaktadır. Böyle durumlarda irade ve karakter sahibi olan insanın bir tercih yapması gerekebilir: Bir cana kıyarak kötü ve çirkin bir âdetin parçası olmak mı, yoksa insanların sözde beklenti-

[43] DM2389 Dârimî, Diyât, 8.
[44] N4730 Nesâî, Kasâme, 6-7; T1407 Tirmizî, Diyât, 13
[45] T1395 Tirmizî, Diyât, 7; N3992 Nesâî, Muhârebe, 2.
[46] B6867 Buhârî, Diyât, 2; M4379 Müslim, Kasâme, 27.
[47] M6800 Müslim, İlim, 15; T2675 Tirmizî, İlim, 15.
[48] M261 Müslim, Îmân, 144; B5977 Buhârî, Edeb, 6.
[49] Mâide, 5/32.

lerine değil de Allah'ın emrine teslim olmak mı? Böyle bir ikilem karşısında müminin tercihi Yaratıcı'sından yana olmalıdır: *"Yoksa onlar câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Allah'a hakkıyla inanmış insanlar için, kimin hükmü Allah'ınkinden daha güzeldir?"*[50]

İslâm'ın bu konudaki tavrı son derece açıktır. Hayatının her ânında Rabbinin kendisine şah damarından daha yakın olduğunun[51] bilincinde olan mümin, haksızlığa uğradığında hukukun eliyle en doğru ve en meşru biçimde hakkını arar. Hukukî yollardan hakkını aramaya gücünün yetmediği zamanlarda ise, güvendiği o yüce kudretin kendisine yardım ve dostluk edeceğine[52] dair inancını asla yitirmez. Şu hâlde hiç kimseye hiçbir zaman zerre kadar haksızlık etmeyen,[53] insanların yaptığı her şeyden haberdar olan[54] ve suçlulardan intikam almayı vaad eden[55] Yüce Allah varken, bir mümin için en güzel yol, güç yetiremediği zalimlerin hesabını Allah'a havale etmektir.[56]

Ve nihayet bu kanlı eylemin insan onuru ve haysiyetiyle de bağdaşmayacağı aşikârdır. İntikam duygusundan kaynaklanan susuzluğu kanla gidermeye çalışmak, yiğitlik ve cesaretin değil, olsa olsa zayıflık ve çaresizliğin göstergesidir. Asıl onurlu davranış, can almak değil, can bağışlamaktır.[57]

[50] Mâide, 5/50.
[51] Kâf, 50/16.
[52] Nisâ, 4/45.
[53] Nisâ, 4/40.
[54] En'âm, 6/38.
[55] Zuhruf, 43/41; M7067 Müslim, Sıfâtu'l-münâfıkîn, 40.
[56] T3502 Tirmizî, Deavât, 79.
[57] M6592 Müslim, Birr, 69; T2029 Tirmizî, Birr, 82.

İNTİHAR
ALLAH'IN VERDİĞİ CANA KIYMAK

حدثنا جندب بن عبد الله ... قال قال رسول الله ﷺ
"كان فيمن كان قبلكم رجل به جرح فجزع فأخذ سكينا فحز
بها يده فما رقأ الدم حتى مات. فقال الله عز وجل: بادرني عبدي
بنفسه حرمت عليه الجنة."

Cündüb b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, ...Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden önceki ümmetlerden birinde yaralı bir adam vardı. Yaranın acısına dayanamadığından bir bıçak alıp elini kesti. Kanaması durmadı ve sonunda öldü. Bunun üzerine Yüce Allah, 'Kulum, kendisi konusunda benden daha acele davran(arak canına kıy)dı. Ben de ona cenneti haram kıldım.' buyurdu."*

(B3463 Buhârî, Enbiyâ, 50)

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمْ الْمَوْتَ مِنْ ضُرٍّ أَصَابَهُ، فَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ فَاعِلًا فَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتْ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي، وَتَوَفَّنِي إِذَا كَانَتْ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ تَرَدَّى مِنْ جَبَلٍ **فَقَتَلَ** نَفْسَهُ، فَهُوَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ يَتَرَدَّى **فِيهِ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا** أَبَدًا، وَمَنْ تَحَسَّى سَمًّا فَقَتَلَ نَفْسَهُ، **فَسَمُّهُ** فِي يَدِهِ يَتَحَسَّاهُ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا، وَمَنْ قَتَلَ **نَفْسَهُ** بِحَدِيدَةٍ، فَحَدِيدَتُهُ فِي يَدِهِ، يَجَأُ بِهَا فِي بَطْنِهِ **فِي** نَارِ جَهَنَّمَ **«خَالِدًا»** مُخَلَّدًا **فِيهَا** أَبَدًا."

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: أُتِيَ النَّبِيُّ ﷺ بِرَجُلٍ قَتَلَ نَفْسَهُ **بِمَشَاقِصَ**، فَلَمْ يُصَلِّ عَلَيْهِ.

Enes b. Mâlik'ten (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, 'Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."*

(B5671 Buhârî, Merdâ, 19)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir dağdan aşağı atlayarak canına kıyan kimse, cehennem ateşinde ebedî olarak yüksekten aşağıya atlayıp duracaktır. Zehir içerek canına kıyan kimse, elinde zehri olduğu hâlde, cehennem ateşinde ebedî olarak zehir içip duracaktır. (Bıçak, mızrak gibi) bir demiri karnına saplayarak kendisini öldüren kimse de demiri elinde olduğu hâlde cehennemde o demiri karnına ebedî surette saplayıp duracaktır."*

(B5778 Buhârî, Tıb, 56)

Câbir b. Semüre anlatıyor: "Oklarla canına kıyan bir adam(ın cenazesi) Peygamber'e (sav) getirildi de (Hz. Peygamber) onun cenaze namazını kılmadı."

(M2262 Müslim, Cenâiz, 107)

Hz. Peygamber, ordusuyla birlikte Hayber Savaşı'nın yapılacağı yere ulaşmıştı. İslâm ordusu ile müşrik ordusu savaşmaya başladılar. O günün akşamında savaşa ara verildi. Hz. Peygamber kendi karargâhına, düşman kuvvetleri de kendi karargâhlarına döndüler. Müslüman ordusunda Kuzmân ez-Zufurî adında biri de vardı. O, kahramanca savaşıyor ve düşmandan geriye kalanlardan kimi yakalarsa öldürüyordu. Bu durum Hz. Peygamber'e anlatıldı: "Ey Allah'ın Elçisi! Sahâbîlerin hiçbirisi falan kişi kadar yeterlilik gösteremedi." Allah'ın Elçisi (sav), *"Fakat o, cehennem ehlindendir."* buyurdu. Duruma çok şaşıran Ebû Ma'bed el-Huzâî, "Ben o zâtı takip edeceğim." dedi ve onunla beraber savaş meydanına çıktı. Kuzmân nerede durduysa o da orada durdu. Hep onu takip etti; o hangi tarafa yöneldiyse o da oraya hareket etti. Nihayet Kuzmân ağır bir şekilde yaralandı. Yarasının acısıyla bir an önce ölmek istedi ve kılıcının sapını yere, keskin ucunu da iki memesinin arasına koydu. Sonra kılıcın üzerine yüklendi ve intihar etti.

Bunun üzerine Ebû Ma'bed el-Huzâî, Resûlullah'a (sav) gelip, "Ben senin Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik ediyorum." dedi. Resûlullah, *"Ne oldu?"* diye sordu. Ebû Ma'bed, "Cehennemliklerden olduğunu söylediğin adam hakkında söylediklerini insanlar garipsemişlerdi. Bu nedenle ben de, 'Bu adamı takip edeceğim.' demiştim." diyerek olanları anlattı. Onu dinleyen Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Öyle bir kişi vardır ki insanların gözünde cennetliklerin yaptığı işleri yapar ama o cehennemliktir. Yine öyle bir kişi vardır ki o da insanların gözünde cehennemliklerin yaptığı işleri yapar ama o cennetliklerdendir."*[1] *"Ameller ancak sonuçlarıyla değerlendirilir."*[2] buyurdu.

Hz. Peygamber, fetanet, basiret ve feraseti ile Kuzmân'ın hâlinde diğer sahâbîlerin muttali olamadığı bir duruma vâkıf olmuş ve onun sonunda cehenneme sürükleneceğini anlamıştı. Nitekim Resûl-i Ekrem'in söyledikleri doğru çıkmış, savaşta gösterdiği bunca kahramanlığa rağmen Kuzmân hayatını intiharla sonlandırmıştı. Hâlbuki bu şahıs, her ne acı çekerse çeksin, Allah'ın verdiği canı almamalıydı. Ve kendisini şehitlik beklerken, intiharın bedelini ödemek durumunda kalmamalıydı.

[1] B4203 Buhârî, Megâzî, 39; İF7/472 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 472.
[2] B6607 Buhârî, Kader, 5.

Kişinin ölümle sonuçlanacağını bildiği hâlde kendi hür iradesiyle, bilinçli bir şekilde ölümü tercih etmesi ve hayatına son vermesi anlamına gelen intihar, her şeyden evvel Allah'ın kendisine verdiği canı almak demektir. İntihar, insanın hayatında kötü bir son olup cehenneme götüren büyük günahlardandır. İnsan, kendi canı da olsa neticede Allah'ın verdiği bu emanete hıyanet etmemelidir.

İslâm, insanı şerefli bir varlık olarak tanımlar. O, hem bedenen hem de ruhen diğer canlılardan daha üstün yaratılmıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de insan hayatının dokunulmaz olduğu belirtilmiş[3] ve kasten bir cana kıymanın bütün insanları öldürmek gibi olduğu ifade edilmiştir.[4] Henüz ana rahmindeiken, "yaşama hakkı" yani dokunulmazlık kazanan insanoğluna karşı işlenebilen en büyük suçlardan biri onun hayatına son vermektir. Zira İslâm'ın gaye edindiği temel ilkelerden biri de canın korunmasıdır ve dinimiz bunu güvence altına almak için birçok ahlâkî ve hukukî hükümler getirmiştir. Ayrıca Allah, hayatı verenin de alacak olanın da sadece kendisi olduğunu açıkça ifade etmiştir.[5] Bedende emanet olarak duran ruhu alma yetkisi sadece O'na aittir. Dolayısıyla kişinin kendi hayatına son verme yetkisi ve hakkı bulunmamaktadır.

İnsanları hayatlarına son vermeye sürükleyen pek çok neden vardır. İntiharı tetikleyen unsurların en başta gelenlerini, psikolojik ve fiziksel rahatsızlık ve hastalıklar, ailede iletişimsizlik, geçimsizlik, şiddet ve baskı, geçim zorluğu, alkol ve kumar, sosyal baskı ve toplumda küçük düşme gibi çeşitli sebepler oluşturmaktadır. İntiharı tetikleyen bu faktörler, kişinin ailesi ve çevresi tarafından dışlanması sonucu kendini yalnız hissetmesi, hayatın onun için anlamsızlaşması, mutsuzluğu ile birleşince intihara sebep olabilmektedir. Aynı şekilde bazı insanlarda görülen hazcılık, sınırsız özgürlük ve kuralsızlık da intihara sevk eden etkenlerdendir. Toplumda meydana gelen ekonomik ve sosyal dengesizlikler ve mânevî değerlerin zaafa uğraması da kendine sağlam dayanak bulamayan kişilerin, ne yazık ki intiharı bir çare olarak görmesine neden olabilmektedir.

Büyük sıkıntılar ve psikolojik hastalıklar neticesinde ortaya çıkan akıl ve bilinç kaybı sonucu kişinin kendini öldürmesi ise intihar olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü bu kişilerin akılları başlarında değildir ve şuurlu hareket edememektedirler.

Uzmanlarca daha birçok sebebi sıralanan intihar, olgun imana sahip, dinî inançları kuvvetli Müslümanlarda çok nadir olarak görülmektedir.

[3] En'âm, 6/151.
[4] Mâide, 5/32.
[5] Hicr, 15/23.

Bunun nedeni de müminin Allah'ı sürekli olarak yanında hissetmesi, hiçbir zaman yalnızlık duygusuna kapılmaması, kadere inanması ve böyle bir şeye kalkışmanın âhirette azaba neden olacağını bilmesidir.

Zaten intihar ilâhî kaynaklı dinler tarafından doğru bir çözüm yolu olarak da kabul görmemiştir. Bütün ilâhî dinler insanın canına kıymasının günah olduğunu bildirmiştir. İntihar tıpkı cinayet gibi bizden önceki ümmetlerde de yasaklanmış bir fiildir. Bu da onun cinayet işlemekten farklı bir şey olmadığını göstermektedir. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber, bize şu ibretli olayı anlatmaktadır:

"Sizden önceki ümmetlerden birinde yaralı bir adam vardı. Yaranın acısına dayanamadığından bir bıçak alıp elini kesti. Kanaması durmadı ve sonunda öldü. Bunun üzerine Yüce Allah; 'Kulum kendisi konusunda benden daha acele davran(arak canına kıy)dı. Ben de ona cenneti haram kıldım.' buyurdu."[6]

İnsan, Rabbinin bahşettiği bedeninin ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Allah Resûlü'nün (sav), *"Bedeninin de senin üzerinde hakkı vardır."* sözü[7] bedenin insan için emanet olduğu gerçeğine işaret eder. Bu nedenle İslâm, bırakın insanın kendi hayatına son vermesini, herhangi bir organına zarar vermesini bile yasaklamıştır.

Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince Tufeyl b. Amr da onun yanına hicret eder. Tufeyl'le birlikte kavminden bir zât da hicrete katılır; fakat Medine'de sıkılır. Bir süre sonra o kişi hastalanır, oklarıyla parmak eklemlerini keser ve kanı durmaz ve sonunda ölür.

Daha sonra Tufeyl b. Amr onu rüyasında güzel bir şekilde görür, fakat adamın elleri bir şeyle kaplıdır. Tufeyl ona, "Rabbin sana ne yaptı?" diye sorar. O da, "Peygamberi'nin (sav) yanına hicret ettiğim için beni affetti." diye cevap verir. Tufeyl, ellerinin durumunu sorunca da, kendisine, "Senin bozduğun bir organını biz düzeltmeyeceğiz." denildiğini belirtir. Tufeyl rüyasını Hz. Peygamber'e anlattığında ise Peygamberimiz, *"Allah'ım, onun ellerini bağışla."* diye dua eder.[8]

Hayber Savaşı'nda Kuzmân'ın kendini öldürmesiyle bu olayda anlatılan zâtın ölmesi arasında fark vardır. Kuzmân yarasının acısına dayanamayarak kılıcını göğsüne saplamak suretiyle dönüşü olmayacak bir şekilde ölümü seçmiştir. Tufeyl'in anlattığı bu kişi ise muhtemelen ellerinde bulunan kangren benzeri bir rahatsızlığın vücuduna yayılmasını engellemek, acıyı sonlandıracak şekilde kendisini tedavi etmek amacıyla parmaklarını kesmiştir. Sonuç olarak ikisi de ölmesine rağmen, niyetleri

[6] B3463 Buhârî, Enbiyâ, 50.
[7] B1975 Buhârî, Savm, 54; M2730 Müslim, Sıyâm, 182.
[8] M311 Müslim, İmân, 184.

farklı olduğundan dolayı birincisini intihar olarak değerlendirmek mümkünken, ikincisi, intihar kastı olmaksızın ölümle sonuçlanmış bilinçli bir eylemdir. Sonuçta âhirette, yaptığımız fiillerin değerlendirilmesinde niyet önemli bir yer tutmaktadır.

İslâm'ın insan hayatını kutsal saydığını, değil intihar etmek, hayatın tehlikeye atılmasına dahi izin vermediğini gösteren diğer bir olayı ise Amr b. Âs anlatmaktadır: "Zâtü's-Selâsil Gazvesi'nde iken soğuk bir gecede ihtilâm oldum. Boy abdesti alırsam hastalanıp öleceğimden endişelenip teyemmüm ettim ve arkadaşlarıma böylece sabah namazını kıldırdım. (Medine'ye döndükten sonra) bunu Resûlullah'a (sav) haber verdiler. Resûlullah (sav), *"Amr, sen ashâbına cünüp olarak namaz mı kıldırdın?"* diye sordu. Neden yıkanmadığımı Hz. Peygamber'e anlattım ve Cenâb-ı Allah'ın, *"Kendi kendinizi öldürmeyin; şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."* âyetini işittiğimi söyledim. Bunun üzerine Peygamber (sav) güldü ve hiçbir şey demedi.[9]

İnançlı insan, başına gelen musibetler karşısında kendine zarar vermeyi düşünmek yerine, bu sıkıntıların kendisi için birer imtihan olduğunu hatırlar. Allah Resûlü'nün ifadesiyle, *"Müminin hâli ne hoştur. Onun bütün işleri hayırlıdır. Bu duruma müminden başka hiç kimsede rastlanmaz. Mümin bir nimete kavuştuğunda şükreder, bu onun için hayırlı olur. Darlık ve sıkıntıya düştüğünde sabreder, bu da onun için hayırlı olur."*[10]

İşte bu bilince sahip olan mümin, canına kıymak gibi bir hataya düşmez, sabreder. Çünkü Peygamber Efendimiz, başa gelebilecek sıkıntı ve musibetler karşısında sabretmemiz gerektiğini belirtmiş ve ölüm temennisinde dahi bulunmamamızı tembihlemiştir: *"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, 'Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."*[11]

Mümin, başına gelenler karşısında, *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlar, başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz' derler."*[12] âyetini prensip edinerek imtihanı başarıyla vermeye çalışır. O, Allah'ın her zaman sabredenlerle beraber olduğunu ve her zorluktan sonra kolaylıklar verdiğini çok iyi bilir. Ayrıca sabrına karşılık Yüce Allah'ın, *"Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir."*[13] müjdesini düşünerek teselli bulur. Peygamber Efendimizi

[9] D334 Ebû Dâvûd, Tahâret, 124; HM17965 İbn Hanbel, IV, 204.
[10] M7500 Müslim, Zühd, 64.
[11] B5671 Buhârî, Merdâ, 19; M6814 Müslim, Zikir, 10.
[12] Bakara, 2/155-156.
[13] Zümer, 39/10.

örnek alarak her durumda ve her şeyden Allah'a sığınır.[14] Rabbinin rahmetinden hiçbir zaman ümidini kesmez.[15] En önemlisi o, ölümün bir son olmadığını bilir. Onun açısından ölüm, dünyadaki yolculuğunun sonu ve ebedî hayata açılan kapısıdır.[16] Âhiret inancı olmayan biri için ise intihar ne yazık ki bir çözüm gibi görülebilmektedir.

İnanan bir insan, intihar ederek yaşamakta olduğu problemlerden kurtulmaya çalıştığı takdirde ebedî hayatında azaba duçar olacağını bilmelidir. Âhiretteki azabın yanı sıra intihar eden kişi geride bıraktığı annesini, babasını, eşini, çocuklarını ve akrabalarını üzüntüye boğacak, kim bilir onları ne tür sıkıntılara sürükleyecektir. Çocukları varsa onların yetim veya öksüz olarak sevgiden yoksun yetişmesine neden olacaktır.

Peygamberimizin haber verdiğine göre herhangi bir biçimde intihar edip kendini öldüren kişi kıyamet gününde kendine aynı şekilde ebediyen azap edecektir.[17] Bu bağlamda Hz. Peygamber şöyle buyurur: "*Bir dağdan aşağı atlayarak canına kıyan kimse, cehennem ateşinde ebedî olarak yüksekten aşağıya atlayıp duracaktır. Zehir içerek canına kıyan kimse, elinde zehri olduğu hâlde, cehennem ateşinde ebedî olarak zehir içip duracaktır. (Bıçak, mızrak gibi) bir demiri karnına saplayarak kendisini öldüren kimse de demiri elinde olduğu hâlde cehennemde o demiri karnına ebedî surette saplayıp duracaktır.*"[18]

Hz. Peygamber'e namazını kılması için kendini oklarla öldüren bir adamın cenazesi getirilmişti. Fakat Hz. Peygamber onun cenaze namazını kılmadı.[19] Belki de Müslümanları, şiddetle sakınılması gereken bu yoldan alıkoymak amacıyla o adamın cenaze namazını kılmamıştır. Fakat intihar eden bir başka kişinin cenaze namazını kılmalarını ashâbına emretmiştir.[20] Zira intihar eden kişi İslâm'dan çıkmış olmaz ve ölen her Müslüman gibi onun da cenaze namazını kılmak geride kalanların yerine getirmesi gereken bir görevdir.[21]

Her ne kadar dinimizin insana verdiği değer ve inananlarına aşıladığı dünya görüşü sayesinde Müslüman ülkelerdeki intihar oranları, Batılı ülkelere göre çok düşükse de intihar, çağımızın bir gerçekliği olarak karşımızda durmaktadır.

Genç yaşta gerçekleşen intiharların engellenmesinde ise aile içi sağlıklı iletişimin önemli bir rolü vardır. Çünkü hayatının baharında olan ve daha çok duygularıyla hareket ettiği için sağlıklı bir muhakeme yapamayan birçok gencimiz, ne yazık ki çocuklarıyla iyi bir iletişim kuramayan ebeveynlerin uyguladıkları baskılar sonucu intihar etmeyi seçmektedirler.

[14] M1090 Müslim, Salât, 222; D984 Ebû Dâvûd, Salât, 178, 179
[15] Yûsuf, 12/87
[16] M7157 Müslim, Cennet, 22; DM2852 Dârimî, Rikâk, 103.
[17] B6047 Buhârî, Edeb, 44
[18] B5778 Buhârî, Tıb, 56.
[19] M2262 Müslim, Cenâiz, 107.
[20] ŞN7/47 Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, VII, 47.
[21] ŞN2/132 Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, II, 132

Sonuç olarak, her Müslüman bu dünyada imtihan için bulunduğunun farkında olarak başına gelen sıkıntılar karşısında sabretmesini bilmeli ve bunun kendisi için Allah katında büyük bir mükâfat vesilesi olduğunun bilinciyle sorunlarını halletmeye çalışmalıdır. Zira hayattan vazgeçmeden, sabrederek ve Allah'a sığınarak sıkıntılarla mücadele etmek, Müslüman olmanın gereğidir. İntihar ise mücadeleden kaçıştır. Allah'ın verdiği emanete ihanettir.

Can bu tende, bu bedende emanettir. Dolayısıyla inanan insan, emanete ihanet etmemelidir. İnsanoğlu için en büyük hedef Müslüman olmak, Müslüman ölmektir. Nitekim Yüce Allah da bizden bunu istemektedir: "*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölün.*"[22]

[22] Âl-i İmrân, 3/102

ZİNA
ÖZ SAYGININ ve İFFETİN YİTİMİ

قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ ﷺ : إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَزْنِي [الزَّانِي] حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ..."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Zinakâr, zina ederken mümin olarak zina etmez..."
(B5578 Buhârî, Eşribe, 1)

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي، عَمَلُ قَوْمِ لُوطٍ."

عنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ."

فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ شَبَابًا لاَ نَجِدُ شَيْئًا، فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهُ ﷺ :
"يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ، مَنِ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغَضُّ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ، فَإِنَّهُ لَهُ وِجَاءٌ."

عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِعَلِيٍّ:
"يَا عَلِيُّ لاَ تُتْبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ، فَإِنَّ لَكَ الأُولَى وَلَيْسَتْ لَكَ الآخِرَةُ."

Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetim için en çok korktuğum şey Lût kavminin işlediği (cürümdür)."*

(İM2563 İbn Mâce, Hudûd, 12; T1457 Tirmizî, Hudûd, 24)

Sehl b. Sa'd'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bana iki dudağı arasındakini ve iki bacağı arasındakini korumayı garanti ederse, ben de ona cenneti garanti ederim."*

(B6474 Buhârî, Rikâk, 23)

Abdullah (b. Mes'ûd) anlatıyor: "Biz Hz. Peygamber'in (sav) yanında bulunan ve evlenme imkânı olmayan gençlerdik. Resûlullah (sav) bize şöyle dedi: *'Gençler! Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur. Evlenme imkânı bulamayanlar da oruç tutsun. Çünkü orucun, şehveti kesme özelliği vardır.'"*

(B5066 Buhârî, Nikâh, 3; T1081 Tirmizî, Nikâh, 1)

İbn Büreyde'nin, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Hz. Ali'ye şöyle buyurmuştur: *"Ey Ali! Bir bakışa ikincisini ekleme! Çünkü ilk bakış (kasıtsız olduğundan) senin için affedilmiştir. Sonraki bakışa ise hakkın yoktur."*

(D2149 Ebû Dâvûd, Nikâh, 42-43; T2777 Tirmizî, Edeb, 28)

Genç bir adam Hz. Peygamber'e (sav) gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Zina etmem için bana izin ver!" dedi. Orada bulunan sahâbîler hemen ona dönerek, "Sus, sus!" diyerek konuşmasını engellemeye çalıştılar. Allah Resûlü, gence, *"Yaklaş!"* dedi. Genç de Resûlullah'a yaklaştı ve yanına oturdu. Aralarında şöyle bir söyleşi geçti:

–Annenle zina edilmesini ister misin?

–Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem.

–Diğer insanlar da anneleriyle zina edilmesini istemez. Kızınla zina edilmesini ister misin?

–Vallahi hayır, yâ Resûlallah! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem.

–Diğer insanlar da kızlarıyla zina edilmesini istemez. Kız kardeşinle zina edilmesini ister misin?"

–Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem.

–Diğer insanlar da kız kardeşleriyle zina edilmesini istemez. Halanla zina edilmesini ister misin?"

–Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem.

–Diğer insanlar da halalarıyla zina edilmesini istemez. Teyzenle zina edilmesini ister misin?"

–Vallahi hayır! Canım sana feda olsun ki hayır, istemem.

–Diğer insanlar da teyzeleriyle zina edilmesini istemez.

Bu konuşmanın ardından Allah Resûlü, elini gencin başına koydu ve *"Allah'ım, onun günahlarını bağışla, kalbini kötülüklerden temizle ve ırzını/iffetini koru!"* diye dua etti.

Bu hadiseyi anlatan râvi şöyle demiştir: "Bundan sonra o genç, bir daha böyle bir şeye yönelmedi."[1]

Genç, şehevî arzularının yoğun baskısı altında kalarak Allah Resûlü'nden gayri meşru ilişki için izin istemişti. Onun hissiyatını anlayan Efendimiz onu kınamadan, kırmadan yanına oturtmuş ve ona bazı sorular sorarak, kendi yakınlarına yapılmasını istemediği bir fiili, başkalarına yapmasının ne kadar yanlış olacağını kavratmıştı. Kime, nasıl davranacağını gayet iyi bilen Hz. Peygamber, insanların en çok etkilendiği yakın ilgi ve söyleşi sayesinde o genç ile güzel bir iletişim kurmuş ve onun, büyük günahlardan birisini işlemesine engel olmuştu.

[1] HM22564 İbn Hanbel, V, 257.

Peygamber Efendimiz, bir başka hadisinde *"Zinakâr, zina ederken mümin olarak zina etmez..."*[2] buyurmuştur. Zinanın, hadiste doğrudan imanla ilişkilendirilmesi kuşkusuz bu çirkin fiilin ne kadar büyük bir günah olduğunu göstermektedir. Zaten meşru evlilik bağı olmayan erkek ve kadın arasındaki cinsel ilişki anlamına gelen zina, öteden beri insan aklının, ahlâk ve hukuk sistemlerinin ve diğer semavî dinlerin yanlış, ayıp ve kötü gördüğü bir fiildir. Çünkü zina, neslin bozulması ve nesebin karışmasının yanı sıra evlendiği takdirde pek çok hakka sahip olabilecek kadınların haksızlığa uğramasına da neden olmaktadır.

Zinadan uzak durmayı samimi müminlerin vasıfları arasında zikreden Yüce Allah, zina ve benzeri büyük günahları işleyip tevbe etmeyenleri ağır bir azapla tehdit etmiştir.[3] Hz. Peygamber de bu ahlâksız eylemin hem günahı hem de sonuçları bakımından ne derece ciddi olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Bir gün Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'e şöyle bir soru yöneltti: "Yâ Resûlallah, en büyük günah nedir?" Resûlullah, *"Seni yaratan Allah'a ortak koşman."* dedi. İbn Mes'ûd, "Sonra hangisi?" diye sordu. Resûlullah, *"Yemeğine ortak olmasından korkarak çocuğunu öldürmen."* cevabını verdi. İbn Mes'ûd, "Sonra hangisi?" diye yeniden sordu. Resûlullah bu kez, *"Komşunun hanımı ile gayri meşru ilişkiye girmen."*[4] diye cevapladı.

Hz. Peygamber bu hadisiyle gayri meşru ilişkinin ne kadar çirkin bir fiil ve büyük bir günah olduğunu ortaya koyarken, söz konusu fiilin komşuyla yapılmasının ise daha büyük bir azaba neden olacağını anlatmaktadır. Çünkü böyle çirkin bir fiilin komşuyla yapılması toplumdaki güveni ve İslâm'ın çok önem verdiği komşuluk ilişkilerini tahrip etmesi açısından yabancı biriyle yapılandan daha ağır sonuçlar doğuracaktır. Benzer şekilde cinsel duyguları zayıflayan ve toplumda saygın bir yere sahip olması beklenen ihtiyarların gayri meşru ilişkiye tevessül etmesi de bekârlarınkinden daha ağır görülmüş ve Hz. Peygamber, Allah'ın kıyamet gününde zinakâr ihtiyarın yüzüne bile bakmayacağını bildirmiştir.[5]

Resûlullah İslâm'a yeni giren erkek ve kadınlardan biat yani bağlılık yemini alırken, içtimaî ve siyasî prensipler yanında, zinadan uzak durma şartını da zikretmiştir.[6] Toplumda zinanın yaygınlaşmasını kıyamet alâmetleri arasında sayan Allah Resûlü,[7] *"...Ey Muhammed ümmeti! Allah'a yemin ederim ki erkek veya kadın kulunun zina etmesine Allah kadar gazaplanan kimse yoktur..."* buyurmuştur.[8]

[2] B5578 Buhârî, Eşribe, 1
[3] Furkân, 25/68-70.
[4] B6001 Buhârî, Edeb, 20
[5] M296 Müslim, İmân, 172
[6] B7468 Buhârî, Tevhîd, 31, MU 1812 Muvatta', Bey'at, 1.
[7] B80 Buhârî, İlim, 21, HM12555 İbn Hanbel, III, 151.
[8] B1044 Buhârî, Küsûf, 2

Dinimiz zinanın yanı sıra livata, lezbiyenlik, eşcinsellik vb. sapık ilişkileri de yasaklamıştır. Kur'an'da bu çirkin fiili işleyen Lût'un (as) kavminin durumuna değinilmekte ve sapık ilişkilerinden dolayı nasıl helâk edildikleri anlatılmaktadır.[9] Peygamberimiz de insanın yaratılışına, fıtratına ve doğasına aykırı olan livata konusunda, *"Ümmetim için en çok korktuğum şey Lût kavminin işlediği (cürümdür)."*[10] buyurmuş ve bu işi yapanı Allah'ın lânetlediğini bildirmiştir.[11] Ayrıca İslâm'da ensest ilişki ve hayvanla cinsel temas[12] gibi her türlü sapkınlık yasaklanmıştır. Bütün bunlar, insan fıtratını ve insan için tabiî olanı koruma, makul ve dengeli bir cinsel hayatı sürdürme, sapıklık ve aşırılıkları önleme ve onlardan sakındırma olarak değerlendirilmelidir.

Gençleri zinadan sakındıran Allah Resûlü, zinadan sakınmaları hâlinde mükâfatlarının cennet olduğunu bildirmiştir.[13] Nefsin arzu ettiği şeyleri yapabilecek imkâna sahip olduğu hâlde, sırf Allah'tan korkarak ve O'nun rızasını kazanmayı umarak bir günahı terk etmenin insana kazandıracağı faziletler ne kadar büyüktür! Bu yüzden, Allah'ın gölgesinden (himayesinden) başka hiçbir gölgenin (himayenin) bulunmadığı o dehşetli kıyamet günü arşın gölgesi altında gölgelenecek (özel himaye edilecek) yedi sınıf insandan biri de gayri meşru ilişkiye davet edildiği hâlde, "Allah'tan korkarım!" diyen kimse değil midir?[14]

Günahı terk etmek, günaha yaklaşmamak, insanın eline, diline, gözüne ve cinsel isteklerine sahip olmasından geçer. Nitekim Allah Resûlü, insanların cehenneme girmelerine en çok neyin sebep olduğu sorusuna, *"Ağızları/dilleri ve cinsel organları."* cevabını vermiştir.[15] Başka bir hadisinde ise, *"Kim bana iki dudağı arasındakini ve iki bacağı arasındakini korumayı garanti ederse, ben de ona cenneti garanti ederim."*[16] buyurarak bu iki organı kötülüklerden korumanın önemine işaret etmiş ve bu konuda kendini koruyanları cennetle müjdelemiştir. Durum bu olunca, insanın tüm uzuvlarına sahip çıkmasının gereği ve önemi kendiliğinden anlaşılmaktadır. Eskilerin dediği gibi, eline, diline, beline sahip olmak, hem dünyada hem de âhirette huzura ermek demektir.

Bir gün Peygamber Efendimiz bir arada oturmakta olan muhacirlerin yanına gelerek onlara beş konuda imtihana çekilmelerinden tedirgin olduğunu söylemiş, bunlardan biri olarak da zinanın bir toplumda açıkça yapılacak şekilde yayılması hâlinde orada daha önceleri atalarında hiç görülmemiş hastalık ve salgınların ortaya çıkacağını haber vermiştir.[17] Nitekim

[9] Hûd, 11/78-82; Şuarâ, 26/165-166
[10] İM2563 İbn Mâce, Hudûd, 12; T1457 Tirmizî, Hudûd, 24.
[11] HM2917 İbn Hanbel, I, 317.
[12] HM2917 İbn Hanbel, I, 317; D4464 Ebû Dâvûd, Hudûd, 29.
[13] NM8062 Hâkim, *Müstedrek*, VIII, 2865 (4/358).
[14] B660 Buhârî, Ezân, 36; M2380 Müslim, Zekât, 91.
[15] T2004 Tirmizî, Birr, 62.
[16] B6474 Buhârî, Rikâk, 23
[17] İM4019 İbn Mâce, Fiten, 22

günümüzde çoğunlukla gayri meşru cinsel ilişkiler sebebiyle yaygınlaşan AIDS gibi bazı tehlikeli ve ölümcül hastalıkların gözler önüne serdiği bu gerçek, zinanın zararlarının sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Zira zina, hem bireye hem de topluma geniş ölçüde maddî ve mânevî olarak zarar veren çirkin bir fiildir. Bu ahlâka aykırı davranış, toplumda aile mefhumunun yok olmasına, kurulan nice yuvaların dağılmasına, aile fertleri arasındaki huzurun kaybolmasına, nesebi belli olmayan ve anne baba şefkatinden yoksun problemli çocukların artmasına, buna bağlı olarak çocuğun terbiye ve bakımının yapılamamasına yol açar. Ayrıca zina, toplum düzeninin bozulması, insanlar arasında kin ve nefret duygularının büyümesi, kavga ve cinayetlerin artması, akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık gibi bağların çözülüp toplumun mânevî ve ahlâkî değerlerinin temelden sarsılması, erkek ve kadının saygınlığının azalması ve insanı bedenî zevklerinin esiri yapıp onun aşağılanması gibi zarar ve sıkıntıları ortaya çıkarmaktadır.

İslâm, zararları ve olumsuz etkileri saymakla bitmeyen zina, eşcinsellik vb. cinsel sapkınlıkları önlemeyi; sağlam birey, sağlam toplum inşa etmeyi amaçlamış ve cinsel ihtiyaç, istek ve arzuların giderilme yolunun meşru birliktelik, yani evlilik olduğunu bildirmiştir. İnsanın maddî ve mânevî bütün ihtiyaçlarının makul ve dengeli bir şekilde karşılanması gerektiği ilkesini benimseyen İslâm, belli esaslar koymak suretiyle hem cinsel hayatı korumayı hedeflemiş, hem de insanlık onuruna yakışmayan davranış ve aşırılıkları önlemeyi amaç edinmiştir. Ancak diğer yandan İslâm, cinsel hayattan bütünüyle vazgeçmeyi[18] ve hadımlaşmayı da yasaklamış,[19] bu fıtrî ihtiyacın evlilik yoluyla meşru bir şekilde karşılanmasına onay vermiştir.

Modern zamanlarda ortaya çıkan cinsel serbestlik anlayışı, birçok sapkınlığın ve insan haysiyetine uymayan birlikteliğin yayılmasına, buna bağlı olarak önü alınamayan hastalıkların ve ruhî bunalımların baş göstermesine yol açmıştır. Bu nedenle bu gibi ahlâksızlıkların hızla yaygınlaşmasına vesile olan internet, televizyon, basın ve yayın gibi kitle iletişim araçlarının zararlarından sakınılması, çocuk ve gençlerin zararlı yayınlara karşı eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi önem taşımaktadır.

Beden, Yüce Allah tarafından insana verilmiş bir emanettir. Kişi, Allah'ın kendisine emanet ettiği bedeni, O'nun belirlediği esaslara göre kullanmadığı takdirde hem dünyada hem de âhirette sorumlu olacak, zevk peşinde koşarken huzursuzluk ve maddî mânevî buhranların girdabında kaybolup gidecektir. İnsanı bu nevi olumsuzluklardan koruyacak

[18] B5063 Buhârî, Nikâh, 1.
[19] B5075 Buhârî, Nikâh, 8.

en önemli faktör, İslâm inancına bağlılık ve dinî, ahlâkî değerlere olan saygıdır. Eğer insan Allah'a karşı saygı ve sorumluluk bilinciyle hareket ederse, bedenî arzu ve duygularını kolayca dizginleyebilecek ve insanlığına yaraşır bir hayat tarzı sürdürebilecektir.

Dinimiz meşru cinsel yaşamın sınırlarını belirlediği gibi, yanlış ve iğrenç davranışlara düşülmemesi için gerekli tedbirleri de almıştır. Bu sebepledir ki İslâm, sadece zinayı yasaklamakla yetinmemiş, zinaya götüren yolları, müstehcenliği, kadın erkek ilişkilerinde ölçüsüzlüğü ve aşırılığı da önlemeye önem vermiştir. Ayrıca kişiye ahlâkî olgunluk ve şahsî sorumluluk yüklemeye, cinsel hayatla ilgili eşler arası birtakım hak ve görevlerden söz ederek aile hayatını koruyup iyileştirmeye özen göstermiştir.

Zinayı çirkin bir iş, kötü bir yol olarak tanımlayan Yüce Allah, *"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur."*[20] buyurarak zina fiilinin işlenmesi bir tarafa, ona yaklaşılmasını dahi yasaklamıştır. Hz. Peygamber de zinaya giden yolları kapatmak için, *"Gençler! Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur. Evlenme imkânı bulamayanlar da oruç tutsun. Çünkü orucun, şehveti kesme özelliği vardır."*[21] buyurmuştur. Zinayı engelleyen en önemli tedbirlerden biri olan evliliğe dikkat çeken Hz. Peygamber, bu çerçevede gençlerin mümkün olduğunca erken evlendirilmesini istemiş, maddî imkânı olmayanlara yardım edilmesini teşvik etmiş,[22] iffetini korumak için evlenen kimseye Allah'ın yardım edeceği müjdesini vermiştir.[23] Nitekim bu müjde Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça okunmaktadır: *"Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."*[24] Ayrıca şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda erkeğin birden fazla eşle evlenmesine ruhsat verilmişse de eşler arasında adaletin tam olarak uygulanamayacağı endişesiyle tek eşliliğe vurgu yapılmıştır.[25]

İslâm, kişiyi zinaya götürebilecek tahrik edici unsurları ve ona yaklaştıracak her türlü söz ve davranışı da yasaklanmıştır.[26] Cenâb-ı Hak, hem erkeklere hem de kadınlara, bakılması haram olan yerlere gözlerini dikmemelerini ve iffetlerini korumalarını emretmiştir.[27] Allah Resûlü de (sav), Hz. Ali'nin şahsında ümmetine, *"Ey Ali! Bir bakışa ikincisini ekleme! Çünkü ilk bakış (kasıtsız olduğundan) senin için affedilmiştir. Sonraki bakışa ise hakkın yoktur."*[28] uyarısını yaparak gözlerini namahremden korumalarını istemiştir. Ayrıca

[20] İsrâ, 17/32.
[21] B5066 Buhârî, Nikâh, 3; T1081 Tirmizî, Nikâh, 1.
[22] T1075 Tirmizî, Cenâiz, 73; D2985 Ebû Dâvûd, İmâre, 19-20.
[23] T1655 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 20; N3122 Nesâî, Cihâd, 12.
[24] Nûr, 24/32.
[25] Nisâ, 4/3.
[26] İsrâ, 17/32.
[27] Nûr, 24/30-31.
[28] D2149 Ebû Dâvûd, Nikâh, 42-43; T2777 Tirmizî, Edeb, 28.

cinsel teşhirciliği, şeffaf veya tahrik içeren elbiseler giymeyi,[29] vücudun gösterilmesi haram olan yerlerini göstermeyi de yasaklamıştır.[30]

Yüce Allah, Hz. Peygamber'in hanımlarının şahsında bütün mümin kadınlara yabancı (nikâh düşen) erkeklerle konuşurken kalpte şüphe uyandırmayacak ve karşısındaki kişiyi yanlış anlamaya sürüklemeyecek tarzda olgun ve ağır başlı olmalarını öğütlemiştir.[31] Ziynet yerlerini yabancılara göstermemelerini ve sokağa çıktıklarında örtünmelerini emretmiştir.[32] Allah Resûlü de başkalarının hissedeceği ölçüde koku sürünen kadınların, namaz için –özellikle yatsı namazında– camiye dahi gelmelerini hoş karşılamamış,[33] özellikle başkalarının fark etmesi için koku sürünüp dışarı çıkan kadınlar hakkında ağır ifadeler kullanmıştır.[34]

Zinaya, dedikoduya veya tarafların iffetlerinin zedelenmesine yol açabileceği kaygısıyla Allah Resûlü bir erkeğin, mahremi olmayan bir kadınla baş başa kalmasını uygun bulmamıştır.[35] Zira iffet ve namus lekelendiğinde geri dönüşü ve telâfisi mümkün olmayan bir zarar ortaya çıkmış ve en temel kişilik hakkı ihlâl edilmiş olur. İffet ve namus bir bütün olup, ancak onları lekeleyecek her türlü kötülük ve yanlışlıktan uzak durmakla korunabilir.

İslâm'ın bu suça bulaşmayı engellemek için aldığı bütün bu tedbirlere rağmen zina eden kişi için ise bazı müeyyideler öngörülmüştür. İslâm, bununla sadece suçluların cezalandırılmasını değil, bu suçun hiç işlenmemesini sağlamayı ve kişilerin cezaya maruz kalmadan güven ve huzur içinde yaşamasını temin etmeyi amaçlamıştır.[36] İslâm, namuslu kalmak isteyen kadınları fuhşa zorlamayı yasaklamıştır.[37] Hz. Peygamber de insanın onurunu ve değerini, iffetini ve namusunu hiçe sayarak tecavüze kalkışan bir kişiyi cezalandırmıştır.[38].

Bu tür müeyyidelerin tarihi çok eski devirlere kadar uzanmakta, bu husus Kitâb-ı Mukaddes'te açıkça yer almaktadır.[39] Hz. Peygamber devrinde uygulanan müeyyidenin, *"Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir."*[40] âyetinin nüzûlünden önce uygulanmış olması muhtemeldir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu yönde bir hüküm bulunmamasının yanı sıra, İslâm tarihi boyunca da bu türden müeyyideler neredeyse hiç uygulanmamıştır.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar, Allah'ın sınırlarına riayet etmenizin vakti geldi. Kim bu çirkin işlerden (zina gibi) birini yaparsa*

[29] M5582 Müslim, Libâs ve zînet, 125; MU1661 *Muvatta'*, Libâs, 4
[30] D4104 Ebû Dâvûd, Libâs, 31
[31] Ahzâb, 33/32.
[32] Nûr, 24/31; Ahzâb, 33/59.
[33] M998 Müslim, Salât, 143.
[34] D4173 Ebû Dâvûd, Tereccül, 7.
[35] M3272 Müslim, Hac, 424.
[36] Nûr, 24/2; B6814 Buhârî, Hudûd, 21; B6813 Buhârî, Hudûd, 21; M4414 Müslim, Hudûd, 12; M4420 Müslim, Hudûd 16.
[37] Nûr, 24/33.
[38] T1454 Tirmizî, Hudûd, 22.
[39] *Kitâb-ı Mukaddes*, Yuhanna, 8:3-7
[40] Nûr, 24/4

Allah'ın örtüsüyle gizlesin. Kim bu hatasını bize açıklarsa Allah'ın Kitabı'ndaki cezayı ona uygularız.'[41] Kişi işlediği bu günahın affedilmesi için Allah'a samimi bir şekilde yalvarmalı, bir daha bu nevi büyük günahlardan uzak durma noktasında Yüce Yaratıcı'ya söz vermelidir. Çünkü rahmeti her şeyi kuşatan Yüce Allah'ın[42] samimi bir şekilde tevbe edenlerin tevbesini kabul edeceği umulur.[43]

İslâm dininde zina fiilinin tespiti konusunda çok hassas davranılmış ve itiraf durumu hâriç, zina yapıldığının sabit olması için en az dört şahit aranmıştır.[44]

Zinanın sabit olması için dört şahit aranmasının temelinde, isnat edilen fiilin ağırlığını ortaya koymak, insanların haklarını korumak, özel hayatın gizliliğini sağlamak, fiilin tespitinde ve ispatında şüpheli durumları önlemek ve zina fiilinin ortaya çıkmasını engellemek düşüncesi yatmaktadır.

İslâm'ın gayri meşru cinsel ilişki olan zinayı yasaklaması ve buna ceza öngörmesi, özellikle aile müessesesini korumaya yöneliktir. Çünkü sağlıklı bir nesil, ancak aile ortamında yetişir. Zina, sadakat ve güven esasına dayanan evlilik müessesesine yapılmış bir saldırıdır. Bu sebeple İslâm, eşler arasında sadakat ve güveni sağlamak ve aile kurumunu ayakta tutmak için, ister erkek tarafından işlensin, ister kadın tarafından işlensin, zina eden kimselere herhangi bir ayrım yapmaksızın cezaî müeyyide öngörmüştür.

İnsanlığın geleceği, erkek kadın ilişkisinin sağlam bir aile temeline oturtulmasına bağlıdır. Aile yapısı sağlam olmayan bir toplumun ayakta kalması güçtür. Eğer insanlar ev ve aile kurmayı göz ardı edip, yalnızca zevk ve şehvetlerinin doyumu için serbestçe bir araya gelecek olurlarsa, toplumda önü alınamayan problemler ortaya çıkar ve huzursuzluk baş gösterir. İşte bu sebepledir ki zina, bütün ilâhî dinler tarafından ve her çağda kötü olarak kabul edilmiş ve dinî değerler açısından da büyük günahlardan sayılmıştır. Erkek ve kadının yaratılış ihtiyaçlarından olan cinsî münasebetin meşru yolu nikâhtadır. Zinadan korunmak için ona yaklaştıracak her türlü davranıştan uzak durmalı ve Allah Resûlü'nün zina izni isteyen gence yaptığı dua gibi[45] biz de kendi nefsimizle ilgili olarak, "Allah'ım! Günahlarımızı bağışla, kalbimizi kötülüklerden temizle ve iffetimizi koru!" diyerek Allah'a sığınmalıyız.

[41] MU1514 *Muvatta'*, Hudud, 2
[42] Araf, 7/156.
[43] Tahrim, 66/8. Nisâ, 4/110
[44] Nûr, 24/4
[45] HM22564 İbn Hanbel, V, 256-257.

İZİN

HADİSLERLE İSLAM

6

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HADİSLERLE İSLÂM 6

Hadislerin Hadislerle Yorumu

BİLİM KURULU : Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL

EDİTÖRLER : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Prof. Dr. Bünyamin ERUL
Doç. Dr. Huriye MARTI
Dr. Mahmut DEMİR

REDAKSİYON HEYETİ : Doç. Dr. Huriye MARTI
Yrd. Doç. Dr. Zişan TÜRCAN
Dr. Abdurrahman CANDAN
Dr. Mahmut DEMİR
Dr. Mehmet HARMANCI
Dr. Muhammet Ali ASAR
Dr. Saliha TÜRCAN
Ali ÇİMEN
Elif ERDEM
Esma ÜRKMEZ
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Mahmut Esad ERKAYA
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Suat KOCA
Yıldıray KAPLAN
Yusuf TÜRKER

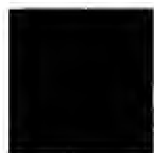
SON OKUMA : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Dr. Mahmut DEMİR
Elif ERDEM
Hale ÇERÇİBAŞI
Kenan ORAL
Rukiye AYDOĞDU
Salih ŞENGEZER
Yusuf TÜRKER

Genel Koordinatör : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Yayın Yönetmeni : Dr. Yüksel SALMAN
Koordinasyon : Yunus AKKAYA
Grafik-Tasarım : TAVOOS (0312. 439 01 69)
Baskı Kontrol : İsmail DERİN
Baskı ve Cilt : Özgün Matbaacılık (0312. 419 01 75)
Baskı : 1. Baskı, Ankara 2014
DİYK Kararı : 12.07.2011/49
2014-06-Y-0003-985
ISBN 978-975-19-5998-0 (takım)
ISBN 978-975-19-6004-7 (6. cilt)
Sertifika No: 12930

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0312. 295 72 93 - 94
Faks: 0312. 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış : Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

ADİSLERLE İSLÂM

6

HADİSLERİN HADİSLERLE YORUMU

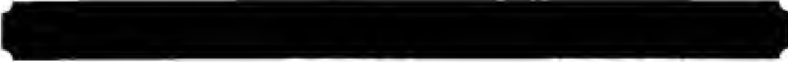
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

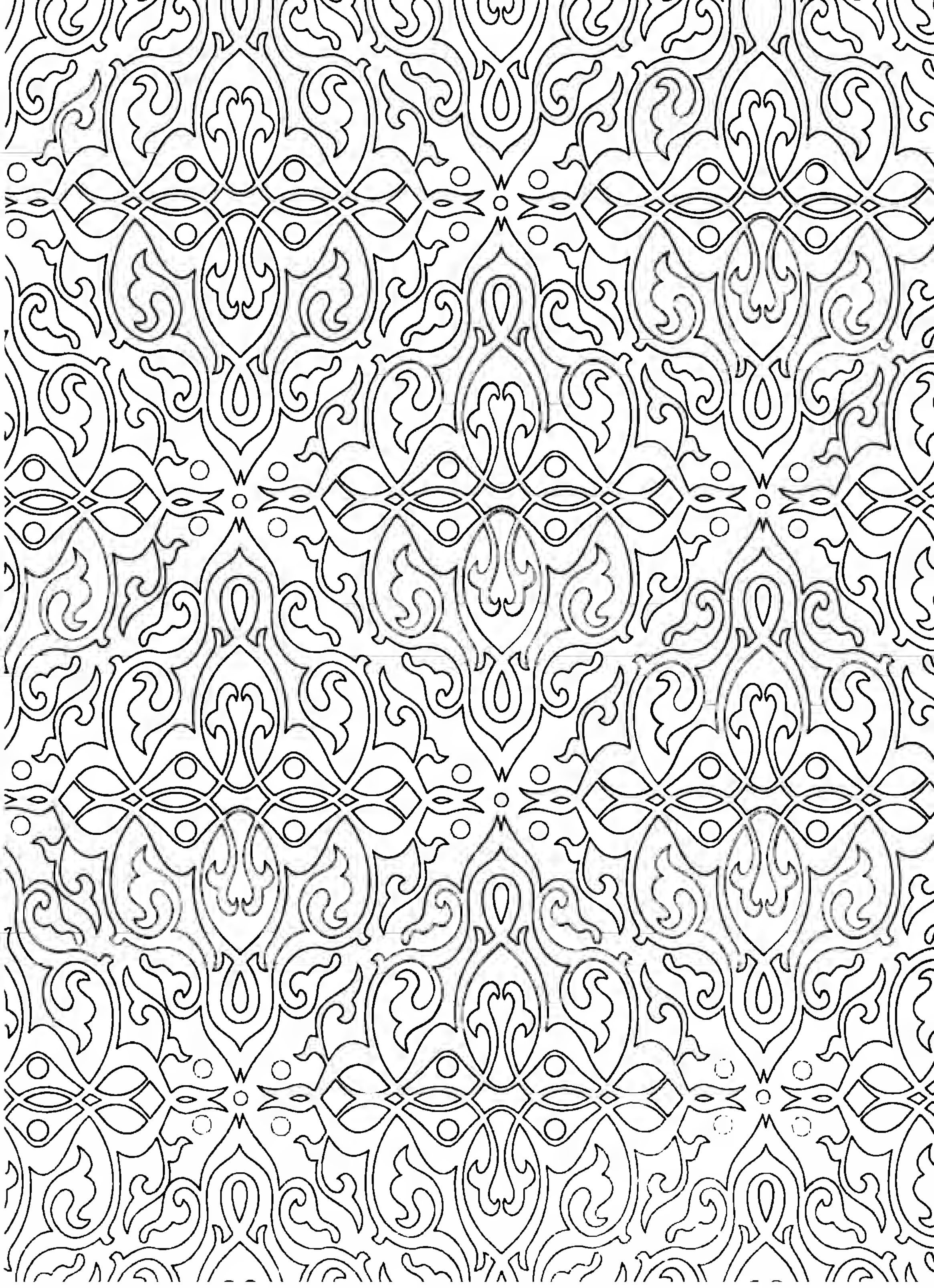

ÇİNDEKİLER

VII. BÖLÜM
TARİH ve MEDENİYET -I-

VII. BÖLÜM

PEYGAMBERLER
İNSANLIĞIN KUTLU REHBERLERİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ فِى الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ، وَالأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ
لِعَلاَّتٍ، أُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى، وَدِينُهُمْ وَاحِدٌ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ben dünya ve âhirette insanların Meryem oğlu İsa'ya en yakın olanıyım. Peygamberler, anneleri ayrı, babaları bir kardeşlerdir; dinleri de birdir."
(B3443 Buhârî, Enbiyâ, 48)

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَوْقَدَ نَارًا فَجَعَلَ الْجَنَادِبُ وَالْفَرَاشُ يَقَعْنَ فِيهَا وَهُوَ يَذُبُّهُنَّ عَنْهَا وَأَنَا آخِذٌ بِحُجَزِكُمْ عَنِ النَّارِ وَأَنْتُمْ تَفَلَّتُونَ مِنْ يَدِي."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَتَمَ شَيْئًا مِنَ الْوَحْيِ، فَلاَ تُصَدِّقْهُ، إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: "يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ مَثَلِي وَمَثَلَ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى بَيْتًا فَأَحْسَنَهُ وَأَجْمَلَهُ إِلَّا مَوْضِعَ لَبِنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ وَيَعْجَبُونَ لَهُ وَيَقُولُونَ هَلَّا وُضِعَتْ هَذِهِ اللَّبِنَةُ؟ قَالَ: فَأَنَا اللَّبِنَةُ وَأَنَا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ."

Câbir'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Benim ve sizin durumunuz, (gece) yaktığı ateşe üşüşen böceklerle pervanelere engel olmaya çalışan adamın durumuna benzer. Ben sizi ateşten korumak için kuşaklarınızdan tutuyorum, siz ise benim elimden kaçıp ateşe girmeye çalışıyorsunuz.*"

(M5958 Müslim, Fedâil, 19)

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Her kim sana Peygamber'in (sav) vahiyden herhangi bir şey gizlediğini söylerse onu doğrulama. Çünkü Yüce Allah şöyle buyuruyor: '*Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan Allah'ın sana verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.*'" (Mâide, 5/67)

(B7531 Buhârî, Tevhîd, 46)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: 'Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.'*" Resûlullah sözlerine şöyle devam etmiştir: "*İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum.*"

(B3535 Buhârî, Menâkıb, 18)

Hz. Âdem ve eşini cennette yarattıktan sonra oraya yerleştiren Yüce Allah, onlara orada dilediklerinden yiyebileceklerini fakat bir ağaca yaklaşmamalarını, aksi hâlde zalimlerden olacaklarını bildirmişti.[1] Düşmanları olan şeytanın aldatmasına karşılık da onları uyarmıştı.[2] Âdem ve soyunu yoldan çıkarmak için ilk adımını atan şeytan, hileleriyle hemen Hz. Âdem ve eşine yaklaştı. Onlara yasaklanan ağacın aslında ebedîlik ağacı olduğunu[3] ve Allah'ın bu ağacı her ikisinin de melek olup cennette ebedî olarak kalmamaları için yasakladığını söyledi.[4] Şeytan, bu vesveseleriyle onların ayaklarını kaydırdı ve cennetten kovulmalarına sebep oldu.[5] Bunun üzerine Hz. Âdem ve eşi yaptıklarına pişman oldular ve "*Ey Rabbimiz! Biz kendimize yazık ettik; bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, hiç şüphesiz, kaybedenlerden olacağız!*"[6] diyerek O'ndan af dilediler. Onların tevbelerini kabul eden Cenâb-ı Allah, yeryüzüne inmelerini emretti ve şöyle buyurdu: "*Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte bunlar cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.*"[7]

Âdemoğlunun "imtihan dünyası" denilen yeni hayatının başlangıcıydı bu olay. Hz. Âdem, hem ilk insan, hem de ilk peygamberdi.[8] Yukarıdaki âyetin muhatapları ise Âdem ile Havva'dan üreyecek bütün insanlardı. Allah'tan gelen rehberlere uyanlar kurtulacak, yalanlayanlar ise ağır bir bedel ödeyeceklerdi.

Aslında Yüce Yaratıcı ezelde âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" demişti. Onlar da, "*Evet, şahit olduk.*" demişlerdi. Yüce Allah kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik." dememeleri için böyle bir söz almıştı tüm insanlardan.[9] Allah Teâlâ bu sözü alırken yedi kat gök ve yer ile insanlığın atası ilk insan Hz. Âdem'i de şahit tutmuştu.[10] Ve Allah, bu sözü ve sorumluluklarını hatırlatmak ve vaad ettiği hidayetini ulaştırmak üzere insanlara "nebîler ve resûller" göndermiş ve kullarına bu elçilere uymalarını emretmişti.

[1] Bakara, 2/35.
[2] Tâ-Hâ, 20/117.
[3] Tâ-Hâ, 20/120
[4] A'râf, 7/20.
[5] Bakara, 2/36.
[6] A'râf, 7/23.
[7] Bakara, 2/38-39.
[8] HM22644 İbn Hanbel, V, 266.
[9] A'râf, 7/172.
[10] HM21552 İbn Hanbel, V, 135.

Allah'tan aldıkları ilâhî mesajları insanlara ulaştırmak üzere seçilmiş kutlu kişilerdir nebîler ve resûller. "Nebî", haber getiren,[11] "resûl" ise elçilik yapan[12] anlamına gelmektedir. Bu özel göreve seçilenlerin yaptığı, Yüce Yaratıcı'nın haber verilmesi gereken buyruklarını insanlığa elçilik yoluyla iletmek, onlara ilâhî vahyi bildirmek ve ulaştırmaktır. Sadece seçilmiş insanların yüklenebileceği bu zor görevi üstlenenler için dilimizde genellikle Farsça kökenli "peygamber" kelimesi kullanılır ki, bu da nebî gibi "haber getiren" demektir.[13] Peygamberlik, Rabbimizden hidayet getiren bir hediye, karşılığı verilemeyen ve bedeli ölçülemeyen bir ihsandır. Her ümmete bir peygamber (resûl) gönderilmiş[14] ve her millet için mutlaka bir uyarıcı gelmiştir.[15] Ancak Kur'an, peygamberlerden bir kısmını anlatmış, bir kısmını ise anlatmamıştır.[16] Kur'an'da geçen peygamberler bahsedilmeyenlere oranla hayli azdır. Ebû Zer el-Ğıfârî'nin sorduğu bir soruya cevap olarak Allah'ın Elçisi, üç yüz on beşi resûl, yüz yirmi dört bin nebînin gönderildiğini bildirmiştir.[17] Kur'an'da adı geçen peygamberler şunlardır: Âdem, İdris, Nuh, Hud, Salih, Lût, İbrâhim, İsmâil, İshak, Yakub, Yusuf, Şuayb, Harun, Musa, Dâvûd, Süleyman, Eyyub, Zülkifl, Yunus, İlyas, Elyesa', Zekeriyyâ, Yahyâ, İsa, Muhammed. Kur'an'da adları geçtiği hâlde Lokman, Üzeyir ve Zülkarneyn'in ise peygamber olup olmadıkları ihtilâflıdır.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin peygamberler arasında fark gözetmediklerini bildirerek,[18] gönderiliş sebepleri, görevleri ve getirdikleri ilâhî bildiri açısından peygamberlerin aynı noktada buluştuğuna işaret etmiştir. Diğer taraftan bazı peygamberleri, bazısına üstün kıldığını ifade buyurarak, "*O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir.*" buyrulmaktadır.[19] Ayrıca, "*O hâlde (Resûlüm) sen de, ulü'l-azm peygamberlerin sabretmesi gibi sabret!*"[20] âyet-i kerimesinde peygamberlerden bazıları "ulü'l-azm" yani "yüksek azim ve sebat sahibi" olarak nitelendirilmiştir. İslâm âlimleri bu âyette bahsedilen ulü'l-azm peygamberlerin Hz. Nuh, Hz. İbrâhim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed (sav) olduğunu söylemişlerdir.[21] Buna delil olarak da Allah'ın bu peygamberlerden sağlam bir söz aldığını ifade ettiği[22] ve adı geçen bu peygamberlere din olarak gönderdiğini Hz. Peygamber'in ümmetine de din kıldığını belirttiği[23] âyetleri göstermişlerdir. Buna göre bu peygamberler, kendilerine müstakil şeriat verilen ve şeriatlarını tebliğ ederken diğer peygamberlere göre daha fazla sıkıntıya katlanan ve sıkıntılara karşı ka-

[11] LA48/4315 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXXIII, 4315.
[12] LA19/1644 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIX, 1644.
[13] "Peygamber", *DİA*, XXXIV, 257.
[14] Yûnus, 10/47.
[15] Fâtır, 35/24.
[16] Nisâ, 4/164.
[17] HM22644 İbn Hanbel, V, 266.
[18] Bakara, 2/285.
[19] Bakara, 2/253; İsrâ, 17/55.
[20] Ahkâf, 46/35.
[21] "Peygamber", *DİA*, XXXIV, 259.
[22] Ahzâb, 33/7.
[23] Şûrâ, 42/13.

rarlı ve azimli bir şekilde görevlerini yerine getirmelerinden dolayı bu sıfatla anılmışlardır.[24]

Peygamberlik, Allah ile beşer arasındaki iletişimi temin etmesi bakımından çok ayrıcalıklı ve çok üstün ilâhî bir görevdir. Yüce Yaratıcı'nın muradını insanlara doğrudan değil de kulları arasından özel olarak seçtiği elçileri aracılığıyla iletmesi peygamberliğin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilen peygamberler,[25] beşeriyetin başlangıcından itibaren devam edegelen kadim geleneğin temsilcileri oldukları için, aslında tek, müşterek bir dini yani İslâm'ı tebliğ etmişlerdir. Nerede ve ne zaman gönderilirlerse gönderilsinler bütün peygamberlerin tebliği aynı olmuştur: *"Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, 'Şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana ibadet edin.' diye vahyetmişizdir."*[26] Yine peygamberler, bu tebliğe uymaları dışında insanlardan herhangi bir karşılık da beklememişlerdir.[27]

Allah'ın kullarına bir ikramı olan peygamberliğin en belirgin özelliklerinden birisidir süreklilik. Nitekim Kur'an'da, *"Sonra arka arkaya peygamberlerimizi gönderdik. Her ümmete kendi peygamberi geldikçe, onu yalanladılar. Biz de onları birbiri ardından helâk ettik ve onları birer ibretli hikâye yaptık."* buyrulur.[28] Yine âyetlerde Cenâb-ı Allah'ın peygamberleriyle bu konuda yaptığı sözleşmeye vurgu yapılır: *"Hani Allah, peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz.' diye söz almıştı. 'Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?' dediğinde, 'Kabul ettik.' cevabını vermişlerdi. Bunun üzerine Allah, 'O hâlde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim.' buyurmuştu."*[29] Cenâb-ı Hak, risâlet zincirinin son halkası olan Âlemlerin Efendisi'nden de doğru yola ilettiği diğer peygamberlerin yoluna uymasını[30] kendilerinden önce nice kavimlerin gelip geçtiği Rahmân'ı inkâr eden kavme aynı bildiriyi iletmesini istemişti: *"De ki: O, benim Rabbimdir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben yalnız O'na tevekkül ettim, dönüşüm de yalnız O'nadır."*[31] Bu süreklilik, peygamberlerin birbirlerini tasdik edip doğrulamalarında ve getirdikleri inanç esaslarında açıkça görülür. Kavimleri için birer uyarıcı olan peygamberler, onları Allah'a ibadet etmeye, O'na karşı gelmekten sakınmaya ve kendilerine itaate çağırmışlardır. Ancak bu davet ve tebliğ görevi, sanıldığından çok daha meşakkatlidir. Her ne kadar kendilerine inananlar eksik olmamışsa da insanların çoğu onların davetine icabet etmemişlerdir. Dolayısıyla peygamberlerin hayatları, bir taraftan da

[24] KC16/220 Kurtubî, *Tefsir*, XVI, 220.
[25] Nisâ, 4/165.
[26] Enbiyâ, 21/25.
[27] Şûrâ, 26/109, 127, 164, 180
[28] Mü'minûn, 23/44.
[29] Âl-i İmrân, 3/81.
[30] En'âm, 6/90.
[31] Ra'd, 13/30.

o toplumların ileri gelenleriyle mücadele içinde geçmiştir. Hakka davet edilen halklar ise genellikle bu davete duyarsız kalmışlardır. Örneğin Nuh (as), Allah'ın davetini kendi toplumuna gece gündüz anlatmış, bazen haykırarak, bazen açıktan açığa, bazen de gizli konuşarak sürekli tebliğde bulunmuştu. Ancak onun bunca çabasına karşılık onlar parmaklarını kulaklarına tıkamışlar, kibirlenip ayak diremişlerdi.[32]

Peygamberlerin hepsi toplumlarına kendilerinin Allah'a teslim olmuş Müslümanlar olduklarını ifade etmişlerdir. Hz. Nuh bunu söylemiş,[33] Hz. İbrâhim ve Hz. Yakub bunu haykırmışlar,[34] Hz. Yusuf bu gerçeği beyan etmiş,[35] Hz. İsa ile havârileri de aynı hakikati dillendirmişlerdir.[36] Peygamber Efendimizin (sav), *"Ben dünya ve âhirette insanların Meryem oğlu İsa'ya en yakın olanıyım. Peygamberler, anneleri ayrı, babaları bir kardeşlerdir; dinleri de birdir."*[37] hadisi de yukarıdaki âyetlerde ifade edilen hususun teyidi ve tespitidir. Ancak peygamberlerin getirdikleri iman esasları aynı kalırken, insanlığın ihtiyaçlarına ve gelişmesine paralel olarak öteki dinî hükümler ile sosyal hayatı ve hukuku ilgilendiren konularda aşama aşama bazı değişiklikler de olmuştur.

Bu süreçte nebîlerin iki temel görevi, inananları ebedî cennetle müjdelemek, karşı gelenleri ise ilâhî cezayla uyarmaktır.[38] Nitekim Allah Resûlü (sav), bütün peygamberlerin şahsında bu konuda kendi durumunu çok çarpıcı bir temsil ile şöyle ifade etmiştir: *"Benim ve Allah'ın bana verdiği görevin misali, bir kavme gelip, 'Düşman ordusunu gözlerimle gördüm, ben çıplak uyarıcıyım. Kurtulmaya bakın!' diyen kimsenin hâline benzer. O toplumdan bir kısmı, onun bu uyarısını dikkate almış ve geceleyin sessizce kaçıp kurtulmuş; bir kısmı ise onu yalanlamış, sabaha kadar bulundukları yerden ayrılmamış ve sabahleyin gelen ordu tarafından helâk edilmiştir. İşte bana itaat edip getirdiğime uyan kimsenin durumu ile bana isyan edip getirdiğim gerçeği yalanlayanın durumu buna benzer."*[39]

İnsanları Allah'ın dinine davet eden peygamberlerin bütün çabaları onları cehennem ateşinden korumaya yönelik olmuştur. Bu durumu Hz. Peygamber, kendi ümmetiyle ilgili şöyle bir benzetmeyle ifade etmiştir: *"Benim ve sizin durumunuz, (gece) yaktığı ateşe üşüşen böceklerle pervanelere engel olmaya çalışan adamın durumuna benzer. Ben sizi ateşten korumak için kuşaklarınızdan tutuyorum, siz ise benim elimden kaçıp ateşe girmeye çalışıyorsunuz."*[40]

Yüce Allah, elçilerini, bir şekilde doğru yoldan uzaklaşan kavimleri yahut milletleri Allah'ın yoluna davet etmek üzere göndermiştir. Örne-

[32] Nûh, 71/2-9.
[33] Yûnus, 10/72.
[34] Bakara, 2/130-133.
[35] Yûsuf, 12/101.
[36] Âl-i İmrân, 3/52-53.
[37] B3443 Buhârî, Enbiyâ, 48.
[38] En'âm, 6/48.
[39] M5954 Müslim, Fedâil, 16.
[40] M5958 Müslim, Fedâil, 19; T2874 Tirmizî, Emsâl, 82.

ğin, Hz. Nuh'un kavmi, içlerinden bazı salih kimseler vefat ettikleri zaman, şeytanın onlar için putlar dikmeleri yönündeki vesveselerine uymuşlar ve bu diktikleri putlara ölen kişilerin isimlerini vermişlerdi. Bu insanlar önceleri bunlara ibadet etmiyorlardı. Ancak bu putları dikenler öldükten sonra arkalarından gelen nesiller bunlara tapınmaya başlamıştı.[41] İşte Nuh (as) böyle bir kavmi yeniden tevhide davet etmek ve kendilerine azap gelmeden önce uyarıp düştükleri bu yanlıştan kurtarmak üzere gönderilmişti.[42] Kur'an'da Nuh kavminden sonra anılan Âd kavmi de aynı yanlışa düşmüş ve Allah'a şirk koşmuştu. Hz. Hud da onlara peygamber olarak gönderilmişti.[43] Atalarının izinden giden ve Allah'a şirk koşmakta ısrar eden Semûd kavmine ise uyarıcı olarak Hz. Salih gönderilmişti.[44] Hz. Şuayb ise ölçü ve tartıda adaletsizliğin yaygınlaştığı Medyen halkını tevhide ve ölçü ve tartıda haksızlık yapmamaya davet eden bir mesajla gönderilmişti.[45] Hz. Lût, kendilerinden önce hiçbir milletin yapmadığını yapan, kadınları bırakıp erkeklerle ilişkiyi tercih eden kavmini bu sapkınlıklarından vazgeçirmek ve Allah'ın yoluna davet etmek üzere gönderilmişti.[46] Ancak söz konusu kavimler peygamberlerinin çağrılarına kulak vermemişler ve Allah'ın helâkine maruz kalmışlardır.

Diğer taraftan risâlet mücadelelerinde bütün peygamberler aynı ya da benzer tepkilerle karşılaşmışlardır. Kendilerine peygamber gönderilen insanlar, peygamberleri büyücülükle yahut deli olmakla suçlamışlar[47] ve onlarla alay etmişlerdir.[48] Peygamberlerden çeşitli mucizeler göstermelerini istemişler ancak gözleriyle şahit oldukları bu mucizeleri de inkâr etmişlerdir.[49] Özellikle İsrâiloğulları'nın peygamberlerine yaptıkları eziyetler ve Hz. Musa'nın onlarla mücadelesi Kur'an'da tekrar tekrar anlatılır.[50] Ancak inkârcıların bu tavırları elbette karşılıksız kalmamıştır. Daha önce geçen nice peygamberler alaya alınmış, Yüce Allah o inkârcılara belli bir mühlet vermiş sonra da onları yakalayıp cezalandırmıştır![51]

Peygamberlik, kesbî yani insanın çalışarak elde edebileceği bir makam veya işlediği bir amele karşılık verilen bir mükâfat değil, Allah'ın, kulları arasından kendi seçtiklerine bir lütuf olarak tevdi ettiği şerefli bir vazifedir.[52] Nübüvvet, Allah vergisi yani vehbî bir görevdir. Yeryüzünün en fazla sorumluluk isteyen işi olan peygamberlik vazifesi için, Yüce Yaratıcı tarafından özel seçilmiş insanlar görevlendirilmiştir.[53] Hikmetsiz bir iş yapması düşünülmeyecek olan Rabbimizin peygamber seçiminde isabet

41 B4920 Buhârî, Tefsir, (Nûh) 1
42 Nûh, 71/1-4.
43 Hûd. 11/50-60.
44 Hûd, 11/61-62.
45 Hûd, 11/84.
46 A'râf, 7/80-82.
47 Zâriyât, 51/52.
48 Enbiyâ, 21/41.
49 A'râf, 7/132-133; Tâ-Hâ, 20/22-23.
50 Bakara, 2/61, 63, 64, 65, 68, 69, 70.
51 Ra'd, 13/32.
52 Bakara, 2/90.
53 Âl-i İmrân, 3/33.

etmemesi asla düşünülemez. Nitekim Kur'an'ın ifadesiyle, *"Allah peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir."*[54]

Dolayısıyla nebîler sıradan insanlar değillerdir. Onlar bedenî ve ruhî yönden üstün özelliklerle donatılmış kişilerdir.[55] Kalpleri, zihinleri, içsezileri ve tabiatları daima iyiye, güzele yönelmelerine yardımcı olmuştur. Bu nedenle peygamberler temiz karakterli, özel yeteneklere sahip, doğru yoldan sapmayacak zihnî bir yapıda yaratılmışlardır. Hz. İbrâhim'in kavmiyle gerçekleştirdiği ve putların hiçbir şeye yaramadığını onlara ikrar ettirdiği söyleşi,[56] yine Hz. Süleyman'ın ekinlerini davarın telef ettiği iki taraf hakkında verdiği mükemmel hüküm peygamberlerin zekalarını gösteren örnekler arasında sayılabilir.[57] Bunların yanı sıra bütün peygamberler için peygamber olmalarının bir gereği olan ortak özellikler vardır. Bunlar sıdk (doğruluk), emanet (güvenilirlik), fetânet (akıllılık), ismet (günah işlememek) ve tebliğ (Allah'ın emirlerini insanlara bildirmek) şeklinde sıralanabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in peygamberler için saydığı pek çok olumlu nitelemeler arasında, en dikkat çekenlerden ikisi, onların doğru ve güvenilir kişiler olmalarıdır. Nitekim Kur'an, Hz. İsmâil'in her zaman sözünde duran bir kimse, bir resûl ve bir nebî olduğunu vurgulamış,[58] Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih ve Hz. Şuayb hep kendilerinin "güvenilir ve samimi" olduklarını ifade etmişlerdir.[59]

Doğruluk, peygamberlerin düşüncelerinde, sözlerinde ve davranışlarında vazgeçilmez bir unsurdur. Örneğin, Hz. Peygamber'e karşı derin bir düşmanlık besleyen Ebû Cehil bile Allah Resûlü'nün doğru ve güvenilir bir kişi olduğunu kabul ediyor fakat onun getirdiği dine karşı çıkıyordu.[60] Yine Bedir'de müşrik ordusunun sancaktarlığını yapan,[61] Hz. Peygamber'e olan düşmanlığından dolayı "Kureyş'in şeytanlarından biri" şeklinde nitelenen Nadr b. Hâris,[62] Kureyşlilere yaptığı konuşmada Peygamber Efendimize atılan şair, kâhin ve deli gibi iftiraların mesnetsiz olduğunu beyan ederek, onun doğru sözlülüğünü ve emanete riayetini açıkça teslim ediyordu.[63]

Bunların yanı sıra peygamberler fetânet özelliklerinden dolayı güçlü bir hafıza, sağlam bir muhakeme ve ikna kabiliyeti, etraftaki hadiseleri kavrama ve onlara nüfuz edebilme becerisine sahiptirler. Onlar, sıradan insanların zaman ve emek harcadıktan sonra bile göremedikleri gerçekleri, en kısa zamanda görebilirler, hak ile bâtılı, doğru ile yanlışı hemen teşhis edebilirler. Hz. Yakub ile ilgili Yûsuf sûresindeki tespitler, peygam-

[54] En'âm, 6/124.
[55] Bakara, 2/247.
[56] Enbiyâ, 21/58-67.
[57] Enbiyâ, 21/78-79.
[58] Meryem, 19/54.
[59] A'râf, 7/62, 67, 68, 79, 93.
[60] T3064 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 6.
[61] BN3/374 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 374.
[62] ZE1/157 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, I, 157.
[63] HS2/137 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 137-138; BD2/201 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, II, 201.

berlerin duyuları, duyguları ve mânevî sezgilerinin ne kadar kuvvetli olduğunun delilidir.[64]

Allah'ın elçileri, ilâhî kelâmı tebliğ görevini yerine getirirken buna mani olabilecek herhangi bir engellemeden, dinin tebliği ve beyanı konusunda hataya düşmekten ve büyük günah işlemekten korunmuşlardır. Kur'an'da başta Sevgili Peygamberimiz olmak üzere diğer bazı peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarına atıfta bulunulması,[65] onların peygamberlikten önceki hayatlarında da toplumun hoş karşılamadığı tavırlar sergilemekten kaçındıklarının göstergesidir. Aksi takdirde, ahlâkı bozuk, davranışları tutarsız kişilerin pek çok kötülüğü işledikten sonra insanları iyiye ve doğruya çağırması inandırıcı olmazdı. Hz. Musa ile ilgili Kur'an'da bahsedilen adam öldürme meselesi ise Hz. Musa'nın kasten gerçekleştirdiği bir suç değildi. Âyette de ifade edildiği üzere, Hz. Musa, işlediği bu fiili "şeytan işi" olarak nitelemiş ve yaptığından pişmanlık duyarak, "*Rabbim! Şüphesiz ben nefsime zulmettim. Beni affet!*" diyerek hemen tevbe etmiş, Allah da onu affetmişti.[66]

Ancak risâlet görevleri sırasında da kimi zaman peygamberlerin insan olmalarından kaynaklanan ve "zelle" denilen bir tür sürçme olarak nitelenebilecek bazı davranışları olmuştur. Ancak bu küçük hatalar Allah Teâlâ tarafından düzeltilmiştir. Örneğin, Kur'an'da Hz. Yunus'un öfkelenerek kavmini terk etmesi ardından da yaptığından pişman olarak Allah'tan af dilemesinden ve Allah'ın kendisini affetmesinden bahsedilir.[67] Hz. Peygamber aldığı bazı kararlarla ilgili yahut bazı davranışlarıyla ilgili ilâhî iradenin müdahalesine muhatap olmuş ve Allah tarafından uyarılmıştır. Bedir Savaşı'nda düşmanları öldürmek yerine esir alarak onları fidye karşılığı bırakmaya karar vermesi,[68] Tebük Savaşı'na çıkarken bazı münafıklara izin vermesi,[69] münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'un cenaze namazını kılmaya teşebbüs etmesi,[70] hanımlarıyla aralarında geçen tatsız bir olay üzerine onlardan bazısının gönlünü almak için kendisine helâl olan bir şeyi haram kılması,[71] Kureyş'in ileri gelenlerinden birisiyle konuştuğu bir sırada kendisinden bir şeyler öğrenmeye gelen âmâ sahâbî Abdullah b. Ümmü Mektûm'un araya girmesinden rahatsızlığını belli etmek üzere suratını asıp yüzünü çevirmesi[72] gibi olaylarda Resûl-i Ekrem (sav) ilâhî uyarıyla karşılaşmıştır.

Peygamberler, Allah'tan aldıkları bildiriyi insanlara aynen tebliğ etmekle yükümlü oldukları için hiçbir şeyi gizlemezler. Nitekim Hz. Âişe'nin şu

64 Yûsuf, 12/86, 94, 96.
65 Yûnus, 10/16; Hûd, 11/62.
66 Kasas, 28/15-16.
67 Enbiyâ, 21/87-88.
68 Enfâl, 8/67-68.
69 Tevbe, 9/42-43.
70 Münâfikûn, 63/6.
71 Tahrîm, 66/1.
72 Abese, 80/1-10.

sözleri, Peygamberimizin tebliğ görevini Allah'ın emrine uygun olarak yerine getirdiğini göstermesi açısından önemlidir. "Her kim sana Peygamber'in (sav) vahiyden herhangi bir şey gizlediğini söylerse onu doğrulama. Çünkü Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan Allah'ın sana verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.'*"[73] Allah'ın emirlerini tebliğde hiçbir engelleme peygamberleri yıldırmamış ve onları elçilik görevlerini hakkıyla yerine getirmekten alıkoyamamıştır. Her bir peygamber üstlendiği görevi ve yüklendiği sorumluluğu hakkıyla yerine getirmiş, aldığı kutsal emanete katiyen ihanet etmemiştir. Zira Allah elçilerinden bu konuda söz almıştır: *"Hani biz peygamberlerden sağlam bir söz almıştık. Senden, Nuh'tan, İbrâhim, Musa ve Meryem oğlu İsa'dan da. Evet biz onlardan sapasağlam bir söz almıştık."*[74]

Kur'an'da peygamberlerin, insanların kendi cinslerinden birer beşer olduklarına özellikle vurgu yapılmıştır.[75] Yine çeşitli hikmetlerle açıklanabileceği üzere, onlar erkeklerden seçilmiştir.[76] Çünkü peygamberlere itiraz eden inkârcılar, çoğu defa inanmama gerekçesi olarak onların insan olmalarını ileri sürmüşler ve peygamber gönderilecekse eğer bunun melek olacağını iddia etmişlerdir.[77] Bu iddialarına Kur'an'ın cevabı, *"De ki: "Eğer yeryüzünde, (insanlar yerine) yerleşip dolaşan melekler olsaydı elbette onlara gökten bir melek peygamber indirirdik."*[78] olmuştur. Peygamberlerin beşer olmalarının neticesi, onların da diğer insanlar gibi yemek yemeleri, çarşılarda dolaşmaları, aile hayatı kurup çoluk-çocuğa karışmaları, hastalanmaları ve ölümlü varlıklar olmalarıdır. Ayrıca onlar da kendilerine gönderildikleri kişiler gibi hesaba çekilecek sorumlu kullardır.[79]

Yüce Rabbimiz yeryüzünde mutlak adaleti gerçekleştirecek elçileri, kullarına sahici birer model olarak sunmuştur.[80] Çünkü peygamberler sadece dini tebliğle sorumlu değildir. Aynı zamanda onlar dinin uygulayıcısıdırlar. Allah'tan getirdikleri emirleri bizzat hayatlarında yaşamakla sorumludurlar. Bu nedenle peşinden gidilebilir ve takip edilebilir örnek gösterilen kimseler olmalıdırlar. İnsan kendi cinsi dışındaki bir varlığı hangi yönleriyle örnek alabilir ve nasıl takip edebilir ki? Bu açıdan da peygamberlerin insan olması, sonsuz merhamet sahibi Allah Teâlâ'nın kullarına büyük bir ikramıdır.[81]

Peygamberler insan olmalarının bir gereği olarak çeşitli mesleklerle de iştigal etmişlerdir. Meselâ, İdris (as) terziliğiyle,[82] Nuh (as) gemi yapımcılığı sırasındaki marangozluğuyla,[83] Dâvûd (as) zırh yapımcılığıyla[84]

[73] Mâide, 5/67, B7531 Buhârî, Tevhîd, 46.
[74] Ahzâb, 33/7.
[75] Kehf, 18/110.
[76] Nahl, 16/43.
[77] Mü'minûn, 23/24; En'âm, 6/8.
[78] İsrâ, 17/95.
[79] Furkân, 25/20; Ra'd, 13/38; Şuarâ, 26/80; Zümer, 39/30; A'râf, 7/6.
[80] Ahzâb, 33/21; Mümtehine, 60/4.
[81] Âl-i İmrân, 3/164.
[82] KC11/117 Kurtubî, *Tefsîr*, XI, 117.
[83] Hûd, 11/37-38.
[84] Enbiyâ, 21/80; Sebe', 34/10-11.

zanaata emek vermişlerdir. Sevgili Peygamberimiz de tüccarlığın en güzel örneğidir.[85] Nitekim ticaret ortaklarından Sâib b. Abdullah, câhiliye döneminde Hz. Peygamber'le yaptıkları işbirliğinden bahsedip onun (sav) ne kadar mükemmel bir ortak olduğunu Mekke'nin fethi günü anlatmıştır.[86] Bu açıdan onlar, esasen Allah'ın birliği ve âhiret inancına dayanan hakikat medeniyetinin kurucuları oldukları gibi maddî açıdan da kültür ve medeniyetin temellerini atan, insanlığa bu anlamda da ciddi katkılar sunan seçilmiş kimseler olmuşlardır. Onlar görünür âlemde insanın yozlaşmasına, toplumun çözülmesine ve çökmesine karşı mükemmel bir sosyal düzen oluşturan yüksek medeniyet kurucuları, görünmeyen âlem olan ebedî âhiret yurdunun gerçek bilgilerini insanlığa verip onları kurtuluşa ulaştıran büyük rehberlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm, bu kutlu elçilerden bir kısmının kıssalarını, mücadelelerini anlatmıştır.[87] İnsanoğlunun karşılaşacağı önemli problemlere çözüm reçeteleri sunan ve her biri ibret vesikası olan peygamber kıssaları birer masal değil hayatın ta kendisidir. Hatasında ısrar ederek ilâhî rahmetten kovulan İblis'e karşılık yaptığı yanlışı kabul ve itiraf eden Hz. Âdem... Denize uzak bir mekânda gemi inşa ettiği için karşılaştığı her türlü alayı ve istihzayı göğüsleyerek başkalarının değil kendi işine bakmanın, kınayanın kınamasına aldırış etmemenin timsali Hz. Nuh... Nemrut tarafından dağ gibi ateşe atıldığında, Allah'ın ateşi tesirsiz hâle getirdiği, "Allah'ın dostu" Hz. İbrâhim'in kıssası... Bütün bunlar peygamberlerin risâlet görevlerinde karşılaştıkları zorlukları anlatmakta ve onların bu haklı mücadelelerindeki tavırlarını da insanlığa örnek olarak sunmaktadır. Hz. İsmâil, kurtuluşun tam bir teslimiyette olmasının; Hz. Yakub, kaybettiği oğlu için gözlerini feda edecek kadar ağlasa da asla ümidini yitirmemenin; Hz. Yusuf, tek bir kişinin koca bir ülkeyi nasıl kurtarıp değiştirebileceğinin timsalidir. Büyüyünce diktatörlüğüne engel olacak diye yok etmek istediği Musa (as) sebebiyle, doğan bütün çocukları vahşice katleden zalim ve gaddar Firavun, farkında olmadan onu kendi kucağında beslemişti. Bu, Rabbimizin kendi kudretini Hz. Musa'nın hayatı vesilesiyle beşeriyete gösterdiği en çarpıcı misallerden biri değil de nedir? Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman, servet, güç ve iktidarı elinde bulundurup bunların esiri olmadan hükümdar olmanın mümkün olduğunu göstermişlerdir. Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ kutsal dava, yani imanın izzetini koruma uğruna hayatlarını feda edip kurban olmayı göstermişlerdir. Dillere destan ve deyimlere konu

[85] HS2/5 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 5-6; ST1/129 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 129-131.
[86] HM15585 İbn Hanbel, III, 425.
[87] Nisâ, 4/164.

olan Hz. Eyyub'un sabrı, keza fakir zengin, yetim öksüz, genç yaşlı, idareci aile reisi, her konumdaki ve kademedeki insanın, hayatından mutlaka bir örnek bulduğu âlemlerin efendisi Hz. Peygamber'in risâlet mücadelesi ve örnekliği de gün gibi aşikârdır.

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'le başlayan nebîler silsilesi, son peygamber Muhammed Mustafa (sav) ile nihayete ermiştir. Bu hususu iki cihan Peygamberi bir hadislerinde çok güzel bir benzetmeyle anlatmışlardır: *"Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: 'Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.'"* Resûlullah sözlerine şöyle devam etmiştir: *"İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum."*[88]

Yeryüzü, peygamberlerin insanlığa getirdiği ilâhî vahiy kadar tutarlı ve sürekli bir zincire şahit olmamıştır. Sonra gelen her peygamber bir öncekini tasdik ederek ilâhî daveti insanlığa ulaştırmış[89] ve hiçbir peygamber diğerini kesinlikle yalanlamamıştır. Nebîler, insanlığı bir bütün hâlinde kucaklamışlar, onları ırk, dil, renk, kültür ve yaşadıkları coğrafyaya göre bölerek, ayrımcılık yapmamışlardır. Onların öğretilerinde insanlar arasındaki üstünlüğün yegâne ölçütü, kâinatın yaratıcısına karşı saygının ve kulluk bilincinin doruk noktası olan takvadır.[90]

[88] B3535 Buhârî, Menâkıb, 18
[89] Fâtır, 35/31.
[90] Hucurât, 49/13

HZ. ÂDEM ve HZ. NUH
İNSANLIĞIN İKİ ATASI

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"...فَجَحَدَ آدَمُ فَجَحَدَتْ ذُرِّيَّتُهُ وَنَسِيَ آدَمُ فَنَسِيَتْ ذُرِّيَّتُهُ وَخَطِئَ

آدَمُ فَخَطِئَتْ ذُرِّيَّتُهُ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Âdem reddetti, zürriyeti de reddetti; Âdem unuttu, zürriyeti de unuttu;
Âdem hata etti, zürriyeti de hata etti."
(T3076 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 7)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ؓ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ مِنْ تُرَابٍ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ؓ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"...فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ ﷺ أَعْرَابِيٌّ ...رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَجَلَسَ فَقَالَ: إِنَّ نُوحًا عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا حَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ دَعَا ابْنَيْهِ فَقَالَ: "إِنِّي قَاصِرٌ عَلَيْكُمَا الْوَصِيَّةَ آمُرُكُمَا بِاثْنَتَيْنِ وَأَنْهَاكُمَا عَنْ اثْنَتَيْنِ أَنْهَاكُمَا عَنْ الشِّرْكِ وَالْكِبْرِ وَآمُرُكُمَا بِلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَإِنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا فِيهِمَا لَوْ وُضِعَتْ فِي كِفَّةِ الْمِيزَانِ وَوُضِعَتْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فِي الْكِفَّةِ الْأُخْرَى كَانَتْ أَرْجَحَ وَلَوْ أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا حَلْقَةً فَوُضِعَتْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ عَلَيْهَا لَفَصَمَتْهَا أَوْ لَقَصَمَتْهَا وَآمُرُكُمَا بِسُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ فَإِنَّهَا صَلَاةُ كُلِّ شَيْءٍ وَبِهَا يُرْزَقُ كُلُّ شَيْءٍ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "...*İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır, Âdem ise topraktandır.*"

(T3956 Tirmizî, Menâkıb, 74)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "...*Cennete her giren, Âdem'in suretinde olacaktır...*"

(B3326 Buhârî, Enbiyâ, 1)

Abdullah b. Amr anlatıyor: "Hz. Peygamber'e (sav) bir bedevî geldi. (Ashâbdan birisinin insanlar arasındaki asalet farkını gözetmediğinden şikâyet ediyordu)... Bunun üzerine (adamı azarlayan) Resûlullah (sav) döndü, oturdu ve şöyle buyurdu: "*Vefat vakti geldiğinde Allah'ın peygamberi Nuh (as) iki oğlunu çağırdı ve dedi ki: 'Size kısaca şu vasiyeti yapıyorum. Size iki şeyi emrediyorum ve iki şeyi yasaklıyorum: Allah'a ortak koşmayı ve kibirlenmeyi yasaklıyorum. 'Lâ ilâhe illâllâh' demeyi emrediyorum. Çünkü gökler, yer ve bu ikisi arasında bulunanlar bir kefeye, lâ ilâhe illâllâh diğer kefeye konsa onlardan ağır gelir. Gökler ve yer bir halka olsalar da lâ ilâhe illâllâh onların üzerlerine konsa, onları çatlatır ya da kırar. Size 'sübhânallâhi ve bihamdihî' demeyi de emrediyorum. Çünkü bu her şeyin duasıdır ve her şey bununla rızıklandırılır.*'"

(HM7101 İbn Hanbel, II, 225)

Peygamber Efendimiz, Hz. Âdem ile Hz. Musa arasında geçen bir konuşmayı bizlere şöyle aktarır:

"Ey Rabbim! Bana, bizleri ve kendisini cennetten çıkaran Âdem'i göster." dedi Musa. Allah Teâlâ da bu duasını kabul ederek ona Âdem'i gösterdiğinde ikisi arasında şu konuşma yaşandı:

"Sen babamız Âdem misin?"

"Evet."

"Allah'ın ruhundan üflediği, bütün isimleri öğrettiği, meleklere emredip de onların secde ettikleri sen misin?"

"Evet."

"Bizi ve kendini cennetten çıkarmaya seni sevk eden nedir?"

"Sen kimsin?"

"Ben Musa'yım."

"Allah'ın araya yaratılmışlardan bir elçi koymaksızın, perde arkasından konuştuğu, İsrâiloğulları'nın peygamberi sen misin?"

"Evet."

"Ben daha yaratılmadan önce Allah'ın Kitabı'nda bunu(n takdir edilmiş olduğuna dair bilgi) bulmadın mı?"

"Evet (buldum)."

"O hâlde, öncesinde Allah'ın takdirinin olduğu bir konuda beni neden kınıyorsun?"[1]

Bu konuşma, her ne kadar keyfiyeti ve zamanı bilinmese de Hz. Âdem yaratılmadan evvel Allah Teâlâ tarafından onun başına geleceklerin önceden yazıldığını anlatır bizlere. İlâhî takdir sonrasında, ezelî ilmin bir nişanesi olarak kayda geçirilenler, bir bir vuku bulmaya başlar. Önce yeryüzü, gökyüzü ve bu ikisi arasındakiler yaratılır, tam altı günde.[2] Sonra Cenâb-ı Hak, yeryüzüne bir halife yaratmayı murad ettiğini bildirir meleklere. Onlar, *"Biz hamdin ile seni tesbih ve takdis ederken, orada bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"* diyerek şaşkınlıklarını ifade ederler. Allah Teâlâ da onlara, *"Şüphesiz ben, sizin bilmediklerinizi bilirim!"*[3] buyurarak âdemoğlunun yaratılmasında bazı hikmetler olduğunu ima eder.

Peygamber Efendimizin bildirdiğine göre Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i, cuma günü,[4] cennette[5] yaratmaya başladı. Allah Teâlâ, Hz. Âdem'in bede-

[1] D4702 Ebû Dâvûd, Sunnet, 16.
[2] Furkân, 25/59.
[3] Bakara, 2/30.
[4] M7054 Muslim, Sıfâtü'l-munafikîn, 27.
[5] M6649 Muslim, Birr, 111.

nini yarattığında onu bir süre kendi hâline bıraktı. Şeytan, Hz. Âdem'in bir karnı olduğunu görünce, iştah sahibi olduğunu yani nefsine hâkim olamayacak şekilde yaratıldığını anladı[6] ve *"Ben onu yenebilirim."* dedi.[7] Böylece kıskançlığın ve kibrin tetiklediği isyanın ilk tohumları atılmış oldu.

Belirlenen süre dolduğunda Allah Teâlâ, meleklere, *"Ben, kupkuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Ona şekil verip ruhumdan üflediğim zaman siz hemen secdeye kapanın."* buyurdu.[8] Bütün melekler, hemen Rablerine itaat ederek topluca secdeye kapandılar.[9] Ancak cinlerden olan şeytan[10] bu emre itaat etmedi.[11] Kibirlendi ve inkâr edenlerden oldu.[12] Allah Teâlâ, *"Ey İblis! Benim bizzat yarattığıma secde etmene engel olan nedir?"* diye sorduğunda, şeytan, *"Ben ondan daha hayırlıyım, beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın."*[13] *"Kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan yarattığın bir beşere secde edecek değilim."* diyerek Cenâb-ı Hakk'a karşı geldi.[14] Kibrinin[15] yol açtığı bu isyanı dolayısıyla da huzûr-ı ilâhîden kovuldu.[16] Hz. Âdem yüzünden huzurdan kovulan ve bunu hazmedemeyen şeytan, Rabbine dönerek, *"O hâlde bana onların tekrar diriltilecekleri güne kadar mühlet ver."* dedi.[17] Bu dileği kabul edildiğinde de Allah'a yemin ederek maksadını şöyle ifade etti: *"Rabbim! Beni azdırmana karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde ihlâsa erdirilmiş kulların hâriç, onların hepsini azdıracağım."*[18] Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Andolsun ki ben de cehennemi seninle ve sana uyanların tamamıyla dolduracağım."*[19] diyerek ilâhî hükmünü bildirdi. Böylece Hz. Âdem'in şahsında ortaya çıkan ve sonu şeytana uyanlar için cehennemde,[20] Rabbinden sakınanlar için cennette[21] bitecek olan, insanoğlu ile şeytanın amansız mücadelesi başlamış oldu.

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yarattığında kıyamete kadar kuşaklar boyunca devam edecek olan zürriyetini ona gösterdi. Hz. Âdem, zürriyeti içerisinde yüzü parlayan bir kişi gördü ve *"Bu hangi oğlumdur?"* dedi. Cenâb-ı Hak, *"Oğlun Dâvûd'dur."* buyurdu. *"Ömrü kaç yıldır?"* diye sorunca, *"Altmış yıl."* cevabını aldı. Bunun üzerine Hz. Âdem, *"Yâ Rabbi, onun ömrünü artır!"* diye ricada bulundu. Ancak Yüce Rabbimiz, *"Olmaz, ama sen kendi ömründen artırırsan olabilir."* buyurdu. Böylece Hz. Âdem, bin yıl olarak takdir edilmiş ömründen Hz. Dâvûd'a kırk yıl hibe etti. Allah Teâlâ da buna melekleri şahit tutarak bir anlaşma yazdırdı.[22]

Hz. Âdem'e her şeyin ismini öğreten Allah Teâlâ, onun yaratılışındaki hikmeti anlamaları için meleklere eşyayı göstererek, *"Eğer doğru söylüyorsanız bana şunları isimleriyle bildirin."* diye emir buyurdu. Melekler, *"Seni bütün*

[6] M6649 Müslim, Birr, 111.
[7] NM3992 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1494 (2/542)
[8] Hicr, 15/28-29.
[9] Hicr, 15/30.
[10] Kehf, 18/50.
[11] Hicr, 15/31.
[12] Sâd, 38/74.
[13] Sâd, 38/75-76.
[14] Hicr, 15/33.
[15] Bakara, 2/34.
[16] Hicr, 15/34, A'râf, 7/13.
[17] Sâd, 38/79.
[18] Hicr, 15/39-40.
[19] Sâd, 38/85.
[20] İbrâhîm, 14/22.
[21] Meryem, 19/63.
[22] HM3519 İbn Hanbel, I, 371

eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin." diyerek âcizliklerini itiraf ettiler. Akabinde Âdem (as), Allah Teâlâ'nın buyruğu üzere, eşyanın isimlerini onlara söyleyince[23] âdemoğlunun yaratılışındaki hikmet, onu meleklerden ayıran bilgi ve marifet olarak ortaya çıkmış oldu.

Hz. Âdem'i yarattıktan sonra, kendisinden, huzur bulsun diye eşini[24] yani Havva validemizi yaratan Allah Teâlâ, şöyle buyurdu: *"Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin, orada dilediğinizden bolca yiyin ve (fakat) şu ağaca yaklaşmayın, (yoksa) zalimlerden olursunuz."*[25] *"Ey Âdem! Şüphesiz bu (şeytan) sana ve eşine düşmandır. Sakın ola sizi cennetten çıkarmasın, sonra bedbaht olursun!"*[26]

Diğer taraftan şeytan hemen işe koyulup, kendisinin sadece öğüt verdiğine yemin ederek[27] onlara vesvese vermeye başladı. *"Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve yok olmayacak saltanatı göstereyim mi?"*[28] *"Rabbiniz size bu ağacı, melek olursunuz ya da ebediyen (burada) kalırsınız diye yasakladı."*[29] diyen şeytan bu asılsız sözlerle onların ayaklarını kaydırdı.[30] O ağaçtan tattıklarında, avret yerleri kendilerine göründü ve hemen cennet yapraklarıyla örtünmeye başladılar. Allah Teâlâ da onlara şöyle nida etti: *"Ben size bu ağacı yasaklamamış mıydım? Ve size, 'Kesinlikle, şeytan apaçık düşmanınızdır.' dememiş miydim?"*[31] *"Birbirinize düşman olarak inin, yeryüzünde bir vakte kadar barınak ve nasibiniz var."*[32]

İşte bu ilâhî ferman ile başlayan âdemoğlunun dünya hayatındaki yolculuğu, kıyamete kadar devam edecek olan bir imtihan hâlini aldı. Bu arada kendi hatasının farkına varan Hz. Âdem, Rabbinden öğrendiği bazı sözleri söyleyerek eşiyle birlikte, *"Rabbimiz, biz kendimize zulmettik, şayet sen bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz."*[33] diye tevbe etti. Çok bağışlayıcı ve çok merhametli olan Allah Teâlâ da hemen tevbesini kabul etti.[34] ve şöyle buyurdu: *"Hep beraber inin oradan, benden size bir yol gösterici gelir de kim ona uyarsa onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir, dedik. İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlarsa işte onlar cehennem ehlidir, orada kalıcı olacaklardır."*[35]

Dünyadaki yaşantıları sırasında Hz. Havva, her batında ikiz, bir erkek ve bir kız olmak üzere toplam kırk çocuk doğurdu.[36] Hz. Âdem çocuklarından her bir erkeği farklı batından bir kız ile nikâhladı ve âdemoğlu çoğalmaya başladı. Allah Teâlâ da ona uzun bir ömür bahşettiği için kendi neslinden binlerce kişiyi gördü.[37] Hz. Âdem, çocukları arasında birtakım kötülüklerin ortaya çıktığına da şahit oldu. Bunlardan ilki ise Kâbil'in

[23] Bakara, 2/30-33.
[24] A'râf, 7/189.
[25] Bakara, 2/35.
[26] Tâ-Hâ, 20/117.
[27] A'râf, 7/21.
[28] Tâ-Hâ, 20/120.
[29] A'râf, 7/20.
[30] Bakara, 2/36
[31] A'râf, 7/22.
[32] Bakara, 2/36.
[33] A'râf, 7/23.
[34] Bakara, 2/37.
[35] Bakara, 2/38-39.
[36] TB1/89 Taberî, *Târîh*, 1, 89.
[37] ST1/38 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1, 38.

Hâbil'i öldürerek başlattığı ve her tekrarlandığında Kâbil'in de günahından nasibini alacağı cinayet suçu[38] oldu.

Yeryüzünde yaşadığı sırada, Allah Teâlâ, Hz. Âdem'e, *"Benim bir mukaddes mekânım var. Git, orada benim için bir ev inşa et, sonra, meleklerimin arşımı nasıl tavaf ettiğini gördüysen sen de öylece orayı tavaf et ki senin ve evlâdından bana itaat edenlerin (ibadetlerini) kabul edeyim."* diye vahyetti.[39] Hz. Âdem, bu kutsal mekâna yaptığı Beytullah'ın inşasını bitirdiğinde bir melek gelerek onu Arafat'a çıkardı ve haccın bugün bile yapılagelen aşamalarını gösterdi.[40] Bundan sonra Hz. Âdem kırk defa haccetti.[41]

Nihayet Hz. Âdem'in ömrü dolmuş, ölüm meleği Azrail yanına gelmişti. Hz. Âdem, *"Ömrümden daha kırk yıl kalmamış mıydı?"* diye sordu. Melek, *"Onu oğlun Dâvûd'a vermemiş miydin?"*[42] diyerek yaşananları hatırlattı. Hz. Âdem verdiği sözü unuttuğu için, *"Vermedim."* dedi. Allah Teâlâ da ona anlaşmayı gösterdi ve melekler de bu duruma şahitlik ettiler.[43] Yine de Allah Teâlâ lütfuyla, onun ömrünü bin yıla, Hz. Dâvûd'un ömrünü ise yüz yıla tamamladı.[44] Âdem (as) ile Rabbi arasında geçen bu konuşmayı nakleden Resûlullah Efendimiz, onun bu tavrının evlâtları tarafından sürdürüldüğünü şöyle ifade etmektedir: *"Âdem reddetti, zürriyeti de reddetti; Âdem unuttu, zürriyeti de unuttu; Âdem hata etti, zürriyeti de hata etti."*[45]

Evet, âdemoğlu babası Hz. Âdem'in nisyanını ve hatasını tekrar edip durur, ama unutmaması gereken bir şey var ki o da babasının tevbe edip bağışlandığı gerçeğidir. Eğer insan, atasının tevbesini de tekrar ederse umulur ki, babası Âdem (as) gibi bağışlananlardan olur. Diğer taraftan Allah Teâlâ da, *"Ey Âdemoğulları! Edep yerlerini kendilerine göstermek için giysilerini soyarak anne-babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan, sizi de fitneye düşürmesin. Çünkü o ve kabilesi sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, o şeytanları inanmayanların dostu yaptık."*[46] buyurarak insanoğlunu şeytanın hilelerine karşı uyarmıştır.

Âdem (as) bütün insanlığın nüvesi kılınmıştır, dolayısıyla insanlar onun özellikleriyle donatılmıştır. Bu anlamda tüm insanların eşit olduğunu ve bunu daima hatırda tutmaları gerektiğini ashâbına bildirmek isteyen Peygamberimiz (sav), câhiliye âdetlerinde olduğu gibi atalarla övünmenin anlamsız olduğuna işaret etmiş, *"İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır, Âdem ise topraktandır."*[47] buyurarak hem eşitliği vurgulamış hem de ümmetine tevazuu öğütlemiştir.

Yeryüzündeki ilk nebîdir Hz. Âdem. Allah Teâlâ'nın kendisiyle söyleştiği ilk peygamber...[48] Diğer insanlardan farklı olarak o, bebeklik, ço-

[38] B3335 Buhârî, Enbiyâ, 1.
[39] ST1/38 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 38.
[40] ST1/38 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 38.
[41] ST1/35 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 35.
[42] T3076 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 7.
[43] HM2270 İbn Hanbel, I, 251.
[44] HM2713 İbn Hanbel, I, 299, ST1/29 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 29.
[45] T3076 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 7.
[46] A'râf, 7/27.
[47] T3956 Tirmizî, Menâkıb, 74.
[48] HM22644 İbn Hanbel V, 265.

cukluk gibi dönemler yaşamamıştı. Yetişkin bir insan olarak, sahip olduğu surette[49] topraktan yaratılmıştı.[50] Çok uzun boylu, gür saçlı[51] ve yakışıklıydı. Nitekim Peygamber Efendimiz cennetliklerin, bir ikram olarak Hz. Âdem suretinde, çok uzun boylu[52] ve fizikî noksanlıklardan arınmış olarak[53] cennete gireceklerini müjdelemişti.[54]

Peygamber Efendimiz, kıyamet sahnesini tasvir ettiği bir konuşmasında, Hz. Âdem'in, Müslümanların bağışlanması noktasında ilk umut olarak görüldüğünü bize aktarmaktadır. Hadîs-i şerîfe göre kıyamet gününde toplanan insanların sıkıntıları dayanılmayacak seviyeye ulaştığında aralarında konuşup kendilerine aracı olması için Hz. Âdem'e gitmeyi kararlaştırırlar. Hz. Âdem'e gelerek Allah Teâlâ'nın ona lütfettiği nimetleri hatırlatırlar: "*Sen beşeriyetin atasısın, seni bizzat Allah yarattı, sana ruhundan üfledi, meleklere emretti de sana secde ettiler, seni cennetine yerleştirdi.*" diyerek durumlarını arz edip kendilerine şefaatçi olmasını talep ederler. Âdem (as) ise kendisine konulan sınırı ihlâl edip itaatsizlik ettiği için Cenâb-ı Hakk'ın kendisine çok kızdığını hatırlatır. "Kendim, kendim!" diyerek kendi derdine düştüğünü söyler ve insanlara Hz. Nuh'a gitmelerini tavsiye eder.[55]

Hz. Âdem'den sonra da Şit (as) ve İdris (as) gibi şahsiyetler nübüvvet mührünü taşımışlar, insanları Allah'a ibadet etmeye davet etmişlerdir. Ancak kendisine ilk risâlet verilen zât,[56] büyük azim ve kararlılık sahibi (ulü'l-azm)[57] peygamberlerden sayılan Nuh (as) olmuştur.[58]

Nuh (as) peygamber olarak gönderildiğinde, kavmi içinde kötülüğe engel olmaya çalışan kimse yoktu.[59] Rabbinden aldığı vahiyle tebliğde bulunan Hz. Nuh, puta tapan ve Allah'a şirk koşan kavmini[60] tevhide çağırdı: "*Allah'a ibadet edin. O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi belli bir vakte kadar ertelesin.*"[61] "*Allah'tan başkasına ibadet ve kulluk etmeyin. Doğrusu ben sizin adınıza elem dolu bir günün azabından korkuyorum.*"[62] "*Bunlara karşılık sizden hiçbir ücret de istemiyorum, benim ecrim Âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir.*"[63] Hz. Nuh'un bu davetine karşılık kavminin ileri gelenleri, onu ve beraberindekileri küçümseyerek, "*Sen de bizim gibi bir insansın ve sana aramızda sadece alt tabakada olanlar uyuyor. Ayrıca sizin bize bir üstünlüğünüzü de göremiyoruz. Aksine sizin yalan söylediğinizi düşünüyoruz.*"[64] dediklerinde, Hz. Nuh, "*Ben, bana inananları kovacak değilim, çünkü onlar Allah'a kavuşacaklardır.*"[65] "*Hem ben onları kovarsam beni Allah'ın gazabından kim koruyabilir?*"[66] "*Ben size, 'Allah'ın hazineleri yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilemem. 'Ben bir meleğim.' de demiyorum.*

[49] B6227 Buhârî, İstı'zân, 1
[50] Âl-i İmrân, 3/59
[51] NM3948 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1496 (2/544)
[52] B3327 Buhârî, Enbiyâ, 1
[53] İF6/367 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 367.
[54] B3326 Buhârî, Enbiyâ, 1
[55] B3340 Buhârî, Enbiyâ, 3
[56] M480 Müslim, İmân, 327
[57] Ahkâf, 46/35.
[58] NM4007 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1499 (2/546)
[59] ST1/40 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 40
[60] B4920 Buhârî, Tefsîr, (Nûh) 1.
[61] Nûh, 71/2-4.
[62] Hûd, 11/26.
[63] Şuarâ, 26/109
[64] Hûd, 11/27
[65] Hûd, 11/29
[66] Hûd, 11/30

Sizin küçümsediğiniz kimseler hakkında, 'Allah onlara asla hayır bahşetmeyecektir.' de diyemem. Allah onların içlerindekini daha iyi bilir. Böyle bir şey söylersem, o zaman ben gerçekten zalimlerden olurum."[67] diye cevap verdi.

Hz. Nuh'un bu cevabı karşısında söyleyecek söz bulamayan kavmi, ukalaca bir tavır takınarak, *"Ey Nuh! Bizimle haddinden fazla mücadele ettin ve çok ileri gittin. Eğer doğru söylüyorsan, bizi tehdit edip durduğun azabı getir de görelim."*[68] dediler. Onların bu tutumlarına rağmen vakur duruşunu hiç bozmayan Nuh (as), *"Onu size dilerse ancak Allah getirir, zaten siz de O'nu âciz bırakamazsınız. Sizi azdırmak isterse benim öğüdüm de size fayda vermez. O sizin Rabbinizdir, sonunda O'na döneceksiniz."*[69] diye karşılık verdi. Değişmeyen azmi karşısında söyleyecek söz bulamayan kavmi, en sonunda, *"Nuh bu davadan artık vazgeçmezsen seni mutlaka taşa tutarız!"*[70] deyip onu tehdit etme yoluna gittiler. Kavminin onu yalancılıkla, hatta delilikle suçlaması neticesinde tebliğden alıkonulan Nuh (as) Rabbine yalvarmaya başladı: *"Ben mağlup oldum, yardım eyle!"*[71]

Dokuz yüz elli yıl kavminin arasında kalan[72] Nuh (as), bu süre zarfında onları ikna edemeyince, çaresiz bir şekilde Rabbine yönelerek şöyle dedi: *"Ey Rabbim, ben kavmimi gece gündüz imana davet ettim, fakat davetim sadece onların kaçışını artırdı. Sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, örtülerine büründüler, inanmamakta ısrar ettiler, çok kibirlendiler. Sonra onları açık açık davet ettim. Sonra hem açık hem gizli çağırdım, dedim ki: Rabbinizden bağışlanma dileyin, çünkü o çok bağışlayıcıdır. Size gökten bol bol yağmur versin, sizi mallarla ve oğullarla desteklesin, sizin için bahçeler var etsin, sizin için ırmaklar var etsin."*[73] Bu şekilde yaptığı tebliği anlatan Hz. Nuh, kavminin kendisine nasıl cevap verdiğini de şöyle arz etti: *"Onlar bana karşı geldiler, malı ve çocuğu kendini azdıran kimseye uydular, büyük büyük tuzaklar kurdular, 'Sakın ilâhlarınızı bırakmayın!' dediler... Ve gerçekten birçoklarını saptırdılar."*[74] *"Artık onlarla benim aramı ayır, beni ve beraberimdeki inananları kurtar."*[75] *"Kâfirlerden hiç kimseyi de yeryüzünde bırakma, eğer bırakırsan kullarını saptırırlar."*[76] Her fırsatta kavmini Allah'a çağırmaya devam eden Hz. Nuh, iman etmiş olanlar dışında inanacak kimse olmadığı kendisine vahyedilip bir gemi yapma emri verilince[77] halkının gözleri önünde gemiyi yapmaya başladı. O bir taraftan gemiyi inşa ediyor, yanına her uğradıklarında onunla alay eden müşriklere de, *"Bizimle nasıl alay ediyorsanız biz de sizinle öyle alay edeceğiz."* diyordu.[78]

Sonunda göğün kapıları sağanak sağanak bir yağmurla açıldı ve yeryüzü pınar pınar[79] kaynayıp taşmaya başladı.[80] Nuh (as), kendisine gelen

[67] Hûd, 11/31.
[68] Hûd, 11/32.
[69] Hûd, 11/33-34.
[70] Şuarâ, 26/116.
[71] Kamer, 54/9-10.
[72] Ankebût, 29/14.
[73] Nûh, 71/5-12.
[74] Nûh, 71/21-24
[75] Şuarâ, 26/118.
[76] Nûh, 71/26-27.
[77] Hûd, 11/36-37.
[78] Hûd, 11/38
[79] Kamer, 54/12-13
[80] Hûd, 11/40

emirler doğrultusunda, her canlıdan bir çifti[81] ve sayıları seksen civarında olan[82] iman etmiş bir avuç mümini[83] *"Haydi binin, onun yüzmesi de durması da Allah'ın adıyladır."*[84] diyerek gemiye yükledi. Kendisi de gemiye bindiğinde, beraberindekilerle birlikte Rabbinin öğrettiği duaları bir bir okumaya başladı: *"Bizi zalimlerden kurtaran Allah'a hamdolsun. (Allah'ım) beni bereketli bir yere indir, muhakkak sen barındıranların en hayırlısısın."*[85] Bu yakarışları üzerine, çağrıya icabet edenlerin en yücesi, duasını kabul ederek onu ve ailesini[86] boğulmaktan o dolu gemi ile kurtardı.[87]

Gemi, dağ misali dalgalar arasında onları götürürken Nuh (as) uzakta duran ve kendisine inanmayan oğluna: *"Yavrucuğum bizimle bin gemiye, inkâr edenlerle beraber olma!"* diye seslendi. Oğlu, *"Beni sulardan koruyacak bir dağa sığınacağım."* diye cevap verince, Nuh (as), *"Bugün, acıdığı kimseler dışında Allah'ın azabından kurtulacak yoktur."* dedi. Tam o sırada bir dalga gelip aralarına girdi ve oğlu da boğulup gidenler arasına karıştı.[88] Oğlunun boğulmaya mahkûm olduğunu fark eden Nuh (as), *"Yâ Rabbi, oğlum ailemdendir."*[89] diyerek onun kurtulmasını talep edecek oldu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Ey Nuh, o senin ailenden değil! O(nun yaptığı) iyi olmayan bir iş. Bu yüzden bilmediğin bir şeyi benden isteme!"*[90] buyurarak iman bağıyla birbirine tutunmanın daha önemli olduğuna dikkatleri çekti. Düşüncesinin kusurlu olduğunu anlayan Nuh (as), *"Yâ Rabbi! Bilmediğim bir şeyi istemekten sana sığınırım. Şayet beni bağışlamaz ve esirgemezsen hüsrana uğrayanlardan olurum."*[91] diyerek hemen tevbe etti. Aslında ailesinde ona iman etmeyen tek kişi, oğlu değildi. Hz. Lût'un karısıyla birlikte, kâfirlere misal olarak gösterilen eşi de onun sözünü dinlemedi. Bir peygamber eşi olmasına rağmen, ona ihanet etti. Neticede Nuh (as), ne şirkte ısrar eden oğluna ne de kendisine ihanet eden karısına Allah'tan gelen azabın ulaşmasına mani olabildi.[92]

Tufan o kadar dehşetliydi ki gemiye binenlerin dışında hiç kimsenin kurtulma ihtimali yoktu. Bu durumu Allah Resûlü (sav) şöyle anlatıyordu: *"Yollar sularla dolmaya başladığında bir anne, canından çok sevdiği yavrusu için endişelenmişti. Hemen yavrusunu alıp bir dağa doğru yola koyuldu. Dağın üçte birine kadar tırmandı. Aralıksız yükselen sular oraya ulaştığında tırmanmaya devam etti ve dağın üçte ikisine kadar çıktı. Sular oraya da geldiğinde dağın zirvesine kadar kaçtı. Nihayet oraya da gelen sular, boğazına kadar yükselince, biricik yavrusunu eliyle başının üstüne kaldırdı ve sel onları alıp götürünceye kadar onu yukarıda tuttu."* Bu olayı anlatan Resûlullah Efendimiz sözlerini şöyle tamamladı: *"Şayet Allah Teâlâ, Nuh kavminden birisine merhamet edecek olsaydı, işte bu bebeğin annesine merhamet ederdi."*[93]

[81] Hûd, 11/40.
[82] TB1/118 Taberî, *Târîh*, I, 118.
[83] Hûd, 11/40
[84] Hûd, 11/41.
[85] Mü'minûn, 23/28-29.
[86] Enbiyâ, 21/76
[87] Şûrâ, 26/118-119.
[88] Hûd, 11/42-43.
[89] Hûd, 11/45.
[90] Hûd, 11/46.
[91] Hûd, 11/47
[92] Tahrîm, 66/10.
[93] NM4010 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1500 (2/547).

Nihayet yeryüzü kendisini kirleten şirkten arındığı zaman yüce ferman geldi ve "*'Ey yer, yut suyunu ve ey gök, tut suyunu!' (Bu emir üzerine) sular çekildi ve hüküm yerine getirildi. Gemi Cudi (dağı) üzerine yerleşti.*"[94] ve "*Ey Nuh, sana ve beraberindeki ümmete tarafımızdan (bahşedilen) selâmet ve beraketle in gemiden.*" denildi.[95] Receb ayının onuncu gününde başlayan zorlu yolculuk, tam altı ay sonra Muharrem ayının onuncu gününde yani âşûrâ gününde tamamlanmış oldu. Hz. Nuh ve beraberindekiler de Allah'ın bu nimetine şükretmek için o gün oruç tuttular.[96] Çünkü Nuh (as) her fırsatta çokça şükreden bir kul idi.[97]

Tufandan sonra Hz. Nuh ve yanında bulunanlar kendilerine evler yaparak yeniden yeryüzüne yerleştiler.[98] Ancak o insanlardan sadece Hz. Nuh'un zürriyyeti yani üç oğlu ve üç gelini geriye kaldı.[99] Böylece bütün âlemler içinde Allah'ın kendisine selâm ettiği Nuh (as),[100] Hz. Âdem'den sonra insanların ikinci atası oldu.

Daha önce zikrettiğimiz kıyamet sahnesini anlatan hadisin devamında Resûlullah Efendimiz, insanların Hz. Âdem'in tavsiyesine uyarak Hz. Nuh'a müracaat ettiklerini anlatır. İnsanlar ona, "*Sen yeryüzü halkına gönderilen ilk resûlsün ve Allah seni 'şükreden bir kul' olarak niteledi. Rabbinin katında bize şefaatçi olmaz mısın?*" dediklerinde, Hz. Nuh kavmi aleyhine yaptığı duayı hatırlatarak "Kendim, kendim!" diye kendi telaşına düştüğünü belirtir ve Hz. İbrâhim'e gitmelerini tavsiye eder.[101]

Hz. Nuh'tan yüzyıllar sonra, insanlığa hidayet rehberi olarak gönderilen Peygamberimiz (sav) de, arkadaşının insanlar arasındaki asaleti gözetmediğine dair, kibirli bir şekilde şikâyette bulunan bir kişiye öğüt vermek için, Hz. Nuh'un iki dünya saadetine ulaştıracak vasiyetini şöyle hatırlattı:

"*Vefat vakti geldiğinde Allah'ın peygamberi Nuh (as) iki oğlunu çağırdı ve dedi ki: 'Size kısaca şu vasiyeti yapıyorum. Size iki şeyi emrediyorum ve iki şeyi yasaklıyorum: Allah'a ortak koşmayı ve kibirlenmeyi yasaklıyorum. 'Lâ ilâhe illâllâh' demeyi emrediyorum. Çünkü gökler yer ve bu ikisi arasında bulunanlar bir kefeye, lâ ilâhe illâllâh diğer kefeye konsa onlardan ağır gelir. Gökler ve yer bir halka olsalar da lâ ilâhe illâllâh onların üzerlerine konsa, onları çatlatır ya da kırar. Size 'sübhânallâhi ve bihamdihî' demeyi de emrediyorum. Çünkü bu her şeyin duasıdır ve her şey bununla rızıklandırılır.'*"[102]

[94] Hûd, 11/44.
[95] Hûd, 11/48
[96] MK5538 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI. 69.
[97] İsrâ, 17/3.
[98] ST1/42 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 42.
[99] İsrâ, 17/3; TT17/353 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVII, 353; Sâffât, 37/77; TB1/119 Taberî, *Târîh*, I, 119
[100] Sâffât, 37/79.
[101] B4712 Buhârî, Tefsîr, (Benî İsrâil) 5
[102] HM7101 İbn Hanbel, II, 225; EM548 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 192; NM154 Hâkim, *Müstedrek*, I, 70 (1/49)

HZ. İBRÂHİM ve HZ. İSMÂİL
BİR BABA OĞULUN TEVHİD SINAVI

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِنَّ اللَّهَ اتَّخَذَنِي خَلِيلاً كَمَا اتَّخَذَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلاً فَمَنْزِلِي وَمَنْزِلُ إِبْرَاهِيمَ فِي الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تِجَاهَيْنِ..."

Abdullah b. Amr'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Şüphesiz Allah, İbrâhim'i dost edindiği gibi beni de dost edindi. (Bu sebeple) kıyamet günü cennette benim yerim ile İbrâhim'in yeri karşı karşıyadır..."
(İM141 İbn Mâce, Sunnet, 11)

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: يَا خَيْرَ الْبَرِيَّةِ!
فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "ذَاكَ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ وُلاَةً مِنَ النَّبِيِّينَ وَإِنَّ وَلِيِّيَ أَبِي وَخَلِيلُ رَبِّي..."

عَنْ جَابِرٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"عُرِضَ عَلَيَّ الْأَنْبِيَاءُ ...وَرَأَيْتُ إِبْرَاهِيمَ [صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ] فَإِذَا أَقْرَبُ مَنْ رَأَيْتُ بِهِ شَبَهًا صَاحِبُكُمْ يَعْنِي نَفْسَهُ..."

Enes b. Mâlik anlatıyor: "Bir adam Resûlullah'a, 'Ey yeryüzünün en hayırlısı!' şeklinde hitap etmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav), '*Bu (söylediğin) İbrâhim aleyhisselâmdır.*' buyurdu."

(M6138 Müslim, Fedâil, 150)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Her peygamberin diğer peygamberlerden bir dostu vardır. Benim dostum ise atam ve Rabbimin dost edindiği (İbrâhim)dir...*"

(T2995 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 3)

Câbir'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*(Mi'rac gecesi) bütün peygamberler bana gösterildi... İbrâhim'i (as) de gördüm. Gördüklerim arasında ona en çok benzeyen –kendisini kastederek– arkadaşınızdır...*"

(M423 Müslim, İmân, 271)

İbrâhim (as), oldukça uzun süreden beri içinde yaşadığı toplumun inanç sistemini ve dinî değerlerini sorgulayıp duruyordu. İnsanlar, bazı gök cisimlerinin[1] ve bunları temsil eden putların kendileri üzerinde etkin olduğuna inanıyor; yaz, kış ve baharın, soğuk ve sıcağın, gece ve gündüzün putların eseri olduğunu düşünüyorlardı. Onlara göre ancak tanrıların hayat üzerinde bu kadar etkisi olabilirdi! Toplumun ilâh kabul ederek taptığı bu varlıklar İbrâhim'i (as) tatmin etmiyordu. Zira İbrâhim, her birini teker teker gözlemlemiş ve tanrı olup olamayacağını sorgulamıştı. Gece parlayan bir yıldızın ve ayın bütün ışıltısına rağmen gündüz olunca batıp kaybolduğunu fark etmişti. Aynı şey akşam olunca batan güneş için de geçerli idi. Bir tanrı nasıl batıp yok olabilirdi? O yok olduğu zaman kâinatı kim idare edecekti? O'nun, asla yok olmaması gerekirdi. Evet, gerçek Rab böyle bir varlık olmalıydı. İşte, tabiatı gözlemleyip buradan elde ettiği verilerden aklî sonuçlar çıkararak yavaş yavaş gerçeğe ulaşıyordu. Gün gelecek, *"Ben, Hakk'a yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, (Allah'a) ortak koşanlardan değilim."* diyecekti.[2]

Her vesileyle tefekküre devam ediyor, kulluk bilincini destekleyip kuvvetlendirecek şeyler üzerinde uzun uzun düşünüyordu. Bu kez karşısında, ölmüş bir hayvan cesedi vardı. Yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanmış, kemikleri dağılmış bir cesetti bu. Yine düşünmeye başladı. *"Şüphesiz Rab, bunu bile yırtıcı hayvanların kursaklarından toparlayıp bir araya getirecek, sonra da yeniden diriltecek kudrete sahip olmalı."* diye düşündü. Ama bilmek, görmek gibi değildi. Görmek daha net bilgi verir, insanın daha hızlı yol almasını sağlardı. Düşünceleri diline döküldü:

"Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun? Bana göster."

"Yoksa inanmıyor musun?"

"Hayır, inanıyorum. Ama kalbimin mutmain olması için görmek istiyorum."

"O hâlde dört tane kuş yakala. Onları yanına al, (sonra kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana geldiklerini göreceksin. Bil ki, Allah Azîz'dir, Hakîm'dir."[3]

"Şu hâlde teslimiyet göster!"

"Âlemlerin Rabbine teslim oluyorum."[4]

[1] İ İ 11/480 Taberi, Câmiu'l beyân, XI, 480 481
[2] En'âm, 6/75 79.
[3] Bakara, 2/260
[4] Bakara, 2/131

Hz. İbrâhim artık hazırdı. Allah Teâlâ aklıyla ve gönlüyle tam mânâda mutmain olan Hz. İbrâhim'e bazı sahifeler vahyetti.[5] Ve onu, kavmini hidayete çağırmakla görevlendirdi. Tebliğ görevi başlamıştı. Bildiği, inandığı, tecrübe ettiği şeyleri bir an önce, başta babası Âzer olmak üzere bütün toplumla paylaşmak istiyordu. Ancak bunun için tehlikeli bir yol seçmişti.

Hz. İbrâhim, bir şenlik günü halkın meşguliyetinden faydalanarak puthaneye girdi ve baltasıyla buradaki bütün putları kırdı. Sadece en büyük putu bıraktı ve elindeki baltayı onun boynuna astı. Halk, kutsal değerlerine yöneltilen bu saldırıyı öğrendiğinde büyük bir şok yaşamıştı. Buna kim cüret etmişti? Ancak zanlı belli idi: Uzun süredir putları diline dolayan İbrâhim! Hz. İbrâhim, hemen Kral Nemrud'un huzuruna çıkartıldı, ileri gelenlerle yüzleştirildi:

"Ey İbrâhim, bu işi putlarımıza sen mi yaptın?"

"Şu büyükleri yapmış olabilir. Ona bir sorun bakalım (belki söyler). Tabi eğer putlar konuşuyorsa!"[6]

"Bunların konuşamayacağını sen de biliyorsun."[7]

"Öyle ise siz, (hâlâ) Allah'ı bırakıp da, size hiçbir fayda, hiçbir zarar veremeyecek şeylere mi tapıyorsunuz? Yazıklar olsun, size de; Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?"[8]

Ama Nemrud bu vasıflarını hiçe sayan yaklaşımları elbette baş düşman addedecekti. Bu düşmanın yaptığı cezasız kalmamalıydı. Kral Nemrud ve adamları ona verilecek cezayı tartışmaktaydı. Nihayet karar verildi: *"Eğer (bir şey) yapacaksanız, onu yakın da ilâhlarımıza yardım edin."*[9]

Hz. İbrâhim'i hemen hapsettiler. Büyük bir ateş yaktılar. İbrâhim'i içine atacaklardı. Ama İbrâhim sakin, İbrâhim vakarlı... Mütevekkil bir şekilde tek olan Rabbine yakararak O'nun kendisine yeteceğini ve en güzel vekil olduğunu söylüyordu.[10]

Bu, son cümlesi oldu. Hz. İbrâhim'i ateşe attılar. Ancak aynı anda, daha İbrâhim ateşe düşmeden ilâhî bir nida yankılandı: *"Ey ateş! İbrâhim'e karşı serin ve güvenli ol!"*[11]

Yanına bile yanaşamadıkları harlı ateşin kendiliğinden sönmesini beklediler. Ateşin içinde bir şeyler seçilir gibi olduğunda hepsi dehşete düşmüştü. İşte İbrâhim hâlâ oradaydı! Hem de sapasağlam. Hakikati görmek isteyenler için bundan daha büyük bir mucize olabilir miydi? Hz. İbrâhim, son bir ümitle babasına dönüp yine tevhidi anlattı.[12] Fakat babasının, putlarından vazgeçmeye niyeti yoktu. Üstelik artık oğlunun yanında

[5] Necm, 53/36-37; A'lâ, 87/19
[6] Enbiyâ, 21/58-63; B3358 Buhârî, Enbiyâ, 8.
[7] Enbiyâ, 21/65.
[8] Enbiyâ, 21/66-67.
[9] Enbiyâ, 21/68.
[10] TTJ 8/464 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 464-468
[11] Enbiyâ, 21/69
[12] Meryem, 19/42

kalmasını da istemiyordu.[13] Hicretten başka çare yoktu. Babasının dahi kendisinden yüz çevirdiği Hz. İbrâhim; eşi Sâre ve bir avuç taraftarıyla doğup büyüdüğü Urfa'yı[14] terk etti ve Allah Teâlâ'nın kendilerine vaad ettiği bereketli topraklara,[15]Şam'a[16] doğru yola çıktı. Zira İbrâhim, Nemrud'un ülkesinde daha fazla kalamayacağını anlamıştı. Her peygamber gibi o da hicret etmek durumundaydı ve şöyle dua eti: *"Ben Rabbime gidiyorum. O bana doğru yolu gösterecek. 'Rabbim! Bana salihlerden olacak bir evlât ver.'"*[17]

Hz. İbrâhim, mücadele dolu uzun bir ömrün sonunda artık yaşlanmıştı; kendini yalnız hissetmekte ve bu yalnızlığa son verecek bir evlât istemekteydi.[18] Evlât özlemi o kadar büyüktü ki, bir gün adakta bulundu: "Eğer Allah bana bir erkek evlât verirse, onu kendisine kurban edeceğim."[19]

Ancak eşi Sâre oldukça yaşlıydı. Eşinin evlât özlemini bilen ama anne olma yaşının geçtiğini düşünen bu muhterem kadın, bir fedakârlıkta bulundu. Eşi Hz. İbrâhim'i, elinin altında çalışan ve ev işlerinde kendisine yardımcı olan cariyesi Hacer[20] ile evlendirdi.[21] Kısa bir süre sonra Hz. İbrâhim'e, yumuşak başlı, iyi ve hayırlı bir evlâdın müjdesi verildi.[22] Peygamber evinde bütün ilgi artık bu küçük çocuğun, İsmâil'in üzerindeydi.

Aile mutluydu. Ancak Sâre, Hacer'i kendi rızasıyla İbrâhim'le evlendirmesine rağmen, İsmâil'in doğumuyla kıskançlığa kapılmıştı ve onlarla bir arada yaşamak istemiyordu. Kısa süren mutluluk çetin bir imtihana dönüşecekti. Zira Allah Teâlâ, Hz. İbrâhim'den, eşi Hacer ile çocuğunu Kâbe'nin bulunduğu yere götürüp bırakmasını istedi. Bu ulu peygamber hiçbir tereddüt göstermeden, eşini ve henüz anne sütü emmekte olan biricik oğlunu yanına alıp yola çıktı. Ailesini çölün ortasında, o gün için oldukça ıssız; bir damla suyun, bir tutam otun dahi bulunmadığı bir vadiye bıraktı. Anne ve bebeğin yanında sadece küçük bir su kırbası ve az miktarda azık vardı. Hz. İbrâhim geldiği tarafa dönüp yürüdüğünde eşi Hacer arkasından koşmaya başladı:

"Bizi, kimsenin yaşamadığı bu topraklara terk edip gidecek misin?"

İbrâhim'in gözlerine bakan Hacer, durumu anlar gibi olmuştu:

"Bizi burada bırakmanı sana Rabbin mi emretti?"

"Evet, (bu, Rabbimin emridir!)"

"(Öyleyse hiç korkma! O bizi korur ve) bize zarar gelmesine mani olur."[23]

Hacer, su akmaz ekin bitmez bir yerde bıraktığı küçük yavrusuna dönerken, İbrâhim de yoluna devam etmişti. Aklında ve dualarında eşi

[13] Meryem, 19/46
[14] "İbrâhim", DİA. XXI, 269.
[15] Enbiyâ, 21/71, Ankebût, 29/26
[16] KCI 1/305 Kurtubî, *Tefsîr*, XI, 305.
[17] Sâffât, 37/99-101
[18] Sâffât. 37/100.
[19] TT21/73 Taberî *Câmiu'l-beyân*, XXI, 73-75.
[20] B3358 Buhârî, Enbiyâ, 8
[21] "İbrâhim", DİA, XXI, 270.
[22] Sâffât, 37/101
[23] B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9

ve çocuğu vardı: *"Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler."*[24]

Hacer ve İsmâil artık yalnızdı. Çok geçmeden suları bitti. Çaresizdiler. Anne, karşıdaki Safâ tepesine baktı. "Oraya çıksam birilerini görebilir miyim?" diye düşündü. Hızla tepeye doğru koştu; karşısındaki vadiyi gözleriyle taradı. Hayır, hiç kimse yoktu. Tepeden indi, yavrusunun bulunduğu Merve mevkiine koştu. Yeniden Safâ'ya yöneldi. Sonra yine Merve'ye koştu. Bu, tam yedi kere tekrarlanmıştı. İşte hac ibadeti esnasında Safâ ile Merve arasındaki yedi sa'y, Hacer'in bu koşuşturmasını temsil etmekteydi. Ümitler kırılmak üzereyken birden hafiften bazı sesler işitti. Az ileride topuklarıyla ya da kanatlarıyla kumları kazan bir melek gördü ve su şırıltısını işitti: Berrak ve serin su: Zemzem! Hacer koştu, suyun çıktığı yeri eliyle düzeltip küçük bir havuz hâline getirdi. Asırlar sonra İsmâil'in neslinden gelecek başka bir peygamber, âlemlerin efendisi Muhammed Mustafa (sav), bu sahneyi yorumlayacak ve *"Eğer Hacer, havuz yapmayıp suyu kendi hâline bıraksaydı, şimdi Zemzem bir nehir olmuş akıyordu."* diyecekti.[25]

Hacer, bu havuzcukta biriken suları hemen kırbasına doldurdu. Oğluna koştu ve kurumuş dudaklarını suyla buluşturdu. Sonra kendisi içti doyasıya. Yeniden birikmeye başlayan sütüyle yavrusunu emzirip doyurdu. Allah'ın elçisi melek, kaybolmadan önce müjdeyi verdi: "Size zarar gelmesinden sakın korkmayın. İşte şurası Allah'ın evi hâline gelecek. O evi, şu çocukla babası inşa edecekler. Allah, sevdiği kimseleri zayi etmez."[26]

Hacer bu müjdeden, Hz. İbrâhim'in tekrar kendilerine döneceğini anlamış, eşini beklemeye başlamıştı. Diğer taraftan da Zemzem'in hayat verdiği bu vadideki değişimi izliyordu. Tatlı ve serin suyu sebebiyle ziyaretçisi artan vadide yavaş yavaş bir şehir oluşmaya başlamıştı.[27] Mekke, adım adım tarih sahnesine çıkıyor, Kutlu ve Son Elçi için, Efendimiz için gün sayıyordu.

Zaman su gibi akmış, İsmâil koşup oynayacak çağa gelmişti. Babasının ziyaretleri onu çok mutlu ediyordu. Ancak bu son gelişinde babasını oldukça düşünceli görmüştü. Nihayet babası onu karşısına aldı ve kendisi doğmadan önce yaptığı adaktan bahsetti: "Yavrum! Bir süredir rüyamda, 'Adağını yerine getir.' diye sesleniliyor.[28]

Sonra da seni kurban ettiğimi görüyorum. Bu işe sen ne dersin?"

[24] İbrâhîm, 14/37.
[25] B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[26] B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[27] B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[28] TT21/73 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 73-75.

O da, "Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın." dedi."[29]

İbrâhim'in beklediği, belki de umduğu cevap buydu. Bu öylesine teslimiyet dolu ve olgun bir cevap idi ki ancak geleceğin peygamberi olan bir çocuğun ağzına yakışıyordu. Evet, İbrâhim bir peygamberdi. Ama aynı zamanda yüreği evlât sevgisiyle çarpan merhamet timsali bir babaydı.

Baba, çocuğunun elinden tutup görevini ifa edeceği yere doğru ilerledi. Olayı uzaktan izleyen şeytana gün doğmuştu. Bir babayı, bir çocuğu veya bir anneyi Allah'ın emrine uymaktan vazgeçirmek için bundan daha büyük bir fırsat olabilir miydi? Fakat Hz. İbrâhim, peygamber ferasetiyle durumu fark etmişti. Şeytana yedi taş attı. Şeytan vazgeçmedi. Onu caydırmak için konuşuyor, önünü kesiyordu. Biraz sonra yine karşılarına çıktı. Fakat Hz. İbrâhim, ona meydan vermedi; yedi taş daha attı. Sonra peşlerini bırakmaya niyeti olmayan şeytana, yedi taş daha... İşte bugün dahi hacıların şeytan taşlaması, cemreler de bu tablonun yeniden canlandırılmasıdır... Ama şeytan şeytanlığına devam etmekteydi. Önce anneye, ardından çocuğun yanına sokuldu. Ama her ikisinde de cevap aynıydı: "Eğer bu Rabbimizin emriyse itaat etmekten daha güzel ne olabilir!"[30]

İstenilen yere geldiğinde İbrâhim durdu. Çocuk vaktin geldiğini anlamıştı. Tereddüt etmeden yere yattı, gül yanağını toprağa koydu. Babasından yüzünü örtmesini ve ellerini bağlamasını, üzerindeki kıyafeti ise çıkartarak ölümünden sonra kefen olarak kullanmasını istedi.[31]

İbrâhim bıçağını çıkardı. İkisinde de, hüzün vardı ama zerre kadar tereddüt yoktu. Dillerde dua. Gözler kapandı. Tam bu sırada hemen yanlarında Allah Teâlâ'nın elçisi belirdi. Yanında büyük ve gösterişli bir koç. Sonra ufku dolduran bir ses işitildi: *"Ey İbrâhim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır."*[32]

İbrâhim'in, İsmâil'in ve Hacer'in imtihanı... Ve başarılmıştı. Bu koç da, İsmâil'e karşılık bir fidye idi.[33] Allah Teâlâ böyle bir sınavla âdemoğlunun yolunu şaşırıp zaman içerisinde icad ettiği evlât kurban etme mitini külliyen kaldırmış oldu. Şüphesiz bu olaydan elde edilen tek şey, Rabbin rızası değildi. Allah Teâlâ, sonradan gelecek nesiller için İbrâhim'i örnek gösterecek, onu daima selâm ve muhabbetle anacak, imanının bütünlüğüne dikkat çekecekti.[34] Ama İbrâhim'de hep aynı tevazu, hep aynı dua: *"Rabbim! Beni dosdoğru ibadet edenlerden eyle. Zürriyetimden de böyle ibadet edenler*

[29] Sâffât, 37/102.
[30] TT21/80 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 80-81
[31] TT21/73 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 73-75, TT21/76 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 76-79
[32] Sâffât, 37/104-106
[33] Sâffât, 37/107
[34] Sâffât, 37/108-111

yarat. Rabbim! Dualarımı kabul et. Rabbim! Hesapların görüleceği kıyamet gününde beni, ana babamı ve tüm inananları bağışla."[35]

Hz. İbrâhim'in, babasına olan istiğfarı hâriç, dualarının kabul edilip edilmediğini görmesi için çok beklemesi gerekmeyecekti. Zira hemen yanı başındaki oğlu İsmâil de peygamberlikle görevlendirilip,[36] vahiy ile şereflendirilecekti.[37] O da Allah'ın hidayete ulaştırıp âlemlere üstün kıldığı[38] zümrenin önde gelen mensuplarından olacaktı.

Ancak Allah Teâlâ, Hz. İbrâhim'e asıl üstünlüğü, tevhid inancının imamlığı ve önderliği vasfı[39] ile bahşedecekti. Bu doğrultuda Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil, yeryüzünde Allah'a adanan ve Tek Yaratıcı inancını simgeleyen ilk mâbet olan Kâbe'nin yeniden inşasıyla görevlendirilecekti. O günden itibaren Tek Allah'a tapan ve tapacak tüm müminler için kıyamete kadar kalıcı olan bu kutsal değerin yeniden inşası bu baba-oğla nasip olacaktı.

Allah Teâlâ, öncelikle Kâbe'nin yerini onlara bildirir.[40] Hz. İbrâhim, iki kez Mekke'ye giderek oğlu İsmâil'i ziyaret eder ve ona Rabbinin burada kendisi için Beyt'ini yeniden yapmayı emrettiğini haber verir. İsmâil de babasına destek olarak Rabbine itaat etmesini, kendisinin de ona yardım edeceğini söyler. Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil burada temelleri yavaş yavaş yükseltirler ve "*Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.*" diyerek dua ederler.[41] Böylece, "*Mekke'de, insanlar için inşa edilen bu ilk mâbet, âlemlere hidayet kaynağı olacak bu mübarek Beytullah*"[42] yeniden gün yüzüne çıkar. Baba-oğul iki peygamber, görevlerini yerine getirir ve yine nesilleri için dua ederler.[43] Bu duaların kabul senedi, İsmâil soyundan gelen Muhammed Mustafa (sav) olacaktır.

Görevin tamamlanması üzerine Cenâb-ı Allah, Kâbe'nin, İbrâhim tarafından inşa edilen bu makamın, insanlar için ibadet edecekleri ve kendilerini güvende hissedecekleri bir yer olduğunu[44] ilân eder ve hac ibadetinin inananlara duyurulmasını ister.[45]

Hz. İbrâhim, Kur'an'ın anlatımına göre, hak dine yönelip Allah'a boyun eğen, bütün iyi sıfatları kendinde toplayan bir önder, Rabbinin nimetlerine her zaman şükreden iyi bir kuldur. Bu nedenle Allah tarafından seçilmiş ve hak yola iletilmiştir. Kendisine bu dünyada nice güzellikler ve yüce bir makam verilmiş, âhiret için ise salih kullar sınıfına dâhil edilmiştir.[46]

İbrâhim (as), tevhid mücadelesi ile tüm inananların önderi olmuştur. İnsanlık tarihindeki tevhid mücadelesinin öncü isimlerinden olan Hz.

[35] İbrâhîm, 14/40-41.
[36] Meryem, 19/54.
[37] Bakara, 2/136.
[38] En'âm, 6/86.
[39] Bakara, 2/124.
[40] Hac, 22/26.
[41] Bakara, 2/127; B3365 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[42] Âl-i İmrân, 3/96
[43] Bakara, 2/127-129
[44] Bakara, 2/125.
[45] Hac, 22/27-28.
[46] Nahl, 16/120-122

İbrâhim'in bu örnekliği Kur'an'da da şöyle ifade edilmiştir: *"Andolsun, onlarda (İbrâhim ve beraberindekilerde) sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü arzu edenler için güzel bir örnek vardır."*[47]

Allah Teâlâ'nın bu çerçevede son peygamber Muhammed Mustafa'ya tavsiye ve emrettiği din de yine Hz. İbrâhim'in tebliğ ettiği tek ilâh öğretisidir.[48] Bu nedenle Allah, muhataplarına İslâm'ı anlatırken Hz. İbrâhim ve onun öğretilerine atıfta bulunur.[49] İslâm'ın müntesiplerine tavsiye edilen de yine İbrâhim'in Hanîf dinidir.[50] Kur'an'ın beyanına göre, böyle bir inanç sistemine sahip olan İbrâhim'in dininden ancak kendini bilmeyen, yaratılış amacına ve fıtratına muhalefet edenler yüz çevirir.[51]

Bu vasıflarıyla Hz. İbrâhim, her açıdan örnek bir birey, kendisine uyulacak bir kuldur. Bir "insan" olması vasfıyla o, İbrâhimî din mensuplarının babasıdır. Her şeyden önce son derece ağır başlı, insanlara karşı yumuşak huylu,[52] misafirperver[53] ve dürüsttür.[54] Bütün bu özelliklerinden dolayı Allah Teâlâ onu kendine "dost" edinmiştir.[55] Cenâb-ı Allah ile İbrâhim arasındaki bu dostluk ilişkisi, *"Allah Teâlâ İbrâhim'i nasıl dost edindiyse beni de öyle dost edinmiştir."*[56] buyuran Allah Resûlü için de ölçü olmuştur. Bu sebeple, Peygamberimizin belirttiğine göre, onun makamı kıyamet günü Hz. İbrâhim'in makamı ile karşı karşıya olacaktır.[57] Yine bu sebeple Resûl-i Ekrem, kendisine, "Ey yeryüzünün en hayırlısı!' diye seslenen bir sahâbîye, *"Bu (söylediğin) İbrâhim aleyhisselâmdır."* buyurmuştur.[58]

Hz. İsmâil de babası gibi sözüne sadık, ibadetlere sımsıkı sarılmalarını ümmetine emreden bir tevhid taraftarıdır. Bu yoldaki çabaları sebebiyle Rabbi katında "rızaya" ulaşmış bir Allah dostudur.[59]

Bu peygamberler ailesinin ahlâkı, aile bireyleri ve çevresi için de bir ihsan ve bereket vesilesidir.[60] Bu sebeple, Hz. İbrâhim'in gününden beri sunulan ikram ve yedirilen yemeğe karşı misafirin duası hep "Halil İbrâhim bereketi"dir. Bu dua, onun neslinden gelen Muhammed'in de dilindedir. Senenin ilk mahsulünü kendisine getiren ashâbına Allah Resûlü'nün yaptığı duada Hz. İbrâhim'e atıf vardır: *"Allah'ım! Meyvelerimizi bereketli kıl. Beldemizi bereketli kıl. Ölçeklerimizi bereketli kıl. Allah'ım! İbrâhim senin kulun, dostun ve peygamberindi. Ben de senin kulun ve peygamberinim."*[61]

İşte bu özelliklerinden dolayı Resûl-i Ekrem'in, peygamberler içinden seçtiği dost, Allah dostu İbrâhim'dir: *"Her peygamberin diğer peygamberlerden bir dostu vardır. Benim dostum ise atam ve Rabbimin dost edindiği (İbrâhim)dir."*[62]

[47] Mümtehine, 60/6
[48] Nahl, 16/123, Âl-i İmrân, 3/95
[49] En'âm, 6/161-162
[50] Bakara, 2/135
[51] Bakara, 2/130
[52] Tevbe, 9/114.
[53] Zâriyât, 51/24-26.
[54] Meryem, 19/41.
[55] Nisâ, 4/125.
[56] M1188 Müslim, Mesâcid, 23.
[57] İM141 İbn Mâce, Sünnet, 11.
[58] M6138 Müslim, Fedâil, 150
[59] Meryem, 19/54-55.
[60] Hûd, 11/73.
[61] M3334 Müslim, Hac 473, T3454 Tirmizî, Deavât, 53
[62] T2995 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 3

Ahlâk ve karakterdeki bu yakınlık ve benzerlik, bu iki dostun vücutlarına da yansımıştır. Nitekim Mi'rac gecesinde bütün peygamberlerle görüşen Hz. Peygamber, onlar içinde en çok İbrâhim ile benzeştiğini söyler.[63]

Kendi neslinden gelen, hem ahlâken hem bedenen kendisine bu kadar benzeyen Muhammed'in ümmetine karşı İbrâhim de ilgisiz değildir. Mi'rac gecesi, bu son ve mükemmel dinin hayırlı ümmetine şu tavsiyede bulunur: *"Yâ Muhammed! Ümmetine benden selâm söyle ve onlara bildir ki, cennetin toprağı güzel, suyu tatlıdır. Cennette ovalar vardır. Buraların ağacı ise, 'Sübhânallâhi velhamdülillâhi ve lâ ilâhe illâllâhu vallâhü ekber.' (Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih ederim, Allah'a hamdederim, Allah'tan başka tanrı yoktur ve Allah en büyüktür.) cümlesidir."*[64]

Hz. İbrâhim pek çok güzellikte ilktir. İlk defa sünnet olan odur.[65] Ayrıca bıyıkları kısaltmak, tırnak kesmek, misafir ağırlamak gibi güzel özellikler onun sünnetidir.[66] Saçına ak düşen ilk kişi de yine İbrâhim'dir (as). Evet, insanın saçının beyazlaması da bir olgunluk alâmetidir. Rivayete göre İbrâhim, saçının ağardığını görünce sormuştur:

"Yâ Rabbi bu nedir?"

"Olgunluktur yâ İbrâhim!"

"Rabbim, olgunluğumu artır!"[67]

[63] M423 Müslim, İmân, 271.
[64] T3462 Tirmizî, Deavât, 58
[65] B6298 Buhârî, İsti'zân, 51; M6141 Müslim, Fedâil, 151
[66] EM1250 Buhârî, el-*Edebü'l-müfred*, 428; BS9615 Beyhakī, *Şuabü'l-îmân*, VII, 97
[67] MU1677 *Muvatta'*, Sıfatü'n-nebî, 3

HZ. YAKUB ve HZ. YUSUF
KISSALARIN EN GÜZELİ

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أُعْطِيَ يُوسُفُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ شَطْرَ الْحُسْنِ."

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Yusuf'a (as) güzelliğin yarısı verildi."
(HM14096 İbn Hanbel, III, 287)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟
قَالَ: "أَتْقَاهُمْ" قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ. قَالَ: "فَيُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي قَوْلِهِ لِرَسُولِهِ ﴿فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ﴾ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لَوْ كُنْتُ أَنَا لَأَسْرَعْتُ الْإِجَابَةَ وَمَا ابْتَغَيْتُ الْعُذْرَ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْكَرِيمُ ابْنُ الْكَرِيمِ ابْنِ الْكَرِيمِ ابْنِ الْكَرِيمِ يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمِ السَّلَامُ."

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor: "Resûlullah'a (sav), 'Yâ Resûlallah, insanların en üstünü kimdir?' diye soruldu. O da, *'(Günahtan) en çok sakınanıdır.'* diye cevap verdi. 'Biz sana bunu sormamıştık.' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Öyle ise Allah'ın peygamberi Yusuf'tur.'* buyurdu."

(B3490 Buhârî, Menâkıb, 1)

Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den (sav) naklettiğine göre, (Yusuf'un) elçisine söylediği, *"Ona, ellerini kesen kadınların derdi ne idi? diye sor."* (Yûsuf, 12/50) sözü hakkında Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Ben olsaydım hemen kabul eder, (aklanmaya) gerekçe aramazdım."*

(HM8535 İbn Hanbel, II, 346)

İbn Ömer'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kerim oğlu Kerim oğlu Kerim oğlu Kerim; İbrâhim'in oğlu İshak'ın oğlu Yakub'un oğlu Yusuf'tur."*

(B3390 Buhârî, Enbiyâ, 19)

"Babacığım! Gerçekten ben (rüyamda) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde ediyorlardı."[1] dedi küçük Yusuf. Allah'ın (cc) peygamberlikle şereflendirdiği kullardan biri olan Yakub (as), biricik yavrusunun anlattığı bu rüyayı duyar duymaz endişeye kapıldı. *"Yavrucuğum! Sakın rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa sana tuzak kurarlar."*[2] diye oğlunu uyardı ve ardından rüyasında müjdelenenleri haber verdi: *"İşte Rabbin seni böylece seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrâhim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yakub soyuna da tamamlayacaktır. Şüphesiz Rabbin hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[3]

Bu rüya ile başlar kıssaların en güzeli.[4] Hz. Yakub'un cefasını, sabrını ve hasretini anlatır, Yusuf'un ezası, güzelliği ve iffeti ile birlikte. Yakub (as) on iki oğlu arasında[5] aynı anneden doğan[6] Yusuf ve Bünyamin'i bir başka sever ve onları gözünün önünden ayırmazdı. Ağabeyleri, babalarında gördükleri bu hâli doğru bulmuyorlar, kendilerinin daha üstün olduklarını düşünüyorlardı. Babalarının bu hatasının düzelmesi gerekiyordu, bunun çözümü de Yusuf'u ortadan kaldırmaktı. Onlara göre Yusuf yok olunca, babaları onlara kalacak, kendileri de iyi kimseler olacaklardı.[7] Onu öldürmeyi kararlaştırmışlardı ki en büyükleri,[8] *"Yusuf'u öldürmeyin, onu bir kuyunun dibine bırakın ki geçen kervanlardan biri onu bulup alsın. Eğer yapacaksanız böyle yapın."* dedi.[9] Yusuf'u öldürmekten vazgeçtiler ve kıskançlığın kendilerini sürüklediği planlarını uygulamaya koyuldular.

"Ey babamız! Yusuf hakkında bize neden güvenmiyorsun? Halbuki biz onun iyiliğini isteyen kişileriz. Yarın onu bizimle beraber gönder de gezip oynasın. Şüphesiz biz onu koruruz."[10] Yusuf'un kardeşleri, hain planlarını bu sözlerle başlattılar. Babaları Hz. Yakub, onların kötü düşüncelere sahip olduklarını sezmiş olmalı ki Yusuf'u teslim etmek istemezcesine, *"Doğrusu onu götürmeniz beni üzer, siz ondan habersiz iken onu kurt yer diye korkuyorum."*[11] dedi. Onlar da babaları Hz. Yakub'u ikna etmek için, *"Andolsun biz kuvvetli bir topluluk iken onu kurt yerse (o takdirde) biz gerçekten hüsrana uğramış oluruz."*[12] diyerek ısrar ettiler. Çocuklarının bu ısrarı üzerine daha fazla dayanamayan Hz. Yakub, istemeye istemeye biricik oğlu Yusuf'un onlarla gitmesine razı oldu.

1 Yûsuf, 12/4
2 Yûsuf, 12/5.
3 Yûsuf, 12/6.
4 Yûsuf, 12/3.
5 TB1/201 Taberi, *Târih*, I. 201.
6 IT4/372 İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 372.
7 Yûsuf, 12/8-9.
8 IT4/372 İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 372.
9 Yusuf, 12/10.
10 Yusuf, 12/11-12.
11 Yûsuf, 12/13
12 Yûsuf, 12/14.

Yakub (as) evlâtlarına, Yusuf'u neden onlarla göndermediğini izah ederken, aslında hiç farkında olmadan onların planlarında eksik kalan bir parçayı tamamlıyordu. Bu durum İbn Ömer'den (ra) gelen rivayette şöyle anlatılmaktadır: "(Söylediğiniz sözlerle) insanlara yalan söyleme fırsatı vermeyin, yoksa yalan söylerler. Çünkü Yakub'un evlâtları, kurdun insanı yiyebileceğini bilmiyorlardı. O, 'Ben onu kurt yer diye korkuyorum.' diyerek onlara fırsat verince onlar da 'Onu kurt yedi.' dediler."[13]

Yusuf'u alıp götürdüklerinde önce ona küçük ikramlarda bulundular. Ama biraz uzaklaşıp çöle vardıklarında, gizledikleri düşmanlıklarını açığa vurdular. Onu dövüp hırpalamaya başladılar. O sırada büyük kardeşleri yine, 'Bana onu öldürmeyeceğinize dair söz vermiştiniz.' diyerek araya girdi. Bunun üzerine gömleğini çıkarıp aldılar, Yusuf'u da oradaki bir kuyuya attılar.[14]

Akşam olduğunda ağlayarak gelip, yapmacık hıçkırıklar içinde, *"Ey babamız! Biz yarışa girmiştik. Yusuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık. (Bir de ne görelim) onu kurt yemiş. Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın."* dediler.[15] Söylediklerini ispat etmek için Yusuf'un gömleğini, kestikleri bir kuzunun kanına bulayarak[16] delil olsun diye babalarına getirdiler.[17] Ancak gömleği yırtmayı akıl edemediklerini fark eden Yakub (as) sessiz kalmadı.[18] *"Ne zamandır bu kurt böyle yumuşak huylu oldu? Yusuf'u yemiş de gömleğini yırtmamış!"*[19] *"Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah'tır."* dedi.[20] İşte bu vakitten sonra, oğullarının sahte gözyaşlarına, Hz. Yakub'un ayrılık gözyaşları karıştı. Oğullarındaki haset, Hz. Yakub'da hasrete dönüştü. Hz. Yakub'un, Yusuf'a olan sevdası enginlere sığmasa da acısı gönlünü dağlasa da o, sabrı tercih etti. Oğullarının anlattıkları karşısında Allah'a sığınmayı seçti.

Diğer taraftan Yusuf (as) ise kuyuda yapayalnız ve biçareydi. Tam üç gün kuyuda kaldı.[21] En büyük kardeşi ona acıdığı için her gün yiyecek getiriyordu.[22] Üçüncü gün olduğunda, kuyunun yakınlarında konaklayan bir kervan, kuyudan su getirmesi için hizmetkârını gönderdi. Hizmetçi kovayı sarkıtınca Yusuf hemen kovaya tutundu. Hizmetçi onu çıkardığında sevinçle, *"Müjde! Müjde! İşte bir oğlan!"* diye kervana haber verdi. Onlar da onu bir ticaret malı olarak yanlarına aldılar. Mısır'a vardıklarında ise pek değer vermedikleri için birkaç dirhem karşılığında, ucuz bir paraya onu sattılar.[23] Onu satın alan Mısır'ın malî işlerinden yani hazine dairesinden

[13] DF7322 Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr*, V, 20.
[14] TB1/201 Taberî, *Târîh*, I, 201.
[15] Yûsuf, 12/16-17.
[16] IT4/375 İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 375.
[17] Yûsuf, 12/18.
[18] IT4/375 İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 375.
[19] FG3/16 Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 16.
[20] Yûsuf, 12/18.
[21] KF1/106 İbnu'l-Esîr, *Kâmil*, I, 106.
[22] BY3/158 Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 158.
[23] Yûsuf, 12/19-20.

sorumlu olan veziri, eşi Züleyha'ya, *"Ona iyi bak. Belki bize faydası dokunur ya da onu evlât ediniriz."* dedi.[24] Böylece Allah Teâlâ küçük Yusuf'u Mısır'da seçkin bir ailenin yanına yerleştirdi. Büyüyüp ergenlik çağına ulaştığında da ona derin bir muhakeme gücü ve ilim verdi.[25]

Bütün bu ihsanların yanı sıra Allah Teâlâ, Hz. Yusuf'a eşi benzeri olmayan bir güzellik de lütfetti. Bunu Peygamber Efendimiz şöyle ifade etmektedir: *"Yusuf'a (as) güzelliğin yarısı verildi."*[26] Bir benzeri daha olmayan beden güzelliğinin yanında, eşsiz bir ahlâk güzelliğine de sahip olması Hz. Yusuf'u daha da çekici kılıyordu. Yusuf'un gözleri kamaştıran siması-nı gören kimse, ona kayıtsız kalamıyordu. Öyle ki vezirin eşi Züleyha bile kendi evinde yetişen Yusuf'a âşık olmuştu. Aşkın taşkınlığa dönüştüğü bir anda, eşinin yokluğunu da fırsat bilerek Yusuf'un (as) üstüne bütün kapıları kilitleyip onu günaha davet etmeye başladı: "Hadi gel!"

Bu durumda büyük bir dehşete kapılan Yusuf (as) ise, *"Allah'a sığınırım, çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler."* deyip onu reddetti.[27] Züleyha onu gerçekten arzulamıştı. Şayet Allah'ın (cc) burhanı, yani babası Hz. Yakub'un sureti gözlerinin önüne gelmeseydi[28] Hz. Yusuf da ona meyledecekti.[29] Cenâb-ı Hakk'ın ihsanıyla büyük bir günahtan korunan Yusuf (as), üzerine kilitlenen kapıları açıp dışarıya çıkmak için kapıya yöneldi. Onu bırakmak istemeyen Züleyha da ardından giderek yakaladı ve gömleğinin arka kısmını yırttı. Tam bu sırada kapıda, Züleyha'nın kocasıyla karşı karşıya geldiler. Suçu Hz. Yusuf'un üzerine atarak bu utanç verici durumdan kurtulacağını düşünen Züleyha, *"Ailene kötülük etmek isteyen birinin cezası hapse atılmaktan ya da can yakıcı bir azaptan başka ne olabilir?"*[30] diyerek eşini kışkırttı. Bu iftira karşısında hayretler içinde kalan ve öfkelenen Yusuf (as), *"Asıl o benimle birlikte olmak istedi."*[31] diye itiraz etti.

Böyle bir ihtilâf çıkınca orada olan Züleyha'nın amcasının oğlu[32] aralarında şahit oldu ve şöyle dedi: *"Eğer gömleği önden yırtılmışsa kadın doğru söylemiştir, bu ise yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa kadın yalan söylemiştir. O (Yusuf) ise doğru söyleyenlerdendir."*[33]

Gömleğin arkadan yırtıldığını gören vezir, *"Şüphesiz bu, siz kadınların tuzağıdır. Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür."*[34] dedi ve Yusuf'a dönerek, *"Ey Yusuf! Sen bundan sakın kimseye bahsetme."*[35] diye tembihledi. Sonra tekrar eşine dönerek, *"Sen de günahının bağışlanmasını dile. Çünkü sen günah işleyenlerdensin."*[36] deyip konuyu kapattı.

[24] İT4/378 İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 378; Yûsuf, 12/21.
[25] Yûsuf, 12/22.
[26] HM14096 İbn Hanbel, III, 287, M411 Müslim, Îmân, 259.
[27] Yûsuf, 12/23
[28] İT4/381 İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 381.
[29] Yûsuf, 12/24
[30] Yûsuf, 12/25
[31] Yûsuf, 12/26.
[32] TB1/204 Taberî, *Târîh*, I, 204-205.
[33] Yûsuf, 12/26-27
[34] Yûsuf, 12/28
[35] Yûsuf, 12/29
[36] Yûsuf, 12/29.

Ancak her şey bu kadarla kalmadı. Olayı duyan şehrin kadınları, *"Azizin karısı, delikanlısıyla birlikte olmak istiyormuş; Yusuf'un sevdası onun kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz."* dediler.[37] Züleyha, kadınların dedikodularını duyunca meyve ve yemeklerle donatılmış bir sofra hazırlayarak onları davet etti. Her birine de bir bıçak verdi.[38] Tam meyvelerini soydukları sırada[39] Hz. Yusuf'a onların yanına girmesini emretti. Kadınlar, bütün yakışıklılığı ve heybetiyle karşılarına çıkan Hz. Yusuf'u gördüklerinde büyük bir hayret içinde kaldılar ve şaşkınlıktan ellerini kestiler. Hayranlıklarını gizleyemeyerek, *"Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil ancak şerefli bir melektir."* dediler.[40] Züleyha da, *"İşte bu, beni hakkında kınadığınız kimsedir. Andolsun, ben ondan murad almak istedim. Fakat o, iffetinden dolayı bundan kaçındı. Andolsun, eğer emrettiğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve zillete uğrayanlardan olacak."*[41] dedi.

Korkutulduğu zindanı, çağırıldığı zinaya tercih eden Yusuf (as), onların şerrinden tek kurtuluşun Yüce Allah'ın inayetiyle olacağını bildiği için, *"Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni davet ettiği şeyden daha sevimlidir. Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum."*[42] diye dua etti. Allah Teâlâ da Hz. Yusuf'un duasını kabul etti ve onu kadınların tuzaklarından kurtardı.[43] Nitekim Resûlullah'ın kendisine en üstün insan sorulduğunda, günahtan en çok sakınan kişiye işaret etmesi ve isim zikretmesi istenince de, *"Allah'ın peygamberi Yusuf."* buyurması[44] onun bu takvasını dile getirmektedir.

Bütün deliller Hz. Yusuf'un suçsuzluğunu gösterdiği hâlde insanların dedikodularını susturmak[45] ve Yusuf'un, efendisinin hanımına meylettiği izlenimi vermek için[46] onu bir süreliğine hapse attılar.[47] Yusuf (as) hapiste cömertliğiyle, güzel ahlâkıyla, güvenilirliğiyle, doğru sözlülüğüyle ve rüya yorumlama kabiliyetiyle herkesin gönlünü kazanmıştı. Onunla birlikte iki genç daha hapse atılmıştı. Biri hükümdarın fırıncısı biri de şarapçısı olan bu iki genç gördükleri rüyaları Hz. Yusuf'a anlattılar.[48] Bu durumu bir fırsat bilen Hz. Yusuf ise rüyalarının tabirini yapmadan önce, kendisine verilen risâlet görevini yerine getirmek için onlara tevhidi anlattı. Allah dışında ibadet ettiklerinin, bizzat kendilerinin isimlendirdiği putlar olduğunu hatırlattı. Hükmün sadece Allah'a ait olduğunu ve yalnızca O'na ibadet etmekle emredildiklerini bildirdi. Bunun akabinde de onların rüyalarının tabirini yaptı. Rüyalarına göre hükümdarın fırıncısı idam edilecek, şarapçısı ise hükümdara şarap sunmaya devam edecekti. Yusuf (as) kurtulacağı-

37 Yûsuf, 12/30
38 Yûsuf, 12/31.
39 İT4/285 İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 285.
40 Yûsuf, 12/31.
41 Yûsuf, 12/32.
42 Yûsuf, 12/33.
43 Yûsuf, 12/34.
44 B3490 Buhârî, Menâkıb, 1.
45 BL4/239 Begavî, *Tefsîr*, IV, 239.
46 İT4/388 İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 387.
47 Yûsuf, 12/35.
48 İT4/388 İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 387-388.

nı tahmin ettiği hükümdarın şarapçısına dönerek, *"Efendinin yanında beni an!"* dedi. Fakat hapisten çıkan genç, hükümdara Hz. Yusuf'u hatırlatmayı unuttu. Bu yüzden Yusuf (as) hapiste birkaç sene daha kaldı.[49] Kuşkusuz bütün bunlar ilâhî bir takdire göre cereyan ediyordu. Nitekim Peygamber Efendimiz (sav) de bu duruma işaret etmiş ve *"Kurtuluşu Allah'tan başkasında arayarak söylediği, 'Efendinin yanında beni an!' sözü olmasaydı Yusuf, hapiste daha fazla kalmazdı."* buyurmuştur.[50]

Mısır hükümdarı bir gece kendisini çok etkileyen bir rüya gördü. Rüyasında, 'yedi zayıf ineğin yediği, yedi semiz inek ile yedi tanesi yeşil ve yedi tanesi de kuru olan başaklar' vardı. Bunları kendi kâhinlerine ve bilginlerine anlattığı zaman onlar, *"Bunlar karmakarışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilmiyoruz."* dediler. Bu sırada orada olan, hükümdarın şarapçısı hapishanede başından geçenleri hatırladı ve rüyanın tabirini Hz. Yusuf'a sormak için izin istedi.[51] Yusuf (as) kendisine anlatılan rüyayı dinledikten sonra şöyle dedi: *"Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hâriç, biçtiklerinizi başağında bırakın. Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hâriç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek. Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki o yılda insanlara (Allah tarafından) yardım olunacak ve o yılda (meyve suyu ve yağ) sıkacaklar."*[52]

Kendisine önceden ricada bulunduğu hâlde bunu unutan hapis arkadaşını kırmayarak hükümdarın rüyasını tabir eden Hz. Yusuf'un nezaketi karşısında Peygamber Efendimiz şaşkınlığını şöyle ifade etmiştir: *"Kardeşim Yusuf'un sabrına ve keremine hayret ettim. Allah onu bağışlasın, kendisine rüya hakkındaki yorum sorulduğunda (cevapladı) ben olsaydım çıkıncaya kadar yorumlamazdım. Yine onun sabrına ve keremine hayret ettim. Allah onu bağışlasın, hapisten çıkması için geldiklerinde o, onlara (hapse atılma) gerekçesini haber verinceye kadar çıkmadı. Ben olsaydım (çıkmak için) hemen kapıya yönelirdim."*[53]

Hükümdar, rüyası için yapılan tabiri duyanca çok beğendi. Hz. Yusuf'un faziletini, bilgisini, rüya yorumu konusundaki maharetini anladı ve onun hapisten çıkarılıp yanına getirilmesini emretti.[54] Hükümdarın elçisi geldiğinde Yusuf (as) elçiye, *"Efendine dön de 'ellerini kesen o kadınların derdi ne idi' diye sor."*[55] diyerek suçsuzluğu ortaya çıkıncaya kadar hapisten çıkmayı reddetti. Hz. Yusuf'un aklanmasını sağlamak için sorduğu bu soru karşısında da hayranlığını gizlemeyen Resûlullah Efendimiz, *"Ben olsaydım hemen kabul eder, (aklanmaya) gerekçe aramazdım."*[56] buyurarak Yusuf Peygamber'in sabrına hayret ettiğini belirtmiştir.

[49] Yûsuf, 12/36-42
[50] MK11640 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, XI, 199
[51] Yûsuf, 12/43-45
[52] Yûsuf, 12/46-49
[53] MK11640 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, XI, 199
[54] İT4/393 İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 393
[55] Yûsuf, 12/50
[56] HM8535 İbn Hanbel, II, 346

Hükümdar, kadınlara işin aslını sorduğunda onlar, *"Hâşâ! Allah için, biz onun bir kötülüğünü bilmiyoruz."* dediler. Bu sırada vezirin karısı, *"Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ondan ben murad almak istedim. Şüphesiz Yusuf doğru söyleyenlerdendir."* diyerek kabahatini itiraf etti.[57] Yusuf (as) da böyle bir davranışı nefsini temize çıkarmak için değil kendisinin efendisine ihanet etmediğinin bilinmesi için yaptığını söyledi.[58]

Hükümdar, Hz. Yusuf'un sadakatini ve ilmini anlayınca, bundan böyle onun kendisi katında güvenilir ve makam sahibi birisi olduğunu söyledi. Yusuf (as) da, *"Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben (onları) çok iyi korurum ve bu işi bilirim."* dedi. Hükümdar onun bu talebini kabul etti. Böylece Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in, *"Kerim oğlu Kerim oğlu Kerim oğlu Kerim; İbrâhim'in oğlu İshak'ın oğlu Yakub'un oğlu"* diyerek övdüğü Hz. Yusuf'a[59] önemli bir makam bahşetti.[60] Ayrıca rivayet edildiğine göre Züleyha'nın eşi olan vezir o günlerde vefat etmişti. Hükümdar da Züleyha'yı Hz. Yusuf'la evlendirdi. Evlendiklerinde Hz. Yusuf, Züleyha'ya böylesinin, onun istediğinden daha hayırlı olduğunu söyledi ve bu hayırlı izdivaçtan iki erkek evlât dünyaya geldi.[61]

Diğer taraftan Hz. Yusuf'un yorumladığı gibi önce yedi sene bolluk içinde mahsul toplandı ve kendilerine yiyecek olarak ayırdıkları az bir miktar dışındaki bütün mahsul depolandı. Sonra o yakıp kavuran yedi kıtlık yılı başladı. Öyle şiddetli bir kıtlık oldu ki Peygamber Efendimiz (sav), inananlara eziyet ettikleri zaman Kureyş'e, *"Allah'ım Yusuf'un (as) yedi yılı gibi yedi (yıllık bir kıtlık) ile onları başımdan sav!"* diye beddua etti. Böylece Kureyş, öyle bir kıtlık yaşadı ki kemikleri bile kemirip yediler.[62]

Hz. Yusuf zamanındaki kıtlık sadece Mısır bölgesiyle sınırlı kalmadı. Babası Hz. Yakub'un ve kardeşlerinin yaşadığı Ken'ân diyarına kadar ulaştı. Mısır vezirinin ücret karşılığında, bir kişi için bir deve yükü erzak dağıttığını öğrenen Yusuf'un kardeşleri de erzak almak için yola koyulup Mısır'a geldiler.[63] Huzuruna girdiklerinde Hz. Yusuf onları tanıdı, fakat onlar küçük kardeşlerini tanıyamadılar. Durumlarını Hz. Yusuf'a anlattılar. O da onların yüklerini hazırladığında, *"Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin. Görmüyor musunuz, ölçeği tam dolduruyorum ve ben misafir ağırlayanların en iyisiyim. Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size verilecek tek ölçek (zahire) bile yoktur ve bir daha da bana yaklaşmayın."* dedi.[64] Zira kardeşler babalarından ve küçük kardeşleri Bünyamin'den bahsederek onlar için de erzak talep etmişlerdi. Bir defaya mahsus olarak böyle

57 Yûsuf, 12/51.
58 Yûsuf, 12/52-53
59 B3390 Buhârî, Enbiyâ, 19.
60 Yûsuf, 12/54-56.
61 İT4/396 İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 396
62 B4693 Buhârî, Tefsîr, (Yûsuf) 4.
63 İT4/396 İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 397.
64 Yusuf, 12/58-60.

bir şeyi kabul eden Hz. Yusuf ise ikinci seferde doğru söylediklerini ispat etmedikleri sürece kendilerine erzak vermeyeceğini söyledi.[65] Onlar da babalarından kardeşlerini getirmek için izin isteyeceklerini belirttiler. Bu arada Yusuf (as), tekrar gelmelerini ümit ederek kardeşlerinin ödedikleri ücretin yüklerinin içine konularak iade edilmesini emretti.[66]

Kardeşleri memleketlerine vardıklarında babalarına, *"Ey babamız! Bize artık erzak verilmeyecek. Kardeşimizi (Bünyamin'i) bizimle gönder ki erzak alalım. Onu biz elbette koruruz."* dediler. Hz. Yakub, *"Onun hakkında size ancak, daha önce kardeşi hakkında güvendiğim kadar güvenebilirim! Allah en iyi koruyandır ve O, merhametlilerin en merhametlisidir."* dedi.[67]

Yüklerini açıp ücret olarak götürdükleri eşyaların kendilerine iade edildiğini gördüklerinde, *"Ey babamız! Daha ne isteriz? İşte ödediğimiz bedeller de bize geri verilmiş. Onunla yine ailemize yiyecek getirir, kardeşimizi korur ve bir deve yükü erzak da fazladan alırız. Çünkü bu getirdiğimiz az bir erzaktır."*[68] dediler. Hz. Yakub, *"Kuşatılmanız (ve çaresiz kalma durumunuz) hâriç, onu bana mutlaka getireceğinize dair Allah adına sağlam bir söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem!"*[69] diye cevap verdi.

Söz verdiklerinde ise, *"Allah söylediklerimize vekildir."* dedi ve şöyle devam etti: *"Ey oğullarım! Bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden uzaklaştıramam. Hüküm ancak Allah'ındır. Ben O'na tevekkül ettim. Tevekkül edenler de yalnız O'na tevekkül etsinler."*[70]

Göze batmamaları ve göze gelmemeleri düşüncesiyle babalarının tavsiye ettiği şekilde[71] şehre farklı kapılardan girip Hz. Yusuf'un yanına çıktıklarında, Yusuf (as) kardeşi Bünyamin'i yanına aldı ve gizlice, *"Bilesin ki ben senin kardeşinim, onların yaptıklarına üzülme."* dedi. Yüklerini hazırlarken hükümdara ait su kabını kardeşi Bünyamin'in yüküne yerleştirdi. Sonra bir kişi, *"Ey kervandakiler, siz hırsızsınız!"* dedi. Onlar da dönerek, *"Ne kaybettiniz?"* dediler.

"Hükümdarın su kabını yitirdik. Onu getirene bir deve yükü ödül var..." diye cevap verdiler. Hz. Yusuf'un kardeşleri, *"Allah'a yemin olsun, siz de biliyorsunuz ki biz bu ülkede fesat çıkarmaya gelmedik ve hırsız da değiliz."* dediler. *"Eğer yalan söylüyorsanız, hırsızlığın cezası nedir?"* diye sorduklarında, kardeşler, *"Cezası, su kabı kimin yükünde bulunursa, o kimsenin kendisi(nin alıkonması) onun cezasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırırız."* dediler. Önce diğer kardeşlerinin yüklerini aramaya başlayan Hz. Yusuf, su kabını Bünyamin'in yükünden çıkardı. Böylece kardeşi Bünyamin'i yanında alıkoyma fırsatı

[65] TT4/396 Ibn Kesir, *Tefsir*, IV, 398.
[66] Yûsuf, 12/61-62.
[67] Yûsuf, 12/63-64
[68] Yûsuf, 12/65.
[69] Yûsuf, 12/66
[70] Yûsuf, 12/66-67
[71] TT4/400 Ibn Kesir, *Tefsir* IV, 400

bulmuş oldu. Çünkü hükümdarın kanunlarına göre onu tutmasına imkân yoktu. Allah Teâlâ kendisine böyle bir çıkış yolu göstermişti.[72]

Kardeşleri, "*Ey güçlü vezir! Bunun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine bizden birini alıkoy. Şüphesiz biz senin iyilik edenlerden olduğunu görüyoruz.*" dedilerse de Hz. Yusuf, "*Malımızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını tutmaktan Allah'a sığınırız. Şüphesiz biz o takdirde zulmetmiş oluruz.*" diyerek bu teklifi reddetti.[73]

Ümit kesip bir kenara çekildiklerinde büyükleri, "*Babanızın Allah adına sizden söz aldığını, daha önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Artık babam bana izin verinceye veya Allah, hakkımda hükmedinceye kadar buradan asla ayrılmayacağım. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır.*" dedi ve şöyle devam etti: "*Siz babanıza dönün ve deyin ki, 'Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti, biz ancak bildiğimize şahitlik ettik. Gaybı (oğlunun hırsızlık edeceğini) bilemezdik. İçinde bulunduğumuz şehre (Mısır halkına) ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz.'*"[74]

Babalarına gidip Yakub (as) onların bu söylediklerini dinleyince, daha önceden Yusuf'a yaptıkları gibi bir kötülük yaptıklarını düşündü ve o zaman söylediği gibi, "*Hayır, nefisleriniz sizi böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen güzel bir sabırdır. Umulur ki Allah onların hepsini bana getirir. Çünkü O hakkıyla bilendir, hikmet sahibidir.*" dedi. Onlardan yüz çevirip, "Vah Yusuf'a, vah!" diye gözyaşı dökmeye başladı. İçinde sakladığı hüzünden dolayı gözlerine ak düştü. Oğulları, "*Allah'a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yusuf'u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helâk olacaksın.*" dediler. Hz. Yakub, "*Ben gam ve kederimi sadece Allah'a arz ediyorum. Ve ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri Allah tarafından (vahiy ile) biliyorum. Ey oğullarım! Gidin Yusuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez.*" dedi.[75]

Kardeşleri Bünyamin'i almak için yeniden Hz. Yusuf'un yanına gittiklerinde, "*Ey güçlü vezir! Bize ve ailemize darlık ve sıkıntı dokundu. Değersiz bir sermaye ile geldik. Zahiremizi tam ölç, ayrıca bize sadaka ver. Şüphesiz Allah, sadaka verenleri mükâfatlandırır.*" dediler. Yusuf (as), "*Siz (henüz) cahil kimseler iken Yusuf ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?*" dedi. "*Yoksa sen, sen Yusuf musun?*" "*Ben Yusuf'um, bu da kardeşim. Allah, bize iyilikte bulundu. Çünkü kim kötülükten sakınır ve sabrederse, şüphesiz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez.*"

[72] Yûsuf, 12/68-76.
[73] Yûsuf, 12/78-79.
[74] Yûsuf, 12/80-82.
[75] Yûsuf, 12/83-87.

İşte o zaman kardeşleri, *"Allah'a andolsun, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı. Gerçekten biz suç işlemiştik."* dediler. Bunun üzerine Hz. Yusuf, *"Bugün sizi kınamak yok, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir. Bu gömleğimi götürün de babamın yüzüne sürün ki gözleri açılsın. Ve bütün ailenizi bana getirin."* dedi.[76]

Kervan, Mısır'dan ayrılınca çok uzaklarda, Ken'ân ilinde bulunan Yakub (as) oğluna duyduğu büyük hasretin etkisiyle ve Allah Teâlâ'nın lütfuyla, onun kokusunu hissetti. Üstelik garipseyeceklerini bile bile etrafındakilere bunu söyledi: *"Bana bunak demezseniz, şüphesiz ben Yusuf'un kokusunu alıyorum."* Oradakiler, *"Allah'a yemin ederiz ki sen hâlâ eski şaşkınlığındasın."* dediler.

Yakub (as), Hz. Yusuf'un gönderdiği gömleği yüzüne sürdü ve gözleri yeniden açıldı. *"Ben size, 'Allah tarafından, sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim' demedim mi?"* dedi. Oğulları, *"Ey babamız! Allah'tan suçlarımızın bağışlanmasını dile. Biz gerçekten suçlu idik."* dediler. Hz. Yakub, *"Rabbimden sizin bağışlanmanızı dileyeceğim. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* dedi.[77]

Yanına vardıklarında, Yusuf (as) anne babasını bağrına bastı ve *"Allah'ın iradesi ile güven içinde Mısır'a girin."* dedi. Anne babasını tahtına çıkardı ve sonunda hep birlikte onun huzurunda eğilip diz çöktüler. Bu tablo karşısında Hz. Yusuf, *"Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi..."* dedi. Sonra Allah'ın kendisine ihsan ettiği nimetleri bir bir saydı ve sözlerini kıyamete kadar her bir Müslüman'ın tekrar edebileceği şu güzel dua ile bitirdi: *"Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve âhirette sen benim velîmsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilerin arasına dâhil et."*[78]

Bir rüya ile başlayan kıssaların en güzeli, o rüyanın gerçekleşmesiyle sona ermişti. Bu kıssasının en güzel kıssa olmasının sebebi, sadece onu bize anlatanın Allah (cc) olması ya da kerem sahibi bir peygamberden bahsetmesi veya Kur'ân-ı Kerîm'de geçmesi değil, bütün bunların ötesinde aşk-ı ilâhî'yi öğretmesi ve birçok ibretler içermesidir. Hz. Yusuf'un ilâhî aşkının yanında, ne Hz. Yakub'un sevdası ne de Züleyha'nın hevâsından söz edilebilir. Onun kuyudan saraya yükselişini anlatan bu aşk hikâyesi, günümüz insanları için pek çok öğütler barındırmaktadır: Evlâdından ayrılan Hz. Yakub'un sabrı ve tevekkülü; Hz. Yusuf'un kardeşlerinin kıskançlıkları ve

[76] Yusuf, 12/88-93
[77] Yûsuf, 12/94-98.
[78] Yûsuf, 12/99-101

pişmanlıkları; hasedin kurbanı olup kuyuya atılan, sonra iftiraya maruz kalan ve suçsuz olduğu hâlde hapse giren fakat ihlâsı, sabrı ve Rabbinin lütfu sayesinde hapisten kurtulup makam sahibi olan Hz. Yusuf'un iffeti, sadakati ve iradesi... Alınacak en güzel öğüt ise Hz. Yakub'un oğullarına yaptığı vasiyette özetlenebilir: *"Oğullarım! Allah, sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak can verin."*[79]

[79] Bakara, 2/132.

HZ. MUSA ve HZ. HARUN
RİSALET ZİNCİRİNİN İKİ KARDEŞ HALKASI

ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي عَلَى مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ [عَلَيْهِ السَّلاَمُ] رَجُلٌ آدَمُ طُوَالٌ جَعْدٌ كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ..."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İsrâ yolculuğuna çıkarıldığım gece İmrân'ın oğlu Musa'ya (as) rastladım. Uzun boylu, esmer bir adamdı. Saçları kıvırcıktı. Şenûeli adamlara benziyordu..."
(M419 Müslim, İmân, 267)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ [ﷺ] أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَوَجَدَ الْيَهُودَ صِيَامًا يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَا هَذَا الْيَوْمُ الَّذِى تَصُومُونَهُ؟" قَالُوا: هَذَا يَوْمٌ عَظِيمٌ أَنْجَى اللَّهُ فِيهِ مُوسَى وَقَوْمَهُ وَغَرَّقَ فِرْعَوْنَ وَقَوْمَهُ فَصَامَهُ مُوسَى شُكْرًا فَنَحْنُ نَصُومُهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "فَنَحْنُ أَحَقُّ وَأَوْلَى بِمُوسَى مِنْكُمْ." فَصَامَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ.

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
"إِنَّ مُوسَى كَانَ رَجُلاً حَيِيًّا."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَمَّا قَسَمَ النَّبِيُّ ﷺ قِسْمَةَ حُنَيْنٍ قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ مَا أَرَادَ بِهَا وَجْهَ اللَّهِ. فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَأَخْبَرْتُهُ، فَتَغَيَّرَ وَجْهُهُ ثُمَّ قَالَ:
"رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَى مُوسَى، لَقَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺمَا قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ يَوْمًا فَقَالَ:
"عُرِضَتْ عَلَيَّ الْأُمَمُ فَجَعَلَ يَمُرُّ النَّبِيُّ مَعَهُ الرَّجُلُ وَالنَّبِيُّ مَعَهُ الرَّجُلَانِ، وَالنَّبِيُّ مَعَهُ الرَّهْطُ، وَالنَّبِيُّ لَيْسَ مَعَهُ أَحَدٌ، وَرَأَيْتُ سَوَادًا كَثِيرًا سَدَّ الْأُفُقَ فَرَجَوْتُ أَنْ تَكُونَ أُمَّتِي، فَقِيلَ هَذَا مُوسَى وَقَوْمُهُ..."

İbn Abbâs'tan (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) Medine'ye geldiği zaman, Yahudilerin âşûrâ günü oruç tuttuklarını gördü. Resûlullah (sav) onlara, "Oruç tuttuğunuz bugün nedir?" diye sordu. Onlar da, "Bugün Allah'ın, Musa'yı ve kavmini kurtarıp, Firavun'u ve kavmini (suda) boğduğu büyük bir gündür. Musa şükretmek için bugün oruç tuttu. Biz de (bu nedenle) oruç tutuyoruz." dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav), "*Biz Musa'ya sizden daha lâyık ve yakınız.*" buyurdu. Ondan sonra âşûrâ günü Resûlullah (sav) hem kendisi oruç tuttu hem de oruç tutulmasını emretti.

(M2658 Müslim, Sıyâm, 128; B2004 Buhârî, Savm, 69)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "*Şüphesiz Musa, hayâ sahibi bir insan idi.*"

(B4799 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 11)

Abdullah (b. Mes'ûd) (ra) anlatıyor: "Peygamber (sav) Huneyn ganimetlerini taksim ettiğinde, ensardan bir adam, '(Resûlullah) bu taksimde Allah'ın rızasını gözetmemiştir.' dedi. Bunun üzerine Peygamber'e (sav) geldim ve söyleneni kendisine aktardım. Yüzünün rengi değişti ve şöyle buyurdu: '*Allah'ın rahmeti Musa'nın üzerine olsun! Ona, bundan daha fazla eziyet edilmişti de o sabretmişti.*'"

(B4335 Buhârî, Meğâzî, 57)

İbn Abbâs (ra) anlatıyor: "Bir gün Peygamber (sav) yanımıza çıkageldi ve şöyle buyurdu: '*Bana ümmetler gösterildi. (Baktım ki) bir peygamber yanında (kendisine inanan) bir tek adamla, bir peygamber iki adamla, bir başka peygamber yanında bir grupla geçiyor. Bir peygamberin ise yanında kimse yok! Ufku kaplayan büyük bir siyahlık gördüm ve bunun kendi ümmetim olmasını umdum. Denildi ki 'Bu, Musa ve kavmidir.'...*"

(B5752 Buhârî, Tıb, 42)

Mısır'ın kızgın çölüne hayat veren Nil, o gün sanki daha bir hızlı akıyordu. Kıyıda, dizlerine kadar nehre girmiş kadının gözleri, bu köpüklü bulanık suya takılıp kalmıştı. Sonra kucağındaki çocuğun sevimli, masum yüzüne son kez baktı. Hâkim olamadığı gözyaşları Nil'e karışırken bir taraftan da kendi kendine soruyordu: "Çocuğumu kendi ellerimle bu uçsuz bucaksız koca Nil'e nasıl bırakabilirim!"

Ancak bunu yapmaya mecburdu; çünkü biliyordu ki Firavun'un adamları eğer onu bulurlarsa gözlerini bile kırpmadan öldüreceklerdi. En azından Mısır'a hayat veren Nil, belki biricik ciğerparesine de hayat verirdi. Zira daha önce kendisine şöyle vahyedilmişti: "*...Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız.*"[1]

Oğlunu, beraberinde getirdiği sandığa yatırdı ve onu şefkatle suya koydu. Onu, gerçek sahibine emanet ediyordu. Evet, bu onu son görüşü değildi. Zira annenin gönlüne bir vahiy, bir ilham hâlinde bu güveni aktaran bizzat Allah Teâlâ idi.[2]

Artık tarihin kalbi, bu hadiseden bir müddet sonra ve bu hüzünlü sahnenin yaşandığı yerin az ilerisinde, Firavun'un sarayında atmaktaydı. Firavun'un hanımı Âsiye, yalvaran gözlerle eşine bakmakta, bir taraftan da askerlerin getirdiği çocuğu göstererek heyecanla konuşmaktaydı: "*...Bana da, sana da göz aydınlığı (bir çocuk)! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur, ya da onu evlât ediniriz...*"[3]

Firavun, bir süre önce gördüğü rüyayı hatırladı. Rüyasında Beytü'l-Makdis'te başlayan bir yangının Mısır'a kadar ulaştığını görmüştü. Ancak Mısır'ı ve Mısırlıları yakıp kavuran bu yangın nedense İsrâiloğulları'na dokunmamıştı. Oldukça etkilendiği bu rüyayı hemen falcılara ve sihirbazlara anlatmış, yorumunu sormuştu. Onlara göre rüya, Beytü'l-Makdis tarafından İsrâiloğulları'na mensup bir adamın geleceğine ve Mısır'ın helâkine sebep olacağına işaret ediyordu. Bu yorum üzerine Firavun hemen tedbir almış, İsrâiloğulları'nın yeni doğan bütün oğlan çocuklarının öldürülmesini emretmişti.[4]

O dönemde İsrâiloğulları Mısır'da yaşıyordu. Allah Teâlâ, Mısır kralı Firavun'u ve adamlarını, bol bol bahşettiği zenginlikler, ziynet ve mallar

[1] Kasas, 28/7.
[2] Tâ-Hâ, 20/38-39.
[3] Kasas, 28/9; TT19/525 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 525.
[4] 1F6/422 İbn Hacer, *Fethu'l bârî*, VI, 422; Kasas, 28/4.

ile imtihan ederken İsrâiloğulları'nı da Firavun ile sınıyordu. Nitekim Yüce Allah, Hz. Peygamber dönemi Yahudilerine, geçmişten ibret almaları için bu olayı şöyle hatırlatıyordu: *"(Ey İsrâiloğulları!) Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı."*[5]

Bu, gerçekten ağır bir imtihandı. Fakat adaleti ve hikmeti sınırsız olan Yüce Rahmân, onları bu büyük sıkıntıdan kurtaracak rehberi de yine bu işkence döneminde göndermişti. Bu kurtarıcı, Hz. Musa idi. Erkek çocukların öldürüldüğü günlerde doğan bu İsrâiloğlu[6] için kurtuluş planını da yine Allah Teâlâ yapmıştı. Bu ilâhî plana göre, annesi Musa'sını Nil'e bırakacak, nehir onu sahile atacak, hem Allah'a hem de Musa'ya düşman olan birisi de onu sahilden alacaktı.[7]

Gerçekten de onu nehir kıyısında Âsiye'nin cariyeleri[8] buldu. Şüphesiz diğerleri gibi bu İsrâiloğlu'nun da öldürülmesi gerekiyordu. Zira Firavun böyle emir vermişti. Fakat ilâhî takdir bu noktada kalp gözü açık bir hak taraftarına rol veriyordu. Firavun'un hanımı Hz. Âsiye, İsrâiloğulları'na yapılan muamelenin zulüm olduğunu biliyor ama korkusundan bir şey diyemiyordu. Nehir kıyısında bir oğlan çocuk bulunduğunu ve Firavun'a götürüldüğünü haber alınca kendine hâkim olamamış, belki de korku ve tereddüdünü yenerek eşinin huzuruna çıkmıştı.

İşte bu noktada ilâhî takdir, Firavun'un tedbirinin önüne geçmişti. Gördüğü rüyayı ve gereği için aldığı karara rağmen Firavun, sevgili eşinin hatırı için çocuğun canını bağışlamıştı.[9] Fakat ne o, ne de adamları, *"(işin) farkında değildi."*[10] Merhameti sınırsız Yüce Allah, şüphesiz bir annenin çocuğuna duyduğu sevginin de farkındaydı. Çocuğundan ayrılmanın verdiği hüzünle sabahı zor eden anne, neredeyse onun kendine ait olduğunu açığa vuracaktı. Fakat Allah Teâlâ, inananlardan olsun diye kalbine sabır verip onu kendine bağlamıştı. Yüreği yanan anne, Musa'nın ablasından onu izlemesini istemiş, o da başkaları fark etmeyecek şekilde kardeşini gözetlemişti.[11]

İlâhî takdir gereği sandıktaki küçük Musa, Firavun'un sarayına alınmıştı. Emzirilmesi için derhâl sütanne arandıysa da Yüce Allah, Musa'nın herhangi bir sütanneyi kabul etmesine engel oldu. İşte tam bu aşamada, Musa'nın ablası, ona içtenlikle bakabilecek bir aile gösterebileceğini Firavun ailesine söyledi. İşaret edilen kişi şüphesiz Musa'nın öz annesiydi. Bu teklif kabul edilmiş ve anne yeniden Musa'sına kavuşmuştu. Gözü aydın

[5] Bakara, 2/49.
[6] TB1/232 Taberî, *Târîh*, I, 232.
[7] Tâ-Hâ, 20/38-39.
[8] TB1/232 Taberî, *Târîh*, I, 233.
[9] TB1/232 Taberî, *Târîh*, I, 233.
[10] Kasas, 28/9.
[11] Kasas, 28/10-11

olsun, üzülmesin, Allah'ın verdiği sözün gerçekleşeceğini bilsin diye oğlu kendisine iade edilmişti.[12]

Musa bundan sonrasını can düşmanıyla yan yana, ama anne sıcaklığında ve saray imkânlarında yaşayacaktır. Fakat her yerde ve her zaman, *"...(Ey Musa! Sevilmen) ve benim nezaretimde yetiştirilmen için sana kendimden sevgi verdim."*[13] diyen ilâhî takdirin gözetimi altındadır ve erginlik çağına yetişip olgunlaşınca da ona ilim ve hikmet verilir.[14] O artık bilgili ve kavrayışı güçlü bir kişidir fakat hâlâ olgunlaşması tamamlanmamıştır.

Bir gün Musa şehirde dolaşırken bir kavgaya şahit olur. İsrâiloğulları'ndan biri, bir Mısırlı ile kavga etmektedir. İsrâiloğlu kendisinden yardım isteyince kavgaya müdahil olan Musa vurduğu bir yumrukla Mısırlının ölümüne sebebiyet verir. Ancak bu kavgada haksız olan İsrâiloğlu'dur. Hemen Allah'tan af diler ve olaydan çıkardığı dersi O'na itiraf eder: *"Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim. Beni bağışla... Bana verdiğin nimete andolsun ki artık suçlulara asla yardım etmeyeceğim!"*[15] Ancak hadise duyulmuş ve şehrin ileri gelenleri Musa hakkında ölüm kararı almıştır. Bu haber kendisine ulaştığında Musa korku içinde ve etrafı gözetleyerek Mısır'ı terk eder. *"Rabbim! Beni bu zalim milletten kurtar."*[16] diye dua ederek Akabe Körfezi'nin doğu kıyılarında uzanan alan içerisindeki Medyen şehrine doğru yola çıkar.

Hz. Musa, Medyen suyuna varınca hayvanlarını sulayan bazı çobanlar görür. Onların gerisinde sıra bekleyen ve hayvanlarının diğerlerine karışmasına engel olmaya çalışan iki kız vardır. Onlara, neden geride durduklarını sorar. Kızlar, *"Çobanlar (hayvanlarını) sulamadan biz sulayamayız. Babamız çok yaşlı."* derler. Hz. Musa kızların hayvanlarını sulayıverir. Sonra gölgeye çekilip, *"Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra (lütfuna) muhtacım."*[17] diye dua etmeye başlar. Çünkü hem karnı açtır hem de korku içindedir. Kızlar, babaları Hz. Şuayb'ın yanına dönünce, bu olayı ve Musa'nın söylediklerini anlatırlar. Musa'nın aç olduğunu anlayan Hz. Şuayb, kızlarından birinden gidip onu çağırmasını ister. Onu çağırmaya giden kız, Musa'nın yanına gelince saygısından yüzünü örter ve *"Hayvanlarımızı sulamanın ücretini vermek için babam seni çağırıyor."* der.[18]

Musa bu davete icabet eder ve ev sahibine başından geçenleri anlatır. Bunun üzerine ev sahibi Şuayb (as), ona korkmaması gerektiğini, çünkü zalimlerden kurtulduğunu söyler. Bu arada kızlarından biri, *"Babacığım, onu ücretle tut. Herhalde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olan bu adam olacaktır."* der.[19] Hz. Şuayb da, *"...Ben, sekiz yıl bana çalışma-*

12 Kasas, 28/11-13; Tâ-Hâ, 20/40
13 Tâ-Hâ, 20/39.
14 Kasas, 28/14.
15 Kasas, 28/15-17.
16 Kasas, 28/20 22
17 Kasas, 28/24.
18 DM672 Dârimî, Mukaddime, 56; Kasas, 28/23-25.
19 Kasas, 28/25-26.

na karşılık, şu iki kızımdan birisini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur. Ben seni zora koşmak da istemiyorum. İnşallah beni salih kimselerden bulacaksın."[20]der. Hz. Musa bu teklifi kabul eder.[21] Böylece Hz. Musa, kızlarından biri ile evlenmesi ve karnının doyurulması karşılığında sekiz veya on yıl çalışmak üzere Hz. Şuayb ile bir sözleşme yapar.[22]

Sonunda süre dolar ve Hz. Musa Medyen'den ayrılır. Uzun süre önce terk etmek zorunda kaldığı Mısır'a doğru yola çıkar. Bu kez yanında ailesi de vardır. Tûr civarına geldiklerinde bir ateş görürler. Hz. Musa, yolu sormak ve ısınmak üzere biraz ateş istemek için o tarafa doğru yürür.[23] Fakat bulduğu, hiç beklemediği bir şeydir. Ve orada farklı bir ses işitir: "... *Ey Musa! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım!"*[24] *"Ben seni kendim için (peygamber olarak) seçtim."*[25]

Demek ki artık vakit gelmiştir. Allah Teâlâ, yeryüzünü dolduran şirke, küfre, adaletsizliğe ve zulme karşı bir kez daha peygamber gönderecektir. Bu kutlu görev için seçilen insan ise Musa'dır.

O zaten buna göre yetiştirilmemiş miydi? İşte peygamberlik alâmeti olan vahiy başlamıştı! Yüce Allah onunla konuşmuş, kendisine peygamber olarak seçildiğini bildirmiş, buna dair mucizeler göstermişti. Rabbi Musa'ya şöyle seslenmişti: *"Âsânı (yere) at!"*[26] Musa, yere attığı âsânın bir yılana dönüşüp hızlı hızlı hareket ettiğini görünce şaşırdı ve korktu. Dönüp kaçmaya başladı. Bunun üzerine Allah, *"Ey Musa! Gel, korkma! Zira sen emniyette olanlardansın! Elini koynuna sok (alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan)..."*[27] buyurdu.[28]

Allah Teâlâ daha sonra Hz. Musa'nın bu mucizeleri kimlere karşı kullanacağını da ifade buyurmuştu: *"Andolsun ki biz Musa'yı mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik.."*[29]

Hz. Musa'ya öncelikle Firavun'a gitmesi ve gerektiğinde kendisine verilen mucizelere başvurması emredildi ve şöyle denildi: *"Firavun'a git! Çünkü o, iyice azdı!"*[30] *"... İşte bunlar (mucizeler), Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir..."*[31]

Omuzlarına böyle ağır ama bir o kadar da kutsal bir yük alan Hz. Musa, görevini daha iyi yapabilmek amacıyla Rabbinden yardım dilemişti; göğsüne genişlik, işine kolaylık, dilindeki tutukluğa karşı akıcılık vermesini niyaz etmişti. Ve belki de en önemlisi kendi ailesinden, bilip tanıdığı,

[20] Kasas, 28/27.
[21] Kasas, 28/28.
[22] İM2444 İbn Mâce, Rûhûn, 5.
[23] Kasas, 28/29.
[24] Kasas, 28/30.
[25] Tâ-Hâ, 20/41.
[26] Kasas, 28/31.
[27] Kasas, 28/31-32.
[28] Tâ-Hâ, 20/17-22.
[29] Mü'min, 40/23-24.
[30] Tâ-Hâ, 20/24.
[31] Kasas, 28/32.

güvendiği birini, kardeşi Harun'u yardımcı olarak istemişti.[32] Cevap tatmin ediciydi: *"İstediğin sana verildi ey Musa!"*[33]

Gerçekten de Allah Teâlâ, rahmetinin bir göstergesi olarak Hz. Musa'ya, kardeşi Harun'u ihsan etmiş ve onu da peygamber olarak görevlendirmiştir.[34] Bu çerçevede artık Harun (as) da peygamberler içinde sayılır;[35] hidayete erdirildiğinden,[36] kendisine ilâhî lütuflar verildiğinden[37] bahsedilir. Hz. Musa ile birlikte Hz. Harun'a da Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir ışık ve bir öğüt olarak hak ile bâtılı ayıran bir vahiy bahşedilir.[38]

Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya Hz. Harun dışında başka müjdeler de verir. Bu müjde büyük bir iç huzuru ve yerine getireceği önemli görev konusunda güven ihtiva etmektedir: *"Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir kudret vereceğiz ki, âyetlerimiz (mucize yardımlarımız) sayesinde onlar size erişemeyecekler. Siz ve size tâbi olanlar üstün geleceksiniz."*[39] *"Korkmayın. Çünkü ben sizinle beraberim; ben işitirim ve görürüm."*[40]

Bazı rivayetlerde nakledildiğine göre, *"Rabbi kendisiyle konuştuğu gün, Hz. Musa'nın üzerinde yün bir elbise, yün bir cübbe, başında yünden bir külah ve yünden yapılmış şalvar vardı. Ayakkabıları ölmüş bir eşeğin derisindendi."*[41]

Firavun'un huzuruna çıkan Hz. Musa, *"Ey Firavun! Şüphesiz ki ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim."* diyerek[42] söze başlar ve görevinin, *"Allah hakkında sadece gerçekleri söylemek."*[43] olduğuna dikkat çeker. Zaten bütün peygamberlerin temel görevi de bu değil midir? Nitekim Allah Teâlâ, Tûr'da peygamberlik verdiği gün de Hz. Musa'ya bu hususları hatırlatmış ve muhataplarına bu gerçekleri anlatmasını istemiştir: *"Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl. Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecek (geleceğinden hiç söz etmeyecek)tim. Buna inanmayan ve nefsinin arzusuna uyan kimseler, seni ondan (ona hazırlanmaktan) sakın alıkoymasın, sonra helâk olursun."*[44]

Allah Teâlâ'nın dikkat çektiği bu ilkeler; nefislerin arzularına gem vurmayı, hayatı dünyadan ibaret gören sığ anlayışı değiştirip yerine hak, hukuk, adalet kavramlarını koymayı, atılan her adımı "hesap" düşüncesine göre atmayı gerektirecektir. Fakat yüzyıllardır ilâhlık iddiasıyla kendi dünyasını yönetmeye alışmış bir nesilden gelen Firavun'un, "gerçek" ve "tek" olduğu söylenen bir Allah'ın yönetimi altına girmeyi kabul etmesi düşünülebilir mi? O, hemen Musa'ya dönmüş, onu önce nankörlükle suç-

32 Kasas, 28/25-35.
33 Tâ-Hâ, 20/36.
34 Meryem, 19/53.
35 Nisâ, 4/163.
36 En'âm, 6/84.
37 Sâffât, 37/114.
38 Enbiyâ, 21/48.
39 Kasas, 28/35.
40 Tâ-Hâ, 20/46.
41 T1734 Tirmizî, Libâs, 10.
42 A'râf, 7/104.
43 A'râf, 7/105.
44 Tâ-Hâ, 20/14-16.

lamış, mağlup ve mahcup duruma düşüreceğinden emin bir şekilde gerçekten Allah tarafından gönderildiğine delâlet edecek mucizeler istemiştir. Ancak Allah Teâlâ Musa'yı bu talebe hazırlamıştır. Hz. Musa hemen "beyaz el" ve "âsâ" mucizelerini gösterir. Fakat Firavun onun çok bilgili bir büyücü olduğunu, büyüsü ile o bölgenin halkını yurtlarından çıkarmak istediğini iddia eder.[45]

Firavun, çevresindekilerin teklifi ile Hz. Musa'ya aynı yoldan cevap verebilmek için ülkenin bütün büyücülerini toplar. Musa'nın yalan söylediğini ispatlamak için onu kendi emri altındaki en maharetli sihirbazlar ile yarıştırır. Fakat netice hiç de Firavun'un istediği gibi çıkmaz; Musa'nın âsâsı, sihirbazların göz aldanmasına dayalı olan oyunlarını yutar. Sonuç dehşet vericidir. İşin büyü olmadığını çok iyi anlayan sihirbazlar, hemen secdeye kapanırlar. Âlemlerin Rabbi olan, Musa ve Harun'un Rabbine iman ederler. Firavun, kendisinden izin almadan Allah'a iman eden bu sihirbazların ellerini ve ayaklarını çaprazlama kestirir, sonra da hepsini astırır.[46]

Gerilim tırmanmış, sıkıntılı günler birbirini kovalamaya başlamıştır. Firavun tekrar İsrâiloğulları'na karşı korkunç bir zulüm ve işkence faaliyeti başlatır.[47] Bu durum karşısında Hz. Musa, iman edenleri teskin etmekte, "*...Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. Ona, kullarından dilediğini mirasçı kılar. (Hayırlı) sonuç Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır.*"[48] demektedir. Onlar ise Hz. Musa'ya sitem eder, "*Sen bize gelmeden önce de bize işkence edildi, geldikten sonra da.*" derler. Ancak Musa, bir taraftan, "*Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk edecek ve sizi bu yerde (Mısır'da) egemen kılıp, nasıl davranacağınıza bakacaktır.*"[49] "*Ey kavmim! Eğer siz gerçekten Allah'a iman etmişseniz, eğer O'na teslim olmuş kimseler iseniz, artık sadece O'na tevekkül edin.*"[50] uyarısında bulunurken, diğer taraftan da, artık hidayetinden umudunu kestiği Firavun ve adamlarını Yüce Allah'a havale eder: "*...Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun'a ve onun ileri gelenlerine, dünya hayatında nice ziynet ve mallar verdin. Ey Rabbimiz! Yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz! Sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver; çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler.*"[51]

Sonunda beklenen müjde gelmiştir ve Allah, elçilerine şöyle seslenir: "*Her ikinizin de duası kabul edildi. Öyleyse dürüst olmakta devam edin ve sakın bilmeyenlerin yolunda gitmeyin.*"[52] Ardından Hz. Musa'ya şu emri verir: "*... Kullarımla birlikte geceleyin yola çık da (size) yetişilmesinden korkmaksızın ve (boğulmaktan) endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç.*"[53]

[45] Şuarâ, 26/18-34.
[46] A'râf, 7/111-125; Tâ-Hâ, 20/62-71; TBI/245 Taberî, Târîh, I, 245.
[47] A'râf, 7/127.
[48] A'râf, 7/128.
[49] A'râf, 7/129.
[50] Yûnus, 10/84.
[51] Yûnus, 10/88.
[52] Yûnus, 10/89.
[53] Tâ-Hâ 20/77; Şuarâ, 26/52.

Hz. Musa ve İsrâiloğulları'nın geceleyin yola çıktığını duyan Firavun, güneş doğarken onların peşine düşer. Hızla yol alan Firavun ordusu çok geçmeden kafileye yetişir. Aralarındaki mesafe hızla kapanmaktadır. İşte bu kez sonlarının geldiğini düşünen İsrâiloğulları, yanıldığını düşündükleri Hz. Musa'ya bakarlar: "*Eyvah yakalandık!*"[54]

Ancak Allah'ın Elçisi, ilâhî vaade sonuna kadar güvenmektedir: "*Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir.*"[55] Nitekim onun sabrı ve güveni karşılıksız bırakılmaz; Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya şöyle buyurur: "*Âsânla denize vur!*"[56]

Hz. Musa, âsâsını denize vurur vurmaz İsrâiloğulları'nın gözü önünde bir mucize daha gerçekleşir. Deniz, âsânın dokunduğu yerden ikiye ayrılır ve iki tarafı dağ gibi kabarır. Böylece ortada, Allah'ın vaad ettiği gibi, "kuru bir yol" ortaya çıkar. Musa ve beraberindekiler bu "kurtuluş yoluna" girerler. Bir anlık şaşkınlığı üzerinden atan Firavun ve ordusu da onların peşinden büyük bir hızla açılan bu yola girer. Son İsrâiloğlu karşı kıyıya ayak bastığında, Firavun ve askerleri de denizin ortasındaki bu mucize yola girmiştir.[57] İşte tam bu anda Allah'ın emriyle ayrılan deniz, yeniden birbirine kavuşur. Artık Hz. Musa ve İsrâiloğulları için yıllardır süren zulüm dev dalgaların altında kalarak sona ermiş, Firavun defteri kapanmıştır.[58]

Ancak İsrâiloğulları kendilerini Firavun'un zulmünden kurtarıp nimetlere boğan Yüce Yaratıcı'yı yine unutacaklardır. Nitekim bunun ilk işaretleri, denizden çıktıktan kısa bir süre sonra görülür. Yol üzerinde, kendilerine ait bazı putlar yapıp bunlara tapan insanlara rastlarlar. Bu tablo karşısında kavminin dile getirdiği talep, Musa için çok daha çetin bir mücadelenin başladığını gösterir gibidir. Zira İsrâiloğulları, "*...Ey Musa! Onların tanrıları olduğu gibi, sen de bizim için bir tanrı yap!*" derler. Hz. Musa bu taleplerinden dolayı cahil halkını kınar ve onlara Yüce Allah'ın üstünlüğünü bir kez daha hatırlatır.[59]

Allah Teâlâ, insanların bizzat kendisi tarafından gönderilen ilkelere uymasını istemektedir. Bu yolda çeşitli uyarılarda bulunmak ve insanlara hem dünya hem de âhiret mutluluğunu kazandıracak ilkeleri açıklamak üzere kırk günlüğüne Hz. Musa'yı Tûr'a çağırır. Hz. Musa, yola çıkarken kavmini idare etmesi için yerine kardeşi Hz. Harun'u bırakır.[60] Hz. Musa, Allah ile bizzat konuşmak gibi sadece birkaç peygambere nasip olmuş fevkalâde tecrübeler yaşar. Allah'ı görme isteği kabul edilmemekle birlikte kendisine ilâhî emirler ihtiva eden Tevrat levhaları verilir.[61] Ancak bu esnada Hz. Ha-

[54] Şuarâ, 26/52-61.
[55] Şuarâ, 26/52-62.
[56] Şuarâ, 26/52-63.
[57] TB1/249 Taberî, *Târîh*, I, 249.
[58] Şuarâ, 26/52-66.
[59] A'râf, 7/138-140.
[60] TB1/249 Taberî, *Târîh*, I, 250.
[61] A'râf, 7/143-145.

run idaresindeki İsrâiloğulları, buzağı şeklinde bir heykel yapıp onu tanrı edinmekle meşguldür.[62] Hz. Musa aldığı emirleri kavmine tebliğ etmek için döndüğünde hiç ummadığı bir manzara ile karşılaşır. Üzgün ve kızgındır. *"Benden sonra arkamdan ne kötü işler yaptınız! Rabbinizin emrini beklemeyip acele mi ettiniz?"* Sonra yerine vekil bıraktığı kardeşine dönerek hesap sorar. Hz. Harun, "kavminin kendisini zayıf bulduklarına, neredeyse kendisini öldüreceklerine" işaret edip suçsuz olduğunu söyler. Bunun üzerine Hz. Musa Rabbinin merhametine sığınır, dua edip kendisi ve kardeşi için af diler.[63]

Hz. Musa'nın İsrâiloğulları'na karşı giriştiği mücadele, unutulmaz derslerle ve ibret sahneleriyle dolu uzun bir süreçtir. Allah'ın elçisi olarak o, bu sürecin tamamında hem Yüce Yaratıcı hem de diğer insanlarla ilişkileri düzenleyen temel ilkeleri halkına hatırlatır. Allah Teâlâ Hz. Musa'ya dokuz âyet verdiğini Kur'an'da ifade eder.[64] Bu âyetlerin/ilkelerin İsrâiloğulları'na özgü olan birkaç tanesi dışında hemen hepsi, Allah tarafından gönderilen bütün peygamberlerin çağrısında da vardır. Nitekim asırlar sonra Allah Resûlü, Hz. Musa'ya verilen bu dokuz âyetin neler olduğunu soran Yahudilere şöyle cevap verir: *"Hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmayın, hırsızlık etmeyin, zina yapmayın, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı cana haksız yere kıymayın, suçsuz bir kimseyi öldürülmesi için idarecilerin yanına götürmeyin, sihirle uğraşmayın, faiz yemeyin, iffetli bir kadına zina iftirasında bulunmayın, savaş günü cepheden kaçmayın. Ayrıca siz Yahudilere mahsus olmak üzere cumartesi günü yasağını çiğnemeyin."*[65]

Bütün hayatı şirk, küfür ve haksızlığa karşı mücadele içinde geçen Hz. Musa ve onun en yakın yardımcısı Hz. Harun, peygamberler tarihine, esaret altındaki bir milleti kurtuluşa ulaştıran ama en büyük sıkıntıyı da yine onlardan çeken Allah dostları olarak geçmiştir. Hz. Musa, hayatının hemen her sahnesi ibretlerle dolu olduğu için hem Allah hem de Resûl-i Ekrem tarafından en sık verilen örneklerdendir ve bu sebeple Kur'an ve hadislerde ismi en çok zikredilen peygamberdir. Allah ile konuşan, her nefeste Rabbini hatırlayan bir tevhid eridir o.

İbn Abbas, İsrâ gecesinde Hz. Musa ile görüşen Allah Resûlü'nün onu şöyle tasvir ettiğini nakleder: *"İsrâ yolculuğuna çıkarıldığım gece İmrân'ın oğlu Musa'ya (as) rastladım. Uzun boylu, esmer bir adamdı. Saçları kıvırcıktı. Şenûeli adamlara benziyordu..."*[66] Bir defasında da Peygamber Efendimiz Ezrak vadisinden geçerken şöyle demiştir: *"Musa'nın (as), tepeden inerken yüksek sesle Allah'a telbiye getirdiğini görür gibiyim."*[67]

[62] A'râf, 7/148.
[63] A'râf, 7/150-151.
[64] İsrâ, 17/101.
[65] T2733 Tirmizî, İsti'zân, 33.
[66] M419 Müslim, Îmân, 267; B3239 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.
[67] M420 Müslim, Îmân, 268.

Hz. Musa'ya ve özellikle de onun Firavun'a karşı verdiği örnek tevhid mücadelesine en büyük saygıyı gösterenler ise Müslümanlar olmuştur. Nitekim Medine'ye geldiğinde Yahudilerin âşûrâ orucu tuttuğunu gören ve bunun sebebini sorunca, "Bugün Allah'ın, Musa'yı ve kavmini kurtarıp Firavun'u ve kavmini (suda) boğduğu büyük bir gündür. Musa şükretmek için bugün oruç tuttu. Biz de (bu nedenle) oruç tutuyoruz." cevabını alan Allah Resûlü, *"Biz Musa'ya sizden daha lâyık ve yakınız.."* buyurarak âşûrâ orucunu tutmuş, ashâbına da bu orucu tutmalarını emretmiştir.[68]

Sevgili Peygamberimiz, Hz. Musa'ya ve Hz. Harun'a verdiği değeri her fırsatta vurgulamıştır. Çıktığı bir sefer esnasında yerine vekil bıraktığı Hz. Ali'nin ağladığını gören Allah Resûlü'nün onu teskin etmek için yaptığı benzetmede de yine bu iki ulu peygamber vardır. O gün Hz. Peygamber, "Beni arkada kalan (kadın ve çocuk)larla mı bırakıyorsun?" diyen Hz. Ali'ye, *"Musa için Harun ne ise benim için sen de o olmak istemez misin? (Tabi ki) peygamberlik sıfatı müstesna!"* buyurmuştur.[69]

Hz. Peygamber'in, utanma duygusunu teşvik için seçtiği örnek hadisenin kahramanı da yine Hz. Musa'dır: *"Şüphesiz Musa, hayâ sahibi bir insan idi."*[70]

Allah Resûlü, kendi kavminden çektiği sıkıntılar karşısında da Hz. Musa'yı hatırlamakta ve hatırlatmaktadır. Huneyn günü yaptığı ganimet taksiminin ensardan bir zât tarafından adaletsiz bulunduğunu haber alan Hz. Peygamber'in yüzünün rengi değişmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın rahmeti Musa'nın üzerine olsun! Ona, bundan daha fazla eziyet edilmişti de o sabretmişti."*[71]

Çeşitli hadislerinde Allah Resûlü, Hz. Musa'nın ümmetinden de söz eder. Meselâ, bir defasında kendisine mahşerin gösterildiğini anlatır ashâbına ve şöyle buyurur: *"Bana ümmetler gösterildi. (Baktım ki) bir peygamber yanında (kendisine inanan) bir tek adamla, bir peygamber iki adamla, bir başka peygamber yanında bir grupla geçiyor. Bir peygamberin ise yanında kimse yok! Ufku kaplayan büyük bir siyahlık gördüm ve bunun kendi ümmetim olmasını umdum. Denildi ki 'Bu, Musa ve kavmidir.'"*[72]

Başka bir hadisinde ise Allah Resûlü, sûrun son üfürülmesinden sonra başını ilk kaldıracak kimsenin kendisi olacağını söyler ve hemen ardından şunu ekler: *"Bir de baktım ki Musa, arşa tutunmuş. O, hep mi öyleydi yoksa sûrun üfürülmesinden sonra mı öyle oldu bilmiyorum!"*[73]

Bütün bu vasıflarıyla Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun, dünya yaratıldığı günden beri devam etmekte olan hak ve adalet mücadelesinin iki bü-

[68] M2658 Müslim, Sıyâm, 128; B2004 Buhârî, Savm, 69.
[69] HM1463 İbn Hanbel, I, 171; NS8432 Nesâî, *es-Sunenü'l-kübrâ*, V, 120.
[70] B4799 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 11; M6147 Müslim, Fedâil, 156.
[71] B4335 Buhârî, Meğâzî, 57.
[72] B5752 Buhârî, Tıb, 42; M527 Müslim, İmân, 374
[73] B4813 Buhârî, Tefsîr, (Zümer) 4.

yük kahramanı, risâlet zincirinin iki kardeş halkasıdır. Onların Firavun gibi bir güç karşısında sergiledikleri vakur, asil ve sabırlı duruş hayranlık uyandırıcıdır. Defalarca kendilerine ihanet etmelerine rağmen halklarını Allah'ın dinine davet etmekten usanmayan, gönüllere tevhid inancını yerleştirme uğruna kol kola, omuz omuza gayret gösteren bu iki peygamberin mücadele ettiği bütün semboller, ister aynı surette olsun isterse şekil değiştirsin, günümüzde de mevcuttur. Dolayısıyla Hz. Musa'nın ve Hz. Harun'un tarihte bırakılarak unutulması yerine, tanınması, hayatlarının her safhası üzerinde düşünülmesi ve örnek alınması gerekmektedir.

HZ. DÂVÛD ve HZ. SÜLEYMAN HÜKÜMDAR PEYGAMBERLER

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"خُفِّفَ عَلَى دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ الْقُرْآنُ فَكَانَ يَأْمُرُ بِدَوَابِّهِ فَتُسْرَجُ، فَيَقْرَأُ الْقُرْآنَ قَبْلَ أَنْ تُسْرَجَ دَوَابُّهُ، وَلاَ يَأْكُلُ إِلاَّ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Dâvûd'a (as) (Zebur'u) okumak kolaylaştırıldı. O, binek hayvanlarının sefere hazırlanmasını emrederdi, onlar da eyerlenirdi. Ancak hayvanlar eyerlenmeden önce (Zebur'dan) okuyacağını okurdu. Ayrıca o, kendi elinin emeğinden başkasını yemezdi."
(B3417 Buhârî, Enbiyâ, 37)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رضي الله عنهما أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"أَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللَّهِ صِيَامُ دَاوُدَ كَانَ يَصُومُ نِصْفَ الدَّهْرِ وَأَحَبُّ الصَّلاَةِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ صَلاَةُ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ كَانَ يَرْقُدُ شَطْرَ اللَّيْلِ ثُمَّ يَقُومُ ثُمَّ يَرْقُدُ آخِرَهُ..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ:
"أَنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ ﷺ لَمَّا بَنَى بَيْتَ الْمَقْدِسِ سَأَلَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خِلاَلاً ثَلاَثَةً سَأَلَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حُكْمًا يُصَادِفُ حُكْمَهُ فَأُوتِيَهُ وَسَأَلَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ مُلْكًا لاَ يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ فَأُوتِيَهُ وَسَأَلَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حِينَ فَرَغَ مِنْ بِنَاءِ الْمَسْجِدِ أَنْ لاَ يَأْتِيَهُ أَحَدٌ لاَ يَنْهَزُهُ إِلاَّ الصَّلاَةُ فِيهِ أَنْ يُخْرِجَهُ مِنْ خَطِيئَتِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ."

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "كَانَ مِنْ دُعَاءِ دَاوُدَ يَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُحِبُّكَ وَالْعَمَلَ الَّذِي يُبَلِّغُنِي حُبَّكَ اللَّهُمَّ اجْعَلْ حُبَّكَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي وَأَهْلِي وَمِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ."

Abdullah b. Amr b. Âs'tan (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın en çok hoşnut olduğu oruç, Dâvûd'un orucudur. O, yılın yarısını oruçlu geçirirdi. Yüce Allah'ın en çok hoşnut olduğu namaz da Dâvûd'un (as) namazıdır. O, gecenin yarısını uyku ile geçirir, sonra kalkıp namaz kılar, sonra gecenin kalanında yine uyurdu..."*

(M2740 Müslim, Sıyâm, 190)

Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Dâvûd oğlu Süleyman (as), Beytü'l-Makdis'i inşa edince Yüce Allah'tan üç şey istedi: (Birincisi) Doğru ve isabetli hüküm verme yeteneğinin kendisine verilmesini istedi ki bu kendisine verildi. (İkincisi) Kendisinden sonra kimseye nasip olmayacak bir iktidar verilmesini istedi, bu da kendisine verildi. (Üçüncüsü) Mescidin inşaatını bitirdikten sonra, 'bu mescide sadece namaz kılma düşüncesiyle gelen bir kimseyi annesinden yeni doğmuş gibi oradan çıkarmasını' Allah'tan niyaz etti."*

(N694 Nesâî, Mesâcid, 6)

Ebu'd-Derdâ'nın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Dâvûd'un dualarından biri de şuydu: 'Allah'ım! Senden senin sevgini, seni sevenin sevgisini ve beni senin sevgine ulaştıran ameli isterim. Allah'ım! Senin sevgini, bana kendimden, ailemden ve serin sudan daha sevimli kıl.'"*

(T3490 Tirmizî, Deavât, 72)

Tarihin en zor sahnelerinden biri daha yaşanıyor, az sayıdaki bir topluluk, sayısı ve gücü kat kat fazla olan bir orduyla karşı karşıya geliyordu. Tâlût (Saul) komutasındaki İsrâiloğulları, zalim hükümdar Câlût'a (Golyat) karşı harekete geçmişlerdi. Tâlût, Kudüs'ten ayrılınca askerlerine: *"Şüphesiz Allah, sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan kana kana içerse benden değildir. Eliyle sadece bir avuç almak dışında kim ondan tatmazsa bendendir."*[1] demişti. Ancak nehre varınca, *"Pek azı dışında onların hepsi ırmaktan içtiler."* Nihayet Tâlût ve beraberindeki inananlar ırmağı geçince, (ırmaktan içenler), *"Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yoktur."* dediler. Allah'ın huzuruna varacaklarını bilenler, *"Nice az sayıdaki topluluk, Allah'ın izniyle, çok olan bir topluluğa galip gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir."*[2] diyerek cevap veriyor ve daha da azalan sayılarına rağmen bütün samimiyetleriyle Rablerine yönelerek, *"Ey Rabbimiz! Yüreğimizi sabırla doldur; bize direnme gücü ver, o kâfir kavme karşı bize yardım et ve zafer ihsan eyle."*[3] diye dua ediyorlardı. *"Bana dua edin karşılık vereyim."*[4] sözünün sahibi Yüce Allah kendisine gönülden bağlananları, zalim kral Câlût'a karşı yalnız bırakmamıştı: *"Sonunda, Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Dâvûd da Câlût'u öldürdü. Allah da ona (Dâvûd'a) hükümdarlık ve hikmet (nübüvvet) verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti."*[5] Böylece Hz. Dâvûd, iktidar ve nübüvveti şahsında birleştiren ilk peygamber oldu.[6]

İshak Peygamber'in on birinci kuşak torunu olan Hz. Dâvûd,[7] Kitâb-ı Mukaddes'te Dâvid veya Dâvîd şeklinde yer almaktadır. O, milâttan önce 1015-975 yılları arasında Filistin bölgesinde, İsrâiloğulları'nın kralı olmuş ve onlara Hz. Musa'nın getirdiği şeriatı uygulamıştır. Yahudi literatüründe Hz. Dâvûd hakkında çok fazla bilgi bulmak mümkündür. Bir kısmı bazı tarih ve hadis kaynakları vasıtasıyla İslâm kültürüne de girmiş bulunan bu bilgilerin büyük çoğunluğu, İslâm inancında peygamberlere ait sıfatlardan kabul edilen ve günah işlemekten Allah tarafından korunma anlamına gelen, ismet sıfatıyla bağdaşmayacak türdedir. Bu yüzden mümin, bu konuda sadece Kur'an'da ve sahih hadislerde yer alan anlatımlara itibar etmelidir. Dâvûd Peygamber'in, bir komutanının karısına göz diktiğine dair Eski Ahid'de ve bazı tefsir kaynaklarımızda yer alan meşhur kıssa bunun tipik bir örneğidir. Söz konusu hadise şu âyetle ilişkilendirilmektedir:

1 Bakara, 2/249.
2 Bakara, 2/249.
3 Bakara, 2/250.
4 Mü'min, 40/60.
5 Bakara, 2/251.
6 "Dâvûd", *DİA*, IX, 22.
7 ST1/54 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 54.

"(Ey Muhammed!) Sana davacıların haberi ulaştı mı? Mâbedin duvarına tırmanıp Dâvûd'un yanına girmişlerdi de Dâvûd onlardan korkmuştu. 'Korkma! Biz birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme; bize doğru yolu göster.' dediler. Onlardan biri şöyle dedi: Bu, kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benimse bir tek koyunum var. Böyle iken, 'Onu da bana ver.' dedi ve tartışmada bana galip geldi. Dâvûd, 'Andolsun ki o, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlık etmiştir. Doğrusu ortakçıların çoğu, birbirlerinin haklarına tecavüz ederler. Yalnız iman edip de iyi işler yapanlar müstesna. Bunlar da ne kadar az!' dedi. Dâvûd, kendisini denediğimizi sandı ve Rabbinden mağfiret dileyerek eğilip secdeye kapandı, tevbe edip Allah'a yöneldi."[8] Hz. Dâvûd'un olayın sonunda secdeye kapanıp istiğfar dilemesiyle yaşanan hadise arasında bir bağ kuran birtakım söylentiler, Dâvûd'un önceden işlediği iddia edilen büyük bir günaha atıfta bulunmaktadır. Güya doksan dokuz karısı olan Dâvûd Peygamber, sadece bir karısı olan bir komutanının karısına göz dikmiş, onu da almak suretiyle eşlerini yüze tamamlamıştır. Bazı İslâm kaynaklarına da girmiş bulunan[9] bu kıssa, sahih olmadığı gibi[10] Kur'an'ın övgü dolu ifadelerle söz ettiği ve Peygamber Efendimizin, *"İnsanların Allah'a en çok ibadet edeniydi."* şeklinde vasıflandırdığı[11] Dâvûd Peygamber'in şahsiyetiyle de bağdaşmamaktadır.

İbrânîce'de "en çok sevilen kişi", "göz bebeği" anlamlarına gelen "Dâvûd",[12] Kur'an'da on altı kez zikredilmektedir. Onun peygamber olduğunu ifade eden yukarıdaki kıssanın yanı sıra kendisine "Zebur" verildiği ifade edilmekte,[13] Kur'an, *"Andolsun, Zikir'den (Tevrat'tan) sonra Zebur'da da, 'Yeryüzüne muhakkak benim iyi kullarım vâris olacaktır.' diye yazmıştık."*[14] âyetiyle ona atıfta bulunmaktadır. Bunun dışında Allah'ın bir fazlı ve lütfu olarak Dâvûd Peygamber'in demiri yumuşatıp[15] ona şekil vermek suretiyle zırh yapma zanaatına sahip olduğu,[16] güçlü olduğu ve Allah'a çokça sığındığı,[17] iktidarının güçlendirildiği ve kendisine "hikmet" ile "fasl-ı hitap" (hakkı bâtıldan ayırma yeteneği)[18] ve "ilim" verildiği[19] Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilmektedir.

Peygamber Efendimiz (sav), zaman zaman ashâbına peygamberlerin yaşantılarından kesitler sunarak birtakım ahlâkî öğütlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Hz. Dâvûd, Resûlullah'ın (sav) çeşitli münasebetlerle en çok atıfta bulunduğu peygamberlerden biridir. Hadislerde Hz. Dâvûd'un daha çok iş ve ibadet hayatıyla ilgili bazı ayrıntılar dikkat çekmektedir. Nitekim Resûlullah, kendisi gibi Musa ve Dâvûd'un da çobanlık yaptığı-

[8] Sâd, 38/21-24.
[9] TT21/181 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 181.
[10] İT7/60 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 60.
[11] T3490 Tirmizî, Deavât, 72.
[12] "Dâvûd", *DİA*, IX, 21.
[13] Nisâ, 4/163.
[14] Enbiyâ, 21/105.
[15] Sebe', 34/10.
[16] Enbiyâ, 21/80.
[17] Sâd, 38/17
[18] Sâd, 38/20.
[19] Neml, 27/15.

nı söylemiştir.[20] Yine Hz. Dâvûd'un mesleğini ve geçimini nasıl kazandığına dair bir başka hadiste Allah Resûlü şöyle demektedir: *"Dâvûd'a (as) (Zebur'u) okumak kolaylaştırıldı. O, binek hayvanlarının sefere hazırlanmasını emrederdi, onlar da eyerlenirdi. Ancak hayvanlar eyerlenmeden önce (Zebur'dan) okuyacağını okurdu. Ayrıca o, kendi elinin emeğinden başkasını yemezdi."*[21] Bir başka hadiste de Dâvûd Peygamber'in hükümdar olmasına rağmen kendi geçimini temin etmesi, helâl rızık peşinde olanlar için ideal bir davranış olarak gösterilmiştir: *"Hiç kimse kendi el emeğinden daha hayırlı bir yiyecek yememiştir. Allah'ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğinden yer idi."*[22]

Dâvûd Peygamber'in şahsına münhasır bazı meziyetleri de hadislere konu olmuştur. Sesinin güzelliği, Hz. Dâvûd'la özdeşleşen bir haslettir. Öyle ki etkileyici ve güzel ses için "Dâvûdî" denmiştir. Resûlullah döneminde de bu özellikte sahâbîler mevcuttur. Bir gece etkileyici bir sesle Kur'an okunduğunu duyan Hz. Peygamber, sesin sahibi Ebû Musa el-Eş'arî'ye şöyle iltifat etmiştir: *"Dün gece senin okuyuşunu dinlerken keşke beni bir görseydin! Dâvûd Peygamber'e verilen güzel sesten sana da verilmiş."*[23]

Sevgili Peygamberimiz, Hz. Dâvûd'u en çok ibadet hayatıyla anmış, bu münasebetle ashâbına bazı tavsiyelerde bulunmuştur. *"Allah'ın en çok hoşnut olduğu oruç, Dâvûd'un orucudur. O, yılın yarısını oruçlu geçirirdi. Yüce Allah'ın en çok hoşnut olduğu namaz da Dâvûd'un (as) namazıdır. O, gecenin yarısını uyku ile geçirir, sonra kalkıp namaz kılar, sonra gecenin kalanında yine uyurdu."*[24] buyuran Peygamber Efendimiz (sav), ashâbından ibadete düşkün olan ve daha fazla ibadet etmek isteyenlere Hz. Dâvûd'un ibadet hayatını örnek göstermiştir. Nitekim bu sahâbîlerden biri olan Abdullah b. Amr, senenin tüm günlerini oruçla ve her gecesini namazla geçirmek istediğini Resûlullah'a ilettiğinde, ondan, *"Dâvûd Peygamber'in orucu gibi oruç tut; Dâvûd Peygamber'in orucundan fazla bir oruç yoktur."* karşılığını almıştır. Abdullah, Dâvûd Peygamber'in orucunun nasıl olduğunu sorunca Resûl-i Ekrem, bunun bir gün oruç tutmak, bir gün tutmamak şeklinde senenin yarısını oruçlu geçirmek olduğunu söylemiştir.[25]

Takvimler, milâttan önce onuncu yüzyılı gösterirken Allah Teâlâ, Hz. Dâvûd'a göz aydınlığı olacak bir evlât bahşetmiş, o da evlâdına, "doğru, dürüst, kusursuz" mânâlarına gelen "selim"in eş anlamlısı Süleyman ismini koymuştu. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"O ne güzel bir kuldu. Doğrusu o, daima Allah'a yönelirdi."*[26] ifadeleriyle övülen Hz. Süleyman'ın aynı zamanda Allah katında yüksek bir makama ve güzel bir geleceğe sahip olduğu ifade

[20] EM577 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 202.
[21] B3417 Buhârî, Enbiyâ, 37.
[22] B2072 Buhârî, Büyû', 15.
[23] M1852 Müslim, Müsâfirîn, 236.
[24] M2740 Müslim, Sıyâm, 190.
[25] B6277 Buhârî, İsti'zân, 38; B6134 Buhârî, Edeb, 84.
[26] Sâd, 38/30.

edilmektedir.[27] Bunun yanı sıra o, dünyada da pek az kişiye nasip olan çeşitli nimetlerle ilâhî iltifata mazhar olmuştur. Kendisine ilim verilen,[28] kuş dili öğretilen,[29] karıncaların dilinden anlayan,[30] rüzgâra[31] ve cinlere[32] hükmedebilen[33] ve her şeyden nasip verilmiş[34] bir peygamberdi.

Babası Hz. Dâvûd hakkında olduğu gibi Hz. Süleyman'a ilişkin de Yahudi edebiyatında çok çeşitli bilgiler yer almaktadır. Kur'an ve sahih hadislerde onun hakkında detaylı mâlûmat yer almamakla birlikte, özellikle onun yargıya konu olmuş bazı meselelere getirdiği çözümler âyet ve hadislerde yer almaktadır. Nitekim bir defasında anlaşmazlığa düşen iki kişi, Hz. Dâvûd ile oğlu Hz. Süleyman'ın huzuruna gelmişlerdi. Kur'an'da, *"Dâvûd ile Süleyman'ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk."*[35] âyetleriyle hatırlatılan bu olaya göre şikâyetçilerden birinin koyun sürüsü diğerinin tarlasına geceleyin girmiş ve zarar vermişti. Dâvûd (as) kendi ictihadıyla koyunların değerini zarara denk görmüş, bu nedenle de koyunların tarla sahibine verilmesine karar vermişti. Ancak Hz. Süleyman, tarlanın koyun sahibine, koyunların da tarla sahibine verilmesinin daha uygun olacağına hükmetmişti.[36] Böylece koyun sahibi, tarlayı zarardan önceki hâline getirinceye kadar, tarla sahibi koyunların yününden, sütünden ve kuzularından yararlanabilecek, tarla sahibinin zararı karşılanınca tarla ve koyunlar sahiplerine iade edilecekti. Bu düşüncesini babasına söyleyince, oğlu Süleyman'ın hükmü babasının çok hoşuna gitmiş ve kararını buna göre vermişti.

Daha küçük yaşta olaylara hâkimiyetiyle dikkat çeken Süleyman (as), bir keresinde de çocuklarından birini kurda kaptıran iki kadının aynı çocuk üzerinde annelik iddia etmesiyle karşılaştığında, "Bana bir bıçak getirin de onu sizin aranızda paylaştırayım." diyerek kadınların tepkisini ölçmüş ve kadınlardan birinin feryat ederek, "Çocuk onundur aman yeter ki ona zarar vermeyin!" demesine şahit olunca da babası Hz. Dâvûd'un aksine bir hüküm vererek gerçek annenin çocuğun kılına dahi zarar gelmemesini isteyen diğer kadının olduğuna hükmederek onun, verdiği hükmü değiştirmesine sebep olmuştur.[37]

Babası Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman'a, Kudüs'te inşa etmek için hazırlıklarına başladığı, fakat tamamlayamadığı mâbedin inşasını bitirmesini vasiyet etmişti.[38] Süleyman (as) babasının vasiyetine uyarak, Kudüs'te önce Beytü'l-Makdis'i, ardından da muhteşem bir saray inşa ettirmiştir.

[27] Sâd, 38/40.
[28] Neml, 27/15.
[29] Neml, 27/16.
[30] Neml, 27/18
[31] Enbiyâ, 21/81.
[32] Neml, 27/17.
[33] NM4140 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1551 (2/589).
[34] Neml, 27-16.
[35] Enbiyâ, 21/78
[36] NM4138 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1550 (2/588).
[37] B3427 Buhârî, Enbiyâ, 40; M4495 Müslim, Akdiye, 20; HM8263 İbn Hanbel, II, 322
[38] TB1/285 Taberî, *Târîh*, I, 285.

Mescidin yapımı bitince hem babasının vasiyetini yerine getirmenin, hem de Allah'ın evi olma özelliğine sahip bir mâbet inşa etmenin huzuruyla Allah'a şükretmiş ve şöyle demiştir: *"Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye lâyık olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!"*[39]

Peygamber Efendimiz de, Hz. Süleyman'ın üç şey dileği olduğunu söyleyerek şunları anlatmıştır: *"Dâvûd oğlu Süleyman (as), Beytü'l-Makdis'i inşa edince Yüce Allah'tan üç şey istedi: (Birincisi) Doğru ve isabetli hüküm verme yeteneğinin kendisine verilmesini istedi ki bu kendisine verildi. (İkincisi) Kendisinden sonra kimseye nasip olmayacak bir iktidar verilmesini istedi, bu da kendisine verildi. (Üçüncüsü) Mescidin inşaatını bitirdikten sonra, 'bu mescide sadece namaz kılma düşüncesiyle gelen bir kimseyi annesinden yeni doğmuş gibi oradan çıkarmasını' Allah'tan niyaz etti."*[40] Başka bir rivayette yer alan ayrıntıya göre, Resûlullah'ın (sav), *"Süleyman'ın ilk iki dileği gerçekleşmiştir; üçüncüsünün de kendisine verilmiş olmasını umarım."* dediği nakledilmektedir.[41]

Hz. Süleyman, kendi yaşadığı dönemde öylesine bir hâkimiyet kurmuştu ki görenlerin buna hayran kalmaması mümkün değildi. Onun (as) cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan ordusu[42] ile kurduğu hâkimiyet, tarihte hiç kimseye nasip olmamıştı. Hz. Süleyman'ın sarayı döneminin en ileri tekniği kullanılarak inşa edilmiş ve göz alıcı sanat eserleri benzersiz bir estetik anlayışı ile yerleştirilmişti. Saray, görenlerde büyük bir hayranlık uyandırıyordu. Hz. Süleyman'ın sahip olduğu hükümdarlığın ihtişamına karşı hayranlığı en derinden yaşayanlardan biri de onunla aynı dönemde yaşayan bir kavmin yöneticisi olan Sebe melikesi Belkıs idi.

Hz. Süleyman, Sebe melikesi Belkıs'ın varlığını, ordusu içinde yer alan Hüdhüd isimli bir kuşun kendisine haber getirmesi sayesinde öğrenmişti: *"Derken uzun zaman geçmeden (Hüdhüd) geldi ve dedi ki: Senin öğrenemediğin bir şeyi, ben öğrendim ve sana Sebe'den kesin bir haber getirdim. Gerçekten ben, onlara hükmetmekte olan bir kadın buldum ki kendisine her şeyden verilmiş ve büyük bir tahtı var. Onu ve kavmini, Allah'ı bırakıp da güneşe secde ederlerken buldum. Şeytan onlara yaptıklarını süslemiş, böylece onları (doğru) yoldan alıkoymuş; bundan dolayı hidayet bulmuyorlar."*[43]

Bu haberin üzerine Hz. Süleyman, güneşe secde eden Sebe halkını, imana davet etmek için onlara, *"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla."*[44] şeklinde başlayan bir mektup göndermiş ve tüm kavmi kendisine teslim

[39] Sâd, 38/35.
[40] N694 Nesâî, Mesâcid, 6.
[41] İM1408 İbn Mâce, İkâmet, 196.
[42] NM4140 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1551 (2/589); Neml, 27/17.
[43] Neml, 27/22-24.
[44] Neml, 27/30.

olmaya çağırmıştı. Mektubunda Belkıs'a şöyle sesleniyordu: "*Bana baş kaldırmayın ve teslimiyet gösterin ve bana gelin.*"[45]

Sebe melikesi Belkıs, tüm hükümdarlığını kendisine katmasını isteyen Hz. Süleyman'ın mektubu karşısında çok şaşırmıştı. Durumu çevresindeki ileri gelen kimselerle istişare eden Belkıs, memleketinin savaş sebebiyle harap olmasını engellemek amacıyla yükler dolusu hediyeler gönderme ve elçilerin ne haber getireceğine bakma yolunu seçmişti. Ne var ki Allah'ın rızasını ve rahmetini hiçbir zaman maddî bir menfaate tercih etmeyen tüm peygamberler gibi Hz. Süleyman da Sebe melikesi Belkıs'ın hediyelerini geri çevirmiş ve elçileri vasıtasıyla ona ne kadar kararlı, onurlu ve Allah'a bağlı olduğunu gösteren şöyle bir haber göndermişti: "*Siz beni mal ile desteklemek (ve böylece etkilemek) mi istiyorsunuz? Oysa Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır. Fakat hediyenizle ancak siz sevinirsiniz.*"[46]

Hz. Süleyman, Sebe melikesi Belkıs'a gönderdiği ve Allah'ın adı ile başlayan mektubunda, gücünün Yüce Rabbinden geldiğini ve karşı koyamayacakları bir kuvvete sahip olduğunu hissettirmişti. Vezirlerine danışan Sebe melikesi, Hz. Süleyman'ın yanına gitmeye karar vermiş, onun sarayına gittiğinde o güne kadar hiç görmediği büyük bir mülk ve zenginlikle karşılaşmıştı. Camdan olan köşk zemini öylesine gerçekti ki saraya girdiğinde zemini su zannedip ıslanmaması için eteklerini toplayarak yürümesi gerektiğini düşünmüş ve eteğini çekerek sudan sakınmaya çalışmıştı. Bunun üzerine Süleyman (as), "*Gerçekte bu, saydam camdan yapılmış bir köşk zemindir.*" deyince Belkıs şöyle cevap vermişti: "*Rabbim, gerçekten ben kendime zulmettim; (artık) ben Süleyman'la birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum.*"[47]

Sarayın güzelliği ve ihtişamı, Hz. Süleyman'ın (as) sahip olduğu gücü ve zenginliği yansıtıyordu. Belkıs'ın hayranlığı bununla da kalmamış, kendi sultanlık tahtını Süleyman'ın sarayında görünce daha da şaşırmıştı. "Nasıl olur da kendi sarayımda bıraktığım taht burada olabilir?" düşüncesi içini kemirmekteydi. Hayranlık, şaşkınlığa dönüşmüştü. Hz. Süleyman, yardımcılarına Belkıs daha kendi yanına gelmeden evvel, "*Ey ulular! Hanginiz melikenin tahtını bana getirebilir?*"[48] diye sormuş, "*Allah tarafından verilmiş bir ilmi olan kimse, 'Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm.'*" diye cevap vermiş ve "*Süleyman, kraliçenin tahtını bir anda yanı başında görmüştü.*"[49]

Hz. Süleyman, Rabbine tam bir teslimiyet ile bağlıydı. Kendisine nimet olarak bahşedilen ve Rabbini anmak için istediği bu büyük zenginliği[50]

[45] Neml, 27/31.
[46] Neml, 27/36-37.
[47] Neml, 27/44.
[48] Neml, 27/38.
[49] Neml, 27/38.
[50] Sâd, 38/33.

yine yalnızca Allah'ı razı etmek ve insanların kalbini Allah katındaki tek din olan[51] İslâm'a ısındırmak için kullanmış, Rabbinin verdiği nimetlere şükrünü hiç eksik etmemişti. Hz. Süleyman, Rabbine kavuşurken de insanlara mesaj vermişti. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleyman'ın can emanetini Rabbine teslim etmesine rağmen bu durumu anlamayan cinlerin günlerce başlarında Hz. Süleyman varmışçasına çalıştıklarının anlatılması,[52] geleceği bildiklerine inanılan cinlerin aslında böyle bir özelliklerinin olmadığı gerçeğini açıkça ortaya koyuyordu.

Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman, hükümdarlığın, zenginliğin ve sahip olunan her türlü değerin Yüce Allah'ın rızasını kazanmak için kullanılması gereken birer nimet olduğunu yaşantılarıyla ortaya koymuşlar, insana verilen nimetlerin Allah Teâlâ'ya yaklaşmak için birer vesile olarak kabul edilmesinin en güzel örneğini yaşantılarıyla göstermişlerdir. Dünyada pek kimseye nasip olmayan şan, şöhret ve yüksek makama sahip olmalarına rağmen onlar, Allah'ın sevgisini kazanmayı amaçlamışlardır. Resûl-i Ekrem (sav) Dâvûd Peygamber'in şöyle dua ettiğini söylemektedir: *"Allah'ım! Senden, senin sevgini, seni sevenin sevgisini ve beni senin sevgine ulaştıran ameli isterim. Allah'ım! Senin sevgini, bana kendimden, ailemden ve serin sudan daha sevimli kıl."*[53]

[51] Âl-i İmrân, 3/19.
[52] Sebe', 34/14.
[53] T3490 Tirmizî, Deavât, 72.

HZ. ZEKERİYYÂ, HZ. YAHYÂ, HZ. İSA

KAVMİ TARAFINDAN İHANETE UĞRAYAN ÜÇ NEBÎ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"كَانَ زَكَرِيَّاءُ نَجَّارًا."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Zekeriyyâ marangozdu."
(M6162 Müslim, Fedâil, 169)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"كُلُّ بَنِى آدَمَ يَمَسُّهُ الشَّيْطَانُ يَوْمَ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ إِلاَّ مَرْيَمَ وَابْنَهَا."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَا مِنَ النَّاسِ أَحَدٌ إِلَّا قَدْ أَخْطَأَ أَوْ هَمَّ بِخَطِيئَةٍ لَيْسَ يَحْيَى بْنَ زَكَرِيَّا."

عَنْ عَلِيٍّ ؓ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"خَيْرُ نِسَائِهَا مَرْيَمُ، وَخَيْرُ نِسَائِهَا خَدِيجَةُ."

حَدَّثَنَا عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ [لاَ شَرِيكَ لَهُ] وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَأَنَّ عِيسَى عَبْدُ اللَّهِ وَابْنُ أَمَتِهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ وَأَنَّ الْجَنَّةَ حَقٌّ وَأَنَّ النَّارَ حَقٌّ أَدْخَلَهُ اللَّهُ مِنْ أَيِّ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ شَاءَ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Meryem ile oğlu dışında her âdemoğluna annesinden doğduğu gün şeytan dokunur."*

(M6135 Müslim, Fedâil, 147)

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar içerisinde Yahyâ b. Zekeriyyâ hâriç hata yapmayan veya hata yapmayı düşünmeyen kimse yoktur."*

(HM2689 İbn Hanbel, I, 293)

Ali (b. Ebû Tâlib)'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Kendi döneminin) en hayırlı kadını Meryem'dir. Hatice de (kendi döneminin) en hayırlı kadınıdır."*

(B3815 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20)

Ubâde b. Sâmit'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim 'Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun tek (ve ortaksız) olduğuna, Muhammed'in O'nun kulu ve resûlü olduğuna, İsa'nın da Allah'ın kulu ve O'nun kadın kulunun oğlu olduğuna, Allah'ın (ol!) kelimesi neticesinde Meryem'e bahşedildiğine ve (babasız dünyaya gelmesi bakımından) O'ndan bir ruh olduğuna, cennetin hak, cehennemin de hak olduğuna şehâdet ediyorum.' derse, Allah onu cennetin sekiz kapısından hangisini dilerse o kapıdan cennete koyar."*

(M140 Müslim, İmân, 46)

Hz. Zekeriyyâ, İsrâiloğulları'na ilâhî buyrukları tebliğ etmek üzere gönderilmişti. Soyu Hz. Dâvûd'a, oradan da Hz. İbrâhim'e kadar dayanmakta olup İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlik silsilesinin son halkalarındandı. Aynı zamanda risâlet görevi verilmeden önce Beytü'l-Makdis'in hizmeti için bir araya gelmiş din adamlarından biriydi. Bir taraftan inkârın ve zulmün zirveye çıktığı bir dönemde ömrünü Allah'a davet ve Kudüs'teki mâbette hizmet ile geçiriyordu. Diğer taraftan da geçimini temin için marangozluk yapıyordu.[1]

Zekeriyyâ, Fâkûz isimli bir zâtın İşâ' adındaki kızıyla evlenmişti. Fâkûz'un diğer kızı Hanne ise İmrân b. Mâsân isminde âlim bir zât ile evliydi. İmrân, İsrâiloğulları'nın ileri gelen hahamlarındandı. Hz. Zekeriyyâ'nın hanımı İşâ' ile kardeş olan Hanne'nin uzun yıllar çocuğu olmamıştı.[2] Zaman geçtikçe Hanne'nin içindeki evlât özlemi daha da büyümüş ve çocuğu olması için Allah'a gece gündüz yalvarmaya başlamıştı. Bir zaman sonra duasının kabul edildiğini ve hamile olduğunu anladı.[3] Büyük bir sevinçle henüz doğmamış yavrusunu Allah'a ve onun yoluna hizmet etmeye adayarak şöyle dedi: *"Rabbim! Karnımdakini azatlı bir kul olarak sırf sana adadım. Adağımı kabul buyur. Şüphesiz hakkıyla işiten ve bilen sensin."*[4]

O dönemde erkek çocukları Beytü'l-Makdis (Mescid-i Aksâ) hizmetine adamak âdettendi. Mâbede adanan erkek çocuklar henüz küçük yaşta iken Tevrat'ı öğrenmeleri ve mâbede hizmet etmeleri için hahamlara teslim ediliyor, ergenlik çağına ulaştıklarında isterlerse buradan ayrılabiliyorlardı. Hanne de erkek çocuk arzuladığından böyle adakta bulunmuştu. İmrân çocuğunun doğduğunu göremeden vefat etti. Doğum vakti geldiğinde ne yazık ki durum Hanne'nin beklediği gibi olmamış ve bir kız çocuğu doğurmuştu. Halbuki doğacak çocuğunu Beytü'l-Makdis'in hizmetine adamıştı. Kızı olduğunda hayal kırıklığına uğramıştı. Ancak yine de Yüce Yaratan'a sığındı ve dua etti.[5] Onun bu yakarışından Kur'an'da şöyle bahsedilir: *"Onu doğurunca, Allah, ne doğurduğunu daha iyi bildiği hâlde, 'Rabbim! Ben onu kız doğurdum. Oysa erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu senin korumanı diliyorum.' dedi"*[6]

Hanne doğurduğu çocuğu Beytü'l-Makdis'e adama sözünü yerine getirmeliydi. Yavrusunu alıp yola düştü. Kucağında taşıdığı çocuğunu

[1] M6162 Muslim, Fedâil, 169; İM2150 İbn Mâce, Ticâret 5.
[2] KF1/228 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, I, 228
[3] IT2/33 İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 33.
[4] Âl-i İmrân, 3/35.
[5] KF1/228 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, I, 228.
[6] Âl-i İmrân, 3/36.

mâbede götürecek ve orada bulunan din adamlarına teslim edecek[7] böylece Allah'a verdiği sözü yerine getirmiş olacaktı. Mâbetteki din adamları arasında Meryem'in terbiyesiyle kimin ilgileneceği konusunda tartışma çıkmıştı. Zira Meryem önderleri İmrân'ın kızı olmakla son derece değerli bir emanetti. Dolayısıyla bu görev onlar için büyük bir şeref olacaktı. Fakat kim alacaktı Meryem'i? Zekeriyyâ (as) Meryem'in teyzesiyle evli olduğunu hatırlatarak onun himaye ve eğitiminde daha fazla hak sahibi olduğunu ileri sürdü. Diğerleri ise bu en âlimlerinin kızı olduğunu söyleyerek bu konuda kendilerinin de hak sahibi olduklarını savundular. Neticede aralarında kura çekmeye karar verdiler.[8]

Âlimler Tevrat'ı yazmak için kullandıkları kalemleri nehre atacaklar ve kimin kalemi su üstünde kalırsa o, Meryem'i himayesine alacaktı. Hz. Zekeriyyâ'nın kalemi hâriç diğerleri suya battı.[9] İleride Allah'ın Elçisi'ni mucizevî bir şekilde dünyaya getirecek küçük Meryem'in eğitimi yine bir peygamberin, İsrâiloğulları'nın peygamberi Hz. Zekeriyyâ'nın uhdesine verilmişti.[10]

Allah, Hanne'nin bu samimi ve içten yakarışını kabul etti ve Meryem'i nadide bir çiçek gibi en mükemmel şekilde yetiştirdi.[11] Onu seçti, tertemiz yarattı ve bütün dünya kadınlarına üstün kıldı.[12] Peygamber Efendimiz Hz. Meryem'in bu ayrıcalıklı hâlini şöyle dile getirmişti: "*Meryem ile oğlu dışında her âdemoğluna annesinden doğduğu gün şeytan dokunur.*"[13] Hz. Meryem, oğlu İsa'yı mucizevî bir şekilde doğuracak ve cennet hanımlarının efendisi olacaktı.[14]

Hz. Zekeriyyâ ona mâbette özel bir oda tahsis etti. Meryem Beytü'l-Makdis'teki bu odasında tek başına kalıyordu. Onun ihtiyaçlarını Zekeriyyâ (as) temin ediyor ve bir başkası Meryem'in odasına giremiyordu.[15] Hz. Zekeriyyâ onun odasına her girişinde yanında, kendisinin getirmediğinden emin olduğu türlü türlü yiyecekler görüyordu.[16]

Zekeriyyâ (as) Meryem'e bu yiyeceklerin nereden geldiğini sorar, Meryem her defasında Allah'tan geldiğini söylerdi.[17] Defalarca tekrarlanan bu olay sonucunda, Meryem'e böylesine nimetler bahşeden kudretin her türlü nimeti vermeye kadir olduğuna inanan Hz. Zekeriyyâ, Allah'tan bir çocuk istemeye karar verdi. Hanımının ihtiyar ve kısır olması, ümidini zayıflatsa da Allah'ın her şeye kadir olduğuna dair imanı duasına yön vermişti.[18] Zekeriyyâ (as) yaşlanmıştı artık. Saçlarına aklar düşmüş, vücudu iyice ağırlaşmış, yaşlılık kendini iyiden iyiye hissettirir olmuştu. Bütün bu duy-

[7] KF1/228 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, I, 228.
[8] KC4/86 Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 86; Âl-i İmrân, 3/44.
[9] KF1/228 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, I, 228-229.
[10] Âl-i İmrân, 3/37.
[11] Âl-i İmrân, 3/37.
[12] Âl-i İmrân, 3/42.
[13] M6135 Müslim, Fedâil, 147.
[14] T3873 T3893 Tirmizî, Menâkıb, 60, 63.
[15] KC4/71 Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 71.
[16] Âl-i İmrân, 3/37.
[17] Âl-i İmrân, 3/37.
[18] TT6/359 Taberî, *Camiu'l-beyân*, VI, 359-360.

gularla ellerini açıp Allah'a yalvardı: *"Rabbim, dedi, kemiklerim zayıfladı, saçım başım ağardı. Ve ben, Rabbim, sana (ettiğim) dua sayesinde hiç bedbaht olmadım. Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum. Karım da kısırdır. Tarafından bana bir velî (oğul) ver."*[19]

Hz. Zekeriyyâ bir oğul istiyordu. Zira İsrâiloğulları o kadar bozulmuşlardı ki Allah'ı ve âhiret gününü unutmuşlar, hiç çekinmeden peygamberlerin kanlarını dökecek kadar azgınlıklarını ileri götürmüşlerdi. İsrâiloğulları'nın yaptığı eziyetlerden Hz. Zekeriyyâ da nasibini almış ve türlü musibet ve eziyetlere maruz kalmıştı. Etrafındakiler, eşine ve kendisine çocuğu olmamasından dolayı manevî baskı yapıyorlardı. Artık Hz. Zekeriyyâ'nın, kavminin bu eziyetlerine tahammül edecek gücü kalmamıştı. Kendisinden sonra halkının doğru yoldan ayrılacağından endişe ediyor, peygamberliği, hikmeti, Allah'a daveti miras alacak bir evlâtla rızıklandırılmayı diliyordu.[20] Aradan çok zaman geçmedi ki Allah, Hz. Zekeriyyâ'nın duasını kabul buyurdu: *"Zekeriyyâ mâbette durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: Allah sana, kendisi tarafından gelen bir kelimeyi tasdik edici, efendi, iffetli ve salihlerden bir peygamber olarak Yahyâ'yı müjdeler."*[21]

Hz. Zekeriyyâ bu müjde karşısında çok sevindi. Zira adı Allah tarafından konulan bir çocuğu olacaktı.[22] Bu hârikulâde müjdeye şaşırmıştı. Öyle ya! Yaşı oldukça ilerlemiş olmasına rağmen nasıl çocuğu olabilirdi? Yüreği büyük bir mutlulukla çarparken, *"Rabbim! Hanımım kısır ve ben de ihtiyarlığın son noktasına ulaşmış iken, benim nasıl çocuğum olur?"* dedi.[23] *"(Vahiy meleği) dedi ki: Evet, öyle. (Ancak) Rabbin diyor ki: "Bu, bana göre kolaydır. Nitekim daha önce, hiçbir şey değil iken seni de yarattım."*[24]

Zekeriyyâ (as) kalbinin huzura kavuşması ve tatmin olması için Allah'tan kendisine bir alâmet göstermesini istiyordu: *"Rabbim! dedi, (çocuğum olacağına dair) bana bir işaret ver!"* Allah bu dileğini de geri çevirmedi ve ona, *"Sana işaret, sapasağlam olduğun hâlde üç gece insanlarla konuşamamandır."* buyurdu.[25]

Allah ona üç gün istese bile konuşamayacağını söylemişti. Konuşmak isteyecek ancak sağlıklı olduğu hâlde kendinde konuşacak gücü bulamayacak[26] ve meramını işaretle anlatmak zorunda kalacaktı. Öyle de oldu. Hz. Zekeriyyâ işaretle kavmine sabah akşam Allah'ı tesbih etmelerini emretti.[27]

Bir müddet sonra ilâhî vahyin müjdesini verdiği Yahyâ dünyaya gelmişti. Yahyâ'nın çocukluğu, diğer çocuklarınkinden farklı geçti. Yaşıtları ona, "Hadi bizimle gel, oyun oynayalım." dediklerinde o, "Ben oyun için yaratıl-

[19] Meryem, 19/4-5.
[20] BN2/57 İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 57.
[21] Âl-i İmrân, 3/39.
[22] Meryem, 19/7.
[23] Meryem, 19/8.
[24] Meryem, 19/9
[25] Meryem, 19/10.
[26] TT18/152 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 152.
[27] Meryem, 19/11.

madım." diyordu.[28] Daima ağırbaşlı ve yumuşak kalpliydi, tertemiz bir hayat sürdü.[29] Anne babasına da çok iyi davranıyordu.[30] Peygamber Efendimiz onun nezih tabiatına işaretle, *"İnsanlar içerisinde Yahyâ b. Zekeriyyâ hâriç hata yapmayan veya hata yapmayı düşünmeyen kimse yoktur."*[31] buyurmuştu.

Hz. Yahyâ ile ilgili bu ilâhî mucize gerçekleşirken aynı zaman diliminde bir başka mucize de Beytü'l-Makdis'te yaşanıyordu. Vaktini ibadet ve tefekkürle geçiren Meryem bir gün şöyle bir ses duymuştu: *"...Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz yarattı ve seni bütün dünya kadınlarına tercih etti."*[32]

Aynı ses tekrar, *"Ey Meryem! Rabbine ibadet et, secdeye kapan, (O'nun huzurunda) eğilenlerle beraber sen de eğil!"*[33] dedi. Evet, emir Allah'tan gelmişti. Hz. Peygamber'in, *"(Kendi döneminin) en hayırlı kadını Meryem'dir. Hatice de (kendi döneminin) en hayırlı kadınıdır."*[34] şeklinde taltif ettiği Hz. Meryem lâyık olduğu mükâfatı böylece almış ve ilâhî vahye muhatap olmuştu.

Mâbette geçen uzun yalnızlık yıllarının ardından Hz. Meryem, ailesinden ayrılarak şehrin doğu tarafında bir yere çekildi.[35] Kendiyle baş başa kaldığı bir gün daha önce hiç görmediği son derece güzel görünümlü[36] bir insan çıktı karşısına.[37] Onun kendisine bir kötülük yapmasından korktu ve dedi ki, *"Senden, çok esirgeyici olan Allah'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma)."*[38] Meryem'e mükemmel bir insan şeklinde gözüken Cebrail'den başkası değildi. Cebrail, *"Ben ancak Rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderildim."* dedi.[39] Meryem'in şaşkınlığı daha da artmıştı. *"Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım hâlde benim nasıl çocuğum olabilir?"* dedi.[40] Cebrail, *"Öyledir, dedi. Rabbin buyurdu ki, bu bana kolaydır. Çünkü biz, onu insanlara bir mucize ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış bir iş idi."*[41]

İşte dünyada ve âhirette en itibarlı ve Allah'a en yakın kullar içerisinde yer alacak olan Hz. İsa, annesine böyle müjdelenmişti.[42] Takdir-i ilâhî gerçekleşmişti. Şimdi Meryem'i sıkıntılı günler bekliyordu. Bu hâlini kime, nasıl izah edecekti. Kendisine iffetsiz gözüyle bakılacağından endişe ediyordu. Bu nedenle hamile olduğunu bütün insanlardan gizlemişti. Bakire bir kızın hamile olmasını kim, nasıl anlayabilirdi?[43] Doğum ânı yaklaştığında bu düşüncelerle Kur'an'ın ifadesiyle *"uzak bir yere"*,[44] Kudüs'e birkaç kilometre uzaktaki Beytül-Lahm'e geldi.[45]

Doğum zamanı gelmişti. Meryem bir hurma ağacına yaslanmış ve dudağından şu sözler dökülmüştü: *"Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!"*[46] Bu hüzünlü yakarışın ardından bebek doğmuştu. Allah'ın

[28] TT18/155 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 155.
[29] Meryem, 19/13.
[30] Meryem, 19/14.
[31] HM2689 İbn Hanbel, I, 293.
[32] Âl-i İmrân, 3/42.
[33] Âl-i İmrân, 3/43.
[34] B3815 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20.
[35] Meryem, 19/16.
[36] ŞR15/9054, Şa'râvî, *Tefsîr*, XV, 9054.
[37] Meryem, 19/17.
[38] Meryem, 19/18.
[39] Meryem, 19/19.
[40] Meryem, 19/20.
[41] Meryem, 19/21.
[42] Âl-i İmrân, 3/45.
[43] İT5/221 İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 221.
[44] Meryem, 19/22.
[45] İT5/223 İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 223.
[46] Meryem, 19/23.

sonsuz kudretiyle Meryem, babasız bir çocuk dünyaya getirmişti. Ancak Hz. Meryem'in üzüntüsü ve çırpınışları bir kat daha artmıştı. Bütün bunları düşünürken kendisine daha önce müjdeyi veren sesi yine işitti: *"Tasalanma! Rabbin senin alt yanında bir su arkı vücuda getirmiştir. Hurma dalını kendine doğru silkele ki üzerine taze, olgun hurma dökülsün. Ye, iç. Gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen de ki, 'Ben, çok merhametli olan Allah'a susmayı adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.'"*[47]

Allah, Hz. Meryem'i teselli ediyordu. Artık kendini toparlayan genç anne, ızdırap ve korkusunu ilâhî desteklerle telâfi ettikten sonra çocuğunu da kucağına alarak halkının yanına dönmeye karar vermişti. Ancak şehre döndüğünde insanlar suçlayıcı bir tavırla ona bakmış, *"...Ey Meryem! Hakikaten sen çok kötü bir şey yaptın! Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi."* demişlerdi.[48]

Ne diyebilirdi? Kavmini nasıl inandırabilirdi çocuğun babasız dünyaya geldiğine. 'Bana değil de çocuğa sorun.' diye işaret etti. *"...Biz, dediler, beşikteki bir bebek ile nasıl konuşuruz?"*[49] Ama Allah'ın mucizesi olarak bebek konuşmaya başlamıştı: *"Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana Kitab'ı verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı. Yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti. Beni anneme saygılı kıldı; beni bedbaht bir zorba yapmadı. Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün esenlik banadır."*[50]

Bu manzara karşısında İsrâiloğulları şaşkına dönmüş, onu taşlamak ve öldürmek için ellerine aldıkları taşları bırakmışlardı.[51] Merhameti sonsuz Allah, bu zor zamanda Hz. Meryem'i yalnız bırakmamış ve ilâhî bir mucize ile onu desteklemişti. Peygamber Efendimizin bildirdiğine göre, Hz. İsa beşikteyken konuşan üç kişiden biriydi.[52]

Babasız dünyaya gelen Hz. İsa'nın beşikte konuşması Yahudileri susturmuştu. Ancak bu mucize karşısında bile doğruyu kabul etmeye yanaşmadılar ve Hz. Meryem'i itham etmeye başladılar. Azgınlıkta ve iftirada o kadar ileri gitmişlerdi ki Hz. Meryem'i kötü bir iş yapmakla suçluyorlar, bu işin müsebbibi olarak Hz. Zekeriyyâ'yı gösteriyorlar ve bu nedenle de onu öldürmek istiyorlardı. Bu ne ilkti, ne de sondu. Daha önce de defalarca günahkâr ellerini peygamberlerin tertemiz kanlarına bulamışlardı. Hz. Zekeriyyâ masumiyetini ispatlamak için ne kadar çırpındıysa da kâr etmedi. Nihayet bu azgınlıkları Hz. Zekeriyyâ'yı şehid etmelerine neden oldu.[53]

[47] Meryem, 19/24-26.
[48] Meryem, 19/27-28.
[49] Meryem, 19/29.
[50] Meryem, 19/30-33.
[51] KF1/239 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, I, 239.
[52] B3436 Buhârî, Enbiyâ, 48; M6509 Müslim, Birr, 8.
[53] KF1/235, KF1/239 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, I, 235, 239.

Kuşkusuz babasız bir çocuğun doğmasını anlamak kolay değildi. Oysa Hz. Âdem'in yaratılışına inananlar biraz düşünse bunun da Allah'ın kudreti dâhilinde mümkün olacağını kolayca kavrayabilirlerdi: *"Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) Isa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona 'Ol!' dedi. O da hemen oluverdi."*[54] Hz. Âdem'in yaratılışındaki mucizevî durum tekerrür etmişti. İmtihan tam da burada anlam kazanıyordu. Bu noktada imanın anlamı ortaya çıkıyor ve Peygamber Efendimizin belirttiği üzere cennet kazanılıyordu: *"Kim 'Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun tek (ve ortaksız) olduğuna, Muhammed'in O'nun kulu ve resûlü olduğuna, Isa'nın da Allah'ın kulu ve O'nun kadın kulunun oğlu olduğuna, Allah'ın (ol!) kelimesi neticesinde Meryem'e bahşedildiğine ve (babasız dünyaya gelmesi bakımından) O'ndan bir ruh olduğuna, cennetin hak, cehennemin de hak olduğuna şehâdet ediyorum.' derse, Allah onu cennetin sekiz kapısından hangisini dilerse o kapıdan cennete koyar."*[55] Oysa Hz. Zekeriyyâ'nın mübarek ruhu cennete ulaşırken, imtihanı kaybeden İsrâiloğulları'nın bu cinayeti tarihe kara bir leke olarak geçmişti.

Hz. Meryem'in güvenebileceği kimse kalmamıştı artık. Üstelik babasız doğduğu için Yahudiler Hz. İsa'yı öldürmek istiyorlardı. Artık bu topraklarda hayatı tehlikede olan Hz. Meryem, oğlu İsa'yı da beraberine alarak Mısır'a gitmek zorunda kaldı. Hz. İsa'nın çocukluğunun bir bölümü böylece Mısır topraklarında geçti. Hz. İsa ve annesi Mısır topraklarında yaklaşık on iki sene kaldıktan sonra Şam'a giderek Nâsıra adındaki bir köye yerleştiler. Hz. İsa otuz yaşına gelinceye kadar burada kaldı.[56]

Hz. Yahyâ ile Hz. İsa'nın doğumu arasında yaklaşık altı aylık bir süre vardı.[57] Uzun süre birlikte yaşadılar. Hz. Yahyâ büyüyüp olgunlaşınca Allah ona Tevrat'ı kastederek,[58] *"Ey Yahyâ, Kitab'a sımsıkı sarıl!"* diye hitap etti.[59] Artık o da bir peygamberdi. Daha çocukken ona hikmet yani insanlar arasındaki anlaşmazlıklarda hüküm verme kabiliyeti verilmişti.[60]

Allah Teâlâ Hz. Yahyâ'dan beş şeyi yapmasını ve bunları yapmayı İsrâiloğulları'na da emretmesini istedi. Yahyâ bu beş konuda biraz yavaş davranır gibi oldu. Bunun üzerine Hz. İsa ona şöyle dedi: *"Allah sana beş hususu onlarla amel etmen ve İsrâiloğulları'na da aynı şekilde onlarla amel etmelerini emretmen için emir buyurmuştu. Ya sen onlara emredersin ya da onlara ben emredeceğim."* Yahyâ (as), *"Bu hususta beni geçersen yere batırılmamdan veya azaba uğramaktan korkarım."* diyerek insanları Beytü'l-Makdis'e topladı ve konuşmasına başladı:

[54] Âl-i İmrân, 3/59.
[55] M140 Müslim, İmân, 46.
[56] KF1/240 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, I, 240-241.
[57] KF1/228 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, I, 229.
[58] KC11/86 Kurtubî, *Tefsîr*, XI, 86.
[59] Meryem, 19/12.
[60] Meryem, 19/12.

"Allah bana beş konuda emir vererek, hem benim bunların gereğiyle amel etmemi hem de size bunlarla amel etmenizi emretmemi istedi. Bunlardan ilki sadece Allah'a kulluk edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanızdır... Allah size namaz kılmanızı emretti... Size orucu emretti... Size sadaka vermeyi emretti... Size Allah'ı zikretmenizi emretti..."[61]

Bu arada Hz. İsa da olgunluk çağına ulaşmıştı artık. Esmer,[62] salınmış düz saçlı,[63] orta boylu[64] ve al yanaklıydı.[65] Sima olarak, Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre Urve b. Mes'ûd es-Sekafî'ye benziyordu.[66] Allah Resûlü'nün Hz. İsa'yı benzettiği Urve, Tâif'in ileri gelenlerindendi. Hatta Kureyşli müşrikler, *"Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!"*[67] derken kastettikleri kişilerden biri Urve b. Mes'ûd'du. Urve, Peygamberimizin Tâif muhasarası sonrası dönüşünde onu takip etmiş, o Medine'ye varmadan ona yetişmiş ve Müslüman olmuştu. Sonrasında İslâm'ı anlatmak üzere kavminin yanına dönmüş ama ne yazık ki kavmi onu şehit etmişti.[68]

Otuz yaşına kadar Nâsıra'da yaşayan Hz. İsa'ya Cebrail ilk vahyi indirmiş ve Allah'ın onu peygamber olarak seçtiğini bildirmiş, insanları Allah'ın yoluna davet etmesini emretmişti.[69]

Hz. İsa'ya peygamberliğinin henüz müjdelendiği bu dönemde İsrâiloğulları bir tuzak peşindeydiler. Zira Hz. Yahyâ'nın insanları tevhide çağırması ve insanların da bu çağrıya kulak vermesi, dönemin Filistin valisi Herodos'un ve bir kısım Yahudi din adamının hoşuna gitmemişti. Hz. Yahyâ, insanları merhamete, paylaşmaya, eşitliğe, tek Allah'a ibadete çağırıyordu. Bu çağrıların halk tarafından kabul edilmesini kendi iktidarı ve çıkarları adına bir tehdit olarak gören Herodos, kendisinin dinen meşru olmayan bir evlilik yapmasına karşı çıkan Hz. Yahyâ'nın öldürülmesini emretti. Hz. Zekeriyyâ'ya duyulan öfke, sonunda Hz. Yahyâ'yı da bulmuştu. Bu öfkenin sahipleri İsrâiloğulları, nihayetinde onu da şehit ettiler.[70] Peygamber katilleri olan, adaleti emreden insanları öldüren bu kimseler, Kur'an'da elem dolu bir azap ile müjdelenmişlerdir.[71]

Artık Hz. İsa tevhid mücadelesinde yalnız kalmıştı. Her yerde peygamber olarak gönderildiğini, ilâhî vahye mazhar olduğunu ve kendisine kitap verildiğini ilân ediyordu. Ancak, İsrâiloğulları inatlarında ısrar ediyorlar ve daha önce kendilerine gönderilen peygamberlerden istedikleri gibi ondan da mucizeler bekliyorlardı. Hz. İsa bir gün halkının karşısına geçip onlara şöyle seslendi:

61 T2863 Tirmizî, Emsâl, 78, HM17953 İbn Hanbel, IV, 202.
62 B3441 Buhârî, Enbiyâ, 48.
63 M419 Müslim, Îmân, 267.
64 B3239 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.
65 T3130 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17
66 M430 Müslim, Îmân 278.
67 Zuhruf, 43/31.
68 IBS564 İbn Abdülber, *İstîâb*, s, 564-565.
69 KE1/240 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, I, 241.
70 TB1/348 Taberî, *Târîh*, I, 348.
71 Âl-i İmrân, 3/21.

"Size Rabbinizden bir mucize getirdim: Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah'ın izni ile o kuş oluverir. Yine Allah'ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim. Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz bunda sizin için bir ibret vardır. Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri de helâl kılmam için gönderildim. Size Rabbinizden bir mucize getirdim. O hâlde Allah'tan korkun, bana da itaat edin. Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte bu doğru yoldur."[72]

Hz. İsa bahsedilen mucizeleri Allah'ın lütfu ile gerçekleştiriyordu. Fakat İsrâiloğulları bütün bunlara "Apaçık bir sihirdir." yaftasını yapıştırıp[73] iman etmeye yanaşmadılar. *"İsa, onların inkârlarını sezince, 'Allah yolunda yardımcılarım kim?' dedi. Havâriler, 'Biziz Allah yolunun yardımcıları. Allah'a iman ettik. Şahit ol, biz Müslümanlarız.' dediler."*[74]

Hz. İsa kendisine inananlar arasından, irşad ve tebliğ işlerinde kendisine yardımcı olması için on iki kişi seçti. Bu on iki havârinin tayini haddizâtında İsrâiloğulları'nın on iki kabilesi ile ilgiliydi.[75] Hz. İsa, havârilerine bir ay boyunca oruç tutmalarını, bu süre sonunda yaptıkları duaların kabul edileceğini söyledi. Havâriler bir ay oruç tuttuktan sonra,[76] *"Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bize gökten, donatılmış bir sofra indirebilir mi?"* dediler.[77] Onlardan böyle bir isteğin gelmesi Hz. İsa'yı şaşırtmıştı. Yoksa hâlâ onun peygamberliğine karşı şüpheleri mi vardı? Hz. İsa, *"İman etmiş kimseler iseniz Allah'tan korkun."*[78] şeklinde cevap verdi. Havâriler de, *"Ondan yiyelim, kalplerimiz mutmain olsun, bize doğru söylediğini (kesin olarak) bilelim ve onu gözleriyle görmüş şahitler olalım istiyoruz."* demişlerdi.[79]

Bunun üzerine Hz. İsa, *"Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için bayram ve senden bir âyet (mucize) olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızık verenlerin en hayırlısısın."*[80] diye dua etti. Allah bu duaya şöyle karşılık verdi: *"Ben onu size şüphesiz indireceğim. Ama bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, kâinatta hiçbir kimseye etmediğim azabı ona edeceğim!"*[81]

Hz. İsa, Filistin'in çeşitli şehir ve kasabalarında Allah'ı anlatıyordu. Allah Teâlâ onun hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktaydı: *"Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa'yı arkalarından gönderdik. Ve ona, içinde doğruya rehberlik ve nur bulunmak, önündeki Tevrat'ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidayet ve öğüt olmak üzere İncil'i verdik."*[82] Hz. İsa'nın getirdiği mesaj di-

[72] Âl-i İmrân, 3/49-51.
[73] Mâide, 5/110.
[74] Âl-i İmrân, 3/52.
[75] *Kitâb-ı Mukaddes*, Matta, 19/28; Luka 22/30.
[76] İT3/226 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 226.
[77] Mâide, 5/112.
[78] Mâide, 5/112.
[79] Mâide, 5/113.
[80] Mâide, 5/114.
[81] Mâide, 5/115.
[82] Mâide, 5/46.

ğer peygamberlerinkiyle aynıydı: *"Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin!"*[83]

Hz. İsa'nın uyarıları, dinlerinin öğretilerini tahrif eden Yahudi din adamlarını ve onlarla işbirliği hâlindeki idarecileri rahatsız etmişti. Risâlet zincirinin kendisinden önceki halkalarında olduğu gibi Hz. İsa hakkında da çirkin bir oyun sahneleniyordu. Yine bir peygamberin kanına girilecekti. Askerler her yerde Hz. İsa'yı ararken, Havâriler içinde birisi ona ihanet ederek para karşılığında yerini gösterdi. Ancak bu ihaneti karşılıksız kalmadı, Yüce Allah onu Hz. İsa'ya benzeterek yakalanmasını ve cezalandırılmasını sağladı. Ne kadar çırpındı ve "Ben Hz. İsa değilim!" dediyse de kâr etmedi. Onu alıp İsrâiloğulları'na teslim ettiler. Onlar önce işkence ettiler ona. Sonra da çarmıha gerip astılar.[84] Kendileri Hz. İsa'yı astıklarını zannediyorlardı. Kur'an onların bu yanılgılarından şu şekilde bahsetmektedir: *"Ve 'Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük.' demeleri yüzünden (onları lânetledik). Halbuki onu ne öldürdüler ne de astılar, fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler."*[85]

Allah Teâlâ Peygamber'ini İsrâiloğulları'nın taşkınlıklarından korumuştu. Onun vefatının bu katillerin elinden olmayacağını şöyle bildirmişti: *"Hani Allah şöyle buyurmuştu: 'Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim. Seni kendime yükselteceğim. Seni inkâr edenlerden kurtararak temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamete kadar küfre sapanların üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz yalnızca banadır. Ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.'"*[86] Buna göre Allah, Hz. İsa'yı katına yükseltmiş ve elçisini inkârcıların elinden kurtarmış, temizlemiş ve yüceltmiştir.

Kendisinden sonra Ahmed isimli bir peygamberin geleceğini müjdeleyen[87] Hz. İsa'nın kültürümüzde çok ayrı bir yeri vardır. Onun kıyamete yakın bir zamanda yeryüzüne ineceği[88] ve Peygamberimiz Muhammed'in (sav) davetini devam ettireceğine dair pek çok rivayet temel hadis eserlerimizde yerini almıştır. Rivayetlerde onun kıyametin yaklaştığının bir işareti olarak[89] yeryüzüne ineceğinden ve İslâm adına mücadele vereceğinden[90] bahsedilmektedir. Hz. İsa'nın Allah katına yükseltildiğinden bahseden âyetle ilgili olduğu gibi bu rivayetlerle ilgili de farklı yorumlar ortaya konulmuştur. Bu yorumlardan bazılarına göre, Hz. İsa, Allah katına bedenen yükseltildiği görüşüne uygun düşecek bir şekilde kıyamete yakın bir

83 Mâide, 5/117.
84 İT2/451 İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 451.
85 Nisâ, 4/157
86 Âl-i İmrân, 3/55
87 Saff, 61/6.
88 B2476 Buhârî, Mezâlim, 31.
89 M7285 Müslim, Fiten, 39.
90 D4324 Ebû Dâvûd, Melâhim, 14.

zamanda yeryüzüne inecektir. Diğer bir yoruma göre ise Hz. İsa'nın dönüşü, manevî şahsiyetinin ortaya çıkıp getirdiği değerlerin müntesiplerince benimsenmesi ve uygulanması anlamına gelmektedir.[91]

Hz. Zekeriyyâ, Hz. Yahyâ ve Hz. İsa, İsrâiloğulları'na gönderilmiş peygamberlerdendi. Aynı dönem ve toplumda yaşayan Allah'ın bu sevgili kulları, insanları tek bir ilâha çağırmış, hayatları boyunca iyiliğin egemen olması için mücadele vermişlerdi. Hz. İsa'yı babasız bir şekilde dünyaya getiren Hz. Meryem ise iffeti, takvası, tevekkülü ve teslimiyeti ile Allah'ın kulları arasında seçkin bir yere sahip olmuştu. Rahminde taşıdığı mucize, hem kendisi için büyük bir imtihandı hem de insanlara iman ile küfür arasında bir tercih sunuyordu.

91 "Îsâ", *DİA*, XXII, 473.

HIZIR
ANSIZIN GELEN İLÂHÎ YARDIM

حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
... "يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، لَوَدِدْنَا لَوْ صَبَرَ
حَتَّى يُقَصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا."

Übey b. Kâb'ın naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav)... (Musa ile Hızır kıssasını anlattıktan sonra) şöyle buyurmuştur:
"Allah Musa'ya rahmet eylesin. Keşke sabretseydi de (aralarında başka olaylar geçseydi) bize o ikisinin yapacağı diğer şeyler de anlatılsaydı."
(B122 Buhârî, İlim, 44)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"إِنَّمَا سُمِّيَ الْخَضِرُ لِأَنَّه جَلَسَ عَلَى فَرْوَةٍ بَيْضَاءَ فَإِذَا هِيَ تَهْتَزُّ مِنْ خَلْفِهِ خَضْرَاءَ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hızır'a Hızır (Hadır-Yeşil) denilmesi, otsuz kuru bir yere oturduğu zaman ardından oranın hemen yeşermesi sebebiyledir."*

(B3402 Buhârî, Enbiyâ, 27; T3151 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 18)

Hz. Musa, kavmine konuşma yapmak üzere kalktığı bir esnada cemaatten biri, "İnsanların en âlimi kimdir?" diye sordu. Bunun üzerine yeryüzünde peygamber olması hasebiyle kendisinden daha bilgili bir kimsenin olamayacağı kanaatinde olan[1] Musa (as), "Allah bilir, Allah en iyi bilendir." diyerek ilmi Allah'a izafe etmesi gerekirken, *"Ben, en bilgiliyim."* dedi. Hz. Musa'nın bu davranışı üzerine Yüce Allah, iki denizin birleştiği yerde ondan daha âlim bir kulunun olduğunu ona vahyetti.

Bunun üzerine Hz. Musa, Rabbine, onu nerede bulabileceğini sordu. Yüce Allah da Musa'ya, "Sepetin içinde bir balık taşı. Balığı kaybettiğin yerde (bu kimseyi bulacaksın)." buyurdu. Neticede Hz. Musa yanına Yûşa' b. Nûn adlı genci yol arkadaşı olarak aldı ve içinde balık olan sepeti birlikte taşıdılar. Hz. Musa bu genci balığı gözlemekle yükümlü tutarak ayrıldığı zaman kendisine haber vermesini istedi[2] ve ona şöyle dedi: *"Durup dinlenmeyeceğim, ta ki iki denizin birleştiği yere varacağım. Varamazsam, senelerce yürüyeceğim."* dedi.[3]

İki denizin birleştiği noktaya vardıklarında Hz. Musa bir kayanın gölgesinde uykuya daldı. Tam bu esnada balık canlanıp denize atladı ve denizin derinliklerinde kayboldu.[4] Genç, balığın canlanıp denize gittiğini görmüş, fakat şeytan ona bu durumu Hz. Musa'ya haber vermesini unutturmuştu.[5] İşte aslında Hz. Musa'nın, Allah'ın kendisine Musa'dan daha çok ilim verdiği kulu ile buluşacağı yer, balığın denize doğru yol tuttuğu bu yer idi.

Derken acıktılar. Hz. Musa gence, *"Öğle yemeğimizi getir, bu yolculuğumuzdan dolayı çok yorgun düştük."*[6] dedi. Bunun üzerine genç, *"Gördün mü? Kayaya sığındığımız sırada balığı unutmuşum. Doğrusu onu sana söylememi bana ancak şeytan unutturdu. Balık şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti."* dedi.[7]

Hz. Musa, bunun, kendisinden daha âlim olan kul ile buluşacağı yeri belirten bir işaret olduğunu biliyordu. Hemen o mevkie geri döndüler.[8] Vardıklarında Musa, kayanın yanı başında, elbisesine bürünmüş olan Hızır'ı gördü ve selâm verdi. Hızır, Musa'nın bu şekilde selâm vermesine şaşırarak, "Senin ülkende selâm ne gezer!" dedi. Musa, *"Ben Musa'yım."* diye-

[1] AU2/291 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 291.
[2] B4726 Buhârî, Tefsîr, (Kehf) 3.
[3] Kehf, 18/60.
[4] Kehf, 18/61.
[5] B4726 Buhârî, Tefsîr, (Kehf) 3.
[6] Kehf, 18/62.
[7] Kehf, 18/63.
[8] Kehf, 18/64.

rek karşılık verdi. O, "İsrâiloğulları'nın Musa'sı mı?" diye sorunca, Musa, "*Evet.*" dedi.

Hızır, "Hayırdır, ne istiyorsun?" diye tekrar sorunca, Hz. Musa, "*Sana öğretilen ilimden bana doğruya iletici bir ilim öğretmen için geldim.*" dedi. Bunun üzerine Hızır, "Elindeki Tevrat ve sana gelen vahiy senin için yeterli değil mi?"[9] "Sen Allah'ın ilminden O'nun sana öğrettiği bir ilme sahip bulunmaktasın, bu ilmi ben bilmem. Ben de Allah'ın ilminden O'nun bana öğrettiği bir ilme sahibim, onu da sen bilmezsin." dedi. Daha sonra Hz. Musa, Hızır'a, "*Sana öğretilenden, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olayım mı?*" deyince,[10] "*Doğrusu sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin. İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?*"[11] şeklinde cevap verdi. Hz. Musa da, "*İnşallah beni sabreder bulacaksın, hiçbir işte de sana karşı gelmeyeceğim.*" dedi.[12] Hızır da, "*Bana tâbi olacaksan hiçbir şey hakkında ben bahsetmedikçe soru sorma.*" dedi.[13] Hz. Musa bu şartı kabul etti ve birlikte yola koyuldular.

Hz. Musa ve Hızır birlikte sahil boyunca yürürken bir gemi gördüler ve gemidekilerden kendilerini de gemiye almalarını istediler. Gemidekiler Hızır'ı tanıdıkları için, hemen ücretsiz olarak onları gemiye aldılar. Bir müddet sonra Hızır, geminin tahtalarından birini söktü. Hızır'ın kendilerine iyilik yapan bu insanlara zarar verdiğini düşünen Hz. Musa, "*Sen onu içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu şaşılacak bir iş yaptın!*" dedi.[14]

Bunun üzerine Hızır, Musa'nın kendisine verdiği sözü hatırlatarak, "*Ben sana, 'Benimle birlikte olmaya sabredemezsin.' dememiş miydim?*"[15] şeklinde cevap verdi. Hz. Musa ise, "*Unuttuğum şeyden dolayı beni suçlama; işimde bana güçlük çıkarma.*"[16] diyerek af diledi.

Hz. Musa'nın bu itirazı gerçekten unutma neticesinde olmuştu. Daha sonra bir serçe gelip geminin kenarına kondu ve gagasıyla denizden bir miktar su aldı. Serçenin bu hareketini izleyen Hızır, Hz. Musa'ya, "Benim ilmim ve senin ilmin, ancak şu serçenin denizden eksiltebildiği kadarını Allah'ın ilminden eksiltebilir." dedi.

Bir müddet sonra ikisi de gemiden indiler. Sahilde yürümeye devam ederlerken Hızır, arkadaşlarıyla oynamakta olan bir çocuk gördü ve hemen onu öldürdü. Hz. Musa bu olaya da çok şaşırmıştı ve Hızır'a, "*Tertemiz bir canı, bir can karşılığı olmaksızın (kimseyi öldürmediği hâlde) katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın!*"[17] dedi. Hızır, Musa'dan bu itirazı bekliyormuş gibi yine, "*Ben sana benimle birlikte olmaya sabredemezsin dememiş miydim?*"[18]

[9] B4726 Buhârî, Tefsîr, (Kehf) 3.
[10] Kehf, 18/66.
[11] Kehf, 18/67-68.
[12] Kehf, 18/69.
[13] Kehf, 18/70.
[14] Kehf, 18/71.
[15] Kehf, 18/72.
[16] Kehf, 18/73
[17] Kehf, 18/74
[18] Kehf, 18/75.

şeklinde karşılık verdi. Musa da, *"Bundan sonra sana bir şey sorarsam artık benimle arkadaşlık etme. Doğrusu, tarafımdan (dilenecek son) özre ulaştın (bu son özür dileyişim)."*[19] dedi.

Yine yollarına devam ettiler ve bir köye vardılar. Köy ahalisinden yiyecek istediler fakat bu isteklerine karşılık bulamadılar. Derken köyde yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler. Hızır bu duvarı eliyle kaldırıp düzeltince kendilerini misafir olarak kabul etmeyen bu insanlara yardımcı olmanın anlamsız olduğunu düşünen Hz. Musa yine dayanamadı ve şöyle bir itirazda bulundu: *"İsteseydin bu iş için bir ücret alırdın."*[20]

Musa'nın bu itirazı karşısında Hızır, *"İşte bu, benimle senin, aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin içyüzünü haber vereceğim."*[21] dedi ve şunları anlattı:

"Gemi, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu kusurlu kılmak istedim. (Çünkü) onların arkasında, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı."[22] Böylece Hüded b. Büded ismindeki bu kral[23] gemiyi almaya geldiğinde onu delinmiş bulacak ve bırakıp gidecekti. (Gemidekiler de) onu bir tahta ile tamir edeceklerdi.[24]

"Çocuğa gelince. Onun anne babası mümin kimselerdi. (Çocuğun) onları azgınlık ve nankörlüğe sürüklemesinden korktuk. Böylece Rablerinin onlara bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik."[25] Bu çocuk ileride isyankâr bir kul olacaktı. Anne babasının ona olan sevgileri, onun yoluna tâbi olmalarına yol açabilirdi.[26]

"Duvar ise şehirdeki iki yetim çocuğa ait idi. Altında onlara ait bir define vardı. Babaları da iyi bir insandı. Rabbin, onların olgunluk çağına ulaşmalarını ve Rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarmalarını istedi. Bunları ben kendi görüşüme göre yapmadım. İşte senin, sabredemediğin şeylerin içyüzü buydu."[27] Duvarın altındaki hazineler, biriktirilmiş altın ve gümüşten ibaretti.[28]

Peygamber Efendimizin anlattığı bu kıssa Kur'ân-ı Kerîm'de Kehf sûresinde de geçmektedir. Fakat bu sûrede, kıssanın kahramanlarından bazılarının Hızır, Yûşa' b. Nûn gibi isimlerle isimlendirilmesi, Hz. Musa'nın kavmi ile arasında olan konuşma, hayat suyunun balığı canlandırması, bir kuşun gemiye konarak denizden bir katre su alması ve öldürülen çocuğun küfür tabiatı üzerine yaratılmış olduğunun belirtilmesi gibi hususlara yer verilmemektedir.[29]

Kur'an'da Hz. Musa ile arasında geçen bu hadiselerin anlatıldığı kimse hakkında yalnızca, *"Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki ona katımızdan*

[19] Kehf, 18/76.
[20] M6163 Müslim, Fedâil, 170; Kehf, 18/77.
[21] Kehf, 18/78.
[22] Kehf, 18/79.
[23] B4726 Buhârî, Tefsîr, (Kehf) 3.
[24] M6165 Müslim, Fedâil, 172.
[25] Kehf, 18/80-81.
[26] M6165 Müslim, Fedâil, 172.
[27] Kehf, 18/82; M6165 Müslim, Fedâil, 172
[28] T3152 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 18.
[29] Kehf, 18/60-82.

bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik."[30] ifadeleri yer almakta, ismi, nerede ve ne zaman yaşadığı hakkında detaylı bilgi verilmemektedir. Kur'an'da anlatılan bu kıssanın Hızır hakkında olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte İslâm âlimlerinin çoğunluğu bu kimsenin Hızır olduğu kanaatindedir.[31] Nitekim hadislerde de söz konusu kıssadaki şahıstan Hızır diye bahsedilmesi[32] bu kanaati güçlendirmektedir. Fakat Hızır'ın aslında kim olduğu, nerede, ne zaman yaşadığı, peygamber mi, velî mi yoksa melek mi olduğu gibi konular hakkında Kur'an'da veya hadislerde ayrıntılı bilgi verilmemesi, Hızır hakkındaki bilgilerin asırlarca tartışılmasına sebep olmuştur.

Hızır (as) hakkında âyetlerde ve hadislerde detaylı bilgi verilmemesinin sebebi, diğer bazı kıssalarda olduğu gibi bu anlatımlarda da tarihî bilgi vermenin değil, örnek sunmanın ve ibret aşılamanın hedeflenmesidir. Nitekim Yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: *"...İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz."*[33] *"Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz. Bunda, sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir."*[34]

Peygamber Efendimizin bu kıssayı anlattıktan sonra, *"Allah, Musa'ya rahmet eylesin. Keşke sabretseydi de (aralarında başka olaylar geçseydi) bize o ikisinin yapacağı diğer şeyler de anlatılsaydı."*[35] buyurması da bu kıssanın anlatılmasındaki gayenin ibret almak olduğunu bizlere göstermektedir. Musa ile Hızır kıssasını bu açıdan değerlendirdiğimizde, bir peygamber olmasına rağmen Hz. Musa'dan daha bilgili bir kimsenin olması, bu bilginin Allah vergisi olduğunu ve Allah'ın da bunu dilediği kimseye verebileceğini göstermektedir. Yüce Rabbimizin, *"...Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır."*[36] uyarısı da kimsenin tüm bilgileri kuşatamayacağını, daima birilerinden bir şeyler öğrenilebileceğini hatırlatmaktadır.

Bu kıssadan, Allah'ın kendisine ilim verebilmesi için kula düşenin gayret sarf etmek olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimizin, *"İlim ancak öğrenmekle elde edilir."*[37] sözü ilmin elde edilmesinin çalışmak ile mümkün olabileceğini göstermektedir. Bu durum Hz. Musa için de geçerlidir. Nitekim başlangıçta Allah'tan vahiy aldığı için olsa gerek kendisini yeryüzünde bulunan en âlim kimse olarak gören Hz. Musa, Rabbinin kendisinden daha âlim bir kulu olduğuna dair uyarısını aldıktan sonra hemen ilim öğrenmek için yollara düşmüştür. Onun bu davranışı ilme verdiği değer ve bu uğurda gösterdiği fedakârlığın da bir göstergesidir.

[30] Kehf, 18/65.
[31] "Hızır", *DİA*, XVII, 406.
[32] B74 Buhârî, İlim, 16.
[33] Haşr, 59/21.
[34] Hûd, 11/120.
[35] B122 Buhârî, İlim, 44.
[36] Yûsuf, 12/76.
[37] Buhârî, İlim, 10 –bâb başlığı–

Yine Hızır ile Musa arasında geçen olaylara ibret gözüyle bakıldığında, dışarıdan yanlış ve kötü gibi görünen bazı olayların gerisinde makul sebeplerin olabileceği anlaşılmaktadır. Yüce Rabbimizin, "*...Olur ki bir şey sizin için hayırlı iken siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki bir şey sizin için kötü iken siz onu seversiniz/istersiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*"[38] buyruğu da insana kötü gibi gözüken bazı şeylerin hakikatte iyi olabileceğini bildirmektedir. Hakikaten kıssada anlatılanlar, yaşanan her hadisede Allah'ın hikmetlerinin olduğu düşüncesini teyit etmektedir.

Her ne kadar bu kıssalar Kur'an'da veya hadislerde ibret alınması için anlatılmış olsa da insandaki merak duygusu Hızır'ın kimliğinin asırlarca tartışılmasına sebep olmuştur. Bu tartışmalarda ele alınan ilk husus Hızır'ın ismi ile ilgilidir. Arapça kaynaklarda, "hadır, hadr ve hıdr" şekillerinde yer alan Hızır kelimesi, yeşil, yeşilliği çok olan yer anlamlarına gelmektedir.[39] Peygamber Efendimiz de, "*Hızır'a Hızır (Hadır-Yeşil) denilmesi, otsuz kuru bir yere oturduğu zaman ardından oranın hemen yeşermesi sebebiyledir.*"[40] buyurmuştur.

Hızır ile ilgili olarak İslâm âlimleri arasında pek çok husus tartışılmıştır. Bunlardan belki de en önemlisi Hızır'ın her insan gibi tarihte yaşayıp ölmüş mü yoksa onun ölümsüz bir kul mu olduğu sorusudur. Hızır'ın geçmişten günümüze yaşamış olduğu düşüncesi, bazı rivayetlerde balığın "hayat suyu" ile olan teması sonucu dirildiğinden bahsedilmesi[41] ile yakından ilgilidir. Nitekim ölüleri dirilttiğine, canlıları ölümsüzlüğe eriştirdiğine inanılan hayat suyundan Hızır'ın da içtiği, böylece kıyamete kadar yaşayacağı yorumları, Hızır'ın darda kalmışların yardımına koşan, Allah'ın sevgili kullarına lütuf ve ikramlarını ulaştırdığı bir aracı konumuna sahip olduğu düşüncesini doğurmuştur. Böylece Hızır, tarihte yaşamış "salih bir kul"dan ziyade olağanüstü bir şahsiyet olarak tasavvur edilmiştir.[42] Dahası hadislerde âhir zamanda Deccâl'in karşısına çıkacağı belirtilen kişinin Hızır olduğuna dair yorumlar da[43] daha çok mutasavvıflar tarafından savunulan Hızır'ın kıyamete kadar yaşayacağı düşüncesini desteklemiştir. Bununla birlikte İslâm âlimlerinin çoğunluğu, "*Biz, senden önce de hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik...*"[44] "*Her canlı ölümü tadacaktır...*"[45] âyetlerini ve Peygamber Efendimizin, "*Yüz sene sonra, bugün yeryüzünde yaşayanlardan kimse kalmaz.*"[46] hadisini delil getirerek Hızır'ın da her insan gibi ölümlü olduğunu savunmaktadırlar.[47]

Hızır'ın öldüğü kabul edildiğinde, onun ne zaman yaşamış olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Musa (as) ile arasında geçen hadiseden ha-

38 Bakara, 2/216.
39 LA14/1185 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 1185.
40 B3402 Buhârî, Enbiyâ, 27; T3151 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 18.
41 B4727 Buhârî, Tefsîr, (Kehf) 4; T3149 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 18.
42 "Hızır", *DİA*, XVII, 410-411.
43 M7375 Müslim, Fiten, 112.
44 Enbiyâ, 21/34.
45 Âl-i İmrân, 3/185.
46 B601 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 40; M6479 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 217.
47 "Hızır", *DİA*, XVII, 407.

reketle Hızır'ın Hz. Musa döneminde yaşadığı söylenebilir. Bir rivayette, Hızır'ın, Mısır'da yaşayan İsrâiloğulları'ndan bir kimse olduğu, bir rahipten hak dini öğrendiği, daha sonra bu dini yaymaya çalıştığı anlaşılınca bir adaya sığındığının ifade edilmesi bu ihtimali desteklemektedir.[48]

Hz. Musa döneminde yaşadığı düşünüldüğünde onun Hz. Musa'nın dahi bilmediği bazı gaybî bilgileri bilmesinden yola çıkarak söz konusu salih kulun peygamber olup olmadığı da tartışılmıştır. Nitekim gayb, insanın akıl ve duyular yoluyla hakkında bilgi edinemeyeceği bir alandır. Gaybı yalnızca Cenâb-ı Hakk'ın bildiği Kur'an'da açıkça beyan edilmiştir.[49] Hızır'ın gelecekte yaşanacaklara dair bazı gaybî bilgilere sahip olması[50] göz önünde bulundurulduğunda, onun vahiy yoluyla bu bilgileri Cenâb-ı Hak'tan alan bir peygamber olduğu düşünülmüş, Kur'an'da kendisine rahmet verildiğinin belirtilmesi de[51] bazı âlimlerce, "Ona peygamberlik verildi." şeklinde yorumlanmıştır.[52] Hızır'ın peygamber değil de Allah'tan ilham alan bir velî olduğu fikri de bazı mutasavvıflarca ifade edilmiş, fakat bir velînin peygamberden daha âlim olmasının mümkün olamayacağını düşünen âlimler bu ihtimali reddetmişlerdir. Ayrıca, Hızır'ın insan şekline bürünmüş bir melek olma ihtimalinden de söz edilmiştir.[53]

Kur'an ve hadis kaynaklı Hızır tasavvurlarının yanında bir de İslâm ile doğrudan bağlantısı olmayan Hızır telakkileri mevcuttur. Nitekim "Ölümsüzlük pınarı" yahut "âb-ı hayat" olarak adlandırılan "hayat suyu"ndan içtiği, böylece ölümsüzlük kazandığı düşünülen Hızır'ın kıyamete kadar yaşayacağına inananlar bulunmaktadır. Bu inancın Gılgamış Destanı, İskender Efsanesi ve bazı Yahudi kaynaklardaki efsaneler ile benzerlik arz ettiği görülmekteyse de rivayetlerde Hızır'ın ölümsüzlüğüne dair bilgi yer almamaktadır. Yahudi kültüründe Hızır'ınkine benzer hikâyeler İlyâ hakkında da anlatılmakla birlikte Tevrat'ta ne Hızır ne de İlyâ hakkında böyle bir kıssa yer almaktadır.[54] Yine çeşitli toplumlarda ve kültürlerde yaygın olan "Hıdırellez Bayramı" da Hızır ile İlyas isimlerinin birleşmesinden oluşmuştur. Halk arasında ölümsüzlük suyundan içmeleri sonucu biri karada, biri denizde olmak üzere darda kalanların yardımına koştuklarına inanılan Hızır ile İlyas'ın buluştukları bahar mevsiminin başlangıç günü "Hıdırellez" olarak anılmıştır. Bu inanışa göre, Hızır ve İlyas'ın her yıl mayıs ayının altıncı günü buluşmaları ile birlikte doğa yeniden canlanmaktadır. Temelleri İslâm öncesi kültürlere dayanan bu efsanevî "Hıdırellez" telakkilerinin elbette ki İslâm'da yeri yoktur.[55]

[48] İM4030 İbn Mâce, Fiten, 23.
[49] En'âm, 6/59; Âl-i İmrân, 3/179.
[50] Kehf, 18/82.
[51] Kehf, 18/65.
[52] KC11/16 Kurtubî, *Tefsîr*, XI, 16; KE2/685 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 685.
[53] HI2/288 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 288-289.
[54] "Hızır", *DİA*, XVII, 407-408.
[55] "Hıdrellez", *DİA*, XVII, 313-314.

Bunların dışında halk arasında yaygın bir şekilde kabul gören Hızır karakteri yardımlaşma ve yardıma muhtaç olanların yardımına koşma hususunda menkıbeleşmiş olup geçmişten günümüze yaşayan, kıyamete kadar da yaşayacağına inanılan temsilî bir kahramandır. Hızır'ın, darda kalan insanların yardımına koştuğuna, bazen dilenci kılığına girerek yardım konusunda insanları imtihana tâbi tuttuğuna inanılmaktadır. Nitekim Hızır ile ilgili anlatılan hikâyelerde; dilenci kılığında gelen ve yardım edilmediğinde imtihanın kaybedildiğinin bir emaresi olarak aniden ortadan kaybolan bir Hızır'dan yahut darda kalmış bir kimsenin Allah'tan yardım istediği bir esnada aniden çıkagelen ve yardımın ardından da esrarengiz bir şekilde daha teşekkür dahi etmeye fırsat kalmadan ortadan kaybolan bir Hızır'dan bahsedilmektedir. Hızır'ın gerçekten yardım veya imtihan için gelip gelmediği bilinemez ama bu Hızır düşüncesinin toplumsal dayanışmayı diri tutarak insanlar arasındaki yardımlaşmayı sağlama gibi bir işlev icra ettiği bir gerçektir. "Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez!", "Her geceni Kadir, her geleni Hızır bil!" sözleri, yine acil servislere "Hızır Acil" denmesi de bu düşüncenin bir tezahürüdür.

Bu anlamda tarihte yaşamış ve Kur'an'da, *"kullarımızdan bir kul"* şeklinde ifade edilen[56] kimse ile halk arasında temsilî bir şahsiyete bürünmüş Hızır tasavvuru birbirinden ayrılmaktadır. Kur'an'da ve hadislerde bahsedilen Hızır tarihte yaşamış bir kul iken halk dilindeki Hızır bir nevi ilâhî yardımın işareti konumundadır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, yardımın Hızır'dan değil yalnızca Allah'tan geldiği ve yine yardımın yalnızca Allah'tan istenilmesi gerektiğidir.[57] Çünkü Rabbimiz yardımın yalnızca kendisinden olduğunu bize bildirmektedir: *"...Yardım ve zafer, yalnızca mutlak güç ve hikmet sahibi Allah katındandır."*[58] *"Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin? Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümranlığı yalnızca Allah'ındır? Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır."*[59]

[56] Kehf, 18/65.
[57] Fâtiha, 1/5.
[58] Âl-i İmrân, 3/126.
[59] Bakara, 2/106-107.

DİĞER PEYGAMBERLER
NÜBÜVVET ZİNCİRİNİN HALKALARI

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ... فَغَضِبَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى رُئِيَ فِي وَجْهِهِ، ثُمَّ قَالَ:
"لاَ تُفَضِّلُوا بَيْنَ أَنْبِيَاءِ اللَّهِ..."

Ebû Hüreyre anlatıyor:

... (Ensardan bir adamın bir Yahudi ile peygamberlerin hangisinin üstün olduğu konusunda tartıştıklarını öğrenen) Hz. Peygamber (sav) sinirlendi, öyle ki bu hâli yüzüne yansıdı. Ardından şöyle buyurdu: *"Allah'ın peygamberlerini birbirlerine üstün tutmayın..."*

(B3414 Buhârî, Enbiyâ, 35; M6151 Müslim, Fedâil, 159)

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"... وَالْأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ لِعَلاَّتٍ، أُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى، وَدِينُهُمْ وَاحِدٌ."

أخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ عَنْ أبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَمَّا مَرَّ بِالْحِجْرِ قَالَ:
"لاَتَدْخُلُوا مَسَاكِنَ الَّذِينَ ظَلَمُوا إِلاَّ اَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ اَنْ يُصِيبَكُمْ مَا اَصَابَهُمْ."

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"يَرْحَمُ اللّٰهُ لُوطًا، لَقَدْ كَانَ يَأْوِى إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ..."

عَنْ سَعْدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ : "دَعْوَةُ ذِى النُّونِ إِذْ دَعَا وَهُوَ فِى بَطْنِ الْحُوتِ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّى كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ. فَإِنَّهُ لَمْ يَدْعُ بِهَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ فِى شَيْءٍ قَطُّ إِلاَّ اسْتَجَابَ اللّٰهُ لَهُ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...Peygamberler, anneleri ayrı, babaları bir kardeşlerdir, dinleri de birdir."*

(B3443 Buhârî, Enbiyâ, 48)

Sâlim b. Abdullah, babasından (Abdullah b. Ömer'den) şunları nakletmiştir: "Peygamber (sav), (Semûd kavminin arazisi olan) Hicr'e uğradığında şöyle buyurdu: *'Onların başlarına gelen musibetin sizin de başınıza gelmemesi için, (kendilerine) zulmetmiş olan kimselerin yerleşim yerlerine ağlayarak (ibret alarak) girin.'"*

(B3380 Buhârî, Enbiyâ, 17)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah, Lût'a rahmet etsin. O, sağlam bir kaleye sığınmıştı..."*

(B4694 Buhârî, Tefsîr, (Yûsuf) 5)

Sa'd (b. Ebû Vakkâs) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Zü'n-nûn'un (Yunus'un) balığın karnında iken yaptığı dua şöyleydi: 'Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (kendine) zulmedenlerden oldum.'* (Enbiyâ, 21/87) *Müslüman bir kişi bir şey için bu duayı yaparsa, Allah onun duasını mutlaka kabul eder."*

(T3505 Tirmizî, Deavât, 81)

"Ey Ebû Kâsım! Ashâbından birisi yüzüme vurdu!" diyerek Peygamberimize (sav) geldi bir Yahudi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, *"Kim vurdu?"* diye sordu. Yahudi, vuran kişinin kim olduğunu söyleyince Peygamberimiz onu yanına çağırttı. Ensardan olan bu zât gelince de, *"Sen buna vurdun mu?"* dedi. "Onun çarşıda, 'Musa'yı (as) insanlar üzerine seçkin kılana andolsun ki!' diyerek yemin ettiğini işittim." diyerek söze başlayan sahâbî, bu söz üzerine öfkesine hâkim olamayarak Yahudi'ye tokat attığını itiraf etti.[1] Zira aralarında Resûlullah dururken, 'Musa'yı (as) insanlar üzerine seçkin kılan Allah'a yemin ederim.' denilmesini hazmedememişti..

Yahudi ise aralarındaki anlaşmayı ve kendilerine verilen güvenceleri hatırlatarak kendisine yapılan bu davranışın hesabını soruyordu Allah Resûlü'nden. Bunun üzerine Resûlullah (sav) öfkelendi. Öyle ki yüz ifadesinden öfkesi anlaşılıyordu. Sonra şöyle buyurdu: *"Allah'ın peygamberlerini birbirlerine üstün tutmayın! Nitekim sûra üfürülecek ve Allah'ın diledikleri müstesna, gökyüzünde ve yeryüzündeki her canlı ölecektir. Sonra bir daha sûra üfürülecek ve ilk olarak ben diriltileceğim. O anda bir de bakacağım ki Musa orada arşa tutunmuş duruyor. Tur günündeki baygın düşmesi ile mi hesaba çekildi yoksa benden evvel mi diriltildi bilmiyorum.[2] Ama ben hiçbir kimse için 'Yunus b. Mettâ'dan (as) daha faziletlidir!' diyemem."*[3]

Peygamber Efendimizin bu tavrı, aslında tam anlamıyla peygamberler arasında herhangi bir ayrım gözetilmemesi gerektiği yönündeki Kur'anî beyanın farklı bir ifadesidir: *"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: 'Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz...'"*[4] Gönderiliş sebepleri, tebliğleri, görevleri açısından peygamberler arasında bir fark yoktur. Fakat Allah Teâlâ'nın, *"O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir..."*[5] buyurmuş olması ve *"(Ey Muhammed!) O hâlde sen, "ulü'l-azm" peygamberlerin sabretmesi gibi sabret!"*[6] âyet-i kerimesinde peygamberlerden bazılarını "ulü'l-azm" yani "azim sahibi" olarak nitelendirmiş olması, Yüce Allah nezdinde peygamberler arasında da fazilet bakımından bazı farklılıkların

[1] B2412 Buhârî, Husûmât, 1.
[2] B3414 Buhârî, Enbiyâ, 35.
[3] M6151 Müslim, Fedâil, 159.
[4] Bakara, 2/285.
[5] Bakara, 2/253; İsrâ, 17/55.
[6] Ahkâf, 46/35.

olduğunu göstermektedir. İnananlar açısından meseleye bakıldığında ise hiçbir peygamber arasında ayrım yapılmaması önem kazanır. Nitekim Peygamber Efendimiz hadiste, âhirette diriltilecek ilk kişi kendisi olacağı hâlde, Hz. Musa'nın (as) kendisinden önce diriltilebileceğini söyleyerek fazilet bakımından kimin daha üstün olduğunu Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini vurgulamıştır.

Hidayet yolunun rehberleri olan bütün peygamberler, silsile hâlinde –aynı inanç esasları üzerinde aynı kalarak– insanlığın kaydettiği gelişmeye denk düşecek bir tekâmül seyri oluşturmuşlardır. Bu tekâmül, Kur'an'da "Hâtemü'n-Nebiyyîn" (Peygamberlerin Sonuncusu)[7] olarak bildirilen Hz. Muhammed'de (sav) kemalini bulmuştur. Nitekim Peygamber Efendimiz, *"...Peygamberler anneleri ayrı, babaları bir kardeşlerdir, dinleri de birdir."*[8] buyurarak bunu ifade etmiştir.

Geçmiş ümmet ve milletlere gönderilen peygamberlerin kıssaları, Kur'ân-ı Kerîm'in en önemli konularından biridir. Kur'an'ın muhtevasının neredeyse üçte birini, peygamber kıssaları teşkil eder. Kur'ân-ı Kerîm'deki peygamber kıssaları, geçmiş kavimlerin yaşadığı ibretli hadiseler vasıtasıyla, insanların kötü davranışlardan ve sapıklıktan kurtulup Cenâb-ı Hakk'a kulluğa teşvikini sağlama gibi bir hikmetin eseridir. Böylece Kur'an, hatalı davranışlar ile onların karşısındaki doğru tavırları somutlaştırır. Bu ise benzer hatalardan sakındırmak için ders ve ibret vermenin yanı sıra, doğru yola ulaştırıcı davranışları teşvik etmek başta olmak üzere, pek çok amaca hizmet etmektedir. Yine bu kıssalarda, tevhid akidesinin kalplerde güçlenmesi için peygamberlerin tebliğleri ve bu peygamberlere kendi ümmet ve kavimlerinin gösterdiği tavırlar da ele alınmıştır. Böylece peygamberlerin karşılaştıkları zorluk ve imtihanlardan vahye muhatap olanların ders almaları, sabırlı olmaları ve nimetlere şükretmeyi öğrenmeleri istenmektedir.

Resûl-i Ekrem'in hadislerinde, Hz. İbrâhim, Hz. Musa, Hz. İsa gibi, kendilerine kitap verilmiş peygamberler dışında, Kur'an'daki diğer peygamberlerin kıssalarına ait pek fazla detay bulunmaz. Bununla birlikte bütün peygamberler olmasa da bazı peygamberlerle alâkalı bir kısım bilgi, hikâye ve kıssalar, Kutlu Nebî'nin sözlerinde yer alır. Hz. Muhammed (sav) zaman zaman geçmiş peygamberlerin kıssalarını anlatmıştır. Aslında câhiliye döneminde Araplar arasında kıssa/hikâye meclisleri kurulur, panayırlarda hikâyeciler itibar görürdü. Ne var ki eğlenmek amacıyla câhiliyede anlatılan hikâyeler, daha çok kahramanlık maceralarından iba-

[7] Ahzâb, 33/40.
[8] B3443 Buhârî, Enbiyâ, 48.

retti. Peygamberimiz ise kıssayı bir eğitim aracı olarak kullanmış, geçmiş peygamberlerin mesel olmuş hikâyelerini zaman zaman isim vererek bazen de genel fakat hakîmâne bir üslûpla, kendi yorumlarını da katarak özel sohbet halkalarında sahâbîlerine anlatmıştır.[9] Böylece Peygamber Efendimiz, câhiliye döneminde yaygın olan ve İslâm'ın özüne uymayan geçmiş peygamberlere ait asılsız hikâyelerin yayılmasının önüne geçmiştir.

Söz konusu kıssa ve haberleri Resûl-i Zîşân'ın, nerelerde ve kimlere anlattığı konusunda detay bulunmamakla birlikte onun, bu tür bilgilere bilhassa önem verdiği görülmektedir. Nebîler Serveri, peygamberlere dair bazı kıssaları peygamber ismi vermeyerek "peygamberlerden biri"[10] gibi kıssa anlatım girişleriyle anlatmıştır:

"Bir peygamberi (ağacın altında konakladığı esnada) karınca ısırdı. Bu nedenle peygamber, karınca yuvasının yakılmasını emretti ve yuva yakıldı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, peygamberine şöyle vahyetti: 'Seni bir karınca ısırdı diye sen de Allah'ı tesbih eden bir ümmeti mi yaktın!'"[11]

Peygamber Efendimiz, bazı peygamberlerden ise bizzat isimlerini zikrederek bahsetmişti. Bunlar arasında Kur'an'da adı geçen Âdem, İdris, Nuh, Hud, Salih, Lût, İbrâhim, İsmâil, İshak, Yakub, Yusuf, Şuayb, Harun, Musa, Dâvûd, Süleyman, Eyyub, Zülkifl, Yunus, İlyas, Elyesa', Zekeriyyâ, Yahyâ, İsa ve Kur'an'da adları geçtiği hâlde peygamber oldukları ihtilâflı olan Lokman, Üzeyir ve Zülkarneyn yer alıyordu.

Bunlardan İdris (as), Kur'an'da, *"pek doğru bir insan ve bir peygamber"*[12] nitelemesi yapılarak taltif edilen ve *"Biz onu yüce bir makama yükselttik."*[13] âyetinde zikredildiği üzere, üstün bir makama yüceltildiği belirtilen bir nebî idi. Onun yükseltildiği bu yüce mekân, Allah Teâlâ'ya yakın bir mertebeye, cennete veya dördüncü kat semaya kaldırılması olarak yorumlanmıştı.[14] Nitekim Peygamber Efendimiz, İdris (as) hakkında, *"Mi'raca çıkarıldığımda İdris (Peygamber)'i dördüncü kat semada gördüm."*[15] buyurmuştu. Buna göre mi'racda Hz. İdris ile karşılaşması hadisesi Yüce Peygamber'in dilinde ifadesini şöyle bulmuştu: *"Dördüncü kat semaya vardık... (Bir süre sonra) İdris'in (as) yanına gittim ve ona selâm verdim. O da bana, 'Bir kardeş ve peygamberden sana merhaba!' dedi."*[16]

Peygamberimizin (sav) kendisinden bahsettiği peygamberlerden birisi de Hud (as) idi. Yüce Rabbimiz, Hz. Hud'u Âd kavmine göndermişti. Hud (as) kavmine, *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"*[17] diyerek hak

[9] B3436 Buhârî, Enbiyâ, 48, B78 Buhârî, İlim, 19; M6949 Müslim, Rikâk, 100.
[10] B3124 Buhârî, Farzu'l-humus, 8.
[11] B3019 Buhârî, Cihâd, 153; M5850 Müslim, Selâm, 149.
[12] Meryem, 19/56.
[13] Meryem, 19/57.
[14] İT5/240 İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 240.
[15] T3157 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 19; HM13775 İbn Hanbel, III, 261.
[16] B3207 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6; M411 Müslim, Îmân, 259.
[17] A'râf, 7/65.

dine davet etmişti. Bunun üzerine kavminin ileri gelenlerinden onu inkâr edenler *"...Şüphesiz, biz seni akılsız (cahil) görüyor, senin mutlaka yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz."*[18] dediler. O ise, *"Ey kavmim! dedi, ben beyinsiz değilim. Fakat ben âlemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim. Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm. Sizi uyarmak için içinizden bir adam vasıtasıyla Rabbinizden size bir zikir (kitap) gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan üstün kıldı. O hâlde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz"* buyurdu.[19]

Bunun üzerine, *"...Sen bize tek Allah'a ibadet edelim, atalarımızın ibadet edegeldiklerini bırakalım diye mi geldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi bizi tehdit ettiğin azabı getir."*[20] diyerek karşı çıktılar.

Hud (as), *"Artık size Rabbinizden bir azap ve öfke inmiştir. Allah'ın, haklarında hiçbir delil indirmediği, yalnızca sizin ve babalarınızın uydurduğu birtakım isimler (düzmece tanrılar) hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? Öyleyse (başınıza geleceği) bekleyin! Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!"* şeklinde cevap verdi.[21]

Hz. Hud'un kavmi, bu inkârlarının bir neticesi olarak bir müddet sonra, kendilerine doğru yönelen bulutları görürler. Onlar bu bulutların yağmur bulutu olduğunu sanırlar fakat Hz. Hud bunun Allah tarafından gönderilen, içinde acı bir azap olan rüzgâr olduğunu söyler.[22] Daha sonra, Allah Teâlâ, iman etmeyen bu kavmin üzerine yedi gün sekiz gece uğultulu ve dondurucu bir rüzgâr estirir. Öyle ki halk, kökünden çıkarılmış içi boş hurma kütükleri gibi yere serilir. Onlardan geriye hiçbir şey kalmaz.[23] İman edenler ise Allah'ın rahmetiyle kurtulur.

Peygamberimiz zaman zaman Hz. Hud'dan bahsederdi. Nitekim Veda Haccı esnasında bir vadiden geçerken Hz. Ebû Bekir'e, *"Ey Ebû Bekir! Bu hangi vadidir?"* diye sormuş, "Usfân vadisidir." karşılığını alınca da, *"Hud ve Salih (as), altlarında aba, üzerlerinde post olduğu hâlde, yuları hurma lifinden örülü kızıl renkli, genç develer üzerinde, telbiyeler getirerek buradan geçip Kâbe'de haccetmeye gidiyorlardı."*[24] diye Hz. Hud ve Hz. Salih'in başından geçenleri anlatmıştı.

Salih (as), Allah Teâlâ'nın Semûd kavmine (Hicr halkına) gönderdiği bir peygamberdi.[25] Salih (as) kavmine gönderildiğinde onlara şöyle seslenmişti: *"...Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yok. O, sizi topraktan yarattı ve sizi yeryüzünün imarında görevli (ve buna uygun)*

[18] A'râf, 7/66.
[19] A'râf, 7/67-69.
[20] A'râf, 7/70.
[21] A'râf, 7/71-72.
[22] Ahkâf, 46/24.
[23] Hâkka, 69/4-8; Fussilet, 41/16.
[24] HM2067 İbn Hanbel, I, 232.
[25] Neml, 27/45.

kaldı. Öyle ise O'ndan bağışlanma dileyin; sonra da O'na tevbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır ve dualara cevap verendir."[26]

"...Ey Salih! Bundan önce sen, aramızda ümit beslenen bir kimseydin. Şimdi babalarımızın taptıklarına tapmamızı bize yasaklıyor musun? Şüphesiz, biz senin bizi çağırdığın şeyden derin bir şüphe içindeyiz.[27] *Sen de ancak bizim gibi bir beşersin. Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi bize bir mucize getir."* dediler.[28]

"Ey kavmim! İşte size mucize olarak Allah'ın dişi bir devesi. Bırakın onu, Allah'ın arzında/yeryüzünde yayılıp otlasın. Ona kötülük dokundurmayın, yoksa sizi yakın bir azap yakalar."[29] diyen Hz. Salih'in bu uyarısına çok da aldırış etmeyen kavmi, deveyi içlerinden kuvvetli ve mevki sahibi birisine kestirirler.[30] Ardından Hz. Salih'e, *"...Ey Salih! Sen eğer (dediğin gibi) peygamberlerden isen haydi bizi tehdit ettiğin azabı getir."* diye seslenirler.[31] Bunun üzerine Salih (as), *"Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!"* buyurur.[32]

Derken sabaha çıkarlarken korkunç ve uğultulu bir ses onları yakalayıverir. Öyle bir yıldırım çarpar ki ayakta durmaya güç yetiremezler. Sonunda Allah Teâlâ onları kırıp geçirerek yerle bir eder.[33]

Peygamber Efendimiz, geçmiş ümmetlerin bu azgınlık ve inatçılıkları karşısında ümmetinin onların akıbetlerinden haberdar olmaları ve onların durumlarına düşmemeleri için bu kıssaları anlatıyordu. Hatta onların yaşadıkları bölgelerden geçerken bazı tedbirler almalarını istiyordu. Tebük Seferi dönüşü Salih Peygamber'in kavminin yaşadığı bilinen Hicr vadisinde konakladıklarında; ashâbına Semûd kavminin kullandığı kuyulardan su içmemeleri konusunda tembihte bulunmuştu.[34] Peygamber Efendimiz, böylece ashâbının önceki ümmetlerin düştükleri bu durumdan ibret almalarını istemişti. Nitekim bu kavimlerin mekânlarının ibret almak, onların düştükleri bu hâl konusunda gözyaşı dökerek tefekkür etmek için ziyaret edilebileceğini ayrıca haber vermekteydi: *"Onların başlarına gelen musibetin sizin de başınıza gelmemesi için, (kendilerine) zulmetmiş olan kimselerin yerleşim yerlerine ağlayarak (ibret alarak) girin."*[35] Bu ikazın, tarih bilincini diri tutma konusunda Müslümanlara son derece önemli bir uyarı niteliği taşıdığı da bir gerçektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Sizden önceki nice (milletler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir. Onun için yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah'ın âyetlerini) yalanlayanların akıbeti nasıl olmuş görün."*[36] âyetindeki gibi pek çok âyette, yeryüzündeki geçmiş ümmet ve milletlerle ilgili mekânların ibret alınmak maksadıyla ziyareti konusunda yüce buyruklar vardır.[37]

26 Hûd, 11/61.
27 Hûd, 11/62.
28 Şuarâ, 26/154.
29 Hûd, 11/64.
30 B3377 Buhârî, Enbiyâ, 17.
31 A'râf, 7/77.
32 Hûd, 11/65.
33 Hûd, 11/66-68; Hicr, 15/83-84; Şems, 91/14.
34 B3379 Buhârî, Enbiyâ, 17.
35 B3380 Buhârî, Enbiyâ, 17; M7465 Müslim, Zühd, 39.
36 Âl-i İmrân, 3/137.
37 En'âm, 6/11, Nahl, 16/36; Neml, 27/69.

Resûlullah'ın anlatılarında zikri geçen peygamberlerden biri de, Kur'an'da kendisine "hüküm", "hâkimlik", "peygamberlik", "hükümdarlık" ve "ilim" verildiği bilhassa vurgulanan[38] Hz. Lût'tur. Hz. Lût'un halkı da diğer peygamberlerin kavimleri gibi onun peygamberliğine inanmamış, onu yalanlamışlardı.[39] Lût (as) kavmine, "...*Allah'a karşı gelmekten korkmaz mısınız? Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin! Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir.*"[40] "...*Sizden önceki milletlerden hiçbirinin yapmadığı hayâsızlığı mı yapıyorsunuz? Hakikaten siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Siz haddi aşan bir toplumsunuz.*" demişti.[41]

Bunun üzerine kavmi onu ve taraftarlarını bu hayâsızlıktan uzak durdukları için memleketinden çıkarmak istemişler,[42] "...*Ey Lût! Ey Lût! (İşimize karışmaktan) vazgeçmezsen mutlaka (şehirden) çıkarılanlardan olacaksın!*" demişlerdi.[43] Lût (as) onlara cevaben, "...*(Bu ilâhî ikazdan sonra hâlâ) siz, ille de kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşacak mısınız? Doğrusu siz ne yaptığını bilmez bir toplumsunuz.*" demişti.[44]

Bunun üzerine Allah Teâlâ, onları helâk etmeleri için meleklerini gönderdi.[45] Melekler insan şekline bürünüp Hz. Lût'un evine konuk olarak geldiler. Lût (as) gelenlerin oraların yabancısı olduklarını[46] görünce, kavminin onlara hayâsız bir şekilde zarar vermesinden korktu.[47]

Misafirlerin geldiğini duyan şehir halkı sevine sevine Hz. Lût'un evine geldiler.[48] Lût (as) onlara, "...*Bunlar benim misafirimdir. Sakın beni utandırmayın; Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin!*"[49] dedi. Bunun üzerine şiddetle Hz. Lût'a karşı çıkan gözleri dönmüş şehir halkı, "...*Biz seni, el âlemin işine karışmaktan men etmemiş miydik?*"[50] dediler. Lût (as) ise, "*İşte kızlarım. Eğer (düşündüğünüzü) yapacaksanız (onlarla evlenebilirsiniz).*" dedi.[51] Ama ahlâksız topluluk "...*İyi biliyorsun ki kızlarında bizim gözümüz yok. Sen bizim ne istediğimizi çok iyi biliyorsun.*"[52] diye cevap verdi.

Halkının bu yaptıkları karşısında Lût (as), "*Keşke size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı ya da sağlam bir desteğe dayanabilseydim!*"[53] "*Ey Rabbim! Şu bozguncu kavme karşı bana yardım et!*"[54] "*Ey Rabbim! Beni ve ailemi onların yaptıkları çirkin işten kurtar!*."[55] diyerek Allah'a yalvardı. Durumu fark eden misafirleri ona şöyle dedi: "*Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla ulaşamayacaklar.*"[56] "...*Bilakis biz sana (kavminin) şüphe etmekte olduğu azabı getirdik. Biz, sana gerçeği getirdik. Şüphesiz biz doğru söyleyenleriz. Gecenin bir*

[38] Enbiyâ, 21/74.
[39] Kamer, 54/33.
[40] Şuarâ, 26/161-165.
[41] A'râf, 7/80-81.
[42] A'râf, 7/80-82.
[43] Şuarâ, 26/167.
[44] Neml, 27/55.
[45] Hicr, 15/58.
[46] Hicr, 15/61-62.
[47] Hûd, 11/77.
[48] Hicr, 15/67.
[49] Hicr, 15/68-69.
[50] Hicr, 15/70.
[51] Hicr, 15/71.
[52] Hûd, 11/79.
[53] Hûd, 11/80.
[54] Ankebût, 29/30.
[55] Şuarâ, 26/169.
[56] Hûd, 11/81.

bölümünde aile fertlerini yola çıkar, sen de arkalarından yürü. Sizden hiç kimse, sakın dönüp de ardına bakmasın, istenen yere gidin."[57] *"Ancak karın müstesna. (Onu bırak.) Çünkü onların (kavminin) başına gelecek olan azap onun başına da gelecektir. Onların azapla buluşma zamanı sabahtır. Sabah yakın değil midir?!"*[58]

Bunun üzerine Lût (as) karısını arkada bırakarak ailesini alarak oradan uzaklaştı. Derken güneşin doğuşu sırasında, onları uğultulu ve korkunç bir ses yakaladı. Onları yerle bir etti. Üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdı.[59] Böylece karısı hâriç Hz. Lût ve ailesi kurtulmuş oldu.[60]

Peygamber Efendimiz, *"Allah, Lût'a rahmet etsin. O, sağlam bir kaleye sığınmıştı..."*[61] buyurarak Hz. Lût'tan bahsetmiş, onun Allah Teâlâ'ya nasıl sığındığını anmıştı. Böylece Hz. Lût'un, bütün bu zorluklara rağmen tevhid mücadelesini azimle yürütmesini ashâbına örnek göstermişti. Peygamber Efendimiz, bir taraftan Hz. Lût'un mücadele azmine işaret ederken diğer taraftan da, *"Ümmetim için korktuğum şeylerin arasında en korkunç olanı Lût kavminin işlediği cürümdür."*[62] buyurarak Lût kavminde yaygın olan eşcinsellik gibi çirkin bir fiile yaklaşmamaları hususunda ümmetini uyarıyordu. Günümüzde eşcinselliğin yaygınlaşmış olduğu ve doğal bir cinsel tercih gibi ele alınmaya çalışıldığı düşünüldüğünde Peygamber Efendimizin bu endişesinin haklılığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu çirkin fiilin, çeşitli kitaplarda "Lûtîlik" veya "Livata" diye Hz. Lût'un ismi ile birlikte anılması da yanlış bir kullanımdır. Bu sebeple günümüzde kullanılan homoseksüellik ve eşcinsellik gibi isimlendirmelerle anılması daha uygun görülmektedir.

Allah Teâlâ, Medyen halkına ise peygamber olarak Hz. Şuayb'ı göndermişti.[63] Şuayb (as), Hz. Musa'nın kayınpederiydi. Musa (as) onun kızıyla evlenmiş, buna karşılık yanında sekiz veya on yıl işçi olarak çalışmıştı.[64] Şuayb (as) da kavmini Allah'a iman etmeye davet etmişti. Onun halkı ticaret esnasında ölçü ve tartıda hile yapmakla meşhur olduğu için bu konuda onları özellikle uyararak onlara şöyle seslenmişti: *"...Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir ilâhınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bolluk içinde görüyorum. Ben sizin adınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum. Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Eğer inanan kimselerseniz Allah'ın bıraktığı helâl kazanç sizin için daha hayırlıdır. Ben sizin başınızda bir bekçi değilim."*[65]

[57] Hicr, 15/63-66.
[58] Hûd, 11/81.
[59] Hicr, 15/73-74; Hûd, 11/82-83.
[60] Sâffât, 37/134-135; Şuarâ, 26/170-171.
[61] B4694 Buhârî, Tefsîr, (Yûsuf) 5; M6144 Müslim, Fedâil, 153.
[62] T1457 Tirmizî, Hudûd, 24; İM2563 İbn Mâce, Hudûd, 12.
[63] A'râf, 7/85.
[64] Kasas, 28/25-29; İM2444 İbn Mâce, Ruhûn, 5.
[65] Hûd, 11/84-86.

Kavmi ise "*...Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın.*" diye cevap veriyorlardı.[66]

Onlara şunları söylemişti Hz. Şuayb: "*...Ey kavmim! Söyleyin bakayım, ya ben Rabbimden gelen açık bir delil üzere isem ve katından bana güzel bir rızık vermişse!.. Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiğince düzeltmek istiyorum. Başarım ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben sadece O'na tevekkül ettim ve sadece O'na yöneliyorum. Ey kavmim! Bana karşı olan düşmanlığınız, Nuh kavminin veya Hud kavminin yahut Salih kavminin başına gelenin benzeri gibi bir felâketi sakın sizin de başınıza getirmesin. (Unutmayın ki) Lût kavmi(nin yaşadığı bölge) sizden uzak değildir. Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz Rabbim çok merhametlidir, çok sevendir.*"[67]

Ama halkının inadı sürmekteydi: "*...Ey Şuayb! Dediklerinin çoğunu anlamıyoruz. Hem biz seni aramızda zayıf görüyoruz. Eğer kabilen olmasaydı seni taşa tutardık. Zaten sen bizce itibarlı biri değilsin.*"[68]

Sonunda yeşillikler içinde bir vadide yaşayan ama çevrelerindeki nimetlerin farkında olmayan bu ahaliye azabın ne denli yakın olduğunu söylemekten başka çare kalmamıştı: "*...Ey kavmim! Benim kabilem sizce Allah'tan daha itibarlı mı ki O'na sırt çevirdiniz. Şüphesiz Rabbim sizin yaptıklarınızı kuşatmıştır. Ey kavmim! Elinizden geleni yapın. Şüphesiz ben de (elimden geleni) yapacağım. Rezil edici azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu yakında bileceksiniz. Gözleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber gözlüyorum.*"[69]

Derken, onları bir sabah vakti korkunç bir sarsıntı yakaladı. Oldukları yere dizüstü çöktüler ve bir daha ayağa kalkamadılar. Öyle ki Hz. Şuayb'ın halkı sanki orada hiç yaşamamış gibi oldu.[70] Yalnız Şuayb (as) ve ona iman edenler kurtuldu. Böylece Semûd halkının Allah'ın rahmetinden uzaklaşıp helâk olduğu gibi Medyen halkı da helâk olmuş oldu.[71] Eğer iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı elbette onların üstüne gökten ve yerden nice nimetler verilirdi. Fakat onlar yalanladılar, Allah da işledikleri günahlarından dolayı onları helâk etti.[72]

Peygamber Efendimizin ashâbına bahsettiği peygamberlerden biri de Eyyub (as) idi. Kur'an'da, "*sabırlı bir kul*"[73] diye nitelenerek bu yönü öne çıkarılan Eyyub Peygamber'in, Allah Teâlâ tarafından kendisine gönderilen nimetler karşısındaki tavrı da vurgulanmıştı. Zira bir keresinde Hz. Eyyub banyo yaptığı sırada üzerine üşüşen, o dönemde çok değerli olan,

66 Hûd, 11/87.
67 Hûd, 11/88-90.
68 Hûd, 11/91.
69 Hûd, 11/92-93.
70 A'râf, 7/90-92.
71 Hûd, 11/94-95.
72 A'râf, 7/96.
73 Sâd, 38/44.

altın sarısı çekirgeleri elbisesini açarak toplamaya çalışmıştı. Onun bu davranışı karşısında Cenâb-ı Hak, *"Ey Eyyub! Ben sana şu gördüğün şeylerden daha fazlasını vermedim mi?"* diye seslenmiş, O da, *"Evet yâ Rabbi (verdin), ancak senin bereketinle verdiğin diğer nimetlerden müstağni kalamazdım."* cevabını vermişti.[74]

Şüphesiz burada Hz. Eyyub'un, her türlü nimetin Allah Teâlâ'dan geldiğini peşinen kabul etmesine ve reddetme yoluna gitmemesine işaret ediliyordu. Fakat Eyyub (as) denilince akla ilk gelen onun sabrı idi. Nitekim Hz. Eyyub yakalandığı hastalıktan on sekiz yıl gibi uzun bir süre kurtulamamıştı.[75] Sonunda bu hastalığa dayanamamış ve Allah Teâlâ'ya, *"...Şüphesiz ki ben bir derde müptelâ oldum, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin."* diyerek kendisini bu hastalıktan kurtarması için niyaz etmişti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da kullarına bir ibret olması için onun duasını kabul etmiş, hastalığını iyileştirmiş, kendisinde dert ve keder olarak ne varsa gidermişti.[76]

Resûlullah'ın bahsettiği peygamberler arasında Kur'an'da iyi kimseler olarak tanıtılan[77] İlyas, Elyesa' ve Zülkifl (as) de yer alıyordu. İlyas (as) kavmine, *"...(Allah'a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız? Yaratanların en iyisi olan, sizin de Rabbiniz, sizden önce gelen atalarınızın da Rabbi olan Allah'ı bırakıp da Ba'l ismindeki puta mı tapıyorsunuz?"*[78] demişti. Onlar ise Hz. İlyas'ı yalanlamışlar, bu sebeple cehennemlik olmuşlardı.[79]

Peygamber Efendimizin ayrıntılı bir şekilde hikâyesinden bahsettiği peygamberlerden birisi ise Hz. Yunus'tu. Peygamberimiz, peygamberler arasında fazilet bakımından bir ayrım gözetilmemesi gerektiğini anlatırken Hz. Yunus'u örnek gösteriyordu: *"Ben kimse için Yunus b. Mettâ'dan daha faziletlidir diyemem!"*[80] *"Sizden hiçbiriniz benim, Yunus'tan daha hayırlı olduğumu söylemesin!"*[81] buyurmak suretiyle bir yandan Yunus Peygamber'in salih bir kul ve peygamber olduğunu ifade ediyor, diğer yandan da kendisi de dâhil olmak üzere peygamberler arasında üstünlük olmadığını ümmetine tembihliyordu. Zira Yunus Peygamber ile alâkalı benzer ifadeler, farklı vesilelerle Resûl-i Ekrem'in başka hadislerinde de yer alıyordu.[82] Bu ise aynı zamanda Hz. Peygamber'in hayatında ve zihninde Hz. Yunus'un önemli bir yer işgal ettiğini gösteriyordu.

Kur'an'da, "balık sahibi" anlamına gelen *"zü'n-nûn"*[83] ve *"sâhibü'l-hût"*[84] diye adlandırılan Yunus (as), peygamber olarak gönderilmiş olduğu kavminin ona inanmaması üzerine öfkelenerek halkından ayrılıp uzaklara

[74] B7493 Buhârî, Tevhîd, 35.
[75] MK22177 Taberânî, *el-Mu'cem'ül-kebîr*, XXV, 283.
[76] Enbiyâ, 21/83-84.
[77] En'âm, 6/85; Sâd, 38/48.
[78] Sâffât, 37/124-126.
[79] Sâffât, 37/127-128.
[80] B3415 Buhârî, Enbiyâ, 35.
[81] B3412 Buhârî, Enbiyâ, 35; DM2774 Dârimî, Rikâk, 33.
[82] B4805 Buhârî, Tefsîr, (Sâffât) 1; M6160 Müslim, Fedâil, 167.
[83] Enbiyâ, 21/87.
[84] Kalem, 68/48.

gitmiş,[85] yolculuğunda bir gemiye binmişti.[86] Yunus (as) gemiye binince, gemi sağa sola yalpalanmış ve ilerlememişti. Hz. Yunus geminin ilerleyememesinin sebebini anlamıştı: Kavmine öfkelendiği için Allah'ın ona vermiş olduğu tebliğ görevini bırakıp kaçmayı tercih etmişti. Hatasını anlayan Yunus (as) gemidekilere, geminin gitmeme sebebini açıklamış ve kendisini gemiden atmalarını istemişti. Fakat onlar bir peygamberi atmaya cesaret edememiş ve kura çekmeye karar vermişlerdi. Kurada Yunus (as) çıkmış ve gemiden atılmıştı.[87] Gemiden atılan Yunus Peygamberi Allah'ın emriyle büyük bir balık yutmuştu.[88] Yunus (as) balığın karnında iken kederli bir hâlde Rabbine yakarmıştı:[89] *"...Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (kendisine) zulmedenlerden oldum..."*[90]

Allah Teâlâ da onun bu duasını kabul etmiş ve içinde bulunduğu bu durumdan onu kurtarmıştı.[91] Allah Teâlâ balığın karnından kurtulan Yunus Peygamber'i hâlsiz bir vaziyette sahile ulaştırmış,[92] gölge yapması için üzerine geniş yapraklı bir bitki bitirmişti.[93] Daha sonra yüz binden daha fazla kişiden oluşan halkına[94] dönmüş, onlar da Hz. Yunus'un peygamberliğini kabul edip iman etmişlerdi.[95]

Peygamber Efendimiz, balığın karnında iken Yunus Peygamber'in yapmış olduğu ve Cenâb-ı Hak tarafından kabul buyrulan duayı da ashâbına öğretmişti: *"Zü'n-nûn'un (Yunus'un) balığın karnında iken yaptığı dua şöyleydi: 'Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (kendine) zulmedenlerden oldum.'*[96] *Müslüman bir kişi bir şey için bu duayı yaparsa, Allah onun duasını mutlaka kabul eder."*[97]

Hz. Yunus'u ve hikâyesini ashâbına ders almaları için anlatan Resûl-i Ekrem, bir defasında Mekke ve Medine arasındaki Herşâ yokuşundan ashâbı ile geçerken onlara bu tepenin hangi tepe olduğunu sordu. Onlar, "Herşâ tepesidir."[98] diye cevap verince Kutlu Nebî şöyle buyurmuştu: *"Yunus'u, yuları hurma lifinden olan kızıl bir dişi deve üstünde, yünden bir cübbe giymiş şekilde, telbiye getirerek (lebbeyk diyerek) bu vadiden geçerken görür gibiyim."*[99]

Peygamber Efendimiz, kıssalarını anlattığımız bu peygamberler dışında bir de Kur'an'da, peygamber olduğu açık bir şekilde belirtilmeyen Zülkarneyn, Üzeyir ve Lokman'dan (as) bahsediyordu. Allah'ın kendisine güç ve kudret verdiği ve ihtiyaç duyacağı her şeyi elde etme yolunu gösterdiği Zülkarneyn, Kur'an'da doğu ve batıya seferler yapan bir kimse olarak anılıyordu.[100]

85 Enbiyâ, 21/87
86 Sâffât, 37/140
87 MŞ31857 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fedâil, 6; Sâffât, 37/141.
88 Sâffât, 37/142.
89 Kalem, 68/48.
90 Enbiyâ, 21/87.
91 Enbiyâ, 21/88; Sâffât, 37/143-144.
92 Sâffât, 37/145.
93 Sâffât, 37/146.
94 Sâffât, 37/147; T3229 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 37.
95 Sâffât, 37/148; MŞ31857 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fedâil, 6.
96 Enbiyâ, 21/87.
97 T3505 Tirmizî, Deavât, 81; HM1462 İbn Hanbel, I, 170.
98 M421 Müslim, Îmân, 269.
99 İM2891 İbn Mâce, Menâsik, 4.
100 Kehf, 18/83-98.

Üzeyir hakkında ise Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Yahudiler, 'Üzeyir, Allah'ın oğludur.' dediler. Hıristiyanlar ise, 'İsa Mesih, Allah'ın oğludur.' dediler. Bu, onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözleridir. Onların bu sözleri daha önce inkâr etmiş kimselerin söylediklerine benziyor. Allah, onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar!"*[101] buyrulmuştur. Peygamberimiz de Üzeyir'in bir peygamber olup olmadığı konusunda bir bilgisinin olmadığını söylemiştir.[102]

Lokman (as) ise Allah Teâlâ'nın, şükretmesi için kendisine hikmet verdiği bir kimseydi.[103] Hz. Lokman, daha çok oğluna verdiği hikmetli öğütler ile yâd edilmekteydi: *"...Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür."*[104]

"Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük), bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa yine de Allah onu (senin karşına) getirir. Doğrusu Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.

Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.

Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.

Yürüyüşünde tabiî ol, sesini alçalt. Unutma ki seslerin en çirkini merkeplerin sesidir."[105]

Peygamber Efendimizin önceki peygamberler ile alâkalı bizlere anlattığı bu kıssa ve meseller, İslâm toplumunun süreklilik ve diriliğini sağlayan unsurlardandır. Tarih boyunca Allah Teâlâ'nın insanlığa göndermiş olduğu peygamberler bu anlatılanlardan ibaret de değildir. Yüce Rabbimizin, *"Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık..."*[106] sözlerinden de bu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen peygamberlerden başka daha nice peygamberler ve toplumlar gelip geçmiştir. Zikri geçen peygamber kıssalarının anlatılması hem bir tarih bilinci oluşturulması hem de toplumların yükseliş ve düşüşüne ilişkin Allah'ın değişmez yasalarının kıyamete kadar gelecek tüm Müslümanlar tarafından iyice kavranılması açısından önemlidir. Anlatılan bu kıssalar, başta Peygamberimiz olmak üzere[107] tüm Müslümanların kuvve-i mâneviyelerini artırıcı bir etki yapması bakımından da önemlidir. Zira bir toplumun geçmişi onun belleğidir; belleği ise onun kimliğinin temelidir. Belleğini kaybeden bir toplum, kimliğini de kaybeder. Geçmişten bugüne yani "mâzî"den "hâl"e bu toplumun kimliğini inşa eden hiçbir şeyin unutulmaması gerekir.

101 Tevbe, 9/30.
102 D4674 Ebû Dâvûd, Sünnet, 13.
103 Lokmân, 31/12.
104 Lokmân, 31/13.
105 Lokmân, 31/16-19
106 Nisâ, 4/164.
107 Âl-i İmrân, 3/184; En'âm, 6/10.

Şu hâlde geçmiş peygamberlerin yaşadıklarını kendi hayatımızın dışında tutarak sadece anlatıp masal niyetine dinlemek değil, *"Onlar yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğuna bakmadılar mı?"*[108] buyrulan Kur'ân-ı Kerîm'de de defalarca tembihlendiği üzere[109] ibret dolu bir bakışla her seferinde yeniden düşünmek, içselleştirerek Allah'ın elçilerinin yaşantsını yaşama tarzı olarak benimsemek ve örnek edinmek gerekmekte değil midir?

[108] Fâtır, 35/44.
[109] Âl-i İmrân, 3/137; En'âm, 6/11.

GEÇMİŞ ÜMMETLER
TARİHİ İBRETLE OKUMAK

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: كَانَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ يُحَدِّثُنَا عَنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ
حَتَّى يُصْبِحَ مَا يَقُومُ إِلاَّ إِلَى عُظْمِ صَلاَةٍ.

Abdullah b. Amr şöyle demiştir:
"Allah'ın Peygamberi (sav) bize sabaha kadar İsrâiloğulları(nın kıssaları)nı anlatır,
ancak farz bir namazın vakti girince kalkardı."
(D3663 Ebû Dâvûd, İlim, 11)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"... حَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلاَ حَرَجَ..."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَتَتْبَعُنَّ سَنَنَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ شِبْرًا شِبْرًا، وَذِرَاعًا بِذِرَاعٍ، حَتَّى لَوْ دَخَلُوا جُحْرَ ضَبٍّ تَبِعْتُمُوهُمْ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"الْكَلِمَةُ الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ، فَحَيْثُ وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا."

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"...İsrâiloğulları'ndan nakilde bulunabilirsiniz. Bunda bir sakınca yoktur..."*

(B3461 Buhârî, Enbiyâ, 50)

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak siz, önceki ümmetlerin yolunu (âdetlerini) karış karış, arşın arşın takip edeceksiniz. Hatta onlar bir kertenkele deliğine girmiş olsalar siz de onları takip edeceksiniz."*

(B7320 Buhârî, İ'tisâm, 14)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hikmetli söz, müminin yitiğidir; onu nerede bulursa, on(u öğrenmeye ve uygulamay)a en lâyık olan da odur."*

(T2687 Tirmizî, İlim, 19)

Suheyb'in (ra) anlattığına göre, Resûlullah (sav) bir gün ikindi namazını kıldıktan sonra dudaklarını oynatarak konuşur gibi yapmıştı. Bunun üzerine kendisine, "Ey Allah'ın Resûlü!" denildi, "İkindi namazını kıldığında dudaklarını oynattın." Bunun üzerine Peygamber Efendimiz de şöyle buyurdu: *"Peygamberlerden biri, ümmetinin hâline şaşırıp kaldı ve 'Onlara kim bir şey yapacak?' dedi. Allah da o peygamberine şöyle vahyetti: 'Onları, benim kendilerini bizzat cezalandırmamla, düşmanlarını başlarına musallat etmem arasında serbest bırak.' Onlar da Allah tarafından cezalandırılmalarını tercih ettiler. Bunun üzerine Allah onlara ölümü gönderdi ve bir günde yetmiş bin kişi ölüp gitti."*

Suheyb, Peygamberimizin bu hikâye ile birlikte anlattığı şu hikâyeyi de nakletmiştir: *"Bir kral vardı. Bu kralın kendisi için kehanetlerde bulunan bir kâhini vardı. Bu kâhin, krala, 'Benim için anlayışlı bir çocuk buluver de bu ilmimi ona öğreteyim. Korkarım ben ölürüm de sizden bu ilmi bilen kimse kalmaz' dedi. Bu özellikte bir çocuk bulup ona kâhinin yanına gidip gelmesini ve ondan ilim öğrenmesini emrettiler. Çocuk kâhine gelip gitmeye başladı.*

Çocuğun yolu üzerinde manastırda yaşayan bir rahip –muhtemelen o gün manastırda kalanlar Müslüman kimselerdi– vardı. Çocuk, (kâhine gidip gelirken) her seferinde bu rahibe uğrayıp ona sorular sormaya başladı. Sonunda rahip çocuğa, 'Ben sadece Allah'a kulluk ediyorum.' dedi. Bunun üzerine çocuk rahibin yanında kalmaya başladı. Kâhine gitmeyi ise azalttı. Kâhin çocuğun ailesine, 'Hemen hemen hiç yanıma uğramaz oldu!' diye haber gönderdi. Bu durumu çocuk, rahibe bildirdi. O da, 'Kâhin neredeydin derse ailemin yanındaydım dersin. Ailen neredeydin derse kâhinin yanındaydım dersin.' dedi.

Genç bu şekilde devam edip giderken yolda kalabalık bir gruba rastladı. Bu insanların yolunu bir hayvan kesmiş –ki bazıları bu bir aslandı derler– onları orada alıkoymuştu. Çocuk eline bir taş aldı ve 'Allah'ım! Rahibin söyledikleri doğru ise (atacağım taşla) bu hayvanı öldürmek istiyorum." dedi ve sonra taşı atıp hayvanı öldürdü. İnsanlar, 'Onu kim öldürdü?' diye birbirlerine sordular. 'Bu genç (öldürdü).' dediler. İnsanlar telaşa kapılarak, 'Bu genç hiç kimsenin bilmediği ilimleri bilmektedir!' dediler. Bu haberi gözleri görmeyen biri duydu ve 'Eğer

görmemi sağlarsan şu şu (mallar) senindir!' dedi. Genç, 'Senden bunu (para ya da mal) istemiyorum, gözüne kavuşursan gözünü sana veren zâta iman etmeyi düşünür müsün?' dedi. Âmâ, 'Evet' dedi. Bunun üzerine genç Allah'a dua etti, Allah da onun gözlerini açıverdi. Âmâ (Allah'a) iman etti.

Onların hâli kralın kulağına ulaştığında o, birilerini göndererek hepsini yanına getirtti. 'Her birinizi farklı şekillerde öldüreceğim!' dedi. Rahip ve âmâdan birini başının tam ortasından testere ile keserek, diğerini de değişik bir yolla öldürdü. Sonra çocuk için de şu emri verdi: 'Onu falan dağa çıkarıp tepesinden aşağıya atın!' Genci o dağa götürdüler, oradan atmak istediklerinde kendileri o dağdan peş peşe düşüp helâk oldular sadece genç kaldı ve sonra geri döndü. Bunun üzerine kral, gencin götürülüp bir denize atılmasını emretti. Allah beraberindekileri suda batırdı ve genci kurtardı. Genç, krala (geldi ve) 'Beni, çarmıha gerip okunla halkın önünde, bu gencin Rabbi olan Allah adına atıyorum, demedikçe öldüremezsin.' dedi. Bunun üzerine kral emir verdi, genç çarmıha gerildi. Sonra kral, 'Bu gencin Rabbi olan Allah'ın adıyla atıyorum!' diyerek oku attı. Okla vurulunca genç elini şakağının üzerine koydu ve öldü. Bu arada insanlar, 'Bu genç kimsenin bilmediği ilimleri biliyordu. Biz de bu gencin Rabbine iman ediyoruz!' dediler. Krala, 'Üç kişi sana karşı çıktı diye mi endişelendin? Şimdi tüm insanlar sana karşı geliyor!' denildi. Sonra kral hendekler kazdırdı ve içlerine odun ve ateş attırdı. Sonra insanları toplayıp, 'Kim dininden dönerse onu bırakacağız, kim de dönmezse onu bu ateşe atacağız!' dedi. Ardından insanları bu çukurlara atmaya başladı."

Peygamberimiz burada Burûc sûresinin *"(Müminleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lânetlenmiştir. O vakit, ateşin etrafında oturmuş, müminlere yaptıklarını seyrediyorlardı. Onlar müminlere ancak mutlak güç sahibi ve övülmeye lâyık Allah'a iman ettikleri için kızıyorlardı."*[1] âyetlerini okuduktan sonra gencin defnedildiğini sözlerine ekledi.[2]

Peygamber Efendimiz iman mücadelesi veren geçmiş topluluklarla ilgili bu ve benzer kıssa ve öyküleri iman ve tevhid mücadelesinin tarihini öğretmek ve sahâbîlerini eğitmek için vasıta olarak kullanmıştı. Geçmişteki insanların mesel olmuş hikâyeleri vasıtasıyla Müslümanların iman, ibadet ve ahlâk sahasında eğitilmesini gaye edinmişti. Bu gayenin gerçekleşmesini sağladığından olsa gerek ashâbına uzun uzadıya kıssalar anlatmıştı. Abdullah b. Amr şöyle demişti: "Allah'ın Peygamberi (sav) bize sabaha kadar İsrâiloğulları(nın kıssaları)nı anlatır, ancak farz bir namazın vakti girince kalkardı."[3]

[1] Burûc, 85/4-8.
[2] T3340 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 85.
[3] D3663 Ebû Dâvûd, İlim, 11; HM20166 İbn Hanbel, IV, 438.

Bu kıssalar hem bizzat Peygamberimizin hem de onu dinleyen sahâbenin ilgisini ve merakını fazlasıyla çekmiş olmalıydı. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Hz. Musa ile salih kul kıssasının ayrıntıları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmayı dilemekten kendini alamamıştı: *"Allah, Musa'ya rahmet eylesin, keşke (salih kulun işine karışmayıp biraz daha) sabır gösterseydi de onların arasında geçen (kıssa) bize daha fazla anlatılsaydı!"*[4]

Diğer yandan sahâbe Kur'an'da anlatılan geçmiş ümmet, millet ve peygamberler hakkındaki pek çok kıssayla ilgili olarak Yüce Peygamber'e sorular yöneltiyorlardı. Zaman zaman bu sorularda geçmiş ümmetlerle alâkalı yanlış anlayışlar da ortaya çıkıyor ve bu yanlışlar düzeltiliyordu. Nitekim bir keresinde kendisine Kur'an'da zikri geçen Sebe'nin bir yer mi yoksa bir kadın ismi mi olduğu sorulmuş ve *"Sebe, ne kadın ne de yer ismidir. Bilakis o Araplardan on oğul sahibi bir adamdır..."*[5] diyerek bir yanlış telakkiyi düzeltmişti.

Medine toplumunda daha çok Yahudilere muhatap olan sahâbîler, bu kültüre ait bazı kıssa ve haberlere ilgi duyabilmekteydi. Bu ilgiyi fark eden Resûl-i Ekrem, *"İsrâiloğulları'ndan nakilde bulunabilirsiniz. Bunda bir sakınca yoktur."*[6] hadisi ile teorik olarak onlardan nakledilecek ümmet için faydalı bilgilerin, ibretli kıssaların kaybolmamasına ve diri tutulmasına izin veriyordu. Diğer taraftan da bizzat kendisi genel olarak geçmiş ümmet ve milletler, özel olarak da İsrâiloğulları ile ilgili öğüt ve ibret verici kıssa ve haberleri, vermek istediği bildiriyi de ilâve ederek ashâbına aktarıyordu. Bu kıssaların yaşanmış tarihî gerçeklikleri olabileceği gibi tamamen belli bir mesajı verebilmek amacıyla "kıssadan hisse" kabilinden anlatılmış olmaları da mümkündür.

"Ehl-i kitabı ne doğrulayın ne de yalanlayın..."[7] ve *"Ehl-i kitaba bir şey sormayın..."*[8] hadisleriyle de Ehl-i kitaptan bilgi aktarmada ihtiyatlı olunmasını tembihliyordu. Buna rağmen tarihî kayıtların da gösterdiği üzere, "İsrâiliyat" adı verilen geçmiş ümmetlere ait pek çok bilgi, sonraki zamanlarda bazı hadis kaynaklarına dahi girebilmiş, sözde İsrâilî bilgi ve haberler İslâmîleştirilmişti.

Nebiler Serveri, geçmiş ümmetlere dair anlattığı bu kıssaları genelde, *"Peygamberlerden bir peygamber"*,[9] *"Krallardan bir kral vardı."*,[10] *"Sizden önceki ümmetlerde bir adam vardı."*[11] gibi kıssa-masal anlatım girişleriyle aktarırdı.

Tıpkı Kur'an'da olduğu gibi İsrâiloğulları peygamberi Hz. Musa, Peygamber Efendimizin isim vererek hakkında en fazla bilgi aktardığı peygamber idi. Bazen de Hz. Peygamber'in, İsrâiloğulları'na mensup bazı kişileri

[4] B3401 Buhârî, Enbiyâ, 27; M6163 Müslim, Fedâil, 170.
[5] T3222 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 34.
[6] B3461 Buhârî, Enbiyâ, 50.
[7] B7542 Buhârî, Tevhîd, 51.
[8] HM14685 İbn Hanbel, III, 338.
[9] B3124 Buhârî, Farzu'l-humus, 8; M4555 Müslim, Cihâd ve siyer, 32.
[10] T3340 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 85.
[11] B6480 Buhârî, Rikâk, 25.

açıkça belirttiği olurdu. Bunlardan birinde Resûlullah, *"İsrâiloğulları'ndan el-Kifl adında biri vardı..."* diye başlamış ve günah işleme konusunda Allah korkusu taşımayan bu kimsenin kıssasını anlatmıştı.[12]

Şüphesiz bu anlatılarda Yüce Peygamber, farklı amaçlar güdüyordu. Bazen câhiliye döneminde yaygın olan ve İslâm'ın özüne uymayan geçmiş ümmetlere ait hikâyelerin önüne geçiyor, bazen de geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin mücadelelerinden ve sabırlarından söz ederek[13] karşılaştıkları zorluklara karşı ashâbının şahsında ümmetinin kuvve-i mâneviyesini artırmaya çalışıyordu. Hatta bu mânevî teşvik, geçmiş peygamberlerin başlarına gelen zorluklardan söz edilerek zaman zaman Kur'an'da özel olarak Peygamberimiz için[14] genelde de bütün Müslümanlar için yapılıyordu.[15] Kur'an'da bazen bu, *"Ashâb-ı Uhdûd"*[16] ve *"Ashâb-ı Kehf"*[17] örneklerinde olduğu gibi geçmiş ümmetlerden bazılarının imanlarını koruma adına olan mücadele azimleri öne çıkarılarak yapılıyordu.

Resûl-i Ekrem de bir yandan geçmiş ümmetlerden bazılarının güzel işlerini anlatıp sahâbîlerin mücadele azimlerini güçlendirirken, diğer yandan da İsrâiloğulları başta olmak üzere geçmiş ümmetlerin yaptıkları bazı hatalı davranışlara[18] ve taşkınlıklara işaret ediyor ve böylece Müslümanların bunlardan ibret almalarını dolaylı olarak tembihlemiş oluyordu.

Buna göre İsrâiloğulları'nda meydana gelen en önemli kusurun, bazılarının Allah'ın haramlarını işleyenleri uyardıkları hâlde onlarla bir arada bulunup yiyip içmekten sakınmamaları olduğunu haber vermiştir.[19] Nitekim Kur'an'daki pek çok âyette de İsrâiloğulları başta olmak üzere geçmiş ümmetlerin hata ve taşkınlıklarından söz edilmiştir. Böylece Allah Resûlü, hem bir tarih bilinci oluşturmayı hem de toplumların yükseliş ve düşüşüne ilişkin Allah'ın değişmez yasalarının tüm Müslümanlar tarafından iyice kavranmasını istemiştir. Bu da hiç şüphesiz ashâbın şahsında Müslümanların geleceğe dönük ümitlerini artırıcı bir etki yapmıştır. Zira bir toplumun geçmişi onun belleği, belleği ise onun kimliğidir. Belleğini kaybeden bir toplum, kimliğini de kaybeder. Geçmişten bugüne yani "mazi"den "hâl"e o toplumun kimliğini inşa eden ne varsa, onların unutulmaması gerekir. İşte geçmiş ümmetlerle ilgili Kur'an ve sünnette yer alan bilgi, kıssa ve meseller, İslâm toplumunun geçmiş tecrübeden ders almasını sağlayan unsurlardandır.

Toplumsal değişimleri düzenleyen ve Kur'an dilinde "sünnetullah" adı verilen yasalarda değişim olmaz.[20] Bu kıssaların bir diğer amacı da

[12] T2496 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 48; HM4747 İbn Hanbel, II, 23.
[13] B3852 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 29.
[14] Âl-i İmrân, 3/184; En'âm, 6/34.
[15] Bakara, 2/214.
[16] Bürûc, 85/4-10.
[17] Kehf, 18/10-25.
[18] İM4001 İbn Mâce, Fiten, 19.
[19] D4336 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17.
[20] Ahzâb, 33/62.

Müslümanların geçmiş ümmetlerin yolundan gidebileceklerini, geçmiş ümmetler için geçerli olan sünnetullahın bugün de geçerli olduğunu hatırlatmaktır. Geçmiş ümmetlerin başına gelenleri bilmek bu yönüyle bizim için de önemlidir. Onların, sadece "eskilerin masalları"[21] olarak dinlenip anlatılması değil aynen Kur'an'da tembihlendiği[22] ve Peygamber Efendimizin de yaptığı gibi ders ve ibret almak ve aynı hataya düşmemek amacıyla anlatılıp anlaşılması gerekir.

Kur'an'da zikri geçen peygamberlerin çoğu, Ehl-i kitap içinde yer alan İsrâiloğulları'na mensuptu. Yüce Nebî'nin Medine döneminin başlangıç yıllarında kendisine emir gelmeyen hususlarda zaman zaman Ehl-i kitaba muvafakat etmekten hoşlandığı bilinmektedir.[23] Nitekim Medine'ye hicretten sonra Allah Resûlü, Yahudilerin âşûrâ günü oruç tuttuklarını görmüş, bunun sebebini sorduğunda kendisine, bu günün Allah'ın İsrâiloğulları'nı düşmanlarından kurtardığı önemli bir gün olduğu ve Hz. Musa'nın da bu günü oruçlu olarak geçirdiği haber verilmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber Yahudilere, "*Biz, Musa'ya (onun sünnetini ihya etmeye) sizden daha lâyığız.*" diyerek bu günde oruç tutmuş, ashâbına da oruç tutmalarını emretmişti.[24]

Peygamber Efendimizin, "*...Tevrat'ı, İncil'i ve Kur'an'ı indiren (Allah'ım)!*" diye dua ettiği de olurdu.[25] Zira Kur'an'da da Ehl-i kitap ile müşrik/putperestler arasında belli bir farklılık ortaya konuyordu. Hatta bazı uygulamaları övülüyordu. Örneğin, Tevrat'ta mevcut olan, su ile temizlik yapma hükmünü uygulayan Kubâ halkı Kur'an'da övülmüş,[26] Resûlullah da Kubâ'ya geldiğinde bunun sebebini onlardan öğrenmişti.[27]

Hz. Peygamber bununla birlikte sahâbîlerin, önceki dinlerin tahrif edilmiş kitaplarını okumalarını hoş karşılamıyordu.[28] Zira Yahudi ve Hıristiyanlardan bir kısmı, bu ilâhî vahiyleri değiştirmişlerdi.[29] Bu değiştirme işlemi de daha ziyade her peygamberin etrafında bulunan havârilerden sonraki nesillerin, yapmadıklarını söylemeye, emrolunmadıklarını da yapmaya başlamalarıyla olmaktaydı.[30]

Şu hâlde peygamberlerin bildirilerinin korunmasında bu bildirileri koruyup gözetecek ve sonraki nesillere öncekilerden işittiği şekilde aktaracak nesillerin (sahâbe, havâriler) var olması önem arz ediyordu. Kur'an ve sünnet kaynağını titizlikle muhafaza eden bu ümmetin üstünlüğü de buradaydı. Bununla birlikte, "Biz Kur'an okur, çocuklarımıza da okuturken ve onlar da kıyamete kadar çocuklarına okutacak iken ilim nasıl kaybolur?" diye soran Medine'nin bilge kişilerinden Ziyâd b. Lebîd'e Hz.

[21] Mü'minûn, 23/83.
[22] Âl-i İmrân, 3/137; Nahl, 16/36.
[23] B3558 Buhârî, Menâkıb, 23; M6062 Müslim, Fedâil, 90.
[24] İM1734 İbn Mâce, Sıyâm, 41; HM2832 İbn Hanbel, I, 311.
[25] D5051 Ebû Dâvûd, Edeb, 97, 98; T3400 Tirmizî, Deavât, 19.
[26] Tevbe, 9/108.
[27] HM24334 İbn Hanbel, VI, 6.
[28] DM443 Dârimî, Mukaddime, 39.
[29] Bakara, 2/79
[30] HM4379 İbn Hanbel, I, 458

Peygamber, Müslümanların geleceğine yönelik şu önemli uyarıyı yapmaktaydı: *"Yahudi ve Hıristiyanlar Tevrat'ı ve İncil'i okudukları hâlde içindekilerden faydalanmayan kişiler hâline gelmediler mi?"*[31]

Rivayetlerden anlaşıldığına göre, buna benzer sorular Kutlu Peygamber'e farklı vesilelerle soruluyor ve her defasında o, vurgulu bir şekilde Yahudi ve Hıristiyanların şahsında ilmin geçmiş ümmetlerden kaldırılmasının, ya âlimlerin dinin içini boşaltacak yanlış yorumlamaları ile veya o dini yorumlayacak gerçek âlimlerin ortadan kalkmasıyla olduğunu haber veriyordu.[32] Böylece Müslümanlara Kur'an'ı yorumlarken titizlik göstermelerini öğütlüyordu.

Geçmiş ümmetlerin haberlerinin İslâm kültürü içerisinde yaşaması, bazı hikâyelerin doğrudan doğruya ana kaynaklar olan Kur'an ve sünnette yer alması, bazılarının ise Ehl-i kitaptan iken sonradan Müslüman olan râviler tarafından aktarılması, bir yandan tarih bilincini diri tutarken bir yandan da Müslümanlara has bir kültürün oluşmasına katkıda bulunmuştu.

Bu kıssalar sayesinde sahâbe nesli başta olmak üzere sonraki Müslüman nesiller şunu öğrenmekteydi: İslâm, tarihin bir döneminde Rahmet Peygamberi tarafından icat edilen bir din değildi. Kur'an, kendisinden önceki kitapları doğrulayıcı[33] ve tahrif edilen yönleri tashih edicidir. Dolayısıyla Kur'an ve sünnette geçmiş ümmetlerin kıssa ve meselleri anlatılırken yeni oluşan Müslüman toplumun aslında tarihin başından beri süregelen o biricik *"dîn"*in o zamandaki en doğru, en haklı ve en lâyık takipçileri oldukları tasavvuru yerleştirilmiştir. Bu yapılırken de bu kıssalardaki dil ve üslûp sayesinde, Müslüman topluma aynı zamanda bir tarih felsefesi ve tarihî olaylar ışığında günü okuma yöntemi kazandırılmaya çalışılmıştır.

İslâm öncesi din ve kültürleri kastetmek üzere kullanılan "geçmiş ümmetler" tabiri, pek çok alt konuları içeren genel bir ifadedir. Kur'an'da *"öncekiler"*,[34] *"onlardan öncekiler"*,[35] *"sizden öncekiler"*[36] ve *"el-kurûnu'l-ûlâ" (geçmiş nesiller)*[37] şeklinde geçen ifadeler ile İslâm öncesi dönemde yaşamış halklar ve kavimler kastedilir. Bunlar arasında en önemlileri, ilâhî vahye dayanan en önemli iki dinin muhatapları olan "İsrâiloğulları"dır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in, *"sizden öncekiler"* ifadesi ile kastettiği Yahudiler ve Hıristiyanlardır.

Bunların dışında ilâhî vahiyle irtibatları konusunda kesin bilgi bulunmayan değişik din ve kültürlerin varlığı da bir gerçektir. Bazı yorumlara göre Kur'an'daki, *"zübüri'l-evvelîn"*[38] ifadesinden hareketle, bunların bazı-

[31] HM17612 İbn Hanbel, IV, 160.
[32] HM22646 İbn Hanbel, V, 266.
[33] Bakara, 2/91.
[34] Vâkıa, 56/13, 39.
[35] Mülk, 67/18.
[36] Bakara, 2/183.
[37] Tâ-Hâ, 20/51.
[38] Şuarâ, 26/196.

larının ilâhî kaynaklı olabileceği ifade edilmiştir. Bu itibarla ifade en geniş anlamıyla değerlendirildiğinde geçmiş ümmet ve milletler tabiri ile Hz. Âdem'den sonra insanlığın ikinci atası olarak kabul edilen Hz. Nuh'un üç oğlu Hâm, Sâm ve Yâfes'in soyundan gelen milletlerin[39] tamamının kastedilmekte olduğu söylenebilir.

Sevgili Peygamberimizin geçmiş ümmetlerle alâkalı tavrı, aslında onun Ehl-i kitaba mensup din ve milletlere yönelik tavrından farklı değildi. Ehl-i kitaba olan tavır da bizzat onların kendilerine değil düşünce dünyalarına, din ve kültürlerine yönelikti. Nitekim Hz. Peygamber'in geçmiş kültürlere bakışının genel hatlarını belirten hadisler, genelde geçmiş kültürlere bir karşı duruşu ifade etmekte, daha özelde ise Yahudi-Hıristiyan kültürüne muhalif bir tavrı yansıtmaktaydı.

Geçmiş ümmetlere bakışında Allah Resûlü, onlara muhalefet etmeyi, onlara benzememeyi emir ve tavsiye etmekteydi. Ancak bununla geçmiş ümmet ve milletlerin inanç, hüküm, örf, âdet ve kültürlerinden İslâm'ın tasvip etmeyip yasakladığı hususlar kastedilmişti. Bir hadisinde Hz. Peygamber, *"Ümmetim, kendilerinden öncekilerin (ümmetlerin) yolundan karış karış, arşın arşın gidinceye kadar kıyamet kopmaz."* buyurmuştu. Bunun üzerine, "Ey Allah'ın Resûlü, Farslar ve Bizanslılar gibi mi?" diye sorulunca, *"Onlardan başka kim olabilir?"* buyurmuştu.[40] Bu hadiste "Farslar ve Bizanslılar", devrin en büyük iki devleti olması sebebiyle özellikle zikredilmişti. Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiği başka bir hadiste de Peygamberimiz (sav), *"Muhakkak siz, önceki ümmetlerin âdetlerini karış karış, arşın arşın takip edeceksiniz. Hatta onlar bir kertenkele deliğine girmiş olsalar siz de onları takip edeceksiniz."* buyurmuş, Yahudi ve Hıristiyanları mı kastettiğini soran oradaki sahâbîlere, *"Başka kim olabilir?"* cevabını vermişti.[41]

İslâm'da diğer din ve kültürlere ait inanç, anlayış ve hükümler, Kur'an ve sünnet esaslarına göre değerlendirilmiştir. Bu itibarla Müslümanların din ve inanç esaslarına zarar vermeyecek bir tarzda yabancı kültürlerle irtibat kurmalarına engel olunmamıştı. Bilakis Müslüman'ın, geçmiş diğer kültür ve medeniyetlerin istifadeye lâyık yönleri hakkında bilgi sahibi olması teşvik edilmiştir. *"Hikmetli söz, müminin yitiğidir; onu nerede bulursa, on(u öğrenmeye ve uygulamay)a en lâyık olan da odur."*[42] hadisinin işaret ettiği mânâlardan biri de bu olsa gerektir.

Gerek Kur'an'da, gerekse hadislerde geçmiş ümmetlerle alâkalı olarak değinilen önemli hususlardan birisi de onlara verilen ilâhî cezalar-

[39] T3931 Tirmizî, Menâkıb, 69; HM20375 İbn Hanbel, V, 11.
[40] B7319 Buhârî, İ'tisâm, 14.
[41] B7320 Buhârî, İ'tisâm, 14.
[42] T2687 Tirmizî, İlim, 19.

dır. Maddî ve manevî olarak farklı şekillerde gerçekleşen bu cezaların başlıcaları şunlardır: Tufan,[43] sel,[44] maymun ve domuza dönüştürülme,[45] zorluk ve darlık,[46] (gürültülü ve şiddetli) sarsıntı,[47] tufan, çekirge, haşere, kurbağa ve kan gönderilmesi,[48] denizde boğulma,[49] soğuk ve şiddetli bir rüzgâr,[50] taş fırtınası.[51] Bu cezaların verildiği geçmiş ümmet ve milletler Kur'an ve sünnette bazen genel ifadelerle *"nice nesiller"* olarak geçerken[52] bazen de Nuh kavmi,[53] Lût kavmi,[54] Âd (kavmi),[55] Semûd (kavmi),[56] Medyen (halkı),[57] Res halkı,[58] Eyke halkı ve Tübba' kavmi[59] olmak üzere isimleriyle zikredilmiştir.

Aslında bu cezaların verilmesinin esas nedeni, kavimlerin peygamberlerini, istedikleri mucizeleri getirmelerine rağmen yine de inkâr etmeleri,[60] onları yalanlamak için çeşitli desiseler kurmaları[61] ve peygamberlerine eziyet etmeleri, hatta öldürmeleri idi.[62] Bu helâk, bazen Firavun, Kârûn, Hâmân gibi kavmi içerisinde tiranlıkları ve taşkınlıklarıyla sembol olmuş kimselere verilmişti.[63]

Kur'an bu kavim ve kişilerin helâk edilme şekil ve sebeplerini de bize bildirmiş ve her fırsatta, anlayanlar için bunlarda büyük öğüt ve ibretler olduğunu hatırlatmıştır.[64] Böylece Müslümanların tarihsel bilinçleri, geleceğe yönelik olarak da diri tutulmaya çalışılmış, tarihî olaylardan ibret almaya vurgu yapılmıştır. Bu cezaların verilme nedenleri arasında geçmiş ümmetlerin peygamberleri yalanlamaları,[65] peygamberlerle ve getirdikleri ilâhî mesajla alay etmeleri,[66] verilen nimetlerin şükrünü eda etmeyip nankörlük yaparak şımarmaları,[67] babalarının bâtıl dinlerinde ısrarcı olmaları,[68] yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaları,[69] öğrenme amacı taşımayan gereksiz çok soru sormaları ve peygamberleri hakkında ihtilâfa düşmeleri,[70] kendilerine gönderilen ilâhî kitapların bazı kısımlarını diğerleriyle cahilce kıyas etmeleri[71] gibi hususlar zikredilmiştir.

Kur'an ve sünnette geçmiş ümmet ve milletlere uygulandığı haber verilen bu cezaların yanı sıra bilhassa İsrâiloğulları'na diğer milletlere nazaran pek çok nimetler, imtiyazlar verildiği,[72] Hz. Yakub'un kendisine haram kıldığı dışında her türlü yiyeceğin onlara helâl kılındığı bildirilmekteydi.[73] Bu itibarla Kur'an'da sık sık İsrâiloğulları'ndan, bu nimetlere şükretmelerinin beklendiği ifade edilmiştir.[74]

Çoğu zaman da küçük bir fırsatta onların Allah'a ortak koşma eğilimi gösterdikleri haber verilmekteydi.[75] Bu meyanda onların denizden geçirilmek suretiyle Firavun'un zulmünden kurtarılmaları,[76] alçaltıcı bir azap-

[43] Ankebût, 29/14.
[44] Sebe', 34/16.
[45] Mâide, 5/60.
[46] A'râf, 7/94.
[47] A'râf, 7/78.
[48] A'râf, 7/133.
[49] A'râf, 7/136.
[50] Kamer, 54/19.
[51] Kamer, 54/34.
[52] En'âm, 6/6.
[53] Şuarâ, 26/105
[54] Hûd, 11/89.
[55] Hâkka, 69/6.
[56] Kâf, 50/12.
[57] A'râf, 7/85.
[58] Furkân, 25/38.
[59] Kâf, 50/14.
[60] Şuarâ, 26/154-158.
[61] Nûh, 71/22-25.
[62] Âl-i İmrân, 3/21.
[63] Ankebût, 29/39.
[64] Hicr, 15/73-75; Şuarâ, 26/158.
[65] Zümer, 39/25.
[66] Ra'd, 13/32; Enbiyâ, 21/41; Mü'min 40/83.
[67] Kasas, 28/58.
[68] Zuhruf, 43/23-25.
[69] Neml, 27/48-51.
[70] B7288 Buhârî, İ'tisâm, 2; M3257 Müslim, Hac, 412.
[71] HM6668 İbn Hanbel, II, 179.
[72] Duhân, 44/32; Câsiye, 45/16.
[73] Âl-i İmrân, 3/93.
[74] Bakara, 2/40.
[75] A'râf, 7/138.
[76] Bakara, 2/49.

tan kurtarılmaları,[77] güzel bir yurda yerleştirilmeleri ve temiz rızıklara kavuşturulmaları,[78] bulutla gölgelenmeleri ve herhangi bir zahmet göstermelerine gerek olmaksızın kudret helvası ve bıldırcın eti ihsan edilmesi,[79] kayanın bağrından onlar için kaynak suyu çıkarılması,[80] her türlü bakliyat ürünlerinin ve sebzenin onların istifadesine sunulması zikredilmiştir.[81] Buna karşılık hayvanların iç yağının onlara yasaklanmış olduğu[82] ancak onların, bu yasaktan kurtulmak için kendi akıllarınca bunu satarak parasını yemeleri de kınanmıştır.[83]

Diğer taraftan Resûlullah geçmiş bütün ümmetler ve peygamberlerle ümmeti ve kendisi arasında mukayeseler yapmaktaydı. Meselâ, *"Sizden önce gelen ümmetlere göre sizin (dünyadaki) kalışınız, (bütün bir güne oranla) ikindi namazından güneşin batışına kadarki müddet gibidir."*[84] hadisinde, geçmiş ümmetlere nispetle bu ümmetin ömrünün kısalığına vurgu yapmıştı. Bu mukayeselerde geçmiş peygamberlerle ortak dinî uygulamalara işaret ediyor,[85] zaman zaman da bu ümmetin geçmiş ümmetlere üstün kılındığını, üstün kılınma yönünü ve sebebini belirtiyordu.[86]

Yatsı namazının –bazı rivayetlerde bu namaz ikindi namazıdır[87]– bu ümmetin diğer ümmetlere üstünlük sebebi olduğu ve bu namazı yeryüzünde kılan başka bir ümmetin olmadığını beyan eden hadis buna örnek olarak sunulabilir.[88] Aynı mukayese, cuma namazının önceki ümmetlere de farz kılındığı ancak düzenli kılınmasının bu ümmete nasip olduğunu ifade eden hadiste de yapılıyordu.[89] Bazen de bu mukayese, çokluk yönünden Müslümanlar ile Hz. Musa'nın ümmeti arasında yapılmaktaydı.[90] Yine Âd kavminin batı (debûr) rüzgârı ile helâk edildiğini belirten Hz. Peygamber kendisine Sabâ rüzgârı ile yardım edildiğini ifade ederek bir karşılaştırma yapmıştı.[91]

Resûl-i Ekrem, cezalandırılmış kavimlerin kullandıkları arazilerden ashâbının faydalanmamasını, su içtikleri kuyulardan su içmemelerini istemişti. Özellikle Tebük Seferi dönüşü Salih Peygamber'in kavmi olan Semûd'un helâk olduğu Hicr vadisinde konakladıklarında ashâbına bu yönde bir uyarıda bulunmuştu.[92] Tabiatıyla içinde bulunulan ortamın insanların hissiyatına tesir edebileceği hatırlatılmakta ve onların düştükleri bu durumdan ibret alınmasına vurgu yapılmaktaydı. Nitekim Peygamberimiz bu kavimlerin mekânlarının ibret almak ve onların düştükleri bu hâl konusunda gözyaşı dökerek ibret almak için ziyaret edilebileceğini de belirtmiştir.[93] Bu tavır aynı zamanda tarih bilincini diri tutma konusunda

77 Duhân, 44/30.
78 Yûnus, 10/93.
79 Bakara, 2/57.
80 Bakara, 2/60.
81 Bakara, 2/61.
82 En'âm, 6/146.
83 B2224 Buhârî, Büyû', 103; M4052 Müslim, Müsâkât, 73
84 B557 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 17
85 HM5735 İbn Hanbel, II, 99.
86 D421 Ebû Dâvûd, Salât, 7; HM22416 İbn Hanbel, V, 237.
87 HM27767 İbn Hanbel, VI, 397.
88 B862 Buhârî, Ezân, 161
89 HM10367 İbn Hanbel, II, 491.
90 HM3806 İbn Hanbel, I, 402.
91 B3205 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 5; M2087 Müslim, İstiskâ, 17.
92 B3378 Buhârî, Enbiyâ, 17.
93 B4419 Buhârî, Meğâzî, 81; M7465 Müslim, Zühd, 39

Müslümanlara son derece önemli bir uyarı niteliği taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde yeryüzündeki geçmiş ümmet ve milletlerle ilgili mekânların ziyareti konusunda şu mukaddes beyanlar yer almaktadır:

"Onlar, yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmadılar mı?"[94]

"Sizden önce(ki milletlerin başından) nice olaylar gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün."[95]

[94] Rûm, 30/9.
[95] Âl-i İmrân, 3/137.

FİRAVUN, HÂMÂN ve KÂRÛN
TEVHİDİN AMANSIZ ÜÇ DÜŞMANI

عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"حَسْبُكَ مِنْ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ: مَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ، وَخَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ، وَفَاطِمَةُ
بِنْتُ مُحَمَّدٍ، وَآسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ."

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Yeryüzü kadınlarından İmrân'ın kızı Meryem, Huveylid'in kızı Hatice, Muhammed'in kızı Fâtıma ve Firavun'un karısı Âsiye (örnek olarak) sana yeter."
(T3878 Tirmizî, Menâkıb, 61)

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ، فَقُلْتُ قَتَلْتُ أَبَا جَهْلٍ، قَالَ: "آللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ؟" قَالَ: قُلْتُ: آللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، فَرَدَّدَهَا ثَلَاثًا، قَالَ: "اللَّهُ أَكْبَرُ، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ، انْطَلِقْ فَأَرِنِيهِ"، فَانْطَلَقْنَا، فَإِذَا بِهِ، فَقَالَ: "هَذَا فِرْعَوْنُ هَذِهِ الْأُمَّةِ."

İbn Mes'ûd anlatıyor: "Bedir (Savaşı) günü Hz. Peygamber'e (sav) geldim ve 'Ebû Cehil'i öldürdüm.' dedim. Hz. Peygamber, *'Kendinden başka ilâh olmayan Allah aşkına (öldürdün mü onu)?'* dedi. Ben de, 'Kendinden başka ilâh olmayan Allah aşkına (evet öldürdüm)!' dedim. Üç kez tekrarladı. Ardından şöyle buyurdu: *'Allah en büyüktür. Vaadine sadık kalan, kuluna yardım eden, bütün grupları tek başına hezimete uğratan Allah'a hamdolsun! Gidelim de onu bana göster.'* dedi. Gittik bir de baktık ki o (Ebû Cehil). Bunun üzerine, *'Bu (Ebû Cehil), bu ümmetin firavunudur.'* buyurdu."

(HM4247 İbn Hanbel, I, 445)

Firavun (II. Ramses), hayatı boyunca unutamayacağı bir sahneyi yaşıyordu. Korkunç bir yangındı. Beytü'l-Makdis'ten çıkan alevler Mısır'a kadar ulaşmıştı. İşte şimdi de Mısır'ı yakıp kavuruyordu. Canlarını kurtarmak için oraya buraya kaçışan Mısırlıların çabaları boşa gidiyor, teker teker alevlerin pençesine düşüyorlardı. Fakat ilginçtir ki Mısırlılara acımayan ateş, İsrâiloğulları'na dokunmuyordu. Bir bir kül olan evlerden sonra ateş, saraya yöneldi. Çemberin iyice daraldığını gören Firavun, kurtuluşunun olmadığını biliyordu. İşte bir alev topu ağzını açmış kendisine doğru geliyordu! Kaderine razı bir kurban gibi gözlerini kapadı. Korkunç sıcaklığı yüzünde hissettiği anda uyandı.

Firavun, müneccimlerini çağırdı ve onlara rüyasını anlattı, yorumlamalarını istedi. Onların yaptığı yorumlar da rüyası kadar can sıkıcıydı: "Şu anda hâkimiyetiniz altında yaşamakta olan İsrâiloğulları'nın geldiği yerden yani Beytü'l-Makdis taraflarından bir adam çıkacak ve bu adam, Mısır'ın helâkine sebep olacak!"

Hemen bir çözüm bulmak gerekiyordu. Yapılan teklifler arasında birisi ne kadar korkunç ve gaddarca olsa da Firavun'un aklına yatmıştı. Teklifi dikkatle dinleyen Firavun hemen emir verdi: İsrâiloğulları'nın yeni doğan kız çocukları bırakılacak ama erkek çocukları öldürülecekti. Dışarıda zor şartlar altında çalışan köleler evlerin içindeki basit işlerle görevlendirilecek, en kötü, en pis, en alçaltıcı işler köleler yerine İsrâiloğulları'na yaptırılacaktı.[1]

Nil'in hayat verdiği bu topraklarda; kendine has bir din ve sanat anlayışı geliştiren medeniyetler ülkesi Mısır'da idarî, askerî, ekonomik, adlî, dinî bütün düzen, hanedandan hanedana el değiştiren ve babadan oğula geçen saltanat sistemi içinde binlerce yıldan beri hep firavunlar tarafından muhafaza edilmişti. Sosyal ve bireysel açıdan toplum üzerinde o kadar etkin bir mevkileri vardı ki Mısırlıya göre, hayatın devamını bir bakıma firavunlar sağlardı. Mısır'da, dinî hayatın merkezinde de firavunlar bulunurdu.[2]

Firavunlar, bu düzenin tesisinde ve yürütülmesinde şüphesiz bazı insanlardan da yardım alıyordu. Bir firavunun etrafında, kendisine yakın addettiği yüksek rütbeli saray görevlileri mutlaka bulunurdu. Ülkenin

[1] TT19/516 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 516.
[2] "Firavun", *DİA*, XIII, 119.

yönetiminde bunlar da söz sahibi olur, firavuna danışmanlık yaparlardı. Bunlar arasında ise başrahiplerin önemli bir ağırlığı vardı. Zira hayatın bütün alanlarını doğrudan ilgilendiren din ve inanç ile alâkalı bütün meseleleri Firavunlar onlarla müzakere ederlerdi. İşte, Mısır'ın ve Mısırlının hayatına yön veren idarî düzen bu kadrodan oluşuyordu.

Şimdi ülke ile alâkalı bütün bu görev ve sorumluluklar, haklar ve yetkiler Firavun'a aitti, zamanında Mısır, oldukça büyük bir ilerleme kaydetmişti. Nil'in bahşettiği bereket sayesinde çöl âdeta çiçek açmış, her yeri yeşil bahçeler süsler olmuştu. Bu bahçeler arasına Mısırlılar yüksek binalar yapmışlardı.[3]

Firavun'un korkunç planının hedefi olan İsrâiloğulları, Hz. Yakub'un soyundan gelmekteydi. Hz. Yakub'un on iki oğlundan gelenler on iki kabileye ayrılmışlar[4] ve Hz. Yusuf zamanında Mısır'a yerleşmişlerdi. Allah Teâlâ Mısır hâkimi Firavun ve adamlarını bol bol bahşettiği zenginlikler, ziynet ve mallar ile imtihan ederken İsrâiloğulları'nı da Firavun ile deniyordu. Nitekim Yüce Allah, Hz. Peygamber dönemi Yahudilerine, geçmişten ibret almaları için bu olayı şöyle hatırlatıyordu: *"Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı."*[5] Bu, gerçekten ağır bir imtihandı. İsrâiloğulları'nın yeni doğan erkek çocukları acımadan öldürülüyor, diğer taraftan sosyal hayatta ikinci sınıf insan muamelesi görüyor, dışlanıyorlardı. Ancak Allah Teâlâ, onları bu büyük sıkıntıdan kurtaracak ışığı da yine aynı dönemde gönderme lütfunda bulunuyordu: Hz. Musa.

Cenâb-ı Hak, bir oğlu olduğu için sevinsin mi yoksa başına gelecekleri düşünüp üzülsün mü bilemeyen bir annenin kalbine ilham gönderiyor, yavrusunu bir sandığa koyup nehre bırakmasını istiyor, ilâhî koruma altına alınan bu çocuğun peygamber olacağı ifade buyruluyordu.[6] Bu noktadan sonrası da derslerle dolu bir tecelli şeklinde planlanmıştı. Onu nehirden, hem Allah'a hem de Musa'nın bizzat kendisine düşman olacak biri çıkartacaktı.[7] Nitekim Musa'yı nehir kıyısında Firavun'un adamları buldu.[8] Firavun'un emirleri doğrultusunda hemen öldürülmesi gerekiyordu. Fakat ilâhî takdir, içeriden yani Firavun'un çok yakınından birisine bu cinayete engel olma ilhamı gönderiyordu: Firavun'un hanımı Hz. Âsiye'ye. Nehir kıyısında bir erkek çocuk bulunduğunu haber alınca hemen eşi Firavun'a gitti ve *"Bana da, sana da göz aydınlığı (bir çocuk)! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur ya da onu evlât ediniriz."* dedi.[9]

[3] A'râf, 7/137.
[4] A'râf, 7/160.
[5] Bakara, 2/49.
[6] Tâ-Hâ, 20/38-39; Kasas, 28/7.
[7] Tâ-Hâ, 20/39.
[8] Kasas, 28/8.
[9] Kasas, 28/9

Firavun, gördüğü rüya ile sevgili eşinin teklifi arasında bocalar. Ancak sevgi hisleri ağır basar ve çocuğun canını bağışlar. Fakat hiçbiri işin farkında değildir.[10] Gerçekten de bir süre sonra Allah'ın verdiği söz gerçekleşir ve belli bir olgunlaşma döneminin ardından Musa'ya peygamberlik verilir.[11] Allah'tan başka ilâh olmadığı, yalnız O'na ibadet edilmesi gerektiği, kıyamet günü ve âhiretteki hesap Hz. Musa'ya vahyedilen bilgiler arasındadır.[12] Yüce Allah ona, *"Buna inanmayan ve nefsinin arzusuna uyan kimseler, seni ondan sakın alıkoymasın; sonra helâk olursun!"*[13] buyurur. Peygamberliği, atıldığında yılana dönüşen asâ ve beyaz el gibi mucizelerle desteklenir,[14] kardeşi Harun kendisine yardımcı bir peygamber olarak görevlendirilir.[15] Daha sonra da hedef gösterilir: *"Andolsun ki biz Musa'yı mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik..."*[16]

Bu üç din düşmanı, nefsin arzularına son derece düşkün olma konusunda ortaklardır. Ancak bunu değişik yönlerde sergilerler: Birisi, bütün yönleriyle hayata hâkimiyet ve ilâhlık iddiasında bulunan Firavun; diğeri, kutsal olanla ilişkileri elinde tuttuğunu söyleyip bundan çıkar elde eden Başrahip Hâmân; üçüncüsü ise zenginliğinin boyutu konusunda darbımesel hâline gelen ama kendisine imtihan için verilen bu zenginliklerin bir emanet olduğunu unutup kibre kapılan Kârûn. Diğer bir bakışla zalim idareyi ve idareciyi Firavun; zalim beyni ve bilgiyi Hâmân; zalim destekçiyi ve kara sermayeyi de Kârûn temsil etmektedir.

Hz. Musa'ya öncelikle Firavun'a gitmesi emredilir: *"Firavun'a git, çünkü o azmıştır."*[17] Hz. Musa gerektiğinde kendisine verilen mucizeleri Firavun'a gösterecektir: *"...İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir..."*[18]

Hz. Musa ve Hz. Harun, Firavun'un huzuruna çıkar ve âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen peygamberler olduklarını,[19] Allah hakkında sadece gerçeği söylediklerini[20] dile getirirler. Onların sıraladığı ilkeler, Firavun'un hayat anlayışına, dünya görüşüne ne kadar da terstir! Nefsin arzularına gem vuracaksın; hak, hukuk ve adaleti gözeteceksin; âhireti dikkate alarak yaşayacak ve attığın her adımı "hesap" düşüncesiyle atacaksın... Bu bakış, kurulu düzene tamamen muhaliftir, Firavun'un sistemini temelden sarsmaktadır. Nitekim Hz. Musa ve Hz. Harun bu gerçekleri anlatınca Firavun ve adamlarının gösterdiği ilk tepki doğrudan dünya ve dünyalıklarla ilgili olmuştur: *"Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de yeryüzünde hâkimiyet (devlet) ikinizin eline geçsin diye mi bize*

10 Kasas, 28/9.
11 Kasas, 28/30; Tâ-Hâ, 20/41.
12 Tâ-Hâ 20/14-15.
13 Tâ-Hâ, 20/16.
14 Tâ-Hâ, 20/17-22; Kasas, 28/31-32.
15 Meryem, 19/53; Furkân, 25/35.
16 Mü'min, 40/23-24.
17 Tâ-Hâ, 20/24.
18 Kasas, 28/32.
19 Şuarâ, 26/16
20 A'râf, 7/105.

geldin? Biz ikinize de inanmıyoruz."[21] *"Sizi, yaptığı sihirle, yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Ne dersiniz?"*[22]

Hz. Musa'nın tevhid vurgusuna Firavun'un, *"Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, andolsun seni zindana atılanlardan ederim."*[23] şeklindeki tehdidi de yine arzularına bağlanıp kalınan "ben" ve "nefis" ile ilgilidir. Düşüncesi, akıl yürütmesi koyu bir kibrin rengine bürünmüştür: *"Kavimleri bize kul köle iken, bizim gibi iki insana mı inanacağız?"*[24]

Yüzyıllardır ilâhlık vasfıyla kendi dünyalarını yönetmeye alışmış bir nesilden gelen Firavun, "gerçek" ve "tek" olduğu söylenen bir Allah'ın iradesine teslim olmayı ve bu iradenin altına girmeyi düşünememişti bile! Hemen Musa'ya döner. Onu mağlup ve mahcup duruma düşüreceğinden emin bir şekilde, gerçekten Allah tarafından gönderildiğine delâlet edecek mucizeler ister. Hz. Musa hemen beyaz el (yed-i beyzâ) ve asâ (asâ-yı Musa) mucizelerini gösterir. Fakat kalbi inanmamaya şartlanmış, gönül gözü kapalı, basireti bağlı Firavun'un cevabı küfrün alışılmış ve bildik yanıtıdır. Çevresinde bulunanlara döner ve der ki: *"Şüphesiz bu, bilgin bir sihirbazdır!"*[25]

Firavun, sihir yaptığını düşündüğü Hz. Musa'ya aynı yoldan cevap verebilmek için ülkenin bütün büyücülerini toplar. Amacı, Musa'nın yalan söylediğini, tek ilâhın kendisi olduğunu kanıtlamak; idaresini, insanlar üzerindeki hâkimiyetini devam ettirebilmektir. Musa'nın doğru söylüyor olabileceğini aklından bile geçirmez. Çünkü bu, tek kelimeyle, işine gelmemektedir. Bu sebeple Musa'yı, kendi emri altındaki sihirbazlar ile yarıştırmayı düşünür. Eğer sihirbazlar onu alt edebilirse Musa'nın, Allah adına değil sırf kendi çıkarı için mücadele ettiği ortaya çıkacaktır. Daha objektif karar verebilmeleri amacıyla müsabakanın bir bayram günü, kuşluk vakti toplanan halkın gözleri önünde yapılması kararlaştırılır.[26] Fakat netice hiç de Firavun'un istediği gibi olmaz; Musa'nın asâsı, sihirbazların birer hile ve göz aldanmasına dayalı oyunlarını yutmuş, Firavun değil belki ama sihirbazları hakikati anlamıştır. Hemen secdeye kapanıp imanlarını ikrar ederler: *"Biz âlemlerin Rabbine iman ettik. Musa ve Harun'un Rabbine!"*[27]

Firavun, çevresindeki iman çemberinin gittikçe büyüdüğünü ve kendi hareket alanını daralttığını fark etmiştir. Problemi hâlâ aynı yerde aramakta, aynı şeyleri sorgulamaktadır: Dünyası, buradaki hâkimiyeti, nefsi, benliği, görmeye alıştığı ilâh muamelesi. Gerçeği kabullenmeye yanaşmaz ve sihirbazlara haykırır: *"Ben size izin vermeden ona iman et-*

[21] Yûnus, 10/78.
[22] Şuarâ, 26/35.
[23] Şuarâ, 26/29.
[24] Mü'minûn, 23/46-47.
[25] Şuarâ, 26/34.
[26] Tâ-Hâ, 20/58-59.
[27] A'râf, 7/115-122; Tâ-Hâ, 20/65-73

tiniz ha! Şüphesiz bu, halkını oradan çıkarmak için şehirde kurduğunuz bir tuzaktır. Göreceksiniz!"[28]

Bundan sonra Firavun en iyi bildiği şeye, şiddete başvurur. Sihirbazları, ellerini ve ayaklarını çaprazlama kestirip sonra da astırmakla tehdit eder. Ancak sihirbazlar hakkı bulmuştur. Firavun'u en can alıcı noktasından vururlar: *"Bize gelen apaçık delillere ve bizi yaratana seni asla tercih etmeyeceğiz. Artık sen vereceğin hükmü ver. Sen ancak bu dünya hayatında hüküm verirsin. Şüphesiz ki biz, günahlarımızı ve bize zorla yaptırdığın sihri affetmesi için Rabbimize inandık. Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlı ve daha kalıcıdır."*[29]

Tam bu esnada Firavun'u daha da şaşırtan bir sahne yaşanır. Hanımı Hz. Âsiye de Musa'ya ve Rabbine iman ettiğini haykırmaktadır. Halbuki yıllar önce sırf kendisine duyduğu sevgi nedeniyle Musa'yı bağışlamıştır. İşte bu noktadan sonra Firavun, başka hâl çaresi kalmadığına hükmedecek ve işe kendi yakın çevresi ile başlayacaktır. Öncelikle hanımı Hz. Âsiye imanından dönmesi için korkunç bir işkenceye tâbi tutulur. Firavun, eşi için yere dört kazık çaktırır. Sonra karnının üzerine büyük bir değirmen taşı koydurur. Can verene kadar işkence edilir.[30] Başka bir rivayette Hz. Âsiye'ye güneşin altında işkence edildiği, Firavun'un adamları onun yanından ayrılınca meleklerin kanatlarıyla gölge yaptıkları, Hz. Âsiye'nin de cennetteki evini seyrettiği anlatılmaktadır.[31] Neticede Âsiye, bu işkence karşısında imanından vazgeçmez, aksine durumunu, varlığına ve birliğine iman ettiği Yüce Rabbine havale eder. İmanından dolayı bizzat kendi kocasının işkencelerine maruz kalan bu kadını Allah da övecek, duasını ve yakarışını imanı uğrunda korkunç muamelelere maruz kalanlara örnek gösterecektir. Firavun'un dünyasını geçici bilip hiçe sayan Hz. Âsiye, Rabbine şöyle seslenmiştir: *"Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar!"*[32]

Allah Resûlü, asırlar sonra cennet kadınları içinde onu anacak[33] ve şöyle buyuracaktı: *"Yeryüzü kadınlarından İmrân'ın kızı Meryem, Huveylid'in kızı Hatice, Muhammed'in kızı Fâtıma ve Firavun'un karısı Âsiye (örnek olarak) sana yeter."*[34]

Firavun'un başka bir zulmünü Hz. Peygamber ashâbına şöyle anlatmıştır. Kıssaya göre Firavun'un kızının hizmetkârı olan ve "Mâşita" adıyla anılan mümin bir kadın vardır. Bir gün Firavun'un kızının saçını tararken tarak elinden düşer ve alırken, "Bismillâh" der. Firavun'un kızı, kadına, "Ba-

28 A'râf, 7/123.
29 Tâ-Hâ, 20/72-73.
30 MA20445 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 246.
31 NM3834 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1436 (2/496).
32 Tahrîm, 66/11.
33 HM2668 İbn Hanbel, I, 293.
34 T3878 Tirmizî, Menâkıb, 61.

bam Firavun(un ismiyle mi demek istiyorsun)?" diye sorar. Kadın, "Hayır! Benim Rabbim ve babanın Rabbi olan Allah(ın ismiyle demek istiyorum)." der. Bunun üzerine Firavun'un kızı, "Bunu babama haber vereceğim." der ve olanları babasına anlatır. Firavun, kadını yanına getirtir. Kadına, "Ey Kadın! Senin benden başka Rabbin mi var?" diye sorar. Kadın, "Evet! Benim Rabbim de senin Rabbin de Allah'tır." der. Firavun, bunun üzerine bakırdan tandır yapılıp kızdırılmasını, kadının ve çocuklarının o tandırın içine atılmasını emreder. Kadın, ölüme razıdır ancak Firavun'a, "Senden bir dileğim var." der. Firavun, "İstediğin nedir?" diye sorar. Kadın, "Benim ve çocuklarımın kemiklerini birleştirip gömmendir." der. Firavun, "Bunu yerine getirmek, bize düşen bir hak ve vazifedir." der. Sonra da çocuklarını annelerinin gözü önünde birer birer tandıra attırır. Henüz emzikli bir bebek olan son çocuğu atılırken bir an tereddüt yaşayan kadın, bebeğin dile gelerek "Anneciğim korkusuzca atla! Çünkü dünya azabı âhiret azabından daha hafiftir." demesi üzerine kendini ateşe atar. Hz. Peygamber, Mi'rac gecesinde çok hoş bir koku hissedince Cebrail'e bu güzel kokunun mahiyetini sormuş, Cebrail (as) da bu olayı anlatarak bu güzel kokunun, Firavun'un kızının saçlarını tarayan kadının ve çocuklarının kokusu olduğunu bildirmişti.[35] İbn Mâce'nin rivayetinde bu kokunun, kadının, iki oğlunun ve kocasının kabirlerinin kokusu olduğu ifade edilmektedir.[36]

Hz. Âsiye'nin, sihirbazların ve iman edenlerin maruz kaldığı bu muameleler, dünya kurulduğundan beri inananların karşılaştığı zulüm ve işkence dönemlerine bir yenisinin eklendiğini göstermektedir. Hayatı bu dünyadan ibaret sayıp saltanatlarını korumaya çalışanlar, her zaman olduğu gibi ortamı ve şartları değerlendirmekte, Firavun'a akıl verip onu kışkırtmaktadırlar. Nitekim önde gelen bazı adamları Firavun'a, bu topraklarda böyle fesat çıkarıp kendisini ve tanrılarını hiçe sayan Musa ve taraftarlarını rahat bırakmaması gerektiğini hatırlatırlar.[37] Firavun planını yapmıştır: *"Onunla (Musa ile) beraber iman edenlerin oğullarını öldürün, kadınlarını sağ bırakın."*[38] *"...Biz, onların üzerinde ezici bir güce sahibiz!"*[39] *"Bırakın beni, Musa'yı öldüreyim. (Faydası olacaksa) Rabbini yardıma çağırsın! Çünkü ben, onun, dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum."*[40]

Bu planlar, harfiyen yerine getirilirken Yüce Allah, sınırsız merhametinin göstergesi olarak Firavun ve adamlarına hâlâ hakikati hatırlatan aracılar göndermekte, hatırlatmalarda bulunmakta, ders alınacak ibret man-

[35] HM2822 İbn Hanbel, I, 309; NM3835 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1436 (2/497).
[36] İM4030 İbn Mâce, Fiten, 23.
[37] A'râf, 7/127.
[38] Mü'min, 40/25.
[39] A'râf, 7/127.
[40] Mü'min, 40/26.

zararları göstermektedir. Nitekim Firavun'un yakın çevresinden olmakla beraber Musa'ya iman eden ancak bu durumunu gizleyen bir adam, kralın aklına ve sağduyusuna hitap etmeye çalışır: *"Rabbim Allah'tır dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Halbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirdi. Eğer yalancı ise yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir. Şüphesiz Allah, aşırı giden, yalancılık eden kimseyi doğru yola eriştirmez."*[41]

Ancak Firavun'un küfür oku yaydan çıkmıştır. Şüphe ve tehlike altındaki ilâhlık iddiasını kanıtlama çabasındadır. Bu nedenle Musa'nın bahsettiği ilâha meydan okumaya karar verir. Başrahip Hâmân'a döner ve der ki *"...Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Musa'nın ilâhına çıkar bakarım(!) Şüphesiz ben, onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum."*[42]

Rivayetlere göre Hâmân, Firavun'un emrini zevkle yerine getirir ve böyle bir kule inşa eder. Zira Musa'nın yalan söylediği ispat edilebilirse her şeyden önce kendi yerini ve mevkiini sağlamlaştıracaktır. Nitekim Firavun bu kuleye çıkar ve gökyüzüne doğru ok atar.[43] Bu tavrıyla, "Benim ilâhlığım karşısında başka bir ilâhın sözü mü olur? Musa yalan söylüyor, benden başka ilâh yoktur! Hem böyle bir varlık, gökyüzünde bile olsa onunla mücadele edebilir, ona ok atabilirim!" demek istemektedir. Sözlerine devamla son noktayı koyar ve kastını açıkça ifade eder: *"Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum..."*[44] *"Ben, sizin en Yüce Rabbinizim!"*[45] *"Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı benim değil mi? Şu nehirler de benim altımdan akıyor (değil mi?) Hâlâ görmüyor musunuz?"*[46]

Ancak Allah Teâlâ'nın, onun ve destekçilerinin bu tavrına getirdiği yorum açıktır: *"O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar."*[47]

Bu açık inat ve küfre rağmen Allah, Firavun ve adamları düşünüp ibret alsınlar diye yıllar süren kıtlık ve kuraklıklar gönderir. Fakat en ufak olumlu durumu, "Bu bizimdir, biz çalışıp kazandık!" şeklinde yorumlayan bu insanlar, felâketleri Musa ve taraftarlarının uğursuzluğuna bağlamışlardır. Bu felâketlerin bir ders olduğu hatırlatılınca da, *"Bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."* derler. Bu basiretsizlik, inat ve kibir karşısında Allah daha ağır dersler verir. Tufan gönderir; onları çekirge, haşere ve kurbağa istilâsına maruz bırakır; sularına kan karıştırır. Her felâkette Musa'ya başvurur, bu sorunların orta-

41 Mü'min, 40/28.
42 Kasas, 28/38.
43 TT19/581 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 581.
44 Kasas, 28/38.
45 Nâziât, 79/24.
46 Zuhruf, 43/51.
47 Kasas, 28/39.

dan kaldırılması için dua etmesini isterler. Eğer bu azap biterse hidayete ereceklerini söyler, İsrâiloğulları'nı serbest bırakacaklarını vaad ederler. Ancak Musa'nın duası doğrultusunda azap kaldırılınca yine sözlerinden döner, yeminlerini bozarlar.[48]

Bu inkâr, kibir ve inat, Hz. Musa ve ona inananlara zulüm ve işkence şeklinde yansıyordu. Ancak Allah Teâlâ, imanlarının olgunlaşması için onlara evler yaparak buralarda ibadet etmelerini emrediyor ve inananları cennetle müjdeliyordu.[49] Sabır ve ibadet... Allah, çeşitli zorluklara veya imanlarından dolayı işkenceye maruz kalan taraftarlarına hep bu öğüdü vermişti: *"Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin. Şüphe yok ki Allah, sabredenlerle beraberdir."*[50] İşte şimdi bu emrin muhatabı, Musa ve taraftarlarıydı. Hz. Peygamber'in de bir hadislerinde namaza devam etmeyenlerin kıyamet gününde Kârûn, Firavun, Hâmân ve azılı bir müşrik olan Übey b. Halef'le birlikte olacağını zikretmesi[51] oldukça manidardır.

Sonunda Hz. Musa ve ona inananların beklediği müjde gelir. Allah, elçisine seslenmektedir: *"Kullarımı geceleyin yola çıkar. Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç!"*[52] *"... Muhakkak ki takip edileceksiniz."*[53]

Hz. Musa ve İsrâiloğulları'nın geceleyin yola çıktığını duyan Firavun, kendine isyan eden bu insanları toptan yok edebilmek amacıyla güneş doğarken peşlerine düşer. Hızla yol alan Firavun ordusu çok geçmeden kafileye yetişir. Aralarındaki mesafe hızla kapanmaktadır. Önlerine çıkan deniz de İsrâiloğulları'nı oldukça endişelendirmiştir. Tam, "Eyvah yakalandık!" diye düşündükleri anda Hz. Musa, "Rabbim benimle beraberdir." diye imanını ve tevekkülünü tekrar dile getirir. İşte tam bu sırada Allah Teâlâ, elçisine kurtuluş çaresini gösterir, *"Asân ile denize vur!"*[54]

Suyun tam ortasında Allah'ın vaad ettiği gibi kuru bir yol ortaya çıkar. Musa ve taraftarları bu kurtuluş yoluna girerler. Firavun ve ordusu da onları izler. Son İsrâiloğlu karşı kıyıya, toprağa ayak bastığında, son Firavun askeri de denizin ortasındaki bu mucize yola girmiş durumdadır. İşte tam bu anda Allah'ın emriyle deniz eski hâline döner ve dalgalar, Firavun ve askerlerinin başı üzerinden tekrar birbirine kavuşur.[55]

Musa ve inananları, kurtuluş sevincini yaşarken her tarafını saran suya karşı son mücadelesini vermekte olan Firavun, birdenbire kendisini bir iç hesaplaşmanın içinde bulur. Kendini kınayıp durmaktadır.[56]

48 A'râf, 7/130-135.
49 Yûnus, 10/87.
50 Bakara, 2/153.
51 HM6576 İbn Hanbel, II, 169; DM2749 Dârimî, Rikâk, 13.
52 Tâ-Hâ, 20/77.
53 Şuarâ, 26/52.
54 Şuarâ, 26/60-63.
55 Şuarâ, 26/63-66.
56 Zâriyât, 51/40.

Gönlünü ve aklını uzun yıllar önce küfür ve zulüm denizinde boğduğunu fark eder. Kendisini bu denizden kurtaracak rehber yine sudan, Nil'den gelmiştir. Uzun süre yanında, sarayında yaşamış, sonra ayrılmış ama geri dönmüş, ısrarla ve korkusuzca hakikate çağırmıştır. Bütün bunlara karşı o, gözlerini kapamış, kulaklarını tıkamıştır.

Süre bitmiştir. Hesaplaşma da... Kararını verir ve ciğerlerindeki son nefesle haykırır: *"İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına inandım. Ben de Müslümanlardanım."*[57] Hadis kaynaklarımızda bu sahne anlatılırken iman etmesinden dolayı Firavun'a rahmetin ulaşmasından korktuğu için Cebrail'in, Firavun'un ağzına çamur tıkadığına dair bazı rivayetler yer almaktadır.[58] Firavun'un durumu âyetlerde ise şu şekilde bildirilmiştir: *"Şimdi mi?! Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun. Biz de bugün bedenini, arkandan geleceklere ibret olman için kurtaracağız. Çünkü insanlardan birçoğu âyetlerimizden gerçekten habersizdir."*[59]

Artık sıkıntı ve işkence çekecek olanlar, Firavun ve adamlarıdır. Ancak ilâhî azap, asla insanoğlunun elinden çıkana benzemez: *"Öyle bir ateş ki onlar sabah akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, 'Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun.' denilecektir. Ateşin içinde birbirleriyle tartışırlarken, zayıf olanlar, büyüklük taslayanlara, 'Biz size uymuş kimselerdik. Şimdi şu ateşin bir kısmını üzerimizden kaldırabilir misiniz?' derler. Büyüklük taslayanlar ise şöyle derler: 'Biz hepimiz ateşin içindeyiz. Şüphesiz Allah, kullar arasında (böyle) hüküm vermiştir.'"*[60]

Bu hüküm ile Firavun ve yandaşlarının defteri kapanmıştır. Hadislerde Firavun ve onun akıbetinden, Medine Yahudilerinin âşûrâ gününü, Allah'ın Musa ile kavmini kurtarıp Firavun ile kavmini de denizde boğduğu gün olarak kabul etmeleri ve bu günde oruç tutmaları vesilesiyle bahsedilir.[61] Yine Hz. Peygamber, Yahudi olan İbn Sûriyâ'dan yemin isterken, *"Sizi Firavun hanedanından kurtaran, size denizi yaran, sizi bulutlarla gölgelendiren, size kudret helvasıyla bıldırcın indiren ve Musa'ya indirdiği Tevrat'ı size gönderen Allah'ı hatırlatarak size yemin veriyorum..."*[62] diyerek Firavun'dan söz eder.

Bedir Savaşı esnasında Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'e gelerek Ebû Cehil'i öldürdüğünü söylemiş, Hz. Peygamber, *"Kendinden başka ilâh olmayan Allah aşkına (öldürdün mü onu)?"* diyerek İbn Mes'ûd'a Ebû Cehil'i öldürdüğünü üç kez yeminle teyit ettirmiştir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, *"Allah en büyüktür. Vaadine sadık kalan, kuluna yardım eden, bütün grup-*

57 Yûnus, 10/90.
58 T3107 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 10; HM2821 İbn Hanbel, I, 309.
59 Yûnus, 10/91-92.
60 Mü'min, 40/46-48.
61 M2658 Müslim, Sıyâm, 128; B3397 Buhârî, Enbiyâ, 24.
62 D3626 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 27.

ları tek başına hezimete uğratan Allah'a hamdolsun! Gidelim de onu bana göster.' dedi. Gittik bir de baktık ki o (Ebû Cehil). Bunun üzerine, *'Bu (Ebû Cehil), bu ümmetin firavunudur.'*"[63] buyurmuştur.

Hz. Peygamber (sav) Bedir'de öldürülen müşrik cesetlerinin yanında durmuş ve onlara hitaben, *"Allah, benim yanımdaki bir grupla size ceza verdi. Şüphesiz, ben güvenilir bir kimse iken siz beni hain ilân ettiniz. Ben doğru bir kimse iken beni yalanladınız."* buyurmuştur. Sonra da Ebû Cehil b. Hişâm'a yönelerek, *"Bu, Allah'a karşı Firavun'dan daha azgındı. Zira Firavun, öleceğini anladığında Allah'ın birliğini ikrar etti. Bu ise öleceğini anladığında Lât ve Uzzâ'ya dua etti."*[64] buyurarak Firavun ve Ebû Cehil'i karşılaştırmıştır.

Firavun'dan sonra imana ve inananlara karşı gösterilen zulüm ve adaletsizliğin bayrağını bu kez başka bir simge alacaktır. Hak taraftarları bundan sonra dünyayı, dünyalığı ve nefsi temsil eden, kibir ve gurur ile bezenmiş bir bakış açısı ile uğraşacaktır. Bu bakış açısı da yine Hz. Musa ve inananları için açık bir tehlike ve tehdit olacaktır. İşte bu yeni düşman Kârûn'dur.

Musa'nın kavminden olan Kârûn, muazzam bir servete sahiptir. Öyle ki hazinelerin kendisini değil sadece anahtarlarını bile ancak güçlü kuvvetli insanlardan oluşan bir grup taşıyabilmektedir.[65] Kârûn gösterişi sever, sahip olduğu zenginliği insanların gözüne sokmaktan âdeta zevk alır. Aslında bu tavrı ile o, Musa ve Harun'un getirdiği ilâhî sisteme karşı üstü örtülü bir savaş vermekte, bunu sarsmaya hatta yıkmaya çalışmaktadır. Zira sahip olduğu zenginliği, sadece kendisi için, doymak bilmeyen nefsi için harcamayı en doğal hakkı görmektedir.

Kârûn yine bir gün bütün ihtişâmı, süsü ve gösterişi ile gezerken kulağına bazı sözler gelir. Allah Teâlâ'nın, *"dünya hayatını isteyenler"* şeklinde tavsif ettiği[66] halktan bazı insanlar demektedir ki, *"Keşke Kârûn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir!"* Buna karşın, gerçeği bilen insanlar onlara şöyle cevap vermektedir: *"Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur."*[67]

Kârûn toplumda oluşturduğu fitneden memnundu. Musa'nın getirdiği düzenin eninde sonunda yıkılacağını düşünüyordu. Buna karşın Allah Teâlâ, eşsiz ve sınırsız merhametinin göstergesi olarak toplumdaki iyi insanların dilinden ona evrensel gerçekleri hatırlatmaya devam ediyordu. Hak, doğru ve adalet taraftarı, Allah dostu bu insanlar diyorlardı ki *"Bö-*

[63] HM4247 İbn Hanbel, I, 445.
[64] MK12067 Taberânî, el-*Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 302.
[65] Kasas, 28/76.
[66] Kasas, 28/79.
[67] Kasas, 28/79-80.

bürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez. Allah'ın sana verdiği şeylerde âhiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez."[68] Kârûn ise *"Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir."*[69] diyor, uyarıları asla dikkate almıyordu.

Rivayete göre Musa Peygamber, İsrâiloğulları'na zekâtı emredince, Kârûn, İsrâiloğulları'nı toplayıp onlara, "Bu, size namaz ve birtakım emirler getirmiş, siz de onlara katlanmışsınız. Ona, bir de mallarınızı verme külfetini yüklenecek misiniz?" diye sorar. İsrâiloğulları, "Biz, ona (zekât olarak) mallarımızı verme külfetini yüklenmeyeceğiz! Peki, sen ne görüştesin?" diye karşılık verirler. Kârûn, "Benim görüşüm, İsrâiloğulları'ndan bir fahişeyi ona gönderelim. Onun kendisiyle birlikte olmak istediğini söylemesini ve bu iftirayı yaymasını isteyelim." der. Öyle de yaparlar. Hz. Musa, Kârûn aleyhinde Allah'a beddua edince Yüce Allah, Hz. Musa'ya boyun eğmesi için yeryüzüne emreder. Musa Peygamber, yeryüzüne onları yutmasını emredince yer, onları önce topuklarına, sonra dizlerine kadar, en sonunda da tamamen yutar. Onlar bu arada hep, "Ey Musa, ey Musa!" diyerek yardım isterler. Ama sonunda Allah'ın verdiği mühlet sona erer ve gerçekleri görmeye yanaşmayan Kârûn, sarayı ile birlikte yerin dibine geçirilir.[70] Toplumdaki bazı insanlar, bu hadiseden önemli bir ders çıkartarak gerçeği şöyle itiraf etmişlerdi: *"Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızkı bol verir ve (dilediğine) kısarmış. Allah, bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler iflah olmayacak."*[71]

Şüphesiz Firavun, Hâmân ve Kârûn, hakka, adalete, insan olma onuruna karşı nefsi temsil etmişlerdir. Onlar, tek hedefi "tüm arzuları tatmin edilmiş bir ben" olan düzeni tesis etme çabasının, bütün ilâhî dinlerin ortak ve evrensel değerlerine boyun eğmeyi kendilerine yakıştıramayan bakış açısının en meşhur sembolleridir. Dünyada sahip olunan bütün değerlerin, maddî manevî tüm zenginliklerin aslında bir başkasından geldiğini, eninde sonunda yine Allah'a döneceğini; bunların aslında imtihan için verildiğini, bu sebeple hak ve iyilik yolunda kullanılması gerektiğini asla kabul edemeyen düşünce tarzının örnekleridir. Bu nedenle bütün çabalarını ilâhî daveti önlemek için sarf etmişlerdir.

Allah'ın seçtiği bu örnekler dünya döndükçe nefsin, arzu ve heveslerin, insanların karşısına hangi şekillerde çıkacağına işaret etmesi açısından manidardır. Ancak sonuç aynıdır; bunlara kapılan insan, Yüce

[68] Kasas, 28/76-77.
[69] Kasas, 28/78.
[70] Kasas, 28/81; NM3536 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1327 (2/409); MŞ31834 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fedâil, 4.
[71] Kasas, 28/82.

Allah'ı, âhireti, hesabı, Kitab'ı unutur; kendisine kendi eliyle farklı ilâhlar icat eder. Artık farkında olmasa bile câhiliye devri müşrikleri gibi somut veya soyut putları vardır. Bunların emrinden çıkmaz. Gerçeği ise kıyametin hazin tablolarını görünce fark eder. Ama artık iş işten geçmiştir. Gerçek şudur ki bu semboller, dünya kurulduğundan beri insanlığa ilâhî mesajı ulaştıran hemen her peygamberin karşısına çıkmış, şu veya bu surette her zaman var olagelmiştir. Dolayısıyla Allah ve Resûlü tarafından anlatılan bu kıssalara, bunlarda ismi geçen şahıslara ve yaşanan olaylara, sadece "hikâye" gözüyle bakmamak, ders alınması gereken birer "ibret tablosu" bilinciyle yaklaşmak gerekir.

HABEŞİSTAN'A HİCRET ve ÂDİL HÜKÜMDAR NECÂŞÎ

عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ ... فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"لَكُمْ أَنْتُمْ ﴿يَا﴾ أَهْلَ السَّفِينَةِ هِجْرَتَانِ."

Ebû Musa'dan (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) (Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar hakkında)...
şöyle demiştir: *"Ey gemi ahalisi! Sizin için iki hicret (sevabı) vardır."*
(B3876 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 37)

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ ﵂ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ... فقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ مَلِكًا لاَ يُظْلَمُ أَحَدٌ عِنْدَهُ فَالْحَقُوا بِبِلاَدِهِ حَتَّى يَجْعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فَرَجًا وَمَخْرَجًا مِمَّا أَنْتُمْ فِيهِ..."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَاتَ الْيَوْمَ عَبْدٌ لِلَّهِ صَالِحٌ أَصْحَمَةُ" فَقَامَ فَأَمَّنَا وَصَلَّى عَلَيْهِ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ قَالَ: نَعَى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ النَّجَاشِيَّ صَاحِبَ الْحَبَشَةِ، الْيَوْمَ الَّذِي مَاتَ فِيهِ فَقَالَ: "اسْتَغْفِرُوا لأَخِيكُمْ."

Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Ümmü Seleme (ra) anlatıyor: ...Resûlullah (sav) (Mekke'de işkence gören) ashâbına şöyle demiştir: *"Habeşistan'da, ülkesinde hiç kimseye zulmedilmeyen bir kral vardır. Allah sizin için bu durumdan bir çıkış ve kurtuluş yolu gösterinceye kadar orada kalın..."*

(BS18232 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 17)

Câbir b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav), *'Bugün Allah'ın salih bir kulu olan Ashame (Necâşî) vefat etti.'* buyurdu. Sonra kalkarak bize imam oldu ve onun (gıyâbî) cenaze namazını kıldırdı."

(M2208 Müslim, Cenâiz, 65)

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor: "Resûlullah (sav) bize Habeşlerin meliki olan Necâşî'nin ölüm haberini, öldüğü gün bildirdi ve *'Kardeşiniz için Allah'tan mağfiret isteyin.'* buyurdu."

(B1327 Buhârî, Cenâiz, 60)

Mekke'den Medine'ye hicretin üzerinden yaklaşık yedi yıl geçmiş, Müslümanlar yeni yurtlarında yaşamaya alışmışlardı. Artık huzur içindeydiler. Aslında bu, Müslümanların ilk hicreti değildi. İslâm'ın cefakâr muhacirleri ilk hicretlerini Habeşistan'a yapmışlardı. Gün geldi, Allah'ın lütfuyla Medine muhacirleri ve Habeşistan muhacirleri Medine'de buluştu. İşte onlardan biri, Ca'fer b. Ebû Tâlib'in sevgili eşi, Habeşistan'a hicret eden Müslümanlardan olan Esmâ bnt. Umeys idi.[1] Esmâ, kendisi gibi Habeşistan muhaciri olan Hz. Ömer'in kızı Hafsa'yı ziyaret etmek için onun evine gitmişti. Tam bu sırada Hz. Ömer de kızını görmek için onların yanına geldi. Kızına, "Bu kadın kim?" diye sordu. Hafsa, "Umeys'in kızı Esmâ" diyerek onu tanıttı. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Habeşli mi, şu deniz yolcusu mu?" şeklinde ona takıldı. Esmâ da "Evet." dedi. Hz. Ömer, Esmâ'ya dönerek, "Medine'ye hicret ile biz sizi geçtik. Biz Resûlullah'a (sav) sizden daha lâyığız." dedi. Esmâ bu söze alınarak cevap verdi: "Hayır. Vallahi siz Resûlullah'la birlikte hicret ettiniz ve o sizin açlarınızı doyurdu, cahillerinizi eğitti. Biz ise Habeşistan'da Müslümanların uzağında, onlara nefret besleyen bir memlekette bulunuyorduk. Bütün bu sıkıntılar, Allah ve Resûlü'nün rızası içindi. Allah'ın adına yemin olsun ki, bana dediklerini gidip Resûlullah'a söyleyinceye kadar ne bir lokma yiyeceğim ne de bir yudum su içeceğim. Biz eziyet görüyorduk ve korkutuluyorduk. Hz. Peygamber'e (sav) bunları söyleyeceğim ve ona soracağım. Yemin olsun ki ne yalan söylerim ne de gerçeği saptırırım. Tek bir kelime bile eklemeden anlatırım."[2]

Hz. Ömer, Esmâ'yı hicret gibi hassas bir konuda kızdırmıştı. Çektikleri türlü sıkıntılar karşılığında Hz. Ömer'in söyledikleri ağırına gitmişti. Durumu Allah Resûlü'ne anlatmak üzere hemen onun yanına gitti. Peygamberimizin cevabı Esmâ'nın yüreğine su serpmişti: *"O, bana sizden daha lâyık ve yakın değildir. O ve onunla beraber hicret eden arkadaşları için bir hicret sevabı vardır.*[3] *Ey gemi ahalisi! Sizin için ise iki hicret (sevabı) vardır. Birisi Habeşistan'a hicret, öbürü Medine'ye, Peygamber'in yanına hicret."*[4]

Allah Resûlü'nden müjde niteliğindeki bu sözleri duyan Esmâ'nın mutluluğu tarif edilemezdi. Esmâ'nın ağzından Hz. Peygamber'in bu kutlu sözlerini duymak isteyen diğer gemi yolcuları onun yanına geliyorlardı. Onların ifadesiyle, dünyadaki hiçbir şey, Peygamber'in Habeşistan mu-

[1] H17/489 İbn Hacer, *Isâbe*, VII, 489.
[2] B4230 Buhârî, Meğâzî, 39
[3] M6411 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 169.
[4] HM19930 İbn Hanbel, IV, 412; B3876 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 37.

hacirleri hakkındaki bu güzel şehâdetinden daha büyük ve daha sevinç verici olamazdı. O kadar ki sahâbîlerden bazısı defalarca Esmâ'ya gelerek Allah Resûlü'nün bu sözlerini ondan tekrar tekrar dinlemek istemişti.[5]

Sevgili Peygamberimiz, Habeşistan muhacirlerine iki hicret sevabı olduğunu bildirirken ne kadar da haklıydı. Çünkü onlar, İslâm'ın ilk yıllarında Mekke müşriklerinin baskı ve zulümlerine maruz kalmışlardı. Mekke'de 610 yılında Hira Mağarası'nda doğan hidayet güneşi yayıldıkça Mekkeli putperestlerin Müslümanlara karşı olan baskı ve şiddeti de çoğalmıştı. Hakaret ve işkencelere maruz kalan Müslümanlar, canlarından da endişe eder duruma gelmişlerdi. Doğup büyüdükleri, o çok sevdikleri yurtları Mekke, artık onlara dar geliyordu.[6]

Allah Resûlü'nün vahye muhatap oluşunun üzerinden henüz beş yıl geçmişti. 615 yılının Recep ayıydı.[7] Ashâbının çektiği eziyet ve işkenceye karşı bir şey yapamamanın ızdırabını duyan Rahmet Peygamberi, onlara bu sıkıntıdan kurtulabilmeleri için hicret etmelerini tavsiye etmişti. Kuşkusuz kolay değildi insanın her şeyini ardında bırakarak hiç bilmediği diyarlara göç etmesi. Ancak bu göç, inandığı dini yaşamak gibi ulvî bir değer uğruna yapılınca, mükâfatı da bir o kadar yüce olmaktaydı. Zira Allah Teâlâ, bu kutlu insanlar için şöyle buyuruyordu: "*Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, elbette onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz. Âhiret mükâfatı ise daha büyüktür. Keşke bilselerdi.*"[8] Bu ilâhî müjdeye nail olabilmek için inananların yolculuk yapacakları yer ise Allah Resûlü'nün sevdiği ve güvendiği bir memleket olan Habeşistan'dı.[9]

Habeşistan, o dönemde ticarî yolculukların yapıldığı, deniz yoluyla ulaşılma imkânına sahip olan, Müslümanlarca da bilinen bir ülkeydi. Bununla birlikte, hicret için tercih edilmesinin asıl sebebi güvenli bir yer olmasıydı. Arabistan çevresindeki diğer bölgeler, yeni bir dine mensup olan bu insanları kabul etmezdi. Semavî bir din olan Hıristiyanlığı benimseyen ve âdil bir hükümdara sahip olan Habeşistan, hicret için en uygun ülke idi. Nitekim Allah Resûlü, "*Habeşistan'da, ülkesinde hiç kimseye zulmedilmeyen bir kral vardır. Allah sizin için bu durumdan bir çıkış ve kurtuluş yolu gösterinceye kadar orada kalın.*"[10] demişti. Böylece, Allah Resûlü'nün övdüğü ve vefatında da, "*Bugün Allah'ın salih bir kulu olan Ashame (Necâşî) vefat etti.*"[11] diye nitelendirdiği ve güvendiği Necâşî'nin ülkesine hicret izni verilmiş oldu.

İslâm'ın ilk hicreti böylece Habeşistan'a gerçekleştiriliyordu. Ashâbdan on bir erkek, dört kadın, Şuaybe Limanı'ndan bindikleri gemiyle Kızıldeniz'i

[5] M6411 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 169.
[6] BS18232 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 17; İS214 İbn İshâk, *Sîret*, I, 214; HS2/164 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 164.
[7] ST1/203 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 204.
[8] Nahl, 16/41.
[9] MA9743 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 384; HS2/164 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 164.
[10] BS18232 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 17; İS247 İbn İshâk, *Sîret*, s. 247.
[11] B1320 Buhârî, Cenâiz 54, M2208 Müslim, Cenâiz, 65.

aşarak, Habeşistan (Etiyopya) yani Afrika topraklarına ayak basmış oldular. İlk muhacirler arasında Hz. Osman ve Peygamberimizin kızı olan hanımı Rukayye, Ebû Seleme ve hanımı Ümmü Seleme, Zübeyr b. Avvâm, Mus'ab b. Umeyr, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Maz'ûn, Ebû Huzeyfe b. Utbe ve hanımı Sehle bnt. Süheyl, Âmir b. Rebîa ve hanımı Leylâ bnt. Ebû Hasme, Ebû Sebre, Hâtıb b. Amr ve Süheyl b. Beydâ yer almaktaydı.[12]

Hicret edenler arasında bulunan Ümmü Seleme'nin naklettiğine göre, muhacirler Habeşistan'da en hayırlı komşu olan Necâşî'yle birlikteydiler. Orada dinlerini emniyet içinde yaşama imkânı buldular. Hiç kimse dinleri aleyhinde bir tutumda bulunmamış ve kötü bir söz söylememişti.[13] Habeşistan'a yapılan bu ilk hicretten birkaç ay sonra, Mekke'de durumun düzeldiğine dair bazı asılsız söylentiler çıkmış, bunun üzerine Müslümanlardan bir kısmı Mekke'ye geri dönmüştü. Ancak burada müşriklerin daha da artan baskılarıyla karşılaşılması üzerine, Allah Resûlü ikinci bir gruba Habeşistan'a hicret için izin verdi. İlk hicretten yaklaşık bir yıl sonra Peygamberimizin amcasının oğlu Ca'fer b. Ebû Tâlib'in de aralarında bulunduğu yüz kişiyi aşan yeni bir grupla Habeşistan'a ikinci kez hicret edildi.[14]

İkinci hicretle birlikte Mekke'den kimi tek başına kimi ailesiyle pek çok kişi ayrılmış bulunuyordu. Fakat Müslümanların sığındıkları memlekette kendi ülkelerinden daha rahat oldukları haberleri gelince bu durum Mekke müşriklerini çok rahatsız etmişti. Kendi menfaatlerini yakından takip eden Mekkeli müşrikler, Habeşistan'a yerleşip dinlerini rahatça yaşayan, kimse tarafından hor görülmeyen Müslümanların durumunu, ileriye dönük bir tehlike olarak gördüler. Bunun üzerine Kureyşli kabile reisleri gecikmeden toplanarak muhacirlerin buradan çıkarılıp sürülmeleri için elçi göndermeye karar verdiler. İçlerinden siyaset konusunda yetenekli, ikna kabiliyetleri yüksek iki seçkin kişiyi görevlendirdiler. Bunlar, daha sonra önde gelen sahâbîler arasında yer alacak olan Amr b. Âs ve Abdullah b. Ebû Rebîa idi. Necâşî ve kumandanlarına sunulmak üzere türlü hediyelerle donatılmış olan bu heyet, Habeşistan'a gönderildi. Amaçları Necâşî'nin, ülkesine sığınan bu çaresiz insanları kabul etmemesini, kendilerine geri vermesini sağlamaktı.[15]

Heyet Habeşistan'a geldiğinde kralın huzuruna çıkmadan önce, beraberinde getirdikleri değerli hediyeleri kumandanlara takdim ettiler. Böylece, Necâşî'nin huzuruna çıkıldığında kendilerini desteklemelerini sağlamak istiyorlardı. Ayrıca, muhacirlerin Habeşistan'a geldikleri hâlde

[12] ST1/203 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 204.
[13] HM1740 İbn Hanbel, I, 202
[14] ST1/203 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 206-207; EU1/189 İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-gâbe*, I, 189.
[15] HM1740 İbn Hanbel, I, 202.

Hıristiyanlığı kabul etmediklerine de işaret ederek Necâşî ve çevresindekileri onlar aleyhinde kışkırtmaya çalışıyorlardı. Nihayet söz alarak Necâşî'ye taleplerini bildirdiler:

"Ey Hükümdar! Aramızdan sefih bazı gençler senin ülkene sığındılar. Onlar kendi toplumlarının dinini terk ettiler ve senin dinine de girmediler. Aksine bizim de senin de bilmediğin yepyeni bir din icat ettiler. Bizi sana, onları geri vermen için kendi toplumlarının ileri gelenleri, babaları, amcaları ve aşiretleri gönderdi. Onların kavimleri kendilerini daha yakından tanımakta ve daha iyi bilmektedirler."[16]

Heyeti dinleyen Necâşî, kendisine sığınan insanları dinlemeden karar veremeyeceğini ifade ederek,[17] Müslümanlardan bir grubu huzuruna çağırdı. Peygamberimizin amcasının oğlu Ca'fer b. Ebû Tâlib başkanlığındaki grup Necâşî'nin huzuruna çıktı. Ancak hükümdara secde etmediler. Genç ve gözü pek bir sahâbî olan Ca'fer, söz alarak durumlarını gayet veciz bir şekilde ifade eden şu konuşmayı yaptı:[18]

"Ey Hükümdar! Biz câhiliye toplumuyduk; putlara tapar, leş yer, çirkin işler yapardık. Akraba ilişkilerine değer vermez, etrafımızdakilere kötülük ederdik. Güçlülerimiz zayıflarımızı yok ederdi. İşte biz bu hâlde iken, neticede Allah bize içimizden soyunu, doğruluğunu, güvenirliğini ve iffetini iyi bildiğimiz bir resûl gönderdi. Bu peygamber bizi Allah'a, tevhid inancına ve ona ibadet etmeye davet etti. Bizim ve atalarımızın Allah'ın dışında tapmış olduğumuz taşlardan ve putlardan kurtulmamızı öğütledi. Doğru söylemeyi, emanete riayet etmeyi, akraba ile iyi ilişkiler kurmayı, komşulara iyi muamelede bulunmayı, haram yemeye ve kan dökmeye son vermeyi emretti. Aynı şekilde çirkinlikleri, yalan sözü, yetim malı yemeyi, namuslu kadına iftira etmeyi de yasakladı. Sadece tek olan Allah'a ibadet etmeyi ve O'na bir şeyi şirk koşmamamızı emretti. Namazı, zekâtı ve orucu da bize emretti."

Ca'fer, İslâmî esasları açıkladıktan sonra sözlerine şöyle devam etti: "Biz onu tasdik ettik, ona iman ettik ve onun getirdiği ilâhî mesaja uyduk. Artık sadece Allah'a ibadet ettik, O'na hiçbir şeyi ortak koşmadık. Bize haram kıldıklarını haram, helâl kıldıklarını helâl kabul ettik. Bunun üzerine kendi toplumumuz bize düşman kesildi. Tekrar Allah'a ibadeti bırakıp putlara tapmaya döndürmek ve önceden helâl saydığımız çirkinlikleri tekrar helâl kabul etmemizi sağlamak suretiyle bizi dinimizden döndürebilmek için işkenceler yaptılar. Onlar bizi ağır bir baskıya maruz bırakınca, zorlayınca, bize zulmedince, bizimle dinimiz arasına girip inancımızı

[16] HM1740 İbn Hanbel, I, 202; İS247 İbn İshâk, *Sîret*, s. 248.
[17] HM1740 İbn Hanbel, I, 202.
[18] HM4400 İbn Hanbel, I, 461.

yaşamamıza engel olunca, biz de kalkıp senin ülkene sığındık. Seni başkalarına tercih ettik ve sana yakın olmayı istedik. Ey hükümdar! Senin yanında haksızlığa uğramayacağımızı umduk!"[19]

Bunun üzerine Necâşî, bahsettiği ilâhî vahiyden bazı âyetler okumasını istedi. O da Hz. Yahyâ ile Hz. İsa'nın dünyaya gelişlerinden bahseden Meryem sûresinden bir bölüm okudu. Bu âyetlerden etkilenen Necâşî'yle birlikte kumandanları gözyaşlarını tutamadılar. Sonra Necâşî, "Vallahi, bu ve Musa'nın getirdiği aynı kaynaktandır." dedi. Ardından da Mekkeli elçilere dönerek, "Siz, çıkın gidin. Vallahi ben onları size asla teslim etmeyeceğim, bunu yapmayacağım!" açıklamasını yaptı. Bu tavırla karşılaşan Mekkeli elçi Amr b. Âs, ertesi gün Müslümanların Hz. İsa hakkında kötü şeyler söyledikleri iddiasıyla Necâşî'nin huzuruna çıktı. Necâşî, İsa (as) hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için Müslümanları tekrar huzuruna çağırttı. Ca'fer, "Onun hakkında Peygamberimizin bize getirdiğini söylüyoruz. O, Allah'ın kulu, peygamberi, ruhu ve bakire ve iffetli Meryem'e (rahmine) bıraktığı kelimesidir." şeklinde cevap verdi. Bunu duyduktan sonra Necâşî eliyle yerden bir çöp aldı ve şöyle dedi: "Vallahi, Meryem oğlu İsa senin söylediğinden şu çöp kadar bile farklı değildir."[20]

Müslüman muhacirler Necâşî'nin ülkesinde huzur içinde yaklaşık on üç yıl yaşamaya devam etmişler ve orada bulundukları süre içinde Habeşistan'ı yurt edinmişlerdi.

Muhacirlerden bir kısmı Mekke'ye, bir kısmı da hicretten sonra Medine'ye çeşitli zamanlarda, farklı şekillerde geri dönmüşlerdi. Ca'fer b. Ebû Tâlib'in de içinde bulunduğu en son grup ise 628 yılında, Hayber'in fethi sırasında Medine'ye dönmüştü. Hayber'de Ca'fer'in geldiğini gören Allah Resûlü, onu kucaklamış, iki kaşının arasını öpmüş[21] ve şöyle demişti: *"Hangisine daha çok sevineceğimi bilemiyorum. Hayber'in fethine mi yoksa Ca'fer'in dönüşüne mi!"*[22]

Hayber günü, savaşa katılanların yanında, Habeşistan muhacirlerine de ganimetten pay ayrıldı. Ca'fer ve arkadaşlarıyla birlikte gemiyle Habeşistan'dan henüz dönen muhacirlere, savaşan gazilerle birlikte ganimet mallarından verildi. Bu nasipli gemi yolcuları arasında bulunan Ebû Musa el-Eş'arî, daha sonraki yıllarda bu durumu övünç vesilesi olarak insanlara anlatmaktaydı. Hatta muhtemelen onların bu durumunu kıskanan bazı Müslümanların, "Medine'ye hicret etmekle biz sizi geçtik." şeklindeki sözlerini de naklediyordu.[23]

[19] HM1740 İbn Hanbel, I, 202; İS247 İbn İshâk, *Sîret*, s. 248-249.
[20] HM1740 İbn Hanbel, I. 202.
[21] D5220 Ebû Dâvûd, Edeb, 145-146.
[22] BS13876 Beyhakî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, VII, 157.
[23] M6410 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 169.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah Resûlü, hicretin yedinci yılında diğer çevre ülkelerle birlikte, Habeşistan'a da İslâm'a davet mektubu göndermiştir. Esasında kaynaklarda Hz. Peygamber'in Amr b. Ümeyye ed-Damrî vasıtasıyla Necâşî'ye iki mektup gönderdiği rivayet edilmektedir. Bunlardan biriyle Necâşî'yi İslâm'a davet eden Allah Resûlü, diğeri ile de Necâşî'den Habeşistan muhacirlerinden olan Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habîbe'yi kendisine nikâhlamasını ve diğer muhacirlerle birlikte Medine'ye göndermesini istemişti.[24] O dönemde müşriklerin reisi olan Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habîbe, kocasıyla birlikte Habeşistan'a hicret etmiş, ancak kocası orada ölmüştü. Resûlullah'ın isteği üzerine Necâşî, dört bin dinar mehir ile Ümmü Habîbe ve Peygamberimizin nikâhlarını kıymış[25] ve Ümmü Habîbe'yi diğer muhacirlerle birlikte gemiyle Medine'ye ulaştırmıştı.[26] Necâşî, Medine'ye dönen muhacirlerin yanında Peygamberimize çeşitli hediyeler ve bir heyet göndermişti. Hz. Peygamber, minnettar olduğu Necâşî'nin heyetini karşılamış ve bizzat ağırlamıştı.[27]

Allah Resûlü'nün, kendisine sığınan Müslümanlara kucak açan Habeşistan kralı Necâşî Ashame'ye gönderdiği ve onu Müslüman olmaya çağırdığı mektup şöyledir:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'ın Resûlü Muhammed'den Habeş kralı Necâşî Ashame'ye...

Müslüman ol! Kendisinden başka tanrı olmayan gerçek melik, mukaddes, selâm, koruyucu, kurtarıcı olan Allah'a hamdimi sana iletirim. Meryem oğlu İsa'nın, Allah'ın ruhu ve bakire, iffetli, temiz ve namuslu Meryem'e (rahmine) bıraktığı kelimesi olduğuna şehâdet ederim. Böylece Meryem, İsa'ya hamile kalmıştır. Allah, Âdem'i kudreti ve nefesi ile nasıl yarattı ise İsa'yı da kendi ruh ve nefesinden öylece yaratmıştır.

Seni tek ve ortaksız olan Allah'a inanmaya, O'na itaatte devamlı olmaya, bana uymaya ve bana gelen vahye iman etmeye davet ediyorum. Çünkü ben Allah'ın Resûlü'yüm. Sana amcamın oğlu Ca'fer'i ve beraberinde Müslümanlardan bir grubu göndermiştim. Sana geldikleri zaman onları ağırla ve zorbalığı bırak. Seni ve askerlerini Allah'a (inanmaya) çağırıyorum. Ben tebliğ ettim, nasihatte bulundum. Nasihatimi kabul edin! Selâm hidayete tâbi olanların üzerine olsun.[28]

Necâşî, Allah Resûlü'nün bu davetine olumlu cevap vererek Müslüman olmuştu. Hatta kaynaklarda İslâm'ı benimsediğini ifade eden kendisine ait bir mektup da bulunmaktadır:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Necâşî Ashame b. Ebcer'den Allah'ın Resûlü Muhammed'e.

[24] EU4/181 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 181-182.
[25] BS14103, BS14681 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 217, 362.
[26] TL2/37 İbn Haldûn, *Târîh*, II, 37.
[27] BN3/98 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 98-99
[28] TB2/131 Taberî, *Târîh*, II, 131-132.

Ey Allah'ın Peygamberi! Allah'ın selâmı, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun. Allah'tan başka ilâh yoktur. O Allah ki beni İslâm'a eriştirmiştir.

Şimdi, İsa'nın durumunu anlatan mektubun bana ulaştı ey Allah'ın Resûlü! Göğün ve yerin Rabbine and olsun ki İsa senin söylediğin gibidir, fazlası değil! Senin bize gönderdiğinle tanışmıştık. Amcanın oğlunu ve arkadaşlarını misafir etmiştik. Şehâdet ederim ki sen Allah'ın Resûlü'sün, doğrusun ve (Allah tarafından da) tasdik edilmişsin. Sana ve amcanın oğluna biat ettim ve onun aracılığıyla âlemlerin Rabbine teslim oldum. Ey Allah'ın Resûlü! Sana oğlum Erhâ b. Ashame b. Ebcer'i gönderiyorum. Ancak kendime sözüm geçer. Sana gelmemi istersen ey Allah'ın Resûlü, gelirim. Şehâdet ederim ki senin söylediklerin gerçektir. Sana selâm olsun ey Allah'ın Resûlü!"[29]

Necâşî, bilge bir idareci olarak doğruya değer veren ve hakkı teslim eden bir kişiydi. Müslümanların zor anlarında onlara kucak açmış, daha sonra da Müslümanlığı seçerek hidayete ermişti. İslâm'ı seçişinde Hıristiyanlığı tanıması, Hz. İsa'nın Resûlullah'ı (sav) müjdelemesi ve Resûlullah'tan kendisine nakledilen bilgilerin öteden beri edindiği tecrübelerle örtüşmesi etkili olmuştu. Peygamberimiz (sav) Habeşistan meliki Necâşî öldüğü gün, ashâbına onun ölümünü haber vererek, *"Bugün Allah'ın salih bir kulu olan Ashame (Necâşî) vefat etti."* buyurmuş, imamlık yaparak ashâbına onun için (gıyâbî) cenaze namazı kıldırmış,[30] *"Kardeşiniz için Allah'tan mağfiret isteyin."*[31] diyerek âdil krala karşı son görevini yerine getirmişti.

Resûlullah (sav) en zor zamanlarında kendilerine sığınan ashâbına kucak açan Habeşlilerin gösterdikleri misafirperverlik ve yardımseverliklerine karşı minnetini ifade etmek üzere onlar için, *"Onlar size dokunmadığı sürece siz de Habeşlilere dokunmayın."* buyurmuştur.[32]

Allah Resûlü'nün Habeşistan kralı Necâşî ile kurduğu diplomatik ilişki, onun siyasî dehasını ortaya koymaktadır. İslâm'ın henüz ilk yıllarında kurulan bu ilişki ile Necâşî'ye İslâm dini tanıtılmış, İslâm'ın kuşandığı erdemler anlatılmış, böylece İslâm ve Hıristiyanlığın kaynağının esasında aynı olduğu fark ettirilmiştir. Bu şekilde İslâm'a hayran olması sağlanan Necâşî, ülkesinin kapılarını Müslümanlara açmış, Mekkeli müşriklerin diplomatik çabaları ise sonuçsuz kalmıştır. Necâşî'nin farklı bir dinden olan muhacirlere gösterdiği misafirperverlik, var oluş mücadelesinin verildiği bir dönemde, bunalmış ve köşeye sıkışmış Müslümanlar için âdeta bir çıkış kapısı, umut kaynağı ve önemli bir dönüm noktası olmuştur.

[29] TB2/131 Taberî, *Târîh*, II, 132; BN3/104 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 104-105.
[30] M2208 Müslim, Cenâiz, 65.
[31] B1327 Buhârî, Cenâiz, 60; M2205 Müslim, Cenâiz, 63.
[32] D4302 Ebû Dâvûd, Melâhim, 8; N3178 Nesâî, Cihâd, 42

CÂHİLİYE DEVRİ
ZULÜM, ZORBALIK, CEHALET

عَنْ جُنْدَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَجَلِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ قُتِلَ تَحْتَ رَايَةٍ عُمِّيَّةٍ، يَدْعُو عَصَبِيَّةً، أَوْ يَنْصُرُ عَصَبِيَّةً،
فَقِتْلَةٌ جَاهِلِيَّةٌ."

Cündeb b. Abdullah el-Becelî'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim kabilecilik/ırkçılık propagandası yaparak veya kabileciliğe/ırkçılığa destek vererek yolunu şaşırmış bir topluluğun bayrağı altında öldürülürse, onun ölümü câhiliye ölümüdür."
(M4792 Müslim, İmâre, 57)

عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَطَبَ النَّاسَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَتَعَاظُمَهَا بِآبَائِهَا فَالنَّاسُ رَجُلاَنِ: رَجُلٌ بَرٌّ تَقِيٌّ كَرِيمٌ عَلَى اللَّهِ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ هَيِّنٌ عَلَى اللَّهِ وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَخَلَقَ اللَّهُ آدَمَ مِنَ التُّرَابِ..."

أَنَّ أَبَا مَالِكٍ الْأَشْعَرِيَّ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"أَرْبَعٌ فِي أُمَّتِي مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ لاَ يَتْرُكُونَهُنَّ: الْفَخْرُ فِي الْأَحْسَابِ وَالطَّعْنُ فِي الْأَنْسَابِ وَالْاِسْتِسْقَاءُ بِالنُّجُومِ وَالنِّيَاحَةُ..."

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ يَقُولُ: "أَلاَ إِنَّ كُلَّ رِبًا مِنْ رِبَا الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ لَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لاَ تَظْلِمُونَ وَلاَ تُظْلَمُونَ. أَلاَ وَإِنَّ كُلَّ دَمٍ مِنْ دَمِ الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ وَأَوَّلُ دَمٍ أَضَعُ مِنْهَا دَمُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ بِحَدِيثٍ يَرْفَعُهُ قَالَ: "النَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الْفِضَّةِ وَالذَّهَبِ خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلاَمِ إِذَا فَقُهُوا..."

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), Mekke'nin fethi günü insanlara bir hutbe vererek şöyle buyurdu: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr; bedbaht, Allah katında değersiz kişi. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır..."*

(T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49; D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110, 111)

Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar; asaleti ile övünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölülere yas tutmadır..."*

(M2160 Müslim, Cenâiz, 29)

Süleyman b. Amr'ın naklettiğine göre, babası (Amr b. Ahvas) şunları anlatmıştır: "Resûlullah'ı (sav) Veda Haccı'nda dinledim, şöyle diyordu: *'Bilesiniz ki! Câhiliye faizlerinden olan tüm faizler kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise sizindir. Haksızlık etmeyecek ve haksızlık da görmeyeceksiniz. Bilesiniz ki! Câhiliye devrinin bütün kan davaları kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib'in oğlu Hâris'in kan davasıdır...'"*

(D3334 Ebû Dâvûd, Büyû', 5; T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9)

Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'a nispet ederek naklettiği bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: *"İnsanlar gümüş ve altın madenleri gibi madenlerdir. Câhiliye devrinde hayırlı olanlar, İslâm'da da hayırlıdır. Yeter ki (dini) iyi kavrasınlar..."*

(M6709 Müslim, Birr, 160; B3336 Buhârî, Enbiyâ, 2)

Hz. Peygamber ve ashâbı bir araya geldiklerinde câhiliye devrindeki anılarından bahsederlerdi ve bu meclisler, kimi zaman gözyaşlarına kimi zaman da neşeli anlara sahne olurdu.[1] Bazen de ashâbdan kimileri Peygamber Efendimizin yanına gelerek câhiliye döneminde yaptıkları davranışları pişmanlık içerisinde anlatırlar ve ona hükmünü sorarlardı. Yine bir gün bir adam Resûlullah'ın yanına gelerek hayatının İslâm'la tanışmadan önceki hâlini şu şekilde tasvir etti: "Yâ Resûlallah! Biz câhiliye halkıydık. Putlara tapar, çocuklarımızı öldürürdük. Benim bir kızım vardı. Putlara tapma yaşına eriştiği zaman onu çağırdığımda sevinçle hemen yanıma gelirdi. Yine bir gün onu yanıma çağırdım, peşimden geldi. Ailemize ait olan yakındaki bir kuyuya gittim. Kızımın elinden tutarak onu kuyuya attım. Ondan hatırımda kalan son şey, 'Babacığım, babacığım!' şeklindeki çığlıkları oldu." Bu sözleri duyan Allah Resûlü'nün gözlerinden yaşlar süzüldü. Bunun üzerine oradakilerden biri Resûlullah'ı üzdüğü için adama kızdı. Allah Resûlü ise *"Bırakın! O, kendisini üzen bir şeyi anlatıyor."* dedi ve adamdan anlattıklarını tekrarlamasını istedi. Adam sözlerini tekrarladı ve Hz. Peygamber, yine gözyaşları mübarek sakalını ıslatacak kadar ağladı. Bu olaydan oldukça etkilenen Rahmet Peygamberi, kalbi İslâm'la yumuşamadan önce yaptığı bu davranıştan pişmanlık duyan sahâbîsine döndü ve ona umut veren şu sözleri söyledi: *"Allah, câhiliyede yapılan kötülükleri(n sorumluluğunu) kaldırmıştır. Sen işe (hayata) yeniden başla!"*[2]

Câhiliye döneminde insanlık, hayatın her alanında zalimce uygulamalara şahit oluyordu. Câhiliye karanlığını en çarpıcı şekilde resmeden olay ise bir babanın kızını diri diri toprağa gömmesiydi. İnanç olarak putperestliğin hâkim olduğu İslâm öncesi devirde insan, yalnız Rabbine karşı değil tüm âleme ve mahlûkata karşı zalimce bir tutum içerisindeydi.

Câhiliye döneminde kişinin kız çocuk sahibi oluşu onun için bir utanç vesilesiydi. Zira kadın toplumda uğursuzluk sebebi olarak görülür,[3] kişi kız çocuk sahibi olduğunda öfkelenir, yüzü kapkara kesilirdi.[4] *"Kendisine verilen kötü müjde(!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!"*[5] şeklinde Kur'an'da anlatılan bu kötü psikoloji içerisinde câhiliye insanlarından bazıları çareyi kızını toprağa gömmekte bulurdu.[6]

[1] M6035 Müslim, Fedâil, 69; T2850 Tirmizî, Edeb, 70.
[2] DM2 Dârimî, Mukaddime, 1.
[3] HM26562 İbn Hanbel, VI, 240.
[4] Nahl, 16/58.
[5] Nahl, 16/59.
[6] DM2 Dârimî, Mukaddime, 1.

Bazıları ise çocuklarını fakirlik korkusuyla öldürürlerdi.[7] Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi hanîflerden olup kız çocuğunu ölümden kurtarmak için babasına masrafını ödeyip yanında yetiştirenler de vardı.[8] İslâm'la birlikte bu çirkin âdet yasaklanmış[9] ve diri diri gömülen kız çocuğunun hangi sebepten öldürüldüğünün kıyamet günü sorulacağı bildirilmiştir.[10]

Câhiliye zihniyeti inanç, ibadet, ahlâk, sosyal yaşantı gibi hayatın farklı alanlarına çeşitli tutum ve davranışlar hâlinde yansımaktaydı. İnanç yönünden şirk ve kitap-peygamber tanımazlık olarak görülen bu zihniyet, sosyal hayatta zorbalık, zulüm ve şiddeti fazilet sayıyordu. Hukukta adaletsizlik, eğitim ve öğretimde cehalet, siyasette ise kabile asabiyeti esastı. Buna karşılık yerleşik hayat yaşayan şehirlilerde yönetimin elitlerin elinde olduğu düzenli bir teşkilatlanma biçimi vardı ve hâkimiyetin dayandığı esaslar açısından gücün ve "asabiyetin" hükümranlığı söz konusu idi. İktisadî açıdan ise olgun olmayan bu barbar zihniyet; zorbalık, yağma ve talana dayanan bir cömertlik ve kahramanlığı erdem kabul ediyordu.[11]

Hz. İbrâhim'in getirdiği vahyin unutulmaya yüz tuttuğu, tevhid akidesinin yerine putperestliğin hâkim olduğu bir coğrafyada inançsızlık içerisinde bocalayan insanların sosyal ilişkileri de tam bir kargaşa hâlindeydi. O dönemin yapısını Habeş muhacirlerinden Ca'fer b. Ebû Tâlib, Necâşî'ye şöyle özetliyordu: "Biz câhiliye toplumuyduk; putlara tapar, leş yer, çirkin işler yapardık; akraba ilişkilerini keser, etrafımızdakilere kötülük ederdik. Güçlülerimiz zayıflarımızı ezerdi."[12] Câhiliye zihniyetinin devamlılığını ise ataları taklit ve onlara körü körüne bağlı olma düşüncesi sağlıyordu. Ne ilâhî bir vahye ne de insanî bir muhakemeye dayanan bu taassup yüklü tavır, câhiliye insanının atalarının sahte dinlerini ve geleneklerini devam ettirmesine yol açıyordu.

Araplar, câhiliye döneminde şehirlerde yerleşik hayat sürenler (hadarîler) ve çölde yaşayanlar (bedevîler) olarak ikiye ayrılmış durumdaydılar. Ayrıca toplumda hür, köle ve mevâlî şeklinde bir sınıf ayrımı da söz konusuydu. Köle ve cariyeler sahiplerine bağlıydılar ve mal gibi alınıp satılıyor, miras bırakılıyorlardı. Sosyal yapının kabilecilik esasına dayandığı, insanın ancak mensup olduğu kabileye göre değer kazanabildiği, ırk, renk, soy ve zenginliğin üstünlük ölçüsü olarak kabul edildiği bir sistem hüküm sürüyordu. Kabileler arasında çeşitli sebeplerden dolayı kan davaları ve savaşlar eksik olmazdı, ancak haram aylarda kan dökülmesi yasak sayıldığı için savaşlara ara verilirdi.

[7] İsrâ, 17/31.
[8] B3828 Buhârî, Menâkıb, 24.
[9] B6473 Buhârî, Rikâk, 22.
[10] Tekvîr, 81/8, 9.
[11] Cehl ve Hilm anlamları için bkz. FL1/489, FL2/93 İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*, I, 489, II, 93; RT3-RT4 Isfehânî, *Müfredât*, s.102, 129.
[12] HM1740 İbn Hanbel, I, 202.

Asabiyet adı verilen, kabile mensuplarının birlikte hareket etmelerini sağlayan kabilecilik ruhu ve dayanışma duygusu oldukça güçlü idi. Müşriklerin bu tutumları Kur'an'da, *"hamiyyetü'l-câhiliyye"* şeklinde yer almış ve kâfirler, taassuba varan aşırı kabilecilik, kin, öfke, şiddet ve düşmanlık duygularından dolayı eleştirilmişlerdi.[13] Ayrıca eşitlik ve adaletin yerine kabileciliği ve üstün ırk düşüncesini öngören *"hükmü'l-câhiliyye"*yi geri getirmek isteyenler bu davranışlarından dolayı Kur'an'da kınanmışlardı.[14] Hz. Peygamber'in, *"Haksız da olsa kendi kabilene arka çıkmandır."* diyerek tanımladığı asabiyet duygusu,[15] insanlar arasında yalnızca takvayı üstünlük ölçüsü kabul eden[16] İslâm dini tarafından kaldırılmıştı. Nitekim Allah Resûlü, Mekke'nin fethedildiği gün irad buyurduğu hutbesinde tüm insanların Hz. Âdem'den, Hz. Âdem'in ise topraktan yaratıldığını bildirmiş ve insanlara şöyle seslenmişti: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht Allah katında değersiz kişi. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır..."*[17]

Sevgili Peygamberimiz her fırsatta kabile asabiyeti yerine İslâm kardeşliğini yerleştirmeye çalışmıştır. Nitekim bir seferinde ensar ve muhacir arasında bir tartışma yaşanmış ve taraflar, "Yetişin ey ensar!" ve "Muhacirler yetişin!" şeklinde bağırmaya başlamışlardı. Bu sözleri duyan Hz. Peygamber, *"Bu câhiliye çağrıları da nedir!"* şeklinde söz konusu ırkçı hareketlere tepki göstermişti.[18] Ayrıca Resûlullah, *"Kim kabilecilik/ırkçılık propagandası yaparak veya kabileciliğe/ırkçılığa destek vererek yolunu şaşırmış bir topluluğun bayrağı altında öldürülürse, onun ölümü câhiliye ehlinin ölümüdür."* buyurmuştu.[19] Habeşli siyah bir köle olan Bilâl-i Habeşî ve Ebû Zer arasında geçen bir tartışmada Ebû Zerr'in Bilâl'i zenci olan annesinden dolayı ayıplaması üzerine Allah Resûlü onu şöyle uyarmıştı: *"Ey Ebû Zer! Onu anasından dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câhiliyeden izler bulunan bir kimsesin."*[20]

Miras konusunda da İslâm'dan önce kadın, her türlü haktan mahrum ediliyor, mirasın erkeğin hakkı olduğu düşünülüyordu. İslâm'da kadınlara akrabalık derecesine göre miras hakkı farz kılınmış,[21] Câhiliye döneminden önce paylaştırılan her miras, paylaştırılmış olduğu şekilde geçerliliğini sürdürmüş ancak İslâmiyet'ten sonrakiler İslâm ahkâmına tâbi kılınmıştı.[22] Câhiliye insanının İslâm'la şereflendikten sonra bile hayatın her alanına sinmiş olan bu kabilecilik ruhunu hemen bırakma-

[13] Fetih, 48/26.
[14] Mâide, 5/50.
[15] D5119 Ebû Dâvûd, Edeb, 111, 112.
[16] Hucurât, 49/13; HM23885 İbn Hanbel, V, 411.
[17] T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49; D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110, 111.
[18] M6582 Müslim, Birr, 62.
[19] M4792 Müslim, İmâre, 57.
[20] B30 Buhârî, Îmân, 22; M4313 Müslim, Eymân, 38.
[21] DM2920 Dârimî, Ferâiz, 8
[22] D2914 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 14; İM2485 İbn Mâce, Ruhûn, 21.

sı mümkün olmadı ve Hz. Peygamber, zaman zaman ashâbına bu alışkanlıklarını bırakmalarına dair uyarılarda bulundu: *"Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar; asaleti ile öğünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölülere yas tutmadır."*[23]

Câhiliye zihniyetinin tamamına hâkim olan "kabilecilik tutkusu" güçlü olmaya dayanıyordu. Bu sebeple evlenmek ve özellikle erkek çocuk sahibi olmak onlar için çok önemliydi; zira çokluklarıyla övünürlerdi.[24] Evlenme ve boşanma durumlarında erkeğe büyük bir serbestlik tanınırken, kadının hakkı göz ardı edilirdi. İslâm'la birlikte kadına kendi isteği ile evlenebilme hakkı verilmiş oldu.[25]

Hz. Âişe'nin anlattığına göre, câhiliye döneminde dört çeşit nikâh vardı. Bunlardan birincisi dünürlüğe dayanan bugünkü nikâhtı. Diğer bir nikâh şekli, çocuğun soylu olmasını isteyen kişinin, karısını dilediği kişiye göndermesi şeklinde gerçekleşiyordu. Bir başka nikâh şekli, on kadar erkek bir kadınla cinsî münasebette bulunduktan sonra, kadının doğan çocuğu onlardan hoşuna giden birine ilhak etmesiydi. Dördüncü nikâh şekli ise gayri meşru birliktelik idi. Böyle bir kadın hamile kalıp da çocuğunu doğurunca daha önce kendisiyle cinsî münasebette bulunan erkeklerden birine çocuğun şekil ve şemailine bakarak babasını tespit edebilen "kâif" yardımıyla nispet ederdi. Allah, Peygamberimizi (sav) gönderince bugünkü Müslümanların nikâhı câhiliye halkının bütün nikâhlarını kaldırdı.[26] "Şiğâr" adıyla câhiliye döneminde uygulanan ve mehirsiz olarak iki kadını karşılıklı değişmek anlamına gelen nikâh türü[27] ve belli bir süreliğine nikâhlanmak şeklinde olan mut'a nikâhı da yasaklandı.[28] Daha önce sınırsız olan eş sayısına sınırlama getirildi.[29] Böylece nesepte belirsizliğe yol açan ve câhiliye zihniyetinin ürünü olan uygulamalar yasaklanmış oldu.

Câhiliye halkının evlilikle ilgili konularda özellikle kadının aleyhine olan bütün örf ve âdetlerine İslâm'la son verildi. O dönemde tiranlığın hüküm sürmesi sebebiyle, evlenmede söz hakkı bulunmayan kadınların miras ve mülkiyet hakkı da genellikle erkeklerin elindeydi. Hatta bir adam vefat ettiği zaman, onun velîleri kalan zevcesini de miras olarak almaya herkesten haklı olurlardı. Velîlerden birisi isterse ilk mehri üzerinden o kadınla evlenir, isterlerse onu başka birisiyle evlendirip mehrini alırdı. Yine isterlerse o kadını kimseyle evlendirmezler, fidye vermesi için hapsederler, ölünce mirasını alırlardı. Ölenin velîleri o kadın üzerinde aile-

[23] M2160 Müslim, Cenâiz, 29.
[24] Tekâsür, 102/1-2.
[25] M3476 Müslim, Nikâh, 66.
[26] D2272 Ebû Dâvûd, Talâk, 32-33.
[27] B5112 Buhârî, Nikâh, 29.
[28] M5005 Müslim, Sayd, 22.
[29] D2241 Ebû Dâvûd, Talâk, 24, 25; İM1952 İbn Mâce, Nikâh, 40.

sinden daha fazla hak sahibi olurdu. Bu adaletsiz durum, "*Ey inananlar, kadınları miras yoluyla zorla almanız size helâl değildir. Onlara verdiklerinizin bir kısmını alıp götürmek için onları sıkıştırmayın...*"[30] âyetiyle sona erdirildi.[31] "*Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir hayâsızlıktır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.*"[32] âyeti de kadının miras malı olarak vârislere intikalini yasaklıyordu.

Câhiliye döneminde evliliği bitirme hakkı genellikle tek taraflı olarak erkeğe aitti. Talâk, erkeğin keyfî kararına göre alınır, istenirse dul kadınlar erkeğin ailesi tarafından alıkonabilirdi.[33] Erkeğin karısını sırf ona zulmetmek amacıyla ve başkasıyla evlenmesini engellemek düşüncesiyle sayısız şekilde boşayıp kadının iddeti bitmeden tekrar ona döndüğü, sonra tekrar boşadığı oluyordu.[34] Câhiliye döneminde görülen boşama türlerinden biri de zıhârdı ve buna göre erkek karısına, "Sen bana annemin sırtı gibisin." diyerek ona yaklaşmayı kendisine haram kılıyordu. Böyle bir durumda Allah Resûlü, kişinin zıhâr kefareti vermesi gerektiğini bildirmişti.[35]

"Îlâ" adı verilen boşama türünde ise erkek belli bir süre karısına yaklaşmamak için yemin ederdi.[36] "Hul'" denilen boşanma şeklinde ise kadın kocasına belli bir bedel ödeyerek boşanırdı. Bu tür boşanma şeklini Resûlullah onaylamış ve ashâb tarafından da uygulanmıştı. İslâm ile sınırsız boşanma yasaklanarak kişinin tekrar karısına dönmesi üç boşama ile sınırlandırılmış ve en çok iki defa dönmeye ruhsat verilmiştir.[37] Evlilik ve boşanmayla ilgili olarak İslâm'ın getirdiği ilkeler ve Allah Resûlü'nün uygulamaları neticesinde evlilik kurumu ve aile konusunda câhiliye döneminde var olan keyfîlik kaldırılmış, bu kurum saygın ve kutsal bir hâle getirilmiştir. Kadının mağduriyetini önlemek, kişinin nesebini korumak adına evlilik konusuna ciddiyetle yaklaşılmış, boşanma konusuna da çeşitli prensipler getirilmiştir.[38]

İslâm'dan önce evlilik ve boşanmada kadının söz hakkının bulunmamasının nedeni, o dönemde kadınlara ve kız çocuklarına değer verilmemesi idi. Şehirlerde yaşayan üst tabakaya mensup zengin kadınlar istisna edilirse genel olarak câhiliye döneminde kadınlar bir meta gibi kullanılıyor, kimi cariyeler efendileri tarafından kendilerine kazanç sağlamaları için fuhşa zorlanıyorlardı. Daha sonra indirilen âyetlerle bu tür kadınların fuhşa zorlanması yasaklandı.[39] Bununla birlikte Kur'an, kadınları, "*Câhiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmamaları*" (*teberrücü'l-câhiliyye*) konusunda uyardı.[40] Ayrıca câhiliye döneminde uygulanan Mecûsî geleneği

[30] Nisâ, 4/19.
[31] B4579 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 6; D2089, D2090 Ebû Dâvûd, Nikâh, 21, 22.
[32] Nisâ, 4/22
[33] B4579 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 6.
[34] MU1242 *Muvatta'*, Talâk, 29; T1192 Tirmizî, Talâk, 16.
[35] T1200 Tirmizî, Talâk, 20.
[36] B5273 Buhârî, Talâk, 12; N3527 Nesâî, Talâk, 53.
[37] MU1242 *Muvatta'*, Talâk, 29.
[38] Bakara, 2/229-230.
[39] M7552 Müslim, Tefsîr, 26.
[40] Ahzâb, 33/33.

kaldırılarak kadınlarla âdet dönemlerinde ilişkiye girmek yasaklanmış,[41] diğer taraftan âdetli kadınla yiyip içmeme, birlikte oturmama gibi kadını dışlayan bütün âdetler kaldırılmıştı.[42]

Câhiliye âdetlerinin hüküm sürdüğü uzun yıllar boyunca bir kişi evlâtlık edindiğinde artık evlâtlık çocuk o kişinin adıyla anılır, öz çocuk muamelesi görür, mirastan pay alırdı.[43] Nitekim ashâb-ı kirâm, Allah Resûlü'nün azatlısı Zeyd'i "Muhammed'in oğlu Zeyd" şeklinde çağırırlardı.[44] *"Evlâtlıklarınızı, gerçek babalarının adlarıyla çağırınız. Allah yanında en doğrusu budur. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız bu takdirde onları din kardeşleriniz ve görüp gözettiğiniz kimseler olarak kabul edin."*[45] âyetinin inmesiyle birlikte evlâtlıklar kendi babalarına nispet edildi.

İslâm'dan önceki ceza sisteminde kabileciliğin izlerini görmek mümkündü. Zira o dönemde suçun bireyselliği ilkesine pek riayet edilmez, ferde karşı işlenen suç kabileye karşı işlenmiş sayılır ve bu nedenle kabileler uzun süre birbirleriyle savaşır, yıllarca kan davası güderlerdi. Kan davası, asabiyetin en önemli koruyucusuydu. Her kabilenin birbiriyle nesiller boyu süren kan davasına dayalı husumetleri vardı. Allah Resûlü ise Veda Hutbesi'nde câhiliye döneminde yaygın olan mal ve kanla ilgili bütün iftihar vesilelerinin ayağının altında olduğunu bildirmiş[46] ve *"Bilesiniz ki! Câhiliye faizlerinden olan tüm faizler kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise sizindir. Haksızlık etmeyecek ve haksızlık da görmeyeceksiniz. Bilesiniz ki! Câhiliye devrinin bütün kan davaları kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib'in oğlu Hâris'in kan davasıdır..."* buyurmuştu.[47]

Câhiliyede işlenen suçlar için kısas ve diyet uygulamaları da görülürdü. Ancak her konuda olduğu gibi cezaları tatbik konusunda da hür köle, zengin fakir, kadın erkek arasında ayrımcılık yapılıyordu. Nitekim Allah Resûlü döneminde Yahudi Benî Nadîr ve Benî Kurayza kabileleri arasında çıkan bir olayın eşitsizlik ve üstünlüğe dayanarak çözümlenmek istenmesi üzerine âyet inmiş ve bu kabileler, *"Câhiliye kanunlarıyla mı yönetilmek istedikleri"* sorusuna muhatap olmuşlardı.[48] Sevgili Peygamberimiz, insanların asalet, soy, zenginlik gibi durumları dolayısıyla ayrıcalıklı muameleye tâbi tutulmalarını, zayıf ve kimsesiz kişilerin ezilmesini, cezaların yalnız güçsüzler için geçerli olmasını asla kabullenmemiş, her zaman hakkaniyet, adalet ve eşitlik prensipleriyle hareket ederek hüküm vermiştir. Nitekim bir defasında güçlü bir kabileye mensup olan ve hırsızlık yapan Fâtıma adlı bir kadın hakkında imtiyazlı hüküm vermesini kendisinden istedik-

[41] M694 Müslim, Hayız, 16; DM1160 Dârimî, Tahâret, 112.
[42] D258 Ebû Dâvûd, Tahâret, 102; N289 Nesâî, Tahâret, 181.
[43] B5088 Buhârî, Nikâh, 16.
[44] M6262 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 62.
[45] Ahzâb, 33/5.
[46] D4588 Ebû Dâvûd, Diyât, 24; İM2628 İbn Mâce, Diyât, 5.
[47] D3334 Ebû Dâvûd, Büyû', 5; T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.
[48] D4494 Ebû Dâvûd, Diyât, 1; N4736 Nesâî, Kasâme, 8-9.

lerinde şöyle seslenmişti: *"Sizden önceki toplumlar şu tavırlarından dolayı yoldan çıkmışlardır: Toplumun ileri gelenlerinden bir kimse hırsızlık yaptığında onu cezalandırmayıp affederlerdi. Ancak kimsesiz biri aynı suçu işlediğinde onu cezalandırırlardı. Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki hırsızlık yapan Muhammed'in kızı Fâtıma bile olsa elini keserdim!"*[49]

Câhiliye döneminde Araplar geçimlerini genellikle ticaretle sağlıyorlardı. Kur'an'da onların kışın (Yemen'e) ve yazın (Suriye'ye) ticaret seferleri düzenlediklerinden bahsedilmektedir.[50] Bunun dışında Kâbe ve çevresindeki bazı önemli yerler aynı zamanda ticaret merkezi konumundaydılar ve belli zamanlarda buralarda panayırlar düzenlenirdi. Ukâz, Mecenne, Zü'l-Mecâz panayırları hem iktisadî hem de kültürel yönden Arapların hayatında önemli bir yere sahipti. O dönemde ticaretin gelişmiş olması dolayısıyla, çeşitli alışveriş türleri mevcuttu. Ama bunların çoğu haksız kazanç sağlamaya yönelikti. Câhiliye döneminde henüz annesi bile dünyaya gelmemiş deve yavrusunun doğumunda ücretini ödemek kaydıyla alışveriş yapılırdı.[51] Hayvanların döllenmesinden ücret alınır,[52] satın alınan yiyecekler teslim alınmadan başkasına satılırdı.[53] Meyveler olgunlaşmadan, henüz ağaç üzerindeyken satılır ve bu şekilde satın alan kişi muhtemel bazı zararlara uğrardı.[54] Şehre mal getiren ticaret kervanları yolda karşılanır, mallar ucuza alınır ve böylece ard niyetli kişilere karaborsacılık yapma imkânı doğardı.[55] Satıcı ile müşteri arasına girerek malın fiyatını yükseltmeye çalışma (neceş) da alışverişte karşılaşılan durumlar arasındaydı.[56] Bunların dışında alışverişte belirlilik ilkesine uymayan ve bu sebeple karşı tarafın zarar etmesine ve aldatmaya yol açan çok çeşitli ticarî satış şekilleri bulunmaktaydı.[57]

Ayrıca ticarî hayatta da belli bir zümrenin hâkimiyeti söz konusuydu. Aldatma, dolandırma, güçsüzü ezme ve insanları sömürmenin yolu olarak faiz ve tefecilik oldukça ilerlemişti ve pek çok çeşidiyle yaygın şekilde uygulanmaktaydı. Allah Resûlü Veda Haccı'nda şöyle seslenerek bu haksız kazancı yasaklamıştı: *"Bilesiniz ki! Câhiliyeye ait bütün faizler kaldırılmıştır. Anaparalarınız ise sizindir. Haksızlık etmeyecek ve haksızlık da görmeyeceksiniz..."*[58] İnsanları aldatmaya ve haksız kazanç elde etmeye yönelik, hak ve hukuk prensiplerini hiçe sayan tüm alışveriş türlerini İslâm dini yasaklamış ve bunun yerine karşılıklı rızaya dayanan "helâl" satış şekilleri meşru kılınmıştır.

Câhiliye döneminde kabileler arasında savaşların çok yaygın olması sebebiyle, elde edilen ganimetler de ekonomik hayatta önemli yere sahipti.

[49] B6788 Buhârî, Hudûd, 12; N4902 Nesâî, Kat'u's-sârik, 6.
[50] Kureyş, 106/1-2.
[51] B2143 Buhârî, Büyû', 61.
[52] B2284 Buhârî, İcâre, 21
[53] B2126 Buhârî, Büyû', 51.
[54] B2193 Buhârî, Büyû', 85.
[55] B2166 Buhârî, Büyû', 72.
[56] B2142 Buhârî, Büyû', 60; M3815 Müslim, Büyû', 11.
[57] B2133 Buhârî, Büyû', 54; M3808 Müslim, Büyû', 4.
[58] D3334 Ebû Dâvûd, Büyû', 5, T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9.

Ancak ganimet mallarını taksimde bir sistem gözetilmiyor, yağmalama ve çapulculuk uygulanıyordu. İslâm'la birlikte ganimetlerin dağıtımında çeşitli ilkeler gözetilmiş, ilkel bir uygulama olan yağmacılık yerine ganimet hukuku tesis edilmiştir.[59]

İslâm'dan önce içki, kumar, fuhuş ve çirkin birtakım eğlence türleri yaygındı. Bu tür faaliyetler yasaklanırken, dine uygun olan birtakım Arap örf ve âdetleri devam ettirilmiş veya bunlarda bazı düzenlemelere gidilmiştir. Nitekim câhiliye döneminde insanlar senede iki defa bayram yaparlar ve bu günlerde eğlenirlerdi. Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde, *"Sizin de eğleneceğiniz iki gününüz vardır. Allah (câhiliyedeki) o günlerin yerine size daha hayırlısını verdi. Bunlar Ramazan ve Kurban Bayramı günleridir."* buyurmuştur.[60]

Câhiliye döneminde fazilet sayılan bazı davranışlar, İslâm'a uyduğu ölçüde kabul görmüş, tevhid inancına aykırı olmayan insanî ve ahlâkî değerlere müdahale edilmemiş, bazı alışkanlıklar ise İslâmî kurallarla güçlendirilerek sosyal hayatta devamlılıkları sağlanmıştır. Araplar arasında tek Allah'a inanan hanîflerin varlığı; haksızlıkları ve zulümleri engellemek amacıyla kurulan Hilfü'l-füdûl müessesesi; cömertlik, sıla-i rahim, komşuluk, misafirperverlik, ahde vefa ve mürüvvet gibi değerlere önem verilmesi toplumdaki yozlaşmaya rağmen karşılaşılan güzel vasıflardır. Bu yüzden Allah Resûlü, câhiliye devrinde ticaret ortaklığı yaptığı Sâib'e şu tavsiyede bulunmuştur: *"Ey Sâib! Câhiliye çağında yaptığın faziletli şeylere İslâm devrinde de devam et. Misafiri ağırla, yetime ikram et ve komşuna iyi davran!"*[61] Yine bir defasında kendisine gelerek câhiliye devrinde yaptığı köle azat etmek, sadaka vermek veya akrabaya iyilik yapmak gibi bazı davranışların karşılığı olup olmadığını soran Hakîm b. Hizâm'a, *"Sen eskiden yaptığın hayırlarla Müslüman oldun."* cevabını vermiştir.[62] *"İnsanlar gümüş ve altın madenleri gibi madenlerdir. Câhiliye devrinde hayırlı olanlar, İslâm'da da hayırlıdır. Yeter ki (dini) iyi kavrasınlar."*[63] buyuran Hz. Peygamber, insanların değerlerinin gerçek anlamına vâkıf olup bunlara sahip çıktıklarında her zaman farklı bir yere sahip olacaklarını bildirmiştir.

Câhiliye döneminden asr-ı saadete geçişte Allah Resûlü, Arap toplumunda büyük bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Barbarlığın ve bedevîliğin hüküm sürdüğü bir topluluğu büyük bir inkılâp gerçekleştirerek bilgi toplumuna dönüştürmüş, inançta, ahlâkta, hukukta, özetle hayatın her alanında insanları tevhid akidesi etrafında toplamayı başarmıştır. Sevgi

[59] D2703 Ebû Dâvûd, Cihâd, 128; DM2027 Dârimî, Edâhî, 23.
[60] N1557 Nesâî, Îdeyn, 1.
[61] HM15585 İbn Hanbel, III, 425.
[62] M324 Müslim, Îmân, 195.
[63] M6709 Müslim, Birr, 160; B3336 Buhârî, Enbiyâ, 2.

ve merhametsizlikten katılaşan kalpleri önce imanla tanıştırmış, sonra birbirleriyle kaynaştırarak İslâm kardeşliğinin en güzel örneklerini sunmuştur. Câhiliye döneminin mal ve kana dair bütün övünme vesilelerini kaldırmış,[64] bu sahte değerler yerine insanın kendisiyle, Rabbiyle ve tüm mahlûkatla ilişkilerini düzenleyen ilkeler koymuştur. Câhiliye zihniyetine açılan bütün kapıları kesin bir şekilde kapatıp[65] o dönemi hatırlatan bütün izleri temizleyen Allah Resûlü,[66] câhiliye toplumundan İslâm medeniyetine uzanan büyük bir değişim gerçekleştirmiştir.

[64] D4588 Ebû Dâvûd, Diyât, 24.
[65] B6882 Buhârî, Diyât, 9.
[66] B30 Buhârî, Îmân, 22.

CÂHİLİYE DEVRİ
BİLGİ KAYNAKLARI

عَنْ صَفِيَّةَ، عَنْ بَعْضِ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ أَتَى عَرَّافًا فَسَأَلَهُ عَنْ شَيْءٍ لَمْ تُقْبَلْ لَهُ صَلَاةٌ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً."

Safiyye'nin, Hz. Peygamber'in (sav) bazı eşleri aracılığıyla naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Kim bir kâhine (medyuma) gelir de ona bir şey sorarsa kırk gece namazı kabul olunmaz."

(M5821 Müslim, Selâm, 125)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"اجْتَنِبُوا الْمُوبِقَاتِ: الشِّرْكُ بِاللَّهِ، وَالسِّحْرُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"تَعَلَّمُوا مِنْ أَنْسَابِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ..."

أَنَّهُ أَبَا مَالِكٍ الْأَشْعَرِيَّ حَدَّثَهُ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"أَرْبَعٌ فِي أُمَّتِي مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ لاَ يَتْرُكُونَهُنَّ: الْفَخْرُ فِي الْأَحْسَابِ، وَالطَّعْنُ فِي الْأَنْسَابِ، وَالْاِسْتِسْقَاءُ بِالنُّجُومِ، وَالنِّيَاحَةُ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: ...قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لاَ تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلاَ تُكَذِّبُوهُمْ، وَ قُولُوا: ﴿آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ﴾."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ، هُمُ الَّذِينَ لاَ يَسْتَرْقُونَ وَلاَ يَتَطَيَّرُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Helâk eden şeylerden kaçının: Allah'a şirk koşmak ve sihir yapmak."*

(B5764 Buhârî, Tıb, 48)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Akrabalık ilişkilerinizi kurmanızı sağlayacak düzeyde neseplerinizi öğrenin!.."*

(HM8855 İbn Hanbel, II, 374)

Ebû Mâlik el-Eş'arî'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar; asaleti ile övünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölülere yas tutmadır..."*

(M2160 Müslim, Cenâiz, 29)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ehl-i kitabı ne doğrulayın ne de yalanlayın! Ancak, 'Biz, Allah'a ve (bize) indirilene iman ettik...'* (Âl-i İmrân, 3/84) *deyin."*

(B7542 Buhârî, Tevhîd, 51)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetimden yetmiş bin kişi, hesaba çekilmeden cennete girerler. Onlar üfürükçülük yapmazlar, uğursuzluğa inanmazlar ve (her hususta) Rablerine güvenip dayanırlar."*

(B6472 Buhârî, Rikâk, 21)

Muâviye b. Hakem, Sülem kabilesindendi. İslâm'a girdikten sonra Medine'ye gelmişti. Medine'de geçirdiği günlerde yaşadığı bir hatırasını şöyle anlatmıştı:

"Bir defasında Resûlullah (sav) ile birlikte namaz kılarken cemaatten biri aksırdı. Ben de namaz içinde, 'Yerhamükâllâh' (Allah sana merhamet etsin!) dedim. İnsanlar bundan rahatsız olup bana ters ters baktılar. Ben, 'Ne oldu yahu! Neden bana öyle bakıyorsunuz?' dedim. Bunun üzerine onlar, elleriyle dizlerine vurmaya başladılar. Beni susturmak istediklerini anlayınca ben de sustum. Resûlullah (sav) namazı bitirdi. Anam babam uğruna feda olsun! Ne ondan evvel ne de sonra daha güzel öğreten birini gördüm! Vallahi bana ne surat astı, ne vurdu ne de azarladı. Sadece *'Bu, namazdır. Namaz kılarken konuşulmaz. Namaz, tesbihtir, tekbirdir ve Kur'an okumaktır.'* buyurdu. Ben, 'Ey Allah'ın Resûlü! Ben câhiliyeden yeni kurtulmuş biriyim. Allah Teâlâ bize İslâm'ı getirdi. Bizden bazı kimseler kâhinlere gidiyor (ne dersiniz?)' dedim. Resûlullah (sav), *'Onlara gitme!'* buyurdu. 'Bazılarımız da uğursuzluğa inanıyorlar (buna ne dersiniz?)' dedim. Resûlullah (sav), *'Bu, onların içlerinden geçen bir düşüncedir. Bu düşünce onları sakın işlerinden alıkoymasın!'* buyurdu."[1]

Muâviye b. Hakem'in dile getirdiği kâhinlere gitme ve kehanetlerine itibar etme, câhiliye döneminde oldukça yaygındı. O dönemin Araplarınca kâhin, önemli bir bilgi kaynağıydı ve sorunlarının çözüm kaynağı olarak kabul edilmekteydi. Gaybı bildiklerine inandıkları için, gerçeği anlamak ve aralarındaki davaları hallettirmek üzere kâhinlere giderlerdi. Onlara göre kâhin, olağanüstü güçlerle ilişkisi olan biriydi ve o bu ilişki sayesinde geçmişteki ve gelecekteki olayları bilirdi. İnanışa göre onlar ihtilâfları çözer, rüyaları tabir eder, kayıpları bulur, zina olaylarını belirler, hırsızlık ve adam öldürme gibi cürümleri aydınlatır, hastalıklara şifa bulurlardı. Ayrıca bir kabileye savaş ilân edecekleri zaman kâhinlere danışılır, toplumsal ihtilâflarda ve aile anlaşmazlıklarında hakemliklerine başvurulur, gelebilecek her türlü felâketi önceden haber vermeleri istenirdi.[2]

Câhiliye düşüncesine göre her kâhinin kendisini gizemli bilgiler getiren cinleri vardı ve insanların bilmeyecekleri bilgileri cinleri sayesinde

[1] M1199 Müslim, Mesâcid, 33.
[2] "Kâhin", *DİA*, XXIV, 170-172.

elde etmekteydiler. câhiliye Arapları, göremedikleri hâlde var olduğuna inandıkları cinlerin bu insanları etkilediklerini düşünmekteydiler. Arrâf ya da kâhin, ciniyle görüştükten sonra "secî'" denen kafiyeli bir konuşma tarzıyla cevap verirdi. Onun bu şekilde etkileyici ve edebî bir üslûp kullanması dinleyenleri karşısında konumunu güçlendirirdi. Dolayısıyla secî' ile konuşmak olağanüstü bir varlıktan ilham veya vahiy alıyor olmanın işareti olarak addedilirdi. Bundan dolayı müşrikler, inen Kur'an vahiylerini "şair sözü" ya da "kâhin sözü" olarak nitelemişlerdi.[3]

Câhiliye düşüncesinde önemli yeri olan kâhinlerdeki bilgilerin değeri ve bunlara inanmanın doğru olup olmadığı, İslâm'ı yeni seçen kimselerce de merak konusuydu. Nitekim bu konuda Hz. Âişe şu bilgileri aktarır: "Birtakım insanlar Resûlullah'a (sav) kâhinleri sordular, Allah Resûlü, '*Onları dikkate almaya değmez!*' buyurdu. Bunun üzerine, 'Ey Allah'ın Resûlü! Ama onların anlattıkları şeyler bazen doğru çıkıyor.' dediler. Hz. Peygamber şu cevabı verdi: '*Bu söz cinlerdendir. Cin onu kapar ve (kâhin) dostunun kulağına tavuğun gagalaması gibi defalarca fısıldar. (Kâhin) ona yüz yalan karıştırır (ve halka sunar).*'"[4]

Burada Efendimiz, kâhinlerin yalancılığına vurgu yapmakla birlikte, onların cinler vasıtasıyla birtakım doğru bilgilere ulaşabildiklerini ve bazen de doğru şeyler söyleyebileceklerini ifade etmektedir. Şeytan ve cinlerin bilgi sızdırma olayından Kur'ân-ı Kerîm'de de söz edilmektedir: "*Biz, en yakın göğü yıldızlarla süsledik ve onu her azgın şeytandan koruduk. Artık onlar mele-i a'lâyı (yüce melekler topluluğunu) dinleyemezler, her taraftan kovularak (alevli yıldızlarla) taşlanırlar ve onlar için devamlı bir azap vardır. Şayet (meleklerin konuşmalarından) bir haber kapıp kaçıran olursa onu da (önüne geleni) delip geçen alevli bir yıldız takip eder.*"[5] Bu âyetleri tefsir eden âlimlerimiz, şeytan ve cinlerin gökyüzünden bilgi sızdırma işinin Resûlullah'ın peygamber olarak gönderilmesinden sonra bittiğini belirterek kâhinlerin geleceğe dair verdikleri mâlûmatın gerçeklerden uzak olduğuna dikkat çekerler.[6]

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde insanın kaderini değiştirme iddiası taşıyan, Allah'tan başka varlıklardan yardım alma gayesi güden, insanları sağlam bilgi kaynaklarından ve sebeplere başvurmaktan alıkoyan her türlü hurafe, bâtıl inanç ve uygulamalar açık ve kesin bir şekilde reddedilmiş ve yasaklanmıştır. Hz. Peygamber'in hemen tüm faaliyetlerinde hurafelerle mücadele ettiği görülmektedir. Söz gelimi kehaneti ve kâhinlerin eylemlerini kesinlikle hoş görmemiş, onların kehanet karşılığı aldığı ücreti asla tasvip

[3] Hâkka, 69/41-42.
[4] M5817 Müslim, Selâm, 123; B7561 Buhârî, Tevhîd, 57.
[5] Sâffât, 37/6-10.
[6] KC15/66 Kurtubî, *Tefsîr*, XV, 66, 67.

etmemiş,[7] çeşitli tekniklerle gelecekten ve bilinmeyenden haber verme, gizli kişilik özelliklerini ortaya çıkarma sanatı olan ve hemen bütün milletlerde bâtıl inanç ya da folklor olarak varlığı görülen falcılığı yasaklamıştır.[8]

Hz. Peygamber çocukların vücut yapılarına bakarak gelecekleriyle ilgili tahmin yürütmek gibi daha başka usullerle gâipten haber verdiğini iddia eden arrâflara ve kâhinlere müracaatı yasaklayarak şöyle buyurmuştur: *"Kim bir kâhine (medyuma) gelir de ona bir şey sorarsa kırk gece namazı kabul olunmaz."*[9] Çeşitli rivayetlerde onları tasdik edenin Hz. Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olacağı,[10] kâhinlerle, sihire inananların cennete giremeyeceği[11] ifade edilmektedir. Bu ve benzer hadisleri "terhîb" yani kötülüklerden sakındıran rivayetler olarak anlamak uygun olacaktır.

İslâm'ın doğduğu sırada cincilik, düğüm atmak, üflemek, fal okları ve yıldıza bakmak gibi usuller yaygın bir şekilde putperestlikle birlikte uygulanmaktaydı. Bu nedenledir ki İslâm bunlara şiddetle karşı çıkmıştır. Sihir/büyü yapılmasını, Hz. Peygamber helâk edici büyük günahlar arasında saymış, hatta onu Allah'a şirk koşmanın hemen ardından zikretmiştir: *"Helâk eden şeylerden kaçının: Allah'a şirk koşmak ve sihir yapmak."*[12]

Esrarengiz olan hususlara karşı merak duyan insanoğlu, tarih boyunca çevresindeki bilinmeyenleri keşfetmeye, anlamaya ve geleceği hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmıştı. Bu nedenle de insanlar ilk dönemlerden itibaren gizli yönleriyle ve gelecekleriyle ilgili olarak ileri sürülen iddialara ilgisiz kalmamış, onun bu özelliği sihir, büyü, fal, kehanet gibi uğraşıların toplumda yer edinmesine ve revaç bulmasına zemin hazırlamıştı. Ve zaman içinde insanların gayba, bilinmeze ve gizemliye olan ihtiyacını ve eğilimini karşılamak üzere kâhin, sihirbaz, büyücü, falcı, medyum gibi isimlerle anılan çeşitli kimseler ortaya çıktı. Bu kimseler, mistik sezgi güçlerinin bulunduğunu, görünmez varlıklarla temasa geçtiklerini ve sıradan insanların bilemediği bazı bilgilere sahip olduklarını ileri sürmüşlerdi.

Bu dönemin önemli bilgi kaynaklarından biri olan sihre, Kur'an'da, değişik vesilelerle sıkça temas edilmiştir. Bu âyetlerde Allah'ın diğer peygamberlere ve Hz. Muhammed'e indirdiği vahyin ve bu peygamberlerin hak olduğu, sihir ve sihirbaz olmadığı bildirilmiş, geçmiş peygamberlere karşı sihirbazların yürüttüğü muhalefet ve iftira kampanyasına değinilmiş, sihirbazların felâh bulmaz yalancı ve düzenbazlar olduğu ifade edilmiştir.[13]

Câhiliye dönemi Araplarında görülen bir başka bilgi türü de, hava durumu ve iklimlerdeki değişikliklerin yıldızların hareketleriyle oluş-

[7] D3428 Ebû Dâvûd, Buyû' (İcâre), 39.
[8] Tan, DİA, XII, 138-139.
[9] M5821 Müslim, Selâm, 125.
[10] HM9532 İbn Hanbel, II, 429; T135 Tirmizî, Tahâret, 102.
[11] HM11123 İbn Hanbel, III, 15.
[12] B5764 Buhârî, Tıb, 48; M262 Müslim, Îmân, 145.
[13] A'râf, 7/116; Yûnus, 10/76-77; Tâ-Hâ, 20/69; Zuhruf, 43/30; Zâriyât, 51/52.

tuğuna inandıkları "envâ" denilen halk astronomisi ve meteorolojisi bilgisidir. Onlar, yıldızları, yağmurun yağması, sıcakların veya soğukların başlaması, suların çekilip kabarması, bitki örtüsünde değişiklik olması, bereket ve kıtlık meydana gelmesi ve çeşitli rüzgâr yahut fırtınaların çıkması gibi tabiî hadiselerin amili olarak görmüşler ve onlara bir tür ulûhiyet nispet ederek beklentileri doğrultusunda kendilerinden niyazda bulunmuşlardır. Onlar, yıldızları bazı tabiat hadiselerinin yaratıcıları olarak görmekle küfre düşmüşlerdi. Hz. Peygamber, bu tür bâtıl inançları kınayarak yağmuru yağdıranın Allah olduğunu belirtmiş, yağmurun yağışını bir yıldızın doğup batmasına bağlayanların, o yıldıza tapmış Allah'ı inkâr etmiş olacaklarını bildirmiştir.[14]

Bu cümleden olarak Araplar arasında "yıldız kayması" da farklı şekillerde yorumlanabilmiştir. Abdullah b. Abbâs şöyle anlatır: "Bana Peygamber'in (sav) ashâbından ensardan bir zât haber verdi. Bir gece Resûlullah (sav) ile birlikte otururlarken bir yıldız kaymış ve ortalık aydınlanmıştı. Bunun üzerine Resûlullah onlara, *"Böyle bir şey olduğunda câhiliye devrinde ne derdiniz?"* diye sormuş, onlar da, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir. Biz bu gece büyük bir adam doğdu ve bu gece büyük bir adam öldü derdik." cevabını vermişler. Resûlullah, *"Bu yıldız, ne bir kimsenin ölümü için kayar ne de doğumu için! Lâkin Yüce Rabbimiz bir şey takdir buyurduğunda arşı taşıyan melekler tesbih eder. Arkasından onlardan sonra gelen gök ehli tesbih eder. Ta ki tesbih dünya semasının sakinlerine ulaşır. Sonra arşı taşıyanların arkasından gelenler arşı taşıyanlara, 'Rabbiniz ne buyurdu?' diye sorarlar. Onlar da ne buyurduğunu kendilerine haber verirler. Böylece semâvât sakinleri birbirleriyle haberleşir. Nihayet haber dünya semasına ulaşır. Ve cinler işitileni kaparak onu (kâhin) dostlarına aktarır ve bu kayan yıldızla taşlanırlar. Olduğu gibi getirdikleri (haber) haktır. Fakat bu habere yalan karıştırırlar."* buyurmuştur.[15]

Câhiliye döneminde halkın bilgi edindiği bazı yöntemler daha vardır ve Hz. Peygamber de zaman zaman onları bizzat kullanmış yahut tasvip etmiştir. Bunlardan bir tanesi, "kıyâfe" denilen ilginç bir bilgi edinme yöntemiydi. Bir kimsenin fizikî yapısına ve organlarına bakarak onun soyu, ahlâk ve karekteri hakkında tahminde bulunmak demek olan "kıyâfe", İslâm öncesi Hicaz-Arap toplumunun kültüründe önemli yer tutan bir ilim dalıydı. Tecrübe ve tahminin yanı sıra, feraset ve basirete dayalı olan kıyâfe ilmi sayesinde elbette bugün tıp ilminin sağladığı kesin sonuçlar elde edilemiyordu.

[14] B846 Buhârî, Ezân, 156; M231 Müslim, Îmân, 125; "Envâ", *DİA*, XI, 257-258.
[15] M5819 Müslim, Selâm, 124; T3224 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 34.

Ancak o günün imkânlarıyla nesebe dair bilgi sağlayan bu ilim dalında bazı kabileler şöhret kazanmıştı. Benî Müdlic, Benî Leheb ve Nizaroğulları'nın kıyâfe ve firâse konusunda uzmanlaştıkları kabul ediliyordu.[16]

Hz. Âişe kıyâfe hakkında şu anekdotu anlatır: "Bir gün Zeyd b. Hârise ile (oğlu) Üsâme başları bir kadife ile örtülü, ayakları açık vaziyette yatmaktaydı. Müdlic kabilesinden Mücezziz adlı bir kâif (kıyâfeci) içeri girmişti. Resûlullah (sav) da oradaydı. Mücezziz, "Şüphesiz bu ayaklar birbirinden olmalıdır." deyince bundan hoşnut kalan Resûlullah (sav), yüzü parlayarak sevinçle yanıma girdi ve şöyle buyurdu: *'Görmedin mi az önce Mücezziz, Zeyd b. Hârise ile Üsâme b. Zeyd'e baktı da şüphesiz bu ayaklar birbirindendir, dedi.'*"[17]

Peygamberimizin İslâm öncesinde evlâtlığı iken daha sonra azat ettiği Zeyd ile çok sevdiği Üsâme arasındaki benzerliğin Mücezziz tarafından ifade edilmesi Resûl-i Ekrem'i memnun etmişti. Zira Zeyd'in beyaz, Üsâme'nin ise siyah tenli olması, baba-oğul arasındaki bağ hakkında çeşitli dedikodulara yol açmıştı. Onun bu hoşnutluğu, hem Üsâme'nin nesebi konusunda rahatladığını, hem de kıyâfe konusunu önemsediğini göstermektedir.

Aynı şekilde birisiyle zina ettiğini iddia ederek eşiyle dört defa lânetleşen Uveymir'in eşinden doğacak çocuğun vasfıyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in söylediği sözler, onun da basireti, ferâseti ve fetâneti sayesinde kıyâfe konusunda tecrübeli olduğunu ortaya koymaktadır.[18]

Hz. Peygamber dönemindeki farklı bilgi kaynaklarını göstermesi bakımından şu rivayet oldukça önemli bilgiler vermektedir. Genç talebelerinden Urve, birgün hocası ve teyzesi olan Hz. Âişe'ye şöyle diyor: "Ey anneciğim! Senin anlayışına şaşırmıyorum, 'Allah Resûlü'nün hanımı ve Ebû Bekir'in kızı!' diyorum. Senin şiir ve câhiliye halkının geçmişi ile ilgili bilgine de şaşırmıyorum ve yine 'Ebû Bekir'in kızı!' diyorum. Zira o (bu konularda) halkın en bilgililerindendi. Fakat senin tıp bilgini nereden edindiğine şaşırıyorum!" Hz. Âişe, Urve'nin omzuna vurarak şöyle cevap verir: "Urveciğim! Resûlullah (sav) ömrünün sonlarında hastalanmıştı. O sıralarda her bölgeden Arap heyetler gelmekte ve farklı tedaviler önermekteydiler. Ben de onu bunlarla tedavi ediyordum. İşte böyle!"[19]

Urve'nin burada sözünü ettiği şiir ve nesep bilgisi, gerek câhiliye döneminde gerekse İslâmî dönemde önem arzeden bilgi kaynaklarındandı. Özellikle şiir, o dönemin iletişim vasıtalarının en güçlülerinden biriydi. Şiir ve Arap toplumu özdeşleşmişti âdeta. Günlük hayatta meydana gelen olaylar, ilişkiler ve toplumu ilgilendiren siyasî, içtimaî ve kültürel haber-

[16] "Kıyâfe", *DİA*, XXV, 508.
[17] B6770, B6771 Buhârî, Ferâiz, 31; M3617, M3619 Müslim, Radâ', 38, 40.
[18] B4745 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 1.
[19] HM24884 İbn Hanbel, VI, 66.

ler şiirle Arap toplumuna aksederdi. Bu nedenle İbn Abbâs, Kur'an'da geçen "garib" kelimelerin anlamlarının câhiliye şiirinde aranması gerektiğini, zira şiirin "Arapların divanı" olduğunu ifade etmişti.[20] Câhiliye şiiri bu dönem insanının yaşantısını ve kültürel düzeyini yansıttığı için "Dîvânü'l-Arab" olarak nitelendirilmişti.[21] Şiir, kimi zaman safsata ve cehaletin ürünüydü. Şairlerin mısraları Arap soylularının bâtıl iddialarını şahlandırırdı bazen. Yeri geldiğinde ise şiir, hakikatin ta kendisi olurdu. Arap'ın dilinde hakikati dillendiren bir araç oluverirdi. Resûlullah'ın ifadesiyle hakkı ızhar ettiğinde, kâfirin bile dilinde şiir neredeyse Müslüman olurdu.[22]

Şiirin ilhamî yönü, onun gaybî bilgi ile ilişkilendirilmesini sağlardı. Şair, Arapların gözünde gaybî varlıklarla ilişkisi olan, gaybî varlıktan aldığı bilgileri topluma nakleden kişiydi. Hz. Peygamber'in (sav) getirdiği vahyi, şiire benzeterek karalamaya çalışmaları Kur'an'ın da gaybî bilgiye dayanmasındandı. *"Mecnun bir şair için biz tanrılarımızı bırakacak mıyız?..."*[23] diyen câhiliye Arapları, bu tutumlarıyla Kur'an'ın ilâhî menşeli olmadığını söylemeye çalışırlardı. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de onlara şöyle cevap veriyordu: *"Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik. Zaten ona yaraşmazdı da. Onun söyledikleri, ancak Allah'tan gelmiş bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır."*[24]

"Ensab" yani soy bilgisi ise, tıpkı şiir ve hitabet gibi, câhiliye devri Araplarının kültürlerinin önemli bir parçasıydı ve onlar başkalarına karşı bu ilimleriyle övünmekteydiler. Ensab bilgisi, bir taraftan aynı soydan gelenleri birleştirirken, diğer taraftan başkalarına karşı şan ve şöhretleriyle övünme, hasımlarını yerme gibi Arap Edebiyatı'ndaki şiirlerin başlıca temasını oluşturmaktaydı. Bu konuda her kabilenin soyunu sopunu bilen "nessâb" denilen "soybilimci" râviler vardı. Allah Resûlü'nün zaman zaman çeşitli kabileler hakkında Hassân b. Sâbit ile Ebû Bekir'den bu konuda bilgi aldığı bilinmektedir. *"Akrabalık ilişkilerinizi kurmanızı sağlayacak düzeyde neseplerinizi öğrenin!"*[25] şeklindeki rivayet ve benzerleri, nesep bilgisinin sahâbe ve sonrasında da sürdürülmesini sağlamış ve neticede bu sahada birçok kitabın telif edildiği bir nesep ilmi ve edebiyatı gelişmiştir.[26]

Öte taraftan Rahmet Elçisi, neseplerle övünmeyi ve başkalarının neseplerini karalamayı yasaklamaktadır: *"Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar; asaleti ile öğünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölülere yas tutmadır."*[27] Şüphesiz asil bir soydan gelmiş olmak, Hz. Peygamber'in

[20] BS21727 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 404.
[21] TI.1/539 İbn Haldûn, *Târîh*, I, 539.
[22] M5885, M5886, M5887 Müslim, Şiir, 1.
[23] Sâffât, 37/36.
[24] Yâsîn, 36/69.
[25] HM8855 İbn Hanbel, II, 374.
[26] "Ensâb", *DİA*, XI, 244-248.
[27] M2160 Müslim, Cenâiz, 29; HM10821 İbn Hanbel, II, 526.

de işaret ettiği üzere insana ait bir değerdir.[28] Dolayısıyla burada yasaklanan asalet, hasep ve nesep değil sırf asalet ile övünme ve başkalarının neseplerini karalamadır.

Câhiliye döneminde kâhin ve arrâfların yanı sıra Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan Ehl-i kitap da önemli bir bilgi kaynağıydı. Bu iki dinin mensupları, ümmî Arap toplumunca daha bilgili addedilmekteydi. Gerek din, gerekse dünya ve âhiret ile ilgili çeşitli konularda çevredeki kitap ehline danışılmaktaydı. Peygamberimizin Mekke'de ilk vahyi almasının ardından eşi Hz. Hatice tarafından Hıristiyan bir bilge olan Varaka b. Nevfel'e götürülmesi ve yaşanan tecrübenin ona sorulması bunun tipik bir örneğiydi.[29] Kureyş'in, Hz. Muhammed'in gerçek peygamber olup olmadığını dahi Yahudilere sorması da bunu göstermekteydi.[30]

Ehl-i kitap olmaları hasebiyle Hicaz bölgesindeki Yahudilerin Araplar üzerinde önemli bir etkileri söz konusuydu. Hatta kitapsız ve peygambersiz olmalarının verdiği eziklik içerisinde Araplar, *"Kendilerine bir uyarıcı (peygamber) gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin etmişlerdi..."*[31] Câhiliye döneminde önemli bir bilgi kaynağı olan Ehl-i kitap hakkında Resûlullah daha ihtiyatlı bir tavır takınmıştı. O, bir hadisinde şunu tavsiye eder: *"Ehl-i kitabı ne doğrulayın ne de yalanlayın! Ancak 'Biz, Allah'a ve (bize) indirilene iman ettik.' deyin."*[32] Peygamber Efendimizin okunmasını tavsiye ettiği âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır: *"Biz Allah'a ve bize indirilene, İbrâhim'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilenlere; Musa'ya, İsa'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri katından verilenlere iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz. Biz Allah'a teslim olmuş Müslümanlarız."*[33] Diğer bir hadisinde ise Allah Resûlü, İsrâiloğulları'ndan (ibretli şeyleri) aktarmada bir sakınca olmadığını bildirir.[34] Peygamber Efendimizin gerek bu beyanları, gerekse Hz. Ömer'in merakla okumakta olduğu Tevrat nüshasından dolayı rahatsız olduğuna dair rivayetler[35] Ehl-i kitaptan alınan bilgiler konusunda temkinli ve seçici olunmasının gereğini ima eder.

Görüldüğü üzere, kendilerine herhangi bir peygamber ve kitap gönderilmemiş bir toplum olan câhiliye halkı,[36] geleceğe dair bilgi edinmek üzere kâhin, arrâf gibi cinlerle yahut doğaüstü güçlerle ilişkisi olduğunu düşündükleri kaynaklara inanıyor yahut envâ ve yıldız kayması gibi çeşitli bâtıl inanışlardan kendilerince bazı sonuçlar çıkarıyorlardı. Gizli, görkemli olan şeylere karşı tüm insanlarda bulunan merak ve ilgi onlarda da

[28] D2047 Ebû Dâvûd, Nikâh, 2
[29] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[30] HM4438 İbn Hanbel, I, 465.
[31] Fâtır, 35/42
[32] Âl-i İmrân, 3/84; B7542 Buhârî, Tevhîd, 51.
[33] Âl-i İmrân, 3/84.
[34] T2669 Tirmizî, İlim, 13.
[35] DM443 Dârimî, Mukaddime, 39.
[36] Yâsin, 36/6.

vardı. Oysa Kur'an'a göre gaybî bilgi sadece Allah tarafından bilinebilirdi ve Allah bu bilgiyi ancak dilediği kimselere bildirirdi.[37]

Allah Resûlü, İslâm sonrasında câhiliye zihniyetini arzulayıp yaşatmaya çalışmayı doğru bulmamıştır.[38] Bu bağlamda o, daima kehanet ve bâtıl inanışlara karşı koymuş, bu tarz bilgi kaynaklarına değer vermeyerek hayatlarına dâhil etmeyen kimseleri şu sözleriyle müjdelemiştir: *"Ümmetimden yetmiş bin kişi, hesaba çekilmeden cennete girerler. Onlar üfürükçülük yapmazlar, uğursuzluğa inanmazlar ve (her hususta) Rablerine güvenip dayanırlar."*[39]

Tecrübe ve birikime dayalı kıyâfe ve nesep gibi hususlar ise Peygamber Efendimiz tarafından kabul edilmiştir. Kesin ve şüphe götürmez bir bilgi kaynağı olan vahye muhatap olan Hz. Peygamber, yaşadığı dönemde vahiy ile çelişenleri kesinlikle yasaklamış, ilâhî bilgi ile karışma ihtimali olan bilgi kaynaklarına ise temkinli yaklaşmıştır. Bununla birlikte dönemin ortak ürünü olan ve bütün insanlığın genel geçer kabul ettiği sağlam bilgi kaynaklarına yaklaşımı olumlu olmuştur.

[37] Âl-i İmrân, 3/179; Nahl, 16/77.
[38] B6882 Buhârî, Diyât, 9.
[39] B6472 Buhârî, Rikâk, 21.

CÂHİLİYE DEVRİ
İNANÇ ve İBADETLER

أَنَّ أَبَا مَالِكٍ الْأَشْعَرِيَّ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"أَرْبَعٌ فِي أُمَّتِي مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ لَا يَتْرُكُونَهُنَّ: الْفَخْرُ فِي الْأَحْسَابِ وَالطَّعْنُ فِي
الْأَنْسَابِ وَالْاِسْتِسْقَاءُ بِالنُّجُومِ وَالنِّيَاحَةُ..."

Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin naklettiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar; asaleti ile övünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölülere yas tutmadır..."
(M2160 Müslim, Cenâiz, 29)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ فَرَعَ وَلاَ عَتِيرَةَ."

أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَنْ حَلَفَ مِنْكُمْ فَقَالَ فِي حَلِفِهِ: بِاللاَّتِ فَلْيَقُلْ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَطَمَ الْخُدُودَ، وَشَقَّ الْجُيُوبَ، وَدَعَا بِدَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: أَبْغَضُ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ ثَلاَثَةٌ:
"مُلْحِدٌ فِي الْحَرَمِ، وَمُبْتَغٍ فِي الْإِسْلاَمِ سُنَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ، وَمُطَّلِبُ دَمِ امْرِئٍ بِغَيْرِ حَقٍّ لِيُهَرِيقَ دَمَهُ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"(İslâm'da) fera' ve atîre (kurbanları) yoktur."*

(B5473 Buhârî, Akîka, 3; M5116 Müslim, Edâhî, 38)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden biriniz yemin eder ve yemininde de 'Lât'a yemin olsun ki!' derse arkasından 'Lâ ilâhe illâllâh' desin..."*

(M4260 Müslim, Eymân, 5)

Abdullah (b. Mes'ûd) (ra) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Ölenlerin ardından) avuçlarıyla yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve câhiliye âdeti olarak bağırıp feryat eden kimse bizden değildir."*

(B1294 Buhârî, Cenâiz, 35)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın en çok nefret ettiği insanlar şu üç sınıftır: Harem (bölgesi) içinde zulüm ve haksızlık eden, İslâm dininde câhiliye âdetleri(ni uygulama ve yaşatma) arayışı içinde olan ve haksız yere başka birinin kanını dökmek isteyen."*

(B6882 Buhârî, Diyât, 9)

İslâm, 610 yılında yeryüzünü şereflendirmiş ve bu tarihten itibaren Allah Resûlü, başta en yakınları olmak üzere insanları Allah'ın dinine çağırmaya başlamıştı. İnananların sayısı zamanla arttıkça, Kureyş toplumunun onlara karşı uyguladığı baskı da şiddetini artırmıştı. Müşriklerin ağır baskı ve işkenceleri dayanılmaz boyutlara ulaşınca Resûlullah, Müslümanlar için çareler aramaya başladı. Bu arayış neticesinde on beş kişilik ilk "muhacir heyetine" hiç kimseye zulmetmeyen bir hükümdarın iş başında olduğu Habeşistan'a gitmelerini ve Allah bir çıkış yolu gösterinceye kadar orada kalmalarını söyledi.[1] Buna karşılık Kureyş, Habeşistan'a hicret eden bir avuç Müslüman'ı sığındıkları bu ülkeden geri getirmek için bir heyet gönderdi. Âdil hükümdar Necâşî Ashame'nin huzurunda bu heyet ile Müslüman heyeti arasında bir tartışma oldu. Kureyşlilerin iddialarına muhacir Ca'fer b. Ebû Tâlib, İslâm'ın kendilerinde meydana getirdiği değişimi özetlediği şu tarihî konuşmasıyla cevap verdi:

"Hükümdar! Biz câhiliye toplumuyduk; putlara tapar, leş yer, çirkin işler yapardık. Akraba ilişkilerine değer vermez, etrafımızdakilere kötülük ederdik. Güçlülerimiz zayıflarımızı yok ederdi. İşte biz bu hâlde iken, neticede Allah bize içimizden soyunu, doğruluğunu, güvenirliğini ve iffetini iyi bildiğimiz bir resûl gönderdi. Bu peygamber bizi Allah'a, tevhid inancına ve O'na ibadet etmeye davet etti. Bizim ve atalarımızın Allah'ın dışında tapmış olduğumuz taşlardan ve putlardan kurtulmamızı öğütledi. Doğru söylemeyi, emanete riayet etmeyi, akraba ile iyi ilişkiler kurmayı, komşulara iyi muamelede bulunmayı, haram yemeye ve kan dökmeye son vermeyi emretti. Aynı şekilde çirkinlikleri, yalan sözü, yetim malı yemeyi, namuslu kadına iftira etmeyi de yasakladı. Sadece tek olan Allah'a ibadet etmeyi ve O'na hiçbir şeyi şirk koşmamamızı emretti. Namazı, zekâtı ve orucu da bize emretti."

Ca'fer, İslâmî esasları açıkladıktan sonra sözlerine şöyle devam etti: "Biz onu tasdik ettik, ona iman ettik ve onun getirdiği ilâhî bildiriye uyduk. Artık sadece Allah'a ibadet ettik, O'na hiçbir şeyi ortak koşmadık. Bize haram kıldıklarını haram, helâl kıldıklarını helâl kabul ettik. Bunun üzerine kendi toplumumuz bize düşman kesildi. Bize işkence ettiler.

[1] HS2/164 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 164.

Allah'a ibadeti bırakıp tekrar putlara tapmaya döndürmek, önceden helâl saydığımız çirkinlikleri tekrar helâl kabul etmemizi sağlamak ve böylece dinimizden döndürebilmek için bize baskı yaptılar. Onlar bizi ağır bir baskıya maruz bırakınca, zorlayınca, bize zulmedince, bizimle dinimiz arasına girip inancımızı yaşamamıza engel olunca, biz de kalkıp senin ülkene sığındık. Seni başkalarına tercih ettik ve sana yakın olmayı istedik. Ey hükümdar, senin yanında haksızlığa uğratılmayacağımızı umduk!" Bu konuşmadan sonra Necâşî mültecileri Kureyşlilere vermeyi kabul etmedi ve misafirliklerinin devamına karar verdi.[2]

Ca'fer b. Ebû Tâlib, Allah Resûlü'nün kendilerinde gerçekleştirdiği mucizevî değişimi, hayatlarının İslâm'la aydınlanmadan önceki ve onunla şereflendikten sonraki iki farklı dönemini, işte bu şekilde tasvir etmişti. Onların şahit olduğu dönemlerden birincisi, İbrâhimî davetin unutulmaya yüz tuttuğu, dinî, insanî, ahlâkî değerlerin yozlaştığı, insanın kendisine ve Rabbine yabancılaştığı karanlık dönemdi. İkincisi ise bu karanlığın Resûlullah tarafından İslâm'ın nuruyla aydınlatıldığı saadet asrıydı. İslâm öncesinde insanlığın inançsızlık, zulüm, adaletsizlik ile kıvrandığı, hayatın her alanında cahilce uygulamaların hüküm sürdüğü bu zaman dilimi, o dönemde yaşanılanlara yakışır şekilde "câhiliye dönemi" olarak isimlendirilmişti.

Câhiliye kavramı, "cehl" kökünden gelir ve "bilgisizlik ve cehaletin yanında kabalık, zorbalık, barbarlık" anlamı da taşır. Cehl kelimesinin "ilim" ve "hilm" kavramlarının zıddı olması yönüyle, câhiliye kavramı da yalnızca ilmin değil "akıllı ve kültürlü davranma, yumuşak, hoşgörülü, bağışlayıcı ve medenî hareket etme" anlamındaki hilmin de zıddıdır. Bu yönüyle inanç veya dünya görüşü yönünden câhiliye çağının bilgisizliği, İslâm'ın bilgelik ve aydınlığının zıddını ifade eder.[3] Nitekim câhiliye dönemi insanı yalnızca bilgisizliklerinden dolayı değil hilm sahibi olmadıklarından dolayı da Kur'an tarafından eleştiriye muhatap olmuşlardır.[4] Câhiliye dönemi, İslâm öncesinde Arapların sahip oldukları inanç ve sosyal hayat telakkisi olarak tanımlanır ancak bunun yanında genel olarak o dönemin zihniyetini andıran günah ve isyan içeren davranışlar için de câhiliye nitelemesi yapılabilmektedir.

Câhiliye kavramının, Allah Resûlü'nün ve ashâbının dilinde çeşitli şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim pek çok rivayette câhiliyeye ait anılardan bahsedilirken[5] Hz. Peygamber, ashâbının davranışlarında câhiliyeye ait izler gördüğünde onları uyarırken[6] veya sahâbe, o döneme

[2] HM1740 İbn Hanbel, I, 202.
[3] LA9/713 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, 713-714.
[4] Fetih, 48/26.
[5] M6035 Müslim, Fedâil, 69, T2850 Tirmizî, Edeb, 70.
[6] B30 Buhârî, Îmân, 22

ait davranışlarının hükmünü Resûlullah'a sorarken câhiliye kavramını zikretmişlerdir.[7] Âyetlerde ise genel olarak câhiliye zihniyeti ve bunun insan ilişkilerine, sosyal ve hukukî alana yansımaları konu edilerek bunların yerine İslâm'ın değerleri yerleştirilmeye çalışılmıştır. Kur'an, Uhud Savaşı'nda münafıkların tutumunu, Allah'a karşı haksız yere câhiliye devrindekilere benzer düşüncelere kapılmaları sebebiyle eleştirmiş ve putperest câhiliye kuruntularına dayalı şüphe ve tereddütten kurtulamamış zihniyeti, *"zann-ı câhiliyye"* olarak isimlendirmiştir.[8] *"Hükmü'l-câhiliyye"*yi yani eski câhiliye hükmünü geri getirmek isteyen insanlar uyarılmış[9] ve Hz. Peygamber'in hanımları *"teberrücü'l-câhiliyye"* yani câhiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılma konusunda ikaz edilmişlerdir.[10] Câhiliye dönemine damgasına vuran, inanç, ahlâk, tutum ve davranışlardaki taassup, adaletsizlik, aşırı kabile taraftarlığı, ırkçılık, kin, öfke ve şiddetin karşılığı olarak Kur'an'da, *"hamiyyetü'l-câhiliyye"* ifadesi zikredilmiş ve kalplerine câhiliye taassubu yerleşmiş olan kâfirler bu tutumları sebebiyle eleştirilmişlerdir.[11]

Câhiliye zihniyetinin ve uygulamalarının temelini yozlaşan dinî inançlar oluşturuyordu. Zira hayatın her karesinde onların tahrif edilmiş inançlarına dair izler görmek mümkündü. İlâhî vahyin âdeta fetret döneminin yaşandığı bu çağda insanlar Hz. İbrâhim'in ilâhî vahyini unutmuşlar, var olan dinî değerleri yozlaştırıp aslından çok farklı bir şekle büründürmüşlerdi. Hz. İbrâhim'den beri tek Allah'a inanan Arapların, zaman içinde, atalarına ve atalarının hatırasına sorgulamaksızın körü körüne bağlanmaları, onları şirk akidesine yönlendirmişti. Câhiliye zihniyetinin devamını sağlayan da, taassuba dönüşmüş olan, putperest ataları taklit zihniyetiydi. *"Biz atalarımızı bir din (millet) üzerinde bulduk, biz ancak onları taklit ederiz."*[12] şeklinde kendilerini niteleyen bu zihniyet, Allah Resûlü'nün en büyük mücadele alanını oluşturuyordu. Puta tapan atalarına koşulsuz bağlanmaları ve onları taklit etmeleri nedeniyle Kur'an tarafından da eleştirilmişlerdi. Âyetlerde, *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiği zaman onlar, 'Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız.' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler?"*[13] şeklinde tasvir edilen bu inatçı zihniyetin, âhirette de kendilerini müşrik atalarının yoldan çıkardıkları mazeretini ileri sürecekleri bildirilmektedir.[14] Ne ilâhî bir bildiriye ne de kendi aklî muhakemelerine dayanan, sadece putperest atalarının inançlarına körü körüne bağlanan ve sorgulamayı kabul etmeyen böylesi bir tavır câhiliye zihniyetinin temel özelliğini oluşturuyordu.

[7] M1199 Müslim, Mesâcid, 33.
[8] Âl-i İmrân, 3/154.
[9] Mâide, 5/50
[10] Ahzâb, 33/33.
[11] Fetih, 48/26
[12] Zuhruf, 43/23.
[13] Bakara, 2/170, Mâide, 5/104.
[14] Ahzâb, 33/67

Kur'an'ın, *"Biz onlara okuyacakları kitaplar vermediğimiz gibi senden önce bir uyarıcı da göndermemiştik."*[15] şeklinde özetlediği durum içinde câhiliye devrinde insanlar, az sayıdaki hanîflerin dışında, dinî yönden atalarından devraldıkları bilgisizlik içerisinde hayatlarını sürdürüyorlardı. Hz. İbrâhim'in *"Hanîf dinini"*[16] bırakıp şirk akidesini benimseyen insanların Allah inancının yanında putlara da tapılan ilginç bir akideleri bulunuyordu. Esasında o dönemin insanına *"Yeryüzü ve içindekiler kimindir?"* denildiğinde, *"Allah'ındır."* cevabını veriyorlar,[17] Allah'ın dünyayı yarattığını kabul ediyor,[18] zor durumda kaldıklarında O'na sığınıyor,[19] rızkı O'nun verdiğine inanıyor[20] ve O'nun üzerine yemin ediyorlardı.[21]

Bunun yanında kendilerini Allah'a yakınlaştırsın diye Allah'la aralarında "aracı" olarak gördükleri putlara da tapıyorlardı.[22] Kur'an'ın, Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeyleri şefaatçi edinmelerinden dolayı eleştirdiği bu insanlar,[23] kimi zaman yardım dilemek,[24] kimi zaman da şeref ve itibar kazanmak[25] amacıyla sahte ilâhlar edinmişlerdi. Taş, ağaç, çamur veya hamurdan yapılan putlar, heykeller veya dikili taşlar câhiliyede tapınmaya değer bulunan nesneler arasındaydı. Her kabilenin ilâhî güç atfettiği bir putu bulunur ve onlara çeşitli şekillerde tapılırdı. Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde[26] ve özellikle Hicaz bölgesinde isimleri ve şekilleri farklı pek çok put vardı. Kâbe ve çevresinde üç yüz altmış put bulunuyordu.[27] Bunun dışında her evde tapınacak bir put mevcuttu. Âyetlerde de zikredilen ve yalnızca ataların taktığı isimlerden ibaret olduğu vurgulanan Lât, Menât, Uzzâ[28] ve Hübel gibi putlar ise putların en büyüklerinden sayılıyordu. Onlar için kurbanlar kesilir,[29] yeminler edilir,[30] onlara yiyecekler sunulurdu.[31] Putların bazıları sabit, bazıları taşınabilirdi. Bir kısmı ise acıkınca yenilebilecek cinstendi. O döneme ait rivayet kültüründe câhiliye zihniyetinin şirk geleneğini yansıtan çarpıcı hatıralar yer almaktadır. Meselâ, tâbiînin önde gelenlerinden Mücâhid'in, kendisini azat eden efendisinden naklettiğine göre, bir gün efendisinin ailesi ona kaymak ve süt dolu bir tas vererek bunu tanrılarına hediye olarak götürmesini istemişti. Ancak tanrılardan korktuklarından dolayı yolda bunları yememesi için onu sıkı sıkı tembihlemişlerdi. O, tası götürüp putların önüne koyduğunda ise bir köpek gelip kaymağı yemiş, sütü içmiş, ardından da putun üzerine pislemişti. Ayrıca câhiliye insanının yolculuğa çıkarken beraberinde üçünü tenceresine sacayağı olarak kullanacağı, birine ise tapacağı dört taş aldığı da naklediliyordu.[32] Yine câhiliye döneminde

15 Sebe', 34/44.
16 En'âm, 6/161
17 Mü'minûn, 23/84-89; Ankebût, 29/61-63.
18 Zuhruf, 43/87; Mu'minûn, 23/84-89
19 En'âm, 6/40-41.
20 Yûnus, 10/31.
21 En'âm, 6/109.
22 Zümer, 39/3.
23 Yûnus, 10/18.
24 Yâsîn, 36/74.
25 Meryem, 19/81.
26 B4355 Buhârî, Meğâzî, 63
27 M4625 Müslim, Cihâd ve siyer, 87
28 Necm, 53/19-23
29 En'âm, 6/136
30 M4260 Müslim, Eymân, 5.
31 DM3 Dârimî, Mukaddime, 1
32 DM3 Dârimî, Mukaddime, 1.

güzel bir taş ele geçirdiklerinde ona taptıkları, taş bulamadıklarında biraz kum toplayıp sonra bol sütlü deveyi getirip bu kum yığınını tamamen ıslatıncaya kadar deveyi sağdıkları ve o yerde kaldıkları sürece bu kum yığınına taptıkları da anlatılmıştır.[33]

Câhiliye zihniyetinin temelini oluşturan putçu din anlayışı, hemen her varlığa ulûhiyet yakıştıran inanç tarzı, pek çok bâtıl inanış ve hurafeyi de beraberinde getirmişti. İnanç konusunda tam bir bocalama içerisinde olan câhiliye insanı, çeşitli varlıkları kutsallaştırarak, sahte ilâhların sayısını artırarak içlerindeki inanç boşluğunu doldurmaya çalışıyordu. Allah'a oğullar ve kızlar isnat ediyorlar, cinleri O'na ortak koşuyorlar,[34] melekleri dişi olarak kabul edip[35] Allah'ın kızları sayıyorlardı.[36] Bunların yanında çeşitli gök cisimleri ve yıldızlar da ilâhî güç atfedilen varlıklar arasında yerini alıyordu. Ayrıca yıldızların yağmur yağdırarak insanları rızıklandırdığı düşüncesi câhiliyeden kalma alışkanlıklar arasında zikredilmiştir. Bu konuda Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *"Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar; asaleti ile övünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölülere yas tutmadır."*[37] Ve yine o, buna inanmanın Allah'ı inkâr etmek anlamına geldiğini söyleyerek böyle davranışlardan ümmetini şiddetle sakındırmıştır.[38] Câhiliye döneminde yıldız kaydığında bunu büyük bir insanın doğumu veya ölümüyle ilişkilendiren anlayış da Hz. Peygamber tarafından düzeltilmiştir.[39] Buna benzer şekilde Allah Resûlü, oğlu İbrâhim'in vefat ettiği gün gerçekleşen güneş tutulmasında, insanların bu iki olay arasında ilişki kurması üzerine, güneş ve ayın Allah'ın âyetlerinden iki âyet olduğunu bildirmiş ve bunların kimsenin ölümü veya doğumu için tutulmayacaklarını söylemiştir.[40]

İslâm öncesinde yıldızların hareketlerine bakarak, cinlerden yardım alarak veya o dönemde revaçta olan çeşitli uygulamalarla gelecekten haber almaya yönelik pek çok bâtıl inanç bulunmaktaydı. Özellikle kâhinler, falcılar ve arrâflar gayba dair bilgi verdiklerine inanılan bilgi kaynakları arasında önemli yere sahipti. Doğaüstü güçlere sahip olduğu düşüncesiyle câhiliye insanı, bireysel veya toplumsal hemen her konuda bilgi sahibi olduğunu düşündükleri kâhinlere başvururlardı. Çeşitli yöntemlerle kehanette bulunduklarına inanılan kâhinlerin, sihir veya büyü yoluyla insanları etki altına aldıkları düşünülüyordu. Büyünün o dönemde yaygınlığından dolayı İslâm'ı tebliğ etmeye başladığında Allah Resûlü'nün

[33] DM4 Dârimî, Mukaddime, 1.
[34] En'âm, 6/100
[35] Zuhruf, 43/19.
[36] İsrâ, 17/40.
[37] M2160 Müslim, Cenâiz, 29.
[38] B1038 Buhârî, İstiskâ, 28; M231 Müslim, Îmân, 125.
[39] M5819 Müslim, Selâm, 124.
[40] D1178 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 4.

de büyülenmiş olduğunu veya insanları sözleriyle etkileyen bir büyücü olduğunu sanmışlardı.[41] Oysa şirk olarak tanımlanan sihir, büyü gibi bâtıl inançlar,[42] Allah Resûlü'nün en büyük mücadele alanlarından biriydi ve o, kâhinlerin yalan sözlerle insanları kandırdıklarını söyleyerek[43] onların sözlerine kesinlikle inanılmaması gerektiğini vurgulamıştı.[44]

Câhiliye döneminde insanlar büyünün yanında gaybdan haber alma aracı olarak fallara da başvuruyorlardı. Bu dönem halkı, kum üzerine çizgiler çizerek (hattü'r-reml),[45] kuş uçurarak (ıyâfe), taşları veya hurma çekirdeklerini yere vurarak (tark),[46] insanın birtakım fiziksel özelliklerinden yola çıkarak (kıyâfe) veya fal oklarıyla (ezlâm)[47] gelecekte yapacakları iş hakkında karar verirlerdi. İnsanlar hemen her konuda önemli birtakım kararlar almadan önce genellikle putların önünde çektikleri fal oklarına (ezlâm) başvururlar, çekilen ok doğrultusunda verilen kararı putların onayladığına inanırlardı.[48] Kur'an tarafından şeytan işi birer pislik olarak nitelenen fal okları ve bunlarla kısmet aramak İslâm'la birlikte haram kılınmış[49] ve bu tür uygulamalar ile işler Allah'ın takdirine değil de başka varlıkların iradesine bırakıldığı için Allah Resûlü tarafından da puta tapıcılık olarak tanımlanmıştır.[50]

İslâm'dan önce Araplar arasında bazı varlıklara uğursuzluk nispet etme alışkanlığı ve uğursuzluğa dayanan birtakım hurafeler oldukça yaygındı. Evde, kadında ve atta uğursuzluk olduğuna inanan câhiliye insanı,[51] ölülerin mezarlarından baykuş şeklinde çıktıklarına inandığı için, baykuşu uğursuz sayardı.[52] Issız yerlerde bulunarak insanlara zarar verdiğine inanılan, cin veya şeytan türü gizemli bir varlık olduğu düşünülen "gul"[53] inancı da câhiliye döneminde yaygındı.[54] Şevval ayını uğursuz sayarak bu ayda evlenmeyen Araplar,[55] Safer ayının da uğursuz olduğunu düşünerek o ayda umre yapmazlardı.[56] Ayrıca Safer'in, karında bulunan ve başkalarına da bulaştığına inanılan bir ağrı veya karın kurdu olduğu inancı da mevcuttu.[57] Allah Resûlü ise yalnızca insanların zan ve kuruntularından ibaret olan, hayatı çekilmez kılan, eşyayı uğursuz sayma veya bunları kötüye yorma inançlarının (teşe'üm) aslının olmadığını vurgulamıştı.[58] Varlıkların zâtında uğursuzluğu barındıramayacağını bildiren Allah Resûlü, esasında Allah dışında, hiçbir kudrete sahip olmayan varlıklara bu tür güçlerin atfedilmesini câhiliye insanının temel karakteri hâline gelmiş şirk inancından kaynaklandığı ve İslâm'ın temeli olan tevhide ters düştüğü için reddediyor ve insanlara kalplerine bir korku geldiğinde Allah'a sığınmalarını öğütlüyordu.[59]

41 [illegible] 4677, Hicr, 15/15
42 [illegible]
43 B[illegible] Buhârî, [illegible], 57
44 [illegible] Müslim, [illegible]
45 [illegible] Müslim, Mesâcid [illegible]
46 [illegible] Ebû Dâvûd, Tıb, [illegible]
47 [illegible]
48 [illegible]
49 [illegible]
50 [illegible] Ebû Dâvûd, Tıb, [illegible] II, 477
51 [illegible] İbn Hanbel, VI, 240
52 D3915 Ebû Dâvûd, Tıb, 24
53 [illegible] Süyûtî, Şerh [illegible], V, 238
54 M[illegible] Müslim, Selâm 107
55 [illegible] İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 60-61; [illegible] Nevevî, *Şerhu Sahîh-i Müslim*, IX, 209.
56 B1564 Buhârî, Hac, 34, D3914 Ebû Dâvûd, Tıb, 24
57 M5797 Müslim, Selâm 109, D3915 Ebû Dâvûd, Tıb, 24.
58 B5707 Buhârî, Tıb, 19
59 D3910 Ebû Dâvûd, Tıb, 24, İM3538 İbn Mâce, Tıb, 43.

Câhiliye Araplarında yaygın bir inanış olan nazar değmesine karşı korunmak amacıyla çeşitli nesneler kullanılmaktaydı. "Temâim" adı verilen nazarlık ve muska türü nesnelerle insanın nazardan korunduğuna inanıyor, hatta develerinin boynuna astıkları muskalarla onları da nazardan ve kazadan koruyabilecekleri kanaatini taşıyorlardı. Hz. Peygamber ise nazarın gerçek olduğunu bildirmekle birlikte[60] ondan korunmak maksadıyla Yüce Allah yerine bu tür nesnelerden medet ummayı yasaklamış,[61] hayvanların boynuna asılan nazarlıkların çıkarılıp atılmasını emretmişti.[62]

İslâm öncesinde insanlar, bozuk inançlarının gerektirdiği şekilde birtakım ibadetlerde de bulunmaktaydılar. Ancak onların ibadetleri İbrâhimî geleneğin yozlaştırılmış yorumlarının ve putperest din anlayışlarının izlerini taşıyordu. Araplar arasında yaygın olarak görülen ibadetlerin başında hac geliyordu. Müşrikler, hac ibadetini "nesî'" uygulaması gereği ilkbahar ve yaz aylarına getirmek için ayların yerlerini değiştirirlerdi, böylece ancak otuz üç yılda bir kez hac asıl mevsimi olan Zilhicce ayında yapılırdı. Câhiliye dönemindeki haccın hemen her bölümüne şirk karışmış, Kâbe'nin içine putlar doldurulmuş, Safâ, Merve, Mina gibi diğer ibadet mahallerine de çeşitli putlar konulmuştu.[63] Kur'an'da, *"Onların Beytullah yanındaki duaları da ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildi..."*[64] şeklinde tasvir edildiği üzere, tavaf uygulaması da yozlaştırılmış ve Kâbe çıplak olarak tavaf edilir olmuştu. Daha sonra bu durum Allah Resûlü tarafından yasaklandı.[65] Tavaf esnasında müşrikler şu şekilde telbiye getirirlerdi: "Buyur Allah'ım buyur. Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da senin hükmündedir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin."[66]

Müşrikler, İslâm'dan önce Safâ ve Merve arasında sa'y yaparlardı. Gassân ve Ensar kabileleri ise sa'y yapmaktan kaçınırdı. Zira onlar Menât putu için ihrama girip telbiye getirirlerdi ve onun karşısında bulunan Safâ ve Merve'de sa'y yapmayı günah sayarlardı.[67] Bir başka rivayete göre Ensar kabilesi, deniz kenarında bulunan İsaf ve Nâile adında iki puta telbiye getirir, sonra Mekke'ye gelip Safâ ve Merve arasında sa'y yapar ve tıraş olurdu.[68] İslâm'a girdikten sonra ise Ensar kabileleri, sa'y yapmanın kendilerine ağır geldiğini söylemişler ve bunun üzerine, *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur."* âyeti indirilmişti.[69] Bu şekilde İslâm'la birlikte şirk karışmış olan hac uygulamaları temizlenmiş ve Allah Resûlü, hac ibadetini İbrâhim (as) dönemindeki safiyetine döndürmüştü.

[60] B5740 Buhârî, Tıb, 36.
[61] D3883 Ebû Dâvûd, Tıb, 17; İM3530 İbn Mâce, Tıb, 39.
[62] M5549 Müslim, Libâs ve zînet, 105.
[63] B1643 Buhârî, Hac, 79; M3081 Müslim, Hac, 261.
[64] Enfâl, 8/35.
[65] B4655 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe) 2.
[66] M2815 Müslim, Hac, 22.
[67] B1643 Buhârî, Hac, 79; M3080 Müslim, Hac, 260; M3083 Müslim, Hac, 263.
[68] M3079 Müslim, Hac, 259.
[69] B4495 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 21.

Bu bağlamda Hz. Peygamber, hacla ilgili olarak müşriklere muhalefet eden uygulamalarda da bulunmuştu. Müzdelife'den Mina'ya müşriklerin aksine güneş doğmadan önce hareket etmesi de bunun örneklerinden biriydi.[70] Allah Resûlü, müşriklerin hac aylarında umre yapmama âdetini de değiştirmişti. Câhiliye döneminde hac aylarında umre yapmak, yeryüzünde işlenen kötülüklerin en kötüsü sayılırdı. Bu yüzden Muharrem ayını Safer ayıyla değiştirirlerdi. Hz. Peygamber ise Mekke'ye geldiğinde hac için ihrama girdiklerinin dördüncü günü ashâbına hac niyetlerini umreye değiştirmelerini emretti.[71] Böylece hac döneminde umre yapılmasına da imkân sağlandı.

Câhiliye devrinde kurban ibadeti Hz. İbrâhim'in sünneti olmaktan çıkmıştı ve kendilerini ilâhlarına yakınlaştırma amacıyla devam ettiriliyordu. İnsanlar hac zamanında veya diğer zamanlarda Kâbe'deki putlara veya diğer ilâhlarına kurban keserler, adaklar adarlardı. Kurban da diğer ibadetler gibi aslını kaybetmiş, tamamen keyfî ve asılsız kurallarla, şirk unsurlarıyla donatılmıştı. Ancak Allah'ın birliğine inanan hanîfler bu tür uygulamalardan uzak duruyorlardı. Nitekim hanîflerden Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'e, İslâm'dan önce Kureyşliler putları adına kestikleri bir kurbanın etini ikram etmişler, o ise Allah'tan başkasının adına kesilen hayvanın etinin yenmeyeceğini söyleyerek onları şu şekilde ayıplamıştı: "Koyunu Allah yaratmış, onun için gökten yağmur indirmiş, yerden de onun gıdasını bitirmiştir. Sonra kalkıp siz onu Allah'tan başkasının adına kesiyorsunuz!"[72]

Câhiliye insanı devenin ilk doğurduğu yavrusunu putlara kurban olarak keser, kanını da putların başına akıtırdı, hayvanın derisi ise bir ağaç üzerine atılırdı. Bu kurbana "fera", Receb'in ilk on gününde putlar için kesilip yenen hayvana ise "atîre" denirdi.[73] Hz. Peygamber, *"(İslâm'da) fera' ve atîre (kurbanları) yoktur."*[74] buyurarak putlar ve dikili taşlar adına kesilen kurbanları reddetmiş, Allah'ın adı anılmaksızın kesilen her kurbanı yasaklamıştır.[75] Kurbanların Allah rızası için kesilmesini şart koşmuştur.[76] Kabirlerin başında kurban kesme,[77] günah olduğu düşüncesiyle kurbanlık deveye binmeme[78] âdetlerini de yasaklamıştır. Resûl-i Ekrem, Arapların cömertlik gösterisi olarak[79] kestikleri develerin etlerini yemeyi de yasakladı.[80] Ayrıca canlıyken develerin hörgücünün ve koyunların kuyruklarının kesilmesi durumunda bunların leş hükmünde olduğunu bildirdi.[81]

İslâm öncesinde insanlar, bazı hayvanları kendilerine haram kılıyorlar (bahira), bazılarını bir beladan kurtulmak için adak olarak seçiyor,

[70] B1684 Buhârî, Hac, 100.
[71] B1564 Buhârî, Hac, 34; N2815 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 77.
[72] B3826 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 24.
[73] D2833 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 19, 20.
[74] B5473 Buhârî, Akîka, 3; M5116 Müslim, Edâhî, 38.
[75] Mâide, 5/3.
[76] D2830 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 19-20; N4236 Nesâî, Ferâ ve atîre, 3.
[77] D3222 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 68, 70.
[78] B1706 Buhârî, Hac, 112.
[79] AV8/12 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VIII, 12.
[80] D2820 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 13-14.
[81] T1480 Tirmizî, Sayd, 12; İM3216 İbn Mâce, Sayd, 8.

sonra beladan kurtulunca salıverip onu kullanmayı kendilerine yasaklıyorlar (sâibe, hâm), bazı hayvanları da putları için kurban etmekten muaf tutuyorlardı (vâsıle).[82] İslâm'la birlikte câhiliye döneminde kurbanla ilgili yapılagelen tüm bu bâtıl uygulamalar yasaklanmış,[83] bir kısmı ise dine uygun hâle getirilmişti. Nitekim câhiliye döneminde çocuk doğduğunda onun için kurban kesilirdi, İslâm sonrasında da bu âdet devam ettirildi.[84] Allah Resûlü, câhiliye döneminde yapılan Receb ayında kurban kesme âdetine Allah rızası için olma şartını getirmiş ve ayrıca bunun Receb ayına mahsus olmadığını, herhangi bir ayda kesilebileceğini belirtmiştir.[85] Aynı şekilde Hz. Peygamber, adak uygulamasına da İslâm'a uygun olma durumunda izin vermiş, ancak Allah'ın dışındaki varlıklar için yapılan veya meşru sayılamayacak sebeplere bağlanan adakları yasaklamıştı.[86]

Oruç ibadeti câhiliye insanı tarafından biliniyor ancak farklı şekillerde uygulanıyordu. Onların âşûrâ gününde oruç tuttukları bilinmektedir. Ramazan orucu emredildiğinde ise Allah Resûlü, insanları âşûrâ günü oruç tutup tutmama konusunda serbest bırakmıştır.[87] Ancak câhiliye döneminde bir gün boyunca hiç konuşmama şeklinde gerçekleşen "sükût orucu" Allah Resûlü tarafından yasaklanmıştır.[88]

İslâm'dan önce insanlar, Allah'ın yanısıra putlara, Lât ve Uzzâ'ya, Kâbe'ye, annelerinin ve babalarının üzerine de yemin ederlerdi.[89] Yemin etme âdeti İslâm'dan önce ve sonra Araplarda yaygın olan bir durumdu. İslâm, Allah'tan başka bir şeyin üzerine yemin etmeyi yasaklamış, Allah Resûlü, *"Kim yemin edecekse ancak Allah adına yemin etsin."* buyurarak[90] putların, ataların ve tâğûtun üzerine yapılan yemini kaldırmıştır.[91] Ağız alışkanlığı sebebiyle Müslümanların bu yeminlerini bırakmaları pek kolay olmamış, belki de bu sebeple Allah Resûlü, *"Sizden biriniz yemin eder ve yemininde de 'Lât'a yemin olsun ki!' derse arkasından 'Lâ ilâhe illâllâh' desin..."* buyurmuştur.[92] Ayrıca Resûl-i Ekrem, eskiden Kâbe üzerine yapılan yeminin *"Kâbe'nin Rabbine"* şeklinde yapılmasını istemiştir.[93] Allah Resûlü, kişinin sahibi olmadığı bir şey üzerine yemin etmesini, adak adamasını,[94] günah olan bir şey üzerine edilen yemini,[95] Allah'a isyan konusunda adanan adağı, akraba bağını koparmaya dair yemini[96] ve insanın kendisine eziyet edercesine yalın ayak yürümeye dair ettiği yemini de yasaklamıştır.[97]

İslâm'dan önce, Allah'ın birliğine inanan hanîflerin dışında, müşriklerin çoğu âhirete şüpheyle yaklaşıyorlar[98] hatta, *"Bizim için dünya hayatından başka hayat yoktur, yaşarız ve ölürüz."*[99] diyerek inkâr ediyorlardı. Böyle bir

[82] M7193 Müslim, Cennet, 51.
[83] Mâide, 5/103; En'âm, 6/139; B4623 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 13.
[84] D2843 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 20, 21.
[85] D2830 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 19, 20. N4236 Nesâî, Ferâ ve atîre 3.
[86] B6704 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 31; T1524 Tirmizî, Nüzûr ve eymân, 1.
[87] B4501 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 24.
[88] B3834 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 26; D2873 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 9.
[89] M4259 Müslim, Eymân, 4; N3800 Nesâî, Eymân, 6; N3804-N3805 Nesâî, Eymân, 9-10.
[90] M4259 Müslim, Eymân, 4.
[91] M4257 Müslim, Eymân, 3; N3800 Nesâî, Eymân, 6; N3805 Nesâî, Eymân, 10.
[92] M4260 Müslim, Eymân, 5; N3807 Nesâî, Eymân, 12.
[93] N3804 Nesâî, Eymân, 9.
[94] D3274 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 12; N3823 Nesâî, Eymân, 17; N3880 Nesâî, Eymân, 41.
[95] N3823 Nesâî, Eymân, 17.
[96] N3819 Nesâî, Eymân, 16; N3823 Nesâî, Eymân, 17.
[97] T1544 Tirmizî, Nüzûr ve eymân, 17; N3846 Nesâî, Eymân, 33.
[98] Fussılet, 41/54.
[99] Câsiye, 45/24.

anlayışına sahip olan câhiliye insanı, ölüp toprak ve kemik yığını hâline geldikten sonra tekrar dirilme düşüncesinin öncekilerin masallarından başka bir şey olmadığını düşünüyordu.[100] Bu yüzden indirilen âyetlerle ve bu âyetleri tebliğ eden Resûlullah'la çetin bir mücadele içerisine girmişler ve nasıl yaratıldıklarını unutarak, *"Çürümüş kemikleri kim diriltecek?"*[101] şeklinde bu inkârlarını dile getirmişlerdi. Âhiret konusunda yalnızca bir zanna kapılarak[102] Allah'ın âyetlerini alaycı bir şekilde yalanlayan müşrikler, ölüleri için cenaze törenleri düzenlerlerdi. Cenazeye saygı için ayağa kalkma âdeti vardı.[103] O dönemde insanlar ağıt ve çığlıklarla ölüm haberini yayarlardı. Allah Resûlü, bunları câhiliye âdetleri olarak niteleyip ölünün ardından yüksek sesle ağıt yakmayı yasaklamıştı.[104] Câhiliye âdetleri arasında, kocası ölen kadının zorunlu olarak yas tutması, süslenmemesi, koku sürünmemesi de vardı.[105] *"(Ölenlerin ardından) avuçlarıyla yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve câhiliye âdeti olarak bağırıp feryat eden kimse bizden değildir."*[106] buyuran Allah Resûlü, cenaze töreni ve matemle ilgili insan fıtratına uygun uygulamalar getirmişti.

İslâm öncesinde kendi fıtratına ve kendisini yaratan Rabbine yabancılaşan insanoğlu, cahilce arayışlar içerisine girmişti. Hz. İbrâhim'in dini unutulmaya yüz tutmuş, tevhid akidesine şirk karışmıştı. İnsanlar tahrif olmuş inançları gereği eski safiyetini kaybetmiş olan birtakım ibadetleri sürdürmeye çalışıyorlardı. Putperest din anlayışları câhiliye zihniyetinin temelini oluşturuyordu ve bunun izlerini hayatın her alanında görmek mümkündü. Bu karanlık çağı aydınlatmakla emrolunan Allah Resûlü, ilâhî vahyi son kez insanoğluna bildirdi. Zihinlere Allah'ın varlığını ve birliğini, tevhidin hak olduğunu nakşettikten sonra, câhiliyenin şirk bulaşan tüm uygulamalarını kaldırdı. İbrâhimî geleneğin özüne dayanan davranışları onaylarken, bunların bir kısmını yeniden düzenledi, sonradan dine giren her türlü bâtıl inancı ise kaldırdı. Kendisine câhiliye döneminde yaptığı hayırların faydasının olup olmadığını soran sahâbîye, *"Sen eskiden yaptığın hayırlarla Müslüman oldun."*[107] buyurarak faziletli davranışları teşvik etti. Câhiliyede yapılan yeminlere sadık kalınmasını, zira Müslüman olmanın verilen sözlerin arkasında durmayı daha çok gerekli kıldığını bildirdi.[108] Böylece insanların hayatlarında önceki iyiliklerini ve erdemlerini inkâr etmeyen, bununla birlikte İslâm'ın inanç sisteminin gerektirdiği şekilde mevcut zihniyeti ıslah eden bir dönüşüm gerçekleştirilmiş oldu. Resûl-i Ekrem, insanların hayatlarını baştan ayağa inşa eden bu yeni düzeni

[100] Mü'minûn, 23/82, 83.
[101] Yâsîn, 36/78.
[102] Câsiye, 45/24.
[103] B3837 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 26.
[104] M2160 Müslim, Cenâiz, 29; İM1485 İbn Mâce, Cenâiz, 17.
[105] D2299 Ebû Dâvûd, Talâk, 41-43, N3570 Nesâî, Talâk, 67.
[106] B1294 Buhârî, Cenâiz, 35
[107] B1436 Buhârî, Zekât, 24.
[108] T1585 Tirmizî, Siyer, 30.

yerleştirmenin yanında, onların eski alışkanlıklarına tekrar dönmelerini engellemeye çalışmıştır. Zira câhiliye, yalnızca onun yaşadığı dönemde kalmış bir zihniyet değildir, İslâm'dan uzaklaşıldığında her çağda ortaya çıkabilecek niteliğe sahiptir. Bu yüzden Allah Resûlü, her peygamberin gönderilmesinden önce bir câhiliye döneminin bulunduğunu bildirmiş[109] ve İslâm'a rağmen câhiliye zihniyetini yaşatmak isteyen kimseleri "Allah'ın en çok nefret ettiği insanlar" arasında zikretmiştir.[110]

109 T3168 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 22.
110 B6882 Buhârî, Diyât, 9

HZ. PEYGAMBER
AY YÜZLÜ, GÜL KOKULU SON ELÇİ

قَالَ الْحُسَيْنُ: سَأَلْتُ أَبِي عَنْ سِيرَةِ النَّبِيِّ ﷺ، فِي جُلَسَائِهِ، فَقَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، دَائِمَ الْبِشْرِ، سَهْلَ الْخُلُقِ، لَيِّنَ الْجَانِبِ، لَيْسَ بِفَظٍّ وَلَا غَلِيظٍ، وَلَا صَخَّابٍ وَلَا فَحَّاشٍ، وَلَا عَيَّابٍ وَلَا مُشَاحٍ، يَتَغَافَلُ عَمَّا لَا يَشْتَهِي، وَلَا يُؤْيِسُ مِنْهُ رَاجِيهِ وَلَا يُخَيَّبُ فِيهِ...

Hz. Hüseyin anlatıyor:
"Babama (Hz. Ali'ye) Resûlullah'ın dost ve arkadaşlarıyla olan münasebetlerini sordum. O da şöyle cevap verdi: 'Resûlullah (sav) her zaman güler yüzlü, yumuşak huylu ve nazikti. Asla kötü huylu, katı kalpli, bağırıp çağıran, çirkin sözlü, kusur bulan ve cimri bir kimse değildi. Hoşlanmadığı şeyleri görmezlikten gelir, kendisinden beklentisi olan kimseleri hayal kırıklığına uğratmaz ve onların isteklerini boşa çıkarmazdı...'"

(TŞ352 Tirmizî, *Şemâil*, 160)

حَدَّثَنَا حِزَامُ بْنُ هِشَامِ بْنِ حُبَيْشِ بْنِ خَالِدِ بْنِ خُلَيْدِ بْنِ رَبِيعَةَ الْخُزَاعِيُّ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أُخْتِهِ أُمِّ مَعْبَدٍ وَاسْمُهَا عَاتِكَةُ بِنْتُ خَالِدٍ الْخُزَاعِيَّةُ قَالَتْ... فَقَالَ: صِفِيهِ لِي، قُلْتُ: نَعَمْ، رَجُلٌ ظَاهِرُ الْوَضَاءَةِ، أَبْلَجُ الْوَجْهِ، حَسَنُ الْخُلُقِ، بَسَّامًا، وَلَيْسَ نَحِيلًا، وَلَا مُدْلِمًا، وَلا مُطَهَّمًا، أَبْيَضُ، وَسِيمٍ، ثَقِيلٌ، أَدْعَجُ الْعَيْنَيْنِ، أَهْدَبُ الْأَشْفَارِ...

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ ﷺ، أَنَّهُ قَالَ: لِهِنْدِ بْنِ أَبِي هَالَةَ التَّمِيمِيِّ وَكَانَ رَبِيبًا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ: صِفْ لَنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَلَعَلَّكَ أَنْ تَكُونَ أَثْبَتَ مِنَّا لَهُ مَعْرِفَةً قَالَ: كَانَ بِأَبِي هُوَ وَأُمِّي، طَوِيلَ الصَّمْتِ، دَائِمَ التَّفْكِيرِ، مُتَوَاتِرَ الْأَحْزَانِ، إِذَا تَكَلَّمَ تَكَلَّمَ بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ، لَا فَضْلَ وَلَا تَقْصِيرَ، وَإِذَا حَدَّثَ أَعَادَ، وَإِذَا وَعَظَ جَدَّ وَمَاذَ، وَإِذَا خُولِفَ أَعْرَضَ وَشَاحَ، يَتَرَوَّحُ إِلَى حَدِيثِ أَصْحَابِهِ، يُعَظِّمُ النِّعْمَةَ وَإِنْ دَقَّتْ، وَلَا يَذُمُّ ذَوَاقًا، وَيَبْتَسِمُ عَنْ مِثْلِ حَبِّ الْغَمَامِ.

Hizâm b. Hişâm b. Hubeyş b. Hâlid b. Huleyd b. Rebîa el-Huzâî'nin, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, adı Âtike bnt. Hâlid el-Huzâiyye olan dedesinin kız kardeşi Ümmü Ma'bed şöyle anlatmaktadır: "... (Eşim Ebû Ma'bed) 'Bana onu (Resûlullah'ı) tasvir et.' dedi. Ben de, 'Elbette.' dedim. 'O, tertemiz görünümlü ve latîf birisiydi; yüzü aydınlıktı. Vücut yapısı güzeldi. Güler yüzlüydü. Ne şişman, ne de zayıftı. Çok uzun boylu ve siyah tenli değildi. Beyaz tenliydi. Güzel ve ahenkli bir görünüme sahipti. Ağırbaşlıydı. Gözlerinin siyahı ve beyazı belirgindi. Kirpikleri uzundu...'"

(ŞM3485 Ebû Bekir eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, V, 629-631)

Abdullah b. Abbâs (ra), Resûlullah'ın (sav) üvey oğlu olan Hind b. Ebû Hâle et-Temîmî'ye, "Resûlullah'ı bize tasvir et, zira muhtemelen aramızda onu en iyi bilen sensin." deyince Hind, "Anam babam ona feda olsun!" dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti: "Resûlullah (sav), genelde sessizdi; daima düşünceli ve hüzünlüydü. Az ve öz konuşurdu. Uzatmazdı, kısa da kesmezdi. Konuştuklarını (gerektiğinde) tekrarlardı. Öğüt verdiğinde ciddi dururdu, kederlenirdi. Kendisine karşı çıkıldığında yüz çevirir giderdi, ashâbıyla konuşarak rahatlardı. Nimet az bile olsa ona saygı gösterirdi. Hiçbir yiyeceği kötümsemezdi. Tebessüm ederek güler ve güldüğünde (bembeyaz dişleri) dolu tanesi gibi (gözükürdü)."

(ŞM1231 Ebû Bekir eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, II, 418)

Hz. Peygamber'i görmüş, onunla uzun süre birlikte yaşamış pek çok sahâbî onun fizikî özellikleri, kişiliği ve mîzacı hakkında sonraki nesillere birçok mâlûmat bırakmışlardır. Ancak bu sahâbîlerden birisi var ki, Efendimizin kişiliğini ve dış görünümünü, onu ilk görüşünün akabinde veciz bir biçimde anlatmıştır. Asıl adı Âtike bnt. Hâlid olan bu hanım sahâbî, daha çok künyesiyle, Ümmü Ma'bed el-Huzâiyye olarak bilinmektedir. Mekke'nin fethi esnasında şehid olan sahâbî Hubeyş (veya Huneys) b. Hâlid'in kızkardeşi[1] olan Ümmü Ma'bed, Mekke ile Medine arasındaki bir yerde, kavminden biraz uzakta yaşardı. Olgun şahsiyetiyle tanınan, sözüne itimat edilen, akıllı ve iffetli bir hanımdı. Aynı zamanda çok cömertti. Uzun yıllar, "Ümmü Ma'bed'in Çadırı" diye nam salmış[2] çadırının dışına çıkar, çölden gelen geçenlerin yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını karşılamak üzere beklerdi. İşte böyle bir günde Resûlullah Efendimiz, *yâr-ı ğâr* Hz. Ebû Bekir ile onun hizmetçisi Âmir b. Füheyre ve yol kılavuzları Abdullah b. Ureykıt, Mekke'den Medine'ye hicretleri esnasında yiyecek ihtiyaçları için Ümmü Ma'bed'in çadırına uğradılar. Allah Resûlü ona, *"Et var mı?"* diye sorunca Ümmü Ma'bed, ona sütlü bir koyun getirdi. Ancak Hz. Peygamber bunu kabul etmedi. Resûlullah (sav) çadırın yakınında çelimsiz bir koyun gördü ve onun durumunu sordu. Ümmü Ma'bed de, "O, çobanın sürüye katmadığı, süt vermeyen, çelimsiz bir koyundur." dedi. Allah'ın Elçisi, onu sağıp sütünü içmek istediğini söyledi. Derken koyun getirildi. *"Ey Allah'ım! Bu koyunu bereketli kıl!"* diye dua eden Resûlullah (sav) sütü sağmaya başladı ve oradaki herkes o sütten kana kana içti. Nihayet Hz. Peygamber yol arkadaşlarıyla beraber oradan ayrıldı. Çok geçmeden Ümmü Ma'bed'in eşi Ebû Ma'bed geldi. Süt dolu kabı görünce şaşırdı ve o sütün nereden geldiğini sordu. "Ümmü Ma'bed, "Mübârek bir zât uğradı şöyle şöyle yaptı." diyerek olan bitenleri ona anlattı. Ebû Ma'bed, "Vallahi o, Kureyş'in peşinde olduğu kişidir." dedi ve onu detaylıca tarif etmesini istedi. Bunun üzerine Ümmü Ma'bed, Sevgili Peygamberimizi (sav) şöyle anlattı: "O, tertemiz görünümlü ve latîf birisiydi; yüzü aydınlıktı. Vücut yapısı güzeldi. Güleryüzlüydü. Ne şişman ne de zayıftı. Çok uzun boylu ve siyah tenli değildi. Beyaz tenliydi. Güzel ve ahenkli bir görünü-

[1] İBS190 İbn Abdülberr, *İstîâb*, s. 190.
[2] İBS924 İbn Abdülberr, *İstîâb*, s. 924.

me sahipti. Ağırbaşlıydı. Gözlerinin siyahı ve beyazı belirgindi. Kirpikleri uzundu."[3] Tok sesliydi. Kaşları ince ve uzundu, bitişikti. Saçları simsiyahtı. Uzun boyunluydu. Gür sakallıydı. Sustuğunda vakur duruyordu. Konuştuğunda ise doğruluyordu (böylece bir asalet ortaya çıkıyordu). Tane tane konuşurdu. Konuşması o kadar tatlıydı ki kelimeler ağzından inciler gibi dökülüyordu. Konuşması net ve açıktı, ne uzatır ne de kısa keserdi. Uzaktan bakıldığında da insanların en güzeli ve en sevimlisiydi; yakından bakıldığında da tatlı ve hoş bir görünümü vardı. Orta boyluydu; göze batacak ve rahatsız edecek kadar uzun ve kısa değildi. Öyle ki iki dalın arasındaki bir dal gibiydi. Orada bulunan üç kişi arasında en aydın yüzlü ve kadri en yüksek olanıydı. Etrafında pervane gibi dönen dostları vardı. O bir şey dediğinde kendisini dinliyorlar, bir şey emrettiğinde derhâl yerine getiriyorlardı. (Belli ki) İnsanların etrafını kuşattığı ve hizmet ettikleri biriydi. Onun yaptıkları da söyledikleri de boş ve anlamsız değildi.[4]

Hiç şüphesiz Sevgili Peygamberimizi (sav) en iyi vasfedenlerden biri üvey oğlu Hind b. Ebû Hâle'dir. Hind, Hz. Hatice'nin, eski eşi Ebû Hâle Mâlik b. Zürâre'den olma oğludur.[5] Abdullah b. Abbâs bir gün kendisine, "Resûlullah'ı bize tasvir et, zira muhtemelen aramızda onu en iyi bilen sensin." deyince Hind, "Anam babam ona feda olsun!" dedikten sonra şöyle devam eder:

"Resûlullah (sav), genelde sessizdi; daima düşünceli ve hüzünlüydü. Az ve öz konuşurdu. Uzatmazdı, kısa da kesmezdi. Konuştuklarını (gerektiğinde) tekrarlardı. Öğüt verdiğinde ciddi dururdu, kederlenirdi. Kendisine karşı çıkıldığında yüz çevirir giderdi, ashâbıyla konuşarak rahatlardı. Nimet az bile olsa olsa ona saygı gösterirdi. Hiçbir yiyeceği kötümsemezdi. Tebessüm ederek güler ve güldüğünde (bembeyaz dişleri) dolu tanesi gibi (gözükürdü)."[6]

Abdullah b. Abbâs'ın yanı sıra Hz. Hatice'nin oğlu Hind'den Hz. Peygamber'i tasvir etmesini isteyen bir başka sahâbî de Hz. Hasan'dır. O, Allah Resûlü'nü en iyi bir biçimde tasvir eden şahıs (vassâf) olarak nitelenen dayısı Hind'den Hz. Peygamber'in (sav) hilkatini, şekil ve şemâilini (hilyesini) tasvir etmesini istediğinde şu cevabı almıştır:

"Resûlullah (sav) bakışlarıyla, dolgun yüzüyle heybetli bir görünüme sahipti. Yüzü dolunay gibi parıldıyordu... Saçı çözüldüğünde onu ayırır (yanlara salar)dı. Saçları çözülmediğinde kulak memelerini geçmezdi... Alnı genişti.

[3] ŞM3485 Ebû Bekir eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, V, 631.
[4] ŞM3485 Ebû Bekir eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, V, 631; ST1/230 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 230-231; MK3605 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IV, 48; NM4274 Hâkim, *Müstedrek*, V, 1604 (3/10)
[5] BM6553 Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, V, 2751.
[6] ŞM1231 Ebû Bekir eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, II, 418.

Kaşları hilâl gibiydi, gür ve birbirine yakındı; iki kaşının arasında bir damar vardı ki öfkeli hâllerinde kabarır, normal zamanlarında ise gözükmezdi. Burnu kemerli ve inceydi. ...Sakalı sık ve gür; yanakları ise düz idi. Ağzı geniş, ön dişlerinin arası seyrekti... Boynu, (saf mermerden yapılmış) heykellerin boynu gibi gümüş berraklığında idi. Vücudunun bütün azaları birbiri ile uyumluydu. Sıkı etliydi. Karnı ile göğsü aynı hizada idi... Avuçları ve ayakları irice ve kısaydı. Ayaklarının üstü öyle pürüzsüzdü ki üzerine su dökülse akar giderdi... Yürürken, sağlam adımlarla hafif önüne eğilerek yürürdü. Adımlarını uzun ve seri atardı. Sükûnet ve vakar üzere yürürdü... Bir tarafa dönüp baktığında, bütün vücudu ile birlikte dönerdi. Bakışlarını kısa tutardı. Yere bakışı, göğe bakışından daha çoktu. Çoğunlukla göz ucu ile bakardı. Ashâbı ile birlikte yürürken, onları öne geçirir kendisi arkadan yürürdü. Yolda karşılaştığı kimselere, onlardan önce hemen selâm verirdi."[7]

Hz. Hasan dayısı Hind'den bu kez Resûlullah'ın konuşma tarzı hakkında bildiklerini anlatmasını istedi. Hind, İbn Abbâs'a söylediklerinin benzerlerini ona da söyledi. Resûlullah'ın konuşma tarzına ilişkin dayısından detaylı mâlûmatlar edinen Hz. Hasan öğrendiklerini kardeşi Hz. Hüseyin'le de paylaşmak istedi. Ancak kardeşinin, bu mâlûmatlara kendisinden önce muttali olduğunu görünce, ona başka neler bildiğini sordu. Hz. Hüseyin de, Resûlullah'ın, evin içindeki ve dışındaki durumu ve ashâbıyla münasebetleri hakkında babası Hz. Ali vasıtasıyla öğrendiği şu bilgileri aktardı:

"Resûlullah (sav) evine geldiğinde, evde geçireceği zamanı üçe böler; bir kısmını ibadete, bir kısmını ailesine, bir kısmını da kendisine ayırırdı. Kendisine tahsis ettiği zamanı ise yine ikiye ayırarak; bir bölümünde dinlenir, geri kalanında da misafir kabul ederdi. O, bunu, huzuruna kabul ettiği seçkinler (havas) vasıtasıyla yapardı ki bunlar, öğrendiklerini, dışarı çıkınca avama aktarırlardı. Resûlullah Efendimiz, ümmetinden hiçbir şeyi saklamazdı. İzne tâbi misafir kabul ettiğinde, fazilet ve takva ehli olan ziyaretçilerine öncelik tanımak âdetiydi. Ziyaretçilere ayırdığı zaman, onların soy-sop durumlarına göre değil dindeki üstünlüklerine göre olurdu. Evine gelenlerin çeşitli ihtiyaçları olurdu. Kendisine doğrudan veya bir aracı ile iletilen sorulara, muhatapların ve ümmetin maslahatına uygun bir şekilde cevaplar verir ve arkasından şöyle uyarırdı: *"Burada görüp duyduklarınızı burada bulunmayanlara iletin. İhtiyaçlarını bana ulaştırma imkânı olmayan kimselerin isteklerini de bana ulaştırın. Kim ki ihtiyacını ulaştırma gücü olma-*

[7] TŞ8 Tirmizî, *Şemâil*, 11.

yanların isteklerini bir yetkiliye ulaştırırsa Allah, onun, kıyamet gününde (sıratı) sağlam adımlarla geçmesini sağlar." Hz. Peygamber'in huzurunda kesinlikle bunlar dışında bir şey konuşulmaz; başkasının da bunun hâricinde bir şey konuşmasına müsaade edilmezdi. Huzuruna gelenler, ilim ve hikmete susamış olarak girerler, kanmış ve doymuş olarak ayrılırlar ve hayra yol gösterici olarak çıkarlardı."

Resûlullah (sav) gereksiz konuşmazdı. Çevresiyle hep ülfet eder, onları ürkütücü bir davranışı olmazdı. Her topluluğun seçkinine (kerîm) özel ilgi gösterir ve onları başkan tayin ederdi. İnsanları sakındırır, onların üstüne titrer, hiçbirinden güler yüz ve tatlı dilini esirgemezdi. Ashâbını, yokluklarında arayıp sorar, durumlarını takip ederdi. Karşılaştığı insanlara, "Ne var, ne yok?" diye çevrede olup bitenleri sorardı. Güzel olan her şeyi beğendiğini ifade eder ve ona destek verir; kötü olan şeye de tepkisini gösterir ve onu çürütücü bir tavır takınırdı. Bütün işleri uyumlu idi; tutarsız hiçbir davranışı yoktu. Ashâbının kendilerine ait işlerinde gaflete düşmeleri veya bıkkınlık duymaları endişesiyle, onlar adına kendisi hep tetikte dururdu. O, her durum karşısında tedarikli idi (her sorunun çaresini bulurdu). Onun katında insanların en faziletlisi, başkalarına iyiliği en yaygın olanlardı; mertebesi en yüksek olanlar da halkın sıkıntısına en iyi şekilde ortak olan ve onlara yardım elini uzatan kimselerdi.

Resûlullah'ın kalkması da oturması da zikir üzere idi. Toplantı hâlinde bulunan bir topluluğun yanına geldiğinde başköşeye geçmez, meclisteki boş kalan en son yere oturuverirdi; çevresinin de böyle yapmasını isterdi. Birlikte oturduğu kimselerin seviyelerine göre her birinin hâl ve hatırlarını sorarak onlara iltifat ederdi. Çevresindekilere öylesine candan davranırdı ki birlikte oturduğu kimselerin hepsi de Resûlullah (sav) katında en değerli insanın kendisi olduğunu düşünürdü. Bir kimse yanında çok otursa veya bir ihtiyacını iletmek maksadıyla huzura gelse o şahıs kendiliğinden kalkıp gidinceye kadar sabrederdi. Kendisinden bir istekte bulunan kimseyi, ya istediğini yerine getirerek ya da tatlı bir dille gönderir, hiç boş çevirmezdi. Onun cömertliği, tatlı dilliliği ve güzel ahlâkı insanlar arasında öylesine yayılmıştı ki âdeta halkın babası gibi olmuştu. Onun nezdinde bütün insanlar da, hiçbirisi arasında hak ayrımı yapılmayan aynı seviyedeki evlâtlar gibiydi. Onun toplantıları, hep ilim, hayâ, emanet ve sabır gibi ahlâkî değerlerin öğretildiği yerlerdi. Onun huzurunda sesler yükseltilmez, hiç kimsenin mahremiyeti konuşulmaz, orada vuku bulan kusur

ve hatalar dışarı sızdırılmazdı. Onun meclisinde herkes eşit vaziyette idi. Bir kimse ancak takva ile bir başkasından üstün olabilirdi. Herkes tevazu üzere idi. Orada, yaşça büyük olanlara saygı gösterirler, küçüklere de merhamet ederlerdi. Toplantıdaki ihtiyaç sahiplerine öncelik tanırlar, özellikle garip olanlara ayrı bir ilgi gösterirlerdi.[8]

Hz. Ali, oğlu Hüseyin'in Resûlullah'ın dost ve arkadaşlarıyla olan münasebetlerini sorduğunda ise ona şunları anlattı: "Allah Resûlü (sav), her zaman güler yüzlü, yumuşak huylu ve nazikti. Asla kötü huylu, katı kalpli, bağırıp çağıran, çirkin sözlü, kusur bulucu ve cimri değildi. Hoşlanmadığı şeyleri görmezlikten gelir; kendisinden beklentisi olan kimseleri hayal kırıklığına uğratmaz ve onların isteklerini tamamen boşa çıkarmazdı. Üç şeyden titizlikle uzak dururdu: "Ağız kavgası, boşboğazlık ve mâlâyânî." Şu üç husustan da titizlikle sakınırdı; hiç kimseyi kötülemez, kınamaz ve hiç kimsenin ayıbı ile gizli taraflarını öğrenmeye çalışmazdı. Sadece yararlı olacağını düşündüğü konularda konuşurdu. O konuşurken, meclisinde bulunan dinleyiciler, başlarının üzerine kuş konmuşçasına hiç kımıldamadan kendisine kulak kesilirlerdi. Susunca da konuşma ihtiyacı duyanlar söz alırlardı. Ashâb, onun (sav) huzurunda konuşurlarken birbirleriyle asla ağız dalaşında bulunmazlardı. İçlerinden birisi Resûlullah'ın huzurunda konuşurken, o sözünü bitirinceye kadar, hepsi de can kulağı ile konuşanı dinlerdi. Allah Resûlü'nün katında, onların hepsinin sözü, ilk önce konuşanın sözü gibi ilgi görürdü. Ashâbın güldüklerine kendisi de güler, onların taaccüp ettikleri şeylere kendisi de hayretlerini ifade ederdi. Huzuruna gelen yabancıların kaba saba konuşmaları ile yersiz sorularının yol açtığı tatsızlıklara sabrederdi. Hatta ashâbı o tür kimseleri yanından çekip uzaklaştırmak isteseler dahi (buna izin vermez yine sabrederdi). Hz. Peygamber (sav) şöyle derdi: *"Bir ihtiyacının giderilmesini isteyen biriyle karşılaştığınız zaman ona yardımcı olunuz."* O (sav), ancak yapılan iyiliğe denk düşen ve fazla dalkavukluğa kaçmayan övgüleri kabul eder ve haddi aşmadığı müddetçe hiç kimsenin sözünü kesmezdi. Şayet huzurunda haddi aşacak şekilde konuşulursa o zaman, ya konuşanı susturmak ya da o meclisten kalkıp gitmek suretiyle ona engel olurdu."[9]

Hz. Peygamber'in sîması, beden yapısı, beşerî özellikleri hakkında hadis ve siyer kaynaklarında çok geniş bir mâlûmat yer almaktadır. "Sıfâtü'n-Nebî", "Sıfâtü Resûlillâh", "Menâkıb" "Fedâil" gibi başlıklar altında yer almakla birlikte, "Şeml" kelimesinin çoğulu olan ve "tabiat, huy,

[8] TŞ226 Tirmizî, *Şemâil*, 97; TŞ337 Tirmizî, *Şemâil*, 151; TŞ352 Tirmizî, *Şemâil*, 160; MK18934 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 155.
[9] TŞ352 Tirmizî, *Şemâil*, 160.

mîzaç ve karakter" anlamlarına da gelen[10] "Şemâil", Hz. Peygamber'in beşerî yönünü, yaşama tarzını ve şahsî hayatını anlatan bir kavram olarak yaygınlık kazanmıştır. Hz. Peygamber'in beşerî ve fizikî özellikleri İslâm kaynaklarında "Şemâil"in yanı sıra "Hilye" başlığı altında da zikredilmiştir. Hilye, "süs ve zînet" anlamlarının yanı sıra "hilkat, sıfat ve suret, bir zâtı fizikî yönleriyle nitelemek" anlamlarına da gelir.[11] Bilhassa Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri, bunları anlatan edebî eserler ve aynı konuda hüsn-i hatla yazılmış levhalar için kullanılan "hilye" kelimesi, Osmanlı'da Resûlullah'ın vasıflarını, bu vasıflardan bahseden kitap ve levhaları ifade etmek için kullanılmıştır.[12]

Hz. Peygamber'in resmini çizmek İslâm toplumlarında hiçbir zaman tasvip edilmemiştir. Bunun yerine hadis ve siyer kaynaklarındaki Resûlullah'ı tavsif ve tasvir eden rivayet metinlerinden hareketle Kâinatın Efendisi'ni tanımak ve tanıtmak cihetine gidilmiştir. Yukarıdaki detaylı anlatımlar dışında hadis kaynaklarımızda başta Enes b. Mâlik olmak üzere Hz. Ali, Ebû Hüreyre ve Berâ b. Âzib gibi sahâbîler vasıtasıyla nakledilen Resûlullah'ın bedenî vasıfları ve kişiliğine ilişkin tasvirleri genel hatlarıyla burada zikretmekte yarar var:

Resûlullah Efendimizin,

Adı;

Muhammed, Ahmed, Mahî, Hâşir ve Âkib/Mukaffî, Nebiyyü't-tevbe ve Nebiyyü'r-rahme.[13]

Yüzü;

Yüzü çok güzel,

Güleç yüzlü,

Sevecen çehreli idi.[14]

Boyu;

Boyu ne uzun ne de kısa idi.[15]

Saçı;

Saçları kıvırcık değil düz de değil, dalgalı; bazen kulak memelerini geçer, kimi zaman omuzlarına kadar uzanırdı.[16] Saçlarını bazen dağınık bırakır, bazen ikiye ayırarak toplardı.[17] Saçında ve sakalında çok az beyaz kıl bulunurdu.[18]

Elleri;

Elleri ipek gibi yumuşak ve çok hoş kokulu; yolda rastladığı çocukların yanaklarına dokunarak sever, kokusu günlerce sürerdi.[19]

[10] LA26/2332 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XVI, 2332

[11] LA12/985 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 985

[12] "Hilye", *DİA*, XVIII, 44

[13] M6105, M6108 Müslim, Fedâil 124-126

[14] M6071 Müslim, Fedâil, 98, M6066 Müslim, Fedâil, 93.

[15] M6066 Müslim, Fedâil, 93, T$26 Tirmizî, *Şemâil*, 17

[16] M6067, M6069 Müslim, Fedâil, 94-96

[17] M6062 Müslim, Fedâil, 90

[18] B3548 Buhârî, Menâkıb, 23; M6073 Müslim, Fedâil, 100

[19] M6052 Müslim, Fedâil, 80

Gülüşü;

Ağız dolusu/kahkahayla güldüğü asla görülmemiştir.

Abdullah b. Hâris, "Resûlullah'ın (sav) gülüşü sadece tebessüm şeklindeydi." demiştir.[20]

Sadaka olarak nitelendirdiği tebessüm[21] yüzünden hiç eksik olmamıştır. Nitekim Cerîr b. Abdullah, "Müslüman olduğum andan itibaren, Allah Resûlü (sav), evine girmeme her zaman izin vermiş ve beni nerede görse gülümsemiştir." demiştir.[22]

Oturuşu;

Oturduğu zaman bazen kalçaları üzerine oturarak dizlerini dikip ellerini önden bağlar,[23] bazen de bağdaş kurarak otururdu.[24] (Mescitte istirahat ederken) ayaklarından birini diğeri üzerine koyarak sırt üstü uzandığı görülmüştür.[25]

Yürüyüşü;

Hızlı yürürdü; öyle ki arkasından gelenler ona yetişmekte zorlanırdı. Yürüyüşü, çarşıda işi olan bir insanınki gibiydi; tembelce değildi. Yürürken arkasına bakmazdı.[26] Âdeta yokuş aşağı iniyormuş gibi adımlarını sertçe kaldırırdı. (Kibirli bir eda ile) sağına soluna meylederek değil bir yokuştan iner gibi, hafifçe önüne eğilerek yürürdü.[27]

Giyimi;

En sevdiği giysi kamîs (gömlek) idi.[28] Gömleklerinin kol uçları bileklerine kadardı.[29] Berâ b. Âzib, en çok kırmızı desenli elbisenin ona yakıştığını söylemiştir.[30]

O, sıradan bir insan gibi davranırdı; söz gelimi kıyafetlerinin bakımını gözden geçirir, koyunun sütünü sağar ve kendi işini kendisi görürdü.[31]

Giyim kuşamında sadeydi. Şöyle diyordu:

"Kim dünyada şöhret elbisesi giyerse Allah da ona kıyamet gününde onun benzerini giydirir."[32]

Konuşması;

O, sözlerin en latîfini, en veciz ve en anlaşılır biçimde söylerdi. Anlatırken dinleyenler rahat kavrasın diye tane tane konuşurdu.[33]

Sözlerinin anlamı geniş; yapmacıklıktan uzak ve zorlamadan berî idi.

O, ağzını doldura doldura konuşmayı kınar, avurtlarını şişire şişire laf edenlerden uzak durur. Uzun konuşulması gereken yerde uzun; kısa olması gereken yerde ise kısa konuşur. Bilinmeyen ve yadırganan ifadelerden kaçınır; heyecanlandırıp galeyana getiren üslûptan özenle sakınır.

20 T3642 Tirmizî, Menâkıb, 10; TŞ229 Tirmizî, *Şemâil*, 99.
21 T1956 Tirmizî, Birr, 36
22 B3035 Buhârî, Cihâd, 162; TŞ231 Tirmizî, *Şemâil*, 100.
23 D4846 Ebû Dâvûd, Edeb, 22.
24 D4850 Ebû Dâvûd, Edeb, 26.
25 EM1185 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 405.
26 ST1/379 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 379.
27 TŞ124, TŞ125, TŞ126 Tirmizî, Şemâil, 55.
28 TŞ56 Tirmizî, Şemâil, 29; İM3575 İbn Mâce, Libâs, 8.
29 TŞ58 Tirmizî, *Şemâil*, 30.
30 TŞ65 Tirmizî, *Şemâil*, 32.
31 TŞ343 Tirmizî, *Şemâil*, 154.
32 D4029 Ebû Dâvûd, Libâs, 4; İM3606 İbn Mâce, Libâs, 24
33 T3639 Tirmizî, Menâkıb, 9; TŞ224 Tirmizî, *Şemâil*, 97.

Hikmetle konuşmuş; ilâhî lütufla korunmuş, desteklenmiş, anlaşılması kolay sözler sarf etmiştir. Onun sözlerine Allah sevgi lütfetmiş; kabulle kuşatmış; hem kolay anlaşılır kılmış hem de tatlılık ve heybet bahşetmiştir. Tekrarlamaya gerek olmadığı gibi dinleyenlerin tekrarını istemesine de hacet yoktur. Ne bir sözcük eksiktir ne de onu dillendiren bir ayak sürçmüştür. Ne tekide ihtiyacı vardır ve ne de ona karşı durmak olanaklıdır.

Hiçbir söz ustası onu mahcup edememiştir.

O, son derece kısa cümleciklerle uzun ifadeler irad etmiş; muhaliferini ancak onların tanıyıp itiraf edeceği bir üslûpla alt etmiş, sadece doğruyu delil getirmiş ve yalnızca hakikati dillendirerek üstünlük aramıştır. Hileden medet ummamış; kandırmaya yeltenmemiş; kaş göz oyununa asla meyletmemiştir.

Konuşurken ne ağır kalmış ne de acele etmiştir; ne uzatmış ne de kısa kesmiştir. İnsanlık onun sözlerinden/konuşmasından daha yararlı, daha düzgün, daha tertipli, daha akıcı, daha heyecanlandırıcı, daha tesirli, daha selis, daha anlaşılır ve daha açık söz/konuşma duymamıştır.[34]

Yemesi içmesi;

Yemek yerken bir yere yaslanmazdı, (hiç kalkmayacakmış gibi) iyice yerleşmezdi.[35] O (sav) şöyle derdi: *"Ben, sıradan bir kulun yediği gibi yer, sıradan bir kulun oturduğu gibi otururum..."*[36] Zemzem suyunu ayakta içerdi.[37] Normal suyu hem ayakta hem de oturarak içtiği görülmüştür.[38] Su içerken üç kez nefes alır[39] ve şöyle derdi: *"Bu hem hazmı kolaylaştırır hem de susuzluğu çabuk keser."*[40]

Ahlâkı;

Resûlullah (sav) ahlâkı en güzel insandı.[41] Hanımlara karşı son derece kibar ve nazik,[42] aile fertlerine karşı çok şefkatliydi; oğlu İbrâhim Medine'nin yaylasında bir süt anneye verilmişti. Resûlullah (sav) de zaman zaman o eve giderdi. Ev tüterdi, İbrâhim'in süt babası demirci idi. Allah Resûlü oğlunu alır, öper, sonra dönerdi.[43]

Çocuklarını öpüp okşamayanların kalplerinden rahmet duygusunun sökülüp atıldığını söyler, insanlara merhamet etmeyene Allah'ın merhamet etmeyeceğini hatırlatırdı.[44]

Örtüsüne bürünmüş bakire bir kızdan daha utangaçtı.[45] Kaba ve kötü sözlü değildi.[46] Allah yolunda cihad hâriç ne bir hizmetçiye ne bir kadına ne de herhangi birisine vurmuştur.[47]

[34] CBS221 Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, s. 221.
[35] D3769 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 16; MA5247 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 184.
[36] MA19543 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 415.
[37] B1637 Buhârî, Hac, 76; M5280 Müslim, Eşribe, 117.
[38] T1883 Tirmizî, Eşribe, 12; HM1140 İbn Hanbel, I, 136.
[39] B5631 Buhârî, Eşribe, 26.
[40] M5287 Müslim, Eşribe, 123; T$211 Tirmizî, Şemâil, 91.
[41] M6017 Müslim, Fedâil, 55.
[42] M6036 Müslim, Fedâil, 70.
[43] M6026 Müslim, Fedâil, 63.
[44] M6027, M6028 Müslim, Fedâil, 64-65.
[45] M6032 Müslim, Fedâil, 67.
[46] M6033 Müslim, Fedâil, 68.
[47] M6050 Müslim, Fedâil, 79.

Kolay olanı seçer, günahtan alabildiğine uzak durur, kendisi için asla intikam almazdı.[48]

İnsanların en güzeli, en cömerdi ve en yüreklisiydi.[49]

Kendisinden yapılan hiçbir talebe "hayır" demezdi.[50]

Kavmini, baskın yemek üzere olan bir orduya karşı uyaran bir kişi misali, apaçık bir uyarıcıydı.[51]

Pervane böceklerini ateşten korumaya çalışan adam misali insanlığı dehşetli günün tehlikelerinden korumaya adanan bir uyarıcı gibi[52] nübüvvet binasının ikmal taşı misali,[53] bereket veren yağmur misali insanlara faydalı idi.[54]

Eğer, hoşgörü ve alçak gönüllülüğüne ilişkin sadece Mekke'nin fethi günü takındığı tutuma bakılsa bile bu, onun mükemmel şahsiyetinin ve nübüvvetinin en açık göstergesi olarak yeter. Zira o, Mekke'ye büyük bir güçle girmişti ve bir vakitler Mekkeliler onları Mekke'nin sokaklarında abluka altında tuttuktan sonra; amcalarını, amca çocuklarını, dostlarını ve kendisine arka çıkanları öldürmüş, arkadaşlarına işkencenin her türünü reva görmüşlerdi. Kendisini yaralamış, türlü baskıları tattırmış; hakaretler yağdırmış, suikast için işbirliği yapmışlardı. İstekleri hilafına Mekke'ye girdiği; onlar zelil vaziyette aşağılanırken oraya egemen olduğu vakit, onlara bir konuşma yapmış ve Allah'a şükredip onu övdükten sonra şöyle demişti: *"Kardeşim Yusuf'un dediği gibi diyorum; bugün sizi kınamak yok; Allah sizi affetsin; çünkü O, rahmet edenlerin en merhametlisidir."*[55]

[48] M6045 Müslim, Fedâil, 77.
[49] M6006 Müslim, Fedâil, 48.
[50] M6018 Müslim, Fedâil, 56
[51] M5954 Müslim, Fedâil, 16.
[52] M5955 Müslim, Fedâil, 17.
[53] M5959 Müslim, Fedâil, 20.
[54] M5953 Müslim, Fedâil, 15.
[55] CBS227 Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, s. 227.

HZ. PEYGAMBER'İN MÜBAREK İSİMLERİ

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"سَمُّوا بِاسْمِي، وَلاَ تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي، فَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ أَقْسِمُ
بَيْنَكُمْ."

Câbir b. Abdullah el-Ensârî'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Benim adımla (çocuklarınızı) adlandırın, ama künyemi kimseye vermeyin! Zira ben ancak Kâsım (paylaştıran) olarak gönderildim ve (dağıtılması gerekenleri) aranızda taksim etmekteyim."
(B6196 Buhârî, Edeb, 109; M5591 Müslim, Âdâb, 5)

عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُسَمِّي لَنَا نَفْسَهُ أَسْمَاءً فَقَالَ: "أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَحْمَدُ وَالْمُقَفِّي وَالْحَاشِرُ وَنَبِيُّ التَّوْبَةِ وَنَبِيُّ الرَّحْمَةِ."

عَنِ الزُّهْرِيِّ سَمِعَ مُحَمَّدَ بْنَ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَنَا أَحْمَدُ وَأَنَا الْمَاحِي الَّذِي يُمْحَى بِيَ الْكُفْرُ وَأَنَا الْحَاشِرُ الَّذِي يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى عَقِبِي وَأَنَا الْعَاقِبُ." وَالْعَاقِبُ الَّذِي لَيْسَ بَعْدَهُ نَبِيٌّ.

عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: لَقِيتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ ﷺ قُلْتُ أَخْبِرْنِي عَنْ صِفَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي التَّوْرَاةِ. قَالَ: أَجَلْ، وَاللَّهِ إِنَّهُ لَمَوْصُوفٌ فِي التَّوْرَاةِ بِبَعْضِ صِفَتِهِ فِي الْقُرْآنِ: "يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا"، وَحِرْزًا لِلأُمِّيِّينَ، أَنْتَ عَبْدِي وَرَسُولِي سَمَّيْتُكَ الْمُتَوَكِّلَ، لَيْسَ بِفَظٍّ وَلاَ غَلِيظٍ وَلاَ سَخَّابٍ فِي الأَسْوَاقِ، وَلاَ يَدْفَعُ بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَغْفِرُ...

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: سَمِعَ عُمَرَ ﷺ يَقُولُ عَلَى الْمِنْبَرِ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: "لاَ تُطْرُونِي كَمَا أَطْرَتِ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ، فَقُولُوا: عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ."

Ebû Musa el-Eş'arî şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) bize kendini şu isimlerle isimlendirirdi: *'Ben Muhammed'im, Ahmed'im, (peygamberlerin ardından gelen) el-Mukaffî'yim, (insanların arkamda toplandığı) el-Hâşir'im, Tevbe Peygamberi'yim, Rahmet Peygamberi'yim.'*"

(M6108 Müslim, Fedâil, 126)

ez-Zührî'nin işittiğine göre, Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im, babasından şunları nakletmiştir: Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ben, Muhammed'im. Ben, Ahmed'im. Ben, küfrün benimle mahvedildiği el-Mâhî'yim. Ben, insanların arkamda toplandığı el-Hâşir'im. Ben, el-Âkıb'ım."* el-Âkıb, kendisinden sonra peygamber gelmeyecek olandır.

(M6105 Müslim, Fedâil, 124; B3532 Buhârî, Menâkıb, 17)

Atâ b. Yesâr anlatıyor: "Abdullah b. Amr b. Âs (ra) ile karşılaştığım ve 'Bana Resûlullah'ın (sav) Tevrat'ta geçen sıfatlarını anlatır mısın?' dedim. O da şöyle dedi: 'Elbette! Vallahi o, Kur'an'daki bazı sıfatlarıyla Tevrat'ta da vasıflandırılmıştır: 'Ey Peygamber! Biz seni şahit, müjdeci, uyarıcı ve ümmîleri koruyucu olarak gönderdik. Sen benim kulum ve resûlümsün. Ben sana "el-Mütevekkil" adını verdim. (Bu peygamber), kötü huylu, katı kalpli biri olmadığı gibi, çarşılarda/pazarlarda bağırıp çağıran biri de değildir. O, kötülüğe kötülükle karşılık vermez. Bilakis affeder, bağışlar...'"

(B2125 Buhârî, Büyû', 50)

İbn Abbâs'ın işittiğine göre, Hz. Ömer (ra) minberde şunları söylemiştir: "Ben Peygamber'i (sav) şöyle buyururken işittim: *'Hıristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmede aşırılık göstermeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Onun için bana 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin.'*"

(B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48)

Mekke'nin hatırlı sakinlerinden olan Abdülmuttalib, birkaç ay evvel evlendirdiği oğlu Abdullah'ın mürüvvetini görecekti. Ne var ki takdir-i ilâhî, genç Abdullah'ın, doğacak oğlunu görmesine izin vermeyecekti. Abdülmuttalib, evlât acısıyla yanıp tutuşan yüreğini, oğlunun yadigârı olarak dünyaya gelen torunuyla soğutacak, onunla teselli bulacaktı.

Güzeller güzeli torunu için akîka kurbanı olarak bir koç kesti. Herkes onun bu sevimli yetime ne ad verdiğini merak etmekteydi. Hemen sordular: "Doğumu münasebetiyle bize ziyafet verdiğin bu oğluna ne ad koydun?" "Muhammed adını verdim." dedi Abdülmuttalib.

Bu isim oradakilerin çok da aşina olduğu bir isim değildi. Bu nedenle tekrar sordular Abdülmuttalib'e: "Ey Ebu'l-Hâris! Bu çocuğa neden babalarından birinin ismini değil de Muhammed adını verdin?"

Böyle bir toruna kavuşmanın sevinci içerisinde şu hikmetli cevabı verdi dede: "İstedim ki onu Yüce Allah göklerde, insanlar da yeryüzünde övsün!"[1]

Evet, yerinde bir deyişiyle, "el-esmâ tenzilü mine's-semâ." "İsimler semadan iner." Yani isimleri âdeta Yüce Allah takdir buyurur ve uygun isimleri uygun kullarına yazar...

Bazı âlimlerin dediği gibi, aslında torununa bu ismi koymasını ona Yüce Allah ilham etmişti. Çünkü "övülen, övgülere lâyık" anlamına gelen "Muhammed" ismi, bütün hayırlı sıfatları kapsayan bir anlam taşımaktaydı. İsim ile müsemma, yani isim ile bu ismin sahibi arasındaki uygunluk çok geçmeden gün gibi açığa çıkacaktı. Feraset ve basiret sahibi olan bu dede, umduğuna fazlasıyla erişecek, tam da onun istediği gerçekleşecekti. Yüce Allah bu sevimli yetimi bizzat kendisi himaye edecek, ona doğru yolu gösterecekti. Bu kıymetli yavruyu son peygamber olarak seçecek ve ona vahiy indirecekti. Onu sadece son kitabında değil, önceki kitaplarda da nice övgülerle yâd edecekti. Nitekim Yüce Allah, Resûlü'nün geleceğini İncil'de Hz. İsa'nın ağzıyla müjdelemiş, üstelik onun güzel isimlerinden birini de zikretmişti:

"Hani bir vakit Meryem oğlu İsa şöyle demişti: 'Ey İsrâiloğulları! Ben Allah'ın size gönderdiği Resûlü'yüm. Benden önceki Tevrat'ı tasdik etmek, benden sonra gelecek ve ismi "Ahmed" olacak bir Resûlü müjdelemek üzere gönderildim."[2]

[1] TD3/32 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, III, 32.
[2] Saff, 61/6.

Hz. Ali'den nakledilen bir rivayete göre Allah Resûlü de bir vesile ile muhtemelen bu âyete atıfta bulunmakta ve önceki peygamberlere verilmediği hâlde kendisine verilen bazı ayrıcalıklar içerisinde "Ahmed" diye isimlendirildiğini de belirtmektedir.[3]

Kur'ân-ı Kerîm'de ise Yüce Allah onu dört yerde "Muhammed" ismiyle anmıştı:

"Muhammed, Allah'ın Resûlü'dür."[4]

"Muhammed, sadece bir elçidir..."[5]

"İman edip güzel işler yapanların ve Rableri tarafından gerçeğin ta kendisi olarak Muhammed'e indirilen vahye iman edenlerin günahlarını örtüp, hâllerini düzeltir."[6]

"Muhammed, sizden birinin babası değildir. Lâkin Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur."[7]

Bu âyetin son ifadesinde yer alan, *"hâtemü'n-nebiyyîn"* yani "peygamberlerin sonuncusu" nitelemesi, hem Allah Resûlü'nün kendi hadislerinde,[8] hem de sahâbenin dilinde tekrarlanan[9] önemli sıfatlarından birisiydi.

Bazı vesilelerle Muhammed ismini Hz. Peygamber kendisi de zikrederdi.

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre Resûlullah (sav) Kureyş'in kendisine yönelik birtakım olumsuz tavırlarına karşı şöyle demişti: *"Kureyş'in sövmesini ve lânetini Allah'ın benden nasıl da savuşturduğuna şaşırmıyor musunuz? Onlar beni kötüleyip sövseler de, ben (övülmüş) Muhammed'im!"*[10]

Ashâbdan Berâ' b. Âzib, Allah Resûlü ile Mekke müşrikleri arasında yapılan Hudeybiye Antlaşması'nda Peygamberimizin ismi ile ilgili tartışmayı şöyle anlatır:

"Peygamber (sav) hicretin altıncı yılı Zilkade ayında umre yapmak üzere yola çıktı. Peygamber'in Mekke'ye girmesini kabul etmeyen Mekkeliler buna izin vermediler. Nihayet Allah Resûlü, (ertesi yıl Mekke'de) üç gün ikamet etmek üzere, Mekkelilerle bir barış antlaşması yaptı. Antlaşmayı yazdıkları zaman, 'Bu, Allah Resûlü Muhammed'in (sav) antlaşma yaptığı yazıdır.' başlığını atınca, Mekkeli müşrik elçileri, 'Bizler senin Allah Resûlü olduğunu kabul etmiyoruz. Eğer biz senin Allah Resûlü olduğunu bilseydik, senin Mekke'ye girmeni engellemezdik. Sen, Abdullah oğlu Muhammed'sin!' dediler. Buna cevaben Resûlullah, *'Ben hem Allah'ın Resûlü'yüm, hem de Abdullah'ın oğlu Muhammed'im!'* dedi. Sonra da Ali'ye, 'Resûlullah' lafzını silmesini söyledi. Ancak Ali, 'Hayır, vallahi ben Resûlullah ibaresini asla

[3] HM763 İbn Hanbel, I, 98.
[4] Fetih, 48/29.
[5] Âl-i İmrân, 3/144.
[6] Muhammed, 47/2.
[7] Ahzâb, 33/40.
[8] B3535 Buhârî, Menâkıb 18; T2219 Tirmizî, Fiten, 43.
[9] M3376 Müslim, Hac, 507.
[10] B3533 Buhârî, Menâkıb, 17; N3468 Nesâî, Talâk, 25.

silmem!' dedi. Bunun üzerine Resûlullah yazıyı aldı ve 'Bu, Muhammed b. Abdullah'ın yaptığı antlaşmadır.' diye yazdırdı."[11]

Kendi soyu ile ilgili bir konuşmasında ise Allah Resûlü kendisini, *"Ben Abdülmuttalib oğlu Abdullah oğlu Muhammed'im."* şeklinde takdim etmişti.[12]

Bilindiği gibi Araplarda hemen herkesin bir ismi, bir künyesi, bir de lakabı vardı. Baba, ilk doğan oğlun ismi ile anılır ve "falanın babası" şeklinde künye verilirdi. Allah Resûlü'nün künyesi de ilk oğlunun Kâsım olması sebebiyle "Kâsım'ın babası" anlamına gelen "Ebu'l-Kâsım" idi. Bir toplumda aynı isim ve künyelerin konulması ise bazı karışıklıklara sebep olabilmekteydi. Bu durum, bizzat Allah Resûlü için de geçerliydi.

Câbir b. Abdullah şöyle anlatmaktadır: "Bizden bir adamın oğlu dünyaya geldi ve adını Muhammed koydu. Bunun üzerine çevresi ona, 'Resûlullah'ın (sav) ismini koymana müsaade etmeyiz.' dediler. O da çocuğunu sırtına alıp onu Peygamber'e (sav) getirerek şöyle dedi: 'Yâ Resûlallah! Bir oğlum dünyaya geldi ve adını Muhammed koydum. Ama kavmin bana, "Resûlullah'ın (sav) ismini koymana müsaade etmeyiz." dediler.' Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Benim adımla (çocuklarınızı) adlandırın, ama künyemi kimseye vermeyin! Zira ben ancak Kâsım (paylaştıran) olarak gönderildim ve (dağıtılması gerekenleri) aranızda taksim etmekteyim.'*[13] buyurdular."

Câbir, Hz. Peygamber'in ismini koymakla ilgili yaşadıkları bir başka olayı ise şöyle anlatmaktadır: "Ensardan bir adamın oğlu dünyaya geldi ve adını Kâsım koydu. Biz, 'Sana Ebu'l-Kâsım künyesini vermeyiz. Hatta 'gözün aydın' diyerek seni tebrik dahi etmeyiz! (Sana aynı gözle bakmayız, aynı saygıyı göstermeyiz.)' dedik. Bunun üzerine gelip bunu Peygamber'e (sav) anlatınca, *'Sen oğlunun adını Abdurrahman koy!'* buyurdular."[14]

Enes b. Mâlik'in anlattığı şu hadise Resûl-i Ekrem'in neden böyle bir yasaklamaya ihtiyaç duyduğunu açıklamaktadır:

"Hz. Peygamber bir gün Bakî' Mezarlığı civarında çarşıda idi. Bir adam arkadan, 'Ey Kâsım'ın babası!' diye seslendi. Peygamber hemen dönüp baktı o zâta. Fakat adam (başka birine işaret ederek), 'Ben seni kastetmedim, ben şunu çağırmıştım.' dedi. Bunun üzerine Peygamber, *'Benim adımla isimlenin, fakat künyemi kimseye vermeyin!'* buyurdu."[15]

Bu rivayetten de anlaşılıyor ki Hz. Peygamber, kendisine ait olan "Ebu'l-Kâsım" künyesini kendi hayatı süresince kullanılmasını uygun bulmamıştı. Hayatından sonra ise kişinin ilk oğlunun adını Kâsım koyması ve Arap âdetine göre de "Ebu'l-Kâsım" künyesini kullanmasında bir sakın-

[11] B2699 Buhârî, Sulh, 6; HM19136 İbn Hanbel, IV, 329.
[12] T3608 Tirmizî, Menâkıb, 1; HM1788 İbn Hanbel, I, 209.
[13] B6196 Buhârî, Edeb, 109; M5588, M5591 Müslim, Âdâb, 3-5.
[14] M5595 Müslim, Âdâb, 7; B6186 Buhârî, Edeb, 105
[15] B2120, B2121 Buhârî, Büyû', 49

ca yoktu. Nitekim bir defasında Hz. Ali, "Ey Allah'ın Resûlü! Senden sonra çocuğum olursa ona senin adını koyup, senin künyeni verebilir miyim?" diye sorunca Resûlullah (sav), *"Evet."* cevabını vermişti. Hz. Ali'ye göre bu, kendisi için verilmiş özel bir izindi.[16]

Câbir'in naklettiği bir başka hadiste Peygamberimiz (sav), *"Benim ismimle isimlenmiş olan kimse, künyemi; künyemi almış olan ise ismimi almasın!"* buyurmuştu.[17] Buradan anlaşılan husus, bir kimsenin Hz. Peygamber'in hem isim, hem de künyesini kullanmak suretiyle herhangi bir kargaşaya sebep olmaması gerektiğiydi. Zaten Hz. Peygamber'in ilgili yasağı da bu karışıklığı önlemeye yönelik olup, onun hayatı ile sınırlıydı. Vefatından sonra sadece Hz. Ali değil, Hz. Ebû Bekir, Sa'd b. Ebû Vakkâs gibi birçok sahâbî oğullarına, torunlarına Muhammed ve Kasım gibi isimler vermişlerdi.[18]

Yüce Allah bir âyet-i kerimede, habibini kendi isimlerinden bazıları ile yâd etmişti: *"Andolsun, size içinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı raûf ve rahîmdir."*[19] Allah Teâlâ'nın iki güzel ismi olan Raûf ve Rahîm çok şefkatli, çok merhametli demektir.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'e bazen, *"Ey Resûl!"*,[20] bazen de, *"Ey Peygamber!"*[21] şeklinde hitap eder. Yine Elçisi'nden bahsederken onu, *"en-nebiyyü'l-ümmiyyü"* (ümmî peygamber)[22] ve *"rahmetün li'l-âlemîn"* (âlemlere rahmet)[23] olarak vasıflandırır. Buradan hareketle Allah Resûlü de kendisini, *"Rahmet Peygamberi"* diye niteler.[24] Aynı şekilde birçok âyette *"Resûl"*, *"er-Resûl"*, *"Resûlullah"*, *"Resûlühû"*, *"Resûlünâ"* kelimelerinin Peygamberimiz için kullanıldığı görülmektedir. Yine Rabbimiz onu bazen *"abdinâ"* (kulumuz),[25] bazen de *"biabdihî"* (kendi kulu)[26] şeklinde anmaktadır. Yüce Allah'ın Peygamberimizi kendisine nispet ederek bu şekilde anması, şüphesiz Resûlü'ne karşı bir taltif anlamını taşır. Bazı sûrelerde ise Yüce Allah, Elçisi'ne, *"Ey el-Müzzemmil!"*,[27] *"Ey el-Müddessir!"* (Ey örtüsüne bürünen!)[28] şeklinde hitap eder. Bu tür hitaplar, ilk vahiy tecrübesi karşısında endişe ve heyecanla yatağına girip örtüsüne bürünen Hz. Peygamber'in o andaki hâlini nitelemektedir.

Kur'an'da açıkça zikredilen bu nitelemelerin bir kısmı isim, çoğu ise sıfattır. Bu sıfatlar içinde bazıları ile kastedilenin Peygamberimiz olup olmadığı ihtilâflıdır. Meselâ, *"O, kendisine uyulandır, emîndir."*[29] âyetinde sözü edilen "emîn" âlimlerimizin çoğuna göre Cebrail, bazılarına göre ise Hz.

16 T2843 Tirmizî, Edeb, 68; HM730 İbn Hanbel, I, 95.
17 D4966 Ebû Dâvûd, Edeb, 67; HM9863 İbn Hanbel, II, 454.
18 BS19874 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 511.
19 Tevbe, 9/128.
20 Mâide, 5/41, 67.
21 Ahzâb, 33/45; Talâk, 65/1; Tahrîm, 66/1.
22 A'râf, 7/157-158.
23 Enbiyâ, 21/107.
24 M6108 Müslim, Fedâil, 126.
25 Bakara, 2/23; Enfâl, 8/41.
26 İsrâ, 17/1.
27 Müzzemmil, 73/1.
28 Müddessir, 74/1
29 Tekvîr, 81/21.

Peygamber'dir.[30] Müfessirlerimiz, *"Ey insanlar! Size Rabbinizden bir burhan geldi ve sizlere apaçık bir nur indirdik."*[31] âyetinde sözü edilen "burhan" ile Peygamber Efendimizin kastedildiğini,[32] "nur"un ise Kur'ân-ı Kerîm'e işaret ettiğini belirtmişlerdir.[33]

Allah Resûlü zaman zaman isim ve sıfatlarından kendisi de söz etmiştir. Ebû Musa el-Eş'arî'den gelen bir rivayete göre, Resûlullah (sav) bir keresinde kendi isimlerini şöyle sayar: *"Ben Muhammed'im, Ahmed'im, (peygamberlerin ardından gelen) el-Mukaffî'yim, (insanların arkamda toplandığı) el-Hâşir'im, Tevbe Peygamberi'yim, Rahmet Peygamberi'yim."*[34]

Cübeyr b. Mut'im'in naklettiği bir hadiste ise Allah Resûlü, *"Ben, Muhammed'im. Ben, Ahmed'im. Ben, küfrün benimle mahvedildiği el-Mâhî'yim. Ben, insanların arkamda toplandığı el-Hâşir'im. Ben, el-Âkıb'ım."* buyurur.[35] Bazı rivayetlerde, *"Ve ene nebiyyü'l-melhame"* ifadesi yer almaktadır.[36] Büyük dil âlimi İbn Manzûr'un verdiği bilgilere göre "melhame" tabiri, hem "savaş", hem de "sulh ve uzlaştırma" anlamına gelmektedir.[37] Ancak her nedense öteden beri ilk anlam öne çıkartılmış ve bu ibare genellikle "savaş peygamberi" şeklinde anlaşılmıştır. Oysa ikinci anlamı alındığında ibare, "Ben, sulh peygamberiyim, insanların aralarını düzeltirim." anlamına gelecektir. Allah Resûlü'nün Medine döneminde ancak Allah kendisine izin verdikten sonra[38] müşriklere karşı savaşmak zorunda kaldığı tarihî bir gerçektir. Buradan hareketle Hz. Peygamber, "Savaş Peygamberi" şeklinde nitelenebilirse de, Rahmet Peygamberi'nin bu savaşları bile yine sulh için yaptığı, savaş ve barışta rahmet yönünün ağır bastığı unutulmamalıdır. Yapılan bazı araştırmalara göre bütün bu savaşlar, onun yirmi üç yıllık risâlet hayatının sadece yüzde ikisini kapsamaktadır. Buna göre, hayatının neredeyse tamamına yakınını sulh için geçiren, uzlaşı adına çaba sarf eden Efendimizi, "Barış Peygamberi" olarak anmak daha isabetli olacaktır. Dolayısıyla yukarıdaki hadisin "Tevbe Peygamberi'yim, Rahmet Peygamberi'yim, Barış Peygamberi'yim." şeklinde anlaşılması, hem sîret gerçeği açısından, hem de "tevbe, rahmet ve barış" kavramlarının birbirlerini tamamlayan unsurlar olması bakımından daha uygundur.

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in Tevrat'taki isim ve sıfatlarından söz edildiği anlatılmaktadır. Ehl-i kitap kültürüne aşina olan sahâbîlerden Abdullah b. Amr b. Âs'a Resûlullah'ın (sav) Tevrat'ta yazılı olan sıfatları sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Vallahi o, Kur'an'daki bazı sıfatlarıyla Tevrat'ta da vasıflandırılmıştır: 'Ey Peygamber! Biz seni şahit, müjdeci, uyarıcı ve

30 TT24/259 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 259; KC19/240 Kurtubî, *Tefsîr*, XIX, 240.
31 Nisâ, 4/174.
32 TT9/427 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 427; FM11/95 Râzî, *Tefsîr*, XI, 95; KC6/27 Kurtubî, *Tefsîr*, VI, 27.
33 TT9/427 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 427-428; FM11/95 Râzî, Tefsîr, XI, 95; KC6/27 Kurtubî, *Tefsîr*, VI, 27.
34 M6108 Müslim, Fedâil, 126.
33 M6105 Müslim, Fedâil, 124; B3532 Buhârî, Menâkıb, 17.
36 MŞ31684 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fedâil, 1; HM19850 İbn Hanbel, IV, 405.
37 LA44/4012 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXX, 4012.
38 Hac, 22/39.

ümmîleri koruyucu olarak gönderdik. Sen benim kulum ve resûlümsün. Ben sana "el-Mütevekkil" adını verdim. (Bu peygamber), kötü huylu, katı kalpli biri olmadığı gibi, çarşılarda/pazarlarda bağırıp çağıran biri de değildir. O, kötülüğe kötülükle karşılık vermez. Bilakis affeder, bağışlar..."'[39]

Allah Resûlü'nün bu rivayette anlatılan vasıfları ile şu âyette anlatılanlar büyük ölçüde örtüşmektedir: *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."*[40]

Peygamber Efendimizin Kur'an'da ve hadislerde belirtilen isimleri sanıldığı kadar fazla değildir. Birbirinden güzel birkaç isim, onun Cenâb-ı Hakk'ın yanındaki yerini, seçkinliğini gösterir. Daha sonraları kültür tarihimizde âyetler ve hadisler taranarak, Allah Resûlü hakkındaki hitap ifadeleri ve fiiller, birer sıfat-isim olarak derlenmiştir. Bir kısmı hâlen yazma olan, bir kısmı basılan bu konuyla ilgili eserlerde olsun, "Delâilü'l-Hayrât" türü eserlerde olsun, Allah'ın doksan dokuz güzel ismi olan Esmâ-i Hüsnâ'ya denk getirmek üzere, Peygamberimizin isim ve sıfatlarını da doksan dokuz olarak tespit edenler olduğu gibi, dört yüze hatta binlere kadar çıkaranlar dahi olmuştur. Peygamber sevgisine dayalı bir arayışın ürünü olan bu derlemelerdeki verileri, isim olarak değil, Hz. Peygamber'in çeşitli sıfat ve vasıfları olarak okumak gerekecektir.

Sevgili Peygamberimizin isimlerini derleyen eski-yeni çeşitli çalışmalarda bazen âyetlerde geçen Beşîr (Müjdeci), Nezîr (Uyarıcı),[41] Dâî (Davetçi), Sirâc (Kandil) ve Münîr (Aydınlatıcı)[42] gibi sıfatlar da yer almaktadır. Bazen de Peygamberimizden söz eden âyetlerdeki fiiller dikkate alınarak Mustafa, Müctebâ, Hâdi gibi isimler türetilmiş ve böylece sayı hayli artırılmıştır. Ayrıca Kur'an'daki Tâ-Hâ, Yâ-Sîn, Hâ-Mîm gibi çeşitli sûrelerin başındaki ifadelerden Peygamberimizin kastedildiği yorumu yapılarak onlar da isim listesine eklenmiştir. Diğer bazı yorumlara göre ise bu tür harflerin ne anlama geldiği, sadece Yüce Allah'ın bilgisi dâhilindedir.

Peygamber Efendimizin isimlerine karşı, tarih boyunca millet olarak bizim sonsuz bir titizliğimiz ve eşsiz bir saygımız vardır. Çocuklarına onun ismini verenler, bu isme karşı gösterilmesi gereken edebin ihmaline karşı bir tedbir olarak Muhammed'i eski harflerle aynen yazmışlar ama "Mehmed" olarak telaffuz etmişlerdir. Yine bu hassasiyetin bir sonucu olarak Osmanlı

[39] B2125 Buhârî, Büyû', 50.
[40] Âl-i İmrân, 3/159.
[41] Bakara, 2/119.
[42] Ahzâb, 33/45-46.

edebiyat geleneğinde Peygamberimizin ismi asla yalın olarak değil, muhtelif tazim ve hürmet ifadeleriyle birlikte anılmaktaydı. Söz gelimi, "Fahr-i Âlem, Fahr-i Kâinât, Seyyid-i Kâinât, Hâce-i Kâinât, Resûl-i Kibriyâ, Resûlü's-Sekaleyn, Resûl-i Ekrem, Hâtemü'l-Enbiyâ, Server-i Enbiyâ, Seyyidü'l-Mürselîn, Rahmetün li'l-âlemîn, Risâlet-Meâb, Risâlet-Penâh, Zât-ı Risâlet, Nebiyy-i Muhterem, Sultânü'l-Enbiyâ, Mahbûb-i Âlem, Mahbûb-i Kibriyâ" gibi nice övgü sıfatları, "Cenâb-ı, Efendimiz, hazretleri" gibi hürmetkâr ifadelerle birlikte anılır, kitaplarda da böylece yazılırdı.

Asr-ı saadette görülmeyen bu tutumun, dinî bir gereklilik değil, bize özgü kültürel ve edebî ve zarif bir tavır olduğunu söylemeliyiz. Ancak her konuda olduğu gibi bu konuda da aşırıya düşülmemelidir. Nitekim Hz. Ömer, Peygamberimizi şöyle buyururken işitmiştir: *"Hıristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmede aşırılık göstermeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Onun için bana 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin."*[43]

Yine bu teveccüh, kültür ve edebiyatımızda, onun güzel isimlerini nice şiirlere, ilahilere, naatlara, kasidelere, ezgilere taşımıştır. Onun aşkıyla yanıp tutuşan şairler, duygularını daha çok onun isimleri üzerinden ifade etmişlerdir. Yürekleri peygamber sevgisiyle dolu nice hattatlar, en güzel istiflerle onun isimlerini yazmışlardır. Örneğin Şeyh Galib, Resûl aleyhisselâma şöyle seslenir:

"Sen, Ahmed ü Mahmûd u Muhammed'sin Efendim,
Hak'dan bize Sultân-ı Müeyyedsin Efendim!"

Geleneğimizde Peygamberimizin mübarek isminin anıldığı yerde ayak ayak üstüne atılmaz, atılmışsa hemen indirilir, uzatılmışsa toplanır. Onun ismi duyulur duyulmaz sağ el kalbin üzerine konulur ve salavât getirilerek ona selâm ve hürmet gönderilir. Bütün bunlar, Sevgili Resûl'e olan saygının, âdâb nevinden farklı ifade biçimleridir. Bu anlayış, Resûl-i Ekrem'in ismini işittiği hâlde salavât getirmeyenleri kınayan çeşitli hadislere dayanmaktadır.[44]

Müslümanlar, onun güzel isimlerini çocuklarına verirken, Muhammed veya Ahmed isimlerini koymanın faziletine dair çeşitli uydurma rivayetlerden dolayı değil,[45] bunu sırf Resûl-i Ekrem'e olan engin sevgi ve saygılarından dolayı tercih ederler. Elbette bu tercihin altında, ciğerparesinin, ismini koyduğu Rahmet Peygamberi'ne benzemesi, onun izinden gitmesi arzusu yatar. Bu noktada anne babalara düşen görev, güzel isimler koymak

[43] B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48.
[44] T3545 Tirmizî, Deavât, 100; EM644 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 224
[45] CM I/157 İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 157; MM80, MM93, MM94, MM95 İbnü'l-Kayyim, *el-Menârü'l-münîf*, 57-61.

kadar, çocuklarını koydukları isme uygun bir şekilde yetiştirmek olmalıdır. Onlar, evlâtlarına Kutlu Elçi'nin mübarek ismini taşımanın bilincini de vermelidirler. Onun ismini bir ömür taşıyanlar, Sevgili Elçi'nin ahlâkını örnek almalı ve öğretisini yaşamalıdırlar.

HZ. PEYGAMBER
ALLAH'IN EN SEÇKİN KULU

عَنْ عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"ذَاقَ طَعْمَ الْإِيمَانِ مَنْ رَضِيَ بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا رَسُولًا."

Abbâs b. Abdülmuttalib'in işittiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah'ı Rab, İslâm'ı din ve Hz. Muhammed'i de nebi-resûl olarak kabullenen kişi imanın tadını alır."
(HM1778 İbn Hanbel, I, 208)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ..."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَافِعٍ قَالَ: سَمِعْتُ أُمَّ سَلَمَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهَذَا الْحَدِيثِ قَالَ:
يَخْتَصِمَانِ فِي مَوَارِيثَ وَأَشْيَاءَ قَدْ دَرَسَتْ فَقَالَ:
"إِنِّي إِنَّمَا أَقْضِي بَيْنَكُمْ بِرَأْيِي فِيمَا لَمْ يُنْزَلْ عَلَيَّ فِيهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَنَا أَوَّلُ مَنْ تَنْشَقُّ عَنْهُ الْأَرْضُ فَأُكْسَى الْحُلَّةَ مِنْ حُلَلِ الْجَنَّةِ ثُمَّ أَقُومُ عَنْ يَمِينِ الْعَرْشِ لَيْسَ أَحَدٌ مِنَ الْخَلاَئِقِ يَقُومُ ذَلِكَ الْمَقَامَ غَيْرِي."

حَدَّثَنِي جُنْدَبٌ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ بِخَمْسٍ وَهُوَ يَقُولُ:
"إِنِّي أَبْرَأُ إِلَى اللَّهِ أَنْ يَكُونَ لِي مِنْكُمْ خَلِيلٌ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدِ اتَّخَذَنِي خَلِيلاً كَمَا اتَّخَذَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلاً."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiştir. Bana isyan eden, Allah'a isyan etmiştir..."*

(M4749 Müslim, İmâre, 33)

Abdullah b. Râfi'in, Ümmü Seleme'den işittiği bu hadise göre, Hz. Peygamber (sav), miras ve kaybolmuş mallar konusunda anlaşamayıp kendisine gelen iki kişiye şöyle demiştir: *"Bana (vahiy) gelmeyen hususlarda, aranızda, kendi kanaatime göre hüküm veririm."*

(D3585 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7)

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ben ilk diriltilecek ve ardından cennet elbiselerinden bir elbise giydirilecek olan kimseyim. Sonra arşın sağında duracağım. Yaratılmışlar içerisinde bu makamda benden başka duracak kimse yoktur."*

(T3611 Tirmizî, Menâkıb, 1)

Cündeb'in işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav), vefatından beş gün önce şöyle buyurmuştur: *"Sizden birinin bana dost olmasından (ve böylece Allah'ın dostluğu yanında ikinci bir dostluk oluşmasından) sakınırım. Çünkü Yüce Allah beni, tıpkı İbrâhim'i dost edindiği gibi dost edinmiştir."*

(M1188 Müslim, Mesâcid, 23)

Ensardan bir adam ile Zübeyr b. Avvâm arasında Hârre mevkiindeki hurmalıkları sulayan kanalların kullanımı konusunda anlaşmazlık çıktı. Bu kanallardan akan su önce Zübeyr'in bahçesine uğruyor, ardından Medineli adamın bahçesine geliyordu. O adam Zübeyr'e, "Suyu bırak, gelsin." dedi. Fakat Zübeyr bunu kabul etmedi. Bu durum Hz. Peygamber'e (sav) intikal etti. Hz. Peygamber, *"Zübeyr! Önce sen sula, sonra suyu komşuna salıver."* buyurdu. Bunu işiten adam, "Zübeyr senin halanın oğlu olduğu için (ona öncelik verdin)!" diye kızgın bir şekilde tepki gösterdi. Adamın bu sözü üzerine Allah Resûlü'nün yüzünün rengi değişti ve *"Zübeyr! Sen sula, suyu (hurma ağaçlarının köklerinden oluşan) duvarın hizasına gelinceye kadar tut (sonra salıver)."* dedi. Zübeyr, bu olay üzerine şu âyetin nazil olduğunu söylemiştir: *"Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."*[1]

Bu olayda görüldüğü gibi, insanlar arasında çıkan anlaşmazlıklar Peygamberimize getirilir, onun verdiği kararlar doğrultusunda bir çözüm ortaya çıkardı. Zübeyr ile Medineli zâtın arasındaki sulama anlaşmazlığında Allah Resûlü, Zübeyr'in olgun davranarak hakkı olan seviyeye kadar suyu biriktirmeden komşusunun bahçesine salıvermesini istemişti. Ancak ensardan olan zâtın verdiği tepkiye alınmış ve Zübeyr'e hakkını sonuna kadar kullanmasını emretmişti. Bu olay üzerine inen âyet, söz konusu tepkinin saygısızca bir hareket olmanın çok daha ötesinde Peygamber'e imanı ve itaati ilgilendiren bir yönü olduğunu göstermekteydi. Çünkü uygulamasının âdilane olmadığı düşüncesiyle kendisine itiraz edilen, sıradan bir insan değil, Allah'ın en son elçisi idi.

Pek çok âyet-i kerimede Hz. Peygamber'e iman, Allah'a imanla birlikte zikredilir.[2] Kuşkusuz Allah'a iman, Peygamberi'ne imanı gerektirmekte ve bu imanı ikrar ifadesi Peygamberi'nin adını da içermektedir. Allah Resûlü de sevgili amcası Hz. Abbâs'ın naklettiği şu sözünde imanın ancak peygamberi tasdik etmekle tamam olacağını bildirmektedir: *"Allah'ı Rab, İslâm'ı din ve Hz. Muhammed'i de resûl olarak kabullenen kişi imanın tadını alır."*[3]

Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini kalpten benimsemek, onu her şeyden daha çok sevmek gerçek anlamda iman etmenin bir gereğidir.

[1] Nisâ, 4/65; B2359 Buhârî, Müsâkât, 6.
[2] Âl-i İmrân, 3/179; Nisâ, 4/136; Fetih, 48/9.
[3] HM1778 İbn Hanbel, I, 208.

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Sevgili Peygamberimiz bu hususa şöyle dikkat çeker: *"Herhangi biriniz beni babasından, evlâdından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olmaz."*[4]

Yüce Allah, müminlere Hz. Peygamber'e sevgi ve tazim göstermeyi emretmiş, kendisinin de ona ne kadar değer verdiğini, onun makamını ne kadar yücelttiğini hatırlatmıştır: *"Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salât eder. Ey müminler! Siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyetle selâm verin."*[5] Peygamber'e salât, meleklerin dua, tebrik ve övgülerini ifade ederken, Allah'ın salât etmesi, gerçek mahiyeti ve keyfiyetini tam olarak kavrayamadığımız, sınırlarını kestiremediğimiz bir iltifat, rahmet ve şeref olmalı.[6] Allah, Peygamberi'ne salât ve selâm getirmeyi müminlere bir vazife olarak yüklerken, onu yüceltmeyi imanın bir gereği saymıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ı tesbih etmekle Resûlü'ne saygı yan yana zikredilmiştir.[7]

İşte Allah, Elçisi'ne verdiği bu değerden dolayı ona yapılan saygısızlığı kendisine yapılan saygısızlıkla bir tutarak şöyle buyurmuştur: *"Şayet kendilerine (niçin alay ettiklerini) sorsan, 'Biz sadece lafa dalmıştık ve aramızda eğleniyorduk.' derler. De ki: 'Allah'la, âyetleriyle ve Peygamberi'yle mi eğleniyordunuz?"*[8] Aynı şekilde Allah Teâlâ, herhangi bir yardıma muhtaç olmadığı, bütün kudret ve hâkimiyet elinde olduğu hâlde Peygamberi'ne yapılan yardımı, kendisine yapılmış gibi ifade ederek onun kıymetine işaret etmiştir: *"Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz."*[9] Bu âyetteki, *"Allah'a yardım"* ifadesi, O'nun dinine ve Peygamberi'ne yardım şeklinde tefsir edilmiştir.[10]

Hz. Peygamber'e verilen bu değer, ona itaatin Allah'a itaatten, ona teslimiyetin Allah'a teslimiyetten bağımsız olmadığını, Allah'a imanın ayrılmaz bir parçası olduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir sözünde, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bana itaat eden, Allah'a itaat etmiştir. Bana isyan eden, Allah'a isyan etmiştir."*[11] Allah'a giden yol Resûlüne tâbi olmaktan, sözlerini dinlemekten ve dediklerine gönülden boyun eğmekten geçmektedir. *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[12] âyeti Peygamber Efendimize ittibâ etmenin Allah'ı sevmenin bir göstergesi ve ispatı olduğu gibi bağışlanmanın, günahlardan arınmanın ve Allah'ın sevgisini kazanmanın da şartı olduğunu bildirmektedir. Yüce Yaratıcı'nın kullarına olan sevgisini ve merhametini onların Peygamberi'nin yolunu takip etmelerine bağlaması,

[4] B15 Buhârî, Îmân, 8.
[5] Ahzâb, 33/56.
[6] *Kur'an Yolu*, IV, 359.
[7] Fetih, 48/9
[8] Tevbe, 9/65.
[9] Muhammed, 47/7.
[10] BL7/281 Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, VII, 281.
[11] M4749 Müslim, İmâre, 33; B2957 Buhârî, Cihâd, 110.
[12] Âl-i İmrân, 3/31.

ona verdiği değerin büyüklüğünü ve nezdindeki ayrıcalığını açıkça ortaya koymaktadır. Peygamber'e itaatin aynı zamanda Allah'ın koyduğu sınırlara riayet ve dolayısıyla Allah'a itaat anlamına geldiğini bildiren bir başka âyette de şöyle buyrulur: *"İşte bu (hükümler) Allah'ın koyduğu sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Peygamberi'ne itaat ederse, Allah onu, içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere sokar. İşte büyük kurtuluş budur."*[13] Bundan dolayıdır ki Kur'an âyetlerine bakıldığında Peygamberi'ne isyan, bir anlamda Allah'ın koyduğu sınırları aşmaktır.[14] Peygamberi'ne karşı gelmek, aynı zamanda Allah'a karşı gelmektir.[15] Peygamberi ile savaşmak, Allah'a savaş açmaktır.[16] Peygamber'in bildirmesi, Allah'ın bildirmesidir.[17] Peygamber'in haram kılması, Allah'ın haram kılması gibidir.[18] Peygamber'in Allah'ın lütfettiklerinden vermesi, Allah'ın vermesi gibidir.[19] Peygamber'e biat etmek, Allah'a biat etmektir.[20] Haddizâtında, *"Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiştir."*[21] Zira o kendi arzusuna göre konuşmuyordu, söyledikleri ya Allah'tan gelen bir vahiydir[22] ya da vahyin kontrolündedir.[23] Tabiatıyla böyle bir elçinin emrettiklerine uymak, men ettiklerinden uzak durmak[24] inananlar için imanî bir zorunluluktur.

O içlerinden herhangi birinin babası değil, peygamberlerin sonuncusu, *"hâtemü'l-enbiyâ"* idi.[25] Yüce Allah Hz. Muhammed'i (sav) peygamber olarak gönderdiğinde, ona önemli vazifeler yüklerken onu yüksek yetkilerle de donatmıştı. Bundan sonra o, sadece ıssız mağaralarda inzivaya çekilip geceler boyunca tefekküre dalan,[26] gönlünü arındıran bir kişi değil aynı zamanda bütün insanlığa ilâhî vahyi duyuran, onları arındıran, bireysel ve toplumsal hayata ilişkin konularda bilmediklerini onlara öğreten bir davetçi olmuştu.[27]

Öncelikli görevi kendisine gelen vahyi insanlara aktarmak ve açıklamaktı. Allah Resûlü ümmetine, ibadetlerin yanı sıra evlilik, boşanma, miras, haramlar-helâller ve ticaret gibi daha pek çok konuya işaret eden âyetlerle ilgili açıklayıcı bilgiler vermişti. Meselâ, *"Allah alışverişi helâl, faizi ise haram kıldı."*[28] âyetinden her türlü alışverişin helâl olduğu anlaşılmasına rağmen Peygamberimiz örneğin, domuz ve içkinin satışını yasaklayarak[29] buna birtakım sınırlar getirdi.

Allah, Elçisi'ne Kur'an'da mevcut olan emir ve yasakları açıklama görev ve yetkisinin yanı sıra Kur'an'da olmayan bazı hususlarda da kural koyma yetkisi tanımıştı: *"O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki*

13 Nisâ, 4/13.
14 Nisâ, 4/14
15 Enfâl, 8/13.
16 Mâide, 5/33.
17 Tevbe, 9/3.
18 Tevbe, 9/29.
19 Tevbe, 9/59.
20 Fetih, 48/10.
21 Nisâ, 4/80.
22 Necm, 53/2-4.
23 D3586 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7.
24 Haşr, 59/7.
25 Ahzâb, 33/40.
26 B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
27 Bakara, 2/151.
28 Bakara, 2/275.
29 M4048 Müslim, Müsâkât, 71

ağır yükleri ve zincirleri kaldırır."[30] âyeti onun hem sorumluluklarına hem de yetkilerine işaret etmektedir. Yüce Allah, *"Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin, kalktığında Rabbini hamd ile tesbih et."*[31] buyururken Resûl-i Ekrem'in doğrudan ilâhî iradenin gözetimi altında olduğunu bildiriyordu.

Hz. Peygamber, vahiyle yönlendirilmediği hususlarda elbette şahsî görüşü ile hareket ediyordu. Ümmü Seleme anlattığına göre iki kişi miras ve kaybolmuş mallar konusunda anlaşamayıp Peygamber'e (sav) gelince Allah Resûlü onlara şöyle demişti: *"Bana (vahiy) gelmeyen hususlarda, aramızda, kendi kanaatime göre hüküm veririm."*[32] Peygamberimizin kişisel yargılarının doğruluğu kuşkusuz herhangi birininki ile aynı değildi. Nitekim Hz. Ömer bir gün minberde hitap ederken bu gerçeği şu şekilde ifade etmiştir: "Ey insanlar! Re'y (şahsî kanaat ve düşünce), ancak Resûlullah'a aitse isabetlidir. Çünkü Allah ona (doğruyu bizzat) göstermiştir. Bizim re'ylerimiz ise, (doğru olanı bulmak için gücümüz nispetinde ortaya konan) fikrî gayret ve zandan ibarettir."[33]

Yüce Allah, Hz. Peygamber'i hem fertlerin iç dünyasını aydınlatmak, onları günahlarından arındırmak hem de topluma iyilikten yana olmayı, iyiliği egemen kılmayı öğretmek için görevlendirdi. O, bütün bu yönleriyle âlemler için bir rahmetti.[34] İnsanlara rahmete kavuşma yolunu gösterirken o, rahmetin bizzat kendisiydi. Bu rahmet, azabı açıkça davet edenleri bile kuşatmıştı. Peygamber Efendimizin anlattıkları karşısında Ebû Cehil, "Allah'ım, eğer bu senin katından gelen bir gerçek ise gökten başımıza taş yağdır veya bizi elim bir azaba uğrat." demişti de bunun üzerine şu âyetler inmişti: *"Oysa sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir. Onlar Mescid-i Harâm'dan (müminleri) alıkoyarken ve oranın bakımına ehil de değillerken, Allah onlara ne diye azap etmesin? Oranın bakımına ehil olanlar ancak Allah'a karşı gelmekten sakınanlardır. Fakat onların çoğu bilmez."*[35] Âyette mağfiret dileyenler olarak zikredilenler, Peygamberimiz Medine'ye geldiğinde hâlâ Mekke'de müşrikler arasında bulunan müminlerdi.

Rabbi onu hep himayesi altında tutmuştu. Bu baştan beri böyleydi. Rabbi onu yetim iken barındırmış, arayış içine girdiğinde ona yol göstermiş, yoksul iken onu zengin etmişti.[36] Henüz annesinin karnında altı aylıkken babası vefat etmiş ve yetim kalmıştı. Altı yaşında da annesini kaybettiğinde yapayalnızdı. *"O seni bir yetim iken barındırmadı mı?"* buy-

[30] A'râf, 7/157.
[31] Tûr, 52/48.
[32] D3585 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7.
[33] D3586 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7.
[34] Enbiyâ, 21/107.
[35] Enfâl, 8/33-34; M7064 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 37.
[36] Duhâ, 93/6-8.

rulurken onun "dürr-i yetîm" (eşsiz inci) gibi oluşuna da bir işaret vardı.[37] Büyütülen bir çocuk değil, aynı zamanda büyük bir ahlâk örneği[38] ve insanlığı kurtuluşa çağıracak olan bir davetçi ve müjdeleyiciydi.[39] Bu yüzden hep Allah'ın gözetimindeydi ve Allah, Peygamberi'ni insanların zararlarından daima korudu. Yardımı ve merhameti ile insanların saptırmalarından onu emin kıldı.[40] Ona ve onun şahsında bütün inananlara daima ilâhî iradeye teslim olmaları salık veriliyordu. *"Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözetimimiz altındasın. Kalktığın zaman da Rabbini hamd ile tesbih et."*[41] âyeti bu telkinlerden sadece biriydi.

Allah Resûlü bütün mahlûkat içerisindeki ayrıcalıklı yerini bir seferinde şu cümlelerle anlatmıştı: *"Ben ilk diriltilecek ve ardından cennet elbiselerinden bir elbise giydirilecek olan kimseyim. Sonra arşın sağında duracağım. Yaratılmışlar içerisinde bu makamda benden başka duracak kimse yoktur."*[42] Arşın sağında durmak ile sembolize edilen şey aslında Peygamber'in (sav) Allah'a yakınlığıdır. Bu mekânsal bir yakınlık değil, O'nun nezdindeki itibarı ve değeridir. Bu, kuşkusuz makamların en yücesi olan "makâm-ı mahmûd"dur. Bu, Hz. Peygamber'in kulluğu tercih edişinin karşılığında kavuştuğu bir lütuf, kulluk için taşıdığı arzu ve iştiyakının bir semeresidir. *"Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabbinin seni, makâm-ı mahmûda (övgüye değer bir makama) ulaştırması umulur."*[43] âyetinde bu hakikatin açıkça ifade edildiğini görmekteyiz.

Allah, Sevgili Peygamberimizden dünya nimetleri ile kendi katındakiler arasında seçim yapmasını istediğinde o, Allah katındakileri tercih ederken hiç tereddüt etmemişti.[44] Vefatına beş gün vardı. *"Sizden birinin bana dost olmasından (ve böylece Allah'ın dostluğu yanında ikinci bir dostluk oluşmasından) sakınırım. Çünkü Yüce Allah beni, tıpkı İbrâhim'i dost edindiği gibi dost edinmiştir."* buyurdu.[45] Zaten son sözü de *"Allah'ım! Refîk-i a'lâya (En Yüce Dosta)!"* olmuştu.[46] Allah Teâlâ onu Ahmed diye isimlendirmiş, geleceğini Hz. İsa'nın diliyle İsrâiloğulları'na bildirmişti.[47] Peygamber şairi Hassân b. Sâbit'in ifadesiyle adını adıyla andırmıştı.[48] Allah, Son Elçisi'nin adını ve şanını yüceltti. Onunla ilgili bu ilâhî destek ve ihtimam çarpıcı bir biçimde şöyle vurgulanır: *"Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü senden alıp atmadık mı? Senin şanını ve ününü yüceltmedik mi?"*[49]

Peygamber (sav) istikametinden şaşmadı ve kendisinden önce gönderilen peygamberler gibi o da verilen risâlet görevini en güzel şekilde yerine getirdi. Kuşkusuz Allah'ın bütün elçileri peygamberlik vasfı itibariyle eşit-

[37] Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5898.
[38] Kalem, 68/4.
[39] Ahzâb, 33/45-46.
[40] Nisâ, 4/113.
[41] Tûr, 52/48.
[42] T3611 Tirmizî, Menâkıb, 1.
[43] İsrâ, 17/79.
[44] M6170 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 2
[45] M1188 Müslim, Mesâcid, 23.
[46] M6297 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 87.
[47] Saff, 61/6.
[48] KC20/106 Kurtubî, *Tefsîr*, XX, 106.
[49] İnşirâh, 94/1-4.

ti. "...*Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz...*"[50] âyet-i kerimesi, müminlerin imanlarının gereği olarak söylemeleri icap eden söze işaret etmekteydi. Peygamberler silsilesinin son halkası olan Sevgili Peygamberimiz, bütün insanlığa gönderilmekle, sadece kendi toplumlarına gönderilen diğer peygamberlerden ayrıldığını telaffuz ederken, "*Hiçbir kula, 'Ben Yunus b. Mettâ'dan (Yunus Peygamber'den) daha hayırlıyım.' demek yakışmaz.*"[51] sözüyle peygamberlik vasfı itibariyle bütün elçilerin Allah nezdinde eşit olduğunu ifade etmekteydi. Bununla birlikte Kur'an'da "sabırlı ve dirençli (ulü'l-azm)" peygamberlerden bahsedilir: "*(Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret...*"[52] Bu âyet aynı zamanda Allah Resûlü'nün de bahsedilen ve övülen peygamberlerden biri olduğuna dair bir işareti barındırmaktadır.

Resûl-i Ekrem, büyük bir azim ve kararlılıkla görevini ifa etti. Veda Hutbesi'nde buna insanların şahit olmasını istedi.[53] Allah ondan razıydı. O da Rabbinden razı olacaktı.[54]

[50] Bakara, 2/285.
[51] B4631 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 4
[52] Ahkâf, 46/35.
[53] M4386 Müslim, Kasâme, 31.
[54] Duhâ, 93/5.

HZ. PEYGAMBER
SAYGIYA EN LÂYIK İNSAN

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّهَا قَالَتْ: ...فَقَالَتْ لَهُ خَدِيجَةُ: كَلاَّ وَاللَّهِ! مَا يُخْزِيكَ اللَّهُ أَبَدًا، إِنَّكَ لَتَصِلُ الرَّحِمَ، وَتَحْمِلُ الْكَلَّ، وَتَكْسِبُ الْمَعْدُومَ، وَتَقْرِى الضَّيْفَ، وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ...

Müminlerin annesi Hz. Âişe' anlatıyor:
... "Hatice, (Hz. Peygamber'e) şöyle demişti: "Hayır, Vallahi! Allah seni kesinlikle utandırmaz. Çünkü sen, akrabalık bağlarını sıkı tutar, doğru söz söyler, bakıma muhtaç olan kimselere yardım eder, elinde avucunda olmayana verir, misafiri ağırlar ve haksızlığa uğrayanlara destek olursun..."

(B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾...
خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى صَعِدَ الصَّفَا... فَقَالَ:
"أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلاً تَخْرُجُ مِنْ سَفْحِ هَذَا الْجَبَلِ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِيَّ؟" قَالُوا: مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ كَذِبًا...

عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ وَمَرْوَانَ يُصَدِّقُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا حَدِيثَ صَاحِبِهِ قَالاَ:
...فَرَجَعَ عُرْوَةُ إِلَى أَصْحَابِهِ، فَقَالَ: أَيْ قَوْمِ، وَاللَّهِ لَقَدْ وَفَدْتُ عَلَى الْمُلُوكِ، وَوَفَدْتُ عَلَى قَيْصَرَ وَكِسْرَى وَالنَّجَاشِيِّ وَاللَّهِ إِنْ رَأَيْتُ مَلِكًا قَطُّ، يُعَظِّمُهُ أَصْحَابُهُ مَا يُعَظِّمُ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ ﷺ مُحَمَّدًا...

İbn Abbâs (ra) anlatıyor: "'En yakın akrabanı uyar...' (Şuarâ, 26/214) âyeti inince, Resûlullah (sav) Safâ tepesine çıktı... Ardından şöyle dedi: 'Ne dersiniz, size şu dağın arkasından (sizinle savaşmak üzere düşman) atlılar geliyor diye haber versem bana inanır mıydınız?' diye sorunca onlar, 'Biz senin hiç yalan söylediğini görmedik.' demişlerdi..."

(B4971 Buhârî, Tefsîr, (Leheb) 1)

Misver b. Mahreme ve Mervân'ın birbirlerinin sözünü doğrulayarak naklettikleri habere göre ... (Kureyş'in ileri gelenlerinden) Urve (b. Mes'ûd) (Hudeybiye görüşmelerinden dönüşte) Kureyşlilere şöyle demişti: "Ey kavmim! Vallahi, ben birçok kralın huzuruna çıktım; heyet olarak Kayser'e, Kisrâ'ya ve Necâşî'ye gittim. Vallahi, Muhammed'in ashâbının ona tazim ettiği kadar hiçbir krala adamlarının tazim ettiğini görmedim..."

(B2731 Buhârî, Şurût, 15)

Kâbe tarihî süreç içerisinde çeşitli sebeplerden ötürü hasar görmüş ve her defasında, Mekke'deki kabileler tarafından onarılmıştı. Son olarak Cürhüm kabilesinin tamir ettiği Kâbe, yağan yağmurlardan ve sellerden etkilenerek aşınmıştı. Resûlullah'ın mensup olduğu Kureyş kabilesi, Kâbe'yi yeniden onarmaya karar vermişti. Her kabile ayrı ayrı taş toplamak suretiyle Hacerülesved'in konulacağı yere kadar Kâbe'nin duvarlarını örmüşler, sıra Hacerülesved'in yerine konulmasına gelince kabileler arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Neredeyse bu anlaşmazlık yüzünden aralarında savaş çıkacaktı. Hz. İbrâhim tarafından, tavafın başlangıç noktasını belirlemek için yerleştirilen bu taşı yerine koyma şerefini kimseyle paylaşmak istemiyorlardı. Abdüddâroğulları içi kan dolu bir kap getirmiş ve bu kabın içindeki kana ellerini sokmak suretiyle Adîoğulları ile ölümüne sözleşmişlerdi. Bu olay üzerine Kureyş dört beş gün beklemiş, sonra Mescid-i Harâm'da toplanıp istişare etmişler ancak anlaşamamışlardı. En sonunda Kureyş'in en yaşlısı olan Ebû Ümeyye b. Muğîre'nin teklifi üzerine Harem-i Şerîf'in kapısından ilk giren kişinin hakemliğini kabul etmek üzere anlaşmışlar ve gelecek olan kişiyi beklemeye başlamışlardı. Harem-i Şerîf'in Benî Şeybe Kapısı'ndan ilk olarak kendisine el-Emîn (güvenilir kişi) lakabını verdikleri genç Muhammed (sav) girmişti. Onu gördüklerinde, "Bu gelen, kendisini sevdiğimiz güvenilir (Emîn) kimsedir; bu, Muhammed'dir." diyerek memnuniyetlerini ifade etmişlerdi. Kendisine aralarındaki anlaşmazlığı anlatarak hakemlik etmesini istediklerinde Hz. Muhammed onların bu güvenlerini boşa çıkarmayacak ve herkesi memnun edecek bir çözüm sundu. Hacerülesved'i ortaya serilen bir örtünün üzerine koydu ve her kabile bu örtünün bir ucundan tutarak taşı konulacağı yere kaldırdı. Muhammedü'l-Emîn taşı örtünün üzerinden aldı ve yerine koydu.[1] Herkes bu duruma razı olmuş, kimseden bir itiraz gelmemişti. Aralarında anlaşmazlığa sebep olan taşı Hz. Muhammed'in (sav) yerleştirmesine razı olmalarında onun toplumdaki itibarı da etkili olmuştur.

Câhiliye toplumunda insanı saygın kılan temel özelliklerin başında mensup olduğu kabilenin soylu oluşu gelmekle birlikte, kendisinin gü-

[1] HS2/18 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 18-19; BŞ3991 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 436, BS9289 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 116.

venilir olması, akrabayı gözetmesi, cömertliği, güçsüzü koruması, yetimi kollaması, komşusuna iyilik yapması gibi ahlâkî erdemler de kişiye, toplumda itibar ve saygınlık kazandırmakta idi.[2]

Döneminin en soylu kabilelerinden[3] birine mensup olmasının yanında, sahip olduğu ahlâk ve üstün meziyetler Hz. Peygamber'i toplumda ayrıcalıklı hâle getirmişti. Yetim büyüyen, çobanlık yapan, hayatını kazanmak için ticaretle uğraşan bir ismin bu derece saygın bir konuma sahip olması, elde ettiği itibar ve saygı sadece kabilesinin soylu oluşuyla izah edilemezdi. Hacerülesved hakemliğinde görüldüğü gibi güvenilir oluşu, ona bu itibarı ve saygınlığı kazandıran en önemli özelliğiydi. Nitekim o dönemde ticaretle uğraşan Hz. Hatice de dürüst ve güvenilir olmasından dolayı kervanında çalıştırmak üzere onu tercih etmişti. Kendisiyle bir süre çalıştıktan sonra onu toplumda saygın bir yere oturtan bu ahlâkını yakından görme imkânına sahip olmuş ve hayran kalmıştı. Ahlâkî değerlerin yozlaştığı bir dönemde Hz. Peygamber'in takdire şayan ahlâkını, bu değerleri unutmayan ve bunlara kıymet veren Hz. Hatice takdirle karşılamış ve kendisine evlilik teklifi etmiştir.

Güzel ahlâkından dolayı onunla evlenen Hz. Hatice ilk vahyin tedirginliğini yaşayan Hz. Peygamber'i teselli ederken de bu değerlere vurgu yapmış ve Allah'ın kendisini utandırmayacağını söylemişti: "Hayır, Vallahi! Allah seni kesinlikle utandırmaz. Çünkü sen, akrabalık bağlarını sıkı tutar, doğru söz söyler, bakıma muhtaç olan kimselere yardım eder, elinde avucunda olmayana verir, misafiri ağırlar ve haksızlığa uğrayanlara destek olursun."[4]

Toplumda böyle önemli bir saygınlığı olan Peygamberimiz kendisine risâlet verilip de dinin emirlerini tebliğ etmeye başladığında çeşitli itirazlarla karşılaşmıştı. Kendisine duyulan güven ve sahip olduğu saygın konum sebebiyle Mekkelilerin onun ahlâk ve şahsiyeti hakkında hiçbir endişeleri olmamasına rağmen, yine de getirdiği öğretiye itiraz etmişlerdi. Şahsiyetinde var olan üstün değerleri inkâr edemeseler de[5] yeri gelmiş onu delilik, şairlik, sihirbazlık, şaşkınlık ile suçlamışlardı. Oysa risâlet sonrası *"En yakın akrabanı uyar."*[6] âyeti inince, Hz. Peygamber ilk olarak açıktan tebliğ etmek üzere bir gün Safâ tepesine çıkıp bütün Kureyş'e seslenmiş ve toplandıklarında onlara, *"Ne dersiniz, size şu dağın arkasından (sizinle savaşmak üzere düşman) atlılar geliyor diye haber versem bana inanır mıydınız?"* diye sorunca onlar, "Biz senin hiç yalan söylediğini görmedik." demişlerdi.[7]

[2] HM15585 İbn Hanbel, III, 425.
[3] B3668 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5.
[4] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[5] B7 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1
[6] Şuarâ, 26/214.
[7] B4971 Buhârî, Tefsîr, (Leheb) 1.

Hz. Peygamber'e olan güvenlerini bu şekilde ifade etmelerine rağmen onun çağrısını kabullenmek işlerine gelmemişti. Nitekim Kur'an onların bu tavrını şöyle tasvir etmekteydi: *"Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar fakat o zalimler Allah'ın âyetlerini inadına inkâr ediyorlar."*[8]

Hz. Peygamber'in tebliğini etkisiz kılabilmek için öncelikle onun insanlar nezdindeki saygın konumunu zedelemeleri gerektiğini fark edince yeni söylemler geliştirmeye çalıştılar: *"Kâfirler, kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar ve şöyle dediler: 'Bu, yalancı bir sihirbazdır. İlâhları bir tek ilâh mı yaptı? Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!' İçlerinden ileri gelenler, 'Gidin, ilâhlarınıza tapmaya devam edin. İşte bu istenen şeydir. Biz bunu son dinde (en son dinî inanışlarda) duymadık. Bu ancak bir uydurmadır. O zikir (Kur'an) içimizden ona mı indirildi?' diyerek kalkıp gittiler. Hayır, onlar benim zikrimden (Kur'an'dan) şüphe içindedirler. Hayır, henüz azabımı tatmadılar."*[9]

Rum kralı Hirakl, ticaret için Şam'a gelen Ebû Süfyân ve arkadaşlarını, peygamberliğini ilân eden kişi hakkında bilgi almak üzere sarayına davet etmişti. Henüz Müslüman olmayan Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'le ilgili yaptığı şu itiraf, aslında müşriklerin Allah Resûlü'nün saygınlığını inkâr edemediklerinin açıkça dile getirilmesinden başka bir şey değildi: "Vallahi, yalancılıkla itham edilmekten korkmasaydım, onun (Peygamber'in) hakkında yalan ithamlarla ileri geri konuşacaktım." Aralarında geçen konuşmada Hirakl'ın Hz. Peygamber'le ilgili olarak, "Hiç anlaşmaya ihanet ettiği oldu mu?" sorusuna "Hayır! O yaptığı anlaşmaya ihanet etmez ancak biz şimdi onunla bir süreliğine ateşkes yaptık. Bu süre içinde ne yapacağını bilmiyoruz." şeklinde cevap vermişti. Ardından Ebû Süfyân'ın bu cevabıyla ilgili olarak, "Onunla ilgili olumsuz bir söz olarak, konuşmama ancak bu sû-i zannımı sokuşturabildim." şeklindeki kendi itirafı da oldukça dikkat çekicidir.[10]

Ebû Süfyân'ın sözünü ettiği ateşkes, Hudeybiye Antlaşması'dır. Müşriklerle Müslümanlar arasında yapılan bu antlaşmanın maddelerinden biri, müşrikler tarafından Müslüman olup da Müslümanların yanına giden biri olursa müşriklere geri iade edileceğine dairdi. Bu antlaşma yapılmış fakat henüz tamamlanıp imzalanmamıştı. Tam bu sırada, Müslüman olduktan sonra müşriklerin eziyetleriyle karşılaşan ve ayaklarından zincirlenerek hapsedilen Ebû Cendel kaçarak Müslümanlara sığınmıştı. Ebû Cendel müşriklerin antlaşma imzalamak üzere gönderdiği elçi Süheyl b. Amr'ın

[8] En'âm, 6/33.
[9] Sâd, 38/4-8.
[10] B7 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M4607 Müslim, Cihâd ve siyer, 74.

oğlu idi. Süheyl antlaşma gereği Resûlullah'tan oğlunu iade etmesini istedi. Daha antlaşma imzalanmamış olmasına rağmen Allah Resûlü sözünden dönmedi ve Ebû Cendel'i iade etti.[11] Bu olay, Ebû Süfyân'ın ateşkes sürecinde Hz. Peygamber'in tavrının belli olmadığıyla ilgili dile getirdiği sû-i zannının da yersizliğini gösteriyordu.

Hz. Peygamber'in bu saygın ve itibarlı konumu sadece müşriklerce değil Yahudi ve Hıristiyanlar arasında da kabul gören bir durumdu. Hz. Peygamber Medine'ye vardığında, onu görmeye gelen Yahudi bilginlerinden Abdullah b. Selâm, onunla görüştükten sonra "Resûlullah'ın yüzünü gördüğümde hemen anladım ki onun yüzü, bir yalancı yüzü değildir."[12] demişti. Hz. Peygamber'in saygınlığını, onun yüz ifadelerinden okuyan ve etkilenen bu bilge zât çok geçmeden İslâm'ı seçmişti. Yine Yahudilerin kendi meselelerinde hakemlik etmesi için Hz. Peygamber'e başvurmaları da ona olan güvenlerini ortaya koyması açısından zikre değerdi.[13]

Resûlullah'a gelen vahiyler de onun Allah nezdindeki ayrıcalıklı durumuna vurgu yapmaktaydı. Toplumda zaten var olan saygınlığı, peygamberlik sonrasında Allah katındaki değerini vurgulayan âyetlerle güçlendirilmişti. Kur'an'ın bu vurgusu, Hz. Peygamber'i inananların nazarında daha da yüceltmişti. Müslümanların, Allah'ın ve Peygamberi'nin önüne geçmeme konusunda uyarılmaları,[14] onun yanında yüksek sesle konuşmamalarının emredilmesi,[15] onun herhangi biri olmayıp Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusu olduğunun vurgulanması,[16] Allah'a itaatin yanında Resûlü'ne itaatin emredilmesi,[17] kendisine tâbi olunması hâlinde bunun Allah'ın sevgisini kazanmaya vesile olacağının belirtilmesi,[18] anlaşmazlığa düştüklerinde onu hakem tayin edip verdiği kararı itiraz etmeksizin uygulamalarının istenmesi,[19] peygamberi her şeyden ve herkesten çok sevmenin imanla ilişkilendirilmesi[20] muhatapları nazarında onun ağırlığını ve saygınlığını pekiştirmişti. Böylece Cenâb-ı Allah kendi nezdinde saygın bir konum bahşettiği peygamberinin bu durumunu Müslümanların kalbine de yerleştirmişti.

İslâm'ın Hz. Peygamber için öngördüğü bu saygınlık sahâbenin onunla olan ilişkilerini şekillendirmişti. Sahâbenin Resûlullah'la olan konuşmalarında kullandıkları, "Anam babam sana feda olsun!" cümlesi ona olan bağlılıklarının, Resûlullah kendilerine bir şey sorduğunda söyledikleri, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." cevabı ise Allah ve Resûlü'ne olan saygı ve teslimiyetlerinin bir ifadesiydi. Bu bağlamda Allah Resûlü'nün getirdiği

[11] B2731 Buhârî, Şurût, 15; B2700 Buhârî, Sulh, 7.
[12] T2485 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 42; DM1494 Dârimî, Salât, 156.
[13] B6819 Buhârî, Hudûd, 24; M4437 Müslim, Hudûd, 26.
[14] Hucurât, 49/1.
[15] Hucurât, 49/2.
[16] Ahzâb, 33/40
[17] Nûr, 24/52, 54
[18] Âl-i İmrân, 3/31.
[19] Nisâ, 4/65.
[20] B15 Buhârî, Îmân, 8; M169 Müslim, Îmân, 70.

ilâhî emirlere itaat ve iman eden sahâbe ona karşı saygısız davranışlarda bulunmaktan kaçındıkları gibi bazı bedevîlerin kaba davranışlarına da müdahale etmek istemişlerdi.[21] Zira Kur'an'ın Allah ve Resûlü'nü incitenlerle ilgili şu uyarısı onların zihinlerinde çok canlıydı: "*Allah ve Resûlü'nü incitenlere Allah, dünyada ve âhirette lânet etmiş ve onlar için aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.*"[22]

Kureyş'in ileri gelenlerinden Urve b. Mes'ûd'un, Hudeybiye görüşmeleri dönüşünde Resûlullah'la ilgili olarak Kureyşlilere, "Ey kavmim! Vallahi, ben birçok kralın huzuruna çıktım; heyet olarak Kayser'e, Kisrâ'ya ve Necâşî'ye gittim. Vallahi, Muhammed'in ashâbının ona tazim ettiği kadar hiçbir krala adamlarının tazim ettiğini görmedim."[23] şeklindeki beyanı da muhatapları nazarında Resûlullah'ın saygınlığının açık bir ifadesidir. Bununla birlikte Resûlullah gerek kendisine inananlar, gerekse inanmayanlar nazarındaki bu saygın ve itibarlı konumunu hiçbir zaman gurur ve kibir vesilesi yapmamıştır. Aksine müminleri yanlış anlamalara ve uygulamalara sebep olabilecek saygı gösterileri ve davranışlardan uzak durmaları konusunda özellikle uyarmıştır.[24]

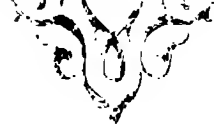
Sahâbe'nin Hz. Peygamber'e olan bu sevgi ve saygısı ona salavât getirmeyi salık veren Kur'an âyetleri ve nebevî öğretiyle de pekiştirilmiştir. Kur'an'da, "*Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyetle selâm edin.*"[25] buyrulur. Peygamberimiz de "*Kıyamet günü insanların bana en yakın olacak olanı, bana en çok salavât getirenidir.*",[26] "*Bana salavât getiriniz. Çünkü nerede olursanız olun, sizin salavâtınız bana ulaşır.*"[27] diyerek kendisine salavât getirmelerini Müslümanlara öğütlemiştir. Zira salavât sadece Hz. Peygamber'i anmak ya da ona dua etmek değildir. Onu yâd etmeye, dolayısıyla onun öğretilerini ve sünnetini hatırlamaya bir vesiledir. Peygamberi'ne salavât getiren müminler sadece onu hatırlamakla yetinmemeli hayatını onun öğretileri doğrultusunda şekillendirmeli ona lâyık ümmet olmaya çalışmalıdırlar. Bu bağlamda sahâbeden sonraki nesillerin de ona salavât getirmesi ve onu anması, Hz. Peygamber'in manevî saygınlığının, otoritesinin ve ümmetiyle olan sıkı ilişkisinin devamını sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Cenâb-ı Allah Son Peygamber'ine diğer peygamberler arasında da saygın bir konum bahşetmiştir. Onlardan kendilerine verdiği kitap ve hikmetten sonra bunları doğrulayıcı olarak göndereceği Peygamberi'ne iman edeceklerine dair söz almıştır.[28] Müminlerden ise kendi peygamberlerine

[21] M2451 Müslim, Zekât, 143, B3344 Buhârî, Enbiyâ, 6.
[22] Ahzâb, 33/57.
[23] B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[24] D2042 Ebû Dâvûd, Menâsık, 96, 97; B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48; D5230 Ebû Dâvûd, Edeb, 151,152; HM22554 İbn Hanbel, V, 255
[25] Ahzâb, 33/56.
[26] T484 Tirmizî, Vitr, 21.
[27] D2042 Ebû Dâvûd, Menâsık, 96, 97
[28] Âl-i İmrân, 3/81.

iman ettikleri gibi Allah'ın diğer bütün peygamberlerine de aralarında ayrım yapmaksızın iman etmelerini istemiştir.[29] Bu nedenle Müslümanlar nazarında bütün peygamberler saygındır. Bütün Müslümanlar kendi peygamberlerine iman ettikleri gibi bu peygamberlere de iman eder ve aynı şekilde en ufak bir saygısızlık yapmaktan da sakınırlar.

[29] Bakara, 2/136, 285.

HZ. PEYGAMBER'İN ÜSTÜNLÜKLERİ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: ...فَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى عُرِفَ الغَضَبُ
فِي وَجْهِهِ ثُمَّ قَالَ:
"لاَ تُفَضِّلُوا بَيْنَ أَنْبِيَاءِ اللَّهِ..."

Ebû Hüreyre anlatıyor:
...(Ensardan bir adamın bir Yahudi ile peygamberlerin hangisinin üstün olduğu konusunda tartıştıklarını öğrenen) Resûlullah (sav) sinirlendi, öyle ki bu hâli yüzüne yansıdı. Ardından şöyle buyurdu: *"Allah'ın peygamberlerini birbirlerine üstün tutmayın..."*

(M6151 Müslim, Fedâil, 159)

حَدَّثَنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ قَبْلِي: نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا، وَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ فَلْيُصَلِّ، وَأُحِلَّتْ لِيَ الْغَنَائِمُ، وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً، وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ كَافَّةً، وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"إِنَّ مَثَلِي وَمَثَلَ الأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى بَيْتًا فَأَحْسَنَهُ وَأَجْمَلَهُ إِلاَّ مَوْضِعَ لَبِنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ، فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ وَيَعْجَبُونَ لَهُ، وَيَقُولُونَ: هَلاَّ وُضِعَتْ هَذِهِ اللَّبِنَةُ؟ قَالَ: فَأَنَا اللَّبِنَةُ، وَأَنَا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :

"مَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٌّ إِلاَّ أُعْطِيَ مِنَ الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ آمَنَ عَلَيْهِ الْبَشَرُ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيتُهُ وَحْيًا أَوْحَاهُ اللَّهُ إِلَيَّ فَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَكْثَرَهُمْ تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Câbir b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Benden önceki peygamberlerden hiçbirine verilmeyen beş şey bana verilmiştir: Ben, düşmanımın içine bir aylık mesafeden korku salma yardımına mazhar oldum. Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı, onun için ümmetimden namaz vaktine kavuşan herkes (bulunduğu mekânda) namazını kılıversin. Ganimetler bana helâl kılındı. Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilirken ben bütün insanlığa gönderildim. Ve bana şefaat (etme hakkı) verildi."*

(B438 Buhârî, Salât, 56; M1163 Müslim, Mesâcid, 3)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: 'Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.'"* Resûlullah sözlerine şöyle devam etmiştir: *"İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum."*

(B3535 Buhârî, Menâkıb, 18; M5963 Müslim, Fedâil, 23)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Peygamberlere kendi dönemlerindeki insanların inandıkları mucizeler verilmiştir. Bana verilen mucize ise Allah'ın bana vahyettiği (Kur'ân-ı Kerîm)dir. Bunun için kıyamet gününde ben, en çok bağlısı/tebeası bulunan peygamber olacağımı ümit ediyorum."*

(B4981 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 1)

Bir gün Medine'de Nebî (sav) ashâbıyla otururken bir Yahudi çıkageldi ve "Ey Kâsım'ın babası! Arkadaşlarından biri yüzüme vurdu." diyerek şikâyette bulundu. Bu kişi, *"Allah fakirdir, ama biz zenginiz!"*[1] diyerek, mecazî anlamda Allah'a güzel bir şekilde borç (karz-ı hasen) veren yani Allah rızası için malını harcayan kimseden söz eden âyetle[2] alay ettiği için Hz. Ebû Bekir'in hışmına uğrayan Yahudi bilgini Finhâs'tan başkası değildi. Bu yüzden daha önce de Hz. Ebû Bekir'i Hz. Peygamber'e şikâyet etmişti.[3]

Finhâs'ın bu seferki şikâyeti yine Hz. Ebû Bekir'le ilgiliydi. Allah Resûlü, Finhâs'ın şikâyeti üzerine Hz. Ebû Bekir'i çağırttı ve *"Sen bu Yahudi'ye vurdun mu?"* diye sordu. Hz. Ebû Bekir de ona vurduğunu itiraf etti.

Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin anlattıklarına göre, ensardan bir adam çarşıdan geçerken bir Yahudi'nin satmaya çalıştığı malına hoşuna gitmeyen bir meblağ teklif edilince malını övmek için, "Musa'yı âlemlere üstün kılan Allah'a yemin olsun ki..." diyerek yemin ettiğini işitmişti. Bunun üzerine, "Ey alçak adam! Muhammed'den de mi üstün kıldı?" diye ona çıkışmış, o da "Muhammed'i âlemlere üstün kılan Allah'a yemin olsun ki..." demek suretiyle misillemede bulunmuştu.[4] Tartışma kızışınca da sahâbî öfkesine hâkim olamayarak Finhâs'ın yüzüne bir tokat atmıştı. Finhâs, Müslümanlarla Yahudiler arasında yapılmış olan antlaşmaya göre devletin güvencesi (emanı) altında olduğu gerekçesiyle derhâl Peygamberimize (sav) giderek Medineli sahâbîyi dava etti. Neticede iki tarafı da dinleyen Allah Resûlü her ikisine de şu uyarıyı yaptı: *"Allah'ın peygamberlerini birbirlerine üstün tutmayın!"*[5] *"Beni de Musa'dan üstün tutmayın!"*[6] Belli ki o, peygamberler arasında üstünlük yarışı yaptırılmasını istemiyordu.

Yüce Allah'ın seçtiği bütün peygamberler iman açısından ve getirdikleri ilâhî bildirinin evrensel özü ve esası bakımından eşittirler. Allah Teâlâ her ne kadar bazı elçilerine ilmî, manevî veya dünyevî mevkiler bakımından diğerlerinden daha fazla lütufta bulunmuşsa da peygamber olmak bakımından aralarında hiçbir fark yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'e kulak veren bir mümin, bütün peygamberlerin Allah tarafından seçildiğine ve hepsinin üstün örnekler olduğuna inanır ve bu konuda peygamberler arasında fark gözetmez. Yüce Allah'ın, *"Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler."*[7] ve *"Sana indirilene ve senden önce indirilene iman*

1 Âl-i İmrân, 3/181.
2 Bakara, 2/245.
3 TT7/442 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 442.
4 M6153 Müslim, Fedâil, 160; M6151 Müslim, Fedâil, 159; B2412 Buhârî, Husûmât, 1.
5 M6151 Müslim, Fedâil, 159
6 B2411 Buhârî, Husûmât, 1
7 Bakara, 2/285.

ederler."[8] şeklinde tasvir ettiği müminlere yakışan, *"O'nun elçilerinden hiçbiri arasında ayrım yapmayız."*[9] demektir. Allah Resûlü (sav) de *"Hiçbiriniz sakın benim Yunus Peygamber'den hayırlı olduğumu söylemesin."*[10] buyurmak suretiyle peygamberlerin birbirlerinin rakibi olarak algılanmasını istememiştir. Resûl-i Ekrem'in, kendisini, sabırsızlığı dolayısıyla balığın karnına düşen ve hakkında Allah Teâlâ'nın, *"Balık sahibi (Yunus) gibi olma!"*[11] buyurduğu Yunus Peygamber'den üstün tutmaması son derede anlamlıdır.

Öte yandan Yüce Allah bazı peygamberlerini sadece dine davetle yükümlü kılmışken içlerinden seçtiği bazı resûllerine de sahifeler, kitap ve şeriat vermiştir. Hz. Nuh, Hz. İbrâhim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed gibi bazı peygamberlere de baskı ve sıkıntılara karşı gösterdikleri mücadelenin büyüklüğü nedeniyle "ulü'l-azm" sıfatı[12] verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa gibi kimi peygamberlerle konuştuğu,[13] kimilerinin derecelerini yükselttiği, Hz. İsa'yı "Rûhu'l-Kudüs" ile desteklediği anlatılır ve peygamberlerden bazılarına çeşitli meziyetler bahşedildiği bildirilir.[14] Aynı şeklide Allah Teâlâ, *"Gerçekten biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebur'u verdik."*[15] buyururken, âdeta, demircilik yaparak[16] geçimini sağlamaya çalışan Hz. Dâvûd'a dilediğinde hükümdarlık ve hikmetin kapılarını açarak[17] onu çok üstün bir konuma getirdiğini hatırlatmaktadır.

Hz. İbrâhim, Hz. İsa ve Hz. Musa gibi peygamberlerin tevhid mücadelelerinin anlatıldığı Bakara sûresinde de Yüce Allah, Hz. Muhammed'e (sav), *"Şüphesiz sen, (Allah tarafından) gönderilmiş peygamberlerdensin."*[18] buyurarak iltifatta bulunmuştur. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de anlatıldığına göre, Allah Teâlâ, vaktiyle bütün peygamberlerden ve dolayısıyla o peygamberlerin ümmetlerinden, kendilerine verileni tasdik eden bir peygamber geldiğinde, ona iman ve yardım etmeleri konusunda söz almıştır.[19]

İman ve getirdikleri ilâhî bildirinin özü ve esası bakımından eşit olan peygamberlerin dünya ve âhirete ilişkin bazı hususlarda kendilerine özgü birtakım hususiyetleri vardır. Bu çerçevede Resûlullah'ı (sav) diğer peygamberlerden ayıran bazı özellikler ve ayrıcalıklar olduğu da muhakkaktır. Hatta bu ayrıcalık tabiî olarak onun ümmeti için de geçerli olacaktır.[20] Örneğin Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Benden önceki peygamberlerden hiçbirine verilmeyen beş şey bana verilmiştir: Ben, düşmanımın içine bir aylık mesafeden korku salma yardımına mazhar oldum. Yeryüzü bana mescit ve te-*

[8] Bakara, 2/4.
[9] Bakara, 2/136, 285.
[10] B3412 Buhârî, Enbiyâ, 35
[11] Kalem, 68/49
[12] Ahkâf, 46/35.
[13] Kasas, 28/30
[14] Bakara, 2/253.
[15] İsrâ, 17/55.
[16] Enbiyâ, 21/80.
[17] Bakara, 2/251.
[18] Bakara, 2/252.
[19] Âl-i İmrân, 3/81.
[20] T1553 Tirmizî, Siyer, 5.

miz kılındı, onun için ümmetimden namaz vaktine kavuşan herkes (bulunduğu mekânda) namazını kılıversin. Ganimetler bana helâl kılındı. Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilirken ben bütün insanlığa gönderildim. Ve bana şefaat (etme hakkı) verildi."[21]

Başka bir rivayette ise Allah'ın Resûlü, yukarıdakilere ilâve olarak, *"Bana cevâmiu'l-kelim (az sözle çok mânâ ifade etme kabiliyeti) bahşedildi... Ve peygamberler benimle son buldu."* buyurmuştur.[22]

Rivayetlerden anlaşıldığına göre, Resûl-i Ekrem, Hendek Savaşı'nda olduğu gibi[23] Allah tarafından düşmanın kalbine korku salma konusunda desteklenmiştir. Diğer semavî dinlerin mensupları ibadetlerini kendilerine özgü mekânlarda yaparlarken, Yüce Allah Hz. Peygamber'e ve ümmetine bir lütuf olarak temiz olan her yerde namaz kılma ve gerekli durumlarda teyemmüm etme imkânı tanımıştır. Müslüman olmayanlardan savaş yoluyla elde edilen ganimetleri ümmet-i Muhammed'in buna olan ihtiyacını bilen Allah Teâlâ,[24] Müslümanlara helâl kılmıştır.[25]

Hz. Peygamber bütün insanlığa gönderilmiştir. Kimi âlimler, Hz. Nuh ve Hz. İbrâhim'in de bütün insanlığa gönderildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca belirli bir bölgeye veya topluma gönderilen peygamberlerin mesajlarında da Allah'ın birliği ve âhirete iman gibi evrensel ilkeler bulunduğu muhakkaktır.

Hz. Peygamber'e verilen "cevâmiu'l-kelim" özelliğini ise kimi âlimler az sözle çok mânâ ifade etme, veciz ve edebî konuşma kabiliyetinin, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde ortaya çıktığı şeklinde yorumlamışlardır.

Âlemlere rahmet olarak[26] ve bütün insanları ve cinleri[27] müjdelemek ve uyarmak üzere gönderilen bir peygamber[28] olan Hz. Muhammed (sav), peygamberlerin son halkasını teşkil etmektedir.[29] *"Bütün peygamberler babaları bir kardeştirler; anaları ayrı fakat dinleri birdir."* buyuran Allah Resûlü,[30] kendi konumunu temsilî olarak şu şekilde izah etmiştir: *"Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: 'Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.'"* Resûlullah sözlerine şöyle devam etmiştir: *"İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum."*[31] Bu rivayette Hz. Peygamber'in tarih boyunca devam eden peygamberlik müessesesine sahip çıkması ve ayrım yapmadan kendisini bu zincire eklemesi önemli ve örnek bir tavırdır.

[21] B438 Buhârî, Salât, 56; M1163 Müslim, Mesâcid, 3.
[22] M1167 Müslim, Mesâcid, 5.
[23] Ahzâb, 33/26.
[24] B3124 Buhârî, Farzu'l-humus, 8.
[25] Enfâl, 8/69
[26] Enbiyâ, 21/107.
[27] DM47 Dârimî, Mukaddime, 8.
[28] Sebe', 34/28.
[29] Ahzâb, 33/40.
[30] B3443 Buhârî, Enbiyâ, 48.
[31] B3535 Buhârî, Menâkıb, 18; M5963 Müslim, Fedâil, 23.

Hz. Muhammed, ayrıca kendisine verilen Kur'an mucizesinin niteliğiyle de diğer peygamberlerden ayrılmaktadır. Aslında her peygambere, kendi dönemi ve bölgesinin gelişmişlik düzeyine paralel olarak oraya münhasır mucizeler verilmiş, onların vefatlarıyla birlikte bu mucizeler de doğal olarak son bulmuştur. Ancak Hz. Muhammed'e verilen Kur'an mucizesi onun vefatıyla birlikte yok olmamıştır; bilakis bugün olduğu gibi kıyamete kadar onun tek mucizesi olarak etkisini hep sürdürecektir. İşte bu yüzdendir ki Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Peygamberlere kendi dönemlerindeki insanların inandıkları mucizeler verilmiştir. Bana verilen mucize ise Allah'ın bana vahyettiği (Kur'ân-ı Kerîm)dir. Bunun için kıyamet gününde ben, en çok bağlısı bulunan peygamber olacağımı ümit ediyorum."*[32]

Diğer yandan Kur'ân-ı Kerîm, Allah Resûlü'nün bilgi kaynaklarının diğer insanlar gibi akıl ve beş duyuyla sınırlı olmadığının; bilakis ilâhî vahyin de onun bilgi kaynakları arasında bulunduğunun bir göstergesidir. Allah Resûlü'nün ilâhî vahyin muhatabı olması, onu diğer insanlardan ayrıcalıklı kılan en önemli hususiyettir.

Vahiy, Allah Resûlü'nün sıkıntılı anlarında ilâhî bir yardım olarak da tecelli etmiştir. Yüce Allah hicret esnasında Resûlullah'a görünmeyen askerlerle yardım etmiş,[33] Hendek Savaşı'nda düşmana karşı rüzgâr ve görünmez ordular göndermiş[34] ve kalplerine korku düşürmüştü.[35] Bedir'de beş bin melekle müminleri desteklemişti.[36] Perslere yenilen Bizanslıların çok kısa bir zaman sonra tekrar galip geleceği[37] ve Mekke'nin fethedileceği haberleri de hep ilâhî vahiyle bildirilmişti.[38] Ve ona, İsrâ ve Mi'rac gecesinde Rabbinin âyetlerinden en büyüğü gösterilmişti.[39]

Resûlullah'ın ayrıcalıkları elbette sadece olağanüstü hâllerle sınırlı değildi. Onun en ayrıcalıklı yanlarından biri de dünyadaki sade ve mütevazı yaşantısıydı. Yüce Allah, Kutlu Elçisi'nden dünya nimetleri ile kendi katındakiler arasında seçim yapmasını istediğinde o, Allah katındakileri tercih etmişti.[40] Onun bir hükümdar peygamber değil kul peygamber olmayı istemesi aslında bundandı.[41]

Allah Resûlü'nün bütün bu özellikleri ve üstünlükleri ümmeti tarafından büyük bir ilgiye mazhar olmuş ve "Hasâisü'n-Nebî" (Peygamberin Ayrıcalıkları) ve "Delâilü'n-Nübüvve" (Peygamberliğin Delilleri) gibi başlıklar altında onun özelliklerini ve ayrıcalıklarını anlatan kıymetli ve zengin bir külliyat ortaya çıkmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in büyüklüğünü ve üstünlüğünü, hoyrat câhiliye toplumunu her türlü ahlâkî ve manevî

[32] B4981 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 1.
[33] Tevbe, 9/40.
[34] Ahzâb, 33/9.
[35] Ahzâb, 33/26.
[36] Âl-i İmrân 3/13, 123-127.
[37] Rûm, 30/1-4.
[38] Fetih, 48/27.
[39] İsrâ, 17/1; Necm, 53/18.
[40] M6170 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 2.
[41] MK10686 Taberânî, el-Mu'cemü'l-kebîr, X, 288.

hastalıklardan arındırmasında ve değerlerini yitirmiş bir toplumu yüksek değerlere kavuşturmasında aramak isabetli bir yol olsa gerektir. Diğer yandan önceki peygamberlerin kendi zamanlarındaki insanlara çeşitli olağanüstü ve meydan okuyucu mucizelerle tebliğde bulunmalarına rağmen Allah Resûlü'nün bütün mucize beklentilerini bir kenara bırakıp beşerî şartlarda Mekke ve Medine'de yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede örnek bir İslâm toplumu oluşturması, belki de onun en büyük mucizesidir.

Yüce Allah ilâhî kelâmında Hz. Peygamber'i insanlara tanıtırken onun "yüce bir ahlâk üzere olduğuna"[42] vurgu yapmıştır. Bütün insanlığa gönderilmiş olan Hz. Muhammed'in sahip olduğu en önemli hususiyetlerden birisi işte bu üstün ahlâkıdır. Onu (sav), birlikte yaşadığı insanlardan ayrı kılan bu üstün yönlerden bazılarını, kendisini en iyi bilen ve tanıyan yakın arkadaşlarının diliyle şöyle özetleyebiliriz:

O, insanlar arasında günaha en uzak kimseydi.[43]

Onun kadar ailesine şefkatli kimse yoktu.[44]

O, insanların en iyisi, en yardımseveriydi.[45]

Ashâbı arasında ondan daha çok istişareye önem veren kimse yoktu.[46]

O, küçük dili görülecek kadar ağzını açarak gülmemişti. O, yalnız tebessüm ederdi.[47]

Ömrü boyunca ne hizmetini gören birini ne de bir hanımını incitecek bir davranışta bulunmuştu.[48]

Kısacası Peygamber Efendimiz (sav), "*İnsanların ahlâkça en güzeliydi.*"[49]

[42] Kalem, 68/4.
[43] M6045 Müslim, Fedâil, 77.
[44] M6026 Müslim, Fedâil, 63
[45] M2481 Müslim, Zekât, 167.
[46] T1714 Tirmizî, Cihâd, 35.
[47] B4828 Buhârî, Tefsîr, (Ahkâf) 2.
[48] M6050 Müslim, Fedâil, 79.
[49] T2015 Tirmizî, Birr, 69; M6015 Müslim, Fedâil, 54

BİR İNSAN OLARAK HZ. PEYGAMBER

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَجُلًا قَالَ: يَا مُحَمَّدُ يَا سَيِّدَنَا وَابْنَ سَيِّدِنَا وَخَيْرَنَا وَابْنَ خَيْرِنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلَيْكُمْ بِتَقْوَاكُمْ وَلاَ يَسْتَهْوِيَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ وَاللَّهِ مَا أُحِبُّ أَنْ تَرْفَعُونِي فَوْقَ مَنْزِلَتِي الَّتِي أَنْزَلَنِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ."

Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, bir gün bir adam gelmiş ve Hz. Peygamber'e, "Ey Muhammed! Ey Efendimiz, efendimizin oğlu, bizim en hayırlımız ve en hayırlımızın oğlu!" şeklinde hitap etmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştu: *"Ey insanlar! Aman takvanıza sahip çıkın! Sakın şeytan sizi aldatmasın! Ben, Muhammed b. Abdullah'ım. Allah'ın kulu ve resûlüyüm. Vallahi ben, sizin beni, Yüce Allah'ın bana verdiği makamın üstüne çıkarmanızı istemem!"*

(HM 12579 İbn Hanbel, III, 154)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: سَمِعَ عُمَرَ ﷺ يَقُولُ عَلَى الْمِنْبَرِ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: "لاَ تُطْرُونِى كَمَا أُطْرَتِ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ، فَقُولُوا: عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: سُئِلَتْ مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعْمَلُ فِي بَيْتِهِ؟ قَالَتْ: كَانَ بَشَرًا مِنْ الْبَشَرِ يَفْلِي ثَوْبَهُ وَيَحْلُبُ شَاتَهُ وَيَخْدُمُ نَفْسَهُ.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَمْسًا. فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَزِيدَ فِي الصَّلاَةِ؟ قَالَ: "وَمَا ذَاكَ؟" قَالُوا: صَلَّيْتَ خَمْسًا. قَالَ: "إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَذْكُرُ كَمَا تَذْكُرُونَ وَأَنْسَى كَمَا تَنْسَوْنَ." ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيِ السَّهْوِ.

عَنِ الأَغَرِّ الْمُزَنِيِّ وَكَانَتْ لَهُ صُحْبَةٌ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِى وَإِنِّى لأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِى الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ."

İbn Abbâs'ın işittiğine göre, Ömer (ra) minberde şunları anlatmıştır: "Ben Peygamber'i (sav) şöyle buyururken işittim: *'Hıristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmede aşırılık göstermeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Onun için bana 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin.*"

(B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48)

Hz. Âişe anlatıyor: "Bana Resûlullah'ın (sav), evinde iken ne yaptığı soruldu." (Hz. Âişe bu soruya) şöyle cevap vermişti: "O, herkes gibi bir insandı. Elbisesini temizler, koyununu sağar ve kendi ihtiyaçlarını kendisi görürdü."

(HM26724 İbn Hanbel, VI, 256)

Abdullah (b. Mes'ûd) anlatıyor: Resûlullah (sav) namazı bize beş rekât olarak kıldırdı. "Ey Allah'ın Resûlü, namaza ilâve mi yapıldı?" diye sorduk. *"Bu da nereden çıktı?"* buyurdu. Bunun üzerine, "Beş rekât kıldırdın." dedik. *"Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Sizin hatırladığınız gibi hatırlarım ve sizin unuttuğunuz gibi unuturum."* buyurdu. Sonra iki (secde ederek) sehiv secdesi yaptı.

(M1284 Müslim, Mesâcid, 93)

Eğar el-Müzenî isimli sahâbîden rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bazen benim kalbimde bir dalgınlık olur ve bu yüzden günde yüz defa Allah'a istiğfar ederim."*

(M6858 Müslim, Zikir, 41)

Resûlullah'ın (sav) vefatı, ashâbını derin bir hüzne boğmuştu. Bir de münafıkların küstahça tavırları, Hz. Ömer gibi metanetli birini bile şirazeden çıkartmış, son derece asabileştirmişti. Canından çok sevdiği Peygamberi'nin, aralarından erken ayrılışına şaşıran ve çaresizlik içerisinde kalan Ömer, mescidin bir tarafında ayağa kalkarak, "Vallahi, Resûlullah ölmedi! Etrafımızdaki birçok münafığın ellerini ve ayaklarını (nifaktan) uzaklaştırıncaya kadar da ölmeyecektir!" diye haykırıyordu.[1] Aslında bu ve benzer sözler, Hz. Ömer'in, çok sevdiği Peygamberi'nin beklenmedik ayrılışı karşısında şok hâliyle sarf ettiği ifadelerinden başka bir şey değildi. Bu arada acı haberi alan Hz. Ebû Bekir, Sunh mahallesindeki evinden mescide geldi. Doğruca Allah Resûlü'nün hanesine vardı, yüzündeki örtüyü kaldırdı ve onun gözlerinin arasını öptü. Ömer başta olmak üzere hüzünden ne yapacaklarını şaşırmış olan sahâbeyi sakinleştirmeye çalışan Hz. Ebû Bekir, "Anam babam sana feda olsun. Sen, diri olarak da ölü olarak da tertemizsin. Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki Allah sana asla iki ölüm tattırmayacaktır!" dedi. Sonra odadan dışarıya çıktı ve "Ey (Resûlullah'ın ölmediğine) yemin eden adam! Sakin ol!" diyerek Hz. Ömer'i uyardı. Sonra gayet metin bir şekilde onlara hitap etmeye başladı. Hz. Ebû Bekir konuşmaya başlayınca, Hz. Ömer susup oturdu.[2]

Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle devam etti Hz. Ebû Bekir: "Dikkat edin! Kim Muhammed'e kulluk ediyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim Allah'a kulluk ediyorsa bilsin ki Allah diridir, asla ölmez. Yüce Allah, Peygamberi'ne, *'Muhakkak sen de öleceksin, onlar da elbet ölecekler.'*[3] buyurdu. Yine Allah şöyle buyurdu: *'Muhammed, ancak bir peygamberdir. O'ndan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.'*"[4]

Hz. Ebû Bekir'in bu sözlerinden sonra insanlar hıçkırarak ağlamağa başladılar.[5] Ashâb öyle şaşkınlık içindeydi ki Hz. Ebû Bekir bu âyeti okuyana kadar, sanki Allah'ın böyle bir âyet indirdiğini bilmiyor gibiydiler ve âdeta bunu Hz. Ebû Bekir'den yeni öğreniyorlardı. Artık herkes bu âyeti okumaya başlamıştı. Allah Resûlü'nün ölümünü o âna kadar kabullene-

[1] İM1627 İbn Mâce, Cenâiz, 65.
[2] B3667 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5; İM1627 İbn Mâce, Cenâiz, 65.
[3] Zümer, 39/30.
[4] Âl-i İmrân, 3/144.
[5] B3668 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5.

meyen Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in okuduğu âyetleri dinleyince gerçekle yüz yüze gelmiş, dehşete düşmüş ve dizleri dermansız kalmıştı. Bu acı gerçeğin ağırlığı karşısında bulunduğu yere çöküvermişti.[6]

Hz. Ömer ile birlikte sahâbenin yüzleştiği bu en büyük acı, bilinen bir hakikati çok çarpıcı biçimde yeniden hatırlatmıştı. Peygamber Efendimiz de bir insandı. Allah'tan vahiy alıyordu ama neticede o bir beşerdi.[7] Doğan her fâni gibi o da vefat etti. Bâkî kalansa Allah ve dini idi. Hz. Ebû Bekir'in okuduğu âyetle hatırlattığı da buydu insanlara. Sahâbîler, çok iyi bildikleri bu hakikati duygu yoğunluğundan dolayı sanki ilk defa duymuş gibiydiler. Oysa Hz. Peygamber'in (sav) doğumuna tanık olanlar da vardı içlerinde,[8] çocukluk arkadaşı olanlar da. Onlarla birlikte bir ömür geçirmiş,[9] Allah'ın takdir ettiği eceli geldiğinde de aralarından ayrılmıştı.

Allah'ın Son Elçisi'nin hayatı ve ölümü, Peygamber'in sade bir insandan farklı olması gerektiğini düşünen müşrik algısına bir reddiye idi aslında. Hz. Peygamber'e, *"Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça, yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça, yahut iddia ettiğin gibi gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe, yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe, yahut altından bir evin olmadıkça, ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inanacak değiliz."* diyen bu insanlara, Yüce Allah, *"Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece insan bir elçiyim."* diye cevap vermesini emretmişti.[10] Müşriklerin, *"Ona (gökten) bir hazine indirilseydi veya onunla beraber bir melek gelseydi ya!"* demelerinden ötürü ruhu daralarak, kendisine vahyolunan âyetlerin bir kısmını insanlara aktarmaktan vazgeçecek olduğunda, ona sadece bir uyarıcı olarak gönderildiği hatırlatılmıştı.[11] Geçmiş peygamberleri sadece mucizeleri ile hatırlayan câhiliye toplumu, kendi içlerinden çıkan, kendileri gibi yaşayan ve insanî ihtiyaçları olan bu peygamberi inkâra yönelmişler, *"Bu ne biçim peygamber! (Bizim gibi) Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor!"*[12] demişlerdi. Onların bu yanlış peygamber tasavvuru Kur'an'da, *"(Resûlüm!) Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşılarda dolaşırlardı."* şeklinde düzeltiliyor[13] ve ilâhî uyarının bir insan aracılığıyla olmasının murad edildiği bildiriliyordu.

Peygamber'in, "beşer üstü" yahut "melek" gibi bir varlık olması gerektiğini düşünen inkârcılar Allah Resûlü'nün gelişine, *"Allah, elçi olarak bunu mu göndermiş?!"* diye tepki gösterirken, inkâr gerekçelerini, Allah

[6] B4454 Buhârî, Meğâzî, 84
[7] Kehf, 18/110.
[8] T3619 Tirmizî, Menâkıb, 2
[9] Yûnus, 10/16.
[10] İsrâ, 17/90-93.
[11] Hûd, 11/12.
[12] Furkân, 25/7.
[13] Furkân, 25/20.

Resûlü'nün 'beşer' yani 'insan' oluşuna dayandırmaktaydı.[14] Kur'an ise bunu reddetmemiş, aksine ısrarla onun "insan" olduğunu vurgulamıştı. Kur'an'ın reddettiği şey, tam da insanlardan farklı hatta insanüstü bir peygamber beklentisiydi. Yüce Allah onlara cevaben, *"De ki: Yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik!"* buyurmuştu.[15]

Câhiliyeye ait peygamber anlayışını ortadan kaldırıp onun yerine gerçek peygamber anlayışı yerleştirmek isteyen Allah Resûlü de bu hususta oldukça titiz davranmaktaydı. Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, bir gün bir adam gelmiş ve Peygamberimize, "Ey Muhammed! Ey Efendimiz, efendimizin oğlu, bizim en hayırlımız ve en hayırlımızın oğlu!" şeklinde iltifatkâr ifadelerle hitap etmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Ey insanlar! Aman takvanıza sahip çıkın! Sakın şeytan sizi aldatmasın! Ben, Muhammed b. Abdullah'ım. Allah'ın kulu ve resûlüyüm. Vallahi ben, sizin beni, Yüce Allah'ın bana verdiği makamın üstüne çıkarmanızı istemem!"* uyarısında bulunmuştu.[16]

Hz. Peygamber bu yanlış tasavvurun kaynağına da dikkat çekiyordu: *"Hıristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmede aşırılık göstermeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Onun için bana 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin."*[17] Peygamberimiz (sav) kul olma vasfının öncelikli olduğuna her fırsatta işaret ediyordu. Bir gün kelime-i şehâdet getirmeyi öğrettiği bir şahıs, "Şehâdet ederim ki Muhammed Allah'ın resûlü ve kuludur." dediğinde, *"Ben resûl olmadan önce kul idim."* buyurarak derhâl müdahale etmiş ve *"Allah'ın kulu ve resûlüdür."* şeklinde cümleyi düzelttirmişti.[18] Abd (kul) oluşuna dikkat çekilmesi, peygamberleri yüceltenlere, ilâhlaştıranlara resûl oluşunun vurgulanması da peygamberleri döven, kovan ve öldürenlere bir reddiye idi. Askerlere su taşıma, yaralı ve şehit olmuş askerlerin Medine'ye intikali gibi işlerde hizmet vermek amacıyla Resûlullah ile birlikte gazveye katılmış genç bir hanım sahâbî olan[19] Rubeyyi' bnt. Muavviz'in düğün törenine katıldığında tef çalıp şarkı söyleyen kızlarla ilgili Allah Resûlü'nün uyarısı da aynı kaygıya dayanıyordu. Şarkı söyleyen bu kızlar, Bedir Savaşı'nda şehit olan babalarının güzel vasıflarını anıyorlardı. Derken içlerinden birisi, "İçimizde bir peygamber var! O, yarın ne olacağını bilir!" şeklinde bir cümle ile Allah'ın Resûlü'nü övmek istedi. Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Böyle söyleme! Az önce söylemekte olduğun sözleri söyle!"*[20] diyerek uyardı ve *"Yarın ne olacağını ancak Allah bilir."* diye de ekledi.[21]

[14] İsrâ, 17/94.
[15] İsrâ, 17/95.
[16] HM12579 İbn Hanbel, III, 154.
[17] B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48.
[18] MA3076 Abdürrezzâk, *Musannef*, II, 205.
[19] HI7/641 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 641
[20] B4001 Buhârî, Meğâzî, 12.
[21] İM1897 İbn Mâce, Nikâh, 21.

Bütün bu ikaz ve hatırlatmalar yanlış bir peygamber tasavvurunun önüne geçmek için yapılıyordu. İnsanların insanüstü varlık anlayışına ne kadar meyilli oldukları geçmiş peygamberler ile ilgili düşüncelerinde kendini göstermişti. İsmi Rifâa b. Yesribî, Yesribî b. Avf gibi çeşitli şekillerde kaydedilmiş,[22] künyesi Ebû Rimse olan sahâbînin Hz. Peygamber ile ilk karşılaşması, bu yerleşik algının tesirinin hangi boyutlara ulaştığını açıkça ortaya koymaktaydı: "Babamla birlikte Resûlullah'ın (sav) yanına gittik. Onu gördüğümde babam, 'Bu kimdir biliyor musun?' dedi. 'Hayır.' dedim. 'Bu Allah'ın elçisi Muhammed'dir.' dedi. Babamın bu sözü üzerine şaşırıp öylece kalakaldım. Çünkü ben Allah'ın Elçisi'ni insanlara benzemeyen farklı bir şey olarak hayal ederdim. Oysa onun saçları uzun ve kınalıydı, üzerinde de iki yeşil cübbe vardı."[23]

Ebû Rimse'nin zannettiği gibi Allah Resûlü, çevresindeki insanlardan farklı bir görünüşe sahip değildi. Evet, her hâli ile etrafındakiler için en güzel örnekti ve her tavrı diğerlerinden daha nezih ve zarifti. Ancak hiçbir zaman kendisini ashâbından ayrı tutmaz, asla üstünlük taslamazdı. O, bir peygamber ve toplumun lideri olmasına rağmen insanlarla arasında herhangi bir mesafe koymamış, onlara hiçbir zaman yukarıdan bakmamıştı. Bir gün kendisiyle konuşmaya gelen bir adamın heyecandan titremesi üzerine şu cümleleri söylemişti: *"Korkma! Ben bir kral değilim. Ben sadece (güneşte) kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum."*[24]

Ne kıyafeti, ne oturup kalkması ne de hareketleri farklıydı. Halkın toplu merasimlerinde, düğünlerinde, yemeklerinde bulunmayı severdi. O, yemek yerken yere oturur ve *"Ben bir kulun yediği gibi yer ve oturduğu gibi otururum."* derdi.[25] Bir Kurban Bayramı günü bayram namazı kılınmış ve ortaya tirit yemeği getirilmişti. Halk hemen yemeğin başına toplandı. Ancak oturanların sayısı artıp sıkışınca herkesle birlikte sofraya oturmaktan çekinmeyen Resûlullah da diz üstü oturmak zorunda kaldı. Hz. Peygamber'e bu oturuşu yakıştıramamış olmalı ki bir bedevî, "Bu oturuş da neyin nesi?" diyerek şaşkınlığını dile getirdi. Onun bu sözüne karşılık Allah Resûlü, *"Şüphesiz ki Allah beni mütevazı bir kul olarak yarattı, zorba ve inatçı biri olarak değil!"* cevabını verdi.[26] Arkadaşlarıyla birlikte iken, giyimiyle ya da tavırlarıyla dikkat çekmez, tam anlamıyla onlardan biri olurdu. Meselâ, Allah Resûlü'nün "anlayışlı insan" diye nitelediği, Hz. Ömer'in de bir konuyu kendisinden daha güzel ve veciz anlatanını görmediğini söylediği[27] Dımâm b. Sa'lebe, Medine'ye ilk geldiğinde mescitte ashâbıyla

[22] Hİ2/495 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 495.
[23] HM7116 İbn Hanbel, II, 228.
[24] İM3312 İbn Mâce, Et'ıme, 30.
[25] MA19543 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 415.
[26] D3773 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 17
[27] Hİ3/487 İbn Hacer, *İsâbe*, III, 487.

beraber oturan Hz. Peygamber'i tanıyamamış ve "Hanginiz Muhammed?" diye sormak zorunda kalmıştı.[28] Daha öncesinde, hicret esnasında da benzer bir olay yaşanmıştı. Rebîulevvel ayının bir pazartesi günü Allah Resûlü ve beraberindekiler sıkıntılı hicret yolculuğunun sonuna gelip Kubâ'ya ulaştıklarında Medineli Müslümanlar tarafından coşkulu bir şekilde karşılanmışlardı. Peygamber Efendimiz istirahat için bir hurmanın gölgesine oturmuş, kendilerini karşılayanlarla Hz. Ebû Bekir ilgilenmişti. Hatta ensardan Resûlullah'ı karşılamak için Kubâ'ya gelenler onu daha önceden hiç görmemiş oldukları için Hz. Ebû Bekir'i selâmlıyorlardı. Ne zaman ki Hz. Ebû Bekir, Peygamberimizi güneşten korumak maksadıyla kendi elbisesiyle ona gölgelik yapmıştı, işte ancak o zaman halk Resûlullah'ı tanıyabilmişlerdi.[29]

Hz. Âişe'nin ifadesiyle ashâbdan herhangi bir aile reisi evinde ne yapıyorsa o da aynısını yapardı.[30] O, herkes gibi bir insandı. Elbisesini temizler, koyununu sağar ve kendi ihtiyaçlarını kendisi görürdü.[31] Hz. Peygamber'i çocuklarla şakalaşırken,[32] torunlarını gezdirirken,[33] gençlerle dertleşirken, alış veriş yaparken, savaş için hendek kazarken görmek mümkündü. Sonradan Kûfe'ye yerleşen ve Abdülmelik b. Mervân'ın hilâfeti zamanında vefat eden[34] Câbir b. Semüre'ye Resûlullah ile birlikte oturup diğer insanlarla yaptıkları gibi sohbet ve muhabbet edip etmedikleri sorulunca o, "Elbette çok kereler sohbete dalardık. Resûlullah sabah namazından sonra, güneş yükselinceye kadar namaz kıldığı yerden kalkmazdı. O arada sahâbe sohbet edip konuşurlar, câhiliye döneminde yaşadıklarını anarlar ve gülerler, o da tebessüm ederdi." diye anlatmıştı.[35] Zeyd b. Sâbit ise böyle bir soruya, "Dünyadan bahsedersek bizimle beraber o da bahseder, yemekten söz edersek bizimle beraber o da söz ederdi." şeklinde cevap vermişti.[36]

Hz. Peygamber, insanların arasında onlardan biri olarak yaşantısını sürdürmekteydi. Herkes gibi o da hüzünlenir,[37] neşelenir[38] ve öfkelenirdi.[39] Onun da hayat meşgalesi vardı. Arkadaşlığı, dostluğu vardı. Eşleri, çocukları ve torunları vardı. Eşleriyle ilişkisinde sorun yaşadığı anlar da olmuştu,[40] onlarla huzur ve neşeyi paylaştığı anlar da...[41]

İnsanî ihtiyaçları olduğu gibi herhangi bir insanın yaşayabileceği durumlar onun da başına geliyordu. Bir defasında yolculuğun verdiği yorgunlukla uykuya teslim olmuş, sabah namazına kalkamamış ve ancak güneş yükseldikten sonra namazını kaza edebilmişti.[42] Bir defasında da kıldırdığı bir namazın rekât sayısında yanılmış, sahâbîler, namazda bir değişik-

[28] B63 Buhârî, İlim, 6.
[29] B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[30] EM540 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 190.
[31] HM26724 İbn Hanbel, VI, 256
[32] B6354 Buhârî, Deavât, 31.
[33] MŞ32185 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fedâil, 23.
[34] TK4/439 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, IV, 439.
[35] M1525 Müslim, Mesâcid, 286.
[36] MK4882 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 140.
[37] M6025 Müslim, Fedâil, 62.
[38] B3556 Buhârî, Menâkıb, 23.
[39] D4659 Ebû Dâvûd, Sünnet, 10.
[40] B2468 Buhârî, Mezâlim, 25.
[41] D2578 Ebû Dâvûd, Cihâd, 61.
[42] B344 Buhârî. Teyemmüm, 6, M1560 Müslim, Mesâcid, 309.

lik olup olmadığını ona sorduklarında Hz. Peygamber, *"Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Sizin hatırladığınız gibi hatırlarım ve sizin unuttuğunuz gibi unuturum."* buyurdu. Sonra iki (secde ederek) sehiv secdesi yaptı.[43] Başka bir sefer sabah namazını kılarken Mü'minûn sûresini okumaya başlamıştı. Musa ve Harun peygamberlerin zikredildiği âyete[44] gelmişti ki kendisini bir öksürük almış, daha fazla okuyamayacağını anlayıp rükûya gitmişti.[45] Peygamber olmasına rağmen, daima Allah'a şükreden bir kul olma arzusu içindeydi. İbadet aşkıyla uzun süre namaz kılmaktan dolayı ayakları şişip çatlamıştı.[46] Öte taraftan gelmiş geçmiş bütün günahları affolunduğu hâlde, *"Bazen benim kalbimde bir dalgınlık olur ve bu yüzden günde yüz defa Allah'a istiğfar ederim."* buyurmuştu.[47]

Günlük hayatta karşılaşılabilecek sıkıntılara o da maruz kalabiliyordu. Meselâ, Hayber'den dönerken eşi Safiyye'yi bineğinin arka tarafına bindirmişti. Talihsizlik bu ya, yolda gelirken bindikleri bu dişi devenin ayağı sürçmüş ve Peygamberimiz ile eşi Safiyye, ikisi birden yere düşmüştü.[48] Yine başka bir gün, Allah Resûlü attan düşmüş ve sağ yanı incinmişti. O, bu yaralanmadan dolayı namazlarını bir süre oturarak kıldırmak zorunda kalmıştı.[49] Diğer insanlar gibi onun da hastalandığı olmuş ve döneminde geçerli olan tedavi yöntemlerini uygulamıştı. Şiddetli baş ağrısı çekmiş ve hacamat yaptırıp kan aldırmıştı.[50] Hz. Âişe'nin anlattığına göre, Peygamber (sav) hastalandığında kendisine ilaç vermelerini istememesine rağmen onun ağzına ilaç koymuşlardı. Onlar, Resûlullah'ın ilaç istememesini, ilaçtan hoşlanmamasına bağlamışlar ve ilacı içirmeye devam etmişlerdi. Hatta Resûlullah ayılınca kendisine ilaç içirenlerin hepsinin o ilaçtan içmesini isteyerek tatlı bir intikam bile almıştı.[51]

Resûl-i Ekrem'in dünya işlerine dair bilgi ve tecrübeleri, içinde yaşadığı toplumunkinden farklı değildi. Ziraatın yapılmadığı ve ticaretin egemen olduğu Mekke'den Medine'nin mümbit topraklarına geldiğinde, halkın tarımla uğraştığını görmüştü. Medine, yemyeşil hurma bahçelerinin bulunduğu bir bölge idi. Bu bahçeler Medinelilerin önemli bir geçim kaynağıydı. Ürünlerini daha kaliteli hâle getirmek için hurma ağaçlarını aşılıyorlardı. Peygamber (sav) onların bu durumunu görünce, *"Siz ne yapıyorsunuz?"* diye sordu. Onlar da aşılama işinin öteden beri yaptıkları bir uygulama olduğunu söylediler. Hz. Peygamber, *"Belki de bunu yapmasanız daha iyi olur."* dedi. Onun bu ifadesi üzerine aşılamayı bıraktılar. Fakat hurmalar o sene her zamankinden daha az mahsul verdi, hatta ye-

[43] M1284 Müslim, Mesâcid, 93.
[44] Mu'minûn, 23/45.
[45] HM15468 İbn Hanbel, III, 411.
[46] M7126 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 81.
[47] M6858 Müslim, Zikir, 41.
[48] B6185 Buhârî, Edeb, 104; B5968 Buhârî, Libâs, 102.
[49] M921 Müslim, Salât, 77
[50] B5700 Buhârî, Tıb, 15.
[51] B6886 Buhârî, Diyât, 14.

mişlerini döktü. Tavsiyesine uydukları için verimin düştüğünü Resûlullah'a bildirdiklerinde o şöyle buyurdu: *"Ben ancak bir beşerim. Size dininiz hakkında bir şey emredersem onu hemen alın! Kendi görüşümle bir şey emredersem, takdir edersiniz ki ben de bir insanım."*[52]

Aslında sahâbe dinî hususların dışında kalan işlerde Resûlullah'ın çoğunlukla kişisel tercihlerde bulunduğunun farkındaydı. Hâlid b. Velîd'in anlattığı şu olay, Resûlullah'ın damak zevkinin, içinde yetiştiği kültüre göre şekillendiğini göstermesinin yanı sıra onun tavırlarının kaynağına ilişkin sahâbe algısına da işaret etmektedir. Hâlid b. Velîd, Resûlullah (sav) ile birlikte hem teyzesi hem de Peygamberimizin eşi olan Meymûne bnt. Hâris'i ziyarete gitmişlerdi ve kendilerine bir çeşit kertenkele olan keler eti ikram edilmişti. Resûlullah'ın (sav) ne olduğunu bilmeden hiçbir şey yemediğini bilen bir hanım, Meymûne'ye, "Bunun ne yemeği olduğunu Resûlullah'a söylemeyecek misin?" dedi. Bunun üzerine Meymûne o yemeğin keler eti olduğunu söyledi. Durumu öğrenince Peygamberimiz yemeği yemedi. Bunun üzerine Hâlid Resûlullah'a keler etinin haram olup olmadığını sordu ve ondan, *"Hayır, fakat bizim bölgede olmadığı için ben ondan hoşlanmıyorum."* cevabını aldı. Sonrasını Hâlid şöyle anlatıyordu: "Bunun üzerine ben yemeği kendime çektim ve yedim. Bu sırada Resûlullah (sav) de beni izliyordu."[53]

Peygamberimizin, henüz çocukken el-Âs olan eski ismini Abdullah'a çevirdiği, en çok hadis nakleden sahâbîlerden[54] Abdullah b. Amr, ezberlemek amacıyla Hz. Peygamber'den işittiği her sözü yazmaktaydı. Sahâbeden bazıları, "Sen Resûlullah'tan işittiğin her şeyi yazıyorsun. Halbuki Resûlullah da nihayetinde bir insandır, hoşnut iken konuştuğu gibi öfkeliyken de konuşur." diyerek onu uyarma ihtiyacı hissetmişlerdi. Ancak Abdullah bu uyarıları Peygamberimize iletince o, parmağıyla ağzına işaret ederek şöyle demişti: *"Sen yazmaya devam et! Yemin ederim ki buradan doğru sözden başkası çıkmaz."*[55] Onun bu sözü insanî yönünün nebevî yönüne asla zarar vermediğinin bir ifadesiydi. Sevgili Peygamberimiz, *"Ben, öfkeli iken ümmetimden kime incitici söz söyler ya da beddua edersem, ben de Âdemoğullarından biriyim. Onların öfkelendiği gibi ben de öfkelenirim. Fakat Allah beni ancak âlemlere rahmet olarak göndermiştir."* demiş ve ardından da, *"Ey Allah'ım! Benim böyle bir tavrımı kıyamet gününde o kişi için bir rahmet vesilesi kıl!"* diye dua etmişti.[56] İnsanlar arasında hüküm verirken anlatılanlara göre karar verebileceğini bir seferinde şöyle ifade etmişti: *"Ben ancak bir insanım. Bana aranızdaki davaları arz ediyorsunuz. Bazılarınız derdini*

[52] M6127 Müslim, Fedâil, 140.
[53] B5391 Buhârî, Et'ime, 10; N4322 Nesâî, Ferâ ve atîre, 26.
[54] HI4/192 İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 193.
[55] D3646 Ebû Dâvûd, İlim, 3
[56] D4659 Ebû Dâvûd, Sünnet, 10.

daha iyi ifade edebilir ve ben duyduklarıma göre hüküm verebilirim. Kardeşinin hakkı olan bir şey konusunda herhangi birinizin lehine hükmedersem sakın onu almasın. Ben ona ancak ateşten bir parça kesmişimdir."[57] Bu sözleriyle Peygamberimiz, ikna edici konuşma kabiliyetine sahip olanları, bunu kullanarak davalı olduğu kişinin hakkını gasp etmemeleri konusunda uyarmıştı. Diğer taraftan sadece gördüğü ve duyduğu şeylere göre hareket ettiğini vurguluyordu. Aynı şekilde mutlak adaletin tesisini ne kadar arzuladığını belirtir ancak bir insan olarak bunu başarma konusunda ne kadar tedirgin olduğunu itiraf ederdi. Meselâ, Resûlullah (sav) günlerini eşleri arasında âdil bir şekilde paylaştırır, sonra da, *"Allah'ım bu, gücüm nispetinde benim yapabildiğimdir. Senin kudretinde olan, ama benim gücümün yetmediği konularda beni kınama!"* diye dua ederdi.[58]

Herhangi bir insan için geçerli olan beşerî ihtiyaçlar onun için de söz konusu idi. Fakat o bunları âhiret bilinci ile sınırlıyor ve kontrol altında tutuyordu. Hasırın izlerini Allah Resûlü'nün vücudunda görünce duygulanıp ağlayan Hz. Ömer, "Ey Allah'ın Resûlü! Kisra ve Kayser'in hâli ortada (servet ve saltanat içindeler) ve sen Allah'ın Resûlü'sün!" dediğinde, *"Dünyanın onların, âhiretin ise bizlerin olmasını istemez misin?"* diye cevap vermişti.[59] Zaten o, peygamberliğinin ilk günlerinde davasından vazgeçmesi için müşriklerin teklif ettiği her türlü mal mülk ve makamı reddederek beşerî arzuların peşine düşmediğini göstermişti.[60] Kendisini bu dünyada, ağacın altında geçici olarak dinlenen bir yolcuya benzetirdi.[61]

Başta ailesi olmak üzere yakın ve uzak arkadaşları onunla olağan beşerî ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Onunla yolculuğa çıkanlar,[62] onun adına alışveriş yapanlar,[63] onunla aynı yastığa baş koyan hanımları, kendileri gibi olan bir insanla yaşadıklarını biliyorlardı. Ona şaka yapanlar olduğu gibi,[64] onunla okçuluk gibi oyunlar oynayanlar da olmuştu.[65] Hz. Peygamber'in kızdığı, kırıldığı insanlar da vardı. Ancak hepsi aynı zamanda onun kendi içlerinden seçilmiş ve vahiy alan bir peygamber olduğunu daima hatırlarında tutuyorlardı. Bedir Savaşı'nda müşriklerin safında yer almış, ardından Müslüman olmuş, Peygamber'in (sav) yanında bazı savaşlara katılmış ve Yermûk Savaşı'ndan sonra Şam'a yerleşmiş olan Kubas b. Eşyem'in,[66] Allah Resûlü ile Fil senesi doğduklarını söylemesi üzerine, "Sen mi büyüksün yoksa Resûlullah (sav) mı?" diye sorulduğunda, "Resûlullah (sav) benden büyüktür ama ben ondan önce doğmuşum." şeklindeki cevabı işte bu bilincin asil bir tezahürüydü.[67]

[57] B7169 Buhârî, Ahkâm, 20; D3583 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7.
[58] D2134 Ebû Dâvûd, Nikâh, 37-38; N3395 Nesâî, Işratü'n-nisâ', 2.
[59] B4913 Buhârî, Tefsîr, (Tahrîm) 2; HM12444 İbn Hanbel, III, 140.
[60] HS2/101 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 101; BN3/56 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 56.
[61] T2377 Tirmizî, Zühd, 44; İM4109 İbn Mâce, Zühd, 3.
[62] B344 Buhârî, Teyemmüm, 6.
[63] B3642 Buhârî, Menâkıb, 28; D3384 Ebû Dâvûd, Büyû', 27.
[64] D5000, D5001 Ebû Dâvûd, Edeb, 84.
[65] B2899 Buhârî, Cihâd, 78.
[66] Hİ5/408 İbn Hacer, *İsâbe*, V, 408.
[67] T3619 Tirmizî, Menâkıb, 2.

Hanımları ondan ısrarla dünyalık giysi ve ziynetler isteyerek kendisini gücendirdiklerinde, elbette ona bir beşer muamelesi yapıyorlardı. Ama diğer taraftan Allah'ın Peygamberi'ni öfkelendirmenin Allah'ı gazaplandıracağı şeklinde uyarılar da alıyorlardı. Hz. Peygamber'in hanımlarına gücenip onlardan ayrı yaşadığı günlerde Hz. Ömer, kızı Hafsa'ya şöyle demişti: "Resûlullah'ı gücendiren kadın, rezil ve perişan olur! Hanginiz Resûlü'nün öfkesinden dolayı Allah'ın da öfkelenip sizi helâk etmeyeceğinden emin olabilir? Resûlullah'a karşı daha ileri gitme! Ona karşı gelme! Onu bırakma!"[68]

Allah Resûlü'nün beşerî yaşantısını nebevî yönünden ayırma imkânı yok gibiydi. Örneğin öfkelense de ağzından haktan başka bir söz çıkmazdı.[69] İnsanlık hâliyle aksırdığında, insanlara aksırmanın âdâbını anlatıyor,[70] yemek yediğinde, yeme içmenin kurallarını[71] ya da sabah uyuyakaldığında namazın kazasını öğretiyordu.[72] Zaten onun beşer bir peygamber olarak gönderilmesindeki hikmet tam da buydu. Öyle ya yemeyen, uyumayan ve unutmayan bir peygamber bütün bu özelliklere sahip insanlara nasıl örnek olabilirdi? Hele hele ölümü ve ötesini, ölümlü bir peygamberden daha güzel, kim anlatabilirdi?

Allah, elçi olarak insanlara bir melek ya da insan olmayan herhangi bir varlığı göndermemiş, onlar gibi yaşayan bir insanı seçmişti. Önceki peygamberler gibi son peygamber Hz. Muhammed (sav) de gönderildiği toplumun içinden seçilmişti. Çünkü onun getirdiği din, bireysel ve toplumsal hayatın her alanına ilişkin mesajlar taşımakta ve o da bu mesajları hem anlatarak hem de yaşayarak insanlara ulaştırmaktaydı. Bu bakımdan onlarla aynı dili konuşan, aynı hayatı paylaşan, aynı ruhî ve bedenî ihtiyaçlara sahip olan bir peygamber örnek olabilirdi. Toplumun her kesimi onda bir örneklik bulabilmişti.[73] O, ev içinde bir aile reisi, bir eş ya da bir baba idi. Toplum içerisinde bir arkadaş ya da bir komşu idi. Pazarda bir müşteri, sokakta halktan biri gibiydi. O, devletin başı ve bir ordu komutanı idi. O aynı zamanda bir peygamberdi ve her işinde insanlara örnekti. O, ne sadece beşerdi, ne de yalnızca peygamberdi. O, Kur'an'da ifade edildiği üzere, *"beşer-resûl"* idi. İşte Allah Resûlü'nün bir beşerden seçilmesi, tamamen bu ilâhî hikmetlere dayanmaktaydı.

[68] B2468 Buhârî, Mezâlim, 25
[69] D3646 Ebû Dâvûd, İlim, 3.
[70] B6224 Buhârî, Edeb, 126; HM9660 İbn Hanbel, II, 440.
[71] D3773 Ebû Dâvûd, Et'ime, 17; İM3275 İbn Mâce, Et'ime, 12
[72] B344 Buhârî, Teyemmüm, 6
[73] Ahzâb, 33/21.

BİR PEYGAMBER OLARAK HZ. MUHAMMED

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: سَمِعَ عُمَرَ ﷺ يَقُولُ عَلَى الْمِنْبَرِ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"لاَ تُطْرُونِى كَمَا أَطْرَتِ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ، فَقُولُوا:
عَبْدُ اللّٰهِ وَرَسُولُهُ."

İbn Abbâs'ın işittiğine göre,
Hz. Ömer (ra) minberde şunları söylemiştir:
"Ben Peygamber'i (sav) şöyle buyururken işittim: *'Hıristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmede aşırılık göstermeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Onun için bana 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin."*

(B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48)

رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ قَالَ: قَدِمَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ الْمَدِينَةَ... فَقَالَ:
"إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِنْ دِينِكُمْ فَخُذُوا بِهِ وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِنْ رَأْيٍ فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِنَّ مَثَلِي وَمَثَلَ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى بَيْتًا فَأَحْسَنَهُ وَأَجْمَلَهُ إِلَّا مَوْضِعَ لَبِنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ وَيَعْجَبُونَ لَهُ وَيَقُولُونَ هَلَّا وُضِعَتْ هَذِهِ اللَّبِنَةُ؟ قَالَ: فَأَنَا اللَّبِنَةُ وَأَنَا خَاتِمُ النَّبِيِّينَ."

عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَتَى قَوْمًا فَقَالَ: يَا قَوْمِ إِنِّي رَأَيْتُ الْجَيْشَ بِعَيْنَيَّ، وَإِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ فَالنَّجَاءَ. فَأَطَاعَهُ طَائِفَةٌ مِنْ قَوْمِهِ فَأَدْلَجُوا، فَانْطَلَقُوا عَلَى مَهَلِهِمْ فَنَجَوْا، وَكَذَّبَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ فَأَصْبَحُوا مَكَانَهُمْ، فَصَبَّحَهُمُ الْجَيْشُ، فَأَهْلَكَهُمْ وَاجْتَاحَهُمْ، فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ أَطَاعَنِي، فَاتَّبَعَ مَا جِئْتُ بِهِ، وَمَثَلُ مَنْ عَصَانِي وَكَذَّبَ بِمَا جِئْتُ بِهِ مِنَ الْحَقِّ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ..."

Râfi' b. Hadîc'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde... (hurmaların aşılanması konusunda kendi görüşünü belirttikten sonra) şöyle buyurmuştur: *"Ben ancak bir insanım, size dininize dair bir şey emredersem onu hemen alın. Ama kendi görüşümle bir şey emredersem (unutmayın ki) ben de bir insanım."*

(M6127 Müslim, Fedâil, 140)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Benimle benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: Keşke şu tuğla da konulmuş olsaydı."* Resûlullah sözlerine şöyle devam etmiştir: *"İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum."*

(B3535 Buhârî, Menâkıb, 18)

Ebû Musa'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Benim ve Allah'ın bana verdiği görevin durumu, bir kavme gelip 'Ben, düşman ordusunu gözlerimle gördüm. Ben apaçık bir uyarıcıyım. Derhâl kaçıp kurtulun!' diyen kimsenin hâline benzer. Kavminden bir kısmı onun uyarısına itaat etmiş ve geceleyin yavaşça kaçıp kurtulmuş; bir kısmı ise (onu) yalanlamış ve oldukları yerde sabahlamıştır. Düşman ordusu sabah gelip onları yok etmiştir. İşte bana itaat edip getirdiğime tâbi olan kimsenin misali ile bana isyan edip getirdiğim hakikati yalanlayanın misali buna benzer."*

(B7283 Buhârî, İ'tisâm, 2; M5954 Müslim, Fedâil, 16)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş, bana isyan eden Allah'a isyan etmiş olur..."*

(M4749 Müslim, İmâre, 33; B7137 Buhârî, Ahkâm, 1)

Mekke'nin fethi için Medine'den ayrılan Peygamber (sav), yolda müttefik kabilelerin de katılımıyla yaklaşık on bin kişiye ulaşan ihtişamlı bir ordu ile Mekke'ye doğru ilerliyordu. İslâm ordusunun yola çıktığı haberi Mekke'ye ulaşınca, Mekke'nin ileri gelenlerinden Ebû Süfyân, Hakîm b. Hizâm ve Büdeyl b. Verka', gelen ordu hakkında daha fazla bilgi edinmek için Mekke dışına, Müslümanların geldiği güzergâha doğru yola çıkmışlardı. Resûlullah, Mekke'ye çok yakın bir mesafede olan Merrü'z-zahrân vadisine gelip yerleştiklerinde askerlerine çok sayıda ateş yakmalarını emretmiş, böylece Mekkelilerin gözlerini iyice korkutmayı amaçlamıştı. Gerçekten de Ebû Süfyân ve yanındakiler gördükleri karşısında telaşlanmışlar ve sonunda Müslümanlar tarafından fark edilmişlerdi. Yakalanıp Hz. Peygamber'in huzuruna getirildiklerinde ise Ebû Süfyân İslâm'ı kabul etmişti. Peygamber Efendimiz Hz. Abbâs'a, İslâm ordusunun ihtişamını seyredip etkilenmesi için, Ebû Süfyân'ı ordunun geçeceği yola götürmesini emretti. Bunun üzerine Hz. Abbâs, Ebû Süfyân'la birlikte orduyu rahat görebilecekleri bir yere gitti. Öncelikle İslâm ordusunun ilk saflarında yer alan çeşitli müttefik Arap kabileleri geçmeye başladı. Ardından ise ensar, muhacirler ve onların içerisinde zırha bürünmüş bir vaziyette[1] Hz. Peygamber göründü.[2]

Bu ihtişamlı ordu karşısında Ebû Süfyân hayretler içerisinde, "Ey Abbâs, kim bunlar?" diye sordu. Hz. Abbâs, "Bunlar Resûlullah ve ilk muhacirler ile ensardan oluşan ashâbı" dedi. Ashâbının Hz. Peygamber'e olan bağlılığına ve itaatine, ordusunun disiplinine şahit olan Ebû Süfyân, Abbâs'a hitaben, "Vallahi, kardeşinin oğlunun saltanatı çok büyümüş!" diyerek hayretini dile getirdi. Abbâs ise ona cevaben, "Hayır! Vallahi, bu saltanat değil, nübüvvettir!" karşılığını verdi.[3]

Ebû Süfyân'ın "saltanat" olarak gördüğü bu nimeti, Hz. Peygamber'in amcası Abbâs (ra) "nübüvvet" olarak niteliyordu. Çünkü karşılarındaki bu tablo ne bireysel bir çaba ne de saltanat ile elde edilebilirdi. Evet, bir nebî idi o, nübüvvet ile görevlendirilmişti. O (sav) görevinin gereklerini yerine getirmiş, nübüvveti kendisine veren yüce irade de ona her türlü desteği vermiş ve sonuçta ortaya böyle bir manzara çıkmıştı. Nübüvvet sebebiyle doğup büyüdüğü şehirden çıkarılmış iken yine nübüvveti sayesinde

[1] MŞ36889 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 34.
[2] B4280 Buhârî, Meğâzî, 49; VM2/814 Vâkıdî, Meğâzî, II, 814.

kısa sürede güçlenmiş, kendisine gönülden bağlı taraftarlar kazanmış ve Mekke'yi fethetmeye gelmişti.

Yalnızca Allah'ın seçtiği sevgili kullarına nasip olan,[4] istemekle elde edilemeyecek bu nübüvvet nimeti ile vazifelendirilen Hz. Muhammed (sav) âlemlere rahmet olarak gönderilmişti.[5] İşte bu rahmetin ilk tezahürü, oluşturduğu bu inançlı toplumda açık bir şekilde görülüyordu. Nitekim Hz. Peygamber, câhiliye karanlığından çıkardığı ashâbını, faziletli bir toplum hâline getirmiş bir vaziyette Mekke'ye geri dönüyor, bunu gören müşrikler ise hayretler içerisinde kalıyordu. Ebû Süfyân'ın dile getirdiği bu hayret verici değişim, arkasında birçok taraftar toplamış bir liderin saltanatı değil, Hz. Peygamber'in beşer ve liderlik vasıflarının nübüvvet ile desteklenmesi sonucunda oluşmuş üstün başarılarının bir tezahürü idi.

Nübüvvet gerçeğini kabullenemeyen müşriklerin akıl almaz peygamber tasavvurlarına karşın Kur'an'da, Hz. Peygamber'in bir "resûl/nebî" olduğu ilân edilirken hemen ardından onun aynı zamanda ölümlü bir "beşer/insan" olduğu da hatırlatılıyordu.[6] Muhammed (sav), Allah'ın elçisi olmakla birlikte aynı zamanda bir insandı. O, Mekkeli müşriklerin görmek istedikleri gibi ne bir melek ne bir kâhin ne de bir şair idi...[7] Kur'an'ın ifadesiyle o, "beşer-resûl" idi.[8] Bu hususu bizzat Hz. Peygamber de değişik vesilelerle dile getiriyordu. Nitekim *"Ben peygamberim, bunda yalan yok!"* der demez hemen, *"Ben Abdülmuttalib'in oğluyum."* diye ekliyordu. O, *"Hıristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmede aşırılık göstermeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Onun için bana, 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin."*[9] sözleriyle kendisinin hem bir nebî hem de bir beşer olduğunu vurguluyordu. Yine, *"Ben ancak bir insanım, size dininize dair bir şey emredersem onu hemen alın. Ama kendi görüşümle bir şey emredersem (unutmayın ki) ben de bir insanım."*[10] derken de bilhassa din ile ilgili konularda kendisine itaat edilmesi gerektiğinin altını çiziyordu.

O, bir insan olmakla birlikte aynı zamanda Rabbinden vahiy alan bir peygamberdi. Vahiy alması, Hz. Peygamber'i diğer insanlardan ayıran en önemli vasfı idi. *"De ki: 'Ben de ancak sizin gibi bir beşerim. (Ne var ki) bana, 'Sizin ilâhınız ancak bir tek ilâhtır.' diye vahyolunuyor..."*[11] âyeti bu hususu açık bir şekilde ortaya koyuyordu. O (sav), Allah'ın kulları arasından seçtiği son peygamberdi.[12] Peygamber (sav), son peygamber oluşunu mütevazı bir şekilde şöyle misallendirmişti: *"Benimle benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel*

[3] MŞ36889 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 34.
[4] Şûrâ, 42/13.
[5] Enbiyâ, 21/107; Nahl, 16/64
[6] İsrâ, 17/90-95; Ahzâb, 33/40.
[7] İsrâ, 17/47, 95; Enbiyâ, 21/5; Tûr, 52/29-30.
[8] İsrâ, 17/93.
[9] B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48; HM391 İbn Hanbel, I, 56.
[10] M6127 Müslim, Fedâil, 140.
[11] Kehf, 18/110
[12] Ahzâb, 33/40; D4252 Ebû Dâvûd, Melâhim, 1.

hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: Keşke şu tuğla da konulmuş olsaydı." Allah Resûlü sözlerine şöyle devam etmişti: *"İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum."*[13]

Kırk yaşında Rabbinden aldığı vahiy ile ağır bir sorumluluk[14] yüklenerek nübüvvet ve risâlet görevine başlamıştı. Hz. Peygamber'in nübüvvet vazifesi, sadece gönderilmiş olduğu toplum ile de sınırlı değildi. Yüce Rabbimiz onu bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndermişti.[15] Bu sebeple ona kıyamete kadar bâkî kalacak, eşsiz bir kitap olan Kur'an vahyolunmuştu. Hz. Peygamber (sav), *"Peygamberlere kendi dönemlerindeki insanların inanacakları mucizeler verilmiştir. Bana verilen mucize ise Allah'ın bana verdiği vahiydir (Kur'an'dır)."*[16] buyurarak nübüvvetinin bu yönüne işaret etmişti. Bu mucize, diğer peygamberlerin sadece kendi kavimlerine hitap eden çeşitli mucizelerinden ayrılıyordu. Kur'an, hem lafzı, hem de mânâsı itibariyle bir mucizeydi. Şiir ve edebiyat alanındaki maharetleri ile meşhur olmuş bir toplumda lafzı ve mânâsı ile insanları âciz bırakmış,[17] toplumu maddî ve manevî kirlerden arındırıp inananlar için dünya ve âhiret saadetini elde etme vesilesi olan mânâsı ile de kıyamete kadar devam edecek bir mucize olmuştu.

Hz. Peygamber'i (sav) nübüvvet vazifesinde yalnız bırakmayan Rabbi, *"Kur'an'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız."*[18] buyurarak gönderdiği Kur'an'ı kendisinin koruyacağını Resûlü'ne müjdeliyordu. Nitekim Allah Teâlâ'nın gözetimi ve koruması, tebliğ vazifesini icra ederken daima Peygamber Efendimizin yanındaydı. Bu sebeple onun, vahyi tebliğ ederken ya da açıklarken olsun yanlış bir şey söylemesi yahut inen bir vahyi gizlemesi mümkün değildi. Zaten kişiliği de buna müsait değildi. Peygamber olmadan önce dahi çevresi tarafından güzel ahlâkı, mertliği, yalan söz söylemeyip daima doğruyu söylemesi ve güvenilirliği ile tanınmakta,[19] bu sebeple de kendisine "el-Emîn" denilmekteydi.[20] Peygamber olmadan önce yalan söylemesine ihtimal dahi verilemeyen[21] bir kimsenin, Allah'tan aldığı vahyi eksik yahut ilâveli bir şekilde aktarması elbette söz konusu olamazdı. *"Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı, mutlaka onu kudretimizle yakalardık. Sonra onun şah damarını koparır (onu yaşatmaz)dık. Hiçbiriniz de bu cezayı engelleyip ondan savamazdı."*[22] âyetleri, Hz. Peygamber'in tebliğ görevinde ne denli titiz olduğunu göstermekteydi. Nitekim o, nefsinin arzularına göre konuşmazdı. Onun bildirdikleri vahiyden başkası değildi.[23]

[13] B3535 Buhârî, Menâkıb, 18; M5963 Müslim, Fedâil, 23.
[14] Müzzemmil, 73/5.
[15] Sebe', 34/28.
[16] B4981 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 1; M385 Müslim, İmân, 239.
[17] Yûnus, 10/37-38.
[18] Hicr, 15/9
[19] M508 Müslim, İmân, 355; B4953 Buhârî, Tefsîr, (Alak) 1.
[20] ST43 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 146.
[21] B4553 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 4.
[22] Hâkka, 69/44-47.

Hz. Peygamber'den duyduğu her sözü ezberlemek için yazdığı bilinen Abdullah b. Amr'a sahâbeden bazıları, "Sen işittiğin her şeyi yazıyor musun? Halbuki Resûlullah da bir insandır, öfkeliyken konuştuğu gibi mutluyken de konuşur." diyerek onu, duyduğu her şeyi yazmaması konusunda uyarma ihtiyacı hissetmişlerdi. Ancak Abdullah bu uyarılardan Hz. Peygamber'e bahsedince, Efendimiz parmağıyla ağzına işaret ederek, *"Yaz! Canım elinde olana yemin ederim ki buradan haktan başkası çıkmaz."* demişti.[24]

Hz. Peygamber'in Rabbinden aldığı vahiyleri gizlemesi de düşünülemezdi. Nitekim Yüce Allah çok açık bir şekilde, *"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun..."*[25] buyuruyordu. Hz. Âişe de Peygamber'in (sav) Allah'ın Kitabı'ndan herhangi bir şeyi gizlediğini iddia edenlerin yalan söyleyip Allah'a iftira etmiş olacaklarını söylemekteydi.[26]

Allah Teâlâ, Resûlü'nü yalnızca tebliğ ettiği konularda değil müşrikler ile olan mücadelelerinde de gözetip koruyordu. Müşriklerin Hz. Peygamber'i inkârları ve ona karşı yürüttükleri haince mücadeleler karşısında Allah Teâlâ, *"Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen bizim gözetimimizdesin..."*[27] *"... Allah seni insanlardan korur..."*[28] ve *"(Resûl'üm!) Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı onlardan bir güruh seni saptırmaya yeltenmişti. Onlar yalnızca kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler..."*[29] buyurarak onun daima Rabbinin gözetimi altında olduğunu hatırlatmış, böylece onun mâneviyatını ve zorluklara karşı direncini kuvvetlendirerek peygamberlik vazifesini olanca gayreti ile sürdürmesi konusunda kendisini teşvik etmişti. Yine Rabbi, müşriklere karşı, *"...De ki: 'Haydi, çağırın ortaklarınızı, sonra bana tuzak kurun da bana göz açtırmayın bakalım! Şüphesiz benim velîm, Kitab'ı (Kur'an'ı) indiren Allah'tır. O, bütün salihlere velîlik eder.'"*[30] demesini öğütleyerek daima onu koruyup gözettiğini vurgulamıştı.

Rabbinin gözetimi ve himayesi altında risâlet görevini yürüten Hz. Peygamber, müşrikler ile olan mücadelesinde birçok ilâhî yardımı somut bir şekilde görmüştü. Bu yardım Bedir,[31] Uhud,[32] Hendek, Huneyn Gazvesi[33] ve müşrikler ile olan diğer savaşlarda bazen görünmeyen ordular ile[34] bazen bir rüzgâr ile[35] bazen ise düşmanın kalbine korku düşmesiyle gerçekleşmiştir.[36] Yüce Allah kimi zaman düşmanın sayısını Müslümanlara az göstererek onları cesaretlendirmiş,[37] kimi zaman da sağında ve solunda elçisini koruyan beyaz giyimli gözle görülen muhafızlarla[38] onları desteklemişti. Ancak bu yardımlar Hz. Peygamber'i asla gevşekliğe sevk

23 Necm, 53/3-4
24 D3646 Ebû Dâvûd, İlim, 3
25 Mâide, 5/67.
26 M439 Müslim, Îmân, 287; B7531 Buhârî, Tevhîd, 46.
27 Tûr, 52/48.
28 Mâide, 5/67.
29 Nisâ, 4/113.
30 A'râf, 7/195-196
31 Âl-i İmrân, 3/123.
32 B4054 Buhârî, Meğâzî, 18.
33 Tevbe, 9/25.
34 Tevbe, 9/26.
35 Ahzâb, 33/9.
36 Ahzâb, 33/26; M1163 Müslim, Mesâcid, 3.
37 Enfâl, 8/44.
38 M6005 Müslim, Fedâil, 47.

etmemiş, tam aksine o, yürüttüğü mücadelelerde daima gerekli tedbirleri alarak[39] kendi savaş taktiği belirlemişti. Her türlü önlemi aldıktan sonra Rabbine tevekkül eden Peygamber Efendimizin düşmana karşı gönlünde korku ve karamsarlığa yer kalmamıştı. Çünkü Rabbinin her zaman onunla beraber olduğunu biliyordu.[40]

Bu ilâhî gözetim altında risâlet görevini en güzel şekilde yerine getiren Hz. Peygamber günahlardan da korunmuştu.[41] Onun bulunduğu konum itibariyle uygun olmayan ortamlara girmesi, yasaklanmış fiilleri işlemesi zaten mümkün değildi. Bununla birlikte Resûlullah'ın "zelle" olarak adlandırılan küçük hataları Allah Teâlâ'nın müdahalesi ile hemen düzeltiliyordu. Söz gelimi Hz. Peygamber, müşriklerin ileri gelenlerini İslâm'a davet ettiği bir esnada yanına gelen âmâ sahâbî Abdullah b. Ümmü Mektûm ile ilgilenmemesi üzerine[42] ve Bedir Savaşı'nda ele geçirilen esirler ile ilgili olarak ashâbı ile yaptığı istişarenin ardından alınan esirleri fidye karşılığında salma kararı üzerine Rabbinden ikaz almıştı.[43] Hz. Peygamber, peygamberliği boyunca İslâm'ı en ince ayrıntısına kadar yaşayarak ashâbına örnek olmuştu. Nitekim Yüce Rabbimiz, *"Andolsun, Allah'ın Resûlü'nde sizin için; Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır."*[44] buyurmaktaydı. Çünkü Hz. Peygamber, risâleti boyunca öncelikle vahyolunan emirleri kendisi uygulamış, yasaklanan fiillerden sakınmıştı. Böylece o, örnek şahsiyeti ile ilâhî vahyin en büyük delili olmuştu. Çünkü ilâhî irade Hz. Peygamber'i Müslümanlara, Müslümanları da diğer insanlara örnek (şahit) göstermekteydi.[45]

Peygamber (sav), risâleti boyunca hâli ve sözleri ile ilâhî mesajı insanlığa duyurmak uğrunda sürekli bir mücadele içerisinde olmuştu. Nitekim ona gelen ilk vahiylerde kalkıp yakınlarını uyarması emredilmişti.[46] Rabbinden, *"En yakın akrabanı uyar."*[47] emrini alan Allah Resûlü, Safâ tepesine çıkıp Mekkelilere şöyle seslenmişti: *"Ne dersiniz, size şu dağın arkasından (sizinle savaşmak üzere düşman) atlılar çıkacağını haber versem bana inanır mısınız?"* Müşrikler cevaben, "Biz senin hiç yalanını görmedik." demişlerdi. Resûlullah ise onlara peygamberlik misyonunu şu sözleri ile açıklamıştı: *"Öyleyse (haberiniz olsun ki) ben, şiddetli bir azap öncesinde sizin için (gönderilmiş) bir uyarıcıyım."*[48]

Hz. Peygamber bu durumu ashâbına şu temsil ile anlatmaktaydı: *"Benim ve Allah'ın bana verdiği görevin durumu, bir kavme gelip 'Ben, düşman ordusunu gözlerimle gördüm. Ben apaçık bir uyarıcıyım. Derhâl kaçıp kurtulun!'*

[39] B2947 Buhârî, Cihâd, 103; B3051 Buhârî, Cihâd, 173
[40] Enfâl, 8/19; Tevbe, 9/40.
[41] B4837 Buhârî, Tefsîr, (Fetih) 2; M7126 Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn, 81.
[42] Abese, 80/1-11; TT24/217 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 217.
[43] Enfâl, 8/67; M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
[44] Ahzâb, 33/21.
[45] Hac, 22/78.
[46] Müddessir, 74/1-2
[47] Şuarâ, 26/214.
[48] B4971 Buhârî, Tefsîr, (Leheb) 1; M508 Müslim, Îmân, 355

diyen kimsenin hâline benzer. Kavminden bir kısmı onun uyarısına itaat etmiş ve geceleyin yavaşça kaçıp kurtulmuş; bir kısmı ise (onu) yalanlamış ve oldukları yerde sabahlamıştır. Düşman ordusu sabah gelip onları yok etmiştir. İşte bana itaat edip getirdiğime tâbi olan kimsenin misali ile bana isyan edip getirdiğim hakikati yalanlayanın misali buna benzer."[49]

Resûlullah (sav), bu misal ile kendisine iman edip tâbi olmayanları düşman tarafından helâk edilen kimselere benzetmekteydi. Ona itaat etmeyenler hakikaten de dünya ve âhirette mutluluğa erişemeyeceklerdi. Çünkü Resûlullah'a itaat, Allah'a itaat demekti.[50] Efendimiz, *"Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş, bana isyan eden Allah'a isyan etmiş olur..."*[51] buyurarak bu gerçeğe işaret etmekte ve ümmetinden kendisine itaat eden herkesin cennete gireceğini ashâbına müjdelemekte,[52] *"Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki bu toplumdan Yahudi veya Hıristiyan biri beni işitip de getirdiğim dine inanmadan ölürse, mutlaka cehennemliklerden olur."*[53] buyurarak da kendisine itaat etmeyenlerin kötü akıbetini haber vermekteydi. Yüce Rabbimiz de, *"Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, (bilsin ki) biz seni onlara bekçi göndermedik."*[54] buyurarak Hz. Peygamber'e itaati kendisine itaat olarak görüyor, itaat etmeyenler karşısında ise Peygamber Efendimizin vazifesinin onların başında bir bekçi gibi dikilip onları İslâm'a girmeye zorlamak olmadığını vurguluyordu. Başka bir âyet ise cehennemlik olanlardan Hz. Peygamber'in sorumlu tutulmayacağını haber veriyordu.[55] Çünkü Hz. Peygamber yalnızca ilâhî vahyi tebliğ ile yükümlü idi.[56] Hidayet etme ise ilâhî iradeye bağlıydı[57] ve Yüce Rabbimiz zalim, kâfir ve fâsık (günahkâr) toplumları hidayete erdirmeyeceğini Resûlü'ne bildirmekteydi.[58]

Yüce Rabbimiz, *"Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik."*[59] âyetiyle de Hz. Peygamber'in nübüvvet vazifesini en kapsamlı şekilde açıklıyordu: Örnek, müjdeleyici, uyarıcı, davetçi, aydın ve aydınlatıcı bir peygamber...

Yaşantısıyla Müslümanlığı en güzel şekilde temsil eden Hz. Peygamber, *"(Resûlüm!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!.."*[60] emri gereğince bir yandan müşrikleri yumuşak bir şekilde İslâm'a davet ediyor, diğer yandan da Allah'tan aldığı vahiyleri inananlara tebliğ ediyordu. Peygamber Efendimiz yalnızca Kur'an âyetlerini ashâbına bildirmek ile kalmıyor, aynı zamanda bu âyetleri onların anla-

[49] B7283 Buhârî, İ'tisâm, 2; M5954 Müslim, Fedâil, 16.
[50] Nisâ, 4/80; Enfâl, 8/20.
[51] M4749 Müslim, İmâre, 33; B7137 Buhârî, Ahkâm, 1.
[52] B7280 Buhârî, İ'tisâm, 2.
[53] M386 Müslim, Îmân, 240.
[54] Nisâ, 4/80
[55] Bakara, 2/119.
[56] Âl-i İmrân, 3/20; M3696 Müslim, Talâk, 35.
[57] Kasas, 28/56.
[58] Bakara, 2/258, 264, Tevbe, 9/24.
[59] Ahzâb, 33/45, 46.
[60] Nahl, 16/125.

yabileceği bir şekilde açıklıyordu. Onun bu vazifesini Yüce Rabbimiz, "*(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik.*"[61] âyeti ile ifade ediyordu.

Peygamber Efendimiz, Allah'ın kendisi ile göndermiş olduğu hidayeti yağmura benzetiyordu: "*Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, (farklı yapılardaki) topraklara düşen bol yağmura benzer. Bunlardan bazıları temizdir, suyu alır, bol bitki ve ot yetiştirir. Bazıları kuraktır, suyu (yüzeyinde) tutar. Bu sudan insanlar yararlanır; hem kendileri içerler hem de (hayvanlarını) sularlar ve ziraat yaparlar. Diğer bir toprak çeşidi de vardır ki dümdüzdür. (Ona da yağmur düşer ama) o ne su tutar ne de bitki yetiştirir. Allah'ın dinini inceden inceye kavrayan, Allah'ın beni kendisiyle gönderdiğinden (hidayet ve ilimden) faydalanan, öğrenen ve öğreten kimse ile (bunları duyduğu vakit kibrinden) başını bile kaldırmayan ve kendisiyle gönderildiğim Allah'ın hidayetini kabul etmeyen kimsenin misali işte böyledir.*"[62]

Hz. Peygamber, Kur'an'ı ashâbına anlatmanın yanında, Kur'an'da olmayan hususlarda yeni hükümler koymak suretiyle teşrîde (yasama) aktif bir rol de oynuyordu. Nitekim onun bu yönü Kur'an'da şöyle ifade ediliyordu: "*Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûl'e, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve pis şeyleri haram kılar...*"[63] Hz. Peygamber bir yandan karşılaştığı yeni meseleler hakkında yeni hükümler veriyor, bir yandan da Müslümanlar arasındaki meselelerde hakemlik yapıyordu. Onun verdiği hükümlere uymak ise zorunluluk arz ediyordu: "*Hayır! Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânâsıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.*"[64] Yine, "*Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mümin erkek ve hiçbir mümin kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelirse şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.*"[65] âyeti de Hz. Peygamber'in müminler üzerindeki nebevî etkisini vurguluyordu.

İslâm devletini kurduktan sonra bile abartıya ve şatafata kaçmayan, saltanata dönüşmemiş mütevazı bir hayat benimsemiş olan Peygamber Efendimiz, Rabbinden, kral-peygamber değil, kul-peygamber olmayı istemişti.[66] Zira o, dünyanın geçici nimetlerini değil, Allah'ın rahmetini ve O'nun nezdindeki nimetleri her şeyden üstün görüyordu.[67]

[61] Nahl, 16/44.
[62] B79 Buhârî, İlim 20; M5953 Müslim, Fedâil, 15.
[63] A'râf, 7/157.
[64] Nisâ, 4/65.
[65] Ahzâb, 33/36.
[66] MK10686 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 288.
[67] M6170 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 2.

Hz. Peygamber, yirmi üç yıllık risâleti süresince yürütmüş olduğu bu tebliğ ve irşad görevi ile inananlardan oluşturduğu toplum üzerindeki câhiliye döneminin izlerini silerek onları maddî-manevî tüm kirlerden arındırmış, böylece, gerçekleştirdiği bu toplumsal değişim ile ideal ümmeti oluşturmuştu.[68] Onun böyle bir toplum oluşturması bazı âlimlerce, "Şayet Resûlullah'ın (sav) ashâbından başka bir mucizesi olmasaydı, bu, onun peygamberliğini ispat için yeterdi." şeklinde yorumlanmıştı.[69] Onun, ashâbını câhiliye bataklığından çıkarıp örnek bir toplum[70] hâline getirecek nüfuza sahip olması elbette ki Rabbinin ona ihsan etmiş olduğu nübüvvet görevi ile mümkün olmuştu.

[68] Âl-i İmrân, 3/110.
[69] FH4/305 Karafî, Furûk, IV, 305.
[70] Bakara, 2/143.

HAK, ADALET VE ÖZGÜRLÜK PEYGAMBERİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ... ثُمَّ قَالَ:
"ذَرُونِى مَا تَرَكْتُكُمْ فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ وَاخْتِلاَفِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ فَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَدَعُوهُ."

Ebû Hüreyre anlatıyor:
"Resûlullah (sav) bize hutbe verdi... Sonra şöyle buyurdu: '*Ben sizi kendi hâlinize bıraktığım müddetçe siz de beni bırakın. Sizden öncekiler, çok soru sormalarından ve peygamberlerinin buyrukları üzerinde ihtilâf etmelerinden dolayı helâk olup gitmişlerdir. Size bir şey emrettiğimde gücünüzün yettiğince onu yapın, size bir şeyi yasakladığımda da onu terk edin!*'"
(M3257 Müslim, Hac, 412)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَافِعٍ قَالَ: سَمِعْتُ أُمَّ سَلَمَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهَذَا الْحَدِيثِ قَالَ: يَخْتَصِمَانِ فِي مَوَارِيثَ وَأَشْيَاءَ قَدْ دَرَسَتْ فَقَالَ: "إِنِّي إِنَّمَا أَقْضِي بَيْنَكُمْ بِرَأْيِي فِيمَا لَمْ يُنْزَلْ عَلَيَّ فِيهِ."

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، وَإِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ، وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ، وَأَقْضِيَ لَهُ عَلَى نَحْوِ مِمَّا أَسْمَعُ، فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ مِنْ حَقِّ أَخِيهِ شَيْئًا، فَلاَ يَأْخُذْ، فَإِنَّمَا أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ."

Abdullah b. Râfi'in Ümmü Seleme'den işittiği hadise göre, Hz. Peygamber (sav), miras ve kaybolmuş mallar konusunda anlaşamayıp kendisine gelen iki kişiye şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki ben, hakkında bana vahiy inmemiş olan hususlarda şahsî görüşümle aranızda hüküm veririm."*

(D3585 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7)

Ümmü Seleme'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz ben de bir insanım. Sizler bana davalarınızı arz ediyorsunuz. Olabilir ki sizden biri delilini diğerinden daha düzgün ifadelerle savunur, ben de duyduklarıma dayanarak onun lehine hükmederim. Ben kimin lehine kardeşinin hakkından bir şeye hükmetmiş isem o kimse bunu almasın. Çünkü ben ona ancak ateşten bir parça vermişimdir."*

(B6967 Buhârî, Hıyel, 10)

Allah Resûlü bir gün yolda yürürken birden gökyüzünden gelen bir sesle irkildi. Hira'da kendisine gelen ilk vahiyde de aynı korkuyu yaşamıştı. Başını kaldırdığında ilk vahiy aldığında gördüğü Cebrail'i gördü yine. İlk gelişindeki gibi ikincisinde de gök ile yer arasını dolduracak kadar heybetli ve azametliydi. Sarsılmış ve korkmuştu Hz. Muhammed. Hemen evine döndü. Bu büyük korkunun yorgunluğu ve tükenmişliğiyle sadece şu sözler döküldü ağzından: *"Üzerimi örtün!"* Ama Rabbi ona yeni bir misyon yüklemişti[1] ve vahyetti Peygamberi'ne: *"Ey bürünüp sarınan! Kalk ve (insanları) uyar. Rabbini artık yücelt! Elbiseni temizle! Pislikleri terk et!"*[2]

"Oku!" emrinden sonra gelen bu ikinci vahiy, Peygamberimize yeni bir hayatı müjdeliyordu. Artık o, tek başına mağarada tefekküre dalan,[3] gönlünü arındıran bir kişi değil bütün insanlığı tefekküre ve arınmaya çağıran, bireysel ve toplumsal hayata ilişkin ahlâk esasları ve prensipler getiren bir davetçi olmuştu.[4] Bundan sonra hayatı değişen sadece o değildi. Bütün beşeriyet köklü bir değişime gebeydi. Zira ahlâkî ve hukukî anlamda tarumar olmuş hayatlar, bu harabe düzeni âdil bir temelde yeniden inşa edecek bir düzenleyiciye, bir kural koyucuya ihtiyaç duymaktaydı. Allah bu görev için Hz. Muhammed'i (sav) seçti. Onu gerekli yetkilerle donattı. Ona itaat edilmesini istedi,[5] hatta ona itaati kendine itaatle özdeşleştirdi.[6] Çünkü o kendi arzusuna göre konuşmayacak, söylediklerinin Allah'tan gelen bir vahiy olduğu bilinecekti.[7] Böyle bir elçinin emrettiklerine uymak ve yasakladıklarından uzak durmak inananlar için inançlarının gereği bir zorunluluk hâline geldi.[8] Böylece o toplumda ahlâkî ve dinî alanlarda olduğu gibi, insanların hukukuna tealluk eden sahalarda, yönetim ve ticaret gibi alanlarda da adaleti gerçekleştirmek için ilke ve esasları vazetmeye koyuldu.[9] Haddizâtında o, hayata bir bütün olarak baktığı için hiçbir zaman insan ve toplum hayatını çeşitli alanlara bölmedi. Bütün ilke ve esaslarını, insanı kuşatan bir varoluş ahlâkı etrafında tesis etti.

Peygamber (sav) kendi toplumu arasından seçilip de Allah'ın elçisi olma şerefine erdiğinde, toplumda geçerli olan gücün zulme ve barbarlığa dönüştüğü düzeni yakından biliyordu. En başta Allah'a ve âhirete iman konularındaki yanlış telakkilerin üzerine gitti. Mekke dönemindeki çabalarının en fazla yoğunlaştığı noktayı iman esasları oluşturuyor-

[1] B4 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[2] Müddessir, 74/1-5.
[3] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[4] Bakara, 2/151.
[5] Mâide, 5/92.
[6] Nisâ, 4/80.
[7] Necm, 53/2-4.
[8] Haşr, 59/7.
[9] Şûrâ, 42/15.

du. Sevgili Peygamberimiz ilk dönemlerde bu faaliyeti gizlice yürütmek durumundaydı. Buna rağmen kendisine inananlar gizlice de olsa onun öğrettikleri doğrultusunda ibadet etmeye çalışıyorlardı.[10] *"Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an. Gafillerden olma."*[11] emriyle namaz müminlere farz kılındığında,[12] namazı nasıl kılacaklarını öğreten kuşkusuz Peygamber (sav) idi.[13] O böylece Kur'an âyetlerini ümmetine yaşayarak açıklama görevini daha ilk günlerden ifa etmiş oluyordu.

Hz. Peygamber, Mekke döneminde müşriklerin baskısı ve takibatı altında olan Müslümanlara tevhid anlayışını işleyen âyetleri okumaktaydı. Âyetleri muhataplarının anlayabilecekleri şekilde açıklamaya gidiyordu. Bunun için de bazen âyetleri olduğu gibi okurken bazen de kendi ifadeleriyle onları açıklıyordu. Bu dönemde onun önceliği insanları Allah'ın birliğine teslim olmaya çağırmaktı.

Medine'ye hicretle birlikte Peygamberimiz iman esaslarını yerleştirme vazifesinin yanı sıra Medine şehir devletinin ahlâk ve hukuka dayanan, birlik ve beraberlik içerisinde hak ve adaletin tecelli ettiği bir barış ve kardeşlik yurdu hâline gelmesi için gece gündüz çalışıyordu. Allah'tan aldığı vahyi sadece insanlara okumakla yetinmiyor, onu hem sözleriyle hem de davranışlarıyla açıklıyordu. Zira bu, kendisine Allah'ın yüklemiş olduğu bir vazifeydi.[14] Mi'racla beraber günde beş vakit olan namazın[15] gerek vakitlerini gerekse nasıl kılınacağını müminlere o öğretmiş,[16] güneş doğarken ve batarken namaz kılınmasını da o yasaklamıştı.[17] Aynı şekilde Kur'an'daki zekât verme emrinin nasıl uygulanacağını, hangi mallardan ne oranda zekât verileceğini bildirerek açıklayan[18] ya da haccın yapılış şeklini gösteren de oydu.[19]

Sevgili Peygamberimiz, hayata ilişkin genel ilke özelliği taşıyan ilâhî emirleri aktarırken aynı zamanda aile kurma, ailenin dağılması, mal ve mülkün paylaşımı, haram ve helâl olan yiyecekler ve alışveriş gibi daha pek çok konuya işaret eden âyetlerle ilgili izahlarda bulunmuştu. Meselâ, *"Allah alışverişi helâl, faizi ise haram kıldı."*[20] âyetinden her türlü alışverişin helâl olduğu anlaşılabilirse de Peygamberimiz örneğin, domuz eti ve şarap satışını yasaklayarak[21] buna bir sınır çizmişti.

Allah, Elçisi'ne Kur'an'da mevcut olan emir ve yasakları bildirme görev ve yetkisinin yanı sıra Kur'an'da olmayan bazı hususlarda kanun koyma yetkisi de tanımıştı.[22] Söz gelimi bir seferinde hutbe okurken, *"Ey*

[10] HS2/98 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 98.
[11] A'râf, 7/205.
[12] IF2/53 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 53.
[13] B6008 Buhârî, Edeb, 27
[14] Nahl, 16/44.
[15] M411 Müslim, İmân, 259.
[16] B631 Buhârî, Ezân, 18
[17] N565 Nesâî, Mevâkît, 33; HM22000 İbn Hanbel, V, 191.
[18] M2263 Müslim, Zekât, 1; N2475 Nesâî, Zekât, 18.
[19] M3137 Müslim, Hac, 310.
[20] Bakara, 2/275.
[21] M4048 Müslim, Müsâkât, 71.
[22] A'râf, 7/157.

insanlar! Allah size haccı farz kılmıştır. Öyleyse haccedin!" buyurmuştu. Bunun üzerine bir adam ayağa kalkarak, "Her sene mi yâ Resûlallah?" diye sordu ve Resûlullah'ın (sav) sessiz kalmasına aldırmayarak sözünü üç defa tekrarladı. Sonunda Allah Resûlü, *"Evet desem her sene vacip olur. Siz de buna güç yetiremezsiniz."* buyurdu ve şunu ilâve etti: *"Ben sizi kendi hâlinize bıraktığım müddetçe siz de beni bırakın. Sizden öncekiler, çok soru sormalarından ve peygamberlerinin buyrukları üzerinde ihtilâf etmelerinden dolayı helâk olup gitmişlerdir. Size bir şey emrettiğimde gücünüzün yettiğince onu yapın, size bir şeyi yasakladığımda da onu terk edin!"*[23]

Evet, onun bir şeyi yasaklaması tıpkı Kur'an'ın yasaklaması gibi bağlayıcı idi. Örneğin Kur'an'da yenmesi haram olan gıdalar arasında zikredilmeyen ehlî eşek etini kendisi yasaklamıştı.[24] Bu yasağa uyan ashâbı da eşek etini pişirdikleri kapları ters çevirip dökmüşlerdi.[25]

Hakkında vahiy inmemiş meselelerle ilgili hüküm verirken beşerî tecrübe ve akıl yürütmeyi de kullanan Hz. Peygamber, biri birinden davacı olan iki kişiye, *"Muhakkak ki ben, hakkında bana vahiy inmemiş olan hususlarda şahsî görüşümle aranızda hüküm veririm."*[26] buyurmuştu. Allah Resûlü'nün kişisel yargılarının doğruluğu, kuşkusuz herhangi birininki ile aynı değildi. Hz. Ömer bir gün minberde hitap ederken bu gerçeği şu şekilde ifade etmişti: "Ey insanlar, kişisel görüş, ancak Resûlullah'a (sav) ait olduğu zaman kesinlikle isabetlidir. Çünkü Allah, ona doğruyu bizzat kendisi göstermiştir. Bizimkiler ise gücümüz nispetinde ortaya koyduğumuz ve kesin doğruları göstermeyen çıkarımlardır."[27] Hz. Muhammed (sav) her hâlükârda Allah'ın gözetimi ve kontrolü altındaydı. Özellikle Hz. Ömer'in Peygamberimizin yanılmazlığına dikkat çektiği hususlar, onun peygamberlik görevi ile ilgiliydi. Nitekim dini ilgilendiren bir konuda Allah Resûlü yanlış karar verdiğinde ilâhî düzeltme gecikmiyordu.[28]

Allah Resûlü'nün hayata ilişkin düzenleyici konumu, peygamber oluşu ile başlamış ve ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Mekke döneminde çeşitli vesilelerle şehre gelen yabancı konuklarla iletişim kurmaya ve onlara doğru yolu anlatmaya gayret ediyordu. Bir hac mevsiminde Medine'den gelenlerle bağ kurma imkânı yakalamıştı. Allah Resûlü, onlardan davetine olumlu bakan altı kişilik bir grupla Akabe denilen mevkide buluştu. O tarihî günde onlardan şu sözleri dinledi:

"(Ey Nebî!) Halkımızı bırakıp buraya geldik. Bizimle Evs arasındaki düşmanlık ve kötülük gibisi başka hiçbir kabilede yoktur. Belki Yüce Al-

[23] M3257 Müslim, Hac, 412.
[24] B5528 Buhârî, Sayd, 28.
[25] B2991 Buhârî, Cihâd, 130.
[26] D3585 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7.
[27] D3586 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7.
[28] Abese, 80/1-10; Tevbe, 9/43; Tahrîm, 66/1; Enfâl, 8/67-68.

lah senin sayende bu iki kabile arasındaki düşmanlığı bitirir. Biz şimdi gidelim onlara senin davetini anlatalım. İcabet ettiğimiz şu dine onları davet edelim."[29]

Ensardan olan bu altı kişinin sözleri, aslında Allah Resûlü'nün insan hayatına ilişkin her sahadaki düzenleyici konumuna siyasî bir boyutun da eklendiğini ilân ediyordu. Ertesi yıl hac mevsiminde ikisi Evsli onu Hazrecli on iki kişilik ensar grubu gelip Resûlullah'ın önünde sadakat yemini etti. Hz. Peygamber bu görüşmede Medine'deki on iki müttefik kabileye birer reis tayin etti. Böylece hicret öncesinde Peygamberimiz Medine'deki gelişmeleri Mekke'den takip etmeye ve yönetmeye başlamıştı. Onlara muallim olarak gönderdiği Mus'ab'ın ya da Akabe'de bulunan ve on iki nakibin reisi olan[30] Es'ad b. Zürâre'nin Medine'ye dönünce cuma namazı kıldırması ve arkasında kırk kişinin saf tutması tesadüf değildi.[31] Cuma namazı, Hz. Peygamber'in Medine'deki dinî ve sosyo-politik yerinin ve Müslümanların var oluşunun belirgin özelliklerinden biri olmuştu.

Vakti gelip de Medine'ye hicret ettiğinde, Allah Resûlü ilk cuma namazını Kubâ ile Medine arasındaki Rânûnâ vadisinde kıldırmıştı.[32] Bu aynı zamanda toplumsal birlik adına verilen bir bildiriydi. Medine'ye vardığında ilk işi bütün inanç çevrelerini bir araya getiren ve bir anlamda Medine site devletinin yazılı bir anayasası olan bir vesika oluşturmak oldu. Çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu gayri müslimlerin de dâhil olduğu bu ortak antlaşma metni, Medine site devletinin kuruluşunun en temel göstergesi idi. Böylelikle Hz. Peygamber devlet başı olarak fertlerin ve kabilelerin kendi haklarını kendilerinin koruması şeklindeki keyfî hareketleri sonlandırmış, yönetimi ortak bir mutabakat metnine bağlamıştı.

Bu metin gereği Hz. Peygamber'in yetkisi daha en başta anayasa maddesi olarak belirlenmiş ve gayri müslimler tarafından da kabul edilmişti.[33] Bu sayede Hz. Peygamber, din ve cinsiyet farkı olmaksızın bütün fert ve grupların haklarının güvencesi hâline gelmişti.

Allah Resûlü devlet başı olarak sadece Müslümanların davalarıyla değil gayri müslimlerin davalarıyla da ilgileniyordu. Ancak Yahudi[34] ve Hıristiyanlar[35] arasında kendi kitaplarına göre hüküm veriyordu. Müslümanların aralarındaki davalarda ise temel dayanağı Allah'ın Kitabı'ydı. Zaten bu ona Allah'ın emriydi.[36] Nitekim bir defasında bir gayri meşru ilişki meselesi yüzünden Hz. Peygamber'in hakemliğine başvuran iki kişi ondan aralarındaki meseleyi Allah'ın Kitabı'ndaki hükümle çözmesini is-

[29] HS2/276 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 276-277.
[30] ST3/602 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 602.
[31] D1069 Ebû Dâvûd, Salât, 209, 210; IM1082 İbn Mâce, İkâmet, 78; BS5703 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 259.
[32] MK5414 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 30; HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22-25.
[33] BN3/275 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 275
[34] M4437 Müslim, Hudûd, 26; DM2351 Dârimî, Hudûd, 15.
[35] Mâide, 5/47
[36] Nisâ, 4/105.

temişti. Allah Resûlü bu kişilerin birbirleri hakkındaki şikâyetlerini dinledikten sonra onlara, *"Allah'a yemin ederim ki ben sizin aranızda elbette Allah'ın Kitabı'na göre hüküm vereceğim."* buyurmuştu.[37]

Hz. Peygamber, Medine site devletinin Medine halkı tarafından onanan en yüksek yetkilisi idi. Mamafih bu görev, *"(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ki insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin."* ifadeleriyle Allah tarafından da verilmişti.[38] Onun verdiği hükme rıza göstermemek Kur'an'ın ifadesiyle münafıklık hâliydi.[39] Medineli Müslümanlardan bir adam ile Mekkeli Zübeyr arasında hurma ağaçlarını suladıkları su konusunda bir anlaşmazlık çıkmıştı. Ensardan olan adam, "Suyu bırak da geçsin!" demiş, Zübeyr ise buna razı olmamıştı. Derken olay Resûlullah'ın (sav) hakemliğine taşındı. Resûlullah (sav) onları dinledikten sonra Zübeyr'e, *"Zübeyr! Sen bahçeni sula, sonra suyu komşuna sal!"* dedi. Medineli bu söze kızdı ve "Yâ Resûlallah, bu adam halanın oğludur diye mi (böyle yapıyorsun)?" dedi. Bunu duyar duymaz Allah Resûlü'nün (sav) yüzünün rengi değişti ve ardından *"Zübeyr! Sula, sonra suyu tut ki, ağaçların köklerine ulaşsın!"* buyurdu. Olayın taraflarından biri olan Zübeyr şu âyetin bu olay üzerine indiğini nakletmektedir: *"Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."*[40]

Allah Resûlü'nün kişiler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda verdiği hükümlere bir başka örnek de Berâ' b. Âzib'in başından geçen şu olaydır: Berâ'nın devesi bir bahçenin duvarını aşıp bahçe sahibinin ekinine zarar vermişti. Olay Peygamberimize intikal ettirilince o, mal sahiplerini gündüz mallarını korumakla, deve sahibini de gece devesine mukayyet olmakla sorumlu tuttu. Devenin verdiği zararı ise Berâ'nın karşılamasını istedi.[41]

Hz. Peygamber, hüküm verirken tamamen somut delillere dayanıyordu. *"İnsanlara mücerret iddiaları sebebiyle istedikleri verilse bazı kimseler bazı adamların kanlarında ve mallarında hak iddia ederlerdi..."*[42] buyurmak suretiyle davalarda maddî delile dayanmanın önemine dikkat çekmişti. Baktığı davalarda somut bir delil,[43] şahit[44] ya da yemini[45] şart koşardı. Bunların yanı sıra meselenin uhrevî yönünü hatırlatarak adaletin yerini bulmasını da temin ediyordu. Meselâ, haksız yere dava açan kimsenin o işten vazgeçinceye kadar Allah'ın gazabında olacağını belirtmişti.[46] Başka bir seferinde de şu uyarıyı yapmıştı: *"Şüphesiz ben de bir insanım. Sizler bana dava-*

37 B7260 Buhârî, Ahbâru'l-âhâd, 1; B7278 Buhârî, I'tisâm, 2.
38 Nisâ, 4/105.
39 Nisâ, 4/61.
40 Nisâ, 4/65; M6112 Müslim, Fedâil, 129.
41 MA18438 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 82; DK3269 Dârekutnî, *Sünen*, III, 153.
42 M4470 Müslim, Akdiye, 1
43 M359 Müslim, Îmân, 224.
44 D3621 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 25.
45 B2515 Buhârî, Rehn fi'l-hazar, 6.
46 D3597 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 14; HM5385 İbn Hanbel, II, 71.

larınızı arz ediyorsunuz. Olabilir ki sizden biri delilini diğerinden daha düzgün ifadelerle savunur, ben de duyduklarıma dayanarak onun lehine hükmederim. Ben kimin lehine, kardeşinin hakkından bir şeye hükmetmiş isem o kimse bunu almasın. Çünkü ben ona ancak ateşten bir parça vermişimdir."[47]

Hukukî davalarda zaman zaman uhrevî müeyyideleri hatırlatmak tamamen Hz. Peygamber'e özgü bir yöntemdi. Çünkü o aynı zamanda bir peygamberdi. Bu yöntemle o çok somut sonuçlar alıyordu. Meselâ, miras anlaşmazlığı yüzünden Hz. Peygamber'e başvuran, ellerinde de ispat için herhangi bir delilleri olmayan iki kişi bu sözleri duyduklarında her biri diğerinin lehine hakkından vazgeçmek istemişti.[48]

Örneğin bir defasında Hadramevt bölgesinden Rebîa b. Ibdân ve Kindeli İmriu'l-Kays b. Âbis el-Kindî[49] Resûlullah'a geldiler. Rebîa b. Ibdân, "Ey Allah'ın Resûlü! Bu adam babamdan kalan toprağımı elimden aldı." dedi. Bunun üzerine İbn Âbis el-Kindî, "O benim toprağım, şu an elimde, onu ben ekip biçiyorum. Bu toprakta onun hiçbir hakkı yoktur." dedi. Hz. Peygamber, Rebîa b. Ibdân'a, "*O toprağın sana ait olduğuna dair bir delil var mı?*" deyince adam, "Hayır." dedi. "*O hâlde sadece davalıya yemin verdirebilirsin (yapılacak başka bir şey yok).*" buyurdu. Adam, "Bu kişi açıktan günah işlemekten çekinmeyen bir adamdır. Ne üzerine yemin ettiğini önemsemez, hiçbir şeyden sakınıp korkmaz." deyince Hz. Peygamber, "*Bundan başka yapacağım bir şey yoktur.*" buyurdu. İbn Âbis el-Kindî yemin etmek için (minberin yanına doğru) gitti. Arkasını dönünce Resûlullah (sav), "*Bakın! Eğer haksız yere yemek için bir mal üzerine yemin ederse şüphesiz Allah Teâlâ'ya, o kendisinden yüz çevirmiş olduğu hâlde varacaktır.*" buyurdu.[50] Bunun üzerine İbn Âbis el-Kindî, "Arazi onundur." dedi.[51]

Resûl-i Ekrem'in hüküm verdiği ve gerekli müeyyideleri uyguladığı konular, sadece iki taraf arasındaki davalar değildi. Kamu hakkı sayılan ve dinen yasak olan fiillerin işlenmesi durumunda da hakemlik yapıyordu.[52]

Hz. Peygamber yargılama sırasında herhangi bir hâkim gibi davranır, hüküm verme noktasında ise her zaman adalet ilkesini gözetirdi. Hiçbir zaman hükmü muhataba göre değiştirmezdi. O her işinde olduğu gibi, kamu ve kişi haklarını doğrudan ilgilendiren konularda da asla adam kayırmazdı. Hırsızlık yapan itibarlı bir kadının affedilmesi için, Üsâme b. Zeyd'in aracı kılındığı dava bu konuda meşhur bir örnektir.[53]

Hz. Peygamber (sav) her anlaşmazlığı yargı konusu olmaya değer bulmadığı gibi[54] kişilerin aralarında halledebilecekleri konuların yargıya

[47] B6967 Buhârî, Hıyel, 10
[48] D3584 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7.
[49] M359 Müslim, İmân, 224.
[50] D3245 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 1.
[51] D3244 Ebû Dâvûd, Nüzûr, 1.
[52] M4440 Müslim, Hudûd, 28; M4410 Müslim, Hudûd, 8; B6777 Buhârî, Hudûd, 4; Nûr, 24/4; Mâide, 5/33-34.
[53] M4410 Müslim, Hudûd, 8.

taşınması taraftarı değildi. O, kişilerin aralarında anlaşıp helâlleşmelerini arzuluyordu. Zira ona göre anlaşmazlık, yargıya intikal ettiğinde artık iki kişinin arasındaki bir olay olmaktan çıkıyor, kamuyu ilgilendiren bir nitelik kazanıyordu. Her uygulaması Müslümanlar için örnek olan Hz. Peygamber bu durum karşısında gereğini yapmak durumunda kalıyordu. Meselâ, bir adam Safvân b. Ümeyye'nin hırkasını çalmıştı. Suçu işleyen adam Resûlullah'ın (sav) huzuruna götürüldü. Resûlullah (sav) adamın suçunun tespiti üzerine elinin kesilmesini emretti. Adama verilen cezayı duyunca Safvân böyle bir şeye sebep olmamak için, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben davamdan vazgeçtim." dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Ey Ebû Vehb! Adamı huzuruma getirmezden önce vazgeçseydin ya!"* buyurdu ve adama öngördüğü cezayı uyguladı.[55]

Bu örnek Peygamberimiz döneminde yargılama işlerinin kurumsallaşmaya başladığını da göstermektedir. Anlaşmazlıkların çözümü kişiler arasında olup biten hadiseler olmaktan çıkmış, yargı faaliyetinin artık kurumları oluşmaya başlamıştı. Hatta belli bir dönemden sonra ülke sınırları da genişleyince Hz. Peygamber hâkimler atayarak yargısal işlerin yerinde yürütülmesini sağladı. Taraflar buralarda alınan kararlardan memnun olmamaları hâlinde kendisine müracaat edebiliyorlardı. Bu bakımdan Hz. Peygamber bugünkü anlamda temyiz görevini de üstlenmiş olmaktaydı.[56]

Allah Resûlü, bütün hayatını fert ve toplumun huzuru için, dünya ve âhiret mutluluğu için çalışarak geçirmiştir. Açık, hesap verebilir, hukuk ve adalete dayanan, halkın onayından meşruiyetini alan bir yönetim anlayışını bundan asırlar önce hayata geçirmeye ve insanlığa bir model bırakmaya gayret etmiştir. Bütün çabası hakların korunması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması olmuştur.

[54] N4776 Nesâî, Kasâme, 20-21.
[55] N4883 Nesâî, Kat'u's-sârik, 4; HM15379 İbn Hanbel, III, 401.
[56] BS16863 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 175.

HZ. PEYGAMBER'İN KONUŞMA TARZI

ZARİF, ÖLÇÜLÜ ve ANLAŞILIR

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"...أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ..."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Bana sözün özü verildi..."
(M1167 Müslim, Mesâcid, 5)

عَنْ عَائِشَةَ ﵂: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يُحَدِّثُ حَدِيثًا لَوْ عَدَّهُ الْعَادُّ لَأَحْصَاهُ.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ كَلَامُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَلَامًا فَصْلًا يَفْهَمُهُ كُلُّ مَنْ سَمِعَهُ.

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ:
أَنَّهُ كَانَ إِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا حَتَّى تُفْهَمَ...

Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (sav) herhangi bir konuyu anlatırken (tane tane konuşması sebebiyle) sözcüklerini saymak isteyen kimse sayabilirdi."

(B3567 Buhârî, Menâkıb, 23)

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Resûlullah'ın (sav) konuşması, onu dinleyen herkesin anlayabileceği şekilde açıktı."

(D4839 Ebû Dâvûd, Edeb, 18)

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) (önemli) bir söz söyleyeceği zaman iyice anlaşılması için üç kez tekrar ederdi...

(B95 Buhârî, İlim, 30)

Hz. Peygamber'in üvey oğlu Hind, Rahmet Elçisi'nin hilye ve şemailini iyi bilmesi ve güzel konuşmasıyla tanınmaktaydı.[1] Bir gün Hz. Hasan, ondan dedesi Resûlullah ile ilgili bir şeyler anlatmasını rica etti. Hind b. Ebû Hâle anlatmaya başladı. Hz. Peygamber'in ay gibi yüzünü, sakalını ve mübarek bedenini... Hasan bunları dikkatle dinledikten sonra Hind'e, "Bana onun konuşma tarzını anlat." dedi.[2] Bu rica üzerine Hz. Hatice'nin ilk eşinden olan oğlu Hind b. Ebû Hâle şu sözlerle anlatmaya devam etti: "Resûlullah devamlı hüzünlü ve düşünceliydi. Umursamaz ve rahat değildi. Sessiz biriydi. Gerekmedikçe konuşmazdı. Söze Yüce Allah'ın adıyla başlar ve yine onunla bitirirdi. Az sözle çok şey ifade ederek (cevâmiu'l-kelim ile) konuşurdu. Konuşması açık ve netti. Sözlerinde ne fazlalık ne de eksiklik vardı. Kaba davranan ve hakaret eden biri değildi. Az bile olsa nimete saygı gösterir, onu hafife almazdı. Ne var ki o (sav) hiçbir yemeği yermediği gibi övmezdi de. Ne dünya ne de dünyalık şeyler onu kızdırabilirdi. Ancak bir hak çiğnendiğinde, o alınıncaya kadar öfkesini hiçbir şey dindiremezdi. Kendisi için kimseye sinirlenmez ve intikam almazdı. Bir şeye işaret edeceği zaman (parmağıyla değil de) elini uzatarak gösterirdi. Bir şeye hayret ettiğinde ellerini yukarı çevirirdi. Konuşurken ellerini birleştirir ve sağ elinin avucu ile sol elinin başparmağının içine vururdu. Sinirlendiği zaman (o kişiden) yüz çevirir ve onu terk ederdi. Sevindiği zaman (aşırılığa kaçmaz) gözlerini kısardı. Çoğunlukla tebessüm ederek gülerdi ve güldüğünde dişleri dolu tanesi gibi bembeyaz görünürdü."[3]

"Bana sözün özü verildi..." buyuran Peygamber Efendimiz,[4] Arapçayı en iyi bilen ve konuşanlardandı. Câhiliye Araplarında, Arapçayı fasih ve edebî bir şekilde konuşmayla övünen iki kabileden biri Hz. Peygamber'in doğduğu Kureyş, diğeri ise aralarında yetiştiği Hevâzin kabilesiydi.[5] Âişe validemiz, Rahmet Elçisi'nin son derece etkileyici olan konuşma tarzına işaret ederek şöyle derdi: "Hz. Peygamber'in (sav) herhangi bir konuyu anlatırken (tane tane konuşması sebebiyle) sözcüklerini saymak isteyen kimse, sayabilirdi."[6] Ayrıca o, Peygamberimizin konuşurken sözü birbiri ardına sıralamadığını,[7] sözü ağzında gevelemediğini, bilakis konuşması-

[1] Hİ6/557 İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 557.
[2] MK18934 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXII, 155.
[3] TŞ226 Tirmizî, *Şemâil*, 97
[4] M1167 Müslim, Mesâcid, 5; B2977 Buhârî, Cihâd, 122
[5] STI/113 İbn Sa'd, *Tabakât* I, 113.
[6] B3567 Buhârî, Menâkıb, 2[illegible] M7509 Müslim, Zühd, 71
[7] B3568 Buhârî, Menâkıb, 23.

nın her dinleyenin anlayabileceği açıklık ve netlikte olduğunu söylemişti.[8] Hadisleri peş peşe sıralayan Ebû Hüreyre'yi dinlediğinde Hz. Âişe'nin tepkisi şöyle olmuştu: "Resûlullah sözlerini sizin söylediğiniz gibi peş peşe sıralamazdı."[9] Genç sahâbîlerden Câbir b. Abdullah da Hz. Peygamber'in konuşmasının ne çok yavaş ne de hızlı olduğunu söylemişti.[10]

Hz. Peygamber (sav) gereksiz ve lüzumsuz konuşmaz, şöyle buyurdu: *"Şüphesiz kıyamet günü bana en sevgili ve makamca en yakın olanınız, ahlâkı en güzel olanlarınızdır. Kıyamet günü bana en sevimsiz ve makam bakımından en uzak olanlarınız ise gevezeler, avurtlarını şişirip (küstahça) konuşanlar ve kibirli davrananlardır."*[11]

Resûl-i Ekrem (sav), sözlerinin daha iyi anlaşılması açısından önemli gördüğü bazı kelime ve cümleleri, iyice anlaşılması için üç kez tekrar ederdi.[12] Bir gün ashâbına, *"...Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun! Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir; ona zulmetmez, onu terk etmez ve onu küçümsemez."* dedikten sonra göğsüne işaret ederek üç kez, *"Takva işte burada!"* demişti.[13] Yine büyük günahlardan bahsederken, yalan söyleme ve yalan yere şahitliğe sıra geldiğinde bunu öyle çok tekrar etmişti ki ashâbı onun hiç susmayacağını zannetmişti.[14] Allah Resûlü, Veda Haccı'ndaki o tarihî konuşmasını yaptıktan sonra da orada bulunanlara, *"Tebliğ ettim mi?"* diye sormuş, onların "Evet." şeklindeki cevapları üzerine, *"Allah'ım, şahit ol!"* buyurmuş ve bu cümleyi üç kez tekrar etmişti.[15]

Hz. Peygamber (sav) muhatabının dikkatini çekmek ve ifadelerini onlara daha iyi kavratmak için bazen farklı bir yöntem izlerdi. Hicretin üzerinden on yıl geçmişti. Aylardan Zilhicceydi. Allah Resûlü daha sonra "Veda Hutbesi" diye anılacak olan konuşmasında sözlerini iyi dinleyip bellemeleri konusunda mahşerî kalabalığı uyardıktan sonra *"Bilemiyorum."* dedi, *"Belki bu seneden sonra (bir daha) sizinle burada beraber olamayacağım."* Belli ki Kutlu Elçi ayrılık vaktinin yaklaştığı mesajını veriyordu. Bu başlangıcın ardından Resûl (sav) sözlerini şöyle sürdürdü:

"Ey İnsanlar! Bu (ay) hangi aydır?" Kalabalıktan tek bir ses bile çıkmamış, herkes onun dilinden dökülecek sözleri merakla bekliyordu. Sualini bizzat kendisi cevapladı: *"Bu, haram bir aydır."* Aynı şekilde, *"Bu (bulunduğunuz) şehir hangi şehirdir?"*, *"Bugün hangi gündür?"* tarzında sorularına devam etti. Kalabalığın susarak karşılık vermeleri üzerine yine kendisi, bu şehrin kutsal bir şehir, bu günün mübarek bir gün olduğunu hatırlattı. Maksadı, herkesin genel kabulü olan hususlardan hareketle onlara uyarıda

[8] D4839 Ebû Dâvûd, Edeb, 18.
[9] B3568 Buhârî, Menâkıb, 23; M6399 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 160.
[10] D4838 Ebû Dâvûd, Edeb, 18.
[11] T2018 Tirmizî, Birr, 71.
[12] B95 Buhârî, İlim 30; T3640 Tirmizî, Menâkıb, 9.
[13] M6541 Müslim, Birr, 32.
[14] B5976 Buhârî, Edeb, 6; M259 Müslim, İman, 143.
[15] B4402, B4403 Buhârî, Meğâzî, 78.

bulunmaktı. Muhatabının dikkatini çektikten sonra söz asıl vurgulamak istediği konuya gelmişti: "*Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (Arefe) gününüz nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (kişilik değerleriniz ve saygınlığınız) da aynı şekilde mukaddestir.*"[16]

Allah Resûlü (sav), vermek istediği bildiriyi teşbih/benzetme ve kıyaslamalarla daha açık hâle getirerek bildirisinin daha kolay anlaşılmasını, muhatabın zihninde daha kalıcı olmasını önemserdi. Meselâ, mümin ile kâfir arasındaki derin farkı şu teşbihle anlatmıştı: "*Mümin, yeşil ekine benzer. Rüzgâr hangi taraftan eserse öbür tarafa yatırır (fakat yıkılmaz). Rüzgâr sakinleştiğinde yine doğrulur. İşte mümin de böyledir; o da bela ve musibetler sebebiyle eğilir (fakat yıkılmaz). Kâfir ise sert ve dimdik sedir ağacına benzer ki Allah onu dilediği zaman (bir defada) söküp devirir.*"[17]

Rahmet Elçisi, müminler arasındaki ilişkiyi ise şu muhteşem benzetmeyle anlatmıştı: "*Müminler birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.*"[18]

Beden dilinin, yerine göre konuşma yoluyla verilen mesajlardan daha güçlü olduğu gerçeğinden hareketle, Hz. Peygamber, jest ve mimiklerini iletişiminde yardımcı bir unsur olarak kullanırdı. Rahmet Elçisi (sav) konuşurken beden dilini, özellikle de ellerini,[19] parmaklarını ve elindeki asâsını bir şeylere işaret etmek için kullanırdı.[20] Bir defasında cehennemden bahsediyordu. Söze önce cehennemden Allah'a sığınarak başlamış, sonra başını başka tarafa çevirmişti.[21] Sanki cehennem bütün dehşetiyle karşısına getirilmiş de görüntüsünden ürküp dehşete kapılmış bir hâlde ateşe bakmak istememiş, başını başka yöne döndürmüştü. Anlaşılan o ki Allah Resûlü bu tavrıyla cehennemin dehşete düşüren korkunçluğunu tasvir ediyor, oranın sakınılması gereken bir mekân olduğunu aynı zamanda beden diliyle de ifade etmek istiyordu. Hz. Peygamber'in büyük günahları sayarken, sıra yalan söylemeye ve yalan yere şahitlik etmeye geldiğinde yaslanırken birden dik oturması da konunun vahametini ortaya koyan bedensel bir vurguydu.[22]

Hz. Peygamber konuşurken nezaketi elden bırakmaz ve muhatabına kırıcı ve incitici bir tarzda hitap etmezdi.[23] Nitekim Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in hiçbir zaman söven, kötü sözler söyleyen ve lânet eden biri olmadığını belirtmişti.[24] Peygamber Efendimiz, kullanacağı kelimeleri dikkatle seçerdi. Onun Enceşe isimli siyahî bir kölesi vardı ve Veda

[16] B67 Buhârî, İlim, 9; VM3/1111 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1111; B1739 Buhârî, Hac, 132.
[17] B7466 Buhârî, Tevhîd, 31.
[18] M6586 Müslim, Birr, 66; B6011 Buhârî, Edeb, 27.
[19] B3302 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 15.
[20] ST1/377 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 377; B5304 Buhârî, Talâk, 25.
[21] B6023 Buhârî, Edeb, 34; M2350 Müslim, Zekât, 68
[22] B5976 Buhârî, Edeb, 6; M529 Müslim, İmân, 376
[23] TŞ226 Tirmizî, *Şemâil*, 97
[24] B6031 Buhârî, Edeb, 38

Haccı yolculuğunda Hz. Peygamber'in hanımlarının bulunduğu develeri o sürüyordu. Hem develeri sürüyor hem de şiirler okuyordu. Güzel sesli Enceşe'nin nağmelerinin cazibesine kapılan develer de hızlanmış ve mü'minlerin anneleri bundan rahatsız olmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber o latîf üslûbuyla: *"Yavaş ol ey Enceşe, kristallere dikkat et!"*[25] diye seslenerek zarafetini ortaya koymuştu.

Allah Resûlü (sav), konuşurken muhatabının anlayış seviyesini dikkate alır ve kelimelerini ona göre seçerdi. Abdullah b. Abbâs da, "İnsanlarla anlayış seviyelerine göre konuşmakla emrolundum." diyerek bu konuya dikkat çekmişti.[26] Sahâbeden Ebu't-Tufeyl, "Her makamın kendine has bir konuşma üslûbu vardır."[27] sözüyle Hz. Peygamber'in uyguladığı ilkeyi ifade etmişti. Rahmet Elçisi, ashâbının yanında bir öğretmen, samimi bir arkadaş, ordusunun başında dirayetli bir komutan, hanımlarına karşı anlayışlı bir koca, çocuklarının yanında ise şefkatli bir baba olarak konuşurdu.

Sevgili Peygamberimiz, kendisine yöneltilen sorular konusunda da muhatabın durumunu gözetir, onun ihtiyaç ve eksikliklerine göre cevap verirdi. Örneğin, "En hayırlı amel nedir?" tarzında farklı zamanlarda farklı kişilerden gelen sorulara, *"Allah'a ve Resûlü'ne iman"*,[28] *"Vaktinde kılınan namaz"*,[29] *"(Hacda) telbiye esnasında sesi yükseltmek ve kurbanlıkların kanını akıtmak"*,[30] *"Yemek yedirmen ve tanıdığına da tanımadığına da selâm vermen"*[31] şeklinde farklı cevaplar vermişti.

Bir gün Hz. Peygamber'in huzuruna bir adam gelmiş ve şöyle demişti: "Yâ Resûlallah, bana birkaç kelime öğret de onları uygulayayım. Ama çok olmasın, sonra unuturum."[32] Nebî (sav) ona, *"Öfkelenme!"* buyurdu. Adam tekrar tekrar Nebî'den öğüt istedi ancak her defasında aynı kısa cevabı aldı.[33] Aslında öğüde dair sayılacak pek çok şey olmasına rağmen Peygamberimizin, *"Öfkelenme!"* nasihatinde ısrarının hikmeti, soruyu soran şahsın öfkeli karakterinde saklıydı. Belki de onun için en önemli ve o an için gerekli olan sükûnet olduğundan, Nebî (sav) ona öfkesine hâkim olması tavsiyesinde bulunmuştu.[34]

Gereksiz konuşmaları terk etmenin, kişinin İslâm'ının güzelliğinden olduğunu söyleyen Hz. Peygamber (sav),[35] *"Allah'a ve âhiret gününe inanan ya hayır söylesin ya da sussun..."* buyurarak ümmetini uyarırdı.[36] Gıybet, yalan ve dedikodu gibi kötülüğe zemin teşkil eden konuşmaları kesin bir şekilde yasaklardı.[37] O (sav), Müslüman'ı, *"Dilinden ve elinden*

[25] M6039 Müslim, Fedâil, 72; B6210 Buhârî, Edeb, 116. AU22/289 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXII, 289.
[26] DF1611 Deylemî, *Firdevs*, I, 398.
[27] BŞ5020 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IV, 263.
[28] B26 Buhârî, Îmân, 18.
[29] B527 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 5.
[30] İM2924 İbn Mâce, Menâsik, 16.
[31] B28 Buhârî, Îmân, 20.
[32] MU1646 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 3.
[33] B6116 Buhârî, Edeb, 76.
[34] İF10/520 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 520 .
[35] T2317 Tirmizî, Zühd, 11.
[36] B6475 Buhârî, Rikâk, 23; M173 Müslim, Îmân, 74.
[37] B5975 Buhârî Edeb, 6; İM349 İbn Mâce, Tahâret, 26.

diğer Müslümanların güvende olduğu kimsedir."[38] şeklinde tarif ederek bu noktaya dikkat çekmişti.

Peygamberimizin mihmandarı ve İstanbul'un Sultanı Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin anlattığına göre, bir adam Resûlullah'a gelerek, kendisine kısa bir şeyler öğretmesini istemişti. Resûl-i Ekrem (sav) ona öğütte bulunmuş ama yine sözü uzatmamıştı: *"Namaz kıldığın zaman son namazınmış gibi kıl. Özür dilemeni gerektirecek bir sözü söyleme ve insanların ellerindeki dünyalıklara umut bağlama!"*[39]

Rahmet Peygamberi, konuşmasına Allah'ın adıyla başlar, O'nun adıyla son verirdi. Gelecekte yapacağı bir şeyden bahsederken "İnşallah" derdi. Böylece peygamber bile olsa her iradenin üzerindeki hâkim bir iradenin varlığına dikkat çekerdi. Esasen Rabbi de kendisini ve onun şahsında tüm inananları, *"Allah'ın dilemesine bağlamadıkça (inşallah demedikçe) hiçbir şey için 'Bunu yarın yapacağım.' deme."*[40] şeklinde tembihlemişti.

Peygamberimizin bazen yeminle de konuşmalarına başladığı olurdu. Bu tavrı sözün doğruluğunu teyit etmek veya konunun önemini ortaya koymak amacına yönelikti. Onun yemin tarzı genelde, *"Canımı elinde tutan Allah'a yemin olsun ki!"*[41] şeklinde idi. Bazen *"...Kalpleri (istediği yöne) çeviren Allah'a yemin olsun ki!"*[42] diye de yemin ederdi.

Dürüstlük onun en belirgin vasfıydı. Son Elçi, peygamberliği öncesinde bile bu yönüyle kavmi arasında dikkat çekmişti. "el-Emîn" lakabı ile anılır,[43] yalanına hiç şahit olunmadığı söylenirdi.[44] Nitekim kıymetli eşi Hz. Hatice, ilk vahyi aldığında büyük bir korku ve endişe yaşayan Allah Resûlü'nü, *"...Allah'a yemin ederim ki Allah seni hiçbir vakit utandırmaz. Çünkü Allah'a yemin olsun ki sen akrabanı gözetirsin, doğruyu konuşursun..."* diyerek sakinleştirmişti.[45]

Hz. Peygamber asla yalan söylemez, şaka yaparken de bu hassasiyetini sürdürürdü. Yani o, kızgın da olsa neşeli de olsa ağzından doğru ve gerçek dışı bir şey çıkmazdı.[46] Resûlullah seviyeli, ince ve hoş latîfeler yapardı. Bir defasında kendisinden bir binek hayvanı isteyen bir adama, *"Seni dişi bir devenin yavrusuna bindirelim."* diye karşılık vermiş, adam, "Ben dişi devenin yavrusunu ne yapayım? (O beni taşıyamaz)" şeklinde şaşkınlığını ifade edince, Allah Resûlü, *"(Bütün) develeri doğuran dişi develer değil mi?"* demişti.[47] Hz. Peygamber'in şakadan hoşlandığını bilen bazı sahâbîler onun latîfesine aynı şekilde karşılık verirlerdi. Hazırcevap ve şakacı bir mizaca sahâbî olan Süheyb-i Rûmî bir gün Hz. Peygamber'in yanına gel-

[38] M162 Müslim, İman, 65; B10 Buhârî, Îmân, 4.
[39] İM4171 İbn Mâce, Zühd, 15.
[40] Kehf, 18/23-24
[41] HM6510 İbn Hanbel, II, 162; T2170 Tirmizî, Fiten, 9.
[42] B7391 Buhârî, Tevhîd, 11.
[43] HS2/20 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 20.
[44] M508 Müslim, Îmân, 355; B4971 Buhârî, Tefsîr, (Leheb) 1.
[45] M403 Müslim, Îmân, 252; B6982 Buhârî, Ta'bîr, 1.
[46] D3646 Ebû Dâvûd, İlim, 3; HM6510 İbn Hanbel, II, 162.
[47] D4998 Ebû Dâvûd, Edeb 84; T1991 Tirmizî, Birr, 57

mişti. Peygamberimizin önünde ekmek ve hurma vardı. Ona, *"Yaklaş da ye."* buyurdu. Süheyb de hurmadan yemeye başladı. Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Hem gözün ağrıyor (hastasın) hem de hurma yiyorsun!"* buyurdu. Süheyb bu latifeye, "Diğer tarafla çiğniyorum!" diyerek karşılık verdi. Resûlullah (sav) gülümsedi.[48]

Hz. Peygamber, ashâbını eğitmek için cuma ve bayram günleri hutbe irad ederdi.[49] Bu günler dışında da gerekli gördüğü yer ve zamanlarda öğüt vermek, bilgilendirmek, teşvik etmek ve sakındırmak gibi amaçlarla konuşmalar yapardı. Rahmet Elçisi, bir topluluğa hitap ederken herkes tarafından görülmek ve sesini iyi duyurmak için yüksek bir yere çıkardı. O (sav) mescitteki konuşmalarını önceleri bir hurma kütüğünün üzerinde yaparken sonradan ashâbının tavsiyesi üzerine minberde yapmaya başladı.[50] Hz. Peygamber mescit dışında konuştuğu zaman ise ya bir devenin üstünde konuşur[51] ya da yüksekçe bir yere çıkardı.[52]

Hutbesine Allah'a hamd ile başlayan Peygamber Efendimiz[53] söyleyeceklerini fazla uzatmaz, anlaşılmayacak kadar kısa da kesmezdi.[54] Zira önemli olan konuşmayı uzatmak değil, az sözle çok şeyler anlatabilmekti. Ayrıca Hz. Peygamber cemaati usandırmamak için ashâbına her zaman hitap etmez, onların heyecan ve ilgisini canlı tutabilmek adına uygun zaman ve ortamları gözetirdi.[55] Çünkü öğretimin zamana yayılması, ilgi ve heyecanın devamlılığı açısından vazgeçilmezdi. Kısacası, her yönüyle ve hayatın her alanında önderimiz ve rehberimiz olan Hz. Peygamber (sav), tüm inananların uyması gereken en güzel örnekti.

[48] İM3443 İbn Mâce, Tıb, 3.
[49] B1015 Buhârî, İstiskâ, 8; M2047 Müslim, Îdeyn, 3.
[50] B3584 Buhârî, Menâkıb, 25; HM5886 İbn Hanbel, II, 110.
[51] T2121 Tirmizî, Vesâyâ, 5.
[52] M508 Müslim, Îmân, 355.
[53] B927 Buhârî, Cum'a, 29; T1163 Tirmizî, Radâ', 11.
[54] N1419 Nesâî, Cum'a, 35; İM1106 İbn Mâce, İkâmet, 85.
[55] B68 Buhârî, İlim, 11; M7127 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 82.

HZ. PEYGAMBER'İN YEMEK ÂDÂBI

ACIKMADAN YEMEZDİ, DOYMADAN KALKARDI

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ طَعَامًا فَلْيَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ، فَإِنْ نَسِيَ فِي أَوَّلِهِ فَلْيَقُلْ
بِسْمِ اللَّهِ فِي أَوَّلِهِ وَآخِرِهِ."

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Biriniz yemek yiyeceği zaman, 'Bismillâh' (Allah'ın adıyla) desin. Eğer yemeğin başında besmele çekmeyi unutursa, 'Bismillâhi fî evvelihî ve âhirihî.' (Başında da sonunda da Allah'ın adıyla) desin."

(T1858 Tirmizî, Et'ıme, 47)

عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ عَنْ جَدِّهِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَأْكُلْ بِيَمِينِهِ وَإِذَا شَرِبَ فَلْيَشْرَبْ بِيَمِينِهِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَأْكُلُ بِشِمَالِهِ وَيَشْرَبُ بِشِمَالِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: مَا عَابَ النَّبِيُّ ﷺ طَعَامًا قَطُّ، إِنِ اشْتَهَاهُ أَكَلَهُ، وَإِنْ كَرِهَهُ تَرَكَهُ.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا فَرَغَ مِنْ طَعَامِهِ قَالَ:

"الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَطْعَمَنَا وَسَقَانَا وَجَعَلَنَا مُسْلِمِينَ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"إِنَّ اللَّهَ لَيَرْضَى عَنِ الْعَبْدِ أَنْ يَأْكُلَ الْأَكْلَةَ فَيَحْمَدَهُ عَلَيْهَا أَوْ يَشْرَبَ الشَّرْبَةَ فَيَحْمَدَهُ عَلَيْهَا."

Ebû Bekir b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer'in, dedesi İbn Ömer'den nakletriğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz yemek yediği zaman sağ eliyle yesin; bir şey içtiği zaman da sağ eliyle içsin! Çünkü şeytan sol eliyle yer ve sol eliyle içer."*

(M5265 Müslim, Eşribe, 105)

Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) hiçbir yemeğe kusur bulmazdı. Canı çekerse yer, hoşlanmazsa yemezdi."

(B5409 Buhârî, Et'ıme, 21; M5383 Müslim, Eşribe, 188)

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) yemeğini bitirince şöyle dua ederdi: *"Bizi yediren, bizi içiren ve bizi Müslüman yapan Allah'a hamdolsun."*

(D3850 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 52; T3457 Tirmizî, Deavât, 55)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kulun, yemeğini yedikten sonra veya içeceği şeyi içtikten sonra O'na hamdetmesi, Allah'ın hoşuna gider."*

(M6932 Müslim, Zikir, 89)

Ömer b. Ebû Seleme, hicretin ikinci yılında doğmuş nasipli bir çocuktu. Çünkü henüz bulûğ çağına gelmeden önce, annesi Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber ile evlenmesiyle, Resûlullah'ın hâne-i saadetine katılmıştı. Rahmet Elçisi'nin himayesinde, onun verdiği terbiye ile yetişmişti.[1] Bir gün Allah Resûlü küçük Ömer'in yemekte elini tabağın her tarafında gezdirdiğini görünce ona yumuşak bir edayla, *"Evlâdım! Besmele çek, sağ elinle ve önünden ye."* uyarısında bulundu. Üç kısa cümle ile Ömer'e yemek âdâbını öğreten Allah Resûlü'nün bu uyarısı, ömür boyu onun yemek yiyiş tarzını şekillendirmişti.[2] Aslında bu uyarısı ile o (sav), yemek yerken Müslümanların uygulaması gereken en önemli üç sünneti belirlemişti.

Yeme içme, başta insan olmak üzere her canlının hayatını sürdürebilmesi için zorunlu bir ihtiyaçtır. Hayatın tamamını geniş anlamda ibadet olarak gören Peygamberimiz, yeme içme ile ilgili ortaya koyduğu birçok âdâb ve sünnetiyle, yeme içmeyi daha anlamlı bir hâle dönüştürmüştür.

Maddî ve manevî her türlü temizliğin imandan sayıldığı[3] dinimizde, yemek öncesinde ellerin, yemek sonrasında da hem ellerin hem de ağzın temizlenmesi hususunda Hz. Peygamber'in gösterdiği hassasiyet, beden sağlığı açısından dikkate değerdir. Zira Kutlu Nebî bunu, henüz sofralarda çatal, bıçak, kaşık gibi araç gereçlerin bulunmadığı, yemeklerin parmaklarla yendiği bir sosyal yapıda öğretmektedir. O yemekten önce ve sonra ellerin yıkanmasını "yemeğin bereketi" olarak ifade etmiştir.[4] Allah Resûlü, temizlik ve sağlık açısından da çok önemli olan bu âdâbı bütün Müslümanlara benimsetmek amacıyla ateşte pişen (yağlı) yemeklerden sonra abdest alınmasını istemişti.[5] Fakat müminler arasında söz konusu temizlik alışkanlığı yerleştikten sonra ateşte pişen yemeklerin ardından abdest alma uygulamasını bıraktığı rivayet edilmiştir.[6]

Bu sosyal yapıda Hz. Peygamber'in de yemeğini parmaklarıyla yemesinde ve yemek sonrasında temizlik amacıyla parmaklarını yalamasında şaşılacak bir durum olmasa gerektir.[7] Ancak burada dikkatten kaçırılmaması gereken esas nokta, Hz. Peygamber'in yemekten önce ellerini, sonra da elleri ve ağzını yıkamış olmasıdır. Hatta Kutlu Nebî, elinde yemek artığı ve kokusu varken onu yıkamadan yatan kimseleri uyarmış, bunun

[1] EÜ4/169 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 169-170
[2] B5376 Buhârî, Et'ıme, 2; M5269 Müslim, Eşribe, 108.
[3] T3519 Tirmizî, Deavât, 86; HM23461 İbn Hanbel, V, 363.
[4] D3761 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 11; T1846 Tirmizî, Et'ıme, 39.
[5] M788 Müslim, Hayız, 90
[6] B207 Buhârî, Vudû', 50; T80 Tirmizî, Tahâret, 59.
[7] M5297 Müslim, Eşribe, 131.

neticesinde meydana gelebilecek muhtemel maddî-manevî sıkıntılara dikkat çekmiştir.[8] Tüm bunlar ortaya koymaktadır ki yemekten önce ve sonra eller temiz görünse bile yıkanmalıdır.

Hz. Peygamber, ellerini yıkadıktan sonra yer sofrasına oturur ve besmele çekerek yemeğine başlardı. Peygamber Efendimiz, yenen her yiyeceğin Yüce Allah'ın bir nimeti, lütfu ve ihsanı olduğu bilinci ile daima şükür hâli içinde olmuştur. Bu nedenle de her işe başlarken olduğu gibi yemekten önce de hep "besmele" çekerek Allah'ı anmış ve *"Bir kimse evine girerken ve yemek yerken besmele çekerse şeytan, arkadaşlarına, 'Burada sizin için barınak da yok, yiyecek de yok!' der. Eğer o kimse evine girerken besmele çekmezse şeytan, 'Barınacak yeri buldunuz.' der. Yemek yerken besmele çekmezse, 'Hem kalacak yer hem de yiyecek buldunuz.' der."* buyurmuştur.[9]

Peygamber Efendimiz, etrafındakilere de besmeleyi tavsiye etmiştir. Besmeleyi, verdiği nimetler karşılığında Yüce Yaratıcı'ya peşinen yapılan bir teşekkür olarak gören Allah Resûlü, besmelesiz yenen yemeklerde bereket olmayacağını belirtmiştir. Yemeğe başlarken unutulması hâlinde, hatırlandığı anda besmele çekilmesinin gerekli olduğunu bildirmiştir: *"Biriniz yemek yiyeceği zaman, 'Bismillâh (Allah'ın adıyla)' desin. Eğer yemeğin başında besmele çekmeyi unutursa, 'Bismillâhi fî evvelihî ve âhirihî. (Başında da sonunda da Allah'ın adıyla)' desin."*[10] Hz. Peygamber (sav) yemeklerde olduğu gibi içeceklerde de besmele çekmeyi ashâbına öğütlemiştir. *"Suyu, develerin içişi gibi bir nefeste içmeyin; iki veya üç nefeste için, içerken besmele çekin. İçtikten sonra da Allah'a hamdedin."* buyurmuş[11] ve ayrıca su kabının içine solumayı yasaklamıştır.[12]

Resûlullah, yerken ve içerken sağ elini kullanır ve şöyle derdi: *"Biriniz yemek yiyeceği zaman sağ eliyle yesin; bir şey içtiği zaman da sağ eliyle içsin! Çünkü şeytan sol eliyle yer ve sol eliyle içer."*[13] Tüm bunlardan yeme ve içmede sağ elin tercih edilmesinin sünnet olduğu anlaşılmaktadır. Hatta sağ eli kullanmak, Müslümanlar için ayırıcı bir vasıf sayılarak tavsiye edilmiş, yabancılara özenme ya da kibir ve gösteriş amacıyla sol eli kullanmak ise hoş karşılanmamaktır. Kuşkusuz bu tercihte sol elin tuvalet temizliği gibi kirli işlere ayrılmasının da etkisi vardır. Yemek yerken sol elini kullanan bir kişiye Peygamberimizin, *"Sağ elinle ye."* diyerek özel uyarıda bulunması[14] konunun önemini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak herhangi bir özürden dolayı sol elini kullanmak durumunda kalanların bu yasağın dışında değerlendirilecekleri açıktır.

[8] T1859 Tirmizî, Et'ime, 48; D3852 Ebû Dâvûd, Et'ime, 53.
[9] M5262 Müslim, Eşribe, 103
[10] T1858 Tirmizî, Et'ime, 47; D3767 Ebû Dâvûd, Et'ime, 15.
[11] T1885 Tirmizî, Eşribe, 13.
[12] B154 Buhârî, Vudû', 19.
[13] M5265 Müslim, Eşribe, 105; D3776 Ebû Dâvûd, Et'ime, 19.
[14] M5268 Müslim, Eşribe, 107.

Hz. Peygamber'in yemek yediği sofrası, deriden yapılmış mütevazı bir yer sofrası idi.[15] Sofrası gibi onun sofraya oturuş şekli de mütevazı idi. O, keyfine düşkün birinin yaptığı gibi sırtını bir şeye dayayarak sofraya gerile gerile oturmazdı.[16] Nitekim Hz. Peygamber'in diz üstü oturmuş bir vaziyette yemek yediğini gören bir bedevî, şaşırarak, "Bu oturuş da neyin nesi?!" diye sorunca o, *"Allah beni kerim bir kul eyledi, zorba ve inatçı biri yapmadı!"*[17] diye cevap vermişti. O, bu davranışıyla dönemin hükümdarları ve bir kısım aşiret reislerinin debdebeli ve tantanalı oturuş biçimlerinden farklı davranmayı tercih etmişti. Buna göre onun yemek yeme âdâbında esas olan gurur, lüks, şaşaa gibi olumsuz tavırlar değildi. Aksine tevazu, kanaat, sadelik, temizlik ve helâllik gibi değerler ön plana çıkarılmalıydı.

Hz. Peygamber yemekten sonra sofradan hemen kalkılmamasını, diğerlerinin yemeklerini bitirmelerini beklemeyi tavsiye ederek şöyle buyurmuştur: *"Sofra kurulduğu zaman, sofra kaldırılmadıkça kimse kalkmasın. Kişi doysa bile sofradakiler yemeyi bırakmadıkça o da elini çekmesin, kendisine fazla gelse de yemeye devam etsin. Çünkü kişi (yemeyi bırakmakla) yanında oturan kimseyi utandırır ve bu kimse, ihtiyacı olduğu hâlde yemeyi bırakabilir."*[18] Efendimizin bu tavsiyesi, henüz doymamış olan kimselerin yemeğe devam etmelerini kolaylaştırmayı ve utanarak yemekten erken kalkmalarını önlemeye yönelik bir tedbirdir.

Allah Resûlü ayakta bir şey yemeyi ve içmeyi de uygun görmezdi.[19] Ancak günlük koşuşturma içinde yürürken bazen bir şey yemek veya içmek durumunda kaldığı da olurdu.[20] Bu, şu anlama gelmektedir: İslâm'ın yemek yeme âdâbı genel ilkeleri itibariyle belirlenmiş olsa da belirli şartlarda İslâm'ın ruhuna ters düşmemek kaydıyla bu ilkelerin dışına da çıkılabilir. Bu noktadan hareketle Resûlullah'ın mutfak kültüründe üzerinde durduğu en önemli hususların, araçlar değil amaçlar olduğu unutulmamalıdır. Bu amaçların başında ise yiyecek ve içeceklerin temiz ve helâl olması, insan sağlığına azami riayet edilmesi, israftan kaçınılması ve Allah'a şükretme olduğu söylenebilir.

Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşlarından Hz. Ömer, Resûlullah'ın açlıktan bütün gün kıvranıp karnını doyuracak kötü bir hurma bile bulamadığı anlarına şahit olmuştu.[21] Hatta çoğunlukla arpa ekmeği yemiş olan Hz. Peygamber ve ailesi,[22] yeri gelmiş akşam yemeği bulamayıp peş peşe birkaç geceyi aç olarak geçirmişti.[23] Hz. Peygamber ve ashâbının aşırı açlık çektikleri günlerin sayısı da az değildi.[24] Zaman zaman açlık

[15] B5415 Buhârî, Et'ıme, 23; T1788 Tirmizî, Et'ıme, 1.
[16] B5398 Buhârî, Et'ıme, 13.
[17] D3773 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 17; İM3263 İbn Mâce, Et'ıme, 6.
[18] İM3295 İbn Mâce, Et'ıme, 21.
[19] M5275 Müslim, Eşribe, 113; T1879 Tirmizî, Eşribe, 11.
[20] T1880 Tirmizî, Eşribe, 11; İM3301 İbn Mâce, Et'ıme, 25.
[21] M7461 Müslim, Zühd, 36; İM4146 İbn Mâce, Zühd, 10.
[22] T2357 Tirmizî, Zühd, 38; HM2303 İbn Hanbel, I, 256.
[23] T2360 Tirmizî, Zühd, 38; İM3347 İbn Mâce, Et'ıme, 49.
[24] B5432 Buhârî, Et'ıme, 32.

taş olup karınlarına oturuyordu.[25] Eşi Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in hâne-i saadetlerinde uzun süre ocakta ateş yanmadığını, bu süre içinde sadece kuru hurma ve su ile beslendiklerini, bir de ensardan sadık bir komşularının kendilerine süt ikram ettiğini ve bunu içtiklerini anlatmaktaydı.[26] Yine bir seferinde Peygamber (sav) yemeğe oturmuş, önüne kuru ekmek getirilmesi üzerine, *"Katık olacak bir şey yok mu?"* diye sormuştu. "Hayır, sirkeden başka bir şey yok." cevabını alınca, *"Sirke ne güzel katıktır."* buyurarak yemeye başlamıştı.[27]

Anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber'in bu yaşantısı, "bir lokma bir hırka" şeklinde özetlenen hayat felsefesini benimsediğinden değil, hem o günün şartlarında yiyecek bulmada yaşanan sıkıntılardan hem de eline geçeni öncelikle yoksul ashâbına dağıtmasından kaynaklanmaktaydı.

Tevazuu şiar edinen Allah Resûlü, önüne konan bir yemekte asla kusur bulmaz, canı çekerse yer, hoşlanmazsa yemezdi.[28] Yemeğin hiçbir şekilde israf edilmesini istemez, tabakta kalanların bitirilmesini ister, bir lokmanın bile zayi olmamasına dikkat ederdi.[29]

Peygamber Efendimizin de sevmediği için yemediği birtakım yiyecekler vardı. Bu yiyecekler daha çok Resûlullah'ın kendi yöresinde pek bilinmeyen ve dolayısıyla alışık olmadığı yiyeceklerdir. Bu yiyecekleri sevmemesi, öncelikle onun bireysel tercihi olmakla birlikte aynı zamanda içinde yaşadığı kültürün mutfak zevkiyle de yakından ilgilidir. Nitekim Peygamber Efendimizin eşlerinden Meymûne validemizin evinde yaşanan şu hadise Efendimizin kendi bölgesinde bulunmayan bir yiyeceğe karşı tavrını bize açık bir şekilde göstermektedir:

"Allah'ın Kılıcı" lakabı ile anılan Hâlid b. Velîd ve Abdullah b. Abbâs, Peygamber Efendimiz ile birlikte Meymûne validemizin yanına gitmişlerdi.[30] Aynı zamanda Hâlid b. Velîd ve Abdullah b. Abbâs'ın teyzesi olan Meymûne validemiz, hemen onlara ikram etmek üzere yiyecek bir şeyler hazırladı.[31] Efendimiz önüne gelen yiyeceğe tam uzanmıştı ki orada bulunan bir kadın, bu yiyeceğin ne olduğunu Efendimize söyledi. Nitekim Efendimize bir yiyecek ikram edildiğinde, öncelikle bu yiyeceğin ne olduğu konusunda bilgi verilirdi.

Meymûne validemizin Peygamber Efendimize ikram ettiği yiyecek, Meymûne'nin kız kardeşi Hufeyde'nin Necid'den getirdiği kebap yapılmış kelerden (bir tür kertenkeleden) oluşuyordu.[32] Keler eti olduğu söylenince Peygamberimiz hemen yemekten elini çekti. Bunun üzerine Hâlid b. Velîd,

[25] T2371 Tirmizî, Zühd, 39.
[26] M7452 Müslim, Zühd, 28; B2567 Buhârî, Hibe, 1.
[27] M5353, M5352 Müslim, Eşribe, 167, 166.
[28] B5409 Buhârî, Et'ıme, 21; B3563 Buhârî, Menâkıb, 23; M5383 Müslim, Eşribe, 188.
[29] M5306 Müslim, Eşribe, 136.
[30] B5391 Buhârî, Et'ıme, 10; M5034 Müslim, Sayd, 43.
[31] B5391 Buhârî, Et'ıme, 10. M5040 Müslim, Sayd, 47.
[32] B5391 Buhârî, Et'ıme, 10

"Bu (keler) haram mıdır yâ Resûlallah?" diye sordu. Resûlullah, *"Hayır, fakat o bizim oralarda bulunmaz. Bundan dolayı ben ondan hoşlanmıyorum. Siz yiyin."* buyurdu.[33]

Efendimizin bu sözleri üzerine Hâlid b. Velîd keleri kendi önüne çekip yemeğe başladı. Bu esnada da Peygamber Efendimiz de onu seyrediyordu.[34] Orada bulunan diğer kimseler de kelerden yedi. Fakat Meymûne validemiz, "Ben ancak Resûlullah'ın yediği yiyeceklerden yerim." diyerek kelerden yemedi.[35]

Hz. Peygamber'in keleri yememesi, onun böyle bir eti hiç tatmamış olması, ona karşı herhangi bir istek duymaması gibi tamamen kendi damak zevkiyle, midesi ve iştahı ile ilgili bir durumdur. Kendisi yememesine rağmen oradakilere müsaade etmesi, kesin olarak yenilmesinin mubah olduğunu ve bunun insanların zevklerine bırakıldığını ortaya koymaktadır. Nitekim Efendimizin başka bir rivayette, *"Ben keleri yemem fakat haram da kılmam."* buyurması da bunu göstermektedir.[36] Diğer taraftan Meymûne validemizin tavrı ise böyle bir yemeği beğenip beğenmemekten ziyade, Hz. Peygamber ile aynı doğrultuda hareket etmiş olmayı arzulamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Resûl-i Ekrem'in keler eti yememesinin tamamen kişisel bir seçim olduğunu anlayan sahâbîler arasında keler etini sevenlerin yanında sevmeyenler de bulunmaktaydı.

Neyin yenilip neyin yenilmeyeceğinin tespitine ilişkin temel esasları dinî hükümler belirlerken yiyecekler arasında tercih yapılmasında kültürel ve bireysel tercihler ön plana çıkmaktadır. Peygamber Efendimizin koyunun kol kısmını sevdiği,[37] kabak yemekten hoşlandığı,[38] buna karşın çekirge yemekten hoşlanmadığı rivayet edilmektedir.[39] Bu noktada bazı sahâbîlerin sırf Hz. Peygamber seviyor diye bazı yiyecekleri yemeleri, bazılarını da sırf o sevmiyor diye terk etmeleri dinî bir zorunluluktan değil, Resûlullah'a olan sevgi ve bağlılıklarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber sevdiği için kabak yemeğini sevmesi,[40] Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin de Hz. Peygamber sevmediği için içerisinde sarımsak bulunan yemeği yememesi bu duruma örnek gösterilebilir.[41]

Bir gün Hz. Peygamber'e içinde (soğan, sarımsak gibi) sebze bulunan bir tabak getirilmiş, tabaktan hoşlanmadığı bir koku alınca bunun ne olduğunu sormuştur. Bunun üzerine tabakta bulunan sebzelerin neler olduğu kendisine söylendiğinde, yanında bulunan sahâbîlerden birine işarette bulunarak, *"(Bu sebzeleri) şu zâta götürünüz."* buyurmuştur. Fakat o sahâbî de

[33] M5034 Müslim, Sayd, 43; M5040 Müslim, Sayd, 47.
[34] B5391 Buhârî, Et'ime, 10; B5537 Buhârî, Sayd, 33
[35] M5040 Müslim, Sayd, 47.
[36] B5536 Buhârî, Sayd, 33
[37] M481 Müslim, İmân, 328.
[38] İM3302 İbn Mâce, Et'ime, 26.
[39] D3813 Ebû Dâvûd, Et'ime, 34.
[40] B2092 Buhârî, Büyû', 30; M5326 Müslim, Eşribe, 145.
[41] M5356 Müslim, Eşribe, 170

Hz. Peygamber (sav) yemediği için bunlardan yemek istememiştir. Bunun üzerine Efendimiz, *"Sen ye, zira ben senin konuşmadığın kimselerle konuşuyorum."* buyurarak[42] kendisinin farklı kişilerle muhatap olmasından dolayı rahatsız edici olmamak için yemediği veya hoşlanmadığı yiyeceklerin de yenilebileceğini bildirmiştir.

Peygamber Efendimizin yemek konusundaki tutumunda dikkati çeken hususlardan birisi de hangi amaçla olursa olsun bir kimsenin, helâl olan bir yiyeceği kendisine haram kılma yetkisinin olmadığıdır. Nitekim *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez."*[43] âyeti, şehevî arzularından kurtularak daha fazla ibadet etmek amacıyla kendisine et yemeyi yasaklayan bir sahâbî hakkında inmiştir.[44] Buna göre, daha fazla ibadet etmek için bile olsa sağlık açısından bir sorun teşkil etmediği sürece Allah'ın verdiği nimetlerden faydalanmak konusunda herhangi bir kısıtlama yoluna gitmek doğru değildir.

Bir defasında Resûlullah da benzer bir konudan dolayı ilâhî uyarıya muhatap olmuştu. Hanımı Zeyneb bnt. Cahş'ın yanında "meğâfîr" denilen kokulu bir ağaç özünden yapılan bal şerbetini içmiş ve bu yüzden de yanında biraz fazla kalmıştı. Bu durumu kıskanan Hz. Âişe ve Hz. Hafsa aralarında anlaşarak, Peygamberimizi gördüklerinde, "Senden meğâfîr kokusu geliyor!" demişler, Hz. Peygamber de bir daha bal şerbetini içmeyeceğini söylemişti. Bunun üzerine Yüce Allah indirdiği şu âyetle Resûlü'nü uyarmıştı: *"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi kendine niçin haram ediyorsun?"*[45]

Kutlu Nebî'nin bazı yemekleri daha çok sevdiği ve onlar hakkında övücü ifadeler kullandığı da göze çarpmaktadır. Hz. Peygamber'in bu tavrı, yemeğin tadı, lezzeti ve besin değeri gibi özellikleri yanında, Allah'ın verdiği her nimetin aslında övgüye ve şükre lâyık olduğunu göstermeye yöneliktir. Bu anlamda tirit,[46] et yemeği,[47] hurma,[48] sirke[49] gibi yiyecekler Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuştur. Oysa Arap toplumunun yaşadığı coğrafyada bilinmediği için Hz. Peygamber'in adından hiç bahsetmediği binlerce yiyecek türü için de aslında benzer şeyler söylenebilir. Zira Yüce Allah'ın yarattığı her bir meyve, sebze, yiyecek ve içeceğin kendine has güzellikleri olduğunda şüphe yoktur.

Yemeğe Allah'ın adını anarak başlayan Hz. Peygamber, yemekten sonra da şu ifadelerle Allah'a hamdederdi:

42 B855 Buhârî, Ezân, 160; D3822 Ebû Dâvûd, Et'ime, 40.
43 Mâide, 5/87.
44 T3054 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5.
45 B5267 Buhârî, Talâk, 8; N3450 Nesâî, Talâk, 17; Tahrîm, 66/1.
46 D3783 Ebû Dâvûd, Et'ime, 22.
47 İM3305 İbn Mâce, Et'ime, 27.
48 B5769 Buhârî, Tıb, 52.
49 M5353 Müslim, Eşribe, 167.

"Elhamdülillâhi'llezî et'amenâ ve sekânâ ve cealenâ müslimîn." (Bizi yediren, bizi içiren ve bizim Müslüman yapan Allah'a hamdolsun.)[50]

Şu şekilde dua ettiği de olurdu:

"Elhamdülillâhi kesîran tayyiben mübâreken fîhi, ğayra mekfiyyin ve lâ müveddein ve lâ müstağnen anhü, Rabbenâ!" (Güzel ve bereket dilekleriyle dolu, ama bir o kadar yetersiz olan ve dilimizden düşürmediğimiz, vazgeçemediğimiz tüm övgülerle sana çokça hamdediyoruz ey Rabbimiz!)[51]

Bazen de şöyle dua ediyordu:

"Eftara ındekümü's-sâimûn ve ekele taâmekümü'l-ebrâr ve sallet aleykümü'l-melâike." (Oruçlular sizin yanınızda iftar etsinler, iyiler sizin yemeklerinizden yesinler, melekler de size selâm ve dua etsinler.)[52]

Yine kişinin yemekten sonra söylediğinde günahlarının bağışlanacağını bildirdiği dualardan birisi de şu şekildeydi:

"Elhamdülillâhi'llezî et'amenî hâze't-taâme ve razekanîhi min ğayri havlin minnî velâ kuvvetin." (Beni yediren, ben güç ve kuvvet sarf etmediğim hâlde, bana bu rızkı veren Allah'a hamdolsun.)[53]

Görüldüğü gibi bu dualar, Allah'a şükür içermektedir. Bu sebeple uzunca dua yapılmasa bile en azından "Elhamdülillâh" diyerek verdiği nimetlerden dolayı Yüce Yaratıcı'ya şükredip minnettar olmak gerekir. Allah Resûlü de bu durumu şöyle bildirmiştir: *"Kulun, yemeğini yedikten sonra veya içeceği şeyi içtikten sonra O'na hamdetmesi, Allah'ın hoşuna gider."*[54]

[50] D3850 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 52; T3457 Tirmizî, Deavât, 55.
[51] B5458 Buhârî, Et'ıme, 54; D3849 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 52.
[52] D3854 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 54; İM1747 İbn Mâce, Sıyâm, 45.
[53] D4023 Ebû Dâvûd, Libâs, 1
[54] M6932 Müslim, Zikir, 89; T1816 Tirmizî, Et'ıme, 18.

HZ. PEYGAMBER'İN GİYİM TARZI

TEMİZ ve SADE

عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي ثَوْبٍ دُونٍ فَقَالَ: "أَلَكَ مَالٌ؟" قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: "مِنْ أَيِّ الْمَالِ؟" قَالَ: قَدْ آتَانِيَ اللَّهُ مِنَ الْإِبِلِ وَالْغَنَمِ وَالْخَيْلِ وَالرَّقِيقِ قَالَ: "فَإِذَا آتَاكَ اللَّهُ مَالاً فَلْيُرَ أَثَرُ نِعْمَةِ اللَّهِ عَلَيْكَ وَكَرَامَتِهِ."

Ebu'l-Ahves'in naklettiğine göre, babası şunları anlatmıştır: "Dağınık bir kıyafetle Hz. Peygamber'in (sav) yanına gitmiştim. Bana, '*Senin malın var mı?*' diye sordu. 'Evet' dedim. '*Ne gibi malların var?*' diye sorunca, 'Allah bana deve, koyun, at ve hizmetçiler ihsan etmiştir.' şeklinde cevap verdim. Bunun üzerine, '*Madem Allah sana mal ihsan etmiş, o hâlde Allah'ın nimet ve cömertliğinin belirtileri üstünde görünsün.*' buyurdu."

(D4063 Ebû Dâvûd, Libâs, 14; T2006 Tirmizî, Birr, 63)

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"كُلُوا وَتَصَدَّقُوا وَالْبَسُوا فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ وَلاَ مَخِيلَةٍ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ" قَالَ رَجُلٌ: إِنَّ الرَّجُلَ يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا وَنَعْلُهُ حَسَنَةً. قَالَ" "إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ الْكِبْرُ بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمْطُ النَّاسِ."

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خُيَلاَءَ لَمْ يَنْظُرِ اللَّهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ." قَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَحَدَ شِقَّيْ إِزَارِي يَسْتَرْخِي، إِلاَّ أَنْ أَتَعَاهَدَ ذَلِكَ مِنْهُ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ "لَسْتَ مِمَّنْ يَصْنَعُهُ خُيَلاَءَ."

عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: مَا رَأَيْتُ مِنْ ذِي لِمَّةٍ فِي حُلَّةٍ حَمْرَاءَ أَحْسَنَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ...

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İsraf ve kibirden kaçınarak yiyin, sadaka verin ve giyinin."*

(N2560 Nesâî, Zekât, 66)

Abdullah b. Mes'ûd'un naklettiğine göre, bir gün Hz. Peygamber (sav), *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez."* buyurdu. Bunu duyan bir adam, "(Ama) insan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır!" deyince, Resûlullah, *"Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir (ise) hakkı inkâr etmek ve insanları küçük görmektir."* buyurdu.

(M265 Müslim, İmân, 147)

Sâlim b. Abdullah'ın, babasından (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav), *"Kim kibrinden elbisesini yerde sürüklerse, Allah kıyamet günü onun yüzüne bakmaz."* buyurmuştu. Hz. Ebû Bekir, "Yâ Resûlallah, elbisemin iki tarafından biri dikkat edip korumazsam mutlaka sarkıyor." deyince, Hz. Peygamber (sav) şu açıklamayı yapmıştı: *"Ama sen bunu kibirlenerek yapanlardan değilsin."*

(B5784 Buhârî, Libâs, 2)

Berâ' (b. Âzib) diyor ki, "Saçları omuzlarına düşmüş, kırmızı elbise içinde Allah Resûlü'nden (sav) daha güzelini görmedim..."

(T1724 Tirmizî, Libâs, 4)

Allah Resûlü (sav) dağınıklıktan, düzensizlikten ve çirkinlikten rahatsız olur; tertipli, uyumlu ve güzel görüntüden hoşlanırdı. Onun bu konudaki hassasiyetini ortaya koyan pek çok örnek vardır. Bir defasında saçları dağılmış bir adama rastlar. Resûl'ün dudaklarından, *"Bu (adam), saçlarını düzeltecek bir şey bulamamış mı?"* sözleri dökülür. Üstü başı kir içinde birini gördüğünde ise *"Bu (adam), elbisesini yıkayacak su bulamamış mı?"* diye tepki gösterir.[1]

Peygamber Efendimiz bir gün mescitte iken içeriye, saçı sakalı darmadağın bir adam girer. Efendimiz, dışarı çıkıp kendine çeki düzen vermesi için eliyle adama işaret eder. Adam dışarı çıkıp üstünü başını toplayarak tekrar mescide girer. Peygamber Efendimiz, *"Sizden birinin şeytan gibi saçı başı dağınık gelmesinden, böylesi daha iyi değil mi?"* diye sorar.[2]

Aynı şekilde sahâbeden Mâlik b. Nadle, dağınık bir kıyafetle Allah Resûlü'nü ziyarete gittiğinde de benzer bir uyarı ile karşılaşmıştır. Efendimiz (sav) ona, *"Senin malın var mı?"* diye sormuş, "Evet." cevabını alınca *"Ne gibi malların var?"* demiştir. Mâlik'in, "Allah bana deve, koyun, at ve hizmetçiler ihsan etmiştir." demesi üzerine, *"Madem Allah sana mal ihsan etmiş, o hâlde Allah'ın nimet ve cömertliğinin belirtileri üstünde görünsün."* buyurmuştur.[3]

Müslüman, zaman ve şartlar ne olursa olsun imkânlarını doğru bir biçimde kullanarak göze zarif ve hoş gelecek bir görüntüde olmakla yükümlüdür. Elbette zarif ve temiz görünmek, Müslüman'ın ödevlerinden sadece biridir, ama gayet önemlidir. Allah'ın Resûlü çalışırken bile temiz olunması gerektiğini söyler, kılık kıyafete özen gösterilmesini isterdi. Nitekim ashâbıyla Benî Enmâr Gazvesi'ne çıktığında hayvanları gütmekle görevlendirilen bir kimseyi yıpranmış elbiseler içinde görünce, yanında bulunanlara bu adamın bunlardan başka elbisesi olup olmadığını sormuştu. Heybesinde yedek elbiseleri olduğu söylenince Efendimiz, *"Onu çağır da, heybedeki elbiselerini giymesini söyle."* demişti. Çobanlık yapan sahâbî, heybedeki iyi elbiselerini giyince Allah Resûlü, *"Bak şuna! Allah müstahakını versin. Bu daha iyi değil mi?"* buyurmuştu. Çoban, "Ey Allah'ın Resûlü! Allah yolunda (savaşa giderken de böyle mi giyineyim)?" deyince, Efendimiz, *"Evet, Allah yolunda (savaşırken bile)!"* cevabını vermişti.[4]

[1] D4062 Ebû Dâvûd, Libâs, 14.
[2] MU1739 *Muvatta'*, Şa'r, 2
[3] D4063 Ebû Dâvûd, Libâs, 14; T2006 Tirmizî, Birr, 62.
[4] MU1654 *Muvatta'*, Libâs, 1.

Savaş gibi bir kargaşaya, can pazarına girerken bile iyi elbiselerin giyilmesini tavsiye eden Sevgili Peygamberimiz, belli ki Müslümanların her şart altında bakımlı, göze hoş gelen, temiz ve gıpta edilen nezih insanlar olmasını arzu ediyordu. Emir ve yasaklarıyla bir kısmını bizim sezemeyeceğimiz hikmetleri ve maslahatları amaçlayan Efendimize, "Ey Allah'ın Resûlü! Allah yolunda (savaşa giderken de mi güzel giyineyim)?" diye soran bu kişi, cihada katılmış ve şehit olmuştu.[5]

Allah Resûlü hayatı boyunca farklı renklerde giyinmiş, beyaz,[6] siyah,[7] yeşil,[8] kırmızı[9] ve sarı[10] elbiseler kullanmıştı. Fakat o, göze çok batan renkli kıyafetlerden hoşlanmazdı.[11] Peygamberimiz, renkler arasından beyazı daha çok tercih ve tavsiye etmiştir. Bir defasında, "*Elbiselerinizden beyaz olanı giyin, çünkü o kıyafetlerinizin en hayırlısıdır ve ölülerinizi de onunla (beyaz kefenle) sarın.*"[12] buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem, içinde yaşadıkları coğrafyanın iklim şartlarına, âdet ve alışkanlıklarına uygun biçimde doğal, temiz ve sade elbiseler giyer ve ashâbına da böyle giyinmelerini tavsiye ederdi. Hadis kaynaklarının kaydettiği bilgilerden anlaşıldığına göre, başına "başlık" takar, üzerine "sarık" sarardı.[13] Üstüne giydiği elbise, genel olarak "ridâ" denilen üst parça[14] ve "izâr" denilen alt parçadan oluşurdu.[15] En çok sevip giymeyi tercih ettiği giysi gömlekti.[16] Peygamberimizin giydiği gömlekler bugün giymekte olduğumuz gömlekten farklı idi. Pamuktan dokunmuş, yakasız, önü kapalı, diz kapaklarına kadar bazen daha aşağılara uzanan beyaz bir erkek entarisiydi. O dönemde yenleri bileklerine kadar uzanan gömlekler bulunduğu gibi[17] boyu ve kolları kısa olanları da vardı.[18] Efendimizin bu giysi türünü çok sevmesi, muhtemelen, bu kıyafetin, o günün geleneksel giyim tarzına göre derli toplu olmasının yanı sıra sağlık ve iklim şartlarına da uygun olmasındandı.

Peygamberimiz, bazı zamanlarda gömleğinin üzerine "cübbe",[19] "aba",[20] "hırka"[21] gibi kıyafetler de giymiştir. Onun sevdiği kıyafetler arasında, Yemen'de üretilen bir çeşit hırka da vardır.[22] Sıcak iklimlere pek elverişli olan bu hırka, genelde çizgili olur, pamuktan imal edilirdi.[23] Ayrıca Efendimiz (sav) "kaftan"[24] ve siyah kıl dokumadan yapılmış dış elbiseler de giyerdi.[25] Bu durum İslâm'ın, giyim kuşamda bütün toplumlar için tek tip bir elbiseyi değil iklim, görenek ve âdetler doğrultusunda farklı giyim tarzlarını uygun gördüğünü gösterir. Yeter ki giyilen elbise rahat, bol, güzel ve edebe uygun olsun; israfa kaçmadan, kibre de kapılmadan giyilebilsin.

5 MU1654 *Muvatta'*, Libâs, 1.
6 M273 Müslim, Îmân, 154.
7 M5445 Müslim, Libâs ve zînet, 36; T2813 Tirmizî, Edeb, 49.
8 D4065 Ebû Dâvûd, Libâs, 16; T2812 Tirmizî, Edeb, 48.
9 B5848 Buhârî, Libâs, 35; T1724 Tirmizî, Libâs, 4.
10 D4064 Ebû Dâvûd, Libâs, 15
11 T2807 Tirmizî, Edeb, 45.
12 D4061 Ebû Dâvûd, Libâs, 13; T994 Tirmizî, Cenâiz, 18
13 D4078 Ebû Dâvûd, Libâs, 21; T1784 Tirmizî, Libâs, 42.
14 M2429 Müslim, Zekât, 128.
15 D4036 Ebû Dâvûd, Libâs, 54; T1733 Tirmizî, Libâs, 10.
16 T1762 Tirmizî, Libâs, 28; D4025 Ebû Dâvûd, Libâs, 3.
17 D4027 Ebû Dâvûd, Libâs, 3.
18 İM3577 İbn Mâce, Libâs, 10.
19 B2918 Buhârî, Cihâd, 90.
20 M5612 Müslim, Âdâb, 22.
21 B5809 Buhârî, Libâs, 18.
22 B5813 Buhârî, Libâs, 18; M5441 Müslim, Libâs ve zînet, 33.
23 İF10/277 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 277.
24 B5800 Buhârî, Libâs, 12.
25 D4032 Ebû Dâvûd, Libâs, 5; M5445 Müslim, Libâs ve zînet, 36.
26 B373 Buhârî, Salât, 14; M1238 Müslim, Mesâcid, 61.

Sevgili eşi Hz. Âişe Peygamberimizin nakışlı siyah bir elbiseyle namaz kıldığını haber vermiştir. Ancak elbisenin nakışları dikkatini dağıtınca Allah Resûlü, *"Bunun desenleri beni meşgul etti, siz bunu Ebû Cehm'e götürün, bana da onun enbicâniyesini (desensiz, kalın ve yünlü elbisesini) getirin."* buyurmuştur.[26] Diğer taraftan Peygamberimizin bir şalvar için pazarlık yaptığı ve satın aldığı da rivayetler arasındadır.[27]

Sevgili Peygamberimiz, coğrafî koşullara uygun olarak "nalın" denilen açık ayakkabılar giyerdi.[28] Efendimizin nalınları tabaklanmış deriden yapılmıştı.[29] Nalının ayak parmakları arasına geçen iki de bağcığı vardı.[30] Bu bağcıklar, önden kösele tabana tutturulmuş, üstten de tasmaya dikilmişti. Efendimiz, nalınların yanı sıra, Arapçada "huff" diye ifade edilen ayakkabılar da giymişti. Her ne kadar dilimizdeki karşılığı "mest" olsa da "huff"u, bugün kullandığımız mestler gibi düşünmek doğru değildir. Zira o, bugün olduğu gibi dış ayakkabı içine giyilen bir içlik değil tek başına giyilen bir ayakkabıydı. Allah'ın Resûlü'nün giydiği mestlerden bir çiftini de Habeşistan kralı Necâşî hediye etmişti.[31]

Peygamber Efendimizin her türlü ihtiyaç maddesinde olduğu gibi giyim kuşam konusunda da tavrını belirleyen temel ilke, israf ve kibirden uzak olmaktır. O, bu hususu ifade etmek üzere, *"İsraf ve kibirden kaçınarak yiyin, sadaka verin ve giyinin."*[32] buyurmuştur. Peygamberimizin elbise ile kibirlenmekten kastettiği şey, dinin belirlediği ahlâkî ilkeleri görmezden gelerek gösterişli kıyafetler içinde insanları küçümsemektir. Nitekim bir gün Hz. Peygamber (sav), *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez."* buyurmuş, bunu duyan bir adam, "(Ama) insan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır!" deyince, sözlerine şöyle açıklık getirmiştir: *"Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir (ise) hakkı inkâr etmek ve insanları küçük görmektir."*[33]

Yine bir defasında Allah Resûlü, Araplar arasında etekleri yerlerde sürünen kaftanların zenginlik ve gösteriş maksadıyla kullanılmasına işaret ederek, *"Kim kibrinden elbisesini yerde sürüklerse Allah kıyamet günü onun yüzüne bakmaz."* buyurmuştu. Hz. Ebû Bekir, "Yâ Resûlallah, elbisemin iki tarafından biri dikkat edip korumazsam mutlaka sarkıyor." deyince, Hz. Peygamber şu açıklamayı yapmıştı: *"Ama sen bunu kibirlenerek yapanlardan değilsin."*[34]

Allah'ın Resûlü "şöhret elbisesi" olarak adlandırdığı giyim şekline de karşıydı. Başkalarından farklı olmak ve insanların dikkatlerini üze-

[27] D3336 Ebû Dâvûd, Büyû', 7; İM3579 İbn Mâce, Libâs, 12; NS9670 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 482.
[28] B5851 Buhârî, Libâs, 37; M2818 Müslim, Hac, 25.
[29] D4210 Ebû Dâvûd, Teraccül, 19; N5246 Nesâî, Zînet, 66.
[30] B5857 Buhârî, Libâs, 41; D4134 Ebû Dâvûd, Libâs, 41.
[31] D155 Ebû Dâvûd, Tahâret, 59; T2820 Tirmizî, Edeb, 55.
[32] N2560 Nesâî, Zekât, 66; B5783 Buhârî, Libâs, 1.
[33] M265 Müslim, Îmân, 147
[34] B5784 Buhârî, Libâs, 2

rine çekmek amacıyla giyilen[35] elbiseler şöhret elbisesi olduğu gibi dünyaya kıymet vermiyor görünüp zühd ve takva gösterisinde bulunarak yamalı giyinmek de bu adla anılıyordu.[36] Bu konuda Peygamber Efendimiz, *"Kim şöhret elbisesi giyerse, kıyamet günü Allah da ona zillet elbisesi giydirir."* buyurmuştu.[37]

Sevgili Peygamberimiz kıyafetinin temizliğine olduğu kadar vakar ve onuruna yakışır olmasına da dikkat etmiştir. Bu hâliyle o, çevresindeki insanlar üzerinde derin bir etki bırakmaktadır. Sahâbeden Berâ' b. Âzib, Peygamber'in giyimi ile ilgili duygularını, "Saçları omuzlarına düşmüş, kırmızı elbise içinde Allah Resûlü'nden (sav) daha güzelini görmedim."[38] diye anlatırken, Câbir b. Semüre, "Mehtaplı bir gecede, Allah'ın Resûlü'nü (sav) gördüm. Bir Resûlullah'a, bir de aya bakmaya başladım. Üzerinde kırmızı bir elbise vardı, o anda benim gözümde Allah'ın Resûlü aydan daha güzeldi."[39] demektedir. İbn Abbâs, Hz. Ali tarafından isyankâr bir topluluğa elçi olarak gönderildiğinde en güzel elbiselerini giyerek göreve gitmiş, oradakiler bu elbisenin İslâm giyim tarzına uygun olmadığı imasında bulununca, "Ben elbiselerin en güzelini Allah'ın Resûlü'nün (sav) üstünde gördüm." diye cevap vermiştir.[40] Nitekim Allah'ın Resûlü, bir gün kendisine hediye olarak gönderilen ve görenleri hayran bırakan altın işlemeli bir cübbe giymiştir.[41]

Tamamen sevgi tezahürü ve teberrük anlayışından hareketle Hz. Peygamber'i yeme-içme ve giyim kuşam da dâhil olmak üzere günlük hayata dair konularda aynıyla taklit eğiliminde olan bazı sahâbîler dışında, ashâbın çoğu kendi zevk ve tercihleri doğrultusunda serbest hareket etmekteydiler. Bu durum, onların, Hz. Peygamber'in giyinmeye dair alışkanlıklarını onun nebevî yönüne değil, insanî yönüne bağladıklarının açık göstergesidir.

Peygamber Efendimiz yeni bir elbise giydiğinde o elbisenin ismini söyler ve *"Rabbim, hamd sanadır, onu bana sen giydirdin. Senden onun hayırlı olmasını ve güzel işlerde kullanılmasını istiyorum. Onun şerrinden ve kötü işlerde kullanılmasından da sana sığınıyorum."* diye dua ederdi.[42] Ashâb-ı kirâm da yeni bir elbise giyen kişiye, "(İnşallah bu elbiseyi) eskitinceye kadar giyersin ve Yüce Allah sana yenisini verir." temennisinde bulunurlardı.[43] Ayrıca Hz. Peygamber yeni bir elbise alıp eski elbisesini tasadduk eden kişiyi Allah'ın dünya ve âhirette koruyacağı müjdesini vermişti.[44]

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah (ra), "Nasıl bir elbise giyeyim?" diye soran birisine, "Akılsızların seni horlamayacağı, akıllıların da ayıplamaya-

[35] AV11/50 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, XI, 50.
[36] MT8/221 Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, VIII, 221.
[37] İM3606 İbn Mâce, Libâs, 24; HM5664 İbn Hanbel, II, 92.
[38] T1724 Tirmizî, Libâs, 4; M6065 Müslim, Fedâil, 92
[39] T2811 Tirmizî, Edeb, 47.
[40] D4037 Ebû Dâvûd, Libâs, 54.
[41] T1723 Tirmizî, Libâs, 3; B5836 Buhârî, Libâs, 26.
[42] D4020 Ebû Dâvûd, Libâs, 1.
[43] D4020 Ebû Dâvûd, Libâs, 1.
[44] T3560 Tirmizî, Deavât, 107; İM3557 İbn Mâce, Libâs, 2.

cağı bir elbise giy." cevabını vermiştir.[45] Zira giyim kuşam, insanın hem kendisine olan saygısını hem de diğer insanlar karşısındakini konumunu belirlemede hatırı sayılır bir rol oynamaktadır. Bu sebeple Peygamber Efendimiz, torunu Hasan'ın ifade ettiği üzere, "bulabildiklerimizin en iyisini giymemizi ve elde edebildiğimiz en güzel kokuları sürünmemizi" emretmiş,[46] kendisi de hayatı boyunca buna uygun bir tarzda giyinerek bizlere örnek olmuştur.

45 MZ8604 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, V, 135.
46 BT1222 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 382.

HZ. PEYGAMBER'İN EŞYALARI
İYİ KİMSE İÇİN İYİ MAL NE GÜZELDİR!

عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ يَقْرَأُ ﴿أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ﴾
قَالَ: "يَقُولُ ابْنُ آدَمَ: مَالِي، مَالِي قَالَ: وَهَلْ لَكَ، يَا ابْنَ آدَمَ مِنْ مَالِكَ
إِلاَّ مَا أَكَلْتَ فَأَفْنَيْتَ، أَوْ لَبِسْتَ فَأَبْلَيْتَ، أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ؟"

Mutarrif, babasının şöyle anlattığını naklediyor:
"Hz. Peygamber'in (sav) yanına geldim. Bu sırada Elhâkümü't-tekâsür (Çoklukla övünmek sizi oyaladı) sûresini okuyordu. Ardından şöyle buyurdu: *'Âdemoğlu, 'Malım, malım!' der. Ey âdemoğlu! Acaba yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip (âhirette karşılığını almak üzere) önden gönderdiğinden başkası senin malın mıdır?'"*
(M7420 Müslim, Zühd, 3)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَالدِّرْهَمِ وَالْقَطِيفَةِ وَالْخَمِيصَةِ، إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ، وَإِنْ لَمْ يُعْطَ لَمْ يَرْضَ."

حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ الْحَارِثِ قَالَ: مَا تَرَكَ النَّبِيُّ ﷺ إِلاَّ سِلاَحَهُ وَبَغْلَتَهُ الْبَيْضَاءَ، وَأَرْضًا تَرَكَهَا صَدَقَةً.

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ الْعَاصِ يَقُولُ: بَعَثَ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "خُذْ عَلَيْكَ ثِيَابَكَ وَسِلاَحَكَ ثُمَّ ائْتِنِي" فَأَتَيْتُهُ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ فَصَعَّدَ فِيَّ النَّظَرَ ثُمَّ طَأْطَأَ فَقَالَ: "إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَبْعَثَكَ عَلَى جَيْشٍ فَيُسَلِّمَكَ اللَّهُ وَيُغْنِمَكَ وَأَرْغَبُ لَكَ مِنَ الْمَالِ رَغْبَةً صَالِحَةً" قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَسْلَمْتُ مِنْ أَجْلِ الْمَالِ وَلَكِنِّي أَسْلَمْتُ رَغْبَةً فِي الْإِسْلاَمِ وَأَنْ أَكُونَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "يَا عَمْرُو نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلْمَرْءِ الصَّالِحِ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Dinarın ve dirhemin, kadifenin ve işlemeli elbiselerin kulu olana yazıklar olsun! (Böyle bir kişiye) bir şey verilirse memnun olur, verilmezse hoşnut olmaz.*"

(B2886 Buhârî, Cihâd 70)

Ebû İshâk'ın işittiğine göre, Amr b. Hâris şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) (vefat ettiğinde) geriye silahı, beyaz, dişi katırı ve bir miktar arazisinden başka bir şey bırakmadı, bunları da sadaka olarak bıraktı."

(B3098 Buhârî, Farzu'l-humus, 3)

Musa b. Ali'nin, babası aracılığı ile naklettiğine göre, Amr b. Âs şunları anlatmıştır: "Resûlullah (sav), '*Kıyafetini ve silahını alıp yanıma gel.*' şeklinde bana haber gönderdi. Yanına gittim, abdest alıyordu. Bana kafasını kaldırıp baktı, sonra başını eğdi ve şöyle buyurdu: '*Seni bir ordunun başında görevlendireyim de, Allah sana selâmet versin ve seni ganimete kavuştursun istiyorum. İyi bir niyetle senin mal sahibi olmanı istiyorum.*' Dedim ki, 'Ey Allah'ın Resûlü! Ben mal için Müslüman olmadım. Aksine ben İslâm'a duyduğum arzu ve Resûlullah (sav) ile beraber olmak için Müslüman oldum.' Hz. Peygamber bunun üzerine şöyle buyurdu: "*Ey Amr! Salih/iyi kimse için hayırlı/iyi mal ne güzeldir!*"

(HM17915 İbn Hanbel, IV, 197)

Hicretin dokuzuncu senesiydi. Resûlullah (sav) Tebük Seferi'nden dönmüş, Mescid-i Nebevî'nin bitişiğindeki evine gelmişti. İçeriye girdiğinde, odasındaki rafın, üzerinde bazı canlı resimleri bulunan ince bir perde ile örtüldüğünü gördü. O anda kızdı, yüzünün rengi değişti ve onu çekip yırttı. Daha sonra Hz. Âişe'ye hitaben, *"Kıyamet günü Allah katında insanların en şiddetli azaba uğrayacak olanları, (kendi yaptıklarını) Allah'ın yarattıklarına benzetmeye kalkışanlardır."* buyurdu. Hz. Peygamber'in şiddetli uyarısı üzerine Hz. Âişe de örtüyü kesip ondan bir iki minder yaptı.[1] Daha sonra Hz. Peygamber bu yapılan minderlerin üzerine oturdu.[2]

İslâm dini, tevhid inancı üzerine kurulmuştu. Hz. Peygamber ise henüz putperestlikten yeni kurtulmuş olan insanların zihinlerindeki şirk izlerinin tamamen silinmesini istiyordu. Bu titizliği sebebiyledir ki Allah Resûlü, üzerinde canlı resmi bulunan örtü, duvar halısı ve benzeri eşyaların duvarlara, tavanlara ve raf üzerlerine asılmasını yasaklamıştı. Zira o, halka câhiliye inançlarını hatırlatabilecek, onları eski düşüncelerine yeniden sevk edebilecek hiçbir şeye önem vermelerini ve saygı duymalarını istemiyordu.

Hz. Peygamber (sav) evlerde, bazı eşyaların varlığından rahatsız olur ve bunların atılmasını isterdi. Hz. Âişe'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber (sav) kendi evinde üzerinde Hıristiyanların haç resimleri bulunan şeyleri ya kırar ya da üzerindeki resimlerini silerdi.[3]

Hz. Peygamber, kullanılan eşyaların, kişiyi manevî duygulardan uzaklaştıracak, onlara sürekli dünyayı hatırlatacak şekilde ve konumda olmasını da uygun görmezdi. Âişe validemiz, üzerinde kuş resmi bulunan bir perdeleri olduğunu, onu kıble tarafına astıklarından içeri giren kimsenin karşısına geldiğini, bunun üzerine Resûlullah'ın (sav), *"Ey Âişe, perdeyi değiştir. Çünkü her içeri girip onu gördüğümde dünyayı hatırlıyorum."* buyurduğunu bildirmektedir.[4]

Dünyanın bir meta, yani geçici olarak faydalanılacak bir yer olduğunu söyleyen Hz. Peygamber,[5] hiçbir eşyaya ve mala gereğinden fazla değer vermezdi. Dünya malının geçici ve değersiz olduğunu şu sözleriyle anlatıyordu: *"Âdemoğlu, 'Malım, malım!' der. Ey âdemoğlu! Acaba yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip (âhirette karşılığını almak üzere) önden*

[1] M5528 Müslim, Libâs ve zînet, 92; B5954 Buhârî, Libâs, 91; İF10/387 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 387.
[2] B2479 Buhârî, Mezâlim, 32; M5534 Müslim, Libâs ve zînet, 96.
[3] B5952 Buhârî, Libâs, 90; D4151 Ebû Dâvûd, Libâs, 44.
[4] N5355 Nesâî, Zînet, 111, M5521 Müslim, Libâs ve zînet, 88.
[5] M3649 Müslim, Radâ', 64.

gönderdiğinden başkası senin malın mıdır?"[6] O, her çeşit lüks, israf ve aşırılıktan şiddetle kaçınarak davranışlarıyla da Müslümanlara örnek olmuştu.

Efendimizin dünyasında eşya, gönülden bağlanılacak maddî bir varlık ve kendisiyle kıymet kazanılacak bir değer değil, ihtiyaç için kullanılacak bir maldan ibaretti. Dünya malına aşırı değer verenleri şöyle uyarmıştı: *"Dinarın ve dirhemin, kadifenin ve işlemeli elbiselerin kulu olana yazıklar olsun! Böyle bir kişiye bir şey verilirse memnun olur, verilmezse hoşnut olmaz."*[7] O, kullandığı eşyanın ihtiyacı karşılamasını yeterli görür, lüks arzusu içine girmeyerek imkânları kısıtlı olan Müslümanların yaşadığı mütevazı bir hayatı tercih ederdi. Hatta Resûlullah (sav), dünyaya geldiği anda sahip olduğu mal varlığına, eşyaya vefat ederken sahip bile değildi. Çünkü ihtiyacından artan para ve kıymetli eşyayı Allah yolunda infak etmişti. Müminlerin annesi Cüveyriye bnt. el-Hâris'in erkek kardeşi Amr b. Hâris'in bildirdiğine göre, Hz. Peygamber (sav) öldükten sonra ardında silahı, beyaz, dişi katırı ve bir miktar arazisinden başka bir şey bırakmamış, bunları da sadaka olarak bırakmıştı.[8] O, geriye ne dirhem ne dinar ne köle ne cariye ve ne de başka bir şey bırakmıştı.[9] Peygamberimizin miras olarak bıraktığı eşya, hayatın devamı için zarurî olan asgarî şeylerden ibaretti.

Hz. Peygamber'in (sav) her türlü dünyalık imkânı elde etme gücüne sahipken bile dünyalık biriktirme hevesi olmamıştı. Fakih sahâbîlerden Abdullah b. Mes'ûd, bir gün Hz. Peygamber'in, küçük olduğundan güvercin yuvasına benzetilen odasına girdi. O (sav) bir hasırın üzerinde uyuyordu. Hasır, sertliğinden dolayı Rahmet Elçisi'nin vücudunun yan tarafında izler bırakmıştı. İbn Mes'ûd, Resûlullah'ın bu hâline dayanamadı ve ağladı. İbn Mes'ûd'un ağlamasına şaşıran Hz. Peygamber, *"Seni ağlatan şey nedir Abdullah!"* diye sordu. İbn Mes'ûd kendisini ağlatan şeyi anlatmaya başladı: "Yâ Resûlallah, Kisra ve Kayser atlas, halis ipek ve dîbâc (İran dokuması ipekli kumaşlar) üzerinde yürüyorlar. Sen ise bu hasır üzerinde uyuyorsun. Bu hasır da senin vücudunda izler bırakmış."

Bunun üzerine İbn Mes'ûd'u teselli eden şu cümleler döküldü Hz. Peygamber'in (sav) ağzından: *"Ağlama Abdullah! Dünya onların, âhiret ise bizimdir. Hem benim dünya ile ilgim ne kadar ki? Ben bu dünyada, ancak, bir ağacın altında gölgelenen, sonra da oradan kalkıp giden bir yolcu gibiyim."*[10]

Evet, ne yolcu kalıcıydı ne de gölge. Ama menzile, hedefe ulaşmak için sıcak çöl ikliminde kısa süre de olsa gölgelenmek, güç toplamak demekti. Dünya fâni, dünyalıklar geçiciydi. Fakat âhirete giden yolda âhiret

[6] M7420 Müslim, Zühd, 3.
[7] B2886 Buhârî, Cihâd 70
[8] B3098 Buhârî, Farzu'l-humus, 3; B2912 Buhârî, Cihâd, 86.
[9] B2739 Buhârî, Vesâyâ, 1.
[10] MK10327 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, X, 162; İM4109 İbn Mâce, Zühd, 3

yatırımı olmak üzere dünya metaını da ihmal etmemek gerekiyordu. Allah Resûlü de bu güzel teşbihiyle bunu anlatmak istiyordu.

Ensardan bir kadın, Hz. Âişe validemizi evinde ziyaret etti. Bu esnada Peygamber Efendimizin hasırdan yapılan döşeğini gördü. Onu Peygamberi'ne münasip görmemiş olsa gerek, evine döner dönmez hediye olarak kabaca yünden yapılmış bir döşek gönderdi. Eve geldiğinde bu yeni yatağı fark eden Hz. Peygamber, *"Bu nedir?"* diye sordu. Hz. Âişe, "Yâ Resûlallah, ensardan falanca hanım bana geldi, yatağınızı gördü de evine gidince bunu gönderdi." diye cevap verdi. Hz. Peygamber, *"Onu geri gönder!"* dedi.

Hz. Âişe olayın devamını şöyle anlatır: "Onu geri göndermedim. (Doğrusu, böyle bir döşeğin) benim evimde bulunması çok hoşuma gitti. Resûlullah bu uyarısını üç defa yaptı ve şöyle dedi: *'Vallahi yâ Âişe, eğer istersem Allah bana altın ve gümüş dağları ihsan eder.'*"[11]

Hz. Peygamber insanı rehavete sevk edecek ve kendisini ibadetten alıkoyacak eşyaları kullanmazdı. Hz. Hafsa'ya, "Allah Resûlü'nün senin evindeki yatağı nasıldı?" diye sorulduğunda o şu cevabı vermişti: "Yünden dokunmuş kalın bir kilimi ikiye katlardık. Onun üzerinde uyurdu. Bir gece, şunu dörde katlasam onun için daha yumuşak olur, dedim. Bu maksatla kilimi onun için dört kat yaptık. (Ne var ki Hz. Peygamber) sabahleyin kalktığında, *'Bu gece benim altıma ne serdiniz?!'* diye hayretle sordu. Biz, "Bu senin her zamanki yatağın. Biz sadece onu dörde katladık ki daha yumuşak olsun." dedik. Bunun üzerine, *"Siz, onu yine eski hâline getirin. Zira onun yumuşaklığı, gece namazıma mani oldu."* buyurdu.[12] Ancak Resûlullah Efendimiz kendisi kişisel bir tercih olarak rahat bir yatak istememekle beraber, ashâbına böyle bir tavsiyede bulunmamıştı.

İnsanların ihtiyaç duydukları eşyaya sahip olmaları en doğal haklarıdır. Bunların da en başta gelenleri oturulacak bir ev, vücudu örtüp soğuktan ve sıcaktan koruyacak giyecekler ve hayatın devamını sağlayacak gıda maddeleridir.[13] Ancak yaşadığı dönemin maddî şartlarını da dikkate alan Hz. Peygamber, eşya kullanımında abartıya ve israfa kaçılmamasını istemiştir.[14] Ayrıca gösteriş ve övünme amaçlı giyim tarzını da yasaklamıştır.[15]

Peygamber Efendimiz bütün ömrünce ifrat ve tefritten sakınmış ve sergilediği mütevazı hayatıyla ashâbına örnek olmuştur. O (sav), içinde bulunduğu toplumda günlük hayatta revaçta olan birçok eşyayı, bir "var-

[11] ST1/465 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 465; BŞ1468 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, II, 173.
[12] TŞ330 Tirmizî, *Şemâil*, 148.
[13] T2341 Tirmizî, Zühd, 30.
[14] M5452 Müslim, Libâs ve zînet, 41.
[15] B5650 Buhârî, Merdâ, 4; M5437 Müslim, Libâs ve zînet, 29.

lık gösterisine" dönüştürmeden kullanmıştır. Nitekim misafirliğe gittikleri yerlerde, bazen altına serilen bir örtünün üzerine,[16] bazen de verilen minder yerine toprağın üstüne oturmuştur.[17]

İmkânı olduğu hâlde, Allah Resûlü, tamamen kendi arzusuyla dostlarından herhangi bir yoksul gibi sade bir hayat yaşamayı tercih etti. Bu nedenledir ki Hz. Peygamber'in (sav) evinde bulunan eşyalar son derece sade ve gösterişten uzaktı. Evinde hurma lifiyle dolu meşinden birkaç yastık, yatak olarak kullandığı hasırdan bir iki döşek,[18] duvarlarda asılmış birkaç tane hayvan derisi, birkaç tane de örtü[19] vardı.[20] Geceleri aydınlanmak için kullandığı fitilli bir kandil,[21] bir bıçak,[22] yemek yediği büyükçe bir tabak,[23] biri camdan[24] diğeri ağaçtan[25] yapılmış iki bardak da onun kullandığı eşyalar arasındaydı. O mütevazı evinde hem banyoda su için, hem de hamur teknesi olarak kullanılan büyük bir kazanın[26] yanı sıra abdest suyu ve içecek su konulan birkaç su kabı vardı.[27] O dönemde İslâm toplumunda elek kullanıldığı hâlde, Rahmet Elçisi'nin evinde vefat edinceye kadar ne un eleyeceği bir eleği olmuş ne de has undan bir ekmek boğazından geçmişti.[28]

Hz. Peygamber bir insan olarak kişisel bakımına özen gösterir, temiz ve güzel görünmek için çeşitli eşyalar kullanır ve bir yolculuğa çıktığında da bunları yanında götürürdü. Onun (sav) gece uyandığında bile kullandığı[29] biri demirden[30] diğeri fildişinden olan iki tarağı vardı.[31] Aynası vardı ve ona baktıktan sonra, *"Elhamdülillâh, Allah'ım, beni güzel yarattığın gibi ahlâkımı da güzelleştir."* diye dua ederdi.[32] İsmid denilen siyah bir sürmesi vardı, yatarken iki gözüne de üçer kez sürerdi.[33] Ashâbına da gözü parlaklaştırıp kirpikleri beslediği için ismidi tavsiye ederdi.[34] İhrama gireceği zaman saçına ve sakalına sürdüğü yağın parıltısı rahatça görülürdü Pâk Elçi'nin.[35] Erâk ağacından yapılan misvağı da onun (sav), evine girdiğinde öncelikle kullandığı,[36] gece kalktığında yanından ayırmadığı[37] ve devamlı kullandığı eşyalarındandı.[38]

Hz. Peygamber (sav) İslâm'ı ve Müslümanları korumak için birçok savaşa katılmış ve savaşlarda kılıç, zırh, miğfer gibi döneminin savaş aletlerini kullanmıştı. Hz. Peygamber'in çoğu ganimetle elde edilmiş dokuz kılıcı vardı. O (sav) sahip olduğu savaş aletlerine hep güzel isimler verirdi. Onun (sav) en meşhur kılıcı Bedir ganimetlerinden aldığı "Zülfikâr" idi.[39] Bu kılıcın kabzasının başı gümüştendi ve kınının üzerinde de gümüş halkalar vardı.[40] Efendimizin fetih günü, Mekke'ye girerken taktığı

[16] EM1177 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 402.
[17] B6277 Buhârî, İsti'zân, 38; M2741 Müslim, Sıyâm, 191.
[18] HM25113 İbn Hanbel, VI, 91.
[19] M5528 Müslim, Libâs ve zînet, 92.
[20] B5843 Buhârî, Libâs, 31
[21] İM3089 İbn Mâce, Menâsik, 91; EM1223 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 420.
[22] M5091 Müslim, Edâhî, 19.
[23] B5225 Buhârî, Nikâh, 108
[24] İM3435 İbn Mâce, Eşribe, 27.
[25] TŞ196 Tirmizî, *Şemâil*, 84.
[26] N241 Nesâî, Tahâret, 149; İM378 İbn Mâce, Tahâret, 35
[27] İM3412 İbn Mâce, Eşribe, 16.
[28] B5413, B5415 Buhârî, Et'ime, 23.
[29] BS96 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 54.
[30] B6241 Buhârî, İsti'zân, 11; M5638 Müslim, Âdâb, 40.
[31] BS96 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 54, STI/484 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 484.
[32] NZ913 Nevevî, *Ezkâr*, s. 304; HM3823 İbn Hanbel, I, 403.
[33] T2048 Tirmizî, Tıb, 9; İM3499 İbn Mâce, Tıb, 26.
[34] D3878 Ebû Dâvûd, Tıb, 14; T1757 Tirmizî, Libâs, 23.
[35] M2838 Müslim, Hac, 44.
[36] M590 Müslim, Tahâret, 43; D51 Ebû Dâvûd, Tahâret, 27.
[37] B245 Buhârî, Vudû', 73; M595 Müslim, Tahâret, 47.
[38] STI/484 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 484.
[39] T1561 Tirmizî, Siyer, 12; İM2808 İbn Mâce, Cihâd, 18.
[40] D2583 Ebû Dâvûd, Cihâd, 69; N5376 Nesâî, Zînet, 120.

kılıcın kabzası da altın ve gümüş işlemeliydi.[41] Babasından miras kalan ve hicret ederken yanında taşıdığı Me'sur,[42] Sa'd b. Ubâde'nin hediye ettiği ve Bedir'de savaştığı Adb,[43] Benî Kaynukâ'dan ganimet olarak aldığı Kal'î, Bettâr ve Hatf ile Tay kabilesinden alınan Resûb ve Mihzem[44] adlı kılıçları da vardı.

Hz. Peygamber savaşta düşmanın ok ve kılıç darbelerinden korunmak için zırh giyerdi. Onun (sav) yedi adet zırhı vardı. Bunların en meşhuru Zâtü'l-fuzûl idi.[45] Fidda ve Sa'diye isimli iki zırhı, Benî Kaynukâ Yahudilerinden payına düşen ganimetler arasındaydı. Hz. Peygamber, Uhud Savaşı'nda Zâtü'l-fuzûl ile Fidda'yı, Hayber günü ise Zâtü'l-fuzûl ile Sa'diye adlı zırhlarını üst üste giymişti.[46] Bir de Mekke'nin fethi günü başına taktığı bir miğferi vardı.[47] Rahmet Elçisi'nin Benî Kaynukâ'dan aldığı üç mızrak ve Ravhâ, Beydâ ve Safrâ adlarındaki üç yayla birlikte[48] Zevrâ, Seddâd bir de Uhud'da kırılan Ketûm adında toplam altı tane yayı vardı.[49] Hz. Peygamber bu savaş aletlerinin hemen hemen hepsine ya ganimet ya da hediye yoluyla sahip olmuştu.

Resûlullah (sav) eşyalarını sağ eliyle ve malı verenin Allah olduğu bilinciyle kullanırdı. O, kullanılan eşyaların kişiyi manevî duygulardan uzaklaştıracak ve sürekli dünyayı hatırlatacak şekil ve özelliklere sahip olmamasına özen göstermiştir. Rahmet Peygamberi aşırı refah arzusu ve arayışı içinde olmamış aksine her zaman mütevazı bir tutum sergilemiştir.

Şurası bir gerçektir ki Allah Resûlü helâl yoldan dünya malı edinilmesini de teşvik etmiştir. Nitekim Amr b. Âs, bu konuda şunları anlatmıştır: "Resûlullah (sav), *'Kıyafetini ve silahını alıp yanıma gel.'* şeklinde bana haber gönderdi. Yanına gittim, abdest alıyordu. Kafasını kaldırıp bana baktı, sonra başını eğdi ve şöyle buyurdu: *'Seni bir ordunun başında görevlendireyim de, Allah sana selâmet versin ve seni ganimete kavuştursun istiyorum. İyi bir niyetle senin mal sahibi olmanı istiyorum.'* Dedim ki, 'Ey Allah'ın Resûlü! Ben mal için Müslüman olmadım. Aksine ben İslâm'a duyduğum arzu ve Resûlullah (sav) ile beraber olmak için Müslüman oldum.' Hz. Peygamber bunun üzerine şöyle buyurdu: *"Ey Amr! Salih/iyi kimse için hayırlı/iyi mal ne güzeldir!"*[50]

Ashâbından, elde edebildikleri kıyafetlerin en iyisini giymelerini ve bulabildikleri en güzel kokuları sürünmelerini isteyen[51] Allah Resûlü, *"İsraf ve kibre kaçmadan yiyin, için, giyinin ve Allah yolunda harcamada bulunun."* buyurarak bu konudaki temel ilkeleri ortaya koymuştur.[52]

[41] T1690 Tirmizî, Cihâd, 16.
[42] ST1/485 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 485.
[43] VM1/103 Vâkıdî, Meğâzî, I, 103
[44] ST1/485 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 486.
[45] MA9662 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 295.
[46] ST1/485 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 487.
[47] B4286 Buhârî, Meğâzî, 49; N2870 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 107.
[48] ST1/489 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 489.
[49] ZD1/130 İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, I, 131.
[50] HM17915 İbn Hanbel, IV, 197.
[51] BT1222 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 382.
[52] B5783 Buhârî, Libâs, 1.

Her konuda olduğu gibi evinin tanzimi ve kullandığı ev eşyalarının nitelikleri hususunda da ashâbına ve ümmetine örnek teşkil eden Peygamberimizin eşya kullanımı konusundaki tavrını sadelik, ihtiyacı giderme, tertiplilik ve temizlik olarak sıralamak mümkündür. Bir devlet başı, muzaffer bir kumandan, dahası son dinin peygamberi olarak Resûl-i Ekrem fakir değildir, ama mütevazı yaşamayı tercih etmiştir. Yoksul ashâbının hayat standartlarında yaşadığı hâlde, aşırıya kaçılmadığı sürece çevresindekilerin güzel ve nitelikli eşyalar kullanmasına müdahale etmemiştir. Kendisi de kullandığı nitelikli eşyaların hemen hepsini ganimet veya hediye yoluyla elde etmiştir. Hayatı boyunca mal edinmeye karşı olmadığı gibi, mal arzusunda olan ve bunu hayatının amacı edinen biri de olmamıştır. Peygamber Efendimizin hayat tarzına baktığımızda görürüz ki eşya, insanın efendisi değil aksine Rabbe lâyıkıyla kulluk edebilmesinin ve O'nun rızasına uygun bir ömür sürmesinin vesilesidir.

HZ. PEYGAMBER'İN EŞLERİ
MÜMİNLERİN ANNELERİ

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"خَيْرُ نِسَائِهَا مَرْيَمُ، وَخَيْرُ نِسَائِهَا خَدِيجَةُ."

Ali b. Ebû Tâlib'den (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"(Kendi döneminin) en hayırlı kadını Meryem'dir.
Hatice de (kendi döneminin) en hayırlı kadınıdır."
(B3815 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20)

حَدَّثَتْنَا صَفِيَّةُ بِنْتُ حُيَيٍّ قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَقَدْ بَلَغَنِي عَنْ حَفْصَةَ وَعَائِشَةَ كَلاَمٌ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ:

"أَلاَ قُلْتِ وكَيْفَ تَكُونَانِ خَيْرًا مِنِّي؟ وَزَوْجِي مُحَمَّدٌ وَأَبِي هَارُونُ وَعَمِّي مُوسَى..."

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: ...فَكَانَتْ زَيْنَبُ تَفْخَرُ عَلَى أَزْوَاجِ النَّبِيِّ ﷺ تَقُولُ: زَوَّجَكُنَّ أَهَالِيكُنَّ، وَزَوَّجَنِي اللَّهُ تَعَالَى مِنْ فَوْقِ سَبْعِ سَمَوَاتٍ.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"فَضْلُ عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ."

Safiyye bnt. Huyey anlatıyor: "Bir gün Resûlullah (sav) yanıma geldi. Ben de ona Âişe ile Hafsa'nın benim hakkımda söyledikleri bazı (küçümseyici) sözleri anlattım. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: *'Sen de onlara, 'Siz ikiniz nasıl benden üstün olabilirsiniz? Benim kocam Muhammed, babam Harun, amcam ise Musa'dır.' deseydin ya!* .'"

(T3892 Tirmizî, Menâkıb, 63)

Enes (b. Mâlik) anlatıyor: ...Zeyneb (bnt. Cahş), Hz. Peygamber'in diğer hanımlarına karşı övünür ve onlara şöyle derdi: "Sizleri (Hz. Peygamber ile) kendi aileleriniz evlendirdi. Beni ise yedi kat göklerin ötesinden Yüce Allah evlendirdi."

(B7420 Buhârî, Tevhîd, 22)

Enes b. Mâlik'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Âişe'nin diğer kadınlara üstünlüğü, tiridin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir."*

(M6299 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 89)

"Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik..."[1] âyetinde sözü edilen hidayet elçilerinin sonuncusuydu Allah Resûlü (sav). Bir peygamber olarak içinde bulunduğu topluma dinî alanda rehberlik ederken, savaşta ordusunun kumandanı, mescitte cemaatinin imamı ve evinde ailesinin reisi idi. O (sav), toplumsal hayatın bütün alanlarında yer almıştı. Yirmi beş yaşından itibaren bir eş ve ardından bir baba olarak aile hayatına katıldı.

Resûl-i Ekrem'in aile hayatının pek çok yönden kendine özgü şartları vardı. Her şeyden önce bu aile Yüce Allah'ın gözetimi altındaydı ve ilâhî müdahalelerin ve yönlendirmelerin doğrudan muhatabıydı.[2] Diğer yandan o döneme özgü yerleşik kabuller, toplumsal şartlar ve Hz. Peygamber'in konumu, onun evliliklerine önemli ölçüde etkide bulunmuştu. Bu nedenle Resûl-i Ekrem'in bütün evliliklerinin kendine özgü şartları, sebepleri, maksatları ve hikmetleri vardı. Onun evlilikleri ve neden birden çok hanımla evlendiği ancak onun sahip olduğu vasıflar ve içinde bulunduğu şartlar gözetilerek anlaşılabilirdi.

Evlilik hiç kuşkusuz insanî bir gereksinimdir. Hepsi birer insan olan peygamberlerin evlenmesi de son derece tabiîdir. Nezahet ve iffet içerisinde bir gençlik geçirmiş olan Allah Resûlü de kendisi yirmi beş yaşında iken kırk yaşında olan Hz. Hatice ile evlenmiştir. Resûlullah ile evliliğinden önce yaşadığı iki evlilik tecrübesinden üç çocuk sahibi olan Hz. Hatice,[3] vefat edinceye kadar yirmi beş yıl boyunca Resûl-i Ekrem'in biricik eşi ve hayat arkadaşı olmuştur.[4] Ayrıca bu evlilikten Kâsım ve Abdullah adlarında iki oğulları; Zeyneb, Rukiyye, Fâtıma ve Ümmü Gülsüm adlarında dört kızları dünyaya gelmiştir.[5]

Allah Resûlü, *"(Kendi döneminin) en hayırlı kadını Meryem'dir. Hatice de (kendi döneminin) en hayırlı kadınıdır."*[6] sözleriyle taltif ettiği Hz. Hatice'den ömrü boyunca büyük destek görmüş ve bunu şöyle ifade etmiştir: *"Yüce Allah bana Hatice'den daha hayırlı bir eş vermemiştir. Bütün insanlar bana inanmazken o bana inandı. Herkes beni yalanlarken o doğruladı. İnsanlar (yardımlarını) benden esirgediklerinde o bana malıyla destek oldu. Yüce Allah bana başka kadınlardan değil ondan çocuklar ihsan etti."*[7] Hz. Peygamber bu yüzden Hz. Hatice'yi daima hayırla yâd etmiştir. Onun Hz. Hatice'ye olan sevgi ve

[1] Ra'd, 13/38.
[2] Ahzâb, 33/28.
[3] BN5/315 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 315-316.
[4] M6281 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 77.
[5] ST1/132 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 132-133.
[6] B3815 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20; M6271 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 69.
[7] HM25376 İbn Hanbel, VI, 118.

vefası zaman zaman Hz. Âişe'nin kıskançlığına sebep olmuş ancak Resûl-i Ekrem, Hz. Hatice'ye karşı vefa içinde hareket etmekten geri durmamıştır. Bir koyun kestiğinde onun bir kısmını Hz. Hatice'nin arkadaşlarına hediye etmesi onun vefasının örneklerindendir.[8]

Allah Resûlü, elli yaşına kadar kendisinden yaşça büyük olan bu hanımefendi ile evli kalmıştır. Ayrıca Hz. Âişe ile izdivacı hâriç, onun Hz. Hatice'nin vefatından sonraki evliliklerinin tamamı dul hanımlarla olmuştur. Bu yüzden birden çok hanımla evlenmiş olması asla onun bedenî ihtiyaçlarının işaretleri olarak değerlendirilemez. Resûl-i Ekrem'in her evliliğinin insanî, dinî, siyasî ve içtimaî gerekçeleri ve hikmetleri vardır. Şu hâlde onun evliliklerinin her biri kendi şartları içerisinde değerlendirilmeli ve bu evliliklerin insanî, dinî, ailevî, sosyal ve siyasal sebepleri ve sonuçları göz ardı edilmemelidir.

Meselâ, Resûl-i Ekrem'in Hz. Hatice'nin vefatından sonra Sevde bnt. Zem'a isimli hanımefendi ile evliliğinin temelinde bütünüyle insanî ve dinî duyarlılık yatmaktaydı. Kendisinin en büyük destekçisi olan Hz. Hatice'nin vefatıyla büyük bir hüzne kapılan Allah Resûlü, Fâtıma ve Ümmü Gülsüm adlı küçük yaştaki kızlarıyla baş başa kalmıştı. Omuzlarındaki peygamberlik yüküne, evinin işleri ve çocuklarının bakımı da eklenmişti. Bu yalnızlık döneminden sonra, sahâbeden Osman b. Maz'ûn'un hanımı Havle bnt. Hakîm, yeni bir evlilik için Resûl-i Ekrem'in düşüncesini sormuş, ona dul bir hanımla evlenmeyi düşünüyorsa beş çocuklu ve yaşı ellinin üzerinde olan Sevde bnt. Zem'a'yı önermişti.[9]

Sekrân b. Amr isimli kocasıyla birlikte İslâmiyet'i ilk kabul edenlerdendi Sevde. Ancak Mekke'deki baskılar üzerine kocasıyla beraber Habeşistan'a hicret etmişler, müşriklerin ileri gelenlerinden bir kısmının Müslüman olduğuna dair bir söylenti kendilerine ulaşınca da Mekke'ye geri dönmüşlerdi. Ancak söylenti doğru çıkmamış ve bu arada Sevde'nin kocası vefat etmişti. İslâm uğruna türlü sıkıntılara katlanan bu çileli hanımın, Mekkeli müşriklerin bunaltıcı baskısı altında kendisine ve beş çocuğuna kol kanat gerecek bir eşi yoktu. Bu sırada Havle bnt. Hakîm'in aracılığıyla Sevde validemiz, babasının da onayını almak suretiyle Allah Resûlü'nün evlilik teklifini kabul etti.[10] Vücut itibariyle iri yapılı, uzun boylu, sakin ve yavaş tabiatlı bir hanım olan Sevde, Allah Resûlü'nün Hz. Âişe ile evliliğine kadar üç yıl boyunca tek eşi olmuştu. Allah Resûlü onun beş çocuğuna babalık, o da Resûlullah'ın kızlarına annelik yapmıştı.[11]

[8] B6004 Buhârî, Edeb, 23.
[9] HM26288 İbn Hanbel, VI, 211.
[10] HM26288 İbn Hanbel, VI, 211.
[11] "Sevde", *DİA*, XXXVI, 584.

Dini uğruna göze aldığı sıkıntıların karşılığını peygamber eşi olmak suretiyle almış hanımlardan biri de Ümmü Seleme idi. Hz. Peygamber'le evlenmeden önce Ebû Seleme Abdullah b. Abdülesed ile evliydi. Her ikisi de Mekke'deki ilk Müslümanlardandı. Onlar da tıpkı Sevde bnt. Zem'a ve kocası gibi Habeşistan'a hicret etmişler, Mekkeli müşriklerin Müslüman olduklarını haber alınca da geri dönmüşlerdi. Ancak Mekke'ye vardıklarında durumun eskisinden pek farklı olmadığını gördüler. Neyse ki bir müddet sonra Medine'ye hicret izni çıktı ve Ümmü Seleme, kocası ve çocuğu birlikte yola koyuldu. Ne var ki akrabalarından olan müşrikler Ümmü Seleme'nin ve ailesinin yolunu kestiler. Ümmü Seleme'yi çocuğundan ve kocasından ayırdılar ve onu kendi evlerinde hapsettiler. Ümmü Seleme bu ayrılık nedeniyle sürekli gözyaşı döktü. Neyse ki bir yıl kadar süren bu ıstırap dolu bekleyiş insaflı birkaç kişinin girişimiyle sona erdi. Ümmü Seleme de çocuğunu alarak vakit kaybetmeden Medine'ye kocasının yanına gitti.[12]

Ancak bu birliktelik de kısa sürecekti. Çünkü bir müddet sonra Ebû Seleme Uhud Savaşı'na katıldı ve aldığı yara sonucu hayatını kaybetti. Üst üste gelen bu üzücü olaylar Ümmü Seleme'yi oldukça sarsmıştı. Artık Resûl-i Ekrem'den öğrendiği, *"Biz şüphesiz Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz. Allah'ım! Musibetimin ecrini bana ver, bana kaybettiğimden daha hayırlısını ver!"* duasını okumaktan başka bir şey gelmiyordu Ümmü Seleme'nin elinden. Çünkü başına bir musibet gelen kimse bu şekilde dua ederse Allah'ın mutlaka onun duasını kabul edeceğini işitmişti Allah Resûlü'nden. Bu yüzden hem böyle dua ediyor hem de "Ebû Seleme'den daha hayırlısı kim olabilir ki?" diye umutsuzluğunu dile getiriyordu.[13] İşte tam bu sırada Allah Resûlü, bu yaşı ilerlemiş, dört çocuklu ve kıskanç tabiatlı hanıma Hz. Ömer aracılığıyla evlilik teklif etti[14] ve hicretin dördüncü yılının Şevval ayında onunla evlendi.[15] Muhtemelen Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme'ye evlenme teklif etmesinde, cefakâr bir dul hanım olarak hem kendisinin hem de çocuklarının korunmaya muhtaç olmasının yanı sıra mensubu olduğu Mahzûm kabilesi ile yakınlaşma ve onların İslâm'a ısınmasını sağlama isteği etkili olmuştu.

Ümmü Seleme gibi kocası Uhud Savaşı'nda şehit olan hanımlardan biri de Zeyneb bnt. Huzeyme idi. Yoksullara yardım ettiği ve onlara daima yemek yedirdiği için "Ümmü'l-mesâkîn" (Yoksulların Anası) diye tanınan bu dul ve çaresiz hanımefendiye Allah Resûlü yardım elini uzatmış ve onunla evlenmiştir. Ancak bu evlilik uzun sürmemiş, birkaç ay sonra Zeyneb validemiz vefat etmiştir.[16]

[12] HS2/315 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 315-316.
[13] MU564 *Muvatta'*, Cenâiz, 14; M2126 Müslim, Cenâiz, 3.
[14] N3256 Nesâî, Nikâh, 28; HM27232 İbn Hanbel, VI, 318.
[15] ST8/86 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 86-87.
[16] HI7/672 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 627.

Resûl-i Ekrem'in Ümmü Habîbe annemizle evliliğinin de benzer bir gerekçesi vardı. Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinden Ebû Süfyân'ın kızı olan ve seçkin bir aileden gelen Ümmü Habîbe, ilk evliliğini Ubeydullah b. Cahş ile yapmıştı. Kureyş tarafından baskılar artınca, bu Müslüman çift Habeşistan'a hicret etmişlerdi. Ne var ki Ubeydullah b. Cahş orada Hıristiyan olmuş ve karısının da Hıristiyan olmasını istemişti. Ümmü Habîbe ise bu isteği reddederek dininde sebat göstermişti. Çok geçmeden kocası ölen ve yabancı bir ülkede kimsesiz ve korunmaya muhtaç bir duruma düşen Ümmü Habîbe, babası Ebû Süfyân henüz Müslüman olmadığı için Mekke'ye ailesinin yanına da dönememişti. İşte tam bu sırada Ümmü Habîbe'nin İslâm uğruna gösterdiği sabır ve tahammül ile ilgili bilgiler Hz. Peygamber'e ulaşmıştı. Resûlullah da kendisini İslâm'a davet etmek için gönderdiği elçi aracılığıyla Necâşî'den, Ümmü Habîbe'yi gıyabında kendisine nikâhlamasını istedi.[17] Bunun üzerine Necâşî hem Allah Resûlü'nün isteğini yerine getirdi[18] hem de Ümmü Habîbe'yi ve Habeşistan'da bulunan diğer Müslümanları gemilerle Medine'ye geri gönderdi. Hicretin altıncı veya yedinci yılında meydana gelen bu olay, Ümmü Habîbe'nin teslimiyet ve sadakatinin bir mükâfatı idi.[19]

Allah Resûlü'nün Hz. Ömer'in kızı Hafsa ile evliliğinde de kocası savaşta şehit olmuş dul bir hanımefendiyi koruma altına almak ve Hz. Ömer gibi bir İslâm kahramanını onurlandırmak gibi bir gaye vardı. Hafsa, ilk Müslümanlardan Huneys b. Huzâfe ile evlenmiş fakat kocası Bedir Gazvesi'nden dönerken yolda hastalanarak Medine'de vefat etmişti.[20] Bu üzücü kayıptan sonra Hz. Ömer bir baba olarak kızını hayırlı bir kimseyle evlendirmek istemiş ve bunun için harekete geçmişti. İşte bu esnada Allah Resûlü Hz. Ömer ile konuşarak Hafsa'ya talip olmuş ve hicretin üçüncü senesinde evlenmişlerdi.[21] Böylece Hz. Peygamber hem yalnız bir hanıma hayat arkadaşı olmuş hem de İslâm'a büyük hizmetleri geçmiş bir aileyle akrabalık bağı kurarak onları onurlandırmıştı.

Allah Resûlü'nün evliliklerinin çoğu, o dönemdeki egemen toplumsal yapı içinde, yeni kurulan İslâm toplumunun varlığını sağlamlaştırmaya yönelik siyasî ve sosyal hedefleri olan evliliklerdi. O dönemde evlilik bağıyla oluşturulan akrabalık ilişkileri, farklı din mensupları ve kabileler arasında dostluk bağlarının tesis edilmesinin en önemli vasıtalarından idi. Nitekim Resûl-i Ekrem hicretin altıncı yılında Abdurrahman b. Avf kumandasında bir askerî birliği Kuzey Arabistan'daki eski bir ticaret merkezi olan Dûmetü'l-Cendel şehrine gönderirken, Abdurrahman b. Avf'a, eğer

[17] EÜ4/181 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 181.
[18] D2086 Ebû Dâvûd, Nikâh, 18-19; N3352 Nesâî, Nikâh, 66.
[19] EÜ7/116 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 116; TL2/37 İbn Haldûn, *Târîh*, II, 37.
[20] B4005 Buhârî, Meğâzî, 12; BE1/214 Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, I, 214.
[21] B5122 Buhârî, Nikâh, 34; EÜ1/143 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 143.

oradaki Kelb kabilesi İslâm'ı kabul ederse kabilenin reisinin kızıyla evlenmesi talimatını vermiş ve o da bu emrin gereğini yerine getirmiştir.[22]

İşte Cüveyriye bnt. Hâris de Resûl-i Ekrem'in İslâm'ın yayılması ve kökleşmesi maksadıyla evlendiği hanımlardan biriydi. Huzâa kabilesinin Mustalikoğulları kolunun reisi Hâris b. Ebû Dırâr'ın kızı olan Cüveyriye, Müslümanlara karşı savaş hazırlıkları içinde olan kabilesinin ani bir baskınla mağlup edilmesi[23] üzerine yüzlerce esirden biri olarak Medine'ye götürüldü. Cüveyriye daha sonra savaşa katılan askerlerden Sâbit b. Kays'ın veya onun amcasının oğlunun hissesine düştü ve hürriyetine kavuşmak için Sâbit b. Kays ile bir fidye miktarı belirledi. Bu arada fidyesinin ödenmesi hususunda yardımcı olması için Hz. Peygamber'e geldi ve kendini tanıttı. Bunun üzerine Allah Resûlü onun fidyesini ödedi ve kendisine evlilik teklifinde bulundu. Cüveyriye'nin teklife olumlu yanıt vermesi ve Allah Resûlü ile evlenmesi üzerine Müslümanlar, Hz. Peygamber'in hısımları olarak kabul ettikleri Mustalikoğulları'na mensup bütün esirleri karşılıksız olarak serbest bıraktılar.[24] Bunun sonucu olarak başta kabile reisi Hâris b. Ebû Dırâr olmak üzere kabilenin pek çok mensubu İslâm'a girdi.[25] Böylece Hz. Peygamber'in Cüveyriye ile evlenmesinin asıl maksadının bu kabileyi İslâm'a yaklaştırmak olduğu anlaşılmış oldu.

Allah Resûlü'nün Safiyye bnt. Huyey ile olan evliliği de benzer bir maksatla gerçekleşmiştir. Safiyye, bir Yahudi kabilesi olan Nadîroğulları'nın reisi Huyey b. Ahtab'ın kızı idi. Önce kendi kabilesinin ileri gelenlerinden Sellâm b. Mişkem ile evlenmiş, ondan boşandıktan sonra da Kinâne b. Rebî' isimli bir şairle evlenmişti.[26] Nadîroğulları, Kureyş ile işbirliği yapmayacaklarına, Hz. Peygamber'in aleyhinde faaliyette bulunmayacaklarına ve her ne suretle olursa olsun müşterek vatanları olan Medine'yi koruyacaklarına dair Resûl-i Ekrem'e söz vermelerine rağmen kısa zamanda ahitlerini bozmuşlar ve bu yüzden de Hayber'e sürülmüşlerdi. Safiyye ikinci evliliğini Müslümanların Hayber'i fethinden birkaç gün önce yapmıştı.[27] Hayber'in fethinde kocası öldürülen ve esirler arasında yer alan Safiyye, sahâbeden Dihye b. Halife'nin payına düşmüştü. Fakat ashâbdan bazıları Safiyye'yi Peygamberimizin almasının daha uygun olacağını, Safiyye, Kurayzaoğulları ve Nadîroğulları kabilelerinin önde gelenlerinden olduğu için Hz. Peygamber'in mevkiinin bunu gerektirdiğini söylemişlerdi. Bunun üzerine Dihye'ye başka bir cariye verildi ve Safiyye Allah Resûlü'nün hissesine bırakıldı. O da Safiyye'yi azat ederek kendisiyle evlendi.[28] Güzel

[22] TB2/126 Taberî, *Târîh*, II, 126; VM2/560 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 560-561.
[23] HS4/252 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 252.
[24] D3931 Ebû Dâvûd, Itk, 2; HM26897 İbn Hanbel, VI, 277.
[25] HS4/259 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 259.
[26] ST8/120 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 120; ZS2/231 Zehebî, *Siyer*, II, 231.
[27] VM2/674 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 674.
[28] B371 Buhârî, Salât, 12; M3497 Müslim, Nikâh, 84; ST8/120 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 120.

bir hanım olan Safiyye'nin[29] Yahudi asıllı olması Allah Resûlü'nün diğer eşleri arasında zaman zaman bir küçümseme sebebi olarak gündeme gelmekteydi. Bir gün Hz. Âişe ile Hz. Hafsa bu şekilde bazı sözler söylemişler ve Hz. Safiyye'yi üzmüşlerdi. Bu durumu kendisine anlattığında Hz. Safiyye'yi Resûlullah şu sözlerle teselli etmişti: "*Sen de onlara, 'Siz ikiniz nasıl benden üstün olabilirsiniz? Benim kocam Muhammed, babam Harun, amcam ise Musa'dır.' deseydin ya!*"[30]

Hz. Peygamber'in Arabistan'ın güçlü kabilelerinden Âmir b. Sa'saa kabilesine mensup Meymûne bnt. Hâris ile evliliğinin de birtakım siyasal sonuçları olmuştu. Meymûne İslâm'dan önce Mes'ûd b. Amr es-Sekafî ile evli idi. Daha sonra ondan ayrılarak Ebû Ruhm b. Abdüluzzâ ile evlendi. Ancak bir süre sonra kocası vefat etti.[31] Meymûne bunun üzerine kız kardeşi Ümmü'l-Fadl Lübâbe'ye durumunu açtı ve ona Hz. Peygamber'le evlenmek istediğini bildirdi.[32] Kız kardeşinin kocası Hz. Abbâs veya bazı rivayetlere göre Ca'fer b. Ebû Tâlib, Meymûne'nin teklifini Hz. Peygamber'e iletti. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, kaza umresine hazırlanırken hicretin yedinci senesinde Mekke'deki amcası Hz. Abbâs'a haber göndererek Meymûne ile evlenmesi için aracılık yapmasını istedi. Hz. Peygamber'in evlilik teklifi kendisine ulaşan Meymûne, kendini ona hibe ettiğini söyleyerek mehir istemediğini bildirdi. Bunun üzerine, "*...Peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere (helâl kıldık)...*"[33] âyeti indi ve evlilik onaylanmış oldu.[34]

Bu evlilikten sonra Âmir b. Sa'saa kabilesine mensup heyetler Medine'ye gelip Allah Resûlü ile görüşmüş ve kabile halkı İslâmiyet'i kabul etmiştir. Meymûne, Allah Resûlü'nün evlendiği en son kadın olmuştur.[35]

Çok evliliği dört hanımla sınırlayan Yüce Allah[36] Hz. Peygamber'e mahsus bir hüküm olarak ona evlendiği bütün kadınları nikâhı altında tutma müsaadesi vermiştir.[37] Böylece Hz. Peygamber'in hanımlarının mağdur olmamaları temin edilmiştir.[38] Kur'an ayrıca Allah Resûlü'nün bundan sonra başka hanımlarla evlenmesinin kendisine helâl olmadığını bildirmiş,[39] Resûl-i Ekrem'in hanımlarının müminlerin anneleri olduklarını hatırlatarak[40] müminlerin Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun eşleriyle asla evlenemeyeceklerini ilân etmiştir.[41]

Hz. Peygamber'in evlilikleri içerisinde gerekçesi bakımından en farklısı Zeyneb bnt. Cahş ile olan evliliği idi. Bu evlilik, bir kimsenin kendi evlâtlığının boşadığı hanımla evlenmesini doğru bulmayan câhiliye

29 B2235 Buhârî, Büyû', 111.
30 T3892 Tirmizî, Menâkıb, 63.
31 ST8/132 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 132.
32 HS5/20 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 20.
33 Ahzâb, 33/50.
34 HS6/61 İbn Hişâm, *Sîret*, VI, 61.
35 "Meymûne", *DİA*, XXIX, 506.
36 Nisâ, 4/3.
37 Ahzâb, 33/50.
38 Ahzâb, 33/51.
39 Ahzâb, 33/52.
40 Ahzâb, 33/6.
41 Ahzâb, 33/53.

âdetini ortadan kaldırmaya yönelikti ve bizzat Yüce Allah'ın emri ile gerçekleşmişti. Hadise şöyleydi: Zeyneb bnt. Cahş, Allah Resûlü'nün halası Ümeyme'nin kızıydı.[42] Evlilik çağına gelince Allah Resûlü onun ailesiyle konuştu ve Zeyneb'i, Zeyd b. Hârise'ye istedi. Zeyd, Allah Resûlü'nün evlâtlığıydı. Hz. Hatice, Zeyd'i İslâm'dan önce Mekke'de Ukâz panayırından köle olarak satın almış ve Allah Resûlü'ne hediye etmişti. O da Zeyd'i hem özgürlüğüne kavuşturmuş hem de evlât edinmişti.[43] Resûlullah (sav) yakından tanıdığı bu iki genci birbiriyle evlendirmek istemişti. Ne var ki Zeyneb, Zeyd ile evliliğe rıza göstermedi. Bununla birlikte Allah ve Resûlü'nün hükmüne karşı gelmekten sakındıran âyetin[44] inmesi üzerine evlilikleri gerçekleşti.[45] Ancak taraflar birbirlerine karşı isteksizdi. Bu yüzden eşler arasında ülfet ve sevgi meydana gelmedi ve bir sene sonra Zeyd, karısını boşamak üzere, Resûlullah'a (sav) başvurdu. Resûlullah, ona eşini boşamamasını[46] ve sorumluluğunun bilincinde olmasını tavsiye etti.[47]

Resûlullah'ın tavsiyelerine rağmen Zeyd ile Zeyneb geçinemediler. Hz. Peygamber'in elinde ve evinde yetişen Zeyd'in komutanlık yapacak seviyedeki üstün vasıflarına rağmen azatlı bir köle olması, Kureyş'in ileri gelen ailelerinden birinin kızı olan Zeyneb'in yanında denklik meselesini gündeme getiriyordu. Bu nedenle Zeyd, eşini boşamaya kesin karar verdi. Zeyd, eşini boşadıktan sonra ise hadiselere doğrudan müdahale eden Kur'an âyetleri indi. Gelen vahiy Resûlullah'ın Zeyneb ile evlendirildiğini ve öteden beri devam eden bir câhiliye geleneğinin ortadan kaldırıldığını haber veriyordu: *"...Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, kadınlarıyla ilişkilerini kestiğinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) müminlere bir güçlük olmasın. Ve Allah'ın emri yerine getirilmiş oldu."*[48] Yüce Allah bu suretle bir câhiliye geleneğini ortadan kaldırmayı irade buyurmuş, bu yıpratıcı ve hassas meseleyi her hususta insanlar için örnek olan ve zor olaylar karşısında en fazla direnme gücüne sahip bulunan Resûlullah'ın şahsında uygulamaya koymuştur ki ümmeti tarafından rahatlıkla kabul edilsin. Diğer yandan Zeyneb, Hz. Peygamber ile evliliğinin vahiy aracılığıyla gerçekleşmesini kendisi açısından ayrıcalıklı ve övgüye değer bir durum olarak değerlendirmiş ve Hz. Peygamber'in diğer hanımlarına zaman zaman şöyle demiştir: "Sizleri (Hz. Peygamber ile) kendi aileleriniz evlendirdi. Beni ise yedi kat göklerin ötesinden Yüce Allah evlendirdi."[49]

Hz. Peygamber'in gerek Zeyneb ile gerekse Meymûne ile evliliğine doğrudan müdahil olan ilâhî vahiy, aslında onun bütün eşleriyle ilişki-

42 ST8/101 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 101.
43 EÜ2/350 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 350-51.
44 Ahzâb, 33/36.
45 TT20/271 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 271.
46 Ahzâb, 33/37.
47 B7420 Buhârî, Tevhîd, 22; BN4/166 İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 166.
48 Ahzâb, 33/37.
49 B7420 Buhârî, Tevhîd, 22

sine yön vermiştir. *"Ey peygamber hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz..."* âyetinde[50] görüldüğü üzere Kur'an, Allah Resûlü'nün hanımlarına taşıdıkları sorumlulukları hatırlatmıştır. Onların başkalarıyla konuşurken takınacakları tavra ve seslerinin tonuna, zorunlu bir durum olmadıkça evlerinden dışarı çıkmamalarına, kılık kıyafetleri ve ibadetleri konusunda dikkatli davranmalarına ve dünya ile âhiret hayatı arasındaki dengeyi korumalarına kadar pek çok hususta uyarılarda bulunmuştur.[51]

Allah Resûlü'nün eşleri içerisinde en müstesna yere sahip olanı kuşkusuz Hz. Âişe idi. Allah Resûlü'ne ilk inananlardan Hz. Ebû Bekir ve Ümmü Rûmân çiftinin kızı olan Âişe ile Hz. Peygamber Mekke'de nikâhlandılar ve hicretin ilk yılında Medine'de birlikte yaşamaya başladılar.[52] Böylece o, Hz. Ebû Bekir gibi bir babanın evinden Allah Resûlü'nün evine intikal etti. Gelişmesini, yetişmesini ve şahsiyetinin olgunlaşmasını birlikte dokuz yıl geçirdiği[53] Peygamber Efendimizin evinde tamamlama imkânı buldu. Sahip olduğu kabiliyetlere Hz. Peygamber'in desteği de eklenince onun baba evinde aldığı eğitim, vahyin aydınlattığı nübüvvet evinde daha da olgunlaştı ve derinleşti.

Hz. Âişe, anlayış kabiliyeti, kuvvetli hafızası, güzel konuşması, Kur'ân-ı Kerîm'i ve Hz. Peygamber'i en doğru biçimde anlamaya yatkın zekası gibi vasıfları sayesinde Peygamber Efendimizin yanında özel bir mevki kazandı. Allah Resûlü onun bu meziyetlerini, *"Âişe'nin diğer kadınlara üstünlüğü, tiridin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir."*[54] ifadeleriyle dile getirmişti. Hadiste geçen tirit yemeği, birkaç çeşidi olan ve genelde et, keş, yağ ve undan oluşan geleneksel bir Arap yemeğidir. Tiridin Hz. Peygamber'in en çok sevdiği yemek olduğu da nakledilmiştir.[55] Hz. Peygamber'in Hz. Âişe ile tirit yemeği arasında bir benzerlik kurması, hem benzeyenin hem de benzetilenin kendilerine özgü birtakım üstün niteliklere sahip olmalarından olsa gerektir.

Netice itibariyle Hz. Peygamber'in evliliklerinin tamamının kendine özgü hikmet ve maksatları vardı. Kocası savaşta şehit olan hanımlara ve yetim çocuklarına yardım eli uzatmak, İslâm uğruna sıkıntı çeken hanımları ödüllendirmek, İslâm'a hizmeti geçen saygın ailelerle evlilik bağı kurarak onları onurlandırmak, evlâtlığın boşadığı hanımla evlenme ve mehir gibi evliliğe ilişkin birtakım düzenlemeler hakkında insanlara yol göstermek, Yüce Allah'ın emrini uygulamak, düşman kabilelerle akrabalık bağı kurarak İslâm'a karşı tavırlarını yumuşatmak ve hanımlar

[50] Ahzâb, 33/32.
[51] Ahzâb, 33/28-34
[52] B3894 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 44; M3479 Müslim, Nikâh, 69.
[53] B5133 Buhârî, Nikâh, 39.
[54] M6299 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 89
[55] D3783 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 22.

vasıtasıyla Müslüman toplumdaki diğer hanımları eğitmek bu hikmetlerden bazılarıdır. Resûl-i Ekrem özellikle kadınlarla ilgili hususların öğretiminde kendi eşlerinden yararlanmıştır.[56] Böylece Allah Resûlü'nün bütün hanımları İslâmî bilginin öğretiminde ve yaygınlaşmasında büyük görev üstlenmişlerdir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da başta Hz. Âişe olmak üzere tüm peygamber hanımları "müminlerin anneleri"[57] sıfatıyla hemen herkesin dinî ve ailevî konularda kendilerine danıştığı, irşad ve tavsiyelerine kulak verdiği saygın otoriteler olarak Müslümanlara rehberlik etmişlerdir. Onlar bugün de Allah'a ve Resûlü'ne iman etmiş hanımlar için en güzel örnektirler.

[56] B321 Buhârî, Hayız, 20; D274 Ebû Dâvûd, Tahâret, 107.
[57] Ahzâb, 33/6.

EŞ ve BABA OLARAK HZ. PEYGAMBER

عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ، وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي..."

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en iyi olanınızdır. Ben de aileme karşı en iyi olanınızım! ..."
(T3895 Tirmizî, Menâkıb, 63)

عَنِ الأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ ﷺ: مَا كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَصْنَعُ فِي الْبَيْتِ؟ قَالَتْ:

كَانَ يَكُونُ فِي مِهْنَةِ أَهْلِهِ، فَإِذَا سَمِعَ الأَذَانَ خَرَجَ.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَا ضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شَيْئًا قَطُّ بِيَدِهِ، وَلاَ امْرَأَةً، وَلاَ خَادِمًا، إِلاَّ أَنْ يُجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ...

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَا شَبِعَ آلُ مُحَمَّدٍ ﷺ مُنْذُ قَدِمَ الْمَدِينَةَ مِنْ طَعَامِ بُرٍّ ثَلاَثَ لَيَالٍ تِبَاعًا حَتَّى قُبِضَ.

Esved b. Yezîd anlatıyor: "Âişe'ye (ra), 'Hz. Peygamber (sav) evinde ne yapardı?' diye sordum. Şöyle cevap verdi: 'Ailesinin işlerini görür, ezanı duyunca (namaz için dışarı) çıkardı.'"

(B5363 Buhârî, Nafakât, 8)

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), Allah yolunda cihad hâriç eliyle hiç kimseye vurmadı. Ne bir kadına, ne de bir hizmetçiye! ..."

(M6050 Müslim, Fedâil, 79)

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Medine'ye geldiği günden vefatına kadar Muhammed (sav) ailesi, üç gün arka arkaya buğday ekmeği yememiştir."

(B6454 Buhârî, Rikâk, 17; M7443 Müslim, Zühd, 20)

Allah Resûlü henüz doğmadan babasını, altı yaşında ise annesini kaybetmişti. Kendisini önce dedesi sonra da amcası himayesine almış, ailesinin eksikliğini hissettirmemeye çalışmışlardı. Amcası ve yengesi onu kendi çocuklarından ayırmamışlar, ona her zaman şefkat ve merhametle yaklaşmışlardı. Hz. Peygamber'in, yengesi Fâtıma bnt. Esed'den *"annemden sonraki annem"* diye bahsetmesi[1] amcasının ve yengesinin onu gerçek bir aile ortamında yetiştirmeye çalıştıklarını göstermekteydi. Onların bu iyi niyetli yaklaşımları anne baba sevgisinden mahrum, öksüz ve yetim olarak büyüyen Hz. Peygamber'in ileride kendi kuracağı ailesi için örnek olacaktı.

Yirmi beş yaşına geldiğinde, ticaret kervanında çalıştığı Mekke'nin ileri gelen iş kadınlarından olan Hatice, ahlâkı ve dürüstlüğüne hayran olup kendisine evlenme teklif etmişti. Bu teklifi kabul eden Hz. Muhammed, Hatice'yle on beş yılı peygamberlikten önce, on yılı da sonra olmak üzere toplam yirmi beş yıllık mutlu ve huzurlu bir evlilik yaşamıştı.[2] İffetli bir eşle şefkatli bir yuva kuran ve bu eşinden çocuklara sahip olan Hz. Peygamber, çocukluğunda mahrum kaldığı aile ortamına kavuşmuştu. Hz. Hatice için sevgili bir eş, çocukları için de müşfik bir babaydı o.

Aile hayatında aradığı huzura kavuşan Peygamberimiz, bu defa manevî bir arayış içerisine girmişti. Bu arayış sürecinde Mekke'nin her türlü fenalığından uzaklaşmak üzere diğer bazı hanîfler gibi inzivaya çekilmiş, Hira Mağarası'na sığınmıştı. Vefakâr hanımı onu yalnız bırakmamış, uzak bir mesafe olmasına rağmen kimi zaman tefekküre çekildiği bu mağaraya eşi için hazırladığı azığı bizzat kendisi götürmüştü. Bununla kalmamış vahiy tecrübesinde eşini ilk teselli eden de, ona ilk inanan da o olmuştu.

610 yılı Ramazan ayıydı. Muhammed (sav), "Allah'ın Resûlü" olma şerefine eriyordu. Hira Mağarası'nda ilk vahiy gelmişti kendisine. Vahyin ve Cebrail'le karşılaşmanın şaşkınlığı içerisindeki Muhammed (sav) ne olduğunu anlamamış, eşi Hatice'nin yanına koşmuştu. *"Ey Hatice, bana ne oluyor?"* dedikten sonra başından geçenleri anlatarak kendinden endişe ettiğini söyledi. Hz. Hatice, "Hayır, Vallahi! Allah seni kesinlikle utandırmaz. Çünkü sen, akrabalık bağlarını sıkı tutar, doğru söz söyler, bakıma muhtaç olan kimselere yardım eder, elinde avucunda olmayana verir, mi-

[1] MK21457 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIV, 351.
[2] HS2/5 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 5.

safiri ağırlar ve haksızlığa uğrayanlara destek olursun." sözleriyle onu teskin etti. Korku ve şaşkınlık içindeki Allah Resûlü, eşinin sevgi ve anlayış dolu bu sözleriyle bir nebze olsun rahatladı.[3]

Hz. Peygamber'in böyle endişe verici bir olayda eşinin yanına koşması, bu durumu onunla paylaşması, Hz. Hatice'nin ise eşine verdiği bu destek ve teselli, Peygamber'in (sav) kurduğu aile yuvasının tabiatını resmetmekteydi aslında. Sevgi, saygı, güven ve destek... Aileyi ayakta tutacak en temel unsurlar. Resûlullah'ın Hz. Hatice ile yaptığı evlilikte bunların hepsi mevcuttu.

Elbette âlemlere rahmet olarak gönderilen ve müminler için en güzel örnek olarak sunulan Allah Resûlü'nün aile hayatı da tertemiz olacaktı. Bu durumu kendisi, mahlûkatın en hayırlı ailelerinden birine mensup olduğu şeklinde ifade etmişti.[4]

"*Nikâh benim sünnetimdendir. Kim benim sünnetime uygun davranmazsa benden değildir. Evlenin! Çünkü ben (kıyamet günü diğer) ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim...*"[5] buyurarak insanları evliliğe, aile kurmaya teşvik eden Allah Resûlü, aile yaşantısıyla da müminlere örnek olmuş, aile hayatının beden, akıl ve ruh sağlığı bakımından eşler için bir varlık alanı; şahsiyet gelişimi, inanç ve değerler, edep ve iyi alışkanlıklar açısından da çocuklar için bir mektep olduğu gerçeğini ortaya koymuştu.

Allah Resûlü, aile fertlerine samimi ve içten davranan, değer verdiğini hissettiren, sevinçleriyle sevinen, üzüntüleriyle üzülen bir aile reisiydi. Onlarla ilişkilerinde sevgi, saygı ve nezakete dayalı sıcak ve ahenkli bir üslûbu benimsemişti. Nitekim Allah Resûlü, "*Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en iyi olanınızdır. Ben de aileme karşı en iyi olanınızım!..*"[6] buyurarak müminlere aile hayatında huzuru bulacakları yolu göstermekteydi.

Sevgi, saygı, şefkat ve merhametin hâkim olduğu bir aile ortamı isteyen Hz. Peygamber, eşleri ve çocuklarının makul isteklerini yerine getirmeyi ihmal etmezdi. Onlara değer verdiğini hissettirirdi. Nitekim bir bayram günü Hz. Âişe, Habeşliler tarafından oynanan kalkan ve mızrak oyununu izlemek istemiş, Allah Resûlü de onu kırmamıştı. Onu arkasına almış ve samimi bir şekilde istediği kadar seyretmesini sağlamıştı.[7] Bir yere gitmek istediğinde hanımından izin alması,[8] ona verdiği değeri göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Kimi zaman Allah Resûlü, eşinin görüşüne başvurmak ve meseleleri istişare etmek suretiyle hanımına verdiği önemi gösterirdi. İlk vahyin kor-

[3] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M403 Müslim, Îmân, 252.
[4] T3607 Tirmizî, Menâkıb, 1.
[5] İM1846 İbn Mâce, Nikâh, 1; B5063 Buhârî, Nikâh, 1.
[6] T3895 Tirmizî, Menâkıb, 63.
[7] B950 Buhârî, Îdeyn, 2.
[8] M3682 Müslim, Talâk, 23.

ku ve heyecanını hanımı Hz. Hatice'nin desteği ile üzerinden atan Allah Resûlü, Hudeybiye Antlaşması sonrası yaşadığı bir sıkıntıyı ise eşi Ümmü Seleme'nin fikrini alarak gidermişti. Sadece umre niyetiyle yola çıkan Müslümanlarla, buna izin vermeyerek onları Mekke'ye sokmayan müşrikler arasında imzalanan Hudeybiye Antlaşması'nın ağır şartları ashâbın o kadar zoruna gitmişti ki, antlaşma sonrası kurbanlarını kesip tıraş olmalarını söyleyen Peygamberlerinin emrine kimse karşılık verememişti. Son derece üzülen Allah Resûlü, eşi Ümmü Seleme'nin yanına gidip olanları anlatarak onların bu durumunu hanımıyla istişare etmişti. Ümmü Seleme, "Ey Allah'ın Resûlü, sen bunu yapmak istiyor musun? O hâlde çık, kurbanını kesinceye ve berberini çağırıp tıraş oluncaya kadar onlardan hiç kimseyle tek bir kelime konuşma." diyerek ona çıkış yolu gösterdi. Eşinin bu fikrini uygulayan Peygamber Efendimiz, ashâbına örnek olmuş, sahâbe de onun yaptıklarını yapınca[9] gerginliğe son verilerek bunalım atlatılmıştı. Böylece Resûlullah, hanımının desteğiyle bu sıkıntılı durumu aşmış oldu.

Ailesiyle ilişkilerinde vefakârdı Allah Resûlü. İlk eşi Hz. Hatice'yi vefatından sonra da sık sık hayırla yâd ederdi. Bir koyun kestiğinde onu, merhum eşinin sevdiği insanlara hediye ederek ona olan vefasını göstermekten geri durmazdı.[10] Onun bu tavrı zaman zaman Hz. Âişe'nin, Hz. Hatice'yi kıskanmasına da sebep olmuştur. Öyle ki Hz. Âişe, kendisini hiç görmemiş olmasına rağmen en çok Allah'ın kendisi için cennette bir köşk hazırladığı Hz. Hatice'yi kıskandığını söylemiştir.[11] Sık sık ondan bahseden Hz. Peygamber'e bir defasında, "Kureyş'in yaşlı kadınlarından, çenesinin içi (dişleri kalmadığından) kıpkırmızı, ölüp gitmiş bir yaşlı kadını niye anıp durursun! Halbuki Allah sana ondan daha iyisini vermiştir!" diye naz yapmıştı.[12] Onun bu kıskançlığını anlayışla karşılasa da Allah Resûlü ona şöyle demişti: "*Yüce Allah bana Hatice'den daha hayırlı bir eş vermemiştir. Bütün insanlar bana inanmazken o bana inandı. Herkes beni yalanlarken o doğruladı. İnsanlar (yardımlarını) benden esirgediklerinde o bana malıyla destek oldu. Yüce Allah bana başka kadınlardan değil ondan çocuklar ihsan etti.*"[13]

Allah Resûlü, hanımların birbirlerini kıskanmalarını anlayışla karşılamakta ve ortaya çıkan bazı olumsuz durumları da bir şekilde tatlıya bağlamaktaydı. Bir defasında kendi evindeyken Resûlullah'a hanımlarından birinin yemek göndermesini kıskanan Hz. Âişe, tabağı getiren hizmetçinin eline vurmuş, tabak yere düşerek kırılmış ve yemek yerlere saçılmıştı. Hz. Peygamber her zamanki sakin ve olgun tavrıyla yere dü-

9 B2731 Buhârî, Şurût, 15.
10 B6004 Buhârî, Edeb, 23.
11 B5229 Buhârî, Nikâh, 109; M6277 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 74.
12 B3821 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20; M6282 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 78.
13 HM25376 İbn Hanbel, VI, 118.

şenleri toplamış ve *"Anneniz kıskandı!"* diyerek ortamı yumuşatmıştı.[14] Hz. Âişe ise yaptığına pişman olmuş ve Resûlullah'a, "Bu yaptığımın bedeli nedir?" diye sormuş, Allah Resûlü de *"Tabağın misli bir tabak, yemeğin misli bir yemek."* cevabını vermişti.[15]

Hz. Peygamber'in diğer eşleri arasında da bu tür olaylar yaşanmıştır. Hz. Peygamber, hanımlarının bu yanlış tavırlarına yıkıcı değil yapıcı cevaplarla karşılık vermiştir. Örneğin, Hz. Peygamber'in kendisine olan sevgisini bildiklerinden ashâb, ona hediye vereceği zaman Hz. Âişe'nin odasındayken verirdi. Bu durum Resûlullah'ın diğer eşlerini rahatsız etmişti. Bu nedenle Ümmü Seleme'den Resûlullah'ın sahâbeyi bu konuda uyarmasını istediler. Ümmü Seleme bu konuyu Resûlullah'a her açtığında o, sessiz kalmayı tercih ediyordu. Fakat en sonunda, *"Âişe hakkında (söylenip de) bana eziyet etmeyin. Bana Âişe'den başka hiçbir kadının örtüsü altındayken vahiy gelmez."*[16] buyurdu.

Hac yolculuğu esnasında, Hz. Peygamber'in hanımlarından Safiyye bnt. Huyey'in devesi hastalanmıştı. Hz. Zeyneb'in yanında da fazladan bir deve vardı. Resûlullah, Hz. Zeyneb'den fazla olan deveyi Hz. Safiyye'ye vermesini istemişti. Fakat Hz. Zeyneb, "Bu deveyi şu Yahudi'ye mi vereceğim?" diye cevap verdi. Bunun üzerine öfkelenen Resûlullah (sav) Hz. Zeyneb'e bir müddet küs durdu.[17] Aynı şekilde Peygamber Efendimiz, Hz. Safiyye'yi, "Yahudi kızı" diyerek küçük gören Hz. Hafsa'ya, Allah'tan korkmasını söylemişti. Kendisine söylenen bu sözlerden rahatsızlığını dile getiren Hz. Safiyye'ye ise, *"Sen bir peygamberin kızı konumundasın, amcan da peygamberdi ve şu an da bir peygamberin nikâhı altındasın. Sana karşı hangi hususta övünüyor?"* buyurarak onu teselli etmişti.[18]

Ailenin huzur ve saadeti, eşlerin birbirlerine karşı anlayışlı, dengeli, tutarlı ve orta bir yol izlemeleri ile mümkündür. Hayatın her aşamasında; acı ve tatlı zamanlarında, sevinç ve hüzün günlerinde aynı duygu ve heyecanı yaşayarak eşlerin birbirlerine destek vermeleri ve özel zaman ayırarak karşılıklı sohbet etmeleri, sonsuz bir mutluluk kaynağıdır. Bu yüzden Hz. Peygamber, aile fertlerinin farklı ruh hâllerini, hassasiyetlerini, ahlâk ve karakterlerini göz önünde bulundurur ve gerektiğinde susarak sorunların üstesinden gelirdi.

Ailesinin kendisi üzerinde hakkı olduğunu bilen Allah Resûlü onlara zaman ayırırdı. Bu nedenledir ki kendisini sürekli ibadete vererek ailesini ihmal edenlerin sünnetinden yüz çevirmiş olacağını ifade etmişti.[19] Al-

[14] B5225 Buhârî, Nikâh, 108.
[15] D3568 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 89.
[16] B2581 Buhârî, Hibe, 8.
[17] D4602 Ebû Dâvûd, Sünnet, 3; HM25516 İbn Hanbel, VI, 132.
[18] T3894 Tirmizî, Menâkıb, 63; HM12419 İbn Hanbel, III, 136.
[19] D1369 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27; DM2200 Dârimî, Nikâh, 3.

lah Resûlü zaman zaman evinin hizmetlerini görür ve eşine yardımcı da olurdu.[20] Resûl-i Ekrem'in evdeki hâli Hz. Âişe'ye sorulduğunda şunları söylemişti: "O, normal bir insandı. Elbisesini diker, koyununu sağardı."[21]

Resûl-i Ekrem'i en güzel örnek olarak âlemlere sunan ilâhî irade, eşler arası muamelede şu rehberlikte bulunuyordu: "*...Onlarla (hanımlarınızla) iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız (biliniz ki) Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.*"[22] Bu âyetten ilham alan Resûl-i Ekrem de şu hikmet yüklü çağrıyı yapıyordu: "*Mümin bir kimse, mümine olan eşine nefret beslemesin; (çünkü) onun bir huyunu beğenmezse de hoşlanacağı başka bir huyu mutlaka vardır.*"[23] Aynı zamanda Allah Resûlü erkeklerden, hanımlarına hoşgörülü davranmalarını ve onlar hakkında birbirlerine hayrı tavsiye etmelerini istemiştir.[24]

Allah Resûlü dinî, insanî ve sosyo-politik bazı nedenlerle birden fazla evlilik yapmıştı. Hanımları ile ilişkilerinde her zaman adaleti gözetmeye dikkat ederdi. Yolculuğa çıkacağı zamanlarda eşleri arasında kura çekerek yanına hangisini alacağını belirlerdi.[25] Diğer vakitlerde ise her hanımına belirli gün ve gecelerini ayırarak onunla ilgilenirdi. Hz. Âişe onun bu hassasiyetini ve düşünceli davranışını şöyle anlatır: "Resûlullah yanımızda kalma süresi bakımından aramızda ayrım yapmazdı."[26] Hz. Peygamber'in bu inceliğinin idrakinde olan güzide eşleri de onu memnun etmek için yarışırlardı. Nitekim yaşı ilerleyen[27] Hz. Sevde, Resûlullah'ın Hz. Âişe'ye olan sevgisini bildiğinden, onun hoşnutluğunu kazanmak için kendi sırasını Hz. Âişe'ye vermişti.[28]

Resûlullah'la ilgili olarak Hz. Âişe'den nakledilen, "Hanımlarından birini öptü ve abdest almadan namaza çıktı."[29] şeklindeki ifadeler, her ne kadar hadis kitaplarımızda abdestle ilgili olarak nakledilmişse de haddizâtında bu husus, Resûlullah'ın evinde hanımlarına karşı sıcak ilgisini ve sevgisini gösteren önemli bir ayrıntıdır.

Allah Resûlü eşlerini koruyup gözetir, onlara da kendine de kötülük gelmesinden sakınırdı. Bir gece itikâfta iken Hz. Safiyye kendisini ziyarete gelmişti. Dönüşte Allah Resûlü ona odasına kadar eşlik etmek üzere ayağa kalktı. Mescidin kapısına yaklaştıklarında ensardan iki kişi onlara selâm vererek hızlıca yürümeye devam ettiler. Hz. Peygamber onlara yavaş olmalarını söyleyerek onların yanlış anlamaları ihtimaline karşılık, "*Acele etmeyin! Bu (yanımdaki eşim) Safiyye bnt. Huyey'dir.*" diye açıklama yaptı. Sahâbîler böyle bir açıklamaya gerek olmadığını söylemişlerse

[20] B5363 Buhârî, Nafakât, 8.
[21] EM541 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 190.
[22] Nisâ, 4/19.
[23] M3645 Müslim, Radâ', 61.
[24] B5186 Buhârî, Nikâh, 81.
[25] B2593 Buhârî, Hibe, 15.
[26] D2135 Ebû Dâvûd, Nikâh, 37-38.
[27] M3629 Müslim, Radâ', 47.
[28] B2593 Buhârî, Hibe, 15
[29] D179 Ebû Dâvûd, Tahâret, 68.

de Allah Resûlü şeytanın onları şüpheye düşürmesinden endişe ettiğini söylemiştir.[30] Bu olay Resûlullah'ın aile şerefi konusundaki hassasiyetinin güzel bir örneğidir.

Hz. Peygamber aile fertlerine asla baskı yapmaz ve onlara karşı zor kullanmazdı. Aşağılayıcı ve can sıkıcı sözlere, azar ve dayak gibi onur kırıcı yollara başvurmazdı. Hz. Âişe'nin anlattığına göre, "Resûlullah (sav), Allah yolunda cihad hâriç eliyle hiç kimseye vurmadı. Ne bir kadına ne de bir hizmetçiye!.."[31] Aksine zaman zaman onları onurlandıran ince davranışlarda bulunurdu. Kendisini yemeğe çağıran komşusunun davetini ancak eşini de çağırdığında kabul etmesi,[32] onun bu ince ve düşünceli davranışlarından birisidir. Hz. Peygamber, ashâbından da aileleriyle ilişkilerinde aynı hassasiyeti göstermelerini istemiştir. Nitekim Saîd b. Hakîm'in naklettiğine göre, dedesi Muâviye el-Kuşeyrî'nin, "Hanımlarımız hakkında ne dersiniz?" diye sorması üzerine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *"Yediklerinizden onlara da yedirin, giydiklerinizden onlara da giydirin, onları dövmeyin ve kötülemeyin."*[33]

Hz. Peygamber'in aile yaşantısındaki maişeti ve harcamaları da gayet mütevazı idi. O, elinde olanı daima birileriyle paylaşmayı tercih eder, ashâbına ve aile efradına fâni dünyanın geçiciliğini ve âhiret hayatının ebedîliğini anlatır, gereksiz harcamalardan ve gösterişten uzak sade bir yol izlenmesi gerektiğini dile getirirdi. Kendisinin ve ailesinin geçimiyle ilgili olarak, *"Allah'ım! Muhammed ailesinin rızkını geçinecek kadar kıl."* diye dua ederdi.[34] Medine'ye hicret ettiği günden vefatına kadar Hz. Peygamber ve ailesinin üç gün arka arkaya buğday ekmeği yemediklerini[35] ve bir ay boyunca yemek pişirmek için hiç ateş yakmadıklarını, yiyeceklerinin sadece kuru hurma ve sudan ibaret olduğunu bildiren Hz. Âişe,[36] Resûlullah vefat ettiğinde odalarında bir parça arpadan başka yiyecek bir şeyi olmadığını söylemiştir.[37]

Daha önce de belirttiğimiz üzere, her ailede olduğu gibi, Resûlullah'ın evinde de zaman zaman tartışmalar yahut eşlerinin birtakım olumsuz davranışlarından kaynaklanan sorunlar meydana gelebiliyordu. Resûlullah bu durumlarda hep sabır ve teenni ile hareket ederdi. Her şeyden önce onun muhabbet rüzgârı esen evinde meydana gelen aile içi gerilimler, konuşularak çözülürdü. Bazen de vahyin doğrudan müdahalesi hadiseyi sorun olmaktan çıkarıyordu. Örneğin, Allah Resûlü'nün hanımlarından bazıları onun tercih ettiği bu mütevazı hayattan dolayı bazı sıkıntılar yaşamış ola-

30 B6219 Buhârî, Edeb, 121.
31 M6050 Müslim, Fedâil, 79.
32 M5312 Müslim, Eşribe, 139.
33 D2144 Ebû Dâvûd, Nikâh, 40-41.
34 M7440 Müslim, Zühd, 18; B6460 Buhârî, Rikâk, 17.
35 B6454 Buhârî, Rikâk, 17; M7443 Müslim, Zühd, 20.
36 M7449 Müslim, Zühd, 26.
37 B6451 Buhârî, Rikâk, 16; M7451 Müslim, Zühd, 27.

caklar ki Hz. Peygamber'e daha iyi şartlarda yaşamak istediklerine dair arzularını hissettirmişlerdi. Onların bu davranışları Allah Resûlü'nü o kadar üzmüştü ki hanımlarından bir ay boyunca uzak durmuştu. Çok geçmeden bu sorunu çözen ve Resûlullah'ın, hanımlarını dünyayı ya da âhireti tercih etmeleri konusunda serbest bırakmakla emrolunduğu âyet-i kerime nazil oldu: *"Ey Peygamber! Hanımlarına de ki: 'Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim ve sizi güzelce bırakayım. Eğer Allah'ı, Resûlü'nü ve âhiret yurdunu istiyorsanız bilin ki Allah içinizden iyilik yapanlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır.'"*[38] Allah Resûlü önce Hz. Âişe olmak üzere bütün hanımlarına Allah'ın bu emrini bildirdi ve tercih yapmalarını istedi. Yaptıklarının yanlış olduğunu anlayan hanımların her biri dünyalık isteklerinden vazgeçip Allah'ı, Resûlü'nü ve âhiret yurdunu tercih ettiklerini söylediler.[39]

Sevgi dolu bir eş olan Allah Resûlü bir baba olarak da son derece müşfik ve merhametliydi. Çocukları mutlu etmeyi severdi. Kızı Hz. Fâtıma yanına geldiğinde onun için ayağa kalkar, elinden tutar, onu öper ve kendi yerine oturturdu. Hz. Peygamber de Fâtıma'nın yanına girdiği zaman Fâtıma hemen ayağa kalkar, babasının elinden tutar, onu öper ve kendi yerine buyur ederdi.[40] Çocuklarını çok seven Allah Resûlü, gözleri önünde oğlu İbrâhim'in can çekişmeye başladığını gördüğünde gözleri dolmuş ve şöyle demişti: *"Göz yaşarır, kalp mahzun olur. (Fakat) Biz Rabbimizin razı olacağı şeylerden başkasını söylemeyiz. Vallahi, ey İbrâhim, biz senin için hakikaten üzülüyoruz."*[41]

Çocukların terbiyesine özen gösteren Resûlullah onları incitmemeye dikkat eder, onlara şefkatle davranır, uyarılarını dahi yumuşaklıkla yapardı. Bir gün Hz. Peygamber, hanımı Ümmü Seleme'nin önceki eşi Ebû Seleme'den olan oğlu Ömer'in, yemek yerken elini tabağın her tarafında gezdirdiğini görünce, *"Delikanlı, besmele çek, sağ elinle ye ve önünden ye!"*[42] buyurarak uyarmıştı. Enes b. Mâlik'e de şu tavsiyede bulunmuştu: *"Yavrucuğum, ailenin yanına girdiğin zaman selâm ver. Bu, kendin ve ev halkın için bereket olur."*[43] Allah Resûlü aile efradına sorumlu oldukları ibadetleri zaman zaman hatırlatarak hem tebliğ görevini yerine getiriyor hem de onların ibadetlerini ifa noktasında ihmalkâr davranmamalarını sağlıyordu. Zira Kur'an, Hz. Peygamber'e dünya hayatının debdebe ve cazibesine kapılmaması gerektiğini, kendisine verilen nimetin hayırlı ve kalıcı olduğunu beyan ettikten sonra[44] şu talimatı veriyordu: *"Ailene namaz kılmalarını söyle.*

[38] Ahzâb, 33/28-29.
[39] B4786 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 5; M3681 Müslim, Talâk, 22; TT20/251 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 251.
[40] D5217 Ebû Dâvûd, Edeb, 143, 144; T3872 Tirmizî, Menâkıb, 60.
[41] M6025 Müslim, Fedâil, 62
[42] B5376 Buhârî, Et'ıme, 2.
[43] T2698 Tirmizî, İstî'zân, 10.
[44] Tâ-Hâ, 20/131.

Kendin de ona sabırla devam et. Senden rızık istemiyoruz, biz seni rızıklandırıyoruz. Güzel sonuç takva iledir."[45] Hz. Peygamber, aile fertlerine bu konularda da baskıcı ve zorlayıcı tavırlar göstermez, uygun bir üslûpla uyarılarda bulunurdu. Nitekim Enes b. Mâlik onun aile efradını namaza davet edişini şöyle anlatır: "Resûlullah (sav) altı ay boyunca sabah namazına çıktığında Fâtıma'nın kapısına uğrayıp, *'Haydin namaza ey ev halkı!'* dedi ve *'Ey Peygamber'in ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.'*[46] âyetini okudu."[47]

Resûl-i Ekrem, çocuklarının ve torunlarının azarlanmasını ve aşağılanmasını da hiçbir zaman istemez, sabır ve müsamaha göstererek onların eğitilmesini beklerdi. Bir defasında Hz. Peygamber'in kucağına torununu veren Ümmü'l-Fadl, Resûlullah'ın üstünü ıslattığını görünce çocuğun omzuna vurmuş, bunun üzerine Rahmet Peygamberi (sav), *"Oğlumun canını acıttın, Allah hayrını versin!"* buyurmuştu.[48]

Her konuda Müslümanlara ve tüm insanlığa örnek teşkil eden Allah Resûlü gerek eş gerek baba gerekse dede olarak aile hayatının nasıl olması gerektiğini yaşayarak göstermiş, *"Ben, aileme karşı en hayırlı olanınızım."* sözünü[49] yaşantısıyla doğrulamıştır. Onun aile yaşantısına şahit olan ashâbının anlattıkları da bu gerçeği doğrular mahiyettedir. Uzun yıllar Resûlullah'ın hizmetinde bulunan ve onun yaşantısına yakından tanık olma imkânına sahip olan Enes b. Mâlik'in, "Ailesine karşı Resûlullah'tan (sav) daha şefkatli olan bir kimse görmedim."[50] ifadesi bunlardan sadece birisidir. Ahlâkı düzgün olan ve aile fertlerine yumuşak davranan kişileri, *"müminlerin iman bakımından en mükemmel olanı"*[51] olarak tanımlayan Allah Resûlü, meselenin imanî yönüne de dikkat çekmek istemiştir. Zira mümin, en yakını olan ailesine merhamet, şefkat ve anlayışla yaklaşır onların hak ve hukuklarına riayet ederse imanının gerektirdiği güzel ahlâkla bezenmiş olacaktır. Bunun neticesinde de toplumda sağlıklı ilişkiler gelişecek, huzurlu ailelerden temiz nesiller yetişecektir.

[45] Tâ-Hâ, 20/132.
[46] Ahzâb, 33/33.
[47] T3206 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33; HM14086 İbn Hanbel, III, 285.
[48] İM3923 İbn Mâce, Ta'bîru'r-rü'yâ, 10; HM27416 İbn Hanbel, VI, 340.
[49] T3895 Tirmizî, Menâkıb, 63; İM1977 İbn Mâce, Nikâh, 50.
[50] ST1/136 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 136.
[51] HM25184 İbn Hanbel, VI, 100.

HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLARI

عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهَا الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ لَمَّا تُوُفِّيَ الْقَاسِمُ ابْنُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَتْ خَدِيجَةُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ دَرَّتْ لُبَيْنَةُ الْقَاسِمِ فَلَوْ كَانَ اللَّهُ أَبْقَاهُ حَتَّى يَسْتَكْمِلَ رَضَاعَهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّ تَمَامَ رَضَاعِهِ فِي الْجَنَّةِ."

Fâtıma bnt. Hüseyin'in naklettiğine göre, babası Hüseyin b. Ali şunları anlatmaktadır: "Resûlullah'ın (sav) oğlu Kâsım vefat edince (annesi) Hz. Hatice, 'Yâ Resûlallah! Kâsım'ın sütü hâlâ damlıyor. Keşke Allah süt emmeyi tamamlayıncaya kadar onu yaşatsaydı.' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) '*O, süt emmeyi cennette tamamlayacaktır.*' buyurdu."

(İM1512 İbn Mâce, Cenâiz, 27)

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ قَالَ: لَمَّا وُضِعَتْ أُمُّ كُلْثُوم ابْنَةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي الْقَبْرِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى."

عَنْ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ أَحَدًا كَانَ أَشْبَهَ سَمْتًا وَدَلاًّ وَهَدْيًا... بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْ فَاطِمَةَ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهَا كَانَتْ إِذَا دَخَلَتْ عَلَيْهِ قَامَ إِلَيْهَا فَأَخَذَ بِيَدِهَا وَقَبَّلَهَا وَأَجْلَسَهَا فِي مَجْلِسِهِ وَكَانَ إِذَا دَخَلَ عَلَيْهَا قَامَتْ إِلَيْهِ فَأَخَذَتْ بِيَدِهِ فَقَبَّلَتْهُ وَأَجْلَسَتْهُ فِي مَجْلِسِهَا.

عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ قَالَ: لَمَّا مَاتَ إِبْرَاهِيمُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّ لَهُ مُرْضِعًا فِي الْجَنَّةِ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"وُلِدَ لِيَ اللَّيْلَةَ غُلاَمٌ فَسَمَّيْتُهُ بِاسْمِ أَبِي إِبْرَاهِيمَ." ... قَالَ أَنَسٌ: لَقَدْ رَأَيْتُهُ يَكِيدُ بِنَفْسِهِ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَدَمَعَتْ عَيْنَا رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "تَدْمَعُ الْعَيْنُ وَيَحْزَنُ الْقَلْبُ وَلاَ نَقُولُ إِلاَّ مَا يَرْضَى رَبُّنَا إِنَّا بِكَ يَا إِبْرَاهِيمُ لَمَحْزُونُونَ."

Ebû Ümâme'nin naklettiğine göre, Resûlullah'ın (sav) kızı Ümmü Gülsüm kabre konduğunda Resûlullah (sav) şu âyeti okumuştu: "*Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız.*"

(Tâ-Hâ, 20/55; HM22540 İbn Hanbel, V, 254)

Müminlerin annesi Hz. Âişe anlatıyor: "Resûlullah'a (sav) tavır, hâl ve davranış... bakımından Fâtıma'dan (Allah onun yüzünü ağartsın) daha fazla benzeyen birini görmedim. Fâtıma onun huzuruna girdiği zaman Resûlullah ayağa kalkar, onun elini tutar, onu öper ve kendi yerine oturturdu. Resûlullah Fâtıma'nın yanına girdiği zaman da o (aynı şekilde) hemen ayağa kalkar, babasının elinden tutar, onu öper ve kendi yerine oturturdu."

(D5217 Ebû Dâvûd, Edeb, 143, 144)

Adî b. Sâbit anlatıyor: "Berâ'ın şöyle dediğini işittim: (Hz. Peygamber'in oğlu) İbrâhim öldüğü zaman Resûlullah (sav), '*Muhakkak ki onun için cennette süt emzirecek biri vardır.*' buyurdu."

(B6195 Buhârî, Edeb, 109)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav), "*Bu gece bir oğlum oldu. Ona atam İbrâhim'in ismini verdim.*" buyurdu... Sonra Enes şunları anlattı: 'O çocuğu Resûlullah'ın (sav) gözleri önünde can verirken gördüm. Resûlullah'ın (sav) gözleri yaşardı ve şöyle buyurdu: "*Göz yaşarır, kalp üzülür fakat biz Rabbimizin razı olacağı sözlerden başkasını söylemeyiz. Ey İbrâhim, biz senin ölümünden dolayı gerçekten üzgünüz.*"

(D3126 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 23, 24)

Hz. Peygamber (sav) kendisine nübüvvet verilmeden yaklaşık on beş sene evvel Mekke'de "tâhira" (temiz kadın) lakabıyla anılan Hatice bnt. Huveylid ile evlenmişti.[1] Kâsım, Allah Resûlü'nün bu evlilikten doğan ilk çocuğuydu.[2] Ona nispetle Hz. Peygamber için "Ebu'l-Kâsım" (Kâsım'ın babası) künyesi kullanılıyordu.[3] Kâsım'ın süt emme yaşını henüz tamamlamadan iki yaşındayken vefat ettiği bilinmektedir.[4] O vefat edince Hz. Hatice validemiz, "Yâ Resûlallah! Kâsım'ın sütü hâlâ damlıyor. Keşke Allah süt emmeyi tamamlayıncaya kadar onu yaşatsaydı.' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) *'O, süt emmeyi cennette tamamlayacaktır.'*"[5] buyurarak sevgili eşini teselli etti.

Hz. Peygamber'in eşlerinden sadece Hz. Hatice ve Hz. Mâriye'den çocukları olmuştu. Genel kabul gören görüşe göre, Hz. Hatice'den, Kâsım ve Abdullah adında iki oğlu, Zeyneb, Rukiyye, Fâtıma ve Ümmü Gülsüm adında dört kızı olmuştu. Mısırlı eşi Mâriye'den de İbrâhim dünyaya gelmişti.[6] Mekke'de dünyaya gelen Abdullah ve Medine'de doğan İbrâhim hâriç, Allah Elçisi'nin tüm çocukları nübüvvetten önce dünyaya gelmişlerdi.[7]

Hz. Peygamber'in oğlu Abdullah, İslâm'ın gelişinden sonra doğmuş ve Mekke'de vefat etmiştir.[8] Bazı kaynaklarda Abdullah yerine Tayyib ve Tâhir isimleri yer almaktaysa da[9] bunların aslında Abdullah'ın lakabı olduğu söylenmektedir.[10]

Hz. Zeyneb, Allah Resûlü'nün kız çocuklarının en büyüğü idi.[11] O dünyaya geldiğinde Resûlullah otuz yaşındaydı.[12] Kızlarının içerisinde en erken evlenen de o idi.[13] Bu evlilik İslâm'dan önce gerçekleşmişti. Zeyneb, Hz. Hatice'nin kız kardeşi Hâle bnt. Huveylid'in oğlu Ebu'l-Âs b. Rebî' ile evlenmişti. Hz. Peygamber'in diğer kızları gibi Zeyneb de İslâm davetini alır almaz Müslümanlığı benimsemişti. Buna karşın eşi, eski dininde kalmayı tercih etmişti. Hatta o, müşriklerle birlikte Bedir Harbi'ne katılmış ve esir düşmüştü. Hz. Zeyneb, kocasının hür kalabilmesi karşılığında bir miktar mal ile annesinin kendisine düğün hediyesi olarak taktığı gerdanlığı fidye olarak göndermişti. Resûlullah gerdanlığı görünce tanımış ve duygulanmıştı. Ashâbıyla istişare edip damadının fidyesiz serbest kalmasını

[1] EU7/80 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 80.
[2] HS2/9 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 9.
[3] M5591 Müslim, Âdâb, 5; B2120 Buhârî, Büyu', 49.
[4] BE2/24 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 24.
[5] İM1512 İbn Mâce, Cenâiz, 27.
[6] HS2/9 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 9.
[7] ST1/110 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 110-111.
[8] ST1/110 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 110-111.
[9] HS1/142 İbn Hişâm, *Sîret*, I, 142; BS13709 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 107.
[10] BE2/34 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 34; SU2/154 Süheylî, *er-Ravdu'l-unuf*, II, 156.
[11] MA14011 Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 494.
[12] NM6833, NM6834 Hâkim, *Müstedrek*, VII, 2441 (4/42).
[13] ST8/31 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 31.

sağlamış, ancak bu özgürlük karşılığında kızının Medine'ye hicretine izin vermesini şart koşmuştu.[14] Ebu'l-Âs b. Rebî' bu sözünde durmuş, Allah Resûlü (sav) de daha sonra ensardan bir zâtla birlikte Zeyd b. Hârise'yi Mekke'ye göndererek Zeyneb'i getirtmişti.[15] Daha sonra hicretin altıncı yılında Şam'dan dönmekte olan ve aralarında Ebu'l-Âs'ın da bulunduğu bir ticaret kervanı esir alınmıştı. Ebu'l-Âs kervandan kaçarak geceleyin Hz. Zeyneb'in yanına gelmiş ve ondan güvence istemişti. Eşine karşı sevgisini hâlâ yitirmemiş olan Zeyneb, onun bu isteğini kabul etmiş ve Ebu'l-Âs'ın kendi himayesinde olduğunu etrafına duyurmuştu.[16] Dürüstlüğünden dolayı Allah Resûlü'nün övgüsünü kazanan Ebu'l-Âs,[17] bu olaydan sonra Müslüman olmuştu.[18] Bu sebeple Resûl-i Ekrem, Zeyneb'e sadakatinden dolayı ondan ayrı kaldığı süre içerisinde başkasıyla evlenmeyen Ebu'l-Âs'ı[19] tekrar kızıyla nikâhlamıştı.[20]

Hz. Zeyneb'in hicrî sekizinci yılın başlarında vefat ettiği bilinmektedir. Onun ölüm sebebi ise ta Medine'ye hicretine kadar uzanan acı bir hadiseye dayanmaktadır. Hicreti esnasında hamile olan Zeyneb kayınbiraderi Kinâne b. Rebî' vasıtasıyla Zeyd b. Hârise'ye teslim edilecekti. Ancak onun Mekke'den ayrıldığını haber alan müşrikler, Medine'ye gitmesine engel olmak için onu takibe almışlardı. Zeyneb'e ilk ulaşanlar daha sonra İslâm'ı kabul edip Medine'ye hicret edecek olan Hebbâr b. Esved[21] ile Nâfi' b. Abdikays el-Fihrî idi. Hebbâr, elindeki mızrakla Zeyneb'in binmiş olduğu deveyi dürtmüş ve onun deveden düşmesine neden olmuştu. Bu hadise üzerine düşük yapan Zeyneb'in hastalandığı ve ölümünün bu rahatsızlığından kaynaklandığı rivayet edilmektedir.[22]

Nebî (sav) Zeyneb'in cenazesinin nasıl yıkanacağını ve kefenleneceğini, hanım sahâbîlere bizzat tarif etmiş ve uygulatmıştı. Daha sonra onlara kendi peştamalını vererek, kızına iç gömleği yapmalarını istemişti.[23] Hz. Zeyneb'in Ali ve Ümâme adında iki çocuğu olmuştu. Oğlu Ali küçük yaşta vefat etmiş, kızı Ümâme ise annesinden sonra da yaşamış ve Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra Hz. Ali ile evlenmişti.[24] Peygamber Efendimizin omzunda taşıdığı, hatta o sırtında iken namaz kılmaktan çekinmediği sevgili torunu işte bu Ümâme idi.[25]

Hz. Peygamber'in diğer kızı Rukiyye, nübüvvetten önce Hz. Peygamber'in amcası Ebû Leheb'in oğlu Utbe ile nişanlıydı. Tebbet sûresi nazil olup da Ebû Leheb ve karısı bu sûrede ağır bir dille yerilince, oğullarını bu evlilikten vazgeçirmişler ve düğün yapılmadan nişandan ayır-

[14] BE1/397 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, I, 397.
[15] D2692 Ebû Dâvûd, Cihâd, 121; HS2/489 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 489.
[16] HS3/208 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 494.
[17] B3110 Buhârî, Farzu'l-humus, 5; M6309 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 95.
[18] ST2/83 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 83.
[19] BE1/397 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, I, 397.
[20] T1142 Tirmizî, Nikâh, 43; D2240 Ebû Dâvûd, Talâk, 23-24.
[21] H16/526 İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 526.
[22] NM2812 Hâkim, *Müstedrek*, III, 1061 (2/201); NM6835 Hâkim, *Müstedrek*, VII, 2441 (4/43); MR5/498 Ali el-Kârî, *Mir'âtü'l-mefâtîh*, V, 498.
[23] M2173 Müslim, Cenâiz, 40; B1253 Buhârî, Cenâiz, 8.
[24] ST8/31 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 31; BS13709 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 107.
[25] B516 Buhârî, Salât, 106; M1213 Müslim, Mesâcid, 42.

mışlardı. Rukiyye daha sonra Hz. Osman'la evlenmiş, onunla beraber Habeşistan'a yapılan her iki hicrete de katılmıştı. Bu evlilikten Abdullah isminde bir oğlu olmuştu. Abdullah'ın, henüz altı yaşındayken öldüğü rivayet edilmektedir.[26]

Hz. Peygamber (sav) Bedir Savaşı için hazırlık yaparken kızı Rukiyye hastalanmıştı. Bunun üzerine Allah Resûlü, damadı Hz. Osman'a, *"Sana, Bedir Savaşı'na katılmış bir gazinin sevabı ve ganimet payı vardır."* buyurarak eşinin yanında kalması gerektiğini ifade etmiş, böylece Hz. Osman, Bedir'de bulunamamıştı.[27] Hicretten on yedi ay sonra, Ramazan ayında Hz. Peygamber Bedir'den henüz dönmeden, kızı Rukiyye yakalandığı hastalığa yenik düşüp Hakk'ın rahmetine kavuşmuştu.[28] Zeyd b. Hârise Bedir zaferinin müjdesini Medine'ye ulaştırdığında Rukiyye'nin defin işlemleri tamamlanmıştı. Nebî (sav) Medine'ye gelip onun kabrine vardığında, kadınların da toplandığı kabirde duygulu anlar yaşanmıştı. Kısacık ömründe iki kere Habeşistan'a ve son olarak da Medine'ye hicret etmiş olan Rukiyye, artık en büyük hicretin yolcusu olmuştu. Kabri başında ağlayan kadınları gören Hz. Ömer'in onlara tepki göstermesi üzerine Hz. Peygamber, *"Bırak onları Ömer, ağlasınlar."* buyurmuştu. Orada ağlayanlardan biri de Hz. Fâtıma idi. Kızının ağladığını gören Peygamber Efendimiz, elbisesinin bir ucuyla onun gözyaşlarını silmişti.[29]

Resûlullah'ın üçüncü kızı Ümmü Gülsüm de ablası Rukiyye gibi Ebû Leheb'in diğer oğlu Uteybe ile nişanlanmış ve o da aynı sebepten dolayı düğün olmadan ayrılmıştı. Resûlullah'tan hemen sonra Medine'ye hicret eden Ümmü Gülsüm, Rukiyye'nin vefatından sonra yine tıpkı ablası gibi Hz. Osman ile evlenmişti.[30] Peygamberimiz, kızı Rukiyye'nin mehri kadar mehir karşılığında Hz. Osman'ın Ümmü Gülsüm'le evlenmesini Allah'ın uygun gördüğünü belirterek[31] onları evlendirmiş, bundan dolayı Hz. Osman, "İki Nur Sahibi" anlamında "Zü'n-nûreyn" lakabıyla meşhur olmuştu.[32]

Hicretin dokuzuncu yılında ablası Zeyneb'den bir yıl kadar sonra, Hz. Osman'ın nikâhı altındayken vefat eden Ümmü Gülsüm'ün çocuğu olmamıştı.[33] Allah'ın Elçisi, Ümmü Gülsüm'ün vefatı üzerine ağlayan Hz. Osman'a, *"Neden ağlıyorsun?"* diye sorunca Osman, "Seninle olan hısımlığım sona erdiği için yâ Resûlallah!" diye cevap vermişti. Resûlullah da *"Hayır. Ölüm, hısımlığı sonlandırmaz, hısımlığı ancak boşanma sonlandırır. Üçüncü bir kızım olsa onu da seninle evlendirirdim."* diyerek onun gönlüne su serpmişti.[34] Ümmü Gülsüm'ün cenazesini yıkayan hanım sahâbîler, saçla-

[26] ST3/54 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 54.
[27] B3699 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 7.
[28] BS13709 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 107.
[29] ST8/35 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 37.
[30] ST3/56, ST8/35 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 56, VIII, 35.
[31] İM110 İbn Mâce, Sünnet, 11/3.
[32] BS13713 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 73.
[33] ST8/35 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 38; BS13709 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 107.
[34] BE2/29 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, II, 29.

rını üç örgü yapmışlar, Resûlullah'ın verdiği peştamal, gömlek, başörtüsü ve çarşaf ile onu kefenlemişler ve güzel kokular sürerek son yolculuğuna uğurlamışlardı.[35] Ümmü Gülsüm kabre konduğunda Peygamber Efendimizin ağzından şu ilâhî söz dökülmüştü: "*Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız.*"[36]

Resûlullah'ın en küçük kızı olan[37] Hz. Fâtıma ise Mekke'de Kureyş'in Kâbe'yi tamir ettiği sıralarda doğmuştu. Allah Elçisi o sırada otuz beş yaşlarındaydı.[38] Hz. Peygamber'in hicretinin ardından aynı yıl içerisinde Medine'ye getirtilmişti. Hicretten beş ay sonra Hz. Ali, Fâtıma'yı babasından istemiş, Allah Resûlü de onları Bedir Savaşı'nın hemen akabinde evlendirmişti. Hz. Fâtıma o sırada yaklaşık on sekiz yaşındaydı.[39] Resûlullah, kızına çeyiz olarak kadife bir yaygı, bir su kırbası, içi lifle doldurulmuş yastık ve iki el değirmeni[40] vermişti.[41] Bu evlilikten Hasan, Hüseyin, Ümmü Gülsüm ve Zeyneb isminde dört çocuk dünyaya gelecekti.[42]

Peygamber kızı olmasına rağmen Hz. Fâtıma, kocasının yanında fakir ve mütevazı bir hayat sürmüştü. Evin yükü kendisine ağır gelmiş, değirmende un öğüten elleri nasır tutmuştu. Kendisinin yanı sıra eşi de bu durumdan muzdarip olunca Allah Resûlü'ne gidip bir hizmetçi talebinde bulunmuşlardı. Resûlullah onlara Suffe Ashâbı'nın çektiği sıkıntıları hatırlatarak Allah'a şükretmeleri tavsiyesinde bulunmuştu.[43] Bununla beraber Resûlullah kızına çok düşkündü ve "*...Fâtıma benden bir parçadır...*" buyururdu.[44] Hz. Fâtıma, hâli, tavırları ve yürüyüşü ile babasına çok benzerdi. Nitekim Hz. Âişe validemiz onun hakkında şöyle demişti: "Resûlullah'a (sav) tavır, hâl ve davranış bakımından Fâtıma'dan (Allah onun yüzünü ağartsın) daha fazla benzeyen birini görmedim. Fâtıma onun huzuruna girdiği zaman Resûlullah ayağa kalkar, onun elini tutar, onu öper ve kendi yerine oturturdu. Resûlullah Fâtıma'nın yanına girdiği zaman da o (aynı şekilde) hemen ayağa kalkar, babasının elinden tutar, onu öper ve kendi yerine otururdu."[45]

Hz. Fâtıma genel kabul gören görüşe göre, hicretin on birinci yılında Resûlullah'ın vefatından altı ay kadar sonra vefat etmişti. Öldüğünde yaklaşık yirmi dokuz yaşında olduğu söylenmektedir.[46]

Allah Resûlü, çocuklarının annesi olan sevgili eşi Hatîcetü'l-Kübrâ'nın benzersiz hayat arkadaşlığını asla unutmamış ve onu ömrü boyunca hayırla yâd etmiştir.[47] Hz. Hatice'den olan bu çocuklarından başka, Allah Resûlü'nün bir çocuğu da Mısırlı eşi Mâriye'den doğdu. Hicretin seki-

35 D3157 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 31, 32; İM1459 İbn Mâce, Cenâiz, 8.
36 Tâ-Hâ, 20/55; HM22540 İbn Hanbel, V, 254.
37 MA14011 Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 494.
38 ST8/26 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 26.
39 ST8/22 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 22.
40 HM819 İbn Hanbel I, 104.
41 HM715 İbn Hanbel I, 92; N3386 Nesâî, Nikâh, 81.
42 ST8/26 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 26.
43 HM838 İbn Hanbel I, 107.
44 M6310 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 96; B5230 Buhârî, Nikâh, 110.
45 D5217 Ebû Dâvûd, Edeb, 143, 144; B3623 Buhârî, Menâkıb, 25.
46 ST8/28 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 28.
47 B3818 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20.

zinci senesiydi. Bir Medine gecesinde, müminlerin annesi Mâriye, Hz. Peygamber'in azatlısı Selmâ'nın ebeliğinde bir çocuk dünyaya getirdi. Selmâ, durumu hemen eşi Ebû Râfi'e bildirdi. O da bu müjdeli haberi hiç beklemeden efendisi Resûl-i Ekrem'e iletti.[48] Enes'in aktardığına göre, sabah olduğunda Allah Resûlü (sav), *"Bu gece bir oğlum oldu. Ona atam İbrâhim'in ismini verdim."* buyurdu.[49]

Doğumunun yedinci gününde Hz. Peygamber (sav) İbrâhim için akîka kurbanı olarak bir koç kesmiş, saçını tıraş ettirip ağırlığınca gümüşü sadaka olarak yoksullara dağıtmıştı.[50] Medineli kadınlar ona sütannelik yapmak için yarışmışlar, Resûlullah da onu Ebû Seyf isimli bir demirci ile evli olan Ümmü Bürde'ye vermişti. Peygamberimiz, Ümmü Bürde'nin evine giderek oğlunu kucağına alır ve öperdi.[51] İbrâhim, beyaz tenliydi ve bu yönüyle babası onu kendisine benzetirdi.[52]

Hz. Resûl'ün son çocuğu İbrâhim, hicrî onuncu yılda sütbabası Ebû Seyf'in evinde[53] vefat ettiğinde henüz on altı[54] veya on sekiz aylıktı.[55] Hz. Peygamber, süt emme çağında vefat eden ilk oğlu Kâsım için söylediğini, bu kez aynı kaderi paylaşan İbrâhim için söylemişti: *"Muhakkak ki onun için cennette süt emzirecek biri vardır."*[56]

Peygamber Efendimizin küçük hizmetkârı Enes, İbrâhim bebeğin ölüm anını şöyle anlatmaktadır: "O çocuğu Resûlullah'ın (sav) gözleri önünde can verirken gördüm. Resûlullah'ın (sav) gözleri yaşardı ve şöyle buyurdu: *"Göz yaşarır, kalp üzülür fakat biz Rabbimizin razı olacağı sözlerden başkasını söylemeyiz. Ey İbrâhim, biz senin ölümünden dolayı gerçekten üzgünüz."*[57]

İbrâhim, Bakî' Mezarlığı'nın ilk sakini Osman b. Maz'ûn'un kabri yanında bir yer açılarak oraya defnedildi. Peygamberimiz ve amcası Hz. Abbâs kabrin yanında durmuş, Üsâme b. Zeyd ve Fadl b. Abbâs kabre inerek onu yerleştirmişti. Kabirde bir boşluk, bir gedik gören Resûlullah onu düzeltmelerini emretmiş ve *"Allah, kulu bir iş yapacağı zaman onu sağlam yapmasını ister."*[58] buyurarak o günün hatırasına müminlere önemli bir ilke bırakmıştı. İbrâhim'in defin işlemi bittikten sonra Resûl-i Ekrem kabrin başına bir taş koymuş ve üzerine su serpmişti.[59] İbrâhim'in vefatı güneş tutulması olayı gerçekleştiği güne denk gelince, insanlar bu hadisenin İbrâhim'in ölümünden dolayı vukû bulduğunu sanmışlardı. Bunun üzerine bir konuşma yapan Resûlullah (sav), güneş ve ayın bir insanın ölümünden dolayı tutulmayacağını anlatmıştı.[60]

[48] ST1/112 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 112-113.
[49] D3126 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 23-24; M6025 Müslim, Fedâil, 62.
[50] ST1/112 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 112-113.
[51] M6026 Müslim, Fedâil, 63.
[52] ST1/137 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 137.
[53] B1303 Buhârî, Cenâiz, 43.
[54] MA14013 Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 494
[55] D3187 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 48-49.
[56] B6195 Buhârî, Edeb, 109.
[57] D3126 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 23, 24; M6025 Müslim, Fedâil, 62.
[58] MK21363 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIV, 306
[59] ST1/144 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 144.
[60] B1043 Buhârî, Küsûf,1; M2102 Müslim, Küsûf, 10

Görüldüğü gibi, Allah'ın son peygamberi Efendimiz (sav) de her insan gibi evlenmiş ve çocuk sahibi olmuştur. İkisi Hz. Hatice'den, biri Hz. Mâriye'den olan erkek çocuklarının hepsi daha süt kuzusu iken vefat etmiştir. Tamamı İslâm'ı kabul eden ve Medine'ye hicret eden kızlarından Hz. Fâtıma hâriç diğerleri Peygamberimizin sağlığında vefat etmiş, Hz. Fâtıma da babasının vefatından altı ay sonra ona kavuşmuştur. Oğlu İbrâhim[61] ve kızı Zeyneb'den olan torunu Ali,[62] dedelerinin kucağında vefat etmişlerdir. Hayattayken biri hâriç tüm çocuklarının ölümüne şahit olan Rahmet Elçisi, evlât acısı gibi dayanılması zor bir imtihanı defalarca yaşamış, her insanın başına gelebilecek bu sıkıntıya bizzat katlanarak sabır sınavından geçmiştir. O (sav), diğer insanlar gibi acısıyla tatlısıyla insan olmanın gerektirdiği bütün tecrübeleri yaşamıştır.

Son Peygamber'in çocuklarının küçük yaşta vefat etmeleri, Mekkeli müşrikler tarafından istismar konusu olmuştur. Kâsım ve Abdullah'ın art arda daha bebekken vefat etmeleri Mekkeli müşrikleri umutlandırmış, Hz. Peygamber'in de ölmesiyle birlikte İslâm davasının biteceği kanaatine varmışlardır. Hatta bu durumu alaylı bir şekilde Resûlullah'ın aleyhine kullanan bazıları onun "soyu kesik" (ebter) olduğunu söylemeye başlamışlardır.[63] Buna karşın asıl soysuzların, Nebî'ye vahyedilen ilâhî hakikatlerden yüz çevirenler olduğunu bildiren ilâhî kelâm, Hz. Muhammed'e (sav) verilen nübüvvet nimetinin (kevserin), neseple, soyla kayıtlı kalmayacak kadar çağlar üstü bir daveti temsil ettiğini ilân etmiştir.[64] Dolayısıyla bu daveti Hz. Peygamber'den devralacak olan, onun ümmetidir. Bilindiği gibi Allah Resûlü'nün soyu, kızı Hz. Fâtıma ile devam etmiştir. Erkek çocuklarının erken ölümü elbette takdir-i ilâhîdir. Ancak "*...Muhammed'den (sav) sonra bir peygamber gelmesine (ilâhî) hüküm verilmiş olsaydı oğlu (İbrâhim) yaşardı...*"[65] şeklindeki Peygamber dönemi sonrası bazı algılamalar da göz önüne alındığında, bu takdirin arkasında birçok ilâhî hikmetin var olduğu anlaşılmaktadır.

[61] M6025 Müslim, Fedâil, 62.
[62] B1284 Buhârî, Cenâiz, 32; M2135 Müslim, Cenaiz, 11.
[63] ST3/7 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 7.
[64] Kevser, 108/1-3.
[65] B6194 Buhârî, Edeb, 109; İM1510 İM1511 İbn Mâce, Cenâiz, 27.

HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUKLARLA VE GENÇLERLE MÜNASEBETİ

ÇOCUKLARA: SEVGİ, ŞEFKAT ve İLTİFAT
GENÇLERE: ONUR, GÜVEN ve CESARET

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ ﷺ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَأْخُذُنِي فَيُقْعِدُنِي عَلَى
فَخِذِهِ، وَيُقْعِدُ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ عَلَى فَخِذِهِ الآخَرِ، ثُمَّ يَضُمُّهُمَا، ثُمَّ يَقُولُ:
"اللَّهُمَّ ارْحَمْهُمَا فَإِنِّي أَرْحَمُهُمَا."

Üsâme b. Zeyd (ra) anlatıyor:
"Resûlullah (sav) beni alır, bir dizine oturtur, (torunu) Hasan b. Ali'yi de öbür dizine oturturdu. Sonra bizi bağrına basıp şöyle derdi: *'Allah'ım, bu ikisine merhamet et! Ben de onlara merhamet ediyorum!'*"

(B6003 Buhârî, Edeb, 22)

عَنْ أبِي قَتَادَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُصَلِّي، وَهُوَ حَامِلٌ أُمَامَةَ بِنْتَ زَيْنَبَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَلأَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ، فَإِذَا قَامَ حَمَلَهَا وَإِذَا سَجَدَ وَضَعَهَا.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيُوَقِّرْ كَبِيرَنَا وَيَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ."

عَنْ أنَسٍ [بْنِ مَالِكٍ] قَالَ: خَدَمْتُ رَسُولَ اللَّهِ عَشْرَ سِنِينَ، وَاللَّهِ! مَا قَالَ لِي: أُفًّا قَطُّ، وَلاَ قَالَ لِي لِشَيْءٍ: لِمَ فَعَلْتَ كَذَا؟ وَهَلاَّ فَعَلْتَ كَذَا؟

عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ قَالَ: قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَنَحْنُ شَبَبَةٌ، فَلَبِثْنَا عِنْدَهُ نَحْوًا مِنْ عِشْرِينَ لَيْلَةً، وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ رَحِيمًا فَقَالَ:

"لَوْ رَجَعْتُمْ إِلَى بِلاَدِكُمْ فَعَلَّمْتُمُوهُمْ..."

Ebû Katâde'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), kızı Zeyneb ile Ebu'l-Âs b. Rebî'den olan (kız torunu) Ümâme kucağında olduğu hâlde namaz kılardı. Ayağa kalktığı zaman onu kucağına alır, secdeye vardığında bırakırdı.

(M1212 Müslim, Mesâcid, 41; B516 Buhârî, Salât, 106)

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayan bizden değildir."*

(T1921 Tirmizî, Birr, 15)

Enes (b. Mâlik) şöyle demiştir: "Resûlullah'a on sene hizmet ettim. Vallahi bana bir kez olsun *'Öf!'* bile demedi. Herhangi bir şeyden dolayı, *'Niçin böyle yaptın?'* demediği gibi, *'Şöyle yapsaydın ya!'* da demedi."

(M6011 Müslim, Fedâil, 51)

Mâlik b. Huveyris anlatıyor: "Biz gençler Hz. Peygamber'in (sav) yanına geldik ve onun yanında (Medine'de) yaklaşık yirmi gece kaldık. Hz. Peygamber (sav) çok merhametliydi. (Ailelerimizi özlediğimizi anlayınca) şöyle buyurdu: *"Memleketinize dönseniz de onlara (öğrendiklerinizi) öğretseniz..."*

(B685 Buhârî, Ezân, 49)

Akra' b. Hâbis, Temîm kabilesinin reislerindendi ve Araplar arasında önemli bir mevkiye sahipti. Câhiliye döneminde ortaya çıkan anlaşmazlıklarda hakemlik yapardı ve elinden geldiğince adaletle hükmederdi. Mekke'nin fethinden önce Müslüman olan Akra',[1] elinden geldiğince İslâm'ı öğrenmeye çalışıyordu. Peygamber Efendimize söylediği bir söz onun, çocuklara karşı sevecen davranma ve küçüklere merhamet gösterme konularında eksikliklerinin olduğunu gösteriyordu. Akra' bir gün Resûlullah'ı, torunu Hasan'ı öperken görmüş, "Benim on çocuğum var. Onlardan hiçbirini öpmedim." demişti. Rahmet Peygamberi bunun üzerine, *"Merhamet etmeyene merhamet olunmaz."* buyurmuş[2] ve bu yanlışını düzeltmesi gerektiğini ima etmişti. Çünkü Allah Resûlü'nün benimsediği en önemli prensiplerden biri, küçüklere sevgi ve şefkat göstermekti.[3]

Hz. Peygamber, çocukları çok severdi. Zira o, âlemlere rahmet olarak gönderilmişti[4] ve çocuk sevgisi, Allah'ın insana bahşettiği merhamet duygusunun göstergesiydi. Bir bedevî Hz. Peygamber'e gelerek ona, "Sizler çocukları öper misiniz? Biz onları (hiç) öpmeyiz." demişti. Nebî (sav) ona şu anlamlı cevabı vermişti: *"Allah senin gönlünden merhameti çekip almışsa ben ne yapayım?"*[5]

Peygamberimiz, çocuklara olan sevgisini bazen onlara dua ederek,[6] bazen onları kucaklayıp öperek,[7] bazen kucağına oturtarak gösterirdi.[8] Nitekim Üsâme b. Zeyd, Resûlullah'ın (sav) kendisini bir dizine, Hasan'ı da öbür dizine oturtup, onları bağrına bastığını ve onlar için şöyle dua ettini aktarmıştır: *"Allah'ım, bu ikisine merhamet et! Ben de onlara merhamet ediyorum!"*[9] Bazen de çocukları bineğine alarak,[10] omuzlarında taşıyarak,[11] yanaklarını okşayarak[12] hatta onlarla şakalaşarak[13] onlarla ilgilenirdi.

Medineli hanım sahâbîler arasında, dindarlığı, zekası ve cesareti ile meşhur olan Ümmü Süleym, bizzat katıldığı Huneyn Savaşı'ndan sonra, Medine'ye geri dömüş, orada bir erkek çocuk dünyaya getirmişti.[14] Bebeği diğer oğlu Enes'in kucağına verip Hz. Peygamber'e göndermişti. Allah Resûlü, hurma istemiş ve onu çiğneyip yumuşatarak, bebeğin ağzına koymuştu. Bebek hurmanın tadını alıp dilini, dudaklarını hareket ettirince, *"Ensarın hurmayı sevmesine bakın!"* buyurmuş ve bebeğe Abdullah

1 HII/101 İbn Hacer, *İsâbe*, I, 101-102.
2 M6028 Müslim, Fedâil, 65; B5997 Buhârî, Edeb, 18.
3 D4943 Ebû Dâvûd, Edeb, 58.
4 Enbiyâ, 21/107.
5 B5998 Buhârî, Edeb, 18; M6027 Müslim, Fedâil, 64.
6 B5884 Buhârî, Libâs, 60; M6256 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 56
7 B2122 Buhârî, Büyû', 49.
8 B223 Buhârî, Vudû', 59; M5616 Müslim, Âdâb, 25.
9 B6003 Buhârî, Edeb, 22.
10 B5965 Buhârî, Libâs, 99.
11 M6259 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 59; B5996 Buhârî, Edeb, 18.
12 M6052 Müslim, Fedâil, 80.
13 T1992 Tirmizî, Birr, 57; D5002 Ebû Dâvûd, Edeb, 84.
14 "Abdullah b. Ebû Talha", *DİA*, I, 97; ST8/425 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 425.

adını vermişti.[15] Mekke fethedilince de Mekkeliler çocuklarını akın akın Resûlullah'a getirmeye başlamışlardı. Resûlullah, getirilen çocuklar için bir yandan hayatlarının bereketli olması için dualar ediyor, bir yandan da başlarını okşayarak[16] çocuklara olan sevgisini gösteriyordu.

Şefkat Peygamberi, çocukları bazen bineğine alarak sevindirirdi. Abdullah b. Ca'fer,[17] Üsâme b. Zeyd[18] ve Fadl b. Abbâs,[19] onun, bineğine alıp seyahat ettiği çocuklar, gençler arasındaydı. Resûlullah'ın bu uygulaması, çocukların o kadar hoşuna giderdi ki onun seferden dönüşünü âdeta dört gözle beklerler ve onu karşılamak için yarışırlardı. Resûlullah da çocuklardan birini bineğinin önüne, birini de arkasına alır ve gönüllerini hoş ederdi.[20]

Allah'ın Elçisi bazen de çocukların yanaklarını okşayarak sevgisini gösterirdi. Onun bir dokunuşu, çocuklar için iftihar vesilesi olup unutulmayacak bir kıymete sahipti. Hatta sonraki yıllarda, bu türden hatıralarını başkalarıyla paylaşırlardı. Abdullah b. Sa'lebe[21] ve Câbir b. Semüre bu şanslı çocuklardandı. Câbir başından geçen o mutlu hatırayı şöyle anlatmıştı: "Resûlullah ile birlikte ilk namazı (öğle namazını) kıldım. Sonra o, ailesinin yanına gitmek üzere çıktı, onunla birlikte ben de çıktım. Yolda onu çocuklar karşıladılar. Onların her birinin yanaklarını teker teker okşamaya başladı. Benim de yanağımı okşadı. Elinde öyle bir serinlik ve hoş bir koku hissettim ki sanki elini attârın (koku satanın) sepetinden çıkarmıştı."[22]

Peygamberimizin çocukların arasına karışıp[23] onlarla çocuk olduğu, şakalaştığı ve oyun oynadığı olurdu. Meselâ, Medine'nin Hazrec kabilesine mensup bir ailenin çocuğu olan Mahmûd b. Rebî', beş yaşında iken Resûlullah'ın, kendilerine ait olan kuyudan çektiği suyu yüzüne püskürttüğüne dair bir hatırasını anlatmaktadır.[24]

Resûlullah'ın çocukları sevmesine ve bu sevgisini göstermesine hiçbir durum engel olmuyordu. İslâm'ın en önemli ibadetlerinden biri olan namazda bile çocuklara olan sevgisini ve ilgisini esirgemeyen Peygamberimiz, bazen kızı Hz. Zeyneb ile Ebu'l-Âs'ın evliliğinden olan kız torunu Ümâme'yi,[25] bazen de diğer kızı Hz. Fâtıma ve Hz. Ali'nin evliliğinden olan torunları Hasan veya Hüseyin'i[26] omuzunda, sırtında veya kucağında tutarak namaz kılardı. Secdeye gittiği zaman torununu yere bırakır, kalktığı zaman tekrar alırdı.

Namaz kılarken çocuklar onun önünden geçtiklerinde namazına devam eder hatta bazen dizlerinden tutan çocuklar olur ama Resûl-i Ekrem

[15] M6322 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 107; B5470 Buhârî, Akîka, 1.
[16] D4181 Ebû Dâvûd, Tereccül, 8.
[17] M6268 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 66.
[18] B5964 Buhârî, Libâs, 98; M2950 Müslim, Hac, 147.
[19] M3088 Müslim, Hac, 267; B1685 Buhârî, Hac, 101.
[20] D2566 Ebû Dâvûd, Cihâd, 54; B5965 Buhârî, Libâs, 99.
[21] B4300 Buhârî, Meğâzî, 54.
[22] M6052 Müslim, Fedâil, 80; ŞN15/85 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XV, 85.
[23] B6129 Buhârî, Edeb, 81.
[24] B77 Buhârî, İlim, 18; M876 Müslim, Salât, 36.
[25] M1212 Müslim, Mesâcid, 41; B516 Buhârî, Salât, 106
[26] N1142 Nesâî, Tatbîk, 82; HM28199 İbn Hanbel, VI, 466.

namazını bozmadan tamamlardı.[27] Namaz kıldırırken cemaatin içinde ağlayan bir çocuk sesi duysa dayanamaz, kıraati kısa tutarak namazı bir an evvel bitirirdi.[28] Kendisine mevsimin ilk meyvesi sunulunca bereket duası yapar ve onu orada bulunan en küçük çocuğa ikram ederdi.[29]

Şüphesiz Rahmet Elçisi'nin çocuklarla ilişkisi muhabbet, şefkat ve merhamet üzerine kuruluydu. O, *"Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayan bizden değildir."*[30] buyururken bu hususa dikkat çekiyordu. Peygamber Efendimiz, her ne sebeple olursa olsun çocukların incitilmelerine göz yummazdı. Nitekim onun amcasının hanımı ve torunu Hasan'ın da süt annesi olan Ümmü'l-Fadl, bir gün ziyarete geldiğinde yanında Hasan'ı da getirmiş ve onu Resûlullah'ın kucağına vermişti. Ne var ki Hasan, dedesinin kucağını ıslattı. Bunun üzerine süt annesi, "Ne yaptın!" dercesine bebeğin omuzuna vurunca Rahmet Peygamberi dayanamamış ve *"Oğlumun canını acıttın! Allah senin hayrını versin!"* buyurmuştu.[31]

Resûlullah, çocuklar yaramazlık yahut hata yaptığında onları azarlamaz, kınamaz, dövmez; uyarır hatalarını düzeltmek üzere onlara yol gösterirdi. Râfi' b. Amr[32] çocukken bir gün ensarın hurmalarını taşlarken yakalanmış ve Allah Resûlü'nün huzuruna getirilmişti. Resûlullah onu derhâl cezalandırmak yerine önce, *"Çocuğum, hurmaları neden taşlıyorsun?"* diye sormuş, o da "Yemek için." diye karşılık vermişti. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Hurmaları taşlama da altına düşenlerden ye."* buyurarak ona doğruyu öğretmiş, başını okşamış ve *"Allah'ım, onun karnını doyur."* diyerek dua etmişti.[33]

Küçük yaşlardan itibaren Resûlullah'ın hizmetinde bulunan Hz. Enes'in şu ifadesi, Efendimizin çocuklarla ilişkisini çok güzel özetlemektedir: "Resûlullah'a on sene hizmet ettim. Vallahi bana bir kez olsun *'Öf!'* bile demedi. Herhangi bir şeyden dolayı, *'Niçin böyle yaptın?'* demediği gibi, *'Şöyle yapsaydın ya!'* da demedi."[34]

Hz. Peygamber (sav), çocukların kişiliklerine saygı gösterir ve onlara iltifat ederdi. Bu amaçla, bazen oyun oynayan çocuklara selâm verir,[35] bazen onların kıyafetlerini över,[36] bazen de hastalandıklarında ziyaretlerine giderdi.[37]

Çocukların hayata veda etmesi Allah Resûlü'nü bir başka hüzünlendirirdi. Kızı Hz. Zeyneb'in minik oğlu ölmek üzereyken kucağına verildiğinde Rahmet Peygamberi'nin gözlerinden yaşlar dökülüyordu. Sa'd b.

[27] N755 Nesâî, Kıble, 7; HM3167 İbn Hanbel, I, 341.
[28] B709 Buhârî, Ezân, 65; M1055 Müslim, Salât, 191.
[29] M3335 Müslim, Hac, 474.
[30] T1921 Tirmizî, Birr, 15; D4943 Ebû Dâvûd, Edeb, 58.
[31] İM3923 İbn Mâce, Ta'bîrü'r-rü'yâ, 10; HM27416 İbn Hanbel, VI, 340.
[32] İM2299 İbn Mâce, Ticâret, 67.
[33] D2622 Ebû Dâvûd, Cihâd, 85.
[34] M6011 Müslim, Fedâil, 51; D4773 Ebû Dâvûd, Edeb, 1.
[35] M6378 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 145; D5202, D5203 Ebû Dâvûd, Edeb, 135, 136.
[36] B3071 Buhârî, Cihâd, 188.
[37] B5657 Buhârî, Merdâ, 11.

Ubâde, "Yâ Resûlallah! Bu ne hâl?" deyince Peygamberimiz, *"Bu, Allah'ın kullarının kalbine koyduğu rahmettir. Allah, kullarından ancak merhametli olanlara merhamet eder."* buyurmuştu.[38] Aynı şekilde küçük yaşta ölen oğlu İbrâhim için de hüzünlenen Resûlullah, onu bağrına basarak sessizce gözyaşı dökmüş ve *"Göz yaşarır, kalp hüzünlenir, ..."* buyurmuştu.[39]

Peygamber Efendimizin çocuklarla sevgi, şefkat ve iltifat üzerine kurduğu ilişkisi, her aşamasında geleceğin yetişkinine duyulan saygıyı yansıtmakta iken gençlerle iletişimi ise çok daha derin ve etkileyiciydi. Kendilerine has bir ruh hâli içerisinde olan gençler, istek, arzu, heyecan, gurur, şiddet gibi duyguları yoğun biçimde yaşamalarına rağmen, aynı zamanda tecrübesizdirler. Bunu bilen Rahmet Peygamberi, gençlerle ilişkisinde onurlandırıcı, güven verici, cesaretlendirici, akılcı ve ılımlı bir tarz benimsemişti.

Resûlullah, gençlere bir iş verdiği zaman, tecrübesizlikten kaynaklanan ürkekliği yok etmek üzere muhatabına güven verir ve onu cesaretlendirirdi. Hz. Ali genç yaşta Yemen'e kadı olarak görevlendirildiği zaman, genç ve tecrübesiz oluşunu gerekçe göstererek ilk başta çekingen davranmıştı. Bunun üzerine Allah Resûlü, mübarek elini onun göğsüne vurmuş ve *"Allah'ım, bunun kalbine hidayet ver ve diline sebat ver!"* buyurarak duasıyla onu cesaretlendirmiş ve ona bir davada nasıl hüküm vermesi gerektiğini anlatmıştı. Hz. Ali, "Bundan sonra iki kişi arasında hüküm verme konusunda hiç tereddüt etmedim." demişti.[40]

Resûlullah, sadece gençlerin özgüven eksikliklerini gidermekle kalmamış, aynı zamanda çevrenin gençlere karşı güvensizliğini de ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Vaktiyle, azatlı kölesi Zeyd b. Hârise'yi genç yaşta olmasına rağmen aralarında ileri yaşta sahâbîlerin de olduğu bir gruba komutan tayin etmişti. Ama ashâbdan bazıları, onun komutanlığı hakkında tereddüt göstermişlerdi. Sonraları Peygamber Efendimiz, dadısı Ümmü Eymen ile Zeyd'in evliliğinden dünyaya gelen Üsâme'yi Rumlar üzerine gönderilecek bir orduya komutan tayin etmiş ve yine tereddütler baş göstermişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, *"Siz şimdi Üsâme'nin kumandanlığı hakkında ileri geri konuşuyorsunuz. Bundan önce babasının kumandanlığı hakkında da konuşmuştunuz. Allah'a yemin ederim ki Zeyd bu göreve nasıl lâyık ve insanların bana en sevimlilerinden idiyse hiç şüphesiz Üsâme de babasından sonra bana insanların en sevimlilerindendir."*[41] buyurarak hem itirazları susturmuş hem de genç Üsâme'yi cesaretlendirmişti.

[38] B1284 Buhârî, Cenâiz, 32; M2135 Müslim, Cenâiz, 11; AU8/105 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VIII, 105.
[39] M6025 Müslim, Fedâil, 62; B1303Buhârî, Cenâiz, 43.
[40] İM2310 İbn Mâce, Ahkâm, 1; D3582 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 6
[41] B4469 Buhârî, Meğâzî, 88; M6254 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 55

Gençlerin yoğun bir duygu değişimi yaşadıklarını bilen Resûlullah, onlarla ilişkilerinde bu durumu dikkate alır; onlara karşı son derece makul ve mutedil davranırdı. Onun ne derece ince ruhlu ve anlayışlı olduğunu gören gençlerin, Allah Resûlü'ne muhabbetleri bir kat daha artardı. Mâlik b. Huveyris ve arkadaşlarından oluşan bir grup genç, İslâm'ı kabul ettikten sonra memleketlerinden yola çıkarak Medine'ye Hz. Peygamber'i ziyarete gelmişlerdi. Yaklaşık yirmi gün onun yanında kalmışlar ve artık geride kalanları özlemeye başlamışlardı. Resûlullah bu durumu sezmiş, anlayışla karşılamış ve duygularını dile getirmelerine gerek kalmadan, *"Memleketinize dönseniz de onlara (öğrendiklerinizi) öğretseniz."* diyererek ailelerinin yanlarına dönmelerine izin vermişti.[42]

Genç olmanın belki de en zor taraflarından birinin, karşı cinse duyulan ilgi ve arzu olduğunu bilen Peygamberimiz, gençlere dengeli davranmayı ve sabırlı olmayı tavsiye ederdi. Abdullah b. Mes'ûd'un anlattığına göre o, etrafındaki gençlere şöyle buyurmuştu: *"Gençler! Evlenme imkânı bulanınız evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur. Evlenme imkânı bulamayanlar da oruç tutsun. Çünkü orucun, kişi için şehveti kesme özelliği vardır."*[43]

Amcasının oğlu Fadl b. Abbâs evlilik çağına geldiğinde Resûl-i Ekrem, Mahmiye isimli zekât memuru bir sahâbîye, *"Bu gence kızını nikâhla."* buyurarak aracılık etmişti.[44] Veda Haccı'nda bineğinin arkasına aldığı Fadl, yolda gördüğü hanımlara bakınca, mübarek eli ile onun yüzünü öbür tarafa çeviren de Peygamberimiz idi.[45]

Hz. Peygamber, gençlik hevesleri konusunda delikanlılardan sadır olabilecek aşırılıkları, onları kırmadan, incitmeden, küçük düşürmeden engeller ve yanlışını görmesine yardımcı olurdu. Bir defasında, nefsine hâkim olamayıp artık zina etmek istediğini belirten bir delikanlı, Peygamberimize gelerek İslâm'ın haram kıldığı bu fiili işlemek için izin istemişti. Sahâbîler hemen onu susturmaya kalkışmışlardı. Ancak Resûlullah onlara müsaade etmemiş, genci yanına oturtmuş ve sırasıyla ona annesiyle, kızıyla, kız kardeşiyle, halasıyla ve teyzesiyle bir başkasının zina etmesine razı olup olmayacağını sormuştu. Genç her seferinde, "Hayır." cevabını vermiş ve Resûlullah da her seferinde diğer insanların da buna razı olmayacağını sakin bir dille anlatmıştı. Sonra *"Allah'ım, bu gencin günahını bağışla, kalbini temizle, ırzını koru!"* diye dua etmiş ve delikanlı bu niyetinden vazgeçmişti.[46]

42 B685 Buhârî, Ezân, 49; M1535 Müslim, Mesâcid, 292

43 B5066 Buhârî, Nikâh, 3; T1081 Tirmizî, Nikâh, 1.

44 M2481 Müslim, Zekât, 167

45 M2950 Müslim, Hac, 147; D1905 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56.

46 HM22564 İbn Hanbel, V, 257.

Güç, heyecan ve kuvvetin zirvede olduğu bu dönemde, tecrübesizlik gençleri tehlikeli girdaplara sokabilir. İşte Resûlullah güçlü iradesiyle bu fırtınaya dayanıp harama düşmeyen genci, Allah'ın kendi (arşının) gölgesinden başka hiçbir gölgenin (himayenin) bulunmadığı kıyamet gününde gölgelendireceği (himaye edeceği) yedi kişiden biri olarak saymıştır.[47]

Nebî (sav), iffetini koruyan, Allah karşısındaki sorumluluğunun bilincinde ve istikamet üzere olan gençleri, ilâhî azabın karşısındaki engellerden biri olarak tanıtmış ve "*...Huşû duyan gençler, (namaz kılarak) rükû eden yaşlılar, emzikli bebekler ve otlayan hayvanlar olmasaydı mutlaka başınıza azap yağardı.*" buyurmuştur.[48]

Hz. Peygamber, gençlerin terbiyesi ile özel olarak ilgilenmiş, mescidinin yanı başındaki Suffe isimli çardakta, Ebû Hüreyre gibi nice delikanlıya dini öğretmiştir. Efendimizin yanında gençliklerini yaşayan Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Muâz b. Cebel ve Enes b. Mâlik gibi büyük sahâbîlerin, İslâm kültür ve medeniyetinin inşasındaki yerleri tartışılmazdır. Bulduğu her fırsatta gençlere özel tavsiyelerde bulunan Allah Resûlü'nün, Abdullah b. Abbâs'a verdiği öğütlerden biri şöyledir: "*Delikanlı! Sana bazı sözler öğreteceğim: Allah'ı(n hakkını) koru ki Allah da seni korusun. Allah'ı(n hakkını) gözet ki O'nu hep yanında bulasın. Bir şey isteyeceğinde Allah'tan iste. Yardım dileyeceğinde Allah'tan yardım dile. Şunu bilmelisin ki bütün toplum (varlık âlemi) bir konuda senin yararına bir şey yapmak için bir araya gelse ancak Allah yazmışsa sana destek verebilirler. Yine (bütün toplum) sana zarar vermek için bir araya gelse ancak Allah yazmışsa sana zarar verebilirler. Zira kalemler kaldırılmış, sayfalar kurumuştur.*"[49]

Sonuç olarak diyebiliriz ki Allah Resûlü, peygamberlik görevi gereği, cinsiyet ve yaş ayrımı yapmaksızın toplumun her ferdi ile yakından ilgilenmiş, bu bağlamda çocuklarla sevgi, gençlerle samimiyet dolu bir ilişki geliştirmiştir. Bir çocuğun aslında geleceğin yetişkini olduğu, bir gencin ise, vahyin en taze muhatabı olduğu düşünüldüğünde, onların ne kadar kıymetli oldukları anlaşılacaktır. Peygamberimiz çocuk ve gençlerin geleceğin sorumluluğunu yüklenebilecek nitelikte yetişmesi için hassasiyet göstermiş; merhamet ve muhabbete doymuş bir çocuk, yeryüzünün halifesi olduğunun şuuruna ermiş bir genç, kısacası eşref-i mahlûkât olan bir "insan" yetiştirmek için gayret etmiştir.

[47] B660 Buhârî, Ezân, 36; M2380 Müslim, Zekât, 91.
[48] YM6402 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XI, 287.
[49] T2516 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59; HM2669 İbn Hanbel, I, 293

HZ. PEYGAMBER'İN HİZMETİNDE BULUNANLAR

HİZMETÇİLERİNİZ KARDEŞLERİNİZDİR!

عَنْ أَنَسٍ [بْنِ مَالِكٍ] قَالَ: خَدَمْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَشْرَ سِنِينَ وَاللَّهِ مَا
قَالَ لِي: أُفًّا قَطُّ وَلاَ قَالَ لِي لِشَيْءٍ: لِمَ فَعَلْتَ كَذَا؟ وَهَلاَّ فَعَلْتَ كَذَا!

Enes (b. Mâlik) anlatıyor:
"Resûlullah'a (sav) on sene hizmet ettim. Vallahi, bana bir kez olsun *'Öf!'* bile demedi. Herhangi bir şeyden dolayı, *'Niçin böyle yaptın?'* demediği gibi, *'Şöyle yapsaydın ya!'* da demedi."
(M6011 Müslim, Fedâil, 51)

مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "إِذَا أَتَى أَحَدَكُمْ خَادِمُهُ بِطَعَامِهِ، فَإِنْ لَمْ يُجْلِسْهُ مَعَهُ، فَلْيُنَاوِلْهُ لُقْمَةً أَوْ لُقْمَتَيْنِ أَوْ أُكْلَةً أَوْ أُكْلَتَيْنِ، فَإِنَّهُ وَلِيَ عِلاَجَهُ."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَا ضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شَيْئًا قَطُّ بِيَدِهِ، وَلاَ امْرَأَةً، وَلاَ خَادِمًا، إِلاَّ أَنْ يُجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ...

عَنِ الْمَعْرُورِ قَالَ: لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلاَمِهِ حُلَّةٌ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَ: إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلاً فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ، فَقَالَ لِيَ النَّبِيُّ ﷺ: "يَا أَبَا ذَرٍّ! أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ؟ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ، إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ، وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلاَ تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ."

Muhammed b. Ziyâd'ın Ebû Hüreyre'den (ra) işittiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Sizden birinize hizmetçisi yemeğini getirdiğinde onu yanına oturtmazsa (en azından) kendisine bir iki lokma veya bir iki parça yiyecek versin. Çünkü yemeği o hazırlamış ve sunmuştur.*

(B2557 Buhârî, Itk, 18)

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), Allah yolunda cihad dışında eliyle hiç kimseye vurmadı. Ne bir kadına ne de bir hizmetçiye! ..."

(M6050 Müslim, Fedâil, 79)

Ma'rûr anlatıyor: Ebû Zer ile Rebeze'de karşılaştım. Kendisinin de kölesinin de üzerinde aynı kıyafet vardı. Bunun sebebini ona sordum. Dedi ki, "Bir adamla karşılıklı birbirimize sövdük. Ve annesi(nin zenci olması) sebebiyle onu aşağıladım. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bana şöyle buyurdu: '*Ebû Zer! Onu annesi sebebiyle mi aşağıladın? Demek ki sen kendisinde hâlâ câhiliye izleri olan bir kimsesin. Hizmetçileriniz sizin kardeşlerinizdir. Allah onları sizin himayenize vermiştir. Kimin eli altında böyle bir kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güç yetiremeyecekleri işler yüklemeyin. Eğer yüklerseniz onlara yardım edin.*'"

(B30 Buhârî, İmân, 22)

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinin ilk yılıydı. O sıralar Hz. Peygamber'in, kendisine yardımcı olacak, devamlı yanında olan bir hizmetçisi yoktu. Rahmet Elçisi'nin bu durumunu gören ve ona yardım etmek isteyen Ebû Talha, o sıralar on yaşlarında[1] olan üvey oğlu Enes b. Mâlik'i elinden tutup Hz. Peygamber'in yanına getirdi ve şöyle dedi: "Yâ Resûlallah! Enes akıllı bir çocuktur; sana hizmet etsin."[2] Hz. Peygamber'in bu teklifi kabul etmesi üzerine Enes, Kutlu Elçi'ye hizmet etmeye başladı. Bir gün Hz. Peygamber, Enes'i bir yere göndermek istedi. O da, "Vallahi gitmeyeceğim!" diyerek itiraz etti. Bu söz üzerine Hz. Peygamber (sav) sustu, bir şey söylemedi. Enes ise her ne kadar karşı çıksa da sonunda çarşıya doğru yola koyuldu. Bu arada yolda oynayan çocuklarla karşılaştı ve onlarla birlikte oyuna dalıp işini unuttu. Bir süre sonra Resûlullah (sav) geldi ve arkasından yaklaşarak Enes'in başından hafifçe tuttu. Kendisine kimin dokunduğunu anlamayan Enes arkasına dönüp baktığında Resûl-i Ekrem'in yüzünün güldüğünü ve kendisine sevgiyle baktığını gördü. Hz. Peygamber (sav), *"Enesçiğim! Hadi söylediğim yere git bakalım."* diyordu. Bunun üzerine Enes, "Peki, gidiyorum yâ Resûlallah!" diyerek hiçbir şey olmamış gibi yola koyuldu.[3]

Bu güzel çocukluk hatırasını anlatan ve "Hâdimü'n-nebî" yani "Peygamber'in hizmetkârı" olarak anılan Enes, kendisine *'Yavrucuğum'* diye hitap eden[4] Hz. Peygamber'i insanların en iyi huylusu olarak nitelemiştir.[5] On sene Resûlullah'a hizmet ettiğini söyledikten sonra şunu eklemiştir: "Vallahi, bana bir kez olsun *'Öf!'* bile demedi. Herhangi bir şeyden dolayı, *'Niçin böyle yaptın?'* demediği gibi, *'Şöyle yapsaydın ya!'* da demedi."[6]

Hz. Peygamber'e Mekke döneminde en çok hizmet eden sahâbîlerden biri de Zeyd b. Hârise idi. O, annesiyle kendi kabilesini ziyarete giderken kaçırılıp Ukâz çarşısında köle olarak satışa çıkarılmıştı. Orada bulunan Hakîm b. Hizâm, halası Hz. Hatice için onu, dört yüz dirheme satın almış, Hz. Hatice de Resûlullah ile evlendiğinde Zeyd'i ona hediye etmişti. Rahmet Elçisi, Zeyd'i azat etti.[7] Zeyd b. Hârise serbest bırakıldığı ve sonradan babasına kavuştuğu hâlde, "Ben bu adamda öyle bir şey gördüm ki ebediyen ona kimseyi tercih etmem."[8] diyerek ailesini değil Resûlullah'ı

[1] HI1/126 İbn Hacer, *İsâbe* I, 126.
[2] B2768 Buhârî, Vesâyâ, 25; M6013 Müslim, Fedâil, 52
[3] D4773 Ebû Dâvûd, Edeb, 1; M6015 Müslim, Fedâil, 54.
[4] D4964 Ebû Dâvûd, Edeb, 65; T2831 Tirmizî, Edeb, 62.
[5] B6203 Buhârî, Edeb, 112; M5622 Müslim, Âdâb, 30.
[6] M6011 Müslim, Fedâil, 51; B6038 Buhârî, Edeb, 39.
[7] ST1/497 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 497.
[8] ST3/41 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 41-42.

tercih etti. Peygamber olduğunda da Allah Resûlü'nün İslâm davetine ilk icabet edenler arasındaki yerini aldı.[9] Tâif yolculuğu sırasında Hz. Peygamber'e yapılan saldırılarda kendisini öne atarak onu korumaya çalışan da Zeyd idi.[10]

Zeyd'in fedakârlığı ve içten sevgisi tabiî ki karşılıksız değildi. Peygamberimiz (sav) de Zeyd'i çok sever, ona yakın ilgi gösterirdi. Hatta Resûlullah (sav) onu, aralarında muhacir ve ensarın ileri gelenlerinin de bulunduğu ordulara komutan tayin ederek kendisine verdiği değeri açıkça gösterdi.[11] Hz. Peygamber'in, halasının kızı Zeyneb ile evlendirdiği Zeyd b. Hârise, uzun yıllar Resûl-i Ekrem'e hizmet etmişti. Zeyd, evlâtlıklar hakkında *"Onları babalarına nispet ederek çağırın..."*[12] âyeti ininceye kadar Zeyd b. Muhammed (Muhammed'in oğlu Zeyd) diye anılırdı.[13] O, Peygamber Efendimizin azatlı kölesi idi ve bir hizmetçi konumunda değildi.

Kendi ailesiyle ve işiyle meşgul olmak zorunda olan, dolayısıyla daima Hz. Peygamber'in yanı başında bulunması mümkün olmayan Zeyd'in aksine, Hârise el-Eslemî'nin iki çocuğu Hind ve Esmâ, Hz. Peygamber'in kapısından ayrılmaz ve ona her vesile ile hizmet ederlerdi.[14] Hz. Abbâs da kendi kölesi Ebû Râfi'i Rahmet Elçisi'ne hediye etmişti. Peygamberimiz, amcası Hz. Abbâs'ın Müslüman olduğunu müjdelediğinde Ebû Râfi'i azat ederek hürriyetine kavuşturdu.[15] Zaten Hz. Peygamber bütün kölelerini azat etmişti. Yine de onlar Kutlu Elçi'ye gönüllü olarak hizmete devam ederlerdi.

Hz. Peygamber'e hizmet ile şereflenenler arasında Abdullah b. Mes'ûd da vardı. Bu değerli fakih sahâbî, Medine'de Resûlullah'ın evine rahatça girip çıkabilen nadir şahsiyetlerdendi.[16] Öyle ki Ebû Musa el-Eş'arî, kardeşiyle birlikte Yemen'den Medine'ye geldiğinde, yanına çok girip çıkmaları ve fazla birlikte olmaları sebebiyle İbn Mes'ûd'un ve annesinin, Resûlullah'ın aile fertlerinden olduklarını sanmıştı.[17] İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber'e çeşitli günlük işlerde yardımcı olurdu. Resûlullah abdest almak için kalktığında ibriğini taşır, giyeceği zamana kadar ayakkabılarına sahip çıkar, kalktığında da onları giydirirdi.[18]

Erkeklerin yanı sıra Hz. Peygamber'e hizmet eden çok değerli kadın sahâbîler de vardı. Meselâ, kendisini büyüten Ümmü Eymen Bereke bunlardan biriydi. O, Peygamber Efendimize babasından miras kalmış, fakat Efendimiz daha sonra onu azat etmişti. Ümmü Eymen, Mekke'de Ubeyd el-Hazrecî ile evlendi.[19] Peygamber Efendimiz ailesinin bir parçası olarak gördüğü bu güzide hanım hakkında *"Ümmü Eymen, annemden sonraki annemdir."*

[9] MA20393 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 227.
[10] ST1/212 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 212.
[11] B4250 Buhârî, Meğâzî, 43; ST2/189 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 189-190.
[12] Ahzâb, 33/5.
[13] B4782 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 2; HI2/598 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 598.
[14] ST1/497 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 497.
[15] HI7/134 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 134.
[16] M6329-M6330 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 112-113.
[17] B4384 Buhârî, Meğâzî 75; M6326 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 110.
[18] B3742 Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-nebî, 20; ST3/153 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 153.
[19] ST1/497 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 497.

buyurarak ona olan hürmetini ve derin sevgisini ifade ederdi.[20] Bu ifade, Hz. Peygamber'in câhiliye döneminde en doğal haklarından bile mahrum edilen bir cariye olarak Ümmü Eymen'e verdiği değeri açıkça göstermekteydi.

Kimi zaman Hz. Peygamber'e hizmeti özgürlüğe ve ondan ayrılarak yeni bir hayat kurmaya tercih edenlerin olması düşündürücüydü. Kendilerine karşı zarif ve anlayışlı davranan bir peygamberin sağladığı mutluluğu, onun yanında buldukları huzur ve güven dolu ortamı yitirmek istemeyen bu insanlardan biri de Ümmü Seleme'nin hizmetçisi Sefîne idi. Ümmü Seleme ona, yaşadığı müddetçe Resûlullah'a hizmet etmesi şartıyla kendisini azat edeceğini söylediğinde Sefîne, "Sen bana şart koşmasan bile ben yaşadığım sürece Resûlullah'tan (sav) ayrılmam." cevabını vermişti. Bunun üzerine Ümmü Seleme onu azat etti.[21]

Kendisine gösterilen teveccüh ve saygı nedeniyle Müslüman olmayanlardan bile Resûlullah'a yardımcı olanlar vardı. Nitekim Abdü'l-Kuddûs isimli Yahudi bir çocuk[22] Hz. Peygamber'e hizmet ederdi. Bir gün hastalandığında Allah Resûlü onu ziyaret ederek kendisine Müslüman olmayı teklif etmiş, o da kabul etmişti.[23]

Hz. Peygamber zamanında hizmetçiler, ya ücretle tutulan hür kimselerden veya o dönemin âdeti üzere parayla satın alınan kölelerden olurdu. İslâm'la birlikte, dönemin özel şartları gereği temel ihtiyaçlardan biri olarak kabul edilen hizmetçiler[24] âdeta ailenin üyelerinden kabul edilmeye başlanmıştır.

Hz. Peygamber mümkün olduğunca kendi işini kendi görmeye çalışır hatta elinden geldiğince ev işlerine yardım ederdi.[25] Ancak onun hem günlük işleri hem de dinî, siyasî ve askerî görevleri bünyesinde toplaması sebebiyle her şeyi tek başına yapması mümkün değildi. Dolayısıyla ashâbın desteği ve hizmeti son derece önem taşıyordu. Hiç kimseyi küçük görmeyen, insanlar arasında efendi-hizmetçi, kadın-erkek ayrımı yapmayan Rahmet Elçisi, o döneme damgasını vurduğu gibi bugün için de başta işçi-işveren ilişkileri olmak üzere hizmet sektöründe çalışanlar için ideal örnek idi. O kadar ki hizmet sunan bir ferdin hakkını gözetmeyi yemek âdâbına bile dâhil etmiş, *"Sizden birinize hizmetçisi yemeğini getirdiğinde onu yanına oturtmazsa (en azından) kendisine bir iki lokma veya bir iki parça yiyecek versin. Çünkü yemeği o hazırlamış ve sunmuştur."*[26] buyurmuştu.

Resûlullah (sav) yardımcıları ile yakından ilgilenir, onların hatırını sorar ve ihtiyaçlarını karşılamaya önem verirdi. Sıkıntılarını anlamaya,

[20] İBS876 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 876.
[21] D3932 Ebû Dâvûd, Itk, 3.
[22] GE2/646 İbn Beşkuvâl, *Gavâmidu'l-esmâi'l-mübheme*, II, 646.
[23] B1356 Buhârî, Cenâiz, 79.
[24] D2945 Ebû Dâvûd, Harâc, 9-10.
[25] B676 Buhârî, Ezân, 44; EM540 Buhârî, *el-Edebu'l-müfred*, 190
[26] B2557 Buhârî, Itk, 18.

yaralarına merhem olmaya çalışırdı. Hatırını sorduğu hizmetçilerden biri bir gün, "Yâ Resûlallah, bir ihtiyacım var." deyince Resûlullah, *"İhtiyacın nedir?"* diye sordu. Hizmetçi, "Kıyamet günü bana şefaat etmene ihtiyacım var." cevabını verdi. Bu hassas yardım talebi üzerine Rahmet Elçisi, *"Sana bu konuda kim yol gösterdi?"* buyurdu. Hizmetçi, "Rabbim!" dedi tek kelimeyle. Peygamberimiz ona, *"Bunu gerçekten istiyorsan çok secde ederek bana yardımcı ol!"* buyurdu.[27]

Peygamber Efendimiz (sav) hizmetçi ve işçi gibi çalışmak mecburiyetinde kalan kız çocukları ile yakından ilgilenir, onlara merhametli davranır, onların isteklerini yerine getirmeye çalışırdı. Hatta Medine'deki hizmetçilerden herhangi biri Resûlullah'ın (sav) elini tutar, onu istediği yere kadar götürür, hacetini çekinmeden ona anlatabilirdi.[28] Rahmet Elçisi, hizmetçilerine ve kölelerine iyi davranmaları ve merhametle muamele etmeleri konusunda ashâbını da sürekli uyarırdı. Bir gün bir sahâbî Resûlullah'ın yanına geldi ve "Hizmetçimi kaç defa affedeyim?" diye sordu. Belli ki bu sorudan hoşlanmadı Rahmet Elçisi ve sustu. Çünkü affetmek devamlı yapılması istenen, sınırlanması zor bir ahlâkî erdemdi.[29] Sahâbînin soruyu tekrarlaması üzerine Hz. Peygamber, *"Her gün yetmiş defa!"* cevabını verdi.[30]

Bir kimsenin, yanında çalışanları ezmesini, onlara hor davranmasını ve şiddet uygulamasını kesinlikle yasaklayan Resûlullah (sav), *"Sizden biriniz hizmetçisini döveceği zaman hemen Allah'ı hatırlasın da elini çeksin."* buyurmuştu.[31] Âişe validemiz Hz. Peygamber'in bu hassasiyeti bizzat gösterdiğini bize anlatmış ve "Resûlullah (sav), Allah yolunda cihad dışında eliyle hiç kimseye vurmadı. Ne bir kadına ne de bir hizmetçiye! ..." demişti.[32]

Bir seferinde kölelerinden birini döven Ebû Mes'ûd el-Ensârî isimli sahâbî, arkasından şöyle bir ses duydu: *"Bil ki Ebû Mes'ûd! Allah senin üzerinde, senin onun üzerinde olduğundan daha fazla güce sahiptir."* Ebû Mes'ûd, geri dönüp baktığında Allah'ın Elçisi'ni görünce, "Ey Allah'ın Resûlü, Allah rızası için o şu andan itibaren hürdür!" dedi. Ve bundan sonra hiçbir köleye vurmayacağına dair söz verdi.[33] Resûlullah (sav) de, *"Eğer bunu yapmamış olsaydın, ateş seni yakacaktı."* şeklinde cevap verdi.[34]

Diğer yandan Peygamber Efendimiz, ashâbına bedduayı da yasaklamış, *"Kendinize, çocuklarınıza, hizmetçilerinize ve mallarınıza beddua etmeyin. Olur ki Yüce Allah'ın icabet edeceği bir zamana rastlar da bedduanız kabul oluverir."*[35] buyurmuştu.

[27] HM16173 İbn Hanbel, III, 501.
[28] B6072 Buhârî, Edeb, 61.
[29] TA6/69 Azîmâbâdî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VI, 69.
[30] T1949 Tirmizî, Birr, 31; D5164 Ebû Dâvûd, Edeb, 123, 124.
[31] T1950 Tirmizî, Birr, 32.
[32] M6050 Müslim, Fedâil, 79; D4786 Ebû Dâvûd, Edeb, 4.
[33] M4306 Müslim, Eymân, 34.
[34] M4308 Müslim, Eymân, 35; D5159 Ebû Dâvûd, Edeb, 123, 124.
[35] D1532 Ebû Dâvûd, Vitr, 27.

İşçisi ve hizmetlisi bulunan işverenlerin, bu kişilerin hayat düzeyinin iyileştirmeleri ve onların da kendileri gibi rahat bir hayat sürdürmeleri için çalışmaları ideal olan ve kâmil bir müminden beklenen olgun bir davranıştır. Hizmet sahasındaki bu insanların gıda, giyim ve zamanın gerektirdiği temel ihtiyaçlarını karşılamak ise işverenin yerine getirmesi gereken asgarî yükümlülüktür.[36]

Bir gün Bilâl-i Habeşî ile tartışan Ebû Zer el-Gıfârî, annesinin zenci olmasından dolayı onu kınayarak hakaret etmişti.[37] Bilâl, bu durumu Hz. Peygamber'e anlatarak şikâyette bulundu. Hz. Peygamber de bu şikâyet üzerine Ebû Zerr'e, *"Ebû Zer! Onu annesi sebebiyle mi aşağıladın? Demek ki sen kendisinde hâlâ câhiliye izleri olan bir kimsesin. Hizmetçileriniz sizin kardeşlerinizdir. Allah onları sizin himayenize vermiştir. Kimin eli altında böyle bir kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güç yetiremeyecekleri işler yüklemeyin. Eğer yüklerseniz onlara yardım edin."*[38] buyurdu. Her ne kadar Bilâl-i Habeşî Ebû Zerr'in hizmetçisi olmasa da geçmişinde köle olan bir kimse hakkında Rahmet Elçisi'nden bu uyarıyı alan Ebû Zer, bundan sonra hizmetçilerine karşı son derece dikkatli olmuş hatta kölesiyle aynı tarz kıyafetler giyinmişti.[39]

Benzer bir olay da Ebu'l-Yeser hakkında anlatılmaktadır. Sahâbe-i kirâmın önde gelenlerinden Ubâde b. Sâmit'in torunu Ubâde b. Velîd, babası ile birlikte bilgi edinmek için ensardan bir kabileye gitmişlerdi. Orada ilk önce Akabe Biati'ne, ardından da Bedir'e katılan bir sahâbî olan Ebu'l-Yeser[40] ile karşılaştılar. O sırada Ebu'l-Yeser'in üzerinde bir çizgili hırka ile bir de meâfirden yani Yemen dokumasından bir elbise vardı. Hizmetçisinin üzerindeki kıyafet de aynıydı.[41] Ubâde, Ebu'l-Yeser'e, "Amca! Hizmetçinin çizgili elbisesini alsan da ona kendi meâfirden olan kumaşını versen yahut onun meâfir hırkasını alsan da kendi çizgilini ona versen, senin üzerinde bir hulle (takım elbise), onun üzerinde de bir hulle olurdu." dedi. Bunun üzerine Ebu'l-Yeser, Ubâde'nin başını okşayıp, "Allah'ım! Buna bereket ver!" diye dua ettikten sonra, "Ey kardeşimin oğlu! Resûlullah'ın (sav), *'Onlara kendi yediklerinizden yedirin ve kendi giydiklerinizden giydirin!'* buyurduğunu şu iki gözüm gördü, şu iki kulağım işitti ve şu kalbim belledi." dedi. Bu arada kalbine işaret etti ve devam etti, "Dünya malından ona vermem, kıyamet gününde onun benim iyiliklerimden almasından bence daha önemsizdir." diye cevap verdi.[42]

Hz. Peygamber, efendi olsun hizmetçi olsun, her insana değer vermiş ve onları insanlık onuruna yakışır bir hayata kavuşturmak için çalış-

[36] M4316 Müslim, Eymân, 41.
[37] AU1/329 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 329.
[38] B30 Buhârî, Îmân, 22.
[39] M4313 Müslim, Eymân, 38
[40] HI7/468 İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 468
[41] M7512 Müslim, Zühd, 74.
[42] M7513 Müslim, Zühd, 74.

mıştır. Hatta *"seferde kavmin efendisinin onlara hizmet eden kişi"* olduğunu söyleyerek onları taltif etmiştir.[43] Nitekim Mescid-i Nebevî'nin temizliğiyle ilgilenen Ümmü Mihcen adında[44] zenci bir kadın vardı. Bir ara Resûlullah (sav) bu kadını göremeyince nerede olduğunu sordu. Öldüğünü öğrenince ashâbına, *"Bunu bana haber verseydiniz ya!"* diyerek üzüntüsünü dile getirdi. Sahâbîler ise gece vefat eden[45] bu kadından dolayı Hz. Peygamber'i rahatsız etmek istememişlerdi. Resûl-i Ekrem (sav) ashâbdan o hanımın mezarını göstermelerini istedi ve sonra gidip orada cenaze namazını kıldı.[46]

Rahmet Elçisi'nden köle ve hizmetçilere nasıl davranılacağını gören ve öğrenen sahâbîler de onları birer kardeş, ailelerinin bir bireyi gibi gördüler ve onların arasındaki zeki ve kabiliyetli kişileri âdeta kendi oğulları gibi yetiştirdiler. Abdullah b. Abbâs ile Abdullah b. Ömer'in köleleri İkrime ve Nâfi' bunun en açık örneğidir. Meşhur sahâbîlerden İbn Abbâs kölesi İkrime'yi bir hizmetçi gibi değil bir ilim adamı olarak yetiştirmiştir. İbn Abbâs'ın bu gayretli talebesi, ondan aldığı ilim sayesinde tefsir ilminin vazgeçilmez kaynakları arasında kendine yer edinmiş ve asırlarca süren bir üne kavuşmuştur. Çok hadis rivayet eden sahâbîler arasında yer alan Abdullah b. Ömer de azatlı kölesi Nâfi'i bir âlim olarak yetiştirmiştir. Bu sayede bir köle olan Nâfi' tâbiînin meşhur fakihleri ve hadisçileri arasında önemli bir yer edinmiştir. Köle olmalarına rağmen İkrime ve Nâfi'in kazandığı bu şeref, bırakın bir köleye pek çok hür kimseye bile nasip olmamıştır.

İşçi ile işveren, köle ile işçi, ev sahibi ile hizmetçi arasında fark olmadığını insanlığa öğreten Hz. Peygamber, yeme, içme ve giyinme gibi hususlarda bir ayrıma gidilmemesini bağlayıcı olmasa da erdemli bir davranış olarak bize sunmuştur. Hizmetlilerin ihtiyaçlarının karşılanmasını istemiş ve şiddete maruz bırakılmalarının asla dinin duyarlılığıyla bağdaşmadığını anlatmıştır. Hz. Peygamber her şeyden önce hizmet edenlerin şahsiyet, şeref ve haysiyetlerini korumuş, üstünlüğün işçi veya patron, efendi veya hizmetçi olmada değil iman, ahlâk, ibadet ve takvada olduğunu göstermiştir.

43 BŞ8407 Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VI, 33.
44 AU4/339 Aynî, *Umdetu'l-kârî*, IV, 339
45 İM1533 İbn Mâce, Cenâiz, 32.
46 B458 Buhârî, Salât, 72; D3203 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 55, 57.

HZ. PEYGAMBER'İN SAHÂBEYLE İLETİŞİMİ
İÇTEN ve SAMİMİ DOSTLUK

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ كَلَامُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَلَامًا فَصْلاً يَفْهَمُهُ كُلُّ مَنْ سَمِعَهُ.

Hz. Âişe şöyle demiştir:
"Resûlullah'ın (sav) konuşması,
işiten herkesin anlayabileceği kadar açık seçikti."
(D4839 Ebû Dâvûd, Edeb, 18)

عَنْ أَنَسٍ بْنِ مَالِكٍ قَالَ:
كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يُعِيدُ الْكَلِمَةَ ثَلاَثًا لِتُعْقَلَ عَنْهُ.

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ فِى الْأَيَّامِ، كَرَاهَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا.

عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"...أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ..."

عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ قَالَ:... مَا رَأَيْتُ مُعَلِّمًا قَبْلَهُ وَلاَ بَعْدَهُ أَحْسَنَ تَعْلِيمًا مِنْهُ فَوَاللّٰهِ مَا كَهَرَنِى وَلاَ ضَرَبَنِى وَلاَ شَتَمَنِى قَالَ "إِنَّ هٰذِهِ الصَّلاَةَ لاَ يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلاَمِ النَّاسِ إِنَّمَا هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ."

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), (kolayca) anlaşılsın diye sözlerini (bazen) üç kez tekrar ederdi."

(T3640 Tirmizî, Menâkıb, 9)

İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "Peygamber (sav) bizleri usandırmamak amacıyla vaaz için belli günler kollardı."

(B68 Buhârî, İlim, 11; M7127 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 82)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*...Bana sözün özü verildi...*"

(M1167 Müslim, Mesâcid, 5; B2977 Buhârî, Cihâd, 122)

Muâviye b. Hakem es-Sülemî (namazda konuştuğu ve ashâbın tepkisini aldığı zaman olanları) şöyle anlatmaktadır: "...Ne ondan önce ne de sonra daha güzel öğreten birini gördüm. Vallahi Resûlullah beni ne azarladı ne bana vurdu ne de hakaret etti. Sadece, '*Bu namazda insan kelâmı konuşulmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır.*' dedi."

(M1199 Müslim, Mesâcid, 33)

Medine'ye hicretin üzerinden birkaç yıl geçmişti. Başta bedevîler olmak üzere bazı insanların lüzumlu lüzumsuz sorular sormaları sıkıntı oluşturmaya başlamıştı. Bunun üzerine hicrî altıncı senede inen Mâide sûresindeki, *"Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın!"*[1] âyetiyle Hz. Peygamber'e gereksiz sorular sorulması yasaklanmıştı. Bu âyetin inmesinden sonra soru soramayan ama yeni şeyler öğrenme arzusuyla tutuşan sahâbîler, bu yasaktan haberi olmayan birinin gelip soru sormasını beklemek durumunda kalmıştı. İşte böyle bir ortamda şahit olduğu bir diyaloğu Enes b. Mâlik şöyle anlatıyor:

"Çölden bir bedevînin gelip Allah Resûlü'ne soru sorması hoşumuza giderdi. Resûlullah (sav) bir gün kalktı ve halka vaaz ve nasihat etmekteydi. O esnada bir bedevî çıkageldi. Hiç beklemeden gür sesiyle zihnini günlerdir meşgul eden sorusunu sordu: "Ey Allah'ın Resûlü! Kıyamet ne zaman kopacak?" Bu soruyu işiten Allah Resûlü'nün yüzü asıldı. Biz ona: "Otur! Bak Allah Resûlü'ne hoşlanmadığı bir şeyi sordun!" dedik. Adam aynı soruyu tekrar sordu. Peygamberimizin yüz ifadesi daha da değişti. Bunun üzerine biz adamı oturttuk. Adam üçüncü defa kalktı ve soruyu bir kez daha tekrarladı.[2]

Tam o sırada namaz vakti geldi ve namaz için kâmet getirildi. Allah Resûlü namazı kıldırdıktan sonra döndü ve *"Kıyametin ne zaman kopacağını soran kişi nerede?"* dedi. Adam, "Benim ey Allah'ın Resûlü (buradayım)!" dedi. Allah Resûlü, *"Peki, sen onun için ne hazırladın?"* diyerek soruya soruyla karşılık verdi. Adam, "Ben, onun için pek fazla (nafile) namaz, oruç ve zekât hazırlayamadım. Fakat ben, Allah ve Resûlü'nü (çok) seviyorum!" dedi. Bu cevap üzerine Rahmet Peygamberi, *"Kişi sevdiğiyle beraberdir ve sen de sevdiklerinle beraber olacaksın!"* buyurdu.[3]

Nebî (sav) ile ashâbı arasındaki iletişimin güzel bir örneğidir yukarıda anlatılanlar. Soruyu soran bir bedevî, sorunun muhatabı Allah Resûlü, soru ise bir beşer olan Hz. Peygamber'i aşan bir mesele idi. Muhataplarının seviyesini, ilgi alanlarını, merak ettikleri hususları, öncelikli ihtiyaçlarını daima dikkate alan o büyük rehber, karşısındaki şahsın çölden geldiğinin farkındaydı. Israrla sorulan bu sorunun cevabını zaten Allah'tan başka kimse bilemezdi[4] Muhtemelen Allah Resûlü'nün

[1] Mâide, 5/101.
[2] HM12733 İbn Hanbel, III, 167.
[3] M6715 Müslim, Birr, 164; T2385 Tirmizî, Zühd, 50; HM12036, HM13099, HM12722 İbn Hanbel, III, 105, 200, 166.
[4] A'râf, 7/187.

yüzünün rengi de bundan dolayı değişmişti. Adama derhâl cevap vermek yerine, namaz kılıncaya kadar zaman kullanmayı tercih etti. Belki de o, böyle yapmakla hem kendisinin hem de ashâbın bu konuyu biraz düşünmelerine, cevaba hazır hâle gelmelerine imkân verdi. Kim bilir belki de bu kadar önemli bir konuda inebilecek vahyi bekledi. Namazı kıldırdıktan sonra hemen adama döndü. Sorduğu soruyu doğrudan cevaplamak yerine, ona karşı bir soru yöneltti. Adamdan aldığı cevaplardan hareketle, aslında onun neyi öğrenmek istediğini anlamaya çalıştı. Zira adam, kıyametin hangi gün, hangi ayda kopacağını değil kıyamet sonrasında kendi durumunun nasıl olacağını merak etmekteydi. O bilge Peygamber adama öyle bir cevap vermişti ki sadece o bedevînin değil bütün dostlarının merakını gidermişti. Hatta *"Kişi, sevdiğiyle beraberdir."* mesajı, yalnızca ashâbı değil onu seven herkesi, sevinç ve ümide gark etmeye yetmişti. Nitekim hadisi nakleden Enes b. Mâlik, Efendimizin sözlerini duyduklarında hissettikleri sevinci şöyle ifade etmektedir:

"Biz İslâm'a girişimizden sonra Hz. Peygamber'in (sav) bu sözünden daha fazla hiçbir şeye sevinmemiştik!" Enes, sözlerine şöyle devam etmektedir: "Ben de Allah'ı, Resûlü'nü, Ebû Bekir'i ve Ömer'i seviyorum! Onların amelleri gibi amel edemediysem de onlarla beraber olmayı ümid ediyorum."[5]

Peygamber Efendimizin kendisine, "Yâ Resûlallah, bir topluluğu sevdiği hâlde onlara kavuşamayan bir adam hakkında ne buyurursunuz?" diye sorulduğunda, *"Kişi sevdiği ile beraberdir."* cevabını vermesi de bu müjdenin tüm Müslümanları kapsadığını göstermekteydi.[6] Yine Ebû Zerr'in Efendimize, kendisini kastederek, "Yâ Resûlallah, bir topluluğu sevip onlar gibi amel edemeyen kimse hakkında ne buyurursunuz?" demesi üzerine Efendimiz, *"Ey Ebû Zer! Sen sevdiğin kimse ile berabersin."* buyurmuştu. Bunun üzerine Ebû Zer, "Ben Allah ve Resûlü'nü (çok) seviyorum." demiş, Efendimiz de, *"Sen sevdiğin ile berabersin."* sözleri ile onu taltif etmişti.[7]

Efendimiz, bu kısacık ifadesi ile 'Dünyada kim kimi severse, âhirette onunla beraber olacaktır!' uyarısını yapmış olmaktaydı. Yani, Allah için birbirlerini sevenler nasıl cennette beraber olacaklarsa, Allah düşmanlarını sevenler de âhirette onlar ile beraber olacaklardı. İşte bu kısa anlatı Hz. Peygamber'in insanlarla iletişimindeki samimiyetin bariz bir göstergesiydi.

Allah Resûlü, her şeyden evvel vahyin ilk muhatabıydı, diğer bir tabir ile Kur'an'ın ilk talebesiydi. Dolayısıyla, kullandığı dil, üslûp, kelimeler ve

[5] M6713 Müslim, Birr, 163; M6715 Müslim, Birr, 164.
[6] B6169 Buhârî, Edeb, 96, B6168 Buhârî, Edeb, 96
[7] D5126 Ebû Dâvûd, Edeb, 112-113; DM2815 Dârimî, Rikâk, 71

kavramlar her şeyden evvel Kur'an vahyinin ürünüydü. Sözü uzatmaz, az, öz ve hikmetli sözler söylerdi. Genel olarak insanların kolayca anlayabilecekleri bir dil kullanırdı. İfade tarzı oldukça güçlü ama yorucu değildi. Cümleleri çoğu defa kısa ama anlaşılır bir tarzdaydı. Oldukça fasih, beliğ ve gayet akıcı bir üslûbu vardı. Hz. Âişe'nin ifade ettiği gibi, "Resûlullah'ın (sav) konuşması, işiten herkesin anlayabileceği kadar açık seçikti."[8] Enes b. Mâlik'in ifadesine göre de Resûlullah (sav) konuştuğu bir kelimeyi, dinleyen daha kolay anlasın diye bazen üç sefer tekrar ederdi.[9] O, bir söz söylediği zaman kelimelerini saymak isteyen bir kimse sayabilirdi.[10]

Yine Allah Resûlü, çevresindekileri eğitmek öğretmek amacıyla da olsa sürekli konuşmaz, ashâbına uzun uzadıya nutuk çekmezdi. Ancak ihtiyaç duyduğunda ya da kendisine sorulduğunda belli açıklamalarda bulunurdu. Abdullah b. Mes'ûd'un ifadesine göre Allah Resûlü, ashâbını usandırmamak için vaaz ve nasihati belli günlerde yapardı.[11]

Allah Resûlü, vereceği bildirinin en doğru bir şekilde yerine ulaşması için gerektiğinde mecaz, kinâye, istiâre, teşbih, mesel, kıssa gibi edebî sanatları kullanmayı ihmal etmezdi. Bazen dikkat çekici hitap ifadeleri, bazen muhataplara soru sorma, bazen önemli gördüğü cümleleri tekrarlama gibi hususları devreye sokarak meramını daha kolay anlatırdı. Sözleri sade ama akıcı idi, konuşmasına göre bazen ağır olsa da sıkıcı değildi. Nitekim bir rivayette Peygamberimiz, *"Bana sözün özü verildi."*[12] buyurmaktadır. İmam Buhârî bunu, "Yüce Allah'ın önceki kitaplarda bir ya da birkaç başlıkta yazılmış olan pek çok durumu tek bir başlıkta bir araya getirmesi" şeklinde Peygamberimize Kur'an'ın verilmesiyle açıklarken[13] birçok âlim ise "cevâmiu'l-kelim" ifadesini, Hz. Peygamber'e özlü sözler söyleme kabiliyeti verilmesi şeklinde anlamışlardır.[14] Buna göre Hz. Peygamber, kendisine verilen fesahat ve belâgat kabiliyetleri sayesinde mânâların derinliğine kolaylıkla nüfuz edebilmekte, daha önce gelen ilâhî kitaplardaki uzun bahisleri ve kendisine ilham edilen konuları hikmetli sözlerle kısaca ortaya koyabilmekteydi. Ayrıca, hem Kureyşli olması hem de Benî Sa'd yurdunda yetişmesi hasebiyle Allah Resûlü Arap'ın en fasih konuşanı olmakla iftihar etmekteydi.[15]

Büyük dil âlimlerinden Câhız, Hz. Peygamber'in dilini edebî açıdan şöyle tasvir etmiştir: "Hz. Peygamber'in sözleri, az harflerle çok anlamlar ifade eden, yapmacıklıktan uzak, zorlamalardan berî idi. Dili kullanırken uzatılması gereken yerde uzatmış, kısa ve öz olması gereken yerde de çok

[8] D4839 Ebû Dâvûd, Edeb, 18.
[9] T3640 Tirmizî, Menâkıb, 9.
[10] D3654 Ebû Dâvûd, İlim, 7.
[11] B68 Buhârî, İlim, 11; M7127 Müslim, Sıfâtü'l-Münâfıkîn, 82.
[12] M1167 Müslim, Mesâcid, 5; B2977 Buhârî, Cihâd, 122.
[13] B7013 Buhârî, Ta'bîr, 22
[14] AU25/37 Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XXV, 37.
[15] ST1/113 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 113-114; MK5437 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 35.

veciz ifadelere başvurmuştu. Konuşmaları hikmet mirasına dayanan, ismetle donatılmış sözlerden ibaretti. Söyledikleri bizzat Allah tarafından teyit edilmiş ve beyan konusunda başarılı kılınmıştı. Allah, O'nun sözlerine muhabbet katmış ve onları kabule şayan kılmıştı. O, heybetle tatlılığı, özlü ifade ile güzel anlatıyı birlikte sunmuştu..."[16]

Resûl-i Ekrem, neyi, nerede, ne zaman, nasıl anlatacağını iyi ölçtüğü gibi, hangi konuyu kimlere ne şekilde anlatacağını da iyi bilmekteydi.

Zaman zaman Medine'ye geldiği anlaşılan Süleymoğulları'ndan Muâviye b. Hakem es-Sülemî (ra) yaşadığı bir hatırasını şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) ile namaz kılarken cemaatten biri aksırdı, ben de 'Yerhamükâllâh!' (Allah sana merhamet eylesin!) dedim. İnsanlar bundan rahatsız oldu ve bana ters ters baktılar. Bunu görünce ben, 'Vay başıma gelenler! Ne oldu, neden öyle bakıyorsunuz?' dedim. Bunun üzerine onlar, elleriyle dizlerini dövmeye başladılar. Beni susturmaya çalıştıkları için sustum. Nihayet Resûlullah namazını bitirdi. Annem babam uğruna feda olsun, ne ondan önce ne de sonra daha güzel öğreten birini gördüm. Vallahi Resûlullah beni ne azarladı ne bana vurdu ne de hakaret etti. Sadece, *'Bu namazdır; namaz kılarken konuşulmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır.'* dedi."[17]

Hz. Peygamber, muhataplarıyla ilişkilerinde karşısındaki şahsın hâlet-i ruhiyesini dikkate almakta, farklı sahâbîlerden gelen aynı sorulara, soranın durumunu dikkate alarak farklı cevaplar vermekteydi. En üstün amelin ne olduğunu soran Abdullah b. Mes'ûd'a, *"Vaktinde kılınan namaz."* derken[18] Ebû Zerr'e ise *"Allah'a iman ve O'nun yolunda cihad etmek."* şeklinde cevap veriyordu.[19] Aynı şekilde Efendimizden tavsiye isteyen bir kişiye, *"Allah'a inandım de, sonra da dosdoğru ol!"* derken[20] asabiliğini dikkate alarak başka bir sahâbîye de kısaca, *"Öfkelenme!"* demekle yetiniyordu.[21]

Bazen anlattığı konunun ciddiyeti, vermek istediği bildirinin ehemmiyeti sebebiyle Hz. Peygamber heyecanlanmakta ve bu durum onun beden hareketlerine de yansımaktaydı. Nitekim böyle bir durumu genç sahâbîlerden Câbir b. Abdullah şöyle anlatmaktadır: "Hz. Peygamber, kıyametten bahsettiği zaman yüzü kızarır, sesi yükselir, sanki bir orduyu uyarıyormuşçasına celallenirdi... Bir defasında işaret parmağıyla orta parmağını bitiştirerek: *"Kıyamet ile ben, şu şekilde (yakın) gönderildim."* buyurdu.[22]

Bir başka konuşmasında cehennemden bahsederken cehennem ateşinden iki defa Allah'a sığınmış ve (âdeta onun ateşinden kaçarca-

[16] CB5221 Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, s. 221.
[17] M1199 Müslim, Mesâcid, 33.
[18] M252 Müslim, İmân, 137.
[19] M250 Müslim, Îmân, 136.
[20] M159 Müslim, Îmân, 62
[21] T2020 Tirmizî, Birr, 73; HM10012 İbn Hanbel, II, 466.
[22] N1579 Nesâî, Salâtu'l-Îdeyn, 22.

sına) yüzünü çevirmiş, sonra da *"Yarım hurma ile de olsa kendinizi ateşten koruyun! Bunu bulamayan ise en azından güzel sözle kendini korusun!"* buyurmuştur.[23]

Hz. Peygamber risâlet hayatı boyunca insanlarla iletişiminde hikmetli sözlerinin yanı sıra beden dilini de başarılı bir şekilde kullanmıştır. Muhatapları olan sahâbîler, ona olan bağlılıkları gereği, sadece onun sözlerini değil gerek günlük hayatında gerekse konuşmaları esnasında kullandığı beden diline de dikkat etmişlerdir. Hatta onun çevresiyle ilişkilerinde kimi zaman, sözsüz ve sessiz bir iletişim kurduğu da anlaşılmaktadır. Onun bazen sükût etmesi, bazen tebessüm etmesi, bazen de yüz renginin değişmesi, her hareketini ilgiyle izleyen ashâbına bazı imaları vermede yeterli olabilmekteydi. Bu imalardan bir kısmı ikrar/onay anlamını, bir kısmı ise hoşlanmama, rahatsız olma ve karşı çıkma anlamını taşımaktaydı. Allah Resûlü'nün beden diliyle verdiği bu tepkileri dikkate alan sahâbîler, derhâl gereğini yerine getirmekteydiler.

Bir gün Hz. Ömer'in, "Ey Allah'ın Resûlü! Kurayza'dan bir kardeşime uğradım. Bana Tevrat'tan bazı özlü sözler yazdı. Onları sana arz edeyim mi?" deyince Hz. Peygamber'in yüzünün rengi değişmiş, bunu fark eden sahâbî Abdullah b. Sâbit, "Resûlullah'ın yüzünü görmüyor musun?" diyerek Hz. Ömer'i uyarmış, bunun üzerine Hz. Ömer, "Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, Resûl olarak da Hz. Muhammed'den razı olduk." deyince Hz. Peygamber'in yüzü gülmüştü..[24]

Gerek günlük konuşmalarında gerekse hitabelerinde Hz. Peygamber'in beden dilinin en bariz göstergelerinden olan parmakları sıkça kullandığı görülmektedir. Meselâ, *"Mümin, mümin için âdeta bir bina gibi birbirini destekler."* derken parmaklarını birbirine kenetlemişti.[25] Müslümanların kardeş olduklarından ve birbirleri üzerindeki hak ve ödevlerinden bahsederken sözü takvaya getiren Allah Resûlü, takvanın kalbî bir tavır olduğunu belirtmek üzere üç defa, *"Takva buradadır."* buyurmuş ve o esnada eliyle göğsüne işaret etmişti.[26]

Yine işaret parmağıyla orta parmağını bitiştirerek yetimi himaye eden kişinin cennette kendisine ne denli yakın olacağını göstermişti.[27]

Veda Haccı'nda irad ettiği meşhur hutbesinde tebliğ ettiği hususları ashâbın ikrar etmesi üzerine Hz. Peygamber, *"Allâhümme'şhed!" (Allah'ım sen şahid ol!)* derken şehâdet parmağını üç defa havaya kaldırmış ve insanlara işaret etmişti.[28]

[23] B6023 Buhârî, Edeb, 34.
[24] HM15958 İbn Hanbel, III, 471; MA10164 Abdürrezzâk, *Musannef*, VI, 113.
[25] B481 Buhârî, Salât, 88.
[26] M6541 Müslim, Birr, 32; HM8707 İbn Hanbel, II, 360.
[27] B5304 Buhârî, Talâk, 25; M7469 Müslim, Zühd, 42.
[28] M2950 Müslim, Hac, 147

Rahmet Elçisi, insanlarla iletişimde ellerini ve kollarını etkin bir şekilde kullanmaktaydı. Hz. Peygamber, İbn Ömer'in omzundan tutarak, "*Dünyada bir garip veya yolcu gibi ol!*" buyurmuştu.[29] Buradaki omuzdan tutuş, samimiyet ve yakınlığı ifade ettiği gibi hem muhataba hem de bildiriye verilen önemi göstermekte, ayrıca, dinleyicinin ilgisini ve dikkatini toplamakta, daha iyi anlamasına katkı sağlamaktaydı.

Sevinçli hâli de sıkıntılı hâli de rahatlıkla Allah Resûlü'nün mübarek yüzünden okunurdu. Hz. Âişe'ye atılan çirkin iftira günlerindeki sıkıntısı nasıl yüzüne vurmuşsa Allah tarafından temiz olduğuna dair inen âyetleri müjdelerkenki sürûr hâli de yüzüne yansımıştı.[30]

Aynı durum Tebük Savaşı'na çıkmaktan geri kalan ve günlerce kendisiyle konuşulmayan Kâ'b b. Mâlik'in bağışlandığına dair âyetleri müjdelerken de görülmüştü. Kâ'b, uzunca anlattığı kendi kıssasında, Hz. Peygamber dâhil herkesin kendisine küstüğü bu günlerinde, verdiği selâmı alıp almadığını anlayabilmek için Hz. Peygamber'in dudaklarını hareket ettirip ettirmediğini nasıl gözlediğini, onun yakınında namaz kıldığını ve Hz. Peygamber'in kaçamak bakışlarla kendisine baktığını, kendisi baktığında ise onun derhâl nasıl yüz çevirdiğini; Allah'tan gelen bağış müjdesini verirken ise "Yüzü sevinçten parlamaktaydı. Resûlullah (sav) neşelenince yüzü ay parçası gibi aydınlanırdı ve biz sevindiğini bundan anlardık." diyerek detaylı bir şekilde anlatır.[31]

Hz. Peygamber'in örtüsüne bürünmüş genç kızdan daha hayâlı olduğunu belirten Ebû Saîd el-Hudrî, "Hoşlanmadığı bir şey gördüğünde biz bunu onun yüzünden anlardık." demektedir.[32]

Genç sahâbîlerden Abdullah b. Amr, ezberlemek kastıyla Resûlullah'tan (sav) işittiği her sözü yazıyordu. Onun bu durumunu gören Kureyşliler, Resûlullah'ın da bir beşer olduğunu, onun rıza hâlinde konuştuğu gibi gazap hâlinde de konuştuğunu hatırlatarak onu uyardılar. Bu uyarı üzerine yazma işini bırakan Abdullah, durumu Hz. Peygamber'e aktarınca Resûlullah (sav) ona, "*Yaz! Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki bu dudaklardan haktan başka bir şey sadır olmaz!*" buyurdu.[33]

Hz. Peygamber'in, iletişimde mübarek başını da sıkça kullandığı anlaşılmaktadır. Bazen olumsuz cevap anlamına gelecek şekilde başını salladığı[34] ya da başını semaya diktiği[35] rivayet edilmektedir.[36]

Son derece güzel olan yüzünü aydınlatan[37] ve görenleri hayran bırakan gülüşü, tebessüm şeklindeydi. Çok hoşlandığı bir durum karşısında bazen azı dişleri görünecek kadar güldüğü olurdu.[38]

[29] B6416 Buhârî, Rikâk, 3.
[30] B4141 Buhârî, Meğâzî, 35.
[31] M7016 Müslim, Tevbe, 53; B4678, B3556, B4418 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe) 18, Menâkıb, 23, Meğâzî, 80.
[32] M6032 Müslim, Fedâil, 67; B3562 Buhârî, Menâkıb, 23.
[33] D3646 Ebû Dâvûd, İlim, 3; DM493 Dârimî, Mukaddime, 43.
[34] EM954 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 330.
[35] N4688 Nesâî, Büyû', 98; D4837 Ebû Dâvûd, Edeb, 18
[36] EM954 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 330.
[37] B5907 Buhârî, Libâs, 68.
[38] T3642 Tirmizî, Menâkıb, 10; D2269 Ebû Dâvûd, Talâk, 31, 32.

Rahmet Elçisi, toplum içindeki yerine bakmaksızın hemen herkese karşı son derece ince ruhlu, edep ve tevazu sahibi idi. Şefkatli, merhametli bir baba samimiyeti içerisinde Medine cariyelerinden (hizmetçi kız çocuklarından) biri Hz. Peygamber'in elinden tutar, kendisini götürmek istediği yere götürünceye dek elini bırakmaz,[39] o da elini cariyenin elinden çekmezdi.[40] Nitekim onun bu mütevazı hâli Adî b. Hâtim'i derinden etkilemişti. İlk defa huzuruna çıktığında Hz. Peygamber'in hanımlar ve çocuklarla birlikte oturmasından hareketle, onun bir kral olmadığı sonucuna varmış ve bu durumdan etkilenerek derhâl Müslüman olmuştu.[41]

Ashâbına çok düşkün olan Rahmet Elçisi[42] onlara karşı oldukça samimi davranmaktaydı. Hz. Peygamber'in kumandanlarından Cerîr b. Abdullah (ra) şöyle demiştir: "Müslüman olduğum günden beri Resûlullah (sav), beni kapıdan çevirmedi. Beni her gördüğünde mutlaka gülümserdi."[43] Hz. Peygamber'in yakın dostlarından Huzeyfe b. Yemân'ın ifadesine göre ise Resûlullah (sav), ashâbından biriyle karşılaştığında onunla musâfaha yapar ve onun için hayır dua ederdi.[44]

İnsanlarla iletişimde selâmlaşma çok önem arz etmekteydi. Bu konuda çok titiz olan Peygamberimiz, oynamakta olan çocuklara dahi mutlaka selâm verirdi.[45] Peygamberimiz zaman zaman çocuklarla oynar,[46] onların oyun ve oyuncaklarıyla yakından ilgilenir, özellikle kız çocuklarına özel bir ilgi, sevgi ve şefkat gösterirdi. Peygamberimizin çocukları okşayıp sırtına alması,[47] bağrına basması,[48] onlarla şakalaşması,[49] onun çocuklara karşı nasıl bir tutum sergilediği hakkında fikir vermektedir. O, çocukların dili ile konuşmakta, onların dünyalarına girerek sevgi dolu bir yaklaşım benimsemekteydi. Enes b. Mâlik'in kardeşi Ebû Umeyr'in bir serçe yavrusu vardı. Allah Resûlü, onunla konuşur ve ona, *"Ey Ebû Umeyr! Ne yaptı Nuğayr?"* diyerek kuşu sorardı.[50] Yine küçük yaşta Hz. Peygamber'e yetişen şanslı çocuklardan Mahmûd b. Rebî'in hatırladığı tatlı bir hatırasına göre evlerindeki bir kovadan Resûlullah ağzına su almış ve onun yüzüne püskürtmüştü.[51]

Evinde ve elinde yetişen sevgili Enes'in anlattığına göre Allah Resûlü ona, *"Oğulcuğum!"* diye hitap ederdi.[52] Aynı Enes, Peygamberimizin kendisine olan sıcak ilgisini şöyle anlatır: "Ben Hz. Peygamber'e on sene hizmet ettim. Bana bir kere bile *"Öf!"* demedi, *"Niçin böyle yaptın?"* ve *"Neden şöyle yapmadın?"* da demedi.[53]

Sevgili Peygamberimiz gençlere seslenirken, *"Ey gençler topluluğu!"*[54] hanımlara seslenirken ise, *"Ey hanımlar topluluğu!"*[55] gibi çeşitli hitap tarz-

[39] B6072 Buhârî, Edeb, 61.
[40] İM4177 İbn Mâce, Zühd, 16; HM12811 İbn Hanbel, III, 174.
[41] HM19600 İbn Hanbel, IV, 379
[42] Tevbe, 9/128
[43] M6363 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 134; T3820 Tirmizî, Menâkıb, 41.
[44] N268 Nesâî, Tahâret, 172.
[45] D5202 Ebû Dâvûd, Edeb, 135, 136.
[46] T3784 Tirmizî, Menâkıb 30.
[47] N712 Nesâî, Mesâcid, 19.
[48] B6003 Buhârî, Edeb, 22.
[49] B6354 Buhârî, Deavât, 31.
[50] B6203 Buhârî, Edeb, 112.
[51] B1185 Buhârî, Teheccüd, 36.
[52] D4964 Ebû Dâvûd, Edeb, 65.
[53] B6038 Buhârî, Edeb, 39; B2768 Buhârî, Vesâyâ, 25.
[54] T1081 Tirmizî, Nikâh, 1; İM1845 İbn Mâce, Nikâh, 1.
[55] M241 Müslim, Îmân, 132; M987 Müslim, Salât, 133.

larını kullanırdı. Ashâbından bazılarını uyarmak istediğinde, onları halkın içerisinde mahcup etmez, *"Bazı kimselere ne oluyor ki...!"* şeklinde hitap etmeyi tercih ederdi.[56] Hz. Âişe'nin anlattığına göre, herhangi bir kimse hakkında olumsuz bir şeyler anlatıldığında, "Falan kimseye ne oluyor ki!" demez, *"Bazılarına ne oluyor ki şöyle şöyle diyorlar!"* şeklinde ifade ederdi.[57]

Allah'tan aldıkları bildirileri, muhataplarına iletmekle yükümlü elçiler olmaları hasebiyle peygamberlerin aslî görevidir iletişim. Zira her biri Allah'tan aldıkları vahyi, iletilmesi gereken kimselere, en etkin iletişim yollarını kullanarak ulaştırmakla mükelleftirler. Risâlet görevi sadece alınan vahiyleri tebliğ etmekten ibaret değildi. Bu görev, vahiylerin izahını, talimini ve tatbikini de içermekteydi. Bunun için de Hz. Peygamber'in, çevresindeki insanlarla çok iyi bir iletişim içerisine girmesi gerekmekteydi.

Hanımlara karşı son derece nazik ve kibar olan Sevgili Peygamberimiz, hem kendi eşleriyle hem de diğer Müslüman hanımlarla iletişimde de iyi bir örnekti. Çocukları çok seven ve önemseyen Rahmet Elçisi, onlarla âdeta çocuklaşmış; şakalaşarak, onlara selâm vererek, hâl hatırlarını sorarak onlarla iletişim kurmayı başarmıştır. Tevazu timsali olarak cariyelerle, kölelerle, hizmetçilerle de aynı sıcak ilgi ve ilişki içerisinde olmuş ve her birinin gönlünü kazanmıştır. Bedevîlerin karakterlerini çok iyi bildiği için onlarla da iletişimde zorluk çekmemiş, onlara da anlayabilecekleri bir dil ve üslûpla konuşmayı yeğlemiştir.

İnsanlara rehber olarak gönderilmiş olan Allah Resûlü'nün bütün hayatı, Kur'an'ın tabiriyle *"üsve-i hasene"* yani *"güzel bir örnek"* oluşturmaktaydı.[58] O, sadece abdest, dua, namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerin uygulamasında değil, insanlarla ilişkilerde ve iletişimde de ashâbına, Müslümanlara ve bütün insanlığa hep örnek olmuştu.

[56] M6109 Müslim, Fedâil, 127.
[57] D4788 Ebû Dâvûd, Edeb, 5.
[58] Ahzâb, 33/21.

SAHÂBÎLER
ve HZ. PEYGAMBER
SADAKAT ve İTAAT

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ شَرِيكٍ قَالَ:
أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَأَصْحَابُهُ كَأَنَّمَا عَلَى رُءُوسِهِمُ الطَّيْرُ...

Üsâme b. Şerîk şöyle demiştir:
"Hz. Peygamber'in huzuruna geldiğimde gördüm ki ashâbı (onu hürmet içinde sessizce dinlerken) âdeta başlarının üzerinde birer kuş varmış gibiydiler..."
(D3855 Ebû Dâvûd, Tıb, 1)

حدثنا أنسٌ ﷺ قالَ: خدَمْتُ النّبيَّ ﷺ عشْرَ سِنِينَ، فَمَا قالَ لِي: أُفٍّ. ولاَ لِمَ صَنَعْتَ؟ وَلاَ أَلاَّ صَنَعْتَ.

عَنْ أنسٍ قالَ: لَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَبَّابًا وَلَا لَعَّانًا وَلَا فَحَّاشًا...

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قالَ: مَا حَجَبَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُنْذُ أَسْلَمْتُ وَلاَ رَآنِي إلاَّ ضَحِكَ.

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ قالَ: مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَكْثَرَ مَشُورَةً لِأَصْحَابِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

Enes (ra) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'e on yıl hizmet ettim. Bana bir kez bile *'Öf!'*, *'Niye böyle yaptın?'* ve *'Niçin şöyle yapmadın!'* demedi."

(B6038 Buhârî, Edeb, 39; B2768 Buhârî, Vesâyâ, 25)

Enes (b. Mâlik) şöyle demiştir: "Resûlullah (sav), sövüp sayan, lânet edip duran, kötü sözler söyleyen birisi değildi..."

(HM12299 İbn Hanbel, III, 127)

Cerîr b. Abdullah şöyle demiştir: "Müslüman olduğum günden beri Resûlullah (sav) beni hiç kapıdan çevirmedi. Beni her gördüğünde mutlaka gülümserdi."

(T3820 Tirmizî, Menâkıb, 41)

Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Resûlullah'tan (sav) daha fazla ashâbıyla istişare eden bir kimse görmedim."

(T1714 Tirmizî, Cihâd, 35; HM19136 İbn Hanbel, IV, 329)

Bir gün Peygamber (sav) ashâbıyla birlikte oturmaktaydı. Bir genç geldi ve "Ey Allah'ın Elçisi! (Nefsime hâkim olamıyorum) zina etmem için bana izin ver!" dedi. Bunu işiten sahâbîler öfkeyle, "Sus! Yeter!" diyerek genci engellemek istediler. Fakat Hz. Peygamber genci yanına davet etti ve o da gelip yanına oturdu. Allah Resûlü'nün mübarek simalarında ne bir öfke ne de bir kızgınlık alâmeti vardı. Rahmet Elçisi onunla sohbet etmeye başladı ve aralarında şöyle bir konuşma geçti:

"Sen annenle zina edilmesini ister misin?"

"Canım sana feda olsun ki hayır, ey Allah'ın Resûlü!"

"Diğer insanlar da anneleriyle zina edilmesini istemez! Peki, kızınla zina edilmesini ister misin?"

"Canım sana feda olsun ki hayır, ey Allah'ın Resûlü!"

"Diğer insanlar da kızlarıyla zina edilmesini istemez! Peki, kız kardeşinle zina edilmesini ister misin?"

"Canım sana feda olsun ki hayır, ey Allah'ın Resûlü!"

"Hiç kimse kız kardeşleriyle zina edilmesini istemez!"

Ardından Allah Resûlü sırasıyla halası ve teyzesi hakkında da aynı soruyu sorduktan sonra elini gencin üzerine koydu ve şu duayı etti: *"Allah'ım! Bu gencin günahlarını bağışla, kalbini temizle ve iffetini koru!"*

Ravinin anlattığına göre, Allah Resûlü'nün bu tavrı ile karşılaşan genç artık zinaya yaklaşmadı.[1]

Gelen şahıs delikanlıydı, açık sözlüydü. Peygamberi'ne gelerek böyle bir konuda izin istemekten çekinmemişti. Zira Allah Resûlü, etrafındaki hemen herkesin rahatlıkla gelip konuşabileceği, dilediği konuyu rahatça görüşebileceği kadar diyaloğa açıktı. Allah Resûlü, gencin üzerine yürümek isteyen sahâbeyi durdurmakla kalmamış, bu açık sözlü genci yanına çağırmıştı. Böylece Peygamberimiz hem genci yakın mesafeye almış hem de eliyle ona dokunarak iletişimde beden dilinin en etkili iki unsurunu devreye sokmuştu. İdeal bir muallim olan Kutlu Elçi, bir taraftan beden dilini çok iyi kullanırken diğer taraftan da sorduğu sorularla onu ikna etmişti. Böylece o, etkili iletişimin güzel bir örneğini sergilemişti.

[1] HM22564 İbn Hanbel, V, 257.

Allah Resûlü, bir insandı. Ashâbıyla arasındaki ilişkilerde ne bir resmiyet ne de yapaylık vardı. Aksine tamamen tabiî ve samimi bir ilişki söz konusuydu. Bu ilişkilerde Kur'anî ve nebevî ölçüler doğrultusunda samimiyet hâkimdi. Resûlullah ile birlikte oturup diğer insanlarla yaptıkları gibi sohbet ve muhabbet edip etmedikleri Câbir b. Semüre'ye sorulunca bu durumu o şöyle anlatmıştı: "Evet, bunu çok defa yapardık. Resûlullah (sav) sabah namazını kıldıktan sonra güneş yükselinceye dek mescitten çıkmazdı. O arada sahâbe ile konuşurlar, câhiliyede yaşananları anarlar ve gülerlerdi, o da tebessüm ederdi."[2]

Sahâbe, kendilerini eğiten ve öğreten bu muallimden, yetiştirip yönlendiren bu mürebbî ve mürşitten, yöneten bu eşsiz liderden ve nihayet Allah'ın yoluna rehberlik yapan, onlara yepyeni bir hayat sağlayan Resûlullah'tan sâdır olan bütün söz ve talimatlara büyük önem vermekteydiler. Bu sebeple sadece onun hutbe, sohbet ve vaazlarını değil her nerede ve ne zaman olursa olsun onun tüm beyanlarını dinlemeye, öğrenmeye çalışıyorlardı. Onun getirdiği çağrı ve açtığı yol uğruna mallarını ve canlarını adayan sahâbe, onu, "âdeta başlarına birer kuş konmuşçasına"[3] sükûnet, ciddiyet ve zevkle dinliyorlardı.

En etkili iletişimin, konuşan ve dinleyenin veya anlatan ve muhatabın ortak hedef ve düşüncelere sahip olmaları, aynı arzu ve istek içinde bulunmaları hâlinde gerçekleşeceğini göz önünde bulundurduğumuz zaman, sahâbe ile Hz. Peygamber arasında iletişimin en mükemmel şartlarının tahakkuk ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Resûl ve sahâbe arasındaki samimi ilişkiyi göstermesi bakımından şu olay dikkat çekicidir: Kaynaklar, Seleme veya Süleyman b. Sahr isminde bir sahâbîden söz eder.[4] Bu zât, Ramazan orucunu tutarken nefsine tam anlamıyla hâkim olabilmek amacıyla zıhâr yapar yani eşine yaklaşmamak üzere yemin eder. Ne var ki yine de kendini tutamaz. Dayanamayıp eşi ile cinsel ilişkide bulunarak bazı rivayetlere göre orucunu[5] bazı rivayetlere göre de zıhârını (yeminini) bozar.[6] Yaptığına çok pişmandır ve bu hatasını nasıl telâfi edeceğini düşünmeye başlar. İlk önce kabilesinden yardım ister ama böyle bir konuda onlardan beklediği ilgiyi göremez. Her şeye rağmen kararını verir ve doğru Allah Resûlü'nün huzuruna çıkar. Çok sevdiği, hürmette kusur etmediği Peygamberi'ne açar hatasını. Yaptığından dolayı ne kadar üzgün ise Resûl-i Ekrem'in kendisini anlayışla karşılayacağından ve bir çözüm yolu göstereceğinden de o kadar ümitlidir.

[2] M1525 Müslim, Mesâcid, 286.
[3] D3855 Ebû Dâvûd, Tıb, 1.
[4] EÜ2/525 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 525.
[5] B1935, B1937 Buhârî, Savm, 29-31; M2595-M2603 Müslim, Sıyâm 81-87.
[6] T1199 Tirmizî, Talâk ve lian, 19; D2213 Ebû Dâvûd, Talâk, 16, 17.

Hz. Peygamber, Seleme'yi dinledikten sonra ona kefaret olarak sırasıyla bazı cezalar ödemesini önerir. Seleme, kendisine teklif edilen köle azadı, altmış gün peş peşe oruç veya altmış fakiri doyurma cezalarından hiçbirisine güç yetiremeyeceğini bildirir.[7] Bunun üzerine Hz. Peygamber ona bir sepet hurma vererek fakirlere dağıtmasını ister. Ancak Seleme, bulunduğu muhitte kendi ailesinden daha fakirin bulunmadığını hatırlatınca, Hz. Peygamber buna bir hayli güler ve götürüp onu ailesiyle beraber yemesini ister.[8] Yaşadığı bu olayı anlatan Seleme mahallesine döndüğünde onlara şöyle der: "Sizin yanınızda dar görüşlülük ve anlayışsızlık, Resûlullah'ın (sav) yanında ise hoşgörü ve güzel anlayış buldum."[9]

İslâm'a yeni giren Amr b. Âs'ın dediği gibi, "Resûlullah (sav), yüzüyle ve sözüyle toplumun en kötüsüne dahi yöneliyor, bununla onların kalbini kazanmak istiyordu."[10] İslâm'a kazandırabilmek için çevresindeki insanlara cömertçe ikramlarda bulunurdu. Nitekim onlardan birisi olan Safvân b. Ümeyye şu itirafta bulunmuştur: "Resûlullah, insanlar içinde en sevmediğim kimse idi. Fakat Huneyn günü bana o kadar mal verdi ki neticede benim için insanların en sevimlisi hâline geliverdi."[11]

Resûl-i Ekrem gerek risâlet öncesinde gerekse sonrasında tamamen tabiî ve mütevazı bir hayat tarzını tercih etmişti. Oldukça sıkıntılı yıllar yaşadığı Mekke'de olsun, nispeten huzur ve refaha kavuştuğu Medine yıllarında olsun yiyip içmesinde, giyim kuşamında, oturup kalkmasında hep bu tevazu hâli devam etmişti. Bu hâli, onun sosyal statüsüne bakmaksızın herkese aynı nezakette davranmasında da müşahede edilebilir. O kadar ki Medine cariyelerinden (hizmetçi kız çocuklarından) biri Hz. Peygamber'in elinden tutup bir işi için kendisini götürmek istediğinde, oraya gidene kadar elini çekmezdi.[12]

Kimi zaman onu ziyarete gelenler, huzuruna çıktıklarında heyecana kapılabilmekteydi. Nitekim huzuruna gelen ve kendisiyle konuşurken heyecanlanıp titreyen bir şahsa, *"Korkma! Ben bir kral değilim. Ben de kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum!"*[13] deme ihtiyacı hissetmişti. Temîm kabilesinden gelip Hz. Peygamber'in huzuruna çıkınca titreyen Kayle b. Mahreme'nin heyecanını, *"Kadıncağız, sakin ol!"* diyerek yatıştırması da bunun güzel bir örneğidir.[14]

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in ne dış görünümünde ne de yüz hatlarında normal bir bakışla fark edilebilecek bir farklılık, onun Peygamber olduğunu gösteren herhangi bir alâmet yoktu.

[7] HM16535 İbn Hanbel, IV, 37.
[8] M2595 Müslim, Sıyâm, 81.
[9] T3299 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 58.
[10] TŞ345 Tirmizî, *Şemâil*, s. 156.
[11] M6022 Müslim, Fedâil, 59; T666 Tirmizî, Zekât, 30.
[12] İM4177 İbn Mâce, Zühd, 16.
[13] İM3312 İbn Mâce, Et'ıme, 30; NM3733 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 1400 (2/466).
[14] MK21679 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXV, 7-11.

Bu nedenledir ki kendisini daha önce görmeyenler, ashâbı arasında onu tanımayabiliyorlardı.[15] Fakat insanların şahsiyetleri hakkında derin bilgi sahibi olanlar, onun yüz hatlarına ve sözlerine bakarak ayrıcalığını kolaylıkla anlayabiliyorlardı. Nitekim Hz. Peygamber Medine'ye vardığında, Yahudi bilginlerinden Abdullah b. Selâm, onunla görüştükten sonra, "Resûlullah'ın yüzünü gördüğümde hemen anladım ki onun yüzü bir yalancı yüzü değildir." demiş ve kısa süre sonra da Müslüman olmuştu.[16]

Sahâbe ile Resûl arasındaki ilişkilerde genel olarak Kur'anî ve nebevî ölçüler hâkimdi. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber ile sahâbe arasındaki beşerî münasebetlerde, denge ve itidal korunmuştur. Rahmet Elçisi'nin kendilerine karşı olan sevgisini, merhametini ve düşkünlüğünü çok iyi bilen sahâbîler, ona karşı saygı ve hürmette kusur etmemekle birlikte, yanında kendilerini gayet rahat hissetmekteydiler. Hz. Âişe'nin anlattığına göre, Mina (Kurban Bayramı) günlerinde, iki cariye onun odasında def çalmış, Hz. Peygamber de sadece elbisesine bürünüp yatmış ve onları engellememişti. Az sonra gelen Hz. Ebû Bekir bu manzarayı görür görmez onları azarlamış, Hz. Peygamber ise *"Bırak onları ey Ebû Bekir! Her halkın bir bayramı vardır. Bizim bayramımız da bu günlerdir."* buyurmuştu.[17] Aynı şekilde Habeşlilerin mescitte sergiledikleri oyunlara bakması için Hz. Âişe'yi de götürmüş, Hz. Ömer Habeşlileri azarlayıp kovmaya kalkışınca müdahale ederek, *"Bırak onları (gösterilerini) güven içerisinde yapsınlar!"* buyurmuştu.[18]

Hz. Peygamber'in bu hoşgörüsü, tevazuu, sabrı, halîm selim ve sakin oluşu karşısında sahâbe, onun yanında daha rahat ve serbest hareket etmekteydi. Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın anlattığına göre, bir gün Kureyş'ten bazı kadınlar, Hz. Peygamber'in yanında yüksek sesle konuşuyorlarken Hz. Ömer'in geldiğini duyar duymaz derhâl toparlanmışlardı. İçeri girdiğinde Hz. Peygamber'in güldüğünü gören Hz. Ömer, "Allah, yüzünden gülmeyi hiç eksik etmesin (niçin gülüyorsun ey Allah'ın Resûlü?)" diye sorunca o, *"Benim yanımdayken rahatça duran şu kadınların, senin sesini duyunca derlenip toparlanmalarına hayret ettim de!"* diye cevap vermişti. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Ey Allah'ın Resûlü, sen onların çekinmelerine daha lâyıksın." dedikten sonra kadınlara dönerek "Ey kendilerinin düşmanları! Demek Allah'ın Resûlü'nden çekinmiyorsunuz da benden mi çekiniyorsunuz!" diye çıkışmış, onlar da "Evet, sen Resûlullah'tan daha sert ve haşinsin!" demişlerdi.[19]

[15] B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[16] ST1/235 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 235; T2485 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 42.
[17] B3931 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 46.
[18] B988 Buhârî, Îdeyn, 25.
[19] B6085 Buhârî, Edeb, 68; M6202 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 22

Ashâbına karşı oldukça samimi ve sıcak davranmasına rağmen nadiren de olsa Peygamberimizin kızdığı durumlar olmaktaydı. Bir insan olarak zaman zaman Hz. Peygamber'in öfkeli hâline şahit olan sahâbe, onun niçin ve nasıl kızdığını da anlatmışlardır. Onun rıza veya gazap hâlini bazen sözlerinden,[20] çoğu zaman da beden dilinden anlayan sahâbe, duruma göre onun kendilerine karşı merhametinden dolayı kızdığını anladıkları gibi[21] "Kızan birinin gülüşü gibi güldü."[22] ya da "Kızan birinin bakışı gibi baktı."[23] diyerek gülüş ve bakışından bile kızgınlığını anlamaktaydılar. Zaten herhangi bir insan gibi Allah Resûlü'nün öfke veya kızgınlık hâli de yüzüne yansır, öfkesi kızaran yüzünde belli olur, bazen kızgınlığından dolayı iki kaşının arası terlerdi.[24]

Gönderdiği seriyyeden bir sahâbînin düşmanlardan birisini, "Ben Müslüman'ım." dediği hâlde öldürdüğünü işiten Hz. Peygamber derhâl bir hutbe irad etmiştir. Olayı anlatan Ukbe b. Mâlik el-Leysî, Peygamber Efendimizi, "Yüzünden, içinde bulunduğu kötü durum anlaşılıyordu." diye tasvir etmişti. Allah Resûlü hutbesinde o şahsı daha önce görülmemiş bir şekilde kınamış, adam, "Ey Allah'ın Resûlü! O şahıs canını kurtarmak amacıyla 'Ben Müslüman'ım.' demişti." diye kendini savunmaya çalışsa da yüzünü çevirmiştir.[25]

Mahzûm kabilesinden hırsızlık yapan bir kadına Hz. Peygamber'in verdiği cezayı düşürmede aracılık etmesi için kadının akrabaları, Hz. Peygamber'in çok sevdiği Üsâme'yi göndermişlerdi. Üsâme'nin, Allah'ın belirlediği cezalardan birisinin uygulanmaması için aracı olmasından dolayı yüzünün rengi değişen Resûlullah (sav), ona çıkıştıktan sonra halka da bir hutbe irad ederek önceki kavimlerin güçlü kimseler hırsızlık yaptıklarında onlara ceza vermeyip zayıf ve kimsesiz kimselere ceza uygulamaları yüzünden helâk olduklarını belirtmişti.[26]

Bu ve benzer durumlardan dolayıdır ki Allah Resûlü, Rabbine şöyle niyazda bulunmuştu: "*Ben ancak bir insanım. İnsanın hoşnut olduğu gibi hoşnut olur, insanın kızdığı gibi kızarım. Ben, ümmetimden herhangi birisine hak etmediği bir beddua etmişsem (Ey Rabbim) bunu onun için bir temizlik, arınma ve kıyamet günü sana yaklaşma vesilesi kıl!*"[27]

Allah'ın rahmeti sayesinde o, çevresindeki insanlara karşı daima yumuşak davranmış, kaba ve katı kalpli olmamıştır. Bir peygamber olarak çevresindekilere karşı daima affedici ve bağışlayıcı olmuş, aksi takdirde vahyin ilk muhatapları olan bu insanların etrafından dağılıp gidecekleri

[20] D4659 Ebû Dâvûd, Sünnet, 10
[21] HM6702 İbn Hanbel, II, 182.
[22] N732 Nesâî, Mesâcid, 38.
[23] HM2127 İbn Hanbel, I, 238.
[24] HM17657 İbn Hanbel, IV, 166; B91 Buhârî, İlim, 28.
[25] HM22857 İbn Hanbel, V, 289.
[26] M4411 Müslim, Hudûd, 9.
[27] M6627 Müslim, Birr, 95.

konusundaki ilâhî hatırlatmaya[28] uygun hareket etmiştir. O, cahil, kaba saba, zorba birisi değildi.[29] Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'e on yıl hizmet ettim. Bana bir kez bile *'Öf!'*, *'Niye böyle yaptın?'* ve *'Niçin şöyle yapmadın!'* demedi."[30] Yine küçük hizmetkârı Enes'in ifade ettiğine göre, Resûlullah (sav) sövüp sayan, lânet edip duran, kötü sözler söyleyen birisi değildi.[31] Genç sahâbîlerden Cerîr b. Abdullah ise onun tutumunu, "Müslüman olduğum günden beri Resûlullah (sav) beni hiç kapıdan çevirmedi. Beni her gördüğünde mutlaka gülümserdi." sözleriyle dile getirmiştir.[32]

Hz. Peygamber'e karşı sahâbenin bağlılığını Hudeybiye'de müşahede imkânı bulan Kureyş'in önde gelenlerinden Urve b. Mes'ûd'un Kureyş'e aktardığı izlenimleri ise şöyledir: "Ey kavmim! Vallahi, ben birçok kralın huzuruna çıktım, heyet olarak Kayser'e, Kisrâ'ya ve Necâşî'ye gittim. Vallahi, Muhammed'in ashâbının ona tazim ettiği kadar hiçbir krala adamlarının tazim ettiğini görmedim."[33] Yine Hudeybiye Antlaşması'nı yenilemek için Medine'ye gelen fakat ne Hz. Peygamber'den ne de sahâbeden olumlu bir cevap alabilen Ebû Süfyân Mekke'ye vardığında, "Size, hepsinin kalbi tek bir kalbe bağlı olan bir kavimden geldim." demekteydi.[34]

Hz. Peygamber'in bazı kararlarının, onun ictihadlarının bir sonucu olduğunu düşünen bazı sahâbîler, zaman zaman çeşitli gerekçeler doğrultusunda farklı talepler veya alternatif teklifler sunabiliyorlardı. Zira onlar çok yakından tanıdıkları Resûl-i Ekrem'in, Müslümanların menfaat ve maslahatlarının daha iyi gerçekleşmesi adına getirilen her türlü makul teklife açık olduğunu çok iyi bilmekteydiler. Nitekim Bedir Savaşı öncesinde Hz. Peygamber'in orduyu yerleştirdiği yerin susuz ve de kumlu olduğunu ve bu sebeple savaş stratejisi açısından pek uygun olmadığını düşünen Hubâb b. Münzir: "Yâ Resûlallah! Konakladığımız bu yer, ilerlememiz veya geriye çekilmemiz mümkün olmayacak şekilde. Seni Allah'ın yerleştirdiği bir yer mi yoksa bu bir görüş, harp (taktiği) veya tuzak mı?" diye sormuş, ictihadla olduğunu anlayınca daha başka bir yere mevzilenmelerinin uygun olacağını söylemiş ve Hz. Peygamber de bu teklif doğrultusunda hareket etmişti.[35]

Gittikçe şiddetlenen Ahzâb Savaşı'nda Hz. Peygamber, savaştan geri çekilmelerine mukabil Gatafân kabilesine Medine hurmalarının üçte bir mahsulünü vermeyi düşünmüştü. Bu düşüncesini sahâbeye açarak onlarla istişâre ettiğinde, ileri gelen sahâbîlerden Üseyd b. Hudayr, Sa'd b. Muâz, Sa'd b. Ubâde ve Hz. Ömer ona, "Şayet bu, Allah'tan gelen bir emir ise

[28] Âl-i Imrân, 3/159
[29] En'âm, 6/35; Gâşiye, 88/22; Kâf, 50/45.
[30] B6038 Buhârî, Edeb, 39; B2768 Buhârî, Vesâyâ, 25.
[31] HM12299 İbn Hanbel, III, 127.
[32] T3820 Tirmizî, Menâkıb, 41.
[33] B2731 Buhârî, Şurût, 15; MA9720 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 330.
[34] MA9739 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 374.
[35] VM1/52 Vâkıdî, Meğâzî, I, 53; HS3/167 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 167-168.

onu derhâl uygula! Eğer bu hususta emrolunmamışsan ama kendi arzun varsa arzuladığın gibi onu da uygula! Dinler, itaat ederiz. Yok, bu sadece kişisel bir görüş ise bizim onlara kılıçtan başka verebileceğimiz hiçbir şey yok!" dediler. Hz. Peygamber de "*Şayet bir şey ile emrolunsaydım bu hususta size danışmazdım. Bu, yalnızca size arz ettiğim görüşümden ibarettir.*" dedikten sonra, "*Peki öyleyse.*" buyurarak onların görüşünü kabul etmiş ve kendi düşüncesinden vazgeçmişti.[36]

Hz. Peygamber'in, ashâbının çeşitli talep ve tekliflerine ne kadar açık olduğunu gösteren en önemli husus da onun ihtiyaç duyduğu birçok konuda ashâbıyla istişare etmesidir. O, hakkında vahiy gelmeyen çeşitli konularda Yüce Allah'ın, "*İş(lerin)de onlara danış, karar verdiğinde ise Allah'a dayan!*"[37] buyruğu gereği ashâbıyla sık sık istişare ederdi. Nitekim Ebû Hüreyre, "Resûlullah'tan (sav) daha fazla ashâbıyla istişare eden bir kimse görmedim." demektedir.[38] Bu nedenledir ki onun ortaya koyduğu tasarruflarından hatta sünnetlerinden bir kısmı, ashâbıyla yaptığı istişareye dayanmaktadır.

Resûlullah, istişareye önem verdiği gibi hemen her alanda ashâbının fikirlerine, isteklerine ve tekliflerine de önem vermiş, kendisine sunulan önerilerden uygun olanlarını kabul etmiştir. Nitekim Bedir Savaşı'nda, Hz. Peygamber'in korunmasına yönelik Sa'd b. Muâz'ın bir çardak yapılması teklifini memnuniyetle kabul etmiş,[39] Hendek Savaşı öncesinde Selmân'ın hendek kazılması önerisini derhâl tatbik etmişti.[40] Gerek yaşlanması ve gerekse Müslümanların sayısının artması üzerine, Temîm-i Dârî'nin, minber edinme teklifini reddetmemiş,[41] çevre devletlerin başkanlarına davet mektubu göndermek istediğinde, ashâbın Acemlerin mühürsüz mektubu kabul etmediklerini söylemeleri üzerine de bir mühür edinmişti.[42]

Hz. Peygamber'in bazı talepleriyle karşılaşan bir sahâbî, bunun bağlayıcı bir emir olup olmadığını sorabilmekteydi. Kaynaklarımızın İbn Abbâs'dan naklettiklerine göre Hz. Âişe, cariyesi Berîre'yi azat edince, o, köle olan kocası Muğîs'ten ayrılmayı tercih etti. Eşini çok seven Muğîs ayrılmaması için Medine sokaklarında ağlaya ağlaya onun peşinde dolaşıyordu. Nihayet Muğîs, Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü ne olur benim için aracı oluver." diye ricada bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*Berîre! Allah'tan kork, o senin hem kocan hem de çocuğunun babası, ne var ona geri dönsen?*" diyerek onu kocası ile evliliğini sürdürmeye teşvik etmişti. Bunları dinleyen Berîre, "Ey Allah'ın Resûlü! Emir mi buyu-

[36] VM2/478 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 478; MA9737 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 367.
[37] Âl-i İmrân, 3/159
[38] T1714 Tirmizî, Cihâd, 35; HM19136 İbn Hanbel, IV, 329.
[39] HS3/168 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 168.
[40] VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 445.
[41] D1081 Ebû Dâvûd, Salât, 214, 215; B3584 Buhârî, Menâkıb, 25.
[42] B65 Buhârî, İlim, 7; T2718 Tirmizî, İsti'zân, 25; M5480 Müslim, Libâs ve zînet, 56.

ruyorsun?" diye sormuş, Hz. Peygamber *"Ben yalnızca aracılık yapıyorum."* cevabını verince de "Benim ona ihtiyacım yok!" demişti. Hz. Peygamber onun bu kararlılığını görünce amcası Abbâs'a, *"Ey Abbâs! Muğîs'in Berîre'ye olan şu sevgisiyle, Berîre'nin ona olan bu nefretine şaşırmıyor musun!"* diyerek hayretini ifade etmişti.[43]

Ona son derece bağlı olmalarına rağmen sahâbe, zaman zaman Hz. Peygamber'in bazı kararlarını eleştirebiliyorlardı. Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, Hz. Peygamber Hevâzin kabilesinden elde edilen yüklü miktardaki ganimetten bazı Kureyşlilere yüzer deve verince, cihada katılan ensardan bazı kimseler, "Allah, Resûlullah'ı bağışlasın, kılıçlarımızdan hâlâ Kureyş'in kanı damlarken bizi bırakıp onlara veriyor!" demişlerdi. Bunu duyan Hz. Peygamber, ensarı toplayıp, *"Ben bunları, ancak küfür döneminden tam kurtulamamış bazı insanları (İslâm'a) ısındırmak için verdim. Yoksa o insanlar evlerine mallarıyla giderken siz evlerinize Allah'ın Resûlü ile dönmeye razı değil misiniz? Vallahi, sizin götüreceğiniz onların götürdüklerinden daha hayırlıdır."* buyurunca onlar, "Evet ey Allah'ın Resûlü, biz razı olduk." diye cevap vermişlerdi.[44]

Yine Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra Kureyş'ten intikam almayıp onları affetmesi, Ebû Süfyân'ın evine sığınanlarla evlerine girip kapılarını kapatanların güvende olduğunu ilân etmesi, ensarda Hz. Peygamber'in ana yurdu Mekke'ye yerleşeceği endişesini uyandırmış ve bazıları, "Adamı, şehrine karşı bir rağbet, aşiretine karşı bir merhamet aldı yürüdü!" demişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Ey ensar topluluğu!"* diye söze başlamış ve *"Ben Allah'ın kulu ve Resûlü'yüm, Allah'a ve size hicret ettim. Hayatım da sizinle, ölümüm de sizinle olacak!"* buyurarak onların endişelerini gidermişti.[45]

Zaman zaman bazı sahâbîler, Hz. Peygamber'in birtakım tasarruflarına itiraz da edebilmişlerdi. Hicrî altıncı yılda Hz. Peygamber ve sahâbe, ilk defa Kâbe'yi ziyaret etmek üzere yola çıktıklarında, Mekkeli müşrikler tarafından Hudeybiye'de durdurulmuşlar ve onlarla bir anlaşma imzalamak durumunda kalmışlardı. Zâhiren şartları çok ağır ve Müslümanların aleyhine gibi gözüken bu antlaşmaya Hz. Ömer Hz. Peygamber'e gelerek itiraz etti ve "Sen Allah'ın hak Peygamber'i değil misin? Biz hak üzere, düşmanımız bâtıl üzere değil mi? Niçin dinimizden taviz veriyoruz?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Ben Allah'ın Resûlü'yüm ve O'na isyan edecek değilim ve O, bana yardım edecektir."* buyurdu. Hz. Ömer ancak Hz. Peygamber'in fethi müjdeleyen Fetih sûresini tebliğ etmesiyle teskin olabilmişti.[46]

[43] B5283 Buhârî, Talâk, 16; D2231 Ebû Dâvûd, Talâk, 18, 19.
[44] B3778 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 1; M2436 Müslim, Zekât, 132-134.
[45] M4622 Müslim, Cihâd ve siyer, 84; HM10961 İbn Hanbel, II, 538; BS18782 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 193
[46] B2731 Buhârî, Şurût, 15; MA9720 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 330.

Resûlullah (sav) bir gün, *"Git, Allah'tan başka ilâh olmadığına gönülden inanıp şehâdet getirenleri cennetle müjdele!"* diyerek Ebû Hüreyre'yi göndermişti. Ancak bu sözü karşılaştığı ilk kişi olan Hz. Ömer'e aktarınca, o buna şiddetle karşı çıkmıştı. Bunun bizzat Hz. Peygamber'in emri olduğunu öğrendikten sonra ise Ebû Hüreyre'ye, "Böyle yapma, zira insanların buna güvenerek gevşemelerinden korkuyorum. Bırak onları, amel etsinler." demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Öyleyse bırakın onları (amel etsinler)."* buyurmuştu.[47] Yine Hz. Ömer'in, Peygamberimizin münafıkların reisi olan Abdullah b. Übey b. Selûl'ün cenaze namazını kıldırmasına da sert itirazları olmuştu.[48]

Bu misallerden anlaşıldığı üzere sahâbe, Hz. Peygamber'in davranışlarının iç yüzünü kavrayamadıkları, meseleyi tam olarak anlayamadıkları ya da maslahata uygun görmedikleri zaman gayet samimi bir şekilde ona itiraz edebilmişlerdi. Hz. Peygamber'i çok iyi tanıdıkları için sahâbe böylesi durumlarda hiç çekinmeden, gayet açık bir şekilde onunla konuşabilmiş; Resûlullah da onların iman, ihlâs ve niyetlerinin yanı sıra, mizaçlarını ve hissiyatlarını da göz önünde bulundurarak bazılarının itirazlarını makul bulup kabul etmiş, bazılarını ise mazur görüp anlayışla karşılamıştır.

Sahâbe ile Hz. Peygamber arasındaki iletişimde herhangi bir mesafe yoktu. Canlarından çok sevdikleri Peygamberlerine karşı sonsuz bir güven, samimiyet, sevgi ve saygı hâkimdi. Allah Resûlü, ashâbına karşı ne denli düşkün ise sahâbe de ona karşı o derece gönülden bağlı idi. Böyle bir ilişki, İslâm toplumunun ilk örnek neslini, "asr-ı saadet" neslini oluşturdu. Sahâbe ile Rahmet Elçisi arasındaki bu samimi bağ, aslında Müslümanlar arasındaki insanî ilişkiler açısından da mükemmel bir örnek oluşturmaktadır. Ve bugün, bu samimi ilişkiler ağına olan ihtiyaç, her zamankinden daha fazladır.

[47] M147 Müslim, Îmân, 52
[48] B1366 Buhârî, Cenâiz, 84; B4671 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe) 12.

SAHÂBÎLERİN HZ. PEYGAMBER SEVGİSİ

TEZAHÜRLER

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ."

Enes (b. Mâlik) tarafından rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Sizden biriniz, beni anne-babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe (tam anlamıyla) iman etmiş olmaz."
(B15 Buhârî, Îmân, 8)

عَنْ أنَسٍ قَالَ: لَمْ يَكُنْ شَخْصٌ أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ [قَالَ]: وَكَانُوا إِذَا رَأَوْهُ لَمْ يَقُومُوا لِمَا يَعْلَمُونَ مِنْ كَرَاهِيَتِهِ لِذَلِكَ.

عَنْ أَبِي قُرَادٍ السَّلَمِيِّ قَالَ: كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَدَعَا بِطَهُورٍ، فَغَمَسَ يَدَهُ فِيهِ، ثُمَّ تَوَضَّأَ، فَتَتَبَّعْنَاهُ، فَحَسَوْنَاهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَا حَمَلَكُمْ عَلَى مَا صَنَعْتُمْ؟" قُلْنَا، حُبُّ اللَّهِ وَرَسُولِهِ قَالَ: "فَإِنْ أَحْبَبْتُمْ أَنْ يُحِبَّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ فَأَدُّوا إِذَا ائْتُمِنْتُمْ، وَاصْدُقُوا إِذَا حَدَّثْتُمْ، وَأَحْسِنُوا جِوَارَ مَنْ جَاوَرَكُمْ."

عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ حَمْرَاءَ مِنْ أَدَمٍ، وَرَأَيْتُ بِلاَلاً أَخَذَ وَضُوءَ النَّبِيِّ ﷺ وَالنَّاسُ يَبْتَدِرُونَ الْوَضُوءَ، فَمَنْ أَصَابَ مِنْهُ شَيْئًا تَمَسَّحَ بِهِ، وَمَنْ لَمْ يُصِبْ مِنْهُ شَيْئًا أَخَذَ مِنْ بَلَلِ يَدِ صَاحِبِهِ.

Enes (b. Mâlik) anlatıyor: "(Ashâbın), Resûlullah'tan (sav) daha çok sevdikleri hiç kimse yoktu. Ancak onu gördükleri zaman, onun bundan hoşlanmadığını bildikleri için, ayağa kalkmazlardı."

(T2754 Tirmizî, Edeb, 13)

Ebû Kurâd es-Selemî anlatıyor: "Resûlullah'ın (sav) yanındaydık. O (abdest almak için) temiz su istedi ve elini suya daldırdı. Sonra abdest aldı. Biz onun abdest suyunu elde etmeye çalıştık, (abdest suyundan) yudumladık. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Sizi bunu yapmaya sevk eden şey nedir?'* diye sordu. Biz, *'Allah ve Resûlü'nün sevgisi.'* dedik. Resûlullah şöyle buyurdu: *'Eğer Allah ve Resûlü'nün de sizi sevmesini istiyorsanız size bir şey emanet edildiğinde ona riayet edin, konuştuğunuz zaman doğru söyleyin ve komşularınızla iyi geçinin.'*"

(ME6517 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 320)

Avn b. Ebû Cuhayfe, babasından şunları naklediyor: "Peygamber'e (sav) gittim. Deriden yapılmış kızıl bir çadırın içindeydi. Bilâl'i, Peygamber'in (sav) abdest suyunu taşırken gördüm. İnsanlar bu abdest suyunu alabilmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Suya dokunabilen onunla yüzünü sıvazlıyordu. Sudan alamayanlar ise arkadaşının elindeki ıslaklıktan faydalanmaya çalışıyordu."

(B5859 Buhârî, Libâs, 42)

Hudeybiye Antlaşması öncesinde, Kureyş müşrikleri Hz. Peygamber'e elçiler gönderiyor, bu elçiler de, Mekke'ye dönüp yaptıkları görüşmeyi müşrik liderlere anlatıyorlardı. Hicretin dokuzuncu senesinde İslâm'a girecek olan Tâifli Urve b. Mes'ûd es-Sekafî de bu dönemde böyle bir elçilik yaptı. O, Mekke'nin fethinden sonra Tâif kuşatması esnasında kavmini İslâm'a davet ederken şehid edildi. Bu nedenle Allah Resûlü (sav), Urve'yi Yâsîn sûresinde hikâyesi anlatılan ve kendisiyle aynı akıbeti yaşayan kişiye[1] benzetmişti.[2] İşte o Urve, Hudeybiye'den döndükten sonra, Mekke müşriklerine Hz. Muhammed'le anlaşmaları tavsiyesinde bulunurken, ashâbının ona bağlılığına şahit oluşunu ve duyduğu hayranlığı şöyle dile getirmişti:

"Ey kavmim! Vallahi, ben birçok kralın huzuruna çıktım, heyet olarak Kayser'e, Kisrâ'ya ve Necâşî'ye gittim. Vallahi, Muhammed'in ashâbının ona tazim ettiği kadar hiçbir krala adamlarının tazim ettiğini görmedim... Öyle ki Muhammed sahâbîlerine bir şey emredince, o emri yerine getirmek için koşuşturuyorlar. Abdest aldığında artan abdest suyunu paylaşmak için birbirleriyle yarışıyorlar Konuştuğu zaman sahâbîleri seslerini onun yanında iyice alçaltıyorlar ve ona saygılarından dolayı gözlerini dikip yüzüne dikkatle bakamıyorlar. Şimdi, Muhammed size barış yolu gösterdi, bunu kabul edin!"[3]

Yine benzer bir manzarayla karşı karşıya kalan Ebû Süfyân da müminlerin peygamberlerine besledikleri sevgi ve saygı karşısındaki duygularını gizleyememiş ve Hz. Muhammed'e (sav) imrenmekten kendini alamamıştı. Hicretin üçüncü yılında Uhud Savaşı'ndan sonra Hz. Peygamber'den kendilerine İslâm'ı öğretmeleri için davetçi isteyen bazı Arap kabileleri, haince bir tuzak kurarak, kendilerine gönderilen on davetçiden sekizini şehit ettiler, ikisini de esir alarak Mekkelilere sattılar. Mekke yakınlarındaki Hüzeyl kabilesine ait "Recî'" kuyusu civarında[4] gerçekleşen bu olayda esir alınan sahâbîler, Hubeyb b. Adî ile Zeyd b. Desinne idi. Yıllar sonra İslâm'ı seçecek Safvân b. Ümeyye, Bedir'de öldürülen babası Ümeyye b. Halef'e misilleme olarak öldürmek için Zeyd'i satın aldı. Ve Ebû Süfyân'ın da aralarında bulunduğu müşrikler, onu öldürmek için Mekke'nin dışına çıkardılar. Bu sırada Ebû Süfyân ona, "Allah aşkına Zeyd! İster misin şu

[1] Yâsîn, 36/20-27; İT6/572 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 571.
[2] MŞ36889 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 34; NM6579 Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2354 (3/616).
[3] B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[4] HS4/123 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 123.

anda yanımızda senin yerine Muhammed olsaydı, onun boynunu vursaydık, sen de ailenin yanında olsaydın!" dedi. Ebû Süfyân'ın bu sözleri karşısında Zeyd'in duruşu netti: "Vallahi ben ailemle otururken bile, şu anda bulunduğu yerde Muhammed'in (sav) canını yakacak bir dikenin batmasını dahi istemem." Bunun üzerine Ebû Süfyân, "Muhammed'in ashâbının onu sevdiği kadar sevilen hiç kimse görmedim!"[5] diyerek Hz. Peygamber'e duyulan sevgiyi itiraf etti.

Hz. Muhammed'in (sav), düşmanlarını dahi imrendiren bu saygınlığı, ashâbından gördüğü bu ilgi ve alâka kuşkusuz tek taraflı değildi. Müminlere kendi canlarından daha yakın[6] olduğunu söyleyen,[7] şefkat ve merhamet kanatlarıyla onları kuşatan[8] Rahmet Elçisi (sav), ashâbına son derece düşkündü.[9] Aynı şekilde bu sevginin bir yansıması olarak ashâb-ı kirâm da inançları uğruna canlarını ve mallarını feda etmekten çekinmediler. Sahâbenin, Hz. Peygamber'le konuştuklarında dillerinden düşürmedikleri "Anam babam sana feda olsun!" ifadesi,[10] aralarındaki sevgi, saygı ve bağlılığın açık bir göstergesiydi. Yeri geldiğinde kanları da buna şahitlik etmişti.

Yukarıda zikri geçen Medineli sahâbî Zeyd b. Desinne olayının da işaret ettiği gibi sahâbenin peygamber sevgisi imanla doğrudan ilişkiliydi. Müminlerin birbirlerini sevmeleriyle, iman arasında bir bağlantı olduğuna dikkat çeken Allah Resûlü,[11] *"Sizden biriniz, beni anne-babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe (tam anlamıyla) iman etmiş olmaz."*[12] buyurmuştu. O yüzden bir mümine, Resûlullah'ın canından önce, kendi canını düşünmesi yaraşmazdı.[13] Nitekim bir gün Hz. Ömer, kendisinin elinden tutmuş olan Resûlullah'a, "Ey Allah'ın Resûlü, muhakkak ki seni canımdan başka her şeyden daha çok seviyorum!" demişti. Hz. Peygamber, *"Canımı elinde bulundurana yemin ederim ki beni canından da çok sevmedikçe olmaz!"* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Vallahi, şu andan itibaren seni canımdan daha çok seviyorum!" dedi. Bu söz üzerine Sevgili Resûl, *"İşte şimdi oldu ey Ömer."* buyurdu.[14]

Resûlullah'a (sav) olan bu sevgisi ve gönülden bağlılığı nedeniyledir ki onu (sav) ansızın kaybetmesi Hz. Ömer'i bir hayli sarsacaktı.[15] İslâm'a girişinden itibaren kalan ömrünün neredeyse tamamını Peygamber Efendimiz ile birlikte geçiren Hz. Ömer'in onsuz yaşadığı yıllar kendisine zor gelecek ve ölmeden önceki son isteği de Allah Resûlü'nün ve yakın dostu Hz. Ebû Bekir'in yanına gömülmek olacaktı.[16]

[5] HS3/117 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 117-118
[6] Ahzâb, 33/6.
[7] B4781 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 1; M4159 Müslim, Ferâiz, 15.
[8] Şuarâ, 26/215.
[9] Tevbe, 9/128
[10] B3811 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 18; M1354 Müslim, Mesâcid, 147.
[11] M194 Müslim, Îmân, 93; D5193 Ebû Dâvûd, Edeb, 130, 131.
[12] B15 Buhârî, Îmân, 8.
[13] Tevbe, 9/120.
[14] B6632 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 3.
[15] B3667 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5.
[16] B1392 Buhârî, Cenâiz, 96.

Hz. Peygamber'i sevmenin dünya ile olduğu gibi âhiret ile ilgili de bir boyutu vardı. Müminin dünyada Rahmet Elçisi'ne duyduğu sevgisi ve gönülden bağlılığı, onun âhirette de en büyük kazançlarından ve hazırlıklarından olacaktı. Nitekim bir gün Peygamber Efendimiz insanlara bazı konularda uyarılarda bulunmaktaydı. Bir adam kalkarak, "Kıyamet ne zaman?" diye sorunca Hz. Peygamber'in yüzünde bir hoşnutsuzluk belirdi. O sırada ashâb, Hz. Peygamber'e hoşlanmadığı bir şey sorduğunu söyleyerek adamdan oturmasını istediler. Ancak o ikinci kez kalktı ve aynı soruyu tekrar etti. Adamın bu tavrı Resûlullah'ı biraz daha rahatsız etmişti. Sahâbîler kendisini uyararak oturmasını sağlasalar da üçüncü kez kalkan adam aynı şekilde, "Kıyamet ne zaman?" diye sorunca, Hz. Peygamber ona şöyle seslendi: *"Yazıklar olsun! Kıyamet için sen ne hazırladın?"*[17] Bunun üzerine adam başını önüne eğdi ve "Yâ Resûlallah, çok fazla orucum, namazım ve sadakam yok. Fakat ben Allah'ı ve Resûlü'nü seviyorum." dedi. Bedevînin bu sözü üzerine Resûlullah, *"Sen sevdiklerinle berabersin."* buyurarak ona müjde verdi.[18] Ardından oradaki sahâbîler bu müjdenin kendileri için de geçerli olup olmadığını merak ederek, "Bizler de böyle miyiz?" diye sordular ve Hz. Peygamber, *"Evet."* diyerek onları da mutlu etti.[19] Olanları anlatan Enes b. Mâlik, ashâbın Müslüman olmalarından sonra bu kadar sevindiklerini hiç görmediğini söyleyerek o ânı resmettikten sonra şöyle demişti: "Ben de Allah'ı, Resûlü'nü (sav), Ebû Bekir'i ve Ömer'i seviyorum. Onlar kadar amel etmiş olmasam da (âhirette) onlarla beraber olmayı umuyorum."[20]

Hz. Peygamber'den (sav) ayrılmaya dayanamayan tek sahâbî Hz. Ömer değildi. Onun vefatı Hz. Bilâl'i de çok derinden etkilemişti. Öyle ki Medine kendisine dar gelmeye başlamıştı. Çünkü Allah Resûlü'yle İslâm'ın ilk yıllarından beri birçok eza ve cefaya katlanmış, Medine'de onun müezzini olma şerefine nail olmuştu.[21] Resûlullah'ın (sav) vefatından sonra, Medine'deki her şey onu hatırlatıyor ve ona duyduğu özlemi artırıyordu. Artık Bilâl için Medine sevgilisiz yaşanmaz bir hâle gelmişti. Bu nedenle de Medine'yi terk edip Şam tarafına cihada gitmek istiyordu. Ama İslâm halifesi Hz. Ebû Bekir, Bilâl'i bırakmıyor ve Mescid-i Nebevî'de müezzinliğe devam etmesini arzuluyordu. Bilâl, *"Eğer vaktiyle beni kendin için satın aldıysan yanında tut. Ama beni Allah için satın alıp hürriyete kavuşturduysan Allah aşkına bırak da gideyim."* demiş ama yine de Hz. Ebû Bekir'i ikna edememişti. İlk halifenin vefatının ardından ikinci halife Hz. Ömer'den

[17] HM12733 İbn Hanbel, III, 167.
[18] B7153 Buhârî, Ahkâm, 10; M6711 Müslim, Birr, 162.
[19] B6167 Buhârî, Edeb, 95.
[20] M6713 Müslim, Birr, 163.
[21] B604 Buhârî, Ezân, 1; D498 Ebû Dâvûd, Salât, 27.

izin alan Bilâl-i Habeşî, Allah yolunda cihad için Şam'a gitmiş ve orada da vefat etmişti.[22]

Hiç şüphesiz ki Hz. Muhammed (sav), kendisine iman etmiş her sahâbînin gönlünde mümtaz bir konuma sahipti. Ancak ashâbına, Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu hatırlatan Resûlullah (sav) onlardan, kendisini Allah'ın verdiği bu mevkiin üstüne çıkarmamalarını istemişti.[23] Ayrıca Hıristiyanların Hz. İsa'ya (as) karşı aşırılığa düştükleri gibi onların da kendisine olan sevgi, saygı ve bağlılıklarını ifade ederken aşırıya kaçmamaları gerektiğini öğretmişti.[24]

Nitekim bir defasında, kendisini gördüklerinde ayağa kalkan ashâbına, "*İranlıların birbirlerini tazim ederken ayağa kalktığı gibi (benim için) ayağa kalkmayın.*" uyarısında bulunmuştu.[25] Enes b. Mâlik de ashâbın tutumunu anlatırken, "(Ashâb'ın), Resûlullah'tan (sav) daha çok sevdikleri hiç kimse yoktu. Ancak onu gördükleri zaman, onun bundan hoşlanmadığını bildikleri için ayağa kalkmazlardı."[26] diyerek Rahmet Elçisi'nin ve kendilerinin bu konudaki hassasiyetine dikkat çekmişti. Ona karşı benzersiz bir sevgi, derin bir hürmet ve bağlılık duysalar da sahâbe-i kirâm, Resûl-i Ekrem'i haddi aşan bir tarzda tazim ve yüceltme içerisine girmemişlerdi.

Bununla birlikte bazı sahâbîlerin Resûlullah'a olan teveccühlerini ifade tarzları ona duydukları büyük sevginin de etkisiyle ona ait bir saç telini veya onun bir eşyasını yanlarında taşıma arzusuna dönüşmüştü. Sevgili Peygamber'in saçını ve terini muhafaza eden Enes b. Mâlik'in annesi Ümmü Süleym'in bu tavrı söz konusu arzunun tipik bir göstergesiydi. Rahmet Elçisi, süt teyzesi Ümmü Süleym'i[27] sık sık ziyarete gider ve "*Ben ona karşı şefkat besliyorum, çünkü kardeşi (Harâm b. Milhân, Bi'r-i Maûne'de) benim (askerlerim)le birlikte iken öldürüldü.*" buyururdu.[28] Bu yakın ilişkiye binâen Ümmü Süleym de Hz. Peygamber'e gündüz uykusuna yatması için deri ile kaplanmış bir döşek yayardı. Allah Resûlü uyuduğu zaman terleyince Ümmü Süleym, Hz. Peygamber'in yastığa dökülen saçlarını ve terini toplar sonra da bunları bir koku şişesinde biriktirirdi. Enes, vefat ettiğinde cesedinde ve kefeninde kullanılacak kokunun içine Peygamber Efendimizin teri ve saçlarının bulunduğu bu koku karışımının da eklenmesini vasiyet etmişti. Enes'in torunu Sümâme de dedesinin bu vasiyetini aynen yerine getirdiklerini bildirmişti.[29] Tâbiûn ulemasından Muhammed b. Sîrîn, Kûfeli Abîde b. Amr es-Selmânî'ye, Enes'in ailesinden kendilerine Hz. Peygamber'in saçından bir miktarın yadigâr kaldığını ve muhafaza

[22] B3755 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 23; AU16/336 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XVI, 336.
[23] HM12579, HM13631 İbn Hanbel, III, 154, 248.
[24] B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48.
[25] D5230 Ebû Dâvûd, Edeb, 151-152; HM22554 İbn Hanbel, V, 255.
[26] T2754 Tirmizî, Edeb, 13; HM12370 İbn Hanbel, III, 132.
[27] ŞN16/10 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, XVI, 10.
[28] B2844 Buhârî, Cihâd, 38, M6319 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 104; AU11/140 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XI, 140.
[29] B6281 Buhârî, İsti'zân, 41

ettiklerini söyledi. Bunu duyduğunda, Peygamber'in vefatından iki sene önce İslâm'la şereflenen ancak onu (sav) görmek bahtiyarlığına kavuşamayan biri olarak Abîde'nin[30] dillendirdiği şu temennisini anlamamak mümkün değildir: "Yanımda Peygamber'in tek bir saç telinin dahi bulunması bana dünyadan ve içindekilerden daha hoş gelir."[31]

Bu bağlamda özellikle bazı sahâbîlerin Hz. Peygamber'in saçından bir tutama sahip olup onu saklama çabasına girdikleri gözlerden kaçmamaktadır. Nitekim Enes, Allah Resûlü'nün Veda Haccı'nda kurban kesim yerinde saçlarını tıraş ettirişine dair[32] hatırında kalan izlenimlerini şöyle aktarmaktadır: "Berber Hz. Peygamber'i tıraş ediyordu. Ashâbı etrafını sarmıştı ve hiçbir kılın yere düşmesini istemiyorlardı."[33] O gün Resûlullah'ın saçından ilk alan ise Ebû Talha idi.[34] Aynı gün Hâlid b. Velîd de "Anam babam sana feda olsun!" diyerek tıraş esnasında Allah Resûlü'nün perçeminden dökülen saçları toplamış, gözlerine ve dudaklarına sürmüştü.[35] Bir rivayete göre ise yine o gün Hz. Peygamber, saçından bir kısmını, ezan sözlerini rüyasında gördüğü için "sâhibü'l-ezân" diye anılan[36] Abdullah b. Zeyd'e vermiş o da birazını kendisi almış geri kalanını arkadaşlarına dağıtmıştı. Abdullah bu saçı, ketem (çivit otu) ve kınayla boyanmış olarak yanlarında muhafaza ettiklerini söylemişti.[37] Aynı şekilde müminlerin annesi Ümmü Seleme'nin evinde su dolu gümüş bir bardak içinde Peygamber'in saçlarının ketem ve kınayla boyanmış bir şekilde muhafaza edildiği de rivayet edilmektedir.[38]

Peygamber Efendimize ait bir eşyayı koruyup onu hatıra olarak saklamaya çalışanların bu çabaları, anlık bir heyecan ve duygusallıktan öte, onlar için bir huzur kaynağıydı. Örneğin Resûlullah'a henüz hediye edilmiş bir hırkayı ondan isteme cesaretini gösteren ve bu yüzden de sahâbeden tepki alan bir sahâbî, o kıyafeti giymek için değil öldüğünde cesedine kefen olsun diye Resûlullah'tan istediğini söylemişti. Bu şahıs vefat ettiğinde o hırkanın kendisine kefen yapıldığı nakledilmektedir.[39] Resûlullah'ın kendisinden satın aldığı devesine karşılık olarak fazladan verdiği altınları Hârre Vakası'nda Şamlılar tarafından malları yağmalanıncaya kadar yanından ayırmadığını söyleyen sahâbî Câbir b. Abdullah'ın[40] bu davranışının altında da aynı duygu olmalıdır.

Bu duyguyla hareket eden başka Peygamber âşıkları da vardır. Allah Resûlü'nün, evlerinde asılı duran tulumdan su içtiğini gördüğünde, Peygamber'in ağzının dokunduğu yeri kesip onu saklayan Ümmü Süleym,[41]

30 EÜ3/546 İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, III, 546.
31 B170 Buhârî, Vudû', 33.
32 D1981 Ebû Dâvûd, Menâsik, 78.
33 M6043 Müslim, Fedâil, 75.
34 B171 Buhârî, Vudû', 33.
35 VM3/1108 Vâkıdî, Meğâzî, III, 1108-1109.
36 HM16588 İbn Hanbel, IV, 43
37 HM16588-HM16589 İbn Hanbel, IV, 43; BS90 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 52.
38 B5896 Buhârî, Libâs, 66; HM27070 İbn Hanbel, VI, 296.
39 B2093 Buhârî, Büyû', 31, B5810 Buhârî, Libâs, 18.
40 B2604 Buhârî, Hibe, 23; M4101 Müslim, Müsâkât, 111.
41 HM27656 İbn Hanbel, VI, 376.

bir başka rivayete göre ise Kebşe el-Ensâriyye,[42] Hz. Resûl başını okşayıp kendisini Mekke'ye müezzin tayin ettikten sonra, ölünceye kadar perçemindeki saçları sırf onun (sav) elleri değdi diye tıraş etmeyen Mescid-i Harâm'ın müezzinlerinden Ebû Mahzûre,[43] sırf Kutlu Elçi'nin eli dokunmuştur diye hocası Enes b. Mâlik'e, "Bana o elini ver de öpeyim!" diyen Basralı büyük muhaddis Sâbit b. Eslem el-Bünânî...[44] Bütün bunlar, Sevgili Nebî'nin dokunduğu yerin dahi peygambere gönül vermiş sevdalıların yüreğinde onun manevî hatırasını nasıl canlı tuttuğunu gösteren örneklerden sadece birkaçıdır.

Sahâbe bütün bunları yaparken canlarından çok sevdikleri Rahmet Elçisi'nin ne şahsını ve eşyalarını kutsallaştırmışlar ne de sakladıkları bu hatıralardan medet ummuşlardır. Ashâbı arasında ondan daha sevimli bir kimse olmamasına rağmen kendisini gördükleri zaman tazim ve ululamak için ayağa kalkmalarından dahi hoşlanmayan bir peygamberin, kendi şahsiyeti üzerinden tevhid ilkesinin zedelenmesine göz yumması düşünülemez. Nitekim Rahmet Elçisi (sav) bir defasında suya elini daldırıp abdest aldı. Ardından oradaki sahâbîler onu izleyip aynısını yaptılar ve o sudan yudumladılar. Bunun üzerine Resûlullah, *"Sizi bunu yapmaya sevk eden şey nedir?"* diye sordu. Sahâbîler, "Allah ve Resûlü'nün sevgisi." dediler. Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Eğer Allah ve Resûlü'nün de sizi sevmesini istiyorsanız size bir şey emanet edildiğinde ona riayet edin, konuştuğunuz zaman doğru söyleyin ve komşularınızla iyi geçinin."*[45]

Bu uyarısıyla Allah Resûlü (sav) söz konusu sevgiyi kazanmanın gerçek yollarını öğretmiştir. Nitekim Yüce Rabbimiz de Kur'ân-ı Kerîm'de, *"De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*[46] buyurarak Allah sevgisine giden yolun, ahlâkı Kur'an olan Hz. Peygamber'e[47] uymaktan geçtiğini vurgulamıştır.

Hadis kitaplarımızda, çoğunlukla Hz. Peygamber'e çocukluğunda yetişmiş ve hayli uzun yaşamış sahâbîlerden, onun abdest suyuyla, teriyle, kanıyla, saçıyla ve hırkasıyla teberrük edildiğine dair bazı rivayetler nakledilmektedir.[48] Söz gelimi Ebû Cuhayfe şunları anlatmaktadır: "Peygamber'e (sav) gittim. Kızıl deriden bir çadırın içindeydi. Bilâl'i, Peygamber'in (sav) abdest suyunu taşırken gördüm. İnsanlar bu abdest suyunu alabilmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Suya dokunabilen onunla yüzünü sıvazlıyordu. Sudan alamayanlar ise arkadaşının elindeki ıslaklıktan faydalanmaya çalışıyordu."[49]

[42] İM3423 İbn Mâce, Eşribe, 21.
[43] D501 Ebû Dâvûd, Salât, 28; HM15450 İbn Hanbel, III, 408.
[44] DM51 Dârimî, Mukaddime, 8; HM12118 İbn Hanbel, III, 112.
[45] ME6517 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 320; BŞ1533 Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, II, 201
[46] Âl-i İmrân, 3/31.
[47] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139; D1342 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26
[48] B6036 Buhârî, Edeb, 39; B5896 Buhârî, Libâs, 66; NM6343 Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2274 (3/554); BS1246 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 348.
[49] B5859 Buhârî, Libâs, 42.

Ashâb, canlarından çok sevdikleri Peygamber'e ait bir saç teli bile olsa yanlarında bulundurmak istiyorlardı. Ancak sahâbîlerin Hz. Peygamber'den bir hatıraya sahip olma arzusu, onun vefatından sonra, daha sonraki nesillerin ona (sav) duydukları özlem ve hasret ile değişikliğe uğradı. Bu masum ve makul istek, bir şeyi hatıra olarak saklamanın ötesine geçerek, bu eşyaların şifa umulan birer araç hâline gelmesine sebep oldu. Bu noktada Hz. Peygamber'in aşırılığa kaçılmaması yönündeki uyarıları da maalesef sonraki nesiller tarafından yeterince dikkate alınamadı.

Ashâb-ı kirâmın peygamber sevgisinde zaman zaman teberrük unsurları görülmekle birlikte, onların Rahmet Önderi'ne olan sevgi, saygı ve bağlılıkları çok daha derunî bir mahiyet arz etmekteydi. Zira onlar Kur'an'a ve onun hayata aktarılmış biçimi olan sünnete her koşulda sımsıkı sarılmak suretiyle Peygamber'e olan bağlılıklarının sıradan ve yüzeysel olmadığını amelleriyle, mallarıyla ve gerektiğinde canlarıyla göstermişlerdi.

Şurası muhakkak ki ashâbla başlayan bu sevgi seli bugüne dek akmaya devam etmektedir. Bu bakımdan, günümüzde Sevgili Efendimize (sav) ait çeşitli eşyaların ve sakal-ı şerîfinin ülkemizde özel mekânlarda ve özenle muhafaza ediliyor olması bizim açımızdan ayrı bir mutluluk vesilesidir. Ziyarete açıldıklarında halkımızın gösterdiği yoğun ilgi de bu emanetlerin şahsında Peygamberimize duyulan sevginin farklı şekilde dışa yansıması olarak görülmelidir. Yine de unutulmamalıdır ki Allah Resûlü'ne sevgimizi göstermenin en güzel yolu onun sünnetine ve güzel ahlâkına uygun bir yaşantı sürmekten geçmektedir.

ARKADAŞ OLARAK HZ. PEYGAMBER
SADIK, SAMİMİ ve VEFAKÂR

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ، وَلَكِنْ أَخِي وَصَاحِبِي."

İbn Abbâs'tan (ra) rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir dost edinecek olsaydım Ebû Bekir'i dost edinirdim.
Fakat o benim kardeşim ve arkadaşımdır."
(B3656 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَا مِنْ نَبِيٍّ بَعَثَهُ اللَّهُ فِي أُمَّةٍ قَبْلِي، إِلاَّ كَانَ لَهُ مِنْ أُمَّتِهِ حَوَارِيُّونَ وَأَصْحَابٌ يَأْخُذُونَ بِسُنَّتِهِ وَيَقْتَدُونَ بِأَمْرِهِ..."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لاَ تَسُبُّوا أَصْحَابِي، فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ! لَوْ أَنْفَقَ أَحَدُكُمْ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مُدَّ أَحَدِهِمْ وَلاَ نَصِيفَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"الرَّجُلُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ."

Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın benden önce bir topluma gönderdiği her peygamberin ümmeti içinde havârileri ve sünnetine tâbi olup emirlerine uyan dostları vardır..."*

(M179 Müslim, Îmân, 80)

Ebû Saîd'in rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ashâbıma sövmeyin! Canım elinde olan (Allah')a yemin ederim ki eğer biriniz, Uhud (dağı) kadar altını Allah yolunda harcasa, bu onlardan birinin bir ölçek ya da yarım ölçek sadakasına erişemez."*

(D4658 Ebû Dâvûd, Sünnet, 10)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kişi arkadaşının dini üzeredir. Öyleyse her biriniz kiminle arkadaşlık ettiğine dikkat etsin."*

(D4833 Ebû Dâvûd, Edeb, 16; T2378 Tirmizî, Zühd, 45)

Medine şehri yıllar süren saadetin son günlerini yaşamaktaydı. Allah Resûlü, en yüce dosta (Refîk-i A'lâ'ya) kavuşma anının yaklaştığını anlamıştı. Ağrıları arttığı için artık ashâbının arasına zorlukla katılabiliyordu. O gün Medine Mescidi'nin üç basamaklı ahşap minberine çıkmış, oradan dostlarına yürekleri dağlayacak bir konuşma yapmıştı. Kendisini kastederek demişti ki, *"Allah bir kulu, istediği kadar dünya nimetini ona verme ya da kendi katındaki ilâhî lütufları tercih etme konusunda serbest bıraktı. O kul da Allah katındakileri tercih etti."* Bu dokunaklı sözler üzerine Hz. Ebû Bekir gözyaşlarını tutamadı. O, en güzel ve en özel anları birlikte yaşadığı bu canlar canının ayrılık vaktinin geldiğini anlamıştı. Allah Resûlü, Hz. Ebû Bekir'i sakinleştiren şu cümlelerle sözlerini tamamladı: *"İnsanların bana malıyla ve dostluğuyla en çok destek olanı Ebû Bekir'dir. Eğer ümmetimden birine özel bir dostluk payesi verecek olsaydım bu mutlaka Ebû Bekir olurdu. Ancak İslâm kardeşliği (şahsî dostluktan daha üstündür)..."*[1]

Hz. Âişe'nin ifadesiyle, Allah Resûlü (sav), arkadaşı Hz. Ebû Bekir'i ihmal etmez, günde iki kez, sabah ve akşam onu ziyarete giderdi.[2] İki samimi dost, acı tatlı yarım asırlık ömürlerinde yeni bir yere göç etmenin telaşını bile birlikte yaşamışlardı. Mekke o gün, tarihî günlerinden birine tanıklık ediyordu. Kutlu Nebî (sav), herkesin öğle uykusunda olduğu bir saatte yine kadim dostu ve yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekir'in evine gelmişti. Hane halkı bunun mutat bir ziyaret olmadığını hemen anlamışlardı. Ev sahibi onu görür görmez, "Anam, babam ona feda olsun! Vallahi mühim bir hadise olmasaydı bize bu saatte gelmezdi!" dedi. Allah Resûlü endişeliydi. Dostuyla biraz yalnız kalmak istediğini ifade etti ve *"Evet."* dedi, *"Yüce Allah bana Mekke'den ayrılmak (ve Medine'ye hicret etmek) için izin verdi."* Hz. Ebû Bekir (ra) bu teklifi hayret ve memnuniyetle karşıladı. Vakit kaybetmeden yolculuk için hemen hazırlıklara başladılar.[3]

Resûlullah (sav), her ne zaman ihtiyacı olsa yanında bulunan Hz. Ebû Bekir'i kendisine bir yâren, bir arkadaş, bir sırdaş ve bir can yoldaşı edinmişti. Yine Allah'ın izniyle, hicret gibi zorlu bir görevin sorumluluğunu birlikte üstlenmek istiyorlardı. Mekkelilerin amansız takibinden kurtulmak ve izlerini kaybettirmek için Medine'nin ters tarafına düşen 5 km. mesafe-

[1] B3904 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45; B3656 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5.
[2] B476 Buhârî, Salât, 86.
[3] B3905 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.

deki Sevr mağarasına sığınmışlardı. Bu iki yakın dostun dağın doruğundaki bir mağarada birlikte katlandıkları o üç günlük[4] zorlu, sıkıntılı ve gergin bekleyişi[5] Allah Teâlâ Kur'an'da şöyle tasvir etmektedir: *"Eğer siz ona yardım etmezseniz, inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber!" diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı."*[6]

Allah Resûlü, bu kardeşliği önemsiyor ve her fırsatta onun iyiliklerini dile getiriyordu. Bir gün en zor zamanlarda birlikte olduğu, "yâr-ı gâr" (mağara arkadaşı) edindiği[7] Hz. Ebû Bekir hakkında, *"Onun bize öyle iyilikleri var ki onların mükâfatını kıyamet günü ona ancak Allah verecektir."*[8] diyerek övgüde bulunmuştu. Hicret yolculuğunun bu dayanılması zor sıkıntılı anlarında örülen dostluk köprüsü, eşine ender rastlanan, güçlü, samimi ve herkese örnek olabilecek bir arkadaşlık ifadesi olmuştu.

Hz. Peygamber (sav), bütün dostlukların ötesinde en yüce ve en mümtaz dost ve sevgili olarak Yüce Allah'ı kendisine "halîl (özel dost)" edinmiş ve bu müstesna dostluğu yalnızca O'na has kılmıştı.[9] O, Hz. Ebû Bekir'i bile bu özel dostluğuna (hullet) ortak etmemişti. Onu ve onun gibi yakın arkadaşlarını bir "sâhib" (yâren), bir "sadîk" (arkadaş) ve bir "ihve" (kardeş) olarak görmüştü. Âyet ve hadislerde "*halîl, sâhib, sadîk, velî* ve *refîk*" gibi kelimelerle ifade edilen "arkadaş" kelimesi, çeşitli düzeylerdeki "dostluğu" ifade eden bir kavramdır. Bu mânâda Kur'an'da en çok "*velî*" ve "*mevlâ*" kelimesinin kullanıldığı görülür. Söz konusu âyetlerin çoğunda, müminlere ve Peygamber'e (sav) yardımcı olacak, onları koruyacak, bağışlayacak, karanlıklardan aydınlığa çıkaracak gerçek dostun ancak Yüce Allah olduğu ifade edilmektedir.[10]

Kur'an'da dostluk anlamına gelen bir başka kelime ise, "*halîl*"dir. Halîl, çok daha özel bir arkadaşlık ve dostluğu ifade eder. Bu, kalbin derinliklerine nüfuz ederek kökleşen engin bir dostluktur. Kur'an'da, *"...Allah İbrâhim'i dost (halîl) edindi."*[11] âyeti ile zalimlerin âhiretteki pişmanlığına dikkat çeken, *"...Keşke falanı dost (halîl) edinmeseydim."* âyeti,[12] "halîl" düzeyindeki dostluğun daha seçkin, daha içten ve daha güçlü yönüne işaret etmektedir.[13] Bununla birlikte bazı sahâbîler, Allah Resûlü'ne olan sonsuz sevgi ve saygılarını ifade etmek üzere "halîlî" (dostum) ifadesini kullanmışlar, fakat bununla özel bir arkadaşlık ve dostluğu kastetmemişlerdir.

[4] B3905 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[5] B3922 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[6] Tevbe, 9/40.
[7] T3670 Tirmizî, Menâkıb, 16.
[8] T3661 Tirmizî, Menâkıb, 15.
[9] M6176 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 7.
[10] Bakara, 2/257; Âl-i İmrân, 3/150; Enfâl, 8/40.
[11] Nisâ, 4/125.
[12] Furkân, 25/28.
[13] "Dostluk", *DİA*, IX, 511.

Nitekim Ebû Hüreyre'nin, "Dostumu (sav) şöyle derken işittim." sözü,[14] Ebu'd-Derdâ'nın ve Ebû Zerr'in, "Dostum bana şu tavsiyede bulundu."[15] şeklindeki ifadeleri bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Sevgili Peygamberimiz risâlet öncesinde iyi arkadaşlara sahipti ve onun câhiliyede edindiği arkadaşları da güzel ahlâk sahibi kişilerdi. Bunlardan biri Sâib b. Abdullah idi. Mekke'nin fethi günü muhtemelen Müslüman olmak için Allah Resûlü'ne gelmişti. Osman b. Afvân ve Züheyr b. Ebû Ümeyye tarafından[16] Resûlullah'ın huzuruna çıkarılan Sâib b. Abdullah, övgü dolu sözlerle Resûlullah'a takdim edilmişti. Resûlullah bu sözleri duyunca, *"Onu bana anlatmayın. O, câhiliye döneminde benim arkadaşımdı."* diyerek arkadaşını zaten tanıdığını ifade etti. Sâib ise Resûlullah'ın bu sözlerine, "Evet yâ Resûlallah, sen ne güzel dosttun!" diyerek karşılık verdi. Daha sonra da en güzel ahlâkla donatılan Sevgili Peygamberimiz, câhiliye döneminde arkadaşlık yaptığı Sâib b. Abdullah'ın şu güzel niteliklerine dikkat çekti: *"Ey Sâib! Câhiliye döneminde edinmiş olduğun güzel ahlâkına bak ve Müslüman olduktan sonra da aynı ahlâkı koru. Misafire ikram et, yetime karşı cömert ol ve komşuna güzel davran."*[17]

Rahmet Elçisi'ne dost olabilmek, onun sevgisini kazanabilmek şüphesiz her sahâbînin en büyük arzusudur. Özellikle İslâm'a yeni girenlerin bu yöndeki çabaları ilginçtir. Amr b. Âs, Mekke'nin fethinden önce Müslüman olmuş, siyasî ve idarî dehaya sahip seçkin sahâbîlerden birisidir.[18] Zât-ı Selâsil Muharebesi sonrası görevini başarıyla yapmanın verdiği cesaretle Allah Resûlü'nün huzuruna çıkmış ve ona zihnini meşgul eden şu soruyu yöneltmişti: "Ey Allah'ın Elçisi! İnsanlar arasında sana en sevimli gelen kimdir?" *"Âişe."* diye cevap verdi Allah Resûlü. "Peki, erkeklerden kim?" diye sordu, *"Onun babası."* buyurdu. Amr, "Sonra kim?" diye sorunca, *"Ömer."* diye karşılık verdi. Amr b. Âs, kendi isminin en sonda sayılacağı korkusuyla artık daha fazla soru sormaktan vazgeçti.[19]

Resûlullah'ın (sav) ashâbı içerisinde kendisine dostluk payesi verdiği kimseler de vardı. O şöyle buyurmuştu: *"Allah'ın benden önce bir topluma gönderdiği her peygamberin, ümmeti içinde havârileri ve sünnetine tâbi olup emirlerine uyan dostları vardır"*[20] Nitekim Kur'an'da da bahsedildiği üzere Hz. İsa'nın havârileri vardı. O, İsrâiloğulları'nı Allah'ın dinine davet ettiğinde onların inkâra meylettiğini anlayınca kimin yanında yer alacağını sormuş, havâriler de, *"Allah yolunun yardımcıları olacaklarını"* ifade etmişler[21] ve onu terk etmemişlerdi. Allah Resûlü, "çok özel arkadaş ve yar-

[14] M586 Müslim, Tahâret, 40.
[15] İM4034 İbn Mâce, Fiten, 23; M4755 Müslim, İmâre, 36.
[16] EU2/322 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 322.
[17] HM15585 İbn Hanbel, III, 425.
[18] EU4/232 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 232.
[19] B4358 Buhârî, Meğâzî, 64.
[20] M179 Müslim, Îmân, 80.
[21] Âl-i İmrân, 3/49-52.

dımcı" anlamını taşıyan "havârî" terimini, ashâbı içerisinde zor zamanda büyük fedakârlıklara katlanan bazı dostları için kullanmıştı.[22] Nitekim Medine'de Müslümanların ölümle burun buruna geldikleri Hendek Muharebesi sırasında, Kurayza Yahudileri'nin düşmanla birlik olup ihanet etmeleri üzerine daha da kritikleşmiş olan o zorlu şartlarda, düşmanların durumunu öğrenip haber getirecek birine ihtiyaç doğmuştu.[23] Resûl-i Ekrem (sav), ashâbı içerisinde bu zorlu görevi üstlenecek birini arıyordu. İki defa, *"Bana düşman hakkında kim bilgi getirir?"* diye sorduğu hâlde, Zübeyr b. Avvâm'dan başka hiç kimse ortaya çıkmadı. Her defasında öne çıkarak bu göreve talip olan Zübeyr b. Avvâm oldu. Allah Resûlü onun bu gözü pek, kahramanca tavrı üzerine, *"Her peygamberin bir havârîsi vardır. Benim havârîm de Zübeyr'dir."* buyurdu.[24]

Resûl-i Ekrem'in dostları ve arkadaşları içerisinde "sâhibü's-sır" (sır sahibi, sırdaş) diye bilinen kimseler de vardı. Medine'de doğup büyümüş, Peygamber Efendimiz tarafından Ammâr b. Yâsir'le kardeş ilân edilmiş Huzeyfe b. Yemân bunlardan birisiydi.[25] Sahâbîler gizemli gibi gördükleri bazı haberleri, sadece Huzeyfe'den duydukları için ona, "Peygamber'in sırdaşı" derlerdi.[26] Huzeyfe (ra), bu vasfı taşıma sebebine ilişkin şöyle bir açıklama yapmıştı: "Vallahi, yaşadığım şu andan itibaren kıyamete kadar olacak her çeşit fitneyi insanlar içerisinde en iyi bilen benim. Bu, Resûlullah'ın benden başka kimseye söylemeyip sadece bana sır olarak vermesinden kaynaklanan bir şey değildir. Aksine Resûlullah benim de bulunduğum bir mecliste fitneler hakkında konuşuyordu. Fitneleri saymaya başladı... Bugün orada bulunanlar arasında benden başka hayatta kalan yoktur."[27] Allah Resûlü, bilinmesi gereken hususlarda genele hitap eder ve herkesi bilgilendirirdi. Bununla birlikte gerek aile içi özel durumları, gerekse maslahat gereği bazılarının bilmesinde fayda gördüğü hususları da uygun gördüklerine bildirirdi.[28]

Allah Resûlü her zaman ashâbının arasındaydı. Beşer üstü âlemle ilişki içerisinde olmasına rağmen tevazuunu ve tabiîliğini hiçbir zaman kaybetmemişti. Etrafındaki insanlarla ve arkadaşlarıyla ilişkisinde hep onlardan birisi gibi davranırdı. Bu doğallığının garip karşılandığı zamanlar da oluyordu. Bir Kurban Bayramı günü, bayram namazı kılındıktan sonra, halk yemek için bir araya toplanmıştı. Topluluğun sayısı artınca Resûlullah da diz çöküp sofraya oturdu. Orada bulunan bir bedevî Hz. Peygamber'e, "Bu nasıl oturuş?" diye sorunca Hz. Peygamber, *"Şüphesiz ki Allah beni mü-*

[22] İEl/457 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 457.
[23] B3720 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 13.
[24] B2846 Buhârî, Cihâd, 40; M6243 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 48.
[25] ST3/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 250.
[26] B3743 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 20.
[27] M7262 Müslim, Fiten, 22.
[28] M6313 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 98; B6289 Buhârî, İsti'zân, 46; M6270 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 68.

tevazı bir kul eyledi. Zalim ve inatçı bir kimse eylemedi."[29] buyurdu. Zira o (sav), kendisini onlardan farklı birisi olarak göstermek istemiyor, bir kul olduğunu her fırsatta dile getiriyordu.[30] Veda Haccı esnasında ashâbını bırakıp Mekke'de, Kâbe'nin hemen yanındaki, yakınlarına ait evlerden birinde kalmayı kabul etmemişti. Bu teklifi, amcası Ebû Tâlib'in kızı olan Ümmü Hânî yapmıştı. Allah Resûlü (sav) sıkıntılı da olsa Ebtah'ta ashâbı ile birlikte açık arazide kalmayı tercih etti.[31]

Müslümanların önderi ve devlet başkanı olan Sevgili Peygamberimiz, ashâbı ile ilişkisinde bu konumunu ön plana çıkarmazdı. Huzuruna gelip kendisiyle konuşurken titreyen bir kişiyi, *"Korkma! Ben bir kral değilim. Ben sadece, kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum!"*[32] sözleriyle rahatlatmıştı. Gerçekten de Resûlullah ikili ilişkilerde ashâbı ile aynı düzeye inerek tevazu gösterir ve bu şekilde iletişim kurardı. Bir meclise girdiğinde kendisini tazim için ayağa kalkmak isteyenlere engel olurdu.[33] Herkes gibi yerde oturur, sofrası yere kurulur, kaba kumaştan elbiseler giyer, eşeğe biner ve bindiği hayvanın terkisine başkalarını alırdı.[34]

Resûl-i Ekrem (sav) arkadaşları için daima fedakârlık yapardı. Onlarla birlikte olduğu ortamlarda en küçüğünden en büyüğüne kadar herkese ayrı bir değer verir, onları kıymetli addederdi. Yeri geldiğinde onlara kendi elleriyle su ikram ettiği bile olmuştu. Şöyle ki bir sefer sırasında akşam olmuş, topluluk susuzluktan bitkin düşmüştü. Geceyi geçirmişlerdi ama sabah olunca herkes susuzluktan sızlanmaya başladı. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de oradaydı. Onlar topluluğu sakinleştirmek için, "Ey insanlar! Allah Resûlü (sav) suyu önce kendisi içip sizi sonraya bırakacak değildir!" dediler. Güneş yükseldikçe susuzluk daha da artıyordu. Ashâbdan Ebû Katâde'nin yanında bir kırba su vardı. Resûlullah (sav) ondan su kırbasını istedi ve dağıtmaya başladı. Bir yandan dağıtıyor, diğer taraftan da suyun herkese yeteceğini telkin ediyordu. O gün üç yüz kişi o kaptan su içti. İçmeyen bir Allah Resûlü, bir de Ebû Katâde kaldı. Peygamber (sav), *"Ebû Katâde! Sen de iç!"* buyurdu. Sonra Resûlullah (sav), *"Cemaate su ikram eden, en sona kalır."* diye ekledi.[35]

Allah Resûlü'nün arkadaşlarına ve can yoldaşlarına gösterdiği bu tevazu ve yakınlık elbette ki karşılıksız kalmıyordu. Ashâb da her fırsatta Allah Resûlü'ne olan sevgi ve bağlılıklarını ifade etmekteydiler. Onlara göre kendilerine Allah Resûlü'nden daha sevimli gelen kimse yoktu.[36] Meselâ, bir gün genç-ihtiyar her kesimden insanın bulunduğu bir mecliste Allah

[29] D3773 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 17; AVL0/178 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, X, 178.
[30] MA19543 Abdürrezak, *Musannef*, X, 415.
[31] VM3/1099 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1099.
[32] IM3312 İbn Mâce, Et'ıme, 30.
[33] IM3836 İbn Mâce, Dua, 2; T2754 Tirmizî, Edeb, 13.
[34] MA19555 Abdürrezâk, *Musannef*, X, 418.
[35] HM22913 İbn Hanbel, V, 298.
[36] TŞ336 Tirmizî, *Şemâil*, 151.

Resûlü'ne içecek ikram edilmişti. Önce kendisi içti, sonra sağında bulunan ve henüz çocuk yaşta olan kuzeni Abdullah b. Abbâs'a,[37] *"Delikanlı! Bunu yaşlılara vermeme müsaade eder misin?"* diye sordu. O da, "Senden gelen hakkımı hiç kimseyle paylaşamam yâ Resûlallah!" diye karşılık verdi.[38]

Allah Resûlü, kölesi Zeyd b. Hârise'yi azat ettiğinde de aynı bağlılığı görmüştü. Kardeşi Cebele b. Hârise, artık hür olan Zeyd b. Hârise'yi götürmeye gelmiş ancak Zeyd, kardeşinin yanında şöyle demişti: "Ey Allah'ın Elçisi! Sana hiç kimseyi tercih etmem!"[39] Bu tablo, yârenlerinin onun eşsiz dostluğu ve arkadaşlığı karşısındaki civanmertlik ve vefakârlıklarını göstermektedir.

En sıkıntılı zamanlarda Resûl-i Ekrem'in yanı başından ayrılmayan ashâbı, ona olan güvenlerini hiçbir zaman yitirmemişlerdi. Kur'an'ın da işaretiyle kader arkadaşları Hz. Peygamber'i kendi canlarından daha kıymetli bilmişler, onu kendilerine tercih etmişlerdi.[40] Allah Resûlü de onlara güveniyordu. Zira hakiki arkadaşlık karşılıklı güven ve özveri isterdi. Mekke'nin fethi günü Resûlullah, yeni Müslüman olan Kureyş liderlerine gönüllerini İslâm'a ısındırmak için bol miktarda ganimet vermişti. Ensardan bazı kimseler Kureyş müşriklerine verilen ganimetin hikmetini anlayamamışlar ve bu durumu sorgulamaya başlamışlardı. Bu durum Peygamber Efendimize ulaşınca, ensarı davet edip onlara durumu izah etmiş ve kendisinin onlara ne kadar güven duyduğunu şu sözlerle ifade etmişti: *"Eğer hicret olmasaydı elbette ben ensardan bir kimse olurdum. Eğer insanlar bir vadi veya dağ yolunu tutsalar muhakkak ben ensarın vadisini yahut dağ yolunu tutardım."*[41]

Allah Resûlü, ashâbın bazen küçük çaplı da olsa kendi aralarında yaşadıkları ihtilâflarına şahit olur ve büyük bir âlicenaplık göstererek tartışmanın büyümesini önlerdi. Nitekim onun en yakınında yer alan arkadaşlarından Hz. Ali, Ca'fer ve Zeyd'den (ra) her biri, kaza umresi sonrasında Mekke'den Medine'ye getirilen Hz. Hamza'nın kızı Ümâme'nin himayesine kendisini ehil görmekteydi. Neticede onun kimin himayesinde kalması gerektiği konusunda tartışmışlar ve davayı Resûl-i Ekrem'e taşımışlardı. Allah Resûlü onları tek tek dinledikten sonra sırasıyla Zeyd'e, *"Sen benim dostumsun. Bu kızın da dostusun."*, Ali'ye, *"Sen benim kardeşim ve dostumsun."*, Ca'fer'e ise *"Sen de hem bedenen hem de ahlâken bana benziyorsun."* demiş ve her birine ayrı ayrı iltifat ederek gönüllerini almıştı.[42] Sonuçta Ümâme'yi, *"Teyze, anne konumundadır."* diyerek Ca'fer'in eşi olan teyzesi Esmâ bnt. Umeys'e vermişti.[43]

[37] İF1/282 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 282.
[38] B2366 Buhârî, Müsâkât, 10.
[39] T3815 Tirmizî, Menâkıb, 39.
[40] Ahzâb, 33/6.
[41] B4330 Buhârî, Meğâzî, 57.
[42] HM2040 İbn Hanbel, I, 231; ST8/158 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 158-159.
[43] B4251 Buhârî, Meğâzî, 44, HM770 İbn Hanbel. I, 98

Bir keresinde de cennetle müjdelenen ve İslâm'ı ilk kabul eden sahâbîlerden biri olan Abdurrahman b. Avf ile Hâlid b. Velîd arasında böyle bir olay geçmişti. Çıktıkları bir gazvede iki sahâbî arasında anlaşmazlık olmuş, hatta Hâlid b. Velîd tartışmada biraz ileri gitmişti. Allah Resûlü bu konudan haberdar olduğunda, *"Ashâbıma hakaret etmeyin! Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki eğer biriniz, Uhud (dağı) kadar altını Allah yolunda harcasa bu onlardan birinin bir ölçek ya da yarım ölçek sadakasına erişemez."* buyurdu.[44] Bu sözleriyle Hz. Peygamber (sav), dostlarını ne kadar çok düşündüğünü ve onları incitecek bir şeye hiçbir şekilde izin vermeyeceğini gösteriyordu. *"Dostlarıma hakaret etmeyin."* derken bir anlamda ashâbı ile kendisini bir tutuyor ve onlara karşı olumsuz bir davranışı kendisine yapılmış sayıyor, onları koruyup kollamak için elinden geleni yapıyordu.

Allah Resûlü (sav), ashâbının ve dostlarının başına gelen bir sıkıntıya kendi başına gelmiş gibi üzülür ve onların bu sıkıntılarını paylaşırdı. Kur'ân-ı Kerîm, onun bu hâlini şöyle tasvir eder: *"Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir."*[45] Peygamber Efendimiz, dostlarını bir baba şefkatiyle kucaklar, onları hem dünya hem de âhiret yaşantıları için ihtiyaç duydukları konularda en ince detaya kadar bilgilendirirdi.[46] Hastalandıklarında ziyaretlerine gitmeyi ihmal etmez,[47] kimi zaman hasta yatağında yatan bir dostu için gözyaşlarını tutamadığı olurdu.[48] Onlar için ulaşılması güç diğerkâmlık ve fedakârlıklarda bulunurdu.[49] Her ortamda onları son derece zarif ve anlayışlı bir üslûpla eğitir,[50] namazlarını nasıl kılmaları gerektiğiyle yakından ilgilenir ve doğrusunu gösterir,[51] en mahrem konuları bile onlarla paylaşmaktan çekinmezdi.[52] Kendisine danışıp istişare edene yol gösterir,[53] meclisinde bulunanlarla yakından ilgilenip onlara iltifat eder,[54] hediyeler sunarak gönüllerini alır,[55] samimi bir sohbet ortamı oluşturarak seviyeli şakalar yapardı.[56]

Resûlullah (sav), yaşadığı sıkıntı verici olaylar karşısında da kendisine yakın gördüğü dostları ve arkadaşlarıyla görüşür, onlarla dertleşirdi. Nitekim bir sefer esnasında Hz. Âişe'nin iftiraya uğradığı meşhur İfk Hadisesi'nde, vahyin gecikmesi üzerine çok sıkıntılı anlar yaşamış ve bir çıkış yolu bulabilmek için konuyu ashâbı içerisinde en yakın dostları olan Hz. Ali ve Hz. Üsâme'yle müzakere etmişti.[57] Böylece hem kendi sıkıntısını paylaşmış hem de ashâbına değer verdiğini göstermişti.

[44] M6488 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 222; D4658 Ebû Dâvûd, Sünnet, 10.
[45] Tevbe, 9/128.
[46] D8 Ebû Dâvûd, Tahâret, 4; N40 Nesâî, Tahâret, 36.
[47] B194 Buhârî, Vudû', 44; M4209 Müslim, Vasiyye, 5.
[48] B1304 Buhârî, Cenâiz, 44; M2137 Müslim, Cenâiz, 12
[49] HM4009 İbn Hanbel, I, 423; B2097 Buhârî, Büyû', 34.
[50] M1199 Müslim, Mesâcid, 33.
[51] HM19204 İbn Hanbel, IV, 340.
[52] M707 Müslim, Hayız, 27.
[53] D3542 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 83.
[54] TŞ337 Tirmizî, *Şemâil*, 151; T1919 Tirmizî, Birr, 15.
[55] B2657 Buhârî, Şehâdât, 11.
[56] D5000 Ebû Dâvûd, Edeb, 84; HM7115 İbn Hanbel, II, 227.
[57] B4141 Buhârî, Meğâzî, 35; M7020 Müslim, Tevbe, 56

"İyiliklerin en hayırlısı, evlâdın baba dostlarını ziyaret etmesidir."[58] buyuran Allah Resûlü (sav), kendi dostlarına değer verdiği gibi sevdiklerinin dostlarına da yakınlık gösterirdi. *"Bana onun sevgisi bahşedildi."* dediği ilk eşi Hz. Hatice vefat ettikten sonra bile Resûlullah, eşinin dostlarını unutmamıştı. Resûlullah (sav) herhangi bir sebeple hayvan kestiğinde bunun etinden Hz. Hatice'nin dostlarına gönderilmesini isterdi.[59] Hz. Hatice'ye olan bu bağlılığından ötürü Hz. Âişe tarafından kıskanıldığını bildiğimiz Sevgili Peygamberimiz, kimi zaman bizzat Hz. Hatice'nin dostlarını bir bir bulur ve onlara ikramda bulunurdu.[60]

Resûl-i Ekrem (sav) dost seçimi konusunda ashâbına, *"Kişi arkadaşının dini üzeredir. Öyleyse her biriniz kiminle arkadaşlık ettiğine dikkat etsin."*[61] tavsiyesinde bulunmuştu. Onun (sav) dostları da kendisi gibi güzel ahlâklı, sadık ve vefakâr insanlardı. Ancak Yaratıcısı'na karşı sorumluluklarını yerine getiren bir dost, insanın dünya ve âhiret mutluluğuna katkıda bulunabilirdi. Bu nedenle Allah Resûlü, *"Bilesiniz ki! İçinizden benim dostum olanlar, takva sahibi kimselerdir."*[62] buyurmuştu.

Bugün olabildiğince yalnızlaşan insan, başı sıkıştığında, hastalandığında ya da tek başına kaldığında hiçbir menfaat beklemeden ona elini uzatıverecek ve sıkıntılarını paylaşacak dostluklara muhtaçtır. Hem dünyada sıkıntılarını ve mutluluklarını paylaşacak hem de âhirette onu selâmete çıkaracak gerçek dostluklara. Hiçbir menfaat gözetmeden karşılıksız sevmek, dost bildiğine sadakatle bağlanmak, vefa ile onu her zaman gözetip kollamak günümüzde neredeyse kaybetmek üzere olduğumuz değerler arasındadır. Bu değerleri yeni nesillere aktarmayı ve sırf Allah için sevmeyi, Allah için dostluklar kurmayı onlara öğretmek Resûlullah'ın dostluklarını tanımakla mümkündür. Menfaatler sona erdiğinde dostluklar ve arkadaşlıklar son bulabilir. Allah için sevmek ise karşılığını sadece Allah'tan bekleyerek sevmek, dostuna tutunmak, onu kendisi gibi bilmektir. Hiçbir menfaat böyle bir dostluğu sonlandıramaz. Allah Resûlü'nün, kendisini "Anam babam sana feda olsun!" diyecek kadar içten seven ashâbı ile kurduğu ve hiçbir kişisel çıkar karşısında bozulmayan dostluklar, müminler için gerçek dostluğun en güzel örnekleridir.

58 M6513 Müslim, Birr, 11.
59 M6278 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 75.
60 T3875 Tirmizî, Menâkıb, 61.
61 D4833 Ebû Dâvûd, Edeb, 16; T2378 Tirmizî, Zühd, 45.
62 MA19897 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 55

HZ. PEYGAMBER'İN ÜMMETİNE DÜŞKÜNLÜĞÜ

ÜMMETİM! ÜMMETİM!

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ أُمَّتِي كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا، فَجَعَلَتِ الدَّوَابُّ وَالْفَرَاشُ يَقَعْنَ فِيهِ، فَأَنَا آخِذٌ بِحُجَزِكُمْ وَأَنْتُمْ تَقَحَّمُونَ فِيهِ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"Benimle ümmetimin durumu (geceleyin) ateş yakan kimsenin hâline benzer. Böcekler ve kelebekler o ateşe düşmeye başlar. İşte ben de sizler ateşe girerken kuşaklarınızdan tutup engellemeye çalışıyorum."

(M5955 Müslim, Fedâil, 17)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلاَّ وَأَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِهِ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ، اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ: ﴿النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ﴾ فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ تَرَكَ مَالاً فَلْيَرِثْهُ عَصَبَتُهُ مَنْ كَانُوا، فَإِنْ تَرَكَ دَيْنًا أَوْ ضِيَاعًا فَلْيَأْتِنِي، وَأَنَا مَوْلاَهُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ أَبِي قَتَادَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِنِّي لَأَقُومُ فِي الصَّلاَةِ أُرِيدُ أَنْ أُطَوِّلَ فِيهَا، فَأَسْمَعُ بُكَاءَ الصَّبِيِّ فَأَتَجَوَّزُ فِي صَلاَتِي، كَرَاهِيَةَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمِّهِ."

حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ دَعَاهَا لِأُمَّتِهِ. وَإِنِّي اخْتَبَأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ben, dünyada ve âhirette her müminin diğer insanlardan öncelikli olan velîsiyim. Dilerseniz 'Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır.' âyetini okuyun. Geride mal bırakan her mümine, asabesi (baba tarafından akrabası) olanlar mirasçı olsun. Eğer borç ya da himayeye muhtaç çoluk çocuk bırakırsa, bana gelsin. Zira onun velîsi benim."*

(B4781 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 1)

Abdullah b. Ebû Katâde'nin, babası Ebû Katâde'den naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bazen uzun (bir kıraat ile) kıldırmak niyetiyle namaza dururum da bir çocuğun ağlamasını işitir ve annesine sıkıntı vermek istemediğim için namazımı kısa tutarım."*

(B707 Buhârî, Ezân, 65)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her peygamberin ümmeti için yaptığı bir dua vardır. Ben ise duamı kıyamet gününde ümmetime şefaat için sakladım."*

(M494 Müslim, Îmân, 341)

Resûlullah (sav) Medine'ye gitmek üzere Mekke'den yola çıkmıştı. Yanında bulunan sahâbenin ileri gelenlerinden Sa'd b. Ebû Vakkâs, seyahat esnasında yaşadığı bir hatırasını şöyle anlatıyordu:

"Azverâ'ya yaklaştığımız zaman Resûlullah bineğinden indi. Ellerini kaldırıp Allah'a bir süre dua ettikten sonra secdeye kapandı ve uzun bir süre secdede kaldı. Daha sonra kalktı, ellerini kaldırıp bir süre daha Allah'a dua etti ve sonra tekrar secdeye varıp uzun süre secdede kaldı. Sonra kalktı, ellerini kaldırıp bir süre daha Allah'a dua ettikten sonra yine secdeye kapandı. Resûl-i Ekrem ardından şöyle buyurdu: '*Ben Rabbimden niyazda bulundum ve ümmetim için şefaat et(mek iste)dim. Bana ümmetimin üçte birini bağışladı. Bunun üzerine Rabbime şükretmek için secdeye vardım. Sonra başımı kaldırıp ümmetim için (tekrar) Rabbimden dilekte bulundum. Bana ümmetimin üçte birini (daha) bağışladı. Bunun üzerine Rabbime şükrümün ifadesi olarak (ikinci defa) secdeye vardım. Sonra başımı kaldırıp ümmetim için Rabbimden (üçüncü defa olmak üzere) dilekte bulundum. Bunun üzerine benim için ümmetimin son üçte birini de bağışladı. Rabbime şükrümü eda etmek üzere (üçüncü kez) secdeye vardım.*'"[1]

Böyle bir davranışın sahibi ancak bütün hayatını ümmetinin selâmetine adayan bir peygamber olabilirdi. Ümmetinden bir kişinin bile rahmetten yoksun kalmasına gönlü razı değildi ve sıcak kumlara yüz sürerken bütün çabası ateşten uzak tutmaktı onları. Ve bu çabanın neticesinde, Yüce Allah, Hz. Peygamber'e ümmet olan, tevhide inanan, çeşitli günahlar işlemiş olsa da şirk koşmayan müminlerden dilediğini bağışlayacaktı.[2]

Allah Resûlü, ümmetine olan eşsiz sevgi ve merhametinin neticesinde, dünya ve âhiret saadeti için onlara tavsiyelerde bulunurdu. Kimi zaman verdiği bildirinin öneminden dolayı heyecanlanır, gözleri kızarır, sesi yükselir, sanki düşman tehlikesine karşı bir orduyu uyarıyormuşçasına celâllenirdi.[3] Bir defasında kendisiyle ümmetinin hâlini şöyle anlatmıştı: "*Benimle ümmetimin durumu (geceleyin) ateş yakan kimsenin hâline benzer. Böcekler ve kelebekler o ateşe düşmeye başlar. İşte ben de sizler ateşe girerken kuşaklarınızdan tutup engellemeye çalışıyorum.*"[4] Rahmet Elçisi'nin ümme-

[1] D2775 Ebû Dâvûd, Cihâd, 162.
[2] Nisâ, 4/116.
[3] M2005 Müslim, Cum'a, 43.
[4] M5955 Müslim, Fedâil, 17.

tine olan düşkünlüğünü Yüce Rabbimiz şöyle ifade eder: *"Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı raûf (çok şefkatli) ve rahîm (çok merhametli)dir."*[5] Allah ümmetine olan bu şefkatinden dolayı onu kendi isimlerinden "raûf" ve "rahîm" ile nitelendirdi.

Allah, Elçisi'nin merhametine kendi merhameti gibi bir mânâ yükledi. Merhametini merhametine kattı, merhametiyle birlikte andı: *"Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın!"*[6] Allah Resûlü'nün ümmetine olan düşkünlüğü aslında risâletinin ayrılmaz bir vasfıdır, başkası düşünülemez zaten. *"Sana uyan müminlere (merhamet) kanadını indir."*[7] şeklindeki ilâhî buyruk, nübüvvet görevinin içine şefkati koyma iradesine işaret etmesinin yanı sıra Allah Resûlü'nün müminlere karşı himaye edici görevine de vurgu yapmaktadır. Himaye edici ama aynı zamanda mütevazı ve merhamet dolu bir ilişkidir bu. Bu şefkate hiçbir dünyevî menfaat ve kaygı da bulaşmamıştır. *"...Müminlere karşı alçak gönüllü ol!"*[8] şeklindeki emir cümlesi aslında Resûlullah'ın ümmetiyle olan ilişkisini tarif etmektedir.

Resûl-i Ekrem'in ümmetine düşkünlüğü onların Allah'a yakınlıkları ölçüsündeydi. Çünkü bunda belirleyici olan ve ilişkilere şekil veren peygamberlik vazifesiydi. Kişisel sevgisi ile risâletinin gerekleri âdeta bütünleşmişti. Olgusal olarak peygamberliği Allah'ın insanlara bir rahmetiydi ve insanlara şefkatinin de ölçüsüydü. *"(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara."*[9] âyeti af ve merhamet ile iman arasındaki ilişkiyi ne kadar güçlü vurgulamaktadır. Buna karşılık inananlar için Rabbinden af dilemek nebevî bir gereklilikti. *"Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur. Hem kendinin hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile."*[10] Nitekim af dilemede müminleri kendinden ayırmayan Allah Resûlü, âhirette, *"Yâ Rabbi, ümmetim, ümmetim!"* diyerek ümmetinin affını dileyecekti.[11]

Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber (sav) bir gün mezarlığa gitmişti. Orada yatanlara, *"Selâm size ey müminler diyarının sakinleri! Biz de inşallah size katılacağız"* diyerek selâm verdikten sonra sözlerine şöyle devam etti: *"Kardeşlerimizi (dünyada) görmüş olmayı çok arzu ederdim."* Sahâbîler, "Biz senin kardeşlerin değil miyiz yâ Resûlallah!" dediler. *"Siz benim sahâbîlerimsiniz."* karşılığını verdi ve devam etti: *"Kardeşlerim ise henüz gelmeyenlerdir"* buyurdu. Sahâbîler, "Senin ümmetinden olup

[5] Tevbe, 9/128.
[6] Âl-i İmrân, 3/159.
[7] Şuarâ, 26/215.
[8] Hicr, 15/88.
[9] Tevbe, 9/113.
[10] Muhammed, 47/19.
[11] B7510 Buhârî, Tevhîd, 36; M479 Müslim, Îmân, 326.

da henüz dünyaya gelmemiş olanları nasıl tanıyacaksın yâ Resûlallah?" diye sordular. Buna karşılık Peygamber Efendimiz, *"Ne dersiniz; bir adamın simsiyah bir at sürüsü içinde alınlarında ve ayaklarında beyazlık bulunan atları olsa, kendi atlarını tanımaz mı?"* diye sordu. Sahâbîler, "Evet (tanır), yâ Resûlallah" dediler. Resûl-i Ekrem (sav), *"İşte onlar da (kıyamet günü) abdestten dolayı alınları ve ayakları nurlu olarak gelirler. Ben havuza onlardan önce varacağım..."* buyurdu.[12]

O, Rahmet Peygamberi idi ve imha etmek için değil ihya etmek için vardı. Hayat veren tebliğini canlara dokundurmaktı gayesi. Artık canlar ona yakın, o canlara daha yakın olacaktı. Nitekim müminlere canlarından daha yakındı. *"Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların analarıdır..."*[13] âyet-i kerimesi Resûlullah'ın ümmetiyle arasındaki ilişkiye ilâhî bir düzen getirmekteydi. Buna göre Hz. Peygamber'in ümmetine sevgisi soyut bir duygusallıktan ibaret olmadığı gibi uhrevî kurtuluşla da sınırlı değildi. Zira o (sav), onları hem maddî hem de manevî bakımdan desteklemekteydi. Kutlu Elçi, insanların kalplerine imanı fısıldamış, kökleşen iman muhkem kalelere dönüşmüştü zaten. Hz. Peygamber'in (sav) varlığı başlı başına bir güven kaynağı idi ve duası uhrevî kaygılarını teskin ediyordu. *"...ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir. Allah, hakkıyla işitendir, bilendir."*[14]

Öyle ya onun duası da müminler için bir rahmetti. Ve ümmetini duasının bereketinden mahrum bırakmamak için elinden geleni yapardı. Âlemlere rahmet olan Allah Resûlü,[15] ümmeti için rahmet kaynağı olan duasını onlardan esirgemiyor ve hem dünya hem de âhiret için yaptığı dualarında onlara yer veriyordu.[16] Bir gün Resûlullah (sav) ashâbıyla yürürken yeni bir kabir gördü. Kabrin kime ait olduğunu sordu. Onlar da "Falan oğullarının azatlısı falan kadınındır." dediler. Resûlullah (sav) kadını tanımıştı. *"Öğle vakti ölmüştü. Siz öğle uykusundaydınız, biz de onun için seni uyandırmak istemedik."* dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav), oradakilerin, arkasında saf tutmalarını sağladı ve dört tekbir alarak kadına cenaze namazı kıldırdı. Sonra da şöyle buyurdu: *"Ben aranızda olduğum sürece biri öldüğünde mutlaka onu bana haber verin. Benim o kimseye cenaze namazı kılmam rahmettir."*[17] Bir defasında da sahâbeden Cerîr b. Abdullah, at üstünde duramadığından şikâyet etmişti de Allah Resûlü onun göğsüne hafifçe vurmuş ve *"Allah'ım, bunu sabit kıl. Onu hem doğru yolu gösteren hem de doğru yolda olan bir kimse eyle!"* diye dua etmişti.[18]

[12] M584 Müslim, Tahâret, 39.
[13] Ahzâb, 33/6.
[14] Tevbe, 9/103.
[15] Enbiyâ, 21/107.
[16] B1006 Buhârî, İstiskâ, 2; M4675 Müslim, Cihâd ve siyer, 129; D2606 Ebû Dâvûd, Cihâd, 78.
[17] N2024 Nesâî, Cenâiz, 94; İM1528 İbn Mâce, Cenâiz, 32.
[18] M6366 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 137; B3020 Buhârî, Cihâd, 154.

Onun ümmetiyle ilişkisinde sosyal mevki farklılığının bir geçerliliği yoktu. Bir kabile reisi ya da bir köle... İstiğfar gibi manevî bir adımda müminleri kendi canından ayrı tutmayan Hz. Peygamber (sav), kurban keserken de ümmetini unutmamış ve boynuzlu bir koçu kurban ettikten sonra şöyle buyurmuştu: "*Bu, benden ve ümmetimden kurban kesemeyenler adınadır.*"[19]

Peygamberimizin, "*Yüce Allah'ın Kitabı'nda (da bildirildiği üzere) ben, müminlerin herkesten daha öncelikli velîsiyim...*"[20] sözünü dinlerken insan, Mudar kabilesinden gelenlerin perişan hâllerini görünce onun nasıl etkilendiğini hatırlıyor. Onların bu zavallı, aç, muhtaç ve yoksul hâllerini görünce yüzünün rengi nasıl da değişivermişti. Basit abalarını başlarına geçirerek yalın ayak çıkıp gelen bu fakir insanlar için ashâbını hemen yardıma seferber etmişti. Yardımlar toplanmaya başladığında sevinci hemen yüzüne yansımıştı. Cerîr'in ifadesiyle altınla yaldızlanmış gibi parlamıştı yüzü.[21]

Hz. Peygamber, "*Ben, dünyada ve âhirette her müminin diğer insanlardan öncelikli olan velîsiyim. Dilerseniz 'Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır.' âyetini okuyun. Geride mal bırakan her mümine, asabesi (baba tarafından akrabası) olanlar mirasçı olsun. Eğer borç ya da himayeye muhtaç çoluk çocuk bırakırsa, bana gelsin. Zira onun velîsi benim.*"[22] sözüyle toplumunun gerçek hamisi olduğunu ortaya koymuştu. Allah Resûlü böylece müminlere ne kadar düşkün olduğunu, onlara ne denli sahip çıktığını, onların sadece peygamberi değil aynı zamanda velîsi de olduğunu bildiriyordu. Öyle bir velî ki sorumlulukları kendisi üstlenirken, hakları sahiplerine yönlendiriyordu. Bir defasında alacak verecek tartışmasına şahit olmuştu da borcunu ödemede zorlanan Abdullah b. Ebû Hadred'e kıyamadığından alacaklısı Kâ'b b. Mâlik'e borcun yalnızca yarısını alması için eliyle işaret etmişti.[23] Bu tavrı müminlere olan sevgisinin onların bireysel ve toplumsal problemleri karşısında sorumluluk ve inisiyatif almayı gerektiren bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir.

İnananların küçük büyük bütün sıkıntılarını paylaşabilecekleri bir peygamber vardı aralarında. O, sosyal mevkisine, hür köle, zengin fakir oluşuna bakmaksızın herkesle ilgilenmiş ve davet edenin davetine icabet etmişti.[24] Özellikle fakirlere, yetim ve kimsesizlere değer vermiş, hatta kimi zaman İslâm'ın ilk talebeleri olan fakir Suffe Ehli'nin ihtiyaçlarının kendi çocuklarınınkinden önde tutmuştu.[25] Ashâbı arasında göremediklerini merak ederek sormuş,[26] onların sorunlarını dinleyerek çözmeye çalış-

[19] HM11066 İbn Hanbel, III, 8.
[20] M4160 Müslim, Ferâiz, 16.
[21] M2351 Müslim, Zekât, 69.
[22] B4781 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 1
[23] B2706 Buhârî, Sulh, 10; M3986 Müslim, Müsâkât, 21.
[24] M5316 Müslim, Eşribe, 142.
[25] HM838 İbn Hanbel, I, 107.
[26] M2215 Müslim, Cenâiz, 71; B458 Buhârî, Salât, 72.

mıştı. Nitekim Ebû Süfyân'ın karısı, bir gün Resûlullah'a gelip kocasının cimriliğinden yakınmış ve ondan izin almadan aile fertleri için harcama yapıp yapamayacağını sormuştu. Peygamber Efendimiz ona örfe uygun bir şekilde ailesi için harcama yapmasında bir sakınca olmadığını söyleyerek, sıkıntısını gidermişti.[27]

Allah Resûlü, ümmetinin şikâyetleriyle doğrudan ilgilenirdi. Hasta olanlar da dertlerini Sevgili Peygamberimizle paylaşırdı ve o onlara maddî ve manevî tedaviler önerirdi.[28] Hastaları ziyaret eder ve onlara Yüce Allah'tan şifa dilerdi.[29] Hasta yatağındaki Sa'd b. Ubâde'yi görünce dayanamayıp ağlamıştı bir seferinde.[30] Sa'd'a ağlayan Müşfik Peygamber, Bi'r-i Maûne şehitlerine nasıl dayansın? Çevre kabilelerden, Müslüman olduklarını söyleyen ve Sevgili Peygamberimizin isteklerini geri çevirmeyeceğini tahmin eden bazı kimseler gelmiş ve ondan muallim istemişlerdi. Allah Resûlü de ensardan yetmiş kişiyi onların yanına verip göndermişti. Fakat onlar yolda ihanet edip bu sahâbîleri pusuya düşürerek hunharca şehid etmişlerdi.[31] Hz. Peygamber (sav) bu olaya öyle üzülmüş ve öfkelenmişti ki otuz sabah bu kabilelere beddua etmişti.[32] Hatta Allah Resûlü'ne on yıl hizmet eden genç sahâbî Enes b. Mâlik, "Ben, Resûlullah'ın (sav) Bi'r-i Maûne günü öldürülen yetmiş sahâbîye üzüldüğü kadar hiçbir askerî birliğe üzüldüğünü görmedim." demişti.[33]

Hep anlayışlıydı ümmetine karşı, hiç sert davranmıyordu, kaba ve katı yürekli değildi.[34] Dinlerini öğrenmek üzere köylerinden çıkıp gelen ve Medine'de misafir olarak kalan bir grubun içindeki Mâlik b. Huveyris'in şu anısı Hz. Peygamber'in yüreğindeki şefkati ifşa ediyor: "Resûlullah'a (sav) gelmiştik, aşağı yukarı aynı yaşta delikanlılardık. Yirmi gece onun yanında kaldık. Resûlullah (sav) çok merhametli ve yumuşak huyluydu. Bizim ailelerimizi özlediğimizi fark etti ve ailelerimizden kimleri bıraktığımızı sordu. Biz de ona haber verdik. Bunun üzerine, *'Ailelerinizin yanına dönün, onlarla birlikte kalın, (burada öğrendiklerinizi) onlara öğretin ve uygulatın. Namaz vakti gelince biriniz ezan okusun, en büyüğünüz de size imam olsun.'* buyurdu."[35]

Hz. Peygamber (sav) ümmetini sıkıntıya sokacak hareketlerden hep kaçındı. Dinî yaşantıda bile onları usandırmayacak kadar hassastı. Nitekim bir defasında şöyle buyurmuştu: *"Bazen uzun (bir kıraat ile) kıldırmak niyetiyle namaza dururum da bir çocuğun ağlamasını işitir ve annesine sıkıntı vermek istemediğim için namazımı kısa tutarım."*[36] Yatsı namazını daha geç kılmalarını istediği hâlde sırf ümmetine zor geleceğini düşündüğü için

27 M4479 Müslim, Akdiye, 8.
28 B5684 Buhârî, Tıb, 4; T2080 Tirmizî, Tıb, 29.
29 M5709 Müslim, Selâm, 47.
30 B1304 Buhârî, Cenâiz, 44; M2137 Müslim, Cenâiz, 12
31 B3064 Buhârî, Cihâd, 184.
32 M1545 Müslim, Mesâcid, 297; B4095 Buhârî, Meğâzî, 29.
33 M1550 Müslim, Mesâcid, 302; B6394 Buhârî, Deavât, 58.
34 Âl-i İmrân, 3/159.
35 M1535 Müslim, Mesâcid, 292; B631 Buhârî, Ezân, 18.
36 B707 Buhârî, Ezân, 65.

bunu emretmemişti.[37] Hz. Âişe onun yapmak istediği bazı hayırlı işlerden, insanlar devamlı amel eder de üzerlerine farz olur korkusuyla vazgeçtiğini söylemişti.[38] Nitekim teravih namazını mescitte cemaatle kıldırmaktan vazgeçmesinin sebebi de buydu.[39] Onun bu düşünceleri kolaylaştırıcı tavrına nasıl da denk düşüyor!

Resûlullah, ümmetinin bütün işlerinde sıkıntılarını paylaşmış, onları hafifletmeye çalışmıştı. Bu, nebevî duruşun bir gereğiydi. Kolaylaştırıcı olarak gönderildiğini söylerken[40] kastettiği bu olsa gerekti. O (sav) aynı şehri paylaştığı sahâbîleri için değil kendinden sonra gelecek ümmetiyle ilgili de kaygı taşırdı.[41] Zaman ve mekân sınırı tanımayan uyarıları ümmeti için hep yol gösterici oldu ve olmaya da devam edecek. *"Her peygamberin ümmeti için yaptığı bir dua vardır. Ben duamı kıyamet gününde ümmetime şefaat için sakladım."*[42] cümlesi, ümmetinin selâmeti için geleceğe uzanan ölümsüz arzusunun ötelere taşınmasıydı. Bu, onun hesap günü ümmetinin kurtuluşu için sakladığı, Allah'ın af ve mağfiretine vesile olmasını dilediği duası idi. Her peygamberin sadece kendi kavmine, kendisinin ise bütün insanlığa gönderildiğini telaffuz ettiğinde buna şefaat hakkını da ekleyivermişti.[43] Sanki bununla bütün insanlığı kucaklamak ister gibiydi. Alnını yakan kumların sıcaklığı, ümmetinin affedildiği müjdesiyle onun kalbinde cennet sularının serinliğine dönüşüyordu.

[37] B7239 Buhârî, Temennî, 9, M1445 Müslim, Mesâcid, 219.
[38] B1128 Buhârî, Teheccüd, 5; M1662 Müslim, Müsâfirîn, 77.
[39] M1783 Müslim, Müsâfirîn, 177; B7290 Buhârî, İ'tisâm, 3.
[40] M3690 Müslim, Talâk, 29.
[41] B7068 Buhârî, Fiten, 6; B3792 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 8
[42] M494 Müslim, İmân, 341.
[43] B438 Buhârî, Salât, 56; M1163 Müslim, Mesâcid, 3.

İSLÂM ÜMMETİ

EN HAYIRLI ÜMMETSİNİZ

عَنْ بَهْزِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ:
سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِنَّكُمْ وَفَّيْتُمْ سَبْعِينَ أُمَّةً. أَنْتُمْ خَيْرُهَا، وَأَكْرَمُهَا عَلَى اللَّهِ."

Behz b. Hakîm'in, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"Siz, ümmetlerin sayısını yetmişe vardırdınız. Allah katında o ümmetlerin en hayırlısı ve en değerli olanı da sizsiniz."

(İM4288 İbn Mâce, Zühd, 34)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"نَحْنُ الْآخِرُونَ وَنَحْنُ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"كُلُّ أُمَّتِي يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، إِلاَّ مَنْ أَبَى"، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَنْ يَأْبَى؟ قَالَ:
"مَنْ أَطَاعَنِي دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ أَبَى."

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَثَلُ أُمَّتِي مَثَلُ الْمَطَرِ لاَ يُدْرَى أَوَّلُهُ خَيْرٌ أَمْ آخِرُهُ."

عَنْ أَبِي مَالِكٍ يَعْنِي الْأَشْعَرِيَّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ أَجَارَكُمْ مِنْ ثَلاَثِ خِلاَلٍ: أَنْ لاَ يَدْعُوَ عَلَيْكُمْ نَبِيُّكُمْ فَتَهْلِكُوا جَمِيعًا،
وَأَنْ لاَ يَظْهَرَ أَهْلُ الْبَاطِلِ عَلَى أَهْلِ الْحَقِّ، وَأَنْ لاَ تَجْتَمِعُوا عَلَى ضَلاَلَةٍ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biz (dünyaya) en son gelenleriz; kıyamet gününde ise en başa geçecek olanlarız."*

(M1979 Müslim, Cum'a, 19)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), *"Diretenler hâriç bütün ümmetim cennete girecektir!"* buyurunca, "Ey Allah'ın Resûlü, diretenler kim?" dediler. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Kim bana itaat ederse cennete girer. Kim de bana karşı gelirse diretiyor demektir."*

(B7280 Buhârî, İ'tisâm, 2)

Enes (b. Mâlik)ten nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetim yağmur gibidir; evveli mi daha hayırlı yoksa sonu mu bilinmez."*

(T2869 Tirmizî, Emsâl, 81)

Ebû Mâlik el-Eş'arî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah sizi şu üç husustan korudu: Peygamberinizin size bedduası sonucu topluca helâk olmaktan, bâtıl yolda olanların hak yolda olanlara üstün gelmesinden, dalâlet üzerine birleşmenizden."*

(D4253 Ebû Dâvûd, Melâhim, 1)

lemlere rahmet olarak gönderilen Sevgili Peygamberimiz (sav),[1] bu rahmetin neticesinde ashâbına daima nazik davranır onlara şefkatle yaklaşırdı. Onlara hem bu hayata dair bilmeleri gerekeni öğretir hem de âhiret hayatını tasvir eder ve kendilerini ona hazırlardı. Allah Resûlü, yine bir gün ashâbıyla birlikteydi, onlara insanların mahşer günündeki hâllerini anlatmaktaydı:

"Bana bütün ümmetlerin mahşerdeki hâlleri gösterildi. Peygamberlerden biri beraberinde bir kişi ile, diğeri iki kişi ile, bir başkası da beraberinde bir topluluk ile geçmeğe başladı. Bir peygamber de yanında hiç kimse olmadan yapayalnız geçiverdi. Sonra uzakta büyük bir karaltı gördüm. Onların benim ümmetim olmasını umdum. 'Onlar Musa (as) ve ümmetidir, asıl sen şu ufka bak.' denildi. Orada ufku kaplamış büyük bir karaltı gördüm. Sonra, 'Bir de şu taraflara bak!' denildi. O tarafa başımı çevirdiğimde ufku kaplamış çok büyük bir karaltı daha gördüm. Bana, 'İşte bunlar senin ümmetindir. Bunlarla birlikte yetmiş bin kişi daha hesapsız cennete girecektir.' denildi."

Resûllerini sürekli sükûnetle dinleyen ashâb, konuşmanın devamını beklemekteydi. Fakat Resûlullah'ın bir ara oradan ayrılması gerekti. Herkes merak içindeydi. Müjdeli haberin heyecanıyla, hesapsız cennete gireceklerin kimler olduğunu hiçbiri sormamıştı. Resûlullah'ın kendisi de bir açıklama yapmamıştı. Bunun üzerine sahâbîler kendi aralarında konuşmaya başladılar. Bir kısmı, "Bizler şirk içinde doğduk ama Allah'a ve Resûlü'ne iman ettik. Bu sebeple cennete gireriz. Lâkin Allah Resûlü'nün işaret ettiği kimseler bizim oğullarımızdır." dediler. Bazıları ise, "Bunlar fıtrat üzere İslâm toplumu içinde doğan oğullarımızdır." diyorlardı. Devamında birçok görüş daha ortaya atıldı. Ashâbının bu şekilde konuştuğunu duyan Peygamberimiz, yanlarına gelerek şöyle buyurdu: *"(Hesaba çekilmeksizin cennete girecek olan) bu kimseler, uğursuzluğa inanmayan, büyü yapmayan, vücutlarını dağlamayan ve yalnızca Rablerine tevekkül eden kimselerdir."*

Bunun üzerine ashâb-ı kirâmdan Ebû Mihsan künyeli Ukkâşe, üstünde bulunan kaplan postu gibi siyah beyaz çizgili elbiseyi kaldırarak[2] Resûlullah'a doğru ayağa kalktı. Belki de hicret edenlerden olup Uhud ve Hendek gibi savaşlarda Hak yolunda savaşmasının[3] verdiği ümitle ondan

[1] Enbiyâ, 21/107.
[2] B6542 Buhârî, Rikâk, 50.
[3] İB5584 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 584.

şu samimi ricada bulundu: "Ey Allah'ın Resûlü! Benim de o kimselerden olmam için dua ediver." Resûlullah, *"Sen onlardansın."* buyurdu. Bu sefer ensardan olan başka biri kalktı ve Ukkâşe'nin söylediklerini söyledi. Hz. Peygamber ona, *"Ukkâşe seni geçti."* buyurdu.[4]

Bir zamanlar sayıları çok azdı. Sonra suya atılan taşın oluşturduğu halkalar misali dalga dalga çoğalan, büyük bir yüce topluluk hâline geleceklerdi. Onlar, âhirette hem nicelik hem de nitelik açısından Allah ve Resûlü'nün övgüsüne mazhar olacaklardı. Nasıl olmasınlar ki! Allah'ın davetini ihya edecek, unutulan, değiştirilen dinin üzerindeki pası temizleyerek aslına döndürecek olan onlardı. Onların üstünlüğü soya, kabileye, zenginlik veya iktidara değil Allah ve Resûlü'ne olan sadakatlerine bağlıydı. Zira diğer ümmetlerin taşıyamadıkları yükü onlar üstlenmişlerdi. Ümmetinin bu farkını Allah Resûlü bir kıssayla ne kadar da güzel resmediyordu:

"Müslümanlarla Yahudi ve Hıristiyanların hâli şuna benzer: Bir adam bazı kimseleri sabahtan geceye kadar çalışmak üzere ücretle tutar. Bu işçiler günün yarısına kadar çalıştıktan sonra, 'Senin vereceğin ücrete ihtiyacımız yok. Şu âna kadar yaptığımız iş için de para istemiyoruz.' derler. Adam onlara, 'Böyle yapmayın! İşinizin kalanını tamamlayın ücretinizi tam olarak alın.' der. Ama bunu reddederek oradan ayrılırlar. Bunun üzerine adam başkalarını ücretle tutup, 'Şu günü tamamlayın da öncekilere vaad ettiğim gündeliği size tam olarak vereyim.' der. Bu ikinci grup da çalışmaya koyulur. İkindi namazı vakti olunca bunlar da 'İşin senin olsun, yaptığımız çalışmanın ücretini de istemiyoruz, işi bırakıyoruz!' derler. Adam onlara, 'İşinizin kalanını tamamlayın. Zaten günün bitmesine çok az kaldı.' dediyse de bunu reddederler. Adam geri kalan zamanda çalışmaları için yeni işçiler tutar. Onlar gün batıncaya kadar çalışırlar ve önceki iki grubun ücretini de alırlar. İşte bu, onlar ile bu nuru (hidayeti) kabul eden Müslümanların hâline benzer."[5]

Peygamberimizin bir başka benzetmesi ise şöyleydi: *"Geçmiş toplumlara nazaran sizin bu dünyadaki yaşama süreniz ikindi namazı ile güneş batması arasındaki zaman kadardır. Sizinle Yahudi ve Hıristiyanların durumu, işçi çalıştıran şu kimsenin hâline benzer: Bu işveren, 'Bir kîrat ücret karşılığında günün yarısına kadar kim bana çalışır?' der. Yahudiler birer kîrat karşılığında çalışırlar. Sonra, 'Günün yarısından, ikindi namazına kadar bir kîrat ücret karşılığında kim bana çalışır?' der. Bu defa da Hıristiyanlar birer kîrat ücret karşılığında çalışırlar. Sonra sizler ikindi namazından sonra gün batımına kadar ikişer kîrat karşılığında çalışırsınız. Bunun üzerine Yahudi ve Hıristiyanlar kızarlar ve 'Bi-*

[4] B5752 Buhârî, Tıb, 42; M524 Müslim, Îmân, 371; T2446 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 16.
[5] B2271 Buhârî, İcâre, 11.

zim işimiz daha çok ama ücretimiz daha az!' derler. İşveren de 'Ben sizin hakkınızdan herhangi bir şey kestim mi?' der. Onlar, 'Hayır!' derler. Bunun üzerine o, 'O hâlde bu benim ikramımdır, onu dilediğime veririm!' buyurur."[6]

Yüce Allah önceki ümmetlere birçok peygamber göndermişti. Ancak Yahudiler peygamberlerine muhalefet ederek onu yalanlamışlar,[7] Hıristiyanlar da aynı şekilde Hz. İsa'ya (as) sadık kalmayarak onun getirdiği dini tahrif etmişler, peygamberlerini ilâhlaştırmışlardı.[8] Semavî birer din olan Yahudilik ve Hıristiyanlıktan sonra risâlet sancağı bu defa İslâm Peygamberi'ne ve onun ümmetine devredilmişti. Tevhide inanma ve bu uğurda yaşama görevi Muhammed ümmetine verilmiş, Peygamberlerinin tebliğ ettiği dine inanıp iman eden İslâm ümmeti, diğer ümmetlerin aksine dinin aslını korumuş ve böylece Allah'ın lütfuna ve keremine mazhar olmuştu. Aslında farklı zamanlarda farklı milletlere gönderilmiş olsalar da bütün ilâhî dinlerin kaynağı birdi. Her biri aynı vahiyden beslenmekte, aynı ilâhî bildiriye muhatap olmakta, inanç esasları Hz. İbrâhim'e dayanmaktaydı. Üç dinin mensupları da Hz. İbrâhim'i sahiplenmekteydi. Oysa *"İbrâhim, ne Yahudi ne de Hıristiyan idi. Fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman'dı. O, müşriklerden de değildi."*[9] ilâhî kelâmın açık ifadesiyle, *"Şüphesiz, insanların İbrâhim'e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu Peygamber (Muhammed) ve müminlerdir. Allah da müminlerin dostudur."*[10]

Kur'ân-ı Kerîm, emanete ehil olarak görülüp seçilen bu ümmetin[11] iyilikleri yayıp kötülükten nehyettiğini,[12] hayra davet ettiğini,[13] hak ve adaleti yerine getirerek[14] örnek bir ümmet olduğunu[15] bildiriyordu. *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyar ve Allah'a iman edersiniz."*[16] şeklindeki ilâhî buyrukla örnek ve önder bir nesil olduklarını haber veriyordu. Bu ümmet, Yüce Allah tarafından *"vasat bir ümmet"* olarak takdim ediliyordu.[17] Yani ifrat ve tefritten uzak, inancında, ahlâkında, her davranışında orta yolu tutturan, doğruluk, denge, sağduyu ve adalet timsali bir ümmet idi. Aşırılıktan uzak duruşları, uyumlu ve mutedil tavırlarıyla diğer toplumlar için *"şahit"* yani örnek olma vasfını kazanmışlardı. Her ümmetten bir şahit getirileceği, Hz. Peygamber'in ise onların hepsine şahitlik yapacağı günde[18] Muhammed ümmeti, iyiler için bir örnek ve delil olacaktı.[19]

Hz. Peygamber'in, "Allah katında ümmetlerin en hayırlısı ve en değerli olanı" şeklinde nitelediği[20] insanlık için örnek olan Muhammed ümmeti, üzerindeki sorumluluğu yerine getirerek âhirette de önde gidecekti. Üm-

6 B3459 Buhârî, Enbiyâ, 50, T2871 Tirmizî, Emsâl, 82.
7 Mâide, 5/70
8 Nisâ, 4/171.
9 Âl-i İmrân, 3/67.
10 Âl-i İmrân, 3/68.
11 Hac, 22/78
12 Âl-i İmrân, 3/110.
13 Âl-i İmrân, 3/104.
14 A'râf, 7/181.
15 Bakara, 2/143.
16 Âl-i İmrân, 3/110.
17 Bakara, 2/143.
18 Nisâ, 4/41.
19 Bakara, 2/143; B3339 Buhârî, Enbiyâ, 3; İM4284 İbn Mâce, Zühd, 34.
20 T3001 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 3; İM4288 İbn Mâce Zühd, 34.

metinin diğer ümmetlere üstün kılındığını haber veren Peygamberimiz,[21] *"Biz (dünyaya) en son gelenleriz; kıyamet gününde ise en başa geçecek olanlarız. Cennete de ilk giren biz olacağız. Şu kadar var ki onlara bizden önce, bize ise onlardan sonra kitap verilmiştir..."*[22] buyurarak son ilâhî kitabın gönderildiği ümmetini övüyor ve onlara müjde veriyordu. Âhirette suyu baldan tatlı ve kardan beyaz,[23] kaplarının sayısı yıldızlar kadar çok olan[24] havuzundan nasiplenen ümmetinin çokluğu bu övgüye bir sebepti: *"Her Peygamber'in (kıyamet gününde) bir havuzu vardır ve peygamberler havuzlarına gelenlerin fazlalığıyla birbirlerine karşı övünürler. Ben, havuzuna gelenleri en fazla olan peygamber olmayı diliyorum."*[25]

Cennete girenler arasında ümmetinin sayısının fazla olması bir peygamber için nasıl bir mutluluk sebebi olmasın! Oysa davetin ilk zamanlarında sayıları o kadar azdı ki Bedir Savaşı'nda bin kişilik müşrik ordusunu karşısında gördüğünde Peygamberimiz kıbleye dönüp ellerini açarak yalvarmaya başlamıştı: *"Allah'ım! Senden ahdini ve vaadini (yerine getirmeni) istiyorum. Allah'ım! Şu bir avuç İslâm toplumunu helâk edersen (korkarım) yeryüzünde sana ibadet eden kimse kalmayacak."*[26]

İşte ashâb-ı güzînin sadakat ve samimiyetle attığı tohumlar yeşermiş, çağlar ötesinde meyvelerini vermeye devam etmişti. Ümmetinin dünyada ilâhî davete icabeti âhiret nimetleriyle taçlandırılıyordu. O, ümmetine dünyada kılavuzluk ediyor ve kendisine uyan ümmetini, *"Kim bana itaat ederse cennete girer."* sözleriyle müjdeliyordu.[27] Bir seferinde Allah Resûlü, ashâbından kırk kadar kişiyle birlikteyken[28] onlara şöyle seslenmişti: *"Cennete girenlerin dörtte biri olmaya razı mısınız?"* Bunun üzerine ashâb, "Allâhü ekber!" diyerek sevinçlerini ifade ettiler. Resûlullah yine, *"Peki cennete girenlerin üçte biri olmaya razı mısınız?"* diye sordu. Ashâb yine coşkuyla tekbir getirdiler. Ardından Resûlullah şöyle buyurdu: *"Ben sizin cennetliklerin yarısı olmanızı gönülden dilerim. Allah'ı inkâr edenler arasında inananların durumu, ancak siyah bir öküzün sırtındaki beyaz bir kıl veya kızıl bir öküzün sırtındaki siyah bir kıl gibidir."*[29]

Peygamberimizin diğer ümmetler içinde kendi ümmetini fark etmesi hiç de zor değildi. Allah Resûlü, âhirette havuzunun başında beklerken hiç görmediği, kendisinden sonra gelen ümmetini nasıl tanıyacağı sorusuna şöyle cevap vermişti: *"Düşünün bakalım, bir adamın siyah atlar arasında alnı beyaz, ayakları beyaz sekili bir atı olsa onu tanımaz mı?"* Oradakilerin, *"Evet, tanır."* diyerek karşılık vermeleri üzerine de Resûlullah (sav), *"Onlar*

[21] HM23640 İbn Hanbel, V, 383.
[22] M1979-M1980 Müslim, Cum'a, 19-20; B896 Buhârî, Cum'a, 12.
[23] T3361 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 108.
[24] T2444 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 15.
[25] T2443 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 14.
[26] T3081 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 8; HM208 İbn Hanbel, I, 31.
[27] B7280 Buhârî, İ'tisâm, 2.
[28] M530 Müslim, Îmân, 377.
[29] M529 Müslim, Îmân, 376.

kıyamet günü aldıkları abdestten dolayı yüzleri pırıl pırıl parlayarak, abdest uzuvları ışıldayarak geleceklerdir. Ben de onları kevser havuzu başında karşılayacağım." buyurmuştu.[30]

Rahmet Elçisi, ilk İslâm nesli olan dostlarına *"ashâbım"* derken, ümmetinden kendisinden sonra gelenleri ise *"kardeşlerimiz"* şeklinde tanımlamaktaydı.[31] Onunla birlikte yaşayamasalar da onu görmeden seven ve ümmetinden olma şerefine eren mü'minler hakkında Allah Resûlü'nün ifadeleri ne kadar da güzeldi: *"Ümmetimden beni öyle çok seven kimseler vardır ki onlar benden sonra gelecekler ve her biri ailesini ve malını feda ederek beni görmüş olmayı arzu edecektir."*[32] Onun ümmeti farklı zaman ve mekânlarda yaşasalar da hepsi aynı ruhu taşımaktaydılar. Sahâbe-i kirâmın, Allah Resûlü ile birlikte yaşama şerefi gibi bir bahtiyarlığı var idiyse de aslında aynı değerlere inanan bütün ümmet fazilet sahibiydi. Allah Resûlü, ümmetinin tümünün faziletini şu güzel benzetmesiyle ifade etmekteydi: *"Ümmetim yağmur gibidir; evveli mi daha hayırlı yoksa sonu mu bilinmez."*[33]

Hâtemü'l-enbiyâ olan Sevgili Peygamberimizin önceki peygamberlerin hiçbirine verilmemiş bazı özellikleri olduğu gibi onun ümmetine ait de bazı ayrıcalıklar söz konusu idi. Resûl-i Ekrem'in ifade ettiği üzere, Yüce Allah kendisini diğer peygamberlerden ya da ümmetini diğer ümmetlerden üstün kılmıştı.[34] Önceki ümmetler ibadetlerini ancak belirli mekânlarda yapabilirlerken Peygamberimiz ve ümmetine toprak temiz kılınmış ve tüm genişliğiyle yeryüzü mescit olarak verilmişti. Savaş sonrası elde edilen ganimetler önceki ümmetlere yasaklanmışken Muhammed ümmetine helâl kılınmıştı.[35] Topluca ibadet edecekleri mübarek gün olarak Yahudiler cumartesiyi, Hıristiyanlar ise pazar gününü seçmişken sonradan gelen Müslümanlar mübarek gün olarak cumayı seçmek suretiyle isabet etmişler ve onların önüne geçmişlerdi. Tıpkı bu durumda olduğu gibi en son gönderilen İslâm ümmeti, âhirette de onların önüne geçecek ve Müslümanlar hakkında herkesten önce hüküm verilecekti.[36] Ayrıca Peygamberimiz dünyada büyük günah işlemiş olsalar dahi Allah'ın varlığına ve birliğine inanan ve bu şekilde ölen ümmetini de cennetle müjdeliyordu.[37]

Yeryüzündeki en hayırlı topluluk övgüsüne mazhar olan İslâm toplumu, aldığı sorumluluğu yerine getirerek kıyamete dek varlığını devam ettirecekti. Nitekim Allah Resûlü, *"Ümmetimden Allah'ın emirlerini daima yerine getirecek, kendilerini yalanlayanların ve muhaliflerinin zarar veremeyece-*

[30] N150 Nesâî, Tahâret, 110; M584 Müslim, Tahâre, 39
[31] M584 Müslim, Tahâret, 39.
[32] M7145 Müslim, Cennet, 12.
[33] T2869 Tirmizî, Emsâl, 81.
[34] T1553 Tirmizî, Siyer, 5.
[35] B438 Buhârî, Salât, 56; M1163 Müslim, Mesâcid, 3.
[36] M1982 Müslim, Cum'a 22 N1369 Nesâî, Cum'a, 1.
[37] M272 Müslim, İmân, 153; B5827 Buhârî, Libâs, 24.

ği bir grup var olacaktır. Allah'ın emri (olan kıyamet) gelinceye kadar onlar hep bu doğru yol üzerinde sabit kalacaklardır."[38] buyurmaktaydı.

Ümmetine çok düşkün, inananlara karşı şefkat ve merhamet sahibi olan Resûl-i Ekrem,[39] her fırsatta ümmeti için dua ediyordu. Bir defasında Rabbinden onların kıtlıkla helâk edilmemesini istemişti.[40] Muhammed ümmeti, Allah'ın rahmet ve lütfuyla geçmiş ümmetlerin başına gelen bazı sıkıntılardan da korunmuştu. Nitekim Peygamber Efendimizin belirttiğine göre önceki ümmetler gibi peygamberlerinin bedduasıyla helâk olmayacak, bâtıl yolda olanlar hak üzere olanlara galip gelmeyecek ve sapıklık üzere birleşmeyecek,[41] suda topluca boğularak yok olmayacaklardı.[42] Ancak İslâm ümmetinin yaşayacağı en ciddi sınav, birlik ve beraberlikten koparak fitneye düşmekti.[43] Bu tuzaktan korunmanın yolu ise ümmet ruhu ve bilinciyle yoğrulan, Allah ve Resûlü'nün teşvik ettiği İslâm kardeşliğiydi.

İslâm'ın ilk yıllarında Allah Resûlü'nün yaktığı meşale tutuşup öyle büyüdü ki tüm zamanları aydınlatmaya yetti. İmanla tutuşan gönüller birbirlerine ısındı; ırk, renk, dil, mevki farkları gibi engeller aşıldı, Müslümanlar kardeş oldu, tek vücut oldu. Tek bir öze, inanca bağlı bir ümmet olmanın hazzına ulaşıldı. Namazda kıbleye dönerken, Kâbe'de tavaf ederken bir olmanın en zevkli örneklerini sergilediler. Örnek Peygamber'in örnek ümmeti, kendilerine yüklenen bu ilâhî yükü omuzlayarak övgüye mazhar olurken müjde niteliğindeki duaya da nail oldu:

"Her peygamberin kabul edilen bir duası vardır ve her peygamber duasını evvelce yapmıştır. Fakat ben duamı ümmetime şefaat etmek için kıyamet gününe sakladım. Şefaatime ümmetimden Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölenler erişecektir."[44]

[38] B7460 Buhârî, Tevhîd, 29.
[39] Tevbe, 9/128.
[40] T2175 Tirmizî, Fiten, 14.
[41] D4253 Ebû Dâvûd, Melâhim, 1.
[42] İM3951 İbn Mâce, Fiten, 9; HM22433 İbn Hanbel, V, 241.
[43] T2175 Tirmizî, Fiten, 14.
[44] M491 Müslim, Îmân, 338; T3602 Tirmizî, Deavât, 130.

HZ. PEYGAMBER
BİLGİ ve TECRÜBE İNSANI

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا بَارِزًا لِلنَّاسِ فَأَتَاهُ
رَجُلٌ ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ دِينَهُمْ."

Ebû Hüreyre anlatıyor:
"Resûlullah'ın (sav) halkın arasında bulunduğu bir gün yanına bir adam geldi.. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:
'Bu (gelen) Cibrîl'dir, insanlara dinlerini öğretmek için geldi.'"
(M97 Müslim, Îmân, 5)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَافِعٍ قَالَ: سَمِعْتُ أُمَّ سَلَمَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهَذَا الْحَدِيثِ قَالَ:
يَخْتَصِمَانِ فِي مَوَارِيثَ وَأَشْيَاءَ قَدْ دَرَسَتْ فَقَالَ:
"إِنِّي إِنَّمَا أَقْضِي بَيْنَكُمْ بِرَأْيِي فِيمَا لَمْ يُنْزَلْ عَلَيَّ فِيهِ."

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، وَإِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ فَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَلْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ فَأَقْضِيَ لَهُ عَلَى نَحْوِ مَا أَسْمَعُ مِنْهُ فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِشَيْءٍ مِنْ حَقِّ أَخِيهِ فَلاَ يَأْخُذَنَّ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنَّمَا أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ."

Abdullah b. Râfi' anlatıyor: "Ümmü Seleme'den işittiğime göre miras ve kaybolan mallar hususunda anlaşmazlığa düşen iki kişi Hz. Peygamber'e (sav) geldiğinde o, şu sözleri söylemişti: *'Muhakkak ki ben, hakkında bana vahiy inmemiş olan hususlarda şahsî görüşümle aranızda hüküm veririm.'"*

(D3585 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7)

Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ben ancak bir insanım. Siz bana bazı davalarla geliyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerinden daha güzel ifade eder ve ben de ondan duyduğuma göre onun lehine hüküm vermiş olabilirim. Bu şekilde kime (yanlışlıkla) kardeşinin hakkından bir şey vermişsem asla onu almasın. Zira bu takdirde ona ancak bir ateş parçası vermişimdir."*

(MU1402 *Muvatta'*, Akdiye, 1; B7169 Buhârî, Ahkâm, 20)

Hira dağında inzivaya çekildiği günlerden biriydi. Muhammedü'l-Emîn, hayatında ilk defa böyle bir tecrübe yaşıyordu. Ansızın karşısına çıkan o varlığı hiç tanımıyordu. İşittiği o sözlerin kaynağını da bilmiyordu. Korku ve heyecan içerisinde titreyerek evine döndü. Nihayet biraz dinlenip korkusu geçtikten sonra, *"Kendimden endişe ettim!"* dedi ve başından geçenleri tek tek anlattı hanımına.

"Hayır! Allah'a yemin ederim ki Allah hiçbir vakit seni utandırmaz. Çünkü sen akrabanla ilgilenirsin, işini görmekten âciz olanların yükünü yüklenirsin, yoksula kazanç kapısı sağlarsın, misafiri ağırlarsın, başa gelen her türlü musibette yardım edersin." dedi vefakâr Hatice. Sonra da Peygamber'i yanına alıp Varaka b. Nevfel'e götürdü. Hayli kocamış ve gözleri de görmeyen bu kişi, câhiliye zamanında Hıristiyanlığı seçmiş birisiydi. İbrânîce okuyup yazmayı bilir ve imkân nispetinde İncil'den İbrânîce âyetler yazardı.

Hatice, Varaka'ya, "Amcamın oğlu! Kardeşinin oğlunun söylediklerini dinle." dedi. Varaka, "Kardeşimin oğlu! Ne gördün?" diye sorunca, Resûlullah gördüğü şeyleri kendisine anlattı. Bunun üzerine Varaka şöyle dedi: "Bu gördüğün, Allah'ın Musa'ya (as) gönderdiği Nâmûs (Cebrail) olmalıdır. Ah keşke genç olsaydım. Kavmin seni (bu şehirden) çıkaracağı zaman keşke hayatta olsam!" Bunun üzerine Efendimiz, *"Onlar çıkaracaklar mı beni?"* diye sordu. O da "Evet, senin getirdiğin gibi bir şey getirmiş olan herkes bu düşmanlığa uğramıştır. Eğer senin davet günlerine yetişirsem, sana elimden gelen yardımı yaparım!" dedi. Çok geçmeden Varaka vefat etti.[1]

Varaka, ilk vahiy karşısında heyecanlanan Son Elçi'nin, o gün için eşiyle birlikte kendisine danıştıkları bir bilge idi. Ancak bazı Batılıların iddia ettiği gibi o, Hz. Peygamber'in bir bilgi kaynağı değildi. Muvahhid bir Hıristiyan'dı ve Hz. Muhammed'in son peygamber olarak gönderildiğini ikrar etmişti. Bu gelenin melek, söylediklerinin de vahiy olduğunu Varaka'dan duymak Efendimizi rahatlatmıştı.

Mekke'de doğup büyüyen, ticarî seyahatlerde bulunan her Mekkeli gibi elbette Resûl-i Ekrem'in de belli bir tecrübesi, fetanet sahibi biri olarak

[1] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.

da ciddi bir birikimi vardı. Ancak Yüce Allah'ın Kur'an'da kesin olarak belirttiği üzere, daha önce ne bir kitaptan okumuştu, ne de eliyle yazmıştı.[2] İddia ettikleri gibi ona herhangi bir insan öğretiyor değildi.[3] Başkalarına yazdırmıyor, kendisine sabah akşam geçmişlerin masallarından oluşan kitaplar da okunmuyordu[4] Aslında o, kitap nedir, iman nedir bilmezdi.[5] Dahası kendisine böyle bir kitap verileceğini de ummazdı. Ancak rahmetiyle Rabbi ona böyle bir kitabı, Kur'an'ı vahyetmişti.[6]

Kendisine uyduğu bir kitabı ve peygamberi olmayan, okuma yazma da bilmeyen, kısacası "ümmî" olan bu Peygamber'in[7] en büyük bilgi kaynağı Rabbinden kendisine indirilen vahiylerdi ve onlara ilk önce kendisi iman etti.[8] İman ve esaslarını, ibadetin çeşitlerini ve rükünlerini, ahlâkî erdemleri ve ahkâmın özünü, kendisine gönderilen ilâhî vahiy sayesinde öğrendi. Resûlullah'ın davranışları sorulduğunda, "Onun ahlâkı Kur'an idi." derken[9] Hz. Âişe bunu anlatmak istemişti. Kur'an vahyi, kırk yaşına kadar Hicaz âdetleriyle yetişen ama her türlü kötülükten sakınan Muhammedü'l-Emîn'i âyet âyet, sûre sûre âdeta yeniden inşa etti. Hem ona öğretti hem de toplumu eğitti. Mekke'de olsun, Medine'de olsun onu hep vahiy yönlendirdi. Mekke'de bunca baskı karşısında sabretmesini emreden de[10] Medine'de müşriklere karşı savaşmasına izin veren de[11] yine Kur'an idi. Neticede o, yaşayan bir Kur'an hâline geldi. Ümmetine de Kur'an'a sarılmayı emretti: *"Size öyle bir şey bıraktım ki ona sıkı sarılırsanız sapıtmazsınız: Allah'ın Kitabı."*[12]

Hz. Peygamber'in sadece ahlâkını değil, onun sünnetini ve sîretini önemli ölçüde Kur'an belirliyordu. Onun birçok tasarrufunun temelinde Kur'an vardı. Bu, bazen doğrudan ve açık bir şekilde herhangi bir âyetten anladığı veya ondan çıkarttığı bir hüküm olabileceği gibi bazen Kur'an'ın bütününden hareketle varmış olduğu bir sonuç da olabiliyordu.

Allah Resûlü, Rabbinden kendisine vahyolunanlara uymakla,[13] insanlar arasında Allah'ın indirdiği kitap ile hükmetmekle emrolunmuştu.[14] Bu emirler gereği Hz. Peygamber, kendisine yöneltilen bazı soruların akabinde âyetler inmişse bu âyetleri tebliğ ediyor, onlarla hükmediyordu.[15] Vahiy gelmemişse cevap vermeden bekliyor, nihayet er veya geç gelen vahiylerle çözüm bekleyen konuyu cevaplıyordu.[16] Vahyin gelmemesi hâlinde daha önce inmiş olan âyetlere dayanarak karar verebiliyordu.[17] Bazen ortaya çıkan bir mesele hakkında mevcut uygulamalara göre hüküm verdikten sonra, o hususlarda inen yeni âyetlerle amel ediyordu.[18] Bazen de Kur'an'ın

[2] Ankebût, 29/48.
[3] Nahl, 16/103.
[4] Furkân, 25/5.
[5] Şûrâ, 42/52
[6] Kasas, 28/86.
[7] A'râf, 7/157-8.
[8] Bakara, 2/285.
[9] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139.
[10] Hûd, 11/115; Nahl, 16/127.
[11] Hac, 22/39; Tahrîm, 66/9.
[12] M2950 Müslim, Hac, 147.
[13] En'âm, 6/106; Ahzâb, 33/2.
[14] Mâide, 5/48.
[15] B125 Buhârî, İlim, 47; M694 Müslim, Hayız, 16; Bakara, 2/189, 215, 217, 220, 222.
[16] B7309 Buhârî, İ'tisâm, 8; M4145 Müslim, Ferâiz, 5.
[17] B2860 Buhârî, Cihâd, 48; M2290 Müslim, Zekât, 24
[18] B4747 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 3; Nûr, 24/6-10; D2214 Ebû Dâvûd, Talâk, 16, 17; Mücâdele, 58/1-4.

yalnızca belli bir âyetine değil de birçok âyetine bütüncül yaklaşmak suretiyle küllî kaideler koyuyor, o doğrultuda hükümler veriyordu. Örneğin, Allah'ın her şeye iyi davranmayı farz kıldığını, bu nedenle öldürmenin kaçınılmaz olduğu savaş ve kısas gibi durumlarda bile öldürmeyi ve hatta hayvan kesimini güzelce yapmayı emreden hadisinde de[19] durum böyleydi. Kutlu Elçi, Yüce Allah'ın bu tavrını, Kur'an'daki iyilik, güzellik veya kısaca ihsan hakkında zikredilen çok sayıdaki âyetlerden çıkarmış, Kur'an'daki ihsan düsturundan hareketle bu sünnetleri ortaya koymuş olmalıydı.

Allah ile Resûlü arasında Kur'an dışında da farklı iletişim şekilleri vardı. Bu iletişim bazen Hz. Peygamber'e Cebrail'in gelmesi ve birtakım bilgiler vermesi şeklindeydi. Allah ile elçiler arasında iletişim sağlamakla görevli olan Cibrîl, değişik vesilelerle Kutlu Elçi'ye bilgiler getirmekteydi. Bir defasında Cebrail (as) kimsenin tanımadığı bir insan kılığında gelmiş, ashâbın huzurunda iman, İslâm ve ihsanın ne anlama geldiğini Hz. Peygamber'e sormuş ve ondan gayet veciz cevaplar almıştı. Aldığı cevapları tasdik edip giden bu zâtın ardından Hz. Peygamber, *"Bu (gelen) Cibrîl'dir, insanlara dinlerini öğretmek için geldi."* buyurmuştu.[20] İlk vahiyler geldiğinde Cibrîl'in gelip Hz. Peygamber'e abdest ve namazı öğretmesi,[21] Kâbe'de iki gün beş vakit namazda ona imamlık yapması, namazların ilk ve son vakitlerini uygulamalı olarak göstermesi,[22] *"Neredeyse onu vâris kılacak zannettim."* dedirtecek kadar komşuya iyi davranmayı tavsiye etmesi[23] bunun örneklerini oluşturur.

Söz konusu iletişimler bazen de ilham veya Hz. Peygamber'in kalbine ilka (düşürme) şeklinde cereyan etmekteydi ve kudsî hadislerin önemli bir kısmı, bu tür iletişimin farklı tezahürleriydi. Gerek Hz. Âişe'nin ifadesiyle "sabahın aydınlığı gibi gerçekleşen" salih rüyaları[24] gerekse uyanıkken kendisine arz edilen bazı manzaralar da söz konusu iletişimlerden addedilebilir. Örneğin, bir gün Yahudi bilginlerden birisinin sorduğu sorulara cevap verdikten sonra Hz. Peygamber'in, *"Bu adam, bana sorduğunu sorana kadar bunlar hakkında hiçbir bilgim yoktu. Ama Allah onları bana bildirdi."*[25] buyurması böyledir. Yine Hz. Peygamber'in, kendisine ümmetinin güzel ve kötü amellerinin arz edildiğini, güzel ameller arasında yoldaki rahatsız edici şeylerin atılmasını da gördüğünü haber vermesi[26] bu duruma örnektir.

Hz. Peygamber, gördüğü sadık rüyalarından da yararlanmaktaydı. O, bu rüyaları yorumlamakta ve o doğrultuda hareket etmekteydi. Gördüğü bazı rüyalarını Yüce Allah er veya geç mutlaka doğru çıkarmaktaydı.[27]

[19] M5055 Müslim, Sayd, 57; D2814 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 10-11.
[20] M93, M97, M99 Müslim, İmân, 1, 5, 7; B50 Buhârî, İmân, 37.
[21] HM17619 İbn Hanbel, IV, 162.
[22] D393 Ebû Dâvûd, Salât, 2; T149 Tirmizî, Salât, 1.
[23] B6014 Buhârî, Edeb, 28; M6685 Müslim, Birr, 140.
[24] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M403 Müslim, İmân, 252.
[25] M716 Müslim, Hayız, 34.
[26] M1233 Müslim, Mesâcid, 57.
[27] Fetih, 48/27.

Nitekim bir rüyasında Mekke'den hurmalıklı bir yere hicret edeceğini görmüş, önce oranın Yemâme ve Hecer olabileceğini düşünmüştü. Sonra oranın, Yesrib (Medine) olduğu anlaşılmıştı.[28]

Hz. Peygamber, Kur'an'da açık bir hüküm bulamadığı konularda kendi görüşüyle hareket eder ve *"Muhakkak ki ben, hakkında bana vahiy inmemiş olan hususlarda şahsî görüşümle aranızda hüküm veririm."* derdi.[29] Allah Resûlü kişisel görüşü ile hüküm verirken kendisinin bir beşer olduğunu ve zâhire göre hüküm verdiğini şöylece dile getiriyordu: *"Ben ancak bir insanım. Siz bana bazı davalarla geliyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerinden daha güzel ifade eder ve ben de ondan duyduğuma göre onun lehine hüküm vermiş olabilirim. Bu şekilde kime (yanlışlıkla) kardeşinin hakkından bir şey vermişsem asla onu almasın. Zira bu takdirde ona ancak bir ateş parçası vermişimdir."*[30] Bu nedenledir ki onun aldığı kararların, vahye mi dayandığı yoksa kişisel görüşü mü olduğu bazı sahâbîler tarafından sorulabilmekteydi. Hendek Savaşı'nda Hz. Peygamber, gittikçe şiddetlenen bu savaştan geri çekilmeleri karşılığında Gatafân kabilesine Medine hurmalarının 1/3 mahsulünü vermeyi düşünmüştü. Kendileriyle istişare ettiği Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ona, "Şayet bu, semadan (Allah'tan gelen) bir emir ise onu derhâl uygula! Eğer bu hususta emrolunmamışsan ama kendi arzun varsa arzu ettiğini uygula! Dinler, itaat ederiz. Yok, bu sadece kişisel bir görüş ise bizim onlara kılıçtan başka verebileceğimiz hiçbir şey yok!" dediler.[31] Hz. Peygamber de *"Şayet bir şey ile emrolunsaydım bu hususta size danışmazdım. Bu, yalnızca size arz ettiğim görüşümden ibarettir."* buyurarak[32] onların görüşünü kabul edip kendi düşüncesinden vazgeçti.

Hz. Peygamber'in kendi görüşüne dayanan bazı söz, karar ve uygulamaları Yüce Allah tarafından isabetli görülmeyerek âyetlerle tashih edilebiliyordu. Bedir Savaşı'nda düşmanları öldürmektense esir alarak onları fidye karşılığında salıvermeye karar vermesi,[33] Tebük Savaşı'na çıkarken bazı bahanelerle izin isteyen münafıklara izin vermesi,[34] münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ün cenâze namazını kılmaya teşebbüs etmesi,[35] Kureyş'in ileri gelenlerinden birisiyle konuşurken âmâ Abdullah b. Ümmü Mektûm'un gelip söze girmesi üzerine rahatsız olup yüzünü öbür tarafa çevirmesi[36] bu hususun en bariz örneklerindendi.

Hz. Peygamber'in verdiği bir hüküm bazen de Cebrail'in uyarmasıyla düzeltiliyordu. Düşmandan kaçmadan ona sabredip ilerlerken Allah yolunda öldürülmesi hâlinde hatalarının affedilip affedilmeyeceğini

[28] B7035 Buhârî, Ta'bîr, 39; M5934 Müslim, Rü'yâ, 20.
[29] D3585 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 7.
[30] MU1402 *Muvatta'*, Akdiye, 1; B7169 Buhârî, Ahkâm, 20.
[31] VM 2/476 Vâkıdî, Meğâzî, II, 478.
[32] MA9737 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 367.
[33] Enfâl, 8/67-68; M4588 Müslim, Cihâd, 58.
[34] Tevbe, 9/43.
[35] Tevbe, 9/80-85; Münâfikûn, 63/6; B5796 Buhârî, Libâs, 8.
[36] Abese, 80/1-10; T3331 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 80.

soran mücahide, "Evet." dedikten sonra, Cebrail'in gelip, "Borç hâriç."[37] demesi böyleydi.

Bazı durumlarda Resûlullah kendi kararını bir müddet sonra uygun görmüyor, vazgeçerek onu kendisi düzeltiyordu. Nitekim erkeklerin emzikli hanımlarıyla cinsel ilişki kurmalarını yasaklamayı düşünmüş, sonra Bizanslıların ve Farslıların böyle bir uygulaması olduğu hâlde bunun çocuklarına herhangi bir zarar vermediğini öğrenmesi üzerine bundan vazgeçmişti.[38]

Resûlullah'ın ictihadlarından bir kısmı ise kıyasa dayanmaktaydı. Bazı sahâbîler Hz. Peygamber'e gelerek ihtiyarlığından dolayı hacca gücü yetmeyen bir baba ile[39] hac adağını yerine getiremeden ölen bir anne hakkında ne yapmaları gerektiğini sormuşlardı. Cevaben Allah Resûlü, onların borçlarının bulunması hâlinde nasıl onu ödemeleri gerekiyorsa bunu da yerine getirmeleri gerektiğini, zira Allah'a olan borcun ödenmeye daha lâyık olduğunu söylemişti.[40]

Hz. Peygamber'in bazı görüşleri ise kişisel kanaatine dayanmaktaydı. Medine'ye geldiğinde halkın hurmaları aşıladıklarını görmüş ve *"Ne yapıyorsunuz?"* diye sormuştu. İnsanların "Biz bunu hep yaparız." demeleri üzerine, *"Belki siz bunu yapmasanız daha iyi olur."* buyurmuştu. Bunun üzerine halk hurma aşılamayı bırakmış fakat o sene hurmaların meyveleri az, verimi de düşük olmuştu. Bunu Hz. Peygamber'e söylediklerinde o, *"Ben ancak bir insanım. Size dininiz ile alâkalı bir şey emredersem onu alın. Ama size kendi görüşümle bir şey emredersem, nihayet ben de bir insanım."* buyurdu.[41] Bu olayı anlatan bazı rivayetlerde Peygamber Efendimizin, *"Siz kendi dünyanızın işlerini daha iyi bilirsiniz!"* buyurduğu nakledilmiştir.[42] Buradaki "dünyanızın işleri" tabiri, dinin herhangi bir talimatı olmayan konularda, her meslek erbabının kendi alanı ile ilgili işleri ifade eder. Yoksa buradan, "din-dünya ayrımı" şeklinde bir anlayış çıkarılamaz.

Hz. Peygamber'in tıbba dair hastalıklar, tedavi yolları, yararlı veya zararlı bitkiler, gıdalar gibi konulardaki beyanlarının birçoğu yine onun kişisel tecrübesine[43] ve Arap toplumundaki tecrübeye dayanmaktaydı.[44] Ama bazen bu tür tasarruflarında Kur'an'dan[45] ilham aldığı da görülmektedir. Nitekim onun, karın ağrısından şikâyet eden birine bal içmesini tavsiye etmesi böyledir.[46]

Allah Resûlü, bazı konularda önceki peygamberlerin geleneğine uymaktaydı. O, Kureyş gibi câhiliye döneminde âşûrâ günü oruç tutmuştu.[47]

[37] M4880 Müslim, İmâre, 117.
[38] M3564 Müslim, Nikâh, 140; D3882 Ebû Dâvûd, Tıb, 16.
[39] N2640 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 11.
[40] B7315 Buhârî, İ'tisâm, 12.
[41] M6127 Müslim, Fedâil, 140.
[42] M6128 Müslim, Fedâil, 141.
[43] B3406 Buhârî, Enbiyâ, 29; M5349 Müslim, Eşribe, 163.
[44] HM24884 İbn Hanbel, VI, 66
[45] Nahl, 16/69.
[46] B5684 Buhârî, Tıb, 4; M5770 Müslim, Selâm, 91.
[47] M2637 Müslim, Sıyâm, 113.

Medine'ye geldiğinde de Hz. Musa'nın Kızıldeniz'de Firavun'un elinden kurtulduğu gün olduğu için Yahudilerin âşûrâ gününü oruçlu geçirdiklerini görünce, *"Biz Musa'ya sizden daha lâyığız."* buyurarak bu orucu tutmuş, tutulmasını da emretmişti.[48] Ramazan orucu farz kılındığında ise âşûrâ orucunu dileyen tuttu, dileyense terk etti.[49] Aynı şekilde özellikle erkeklerin sünnet olma geleneği, Hz. İbrâhim'den beri[50] Arapların yapageldikleri bir uygulamaydı. Hz. Peygamber de bu uygulamanın fıtratın bir gereği olduğunu belirtti[51] ve onu Müslüman erkekler için "sünnet" olarak kabul etti.[52]

Resûlullah'ın tarihî tecrübeden de azami ölçüde yararlandığı, bazı tasarruflarına bunların da kaynaklık ettiği görülmektedir. Onun, *"Allah'ım, İbrâhim'in Mekke'yi harem (dokunulmaz bölge) ilân ettiği gibi ben de iki kara taşlık arası Medine'yi harem kıldım."*[53] buyurarak Medine'yi koruma altına alması, Hz. İbrâhim'in yasaklamasına kıyas ileydi. Ancak özellikle Yahudileri İslâm'a çekmeyi hedefleyen bu siyaset, Yahudilerin yanlış değerlendirmelerine yol açtı.[54] Onların bu tavırları, Hz. Peygamber'in uzun süreden beri arzulayıp beklediği kıblenin Kudüs'ten Kâbe'ye değişimine sebep oldu.[55]

İlk yıllarda güdülen bu siyasetin yerine, ümmetin kendi öz benliğini kazanmasına önem veren Hz. Peygamber, *"Kim bir kavme benzerse o da onlardandır."*[56] buyurmuş, ashâbını hem müşriklere hem de Ehl-i kitaba benzemekten sakındırmıştı. Bu anlayıştan hareketle Hz. Peygamber ashâbına sakallarını uzatmak, bıyıklarını kısaltmak suretiyle müşriklere[57] ve Mecûsîlere;[58] saç ve sakallarını boyatmak suretiyle de Yahudi ve Hıristiyanlara muhalefet etmelerini söylemişti.[59] Meselâ, ezanın teşriinden önce Hz. Peygamber ashâbıyla yaptığı istişarede gelen teklifler arasında yer alan ateşi,[60] boruya üflenmesini ve çan çalınmasını kabul etmemişti.[61] Çünkü bunlar Mecûsî, Yahudi ve Hıristiyanların ibadete davet için kullandıkları yöntemlerdi.

Hz. Peygamber'in birçok uygulaması da ashâbıyla yaptığı istişarelere dayanmaktaydı. O, vahiy gelmeyen çeşitli konularda Yüce Allah'ın, *"İş konusunda onlara danış, karar verdiğin zaman da artık Allah'a dayan!"*[62] buyruğu gereği ashâbıyla sık sık istişare ederdi. Nitekim Ebû Hüreyre, "Resûlullah (sav) kadar ashâbıyla istişare eden başka bir kimse görmedim."[63] demekteydi.

Resûlullah istişare esnasında gelen bazı teklifleri uygun görmemiş, bazısını ise kabul etmiş ve ona göre hareket etmişti. Hz. Âişe'nin İfk Hadisesi'ndeki durumundan[64] savaşa çıkış, savaş usulü,[65] barış ve esirlere

[48] B3943 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 52; M2656 Müslim, Sıyâm, 127.
[49] B1893 Buhârî, Savm, 1; M2640 Müslim, Sıyâm, 115.
[50] B3356 Buhârî, Enbiyâ, 8; M6141 Müslim, Fedâil, 151.
[51] B5889 Buhârî, Libâs, 63; M597 Müslim, Tahâret, 49.
[52] HM20994 İbn Hanbel, V, 76.
[53] B2889 Buhârî, Cihâd, 71; M3315 Müslim, Hac, 456.
[54] TT3/173 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 173.
[55] Bakara, 2/142-150
[56] D4031 Ebû Dâvûd, Libâs, 4; HM5114 İbn Hanbel, II, 50.
[57] B5892 Buhârî, Libâs, 64.
[58] M603 Müslim, Tahâret, 55.
[59] B5899 Buhârî, Libâs, 67; M5510 Müslim, Libâs ve zînet, 80.
[60] B606 Buhârî, Ezân, 2; M839 Müslim, Salât, 3.
[61] B604 Buhârî, Ezân, 1; M837 Müslim, Salât, 1.
[62] Âl-i İmrân, 3/159.
[63] T1714 Tirmizî, Cihâd, 35; HM19136 İbn Hanbel, IV, 329.
[64] B2661 Buhârî, Şehâdât, 15; M7020 Müslim, Tevbe, 56.
[65] VM2/444 Vâkıdî, Meğâzî, II, 444-445.

yapılacak muameleye[66] varıncaya kadar değişik alanlarda ashâbıyla istişarede bulunmuştur.

Resûlullah hemen her alanda ashâbının fikirlerine ve tekliflerine önem vermekte, kendisine sunulan önerilerden uygun olanlarını kabul etmekteydi. Bedir Savaşı'nda, Hz. Peygamber'in korunmasına yönelik Sa'd b. Muâz'ın bir çardak yapılması,[67] Hendek Savaşı öncesinde Selmân'ın, hendek kazılması,[68] Temîm-i Dârî'nin, minber edinme tekliflerini kabul etmişti.[69] Çevre devletlerin başkanlarına davet mektubu göndermek istediğinde ashâbın, Acemlerin mühürsüz mektubu kabul etmediklerini söylemeleri üzerine de bir mühür edinmişti.[70]

Hz. Peygamber, strateji, savaş, siyaset ve maslahata uygun gördüğü teklifleri kabul ederken, cuma günleri ve heyetler geldiğinde "ipek elbise giymesi" yönünde Hz. Ömer'in önerisini geri çevirmişti.[71]

Rahmet Elçisi, Mekke'nin fethinde, öldürülmesini istediği kimselerden biri olan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i[72] Hz. Osman'ın şefaatiyle affetmişti.[73] Öbür taraftan Benî Mahzûm kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının elinin kesilmemesi için kendisine gelen çok sevdiği Üsâme'nin aracılığını ise sert bir üslûpla reddetmişti.[74]

Zikrettiğimiz bu rivayetler, Hz. Peygamber'in çeşitli uygulamalarında, beşerî unsurların da önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Resûl-i Ekrem, bazı ictihadlarında ve uygulamalarında akıl, kıyas, tecrübe, çevre kültürü, tarihî mâlûmat, başka din mensuplarına muhalefet, istişare, sahâbenin teklifleri, ictihadları ve hatta rüyaları gibi muhtelif vasıtalardan yararlanmıştı. Ama bunlardan her biri, Hz. Peygamber'in sözlü veya fiilî tasvip ve onayını aldıktan sonra sünnet hâline dönüşmüştü.

Kaynağı ister Kur'an olsun, isterse Hz. Peygamber'in kendi ictihadı olsun, onun verdiği nihaî bir hüküm, Müslümanlar için bağlayıcıdır. Nitekim ilgili âyetlere göre, Allah ve Resûlü, bir işte hüküm verdiği zaman artık inanmış erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur.[75] Yüce Allah yeminle belirtmektedir ki Müslümanlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde Hz. Peygamber'i hakem yapıp sonra da onun verdiği hükme karşı içlerinde bir sıkıntı duymadan tam anlamıyla teslim olmadıkça inanmış olamazlar.[76]

[66] T3084 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 8.
[67] HS3/168 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 168.
[68] HS4/182 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 182.
[69] D1081 Ebû Dâvûd, Salât, 214-215.
[70] M5481 Müslim, Libâs ve zînet, 57; T2718 Tirmizî, İsti'zân, 25
[71] B886 Buhârî, Cum'a, 7; M5401 Müslim, Libâs ve zînet, 6.
[72] N4072 Nesâî, Muhârebe, 14.
[73] HS5/69 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 69.
[74] B6788 Buhârî, Hudûd, 12; M4411 Müslim, Hudûd, 9.
[75] Ahzâb, 33/36.
[76] Nisâ, 4/65.

HZ. PEYGAMBER
YAŞAYAN KUR'AN

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٌّ إِلاَّ أُعْطِيَ مِنَ الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ أُومِنَ أَوْ آمَنَ عَلَيْهِ
الْبَشَرُ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيتُ وَحْيًا أَوْحَاهُ اللّٰهُ إِلَيَّ، فَأَرْجُو أَنِّي أَكْثَرُهُمْ
تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların inanmaları için kendisine mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen ise Allah'ın vahyettiği vahiy (Kur'ân-ı Kerîm)dir. Bu sayede ben kıyamet günü ümmeti en çok olan peygamber olacağımı ümit ediyorum."
(B7274 Buhârî, İ'tisâm, 1; M385 Müslim, Îmân, 239)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ أَبُو بَكْرٍ ﷺ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ قَدْ شِبْتَ. قَالَ:
"شَيَّبَتْنِى هُودٌ وَالْوَاقِعَةُ وَالْمُرْسَلَاتُ وَ ﴿عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ﴾ وَ ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾.

قَالَ عُمَرُ أَمَا إِنَّ نَبِيَّكُمْ ﷺ قَدْ قَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ يَرْفَعُ بِهَذَا الْكِتَابِ أَقْوَامًا وَيَضَعُ بِهِ آخَرِينَ."

عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ ...قَالَ قُلْتُ: يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ حَدِّثِينِى عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. قَالَتْ: أَلَسْتَ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ فَإِنَّ خُلُقَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَانَ الْقُرْآنَ...

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Hz. Ebû Bekir (ra), "Ey Allah'ın Resûlü, saçların ağarmış!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Beni, Hûd, Vâkıa, Mürselât, Nebe' ve Tekvîr sûreleri ihtiyarlattı."*

(T3297 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 56)

Hz. Ömer anlatıyor: "Peygamberiniz (sav) (Kur'an hakkında) şöyle buyurmuştur: *'Şüphesiz Allah, bu Kitap sayesinde bazı toplulukları yüceltir, diğerlerini de alçaltır.'*"

(M1897 Müslim, Müsâfirîn, 269)

Sa'd b. Hişâm anlatıyor: "(Hz. Âişe'ye) 'Ey müminlerin annesi, bana Resûlullah'ın (sav) ahlâkını anlat.' dedim. O da şöyle dedi: 'Sen Kur'an okumuyor musun? Resûlullah'ın (sav) ahlâkı Kur'an idi...'"

(D1342 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26)

O güne kadar geçen kırk yıllık ömrü boyunca herkes ondan hoşnut idi. "Muhammedü'l-Emîn" yani Güvenilir Muhammed demişlerdi kendisine. Fakat onun Mekkelilerin putlara tapmasından, zulüm, zorbalık ve çeşitli ahlâk dışı davranışlarından hoşnut olduğunu söylemek mümkün değildi. Hiçbir zaman tasvip etmediği ve katılmadığı, dünyayı yeme içmeden, oyun ve eğlenceden ibaret sayan Mekke'deki debdebeli hayattan iyice sıkılmıştı. Onların atalarından intikal eden gelenekleri, câhiliye âdetleri hayatın hemen her alanına bulaşmış olan şirk inançları çekilmez olmuştu. Yaşı kemale ermişti ve arayış içerisindeydi. Fakat ne yapacağını, nereye gideceğini de kestirebilmiş değildi. Bununla birlikte o, ne tam olarak aradığı yolu bulabilmiş ne de bu hususta huzura kavuşabilmişti.[1] Her ne kadar aklı ve tefekkürü ile putların saçmalığını hissediyor, Mekke toplumunda bildiği ve bulduğu kadarıyla Hz. İbrâhim'in dinine meylediyorsa da henüz şafak sökmemişti. Ne yapacağını, nasıl yapacağını bilmemenin ızdırabını yaşıyordu.[2]

İşte muhtemelen daha sonra olanları Hz. Peygamber'in kendisinden dinleyen Hz. Âişe onun o günlerdeki hâlini şöyle anlatıyor:

"Allah Resûlü için vahiy, uyurken gördüğü sadık rüyalar ile başlamıştı. Gördüğü her rüya sabah aydınlığı gibi gerçekleşirdi. Sonra ona yalnızlık sevdirildi. Hira dağındaki mağarada inzivaya çekilir orada geceler boyu, evine dönmeksizin ibadet ederdi. Bunun için yanında yiyecek de götürürdü. Sonra Hatice'nin yanına dönüp bir süre için yetecek yiyecek alırdı.

Bu durum Hira dağındaki mağaradayken ona vahiy gelinceye kadar devam etti. Sonunda ona melek geldi ve *'İkra'!' (Oku)* dedi. O, *'Ben okuma bilmem!'* cevabını verdi. Peygamberimiz olayı şöyle anlatır: *'Melek beni alıp takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra beni bırakıp yine, 'İkra'!' (Oku) dedi. Ben ona, 'Okuma bilmem!' dedim. Beni alıp ikinci defa takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra beni bırakıp tekrar, 'İkra'!' (Oku) dedi. Ben yine, 'Okuma bilmem!' dedim. Nihayet beni alıp üçüncü defa sıktı. Sonra beni bırakıp (Kur'an'ın ilk vahyedilen âyetlerini okuyarak), 'Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı embriyodan (alak) yarattı. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. Ki O, kalemle öğretti. İnsana bilmediğini O öğretti.'[3] dedi.'* Bunun üzerine Resûlullah yaşadığı bu ilk vahiy

[1] Duhâ, 93/7
[2] "Muhammed", *DİA*, XXX, 410.
[3] Alak, 96/1-5.

tecrübesinin verdiği korku ve heyecan ile kalbi titreyerek hanımı Hatice bnt. Huveylid'in yanına döndü..."[4]

Arayış sürecinde, Ramazan ayı boyunca yaşanan bu inziva hayatı, genel olarak mağarada tefekkür ile varlık âleminden, yaşanan hayattan ders ve ibret alma şeklinde gerçekleşmekteydi.[5] Nitekim bazı âlimlerimiz bu ibadet tarzını ifade için yukarıdaki hadiste geçen "tehannüs" kelimesini, "tehannüf" yani "hanîfleşme" olarak anlamaktadır.[6]

Yüce Allah'ın belirttiği üzere Kutlu Elçi, daha önce ne bir kitaptan okumuştu ne de eliyle yazmıştı.[7] O, kitap nedir, iman nedir bilmezdi.[8] Dahası kendisine böyle bir ilâhî kitap verileceğini de ummazdı. Ancak rahmetiyle Rabbi ona böyle bir kitabı, Kur'an'ı vahyetmişti.[9] Nitekim Hz. Peygamber bu Yüce Kitap hakkında şöyle buyurmuştu: *"Hiçbir peygamber yoktur ki, insanların inanmaları için kendisine mucizeler verilmiş olmasın. Bana verilen ise Allah'ın vahyettiği vahiy (Kur'ân-ı Kerîm)dir. Bu sayede ben kıyamet günü ümmeti en çok olan peygamber olacağımı ümit ediyorum."*[10]

İşte Hira'da yaşadığı bu tecrübe Resûl-i Ekrem'in Kur'an ile ilk tanışma sahnesiydi. Alak sûresinin ilk beş âyetiyle başlayan vahiy süreci, yirmi üç senede tamamlanacaktı. Çeşitli zaman ve mekânlarda, değişik vesilelerle inen Kur'an âyetleri, hem Allah Resûlü'nü hem de onun etrafında toplanan Müslümanları yetiştirecek, yepyeni bir toplum inşa edecekti. Nitekim Mekke'de inen âyetler ve sûreler iniş sırasına göre okunduğunda, putperest bir toplumun câhiliyeden kopartılıp nasıl aşama aşama eğitildiği ve vahyin aydınlığında tertemiz bir topluma dönüştürüldüğü net bir şekilde görülecektir.

Aslında bu durum risâlet görevinin bir gereğiydi ve Yüce Allah, Elçisi'ni bu görevi yerine getirmek üzere göndermişti. *"Andolsun, Allah, müminlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler."*[11]

Bu âyette dile getirilen "temizleme" (tezkiye), hem maddî hem de manevî temizliği, arınmayı içermekteydi. Hz. Peygamber bu görevi sayesinde, câhiliye insanlarını medeniyete kavuşturmuştu. Kız çocuğunu diri diri gömecek kadar gaddar insanlardan, can taşıyan her varlığa, hatta eşyaya rıfk ve merhametle muamele edecek bir Medine toplumu oluşturabilmişti. Diğer bir ifadeyle tezkiye, temiz bireylerden oluşan "temiz bir toplum" tesis etmekti ve Rahmet Elçisi bunu gerçekleştirmişti. Neticede o,

[4] M403 Müslim, Îmân, 252; B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[5] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[6] HS2/68 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 68.
[7] Ankebût, 29/48.
[8] Şûrâ, 42/52.
[9] Kasas, 28/86.
[10] B7274 Buhârî, İ'tisâm, 1; M385 Müslim, Îmân, 239
[11] Âl-i İmrân, 3/164

ataların geleneklerine dayalı bir câhiliye toplumunu, yirmi üç yıllık risâleti süresince erdemli bir topluma çevirmeyi başarmıştı. Allah'ın hidayeti ve Hz. Peygamber'in tezkiyesi neticesinde câhiliye döneminin kaba, zorba ve müşrik insanlarının, kısa sürede gerçekleşen bu toplumsal değişimle nasıl örnek bir nesil olduklarına tarih şahitti. Bazı âlimlerimizin dedikleri gibi "Şayet Resûlullah'ın (sav), ashâbından başka bir mucizesi olmasaydı, bu, onun peygamberliğini ispat için yeterdi."[12] Allah Resûlü, bütün bu sosyal değişimi Kur'an ile gerçekleştirmiş ve kendisinden sonra ümmetine rehber olarak yine onu bırakmıştı. Nitekim Veda Haccı'nda verdiği hutbesinde şöyle buyurmuştu: "*Size öyle bir şey bıraktım ki ona sımsıkı sarılırsanız sapıtmazsınız: Allah'ın Kitabı.*"[13]

Rabbinden gelen vahyi, âyet ve sûreleri insanlara okuyarak duyurması Hz. Peygamber'in tebliğ vazifesinin en önemli kısmını oluşturmaktaydı.[14] Nitekim Yüce Allah, "*Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni duyur! Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun!*" buyurmuştu.[15] Bu âyete dayanarak Hz. Âişe, Resûlullah'ın (sav) Allah'ın Kitabı'ndan herhangi bir şeyi gizlediğini iddia edenlerin yalan söyleyip Allah'a iftira etmiş olacaklarını[16] hatırlatmıştı.[17] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in, hiçbir şekilde inen vahiyleri gizlemesi, değiştirmesi[18] veya onlara ilâvede bulunması[19] söz konusu olamazdı.[20] Nitekim Veda Haccı'nda onu dinleyen ashâb-ı kirâm da onun tebliğ görevini yaptığına, tebliğ ve nasihat vazifelerini hakkıyla yerine getirdiğine dair şahitlik etmişlerdi.[21]

Hz. Peygamber sadece kendisine indirilen vahye tâbi olmakla emrolunmuştu.[22] O, her ne pahasına olursa olsun insanların hidayetini veya itaatini sağlamakla sorumlu değildi. Ona düşen yalnızca tebliğ etmekti.[23] Bunun bilincinde olan Kutlu Elçi, "*Ben sadece tebliğciyim, Allah hidayet eder.*"[24] "*Allah beni tebliğci olarak gönderdi; zorlayıcı olarak göndermedi.*"[25] demekteydi. Gerçekten de o, insanlar üzerine bir bekçi veya bir zorlayıcı[26] olmadığı gibi onların vekili de değildi.[27] Buna rağmen Rahmet Peygamberi, çevresindekilerin hidayete kavuşması ve kurtuluşa ermesi için davet görevinde o kadar ısrarlı ve azimli bir yol izlemiştir ki neticede bu yüzden, "*Ey Muhammed! Mümin olmuyorlar diye âdeta kendini helâk edeceksin!*"[28] âyetinde olduğu gibi pek çok defa Allah tarafından uyarılmıştı.[29] Aslında bu tür uyarıların başlıca sebebi, Efendimizin engin merhametiydi. Amcasının hidayetini veya bağışlanmasını çok istemesi,[30] münafıkların reisinin cenaze namazını dahi kılma teşebbüsü[31] hep onun aşırı merhametindendi.

[12] FH4/305 Karafî, *Furûk*, IV, 305.
[13] M2950 Müslim, Hac, 147.
[14] İsrâ, 17/106, Kehf, 18/27, Ankebût, 29/45
[15] Mâide, 5/67.
[16] M439 Müslim, İmân, 287.
[17] B4612 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 7.
[18] Yûnus, 10/15.
[19] Hâkka, 69/44-47.
[20] Ankebût, 29/48; Kıyâme, 75/16-9.
[21] M2950 Müslim, Hac, 147.
[22] En'âm, 6/50, 106, Yûnus, 10/109; A'râf, 7/203.
[23] Âl-i İmrân, 3/20; Mâide, 5/92, 99; Nahl, 16/35, 82.
[24] HM17060 İbn Hanbel, IV, 100.
[25] M3696 Müslim, Talâk, 35; T3318 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 66.
[26] Gâşiye, 88/21-22.
[27] En'âm, 6/66, 104-107.
[28] Şuarâ, 26/3-4.
[29] Abese, 80/1-2; Kehf, 18/6, Fâtır, 35/8.
[30] Kasas, 28/56, Tevbe, 9/113
[31] Tevbe, 9/84.

Hz. Peygamber'in inen vahiyleri tebliğ ve tilâvetinin yanı sıra, inananlara Kitab'ı, hikmeti ve onlara bilmedikleri şeyleri öğretme[32] gibi önemli bir vazifesi daha vardı.[33] Allah'ın Kitabı'nı öğretmesi, daha çok amelî konularla ilgili olup pratiğe yönelikti. Âyetlerde ifade edildiği gibi o, Kur'an'ın yanı sıra, hikmeti de öğretmekteydi. Zira o, vahiyle donanmış, hikmetle bezenmiş bilge bir muallimdi. Bazı rivayetlerde kendisinin de buyurdukları üzere o, muallim yani öğretmen olarak gönderilmişti.[34]

Hz. Peygamber'in, indirilen âyetleri açıklaması da onun vazifeleri arasındaydı. Zira Yüce Allah, "...*İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik.*"[35] buyurmaktaydı. Onun Kur'an'ı beyanı ise çeşitli şekillerde olmaktaydı. Nebevî beyan, bazen Kur'an hükümlerinden anlamı kapalı veya anlaşılması zor olan âyetlere, bazen de genel hükümlerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair açıklık getirme şeklinde gerçekleşiyordu. Örneğin, imsak vakti hakkında bilgi veren, "...*Şafağın beyaz ipliği, siyah ipliğinden ayırt edilinceye kadar yiyin, için...*"[36] âyetinde geçen iplikleri sahâbeden Adî b. Hâtim hakikate hamlederek yastığının altına iki iplik koymuş, onlara bakarak imsak vaktini tesbit etmeye çalışmıştı. Bu şekilde bir sonuç elde edemeyince Allah Resûlü'ne gelmiş, Hz. Peygamber de âyette sözü edilen iki ipliği, "*Bu (ancak) gecenin karanlığı ile sabahın aydınlığı demektir.*" diyerek izah etmişti.[37]

"*İman edip de imanlarına zulmü karıştırmayanlar...*"[38] âyeti inince, bu husus karşısında zorlanan sahâbe Hz. Peygamber'e gelerek, "Hangimiz imana zulmü karıştırmıyor ki?" demişler, bunun üzerine o, "*Siz Lokman'ın oğluna söylediği 'Gerçekten şirk, büyük bir zulümdür.'*[39] *sözünü işitmiyor musunuz?*" diyerek burada kastedilen zulmün "şirk" olduğu açıklamasını yapmıştı.[40]

Vahyin inişine tanıklık eden ashâb, Kur'an âyetlerini büyük ölçüde anlıyordu ve tefsire fazla ihtiyaç hissetmiyorlardı. Bu nedenle de Hz. Peygamber, Kur'an'ın küçük bir bölümünü tefsir etmişti. Yirmi üç sene boyunca devam eden nüzul sürecinin en önemli gündem maddesi olan Kur'an, onları ilgilendiren her konuda hayatla iç içeydi ve anlaşılmaması için sebep yoktu. Bu nedenle hiçbir âyeti tefsir edilmeyen sûreler olduğu gibi, birçok sûrenin de sadece birkaç âyeti hadislerle açıklanmıştı.

Hz. Peygamber'in Kur'an tefsiri daha çok uygulamalarında ve ahlâkî davranışlarında ortaya çıkmaktaydı. Diğer bir ifadeyle Allah Resûlü, Kur'an'ı anlatarak değil de yaşayarak öğretmeyi tercih etmişti. İnançtan

32 Bakara, 2/129, 151.
33 Âl-i İmrân, 3/164; Cum'a, 62/2.
34 M3690 Müslim, Talâk, 29; İM229 İbn Mâce, Sünnet, 17.
35 Nahl, 16/44.
36 Bakara, 2/187.
37 B4510 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 28; M2533 Müslim, Sıyâm, 33.
38 En'âm, 6/82.
39 Lokman, 31/13.
40 B4776 Buhârî, Tefsîr, (Lokman) 1.

ibadete, eğitimden ahlâka varıncaya kadar hayatın her alanını ilgilendiren sünnet, aslında Kur'an'ın hayata geçirilmesi demekti. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in tefsiri, sadece hadis kaynaklarının tefsir bölümlerindeki sayılı rivayetlerde değil onun bütün sünnet ve sîretinde aranmalıydı. Tabiri caiz ise Kur'an, ilâhî iradenin yazılı bir senaryosu, Hz. Peygamber'in onu hayata geçirmesi de bu senaryoyu canlandırmasıydı.

Allah Resûlü, ilâhî mesajı o kadar özümsemişti ki geceler boyunca, gözyaşları içinde ibadet ederdi. Bazen ayakları şişinceye dek[41] kıyamda Kur'an okurdu. Okuduğu her bir âyetin kendisinde bıraktığı etki gâh onu hüzne gark etmekte, gâh sürûra boğmaktaydı. Dua âyetlerini okuduğunda dua eder, istiâze âyetleri geldiğinde Allah'a sığınırdı.[42] Son Peygamber olması hasebiyle Hâtemü'l-Enbiyâ'nın, ümmeti hatta insanlık adına hissettiği endişeler daha ağır basmaktaydı. Ashâbından bazı kimselerin sesinden dinlemeyi sevdiği Kur'an âyetlerini tefekkür ederken vahyin mesajına kendisini o denli kaptırırdı ki belli bir noktada artık dayanamayacak hâle gelirdi. Bir defasında sevgili dostlarından Abdullah b. Mes'ûd'dan Nisâ sûresini dinlemekteydi. İbn Mes'ûd, *"Her toplumdan bir şahit getirdiğimizde, seni de bunlara şahit olarak getirdiğimizde bakalım nasıl olacak?"*[43] âyetini okuyunca, Nebîler Nebîsi gözyaşları içinde, *"Bu kadarı yeterli!"* buyurdu.[44] Derin tefekkürün ve samimi endişelerin sonucu olarak Rahmet Elçisi, bazı sûrelerin kendisini ihtiyarlattığını itiraf edecekti. En yakın dostu Hz. Ebû Bekir bir gün, "Ey Allah'ın Resûlü, saçına ak düştü, ihtiyarladın!" deyince o (sav), *"Beni, Hûd, Vâkıa, Mürselât, Nebe' ve Tekvîr sûreleri ihtiyarlattı."*[45] diye cevap verecekti.

Allah Resûlü, ilâhî kelâmın insanlığa hayat veren,[46] ruh veren,[47] kutsal bildiriler olduğunun bilinci içerisindeydi. Hz. Ömer'in naklettiğine göre o, Kur'ân-ı Kerîm'i kastederek *"Şüphesiz Allah, bu Kitap sayesinde bazı toplulukları yüceltir, diğerlerini de alçaltır."* derdi.[48]

Allah Resûlü, halkı Allah'ın dinine davet ederken Kur'an'ın kendisine öğrettiği yöntem olan hikmete ve güzel öğüte başvurmuş, muhataplarıyla mücadelesinde de en güzel yolu kullanmıştı.[49] Kur'an onun din ve dünya görüşünü, bâtıl ile mücadelesinin temelini oluşturmaktaydı.[50]

Gerek Peygamber Efendimizin, gerekse İslâm'ı kabul eden kimselerin en önemli dayanaklarıydı Allah'ın Kitabı. Yeni Medine toplumu, Kur'an ile yetiştirilmekte, sünnet ile şekillenmekteydi. İster farz namazlardan önce ister sonra olsun, Peygamber Mescidi'nde verilen temel eğitim Kur'an eği-

[41] M7124-M7126 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 79-81; B1130 Buhârî, Teheccüd, 6.
[42] M1814 Müslim, Müsâfirîn, 203.
[43] Nisâ, 4/41.
[44] B5050 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 33; M1867 Müslim, Müsâfirîn, 247.
[45] T3297 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 56.
[46] Enfâl, 8/24.
[47] Şûrâ, 42/52.
[48] M1897 Müslim, Müsâfirîn, 269.
[49] Nahl, 16/125-7.
[50] Furkân, 25/52.

timiydi. Rahmet Elçisi, sabah, akşam ve yatsı namazlarında birçok sûreyi okur, sahâbeden kimileri de o sûreleri ezberleme fırsatı bulurlardı. Allah Resûlü'nün cuma hutbelerinin pek çoğu da bazı Kur'an âyetlerinin belli bir bütünlük içerisinde okunmasından ibaretti.[51] Bu nedenledir ki yaklaşık on sene boyunca cuma namazlarında okunan hutbelerden bize nakledilenler pek fazla değildi.

Örneğin Peygamber Efendimize evlerini bağışlamasıyla bilinen Hârise b. Nu'mân'ın bir kızı şöyle demişti: "Ben, Kâf sûresini Resûlullah'ın (sav) ağzından dinleyerek ezberledim. Onu her cuma hutbede okurdu."[52] Câbir b. Semüre'nin anlattığına göre de Hz. Peygamber (sav), hutbesini ayakta okur, sonra otururdu. Ardından ayağa kalkar ve ikinci hutbede çeşitli âyetler okurdu ve Allah'ı anardı.[53] Resûlullah (sav) cuma günü sabah namazında Secde ve İnsan (Dehr) sûrelerini,[54] cuma namazında ise bazen Cum'a ve Münâfikûn[55] bazen de A'lâ va Gâşiye sûrelerini okurdu.[56] Bir defa akşam namazında A'râf sûresini iki rekâta bölüştürerek okumuş,[57] bir defasında da sabah namazında Kâf ve Yâsîn sûrelerini okumuştu.[58]

Allah Resûlü namazlarda Kur'an'ı ruhuna uygun bir şekilde okur ve dinleyenleri etkilerdi. Nitekim Cübeyr b. Mut'im müşrik esirlerin fidyesini görüşmek üzere Resûlullah'a geldiği sırada Resûlullah akşam namazını kıldırıyor, Tûr sûresini okuyordu. Onun dudaklarından dökülen muhteşem âyetleri duyan Cübeyr, henüz Müslüman olmamasına rağmen Kur'an'ı işittiği anda hissettiklerini şöyle anlatmıştı: "Sanki kalbim parçalanacaktı!"[59]

Allah Resûlü, kendisine indirilen Kitab'ın âdeta ete kemiğe bürünmüş mücessem hâliydi. O, tefsir olunmuş bir Kur'an'ı, canlı bir İslâm'ı temsil etmekteydi. Nitekim müminlerin annesi Hz. Âişe, Peygamber çatısı altında yaşamış olmanın verdiği engin tecrübe ile kendisine Resûlullah'ın ahlâkı sorulduğunda, "Sen Kur'an okumuyor musun? Resûlullah'ın (sav) ahlâkı Kur'an idi..." demişti.[60] Hz. Âişe'nin bu veciz ifadesinden sonra, "*Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin.*"[61] âyetini hatırlatması,[62] ayrıca Mü'minûn sûresinin ilk dokuz âyetini okuması,[63] Resûlullah'ın gecelerini nasıl ihya ettiğini soranlara ise Müzzemmil sûresiyle cevap vermesi hep aynı gerçeğe işaret etmekteydi.[64]

Hz. Âişe'nin bu açıklamaları, Hz. Peygamber'in söz, davranış ve onaylarının Kur'an'a dönük olduğunu gösterir. Zira ahlâk bunların hepsini kapsamaktadır. Sünnet, Kur'an'ın hayata açılımı, onun uygulamalı tefsiri, İslâm'ın örnek tatbikatıdır.

[51] D1101 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.
[52] M2014 Müslim, Cum'a, 51.
[53] İM1106 İbn Mâce, İkâmet, 85.
[54] B1068 Buhârî, Sücûdü'l-Kur'ân, 2.
[55] M2031 Müslim, Cum'a, 64; N1422 Nesâî, Cum'a, 38.
[56] N1423 Nesâî, Cum'a, 39.
[57] N992 Nesâî, İftitâh, 67.
[58] HM16510 İbn Hanbel, IV, 35.
[59] HM16907 İbn Hanbel, IV, 85.
[60] D1342 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.
[61] Kalem, 68/4.
[62] İM2333 İbn Mâce, Ahkâm, 14; HM25108 İbn Hanbel, VI, 91.
[63] NK11350 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 412.
[64] M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139.

Netice itibariyle Hz. Peygamber, kelimenin tam anlamıyla Kur'an ile yatar, Kur'an ile kalkardı. Yatarken nasıl Nâs ve Felâk sûrelerini okur ise[65] gece namaz için uyandığında da Âl-i İmrân sûresinin son on âyetini okuyarak kalkardı.[66] Kur'an, duygularına varıncaya kadar Allah Resûlü'nün hayatını nasıl yansıtmaktaysa, Resûl-i Ekrem de yirmi üç yıllık risâlet hayatı boyunca bütün eylem ve söylemlerinde daima Kur'an vahyini yansıtmıştı. İşte bu yüzden risâlet, Kur'an'la şekillenen bir ömür; Resûl ise âdeta yaşayan bir Kur'an'dı.

[65] B6319 Buhârî, Deavât, 12.
[66] B4572 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 20; M1789 Müslim, Müsâfirîn, 182.

HZ. PEYGAMBER
DUYGULU ve DUYARLI İNSAN

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"وُلِدَ لِيَ اللَّيْلَةَ غُلاَمٌ فَسَمَّيْتُهُ بِاسْمِ أَبِي إِبْرَاهِيمَ -عَلَيْهِ السَّلاَمُ-" ... فَقَالَ

أَنَسٌ: لَقَدْ رَأَيْتُهُ وَهُوَ يَكِيدُ بِنَفْسِهِ بَيْنَ يَدَىْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَدَمَعَتْ عَيْنَا

رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "تَدْمَعُ الْعَيْنُ وَيَحْزَنُ الْقَلْبُ وَلاَ نَقُولُ إِلاَّ مَا يَرْضَى

رَبُّنَا وَاللَّهِ! يَا إِبْرَاهِيمُ! إِنَّا بِكَ لَمَحْزُونُونَ."

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre,
Resûlullah (sav), *"Bu akşam bir oğlum dünyaya geldi, ona atam İbrâhim'in ismini koydum."* buyurdu... Enes diyor ki, "Resûlullah'ın (sav) önünde oğlu İbrâhim'i can çekişirken gördüm. Resûlullah'ın gözleri yaşardı ve *'Göz yaş döker, kalp üzülür fakat biz ancak Rabbimizin razı olacağını söyleriz. Vallahi ey İbrâhim, biz senin için üzülüyoruz'* buyurdu."

(M6025 Müslim, Fedâil, 62)

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَشَدَّ حَيَاءً مِنَ الْعَذْرَاءِ فِي خِدْرِهَا، فَإِذَا رَأَى شَيْئًا يَكْرَهُهُ عَرَفْنَاهُ فِي وَجْهِهِ.

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ أنها قَالَتْ: ...مَا انْتَقَمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِنَفْسِهِ، إِلاَّ أَنْ تُنْتَهَكَ حُرْمَةُ اللَّهِ فَيَنْتَقِمَ لِلَّهِ بِهَا.

أنه عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ تَبُوكَ قَالَ... وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا سُرَّ اسْتَنَارَ وَجْهُهُ، حَتَّى كَأَنَّهُ قِطْعَةُ قَمَرٍ، وَكُنَّا نَعْرِفُ ذَلِكَ مِنْهُ.

عَنْ عَائِشَةَ ﵂ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ:
مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ضَاحِكًا حَتَّى أَرَى مِنْهُ لَهَوَاتِهِ، إِنَّمَا كَانَ يَتَبَسَّمُ.

Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav), örtüsüne bürünmüş bir genç kızdan daha hayâlı idi. Hoşlanmadığı bir şey gördüğü zaman bunu yüzünden anlardık."

(B6102 Buhârî, Edeb, 72)

Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: "...Resûlullah (sav) kendisi için hiç intikam almamıştı. Ancak Allah'ın haramları çiğnendiği zaman bundan dolayı Allah için intikam alırdı."

(B3560 Buhârî, Menâkıb, 23)

Abdullah b. Kâ'b'ın naklettiğine göre, (babası) Kâb b. Mâlik Tebük Seferi'ne katılmayıp geride kalışını anlatırken şöyle demişti: "...Resûlullah (sav) sevindiği zaman, yüzü parlar, sanki bir ay parçası gibi olurdu. Biz, onun sevincini yüzünden anlardık."

(B3556 Buhârî, Menâkıb, 23)

Hz. Peygamber'in (sav) eşi Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: "Ben, Resûlullah'ın (sav) küçük dili görünecek kadar güldüğünü görmedim. O, yalnızca tebessüm ederdi."

(B4828 Buhârî, Tefsîr, (Ahkâf) 2; M2086 Müslim, İstiskâ, 16)

Resûl-i Ekrem, Hz. Hatice'den dünyaya gelen oğulları Kâsım ve Abdullah'ı Mekke'de henüz bebek iken ebedî âleme uğurlamıştı. Onların vefatlarından sonra bu defa Mâriye'den bir oğlu olmuştu.[1] Müjdeyi alan Allah Resûlü, *"Bu akşam bir oğlum dünyaya geldi, ona atam İbrâhim'in ismini koydum."* demişti.[2] Onun büyüyüp serpilmesini, soyunu sürdürmesini istiyordu. Emzirilmesi için İbrâhim bebek, Medine'nin dış mahallelerinden birinde yaşayan Berâ' b. Evs adında bir demircinin hanımı olan sütanne Ümmü Seyf'e verildi. Allah Resûlü zaman zaman biricik oğlunu ziyarete gider, onu sever, öpüp koklardı.[3]

Resûlullah, iyi beslenmelerini temin etmek amacıyla Mâriye ve İbrâhim'e de bir grup deve ve koyunun sütünü tahsis etmişti. İyi beslenen İbrâhim'in cildi düzelmiş, teni beyazlaşmış hatta babasına benzemeye başlamıştı.[4] Artık on yedi veya on sekiz aylık olmuş, tam sevimli hâle gelmişti ki bir gün aniden rahatsızlandı. Onun hastalandığını haber alan Rahmet Elçisi, dostlarından Abdurrahman b. Avf ile birlikte sevgili yavrusunu ziyarete gelmişti. İbrâhim'in hastalığı iyice ilerlemiş ve can çekiştirmeye başlamıştı. Çocuklara karşı çok merhametli ve şefkatli olan Efendimizin gözleri dolmuştu.[5] Onun bu hâlini gören sahâbîler, "Sen de mi ağlıyorsun ey Allah'ın Resûlü! Senin ağladığını gören Müslümanlar da ağlayacaktır!" diye şaşkınlıklarını ifade edince, Nebî (sav), *"Göz yaş döker, kalp üzülür fakat biz ancak Rabbimizin razı olacağını söyleriz..."*[6] *"Bu, ancak merhamettir ve merhamet etmeyene merhamet olunmaz. Ben insanların ancak bağırıp çağırarak ölünün arkasından yas tutmalarını yasakladım."* diye cevap verdi. İbrâhim ruhunu teslim edince de şöyle buyurdu: *"Eğer kuşatıcı bir söz, gidilecek bir yol olmasaydı ve sonra giden öncekine kavuşmasaydı şimdi farklı şeyler düşünecektik. Ey İbrâhim! Gerçekten biz senden dolayı üzgünüz."*[7]

Daha sonra Rahmet Peygamberi, dostlarına, *"Ben oğluma (son bir kez) bakmadan onu kefenlemeyin!"* buyurdu. Yıkama işi bitip kefenlerine sarılacağı zaman Efendimiz onun yanına geldi ve üzerine kapanarak tekrar ağladı.[8]

Sahâbîler, ölülere bağırıp çağırarak, yırtınıp dövünerek yapılan yas tutma veya ağıt yakma şeklindeki nebevî yasağın, ağlamayı da içine aldığı-

[1] TB2/214 Taberî, *Târîh*, II, 214.
[2] M6025 Müslim, Fedâil, 62.
[3] ST1/136 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 13; B1303 Buhârî, Cenâiz, 43; M6026 Müslim, Fedâil, 63.
[4] ST1/137 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 137.
[5] B1303 Buhârî, Cenâiz, 43.
[6] M6025 Müslim, Fedâil, 62.
[7] MA6672 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 552; M6026 Müslim, Fedâil, 63.
[8] İM1475 İbn Mâce, Cenâiz, 13.

nı zannetmişlerdi. İnsanlara musibetler karşısında daima sabrı, ilâhî takdire rıza göstermeyi tavsiye eden bir peygamberin, kendi oğlunun vefatı karşısında da olsa gözyaşı dökmeksizin sabretmesi gerektiğini düşünmekteydiler. Hz. Peygamber ise bu hadisede her şeyden önce bir insan olarak, baba şefkatiyle biricik oğlunu kaybetmenin hüznünü dışa vururken, bir Resûl olarak da yakınlarını kaybettiklerinde nasıl davranacaklarına dair ümmetine örneklik sergiliyordu. Hüznün ve ağlamanın ölçülü olması gerektiğini gösteriyordu.

Evet, ağlıyordu Resûl... Zira o da bir insandı, duyguları vardı. Babaydı, şefkat sahibiydi. Onun da bir yüreği vardı ve yanardı. Gözleri vardı, duygulanır, yaşlar boşanırdı. Peygamberdi, rahmet elçisiydi, merhamet sahibiydi.

Benzer bir sahneyi, kızı Zeyneb'den doğma Ümeyme adlı torununun vefatında bir kez daha yaşamıştı Rahmet Peygamberi.[9] Torunu için sınırsız bir dede şefkatiyle gözlerinden yaşlar boşanan Efendimiz, bir taraftan da, *"Alan da Allah, veren de Allah'tır ve her şeyin belli bir süresi vardır!"* buyurarak başta kızı Zeyneb olmak üzere etrafındakileri teselli ediyor ve şöyle diyordu: *"Bu, bir rahmettir ki Allah onu dilediği kullarının kalplerine koyar. Allah, kullarından merhametlilere merhamet eder!"*[10]

Duygulu bir insan olan Rahmet Elçisi, sadece kendi oğlu veya torunu için değil, ashâbından birçok kişi için de gözyaşı dökmüştü. Örneğin, ibadet ve taate çok düşkün dostlarından Osman b. Maz'ûn'un cansız bedenini öptüğünde gözyaşları yanaklarını ıslatmıştı.[11]

Abdullah b. Ömer'in anlattığına göre, Sa'd b. Ubâde hastalanmış ve Peygamber (sav), bazı dostlarıyla birlikte onu ziyarete gitmişlerdi. Sa'd'ın yanına girdiklerinde, bütün ailesi onun etrafında toplanmışlardı. Resûlullah, *"Öldü mü Sa'd?"* diye sorduğunda oradakiler, "Hayır yâ Resûlallah, ölmedi." demişlerse de Hz. Peygamber duygulanıp ağlamıştı. Hz. Peygamber'in ağladığını görünce oradakiler de ağlamışlardı.[12]

Rahmet Elçisi'nin duygularının yansıması olan gözyaşlarının ardında, bazen hüzün bazen merhamet bazen hasret bazen de ümmeti adına hissetmiş olduğu endişe ve korku yatmaktaydı. Dostlarından Abdullah b. Amr'ın anlattığına göre, Resûlullah (sav) zamanında güneş tutulmuştu. Allah Resûlü (sav) namaz kılmak için kalktı, orada bulunanlar da kalkıp namaza durdular. Namazın her iki rekâtında da kıyam, rükû, secde ve oturuşundan her birini oldukça uzattı. İkinci rekâtın secdesinde bir yan-

[9] HM22122 İbn Hanbel, V, 204.
[10] B5655 Buhârî, Merdâ, 9; M2135 Müslim, Cenâiz, 11
[11] D3163 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 35-36; T989 Tirmizî, Cenâiz, 14.
[12] B1304 Buhârî, Cenâiz, 44; M2137 Müslim, Cenâiz, 12.

dan derinden nefes alıyor, bir yandan da ağlıyordu. O esnada ise şöyle diyordu: *"Ben aralarında iken bunu bana vaad etmemiştin! Biz senden bağışlanma dilerken bunu bana vaad etmemiştin!"* Namazını bitirdiğinde başını kaldırdı, güneş açılmıştı. Namazdan sonra kalkarak cemaate hitap etti. Allah'a hamdedip O'nu övdükten sonra şöyle buyurdu: *'Güneş ve ay, Yüce Allah'ın (varlığını ve birliğini gösteren) alâmetlerinden birer alâmettirler. Ay ve güneşten birinin tutulduğunu görürseniz Yüce Allah'ı zikre (namaza) koşunuz. Canım elinde bulunan Allah'a yemin olsun, cennet bana o kadar yaklaştırıldı ki neredeyse meyvelerinden koparabilecektim. Cehennem de o kadar yaklaştırıldı ki sizi çepeçevre kuşatmasından korkup Allah'a sığındım..."*[13]

O, bir baba olmasının yanında aynı zamanda Allah'ın Resûlü'ydü. Bu nedenledir ki biricik oğlu İbrâhim'in öldüğü gün meydana gelen güneş tutulması ile bu ölüm arasında bağ kuranların bulunduğunu işittiğinde böyle bir hutbe irad etmek lüzumu hissetmiş ve *"Ay ile güneşin herhangi bir kimsenin hayatı veya vefatı sebebiyle tutulmayacağını"* ifade etmişti.[14]

Bir insan olarak Hz. Peygamber'in diğer insanlar gibi bazen heyecana kapıldığı, telaşlandığı da görülmüştür. Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'nın anlattığına göre, bir gün güneş tutulunca Hz. Peygamber telaşlanmış ve aceleyle hanımının entarisini giymişti. Bunu anladıklarında kendi elbisesini yetiştirmişlerdi.[15]

Hava bulutlandığında veya rüzgâr arttığında Allah Resûlü endişelenir ve bu hâl yüzünden belli olurdu. Bir defasında Hz. Âişe, "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlar bulut gördükleri zaman yağmur vardır ümidi ile sevinirler. Halbuki bunu sen gördüğünde, yüzünden hoşnutsuzluk okuyorum!" demiş, bunun üzerine o şöyle buyurmuştu: *"Yâ Âişe! Bunda bir azap bulunmadığına dair bana kim teminat verebilir? Halbuki bir kavim (Âd kavmi) rüzgâr ile helâk edilmişti. Onlar (aslında) azabı görmüşler fakat (ümitlenerek) 'Bu bize yağmur yağdıracak bir buluttur.' demişlerdi."*[16]

Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, Resûlullah (sav), insanların en güzeli, en cömerdi ve aynı zamanda en cesuru idi. Bir gece Medine halkı şiddetli bir ses ile uyanmış ve herkes çok korkmuştu. Sesin geldiği tarafa doğru giden bazı kimseler kendilerinden önce giden Resûlullah'ın dönmekte olduğunu gördüler. Ebû Talha'nın çıplak bir atına binmiş, kılıç boynunda, *"Korkmayın! Korkmayın!"* diyordu.[17]

Bununla birlikte, bir insan olarak Hz. Peygamber de bazı zamanlar endişelenerek korunmaya ihtiyaç duymuş ve sahâbe tarafından korunmuştu.[18]

[13] N1483 Nesâî, Küsûf, 14; D1194 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 9.
[14] B1043 Buhârî, Küsûf, 1; M2102 Müslim, Küsûf, 10.
[15] M2108 Müslim, Küsûf, 16.
[16] M2086 Müslim, İstiskâ, 16.
[17] M6006 Müslim, Fedâil, 48.
[18] HM19847 İbn Hanbel, IV, 405.

Meselâ, Medine'ye geldiğinde bir gece uyuyamamış ve *"Keşke ashâbımdan iyi bir adam bu gece beni korusa!"* demiş, az sonra silahıyla gelen Sa'd b. Ebû Vakkâs başında onu beklemiş ve bu şekilde Hz. Peygamber uyuyabilmişti.[19]

Resûlullah'ın özelliklerini çok iyi bilen ve onun şemailini nakleden sahâbîlerden biri olan Hind b. Ebû Hâle'nin anlattığına göre, Allah Resûlü, rahat ve keyif ehli biri değildi, daima kederli ve düşünceliydi. Suskun bir tabiatı vardı. Lüzumsuz yere konuşmazdı.[20] Hind'in bu ifadeleri, Peygamberimizin keyfine düşkün, vurdumduymaz biri olmadığını, aksine onun zengin bir duygu dünyasına sahip olması sebebiyle genellikle derin bir tefekkür içerisinde bulunduğunu ortaya koymaktadır.

O, hiçbir zaman kendi köşesine, köşküne çekilmemişti. Çilekeşlerin sıkıntılarını yüreğinin derinliklerinde hissetmiş, onlara sürekli sabır ve mukavemet aşılayarak ayakta kalmalarını, dirençli olmalarını sağlamıştı. Eza, cefa ve işkencenin sıradanlaştığı Mekke'de tebliğin ilk yıllarında, ashâbıyla birlikte o da çeşitli eziyetlere maruz kalmıştı. İki üç yıl kadar devam eden abluka yıllarını ashâbıyla birlikte göğüslemişti. Açlığı, korkuyu, hicreti ve nihayet savaşları onlarla birlikte yaşamış, hendeği birlikte kazmıştı. Duyarlı bir şahsiyet olan Rahmet Elçisi, zayıf, yoksul, güçsüz kimselere, köle ve cariyelere kısaca bütün ashâbına çok düşkündü. Onun bu yönünü Yüce Allah şöyle ifade etmektedir: *"Andolsun, size içinizden öyle bir elçi gelmiştir ki sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir. O, size çok düşkündür. Müminlere çok şefkatli ve çok merhametlidir."*[21]

Allah Resûlü'nün en bariz vasıflarından biri onun Rahmet Peygamberi oluşudur. Yüce Allah onu ancak âlemlere rahmet olarak göndermiştir.[22] Nitekim müşriklere beddua etmesi istendiğinde, *"Ben lânet okuyucu olarak gönderilmedim, rahmet olarak gönderildim!"* buyurmuştu.[23]

Allah Resûlü'nün duygu yönünü gösteren bir başka husus da onun son derece hayâ sahibi olmasıydı. Onun bu yönünü Ebû Saîd el-Hudrî şöyle tasvir etmiştir: "Hz. Peygamber (sav), örtüsüne bürünmüş bir genç kızdan daha hayâlı idi. Hoşlanmadığı bir şey gördüğü zaman bunu yüzünden anlardık."[24]

Bazı hadiseler karşısında Hz. Peygamber'in kızdığı, öfkelenip moralinin bozulduğu da olurdu. Sahâbe çoğu zaman onun hiddetlendiğini yüzünden anlardı.[25] Nitekim Resûlullah (sav) kendisinin de bir insan olduğunu, herkes gibi kendisinin de kızabileceğini ifade etmişti. Ayrıca bu öfke hâlinde söz ya da davranışla karşısındaki mümini incitmesi

[19] B2885 Buhârî, Cihâd, 70; M6230, M6231 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 39-40.
[20] TŞ226 Tirmizî, *Şemâil*, 97.
[21] Tevbe, 9/128.
[22] Enbiyâ, 21/107.
[23] M6613 Müslim, Birr, 87.
[24] B6102 Buhârî, Edeb, 72; İM4180 İbn Mâce, Zühd, 17.
[25] B6336 Buhârî, Deavât, 19.

söz konusu olduysa bu olumsuzluklar karşılığında kıyamet günü onları Allah'a yakınlaşma, arınma ve rahmet vesilesi yapması için Rabbine dua etmişti.[26] Ancak onun dile getirdiği bu tür davranışları az sayıda ve istisnaî durumlar olsa gerektir. Zira Kur'an'da, *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet; bağışlanmaları için dua et."*[27] buyrulmaktadır.

Hz. Peygamber, kendi nefsine yönelik haksızlıklar karşısında sabrederdi. Fakat Allah ve kulların hukuku söz konusu olduğunda daha hassas davranmakta hatta bunun korunması adına sert çıkışlar yapabilmekteydi. Bir defasında Muâz b. Cebel (ra) namaz kıldırırken Bakara sûresini okumuş, namazı fazla uzatmıştı. Bundan dolayı cemaatten ayrılıp namazını tek başına kılan bir şahıs, daha sonra onu Hz. Peygamber'e şikâyet etmişti. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Muâz! Sen insanların sabrını mı deniyorsun!"*[28] diyerek Muâz'ı sert bir şekilde azarlamıştı.

Fakat burada şunu da hatırlatmalıyız ki Resûl-i Ekrem'in kızması bile farklıydı. Tebük Savaşı'ndan geri kalan üç kişiden biri olan Kâ'b b. Mâlik, savaştan dönen Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmıştı. Savaşa katılamayışını anlatmak üzere gelmiş, ona selâm vermişti. Hz. Peygamber ile olaydan sonra ilk karşılaştığı bu ânı Kâ'b şöyle tasvir etmiştir: "Resûlullah (sav) bana kızgın bir şekilde tebessüm etti ve *"Gel!"* dedi..."[29]

Rahmet Elçisi, en azılı düşmanlarına karşı bile kindar değildi. Mekke'de olsun Medine'de olsun, hasımlarının helâk olmasını değil daima hidayete ermesini istemişti. Mekke'yi fethettiği gün, Mekkelilerden intikam almayı aklından bile geçirmedi ve onları serbest bıraktı.[30] Hz. Âişe'nin anlattığına göre, "Resûlullah (sav) kendisi için hiç intikam almamıştı. Ancak Allah'ın haramları çiğnendiği zaman bundan dolayı Allah için intikam alırdı."[31]

Allah Resûlü'nün duygulu bir insan olduğunu gösteren bir başka husus da onun eşlerine karşı ilgisi ve sevgisi idi. İlk eşi olan Hz. Hatice'ye karşı olan sevgisini, onun vefatından sonra da korumuş ve hayatı boyunca onu hep hayırla yâd etmişti. O kadar ki en genç eşi olan Hz. Âişe, Hz. Hatice'yi yıllar sonra bile kıskanmadan edemeyecekti.[32]

Sevgili eşi Hz. Âişe'ye atılan iftira (ifk) hadisesinde, dilden dile dolaşan söylentilerden bir insan olarak Hz. Peygamber de etkilenmişti. Konuyu yakın çevresiyle istişare etmiş, bir eş olarak zor ve endişeli günler ge-

[26] M6616, M6619 Müslim, Birr, 89, 90; B6361 Buhârî, Deavât, 34.
[27] Âl-i İmrân, 3/159
[28] M1041 Müslim, Salât, 179.
[29] M7016 Müslim, Tevbe, 53; N732 Nesâî, Mesâcid, 38.
[30] BS18785 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195.
[31] B3560 Buhârî, Menâkıb, 23; M6045 Müslim, Fedâil, 77.
[32] B3821 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20; M6282 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 78.

çirmişti. İsnat edilen bu çirkin suç ile Hz. Âişe'nin hiçbir ilgisi olmadığını ise ancak inen âyetler[33] aracılığıyla öğrenebilmişti.[34]

Israrla kendisinden çeşitli dünya malları istemelerinden dolayı eşlerine gücenen Hz. Peygamber, bir çardağa çekilmiş ve yirmi dokuz gün boyunca onlardan ayrı yaşamıştı. Neticede eşlerinin dünya menfaati ile Allah'ın rızası ve âhiret arasında tercih yapmalarını isteyen âyetlerin inmesi üzerine[35] hanımları hatalarını anlamış, nedamet içerisinde Allah ve Resûlü'nü tercih etmişlerdi.[36]

Diğer insanlar gibi Hz. Peygamber de sevinir ve neşelenirdi. Kâ'b b. Mâlik, "Resûlullah (sav) sevindiği zaman, yüzü parlar, sanki bir ay parçası gibi olurdu. Biz, onun sevincini yüzünden anlardık." demektedir.[37] Zaman zaman insanlarla ilişkilerinde mizaha yer vermekten kaçınmayan Resûlullah, güzel ve düzeyli şakalar yapar ama bunları yaparken de hakikatten ayrılmamaya özen gösterir,[38] şakasına yalan karıştırmazdı.[39] Daha çok kelime oyunu şeklinde mecazlı, kinayeli ifadelerden oluşan ve mantığa dayanan esprilerini bazıları anlayamazken,[40] onun bu yönünü iyi bilen bazı sahâbîler ise mukabil şakalar yaparlardı.[41] Fakat Hz. Peygamber'in bu yönünü bilmeyenler onun şaka yaptığını görünce şaşırmışlar ve "Ey Allah'ın Resûlü! Sen de bizimle şakalaşıyorsun (öyle mi)!" demişlerdi de o, "*Ama ben ancak hakikati söylerim.*"[42] diyerek cevap vermişti.

Hz. Peygamber ile sahâbe arasındaki sohbet, muhabbet ve samimi ilişkiyi anlatan Câbir b. Semüre'nin belirttiğine göre, Resûlullah (sav) sabah namazını kıldıktan sonra güneş yükselinceye dek namaz kıldığı yerden kalkmazdı. Ancak güneş doğduğunda kalkardı. Bu arada sahâbe onunla birlikte konuşurlar, mescitte şiirler okurlar, câhiliye döneminde yaptıklarını anarlar ve gülerler, o da tebessüm ederdi.[43]

Evet, Allah Resûlü de gülerdi ama kendinden geçercesine kahkaha atmazdı. O, daima güler yüzlüydü ve gülüşü de hep tebessüm şeklindeydi. Hatta bazı sahâbîler, Resûl-i Ekrem'in çeşitli vesilelerle biraz fazlaca gülümsedikleri anları, "O kadar ki azı dişleri gözüktü." şeklinde tasvir etmekteydiler.[44] Efendimizi en yakından tanıyan Hz. Âişe, onun gülümsemesini şöyle anlatır: "Ben, Resûlullah'ın (sav) küçük dili görünecek kadar güldüğünü görmedim. O, yalnızca tebessüm ederdi."[45]

Hz. Peygamber'in hayatından aktarılan bu kesitler açıkça göstermektedir ki bir beşer olan Allah Resûlü, duyguları olan her insan gibi davranmış ve çeşitli durumlarda farklı duygusal tepkiler vermiştir. Resûlullah'ın

33 Nûr, 24/11-21.
34 B4141 Buhârî, Meğâzî, 35; MA9748 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 410.
35 Ahzâb, 33/28-34
36 B4785 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 4; B4786 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 5; ST8/182 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 182-187.
37 B3556 Buhârî, Menâkıb, 23.
38 T1992 Tirmizî, Birr, 57.
39 HM8462 İbn Hanbel, II, 341.
40 D4998 Ebû Dâvûd, Edeb, 84; TŞ241 Tirmizî, *Şemâil*, 105
41 İM3443 İbn Mâce, Tıb, 3.
42 T1990 Tirmizî, Birr, 57; HM8462 İbn Hanbel, II, 341.
43 M1525 Müslim, Mesâcid, 286; ST2/372 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 372.
44 M461, M462 Müslim, Îmân, 308, 309.
45 B4828 Buhârî, Tefsîr, (Ahkâf) 2; M2086 Müslim, İstiskâ, 16.

hangi durumlarda endişe veya korku duyduğu, hangi durumlarda sıkıntıya düştüğü ve bu tür durumlarda Müslümanlar için nasıl bir örneklik sergilediği önem arz etmektedir. Rahmet Peygamberi, bir erkek, bir eş, bir lider ve nihayet bir Peygamber olmasına rağmen yaşadığı olaylar karşısında gayet tabiî olarak hissettiği samimi duygularını çevresinden gizlememiş, aksine sağlıklı bir duygu dünyasına sahip olma ve duygularına hâkim olma konusunda onlara örnek olmuştur. Bu vesilelerle o, inananlara, olumlu ve olumsuz duygular karşısında nasıl tavır takınacaklarına dair rehberlik yapmıştır.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, Sevgili Peygamberimiz, duygularını bastırmamaktadır. Hissettiklerini dışa yansıtmaktan, hatta uygun bir şekilde yaşamaktan ve bunu da çevresindekilerle paylaşmaktan çekinmemektedir. Özellikle "Erkekler ağlamaz!" gibi söylemlerin yaygın olduğu kültürümüzde, çoğu zaman insanlar tabiî duygularını bastırmaya zorlanmaktadır. Bastırılan duygular ise zaman içerisinde ya beklenmedik bir şekilde açığa çıkarak birtakım problemlere yol açmakta yahut çeşitli ruhsal rahatsızlıklara neden olabilmektedir. Halbuki anılan bu tavırlarıyla Efendimiz, duygularını bastırmayı değil denetim altına almayı; duygusal ve aşırı tepkiler vermeyi değil duyarlı duruşlar sergilemeyi tercih etmektedir. Rahmet Peygamberi, her yönüyle olduğu gibi duygu yönü ve duyarlılığı ile de Müslümanlara örnek ve rehber olmuştur.

HZ. PEYGAMBER
DUASI ÜMMETİNİ KUŞATAN NEBÎ

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَسْتَحِبُّ الْجَوَامِعَ مِنَ الدُّعَاءِ وَيَدَعُ مَا سِوَى ذَلِكَ.

Hz. Âişe şöyle demiştir:
"Resûlullah (sav) kapsamlı olan duaları sever, bunun dışındakileri (dar ve münferit duaları) bırakırdı."
(D1482 Ebû Dâvûd, Vitr, 23)

عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا ذَكَرَ أَحَدًا فَدَعَا لَهُ بَدَأَ بِنَفْسِهِ.

عَنِ ابْنِ أَبِي مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ كَانَ يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ:
"رَبِّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي كُلِّهِ، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي. اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطَايَايَ وَعَمْدِي وَجَهْلِي وَجِدِّي، وَكُلُّ ذَلِكَ عِنْدِي. اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ، وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ، وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ يَدْعُوَ ثَلاَثًا وَيَسْتَغْفِرَ ثَلاَثًا.

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ قَالَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِدُعَاءٍ كَثِيرٍ لَمْ نَحْفَظْ مِنْهُ شَيْئًا قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ! دَعَوْتَ بِدُعَاءٍ كَثِيرٍ لَمْ نَحْفَظْ مِنْهُ شَيْئًا. قَالَ: "أَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَى مَا يَجْمَعُ ذَلِكَ كُلَّهُ؟ تَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا سَأَلَكَ مِنْهُ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ ﷺ وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا اسْتَعَاذَ مِنْهُ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ ﷺ وَأَنْتَ الْمُسْتَعَانُ وَعَلَيْكَ الْبَلاَغُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ."

Übey b. Kâ'b'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) bir kimseyi anıp ona dua edeceği zaman önce kendisinden başlardı.

(T3385 Tirmizî, Deavât, 10)

İbn Ebû Musa'nın, babası aracılığıyla naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şu dua ile yalvarırdı: *"Rabbim! Hatalarımı, bilgisizliğimi, her işimdeki aşırılığımı ve benden daha iyi bildiğin hâllerimi bağışla. Allah'ım! Bilmeden veya kasten, şaka yollu ve ciddi bir hâlde yaptığım hatalarımı da bağışla. Zira bunların hepsi bende var. Allah'ım! Yaptığım, yapacağım, gizlediğim ve açıkça işlediğim günahları bağışla. Öne alan da erteleyen de sensin. Sen her şeye gücü yetensin."*

(B6398 Buhârî, Deavât, 60)

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) duayı ve istiğfarı üçer defa yapmaktan hoşlanırdı.

(D1524 Ebû Dâvûd, Vitr, 26)

Ebû Ümâme anlatıyor: "Resûlullah (sav) öyle çok dua ederdi ki bir kısmını ezberleyemezdik. 'Ey Allah'ın Resûlü, çok dua ediyorsun bir kısmını ezberleyemiyoruz!' dedik. Bunun üzerine şöyle buyurdu: '*Size bütün bunları kapsayan bir dua öğreteyim mi? Şöyle dersiniz: Allah'ım! Senden, Peygamberin Muhammed'in (sav) dilediği güzelliklerden biz de isteriz ve Peygamberin Muhammed'in (sav) sana sığındığı kötülüklerden biz de sana sığınırız. Yardım edecek olan sensin. Sonunda sana ulaşacağız. Allah'ın yardımı olmaksızın kudret ve kuvvete ermek mümkün değildir.*'"

(T3521 Tirmizî, Deavât, 88)

Bir gün Hz. Âişe validemiz, Allah Resûlü'ne, "Uhud gününden daha sıkıntılı bir gün yaşadın mı?" diye sormuştu. Efendimiz, *"Şüphesiz kavminden (Kureyş'ten) gelen birçok zorlukla karşılaştım. Fakat karşılaştıklarımın en şiddetlisi Akabe günüydü."* cevabını vermiş ve orada başından geçenlerin bir kısmını sevgili eşine anlatmıştı. Allah Resûlü, Mekkeli müşriklere yaptığı davetten olumlu cevap alamayınca İslâm'a davet için Tâif'e gitmiş ve Abdü Külâl'in oğlu İbn Abdi Yâlîl'e hâlini anlatmıştı. Ancak o, Allah Resûlü'nün çağrısına beklenen cevabı vermemişti.[1]

Hz. Peygamber'in, kendisini himaye etmesi için yanına gittiği kişi, Benî Sakîf'in soylularından olan üç kardeşten biriydi. Resûlullah (sav), İbn Abdi Yâlîl'in yanına gittiğinde diğer iki kardeşi ve Kureyşli bir kadın da onlarla birlikte bulunuyordu. Nebî (sav) yanlarına oturdu ve onları İslâm'a davet etti. Ancak onlar, Efendimizi küçümsemeye ve aşağılamaya başladılar. Kalpleri henüz Hakka açılmamış bu insanlardan kendisine bir fayda gelmeyeceğini düşünen Efendimiz (sav) daha fazla ısrarcı olmadı. Onlardan bu konuşmanın aralarında kalmasını isteyerek yanlarından ayrıldı. Hz. Peygamber'e itibar etmeyen bu heyet bizzat ona bir şey yapmadılar ancak nüfuzlarını kullanarak ayaktakımını Peygamberimize hakaret etmeye ve üzerine yürümeye teşvik ettiler.[2] Öyle ki geçeceği yol üzerinde onu gözleyen bir topluluk, Nebî (sav) yoldan geçerken onu taşa tuttular, Allah Resûlü ise onlardan kurtulmaya çalıştı. Ama mübarek ayakları kan içinde kalmıştı.[3] Sonunda Allah Resûlü'nü Utbe b. Rebîa ve Şeybe b. Rebîa'nın bahçe duvarına kadar takip ettiler. Bir asmanın gölgesine sığınıp oraya oturduğunda, Kureyş'in Benî Cumah kabilesinden olan bir kadınla birlikte Utbe ve Şeybe kardeşler, Nebîler sultanının başına dikilmiş, ona bakıyorlardı. Allah Resûlü Kureyşli kadına, çaresizliğini anlatmak için, *"Senin bu akrabalarından çektiğim nedir?"* diyebildi. Başka da bir şey söyleyememişti. Zaten söylese de merhametle uzattığı ellerine karşılık vermeye hiç niyetleri yoktu oradakilerin.

Gözü dönmüş bir şekilde üzerine yürüyen bu topluluktan merhamet istemek yerine, "Merhametlilerin en merhametlisi" olan Rabbine sığınmayı tercih etti Efendimiz. Zira O, duaları kabul edendi. Kimsesizlerin

[1] B3231 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.
[2] HS2/267 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 267-268.
[3] İK2/151 İbn Kesîr, *Sîret*, II, 151-52.

kimsesiydi. Yardım istenilecek tek varlıktı. Allah Resûlü ellerini açtı. Bu acımasız topluluk karşısında çaresizlik ve yalnızlık içinde, Rabbine şöyle dua etti: *"Allah'ım! Güçsüzlüğümü, çaresizliğimi ve halkın nazarında hakir görülüşümü sana arz ve şikâyet ediyorum. Ey merhametlilerin en merhametlisi! Sen zayıfların Rabbisin! Sen benim Rabbimsin! Beni kimin eline bırakıyorsun? Senden uzak olan ve beni gördükçe suratını asan kimselere mi? Yoksa beni eline bıraktığın düşmana mı? Bu, senin bana karşı bir öfkenden dolayı değilse buna aldırış etmem. Fakat af ve merhametin, benim için (gazabından) daha geniştir. Senin gazabına uğramaktan, karanlıkları aydınlatan, dünya ve âhiret işlerini ıslah eden yüzünün nuruna sığınırım! Her şey senin rızan içindir. Güç ve kuvvet ancak sendedir!"*[4]

Allah Resûlü artık Mekke'ye dönmek üzere kederli ve düşünceli bir şekilde Tâif'ten ayrılıyordu. Karnü's-seâlib bölgesine kadar bu şekilde yol aldı. Burada, çaresizlik içinde yaptığı duanın Rabbi katında karşılık bulduğunu gösteren meşhur hadiseyi yaşadı. Allah, elçisi Cebrail vasıtası ile dilerse ona zulmeden bu kavmi, helâk edeceğini bildiriyordu. Rahmet Peygamberi her şeye rağmen beddua etmedi. Rabbine, bu müşriklerin soylarından yalnız Allah'a ibadet eden ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan bir nesil meydana çıkarması için dua etti.[5]

Evet, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş son peygamber, Allah'ın Sevgili Resûlü'ydü. Ancak her şeyden önce o da bir beşerdi. Bu gerçeği hem Kur'an hem de bizzat Peygamberimiz ısrarla vurguluyordu.[6] O da bir insan olarak seviniyor, üzülüyor, kimi zaman hastalanıyor, türlü sıkıntılara maruz kalıyordu. Kendinden önce aynı vazifeyi yapmış Hz. Eyyub, Hz. Zekeriyyâ, Hz. Yunus ve diğer peygamberler de birçok musibetle karşı karşıya kalmamışlar mıydı? Yüce Yaratıcı, tebliğ için vazifelendirdiği peygamberlerini, sıkıntıya düşüp kendine el açtıklarında, çaresizlik içinde kendine yalvardıklarında yardımı ile desteklememiş miydi? İşte Sevgili Peygamberimiz de başına gelen musibetler için Allah'a yalvarıyor, istek ve taleplerini yalnız O'na yöneltiyordu. Mutluluk hâlinde secdeye kapanıp şükrünü dile getiriyor,[7] başına gelen musibetten ise Rabbine sığınıyordu. Bu şekilde her durumda Rabbinden razı olduğunu gösteriyor, aynı zamanda dua ile başına gelebilecek musibetlerden de korunmayı ümit ediyordu.

Yaratan ile bağ kurmanın, ona sesini duyurmanın en kolay yolu olan dua, Resûlullah'ın en çok yaptığı ibadetti. Çünkü dua, ibadetin özüydü,[8] ta kendisiydi.[9] Allah Resûlü, her dua edişinde öncelikle Allah'ı anar ve

[4] HS2/267 İbn Hişâm, Sîret, II, 267-268.
[5] B3231 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.
[6] Kehf, 18/110.
[7] T1578 Tirmizî, Siyer, 25.
[8] T3371 Tirmizî, Deavât, 1.
[9] D1479 Ebû Dâvûd, Vitr, 23; T3372 Tirmizî, Deavât, 1.

O'na tazimde bulunurdu. Zikir, onun duasının bir parçasıydı. Ancak Resûlullah'ın dilinde zikir, yani Allah'ı anmak, sadece belirli kelimeleri tekrar etmekten ibaret değildi. Zikir, verdiği bütün nimetler karşısında Allah'a hamd ve şükür içerisinde olmaktı bir yönüyle. Bu nedenle güzel zikirlerle örülmüş duaları, Sevgili Peygamberimizin hayatının tamamını kapsardı. Zira hayatın her ânı Allah'ın bizler için sunduğu nimetlerle donatılmıştı. Kendisinin ve önceki peygamberlerin söyledikleri en faziletli sözün kelime-i tevhid olduğunu bildirirdi ümmetine,[10] onlar da bolca tekrar etsinler diye. *"Zikrin en üstünü 'lâ ilâhe illâllâh'tır..."*[11] buyurur ve müminleri bu zikri söylemeye teşvik ederdi.[12] Günün her anında dilini dualarla süsler, daima Rabbine niyazda bulunurdu.

O (sav), sabah uyandığında, *"Elhamdü lillâhi'llezî ehyânâ ba'de mâ emâtenâ ve ileyhi'n-nüşûr."* *(Bizi öldürdükten sonra dirilten Allah'a hamdolsun; dönüş yine O'nadır.)*[13] diyerek güne başlardı. Akşam olup yatağına girdiği vakit ise, *"Elhamdü lillâhi'llezî et'amenâ ve sekânâ ve kefânâ ve âvânâ fe kem mimmen lâ kâfiye lehû velâ mü'viye."* *(Sığınacak yeri ve ihtiyacını giderecek kimsesi olmayan niceleri varken bizi yediren, içiren, ihtiyaçlarımızı gideren ve bizi barındıran Allah'a hamdolsun.)*[14] diye dua ederek şükrünü arz ederdi Rabbine.

Allah Resûlü bir şey yediği veya içtiği zaman, *"Elhamdü lillâhi'llezî et'amenâ ve sekânâ ve cealenâ müslimîn."* *(Bizi doyuran, içiren ve Müslüman eyleyen Allah'a hamdolsun.)*[15] buyururdu.

Gece ibadet için kalktığı ve teheccüd namazına durduğu vakitlerde de yakarışlarda bulunur, bazen en güzel övgü ifadeleriyle Allah'ı tesbih eder,[16] bazen de O'ndan takva ve gönül arınmışlığı isterdi.[17] Bir gece Hz. Âişe validemiz, Resûlullah Efendimizi yatağında bulamayınca meraklandı ve karanlıkta el yordamıyla onu aramaya başladı. Nihayet eli secde hâlindeki Efendimizin ayaklarına değdiğinde, onun Rabbine niyazda bulunduğunu fark etti. Sevgili Peygamberimiz duasında hem Allah'a sığınıyor hem de O'nu tesbih edip yüceltiyordu: *"Allâhümme innî eûzü bi rızâke min sehatike ve bi muâfâtike min ukûbetike ve eûzü bike minke, lâ uhsî senâen aleyke ente kemâ esneyte alâ nefsik."* *(Allah'ım, öfkenden rızana, cezandan affına sığınırım. Senden sana sığınır, sana olan övgüleri saymakla bitiremem. Sen kendini övdüğün gibisin.)*[18]

Peygamber Efendimiz, gündelik hayatını sürdürürken yaptığı küçük büyük her işini dualarla tamamlardı. Yeni bir elbise giydiğinde, *"Allâhümme leke'l-hamdü ente kesevtenîhi es'elüke min hayrihî ve hayri mâ sunia lehû ve*

[10] MU951 *Muvatta'*, Hac, 81.
[11] T3383 Tirmizî, Deavât, 9.
[12] D1501 Ebû Dâvûd, Vitr, 24.
[13] B6314 Buhârî, Deavât, 8; M6887 Müslim, Zikir, 59.
[14] M6894 Müslim, Zikir, 64; D5053 Ebû Dâvûd, Edeb, 97-98.
[15] T3457 Tirmizî, Deavât, 55.
[16] T3418 Tirmizî, Deavât, 29; HM3368 İbn Hanbel, I, 358.
[17] HM26276 İbn Hanbel, VI, 210
[18] M1090 Müslim, Salât, 222; D879 Ebû Dâvûd, Salât, 147-148

eûzü bike min şerrihî ve şerri mâ sunia leh." (Allah'ım hamd ancak sanadır. Bu elbiseyi bana sen giydirdin. Senden bunun ve yapılış sebebinin hayrını isterim ve bunun ve yapılış sebebinin şerrinden de sana sığınırım.) derdi.[19]

Tuvalet ihtiyacını gidereceği zaman, *"Allâhümme innî eûzü bike mine'l-hubusi ve'l-habâis." (Allah'ım, her türlü çirkinlikten, çirkin şeylerden sana sığınırım.)* der,[20] tuvaletten çıktığında ise, *"Elhamdü lillâhi'llezî ezhebe anni'l-ezâ ve âfânî." (Benden sıkıntıyı giderip bana afiyet veren Allah'a hamdolsun.)* diyerek şükrederdi.[21]

Evinden çıkarken Sevgili Peygamberimizin dudaklarından şu dualar dökülürdü: *"Bismillâhi tevekkeltü alâllâh. Allâhümme innâ neûzü bike min en nezille ev nadille ev nazlime ev nuzleme ev nechele ev yüchele aleynâ." (Allah'ın adıyla! Allah'a güvendim. Allah'ım, haktan ayrılmaktan veya sapıklığa kaymaktan ya da zalim olmaktan veya zulme uğramaktan ya da cahillik etmekten veya bize cahillik edilmesinden sana sığınırız.)*[22]

Yine Allah Resûlü bir sefere çıkarken, *"Allâhümme ente's-sâhibü fi's-seferi ve'l-halîfetü fi'l-ehli." (Allah'ım yolculukta yoldaşım ve ailemi emanet ettiğim sensin...)* diye duasına başlar, yolculuğun sıkıntılarından, kederli bir biçimde geri dönmekten, ailesine ve malına gelecek kötülüklerden Allah'a sığınırdı.[23] Yolculuk sırasında ise Allah'a hamdeder, verdiği nimetleri arttırması ve cehennemden kendisini koruması için dua ederdi.[24]

O enbiyalar sultanı, hayırları talep ettiği kadar, kötülerden ve kötü şeylerden de Allah'a sığınır ve ashâbına da *"Allâhümme innî eûzü bike mine'l-buhli ve eûzü bike mine'l-cübni ve eûzü bike en uradde ilâ erzeli'l-umuri ve eûzü bike min fitneti'd-dünyâ –ya'nî fitnete'd-deccâli– ve eûzü bike min azâbi'l-kabri." (Allah'ım, cimrilikten sana sığınırım, korkaklıktan sana sığınırım, ömrün en rezil/düşkün dönemine bırakılmaktan sana sığınırım, dünyanın fitnesinden –yani Deccâl'ın fitnesinden– sana sığınırım ve kabrin azabından da yine sana sığınırım.)* demeyi tavsiye ederdi.[25] Kendisi de her fırsatta faydasız ilimden, huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten, kabul olmayan duadan,[26] açlıktan, hainlikten,[27] hastalıktan,[28] düşmanlıktan, nifaktan ve kötü ahlâktan Rabbine sığınırdı.[29]

Dua, zaman zaman hastalıklar karşısında Allah'a sığınmanın, O'ndan şifa istemenin aracı olurdu. Allah Resûlü ölümünün yaklaştığı hastalık günlerinde Felâk ve Nas sûrelerini kendisine okur ve üflerdi. Hastalığı arttığında ise Hz. Âişe bu sûreleri Peygamberimiz için okumaya başlamıştı.[30] Bazen ashâb-ı kirâm, hastalıklardan kurtulmak için ondan yardım ister-

19 D4020 Ebû Dâvûd, Libâs, 1; HM11268 İbn Hanbel, III, 29.
20 B142 Buhârî, Vudû', 9, M831 Müslim, Hayız, 122.
21 İM301 İbn Mâce, Tahâret, 10.
22 T3427 Tirmizî, Deavât, 35.
23 D2598 Ebû Dâvûd, Cihâd, 72; T3439 Tirmizî, Deavât, 41.
24 M6900 Müslim, Zikir, 68.
25 B6365 Buhârî, Deavât, 37.
26 D1548 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5469 Nesâî, İstiâze, 18.
27 D1547 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5470 Nesâî, İstiâze, 19.
28 D1554 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.
29 D1546 Ebû Dâvûd, Vitr, 32; N5473 Nesâî, İstiâze, 21.
30 B5016 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 14; M5715 Müslim, Selâm, 51.

ler, onun duasıyla sıhhate kavuşurlardı.[31] Bazen de hasta olanlara Allah Resûlü'nün yaptığı dualarla dua edip Allah'tan şifa isterlerdi.[32]

Nebî (sav), bir hastayı ziyaret ettiğinde, elini alnına koyar ve onun için Allah'tan şifa niyaz ederdi.[33] Hastalar için şöyle dua ederdi Rahmet Peygamberi: *"Ezhibi'l-be'se rabbe'n-nâsi eşfihî ente'ş-Şâfî lâ şifâe illâ şifâüke, şifâen lâ yüğâdiru sekamen." (Ey insanların Rabbi! Rahatsızlığı gider! Şifa veren sensin. Senin vereceğin şifadan başka şifa yoktur. Öyle bir şifa ver ki ardında hiç hastalık izi bırakmasın.)*[34] Böylelikle Allah'tan şifa isterken de O'nu yüceltmeyi ve O'nu tesbih etmeyi ihmal etmezdi.

Hz. Peygamber (sav) bir sıkıntı, bela ve musibet gördüğünde onun giderilmesi için hamd ve şükür içinde Rabbine yöneldiği gibi güzellik ve bolluk gördüğünde de devam etmesi için Rabbine dua ederdi. Böylece duası, ashâbı için bereket olurdu. Yeni evlenenleri tebrik etmek istediğinde onlara şöyle dua ederdi: *"Allah sizler için bereket versin, O'nun bereketi üzerinizde olsun ve O, ikinizi hayır içerisinde bir araya getirsin."*[35] Senenin ilk meyvesi kendisine getirildiğinde de Allah'tan (cc) bereket ister ve onu yanında bulunan en küçük çocuğa ikram ederdi.[36] Sık sık, *"Rabbenâ âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhireti haseneten ve kınâ azâbe'n-nâr." (Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi ateşin azabından koru.)*[37] diyerek hayır dilerdi.[38]

Resûlullah Efendimizin duasından ashâbı da bolca nasiplenirdi. Özellikle çocuklarını ona getirirler, o da dua eder,[39] yeni doğanlara güzel isimler verirdi.[40] Çünkü bilirlerdi ki onun duası sadece o duayı alanla sınırlı kalmazdı. Öyle tesirliydi ki etkisi taşar ve nesilleri aşardı. Huzeyfe'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah Efendimiz bir kimseye dua ettiğinde, o duanın bereketinden o kişi, çocuğu ve çocuğunun çocuğu nasiplenirdi.[41] Sıkıntıların bunalttığı sahâbîler de çareyi onun duasında bulurlardı. Nitekim babasından kalan borçları ödeyemeyen Câbir b. Abdullah, o sultanın duasıyla bereketlenen hurmaları sayesinde borcunu ödemiş, hatta elinde fazlası bile kalmıştı.[42]

Hz. Peygamber'in duasının bereketinden herkes faydalanırdı. Kuraklık, malları yok edecek seviyeye geldiğinde yağmur için niyaz eder, duasının bereketi ile kuruyan topraklar suya kanardı.[43] Kimi zaman da duasının bereketiyle Yüce Yaratıcı'ya hasret gönüller hidayet bulur, kalplerinde iman yeşerirdi. Ebû Hüreyre'nin annesi de Allah Resûlü'nün duası ile hidayete erenlerdendi. Müşrik olan annesinin de kendisi gibi İslâm'la şereflenme-

[31] DM19 Dârimî, Mukaddime, 4. M6835 Müslim, Zikir, 23.
[32] B5742 Buhârî, Tıb, 38, D3890 Ebû Dâvûd, Tıb, 19.
[33] D3104 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 7.
[34] M5709 Müslim, Selâm, 47.
[35] İM1905 İbn Mâce, Nikâh, 23.
[36] M3335 Müslim, Hac, 474; DM2104 Dârimî, Et'ime, 32.
[37] Bakara, 2/201.
[38] B6389 Buhârî, Deavât, 55; M6841 Müslim, Zikir, 27
[39] B6355 Buhârî, Deavât, 31.
[40] M5612 Müslim, Âdâb, 22
[41] HM23666 İbn Hanbel, V, 386.
[42] B2601 Buhârî, Hibe, 21.
[43] B1014 Buhârî, İstiskâ, 7; M2078 Müslim, Salâtü'l-istiskâ, 8.

sini gönülden istiyordu Ebû Hüreyre. Bu sebeple onu her fırsatta İslâm'a davet ediyordu. Bir gün yine annesine dini anlattığında, ondan, Resûlullah aleyhinde hiç hoşlanmadığı sözler işitti. Annesinin kendisini ağlatacak derecede üzen sözleri üzerine, gözyaşları içinde doğru Allah Resûlü'nün yanına gitti ve şöyle bir dilekte bulundu: "Yâ Resûlallah, ben annemi İslâm'a çağırıyordum, o da reddediyordu. Bugün de onu davet ettim ama bana senin hakkında hoşuma gitmeyen şeyler söyledi. Allah'tan, Ebû Hüreyre'nin annesine hidayet etmesini istesen!" Ebû Hüreyre'nin bu üzüntüsünü gören Peygamber Efendimiz hemen oracıkta, *"Allah'ım, Ebû Hüreyre'nin annesine hidayet eyle!"* diye dua etti. Peygamberler Sultanı'nın bu duasıyla sevinen Ebû Hüreyre oradan ayrıldı. Evine ulaşıp kapıya vardığında kapı kilitliydi. Ama annesi ayak seslerini duymuştu, "Olduğun yerde kal Ebû Hüreyre!" dedi içeriden. Ebû Hüreyre içeriden gelen suyun sesini işitti. Annesi gusül abdesti aldı, elbisesini giyindi ve aceleyle başını örttü. Ardından kapıyı açtı ve Ebû Hüreyre'yi bu kez mutluluktan ağlatan şu sözleri söyledi: "Ebû Hüreyre, ben Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahidim!"[44]

Duası insanlar için hidayet olan ve âlemlere rahmet olarak gönderilen bir peygamber onların azabı için dua edebilir miydi? Hayır! O (sav), rahmet elçisiydi; lânetçi olarak gönderilmemişti.[45] Beddua etmek ona yakışmazdı. Gerçi ilâhî hükmün kesinleştiği noktalarda Allah Resûlü'nün duası da[46] bedduası da[47] faydasız kalırdı. Ama yapılanlar, Allah'ın gazabına sebep olacak seviyeye ulaştığında, Allah (cc) için buğzetmenin bir gereği olarak[48] lânet okuduğu ve lânetine maruz kalanların helâk olduğu da olmuştu. Kendisine ihanet ederek Bi'r-i Maûne'de yetmiş hafız-ı Kur'an'ı şehit eden Arap kabileleri,[49] Hendek Savaşı'nda namazını vaktinde kılmasına engel olan müşrikler,[50] erkeğe benzemeye çalışan kadınlar, kadına benzemeye çalışan erkekler,[51] peygamber kabirlerini mescit edinen Yahudiler[52] ve benzerleri Resûl-i Ekrem'in bedduasına muhatap olmuşlardı. Ancak o (sav) ne Tâif'te kendini boş çevirenlere kötülük dilemişti[53] ne de davetini reddedip isyan eden Devs kabilesine.[54] Zira o (sav), Merhamet Peygamberi'ydi.

Başta kendisi olmak üzere herkesin bağışlanması için dualar eden Peygamber Efendimiz, kapsamlı duaları tercih ederdi.[55] Rabbine her yakarışında birçok kişiyi zikreder, birisi kendisinden bağışlanması için dua etmesini istediğinde, oradaki bütün insanların bağışlanması için dua ederdi.[56] Hatta duasını kendisine ya da belirli kişilere özgü yapanları da

[44] M6396 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 158.
[45] M6613 Müslim, Birr, 87.
[46] Tevbe, 9/80.
[47] Âl-i İmrân, 3/128; HM5674 İbn Hanbel, II, 93.
[48] D4599 Ebû Dâvûd, Sünne, 2.
[49] HM12087 İbn Hanbel, III, 110
[50] M1426 Müslim, Mesâcid, 206.
[51] D4930 Ebû Dâvûd, Edeb, 53; HM5649 İbn Hanbel, II, 92.
[52] B437 Buhârî, Salât, 55
[53] B3231 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7; M4653 Müslim, Cihâd ve siyer, 111.
[54] B4392 Buhârî, Meğâzî, 76; M6450 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 197.
[55] D1482 Ebû Dâvûd, Vitr, 23.
[56] N4231 Nesâî, Ferâ ve atîre, 1.

Allah'ın çok geniş olan rahmetini daralttıklarını hatırlatarak ikaz ederdi.[57] Böylelikle Peygamberimizin Rabbine yakarışları etrafındakiler için af ve mağfiret kapılarının açılmasına vesile olurdu.

Allah'ın lütfundan, önce kendisi istifade etmek istermişçesine, bir kimseye dua edeceği zaman ilk olarak kendisinden başlardı.[58] Rabbine şöyle yalvarırdı: "*Rabbiğfirlî hatîetî ve cehlî ve isrâfî fî emrî küllihî ve mâ ente a'lemü bihî minnî. Allâhümmağfirlî hatâyâye ve amdî ve cehlî ve hezlî ve küllü zâlike 'indî, Allâhümmağfirlî mâ kaddemtü ve mâ ehhartü ve mâ esrartü ve mâ a'lentü. Ente'l-mükaddimü ve ente'l-muahhiru ve ente alâ külli şey'in kadîr.*" (*Rabbim! Hatalarımı, bilgisizliğimi, her işimdeki aşırılığımı ve benden daha iyi bildiğin hâllerimi bağışla. Allah'ım! Bilmeden veya kasten, şaka yollu ve ciddi bir hâlde yaptığım hatalarımı da bağışla. Zira bunların hepsi bende var. Allah'ım! Yaptığım, yapacağım, gizlediğim ve açıkça işlediğim günahları bağışla. Öne alan da erteleyen de sensin. Sen her şeye gücü yetensin.*)[59]

Sevgili Peygamberimiz aile fertleri için de bağışlanma dilerdi. "*Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*"[60] âyeti Ümmü Seleme'nin evinde nâzil olduğunda kızı Hz. Fâtıma'yı, torunları Hasan ile Hüseyin'i çağırarak onları ve arka tarafında duran Hz. Ali'yi birer örtü ile örtmüş ve "*Allah'ım, işte bunlar benim ehl-i beytimdir. Onların kirini gider ve onları tertemiz yap!*" diye dua etmişti.[61]

Her gün dualarında onlarca kez bağışlanma dileyen Allah Resûlü, geçmiş ve gelecek günahları affolunduğu hâlde,[62] daima tevbe ederdi.[63] Ayrıca istiğfarı ve duayı üçer kez tekrar etmekten hoşlanırdı.[64] "*...Şu hâlde onları affet ve bağışlanmaları için dua et...*"[65] buyuran ilâhî emir gereği ashâbı için de istiğfarda bulunurdu. "*Allah'ım, gerçek hayat sadece âhiret! Sen ensara ve muhacirlere ikram et!*"[66] diye dua eder, duası onların gönüllerine su serpen bir sükûnet[67] oluverirdi.

Onun yaptığı duanın geri çevrilmeyeceğinin bilincinde olan ashâb-ı kirâm, her fırsatta Peygamber duası almak için yarışırlardı. Bir gün Resûlullah, ümmetinden hesapsız, azapsız cennete girecek olan yetmiş bin kişilik[68] bir gruptan bahsederken, Ukkâşe b. Mihsan el-Esedî üzerindeki alaca renkli yün elbisesini kaldırarak,[69] "Ey Allah'ın Resûlü! Benim de o kimselerden olmam için dua ediver." dedi. Resûlullah, "*Sen onlardansın.*" buyurdu. Bu sefer ensardan olan başka biri kalktı ve Ukkâşe'nin söylediklerini söyledi. Hz. Peygamber ona, "*Ukkâşe seni geçti.*" buyurdu.[70] Dua alma yarışından kârlı çıkan Ukkâşe gibi ashâbından diğerleri için de yaptığı

[57] B6010 Buhârî, Edeb, 27.
[58] T3385 Tirmizî, Deavât, 10.
[59] B6398 Buhârî, Deavât, 60.
[60] Ahzâb, 33/33
[61] T3205 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33
[62] B4837 Buhârî, Tefsîr, (Fetih) 2.
[63] B6307 Buhârî, Deavât, 3
[64] D1524 Ebû Dâvûd, Vitr, 26.
[65] Âl-i İmrân, 3/159
[66] M4674 Müslim, Cihâd ve siyer, 128.
[67] Tevbe, 9/103
[68] B6541 Buhârî, Rikâk, 50
[69] B6542 Buhârî, Rikâk, 50
[70] B5752 Buhârî, Tıb, 42; M524 Müslim, Îmân, 371, T2446 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 16.

duaların yanı sıra kabul edileceğinden emin olduğu asıl duasını bütün ümmetine saklamış, onlara şefaatçi olabilmek için bu hakkını âhirete bırakmayı tercih etmişti.[71]

"Şüphesiz Rabbiniz son derece hayâ ve kerem sahibidir. Kulu O'na elini kaldırdığı zaman, o elleri boş çevirmekten hayâ eder."[72] buyuran Peygamberimiz, ashâbına, kopmuş olan ayakkabı bağına kadar her şeyi Allah'tan istemeyi[73] salık verir, yaptığı dualarla onlara bu konuda örnek olurdu. Resûlullah hemen her konuda dua ederdi ve onun duası hidayet olurdu, Ebû Hüreyre'nin annesi gibilere... Mağfiret olurdu önce kendine, sonra etrafındakilere... Sükûnet olurdu ashâbına, hamd olurdu, şükür olurdu günün her saatinde... Zafer olurdu düşmanın karşısında, sıhhat olurdu şifa bekleyenlere... Bereket olurdu ihtiyaç sahiplerine ve şefaat olacaktı âhirette ümmetine...

Şüphesiz o sultanın duası, sultanıydı duaların ve en sevgilisiydi yakarışların... Ebû Ümâme'nin anlattığına göre, Resûlullah (sav) öyle güzel ve öyle çok dua ederdi ki insanlar bu kıymetli duaların hepsini ezberlemekte zorlanırlardı. Hâllerini ona arz ettiklerinde Allah Resûlü (sav) ashâbına ve dolayısıyla ümmetine kendi yaptığı duaların tamamını içeren şu duayı öğretmişti: *"Allah'ım! Senden, Peygamberin Muhammed'in (sav) dilediği güzelliklerden biz de isteriz ve Peygamberin Muhammed'in (sav) sana sığındığı kötülüklerden biz de sana sığınırız. Yardım edecek olan sensin. Sonunda sana ulaşacağız. Allah'ın yardımı olmaksızın kudret ve kuvvete ermek mümkün değildir."*[74]

[71] B7474 Buhârî, Tevhîd, 31.
[72] D1488 Ebû Dâvûd, Vitr, 23, T3556 Tirmizî, Deavât, 104.
[73] T3604 Tirmizî, Deavât, 132.
[74] T3521 Tirmizî, Deavât, 88.

HZ. PEYGAMBER
ŞÜKREDEN BİR KUL

حَدَّثَنَا مَالِكٌ قَالَ: أَتَيْنَا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَنَحْنُ شَبَبَةٌ مُتَقَارِبُونَ...
"وَصَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي، فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلاَةُ فَلْيُؤَذِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ
وَلْيَؤُمَّكُمْ أَكْبَرُكُمْ."

Mâlik (b. Huveyris) anlatıyor:
"Biz aynı yaşlarda gençler olarak Peygamber'in (sav) yanına geldik. O bize şöyle buyurdu: '...*Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılın. Namaz vakti geldiğinde içinizden biri sizin için ezan okusun. En büyüğünüz de size imam olsun (namaz kıldırsın).*'"

(B631 Buhârî, Ezân, 18)

عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا يَقُولُ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَرْمِي عَلَى رَاحِلَتِهِ يَوْمَ النَّحْرِ وَيَقُولُ: "لِتَأْخُذُوا مَنَاسِكَكُمْ فَإِنِّي لاَ أَدْرِي لَعَلِّي لاَ أَحُجُّ بَعْدَ حَجَّتِي هَذِهِ."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: لاَ أَعْلَمُ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ قَرَأَ الْقُرْآنَ كُلَّهُ فِي لَيْلَةٍ وَلاَ قَامَ لَيْلَةً حَتَّى الصَّبَاحِ وَلاَ صَامَ شَهْرًا قَطُّ كَامِلاً غَيْرَ رَمَضَانَ.

عَنْ مُطَرِّفٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي وَفِي صَدْرِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الرَّحَى مِنَ الْبُكَاءِ ﷺ.

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَخَذَ بِيَدِهِ ...فَقَالَ:
"أُوصِيكَ يَا مُعَاذُ! لاَ تَدَعَنَّ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلاَةٍ تَقُولُ: اللَّهُمَّ! أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ."

İbn Cüreyc'den nakledildiğine göre, Ebu'z-Zübeyr, Câbir b. Abdullah'ı şöyle derken işitmiştir: Hz. Peygamber'i (sav) Kurban Bayramı günü bineğinin üzerinde şeytan taşlarken gördüm, şöyle diyordu: *"Hac ibadetinin gereklerini (beni izleyerek) öğrenin. Çünkü bilmiyorum, belki de bu hacamdan sonra bir daha haccedemem."*

(M3137 Müslim, Hac, 310)

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Allah'ın Peygamberi'nin (sav) ne bir gecede Kur'an'ı baştan sona okuduğunu, ne bir gece sabaha kadar namaz kıldığını ve ne de Ramazan dışında bir ayın tamamını oruçla geçirdiğini bilmiyorum."

(N2350 Nesâî, Sıyâm, 70; M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139)

Mutarrif'in, babasından naklettiğine göre, o (Abdullah b. Şıhhîr) şöyle demiştir: "Allah Resûlü'nü (sav) namaz kılarken gördüm. Ağlamaktan dolayı göğsünden değirmen sesi gibi bir hırıltı geliyordu."

(D904 Ebû Dâvûd, Salât, 156, 157; N1215 Nesâî, Sehiv, 18)

Muâz b. Cebel'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) onun elini tuttu ... ve şöyle buyurdu: "Ey Muâz! Sana her namazın ardından şu duayı söylemeyi terk etmemeni tavsiye ediyorum: *'Allah'ım, seni zikretmek, sana şükretmek ve sana güzelce ibadet etmek için bana yardım et!'"*

(D1522 Ebû Dâvûd, Vitr, 26; N1304 Nesâî, Sehiv, 60)

Resûlullah'ın amcasının oğlu Abdullah b. Abbâs küçük yaşlarında Hz. Peygamber'in hâl, hareket ve ibadetlerini öğrenmek amacıyla onun yanında kalmaya çalışırdı. Hz. Peygamber'in eşlerinden Meymûne de teyzesi olduğu için zaman zaman evlerinde gecelerdi. Henüz on yaşlarında iken kendi kendine, "Ben Resûlullah'ın geceleyin namaz kılışına iyice bakacağım." dedi ve daha sonra da gördüklerini şöyle anlattı: "Resûlullah ailesi ile bir müddet sohbet etti. Ardından uyudu. Gece yarısı veya sonrasında uyandı.[1] Uykusunu açmak için yüzünü sıvazladı. Sonra Âl-i İmrân sûresinin son on âyetini okudu. Ardından duvara asılı küçük su kırbasını alarak abdest aldı. Sonra namaza durdu. Ben de kalktım, onun yaptığı gibi yaptım, sonra da sol tarafında namaza durdum. Allah Resûlü elini başımın üzerine koydu. Kulağıma dokunarak beni sağ tarafına geçirdi." Küçük Abdullah'ın anlattığına göre, o gece Peygamber Efendimiz altı defa iki rekât, sonunda da tek rekât olmak üzere toplam on üç rekât namaz kılmıştı. Ardından bulunduğu yere uzanarak bir süre dinlenmiş, müezzin haber verince biraz hızlıca iki rekât daha kıldıktan sonra sabah namazını kıldırmaya gitmişti.[2]

İbadetleri kendisinden öğrendiğimiz ilk rehberdir Resûl-i Ekrem. Onun gibi namaz kılmak,[3] onun gibi oruç tutmak,[4] o nasıl haccetmişse öyle haccetmek,[5] nasıl Kur'an okumuşsa öyle Kur'an okumak,[6] kısacası onun gibi ibadet etmek arzusu vardır her müminde. Abdullah b. Abbâs örneğinde olduğu gibi asr-ı saadette bu arzuyu duyan sahâbîler, Resûl-i Ekrem'i ibadet ederken izlemekten yahut onun ibadet hayatını soruşturmaktan kendilerini alamazlardı. Zaten, *"Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılın."*[7] *"Hac ibadetinin gereklerini (beni izleyerek) öğrenin."*[8] buyuran bir peygamberin ümmeti, onun ibadet hayatına kayıtsız kalamazdı.

Genç sahâbî Zeyd b. Hâlid de Peygamberimizin gece namazını merak edenlerdendi. Merakını gidermek için kolladığı fırsatı bir yolculuk esnasında bulmuş, Allah Resûlü'nün çadırının eşiğinden onun namaz kılışını izlemişti.[9] Hicretin dokuzuncu yılında Müslüman olan Esedoğulları kabilesi içinden seçilen ve İslâm'ı öğrenmek maksadıyla Medine'ye gelen on kişilik heyet içinde yer alan Vâbisa b. Ma'bed de[10] yeni iman ettiği

[1] B7452 Buhârî, Tevhîd, 27.
[2] B4570 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 18; M1791 Müslim, Müsâfirîn, 184.
[3] T$281 Tirmizî, *Şemâil*, 123.
[4] T$300 Tirmizî, *Şemâil*, 133.
[5] M2950 Müslim, Hac, 147.
[6] HM26983 İbn Hanbel, VI, 286.
[7] B631 Buhârî, Ezân, 18.
[8] M3137 Müslim, Hac, 310.
[9] MU266 *Muvatta'*, Salâtü'l-leyl, 2; D1366 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.
[10] DI62/340 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXII, 340; ZE4/323 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 323.

Peygamberi'nin namazını merak edenlerdendi. Bir defasında Resûlullah'ı namaz kılarken izlemiş, "Rükû ettiği zaman belini öyle düzgün tutuyordu ki eğer üzerine su dökülmüş olsaydı orada (dökülmeden) kalabilirdi."[11] diyerek onun namaz kılış şeklinden bir parçayı aktarmıştı.

Hz. Peygamber'in her hâl ve hareketini bizzat yaşayarak nakletmeyi hayat tarzına dönüştüren genç sahâbî İbn Ömer, Efendimizin bu yönünü de titizlikle yansıtırdı hayatına. Bu nedenledir ki birçok rivayette, "İbn Ömer şöyle yapardı, şöyle ibadet ederdi."[12] şeklinde anlatımlar aslında dolaylı olarak Hz. Peygamber'in ibadet tarzını anlatırdı.

Allah Resûlü bizzat kendisi de ibadet hayatını insanlara anlatır ve öğretirdi. Sehl b. Sa'd'ın şahit olduğuna göre Resûl-i Ekrem, ensarlı bir kadına, marangoz olan kölesinden kendisi için ılgın ağacından bir minber yaptırmasını emretmiş, minber yapıldıktan sonra da üzerinde iki rekât namaz kılarak etrafındaki insanlara, *"Ey insanlar! Bunu ancak bana uymanız ve namaz (kılış)ımı öğrenmeniz için yaptım."* buyurmuştur.[13]

Yine İslâm hükümlerini öğrenmek maksadıyla Leysoğulları'ndan altı kişilik[14] genç bir grup[15] Hz. Peygamber'in yanına gelmişler ve yanında yaklaşık yirmi gece kalmışlardı. Allah Resûlü bu süre içinde onlara, *"Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılın. Namaz vakti geldiğinde içinizden biri sizin için ezan okusun. En büyüğünüz de size imam olsun (namaz kıldırsın)."* şeklinde tembihlemişti.[16] Allah Resûlü, zaman geçtikçe gençlerin ailelerini özlediğini görünce, *"(Memleketinize) dönün onların yanında bulunun ve onlara da (burada öğrendiklerinizi) öğretin..."* tavsiyesiyle onları geri göndermiştir.[17] Bu tavsiyeyi tutanlardan Mâlik b. Huveyris, (ikamet ettiği Basra'da) sırf insanlara Peygamberimizin nasıl namaz kıldığını göstermek ve öğretmek için mescitte namaz kılmıştır.[18]

Resûl-i Ekrem'in ibadet hayatında *"gözümün nuru"* dediği namazın[19] özel bir yeri vardı. İnsanlara ilâhî hakikatleri bildirmekle vazifelendirilmesinin akabinde, tıpkı diğer peygamberler gibi[20] o da namaz kılmakla da emrolunmuştu. Peygamberimizin kendi oğlu gibi yakınlık gösterdiği azatlı kölesi Zeyd b. Hârise'nin naklettiğine göre, vahyin indiği ilk dönemde Cebrail (as) kendisine gelmiş ve ona abdest ile namazı öğretmişti.[21]

Hz. Peygamber ve Müslümanlar ilk zamanlar namazlarını ikişer rekât olarak kılıyorlardı.[22] Mekke'de müşriklerin baskısı sürdüğü için[23] namazlarında Kur'an'ı mümkün olduğunca sessiz okuyorlar[24] ve namazlarını çoğunlukla ilk Müslümanlardan Erkam b. Ebu'l-Erkam'a ait olan

11 İM872 İbn Mâce, İkâmet, 16.
12 HM4452 İbn Hanbel, II, 3; HM4460 İbn Hanbel, II, 3.
13 B917 Buhârî, Cum'a, 26.
14 EÜS/16 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, V, 16.
15 B685 Buhârî, Ezân, 49.
16 B631 Buhârî, Ezân, 18; B7246 Buhârî, Ahbâru'l-âhâd, 1.
17 B628 Buhârî, Ezân, 17.
18 B824 Buhârî, Ezân, 143.
19 N3391 Nesâî, İşrâtü'n-nisâ, 1.
20 Enbiyâ, 21/73.
21 HM17619 İbn Hanbel, IV, 162.
22 B3935 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 48.
23 Alak, 96/9-10.
24 M1001 Müslim, Salât, 145.

ve Dârulerkam olarak bilinen evde kılıyorlardı.[25] Mescid-i Harâm içinde Safâ tepesinin eteklerinde bulunan bu evi kendine tebliğ ve talim meskeni olarak seçen Allah Resûlü burada bir yandan ashâb-ı kirâma dinî bilgiler öğretirken bir yandan da ilâhî hakikati arayan insanları İslâm'a davet ediyordu. Baskıların sürdüğü bu süreçte Peygamber Efendimizi Kâbe'nin yakınlarında namaz kılarken gören müşrikler ona çirkin bir şekilde müdahale etmekten sakınmıyorlardı.[26] Hatta Resûl-i Ekrem bir defasında kendisini boğmak isteyen Ukbe b. Ebû Muayt isimli müşrikin saldırısından Hz. Ebû Bekir'in müdahalesiyle kurtulabilmişti.[27] Müslümanların Kâbe'de topluca namaz kılabilmeleri ancak Hz. Ömer'in İslâm'ı kabul etmesiyle birlikte mümkün olacaktı.[28]

Müslümanların oldukça zor günler geçirdiği bu dönemde ayrıca Müzzemmil sûresinin başındaki âyetlerle gece namazı (teheccüd) farz kılındı.[29] Bunun üzerine Peygamberimiz ve ashâbı bir sene boyunca gece namazına kalktılar. On iki ay sonra yine bu sûrenin sonundaki gece namazının zorunluluğunu kaldıran hafifletici âyet inmiş[30] ve artık gece namazı farzdan nafileye dönüşmüştü. Ancak Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem'e özgü olarak teheccüd namazını hayatı boyunca ona farz kılmıştı.[31]

Beş vakit namaz ise hicretten bir buçuk yıl kadar önce vuku bulan Mi'rac gecesinde farz kılındı.[32] Namazların kılınış şekli yine Cebrail (as) tarafından Efendimize öğretildi.[33] Böylece önceleri ikişer rekât olarak kılınan namazların farzları dört rekâta çıkmış oldu.[34] Farz namazlarla birlikte kılınan sünnet ve nafile namazları ise Hz. Âişe annemiz kendisine sorulan soru üzerine şöyle anlatmıştır: "*Resûlullah benim evimde öğleden evvel dört rekât (nafile) kılar, sonra mescide çıkarak cemaate namaz kıldırır; ardından (tekrar evine) gelir ve iki rekât (nafile) daha kılardı. Cemaate akşam namazını kıldırır; sonra (evine) gelir, iki rekât (nafile) kılardı. Cemaate, yatsıyı kıldırır ve (evine) gelir, iki rekât (nafile) kılardı... (Sabah) Fecir doğunca da iki rekât (nafile) kılardı.*"[35]

Allah Resûlü gece namazına son derece önem verirdi. Hz. Âişe bu namazlarını, "Kıldığı namazların güzelliğini ve uzunluğunu sorma!"[36] diyerek anlatırdı. Vitir namazını da gece namazının sonunda kılardı. Gecenin bir bölümünde uyanır, dişlerini temizler, abdest alır ve vitir dâhil on üç, on bir[37] veya beş rekât[38] namaz kılardı. Şayet uykuya veya bedenindeki ağrıya karşı koyamaz da gece namazını kılamazsa, bunun yerine gündüz vakti on iki rekât namaz kılardı.[39] Hz. Âişe, Peygamber Efendi-

[25] BH1/457 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 1/457.
[26] B240 Buhârî, Vudû', 69
[27] B3856 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 29.
[28] HS2/186 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 186.
[29] Müzzemmil, 73/1-4.
[30] Müzzemmil, 73/20, M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139.
[31] İsrâ, 17/79.
[32] M431 Müslim, İmân, 279.
[33] B3221 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.
[34] B3935 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 48.
[35] M1699 Müslim, Müsâfirîn, 105.
[36] B3569 Buhârî, Menâkıb, 24.
[37] B4570 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 18; M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139.
[38] D1357 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.
[39] N1790 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 64.

mizin gece ibadetini şöyle anlatmaktaydı: "Allah'ın Peygamberi'nin (sav) ne bir gecede Kur'an'ı baştan sona okuduğunu, ne bir gece sabaha kadar namaz kıldığını ve ne de Ramazan dışında bir ayın tamamını oruçla geçirdiğini bilmiyorum."[40]

Hz. Peygamber, gece namazında ayakları şişinceye kadar kıyamda durur,[41] uzun uzun ve tane tane Kur'an okurdu.[42] Bazen gece boyu tek âyeti tekrarlayarak namaz kılardı.[43] Ebû Zer el-Gıfârî'nin naklettiğine göre Peygamberimiz bir gece namazında sabaha kadar, *"Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır (dilediğini yaparsın). Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin."*[44] âyetini tekrarlamıştı.[45]

Resûl-i Ekrem bir kimsenin elli âyet okuyacağı kadar uzun süre secde ederdi.[46] Bazı geceler namazını ayakta uzun uzun kılar, bazı geceler de oturarak kılmayı tercih ederdi. Kıraati ayakta yaptıysa ayakta olduğu hâlde rükû ve secde eder, otururken yaptıysa oturduğu yerden rükû ve secde ederdi.[47] Ancak vefatına yakın zamanlarda nafileleri oturarak kılmaya başlamıştı.[48] Hatta mescitte namaz kıldığı yerde üstüne dayanacağı bastona benzer bir direk edinmişti.[49] Bir defasında da attan düşerek sağ tarafını zedelemiş, bu yaralanmadan dolayı namazlarını bir süre oturarak kıldırmak zorunda kalmıştı.[50]

Hz. Peygamber'in (sav) günlük düzenli olarak kılmaya gayret ettiği nafile namazların dışında, her gün olmasa da bazı özel gün ve zamanlarda kıldığı namazlar da bulunmaktaydı. O'nun bu konuda takip ettiği yolu Hz. Âişe şöyle anlatmıştır: "Resûlullah (sav), (yaptığı bir) ibadeti, insanlar (sürekli yaparak) sünnet edinir de onlara farz kılınıverir korkusuyla zaman zaman terk eder, insanlara hafif gelecek şeyleri yapmayı severdi."[51] Meselâ, Ramazan'da yatsı namazının ardından uzun uzun vitir dâhil on bir rekât namaz kılardı.[52] Onun, Ramazan'da gece namazını cemaatle kıldığı da olurdu.[53] Ancak vahyin hâlâ inmeye devam ettiği bir ortamda insanların nafile namaz kılmaya arzulu olmalarının bu nafile namazların farz kılınmasına yol açacağı ve böylece ümmetinin kaldıramayacakları bir yük altına gireceğine dair endişeleri, onu bu namazı devamlı olarak mescitte cemaatle kılmaktan alıkoymuştu.[54]

Peygamber Efendimizin farz gibi algılanmaması için zaman zaman kasıtlı olarak terk ettiği nafile namazlardan biri de duhâ (kuşluk) namazıydı.[55] Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar mescitten ayrılmayan Peygamberimiz, namaz kılmanın mekrûh sayıldığı bu vakit-

[40] N2350 Nesâî, Sıyâm, 70; M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139.
[41] B6471 Buhârî, Rikâk, 20.
[42] M1712 Müslim, Müsâfirîn, 118; T373 Tirmizî, Salât, 158
[43] T448 Tirmizî, Salât, 212; TŞ277 Tirmizî, *Şemâil*, 122
[44] Mâide, 5/118.
[45] İM1350 İbn Mâce, İkâmetü's-Salavât, 179.
[46] B994 Buhârî, Vitr, 1.
[47] M1699 Müslim, Müsâfirîn, 105.
[48] M1712 Müslim, Müsâfirîn, 118; T373 Tirmizî, Salât, 158.
[49] D948 Ebû Dâvûd, Salât, 172-173.
[50] M921 Müslim, Salât, 77.
[51] MA4867 Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 78
[52] B2013 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1
[53] N1607 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 4; HM18592 İbn Hanbel, IV, 273.
[54] B7290 Buhârî, İ'tisâm, 3; M1825 Müslim, Müsâfirîn, 213
[55] MU361 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 8; T477 Tirmizî, Vitr, 15.

lerde[56] dostlarıyla sohbet eder,[57] güneş yükseldiğinde ise duhâ namazı kılardı. Duhâ namazını bazen iki,[58] bazen dört rekât kılar, dilerse rekâtların sayısını artırırdı.[59] O'nun, yolculukta bile duhâ namazını terk etmediği rivayet edilmiştir.[60] Nitekim Mekke'nin fethi günü sekiz rekât namaz kılmış,[61] her iki rekâtta bir selâm vermiştir.[62]

Allah Resûlü bu namazlardan başka olarak pek çok vesileyle nafile namaz kılardı. Meselâ, mescide girdiği zaman, mescidi selâmlama anlamında iki rekât "tahiyyetü'l-mescid" namazı kılar ve ashâbına da bu namazı tavsiye ederdi.[63] Yine bir yolculuktan döndüğünde öncelikle mescide gelir ve iki rekât namaz kılardı.[64] Peygamber Efendimiz sevinçli bir haber aldığında veya bir nimet elde ettiğinde Rabbine şükür için iki rekât namaz kılar[65] yahut şükür secdesi yapardı.[66] Kuraklık gibi sıkıntı zamanlarında da yağmur duası için namazgâha gidip cübbesini ters çevirerek dua ettikten sonra iki rekât namaz kılardı.[67] Yine güneş tutulması ve ay tutulması esnasında namaz kılarak Allah'a sığınırdı.[68]

Rahmet Elçisi abdest aldıktan sonra iki rekât nafile namaz kılmayı tavsiye ederdi.[69] O ayrıca bir ihtiyacı olan kimsenin Rabbine dua edeceği zaman güzelce abdest alıp iki rekât namaz kılmasını, ondan sonra dua etmesini,[70] bir konuda kararsız kalan kimsenin iki rekât namaz kılıp ardından istihare (hayırlı olanı isteme) duası yapmasını tavsiye etmiştir.[71] Günahlarından tevbe etmek isteyenleri de iki rekât namaz kılarak Allah'tan bağışlanma dilemeye teşvik etmiştir.[72]

Hz. Peygamber'in ibadet hayatında oruç ibadetinin çok özel bir yeri vardı. Allah Resûlü, henüz orucun farz kılınmadığı zamanlarda Mekke'de iken Muharrem ayının onuncu günündeki âşûrâ orucunu tutardı. Câhiliyede Kureyş kabilesi de bu orucu tutardı. Resûlullah Medine'ye hicret ettiğinde âşûrâ orucu tutmuş[73] hatta Medine'de Yahudilerin Musa Peygamber'e uyarak oruç tuttuklarını öğrenince, *"Biz Musa'ya (uyma konusunda) daha fazla hak sahibiyiz ve ona daha yakınız."* diyerek Müslümanların âşûrâ günü oruç tutmalarını emretmişti.[74] Ancak hicretin ikinci yılında Ramazan orucunun farz kılınmasından sonra âşûrâ orucunu tutmak insanların arzusuna bırakıldı.[75]

Hz. Peygamber, hayatı boyunca dokuz Ramazan'ı oruçlu geçirmişti. Ramazan'ın her gecesi Cebrail (as) Resûlullah'a gelir, Peygamberimiz de o zamana kadar inmiş âyetleri okuyarak Kur'an'ı ona arz ederdi.[76] Mukabele geleneğimiz işte bu arz hadisesine dayanır. Allah Resûlü, sonraki

[56] B586 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 31.
[57] M1525, M1526 Müslim, Mesâcid, 286-287.
[58] T550 Tirmizî, Cum'a, 41.
[59] M1663 Müslim, Müsâfirîn, 78.
[60] D1222 Ebû Dâvûd, Sefer, 7.
[61] B1103 Buhârî, Taksîru's-salât, 12.
[62] D1290 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12.
[63] B444 Buhârî, Salât, 60, M1654 Müslim, Müsâfirîn, 69.
[64] B3088 Buhârî, Cihâd, 198
[65] İM1391 İbn Mâce İkâmetü's-salavât, 192.
[66] İM1392 İbn Mâce, İkâmet, 192.
[67] M2073 Müslim, İstiskâ, 4; B1012 Buhârî, İstiskâ, 4.
[68] B1042 Buhârî, Küsûf, 1; B184 Buhârî, Vudû', 37.
[69] M538 Müslim, Tahâret, 3.
[70] T479 Tirmizî, Vitr, 17; İM1384 İbn Mâce, İkâmet, 189.
[71] B1162 Buhârî, Teheccüd, 25.
[72] HM47 İbn Hanbel, I, 9.
[73] B3831 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 26.
[74] B2004 Buhârî, Savm, 69
[75] M2641 Müslim, Sıyâm, 116.
[76] B1902 Buhârî, Savm, 7.

zamanlarda "teravih" adını alacak nafile namazlarla Ramazan gecelerini ihya eder,[77] Kadir gecesi olma ihtimali olan geceleri özellikle ibadet ederek geçirir, ailesini de buna teşvik ederdi.[78]

Bir defasında Ramazan'ın sonlarına doğru, iftar yapmadan iki günün orucunu birleştirmiş yani visal orucu tutmuştu. Bazı sahâbîlerin de böyle yaptıklarını görünce bu durumun sadece kendine has olduğunu bildirdi.[79]

Peygamberimiz, Ramazan'ın son on gününde mescitte itikâfa girer ve ibadetle meşgul olurdu. Bir Ramazan hâriç[80] bütün Ramazanlarda itikâfa devam etmiş, her yıl on gün süren itikâfı, vefat edeceği yıl yirmi gün sürmüştü. O yıl Ramazan'da Cebrail'e Kur'ân-ı Kerîm'i iki defa arz etmişti.[81]

Resûl-i Ekrem, Ramazan ayında verilen sadakanın daha üstün olduğunu söyler,[82] kendisi de bu ayda cömertliğinin zirvesinde olurdu.[83]

Allah Resûlü, farz olan Ramazan orucundan başka nafile olarak Muharrem (Âşûrâ),[84] Şâban[85] ve Recep aylarında[86] oruç tutmaya özen gösterirdi. Ancak o, Ramazan ayı dışında hiçbir ayı tamamen oruçla geçirmemiştir.[87] Allah Resûlü'nün bir ayı "tamamıyla" oruçla geçirdiğine dair rivayetleri de[88] ayın "çoğu" olarak anlamak daha isabetlidir.[89]

Peygamberimiz, ayrıca Şevval ayının altı gününde,[90] kamerî ayların "Eyyâm-ı biyz" denilen on üç, on dört ve on beşinci günlerinde ve[91] Zilhicce ayının dokuz gününde[92] oruç tutardı. Ancak muhtemelen sıkıntıya ve hâlsizliğe sebep olabileceği için Zilhicce'nin dokuzuncu gününde Arafat'ta oruç tutmamıştı.[93] Resûl-i Ekrem, oruç tutmak için çoğu zaman pazartesi ve perşembe günlerine öncelik verirdi.[94] Bazen de bir ayın cumartesi, pazar ve pazartesi günlerini, diğer ayda da salı, çarşamba ve perşembe günlerini oruçla geçirirdi.[95] Pazartesi günü oruç tutmasının nedenini açıklarken, *"Ben o gün doğdum ve bana vahiy ilk defa o gün indirildi."* buyurmuştu.[96]

Allah Resûlü'nün Medine'ye hicretinden sonra farz kılınan ibadetlerden biri de zekâttı. Yüce Allah, zekâtı daha önceki pek çok peygambere de emretmişti.[97] Zekâtla ilgili temel hükümleri bizzat Rabbimiz koymuşsa da[98] Allah Resûlü hem aldığı vahyi hem de içinde bulunduğu toplumun sosyal ve ekonomik durumunu dikkate alarak zekâtla ilgili düzenlemelerde bulunmuştu. Müminlere, zekâtın kimlere verileceğini,[99] zekâta tâbi olan malları,[100] zekâtın şartlarını,[101] miktarını[102] ve zekât verme âdâbını[103] Sevgili Peygamberimiz öğretmişti. İnananları zekât vermeye teşvik etmiş,[104] zekât vermeyenleri de çeşitli vesilelerle uyarmıştı.[105] Öte yandan Yüce Al-

77 D1371 Ebû Dâvûd, Şehru Ramazan, 1; B1129 Buhârî, Teheccud, 5.
78 M2787 Müslim, İtikâf, 7; D1376 Ebû Dâvûd, Şehru Ramazan, 1.
79 B7241 Buhârî, Temennî, 9; M2570 Muslim, Sıyâm, 59.
80 M2781 Müslim, İ'tikâf, 2; B2041 Buhârî, İ'tikâf, 14.
81 İM1769 İbn Mâce, Sıyâm, 58.
82 T663 Tirmizî, Zekât, 28.
83 B1902 Buhârî, Savm, 7.
84 T754 Tirmizî, Savm, 50; D2429 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 55
85 T736 Tirmizî, Savm, 37. N2354 Nesâî, Sıyâm, 70.
86 M2726 Müslim, Sıyâm, 179.
87 M1739 Müslim, Müsâfirîn, 139.
88 İM1649 İbn Mâce, Sıyâm, 4.
89 T737 Tirmizî, Savm, 37.
90 M2758 Müslim. Sıyâm, 204.
91 N2347 Nesâî, Sıyâm, 70.
92 D2437 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 61.
93 M2632 Müslim, Sıyâm. 110.
94 D2451 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 69.
95 T746 Tirmizî, Savm, 44.
96 M2750 Müslim, Sıyâm, 198.
97 Enbiyâ, 21/72-73.
98 D1630 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.
99 Tevbe, 9/60; D1630 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.
100 M2263 Müslim, Zekât, 1, N2475 Nesâî, Zekât, 18.
101 T631 Tirmizî, Zekât, 10.
102 T620 Tirmizî, Zekât, 3; DM1662 Dârimî, Zekât, 7.
103 B1426 Buhârî, Zekât, 18
104 B1429 Buhârî, Zekât, 18; İM1842 İbn Mâce, Zekât, 28.
105 M2300 Müslim, Zekât, 30; T3012 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 3

lah tarafından ganimetlerin beşte biri Allah Resûlü'nün şahsına ve yakınlarına tahsis edilmişti.[106] Ancak ahlâkî, siyasî ve dinî duyarlılıklar sebebiyle Resûl-i Ekrem'in ne kendisi ne de ailesi asla zekât ve sadaka almamış ve yememişlerdir.[107]

Medine'ye hicretin dokuzuncu senesinde Yüce Allah, *"...Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."*[108] âyetiyle Müslümanlara haccı farz kılmıştı. O sene Müslümanların müşriklerle ilişkileri iyi olmadığı için ilk sene kendisi hacca gitmeyen Allah Resûlü, ertesi yıl ashâbıyla birlikte hac ibadetini eda etmişti. Ancak onun hicretten sonraki bu ilk haccı, aynı zamanda son haccı olacak,[109] Veda Haccı'ndan üç ay sonra "En Yüce Dostum" dediği[110] Rabbine kavuşacaktı.

Allah Resûlü dört defa da umre yapmıştı. Bunlardan haccı ile beraber yaptığı umresi hâriç diğerlerini hep Zilkâde ayında ifa etmişti. Bu umreler, Hudeybiye'den dönüşteki umresi, ertesi yıl yaptığı umre, Huneyn ganimetlerini dağıttığı yer olan Ci'râne'den yaptığı umre ve Veda Haccı ile beraber yaptığı umredir.[111]

Hz. İbrâhim'den kalma bir sünnet[112] ve ibadet olarak kurbanın da Allah Resûlü için ayrı bir önemi vardı. Resûlullah kurban kesmek istediği zaman semiz, çift boynuzlu ve alaca iki koç alır; bunlardan birisini Allah'ın birliğine ve kendisinin peygamberliğine şehâdet eden ümmeti adına, diğerini de kendisi ve ailesi adına keserdi.[113] İnsanları kesim işinin güzelce yapılması ve hayvana eziyet edilmemesi konusunda uyarır,[114] bizzat kendisi de iyi kesmesi için bıçağını bilettirirdi.[115]

Peygamber Efendimiz, bayram namazlarını musallâ olarak adlandırılan açık ve geniş bir alanda eda eder, önce bayram namazını kılar,[116] ardından bayram hutbesini irad ederdi.[117]

Allah Resûlü'nün ibadet hayatında, hem pek çok ibadetin vazgeçilmez bir parçası hem de bizzat bir ibadet olan Kur'an okumak büyük bir öneme sahipti. Bu Kutlu Kitap ona indirilmişti ve o da bütün hayatını Kur'an'ı okuyup ona uygun bir yaşam sürmeye adamıştı. Kur'an, Allah Resûlü'nün en büyük mucizesiydi.[118] Allah Resûlü, her gün düzenli olarak Kur'an'dan bir bölüm (hizb) okur, mümkün olduğunca bunu bırakmazdı.[119] Okumak için uygun bir zaman ve mekân beklemez, her vesileyle Kur'an okurdu. Kur'an okuma konusunda, cünüplük hâli dışında hiçbir şey ona engel olamazdı.[120] Kur'an okurken uzun okunması gereken harfleri güzelce uzatır,[121] her bir âyetin sonunda ara verir,[122] tane tane ve açık bir şekilde

[106] Enfâl, 8/41.
[107] B1491 Buhârî, Zekât, 60; M2476 Müslim, Zekât, 162
[108] Âl-i İmrân, 3/97.
[109] T815 Tirmizî, Hac, 6
[110] B6348 Buhârî, Deavât, 29.
[111] B1780 Buhârî, Umre, 3.
[112] İM3127 İbn Mâce, Edâhî, 3; HM19498 İbn Hanbel, IV, 368.
[113] İM3122 İbn Mâce, Edâhî, 1.
[114] M5055 Müslim, Sayd, 57.
[115] M5091 Müslim, Edâhî, 19.
[116] M2045 Müslim, Îdeyn, 2.
[117] M2052 Müslim, Îdeyn, 8.
[118] B7274 Buhârî, İ'tisâm, 1.
[119] İM1345 İbn Mâce, İkâmet, 178; HM16266 İbn Hanbel, IV, 9.
[120] D229 Ebû Dâvûd, Tahâret, 90; N266 Nesâî, Tahâret, 171.
[121] D1465 Ebû Dâvûd, Vitr, 20; B5045 Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 29.
[122] D4001 Ebû Dâvûd, Hurûf ve kırâat, 1.

okurdu.[123] Onu Kur'an okurken dinleyenler, sesine ve okuyuşuna hayran olurlardı.[124] Allah Resûlü, Kur'an'ı başkalarından dinlemeyi de çok severdi, bazen dinlediği âyetlerin etkisiyle gözyaşlarını tutamazdı.[125]

Kulluk bilinci en yüksek düzeyde "insan" olan Allah Resûlü'nün ibadet hayatında, unutmak, yanılmak, güç yetirememek gibi insanî hâller de vardı. Bir savaş dönüşünde yorgunluk yüzünden ashâbıyla birlikte uyuyakaldıkları için sabah namazına kalkamamış,[126] bir defasında da namazda okuduğu âyetleri karıştırmıştı.[127] Bir keresinde namaz rekâtlarının sayısında yanılmış,[128] bir namaz esnasında da öksürüğe dayanamayıp kıraatini yarıda keserek rükûa gitmişti.[129] Onun ibadet hayatı, bütün bu insanî hâlleriyle, uygulanabilir ve örnek alınabilir bir mahiyete sahipti. Bu yüzden onun peygamber sıfatına bakıp, "O kim, biz kimiz!" diyerek ümitsizliğe kapılanlara, ibadet mantığını anlatarak kendisini örnek almalarının yeterli olacağını söylemişti.[130] Bu konuda fakih sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un sözü çok anlamlıdır: "Sünnete göre hareket edip itidal üzere olmak, sünnet olmayan (bid'at) hususlarda çokça çaba göstermekten daha hayırlıdır."[131]

Hz. Peygamber'in, bütün ibadetleri esnasında elden bırakmadığı ana ilkeler vardı. Bunların başında ihlâs ve samimiyet geliyordu. Buna göre ibadetler sadece Yüce Allah için yapılır[132] ve karşılığı O'ndan beklenir. İbadetlerini ifa ederken, *"Allah'ı görüyormuşçasına"*[133] eda eden ihlâs sahibi kimseler için Peygamberimizin müjdesi pek büyüktür: *"Kim Allah'a tam bir ihlâsla ve ortak koşmadan kulluk eder, namazını kılar ve zekâtını verirse bu dünyadan ayrılırken Allah'ın rızasını kazanmış olarak vefat eder."*[134]

İhlâs, aynı zamanda sahibini derin bir huşû ve haşyet duygusuna sevk eder. Hz. Peygamber'i namaz kılarken gören Abdullah b. Şıhhîr, onun huşûunu şöyle anlatmıştır: "Allah Resûlü'nü (sav) namaz kılarken gördüm. Ağlamaktan dolayı göğsünden değirmen sesi gibi bir hırıltı geliyordu."[135] Bu durum bir başka rivayette şu şekilde ifade edilmektedir: "Allah Resûlü namazdayken göğsünden kaynayan bir tencerenin fokurtusunu andıran bir ağlama sesi geliyordu."[136] Namaz vesilesiyle Rabbinin huzuruna çıkmak, Allah Resûlü'ne bütün kederlerini unutturuyordu. Belki de bu yüzden, sıkıntılı bir işle karşılaşınca namaz kılar,[137] kalbini sıkıntı kapladığında da günde yüz defa istiğfar ederek Rabbinden bağışlanma dilerdi.[138]

Allah Resûlü'nün gündelik hayatında en çok yer alan ibadetlerden biri de zikir ve dua idi. Eşi Hz. Âişe'nin de belirttiği üzere, "O (sav) her zaman Allah'ı zikrederdi."[139] Günlük hayatta zikir için her fırsatı değerlen-

123 N1023 Nesâî, İftitâh, 83; D1466 Ebû Dâvûd, Vitr, 20.
124 B7546 Buhârî, Tevhîd, 52.
125 B5050 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 33.
126 B344 Buhârî, Teyemmüm, 6.
127 HM15967 İbn Hanbel, III, 471.
128 B714 Buhârî, Ezân, 69.
129 HM15468 İbn Hanbel, III, 411.
130 B5063 Buhârî, Nikâh, 1.
131 DM223 Dârimî, Mukaddime, 23.
132 Fâtiha, 1/5.
133 B50 Buhârî, İmân, 37.
134 İM70 İbn Mâce, Sünnet, 9.
135 D904 Ebû Dâvûd, Salât, 156, 157; N1215 Nesâî, Sehiv, 18.
136 T5323 Tirmizî, *Şemâil*, 144.
137 D1319 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 22.
138 M6858 Müslim, Zikir, 41.
139 M826 Müslim, Hayız, 117.

dirir, elbisesini giyerken,[140] devesine binerken,[141] bir yokuş inişinde veya çıkışında,[142] yatağına yatarken ve uykudan kalkarken,[143] tuvalet ihtiyacını gidermeden önce[144] ve giderdikten sonra,[145] evden dışarıya adım atarken,[146] kısacası her durumda dua eder, Allah'ı anardı. Zikir, gün boyunca onun (sav) dilinde, gönlünde ve zihninde idi. Yemeğe başlarken mutlaka besmele çeker,[147] sonunda da hamd ve senâda bulunup şükrederdi.[148] Gece Allah'ı zikrederek yatar,[149] yine Allah'ı zikrederek kalkardı.[150]

Peygamber Efendimiz her vesileyle dua eder, ashâbına da *"Sizden biriniz her ihtiyacını Allah'tan istesin, hatta kopan ayakkabı bağını bile!"* buyurarak onları duaya teşvik ederdi.[151] Dua edeceği zaman önce kendisinden başlar,[152] fakat duasının kapsamını geniş tutardı.[153] Çoğunlukla da *"Rabbimiz! Bize dünyada güzellik, âhirette de güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru."* diye dua ederdi.[154] Namazlarını kıldıktan sonra da dua ederdi. Selâm verdikten sonra genellikle üç kez istiğfar eder, ardından, *"Allah'ım, sen Selâm'sın. Selâmet de sendendir. Ey celâl ve ikram sahibi! Sen mübareksin."* duasını okurdu.[155]

Allah Resûlü, insanlara ibadetlerinde aşırılıktan sakınmalarını, itidal üzere olmalarını ve devamlılığı tavsiye eder, kendisi de ibadetlerini böyle eda ederdi.[156] Ayrıca iki şey arasında seçim yapacağı zaman –günah olmadığı sürece– onlardan kolay olanını seçerdi.[157] İnsanlara ibadetlerin azimet yönlerini öğrettiği gibi ruhsatlarını da öğretir, yolculuk ve hastalık gibi zaruret hâllerinde bizzat kendisi de bu ruhsatlardan yararlanarak ibadetini hafif tutardı.[158]

Hz. Peygamber'in bilhassa teheccüd gibi nafile ibadetlerinin temelinde "şükreden bir kul olabilmek" düşüncesi ve gayreti yatmaktaydı. Onun bunca ibadetini ifa etmesi, zorunda olduğu için ya da günahlarının bağışlanmasından dolayı değil sadece Rabbine şükredebilmek içindi. Ne kadar ilginçtir ki kendisini "şükreden bir kul olmaya" adayan Allah Resûlü'nün[159] ibadet hayatını öğrenenlerden kimileri onun ibadetlerini azımsamışlar, sonra da kendilerini bütünüyle ibadete vermeyi düşünmüşlerdi. Resûl-i Ekrem ise kendisi bir peygamber olduğu hâlde günlük hayatın ihtiyaç ve gerçeklerinden kopmadan ibadet ettiğini, kendi yolunun da bu olduğunu söyleyerek uyarmıştı onları.[160]

Hz. Peygamber, hayatı boyunca tüm anlamlı davranış ve sözlerini "ubudiyet" yani kulluk bilinci ile yapmıştı. Bu yüzden sadece namaz, oruç, hac ve zekât gibi belirli ibadetleri değil Allah'a, insanlara ve topluma kar-

[140] T1767 Tirmizî, Libâs, 29.
[141] M3275 Müslim, Hac, 425.
[142] D2599 Ebû Dâvûd, Cihâd, 72
[143] B6312 Buhârî, Deavât, 7
[144] B142 Buhârî, Vudû', 9
[145] D30 Ebû Dâvûd, Tahâret, 17.
[146] T3427 Tirmizî, Deavât, 35
[147] B5376 Buhârî, Et'ıme, 2.
[148] B5458 Buhârî, Et'ıme, 54.
[149] B6319 Buhârî, Deavât, 12
[150] B4570 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 18
[151] T3604-8 Tirmizî, Deavât, 132.
[152] T3385 Tirmizî, Deavât, 10.
[153] D1482 Ebû Dâvûd, Vitr, 23.
[154] M6840 Müslim, Zikir, 26.
[155] M1334 Müslim, Mesâcid, 135; N1338 Nesâî, Sehv, 81
[156] B1970 Buhârî, Savm, 52.
[157] B3560 Buhârî, Menâkıb, 23.
[158] M2610 Müslim, Sıyâm, 90; N2262 Nesâî, Sıyâm, 4[illegible]
[159] B1130 Buhârî, Teheccüd 6.
[160] B5063 Buhârî, Nikâh, 1

şı sadakat içeren bütün davranışları ibadet kapsamında değerlendirmişti. Allah Resûlü'nün dilinde yoldan geçişe engel olan bir taşı kaldırmak, bir kimseye bineğine binerken yardım etmek, namaza giderken atılan her adım, güzel söz sadakadır.[161] Güler yüzlü olmak, iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmak, kaybolan kimseye yol göstermek yabancıya yol göstermek hepsi birer sadakadır.[162] Kısacası, ibadet bilinci ve Allah'ın rızası ile yapılan bütün iyi ve uygun davranışlar sadaka hükmündedir.[163]

Günlük hayatın bitmek bilmeyen meşguliyetleri arasında, Yüce Allah'ın övgüsüne mazhar olmak için "ne ticaretin ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı erlerden"[164] olmak isteyenler, Peygamberimizin her namazın sonunda okunmasını tavsiye ettiği şu duayı dillerinden eksik etmemeliler: *"Allah'ım, seni zikretmek, sana şükretmek ve sana güzelce ibadet etmek için bana yardım et!"*[165]

[161] M2335 Müslim, Zekât, 56.
[162] T1956 Tirmizî, Birr, 36.
[163] M2328 Müslim, Zekât, 52.
[164] Nûr, 24/37.
[165] D1522 Ebû Dâvûd, Vitr, 26; N1304 Nesâî, Sehiv, 60.

HZ. PEYGAMBER
HİKMETLİ DAVETÇİ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ أُمَّتِي كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا فَجَعَلَتِ الدَّوَابُّ وَالْفَرَاشُ يَقَعْنَ فِيهِ فَأَنَا آخِذٌ بِحُجَزِكُمْ وَأَنْتُمْ تَقَحَّمُونَ فِيهِ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Benimle ümmetimin durumu (geceleyin) ateş yakan kimsenin hâline benzer. Böcekler ve kelebekler o ateşe düşmeye başlar. İşte ben de sizler ateşe girerken kuşaklarınızdan tutup engellemeye çalışıyorum."

(M5955 Müslim, Fedâil, 17)

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ؛ سَمِعَ رَبِيعَةَ بْنَ عَبَّادٍ الدِّيلِيَّ يَقُولُ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَطُوفُ عَلَى النَّاسِ بِمِنًى فِي مَنَازِلِهِمْ قَبْلَ أَنْ يُهَاجِرَ إِلَى الْمَدِينَةِ. يَقُولُ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَعْبُدُوهُ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا...

عَنْ أَبِي حَازِمٍ أَخْبَرَنِي سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يَوْمَ خَيْبَرَ: ... "انْفُذْ عَلَى رِسْلِكَ حَتَّى تَنْزِلَ بِسَاحَتِهِمْ ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى الإِسْلَامِ وَأَخْبِرْهُمْ بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ مِنْ حَقِّ اللَّهِ فِيهِ. فَوَاللَّهِ لأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلاً وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ حُمْرُ النَّعَمِ."

عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، إِذَا بَعَثَ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِهِ فِي بَعْضِ أَمْرِهِ قَالَ: "بَشِّرُوا وَلاَ تُنَفِّرُوا، وَيَسِّرُوا وَلاَ تُعَسِّرُوا."

Muhammed b. Münkedir'in işittiğine göre, Rebîa b. Abbâd ed-Dîlî şöyle demiştir: "Medine'ye hicret etmeden önce Resûlullah'ı, Mina'daki konaklama yerlerinde insanları ziyaret ederken gördüm. Şöyle diyordu: *'Ey insanlar! Yüce Allah, yalnızca kendisine kullukta bulunmanızı ve O'na şirk koşmamanızı emrediyor...'*"

(HM16120 İbn Hanbel, III, 492)

Ebû Hâzim'in, Sehl b. Sa'd'dan naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Hayber günü (sancağı verdiği Hz. Ali'ye) şöyle buyurmuştur: ... *"Onların bulundukları bölgeye varıncaya kadar sükûnetle yürü! Sonra onları İslâm'a davet et ve yerine getirmeleri gereken ilâhî hak ve esasları onlara haber ver! Vallahi senin vasıtanla Allah'ın bir kişiyi hidayete erdirmesi, senin için (en değerli) kızıl develerden daha hayırlıdır."* buyurmuştur.

(M6223 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 34; B4210 Buhârî, Meğâzî, 39)

Ebû Musa (el-Eş'arî) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), bazı emirlerini yerine getirmesi için ashâbından birini görevli olarak gönderdiği zaman, *"Müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın!"* buyururdu.

(M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6)

Sevgili Peygamberimiz, insanları İslâm'a davet ederken çok sıkıntılı günler geçirmişti. Hz. Peygamber'in karşılaştığı zorluklar, kızı Hz. Fâtıma'ya nispet edilen bir sözde, "Eğer bu zorluklar, gündüzlerin başına gelseydi, gündüzler geceye dönüşürdü."[1] şeklinde dile getirilmişti. Hz. Peygamber, Mekke'de düzenlenen Ukaz panayırlarında İslâm'ı anlatmak için çadır çadır dolaşır,[2] Arafat'ta vakfe yerinde bulunan insanlara kendisini tanıtarak, *"Beni kavmine götürecek kimse yok mu? Kureyş (müşrikleri) beni, Rabbimin kelâmını tebliğ etmekten alıkoydu."* buyururdu.[3]

Mekke'de geçen zorlu yılların ardından Medine'ye hicret eden Allah Resûlü, devlet başı sıfatıyla tebliğinin sınırlarını genişleterek, çevre kabileleri İslâm'a davet etmek üzere elçiler görevlendirecektir. Bu bağlamda, mektubunu taşıyan bir elçisini Yemâme reisi Sümâme b. Üsâl'e gönderir.[4] Sümâme, gelen elçiyi öldürtmek ister. Fakat amcası Âmir b. Seleme buna engel olur. Bunun üzerine Hz. Peygamber Sümâme'nin yakalanması için emir verir ve dua eder.[5] Peygamberimize ait bir askerî birlik tarafından yakalanan Sümâme Medine'ye getirilir. Mescid-i Nebevî'nin direklerinden bir direğe bağlanır. Derken Hz. Peygamber onun yanına gelir ve *"Ey Sümâme! İçinde taşıdığın (gerçek düşünce) nedir?"* diye sorar. Sümâme, "Bendeki hayırdır yâ Muhammed. Şayet öldürürsen kan sahibi birini öldürmüş olursun. İyi davranırsan şükreden birine iyilik etmiş olursun. Eğer diyet karşılığında mal istiyorsan hemen dile. Sana dilediğin kadar mal verilir." der. Hz. Peygamber ertesi güne kadar yanından ayrılır. Ertesi gün yine, *"Ey Sümâme! İçinde taşıdığın (gerçek düşünce) nedir?"* diye sorar. O da, "Sana söylediğimdir! Eğer iyi davranırsan şükreden birine iyilik etmiş olursun. Öldürürsen kan sahibi birini öldürmüş olursun! Mal istiyorsan hemen dile! Sana dilediğin kadar mal verilir." der. Hz. Peygamber yine bir sonraki güne kadar ondan ayrılır. Ertesi gün gelince tekrar, *"Ey Sümâme! İçinde taşıdığın (gerçek düşünce) nedir?"* diye sorar. Sümâme, "Bende sana söylediklerim var! Eğer iyi davranırsan şükreden birine iyilik etmiş olursun. Öldürürsen kan sahibi birini öldürmüş olursun. Mal istiyorsan hemen dile! Sana dilediğin kadar mal verilecektir." der. Bunun üzerine Resûlullah, *"Sümâme'yi serbest bırakın!"* buyurur. O da mescide yakın bir hurmalığa giderek gusül ab-

[1] ZS2/134 Zehebî, *Siyer*, II, 134.
[2] HM14708 İbn Hanbel, III. 340.
[3] D4734 Ebû Dâvûd, Sünnet, 20; T2925 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 25.
[4] ST5/550 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 550; İBS319 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 319.
[5] ZE2/351 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 351; ST5/550 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 550; NR3/392 Cemâleddîn ez-Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III. 392.

desti alır. Sonra mescide gelir, "Eşhedü en lâ ilâhe illâllâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh." diyerek Müslüman olur ve ardından şunları söyler: "Yâ Muhammed! Vallahi, şu âna kadar yeryüzünde bana senin yüzünden daha sevimsiz bir yüz yoktu. Şimdi senin yüzün bana bütün yüzlerden daha sevimli oldu. Vallahi, benim için senin dininden daha sevimsiz bir din yoktu. Dinin de benim için bütün dinlerden daha sevimli oldu. Vallahi, benim için senin beldenden daha sevimsiz bir belde yoktu. Şimdi belden de benim için bütün beldelerden daha sevimli oldu."

Sümâme, Hz. Peygamber'e söylediği bu sözlerde o kadar samimidir ki yurduna dönmeden önce umre için uğradığı Mekke'de Müslüman olduğunu ilân eder ve alenen ibadet etmekten hiç çekinmez. Müşrikler kendisini yakalar. Niyetleri öldürmektir. Fakat içlerinden biri Yemâme'nin hububatının kendileri için hayatî bir öneme sahip olduğunu söyleyerek onun serbest bırakılmasını sağlar. Fakat Sümâme, Resûlullah'ın izni olmadan müşriklere tek bir buğday tanesi bile olsa yiyecek vermeyeceğini bildirir.[6]

Şüphesiz Sümâme'yi bu denli samimi mümin hâline getiren, Hz. Peygamber'in, İslâm'a davette uyguladığı güzel muameleydi. Onun, üç gün boyunca kaldığı Mescid-i Nebevî'de sahâbenin yaşantısında gördüğü İslâm'ın güzellikleriydi. Tâif heyeti Medine'ye geldiğinde de Hz. Peygamber, Müslümanların Kur'an okuyuşları, namaz kılışları, huşû içinde ibadetleri ve İslâm'ı yaşayışları, onların kalplerini yumuşatsın diye Mescid-i Nebevî'de ağırlamıştı.[7] Kuşkusuz davet ve tebliğ sürecinde mescit merkezî bir konuma sahipti.

Mekke'de geçen kırk yıllık süreçte peygamberlik görevine hazır hâle gelen Hz. Peygamber'e ilk vahiy iner. Hz. Peygamber, büyük bir korku içinde evine koşar. Yatağına girer ve hanımı Hz. Hatice'ye, *"Beni örtün! Beni örtün!"* der. Hz. Hatice, Sevgili Peygamberimizin üstünü örter. Uyanınca başından geçenleri hanımına anlatarak, *"Kendim için çok korktum!"* der. Hz. Peygamber, peygamberliğini başlatan ilk vahyi almıştır. Fakat hâlâ gerçekleşenlerin asıl mahiyetinden habersizdir. Zira peygamberliğin ne olduğunu bilmemektedir. Kendisi o sıralar, "kitap nedir, iman nedir" bilmediği[8] gibi kendisine "kitap" verileceğini ve peygamber olarak seçileceğini de ummaz.[9] Hz. Muhammed, yaşadıkları sebebiyle hayli zor bir durumdadır. Böyle bir durumda olan sevgili eşine Hz. Hatice, "Allah seni kesinlikle utandırmaz. Çünkü sen, akrabalık bağlarını sıkı tutar, doğru söz söyler, bakıma muhtaç olan kimselere yardım eder, elinde avucunda olmayana

[6] M4589 Müslim, Cihâd ve siyer, 59; B4372 Buhârî, Meğâzî, 71.
[7] D3026 Ebû Dâvûd, İmâre, 25, 26.
[8] Şûrâ, 42/52.
[9] Kasas, 28/86

verir, misafiri ağırlar ve haksızlığa uğrayanlara destek olursun." sözleriyle destek vererek onu teselli eder. Hz. Hatice, bununla da yetinmez ve sevgili eşini amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'e götürür. Varaka, Hz. Peygamber'e peygamber olacağını, hatta kavminin kendisini yurdundan çıkaracağını söyler.[10] Böylelikle Hz. Peygamber bir nebze olsun rahatlar. Yaşadıklarının tekrar etmesini arzular.

Aradan uzun bir süre geçer. Ancak böyle bir hâl tekrar etmez. Bu durumdan endişelenir. Hatta Rabbi tarafından terk edildiği zannına bile kapılır. Ve nihayet bir gün Hira Mağarası'nda Cebrail'i son derece heybetli hâliyle görür. Yine korku ve heyecan içinde evine koşar ve yatağına girer. Ardından Yüce Allah, *"Ey örtünüp bürünen! Kalk ve (insanları) uyar! Sadece Rabbini yücelt! Elbiseni temiz tut! Pisliklerden (şirkten) uzak dur!"*[11] âyetlerini indirir.[12] Bu âyetler, davetçinin, davet ettiği hususları öncelikle kendi nefsinden başlayarak yaşaması gerektiğini anlatır. Nitekim Allah Resûlü de buna göre hareket eder.

Böylece Hz. Peygamber, içinde bulunduğu toplumda tevhid bayrağını açan ilk Müslüman vasfıyla[13] Mekke ve çevresinde[14] öncelikle akrabalarından[15] başlayarak insanları, İslâm'a hikmet ve güzel öğütlerle davet etmek[16] ile görevlendirilir. Önce daveti kabul edenleri cennetle müjdeleyecek, kabul etmeyenleri cehennemle korkutup uyaracak,[17] sonra da yeryüzünden fitne ve fesat ortadan kalkıncaya, din tamamen Allah'ın oluncaya,[18] İslâm bütün dinlere üstün gelinceye kadar[19] mücadele edecektir. Zira Araplar, ataları uyarılmamış, doğru ile eğrinin ne olduğundan habersiz kalmış bir topluluktur. Bu sebeple Hz. Peygamber Allah'tan aldığı vahiyle, öncelikle Arapları uyarmak için[20] fakat bütün zamanlara ve toplumlara rahmet olarak gönderilmiş[21] ve insanların tamamına hitap eden Allah'ın en son elçisi olarak seçilmiştir.[22]

Peygamberliğin veriliş sebeplerinin en önemlisi ve her peygamberin en büyük görevi, insanları Allah'a davet etmektir. Hz. Peygamber'in bu görevini en kapsamlı şekilde, *"Ey Peygamber! Biz seni hem bir şahit, müjdeci, uyarıcı ve hem de izniyle Allah'a davetçi ve aydınlatıcı bir ışık kaynağı olarak gönderdik."*[23] âyeti anlatır. Ayrıca Kur'an'da Hz. Peygamber, diğer pek çok âyette bu sıfatlarla nitelendirilmiş,[24] ona yüklenen davet vazifesi, *"Davet et!"*,[25] *"Tebliğ et!"*,[26] *"Hatırlat!"*,[27] *"İkaz et!"*,[28] *"Uyar!"*[29] gibi pek çok kelimeyle ifade edilmiştir. Yine birçok âyette Hz. Peygamber'in görevinin ancak *"tebliğ"* olduğu zikredilmiştir.[30]

[10] M403 Müslim, Îmân, 252; B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[11] Müddessir, 74/1-5
[12] M406 Müslim, Îmân, 255; B4925 Buhârî, Tefsîr, (Müddessir) 4.
[13] En'âm, 6/14.
[14] Şûrâ, 42/7
[15] Şuarâ, 26/214.
[16] Nahl, 16/125.
[17] Sebe', 34/28.
[18] Enfâl, 8/39.
[19] Fetih, 48/28
[20] Enbiyâ, 21/45; Yâsîn, 36/6, Fussilet, 41/44.
[21] Enbiyâ, 21/107.
[22] A'râf, 7/158; Ahzâb, 33/40.
[23] Ahzâb, 33/45-46.
[24] Ahkâf, 46/31; Fâtır, 35/23, 24; Sâd, 38/65.
[25] Kasas, 28/87.
[26] Mâide, 5/67.
[27] Zâriyât, 51/55.
[28] Müddessir, 74/2.
[29] En'âm, 6/51.
[30] Âl-i İmrân, 3/20; Mâide, 5/92; Ra'd, 13/40.

Davet, İslâm dininin esaslarını anlatarak insanların onu benimsemelerini ve dinin koyduğu esaslara göre yaşamalarını sağlama çabasıdır. Dünya işlerinde de, âhireti ilgilendiren durumlarda da, İslâm'ın ele aldığı bütün konularda davet söz konusudur. Kâfirlerin yanı sıra münafıklar ve Müslümanlar, kısacası bütün insanlar, İslâm davetinin muhatabıdır.[31] Nitekim Kur'an'da yer alan *"İslâm'a çağrı"*,[32] *"imana çağrı"*,[33] *"Allah yoluna çağrı"*,[34] *"Allah'ın Kitabı'na çağrı"*,[35] *"Hakk'a çağrı"*,[36] *"hayra çağrı"*,[37] *"kurtuluşa çağrı"*[38] anlamındaki ifadeler, davetin İslâm'ın esaslarının kabul edilip uygulanmasını sağlamayı amaçlayan bir faaliyet olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla davet, hem Müslümanları hem de Müslüman olmayanları kapsamaktadır. Ayrıca davet, dinî rehberlik ve vaazı, nasihat ve tavsiyeyi, uyarı ve müjdelemeyi, kontrol ve tebliği, iyiliği emretmeyi ve kötülüğü engellemeyi içine alan çok geniş bir kavramdır.

Yüce Rabbimiz, İslâm hakkında kalplerinde hiç de iyi düşünceler bulunmayan kişilerden söz ederek, *"Onlar, Allah'ın, kalplerindekini bildiği kimselerdir. Onlara aldırma, kendilerine öğüt ver!"* buyurmuş,[39] davet ve tebliğ görevinde safları genişletmenin; doğru ve güzel olanı, inkâr bataklığında kıvranan veya hatalı olan herkese ulaştırmanın gereğine işaret etmiştir. Ayrıca bu tür kişilere daha özenli davranmanın bir usul ve üslûbu gerektirdiğine vurgu yaparak, *"Onlara kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle!"*[40] uyarısında bulunmuştur.

Hz. Peygamber, kendisine peygamberlik görevi verildikten sonra bir süre insanları gizli bir şekilde İslâm'a davet etti.[41] Bu süreçte davetini, önce ailesine, sonra da dostlarına ve güvendiği kişilere yaptı. Bunun neticesinde eşi Hz. Hatice, Hz. Peygamber'e ilk iman eden kişi oldu. Ardından kızları, Zeyneb, Rukiyye ve Ümmü Gülsüm iman ettiler. Daha sonra Hz. Peygamber'in evinde kalan Hz. Ali ile azatlısı Zeyd b. Hârise iman etti.[42] İslâm'dan önce de Hz. Peygamber'in dostu ve arkadaşı olan Hz. Ebû Bekir de Müslüman oldu. Hz. Ebû Bekir'in daveti ile de Osman b. Affân, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Talha b. Ubeydullah İslâm'a girdiler.[43]

İslâm'a gizli davet döneminde, Hz. Peygamber, Kureyş müşriklerinin kötülüklerinden sakınarak İslâm tarihinde Dârü'l-İslâm diye bilinen[44] Dârülerkam'da, Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın evinde ilk Müslümanlarla toplantılar gerçekleştirmiş, onlara Kur'an'ı ve İslâm'ı öğretmiş ve birçok insanı bu evde İslâm'a davet etmiştir. Hz. Ömer de burada İslâm'a girmiştir.

[31] En'âm, 6/19.
[32] Saff, 61/7.
[33] Hadîd, 57/8.
[34] Nahl, 16/125.
[35] Âl-i İmrân, 3/23.
[36] Ra'd, 13/14.
[37] Âl-i İmrân, 3/104.
[38] Mü'min, 40/41.
[39] Nisâ, 4/63.
[40] Nisâ, 4/63.
[41] HS2/97 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 97.
[42] HS2/87 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 87.
[43] HS2/90 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 90.
[44] ST3/242 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 243.

Bu ev, Kâbe'nin yakınında, Safâ tepesinin yanında bulunuyordu.[45] Hac ve umre için dışarıdan gelenlerle dikkat çekmeden temas kurulabiliyor, ilk Müslümanlar da bu eve kolayca gidip gelebiliyorlardı. Ayrıca Kureyş'in Kâbe civarında ve Dârünnedve'deki toplantıları buradan izlenebiliyordu. İşte evin bu stratejik önemi ve ilk Müslümanların tamamını içine alacak kadar geniş olması, Hz. Peygamber'in orayı seçmesinde etkili olmuştur.

Dârülerkam, Mekke'de İslâm'a davette ve onun yayılmasında çok önemli rol üstlenmiş bir merkezdir. Daveti yayacak birçok davetçi burada yetişmiştir. Nitekim Dârülerkam'da yetişen Mus'ab b. Umeyr, daha sonraları Medine'nin İslâm'a hazırlanması için Hz. Peygamber tarafından görevlendirilmiştir. Dârülerkam, Medine'de Mescid-i Nebevî'nin ve Suffe Ashâbı'nın yürüttüğü faaliyeti Mekke'de gerçekleştirmiştir. Netice olarak Hz. Peygamber, bu üç yıllık gizli davet döneminde insanları Yüce Allah'a iman ve ibadete, kendisinin Allah'ın kulu ve resûlü olduğuna inanmaya ve putlara tapmaktan vazgeçmeye çağırmıştır.[46]

Gizli davet sürecinin ardından Allah, *"En yakın akrabanı uyar!"*[47] ve *"Şimdi sen, sana emrolunanı (başlarına çakarcasına) apaçık bildir ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme!"*[48] âyetlerini indirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bir ziyafet düzenleyerek hısım ve akrabalarını evine davet etti. Yemeğin ardından amcası Ebû Leheb, "Kabilesine senin getirdiğin gibi kötü bir şey getiren kimse görmedim."[49] diyerek Peygamberimizin konuşmasına fırsat vermedi. Hz. Peygamber, meramını anlatamadan topluluk dağıldı. Hz. Peygamber, ertesi gün bir ziyafet daha tertipledi. Bu toplantıda, konuşmasına Allah'a hamd ve senâ ederek başladı. Ardından onlara asla yalan söylemeyeceğini ve onları aldatmayacağını ifade etti. Daha sonra da ölümü, yeniden dirilişi, hesabı, âhireti, cennet ve cehennemi hatırlatarak onları Allah'a iman etmeye davet etti. Ve ilk uyardığı insanların onlar olduğunu kendilerine bildirerek,[50] *"Ey Abdülmuttaliboğulları! Ben özelde size, genelde bütün insanlara peygamber olarak gönderildim."*[51] buyurdu. Neticede Hz. Peygamber, hısım ve akrabalarını açıktan İslâm'a davet etti.

Amcası Ebû Tâlib, sözlerini güzel bulduğunu belirterek görevine devam etmesini istedi. Bu süreçte kendisini himaye edeceğini, ancak atalarının dininden de dönmeyeceğini ifade etti. Diğer amcası Ebû Leheb ise bunun kötü bir şey olduğunu söyleyerek akrabalarının Hz. Peygamber'in faaliyetine engel olmasını istedi. Şayet onun davetini kabul ederlerse zillete maruz kalacaklarını, himaye ederlerse öldürüleceklerini söyledi. Hz.

45 NM6129 Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2211 (3/503)
46 HM16123 İbn Hanbel, III, 493; NM38-NM39 Hâkim, *Müstedrek*, I, 19 (1/14).
47 Şuarâ, 26/214.
48 Hicr, 15/94.
49 BE1/119 Belâzürî, *Ensâb*, I, 118.
50 BE1/119 Belâzürî, *Ensâb*, I, 118, 119.
51 HM1371 İbn Hanbel, I, 159.

Peygamber'in halası Safiyye, Ebû Leheb'e karşı çıkarak davranışının hoş olmadığını söyledi. Ebû Tâlib tekrar söz alarak sağ olduğu müddetçe onu koruyacağını ifade etti.[52] Hz. Peygamber'in bu çabaları, davete en yakın akrabalardan başlanması gerektiğini ve onun da kendi etrafında inançlı bir kadro oluşturma çabası içine girdiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber, daha sonra bütün Mekkelileri İslâm'a davet etmeye başladı. Bir gün Safâ tepesine çıkarak, *"Ey Fihroğulları! Ey Adîoğulları!"* diye, oymak oymak bütün Kureyş soylarına seslendi. Bunun üzerine herkes toplandı. Hatta bu çağrıyı duyup da gelemeyecek olanlar, toplantıda ne olacağını öğrenmek için birer elçi gönderdiler. Kureyş'le birlikte Ebû Leheb de geldi. Toplandıklarında Hz. Peygamber, onlara şöyle bir konuşma yaptı: *"Ey Kureyş! Haydi, bana görüşünüzü söyleyin! Ben size, 'Şu vadide birtakım düşman süvarileri vardır, sizin üzerinize baskın yapmak istiyorlar!' diye haber versem bana inanır mısınız?"* Topluluğun cevabı; "Evet inanırız. Biz senden sadece doğruluk gördük." şeklinde oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber; *"O hâlde ben size şiddetli bir azabın önünde (onu haber veren) bir uyarıcıyım."* deyince, Ebû Leheb, "Yazıklar olsun sana! Bizi bunun için mi buraya topladın?" dedi ve sonra ayağa kalktı. Bunun üzerine, Tebbet (Mesed) sûresi indirildi.[53]

Bu toplantı sırasında Hz. Peygamber'in akraba gruplarına tek tek hitap ederek yaptığı konuşma, gerek üslûp gerekse muhteva açısından oldukça ilgi çekicidir: *"Ey Kureyş topluluğu! Kendinizi ateşten koruyun! Çünkü benim size (hesap gününde) ne bir faydam dokunabilir ne de bir zararım. Ey Abdümenafoğulları! Kendinizi ateşten koruyun! Çünkü benim size ne bir fayda ne de bir zarar verebilecek gücüm vardır. Ey Kusayoğulları! Kendinizi cehennem ateşinden koruyun. Size fayda veya zarar verebilecek bir gücüm yoktur. Ey Abdülmuttaliboğulları! Kendinizi ateşten koruyun. Zira size ne fayda ne de zarar verebilecek bir gücüm vardır. Ey Muhammed'in kızı Fâtıma! Sen de kendini cehennem ateşinden koru. Çünkü sana da (hesap gününde) bir fayda ve zarar verebilecek bir imkânım yoktur. Senin için yalnızca bir akrabalık bağım var. (Dünyada yaşadığım sürece) onun gereklerini yapacağım."*[54] Allah Resûlü, bu tür konuşmalarıyla içinde yaşadığı toplumun yaygın ve yanlış kanaatlerini temelden sarsmayı, zihin ve düşünce kalıplarını yeniden kurmayı amaçlamıştır.

Hz. Peygamber, "düşman ordusu" benzetmesini başka bir rivayette de yapar ve kendini bu ordunun tehlikelerini haber veren "çıplak bir uyarıcı" olarak niteler: *"Ben ve Allah'ın bana verdiği görev, bir kavme gelip, 'Düşman ordusunu gözlerimle gördüm, ben çıplak uyarıcıyım. Kurtulmaya bakın!' diyen*

[52] BE1/119 Belâzürî, *Ensâb*, I, 119.
[53] B4770 Buhârî, Tefsîr, (Şuarâ) 2
[54] T3185 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 26; EM48 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 31.

kimsenin hâline benzer. O toplumdan bir kısmı onun bu uyarısını dikkate almış ve geceleyin sessizce kaçıp kurtulmuş; bir kısmı ise, onu yalanlamış, sabaha kadar bulundukları yerden ayrılmamış ve sabahleyin gelen ordu tarafından helâk edilmiştir. İşte bana itaat edip getirdiğime uyan kimsenin durumu ile bana isyan edip getirdiğim gerçeği yalanlayanın durumu buna benzer."[55] Hz. Peygamber, bir başka hadisinde de bu uyarma görevini farklı bir benzetmeyle anlatır: *"Benimle ümmetimin durumu (geceleyin) ateş yakan kimsenin hâline benzer. Böcekler ve kelebekler o ateşe düşmeye başlar. İşte ben de sizler ateşe girerken kuşaklarınızdan tutup engellemeye çalışıyorum."*[56]

Hz. Peygamber'in bu ilk uyarılarını tepkiyle karşılayan hemşehrileri, kendi putlarına dil uzatmamak kaydıyla, kabile reisliği, krallık ve istediği kadar mal teklif ettiklerinde, onlara Hz. Peygamber'in cevabı çok net olmuştur: *"Ben, sizin ne söylediğinizi anlamıyorum! Ben, getirmiş olduğum şeyi sizden mal talep etmek, aranızda şeref sahibi olmak ve size kral olmak için getirmedim. Aksine Allah, beni size elçi olarak gönderdi, bana Kitabı'nı indirdi ve size müjdeci ve uyarıcı olmamı emretti. Ben de size Rabbimin risâletini tebliğ ettim ve yalnızca samimi davrandım. Eğer size getirmiş olduğumu benden kabul ederseniz işte bu, sizin dünya ve âhiretteki nasibinizdir. Şayet reddedecek olursanız benimle siz hakkında Allah bir hüküm verene kadar Allah'ın emrini yerine getirmek için sabrederim!"*[57]

Yine kendisine her zaman destek olan amcası Ebû Tâlib'in de umudunu yitirdiğini anladığında, ona şu acı cümleleri sarf etmiştir: *"Amca! Güneşi sağ elime, ayı da sol elime koysanız Allah'ın yardımı gelene kadar ya da ben bu gaye uğrunda ölene kadar bu vazifemden asla vazgeçmem!"*[58] Siyer kaynaklarımızda geçen bu rivayetler, Hz. Peygamber'in İslâm'a davetinde ne kadar kararlı olduğunu göstermektedir.

İslâm davetinin ilk günlerinde Müslümanlar, inançları sebebiyle eziyet ve baskılara maruz kaldığında Hz. Peygamber'in, Kureyş'in iki kuvvetli şahsiyetinden biri, Ömer b. Hattâb veya Amr b. Hişâm (Ebû Cehil) ile İslâm'a güç ve şeref nasip etmesi için Allah'a yalvarması, ardından Hz. Ömer'in Müslüman olması,[59] davette duanın önemine işaret etmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber, Medine döneminde de insanların hidayeti için dua ederek Rabbinin inayetini dilemiştir. Devsoğulları kabilesinden Tufeyl b. Amr, henüz Hz. Peygamber Mekke'de iken iman etmiş ve kavmine İslâm'ı anlatmıştı. İkinci kez Hz. Peygamber'le görüşmeye geldiğinde, kavminden şikâyetçi olmuş ve helâk edilmeleri için Hz. Peygamber'den

[55] M5954 Müslim, Fedâil, 16.
[56] M5955 Müslim, Fedâil, 17; B6483 Buhârî, Rikâk, 26; T2874 Tirmizî, Emsâl, 82.
[57] İS5234 İbn İshâk, *Sîret*, 234-235; HS2/133 İbn Hişâm, *Sîret*, I, 133-134.
[58] HS2/101 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 101.
[59] T3681 Tirmizî, Menâkıb, 17.

beddua etmesini istemişti. Resûl-i Ekrem, ellerini kaldırdığı zaman orada bulunanlar, Resûlullah'ın Devs kabilesi aleyhine dua edeceğini sandılar. Fakat Rahmet Peygamberi, *"Ey Rabbim! Devs'e hidayetini ver ve onları Müslüman olarak getir!"*[60] şeklinde dua etmiştir.

Hz. Peygamber, ilâhî tebliğ vazifesini yürütürken Mekkeliler, Hz. Peygamber'e ve Muttaliboğulları ile Hâşimoğulları'na karşı boykot kararı almıştır. Hz. Peygamber ve Müslümanlar, bu yıllarda çok sıkıntılı günler geçirmişlerdir. Üstelik bunlara, son nefesine kadar bir türlü inanmaya karar veremeyen amcası ve himayekârı Ebû Tâlib[61] ile en büyük destekçisi muhterem eşi Hz. Hatice'nin vefatı eklenmiş; bu arada Kureyş'in başına Hz. Peygamber'in diğer amcası ve en büyük düşmanı Ebû Leheb geçmiştir.

Mekke'de dine davet imkânları kısıtlanıp azalınca Hz. Peygamber, bu sefer hac mevsiminde Mina'daki konaklama yerlerinde dolaşmaya ve burada kurulmakta olan Ukâz ya da Zülmecâz panayırlarına gelenleri İslâm'a davet etmeye başladı. Onlara, *"Ey insanlar! Yüce Allah, yalnızca kendisine kullukta bulunmanızı ve O'na şirk koşmamanızı emrediyor..."*[62] diyordu. Burada da amcası Ebû Leheb, Hz. Peygamber'in peşini bırakmıyor ve "Bu adam sapıtmış. Sizi sakın atalarınızın ilâhlarından saptırmasın." diyerek Sevgili Peygamberimizi yalanlamaya ve insanları engellemeye çalışıyordu.[63]

Genellikle kitabî değil şifahî kültür içerisinde hayat sürmüş olan Arap câhiliyesinin; Hz. Peygamber'in Allah katından getirmiş olduğu imanî hakikatler içerisinde anlamakta zorlandıkları hususların başında Allah'ın bir ve tek olması, yani tevhid kavramı;[64] ikinci sırada ise öldükten sonra dirilme, yani âhiret hayatı[65] gelmekteydi. İnsanların inanıp inanmaması kendi tercihlerine bırakıldığından, kişi her ne kadar herkesin inanmasını istese de Allah,[66] dileyeni doğru yola iletmektedir. İşte bu sebepten Hz. Peygamber'e de bu konuda düşen görev sadece tebliğ, uyarı ve anlatmak olmuştur.[67] Kavminden gelecek tepki, tehdit, baskı ve eziyet gibi her türlü inatçı tutum ve davranışa karşı Allah, Hz. Peygamber'in sabır ve tahammül direncini yükseltmiş, İslâm'ı kabul etmemelerinden dolayı kahredercesine kendini üzmesinin doğru olmayacağını bildirmiş[68] ve onu şu âyetle desteklemişti: *"Sen öğüt ver. Çünkü sen sadece öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba/zorlayıcı değilsin."*[69] Resûl-i Ekrem'in hayatının hiçbir döneminde hiçbir kimseyi İslâm'ı kabule zorladığı görülmemiştir. Tam aksine tebliğde bulunduğu kişiler İslâm'ı kabul etmemişlerse onlara, belli şartlar çerçevesinde din ve vicdan özgürlüğü sağlamıştır.

[60] M6450 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 197; B6397 Buhârî, Deavât, 59.
[61] N2008 Nesâî, Cenâiz, 84; N2037 Nesâî, Cenâiz, 102.
[62] HM16120 İbn Hanbel, III, 492.
[63] HM16116 İbn Hanbel, III, 492.
[64] Sâd, 38/5.
[65] Yâsîn, 36/77-83.
[66] Yûsuf, 12/103; Kasas, 28/56.
[67] Mâide, 5/67, 92, 99; Ra'd, 13/40; A'râf, 7/62, 68.
[68] Şuarâ, 26/3.
[69] Gâşiye, 88/21, 22.

Tüm bu delil ve uyarılara rağmen doğup büyüdüğü şehir olan Mekke'de dine davet imkânı ortadan kalkıp çabaları sonuç vermeyince, Hz. Peygamber, artık görevini yapabileceği yeni bir mekân arayışına girişti. Böylece o, aslında bütün insanlığa bir mesaj olan bu ilâhî uyarıyı anlayacak sağduyuya sahip bir çevre[70] oluşturmak amacıyla, hac mevsiminde buraya gelen insanlara kendisini takdim ederek şöyle demeye başladı: *"Beni kendi kavmine götürecek bir adam yok mu? Çünkü Kureyş, Rabbimin sözlerini tebliğ etmemi engelledi."*[71]

Arayış içerisindeki Hz. Peygamber, o sıralarda Tâif şehrine giderek Tâiflileri İslâm'a davet etti. Fakat Tâifliler, daveti kabul etmedikleri gibi Hz. Peygamber'i taş yağmuruna tutup ona hakaret ettiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Cebrail'i Hz. Peygamber'e göndermiş, isterse helâk meleğinin Tâif halkını helâk edebileceğini bildirmiş ancak Rahmet Peygamberi, bu gözü dönmüş, taş yürekli insanların soyundan Allah'ın birliğini haykırarak O'na iman edeceklerin çıkabileceğini ümit etmiş ve düşmanlarının bile hidayetini dilemiştir.[72]

Mekke döneminde, her türlü zulüm ve işkence altında inim inim inleyen Müslümanların şikâyetleri karşısında Hz. Peygamber sabrı tavsiye etmişti. Önceki ümmetlerden iman edenlerin bedenlerinin testere ile ikiye biçildiğini, demir taraklarla etlerinin kemiklerine kadar taranarak sıyrıldığını ama bu işkencelerin bile onları dinlerinden döndüremediğini ifade etmişti. Hatta o, Yemen'in San'a şehrinden yola çıkan bir kimsenin Hadramevt'e kadar hiçbir şeyden endişe etmeksizin ve korkmaksızın gidebileceği bir şekilde dinin yayılıp kemale ereceğini bildirerek Müslümanlara ümit bahşetmişti. Böylece onlara aceleci olmamaları gerektiğini bildirmişti.[73]

Hz. Peygamber, Tâif'ten döndükten sonra bir hac mevsiminde, daha sonra hicreti ile şereflenince Medine adını alacak olan Yesrib'e ve Yesriblilere yönelmiştir. Akabe denilen mevkide Medineli Müslümanlarla anlaşma yaparak onlardan bağlılık yemini almıştır.[74] Peygamberliğinin onuncu yılında, Akabe gecesinde yapmış olduğu anlaşmada, her hâl ve şartta ilâhî emirlere kulak verip dinleyeceklerine, kolay ya da zor zamanlarda birbirlerine yardım edeceklerine, iyi şeyleri emredip kötülüklerden alıkoyacaklarına, Allah hakkında, hiçbir kınayanın kınamasına aldırmaksızın daima doğruyu söyleyeceklerine, Allah Resûlü'ne yardım etmeye ve Medine'ye geldiği zaman onu eşlerini ve çocuklarını savundukları gibi savunacaklarına dair onlardan söz almıştır.[75]

[70] İbrâhîm, 14/52.
[71] T2925 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 25; HM15260 İbn Hanbel, III, 391.
[72] B3231 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7
[73] B3612 Buhârî, Menâkıb, 25; D2649 Ebû Dâvûd, Cihâd, 97.
[74] B6801 Buhârî, Hudûd, 14
[75] HM14510 İbn Hanbel, III, 322; HM14708 İbn Hanbel, III, 340; BS18233 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 17

Hicretin ardından Medine'de, aynı zamanda şehir devletinin başı vasfıyla Hz. Peygamber, davet ve tebliğ görevini bu sefer her türlü sosyo-politik, askerî ve ekonomik araçlarla yapma fırsatını elinde bulundurarak tüm Arap yarımadasını etkilemeyi başarmıştı. Nitekim ilk seksen âyeti Medine döneminin üçüncü yılında Yemen'den gelen Hıristiyan Necrân heyeti sebebiyle inmiş olan Âl-i İmrân sûresindeki[76] iki âyet, Hıristiyan ve Yahudilere hitap ettiği gibi kitapsız dinlerin mensubu olan bütün müşrikleri de hedef almakta ve bu da Kur'an'ın evrensel bir tebliğ olduğunu göstermektedir. Bu âyetlerde özetle Allah katında geçerli dinin İslâm olduğu ve Hz. Peygamber'in görevinin sadece tebliğ olduğu bildirilmektedir.[77]

Hz. Peygamber'in, hicretin altıncı yılında Hudeybiye Antlaşması'nın ardından Kisrâ, Kayser ve Necâşî gibi devrinde yaşamakta olan hükümdarların hepsine göndermeye başladığı İslâm'a davet mektupları davetin evrensel açılımını yansıtır ve[78] bunların bir kısmı günümüze de ulaşmıştır. Bu mektuplar, gayri müslim olanlara neler tebliğ edileceğini gösteren ve peygamberî davet yöntemini açıklayan resmî belgeler durumundadır. Nitekim Hz. Peygamber, Bizanslılara bir mektup yazmaya karar verdiğinde kendisine, *"Onlar bir mektubu mühürlü olmadıkça okumazlar."* denilince, hemen gümüş bir mühür edinmiştir. Bu gümüş yüzüğün nakşında da *"Muhammed Resûlullâh."* yazısı kazılıdır.[79]

Hz. Peygamber'in, Bizans kralı Hirakl'e ulaştırılan mektubunda şunlar yazılmıştı: *"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'ın kulu ve resûlü Muhammed'den Roma'nın büyüğü Hirakl'e! Hidayete tâbi olanlara selâm olsun! Şimdi, seni İslâm'a davet ediyorum. Müslüman ol, kurtul! Allah mükâfatını iki kat versin. Eğer kabul etmezsen halkının günahı senin boynunadır. 'De ki: Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse deyin ki, şahit olun, biz Müslümanlarız.'"*[80] Bu mektupta Hz. Peygamber'in Âl-i İmrân sûresinin altmış dördüncü âyetini de yazdırması, davette müşterek noktalardan hareket edilmesini göstermesi açısından oldukça manidardır. Ayrıca Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken davet edeceği topluluğun Ehl-i kitap olduğunu; bu sebeple onları, önce kelime-i şehâdete, bunu kabul ederlerse beş vakit namaza, bunu da kabul ederlerse zekât vermeye davet etmekle emretmiştir.[81] Bu rivayette Hz. Peygamber, en mühimden itibaren tedricî bir sıralama yapmış ve mükellefe hepsini birden

[76] SU5/8 Süheylî, *er-Ravdu'l-unuf*, V, 8.
[77] Âl-i İmrân, 3/19-20
[78] T2716 Tirmizî, İsti'zân, 23.
[79] B5875 Buhârî, Libâs, 52.
[80] Âl-i İmrân, 3/64; M4607 Müslim, Cihâd ve siyer, 74; B7 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.
[81] M121 Müslim, Îmân 29; D1584 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.

yüklememiştir. Böylece insanların daha başlangıçta teklifleri çok görerek ürkmelerinin önüne geçmiştir.

Bir keresinde Resûlullah, nübüvveti duyduğunda bundan çok rahatsız olan ve "Bu adama gitmesem olmaz! Eğer yalancı ise bana bir zararı dokunmaz, ama doğruyu söylüyorsa bunu öğrenmiş olurum." diyerek huzuruna gelen Tay kabilesinin ileri gelenlerinden Adî b. Hâtim'i İslâm'a davet etmişti. Fakat onun yüz hatlarından, tereddüt ve şüphe içerisinde olduğu seziliyordu. Hz. Peygamber, *"Ben, senin niçin Müslüman olmadığını biliyorum. Şimdi sen (kendi kendine) diyorsun ki 'Bu dine girenler insanların mal ve mevki itibariyle en zayıfları, Arapların aralarından çıkardıkları güçsüz kimselerdir.' Sen Hîre'yi biliyor musun?"* buyurdu. Adî, "Görmedim ama hakkında bir şeyler duydum." diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Allah'a yemin olsun ki bu din mutlaka tamamlanacak ve işte o zaman ta Hîre'den tek başına bir kadın kalkıp hiç kimsenin himayesi olmadan gelecek ve Kâbe'yi tavaf edecek. Kisrâ'nın hazineleri fethedilecek."* buyurdu. Adî şaşkınlık içerisinde "Hürmüz'ün oğlu Kisrâ mı?" diye sorunca, *"Evet, Hürmüz'ün oğlu Kisrâ!"* cevabını verdi ve sonra devam etti: *"Yemin olsun, mal öylesine çoğalacak ki alan bulunmayacak."* İçinden geçen tereddüde ikna edici cevaplar bulan ve Müslüman olan Adî b. Hâtim, ilerleyen yıllarda Allah Resûlü'nün anlattıklarını birer birer yaşadığını söylemişti.[82]

Hayber'in fethi ile görevlendiren Hz. Ali'nin, "Yâ Resûlallah! Bizim gibi oluncaya dek onlarla savaşacağım." demesi üzerine Resûl-i Ekrem'in verdiği cevap, gayri müslimlerle olan ilişkilerde takip edilecek askeri taktik, davet ve tebliğ metodunu göstermesi bakımından dikkate şayandır: *"Onların bulundukları bölgeye varıncaya kadar sükûnetle yürü! Sonra onları İslâm'a davet et ve yerine getirmeleri gereken ilâhî hak ve esasları onlara haber ver! Vallahi senin vasıtanla Allah'ın bir kişiyi hidayete erdirmesi, senin için (en değerli) kızıl develerden daha hayırlıdır."*[83]

Yine Müslim b. Hâris b. Müslim et-Temîmî, babası kanalıyla şöyle bir hadis rivayet etmiştir: "Resûlullah (sav) bizi bir seriyye ile birlikte göndermişti. Baskın yapılacak yere yaklaşınca ben atımı koşturup arkadaşlarımı geçtim. Bunun üzerine (yaptığımız baskını gören) kabile halkı, beni feryat ve figanla karşıladı. Ben de onlara, 'Lâ ilâhe illâllâh deyin ve kendinizi kurtarın!' dedim. Onlar da kabul ederek Müslüman oldular. Bunu öğrenince arkadaşlarım bana kızdılar ve 'Bizi ganimetten mahrum ettin.' dediler. Resûlullah'ın huzuruna gelince yaptığım bu işi kendisine anlattılar.

[82] HM18449 İbn Hanbel, IV, 257.
[83] M6223 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 34; B4210 Buhârî, Megâzî, 39.

Bunun üzerine Resûlullah beni çağırdı, yaptığım işi çok beğendi ve *'Haberin olsun ki Yüce Allah, (senin aracılığınla Müslüman olan) her insana karşılık sana şu kadar, şu kadar sevap vermiştir.'* buyurdu."[84]

Savaş esnasında bile Hz. Peygamber'in davet üslûbu, İslâm'ı insanlara sevdirme, barış ve sükûneti sağlama, insana insanlığını, inanç ve ibadet hürriyetini kazandırma kısacası insanların kurtuluşuna vesile olabilme ilke ve düşüncesi üzerine kuruludur. Çünkü Hz. Peygamber'in nazarında bir tek insanın bile dalâletten kurtarılması, üzerine güneş doğan her şeyden daha hayırlıdır.[85] Dolayısıyla İslâm, Müslüman'ın sadece kendi Müslümanlığıyla yetinmesini yeterli görmemiş, İslâm'dan habersiz yaşayan kimselerin de İslâm nimetinden istifade etmeleri için onları davetle mükellef tutmuştur. Yani Allah, yeryüzünde iyilik ve hayrın Müslümanların eliyle hâkim olmasını istemiştir. Kur'an'da, *"Allah'a davet eden, salih amel işleyen ve 'Kuşkusuz ben Müslümanlardanım.' diyenden daha güzel sözlü kimdir?"*[86] buyrularak davetin değerine vurgu yapılmış olması bu noktada oldukça manidardır.

Allah Resûlü, davet ve tebliğ çalışmalarında insanlarla olan ilişkisinde hoşgörü ve merhameti daima öncelemiştir. Rahmet Elçisi bu hususta, *"Rıfk (zarif davranış) işe güzellik katar, rıfktan (zarafetten) yoksunluk ise, işi kusurlu kılar."* buyurmuştu.[87] Böyle buyurduğu gibi buna uygun davranır ve böyle davrananlara da *"Yâ Rabbi! Kim ümmetimin herhangi bir işini üzerine alır da onlara yumuşaklık ve güzellikle davranırsa sen de ona güzellik ve rıfkla muamele eyle!"*[88] diye dua ederdi. *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi."*[89] âyeti, onun bu durumunun en açık deliliydi. Nitekim bir rivayette Sevgili Peygamberimizin Kitâb-ı Mukaddes'teki vasfı da *"Şüphesiz o, kaba ve katı kalpli değildir. Çarşı pazarlarda bağırıp çağırmaz. Kötülüğe kötülükle muamele etmez. Bilakis af ve güzellikle muamele eder."*[90] şeklinde ifade edilmekteydi.

Allah Resûlü, davet faaliyetlerinde asla ümitsizliğe ve karamsarlığa kapılmaksızın çalışmalarını sabır, inanç ve kararlılıkla devam ettirmiştir. Yüce Allah, her türlü baskı, zorluk, sıkıntı ve şiddete karşı geçmişteki iyi örnek ve tecrübelerden yararlanması için diğer peygamberleri kendisine örnek göstererek Allah Resûlü'nden daima sabırlı olmasını istemiştir.[91] Resûl-i Ekrem de her türlü zorluk ve sıkıntıya sabır ve tahammülle göğüs gererek insanları İslâm'a davet etmeye devam etmiştir. İslâm'a kazandır-

[84] D5080 Ebû Dâvûd, Edeb, 100, 101.
[85] NM6537 Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2329 (3/598).
[86] Fussilet, 41/33.
[87] M6602 Müslim, Birr, 78.
[88] M4722 Müslim, İmâre, 19; HM25129 İbn Hanbel, VI, 94.
[89] Âl-i İmrân, 3/159
[90] B2125 Buhârî, Büyû', 50
[91] Ahkâf, 46/35; Sâd, 38/17.

ma konusunda hiçbir kimseyi, hiçbir meslek erbabını önemsiz görmemiştir. Kimilerini hastalandığında ziyaret ederek[92] kimilerine karşı oldukça cömert davranarak[93] kimilerini de ganimetlerden ikramda bulunarak İslâm'a kazandırmıştır.[94]

Ve nihayet hicretin sekizinci yılı Ramazan ayında Mekke'yi fethettiğinde Hz. Peygamber, Kâbe'nin kapısında bir hutbe irad etmiş ve hutbesinde şu unutulmaz sözleri söylemiştir: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht, Allah katında değersiz kişi. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır."*[95] Ardından Hz. Peygamber, daha önce Müslümanlara her türlü kötülüğü yapan Mekkelilerin tamamını affetmiş, böylece onların hep birlikte İslâm'a girmelerini sağlamıştır. İşte böylesine bir fetih gününde huzuruna gelen ve kendisiyle konuşurken titreyen bir şahsa Rahmet Peygamberi'nin, *"Sakin ol! Ben kral değilim. Ben sadece kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum."*[96] buyurarak kendini son derece mütevazı bir şekilde takdim etmesi, öncelikle insanların gönüllerini fethettiğini göstermektedir.

Hicretin dokuzuncu yılı, İslâm tarihinde "Heyetler Yılı" olarak anılır. O sene, kabilelerini temsil etmek üzere Arap Yarımadası ve dışından pek çok heyet, Medine'ye gelerek İslâm'a girdiklerini ya da Müslümanlara tâbi olduklarını bildirmişlerdir. Bu arada heyetler, kabilelerinin Müslüman olduğunu haber vermek,[97] İslâm'ı öğrenip dönünce kabilelerine de öğretmek,[98] İslâm'ı tebliğ edip öğretecek davetçiler talep etmek,[99] bazı şartlarla İslâm'ı kabul etmek[100] gibi çeşitli istek ve amaçlarını da Hz. Peygamber'e iletmişlerdir. Hz. Peygamber, gelen heyetleri en güzel şekilde ağırlamış, onların her türlü ihtiyacını karşılamıştır. Ashâbından misafirlere ikramda bulunmalarını istemiş, misafirlerin memnun kalıp kalmadıklarını sormuş, ayrıca yeni Müslüman olanların gerekli dinî bilgileri öğrenmeleri için imkânlar hazırlamış ve öğrendikleri bilgileri de bizzat kontrol etmiştir.[101] Medine'de günlerce kalan Kaysoğulları'ndan gelmiş bu heyetlerin ailelerini özlediklerini sezen Hz. Peygamber, onlara yurtlarına dönmeleri için izin vermiş ve öğrendiklerini memleketlerinde de öğretmelerini istemiştir.[102] Hz. Peygamber, heyetlere Medine'den ayrılacakları vakit hediyeler verilmesini o kadar önemsemiştir ki kendisi ölüm döşeğinde iken bile *"aynen kendisinin yaptığı gibi heyetlere hediyeler verilmesini"* emretmiştir.[103]

[92] B1356 Buhârî, Cenâiz, 79; D3095 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 2.
[93] HM12074 İbn Hanbel, III, 107; M6021 Müslim, Fedâil, 58
[94] M6022 Müslim, Fedâil, 59; T666 Tirmizî, Zekât, 30
[95] T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49; D5116 Ebû Dâvûd, Edeb, 110, 111
[96] İM3312 İbn Mâce, Et'ime, 30.
[97] HM18200 İbn Hanbel, IV, 232.
[98] B7418 Buhârî, Tevhîd, 22.
[99] M6254 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 55.
[100] HM18074 İbn Hanbel, IV, 218.
[101] HM15644 İbn Hanbel, III, 432.
[102] N636 Nesâî, Ezân, 8; Buhârî, İlim, 25 –bâb başlığı–
[103] M4232 Müslim, Vasiyye, 20. B3053 Buhârî, Cihâd, 176.

Yine hicretin dokuzuncu yılında gerçekleşen Tebük Gazvesi'nde Hz. Peygamber, elçisiyle bir mektup göndererek Bizans İmparatoru'nu İslâm'ı kabul etmeye, tebaasını dinlerini seçme konusunda serbest bırakmaya yahut cizye vermeye çağırdı. Bizans İmparatoru, Hz. Peygamber'in teklifini kabul etmedi. Ancak, Hz. Peygamber'e hitaben bir mektup göndererek Hz. Peygamber'i ve Medine'deki yapıyı resmen tanımış oldu.[104]

Ve nihayet hicretin dokuzuncu yılında Hz. Peygamber, Mekke'de yüz binlere hitap etti. Âdeta "evrensel bir bildiri" niteliğinde olan bu hutbeye "Veda Hutbesi" denilmiştir ki burada bütün insanların doğuştan sahip oldukları haklar ve sorumluluklar sayılıp dökülmüştür. İşte bu hutbe, Hz. Peygamber'in, gerçek bir vasiyetidir. Hz. Peygamber, burada kendi davet ve tebliğ görevi hakkında, *"Benim hakkımda size sorulacak, acaba ne diyeceksiniz?"* diye sorunca ashâb-ı kirâm, "Risâletini tebliğ ettiğine, vazifeni eda ettiğine ve samimi olduğuna şahitlik ederiz." dediler. Hz. Peygamber bunun üzerine şehâdet parmağını semaya kaldırıp insanlara işaret ederek üç defa, *"Allah'ım, şahit ol!"* diye tekrarlamış, bütün insanlığa karşı davet ve tebliğ görevini tam anlamıyla yaptığına, orada bulunan herkesi şahit tutmuştur.[105] Başka bir rivayette Hz. Peygamber, *"Burada hazır bulunanlar, hazır bulunmayanlara tebliğ etsin. Bazen kendisine tebliğ edilmiş olan kimse, burada bulunup işiten kimseden daha iyi anlayıp öğrenir."*[106] buyurmak suretiyle davet ve tebliğ görevini bütün Müslümanlara vermiştir. İslâm'ın mesajını Allah Resûlü'nden öğrenen sahâbe, bu mesajı bütün dünyaya yayabilmek için her biri ayrı bir diyara giderek, dünyanın birçok bölgesine İslâm'ı yaymış ve ulaştırmışlardır. Bunun en bariz göstergesi de bugün sahâbîlerin çok büyük bir kısmının kabirlerinin, İslâm'ın doğduğu yer olan Mekke ve Medine'nin dışında bulunmasıdır.

Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber'in vefatından seksen bir veya seksen iki gün önce, hicretin onuncu yılında Zilhicce ayının dokuzunda bir cuma günü Arafat'ta, *"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim!"*[107] âyeti nazil olmuştur.[108] Daha sonra da bazı âyetler inmiş, Hz. Peygamber, İslâm'a davet ve tebliğ vazifesini son nefesine kadar sürdürmüştür.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in bu başarısının altında, hiç şüphesiz davet ettiği dine samimi bir şekilde inanması ve bu dinin ilkelerini bütün ayrıntılarıyla kendi hayatında uygulayarak dinin canlı bir örneğini oluşturması yatmaktadır. Hz. Muhammed, insanlara, inanmadığı ve yap-

[104] HM15740 İbn Hanbel, III, 442.
[105] M2950 Müslim, Hac, 147; D1905 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56.
[106] B1741 Buhârî, Hac, 132; M4384 Müslim, Kasâme, 30; B1739 Buhârî, Hac, 132.
[107] Mâide, 5/3.
[108] B45 Buhârî, Îmân, 33; M7525, M7527 Müslim, Tefsîr, 3-5.

madığı hiçbir şeyi söylemedi. Söylediği ve tebliğ ettiği her şeye inandı ve gerçekleştirdi. Zaten bu, Kur'an'ın da bir emriydi.[109] Bu husus, bütün zamanlardaki davet çalışmaları için de geçerli temel kuraldır. Hz. Peygamber, İslâm'a davetinde yaşayışıyla, davranışlarıyla ve sözleriyle en geçerli metotları uygulamış; çevreye davet için gönderdiği ashâbına da *"Müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın!"*[110] buyurmak suretiyle Müslümanların, tebliğ esnasında takip etmeleri gereken yöntemin temel esasını belirlemiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'e, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel tavsiyeler ile davet etmesi, insanlarla en güzel bir tarzda mücadele etmesi emredilmiş,[111] o da bu emre uygun olarak insanları Allah'a körü körüne değil basiretle davet etmiştir.[112] Hz. Peygamber, davetinde muhataplarının aklî ve kültürel yapısını, yeteneklerini, duygularını, isteklerini, birey olarak özelliklerini dikkate almış, onlarla yakından ilgilenmiştir.

Şüphesiz vahyin güdüm ve gözetiminde[113] devam eden davet çalışmalarında, Rabbânî ve nebevî bir stratejinin takip edildiği görülür. Onun hedefine ulaşmak için takip ettiği merhaleler, kullandığı vasıtalar, gözettiği ilkeler ve şartlara göre ortaya koyduğu farklı metotlar, gerek sahâbe için gerekse bütün ümmet için davet yönteminin ideal pratiğini oluşturur. Onun çok yönlü olarak ortaya koyduğu bu nebevî davet metodu, günümüz davetçilerinin de önünü aydınlatacak en büyük ışıktır.

109 Saff, 61/2.
110 M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6; B69 Buhârî, İlim, 11.
111 Nahl, 16/125.
112 Hac, 22/67-68, Yûsuf, 12/108
113 Tûr, 52/48.

HZ. PEYGAMBER
SAMİMİ ve BİLGE REHBER

عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ، إِذَا بَعَثَ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِهِ فِي بَعْضِ أَمْرِهِ قَالَ: "بَشِّرُوا وَلَا تُنَفِّرُوا، وَيَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا."

Ebû Musa (el-Eş'arî) şöyle demiştir:
"Resûlullah (sav), bazı emirlerini yerine getirmesi için ashâbından birini görevli olarak yolladığı zaman, '*Müjdeleyin, nefret ettirmeyin, kolaylaştırın, zorlaştırmayın!*' buyururdu."
(M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6)

عَنْ أبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ قَالَ: ...سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ رَأَى مُنْكَرًا فَاسْتَطَاعَ أَنْ يُغَيِّرَهُ بِيَدِهِ فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ."

عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ لَيُوشِكَنَّ اللّٰهُ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عِقَابًا مِنْهُ ثُمَّ تَدْعُونَهُ فَلاَ يَسْتَجِيبُ لَكُمْ."

عَنْ تَمِيمٍ الدَّارِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"اَلدِّينُ النَّصِيحَةُ" قُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ: "لِلّٰهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ."

عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللّٰهِ يُذَكِّرُ النَّاسَ فِي كُلِّ خَمِيسٍ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، لَوَدِدْتُ أَنَّكَ ذَكَّرْتَنَا كُلَّ يَوْمٍ، قَالَ: أَمَا إِنَّهُ يَمْنَعُنِي مِنْ ذَلِكَ أَنِّي أَكْرَهُ أَنْ أُمِلَّكُمْ، وَإِنِّي أَتَخَوَّلُكُمْ بِالْمَوْعِظَةِ كَمَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَخَوَّلُنَا بِهَا مَخَافَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bir kötülük gören kişi eli ile değiştirmeye gücü yetiyorsa onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin. Bunu da yapamazsa kalbi ile o kötülüğe tavır koysun (ondan nefret etsin) ki bu da iman eden kişinin yapması gereken asgarî şeydir."*

(D1140 Ebû Dâvûd, Salât, 239-242)

Huzeyfe b. Yemân'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Canım elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki ya iyiliği emredip kötülükten sakındırırsınız ya da (bunu yapmamanız hâlinde) Allah size bir ceza gönderiverir de O'na dua edersiniz ama O, duanızı kabul etmez."*

(T2169 Tirmizî, Fiten, 9)

Temîm ed-Dârî anlatıyor: "Peygamber (sav), '*Din samimiyettir.*' dedi. Biz, 'Kime karşı?' diye sorduk. O da, '*Allah'a, Kitabı'na, Resûlü'ne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara.*' buyurdu."

(M196 Müslim, Îmân, 95)

Ebû Vâil anlatıyor: "Abdullah b. Mes'ûd her perşembe insanlara vaaz ederdi. Bir şahıs, 'Ey Ebû Abdurrahman! Senin bize her gün vaaz etmeni çok isterim.' deyince, İbn Mes'ûd ona şöyle cevap verdi: 'Beni bundan alıkoyan şey, sizi bıktırmak istemeyişimdir. Peygamber'in (sav), bize bıkkınlık vereceği endişesiyle, bizim durumumuza uygun günleri kolladığı gibi ben de vaaz vermede size uygun günleri kolluyorum.'"

(B70 Buhârî, İlim, 12)

eni Müslüman olduğu için namazda konuşulmaması gerektiğini bilmeyen Muâviye b. Hakem es-Sülemî, bir gün cemaatle namaz kılındığı sırada aksıran birisine, "Yerhamükâllâh." (Allah, sana rahmet eylesin!) deyiverir. Bu yersiz konuşmasından ötürü herkes ona sert sert bakar. Muâviye, "Eyvah mahvoldum! Ne bakıyorsunuz yahu, ben ne yaptım?" deyince bu defa namaz kılanlar, onu susturmak için elleriyle uyluklarına vurmaya başlarlar. Muâviye, oradakilerin kendisini susturmak istediklerini anlayınca susar ve bu işin sonunu beklemeye başlar. Muâviye hadisenin devamını şöyle anlatır: "Anam, babam Resûlullah'a feda olsun! Ne ondan önce ne de sonra Peygamber (sav) kadar güzel öğreten bir öğretmen gördüm. Vallahi beni ne azarladı ne dövdü ne de sövdü. Namaz bitince sadece şunları söyledi: *"Bu namazda insan kelâmı konuşulmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır."*[1]

Hz. Peygamber, vaaz ve irşad çalışmalarında insanlarla olan ilişkisini kolaylık, hoşgörü, merhamet, nezaket, zarafet ve yumuşaklık anlayışı üzerine kurmuştu. Çünkü Allah Resûlü kesin olarak biliyordu ki yumuşak davranma (rıfk, hilm), bulunduğu her şeyi güzelleştirir, çıkarıldığı yer ise muhakkak çirkinleşirdi.[2] *"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi."*[3] âyeti, Peygamber zarafetinin ve nezaketinin en açık delilidir. Bir rivayette de Sevgili Peygamberimizin Kitâb-ı Mukaddes'teki vasfı, *"Şüphesiz o, kaba ve katı kalpli değildir. Çarşı pazarlarda bağırıp çağırmaz. Kötülüğe kötülükle muamele etmez. Bilakis af ve güzellikle muamele eder."* şeklinde anlatılmaktaydı.[4] Bir defasında yeni Müslüman olmuş, fakat henüz İslâm ahlâk ve âdâbını iyice öğrenemediği için medenileşmemiş bir kişi, bugünkü gibi halı ve kilim serili olmayan mescitte küçük abdestini bozmuştu. Orada bulunanlar o kişiyi yaka paça dışarı atmak üzereyken Resûlullah müdahale edip engelleyerek, *"Onu bırakın da küçük abdestini bozduğu yere bir kova su döküverin!"* diye tembihledi ve orada bulunanlara, *"Siz ancak kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak gönderilmediniz."* buyurdu.[5]

Rahmet Elçisi, vaaz ve irşad görevinde takip ettiği üslûbunu, *"Allah beni zorlayayım ve hata arayayım diye göndermedi. Bilakis öğreteyim ve kolay-*

[1] M1199 Müslim, Mesâcid, 33; D930 Ebû Dâvûd, Salât, 166, 167.
[2] HM25451 İbn Hanbel, VI, 124; EM469 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 166.
[3] Âl-i İmrân, 3/159.
[4] B2125 Buhârî, Büyû', 50.
[5] B220 Buhârî, Vudû', 58, M661 Müslim, Tahâret, 100

laştırayım diye gönderdi."[6] şeklinde açıklamıştır. Bu güzel hasletleri çevresindekilere de tavsiye eden Resûlullah (sav), bazı emirlerini yerine getirmesi için ashâbından birisini görevli olarak yolladığı zaman, *"Müjdeleyin, nefret ettirmeyin! Kolaylaştırın, zorlaştırmayın!"* buyururdu.[7] Hz. Peygamber, günah olmadığı müddetçe iki durumdan birini tercih ettiğinde daima en kolay olanını tercih ederdi.[8]

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'a hitap ederek, *"Firavun'a gidin, çünkü o iyice azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır ve korkar."*[9] diye emretmişti. Firavun'a bile "yumuşak söz söylemeyi" emreden bir dinin mensupları elbette bu prensiplerden hareketle bütün insanlara karşı daha bir dikkatli, özenli ve merhametli bir şekilde öğüt vermekle yükümlüdürler.

Vaaz, bir kimseye kalbini yumuşatacak, onu günahlardan uzaklaştırıp sevaba yöneltecek, ilâhî mükâfatı ve cezayı hatırlatarak hayrı, iyiliği ve yararlı işleri yapmayı, haram ve kötülüklerden ise sakınmayı benimsetecek, Allah'a ve Hz. Peygamber'e itaate sevk edecek ve doğru yolu gösterecek güzel sözler söylemektir.[10] İrşad ise insanlara doğru yolu göstermek, müminleri dinî görevlerini yerine getirmeye çağırmak demektir.[11] "Mevize, zikr, zikrâ, tezkire, nasihat, tavsiye, tebliğ, tezkîr, inzar, tahzir, emir bi'l-maruf ve nehiy ani'l-münker" kavramları, vaaz ve irşadla yakın ilişkisi olan kavramlardır. Allah ve Resûlü tarafından bildirilen doğruları ve güzellikleri anlatmak, öğütlemek, hatırlatmak ve bu bağlamda nasihatte bulunmak, uyarmak anlamlarına gelen "vaaz", "mevize"[12] ve "rüşd" kökünden türeyerek hidayet, doğruluk, isabet, hayır, fayda anlamlarına gelen kelimeler[13] ilâhî hitapta da yerlerini almıştır.

Yüce Allah, Kur'an'da, "vaaz etme/öğüt verme" fiillerini, zaman zaman *"O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."*[14] ve *"Allah size ne kadar güzel öğüt veriyor."*[15] şeklinde bizzat kendi zâtına isnat ederek kullanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de, "öğüt veren" ya Rabbimizin bizzat kendisi,[16] ya da onun tarafından gönderilmiş peygamberlerden herhangi birisidir.[17] Bu durum, vaaz ve irşad görevinin, temelde, Allah'ın emriyle bir "peygamber mesleği" olduğunu göstermekle beraber bu işi yapmanın önem ve faziletini de ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, *"Sen öğüt ver/hatırlat! Çünkü öğüt, müminlere fayda verir."*[18] buyrularak vaaz ve irşadın müminlere fayda vereceği de ifade edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, Müslüman'ın Müslüman üzerindeki haklarını saydığı bir hadisinde nasihat istediğinde ona

[6] M3690 Müslim, Talâk, 29.
[7] M4525 Müslim, Cihâd ve siyer, 6; B69 Buhârî, İlim, 11
[8] M6045 Müslim, Fedâil, 77; B6126 Buhârî, Edeb, 80.
[9] Tâ-Hâ, 20/43-44.
[10] RT6 İsfehânî, *Müfredât*, s. 527
[11] RT7 İsfehânî, *Mufredât*, s. 196.
[12] Bakara, 2/66, 275; Âl-i İmrân, 3/138; Mâide, 5/46.
[13] Bakara, 2/256, 186; Kehf, 18/10, 17; Hucurât, 49/7.
[14] Nahl, 16/90.
[15] Nisâ, 4/58
[16] Nisâ, 4/58; Nahl, 16/90.
[17] A'râf, 7/93; Lokmân, 31/13; Sebe', 34/46.
[18] Zâriyât, 51/55.

nasihatte bulunmayı bu hakların içinde saymıştır.[19] Aynı şekilde Resûl-i Ekrem, "*...Sizden birisi, (mümin) kardeşinden öğüt istediğinde, kardeşi ona nasihat etsin!*"[20] buyurmuştur.

Vaaz ve irşad, Müslümanların dinî görevlerini yerine getirmelerinde onlara yardımcı olma vazifesidir. Müslüman için asıl olan bu dünyada sırât-ı müstakîm üzere olabilmektir. Kur'ân-ı Kerîm, insanın iyiyi kötüden ayırt etme yeteneğine[21] vurgu yapmakla birlikte bunun, yetersiz kalması veya yanlış kullanılması sebebiyle yanıltıcı ve saptırıcı faktörlerin de etkisiyle insanın yanlışlar içerisine düşebileceğini ifade etmektedir: "*Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan seni Allah yolundan saptırırlar.*[22] buyurmaktadır. Yine, "*Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez.*"[23] âyeti, sosyolojik bir gerçeğe işaret etmektedir. Önleyici tedbirler alınmadığı takdirde toplumda meydana gelecek bozulmalar Kur'an'da zulüm olarak nitelendirilmiş ve bunun sonucunda ortaya çıkacak olan fitnenin sadece kötülere değil toplumun bütün fertlerine yönelik olacağı ifade edilmiştir.[24]

İslâm, insanın selim fıtratının özelliklerini hatırlatmakta, aklına vahiy ile ışık tutmakta ve sosyal tecrübesinin sağlıklı yürümesine katkıda bulunmaktadır. Bu sebeple vaaz ve irşad faaliyetleri Müslümanlar arasındaki manevî yardımlaşma ve dayanışmanın en başında yer alır. Gerçekte vaaz ve irşad görevi, Müslümanların kendilerine, diğer din mensuplarına ve bütün insanlara karşı sorumluluk yüklemektedir.[25] Hz. Peygamber, bu sorumluluğu bir hadisinde beliğ bir üslûpla, yaşadığımız dünyayı bir gemiye, bütün insanları da bu gemide yol alan yolculara benzeterek anlatır. Yolcular kendi içlerinde iki kısma ayrılırlar. Bir kısmı Allah'ın hududunu gözeten ilim, irfan, akıl ve erdem sahibi insanlar; diğer kısmı ise bu hududu çiğneyen, hevâ ve arzularına esir düşmüş kimselerdir. Gemi hareket etmeden önce bu iki grup insan, kura ile yerlerini belirlemiş, birinciler üst kısma yerleşirken ikinciler alt kısımda yerlerini almışlardır. Gemi tam denizin ortasına vardığında aşağıdakiler güya yukarıdakileri gidip rahatsız etmemek gibi masumane görünen bir gerekçeyle su ihtiyaçlarını gidermek için geminin dibini delmeye başlarlar. Yukarıdakiler bu duruma sözle müdahale ederek böyle yapmamalarını isterler. Zira bu duruma mani olmadıkları takdirde aşağıdakiler batacakları gibi yukarıdakiler de helâk olacaktır. Ancak hikmetli bir yolla onlara engel oldukları zaman, sadece kendileri değil aşağıdakiler de batmaktan kurtulacaklardır.[26]

19 M5651 Müslim, Selâm, 5; EM925 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 319.
20 HM15534 İbn Hanbel, III, 418; Buhârî, Büyû', 68 –bâb başlığı–
21 Şems, 91/8.
22 En'âm, 6/116.
23 Ra'd, 13/11.
24 Enfâl, 8/25.
25 Bakara, 2/143; Âl-i İmrân, 3/104, 110
26 B2493 Buhârî, Şirket, 6; T2173 Tirmizî, Fiten, 12.

Yine Hz. Peygamber, bu konuda, *"Bir kötülük gören kişi eli ile değiştirmeye gücü yetiyorsa onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin. Bunu da yapamazsa kalbi ile o kötülüğe tavır koysun (ondan nefret etsin) ki bu da iman eden kişinin asgarî yapması gereken şeydir."*[27] buyurarak kötülüğün bir şekilde değiştirilmesinin gerekliliğine işaret etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, *"Canım elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki ya iyiliği emredip kötülükten sakındırırsınız ya da (böyle yapmazsanız) Allah size bir ceza gönderiverir de O'na dua edersiniz ama O, duanızı kabul etmez."* buyurmuştur.[28] Şüphesiz bu rivayetler, irşad görevinin ihmal edilemeyecek kadar önemli bir faaliyet olduğunu, aksi takdirde duaların reddinden, toplumun bütününün cezalandırılmasına kadar varan yaptırımları beraberinde getirebileceğini haber vermektedir.

Hz. Peygamber'in bütün hayatı peygamberlik görevinin gereği olarak insanları Allah'a çağırmakla ve irşadla geçmiştir. Resûl-i Ekrem, kısa zamanda bütün çağlara örneklik edecek altın bir nesil yetiştirmiştir. Onun başarısının altında yatan en büyük sebep, hiç şüphesiz insanlara inanmadığı ve yaşamadığı hiçbir şeyi söylememiş olmasıydı. Allah Resûlü vaaz ve nasihat ettiği her şeye önce kendisi iman etti ve söylediklerini yaşadı. Çünkü vaaz ve irşad görevini yürüten kişinin, tavsiye ettiğini bizzat uygulaması şarttı. Bu durum, görevi bizzat vaaz ve irşad olanlar için geçerli olduğu kadar çevresine İslâm'ın güzelliklerini anlatan her Müslüman için de geçerliydi. Elbette Yüce Rabbimizin, *"Kendinizi unutup da başkalarına mı iyiliği emrediyorsunuz?"*,[29] *"Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?"*[30] uyarıları boşuna değildi.

Uyguladığını tavsiye etme, önemli bir ahlâk ilkesi, şahsiyet ve inandırıcılık meselesidir. Hz. Peygamber'in sahâbîlerinden Ebu'd-Derdâ, "Bilmeyene bir kere yazıklar olsun, bilip de bilgisine göre amel etmeyene yedi kere yazıklar olsun!"[31] uyarısını yapmıştır. Hasan-ı Basrî'nin talebelerinden Mâlik b. Dînâr da, "Âlim, bildiği ile amel etmediği zaman, onun vaaz ve nasihati, yağmur damlalarının yalçın kayadan kayması gibi gönüllerden silinir gider."[32] demiştir. Her iki söz de bildiği ile amel etmeyen kişilerin vaaz ve irşad görevinde başarılı olmalarının mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Hiç şüphesiz söylediklerini yaşamayan kişilerin sözleri başkalarının kalplerinde ve düşünce dünyalarında akis bulamaz. Bu meyanda Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü bir adam getirilip cehenneme atılır ve bağırsakları dışarı fırlar. O kişi, eşeğin değirmen taşı ile döndüğü*

[27] D1140 Ebû Dâvûd, Salât, 239-242.
[28] T2169 Tirmizî, Fiten, 9.
[29] Bakara, 2/44.
[30] Saff, 61/2.
[31] KU44243 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 221
[32] G11/63 Gazâlî, *İhyâ*, I, 63.

gibi bağırsaklarıyla birlikte dönmeye başlar. Derken etrafına cehennemlikler toplanır ve 'Ey falan, ne bu hâl? Sen iyiliği emredip, kötülükten alıkoymaz mıydın?' derler. O da 'Evet, ben iyiliği emrederdim, ama onu kendim yapmazdım. Kötülükten alıkoyardım, ama onu kendim yapardım.' diye karşılık verir."[33]

Hz. Peygamber'in insanları irşad ederken uyguladığı yöntemler de son derece dikkat çekicidir. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e hitaben, *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et. Onlarla en güzel şekilde mücadele et!"*[34] buyurmuştur. Bu âyette ifade edilen yöntem, hikmet, güzel öğüt, iyi niyet ve samimiyetle yapılan tartışmadır. Kısacası muhatabın aklî ve kültürel yapısı ile yeteneklerini göz önünde bulundurmak ve bu vazifeyi en güzel tarzda yerine getirmek Allah Resûlü'nün irşad yöntemi idi. O bir hadisinde, *"Din samimiyettir."* buyurmuş, "Kime karşı?" diye sorulduğunda da cevaben, *"Allah'a, Kitabı'na, Resûlü'ne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara."* buyurmuştur.[35] Ayrıca Kur'an'da insanları Allah'a çağırma ile ilgili olarak yumuşak söz anlamında *"kavl-i leyyin"*[36] doğru ve faydalı söz anlamında *"kavl-i ma'rûf"*,[37] iyi, güzel, doğru ve hak söz anlamında *"kavl-i hasen"*,[38] doğru ve sağlam söz anlamında *"kavl-i sedîd"*[39] kavramları kullanılmıştır. Tüm bu kavramların işaret ettiği metot, Lokman'ın oğluna öğüdü tarzında samimi bir sohbet ve sıcak bir öğüttür.[40]

Resûl-i Ekrem, insanları irşad ederken muhataplarını tanımaya özen gösterir, onların duygularını, isteklerini ve birey olarak özelliklerini dikkate alırdı. Kendilerine yakın ilgi göstererek onları en güzel şekilde irşad ederdi. Bir keresinde Hz. Peygamber'in huzuruna genç bir delikanlı gelir ve kendisine, zina etmesi için izin verilmesini ister. Orada bulunanlar, hayretler içinde genci ayıplamaya, terslemeye hatta bağrışmaya başlarlar. Hz. Peygamber ise, *"Yaklaş!"* buyurur. Sonra onu dizinin dibine oturtup sorar: *"Annenle zina yapılmasını ister misin?"* Genç, "Yoluna kurban olayım. Hayır, istemem yâ Resûlallah." der. Hz. Peygamber, *"Diğer insanlar da anneleriyle zina yapılmasını istemezler."* buyurur ve tekrar sorar: *"Peki, kızın için bunu ister misin?"* Genç, "Yoluna kurban olayım. Hayır, istemem yâ Resûlallah." der. Hz. Peygamber, *"Diğer insanlar da kızları için bunu istemezler."* buyurur ve aynı şekilde teker teker kız kardeşi, halası ve teyzesi için de sorusunu tekrarlar. Aldığı cevaplar üzerine insanların da bu mahremleri hakkında zinaya razı olamayacaklarını belirttikten sonra mübarek ellerini gencin göğsüne koyarak, *"Yâ Rabbi! Bunun günahını bağışla! Kalbini temizle ve fercini muhafaza et!"* diye dua eder. Genç, tam mânâsıyla

[33] M7483 Müslim, Zühd, 51; HM22143 İbn Hanbel, V, 207.
[34] Nahl, 16/125.
[35] M196 Müslim, Îmân, 95; T1926 Tirmizî, Birr, 17; D4944 EbûDâvûd, Edeb, 59; N4202 Nesâî, Biat, 31.
[36] Tâ-Hâ, 20/44.
[37] Nisâ, 4/5, 8.
[38] Bakara, 2/83
[39] Ahzâb, 33/70.
[40] Lokmân, 31/13, 14-19; B3429 Buhârî, Enbiyâ, 41.

ikna olur, Hz. Peygamber'in duasının bereketiyle bir daha böyle bir kötülüğe yönelmez.[41] Bu rivayette Hz. Peygamber, genci irşad ederken ikna yöntemini kullanmış, onu yanına oturtmuş ve ona dokunmuştur. Hz. Peygamber'in insanları irşad ederken beden dilini etkili bir biçimde kullandığı da bu örnekte görülmektedir.

Allah Resûlü, insanlarla olan ilişkilerinde kusur aramadığı gibi onların kusurlarını yüzlerine de vurmazdı. Herhangi bir kişinin hoş olmayan bir hâline veya sözüne şahit olduğunda, *"Filâna ne oluyor ki şöyle diyor veya şöyle yapıyor."* demez, *"Bazılarına ne oluyor ki şöyle diyor veya yapıyorlar."* derdi.[42] Onun bu tutumu, vaaz ve irşad görevini yerine getiren kişilerin, topluma hitap ederken şahısların hatalarını düzeltmede izleyecekleri yol ve üslûba ilişkin ölçüler sunmaktadır.

İslâm adına vaaz ve irşadda bulunan kişiler neyi, nerede, ne zaman ve hangi üslûpla söyleyecekleri hususunda dikkatli davranmak; neyi öne çıkaracaklarını, fitneye sebep olmadan hakkı tebliğ edebilmek için nelere öncelik vereceklerini bilmek zorundadırlar. Bir defasında Sevgili Peygamberimiz, *"Allah'tan başka ilâh olmadığına, kendisinin de O'nun elçisi olduğuna kalben inanan kimseye Allah'ın ateşi haram kıldığını"* söylediğinde, "Bu durumu insanlara müjdeleyeyim mi ey Allah'ın Resûlü?" diye soran Muâz b. Cebel'e, *"O zaman buna güvenip gevşeyiverirler."* buyurdu.[43] Hz. Peygamber irşadda her zaman muhataplarının ihtiyaç ve faydalarını göz önüne alır ve *"İnsanlara konumlarına göre davranın!"* şeklinde tavsiyede bulunurdu.[44]

Hz. Peygamber, irşadda en mühim olandan başlayarak tedrîcî bir sıralamayla insanlara sorumluluklarını bildirirdi. Bir defasında Abdülkays heyeti Hz. Peygamber'e, "Biz Rebîa kabilesinin şu boyu olarak seninle ancak haram aylarda görüşebiliyoruz. Bize bir şey emret ki senden öğrenip bizden sonrakileri de ona davet edelim." deyince Resûlullah onlara, *"Dört şeyi size emrederim: Öncelikle Allah'a imanı."* dedi. Sonra Allah'a imanı şöyle açıkladı: *'Allah'tan başka ilâh olmadığına benim de Allah'ın kulu ve elçisi olduğuma şehâdet etmek. Sonra namaz kılmak, zekât vermek ve ganimet olarak ele geçirdiğiniz şeylerden beşte birini vermek.'"*[45]

Bir keresinde de saçı başı dağınık bir bedevî Resûlullah'a geldi ve "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın bana farz kıldığı namazların neler olduğunu söyle!" dedi. Resûl-i Ekrem, *"Beş vakit namaz ama nafile de kılabilirsin."* buyurdu. Bedevî, "Allah'ın bana farz kıldığı orucun ne olduğunu söyle!" deyince Hz. Peygamber, *"Ramazan ayında tutulan oruç ama nafile oruç da*

[41] HM22564 İbn Hanbel, V, 257.
[42] D4788 Ebû Dâvûd, Edeb, 5.
[43] B128 Buhârî, İlim, 49.
[44] D4842 Ebû Dâvûd, Edeb, 20.
[45] T2611 Tirmizî, İmân, 5.

tutabilirsin." buyurdu. Bedevî, "Allah'ın farz kıldığı zekâtın ne olduğunu söyle!" dedi. Allah Resûlü, ona (zekâtı da içine alan) İslâm'ın temel ilkelerinden bahsetti. O zaman bedevî, "Sana ikram eden Allah'a yemin ederim ki nafile hiçbir ibadet yapmayacağım fakat Allah'ın bana farz kıldığı ibadetlerden hiçbir şeyi de eksik yapmayacağım." dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü, "*Sözüne sadık kalırsa kurtuluşa ermiştir.*" buyurdu.[46]

Muhatap kitleyi, cennete götürecek davranışlara özendirme (tergîb), cehenneme götürecek tutum ve davranışlardan uzak tutma (terhîb), vaaz ve irşad görevini yürütenlerin uygulama yöntemlerinden biri olmalıdır. Zira gönlüne cennet arzusu ve cehennem endişesi yerleşmiş kişilerin bu dünyada düzgün ve disiplinli bir hayat yaşamaları daha da kolaylaşır. Bu bakımdan, "inzâr" (uyarma) ve "tebşîr" (müjdeleme) dengesini kurup yerli yerince kullanmak esastır. Kur'ân-ı Kerîm, bu dengeyi hep gözetmiş; iman edip salih amel işleyenlere mükâfat vaad ederken inkâr edip isyan edenlere ceza olduğunu bildirmiştir.[47] Ayrıca Kur'an'da bütün peygamberlerin,[48] özellikle son peygamber Hz. Muhammed'in[49] ve son ilâhî kitap Kur'an'ın bütün insanlara uyarıcı ve müjdeci olarak gönderildiği[50] belirtilmiştir.

Vaiz ya da mürşit açısından doğru olan tutum, insanlara şefkat, merhamet, hoşgörü ve sabırla muamele etmektir. Sevgili Peygamberimizin, risâlet görevi boyunca irşad uğrunda karşılaştığı meşakkat, sıkıntı ve zorluklara sabırla göğüs gerdiği unutulmamalıdır. Nitekim Kur'an'da, hayatta karşılaşılabilecek güçlüklere karşı sabır ve namaz aracılığıyla Allah'tan yardım istenmesi tavsiye edilmiştir.[51] Allah Resûlü de İslâm uğruna insanların eziyetlerine katlanmıştır. Enes b. Mâlik bu hususta bir örneği şöyle anlatır: "Ben Resûlullah ile birlikte yürüyordum. Resûlullah'ın üzerinde Necrân dokumalarından kalın kenarlı bir bürde (kaftan) bulunuyordu. Bir bedevî bize yetişti ve Resûlullah'ın ridâsından sert bir şekilde çekti. Bu hareket sebebiyle ridânın kalın kenarının Resûlullah'ın boynunda iz yapmış olduğunu gördüm. Sonra bedevî, Resûlullah'tan kendisine bir şeyler vermesini istedi. Bunun üzerine Resûlullah, bedevîye baktı, tebessüm etti, sonra da ona bir miktar yardımda bulunulmasını emretti."[52]

Hz. Peygamber ve mübarek arkadaşları, vaaz ve irşadda dinleyicilere bıkkınlık vermemeye özen gösterir, onların dinlemeye arzulu oldukları vakitleri gözetirlerdi. Söz gelimi Abdullah b. Mes'ûd, her perşembe insanlara vaaz ederdi. Bir şahıs, "Ey Ebû Abdurrahman! Senin bize her gün vaaz etmeni çok isterim." deyince İbn Mes'ûd, ona şöyle cevap vermişti: "Beni

[46] N2092 Nesâî, Sıyâm, 1.
[47] Nisâ, 4/56-57; Tevbe, 9/67, 68, 71, 72; Hadîd, 57/19.
[48] Nisâ, 4/165; En'âm, 6/48.
[49] Ahzâb, 33/45; Sebe', 34/28, Fetih, 48/8.
[50] Kehf, 18/2-4; Ahkâf, 46/12.
[51] Bakara, 2/45, 153, Lokmân, 31/17
[52] B5809 Buhârî, Libâs, 18

bundan alıkoyan şey, sizi bıktırmak istemeyişimdir. Peygamber'in (sav), bize bıkkınlık vereceği endişesiyle, bizim durumumuza uygun günleri kolladığı gibi ben de vaaz vermede size uygun günleri kolluyorum."[53] Diğer taraftan Hz. Peygamber, hem herkesin katılımını sağlamak hem de insanlara bıkkınlık vermemek gayesiyle vaazı belirli zamanlarda yapardı.[54] Cuma günü vaaz ettiğinde vaazı uzatmazdı.[55] Hutbenin de kısa tutulmasını isterdi.[56]

Hz. Peygamber döneminde, işin tabiatı ve İslâm'ın getirdiği ölçüler gereği, herkes bildiğini başkalarına anlatmakla mükellefti. Ancak bugün anladığımız şekliyle vaaz verme işini, Hz. Ömer'den aldığı izinle cuma günleri ilk icra eden kişinin Temîm ed-Dârî olduğu bildirilmektedir.[57] Temîm ed-Dârî, Hz. Osman döneminde de vaaz etmeye devam etmiştir.[58] Abdullah b. Mes'ûd da perşembe günleri vaaz ederdi.[59] Birçok sahâbînin, çeşitli vesilelerle vaaz ettikleri bilinmektedir.[60]

Hz. Ömer, vaaz için izin verdiği Temîm ed-Dârî'yi yakından denetlemiştir.[61] Bir kıssacıya rastladığı zaman nâsih mensûhu yani kaldırılan hükümler ile bunların yerine gelen yeni hükümleri bilip bilmediğini soran ve "Bilmiyorum." cevabı alan Hz. Ali, "Hem kendin helâk oldun hem de başkalarını helâke sürükledin!" diyerek bilgisiz kimselerin vaaz vermesini eleştirmiştir.[62] Muâviye, hac esnasında Mekkelilere vaaz eden bir kişinin bu iş için görevlendirilip görevlendirilmediğini tespit etmeye çalışmıştır.[63] Bu tarihî gerçekler, vaaz edecek kişinin dinî bilgiler açısından yeterliliğinin sorgulanması gerektiğini göstermektedir. Allah Resûlü'nün, *"İnsanlara hitap edenler genellikle yöneticiler, onların görevlendirdikleri görevliler ve insanlara büyüklük taslamak için ortaya çıkmış birtakım kimselerdir."*[64] şeklindeki sözü de bu konuda ne kadar hassas ve sorumlu davranılması gerektiğini salık vermektedir.

"Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında etkili ve güzel söz söyle!"[65] âyetinin gereği Hz. Peygamber, insanlara vaaz ve nasihat ederdi. O, konuşmasına başlarken Allah'a hamd ve senâda bulunurdu.[66] İnsanların kalplerini titretip gözlerini yaşartacak şekilde etkili konuştuğu olurdu.[67] Bazen namazların ardından vaaz ederdi.[68] Bazen sesinin ulaşmadığını düşünerek kadınların bulunduğu yere kadar gider ve onlara orada vaaz ve nasihat ederdi.[69] Yine Hz. Peygamber, vaaz ve nasihatte bulunmak için haftada bir gününü kadınlara ayırırdı.[70]

Rahmet Peygamberi, gayet açık, tane tane, kelimeleri izah ederek ve yavaş yavaş konuşurdu; hatta yanında olan kimse konuştuklarını ezber-

[53] B70 Buhârî, İlim, 12, M7129 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 83.
[54] B6411 Buhârî, Deavât, 69.
[55] D1107 Ebû Dâvûd, Salât, 223, 225.
[56] D1106 Ebû Dâvûd, Salât, 223, 225.
[57] HM15806 İbn Hanbel, III, 448, MA5400 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 219.
[58] MA5400 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 219.
[59] B70 Buhârî, İlim, 12.
[60] D4611 Ebû Dâvûd, Sünnet, 6, D4049 Ebû Dâvûd, Libâs, 8.
[61] MA5400 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 219.
[62] MA5407 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 220.
[63] RVS84 İbn Ebû Âsım, *Müzekkir*, s. 84.
[64] D3665 Ebû Dâvûd, İlim, 13.
[65] Nisâ, 4/63.
[66] T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; M6225 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 36.
[67] İM42 İbn Mâce, Sünnet, 6.
[68] İM44 İbn Mâce, Sünnet, 6.
[69] İM1273 İbn Mâce, İkâmet, 155; N1587 Nesâî, Îdeyn, 28; B1462 Buhârî, Zekât, 44.
[70] B101 Buhârî, İlim, 35, HM11316 İbn Hanbel, III, 34.

leyebilirdi.[71] Konuşmasını her dinleyen rahatlıkla anlardı.[72] Çünkü Hz. Peygamber, *"cevâmiu'l-kelim"*di.[73] Yani az sözle çok şey ifade etme kabiliyetine sahipti. Konuşurken, muhatabın anlayabileceği dili kullanır, onun dünyasından misaller verir, benzetmeler yapardı.

Söylenenlerin dinleyenler tarafından anlaşılması, vaaz ve irşadın ilk ve en temel şartıdır. Hz. Ali'nin bu bağlamda dile getirdiği, "İnsanlara kavrayabilecekleri şeyleri anlatın. Allah ve Resûlü'nün yalanlanmasını ister misiniz?"[74] uyarısı, dikkate değerdir. Hz. Musa'nın peygamberlik görevini üstlendiği gün yaptığı, *"Rabbim! Gönlüme ferahlık ver! İşimi benim için kolaylaştır! Dilimdeki tutukluğu çöz ki sözümü anlasınlar!"*[75] duasının Müslümanlara da örnek gösterilmesi ve bu duanın vaaza başlama duası olarak vaizler tarafından okunması oldukça manidardır. Bu konuda Allah Resûlü'nün tercih ettiği tutum, öncelikle insanların zihin kalıplarını değiştirmeye, bu sayede davranışlarını değiştirmelerini sağlamaya yöneliktir. Bu husus, onun, *"Ben ancak öğretmen olarak gönderildim."*[76] diye tanımladığı görevi ile de yakından ilgilidir. Hz. Peygamber, bu misyonunu her yerde sürdürmüştür. Bir keresinde sahâbeden Ebû Rifâe, Hz. Peygamber hutbe irad ederken yanına yaklaşır ve kendisini kastederek, "Garip, yabancı bir adam geldi. Dinini bilmiyor, dini hakkında bilgi almak istiyor." der. Bunun üzerine Hz. Peygamber, hutbesini yarıda keserek onun yanına gelir. Kendisine bir oturak getirilir. Ardından Allah'ın kendisine öğrettiğinden Ebû Rifâe'ye öğretmeye başlar. Sözü bitince tekrar hutbeye çıkar ve kaldığı yerden devam eder.[77]

Allah Resûlü, içinde yaşadığı toplumda yaygın olan yanlış kanaatleri temelden sarsmayı, zihin ve düşünce kalıplarını yeniden kurmayı amaçlamıştır. Ayrıca, vaaz ve irşad çalışmalarında, yerinde ve muhatabı etkileyecek tarzda söylenmiş sözün ne denli güçlü bir tesiri olacağına dikkat çekmiştir.[78] Bu bakımdan Hz. Peygamber, söylediği söz iyice anlaşılsın diye konuştuğu zaman bazen üç defa tekrar ederdi.[79] Konuya dikkat çekmek, sözlerinin kolaylıkla ezberlenmesini sağlamak ve mânânın önemini vurgulamak üzere Hz. Peygamber, iman edenin cehenneme girmeyeceğini beyan edeceği zaman terkisinde bulunan Muâz b. Cebel'e üç defa seslenmiş, sonra sözlerini söylemiştir.[80]

Peygamberimiz bazen de insanların titizlikle üzerinde durması gereken, önemli bir konudan bahsettiği zaman sayısı tespit edilemeyecek kadar çok tekrarda bulunurdu. Büyük günahları sayarken "yalancı şahitlik"

[71] T3639 Tirmizî, Menâkıb, 9.
[72] D4839 Ebû Dâvûd, Edeb, 18.
[73] M1168 Müslim, Mesâcid, 6.
[74] B127 Buhârî, İlim, 49.
[75] Tâ-Hâ, 20/25-28.
[76] İM229 İbn Mâce, Sünnet, 17; DM357 Dârimî, Mukaddime, 32.
[77] M2025 Müslim, Cum'a, 60; HM24278 İbn Hanbel, V, 455.
[78] B5767 Buhârî, Tıb, 51; M2009 Müslim, Cum'a, 47.
[79] B95 Buhârî, İlim, 30
[80] B128 Buhârî, İlim, 49.

konusuna gelince yaslandığı yerden doğruluvermiş, *"Aman ha, yalan yere şahitlik, aman ha yalan yere şahitlik."* diye o derece tekrarlamıştır ki ashâb-ı kirâm, Resûlullah keşke sussa!" diye düşünmüşlerdi.[81] Bir çarpışmada silahı kaldırdığı anda "Lâ ilâhe illâllâh" diyen düşmanını öldüren Üsâme b. Zeyd, yaptığı bu işten dolayı kalbine bir şüphe düşünce durumu Hz. Peygamber'e arz etmiş, Hz. Peygamber hayretler içinde, *"O, 'lâ ilâhe illâllâh' dedi, sen de onu öldürdün öyle mi!"* diye çıkışmıştı. Üsâme mazeret beyan ederek, "Fakat yâ Resûlallah, bunu silah korkusundan söyledi." deyince Allah Resûlü, *"Bari kalbini yarsaydın da bu sözü doğru söyleyip söylemediğini öğrenseydin!"* buyurmuştu. Üsâme içindeki pişmanlığı ve mahcubiyeti şöyle dile getirmişti: "Resûlullah bu sözü bana o kadar çok tekrarladı ki, 'Keşke o gün yeni Müslüman olmuş olsaydım.' deme noktasına geldim."[82]

Hz. Peygamber, vaazlarında bazen hiddetlenirdi.[83] Zaman zaman duruma göre sert uyarılarda bulunurdu. Bir keresinde cemaate namaz kıldırdığında uzun sûreleri okuduğu için Muâz b. Cebel'e, *"Sen fitneci misin?"* diye kızmıştı.[84] Bazen ashâbını irşad amacıyla hatalarından dolayı onlara oldukça keskin tavırlar koyduğu olurdu. Örneğin, Tebük Gazvesi'ne mazereti olmaksızın katılmayan üç kişiyle diğer sahâbîlerin görüşmesini yasaklamıştı.[85]

Vaazı kıssalar ile zenginleştirmek de bir Peygamber uygulamasıdır. Elbette vaazlarda kıssalardan yararlanırken sağlam rivayetlerden istifade edilmeli, sırf ilgi çekmek adına asılsız, uydurma hikâyelerle irşad yapılmamalıdır. Zira Hz. Peygamber, vaaz ve irşadlarında dinleyene ümit bahşeden kıssalara yer verir, muhatabının kıssada belirtilen duygulardan örnek alarak azimle, ümitsizliğe düşmeden İslâm'a sarılmasını amaçlardı.[86] Gerçekten ümit, insan hissiyatında aşkı, azim ve iradeyi kamçılayan bir özelliktir.

Hz. Peygamber, mescidi vaaz ve irşad çalışmalarında merkez edinmiştir. Mescit, bir ilim meclisi, eğitim ve öğretim müessesesidir. Kurulduğu andan itibaren orada ders halkaları teşekkül etmiş ve mescit her türlü ilmin öğrenildiği bir kurum hâlini almıştır.[87] Bununla birlikte Hz. Peygamber'in vaaz ve irşadı çarşıda, yolculukta, binek üzerinde kısacası her yerde, gerektiği her durumda sürmüştür. Örneğin, *"Aldatan bizden değildir."* hadisini çarşıda ticaret yapan esnafa bir uyarı olarak dile getirmişti.[88]

Sonuç olarak vaaz ve irşad vazifesi, *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun!"*[89] âyeti gereği yeri-

[81] B5976 Buhârî, Edeb, 6; T1901 Tirmizî, Birr, 4; HM20656 İbn Hanbel, V, 37.
[82] M277 Müslim, Îmân, 158.
[83] İM984 İbn Mâce, İkâmet, 48; DM1289 Dârimî, Salât, 46.
[84] HM14239 İbn Hanbel, III, 300.
[85] B4418 Buhârî, Meğâzî, 80
[86] M7008 Müslim, Tevbe, 46; B3470 Buhârî, Enbiyâ, 54.
[87] B472 Buhârî, Salât, 84.
[88] İM2224 İbn Mâce, Ticâret, 36.
[89] Tahrîm, 66/6.

ne getirilmesi gereken bir görevdir. Bu görev, sadece Hz. Peygamber'le de sınırlı değildir. Onun şahsında bütün Müslümanlar vaaz ve irşadla sorumludurlar. Nitekim Kur'an'da yer alan, *"Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."*[90] *"Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten sakındırır ve Allah'a iman edersiniz..."*[91] âyetleri, bunun en açık göstergesidir.

İslâm'ın, en güzel şekilde ve aslına uygun olarak öğrenilmesi ve yukarıda belirtilen ölçü ve ilkelere uyularak anlatılması ve tebliğ edilmesi, tüm Müslümanlar üzerinde bir borçtur. Aksi takdirde vaaz ve irşad görevinin ortada kalması veya ihmali, bütün Müslümanları sorumlu hâle getirir. Bu sorumluluğun bilinciyle Hz. Peygamber'in vefatının ardından günümüze kadar İslâm'a davet ve irşad faaliyeti Müslümanlar tarafından samimiyetle sürdürülmüştür. Allah Resûlü'nün bir hadisinde de ifade ettiği gibi, bu faaliyeti kıyamete kadar sürdürecek, hak uğrunda mücadele edecek bir grup daima var olmaya devam edecektir.[92] Bir Müslüman için, "İslâm'ı öğrenme ve onu en güzel yöntemlerle anlatma" görevinden daha ulvî ve şu Peygamber müjdesinden daha değerli ne olabilir: *"Benden bir söz işitip onu öğrenen ve başkalarına da aktaran kişinin Allah yüzünü ak etsin. Nice bilgili kimseler vardır ki o bilgisini kendisinden daha bilgili birisine nakleder."*[93]

[90] Âl-i İmrân, 3/104.
[91] Âl-i İmrân, 3/110.
[92] M4954 Müslim, İmâre, 173; T2229 Tirmizî, Fiten, 51.
[93] T2658 Tirmizî, İlim, 7; İM230 İbn Mâce, Sünnet, 18.

HZ. PEYGAMBER
EN GÜZEL MÜREBBİ

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"يَأْتِيكُمْ رِجَالٌ مِنْ قِبَلِ الْمَشْرِقِ يَتَعَلَّمُونَ فَإِذَا جَاءُوكُمْ فَاسْتَوْصُوا
بِهِمْ خَيْرًا."

Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Size doğu tarafından ilim öğrenmek için insanlar gelecektir. Size geldiklerinde onlara iyiliği tavsiye ediniz."
(T2651 Tirmizî, İlim, 4; İM249 İbn Mâce, Sünnet, 22)

عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الحكَمِ السُّلَمِيِّ قَالَ:... مَا رَأَيْتُ مُعَلِّماً قَبْله وَلَا بَعْدَه أَحْسَنَ تَعْلِيماً مِنْهُ، فَوَاللّٰه! مَا كَهَرَنِي ولَا ضَرَبَنِي وَلَا شَتَمَنِي، قَالَ: "إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ لا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ، إِنَّمَا هُوَ التَّسْبِيحُ والتَّكْبِيرُ، وقِرَاءَةُ الْقُرآنِ."

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"يَسِّرُوا وَلاَ تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلاَ تُنَفِّرُوا."

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ فِي الْأَيَّامِ مَخَافَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَا كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ يَسْرُدُ سَرْدَكُمْ هَذَا وَلَكِنَّهُ كَانَ يَتَكَلَّمُ بِكَلَامٍ يُبَيِّنُه فَصْلٌ يَحْفَظُهُ مَنْ جَلَسَ إِلَيْهِ.

Muâviye b. Hakem es-Sülemî (namazda konuştuğu ve ashâbın tepkisini çektiği zaman olanları) şöyle anlatmaktadır: "...Ne ondan önce ne de sonra daha güzel öğreten birini gördüm. Vallahi Resûlullah beni ne azarladı ne bana vurdu ne de hakaret etti. Sadece, '*Bu namazda insan kelâmı konuşulmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır.*' dedi."

(M1199 Müslim, Mesâcid, 33)

Enes (b. Mâlik) tarafından rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Kolaylaştırın zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin!*"

(B69 Buhârî, İlim, 11)

Abdullah (b. Mes'ûd) şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) bıkkınlık vermekten endişe ederek bize vaaz vermek için uygun günleri kollardı."

(T2855 Tirmizî, Edeb, 72)

Hz. Âişe şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) sizin gibi böyle hızlı konuşmazdı. Aksine yanındakilerin ezberleyebileceği kadar tane tane ve yavaş konuşurdu."

(T3639 Tirmizî, Menâkıb, 9)

Bir gün evinden çıkıp mescide giden Hz. Peygamber, orada halka olmuş iki toplulukla karşılaşmıştı. Bunların birinde Kur'an okuyorlar ve Allah'a dua ediyorlardı, diğerinde ise ilim öğreniyorlar ve öğretiyorlardı. Sevgi ve rahmet dolu bakışlarıyla onlara ilgi gösteren Resûl-i Ekrem, *"Her biri hayır üzeredir. Şunlar Kur'an okuyorlar ve Allah'a dua ediyorlar; Allah dilerse onlara verir, dilerse vermez. Bunlar ise ilim öğreniyorlar ve ilim öğretiyorlar. Ben de muallim olarak gönderildim."* buyurdu ve onların halkasına katıldı.[1] Diğer bir rivayette de Resûl-i Ekrem Hz. Âişe'ye *"...Allah beni sıkıntı verip zorlaştırıcı olarak göndermedi. Beni ancak kolaylaştırıcı bir öğretmen olarak gönderdi."*[2] buyurarak kendisini eğitici ve öğretici olarak tarif etmişti.

Evet, Sevgili Peygamberimiz vahiyle donanmış, hikmetle bezenmiş bilge bir muallimdi. İbn Mes'ûd'un ifade ettiği gibi, o (sav), hayrın anahtarlarını da sonuçlarını da öğretmişti.[3] Hayatın her alanında insanlara faydalı olan pek çok şeyi ashâbına öğretirken, *"Ben size, bir babanın evlâdına öğrettiği gibi öğretiyorum."* demekteydi.[4]

"İlim talep etmek her Müslüman'a farzdır."[5] buyuran Hz. Peygamber, bir anlamda, eğitim ve öğretimin dönüştüren, değiştiren, geliştiren ve geleceğe hazırlayan özelliğine atıfta bulunarak kadın-erkek bütün Müslümanları ilme teşvik ederdi: *"Kim ilim tahsili için bir yola girerse Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Allah'ın evlerinden bir evde, Allah'ın Kitabı'nı okuyan ve kendi aralarında onu araştırıp öğrenen bir topluluğun üzerine sekinet (İlâhî yardım, bereket ve rahmet) iner, onları rahmet bürür, etraflarını melekler sarar ve Allah onları huzurunda bulunanlara anar. Kimin ameli kendisini geriletir ise soyu onu ileri götürmez."*[6]

Eğitim ve öğretimin önemini çok iyi bilen Hz. Peygamber, bunu gerçekleştirirken farklı yöntemler uygulardı. Her şeyden önce o, kendisinden tavsiye isteyen insanların her birinin durumunu, anlayış seviyesini, ruh hâlini ve ihtiyacını dikkate alarak farklı tavsiye ve muamelede bulunurdu. O, beşerî ilişkilerde ve eğitim öğretim faaliyetlerinde muhatapların durumunun daima göz önünde bulundurulmasını öğütlerdi. Allah Resûlü'nün gözettiği bu ilkeleri onun ashâbı da dikkate alırdı. Nitekim Hz. Ali, "İnsanlara anlayabilecekleri şeyleri rivayet edin! Allah ve Resûlü'nün yalan-

[1] İM229 İbn Mâce, Sünnet, 17; DM357 Dârimî, Mukaddime, 32
[2] M3690 Müslim, Talâk, 29
[3] N1164 Nesâî, Tatbîk, 100; HM4160 İbn Hanbel, I, 438.
[4] İM313 İbn Mâce, Tahâret, 16; N40 Nesâî, Tahâret, 36.
[5] İM224 İbn Mâce, Sünnet, 17.
[6] M6853 Müslim, Zikir, 38; T2945 Tirmizî, Kırâat, 10.

lanmasını ister misiniz?"[7] uyarısını yapmıştı. Abdullah b. Mes'ûd da "Şayet bir topluluğa akıllarının ermediği bir rivayette bulunursan bu onların bir kısmı için ancak fitne olur."[8] diyerek her bilginin her topluluğa nakledilmesinin zihnî kargaşaya sebep olabileceğine işaret etmişti.

Allah Resûlü, bilginin peşinde koşan, ilim öğrenmek isteyen insanlarla yakından ilgilenilmesini, onların güzel bir şekilde karşılanıp ihtiyaç duydukları konularda bilgilendirilmelerini ister ve şöyle derdi: *"Size doğu tarafından ilim öğrenmek için insanlar gelecektir. Size geldiklerinde onlara iyiliği tavsiye ediniz."*[9]

Hz. Peygamber, muhatabını mahcup etmez ve onu güç durumda bırakmazdı. Medineli genç sahâbî Muâviye b. Hakem, yasak olduğunu henüz bilmediği sıralarda namaz esnasında aksıran birisine "Yerhamükâllâh" demişti. Cemaat, bakışlarıyla ona tepki göstermiş, o da "Yazıklar olsun! Ne oluyor da bana bakıyorsunuz?" diye karşılık vermişti. İnsanların üstelemeleri üzerine ise susmak durumunda kalmıştı. Namazın ardından Hz. Peygamber'in kendisine nasıl davrandığını şöyle anlatıyordu: "Ne ondan önce ne de sonra daha güzel öğreten birini görmedim. Vallahi Resûlullah beni ne azarladı ne bana vurdu ne de hakaret etti. Sadece, *'Bu namazda insan kelâmı konuşulmaz. Namaz ancak tesbih, tekbir ve Kur'an okumaktır.'* dedi."[10]

Hz. Peygamber, insanların kusurlarını yüzlerine vurmaz, hoşlanmadığı tutum ve davranışlar karşısında, *"Şu insanlara ne oluyor ki!"* veya *"İçinizden bazıları şöyle şöyle yapıyorlarmış!"* gibi ifadelerle isim vermeden uyarıda bulunarak anlatımda dolaylı bir üslûbu tercih ederdi. Böylelikle muhataplar, topluluk içinde bir mahcubiyet duymadan gerekli dersleri çıkarırlardı. Resûl-i Ekrem, Ezd kabilesinden İbnü'l-Lütbiyye'yi zekât toplamakla görevlendirmişti. Bu zât daha sonra bazı mallarla gelip Resûl-i Ekrem'e, "Şu size aittir, bu da bana hediye olarak verildi." demişti. Bunun üzerine Resûlullah minbere çıkıp, *"Benim görevli olarak gönderdiğim bir memura ne oluyor ki, 'Şu size aittir, bu da bana hediye olarak verildi.' diyebiliyor! Bu kişi babasının veya anasının evinde otursaydı da bir baksaydı kendisine yine hediye verilir miydi, yoksa verilmez miydi?"* diyerek zekât tahsildarının hediye almasını bir nevi rüşvet veya görev suistimali olarak görmüş ve bu vesileyle herkesi bu tür şeylerden sakındırmıştı.[11]

Kutlu Nebî, insanları eğitirken zaman zaman onlara iltifat ederek teşvik etme yöntemini kullanırdı. Bir gün sahâbenin hafızlarından olan[12]

[7] Buhârî, İlim, 49 –bâb başlığı–.
[8] M14 Müslim, Mukaddime, 5.
[9] T2651 Tirmizî, İlim, 4; İM249 İbn Mâce, Sünnet, 22.
[10] M1199 Müslim, Mesâcid, 33.
[11] M4738 Müslim, İmâret, 26; B2597 Buhârî, Hibe, 17.
[12] B4999 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 8; M6334 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 116.

Übey b. Kâ'b'a, *"Ey Ebu'l-Münzir! Ezberinde olan âyetlerden hangisi daha büyüktür?"* diye sormuştu. O da Allah ve Resûlü daha iyi bilir, deyince, Resûlullah aynı soruyu tekrar sordu. Übey b. Kâ'b, *"Allâhü lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyü'l-kayyûm"* deyince Kutlu Nebî onun göğsüne hafifçe vurarak, *"Ebu'l-Münzir, ilim sana mübarek olsun!"* buyurdu.[13]

Ebû Hüreyre'nin, "Kıyamet gününde senin şefaatinle en çok kim mutlu olacak?" sorusu üzerine ise Allah Resûlü, *"Ey Ebû Hüreyre, senin bu konulara düşkünlüğünü bildiğim için bu soruyu senden önce kimsenin sormayacağını tahmin ediyordum. Kıyamet günü, benim şefaatimden en çok mutlu olacak kişiler içten bir şekilde 'Allah'tan başka bir ilâh olmadığını' söyleyenlerdir."*[14] buyurarak onun soru sormasından memnun olmuş, onu övmüş ve bu şekilde davranmaya teşvik etmişti.

İnsanları eğitirken ve onlara bir şeyler öğretirken kolaylık göstermek, Hz. Peygamber'in öne çıkan eğitim metoduydu. *"Kolaylaştırın zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin!"*[15] ifadeleri, onun eğitimdeki yaklaşımını ortaya koyuyordu. Hz. Âişe diyor ki, "Peygamber (sav), iki durum arasında tercih yapma durumunda kaldığında, eğer günah değilse en kolay olanını tercih ederdi. Eğer günah ise ondan en uzak duran kimse olurdu. Vallahi, Resûlullah (sav) kendisine dair hiçbir konuda asla intikam peşinde olmamıştır. Fakat o, Allah'ın bir kanunu çiğnenince mutlaka bunun cezasını verirdi."[16]

Resûl-i Ekrem, bu düsturu ashâbına da tavsiye ederdi. Bir gün yeni Müslüman olmuş fakat henüz dininin ahlâk ve âdâbını öğrenememiş bir adam, zemini toprak ve kumluk olan mescide küçük abdestini bozmuştu. Orada bulunanlar adamın üzerine yürümek üzereyken Resûlullah onlara, *"Siz ancak kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak gönderilmediniz. Onun küçük abdestini bozduğu yere bir kova su döküverin."*[17] diyerek müdahale etmiş, sonra da bu adamı yanına çağırıp mescitlerde bu tür şeylerin yapılmayacağına dair nasihatte bulunmuştu.[18]

Allah Resûlü'nün terbiye usulünde muhataplarına yumuşak davranmak esastı. O, mütebessim çehresi, tatlı dil ve güzel üslûbuyla muhataplar üzerinde hep olumlu izler bırakırdı. Nitekim Allah onun bu yönünü şöyle anlatıyordu: *"Allah'tan bir rahmet ile sen onlara yumuşak davrandın! Şayet kaba ve katı yürekli olsaydın hiç şüphesiz onlar etrafından dağılıp giderlerdi..."*[19] Ayrıca o, Firavun gibi ceberut yöneticilerin bile yumuşak sözden, nazik tutum ve davranıştan etkilenebilecekleri gerçeğini âyet-i kerimelerden öğrenmiş ve bu yöntemi kendisi de uygulamıştı.[20]

[13] D1460 Ebû Dâvûd, Vitr, 17.
[14] B6570 Buhârî, Rikâk, 51.
[15] B69 Buhârî, İlim, 11; M4525 Müslim, Cihâd, 6.
[16] M6045 Müslim, Fedâil, 77; D4785 Ebû Dâvûd, Edeb, 4.
[17] D380 Ebû Dâvûd, Tahâret, 136; T147 Tirmizî, Tahâret, 112.
[18] M661 Müslim, Tahâret, 100; HM13015 İbn Hanbel, III, 191.
[19] Âl-i İmrân, 3/159.
[20] Tâ-Hâ, 20/43-44.

Huneyn Savaşı'nda, Resûl-i Ekrem ganimet taksim ettikten sonra bir adam, yapılan taksimatın âdil olmadığını ve Allah rızasının gözetilmediğini söylemişti. Onun bu lafları Resûl-i Ekrem'e ulaşınca, *"Allah ve Resûlü adaletli değilse, kim adaletli olabilir ki? Allah, Musa'ya rahmet eylesin, o bundan daha çok eziyet görmüştü fakat sabretti."* demekle yetinmişti.[21] Adamın edep ve nezaketten uzak bir üslûpla gösterdiği bu tepki, Rahmet Peygamberi'nin, müellefe-i kulûba yani İslâm'a ısındırılması ve kazandırılması arzu edilen bazı kimselere biraz fazla ganimet vermesi sonrasında meydana gelmişti. Halbuki Resûl-i Ekrem'in, Beytülmâl'in beşte bir (humus) hissesinden dilediği gibi harcama hak ve yetkisi bulunuyordu ve sanıldığı gibi herhangi bir adaletsizlik de söz konusu değildi.

Rahmet Elçisi, her şeye rağmen insanları eğiterek kazanmaya çalışırdı. Onlara daima yumuşak davranır ve bu şekilde davranılmasına öncü olurdu. Elbette bireyler yanlış düşünebilir hatta yanlış işler yapabilirdi. Hatalarından dolayı onları dışlamak, rencide etmek, fayda yerine zarar verebilirdi. Bu açıdan Allah Resûlü böylesi insanlara da anlayışla yaklaşır ve onları güzellikle eğitirdi.

Bir gün yanına gelen ve zina etmek istediğini söyleyen bir gencin insanlar tarafından azarlandığını görünce onlara mani olmuş, onu yakınına oturtmuştu. Rencide etmeden ve onurunu kırmadan, *"Sen annenle zina yapılmasını ister misin? Kızınla zina yapılmasını ister misin? Kız kardeşinle zina yapılmasını ister misin? Halanla zina yapılmasını ister misin? Teyzenle zina yapılmasını ister misin?"* şeklinde birkaç soru sormuştu. Genç her defasında, "Hayır. Allah'a yemin ederim, Allah beni sana feda etsin ki, istemem." diye cevap vermiş, bunun üzerine Allah Resûlü hiç kimsenin annesiyle, kızıyla, kız kardeşiyle, halasıyla teyzesiyle zina yapılmasını isteyemeyeceğini bildirerek ikna olmasını sağlamış ve ona dua ederek göndermişti.[22]

Rahmet Elçisi'nin sadece insanlara değil, hayvanlara da aynı şekilde şefkatli ve nazik davrandığı görülmektedir. Bir gün Hz. Âişe hırçın bir deveye binmiş ve hayvanı sakinleştirmek için yularını sert bir şekilde ileri geri çekmeye başlamıştı. Bunun üzerine Resûlullah (sav) ona, *"Ey Âişe, yumuşak davran! Çünkü rıfk (nezaket) nerede bulunursa onu güzelleştirir, nereden çıkarılıp alınırsa o da çirkinleşir."*[23] buyurarak bineğine iyi davranmasını öğütlemişti.

Hz. Peygamber, kimi zaman muhatabını uyarmak, onun ilgi ve merakını artırmak için farklı şekillerde sorular sorarak konuya dikkat çekerdi. Bir gün beraber yolculuk yaptığı Muâz b. Cebel'e, *"Ey Muâz! Allah'ın kul-*

[21] B3150 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.
[22] HM22564 İbn Hanbel, V, 257.
[23] D2478 Ebû Dâvûd, Cihâd, 1; M6603 Müslim, Birr, 79.

ları üzerindeki hakkı nedir, biliyor musun?" diye sormuştu. Muâz, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." dedi. Resûlullah, *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamaları ve O'na ibadet etmeleridir."* buyurdu. Bir süre yol aldıktan sonra yine onun mübarek sesi işitildi: *"Peki Ey Muâz! Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerindeki hakkı nedir, biliyor musun?"* Yine "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." dedi Muâz. Resûlullah, *"Allah'ın onlara azap etmemesi,*[24] *onları cennetine koymasıdır."*[25] buyurdu.

Peygamber Efendimize Kevser sûresi nazil olduktan sonra, *"Bismillâhirrahmânirrahîm."* diyerek okumaya başladı ve sûreyi bitirdi. Sonra, *"Kevser nedir bilir misiniz?"* diye sordu. Sahâbe, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." dediler. Bunun üzerine, *"O, Rabbimin bana vaad ettiği, cennette bir nehirdir."* buyurdu.[26] Buna benzer olarak Hz. Peygamber, *"Müflis kimdir bilir misiniz?"*[27] *"Rabbinizin ne buyurduğunu biliyor musunuz?"*[28] gibi sorular sorarak ashâbının dikkatini çekmişti. Fakat yeni hükümlerin konulmasına, sorumlulukların ağırlaşmasına sebep olabileceği endişesiyle yerli yersiz soru sormak âyetle yasaklanmış ve Allah Resûlü de bu şekilde sorulan gereksiz soruları hoş karşılamamıştı.[29]

Bir soruna değişik yollar göstererek çözüm yolu bulmak, Hz. Peygamber tarafından uygulanan bir yöntemdi. Bu temelde Râfi' b. Amr el-Gıfârî'nin anlattıkları eğitim üslûbu açısından oldukça dikkat çekicidir: "Henüz çocuk iken ensarın hurma ağaçlarını taşlamıştım. Bunun üzerine beni Peygamber'e (sav) götürdüler. O bana, *'Yavrum, hurmayı niçin taşlıyorsun?'* diye sordu. Ben, 'Yemek için!' diye cevap verince Resûlullah (sav), *'Hurmayı taşlama, altına düşenlerden ye.'* dedi. Sonra başımı okşadı ve *'Allah'ım, bu çocuğun karnını doyur!'* diye dua etti."[30]

Öyle görünüyor ki korku ve telaş içinde kolundan tutulup götürülen çocuğun cezalandırılması bekleniyordu. Oysa Resûlullah'ın (sav), *"Yavrum"* hitabıyla kurduğu şefkat dolu iletişim karşısında çocuk, "Yemek için!" diyerek samimi itirafta bulunmuştu.

Hz. Peygamber bazen bir konuyu herkesin anlayabileceği bir örnekle tasvir ederek anlatırdı. "Temsil" adı verilen bu yöntemde, soyut olan şey somut olana benzetilerek zihnin daha kolay kavramasına yardımcı olunuyordu. Meselâ, Resûl-i Ekrem risâleti kabul edenlerle etmeyenleri şöyle bir meselle tasvir etmişti:

"Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, (farklı yapılardaki) topraklara düşen bol yağmura benzer. Bunlardan bazıları temizdir, suyu alır, bol bitki ve ot

[24] B6500 Buhârî, Rikâk, 37.
[25] HM22423 İbn Hanbel, V, 239.
[26] D784 Ebû Dâvûd, Salât, 121-122; M894 Müslim, Salât, 53.
[27] M6579 Müslim, Birr, 59; T2418 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2.
[28] B846 Buhârî, Ezân, 156.
[29] T814 Tirmizî, Hac, 5; N2620 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 1.
[30] D2622 Ebû Dâvûd, Cihâd, 85; HM20609 İbn Hanbel, V, 31.

yetiştirir. Bazıları kuraktır, suyu (yüzeyinde) tutar. Bu sudan insanlar yararlanır; hem kendileri içerler hem de (hayvanlarını) sularlar ve ziraat yaparlar. Diğer bir toprak çeşidi de vardır ki dümdüzdür. (Ona da yağmur düşer ama) o ne su tutar ne de bitki yetiştirir. Allah'ın dinini inceden inceye kavrayan, Allah'ın beni kendisiyle gönderdiğinden (hidayet ve ilimden) faydalanan, öğrenen ve öğreten kimse ile (bunları duyduğu vakit kibrinden) başını bile kaldırmayan ve kendisiyle gönderildiğim Allah'ın hidayetini kabul etmeyen kimsenin misali işte böyledir."[31] Resûl-i Ekrem, "*Yeryüzündeki âlimler, gökyüzündeki yıldızlar gibidir.*"[32] hadisinde de ulemanın etrafını ilimle aydınlatmasını yıldız benzetmesini kullanarak anlatmıştı.

İnanç, amel ve ahlâk konularına dair Hz. Muhammed (sav) tarafından anlatılan kıssalar, Müslümanların terbiye ve eğitiminde son derece önemli bir tesir oluşturuyordu. Çünkü kıssa anlatımı, muhatabın ilgisini çeken, dinlendiren, özendiren hatta onu büyüleyen bir yöntemdi. Kur'an'da da sıkça zikredilen geçmiş nesillerin iyi ve kötü örneklerinin anlatıldığı, iyiliğe teşvik edici veya kötülükten caydırıcı bu kıssalarda, dinî ve ahlâkî mesajlar mükemmel bir uyumla yerleştirilmiş, eski kavimlerin yaşadıkları iyi ve kötü olaylar edebî sanat ve tasvirlerle anlatılmıştı. Onlar gibi davrananların aynı akıbete uğrayacakları vurgusu yapılarak hitap kitlesinin anlatılanlardan ibret ve ders alması hedeflenirdi. "*...Kıssayı anlat; belki düşünürler.*"[33] âyeti, bir yöntem olarak eğitimde kıssaların etkisinden faydalanmaya işaret etmektedir.

His ve heyecan uyandıran, düşündüren ve geçmişten ibret almayı sağlayan kıssalar, yüce değerlerin, zor ve çetrefil konuların anlaşılmasında etkili birer vasıtaydı. Zira somut örnek vererek tasvir, teşbih ve temsil gibi edebî sanatlar kullanarak bir konuyu anlatmak, muhatap için eğitici bir değer taşıyor ve manevî bir destek sağlıyordu. Ayrıca kıssalar, felâket ve sıkıntılara karşı dayanma gücünü artırıyor, dua, teselli, sabır ve tevekkül çağrılarıyla benzer sorunları yaşayan kişileri teşvik ediyordu. Bu yüzden çocuklar ve gençler başta olmak üzere sahâbe, Hz. Peygamber'in anlattığı kıssaları büyük bir dikkat, iştiyak ve heyecanla dinlerlerdi. Hapsettiği bir kedinin ölümüne sebep olduğundan cehenneme giren ve azap gören bir kadının hâli,[34] susuzluktan nemli toprağı yalamakta olan bir köpeğe kuyudan su çıkarıp verdiği için Allah'ın hoşnut olup bağışladığı bir adamın durumu[35] Hz. Peygamber'in anlattığı kıssalardan bazılarıdır.

Saadet asrının terbiye, eğitim ve öğretim faaliyetlerinde, verimli ve uygun zaman dilimini seçme ilkesi de göz önünde bulundurulurdu. Bir

[31] B79 Buhârî, İlim, 20; M5953 Müslim, Fedâil, 15.
[32] HM12627 İbn Hanbel, III, 156.
[33] A'râf, 7/176
[34] M5852 Müslim, Selâm, 151; N1483 Nesâî, Küsûf, 14.
[35] M5859 Müslim, Selâm, 153; EM378 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 137.

adam Abdullah b. Mes'ûd'a gelerek, "Senin her gün bize vaaz vermeni isterdim!" demişti. Abdullah b. Mes'ûd ona, "Sizi usandırırım endişesi beni bundan alıkoyuyor. Bu sebeple ben vaaz için sizin uygun zamanlarınızı gözetiyorum. Nitekim Resûlullah (sav), bıkkınlık vermekten endişe ederek bize vaaz vermek için uygun günleri kollardı." şeklinde karşılık vermişti.[36] Zira anlatılanlara ilgi ve iştiyak uyandırması bakımından bu yöntem, oldukça işlevseldi.

Resûlullah (sav) terbiye ve eğitim üslûbunun gereği olarak her muhatabına ayrı bir değer verirdi. Onunla muhatap olan her bir sahâbî, kendisine daha çok değer verildiğini düşünürdü. Özellikle onun nezdinde çocukların ve gençlerin özel bir yeri vardı. Çocukluk ve gençlik yıllarında hayatı anlamlı kılacak pratik öğütler, düşünce ve inanç esasları onun ilk öğrettiği şeyler arasındaydı. Nitekim bir gün Abdullah b. Abbâs, Resûlullah'ın (sav) arkasına binmiş, aynı binek üzerinde yolculuk yaparlarken Hz. Peygamber ona şunları söylemişti: *"Delikanlı! Sana bazı şeyler öğreteceğim. Allah'ı gözet ki Allah da seni gözetsin. Allah'ı gözet ki Allah'ı daima yanında bulasın. Bir şey istediğinde Allah'tan iste! Yardıma muhtaç olduğunda Allah'tan yardım dile! Şunu bil ki bütün insanlar sana fayda vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana faydalı olamazlar. Ayrıca bütün insanlar sana zarar vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana hiçbir şeyde zarar veremezler. Bu konuda kalemler kaldırılmış, sayfalar(daki yazılar) kurumuştur."*[37]

Resûlullah (sav), bazen *"Yavrucuğum"* ifadesiyle çocuğun duygu dünyasına hitap ediyor, dikkatini topluyor ve söylediklerinin iyi bellenmesini sağlıyordu. Nitekim Enes b. Mâlik der ki, "Resûlullah (sav) bana, *'Yavrucuğum! Hiçbir kimseye kin ve düşmanlığın olmadığı hâlde sabahlamayı ve akşamlamayı başarabilirsen bunu yap!'* dedi. Sonra da şöyle buyurdu: *'Yavrucuğum! Bu benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi hayata geçirirse gerçekten beni seviyor demektir. Beni seven kimse de benimle birlikte cennette olur.'*"[38] Yine Resûlullah (sav) himayesi altında yetişen Ömer b. Ebû Seleme'nin tabağın içinde elini gezdirdiğini görmüş ve *"Yavrum, besmele çek, sağ elinle ye ve önünden ye!"*[39] diyerek sofra âdâbı konusunda onu uyarmıştı.

Resûl-i Ekrem'in konuşma ve söyleşilerinde, beden dilini de güzel bir şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Eğitim faaliyetinde muhatabın durumuna göre yumuşak, içten ve dokunaklı bir ses tonuyla veya yüksek sesle konuşmasının yanı sıra jest ve mimikleriyle de muhatabın ruh dünyasını ve fizik varlığını harekete geçirirdi. Câbir b. Abdullah, Resûlullah'ın hut-

[36] B70 Buhârî, İlim, 12; T2855 Tirmizî, Edeb, 72.
[37] HM2669 İbn Hanbel, I, 293; T2516 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59
[38] T2678 Tirmizî, İlim, 16.
[39] M5269 Müslim, Eşribe, 108

be verişini şöyle anlatmaktadır: "Hz. Peygamber hitap ettiği zaman gözleri kızarır, sesi yükselir, sanki bir orduyu uyarıyormuşçasına celallenirdi... Bir defasında işaret parmağıyla orta parmağını bitiştirerek, *"Kıyamet ile ben, şu şekilde (yakın) gönderildim."* buyurdu.[40]

Hz. Peygamber'in, ellerini de şöyle kullandığı anlatılmıştır: "...(Herhangi bir şeye veya yere) işaret ettiği zaman bütün avucuyla işaret ederdi. (Herhangi bir hususa) şaşırdığı zaman avucunu ters çevirirdi. Konuşurken avuçlarını birleştirir ve sağ avuç içini, sol başparmağına vururdu..."[41] O, *"Mümin, mümin için âdeta birbirini destekleyen bir bina gibidir."* derken parmaklarını birbirine kenetlemişti.[42] Müslümanların kardeş olduklarından ve birbirleri üzerindeki hak ve dokunulmazlıklarından bahsederken ise sözü takvaya getiren Allah Resûlü, takvanın kalbî bir tavır olduğunu belirtmek üzere üç defa, *"Takva buradadır, takva buradadır, takva buradadır."* buyurmuş ve o esnada eliyle göğsüne işaret etmişti.[43] Yine işaret parmağıyla orta parmağını bitiştirerek, yetimi himaye eden kişinin cennette kendisine ne denli yakın olacağını göstermişti.[44] *"Şüphesiz ki Allah sizin bedenlerinize ve suretlerinize bakmaz; lâkin kalplerinize bakar."* buyurduktan sonra aynı şekilde parmaklarıyla göğsüne işaret etmişti.[45] Hz. Peygamber'in yüzü kızardığında, kızdığı anlaşılırdı.[46] Hoşuna giden bir durum olduğunda yine sevinci yüzünden okunurdu.[47]

Hz. Peygamber, anlatacağı konuların daha iyi anlaşılması ve öğrenilmesi için zaman zaman şekiller çizer, benzetmeler yapardı. Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) bir gün düz bir çizgi çizdi ve *"Bu, Allah'ın yoludur."* buyurdu. Ardından bunun sağından solundan bazı çizgiler çizdi. Sonra, *"Bunlar birtakım yollardır. Her yolun başında, ona çağıran bir şeytan vardır."* buyurdu. Sonra da şu âyeti okudu: *"Şüphesiz ki bu, benim dosdoğru yolumdur. O hâlde ona uyun. Başka yollara tâbi olmayın. Sonra sizi onun (yani Allah'ın) yolundan ayırır."*[48]

Bazı durumlarda anlattıklarının daha iyi anlaşılıp kavranabilmesi için bizâtihi uygulayarak anlatırdı. Bir gün bir bedevî Resûlullah'ın yanına gelerek abdestin nasıl alınacağını sordu. Hz. Nebî, abdest uzuvlarını üçer defa yıkayarak ona abdest almayı gösterdi. Sonra da *"Abdest budur. Bundan fazla yapan kimse, günah işlemiş, sınırı aşmış veya haksızlık etmiş olur."*[49] buyurdu.

Allah Resûlü'nün tavsiyelerine uymayan kişileri zaman zaman ikaz ettiği de oluyordu. Bir gün sahâbîlerinden birisi, "Yâ Resûlallah! Falan kişi bize namaz kıldırırken o kadar uzatıyor ki neredeyse namaza gelmeyeceğim."

[40] M2005 Müslim, Cum'a, 43.
[41] TŞ226 Tirmizî, *Şemâil* 97.
[42] B481 Buhârî, Salât, 88.
[43] M6541 Müslim, Birr, 32.
[44] M7469 Müslim, Zühd, 42; İM3680 İbn Mâce, Edeb, 6.
[45] M6542 Müslim, Birr, 33.
[46] B91 Buhârî, İlim, 28.
[47] HM18525 İbn Hanbel, IV, 265.
[48] DM208 Dârimî, Mukaddime, 23; HM4142 İbn Hanbel, I, 435.
[49] İM422 İbn Mâce, Tahâret, 48; N140 Nesâî, Tahâret, 105.

dedi. Hadisi rivayet eden Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'i o güne kadar şahit olmadığı bir kızgınlık içersinde, *"Ey insanlar! Sizler nefret ettiriyorsunuz. Her kim insanlara namaz kıldırırsa namazı hafifletsin. Çünkü cemaatin içinde hasta olanlar, zayıf olanlar ve iş güç sahibi olanlar vardır."*[50] şeklinde hitap ederken gördüğünü belirtmiştir. Yine Allah Resûlü, zor seferlerden biri olan Tebük Seferi için Müslümanların hazırlık yapmalarını istemiş ancak üç sahâbî bu sefere herhangi bir mazeretleri olmadığı hâlde katılmamışlardı. İnanç ve ibadet noktasında bir ihmalleri olmayan bu sahâbîlerin zor günde sefere katılmamalarına Hz. Peygamber çok üzülmüştü. Sefer dönüşünde Allah'ın emri gelinceye kadar hiçbir kimsenin bu insanlarla konuşmamasını istemişti. Onların yaptıkları hatayı anlayıp pişman olmalarından ancak elli gün sonra, Allah Resûlü onlarla konuşmaya başlamıştı.[51]

Peygamber Efendimiz insanları terbiye edip eğitirken konuşma üslûbuna da çok dikkat ederdi. Hz. Âişe, Peygamber Efendimizin üslûbunu şöyle anlatıyordu: "Resûlullah (sav) sizin gibi böyle hızlı konuşmazdı. Aksine yanındakilerin ezberleyebileceği kadar tane tane ve yavaş konuşurdu."[52] Hatta "Bir olayı anlattığı zaman isteyen kişi onun sözlerini sayabilirdi."[53] Önemli gördüğü hususları tekrarlardı.[54] Bazen de dikkatleri toplamak için sadece giriş cümlelerini tekrarlardı. Bir gün, *"Burnu yere sürtülsün! Burnu yere sürtülsün! Burnu yere sürtülsün!"* buyurarak söze başlamıştı. Ashâb hemen meraklanmış, "Kimin yâ Resûlallah?" diye sormaktan kendilerini alamamışlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Yaşlı anne babasına veya birine yetişip de onlardan dolayı cennete girmeyenin!"* buyurmuştu.[55]

Zaman zaman ashâbına isimleriyle seslenir, "Buyur ey Allah'ın Resûlü." cevabını alırdı. Aynı şekilde seslenir, aynı cevabı alır, bunu birkaç defa tekrarlardı. Bu şekilde muhataplarının dikkatlerini topladıktan sonra söyleyeceklerini anlatırdı.[56] Önemli konuları bütün cemaate toplu olarak anlattığı gibi tek tek isim söyleyerek anlattığı durumlar da olurdu.[57]

Resûlullah (sav), eğitiminin bir parçası olarak kadınlara özel zaman ayırırdı. Nitekim Buhârî, "İlim İçin Kadınlara Özel Bir Gün Tahsis Edilir mi?" başlığı altında şu hadise yer verir: Bir gün bir kadın Resûlullah'a (sav) gelerek, "Yâ Resûlallah! Erkekler senin sözlerini rahatça dinliyor. Bize de bir gün ayır, o gün sana gelelim; Allah'ın sana öğrettiklerinden bize öğretirsin." dedi. Resûlullah (sav), *"Şu gün toplanın."* buyurdu. Bunun üzerine kadınlar toplandılar. Resûlullah (sav) onların yanına gelerek Allah'ın kendisine öğrettiklerinden onlara öğretti.[58]

[50] B90 Buhârî, İlim, 28.
[51] M7016 Müslim, Tevbe, 53.
[52] T3639 Tirmizî, Menâkıb, 9.
[53] B3567 Buhârî, Menâkıb, 23.
[54] M2008 Müslim, Cum'a, 46; D4608 Ebû Dâvûd, Sünnet, 5
[55] M6510 Müslim, Birr, 9.
[56] B128 Buhârî, İlim, 49.
[57] M504 Müslim, Îmân, 351; B2753 Buhârî, Vesâyâ, 11.
[58] M6699 Müslim, Birr, 152; B101 Buhârî, İlim, 35; HM7351 İbn Hanbel, II, 247.

Demek oluyor ki saadet asrının kadınları, mescidin kapıları kendilerine devamlı açık tutulmasına rağmen Resûlullah'ın (sav) genele hitap eden vaaz, hutbe ve sohbetleriyle yetinmeyerek müstakil bir günde daha özel bir eğitim istemişlerdi. Kadınlara özel olan bu eğitim programında, meseleler doğrudan Resûl-i Ekrem'e soruluyor ve cevapları alınıyordu. Bazen de kadınlar Hz. Âişe vasıtasıyla bilgi sahibi oluyorlardı. Nitekim Hz. Âişe bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Ensâr kadınları ne iyi kadınlardır! Hayâ duyguları onların, dinlerini sormalarına ve dinde derin anlayış sahibi olmalarına engel teşkil etmiyordu."[59]

Medine'ye hicretten sonra Mescid-i Nebî'ye bitişik yapılan ve Suffe adı verilen sade bir gölgelik, bir anlamda sistemli eğitim kurumlarının çekirdeğini teşkil ediyordu. Kendilerini bu ilim ve irfan yuvasına adayan ve Ashâb-ı Suffe diye bilinen sahâbîler, Hz. Peygamber'in özel ilgisine mazhar oluyor, iâşe ve ibâte giderleri bizzat onun tarafından karşılanıyordu.[60] En çok hadis rivayet eden sahâbîlerden olan Ebû Hüreyre,[61] Abdullah b. Ömer[62] ve Ukbe b. Âmir de[63] bu mektepten mezun olmuştu. Vali, kumandan, hâkim, muallim gibi kamu görevlileri, genellikle onlar arasından seçiliyordu.

Ayrıca uzak yerlerde ikamet eden bazı sahâbîler, Resûlullah'ı (sav) ziyaret ederler ve bir süre Suffe'de misafir olarak kalırlardı. Onlar, günümüz kurs ve seminerlerini düşündüren bu kısa süreli eğitim programlarında, dinin hükümlerini öğrenirler, evlerine döndüklerinde aile fertlerine ve yakınlarına öğrendiklerini öğretirlerdi. Nitekim Mâlik b. Huveyris, Suffe'de kalmalarıyla ilgili şu hatırayı aktarmaktadır: "Resûlullah'ın (sav) yanına gelmiştik, bizler aşağı yukarı aynı yaşlarda delikanlılardık. Yirmi gün onun yanında kaldık. Resûlullah (sav) çok merhametli ve çok şefkatli idi. Ailelerimizi özlediğimizi anlayınca geride kimleri bıraktığımızı sordu. Biz de onları kendisine haber verdik. Resûlullah (sav) bize, '*Ailelerinizin yanına dönün, onlarla birlikte oturun, (burada öğrendiklerinizi) onlara da öğretin. Namaz vakti gelince namaz kılmalarını emredin. Biriniz ezan okusun, yaşça en büyüğünüz de size imam olsun!*' buyurdu."[64]

Resûl-i Ekrem, ilke olarak faydasız ilimden kaçınır, faydalı ilim isterdi. Onun en çok tekrarladığı ve hatırda tutulmasını arzu ettiği dua cümlelerinden birisi şöyleydi: "*Allah'ım, senden faydalı bir ilim, helâl bir rızık, tarafından kabul gören bir amel istiyorum!*"[65] O, "*Allah'ım, doymayan nefisten, korkmayan kalpten, faydasız ilimden ve kabul olunmayan duadan sana*

[59] Buhârî, İlim, 50 –bâb başlığı–; M750 Müslim, Hayız, 61.
[60] B6452 Buhârî, Rikâk, 17.
[61] T3837 Tirmizî, Menâkıb, 46.
[62] M6370 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 140.
[63] M1873 Müslim, Müsâfirîn, 251
[64] N636 Nesâî, Ezân, 8; B628 Buhârî, Ezân, 17
[65] IM925 İbn Mâce, İkâmet, 32; HM27056 İbn Hanbel, VI, 294.

sığınırım!"[66] diyerek de faydasız bilgiden kaçınılması gerektiğini vurgulardı. Zira insanın maddî-manevî dünyasına katkı sağlayan ve fiilî kıymet taşıyan faydalı bilgi, canlı-cansız bütün varlıklar için rahmet ve bereket kaynağı olurken faydasız bilgi, hafızaya yük olmasının yanı sıra faydalı bilgilerin unutulmasına da yol açmaktaydı.

İlmin ve âlimin kıymetini bilen Hz. Peygamber, ilimle meşgul olan, ilmi öğreten insanların bulunmamasının yanlışa yönelmeye, hakikati kaybetmeye neden olacağını bildiriyordu. *"Allah, ilmi insanlardan bir anda söküp almaz. Fakat âlimlerin ruhunu alarak ilmi alır. Nihayet geride tek bir âlim kalmadığında, insanlar cahil önderler edinirler. Onlara sorular sorulur ve bilgisizce fetva verirler. Böylece hem saparlar hem saptırırlar!"*[67]

Netice olarak Hz. Peygamber'in ahlâk anlayışı, onun terbiye, eğitim ve öğretim yöntemi, beden, zihin, ruh ve duygu dünyası bakımından güçlü, sağlıklı ve dengeli bir neslin yetişmesi ve geleceğe hazırlanması için en değerli örneğimizdir. Zira insan eğitimi gibi kutlu bir görev, yumuşaklık ve tevazu kadar ciddiyet, izzet ve vakar da ister. Farklı ortam ve şartlara bağlı olarak Hz. Peygamber'in rehberliğinde, onun hadis ve sünnetlerinde kolaylık, uygulanabilirlik, uyumlu ve ahenkli bir çeşitlilik mevcuttur. Doğrusu, tabiatı ve yetişme tarzı ne olursa olsun her insanın, Kur'ân-ı Kerîm'in zengin ve canlı örneğini sergileyen ve ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderilen Kutlu Nebî'den alacağı numûne-i imtisal hâller, örnek tutum ve davranışlar mutlaka olacaktır. Kısaca söylemek gerekirse, Rahmet Elçisi'nin uyguladığı terbiye ve eğitim, merhamet eğitimidir.

[66] N5540 Nesâî, İstiâze, 65; D1548 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.
[67] B100 Buhârî, İlim, 34; M6796 Müslim, İlim, 13.

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي مَجْلِسٍ، فَقَالَ: "تُبَايِعُونِي عَلَى أَنْ لاَ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلاَ تَزْنُوا، وَلاَ تَسْرِقُوا، وَلاَ تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ، فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ، وَمَنْ أَصَابَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَعُوقِبَ بِهِ، فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ، وَمَنْ أَصَابَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَسَتَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ، فَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ، وَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ."

قَالَ جَرِيرٌ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَقُلْتُ لَهُ: أُبَايِعُكَ عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ فِيمَا أَحْبَبْتُ وَفِيمَا كَرِهْتُ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "أَوَتَسْتَطِيعُ ذَلِكَ يَا جَرِيرُ؟ أَوَتُطِيقُ ذَلِكَ؟" قَالَ: "قُلْ فِيمَا اسْتَطَعْتُ" فَبَايَعَنِي وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ.

Ubâde b. Sâmit anlatıyor: "Resûlullah (sav) ile birlikte bulunduğumuz bir toplantıda o bize şöyle buyurdu: *'Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacağınıza, zina etmeyeceğinize, hırsızlık yapmayacağınıza, Allah'ın haram kıldığı bir canı haksız yere öldürmeyeceğinize biat edin. Aranızdan kim verdiği sözde durursa onun ecri Allah'a aittir. Kim de bunlardan birini yapar ve bundan dolayı cezalandırılırsa bu onun için kefaret olur. Ayrıca kim bunlardan birini yapar da Allah onu gizlerse onun durumu Allah'a kalmıştır. Dilerse onu affeder, dilerse ona azap eder.'"*

(M4461 Müslim, Hudûd, 41)

Cerîr (b. Abdullah) anlatıyor: "Hz. Peygamber'e (sav) geldim ve ona, 'Hoşuma gitsin ve gitmesin her hususta dinleyip itaat etmek üzere sana biat ediyorum.' dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *'Ey Cerîr, bunu yapabilecek misin, buna gücün yetecek mi?'* buyurdu ve şöyle ekledi: *'Gücümün yettiği hususlarda de!'* (Sonra) her Müslüman'a karşı samimi davranmak konusunda da benimle biat etti."

(N4179 Nesâî, Biat, 16)

Hüzün yılıydı... Hz. Peygamber'in en büyük destekçileri olan amcası Ebû Tâlib ve sevgili eşi Hz. Hatice artık hayatta değildi. Allah Resûlü bir yandan giderek ağırlaşan şartlar altında ezilen az sayıdaki Müslümanlara destek sağlamak, diğer yandan da insanlara doğru yolu göstermek için çabalıyordu. Durumunu Kelboğulları, Hanîfeoğulları ve Âmiroğulları gibi o dönemin önde gelen Mekkeli kabilelerine arz etmiş ama kabul görmemişti.[1]

Nebî (sav) çok mahzundu. Kalbinin derinliklerinden dudaklarına dökülen bu hüznünü tarih kitapları şöyle kaydediyordu: *"Allah'ım! Gücümün azlığını, çaremin tükendiğini ve insanlar tarafından hor görüldüğümü sana şikâyet ediyorum. Ey merhametlilerin en merhametlisi! Sen ki güçsüzlerin de benim de Rabbimsin. Kime emanet ediyorsun beni? Bana sevimsiz yüzlerini gösterip duranlara mı? Yoksa işimi eline terk ettiğin düşmanlarıma mı? Kime? Eğer sen hoşnutsan bu sıkıntılar dokunmaz bana. Ama nimetin daha ferahlık verir insana. Öfkenden ve öfkenin beni kuşatmasından, senin rızanın karanlıkları aydınlatan ve dünya âhiret işlerini düzene koyan nuruna sığınıyorum."*[2]

Yakınlarından yeteri kadar destek ve koruma bulamayan mahzun Nebî artık panayır mevsiminde Mekke'ye gelen yabancıları dolaşıyor, onlara kendini tanıtıyor, İslâm'ı anlatıyor ve *"Beni kavmine götürecek kimse yok mu? Kureyşliler beni, Rabbimin kelâmını tebliğ etmekten alıkoyuyorlar."* diyordu.[3] O zamanlar aklı eren bir çocuk olan Rebîa b. Abbâd, Hz. Peygamber'in bu çabasına tanık olduğu ânı şöyle anlatıyordu: "Zü'l-Mecâz panayırında Hz. Peygamber'i, *'Ey insanlar! 'Allah'tan başka ilâh yoktur.' deyin ki kurtulasınız!'* derken gözlerimle gördüm. Çarşının hangi sokağına girse kalabalık da peşinden gidiyordu. Kimsenin bir şey söylediğini görmedim. Ama o susmuyor ve *'Ey insanlar! 'Allah'tan başka ilâh yoktur.' deyin ki kurtulasınız!'* diyordu. Ardından gelen şaşı bir adam da 'Bu adam, dinden çıkmış ve yalancı birisidir!' diyordu. 'Bu kim?' diye sordum, 'Abdullah oğlu Muhammed. Kendisinin peygamber olduğunu söylüyor!' dediler. 'Onu yalanlayan kim?' diye sordum, 'Amcası Ebû Leheb.' dediler."[4]

Bütün engellemelere rağmen Allah'ın Resûlü, insanları Allah'ın dinine davet etmekten vazgeçmiyordu. Her fırsatta onları Allah'a imana ve

[1] HS2/270 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 270-274.
[2] HS2/267 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 268.
[3] D4734 Ebû Dâvûd, Sünnet, 20; İM201 İbn Mâce, Sünnet, 13.
[4] HM16119 İbn Hanbel, III, 492.

kurtuluşa çağırıyordu. Yine bir hac mevsiminde Yesrib'den yola çıkan ve içlerinde İyâs b. Muâz'ın da bulunduğu Abdüleşheloğulları'na mensup bir grup, Hazrec kabilesine karşı Kureyş ile anlaşma yapmak üzere Mekke'ye geldiler. Hz. Peygamber yanlarına gidip, *"Geldiğiniz işten daha hayırlısını öğrenmek ister misiniz?"* diye sordu ve onlara kendi elçiliğinden, Allah'a ortak koşulmamasından ve daha birçok şeyden bahsetti. İyâs b. Muâz etkilenmişti, "Ey Halkım! Vallahi bu, kendisi için geldiğiniz işten daha hayırlıdır." dedi. Ancak grubun lideri Ebu'l-Hayser Enes b. Râfi' yerden bir avuç toprak aldı ve İyâs'ın yüzüne serperek, "Bizi bırak! Ömrüme yemin olsun ki buraya farklı bir iş için geldik." deyince İyâs susmak zorunda kaldı. Ve Nebî (sav) yine buruk ayrıldı meclisten. Hz. Peygamber'in bu daveti karşılıksız kalmıştı ve Yesribli grup inanmadan dönmüştü memleketine. Bir kişi hâriç: Ölünceye kadar imanını gönlünde taşıyan İyâs b. Muâz.[5]

Peygamberliğin on birinci yılı hac mevsimindeki görüşmeler daha ümit verici geçmişti. Bir grup Yesribli tıraş olmuş ve ihramdan çıkmışlardı.[6] Derken bir yabancı kendilerine yaklaştı ve *"Kimlerdensiniz?"* diye sordu. "Hazrec kabilesinden bir grubuz." cevabını alınca, *"Oturmaz mısınız? Size söyleyeceklerim var."* diye izin istedi ve verilen izin üzerine sohbet başladı. Anlatan anlattıkça daha bir yoğunlaştı dinleyenlerin dikkati. Kutlu Elçi'nin sözlerinin güzelliği nasipli kalplerin derinliklerine indi. Derken Nebî'nin dilinden süzülen âyetlerin aydınlığında tasdik ve kabul ifadeleri belirdi Yesrib'den gelen altı adamın yüzünde. Gönülden iman ettiler. Mahzun Nebî'nin kalbine sevinç düştü. Mümin Yesribliler, *"Halkımızı bırakıp buraya geldik. Bizim toplumumuz kadar aralarında düşmanlık ve kötülük bulunan bir başka toplum daha yoktur. Belki Allah senin sayende bu toplumdaki düşmanlığı bitirir. Biz şimdi gideceğiz ve senin dinine onları davet edeceğiz. Bu din konusunda sana icabet ettiğimiz gibi onlara da bunu teklif edeceğiz. Şayet Allah senin sayende onları bir araya getirirse senden daha şerefli bir kimse yok demektir."* dediler ve iman dolu kalpleriyle vedalaşıp ayrıldılar Mekke'den.[7] Yesriblilerin bu temennileri, aslında onların memleketlerine huzur getirecek, aralarında birliği sağlayacak bir önder arayışının da ifadesiydi. Arayışlarına karşılık bulacakları ve ertesi yıl Resûl-i Ekrem'e bağlılıklarını bildirecekleri Akabe Biatı'ne zemin hazırlayan çok olumlu bir görüşmeydi bu.

Allah Resûlü'nün davetine icabet eden Yesribli grup memleketlerine vardıklarında sürekli Nebî'den (sav) ve İslâm'dan konuştular. Öyle ki bir yıl

[5] HS2/275 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 275.
[6] ST1/217 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 217.
[7] HS2/276 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 276-277.

içinde Yesrib'de Resûlullah'dan bahsedilmeyen ev kalmadı.[8] Zamanı iple çekti Yesribli müminler ve bir yıl sonra yine hac mevsiminde Hazrec kabilesinden on, Evs kabilesinden iki kişi olmak üzere, toplam on iki temsilci Akabe denilen geçitte Allah Resûlü ile buluştu.[9] O gece Akabe geçidi, bir gönül sözleşmesine şahit oldu. O gece müminler Hz. Nebî'ye, Allah'a hiçbir şeyi eş tutmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, Allah'ın haram kıldığı canı öldürmemek,[10] iftira etmemek, hayırlı bir hususta Peygamber'e isyan etmemek üzere biat etmişlerdi.[11] Allah Resûlü de onlara, bu biatlerinin karşılığında mükâfatlarının Allah'a ait olduğunu söylemişti.[12] Yesribli Müslümanlar adına iyilikten ve doğruluktan ayrılmamak üzere Sevgili Peygamber ile biatleşen bu on iki yürekli adam, bir sonraki hac mevsiminde buluşma dileğiyle ayrıldılar Mekke'den.[13]

Yesrib'i "el-Medînetü'l-Münevvere" yani İslâm'ın nuruyla aydınlanmış bir şehir, "Medine" yapacaktı onların son Resûl ile yaptıkları bu sözleşme. Ticarî satın alma işlerindeki ahitleşmeler için kullanılan "beyat" ya da "biat" kelimesi, Resûlullah'la müminler arasındaki bu sözleşmeyle manevî bir anlama bürünmüştü. Aslında Allah ve Resûlü için yapılacak her türlü gayret de Allah nezdinde en kârlı ticaretti.[14] Bu nedenledir ki Kur'an'da Yüce Rabbimiz, biatleşmeyi, getirdiği emir ve yasaklara uyma noktasında Hz. Peygamber'e itaatini arz etme ve bu konuda onunla sözleşme anlamlarında kullanmıştı.[15]

Hz. Peygamber, heyecan ve gayretle İslâm dinini öğrenmeye ve insanlara anlatmaya koyulan Medineli Müslümanlara, bilgisine güvendiği genç dostlarından Mus'ab b. Umeyr ile müezzinlerinden gönül gözüyle gören Abdullah b. Ümmü Mektûm'u öğretici olarak gönderdi.[16] Çalıştılar, okudular, anlattılar. İslâm Medine'nin çehresini değiştirmişti. Bir sonraki hac mevsiminde Medineliler, aralarında kadın, erkek, genç ve yaşlıların da bulunduğu yetmişten fazla kişiden oluşan bir grup ile geldiler Mekke'ye, Hz. Nebî'ye bağlılıklarını sunmak üzere. İçlerinde Medine'nin önde gelen liderleri de vardı. Abdullah b. Amr yanına oğlu Câbir'i de almıştı. Berâ' b. Ma'rûr, Sa'd b. Ubâde, Abdullah b. Revâha, Üseyd b. Hudayr, hanımlardan Nesîbe bnt. Kâ'b, Esmâ bnt. Amr ve daha niceleri...[17]

Gece vakti Mekke şehri derin uykuda idi. Medineli müminler Akabe'deki buluşma yerine gelmiş, Hz. Nebî'yi araştırıyorlardı. Nebî (sav) amcası Abbâs b. Abdülmuttalib ile birlikte oturmuş gelenleri bekliyordu. Amcasının yüreğinde bir burukluk... Biliyordu ki bugün burada yapıla-

[8] HS2/278 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 278.
[9] ST1/219 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 219-220.
[10] B6873 Buhârî, Diyât, 2; M4461 Müslim, Hudûd, 41.
[11] B3892 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 43.
[12] B6801 Buhârî, Hudûd, 14.
[13] ST1/219 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 220
[14] Saff, 61/10-12.
[15] Fetih, 48/ 10; Mümtehine, 60/12.
[16] HS2/282 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 282; B3924 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 46.
[17] HS2/303 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 303-313.

cak biatten kısa bir süre sonra yeğeni artık Mekke'de olmayacak. Henüz Müslüman olmamıştı ama yeğenine çok güveniyor ve onu çok seviyordu. "Ey Hazrec topluluğu! Bildiğiniz üzere Muhammed bizdendir." diye söze başladı. Daha sonra Peygamber Efendimizin şerefli kişiliğinden bahsederek onu kavmi içerisinde koruduklarını anlattı ve "O şimdiye kadar sadece size karşı bir yakınlık duydu ve size katılmak istedi. Eğer onu davet etmekle kendisine verdiğiniz sözü yerine getirebilecekseniz ve onu düşmanlarından koruyabilecekseniz sorumluluk size ait olsun. Ama eğer onu Mekke'den çıkarıp yanınızda götürdükten sonra yalnız ve yardımsız bırakacaksanız şu andan itibaren onu bırakın." dedi. Bu sözler üzerine Hazrecliler, "Sözlerini dinledik. Ey Allah'ın Resûlü, konuş! Kendin için ve Rabbin için dilediğin konuda bizden söz al." dediler. Resûlullah (sav) söze başlayarak önce Kur'an okudu ve Allah'a davet ederek İslâm'a teşvik eden sözler söyledi. Sonra şöyle buyurdu: *"Beni, hanımlarınızı ve çocuklarınızı koruduğunuz gibi koruyacağınıza dair sizden biat istiyorum."* Berâ' b. Ma'rûr, Kutlu Elçi'nin elini tuttu ve "Evet. Seni hak ile gönderene yemin olsun ki ailemizi koruduğumuz gibi seni koruyacağımıza dair söz veriyoruz ey Allah'ın Resûlü. Yemin ederim ki biz savaş yiğitleriyiz!" dedi. Gülümsedi Sevgili Peygamberimiz ve *"Kanınız kanımdır, malınız malımdır. Ben sizdenim, siz de bendensiniz. Savaştığınız ile savaşır, barıştığınız ile barışırım!"* buyurdu ve onlardan biatin güvence ile yürütülmesi için on iki temsilci seçti.[18]

Biatin yapıldığı Akabe mevkii, hacıların şeytan taşladığı yerin yakınlarındaki iki dağın arasında dar bir geçitti. Medineli Müslümanlar mekânın anlamına uygun olarak zorlu bir geçidi geçmek üzere söz vermişlerdi Allah Resûlü'ne. Ubâde b. Sâmit ve diğerleri hep beraber Hz. Nebî'ye, "Zorlukta ve kolaylıkta, hoşumuza gitsin veya gitmesin her hususta dinlemek ve itaat etmek, başımızdaki ehil kişiyle tartışmamak, nerede olursak olalım Allah hakkında kınayanın kınamasından korkmadan doğruyu söylemek üzere biat ettik." dediler.[19] İslâm'ın yeni yeni kalplere yerleştiği Mekke'de Hz. Peygamber, müminlerden iman, itaat ve ahlâkî erdemlerin kazanımı noktasında bağlılıklarını bildirmek üzere biat almaktaydı. Akabe'de Medineli Müslümanların Hz. Peygamber'e yaptıkları bu biat, hem Medine'de Müslümanların birliğini sağlayacak devletin kurulmasına zemin hazırlamış hem de biate imanî boyutun yanı sıra siyasî bir mahiyet kazandırmıştı.

Medineliler Allah Resûlü'ne ve Mekkeli Müslümanlara özellikle hicret sonrasında sağladıkları yardım ve desteklerinden dolayı, "yardım edenler"

[18] HS2/290 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 290-292; HM15891 İbn Hanbel, III, 461.
[19] M4768 Müslim, İmâre, 41; N4157 Nesâî, Biat, 3.

anlamına gelen "ensar" ismine lâyık görülmüştü.[20] Böylece sosyal ve siyasî bir teşkilatlanmanın temellerini oluşturan Akabe Biatleri'nden sonra Hz. Peygamber dinî ve siyasî bir lider olmuştu. Mekke'de inanan cemaatin lideri görünümü taşıyan peygamberlik misyonu, Akabe Biatı'nın hemen ardından başlayan ve Medine dönemine uzanan süreçte devlet başkanlığına dönüşmüştü. Bu anlamda biat sadece Hz. Peygamber'in peygamberliğine imanî bir bağlanış değil aynı zamanda onun dinî, siyasî ve toplumsal alanda önderliğini ve baş olduğunu tanımanın bir temsili hâline gelmişti.

Aradan geçen yıllar içinde Medine'de artık güçlü bir İslâm toplumu oluşturulmuştu. İman ile şereflenen her mümin, önce Allah Resûlü'ne biat ederek bağlılığını bildiriyordu. Fakat Hz. Peygamber, kölelerden[21] ve çocuklardan biat almıyordu.[22] Bir keresinde Zeyneb bnt. Humeyd, oğlu Abdullah'ı yaşı küçük olduğu hâlde biat için Peygamberimize getirmiş ancak Nebî (sav), "*O daha çok küçük.*" diyerek ondan biat almamış, ancak başını okşayarak kendisine dua etmişti.[23] Hanımlar da toplu olarak ya da tek tek Hz. Nebî'ye biat ediyorlardı. Kur'an Hz. Peygamber'den onların biatlerini kabul etmesini istiyordu: "*Ey Peygamber! İnanmış kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleri ve ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlerini kabul et...*"[24] Bazen Hz. Peygamber, hanımların çeşitli tutum ve davranışlarını dikkate alarak farklı şartlar üzere de biat alabilmekteydi. Nitekim hanım sahâbîlerden Ümmü Atiyye, kendi biatlerini şöyle anlatmıştı: "Hz. Peygamber bizden, cenazenin arkasından bağıra çağıra ağıt yakmamamız üzere biat almıştı."[25] Hz. Âişe'nin anlattığına göre, Resûlullah, kadınlarla biatleşirken onların ellerinden tutmaz, onlardan sözle biat alırdı.[26]

Hz. Peygamber müminlerden güç yetirebildikleri hususlarda biat etmelerini istemekteydi.[27] Zira Yüce Allah hiç kimseyi gücünün yetmeyeceği bir şeyden sorumlu tutmamaktaydı.[28] Nitekim bu konuda Cerîr b. Abdullah biat tecrübesini şöyle anlatmaktaydı: "Hz. Peygamber'e (sav) geldim ve ona, 'Hoşuma gitsin ve gitmesin dinleyip itaat etmek üzere her hususta sana biat ediyorum.' dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *'Ey Cerîr, bunu yapabilecek misin, buna gücün yetecek mi?'* buyurdu ve şöyle ekledi: *'Gücüm yettiği hususlarda de!'* Sonra her Müslüman'a karşı samimi davranmak şartıyla biatimi kabul etti."[29] Ümeyme bnt. Rukayka da birkaç kadınla birlikte Allah Resûlü'ne varıp biat ettiklerini ve Resûl-i Ekrem'in onlara

[20] Tevbe, 9/100.
[21] M4113 Müslim, Müsâkât, 123.
[22] N4188 Nesâî, Biat, 20.
[23] B2501 Buhârî, Şirket, 13.
[24] Mümtehine, 60/12.
[25] B1306 Buhârî, Cenâiz, 45.
[26] B2713 Buhârî, Şurût, 1; M4835 Müslim, İmâre, 89)
[27] B7202 Buhârî, Ahkâm, 43; M4836 Müslim, İmâre, 90
[28] Bakara, 2/286.
[29] N4179 Nesâî, Biat, 16.

merhamet göstererek yapabilecekleri ve güç yetirebilecekleri hususlarda onların biatini kabul ettiğini ifade etmektedir.[30]

Hz. Peygamber'e biat etmek üzere gelenlerin ileri sürdüğü bazı şartlar da olabilmekteydi. Hz. Câbir'in anlattığına göre, Tâif'ten gelen Sakîf kabilesi heyeti, kendilerine zekât ve cihadın şart koşulmaması arzusu ile biat etmek istemişlerdi. Biatlerini kabul eden Allah Resûlü, *"Onlar Müslüman olduklarında ileride zekât da verecekler, cihada da katılacaklar."* buyurmuştu.[31] Onların İslâm'ı tam mânâsıyla anlayıp kalplerine imanın yerleşmesinden sonra imanlarının gerektirdiği her şeyi yapacaklarına olan inancının bir ifadesiydi bu. Bir başka rivayete göre ise bu heyet, Hz. Peygamber'e cihad için orduya alınmamaları, vergi ve namazdan muaf tutulmaları şartıyla biat edeceklerini ifade etmişlerdi. Allah Resûlü onların namazdan muaf tutulma isteklerini, *"İçinde rükû bulunmayan dinde hayır yoktur."* diyerek reddetmiş, cihad ve vergi şartlarını ise zamana bırakmıştı.[32]

Hicretin altıncı senesiydi... Gördüğü bir rüya üzerine Sevgili Nebî, yanına aldığı bin beş yüz kadar sahâbesi ile birlikte[33] Kâbe'yi ziyaret amacıyla Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Ancak gece gündüz ihramlı bir vaziyette tam bir hafta süren meşakkatli bir yolculuktan sonra Mekke'ye yirmi iki kilometre mesafedeki Hudeybiye'de müşrikler tarafından durdurulmuşlardı. Umreye çıkan Müslümanlar savaşma niyeti ile yola çıkmadıkları için yanlarına basit yolcu kılıçları dışında başka silah almamışlardı. Hudeybiye'de konaklayan Hz. Peygamber amaçlarının savaşmak olmadığını bildirmek üzere Hz. Osman'ı elçi olarak Mekke'ye göndermiş[34] ancak Hz. Osman'ın dönüşü gecikmiş ve şehid edildiğine dair sonradan yalan olduğu anlaşılan bir haber yayılmıştı.

Aslında Hz. Peygamber'in ve Müslümanların niyeti sadece Kâbe'yi ziyaret etmekti. Ancak müşriklerin bu olumsuz tavırları olası bir savaşın habercisiydi sanki. Zira yıllardır memleketlerine hasret kalan muhacirler hem Beytullah'ı ziyaret edecek, hem de içlerindeki memleket hasretini bir nebze de olsa gidereceklerdi. Medine'de muhacirlere kucak açan ensar ise Allah Resûlü ile Kâbe'yi ziyaret etme arzusuyla düşmüştü yollara. Şimdi ise müşrikler tarafından engellenmeyi hazmedemiyordu Müslümanlar. Hiç hesapta olmayan bu engellenme sonucunda oldukça gergin bir atmosfer oluşmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bir ağaç altında dostlarını toplamış ve onlardan şartlar ne olursa olsun birlikteliklerini bozmayacaklarına dair biat almıştı.[35] Câbir b. Abdullah, "O gün biz, Hz. Peygamber'e

[30] T1597 Tirmizî, Siyer, 37; N4186 Nesâî, Bîat, 18.
[31] D3025 Ebû Dâvûd, İmâre, 25-26.
[32] D3026 Ebû Dâvûd, İmâre, 25, 26.
[33] ŞN13/2 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIII, 2.
[34] T3702 Tirmizî, Menâkıb, 18; HM19117 İbn Hanbel, IV, 324.
[35] HS4/283 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 283

ölmek üzere değil, savaştan kaçmamak üzere biat etmiştik." ifadeleri ile aktarır o günkü durumu.[36]

Söz vermişti dostları ona, zorlukta da kolaylıkta da yanında olacaklarına dair. Biatin ardından Müslümanların kararlılıklarını gören Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber ile Müslümanlar açısından şartları ağır bir anlaşma yapmışlardı. Buna göre Müslümanlar geri dönecekler ve Kâbe ziyareti bir sonraki sene yapılacaktı.[37] *"Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur..."*[38] *"Şüphesiz sana biat edenler Allah'a biat etmiş olurlar."*[39] mealindeki âyetler Yüce Allah'ın bu biate katılan müminlerden razı olduğunu açıkça ifade ediyordu. Allah'ın müminlerden ve müminlerin de Allah'tan razı olmasından dolayı Hudeybiye'deki bu biat "Rıdvan Biatı" olarak anıldı.

Böylece Allah ve Resûlü'nün emir ve tavsiyeleri doğrultusunda yaşama arzusu içinde olmalarının yanı sıra onun liderliğini ve devlet başkanlığını kabul eden müminler bu arzularını ve kabullerini Hz. Peygamber'e biat ederek bir sözleşmeye bağladılar. Ve ömürleri yettiği sürece bu sözleşmenin hükümlerine göre davranışlarını, isteyerek ve gönülden bağlanarak ayarladılar. On yıllık Medine döneminde değişik mekânlarda, değişik zamanlarda Hz. Peygamber'in kapısına koşanlar, güçleri nispetinde iyilik ve hayırda yarışmaya yürekten söz verdiler.

Biat ilk müminler için sadece imanî bir bağlılığı yansıtmıyor, Peygamber Efendimizin şahsında onun siyasî, dinî ve askerî alandaki otoritesini, savaşta ve barışta, zorlukta ve kolaylıkta, her hâlükârda kabullenmeyi de içeriyordu. Zira insanları bağlayıcı bir devlet sisteminin ve kanunların olmadığı bir toplumda Hz. Peygamber (sav) yeni bir hukuka dayanan bir şehir devleti kurmuştu ve bu devletin yöneticisi de kendisiydi. Bu bağlamda ilk müminlerin Hz. Peygamber'e yaptıkları biat, imanî açıdan olduğu kadar siyasî açıdan da oldukça önemliydi. Biat edip sözünde durana mükâfat olarak cenneti müjdeleyen Hz. Peygamber, sözünde durmayanın hükmünün ise Allah'a ait olduğunu söylemişti.[40] Hatta bazı rivayetlerde, biat ile bağlılığını ifade etmeden ölenin câhiliye ölümü üzere öleceği bildirilmekteydi.[41]

Hz. Peygamber sonrası dönemlerde de tarih içerisinde Müslüman devletlerde varlığını ve işlevini sürdüren biatin, lider ve yönetici kesim ile yönetilenler arasında her iki tarafı da sorumluluklarıyla bağlayan bir anlaşma olması sebebiyle siyasî niteliği ağırlık kazanmıştı. Halkın yö-

[36] M4808 Müslim, İmâre, 68.
[37] HS4/285 İbn Hişâm, *Sîret*. IV. 285-286.
[38] Fetih, 48/18.
[39] Fetih, 48/10.
[40] B3893 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 43; M4464 Müslim Hudûd, 44.
[41] M4793 Müslim, İmâre, 38

neticisini tayin etmesi ve karşılıklı yükümlülük beyanı içermesi bakımından biat, modernite öncesi dönemlerin katılımcı devlet yapısının bir unsuru olarak görülebilir. İslâm toplumunun Resûlullah sonrası ilk yöneticisi olma şerefini kazanan Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi de biat yoluyla, yani halkın onayıyla gerçekleşmişti. Seçiminin ardından yaptığı konuşmada Hz. Ebû Bekir, "Doğru yaptığım sürece bana destek olun. Hata ettiğimde düzeltin." demişti.[42] Buradan anlaşıldığı üzere biat, gözü kara bir şekilde ölünceye kadar rastgele bir kişinin peşine takılıp sürüklenmeyi değil, hem yönetenin hem yönetilenin sorumluluklarını yerine getirmesini ifade etmekteydi.

Hz. Peygamber'in İslâm'ı kabullenecek kimse arayışı ile başlayan süreç, müminlerin Peygamber'le buluşup ona itaatlerini arz etmek için biatleşmeleriyle devam etti. Allah Resûlü'nün halifelerinden sonra biat bir süre daha işlevsel olmaya devam etti. Asırlar ilerledikçe, nice devletler gelip geçti, yönetim şekli hilâfetten saltanata dönüştü. Başlangıçta gönüllülük esasına dayalı manevî sorumluluğu olan biatin yerini, sultanların zorlamalarıyla yapılan, aksi takdirde maddî müeyyidesi olan cebrî biatler almaya başladı.

İslâm'ın ilk asrında oldukça önemli bir işlevi olan biat, şartların, yönetim şekillerinin tamamen farklılaştığı günümüzde, ilk inananların Allah'a ve Resûlü'ne bağlılığını temsilî olarak anlatan bir kavramdır. Allah'a ve Resûlü'ne verilen ahdin bir ifadesidir. Günümüzde ise Müslümanlar, Hacerülesvedi selâmlarken temsilî olarak Allah'a verdikleri sözü, ahdi yinelediklerini düşünürler.

Her ne kadar Nebî (sav) ile buluşup ona biat edemeseler de bugün müminler, kalplerindeki imanlarıyla ve ona lâyık ümmet olmak için ortaya koydukları çabalarla sunacaklardır Resûl'e olan bağlılıklarını. Bugün müminlerin Peygamber'e ahidleri, Hendek Savaşı'nda sahâbenin Resûlullah'a şu coşkulu mısralarla sundukları biat gibidir:

نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدَا عَلَى الْإِسْلَامِ مَا بَقِينَا أَبَدَا

"Bizler Muhammed'e biat edenleriz
Ömrümüz oldukça İslâm yolunu izleriz."

Resûl-i Ekrem, yüreğinde sahâbe sevgisi, aynı coşkuyla şöyle karşılık vermişti onların bu biatlerine:

[42] HS6/82 İbn Hişâm, *Sîret*, VI, 82.

اللَّهُمَّ إِنَّهُ لاَ خَيْرَ إِلاَّ خَيْرُ الآخِرَهْ، فَبَارِكْ فِي الأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَهْ

Ey Allah'ım! Gerçek hayır, ancak âhiret hayrı
O hâlde mübarek eyle muhacir ve ensarı."[43]

Allah Resûlü'ne ashâb-ı güzîn hangi şartlarla biat etmişlerse onların izinden gitmeyi kendilerine şiar edinen mü'minler, âdeta onlarla beraber-miş gibi aynı şartlara riayet etmeye çalışacaklardır. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaklar, hırsızlık yapmayacaklar, zina etmeyecekler, çocuklarını öldürmeyecekler, kimseye iftira etmeyecekler, iyi işlerde yöneticilerine karşı gelmeyecekler ve her Müslüman'a içtenlikle davranacaklardır. Böylece onlar, Sevgili Peygamberimize sundukları biatlerine son nefeslerine kadar sadık kaldıkları takdirde, gerçek hayat olan âhirette Resûlullah'ın ensar ve muhacirler için dilediği mağfirete onlar da nail olacaklardır.

[43] B4100 Buhârî, Meğâzî, 30.

MUHACİR ve ENSAR
İLK KUTLU İSLÂM NESLİ

عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ ﷺ قَالَ: كَانَتِ الأَنْصَارُ
يَوْمَ الْخَنْدَقِ تَقُولُ: نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدَا عَلَى الْجِهَادِ مَا حَيِينَا أَبَدَا
فَأَجَابَهُمْ: اللَّهُمَّ لاَ عَيْشَ إِلاَّ عَيْشُ الآخِرَهْ فَأَكْرِمِ الأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَهْ.

Humeyd et-Tavîl, Enes b. Mâlik'in (ra) şöyle dediğini işitmiştir: "Ensar Hendek günü (toprak kazıp taşırken) şöyle diyordu: 'Biz, Muhammed'e şöyle biat eden kimseleriz; yaşadığımız müddetçe daima cihad edeceğiz!' Hz. Peygamber (sav) onlara cevap olarak şöyle seslendi: *'Allah'ım, gerçek hayat sadece âhiret! Sen ensara ve muhacirlere ikram et!'*"

(B3796 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 9)

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"حُبُّ الْأَنْصَارِ آيَةُ الْإِيمَانِ، وَبُغْضُهُمْ آيَةُ النِّفَاقِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَوْلَا الْهِجْرَةُ لَكُنْتُ امْرَأً مِنَ الْأَنْصَارِ، وَلَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِيًا أَوْ شِعْبًا لَسَلَكْتُ وَادِيَ الْأَنْصَارِ وَشِعْبَهَا."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ."

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ensarı sevmek imanın alâmetidir; onlara karşı nefret beslemek ise münafıklığın alâmetidir."*

(M236 Müslim, İmân, 128)

Abdullah b. Zeyd'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Eğer hicret olmasaydı elbette ben ensardan bir kimse olurdum. Eğer insanlar bir vadi veya dağ yolunu tutsalar muhakkak ben ensarın vadisini yahut dağ yolunu tutardım."*

(B7245 Buhârî, Temennî, 9)

Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların selâmette olduğu (zarar görmediği) kişidir. Muhacir ise Allah'ın yasakladıklarını terk eden kimsedir."*

(B10 Buhârî, İmân, 4)

Babası, Eble'de Kisrâ'nın valiliğini yapmıştı. Aslında Arap olan Süheyb b. Sinân, Musul'da Fırat kıyısında oturuyordu. Rumlar burayı istilâ ettiğinde Süheyb küçük bir çocuktu. Burada yetişti. Bu nedenle Allah Resûlü onun için şöyle derdi: *"Süheyb, Rumların önde gelenidir."* Ammâr b. Yâsir ile aynı gün Müslüman olmuş ve onunla aynı kaderi paylaşmıştı Süheyb b. Sinân. Bir gün Ammâr b. Yâsir Allah Resûlü (sav) içerideyken Dârülerkam'da Süheyb ile karşılaşmış ve kendisine orada ne aradığını sormuştu. Süheyb, "Sen ne arıyorsun?" diye sorunca Ammâr, "Ben Muhammed'in yanına girip onun söylediklerini dinlemek istiyorum." diye cevap vermişti. Süheyb kendisinin de aynı amaçla orada olduğunu söyledi ve birlikte Resûlullah'ın yanına girip Müslüman oldular.

Süheyb Müslüman olduktan sonra Allah yolunda akıl almaz işkencelere uğradı. Bu nedenle Müstaz'afîn'den (güçsüzlerden) sayıldı ve sonunda diğer Müslümanlar gibi hicret etmek zorunda kaldı. O, Hz. Ali ile birlikte Medine'ye en son hicret edenlerden birisiydi.[1]

Mekkeli müşrikler onun hicret edeceğini anlayınca, "Sen buraya fakir ve zayıf bir kimse olarak geldin. Aramızda servetini artırdın ve ulaşacağına ulaştın. Şimdi servetini alıp gitmek istiyorsun ancak vallahi bu mümkün değil!" diyerek tepkilerini gösterdiler. Fakat ashâbın tümü gibi Süheyb de Resûlullah ile her an birlikte olmak için can atıyordu. Onun için bu tehditlere aldırmadı. Hicret için yola çıktı. Hicreti esnasında Mekkeli bir grubun kendisini takip ettiğini anlayan Süheyb, bineğinden inip ok çantasına sarıldı ve gruba, "Ey Kureyşliler! İyi bilirsiniz ki ben sizin en iyi ok atanlarınızdan birisiyim. Allah'a yemin ederim ki çantamdaki okların hepsini size karşı kullanırım, bitince de size kılıcımı çekerim. Elimde hiçbir şey kalmayana kadar dilediğinizi yapın. Eğer istiyorsanız şimdi size servetimin yerini bildireyim, beni serbest bırakın!" diye seslendi. Müşrikler, bu teklifi kabul ettiler. Bunun üzerine Süheyb, servetinin yerini onlara bildirerek yoluna devam etti.

Süheyb, Rebîülevvel ayının ortalarında Kubâ'da bulunan Allah Resûlü'ne kavuştuğunda Peygamberimizin (sav) yanında Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer bulunuyordu. Aralarında şakalaştıktan sonra Süheyb, Hz. Ebû Bekir'e, "Bana arkadaşlık etmek üzere söz verdin, yola çıktım ancak

[1] ST3/226 İbn Sa'd, *Tabakāt*, III, 226-228; NM5698 Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2086 (3/398)

sen beni bırakıp gittin." dedi. Ardından Peygamber Efendimize dönerek "Yâ Resûlallah, bana arkadaşlık etmek üzere söz verdin, yola çıktım ancak sen beni bırakıp gittin. Kureyşliler beni alıkoydular, ben de canımı ve ailemi servetim karşılığında satın aldım." dedi. Resûlullah, Süheyb'e serveti karşılığında Mekkeli müşriklerden canını kurtarmasını ima ederek, "*Satış kârlı çıktı!*" buyurdu. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: "*İnsanlardan öyle kimse de vardır ki Allah'ın rızasını isteyerek kendini satın alır. Allah, kullarına çok merhametlidir.*"[2]

Aslında ticareti kârlı çıkan sadece Süheyb değildi. Allah yolunda mallarını ve canlarını feda etmekte bir an bile tereddüt göstermeyen, bu uğurda yurtlarını ve sahip oldukları her şeyi geride bırakıp Allah'ın Resûlü ile birlikte hicret eden bütün ashâb bu müjde ile şerefleniyordu.

Allah ve O'nun Sevgili Peygamberi için yapılan "Hicret"[3] dinlerini yaşama imkânı bulamayan Müslümanların sahip oldukları her şeyi bu uğurda terk ettikleri destanın adıdır. Hicret, Allah ve Resûlü'ne teslimiyetin son noktasıdır. Hicret, zulümden kaçış değil bir arayıştır. Hakkı ayakta tutmak için eyleme geçmektir. Bu nedenle hicret Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan imanla ilişkilendirilmiş[4] ve ne kadar faziletli bir eylem olduğu, "*Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse âhiretin mükâfatı elbette daha büyüktür.*"[5] gibi âyetlerle müjdelenmiştir.

Muhacirlerin hicret yolculuğu Peygamber Efendimizin peygamberliğinin onuncu yılında Mekke'nin Akabe mevkiinde Medineli altı kişiyle karşılaşmasıyla başlamıştı.[6] Allah Resûlü onlara Kur'an okudu ve Müslüman olmalarını söyledi. Onlar da bu daveti kabul etti. Ertesi yıl ve daha sonraki yıl Medineli Müslümanlarla aynı yerde buluştu. Medineliler Resûl-i Ekrem'in ve etrafındakilerin zor durumda olduğunu görünce, onları memleketlerine davet ettiler ve Medine'ye hicret ettikleri takdirde kendilerini düşmanlarına karşı canları gibi koruyacaklarına söz verdiler.[7]

Mekkeli Müslümanlar dinlerini gereği gibi yaşayabilmek için evlerini, işlerini ve hayata dair her şeylerini geride bırakarak Medine'ye hicret ettiler. Mekke'den ayrılırken çıktıkları kutlu yolculuk, muhacirleri cennetin kapılarına kadar götürmeye yeterdi. Zira yurtlarını ve bütün mallarını bırakarak çıktıkları bu yolculuk, eşi görülmemiş bir fedakârlığın ürünüydü. Allah (cc), çok zor bir eylem olan hicretin,[8] bütün zorluklarına rağmen gösterilen bu fedakârlığın karşılığını şöyle müjdelemişti: "...

[2] Bakara, 2/207; ST3/226 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 226-230.
[3] B54 Buhârî, Îmân, 41; M4927 Müslim, İmâre, 155.
[4] Enfâl, 8/72.
[5] Nahl, 16/41.
[6] HS2/276 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 276-277.
[7] HS2/290 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 290.
[8] B6165 Buhârî, Edeb, 95; M4832 Müslim, İmâre, 87.

Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim. Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır."[9]

"Erkeklerden, kadınlardan, çocuklardan (gerçekten) âciz olup hiçbir çareye gücü yetmeyen ve (hicret için) bir yol bulamayanlar müstesna (onlar cehennemlik değillerdir)."[10] âyeti inince güçsüz sayılan bu kişilerin hicret edemedikleri için sorumlu tutulmayacakları anlaşılmıştı. Ancak müminlerden böyle şerefli bir makama kavuşmayı cân-ı gönülden arzu edenler vardı. Hasta olmalarına rağmen onca zorluğu göze alıp Resûlullah'ın peşinden Medine'ye hicret etmek, onlar için canlarından daha önemliydi. Bu müminlerden birisi de Benî Leysli bir sahâbî olan Damra b. Îs (ya da Îs b. Damra) idi. Hasta olan bu sahâbî zengindi. Hastalığı dışında hicret için bütün imkânlara sahipti. Bu nedenle hicret etmek istediğini söyledi. Yakınları, hasta olduğu için onu bir yatağa yatırıp taşıyarak Medine'ye doğru yola çıktılar. Ancak Ten'îm'e ulaştıklarında Damra'nın durumu ağırlaştı ve Allah yolunda hicret etmek için büyük bir iştiyak taşıyan bu sahâbî orada vefat etti. *"Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah da çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*[11] âyeti canını hiçe sayarak sırf Allah için yollara düşen Damra'ya fedakârlığının karşılığını müjdeliyordu.[12]

Muhacirler şehirlerine ulaştığında Medineli Müslümanlar muhacir kardeşlerini evlerinde misafir ettiler ve tüm imkânlarını onların önüne serdiler. Allah Teâlâ Medineli Müslümanlara bu fedakârlıkları sebebiyle yardımcılar anlamında "ensar" adını verdi.[13]

Ensar, Hendek Savaşı'na hazırlık için toprak kazıp taşırken şöyle diyorlardı: "Biz, Muhammed'e şöyle biat eden kimseleriz; yaşadığımız müddetçe daima cihad edeceğiz!" Peygamber (sav) onlara cevap olarak şöyle seslendi: *"Allah'ım, gerçek hayat sadece âhiret! Sen ensara ve muhacirlere ikram et!"*[14]

Muhacirler, Medine'ye geldiklerinde, yaşadıkları hasretin yanı sıra Medine'nin havasına da uzun süre alışamamış, ağır biçimde hastalanmışlardı. Hz. Âişe, babası Hz. Ebû Bekir'in ve Bilâl-i Habeşî'nin yüksek ateşin yanında ve Mekke'nin de hasretiyle muzdarip hâllerini görünce durumu Allah Resûlü'ne (sav) bildirmiş, bunun üzerine o da şöyle dua etmişti: *"Allah'ım! Mekke'yi sevdiğimiz gibi ya da ondan daha fazla bize Medine'yi sevdir.*

[9] Âl-i İmrân, 3/195.
[10] Nisâ, 4/98.
[11] Nisâ, 4/100.
[12] BS18259 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 27; Hİ3/491 İbn Hacer, *İsâbe*, III, 491.
[13] Tevbe, 9/100; B3776 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 1.
[14] B3796 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 9.

Allah'ım! Ölçü ve tartımıza bereket ihsan eyle. (Medine'nin suyunu ve havasını) bizim için ıslah et...!"[15]

Resûl-i Ekrem Efendimiz Medine'de Müslümanları birbirine gönülden bağlamak için her muhaciri ensardan biriyle kardeş ilân etti.[16] Meselâ, Hz. Ebû Bekir'i Hârice b. Züheyr ile, Hz. Ömer'i İtbân b. Mâlik ile, Hz. Osman'ı Evs b. Sâbit ile kardeş yaptı.[17] Ev sahibi durumunda olan ensar, bu kardeşliği o kadar önemsedi ki Resûlullah'a başvurarak hurmalıklarını muhacir kardeşleriyle kendi aralarında paylaştırmasını istediler. Allah'ın Resûlü böyle bir fedakârlık yerine hurmalıkların bakımını muhacirlerin üstlenmesi şartıyla ürünlerini onlarla paylaşmalarını uygun buldu.[18]

Medine'nin en zenginlerinden olan Sa'd b. Rebî' muhacir kardeşi Abdurrahman b. Avf'a mal varlığının yarısını kendisiyle paylaşmayı teklif etti. Bu üstün fedakârlığı sebebiyle ona teşekkür eden İbn Avf teklifi kabul etmedi, ticaret yaparak geçimini temin etmek üzere Kaynukâ pazarının yolunu tuttu.[19] *"(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabanın bıraktıklarından (pay alan) vârisler belirledik."*[20] âyeti nazil olana kadar muhacirler ensara akrabalarından önce mirasçı kılınırdı.[21] Hayber Gazvesi'nde elde edilen araziler muhacirlere verilince, onlar da toprak sahibi oldu. Böylece ensar ile yaptıkları ortaklık anlaşması da sona erdi.[22]

Ensarın yaptığı fedakârlıktan son derece memnun olan ve pek duygulanan muhacirler, bir gün Peygamber Efendimize bir endişelerini söylediler. Ensarın benzersiz yardımları dolayısıyla bütün sevapları alıp götüreceklerinden, kendilerine hiç sevap bırakmayacaklarından korktuklarını dile getirdiler. O zaman Resûl-i Ekrem, ensar için Allah'a dua ettikleri ve onları takdir edip övdükleri sürece onlara karşı görevlerini yapmış olacaklarını bildirdi.[23]

Medineli Müslümanların muhacir kardeşlerine yaptıkları fedakârlık saymakla bitmez. Bir gün ensardan biri, Resûl-i Ekrem'in misafir edilmesini istediği fakir bir muhaciri alıp evine götürmüştü. Evinde ise sadece çocuklarına yetecek kadar yiyecek vardı. Hanımıyla el birliği ederek çocukları avutup uyuttular; evdeki o azıcık yemeği misafirlerine ikram ettiler. Hatta bir bahaneyle lambayı da söndürerek misafirle birlikte yemek yiyormuş gibi yaptılar. Karı koca o gece çocukları gibi aç yattılar. Bu olay üzerine Allah Teâlâ, ensarın fedakârlığını şöyle anlattı: *"Daha önce kendilerine bir yurt edinmiş ve imanı benliklerine sindirmiş olanlar, kendilerine hicret edenlere muhabbet beslerler; onlara verilenlerden dolayı gönüllerinde*

[15] B1889 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 12, B5654 Buhârî, Merdâ, 8.
[16] B2294 Buhârî, Kefâlet, 2; M6464 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 205.
[17] HS3/37 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 37.
[18] B2325 Buhârî, Müzâraa, 5.
[19] B2048 Buhârî, Büyû' 1.
[20] Nisâ, 4/33.
[21] B2292 Buhârî, Kefâlet, 2; D2922 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 16.
[22] B2630 Buhârî, Hibe, 35; M4603 Müslim, Cihâd ve siyer, 70
[23] D4812 Ebû Dâvûd, Edeb, 11, T2487 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 44.

bir sıkıntı duymazlar; hatta kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin hırsından korunmuşsa işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir."[24]

Resûl-i Ekrem, ensarın muhacir kardeşlerini sevgiyle kucaklamasını ve her şeylerini onlarla paylaşmasını hiç unutmadı. Bu sebeple *"Ensarı sevmek imanın alâmetidir; onlara karşı nefret beslemek ise münafıklığın alâmetidir."* buyurdu.[25] Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiç kimsenin onlara nefret duymayacağını,[26] onları seveni Cenâb-ı Hakk'ın da seveceğini, onlara nefret besleyene ise Allah'ın da buğzedeceğini bildirdi.[27]

Bir defasında Peygamber Efendimiz bir düğünden gelmekte olan ensar çocuklarıyla hanımlarını görünce ayağa kalktı ve onlara iki defa, *"Allah'ım! Sizler benim en sevdiğim insanlardansınız."* buyurdu.[28] Bir başka sefer ensardan bir hanım bazı ihtiyaçlarını bildirmek için çocuklarıyla birlikte geldiğinde Allah Resûlü onlara, *"Siz, insanlar arasında en çok sevdiklerimsiniz."* buyurdu.[29] Kimi zaman ensara olan muhabbetini yeminle bile dile getirmişti.[30]

Allah Resûlü Huneyn Gazvesi'nde elde edilen ganimetleri, gönüllerini İslâm'a ısındırmak için yeni Müslüman olan bazı Kureyşlilere dağıtmıştı. Bunu gören bazı ensar gençleri, Resûl-i Ekrem'in Kureyşlileri daha üstün tuttuğu için ensara bir şey vermediğini zannetti. Durumu öğrenen Hz. Peygamber (sav) onları bir çadırda topladı ve başkaları evlerine dünya malıyla dönerken kendilerinin Resûlullah ile dönmelerinden razı olup olmadıklarını sordu.[31] Ardından şunları söyledi: *"Eğer hicret olmasaydı elbette ben ensardan bir kimse olurdum. Eğer insanlar bir vadi veya dağ yolunu tutsalar muhakkak ben ensarın vadisini yahut dağ yolunu tutardım."*[32]

Mekke'yi fethettiğinde de Kureyş'ten intikam almayıp onları affetmesi, Ebû Süfyân'ın evine sığınanlarla evlerine girip kapılarını kapatanların güvende olduğunu ilân etmesi, ensarda Hz. Peygamber'in ana yurdu Mekke'ye yerleşeceği endişesini uyandırmıştı. Resûlullah'ın, doğduğu şehre ve yakınlarına karşı müsamahakâr davrandığı konuşulmaya başlanmıştı. Bunun üzerine Allah Resûlü onlara, *"Ey ensar topluluğu!"* diye seslendi. "Buyur yâ Resûlallah!" dediler. *"Siz böyle demişsiniz. Bir insan kendi memleketini sever."* buyuran Peygamberimize "Evet, böyledir." cevabını verdiler. Resûlullah, *"Hayır, ben Allah'ın kulu ve resûlüyüm, ben Allah'a ve size hicret ettim. Hayatım da sizinle, ölümüm de sizinle olacak."* buyurmuştu. Onun bu sözlerini duyunca ağlaşan sahâbe, "Vallahi biz bunu, sadece

[24] Haşr, 59/9; B3798 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 10
[25] M236 Müslim, Îmân, 128; B17 Buhârî, Îmân, 10.
[26] M238 Müslim, Îmân, 130
[27] B3783 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 4; M237 Müslim, Îmân, 129.
[28] M6417 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 174; B5180 Buhârî, Nikâh, 76.
[29] B6645 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 3.
[30] B3785 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 5; M6418 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 175.
[31] B3147 Buhârî, Farzu'l-humus, 19; M2436 Müslim, Zekât, 132.
[32] B7245 Buhârî, Temennî, 9; M2446 Müslim, Zekât, 139

Allah'ı ve Resûlü'nü kıskanıp paylaşamadığımızdan dolayı söyledik." demişler, Hz. Peygamber bu mazereti, *"Allah ve Resûlü sizi tasdik ediyor ve mazur görüyor."* diye cevaplamıştı.[33]

Allah'ın Sevgili Elçisi son günlerinde ağır bir hastalığa yakalanmıştı. Onun vefat edeceğini anlayan ensar grup grup toplanarak ağlamaya başlamıştı. Peygamber Efendimiz bunu duyunca, ashâbına hitaben bir konuşma yaptı. Bu konuşmada ensarın kendi üzerine düşen görevi hakkıyla ifa ettiğini, bunun karşılığında onlara iyilik etmenin ve kötülüklerini affetmenin Müslümanların bir görevi olduğunu hatırlattı.[34] Medine'de ensarın gittikçe azalacağını, buna karşılık başkalarının çoğalacağını haber verdi ve yönetime gelecek kimselerin ensara iyi davranmasını, onların iyilerini hoş karşılayıp kötülerini bağışlamasını tavsiye etti.[35]

Resûlullah Efendimiz, muhtelif vesilelerle ve ensarın arzusu üzerine onların oğullarının ve torunlarının da kendilerinin izinden giden hayırlı birer Müslüman olmaları için dua etmişti.[36]

Bir defasında ensar mahallelerini/kabilelerini fazilet bakımından sıralarken onların en faziletlisinin Neccâroğulları, Abdüleşheloğulları, Hârisoğulları ve Sâideoğulları olduğunu söyledi. Esasen ensarın yaşadığı her yerin hayırlı olduğunu belirtti.[37]

Peygamber Efendimiz hem Mescid-i Nebevî'yi yaparken hem de Hendek Gazvesi için hendek kazarken muhacirlerin ve ensarın canla başla çalıştıklarını görünce, *"Allah'ım! Gerçek hayır, ancak âhiret hayrı. O hâlde bağışla muhacir ve ensarı."* diye onlara dua etti.[38] Ayrıca ensarın ürünlerinin bereketlenmesi için de Cenâb-ı Hakk'a niyazda bulundu.[39]

Ensarın muhacir kardeşlerine olan hizmeti göz yaşartacak nitelikteydi. Nitekim Yemen'deki Becîle kabilesinin reisi olduğu hâlde hicretin onuncu yılında yüz elli hemşehrisiyle birlikte her şeyi geride bırakarak Medine'ye gelen Cerîr b. Abdullah,[40] ensarın Resûlullah'a hizmetine hayran kalmıştı. Cerîr, bir yolculuk sırasında, kendisinden yaşça pek küçük olan Enes b. Mâlik'e hizmet etmeye başlayınca Enes pek mahcup oldu. Cerîr ona bu davranışının gerekçesini şöyle anlattı: *"Ensarın Resûlullah'a (sav) nasıl davrandığını gördüm ve kendi kendime şayet ensardan biriyle arkadaşlık edersem onun hizmetinde bulunacağıma dair yemin ettim."*[41]

Ensarın sadece erkekleri değil kadınları da yiğit ve fedakâr insanlardı. Peygamber Efendimiz savaşa giderken Enes b. Mâlik'in annesi Ümmü Süleym başta olmak üzere diğer ensar hanımları da onunla birlikte savaşa katılırdı.[42]

[33] M4622 Müslim, Cihâd ve siyer, 84.
[34] B3799 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 11.
[35] B927 Buhârî, Cum'a, 29.
[36] B3787 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 6; M6414 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 172.
[37] B5300 Buhârî, Talâk, 25; M6421 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 177
[38] B7201 Buhârî, Ahkâm 43; İM742 İbn Mâce, Mesâcid, 3
[39] B6363 Buhârî, Deavât 36; M3321 Müslim, Hac, 462.
[40] ST1/347 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 347.
[41] M6428 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 181.
[42] M4682 Müslim, Cihâd ve siyer, 135; D2531 Ebû Dâvûd, Cihâd, 32.

Öte yandan ensar hanımları dindarlıkları dolayısıyla da Resûlullah'ın takdirini ve övgüsünü kazanmışlardı. Hz. Âişe de utanma duygusunun onları dinlerini öğrenmekten alıkoymadığını, her şeyi Resûlullah'a sorup öğrenmelerine hayran kaldığını söylemişti.[43]

Peygamber Efendimiz ensarın meşru zevk ve âdetlerini de önemserdi. Bir defasında Hz. Âişe bir hanımın ensardan bir adamla evlenmesine vesile olmuş, düğün sırasında Resûl-i Ekrem, *"Âişe! Sizin eğlenceniz yok mu? Oyun ve eğlence ensarın hoşuna gider."* diye sormuştu.[44]

Peygamber Efendimiz, her şeylerini Allah ve Resûlü uğrunda terk edip Allah'ın Elçisi'nin etrafında toplanan ve hizmet için ondan emir bekleyen muhacirlere de pek değer verir, onların kendi yanından ayrılmasını hiç istemezdi. Onlara her zaman ihtiyaç duyduğunu kendilerine hissettirirdi. Mekke fethedilene kadar bu böyle devam etti. Hac ve umre için Mekke'ye gittiklerinde bile, görevlerini tamamladıktan sonra orada ancak üç gün kalabileceklerini söylemişti.[45] Hz. Ömer de kendisinden sonra yapılacak halife seçiminde ilk muhacirleri tavsiye etmiş, onların haklarına riayet edilmesini, kendilerine saygı gösterilmesini öğütlemişti.[46]

Hicretin, bu kutlu yolculuğun sembolleşen isimleri olan muhacir ve ensar, bütün çağlara örnek oldular. Hz Peygamber, *"Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların selâmette olduğu (zarar görmediği) kişidir. Muhacir ise Allah'ın yasakladıklarını terk eden kimsedir."*[47] buyurmuştu. Zira hicretle ruhları yeşertecek öncüler ancak kendi içlerinde günahlardan sevaplara; mâlâyânîden Allah rızasına yelken açıp hicret edebildikleri oranda diğer insanlara örnek olabilirlerdi. Gittikleri yerleri yeşertmeleri kendi ruh ve gönül dünyalarında her şeyi bir yana bırakıp Allah ve Resûlü'ne hicret etmeleri ile mümkün olabilecekti. Nitekim ensar ve muhacir böyle yapmıştı. Allah Resûlü'nün önderliğinde şirk bataklığını terk edip Allah'a doğru yola çıkmışlardı. Böylece Allah ve Resûlü'nün adını duyurmak için yollara düşen günümüz muhacirlerine, Allah uğruna hicretin önce kalplerde gerçekleşmesi sonra da mekânlara taşınması gerektiğini bu kutlu nesil öğretti... Ensarın muhacirlere sahip çıktığı gibi günümüz muhacirlerine sahip çıkmak ise ancak kendisine ensarı örnek alan büyük gönüllere nasip olabilecekti...

[43] M750 Müslim, Hayız, 61; D316 Ebû Dâvûd, Tahâret, 120.
[44] B5162 Buhârî, Nikâh, 64.
[45] B3933 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 47.
[46] B1392 Buhârî, Cenâiz, 96.
[47] B10 Buhârî, Îmân, 4.

SUFFE ASHÂBI
İLME ADANANLAR

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"لَا أُعْطِيكُمْ وَأَدَعُ أَهْلَ الصُّفَّةِ تَلَوَّى بُطُونُهُمْ مِنَ الْجُوعِ."

Hz. Ali'nin naklettiğine göre, (Allah Resûlü'nün kızı Hz. Fâtıma, ev işlerinde kendisine yardımcı olacak bir hizmetçi istediği zaman) Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

"Ben size ihsanda bulunup da Suffe Ehli'ni iki büklüm olmuş, kıvranır vaziyette açlığa terk edemem."

(HM596 İbn Hanbel, I, 80; HM838 İbn Hanbel, I, 107)

حَدَّثَنَا مُجَاهِدٌ: أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَقُولُ: ...إِذَا أَتَتْهُ صَدَقَةٌ بَعَثَ بِهَا إِلَيْهِمْ وَلَمْ يَتَنَاوَلْ مِنْهَا شَيْئًا، وَإِذَا أَتَتْهُ هَدِيَّةٌ أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ فَأَصَابَ مِنْهَا وَأَشْرَكَهُمْ فِيهَا...

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ أَهْلُ **الصُّفَّةِ** أَضْيَافَ أَهْلِ الْإِسْلَامِ لَا يَأْوُونَ عَلَى أَهْلٍ وَلَا مَالٍ...

Mücâhid'den nakledildiğine göre, Ebû Hüreyre şöyle derdi... "(Allah Resûlü), kendisine zekât malı geldiğinde ondan hiçbir şey almaz, onu (doğruca) Suffe Ehli'ne gönderirdi. Hediye geldiğinde ise onlara gönderir, kendisi de bu hediyeden alır, Suffe'dekileri hediyeye ortak ederdi..."

(B6452 Buhârî, Rikâk, 17)

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Suffe Ehli, İslâm Ehli'nin (Müslümanların) misafirleriydi. Onların ne aileleri ne de malları vardı..."

(T2477 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 36; B6452 Buhârî, Rikâk, 17)

Allah Resûlü'nün genç sahâbîlerinden Ebû Saîd el-Hudrî... Küçüklüğünden beri Allah Resûlü'yle birlikte olan, ondan her duyduğunu zihnine nakşederek en çok hadis rivayet eden sahâbîler arasına giren güzide insan... Ve onun için vazgeçilmez olan ilim meclisleri... Ebû Saîd, yine bir Medine akşamında muhacirlerin fakirleriyle birlikte bir mecliste oturuyordu. Topluluktaki insanların fakirlikleri kıyafetlerine yansımıştı. Öyle ki onların bir kısmı vücudunun tamamını örtecek bir elbiseye sahip olmadıkları için arkadaşlarının arkalarına gizlenmeye çalışıyorlardı. Orada bulunan bir başka kişi de onlara Kur'an okuyordu. Derken, Allah Resûlü çıkageldi ve yanlarına durdu. Bunun üzerine Kur'an okuyan kişi sustu. Resûlullah, onlara selâm verdi, sonra da *"Ne yapıyorsunuz?"* diye sordu. Oradakiler, "Yâ Resûlallah, o bize Kur'an okuyor, biz de Allah'ın Kitabı'nı dinliyoruz." dediler. Şahit olduğu bu mütevazı ve samimi manzara karşısında Allah Resûlü'nün mübarek dudaklarından şu sözler dökülüverdi: *"Ümmetim arasında, kendileriyle birlikte sabretmem emredilen kimseleri yaratan Allah'a hamdolsun!"* Daha sonra da onların hepsine yakın olabilmek için halkalarının tam ortasına oturarak onlara katıldı.[1]

İşte Allah Resûlü'ne bu kadar yakın olma şerefine eren ve onun güzel sözlerine mazhar olan bu ilim ehli "fakir muhacirler", İslâm'ın ilk eğitim ocağı olan "Suffe"nin seçkin talebelerinden idiler.

Suffe Ehli, Mescid-i Nebevî'de, Hz. Peygamber'in mescidinde ikamet etmekteydi. Medine'ye hicret edildiğinde, Mescid-i Nebevî inşa edilirken mescidin kuzey tarafına Suffe (sofa, gölgelik) denilen kapalı bir mekân yapılmış, üzeri de hurma dallarıyla örtülmüştü.[2] Çok amaçlı kullanılan mescidin Suffe kısmında yatılı talebeler kalıyordu. Bu şekilde, İslâm'ın ilk eğitim ve öğretim yuvasının temelleri atılmıştı. Burada kalan ve eğitim öğretim faaliyetlerine katılan sahâbe-i kirâma "Suffe Ehli" ya da "Suffe Ashâbı" denildi.

Mekke'de evini barkını ve bütün mal varlığını bırakarak şehirlerine hicret eden Müslümanlara Medine'nin yerlisi olan ensar, maddî ve manevî yönden sahip çıkarak yardımcı olmuşlardı. Daha sonraları hicret edip henüz yeri ve yurdu olmayan sahâbîler de Mescid-i Nebevî'nin Suffe kısmın-

1 D3666 Ebû Dâvûd, İlim, 13.
2 SY6/120 Muhammed b. Yûsuf, *Sübülü'l-hedy*, VI, 120.

da misafir edilmişlerdi. Maddî durumları yerinde olan ensar, Suffe'nin ihtiyaçlarıyla ilgilenir, hurmalıkları olan sahâbîler mescide onlar için hurma getirirlerdi.[3] Bundan başka Suffe'de sadece talebeler değil aynı zamanda Peygamber Efendimizi görmek için gelen ve kalacak başka yeri olmayan misafirler de kalırdı. Suffe Ehli, gündüzleri mescitte ilim ve ibadetle meşgul oluyorlar, Suffe'yi yatakhane ve ilmî müzakere yeri olarak kullanıyorlardı. Zamanlarının çoğunu Resûl-i Ekrem'in huzurunda geçiren bu kutlu zümre, ondan hep feyiz alıyordu.[4]

Suffe'de her yaşta insan mevcuttu. Sürekli orada kalanlar olduğu gibi geçici olarak gelip kalanlar da bulunmakta idi. Ebû Hüreyre, Ebû Zer, Vâsile b. Eska', İrbâz b. Sâriye, Ukbe b. Âmir gibi sahâbîler Suffe'nin müdavimlerindendi.[5] İlme ve Hz. Peygamber'in yanında bulunmaya düşkünlüğünden dolayı Hz. Ömer'in oğlu Abdullah ise Suffe'de kalmayı ve Resûlullah'ın (sav) yanında bulunmayı, baba evine tercih etmişti.[6] Bu sayede Kur'an'ı, İslâm'ın esaslarını ve hadisleri daha fazla öğrenme imkânı bulmuştu. Suffe'de bulunanların kalma sürelerinin değişiklik arz etmesi dolayısıyla burada yetişenlerin sayıları hakkında kesin bir rakam vermek mümkün değildir.

Suffe Ashâbı, maddî yönden fakir kimselerdi ama zühd, takva, ilim ve marifet ehli idiler. Geceleri sabaha kadar ilimle meşgul olur veya namaz kılarlardı.[7] Gündüz hem kendi ihtiyaçlarını hem de mescidin ihtiyaçlarını gidermek için elden geldiğince çaba sarf ederler; su taşırlar, odun toplayıp satarlar ve Suffe'de yaşayanlar için yiyecek satın alırlardı.[8]

Onlar insanlığın en nasipli talebeleri idiler. Zira Suffe, İslâm'ın ilk yatılı eğitim ve öğretim okuluydu. Peygamber Efendimiz (sav) Suffe Ashâbı'nı ahlâk ve davranış açısından hem eğitiyor hem de onlara gerekli bilgileri öğretiyordu. Hatalarını gördüğü zaman onları ikaz ediyor,[9] güzel hasletlerini de övüyordu. Onları güzel ahlâk kazanmaya, iyi davranışlar sergilemeye ve salih ameller işlemeye teşvik ediyordu.[10]

Allah Resûlü'nün en yakınında bulunan, zamanlarının çoğunu onunla birlikte geçiren bu talebeler, bizzat Resûlullah tarafından eğitilmiş ve onun teşvikiyle ilme her şeyden çok değer vermişlerdi. Bu durumu Suffe Ehli'nden Ukbe b. Âmir el-Cühenî şöyle nakletmektedir: "Biz Suffe'de iken Resûlullah (sav) yanımıza çıkageldi ve '*Hanginiz sabahleyin Buthân veya Akîk'a gidip Allah'a (karşı) günah işlemeden ve akrabalık bağlarını kesmeden iri hörgüçlü, gösterişli iki deve almak ister?*' buyurdu. Oradakiler, 'Hepimiz

[3] T2987 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.
[4] ST1/255 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 255.
[5] M1873 Müslim, Müsâfirîn, 251; HM16102 İbn Hanbel, III, 490; HM17288 İbn Hanbel, IV, 128; ST1/255 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 256
[6] M6370 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 140.
[7] B3064 Buhârî, Cihâd, 184; HM12429 İbn Hanbel, III, 137.
[8] M4917 Müslim, İmâre, 147
[9] D5040 Ebû Dâvûd, Edeb, 94; D4014 Ebû Dâvûd, Hammâm, 1.
[10] B631 Buhârî, Ezân, 18.

yâ Resûlallah.' dediler. Efendimiz, '*Vallahi birinizin her gün sabahleyin mescide gidip Allah'ın Kitabı'ndan iki âyet öğrenmesi, onun için iki deveden daha hayırlıdır. Eğer üç âyet öğrenirse üç deveden hayırlıdır. Dört âyet öğrenirse onun için dört deveden hayırlıdır. (Okunacak her âyet) kendi sayısınca deveden daha hayırlıdır.*' buyurdu."[11]

Mütevazı fakat feyizli bir hayat yaşayan Suffe Ehli'nin güzide sahâbîleri, esasında bir irfan ordusu idiler. Bütün mesailerini Kur'an ve hadis (sünnet) başta olmak üzere İslâm'ın esaslarını öğrenmeye hasretmişlerdi. Peygamber Efendimizin tespit ettiği muallimler onlara Kur'an okumayı ve yazı yazmayı öğretiyordu. Suffe Ashâbı'ndan olan Ubâde b. Sâmit ile Abdullah b. Saîd b. Âs suffedeki talebelere okuma, yazma ve dinî bilgiler konusunda ders veriyorlardı.[12] Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, Muâz b. Cebel ve Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim, Allah Resûlü'nün kendilerinden Kur'an öğrenilmesini tavsiye ettiği isimler arasında bulunuyorlardı.[13]

Suffe'de "kurrâ" adıyla anılan Kur'an talebelerinin[14] yanı sıra, Peygamberimizin (sav) sözleriyle meşgul olarak onları ezberleyen sahâbîler de bulunmaktaydı. Ashâb arasında en çok hadis ezberleyerek rivayet edenler de Suffe'de yetişmiş veya Suffe Ashâbı'yla içli dışlı yaşamış olan sahâbîlerdi. Onlar, Resûlullah (sav) ile birlikte olma fırsatını iyi değerlendirdikleri için çok sayıda hadis öğrenip nakletmişlerdi. Bu hususu Suffe'nin baş talebelerinden biri olan Ebû Hüreyre (ra) şöyle ifade etmektedir: "Siz benim Resûlullah'tan çok hadis rivayet etmemi yadırgıyorsunuz. Allah şahidimdir, ben (Suffe Ehli'nden) fakir bir kimse idim. Muhacir kardeşlerimizi çarşıdaki alışverişleri, ensar kardeşlerimizi de kendi ürünlerini yetiştirme çabası meşgul ederken ben karın tokluğuna Resûlullah (sav) ile beraber bulunur, onun yanından hiç ayrılmazdım."[15]

Ebû Hüreyre'nin hadis ilmindeki derinliği bazı insanların dikkatini çekmiş ve bir defasında Talha b. Ubeydullah'a gelerek şöyle demişlerdi: "Ey Ebû Muhammed, şu Yemenli Ebû Hüreyre, Resûlullah'ın hadisleri hususunda sizden daha mı bilgili, yoksa Peygamber'in (sav) söylemediği şeyleri mi söylüyor ki sizlerden işitmediğimiz hadisleri ondan işitiyoruz?" Talha (ra) şöyle cevap verdi: "Gerçek şu ki o bizim işitmediğimiz şeyleri işitmiştir. Bundan kuşkumuz yok. Çünkü o, malı mülkü olmayan fakir bir kimse idi. Resûlullah'ın (sav) misafiri olarak (Suffeliler arasında) bulunuyordu. Hz. Peygamber'den (sav) hiç ayrılmıyordu. Biz ise ev, bark ve servet sahibi kimselerdik. Resûlullah'ın (sav) yanına ancak sabah ve akşam vak-

[11] M1873 Müslim, Müsâfirîn, 251.
[12] D3416 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 36; EÜ3/263 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3, 263
[13] B4999 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 8; B3760 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 27.
[14] B3064 Buhârî, Cihâd, 184.
[15] B7354 Buhârî, İ'tisâm, 22.

tinde gelebiliyorduk. Doğrusu Ebû Hüreyre'nin bizim duymadığımız şeyleri duyması konusunda hiç şüphe etmiyoruz. Değil Ebû Hüreyre, hayır sahibi hiçbir kimsenin Resûlullah'ın (sav) söylemediği bir şeyi yalan yere onun sözü imiş gibi söylediğine rastlamadık."[16]

Peygamberimiz (sav) Suffe'de yetişen sahâbîleri, bilgi ve kabiliyetlerine göre çeşitli hizmetlerde istihdam ediyordu. Yeni Müslüman olan kabilelere Kur'an ve diğer dinî bilgileri öğretmek, onları İslâmî yönden eğitmek için Ehli Suffe'den seçtiği muallim ve mürşitleri görevlendiriyordu. Resûlullah'ın yetiştirdiği ve gönderdiği bu muallimlerin pusuya düşürülerek şehit edildiği de oluyordu. Nitekim Müslüman olduklarını söyleyerek Allah Resûlü'nden kendilerini eğitecek kimseler isteyen Ri'l, Zekvân, Usayye ve Lihyânoğulları kabilelerine Suffe Ashâbı'ndan kurrâ denilen ve çoğunluğunu ensarın gençlerinin oluşturduğu yetmiş kişi gönderilmiş, ancak bu kimseler Bi'r-i Maûne'de pusuya düşürülmüş ve şehit edilmişlerdi. Resûlullah (sav) bu hadiseden haberdar olunca çok üzülmüş ve bu elim olaya sebep olanlara günlerce beddua etmişti.[17]

Suffe Ashâbı ilme son derece düşkündü. Dünyevî meşgaleleri de olmadığı için zamanlarının çoğunu ilmî müzakerelere ve Peygamberimizle beraber olmaya ayırıyorlardı. Belki de Peygamberimiz (sav), böyle bir imkânın doğması için onların ihtiyaçlarını gidermeye bu kadar ihtimam gösteriyordu. Nitekim o, kendi aile fertleri gibi Suffe Ehli'nin ihtiyaçlarıyla da ilgileniyordu. Hatta bir defasında kızı Fâtıma, ev işlerinin çokluğundan yorgun düştüğünü ifade ederek Beytülmâl'in gelirleriyle kendilerine bir hizmetçi alınması talebinde bulunmuş, Peygamberimiz (sav) de onun bu talebini kabul etmemişti. Gerekçesini ise şu şekilde izah etmişti: "*Ben size ihsanda bulunup da Suffe Ehli'ni iki büklüm olmuş kıvranır vaziyette açlığa terk edemem.*"[18]

Allah Resûlü, Suffe Ehli'ne yakından ilgi ve sevgi göstermiş, onların geçim ve ihtiyaçlarıyla da bizzat kendisi ilgilenmişti. Hz. Peygamber (sav), Beytülmâl'e ve kendisine gelen malların büyük bir kısmını Suffe Ashâbı'na ayırırdı. Kendisine zekât malı geldiğinde ondan hiçbir şey almaz, onu doğruca Suffe Ehli'ne yönlendirirdi. Hediye geldiğinde ise onlara gönderir, kendisi de bu hediyeden alır, onları hediyeye ortak ederdi.[19] Çünkü o, sadaka yemez, hediyeyi kabul ederdi.[20] Bununla birlikte Suffe Ehli'ne zekât ve sadakalardan pay ayrılması hususunda şu âyet nazil olmuştu: "*Sadakalar (zekâtlar), kendilerini Allah yolunda hizmete adamış fakirler içindir ki onlar*

[16] T3837 Tirmizî, Menâkıb, 46.
[17] B3064 Buhârî, Cihâd, 184.
[18] HM596 İbn Hanbel, I, 80; HM838 İbn Hanbel, I, 107.
[19] B6452 Buhârî, Rikâk, 17, T2477 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 36.
[20] M2491 Müslim, Zekât, 175.

yeryüzünde dolaşıp hayatlarını kazanmaya fırsat bulamazlar. Onların hâllerini bilmeyen kimse, istemekten çekindikleri için onları zengin sanır. Ey habibim! Sen onları yüzlerinden tanırsın. Yoksa onlar insanlardan ısrarla bir şey istemezler. Siz her ne bağışta bulunursanız şüphesiz Allah onu hakkıyla bilir."[21]

Ne aileleri ne de servetleri olan Suffe talebeleri, Müslümanların konukseverliği ile geçimlerini sürdürüyorlardı.[22] Misafirliklerin en güzeli ise kuşkusuz Allah Resûlü'nün misafiri olmaktı. Nitekim Resûlullah (sav) çoğu zaman Suffe'de kalanlardan bir kısmını kendi hanesine alırdı. Ashâbına da götürebilecekleri kadar misafir almalarını şöyle tavsiye ederdi: "*Yanında iki kişilik yiyeceği olan (onlardan) bir üçüncüsünü; dört kişilik yiyeceği olan bir beşincisini yahut altıncısını alıp götürsün!*"[23] Bu sebeple ne aileleri ne de malları olan Suffe Ashâbı'na "İslâm Ehli'nin (Müslümanların) misafirleri" denilmiştir.[24]

Suffe Ashâbı'nın önde gelenlerinden Ebû Hüreyre (ra), çoğu zaman şiddetli açlık çektiklerini, onların bu hâlini Resûlullah'ın (sav) çok iyi anladığını ve imkân oldukça hâne-i saadetlerine çağırıp neyi varsa kendilerine ikram ettiğini nakletmektedir. Bir defasında Ebû Hüreyre, üç gün bir şey yemediğini, açlıktan baygınlık geçirdiğini, nihayetinde Suffe Ashâbı olarak Resûlullah'ın (sav) hanesine çağırıldıklarını ve tirit yediklerini anlatmıştır.[25] Yine bir gün Resûlullah (sav) açlıktan çaresiz kalan Ebû Hüreyre'nin vaziyetini fark etmiş ve onu alıp hâne-i saadete götürmüştü. Evde ise sadece bir kap süt vardı. Resûlullah (sav) ona Suffe'deki arkadaşlarından kimi görürse çağırmasını emretmişti. Ebû Hüreyre, ilk başta bu sütün sadece kendisinin açlığını giderebilecek kadar az olduğunu düşünmüş ama emre itaat ederek gidip Suffe'deki arkadaşlarını çağırmıştı. Resûlullah (sav) ona, süt kabını alıp arkadaşlarına sırayla vermesini söylemiş, o da birer birer onlara ikram etmişti. Her biri kabı alıp doyuncaya kadar içmiş, sonra da bir diğer arkadaşına vermişti. Suffe Ehli'nin sonuncusu da içtikten sonra kapta kalan az miktardaki sütü Resûlullah'a takdim etmişlerdi. Resûlullah (sav) Ebû Hüreyre'ye bakıp gülümsemiş ve "*Ebû Hüreyre, süt içmeyen ikimiz kaldık; otur sen de iç!*" buyurmuştu. O da oturup içmiş, Resûlullah (sav) kendisine, "*Biraz daha iç!*" diye üç defa tekrarlamıştı. Nihayetinde Ebû Hüreyre, "Seni hak din ile gönderen Allah'a yemin olsun ki içecek yerim kalmadı." demiş, bunun üzerine Resûlullah (sav), Allah'a hamdedip besmele çekerek kalan sütü içmişti.[26] Böylece orada bulunan Suffe Ashâbı hem karınlarını doyurmuş hem de Resûlullah'ın (sav) elinden gerçekleşen bir bereket mucizesine şahit olmuşlardı.

[21] Bakara, 2/273
[22] B6452 Buhârî, Rikâk, 17
[23] B3581 Buhârî, Menâkıb, 25.
[24] T2477 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 36
[25] Sİ6533 İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 468.
[26] B6452 Buhârî, Rikâk, 17.

Suffe Ehli, fakir kimselerdi. Çok defa yiyecek bir şey bulamadıkları gibi giyecekleri de ancak üzerlerini örtecek kadardı. Ebû Hüreyre, Suffe Ashâbı'ndan tanıdığı birçok insanın elbisesinin vücudunun tamamını kapatmaya yetmediğini, bu yüzden namazda avret yerleri görünmesin diye elbiselerini elleriyle topladıklarını nakletmektedir.[27] Bununla birlikte yiyecek sıkıntısı da çeken Suffe Ehli, çoğu zaman açlığını hurma yiyerek yatıştırmaya çalışırdı. Öyle ki onlardan birisi sadece hurma yemekten içinin yandığından yakınmış, Resûlullah da onu ve Suffe Ehli'ni şöyle teselli etmişti: *"Eğer bir parça ekmek ya da et bulsam onu mutlaka size veririm. Sizin bolluk ve berekete ulaşacağınız günler yakındır. Hatta öyle günleri idrak edeceksiniz ki tencerelerle yemeklerin size sabah ve akşam ulaştırıldığını görecek, Kâbe'nin örtüsü gibi kıyafetler giyeceksiniz."*[28] Suffe Ehli'nden kimi zaman açlıktan dolayı bayılıp düşenler olurdu. Hatta bir defasında namaz kılınırken birisi bayılıp düşmüş, taşralı bedevîler de onu deli sanmıştı. Namaz bitince Resûlullah (sav) Suffe Ashâbı'na yönelmiş ve onları şöyle teselli etmişti: *"Eğer Allah katında nelere sahip olduğunuzu bir bilmiş olsaydınız yoksulluğunuzun ve ihtiyacınızın daha da artmasını isterdiniz."*[29]

Allah yoluna kendilerini vakfetmiş bulunan Suffe Ehli'nin güzide sahâbîleri, Sevgili Peygamberimizin yanında daima hazır bulunmuş, onun söz ve fiillerini ezberlerinde muhafaza ederek sonraki nesillere aktarmışlardır. İslâmî esasların, dinî hükümlerin korunmasında ve bütün âleme yayılmasında bu ilim ve fazilet ehlinin hizmet ve gayretlerinin payı büyüktür. Karşılaştıkları türlü sıkıntılara ve imkânsızlıklara rağmen ilim talebinden geri kalmayan bu talebeler, sonraki dönemler için de güzel bir örnek teşkil etmişlerdir. Nitekim camilerin bitişiğindeki mektep, medrese ve külliyelerin hepsi, Resûlullah'ın Mescid-i Nebevî'deki bu uygulamasından esinlenerek yapılmıştır. Hz. Peygamber'in gözetiminde irfan ve ahlâk eğitimi alan Suffe Ehli, Allah'a ve Resûlü'ne olan bağlılıkları, dünya malına karşı müstağni davranmaları sebebiyle hem ilmin hem zühdün hem de takvanın önderleri olmuşlardır.

[27] B442 Buhârî, Salât, 58.
[28] HM16084 İbn Hanbel, III, 488.
[29] T2368 Tirmizî, Zühd, 39.

MÜELLEFE-İ KULÛB
ÖNCE KALPLERİN KAZANILMASI

عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أخْبَرَنِى أنَسُ بْنُ مَالِكٍ... فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "فَإِنِّى أُعْطِى رِجَالاً حَدِيثِى عَهْدٍ بِكُفْرٍ أَتَأَلَّفُهُمْ أَفَلاَ تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالأَمْوَالِ وَتَرْجِعُونَ إِلَى رِحَالِكُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ فَوَاللَّهِ! لَمَا تَنْقَلِبُونَ بِهِ خَيْرٌ مِمَّا يَنْقَلِبُونَ بِهِ.

İbn Şihâb'ın, Enes b. Mâlik'ten naklettiğine göre, (Huneyn Savaşı sonrası Hevâzin ganimetleri paylaştırılırken oluşan huzursuzluk üzerine) Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ben küfürden yeni kurtulmuş bazı kimselere onların kalplerini (İslâm'a) ısındırmak için (ganimet mallarından) veriyorum. İnsanlar (aldıkları) mallarla dönerken siz Allah'ın Resûlü ile evlerinize dönmekten razı değil misiniz? Allah'a yemin ederim ki sizin kendisiyle döndüğünüz (Peygamber), onların yanlarına alıp döndüklerinden daha hayırlıdır."*

(M2436 Müslim, Zekât, 132)

عَنْ صَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّةَ قَالَ: أَعْطَانِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ حُنَيْنٍ وَإِنَّهُ لَأَبْغَضُ الْخَلْقِ إِلَيَّ فَمَا زَالَ يُعْطِينِي حَتَّى إِنَّهُ لَأَحَبُّ الْخَلْقِ إِلَيَّ.

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ يَأْتِي النَّبِيَّ ﷺ فَيُسْلِمُ لِشَيْءٍ يُعْطَاهُ مِنْ الدُّنْيَا فَلَا يُمْسِي حَتَّى يَكُونَ الْإِسْلَامُ أَحَبَّ إِلَيْهِ وَأَعَزَّ عَلَيْهِ مِنْ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا.

Safvân b. Ümeyye şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) bana Huneyn günü (ganimet mallarından) verdi. O, insanlar arasında en sevmediğim kimse idi. Fakat bana mal vermeye devam ettikçe sonunda insanlar arasında en sevdiğim kişi hâline geldi."

(T666 Tirmizî, Zekât, 30)

Enes (b. Mâlik) anlatıyor: "Bir kişi Hz. Peygamber'in yanına gelir ve kendisine verilen dünyalık bir şey sebebiyle Müslüman olurdu. Fakat, İslâm kendisi için dünya ve içindekilerden daha değerli olduğu hâlde akşama ererdi."

(HM12073 İbn Hanbel, III, 107)

Hicretin sekizinci yılıydı.[1] Hevâzinlilerle yapılan Huneyn Gazvesi Müslümanların lehine sonuçlanmış ve büyük bir ganimet elde edilmişti. Hz. Peygamber, Tâif kuşatması sonrasında gerekli taksimatı yapmak üzere ganimetlerin toplandığı yer olan Ci'râne'ye geldi.[2] Ganimetlerin beşte birini Beytülmâl hissesi olarak ayırdıktan sonra geri kalanını ashâbı arasında paylaştırdı.[3] Bu arada Allah Resûlü'nün, kalplerini İslâm'a ısındırmak istediği bazı kimselere yüzer deve vermesi, ensardan bir grubun dikkatinden kaçmamış ve "Allah, Resûlullah'a mağfiret eylesin! Kureyş'e veriyor da bizi bırakıyor. Halbuki kılıçlarımızdan hâlâ onların kanı damlıyor." diye serzenişte bulunmuşlardı. Ensarın bu sözleri kısa bir süre sonra Allah Resûlü'nün kulağına gitti ve onlara haber göndererek bir çadırda toplanmalarını istedi. Ensar bir araya gelince Hz. Peygamber, *"Kulağıma gelen sözleriniz ne demek oluyor?"* diye sordu. İçlerinden anlayışlı olanları, "Yâ Resûlallah bizim aklı başında olanlarımız hiçbir şey söylemedi. Fakat yaşları küçük olanlarımız 'Allah, Resûlullah'a mağfiret eylesin! Kureyş'e veriyor da ensarı terk ediyor, halbuki kılıçlarımızdan hâlâ Kureyş'in kanı damlıyor.' dediler." diye cevap verdi. Aslında bu durum ensardan bazı gençlerin, Resûlullah'ın taksimatında gözetmiş olduğu amacın farkına varamadıklarını gösteriyordu. Allah Resûlü, ashâbının yaşadığı tereddüdü şu sözleriyle giderdi: *"Ben küfürden yeni kurtulmuş bazı kimselere onların kalplerini (İslâm'a) ısındırmak için (ganimet mallarından) veriyorum. İnsanlar aldıkları mallarla evlerine dönerken siz Allah'ın Resûlü ile evlerinize dönmekten razı değil misiniz? Allah'a yemin ederim ki sizin kendisiyle döndüğünüz (Peygamber), onların yanlarına alıp döndüklerinden daha hayırlıdır."* Bunun üzerine Hz. Peygamber'in maksadını anlayan ensar, *"Evet yâ Resûlallah! Razıyız."* dediler.[4]

Sevgili Peygamberimizin kendilerine ganimetten pay ayırdığı kimseler, Kur'ân-ı Kerîm'de "müellefe-i kulûb" şeklinde zikredilen, gönülleri İslâm'a ısındırılmak istenen kimseler idi. Allah tarafından, kendilerine zekât verilebilecek kimseler arasında zikredilen bu gruptan âyette şu şekilde bahsedilmekteydi: *"Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a)*

[1] BS11487 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kubrâ*, VI, 87.
[2] B4328 Buhârî, Meğâzî, 57; HS5/129 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 129
[3] N4143 Nesâî, Fey', 38.
[4] M2436 Müslim, Zekât, 132; B3146 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.

ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolculara mahsustur. Allah bilendir, hikmet sahibidir."[5]

Müellefe-i kulûba gerek ganimet gibi mallardan gerekse zekâttan pay ayrılmasının o günün şartlarına göre farklı sebepleri bulunmaktaydı. Bu uygulama henüz Müslüman olmamış, İslâm'a yararlı olabileceği düşünülen insanları dine ısındırmak amacıyla veya yeni Müslüman olanları dine alıştırmak maksadıyla gerçekleştirilebildiği gibi İslâm'a kötülüğü dokunabilecek insanların kötülüklerini bertaraf etmek için de kullanılabilmekteydi. Bu uygulama sonucunda kavimlerin lider konumundaki ileri gelenlerinin ve toplumda nüfuz sahibi kimselerin İslâm'a girmesiyle başkalarının Müslüman olması da kolaylaşmıştı. Zaten müellefe-i kulûbun çoğunu yeni fethedilen Mekke'nin ileri gelenleri oluşturuyordu.

Mekke'nin fethiyle birlikte, Arap kabilelerinin çoğu Müslüman olmuştu. Fetih, kavimlerin ileri gelenleri ile beraber tebaalarının da İslâm'a girmelerini sağlamıştı. Daha dün müşriklere ait olan şehir nerdeyse hiç kan dökülmeden, bir anda İslâm'la şereflenmiş insanlarla doluvermişti. Ancak Hz. Peygamber, bu kimselerin kalplerine imanın tam anlamıyla yerleştiğinden henüz emin değildi. Çünkü onlar, kısa bir zaman öncesine kadar İslâm düşmanıydılar ve Müslümanlığı benimsemeleri ashâbınkinden oldukça farklı bir zeminde olmuştu. Bu durumun bilincinde olan Allah Resûlü, Mekke'nin fethinin hemen sonrasında gerçekleşen Huneyn Gazvesi'nde ganimetlerin taksiminde bu insanların lehine davranarak, tebliğ konusunda yeni bir taktik geliştirmiş oluyordu.

İnsanoğlunun mala karşı düşkünlüğünün farkında olan Resûl-i Ekrem, câhiliyeden yeni kurtulan Kureyşlilerin bu zaafından istifade ederek kalplerini tatmin etmeye ve Yüce Yaratan'ın sevgisine giden yolu onlar için kolaylaştırmaya çalışıyordu. Bu nedenle Huneyn'de kazanılan ganimetin büyük bölümünü, hak etmelerine rağmen ensar ve muhacirlerden cihad edenlere değil yeni Müslüman olan bu insanlara dağıtmayı uygun gördü. Böylece onların imanlarını daha da pekiştirmeyi istiyordu. Zira onların ensar ve muhacirlere tercih edilmesi, ashâbın tam olarak idrak edemediği daha büyük bir maslahata dayanıyordu. Lider konumunda olan nüfuz sahibi bu kişilere verilen mallar sayesinde kavimlerinin de kalpleri İslâm'a ısındırılmış oluyordu. Akra' b. Hâbis, Hakîm b. Hizâm, Süheyl b. Amr, Safvân b. Ümeyye, Abbâs b. Mirdâs, Lebîd b. Rebîa, Mâlik b. Avf, Ebû

[5] Tevbe, 9/60.

Süfyân ve oğulları onlardan sadece birkaçı idi.[6] Çoğu Mekke'nin fethi esnasında İslâm'ı kabul eden bu kişilerin hemen hepsi sonunda samimi birer Müslüman oldular.

Allah Resûlü, ticarî kaygılarını her şeyin üstünde tutan bir toplumun üyesi olan, her biri çeşitli sebeplerle Müslümanlığı seçmiş olduğu hâlde henüz imanı gönüllerine tam olarak yerleştirememiş yeni mühtedileri İslâm'a ısındırmak ve onların her türlü kaygılarını gidermek istiyordu. Hz. Peygamber (sav), kalpleri kazanmaya yönelik bu yöntemle Müslümanları güçlü kişilerden gelebilecek muhtemel zararlardan da korumayı amaçlıyordu. Müellefe-i kulûb arasında bulunan Safvân b. Ümeyye'nin yaşadıkları Allah Resûlü'nün bu politikasının ne kadar isabetli olduğunu gözler önüne sermekteydi: Safvân b. Ümeyye, Mekke fethedildiği zaman oradan kaçmış ve Huneyn Savaşı'na da müşrik olarak katılmıştı. Hz. Peygamber kendisinden ödünç silah istemiş o da bunu geri çevirmemişti. Bunun üzerine Resûlullah ona Huneyn ganimetlerinden çokça vermişti.[7] Safvân b. Ümeyye, Resûlullah'ın bu cömert davranışı karşısında yaşamış olduğu hissiyat değişikliğini, "Resûlullah (sav) Huneyn günü (ganimet mallarından) bana da verdi. O, insanlar arasında en sevmediğim kimse idi. Fakat bana mal vermeye devam ettikçe sonunda insanlar arasında en sevdiğim kişi hâline geldi." sözleriyle ifade etmiştir.[8]

Müellefe-i kulûb uygulamasının başarı ile sonuçlandığı olaylar olduğu gibi bazen kalpleri İslâm'a ısındırma işinin ya maksadı tam olarak kavranamamış ya da bu taksim, çıkarlarına uygun düşmediği için bazı insanların Hz. Peygamber'i adaletsizlikle itham etmesine neden olmuştur. Zü'l-Huveysıra adlı Temîmli bir kişi[9] Huneyn ganimetleri dağıtılırken, "Ey Muhammed, Allah'tan kork!" diyerek Resûlullah'ın taksimatının adaletsiz olduğunu ima etmiş ve Hz. Peygamber'in bu ithamdan dolayı sinirlenmesine ve üzülmesine sebep olmuştu. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"(Yazıklar olsun!) Eğer ben Allah'a isyan edersem, kim itaat eder O'na? Yeryüzündeki insanlar bana güveniyor da siz niçin güvenmiyorsunuz?"* diyerek yaptığında adaletsizlik olmadığını vurgulamıştı.[10] Yine ganimetler dağıtılırken Muattib b. Kuşeyr adlı bir kişinin,[11] "Vallahi, Muhammed bu taksimde Allah'ın rızasını gözetmedi." sözleriyle sergilediği saygısızlık Abdullah b. Mes'ûd tarafından Hz. Peygamber'e ulaştırılınca kızgınlıktan yüzünün rengi değişen Resûlullah, *"Allah Musa'ya rahmet etsin. Ona bundan da çok eziyet edildi de sabretti."* buyurmuştu.[12] Halbuki böyle bir ithamı Allah Resûlü hiçbir

6 HS5/169 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 169-173.
7 H13/432 İbn Hacer, *İsâbe*, III, 432-433.
8 T666 Tirmizî, Zekât, 30, M6022 Müslim, Fedâil, 59.
9 HS5/174 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 174
10 M2451 Müslim, Zekât, 143; B3344 Buhârî, Enbiyâ, 6
11 VM3/949 Vâkıdî, *Megâzî*, III/949.
12 B6059 Buhârî, Edeb, 53

zaman hak etmemişti. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, haksız serzenişleri ve Allah Resûlü'ne karşı saygısız tutumları nedeniyle kınanan bu insanların Hz. Peygamber'in taksimine rıza göstermeleri istenmiştir: *"Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse razı olurlar, şayet onlara sadakalardan verilmezse hemen kızarlar. Eğer onlar Allah ve Resûlü'nün kendilerine verdiğine razı olup, 'Allah bize yeter, yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resûlü de. Biz yalnız Allah'a rağbet edenleriz' deselerdi (daha iyi olurdu)."*[13]

İnsanların en cömerdi olan Sevgili Peygamberimiz[14] kalplerini kazanmak ve insanları İslâm'a alıştırmak için maddî ve manevî hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış, İslâm'ı gönüllere nakşedebilmek adına kimseyi kapısından geri çevirmemişti. Bir defasında huzuruna gelerek bir şeyler isteyen adama iki dağ arasında bulunan zekâtlık koyunlardan çoğunun verilmesini emretmişti. Peygamber'in ihsanından çok etkilenen adam kavmine dönünce, "Ey kavmim! Müslüman olun! Vallahi, Muhammed öyle ihsanda bulunuyor ki fakirlikten korkmadan dağıtıyor." diyerek hayretini dile getirmişti. Bu olaya şahit olan Enes b. Mâlik, "Bir kişi Hz. Peygamber'in yanına gelir ve kendisine verilen dünyalık bir şey sebebiyle Müslüman olurdu. Ama akşam olunca ise İslâm kendisi için dünya ve içindekilerden daha sevimli ve daha değerli olarak Allah Resûlü'nün yanından ayrılırdı." demişti.[15]

Gönülleri İslâm ile yeni tanışanlar arasında bulunan ve Mekke fethedildiğinde Müslüman olan Hakîm b. Hizâm ise Resûlullah'tan kendisine mal vermesini talep etmiş, verilen develerle yetinmeyerek talebini tekrarlamış, sonunda Hz. Peygamber'in, *"Ey Hakîm! Bu dünya malı göz alıcı ve tatlıdır. Kim bu mala cömert bir gönülle sahip olursa, kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamahla dolu bir kalple bu malı arzularsa, onun için malın bereketi kaçar."* şeklindeki uyarısına muhatap olmuştu.[16] Bu uyarının etkisini ömür boyunca üzerinden atamayan Hakîm, "Yâ Resûlallah! Seni hak dinle gönderen Allah'a yemin ederim ki bundan sonra ölene kadar kimseden hiçbir şey almayacağım." diye yemin etmiş, Hz. Peygamber'in vefatından sonra kendisine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer tarafından verilmek istenenleri de kabul etmemişti.[17]

Allah Resûlü kimi zaman sevdiği ve ganimeti diğerlerinden daha fazla hak ettiğini düşündüğü bazı kimseleri başkalarının hidayeti uğruna ganimetten mahrum bırakmıştır. Huneyn Savaşı sonrasında Sa'd b. Ebû Vakkâs, Hz. Peygamber'e, neden müellefe-i kulûb arasında olan Akra' b.

[13] Tevbe, 9/58-59
[14] M6009 Müslim, Fedâil, 50.
[15] HM12073 İbn Hanbel, III, 107; M6021 Müslim, Fedâil, 58.
[16] B1472 Buhârî, Zekât, 50.
[17] B3143 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.

Hâbis ve Uyeyne b. Hısn'a Huneyn ganimetlerinden bolca verip de iyi bir mümin olarak bilinen Cuayl b. Sürâka'ya vermediğini sorunca, Resûlullah bu davranışının gerekçesini şu şekilde izah etmiştir: *"Ey Sa'd, birini daha çok sevdiğim hâlde bir başkasına, sırf Allah onu yüzükoyun ateşe atmasın diye ihsanda bulunduğum olur."*[18] Görüldüğü üzere, insanların beklentilerinin ve ihtiyaçlarının farkında olan Allah Resûlü'nün duyarlılıkla uygulamaya koyduğu müellefe-i kulûb anlayışı, gerek fert olarak gerekse nüfuz sahibi insanların hidayete ermesi ile toplu olarak insanların İslâm'ı seçmelerinde etkin bir rol oynamıştır.

Kalpleri İslâm'a ısındırma, dinin yayılması, yeni Müslüman olanların dinde sebat etmeleri ya da Müslümanların kâfirlerin kötülüklerinden korunması gibi bazı temel ihtiyaçlar nedeniyle uygulanan mühim bir stratejidir. Özellikle insanların dine alışma sürecinde etkili olan bu uygulama, yalnız maddî yardım anlamında değil mühtedilerin davranışlarının pekiştirilmesi ve dinî konularda sağlanan kolaylıklar ile de desteklenebilir. Allah Resûlü'nün tebliğ uygulamalarında bunun örneklerini görmek mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber, Müslüman olmak üzere kendisine gelen Sakîf heyetinin kalplerinin daha da yumuşaması için öne sürdükleri cihad, öşür ve namazla mükellef tutulmama şartlarını, namaz hâriç kabul etmiştir. Namaz muafiyetini kabul etmemesinin sebebini ise namaz bulunmayan dinde hayır olmayacağı şeklinde ifade etmiştir.[19]

Bununla birlikte, maddî olarak destek olma veya ibadetler konusunda kolaylık gösterme gibi davranışların yanında yeni Müslüman olanlara gösterilen samimiyet ve hoşgörü de kalplerin kazanılmasında oldukça etkili olmaktadır. Bunun en güzel örneğini Peygamberimizin müezzini Ebû Mahzûre'nin İslâm'la tanışma tecrübesinde görmek mümkündür. Allah Resûlü, Huneyn Seferi'nden döndüğü sırada ashâbına namaz için ezan okumalarını emretmişti. Bu sırada orada bulunan Ebû Mahzûre, Kureyşli genç arkadaşlarıyla birlikte bağıra bağıra alay ederek okunan ezanı taklit etmeye başladı. Henüz Müslüman olmadığı için Allah Resûlü'ne karşı düşmanlık besleyen Ebû Mahzûre'nin güzel sesi Hz. Peygamber'in (sav) dikkatinden kaçmamış olacak ki onu yanına çağırarak kendisine ezan okumasını istedi. Ezan okurken sesini makamlı bir şekilde yükseltmesi gerektiğini söyleyerek ona ezan okumayı bizzat öğretti. Sonrasında bir miktar gümüş para verip yüzünü okşayarak, *"Allah seni mübarek kılsın, bereket üzerinden eksik olmasın."* diyerek ona dua etti. Ve bundan sonra başlangıçta Allah Resûlü'nden

[18] B27 Buhârî, İmân, 19; VM3/948 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 948.
[19] D3026 Ebû Dâvûd, İmâre, 25, 26.

ve ezandan nefret eden bu güzel sesli genç, Hz. Peygamber'den izin isteyerek Mescid-i Harâm'ın seçkin müezzinlerinden birisi oldu. Sevgili Peygamberimizin yakın ilgisi ve duası sayesinde mi, verilen küçük hediyenin vesilesiyle mi yoksa bu zarif davetin tesiriyle mi bilinmez, Allah bu gencin kalbinden nefreti söküp oraya imanı yerleştirivermişti.[20]

Hz. Peygamber'in vefatından sonra müellefe-i kulûbe pay ayrılıp ayrılmayacağı tartışma konusu olmuştur. Hz. Ömer, Resûlullah zamanında Müslümanlar azınlıkta olduğu için böyle bir uygulamaya gidildiğini fakat artık İslâm dininin ve Müslümanların güçlenmesiyle buna gerek kalmadığını ifade ederek Hz. Ebû Bekir döneminde bu uygulamanın devamını doğru bulmamış,[21] kendi halifeliği döneminde müellefe-i kulûbe zekât vermemiştir. Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilâfetleri sırasında da müellefe-i kulûbe pay ayrıldığına dair bir bilgi yoktur. Ancak Ömer b. Abdülazîz'in bazı insanları İslâm'a ısındırmak için ihsanda bulunduğu hatta bunun için bir patriğe bin dinar verdiğine dair bir rivayet kaynaklarımızda bulunmaktadır.[22] Bu da kalpleri İslâm'a ısındırma ihtiyacının devirden devire değiştiğini göstermektedir.

Âyette belirtildiği üzere,[23] müellefe-i kulûb, kendilerine zekât verilebilen sekiz gruptan biriydi. Zekâtın toplanması ve ihtiyaç sahiplerine sarf edilmesi, Hz. Peygamber döneminde devletin tasarrufunda idi. Yetkili memurlar aracılığıyla toplanan zekât, belirlenen ihtiyaç sahiplerine yine devlet eliyle dağıtılmaktaydı.

Müellefe-i kulûb uygulaması, Allah Resûlü döneminde uygulanmış ve başarı sağlanmış önemli bir yaklaşımdır. Esasında her dönemde dinden uzaklaşmış insanların ilgisini kazanarak onları dine yaklaştırma veya düşmanların kötülüklerini engelleme adına bu tür faaliyetlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kabil faaliyetler, Müslümanların gerek dinî gerekse toplumsal dayanışmasına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. İnsanların yalnız maddî ihtiyaçlarını gidermek amacıyla değil bu vesileyle katılaşan kalpleri biraz da olsa yumuşatmak ve İslâm'a olan sevgilerini tazelemek amacıyla Allah Resûlü'nün sevgi, şefkat ve hoşgörüyle gerçekleştirdiği bu yaklaşımdan ilham alınmaya devam edilmelidir. Müellefe-i kulûb anlayışı ile geçmişte olduğu gibi bugün de gönüller kazanılabilir. Zira İslâm, insanların hem aklına hem de gönlüne hitap eden bir dindir.

[20] HM15454 İbn Hanbel, III, 409; İM708 İbn Mâce, Ezân, 2.
[21] HI4/767 İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 769.
[22] ST5/350 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 350.
[23] Tevbe, 9/60.

SAHÂBÎLER ARASI İHTİLÂFLAR

FARKLI DÜŞÜNMEK İNSANIN TABİATI GEREĞİDİR

عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ: قُلْتُ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ: يَا أَبَا الْعَبَّاسِ عَجَبًا لاِخْتِلَافِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي إِهْلَالِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ حِينَ أَوْجَبَ فَقَالَ: إِنِّي لَأَعْلَمُ النَّاسِ بِذَلِكَ إِنَّهَا إِنَّمَا كَانَتْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ حَجَّةٌ وَاحِدَةٌ فَمِنْ هُنَالِكَ اخْتَلَفُوا...

Saîd b. Cübeyr anlatıyor: "Abdullah b. Abbâs'a, 'Ey Ebu'l-Abbâs, Resûlullah'ın (sav) hacca giderken ne zaman ihrama girdiği hususunda sahâbîlerin görüş ayrılığına düşmelerine şaşıyorum!' dedim. Şöyle cevap verdi: 'Gerçekten bu konuyu en iyi bilen benim. Resûlullah (sav) sadece bir kere hac yaptığı için insanlar bu konuda ihtilâfa düştüler...'"

(HM2358 İbn Hanbel, I, 260; D1770 Ebû Dâvûd, Menâsik, 21)

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ الْأَحْزَابِ:
"لاَ يُصَلِّيَنَّ أَحَدٌ الْعَصْرَ إِلاَّ فِي بَنِي قُرَيْظَةَ." فَأَدْرَكَ بَعْضُهُمُ الْعَصْرَ فِي الطَّرِيقِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: لاَ نُصَلِّي حَتَّى نَأْتِيَهَا وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ نُصَلِّي، لَمْ يُرِدْ مِنَّا ذَلِكَ، فَذُكِرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يُعَنِّفْ وَاحِدًا مِنْهُمْ.

عَنْ عِكْرِمَةَ قَالَ: أَرْسَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ أَتَجِدُ فِي كِتَابِ اللَّهِ لِلأُمِّ ثُلُثُ مَا بَقِيَ؟ فَقَالَ زَيْدٌ: إِنَّمَا أَنْتَ رَجُلٌ تَقُولُ بِرَأْيِكَ وَأَنَا رَجُلٌ أَقُولُ بِرَأْيِي.

عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ: أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ لَمَّا طُعِنَ اسْتَشَارَهُمْ فِي الْجَدِّ فَقَالَ: إِنِّي كُنْتُ رَأَيْتُ فِي الْجَدِّ رَأْيًا، فَإِنْ رَأَيْتُمْ أَنْ تَتَّبِعُوهُ فَاتَّبِعُوهُ.

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ. وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ."

İbn Ömer (ra) anlatıyor: "Peygamber (sav) Ahzâb günü, *'Kimse ikindi namazını Kurayzaoğulları yurdundan başka yerde kılmasın!'* buyurdu. İkindi namazının vakti gelince bunlardan bazıları, 'Biz Kurayzaoğulları'na ulaşmadıkça (ikindi namazını) kılmayız!' dediler. Bazıları ise, 'Biz (ikindiyi yolda, vakit içinde) kılacağız, çünkü Peygamber (sav) bizden bunu istemedi.' dediler (ve yolda kıldılar). Sonra bu durum Peygamber'e (sav) anlatıldı ve o bunlardan hiçbirini azarlamadı."

(B4119 Buhârî, Meğâzî, 31)

İkrime anlatıyor: İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit'e haber göndererek, "Sen, '(Mirastan) geriye kalanın üçte biri anneye aittir.' hükmünü Allah'ın Kitabı'nda bulabiliyor musun?" diye sordu. Bunun üzerine Zeyd b. Sâbit şöyle cevap verdi: "Sen kendi görüşünü söyleyen bir adamsın, ben de kendi görüşümü söyleyen bir adamım!"

(DM2903 Dârimî, Ferâiz, 3)

Mervân b. Hakem'den nakledildiğine göre, Ömer b. Hattâb yaralandığında, dedeye düşen miras hususunda onlarla istişare etti ve şöyle dedi: "Ben, dede mirası hakkında bir görüş belirtmiştim. Eğer siz de uygun görürseniz, ona uyun!"

(DM2943 Dârimî, Ferâiz, 12)

Amr b. Âs'ın işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hâkim, hüküm verirken ictihad eder (gücü nispetinde çaba sarf eder) de sonunda isabetli karar verirse, iki sevap kazanır. Eğer ictihad eder de sonunda hata ederse, bir sevap kazanır."*

(M4487 Müslim, Akdiye, 15)

Her ikisi de Resûlullah'ın en yakınındaki isimlerdi. Biri Allah Resûlü'nün en yakın dostu Hz. Ebû Bekir, diğeri ise adaleti ile meşhur olan Hz. Ömer.

Bir gün Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer arasında bir münakaşa olmuş, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'i öfkelendirmişti. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in yanından ayrılmış, Hz. Ebû Bekir de ondan af istemek için ardından gitmişti. Fakat Hz. Ömer, onun özrünü kabul etmeyip kapısını yüzüne kapayıverdi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın yanına geldi ve durumu anlattı.

Hz. Ebû Bekir'in bu tutumu Resûlullah'ın (sav) hoşuna gitmiş olacak ki Hz. Ömer'in bağışlamadığı Hz. Ebû Bekir'e üç kez, *"Allah seni bağışlasın ey Ebû Bekir!"* diyerek dua etti.

Bu arada Hz. Ömer de kardeşine yaptığı bu yanlış hareketten pişman olup önce onun evine gitmiş, orada olmadığını öğrenince de Resûlullah'a gelmişti. İçeri girip selâm verdi. Peygamber'in yanına oturdu ve ona kendisiyle Ebû Bekir arasında geçen şeyleri anlattı. Allah Resûlü'nün öfkelendiğini fark eden Hz. Ebû Bekir, bu sefer arkadaşı için Resûlullah'a yalvarmaya başladı: "Vallahi yâ Resûlallah, bu işte ben Ömer'den daha çok ileriye gittim." diyerek büyük bir erdemle kardeşinin bu hareketini unutturup kendi hatasını ön plana çıkarmaya başladı.

Bunun üzerine Resûlullah, orada bulunanların tümüne hitap ederek, *"Şimdi benim dostumu bana bırakır mısınız? Benim dostumu bana bırakır mısınız? Ben, 'Ey insanlar! Şüphesiz ben size, hepinize Allah'ın elçisiyim...' dedim de sizler, 'Yalan söylüyorsun.' dediniz. Ebû Bekir ise, 'Doğru söylüyorsun.' dedi."* buyurdu.[1]

Allah Resûlü'nün en yakınındaki bu iki sahâbî arasında geçen olay sahâbe arasında cereyan eden insanî ilişkileri resmeder. İkili arasında geçen bu konuşma her insanın olduğu gibi ashâbın da kimi zaman birbirine öfkelenebildiğini ve darılabildiğini göstermektedir. Ancak iki mümtaz sahâbînin arasında geçen bu hadise, onları diğer insanlardan farklı kılan, aralarındaki muhabbete ve karşılıklı nezakete dayalı iletişimi de yansıtmaktadır. Hz. Peygamber'in ahlâkı ile ahlâklanan sahâbenin önde gelen şahsiyetleri, özrünü kabul etmediğinde bile kardeşini affetmeyi bir erdem

[1] B4640 Buhârî, Tefsîr, (A'râf) 3; B3661 Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-nebî, 5.

kabul edebilmiştir. Hz. Ebû Bekir, öfkelendirdiği arkadaşının gönlünü alıp aralarındaki muhabbetin zarar görmesine izin vermek istemez. Celâli ile tanınan Hz. Ömer ise öfkesi dinmemiş olacak ki öncelikle kardeşinin özrünü kabul etmez. Sonra bizzat Resûlullah'a gelerek pişmanlığını arz eder. Daha ilginç olan ise Hz. Ebû Bekir'in son tavrıdır. O, bu kırıcı tutumundan dolayı Hz. Ömer'e öfkelenen Resûlullah'a, kabahatin kendisinde olduğunu söyleyerek olayı yumuşatmaya çalışır.

Hz. Ebû Bekir ve Ömer arasında geçen bu olay, sahâbe arasında iletişimin çok farklı boyutları olduğunu da göstermektedir. Tamamen insanî düzlemde seyreden bu ilişkilerin içinde sevgi, saygı ve muhabbetle birbirine bağlanma olduğu kadar kızgınlıklar, kırgınlıklar, dargınlıklar ve tartışmalar da vardır. Onların ilişkilerinde kırılmalar yaşadıklarında bile aralarındaki muhabbeti kesmedikleri, sevgi ve bağlılığı bırakmadıkları görülür. Özür dilemenin ve affedebilmenin en güzel örneklerini bu güzide insanların davranışlarında izleyebilmek mümkündür.

Bu tatlı tartışmaların bir diğeri Habeşistan'a hicret edenlerden ve Resûlullah'ın eşlerinden Hz. Meymûne'nin kardeşi Esmâ bnt. Umeys[2] ile Hz. Ömer arasında geçmişti. Esmâ (ra) Peygamberimizin (sav) eşi Hz. Hafsa'nın yanında bulunduğu bir sırada Hz. Ömer içeri girip, "Bu kim?" diye sormuş, "Esmâ bnt. Umeys" cevabını alınca Hz. Ömer, "Şu Habeşistanlı mı? Şu denizli mi?" demişti. Esmâ, "Evet!" cevabını verdi. Bunun üzerine Ömer, "Hicrette biz sizi geçtik. Dolayısıyla Allah Resûlü'nün nezdinde biz sizden daha değerliyiz." diyerek Esmâ'yı kızdırdı. Hz. Esmâ, "Yanıldın Ey Ömer! Hayır! Vallahi siz Resûlullah (sav) ile birlikte idiniz. Aç olanınızı doyurur, cahilinize vaaz ederdi. Biz ise uzaklarda, düşman yurdunda, Habeşistan'da idik. Bu da Allah ve Resûlü uğrundaydı. Allah'a yemin olsun ki senin söylediğini Resûlullah'a anlatmadıkça ne yemek yerim ne de su içerim. Eziyet ediliyor ve korkutuluyorduk. Bunu Resûlullah'a söyleyeceğim ve ona soracağım. Vallahi ne yalan söylerim ne de saparım. Bundan fazla bir şey de söylemem!" diyerek kızgınlığını dile getirdi.

Derken Hz. Peygamber geldi. Esmâ, "Ey Allah'ın Nebî'si! Ömer şöyle şöyle söyledi." diyerek durumu Allah Resûlü'ne arz etti. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü Esmâ bnt. Umeys ile Hz. Ömer arasında geçen bu atışmayı şu sözlerle neticelendirdi: *"O, bana (sevgime ve yakınlığıma) sizden daha fazla hak sahibi değildir. Zira o ve arkadaşları yalnız bir defa hicret etmişken ey gemi yolcuları sizler, iki defa hicret ettiniz!"*[3]

2 [illegible] VIII, 13

3 [illegible] Müslim, [illegible] sahâbe, [illegible]

Aslında bu bağlılık, sahâbenin bütününde müşahede edilebiliyordu. Zira Allah (cc) Kur'ân-ı Kerîm'de Evs ve Hazrec Kabileleri arasında daha önce var olan husumeti nasıl kardeşliğe çevirdiğini açıkça dile getirmektedir: *"Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz."*[4]

Sahâbe arasındaki sevgi ve kardeşlik ikliminin en güzel örnekleri hicret sonrası Medine'de oluşan kardeşlik havasında görülür. Resûl-i Ekrem Efendimiz Medine'de Müslümanları birbirlerine gönülden bağlamak için bir muhacir ile bir ensarı kardeş ilân etmişti.[5] Ensar bu kardeşliği o kadar benimsedi ki, Resûlullah'a başvurarak hurmalıklarını muhacir kardeşleriyle kendi aralarında paylaştırmasını istediler. Allah'ın Resûlü, buna müsaade etmeyerek hurmalıklarının bakımını üstlenmeleri şartıyla ürünlerini onlarla paylaşmalarını tavsiye etti.[6] Medine'nin en zengini olan Sa'd b. Rebî muhacir kardeşi Abdurrahman b. Avf'a mal varlığının yarısını kendisiyle paylaşmayı teklif etmişti. Bu üstün fedakârlığı sebebiyle ona teşekkür eden Abdurrahman b. Avf teklifi kabul etmedi, ticaret yaparak geçimini temin edeceğini söyledi. Kaynukâ pazarının yolunu tuttu...[7] *"Anne ve baba ile yakın akrabanın bıraktığı mallar hakkında, biz herkes için vârisler belirledik."*[8] âyeti nazil olana kadar muhacirler ensara akrabalarından önce mirasçı kılınırdı.[9]

Ashâb-ı kirâm, aralarındaki samimiyet gereği zaman zaman birbirleriyle şakalaşıp gülüşürlerdi. Hz. Peygamber'in (sav) vefatından bir yıl önce Ebû Bekir (ra), ticaret maksadıyla Busrâ'ya gitmişti. Beraberinde ikisi de Bedir Savaşı'na katılmış olan sahâbeden Nuaymân ve Süveybıt b. Harmale bulunuyordu. Nuaymân yolculukta, yiyecek teminiyle ile ilgilenirdi. Süveybıt da şakacı bir kimseydi. Yolculuk esnasında bir ara Nuaymân'a, "Bana yemek ver." dedi. Nuaymân ise, "Ebû Bekir gelinceye kadar bekle." dedi. Bunun üzerine Süveybıt, "Görürsün seni kızdıracağım!" diyerek and içti. Sonra hep birlikte bir yerleşim yerine uğradılar. Süveybıt oradakilere, "Kölemi satın alır mısınız?" dedi. Onlar da kabul ettiler. Süveybıt daha önce and içtiği gibi Nuaymân'ı kızdırmaya çalışıyordu. Adamlara, "Size satacağım köle, konuşkan bir köledir ve size, 'Ben hür bir kimseyim!' diyecektir. O size böyle söylediği zaman eğer siz onu bırakacak iseniz kölemi bana karşı kışkırtmayın." dedi.[10] Böylece Süveybıt Nuaymân'ı adamlara satacağını söyleyerek şaka yapıyordu. Sahâbe arasındaki muhabbeti gösteren bu gibi pek çok sahne mevcuttur. Kendi aralarında ülfet ve ünsiyeti kuvvetlendirmek için birbirleriyle şakalaşıp eğlenen ashâb, sorumluluk

[4] Âl-i İmrân 3/103
[5] B2294 Buhârî, Kefâlet, 2.
[6] B2325 Buhârî, Müzâraa, 5, B2630 Buhârî, Hibe, 35.
[7] B2048 Buhârî, Büyû', 1, B5167 Buhârî, Nikâh, 69.
[8] Nisâ, 4/33.
[9] B2292 Buhârî, Kefâlet, 2; D2922 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 16.
[10] İM3719 İbn Mâce, Edeb, 24.

isteyen işlerde sorumluluklarının bilincinde hareket etmeyi ihmal etmemişlerdir. Onlar, bir vazife veya yapılacak bir hizmet olduğunda, onu en iyi bir şekilde başarmışlardır.[11]

Aralarındaki samimi ilişkiye rağmen zaman zaman ashâb çeşitli konularda ihtilâfa düşmüştür. Nitekim Hz. Ömer'in, cünüplüğü gerektiren bir sebepten ötürü çıkan ihtilâf konusunda sarf ettiği sözler, bu gerçeği dile getirir niteliktedir: "Siz Bedir ashâbısınız, (buna rağmen) ihtilâfa düştünüz. Sizden sonrakiler daha çok ihtilâfa düşecek!"[12] Bu sözlerden sahâbe de olsa insanın olduğu yerde farklı görüşlerin dile getirilmesinin doğal olduğu anlaşılmaktadır. İnsanların doğuştan getirdiği birtakım farklılıkların yanında kendilerinden bağımsız bazı dış etkenler neticesinde fıkhî, kelâmî ve siyasî ihtilâflara düşmeleri kaçınılmazdır. Ashâb da bunlardan bağımsız değildir. Allah Resûlü henüz hayattayken bu tür ihtilâfların cereyan ettiği bilinmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in varlığı bu ihtilâfların çabucak çözülmesini sağlamış, derinleşmesini ise engellemiştir.

Ashâb arasında çıkan bu ihtilâfların çeşitli nedenleri vardır. Örneğin Resûlullah'ın sünnetini anlamaya yönelik bu ihtilâflar, gözlem ve müşahedeye bağlı olarak farklılık arz edebilmekteydi. Tâbiîn neslinin fakihlerinden Saîd b. Cübeyr bir gün, "Resûlullah'ın (sav) hacca giderken ne zaman ihrama girdiği hususunda sahâbîlerin görüş ayrılığına düşmelerine şaşıyorum!" diyerek meseleyi İbn Abbâs'a sordu. Bunun üzerine İbn Abbâs şunları anlattı: "Gerçekten bu konuyu en iyi bilen benim. Resûlullah (sav) sadece bir kere hac yaptığı için insanlar bu konuda ihtilâfa düştüler. Şöyle ki Resûlullah (sav) hac maksadıyla yola çıktı. Zülhuleyfe'deki namazgâhında iki rekât namaz kıldı. Namazını bitirince bulunduğu yerde hacca niyet edip hac için yüksek sesle telbiye getirdi. Bunu kendisinden işiten kimseler kendisinden işittikleri gibi bellediler. Sonra devesine binip de devesi kalkınca ikinci bir telbiye daha getirdi. Bazı kimseler de kendisinden bunu işitmiş oldular. İşte bu ihtilâfın sebebi, oraya insanların bölük bölük gelmiş olmaları ve devesi onu kaldırdığı sırada Resûlullah'ı telbiye getirirken işitenlerin, 'Resûlullah (sav) telbiyeyi devesi kendisini kaldırdığı zaman getirdi.' demeleri, daha sonra Resûlullah (sav) deveyle biraz daha ileri gidip de Beydâ tepesine çıktığı sırada getirdiği telbiyeyi duyan diğer bazı kimselerin de, 'Resûlullah (sav) hacca Beydâ tepesinde niyet etti.' demeleridir. Allah'a yemin olsun ki o, namazgâhında ihrama girdi ve devesi kendisini kaldırınca telbiye getirdiği gibi Beydâ tepesine çıktığında da telbiye getirdi."[13]

[11] EM266 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 102.
[12] MŞ947 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Tahâret, 106.
[13] HM2358 İbn Hanbel, I, 260; D1770 Ebû Dâvûd, Menâsik, 21.

Sahâbe farklı farklı görüşler ortaya koymuşlardı, yalan da söylemiyorlardı. Hepsi Hz. Peygamber'in telbiye getirdiğini gördükleri için söylediklerinden şüphe de etmemişlerdi. Ancak İbn Abbâs'ın da anlattığı gibi onlar olayın birer parçasını görmüş, tamamına yetişememişlerdi. Bu nedenle de hepsi gördükleri parçayı, gördükleri kadarıyla kendi algılarını ön planda tutarak anlatmışlardı ve görüş farklılıkları da böylelikle ortaya çıkmıştı.

Sahâbe de insandı ve her birinin hadiseleri anlayış ve kavrayışları farklıydı, onlar bunun farkındaydı. Özellikle konu Kutlu Elçi'nin sözleri olunca birbirlerinin yanlışlarını düzeltmekten kaçınmıyorlardı. Müminlerin annesi Hz. Âişe de Hz. Peygamber'in eşi olması ve ilme merakı sayesinde birçok hadisi bizzat Resûlullah'tan dinlemişti ve hadis konusunda yetkindi. Bir gün Resûlullah'tan, *"Ölüye, ailesinin ağlaması sebebiyle azap edilir."* şeklinde bir hadis nakleden İbn Ömer'i[14] duyduğunda, duayı dilinden eksik etmeden, "Allah Ebû Abdurrahman'ı bağışlasın. İbn Ömer kesinlikle yalan söylemedi fakat ya unuttu ya da hata etti." dedi ve olayın aslını anlattı: "Resûlullah (sav) bir Yahudi cenazesine rastlamıştı da ailesi orada ağlıyordu. Bu olay üzerine onlara, *"Siz burada ağlıyorsunuz, o ise kabrinde (günahları dolayı) azap çekiyor."* dedi.[15] Hz. Âişe'nin bu eleştirisini duyan İbn Ömer ise hatasını kabul edip sessiz kaldı, bir şey söylemedi.[16] İbn Ömer bu hadiste, Hz. Peygamber'in *"Siz burada ağlıyorsunuz, o ise kabrinde azap çekiyor."* ifadesini, kişinin ağlamasıyla, ölünün azabı arasında ilişki kurarak, ölüye ağlamanın onun azabını artıracağı şeklinde anlamış ve yanlış yorumlamıştı.

Sahâbenin aynı hadise hakkında birbiriyle ihtilâflı görüşler ortaya koymaları kimi zaman da işitme ve dinleme farklılıklarından ileri geliyordu. Vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit, Râfi' b. Hadîc'den Resûlullah'ın, tarlaları kiraya vermeyi yasakladığını duyunca[17] Râfi'e Allah'tan merhamet diledikten sonra, "Vallahi ben bu hadisi ondan daha iyi biliyorum." demiş ve olayın aslını anlatmıştı. "Resûlullah'a, ensardan kavga etmiş iki adam gelmişti, Hz. Peygamber onları dinledi ve *'Eğer durumunuz böyle ise tarlaları kiraya vermeyin.'* dedi. Râfi' ise sözün sadece *'Tarlaları kiraya vermeyin.'* kısmını işittiği için hata etti."[18] Her insanda olabileceği gibi o da yanlış işitmişti, bu nedenle de farklı bir görüş ortaya çıkmıştı.

Farklı görüşlerin bir başka nedeni de ashâbın yorum ve değerlendirme farklılığı idi. Resûlullah'ın söylediği bir söz farklı sahâbîlerin kendi bilgi ve algılarına göre farklı anlaşılabiliyordu. Hendek Savaşı'nın hemen ardından

[14] M2144 Müslim, Cenâiz, 17.
[15] MU559 *Muvatta'*, Cenâiz, 12; T1006 Tirmizî, Cenâiz, 25.
[16] B1288 Buhârî, Cenâiz, 32
[17] M3945 Müslim, Büyû', 113.
[18] D3390 Ebû Dâvûd, Büyû', 30; N3959 Nesâî, Müzâraa, 45; İM2461 İbn Mâce, Rühûn, 10.

Resûlullah, Cebrail'den aldığı ilham ile Kurayzaoğulları üzerine yürümeye karar vermiş ve yerine âmâ sahâbî İbn Ümmü Mektûm'u vekil bırakmıştı.[19] Ve ashâbının acele etmesini sağlamak için de onlara şu emri vermişti: *"Kimse ikindi namazını Kurayzaoğulları yurdundan başka bir yerde kılmasın."*[20]

Kimi sahâbîler Peygamber Efendimizin sözünü zâhirine göre anlayarak Kurayzaoğulları'na varmadıkça ikindi namazlarını kılmamış, kimileri ise Resûlullah'ın, bu sözüyle acele etmelerini istediğini düşünerek sözün gayesini esas almış ve namazlarını kılmışlardı. Sonradan bu iki farklı davranışı öğrenen Allah Resûlü, iki grubu da eleştirmedi.[21] İşte sahâbenin aynı sözü değişik şekillerde anlamaları da onların anlayış tarzlarının ve bakış açılarının birbirinden ne denli farklı olduğunu göstermekteydi. Çünkü bu, insanın yaratılışı gereğiydi.

Bakış açıları farklı olduğu gibi bilgileri ve kavrama kabiliyetleri de farklıydı ashâbın. Resûlullah bir gün mescitte burnuna kötü kokular gelmesi üzerine, ashâbına *"Cuma namazına gelirken yıkanın."* buyurmuştu.[22] Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî de Resûl-i Ekrem'in bu sözünden cuma namazına gelirken herkesin yıkanması gerektiği hükmünü çıkardı.[23] Bu sözün maksadını dikkate alan fakih sahâbî İbn Abbâs ise şöyle bir açıklama yaptı: "O zamanlar insanlar fakirdi ve yünlü elbiseler giyerdi. Mescid-i Nebî ise hem dardı hem de çatısı alçaktı. İnsanların yünlü elbiseler giymeleri terlediklerinde kötü kokuya neden oluyordu. Bu koku, Resûlullah'a kadar ulaştığında, cemaate şöyle dedi: *'Ey insanlar! Bugün gelince yıkanın. Her biriniz bulabildiği en güzel yağını ve kokusunu sürünsün.'*"[24] İşte sözün hangi şartlarda ve ortamda söylendiğini dikkate alan İbn Abbâs, hadisi emir olarak değil, camiye temiz gelinmesini teşvik eden bir tavsiye olarak anladı ve farklılık da bu anlayış tarzından kaynaklandı.

İbn Abbâs gibi Hz. Peygamber'in sözlerinden hüküm çıkarmaya çalışanlar yanında, sadece Kutlu Elçi'nin dediğini yapmaya gayret eden sahâbîler de vardı. Peygamber âşığı İbn Ömer, Allah Elçisi'nin söylediklerini harfiyen yerine getirmeye özen gösteren bir sahâbîydi. O, Resûlullah'ın, *"Meyveleri olgunlaşmadan satmayın."* sözünü duymuş[25] ve bu söze tâbi olmuştu. Fakih sahâbî Zeyd b. Sâbit ise bu sözün ortaya çıkış sebebine dikkat çekerek açıklamasını yaptı. Önceden insanlar meyveleri olgunlaşmadan satıyorlardı. Ancak müşteriler, meyveleri topladıktan sonra ödeme yapma zamanı geldiğinde, meyvelerin bozuk olduğunu, ham iken döküldüğünü, hastalıklı çıktığını söyleyerek satıcıyla münakaşa ediyorlardı. Bu husumet

[19] MŞ36815 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 28; HS4/192 İbn Hişâm, *Sîret*, 4, 192.

[20] B4119 Buhârî, Meğâzî, 31.

[21] B4119 Buhârî, Meğâzî, 31; M4602 Müslim, Cihâd ve siyer, 69.

[22] HM2419 İbn Hanbel, I, 269.

[23] M1957 Müslim, Cum'a, 5; MA5305 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 198.

[24] D353 Ebû Dâvûd, Tahâret, 128.

[25] M3862 Müslim, Buyû', 49.

ve anlaşmazlıklar artınca Kutlu Elçi de onlara meşveret yani yol gösterme mahiyetinde *"Mademki böyle olmuyor, o hâlde meyve olgunlaşıncaya kadar alışveriş yapmayın."* tavsiyesinde bulundu.[26] Görüldüğü gibi hadisin hangi bağlamda söylendiğini bilen Zeyd b. Sâbit, meyvelerin olgunlaşmadan satılmamasına dair ifadenin bir yasak değil tavsiye olduğunu söylemişti. İbn Ömer ise hadisi uygulamayı ve yasaktan yüz çevirmeyi önemsediği için denileni yapma gayretinde olmuştu. Hadisin ne maksatla söylendiğini veya bağlayıcı olup olmadığını ise pek önemsememiş, bu nedenle farklı görüşler ortaya çıkmıştı.

Gün geçtikçe hayat şartları farklılaşıyor, şartlar ve toplum da değişiyordu. Habibullah vefat etmişti, artık ashâb karşılaştıkları sorunları kendileri çözmek zorundaydı. Toplumun önderleri olan halifeler ve fakih sahâbîler de bu sorunların ilk muhatapları olup değişen şartlara uygun çözümler üretiyorlardı. İşte bu şartları dikkate alan Hz. Ömer, fetihle alınmış olan Irak topraklarını, Hz. Peygamber'in savaşanlar arasında dağıttığı gibi paylaştırmamış, gelecek nesillere devamlı bir kaynak olması için sahiplerinin elinde bırakıp vergiye bağlamıştı.[27] Çünkü şartlar değişmişti ve bu yol insanlar için daha faydalı olacaktı. Yine ashâbın fıtır ve zekâtta ödenecek miktarı, ürünlerin ucuzlamasına paralel olarak değiştirmeleri de şartları dikkate aldıklarını göstermekteydi.[28] Bu şekilde sahâbîler, farklı durumlarda farklı görüşler ortaya koyuyor ve bu da görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasının bir başka sebebi oluyordu.

Asr-ı saadette bir Kurban Bayramı günüydü ve Medine'de bayram dolayısıyla çöl halkından birçok fakir gelmiş dolaşıyordu. Fakirleri gözetip kollayan o ince ruhlu elçi, *"Kurban etinden üç gün yetecek kadarını ayırın ve kalan kısmını sadaka olarak dağıtın."* emrini verdi ashâbına.[29] Resûlullah'ın bu emrini bilen Ebû Saîd el-Hudrî,[30] bir sefer sebebiyle memleketinden uzaktaydı. Seferden geldiğinde önüne kurban etlerinden yapılmış bir yemek konulmuştu. Resûlullah'ın koyduğu yasak aklına gelen Ebû Saîd, "Bunu geri çekin, ben bundan yemem!" diyerek tepki gösterdi. Ardından Ebû Saîd oradan ayrıldı ve ana bir kardeşi Katâde'ye giderek olayı anlattı. Katâde ise ona kendisi seferde iken Hz. Peygamber'in bu yasağı kaldırdığını ve artık isteyenin istediği kadar eti saklamasına izin verdiğini söyledi.[31] Hz. Âişe de bu hükmün geçici olduğunu, o dönemde fakirlerin doyurulması için Resûlullah'ın böyle bir yasak koyduğunu söylemişti.[32] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, o sene Medine'de fakir sayısının artması sebebiyle

26 [illegible]
27 [illegible]
28 [illegible]
29 [illegible]
30 [illegible]
31 [illegible]
32 [illegible]

kurban etlerinin dağıtılmasını istemiş, daha sonra yaşam standartlarının normalleşmesi üzerine de bu yasağı kaldırmıştı. Yasağın kaldırıldığı bilgisinden habersiz olan Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettikleri, farklı görüşlerin ortaya çıkmasının bir başka sebebi olmuştu.

Sahâbe de insan olmaları hasebiyle, karakter, anlayış, tecrübe, bilgi ve dünya görüşü olarak birbirinden farklıydı. Bu nedenle de fıkhî, siyasî ve günlük olaylarda birbirlerinden az ya da çok farklı görüşler ve tutumlar benimsemeleri normaldi. Zaten ne İslâm ne de Allah Resûlü onların farklı görüşlerine karşı çıkıyordu. Çünkü İslâm, bölünmelere yol açan, insanları ayıran ihtilâflara karşıydı, fıkhî ve ictihadî farklılıkları ise bir ayrılık vesilesi değil zenginlik olarak görmekteydi. İbn Abbâs'ın "Sen, '(Mirastan) geriye kalanın üçte biri anneye aittir.' hükmünü Allah'ın Kitabı'nda bulabiliyor musun?" şeklindeki sorusuna Zeyd b. Sâbit'in "Sen kendi görüşünü söyleyen bir adamsın, ben de kendi görüşümü söyleyen bir adamım." şeklinde cevap vermesi,[33] yine Hz. Ömer'in dedenin mirası hakkında görüş bildirdikten sonra, "Ben, dede mirası hakkında bir görüş belirtmiştim. Eğer siz de uygun görürseniz, ona uyun!"[34] "Ya da ileride siz kendi fikrinizi belirtirsiniz."[35] demesi, farklılıkları ashâbın da normal karşıladığını ve yadsımadıklarını göstermektedir.

Ashâb arasında fıkıhla ilgili ihtilâfların yanı sıra zaman zaman kelâmî tartışmalar da yaşanmaktaydı. Hz. Âişe bir gün Mesrûk'a, "Her kim sana, 'Muhammed (Mi'rac gecesinde) Rabbini gördü.' derse yalan söylemiştir. Çünkü Allah, *'Gözler O'nu göremez.'* buyurmuştur. Yine, "Kim sana Muhammed'in gaybı bildiğini söylerse muhakkak o yalan söylemiştir. Çünkü Yüce Allah, *'Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez.'* buyuruyor." demişti.[36] Hz. Ömer'in veba salgını sırasında kaderle ilgili görüşleri de bu çerçevede değerlendirilebilir. Adaletiyle dünyaya nam salan Hattâb oğlu Ömer, hicretin on yedinci senesinde halkın durumunu yerinde görmek üzere Şam'a gitmişti. Tebük vadisindeki Serğ köyüne geldiğinde[37] Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve komutanları Hz. Ömer'in yanına geldi ve Şam'da şiddetli bir veba salgınının başladığını haber verdi. Ordusunun sorumluluğunu bütün ağırlığıyla üzerinde hisseden halife Ömer, ne yapacağını bilemedi ve en doğru yolun ashâbıyla istişare etmek olduğunu düşündü.

Halife Ömer, onlara, Şam'da veba salgınının ortaya çıktığını anlatıp fikirlerini almak istedi. Ancak ittifak edilen bir görüş çıkmadı. İlk muhacirlerin bir kısmı, "Sen bir görev için çıktın. Bundan geri dönmen

[33] DM2903 Dârimî, Ferâiz, 3.
[34] DM2943 Dârimî, Ferâiz, 12.
[35] DM2927 Dârimî, Ferâiz, 10.
[36] B7380 Buhârî, Tevhîd, 4
[37] TB2/485 Taberî, *Târîh*, II, 485; AU21/383 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXI, 383

uygun değildir." derken, diğerleri tam aksine, "İnsanların geri kalanı ve Resûlullah'ın (sav) ashâbı seninle beraberdirler, onları bile bile veba üzerine götürmeni uygun görmüyoruz." şeklinde farklı görüşler belirttiler. Ardından ensarla da görüşen Hz. Ömer, onların da farklı görüşler belirttiğini görünce, çözüm bulma umuduyla Mekke'nin fethinde Müslüman olanları çağırttı ve onların fikirlerini aldı.

Onlar diğer grupların aksine ittifak ederek şunları ifade ettiler: "Afiyet yurdu yerine bela yurdunu tercih etmekten Allah korusun."[38] "Veba yok edici bir musibettir ve bile bile onun üzerine gitmek istemiyoruz."[39] dediler. Bu sözlerden sonra net bir fikre ulaşan Halife Ömer, ertesi gün Medine'ye geri dönüleceğini ilân etti. Bu sırada Ebû Ubeyde b. Cerrâh, "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" diyerek Hz. Ömer'e itiraz etti. Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'den böyle bir itiraz beklemiyordu. Ona şu sözlerle cevap verdi: "Evet, Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz. Ne dersin? Senin develerin olsa, bir yanı verimli, diğeri çorak olan bir vadiye inseler, onları verimli yerde de otlatsan çorak yerde de otlatsan Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?"[40] Böylece Hz. Ömer, yapılması gerekeni yaptı ve karar vermeden önce diğer sahâbîlerin farklı görüşlerini dinleyip onlarla istişare ederek onları yadırgamadan, ortak akılla sonuca varma yolunu seçti.

Sahâbe arasında ihtilâflar siyasî alanda da görülmüştür. Siyasî ihtilâfların ilk olarak Benî Sâide'de Resûlullah'ın vefatını takip eden yönetimle ilgili tartışmalarla başladığı kabul edilse de ashâb arasında zaman zaman kabilecilik ruhunu çağrıştıran siyasî ayrılıklar baş göstermiştir. Ancak Resûlullah'ın varlığı bu ayrılıkların derinleşmesini engellemiştir. Söz konusu ihtilâflar gerek fertler gerekse kabileler arasında yaşanmıştır. Örneğin Ebû Zer, bir gün Bilâl-i Habeşî ile tartışmış,[41] zenci olan annesinden dolayı onu ayıplayarak onun kalbini kırmıştır. Olay Resûlullah'a aktarıldığında, "*Ebû Zer! Onu anasından dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, kendisinde hâlâ câhiliyeden izler bulunan bir kimsesin...*" buyurarak Ebû Zerr'i bu hareketinden ötürü kınamıştı. Ebû Zer, bu olaydan sonra Resûlullah'ın söylediklerini harfiyen yerine getirmiş ve kölesiyle aynı kıyafetleri giymeye başlamıştı.[42]

Topluluklar arasındaki tartışmalardan biri de ensar ve muhacir arasında yaşanmıştı. Ensar ve muhacirden müteşekkil bir topluluk, Hz. Peygamber'le beraber Benî Müstalik Gazvesi'ne çıkmıştı. Muhacirlerden bir genç, sürekli şaka yapıyordu. Derken bu muhacir şaka olsun diye ensardan bir gencin arkasına vurdu. Bu davranış karşısında çok öfkelendi.

[38] M5784 Müslim, Selâm, 98.
[39] TB2/486 Taberî, *Târîh*, II, 486.
[40] M5784 Müslim, Selâm, 98; M5787 Müslim, Selâm, 100; MA20159 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 147.
[41] AU1/329 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 329.

Çıkan tartışma sonrası câhiliye dönemindeki âdetlere benzer bir şekilde her ikisi de kendi kabilelerini yardıma çağırdı. Sesleri duyan Hz. Peygamber, *"Câhiliye ehlinin (kavgalarda başvurduklarına benzer bu) yardım çağrıları da nereden çıktı? Derdi ne bunların?"* dedi. Kendisine durum arz edildi. Efendimiz, *"Bu davranışları terk edin. Bunlar çok çirkin şeyler."* buyurarak ashâbını sakinleştirdi.[43]

İfk Hadisesi'nde Hz. Âişe'ye iftira atanın Evsli mi Hazrecli mi olduğu tartışılırken yaşanan gerginlik ashâb arasında zaman zaman hayli sert tartışmaların da olabildiğini göstermektedir. Nitekim bu olay tartışılırken iftiracının kendilerinden olmadığını iddia eden Evs ve Hazrec ayaklanmış, çarpışmaya niyetlenmişlerdi. Sonunda minberde bulunan Resûlullah'ın (sav) yatıştırmasıyla ortam sakinlemişti.[44]

Ebû Zer el-Gıfârî'nin doğrudan devlet yönetimindeki Hz. Osman ve Muâviye gibi şahıslara yönelttiği eleştiriler siyasî ihtilâfların en açık örnekleri olmuş ve Ebû Zerr'in muhalif bir sahâbî olarak tanınmasına vesile olmuştur. Örneğin o, *"Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda sarf etmeyenleri acı bir azap ile müjdele!"*[45] âyetinin, Ehl-i kitap hakkında indiğini söyleyen Muâviye ile Şam'da tartışmış, âyetin hem onlar hem de kendileri hakkında indiğini iddia etmişti. Sonrasında Muâviye onu Hz. Osman'a şikâyet etmiş, böylece Medine'ye çağrılmıştı.[46]

Ebû Zer, zenginlerle karşılaştıkça servet biriktirenlerin cehennem ateşinde kızdırılmış taşlarla dağlanacaklarını söyleyerek onların tepkilerini üzerine çekiyordu.[47] O, sahip olduğu mülkiyet anlayışı ile ters düşen her türlü açıklamaya sert bir şekilde karşı koyuyor, hatta işi, bu görüş sahiplerine vurmaya kadar vardırıyordu.[48] Servet biriktirmekten sürekli sakındırmasından dolayı insanlar, ondan kaçar hâle gelmişlerdi.[49] Bu şekilde Medine'de de problem çıkarması sebebiyle, başta Hz. Osman olmak üzere sahâbe onun bu durumunu hoş görmemiş ve nihayet Hz. Osman'ın "İstersen (insanlardan uzak) bir yere çekil." uyarısı ile gidip Rebeze'ye yerleşmişti.[50]

Ebû Zerr'in bu sert tavırları Müslümanların, her geçen gün biraz daha zenginleşmesi, lüks ve israfa düşmesi, fakir ile zengin arasındaki ilişkilerin zayıflaması, kısaca toplumun sosyal adalet ve dayanışma cihetiyle olumsuz yönde değişmesi karşısında tepkisel bir tavır olarak ortaya çıkmıştı. Bu tavrı, hem fakir halk, hem de yönetim aleyhtarları tarafından destek görüp siyasî bir veche kazanınca, Muâviye ve Hz. Osman ona karşı koymak ve onu susturmak istemişti.

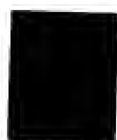
42 B30 Buhârî, Îmân, 22.
43 B3518 Buhârî, Menâkıb, 8; T3315 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 63; M6582 Müslim, Birr, 62.
44 B2661 Buhârî, Şehâdât, 15; M7020 Müslim, Tevbe, 56.
45 Tevbe, 9/34.
46 B1406 Buhârî, Zekât, 4.
47 B1407 Buhârî, Zekât, 4; M2307 Müslim, Zekât, 35.
48 HM453 İbn Hanbel, I, 64.
49 HM21782 İbn Hanbel, V, 164.
50 ST4/227 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 227.

Aslında böylesi siyasî ihtilâflar Ebû Zerr'in muhalif tavrından önce, Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte başlamıştı. Hz. Peygamber (sav) vefat edince Benî Sâide çardağında bir grup Medineli toplanıp ensardan bir sahâbî olan Sa'd b. Ubâde'nin yönetim işini üstlenmesi gerektiği görüşü üzerinde istişare etmeye başlamış, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de içinde bulunduğu bir grup muhacirin yanlarına gelmeleriyle kimin idareci olacağı konusunda tartışmalar yaşanmıştı. İki gruptan da birer emir seçilmesini teklif edenler olmuş ancak ihtilâfın büyümesinden endişe eden Hz. Ömer'in, Hz. Ebû Bekir'e biat etmesiyle sorun çözülmüştü. Ensarın ve muhacirin topluca Hz. Ebû Bekir'e biati, Resûlullah'tan sonra yaşanan ilk ciddi ihtilâfın gönül birliğiyle sona erdirilmesi anlamına geliyordu.[51]

İlerleyen yıllarda siyasî ve askerî çatışmalara dönüşen ihtilâflar da yaşayan sahâbenin düştüğü bu ayrılık, insan gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu gerçek, her insanın ilgi alanları, mizacı, kişiliği, ön kabulleri, ön yargıları, kavrayış ve zekası gibi kendi sahip olduğu özellikler ile yetiştiği çevreden kaynaklanan birtakım unsurlar neticesinde olayları farklı farklı değerlendirmesidir. Fıkhî, kelâmî veya siyasî olsun tüm bu ihtilâflar bir bakıma insanın fikrî zenginliğini de ortaya koyar. Nitekim ümmetin ihtilâfının bir rahmet olduğunu müjdeleyen rivayet de[52] fıkhî, fikrî ve ictihadî konulardaki farklılıkların bir zenginlik ve insanlar için bir kolaylık olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, *"Hâkim, hüküm verirken ictihad eder (gücü nispetinde çaba sarf eder) de sonunda isabetli karar verirse, iki sevap kazanır. Eğer ictihad eder de sonunda hata ederse, bir sevap kazanır."*[53] buyurarak bu ihtilâfların olağan karşılanması gerektiğine dikkatleri çekmiştir.

Peygamber Efendimizin ashâbı da kimi zaman ihtilâfa düşmüş, meseleleri tartışmış, farklı görüşler ortaya koymuş ve bu farklılıkları da doğal karşılamışlardır.[54] Çünkü İslâm, bölünmelere karşıdır ve İmam Mâlik'in dediği gibi, "Âlimlerin ihtilâfı Yüce Allah'ın bu ümmete bir rahmetidir. Herkes kendisince doğru olana uymaktadır, herkes doğru yoldadır ve herkes Allah'ın rızasını aramaktadır."[55]

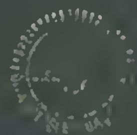
[51] B6830 Buhârî, Hudûd, 31.
[52] CU1/182 İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, I, 182; KH1/64 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 64-65.
[53] M4487 Müslim, Akdiye, 15.
[54] DM2903 Dârimî, Ferâiz, 3; DM2943 Dârimî, Ferâiz, 12.
[55] KH1/66 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 66.

İZİN

F

HADİSLERLE İSLAM

7

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HADİSLERLE İSLÂM 7
Hadislerin Hadislerle Yorumu

Genel Koordinatör : Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR
Yayın Yönetmeni : Dr. Yüksel SALMAN
Koordinasyon : Yunus AKKAYA
Grafik-Tasarım : TAVOOS (0312. 439 01 69)
Baskı Kontrol : İsmail DERİN
Baskı ve Cilt : Özgün Matbaacılık (0312. 419 01 75)
Baskı : 1. Baskı, Ankara 2014
DİYK Kararı : 12.07.2011/49
2014-06-Y-0003-985
ISBN 978-975-19-5998-0 (takım)
ISBN 978-975-19-6005-4 (7. cilt)
Sertifika No: 12930

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No: 147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0312. 295 72 93 - 94
Faks: 0312. 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış : Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel.: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

ADİSLERLE İSLÂM

7

HADİSLERİN HADİSLERLE YORUMU

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

ÇİNDEKİLER

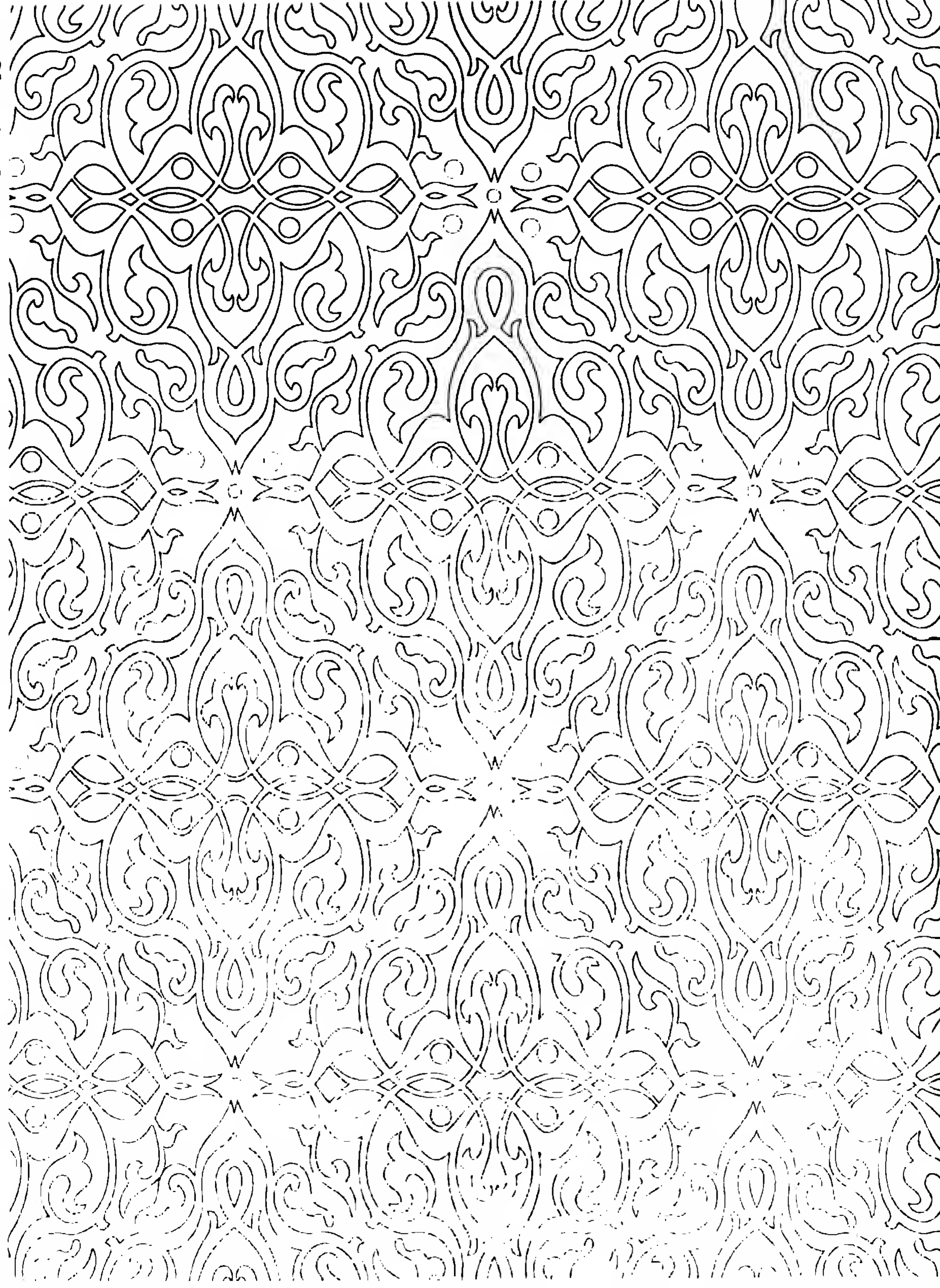
VII. BÖLÜM

TARİH ve MEDENİYET -II-

VIII. BÖLÜM
EBEDÎ HAYAT, ÂHİRET

VII. BÖLÜM

İSRÂ ve Mİ'RAC
MÛCİZEVÎ GECE YOLCULUĞU VE KULUN ALLAH'A YÜKSELİŞİ

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: أُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ بِقَدَحَيْنِ مِنْ
خَمْرٍ وَلَبَنٍ فَنَظَرَ إِلَيْهِمَا فَأَخَذَ اللَّبَنَ، فَقَالَ لَهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ:
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى هَدَاكَ لِلْفِطْرَةِ، لَوْ أَخَذْتَ الْخَمْرَ غَوَتْ أُمَّتُكَ.

Ebû Hüreyre anlatıyor:

"Resûlullah (sav) İsrâ gecesi götürüldüğünde kendisine birinde şarap diğerinde süt olan iki bardak getirildi. Resûlullah onlara baktı ve sütü aldı. Bunun üzerine Cibrîl, *'Seni fıtrata (insan tabiatına) uygun olanı almaya yönlendiren Allah'a hamdolsun. Eğer şarabı alsaydın ümmetin azgınlaşırdı.'* dedi."

(N5660 Nesâî, Eşribe, 41)

عَنْ أبِي ذَرٍّ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ:
هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ؟ قَالَ: "نُورٌ أَنَّى أَرَاهُ."

عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها قَالَتْ: مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ مُحَمَّدًا ﷺ رَأَى رَبَّهُ فَقَدْ كَذَبَ،
وَهْوَ يَقُولُ: ﴿لاَ تُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ...﴾

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَمَّا أُسْرِيَ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ ...فَأُعْطِيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثَلاَثًا:
أُعْطِيَ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ، وَأُعْطِيَ خَوَاتِيمَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، وَغُفِرَ -لِمَنْ لَمْ يُشْرِكْ
بِاللَّهِ مِنْ أُمَّتِهِ شَيْئًا- الْمُقْحِمَاتُ.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لَمَّا كَذَّبَتْنِي قُرَيْشٌ قُمْتُ فِي الْحِجْرِ فَجَلاَ اللَّهُ لِي بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَطَفِقْتُ
أُخْبِرُهُمْ عَنْ آيَاتِهِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ."

Ebû Zer anlatıyor: "Resûlullah'a (sav), 'Rabbini gördün mü?' diye sordum, *'O bir nur, O'nu nasıl göreyim!'* buyurdu."

(M443 Müslim, Îmân, 291)

Hz. Âişe (ra) şöyle demiştir: "Her kim Muhammed Rabbini gördü derse yalan söylemiştir. Zira Allah, *'Gözler O'nu göremez...'* (En'âm, 6/103) buyurmaktadır."

(B7380 Buhârî, Tevhîd, 4)

Abdullah (b. Mes'ûd) şöyle demiştir: "İsrâ olayı gerçekleştiğinde Resûlullah'a (sav) üç şey verilmiştir: Beş vakit namaz ve Bakara sûresinin son âyetleri verilmiş, ümmetinden Allah'a şirk koşmayanların büyük günahları mağfiret olunmuştur."

(M431 Müslim, Îmân, 279)

Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"(İsrâ ve Mi'rac) konusunda Kureyş beni yalanlayınca Hicr'de ayakta durdum. Allah, Beytü'l-Makdis'i gözümün önüne getirdi. Ben de ona bakarak özelliklerini Kureyş'e anlatmaya başladım."*

(B3886 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 41)

Bir gün Utbe, Şeybe, Ebû Süfyân, Nadr b. Hâris, Ebu'l-Buhterî, Velîd b. Mugîre, Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef ve Kureyş'in diğer ileri gelenleri Mekke'ye hâkim bir noktada toplandılar. Aralarında, Hz. Muhammed'le konuşmayı, onu sıkıştırarak davasından vazgeçirmeyi tasarladılar. Ona, kavminin kendisiyle konuşmak için toplandığını, onu beklediklerini haber verdiler. Onların doğru yola erişmelerini çok arzulayan Hz. Muhammed (sav), hemen geldi ve yanlarına oturdu. Kureyşliler, "Biz Araplar arasında, senin kavmine yaptığını kimse yapmamıştır." dediler. "Sen babalarımızı kötüledin, dinimizi ayıpladın, akıllarımızı küçümsedin, tanrılarımıza hakaret ettin ve insanları böldün, olabilecek en kötü şeyleri yaptın!" diye onu suçladılar. Ardından da, "Şayet bunu mal elde etmek için yapıyorsan sana malımızdan verelim en zenginimiz ol; şeref istiyorsan seni başımıza geçirelim; iktidar istiyorsan seni melik yapalım; eğer sana cin musallat olduysa seni tedavi ettirmek için mülkümüzü harcayalım veya seni mazur görelim." diyerek birtakım öneriler getirdiler. Bu öneriler karşısında Allah Resûlü, şu açıklamayı yaptı: *"Söylediklerinizin hiçbirisi bende yok, getirdiklerimi de ne sizden mal talep etmek, sizin üzerinizde üstünlük sağlamak ne de size yönetici olmak için getirdim. Zira Allah beni size elçi olarak gönderdi; bana Kitap'ı indirdi, müjdelememi ve sakındırmamı istedi. Ben de Rabbimin elçilik görevini yerine getirdim, size içten davrandım. Şayet getirdiğimi kabul ederseniz bu sizin dünya ve âhirette payınıza düşendir. Şayet bana karşı direnirseniz Allah aramızda hükmedinceye kadar sabrederim."*

Hz. Peygamber'in bu kararlı tavrı karşısında ümitleri kırılan müşrikler, Hz. Peygamber'i zora sokmak amacıyla konuşmalarını sürdürdüler: "Şayet teklifimizi kabul etmiyorsan memleketi bizden daha dar, malı daha az, geçimi daha zor olan yok, bunu biliyorsun. Öyleyse seni gönderen Rabbine söyle, bizi sıkıştıran bu dağları açsın, memleketimizi genişletsin; orada Şam ve Irak'takine benzer nehirler akıtsın; büyüklerimizden Kusay b. Kilâb'ı da diriltsin –zira o, güvenilir bir büyüğümüzdü– biz de ona senin söylediklerinin doğru olup olmadığını soralım. Söylediklerimizi yaparsan

biz de seni tasdik ederiz ve senin Allah katındaki yerini öğrenmiş, seni elçi olarak gönderdiğini anlamış oluruz."

Hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini bildikleri şeyleri talep eden müşriklerin bu tavırları, Hz. Peygamber'in Mekke'den ve Mekkelilerden ümidini kesmesine yol açacak cinstendi. Bununla birlikte Allah Resûlü, *"Ben bunlar için gönderilmedim. Ben, bana gönderdiğini sizlere iletmem için Allah tarafından görevlendirildim. Gönderdiklerini de sizlere tebliğ ettim. Kabul ederseniz bu, dünya ve âhirette sizin yararınızadır. Şayet reddederseniz ben Allah'ın rızası için sabrederim."* buyurdu. Hz. Peygamber'in bu sözleri üzerine, "Madem bunları yapmıyorsun, öyleyse Allah'tan seni tasdik eden bir melek göndermesini iste ya da sana altın ve gümüşten hazineler, saraylar ve köşkler versin ve seni zengin yapsın. Oysa sen çarşılarda dolaşıyorsun, geçimini sağlamaya çalışıyorsun!" diyerek ona sataştılar. Hz. Peygamber, *"Ben bunları Rabbimden istemem. Ben size bunun için de gönderilmedim. Allah beni müjdeci ve korkutucu olarak gönderdi."* dedi.

Bu cevap karşısında müşrikler iyice ileri gittiler ve "Öyleyse iddia ettiğin gibi gökten bir parça üzerimize düşür, Rabbin isterse bunu yapar." dediler. Bu arada öne çıkan Abdullah b. Ümeyye el-Mahzûmî, son sözü söyledi: "Sen göğe merdiven dayayıp da ben bakıp dururken göğe çıkıncaya, oradan yanında bir kitap getirinceye, hatta bir grup melek senin doğru söylediğine şahitlik edinceye kadar sana iman etmeyeceğiz."[1] Bu konuşmayla onlardan ümidini iyice kesen Allah Resûlü, üzüntülü bir şekilde ailesinin yanına döndü. İşte tam bu sırada Cenâb-ı Hak onlarla ilgili şu gerçekleri bildirdi: *"Dediler ki, 'Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inanacak değiliz.' De ki, 'Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resûl olarak gönderilen bir beşerim.'"*[2]

Beşerin idrak alanı dışında kaldığı için, aklınca hiçbir zaman olmayacak bir şeyi istemişti Abdullah b. Ümeyye el-Mahzûmî. Kavmi tarafından iyice sıkıştırılan Hz. Peygamber, Rabbi tarafından âyetlerinin bir kısmını kendisine göstermek ve böylece daha metin olmasını sağlamak için, mucizevî bir yolculuğa çıkarıldı. Buna dikkat çekmek isteyen Yüce Allah, Kur'an'da şu ifadelere yer vermiştir: *"Kendisine âyetlerimizden bir kısmını*

[1] VM2/810 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 810; BN3/66 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 66; VEI/198 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 1, 198-199

[2] İsrâ, 17/90-93

gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Harâm'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."[3]

Mekke'de bunalan Hz. Peygamber'i bu yolculuğa hazırlamak için Cebrail geldi. Hz. Muhammed'e merkepten büyük, katırdan küçük, Burak adı verilen beyaz bir binek getirildi. Burak, adımını gözünün gördüğü son noktaya basmaktaydı.[4] Mescid-i Harâm'dan Burak'la başlayan kutsal yolculukta, Hz. Peygamber Beytü'l-Makdis'e gelip orada iki rekât namaz kıldı.[5] Sonra kendisine birinde şarap diğerinde süt olan iki bardak getirildi. Resûlullah onlara baktı ve sütü aldı. Bunun üzerine Cibrîl, *'Seni fıtrata (insan tabiatına) uygun olanı almaya yönlendiren Allah'a hamdolsun. Eğer şarabı alsaydın ümmetin azgınlaşırdı.'* dedi."[6]

Kendisine özel bir anlatım örgüsü içerisinde takdim edilen bu olağanüstü yolculuk esnasında hem Hz. Peygamber'in kişisel durumuna hem de getirdiği dinin temel özelliklerini yansıtan birtakım unsurlara özel olarak dikkat çekilmiştir. Süt ve şarap ikramında sütü seçmesi ve Cebrail tarafından fıtratı seçmekle müjdelenmesi, şarabı seçmiş olsaydı ümmetinin azacağının belirtilmesi[7] bunlardan biridir.

Beytü'l-Makdis'e kadar olan ve Kur'an'da gece yürüyüşü anlamına gelen "İsrâ" kelimesiyle karşılanan yolculuk, semaya yükselişle yani "Mi'rac" ile devam etti. Yine Allah Resûlü yedi kat semanın her katında, peygamberlerden biriyle buluştu. Bu buluşmalar, hem şahsı ve hem de davet taktiği açısından, ifadeye dökülenlerden daha fazla anlam içermektedir. Zira yaşanan bu tecrübe, Allah'tan vahiy alan peygamberlerin, görevi açısından birlikteliğini ortaya koymakta; dolayısıyla müntesiplerini asgarî müşterekte birleştirmeyi hedeflemektedir. Bu yolculuğun sonunda Hz. Peygamber, mânâ âleminde Yüce Allah'ın huzuruna çıkmış; O'ndan bazı emirler almış ve birtakım ödüllerle de huzurdan ayrılmıştır. Allah Resûlü, zaman ve mekândan münezzeh olan Rabbi ile buluşmayı insanın idrakine sunarken de şüphesiz dilin imkânlarını kullanmıştır. Bunu insanî eylemlerle karıştırmamak gerekmektedir. Sadece zaman ve mekânla iliştirildiği takdirde anlama imkânı bulunan insana, anlatmanın bir aracı olarak yani idraki kolaylaştırmak için söz konusu figürlere başvurulmuştur. Nitekim Ebû Zer, Resûlullah'a, "Rabbini gördün mü?" diye sormuş, Hz. Peygamber de, *"O bir nur, O'nu nasıl göreyim!"* buyurmuştur.[8] Huzura çıkan Elçisi'nin Rabbini görüp görmediği merak edilmeye ve tartışılmaya başlanınca, Hz.

[3] İsrâ, 17/1
[4] M411 Müslim, Îmân, 259.
[5] HS2/243 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 244.
[6] N5660 Nesâî, Eşribe, 41.
[7] DM2120 Dârimî, Eşribe, 1.
[8] M443 Müslim, Îmân, 291.

Âişe, "Her kim Muhammed Rabbini gördü derse yalan söylemiştir. Zira Allah, *'Gözler O'nu göremez...'*[9] buyurmaktadır." açıklamasını yapmıştır.[10]

Âyet-i kerimelerde yedi kat sema ifadesi kullanılmış; semanın her katı Hz. Âdem'le başlayan ve Hz. Muhammed'le biten tevhid geleneğinin önemli isimlerinden biriyle buluşmaya sahne olmuştur. Öncelikle kabul edilen sema algısı ortaya konulmalıdır. Bu amaçla âyet-i kerimelere baktığımızda, her şeyin yaratıcısı olan Allah Teâlâ, semayı yedi kat olarak[11] tanzim etmiştir.[12] Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar da Allah'ı tesbih etmektedir.[13] O, yedi göğü tabaka tabaka yaratmış, onların arasında herhangi bir uyumsuzluk olmadığına dikkat çekerek şöyle buyurmuştur: *"Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun?"*[14]

Rivayetlerdeki anlatıma göre insanlığın atası Hz. Âdem'le birinci kat semada karşılaşılır. Cebrail Hz. Peygamber'le birlikte huzura vardığında, yanındakinin kim olduğu sorulur. Cebrail, "Muhammed" cevabını verdiğinde, "O gönderildi mi?" diye sorar Hz. Âdem ve farklı katlarda karşılaştığı diğer peygamberler. O soru ve verilen cevap, Hz. Âdem'le başlayan nübüvvet geleneğine dikkat çekmekte, öte yandan hem melekût âleminde hem de insanlardaki beklentiye vurgu yapmaktadır. "O gönderildi mi?" Bu, önemli bir sorudur. Zira Son Peygamber'e atıfta bulunduğu gibi kıyametin yaklaştığına da dikkatleri çekmektedir. Nitekim karşılaşılan peygamberlerden Hz. İbrâhim, Hz. Musa ve Hz. İsa ile kıyamet hakkında müzakereler yapmışlardır.[15]

Bu, risâlet zincirinin son halkası olarak Hz. Muhammed'in bir bütüne ait olduğunu, diğer bir ifadeyle Efendimizin Hz. Âdem'in, Hz. Musa'nın ya da Hz. İsa'nın iletmek istediği mesajı tebliğ etmekle yükümlü bir peygamber olduğunu anlatmaktadır. Ona iman edenler de söz konusu nübüvvet geleneğinin bir halkası olarak gelen hiçbir peygamberi ayırt etmemiş, birini diğerinden üstün tutmamış, hepsine iman etmişlerdir. Âyet-i kerimede bu durum şöyle ifade edilmiştir: *"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: 'O'nun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz...'"*[16] Bu ilâhî gerçeğin bilincinde olan Hz. Peygamber, Beytü'l-Makdis'te ayağını diğer peygamberlerin bastığı yere bastığını bildirmiştir.[17]

Bu noktada duyarlılık oluşturacak insanî birtakım unsurlara da dikkat çekilmiştir. İnsanların içerisinde bulunduğu küfür ve inançsızlığın,

[9] En'âm, 6/103.
[10] B7380 Buhârî, Tevhîd, 4.
[11] Talâk, 65/12, Nûh, 71/15, Nebe', 78/12.
[12] Bakara, 2/29.
[13] İsrâ, 17/44.
[14] Mülk, 67/3.
[15] İM4081 İbn Mâce, Fiten, 33.
[16] Bakara, 2/285-286.
[17] HM10842 İbn Hanbel, II, 528.

ataları Âdem Peygamber'i üzdüğü vurgulanmıştır: *"Birinci kat semaya yükseltildiğim zaman baktım ki orada bir zât duruyor. Sağında birtakım karaltılar solunda da birtakım karaltılar gözüküyor. Bu zât sağına baktığında gülüyor, soluna baktığında ağlıyordu. Bana dönerek, 'Hoş geldin salih peygamber, hoş geldin salih evlât.' diyerek beni selâmladı. Ben, Cebrail'e onun kim olduğunu sorunca, 'Bu Âdem'dir. Sağındaki ve solundaki karaltılar da onun çocuklarının ruhlarıdır. Sağındakiler cennetlikler, solundakiler de cehennemlik olanlardır. Bu nedenle sağına bakınca mutlu oluyor, soluna bakınca da üzülüyor.'* açıklamasını yaptı."[18]

Hz. Peygamber yaşadığı bu metafizik tecrübeyle sahipsiz olmadığına olan inancı ve güveni tazelenmiştir. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Mi'rac'a çıktığı zaman beraberinde büyük topluluklar bulunan peygamberlerin yanında, etrafında birkaç kişi olan ve hatta hiç müntesibi olmayan peygamberler görmüştü. Sonunda büyük bir kalabalık görmüş ve bunların kim olduğunu sormuştu. "Musa ve kavmi." demişler, "Fakat başını kaldır ve bak." diye eklemişlerdi. Başını kaldırdığında Peygamber Efendimiz, ufku tamamen kaplamış bir kalabalık görmüştü. Ona, "İşte bunlar senin ümmetindir." demişlerdi.[19]

Etrafındaki bir avuç insanla ölüm kalım mücadelesi veren Hz. Peygamber için bunun anlamı çok farklı idi, bu bir müjde idi. Nitekim Peygamberimiz de bunu böyle algıladı. Zira Rabbi, âyetlerinden bir kısmını açık bir şekilde göstermişti. Ancak bu olayın anlatımında farklı bir dil kullanılmıştır. Bir gün için elli vakit olarak belirlenen namaz, Hz. Peygamber'in münâcâtıyla beş vakit olarak tespit edilmiştir.[20] Ancak burada her namaz için on kat sevap verileceğine yapılan vurgu anlamlıdır. Beş vakte razı olmak, üstelik her bir vakte on namaz sevabı verileceğini bilerek ibadet etmek, insanı heveslendirmek için kullanılan bir söylemdir.

Mi'rac yolculuğunda, kendisini ziyarete gelen habibini boş çevirmeyen Yüce Allah ona birtakım hediyeler vermiştir. Elli olarak belirlenen namaz, beş vakit olarak takdir edilmiş ama elli namaz değerinde kabul edilmiştir. Bakara sûresinin son iki âyeti orada vahyedilmiş, ayrıca ümmetinden Allah'a şirk koşmayan günahkârların bağışlanacağı müjdesi verilmiştir.[21]

Öte yandan, temaşa edilen cennet ve cehennemdeki[22] birtakım manzaralar İslâmî eğitimin bir aracı olarak da kullanılmak istenmiştir. Meselâ, Hz. Peygamber, Mi'rac esnasında bakırdan tırnaklarıyla kendi yüzlerini ve bağırlarını tırmalayan bir topluluk görmüştü. Onların kim olduğunu sorduğunda, "Bunlar gıybet etmek suretiyle insanların etlerini yiyen ve onla-

[18] M415 Müslim, Îmân, 263.
[19] T2446 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 16.
[20] İM1400 İbn Mâce, İkâmet, 194.
[21] HM4011 İbn Hanbel, I, 423; M431 Müslim, Îmân, 279.
[22] T3147 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17

rın şereflerine saldıran kimselerdir."[23] cevabını almıştı. Karınları yılanlarla dolu ve ev kadar şişkin olan insanları gördüğünde onların kim olduğunu sormuş, kendisine onların faiz yiyen insanlar olduğu bilgisi verilmişti.[24]

Bu mucizevî yolculuktan dönen Allah Resûlü, dönüşünde amcasının kızı Ümmü Hânî'yi uyandırdı ve onlara sabah namazını kıldırdı. Ardından da olup bitenleri anlattı. Şaşkınlaşan Ümmü Hânî'ye, bunun sıradan bir şey olmadığını anlatmak için zamana ve mekâna vurgu yaparak Hz. Peygamber sözüne şöyle devam etti: "*Bildiğin gibi burada yatsı namazını kıldım, sonra Beytü'l-Makdis'e gittim ve orada namaz kıldım. Sonra da sizinle birlikte şimdi gördüğün gibi sabah namazını kıldım.*" Ümmü Hânî'yi şaşkınlaştıran Hz. Peygamber'in bu ifadeleri, aslında İsrâ sûresi birinci âyetinin diğer bir şekilde ifade edilmesiydi: "*Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu bir gece Mescid-i Harâm'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şanı yücedir.*"[25]

Daha sonra Hz. Peygamber, Ümmü Hânî'nin evinden ayrılmak için ayağa kalktı. Ancak ridasının bir ucundan yakalayan Ümmü Hânî gitmesine izin vermedi ve "Ey Allah'ın Elçisi! Bunu kavmine haber verme; onlar seni yalanlar ve sana eziyet ederler." diyerek kaygısını ifade etti.

Rabbinin vahyettiklerini tebliğ etmekle yükümlü olan ve şartlar ne olursa olsun hiçbir şeyi gizlemeyen Allah Resûlü, Ümmü Hânî'nin sözlerini dinledikten sonra, "*Vallahi haber vereceğim.*" dedi ve evden çıktı. Onun için endişelenen Ümmü Hânî, olup bitenleri takip etmesi için Habeşli cariyesini Peygamber'in peşine taktı.[26]

Ümmü Hânî ile aralarında bu konuşma geçen Hz. Peygamber, insanların kendisini yalanlayacaklarını düşünerek bir kenara çekilmiş, hüzünlü bir şekilde oturuyordu. Allah'ın düşmanı Ebû Cehil yanına sokuldu ve alaycı bir şekilde, "Yeni bir şey var mı?" diye sordu. Hz. Peygamber, "*Evet.*" dedi. Meraklanan Ebû Cehil, "Ne var?" diye konuşmayı sürdürdü. Hz. Peygamber, "*Götürüldüm.*" dedi. Ebû Cehil, "Nereye?" diye sorduğunda, Hz. Peygamber, "*Beytü'l-Makdis'e.*" cevabını verdi. Ebû Cehil, "Sonra da aramıza döndün, öyle mi?" dedi. Resûlullah da, "*Evet.*" diye karşılık verdi.

Hz. Peygamber'i hemen yalanlamayan Ebû Cehil, aradığını bulmuş gibi, "Kavmini çağıracak olsam, bana söylediklerini onlara da söyler misin?" diye sordu Allah Resûlü'ne. O da, "*Evet.*" diyerek karşılık verdi. Bu cevap Ebû Cehil'i fazlasıyla sevindirdi. Zira onlar, Hz. Muhammed için nice benzetmeler yapmışlar[27] ve onu mecnun olarak nitelemişlerdi.[28] Onun

[23] D4878 Ebû Dâvûd, Edeb, 35.
[24] HM8742 İbn Hanbel, II, 363.
[25] İsrâ, 17/1.
[26] BN3/137 İbn Kesîr, Bidâye, III, 137; HS2/248 İbn Hişâm, Sîret, II, 248-249
[27] İsrâ, 17/48
[28] Hicr, 15/6

sihirbaz olduğunu iddia etmişler[29] ve öğretilmiş bir deli olduğunu ileri sürmüşlerdi.[30] Hatta, *"Biz, bir deli şair için ilâhlarımızı mı terk edeceğiz?"*[31] diyerek kendilerince bir söylem geliştirmişlerdi. Müşriklerin bu iddiaları karşısında habibini rahatlatmak isteyen Yüce Mevlâ, *"(Ey Muhammed!) De ki, 'Ben size ancak bir tek şeyi, Allah için ikişer ikişer, teker teker kalkıp düşünmenizi öğütlüyorum. Arkadaşınız Muhammed'de cinnetten eser yoktur. O, şiddetli bir azaptan önce sizin için ancak bir uyarıcıdır.'"*[32] buyurmuştur.

Müşriklerin baş temsilcisi olan Ebû Cehil nihayet tutunacak bir dal bulmuş olmanın sevinciyle, "Toplanın ey Kâ'b b. Lüheyoğulları!" diye bağırmaya başladı. Çeşitli meclislere haberciler yolladı. Onlar da toplandılar ve hep birlikte Hz. Peygamber'in bulunduğu yere geldiler ve onun yanına oturdular. Ebû Cehil, "Bana söylemiş olduğun şeyi, kavmine de söyle." diye söze başladı. Resûlullah aynen tekrar etti ve *"Bu gece götürüldüm."* dedi. Onlar, "Nereye?" diye sorduklarında, *"Beytü'l-Makdis'e."* diye cevap verdi. "Sonra da aramıza döndün öyle mi?" dediler.[33] Resûlullah, *"Evet."* diyerek onların şaşkınlıklarını daha da artırdı. O sahneyi anlatan İbn Abbâs, orada bulunanlardan bazılarının ellerini çırpıp başlarının üzerine koyduklarını ardından da, "Bize Mescid-i Aksâ'yı anlatır mısın?" diye konuşmayı sürdürdüklerini nakletmektedir. Zira onların bir kısmı mescidi biliyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Kâbe'nin bitişiğindeki Hicr'de ayağa kalktı. Allah, Beytü'l-Makdis'i gözünün önüne getirdi. Hz. Peygamber de ona bakarak özelliklerini Kureyş'e anlatmaya başladı.[34] Şaşkınlıklarını gizleyemeyen müşrikler, "Vallahi anlattıkları doğru." demekten kendilerini alamadılar.[35]

Hz. Peygamber'in verdiği bilgi doğru olsa bile söz konusu olayın imkânsız olduğunu düşünen müşrikler, kendi aralarında İsrâ ve Mi'rac'ı konuşmaya başladılar. Hatta daha önce Resûlullah'a inananlardan, müşriklerin etkisinde kalarak İslâm'ı terk edenler bile oldu.[36] Bunlar Hz. Ebû Bekir'e varıp, "Arkadaşının geceleyin Beytü'l-Makdis'e götürüldüğünü zannetmesinden haberin var mı?" diye sordular. "Böyle mi söylüyor?" diye soran Hz. Ebû Bekir, "Evet." cevabını aldığında, "Eğer bunu o söylüyorsa doğrudur." diyerek, iman ve teslimiyetin en güzel örneğini ortaya koydu. Buna da şaşıran insanlar, "Sen gerçekten onun gece Beytü'l-Makdis'e gidip sabah olmadan geri geldiğine inanıyor musun?" diye tekrar sordular. Kendisinden ve inancından emin olan Hz. Ebû Bekir, "Doğrusu ben, bundan çok daha imkânsız şeylere inanıp onu tasdik etmekteyim. Öyle ki sabah akşam ona gökten gelen vahyi doğrulamaktayım." diye karşılık

[29] Zâriyât, 51/39.
[30] Duhân, 44/14.
[31] Sâffât, 37/36.
[32] Sebe', 34/46.
[33] HM2820 İbn Hanbel, I, 309.
[34] B3886 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 41.
[35] HM2820 İbn Hanbel, I, 309.
[36] MA9719 Abdürrezzâk, Musannef, V, 321.

verdi. İşte bu teslimiyeti, kendisine, "Sıddîk" lakabının verilmesine neden oldu.[37] Âyetlerini gösterdiği Elçisi'ne ve inananlara güven ve kararlılık veren bu kutsal yolculuk, kalbinde zaaf bulunan ve inanmayanlar için ise fitne aracı olmuştu.[38]

Gece yolculuğu anlamına gelen İsrâ, Hz. Peygamber'in geceleyin Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülmesini ifade ederken; Mi'rac, Mescid-i Aksâ'dan Sidretü'l-müntehâ'ya kadar olan yükselişi ifade etmek için kullanılmaktadır. Nitekim meâric kelimesiyle âyet-i kerimede, *"Yükselme yollarının sahibi olan Allah"* kastedilmiştir.[39] Hz. Peygamber'in fizikötesi âlemlere seyahatiyle ilgili bu iki safha sonraki dönemlerde birleştirilmiş ve Mi'rac kandili adıyla kutlanmaya başlanmıştır.

Eskiden beri İsrâ ve Mi'rac'ın uykuda mı uyanıkken mi, ruhen mi bedenen mi olduğu tartışılmışsa da Hz. Peygamber'in metafizik bir tecrübe yaşadığında şüphe yoktur. Yapılan bu olağanüstü yolculuğun doğası gereği, anlatımlarda kullanılan dil, temalar, temsiller, sahneler de farklıdır. Müşrikler onun yanında yer almasalar da Yüce Allah (cc) Mi'rac ile Peygamberi'nin yanında olduğunu göstermiştir. Mi'rac ile, eşini ve amcasını kaybettiği "Hüzün Yılı"nda Mekke'de bunalan Sevgili Nebî'ye bir yükseliş tecrübesi yaşatmak suretiyle şevk verilmiştir. Resûlullah'a yaşatılan bu tecrübe "namaz" ile taçlandırılmıştır. Hz. Peygamber (sav), yaşadığı bu olağanüstü tecrübeden sonra ümmetine yeniden dönmüş ve onları da namaz ile Yaratıcılarına ruhen yükselmeye çağırmıştır. Müminler ise her namazda okudukları "Tahiyyât" ile Resûlullah'ın yaşadığı bu hadiseyi tekrar tekrar canlandırır ve Rableri katındaki yüksek mertebelere uzanmak için çırpınırlar âdeta.

Evet, Mi'rac bir yükseliştir... Kulun Allah nezdinde yükselişi... Kullar bu yükselişi hiç şüphesiz O'nun razı olacağı bir hayat ile gerçekleştirirler. İhlas ile, takva ile, ibadet ve taat ile... Bilhassa da namaz ile. Zira namaz müminin mi'racıdır.

[37] MA9719 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 321.
[38] İsrâ, 17/60.
[39] Meâric, 70/3.

HİCRET
MUHACİR ALLAH'IN YASAKLARINI TERK EDENDİR

عَنْ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:
"الأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ وَلِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ
فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوِ امْرَأَةٍ يَتَزَوَّجُهَا
فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ."

Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ameller niyete göredir. Herkese ancak niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah'a ve Resûlü'ne yönelikse onun hicreti Allah'a ve Resûlü'nedir. Kimin de hicreti elde edeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı ise onun hicreti, hicret ettiği şeyedir."
(B54 Buhârî, Îmân, 41)

عَنْ عَمْرِو بْنِ مَالِكٍ الْجَنْبِيِّ أَنَّهُ سَمِعَ فَضَالَةَ بْنَ عُبَيْدٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "أَنَا زَعِيمٌ -وَالزَّعِيمُ الْحَمِيلُ- لِمَنْ آمَنَ بِي وَأَسْلَمَ وَهَاجَرَ بِبَيْتٍ فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ وَبِبَيْتٍ فِي وَسَطِ الْجَنَّةِ، وَأَنَا زَعِيمٌ لِمَنْ آمَنَ بِي وَأَسْلَمَ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِبَيْتٍ فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ وَبِبَيْتٍ فِي وَسَطِ الْجَنَّةِ وَبِبَيْتٍ فِي أَعْلَى غُرَفِ الْجَنَّةِ مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَلَمْ يَدَعْ لِلْخَيْرِ مَطْلَبًا وَلاَ مِنَ الشَّرِّ مَهْرَبًا يَمُوتُ حَيْثُ شَاءَ أَنْ يَمُوتَ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لاَ هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ، وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ."

عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"لاَ تَنْقَطِعُ الْهِجْرَةُ حَتَّى تَنْقَطِعَ التَّوْبَةُ، وَلاَ تَنْقَطِعُ التَّوْبَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا."

Amr b. Mâlik el-Cenbî anlatıyor: "Fedâle b. Ubeyd'den duyduğuma göre o, Resûlullah'ı (sav) şöyle buyururken işitmiş: '*Bana iman edip Müslüman olan ve hicret edene cennetin kıyılarından ve ortasından birer ev verileceğine ben kefilim. Ve yine, bana inanıp Müslüman olan ve Allah yolunda cihad edene de cennetin kıyılarından, ortasından ve en üst derecesinden birer ev verileceğine ben kefilim. Kim böyle yaparsa elde etmedik bir hayır, kaçınmadık bir şer de bırakmamış olur. Nerede ölürse ölsün fark etmez.*'"

(N3135 Nesâî, Cihâd, 19)

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Fetihten sonra hicret yoktur ancak cihad ve niyet vardır. Cihada çağrıldığınızda derhâl katılın!*"

(B2783 Buhârî, Cihâd, 1)

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların selâmette olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Muhacir de Allah'ın yasakladığını terk eden kimsedir.*"

(B10 Buhârî, İmân, 4)

Muâviye'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Tevbe sona ermedikçe hicret de sona ermez. Güneş battığı yerden doğmadıkça da tevbe sona ermez.*"

(D2479 Ebû Dâvûd, Cihâd, 2)

Allah Resûlü, Mekke'den ayrılmıştı. Bir beldeye doğru yol alıyordu. Hurmalıklarla dolu bu yerin neresi olduğunu tam olarak anlayamamıştı. Bir an Yemâme ya da Hecer olabileceğini düşünmüş fakat yanılmıştı. Zira orası daha sonra Medine ismini alacak olan Yesrib şehriydi. Bir rüya görmüştü Hz. Peygamber.[1] Tam da müşriklerin baskısı altında bunalan Müslümanların umut ışığı beklediği bir anda...

Müslümanlardan bir kısmının 615 yılında[2] Habeşistan'a yerleşerek dinlerini rahatça yaşama imkânına kavuşmaları,[3] müşrikleri oldukça rahatsız ediyordu. Gelecekleri açısından tehdit olarak algıladıkları bu durum onları, Müslümanlara daha fazla eziyet etmeye sevk ediyordu. Hz. Peygamber ise 620 senesinde Kureyş'e karşı kendisini daima himaye eden amcası Ebû Tâlib'i ve dini tebliğ ile görevlendirildiği günden beri bir an olsun desteğini esirgemeyen sevgili eşi Hatice'yi kaybetmenin[4] hüznü içindeydi. Allah Resûlü, amcasının vefatının ardından tebliğ görevini Mekke dışında sürdürebilmek niyetiyle Tâif'e gitmiş; fakat Kureyş'le olan iyi ilişkilerini bozmak istemeyen Tâiflilerden destek bulamadığı için oradan eli boş dönmüştü.[5]

Yaşadığı tüm sıkıntılara rağmen Efendimiz, Mekke dışından gelen insanlarla görüşmeyi ve onlara İslâm'ı anlatmayı ihmal etmiyordu. Peygamberliğinin on birinci yılında hac mevsiminde Akabe denilen yerde Yesribli altı kişi ile karşılaşmış ve onlara İslâm'ı tebliğ etmiş; onlar da kabul etmişlerdi. Zira onlar Resûlullah'ın, Yahudilerin geleceğinden bahsettikleri peygamber olduğunu anlamışlardı.[6] Bunlardan beşi, ertesi sene hac mevsiminde yedi kişi ile beraber tekrar geldiler[7] ve Allah'a ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, iftira etmemek, hiçbir ma'ruf işte isyan etmemek üzere söz vererek Birinci Akabe Biati'ni gerçekleştirdiler.[8] Bunun üzerine Kutlu Peygamber, Habeşistan'dan yeni dönen Mus'ab b. Umeyr'i, Yesriblilere Kur'an öğretmesi ve insanları İslâm'a davet etmesi için onlarla birlikte gönderdi.[9] Onun gayretiyle neredeyse Medine'de içinde Müslüman bulunmayan tek bir ensar evi bile kalmamıştı.[10]

Mus'ab, ertesi yıl yetmiş üç erkek ve iki kadından oluşan bir grupla tekrar Mekke'ye geldi. Yine Akabe mevkiinde Hz. Peygamber'le gizlice

[1] B3622 Buhârî, Menâkıb, 25; M5934 Müslim, Rü'yâ, 20.
[2] ST34 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 204.
[3] HM1740 İbn Hanbel, I, 202.
[4] HS2/263 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 263-264
[5] ST1/212 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 211-212.
[6] HS2/276-HS2/278 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 276-277
[7] HS2/279-HS2/280 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 279.
[8] B7213 Buhârî, Ahkâm, 49.
[9] HS2/281 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 281.
[10] HM14510 İbn Hanbel, III, 322.

buluştular. Peygamber Efendimizin yanında henüz o zamanlar Müslüman olmamış amcası Abbâs da vardı. Abbâs, onların daha önce Resûlullah'a yaptıkları daveti onun kabul ettiğini ve Mekke'den ayrılıp kendilerine katılmak istediğini belirtti. Karşılıklı konuşmalar neticesinde Yesribliler her ne pahasına olursa olsun Hz. Peygamber'i (sav), tıpkı hanımlarını ve çocuklarını korudukları gibi koruyacaklarına dair söz verdiler.[11]

İşte Allah Resûlü'nün gördüğü rüya, verdikleri söz sayesinde Allah Resûlü'nün güvenini kazanan insanların memleketi Yesrib'e yani Medine'ye hicret edileceğinin müjdesiydi. Bu rüyadan sonra Efendimiz (sav), *"Allah (cc), size kardeşler ve emniyette olacağınız bir yurt nasip etti."* buyurarak Mekkeli Müslümanlara Medine'ye hicret etmelerini emretti.[12]

Medine'ye ilk hicret eden, Mahzûmoğulları'ndan Ebû Seleme'ydi. Akabe Biati'nden bir sene önce hicret etmişti. Hicret izninden sonra ilk giden ise Âmir b. Rebîa ve hanımı Leyla bnt. Hasme oldu.[13] Gerek Akabe Biatleri gerekse Medine'ye hicret, gizlilik içinde gerçekleştirilmişti. Yalnızca Ömer b. Hattâb gidişini gizlememişti.[14]

Müminler, Medine'ye akın akın hicret ediyorlardı. Mekke'de Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ile hapsedilen, hasta ya da hicret edemeyecek durumda olanlardan başka kimse kalmamıştı.[15] Müşrikler ise bu durumdan hiç hoşnut değillerdi. Zira Resûlullah'ın da Medine'ye gitmesinden ve tüm gidenlerin kendileriyle savaşmak üzere orada bir araya gelmesinden korkuyorlardı. Vakit kaybetmeden bu meseleyi aralarında görüşmek için Dârünnedve'de toplandılar. Tartışmalar sonunda Ebû Cehil'in önerisi üzerine, her kabileden seçilecek güçlü ve soylu gençler tarafından Allah Resûlü'nün öldürülmesine karar verdiler. Böylece Peygamber'in (sav) kabilesi Abdümenâfoğulları, bu gençlerin mensup olduğu kabilelerin hiçbirinden hesap sormaya cesaret edemeyecek ve diyete razı olacaktı.[16] Müşriklerin bu hain planından Kur'an'da şöyle bahsedilmiştir: *"Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların (tuzaklarına karşılık verenlerin) en hayırlısıdır."*[17]

Allah Resûlü müşriklerin planından haberdar olduğunda öğle sıcağında Hz. Ebû Bekir'in evine gitti. Çünkü Allah Teâlâ'dan beklediği hicret izni, *"Ve şöyle niyaz et: Rabbim gireceğim yere beni güven içerisinde koy; çıkacağım yerden de beni güven içerisinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver."* âyetinin nâzil olması ile verilmişti.[18] Hz. Peygamber'in hiç gelmediği

[11] HS2/290 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 290-291.
[12] HS2/314 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 314.
[13] HS18 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 315-317.
[14] EÜ5/144 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, V, 144.
[15] ST1/226 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 226.
[16] HS3/5 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 5-8.
[17] Enfâl, 8/30.
[18] İsrâ, 17/80, T3139 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.

bir saatte böyle aniden ziyareti Hz. Ebû Bekir'i çok şaşırtmıştı. Resûlullah, eve girip içeride yabancı bir kimsenin olmadığından emin olduktan sonra, Hz. Ebû Bekir'e kendisine Allah (cc) tarafından hicret izninin verildiğini söyledi. Sadık dostu Ebû Bekir, bu habere çok sevindi. Nitekim daha önce hazırlık yapmış olmasına rağmen Sevgili Peygamberimiz onun Mekke'den ayrılmasına müsaade etmemişti. *"Acele etme, belki Allah sana bir arkadaş bulur."* diyerek beklemesini istemişti. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir de iki deve satın alarak hicret gününü beklemeye başlamıştı.[19] Hz. Ebû Bekir'in heyecanla beklediği gün nihayet gelmişti.

Resûlullah ve Hz. Ebû Bekir, müşrik olmasına rağmen güvenilir bir kimse olan Abdullah b. Uraykıt'ı kendilerine kılavuzluk etmesi için kiraladılar.[20] Onunla üç gün sonra Sevr Mağarası'nda buluşmak üzere sözleştiler. Hz. Ebû Bekir'in kızları Âişe ve Esmâ ise yolculuk için hemen azık hazırladılar.[21] Gereken tüm hazırlıklar yapıldıktan sonra Hz. Peygamber evine döndü. Hz. Ali'yi yanına çağırdı ve geceleyin yatağında yerine onun yatmasını istedi. Ayrıca üzerinde bulunan emanetleri ona bırakarak bunları sahiplerine vermesini istedi. Gece olduğunda ise Allah Resûlü, etrafı müşrikler tarafından çevrili olduğu hâlde onlar görmeden evinden çıkarak[22] Hz. Ebû Bekir'e gitti. Vakit kaybetmeden Mekke'nin güneydoğusunda kalan Sevr mağarasına doğru yola koyuldular.[23]

Peygamberimiz (sav) ve Hz. Ebû Bekir, mağarada üç gün saklandılar. Bu süre zarfında Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah da her gece onlarla birlikte kaldı. Zeki bir genç olan Abdullah, karanlık basınca mağaraya geliyor ve Kureyşlilerin planlarını Resûlullah ile babasına haber veriyordu. Herhangi bir şüphe uyandırmamak için de seher vakti yanlarından ayrılıyor, geceyi Mekke'de geçirmiş gibi Kureyşlilerle birlikte sabahlıyordu. Hz. Ebû Bekir'in kölesi Âmir b. Füheyre ise mağaraya yakın bir civarda koyunlarını otlatıyor, akşam vakti biraz geçtikten sonra onlara süt getiriyordu.[24]

Allah Resûlü'nü öldürmek üzere evini basan fakat onu bulamayınca tuzaklarının boşa çıktığını anlayan müşrikler, Hz. Ali'yi ve Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'yı sıkıştırmışlar ama kendilerinden bir şey öğrenememişlerdi.[25] Bunun üzerine Mekke'nin en iyi iz sürücülerini yanlarına alarak Peygamberimizi (sav) aramaya başladılar. İzler onları Sevr mağarasına doğru götürüyordu. Bir ara müşrikler mağaraya o kadar yaklaşmışlardı ki Hz. Ebû Bekir telaşlandı ve "İçlerinden birisi eğilip baksa bizi görür!" dedi. Peygamber (sav) de ona, *"Yâ Ebâ Bekir, üçüncüleri Allah olan iki kişiyi sen ne*

[19] HS3/11 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 10.
[20] ST1/229 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 229.
[21] B3905 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[22] EÜS/91 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, V, 91.
[23] HS3/11 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 12.
[24] B3905 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[25] TB1/568 Taberî, *Târîh*, I, 568-570.

zannediyorsun?"[26] diye karşılık verdi. Müşrikler, mağaranın ağzına kadar geldikleri hâlde içerisine bakmadan dönüp gittiler. Çünkü Allah, bu iki yolcuyu görünmez ordularla destekleyerek korumuş, onlar da bakmadan geçip gitmişlerdi.[27]

Cenâb-ı Hak, işte böyle bir anda Elçisi'nden yardımını esirgememişti. Kur'ân-ı Kerîm'de bu sahne şöyle anlatılmaktadır: *"Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada iken o, arkadaşına, 'Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir.' diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[28]

Sevr mağarasında geçen üç geceden sonra Rebîülevvel ayının dördünde[29] pazartesi sabahı güneşin ilk ışıklarıyla birlikte kılavuzları Abdullah b. Uraykıt, onları alıp Mekke'nin alt tarafından geçirerek sahil yoluna götürdü.[30] Muhtemelen bu yolu, sıkça kullanılan kervan yolu yerine daha az tercih edilmesinden dolayı güvenli olacağını düşündükleri için takip etmişlerdi. Üzerlerine doğan güneşi fark edemeyen Mekkeliler, âlemlere rahmet olan bir hazineyi ellerinden kaçırıyorlardı.

Yolculuk kızgın güneş altında kâh vadilerden kâh tepelerden geçilerek devam ediyordu. Bu sırada hicret yolcularının Ümmü Ma'bed, Evs b. Hucr gibi yardımsever ve misafirperver kimselere rastlamaları bir nebze olsun sıkıntılarını gidermelerine vesile olmuştu.[31] Fakat bazen de müşrikler tarafından onları bulana vaad edilen ödül nedeniyle kendilerini takip eden ve zor anlar yaşatan kimselerle karşılaşıyorlardı. Bunlardan Peygamber Efendimize ve Hz. Ebû Bekir'e en çok yaklaşma fırsatını elde eden ise Sürâka b. Mâlik idi. Fakat onları yakalamak üzere yaptığı her hamlede atı kuma saplanmış, kendisi de yere düşmüştü. Bu durum karşısında dehşete düşen Sürâka, sonunda Resûlullah'tan af diledi ve ne ihtiyaçları varsa gidereceğini söyledi. Peygamberimiz ise onun yardım teklifini kabul etmedi, ondan yalnızca yolculuklarını gizlemesini istedi.[32] Bunun üzerine Sürâka, Allah Resûlü'nün affına karşılık, arkadan gelecek olanları bırakmayacağına dair söz verdi ve sözünden de dönmedi.[33]

Medine'ye doğru yol alırken Cuhfe'ye geldiklerinde Allah Resûlü'nün gönlüne doğup büyüdüğü, ilk tebliğini yapmış olduğu yerden, Allah'ın

[26] B3653 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 2; M6169 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 1.
[27] HM3251 İbn Hanbel, I, 348; MA9743 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 384.
[28] Tevbe, 9/40.
[29] STI/232 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 232.
[30] B2263 Buhârî, İcâre, 3.
[31] NM4274 Hâkim, *Müstedrek*, V, 1604 (3/10); HS3/19 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 19.
[32] B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
[33] M7521 Müslim, Zühd, 75.

evi Kâbe'den ayrılmanın hüznü düşmüştü. Sevgili Elçisi'nin özlemini ve hüznünü bilen Rabbi bunun üzerine ona, *"dönülecek yere"* yani Mekke'ye[34] tekrar döneceğini müjdeledi.[35]

Mağaradan ayrılışlarının üzerinden sekiz gün geçmişti. Kubâ'ya varmadan önceki en son tepeye ulaştıklarında, önlerinde Peygamber Efendimizin rüyasında gördüğü[36] hicret yurdu Medine şehrinin yeşillikleri uzanmaktaydı.

Peygamberlerinin yola çıktığını haber alan Medineli Müslümanlar, her gün Hârre denilen yere sabahleyin güneş doğmadan gelerek sıcak bastırıncaya kadar ufku gözetliyorlardı. Ancak beklenen Nebî, henüz teşrif etmemişti. Rebîülevvel ayının sekizi, bir pazartesi günüydü.[37] Yine saatlerce süren bekleyişten sonra öğle sıcağında evlerine dönmekte olan Medineli Müslümanlar, kafileyi gören bir Yahudi'nin, "Ey Araplar! İşte beklemekte olduğunuz önderiniz!" diye haykırışıyla tekrar toplandılar. Silahlarını kuşanarak hemen Peygamber'i (sav) karşılamaya koştular.[38] Efendimizin teşrifi Müslümanları büyük sevince boğdu. Kimileri evlerinin damına çıkmış, kimileri de yollara dökülmüş, âlemlere rahmet olarak gönderilen Nebî'yi karşılıyorlardı. Kadınlar ve çocuklar hep bir ağızdan,

"Veda tepelerinden dolunay doğdu bize!
Allah'a çağıran bir davetçi oldukça,
Şükür etmemiz gerekir hâlimize!" diye şiirler okurlarken[39] kimileri de mızrakları ile sevinç gösterisinde bulunuyorlardı.[40]

Allah Resûlü Kubâ'da Amr b. Avfoğulları'ndan Gülsüm b. Hidm'in evinde bir müddet misafir olarak kaldı.[41] Bu süre içerisinde Kubâ Mescidi inşa edildi.[42] Bu arada Hz. Ali de Resûlullah'a yetişti.[43] Peygamberimiz birkaç gün sonra Medine'ye hareket etti. Rânûnâ vadisine gelindiğinde Sâlim b. Avfoğulları'na cuma namazını kıldırdı. Bu, onun Medine'de kıldırdığı ilk cuma namazıydı.[44] Allah Resûlü namazdan sonra Medine'ye ulaştı. Erkekler ve kadınlar evlerin üstlerine çıkmış, çocuklar ve hizmetçiler yollara dökülmüşlerdi. "Yâ Muhammed! Yâ Resûlallah!" nidalarını coşkuyla haykırıyorlardı.[45] Nitekim Enes b. Mâlik, o günkü sevincini şöyle ifade etmekteydi: "Ben, Resûlullah'ın Medine'ye girdiği günden daha güzel ve daha parlak bir gün görmedim."[46]

Herkes Allah'ın Sevgili Elçisi'ni misafir etmek için can atıyor ve bu nedenle birbiriyle tartışıyordu. Hz. Peygamber, kimseyi kırmamak için devesi Kasvâ'nın serbest bırakılmasını istedi ve o nerede çökerse ora-

34 B4773 Buhârî, Tefsîr, (Kasas) 1.
35 Kasas, 28/85.
36 B3622 Buhârî, Menâkıb, 25; M5934 Müslim, Rü'yâ, 20.
37 HS3/19 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 19.
38 B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.
39 BD5/266 Beyhakī, *Delâilü'n-nübüvve*, V, 266.
40 D4923 Ebû Dâvûd, Edeb, 51.
41 HS3/19 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 20.
42 HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22.
43 ST3/22 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 22.
44 HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22.
45 M7522 Müslim, Zühd, 75.
46 ST1/233 İbn Sa'd, *Tabakât*, I/233-234.

ya misafir olacağını söyledi. Sonunda Kasvâ, hurma serip kurutulan ve Neccâroğulları'ndan Sehl ve Süheyl adlı iki yetim kardeşe ait olan bir yerde çöktü. Bunun üzerine Resûlullah, evi oraya en yakın kişi olan Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye misafir oldu. Mescidi inşa edilene kadar da onun evinde kaldı.[47]

İşte bu kutlu göçün adıydı hicret.

Hicret; Rabbi uğruna kişinin vatanını terk etmesinin adıydı. Vatanında dinini yaşayabilmek için her türlü eziyete katlanmasına rağmen davetini sürdürme imkânı kalmadığında, Allah Resûlü'nün yeni imkânlar aramasının adıydı.

Hicret; Allah ve O'nun Sevgili Peygamberi içindi. Bu göç, gerek hicret eden gerekse de onlara kucak açanlar için samimiyetin, sadakatin ve imanın bir göstergesiydi. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler; (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır."*[48] Buna göre hicrette aslolan niyetti. Ancak hicret edenler arasında farklı bir amaç gözetenler de vardı. Nitekim sırf Ümmü Kays adlı bir kadınla evlenebilmek amacıyla Medine yolunu tutan ve sonrasında "Ümmü Kays muhaciri" diye anılan bir adamın[49] bu davranışı üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştu: *"Ameller niyete göredir. Her kişiye ancak niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah'a ve Resûlü'ne yönelikse onun hicreti Allah'a ve Resûlü'nedir. Kimin de hicreti nail olacağı bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı ise onun hicreti, hicret ettiği şeye olur."*[50]

Hicret, onu bizzat tecrübe eden Hz. Peygamber'in ifade ettiği üzere çok çetin bir işti.[51] Herkesin kolay kolay hakkını veremeyeceği büyük bir fedakârlıktı. Müslümanlar sırf dinlerini özgürce yaşayabilmek uğruna her şeylerini Mekke'de bırakıp başka bir diyara göç etmişlerdi. Onlar ne rahat bir yaşam ne de hicret edilen yerin zenginliğinin peşindeydi. Onlardan razı olan Cenâb-ı Hak[52] ise kendi yolunda yapılacak olan bu fedakârlığın karşılığını şöyle müjdelemekteydi: *"Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek birçok yer ve bolluk bulur. Kim Allah ve Resûlü uğrunda evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah, çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*[53]

Hicret, İslâm'ın geleceği için, insanlığın hidayete ulaştırılması için gerekliydi. Nitekim hicretle İslâm, hem bireysel hem de toplumsal anlamda serbestliğe kavuşmuştu. Hicret sayesinde Hz. Peygamber bir devlet kurmuş, orada siyasî, askerî ve ekonomik bir güç olarak hâkimiyet sağla-

[47] HS3/22 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 22-24
[48] Enfâl, 8/74.
[49] MK8540 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 103; IF1/10 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 10.
[50] B54 Buhârî, İmân, 41; M4927 Müslim, İmâre, 155
[51] B6165 Buhârî, Edeb, 95, M4832 Müslim, İmâre, 87
[52] Tevbe, 9/100
[53] Nisâ, 4/100

mıştı. Yine hicret vasıtasıyla İslâm, diğer toplumlara ulaşmış ve onların karanlıklardan aydınlığa çıkmasına vesile olmuştu. Bu nedenle hicretten sonraki ilk yıllarda çevre beldelerden Müslüman olanların Medine'ye, Resûlullah'ın yanına hicret etmesi zorunlu kılınmıştı. Zira Hz. Peygamber, sonucuna kefil olduğu bu hususta kendisine tâbi olunmasını istemiş ve şöyle buyurmuştu: *"Bana iman edip Müslüman olan ve hicret edene cennetin kıyılarından ve ortasından birer ev verileceğine ben kefilim. Ve yine, bana inanıp Müslüman olan ve Allah yolunda cihad edene de cennetin kıyılarından, ortasından ve en üst derecesinden birer ev verileceğine ben kefilim. Kim böyle yaparsa elde etmedik bir hayır, kaçınmadık bir şer de bırakmamış olur. Nerede ölürse ölsün fark etmez."*[54]

Huzâa kabilesinden Damra b. Îs (ya da el-Îs b. Damra) b. Zinbâ' adlı bir adam da hasta olmasına rağmen sedye üzerinde Medine'ye hicret etmek üzere yola çıkmış fakat Ten'îm adlı yere gelince vefat etmişti. Bunun üzerine *"...Kim Allah'a ve Peygamberi'ne hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."* âyeti nâzil olmuştu.[55] Güçleri yettiği hâlde Mekke'den Medine'ye göç etmeyerek bile bile müşriklerin tehdidi altında kalanlar ise Kur'an'da, *"kendilerine yazık eden kimseler"* olarak nitelendirilmiş ve *"Allah'ın arzı geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!"* diye kınanmışlardı.[56] Demek ki hicrette asıl olan mekân değişikliği değil neyin, nasıl ve niçin terk edildiğiydi.

Hicret zorunluluğu Mekke'nin fethine kadar devam etmiştir. Fetihle beraber ise Allah Resûlü, *"Fetihten sonra hicret yoktur ancak cihad ve niyet vardır. Cihada çağrıldığınızda derhâl katılın!"*[57] buyurarak hicretin maddî anlamda göç etme kısmının sona erdiğine işaret etmiştir. Fakat Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra hicret zorunluluğu ortadan kalktığı hâlde Mekke'ye dönmemiştir. Böylece o, Medine'nin yardımsever Müslümanlarına karşı vefasızlık etmemiş ve orada kalıcı olduğunu göstermiştir. Kendisi ve Mekkeli muhacirler için yaptıkları fedakârlıkları nedeniyle onları takdir etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Eğer hicret olmasaydı ben mutlaka ensardan biri olurdum. Eğer insanlar bir dere ya da dağ yoluna girseler, ben ensarın gittiği dere veya dağ yoluna girerdim."*[58]

İşte müminlerin imanlarıyla imtihan edildiği bu göç, İslâm'ın insanlığa ulaşmasına vesile olan en önemli olaydır. Bu nedenle Mekke'de geçen on üç yıldan[59] sonra İslâm'ın geleceği açısından bir dönüm noktası olan

[54] N3135 Nesâî, Cihâd, 19.
[55] Nisâ 4/100; BS18259 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 27.
[56] Nisâ, 4/97.
[57] B2783 Buhârî, Cihâd, 1; M4831 Müslim, İmâre, 86.
[58] B7244 Buhârî, Temennî, 9. M2446 Müslim, Zekât, 139.
[59] B3902 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.

hicret, Müslümanlar için yeni bir başlangıç olmuştur.[60] Bununla birlikte hicretin her zaman ve mekânda devam eden mânevî bir boyutu vardır. Zira Sevgili Peygamberimiz, *"Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların selâmette olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Muhacir de Allah'ın yasakladığını terk eden kimsedir."*[61] buyurarak buna dikkat çekmiştir. Allah Teâlâ'nın, *"Onların (müşriklerin) söylediklerine katlan ve onlardan güzellikle ayrıl."*,[62] *"Kötü şeyleri terk et!"*[63] emirleri gereği hicretten önce Resûlullah'ın, kötülüklere karşı olan tutumu da aslında bundan ibarettir. Bu yüzden hicret, ister yaşadığı yeri ister günahları, kötülükleri terk etmek anlamında olsun kıyamete kadar sürecek bir olgudur. Nitekim Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *"Tevbe sona ermedikçe hicret de sona ermez. Güneş battığı yerden doğmadıkça da tevbe sona ermez."*[64]

[60] B3934 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 48.
[61] B10 Buhârî, Îmân, 4; B6484 Buhârî, Rikâk, 26.
[62] Müzzemmil, 73/10.
[63] Müddessir, 74/5.
[64] D2479 Ebû Dâvûd, Cihâd, 2.

HZ. PEYGAMBER'İN SAVAŞLARI
SAVAŞTA DA RAHMET

عَنْ أبِي مُوسَى الأشْعَرِيِّ قالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُسَمِّى لَنَا نَفْسَهُ أَسْمَاءً،
فَقَالَ: "أَنَا مُحَمَّدٌ، وَأَحْمَدُ، وَالْمُقَفِّى، وَالْحَاشِرُ، وَنَبِيُّ التَّوْبَةِ، وَنَبِيُّ الرَّحْمَةِ."

Ebû Musa el-Eş'arî anlatıyor:
"Resûlullah (sav) bize kendisinin isimlerini şöyle söylerdi: *'Ben Muhammed'im, Ahmed'im, (peygamberlerin ardından gelen) Mukaffî'yim, (kıyamette insanların arkamda toplandığı) Hâşir'im, Tevbe Peygamberi'yim, Rahmet Peygamberi'yim.'"*

(M6108 Müslim, Fedâil, 126)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ، فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا."

أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ ﷺ حَدَّثَهُ قَالَ:
قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَيُّ النَّاسِ أَفْضَلُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مُؤْمِنٌ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ."

عَنْ نَافِعٍ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ ﷺ أَخْبَرَهُ: أَنَّ امْرَأَةً وُجِدَتْ فِي بَعْضِ مَغَازِي النَّبِيِّ ﷺ مَقْتُولَةً، فَأَنْكَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَتْلَ النِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ.

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا بَعَثَ أَمِيرًا عَلَى جَيْشٍ أَوْصَاهُ فِي خَاصَّةِ نَفْسِهِ بِتَقْوَى اللَّهِ وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ خَيْرًا فَقَالَ:
"اغْزُوا بِسْمِ اللَّهِ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ قَاتِلُوا مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ، اغْزُوا وَلاَ تَغُلُّوا وَلاَ تَغْدِرُوا وَلاَ تُمَثِّلُوا وَلاَ تَقْتُلُوا وَلِيدًا."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Düşmanla karşılaşmayı istemeyin. Onlarla karşılaştığınızda ise sabredin!"*

(M4541 Müslim, Cihâd ve siyer, 19)

Ebû Saîd el-Hudrî'den (ra) rivayet edildiğine göre, "Yâ Resûlallah, hangi insan daha faziletlidir?" diye soruldu. Resûlullah (sav), *"Canıyla, malıyla Allah yolunda cihad eden mümin."* buyurdu.

(B2786 Buhârî, Cihâd, 2)

Nâfi'den nakledildiğine göre, Abdullah (b. Ömer) ona şunları anlatmıştır: "Hz. Peygamber'in (sav) savaşlarından birinde öldürülmüş bir kadın bulundu. Bunun üzerine Resûlullah (sav) kadınların ve çocukların öldürülmesini kabul etmedi."

(B3014 Buhârî, Cihâd, 147)

Süleyman b. Büreyde'nin, babasından rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) birini orduya komutan olarak tayin ettiğinde ona özel olarak, Allah karşısında takva sahibi olmasını, beraberindeki Müslüman askerlere iyi davranmasını tavsiye eder ve şöyle derdi: *"Allah'ın adıyla ve Allah yolunda savaşın. Allah'ı inkâr edenlerle savaşın. Savaşın, fakat hainlik yapmayın, zulmetmeyin, öldürdüğünüz kimselerin organlarını kesmeyin ve çocukları öldürmeyin."*

(T1408 Tirmizî, Diyât, 14)

Bunun üzerine, Hz. Peygamber, Hz. Yusuf'un kardeşlerine dediği gibi onları, *"Bugün size kınama yok. Allah sizi affetsin. O, merhametlilerin en merhametlisidir."*[7] diyerek serbest bıraktı.[8]

Hz. Peygamber, kendisini ve ashâbını kovup memleketlerinden çıkarmış ve mallarını gasp etmiş olan, ona ve ashâbına büyük zulüm ve işkencelerde bulunan bu insanlardan çok çekmişti. Mekke döneminde insanları Kur'an'ın yönlendirmesiyle hikmetle ve güzel sözlerle İslâm'a davet eden[9] Peygamberimiz, burada kendisine ve Müslümanlara karşı yapılan düşmanlığa, işkenceye ve şiddete sabretmişti. Yapılan bütün eza ve cefaya rağmen gizli gizli de olsa tebliğ faaliyetlerine devam etmişti. Zaten Müslümanların güçsüz olduğu Mekke döneminde nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, Hz. Peygamber'e ve inananlara sürekli sabrı tavsiye ediyordu.[10] Fakat müşrikler düşmanlığı iyice artırınca Hz. Peygamber ve ashâbı dinlerini daha özgür bir ortamda yaşayabilecekleri bir yurt edinme ihtiyacı hissettiler. Neticede âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (sav), getirdiği dine inananların inançlarını özgürce yaşayabilecekleri ve kimseye inançlarından dolayı herhangi bir baskının uygulanamayacağı bir yurt kurmak için doğup büyüdüğü şehri ashâbı ile birlikte terk etmek zorunda kaldı.

"Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeye gücü yeter. Onlar, haksız yere, sırf, "Rabbimiz Allah'tır." demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah, kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah, çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir."[11] buyuran Kur'an âyetleri, Resûlullah'ın Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında inmişti.[12] Böylece sabır ve tahammül dönemi bitmiş ve Müslümanlara ilk defa kendilerini savunma hakkı tanınmıştı. Ancak Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra İslâm dininin yayılmasını ve Medine'de ortaya çıkan yeni devleti kendileri için tehdit görmeye devam eden Mekkeli müşrikler, mânevî ve siyasî baskılara devam ettiler. Müşrikler Resûlullah'ın (sav) sığındığı Medine'yi istila edip giriştiği yenilik hareketlerini yok etmek için akla gelen bütün yolları denemişler ve nihayet imzaladıkları Hudeybiye Antlaşması'nı da çiğnemişlerdi. Ama şimdi, terk etmek zorunda bırakıldığı Mekke'ye bir fatih olarak, muzaffer bir kumandan olarak giriyordu Allah'ın Resûlü. Kendisine bunca kötülük yapmış

[7] Yûsuf, 12/92.
[8] NS11298 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 382; VM2/835 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 835.
[9] Nahl, 16/125.
[10] Yûnus, 10/109; Müzzemmil, 73/10.
[11] Hac, 22/39-40.
[12] IT5/433 İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 433.

olan insanları kılıçtan geçirmesine, tüm mal ve servetlerini savaş ganimeti hâline getirmesine ya da düşmanlarını köle veya cariye yapmasına hiçbir şey engel olamazdı. Ama onun Allah'ın elçisi olarak asıl görevi, Allah'ın dinini tebliğ edip insanları kazanmaktı. Amacı gönülleri fethetmekti. Allah için göç etmişti ama öç almak ona göre değildi. Bunun için daha baştan işi sıkı tutmuş, şehre girerken sarf ettiği sözleri sebebiyle Sa'd b. Ubâde'yi derhâl görevden almıştı.

Hz. Peygamber (sav), âlemlere rahmet olarak gönderilmişti.[13] O kendisini, *"Ben Muhammed'im, Ahmed'im, (peygamberlerin ardından gelen) Mukaffî'yim, (kıyamette insanların arkamda toplandığı) Hâşir'im, Tevbe Peygamberi'yim, Rahmet Peygamberi'yim."*[14] şeklinde tanıtıyordu. Bazı rivayetlerde geçen, *"Ben Savaş Peygamberi'yim."*[15] ziyadesinde geçen "melhame" kelimesi "savaş" anlamına geldiği gibi "ıslah" anlamına da gelmektedir. Kelimenin bu ikinci anlamını esas aldığımızda Allah Resûlü (sav), insanları ıslah için gönderildiğini ifade etmiş oluyordu.[16] Aslında Rahmet Elçisi savaştan ve savaşmaktan hoşlanmazdı. Bununla birlikte savaş Müslümanlar için zorunlu hâllerde ve çeşitli nedenlerle meşru kılınmıştı.

Müslümanlara savaş için izin verilmesinin en önemli sebebi İslâm'ın ve Müslümanların varlığını korumaktır. Zira savaş, barışı tesis etmek ve insanların bir arada kardeşçe yaşayabilmelerini sağlamak için bir vasıtadır. Savaşla hedeflenen, insanların çekinmeden ve hiçbir baskıya uğramadan İslâm'a girmelerinin önünü açacak özgür bir ortam hazırlamaktır. Hz. Peygamber (sav), Müslümanların baskıya uğramalarını engellemek için çalışmıştır. Bunun için kendisine düşmanlık yapmayacağını ve düşmanlarıyla birlikte olmayacağını taahhüt edenlere karışmamıştır. Söz gelimi uyurken başucuna gelip kendisini kılıçla tehdit eden bir bedevîyi Allah'ın adını duyunca kötülük yapmaktan vazgeçtiği için bağışlamıştır.[17]

Savaşa izin verilmesinin sebeplerinden biri de meşru savunma hakkının korunmasıdır. Bu sayede Müslümanlar canlarını, mallarını, namuslarını koruma ve düşman saldırılarına karşı koyma imkânı bulmuş oldular. Hz. Peygamber ve ashâbı hiçbir zaman sadece kan dökmek, mal ve servet edinmek üzere insanları öldürmeye teşebbüs etmemişlerdir. Hz. Peygamber'in savaşmaktaki amacı, kendinden olmayan insanları yok etmek ve onların mal ve servetlerine el koymak değildir. O, her hâlükârda insanların İslâm dinine girmelerini sağlamaya ve böylece hem dünyada hem de âhirette saadete ermelerine vesile olmaya çalışmıştır. Hayber'de

[13] Enbiyâ, 21/107.
[14] M6108 Müslim, Fedâil, 126.
[15] MŞ31684 İbnEbû Şeybe, *Musannef*, Fedâil, 1; HM23838 İbn Hanbel, V, 405.
[16] LA44/4012 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXX, 4012.
[17] B2910 Buhârî, Cihâd, 84, B2913 Buhârî, Cihâd, 87.

sancağı teslim ettiği Hz. Ali ile aralarında geçen konuşmalar bunu göstermektedir. Hz. Ali'nin, "Ey Allah'ın Resûlü! Onlarla ne yapmaları için savaşayım?" şeklindeki sorusuna Hz. Peygamber şöyle karşılık vermiştir:

"Onlarla, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet getirinceye kadar savaş. Bunu yaptıklarında –hukukun gerektirdikleri dışında– kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Hesapları ise Allah'a aittir.[18] *Acele etmeden, gayet sakin bir şekilde onların yanına git. Kendilerini İslâm'a davet et ve yapmaları gerekenleri söyle. Bu davetinle bir kişi bile Müslüman olsa bu, sana kızıl develer verilmesinden daha hayırlıdır!"*[19]

Hz. Peygamber'in yaptığı savaşların bir amacı da düşmanı caydırmak ve İslâm topraklarını saldırılardan korumaktır. O, Bedir Savaşı'ndan önce belirli bölgelere seriyyeler (küçük çaplı askerî operasyonlar) düzenlerken de aynı amacı taşımaktaydı. Bu seriyyeler sayesinde Mekke'nin düşmanca tavırlarına karşı konulmaya çalışılmıştı. Batn-ı Nahle Seriyyesi bunlardan biriydi. Bu seriyye sonunda inen Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, müşriklerin Müslümanlar üzerindeki baskısını açıkça ortaya koyuyordu. Olay şöyle gerçekleşmişti: Allah Resûlü, nakledilenlere göre, bir seriyyede görevlendirilen ilk komutan olan ve Uhud'da şehit edilen Abdullah b. Cahş'ı[20] Cemâziyelâhir ayında yanında muhacirlerden sekiz yahut on iki kişi ile birlikte seriyyeye gitmek üzere görevlendirmişti. Abdullah b. Cahş'a bir mektup yazmış ve bu mektubu iki gün sonra açması gerektiğini söyleyip sadece gideceği yönü göstermişti. Abdullah b. Cahş iki gün sonra mektubu okuduğunda Mekke ve Tâif arasında yer alan Nahle'de Kureyş'i gözlemek üzere görevlendirildiğini öğrendi.

Kafile istenilen yere ulaştığında, burada Kureyşli bir grup müşrikle karşılaştılar. Müşrikleri, kendilerini harem bölgesine girmekten alıkoyacakları endişesi ile etkisiz hâle getirmeyi düşünen kafile, bir taraftan da câhiliye devrinde savaş yapmanın yasak olduğu haram aylarda (Zilkâde, Zilhicce, Muharrem, Receb) adam öldürmekten çekiniyordu.[21] Sonunda Receb ayının son gününde oldukları için gruba müdahale etmekte bir mahzur görmediler. Dört kişilik gruptan Amr b. el-Hadramî'yi öldürüp iki kişiyi esir alan kafile, bir kişiyi ise ele geçiremedi. Abdullah b. Cahş ve arkadaşları İslâm'da ele geçirilen ilk ganimeti paylaşıp bir bölümünü de Resûlullah'a götürmek üzere esirlerle birlikte Medine'ye ulaştılar. Allah Resûlü bu durumdan memnun olmamıştı. Haram aylarda kimseyi öldürmeyi emretmediğini söyleyerek hoşnutsuzluğunu dile getirdi. Kureyş müşrikleri ise

[18] ST2/110, ST2/111 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 110-111.
[19] B2942 Buhârî, Cihâd 102.
[20] EÜ3/195 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 195
[21] BN3/305 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 305

bu fırsatı kaçırmayıp Hz. Peygamber'in haram aylardaki yasakları ihlâl ettiğini dillendirmeye başladılar. Bunun üzerine Allah (cc) şu âyeti indirdi: *"Sana haram ayında savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine mani olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahtır."*[22] Âyetlerde açıkça bu seriyyenin, insanları Allah yolundan alıkoyan, Allah'ı inkâr eden, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine mani olan ve Müslümanları yurtlarından çıkaran müşriklerin bu kötü fiillerinden dolayı düzenlendiği ifade ediliyordu.[23] Bedir Savaşı öncesi veya sonrasında gerçekleşen otuzdan fazla seriyyenin çoğunun hedefi de bundan farklı değildi.

Bedir Gazvesi'ne Mekkeli müşriklere ait olan kervana el koymak suretiyle düşmana zarar vermek ve Müslümanlara karşı verdikleri amansız mücadeleden vazgeçmelerini sağlamak için çıkılmıştır. Bedir Gazvesi sıradan bir yağma olayı değildir. Bu yolla her fırsatta yeni kurulmuş olan Medine'deki İslâm devletini yıkmak için uğraşan ve bu uğurda her yolu meşru kabul eden Mekkeli müşriklere bir ders verilmek istenmiştir.

Bedir Savaşı'ndan sonra meydana gelen Uhud ve Hendek Savaşları Mekkeli müşriklerin Medine'ye saldırmaları sebebiyle meydana gelmiştir. Bu iki savaşta da Hz. Peygamber saldıran tarafta değildir. Saldırılar karşısında Medine'yi korumak için savaşmıştır. Mekkeli müşriklerin, Müslümanlarla imzaladıkları Hudeybiye Barış Antlaşması'nın üzerinden iki yıl geçmeden antlaşmayı hiçe sayan hareketler içerisine girmeleri üzerine, Hz. Peygamber Mekke'nin fethini gerçekleştirmek üzere sefere çıkmıştır. Mekke'nin fethinden sonra meydana gelen Huneyn ve Evtâs Savaşları ise Tâif çevresinde oturan Hevâzin kabilesi ile Sakîf kabilesinin birleşerek Müslümanlara karşı savaş hazırlığına başlamaları sebebiyle meydana gelmiştir.[24]

Tebük ve Mute Savaşları ise düşmanı caydırma amacına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Son dinin Arap yarımadasının hemen her bölgesine yayılması üzerine Bizans ve Sâsânî güçlerinin Medine Şehir Devleti'ne saldırı hesapları yapması, bu savaşları gerekli kılmıştır. Dolayısıyla Allah Resûlü söz konusu hesapları boşa çıkarmayı ve saldırıları önlemeyi amaçlamıştır. Diğer yandan Yahudilere karşı yapılmış olan savaşlar da bu çerçevede değerlendirilebilir. Yahudiler, Hz. Peygamber'le yaptıkları antlaşmalara sadık kalmamışlar, müşrik kabilelerle işbirliği yaparak Medine Şehir Devleti'ni yıkmaya çalıştıkları gibi Hz. Peygamber'e de suikast girişiminde

22 Bakara, 2/217.
23 KF2/12 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 12-13.
24 VM 3/885 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 885

bulunmuşlardı. Dolayısıyla onlara karşı yapılan savaşlar İslâm devletini korumak ve verdikleri söze bağlı kalmayanları cezalandırmak içindir.

Bu gerekçelerle savaşa çıkmış olan Peygamber (sav) barışı tesis etmek için bütün seçenekleri değerlendirmiştir. *"Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Onlarla karşılaştığınızda ise sabredin!"*[25] buyurarak aslında savaşın arzu edilen bir şey olmadığını açıkça dile getirmiştir. Ancak gerekli olan durumlarda Müslümanları savaşa teşvik etmiş ve onların şartlar gerektiğinde canlarıyla ve mallarıyla Allah yolunda savaşmalarını istemiştir. Kendisine, "Yâ Resûlallah, hangi insan daha faziletlidir?" diye sorulduğunda, *"Canıyla, malıyla Allah yolunda cihad eden mümindir."* buyurmuştur.[26] Kur'ân-ı Kerîm'de Allah yolunda cihad, müminleri cehennem azabından kurtarıp cennete götüren hayırlı bir ticaret olarak nitelendirilmiştir.[27] Ama savaşmak ve insanlara zarar vermek, hiçbir zaman temel hedef olmamıştır.

İnsanları zorla Müslüman yapmak gibi bir amacı bulunmayan Hz. Peygamber, savaşı başlatan taraf olmamıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de düşmana karşı kuvvet hazırlamak suretiyle müteyakkız olmaya çağıran âyetin sonunda, *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et."*[28] buyrularak zorunlu durumlarda savaşa hazırlıklı olmakla birlikte barış imkânlarının her fırsatta değerlendirilmesi gerektiği hatırlatılıyordu. Ayrıca, *"Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin!"* emrine muhatap olan[29] müminlere, Allah yolunda savaşa çıktıkları zaman iyice araştırma yapmaları ve kendilerine barış önerene, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek gayesiyle, *"Sen mümin değilsin!"* dememeleri tavsiye ediliyordu.[30]

Peygamber Efendimiz, savaşta her şeyi meşru kabul eden zihniyeti değiştirmiş ve savaş meydanında bile olsa Müslümanların belli ahlâkî esaslar çerçevesinde hareket etmeleri gerektiğini belirlemiştir. Buna göre düşmanla karşılaşıldığında önce onlarla anlaşma yollarının aranması, anlaşma sağlanamayıp savaş çıktığında ise savaşan askerlerin dışında kalan kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve kendilerini ibadete vermiş din adamları gibi sivillere müdahale edilmemesi ve yerleşim yerlerine zarar verilmemesi, savaşta uyulması gereken ana kurallardandır.[31] Nitekim savaşlarından birinde öldürülmüş bir kadın bulununca Allah Resûlü kadınların ve çocukların öldürülmesine karşı çıkmıştır.[32]

Ashâbından birini bir orduya komutan olarak tayin ettiğinde ona özel olarak, Allah karşısında takva sahibi olmasını, beraberindeki Müslüman

[25] M4541 Müslim, Cihâd ve siyer, 19
[26] B2786 Buhârî, Cihâd, 2
[27] Saff, 61/10-12.
[28] Enfâl, 8/60-61.
[29] Bakara, 2/208.
[30] Nisâ, 4/94.
[31] MU971 *Muvatta'*, Cihâd, 3
[32] B3014 Buhârî, Cihâd, 147.

askerlere iyi davranmasını tavsiye ettikten sonra, *"Allah'ın adıyla ve Allah yolunda savaşın. Allah'ı inkâr edenlerle savaşın. Savaşın fakat hainlik yapmayın, zulmetmeyin, öldürdüğünüz kimselerin organlarını kesmeyin ve çocukları öldürmeyin."*[33] buyuran Hz. Peygamber, savaşta insanlık onuruna yakışmayacak şekilde, öldürülenlere müsle yapmayı (organlarını kesmeyi) ve düşmana karşı işkenceye başvurmayı yasaklamıştır.

Hz. Peygamber, âlemlere rahmet olarak gönderilişinin gereği olarak insanların inançlarını özgürce yaşayabilecekleri ve yeni dine girenlerin baskıya uğramadıkları bir yurt kurmak için çalışmıştır. Savaş, başvurduğu en son çare olmuştur. Bunu yaparken de can kaybının olmaması için azami gayret göstermiştir. Peygamber Efendimiz hayattayken meydana gelen çarpışmalar, tarihin en az kan dökülen savaşlarındandır. Yapılan bir hesaba göre yaklaşık olarak onun dönemindeki bütün savaşlarda Müslümanların verdiği şehit sayısı (Bi'r-i Maûne ve Recî' olaylarında şehit olanlar hariç) yüz otuz sekiz, müşriklerin verdiği kayıp da (Kurayza hariç tutulursa) iki yüz on altıdır.[34] Bu da Hz. Peygamber'in (sav) ilke olarak düşmanı yok etmeyi değil kazanmayı tercih ettiğinin açık göstergesidir.

[33] T1408 Tirmizî, Diyât, 14
[34] Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 13.

BEDİR
ZULME KARŞI İLK ZAFER

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ يَوْمَ بَدْرٍ فِي ثَلاَثِمِائَةٍ وَخَمْسَةَ عَشَرَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"اللَّهُمَّ إِنَّهُمْ حُفَاةٌ فَاحْمِلْهُمْ، اللَّهُمَّ إِنَّهُمْ عُرَاةٌ فَاكْسُهُمْ، اللَّهُمَّ إِنَّهُمْ جِيَاعٌ فَأَشْبِعْهُمْ"، فَفَتَحَ اللَّهُ لَهُ يَوْمَ بَدْرٍ فَانْقَلَبُوا حِينَ انْقَلَبُوا وَمَا مِنْهُمْ رَجُلٌ إِلاَّ وَقَدْ رَجَعَ بِجَمَلٍ أَوْ جَمَلَيْنِ وَاكْتَسَوْا وَشَبِعُوا.

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) Bedir günü üç yüz on beş kişi ile çıktı ve *"Allah'ım, bu askerler kendilerini taşıyacak bir binekten yoksunlar, onları sen taşı! Allah'ım, onlar çıplaklar, onları sen giydir! Allah'ım, onlar açlar, onları sen doyur!"* diye dua etti. Neticede Allah Bedir günü kendisine zafer nasip etti. Dönüşte her biri mutlaka bir ya da iki deveyle, elbiseli ve karınları tok olarak (Medine'ye) gelmişlerdi.

(D2747 Ebû Dâvûd, Cihâd, 145)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ:
"اللَّهُمَّ إِنِّي أَنْشُدُكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ، اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ لَمْ تُعْبَدْ." فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ، فَقَالَ: حَسْبُكَ، فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ: ﴿سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ.﴾

عَنْ مَالِكِ بْنِ حَمْزَةَ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ السَّاعِدِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ
قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ:
"إِذَا أَكْثَبُوكُمْ فَارْمُوهُمْ بِالنَّبْلِ، وَلاَ تَسُلُّوا السُّيُوفَ حَتَّى يَغْشَوْكُمْ."

İbn Abbâs anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) Bedir günü, *'Allah'ım, senden ahdini ve vaadini (yerine getirmeni) diliyorum. Allah'ım, eğer (bu müminler topluluğunun hezimetini) dilemişsen o zaman bugünden sonra sana ibadet edilmeyecek (demektir)'* diye dua etti. Ebû Bekir, Peygamber'in elini tuttu ve *'(Bu dua) sana yeter.'* dedi. Akabinde Resûlullah (sav), *'Yakında o topluluk bozguna uğrayacak; arkalarını dönüp kaçacaklar.'* (Kamer, 54/45) âyetini okuyarak (çadırdan dışarı) çıktı."

(B3953 Buhârî, Meğâzî, 4)

Mâlik b. Hamza b. Ebû Üseyd es-Sâidî'nin, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) Bedir günü, *"(Müşrikler) Size yaklaştıklarında onlara ok atın. Onlar sizi iyice yakından sarıncaya kadar da kılıçları çekmeyin."* buyurmuştur.

(D2664 Ebû Dâvûd, Cihâd, 108)

Hicretin üzerinden yaklaşık iki yıl geçmişti. Mekke müşriklerinden oluşan bir ticaret kervanı, o günlerde Ebû Süfyân b. Harb'in idaresinde Şam'a yol almıştı. Şam'daki ticarî faaliyetini tamamlayan kervanın dönüş zamanı gelmişti. Kervanda pek çok Mekkeli müşrikin malı vardı.[1] Yüzlerce deveden, attan ve oldukça kıymetli ticaret mallarından oluşan kervan, Mekke'ye dönmek üzere yola çıkmaya hazırdı. Yakında Bedir civarından geçecek olan kervandaki malların bir bölümü de Müslümanlara aitti. Çünkü hicret ederken mallarını Mekke'de bırakmak zorunda kalmışlar, müşrikler de onlara el koymuştu.[2] Müşrikler, Müslümanların gözleri önünde bu malları develere yükleyip Şam'a ve Yemen'e götürerek satıyorlardı. Müslümanlar ise mallarını geri almak istiyorlardı.

Büyük kervan çok geçmeden Mekke'ye gitmek üzere yola çıktı. Allah Resûlü, Ebû Süfyân idaresindeki bu kervanın önünü keserek mallarını ele geçirmek istiyordu. Çünkü hak hukuk tanımayan, zulümleriyle İslâm'ın gönüllere ulaşmasını engelleyen bu insanları durdurabilmek için başka bir yol kalmamıştı.

Resûlullah, kervanı gözetlemek üzere bir gözcü göndermiş, ashâbından da onlarla karşılaşmak üzere hazırlık yapmalarını istemişti. Allah Resûlü, *"Kimin yanında hayvanı varsa hemen binsin ve bizimle gelsin."* diye seslenerek katılmak isteyenleri çağırdı.[3]

Kısa bir sürede hazırlıklarını tamamlayan Peygamberimiz (sav) ve ashâbı, Kureyş kervanını yakalamak için Ramazan'ın on ikinci günü[4] yaklaşık üç yüz on beş kişi olarak yola çıktılar. Bunlardan yaklaşık sekseni Medine'ye henüz geldikleri için sayıları az olan muhacirlerden, geri kalanı ise ensardan oluşuyordu.[5] Allah Resûlü beyaz sancağı ashâbının gençlerinden Mus'ab b. Umeyr'e verdi. Amr b. Ümmü Mektûm'u ise Medine'de kalanlara namaz kıldırması için görevlendirdi.[6]

Müslümanların binek hayvanları çok azdı. İki atları, yetmiş de develeri vardı.[7] Bunlara nöbetleşe biniyorlardı. Meselâ, Ali b. Ebû Tâlib ve Mersed b. Ebû Mersed el-Ganevî bir deveye sırayla binmişlerdi.[8] Sevgili Peygamberimiz ashâbıyla birlikte giderken bir yandan da içinde bulundukları durumu Rabbine şöyle arz ediyordu: *"Allah'ım, bu askerler kendile-*

[1] VM1/28 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 28.
[2] GH1/276 Hattâbî, *Garîbü'l-hadîs*, I, 276; ZD5/69 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-meâd*, V, 69-70.
[3] M4915 Müslim, İmâre, 145.
[4] ST2/12 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 12.
[5] HS3/261 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 261; TB2/25 Taberî, *Târîh*, II, 25.
[6] HS3/159 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 159.
[7] ST2/12 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 12.
[8] HS3/159 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 159.

rini taşıyacak bir binekten yoksunlar, onları sen taşı! Allah'ım, onlar çıplaklar, onları sen giydir! Allah'ım, onlar açlar, onları sen doyur!"[9]

Resûlullah ve ashâbı Bedir'e doğru ilerlerken Kureyş kervanının lideri Ebû Süfyân, öncü olarak gönderdiği casusları vasıtasıyla Müslümanların kervana saldıracaklarını öğrendi. Hemen Mekke'ye haber göndererek Kureyş'ten çok acele yardım istedi.[10] Kureyş kabilesini bir telaş sardı. Zira mallarının zarar görmesinden endişe ediyorlardı. Hiç zaman kaybetmeden hazırlık yapmaya başladılar. Herkesin orduya katılması için duyurular yaptılar. Kimi Kureyşliler ise savaşa gitmek istemiyorlardı. Ama Ebû Cehil ve diğer bazı önderleri bunları zorluyorlardı.[11] Kureyşliler bir yandan kendi hazırlıklarını yapıyorlar bir yandan da Müslüman ordusuna katılmak isteyenleri engellemeye çalışıyorlardı.[12] Telaş içinde çok geçmeden hazırlıklarını tamamladılar. Yaklaşık bin kişilik bir ordu kurmuşlardı. Ayrıca yüz at ve yedi yüz develeri vardı.[13] Orduda Ebû Leheb hariç Kureyş'in önde gelenlerinin tamamı yer almıştı.[14]

Bu arada Allah Resûlü ve ashâbı yolda Kureyş'e su taşıyan ve develeri güden zenci bir köle ile karşılaştılar. Ondan müşriklerin büyük bir ordu ile yola çıktıklarını öğrendiler.[15]

Resûlullah biraz tedirgindi. Çünkü ashâbdan bir grup, kervan yerine savaşla karşı karşıya kalacaklarını anlayınca bu konuda isteksiz olduklarını belli etmişlerdi. Hatta gerçek apaçık ortaya çıktığında bile göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi Hz. Peygamber ile tartışmışlardı. Allah (cc) kendilerine kervan veya Kureyş ordusundan birini vaad ettiği hâlde onlar, zayıf olana yani sadece kervana sahip olmak istiyorlardı.[16] Sayı ve teçhizat bakımından kendilerinden kat kat üstün olan müşrik ordusu ile karşılaşacak olma düşüncesi onları endişelendiriyordu.

Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer sırayla söz aldılar. Fakat Allah Resûlü bir karşılık vermedi.[17] Sonra el-Mikdâd b. Esved, Hz. Peygamber'e yaklaşarak, "Ey Allah'ın Resûlü! Biz sana, İsrâiloğulları'nın Musa Peygamber'e, 'Artık sen ve Rabbin beraber gidin ve savaşın. Biz burada oturacağız.' dedikleri gibi demeyiz. Biz sana ancak, 'Düşmanın üzerine yürü, biz de seninle beraberiz.' deriz!" dedi. Mikdâd'ın bu sözleri, Resûlullah'ı çok mutlu etmişti.[18] Hz. Peygamber, ensarı da konuşturmak istedi. Belli ki onlardan da destek istiyordu. Çünkü Medine içinde onu koruyacaklarına söz veren ensarın, Medine dışında kendisini yalnız bırakmalarından endişe ediyordu. Ensardan Sa'd b. Muâz ayağa kalkarak,

[9] D2747 Ebû Dâvûd, Cihâd, 145.
[10] VM1/28 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 28.
[11] VM1/31 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 31-33.
[12] M4639 Müslim, Cihâd ve siyer, 98.
[13] VM1/39 Vâkıdî, Meğâzî, I, 39.
[14] HS3/156 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 156.
[15] D2681 Ebû Dâvûd, Cihâd, 115.
[16] Enfâl, 8/5-7.
[17] VM1/48 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 48.
[18] B4609 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 4.

"Bizi mi kastediyorsun ey Allah'ın Resûlü? ... Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki sen bize atlarımızı denize daldırmamızı emretsen daldırırız! İçimizden hiç kimse geri kalmaz! ..." dedi.[19] Bu sözler Resûlullah'ı çok memnun etti. Ayrıca savaşa katılma hususunda tereddüt edenleri de cesaretlendirdi.

İslâm ordusu Kureyş'in gelişine aldırmadan Hz. Peygamber'in liderliğinde yola devam ediyordu. Hârretü'l-veber denilen yere ulaştıklarında, muhtemelen Kureyşlilerle sorunu olan ya da ganimet elde etmeyi amaçlayan Hubeyb b. Yesâf[20] adlı bir müşrik, Efendimizin ordusuna katılmak istedi. Üstelik bu kişi cesareti ve kahramanlığıyla tanınıyordu. Peygamber (sav), *"Allah'a ve Resûlü'ne inanıyor musun?"* deyince adam, "Hayır." dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"O hâlde geri dön, bir müşrikten yardım isteyecek değilim."* buyurdu. Fakat aralarındaki söyleşi iki kez daha tekrarlandıktan sonra Hubeyb, Müslümanlığı kabul etti ve Peygamberimiz onun orduya katılmasına izin verdi.[21]

İslâm ordusu bir süre sonra Bedir'e ulaştı. Ashâb için kolay bir yolculuk olmamıştı. Sefer, oruçlu oldukları Ramazan ayına denk gelmişti. Bir diğer sıkıntı ise binek hayvanlarının yetersizliğiydi. Bu zor şartlara rağmen dinlenmeye vakitleri yoktu. Bir an önce Ebû Süfyân'ın önderliğindeki kervanı yakalamak istiyorlardı. Ancak Müslümanların geldiği güzergâhı öğrenen Ebû Süfyân, derhâl kervanın yolunu değiştirdi. Sahil yolunu izleyerek kervanı Mekke'ye ulaştırdı.[22] Kervanını kurtaran Ebû Süfyân, vakit kaybetmeden Bedir'e ulaşmak üzere olan Kureyş ordusuna geri dönmesi için çağrı yaptı.[23] Bazı Kureyşliler, onun bu çağrısına kulak verip geri dönmek istediler. Fakat Ebû Cehil, geri dönüşe şiddetle karşı çıktı ve ordudan ayrılmak isteyenlere engel oldu.[24] Çünkü Ebû Cehil ve onun gibi düşünenler, Bedir kuyusunun yakınlarında yapılacak bu savaşı kendileri için bulunmaz bir fırsat olarak görüyorlardı. Çok güçlü bir ordu hazırlamışlardı. Müşrik ordusu sayı bakımından Müslümanların neredeyse üç katıydı. Dolayısıyla müşrikler, Müslümanları tamamen yok edeceklerine eminlerdi.

Kureyş kervanı kurtulmuştu. Fakat Peygamber Efendimiz ve ashâbı geri dönmemişlerdi. Demek ki savaşın asıl nedeni bu kervanı ele geçirmek değildi. Amaç sadece kervanı yakalamak veya kurtarmak olsaydı iki ordu da geriye dönerdi. Ancak iki taraf da yerinden ayrılmıyordu. Bu nedenle Bedir Savaşı'nın asıl nedenini ticarî kaygılarda değil, hicreti hazırlayan se-

[19] HS3/162 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 162; VM1/48 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 48.
[20] ST3/535 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 535.
[21] M4700 Müslim, Cihâd ve siyer, 150
[22] HS3/165 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 165.
[23] HS3/166 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 166.
[24] HS3/171 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 171.

beplerde aramak daha doğrudur. Nitekim müşrikler baskılarını her geçen gün artırıyorlardı. Hatta Allah Resûlü'nü öldürmek için planlar yapmışlardı. Müslümanlar da doğup büyüdükleri vatanlarını bırakıp Medine'ye hicret etmek zorunda kalmışlardı. Kervan hadisesi sadece bardağı taşıran son damla olmuştu. Zira Müslümanlar kervanı yakalayabilselerdi, Mekke'de bıraktıkları malların hiç olmazsa bir kısmını geri alabileceklerdi.

Müslümanlar Bedir'e ulaştıkları zaman, Allah (cc) üzerlerine onları ferahlatan bir yağmur indirdi.[25] Bu rahmet damlacıklarıyla toz toprak yatıştı, kuyular su ile doldu. Yağmur damlalarıyla beraber âdeta melekler de yeryüzüne inmişti.

Allah Resûlü, ashâbının önünde Bedir'e yakın bir yerde, bir gün öncesinden yaşanacak savaşı anlatıyordu. Bazı müşrikler hakkında, *"Şurası inşallah yarın falanın düşeceği yerdir."* diyerek eliyle çeşitli noktalara işaret ediyordu.[26]

Savaş adım adım yaklaşıyordu. Müslümanlar karargâh olarak Bedir kuyularının başını seçmişlerdi. Böylece suyun düşman tarafından kullanılması engellenmişti. Müşrikler yüz atlı ile hızla oraya doğru ilerlemekteydi. Onlar da aynı yeri karargâh yapmak istiyorlardı. Çünkü Bedir kuyuları, o civarda suyun bulunduğu tek yerdi.

Allah Resûlü, bir mevzi belirlemek için ashâbı ile istişare etti. Ardından bu konuda bilgisine güvenilen biri olan Hubâb b. Münzir'in isteği üzerine merkezde büyükçe bir kuyu kazdırıldı. Bu kuyuya, harp müddetince yetecek kadar su dolduruldu. Daha sonra da diğer kuyuların hepsi kapattırıldı.[27] Geceleyin de Resûlullah ordusunu savaş konumuna soktu.[28]

Düşman hazırlıksız yakalanmıştı. Stratejik önemi olan bir alanı Müslümanlara kaptırmışlardı. Ama sayılarının fazlalığına çok güvendikleri için kısa sürede savaşı zaferle bitireceklerine inanıyorlardı.

Ramazan'ın on yedisi, bir cuma günü idi.[29] İki ordu karşılıklı olarak yerlerini almışlardı. Orduların sayısındaki farklılık hemen göze çarpıyordu. Allah Resûlü zırhını giyinmişti. Her iki orduya da baktı. Sonra çadırının içerisine girdi. Kalbinin derinliklerinden yükselen bir yakarışla Yüce Mevlâ'ya şöyle yalvardı: *"Allah'ım, senden ahdini ve vaadini (yerine getirmeni) istiyorum. Allah'ım, eğer (müminlerin helâkini) diliyorsan o zaman bugünden sonra sana ibadet edilmeyecek!"* O sırada cübbesi omuzlarından düşmüştü. Resûlullah'ın hâlini gören dostu Ebû Bekir, cübbesini Efendimizin omuzlarına tekrar koydu ve elini tutarak, "Ey Allah'ın Resûlü! Rabbine bu ka-

[25] Enfâl, 8/11.
[26] D2681 Ebû Dâvûd, Cihâd, 115.
[27] VM1/52 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 52-54.
[28] T1677 Tirmizî, Cihâd, 7.
[29] VM1/2 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 2.

dar yalvarış ve yakarış yeter!" dedi. Bunun üzerine Sevgili Peygamberimiz, *"Yakında o topluluk bozulacak; arkalarını dönüp kaçacaklar."*[30] âyetini okuyarak çadırdan dışarı çıktı.[31]

Allah (cc), Sevgili Elçisi'nin bu yakarışına hemen ilâhî yardımıyla karşılık verdi. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: *"Hani Rabbinizden imdat istiyordunuz! O da, 'Ben size birbiri ardınca gelecek bin melekle yardım göndereceğim!' diye cevap vermişti!"*[32]

Cenâb-ı Hak yardımını vaad ederken mümin kullarını bir yandan da şöyle uyarmıştı: *"Ey müminler! Toplu hâlde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin. Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilmek veya bir başka topluluğa katılmak maksadı dışında, o gün arkasını dönüp kaçan kimse, Allah'tan bir gazaba uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Bu ne kötü bir dönüştür."*[33]

Sayıca üstün olan müşrikler,[34] Müslümanları çok hafife alıyorlardı. Ordular karşılıklı saf tuttuğunda müşriklerin önde gelenlerinden Utbe b. Rebîa, düşman saflarından çıkarak harp meydanına doğru ilerledi. Oğlu ile erkek kardeşi de onun arkasından yürüdüler. Utbe, "Kim çarpışacak?" diye haykırdı. Ensardan bazı gençler, "Biz savaşacağız!" diye ona cevap verdiler. Utbe, "Siz kimsiniz?" dedi. Onlar da kendilerini tanıttılar. Utbe, "Bizim sizinle dövüşmeye ihtiyacımız yok. Biz sadece amcaoğullarımızı istiyoruz!" dedi. Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Ey Hamza kalk, ey Ali kalk, ey Ubeyde b. Hâris sen de kalk."* buyurdu. Allah Resûlü'nün bu tehlikeli göreve ilk gönderdiği insanlar, en yakın akrabalarıydı. Hz. Hamza, Utbe'ye yöneldi. Hz. Ali, Şeybe'ye yöneldi. Ubeyde de Velîd'le vuruşmaya başladı. Ubeyde ve Velîd birbirlerini yaralamışlardı. Hz. Hamza ile Hz. Ali ise hasımlarını yere sermişti. Sonra onlar da Velîd'in üzerine gittiler ve onu öldürdüler. Yaralı hâldeki Ubeyde'yi ise yüklenerek meydandan çıkardılar.[35]

Teke tek gerçekleştirilen çarpışma, herkeste bir durgunluk ve şaşkınlık oluşturdu. Kureyş'in güçlü reisi Utbe, kardeşi ve oğlu Bedir'in ortasında kılıçtan geçirilmişlerdi. Bu durum müşrik ordusunu derinden etkiledi. Çünkü aralarında Utbe, Şeybe ve Velîd'in gayretiyle savaşa katılanlar vardı. Dolayısıyla onların ölmesi, diğerlerini telaşa ve öfkeye sevk etmişti. Bunun karşısında Müslümanlar ise güç kazanmıştı.

Bu ilk vuruşmanın ardından iki ordu birbirine hücum etmeye başladı. Müşriklerin önde gelenleri moral bozukluğunun etkisini gidermek için çok çaba sarf ediyorlardı. Askerlerini sürekli teşvik ediyorlardı. Al-

30 Kamer, 54/45.
31 B4875 Buhârî, Tefsîr, (Kamer) 5, B3953 Buhârî, Meğâzi, 4.
32 Enfâl, 8/9; M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58; T3081 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 8.
33 Enfâl, 8/15-16
34 M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58
35 D2665 Ebû Dâvûd, Cihâd, 109.

lah Resûlü ise, *"Haydi kalkın! Genişliği göklerle yeryüzü kadar olan cennete!"* diyerek ashâbını teşvik ediyordu. O sırada ensardan Umeyr b. Hümâm, elindeki hurmaları yiyordu. Allah Resûlü'nün müjdesini duyunca, "Eğer ben şu hurmalarımı yiyinceye kadar yaşarsam bu, gerçekten uzun bir hayattır!" dedi ve hiç düşünmeden elindeki hurmaları yere attı. Sonra da şehit oluncaya kadar müşriklerle savaştı.[36] Allah Resûlü, Bedir günü ashâbına, öldürülen ve esir edilen her bir düşman askeri karşılığında mükâfat müjdesi vermişti.[37]

Müslümanların ordusunda yaşları küçük olmasına rağmen gönüllü olarak savaşa gelenler de vardı. Hz. Peygamber onları Medine'ye geri göndermişti. Fakat içlerinden Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın kardeşi Umeyr dönmek istememişti. Sonunda Resûlullah ona izin verdi ve Umeyr, on altı yaşında iken bu savaşta şehit oldu.[38] Umeyr gibi küçük yaşta şehit olan bir diğer kişi ise Hârise b. Sürâka'ydı.[39]

Müslümanlar sayıca olduğu kadar silah yönünden de müşrikler gibi güçlü değillerdi. Eldeki sınırlı imkânların en verimli şekilde kullanılması gerekiyordu. Bu nedenle Allah Resûlü, ashâbına müşrikler kendilerine iyice yaklaşmadan yani atış menziline girmeden ok atmamalarını istedi.[40]

Savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu. Müslümanların şifresi, "Ehad! Ehad!" (Allah bir! Allah bir!) idi.[41] Teke tek yapılan vuruşmada büyük kahramanlık sergileyen Hz. Hamza göğsüne, nişan olarak devekuşu tüyü takmış,[42] düşman saflarını yara yara ilerliyordu. Allah Resûlü bu şiddetli çarpışma anında bile hakkaniyetten bir an olsun ayrılmıyordu. Ebû Cehil ve Kureyş'in bazı liderleri Müslümanlara kılıç çekmek istemeyenleri de zorla Bedir'e getirmişlerdi. Dolayısıyla bu kişilerin öldürülmesine Sevgili Peygamberimizin gönlü razı olmuyordu. Bu nedenle ashâbına böyle kişilere kılıç çekmemelerini tavsiye etmişti.[43]

Ebû Cehil gibi bazı müşrikler ise, Müslümanlara yıllarca büyük sıkıntılar yaşatmışlardı. Ebû Cehil'i hiç görmeyen Medineli ensar bile onun ne kadar kötü bir insan ve ne büyük bir din düşmanı olduğunu öğrenmişlerdi. Ebû Cehil bu savaşta müşrik ordusunun komutanıydı. Savaş başladığında pek çok Müslüman onu öldürmek istiyordu. Savaşın şiddetlendiği bir anda Muâz b. Amr ve Muâz b. Afrâ isimli iki genç de onu öldürmek için büyük çaba sarf ediyordu.[44]

Abdurrahman b. Avf şöyle anlatıyor: "Bedir'de savaşın kızıştığı anda yanıma güçlü kuvvetli iki delikanlı geldi. Bu iki gençten biri, iyice yanıma

36 M4915 Müslim, İmâre, 145.
37 D2738 Ebû Dâvûd, Cihâd, 144-145.
38 ST3/149 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 149.
39 B3982 Buhârî, Megâzî, 9.
40 B3984 Buhârî, Megâzî, 10; D2664 Ebû Dâvûd, Cihâd, 108.
41 HS3/182 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 182
42 VM1/76 Vâkıdî, *Megâzî*, I, 76.
43 HS3/177 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 177.
44 AU25/91 Aynî, Umdetü'l-kârî, XXV, 91.

sokuldu ve bana 'Ebû Cehil'i tanır mısın?' diye sordu. Ben de, 'Elbette tanırım.' diye cevap verdim. Bunun üzerine, 'Peki bana Ebû Cehil'i gösterir misin?' dedi. Ben, 'Ebû Cehil'i ne yapacaksın?' diye sordum. Şöyle cevap verdi: 'Duydum ki o Resûlullah'a sövüyormuş. Hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki ben Allah'a söz verdim. Eğer onu görürsem ya öldüreceğim yahut da onun önünde öleceğim!' Diğeri de arkadaşından gizlenircesine yanıma sokuldu. Kulağıma eğildi ve bana aynı soruyu sordu. Derken, bir aralık Ebû Cehil'i gördüm. Kureyşliler içinde dolaşıp duruyordu. Bunun üzerine, 'Gençler! İşte bana sorduğunuz Ebû Cehil şu!' dedim. Hemen kılıçlarına sarıldılar ve öldürünceye kadar ona vurdular."[45]

Allah Resûlü, Ebû Cehil'in durumunu merak ediyordu. Abdullah b. Mes'ûd'u bu konuyu öğrenmesi için göndermişti. İbn Mes'ûd, Ebû Cehil'i bulduğunda ağır şekilde yaralıydı. Son nefesinde bile kibrinden vazgeçmeyen Ebû Cehil, kavmi tarafından öldürülmeyi kendisi için bir şeref sayıyordu. Abdullah b. Mes'ûd, son bir kılıç darbesiyle bu Allah düşmanının başını gövdesinden ayırdı.[46]

Medine'den yola çıktıkları andan itibaren Allah Resûlü, tedbirde kusur etmemiş ve bir an olsun dua etmekten geri durmamıştı. Yüce Allah ise Resûlü'nün dualarını kabul etmiş, ona ve ümmetine yardımını sağanak sağanak göndermişti. Müşriklerin asla hesap edemedikleri bir gerçek vardı. Allah, kendisine inananı, kendi yolunda olanı yalnız bırakmazdı. Allah, önce bin,[47] daha sonra da üç bin melekle Müslüman ordusunu takviye etmiş[48] ve meleklerine, *"Ben de sizinle beraberim. Haydi, iman edenlere destek olun!"* buyurmuştu.[49]

Bedir Savaşı'nın yapıldığı bu günü hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığı "Furkân günü" olarak niteleyen Yüce Rabbimiz,[50] yardımını göndererek sırf kendi rızası için orada bulunanları mahzun etmemişti. Nitekim onlara gerekirse daha fazlasıyla yardım edeceğini de vaad etmişti: *"Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız ve eğer onlar (düşmanlarınız) şu anda üzerinize gelirlerse Rabbiniz, alâmetli beş bin melekle sizi takviye eder."*[51]

Savaş başladığı andan itibaren Allah'ın yardımı da başlamıştı. Üstelik bu yardım tek yönlü değildi. Cenâb-ı Hak bir yandan müşrik ordusunu hem Hz. Peygamber'in uykusunda, hem de savaşta karşılaştıkları sırada Müslümanların gözüne az göstermiş; aynı şekilde Müslümanları da müşriklerin gözüne az göstermişti.[52] Diğer yandan da teçhizatlı meleklerini yardıma göndermişti. Nitekim Allah Resûlü, ashâbına bizzat Cibrîl'in harp

[45] B3141 Buhârî, Farzu'l-humus, 18.
[46] B3962 Buhârî, Meğâzî, 8; HM4246 İbn Hanbel, I, 445.
[47] Enfâl, 8/9.
[48] Âl-i İmrân, 3/124.
[49] Enfâl, 8/12.
[50] Enfâl, 8/41.
[51] Âl-i İmrân, 3/125.
[52] Enfâl, 8/43-44.

silahını kuşanmış bir şekilde atının başını tuttuğunu haber vermişti.[53]

Savaş sonunda Ebû Cehil dışında Kureyş'in pek çok önde geleninin de yer aldığı altmış dokuz müşrik daha öldürülmüş, yetmiş kişi ise esir alınmıştı.[54] Allah Resûlü'nün, daha önce savaşta öldürüleceğini haber verdiği kimselerin tamamı işaret ettiği yerlere yığılmışlar ve bir daha kalkamamışlardı. Öldürülen bu müşriklerden yirmi dört tanesi Hz. Peygamber'in talimatıyla Bedir'deki Kalîb Kuyusu'na atıldılar.[55] Esirler hakkında ise Resûlullah, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ile istişare etti. Hz. Ebû Bekir onların fidye karşılığında serbest bırakılmaları görüşündeydi. Böylece müşriklere karşı güç elde edilebileceğini ve belki de bu insanların hidayete ereceğini düşünüyordu. Hz. Ömer ise müşriklerin elebaşı olan bu esirlerin öldürülmesi gerektiğini ifade etti. İstişare sonunda Peygamberimiz (sav), Hz. Ebû Bekir'in görüşünü kabul etti.[56] Buna göre fidye bin ila dört bin dirhem arasında belirlenmişti.[57] Fidye vermeye gücü yetmeyenlerin ise Müslümanların çocuklarına okuma yazma öğretme karşılığında serbest bırakılmasına karar verilmişti.[58] Fakat bu karar Kur'an'da Hz. Ömer'i haklı çıkaran şu âyetlerle eleştirildi: *"Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, halbuki Allah âhireti (kazanmanızı) istiyor. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı aldığınız şeyden (fidyeden) dolayı size büyük bir azap dokunurdu."*[59]

Allah Resûlü, Bedir'deki zaferin ardından ashâbından Abdullah b. Revâha ve Zeyd b. Hârise'yi müjdeci olarak Medine ve çevresindeki yerleşim yerlerine gönderdi.[60] Savaştan sonra üç gece daha ashâbıyla birlikte Bedir'de kaldı. Zaferin üçüncü gününde ise devesinin getirilmesini emretti. Gerekli eşyalar deveye yüklenip bağlandı. Ardından da önde Allah Resûlü arkada sahâbîleri Medine'ye doğru yola koyuldular.[61] Ramazan'ın sonunda Medine'ye ulaştılar.[62]

Bedir zaferinde Allah'ın Müslümanlara olan yardımı çok açıktı. Bir ordu, sayı yönünden kendisinden üç kat, teçhizat bakımından da kat kat üstün olan başka bir orduyu darmadağın etmişti. Allah (cc), kendisine inanan kullarına yaptığı bu yardımın boyutunu şöyle açıklamaktadır: *"Onları siz öldürmediniz fakat Allah öldürdü onları. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Ve bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah işitendir, bilendir."*[63] Yüce Rabbimiz bir yandan Müslümanlara

[53] B3995 Buhârî, Meğâzî, 11.
[54] M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
[55] B3976 Buhârî, Meğâzî, 8; B240 Buhârî, Vudû', 69; M7224 Müslim, Cennet, 78.
[56] M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
[57] HS3/212 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 212.
[58] HM2216 İbn Hanbel, I, 247.
[59] Enfâl, 8/67-68.
[60] HS3/192 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 192.
[61] B3976 Buhârî, Meğâzî, 8.
[62] İS319 İbn İshâk, *Sîret*, s. 319.
[63] Enfâl, 8/17.

nasıl yardım ettiğini açıklarken bir yandan da kâfirlere sayıca çokluğun pek bir anlam ifade etmeyeceğini, inkârlarından vazgeçmenin kendileri için daha hayırlı olacağını hatırlatmıştır.[64]

Bedir, Allah yolunda, Allah'a güvenilerek ve şartlarına riayet edilerek yani sebeplere tutunarak elde edilmiş bir zaferdir. Evet, Allah Resûlü, üzerine düşeni yapmış ve sonucu Allah'a havale etmek için ellerini açarak Rabbine yalvarmıştır. Bu tevekkülün neticesinde de, Cenâb-ı Hak, müminlere parlak bir zafer nasip etmiştir. O, Müslümanlara istediklerinden fazlasını bahşetmişti. Nitekim Müslümanlar Medine'den, kervanı yakalamak için yola çıkmışlardı. Fakat Yüce Allah, *"Hatırlayın ki Allah size, iki taifeden (kervan veya Kureyş ordusundan) birinin sizin olduğunu vaad ediyordu; siz de kuvvetsiz olanın (kervanın) sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin kökünü kesmek istiyordu."*[65] buyurarak onlara umduklarının üstünde ikramda bulunduğunu belirtmektedir.

Müşrikler Bedir'de aldıkları bu ağır darbe nedeniyle yaşadıkları korkuyu uzun süre üzerlerinden atamadılar. Zira daha sonra yapılacak Uhud Savaşı'nda bazı Ebû Cehil taraftarlarının yoğun tahrikleri[66] olmasa hiç kimsenin Müslümanların karşısına çıkmaya cesareti ve isteği kalmamıştı. Ayrıca bu zafer, hakkın ve hakikatin önündeki perdelerin, kısmen de olsa aralanmasına sebep olmuştu. Bu zaferin ardından Allah Resûlü ve ashâbının ganimetlerle ve Kureyş'in önde gelenlerinden aldıkları esirlerle Medine'ye dönmeleri üzerine özellikle Ehl-i kitaptan Müslümanlığı seçenlerin sayısı artmıştı.[67]

Bedir, sıradan bir savaş değil Müslümanlar açısından büyük, belki de tarihteki en önemli savaştı. Âdeta bir varlık yokluk mücadelesiydi. Bu nedenle sahâbîler arasında Bedir'e katılanlar ayrıcalıklı görülmüştür.[68] Zira henüz Müslümanların sayısı çok azdı. Eğer burada bir yenilgiyle karşılaşıp fazla zayiat verilseydi sayıları daha da azalacaktı. Böyle bir durumda ise fırsat kollayan müşrikler onlara hayat hakkı tanımamak için daha hırslı olacaklardı. Bu nedenle Allah Resûlü ile beraber Medine'den yola çıkıp "Ben de varım!" diyenler, "Ashâb-ı Bedir" olarak nitelendirilmişler ve daima saygın bir şekilde anılmışlardır. Nitekim henüz Müslümanların güçlü olmadığı bir anda savaşa çıkma cesaretini gösteren bu kahramanların Bedir Harbi'ne katılmış olmaları ayrıca vurgulanmıştır.[69]

64 Enfâl, 8/19.
65 Enfâl, 8/7.
66 HS4/5 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 5-6.
67 B6207 Buhârî, Edeb, 115
68 B3992 Buhârî, Meğâzî, 11, B4022 Buhârî, Meğâzî, 12.
69 B4009 Buhârî, Meğâzî, 12.

UHUD
KAZANIRKEN KAYBETMEK

عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كُسِرَتْ رَبَاعِيَتُهُ يَوْمَ أُحُدٍ، وَشُجَّ فِي رَأْسِهِ،
فَجَعَلَ يَسْلُتُ الدَّمَ عَنْهُ وَيَقُولُ:
"كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ شَجُّوا نَبِيَّهُمْ ﷺ وَكَسَرُوا رَبَاعِيَتَهُ وَهُوَ يَدْعُوهُمْ إِلَى اللَّهِ؟"

Enes'ten nakledildiğine göre,
Uhud günü Resûlullah'ın (sav) alt çenesinin sağ ön tarafındaki dişi kırılmış, başı yarılmıştı. Sonra yüzündeki kanı silmeye başlamış ve şöyle demişti:
"Kendilerini Allah'a davet ediyor olduğu hâlde, Peygamberi'nin başını yaran, dişini kıran bir kavim nasıl felâh bulur!"
(M4645 Müslim, Cihâd ve siyer, 104)

حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ ﷺ يُحَدِّثُ قَالَ: جَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى الرَّجَّالَةِ يَوْمَ أُحُدٍ وَكَانُوا خَمْسِينَ رَجُلاً- عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جُبَيْرٍ فَقَالَ: "إِنْ رَأَيْتُمُونَا تَخْطَفُنَا الطَّيْرُ، فَلاَ تَبْرَحُوا مَكَانَكُمْ هَذَا حَتَّى أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ وَإِنْ رَأَيْتُمُونَا هَزَمْنَا الْقَوْمَ وَأَوْطَأْنَاهُمْ فَلاَ تَبْرَحُوا حَتَّى أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ."

عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ أُحُدٍ... وَلَقَدْ رَأَيْتُ عَائِشَةَ بِنْتَ أَبِي بَكْرٍ وَأُمَّ سُلَيْمٍ وَإِنَّهُمَا لَمُشَمِّرَتَانِ، أَرَى خَدَمَ سُوقِهِمَا، تَنْقُزَانِ الْقِرَبَ عَلَى مُتُونِهِمَا، تُفْرِغَانِهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ، ثُمَّ تَرْجِعَانِ فَتَمْلآنِهَا، ثُمَّ تَجِيآنِ فَتُفْرِغَانِهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ...

Ebû İshâk'ın işittiğine göre, Berâ' b. Âzib (ra) şöyle demiştir: Uhud günü Peygamber (sav), (Ayneyn geçidindeki) okçulara –ki onlar elli kişiydiler– Abdullah b. Cübeyr'i kumandan tayin etti ve şöyle buyurdu: *"Bizi kuşların kaptığını görseniz bile ben size haber gönderinceye kadar sakın şu yerinizden ayrılmayın! Bizim onları hezimete uğrattığımızı görseniz bile ben size haber gönderinceye kadar asla (yerinizden) ayrılmayın!"*

(B3039 Buhârî, Cihâd, 164)

Enes (ra) anlatıyor: "... Ben Uhud günü Ebû Bekir'in kızı Âişe ile Ümmü Süleym'i gördüm. Eteklerini toplamış (koşturuyor)lardı. Bileklerindeki halhalları görüyordum. Sırtlarında su kırbaları taşıyorlar ve yaralıların ağızlarına su döküyorlardı. Sonra tekrar geri dönüp kırbaları dolduruyorlar, gelip yaralıların ağızlarına döküyorlardı..."

(B3811 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 18)

Hicretin üçüncü yılıydı.[1] Bedir Savaşı'nın üzerinden çok değil henüz bir sene geçmişti. Müslümanlar Medine'ye hicretten sonra Mekkeli müşriklere karşı giriştikleri ilk muharebe olan Bedir Savaşı sonrası büyük bir zafer kazanmışlardı. Mekke döneminde çekilen sıkıntılardan sonra elde edilen bu zafer ise Hz. Peygamber ve arkadaşları için büyük bir güven sağlamıştı.

Ne var ki Mekkeli müşrikler için durum çok da parlak sayılmazdı. Gittikçe büyüyen bir sıkıntı içlerini kemirmeye devam ediyordu. Bedir'de topladıkları güçlü orduya rağmen Müslümanlara karşı mağlup düşmeyi bir türlü hazmedemiyorlardı. Üstelik içlerinde Ebû Cehil gibi önemli bir liderin de bulunduğu yetmiş kişiyi böyle bir savaşta kaybetmiş olmalarını akılları almıyordu. Daha düne kadar kendi yanlarında çalıştırdıkları köleler bile eski efendilerine meydan okuyorlardı. Bütün bu olanlar, tahammül edilir gibi değildi.

İşte bu ve benzeri düşünceler Mekkelileri yiyip bitiriyordu. Neredeyse tamamı, kendileri açısından aşağılık hissini perçinleyen ve tahammülü zor olan bu durumdan bir an önce kurtulmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Bu işi daha fazla uzatmanın bir anlamı yoktu; derhâl Bedir'in intikamı alınmalıydı. İşte bu ruh hâliyle bir araya gelen Ebû Süfyân, Abdullah b. Ebû Rebîa, İkrime b. Ebû Cehil ve Safvân b. Ümeyye gibi ileri gelen Mekkeli liderlerin toplantısından beklenen karar çıkmıştı. Müşrikler, Bedir'den kaçırılan kervandaki mallarla bir ordu hazırlayacaklardı. Böylece öldürülen babalarının ve oğullarının intikamını almış olacaklardı. Karar çok geçmeden Mekke sokaklarında dalga dalga yayılmaya başladı. Bedir'de yakınlarını kaybedenler başta olmak üzere herkes yeni bir saldırı için var gücüyle çalışmaya koyuldu.[2] Halbuki ne yaparlarsa yapsınlar en sonunda kaybeden yine onlar olacaktı. Zira Allah Teâlâ haklarında şöyle buyurmuştu: *"Şüphesiz ki inkâr edenler mallarını, (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar. Daha da harcayacaklar. Ama sonunda bu, onlara yürek acısı olacak ve en sonunda mağlup olacaklardır. Kâfirlikte ısrar edenler cehenneme toplanacaklardır."*[3]

Kısa sürede yaklaşık yedi yüzü zırhlı olmak üzere üç bin kişilik bir ordu hazırlandı. Ayrıca orduya aralarında Ebû Süfyân'ın karısı Hind bnt.

[1] HS3/328 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 328.
[2] HS4/5 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 5-6.
[3] Enfâl, 8/36.

Utbe'nin de bulunduğu on beş kadın katılmıştı. Üç bin develeri, iki yüz atları vardı. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından müşrikler, Medine'ye doğru yola çıktılar. Bunun üzerine Peygamberimizin Mekke'de oturan amcası Abbâs, olanları hemen bir mektupla kendisine bildirdi.

Müşriklerin savaş için yola çıktıkları haberi kısa sürede Müslümanlar arasında yayıldı. Allah Resûlü, önce Enes ve Mu'nis adlı iki kardeşi, daha sonra da Hubâb b. Münzir'i müşrik ordusu hakkında haber getirmek üzere gözcü olarak gönderdi.[4] Getirdikleri bilgiler, düşman birliklerinin çoktan Medine'ye hareket ettiğini gösteriyordu. Durumun ciddiyetini fark eden Hz. Peygamber, derhâl görüşüne saygı duyduğu ileri gelen Müslümanları teyakkuza geçirdi ve toplantıya çağırdı. Durum değerlendirmesi yapılarak nasıl bir savaş stratejisi belirleneceği hususu üzerinde tartışıldı.

Resûlullah (sav) Bedir Harbi'nde büyük bir zafer kazanmış olmakla birlikte, bu defa şehirde kalarak savunma savaşı yapmalarının daha uygun olduğu yönündeki görüşünü net bir şekilde ifade etti. Onun bu düşüncesi özellikle yaşça daha olgun kişilerce benimsendi. Münafıkların lideri olarak bilinen Abdullah b. Übey b. Selûl de Resûlullah'ın bu fikrine destek verdi ve savunma savaşı istedi. Ancak Bedir Savaşı'na iştirak edemeyen gençler, düşmana karşı savunmada kalmayı bir korkaklık alâmeti olarak algıladılar ve Medine dışında savaşılmasını teklif ettiler. Tartışmalar giderek alevlendi. Kanı kaynayan gençlerin heyecan dolu ifadeleri gerçekten ihtiyarları bile ayağa kaldıracak güçteydi. Onların bu heyecanına karşı çıkmak, savaş azmini kırabilirdi. Konuşmaları baştan sona dikkatle takip eden Resûlullah, gençlerin görüşünün daha ağır bastığını idrak etti. Hiç istememesine rağmen onların talebine saygı duydu. Sonuçta savunma savaşı yapılması yerine şehrin dışında düşmanla çarpışmaya karar verildi.[5] Bu durum münafıkların liderinin hiç hoşuna gitmemişti. Fakat o, bu karara hemen teslim olmayacağını ve hamlelerinin bitmediğini çok geçmeden savaş yolunda gösterecekti.

Kısa sürede yaklaşık bin kişiden oluşan İslâm ordusu hazır hâle geldi.[6] Bu sayı, düşman ordusunun üçte biri kadardı. Resûlullah da savaşa hazırdı. Üzerine giymiş olduğu iki zırh[7] onun savaşa nasıl hazır olduğunu açıkça gösteriyordu. Komutanlara yaraşır bir kararlılıkla silahlanıp kuşanan Hz. Peygamber, sabah erkenden müminleri mevzilerine yerleştirmek üzere evinden ayrıldı.[8] Bu sırada Sa'd b. Muâz ve Üseyd b. Hudayr'ın uyarısıyla yaptıklarından pişman olan Müslümanlar, Resûlullah'a geldiler ve

[4] ST2/37 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 37-38.
[5] VM1/209 Vâkıdî, *Megâzî*, I, 210-11.
[6] HS4/9 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 9.
[7] D2590 Ebû Dâvûd, Cihâd, 68.
[8] Âl-i İmrân, 3/121.

hata ettiklerini, dolayısıyla istediğini yapmasını söylediler. Buna göre artık şehrin dışına çıkmaya gerek kalmayabilirdi. Ancak Hz. Peygamber bu konuda kararlı olduğunu şöyle ifade etti: *"Hiçbir peygambere, üzerine giydiği zırhı Allah'ın hükmü gerçekleşinceye kadar çıkarmak yaraşmaz!"*[9]

Onun gözü pek bir savaşçıya yakışan bu tutumu, diğer askerler üzerinde çok önemli bir tesir bırakmış ve onların da savaş ortamına iyiden iyiye girmelerine yardımcı olmuştu. Artık herkes düşmanla karşılaşmaya hazırdı ve hiç kimsede korku belirtisi yoktu. Hatta henüz on üç on dört yaşlarında olduğu hâlde savaşa iştirak etmek için neferlerin arasına sızan çocukların cesareti, bütün orduyu daha bir heyecanlandırıyordu. Uhud'a doğru giderken yolda yapılan denetimler sırasında bu çocukları fark eden Hz. Peygamber, cesaretlerini takdir etmekle birlikte, durumun ciddiyetini onlara anlattı ve savaşa katılmalarına müsaade etmedi. Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Üsâme b. Zeyd, Zeyd b. Sâbit, Berâ' b. Âzib, Zeyd b. Erkam, Semüre b. Cündeb ve Râfi' b. Hadîc bu şekilde geri çevrilen çocuklardandı. Ancak daha sonra Râfi' iyi ok attığı, Semüre de güçlü kuvvetli olduğu için izin verilenler arasına katıldı.[10]

Müslümanlar tam da Uhud'a ulaşmak üzereydi ki münafıkların reîsi olan Abdullah b. Übey b. Selûl son hamlesini yaptı. Savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayınca üç yüz kişilik taraftarıyla ordudan ayrıldı ve Müslümanlar yedi yüz kişi kaldılar.[11] Böylece yaklaşık üçte birini daha savaş başlamadan kaybeden Müslüman ordusu, büyük bir darbe almış oldu. Her şeye rağmen kuvve-i mânevîlerinin bozulmasına müsaade edilmeyecekti. Zira Kur'an'da buyrulduğu üzere gerçek müminler ve münafıklar kendilerini belli etmişlerdi: *"İki topluluğun (ordunun) karşılaştığı günde başınıza gelen musibet Allah'ın izniyledir. Bu da müminleri ortaya çıkarması ve münafıklık yapanları belli etmesi içindi. Onlara (münafıklara), 'Gelin, Allah yolunda savaşın veya savunmaya geçin.' denildi de onlar, 'Eğer savaşmayı bilseydik, arkanızdan gelirdik!' dediler. Onlar o gün, imandan çok küfre yakın idiler. Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Oysa Allah, içlerinde gizledikleri şeyi çok iyi bilmektedir."*[12]

Müslümanlar bir müddet yürüyüşün ardından Uhud dağı eteklerine kadar geldiler. Dağı arkalarına almak suretiyle karargâhlarını kurdular.[13] Uhud dağına yaslanan ordunun güvenliği açısından kuşkusuz en önemli nokta Ayneyn geçidi idi. Buraya hâkim olan, savaşa hükmedebilirdi. Bu nedenle geçit için mutlaka bir önlem alınması gerekiyordu. Hz. Peygamber, oraya keskin nişancılardan elli okçu yerleştirilmesinin taktiksel bir önem

[9] ST2/37 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 38; Buhârî, İ'tisâm, 28 –bâb başlığı–.
[10] HS4/12 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 12; BS18307 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 39.
[11] ST2/39 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 39; BS18360 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 54.
[12] Âl-i İmrân, 3/166-167.
[13] ST2/39 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 39.

arz ettiğine karar verdi. Okçuları kumanda etmek üzere ise Abdullah b. Cübeyr'i görevlendirdi ve konunun ehemmiyetini ona şöyle anlattı: *"Bizi kuşların kaptığını görseniz bile ben size haber gönderinceye kadar sakın şu yerinizden ayrılmayın! Bizim onları hezimete uğrattığımızı görseniz bile ben size haber gönderinceye kadar asla (yerinizden) ayrılmayın!"*[14] Abdullah da verilen vazifenin şuurunda olarak adamlarıyla birlikte görev yerine yerleşti. Oysa savaşın kaderinin buradaki askerler eliyle değişeceğinin farkında bile değildi.

Müslümanlar ve müşrikler karşılıklı yerlerini almıştı. Bu sırada Ebû Süfyân'ın karısı Hind bnt. Utbe ve beraberindeki diğer müşrik kadınları, ellerindeki deflerle söyledikleri tahkir dolu şiirlerle erkekleri kışkırtıyorlardı.[15] Savaş her iki taraftan tecrübeli savaşçıların vuruşmalarıyla başladı. Müslümanlar baştan itibaren büyük bir direniş göstererek müşrikleri kısa sürede bozguna uğratmayı başardılar. Özellikle Hz. Hamza, Hz Ali,[16] Ebû Dücâne[17] ve Mus'ab b. Umeyr[18] büyük kahramanlık sergilediler. Zorlu mücadeleler sonucunda artık müşrikler dağılma noktasına gelmişlerdi. Fazla direnç gösteremedikleri gibi bir yandan da başlarının çaresine bakmanın telaşında idiler.[19] Meydandan kaçışan düşman askerlerini, etraflarında bulunan kadınların iğneleyici sözleri bile geri çevirememişti.

Aslında müşriklerin dağılıp kaçışmaları savaşın düğümünün çözüldüğü anlardan biriydi. Çünkü onları bu zor durumda gören Ayneyn geçidindeki okçulardan büyük bir kısmı artık savaşın kazanıldığı, bundan böyle orada beklemelerinin anlamsız olduğu düşüncesine kapıldılar. Meydanda bulunan Müslüman askerlerin ganimet topladıklarını gördüklerinde ise savaşın kazanıldığından iyice emin oldular. Çok geçmeden başlarında bulunan komutanları Abdullah b. Cübeyr ve birkaç kişi dışında herkes yerlerinden ayrılarak meydana doğru koşmaya başladı. Âdeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Ne yazık ki Hz. Peygamber'in kesin talimatı çok çabuk unutulmuştu. Abdullah'ın bütün gücüyle onlara engel olmaya çalışması da hiçbir işe yaramadı.[20]

İşte tam da bu anın gelmesini bekleyen müşriklerin dâhi komutanlarından Hâlid b. Velîd arkadan dolaşarak geçitte kalan okçulara saldırdı. Abdullah b. Cübeyr ve yanındaki okçular şehit edildiler.[21] Bu hamleyle birlikte Müslümanlar bir anda şaşkına döndüler. Peygamberlerinin sıkı sıkıya tembihlediği hususun neden bu derece önemli olduğunu anlamakta gecikmediler. Ama artık her şey için çok geçti. Daha önceden savaşı kaybettiklerini düşünerek kaçışan müşriklerin de geri dönmesiyle Müslü-

[14] B3039 Buhârî, Cihâd, 164; D2662 Ebû Dâvûd, Cihâd, 106.
[15] HS4/14 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 14.
[16] ST2/40 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 40-41.
[17] HS4/15 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 15-16.
[18] VM1/239 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 239-240.
[19] HS4/25 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 25-26.
[20] B3039 Buhârî, Cihâd, 164.
[21] ST2/40 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 41.

manlar iki ateş arasında kaldı. Büyük bir felâketle yüz yüze gelmeleri an meselesiydi. Savaş son derece kritik bir safhaya gelmişti. Öyle ki, İslâm ordusu dağılmaya başlamıştı.

Tam bu sırada Allah'ın Sevgili Peygamberi de nereden geldiğini anlayamadığı birkaç darbeyle sarsıldı. Utbe b. Ebû Vakkâs'ın fırlattığı bir taş mübarek yüzünü yaraladı. Yanağındaki yaranın ve alt çenesinin sağ ön tarafındaki kırılan birkaç dişinin dayanılmaz sızısını bütün vücudunda hissediyordu ki bu defa Abdullah b. Şihâb'ın attığı taşın alnına isabet etmesiyle başındaki miğfer parçalandı. İbn Kamie'nin kılıç darbeleri de üzerindeki zırhta yankılandı.[22]

Gerçek bir şok hâli yaşanıyordu. Rahmet Peygamberi'nin böyle bir muameleye maruz kalması reva mıydı? Yüzündeki kanı silen Resûlullah, *"Kendilerini Allah'a davet ediyor olduğu hâlde, Peygamberi'nin başını yaran, dişini kıran bir kavim nasıl felâh bulur!"* diye sitem etmekten kendini alamadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah ya tevbelerini kabul edip onları affeder ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap eder."*[23] âyetini indirdi.[24] Yüzünden akan kanı elleriyle silmeye çalışıyor fakat durduramıyordu. Savaş sonuna kadar da bu yara kanamaya devam etmiş ve miğferin yanağını sıkıştırması sonucu batan demir parçalarını çıkarmaya bir türlü fırsat bulamamıştı. Peygamberimizin tedavisi ancak savaş sonunda yapılabildi. Sevgili babasının durumunu merak eden Hz. Fâtıma, onu görünce hemen boynuna sarıldı.[25] Sonra yaralarını suyla yıkamaya başladı fakat bu daha çok kan akmasına neden oldu. En sonunda bir hasır parçasını yakarak külünü bastırdı ve kanı durdurdu.[26] Hiç kuşku yok ki Resûlullah'ın bu son yaşadıkları, hayatı boyunca unutamayacağı şeylerdi. Zira Hz. Âişe de böyle düşünmüş olacak ki daha sonraları Allah Resûlü'ne şu soruyu sormuştu: *"Yâ Resûlallah! Başına Uhud gününden daha şiddetli bir gün geldi mi?"*[27]

Savaş meydanında yaşanan bu hengâmede Hz. Peygamber'in öldürüldüğü yönünde çeşitli söylentiler yayılmaya başladı ve Müslüman ordusu arasında büyük bir kargaşa meydana geldi. Öyle ki bu dehşet dolu anlarda Müslümanlar bilinçsizce birbirleriyle çatışmaya başladı.[28] Bu durum karşısında bazıları Allah Resûlü öldükten sonra artık savaşmanın bir anlamı olmadığını düşünüyordu. Bazıları ise Resûlullah'tan sonra yaşamanın kendilerine yakışmayacağını, bu nedenle ölümüne çarpışmaya devam edilmesi gerektiğini söylüyordu. Fakat bir müddet sonra Resûlullah'ın hayatını kay-

[22] HS4/28 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 28-29.
[23] Al-i İmran, 3/128.
[24] M4645 Müslim, Cihâd ve siyer, 104.
[25] İF7/373 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/373.
[26] B2903 Buhârî, Cihâd, 80; M4642 Müslim, Cihâd ve siyer, 101.
[27] B3231 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7; M4653 Müslim, Cihâd ve siyer, 111.
[28] ST2/40 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 41.

betmediği anlaşıldı ve sahâbe rahat bir nefes aldı.[29] Yaşanan bu sarsıntı, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle zikredilmiştir: *"Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse siz gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim geri dönerse Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır."*[30]

Kargaşa sırasında insanı hüzne boğan olaylardan biri de ashâbdan Huzeyfe b. Yemân'ın babasının Müslümanlarca öldürülmesiydi. Huzeyfe yanlışlıkla meydana gelen bu olaya, "(Durun! Yapmayın!) O benim babam!" diyerek engel olmaya çalıştıysa da olanlar olmuştu. Hayatı boyunca bu hadiseyi hatırından çıkaramayan büyük sahâbî, olaya sebep olanlara yalnızca, "Allah sizi affetsin!" diyebilmiş, içindeki burukluk ise ömür boyu devam etmişti.[31]

Uhud Savaşı'nda müminler büyük sıkıntılar çekmiş ama Allah Teâlâ yardımını onlardan esirgememişti. Nitekim her attığını vuran ve Hz. Peygamber'in, *"At! Anam babam sana feda olsun!"* şeklindeki övgüsüne mazhar olan Sa'd b. Ebû Vakkâs,[32] savaş esnasında son derece dikkatini çeken bir olaya şahitlik etmişti. Onun anlattığına göre, Hz. Peygamber'in sağında ve solunda beyaz elbiseli iki adam bulunuyordu. İlginç olan şuydu ki Sa'd bu iki savaşçıyı ne bundan önce görmüştü ne de bundan sonra bir daha görecekti.[33] Çünkü bunlar aslında Cebrail ve Mîkâil adlı iki büyük melekti.[34]

Savaşın kahraman isimlerinden Hz. Hamza, çok sayıda müşriki bertaraf etmişti. Onun karşısına çıkmak akıl kârı değildi. Bir insanın onunla karşılıklı savaşabilmesi için ölümü göze alması gerekirdi. İşte bu yüzden olsa gerek müşriklerin hürriyetine kavuşturma sözü verdikleri Vahşî bile onu ancak uzaktan uzağa gözlüyor, gafil bir anını yakalamaya çalışıyordu. Bu iş için uzun süredir hazırlanmıştı. Görevini başardığı takdirde artık özgür bir hayat onu bekliyordu. Hürriyet hayaliyle kurduğu planları uygulama sırası gelmişti. Savaşın en hararetli anında ölümüne çarpışan Hz. Hamza, Vahşî'nin fırlattığı mızrakla yere yığıldı.[35] Nereden geldiğini hissedemediği bu mızrağın Hz. Hamza'ya verdiği acı, hain bakışlı bir çift gözün sevinçle parlamasını sağladı. Bundan sonra ise, yürekleri dağlayan olaylar zinciri peş peşe geldi. Vahşî, adına yaraşır bir şekilde elindeki keskin bıçakla Hz. Hamza'nın ciğerini söktü ve Hind'e götürdü.[36] Ardından Hind ve yanındaki kadınlar şehitlerin kulaklarını, burunlarını keserek kendilerine gerdanlık ve küpe yaptılar.[37] Daha sonra bu olayı hatırlatan

29 HS4/31 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 31-32.
30 Âl-i İmrân, 3/144.
31 B6668 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 15.
32 B4059 Buhârî, Meğâzî, 18; M6233 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 41.
33 B4054 Buhârî, Meğâzî, 18.
34 M6004 Müslim, Fedâil, 46.
35 B4072 Buhârî, Meğâzî, 24.
36 ST3/10 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 10.
37 HS4/40 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 40.

Ebû Süfyân, her ne kadar böyle bir şey yapmalarını emretmemiş olsa da durumdan şikâyetçi de olmadığını itiraf edecekti.[38] Vahşî ise yıllar sonra Müslüman olduğunda bu olayı anlatırken hep mahcubiyet duyacaktı. Hz. Peygamber, amcasını hunharca katleden bu kişiyi affetse de ondan elinden geldiği kadar kendisinden uzak durmasını isteyecekti. Vahşî, Allah Resûlü'nün vefatından sonra Müseylimetü'l-Kezzâb isminde yalancı bir peygamber çıkınca, onun üzerine gönderilen orduya katılacak, "Umarım ki Hamza'ya karşı işlediğim cinayetin karşılığında, Müseylime'yi öldürürüm." diyecek ve bunu gerçekleştirecekti.[39]

Artık savaşın sonu gelmiş, müşriklerden yirmiden fazla kişi öldürülmüş,[40] sadece Ebû Azze adlı bir şair esir edilmişti. Bedir'deki esaretinden kızlarının bakımını sebep göstererek ve dilini tutacağına dair söz vererek kurtulan Ebû Azze bu defa Resûlullah'ı kandıramadı ve yalancılığının cezasını canıyla ödedi.[41] Müslümanlar ise yaklaşık yetmiş şehit vermişti.[42] Yaralı Müslüman askerlerin pek çoğunun su içmek için bile ellerini kaldıracak mecali kalmamıştı. Tam bu sırada onların imdadına yetişen Hz. Âişe ve Ümmü Süleym gibi kadın sahâbîler, yaralılara su yetiştirmek için âdeta çırpınıyorlardı. Nitekim Enes b. Mâlik şunları anlatıyordu: "Ben Uhud günü Ebû Bekir'in kızı Âişe ile Ümmü Süleym'i gördüm. Eteklerini toplamış (koşturuyor)lardı. Bileklerindeki halhalları görüyordum. Sırtlarında su kırbaları taşıyorlar ve yaralıların ağızlarına su döküyorlardı. Sonra tekrar geri dönüp kırbaları dolduruyorlar, gelip yaralıların ağızlarına döküyorlardı."[43]

Savaş sonrasında büyük bir dram yaşanıyordu. Nitekim bütün şehitlere yetecek kadar kefen malzemesi yoktu.[44] Elde mevcut az sayıdaki örtülerden birisi Mus'ab b. Umeyr'in kefeni için kullanılacaktı, ancak ne mümkün? Çünkü bu örtü o kadar kısaydı ki Mus'ab'ın başı örtülse ayakları açıkta kalıyordu, ayakları örtülse başı... En sonunda Hz. Peygamber'in talimatıyla örtü Mus'ab'ın başını örtecek şekilde kullanıldı, ayaklarına ise izhir denilen otlardan konuldu.[45]

Şehitlerin gömüleceği mezarlar konusunda da sıkıntılar yaşanıyordu. Bu nedenle Resûlullah, kabirlerin geniş ve güzel bir şekilde kazılmasını, iki üç kişinin aynı yere defnedilmesini ve Kur'an'ı en iyi bilen kişilerin de öne geçirilmesini istedi.[46] Böylece bütün şehitler yıkanmadan ve cenaze namazı kılınmadan üzerlerindeki kanlı elbiseleriyle defnedildiler.[47] Bazı sahâbîler ise yakınlarının cenazelerini Medine'ye taşımak istediler. Hatta

[38] B4043 Buhârî, Meğâzî, 17.
[39] B4072 Buhârî, Meğâzî, 24.
[40] HS4/85 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 85; BH2/547 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, II, 547.
[41] VM1/309 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 309; BS18535 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 112.
[42] B3986 Buhârî, Meğâzî, 10.
[43] B3811 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 18.
[44] T1016 Tirmizî, Cenâiz, 31.
[45] M2177 Müslim, Cenâiz, 44.
[46] T1713 Tirmizî, Cihâd, 34; D3215 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 65, 67.
[47] D3135 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 26, 27

şehitlerini taşıyanlar oldu. Ancak Hz. Peygamber buna müsaade etmedi ve onların hepsinin şehit edildikleri yerde gömülmelerini emretti.[48]

Böylece Uhud Savaşı, Hz. Peygamber'in savaş öncesindeki kanaatinin benimsenmemesinin ve savaştaki talimatlarına kulak asılmamasının acı sonuçlarını bütün Müslümanların yaşadığı bir ibret tablosu olarak tarih sayfalarındaki yerini almış oldu. Zira onlardan bir kısmı kendilerine zafer gösterildiğinde zaafa düşerek Resûlullah'ın emrine karşı gelmişlerdi.[49] Verilen kesin talimata rağmen Ayneyn geçidinin terk edilmesi, Müslümanların lehine olan savaşın seyrini değiştirmiş ve beklemedikleri bir sonuçla karşılaşmalarına neden olmuştu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu gerçeğe şöyle ifade edilmişti: *"Onların (müşriklerin) başına (Bedir'de) iki mislini getirdiğiniz bir musibet (Uhud'da) sizin başınıza geldiğinde, 'Bu, nereden başımıza geldi?' dediniz, öyle mi? De ki: 'O (musibet), kendinizdendir.' Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."*[50] Öyle ki bozguna uğrayan Müslümanlar, Allah Resûlü peşlerinden çağırdığı hâlde kimseye dönüp bakmadan dağa doğru kaçmışlardı.[51] Ancak Allah Teâlâ, yaptıkları hataya rağmen şeytan tarafından ayakları kaydırılmak istenen bu kullarını bağışladığını bildirmiştir.[52] Hz. Peygamber de onlara karşı katı kalpli olmak yerine Allah'ın rahmetiyle yumuşak davranmayı tercih ederek etrafından dağılıp gitmelerini engellemiştir.[53] Müslümanların, imanlarıyla sınandıkları bu çetin imtihan, onları daha sonraki savaşlarda aynı hatalara düşmekten kurtaran bir ders olmuştur.

[48] D3165 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 37, 38; İM1516 İbn Mâce, Cenâiz, 28.
[49] Âl-i İmrân, 3/152.
[50] Âl-i İmrân, 3/165.
[51] Âl-i İmrân, 3/153.
[52] Âl-i İmrân, 3/155.
[53] Âl-i İmrân, 3/159.

HENDEK
MEDİNE MÜDAFAASI

حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ السَّاعِدِيُّ قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي الْخَنْدَقِ وَهُوَ
يَحْفِرُ وَنَحْنُ نَنْقُلُ التُّرَابَ، وَبَصُرَ بِنَا فَقَالَ:
"اللَّهُمَّ لاَ عَيْشَ إِلاَّ عَيْشُ الآخِرَةْ فَاغْفِرْ لِلأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةْ."

Sehl b. Sa'd es-Sâidî anlatıyor:
"Hendek'te Resûlullah (sav) ile beraberdik. Kendisi hendek kazıyor, biz de toprak taşıyorduk. Bizi gördüğünde şöyle dedi: *'Allah'ım! Asıl yaşama yeridir âhiret;*
sen ensar ve muhacire mağfiret et!'"
(B6414 Buhârî, Rikâk, 1)

عَنْ عَلِيٍّ ﷺ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ الأَحْزَابِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مَلأَ اللَّهُ بُيُوتَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا، شَغَلُونَا عَنِ الصَّلاَةِ الْوُسْطَى حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الأَحْزَابِ:
"اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ، سَرِيعَ الْحِسَابِ، اهْزِمِ الأَحْزَابَ وَزَلْزِلْهُمْ."

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ الأَحْزَابِ:
"نَغْزُوهُمْ وَلاَ يَغْزُونَنَا."

Hz. Ali'nin (ra) naklettiğine göre, Ahzâb günü Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah onların evlerini ve mezarlarını ateşle doldursun! Güneş batana kadar bizi ikindi namazından alıkoydular."*
(B2931 Buhârî, Cihâd, 98; M1420 Müslim, Mesâcid, 202)

Abdullah b. Ebû Evfâ'nın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Ahzâb günü şöyle buyurmuştur: *"Ey Kitab'ı indiren, hesabı çabuk gören Allah'ım! Ahzâbı (müttefik grupları) bozguna uğrat ve perişan et!"*
(B7489 Buhârî, Tevhîd, 34)

Süleyman b. Surad'ın naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) Ahzâb günü şöyle buyurmuştur: *"Artık biz onlara karşı savaşacağız. Onlar bize karşı savaşamayacaklar."*
(B4109 Buhârî, Meğâzî, 30)

Hicretin beşinci yılıydı.[1] Uhud Savaşı'nın üzerinden iki yıl geçmişti. Müşrikler her ne kadar Uhud Savaşı'nda kısmen başarı elde ettilerse de Müslümanlar, geçen süre içerisinde daha da güçlenmişlerdi. Ayrıca bu süre zarfında Müslümanlarla Yahudiler arasında da birtakım olumsuz gelişmeler yaşanmıştı. Hz. Peygamber ile aralarındaki antlaşmayı ihlâl eden hatta onu öldürme teşebbüsünde bulunan Yahudi kabilesi Nadîroğulları, ihanetleri nedeniyle Hayber'e sürülmüşlerdi.[2] Fakat Cenâb-ı Hakk'ın da buyurduğu gibi kendilerini dünyada daha büyük bir cezaya uğramaktan kurtaran bu sürgünü[3] bir türlü hazmedememişlerdi. Bu nedenle Mekkeli müşrikleri ve civardaki Arap kabilelerini Allah Resûlü'ne karşı kışkırtmaya başladılar. İçlerinden bir grup Mekke'ye gelerek Ebû Süfyân ve beraberindekilere, "Muhammed'e düşmanlık etmek ve onunla çarpışmak üzere sizinle anlaşmaya geldik." dediler. Ebû Süfyân da "Hoş geldiniz! Muhammed'in düşmanları bizim için insanların en değerlisidir." diyerek memnuniyetle teklifi kabul etti.[4]

Kureyşliler için bu, geri çevrilemeyecek bir öneriydi. Çünkü Suriye yolunu kullanan ticaret kervanları, Müslümanların tehdidi altında idi. Onların güvenliğini sağlayabilmek için Medine'deki oluşumu yok etmek zorundaydılar. Dolayısıyla Yahudiler tarafından yapılan teklif, iştahlarını kabarttı. Bu amaçla kabileler dolaşıldı, gönüllü katılanlar kolaylıkla; istekli olmayanlar ise mal mülk yardımı ve para teklifleriyle ikna edildi. Gatafânlılar, Süleymoğulları, Esedoğulları, Fezâreliler, Eşca'lılar ve Mürreoğulları gibi Arap kabileleri, Müslümanlara karşı müşriklerle birlik oldular.[5] Allah Resûlü ve Müslümanlara karşı kurulan bu ittifak daha sonra Kur'an'da bir sûrenin adı olmuş; "Ahzâb" (gruplar, müttefikler) diye nitelendirilmiştir.[6] Kısa sürede Ebû Süfyân'ın komutasında on bin kişiyi aşkın bir ordu oluşturularak,[7] Medine üzerine harekete geçme kararı alındı.

Müşriklerin Mekke'den ayrılmalarına Huzâalılar kayıtsız kalmadılar. Dört gece gibi kısa bir sürede gönderdikleri bir grup haberci ile hemen Hz. Peygamber'e Kureyşlilerin yola çıktıklarını haber verdiler.[8]

Yahudilerin ve Mekkeli müşriklerin hazırlıklarından haberdar olan Allah Resûlü nasıl bir savaş taktiği uygulamaları gerektiği konusunda her zamanki gibi ashâbına danıştı. Uhud Savaşı'nda yaşananlardan ders alındığı için savunma savaşı yapılmasına karar verildi. Aralarında bulunan

[1] VM2/440 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 440-441.
[2] D3004 Ebû Dâvûd, İmâre, 22-23; ST2/57 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 57-58.
[3] Haşr, 59/3.
[4] VM2/441 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 441-442.
[5] VM2/441 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 443.
[6] Ahzâb, 33/20, 22.
[7] VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444.
[8] VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444; SY4/364 Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, IV, 364.

Selmân-ı Fârisî, "Yâ Resûlallah! Biz İran'da iken düşman atlılarını durdurmak için etrafımıza çepeçevre hendek kazardık." dedi. Bu fikir, Allah Teâlâ'nın izniyle Resûlullah'ın ve ashâbının hoşuna gitti. Hz. Peygamber, ashâbından bir grupla birlikte hendek kazılacak yerleri keşfe çıktı.[9] Medine, asırlar öncesi volkanik bir dağdan yayılan lavların donarak oluşturduğu ve iki tarafını saran karataşlıklarla (hârreteyn/lâbeteyn) çevriliydi. Oldukça keskin volkanik karataşlarla dolu bir yüzeyi olması sebebiyle buradan at ve develerin geçmesi âdeta imkânsızdı. Dolayısıyla düşmanlar ya kuzey taraftan yahut güneydeki vadi kısmından girebilirlerdi. Vadi tarafına da bir grup nöbetçi görevlendirildi. Bu nedenle hendeklerin Mezâd'dan Zübâb'a, oradan da Ratîc'e kadar uzanacak şekilde kazılmasına karar verildi. Karargâh ise Sel' Dağı eteğinde kurulacaktı.[10]

Hendeklerin yeri tespit edildikten sonra, Peygamber Efendimiz, ashâb-ı kirâmı onar kişilik gruplara ayırdı ve herkesin kazacağı yeri çizgilerle belirledi. Her grup kırk zirâ' yani yaklaşık yirmi metre yer kazacaktı.[11] Hendeğin eni ve derinliği ise yaklaşık iki buçuk metre idi.[12] Böylelikle hendeğin bir atın geçemeyeceği genişlikte ve derinlikte olması amaçlanmış, uzunluğu ise şehrin düşmana açık cephesini kapatacak şekilde planlanmıştı.

Ebû Süfyân komutasında oluşturulan ordu harekete geçtiği için, savunmaya yardımcı olması amacıyla kazılması planlanan hendeğin kısa sürede bitirilmesi gerekmekteydi. Nitekim bazı kaynaklarda altı günde kazıldığı ifade edilmektedir.[13] Hendek kazılmasında kendilerine görev verilen gruplar, paylarına düşen mesafeyi canla başla bitirmeye çalışıyorlardı. Ancak hazırlıksız yakalandıkları bu savaşta gıda sıkıntısı da yaşamaktaydılar. Öyle ki üç gün boyunca neredeyse boğazlarından bir lokma geçmediği olmuştu.[14]

Savaş hazırlıkları sırasında bazen de öyle olağanüstülükler yaşandı ki bunlar Müslümanların Allah'a olan imanını güçlendirmiş, kendilerine olan güvenlerini artırmıştı. Allah'ın lütfu ile kesilen bir oğlak[15] ya da eldeki birkaç avuç hurma[16] bereketlenmiş ve açlıklarını gidermeye yetmişti. Bu meşakkatli ve yorucu işte Allah Resûlü ashâbını yalnız bırakmıyor, onlarla birlikte var gücüyle hendek kazıyordu.[17] Zaman zaman arkadaşlarının bile kırmakta güçlük çektiği kayaları kendisi parçalıyor, bir yandan da Kisrâ'nın ve Kayser'in şehirlerinin fethedileceği gibi, o şartlarda düşünülmesi bile zor olan müjdeler veriyordu.[18] Ashâbı, "Biz ki biat ettik Muhammed'e / Cihad etmek üzere yaşadığımız sürece!" sözle-

[9] VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 445.
[10] VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 446.
[11] TB2/91 Taberî, *Târîh*, II, 91.
[12] VM2/447 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 447.
[13] VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454; ST2/66 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 67.
[14] B4101 Buhârî, Meğâzî, 30.
[15] B3070 Buhârî, Cihâd, 188; M5315 Müslim, Eşribe, 141.
[16] VM2/476 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 476.
[17] B6414 Buhârî, Rikâk, 1.
[18] N3178 Nesâî, Cihâd, 42.

riyle her daim Hz. Peygamber'e bağlılıklarını dile getirirken, o da onlara, *"Allah'ım, asıl yaşama yeridir âhiret / Sen ensar ve muhacirlere mağfiret et!"* duasıyla şevk veriyordu.[19]

Bedeni toz toprak içinde kalana kadar arkadaşları ile toprak taşıyan Resûlullah, bir yandan da Abdullah b. Revâha'nın şu beyitlerini yüksek sesle söylüyordu:

"Vallahi, Eğer sen olmasaydın (Yâ Rab) doğruyu bulamazdık,
Zekâtı da veremezdik, namaz da kılamazdık,
Üzerimize indiriver sekînet,
Sabitle ayaklarımızı, karşılaşırsak şayet,
Zira onlar kışkırtmışlardır bizi,
Bildikleri hâlde fitneden çekindiğimizi."[20]

Hendek kazma işi tamamlanmak üzereyken, düşman ordusu akın akın gelip Akîk vadisinde toplanmaya başladı.[21] Bunun üzerine sayıları üç bini bulan ashâbın eli kılıç tutan erkekleri savaş için mevzilerine geçmiş; yaşlılar, kadınlar ve çocuklar müstahkem kalelere çekilmişlerdi.[22] Kazılan hendekleri de sürekli gözlemekte, kontrol etmekteydiler.

Düşman kuvvetleri önce ekin ve otlakların biçildiğini, ardından da hendeğin kazıldığını görünce oldukça şaşırdılar. Zira tarlalar, savaştan önce hasat edilmişti ve arta kalanlar düşmanların hayvanlarını doyurmak için yeterli olmayacaktı.[23]

Bu arada Hz. Peygamber'in beklemediği ve Müslümanları derinden sarsan Kurayzaoğulları'nın ihanet haberi geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Kurayzaoğulları hakkında bilgi getirmesi için Zübeyr b. Avvâm'ı onların yurduna gönderdi.[24]

Savaş bu şartlar altında başladı. Bir ara Kurayzaoğulları'nın, Kureyşliler ve Gatafânlılardan istedikleri biner kişilik kuvvetlerle gece vakti Medine'ye saldırma kararının haber alınması üzerine, Müslümanlardan beş yüz kişi nöbet tutmak ve Yahudi mahallelerini kuşatıp etkisiz hâle getirmek üzere görevlendirildiler.[25]

Savaş esnasında Kurayzaoğulları'nın ihanetiyle güçlenen düşman ordusu, münafıkların ve zayıf iradeli kimselerin kuvve-i mâneviyesini bozmuştu. Onlardan bir kısmı, *"Allah ve Resûlü, bize ancak aldatıcı (boş) vaatte bulunmuşlar."*[26] bir kısmı ise, *"Evlerimiz açık (korumasız)."* diyerek mevzileri terk edip Medine'ye dönmek için Hz. Peygamber'den izin istemişlerdi. Halbuki evleri korumasız değildi. Sadece kaçmak istiyorlardı.[27] Ancak Al-

19 B2961 Buhârî, Cihâd, 110.
20 B2837 Buhârî, Cihâd, 34.
21 VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444.
22 ST2/66 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 67; M6246 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 49.
23 VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444.
24 VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 457; B3720 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 13.
25 VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 460.
26 Ahzâb, 33/12.
27 Ahzâb, 33/13.

lah Resûlü onların mevzileri terk etmesinden rahatsız olsa da fazla endişe duymamıştı. Zira Allah Teâlâ'nın vaadinden dönmeyeceğine, Müslümanlara yardım edeceğine inancı tamdı. Gidenler gitti, gerçek müminler ise onun etrafında kenetlendi.

Hz. Peygamber, düşman ittifakını bozmak üzere harekete geçti. Gatafânlılara Medine'nin yıllık hurma mahsulünün üçte biri karşılığında savaştan çekilmelerini teklif etti. Onlar ise mahsulün tamamını istediler. Fakat Resûlullah üçte bir oranında ısrar edince teklifi kabul etmek zorunda kaldılar. Sonra Allah Resûlü yapılan bu görüşmeyi ensarın ileri gelenlerinden, Evs ve Hazrec kabilelerinin liderleri Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde ile istişare etti. Onlar Hz. Peygamber'e bunun Allah'ın emri mi yoksa kendi görüşü mü olduğunu sordular. Allah Resûlü, kendi kararı olduğunu söyledi. Bunun üzerine onlar, böyle bir şeye ihtiyaçları olmadığını belirterek anlaşmayı kabul etmediler.[28]

Savaş başladığı sıralarda Eşca' kabilesinin reisi Nuaym b. Mes'ûd, Müslüman olmuş fakat bundan kimsenin haberi olmamıştı. Nuaym, İslâm'ı kabul ettiğini bildirmek üzere Hz. Peygamber'e geldi ve "Ne istersen bana emret." diyerek Allah Resûlü'nün hizmetinde olacağını söyledi. Bunun üzerine Resûlullah, *"Elinden geliyorsa insanların savaştan çekilmelerini sağla."* dedi. Nuaym, Kurayzaoğulları'na gidip Medine dışındaki müttefiklerinin, yurtlarına döndükten sonra onları Müslümanlara karşı yalnız bırakacaklarını, dolayısıyla Kureyşliler ve Gatafânlılardan ileri gelen bazı kimseleri teminat için rehin almadan savaşmamaları gerektiğini söyledi. Sonra aynı şekilde Kureyşlilere gidip onlara da Yahudilerin Hz. Peygamber ile olan antlaşmalarını bozduklarına pişman olduklarını ve tekrar gizlice anlaştıklarını söyledi. Ayrıca Yahudilerin kendilerinden bazı kimseleri rehin isteyeceklerini söyleyerek böyle bir durumda kimseyi vermemelerini tembihledi. Çok geçmeden Yahudiler, Kureyşliler ve Gatafânlılara kendi güvenlikleri için ileri gelen bazı kişileri rehin almak istediklerini bildirdiler. Kureyşliler ise bu isteklerini asla yerine getirmeyeceklerini haber verdiler. Aralarında defalarca elçiler gidip gelmesine rağmen herhangi bir uzlaşmaya varamadılar. Böylece Nuaym b. Mes'ûd'un planı işe yaradı. Kurayzaoğulları ile Kureyşliler ve Gatafânlılar'ın arasında güvensizlik ortamı oluşturularak ittifakın bozulması sağlandı.[29]

Yaklaşık on bin kişilik bir ordudan oluşan müttefikler, sürekli hendeğin zayıf noktalarını kolluyor ve saldırılarını artırıyorlardı. Müşrik-

[28] HS4/180 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 180-181; VM2/476 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 478.
[29] VM2/480 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 482.

lere her gün sırayla nöbetleşerek Ebû Süfyân, Hâlid b. Velîd, Amr b. Âs, Hübeyre b. Ebû Vehb ve Dırâr b. Hattâb gibi önde gelen kimseler kumanda ediyordu. Peygamberimizin (sav) çadırını bile ok yağmuruna tutan müşrikler bir ara hendeğin dar yerinden geçmeye çalıştılar. Aralarından Amr b. Abdüved ile birkaç kişi başarılı oldu ve geçtiler. Amr, Müslümanlardan meydana çıkıp kendisiyle çarpışacak birini istedi. Hz. Ali bunun için Resûlullah'tan izin istedi. Hz. Peygamber başlangıçta razı olmadıysa da sonunda Hz. Ali'ye izin verdi. Amr b. Abdüved ise henüz genç yaştaki Hz. Ali'yi küçümsediyse de onun bir kılıç darbesi ile öldü.[30] Onunla birlikte hendeği geçenler hemen kaçmaya başladılar. Bu arada onlardan Nevfel b. Abdullah atıyla hendeğe düştü ve öldü.[31] Cesedinin hendekte kalması müşriklere oldukça ağır gelmişti. Allah Resûlü'ne bir adamla on bin dirhem göndererek karşılığında Nevfel'in ölüsünü istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, karşılıksız olarak Nevfel'in cesedini onlara teslim etti.[32]

Bir ara savaş öyle kızışmıştı ki Allah Resûlü namazlarını vaktinde kılamamıştı. Gözünün nuru olarak nitelediği[33] namazını eda edememenin verdiği üzüntü ile Sevgili Peygamberimiz müşriklere beddua etti: *"Allah onların evlerini ve mezarlarını ateşle doldursun! Güneş batana kadar bizi ikindi namazından alıkoydular."*[34] Sonra da namazlarını kılamamış olmanın ağırlığını yüreklerinde derinden hisseden ashâb-ı kirâma geceleyin namazları kaza ettirmiş ve *"Şu anda yer yüzünde sizden başka Allah'ı zikreden kimse yoktur!"* diyerek gönüllerine su serpmişti.[35]

Kuşatmanın ilerleyen günlerinde iyice usanan müşrikler, son bir güç toplayıp Müslümanları yok etme kararı almışlardı. Bu saldırı öncesinde, Efendimize Allah'ın bir çöl kasırgası ile müşrikleri perişan edeceği haber verilmişti. Nitekim son hücumun bir gün öncesinde yaşanan, korkunç bir gürleme, görülmemiş derecede soğuk[36] ve zifiri karanlıkta, atlar ve develer kaçıp dağılmış, dolayısıyla müşriklerin kalbine müthiş bir korku düşmüştü.[37]

Müslümanlar arasında da büyük bir korku yaşanmaktaydı. Nitekim Kur'an bunu, *"Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem de alt tarafınızdan gelmişlerdi. Gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz."*[38] âyetiyle daha sonra onlara hatırlatacaktı. Bu korku ve sıkıntı esnasında düşman kuvvetleri hakkında bilgi almak bile son derece güç şartlar altında gerçekleşiyordu. Düşman kalabalıktı. Müslümanlar şehrin dışından müşriklerin, içinden ise Kurayzaoğulları'nın tehdidi altın-

30 ST2/66 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 67.
31 VM2/471 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 471.
32 HM2230 İbn Hanbel, I, 249.
33 N3391 Nesâî, İşratü'n-nisâ', 1.
34 B2931 Buhârî, Cihâd, 98; M1420 Müslim, Mesâcid, 202.
35 N623 Nesâî, Mevâkît, 55; HM4013 İbn Hanbel, I, 423.
36 M4640 Müslim, Cihâd ve siyer, 99.
37 BD3/451 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, III, 451-452; ST2/71 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 71.
38 Ahzâb, 33/10.

da idiler. Yüreklerin ağızlara geldiği böyle bir zamanda Allah, rüzgâr ve görünmeyen ordularla Müslümanlara yardım etmişti.[39] Zira Hz. Peygamber, elinden gelen her türlü çabayı göstermenin yanı sıra Allah Teâlâ'ya da sürekli dua etmeyi ihmal etmiyordu: *"Ey Kitab'ı indiren, hesabı çabuk gören Allah'ım! Ahzâbı (müttefik grupları) bozguna uğrat ve perişan et!"*[40]

Düşman hakkında bilgi toplamak üzere görevlendirilen Huzeyfe b. Yemân'ın seneler sonra anlattığına göre o, giderken yaşadığı korku ve heyecan nedeniyle şiddetli soğuğa rağmen kendisini âdeta hamamda gibi hissetmiş, ancak döndükten sonra soğuk ve rüzgârın kendisini nasıl etkilediğini fark etmişti. Bunun üzerine Allah Resûlü, abasının bir kısmını Huzeyfe'nin üzerine örtmüş, o da sabaha kadar rahat bir şekilde onun dizi dibinde uyumuştu.[41]

Kuşatma sürdükçe her iki tarafta da açlık ve kıtlık baş göstermeye başlamıştı. Hendeğin zayıf noktalarının aşılması ihtimali, hatta birkaç kişinin bunu başarmış olması[42] Müslümanlar için tehlike oluşturuyordu. Müşrikler ise kısa süreceğini tahmin ettikleri bir savaş için hazırlanmışlardı. Bu nedenle yiyecek sıkıntısı çekmeye başladılar. Gittikçe soğuyan hava ve çıkan şiddetli rüzgâr işlerini daha da zorlaştırmıştı. Bu şartlar altında kuşatmayı daha fazla sürdüremeyecekleri anlaşılıyordu. Savaşı bitirmek zorundaydılar. Sonunda Ebû Süfyân kuşatmayı kaldırdı ve müşrikler Mekke'ye dönmek üzere yola çıktılar. Ortaya çıkan olumsuzluklar onları öyle perişan etmişti ki Ebû Süfyân, devesinin ayaklarının bağlı olduğunu unutup sırtına binmiş ve onu kaldırmaya çalışmıştı.[43] Kur'an'da onların Medine'den çekilişleri şöyle ifade edilmiştir: *"Allah, inkâr edenleri, hiçbir hayra ulaşmaksızın kin ve öfkeleriyle geri çevirdi. Allah, savaşta müminlere kâfi geldi. Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir."*[44]

Savaş sonucunda altı Müslüman şehit oldu.[45] Bunlardan biri de savaşta yaralanan, Kurayzaoğulları'nın ihaneti sonrasında haklarında hakemlik yapan ve kısa süre sonra da şehit olan Sa'd b. Muâz'dı.[46] Müslümanları tamamen ortadan kaldırmak üzere Medine'ye gelen müşrikler amaçlarına ulaşamamışlardı. Hem mânevî yönden hem de fizikî güç bakımından oldukça yıprandıkları için artık ciddi bir tehdit olmaktan çıkmışlardı. Yahudi Kurayzaoğulları ise ihanetlerinin bedelini ağır bir şekilde ödemek zorunda kaldılar. Zira kutsal kitapları Tevrat'ın hükümleri ile de bağdaşacak biçimde,[47] eli silah tutanları ölüme mahkum edilmiş, kadınları ve çocukları esir edilmiş ve mallarına el konulmuştu.[48]

[39] Ahzâb, 33/9.
[40] B7489 Buhârî, Tevhîd, 34.
[41] M4640 Müslim, Cihâd ve siyer, 99.
[42] VM2/470 Vâkıdî, *Megâzî*, II, 470.
[43] HM23723 İbn Hanbel, V, 392.
[44] Ahzâb, 33/25.
[45] HS4/214 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 214.
[46] B4122 Buhârî, Megâzî, 31.
[47] *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, 20, 13-14
[48] B4122 Buhârî, Megâzî, 31; M4598 Müslim, Cihâd ve siyer, 65.

Böylece bir yandan müşrik ve Yahudi tehdidi sona ermiş, diğer yandan Hz. Peygamber Arap Yarımadası'ndaki hâkimiyetini pekiştirmişti.

Resûlullah'ın savaş öncesi yaptığı hazırlıklar, aldığı taktik karar ve tedbirler, düşman ittifakını bozmak için yaptığı girişimler ve ashâbı ile gerçekleştirdiği istişareler, onun askerî ve diplomatik başarısını bir kez daha ortaya koymuştu.

Müslümanlar için bir dönüm noktası olan bu gazve, savunma savaşlarının sonuncusu oldu. Müşrikler bir daha Müslümanlara saldırmaya cesaret edemediler. Nitekim Allah Resûlü, *"Artık biz onlara karşı savaşacağız. Onlar ise bize karşı savaşamayacaklar."*[49] buyurarak, üstünlüğün bundan böyle Müslümanlara geçtiğini ifade etmişti.

[49] B4109 Buhârî, Meğâzî, 30.

HAYBER'İN FETHİ
HAİNLERE SON DARBE

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: لَمَّا أَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَيْبَرَ قَالَ:
"إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ."

Enes b. Mâlik anlatıyor:
"Resûlullah (sav) Hayber'e vardığında şöyle buyurdu:
'Biz (savaş hâlindeyken düşman) bir kavmin topraklarına girdiğimiz zaman, (savaşa yol açan sebepler konusunda önceden) uyarılmış olan o kimselerin sabahı çok kötü olur!'"
(M4667 Müslim, Cihâd ve siyer, 122)

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ غَزَا خَيْبَرَ فَأَصَبْنَاهَا عَنْوَةً فَجَمَعَ السَّبْيَ.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما قَالَ:...كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَمَّا ظَهَرَ عَلَى خَيْبَرَ أَرَادَ إِخْرَاجَ الْيَهُودِ مِنْهَا، وَكَانَتِ الأَرْضُ حِينَ ظَهَرَ عَلَيْهَا، لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ ﷺ وَلِلْمُسْلِمِينَ، وَأَرَادَ إِخْرَاجَ الْيَهُودِ مِنْهَا، فَسَأَلَتِ الْيَهُودُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لِيُقِرَّهُمْ بِهَا أَنْ يَكْفُوا عَمَلَهَا وَلَهُمْ نِصْفُ الثَّمَرِ، فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "نُقِرُّكُمْ بِهَا عَلَى ذَلِكَ مَا شِئْنَا."

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) Hayber'e savaş açtı. Orayı savaşla ele geçirdik ve esirler toplandı."

(D3009 Ebû Dâvûd, İmâre, 23-24)

İbn Ömer anlatıyor: "...Resûlullah (sav) Hayber'e galip geldiği zaman Yahudileri oradan çıkarmak istemişti. Çünkü Hayber'de galip geldiğinde arazi Allah'a, Resûlü'ne (sav) ve Müslümanlara ait olmuş (bu nedenle de) Resûlullah (sav) Yahudileri oradan çıkarmak istemişti. Bunun üzerine Yahudiler, hurma hasadı işlerini sürdürmek ve mahsulün yarısı kendilerinin olmak üzere, Resûlullah'tan Hayber'de bırakılmalarını istediler. Resûlullah (sav) onlara, *'Bu şartlarla istediğimiz müddetçe sizleri burada bırakıyoruz.'* buyurdu."

(B2338 Buhârî, Müzâraa, 17)

Hicretin altıncı yılı, Ramazan ayıydı.[1] İhanetleri nedeniyle Medine'den Hayber'e sürülen ve Hendek Savaşı'na sebep olan Yahudiler, savaştan sonra Kurayzaoğulları'na verilen ölüm cezası üzerine[2] Allah Resûlü'ne karşı tekrar büyük bir düşmanlık faaliyeti içine girmişlerdi.[3] Yahudilerin lideri Üseyr b. Zârim, Gatafânlılarla görüşmeye giderek onları Hz. Peygamber'e savaş açmaya ikna etmişti. Yahudilerin hazırlıklarını haber alan Resûlullah, Abdullah b. Revâha'yı üç kişiyle birlikte gözcü olarak Hayber'e gönderdi. Orada üç gün kaldıktan sonra Medine'ye dönen Abdullah b. Revâha, Peygamberimize haberin doğru olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Üseyr b. Zârim'i Hayber'e vali olarak görevlendirmeye karar verdi ve Abdullah'ı otuz kişilik bir grupla tekrar oraya gönderdi. Üseyr, başlangıçta bunu kabul ederek Medine'ye gitmek üzere Hayber'den ayrıldıysa da yarı yolda fikrini değiştirdi ve döndü. Abdullah b. Revâha ve beraberindekiler ise Medine'ye giderek durumu Allah Resûlü'ne haber verdiler.[4]

Muhkem kaleleri ve savaş taktiğini çok iyi bilen cesur savaşçılarıyla ünlü Hayber, aynı zamanda verimli arazileriyle tanınmış önemli bir ticaret ve ziraat merkeziydi. Şam-Medine yolu üzerinde Medine'ye yaklaşık yüz elli kilometre uzaklıkta bulunan bu belde, Müslümanlar açısından hayatî bir öneme sahipti. Yahudi dilinde "kale" anlamına gelen Hayber'in yedi burcu bulunmaktaydı.[5]

Hayber, Müslümanlar açısından sorunlu bir bölgeydi. Çünkü Suriye ve Irak'tan gelen ticaret yolu Hayber üzerinden Medine'ye ulaştığı için Müslümanlar ticarî açıdan tehdit altındaydı. Ayrıca Medine konum olarak Hayber ile Mekke arasında bulunuyordu. Dolayısıyla Müslümanlar ile Mekke müşrikleri arasında bir savaş çıkması durumunda Hayber'de yaşayan ve Müslümanlara sürekli düşmanlık besleyen Yahudiler ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı.[6] Bu nedenle Mekkeli müşriklerle Hudeybiye Antlaşması'nı yapan Hz. Peygamber, Medine'ye dönünce yaklaşık bir ay kaldıktan sonra ashâbına Hayber Gazvesi için hazırlanmalarını emretti. Ancak Resûlullah, Hudeybiye'de bulunmayan ve sırf Yahudilerden elde edilecek ganimetlere ulaşmak amacıyla savaşa katılmak isteyen bazı

[1] VM2/566 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 566.
[2] B4121 Buhârî, Meğâzî, 31.
[3] VM2/441 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 441-443.
[4] ST2/92 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 92.
[5] MC2/409 Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 409.
[6] "Hayber", *DİA*, XVII, 20.

kimseleri orduya kabul etmedi ve *"Bizimle ancak cihadı isteyenler gelsin!"* buyurdu.[7] Zira sağlamlığıyla ünlü kaleleri ve savaşçıları nedeniyle ele geçirilmesi oldukça zor olan bu şehrin fethi, her şeyden evvel sabır ve sebat gerektiriyordu.

Savaşa hazırlık esnasında Medine'de bulunan Yahudiler, Müslümanların diğer Yahudi kabilelerini sürüp çıkardığı gibi Hayber Yahudilerini de mağlup edeceklerini anlamışlardı. Bu yüzden sırf Müslümanları sıkıntıya düşürmek maksadıyla az veya çok onlardan alacaklarını tahsil etmeye başladılar. Ebû Şahm adlı bir Yahudi, beş dirhem alacağı için Abdullah b. Ebû Hadred'i sıkıştırmaya başlamıştı. İbn Ebû Hadred, "Biz Hicaz'ın yiyecek ve servet bakımından en zengin şehrine gidiyoruz." diyerek Hayber Savaşı'na katılacağını ifade etti ve borcu için biraz daha süre istedi. Fakat bunu duyan Ebû Şahm daha da sinirlendi ve mesele Allah Resûlü'ne arz edildi. Yahudi, kendisine haksızlık edildiğini ve borcunun ödenmediğini söyleyince Peygamberimiz (sav), İbn Ebû Hadred'e hemen borcunu ödemesini emretti. İbn Ebû Hadred, fakir olduğunu, Hayber ganimetiyle borcunu ödeyeceğini bildirdiyse de Efendimiz aynı emri iki kez daha tekrarladı. Bunun üzerine Abdullah b. Ebû Hadred çarşıya gitti. Sırtındaki elbisesini çıkarıp sarığına büründü ve Yahudiye, "Şu elbisemi benden satın al!" dedi. Yahudi onu dört dirheme satın aldı. Ardından İbn Ebû Hadred kalan borcunu da bulup ödedi.[8] Hz. Peygamber savaş arefesinde bulunulan böyle bir durumda bile adalet ve hakkaniyetten ayrılmamış ve Müslümanların zaafına sebep olma pahasına muhatapları olan Yahudilerin haklarına riayet etmişti.

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Resûlullah, Medine'de Siba' b. Urfuta'yı vekil bırakarak[9] hicretin yedinci yılında Muharrem ayı sonuna doğru yola çıktı.[10] Yolculuk Eşca' kabilesinden Huseyl b. Hârice ile Abdullah b. Nuaym'ın kılavuzluğunda yapılacaktı.[11] Ordu iki yüzü atlı olmak üzere bin altı yüz kişiydi.[12] Orduda, savaşta yaralıları tedavi etmek ve Müslümanlara güçleri nispetinde yardımcı olmak amacıyla az da olsa kadın sahâbîler de bulunmaktaydı.[13]

Hz. Peygamber'in önderliğinde sahâbîler tekbir getirerek ilerliyorlardı. Bir ara hep bir ağızdan çok yüksek sesle, "Allâhü ekber! Allâhü ekber! Lâ ilâhe illâllâh!" demeleri üzerine Resûlullah Efendimiz şöyle buyurdu: *"Kendinize gelin! Siz ne sağır olana ve ne de burada bulunmayana sesleniyorsunuz. (Bilakis) Her şeyi işiten, gören ve size çok yakın olan Allah'a sesleniyorsunuz."*[14]

[7] VM2/634 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 634.
[8] HM15570 İbn Hanbel, III, 423; VM2/634 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 634.
[9] HM8533 İbn Hanbel, II, 346.
[10] HS4/297 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 297; ST2/92 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 92.
[11] VM2/638 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 638.
[12] VM2/689 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 689.
[13] D2729 Ebû Dâvûd, Cihâd, 141.
[14] B4202 Buhârî, Meğâzî, 39; M6862 Müslim, Zikir, 44.

Hayber'e oldukça yaklaşılmıştı. Bu sırada Allah Resûlü, ashâbını durdurdu ve şöyle dua etti: *"Ey yedi kat göklerin ve altındakilerin, yedi kat yerlerin ve içindekilerin, şeytanların ve saptıklarının, rüzgârların ve savurduklarının Rabbi olan Allah'ım! Biz senden bu beldenin, ahalisinin ve içinde bulunan şeylerin hayrını istiyoruz! Bu beldenin, ahalisinin ve içinde bulunan şeylerin şerrinden de sana sığınıyoruz!"*[15] Nitekim o, herhangi bir saldırı ve tehdit oluşturmadığı müddetçe, hiçbir kişiye ya da topluluğa şiddet uygulama yolunu tercih etmezdi.

Gece vakti Hz. Peygamber komutasında Müslüman ordusu Hayber'e ulaştı. Resûlullah, bir yere gece ulaştığında ansızın baskın yapmayı uygun görmediği için sabahın ilk ışıklarını bekledi. Sabahleyin kazma, kürek ve büyük küfeleriyle tarlalarına ve bağlarına giden Hayber halkı, Allah Resûlü'nü ve ordusunu görünce, "Muhammed! Vallahi Muhammed ve ordusu!" diyerek korkuya kapıldılar[16] ve etrafa kaçıştılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, askerlerini savaşa teşvik etmek için, *"Allâhü ekber! Harap olup gitti Hayber! Biz (savaş hâlindeyken düşman) bir kavmin topraklarına girdiğimiz zaman, (savaşa yol açan sebepler konusunda önceden) uyarılmış olan o kimselerin sabahı çok kötü olur!"* buyurdu.[17]

Resûlullah, ordusunu Gatafânlıların Hayber'e yardımını engelleyecek şekilde Recî' denilen bir bölgeye yani Hayber Yahudileri ile Gatafân kabilesi arasına yerleştirdi. Bunun üzerine Gatafân kabilesi, böyle bir konumda iken kuşatma olması hâlinde ailelerinin ve mallarının yurtlarında savunmasız kalacağı endişesine kapılarak bulundukları yeri boşaltıp topraklarına geri döndüler ve Hayber Yahudileri Gatafânlıların yardımından mahrum kaldılar.[18] Böylece tek başlarına kalan Hayber Yahudileri kalelerine kapanarak savaşmak zorunda kaldılar.

Peygamber Efendimiz, kuşatma esnasında, *"Sancağı yarın öyle bir kişiye vereceğim ki Allah fethi onun eliyle gerçekleştirecektir. O, Allah'ı ve Resûlü'nü sever; Allah ve Resûlü de onu sever!"* diyerek Hayber'in fethedileceğini müjdelemiş fakat o kişinin kim olduğunu gizli tutmuştu. Allah Resûlü ertesi gün sancağı merakla bekleyen ashâb arasından Hz. Ali'ye verdi ve *"Yâ Ali! Haydi ilerle! Allah sana fethi müyesser kılıncaya kadar (cesaretle yolunda) yürü, asla yönünü değiştirme!"* dedi. Hz. Ali hemen hareket etti, sonra durdu ve "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlarla ne üzerine savaşayım?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Onlarla, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet edinceye kadar savaş.*

[15] SH2565 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 150; HS4/297 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 298.
[16] B4197 Buhârî, Meğâzî, 39.
[17] B4200 Buhârî, Meğâzî, 39; M4665 M4667 Müslim, Cihâd ve siyer, 120, 122.
[18] HS4/299 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 299-300.

Bunu yaptıklarında meşru sebepler (devletin ölüm cezası vermesi ya da zekât, cizye gibi ödemeler) dışında kanlarını ve mallarını senden korumuş olurlar. Asıl hesapları ise Allah'a aittir.[19] *Acele etmeden, gayet sakin bir şekilde onların yanına var. Önce onları İslâm'a davet et! Şayet bu davetinle bir kişi Müslüman olsa bu, sana kızıl develer verilmesinden daha hayırlıdır!..*"[20]

Hz. Peygamber, savaşın en çetin olduğu anlarda bile her fırsatta insanları hayra, güzelliğe yöneltmekten geri durmuyordu. Nitekim İslâm'a davet konusunda kimseyi önemsiz ve hakir görmeyen Resûlullah, bir Yahudi'nin koyunlarını güden Yesâr adlı köleye İslâm'ı anlatarak onun doğru yola ulaşmasına vesile olmuştu. İslâm'ı kabul eder etmez Müslümanlar safında savaşa katılan Yesâr, kısa süre sonra bir taşın isabet etmesiyle şehit oldu. Resûlullah ashâbına, Müslüman olduktan sonra bir vakit bile namaz kılma fırsatı bulamayan Yesâr'ın cennetlik olduğunu bildirdi.[21]

Kuşatma günlerce sürdü. Şiddetli çarpışmalar yaşandı. Ordunun mühimmat ve erzakı tükenmek üzere idi.[22] Savaş koşulları gittikçe zorlaşmıştı. Müslümanlardan yaralananlar ve şehit edilenler olmuştu. Fakat bütün bu zorluklara rağmen kalenin burçları tek tek fethedildi[23] ve sonunda Hayber ele geçirildi.[24]

Savaşın sonunda Yahudilerden doksan üç kişi öldürüldü, Müslümanlardan da on beş kişi şehit oldu.[25] Kadın ve çocuklardan oluşan çok sayıda esir ele geçirildi.[26] Ayrıca pek çok hayvan, ev eşyası ve mücevherat türünden menkul ve gayri menkul ganimetler elde edildi. Yahudiler, Hz. Peygamber ile şu hususlarda barış antlaşması yapmak zorunda kaldılar: "Savaşa katılmış bulunan Yahudilerin canlarına zarar verilmeyecek, Yahudilerin çocuklarıyla birlikte Hayber'i terk etmelerine izin verilecek,[27] yanlarında bir deve yükünden başka bir şey götürmeyecekler, altın, gümüş ve silahlar Müslümanlara bırakılacak, Hz. Peygamber'e bırakılması gereken herhangi bir şey ne surette olursa olsun gizlenmeyecek, gizleyenler ise Allah ve Resûlü'nün eman ve himaye garantisinin dışında kalacaklardır."[28] Bu antlaşmaya rağmen Yahudiler, Huyey b. Ahtab'a ait olan içi altın ve gümüş dolu bir deriyi saklamaya çalıştılar. Fakat yapılan uzun araştırma ve soruşturmalar neticesinde daha fazla saklayamadıkları deriyi gizlenen yerden çıkarıp getirdiler. Deriyi saklayarak antlaşmayı ihlâl eden Kinâne b. Ebu'l-Hukayk adlı Yahudi ise cezalandırıldı.[29]

Hz. Peygamber, alınan esirlerin hepsinin hayatını Hayber'i terk etmeleri karşılığında bağışladı. Hayber'de galip geldiğinde arazi Allah'a,

19 M6222 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 33.
20 B3701 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 9.
21 HS4/316 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 316; VM2/649 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 649.
22 B4196 Buhârî, Meğâzî, 39; M5010 Müslim, Sayd, 26.
23 ST2/106 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 106.
24 D3009 Ebû Dâvûd, İmâre, 23-24.
25 ST2/106 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 107.
26 B4200 Buhârî, Meğâzî, 39.
27 VM2/671 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 671.
28 ST2/110 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 110.
29 D3006 Ebû Dâvûd, İmâre, 23-24.

Resûlü'ne (sav) ve Müslümanlara ait olmuş (bu nedenle de) Resûlullah (sav) Yahudileri oradan çıkarmak istemişti. Yahudiler, (yarım kalan) hurma hasadı işlerini sürdürmek ve mahsulün yarısı kendilerinin olmak üzere, Resûlullah'tan Hayber'de bırakılmalarını istediler.[30] Rahmet Peygamberi, "istediği zaman onları çıkarma hakkı bulunmak şartıyla"[31] bu mümbit toprakları işleyip yıllık kazançlarının yarısını vermeleri karşılığında tekliflerini kabul etti.[32] Arazilerin gelirlerini toplama işi için de Abdullah b. Revâha'yı görevlendirdi.[33]

Ganimetlerin beşte biri Hz. Peygamber'e verilmek üzere hazineye ayrılırken, geri kalan beşte dördü Hayber Savaşı'na katılan Müslüman gaziler arasında taksim edildi.[34] Allah Resûlü, ganimetlerin paylaşılması sırasında bir haksızlık olmaması ve artık kamuya ait olan bu mallara zarar verilmemesi konusunda oldukça titiz davranmıştı. Nitekim savaş esnasında ashâbdan bazıları, "Filân kimse şehit oldu." dediğinde Peygamberimiz, aksine o kişinin ganimetlerden haksız yere aldığı bir hırka nedeniyle cehennem ateşinde olduğunu söylemişti.[35] Yine ganimet mallarından iki dirhem değerinde bir Yahudi boncuğu çalan sonra da ölen bir kişinin cenaze namazını bu davranışı nedeniyle kılmamıştı.[36] Ganimetler arasında yer alan Tevrat nüshaları ise diğer dinlere saygının bir gereği olarak Yahudilere iade edildi.[37] Yahudiler, Hz. Ömer'in halifeliği dönemine kadar Hayber arazisinde yerlerinde kaldılar.[38]

Hayber Savaşı sonunda alınan esirler arasında Yahudi reislerinden Huyey b. Ahtab'ın kızı Safiyye de vardı.[39] Hz. Peygamber Yahudilerle evlilik yoluyla akrabalık oluşturmak, aradaki düşmanlığı azaltmak ve onlardan gelecek siyasî anlamdaki tehlikeleri bertaraf etmek için Safiyye ile nikâhlanmayı düşündü. Safiyye'ye İslâm'ı anlatarak, *"Biz seni kendi dininde bulunuyorsun diye zorlayacak değiliz! Eğer sen Allah'ı ve Resûlü'nü tercih edersen seni zevceliğe kabul edeceğim."*[40] buyurdu ve onu Müslüman olup kendisiyle evlenmesi ya da eski dininde kalması konusunda serbest bıraktı.[41] Bu hoşgörü ve anlayış karşısında Safiyye Müslümanlığı seçerek Resûlullah'a eş olmayı tercih etti. Hz. Peygamber de Safiyye'yi azat ederek onunla evlendi. Ardından ashâbını çağırarak düğün yemeği verdi.[42]

Müslümanlardan gördükleri insanî muameleye rağmen Yahudilerden bazıları İslâm'a karşı gönüllerinde besledikleri kin, düşmanlık ve ihanetlerinden vazgeçmemişlerdi. Her iyi muameleye, kötü bir hareketle, haince bir tertiple cevap vermeyi âdeta kendilerine huy edinmişlerdi.

[30] B2338 Buhârî, Müzâraa, 17.
[31] HS4/308 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 308.
[32] B2285 Buhârî, İcâre, 22.
[33] MU1392 *Muvatta'*, Müsâkât, 1; D3410 Ebû Dâvûd, Büyû', 34.
[34] ST2/106 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 107.
[35] M309 Müslim, Îmân, 182.
[36] N1961 Nesâî, Cenâiz, 66.
[37] VM2/680-VM2/681 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 680-681.
[38] B2338 Buhârî, Müzâraa, 17.
[39] ST8/120 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 120-121.
[40] VM2/706 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 707.
[41] HM12436 İbn Hanbel, III, 138.
[42] M3497 Müslim, Nikâh, 84.

Müslümanlara karşı daha önceki suçları ortada iken kendilerini diğer Yahudi kabileleri gibi sürgün etmeyip affeden ve Hayber'in verimli topraklarına ortak yapan Hz. Peygamber'e bir ihanete kalkışmakla, bir kere daha ahitlerini bozmuş oldular. Nitekim Hayber'in fethi tamamlanmış ve Allah Resûlü ashâbıyla birlikte istirahata çekilmişti. O sırada Yahudilerden Hâris'in kızı Zeyneb,[43] Peygamberimiz ve ashâbına hediye olarak kızarmış zehirli bir koyun eti getirdi. Resûlullah, önlerine getirilen etten bir lokma aldı fakat henüz çiğnemeden geri çıkardı ve ashâbına, *"Ellerinizi çekin!"* dedi. Çünkü etin zehirli olduğunun farkına varmıştı. Yanında bulunan Bişr b. Ma'rûr ise lokmasını çiğneyip yutmuş ve zehirlenerek hayatını kaybetmişti.[44] Olayın ardından Hz. Peygamber, Yahudi kadını çağırtarak neden böyle bir şey yaptığını sordu. O da öldürülen yakınlarının intikamını almak amacıyla bunu yaptığını söyledi.[45] Bunun üzerine kadının bazı rivayetlerde kısas yapılarak cezalandırıldığı ifade edilirken[46] bazılarında ise affedildiği zikredilmektedir.[47]

Hz. Peygamber, Hayber'in fethi ile beraber ashâbına bazı yasaklar getirmişti. Nitekim zorlu geçen kuşatma esnasında yiyecek sıkıntısı çekmeye başlayan ashâb, fetih akşamı daha büyük bir açlığa maruz kalmışlardı. Bu nedenle de ele geçirdikleri ehlî eşekleri keserek pişirmeye başlamışlardı. Bir müddet sonra Allah Resûlü, etleri pişirmek üzere yakılan ateşleri gördü ve sebebini sordu. Ehlî eşek etlerinin pişirildiğini öğrenince de kaplardaki etlerin dökülmesini istedi.[48] Peygamberimiz muhtemelen bu hayvanlara yük taşımak için ihtiyaç duyulması nedeniyle böyle bir yasaklamada bulunmuştu.[49] Ayrıca Resûlullah, pençesi olan bütün yırtıcı kuşların ve köpek dişi olan bütün yırtıcı hayvanların etini yasakladı.[50] Hz. Peygamber, daha çok savaş seferlerinde ruhsat verilen bir uygulama olan[51] "mut'a" yani kadınlarla geçici olarak nikâhlanmayı da Hayber'in fethiyle birlikte yasakladı.[52]

Fetihten sonra Hz. Peygamber, Müslümanlara karşı Hayberlilerle işbirliği içinde olan diğer Yahudi bölgelerini de İslâm devleti topraklarına kattı. Önce Medine'ye iki günlük mesafede bulunan Fedek Yahudilerine bir elçi göndererek onları İslâm'a davet etti. Başlangıçta olumsuz bir tavır sergileyen Fedekliler, daha sonra Hayberlilerin başına gelenlerden dolayı korkuya kapılarak onlarla aynı şekilde antlaşma yapmaya razı oldular.[53] Allah Resûlü, Fedek'in ardından Hayber'den dönüş yolu üzerindeki küçük bir Yahudi yerleşim merkezi olan Vâdi'l-Kurâ'ya sefer düzenledi. Bir

[43] VM2/677 Vâkıdî, *Megâzî*, II, 677.
[44] D4512 Ebû Dâvûd, Diyât, 6.
[45] VM2/678 Vâkıdî, *Megâzî*, II, 678.
[46] D4512 Ebû Dâvûd, Diyât, 6.
[47] B2617 Buhârî, Hibe, 28; M5705 Müslim, Selâm, 45.
[48] B4196 Buhârî, Megâzî, 39; M5010 Müslim, Sayd, 26.
[49] B4227 Buhârî, Megâzî, 39; M5017 Sayd ve zebâih, 32.
[50] N4353 Nesâî, Sayd, 33; D3805 Ebû Dâvûd, Et'ıme, 32.
[51] B5075 Buhârî, Nikâh, 8; M3410 Müslim, Nikâh, 11.
[52] B4216 Buhârî, Megâzî, 39; M3435 Müslim, Nikâh, 32.
[53] VM2/706 Vâkıdî, *Megâzî*, II, 706-707.

günlük kuşatma neticesinde burası fethedildi. Onlar da Hayberliler gibi topraklarında yarıcı olarak bırakıldılar. Teymâ Yahudileri ise Hayber, Fedek ve Vâdi'l-Kurâ'da meydana gelen gelişmeleri duyunca kendileri gelerek cizye ve haraç vermek üzere Hz. Peygamber ile antlaşma yaptılar ve yurtlarında kaldılar. Toprakları da kendilerinin oldu.[54]

Hayber ve çevresinin fethedilmesiyle birlikte Müslümanlar için temel hedef olan Mekke'nin fethinin de önü açılmış oldu. Zira Şam-Medine yolu üzerinde bulunan Hayber ve çevresinde Müslümanlar açısından tehdit oluşturabilecek bir güç ortadan kaldırılmıştı. Aynı zamanda neredeyse Arabistan'daki bütün Yahudilerin hâkimiyet altına alınmasıyla, Kureyş müşriklerinin Müslümanlara karşı her fırsatta kullanmayı hesap ettikleri destekleri bertaraf edildi. Bundan önce yapılan Hudeybiye Antlaşması ile de müşriklerden gelebilecek herhangi bir tehlike ortadan kaldırılmıştı. Böylece Müslümanların bölgedeki hâkimiyeti sağlamlaştığı için siyasî ve askerî üstünlükleri konusunda hiçbir şüphe kalmadı. Fetihle birlikte elde edilen altın, gümüş ve çeşitli mücevherat yanında hurma ve tahıl ürünleri ile çok sayıda hayvan ve esirlerden oluşan menkul ve gayri menkul ganimetler sayesinde ise Müslümanlar malî açıdan daha güçlü hâle geldiler.

Fetihle birlikte hurma ve tahıl üretimiyle uğraşan Yahudiler, yukarıda da belirtildiği üzere yarıcı olarak eski topraklarında bırakılmışlardı. Müslümanlar belli antlaşmalar çerçevesinde yine onlarla birlikte yaşamaya devam ettiler. Halbuki daha önce Medine'de yaşayan Yahudi kabileleri, Hz. Peygamber'le aralarındaki antlaşmaya gösterdikleri sadakatsizlik nedeniyle sürgüne gönderilmişlerdi. Allah Resûlü, antlaşmalarına riayet eden Hayber Yahudilerine ise din ayrılığından dolayı herhangi bir ayrım yapmadı. Böylece o, vefatına kadar geçen süre içerisinde farklı dinlerden insanların bir arada yaşayabileceğini örnek bir şekilde ortaya koydu.

[54] VM2/710 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 710-711.

Bİ'R-İ MAÛNE
İSLÂM DAVETÇİLERİNE KURULAN HAİN TUZAK

عَنْ عَاصِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ: مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَجَدَ عَلَى سَرِيَّةٍ مَا وَجَدَ عَلَى السَّبْعِينَ [الَّذِينَ] أُصِيبُوا يَوْمَ بِئْرِ مَعُونَةَ كَانُوا يُدْعَوْنَ الْقُرَّاءَ فَمَكَثَ شَهْرًا يَدْعُو عَلَى قَتَلَتِهِمْ.

Âsım'ın işittiğine göre, Enes (b. Mâlik) şöyle demiştir:
"Ben, Resûlullah'ın (sav) Bi'r-i Maûne günü şehit edilen yetmiş sahâbîye üzüldüğü kadar hiçbir seriyyeye üzüldüğünü görmedim. Onlara kurrâ denirdi. Resûlullah (üzüntüsünden dolayı) bir ay boyunca onların katillerine beddua etti."

(M1550 Müslim, Mesâcid ve mevâziu's-salât, 302)

Uhud Savaşı'nın üzerinden yaklaşık dört ay geçmişti. Savaş, ne Müslümanların ne de müşriklerin lehine sonuçlanmıştı. Bununla birlikte Müslümanlar maddî ve mânevî anlamda ciddi bir darbe almışlardı. Münafıklar ve Yahudiler ise bu olumsuz durumdan faydalanarak insanları Hz. Peygamber'e karşı kışkırtmaya çalışıyorlardı. Fakat her şeye rağmen çevredeki kabilelerden Müslüman olmak isteyenler Allah Resûlü'ne gelmeye devam ediyor, o da ashâbından bazılarını onlara dinlerini öğretmeleri için gönderiyordu.

Resûlullah'a aynı taleple gelenlerden ikisi Adal ve Kâre kabileleriydi. Ancak onları böyle bir istekte bulunmaya sevk eden sebep çok daha farklıydı. Zira Lihyânoğulları'nın lideri Süfyân b. Hâlid b. Nübeyh, Uhud Savaşı'ndan sonra Medine'ye saldırmak üzere çevre kabilelerden adam toplamaya başlamış ve bu durum haber alınınca Hz. Peygamber'in talimatıyla öldürülmüştü.[1] Dolayısıyla Lihyânoğulları, onun intikamını almak istiyorlardı.[2] Adal ve Kâre kabilelerinin talebi ise bunun için en uygun fırsattı.

Hz. Peygamber, kendilerine İslâm'ı anlatacak kimseler gönderilmesini talep eden bu iki kabileye çok geçmeden Âsım b. Sâbit'in liderliğinde ashâbından on kişiyi görevli olarak gönderdi. Topluluk, Mekke ile Usfân arasında Mekke'ye yetmiş kilometre uzaklıktaki Hüzeyl'e ait Recî' suyuna geldiğinde Lihyânoğulları'na haber verildi. Bunun üzerine Lihyânoğulları, yaklaşık iki yüz okçu ile kafilenin izlerini takip etmeye başladılar. Çok geçmeden grubun yemek için konakladığı yere gelen ve burada hurma çekirdekleri bulan müşrikler, "İşte! Medine hurması!" diyerek iz sürmeye devam ettiler. Sonunda yüksekçe bir yere sığınmış olan Âsım ve arkadaşlarını görünce hemen bulundukları yeri kuşattılar. "İnin ve kendiliğinizden teslim olun! Söz veriyoruz, sizden kimseyi öldürmeyeceğiz." diye seslendiler. Âsım, bir kâfirin sözüne güvenerek asla oradan inmeyeceğini söyledi ve "Allah'ım! Bizim hâlimizden Peygamberini haberdar et!" diye dua etti. Ardından müşrikler Müslümanları oka tuttular ve içlerinde liderleri Âsım b. Sâbit'in de bulunduğu yedi sahâbîyi öldürdüler. Kalan üç sahâbî Hubeyb el-Ensârî, Zeyd b. Desinne ve Abdullah b. Târık ise teslim oldular. Ancak Mekke'ye götürülmek üzere ellerinin yay kirişleri ile sıkıca bağlanmasına katlanamayan Abdullah, "Bu ilk aldatmadır!" diyerek onlarla gitmeye

[1] T2/50 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 50-51.
[2] VM1/354 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 354-358.

karşı çıktı ve şehit edildi.[3] Mekke'ye götürülen Hubeyb ve İbn Desinne ise Bedir'de öldürülen yakınlarının intikamını almak isteyen Huceyr b. Ebû İhab ve Safvân b. Ümeyye'ye satıldılar. Haram aylar çıkana kadar hapsedildikten sonra da Ten'îm'de, Mekkeli kalabalık bir topluluğun gözleri önünde işkenceyle şehit edildiler.[4]

Recî' olayının yaşandığı sıralarda Âmir b. Sa'saaoğulları'nın lideri Ebû Berâ' Âmir b. Mâlik b. Ca'fer de bazı hediyelerle Allah Resûlü'ne gelmişti. Hz. Peygamber, *"Ben bir müşrikin hediyesini kabul etmem."* diyerek hediyeleri geri çevirdi ve Ebû Berâ'yı İslâm'a davet etti. Ebû Berâ' Müslüman olmadı fakat buna ilgisiz de kalmadı. Peygamberimizden (sav) kavmini İslâm'a davet etmek üzere kendisiyle birlikte ashâbından birilerini göndermesini istedi. Resûlullah, başlangıçta bu teklife sıcak bakmadı. Çünkü Necidlilerin ashâbına zarar vermelerinden endişe ediyordu. Fakat Ebû Berâ', onların güvenliklerini sağlayacağına dair kesin söz verdi.[5] Bu arada Ri'l, Zekvân, Usayye ve Lihyânoğulları kabilelerinden gelen bazı kimseler de Müslüman olduklarını ve kavimlerine karşı yardım istediklerini söylemişlerdi.[6]

Hz. Peygamber, Ebû Berâ'dan aldığı söz üzerine ashâbdan yetmiş kişiyi onunla birlikte göndermeyi kabul etti. Suffe Ehli'nden olan ve kurrâ ismi verilen bu sahâbîler, Münzir b. Amr es-Sâidî'nin başkanlığında Muttalib adlı bir kılavuzla yola çıktılar.[7] Maûne kuyusuna ulaştıklarında içlerinden Harâm b. Milhan ve iki arkadaşı kafileden ayrıldılar. Zira Resûlullah, beraberlerinde Âmiroğulları'na ulaştırılmak üzere bir mektup göndermişti. Harâm, arkadaşlarından oraya varıncaya kadar kendisini takip etmelerini istedi. Çünkü müşrikler can güvenliği konusunda eman verdikleri takdirde bir sorun oluşmayacak, ancak öldürülmesi hâlinde durumu arkadaşlarına hemen haber vermeleri gerekecekti.

Harâm, arkadaşlarına gereken talimatı verdikten sonra başlarında Ebû Berâ'nın yeğeni Âmir b. Tufeyl'in bulunduğu topluluğa doğru yaklaştı. Onlara Resûlullah'ın elçiliğini kendilerine tebliğ etmesi için eman verip vermeyeceklerini sordu. Fakat daha mektup okunmadan Âmir b. Tufeyl'in işaret verdiği bir adam, ona arkasından yaklaşarak mızrağını sapladı. Bu darbeyle şehitlik mertebesine ulaşacağını anlayan Harâm son nefesinde, "Allâhü ekber! Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki ben kazandım!" diye haykırdı.[8]

Âmir b. Tufeyl, vakit kaybetmeden diğerlerine de saldırmak üzere kabilesinden yardım istedi. Fakat onlar, Ebû Berâ'nın verdiği sözü bozma-

[3] B3045 Buhârî, Cihâd, 169; VM1/354 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 354-358.
[4] VM1/354 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 354.
[5] VM1/346 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 346; HS4/137 İbn Hişâm, *Sîre*, IV, 137.
[6] B3064 Buhârî, Cihâd, 184.
[7] VM1/346 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 347.
[8] B4091 Buhârî, Meğâzî, 29.

yacaklarını söylediler. Bunun üzerine Âmir, Süleymoğulları'ndan Usayye, Ri'l ve Zekvân kabilelerinden yardım istedi. Onlar bu talebe hemen karşılık vererek bir araya geldiler ve heyeti kuşattılar.[9] Sahâbîler her ne kadar, "Vallahi bizim sizden istediğimiz bir şey yok! Biz sadece Peygamberimizin bir işi için yolumuza gidiyoruz!" dedilerse de sözlerini dinletemediler ve müşriklerin saldırısına uğradılar.[10]

Müşriklerin hazırladığı haince tuzağın tam ortasında kalan Müslümanlar, ölene kadar çarpıştılar. Öldü zannedilerek bırakılan Kâ'b b. Zeyd hariç hepsi şehit edildiler[11] ve "Allah'ım! Peygamberimize bildir ki biz sana kavuştuk ve senden razı olduk. Sen de bizden razı oldun." cümleleriyle son nefeslerini verdiler.[12] Bu sırada Amr b. Ümeyye ve ensardan Münzir b. Muhammed, olanlardan habersiz kafilenin hayvanlarını otlatıyorlardı. Ashâbın bulunduğu yerin üzerinde kuşların dolaştığını görünce bir sorun olduğuna kanaat getirdiler. Nitekim oraya ulaştıklarında arkadaşlarını kanlar içinde buldular. Ne yapmaları gerektiğine bir an evvel karar vermek zorundaydılar. Amr, durumu Resûlullah'a bildirmeleri gerektiğini söyledi. Buna karşılık arkadaşı, Münzir b. Amr'ın şehit edildiği bu yerden ayrılıp da kimseye onların ölüm haberlerini veremeyeceğini söyledi. Ardından da müşriklerle çarpışarak şehit oldu. Amr b. Ümeyye ise kendisinin Mudarlı olduğunu söylemesi üzerine öldürülmekten kurtuldu fakat esir alındı. Sonra Âmir b. Tufeyl, annesinin bir köle azat etmeyi vaad ettiğini ve onu yerine getirmek istediğini söyleyerek Amr'ın perçeminden bir tutam kesti ve onu serbest bıraktı.[13]

Müşriklerin elinden kurtulur kurtulmaz Medine'ye doğru yola çıkan Amr b. Ümeyye, el-Karkara denilen yerde iki kişiye rastladı. Onların Benî Amir'in Benî Kilâb kolundan, yani Müslüman heyete verdikleri söze riayet etmeyen kabileden olduklarını öğrendiğinde uyumalarını bekledi. Başlarına gelen ihanetin intikamını almak amacıyla onları uykularında öldürdü. Halbuki bu iki kişi Hz. Peygamber tarafından eman verilen, yani can ve mal güvenlikleri garanti altına alınan kişilerdi. Fakat Amr b. Ümeyye bunu bilmiyordu. Medine'ye geldiğinde durumu Resûlullah'a anlattı. Hz. Peygamber, Amr'a o iki kişiyi öldürmekle hata ettiğini söyledi ve daha sonra diyetlerini ödedi.[14]

Amr b. Ümeyye'den ashâbının başına gelenleri öğrenen Allah Resûlü[15] olanlardan Ebû Berâ'yı sorumlu tuttu. Zira istemediği ve hatta endişe ettiği hâlde sevgili arkadaşlarını onun ısrar etmesi nedeniyle göndermişti.

[9] ST2/52 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 52.
[10] B4088 Buhârî, Meğâzî, 29.
[11] HS4/138 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 138-139.
[12] M4917 Müslim, İmâre, 147.
[13] HS4/138 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 138-139.
[14] HS4/138 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 139; ST4/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 248.
[15] VM1/352 Vâkıdî, Meğâzî, I, 352; ST4/248 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 248.

Durum Ebû Berâ'ya da haber verildi. Hem yeğeni Âmir'in ihaneti hem de böyle bir faciaya sebep olmanın verdiği suçluluk hissi ona ağır geldi.[16] Ebû Berâ, Allah Resûlü'nün bedduası sebebiyle vebâdan öldü.[17]

Bi'r-i Maûne olayının haberini aldığı gece, Resûlullah'a Recî'de öldürülenler ve Ten'îm'de şehit edilen Hubeyb'in haberi de gelmişti. Peş peşe gelen iki felâket haberi onu çok üzmüştü. En zorda kaldığı zamanlarda bile kimseye lânet okumayan Hz. Peygamber, bu defa tarifi mümkün olmayan böyle bir acı karşısında beddua etmekten kendini alamadı: *"Allah'ım, Mudar'ı perişan et. Allah'ım, senelerini Yusuf'un kıtlık yılları gibi (çetin) yap. Allah'ım, Allah'a ve Resûlü'ne asi olan Lihyânoğulları, Adal, Kāre, Zi'b, Ri'l, Zekvān ve Usayye'yi sana havale ediyorum."*[18]

Müşrikler, ashâbına çok düşkün olan Resûlullah'a[19] öylesine bir acı yaşatmıştı ki kendisinin hizmetinde bulunan ve böylece her hâline şahit olan Enes b. Mâlik, onun Bi'r-i Maûne'de şehit edilen yetmiş sahâbîye üzüldüğü kadar hiçbir seriyyeye üzülmediğini söylemişti.[20] Bu nedenle Hz. Peygamber, bir ay boyunca namazlarında katillere beddua etmişti.[21]

Müşriklerin çirkin tuzakları yalnızca bu iki olayla sınırlı değildi. Ebû Süfyân, bir bedevîyi Resûlullah'ı öldürmek üzere kiralayarak Medine'ye göndermişti. Bir süre etrafı soruşturduktan sonra Hz. Peygamber'i mescitte bulan ve ona doğru yönelen bedevî ise niyeti anlaşılınca ashâb tarafından hemen yakalanmıştı. Allah Resûlü'ne karşı düşmanlıklarını onu öldürmeye kadar vardıran müşriklerin bu teşebbüsü üzerine Hz. Peygamber daha fazla beklemedi. Hemen Amr b. Ümeyye ve Seleme b. Eslem'i, Ebû Süfyân'ı öldürmeleri için Mekke'ye gönderdi.[22]

Sonucu belirsiz olmasına rağmen Uhud Savaşı'nda Müslümanlara galip geldiklerini düşünen müşrikler, tekrar cesaretlerini toplamışlardı. Nitekim Recî', Bi'r-i Maûne olayları ve Resûlullah'ı öldürme teşebbüsü de bu cesaretlenmenin bir tavrı olarak ortaya çıkmıştı. Müşrikler, Uhud gibi ciddi bir imtihanın yaraları henüz sarılmamışken kurdukları hain tuzaklarla Hz. Peygamber'i yıldırmaya çalışmışlardı. İçlerindeki hırs ve intikam ateşi öylesine alevlenmişti ki ne haram aylara ne de verdikleri söze riayet etmişler ve yetmişten fazla savunmasız insanın ölümüne sebep olmuşlardı. Bu ihanet Allah Resûlü'nü son derece üzmüştü. Zira herhangi bir savaş ortamı olmadan bu kadar kişinin bir anda katledilmesinin izahı yoktu. Daha birkaç ay önce Uhud'da verilen mücadelenin yorgunluğu geçmeden de bunun hesabının sorulması mümkün değildi. Resûlullah, bütün bu olumsuz

[16] HS4/140 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 140.
[17] BH3/169 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, III, 169.
[18] ST2/52 İbn Sa'd, *Tabakāt*, II, 53.
[19] Tevbe, 9/128.
[20] B6394 Buhârî, Deavât, 58; M1550 Müslim, Mesâcid ve mevâzıü's-salât, 302
[21] M1552 Müslim, Mesâcid ve mevâzıu's-salât, 303
[22] ST2/93 İbn Sa'd, *Tabakāt*, II, 93-94.

şartlar altında katilleri Rabbine havale etmekten başka bir çare bulamamış ve günlerce beddua etmişti.

Peygamberimiz, İslâm'a davet uğrunda yaşanan bu acı olaylar ve beraberinde karşılaştığı pek çok sıkıntıya rağmen dinini yaymaya çalıştı. Bu hadiselerden sonra da ümitsizlik, korku ve yılgınlığa düşmeden görevini sürdürdü. Allah Resûlü, sabır ve azminin karşılığını ise Hendek zaferi ile başlayan üstünlük sürecinin sonunda, vefat etmeden önce Arap yarımadasının tamamının Müslümanlaştığını görmekle aldı.

HUDEYBİYE ANTLAŞMASI
BARIŞLA GELEN BÜYÜK ZAFER

عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ وَمَرْوَانَ -يُصَدِّقُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا حَدِيثَ صَاحِبِهِ-
قَالاَ: ...فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"مَا خَلأَتِ الْقَصْوَاءُ، وَمَا ذَاكَ لَهَا بِخُلُقٍ وَلَكِنْ حَبَسَهَا حَابِسُ الْفِيلِ"، ثُمَّ
قَالَ: "وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لاَ يَسْأَلُونَنِى خُطَّةً يُعَظِّمُونَ فِيهَا حُرُمَاتِ اللَّهِ إِلاَّ
أَعْطَيْتُهُمْ إِيَّاهَا..."

Misver b. Mahreme ve Mervân (b. Hakem) –her biri arkadaşının sözlerini doğrulayarak– şunları anlatmıştır: (Allah Resûlü ve beraberindekiler, umre niyetiyle Mekke'ye doğru giderlerken, Hudeybiye mevkiine geldiklerinde Hz. Peygamber'in devesi Kasvâ çöktü ve insanlar, "Kasvâ çöktü, yerinden kalkmıyor." dediler. Bunun üzerine) Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Hayır, Kasvâ çökmedi. Onun böyle bir huyu yoktur. Ancak vaktiyle (Ebrehe'nin) fili(ni Mekke'ye bırakmayıp) durduran Allah, şimdi de Kasvâ'yı (şehre girmekten) alıkoydu. Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin olsun ki (Kureyşliler) benden Allah'ın mübarek kıldığı şeyleri yüceltecek ne kadar müşkül istekte bulunurlarsa onu onlara vereceğim."*

(B2732 Buhârî, Şurût, 15)

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: كُنَّا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَلْفًا وَأَرْبَعمِائَةٍ، فَقَالَ لَنَا النَّبِيُّ ﷺ :
"أَنْتُمُ الْيَوْمَ خَيْرُ أَهْلِ الأَرْضِ."

عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ وَ مَرْوَانَ -يُصَدِّقُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا حَدِيثَ صَاحِبِهِ- قَالاَ:
...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّا لَمْ نَجِئْ لِقِتَالِ أَحَدٍ وَلَكِنَّا جِئْنَا مُعْتَمِرِينَ... فَإِنْ شَاءُوا مَادَدْتُهُمْ مُدَّةً... وَإِنْ هُمْ أَبَوْا فَوَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لَأُقَاتِلَنَّهُمْ عَلَى أَمْرِى هَذَا حَتَّى تَنْفَرِدَ سَالِفَتِى، وَلَيُنْفِذَنَّ اللَّهُ أَمْرَهُ."

عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ: ...فَجَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَسْنَا عَلَى حَقٍّ وَهُمْ عَلَى بَاطِلٍ؟ قَالَ: "بَلَى." قَالَ: أَلَيْسَ قَتْلاَنَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلاَهُمْ فِي النَّارِ؟ قَالَ: "بَلَى." قَالَ: فَفِيمَ نُعْطِى الدَّنِيَّةَ فِي دِينِنَا وَنَرْجِعُ وَلَمَّا يَحْكُمِ اللَّهُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ؟ فَقَالَ: "يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنِّى رَسُولُ اللَّهِ وَلَنْ يُضَيِّعَنِى اللَّهُ أَبَدًا." قَالَ: فَنَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالْفَتْحِ فَأَرْسَلَ إِلَى عُمَرَ فَأَقْرَأَهُ إِيَّاهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوَفَتْحٌ هُوَ قَالَ "نَعَمْ." فَطَابَتْ نَفْسُهُ وَرَجَعَ.

Câbir (b. Abdullah) diyor ki,
"Biz Hudeybiye günü bin dört yüz kişi idik. Peygamber (sav) bizim için,
'Bugün siz yeryüzü halkının en hayırlısısınız!' buyurdu."
(M4811 Müslim, İmâre, 71)

Misver b. Mahreme ve Mervân (b. Hakem) –her biri arkadaşının sözlerini doğrulayarak– şunları anlatmıştır: (Hudeybiye sürecinde Kureyş ile Hz. Peygamber arasında haber taşıyan Büdeyl b. Verkâ', Kureyşlilerin Müslümanlara karşı savaşa hazırlandıklarını haber vermişti.) Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Biz kimse ile savaşmak için gelmedik. Yalnızca umre yapmak niyetiyle geldik... Eğer Kureyş arzu ederse ben onlarla aramızda (barış için) bir müddet tayin ederim... Fakat (böyle bir antlaşmayı) kabul etmez (savaşta ısrar eder)lerse bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki bu dinim uğrunda başım vücudumdan ayrılıncaya kadar onlarla savaşırım. Muhakkaktır ki Allah emrini gerçekleştirecektir."*
(B2731 Buhârî, Şurût, 15)

Ebû Vâil anlatıyor: (Hudeybiye Antlaşması imzalandıktan sonra) Ömer b. Hattâb geldi ve Resûlullah'ın (sav) yanına giderek, "Ey Allah'ın Resûlü, biz hak üzereyiz, onlar da bâtıl üzere değil mi?" dedi. Resûlullah *"Evet."* buyurdu. Sonra Hz. Ömer, "Bizim ölenlerimiz cennette onların ölenleri ise cehennemde değil mi?" diye sordu. Resûlullah yine *"Evet."* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Öyleyse neden dinimiz hususunda bu âcizliği gösteriyoruz da Allah henüz onlarla bizim aramızda bir hüküm vermeden geri dönüyoruz?" dedi. Resûlullah şöyle cevap verdi: *"Ey Hattâb'ın oğlu! Ben gerçekten Allah'ın Resûlü'yüm! Allah ebediyen beni(m emeğimi) boşa çıkarmaz."* Sonrasında Resûlullah'a (sav) Fetih sûresi nâzil oldu. Allah Resûlü hemen Hz. Ömer'e birini gönderip sûreyi ona okuttu. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Yâ Resûlallah! Bu (Hudeybiye Antlaşması gerçekten bir) fetih midir?" diye sordu. Hz. Peygamber de, *"Evet."* cevabını verdi. Artık Ömer'in gönlü oldu ve döndü.
(M4633 Müslim, Cihâd ve siyer, 94)

Hicretin altıncı, milâdın 628. yılı idi. Hendek Savaşı sona ermiş, Mekkeli müşrikler yine istediklerini elde edememişlerdi.

Peygamberimiz (sav), bir gece rüyasında kendisinin emniyet içinde, başları tıraşlı olarak Kâbe'ye girdiğini ve Kâbe'nin anahtarını alıp Arafat'a çıktığını görmüştü. Bunun üzerine Allah Resûlü umre yapmaya niyet etti. Bunu ashâbına bildirdiğinde onlar da çok sevindiler.[1] Zira muhacirler uzun bir aradan sonra çocukluk yıllarının geçtiği Mekke'ye gidip hasret giderecekler, ensar da canlarından çok sevdikleri Peygamberleri ile birlikte umre yapacak olmanın mutluluğunu yaşayacaklardı. Gereken hazırlıklar yapıldıktan sonra Hz. Peygamber, İbn Ümmü Mektûm'u namazları kıldırmak, Nümeyle b. Abdullah el-Leysî'yi de Medine'yi idare etmek üzere yerine vekil bıraktı.[2] Ensardan ve muhacirlerden oluşan yaklaşık bin dört yüz kadar ashâbıyla[3] Zilkâde ayının başında, pazartesi günü Mekke'ye doğru yola çıktı.[4] Efendimize bu seferinde zevcesi Ümmü Seleme eşlik etti.[5]

Mekke'ye umre yapmak niyetiyle gidileceğinden Resûlullah, ashâbına yanlarına sadece birer kılıç almalarını emretti. Kurbanlık olarak da yetmiş kadar deve alındı.[6] Zülhuleyfe mevkiine gelindiğinde Hz. Peygamber, kurbanlık develere gerdanlıklar taktı. Hörgüçlerinin sağ taraflarına ise kurbanlık işareti yaptı. Sonra ihrama girdiler.[7] Gönüller, Kâbe-i Muazzama'ya bir an evvel kavuşabilmenin hasretiyle tutuşmuştu. Herkes coşkulu bir şekilde telbiye getirdi. Allah Resûlü burada iken, umre maksadıyla yola çıktıklarını Mekkelilere haber vermesi, onlardan da haber getirmesi için Huzâa kabilesinden Büsr b. Süfyân'ı Mekke'ye gönderdi.[8]

Hz. Peygamber ve beraberindekiler Gadîru'l-Eştat denilen mevkie ulaştıklarında, Büsr gelerek Kureyş'in Zîtuvâ'da toplanıp Müslümanları Mekke'ye sokmamak üzere yemin ettiklerini ve Hâlid b. Velîd'i Müslümanlarla savaşmak üzere Gamîm bölgesine gönderdiklerini haber verdi.[9] Bunun üzerine Hz. Peygamber, her önemli konuda olduğu gibi ashâbı ile istişare etti. Onlar da, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir ki biz buraya, umre yapmak niyeti ile geldik. Kimseyle savaşmak için gelmedik. Fakat kim Beytullah ile aramıza girip bizi onu tavaftan alıkoyarsa onunla savaşırız." dediler.[10] Sonra tekrar yola devam edildi. Ğamîm mevkiinde olan Hâlid b. Velîd'in birliğine sezdirmemek için iki dağ arasındaki taşlık bir yol-

[1] VM2/572 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 572.
[2] HS4/275 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 275; BH2/689 Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, II, 689; ST2/95 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 95.
[3] M4811 Müslim, İmâre, 71.
[4] VM2/572 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 573
[5] ST2/95 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 95.
[6] VM2/572 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 573.
[7] B4157 Buhârî, Meğâzî, 36; D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
[8] VM2/572 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 573
[9] HS4/275 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 276; B4178 Buhârî, Meğâzî, 36.
[10] MA9720 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 330.

dan gidildi.[11] Hz. Peygamber gece ateş yakılmamasını emretti.[12] Bir süre sonra Hâlid b. Velîd, Müslüman ordusunun geldiğini fark etti ve durumu Kureyş'e haber vermek üzere atını Mekke'ye doğru sürdü.[13]

Müslümanlar Hudeybiye yakınlarında Seniyyetü'l-Mirar denilen yere geldiklerinde Allah Resûlü'nün devesi çöktü, bir daha hareket etmedi. İnsanlar deveyi yerinden kımıldatmak istedilerse de bunu başaramadılar ve "Kasvâ çöktü, yerinden kalkmıyor." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Hayır, Kasvâ çökmedi. Onun böyle bir huyu yoktur. Ancak vaktiyle (Ebrehe'nin) fili(ni Mekke'ye bırakmayıp) durduran Allah, şimdi de Kasvâ'yı (şehre girmekten) alıkoydu. Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin olsun ki (Kureyşliler) benden Allah'ın mübarek kıldığı şeyleri yüceltecek ne kadar müşkül istekte bulunurlarsa onu onlara vereceğim."*[14]

Bu esnada Huzâa kabilesinin reisi Büdeyl b. Verkâ', yanında bir grup adamla çıkageldi. Huzâalılar, öteden beri Resûlullah'ın sırdaşı idiler. Mekke'de olup biten her şeyi gizlice gelip Allah Resûlü'ne bildirirlerdi. Büdeyl, bazı Kureyş kabilelerinin Hudeybiye yakınlarına kadar geldiklerini ve Müslümanlara karşı savaşmaya niyetli olduklarını söyledi. Resûlullah da Büdeyl'e buralara savaşmak için gelmediklerini, amaçlarının umre yapmak olduğunu belirtti. Ama isterlerse onlarla aralarında barış için bir müddet tayin edeceğini söyledi. Çarpışmak isterlerse de ölünceye kadar onlarla savaşmaya hazır olduklarını kararlı bir şekilde ifade etti.[15]

Büdeyl b. Verkâ', Hz. Peygamber'e, söylediklerini aynen Kureyş'e ileteceğini belirterek Mekke yolunu tuttu. Oraya geldiğinde etrafında toplanan Mekkelilere şunları söyledi: *"Ey Kureyş cemaati! Gerçek şu ki Muhammed hakkında acele karar veriyorsunuz. O, savaş için gelmedi. Sadece değerini yüceltmek maksadıyla bu Beyt'i ziyaret için geldi."*[16] Urve b. Mes'ûd, kalabalığın arasından çıkarak, "Bu adam size hayır ve iyilik yolunu gösteriyor. O yolu kabul ediniz! Ve beni ona gönderiniz." dedi ve bizzat Allah Resûlü ile görüşmek üzere Hudeybiye'ye gitti. Hz. Peygamber, Büdeyl'e söylediklerini aynen ona da söyledi. Urve, görüşme esnasında ashâbın Resûlullah'a göstermiş oldukları sevgi ve saygıdan çok etkilenmiş ve Mekke'ye döndüğünde bunu dostlarına da anlatmıştı. Zira vaktiyle birçok kralın huzuruna elçi olarak kabul edildiği hâlde onlardan hiçbirine Peygamberimiz kadar saygı gösterildiğine tanık olmamıştı. Bu nedenle Urve, "Şimdi Muhammed size güzel bir barış ve iyilik yolu sundu. Bunu kabul edin!" sözleriyle bir kez daha teklifini yineledi.[17]

[11] HS4/275 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 276
[12] HM11226 İbn Hanbel, III, 27.
[13] B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[14] B2732 Buhârî, Şurût, 15; D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
[15] B2732 Buhârî, Şurût, 15.
[16] HM19117 İbn Hanbel, IV, 324.
[17] B2731 Buhârî, Şurût, 15.

Kureyş, Urve'nin sözleriyle ikna olmamıştı. Bu arada Müslümanlarla müşrikler arasında elçiler gelip gidiyordu. Sonunda Allah Resûlü, barış ümidiyle Hz. Osman'ı, konuyu bizzat Kureyşlilerle müzakere etmek üzere Mekke'ye gönderdi. Mekkeliler, Hz. Osman'a yakın ilgi gösterdiler. Hatta güven içerisinde Kâbe'yi tavaf edebileceğini söylediler. Ancak o, *"Resûlullah onu tavaf etmedikçe ben de tavaf etmem!"* diyerek tekliflerini reddetti. Bir müddet sonra da onun Kureyşliler tarafından öldürüldüğüne dair bir haber geldi Hudeybiye'ye.[18]

Artık durum değişmişti. Müslümanlar sadece umre yapmak için gelmişler ama bütün çabalarına rağmen bu niyetleri anlaşılamamış, hatta savaş sebebi olacak bir durum ortaya çıkmıştı. Nitekim Hz. Ömer, savaş ihtimalini düşünerek oğlu Abdullah'tan, ensardan birinin yanında olan atını getirmesini istemişti.[19] Allah Resûlü ise, *"Bu kavimle savaşmadıkça buradan ayrılmayacağız."* buyurarak ashâbını hemen, orada bulunan bir ağacın altında kendisine biat etmeye çağırdı.[20] Sonra tek tek herkesin elini tutarak savaştan kaçmamak[21] ve ölünceye kadar çarpışmak[22] üzere onlardan söz aldı. En son sağ elini sol elinin üzerine koydu, *"İşte bu da Osman adına biattır."* dedi.[23]

Ashâbın Efendimizin etrafındaki bu kenetlenmeleri, daha Müslümanlar ağacın altında iken inen[24] şu âyet ile "Rıdvan Biati" olarak tarihe geçecekti: *"Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir."*[25]

Müslümanların canları pahasına Peygamberlerinin etrafında kenetlenmeleri ve bu husustaki kararlılıkları Kureyşlileri korkutmuştu. Bunun üzerine Hz. Osman'ı serbest bıraktılar[26] ve Süheyl b. Amr'ı Müslümanlarla antlaşma yapmak üzere Hudeybiye'ye gönderdiler. Hz. Peygamber, ismi 'kolaycık' anlamına gelen Süheyl'i görünce ashâbına döndü ve *"Artık işiniz kolaylaştı."* diyerek memnuniyetini dile getirdi.[27] Çok geçmeden Kureyş elçisi Süheyl ile Resûlullah, bir barış antlaşması üzerinde prensip olarak anlaştılar.

Antlaşmanın içeriği belli olduktan sonra sıra yazıya geçirilmesine gelmişti. Sulh metnini yazmak üzere taraflar bir araya geldiğinde, Efendimiz, Hz. Ali'yi kâtip olarak çağırdı ve *"Bismillâhirrahmânirrahîm yaz."* dedi. Süheyl hemen itiraz etti ve "Biz Bismillâhirrahmânirrahîm ne demek bilmeyiz. Ama bildiğimiz şekilde Bismike Allâhümme yazabilirsin."

18 HM19117 İbn Hanbel, IV, 324.
19 B4186 Buhârî, Meğâzî, 36
20 HS4/283 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 283.
21 M4807 Müslim, İmâre, 67.
22 B2960 Buhârî, Cihâd, 110, M4822 Müslim, İmâre, 80.
23 B4066 Buhârî, Meğâzî, 19.
24 BS10219 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 357.
25 Fetih, 48/18.
26 İF5/344 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 344.
27 B2731 Buhârî, Şurût, 15.

dedi.[28] Etrafta bulunan Müslümanlar buna itiraz ettilerse de Allah Resûlü, Hz. Ali'ye Süheyl'in dediği gibi yazmasını emretti. Sonra Peygamberimiz, Hz. Ali'ye, *"İşte bu, Allah'ın Resûlü Muhammed ile Süheyl b. Amr'ın üzerinde ittifaka vardıkları antlaşmadır."* ifadesinin yazılmasını emrettiğinde, Süheyl buna da itiraz etti. "Eğer biz senin Allah'ın Resûlü olduğunu kabul etmiş olsaydık sana karşı çıkıp savaşmaz, Kâbe'yi ziyaret etmeni de engellemezdik. Ama 'Abdullah'ın oğlu Muhammed' yazabilirsiniz." dedi. Efendimiz, *"Vallahi siz yalanlasanız da ben, Allah'ın Resûlü'yüm."* diyerek bunu da kabul etti.[29] Ancak Hz. Ali, "Allah'a yemin olsun ki ben Allah'ın Resûlü ifadesini silemem." diyerek itiraz etti. Bunun üzerine Efendimiz kendi eliyle bu ifadeyi sildi. Yerine Muhammed b. Abdullah yazdırdı.[30]

Hz. Peygamber şart olarak kendileri için Kâbe'yi ziyaret izninin verilmesini istedi. Süheyl, o sene değil ancak ertesi yıl için izin verilebileceğini, hem de Müslümanların yanlarında kınlarındaki kılıçlardan başka bir şey bulundurmamaları gerektiğini söyledi. Resûlullah bunu da kabul ederek maddenin bu şekliyle sulh metnine yazılmasını emretti. Ayrıca söz konusu maddeye göre Müslümanların Mekke'de yalnızca üç gün kalabilecekleri hükme bağlandı. Daha sonra Süheyl Müslümanlara ağır gelebilecek şu hususun metne dâhil edilmesini istedi: "Müşriklerden her kim Muhammed'e iman edip ona gelirse velisinin isteği üzerine Muhammed onu müşriklere geri verecek fakat Müslümanlardan kim müşrikler tarafına giderse Mekkeliler onu geri vermeyecektir."[31]

Son olarak antlaşmanın hırsızlık veya hıyanet olmamak şartıyla on yıl geçerli olduğu hususu yazıya geçirildi. Ayrıca çevre kabilelerden isteyenler Kureyşlilerle, isteyenler de Müslümanlarla antlaşmaya taraf olarak kalabileceklerdi. Bunun üzerine Huzâa kabilesi Müslümanların tarafında; Benî Bekr ise Kureyş tarafında antlaşmaya girdiklerini ilân ettiler.

Antlaşmanın hazırlandığı sırada Müslümanlar açısından acı veren bir olay yaşandı. Kureyşlilerin elçiliğini yapan Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel, Mekke'den kaçıp zincirlerini sürükleyerek o anda çıkageldi. Süheyl oğluna doğru gitti, yüzünü tokatladı, yakasından tuttu ve "Yâ Muhammed, bu sana gelmeden aramızdaki antlaşma kesinleşmiş oldu değil mi?" dedi. Efendimiz, *"Doğrudur."* dedi.[32] Sonra Allah Resûlü Süheyl'e, *"Onu bana bağışla!"* dediyse de o bunu kabul etmedi ve antlaşmayı hatırlattı. Süheyl, Kureyşlilere götürüp teslim etmek üzere oğlunu ayağındaki zincirden çekmeye başladı. Bu esnada Allah'a iman uğruna şiddetli işkenceye maruz kalmış olan

[28] M4632 Müslim, Cihâd ve siyer, 93.
[29] B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[30] M4631 Müslim, Cihâd ve siyer, 92.
[31] B2700 Buhârî, Sulh, 7.
[32] HM19117 İbn Hanbel, IV, 324.

Ebû Cendel, Müslümanları yüreğinden dağlayan şu sözleri söylüyordu: "Ey Müslüman cemaat! Müslüman olarak geldiğim hâlde şimdi ben, müşriklere mi teslim ediliyorum? Karşılaştığım şu hâli görmüyor musunuz?"[33]

Müslümanların üzgün ve çaresiz bakışları arasında Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Ebû Cendel! Sabret ve sevabını Allah'tan dile. Muhakkak ki Allah, sana ve senin gibi ezilmişlere en yakın bir zamanda bir fırsat ve çıkış yolu verecektir. Biz bu kavimle bir antlaşma yaptık. Biz onlara onlar da bize bu antlaşmaya sadık kalma üzerine söz verdi. Hıyanet edemeyiz."*[34]

O anda Hz. Ömer müşriklerin öne sürdüğü şartları ve Ebû Cendel'e yapılanları gururuna yedirememiş ve hemen Resûlullah'ın yanına gelerek peş peşe sorular sormuştu:

"Ey Allah'ın Resûlü, biz hak üzereyiz, onlar da bâtıl üzere değil mi?"

"Evet."

"Bizim ölülerimiz cennette, onların ölüleri cehennemde değil mi?"

"Evet."

"Öyleyse neden dinimiz hususunda bu âcizliği gösteriyoruz da Allah henüz onlarla bizim aramızda bir hüküm vermemişken geri dönüyoruz?"

"Ey Hattâb'ın oğlu! Ben gerçekten Allah'ın Resûlü'yüm! Allah ebediyen beni(m emeğimi) boşa çıkarmaz."[35] *Ve ben Allah'a isyan etmem. O, bana yardım edecektir."*

"Vaktiyle sen Beyt'e gelip tavaf edeceğiz demiyor muydun?"

"Ben sana bu sene mi gideceğiz dedim?"

"Hayır."

"Muhakkak ki sen yakın zamanda Beyt'e gelip onu tavaf edeceksin."[36]

Antlaşmanın ardından Resûlullah (sav), ashâbına dönerek, *"Haydi kalkın! Kurbanlarınızı kesip tıraş olun!"* diye emir verdi.[37] Fakat üç kere tekrar etmesine rağmen kimse yerinden kımıldamıyordu. Ortalıkta bir sessizlik hâkimdi. Bu alışılmış bir durum da değildi. Anlaşılan öne sürülen şartlar onlara çok ağır gelmiş ve ihrama girip umreye niyetlenmişken gerisin geriye dönmeyi hazmedememişlerdi. Sevgili Peygamberimiz bu duruma çok üzüldü ve zevcesi Ümmü Seleme'nin çadırına giderek olanları ona anlattı. Ümmü Seleme, Allah Resûlü'ne şu fikri verdi: "Yâ Resûlallah! Sen bunu çok arzuluyorsan çık ve hiçbirine bir şey söylemeden kurbanını kes, tıraş ol."

Eşinin tavsiyesini uygulayarak gerginliği sona erdirmeye karar veren Hz. Peygamber, daha sonra ashâbının huzuruna çıktı ve hiçbir şey demeden kurbanını kesti. Sonra tıraş oldu. onu gören ashâb da çok geçmeden

[33] B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[34] HM19117 İbn Hanbel, IV, 324.
[35] M4633 Müslim, Cihâd ve siyer, 94.
[36] B2732 Buhârî, Şurût, 15
[37] D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.

kurbanlarını kesip tıraş oldular ve ihramdan çıktılar.[38] Bu tablodan hoşnut olan Efendimiz ise ashâbı için, *"Allah'ım! Saçını tıraş edenleri bağışla!"* diye mağfiret diledi.[39]

Resûl-i Ekrem, Hudeybiye'de yaklaşık yirmi gün kaldıktan sonra,[40] ashâbıyla birlikte Medine'ye doğru yola çıktı. Herkes çok üzgündü. Fakat daha Mekke ile Medine arasında iken[41] Hz. Peygamber, *"Bu gece bana öyle bir sûre indi ki (benim için o) üzerine güneşin doğduğu dünyadan bana daha sevimlidir."*[42] diyerek ashâbına Fetih sûresinin nâzil olduğunu müjdeledi. Sonra Allah Resûlü, inen âyetleri etrafında toplanan kalabalığa okumaya başladı: *"Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir. Ve sana şanlı bir zaferle yardım eder."*[43] Sonra Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e haber göndererek sûreyi ona da okuttu. Hz. Ömer, "Yâ Resûlallah! Bu (Hudeybiye Antlaşması gerçekten bir) fetih midir?" diye sordu. Hz. Peygamber de, *"Evet."* cevabını verdi. Böylece daha önce müşriklerin her şartına uymuş olduklarından dolayı kızgın ve kırgın olan Hz. Ömer'in gönlü duruldu.[44]

Yıllar sonra Berâ' b. Âzib'in şu sözleri de Hudeybiye Antlaşması'nın gerçek bir fetih olduğunu vurgulamaktadır: *"Siz Mekke'nin fethini, fetih olarak kabul edersiniz. Evet, Mekke'nin fethi, bir fetih ve zaferdi ama biz, Hudeybiye günündeki Rıdvan Biatı'ni fetih olarak kabul ederiz."*[45] Hudeybiye Antlaşması, savaş sonucu kazanılan bir fetih değildi ama Hayber'in ve Mekke'nin fethi gibi fetihlerin yolunu açan önemli bir antlaşma idi. Bu antlaşma ile zaferlerin kapısı aralanmış oluyordu.

Cenâb-ı Hak, inen âyetlerde, Hz. Peygamber'in rüyasında gördüğü şekilde Müslümanların Mekke'ye gireceklerinin müjdesini de veriyordu: *"Andolsun ki Allah, Elçisi'nin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Harâm'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka yakın bir fetih daha verdi."*[46] Böylece Müslümanların zihninde var olan endişe ve sorular, yerini sükûnet ve teslimiyete bırakmıştı. İzzetlerini koruduklarını zanneden müşrikler ise kısa bir süre sonra asıl kaybedenin kendileri olacaklarının farkında değillerdi.

Antlaşma sonrasında Efendimiz, kararlaştırılan hükümlere sadık kaldı. Bu sırada Ebû Basîr Utbe es-Sekafî isimli bir Mekkeli, Müslüman olmuş ve hapiste iken bir yolunu bulup kaçarak Medine'ye Peygamberimizin yanına gelmişti. Müşrikler peşinden hemen Huneys el-Âmirî adlı

[38] B2731 Buhârî, Şurût, 15.
[39] BS10209 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 353
[40] VM2/616 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 616; ST2/98 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 98.
[41] HM19117 İbn Hanbel, IV, 324.
[42] B5012 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 12; MU481 *Muvatta'*, Kur'ân, 4.
[43] Fetih, 48/1-3.
[44] M4633 Müslim, Cihâd ve siyer, 94.
[45] B4150 Buhârî, Meğâzî, 36.
[46] Fetih, 48/27.

bir adam ve kölesini göndererek zikredilen şart gereği Ebû Basîr'in kendilerine teslim edilmesini istediler. Hz. Peygam[illegible] onu Kureyşlilere teslim etti ve şöyle dedi: *"Ey Ebû Basîr! Senin de bildiğin gibi bu kavimle bir antlaşma yaptık. Dinimizde hıyanet etmek bize yakışmaz. Bunlarla beraber yola koyul. Şüphesiz ki Allah, senin ve beraberindeki güçsüz kimseler için bir çıkış yolu ve genişlik yaratacaktır."*

Ebû Basîr, "Yâ Resûlallah! Dinimden dolayı öldürmeleri için beni müşriklere geri mi veriyorsun?" diyerek sitem ettiyse de Allah Resûlü, *"Onlarla git ey Ebû Basîr! Muhakkak ki Allah senin için bir çıkış yolu var edecektir."* diyerek onu teskin etmeye çalıştı.[47]

Mekke'den kaçarak Peygamberimize (sav) sığınanlar yalnızca erkekler değildi. Ukbe b. Ebû Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm de Mekke'den gizlice ayrılarak Medine'ye gelmişti. Kureyşli bir liderin kızı olarak soylu bir aileye mensup olan bu cesur hanım, ailesinin aldığı bütün önlemleri aşarak bir gece yola çıkmış ve yalnız başına hicret eden tek kadın olarak tarihe geçmişti. Medine'ye gelerek onun kendilerine iade edilmesini isteyen kardeşlerinin ısrarına rağmen Allah Resûlü, onu teslim etmedi.[48] Zira bu olay üzerine inen âyette şöyle emredilmişti: *"Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin..."*[49]

Gerçekten de Allah (cc), Ebû Basîr ve onun durumunda olanlar için bir çıkış yolu göstermişti. Nitekim Ebû Basîr, Peygamberimizin buyruğuna uyarak iki müşrikle birlikte yola koyulduğunda, aralarında geçen konuşmalar esnasında onlara güven telkin etti. Zülhuleyfe'de yemek için konakladıkları bir sırada Ebû Basîr, Huneys'e, "Ey Huneys! Vallahi senin şu kılıcın çok güzel!" deyince, o da, "Evet, vallahi bu kılıç çok iyidir. Onu defalarca tecrübe ettim." diye karşılık verdi. Bunun üzerine ona bakmak için izin alan Ebû Basîr, kılıcı kınından çıkardı ve keskinliğini denemek amacıyla sağa sola sallamaya başladı. Sonra havaya kaldırdığı kılıcı bütün şiddetiyle Huneys'in bedenine doğru indirdi. Huneys, cansız bir şekilde yere yığıldı. Efendisinin öldüğünü gören köle ise çoktan kaçıp gitmiş, böylelikle Ebû Basîr serbest kalmıştı.[50]

Müşriklerin elinden kurtulan Ebû Basîr, tekrar onlara teslim edilme endişesiyle, Kızıldeniz sahilindeki Îs denilen yere sığındı. Ebû Cendel'in de Mekkelilerin elinden kurtulup buraya gelmesi ile Îs, Mekke'den kaçan

[47] VM2/624 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 624.
[48] ST8/230 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 230-231; İBS961 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 961.
[49] Mümtehine, 60/10.
[50] B2731 Buhârî, Şurût, 15.

Müslümanların sığınak yeri oldu.[51] Kısa süre sonra burada bir araya gelen Müslümanlar, Kureyş kervanlarını tehdit eder hâle geldiler. Bunun üzerine Kureyşliler, Resûlullah'tan, "Müslüman olan Mekkelilerin iadesi" ile ilgili maddenin kaldırılmasını talep etmek zorunda kaldılar. Ebû Süfyân'ı görevlendirerek, "Artık Mekke'den Medine'ye kim giderse güvence altındadır." diye haber gönderdiler.[52] Hz. Peygamber vakit kaybetmeden, Ebû Basîr ve cemaatine mektup göndererek Medine'ye gelmelerini istedi. Mektup, Ebû Basîr'e ölüm döşeğinde iken ulaştı. Ebû Basîr, o hâlde mektubu yüzüne gözüne sürerek okumaya başladı. Sonra mektup elinde olduğu hâlde ruhunu teslim etti. Arkadaşları ise onu, vefat ettiği yere gömüp Medine'ye döndüler.[53]

Hudeybiye günü Müslümanlar, bu antlaşmanın gelecekte ne tür hayır ve iyilikler getirebileceğini kavrayamamışlardı. Hz. Peygamber'in başlangıçta ağır gibi görünen şartları kabul etmesindeki hikmetler, yavaş yavaş ortaya çıkıyordu.

Yıllarca süren düşmanlıklar sonrasında müşriklerle ilk defa bir antlaşma yapılıyordu. Bu barış ortamında insanlar birbirlerinden emin olunca Müslümanlar, inanmayanlarla münasebet kurma, onları dine davet etme fırsatı buldular. Ve belki de en önemli gelişme, o güne kadar Müslümanları tanımayan, Hz. Muhammed'i atalarının dinini ortadan kaldırmak isteyen biri olarak gören Kureyşli müşriklerin, Müslümanları kendileriyle denk bir taraf olarak kabul etmeleriydi. Böylece Medine Site Devleti resmiyet kazanmış oldu.

Allah Resûlü, antlaşmadan tam bir yıl sonra yani hicretin yedinci yılında Hudeybiye tecrübesini yaşamış olan Müslümanların umre için hazırlanmalarını istedi. Zilkâde ayında[54] Hz. Peygamber, beraberinde yaklaşık iki bin kişi ile Medine'den yola çıktı.[55] Yanlarında silah olarak sadece kılıçları vardı. Müslümanların Mekke'ye doğru geldikleri haberini alan Kureyşliler antlaşma gereği şehri boşalttılar. Üç gün Mekke yakınlarındaki dağlara çekilip[56] Müslümanların ne yapacaklarını merakla uzaktan seyre daldılar. Ashâb, Resûlullah'ı müşrikler tarafından gelebilecek tehlikeye karşı sıkı koruma altına almışlardı.[57]

Allah Resûlü ve ashâbı, Mekke'ye, *"Lebbeyk Allâhümme lebbeyk!" (Buyur Allah'ım buyur! Emrindeyim buyur!)* nidalarıyla girdiler. Mescid-i Harâm'a geldiklerinde ise Hz. Peygamber, müşriklerin bakışları üzerlerinde olduğu için Müslümanların kuvvetli görünmelerini istiyordu. Bu nedenle, *"Bugün*

[51] VM2/627 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 627; D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
[52] MA9720 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 330.
[53] VM2/629 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 629.
[54] B1844 Buhârî, Cezâü's-sayd, 17.
[55] VM2/731 Vâkıdî, *Meğâzî*, 2, 731.
[56] ST2/121 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 121.
[57] B4255 Buhârî, Meğâzî, 44.

kendisini onlara kuvvetli gösteren kişiye Allah rahmet etsin!" buyurdu.[58] Çünkü müşrikler, Müslümanları zayıf ve güçsüz insanlar olarak görüyorlardı. Onun için Peygamberimizin emriyle bütün ashâb, tavafın ilk üç şavtında, sağ omuzlarını açık bırakıp, pazularını ortaya çıkarmışlar, bu hâlde hızlı adımlarla yürüyerek remel yapmışlardı.[59]

Ertesi gün Efendimiz Kâbe'ye girdi. Öğle vaktine kadar orada durduktan sonra Hz. Bilâl'e, Kâbe'nin damına çıkarak ezan okumasını emretti.[60] Allah Resûlü, antlaşma gereği Mekke'de üç gün kaldıktan sonra tekrar Medine'ye döndü.[61]

Müslümanlar, hâl ve tavırlarıyla müşrikler üzerinde derin tesirler bırakmışlardı. Kureyş'in ileri gelenlerinden Hâlid b. Velîd, Osman b. Talha[62] ve Amr b. Âs bu süreçte Müslüman oldular.[63] Ayrıca müşriklerle savaş olmayınca, Müslümanlar için zaman zaman tehdit oluşturan Yahudilerin tamamen etkisiz hâle getirilme süreci de başlamış oldu. Artık adım adım iş, İslâm dininin hâkimiyetine doğru gidiyordu.

Hudeybiye Antlaşması, fetihlerin yolunu açmıştı. Antlaşma zamanından bir ay geçmemişti ki Hayber fethedildi ve Yahudilere ağır bir darbe indirildi. Birçok mânevî iltifata nail olan Hudeybiye mücahidleri, Hayber ganimetlerinden pay alarak maddî nimetlere de kavuştular.[64] İki yıl sonra ise Müslümanlar, Kureyş müşriklerinin antlaşmayı bozmaları üzerine Mekke'yi fethettiler. Bu süreçte, başta antlaşmada Kureyş'in safında yer alan Süheyl olmak üzere birçok insan, İslâm ile şereflendi.

Hudeybiye, İslâm dininin dışa açılımının adıdır. İçte hâkimiyet gittikçe artarken İslâm, ilk defa resmi bir hüviyetle Arap yarımadasının dışına çıkıyordu. Artık İslâm'ın sesi, Arabistan sınırlarını aşarak Şam'a, Bizans'a, Mısır'a, Irak'a ve İran'a doğru ilerliyordu. Bu anlamda Allah Resûlü, Bizans ve Sâsânî imparatorlarına, Mısır mukavkısına, Habeş necâşîsine mektuplar göndererek, onları İslâm'a davet etmişti.

Antlaşmayı takip eden iki yıl içerisinde İslâm'a girenlerin sayısı, o güne kadarkine eşit belki de daha fazla olmuş,[65] en sonunda Mekke'nin fethine on bin kişilik bir orduyla gelinecek duruma ulaşılmıştı. Ayrıca Hudeybiye Antlaşması, devlet olmanın yolunu açan önemli bir adımdır. Başlangıçta Müslümanların aleyhine gibi görünse de getirdiği sonuçlar bakımından lehlerine olan bir antlaşmadır.

Hudeybiye ismi, bize Hz. Peygamber'in ahde vefasını hatırlatır. Zira Ebû Cendel, gözünün önünde babası tarafından zincirlerle Mekke'ye geri gö-

[58] HS5/18 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 18
[59] B1602 Buhârî, Hac, 55; M3055 Müslim, Hac, 237.
[60] VM2/737 Vâkıdî, *Meğâzî*, 2, 737.
[61] B2701 Buhârî, Sulh, 7.
[62] VM2/745 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 745.
[63] VM2/624 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 624.
[64] D3015 Ebû Dâvûd, İmâre, 23-24.
[65] VM2/624 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 624.

türüldüğü hâlde, Resûlullah antlaşmaya olan sadakatini asla bozmamıştır.

Hudeybiye Antlaşması, Efendimizin, *"Bugün siz yeryüzü halkının en hayırlısısınız!"* buyurduğu[66] ashâbı ile elde ettiği ilk diplomatik başarıdır. Bu nedenle de İslâm tarihindeki önemli dönüm noktalarından biridir.

Hz. Ebû Bekir'in şu sözleri, Hudeybiye'yi bütün yönleriyle nasıl anlamamız gerektiği konusunda ışık tutmaktadır: "İslâm'da Hudeybiye'den daha büyük bir fetih yoktur. Fakat o gün insanlar, Resûlullah ile Rabbi arasında olanları kavramakta çok zorlandılar. Allah'ın kulları acele karar veriyorlar. Halbuki Allah Teâlâ, iş kendi murad ettiği noktaya gelinceye kadar kulların acele ettiği gibi acele etmez."[67]

[66] B4154 Buhârî, Meğâzî, 36.
[67] VM2/610 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 610.

HUNEYN GAZVESİ VE TÂİF KUŞATMASI
DERSLERLE YÜKLÜ İKİ SAVAŞ

عن أُمَيَّةَ بْنِ صَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اسْتَعَارَ مِنْهُ أَدْرُعًا يَوْمَ حُنَيْنٍ فَقَالَ: أَغَصْبٌ يَا مُحَمَّدُ فَقَالَ: "لاَ بَلْ عَارِيَةٌ مَضْمُونَةٌ."

Ümeyye b. Safvân b. Ümeyye'nin, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Huneyn günü (henüz Müslüman olmayan Safvân'dan savaş hazırlıkları için) birçok zırh ödünç aldı. Safvân, "Bu bir gasp mı yâ Muhammed!" diye sordu. Resûlullah da, *"Hayır, (zayi olduğu takdirde) bedeli ödenmek üzere alınan bir emanet."* şeklinde cevap verdi.

(D3562 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 88)

أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ ...فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"فَإِنِّي أُعْطِي رِجَالاً حَدِيثِي عَهْدٍ بِكُفْرٍ أَتَأَلَّفُهُمْ أَفَلاَ تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالأَمْوَالِ وَتَرْجِعُونَ إِلَى رِحَالِكُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ؟ فَوَاللَّهِ لَمَا تَنْقَلِبُونَ بِهِ خَيْرٌ مِمَّا يَنْقَلِبُونَ بِهِ."

عَنْ صُهَيْبٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَدْعُو أَيَّامَ حُنَيْنٍ:
"اللَّهُمَّ بِكَ أُحَاوِلُ وَبِكَ أُصَاوِلُ وَبِكَ أُقَاتِلُ."

عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى الْبَرَاءِ فَقَالَ: أَكُنْتُمْ وَلَّيْتُمْ يَوْمَ حُنَيْنٍ يَا أَبَا عُمَارَةَ؟ فَقَالَ: أَشْهَدُ عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ مَا وَلَّى وَلَكِنَّهُ انْطَلَقَ أَخِفَّاءُ مِنَ النَّاسِ وَحُسَّرٌ إِلَى هَذَا الْحَيِّ مِنْ هَوَازِنَ وَهُمْ قَوْمٌ رُمَاةٌ فَرَمَوْهُمْ بِرِشْقٍ مِنْ نَبْلٍ كَأَنَّهَا رِجْلٌ مِنْ جَرَادٍ فَانْكَشَفُوا فَأَقْبَلَ الْقَوْمُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ يَقُودُ بِهِ بَغْلَتَهُ فَنَزَلَ وَدَعَا وَاسْتَنْصَرَ وَهُوَ يَقُولُ: "أَنَا النَّبِيُّ لاَ كَذِبْ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ اللَّهُمَّ نَزِّلْ نَصْرَكَ.» قَالَ الْبَرَاءُ: كُنَّا وَاللَّهِ إِذَا احْمَرَّ الْبَأْسُ نَتَّقِي بِهِ وَإِنَّ الشُّجَاعَ مِنَّا لَلَّذِي يُحَاذِي بِهِ.

Enes b. Mâlik anlatıyor:
...(Huneyn Savaşı sonrası Hevâzin ganimetleri paylaştırılırken oluşan huzursuzluk üzerine) Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ben küfürden yeni kurtulmuş bazı kimselere onların kalplerini (İslâm'a) ısındırmak için (ganimet mallarından) veriyorum. İnsanlar aldıkları mallarla evlerine dönerken siz Allah'ın Resûlü ile evlerinize dönmekten razı değil misiniz? Allah'a yemin ederim ki sizin birlikte dönüp gittiğiniz (Peygamber), onların yanlarında götürdüklerinden daha hayırlıdır."
(M2436 Müslim, Zekât, 132)

Süheyb (b. Sinân) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) Huneyn Savaşı günlerinde şöyle dua ediyordu:
"Allah'ım! Senin yardımın ile (düşmana) karşı durmaya çalışıyorum, senin yardımın ile hamle yapıyorum, senin yardımın ile savaşıyorum."
(DM2471 Dârimî, Siyer, 7)

Ebû İshâk'ın naklettiğine göre, bir kişi Berâ'a gelerek, "Ey Ebû Umâre! Huneyn günü savaş alanından kaçtınız mı?" diye sordu. Bunun üzerine Berâ' şunları anlattı: "Ben Allah'ın Peygamberi'nin (sav) kaçmadığına şahitlik ederim. Lâkin silahsız, zırhsız bir grup (Müslüman askeri) Hevâzinlilerin mevkilerine yöneldi. İyi ok atan bir kavim olan Hevâzinliler, öncü Müslüman askerlerini yoğun bir ok atışına tuttu. Bunun neticesi bu kuvvetler bozguna uğradı ve düşman askerleri Resûlullah'a (sav) yöneldi. O sırada Ebû Süfyân b. Hâris, Resûlullah'ın katırının yularından tutuyordu. Resûlullah, katırından indi. *'Ben peygamberim, bunda yalan yok! Ben Abdülmuttalib'in evlâdıyım. Allah'ım! Bana yardımını lütfet.'* diyerek dua etti ve zafer diledi." Berâ' anlatmaya şöyle devam etti: "Vallahi, savaş kızıştığında biz düşmandan Resûlullah ile korunuyorduk! Bizim en cesurumuz onunla yan yana durabilendi."
(M4616 Müslim, Cihâd ve siyer, 79)

عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: وَزَعَمَ عُرْوَةُ أَنَّ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ وَالْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ أَخْبَرَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَامَ حِينَ جَاءَهُ وَفْدُ هَوَازِنَ مُسْلِمِينَ، فَسَأَلُوهُ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَسَبْيَهُمْ ...فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي الْمُسْلِمِينَ، فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ: "أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ إِخْوَانَكُمْ هَؤُلَاءِ قَدْ جَاءُونَا تَائِبِينَ، وَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ أَنْ أَرُدَّ إِلَيْهِمْ سَبْيَهُمْ، فَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يُطَيِّبَ بِذَلِكَ فَلْيَفْعَلْ، وَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَكُونَ عَلَى حَظِّهِ حَتَّى نُعْطِيَهُ إِيَّاهُ مِنْ أَوَّلِ مَا يُفِيءُ اللَّهُ عَلَيْنَا فَلْيَفْعَلْ."

عَنْ صَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّةَ قَالَ: أَعْطَانِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ حُنَيْنٍ وَإِنَّهُ لَأَبْغَضُ الْخَلْقِ إِلَيَّ فَمَا زَالَ يُعْطِينِي حَتَّى إِنَّهُ لَأَحَبُّ الْخَلْقِ إِلَيَّ.

İbn Şihâb anlatıyor: "Urve, Mervân b. Hakem ve Misver b. Mahreme'nin kendisine şunları anlattığını nakletti: Hevâzin heyeti Müslüman olarak gelip Resûlullah'tan (sav) mallarını ve esirlerini kendilerine iade etmesini istediler... Resûlullah (sav) Müslümanların arasında ayağa kalkarak Allah'ı lâyık olduğu şekilde övdükten sonra şöyle buyurdu: *'Şimdi bu kardeşleriniz, tevbe ederek bize geldiler. Ben de esirlerini kendilerine geri vermeyi düşündüm. Sizden her kim (bu şekilde kardeşinin gönlünü) hoş etmeye razı olursa bunu yapsın. Sizden her kim kendi hissesini talep ederse –ki bu hisseyi ona biz, Allah'ın bize ihsan edeceği ilk ganimet malından vereceğiz– o da böyle yapsın (esirleri geri versin).'*"

(B2307 Buhârî, Vekâlet, 7)

Safvân b. Ümeyye anlatıyor: "Resûlullah (sav) Huneyn günü (ganimet mallarından) bana da verdi. O, insanlar arasında en sevmediğim kimse idi. Fakat bana mal vermeye devam ettikçe sonunda insanlar arasında en sevdiğim kişi hâline geldi."

(T666 Tirmizî, Zekât, 30)

Hicretin sekizinci yılı Şevval ayıydı.[1] Mekke fethedilmiş, halkı da Hz. Peygamber'e bağlılıklarını dile getirmişti. Arapların önde gelen kabilelerinden Kureyş'in yenilgiyi kabul etmesi, Mekke ve civarında bulunan putların ortadan kaldırılması, birilerini rahatsız etmişti. Bunlardan Tâif çevresinde bulunan Hevâzin kabilesi, Sakîf kabilesiyle de anlaşarak Mâlik b. Avf'ın etrafında bir araya gelmişler ve Evtâs mevkiinde karargâhlarını kurmuşlardı. Arabistan'ın en büyük iki kabilesi olan Hevâzin ve Sakîf yaklaşık yirmi bin kişilik bir ordu oluşturmuşlardı. Mekke'yi ele geçirip Kâbe'ye tekrar sahip olmak istiyorlardı. Mâlik b. Avf, askerlerinin savaştan kaçmalarını engellemek ve her durumda savaşmalarını temin etmek için kadın ve çocuklarını hatta bütün koyun ve develerini savaş alanına getirmelerini emretmişti.[2]

Bu durumu fark eden Hz. Peygamber, karşı hamle yaparak –iki bini Mekkelilerden olmak üzere– on iki bin kişilik bir ordu oluşturdu.[3] Adımlar sağlam atılmalıydı. Çünkü karşı cephede İslâm ordusuna karşı iyi organize olmuş ve Müslümanları yok etmek isteyen güçlü bir ordu vardı. Bu bağlamda Allah Resûlü, Medineli bir sahâbî olan Abdullah b. Ebû Hadred el-Eslemî'yi, düşmanın sayısı, hazırlıkları ve taktikleriyle ilgili haber getirmek üzere, düşman tarafına gönderdi. Bu kişi, Hevâzinlilerin içine karışarak elde ettiği bilgileri Allah Resûlü'ne aktardı.[4]

Bu arada Hz. Peygamber, o sıralarda müşrik olan Safvân b. Ümeyye'den çok miktarda zırh ve silahın, emaneten alınmasını istemiş, bu talep karşısında endişeye kapılan Safvân, "Bu bir gasp mı yâ Muhammed!" diye sormuş, Resûlullah da, *"Hayır, (zayi olduğu takdirde) bedeli ödenmek üzere alınan emanettir."* şeklinde cevap vermişti.[5] Böylece Safvân'dan yüz zırh alınmış[6] ve hazırlıklar başlamıştı. Ashâbdan kimi zırhını giyiyor, kimi silahını kuşanıyor, kimi de atını hazırlıyordu. Hava çok sıcaktı. Öğleden sonra Kureyşli sahâbî Ebû Abdurrahman el-Fihrî doğruca Efendimizin çadırına giderek savaş için bütün hazırlıkların tamamlandığını ve yola çıkma vaktinin geldiğini haber verdi. Bunun üzerine Efendimiz, Hz. Bilâl'e, *"Haydi kalk!"* dedi. Bilâl de, "Emrin başım üstüne, canım sana fedadır." diyerek oturduğu ağacın altından fırlayıp Efendimizin huzuruna geldi. Peygamberimiz, Bilâl'den bineğinin eyerlenmesini istedi. Bilâl iki tarafı liften olan,

[1] BS11487 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 87.
[2] B4337 Buhârî, Meğâzî, 57.
[3] TB2/167 Taberî, *Târîh*, II, 167.
[4] ZE2/571 Zehebî, *Târîh*, II, 572
[5] D3562 Ebû Dâvûd, Büyû' (Icâre), 88.
[6] BS11672 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kubrâ*, VI, 142.

gösterişten uzak bir eyer ile Allah Resûlü'nün bineğini eyerledi. Efendimiz kendisi için hazırlanan bineğine bindi. Arkasından İslâm ordusu da binitlerine binerek yola çıktı.[7]

İslâm ordusu belki şimdiye dek görülmemiş bir ihtişamla emin adımlarla yoluna devam ediyordu. Hatta kalabalık ordunun ihtişamı ashâbdan bazılarını gururlandırmıştı. Allah Resûlü ise şöyle dua ediyordu: *"Allah'ım! Senin yardımın ile (düşmana) karşı durmaya çalışıyorum, senin yardımın ile hamle yapıyorum, senin yardımın ile savaşıyorum."*[8]

Bu esnada düşman ordusunun lideri Mâlik b. Avf, Hz. Peygamber'in ordusuyla hareket ettiğini haber alınca, etrafındaki kalabalığa Huneyn vadisine yayılıp pusu kurmalarını emretti. Sabahın alaca karanlığında Müslümanlar, Mekke ile Tâif arasında yer alan ve Mekke'ye on kilometre mesafede bulunan Huneyn vadisine geldiler. Burası Evtâs dağının eteklerinde yer alan dar bir vadi idi. İslâm ordusu yolun müsait olmayışı sebebiyle birkaç kola ayrılarak vadiye girdi. Tam vadi ortasına geldiklerinde Hâlid b. Velîd komutasındaki öncü kuvvet ani bir baskına uğradı. Müslümanlar neye uğradıklarını fark edemediler. Hevâzin tarafından yağmur gibi ok yağıyordu. Panikten göz gözü görmüyordu. İslâm ordusunun öncü birliği kaçmaya başladı.[9]

Şüphesiz ortada zorlu bir sınav vardı. Zira Müslümanların sayısı yeterli, askerî donanımları mükemmeldi. Ne olmuştu da İslâm ordusu dağılmıştı. Öyleyse bu olanların askeri güç ile alâkası yoktu. Bu bozgunun başka bir izahı olmalıydı. Nitekim Ebû Katâde, Müslümanların o andaki hâline işaretle, "Bu insanlara ne oluyor?" diye sorduğunda, Hz. Ömer, "Bu Allah'ın işidir." diyerek cevap vermişti.[10] Bu cevabıyla belki o, bazılarının gururlanmasının ne tür sonuçlar doğurduğuna işaret etmiş oluyordu.

Hz. Ebû Bekir de, "Bugün biz, sayımızın azlığı sebebiyle yenik düşmeyeceğiz." diyerek düşüncesini açıkça ifade etmişti.[11] Ama bu çokluğun, ihlâs, sabır ve sebat olmadıktan sonra esasta fazla bir şey ifade etmediği anlaşılacaktı. Önemli olan, kişinin Rabbine ihlâs ve samimiyetle tevekkül etmesiydi. Şu âyet-i kerimede bu durum hem de Huneyn ismi anılarak açık bir şekilde ifade edilmekteydi: *"Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn gününde size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz."*[12]

[7] D5233 Ebû Dâvûd, Edeb, 154-155.
[8] DM2471 Dârimî, Siyer, 7.
[9] D3194 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 51, 53.
[10] B3142 Buhârî, Farzu'l-humus, 18.
[11] AV7/194 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VII, 194; HS5/113 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 113.
[12] Tevbe, 9/25.

Muhtemeldir ki bu gurur sebebiyle bazı genç sahâbîler, miğfersiz, zırhsız ve silahsız olarak sefere çıkmışlardı. Hevâzin kabilesi ise iyi ok kullanan bir kabile idi. Bu ok yağmuru karşısında özellikle genç sahâbîler kaçmaya başladı.[13] O kadar ki Allah Resûlü'nün etrafında yüz kişi bile kalmamıştı.[14] Ancak bu hengâmede bindiği hayvanı daima ileri sürerek kendisini düşmanın ortasına atan tek kişi Allah Resûlü idi. O, beyaz katırını düşmanın üzerine doğru sürdüğünde, amcası Abbâs katırın geminden, Ebû Süfyân da üzengisinden tutarak Allah Resûlü'nün daha fazla ilerlemesine mani olmaya çalışıyorlardı.[15] Amcası Abbâs ve Ebû Süfyân b. Hâris, Allah Resûlü'nün yanından hiç ayrılmıyorlardı. O an Resûlullah, Abbâs'tan, "Ashâb-ı Semüre!" diye nida etmesini istedi. Semüre, Hudeybiye'de Hz. Peygamber'in altında canları pahasına kendisini koruyacaklarına dair Müslümanlardan söz aldığı ağacın adıydı. Hz. Abbâs'ın sesi gürdü. Avazı çıktığı kadar, "Ashâb-ı Semüre nerede!" diye bağırdı. Bu çağrı, Hz. Abbâs'ın kendi ifadesiyle, "ineğin yavrularına melemesi gibi" karşılık gördü. İnsanlar hep bir ağızdan, "Yâ lebbeyk, yâ lebbeyk!" yani "Buyur yâ Resûlallah!" diyerek Allah Resûlü'nün yanına koştular. Allah Resûlü, yanında toplanan ashâbına, *"Ey Allah'ın kulları! Şüphesiz ben Allah'ın kulu ve resûlüyüm! Ey ensar topluluğu! Şüphesiz ben Allah'ın kulu ve resûlüyüm!"*[16] diye seslendi. Ensar da hep bir ağızdan, "Lebbeyk, lebbeyk!" "(Buyur yâ Resûlallah! Emrine âmâdeyiz!)" diye karşılık verdiler.[17] Artık İslâm ordusu büyük bir moral bularak toparlanmış ve ölümü pahasına düşmanla çarpışmaya başlamıştı.

Bu arada müşrikler Allah Resûlü'nün etrafını sarmıştı. O ise hemen beyaz katırından indi ve *"Şüphesiz ben peygamberim. Bunda yalan yok! Abdülmuttalib'in evlâdıyım!"* demeye başladı.[18] Berâ' b. Âzib, yıllar sonra Huneyn Gazvesi'nden bahsederken bu kargaşa anında Allah Resûlü'nün ortaya koyduğu cesareti anlatacak ve sözlerine şöyle son verecekti: "Vallahi savaş kızıştığında biz düşmandan Hz. Peygamber ile korunuyorduk! Bizim en cesurumuz onunla yan yana durabilendi."[19] Çünkü Allah Resûlü Enes'in tarifiyle insanların en güzeli, en cömerdi ve en cesuru idi.[20] Müslümanlar artık cesaretlenmiş, güç ve kuvvetlerini toplamışlardı. Bu durumdan memnun kalan Peygamber Efendimiz, *"İşte bu, savaşın şiddetlendiği andır!"* buyurdu. Daha sonra yerden bir avuç toprak aldı ve belki de son vurucu darbe olarak, *"Muhammed'in Rabbine yemin olsun ki hezimete uğradılar!"* deyip düşmanın üzerine saçtı. Artık Hevâzin ordusu kaçıyor,

[13] B2930 Buhârî, Cihâd, 97.
[14] T1689 Tirmizî, Cihâd, 15.
[15] B2864 Buhârî, Cihâd, 52; HM1775 İbn Hanbel, I, 208.
[16] BS13033 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 501.
[17] B4333 Buhârî, Meğâzî, 57; M4612 Müslim, Cihâd ve siyer, 76.
[18] B3042 Buhârî, Cihâd, 167.
[19] M4616 Müslim, Cihâd ve siyer, 79.
[20] B6033 Buhârî, Edeb, 39.

Müslümanlar onları kovalıyordu.[21] Tabiî ki müşrikleri kovalayanlar arasında Allah Resûlü de vardı. Tekrar bindiği katırının üzerinde müşriklerin peşinden gidiyordu.[22]

Bu savaşta Hz. Peygamber, müminleri canla başla vuruşmaya teşvik için her Müslüman'ın –delil getirmesi kaydıyla– öldürdüğü düşmanın üzerindeki eşyalara sahip olabileceğini ilân etti.[23]

Savaş o kadar çetindi ki bazı hanımlar dahi erkeklerle birlikte çarpışmak zorunda kalmıştı. Nitekim Allah Resûlü savaş sırasında etrafına bakınırken ona yönelik bir saldırıya bedenini siper etmek ve onu korumak amacıyla bir hançer taşıyan Ümmü Süleym bnt. Milhân'ı görmüştü. Enes b. Mâlik'in annesi olan bu hanımın kahraman hâli Peygamber Efendimizin hoşuna gitmiş ve gülümseyerek, *"Ey Ümmü Süleym! Şüphesiz Allah kâfi geldi ve en iyisini yaptı."* buyurmuştu.[24]

Harp bütün şiddetiyle devam ederken Allah Resûlü, yerde yatan bir kadın gördü. Etrafındakilere, *"Bu kim?"* diye sordu. Onlar da, "Hâlid b. Velîd'in öldürdüğü kadın." dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber yanında bulunanlardan birine şöyle dedi: *"Hâlid'i bul ve ona de ki: 'Resûlullah (sav) sana, kadın, çocuk ve köleleri öldürmeyi kesinlikle yasakladı.'"*[25] Bunun üzerine Evs kabilesinin süvarilerinden birisi olan Hudayr'ın oğlu Üseyd, "Yâ Resûlallah! Onlar müşriklerin çocukları değil midir?" şeklinde bir soru sordu. Efendimiz onun bu sorusuna, *"Sizin en hayırlılarınız da müşriklerin çocukları değil midir? Her çocuk fıtrat üzere doğar. Ana babası onu ya Hıristiyanlaştırır ya da Yahudileştirir."*[26] buyurarak cevap verdi.

Neticede aralarında Mâlik b. Avf'ın da olduğu Hevâzin kabilesinin çoğunluğu, bütün varlıklarını, kadın ve çocuklarını bırakarak Tâif'e sığındılar ve surlara çekilip savunmaya geçtiler. Bir kısım Hevâzinli de İslâm ordusu ile yeniden savaşmak üzere Evtâs mevkiinde toplandı. Bu savaşta altı bin esirin yanı sıra, yirmi dört bin deve, kırk binden fazla koyun ve bol miktarda gümüş Müslümanların eline ganimet olarak geçti. Resûlullah bütün bu ganimetlerin Mekke'nin kuzeydoğusunda bulunan Ci'râne mevkiinde toplanmasını emretti.[27] Esirler arasında Peygamberimizin sütkardeşi Şeyma da bulunuyordu. Hz. Peygamber'le sütkardeş olduğuna inandıramamıştı İslâm askerlerini. Bunun üzerine Şeyma, askerler tarafından Efendimizin huzuruna getirildi ve "Yâ Muhammed! Ben senin sütkardeşinim!" dedi. Aradan elli altı yıl geçmiş ama hiç görüşmemişlerdi. Peygamberimiz bunu ispatlamasını isteyince Şeyma omuzunu açarak

[21] M4619 Müslim, Cihâd ve siyer, 81.
[22] HM1775 İbn Hanbel, I, 208
[23] B7170 Buhârî, Ahkâm, 21; D2718 Ebû Dâvûd, Cihâd, 136.
[24] M4680 Müslim, Cihâd ve siyer, 134.
[25] HS5/127 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 127
[26] B1359 Buhârî, Cenaiz, 79.
[27] HS5/129 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 129.

Allah Resûlü'nün çocukken ısırdığı yerde bulunan diş izlerini gösterdi. Bunun üzerine Allah Resûlü Şeyma'yı hatırladı ve hırkasını yere sererek Şeyma'yı üzerine oturttu. Sonra isterse yanında kalabileceğini veya kabilesine dönebileceğini ona bildirdi. Şeyma, kabilesine dönmeyi tercih edince Peygamberimiz bazı mallar vererek onu kabilesine gönderdi.[28]

Daha sonra Hz. Peygamber, Ebû Âmir el-Eş'arî komutasında bir Müslüman birliğini Evtâs'a gönderdi. Bu birlik Evtâs'a giderek Hevâzin ordusunu bozguna uğrattı.[29] Ama Ebû Âmir şehit oldu. Ölmeden önce kuzeni Ebû Musa el-Eş'arî'ye şöyle dedi: "Ey kardeşimin oğlu! Resûlullah'a benden selâm söyle. Benim için Allah'tan bağışlanma dilesin." Savaş bittikten sonra Ebû Musa Resûlullah'a geldi. Ebû Âmir'in son sözlerini ve şehit oluşunu ona aktardı. Efendimiz de bir kap istedi, abdest aldı ve ellerini kaldırarak şöyle dua etti: *"Yâ Rabbi! Ebû Âmir'e mağfiret et, onu bağışla. Yâ Rabbi! Onu cennette ümmetimin en üstünlerinden eyle."*[30]

Evtâs Gazvesi denilen bu savaşta Huneyn Savaşı'na oranla daha fazla esir alınmış, burada elde edilen bütün ganimetler de ganimetlerin toplanma merkezi olan Ci'râne'ye gönderilmişti.

Şimdi sıra Tâif'e sığınan Hevâzinlilere ve onlarla ittifak kuran Sakîflilere gelmişti. Akşama doğru Hz. Peygamber komutasındaki İslâm ordusu, Tâif surlarına dayandı. Tâif, Mekke'nin yaklaşık yüz kilometre güneydoğusunda kurulmuş bir şehirdi. Peygamberliğinin ilk yıllarında Efendimiz İslâm dinini tebliğ için Tâif'e gitmiş, Tâif halkının taşlı sopalı tepkisi ile karşılaşmıştı. Şimdi o, Tâif'i ordusuyla kuşatmıştı. Fakat bu kuşatma yıllar öncesinde kendisine reva görülen muamelenin intikamı değildi asla. Huneyn'den kaçan Hevâzinliler buraya sığınınca savaş o tarafa kaymıştı.

Hz. Peygamber için Hayber kalesinden sonra Tâif kalesi en muhkem kale idi ve buranın fethedilmesi hiç de kolay değildi. Müslümanlar, Hayber'de düşman savunmasından çok zarar görmüşlerdi. Bu bakımdan burada daha temkinli hareket etmişler ve Tâif surlarında gedik açmak için mancınıklar kullanmışlardı.[31] İslâm ordusunun ilk defa mancınık kullandığı muhasara Tâif kuşatmasıydı.[32] Buna rağmen düşman var gücüyle kaleyi savunmaya devam ediyordu. Sur içlerinden gelen oklar ve kızgın çiviler, İslâm ordusu içinde pek çok zayiata sebep oluyordu.[33] Yaklaşık yirmi gün olduğu hâlde, muhasara hâlâ devam ediyor ve kale bir türlü düşmüyordu.[34] Bu arada İslâm ordusunun içindeki bazı askerler, "Ey Allah'ın Resûlü! Sakîf'in okları bizi yaktı. Onlar için beddua et!" demeye

[28] HS5/127 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 128.
[29] BS13203 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 550.
[30] VM3/916 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 916.
[31] BS18629 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 143.
[32] HS5/155 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 155.
[33] B6086 Buhârî, Edeb, 68
[34] BS5573 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 224.

başladılar. Onların bu isteği üzerine Rahmet Peygamberi, *"Allah'ım! Sakîf kabîlesine hidayet et!"* diyerek onlara dua etti.[35]

Tâif'te askerî mücadelenin sonuç vermeyeceğini anlayan Hz. Peygamber, çekilme kararı alıp, *"İnşallah yarın döneceğiz."* diyerek, diplomatik yollardan bir başarı elde etmenin yollarını aramak istedi. Onun bu ince siyasetini kavrayamayan bazı Müslümanlar, "Onların kalelerini fethetmeden nasıl döneriz?" dediler. Bu itiraz üzerine Allah Resûlü, "Öyleyse harbe hazır olun!" dedi. Ertesi gün Müslümanlar tekrar harbe giriştiler ama çok yara aldılar. Bu durumu gören Efendimiz tekrar, *"İnşallah yarın döneceğiz."* buyurdu. Bu defaki geri çekilme kararından ashâb memnun oldu.[36]

Bu esnada Hz. Peygamber, hassas bir siyasî manevrayla düşmana ait kölelerin, İslâm dinini kabul etmesi ve İslâm ordusuna katılması durumunda, hür bir Müslüman olarak muamele göreceklerini ilân etti. Bu ilân netice verdi ve ilk safhada yaklaşık yirmi üç kişi makaralarla kaleden kaçarak Müslümanlara katıldı. Bunların arasında Ebû Bekre de vardı.[37] Efendimiz söz verdiği gibi hareket ederek onları hürriyetine kavuşturdu.[38] Peygamberimiz siyasî manevranın ikinci aşamasında, Tâif'e sığınan Mâlik b. Avf'a haber gönderip gelip Müslüman olduğu takdirde kendisine malını ve ailesini teslim edeceğini, bunun yanında yüz deve vereceğini vaat etti. Bu haber kendisine ulaşır ulaşmaz harekete geçen Mâlik, Ci'râne ve Mekke arasında Allah Resûlü ile buluşup Müslüman olduğunu beyan etti.[39]

Allah Resûlü Zilkâde ayının başında Huneyn ganimetlerinin toplandığı Ci'râne mevkiine geldi ve orada on üç gün kalarak ele geçirilen esirleri ve diğer ganimetleri taksim etti. Hevâzinlilerin Müslüman olma ihtimalinden dolayı taksimatı geciktirip on küsur gün ganimetleri paylaştırmaksızın yanında bekletti. Savaşta mağlup olan ve Hz. Peygamber'in sütannesi Halîme'nin kabilesine mensup olan Hevâzinliler, ganimetlerin taksim edilmesinden sonra İslâm dinine girdiler. Ganimet paylaşımı geciktiği hâlde bu paylaşımdan önce Müslüman olmadıkları için mallarını ve ailelerini geri almaları mümkün görünmüyordu. Bu gelişme üzerine Resûlullah onlara aileleri ve sürüleri arasında bir seçim yapmalarını söyleyerek süre tanıdı. Sonunda Hevâzinliler, ailelerini tercih ettiklerini Hz. Peygamber'e bildirdiler.[40] Bunun üzerine Peygamberimiz onlara şu tavsiyede bulundu: *"Namaz kılındıktan sonra mescitte şöyle deyin: Allah Resûlü müminlere, müminler de Allah Resûlü'ne yardımcıdır. Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize iade etmenizi umuyoruz."*

35 T3942 Tirmizî, Menâkıb, 73.
36 B7480 Buhârî, Tevhîd, 31.
37 B4327 Buhârî, Meğâzî, 57.
38 HM1959 İbn Hanbel, I, 224.
39 HS5/166 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 166.
40 B2540 Buhârî, Itk, 13.

Ertesi gün öğle namazı kılındıktan sonra, Hevâzinliler mescitte Peygamberimizin tavsiye ettiği şekilde konuşup onun öğrettiği sözleri söylediler. Bunun üzerine Allah Resûlü, Müslümanlar arasında ayağa kalkarak Cenâb-ı Hakk'a hamd ve senâ ettikten sonra şunları söyledi: *"Şimdi bu kardeşleriniz, tevbe ederek bize geldiler. Ben de esirlerini kendilerine geri vermeyi düşündüm. Sizden her kim (bu şekilde kardeşinin gönlünü) hoş etmeye razı olursa bunu yapsın. Sizden her kim kendi hissesini talep ederse –ki bu hisseyi ona biz, Allah'ın bize ihsan edeceği ilk ganimet malından vereceğiz– o da böyle yapsın (esirleri geri versin)."*[41] Bunun üzerine pek çok sahâbî, "Biz onları hoşnut edeceğiz yâ Resûlallah!" diyerek esirleri geri vermeyi kabul etmişlerdi.[42] Esirlerini bedelsiz olarak bırakmak istemeyen bazı sahâbîlere ise Resûl-i Ekrem, karşılığında altı zekât devesi vermeyi vaad etti.[43]

Sonuç olarak bütün Hevâzin esirleri iade edilmiş oldu. Bütün bu olup bitenler, Tâiflilerin en son müttefiklerinin de kendilerinden ayrılması anlamına geliyordu. Tâif savunması için çember iyice daralmış, çevresinde İslâm'ın nüfuz ve etkisi güçlenmiş; Tâifliler iyice yalnızlaştırılmıştı. Ayrıca Tâif malları için tek pazar olan Mekke, şimdi Müslümanların kontrolü altındaydı. Belki de artık Tâif kervanları, kendi şehirlerinin sınırları dışına çıkamayacaktı.

Neticede Allah Resûlü'nün savaş ve kuşatma taktiği sonuç verdi. Kuşatmanın üzerinden bir yıl geçmeden Tâifliler, Hz. Peygamber'e bir heyet göndererek teslim olmak istediklerini bildirdiler. Allah Resûlü'nden kendilerinin azat edilen kölelerini istediklerinde onun vefa örneği olan şu sözlerini işittiler: *"Onları size veremem. Çünkü onlar artık Yüce Allah'ın azatlı köleleridir."*[44] Böylece Tâif'ten ayrılırken ashâbın isteği doğrultusunda Efendimizin yapmış olduğu, *"Allah'ım! Sakîf'e hidayet et!"*[45] duası kabul edilmiş oldu. Sakîf kabilesine mensup olan Tâifliler, kendi elleriyle yaptıkları Lât ve Uzzâ gibi putlara tâbi olmayı bırakıp Allah'ın birliğine, O'ndan başka ilâh olmadığına inandıklarını ve yalnızca O'na ibadet edeceklerini itiraf ettiler. Allah Resûlü'nün savaş ortamında uyguladığı politika, insana değer verme ve mağluplara karşı hoşgörülü davranma üzerine kurulu idi. Burada da aynısı oldu ve mağlup insanlar onurlarıyla Hz. Peygamber'in huzurundan ayrıldılar.

Ganimetlerin taksim edilmesi anında Allah Resûlü, başta Ebû Süfyân ve oğlu Muâviye olmak üzere İslâm'a yeni girmiş olan Mekkelilere, Müslüman olmaları hasebiyle kalplerini İslâm'a ısındırmak için diğer Müslü-

[41] B2307 Buhârî, Vekâlet, 7.
[42] B3131 Buhârî, Farzu'l-humus, 15.
[43] N3718 Nesâî, Hibe, 1.
[44] BSJ9353 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX. 381
[45] T3942 Tirmizî, Menâkıb, 73.

manlardan biraz daha fazla ganimet vermişti.[46] Hz. Peygamber bu şekilde davranarak hayatları boyunca şirkin bataklığına saplanmış bu insanlara İslâm'ı sevdirmeye çalışıyordu. Nitekim ganimetlerden çokça pay alan Mekkelilerden Safvân b. Ümeyye şu ifadeleri kullanmıştı: "Resûlullah (sav) Huneyn günü (ganimet mallarından) bana da verdi. O, insanlar arasında en sevmediğim kimse idi. Fakat bana mal vermeye devam ettikçe sonunda insanlar arasında en sevdiğim kişi hâline geldi."[47]

Safvân aynı zamanda İslâm ordusuna yeterli miktarda zırh ve silahı ödünç veren kişiydi. Allah Resûlü, emanet alınan bu teçhizatın telef olduklarında bedellerinin ödeneceğine dair söz vermişti ona. Savaş sonrasında zırhlardan bir kısmı kaybolunca Efendimiz Safvân'a, *"Biz senin zırhlarından bazılarını kaybettik. Sana bedellerini ödeyelim."* demiş, Safvân da "Hayır yâ Resûlallah. Çünkü bugün kalbimde o gün olmayan şeyler var." diyerek kaybolan zırhların bedellerini almak istememişti.[48] Çünkü o, müşrik olarak geldiği Huneyn'den mümin olarak dönmüştü...

Diğer yandan Hz. Peygamber'in muhacirlere ve Mekkelilere ganimetten bolca pay verip ensarı bundan mahrum etmesi,[49] ensardan bazılarını üzmüş, hatta kimileri şöyle demişti: "Allah, Resûlullah'ı affetsin. Kureyş'e veriyor, bize vermiyor. Halbuki hâlâ Hevâzinlilerin kanları kılıçlarımızdan damlıyor."[50] "Harp gibi çetin bir iş olduğu zaman bizler çağrılıyoruz. Fakat ganimet bizden başkasına veriliyor." diyenler de olmuştu.[51]

Bütün bu sözlerin kendisine ulaşmasından sonra Hz. Peygamber hemen ensara haber gönderip onların bir çadırda toplanmasını emretti.[52] Ensar orada toplanınca Hz. Peygamber ayağa kalktı, Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra Mekkelilere ganimetten fazla pay vermesinin sebebini şöyle açıkladı: *"Kureyşliler henüz Müslüman olup harpten yeni çıktılar. Ben onların harpte uğradıkları zararları telâfi etmek ve gönüllerini İslâm'a ısındırmak istedim.*[53] *Ey ensar topluluğu! Sizler dalâlette iken Allah benim tebliğimle sizlere hidayet verip yol göstermedi mi? Sizler bölük pörçük iken Allah sizleri benim sayemde birbirinize sevdirip bir araya getirmedi mi? Siz fakir iken Allah sizleri benim sayemde zenginleştirmedi mi?"* Allah Resûlü bu soruları sordukça her bir sorunun sonunda ensar, "Allah ve Resûlü en çok ihsan edendir (iyilik yapandır)." diyorlardı.[54] Efendimiz sonunda onları can evinden vuracak şu sözleri söyledi: *"İsteseydiniz şöyle de cevap verebilirdiniz: Seni kavmin yalanlamıştı, bize geldin. Herkes seni yalanladığı hâlde, biz seni tasdik ettik. Kavmin seni terk etti de biz sana yardım ettik. Kavmin seni kovdu, biz seni bağrımıza bastık. Sen yoksuldun, biz seni ma-*

[46] HS5/169 İbn Hişâm, Sîret, V, 169-173.
[47] T666 Tirmizî, Zekât, 30.
[48] D3563 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 88.
[49] B4333 Buhârî, Meğâzî, 57.
[50] M2436 Müslim, Zekât, 132.
[51] B4337 Buhârî, Meğâzî, 57.
[52] M2436 Müslim, Zekât, 132.
[53] B4334 Buhârî, Meğâzî, 57.
[54] B4330 Buhârî, Meğâzî, 57.

lımıza ortak yaptık."[55] Konuşmasına devam eden Hz. Peygamber, ensardan olmanın ne kadar faziletli bir durum olduğunu anlatıp şöyle buyurdu: *"Ben küfürden yeni kurtulmuş bazı kimselere onların kalplerini (İslâm'a) ısındırmak için (ganimet mallarından) veriyorum. İnsanlar aldıkları mallarla evlerine dönerken siz Allah'ın Resûlü ile evlerinize dönmekten razı değil misiniz? Allah'a yemin ederim ki sizin birlikte dönüp gittiğiniz (Peygamber), onların yanlarında götürdüklerinden daha hayırlıdır."*[56] Medineliler Allah Resûlü'nün bu sözleri üzerine duygulanıp gözyaşı döktüler ve sonunda, "Biz, Allah ve Resûlü'nün taksim ettiği neyse ona razıyız." dediler.[57]

Daha sonra Temîmoğulları'ndan münafık olan Zü'l-Hüveysıra adlı birisi haddini aşarak, ganimetler konusunda, "Ey Allah'ın Resûlü! Adaletli ol!" deyince Peygamber Efendimiz çok üzüldü ve *"Sana yazıklar olsun! Ben de adaleti gözetmezsem artık kim adaletle iş yapar?"*[58] diye karşılık verdi. Ensardan Ma'teb b. Kuşeyr isimli bir bedevî ise[59] daha da ileri giderek, "Muhakkak ki bu taksim, Allah'ın rızası gözetilmeyen bir taksimdir!" dedi. Bu sözü işiten Abdullah b. Mes'ûd hemen Allah Resûlü'nün yanına yaklaştı ve Ma'teb'in sözlerini ona aktardı. Hz. Peygamber duydukları karşısında çok kızdı hatta yüzü kıpkırmızı oldu ama serinkanlılığını muhafaza ederek, *"Allah'ın rahmeti Musa'nın üzerine olsun! O bundan daha ağır sözlerle hakarete uğradı da sabretti."* buyurdu.[60]

Allah Resûlü, ganimetleri taksim ettikten sonra Ci'râne'de ihrama girerek umre yapmak üzere Mekke'ye geldi ve umresini yaptı. Mekke'nin fethi günü Müslüman olan, Ümeyyeoğulları'ndan Attâb b. Esîd'i Mekke'de yönetici olarak, Muâz b. Cebel ile Ebû Musa el-Eş'arî'yi de insanlara dinlerini öğretmek üzere muallim olarak bırakıp[61] ensar ile birlikte Medine'ye döndü. Allah Resûlü, 28 Zilkâde 8 (16 Şubat 630) tarihinde Medine'ye ulaştı.[62] Müşriklerin bu son muhalefetinin de bertaraf edilmesi ile Efendimizin getirmiş olduğu evrensel çağrı, daha geniş alanlara yayılma imkânına kavuşmuş oldu.

Huneyn Gazvesi ve Tâif Muhasarası Müslümanlara birçok ders vermektedir. Huneyn Savaşı'nda o güne kadar görülmemiş kalabalık bir ordu ile sefere çıkan Müslümanlar, sayısal çokluklarına güvenip böbürlenmişler, Allah'ın yardımını unutmuşlardı. Bu yüzden de ilk etapta bozguna uğramışlardı. Bozgundan sonra niceliğin değil niteliğin önemli olduğunu kavradılar. Buradaki keyfiyet lidere itaat, şehâdet bilinci, Allah Resûlü'ne verdikleri söze sadakat ve Allah'ın yardımını dilemekten başkası değildi. Allah'ın yardımıy-

[55] HS5/177 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 177.
[56] M2436 Müslim, Zekât, 132.
[57] HS5/177 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 143.
[58] HS5/174 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 174.
[59] IF1/298 İbn Hacer, *Fethu'l bârî*, I, 297
[60] B6291 Buhârî, İsti'zân, 47
[61] VM3/959 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 959; HS5/178 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 178.
[62] BS8788 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 547.

la muvaffak olunacağının unutulduğu, kibir, böbürlenme ve kendini beğenmenin hâkim olduğu her iş başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdu.

Tâif Kuşatması esnasında Allah Resûlü'nün sergilediği savaş taktiği ve düşmanın savunma iradesini zayıflatmaya yönelik siyasî manevraları savaşın sadece tankla, tüfekle, teknolojik teçhizatla değil zeka, bilgi ve tecrübe ile başarılabileceğinin de en önemli göstergesidir. Diğer taraftan Hz. Peygamber önderliğindeki Müslümanların Tâif Kuşatması'nda ilk defa mancınık kullanmaları, her dönemde Müslümanların kendilerini yenileyebilme becerisinin işaretidir.

Ensarın ganimetlerin taksiminde malı mülkü değil de Allah ve Resûlü'nün rızasını tercih etmeleri, Müslümanların dünyevî menfaatleri ile Allah ve Resûlü'nün rızası karşı karşıya geldiğinde neyi tercih etmeleri gerektiğini de göstermektedir.

Hz. Peygamber'in henüz yeni Müslüman olmuş ve muharebeye katılmış olan Mekkelilere ganimet mallarını bolca vermesi ve bu sayede onların kalplerini İslâm'a ısındırmak istemesi ise Müslümanların, dinin tebliğinde uygulayabilecekleri bir yöntemdir.

MEKKE'NİN FETHİ
GÖNÜLLERİN FETHİ

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِمَكَّةَ:
"مَا أَطْيَبَكِ مِنْ بَلَدٍ وَأَحَبَّكِ إِلَيَّ وَلَوْلاَ أَنَّ قَوْمِى أَخْرَجُونِى
مِنْكِ مَا سَكَنْتُ غَيْرَكِ."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) Mekke hakkında şöyle buyurmuştu:
"Ne güzel bir memleketsin, benim için ne kadar da sevimlisin! Kavmim beni senden çıkarmış olmasaydı senden başka yerde yaşamazdım."
(T3926 Tirmizî, Menâkıb, 68)

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَامَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ وَهُوَ عَلَى دَرَجِ الْكَعْبَةِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ فَقَالَ:

"الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ:

"إِنَّ هَذَا الْبَلَدَ حَرَامٌ حَرَّمَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَحِلَّ فِيهِ الْقِتَالُ لأَحَدٍ قَبْلِي وَأُحِلَّ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"لاَ هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا."

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) Mekke'nin fethi günü, Kâbe'nin merdiveni üzerinde ayakta durarak Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle buyurdu: *"Hamd (Mekke'nin fethine dair) vaadini yerine getiren, kuluna (Peygamberi'ne) yardım eden ve düşman topluluklarını tek başına yenilgiye uğratan Allah'a mahsustur."*

(İM2628 İbn Mâce, Diyât, 5)

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Mekke'nin fethi günü şöyle buyurmuştu: *"Bu belde haremdir (saygın ve dokunulmazdır). Burayı Yüce Allah harem kılmıştır. Burada savaşmak benden önce kimseye helâl olmadı. Bana yalnızca bir gün içerisinde bir süreliğine helâl kılındı. Zira bu belde Yüce Allah'ın haram kılması ile haram kılınmıştır."*

(N2878 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 111)

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Fetihten sonra hicret yoktur ancak cihad ve niyet vardır. Cihada çağrıldığınızda derhâl katılın!"*

(B2783 Buhârî, Cihâd, 1)

Hicret'in sekizinci yılıydı. Mûte Savaşı'nın üzerinden henüz birkaç ay geçmişti. Allah Resûlü gizli bir sefer hazırlığı içerisindeydi. Kendisi için hazırlık yapmasını istediği hanımı Hz. Âişe de dâhil hiç kimse bunun sebebini bilmiyordu. Bu sırada Hz. Ebû Bekir, kızının yanına gelmişti. Onun da olup bitenden haberi yoktu. Kızının telaşını gören Hz. Ebû Bekir bunun sebebini sormaktan kendini alamadı. Zira bu ani ve gizli hazırlığın nedenini merak ediyordu. Hz. Âişe, "Vallahi bilmiyorum." dedi. Hz. Ebû Bekir, "Resûlullah bir sefer yapılmasına karar verseydi bize hazırlanmamızı bildirirdi." dedi. Bunun üzerine kızı, "Bilmiyorum, belki Süleymoğulları'na, belki Sakîf'e belki de Hevâzin'e gidecektir." dedi.[1] Bir müddet sonra Hz. Peygamber çıkageldi. Hz. Ebû Bekir, Allah Resûlü'ne nereye gitmek istediğini sordu. Bizans ya da Necd diye tahmin etmişti fakat yanılmıştı. Sonra "Kureyş'e mi?" diye sordu. Resûlullah, *"Evet."* cevabını verdi. Hz. Ebû Bekir şaşırmıştı, "Onlarla senin aranda bir antlaşma yok muydu?" diye tekrar sordu. Hz. Peygamber sorusuna bir soruyla karşılık verdi: "Onların Kâ'boğulları'na yaptıklarını duymadın mı?"[2]

Medineli Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında yapılan Hudeybiye Antlaşması gereği, sulhün müddeti on yıldı. Ancak müşrikler, üzerinden henüz iki yıl geçmeden antlaşma maddelerini ihlâl etmeye başlamışlardı. Nitekim bir gece Kureyş'in müttefiki Nüfâseoğulları, Müslümanlarla birlik olan Kâ'boğulları'na baskın yapmıştı. Bu arada Kureyşliler de boş durmamış, Nüfâseoğulları'na yardım etmişlerdi.[3] Durum hemen Peygamberimize bildirildi, o da Kâ'boğulları'na yardım edeceğine söz verdi. Mekkelilere haber göndererek ya öldürülenlerin diyetlerini ödemelerini ya da Nüfâseoğulları ile aralarındaki antlaşmayı feshetmelerini istedi. Aksi takdirde onlara savaş açacaktı. Mekkeli müşrikler ne diyet ödemeye ne de Nüfâseoğulları ile aralarındaki ittifakı bozmaya razı oldular. Fakat çok geçmeden yaptıklarına pişman olan Kureyşliler, Ebû Süfyân'ı antlaşmayı yenilemek üzere Medine'ye gönderdiler. Ancak girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Resûlullah, antlaşmayı yenilemeyi kabul etmedi.[4]

Hz. Peygamber kararını vermişti. Hicret yolculuğu esnasında, büyük bir hüzünle ardında bıraktığı memleketi, Müslümanların zorla çıkarıldığı topraklar artık fethedilmeliydi. Hz. Âdem'den beri yeryüzünün kut-

[1] VM2/796 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 796.
[2] BS19373 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 388.
[3] BS18790 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 198.
[4] VM2/786 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 786.

sal mâbedi olan Kâbe, putlardan arındırılmalıydı. Ayrıca Mekke, sadece dinî değil siyasî ve ticarî bakımdan da önemli bir merkezdi. Orası alındığında İslâm'ın ve Müslümanların hâkimiyetleri biraz daha perçinlenmiş olacaktı. Aslında Hudeybiye Antlaşması ile Müslümanlar bir muhatap olarak kabul görme yönünde çok önemli bir mesafe kat etmişlerdi. İlerleyen süreçte ise Müslümanların sayısı gün geçtikçe artmış, Mekke'nin dirayetli şahsiyetlerinden Hâlid b. Velîd ve Amr b. Âs gibi isimler, İslâm'ı kabul etmişlerdi. Kureyşliler, müttefiklerinin İslâm'ı kabul etmeleri ya da Hz. Peygamber ile dostluk kurmaları sebebiyle yalnız kalmışlardı. Bunun yanında, başta Yahudiler olmak üzere, Kureyş'in en güçlü yardımcıları da etkisiz hâle getirilmişlerdi.

Hz. Peygamber fetih hazırlıklarını büyük bir gizlilikle yürütüyor, bir yandan da, *"Allah'ım! Yurtlarında ansızın karşılarına çıkıncaya kadar Kureyşlilerin casus ve habercilerini tut!"* diye dua ediyordu.[5] Medine'den dışarıya herhangi bir haber sızmaması için bütün çıkışlar durdurulmuştu.

Hz. Peygamber'i bu şekilde sıkı davranmaya iten sebep, Mekke'yi ani bir baskın ile ele geçirip savaşa ve kan dökülmesine meydan vermemekti. Çünkü Mekkeli müşrikler, Müslümanların Mekke'nin fethi amacıyla bir hazırlık içinde olduklarını haber aldıkları takdirde gerekli önlemleri alarak güçleri yettiğince şehri savunacaklardı. Neticede çok sayıda can kaybına sebep olan bir savaş cereyan edebilirdi. Fakat bütün bu gizlilik gayretlerine rağmen Hâtıb b. Ebû Beltea isimli bir muhacir Mekke'ye, oradaki yakınlarını kollamak maksadıyla, yapılan hazırlıkları bildiren bir mektup göndermek istemişti. Hz. Peygamber, bir kadın tarafından taşınan bu mektuptan bir şekilde haberdar oldu ve Mekke'ye ulaşmasını engelledi. Hz. Ömer, ihaneti sebebiyle Hâtıb'ı öldürmek için izin istese de âlemlere rahmet olarak gönderilen Efendimiz (sav), *"Ama o Bedir'e katıldı."* buyurarak Hâtıb'ı affetti.[6]

Hazırlıklar tamamlanınca Resûlullah (sav) Ramazan ayının onuna tekabül eden çarşamba günü, şehrin idaresini Ebû Ruhm'a devrederek beraberindekilerle birlikte Medine'den ayrıldı.[7] İslâm ordusu, müttefik güçlerin de katılımıyla yaklaşık on bin kişilik ihtişamlı bir ordu hâline gelmişti.[8] Medine'den çıkışta az olan askerî gücün yol boyu katılımlarla bu sayıya ulaşması, önemli bir savaş stratejisi idi. Bir diğer strateji ise Mekkelileri şaşırtmak amacıyla Mekke-Medine yolu üzerinde bulunan Batn-ı İdam'a doğru Ebû Katâde komutasında bir keşif birliği gönderilmesiydi.[9] Böylelikle Kureyşliler, Müslümanlar Mekke civarındaki dağların arkasına

[5] VM2/796 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 796; HS5/52 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 52.
[6] B3007 Buhârî, Cihâd, 141; M6401 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 161.
[7] HS5/55 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 55.
[8] B4276 Buhârî, Meğâzî, 48.
[9] VM2/796, VM2/797 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 796-797.

ordugâhlarını kuruncaya kadar, onların kendilerine karşı harekete geçtiklerine dair bir haber alamamışlardı.

Ramazan ayı münasebetiyle Medine'den oruçlu çıkan Resûlullah ile ashâbı, yanlarındaki yüklerle birlikte uzunca bir yol kat ettiler. Hava çok sıcaktı... Tam da sıcaktan ve susuzluktan bunaldıkları anda Kedîd suyunun bulunduğu yere ulaşmışlardı. Allah Resûlü, ashâbının meraklı bakışları arasında devesinin üzerinde iken bir tas su istedi ve besmele çekerek suyu yudumladı.[10] Bunu gören ashâbı da oruçlarını bozdular. Bundan sonra Resûlullah, Mekke'ye varıncaya kadar bir daha oruç tutmadı.[11] Böylece Hz. Peygamber meşakkatli bir yolculuk esnasında Cenâb-ı Hakk'ın kullarına tanıdığı bir kolaylık olan oruç tutmama ruhsatının[12] nasıl uygulanacağını göstermiş oldu.

Mekkeliler, İslâm ordusunun yatsı vakti, Mekke'ye bir konaklık mesafede bulunan Merrüzzahrân vadisine gelip yerleştiği âna kadar olup biten her şeyden habersizdiler. Ta ki Resûlullah'ın emri üzerine her askerin ayrı ayrı ateş yakmasıyla oluşan ihtişamlı manzarayı görünceye kadar.[13] Bu manzara karşısında Ebû Süfyân, Hakîm b. Hizâm ve Büdeyl b. Verkâ'yı da yanına alarak etrafı kolaçan etmek istemişti. Ama Mekke çepeçevre kıskaca alınmış olduğundan, İslâm ordusunun öncü birlikleri tarafından yakalanıp Resûlullah'ın huzuruna getirildiler. Ve gece boyu süren konuşmalardan sonra üçü de Müslüman oldular.[14]

Eşsiz siyasî dehası ile farklı bir harp taktiği uygulayan Allah Resûlü, Ebû Süfyân'ın hem imanının pekişmesi hem de Müslümanların askerî gücünü bizzat gözleriyle görmesi için, amcası Abbâs'a hitaben, *"Ebû Süfyân'ı al, ordunun geçit yerine götür! İslâm ordusunun ihtişamını seyrettir!"* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Abbâs, Ebû Süfyân'ı vadinin dar boğazına getirdi. Kabileler bölük bölük, bayraklarını çekip bütün heybetleriyle geçmeye başladılar. Eslemoğulları, Süleymoğulları, Gıfâroğulları... Derken başlarında Resûlullah'ın olduğu ensar ve muhacirlerden oluşan birlik göründü.[15] Ebû Süfyân hayretler içerisinde "Sübhânallâh ey Abbâs, kim bunlar?" diye sordu. Abbâs (ra), "İşte Resûlullah; muhacirler ve ensar arasında." dedi. Ordunun o muhteşem ve heybetli geçişine şahit olan Ebû Süfyân, "Bu güce kimsenin karşı durma ihtimali yoktur." demekten kendini alamadı.[16] Bu arada Sa'd b. Ubâde, elinde ensarın bayrağıyla Ebû Süfyân'ın önünden geçerken, "Bugün büyük harp günüdür. Bugün Kâbe'de kan dökmek helâl kılınmıştır. Bugün Allah Kureyş'i zelil kılmıştır." dedi. Ebû Süfyân'ı en-

10 MA4474 Abdürrezzâk, *Musannef*, II, 564.
11 M2608 Müslim, Sıyâm, 88; B1944 Buhârî, Savm, 34.
12 Bakara, 2/184.
13 B4280 Buhârî, Meğâzî, 49.
14 VM2/815 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 815.
15 B4280 Buhârî, Meğâzî, 49
16 HS5/61 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 61.

dişeye sevk eden bu söz, Allah Resûlü'ne ulaştığında o, şu rahmet içeren sözleri söyledi: *"Sa'd yanlış söylemiştir. Hayır; bugün merhamet günüdür. Bugün Allah'ın Kâbe'yi yücelteceği bir gündür. Ve bugün Kâbe'nin (tevhid elbisesine) bürüneceği bir gündür."* Sonra da ensarın bayrağının Sa'd'dan alınarak oğlu Kays'a verilmesini emretti.[17]

Efendimiz, Ebû Süfyân'ı taltif sadedinde, Mekke halkının emniyette olacağı yerleri sayarken, onun evini de ekleyerek şöyle buyurdu: *"Kim Ebû Süfyân'ın evine sığınırsa güvendedir. Kim evinden dışarı çıkmazsa güvendedir. Kim Mescid-i Harâm'a girerse o da güvendedir."*[18] Bunun üzerine Mekke'ye dönen Ebû Süfyân, Kâbe'de Mekke halkına, "Ey Kureyşliler! İşte Muhammed! Karşı koyamayacağınız güçle geldi." diye seslenerek kendilerine tanınan güvenceleri aynen bildirdi.[19] Bunları, belki Mekke'de sözü geçen son kişi söylüyordu. Zira Ebû Cehil ölmüş, Hâlid b. Velîd ve Amr b. Âs ise Müslüman olmuştu. Artık Mekkelileri büyük bir korku ve endişe sarmıştı. Birlikte hareket edecek ve mukavemet gösterecek hâlleri kalmamıştı.

Zîtuvâ denilen yere gelindiğinde Resûlullah, ashâbına Mekke'ye girmeden önceki son sözlerini söyledi. Özellikle de müşriklerin gruplar hâlinde toplanmış oldukları Mekke'nin aşağı tarafından şehre girecek olan Hâlid b. Velîd'i, *"Size karşı herhangi bir saldırı olmadıkça, hiç kimseye kılıç çekmeyiniz."* diye uyardı.[20] Geceyi Zîtuvâ mevkiinde geçiren İslâm ordusu sabahın erken saatlerinde Mekke'ye girmişti.[21] İslâm birlikleri dört koldan Mekke'ye doğru hareket etmeye başladılar. Hz. Peygamber, sağ kanadın komutanlığını yapan Hâlid b. Velîd'e güneyden, Zübeyr b. Avvâm'ın komuta ettiği ve muhacirlerden oluşan sol kanat birliğine kuzeyde Mekke'nin en yüksek tarafı olan Kedâ mevkiinden şehre girmelerini emretti. Zırhsızlara komuta eden Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a ise Mekke vadisinin ortasında konuşlanmasını emretti.[22] Hâlid b. Velîd komutasındaki birliklerle Mekkeli ufak gruplar arasında yaşanan çatışmalar sonucu meydana gelen az sayıdaki ölümler[23] dışında olumsuz herhangi bir olay yaşanmadı.

Merkezî birliğin başında bulunan Hz. Peygamber ise kuzeybatıdaki Ezâhir yolunu takip ederek şehre yukarı tarafından girdi.[24] Başında demirden bir miğfer[25] ve siyah bir sarık vardı.[26] Bu hâlde, dişi devesinin üzerinde Mekke'ye girerken sesli bir şekilde Fetih sûresini okuyordu.[27] O esnada Allah'a minnet duygusu ve tevazusuyla başını öylesine eğmişti ki neredeyse alnı hayvanın palanının orta yerine değecekti.[28] Bir yandan da mübarek dudaklarından, *"Hayat ancak âhiret hayatıdır."* sözleri

[17] VM2/821, VM2/822 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 821-822; B4280 Buhârî, Meğâzî, 49.
[18] D3022 Ebû Dâvûd, İmâre, 24, 25.
[19] HS5/62 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 62
[20] TB2/158 Taberî, *Târîh*, II, 158.
[21] HM4656 İbn Hanbel, II, 16
[22] M4624 Müslim, Cihâd ve siyer, 86.
[23] VM2/825 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825.
[24] B4291 Buhârî, Meğâzî, 50; VM2/825 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 825.
[25] B1846 Buhârî, Cezâü's-sayd, 18.
[26] M3310 Müslim, Hac, 451.
[27] B4281 Buhârî, Meğâzî, 49.
[28] HS5/63 İbn Hişâm, *Sîret*, 5, 63

dökülüyor[29] ve şöyle dua ediyordu: *"Ey Allah'ım! Bizi oradan (Mekke'den) çıkarıncaya kadar canımızı alma!"*[30]

İşte bu duygular içerisinde Resûlullah, Mekke ehlinin şaşkın ve tedirgin bakışları arasında mağrur bir fatih gibi değil, son derece mütevazı bir kul olarak Kâbe'ye doğru ilerlemeye başladı. Devesinin üzerindeydi ve terkisinde Üsâme b. Zeyd vardı.[31] Karşıdan Kâbe bütün azametiyle göründüğünde Allah Resûlü, devesinden inmeden elindeki asâsını yukarı doğru kaldırarak Hacerülesved'i selâmladı. Tekbir getirdi. Müslümanlar da tekbir getirdiler. Mekke tekbir sesleriyle inliyordu. Bu arada müşrikler, bir dağın tepesinde olup biteni ibretli gözlerle takip ediyorlardı. Derken Hz. Peygamber Beytullah'ı tavafa başladı. Devesinin yularını Muhammed b. Mesleme tutuyordu. Her bir şavtta Hacerülesved'i selâmlıyordu[32]

Tavaf bitince Hz. Peygamber, Makâm-ı İbrâhîm'e doğru yöneldi. Orada iki rekât namaz kıldı.[33] Daha sonra amcası Hz. Abbâs'ın kuyudan çektiği ve takdim ettiği zemzemi aldı ve içti.[34] Ardınca gelen müminlerin eşliğinde Safâ tepesine çıktı ve kendisine bu büyük fethi nasip eden Rabbine dua etmeye başladı.[35]

Resûlullah, sa'y bittikten sonra, tekrar Kâbe'ye geldi. Elindeki asâsıyla, *"Hak geldi, bâtıl yok oldu. Zaten bâtıl yok olmaya mahkûmdur.*[36] *Hak geldi; bâtıl ne yoktan var eder; ne de yok olanı iade eder."* diyerek Kâbe'nin avlusunda yer alan üç yüz altmış putu birer birer devirmeye başladı. Hübel, Menât, Lât, Uzzâ ve diğerleri... Dokunduğu put hemen yüz üstü yere düşüyordu.[37]

En büyük put Hübel parça parça edilirken Hz. Ebû Bekir'in damadı Zübeyr b. Avvâm, Ebû Süfyân'a dönerek, "Heey Ebû Süfyân! Hübel (de diğer putlar gibi) parça parça edildi. Halbuki Uhud gününde sana zaferi onun getirdiğine inanmaktaydın!" diye bağırdı.[38] Ebû Süfyân derin bir iç çekti ve belki de yıllar önce Uhud kayalıkları üzerinde, "Ey Hübel! Yüce olan sensin!" diye bağırdığı[39] aklına geldi. Meğer ne boş şeylerin peşinden gitmişlerdi. Neyse ki şimdi kendisi de o kutlu yolun bir neferi olmuştu.

Sonra Allah Resûlü, (Kusay zamanından beri Kâbe'ye hizmet ve anahtarlarını koruma görevini sürdüren Abdüddâroğulları soyundan) Osman b. Talha'ya haber göndererek Beytullah'ın anahtarlarını getirmesini emretti.[40] Kapı açıldığında içeride ellerinde fal okları ile tasvir edilmiş Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'e ait resimleri gören Hz. Peygamber, bunların çıkarılmasını emretti ve *"Allah bu suretleri yapanları helâk etsin! Allah'a yemin ederim ki onlar bu iki peygamberin hiçbir zaman rızıklarını böyle fal oklarıyla aramadıkları-*

[29] VM2/824 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 824.
[30] HM4778 İbn Hanbel, II, 24.
[31] DM1899 Dârimî, Menâsik, 43.
[32] VM2/829 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 829.
[33] D1871 Ebû Dâvûd, Menâsik, 45.
[34] VM2/831 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 831-832.
[35] HS5/79 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 79-80.
[36] İsrâ, 17/81.
[37] B2478 Buhârî, Mezâlim, 32; M4625 Müslim, Cihâd ve Siyer, 87.
[38] VM2/831 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 832.
[39] B4043 Buhârî, Meğâzî, 17.
[40] VM2/833 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 833.

nı biliyorlardı." dedi.[41] Ardından Resûlullah, Kâbe'ye girdi. Üsâme b. Zeyd, Bilâl ve Osman b. Talha da beraberinde girdiler. Kapı kapandı. Dışarıda kapının önünde Hâlid b. Velîd nöbet tutuyordu. Resûlullah, iki direk arasında namaz kıldı[42] ve bir süre sonra ashâbıyla birlikte Beyt'i selâmlayarak çıktı.[43] Bu sırada insanlar Kâbe'ye girmek üzere koşuştular. İlk giren Abdullah b. Ömer olmuştu ve kapının arkasında Bilâl'i ayakta buldu. Hemen Resûlullah'ın nerede namaz kıldığını sordu. Bilâl de ona Peygamber'in namaz kıldığı yeri gösterdi.[44]

Hz. Peygamber, Kâbe'nin anahtarını (Hâlid b. Velîd ile birlikte henüz yeni Müslüman olan) Osman b. Talha'ya uzatarak şöyle dedi: *"Ey Osman bugün iyilik ve ahde vefa günüdür. Al anahtarını!"*[45]

Öğle vakti gelince Resûlullah Bilâl'i çağırdı ve ezan okumasını istedi.[46] Yıllar önce inkârcıların baskıları nedeniyle terk etmek zorunda kaldığı bu şehirde, Kâbe'de artık ezan sesleri yankılanıyordu. Allah Resûlü Hazvere'de durdu ve şehirlerin anası Mekke'ye şöyle seslendi: *"Allah'a yemin ederim ki sen, yeryüzündeki en hayırlı ve Allah katındaki en sevimli yersin. Eğer (kavmim tarafından) çıkarılmamış olsaydım, senden ayrılmazdım."*[47]

Bu sırada ona her türlü düşmanlığı gösteren ve onca işkenceyi tattıran Mekkeli müşrikler, etrafında toplanmış, bir yandan pişmanlık, bir yandan da korku ve endişe ile onun kendilerine neler söyleyeceğini ve haklarında nasıl bir hüküm vereceğini beklemekteydiler. Ve Resûlullah, sadece orada hazır bulunanlara değil bütün insanlığa şu cihanşümul hutbesini irad etmeye başladı:

"(Mekke'nin fethine dair) vaadini yerine getiren, kulu Muhammed'e (sav) yardım eden ve düşman topluluklarını tek başına yenilgiye uğratan Allah'tan başka ilâh yoktur. Haberiniz olsun! Mal veya kandan, câhiliye devrinde anılıp zikredilen tüm övünme vesilesi olan şeyler ayaklarımın altındadır. Sadece hacılara su dağıtma işi (sikâyetü'l-hac) ve Kâbe hizmeti (sidânetü'l-Beyt) bunun dışındadır..."[48]

Allah Resûlü Mekke halkına dönerek, *"Ey Kureyş topluluğu! Şimdi benim, sizin hakkınızda ne yapacağımı düşünüyorsunuz?"* diye sormuş, Kureyşliler de şöyle karşılık vermişlerdi: "Biz senin hayır ve iyilik yapacağını umarak, 'Hayır yapacaksın!' deriz. Sen, kerem ve iyilik sahibi bir kardeşsin! Kerem ve iyilik sahibi bir kardeş oğlusun!.." Bunun üzerine Resûlullah şu manidar sözleri söyledi: *"Ben de Hz. Yusuf'un kardeşlerine dediği gibi, 'Size bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok! Allah sizi affetsin! Şüphesiz O, merhametlilerin en merhametlisidir.'*[49] *diyorum.*[50] *Haydi, gidiniz! Artık serbestsiniz."*[51]

[41] B4288 Buhârî, Meğâzî, 49.
[42] B468 Buhârî, Salât, 81; M3231 Müslim, Hac, 389.
[43] D1898 Ebû Dâvûd, Menâsik, 54.
[44] B4289 Buhârî, Meğâzî, 50.
[45] HS5/74 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 74
[46] VM2/846, Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 846.
[47] T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68; ST2/137 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 137.
[48] D4547 Ebû Dâvûd, Diyât, 17; IM2628 İbn Mâce, Diyât, 5.
[49] Yûsuf, 12/92.
[50] VM2/835 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 835.
[51] BS18785 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195; HS5/74 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 74.

Ne kadar da âlicenap bir davranıştı bu... Kendisine zulmün, işkencenin ve hakaretin her türlüsünü yapan, çok değil daha birkaç saat öncesinde bütün güçleriyle onu yok etmek isteyen insanları affetmek, ne büyük bir merhamet örneğiydi. Bu rahmet atmosferi sayesindedir ki Mekke halkı, Peygamber Efendimize Müslüman olduklarını bildirmek için akın akın gelmeye başladılar. Kur'an'ın ifadesiyle insanlar bölük bölük Allah'ın dinine giriyorlardı.[52] Kureyş dışındaki Arap kabileleri de İslâm'ı kabul etmek için Mekke'nin fethini gözlüyorlardı. Sonunda onlar da fetihten sonra İslâm'a girmeye başladılar.[53] Üstelik Ehl-i kitaptan ve müşriklerden gelip de İslâm'ı kabul edenlerin diğer Müslümanlarla aynı haklara sahip olduğu, bizzat Allah Resûlü tarafından ilân edilmişti.[54]

Resûlullah, konuşmasından sonra Safâ Tepesi'ne çıkarak Mekkelilerin kendisine bağlılık yeminlerini kabul etti. Bu esnada Kureyş kadınlarından bir grup da orada toplanmıştı. Efendimizin amcası Hz. Hamza'yı Uhud Savaşı'nda öldürten ve İslâm düşmanlığında ön saflarda olan Ebû Süfyân'ın eşi Hind bnt. Utbe de aralarındaydı. Müslüman olduktan sonra evindeki putları parçalayarak, "Sizinle ne kadar gurur duymuştuk."[55] diye hayıflanan Hind, şehrin diğer kadınları ile beraber biat etmek üzere Hz. Peygamber'in huzuruna gelmiş ve fetih günü affa mazhar olanlar arasında yerini almıştı.[56]

Resûlullah Hacûn denilen yere bayrağını diktirdi.[57] Bu arada Mekke'de genel bir af ilân edilmişti. Fakat Resûlullah daha Mekke'ye girmeden evvel birtakım isimler saymıştı ki bunlar, Kâbe'nin örtüsüne sarılmış bir vaziyette bulunsalar bile öldürüleceklerdi. Bunlardan Ebû Cehil'in oğlu İkrime, fetih gerçekleşir gerçekleşmez gemiyle kaçmak üzere Yemen'e doğru yola çıkmış, ancak gemi bir ara fırtınaya yakalanmıştı. Gemidekilerin hepsi birden: "Allah'tan başkasına yakarmayı bırakın! Şu anda putlarınız ve ilâhlarınızın hiçbirinin size bu gemide bir faydası olmaz." dediler. Bunun üzerine İkrime'nin beyninde sanki şimşekler çakmıştı. Kendi kendine şöyle mırıldanıyordu: "Vallahi denizde beni Allah'a olan ihlâs ve samimiyet kurtarıyorsa karada da bundan başkası kurtaramaz. Allah'ım sana söz veriyorum. Eğer beni şu anda içinde bulunduğum tehlikeden kurtarırsan Muhammed'e gidip onun eline yapışacak ve iman edeceğim. Umarım onu affedici ve ikram sahibi olarak bulurum."[58]

İkrime aklından bunları geçirirken Allah Resûlü çoktan onu affetmişti. Zira hanımı Ümmü Hakîm bnt. Hâris Müslüman olmuş ve Resûlullah'tan

[52] Nasr, 110/2.
[53] B4302 Buhârî, Meğâzî, 54.
[54] HM22589 İbn Hanbel, V, 259.
[55] VM2/871 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 871
[56] VM2/850 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 850.
[57] B4280 Buhârî, Meğâzî, 49.
[58] N4072 Nesâî, Muharebe, 14.

kocasını affetmesini istemişti. Efendimizin İkrime'yi affettiğini ifade etmesinden sonra yanına Rûmî kölesini de alıp kocasını aramaya çıkan Ümmü Hakîm, İkrime'yi bulduğunda ona: "İnsanların akrabalık bağına en çok kıymet veren, en çok halîm ve en ziyade kerim olanının yanından geliyorum. O, sana eman verdi." Karısının bu sözlerini işiten İkrime, geri dönmüş ve uzunca bir yolculuktan sonra biraz korku ve biraz endişe içerisinde Allah Resûlü'nün yanına gelmişti.[59] Rahmet Peygamberi, İkrime'yi memnuniyetle karşılayarak, *"Ey göçmen süvari, hoş geldin."* demiş ve İkrime böylelikle İslâm'la şereflenmişti.[60]

Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethettiği gün, halka yaptığı konuşmasında yer alan hususlardan biri de Kâbe ve etrafının eskiden olduğu gibi "*Harâm*" (saygın ve dokunulmaz) kılınmasıdır. Yani orada kan dökülmeyecek, haksızlık yapılmayacak, ağacı bile kesilmeyecekti. Peygamberimiz için Mekke, yalnızca bir gün içerisinde bir süreliğine helâl kılınmış, fetihle birlikte bu durum son bulmuştur.[61] Mekke'nin fethiyle ilgili olarak Resûlullah (sav), *"Fetihten sonra hicret yoktur ancak cihad ve niyet vardır. Cihada çağrıldığınızda derhâl katılın!"*[62] buyurmuş, böylece fethin gerçekleşmesi ile beraber artık Mekke'den Medine'ye hicret yolunun kapandığını, oradan sadece cihad ve ilim tahsili niyetiyle çıkılabileceğini de ilân etmiştir.[63]

Resûlullah, fetihten sonra on beş gün Mekke'de kaldı. Bu nedenle ensar, doğup büyüdüğü yere tekrar kavuşan Hz. Peygamber'in Mekke'de kalacağına dair endişe duymaya başladı. Böyle mübarek bir beldeden artık ayrılmak istemeyeceğini, hatta memleketine karşı şefkat ve rağbetinin arttığını düşündüler. "Allah ona yurdunu ve beldesini fethetmeyi nasip etti. Burada kalır belki..." dediler. Safâ tepesinde dua etmekte olan Allah Resûlü, ensarın bu endişelerini sezince onlara olan vefasını dile getiren şu sözleriyle yüreklerine su serpti: *"Ey ensar! Öyle bir şey yapmaktan Allah'a sığınırım. Ben sizin memleketinize hicret ettim. Hayatım da sizinle; ölümüm de sizinledir."*[64] Sonrasında şehrin idaresini Attâb b. Esîd isimli bir Mekkeliye bırakarak Huneyn'e doğru hareket etti.[65]

Hicaz'ın kalbi olan kutsal belde Mekke'de artık ne Hübel vardı ne Uzzâ ne de Menât... Her biri yerde paramparça edilmiş ve bir şey yapmaktan âciz hâlde duruyordu.

Ve Kâbe... Etrafını saran bütün putlardan arınarak yeniden tevhidin merkezi hâline geldi. Böylece Hz. İbrâhim'in, *"Rabbim! Bu şehri (Mekke'yi) emniyetli kıl! Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!"* duası[66] tecelli

[59] VM2/850 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 850.
[60] T2735 Tirmizî, İsti'zan ve âdâb, 34; NM5059 Hâkim, *Müstedrek*, V, 1889 (3/242).
[61] B4295 Buhârî, Meğâzî, 52; N2878 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 111.
[62] B2783 Buhârî, Cihâd, 1.
[63] B3189 Buhârî, Cizye, 22; M3302 Müslim, Hac, 445
[64] M4624 Müslim, Cihâd ve siyer, 86; HS5/79 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 79-80.
[65] HS5/108 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 108.
[66] İbrâhîm, 14/35.

etmiş oldu. Ayrıca peygamberlerine, *"Elbette sizi ya yurdumuzdan çıkaracağız ya da mutlaka dinimize döneceksiniz!"*[67] diyen inkârcılara karşı Allah Teâlâ'nın, *"(Ey inananlar) sizi mutlaka o yerde yerleştireceğiz."*[68] vaadi de yerine gelmiş oldu. Allah Resûlü ise Rabbinin nasip ettiği bu zafer sonrasında asla mağrur bir kral gibi davranmadı. Her türlü eziyeti görmesi ve sonunda da memleketinden zorla çıkarılmış olmasına rağmen o, ne intikam almak ne de kan dökmek amacındaydı. Aksi hâlde Mekke'de taş üstünde taş bırakmazdı. Hâlid b. Velîd'e karşı koyan küçük gruplar hariç, kimsenin burnu bile kanamadan Mekke fethedildi. İslâm'ın barış dini olduğunu en güzel şekilde kanıtlayan ve bir strateji şaheseri olan bu seferde Rahmet Peygamberi'nin adına yaraşır şekilde gösterdiği hoşgörü, aslında bir beldeden ziyade gönüllerin fethini sağladı.

[67] İbrâhîm, 14/13
[68] İbrâhîm, 14/14.

MUTE
BARIŞ ERLERİNDEN BİR ORDU

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لَغَدْوَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رَوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا."

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Sabah ya da akşam, Allah yolunda (yapılacak) bir sefer, dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır!"
(B2792 Buhârî, Cihâd, 5)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ:
"أَخَذَ الرَّايَةَ زَيْدٌ فَأُصِيبَ، ثُمَّ أَخَذَهَا جَعْفَرٌ فَأُصِيبَ، ثُمَّ أَخَذَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَأُصِيبَ، ثُمَّ أَخَذَهَا خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ عَنْ غَيْرِ إِمْرَةٍ فَفُتِحَ عَلَيْهِ، وَمَا يَسُرُّنِي -أَوْ قَالَ: مَا يَسُرُّهُمْ- أَنَّهُمْ عِنْدَنَا." وَقَالَ وَإِنَّ عَيْنَيْهِ لَتَذْرِفَانِ.

Enes b. Mâlik'in (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) hutbesinde,
"Sancağı önce Zeyd aldı ve vuruldu. Ardından sancağı Ca'fer aldı o da vuruldu. Sonra Abdullah b. Revâha sancağı aldı ve o da vuruldu. Sonra Hâlid b. Velîd, önceden komutan tayin edilmediği hâlde sancağı teslim aldı ve ona fetih verildi. Onların şimdi yanımda olmaları beni bundan daha çok mutlu etmezdi (ya da) şimdi aramızda olmak onları (bulundukları yerden) daha çok mutlu etmezdi."
buyurdu ve gözlerinden yaşlar süzüldü.

(B3063 Buhârî, Cihâd, 183)

Hicretin sekizinci senesinde[1] bir barış elçisi, zulmün, kula kulluğun ve sömürünün hüküm sürdüğü topraklara doğru ilerliyordu. Elindeki meşaleyle karanlığı yarıyor, göklerin ve yerin nuru olan Allah'tan gelen aydınlığı diğer insanlara ulaştırmanın heyecanını yüreğinde taşıyordu. Bu barış elçisinin adı Hâris b. Umeyr idi. Diğer bir ifadeyle o, Allah'ın Elçisi'nin elçisi idi.

Medine'ye egemen olan adalet ve refahın esenliğini yaşamak, huzurun tadını çıkarmak varken yollara düşüp ıstırap içinde kıvranan civardaki mazlum insanların imdadına koşmak, herhâlde hârikulâde bir diğerkâmlık örneği olsa gerektir. Nerede olursa olsun zulme kayıtsız kalmayarak adaletin tecelli etmesi için canla başla çaba sarf etmek, Yüce Yaratan'ın müminlere yüklediği bir sorumluluktur. Kalbindeki bu duygular Hâris b. Umeyr'i sardıkça, o da atını Busrâ'ya doğru daha da bir hırsla mahmuzluyordu. Kula kulluğun pençesinde an be an ölümü tadan bu insanlara bir an önce yetişmeli, onlara hayat verecek ilâhî risâletin müjdesini bir an önce kavuşturmalıydı. O, hayat vermek için Busrâ'ya doğru koşturdukça atını, ölüm de her adımında ona daha bir yaklaşıyordu.

Nereden bilebilirdi Umeyr'in oğlu, Allah'ın bu muazzam nimetini nankörlükle karşılayacak, karanlıkları aydınlığa tercih edecek bir topluluğun kendisini beklediğini! Nereden bilebilirdi, bir tohum misali yarın toprağa verileceğini. Öyle ya, o bir elçiydi; elçiye zeval olmazdı. Firavun bile olanca hıncına rağmen, *"Ben bir elçiyim."*[2] diyen Musa'ya dokunmamıştı. Ancak Rumların yani Bizans'ın vesayetinde Busrâ'nın valiliğini yürüten Şurahbîl b. Amr farklıydı. Hâris b. Umeyr'in kendisine takdim ettiği bu hayat iksirini elinin tersiyle itti. Hz. Peygamber'den kendisine ulaşan ve çağlar ötesine erişecek olsa milyarlarca elin uzanıp "Bana ver!" diyeceği o güzide mektubu parçalayıp yere attı. Bununla da yetinmedi, adamlarına dönerek Hâris b. Umeyr'i gösterdi ve götürüp boynunu vurmalarını emretti.[3]

İşte o an Şam toprakları Hâris b. Umeyr'in kanıyla boyandı. Akan her damla kan, pek yakında bu topraklara atılacak Müslüman adımlarının habercisi gibiydi. Gök ehli Hâris b. Umeyr'in şehâdetini birbirlerine muştularken, yerde kara haber tez elden Medine'ye ulaştı.[4] Elçisinin katledilmesi Hz. Peygamber'e çok ağır geldi. Bundan daha büyük bir aşağılama ve bundan daha büyük bir hakaret düşünülemezdi.

[1] MK14081 Taberânî, el-*Mu'cemü'l-kebîr*, XIII-XIV, 131.
[2] A'râf, 7/104.
[3] VM2/755 Vâkıdî, *Megâzî*, II, 755
[4] ST2/128 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 128.

Bâtıl, kısa süreli bir üstünlük sağlamış gibi görünüyordu. Oysa sel üzerinde kabaran köpük misali gün gelip sönecekti.[5] Rumlar ve Hıristiyan Araplar her yerde bu olayı konuşuyor, yüzlerde beliren istihza dolu gülüşlerde Hz. Peygamber'in bu defa sert bir kayaya çarptığı iması yer alıyordu.

Çok geçmeden Medine'de barış erlerinden oluşan üç bin kişilik bir ordu hazırlandı.[6] İçlerinden birine yapılan bir haksızlığı kendilerine yapılmış sayan ve bu hususta zalimi ikaz etmek üzere yola koyulan yiğit erlerdi bunlar! Hakkın sindirilemeyeceğini haykıran bu yılmaz neferler, Şam bölgesine doğru yola koyulurken Vedâ tepesinde kendilerini uğurlayan Peygamberleri, şu uyarılarda bulunuyordu: *"Allah'ın adıyla savaşa çıkın. Allah'ın düşmanlarıyla ve Şam'daki düşmanlarınızla savaşın. Onların arasında manastırda insanlardan uzaklaşarak inzivaya çekilmiş kimseler bulacaksınız, bu kimselere dokunmayın. Ayrıca şeytanın kendilerini yönlendirdiği kimselerle karşılaşacaksınız. Onları kılıçtan geçirin. Sakın bir kadını, bir çocuğu veya bir ihtiyarı öldürmeyin. Tek bir ağaç bile kesmeyin. Hurmalıkları talan etmeyin. Evleri yıkmayın."*[7]

İşte bu yüzden onlara barış eri dendi. İntikam duygusuyla hareket etmek onlara yaraşmazdı. Allah Resûlü'nün elçisini öldüren Şurahbîl b. Amr bile şayet kula kulluktan vazgeçecek olursa ona dahi dokunulmayacak, intikam alınmayacaktı.[8] Nitekim onlar "es-Selâm" olan Allah'ın adıyla hareket ediyorlardı. Sahip oldukları ruh onları, sıradan bir benlik davası gütmekten men ediyordu.

Hz. Peygamber, komutan olarak başlarına, Kur'an'da adı geçen yegâne sahâbî olan, çok sevdiği Zeyd b. Hârise'yi tayin etti. Şayet o şehit edilirse komutanlığı amcasının oğlu Ca'fer b. Ebû Tâlib'in devralmasını, o da şehit düşerse Abdullah b. Revâha'nın komutan olmasını emretti.[9] Oldukça meşakkatli bir seferin arefesinde bulundukları her hâllerinden belliydi.

Günlerden cumaydı. Ordu hareket etmiş ancak Abdullah b. Revâha Medine'de kalmıştı. Çok sevdiği Allah Resûlü ile birlikte son kez bir cuma namazı daha kılıp öyle yola çıkmak istemişti. Sevgili Peygamberimiz cemaatin arasından Abdullah b. Revâha'yı fark eder etmez ona niçin ordudan geri kaldığını sordu. O da kendisiyle cuma namazını kılıp öyle gitmek istediğini bildirdi. Abdullah b. Revâha'nın bu davranışını pek isabetli bulmamış olacak ki Hz. Peygamber ona şöyle cevap verdi: *"Sabah ya da akşam, Allah yolunda (yapılacak) bir sefer, dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır!"*[10]

[5] Ra'd, 13/17
[6] MK14081 Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, XIII-XIV, 131.
[7] BS18666 Beyhakī, es-Sünenü'l-kübrâ, IX, 154.
[8] ST2/128 İbn Sa'd, Tabakât, II, 128
[9] B4261 Buhârî, Meğâzî, 45.
[10] HM2317 İbn Hanbel, I, 257; B2792 Buhârî, Cihâd, 5.

Yola çıkan ordu Resûlullah'ın talimatı doğrultusunda kuzeye doğru ilerledi. Hâris b. Umeyr'in tek başına kat ettiği yolları adım adım onun izinden yürüdüler. Aynı heyecan ve aynı sorumlulukla bugünkü Ürdün topraklarına ulaştılar.

Müslümanların harekete geçtiğini öğrenen Bizans imparatoru Heraklius, Hıristiyan Araplardan oluşan yüz bin kişilik bir ordu hazırladı. Durumdan kaygı duyan kayser de yola çıkarak Meâb bölgesine kadar geldi. Savaşı yakından takip etmek istiyordu. Düşmanın hazırlığını haber alan İslâm ordusu ise Ma'n'da konakladı. Burada iki gece kaldılar ve ne yapılması gerektiği konusunda aralarında istişarede bulundular. İçlerinden bazıları düşmanın sayısının çok olmasından hareketle durumu Hz. Peygamber'e haber vermenin yerinde olacağını söyledi. Böylece Hz. Peygamber ya kendilerine takviye birlikler gönderecek ya da ne yapmaları gerektiği hususundaki emrini bildirecekti. Bu yöndeki görüşlerin ağırlık kazandığı bir sırada Abdullah b. Revâha söz aldı ve şöyle dedi: "Ey kavmim! Vallahi, sizin şimdi istemediğiniz şey, arzulayıp elde etmek için sefere çıktığınız şehâdettir. Biz insanlarla sayı, kuvvet ya da çoklukla değil Allah'ın bizi şereflendirdiği şu din (kuvveti) ile savaşıyoruz. Gidin, çarpışın! Bunda muhakkak iki iyilikten biri, ya zafer ya da şehitlik vardır!"[11]

Abdullah b. Revâha'nın bu sözleri ordunun savaşma arzusunu harekete geçirdi. Farklı düşünceler dağıldı ve herkes savaşa odaklandı. Zarif bir kalemle yazılmış saygı dolu bir mektupla başlayan bu iyi niyetli ve masum süreç, kula kulluğu dayatanların ihtirası, inadı ve taşkınlığı yüzünden kılıçla ve kanla yazılacak bir savaşa ve destana dönüşüyordu. İnandıkları değerlere güvenmeyenler, hakkın güçlü sesini tek çare olarak kuvvetleriyle susturmayı öngördüler. Hâl böyle olunca, İslâm erleri için savaşmaktan başka bir çare kalmamıştı. Ya yarımadaya hapsolup kalacaklar ya da diğer coğrafyalardaki kardeşlerine Hakk'ın davetini ulaştırabilmek için önlerine çıkan bu zorba engeli canları pahasına aşacaklardı.

İki ordu Mute'de karşı karşıya geldi. Kumandan Zeyd b. Hârise sancağı alıp kahramanca çarpışarak şehit düştü.[12] Sonra Ca'fer b. Ebû Tâlib sancağı aldı. Atıyla düşman saflarına daldı. Atından indi ve düşmanların eline geçmesin diye atının ayak sinirlerini kesti.[13] Sonra savaşmaya devam etti. Bir yandan çarpışıyor bir yandan da şöyle diyordu: "Cennete yaklaşmak ne hoş, onun içecekleri soğuktur. Rumlara gelince onlar da azaba yaklaşmaktalar; bana düşen onlardan önüme çıkanlarla vuruşmaktır."[14] Önce sağ

[11] MK14081 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIII-XIV, 131.
[12] B3063 Buhârî, Cihâd, 183.
[13] D2573 Ebû Dâvûd, Cihâd, 59.
[14] BS18985 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 257.

sonra sol kolu aldığı kılıç darbeleriyle koptu. Sancağı boynuyla muhafaza etmeye çalışırken üst üste gelen kılıç ve mızrak darbeleriyle hunharca şehit edildi.[15] Vücudunda onlarca mızrak ve ok yarası vardı; bunlardan hiçbirisi sırtında değildi.[16]

Kumandanlık sırası Peygamber şairi Abdullah b. Revâha'daydı. Abdullah b. Ömer'le karşılaştı. Yemesi için İbn Ömer ona kemikli bir et uzattı. "Al bunu ye, gücünü toplarsın." dedi. Önce aldı, yemek için ağzına götürür götürmez geri bıraktı,[17] kendini kınadı. Selefleri şehit olup cennetlere kavuşmuşken o burada bir kemik parçasını kemirmekle meşgul olamazdı. Atına atladı ve sancağı eline alıp düşman saflarına daldı. Şecaatle harp edip koşar adım şehitler zümresine katıldı.[18] Nitekim o, daha Medine'den ayrılmadan, kendisini, "Allah sizi şehrinizden uzaklaştırıp sonra sağ salim ganimetlerle dönmenizi nasip etsin."[19] diyerek uğurlayanlara şöyle demişti: "Kanları fışkırtıp köpürten bir kılıç darbesiyle yahut ciğer ve bağırsakları kasıp kavuran bir mızrak saplanmasıyla şehit olmak isterim ki cesedimi görenler, Allah bu savaşçıya doğru yolu göstermiş, o da buna uymuş desinler!"[20]

Abdullah b. Revâha'nın da şehit edilmesiyle ordu başsız kalmıştı. Bir nefer olarak katıldığı bu ilk savaşta usta savaşçı Hâlid b. Velîd görevi devraldı ve orduyu komuta etmeye başladı.[21] Düşman birliklerinin sayıca orantısız bir üstünlüğe sahip olması Hâlid b. Velîd'i kaygılandırıyordu. Az sayıdaki bu orduyla taarruza devam etmek, netice elde etmek bakımından makul görünmüyordu. Bu sebeple bir yolunu bulup askeri, otuz katı büyüklüğündeki bu düşmanın elinden kurtarmayı düşündü. Gece olunca, sağ kanatta savaşanları sol kanattakilerle, ön saflardakileri de arka saflardakilerle yer değiştirdi[22] Amacı Medine'den destek kuvvetler geldiği imajını oluşturmak ve düşman kuvvetlerini bir an için yıldırmaktı. Düşmanın içine düşeceği kısa süreli bir tereddüdü değerlendirmeyi ve savaştan vazgeçerek Medine'ye dönmeyi tasarladı. Sabah olunca tasarladığı gibi güneşin ilk ışıklarıyla taarruza geçti. Var güçleriyle düşman saflarına daldılar. Hâlid b. Velîd de bizâtihi çarpıştı. Daha sonra bizzat anlattığına göre, o gün elinde tam dokuz kılıç parçalanmıştı.[23]

Düşman askerleri, karşılarında önceki gün savaştıklarından farklı simalar görünce Müslümanlara yardım gelmiş olabileceği endişesine kapıldılar.[24] Bunu fırsat bilen Hâlid b. Velîd ani bir hücum yaptıktan sonra hızlı davranarak savaştan çekildi ve askerlerini toparlayıp çabucak Medine'ye geri döndü.[25]

[15] HS5/28 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 28.
[16] B4260 Buhârî, Meğâzî, 45.
[17] BS18987 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 258; MK14082 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIII-XIV, 133.
[18] B3757 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 25.
[19] ST2/128 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 128.
[20] HS5/23 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 23.
[21] B3063 Buhârî, Cihâd, 183.
[22] VM2/764 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 764.
[23] B4265 Buhârî, Meğâzî, 45.
[24] VM2/764 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 764.
[25] MK14082 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XIII-XIV, 133.

Mutlak bir zafer elde etmeden ordunun Medine'ye geri dönmesi bazı kimseler tarafından tepkiyle karşılandı.[26] Düşmanı tümüyle mağlup etmiş, ganimetlerle yüklü bir ordu bekleyenler hayal kırıklığı yaşadı. Onlara göre böylesi bir geri çekilme kaçmakla eş anlamlıydı. Halbuki bu savaş, galibiyetin, başarının kesin bir koşulu olmadığını, taktik davranmanın gerekliliğini, tedbirin esas olduğunu, savaşın bir amaç değil en son başvurulan bir araç olduğunu, şayet netice almak mümkün değilse bunu da başka bir zamana ertelemek gerektiğini öğreten müstesna bir harp idi. Elbette ki Yüce Yaratan nice az grupların kalabalık yığınlara galebe çalabileceğini kitabında haber vermekteydi.[27] Ancak buradaki azlık ve çokluk göreceydi ve asla ucu açık bir oran değildi. Zira orantısız bir gücün karşısına hesapsız ve tedbirsiz olarak atılmak, Kur'an'da geçen ve savaşa hazırlık bağlamında anılan pek çok emre aykırı davranmak olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak, sabreden müminlerin on katı kadar kişiyle savaşarak onlara galip gelebileceklerini zikretmişti.[28] Ardından ise insanın zayıflığını göz önünde bulundurarak bu oranı daha da hafifletmişti: *"Şimdi Allah yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O hâlde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle (onlardan) iki bin kişiye galip gelirler."*[29]

Duruma bu çerçeveden bakıldığında Hâlid b. Velîd'in orduyu ustaca bir manevrayla otuz katı büyüklüğündeki bir düşman kuvvetinin elinden sağ salim kurtarıp Medine'ye geri getirebilmesi büyük bir başarı idi. Zira amaç, nasıl olursa olsun bir yolunu bulup Allah yolunda ölmek değil İslâm'ı barış içerisinde yaşamak, bu barış ve esenliği de elden geldiğince yaymaktı. Nitekim Hâlid b. Velîd'in düşmanın pençesinden ustalıkla kurtarıp Medine'ye getirdiği askerler, bir yıl sonra Tebük Seferi'nde Allah'ın Elçisi'nin kumandasında daha teçhizatlı ve daha kalabalık bir ordu olarak düşman üzerinde caydırıcı bir etki oluşturmuştu.

Sevgili Peygamberimizin sağlığında henüz vahiy kesilmemişken gerçekleşen bu olayla alâkalı olarak Cenâb-ı Hakk'ın Kur'an'da herhangi bir kınama veya uyarıda bulunmadığı herkesçe bilinmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in de Hâlid b. Velîd'in bu davranışını beğenmediğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Aksine Müslüman olduktan sonra katıldığı bu ilk savaşta, komutansız kalan ordunun başına geçmesi ve böyle hayatî bir karara imza atmasından dolayı Hâlid b. Velîd, Peygamberimiz tarafından, *"Allah'ın kılıçlarından bir kılıç"* sözüyle onurlandırılmıştır.[30]

[26] ST2/129 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 129.
[27] Bakara, 2/249.
[28] Enfâl, 8/65.
[29] Enfâl, 8/66.
[30] B4262 Buhârî, Meğâzî, 45.

Müslümanlar, böyle büyük bir düşman gücüyle ilk defa karşılaşmalarına rağmen sabır, cesaret ve komutanlarının taktiğiyle savaşta büyük bir zayiat vermeden geri çekilmeyi başararak önemli bir tecrübe kazanmışlardır. Ayrıca kendilerinden daha güçlü olan dış düşmanlara karşı savaşabileceklerinin sınavını vermişlerdir. Bu bakımdan Mute Savaşı ilk tecrübe olmuş ve artık Bizanslıların askerî gücünü tanıma fırsatı bulan Müslümanların daha donanımlı olmalarını sağlamıştır. Onların bu geri çekilmesini ise bir kaçış değil, Kur'an'ın ifadesiyle taktik gereği gerideki bir gruba katılma şeklinde görmek[31] daha doğru olacaktır. Unutulmamalıdır ki harp, sadece diyalogdan kaçan zorbaların dayattığı arızî bir süreçtir. Dolayısıyla Sevgili Peygamberimizin *"Harp hiledir."*[32] sözünü dikkate alarak stratejik davranmak ve mümkün olan en küçük zarar ile büyük bir tehlikeden kurtulmak en doğru olanıdır. Zira asıl olan, vahyin hayat dolu esenliğini yaşamak ve yaşatmaktır.

[31] Enfâl, 8/16.
[32] B3030 Buhârî, Cihâd, 157.

VEDÂ HACCI
HZ. PEYGAMBER'İN HAC GÜNLÜĞÜ

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ ﵄ أَنَّ تَلْبِيَةَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ :
"لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ! لَبَّيْكَ لاَ شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ. إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ،
لاَ شَرِيكَ لَكَ."

Abdullah b. Ömer'den (ra) rivayet edildiğine göre,
Resûlullah'ın (sav) telbiyesi şöyledir:
"Lebbeyk Allâhümme lebbeyk! Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk! İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk. Lâ şerîke lek!" (Buyur Allah'ım buyur! Emrindeyim buyur! Senin hiçbir ortağın yoktur. Allah'ım buyur! Hamd sana mahsustur. Nimet de senin, mülk de senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur.)
(M2811 Müslim, Hac, 19)

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ: ذَكَرَ النَّبِيَّ ﷺ قَعَدَ عَلَى بَعِيرِهِ وَأَمْسَكَ إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ... قَالَ: "فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ بَيْنَكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا..."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ غَدَاةَ الْعَقَبَةِ وَهُوَ عَلَى نَاقَتِهِ: "الْقُطْ لِي حَصًى." فَلَقَطْتُ لَهُ سَبْعَ حَصَيَاتٍ هُنَّ حَصَى الْخَذْفِ. فَجَعَلَ يَنْفُضُهُنَّ فِي كَفِّهِ وَيَقُولُ: "أَمْثَالَ هَؤُلاَءِ فَارْمُوا." ثُمَّ قَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! إِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ فِي الدِّينِ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ الْغُلُوُّ فِي الدِّينِ."

عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا يَقُولُ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَرْمِي عَلَى رَاحِلَتِهِ يَوْمَ النَّحْرِ وَيَقُولُ: "لِتَأْخُذُوا مَنَاسِكَكُمْ فَإِنِّي لاَ أَدْرِي لَعَلِّي لاَ أَحُجُّ بَعْدَ حَجَّتِي هَذِهِ."

Abdurrahman b. Ebû Bekre'nin naklettiğine göre, babası (Ebû Bekre) şöyle anlatmıştır: "Hz. Peygamber (sav) (Vedâ haccında) devesinin üstüne oturdu, bir adam da devenin yularını tutuyordu... Sonra insanlara şöyle hitap etti: '*(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (arefe) gününüz nasıl saygın ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve haysiyetiniz) da aynı şekilde saygındır (dokunulmazdır)...*'"

(B67 Buhârî, İlim, 9; M4384 Müslim, Kasâme, 30)

İbn Abbâs anlatıyor: "Resûlullah (sav) Akabe sabahı (Akabe cemresine taş atılacak olan bayramın ilk günü sabahı) devesinin üzerinde iken, '*Benim için çakıl taşları topla.*' buyurdu. Bunun üzerine onun için parmaklarıyla fırlatılacak büyüklükte yedi tane çakıl taşı topladım. Onları avucunda hareket ettirerek şöyle buyurdu: '*Bunlar gibi (küçük taşlar) atın.*' Sonra sözlerine şunları ekledi: '*Ey insanlar! Dinde aşırılıktan sakının. Çünkü sizden öncekiler dinde aşırılığa kaçtıkları için helâk oldular.*'"

(İM3029 İbn Mâce, Menâsik, 63; N3059 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 217)

İbn Cüreyc'in Ebu'z-Zübeyr'den naklettiğine göre, Câbir (b. Abdullah) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'i (sav) Kurban Bayramı'nın birinci günü devesinin üzerinde şeytana taş atarken gördüm, bir yandan da şöyle diyordu: '*Hacdaki görevlerinizi (beni izleyerek) öğrenin! Çünkü bilmiyorum, belki de bu haccımdan sonra bir daha haccedemem.*'"

(M3137 Müslim, Hac, 310; D1970 Ebû Dâvûd, Menâsik, 77)

İlk haccı hicretin dokuzuncu yılında Hz. Ebû Bekir'in emirliğinde yaptıran Hz. Peygamber,[1] ertesi yıl ashâbıyla birlikte haccetti. Hayatının son senesinde yaptığı ve tahminen yüz bin Müslüman'ın katıldığı bu hac, bazı kaynaklarda "Haccetü'l-İslâm" (İslâm haccı)[2] bazılarında ise "Haccetü'l-belâğ" (Tebliğ haccı)[3] olarak zikredilmektedir. Bu yazıda, birçok hadis ve tarih kitabında dağınık olarak anlatılan Peygamberimizin haccı, ilgili rivayetlerin derlenmesiyle büyük tarihçi Vâkıdî'nin tespitlerine dayanılarak "Hac Günlüğü" şeklinde verilecektir.

24 Zilkâde Cuma/Medine

Medine'de hicretin onuncu senesiydi. Zilkâde ayı girince Allah Resûlü hac için hazırlığa başladı. Halka da hacca hazırlanmalarını emretti.[4]

Resûlullah (sav), hac yapacağını insanlara duyurdu. Halka, hac görevlerini, ihram hakkında gerekli bilgileri ve uyulması gereken kuralları, kısaca haccın sünnetlerini öğretti.[5] Bunun üzerine sahâbeden pek çokları, onunla birlikte hac yapabilmek için hazırlandı. Medine havalisinden bunu duyanlar da Hz. Peygamber ile birlikte olabilmek için Medine'ye geldiler.[6]

25 Zilkâde Cumartesi/Medine-Zülhuleyfe

Öğle namazını dört rekât kıldırdıktan sonra, saçlarını yağlayıp taradı, güzel kokular süründü, ihram olarak altına izârını, üstüne de ridâsını giydi. Öğle ile ikindi arasında Medine'den ayrıldı. Pek çoğu yolda katılan halk, göz alabildiğine kalabalıktı. Onun önünden, arkasından, sağından ve solundan yürüyorlardı.[7]

Medine'den çıkıp, dokuz kilometre mesafedeki Zülhuleyfe'ye varınca ikindi namazını seferî olması sebebiyle iki rekât olarak kıldırdı.[8] Akşam ve yatsıyı da orada kıldı. O gece yanında bulunan eşlerini dolaştı. Hz. Âişe onun başına tekrar güzel kokular sürdü.[9] Çevreden gelecek ashâbının toparlanması için geceyi orada geçirdi.[10]

26 Zilkâde Pazar/Zülhuleyfe-Seyyâle

Sabah namazını kıldı. İhrama girmek isteyince tekrar gusletti.[11] Öğle namazını Zülhuleyfe'de kıldıktan sonra kurbanlık bir deve getirilmesini is-

[1] T3091 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; N2996 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 187.
[2] VM3/1089 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1089-1091; ST2/172 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 172.
[3] BE1/368 Belâzürî, *Ensâb*, I, 368
[4] HS6/5 İbn Hişâm, *Sîret*, VI, 5.
[5] ŞN8/172 *Nevevî Müslim Şerhi*, VIII, 172.
[6] M2950 Müslim, Hac, 147
[7] B1545 Buhârî, Hac, 23; M2950 Müslim, Hac, 147.
[8] B2951 Buhârî, Cihâd, 104.
[9] M2843 Müslim, Hac, 48.
[10] VM3/1089 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1089-1091.
[11] T830 Tirmizî, Hac, 16.

tedi. Devenin kurbanlık olduğunun bilinmesi için hörgücünün sağ tarafından bir çizik atarak oradan hafifçe kan çıkarttı, hayvanın boynuna da iki pabuç taktı. Ardından bineceği devesi Kasvâ getirildi. Beydâ denilen düzlüğe varınca, hac niyetiyle telbiye getirdi.[12] Kimilerine göre ise Resûlullah (sav) telbiye getirmeye Zülhuleyfe'de, mescidin yanındaki ağacın bulunduğu yerden itibaren, devesine binişte, tam devesi ayağa kalkarken başlamıştı.[13]

Beydâ düzlüğüne çıktığında onun önünde gözün alabildiği kadar binekli ve yaya insan vardı. Bir o kadar da sağında, solunda ve arkasında vardı. Resûlullah (sav) aralarında bulunuyor, Kur'an ona nâzil oluyor, yorumunu da o biliyordu. O ne yaparsa, ashâbı da öyle yapıyordu. Derken kelime-i tevhid ile telbiye söylemeye başladı. Halk, evvelce söyledikleri telbiyeyi söylüyor, Resûlullah ise onlara engel olmaksızın kendi telbiyesine devam ediyordu.[14]

Sonra ashâbının da işitmesi için sesini yükselterek şu şekilde telbiye getirdi:

"Lebbeyk Allâhümme lebbeyk! Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk! İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk. Lâ şerîke lek!" (Buyur Allah'ım buyur! Emrindeyim buyur! Senin hiçbir ortağın yoktur. Allah'ım buyur! Hamd sana mahsustur. Nimet de senin, mülk de senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur.)[15]

Ashâb-ı kirâm, telbiye söylerken, seslerinin son haddine kadar bağırarak telbiye getiriyorlardı.[16] Kimi umreye, kimi hac ile umreye, bazıları da Resûlullah (sav) ile birlikte yalnızca hacca niyet etmişti.[17]

Melel'den (41 km.) sonra, Seyyâle tepesine vardı. Akşam yemeğini yiyip akşam ve yatsı namazlarını burada kıldı.[18]

27 Zilkâde Pazartesi/Irku'z-zubye-Ravhâ

Sabah namazını Irku'z-zubye'de (71 km.) kıldı. Sonra az ilerideki Ravhâ'ya (74 km.) vardı.[19]

Resûlullah (sav) Ravhâ denilen yere gelince bir yolcu grubuyla karşılaştı ve onlara, *"Siz kimsiniz?"* diye sordu. Onlar, "Biz Müslümanlarız!" cevabını verdiler. Bu sefer onlar, "Sen kimsin?" diye sordular. Efendimiz, *"Ben Allah'ın Resûlü'yüm!"* buyurdu. Bunun üzerine bir kadın ona devenin hevdecinden aldığı bir çocuğu kaldırarak, "Bunun için de hac var mıdır?" dedi. Resûlullah (sav), *"Evet, sana da ecir vardır."* buyurdu.[20]

Ravhâ'ya geldiklerinde sahâbeden bazıları, bir avcının yaraladığı anlaşılan ayağı kırılmış bir yaban merkebi gördüler. Durumu gelip Resûlullah'a haber verdiler. O (sav), *"Bırakın onu! Çünkü sahibinin gelme ihti-*

[12] DM1944 Dârimî, Menâsik, 68; D1752 Ebû Dâvûd, Menâsik, 14.
[13] M2820 Müslim, Hac, 27; T818 Tirmizî, Hac, 8
[14] M2950 Müslim, Hac, 147
[15] M2811 Müslim, Hac, 19; M2814 Müslim, Hac, 21.
[16] M3024 Müslim, Hac, 212
[17] M2917 Müslim, Hac, 118.
[18] VM3/1091 Vâkıdî, Meğâzî, III, 1091-1094
[19] VM3/1091 Vâkıdî, Meğâzî, III, 1091-1094
[20] M3253 Müslim, Hac, 409; N2649 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 15

mali var." buyurdu. Biraz sonra Behz kabilesinden bir adam gelip ona sahip çıktı. Adam (yenilmesi helâl olan bu av hayvanını) Resûlullah'a hediye etti. Bunun üzerine Peygamber (sav), Hz. Ebû Bekir'e onu arkadaşları arasında taksim etmesini emretti.[21]

Avcı, ihramlı olmadığı ve ihramlılar da yardım etmediği için onların bu avdan yemeleri helâl idi.[22]

Ravhâ'dan Munsaraf'a geçen Resûl-i Ekrem, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılıp akşam yemeğini burada yedi.[23]

28 Zilkâde Salı/Üsâye Arc Lahyey Cemel

Sonra yollarına devam ettiler. Ruveyse (97 km.) ile Arc (113 km.) arasındaki Üsâye'ye (110 km.) geldiler. Sabah namazını burada kıldılar.[24]

Üsâye'ye gelince bir de baktılar ki gölgede yatan ve başını bacakları arasına koymuş, atılan ok vücudunda hâlâ saplı duran bir ceylan inlemekte. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir adama, kafilenin arkası kesilinceye kadar yaralı hayvanı kimsenin rahatsız etmemesi ve ürkütmemesi için orada beklemesini emretti.[25]

Böylece Rahmet Elçisi bir yandan yaralı ceylanı kolluyor, bir yandan da ihramlı biri tarafından yaralanmış olabileceği ihtimali ile ihramlıların ona el uzatmasını engelliyordu.

Biraz daha ilerleyerek Arc mevkiine (113 km.) geldiler ve burada konakladılar. Peygamber Efendimiz, Hz. Âişe ve ablası Esmâ, birlikte oturdular. Az sonra Hz. Peygamber'in yükü ile Hz. Ebû Bekir'in yükünü taşıyan devenin kaybolduğu anlaşıldı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir tek bir deveye sahip çıkamayıp kaybeden uşağına vurmaya başladı. Onun bu hâlini gören Hz. Peygamber, tebessüm ederek, *"Şu ihramlının yaptığına bir bakın!"* diyordu.[26]

Lahyey Cemel'e varınca ihramlı olduğu hâlde Hz. Peygamber, başının ortasından hacamat yaptır(arak kan aldır)dı.[27]

29 Zilkâde Çarşamba/Sukyâ

Hedefleri Beytullah, rehberleri Resûlullah olan bu bahtiyar hac kafilesi, Sukyâ'ya ulaştı.[28] Akşam çölde Zilhicce hilâlini gördüler.

1 Zilhicce Perşembe/Ebvâ

Sabahleyin Ebvâ'ya (190 km.) vardıklarında yahut Veddan'da bulunduğu sırada, Sa'b b. Cessâme Hz. Peygamber'e bir yaban merkebi eti hediye

21 N2820 Nesâî, Menâsiku'l hac, 78; N4349 Nesâî, Ferâ ve atîre, 32; MU784 Muvatta, Hac, 24
22 ZD2/160 İbnu'l-Kayyim, *Zâdu'l-meâd*, II, 160.
23 VM3/1091 Vâkıdî, Meğâzî III, 1091-1094
24 VM3/1091 Vâkıdî, Meğâzî III, 1091-1094
25 N2820 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 78; MU784 [illegible] Hac, 24
26 D1818 Ebû Dâvûd, Menâsik, 29; İM2933 İbn Mâce, Menâsik, 21
27 VM3/1094 Vâkıdî, Meğâzî III, 1094-1098; MU779 Muvatta, Hac, 23
28 [illegible] Meğâzî III, 1094-[illegible]

etti, ancak o bunu geri çevirdi. Yüz ifadesinden onun gücendiğini anlayınca da, *"Biz bunu, sadece ihramlı olduğumuz (dolayısıyla av eti yiyemeyeceğimiz) için sana iade ediyoruz."* buyurdu.[29]

Allah Resûlü'nün orada bir ağacın altında oturduğunu haber veren İbn Ömer, daha sonraki yolculuklarında o ağaca uğrar ve kurumaması için onu sulamayı ihmal etmezdi.[30]

2 Zilhicce Cuma/Cuhfe

Allah Resûlü, Mekke'ye yüz seksen yedi kilometre mesafedeki Cuhfe'ye ulaştı ve orada ihrama girilen yerde namaz kıldı.[31]

3 Zilhicce Cumartesi/Kudeyd

Kudeyd'e (Mekke'ye 120 km.) vardı, Muşellel Mescidi'nde namaz kıldı.[32] Resûlullah (sav) kurbanlık hayvanlarını "Kudeyd" denilen bu yerden satın aldı.[33]

4 Zilhicce Pazar/Usfân-Gamîm

Sonra Usfân vadisine (Mekke'ye 80 km.) vardılar. Allah Resûlü, Ebû Bekir'e, oranın hangi vadi olduğunu sordu. Ebû Bekir, "Usfân vadisidir." dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz, *"Altlarında aba, üstlerinde alacalı kumaşlara bürünmüş vaziyette Hz. Hud ve Hz. Salih, yuları hurma lifinden iki kızıl genç deveyle Beyt-i Atîk'i haccetmek üzere telbiye getirerek buradan geçmişlerdi."* buyurdu.[34]

Medine'ye hicret yolculuğu esnasında Hz. Peygamber'i öldürmek için izini süren ve yetiştiğinde eman dileyen, ancak Mekke'nin fethinden sonra hidayete erişen meşhur Sürâka b. Mâlik el-Müdlicî, Usfân'da Peygamberimize şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü! Bize (hac hakkında) sanki analarından bugün doğmuş kimselere açıklama yapar gibi açıklama yap!" Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Allah Teâlâ, umreyi şu haccınıza kattı. Yanında kurbanlık olanlar hariç, Mekke'ye vardığınızda sizden Beyt'i ve Safâ ile Merve arasını tavaf edenler ihramdan çıksınlar."* buyurdu.[35]

Usfân'dan sonra da Gamîm'e (Mekke'ye 65 km.) vardılar.[36]

5 Zilhicce Pazartesi/Merruzzahrân-Zîtuvâ-Mekke

Gün batımında Merruzzahrân'a (Mekke'ye 28 km.) geldiler. Ancak Mekke'ye varıncaya kadar akşam namazını kılmadılar.[37]

[29] M2845 Müslim, Hac, 50.
[30] VM3/1094 Vâkıdî, Meğâzî, III, 1094-1098.
[31] VM3/1094 Vâkıdî, Meğâzî, III, 1094-1098.
[32] VM3/1094 Vâkıdî, Meğâzî, III, 1094-1098.
[33] T907 Tirmizî, Hac, 68; İM3102 İbn Mâce, Menâsik, 99.
[34] HM2067 İbn Hanbel, I, 232.
[35] D1801 Ebû Dâvûd, Menâsik, 24; DM1890 Dârimî, Menâsik, 38.
[36] VM3/1094 Vâkıdî, Meğâzî, III, 1094-1098.
[37] VM3/1094 Vâkıdî, Meğâzî, III, 1094-1098.

Daha sonra Serif'e (Mekke'ye 12 km.) ulaştılar. Burada Hz. Âişe âdet görmüş ve bundan dolayı ağlamıştı. Allah Resûlü de onu teselli ederek, *"Bu, Allah'ın, Âdem'in kızlarına takdir buyurduğu bir yazgıdır. Sen hacıların yaptığını yap. Yalnız temizleninceye kadar Beyt'i tavaf etme!"* buyurdu.[38]

Peygamber (sav) geceyi Mekke'deki Zîtuvâ mevkiinde[39] Küda ile Kedâ arasındaki Seniyyeteyn'de geçirdi.[40]

6 Zilhicce Salı/Mekke

Sabah namazını Zîtuvâ'da kılıp guslettikten sonra hareket etti.[41] Mekke'ye Bathâ'daki Kedâ denilen yukarı vadi (bugünkü Ma'lâ) yolundan girdi.[42]

Hz. Peygamber Mekke'ye girince insanlara şunları ilân etti: *"Sizden kurbanlık getirenler (ihramlarını muhafaza etsinler). Bu kimselere haccı eda edinceye kadar ihramlının yapması yasak olan hiçbir şey helâl olmaz. Kurbanlık getiremeyenler ise Beyt'i tavaf, Safâ ile Merve arasında sa'y etsin, saçını kısaltıp ihramından çıksın. Sonra (Arafat'a çıkılacağı sırada) hac için tekrar ihrama girip telbiye etsin. (Minâ'da) kesecek kurban bulamayanlar (hac niyetiyle ihrama girdikten sonra), hac sırasında üç gün, (memleketine) döndüğü zaman da yedi gün olmak üzere toplam on gün oruç tutsun."*[43]

Peygamber (sav) Mescid-i Harâm'a geldiğinde ilk önce abdest aldı. Sonra Hacerülesved'i selâmlayarak Kâbe'yi tavaf etmeye başladı. Tavafın ilk üç şavtını (turunu) koşar gibi, dört şavtını ise yürüyerek yaptı.[44] Rükn-i Yemânî ile Hacerülesved arasında şu duayı okudu: *"Rabbenâ âtina fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhıreti haseneten ve kınâ azâbe'n-nâr!"(Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru!)*[45]

Kâbe etrafında yedi şavtlık tavafını tamamladıktan sonra İbrâhim (as) Makamı'na vararak, *"İbrâhim'in Makamı'nı namazgâh edinin!"*[46] âyetini okudu. Makamı, kendisiyle Beyt-i Şerîf arasına aldı. Orada kıldığı iki rekât namazda İhlâs ile Kâfirûn sûrelerini okudu.

Sonra dönerek Hacerülesved'i tekrar selâmladı ve Safâ kapısından Safâ tepesine çıktı. Safâ'ya yaklaşınca, *"Safâ ve Merve, Allah'ın koyduğu nişanlardandır..."*[47] âyetini okudu ve *"Allah'ın başladığından başlıyorum."* diyerek Safâ'dan başladı.

Safâ tepesinin üzerine çıkıp Beyt-i Şerîf'i görünce kıbleye döndü ve şöyle buyurdu: *"Allâhü ekber! Lâ ilâhe illâllâhü vahdehû lâ şerîke leh! Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr. Lâ ilâhe illâllâhü vahdeh! Enceze*

[38] M2919 Müslim, Hac, 120.
[39] B1573-B1574 Buhârî, Hac, 38-39, M3013 Müslim, Hac, 202.
[40] VM3/1094 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1094-1098.
[41] B1573-B1574 Buhârî, Hac, 38 39; M3013 Müslim, Hac, 202.
[42] B1576 Buhârî, Hac, 41.
[43] B1691 Buhârî, Hac, 104.
[44] VM3/1094 Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1094-1098; M2950 Müslim, Hac, 147.
[45] Bakara, 2/201; D1892 Ebû Dâvûd, Menâsik, 51.
[46] Bakara, 2/125.
[47] Bakara, 2/158.

va'deh ve nasara abdeh ve hezeme'l-ahzâbe vahdeh!" (Tek bir Allah'tan başka ilâh yoktur. O'nun ortağı yoktur. Mülk de O'nundur, hamd de O'na mahsustur. O, her şeye kadirdir! Bir tek Allah'tan başka ilâh yoktur. Vaadini yerine getirdi, kulunu muzaffer kıldı. Tek başına birleşik düşman ordularını bozguna uğrattı.)[48]

Bu kısımda başka dualar da etti ve söylediklerini üç defa tekrarladı. Sonra Merve'ye doğru yürüdü. (Safâ ile Merve arasındaki) vadinin ortasına indiği vakit (bugünkü iki yeşil direk arasında) hızlıca yürüdü. Vadiden çıkınca normal yürüyüşüne devam etti. Nihayet Merve'ye geldi. Merve tepesinde de Safâ'da yaptığı gibi hareket etti. Merve üzerine son çıkışında, *"Eğer bu hac işini yeniden yapmış olsaydım, kurban getirmez, hac ile birlikte ben de umre yapardım. Şimdi sizden yanında kurbanı olmayanlar derhâl ihramdan çıksın ve haccını umreye çevirsin!"* buyurdu. Bunun üzerine Sürâka b. Mâlik b. Cü'şûm ayağa kalkarak, "Yâ Resûlallah! Bu durum, bizim bu senemize mi mahsus, yoksa ilelebet devam edecek mi?" diye sordu. Resûlullah (sav) parmaklarını birbirine kenetleyerek üç defa, *"Umre, hacca dâhil olmuştur. Hayır, ebedî olarak devam edecektir!"* buyurdu.[49]

Hz. Peygamber bu tavaf ve sa'yinden sonra ihramdan çıkmadı.[50] Haccını bitirip bayram günü kurbanını kesinceye kadar ihram yasaklarından olan hiçbir şeyi yapmadı. Kurbanlarını getiren kimseler de Resûlullah'ın yaptığı gibi yaptılar.[51] Yani hac vazifelerini tamamlayıncaya kadar ihramdan çıkmadılar.

7 Zilhicce Çarşamba/Hacûn-Ebtah-Bathâ-Muhassab

Tavaf ve sa'ydan sonra Hz. Peygamber hacca niyet ederek Mekke'nin üst tarafındaki Hacûn mevkiinde konakladı. Yaptığı tavaftan sonra, artık ta Arafat'tan dönünceye kadar Kâbe'ye bir daha yaklaşmadı. Ashâbına, Beyt'i tavaf etmelerini, Safâ ile Merve arasında sa'y etmelerini, sonra da saçlarını kısaltmalarını, bundan sonra da ihramdan çıkmalarını emretti. Peygamber'in bu emri, beraberinde kurbanlığı bulunmayan kimseler içindi.[52]

Mekke civarında ikamet ettiği bu günlerde, Müslümanların konakladıkları yer olan o gün itibariyle Mekke dışındaki Ebtah/Bathâ/Muhassab denilen yerde çadırını kurdurdu ve orada konakladı. Bu süre içinde namazları ikişer rekât kıldı. Ashâbına çok düşkün olan Rahmet Elçisi, onlarla birlikte, açık arazide, basit bir çadırın içinde kalmayı tercih etti. Hemen Kâbe'nin yanı başında evi olan amcasının kızı Ümmü Hânî'nin Mekke'deki evlerde kalması yönündeki davetini dahi kabul etmedi ve hal-

48 M2950 Muslim, Hac, 147
49 M2950 Muslim, Hac, 147
50 B1614-B1615 Buhârî, Hac, 63
51 B1691 Buhârî, Hac, 104.
52 B1545 Buhârî, Hac, 23, B1625 Buhârî, Hac, 70

kın arasından ayrılmadı. Arafat'a çıkıncaya kadar orada kaldığı gibi, Mina dönüşünde de burada konakladı. Ne bir evde kaldı, ne bir gölge aradı.[53]

Hadis kaynaklarına göre ise Hz. Peygamber, Mekke'ye Zilhicce'nin dördüncü sabahında geldi. Arafat'a çıkmalarına beş gün vardı.[54] Terviye gününe kadar pazar, pazartesi, salı ve çarşamba günlerinde Müslümanlarla birlikte Mekke dışındaki Ebtah denilen açık alanda konakladı ve namazı ikişer rekât kıldı.[55]

8 Zilhicce Perşembe/Ebtah-Mina-Nemire

Zilhiccenin sekizinci günü olan terviye günü gelince Mina'ya doğru hareket etti ve herkes yeniden hacca niyetlendi. Resûlullah (sav) hayvanına bindi. Mina'da öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldı.[56]

9 Zilhicce Cuma/Nemire-Arafat-Müzdelife

Resûlullah (sav) arefe günü sabah namazını kılınca güneş doğuncaya kadar durdu. Ve kendisi için Nemire denilen yere bir çadır kurulmasını emir buyurdu. Mina'dan Arafat'a hareket etti. Ashâbı ile beraber Mina'dan Arafat'a kuşluk vakti geçti. Kimi telbiye, kimi de tekbir getiriyordu.[57] Arafat bölgesine gelince, Nemire denilen yerde kendisi için hazırlanan çadırda konakladı. Güneş batıya doğru kayınca, Kasvâ isimli devesiyle vadinin ortasına geldi ve orada insanlara hitap etti. Öğle namazı vakti olunca Bilâl ezan okudu ve kâmet getirdi. Resûlullah (sav) öğle sıcağında önce öğle namazını kıldırdı. Sonra tekrar kâmet getirdi, ikindi namazını kıldırdı ve ikisi arasında başka namaz kılmadı.[58] Sonra Arafat'ta kızıl bir devenin üzengileri üzerinde ayağa kalkmış olduğu hâlde tekrar halka hitap etti.[59] Hutbesinde şöyle buyurdu: *"(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde bu (arefe) gününüz nasıl saygın ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve haysiyetiniz) da aynı şekilde saygındır (dokunulmazdır)..."*[60]

Arafat'ta Necidliler gelip hac hakkında sorular sorduklarında Resûlullah (sav) bir şahsa şöyle ilân ettirdi: *"Hac, Arafat'(ta bulunmak)tır. Kim, Müzdelife gecesinde sabah namazından önce Arafat'a gelirse hacca yetişmiş sayılır. Mina'da üç gün kalınır. Kim acele eder iki günde dönerse bir sakınca yoktur. Kim de tehir ederse yine bir sakınca yoktur."* Resûlullah (sav) konuştukça bir şahıs da yüksek sesle bunları insanlara aynen aktararak duyuruyordu.[61] Bazı kaynaklara göre Hz. Peygamber'in emriyle hutbesini aktaran bu şahıs, Rebîa b. Ümeyye b. Halef'ti.[62]

53 [illegible]
54 [illegible]
55 ZD2/280 İbnu'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, II, 280-283; SH957, İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 76.
56 M29[illegible] Müslim, Hac, 147.
57 N3001 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 191; M2950 Müslim, Hac, 147.
58 M2950 Müslim, Hac, 147; N656 Nesâî, Ezân, 18.
59 D1916 D1917 Ebu Dâvûd, Menâsik, 61; İM3057 İbn Mâce, Menâsik, 76.
60 B67 Buhârî, İlim, 9; M4[illegible] Müslim, Kasâme, [illegible]
61 N3[illegible] Nesâî, Menâsiku'l-hac, 211; T889 Tirmizî, Hac, 57.
62 [illegible] *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 67; MK[illegible] Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 138.

Bundan sonra hayvanına binerek vakfe yaptığı Rahmet dağının eteklerine vardı. Devesi Kasvâ'nın göğsünü kayalara çevirdi. Yayaların toplandığı yeri önüne aldı ve kıbleye döndü. Artık güneş kavuşuncaya kadar Arafat'ta vakfe yaptı.[63] *"Duaların en faziletlisi, arefe günü yapılandır."*[64] buyuran Allah Resûlü, Arafat akşamı vakfe yerinde şöyle dua etti: *"Allah'ım, senin buyurduğun gibi ve bizim söylediğimizden daha hayırlı biçimde hamd sana mahsustur. Allah'ım! Benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm senin içindir. Dönüşüm de sanadır. Yâ Rabbi, ardımdan bütün varlığım sana kalacaktır. Allah'ım kabir azabından, gönül vesvesesinden ve işlerin dağılıp karmaşık hâle gelmesinden sana sığınırım. Allah'ım rüzgârın getireceği kötülüklerden sana sığınırım."*[65]

Vakfe esnasında şöyle buyurdu: *"Burası Arafat'tır, burası vakfe yapılacak yerdir. Arafat bölgesinin tamamı vakfe yeridir."* Sonra güneş batıp da tamamen kaybolduğunda oradan ayrılmak için hareket etti. Üsâme b. Zeyd'i devesinin arkasına aldı.[66] Müzdelife'ye doğru hareket ettiği zaman Resûlullah, normal bir şekilde ilerliyor fakat müsait olan geniş meydanlarda ise hafifçe hızlanıyordu.[67] Bir ara Peygamber (sav) arka tarafında develeri hızlı sürmek için şiddetli bağırma çağırma ve develeri dövme sesleri işitti. Bunun üzerine Peygamberimiz onlara kamçısı ile işaret etti ve *"Ey insanlar! Sakin olun! Çünkü iyilik, acelecilikle sağlanmaz!"* buyurdu.[68]

Kasvâ'nın yularını o kadar kasmıştı ki nerdeyse başı, semerinin altındaki deriye çarpıyordu. Kum tepelerine geldikçe hayvanın dizginini çekiyor, düze çıkıncaya kadar biraz gevşetiyordu. Nihayet Müzdelife'ye vardı ve orada akşamla yatsı namazlarını bir ezan ve iki kâmetle peş peşe kıldırdı. Aralarında hiçbir nafile namaz kılmadı. Sonra Resûlullah (sav) fecre kadar uzanıp istirahat etti.[69]

O gece ay batınca, ailesinden zayıf ve güçsüz olanlara –şeytan taşlamada izdihamda kalmasınlar diye– sabah olmadan Mina'ya gitmelerine izin verdi.[70]

10 Zilhicce Cumartesi/Müzdelife-Mina-Mekke

Sabahleyin namazını kıldı. Sonra Kasvâ'ya binerek Meş'ar-i Harâm'a, "Kuzâh" denilen yere geldi. Orada vakfe yaptı ve şöyle buyurdu: *"Burası Kuzâh'tır ve vakfe yapılacak yerdir. Buranın (Müzdelife'nin) tamamı vakfe yapılacak yerdir."*[71] Kıbleye karşı dönerek tekbir, tehlil ve kelime-i tevhid ifadeleriyle Allah'a dua etti. Ve ortalık iyice aydınlanıncaya kadar vakfeye devam etti. Sonra güneş doğmadan yola koyuldu.[72]

[63] M2950 Müslim, Hac, 147.
[64] MU951 *Muvatta'*, Hac, 81; T3585 Tirmizî, Deavât, 122.
[65] T3520 Tirmizî, Deavât, 87.
[66] T885 Tirmizî, Hac, 54.
[67] B1666 Buhârî, Hac, 92; N3054 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 214.
[68] B1671 Buhârî, Hac, 94.
[69] M2950 Müslim, Hac, 147.
[70] B1676 Buhârî, Hac, 97.
[71] T885 Tirmizî, Hac, 54; D1935 Ebû Dâvûd, Menâsik, 64.
[72] M2950 Müslim, Hac, 147.

Resûlullah (sav) Akabe sabahı (Akabe cemresine taş atılacak olan bayramın ilk günü sabahı) devesinin üzerinde iken İbn Abbâs'a seslenerek, *"Benim için çakıl taşları topla."* buyurdu. Bunun üzerine İbn Abbâs, onun için parmaklarıyla fırlatılacak büyüklükte yedi tane çakıl taşı topladı. Allah Resûlü, taşları avucunda hareket ettirerek şöyle buyurdu: *"Bunlar gibi (küçük taşlar) atın."* Sonra sözlerine şunları ekledi: *"Ey insanlar! Dinde aşırılıktan sakının. Çünkü sizden öncekiler dinde aşırılığa kaçtıkları için helâk oldular."*[73]

Fil ordusunun helâk edildiği yer olan Müzdelife ile Mina arasındaki Muhassir vadisinden geçerken devesini kamçıladı ve hızlıca geçti.[74]

Fadl b. Abbâs'ı devesinin arkasına aldı, şeytan taşlama yerine gelerek taş attı.[75] Sonra büyük cemreye çıkan orta yolu tuttu. Nihayet ağacın yanındaki cemreye vardı. Oraya, vadinin içinden yedi ufak taş attı. Her birini atarken tekbir getiriyordu.[76]

Peygamber Efendimizin çok sevdiği Üsâme ile müezzini Bilâl de beraberindeydi. Onlardan biri Hz. Peygamber'in (sav) devesinin yularını tutuyor, diğeri ise elbisesini kaldırarak onu sıcaktan koruyordu. Böylece Allah Resûlü cemre-i Akabe'de taşları attı.[77]

Bayramın ilk günü cemreler arasında durdu. Sonra orada bulunanlara hitap etti.[78]

Hz. Peygamber (sav) Mina'da belli bir düzen içinde halkı yerlerine yerleştirdi. Kıble (ciheti)nin sağına işaret ederek, *"Muhacirler burada konaklasın."* kıble (ciheti)nin soluna işaret ederek, *"Ensar da burada konaklasın. Diğer insanlar da onların çevresine yerleşsinler."* buyurdu.[79]

Bilâhare kurban yerine giderek develerini kendi eliyle boğazladı. Sonra bıçağı Hz. Ali'ye verdi. Geri kalan develeri de o boğazladı. Ve Hz. Ali'yi kurbanına ortak etti. Sonra her deveden bir parça alınmasını emir buyurdu. Bunlar bir çömleğe konarak pişirildi. İkisi de develerin etinden yiyip, çorbasından içtiler.[80]

Ayrıca Resûlullah (sav) Kurban Bayramı'nın ilk günü Mina'da, eşleri adına da sığır kurban etmişti.[81]

Kurban kesme işini tamamlayınca başını tıraş ettirdi.[82]

Sonra ashâbına yine bir hutbe irad etti. Bu hutbesinde, *"Hacdaki görevlerinizi (beni izleyerek) öğrenin! Çünkü bilmiyorum, belki de bu haccımdan sonra bir daha haccedemem."* diyerek âdeta onlarla vedalaştı.[83] *"İşte burası kurban kesme yeridir. Mina'nın tamamı kurban kesme yeridir."* buyurdu.[84] Hutbesini yine Rebîa b. Ümeyye yüksek sesle tekrarlayarak insanlara duyurmaktaydı.[85]

[73] İM3029 İbn Mâce, Menâsik, 63; N3059 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 217.
[74] T885 Tirmizî, Hac, 54.
[75] T885 Tirmizî, Hac, 54.
[76] M2950 Müslim, Hac, 147
[77] M3139 Müslim, Hac, 312; HM27801 İbn Hanbel, VI, 403.
[78] D1945 Ebû Dâvûd, Menâsik, 66; İM3058 İbn Mâce, Menâsik, 76.
[79] D1951 Ebû Dâvûd, Menâsik, 69.
[80] M2950 Müslim, Hac, 147; T815 Tirmizî, Hac, 6.
[81] B2952 Buhârî, Cihâd, 105; M2919 Müslim, Hac, 120.
[82] B4411 Buhârî, Meğâzî, 78.
[83] M3137 Müslim, Hac, 310; D1970 Ebû Dâvûd, Menâsik, 77.
[84] T885 Tirmizî, Hac, 54; M2952 Müslim, Hac, 149.
[85] HS6/10 İbn Hişâm, *Sîret*, VI, 10.

Has'am kabilesinden genç bir kadın Resûlullah'a (sav) gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın, kulları üzerine haccı farz kılması, babamın çok yaşlandığı ve binek üzerinde oturamaz hâle geldiği bir zamana rastladı. Onun yerine haccedebilir miyim?" diye sordu. Resûlullah (sav), *"Evet."* buyurdu.[86]

Ondan sonra Resûlullah (sav) oradan ayrılarak Beyt-i Şerîf'e gitti.

Peygamber (sav) Beyt-i Şerîf'i ve Safâ ile Merve arasını, devesi üzerinde tavaf ve say etti. Bu şekilde yüksekte bulunması, her tarafı dolduran halkın kendini görmesi ve soru sorabilmesi içindi.[87] Hatta Hacerülesved'i de deve üzerinden tekbir getirerek elindeki "mihcen" denilen değnek ile selâmladı.[88]

Arkasından zemzem sâkiliği yapan Abdülmuttaliboğulları'na gitti. Ve onlara *"Abdülmuttaliboğulları! Su çekin! Şayet insanların hacılara su dağıtma görevi konusunda sizi üsteleyeceklerinden endişe etmeseydim, ben de sizinle birlikte su çekerdim."* buyurdu. Onlar da kendisine bir kova su takdim ettiler. Resûlullah (sav) bu sudan içti.[89]

Tekrar Mina'ya döndü ve öğle namazını Mina'da kıldı.[90]

11 Zilhicce Pazar/Mina-Cemerât-Mekke

Hz. Peygamber, ertesi gün şeytan taşlamak üzere, cemrelere gitti. Mescid-i Hayf tarafındaki ilk cemreden başladı. Her biri için tekbir getirerek tek tek yedi taş attı. Oradan önündeki cemreyi geçip ilerledi, kıbleye yönelerek ellerini kaldırıp, uzun uzun dua etti. Sonra orta cemreye geldi ve aynı şekilde ona da taş attı. Vadinin sol tarafına doğru biraz ilerledi ve tekrar durup kıbleye yönelerek ellerini kaldırdı ve yine evvelki gibi uzunca bir dua daha yaptı. Oradan üçüncü cemre olan Akabe cemresine geldi. Beyt'i soluna, Mina'yı sağına alarak aynı şekilde yedi taş daha attı.[91] Mina gecelerinde hacılara su dağıtmak için izin isteyen amcası Hz. Abbâs'ın Mekke'de kalmasına;[92] develerinin yanında bulunmaları için de çobanların Mina dışında gecelemelerine ve görevleri sebebiyle onların şeytanı bayramın birinci ve üçüncü günleri taşlamalarına izin verdi.[93]

Resûlullah'a (sav) Mina günlerinde yanlışlıkla yapılan bazı şeyler sorulduğunda, *"Zararı yok."* diyordu. Adamın biri, "Kurban kesmeden tıraş oldum." dedi. Resûlullah (sav) ona, *"Zararı yok."* buyurdu. Başka biri de, "Akşamdan sonra cemreyi taşladım." diye sordu. Ona da *"Zararı yok."* buyurdu.[94] Sonra bir adam daha gelip, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben tıraş olma-

[86] B1513 Buhârî, Hac, 1
[87] M3075 Müslim, Hac, 255
[88] B1607 Buhârî, Hac, 48.
[89] M2950 Müslim, Hac, 147.
[90] M3165 Müslim, Hac, 335.
[91] B1753 Buhârî, Hac, 142. B1751 Buhârî, Hac, 140. M3134 Müslim, Hac, 307. Mina
[92] B1634 Buhârî, Hac, 75. B1745 Buhârî, Hac, 133
[93] D1975 Ebû Dâvud, Menâsik, 77. 1955 Tirmizî, Hac, 108
[94] B84 Buhârî, İlim, 24. N3069 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 224

dan hac tavafını yaptım." deyince Resûlullah (sav), *"Tıraş ol veya saçını kısalt, zararı yoktur."* buyurdu. Başka bir adam gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü, şeytan taşlamadan önce kurban kestim." dedi. Resûlullah (sav), *"Şeytan taşla, zararı yoktur."* buyurdu.[95]

12 Zilhicce Pazartesi/Mina

Hz. Peygamber, yukarıda zikredilen hac görevlerini ilk iki güne sıkıştırarak acele etmeyip üç günlük teşrik tekbirleri günlerine tehir etti ve kalan cemrelerin taşlanmasını da tamamladı.[96]

Peygamber (sav) Mina'da iken Kurban Bayramı'nın üçüncü günü, şöyle buyurdu: *"Biz yarın inşallah Kinâneoğulları semtine ineceğiz. Bir zamanlar orada Kureyş ile Kinâneoğulları küfür üzere anlaşmışlardı."* Zührî der ki: "Bu anlaşma, Kinâneoğulları'nın Kureyş ile Hâşimoğulları hakkında onlarla evlenmemek, onlarla alışveriş yapmamak ve onları barındırmamak üzere yaptıkları anlaşmadır."[97]

13 Zilhicce Salı/Mina-Muhassab

Salı günü öğleden sonra Muhassab/Ebtâh/Kinâneoğulları semtine geldi ve Ebû Râfi'in çadırı oraya kurduğunu görünce inip orada konakladı. Aslında Allah Resûlü ona burada çadır kurmasını emretmemişti, fakat Allah'tan bir tevafuk sonucunda böyle oldu.[98]

Öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını orada kıldı ve bir müddet uyudu. Gece bineğiyle Mekke'ye gitti ve tavafını yaptı.[99]

"İnsanlar hem umre hem de hac yaparak evlerine dönüyorlar. Oysa ben sadece haccedebildim." diyerek üzüntüsünü dile getiren Hz. Âişe'nin, kardeşi Abdurrahman ile birlikte Ten'îm'e gidip ihrama girmek suretiyle yarım kalan umresini tamamlamasını sağladı.[100]

14 Zilhicce Çarşamba/Mekke

Resûlullah, sahâbîleri için hareket duyurusunu yaptırdı. Ashâbıyla birlikte sabah namazından evvel gelip Beyt'i tavaf etti. Sonra da Medine'ye yöneldi.[101] Medine'ye dönüşte Kudâ denilen aşağı vadi yolundan çıktı.[102]

15-21 Zilhicce Perşembe-Çarşamba/Mekke-Zülhuleyfe

Allah Resûlü, hac vazifesini tamamladıktan sonra bir hafta sürecek olan dönüş yolunda da aynı güzergâhı takip etti. Kaynaklar dönüş yolcu-

95 [illegible] Hac, 34
96 ZD2/235 [illegible], II, 235-236
97 D2010 Ebû Dâvûd, [illegible] 10; B1590 Buhârî, Hac, 45
98 M31[illegible] Müslim, Hac, [illegible]
99 B1764 Buhârî, Hac, 14[illegible]
100 B1786 Buhârî, Umre, 7; M2919 Müslim, Hac, 1[illegible]
101 B1788 Buhârî, Umre, 9; [illegible]
102 B1576 Buhârî, Hac, 41

luğuyla ilgili detayları vermemekte, sadece Medine'ye varışı ve girişi anlatmakla yetinmektedir. Buna göre Mekke'den dönüşünde âdeti olduğu üzere Allah Resûlü Zülhuleyfe'de kaldı ve geceyi orada geçirdi.[103]

22 Zilhicce Perşembe/Medine

Sabah olunca Muarris yolundan Medine'ye her zamanki gibi tekbir getirerek, hamd ve senâ ile dualar ederek girdi.[104] Mescide varınca devesini mescidinin önünde çöktürdü, önce mescide girip orada iki rekât namaz kıldı, sonra da evine girdi.[105]

Rahmet Elçisi'nin Arafat hutbesinde, *"Belki de bu hacamdan sonra bir daha haccedemem."*[106] buyurması ve iki üç ay sonra vefat etmesi sebebiyle tarihe "Veda Haccı" olarak geçen bu mukaddes yolculuğu böylece sona erdi. O, bu haccıyla kendisine inen vahyi tebliğ etti, emaneti yerine getirdi ve ashâbına her zamanki gibi içten davrandı. Yüz bin kişilik ashâbı da buna şahitti. Arafat'ta inen şu âyet-i kerime de bunu teyit etti: *"Bugün, sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'dan razı oldum."*[107]

Ve Allah Resûlü, bu ilk ve son haccından birkaç ay sonra dünyaya veda etti.

103 B1533 Buhârî, Hac, 15.
104 M3278 Müslim, Hac, 428.
105 D2782 Ebû Dâvûd, Cihâd, 166.
106 M3137 Müslim, Hac, 310.
107 Mâide, 5/3

HZ. PEYGAMBER'İN MİRASI ve VASİYETİ

عَنْ اَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bize mirasçı olunmaz, geriye bıraktığımız ise sadakadır!"
(M4585 Müslim, Cihâd, 56)

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ دِينَارًا وَلاَ دِرْهَمًا وَلاَ شَاةً وَلاَ بَعِيرًا وَلاَ أَوْصَى بِشَيْءٍ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَقْتَسِمُ وَرَثَتِي دِينَارًا، مَا تَرَكْتُ بَعْدَ نَفَقَةِ نِسَائِي وَمُئُونَةِ عَامِلِي فَهُوَ صَدَقَةٌ."

عَنْ قَيْسِ بْنِ كَثِيرٍ قَالَ: قَدِمَ رَجُلٌ مِنَ الْمَدِينَةِ عَلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ وَهُوَ بِدِمَشْقَ فَقَالَ: مَا أَقْدَمَكَ يَا أَخِي؟ فَقَالَ: حَدِيثٌ بَلَغَنِي أَنَّكَ تُحَدِّثُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ... قَالَ: فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"...إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الأَنْبِيَاءِ إِنَّ الأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلاَ دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَّثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَ بِهِ فَقَدْ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ."

حَدَّثَنَا طَلْحَةُ بْنُ مُصَرِّفٍ قَالَ سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى ﷺ هَلْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَوْصَى؟ فَقَالَ لاَ. فَقُلْتُ: كَيْفَ كُتِبَ عَلَى النَّاسِ الْوَصِيَّةُ أَوْ أُمِرُوا بِالْوَصِيَّةِ؟ قَالَ: أَوْصَى بِكِتَابِ اللَّهِ.

Hz. Âişe diyor ki: "Resûlullah (sav) vefatında geriye ne bir dinar, ne bir dirhem, ne koyun ne de deve bıraktı. Hiçbir şey de vasiyet etmedi."

(M4229 Müslim, Vasiyye, 18; N3651 Nesâî, Vesâyâ, 2)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Vârislerim ne bir tek dinarı ne de dirhemi paylaşsınlar. Hanımlarımın nafakasından ve hizmetçimin ihtiyacından sonra bıraktığım mallar sadakadır."*

(B2776 Buhârî, Vesâyâ, 32)

Kays b. Kesîr anlatıyor: Medine'den bir adam Dımaşk'ta bulunan Ebu'd-Derdâ'nın yanına geldi. Ebu'd-Derdâ ona, "Kardeşim, seni buraya getiren nedir?" diye sordu. Adam, "Senin Resûlullah'tan (sav) naklettiğini öğrendiğim bir hadis." cevabını verdi... Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ dedi ki, "Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işittim: '*...Kuşkusuz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakırlar; onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa büyük bir pay almış olur.*'"

(T2682 Tirmizî, İlim, 19)

Talha b. Musarrif anlatıyor: "Abdullah b. Ebû Evfâ'ya (ra), 'Peygamber (sav) vasiyette bulundu mu?' diye sordum. 'Hayır.' dedi. 'Peki, insanlara vasiyette bulunmak nasıl farz kılındı ya da sadaka ile nasıl emrolundular?' dedim. '(Resûlullah) Allah'ın Kitabı'nı (rehber edinmeyi) vasiyet etti.' diye cevap verdi."

(B2740 Buhârî, Vesâyâ, 1)

Allah Resûlü, sahip olduğu mallar konusunda vefatından önce herhangi bir vasiyette bulunmamıştı. Vârislerinden bazıları mirastan paylarını almak üzere Halife Hz. Ebû Bekir'e ve Hz. Ömer'e başvurmuşlardı. Resûlullah vefat edince Hz. Peygamber'in eşleri, Hz. Osman'ı Hz. Ebû Bekir'e gönderip Resûlullah'tan kalan miraslarını istemeyi düşünmüşlerdi. Bunun üzerine Hz. Âişe, "Resûlullah, *'Bize mirasçı olunmaz, geriye bıraktığımız ise sadakadır!'* buyurmadı mı?" diyerek buna karşı çıkmıştı.[1] Diğer bir rivayete göre ise o, "Allah'tan korkmuyor musunuz? Siz Resûlullah'ın, *'Bizim mirasçımız olmaz, bıraktığımız sadakadır. Ancak şu kalan mal Muhammed'in ailesinin ihtiyaçları ve misafirlerinin ağırlanması içindir. Ben ölünce ise bu mal, benden sonra yönetimi üstlenecek kimseye aittir.'* buyurduğunu işitmediniz mi?" demişti.[2] Bunun üzerine onlar, Hz. Âişe'nin sözüne razı olarak bu isteklerinden vazgeçmişlerdi.[3]

Allah Resûlü'nün eşlerinin talep ettiği söz konusu gelirler şu şekilde elde edilmişti: Hz. Peygamber, Allah'ın kendisine tahsis ettiği savaş ganimetlerinin beşte bir hissesine[4] ve savaşsız elde edilen fey denilen gayri menkullere sahipti.[5] Şahsına mahsus bu mallarda istediği gibi tasarruf hakkı olmasına rağmen o, bu toprakları bile Müslümanların faydasına sunmuştu. Fedek'te bulunan araziyi, ihtiyacı olan yolculara tahsis etmiş, Hayber'deki araziyi ise ikisini Müslümanlar arasında, birini de kendi ailesinin geçimine harcamak üzere üçe bölmüştü.[6] Nadîroğulları'nın mallarından, ailesinin bir senelik nafakasını alır, kalan mallarını da Allah rızası için harcardı.[7] Acaba Allah Resûlü'nün sahip olduğu bu mülkiyet, onun vefatından sonra ne olacaktı? Kur'an'da ortaya konulan miras hükümleri uyarınca –bütün Müslümanların mallarında olduğu gibi– vârislerine mi taksim edilecekti? Yoksa farklı bir uygulama mı yapılacaktı?

Allah Resûlü'nün eşleri gibi kızı Hz. Fâtıma da bir defasında Hz. Peygamber'in mirasıyla ilgili talepte bulunmuştu. Hz. Fâtıma, Hz. Ebû Bekir'e haber göndererek ondan Allah'ın, Medine ve Fedek'te Resûlullah'a vermiş olduğu feyden payına düşecek mirasını istemişti. Hz. Ebû Bekir, "Şüphe yok ki Resûlullah (sav), *'Bize mirasçı olunmaz, geriye bıraktığımız ise sadakadır. Muhammed'in aile fertleri ancak şu maldan yiyebilirler.'* buyurdu."

[1] B6730 Buhârî, Ferâiz 3; M4585 Müslim, Cihâd ve siyer, 56.
[2] D2977 Ebû Dâvûd, İmâre, 18, 19; M4579 Müslim, Cihâd ve siyer, 51.
[3] MA9773 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 471.
[4] Enfâl, 8/41.
[5] Haşr, 59/6-7.
[6] D2967 Ebû Dâvûd, İmâre, 18, 19.

dedi ve sözlerine şöyle devam etti: "Allah'a yemin olsun ki ben, Resûlullah'ın (sav) geriye bıraktığı sadakasından hiçbir şeyi Resûlullah (sav) zamanındaki hâlinden farklı bir hâle çevirmem. Dolayısıyla bu mallar hakkında Resûlullah'ın (sav) uyguladıklarını aynen uygulayacağım."[8] Böylece Hz. Ebû Bekir, söz konusu mallardan Fâtıma'ya herhangi bir şey vermedi.[9] Eşi Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra biat etmek üzere kendisiyle görüşen Hz. Ali'ye de bu konuyu açan Hz. Ebû Bekir, "Bu mallar hakkında sizinle benim aramda geçen tartışmaya gelince, bu hususta ben haktan ayrılmış değilim. Zira ben Resûlullah'ın yaptığını gördüğüm bir şeyi terk etmem, mutlaka onu yaparım." demişti.[10]

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre ise Hz. Fâtıma ile Hz. Ebû Bekir arasında şöyle bir konuşma gerçekleşti: Hz. Fâtıma gayet açık bir şekilde halifeye sordu: "Sana kim vâris olacak?" "Ailem ve çocuklarım." dedi yeni halife. Bu defa Hz. Fâtıma, "Peki, ben niçin babama vâris olamıyorum?" deyince, Hz. Ebû Bekir şöyle dedi: "Ben Resûlullah'ı (sav) şöyle söylerken işittim: *'Biz peygamberlere vâris olunmaz.'* Fakat Resûlullah'ın (sav) baktığı kimselere ben bakacağım. Onun nafakalarını temin ettiği kimselerin nafakalarını ben temin edeceğim."[11]

Aynı sahneyi Hz. Peygamber'in amcasının kızı olan Ümmü Hânî'nin anlatımı ise şöyledir: "Fâtıma, Ebû Bekir'den yukarıdaki gibi bir cevap alınca, 'Nasıl oluyor da Hz. Peygamber'e biz değil de sen vâris oluyorsun?' diye sormuştu. Ebû Bekir, 'Ey Resûllulah'ın kızı! Vallahi ben babanın ne arazisine ne altın ve gümüşüne ne hizmetçisine ve ne de herhangi bir malına vâris oldum!' cevabını vermişti. Bu defa Fâtıma, 'Allah'ın bizlere tahsis ettiği şu anda senin elinin altında bulunan ganimetlerden ayrılan hisse ne?' diye tekrar sorunca o, 'Ben Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: *'O (mallar) Allah'ın beni kendileri ile doyurduğu yiyeceklerdir. Ben öldüğümde ise Müslümanlar arasında dağılacaktır.'* dedi."[12]

Hz. Fâtıma'nın, Hz. Ebû Bekir'e müracaatı, ona sorduğu sorular ve aralarında geçen bu konuşma, onun bu husustaki hükmü bilmediğini, Hz. Peygamber'in de diğer insanlar gibi genel miras hükümlerine tâbi olduğu kanaatini taşıdığını göstermektedir.

Peygamber olmasının yanında, aynı zamanda Medine toplumunun lideri olan Allah Resûlü, abartılı bir hayat yerine, mütevazı bir yaşantıyı tercih etmişti. Diğer peygamberler gibi tebliğ görevini karşılıksız yapmış, başkaları gibi mal mülk edinip biriktirmemişti. Bu nedenledir ki mütevazı

[7] M4577 Müslim, Cihâd ve siyer, 49; D2963 Ebû Dâvûd, İmâre, 18, 21.
[8] D2968 Ebû Dâvûd, İmâre, 18, 19, B3093 Buhârî, Farzu'l-humus, 1.
[9] B4241 Buhârî, Megâzî, 39, M4580 Müslim, Cihâd ve siyer, 52.
[10] M4580 Müslim, Cihâd ve siyer, 52.
[11] T1608 Tirmizî, Siyer, 44, BS13013 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 494.
[12] ST2/314 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 314-315

Peygamber'in geride bıraktığı mal varlığı da son derece mütevazı olmuştu. Hz. Âişe'nin ifadesiyle, "Resûlullah (sav) vefatında geriye ne bir dinar, ne bir dirhem, ne koyun ne de deve bıraktı. Hiçbir şey de vasiyet etmedi."[13] Peygamberimizin hanımlarından Cüveyriye bnt. Hâris'in kardeşi Amr b. Hâris'e göre ise Resûlullah (sav), vefat ettiğinde geriye yalnız beyaz, dişi bir katırla silahını, bir de sadaka olarak tayin ettiği araziyi bırakmıştı.[14] Zaten Rahmet Elçisi, *"Vârislerim ne bir tek dinarı ne de dirhemi paylaşsınlar. Hanımlarımın nafakasından ve hizmetçimin ihtiyacından sonra bıraktığım mallar sadakadır."* buyurmuştu.[15]

Aslında mirasla ilgili düzenlemeler gelmeden önce, Yüce Allah Müslümanlardan, yakın akrabalarına vasiyette bulunmalarını istemişti.[16] Sevgili Peygamberimiz de onlardan vasiyetlerini hazırlamalarını istemişti.[17] Ancak kendisi miras olarak hiçbir şey bırakmadığı gibi herhangi bir maddî vasiyette de bulunmamıştı.

Yine bazı iddiaların aksine Allah Resûlü'nün, kendisinden sonra kimin halife olacağına dair siyasî bir vasiyeti de yoktu. Nitekim Hz. Âişe'nin anlattığına göre onun yanında, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasîsi olduğu dile getirilmişti. O, bu sözlere şaşırarak şöyle dedi: "Hz. Peygamber ona ne zaman vasiyet(ini uygulama yetkisi) vermiş ki! Zira o, göğsüme veya kucağıma yaslanmaktaydı. Bir kap istemişti ki birden kucağıma yığılıverdi. Hatta ben onun vefat ettiğini dahi anlayamadım. Öyleyse ona ne zaman vasiyet vermiş ki!"[18]

Evet, Rahmet Elçisi'nin malî ya da siyasî herhangi bir vasiyeti yoktu. Ancak son peygamber olarak o, ümmetine elbette birçok mânevî değerleri vasiyet etmişti. Bu değerlerin başında da "ilim" gelmekteydi.

Kays b. Kesîr'in anlattığına göre, bir adam Medine'den Şam'da bulunan Ebu'd-Derdâ'nın yanına gelmişti. Onun sırf Resûlullah'tan (sav) rivayet ettiği bir hadisi kendisinden öğrenmek için geldiğini öğrenince Ebu'd-Derdâ şöyle dedi: "Ben Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittim: *'Kim ilim için yola çıkarsa Allah ona cennete giden yolu kolaylaştırır. Melekler, hoşnutluklarından dolayı ilim talebesine kanatlarını serer. Denizdeki balıklara varıncaya kadar yer ve gök ehli âlim kişinin bağışlanması için Allah'a yakarır. Âlimin, âbide (ibadet edene) üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Kuşkusuz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakırlar; onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa büyük bir pay almış olur.'"*[19]

[13] M4229 Müslim, Vasiyye, 18; N3651 Nesâî, Vesâyâ, 2.
[14] B2739 Buhârî, Vesâyâ, 1
[15] B2776 Buhârî, Vesâyâ, 32; M4583 Müslim, Cihâd ve siyer, 55
[16] Bakara, 2/180
[17] B2738 Buhârî, Vesâyâ, 1
[18] B2741 Buhârî, Vesâyâ, 1; M4231 Müslim, Vasiyye, 19
[19] T2682 Tirmizî, İlim, 19; D3641 Ebû Dâvûd, İlim, 1

Ebû Saîd, Resûlullah'ın vefatından sonra kendisini ziyarete gelen bir grup insana, Resûlullah'ın şu tavsiyesini aktarmıştı: *"Size yeryüzünün değişik bölgelerinden din öğrenmek için insanlar geleceklerdir. Onlar size geldiklerinde onlara iyi ve hayırlı tavsiyelerde bulunun."*[20] Anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in geriye bıraktığı miras, ilim; vârisleri de ilim talebeleri ve âlimlerdir.[21]

Şüphesiz Müslümanlar açısından ilmin en önemli kaynağı ise Kur'ân-ı Kerîm idi. Bir gün Abdullah b. Ebû Evfâ'ya, "Peygamber (sav) vasiyette bulundu mu?" diye sorulmuş, o da "Hayır." diye cevap vermişti. Bunun üzerine, "Peki, insanlara vasiyette bulunmak nasıl farz kılındı ya da sadaka ile nasıl emrolundular?" diye sorulduğunda ise o, bu gerçeğe işaret etmişti: "(Resûlullah) Allah'ın Kitabı'nı (rehber edinmeyi) vasiyet etti."[22]

Veda Haccı'nı anlatan Câbir b. Abdullah'tan öğrendiğimize göre de Hz. Peygamber, ashâbına hitap ederken aynı tavsiyede bulunmuştu: *"Size öyle bir şey bıraktım ki ona sıkı sarılırsanız sapıtmazsınız: Allah'ın Kitabı."*[23]

Zeyd b. Erkam anlatıyor: "Bir gün Resûlullah (sav), Mekke ile Medine arasında bulunan Hum denilen su kaynağının yanında bize hitap etmek üzere ayağa kalktı, Allah'a hamd ve senâda bulunup vaaz etti ve bazı hususları hatırlattıktan sonra şöyle buyurdu: *'Dikkat edin ey insanlar! Ben de bir insanım. Rabbimin elçisi (olan ölüm meleği)nin gelmesi ve benim de icabet edeceğim vakit neredeyse yakındır. Ben size iki ağırlığı (sekaleyni) bırakıyorum. Bunlardan ilki Allah'ın Kitabı'dır ki onda, hidayet ve nur vardır. Allah'ın Kitabı'nı alıp (amel edin) ve ona sımsıkı sarılın.'* Bu şekilde insanları Allah'ın Kitabı'na teşvik edip ona yönlendirdi. Sonra da sözüne devam ederek şöyle buyurdu: *'(İkincisi ise) Ehl-i Beytimdir (ev halkımdır). Ev halkım konusunda size Allah'ı hatırlatıyorum, Ev halkım konusunda size Allah'ı hatırlatıyorum, Ev halkım konusunda size Allah'ı hatırlatıyorum.'"*[24]

Dikkat edilirse bu rivayette Hz. Peygamber, bıraktığı iki ağır emanetten söz ettikten sonra, Allah'ın Kitabı'nı almayı, ona sarılmayı emrederken, Ehl-i Beyt'i de üç defa hatırlatmakla yetinmiştir. Bu hutbe, Veda Haccı dönüşü söylendiğine göre o tarihte Resûlullah'ın (sav) birkaç hanımı bulunmaktaydı ve "ev halkı" tabirinden özellikle bunlar kastedilmekteydi. Çünkü Kur'an'ın bildirdiği üzere Resûlullah'ın (sav) Ehl-i Beyt'i, "müminlerin anneleri" olan hanımları idi ve onun ölümünden sonra yine Kur'an'ın emri gereği onlar evlenemeyeceklerdi.[25] Bu durumda Resûlullah'ın onlar hakkında ümmetini uyarması son derece anlamlı ve gerekliydi. Ümmeti, öncelikle hanımları hakkında Allah'ın koymuş olduğu ölçülerden ayrılma-

[20] T2650 Tirmizî, İlim, 4.
[21] D3641 Ebû Dâvûd, İlim, 1; T2682 Tirmizî, İlim, 19.
[22] B2740 Buhârî, Vesâyâ, 1.
[23] M2950 Müslim, Hac, 147.
[24] M6225 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 36.
[25] Ahzâb, 33/6, 53.

malıydı. Maddî ihtiyaçları da yine aynı ölçüler içerisinde karşılanmalıydı. İşte bu nedenledir ki Allah Resûlü, ashâbına ev halkına iyi davranmalarını tavsiye etti, diğer bir ifade ile onlara iyi davranmalarını vasiyet etti.[26] Elbette ki Hz. Peygamber'in başta çocukları ve torunları olmak üzere birinci dereceden yakınları Ehl-i Beyt'tir. Hatta bazı sahâbîlere göre Ehl-i Beyt bütün Müslümanları kapsayan bir ifadedir.Tarih boyunca her peygamberin hayatı, çevresindekileri doğru yola yönlendirmek için onlara tavsiyelerde bulunmakla geçmişti. Hz. İbrâhim ve Hz. Yakub çocuklarına, *"Oğullarım! Allah, sizin için bu dini seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak can verin!"* vasiyetinde bulunmuştu.[27] Hz. Yakub ölüm döşeğinde bile çocuklarını düşünüyor, *"Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?"* diyerek vefatından sonra onların nasıl bir yol takip edeceklerini merak ediyordu. Çocuklarından gelen, *"Senin ve ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur!"* cevabıyla[28] çocuklarına en iyi mirası bırakmış olmanın huzurunu yaşıyordu.

Allah Resûlü de kendisine verilen risâlet görevini en güzel şekilde yerine getirerek ömrünü insanları iyiye ve güzele çağırmaya adamıştı. Artık din tamama ermiş, bu dünyadan ayrılacağının emareleri, en yakınları tarafından fark edilmeye başlanmıştı. Her canlı gibi ölümü tadacak olan Allah Resûlü'nün dünya hayatına veda etme vakti yaklaştığında, ümmetine tavsiyeleri, birer vasiyet olarak algılanmaya başlanmıştı. Sabah namazını kıldırıp çok sevdiği ashâbına dönerek onları oldukça duygulandıran, kalplerini hüzünlendiren dokunaklı sözler söylemişti bir gün. Öyle ki ashâbdan biri dayanamayarak, "Ey Allah'ın Resûlü! Sanki veda konuşması yaptın, bize ne tavsiye edersin?" diye sormaktan kendini alamamıştı. Bunun üzerine Allah Resûlü şu tavsiyelerde bulundu: *"Size Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olmayı ve Habeşli bir köle de olsa (başınızdaki idareciyi) dinleyip itaat etmeyi tavsiye ederim. Çünkü benden sonra yaşayacak olanlarınız çok ihtilâflar görecekler. O hâlde siz, benim sünnetime ve doğru yolu bulan, hidayete erdirilmiş halifelerin sünnetine sarılın! Bunlara azı dişlerinizle (tuttuğunuz gibi sımsıkı) sarılın. Sonradan çıkarılmış (aslı olmayan) şeylerden sakının. Çünkü sonradan çıkarılmış her şey bid'attir..."*[29]

Resûlullah (sav), vefatından sonra ashâbının şirke düşmesinden çok, refah ve zenginliğe erişen İslâm topraklarında, dünyalık için birbirleri ile çekişmelerinden endişe ediyordu. Ukbe b. Âmir'in, "Allah Resûlü'nü minber üzerinde son görüşüm." dediği bir gün, Peygamber (sav), Uhud şehitle-

[26] M6225 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 36
[27] Bakara, 2/132
[28] Bakara, 2/133.
[29] D4607 Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; T2676 Tirmizî, İlim, 16.

rine cenaze namazı gibi namaz kılmış, sonra minbere çıkıp veda edercesine verdiği hutbesinde bu endişesini dile getirmişti: *"Ben havuzumun başına sizden önce varacağım. Onun genişliği Eyle ile Cuhfe arası gibidir. Ben sizin, benden sonra Allah'a şirk koşacağınızdan korkmuyorum. Lâkin ben sizin, dünya hakkında yarışa girişeceğinizden ve birbirinizle çarpışıp sizden öncekilerin helâk olduğu gibi helâk olacağınızdan korkuyorum."*[30]

Hz. Peygamber (sav), vefatından sonra ortaya çıkacak ihtilâfların Müslümanların birbirlerine kenetlenmeleriyle giderilebileceğini düşünüyordu. Bu nedenle yalanın yayıldığı, kendisinden yemin etmesi istenmediği hâlde insanların yemin ettiği, şahitlikleri istenmediği hâlde yalan şahitlik yaptıkları zamanlarda müminler, Allah Resûlü'nün ashâbına öğrettiği güzel yaşantıyı örnek almalıydılar. Allah Resûlü onlara bunu vasiyet ediyor ve bu örnek yaşantının nesilden nesile tevarüsünün gerçekleşmesi için birlik ve beraberliklerini muhafaza etmeleri gerektiğini hatırlatıyordu.[31] Bu zor zamanlarda toplumu derinden sarsacak ayrılıkların yaşanmaması için, gerekli sorumlulukların yerine getirilmesini istiyor, İslâm'a aykırı görüşlere itibar edilmemesi gerektiğini bildiriyor, onlara kendi yaşantısını ve yakınında bulunan ashâbının yolunu takip etmelerini tavsiye ediyordu. Hepsinden önemlisi ise, imanın tüm bunların ihtiraslarından kurtulmuş bir kalple mümkün olacağını vurgulayarak öncelikle takvayı dile getiriyordu.[32]

Bu arada Rahmet Elçisi'nin değişik vesilelerle bazı dostlarına hitaben yaptığı özel tavsiyeler de vardı. Bir gün bineğinin arkasında bulunan amcazadesi genç İbn Abbâs ile yolculuk yapmaktaydı. Allah Resûlü, ona ömür boyu unutmayacağı şu cümleleri öğretmişti: *"Delikanlı! Sana bazı şeyler öğreteceğim. Allah'ı gözet ki Allah da seni gözetsin. Allah'ı gözet ki Allah'ı (daima) yanında bulasın. Bir şey istediğinde Allah'tan iste! Yardıma muhtaç olduğunda Allah'tan yardım dile! Şunu bil ki bütün insanlar sana fayda vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana faydalı olamazlar. Ayrıca bütün insanlar sana zarar vermek için toplansa Allah'ın takdiri dışında sana hiçbir şeyde zarar veremezler. Bu konuda kalemler kaldırılmıştır (yeni bir şey yazmaz), sayfalar(daki yazılar) kurumuştur (değişmez)."*[33]

Allah ile kul arasındaki bu ilişkiyi gerçek anlamda bir kulluk ve ibadet bilinci tesis eder. Allah'a bağlılığın ifadesi olan ibadetler, insan vicdanını olgunlaştırır. Mademki kul, bu birlikteliğe muhtaçtır, o hâlde Yaratıcısı'na ulaşmak için O'nu çokça anmalıdır. Resûlullah'ın (sav) vefat edeceği son anlarda bile namaza devam edilmesini ve köle ve cariyelerin haklarına

[30] M5977 Müslim, Fedâil, 31
B1344 Buhârî, Cenâiz, 72
[31] T2165 Tirmizî, Fiten, 7,
İM2363 İbn Mâce, Ahkâm, 27
[32] HM12408 İbn Hanbel, III, 134
[33] T2516 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 59; HM2763 İbn Hanbel, I, 303.

riayet edilmesini tavsiye etmesi[34] onun hem Rabbiyle, hem de insanlarla olan ilişkilerine ne kadar önem verdiğini gösteriyordu.

Allah Resûlü, binlerce sahâbeye topluca son olarak Veda Hutbesi'nde hitap etmiş ve onlara hikmet yüklü tavsiyelerde bulunmuştu. *"Ey insanlar! Vallahi, bilmiyorum, bugünümden sonra bu yerde sizinle belki bir daha karşılaşmayacağım."*[35] şeklindeki ifadeleriyle Kutlu Nebî, onlara gerçekten önemli şeyler vasiyet edeceğini hissettirmişti. Binlerce mümin Resûlullah'ın ağzından çıkacak cümleleri bekliyordu pür dikkat. O gün binlerce kişiden oluşan inananlar topluluğuna seslenen Hz. Peygamber, aslında kıyamete kadar yaşayacak bütün Müslümanlara evrensel mesajlar sunmaktaydı. Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra sözlerine başladı:

"Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (namus ve haysiyetleriniz), şu gününüz, şu beldeniz, şu ayınız gibi saygın olup dokunulmazdır. Dikkat edin! Her suçlu cezasını kendisi çekecektir. Hiçbir baba çocuğunun suçundan dolayı sorumlu tutulamayacağı gibi, hiçbir çocuk da babasının yaptığından dolayı ceza çekemez.

Dikkat edin! Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Müslüman'a, gönül rızası olmadan kardeşinin malı helâl olmaz.

Dikkat edin! Câhiliye dönemindeki tüm faizler kaldırılmıştır. Ancak anaparalarınız sizindir. Haksızlık etmeyecek ve haksızlık da görmeyeceksiniz.

Dikkat edin! Câhiliye dönemindeki tüm kan davaları da kaldırılmıştır.

Kadınlar hakkında Allah'tan korkun! Çünkü siz, onları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve Allah'ın adını anarak (nikâh kıyıp) kendinize helâl kıldınız."[36]

Resûl-i Ekrem, geçici dünya hayatının mal, mülk ve servetine değer vermeden mütevazı bir hayat yaşamış, vefatından sonra da yakınlarına herhangi bir maddî miras bırakmamıştır. Ancak tüm insanlığa başta en yüce vasiyet Kur'ân-ı Kerîm ve yaşayan bir Kur'an olan örnek ahlâkını bırakmış, nebevî bildirileri çağlar boyu insanların yollarını aydınlatmıştır. Onun ilme, âdâba, ahlâka, sevgiye, merhamete dair tavsiyeleri, insanlığı her iki âlemde mutluluğa ulaştıracak eşsiz bir miras niteliğindedir.

[34] İM2697 İbn Mâce, Vesâyâ, 1; HM585 İbn Hanbel, I, 77
[35] DM233 Dârimî, Mukaddime, 24
[36] T3087 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; M2950 Müslim, Hac, 147.

HZ. PEYGAMBER'İN VEFATI

REFÎK-İ A'LÂ'YA!

عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: لَمَّا ثَقُلَ النَّبِيُّ ﷺ جَعَلَ يَتَغَشَّاهُ، فَقَالَتْ فَاطِمَةُ عَلَيْهَا
السَّلَامُ: وَا كَرْبَ أَبَاهُ! فَقَالَ: "لَيْسَ عَلَى أَبِيكِ كَرْبٌ بَعْدَ الْيَوْمِ."

Enes (b. Mâlik) (ra) anlatıyor:
"Peygamber (sav) hastalığı ağırlaşınca baygınlık geçirdi. Bunun üzerine Hz. Fâtıma (as), 'Vay babamın ızdırabına!' deyince, Resûlullah ona, '*Bugünden sonra babanın hiç ızdırabı kalmayacak.*' buyurdu."
(B4462 Buhârî, Meğâzî, 84)

أنه عائشة ﵂ كَانَتْ تقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ رَكْوَةٌ -أَوْ عُلْبَةٌ فِيهَا مَاءٌ، شَكَّ عُمَرُ فَجَعَلَ يُدْخِلُ يَدَهُ فِي الْمَاءِ فَيَمْسَحُ بِهَا وَجْهَهُ وَيَقُولُ: "لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكَرَاتٍ." ثُمَّ نَصَبَ يَدَهُ فَجَعَلَ يَقُولُ: "فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى"، حَتَّى قُبِضَ وَمَالَتْ يَدُهُ.

عَنْ ابنِ عَبَّاسٍ: ...فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَمَّا بَعْدُ، مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَعْبُدُ مُحَمَّدًا ﷺ فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ، وَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَعْبُدُ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ حَيٌّ لاَ يَمُوتُ...

عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ كَانَتْ تَقُولُ: مَا صَدَّقْتُ بِمَوْتِ النَّبِيِّ ﷺ حَتَّى سَمِعْتُ وَقْعَ الْكَرَازِينِ.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: لَمَّا كَانَ الْيَوْمُ الَّذِي دَخَلَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَدِينَةَ أَضَاءَ مِنْهَا كُلُّ شَيْءٍ، فَلَمَّا كَانَ الْيَوْمُ الَّذِي مَاتَ فِيهِ أَظْلَمَ مِنْهَا كُلُّ شَيْءٍ، وَمَا نَفَضْنَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الأَيْدِي وَإِنَّا لَفِي دَفْنِهِ حَتَّى أَنْكَرْنَا قُلُوبَنَا.

Hz. Âişe (ra) şöyle derdi: "(Vefatına sebep olan hastalığı müddetince) Resûlullah'ın (sav) önünde deriden yahut ağaçtan içi su dolu bir kap vardı. Elini suyun içine sokar sonra yüzüne sürer ve *'Lâ ilâhe illâllâh! Ölümün sıkıntıları vardır.'* derdi. Nihayet elini kaldırdı ve ruhu alınıncaya kadar, *'Refîk-i A'lâ'ya (En Yüce Dost'a)'* buyurdu. Ardından eli düştü."

(B6510 Buhârî, Rikâk, 42)

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Ebû Bekir, (Resûlullah'ın vefatı sonrası yaptığı konuşmada) şöyle demişti: "Bilin ki aranızdan kim Muhammed'e (sav) kulluk ediyorsa Muhammed ölmüştür. Ama kim de Allah'a kulluk ediyorsa Allah diridir, asla ölmez."

(B4454 Buhârî, Meğâzî, 84)

Mâlik (b. Enes), Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Kazma seslerini duyuncaya kadar, Peygamber'in (sav) vefat ettiğine inanamadım."

(MU551 Muvatta', Cenâiz, 10)

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) Medine'ye girdiği gün (Medine'de var olan) her şey aydınlanmıştı. O, Medine'de vefat ettiği gün ise (Medine'de var olan) her şey karanlığa gömüldü. Daha onun defni ile meşgulken ve daha ellerimizi üzerinden kaldırmadan kalplerimizi tanıyamaz olduk."

(T3618 Tirmizî, Menâkıb, 1; İM1631 İbn Mâce, Cenâiz, 65)

Vahiy meleği Cebrail, her sene Ramazan ayında Hz. Peygamber'le (sav) beraber yaptığı Kur'an mukabelesini hicretin onuncu yılında iki kez gerçekleştirdi. Bu durumu, artık görevinin sona ereceğinin bir işareti olarak yorumlayan Hz. Peygamber,[1] aynı yıl yanına hanımlarını ve kızı Hz. Fâtıma'yı da alarak Müslümanlarla birlikte hac için yola çıktı. Allah Resûlü (sav) bu hac sırasında Arafat'ta yaptığı konuşmasında da görevini tamamlamak üzere olduğunu ima etti. Nitekim bu hutbenin ardından, *"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim."*[2] âyeti nâzil olmuştu.[3]

Hz. Peygamber bir gün azatlı kölesi Ebû Müveyhibe'ye, Bakî' Mezarlığı'nda yatanlara mağfiret dilemekle emrolunduğunu söyledi. Nitekim bu emri yerine getirmek üzere, her gece üç defa onlar için bağışlanma dilerdi. O gün Ebû Müveyhibe'yi de yanına alarak kabristanı ziyarete gitti. Bu ziyaret esnasında artık Rabbine kavuşmayı arzuladığını ifade etti. Bakî'deki şehitler için mağfiret dileyen Resûlullah (sav) evine döndü. İşte bu olaydan sonra Allah Resûlü'nün (sav) yedi sekiz gün içinde[4] vefatına sebep olacak hastalığı başladı.[5] Eve döndüğünde baş ağrısından şikâyet etmekte olan hanımı Hz. Âişe'ye, *"Âişe, asıl 'ah başım!' diyecek olan benim."* buyurmuştu.[6]

Efendimizin (sav) rahatsızlığı, ilk olarak hanımı Meymûne'nin evinde ortaya çıktı. Hastalığı ağırlaşıp ağrısı şiddetlenince, bakımının Hz. Âişe'nin evinde yapılması için diğer hanımlarından izin istedi. Onlar da kendisine izin verdiler. Bunun üzerine amcası Abbâs ile Hz. Ali'nin yardımıyla takatsizlikten ayakları yerde sürünerek evden çıktı.[7] Hz. Peygamber'in hastalığından daha şiddetli hastalık geçiren bir kimseyi görmediğini ifade eden Hz. Âişe[8] eşinin bakımıyla bizzat ilgilenerek onu rahatlatabilmek için elinden geleni yapıyordu. Öyle ki hastalığının şiddetlendiği anlarda şifa niyetiyle ona okuyor ve bereketini umarak Allah Resûlü'nün elini tutup onun mübarek vücuduna mesh ediyordu.[9]

Sevgili Peygamberimizin son anlarına dair kaynaklarda yer alan bazı ayrıntılar, onun, ağır hasta olmasına rağmen bazı hususlardaki hassasiyetini sürdürdüğünü ve hayattan kopmadığını göstermektedir. Nitekim Allah Resûlü'nün vefatından çok kısa bir süre önce dişlerini temizlemeyi ihmal etmediği görülmektedir. Ölüm hastalığı esnasında Hz. Âişe'nin kardeşi

[1] B3624 Buhârî, Menâkıb, 25.
[2] Mâide, 5/3.
[3] M7525 Müslim, Tefsîr, 3; M2950 Müslim, Hac, 147.
[4] HM16092 İbn Hanbel, III, 489.
[5] DM79 Dârimî, Mukaddime, 14.
[6] DM81 Dârimî, Mukaddime, 14; İM1465 İbn Mâce, Cenâiz, 9.
[7] B4442 Buhârî, Meğâzî, 84; M937 Müslim, Salât, 91, M938 Müslim, Salât, 92.
[8] M6557 Müslim, Birr, 44.
[9] M5715 Müslim, Selâm, 51.

Abdurrahman, elinde bir misvakla Hz. Peygamber'in (sav) huzuruna girdi. O esnada Hz. Âişe, onu (sav) göğsüne dayamıştı. Allah'ın Elçisi, gözlerini Abdurrahman'ın elindeki misvaka dikti. Onun bu bakışından misvağı arzuladığını anlayan müminlerin annesi, Abdurrahman'dan misvakı aldı, kullanması için misvağın ucunu kesip yumuşatarak Efendimize verdi. O da dişlerini temizledi. Bu olayı anlatan Hz. Âişe, "Ben, Resûlullah'ın hiç bu kadar güzel diş misvakladığını görmemiştim." demiştir.[10]

Ömrünün son anlarında bile hayattan kopmayan Hz. Peygamber, bilhassa namaz münasebetiyle ashâbının arasına çıkmaya gayret etmiş, hastalığının ağırlaştığı günlerde bile ashâbının namazını takip etmiştir. Nitekim bir defasında eşlerine, *"İnsanlar namaz kıldı mı?"* diye sordu. Eşi Hz. Âişe ve yanındakiler, "Hayır, seni bekliyorlar ey Allah'ın Resûlü!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav), kendisi için su hazırlanmasını istedi. Getirilen suyla yıkanan Allah Resûlü, kalkmaya davranırken bayıldı. Ayıldığında aynı şekilde, *"İnsanlar namazlarını kıldılar mı?"* diye sordu. Bu durum üç kez tekrarlandı. Cemaat ise mescitte yatsı namazı için Hz. Peygamber'i bekliyordu. O sırada Bilâl-i Habeşî de namaz vaktini bildirmek için gelmişti. Resûlullah (sav) namazı kıldıramayınca, Hz. Ebû Bekir'e haber yollayarak namazı kıldırması talimatını verdi. Bundan sonra Peygamberimizin (sav) ağır hastalık günlerinde insanlara namazı Hz. Ebû Bekir kıldırdı. Bir keresinde Nebî (sav), kendini biraz iyi hissedince amcası Abbâs ile damadı Ali b. Ebû Tâlib'in yardımıyla öğle namazı için çıktı. Resûlullah'ı (sav) gören Hz. Ebû Bekir, imamet mahallinden geri çekilmek istediyse de Allah Resûlü, işaretle yerinde kalmasını buyurdu. Ve yanındaki iki kişiden kendisini Ebû Bekir'in yanına oturtmalarını istedi. Hz. Ebû Bekir ayakta namaz kıldırıyor, insanlar da ona uyuyorlardı. Hz. Peygamber de (sav) oturduğu yerde namazını kılmıştı.[11] Efendimiz (sav) kendisini ölüme götüren hastalığı sırasında takatsizlikten artık konuşamayacak duruma gelinceye kadar ashâbına namaza ve yanlarındaki hizmetçilerin haklarına riayet etmeleri tavsiyesinde bulunmuş,[12] böylece Allah hakkı yanında kul hakkına da dikkat etmeleri konusunda ümmetini uyarmıştır.

Bütün bunlar Nebî'nin (sav) vefat hastalığı esnasında dahi ashâbından kopmadığını, onları yalnız bırakmadığını gösteren örneklerdir. Elbette hastalığı süresince ashâbı da onu yalnız bırakmamışlardır. Bilhassa aile fertleri ve yakın akrabalarının onun başından ayrılmadığını görüyoruz.

[10] B4438 Buhârî, Megâzî, 84.
[11] N834, N835 Nesâî, İmâmet, 40
[12] İM1625 İbn Mâce, Cenâiz, 64.

Hanımlarının yanına toplandığı bir gün kızı Hz. Fâtıma da babasını ziyarete geldi. Nebî (sav) ona, *"Merhaba kızım!"* dedi ve onu yanına oturttu. Resûlullah o esnada Hz. Fâtıma'ya iki şey fısıldamıştı. O, birine ağlamış, diğerine gülmüştü. Hz. Âişe, Resûlullah'ın vefatından sonra Hz. Fâtıma'ya bunun nedenini sormuş, o da babasının kendisine, *"Cibrîl her sene bir defa gelerek Kur'an'ı benimle birlikte okurdu, bu sene iki defa geldi. Bunu da kendi ecelimin gelişine yoruyorum. Ailemden bana ilk katılacak sensin. Ben senin için ne iyi bir selefim."* demesi üzerine ağladığını ve *"Sen mümin kadınlarının yahut bu ümmetin kadınlarının hanımefendisi olmaya razı değil misin?"* demesine de güldüğünü söylemiştir.[13] Gerçekten de Hz. Fâtıma, babasının âhirete irtihalinden altı ay sonra vefat etmiştir.[14]

Pazartesi günü, Hz. Peygamber'in (sav) ashâbı Hz. Ebû Bekir'in arkasında saf tutmuş namaz kılıyorlardı. İyice ağırlaşmasından dolayı bir süredir kendisini göremedikleri Allah Resûlü, biraz olsun kendisini iyi hissederek odasının perdesini aralamış, ashâbına bakıyordu. Hz. Enes'in ifadesiyle, ayakta duran Allah Resûlü'nün yüzü Mushaf yaprağı gibiydi.[15] Ashâbının saflar hâlinde el bağlayarak namaza durduklarını gören Nebî (sav) o kadar sevinmişti ki tebessüm etmiş hatta sesi duyulacak kadar gülmüştü. Onun sesini duyan ashâb o derece mutlu olmuşlardı ki neredeyse namazlarını bozacaklardı. Cemaate namaz kıldıran Hz. Ebû Bekir ise Resûlullah'ın namaz kıldırmak için geldiğini zannetmiş ve ilk safa geçip yerini Allah Resûlü'ne bırakmak üzere geriye doğru çekilmek istemişti. Resûlullah bu sırada Hz. Ebû Bekir'e ve cemaate namazlarını tamamlamaları için eliyle işaret etmiş sonra da Hz. Âişe'nin odasına girip perdeyi indirmişti. Vefatından önce ashâbıyla toplu olarak son görüşmesiydi bu.[16] Zira Efendimiz (sav), bu günün ilerleyen saatlerinde Rabbine kavuşacaktı. Bunun, Resûlullah'ı son görüşü olduğunu[17] söyleyen Hz. Enes'in aktardığına göre, o gün Resûlullah sık sık bayılmaya başladı. Babasının bu durumuna çok üzülen Hz. Fâtıma yüksek sesle, "Vay babamın ızdırabına!" demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Bugünden sonra babanın hiç ızdırabı kalmayacak.[18] Kıyamete kadar hiç kimseyi hayatta bırakmayacak olan ölümün baban için zamanı gelmiştir."* buyurdu.[19]

Allah Resûlü, hastalığı süresince yanı başında duran kap içerisindeki suyun içine ellerini sokuyor ve ıslak elleriyle yüzünü mesh ederken, *"Lâ ilâhe illâllâh! Ölümün sıkıntıları vardır."* diyordu. Rabbine kavuşma ânı geldiğinde ise, Hz. Âişe'nin çenesiyle göğsü arasına yaslanmış bir vaziyette iken

13 M6314 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 99.
14 ST8/28 İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 28.
15 B680 Buhârî, Ezân, 46.
16 B4448 Buhârî, Meğâzî, 84.
17 N1832 Nesâî, Cenâiz, 7.
18 B4462 Buhârî, Meğâzî, 84.
19 İM1629 İbn Mâce, Cenâiz, 65.

elini kaldırdı ve ruhu alınıp eli düşünceye kadar, "*Refîk-i A'lâ'ya (En Yüce Dost'a)*" demeye başladı.[20]

Peygamberimizin ölümünün en yakın şahidi olan Hz. Âişe, bu olayı şöyle anlatır: "Birimiz hastalandığında Resûlullah, sağ eliyle onun yüzünü sıvazladıktan sonra, '*Ey insanların Rabbi! Rahatsızlığı gider, şifa ver! Şifa veren sensin! Senin şifandan başka şifa yoktur. Hastalık bırakmayan bir şifa ver.*' derdi. Nebî (sav) hastalanıp ağırlaştığında, ben de onun bize yaptığı gibi yapmak için elini tuttum. Ama elini elimden çekti ve '*Allah'ım, beni affet ve En Yüce Dost ile beraber kıl.*' dedi. Bir de baktım ki o vefat etmiş!"[21] Resûlullah, Rabbine kavuşmuştu. Allah'ın Son Elçisi'nin telaffuz ettiği son cümle bu olmuştu.[22] Vefat ettiği sırada Efendimizin üzerinde belden aşağısını saran bir izar ve çok yamalanmaktan keçeleşmiş bir kaftan vardı.[23]

Resûlullah'ın ölümü üzerine mağara arkadaşı (yâr-ı gâr) olan Hz. Ebû Bekir derhâl mescide geldi. Hiç kimseyle konuşmadan doğruca Hz. Âişe'nin odasına girdi. Allah Resûlü'ne yaklaştı. Mübarek yüzü bir bezle örtülü idi. Yüzünden örtüyü açtı. Sonra üzerine kapandı, onu öptü ve ağladı. Sonra da, "Anam, babam sana feda olsun! Vallahi Allah sana iki ölüm vermeyecektir. Sana takdir edilmiş olan bu ölüm geçidini ise geçirmiş bulunuyorsun!" dedi.[24] Belli ki Hz. Ebû Bekir, bu sözleri, o esnada dışarıda insanlara Resûlullah'ın bir kez daha döneceğini haykırmakta olan Hz. Ömer için söylüyordu. Hz. Ömer, Allah Resûlü'nün vefat haberiyle öylesine derinden sarsılmıştı ki ayağa kalkmış ve "Vallahi Resûlullah (sav) ölmedi." diye haykırmıştı. Ardından, "Vallahi gönlümden geçen şudur ki Resûlullah ölmedi ve Allah onu muhakkak diriltecek de 'O öldü.' diyenlerin ellerini ve ayaklarını kesecektir!" demişti. Bu sırada içerde Resûlullah'ın yanında olan ve Hz. Ömer'in söylediklerini duyan Hz. Ebû Bekir odadan dışarıya çıkarak, "Yemin eden adam, sakin ol!" dedi ve ashâbı sakinleştiren bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senâ ettikten sonra şöyle dedi:[25] "Bilin ki aranızdan kim Muhammed'e (sav) kulluk ediyorsa Muhammed ölmüştür. Ama kim de Allah'a kulluk ediyorsa Allah diridir, asla ölmez."[26] Yüce Allah ona, "*(Ey Muhammed!) Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da öleceklerdir.*"[27] buyurmuştur. Yine Allah Teâlâ: "*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.*"[28] buyurmuştur. Bunun üzerine insan-

[20] B6510 Buhârî, Rikâk, 42; T978 Tirmizî, Cenâiz, 8; N1831 Nesâî, Cenâiz, 6.
[21] M5707 Müslim, Selâm, 46.
[22] B6509 Buhârî, Rikâk, 41.
[23] İM3551 İbn Mâce, Libâs, 1; B3108 Buhârî, Farzu'l-humus, 5.
[24] B4452 Buhârî, Meğâzî, 84.
[25] B3667-B3668 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5.
[26] B4454 Buhârî, Meğâzî, 84.
[27] Zümer, 39/30.
[28] Âl-i İmrân, 3/144.

lar sessizce ağladılar.[29] Bu konuşmanın ardından müminler, şaşkınlıklarını biraz olsun üzerlerinden attılar ve gerçeği kabullenmeye başladılar.

Şimdi sıra Allah Resûlü'ne karşı son vazifenin yerine getirilmesine, yıkanıp kefenlenerek ebedî yerine yerleştirilmesine gelmişti. Dışarıda bunlar yaşanırken içeride Hz. Âişe şaşkındı. Resûlullah onun kollarında son nefesini vermiş ve acının sıcağı ile ne olduğunun farkına varamamıştı. Durumu idrak ettiğinde bir yastık alıp Resûlullah'ın başının altına koyacak, yıkanıncaya kadar öylece Resûlullah'ı kucağında tutacak ve bırakmayacaktı.[30]

Resûlullah'ın naaşını, Hz. Ali, Hz. Abbâs'ın oğlu Fadl ve Üsâme b. Zeyd yıkadılar.[31] Vefat ettiğinde üzerindeki örtüyü kaldırdılar.[32] Ancak kıyafetlerini çıkarmayıp gömleğinin üzerinden su dökerek ve gömleğiyle ovarak yıkadılar.[33] Ardından Allah'ın Resûlü üç parça beyaz bez içinde kefenlendi. Bu kefen parçalarının içinde gömlek ve başlık yoktu.[34] Teçhiz işi salı günü tamamlandıktan sonra Resûlullah'ın cenazesi odasındaki yatağının üzerine konuldu. Sonra erkekler, gruplar hâlinde yanına girerek cenaze namazı kıldılar. Erkeklerin namazı bitince kadınlar gruplar hâlinde girip namaz kıldılar. Ardından da çocuklar gruplar hâlinde namazlarını kıldılar. Resûlullah'ın cenaze namazına kimse imamlık yapmadı.

Resûl-i Ekrem'in mezarının nasıl ve nereye kazılacağı konusunda yaşanan kararsızlığın ardından kabri kazması için Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a ve Ebû Talha'ya haber gönderildi. Ebû Talha geldi ancak Ebû Ubeyde'yi yerinde bulamadılar. Ashâbdan kimisi Hz. Peygamber'in Medine Mescidi'ne kimisi de Bakî' Mezarlığı'na gömülmesi yönünde fikir beyan etti. Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın, *"Her peygamber öldüğü yere defnedilmiştir."* buyurduğunu söyleyince, onun, üzerinde rûh-ı şerîfini teslim ettiği yatağı kaldırdılar ve kabri oraya kazdılar. Efendimiz (sav) çarşamba günü gece yarısı defnedildi. Kabrine Hz. Ali, Hz. Abbâs'ın oğulları Fadl ve Kusem ile Resûlullah'ın azatlısı Şükrân indiler. Evs b. Havlî, Hz. Ali'ye, "Allah aşkına, Resûlullah'tan bizim de hissemizi verin." dedi. Bunun üzerine Hz. Ali ona, "Kabre sen de in!" dedi. Şükrân, Hz. Peygamber'in giymekte olduğu bir kadife parçasını aldı, kabre yaydı ve "Allah'a yemin olsun senden sonra kimse bunu giymeyecek!" dedi. Böylece o kumaş da Nebî (sav) ile birlikte gömüldü.[35]

Sevgili Peygamberimizin vefatı herkesi çok sarstı, belki de bundan en çok etkilenen kızı Hz. Fâtıma idi. O, "Ey Rabbin davetine icabet eden babam! Ey cennetü'l-Firdevs'te makamı olan babam! Ey Cibrîl'e ölümü-

[29] B3667-B3668 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5.
[30] ST2/261 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 261.
[31] D3209 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 60, 62.
[32] D3149 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 29, 30.
[33] D3141 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 27, 28.
[34] B1264 Buhârî, Cenâiz, 18.
[35] İM1628 İbn Mâce, Cenâiz, 65; MU549 *Muvatta'*, Cenâiz, 10.

nü haber verdiğimiz babam!" diyerek hüzün ve kederini dile getirmişti. Defnedildikten sonra ise Hz. Enes'e, "Enes! Allah Resûlü'nün üzerine toprak saçmaya gönlünüz nasıl razı oldu?" diyerek yüreğindeki acıyı dillendirecekti.[36] Peygamberimizin hanımı Ümmü Seleme ise üzüntüsünü, "Kazma seslerini duyuncaya kadar, Peygamber'in (sav) vefat ettiğine inanamadım." diyerek ifade edecekti.[37]

Her canlının ölümü tadacağı[38] hakikati, Son Peygamber için de değişmemiştir. Yüce Allah, peygamberleri dâhil hiç kimseye ölümsüzlük tattırmamıştır. Nitekim O (cc), gönderdiği peygamberlerin vasıflarından bahsederken onların yemek yemeyen cesetler olmadıklarını ve dünyada bâkî kalmayacaklarını belirtmektedir.[39] Yine aynı sûrede Efendimize hitaben, *"Biz senden önce hiçbir beşeri ölümsüz kılmadık."* buyrularak[40] hayat ve ölüm konusunda ortaya atılan ve bazı peygamberlerin yanı sıra kimi büyük tarihî şahsiyetlerle ilişkilendirilen "ölümsüzlük" nitelemelerinin yanlış olduğu vurgulanmıştır.

Şu hâlde her insan gibi Hz. Muhammed (sav) de vefatına yol açacak bir hastalığa yakalanmış ve ilâhî takdire boyun eğmiştir. Hiç kuşkusuz onun ölümünün bir başka anlamı vardı. O da ilâhî vahyin son bulmasıydı. Nitekim bazı gözyaşları Peygamber'in gidişine değil vahyin kesilmiş olmasınaydı.[41] Bu yüzden müminler, Resûlullah'ın vefatından sonra peygambersiz bir hayata intibak etmekte zorlanmışlardır. Müslümanların, Nebî'nin (sav) vefatından kısa bir süre sonra içine düştükleri toplumsal ve siyasal çalkantılar bu hakikatin bir resmi olsa gerektir. Enes b. Mâlik bu durumu şöyle tasvir etmektedir: "Resûlullah (sav) Medine'ye girdiği gün (Medine'de var olan) her şey aydınlanmıştı. O, Medine'de vefat ettiği gün ise (Medine'de var olan) her şey karanlığa gömüldü. Daha onun defni ile meşgulken ve daha ellerimizi üzerinden kaldırmadan kalplerimizi tanıyamaz olduk."[42]

[36] B4462 Buhârî, Meğâzî, 84.
[37] MU551 *Muvatta'*, Cenâiz, 10.
[38] Âl-i İmrân, 3/185.
[39] Enbiyâ, 21/8.
[40] Enbiyâ, 21/34.
[41] M6318 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 103.
[42] T3618 Tirmizî, Menâkıb, 1; İM1631 İbn Mâce, Cenâiz, 65.

SAHTE PEYGAMBERLER
NÜBÜVVETE YELTENEN SAHTEKÂRLAR

عَنْ ثَوْبَانَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"... وَإِنَّهُ سَيَكُونُ فِي أُمَّتِي ثَلاَثُونَ كَذَّابُونَ كُلُّهُمْ يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ وَأَنَا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ لاَ نَبِيَّ بَعْدِي."

Sevbân'ın naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"...Şüphesiz ümmetim içinde otuz yalancı çıkacak, her biri de kendinin peygamber olduğunu iddia edecektir. Oysa ben, peygamberlerin sonuncusuyum. Benden sonra hiçbir peygamber yoktur."
(T2219 Tirmizî, Fiten, 43)

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَسَأَلْتُ عَنْ قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّكَ أُرَى الَّذِى أُرِيتُ فِيهِ مَا أُرِيتُ"، فَأَخْبَرَنِى أَبُو هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ فِى يَدَيَّ سِوَارَيْنِ مِنْ ذَهَبٍ فَأَهَمَّنِى شَأْنُهُمَا، فَأُوحِيَ إِلَيَّ فِى الْمَنَامِ أَنِ انْفُخْهُمَا، فَنَفَخْتُهُمَا فَطَارَا، فَأَوَّلْتُهُمَا كَذَّابَيْنِ يَخْرُجَانِ بَعْدِى، أَحَدُهُمَا الْعَنْسِيُّ، وَالآخَرُ مُسَيْلِمَةُ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: وَقَفَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى مُسَيْلِمَةَ فِى أَصْحَابِهِ فَقَالَ: "لَوْ سَأَلْتَنِى هَذِهِ الْقِطْعَةَ مَا أَعْطَيْتُكَهَا، وَلَنْ تَعْدُوَ أَمْرَ اللَّهِ فِيكَ، وَلَئِنْ أَدْبَرْتَ لَيَعْقِرَنَّكَ اللَّهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "إِنَّ مَثَلِي وَمَثَلَ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى بَيْتًا فَأَحْسَنَهُ وَأَجْمَلَهُ إِلَّا مَوْضِعَ لَبِنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ وَيَعْجَبُونَ لَهُ وَيَقُولُونَ: هَلَّا وُضِعَتْ هَذِهِ اللَّبِنَةُ؟ قَالَ: فَأَنَا اللَّبِنَةُ، وَأَنَا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ."

İbn Abbâs anlatıyor: "Resûlullah'ın (sav) (Müseylime'ye) söylediği, *'Sen kesinlikle rüyamda bana gösterilen kişisin.'* sözü hakkında soru sordum. Bunun üzerine Ebû Hüreyre bana, Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu nakletti: *'Uyurken rüyamda iki elimde iki altın bilezik gördüm. Bu iki bileziğin durumu beni kaygılandırdı. Sonra rüyamda bunlara üflemem işaret edildi, ben de üfledim ve hemen elimden uçup gittiler. Ben bu iki bileziği benden sonra ortaya çıkacak iki yalancı ile yorumladım: Bunlardan biri (Esved) el-Ansî, diğeri de Müseylime'dir.'"*

(B4374 Buhârî, Meğâzî, 71)

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, (Müseylimetü'l-kezzâb, Hz. Peygamber'i (sav) Medine'de beraberinde bir heyetle ziyaret ederek, "Şayet kendinden sonra beni halef tayin edersen dinini kabul edeceğim." dediği zaman) Hz. Peygamber, arkadaşlarının arasında bulunan Müseylime'nin tam karşısında durmuş ve (elindeki hurma dalını göstererek) şöyle buyurmuştur: *"Elimde bulunan şu dal parçasını istesen onu dahi sana vermem. Sen de Allah'ın senin hakkındaki hüküm ve takdirini geçemezsin. (Dine) sırtını dönecek olursan Allah seni muhakkak helâk eder."*

(B7461 Buhârî, Tevhîd, 29)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: 'Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.'" Resûlullah sözlerine şöyle devam etmiştir: "İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum."*

(B3535 Buhârî, Menâkıb, 18)

Hicretin onuncu yılında Medine, Arap yarımadasının dört bir yanından gelerek İslâm'a giren kabileler ve heyetlerle dolup taştı. Yemen'den Bahreyn'e[1] birçok bölgeden İslâm'a yeni girmiş kabileler, bağlılıklarını bildirmek üzere temsilcilerini Medine'ye gönderdiler. Hz. Peygamber'in Veda Haccı'na hazırlandığı bu günlerde, artık Arap yarımadasının hemen hemen her tarafında, Medine'ye bağlı birçok kabile bulunmaktaydı. Hatta Yahudi ve Hıristiyanlar yanında, Mecûsîlik ve Sâbiîlik gibi diğer bazı din mensupları da cizye vererek Müslümanların himayesine girmişti.[2]

Hz. Peygamber'in Medine'de yaşaması, yapılan savaşlarda elde edilen ganimetler, zekât ve cizye gelirleri sayesinde Medine, artık dinî, siyasî ve askerî bakımdan bir güç merkezi hâline gelmişti. Yarımada'nın dört bir yanına Medine'den yöneticiler gönderiliyor; memurlar ve elçiler problemlerini çözmek için Medine'ye başvuruyorlardı. Arap yarımadasının büyük bir kısmının ekonomik ve siyasî bakımdan Hz. Peygamber'e bağlanmış olması, doğal olarak bazı kabile ileri gelenlerinin haset ve kıskançlığına yol açtı.

Veda Haccı'ndan yorgun dönen Hz. Peygamber, Muharrem ve Safer aylarını sakin bir şekilde geçirdikten sonra ölümüne sebep olan hastalığa yakalandı. Hz. Peygamber'in hastalandığı haberi çok kısa sürede Arap Yarımadası'nın dört bir tarafına yayıldı. Hıristiyanlar ve Yahudiler, bu durumu fırsat bilerek İslâm'ı yeni kabul etmiş kabileleri dinden dönmeye teşvik ettiler. Bu durum, bazı kabile liderlerinin siyasî emellerini gün yüzüne çıkardı. Bu emellerini daha önce Medine'ye gönderdikleri zekât ve cizye gelirlerini göndermeyerek açıkça ortaya koydular. Bunu, hem kendilerini Medine'nin nüfuzundan kurtarabilmek hem de kendi şahsî veya kabile menfaatlerini koruyabilmek için yaptılar. Bu liderlerden bazıları, başarıya ulaşabilmenin tek yolunun, peygamberliğin nüfuzundan yararlanmaktan geçtiğinin farkındaydılar. Bunun için Hz. Peygamber'e duyulan ilgiden hareketle peygamberliğe özendiler ve kendilerinin peygamber olduğunu iddia etmeye kalkıştılar.

Esved el-Ansî ve Müseylimetü'l-kezzâb, Resûl-i Ekrem'in peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkacaklarına dair önceden bilgi verdiği kimselerdi. Nitekim İbn Abbâs, Ebû Hüreyre'ye, Resûlullah'ın Müseylime'ye söylediği, *"Sen kesinlikle rüyamda bana gösterilen kişisin."* sözünün mahiyetini sormuş, bunun

[1] B87 Buhârî, İlim, 25; IN1/10 Zehebî, *İber*, I, 10.
[2] BF592 Belâzürî, *Futûhu'l-büldân*, 92-93.

üzerine Ebû Hüreyre, Peygamber Efendimizden şu rivayeti nakletmiştir: *"Uyurken rüyamda iki elimde iki altın bilezik gördüm. Bu iki bileziğin durumu beni kaygılandırdı. Sonra rüyamda bunlara üflemem işaret edildi, ben de üfledim ve hemen elimden uçup gittiler. Ben bu iki bileziği benden sonra ortaya çıkacak iki yalancı ile yorumladım: Bunlardan biri (Esved) el-Ansî, diğeri de Müseylime'dir."*[3]

İslâm tarihinde peygamberlik iddiasıyla ilk ortaya çıkan kişi Esved el-Ansî'dir.[4] Asıl adı Abhele b. Kays olan Esved el-Ansî, "peçeli, sarıklı, eşek sahibi" gibi anlamlara gelen "zülhimâr" lakabıyla anılırdı.[5] Câhiliye devri Araplarında yaygın olan kâhinliği de kullanan Esved, heybetli fiziği ve etkili konuşmasıyla insanları büyüleme yeteneğine sahipti. Kendine kurnaz bir şekilde "Yemen'in rahmânı" adını veren Esved,[6] Hz. Peygamber'in Medine'de hastalandığı haberi kendine ulaşır ulaşmaz, hicretin onuncu yılında Yemen'de peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktı.[7] Esved, önce kendi kabilesi "Ans" ve "Mezhiç"in desteğini alarak Yemen'i hâkimiyeti altına almaya teşebbüs etti.[8] Necrân bölgesinden topladığı kuvvetlerle San'â üzerine yürüyerek şehri teslim aldı.[9] Ardından Sâsânî Devleti'nin Yemen valisi iken Müslüman olunca San'â'ya Hz. Peygamber tarafından vali tayin edilen Şehr b. Bâzân'ı şehit ederek hanımı Âzâd'ı kendisine nikâhladı.[10] Esved, bir taraftan Yemen'deki idarecilerle mücadele ederken, diğer yandan bölgedeki kabileler arası iç çekişmeleri ve Araplarla İranlı askerlerin Yemenli kadınlarla evlenmesi neticesinde ortaya çıkan ve "Ebnâ" diye nitelenen[11] halkın nüfuz çatışmasını ustaca kullandı. Esved, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktıktan kısa bir zaman sonra Yemen'e hâkim oldu. Hz. Peygamber, Cerîr b. Abdullah'ı İslâm'ı kabul etmeye çağırması için Esved'e göndermişse de o, bu çağrıyı kabul etmedi.[12] Esved'in Yemen'i hâkimiyeti altına almasıyla birlikte, Müslüman idarecilerin bir kısmı Medine'ye çekilirken, bir kısmı da onun hâkimiyeti dışında kalan yerlere dağıldılar. Hz. Peygamber, bölgede kalan valilerine ve eşrafa, her ne şekilde olursa olsun, Esved'in ortadan kaldırılmasını emreden mektuplar gönderdi.[13] Valiler, yerli halkı Esved'e karşı işbirliğine çağırdı. Nihayet Esved, zorla nikâhladığı karısı Âzâd'ın da yardımıyla, bölgenin ileri gelenlerinin düzenlediği bir suikast sonucu öldürüldü.[14] Esved'i öldüren, eşinin amcaoğlu[15] Feyrûz ed-Deylemî'dir.[16]

İslâm tarihinde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan ikinci kişi, Esed kabilesinden Tuleyha b. Huveylid'dir. Asıl adı Talha olan bu kişinin de aralarında bulunduğu bir heyet, hicretin dokuzuncu yılında Medine'ye

[3] B4374 Buhârî, Meğâzî, 71; M5935 Müslim, Rü'ya, 21
[4] BS17194 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 281.
[5] BFS146 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 146; KF2/201 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 201.
[6] BFS146 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 146; KVS879 İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil*, s. 879.
[7] İN1/10 Zehebî, *İber*, I, 10.
[8] TB2/298 Taberî, *Târîh*, II, 298; BFS147 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 147.
[9] KF2/201 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 201; BN6/339 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 339.
[10] TB2/251 Taberî, *Târîh*, II, 251; İF8/93 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 93; EÜ2/643 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 643.
[11] BFS146 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 146.
[12] BFS146 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 146.
[13] KF2/201 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 202.
[14] BN6/340 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 340-341.
[15] KF2/201 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 202; BN6/339 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 339.
[16] B7034 Buhârî, Ta'bîr, 38; HM2373 İbn Hanbel, I, 263.

gelerek, "Ey Allah'ın Elçisi! Biz Esedoğulları'nın temsilcileriyiz. Allah'ın bir olduğuna ve senin O'nun Resûlü olduğuna tanıklık etmek üzere sana geldik." diyerek İslâm'a girer.[17] Ancak Hz. Peygamber'in Veda Haccı'ndan sonra uzun süren hastalığı, Tuleyha'yı, iman kalbine iyice yerleşmediği için bu durumu değerlendirme fırsatçılığına sevk eder. Esved el-Ansî gibi o da kâhinliğini kullanarak peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkar.[18] Birçok Yahudi kendisine yardımcı olur, kısa zamanda taraftarı çoğalır ve Semîra adı verilen yerde karargâhını kurar. Ardından yeğeni Habbâl'i bir anlaşma yapmak üzere Hz. Peygamber'e gönderme cesaretini bile gösterir. Habbâl, Hz. Peygamber'e gelerek amcası Tuleyha'ya Zünnûn adlı bir meleğin vahiy getirdiğini iddia eder.[19] Habbâl memleketine dönünce Hz. Peygamber, hemen Dırâr b. Ezver'i Esed kabilesine vali tayin eder ve dinden dönen herkese karşı gerekli tedbirleri almasını ister.[20] Dırâr'ın çabalarıyla Tuleyha zayıf duruma düşmüş olsa da o günlerde Resûl-i Ekrem'in vefat haberinin duyulmuş olması, Tuleyha'nın işine yarar.

Bu aşamadan sonra Tuleyha, Hz. Peygamber'in bıraktığı boşluğu doldurmaya heveslenerek kendisine vahiy geldiğini iddia eder ve bazı kafiyeli sözler uydurarak bunları vahiy meleğinin getirdiğinden söz etmeye başlar. İnsanlara namazda secde etmeyi bırakmalarını da emreder.[21] Ardından daha önce Müslüman olan Uyeyne b. Hısn, Tuleyha taraftarlarının arttığını görünce, Gatafânlıların başına geçerek Tuleyha'ya yardım edeceğini ilân eder. Sahte peygamber Tuleyha'nın taraftarlarının artmasından da güç kazanan bazı Arap kabileleri, Hz. Peygamber'in vefatının ardından, Medine'ye heyetler göndererek Hz. Ebû Bekir'e namaz emrini yerine getireceklerini fakat zekât vermeyeceklerini bildirirler.[22]

Sahte peygamberlerle savaşma konusunda sahâbe arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmazken zekât vermek istemeyenlerle mücadele konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer, "Lâ ilâhe illâllâh" diyenlerle savaşmanın doğru olup olmayacağını sorgularken, sahâbenin bir kısmı da o yıl zekât toplanmamasını teklif eder.[23] Hangi sebeple olursa olsun isyan edenlerle mücadelede kararlı olan Hz. Ebû Bekir, namazla zekâtı birbirinden ayırt etmenin doğru olmayacağını ve zekât vermekten kaçınanlarla savaşacağını hadis kaynaklarımıza giren şu meşhur sözüyle ifade eder: "Allah'a yemin ederim ki namazla zekâtı birbirinden ayıranlarla kesin olarak savaşacağım. Çünkü zekât malın hakkıdır. Allah'a yemin ederim ki Allah'ın Resûlü'ne vermiş oldukları (devenin ayaklarını bağla-

[17] EÜ3/94 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 94.
[18] BN6/344 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 344; TL2/320 İbn Haldûn, *Târîh*, II, 320.
[19] TB2/225 Taberî, *Târîh*, II, 225.
[20] KF2/206 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 206.
[21] KF2/206 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 206.
[22] BN6/344 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 344.
[23] BN6/342 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 342.

dıkları) ipi dahi bana vermezlerse bundan dolayı onlarla savaşacağım."[24] Hz. Ebû Bekir'in bu sözü, öncelikle onun Peygamber Efendimizden sonra kendi egemenliğinin tanınmasını istediği anlamına gelmektedir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in bu tavrı, hem dinden dönme hareketlerinin önlenmesi açısından hem de sahte peygamberlerin taraftarlarının artmasından hareketle yeni Müslüman olmuş bazı Arap kabilelerin isyana kalkışmasının önüne geçilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Çevredeki birçok ayrılıkçı unsuru, menfaat peşinde koşan kabileleri harekete geçiren Tuleyha isyanı, artık Medine'yi tehdit etmeye başlamıştı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Tuleyha üzerine gönderilen birliğin başına Hâlid b. Velîd'i tayin etti. Tuleyha ile Hâlid b. Velîd arasında çetin bir savaş oldu. Sonuçta Tuleyha'nın en güvendiği komutanı Uyeyne b. Hısn, en zor anında yedi yüz atlısı ile birlikte kendisini yalnız bırakarak savaştan çekildi.[25] Tuleyha da kaçmak zorunda kaldı. Kaynakların verdiği bilgilere göre Tuleyha, daha sonra Hz. Ömer'e biat etti. Kâdisiye ve Nihâvend savaşlarında İslâm ordusu içinde yer aldı.[26]

Kaynaklarda verilen bilgiye göre İslâm tarihinde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan bir diğer kişi de Temîm kabilesinden Secâh bnt. Hâris isimli bir kadındı. O da diğerleri gibi kâhindi.[27] Tağlib kabilesine mensup olan bu kadın, aslında kendi kabilesi içinde Hıristiyan olarak büyümüştü.[28] Hicretin dokuzuncu yılında Temîm kabilesinden bir grup, Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuştu.[29] Fakat Resûlullah'ın ölüm haberi kendilerine ulaşınca, kabilenin bir kısmı İslâm'a bağlı kalsa da diğer bir kısmı dinden döndü.[30] Tam bu ortamda Secâh, peygamberliğini ilân ederek Hz. Ebû Bekir'e savaş açtı.[31]

Secâh, Hz. Ebû Bekir'e savaş açmadan önce çevresindeki verimli toprakları ele geçirmek istedi ve bu amaçla Yemâme'ye yöneldi. Bu arada Yemâme reisi Müseylime'nin de peygamberliğini ilân ettiğini duymuştu. Müslümanlardan önce onu ortadan kaldırmayı ve Yemâme'ye hâkim olmayı amaçladı ve askerlerine orayı yakıp yıkmalarını emretti.[32] Bu durumdan anında haberi olan Müseylime ise Secâh'ı barış yoluyla Yemâme'den uzaklaştırmanın yollarını aradı. Daha önce de Peygamber Efendimize teklif ettiği gibi hem peygamberlik makamını hem de Yemâme topraklarını paylaşma önerisinde bulunarak, "Bu toprakların yarısı bizimdir. Eğer âdil davransaydı diğer yarısı da Kureyş kabilesinin (Hz. Peygamber'in) olacaktı. Allah, Kureyş'in kabul etmediği bu diğer yarıyı sana verdi." dedi.[33]

[24] M124 Müslim, İmân, 32; D1556 Ebû Dâvûd, Zekât, 1.
[25] TB2/261 Taberî, *Târîh*, II, 261; BFS133 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 133.
[26] BN7/133 İbn Kesîr, *Bidâye*, VII, 133; TB2/264 Taberî, *Târîh*, II, 264.
[27] ZR1/310 Mes'ûdî, *Mürûcu'z-zeheb*, I, 310.
[28] BN6/352 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 352.
[29] B7302 Buhârî, İ'tisâm, 5.
[30] BN6/344 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 344.
[31] BN6/352 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 352.
[32] EĞ21/38 Ebu'l-Ferec el-Isbahânî, *Kitâbü'l-eğânî*, XI, 38.
[33] TB2/270 Taberî, *Târîh*, II, 270; KF2/214 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 214-215.

Müseylime, siyasî bir yöntem izleyerek Secâh'a kendisiyle evlenmesini de teklif etti. Secâh, bu teklifi kabul etti ve orada üç gün kaldıktan sonra memleketine döndü.[34] Yine kaynakların verdiği bilgiye göre, Secâh daha sonra peygamberlik davasından vazgeçmiş, samimi bir Müslüman olmuş, vefat ettiğinde cenaze namazını sahâbeden Basra valisi olan Semüre b. Cündeb kıldırmıştır.[35]

Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan sahte peygamberlerden bir diğeri de Müseylimetü'l-kezzâb'dır. Hicaz bölgesinin doğusunda yer alan Yemâme'nin verimli toprakları Hanîfe kabilesinin elindeydi ve hicretin sekizinci yılından itibaren bu kabilenin reisliği "Yemâme rahmânı" adıyla bilinen Müseylime'nin eline geçmişti.[36]

Müseylime, aynı kabileden Sümâme b. Üsâl ile rekabet hâlindeydi. Bu zât, Mekke'nin fethinden önce Müslüman olmuştu.[37] Hanîfe kabilesinden Müslüman olanlar da onun etrafında toplanmaya başladığı için günden güne gücü artıyordu. Bu durumu kendisi açısından tehlikeli gören Müseylime, liderliğini koruyabilmek için Resûl-i Ekrem ile görüşmek üzere Medine'ye gitti.[38] İbn Abbâs'ın anlattığına göre, Müseylimetü'l-kezzâb, Hz. Peygamber'i Medine'de beraberinde bir heyetle ziyaret ederek, "Şayet kendinden sonra beni halef tayin edersen dinini kabul edeceğim." dediği zaman Hz. Peygamber, arkadaşlarının arasında bulunan Müseylime'nin tam karşısında durmuş ve elindeki hurma dalını göstererek, *"Elimde bulunan şu dal parçasını istesen onu dahi sana vermem. Sen de Allah'ın senin hakkındaki hüküm ve takdirini geçemezsin. (Dine) sırtını dönecek olursan Allah seni muhakkak helâk eder."* buyurmuştu.[39]

Bazı kaynakların verdiği bilgiye göre, Hanîfe kabilesi mensupları Hz. Peygamber'in huzurundayken Müseylime, kabileye ait at ve develerin başında kaldı.[40] Bazı kaynaklara göre ise Müseylime hicretin onuncu yılında Hz. Peygamber'e, içinde, "Ben peygamberlik konusunda sana ortaklık teklif ediyorum. Bu toprakların yarısı bize, diğer yarısı Kureyş'e ait olsun." bilgisi bulunan bir mektup gönderdi.[41] Hz. Peygamber'in bu mektuba cevabı, *"...Yalan ve Allah'a iftira dolu mektubun bana ulaştı. Yeryüzü Allah'ındır. O, kullarından dilediğini ona vâris kılar. Akıbet Allah'tan korkanlarındır. Selâm doğru yolu bulanlara olsun."*[42] şeklinde oldu.

Medine'ye yaptığı ziyaret ve mektuplaşmadan istediği sonucu elde edemeyen Müseylime, peygamberliğini ilân etti. O, bir kısım kafiyeli sözler söyleyerek bu sözlerin kendisine vahyedilen âyetler olduğunu iddia ediyor-

[34] TB2/270 Taberî, *Târîh*, II, 270-271.
[35] BFS138 Belâzürî, *Fütûhu'l-buldân*, 138-139.
[36] BN5/61 İbn Kesîr, *Bidâye*, V, 61.
[37] M4589 Müslim, Cihâd ve siyer, 59; B4372 Buhârî, Meğâzî, 71.
[38] "Müseylimetülkezzâb", *DİA*, XXXII, 90.
[39] B7461 Buhârî, Tevhîd, 29; M5935 Müslim, Rü'ya, 21.
[40] ST1/316 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 316-317.
[41] HS5/303 İbn Hişâm, *Sîret*, V, 303
[42] ST1/273 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 273.

du. Namazı gerekli görmüyor, zina ve içkiyi helâl kabul ediyordu. Bununla beraber Peygamber Efendimizin peygamber olduğuna da şahitlik ettiğini söylüyordu.[43] Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebû Bekir, Müseylime fitnesini bastırmak için birlikler gönderdi. Fakat bu birlikler, Müseylime güçleri karşısında yenildiler. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd komutasında yeni bir ordu gönderdi. İki ordu Akrabâ' adı verilen yerde karşı karşıya geldi. Çok kalabalık olan Müseylime ordusu, muhacir ve ensardan oluşan İslâm ordusu karşısında çok güçlü bir direniş gösterdi. Hatta Hâlid b. Velîd'in eşi Ümmü Temîm ölüm tehlikesi atlattı.[44] Kanlı çarpışmalardan sonra Müseylime'nin Vahşî b. Harb'in mızrağı[45] veya ensardan bir kişinin kılıç darbesi ile öldürüldüğü zikredilir.[46] Vahşî'nin, "Müseylime'yi hangimizin öldürdüğünü Rabbin bilir. Eğer onu ben öldürmüşsem insanların en hayırlısını (Hz. Hamza'yı) ve en şerlisini ben öldürmüş oldum." sözü,[47] onun, Müseylime'yi kendisinin öldürdüğünden emin olmadığını gösterir. Yemâme Savaşı'nda Müslümanların altı yüz kadar şehit, Müseylime ordusunun ise on bine yakın kayıp verdiği nakledilmektedir.[48]

Bütün sahte peygamberlerin nübüvvet iddiaları gibi başarıları da sahte ve geçici idi. Çünkü bu kişilerin etkinliği, İslâm'ın henüz gönüllere iyice yerleşmediği yerlerde, ortam ve şartları istismar ederek "kabile rekabeti, maddî menfaat, kâhinlik" gibi son derece etkili silahları ustaca kullanma kurnazlığından başka bir şey değildi. Özellikle kabile rekabeti, Araplarda bazen dinî inançlardan da üstün yer tutabiliyordu. Kureyş'ten çıkan bir peygambere tâbi olmaktansa, kendi kabileleri arasından çıkıp peygamberlik iddia eden birinin göstereceği yolda yürümeyi daha uygun görüyorlardı. Hâlid b. Velîd, Yemâme Savaşı'nda esir düşen bazı kişilere niçin Müseylime'ye tâbi olduklarını sorduğunda onların, "Sizden bir peygamber vardı, bizden de bir peygamber olsun diye düşündük."[49] şeklindeki cevabı, bu hususta yeterli fikir vermektedir. Talha en-Nemrî'nin, Müseylimetü'l-kezzâb'a bir kısım sorular sorup onun gerçek bir peygamber olmadığını anladıktan sonra söylediği, "Senin bir yalancı olduğuna şehâdet ederim; Muhammed ise doğruyu söylüyor. Fakat bizim için Rebîaoğulları'ndan bir yalancı, Mudar'ın doğruyu söyleyen peygamberinden daha sevimlidir." sözü,[50] onların kabile rekabet ve taassubunun derecesini göstermesi bakımından iyi bir örnektir.

Tuleyha, kendi kuvvetlerinin Hâlid b. Velîd komutasındaki ordu karşısında zor duruma düştüğünü görüp, feryat ederek, "Yazık size, sizi

[43] BD5/331 Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, V, 331.
[44] KF2/218 İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 219-220.
[45] B4072 Buhârî, Meğâzî, 24; BS17195 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 282.
[46] HM16174 İbn Hanbel, III, 501.
[47] BS18698 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 164.
[48] BN6/357 İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 357.
[49] TB2/277 Taberî, *Târîh*, II, 278.
[50] TB2/277 Taberî, *Târîh*, II, 277.

mağlup eden güç nedir?" diye sorunca adamlarından birinin cevabı şöyle olmuştur: "Bizden komutanından önce ölmeyi isteyen hiç kimse yok. Oysa şu anda biz, hepsi komutanından önce ölmeye can atan bir toplulukla savaşıyoruz."[51] Sahte peygamberlerin ne uğruna mücadele verdiklerini gösteren bu cevap, onların hem bireysel güç ve otoritelerini güçlendirmek hem de kabile asabiyetini tatmin etmek için çabaladıklarını göstermektedir. Sahte peygamberlerin peygamberlik iddialarının insanlığa bıraktığı miras, sadece ölüm, zulüm ve gözyaşı oldu. Kendileri de bu kötü akıbetten kurtulamadılar. Allah, onları uydurdukları şeylerle baş başa bıraktı. Kur'an bu durumu ne güzel ifade eder: *"Allah'a karşı yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' ya da 'Allah'ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim.' diyenden daha zalim kimse var mıdır?"*[52]

Aslında sahte peygamberlerden hiçbiri, Allah'ı, Resûl-i Ekrem'i ve İslâm'ı tanımadığını söylemedi. Tam aksine, her biri onun eşsiz gücünü kendi menfaati için kullanmayı amaçladı. Bir anlamda her biri, şeytanın iğvasıyla İslâm'ın hükümlerinde bir tür eksiltme ve artırma çabası sergiledi. Peygamber Efendimizin hayatta olduğu dönemde başlayan sahte peygamberlik iddiaları günümüze kadar uzanan süreçte ve gelecekte de her zaman görülebilir. Bu bağlamda Resûlullah'ın hizmetkârı ve Suffe Ashâbı'ndan olan Sevbân'ın bildirdiğine göre, Hz. Peygamber, *"Şüphesiz ümmetim içinde otuz yalancı çıkacak, her biri de kendinin peygamber olduğunu iddia edecektir."* buyurmuştur. Resûl-i Ekrem, bu ifadesiyle, söz konusu iddia sahiplerinin çoğalacağına işaret etmektedir. Bu hadisin sonunda, *"Oysa ben, peygamberlerin sonuncusuyum. Benden sonra hiçbir peygamber yoktur."*[53] şeklinde yer alan nebevî uyarı son derece önemlidir. Bu uyarı, günümüzde ve gelecekte bu anlamda ortaya çıkan veya çıkabilecek olan bütün iddiaları boşa çıkarmakta ve bu tür çıkışların her zaman başarısızlığa mahkûm olacağını bildirmektedir. Nitekim Kur'an, Hz. Peygamber'in peygamberlerin sonuncusu olduğunu,[54] dinin tamamlandığını, insanlık için din olarak sadece İslâm'ın kabul edileceğini,[55] İslâm'dan başka din arayanların âhirette hüsrana uğrayacaklarını ve isteklerinin asla dikkate alınmayacağını,[56] Kur'an'ın tahrife uğramaktan korunacağını[57] ve Hz. Peygamber'in bütün âlemlere peygamber olarak gönderildiğini[58] bildirmek suretiyle, bu konuda son sözü söylemiştir.

Kendisinin son peygamber olduğunu mütevazı bir şekilde dile getiren Hz. Peygamber'in şu benzetmesi hakikati en güzel şekilde özetlemektedir:

[51] BS17195 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 282.
[52] En'âm, 6/93.
[53] T2219 Tirmizî, Fiten, 43; D4252 Ebû Dâvûd, Melâhim, 1.
[54] Ahzâb, 33/40.
[55] Mâide, 5/3.
[56] Âl-i İmrân, 3/85.
[57] Hicr, 15/9.
[58] Sebe, 34/28; A'râf, 7/158.

"Benim ve benden önceki peygamberlerin durumu, bir ev inşa eden kimseye benzer. O kimse evi güzelce yapıp mükemmel hâle getirmiş fakat bir köşede sadece bir tuğla yeri boş kalmıştır. İnsanlar bu evi dolaşırlar, ona hayran olurlar ve şöyle derler: 'Keşke şu tuğla da yerine konulmuş olsaydı.'" Resûlullah sözlerine şöyle devam etmiştir: "İşte ben o tuğlayım. Ben peygamberlerin sonuncusuyum."[39]

[39] B3535 Buhârî, Menâkıb, 18.

HZ. PEYGAMBER ve YÖNETİM
EMANET, EHLİYET, HAKKANİYET

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَسْمُرُ مَعَ أَبِي بَكْرٍ فِي الأَمْرِ مِنْ أَمْرِ الْمُسْلِمِينَ وَأَنَا مَعَهُمَا.

Ömer b. Hattâb anlatıyor:
"Resûlullah (sav), Hz. Ebû Bekir ile birlikte Müslümanları ilgilendiren meselelerde geceleri konuşmalar yapardı. Ben de yanlarında olurdum."
(T169 Tirmizî, Salât, 12)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ:

مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَكْثَرَ مَشُورَةً لأَصْحَابِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:

"عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ فِيمَا أَحَبَّ وَكَرِهَ إِلاَّ أَنْ يُؤْمَرَ بِمَعْصِيَةٍ فَإِنْ أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلاَ سَمْعَ وَلاَ طَاعَةَ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"إِنَّمَا الإِمَامُ جُنَّةٌ يُقَاتَلُ مِنْ وَرَائِهِ وَيُتَّقَى بِهِ فَإِنْ أَمَرَ بِتَقْوَى اللَّهِ [عَزَّ وَجَلَّ] وَعَدَلَ كَانَ لَهُ بِذَلِكَ أَجْرٌ وَإِنْ يَأْمُرْ بِغَيْرِهِ كَانَ عَلَيْهِ مِنْهُ."

أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ زِيَادٍ عَادَ مَعْقِلَ بْنَ يَسَارٍ فِى مَرَضِهِ فَقَالَ لَهُ مَعْقِلٌ... سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "مَا مِنْ أَمِيرٍ يَلِى أَمْرَ الْمُسْلِمِينَ ثُمَّ لاَ يَجْهَدُ لَهُمْ وَيَنْصَحُ إِلاَّ لَمْ يَدْخُلْ مَعَهُمُ الْجَنَّةَ."

عَنْ يَحْيَى بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: سَمِعْتُ جَدَّتِى تُحَدِّثُ أَنَّهَا سَمِعَتِ النَّبِيَّ ﷺ يَخْطُبُ فِى حَجَّةِ الْوَدَاعِ وَهُوَ يَقُولُ: "وَلَوِ اسْتُعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ يَقُودُكُمْ بِكِتَابِ اللَّهِ فَاسْمَعُوا لَهُ وَأَطِيعُوا."

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Resûlullah'tan (sav) daha fazla ashâbıyla istişare eden bir kimse görmedim."

(T1714 Tirmizî, Cihâd, 35)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Günah işlemesi emredilmedikçe, hoşlansa da hoşlanmasa da dinlemek ve itaat etmek, Müslüman bir kişinin vazifesidir. Eğer kendisine günah emredilirse dinlemek ve itaat etmek yoktur.*"

(M4763 Müslim, İmâre, 38)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Yönetici bir kalkandır. Onun ardında savaşılır, onunla (tehlikelerden) korunulur. Şayet o, Yüce Allah'a karşı takvayı emreder ve adaletle hükmederse bundan dolayı sevap kazanır. Bunun dışında bir şey emrederse o zaman yaptıkları kendi aleyhine olur.*"

(M4772 Müslim, İmare, 43)

Ubeydullah b. Ziyâd, hastalığında Ma'kil b. Yesâr'ı ziyaret etti. Ma'kil ona dedi ki, "...Resûlullah'ı şöyle derken işittim: '*Müslümanların yönetimini üstlendiği hâlde onlar için çalışmayan ve samimi davranmayan yönetici, onlarla birlikte cennete giremez.*'"

(M366 Müslim, İmân, 229)

Yahyâ b. Husayn'ın işittiğine göre, ninesi şöyle demiştir: "Veda Haccı'nda Hz. Peygamber'in (sav) hutbe verirken şöyle dediğini işittim: '*Size yönetici olarak, Allah'ın Kitabı ile yöneten bir köle dahi tayin edilse onu dinleyin ve itaat edin.*'"

(M4758 Müslim, İmâre, 37)

llah Resûlü'nün ilâhî vahyi tebliğ etmekle görevlendirildiği bölgede kabile esaslarına göre yaşayan bir toplum vardı. Kararların çoğunu, toplumu yönetip yönlendiren kabilelerden birer temsilcinin bulunduğu "nedve" (meclis) alırdı. Burada zaman zaman insanî değerlere saygılı, hakkı savunan kararlar alınmakla birlikte, çoğu zaman sinelere yerleşen câhiliye taassubu ile savaş, intikam, baskın kararları alınırdı. Nedve üyeleri, aynı ırk ve inanca sahip olmalarına rağmen birbirleriyle de mücadele hâlindeydiler. Kabilelerin birbirine saldırısını önleyen yegâne unsur, savaşabilme kabiliyeti ve gücü idi. Zayıf olanlar her türlü haksızlığa uğrayabildikleri için varlıkları bile sürekli tehlike altındaydı. Her an malları, mülkleri talan edilebilir, kendileri ve çocukları köle olabilirlerdi. Dayandıkları, içi boşaltılmış bazı kutsal değerler bulunmakla birlikte, kuralların uygulanma şekli güçlü kabilelerin yararına göre değişebiliyordu. Netice olarak toplumsal ve ferdî hayatın hemen bütün şekillerinde koyu bir karanlık, derin bir cehalet vardı.

Allah'ın Elçisi bu şartlarda Mekke'de varlık mücadelesi veriyor, kendisine tâbi olanlara ağırlıklı olarak tevhid akidesini anlatıyordu. Daha ilk günden itibaren hiçbir ayrım yapmaksızın zengin fakir, Arap Acem, siyah beyaz demeden toplumun bütün bireylerine ulaşıyordu. Öyle ki Mekke'nin en saygın ailelerine mensup olan Sa'd b. Ebû Vakkâs, Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Mus'ab b. Umeyr ile toplumun en alt tabakası olarak kabul edilen kölelerden Bilâl b. Rebâh, Habbâb b. Eret birlikte yan yana aynı safta yer alıyorlardı. Toplum içinde neredeyse hiçbir hakka sahip olmayan kadınlara Peygamberimiz son derece değer veriyor, onları erkeklerle beraber, aynı inancın birer üyesi olarak kabul ediyordu. Mekke döneminde Hz. Peygamber'in kendisine inanan sahâbîleri sevk ve idaresi, risâlet vasfına dayalı bir cemaat liderliği şeklinde idi. Ancak Medine'den gelen insanlardan biat alındığında, dinî yönünün yanı sıra bütün Müslümanlara kefil olan, onları yöneten, idare eden siyasî bir lider olmasının da ilk adımı atılmıştı.

Hicretten sonra Medine'de ilk defa "biz" olma şuurunu yakinen tatmaya ve yaşamaya başlayan Müslümanlar, kendi içlerindeki yardımlaşma ve dayanışmaya ilâveten Mekkeli müşrikler, diğer kabileler ve Yahudilerden

gelebilecek saldırılara karşı koyabilmek için emniyet hissetme ihtiyacında idiler. Medine'nin kabile anlayışı içinde yetişmiş, birbirleriyle mücadele etmekten yorulmuş, bölük pörçük gruplar hâlinde yaşayan sakinlerine yapılacak en büyük iyilik; belli bir düzen çerçevesinde hayatiyetini devam ettirebilecek kuvvetli ve merkezî bir idare sistemi kurmak olacaktı. Nitekim öyle de oldu. Hz. Peygamber renk, inanç, dil ve ırk ayrımı yapmadan toplumun bütün kesimlerine aynı şeyi, eşitlik ve adaleti sunan ve bu toplumun parçası olunduğu sürece bunu garanti eden bir idare sistemi benimsedi. Bu doğrultuda öncelikle birbiriyle savaş hâlindeki Arap kabileleri barıştırdı; sonra da Yahudilerle bir antlaşma yaptı. Böylece Medine'ye "şehir devleti" vasfını kazandıracak esaslar belirlendi. Toplumsal ve bireysel düzeyde önemli kararlar alındı. Öncelikle bu küçük devleti oluşturan topluluklar, bu toplulukların birbirleriyle ve yabancılarla ilişkileri, idarî ve adlî yapıları belirli esaslara bağlandı. Sonra da tek tek bütün fertlerin din ve vicdan hürriyeti güvence altına alındı. Üzerinde anlaşılan bu hususlar yazılı bir metin hâline getirildi ve böylece siyasî bir belge hüviyeti kazandı. İşte bu, Medine vesikası idi; belki de tarihin yazılı ilk anayasası...[1] Kutlu Elçi bu şekilde yöneten, yönlendiren, anlaşma yapan ve gerektiğinde savaş kararı alan bir önder idi. O, vahiy alan bir peygamber olduğu gibi, aynı zamanda bir devlet başı ve yeri geldiğinde ordu komutanı idi. Liderlik, önderlik peygamberlerin ortak özelliği idi. Nitekim Hz. Peygamber, İsrâiloğulları'nı hep peygamberlerinin yönettiğini bildirmişti.[2]

Allah Resûlü'nün bütün uygulamalarında olduğu gibi toplum idaresinde de hâkim olan temel belirleyici unsur, ilâhî vahyin yönlendirmesi idi. Onu temel kabul eder ve ona göre hareket ederdi. Çünkü bu prensip Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir şekilde defalarca bildirilmişti: *"Ey Muhammed! Sen Rabbinden sana vahyedilene uy. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah'a ortak koşanlardan yüz çevir."*,[3] *"Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."*,[4] *"Rabbinden sana vahyedilene uy. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*[5]

Hz. Peygamber'in idarî konulardaki kararlarını belirleyen diğer bir unsur da istişare idi. İstişare ile tecrübeli insanların birikiminden yararlanır, meseleyi sahiplenmelerini temin ederdi. Neticede, konuşulan konu bütün toplum tarafından kabul görürdü. Müslümanların karşılaştıkları önemli olaylardan olan Bedir Savaşı'nda, Kutlu Elçi her aşamada ashâbı ile istişare etmişti. Savaşa girme kararı alırken, askerlerin yerleşecekle-

[1] BN3/275 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 275; HS3/31 İbn Hişam, *Sîret*, III, 31-35.
[2] B3455 Buhârî, Enbiyâ, 50.
[3] En'âm, 6/106.
[4] Yûnus, 10/109.
[5] Ahzâb, 33/2.

ri alanı belirlerken, savaş sonrasında esirlere nasıl davranılacağını tespit ederken hep ashâbının görüşlerine başvurmuştu.[6] Savaş esirleri, savaşın nasıl olacağı gibi dünyevî hususlarda istişare ettiği gibi bazen ezanın meşru kılınması gibi hakkında vahiy gelmeyen dinî hususlarda da istişare ediyordu.[7] Peygamber olması hasebiyle birçok bilgi ile mücehhez olmasına ve vahiy almasına rağmen Resûl-i Ekrem, ashâbına danışmakla emrolunmuştu.[8] Nitekim Hz. Ömer bu husus ile ilgili olarak şöyle demekteydi: "Resûlullah (sav), Hz. Ebû Bekir ile birlikte Müslümanları ilgilendiren meselelerde geceleri konuşmalar yapardı. Ben de yanlarında olurdum."[9] Allah Resûlü istişareye o kadar önem vermişti ki Ebû Hüreyre onun bu özelliğini, "Resûlullah'tan (sav) daha fazla ashâbıyla istişare eden bir kimse görmedim."[10] şeklinde dile getirmişti.

Allah Teâlâ, *"Onların işleri, aralarında danışma iledir."*[11] âyetinde bu yapılanmayı överek örnek göstermiştir. Hz. Peygamber de istişarenin toplum içindeki önemi ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"İdarecileriniz en hayırlılarınız, zenginleriniz en cömertleriniz olup, işleriniz de aranızda istişare ile yürütüldüğü zaman yerin üstü sizin için altından daha hayırlıdır..."*[12] İlmi ve zâhidliği ile bilinen tâbiîn büyüklerinden Hasan el-Basrî de bu anlamda, "Bir topluluk, istişare ettiği zaman mutlaka müzakere ettikleri konu hakkında en doğru karara yönlendirilirler." demiş, ardından da, *"Onların işleri, aralarında danışma iledir."*[13] âyetini okumuştur.[14]

Toplumu idare etmede en önemli hususlardan biri de yetki kullanımıdır. Allah Teâlâ, idarecilere adaleti emrettikten[15] hemen sonra bu kez de toplumun ona karşı sorumluluğuna dikkat çeker. *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de itaat edin..."*[16] Kur'an âyetlerinde, risâlet görevi ile birlikte devlet başkanlığı vasfı da bulunan Hz. Peygamber'e itaat, Allah'a itaat olarak kabul edilmiştir.[17] Burada itaatin, iman ile bağlantılı olduğu düşünüldüğünde kâmil müminin bir vasfının da aynı zamanda bir idareci olan Allah Resûlü'ne itaat olduğu anlaşılmaktadır. Âyette ulü'l-emre itaatin, Allah ve Resûlü'ne açıkça itaat emrinden sonra ve bu ikisine bağlı olarak dile getirilmesi önem arz etmektedir.

Peki, itaatin sınırı ne olacaktır? İtaate böylesine önem veren bir din, onun sınırını da net bir şekilde tespit etmiştir. Peygamber Efendimiz, *"Günah işlemesi emredilmedikçe, hoşlansa da hoşlanmasa da dinlemek ve itaat etmek, Müslüman bir kişinin vazifesidir. Eğer kendisine günah emredilirse dinlemek ve itaat etmek yoktur."*[18] *"Allah'a isyan hususunda itaat yoktur. İtaat, ancak iyi*

[6] NM5801 Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2121 (3/427); M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58; VM1/52 Vâkıdî, *Meğâzî*, 1, 52-54.
[7] M837 Müslim, Salât, 1; D498 Ebû Dâvûd, Salât, 27.
[8] Âl-i İmrân, 3/159.
[9] T169 Tirmizî, Salât, 12.
[10] T1714 Tirmizî, Cihâd, 35.
[11] Şûrâ, 42/38.
[12] T2266 Tirmizî, Fiten, 78.
[13] Şûrâ, 42/38.
[14] EM258 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 100
[15] Nisâ, 4/58.
[16] Nisâ, 4/59.
[17] Nisâ, 4/80.
[18] M4763 Müslim, İmâre, 38

(ma'rûf) olan hususlardadır."[19] buyurmuştur. Ashâbdan Ubâde b. Sâmit'in şu sözleri de itaatin ölçüsünü, sınırlarını anlatması bakımından önemlidir: "Zorluk ve kolaylık anlarında, iyi ve kötü durumlarda söz dinlemeye ve boyun eğmeye, başkalarının tercih edilmelerine ses çıkarmaksızın itaat etmeye, iş başındakilerin işlerine karışmamaya, nerede olursak olalım kınayanların kınamasından çekinmeyerek hakkı söylemeye Peygamber'e (sav) biat ederken söz verdik."[20]

Bu konuda bir uyarı da topluma yapılmıştır: *"...Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resûl'e götürün. Bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir."*[21] İtaat emrinin bir uzantısı olarak Hz. Peygamber, toplumda meydana gelecek anlaşmazlıkların çözüm mercii kabul edilmiştir. Onun bu vasfı o kadar önemlidir ki bu konudaki herhangi bir şüphe veya rahatsızlık, sistemin tamamına yönelik bir itiraz, onun kabul veya reddi yönünde bir "taraf olma" şeklinde sunulmaktadır: *"Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hüküm konusunda içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânâsıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."*[22]

Allah Resûlü'nün idaresinde çokça vurgulanan bir başka husus da toplumsal özeleştiri ve özdenetim olan "emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker" görevi idi. Bu sistemde artık bütün fertlere, birbirlerine iyiliği teşvik, kötülükten sakındırma gibi bir sorumluluk verilmişti. Buna göre her birey âdeta idarenin doğal bir üyesi ve ortağıydı. Kur'ân-ı Kerîm'de, "iyilik erdemine çağırmanın ve kötülüklerden sakındırmanın" müminlerin en önemli özelliklerinden biri olduğu bildirilmişti.[23] *"Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten alıkoyar ve Allah'a inanırsınız."*[24] âyetinde bu yönde sürekli bir çağrıda bulunulmuştu. Allah Resûlü de *"Canım elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki ya iyilikleri emreder, kötülüklerden insanları sakındırırsınız yahut Allah size öyle bir ceza gönderir ki dua edersiniz (ama) duanız kabul olunmaz."*[25] şeklinde ashâbını uyarmıştı. Hz. Nebî, bu görevi bizâtihi kendisi uygulamakla birlikte Müslümanlara da görev düştüğünü şöyle anlatıyordu: *"Bir kötülük gören kişi onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin. Bunu da yapamazsa kalbi ile o kötülüğe karşı tavır koysun (onu hoş görmesin) ki bu da iman eden kişinin asgarî yapması gereken şeydir."*[26] Çünkü duyarlı ve katılımcı bir toplum yapısının oluşması için bu bir gereklilikti. Toplumun ıslahı ve insanlar arasında iyiliklerin, güzelliklerin yayılması yönünde çaba göstermeyenler için de

[19] B7257 Buhârî, Ahbâru'l-âhâd, 1; D2625 Ebû Dâvûd, Cihâd, 87.
[20] M4768 Müslim, İmâre, 41; N4154 Nesâî, Biat, 1.
[21] Nisâ, 4/59.
[22] Nisâ, 4/65
[23] Tevbe, 9/71, 111-112.
[24] Âl-i İmrân, 3/110.
[25] T2169 Tirmizî, Fiten, 9.
[26] N5011 Nesâî, İmân, 17.

Allah Resûlü, *"Küçüğümüze şefkat, büyüğümüze hürmet göstermeyen, iyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmayan bizden değildir."*[27] buyurmaktaydı.

Allah Resûlü'nün idaresinde insanlara hak ve adalet ölçüleri içinde davranılması esastı. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'den adaletin gereğini yerine getirmesi emredilmiş,[28] bütün müminlere hitaben de *"Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor!"*[29] buyrulmuştu. İdarecilerin de itaate lâyık olma ve kendilerine bağlı olan insanların güvenini kazanmaları gerekmekteydi. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştu: *"Yönetici, bir kalkandır. Onun ardında savaşılır, onunla (tehlikelerden) korunulur. Şayet o, Yüce Allah'a karşı takvayı emreder ve adaletle hükmederse bundan dolayı sevap kazanır. Bunun dışında bir şey emrederse o zaman yaptıkları kendi aleyhine olur."*[30]

Resûl-i Ekrem'in, vefatına yakın bir zamanda, *"Ey insanlar! Bilesiniz ki! Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur."*[31] şeklinde verdiği mesaj, idarede ve sosyal hayatta eşitlik prensibine verdiği önemi göstermekteydi. Onun öğretisinde insanlara etnik köken, renk ve toplum içindeki imtiyazına bakılmaksızın adalet ve hakkaniyet ölçüleri içinde eşit davranılır ve *"bütün insanlar tarağın dişleri gibi eşit"* kabul edilirdi.[32]

Allah Resûlü'nün idaresinde dikkat çeken bir husus da vekâlet sistemiydi. Kutlu Nebî Medine'yi askerî seferler, hac ve umre gibi nedenlerden dolayı terk ettiğinde kendi yerine bir vekil bırakırdı. Söz gelimi hicretin sekizinci yılında Hz. Ebû Bekir'i hac vekili olarak tayin etmişti.[33] Vekillerin belirlemesinde yegâne ölçüsü de liyakat idi. Vekâlete seçilen kişi, kimi zaman Sâib b. Osman b. Maz'ûn gibi Kureyşli,[34] kimi zaman Sa'd b. Ubâde gibi Medineli,[35] kimi zaman Zeyd b. Hârise gibi azat edilmiş bir köle,[36] kimi zaman da İbn Ümmü Mektûm gibi görme engelli bir sahâbî olabiliyordu.[37]

Resûlullah (sav) Medine dışındaki insanlara İslâm'ı anlatmak, zekât toplamak, hukukî ihtilâfları çözmek gibi görevler için bazı sahâbîlerini görevlendirirdi. O dönemde bu görevi yapanlara daha çok "âmil" denilirdi. Âmiller geniş yetki ile gönderildikleri için sorunların çoğunu yerinde çözerlerdi. Ancak bilemedikleri dinî ve hukukî konuları Allah Resûlü'ne danışırlardı. Çünkü Allah Resûlü'nün kendilerine tavsiyesi bu şekilde idi.[38] Hz. Peygamber'in çeşitli hukukî ihtilâfların çözümü için bazı sahâbîleri

[27] T1921 Tirmizî, Birr, 15
[28] Şûrâ, 42/15
[29] Nisâ, 4/58.
[30] M4772 Müslim, İmare, 43.
[31] HM23885 İbn Hanbel, V, 411
[32] MB195 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, 1/145.
[33] T3091 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 9; N2996 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 187.
[34] HS3/142 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 142.
[35] HS3/135 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 135.
[36] ZE2/258 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 258
[37] D2931 Ebû Dâvûd, İmâre, 3.
[38] İM55 İbn Mâce, Sünnet, 8.

Medine'de görevlendirdiği de olurdu. Allah Resûlü'nün yanında yetişen, nasıl hüküm verdiğine vâkıf olan, adalet ilkesine bağlılığı ile bilinen Hz. Ömer, bu kişilerden birisi idi. Yine Hz. Peygamber'in, Medine'de babadan kalma evlerinin paylaşımında ihtilâfa düşen kardeşlerin arasını bulması için Huzeyfe b. Yemân'ı görevlendirmesi,[39] ashâbının özelliklerini anlatırken Hz. Ali'yi en iyi hüküm veren, Zeyd b. Sâbit'i ise miras konularını en iyi bilen kişi[40] olarak tanıtmasından da hukukî konularda ehil, bilgili, kabiliyetli ashâbına yetki verdiği anlaşılmaktadır.

Allah Resûlü'nün görevlendirdiği kişiler sadece vekiller veya valiler değildi. Bunun yanında İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerine öğretmenler, komutanlar, vergi memurları, elçiler ve imamlar tayin ediyordu. Bu görevliler arasında Muâz b. Cebel gibi Araplar olduğu gibi Bâzân el-Fârisî gibi Fars kökenli sahâbîler de vardı.[41] Hür olanların yanı sıra Zeyd b. Hârise gibi azat edilmiş köleler de vardı.[42] Aynı şekilde yaşını almış insanlar olduğu gibi Üsâme b. Zeyd gibi çok genç olanlar da bulunmaktaydı.[43] Toplumun en hassas noktası olan yetki ve görev dağılımında Resûlullah'ın göz önünde bulundurduğu temel husus, emanet ve liyakat idi. Çünkü ilgili sahâbîler gittikleri yerde Hz. Peygamber'i temsil edecek, toplumu idare edecek, davalara bakıp adaleti uygulayacak, emniyet ve asayişi sağlayacaklardı. Neticede İslâmî değerler en doğru biçimde tanınacak ve daha geniş coğrafyalara yayılacaktı.

Allah Resûlü'nün idaresinde emanet, ehliyet ve liyakat esas olduğu için bu nitelikleri taşımayan kimselere idarî görev verilmezdi. Bir gün Allah Resûlü'nün sevgili ashâbından olan ve hakkı çekinmeden dile getirmesiyle bilinen Ebû Zer, Hz. Peygamber'e, "Yâ Resûlallah! Beni âmil olarak görevlendirmiyor musun?" demişti. Onun yapısını çok yakından bilen Hz. Peygamber, elini omuzuna vurarak, "*Ey Ebû Zer! Zayıf bir kimsesin. Bu görev ise bir emanettir. Lâyık olduğu için onu alan ve gereğini hakkıyla yerine getirenler dışında (bu tür görevler) kıyamet günü rezillik ve pişmanlıktır.*"[44] buyurmuştu. Bunun yanında, "*Siz yöneticiliği çok isteyeceksiniz. (Oysa) o, kıyamet gününde pişmanlık olacaktır.*"[45] hadisi de ehil olmayanlara, bu hususta kabiliyet ve birikimi olmayanlara yönelikti.

Allah Resûlü'nün anlayışında, görev alma hususunda ihtiraslı olanlara da yer verilmiyordu. Ebû Musa el-Eş'arî şöyle anlatıyor: "Amcaoğullarımdan ikisiyle birlikte Peygamber'in yanına girdim. Onlardan birisi, 'Yâ Resûlallah, Yüce Allah'ın seni hâkim kıldığı yerlerden birine bizi yönetici

[39] BS11556 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 106.
[40] İM154 İbn Mâce, Sünnet, 11; T3790 Tirmizī, Menâkıb, 32.
[41] CVS23 İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîre*, s. 23.
[42] ZE2/258 Zehebī, *Târîhu'l-İslâm*, II, 258
[43] M6264 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 63.
[44] M4719 Müslim, İmâre, 16.
[45] B7148 Buhârī, Ahkâm, 7.

yap.' dedi. Diğeri de buna benzer bir talepte bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), *'Vallahi biz, talep eden ve hırslı olan kimseye bu görevi vermiyoruz.'* buyurdu."[46]

Buradan anlaşılıyor ki yönetici tayininde dikkate alınan özellikler, kişinin soyu, toplumsal mevkii değil, Allah'ın Yüce Kitabı'nda ortaya koyduğu adalet ve hakkaniyetti. Fakat bununla kalmıyor, asıl uyarı idare yetkisi olanlara yapılıyordu. Nitekim Yemen'e vali olarak atanan Muâz b. Cebel görev yerine doğru yola çıkarken Allah Resûlü ona, *"Ey Muâz b. Cebel! İnsanlara güzel davran."* diyerek uyarıda bulunmuştu.[47]

Bu konuşmadan sonra Muâz yola çıkmış fakat Hz. Peygamber bir haberci göndererek onu geri çağırmış ve şöyle buyurmuştu: *"Seni niçin geri çevirdiğimi biliyor musun? Benim iznim olmadan (onlardan) hiçbir şey alma, çünkü bu hıyanettir. Her kim bu dünyada hıyanet yaparsa kıyamet günü (Allah'ın huzuruna), yaptığı o hainlikle getirilir. Seni bunun için çağırmıştım, şimdi vazifene gidebilirsin."*[48]

İster devlet başkanlığı, ister valilik, ister komutanlık, isterse öğretmenlik veya vergi toplama memurluğu... İdareci, idare adına halka hizmet amacıyla yetkilendirildiği için görev süresince daima "insanı" öncelemek durumundadır. Yani yönetici vasfıyla çalışan kişi, *"velisi olmayanın velisi"*[49] olmak zorundadır.

Allah Resûlü Muâz'ın şahsında, vasfı ve görevi ne olursa olsun devleti temsil eden kişilere şu uyarıyı yapmaktadır: *"...Bir de (haksızlık yapıp) mazlumun bedduasını almaktan sakın. Zira gerçek şudur ki Allah ile mazlumun bedduası arasında hiçbir perde yoktur."*[50]

Başta devlet başı olmak üzere, vasfı ve vazifesi ne olursa olsun onun adına hareket eden bütün görevliler, idare ile ilgili olarak yapılacak bir düzenlemenin ilk muhataplarıdır. Bu nedenle Allah Teâlâ bu kesime, Hz. Peygamber'in şahsında çeşitli uyarılarda bulunarak; her şeyden önce yönetilene karşı yumuşak davranıp[51] affetmeyi ve iyiliği tavsiyeyi her zaman önde tutmalarını istemiştir.[52]

Yönetici, yetkilerini kötüye kullanmadan, idaresi altındaki kimselere zulmetmeden, kendisine verilen görevin bir emanet olduğu bilinciyle hareket ederek, âdil bir yönetici olmaya çalışmalıdır. Bırakın rüşvet almayı, kendisine sırf yetkili olduğu için takdim edilen hediyeleri dahi kabul etmekten kaçınmalıdır.[53] Devlet görevlisi, şahsı adına değil temsil ettiği değerleri önceleyerek hareket etmelidir. Devlet görevlisi temsil ettiği de-

[46] M4717 Müslim, İmâre, 14.
[47] MU1636 *Muvatta'*, Hüsnü'l-hulk, 1.
[48] T1335 Tirmizî, Ahkâm, 8.
[49] İM1880 İbn Mâce, Nikâh, 15; D2083 Ebû Dâvûd, Nikâh, 18, 19.
[50] D1584 Ebû Dâvûd, Zekât, 5; DM1648 Dârimî, Zekât, 1.
[51] Âl-i İmrân, 3/159.
[52] A'râf, 7/199.
[53] B7197 Buhârî, Ahkâm, 41; M4739 Müslim, İmâre, 26.

ğerlerin büyüklüğünü bilmeli fakat bunu şahsı adına bir övünç ve gurur vesilesi yapmamalı, kibrine yenik düşmemelidir. Nitekim Resûlullah (sav), kral peygamber mi yoksa kul peygamber mi olmak istediği sorulduğunda kul peygamber olmayı tercih ederek tevazu göstermişti.[54]

Hangi görevde olursa olsun Müslümanlar sorumluluklarını yerine getirmeli, ahitlerine riayet etmelidir.[55] Allah Resûlü'nün idare anlayışında, yönetici halkıyla ilgilenir, sorunlarını çözer, onlara herhangi bir baskı uygulamadan hizmet eder. Nitekim o bir hadisinde, *"Yöneticilerin en kötüsü zorba olanlardır."*[56] buyurur. Nebî (sav), *"Müslümanların yönetimini üstlendiği hâlde onlar için çalışmayan ve samimi davranmayan yönetici, onlarla birlikte cennete giremez."*[57] buyururken de yöneticiliğin ilâve bir sorumluluk taşımak anlamına geldiğine işaret etmiştir. İdarecilerin âhiret gününde karşılaşacakları durumu ise şöyle anlatmıştır: *"Allah Teâlâ birini Müslümanların başına idareci yapar da, o kimse Müslümanların ihtiyaçları, talepleri ve fakirlikleriyle ilgilenmezse Allah Teâlâ da kıyamet gününde onun ihtiyacı, talebi ve fakirliğiyle ilgilenmez."*[58] Hz. Peygamber zorlu bir görevde bulunan yöneticiler için de şöyle dua etmiştir: *"Allah'ım, kim ümmetimin yönetimi konusunda bir işi üstlenir de onları sıkıntıya sokarsa sen de onu sıkıntıya sok! Kim de ümmetimin yönetiminde bir işi üstlenir de onlara yumuşak davranırsa sen de ona yumuşak davran!"*[59]

İdare eden ile idare edilen, birbirine kenetlenmiş bir bütünün parçalarıydı. Toplum, "devlet" için ve onun adına idareciyi korur; idareci de hakkın, adalet ve eşitliğin hâkimiyeti için çalışırdı. Allah Resûlü bu doğrultuda, İslâm'ı ve kendisini temsil görevi için seçtiği görevlilere karşı öncelikle halkı şöyle uyarırdı: *"Size yönetici olarak, Allah'ın Kitabı ile yöneten bir köle dahi tayin edilse onu dinleyin ve itaat edin."*[60]

Diğer milletler, dinler ve kabilelerle ilişkiler Hz. Peygamber'i idari açıdan önemli oranda meşgul eden faaliyetler arasında yer almıştır. Bu unsurların hemen hepsiyle yazışmış,[61] onlarla antlaşmalar yapmıştır.[62] Nitekim Medine şehir devletinin kuruluşu, böyle görüşme ve antlaşmalar üzerine bina edilmiştir. Devletler adına yürütülen bu görüşmeler şüphesiz elçiler eliyle yürütülmüştür.[63] Allah Resûlü hicretin altıncı ve yedinci yılında, yakın çevredeki büyük devletlerin idarecilerine meselâ, Bizans ve Sâsânî imparatorlarına, Mısır hükümdarına, Yemâme ve Uman hâkimine, Gassân ve Busrâ meliklerine, Belkâ ve Bahreyn valilerine birer elçi ve mektup göndermiş, onları ve halklarını İslâm'a davet etmiştir.[64]

[54] MK10686 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, X, 288.
[55] Mü'minûn, 23/8.
[56] M4733 Müslim, İmâre, 23.
[57] M366 Müslim, Îmân, 229.
[58] D2948 Ebû Dâvûd, İmâre, 12.
[59] M4722 Müslim, İmâre, 19.
[60] M4758 Müslim, İmâre, 37.
[61] B5875 Buhârî, Libâs, 52.
[62] B3161 Buhârî, Cizye ve müvâdea, 2.
[63] VM2/755 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 755.
[64] M4609 Müslim, Cihâd ve siyer, 75.

Bu ilişkilerin bir boyutu da gelen elçilerin kabulüdür.[65] Nitekim İslâmiyet'i kabul ettiklerini bildirmek üzere Medine'ye akın akın gelen elçilerden dolayı hicretin dokuzuncu yılı "Elçiler Yılı" olarak adlandırılmıştır. Hz. Peygamber kendisine gelen elçileri oldukça iyi karşılamış, en iyi şekilde ağırlamaya gayret etmiştir.[66] Temsil ettiği dinin ve devletin temel ilkelerine tamamen zıt durumlarla karşılaşsa bile Allah Resûlü'nün elçilere muamelesinde değişiklik yoktur. Nitekim Resûl-i Ekrem, peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime'nin elçileri gelip mektubunu okuyunca, *"Benim, Allah'ın Resûlü olduğuma inanıyor musunuz?"* diye sormuştu. Onlar da, "Biz Müseylime'nin, Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ediyoruz!" cevabını vermişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah, *"Şayet bir elçiyi öldürseydim sizin boynunuzu vururdum."* buyurmuştu. Hadisi rivayet eden Abdullah b. Mes'ûd, "Bundan sonra elçilerin öldürülmemesi sünneti devam etti." demiştir.[67]

Sonuç olarak ilâhî vahyi tebliğ eden Hz. Peygamber'in bir diğer büyük görevi de insanları yönetmek ve yönlendirmek idi. O, peygamber olduğu gibi aynı zamanda devletin baş idarecisi idi. Mescitte imam olduğu gibi savaş meydanında da komutan idi. O, ömrünün sonuna kadar toplumsal ve siyasal hayatın içinde kalmaya devam etti. İbadet ettiği cami, aynı zamanda toplumu ilgilendiren kararların alındığı bir meclis idi. Kendisine iman eden sahâbîler, aynı zamanda danıştığı, konuştuğu kimseler idi. Onun idaresinde hareket noktası, vahiy idi. Vahiy ile bildirilmeyen konuları, ashâbı ile istişare etmek, kararların her aşamasında görüşlerini almak âdeti idi. İtaati tavsiye ettiği gibi yeri geldiğinde itiraz etmeyi, doğruları sonuna kadar haykırmayı da öğretmişti. Yakın çevresini idare ettiği gibi uzak memleketlere de yöneticiler tayin etmişti. Onları ırk, renk, mal sahibi olma gibi özellikleriyle değil, liyakat ve hakkaniyet esaslarına göre belirlemişti. O (sav), bütün bu vasıflarıyla birlikte tevazudan, sadelikten, iyi bir kul olmaktan hiç ayrılmamıştı.

O dönemde bütün kurumlarıyla teşkilatlanmış, olgunlaşmış bir devlet yapısının olduğunu söylemek mümkün değildi. Ancak bu yapının temel esasları olan biat, meşveret, hakkaniyet, âdil paylaşım ve liyakat gibi esaslar söz konusu idi. Bu anlamda idarî yapı ancak Hz. Ömer ve sonrasında düzenli teşkilata kavuşabilmiştir.

[65] D2758 Ebû Dâvûd, Cihâd, 151.
[66] D142 Ebû Dâvûd, Tahâret, 55.
[67] HM3708 İbn Hanbel, I, 391; D2761 Ebû Dâvûd, Cihâd, 154.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ARAP KABİLELERİ

ALLAH ATALARLA ÖVÜNME ÂDETİNİ KALDIRMIŞTIR

عَنْ وَاثِلَةَ بْنِ الأَسْقَعِ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى مِنْ وَلَدِ إِبْرَاهِيمَ إِسْمَاعِيلَ وَاصْطَفَى مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ
بَنِى كِنَانَةَ وَاصْطَفَى مِنْ بَنِى كِنَانَةَ قُرَيْشًا وَاصْطَفَى مِنْ قُرَيْشٍ بَنِى هَاشِمٍ
وَاصْطَفَانِى مِنْ بَنِى هَاشِمٍ."

Vâsile b. Eska'ın (ra) naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah, İbrâhimoğulları'ndan İsmâil'i seçti. İsmâiloğulları'ndan Kinâneoğulları'nı seçti. Kinâneoğulları'ndan da Kureyş'i seçti. Kureyş'ten de Benî Hâşim'i seçti. Benî Hâşim'den de beni seçti."
(T3605 Tirmizî, Menâkıb, 1)

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"إِنَّ خَيْرَ دُورِ الأَنْصَارِ دَارُ بَنِي النَّجَّارِ، ثُمَّ عَبْدِ الأَشْهَلِ، ثُمَّ دَارُ بَنِي الْحَارِثِ، ثُمَّ بَنِي سَاعِدَةَ، وَفِي كُلِّ دُورِ الأَنْصَارِ خَيْرٌ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"قُرَيْشٌ وَالأَنْصَارُ وَجُهَيْنَةُ وَمُزَيْنَةُ وَأَسْلَمُ وَأَشْجَعُ وَغِفَارُ مَوَالِيَّ لَيْسَ لَهُمْ مَوْلًى، دُونَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ."

قَالَ أَبُو ذَرٍّ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"غِفَارُ غَفَرَ اللَّهُ لَهَا وَأَسْلَمُ سَالَمَهَا اللَّهُ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَطَبَ النَّاسَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ فَقَالَ:

"يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَتَعَاظُمَهَا بِآبَائِهَا فَالنَّاسُ رَجُلاَنِ: رَجُلٌ بَرٌّ تَقِيٌّ كَرِيمٌ عَلَى اللَّهِ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ هَيِّنٌ عَلَى اللَّهِ وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَخَلَقَ اللَّهُ آدَمَ مِنْ تُرَابٍ..."

Ebû Humeyd'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz ensar kabilelerinin en hayırlısı, (önce Müslüman olmaları ve İslâm'a hizmetleri sebebiyle) Neccâroğulları'dır. Sonra Abdüleşheloğulları, sonra Hârisoğulları, sonra ise Saîdeoğulları'dır. Ensar kabilelerinin hepsi hayırlıdır."*

(B3791 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 7)

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kureyş, ensar, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Eşca' ve Gıfâr benim yardımcılarımdır. Onların Allah ve Resûlü'nden başka yardımcısı yoktur."*

(B3504 Buhârî, Menâkıb, 2; M6439 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 189)

Ebû Zerr'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Gıfâr! Allah onlara mağfiret buyursun! Eslem! Allah onlara selâmet versin."*

(M6429 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 182)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) Mekke'nin fethi günü insanlara hutbe irad ederek şöyle buyurmuştur: *"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht, Allah katında değersiz kişi. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır..."*

(T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49)

Peygamber Efendimizin yanında büyüme şerefine erişen Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, bir gün Allah Resûlü ashâbıyla oturmuş, sohbet ediyordu. Sohbet esnasında şu veciz ifadeyi kullandı: *"Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!"* Hz. Peygamber'in bu sözü karşısında dostları hayli şaşırdılar. Zira onlar ilk defa Cündüb b. Anber tarafından söylenilen bu sözün yabancısı değillerdi.[1] Nasıl şaşırmasınlar ki! Kabile taassubu çok güçlü olan Araplar arasında herkes tarafından benimsenip söylenen bu özdeyişi, Hz. Peygamber de kelimesi kelimesine sahâbeye telkin etmişti. Câhiliye düşüncesinde önemli bir yeri olan bu deyişi Hz. Peygamber'den işiten sahâbe, önce câhiliye döneminde olduğu gibi zâhiri üzere anladılar ve "Ey Allah'ın Resûlü, mazluma yardım ederiz, ancak zalime nasıl yardım edeceğiz?!" diye sordular.[2] Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Onu da zulümden men edersin, zulümden alıkoyarsın, işte bu, ona yardım etmektir."* buyurdu.[3]

Bazı rivayetlerde hadisin öncesinde şöyle bir olay anlatılır: Medine'de ensardan bir genç ile muhacirlerden bir genç her ne sebeptense dövüşmüşlerdi. Bir anda kavga büyümüş, ensardan olan genç ensara, muhacirlerden olan genç de muhacirlere seslenerek acil yardım istemişlerdi. Hz. Peygamber'in müdahalesi olmasa kimin haklı, kimin haksız olduğu anlaşılmadan iki mümin grup neredeyse birbirine gireceklerdi. İşte tam o hengâmede Allah Resûlü çıkarak, *"Bu câhiliye ehlinin çağrısı da neyin nesidir?"* diye sordu. İki gencin dövüştüklerini söylemeleri üzerine, bu hikmetli sözleri dile getirdi.[4]

Bu hadiste, tamamen câhiliye kültürüne ait olan ve ırkçılığa, kabile taassubuna dayalı cahilî düşüncelerin, Hz. Peygamber'in dilinde yeni bir mânâ ve İslâmî bir muhteva kazandığı görülmektedir.

Câhiliye döneminde bu sözden kastedilen, bir kimsenin kendi kabilesinden olan kardeşine zalim de olsa mazlum da olsa arka çıkmak şeklinde mutlak bir yardım idi.[5] Yani zalim bile olsa onun bu zulmüne destek verme fikri, kabile taassubunun getirdiği câhiliye hamiyetinin tipik bir göstergesiydi.

Kabileciliğe ve kabilelere dayalı hayat tarzı, Arap yarımadasında asırlardır sürdürülen bir gelenekti. Köken olarak Adnânîler (Kuzey Arapları)

[1] AU12/407 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 407
[2] B2444 Buhârî, Mezâlim, 4.
[3] B6952 Buhârî, İkrâh, 7.
[4] M6582 Müslim, Birr, 62.
[5] AU12/407 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XII, 407.

ve Kahtânîler (Güney Arapları) diye ikiye ayrılan Araplar, şehirli ya da bedevî olsun irili ufaklı kabilelere ayrılmışlardı.[6] Zira yarımadanın zorlu fizikî şartları Arapları bu şekilde çeşitli gruplar hâlinde yaşamaya sevk etmişti. Merkezî bir yönetimden yoksun ve birbirinden bağımsız olan Arap kabileleri sürekli rekabet içindeydiler. Ekonomik, askerî ya da siyasî açıdan güçlü olmak, zayıflar üzerinde egemenlik kurmak için yeterli bir savaş sebebiydi. Fakat câhiliye döneminde yapılan savaşların asıl nedeni asabiyet, yani kabile içi dayanışma duygusuydu. Kişi mensubu olduğu kabileye kayıtsız şartsız bir aidiyet hissiyle bağlıydı.[7]

İslâm'dan önce Arap kabileleri birbirleriyle genellikle savaş hâlinde olmalarına rağmen bazı siyasî veya ticarî kaygılarla aralarında çeşitli antlaşmalar yaparak kendilerine özgü bir hukuk da oluşturmuşlardı. Kabileler arası ilişkilerde belirleyici olan ve haksızlıkların önüne geçilmesini sağlayarak bir güven ortamı meydana getiren bu antlaşmalara azami ölçüde riayet edilirdi.[8] Örneğin Mekke'de bazı Kureyş kabileleri arasında, zayıfları korumak ve haksızlıkları önlemek amacıyla yapılan Hilfü'l-fûdûl (Erdemliler Yemini) adlı antlaşmaya risâletle görevlendirilmeden önce gençliğinde Peygamberimiz de katılmıştı.[9]

Yıllar sonra Arap yarımadası İslâm'la tanıştı. Allah Teâlâ dinini tebliğ etmesi için Elçisi'ni Mekke'de yaşayan ve Arap kabileleri arasında itibarlı bir kabile olan Kureyş'ten seçmişti. Allah Resûlü bu gerçeği şöyle ifade etmişti: *"Allah, İbrâhimoğulları'ndan İsmâil'i seçti. İsmâiloğulları'ndan Kinâneoğulları'nı seçti. Kinâneoğulları'ndan da Kureyş'i seçti. Kureyş'ten de Benî Hâşim'i seçti. Benî Hâşim'den de beni seçti."*[10] Fakat müşrik Kureyşliler, kendi kabilelerinden biri olan Hâşimoğulları'ndan bir peygamber gelmesine rağmen İslâm'ı kabul etmeye yanaşmadılar. Hepsi Kureyş'e mensup oldukları hâlde kabilecilik ruhu içlerine öyle sirayet etmişti ki kendi aralarında bile sürekli rekabet içindeydiler. Dolayısıyla sırf bu kabilecilik taassubu nedeniyle Allah Resûlü'ne karşı koydular. Çünkü böylece Hâşimoğulları diğer kabilelere üstünlük sağlamış olacaktı. Nitekim Ahnes b. Şerîk'in, Hz. Peygamber'den işittikleriyle ilgili olarak sorduğu soruya, Mahzûmoğulları'na mensup Ebû Cehil'in verdiği cevap bunu açıkça ortaya koyuyordu: "Biz ve Abdümenâfoğulları şan, şeref hususunda çekiştik durduk. Onlar (halka) yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar (arabuluculuk ederek) diyet yüklendiler, biz de yüklendik. Onlar bağışta bulundular, biz de bulunduk. Onlarla kulak kulağa giden iki yarış atı du-

[6] "Bedevî", *DİA*, V, 312.
[7] "Kabile", *DİA*, XXIV, 31.
[8] "Hilf", *DİA*, XVIII, 29-30.
[9] HM1655 İbn Hanbel, I, 191; BN2/355 İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 355-356.
[10] T3605 Tirmizî, Menâkıb, 1; M5938 Müslim, Fedâil, 1.

rumuna geldiğimizde ise onlar, 'İçimizde kendisine gökten vahiy gelen bir peygamber var.' dediler. Biz nasıl onların dengine ulaşacağız? Vallahi, biz ona ebediyen inanmayız ve onu tasdik etmeyiz!"[11] Fakat aynı kabilecilik zihniyeti, Hz. Peygamber'in müşriklerin eziyet ve işkencelerinden korunmasına da vesile oldu. Peygamberimizin amcası Ebû Tâlib, Müslümanlara yapılan eziyetleri görünce Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları ile görüşerek onları yeğenini korumaya davet etti ve bu isteği Allah düşmanı Ebû Leheb dışındakilerce kabul gördü.[12]

Kureyş kabilelerinden büyük tepki alan Allah Resûlü, her sene hac maksadıyla Mekke'ye gelen başka kabilelerle görüşerek onlara İslâm'ı anlatmaya başladı.[13] Bunlardan birisi de Medine'den gelen Hazreclilerdi. Buâs Savaşı nedeniyle Evs kabilesi ile aralarında uzun süren çatışmalar sonrası her iki kabile de ileri gelenlerini yitirmişler ve Medine'de bir otorite boşluğu meydana gelmişti. Onları yeniden toparlayacak bir lidere ihtiyaçları vardı. Bu anlamda Buâs Savaşı Hz. Âişe'nin deyimiyle âdeta Allah Teâlâ'nın, Elçisi'ne hazırladığı bir gündü.[14] Böylece İslâm'ı kabul eden Evs ve Hazrec kabileleri bir ateş çukurunun tam kenarında iken düşmekten kurtulmuş,[15] Resûlullah ise dinini tebliğ edebileceği huzurlu bir ortama kavuşmuştu. Hz. Peygamber, kendisine ve muhacirlere kucak açarak fedakârlığın en güzel örneğini ortaya koyan ve Yüce Allah tarafından "ensar" diye anılan Evslileri ve Hazreclileri[16] överek onların kabilelerini hayırla yâd etti: *"Şüphesiz ensar kabilelerinin en hayırlısı, (önce Müslüman olmaları ve İslâm'a hizmetleri sebebiyle) Neccâroğulları'dır. Sonra Abdüleşheloğulları, sonra Hârisoğulları, sonra ise Sâîdeoğulları'dır. Ensar kabilelerinin hepsi hayırlıdır."*[17]

Medine'de azımsanmayacak kadar Yahudi nüfusu olmasına rağmen çok geçmeden Müslümanlar şehirde söz sahibi oldular.[18] Ardından şehrin çevresindeki çeşitli kabilelerin de İslâm'ı kabul etmeleri, kabul etmeyenlerin de destek olmaları ile birlikte Müslümanlar bölgede egemen hâle geldiler. İttifak kurulan ilk kabile Cüheyne oldu.[19] Hz. Peygamber, İslâm'a en erken giren[20] ve müşriklere karşı kendisine destek olan bu kabileleri, *"Kureyş, ensar, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Eşca' ve Gıfâr benim yardımcılarımdır. Onların Allah ve Resûlü'nden başka yardımcısı yoktur."*[21]diyerek taltif etti. Hatta bir defasında Temîm kabilesi reisi Akra' b. Hâbis, "Sana ancak Eslem, Gıfâr, Müzeyne ve Cüheyne'nin hacıları soyan hırsızlar biat etti." diyerek onu ve ona destek olan kabileleri aşağılamıştı.[22] Peygamberimiz ise bu hakarete cevap niteliğinde şunları söyleyerek kendisine yardım eden-

[11] HS2/157 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 157.
[12] HS2/104 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 104.
[13] HS2/270 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 270.
[14] B3846 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 27.
[15] Âl-i İmrân, 3/103; TT7/85 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 85.
[16] B3776 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 1; Tevbe, 9/100, 117.
[17] B3791 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 7; M6425 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 179.
[18] "Medine", *DİA*, XXVIII, 306.
[19] MŞ35757 İbnEbû Şeybe, *Musannef*, Evâil, 1.
[20] İF6/543 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 543.
[21] B3504 Buhârî, Menâkıb, 2; M6439 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 189.
[22] M6444 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 193.

lere sahip çıkmıştı: *"Eslem, Gıfâr, Müzeyne ve Cüheyne; Benî Temîm, Benî Âmir ve iki müttefik olan Esed ile Gatafân'dan daha hayırlıdırlar."*[23] Zira Allah Resûlü'nün nezdinde önemli olan, o kabilelerin geçmişteki hataları ya da günahları değil düşmanca tavır sergileyen çoğu kabileye karşılık İslâm'ı ve Peygamberi'ni erkenden kabullenmiş olmalarıydı. Bu nedenle Gıfâr ve Eslem kabileleri için şöyle dua etmişti: *"Gıfâr! Allah onlara mağfiret buyursun! Eslem! Allah onlara selâmet versin"*[24]

Medine çevresindeki kabilelerin Hz. Peygamber ile kurduğu ittifaka karşılık Mekkeli müşrikler de kendi etraflarındaki kabilelerle bir araya gelmişlerdi. Özellikle Bedir'de uğradıkları büyük hezimetin ardından sonraki savaşlarda Mekke müşrikleri Arap kabilelerini saflarına katmaya başladılar. Nitekim Hendek Savaşı'nda Gatafânlılar, Süleymoğulları, Esedoğulları, Fezâreoğulları ve Mürreoğulları gibi çok sayıda Arap kabilesi, Müslümanlara karşı onlarla birlik olmuşlardı.[25] Bu büyük ittifaktan dolayı endişelenen Allah Resûlü şöyle dua etmişti: *"Ey kitabı indiren, bulutları hareket ettiren, grupları bozguna uğratan Allah'ım! Onları bozguna uğrat ve onlara karşı bize yardım et!"*[26] Kurulan düşman birlikteliğine karşılık Mekke havalisinde Hz. Peygamber ile iyi ilişkiler içinde olan kabileler de yok değildi. Örneğin, Mekke ile yakın ilişki içinde olan Huzâa kabilesi Resûlullah'ın sır kutusu gibiydi. Hendek Savaşı ve Hudeybiye Antlaşması'nda Peygamberimize müşriklerle ilgili önemli bilgiler ulaştırmıştı.[27]

Müşriklerin bütün engelleme çabalarına rağmen İslâm, Arap kabileleri arasında dalga dalga yayılmaya devam ediyordu. Müslüman olmak isteyenler Peygamberimize gelerek kendilerine yeni dini öğretecek kimseler gönderilmesini talep ediyorlardı. Fakat bu tebliğ faaliyetlerini sırf intikam almak amacıyla suistimal eden bazı kabileler oldu. Recî' ve Bi'r-i Maûne faciaları olarak İslâm tarihinde yankı bulan olayların faillerine Allah Resûlü bir ay boyunca beddua etti.[28] *"Allah'ım! Mudar kabilesine şiddetli bir baskı uygula! Bunu onlara Yusuf'un kıtlık yılları gibi yap! Allah'ım! Lihyân, Ri'l ve Zekvân ile Allah ve Resûlü'ne isyan eden Usayye kabilelerine lânet eyle!"*[29]

Kureyşliler, Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu yeni devleti uzun bir süre siyasî açıdan tanımadılar. Fakat sonunda Hudeybiye Antlaşması'na taraf olarak[30] İslâm devletini resmen tanımış oldular. Antlaşma ile ilk kırılmayı yaşayan müşrikler iki yıl sonra Mekke'nin fethi sonucunda İslâm'ın üstünlüğünü kabul ettiler.[31] İlerleyen süreçte Huneyn Savaşı'nda yenilen Hevâzin[32] ve Tâif'te kuşatılan Sakîf kabileleri[33] İslâm'ı kabul ettiler. Arap

[23] M6441 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 190.
[24] M6429 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 182; B1006 Buhârî, Istiskâ, 2.
[25] VM2/441 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 443.
[26] B2966 Buhârî, Cihâd, 112; M4542 Müslim, Cihâd ve siyer, 20
[27] B2731 Buhârî, Şurût, 15; VM14 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444.
[28] B3064 Buhârî, Cihâd, 184; ST2/52 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 53.
[29] M1540 Müslim, Mesâcid, 294.
[30] M4631 Müslim, Cihâd ve siyer, 92 .
[31] TB2/161 Taberî, *Târîh*, II, 161.
[32] BS13208 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 552.
[33] BS19353 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 381.

yarımadasının bu en güçlü kabilelerinin İslâm'a girmeleri diğerleri üzerinde büyük bir tesir oluşturdu. Özellikle de Kureyş'in Müslüman olduğunu gören kabileler, bölük bölük Allah'ın dinine girdiler.[34]

Allah Resûlü'nün müşrik Arap kabileleriyle ilişkileri uzun yıllar boyu mücadele ve savaş hâlinde geçmişti. Fakat "Heyetler Yılı" olarak adlandırılan hicretin dokuzuncu yılından[35] itibaren ilişkiler farklı bir zemine taşındı. Zira Mekke'nin fethi sayesinde Hz. Peygamber artık hem dinî hem de siyasî bir otorite olmuştu. Bu nedenle İslâm'ı merak eden onlarca kabile, Medine'ye kendilerini temsilen heyetler gönderdiler. Çoğu İslâm'ı kabul ettiklerini bildirmek ve biat etmek üzere geliyordu.[36] Bazıları Resûlullah'tan İslâm'ı öğrenmek[37] ya da Müslüman olmasalar da İslâm'ın hâkimiyetini kabul ettiklerini bildirmek üzere gelirken,[38] kimileri de sırf dünyalık menfaatler elde etmek için geliyordu.[39] Ancak sebep her ne olursa olsun Arap kabileleri artık İslâm'ın üstünlüğünü kabul etmişler ve ona boyun eğmeye mecbur kalmışlardı.

Arap kabileleri bazı öne çıkan vasıfları nedeniyle Peygamberimizin övgüsüne mazhar olmuşlardır. Yeryüzünde Allah'ın aslanları olarak nitelenen Ezd kabilesi,[40] ağızlarının temizliği, yeminlerine olan sadakatleri ve kalplerinin halisliği sebebiyle methedilmiştir.[41] Geceleyin Kur'an okumalarıyla Allah Resûlü'nün dikkatini çeken Eş'ar kabilesi,[42] yardımseverlikleri nedeniyle şöyle övülmüştür: *"Eş'arîler, savaşta yiyecekleri bittiğinde veya Medine'deki çoluk çocuklarının yiyecekleri azaldığında ellerinde olanı bir yaygının içine toplar, sonra onu aralarında bir kabın içinde (ölçerek) eşit olarak taksim ederler. Onlar bendendir; ben de onlardanım."*[43] Yemenli kabileler ise heyetler yılında çok sayıda heyet göndermeleri[44] ve nezaketli tutumlarından dolayı, *"İman, Yemenlidir, hikmet Yemenlidir."* şeklinde Resûlullah tarafından taltif edilmişlerdir.[45]

Hz. Peygamber, yirmi üç yıllık zorlu risâlet görevinin sonunda zihinlere kabile birliği yerine inanç birliği esasını yerleştirmeyi önemli ölçüde başarmıştır. Nitekim Mekke'yi fethettiği gün irad ettiği hutbesinde, insanların kabilelere, gruplara ya da milletlere ayrılmasının hikmetini veciz bir şekilde şöyle açıklamıştır:

"Ey İnsanlar! Allah sizden câhiliye gururunu ve atalarla övünme âdetini gidermiştir. İnsanlar iki gruptur: İyi, takva sahibi, Allah katında değerli kişi ve günahkâr, bedbaht, Allah katında değersiz kişi. İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Ve Allah Âdem'i topraktan yaratmıştır."[46]

[34] B4302 Buhârî, Meğâzî, 54; Nasr, 110/2
[35] BN5/48 İbn Kesîr, *Bidâye*, V, 48.
[36] ST1/326 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 326.
[37] B7418 Buhârî, Tevhîd, 22
[38] B4380 Buhârî, Meğâzî, 73.
[39] B3191 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1.
[40] T3937 Tirmizî, Menâkıb, 71.
[41] HM8600 İbn Hanbel, II, 352.
[42] M6407 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 166; B4232 Buhârî, Meğâzî, 39.
[43] M6408 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 167; B2486 Buhârî, Şirket, 1.
[44] HM16880 İbn Hanbel, IV, 82.
[45] M182 Müslim, İmân, 82; B4388 Buhârî, Meğâzî, 75
[46] T3270 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 49.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TOPLUMSAL YAPI

EŞİT KARDEŞLER TOPLULUĞU

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"أَتَاكُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ هُمْ أَرَقُّ أَفْئِدَةً وَأَلْيَنُ قُلُوبًا، الإِيمَانُ يَمَانٍ وَالْحِكْمَةُ يَمَانِيَةٌ، وَالْفَخْرُ وَالْخُيَلاَءُ فِى أَصْحَابِ الإِبِلِ، وَالسَّكِينَةُ وَالْوَقَارُ فِى أَهْلِ الْغَنَمِ."

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

"Size Yemenliler geldi. Onlar merhametli ve yumuşak kalpli insanlardır. İman Yemenli, hikmet de Yemenlidir. Kendini beğenme ve büyüklenme, deve sürüsü sahibi kaba bedevîlerde; ağırbaşlılık ve vakar ise koyun sahiplerinde görülür."

(B4388 Buhârî, Megâzî, 75)

عَنِ الْمَعْرُورِ قَالَ: لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَ: إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلاً فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ، فَقَالَ لِيَ النَّبِيُّ ﷺ: "يَا أَبَا ذَرٍّ! أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ؟ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ، إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ، وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ."

عَنْ أَبِي نَضْرَةَ حَدَّثَنِي مَنْ سَمِعَ خُطْبَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي وَسَطِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! أَلَا إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ وَإِنَّ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَعْجَمِيٍّ وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ وَلَا لِأَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدَ وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ إِلَّا بِالتَّقْوَى..."

أَبَا مَالِكٍ الْأَشْعَرِيَّ حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:

"أَن أَرْبَعٌ فِي أُمَّتِي مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ لَا يَتْرُكُونَهُنَّ الْفَخْرُ فِي الْأَحْسَابِ وَالطَّعْنُ فِي الْأَنْسَابِ وَالْإِسْتِسْقَاءُ بِالنُّجُومِ وَالنِّيَاحَةُ."

Ma'rûr anlatıyor: Ebû Zer ile Rebeze'de karşılaştım. Kendisinin de kölesinin de üzerinde aynı kıyafet vardı. Bunun sebebini ona sordum. Dedi ki, "Bir adamla karşılıklı birbirimize sövdük. Ve annesi(nin zenci olması) sebebiyle onu aşağıladım. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bana şöyle buyurdu: *'Ebû Zer! Onu annesi sebebiyle mi aşağıladın? Demek ki sen kendisinde hâlâ câhiliye izleri olan bir kimsesin. (Köle) kardeşleriniz, Allah'ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyin. Eğer (ağır işler) yüklerseniz onlara yardım edin.'"*

(B30 Buhârî, Îmân, 22; M4313 Müslim, Eymân, 38)

Ebû Nadre'nin, Hz. Peygamber'in teşrîk günlerinin ortasında vermiş olduğu hutbesini dinleyen bir sahâbîden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Bilesiniz ki, Rabbiniz bir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana Arap olmayanın da Arap'a; beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur. Fazilet takvadadır..."*

(HM23885 İbn Hanbel, V, 411)

Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar; asaleti ile öğünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölülere yas tutmadır."*

(M2160 Müslim, Cenâiz, 29)

Vaktiyle İbrâhim (as), Rabbinden aldığı emir gereğince hanımı Hâcer'le küçük oğlu İsmâil'i bugün Mekke diye bilinen, Kâbe'nin bulunduğu yere getirmişti. O sırada Mekke'nin bulunduğu yer kuş uçmaz kervan geçmez, kupkuru bir vadi idi. Oğlunu ve karısını bu ıssız yerde âdeta ölüme terk etmek Hz. İbrâhim'i endişelendirmişti. Rabbine şöyle dua etti: *"Ey Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler."*[1]

Hz. Hâcer, zemzem suyunun hayat verdiği Mekke'nin bu ıssız vadisinde oğluyla birlikte hayatını sürdürürken, günün birinde Yemen'den gelen Cürhüm kabilesi orada onlarla birlikte konaklamak istedi. Hz. Hâcer ve oğlu onların burada yerleşmelerine müsaade ederek yalnızlıktan kurtulup Yemenlilerle birlikte yaşamaya başladılar. Cürhüm kabilesi, kalabalık bir grubun daha kendilerine katılmasıyla birlikte, Mekke'yi daha yaşanabilir ve mâmur bir hâle getirdiler. Yıllar geçti İsmâil (as) gençlik çağına girdi ve yiğit bir delikanlı oldu. Cürhümlüler, kızlarını Hz. İsmâil'le evlendirip onunla akraba oldular. Mekke'de mesut bir şekilde hayat devam ederken günün birinde babası Hz. İbrâhim onu ziyarete geldi ve emr-i ilâhî gereğince birlikte Kâbe'yi inşa ettiler.[2]

Yemen kökenli olmaları itibariyle "Kahtânîler" diye bilinen Cürhüm kabilesi, önceleri Hz. İsmâil'in tebliğ ettiği dine bağlı kalmış, ancak daha sonra hak dinden saparak, zamanla Kâbe'ye karşı saygısızlık etmeye ve gizli, açık her türlü ahlâksızlığı işlemeye başlamıştı.[3] Arîm selinden sonra bölgeye göç eden Huzâa kabilesi, Kinâne kabilesiyle birlikte Cürhümlüleri mağlup ederek Mekke'nin yönetimini ele geçirdi. Huzâa kabilesinden Amr b. Luhay, Mekke ve Kâbe idaresini eline alınca tevhid geleneğini bozup şehirde putperestliği yaygınlaştırdı. Peygamber'in (sav) dördüncü kuşaktan dedesi olan Kusay, Mekke'ye geldiğinde dağınık hâldeki Kureyş'in çeşitli kollarını Mekke'ye yerleştirdi ve böylece Kureyş'in yarı göçebe yaşantıdan yerleşik hayata geçmelerine öncülük etti.[4] Kureyş'in, Mekke'nin idaresinde gösterdiği bu maharetinden olsa gerek, Allah Resûlü de onların bu konudaki üstünlüklerine işaret etmişti.[5]

[1] İbrâhîm, 14/37.
[2] Bakara, 2/127; B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.
[3] "Cürhüm", *DİA*, VIII, 138.
[4] "Mekke", *DİA*, XXVIII, 556.
[5] HM790 İbn Hanbel, I, 101.

Kökenlerinin nereye kadar uzandığı ve kabileler arasındaki soy sop ilişkileri hususu, eskiden beri Araplar arasında merak konusu olmuştur. Bu konu Allah Resûlü'nün de gündemine getirildi. Bir adam ona, Sebe'nin bir adam mı, bir kadın mı, yoksa bir yer adı mı olduğunu sordu. Resûl-i Ekrem, *"Bilakis o bir adamdı."* dedi, *"Onun on çocuğu oldu. Bunlardan altısı Yemen'e, dördü de Şam'a yerleşmişti. Yemenliler, hepsi Araplardan olmak üzere Mezhic, Kinde, Ezd, Eş'arîler, Enmâr ve Himyer; Şamlılar ise Lahm, Cüzâm, Âmile ve Gassân diye kollara ayrıldı."*[6] Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın insanların birbiriyle tanışabilmesi için vesile kıldığı[7] soyların öğrenilmesini tavsiye etmişti.[8]

Genelde Arap yarımadasında, özelde ise Hicaz bölgesindeki toplumsal hayatın şekillenmesinde, bölgenin içinde bulunduğu coğrafî konumun ve iklim şartlarının önemli etkisi olmuştur. Köy, kasaba ve şehirlerde yerleşik hayat süren "hadarîler" ile (şehirlilerle), çöl ve vahalarda yaşayan ve göçebeliği benimseyen "bedevîler", Arap toplumunun karakteristik yapısını yansıtmaktadır.[9] Bedevîler oldukça kısıtlı imkânlarla hayat mücadelesi verirken hadarîler, daha düzenli ve daha yüksek bir yaşantı sürmekteydiler.

Bedevîler, hayvancılığa dayalı basit bir ticaret ve kabile dayanışmasına dayalı bir toplum içinde yaşarlardı. Toplumsal doku, kan bağı esasına dayanırdı; herkes kendi soyuna körü körüne tarafgirlik anlamına gelen asabiyet duyguları ile bağlıydı. Bunun dışında dışarıdan insanlar da kabileye katılabilirdi. Kabilesini terk eden veya kabilesinden kovulan bir kimse antlaşma yoluyla başka bir kabile mensubunun himayesine girebilir (câr), müttefiki (halîf) olabilirdi. Savaş veya baskın sonucunda ele geçen veya satın alınan kölenin azat edilmesiyle de baba oğul ilişkisine benzeyen "velâ" bağı kurulurdu. Antlaşmaya dayalı bu üç toplumsal bağ, kan bağı ile eşdeğer hatta bazen ondan daha etkindi.[10] Zira antlaşma yoluyla aralarında bağ kurulan kimseler birbirlerinin mirasçısı sayılırdı. Nitekim Resûlullah Araplar arasındaki bu toplumsal dayanışma anlayışından yola çıkarak ensar ile muhaciri kardeşlik antlaşmasıyla birbirine mirasçı ilân etmiş ancak bir müddet sonra Kur'ân-ı Kerîm'in emri ile[11] aralarında kan bağı olmayanların birbirlerinin mirasından pay almaları yasaklanmış, bu kimselere yalnızca bağışta bulunulabileceği bildirilmiştir.[12]

Bedevîlerin çöl şartları ve düşman kabilelerle mücadeleye dayalı hayat tarzları, adalet ve siyaset anlayışlarını da etkilemişti. Kabilecilik esasına dayalı bir dayanışma anlayışında suçun ferdiliği düsturu kabul edilmiyor,

[6] HM2900 İbn Hanbel, I, 316
[7] Hucurât, 49/13.
[8] NM302 Hâkim, *Müstedrek*, I, 131 (1/89).
[9] "Kabile", *DİA*, XXIV, 30
[10] "Bedevî", *DİA*, V, 313-314.
[11] Enfâl, 8/75.
[12] Ahzâb, 33/6; "Hılf", *DİA*, XVIII, 30.

haklıyı haksızdan ayırmak imkânsız hâle geliyordu. Bunun doğal sonucu olarak öldürülen kimsenin kabilesi ile katilin kabilesi arasında kan davaları sürüp gidiyordu. Kabile siyasetinde devlet egemenliği anlayışı olmadığından, ne kabile şeyhi ne de diğer ileri gelenler bağlayıcı kurallar koyma yahut ceza verme yetkisine sahip değildiler.[13] Hz. Peygamber'in hicretten sonraki siyasî hedefi, câhiliye devrinde hüküm süren bedevî kabile yönetimine son vermek, onun yerine inananlardan oluşan bir şehir devleti kurarak hukuka ve adalete dayalı bir yönetim tesis etmekti. Muhtemelen bu düşünce ile hareket eden Hz. Peygamber, Müslüman olan bedevîlerin Medine'ye hicret etmelerini istedi.[14] Kan davaları[15] ve kişinin şehir devlet yönetimine müracaat etmeden kendi hakkını araması yasaklandı.[16]

Şehir hayatı yaşayan insanlar bedevîlerle kıyaslandığında, geçim kaynaklarının çeşitliliğine bağlı olarak toplumsal ve ananevi hayatlarının daha gelişmiş olduğu görülüyordu. Nitekim Yemenliler şehirde yerleşik bir hayat sürüyorlar ve beşerî ilişkilerde daha seviyeli davranışlar sergiliyorlardı. Allah Resûlü de huzuruna gelen Yemenliler hakkında ashâbına şunları söylemişti: *"Size Yemenliler geldi. Onlar merhametli ve yumuşak kalpli insanlardır. İman Yemenli, hikmet de Yemenlidir. Kendini beğenme ve büyüklenme, deve sürüsü sahibi kaba bedevîlerde; ağırbaşlılık ve vakar ise koyun sahiplerinde görülür."*[17] O, bu sözleriyle, Yemenlilerin o günkü yaşantıları itibariyle, gönülleri imana ve irfana açık insanlar olduklarına işaret etmişti. Esasen yaşanan tecrübeler de bunu teyit etmekteydi. O günlerde henüz medenîliği hazmedememiş bedevî Mudar ve Rebîa kabileleri kabalık ve inançsızlığın simgesiydiler.[18] Hicaz'ın yerleşik halkı, doğusuna göre iman ve fazileti kabule daha yatkındı.[19]

Medine'ye hicretin üzerinden dokuz yıl geçmişti. Mekke fethedilmiş, Arap kabileleri gruplar hâlinde Medine'ye akın etmişlerdi.[20] Mudar kabilesinin bir kolu olan Temîmoğulları da[21] bunlardan biriydi. Büyük bir gürültüyle Mescid-i Nebevî'ye girmişler ve kaba bir şekilde Allah Resûlü'ne bağırmaya başlamışlardı. Kur'ân-ı Kerîm onların bu hâllerini şöyle tasvir eder: *"(Resûlüm!) Sana odaların arkasından bağıranların çoğu, aklı ermez kimselerdir. Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. (Bununla beraber) Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."*[22] Bir başka olayda da aynı kabileden bir grup Hz. Peygamber'in huzuruna gelmiş, Resûlullah da onlara iman ve İslâm'ın ilkelerine dair müjdeli şeyler anlatmıştı. Sözleri biter bitmez, bedevîler, "(Ey Muham-

[13] "Bedevî", *DİA*, V, 314.
[14] "Bedevî", *DİA*, V, 315.
[15] M2950 Müslim, Hac, 147.
[16] NM2345 Hâkim, *Müstedrek*, III, 883 (2/58).
[17] B4388 Buhârî, Megâzî, 75.
[18] B3302 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 15; M181 Müslim, İmân, 81.
[19] M193 Müslim, İmân, 92
[20] BN5/48 İbnü'l-Esîr, *Bidâye*, V, 48.
[21] TT22/284 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 284
[22] Hucurât, 49/4-5; MK5123 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, V, 210.

med!) Bize (âhirete dair) müjdeler verdin, biraz da dünyalık mal ver!" diyerek büyük bir saygısızlık yaptılar. Bu sözlerden dolayı, Allah Resûlü'nün üzüntüsü yüzüne yansıdı.[23]

Daha sonra da Yemen'den insanlar geldi. Allah Resûlü onlara *"Ey Yemenliler! Âhirete dair bu müjdeyi kabul edin, Temîmoğulları onu kabul etmemişlerdi."* buyurdu. Yemenliler, "Biz kabul ettik ey Allah'ın Elçisi! Esasen buraya bunun için geldik." dediler.[24] Resûl-i Ekrem, Yemenlilerin imana ve İslâm'a karşı gösterdikleri bu medenî tavırlarından dolayı olsa gerek, Yemen'de hüküm süren Himyerîler hakkında da hayır duada bulunmuş ve onların "dillerinde selâm, ellerinde ikramla hep veren, güvenli ve imanlı bir topluluk" olduklarını belirtmiştir.[25] Yemenli Ezd kabilesinden de, *"Allah'ın aslanları"* diye övgüyle bahsetmiştir.[26] Medineli Evs ve Hazrec kabileleri, aslen Yemenli Ezd kabilesine mensuptular.[27] Allah Resûlü'nün en zor anında ona kucak açmışlar, yurtlarını ve yuvalarını onunla paylaşmışlardı. Bu nedenle onlara "ensar" (yardımcılar) denilmiş, Allah ve Elçisi tarafından hayırla yâd edilmişlerdi.[28]

Bedevîlerin kaba ve dar görüşlü zihniyetleri dinî hayatlarına da yansıyordu. Allah Resûlü bir gün mescitte oturuyordu. O sırada bir bedevî mescide girdi; namaz kıldı, sonra şöyle dua etti: "Allah'ım! Bana ve Muhammed'e merhamet et, bizden başka kimseye de merhamet etme!" Bunun üzerine Peygamberimiz gülerek, *"Sen, geniş olanı (Allah'ın rahmetini) daralttın!"* buyurdu. Adam bu kez mescidin bir köşesine gidip abdest bozdu. Resûlullah'ın kızmadan, nazik bir şekilde kendisini uyarması üzerine ise bedevî, yaptığı işin doğru olmadığını anlayarak özür diledi.[29] Deve çobanlığıyla meşgul olan bu insanlar,[30] çölde, sert ve zor hayat koşulları altında yaşamaktan ötürü kabalaşıyor,[31] beşerî ilişkilerde uygunsuz davranışlar sergiliyordu.

Ancak onlar çoğu kez sertliğe, katı yürekliliğe ve kabalığa dayalı özelliklerini muhafaza etmekte kararlı görünüyorlardı. Kur'an'ın da işaret ettiği gibi bedevîler, inkârcılık ve ikiyüzlülük konusunda ısrarlı,[32] başkalarıyla paylaşmayı içlerine sindiremeyen, müminlerin başına belalar gelmesine sevinebilen kimselerdi.[33] Kalp katılığı[34] ve dünya malına karşı aşırı düşkünlük,[35] onların genel özelliklerindendi. Çölde deve çobanlığı yapıp şehir hayatından uzak durur,[36] toprağı işleyip hayatlarını bu yolla kazanmaktan hoşlanmazlardı.[37] Bu sebeple Allah Resûlü'yle birlikte oldukları kimi ortamlarda, ona karşı nezakete ve âdâba aykırı davranışlarda bulunmaktan kaçınmıyorlardı. Resûl-i Ekrem (sav) bir gün kendisine gelen bir

[23] B4386 Buhârî, Meğâzî, 75.
[24] B3191 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1.
[25] T3939 Tirmizî, Menâkıb, 71; HM7731 İbn Hanbel, II, 278.
[26] T3937 Tirmizî, Menâkıb, 71.
[27] "Ezd", *DİA*, XXII, 46.
[28] Haşr, 59/9; B3783 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 4; M237 Müslim, Îmân, 129.
[29] İM529 İbn Mâce, Tahâret, 78; HM10540 İbn Hanbel, II, 503.
[30] M1455 Müslim, Mesâcid ve mevziu's salât, 228.
[31] D2859 Ebû Dâvûd, Dahâyâ (Sayd), 24-25; T2256 Tirmizî, Fiten, 69.
[32] Tevbe, 9/97
[33] Tevbe, 9/98.
[34] B3302 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 15.
[35] N3718 Nesâî, Hîbe, 1.
[36] B7322 Buhârî, İ'tisâm, 16.
[37] B2348 Buhârî, Müzâraa, 20.

miktar malı ashâbı arasında taksim ederken, bedevîlerden iki kişi karşılıklı şöyle konuşuyorlardı: "Vallahi, Muhammed yaptığı bu taksimde ne Allah'ın rızasını gözetti ne de âhiret yurdunu!" Kutlu Nebî onların bu sözlerine vâkıf olunca mahzun oldu ve yalnız kalmak istedi. Allah Resûlü'ne karşı saygısızlıkları bununla da sınırlı değildi.[38] Ona sattıkları malı tekrar geri alıp başkasına daha pahalıya satmaya kalkışmak,[39] yakasına yapışarak ondan mal istemek,[40] yaptıkları alışverişte kendilerini aldattığı iddiasında bulunmak[41] gibi tavırları Efendimize yönelik hürmetsizliklerinin sadece birkaçıydı.

Bedevîler her ne kadar hayat şartları ve medenî terbiyeden mahrumiyet gibi sebeplerle bu haşin tutum ve davranışları sergileseler de şehirlilerle sürekli ilişki hâlindeydiler. Bedevî kabileleri, şehirli tüccarların ticaret kervanlarına yol gösterir ve koruyuculuk yaparlardı.[42] Çölün doğal ortamı da şehirliler için ayrı bir cazibe merkezi idi. Yeni doğan çocukların hem Arapçayı doğru öğrenmesi hem de bedensel anlamda sağlıklı gelişmeleri için bedevî sütannelere verilmesi eskiden beri yaygın olan bir gelenekti.[43] Nitekim Allah Resûlü öteden beri süregelen bu ilişkileri sıcak tutmuş, İslâm'ın medenîliği öngören mesajlarını her fırsatta bu insanlara da ulaştırmıştır. Bu sebeple Resûlullah (sav), onlardan gördüğü her türlü olumsuzluğa rağmen, onlara güzel muamele ederdi. Hasta olanlarını ziyaret eder,[44] yemekteki nezaketsizliklerine sabreder,[45] hediyelerini kabul edip fazlasıyla karşılık verir,[46] şahitliklerine güvenerek Ramazan ayında oruca başlama zamanını tayin eder,[47] dinî konularda sordukları sorulara da anlayış düzeylerine uygun cevaplar verirdi.[48]

Bedevîler arasında iman ve Allah'a yakınlık konusunda gayretli, hayra vesile olması için başkalarıyla paylaşmaya meyilli kimseler de vardı.[49] Resûlullah onların bu olumlu özelliklerini takdir eder, kendilerine yakınlık gösterirdi. Nitekim bedevîlerden Zâhir isimli bir sahâbî Resûlullah'ı ziyarete gelir, ona hediyeler takdim ederdi. Resûlullah ona şakalar yapar, "*Zâhir bizim köyümüz, biz de onun şehriyiz.*" diyerek ona iltifat ederdi.[50]

Mekke ve Medine şehirlerinde Arapların dışında, yerleşik hayatın sunduğu imkânlardan faydalanmak isteyen ve geçimlerini çeşitli meslek kollarında çalışarak sağlayan Habeş, İran ve Rum kökenli insanlar da mevcuttu. Bunların büyük bir kısmını, çeşitli hizmetlerde kullanmak üzere köle pazarlarından getirilen "köleler" ve antlaşma yoluyla o topluma sığınanlar oluşturuyordu. Mekke'de İslâm'ı kabul ettiği için müşrikler tarafından iş-

38 T3945 Tirmizî, Menâkıb, 73.
39 N4651 Nesâî, Büyû', 81.
40 B3149 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.
41 BS11268 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 33.
42 "Bedevî", *DİA*, V, 313.
43 "Halîme", *DİA*, XV, 338.
44 B5656 Buhârî, Merdâ, 10
45 İM3264 İbn Mâce, Et'ıme, 7.
46 HM7905 İbn Hanbel, II, 293.
47 T691 Tirmizî, Savm, 7; BS8066 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 354
48 B1397 Buhârî, Zekât, 1; M107 Müslim, Îmân, 15.
49 Tevbe, 9/99; HM18412 İbn Hanbel, IV, 254.
50 HM12676 İbn Hanbel, III, 162; MA19688 Abdürrezzâk, *Musannef*, X, 454.

kence görmüş,[51] Hz. Ebû Bekir tarafından hürriyetine kavuşturulmuş[52] ve Allah Resûlü'nün müezzinliğini yapmış Habeş asıllı sahâbî Bilâl b. Rebâh bunlardan biriydi.[53] Yine İran asıllı Selmân-ı Fârisî de hak dini aramak üzere İran'dan yola çıkmış, önceleri Hıristiyanlığa yakınlık duymuş, pek çok kitap okumuş[54] ve başına gelen pek çok sıkıntıdan sonra Medine'ye gelmişti.[55] Allah Resûlü (sav) onun hak dini arama konusundaki gayretini takdir etmiş ve *"İman Süreyyâ yıldızında da olsaydı, bunlardan (Farslılardan) bazıları yine de ona ulaşırlardı."*[56] sözleriyle onun şahsında Farslılara iltifatta bulunmuştur. Arap asıllı olmakla birlikte Bizans topraklarında yetişen Süheyb-i Rûmî de köle olarak Mekke'ye götürülüp satılmış ve azat edildikten sonra memleketine dönmeyip Mekke toplumunun bir parçası olmuştu.[57] İslâm'ı kabul ettiğinde müşriklerden baskı ve zulüm görmüştü.[58]

İslâm toplumu içerisinde köle yahut azatlı olarak yaşayan gayri Arap unsurlar, genelde hizmet sektöründe istihdam edilirdi. Bunlar arasında Resûlullah'ın hizmetinde bulunan birçok Habeşliye rastlamaktayız. Nitekim Efendimizi yetim bir çocuk iken büyüten dadısı Ümmü Eymen, Habeşli bir cariye idi. Hz. Muhammed yetişkinlik çağına gelince onu azat ederek evlendirmişti.[59] Hz. Peygamber'in günlük işlerinde kendisine yardımcı olan Habeşli hizmetçileri de vardı.[60] Köle olarak İslâm toplumuna katılanların sahip oldukları meslek ve becerilerle toplumda yer edindiklerini de görüyoruz. Bunlar arasında marangozluk,[61] kasaplık,[62] hacamatçılık[63] gibi zanaat sahipleri olduğu gibi bayramlarda def çalıp şarkı söyleyen[64] özel yetenekleri bulunan kişiler de mevcuttu.

Resûlullah, toplumun ayrılmaz parçası olan gayri Arap unsurların hak ettikleri şartlarda yaşamaları ve saygı görmeleri için gerekli tedbirleri almıştı. Nitekim kanaatkârlığı ve dünya nimetlerine karşı zâhidâne tavrıyla bilinen meşhur sahâbî Ebû Zer el-Gıfârî, bir defasında Habeşli bir köle olan Bilâl'i, annesinin zenci olmasından dolayı ayıplamıştı. Bilâl yaşadığı bu haksızlığı Resûlullah'a şikâyet ettiğinde, Peygamberimiz (sav) Ebû Zerr'i çağırarak, *"Ebû Zer! Onu annesi sebebiyle mi aşağıladın? Demek ki sen kendisinde hâlâ câhiliye izleri olan bir kimsesin. (Köle) kardeşleriniz, Allah'ın sizin emrinize verdiği hizmetçilerinizdir. Her kimin kardeşi emri altında bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçlerini aşan işler yüklemeyin. Eğer (ağır işler) yüklerseniz onlara yardım edin."*[65] sözleriyle kendisini uyarmıştı. Resûlullah'ın kölelerle ilgili tedbirleri sadece onlar hakkında hayır tavsiyesinde bulunmaktan ibaret değildi. O, ashâbını kö-

[51] İM150 İbn Mâce, Sünnet, 11; HM3832 İbn Hanbel, I, 405.
[52] B3754 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 23.
[53] M843 Müslim, Salât, 7; D1089 Ebû Dâvûd, Salât, 217, 219
[54] İBS291 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 291
[55] B3946 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 53.
[56] M6498 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 231; B4897 Buhârî, Tefsîr, (Cum'a) 1.
[57] Hİ3/450 İbn Hacer, *İsâbe*, III, 450; "Suheyb b. Sinân", *DİA*, XXXVII, 476.
[58] İM150 İbn Mâce, Sünnet, 11
[59] M4603 Müslim, Cihâd ve siyer, 70
[60] M5231 Müslim, Eşribe, 84; N1574 Nesâî, Îdeyn, 17.
[61] B377 Buhârî, Salât, 18.
[62] B2456 Buhârî, Mezâlim, 14; M5309 Müslim, Eşribe, 138.
[63] B2281 Buhârî, İcâre, 19.
[64] M2063 Müslim, Îdeyn, 17; B3529 Buhârî, Enbiyâ, 15
[65] B30 Buhârî, Îmân, 22; M4313 Müslim, Eymân, 38

lelerini azat etmeye teşvik ederken[66] köleleri de belirli bir meblağ karşılığında efendileriyle anlaşarak özgürlüklerini kazanmalarını ve böylece hür bireyler olarak toplumda yer almalarını salık veriyordu.[67]

Resûlullah (sav) bu söz ve uygulamalarıyla, insanları mensup oldukları köken ve sosyal konumları itibariyle sınıflara ayıran katı ve dar toplumsal anlayışı yıkarak yerine, insanı sırf insan olduğu ve aynı atadan geldikleri için değerli kılan kardeşlik anlayışını ikame etmiştir.[68] İnsanların "bir tarağın dişleri gibi" eşit olduklarını söyleyen Hz. Peygamber,[69] şu sözleriyle İslâm'da ayrımcılığın olmadığını vurgulamıştır: *"Ey insanlar! Bilesiniz ki, Rabbiniz bir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana Arap olmayanın da Arap'a; beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur. Fazilet takvadadır..."*[70] Kur'ân-ı Kerîm'de, üstünlüğün ancak takva ile yani Allah'ın emirlerini yerine getirip O'na karşı gelmekten sakınma esasına bağlılıkla mümkün olacağını[71] ve herhangi bir soya mensup olmakla ya da soy çokluğuyla övünmenin insanları aldattığı ve oyalayıp durduğu belirtilmiştir.[72] Allah Resûlü'nün kimi topluluklar hakkındaki övgü ve yergilerini de bu esasa bağlı kalarak anlamak gerekir. Bu sebeple Resûlullah (sav), İslâm'a hizmet ve takvaya bağlılık esası gözetilmeksizin herhangi bir ırk, soy, milliyet ve toplumsal sınıfın övülüp diğerlerinin kötülenmesine asla müsamaha göstermemiş ve buna aykırı bir tutumu da câhiliye dönemi zihniyetinin bir uzantısı olarak görmüştür. Ne var ki ırka veya toplumsal mevkiye göre ayrımcılık yapmak, insanoğlunun kolayca vazgeçemediği zaaflarıdır ve Hz. Peygamber'in ümmeti bu hususta daima uyanık olmalıdır. Nitekim onun (sav) şu sözleri açıkça bunu ifade etmektedir: *"Ümmetimde câhiliye âdetlerinden kalma dört şey vardır ki bunları (kolaylıkla) terk edemezler. Bunlar; asaleti ile öğünme, nesepleri kötüleme, yıldızlarla yağmur isteme ve bağıra çağıra ölülere yas tutmadır."*[73]

[66] M4298 Müslim, Eymân, 29.
[67] İM2518 İbn Mâce, Itk, 3; T1655 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 20.
[68] Hucurât, 49/10.
[69] MB195 Kudâî, *Müsnedü'ş-şihâb*, I. 145.
[70] HM23885 İbn Hanbel, V. 411.
[71] Hucurât, 49/13
[72] Tekâsür, 102/1.
[73] M2160 Müslim, Cenâiz, 29.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE MÜŞRİKLERLE HİKMETLİ MÜCADELE

عَنْ عَلِيٍّ: أَنَّ أَبَا جَهْلٍ قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ:
إِنَّا لاَ نُكَذِّبُكَ وَلَكِنْ نُكَذِّبُ بِمَا جِئْتَ بِهِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ ﴿...فَإِنَّهُمْ
لاَ يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre,
Ebû Cehil, Hz. Peygamber'e (sav) şöyle dedi:
"Biz seni yalanlamıyoruz, senin getirdiklerini (vahyi) yalanlıyoruz."
Bunun üzerine Allah şu âyeti indirdi: "*...Aslında onlar seni yalanlamıyorlar.*
Bu zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."
(En'âm, 6/33; T3064 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 6)

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعْرِضُ نَفْسَهُ عَلَى النَّاسِ فِي الْمَوْقِفِ فَقَالَ: "أَلاَ رَجُلٌ يَحْمِلُنِي إِلَى قَوْمِهِ فَإِنَّ قُرَيْشًا قَدْ مَنَعُونِي أَنْ أُبَلِّغَ كَلاَمَ رَبِّي."

عَنْ خَبَّابِ بْنِ الأَرَتِّ قَالَ: شَكَوْنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ مُتَوَسِّدٌ بُرْدَةً لَهُ فِي ظِلِّ الْكَعْبَةِ، فَقُلْنَا: أَلاَ تَسْتَنْصِرُ لَنَا؟ أَلاَ تَدْعُو لَنَا؟ فَقَالَ: "قَدْ كَانَ مَنْ قَبْلَكُمْ يُؤْخَذُ الرَّجُلُ فَيُحْفَرُ لَهُ فِي الأَرْضِ فَيُجْعَلُ فِيهَا، فَيُجَاءُ بِالْمِنْشَارِ فَيُوضَعُ عَلَى رَأْسِهِ فَيُجْعَلُ نِصْفَيْنِ، وَيُمَشَّطُ بِأَمْشَاطِ الْحَدِيدِ مَا دُونَ لَحْمِهِ وَعَظْمِهِ، فَمَا يَصُدُّهُ ذَلِكَ عَنْ دِينِهِ، وَاللَّهِ لَيَتِمَّنَّ هَذَا الأَمْرُ، حَتَّى يَسِيرَ الرَّاكِبُ مِنْ صَنْعَاءَ إِلَى حَضْرَمَوْتَ لاَ يَخَافُ إِلاَّ اللَّهَ وَالذِّئْبَ عَلَى غَنَمِهِ، وَلَكِنَّكُمْ تَسْتَعْجِلُونَ."

Câbir b. Abdullah anlatıyor: "Resûlullah (sav) (tebliğin ilk yıllarında) Arafat'ta vakfe yerinde bulunan insanlara kendisini tanıtarak şöyle buyururdu: *'Beni kavmine götürecek kimse yok mu? Kureyş (müşrikleri) beni, Rabbimin kelâmını tebliğ etmekten alıkoymaktadır.'"*

(D4734 Ebû Dâvûd, Sünnet, 20; T2925 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 25)

Habbâb b. Eret şöyle demiştir: Allah Resûlü (sav) Kâbe'nin gölgesinde elbisesini yastık yapıp uzanmış vaziyette iken kendisine (Kureyş müşriklerinin eziyetlerinden) şikâyette bulunmuş ve "Bizim için (Allah'tan) yardım dileyemez misin? Bizim için dua edemez misin?" demiştik. Bunun üzerine o şöyle buyurmuştu: *"Sizden önceki ümmetler içinde öyle kişiler vardı ki müşrikler tarafından yakalanır, onun için yerde bir çukur kazılır, o kişi o çukurun içine gömülürdü. Sonra büyük bir testere getirilir, onun başı üzerine konulurdu da başı iki kısma ayrılırdı. Bir başkasının da demir taraklar ile etinin altındaki kemiği ve sinirleri taranırdı ama bu işkenceler o mümini dininden çeviremezdi. Allah'a yemin ederim ki bu din kesinlikle tamamlanacaktır. Öyle ki biniti üzerinde bir kimse (tek başına) San'â'dan Hadramevt'e kadar gidecek de Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacaktır... Fakat sizler acele ediyorsunuz!"*

(B6943 Buhârî, İkrâh, 1)

Mukaddes şehir Mekke, insanlığın kurtuluşu için yeni bir ümidin ve yeni bir doğumun muştusuna sahne olmuştu. Allah Resûlü'nün peygamber olarak gönderilişinin üzerinden birkaç yıl geçmiş, ilâhî mesajların açıktan açığa insanlara duyurulma vakti gelmişti. Yüce Allah, Elçisi'ne en yakın akrabasından başlamak[1] üzere insanları uyarması talimatını vermişti. Bunun üzerine Allah Resûlü, Safâ tepesine çıkarak aynı soydan gelen akrabalarına: *"Ey Fihroğulları, ey Adîoğulları..."* diye oymak oymak seslenmişti.[2] Belli ki çok önemli bir meseleyi görüşmek, konuşmak istemekteydi. Sevilen, güvenilen birisi olduğu için çağrıyı duyan yakın akrabaları hemen oraya koşmuşlardı. Topluluk merakla neler olacağını beklemeye koyulmuştu ki, Hz. Peygamber (sav) söze başladı: *"Ne dersiniz, size şu dağın arkasında (sizinle savaşmak üzere) atlılar bekliyor diye haber versem bana inanır mısınız?"* Onlar, "Biz senden hiç yalan işitmedik." demişlerdi. Bunun üzerine Allah Resûlü, *"Öyle ise yakında gelecek çok çetin bir azap öncesinde sizi uyarıyorum."*

Toplantıya katılanlar arasında müşriklerin ileri gelenlerinden Ebû Leheb de vardı. Hemen söze atıldı ve toplantının amacına ulaşmasına mani olmak için, "Yazıklar olsun sana! Bizi buraya bunun için mi topladın!" dedi, sonra oradan ayrıldı. Hz. Peygamber'in (sav) amcalarından olan Ebû Leheb'in bu sert muhalefeti üzerine şu âyetler nâzil oldu: *"Ebû Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu da! Ona ne malı, ne de kazandığı fayda verdi! O, alevli bir ateşe girecek. Ve karısı da boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu hâlde odun hamalı olarak (ateşe girecek)."*[3]

Oradaki herkes gibi Ebû Leheb de bir müşrikti. Yani "Allah'ın dışında uydurma ilâhları O'na ortak koşan bir kimse idi. Kur'an Mekkelilerin çoğunluğunu oluşturan müşriklerin ortak koşmalarından, bâtıl inançlarından ve bazı olumsuz davranışlarından bahseder. Söz gelimi, Kur'an'da Allah'a inanmakla birlikte putlara da tapınmak,[4] Allah'a oğul ve kız isnadında bulunmak,[5] putları şefaatçi yani Allah'a yakınlaşma vasıtası olarak görmek[6] ve O'na bâtıl zan ve isnatlarda bulunmak[7] gibi hususlara dikkat çekilmektedir. Müşriklerden bahseden âyetler, onları, putlardan yardım bekleyen, Allah'ı ve âyetlerini yalanlayan ve kıyamet gününün varlığına inanmayan kimseler olarak takdim etmektedir.[8] Do-

[1] Şuarâ, 26/214.
[2] B3525 Buhârî, Menâkıb, 13; M508 Müslim, Îmân, 355.
[3] Tebbet, 111/1-5; B4971 Buhârî, Tefsîr, (Leheb) 1; M508 Müslim, Îmân, 355.
[4] Yûsuf, 12/106.
[5] En'âm, 6/100.
[6] Zümer, 39/3.
[7] Mâide, 5/103.
[8] Ra'd, 13/14; A'râf, 7/37; İsrâ, 17/98; Neml, 27/66-68.

layısıyla âyetlerde onların asla dost edinilmemesi ve onlardan yardım talep edilmemesi emredilmektedir.[9]

Allah Resûlü, başlangıçta Mekkeli müşrikleri İslâm'a davet etmiş, fakat karşılığında çok farklı tepkiler almıştı. Müşrikler önce aleyhte faaliyette bulunmak suretiyle İslâm'a daveti engellemeye çalışmışlar ve hatta Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna kadar Müslümanların Kâbe'de alenen namaz kılmalarına mani olmuşlardı.[10] Allah Resûlü, panayırlara gelenleri İslâm'a davet ederken amcası Ebû Leheb onu takip ederek, "Ona uymayın, onu dinlemeyin!" diye telkinlerde bulunurdu.[11] Müşrikler ayrıca, münazara ve tartışma ortamı oluşturarak davete engel olmaya çalışırlardı. Nitekim müşriklerin ileri gelenleri, "Ey Muhammed! Gel, biz senin dinine uyalım, sen de bizim dinimize uy. Bir sene sen bizim ilâhlarımıza tap bir sene de biz senin ilâhına tapalım. Eğer senin getirdiğin bizimkilerden daha hayırlıysa biz de sana bu konuda ortak olmuş ve ondan nasibimizi almış oluruz." demişler ve bunun üzerine Kâfirûn sûresi indirilmişti: *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma tapmazsınız..."*[12] Müşrikler sadece Resûlullah'a eziyet etmekle kalmamış, aynı zamanda ashâbına da işkence etmişlerdir. Nitekim sahâbe-i kirâmdan Abdullah b. Mes'ûd,[13] Ammâr b. Yâsir, Süheyb b. Sinân, Bilâl-i Habeşî, Mikdâd b. Esved[14] ve Abdurrahman b. Avf[15] gibi isimler de bundan nasibini almışlardı. Müslümanların Allah Resûlü'nün izniyle Habeşistan'a yaptıkları hicret de müşriklerin Müslümanlara yaptıkları bu eza ve cefanın bir neticesiydi.[16]

Müşriklerin İslâm'a ve Elçisi'ne karşı gösterdikleri bu tahammülsüz muhalif tavırları, zamanla artan bir sertleşme seyri izlemiş ve özellikle putperestliği eleştiren[17] ve putların hiçbir güce sahip olmadıkları,[18] sadece müşrikler tarafından uydurulmuş birer isimden ibaret oldukları mesajını veren[19] âyetler geldikçe, İslâm davetine karşı düşmanlık boyutuna varan tepkiler ortaya çıkmıştı. Allah Resûlü'ne karşı gösterilen bu tepkinin temelinde önemli ölçüde ticarî kaygı ve buna bağlı olarak Mekke'nin liderliğini elinde tutan seçkin sınıfın menfaatlerinin kaybolması endişesi[20] yatıyordu.

Müşriklerin elebaşları, İslâm davetinin yayılması durumunda kendi otorite ve egemenliklerinin büsbütün tehlikeye gireceği endişesini taşıyorlardı. Aslında onlar Allah'ın Resûlü'ne değil otoritelerini sarsan vahye karşı çıkıyorlardı. Bir keresinde bu gerçeği Ebû Cehil Allah Resûlü'ne açıkça dile getirmişti: "Biz seni yalanlamıyoruz, senin getirdiklerini yalanlıyoruz." Bunun üzerine Allah şu âyeti indirmişti: "*...Aslında onlar seni*

[9] Nisâ, 4/89
[10] B3678 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 5; HS2/186 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 186; T3349 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 96
[11] HS2/270 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 270-271.
[12] Kâfirûn, 109/1-3; VE1/307 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 307.
[13] HS2/156 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 156
[14] İM150 İbn Mâce, Sünnet, 11.
[15] T2464 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30
[16] HM22865 İbn Hanbel, V, 291.
[17] Enbiyâ, 21/98-99; Ankebût, 29/17
[18] Yûnus, 10/18; Furkân, 25/55.
[19] Necm, 53/23.
[20] Kasas, 28/57.

yalanlamıyorlar. Bu zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."[21] Müşrikler bu nedenle öncelikle Allah Resûlü'nün tebliğ faaliyetlerine mani olmaya kalkıştılar. Bu maksatla hac yapmak için Mekke'ye gelen kabilelere davetini ulaştırmaya çalışan Allah Resûlü'ne zorluk çıkarıyorlardı. Resûlullah (sav) Mekke'ye gelen gruplara kendini tanıtarak şöyle diyordu: *"Beni kavmine götürecek kimse yok mu? Kureyş (müşrikleri) beni, Rabbimin kelâmını tebliğ etmekten alıkoymaktadır."*[22]

Müşrikler, Kur'an okunduğunu duyduklarında, hem Kur'an'a, hem onu indirene hem de onu getiren Allah Resûlü'ne ağır küfürler savuruyorlardı. Bu sebeple müminlerden, Mekke'de Kur'an okuyacakları zaman gizli ile aşikâr arası bir okuyuş tarzını seçmeleri istenmişti.[23] Müşrikler, dinî konularda tartışmalar çıkarmak suretiyle de Allah Resûlü'nü zor durumda bırakmaya çalışıyorlardı.[24] İncitici ve yakışıksız sözler sarf ederek onu ashâbı arasında mahcup edip alaya alıyorlardı[25] Bir ara vahyin bir müddet gecikmesi üzerine, "Muhammed (Rabbi tarafından) terk edildi" diyerek rahatsızlık vermeye çalışmışlardı. Bu olay üzerine Yüce Allah, *"Andolsun kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye ki Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı da."*[26] âyetlerini indirmişti.[27]

Allah Resûlü'nün etrafında birikenlerin sayısı giderek arttıkça müşriklerin de tehdit ve şiddete yönelik tavırları artıyordu. Nitekim bir gün Ukbe b. Ebû Muayt Allah Resûlü'nü Kâbe'de namaz kılarken görünce üzerindeki elbiseyi boğazına dolayarak onu boğmaya kalkışmış, Hz. Ebû Bekir'in zamanında yetişmesiyle oradan uzaklaştırılmıştı.[28] Ebû Cehil de aynı şekilde Resûlullah'ı Kâbe'de namaz kılarken görürse boğazını sıkacağını söylemişti. Bu sözler Hz. Peygamber'e iletildiğinde o, böyle bir şey yapması durumunda meleklerin onun hakkından geleceğini söylemişti.[29] Benzer bir şekilde Ebû Leheb ile şerde ortaklık kuran ve bu birlikteliği cehenneme kadar uzanacak olan hanımı da Peygamber Efendimizin geçtiği yollara dikenler atmıştı.[30]

Bir başka seferinde Allah Resûlü Kâbe'nin yanında namaz kılarken Ebû Cehil ve yandaşları gizli bir plan yapmışlar ve secdeye vardığında yeni boğazlanmış bir devenin işkembesini sırtına koyarak kahkaha atıp eğlenmişlerdi. O günlerde henüz yaşı küçük olan kızı Hz. Fâtıma gelerek babasının üzerini temizlemiş ve yaşının küçük olmasına rağmen onlara sert sözler söylemişti. Allah Resûlü namazını tamamladıktan sonra üç defa, *"Allah'ım, Kureyş'i sana havale ediyorum!"* demiş ve ardından,

[21] En'âm, 6/33; T3064 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 6.
[22] D4734 Ebû Dâvûd, Sünnet, 20; T2925 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 25.
[23] M1001 Müslim, Salât, 145; B7490 Buhârî, Tevhîd, 34; İsrâ, 17/110.
[24] MK12322 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 10.
[25] Hicr, 15/6-7; Yûnus, 10/2; Enbiyâ, 21/5.
[26] Duhâ, 93/1-3.
[27] M4656 Müslim, Cihâd ve siyer, 114.
[28] B4815 Buhârî, Tefsîr, (Mü'min) 1.
[29] B4958 Buhârî, Tefsîr, (Alak) 4.
[30] HS2/199 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 199.

"Allah'ım, Ebû Cehl b. Hişâm'ı, Utbe b. Rebîa'yı, Şeybe b. Rebîa'yı, Velîd b. Ukbe'yi, Ümeyye b. Halef'i ve Ukbe b. Ebû Muayt'ı sana havale ediyorum!" sözleriyle Rabbine sığınmıştı.[31] Bedir Savaşı sırasında yaşı henüz genç olan sahâbîlerden Abdullah b. Mes'ûd'un anlattığına göre, Resûlullah'a eziyet eden müşriklerin bu elebaşları Müslümanlar tarafından tek tek yere serilmişler ve hak ettikleri cezayı bulmuşlardı.[32]

Müşriklerin ileri gelenleri Peygamber Efendimizin bunca eziyete rağmen davasından vazgeçmediğini görünce Dârünnedve'de toplanmışlar ve Utbe b. Rebîa'yı Resûlullah'la konuşmak üzere göndermişlerdi. Utbe, Allah Resûlü'ne, "Vallahi biz, kavmine karşı senden daha fazla uğursuzluk getiren bir yeni yetme görmedik. Topluluğumuzu parçaladın, düzenimizi bozdun, dinimizi ayıpladın. Bizi Araplar arasında rezil rüsva ettin. Hatta aralarında, Kureyş içinde bir sihirbaz, bir kâhin çıktığı iddiaları dolaşmaya başladı. Artık birbirimizi kılıçla doğru yola getirmekten başka çaremiz kalmadı. Ey adam! Eğer amacın evlenmekse, Kureyş'in hangi kadınlarını istersen seç, seni onlarla evlendirelim. Eğer istediğin malsa, seni Kureyş'in en zengin adamı yapacak kadar mal toplayalım." dedi. Allah Resûlü, onun bu sözlerine şu âyetlerle[33] karşılık verdi: *"Hâ mîm, (Bu Kur'an) Rahmân ve Rahîm (olan Allah) katından indirilmiştir.. Eğer onlar yüz çevirirlerse onlara de ki: Ben sizi Âd ve Semûd kavimlerini çarpan yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum."*[34]

Resûlullah (sav) Mekke'de kaldığı sürece ne kadar zor ve sıkıntılı günler geçirdiğini şu sözlerle ifade etmişti: *"Bana, Allah yolunda, hiç kimsenin yaşamadığı kadar büyük bir korku yaşatıldı. Yine bana, Allah yolunda, hiç kimsenin çekmediği kadar eziyet çektirildi."*[35] Bu dönemde Sevgili Peygamberimizi himaye eden en güçlü kişi, amcası Ebû Tâlib idi. Müşrikler onun desteğini kesebilmek için onunla defalarca görüşmüşler, Hz. Peygamber'i davasından vazgeçirmesi için ona baskı yapmışlardı. Ebû Tâlib bir ara onların isteğine uyarak onu bu işten vazgeçmesi ve atalarının dinine uyması konusunda ikna etmeye çalışmış, ancak Allah Resûlü'nün kararlılığını görünce, artık ne yaparsa yapsın, kendisini onlara teslim etmeyeceğini ifade etmişti.[36] Ebû Tâlib, İslâm öncesi dönemde de erdemli davranışlarıyla tanınan, her zaman mazlumun yanında yer alan, hakkaniyetli bir kişiydi.[37] Allah Resûlü (sav) çok sevdiği ve saydığı amcasından büyük destek gördüğü için onun iman etmesini çok arzulamıştı. Lâkin o da diğerleri gibi Allah Resûlü'ne inanmadan ruhunu teslim etmişti.[38]

[31] M4649 Müslim, Cihâd ve siyer, 107; B240 Buhârî, Vudû, 69.
[32] B520 Buhârî, Salât, 109.
[33] Fussilet, 41/1-13.
[34] MŞ36549 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Meğâzî, 5.
[35] T2472 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 34; İM151 İbn Mâce, Sünnet, 11.
[36] BN3/56 İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 56.
[37] N4710 Nesâî, Kasâme, 1.
[38] B1360 Buhârî, Cenâiz, 80; M132 Müslim, Îmân, 39.

Nübüvvetin yedinci yılında müşrikler daha da acımasız bir planı devreye soktular. Müslümanları tümüyle hayattan tecrit etmek maksadıyla boykot kararı aldılar. Onlarla her türlü ilişkiyi kesmeyi, kız alıp vermemeyi, alış veriş yapmamayı[39] ve onlarla konuşmamayı kararlaştırdılar. Müslümanlara karşı sosyal ve ekonomik bir abluka içeren bu kararları yazılı bir metin hâline getirerek Kâbe'nin içine astılar.[40] Müslümanlar topluca işkenceye tâbi tutuldular. Üç yıl süren bu boykot esnasında açlık ve yokluktan çok bitkin duruma düştüler; çocuklardan ve yaşlılardan ölenler oldu. Sonunda Kureyş'ten bazı insaflı kimseler bu acımasız duruma tepki gösterdiler ve alınan kararlara uymayarak ablukayı deldiler. Müslümanlarla ilişki kurdular ve onları bu durumdan kurtardılar.[41]

Resûlullah (sav), bütün bu eziyet ve haksızlıklar karşısında büyük bir sabır ve metanet gösteriyor, bu tavrıyla ashâbına da örnek oluyordu. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Resûlü'nden "sabretmesi"[42] ve "müşriklerden yüz çevirmesi" isteniyordu.[43] Ashâbdan bazılarının yapılan bu eziyet ve işkenceler karşısında kimi zaman şikâyette bulunmaları üzerine Allah Resûlü de onlara sabrı tavsiye ediyordu. Nitekim Habbâb b. Eret'in naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) Kâbe'nin gölgesinde hırkasını yastık yapıp uzanmış vaziyette iken kendisine Kureyş müşriklerinin eziyetlerinden bahsedip şikâyette bulunmuşlar ve "Bizim için (Allah'tan) yardım dileyemez misin? Bizim için dua edemez misin?" demişlerdi. Allah Resûlü şöyle buyurmuştu: *"Sizden önceki ümmetler içinde öyle kişiler vardı ki müşrikler tarafından yakalanır, onun için yerde bir çukur kazılır, o kişi o çukurun içine gömülürdü. Sonra büyük bir testere getirilir, onun başı üzerine konulurdu da başı iki kısma ayrılırdı. Bir başkasının da demir taraklar ile etinin altındaki kemiği ve sinirleri taranırdı ama bu işkenceler o mümini dininden çeviremezdi. Allah'a yemin ederim ki bu din kesinlikle tamamlanacaktır. Öyle ki biniti üzerinde bir kimse (tek başına) San'â'dan Hadramevt'e kadar gidecek de Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacaktır... Fakat sizler acele ediyorsunuz!"*[44] Bu sözleriyle o, Allah'ın dinini mutlaka kemale erdireceğini ve müminleri galip getireceğini haber veriyordu.

Resûlullah (sav), ashâbını müşriklerin bu amansız takiplerinden kurtarıp dinlerini daha güvenli bir ortamda yaşayabilmelerini sağlamak maksadıyla onlara, komşu ülke Habeşistan'a hicret etmelerini tavsiye etti. Müminlerin Habeşistan'a hicreti, müşriklerin baskısından kurtulmak için bir çıkış yolu olmuştu. Zira Habeş kralı Necâşî, âdil bir hükümdardı ve Müslümanlara ülkesinde çok iyi davranmıştı.[45]

[39] M3175 Müslim, Hac, 344; B1590 Buhârî, Hac, 45.
[40] HS2/195 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 195.
[41] BE1/233 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, I, 233-234.
[42] Yûnus, 10/109; Hûd, 11/115; Nahl, 16/127.
[43] En'âm, 6/106; Hicr, 15/94.
[44] B6943 Buhârî, İkrâh, 1.
[45] BS18232 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX 17; HM1740 İbn Hanbel, I, 202.

Allah Resûlü, bir başka çıkış yolu olmak üzere Sakîf kabilesinin yaşadığı Tâif'e gitmeye karar verdi. Yanına evlâtlığı Zeyd b. Hârise'yi de almıştı. Sakîf kabilesi, putlara tapan müşrik bir topluluktu. Resûlullah (sav) kabilenin ileri gelenlerini İslâm'a davet etti. Kureyşlilerle akrabalık ve ticaret bağları bulunan Sakîf kabilesi müşrikleri, onun çağrısını dinlemedikleri gibi, şehrin ayak takımını peşine takarak taşlatmışlardı. Atılan taşlarla ayakları kanlar içinde kalan Allah Resûlü, bu zor anında Rabbine yönelmiş, O'na teslim olup rızasını talep etmiş[46] ve *"Allah'ım! Sakîf'e hidayet et."* diye duada bulunmuştu.[47] Nitekim Resûlullah (sav) Mekke'ye girmek istediğinde, bu kez Mekkeli müşrikler, birilerinin himayesine girmeden onu Mekke'ye sokmak istemeyeceklerdi. Hz. Âişe validemizin Uhud'dan daha zor bir gün yaşayıp yaşamadığını sorması üzerine Allah Resûlü, bu zorlu ânı daha sonraları şöyle anlatmıştı: *"...Bir ara başımı yukarı kaldırdığımda, beni gölgelendirmekte olan bir bulut gördüm. Baktım ki içinde Cebrail var. Bana seslendi ve şöyle dedi: 'Şüphesiz Allah, kavminin sana söylediklerini ve seni (korumayı) reddettiklerini duymuştur. Onlar hakkında kendisine dilediğini emretmen için sana dağlar meleğini göndermiştir.' Bunun üzerine dağlar meleği bana seslendi, selâm verdi ve şöyle dedi: 'Yâ Muhammed! Ne dilersen olacaktır. İki dağı onların üzerine kapamamı dilersen (yaparım).'"* Fakat çektiği bu kadar eziyete rağmen Rahmet Elçisi'nin dudaklarından yalnızca şu cümleler dökülmüştü: *"(Hayır), Bilakis ben Allah'ın, onların soyundan yalnız Allah'a kulluk eden ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan kimseler çıkarmasını dilerim."*[48] Nitekim Allah Resûlü'nün bu duası kabul olmuş, Yüce Allah'ın ona Mekke'nin fethini nasip ettiği günden itibaren Arap yarımadasında yaşayan müşrik topluluklar akın akın İslâm'a yönelmişlerdi.[49]

Kutlu Nebî, müşriklerin bunca eziyet ve dayatmalarına rağmen insanlara İslâm'ı tebliğ etme konusunda büyük bir kararlılık gösteriyor, bu maksatla farklı çıkış yolları aramaya devam ediyordu. Milâdî 620 yılında Akabe'de gizlice görüştüğü[50] Medineliler, davetine icabet ederek Müslüman olmuşlar ve o tarihten itibaren müminler Medine'ye hicret etmeye başlamışlardı. Medine'ye ilk hicret eden sahâbî Mus'ab b. Umeyr olmuştu.[51] Hicret edenlerin sayısı hızla artıyor, müşrikler bundan büyük rahatsızlık duyuyorlardı. Hz. Peygamber'in de oraya giderek daha büyük bir tehlike oluşturacağından endişe ediyorlardı. Bir gün Dârünnedve'de toplanıp Ebû Cehil'in teklifiyle Resûlullah'ı öldürmeye karar verdiler. Onların bu niyet-

[46] İK2/151 İbn Kesîr, *Sîret*, II, 151-152; ZD1/97 İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, 1, 97-99.
[47] T3942 Tirmizî, Menâkıb, 73.
[48] B3231 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7; M4653 Müslim, Cihâd ve siyer, 111.
[49] Nasr, 110/1-2
[50] HS2/276 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 276-277.
[51] B4941 Buhârî, Tefsîr, (A'lâ) 1.

lerinden Cebrail aracılığıyla haberdar olan Allah Resûlü (sav) yanına yol arkadaşı olarak[52] Hz. Ebû Bekir'i de alıp Medine'ye hicret etti.[53]

Yüce Allah, bu yolculuk esnasında Resûlü'nü ve onun en yakın dostu Hz. Ebû Bekir'i muhafaza etmişti. Hicret yolcuları müşrikleri yanıltmak için ters istikametteki Sevr mağarasına sığınmışlar fakat müşrikler mağaranın önüne kadar yaklaştıkları hâlde onları bulamayarak geri dönmüşlerdi.[54] Yüce Allah'ın bu yardımı Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: *"Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, 'Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber.' diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[55]

Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber (sav) ve ashâbına karşı düşmanlıkları, Medine'ye hicretten sonra da devam etmiştir. Onlar, Müslümanları rahat bırakmıyorlar ve düşmanca tavırlarını her fırsatta ortaya koyuyorlardı. Nitekim Medineli Müslümanlardan Sa'd b. Muâz, hicretten kısa bir süre sonra Mekke'ye gelmişti. Sa'd'la Mekkeli müşriklerin elebaşlarından Ümeyye b. Halef arasında daha öncesine dayalı sıkı bir dostluk vardı. Ümeyye, Medine'ye geldiğinde Sa'd'a misafir olur, Sa'd da Mekke'ye gidince Ümeyye'nin misafiri olurdu. Bu kez Sa'd, umre yapmak için Mekke'ye gelmiş ve Ümeyye'ye misafir olmuştu. Ümeyye onu tenha bir vakitte Kâbe'ye götürdü. Bu sırada Ebû Cehil'le karşılaştılar. Ebû Cehil, Ümeyye'nin yanındaki şahsın Medineli Sa'd olduğunu öğrenince, hemen tehditkâr ifadelerini sıralamaya başladı: "Dikkat et." dedi, "Senin Mekke'de güven içinde Kâbe'yi tavaf ettiğini görüyorum. Halbuki siz (Medineliler), o dinlerini değiştirenleri himaye ettiniz ve onlara yardım ettiniz. Şunu iyi bil ki vallahi eğer sen Ebû Safvân (Ümeyye) ile birlikte olmasaydın, ailene sağ salim dönemezdin!" Sa'd da onun bu sözlerine aynı sertlikle karşılık verdi. Ümeyye araya girmeye çalıştıysa da Sa'd, Ümeyye'ye Hz. Peygamber'den (sav) aldığı bir haberi iletti ve Müslümanların kendisini öldürmeyi planladıklarını bildirdi. Ümeyye bu haberi aldıktan sonra, Mekke'den hiç çıkmamaya yemin etmiş, ancak Ebû Cehil'in zoruyla Bedir Savaşı'na katılmış ve Müslümanlarca öldürülmüştü.[56]

Medine'ye hicretin üzerinden henüz iki yıl geçmemişti ki Medineli Müslümanlarla Mekkeli müşrikler, Ramazan ayında Bedir Savaşı'nda karşı

[52] Tevbe, 9/40.
[53] B5807 Buhârî, Libâs, 16; HS3/5 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 5, 8.
[54] MA9743 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 384; B3653 Buhârî, Fedâilü ashâbi'n-nebî, 2.
[55] Tevbe, 9/40
[56] B3950 Buhârî, Meğâzî, 2.

karşıya geldiler.[57] Allah'ın yardım ve inayetiyle[58] Müslümanlar, sayıca kendilerinden fazla olan[59] müşrikleri mağlup ettiler. Müşriklerin elebaşları tek tek öldürüldü. Ebû Cehil ve diğerleri, Hz. Peygamber'e (sav) ve İslâm'a karşı gösterdikleri düşmanca tavırlarının cezasını çok ağır ödediler.[60] Müşriklerden bir kısmı esir alınmış[61] ve esirler malî durumlarına göre fidye ödemek suretiyle[62] veya Müslüman çocuklara okuma yazma öğretmeleri karşılığında[63] ya da karşılıksız olarak[64] serbest bırakılmıştı. Allah Resûlü savaş sonrasında, İslâm'a açıkça düşmanlık eden müşriklere karşı lütfettiği bu parlak zafer ve ilâhî yardım dolayısıyla Allah'a hamd ve senâda bulunmuştu.[65]

Bedir'de alınan bu ağır mağlubiyet dolayısıyla, Mekkeli müşrikler bu kez intikam hırsına kapılarak yeniden saldırıya geçme hazırlıklarına başladılar. Hazırladıkları üç bin kişilik bir orduyla Medine'ye doğru hareket ettiler.[66] Allah Resûlü yaklaşık bin kişiden oluşan ordusuyla Uhud dağı eteklerine kadar ilerledi.[67] İki ordu bu kez Uhud'da karşı karşıya geldi. Başlangıçta Müslümanlar müşrikleri bozguna uğrattıysa da Resûlullah'ın stratejik öneme sahip Ayneyn tepesine yerleştirdiği okçuların çoğunun onun talimatına aykırı hareket ederek yerlerini terk etmeleri üzerine müşrikler arkadan saldırarak savaşın seyrini değiştirdiler.[68] Bu esnada Allah Resûlü'nün amcası Hz. Hamza şehit düşmüş,[69] kendisi de yüzünden yaralanmış, dişi kırılmış, omuzundan da ok yarası almıştı. Yüzüne kanlar akarken, bir taraftan kanını siliyor, diğer taraftan da *"Peygamberlerinin başını yaran, dişini kıran bir kavim nasıl felâh bulur! Halbuki o (Peygamber) onları Allah'a davet ediyor."*[70] diye hayıflanıyordu.

Müşriklerin Medineli Müslümanlara yönelik son saldırısı, Yahudiler ve diğer müşrik Arap kabilelerinin de katılımıyla gerçekleştirilen zorlu Hendek Savaşı'nda vuku bulmuştu. Bu savaşta Allah Resûlü ve ashâbı çok büyük zorluklar yaşamışlar, şehri müşriklere karşı savunabilmek için Medine etrafına hendek kazmışlar, günlerce süren bu çalışmalar esnasında açlığa tahammül etmek zorunda kalmışlardı.[71] Savaş esnasında son anda müşriklerle gizlice ittifak kuran Kurayza Yahudilerinin ihanetine uğramışlar[72] ve o kadar zorlu anlar yaşamışlardı ki hiçbir zaman namazını geçirmeyen Allah Resûlü, kuşatma sırasında günün bazı namazlarını eda edememiş, daha sonra hepsini birlikte kılmak zorunda kalmıştı.[73] O, buna çok üzülmüş ve bundan dolayı müşriklere beddua etmişti.[74] Yirmi gün kadar devam eden[75] kuşatmada müşrikler topluluğu bir sonuç alamamış,

[57] ST2/12 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 12.
[58] Enfâl, 8/8-12.
[59] HS3/261 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 261; VM1/39 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 39.
[60] B520 Buhârî, Salât, 109; B3988 Buhârî, Meğâzî, 10.
[61] M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.
[62] HS3/212 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 212.
[63] HM2216 İbn Hanbel, I, 247.
[64] VM1/138 Vâkıdî, *Meğâzî*, I.
[65] HM4008 İbn Hanbel, I, 423.
[66] ST2/37 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 37.
[67] HS4/9 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 9.
[68] B3039 Buhârî, Cihâd, 164; ST2/40 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 41.
[69] B4045 Buhârî, Meğâzî, 17.
[70] M4645 Müslim, Cihâd ve siyer, 104.
[71] B4101 Buhârî, Meğâzî, 30.
[72] VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454-460; M4598 Müslim, Cihâd ve siyer, 65.
[73] N623 Nesâî, Mevâkît, 55; HM4013 İbn Hanbel, I, 423.
[74] B4111 Buhârî, Meğâzî, 30.
[75] TV8/372 Makrizî, *İmtâ'*, VIII, 372.

Allah'ın inayetiyle şiddetli bir fırtınanın ardından[76] kuşatmayı kaldırıp Mekke'ye geri dönmüşlerdi.[77]

Milâdî 628 yılına gelindiğinde, hicretin üzerinden altı yıl geçmiş, vatan özlemi ve Kâbe'yi ziyaret etme arzusu, Peygamber Efendimizi ve Mekkeli Müslümanları her geçen gün daha fazla etkilemeye başlamıştı. Allah Resûlü (sav) gördüğü bir rüya üzerine[78] umre yapmaya karar verdi ve ashâbından da sefer için hazırlanmalarını istedi.[79] Ashâbıyla birlikte Medine'den hareket ettiler ve Hudeybiye denilen yere geldiler. Müşrikler, onların Mekke'ye girmelerini istemiyorlardı; karşılıklı yapılan görüşmeler sonrasında bir antlaşma imzalandı.[80] Antlaşmaya göre, Müslümanlar o yıl Mekke'ye girmeden dönecekler, umre için ertesi yılı bekleyeceklerdi. Mekke'den biri Medine'ye sığındığında iade edilecek, ancak aynı durum Medineliler için söz konusu olduğunda iade edilmeyecekti. Barış on yıl sürecek ve taraflar antlaşmaya ihanet etmeyecekti.[81] Antlaşmanın maddeleri ilk bakışta Müslümanların aleyhine gibi görünse de o güne kadar Müslümanları muhatap bile kabul etmeyen müşrikler, bununla birlikte en azından antlaşma zemininde buluşmak suretiyle Müslümanların varlığını onaylamak zorunda kalmışlardı. Antlaşma sonrasında Allah Resûlü tebliğ faaliyetlerine hız vermiş ve bazı devlet başkanlarına gönderdiği davet mektupları[82] sayesinde, İslâmiyet Arap yarımadasında hızla yayılmaya başlamıştı. Nitekim bundan dolayı müşriklerle yapılan bu antlaşma Kur'an'da, *"feth-i mübîn"* (apaçık bir fetih) ve *"nasr-ı azîz"* (şanlı bir zafer) olarak nitelendirilmiştir.[83]

Mekkeli müşrikler, Benî Bekir kabilesiyle ittifak kurup Müslümanların müttefiki olan Huzâalılara saldırarak Hudeybiye Antlaşması'nı bozmuşlardı.[84] Mekke'nin lideri konumundaki Ebû Süfyân bunun farkındaydı, antlaşmayı tekrar yenilemek istediyse de bunu başaramadı.[85] Tarihler milâdî 630 yılını gösterdiğinde, Allah Resûlü gizlice sefer hazırlıklarına başladı.[86] Mekkeliler ne olduğunu anlayamadan, on bin kişilik İslâm ordusu Mekke'ye doğru yola çıktı.[87] Müşrikler yirmi otuz kişilik bir grubun dışında direniş gösteremeden teslim oldular. Kâbe'deki bütün putlar temizlendi.[88] Resûlullah (sav), müşriklerin kendisine ve ashâbına yaptıkları onca eziyet, işkence ve haksızlıklara rağmen birkaç kişinin dışında tüm Mekkelileri affetti.[89]

Fetihten sonra Mekkeli müşrikler, Allah Resûlü'nün huzuruna gelerek Müslüman oldular.[90] Mekke'nin fethiyle birlikte müşriklerin Resûlullah'a

[76] Ahzâb, 33/9.
[77] HM27323 İbn Hanbel, V, 392.
[78] Fetih, 48/27.
[79] VM2/572 Vâkıdî, *Meġâzî*, II, 572.
[80] B2701 Buhârî, Sulh, 7; D2765 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
[81] B2699 Buhârî, Sulh, 6; D2766 Ebû Dâvûd, Cihâd, 156.
[82] M4609 Müslim, Cihâd ve siyer, 75.
[83] Fetih, 48/1, 3; M4633 Müslim, Cihâd ve siyer, 94.
[84] BS18790 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 198.
[85] VM2/787 Vâkıdî, *Meġâzî*, II, 787.
[86] BS19372 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 387.
[87] B4276 Buhârî, Meġâzî, 48.
[88] B4288 Buhârî, Meġâzî, 49.
[89] BS18785 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195, N4072 Nesâî, Muhârebe, 14.
[90] Nasr, 110/2; TB2/161 Taberî, *Târîh*, II, 161.

ve ashâbına karşı olan düşmanlıkları da sona ermiş ve böylelikle yarımadanın bu bölgesinde İslâm'ın yayılışı önündeki bütün engeller ortadan kaldırılmış oldu.

Ayrıca bu fetih, Resûlullah'ın kendisine onca eza ve cefa çektiren Mekkeli müşriklere karşı ne kadar müşfik olduğunu bir kez daha göstermiş oldu. O (sav), tüm bu zulüm ve işkencelere rağmen sabretti. Daima onların 'olmalarını' istedi, ölmelerini değil. Her zaman onların İslâm'a girmelerini ve böylece dünya âhiret mutluluğunu kazanmalarını istedi ve onları kazanmaya çalıştı. Hatta Bedir'de esirleri fidye karşılığı serbest bırakması gibi sebeplerle ilâhî ikaza uğradı.[91] Yaptığı savaşlarda bile onların yaşamaları ve İslâm'ı seçmeleri ümidini taşıdı. Neticede Mekke'den kendisini kovanların hepsini ele geçirmesine rağmen onlardan öç, intikam almadı... Bu, sabrın, rahmetin bir ifadesiydi.

[91] Enfâl, 8/67-68; M4588 Müslim, Cihâd ve siyer, 58.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE MEDİNE YAHUDİLERİYLE İLİŞKİLER

EHL-İ KİTAP'TAN KİM MÜSLÜMAN OLURSA ONA İKİ ECİR VARDIR

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ قَالَ: إِنِّي لَتَحْتَ رَاحِلَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْفَتْحِ فَقَالَ قَوْلاً حَسَنًا جَمِيلاً وَكَانَ فِيمَا قَالَ: "مَنْ أَسْلَمَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابَيْنِ فَلَهُ أَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ وَلَهُ مَا لَنَا وَعَلَيْهِ مَا عَلَيْنَا وَمَنْ أَسْلَمَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَلَهُ أَجْرُهُ وَلَهُ مَا لَنَا وَعَلَيْهِ مَا عَلَيْنَا."

Ebû Ümâme anlatıyor:

"Mekke'nin fethi günü Resûlullah'ın (sav) bineğinin arkasındaydım. Çok güzel ve hoş sözler söyledi. Bunlardan biri de şuydu: '*Kitap ehli olan iki topluluktan kim Müslüman olursa, onun için iki kat mükâfat vardır. O, bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir. Müşriklerden kim Müslüman olursa ona da bir mükâfat vardır ve o da bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir.*'"

(HM22589 İbn Hanbel, V, 259)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ:... كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحِبُّ مُوَافَقَةَ أَهْلِ الْكِتَابِ فِيمَا لَمْ يُؤْمَرْ فِيهِ بِشَيْءٍ...

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَوَجَدَ الْيَهُودَ صِيَامًا يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَا هَذَا الْيَوْمُ الَّذِى تَصُومُونَهُ." قَالُوا: هَذَا يَوْمٌ عَظِيمٌ أَنْجَى اللَّهُ فِيهِ مُوسَى وَقَوْمَهُ وَغَرَّقَ فِرْعَوْنَ وَقَوْمَهُ فَصَامَهُ مُوسَى شُكْرًا فَنَحْنُ نَصُومُهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "فَنَحْنُ أَحَقُّ وَأَوْلَى بِمُوسَى مِنْكُمْ." فَصَامَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ.

عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى أَنَّ قَيْسَ بْنَ سَعْدٍ وَسَهْلَ بْنَ حُنَيْفٍ كَانَا بِالْقَادِسِيَّةِ فَمَرَّتْ بِهِمَا جَنَازَةٌ فَقَامَا فَقِيلَ لَهُمَا: إِنَّهَا مِنْ أَهْلِ الأَرْضِ. فَقَالاَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّتْ بِهِ جَنَازَةٌ فَقَامَ فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهُ يَهُودِيٌّ. فَقَالَ: "أَلَيْسَتْ نَفْسًا."

İbn Abbâs'tan (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav), hakkında herhangi bir emir bulunmayan hususlarda Ehl-i kitaba uygun davranmayı severdi.

(B3558 Buhârî, Menâkıb, 23)

İbn Abbâs'tan (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) Medine'ye geldiği zaman, Yahudiler âşûrâ günü oruç tutuyorlardı. Resûlullah (sav) onlara, *"Oruç tuttuğunuz bugün nedir?"* diye sordu. Onlar da "Bugün Allah'ın, Musa'yı ve kavmini kurtarıp Firavun'u ve kavmini (suda) boğduğu büyük bir gündür. Musa şükretmek için bugün oruç tuttu. Biz de (bu nedenle) oruç tutuyoruz." dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav): *"Biz Musa'ya sizden daha lâyık ve yakınız."* buyurdu. Ondan sonra âşûrâ günü Resûlullah (sav) hem kendisi oruç tuttu hem de oruç tutulmasını emretti.

(M2658 Müslim, Sıyâm, 128; B2004 Buhârî, Savm, 69)

İbn Ebû Leylâ'nın anlattığına göre, Kays b. Sa'd ve Sehl b. Huneyf Kâdisiyye'de bulundukları bir sırada yanlarından bir cenaze geçmiş onlar da ayağa kalkmışlardı. Onlara bunun bir zimmîye (Müslüman topraklarında yaşayan anlaşmalı bir gayri müslim vatandaşa) ait olduğu söylendi. Bunun üzerine şöyle dediler: "Resûlullah'ın (sav) yanından bir cenaze geçti de o ayağa kalktı. Kendisine, 'O bir Yahudi'dir.' denilince, '*O da bir can değil mi?*' buyurdu."

(M2225 Müslim, Cenâiz, 81; B1312 Buhârî, Cenâiz, 49)

Tarihler milâdî altıncı asrın başlarını gösterdiğinde Arap yarımadasının çeşitli bölgelerinde meskûn olan Yahudiler, kendi kutsal kitaplarında gönderileceği bildirilen[1] bir peygamberin geleceği müjdesini veriyorlardı. Bu beklenti, Yahudilerde putperest Araplara karşı egemen olacakları düşüncesini yerleştirmişti. Peygamber, Arapların içinden çıkınca hayal kırıklığına uğrayan Yahudiler, gurur ve kıskançlıklarının kurbanı olmuşlar, Son Peygamber'e (sav) imana yanaşmamışlardı.[2] Oysa onlar, kendi kutsal kitaplarında yazılı buldukları o ümmî Peygamber'i[3] tıpkı kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanıyor, buna rağmen aralarından bir kısmı gerçeği bile bile gizliyorlardı.[4]

Beklenen Peygamber (sav) gelmiş ve Mekkelilerin amansız muhalefetleri sonrasında Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştı. Bu yıllarda Allah Resûlü'nün hicret edip sığındığı Medine (Yesrib) şehrinin nüfusunun yarıya yakını Yahudilerden oluşuyordu. Neredeyse Araplaşmış durumda olan bu Yahudiler, kutsal kitapları olan Tevrat'ı İbrânîce okuyor, Müslümanlara Arapça tefsir ediyorlardı.[5] İbrânîce yazıyor olmalarına rağmen Arapçayı ana dilleri gibi kullanıyorlardı. Çocuklarına Arap adları veriyor, kabileleri Arapça isimlerle anılıyordu. Medine Yahudilerinin hem okul hem de yargı evi olarak kullandıkları 'Beytü'l-Midrâs' adında bir de müesseseleri vardı.[6] İzledikleri akıllı siyaset ve çalışkan tutumları sayesinde şehrin ticarî hayatını ele geçirmişlerdi. Ticarette elde ettikleri başarı, yüklü miktarda servet sahibi olmalarını sağlamış, önce vade ile borç para verip[7] faizcilik yapmışlar,[8] sonra da Arapların mülklerini ve arazilerini ele geçirmeyi başarmışlardı. Araplara nazaran daha varlıklı olan Yahudiler, düşman saldırılarına karşı koyabilmek için kaleler inşa etmişlerdi.[9]

Allah Resûlü, Mekkeli müşriklerin inatçı direnişleri karşısında on üç yıllık tebliğini Medine'ye taşımak zorunda kaldığında Medine şehri, Müslümanlarla birlikte Yahudiler, müşrikler[10] ve az da olsa Hıristiyanların[11] birlikte yaşadıkları renkli bir yapı sergiliyordu. Peygamber (sav), şehrin emniyeti için farklı kabile ve dinî unsurlardan oluşan bu toplumsal yapının öncelikle siyasî ve idarî açıdan belli bir düzene kavuşturulması gerektiğini düşünüyordu. Bu maksatla hicretin hemen ardından muhacirlerle ensar arasında bir kardeşlik anlaşması yaptıktan sonra[12] Yahudilerin de

[1] *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, 18, 15-18.
[2] HS2/37 İbn Hişâm, *Sîret*, II, 37; Bakara, 2/89.
[3] A'râf, 7/157.
[4] Bakara, 2/146; En'âm, 6/20.
[5] B7542 Buhârî, Tevhîd, 51.
[6] IE2/113 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, II, 113; D4450 Ebû Dâvûd, Hudûd, 25.
[7] B5443 Buhârî, Et'ime, 41.
[8] Nisâ, 4/160-161; *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, 23, 19-20.
[9] B4039 Buhârî, Meğâzî, 16.
[10] B5663 Buhârî, Merdâ, 15; M4659 Müslim, Cihâd ve siyer, 116.
[11] VE1/134 Vâhıdî, *Esbabü'n-nüzûl*, I, 134.
[12] HS3/36 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 36; B7340 Buhârî, İ'tisâm, 16

taraf olduğu bir başka antlaşma yapmış ve bu antlaşmanın maddelerini yazıya geçirmiştir. Medine Vesikası olarak bilinen bu antlaşmayla Yahudiler, toplumun bir parçası kabul edilmiş, diğer unsurlarla beraber onların da dinî, toplumsal ve hukukî hakları güvence altına alınmıştır.[13]

Yapılan antlaşmadan sonra Medine'de, sayıları az da olsa, din adamlarından Abdullah b. Selâm gibi[14] kimi Yahudiler İslâm'ı kabul etmiş, kimileri çekimser kalmış, kimileri de İslâm'a karşı tavır alıp Müslümanlar aleyhine çalışmalar yapmaktan geri durmamıştı. Hicretten sonra bir süre Müslümanlar ile Yahudilerin arasında bazı tartışmalar olduysa da bu henüz silahlı bir çatışmaya dönüşmemişti.[15] Bu arada Mekkeli müşrikler de boş durmuyor, münafıkların reisi Abdullah b. Übey'i kullanarak Medine'de kargaşa çıkarmaya çalışıyorlardı. Hatta Medineli Yahudi ve Müşrikleri kışkırtıyorlar ve Hz. Peygamber'i yurtlarından çıkarmamaları yahut da öldürmemeleri hâlinde Medine'ye saldıracakları tehdidinde bulunuyorlardı.[16]

Müslümanların Mekkeli müşriklere karşı Bedir'de önemli bir zafer kazanması Yahudileri hareketlendirmişti. Zira bu zafer, Müslümanların Medine'de ciddi bir güç olduklarını ispatlamıştı. Biliyorlardı ki artık ekonomik güçleri ve nüfuzları tehlikeye girmiş, yıllar yılı şehir halkına reva gördükleri sömürünün sona erme vakti gelip çatmıştı. İşte bu endişeyle Kâ'b b. Eşref gibi kimseler her fırsatta Müslümanlar aleyhine tezvirat yapmaya, insanları kışkırtmaya başladılar.[17] Onların bu rahatsızlığının farkında olan Hz. Peygamber (sav) şehirde sükûneti bozmamaları konusunda onları her fırsatta uyarıyordu. Bedir'den zaferle döndükten sonra onları Benî Kaynukâ çarşısında toplayarak kendilerini, İslâm'a davet etmişti. Fakat onlar bu davete, "Ey Muhammed! Kureyş'ten savaş bilmeyen tecrübesiz bir toplumla savaşmış olman seni aldatmasın. Eğer sen bizimle savaşsaydın, bizim nasıl bir topluluk olduğumuzu ve bizim gibi bir cemaatle hiç karşılaşmamış olduğunu anlayacaktın." diye cevap verdiler.[18]

İlişkiler gittikçe bozuluyor ve Yahudilerin taşkınlıkları sürekli artıyordu. Bir gün Müslüman bir kadın, alışveriş yapmak üzere Kaynukâ çarşısındaki bir kuyumcu dükkânına girmişti. Burada Yahudi gençler kadına örtüsünü açması için tacizde bulundular. Kadının direnmesi üzerine de, kuyumcu ona bir oyun oynayarak örtüsünün açılmasına sebep oldu. Yahudiler bu olaya gülerken savunmasız hâldeki kadın çığlık atıyordu. Bu sesleri duyan bir sahâbî hemen olaya müdahale ederek kuyumcuyu öldürdü, kendisi de şehit edildi.[19] Bu olay, bardağı taşıran son damla olmuştu.

[13] HS3/31 İbn Hişâm, Sîret, III, 31-35.
[14] B4480 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 6
[15] B4566 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 15.
[16] D3004 Ebû Dâvûd, İmâre, 22, 23.
[17] D3000 Ebû Dâvûd, İmâre, 21, 22.
[18] D3001 Ebû Dâvûd, İmâre, 21, 22.
[19] HS3/314 İbn Hişâm, Sîret, III, 314.

Kaleleri ashâb tarafından muhasara altına alınan Kaynukâlılar, on beş gün süren kuşatmanın ardından teslim oldular ve Müslümanlarla yaptıkları antlaşmaya ihanet edip kan akıttıkları için Medine'den sürüldüler.[20]

Kaynukâ Yahudilerinin sürgün edilmesi, Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuş ve onların Müslümanlara karşı gösterdikleri tepki daha farklı boyutlara ulaşmıştı. Örneğin, Nadîroğulları'ndan şair Kâ'b b. Eşref, Hz. Peygamber'e (sav) ve Müslümanlara karşı duyduğu kin ve öfkeyi şiirlerinde hakaret boyutuna kadar vardırmış, iffetli Müslüman kadınları şiirleriyle rencide etmeye başlamıştı. Bununla da kalmayıp ezelî düşman Mekke müşrikleriyle işbirliğine kalkışmış ve onları Müslümanlara karşı savaşmaları için kışkırtmıştı. Bedir'de kazanılan zafer kendisine ulaştığında, "Eğer Muhammed Kureyş'ten bu kadar adam öldürmüşse, artık yerin altı üstünden yeğdir!" tepkisini vermişti. Sonuçta, Medine'de birlikte yaşadığı insanlara karşı bu denli intikam duyguları besleyen, her gün küfür ve hakaret dolu şiirler düzen, yaptıkları antlaşmayı hiçe sayan ve düşmanlık etmekten çekinmeyen Kâ'b, hicretin üçüncü yılında bir gece Muhammed b. Mesleme ile iki arkadaşı tarafından Peygamberimizin onayıyla bertaraf edildi.[21] Hayber Yahudilerinden Ebû Râfi' de onunla aynı kaderi paylaşmış, bulunduğu kalede haklanmıştı.[22]

Kâ'b b. Eşref'in mensup olduğu Benî Nadîr Yahudileri de antlaşmalı olmalarına rağmen, antlaşmayı ihlâl edecek davranışlar yapmaktan kaçınmıyorlardı. Nitekim Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin Ebû Âmir kabilesinden iki kişiyi yanlışlıkla öldürmesi üzerine verilecek kan diyetine antlaşma gereği Nadîrlilerin de ortak olması gerekiyordu. Onlar önce bunu kabul etmiş gibi görünerek Mekkeli müşriklerin de kışkırtmasıyla Peygamber Efendimize suikast düzenlemeye kalkıştılar.[23] Resûl-i Ekrem'e haber gönderip ashâbından otuz kişi ile kendi din adamlarından otuz kişinin bir araya gelerek konuşmasını istediler. Din adamlarının, Hz. Peygamber'in sözlerini dinledikten sonra onu tasdik etmeleri hâlinde kendilerinin de iman edeceğini bildirdiler.[24] Fakat onların bu hain oyunu çok geçmeden ortaya çıktı. Hz. Peygamber (sav) Nadîroğulları'nın kendisini öldürmek istediklerini ashâbına bildirerek hazırlık yapmalarını söyledi. Muhammed b. Mesleme'yi de elçi olarak gönderip antlaşmaya ihanet ettiklerini, ahde vefa göstermediklerini ve on gün içerisinde Medine'yi terk etmeleri gerektiğini bildirdi. Yahudiler ihanetin bedelini ödemeye hazırlanıyorlardı ki münafıkların reisi Abdullah b. Übey onlara haber göndererek yurtlarını

[20] VM1/177 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 177-178.
[21] HS3/318 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 318-319, 321; B4037 Buhârî, Meğâzî, 15.
[22] B4040 Buhârî, Meğâzî, 16.
[23] VM1/363 Vâkıdî, *Meğâzî*, I, 363; HS4/143 İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 143.
[24] D3004 Ebû Dâvûd, İmâre, 22, 23.

terk etmemelerini, savaşmaları durumunda onlarla birlikte savaşacaklarını söyledi.[25] Bunun üzerine Müslümanlara karşı şiddetli düşmanlığı ile tanınan Yahudi lideri Huyey b. Ahtab, Peygamber Efendimize, "Yurdumuzu terk etmiyoruz. Elinden geleni ardına koyma!" diyerek savaşmak istediklerini bildirdi. Resûlullah da Benî Nadîr'i kuşatma altına aldı.[26] Bir günlük kuşatma sonrasında ordusuyla Benî Kurayza Yahudilerine doğru yönelen Hz. Peygamber (sav), onlarla anlaşma sağladıktan sonra Benî Nadîr'i tekrar muhasara altına aldı.[27] Muhasara esnasında Yahudilerin kalplerine korku salmak ve onları teslim olmaya zorlamak için bir savaş taktiği olarak, Benî Nadîr'in Büveyre'deki hurmalıklarının bir kısmını kestirip yaktırdı.[28] Hicretin dördüncü senesinde on beş gün süren kuşatma sonrasında, Abdullah b. Übey tarafından vaat edilen yardımın gelmemesi üzerine Yahudiler teslim olmak zorunda kaldılar. Yapılan anlaşma gereğince taşınır mallarını, hanımlarını ve çocuklarını yanlarına alarak Medine'yi terk ettiler.[29]

Kur'ân-ı Kerîm'in Haşr sûresi, Benî Nadîr Gazvesi üzerine nâzil olmuştur. Burada, Yahudilerin yurtlarından çıkarılmalarının ve Müslümanların elde ettikleri başarının Allah'ın izni ve inayetiyle gerçekleştiği, ne Müslümanların ne de Yahudilerin bunu daha önce hiç beklemedikleri belirtilirken, yaşanan olaydan mutlaka ders alınması gerektiği ifade edilmektedir.[30] Ayrıca vefasızlık ederek yeminlerini bozmuş, inanç ve değerlerine bağlılıklarını yitirmiş böylesi bir topluluk için âhirette de ağır bir cezanın olduğu vurgulanmaktadır.[31]

Yaşananlardan ders almak bir yana, Nadîroğulları, Müslümanlardan intikam almanın yollarını arıyorlardı. Bunun için Müslümanların azılı düşmanları olan Kureyşli müşrikleri kışkırtıyor, Hz. Muhammed'e karşı girişecekleri savaşta kendilerinin yanında olacaklarını ifade ediyorlardı. Bu teklifi memnuniyetle kabul eden müşrik kabileleri, hicretin beşinci yılında Müslümanlara karşı savaşmak üzere gruplar hâlinde toplandılar.[32] Düşmanın gelişini haber alan Müslümanlar ise altı gün boyunca çalışarak şehrin etrafını geniş ve derin hendeklerle çevirdiler,[33] şehre girişi oldukça zorlaştırdılar. Medinelilerin tarlalarını bir ay önceden hasat etmeleri de kısa süreli savaş için gelen düşman ordusunun kuşatma için beklemesini güçleştirecek gibi görünüyordu. Ekinlerden yararlanamayan müşrikler, hayvanlarını da besleyemeyeceklerdi.[34]

Müslümanların lehine görünen bu tabloyu Medine şehrinde kalan tek Yahudi kabilesi olan Kurayzaoğulları'nın ihaneti bozmuştu. Kurayzalı-

25 Haşr, 59/11.
26 ST2/57 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 57-58.
27 D3004 Ebû Dâvûd, Harâc, 22, 23.
28 B4031 Buhârî, Meğâzî, 14; Haşr, 59/5.
29 ST2/57 İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 58.
30 Haşr, 59/2.
31 Haşr, 59/3.
32 VM2/441 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 441-443
33 TB2/91 Taberî, *Târîh*, II, 91; VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454.
34 VM2/444 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 444.

lar, Benî Nadîr kuşatması sırasında yeniledikleri antlaşmaya bağlı kalarak sulh ve sükûnet içerisinde yaşıyorlardı. Ancak müşrikleri savaşa teşvik eden Nadîroğulları reisi Huyey b. Ahtab, Kurayzaoğulları'nı kandırmayı başarmış, onlar da Müslümanlarla olan antlaşmalarını bozarak savaşa katılmaya karar vermişlerdi. Bu maksatla kalelerini güçlendiriyor, yollarını onarıp hayvanlarını topluyorlardı. Durumu öğrenen Resûlullah, kendilerine Sa'd b. Muâz, Sa'd b. Ubâde ve Üseyd b. Hudayr'ı göndermiş, ancak Kurayzaoğulları onların barış teklifine yanaşmayarak ahitlerine geri dönmemekte ısrarlı olduklarını bildirmişlerdi. Kurayzaoğulları'nın bu ihaneti müminleri, asıl düşmanları olan Kureyş'in saldırılarından daha çok endişelendirmiş,[35] ancak Allah'ın yardımıyla Müslümanlar bunun da üstesinden gelmişler, daha önce ayak basmadıkları topraklara vâris kılınmışlardı.[36]

Kurayzaoğlulları, Müslümanların en zor zamanında onlara ihanet ederek düşmanla işbirliği yapmanın cezasını çekmeliydi. Bu nedenle Resûlullah, Hendek Savaşı biter bitmez herkesin hazırlanmasını isteyerek, *"Hiç kimse Kurayza yurduna varmadan ikindi namazını kılmasın!"* direktifini vermişti.[37] Yahudilerin kaleleri kuşatılmış ve çok geçmeden teslim olmuşlardı. Kurayzalılar, kendilerine verilecek ceza konusunda eski müttefikleri Evs kabilesinin reisi Sa'd b. Muâz'ın belirleyeceği karara razı olacaklarını bildirdiler.[38] Sa'd b. Muâz, Hendek Savaşı'nda aldığı bir darbe ile ağır yaralanmıştı ve o sırada yarasının tedavisi ile meşgul oluyordu. Allah Resûlü'nün teklifiyle hakemliği kabul etmiş ve "Savaşçı erkeklerin öldürülmesine, kadınların ve çocukların esir alınmasına, mallarının (Müslümanlar arasında ganimet olarak) bölüştürülmesine" karar vermişti. Hz. Peygamber (sav) Sa'd'ın bu kararını, *"Allah'ın hükmüne uygun karar verdin."* sözleriyle takdir etmişti.[39] Sa'd'ın Yahudiler hakkında vermiş olduğu bu karar, Tevrat'ın ilgili hükümlerine de uygun düşmekteydi. Tevrat da mağlup düşman karşısında Yahudilere aynı hakları tanımaktaydı.[40] Bununla birlikte Yahudilerden Müslüman saflarına katılan ve bu nedenle kendilerine eman (güvence) verilenler de vardı ve bunlar Müslüman olmuşlardı.[41]

Böylelikle Medine'de ahitlerine sadakatsizlik ederek şehrin huzur ve güvenini bozmaya çalışan unsurlar tümüyle etkisiz hâle getirilmişti. Ancak yine de Medine'de kalan ve herhangi bir siyasî eyleme katılmayan, sadece ticaretiyle uğraşıp sükûnetle yaşayan Yahudiler de vardı ki bunlar, Müslümanlarla uyum içinde kalmaya devam etmişlerdi. Onlara hiçbir şekilde baskı yapılmadığı gibi, aksine Peygamber Efendimiz her yıl elde edilen he-

[35] VM2/453 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 454-460.
[36] Ahzâb, 33/25-27.
[37] B4119 Buhârî, Meğâzî, 31.
[38] MK5327 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 7.
[39] B4121 Buhârî, Meğâzî, 31; B4122 Buhârî, Meğâzî, 31.
[40] *Kitâb-ı Mukaddes*, Tesniye, 20, 13-14.
[41] B4028 Buhârî, Meğâzî, 14.

diye ve ihsanlardan onları da faydalandırmıştı. Nitekim Medine'de yaşamaya devam eden Benî Urayz Yahudilerine Beytülmâl'den önemli miktarda hububat verileceğine dair Resûlullah'ın bir fermanı bulunmaktaydı.[42]

Siyasî ve askerî çekişmeler bir kenara bırakılacak olursa, Medine'de birlikte yaşadıkları sürece, Müslümanlar ile Yahudiler arasında toplumsal ilişkilerin canlılıkla devam ettiği görülür. Her şeylerini Mekke'de bırakıp Medine'ye gelen muhacirlerden bazıları, Yahudilere ait Kaynukâ çarşısında ticaret yaparak geçimlerini sağlamışlardır.[43] Müslümanlar, malî açıdan kendilerinden daha iyi durumda olan Yahudilerden kimi zaman borç almış,[44] kimi zaman onlarla işbirliği yaparak kazanç sağlamış[45] ve kendileriyle ticarî ilişkilerde bulunmuşlardır.[46] Ehl-i kitaptan olmaları dolayısıyla onları kendilerine daha yakın bulmuş ve sosyal hayatta onları müşriklere tercih etmişlerdir. Zira Allah, Ehl-i kitap sayıldıkları için onların kestiklerinden yemeyi ve iffetli kadınlarıyla evlenmeyi mubah kılmıştı.[47]

Allah Resûlü, Medine'ye gelişinden büyük rahatsızlık duyan, hatta kendisine suikastlar düzenleyen Yahudilere karşı gayet iyi davranmış ve uzlaşmacı tutumuyla onlarla anlaşma arzusunda olduğunu göstermiştir. Onlara her fırsatta İslâm'ı tebliğ etmiş[48] ve kendilerine şu müjdeyi vermiştir: *"Kitap ehli olan iki topluluktan kim Müslüman olursa, onun için iki kat mükâfat vardır. O, bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir. Müşriklerden kim Müslüman olursa ona da bir mükâfat vardır ve o da bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir."*[49] Onları dinî alanda "ortak bir söz"e, yalnızca Allah'a ibadet ederek O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaya çağırmış,[50] hakkında herhangi bir şeyle emrolunmadığı hususlarda onlara uygun davranmaktan hoşnutluk duymuştur.[51]

Peygamber Efendimiz kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinden önce bir müddet namazlarında Beytü'l-Makdis'e doğru yönelmiştir.[52] Ayrıca Yahudilerin âşûrâ günü oruç tuttuklarını görünce onlara, *"Oruç tuttuğunuz bugün nedir?"* diye sormuş, onlar da, "Bugün Allah'ın, Musa'yı ve kavmini kurtarıp Firavun'u ve kavmini (suda) boğduğu büyük bir gündür. Musa şükretmek için bugün oruç tuttu. Biz de (bu nedenle) oruç tutuyoruz." demişlerdir. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Biz Musa'ya sizden daha lâyık ve yakınız."* buyurarak ondan sonra âşûrâ günü hem kendisi oruç tutmuş hem de oruç tutulmasını emretmiştir.[53] Müslümanların, İsrâiloğulları'ndan tarihî olaylara dair nakilde bulunmasına müsaade etmiş,[54] ancak *"Ehl-i kitabı ne doğrulayın ne de yalanlayın..."*[55] ve *"Ehl-i kitaba bir şey sormayın..."*[56] buyurarak bu konuda ihtiyatlı davranılmasını emretmiştir. Diğer yandan Yahudilerin

[42] ST1/279 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 279.
[43] B2048 Buhârî, Büyû', 1.
[44] B5443 Buhârî, Et'ıme, 41
[45] T2473 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 34.
[46] M4078 Müslim, Müsâkât, 91; D3353 Ebû Dâvûd, Büyû', 13.
[47] Mâide 5/5.
[48] B5663 Buhârî, Merdâ, 15; M4591 Müslim, Cihâd ve siyer, 61.
[49] HM22589 İbn Hanbel, V, 259.
[50] Âl-i İmrân, 3/64.
[51] B3558 Buhârî, Menâkıb, 23; M6062 Müslim, Fedâil, 90.
[52] Bakara, 2/143-144; B4486 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 12.
[53] M2658 Müslim, Sıyâm, 128; B2004 Buhârî, Savm, 69.
[54] B3461 Buhârî, Enbiyâ, 50.
[55] B7542 Buhârî, Tevhîd, 51.
[56] HM14685 İbn Hanbel, III, 338.

kınanmalarına ve lânetlenmelerine sebep olan tutum ve davranışları dile getirerek bunlardan kaçınmaları için ashâbını sık sık uyarmıştır. Bu bağlamda Yahudilerin yaptığı gibi peygamber kabirlerinin ibadethaneye çevrilmesini[57] ve Yahudilerce kutsal sayılan cumartesi günü oruç tutulmasını[58] yasaklamış, Yahudilere has olan saç sakal görüntüsü[59] ve selâmlaşma şekli[60] gibi hususlarda onlara muhalefet etmeyi emretmiştir.

Allah Resûlü, Medine'de bulundukları sürece Yahudilere din ve vicdan hürriyeti tanımış, kamu hukukunu ilgilendirmediği sürece hukukî davalarının çözümünü kendilerine bırakmıştır. Kendisine getirilen Yahudilerle ilgili davalarda ise uygulayacağı cezaya karar verirken Tevrat hükümlerine başvurmuş,[61] dolayısıyla Kurayzaoğulları örneğinde görüldüğü gibi onlara kendi kitaplarının öngördüğü cezaları uygulamaktan yana tavır koymuştur.[62] Yahudilerin, kendi istekleriyle, hukukî konularda Allah Resûlü'ne başvurdukları da olmuştur. Nitekim Nadîroğulları, kendilerini Kurayzaoğulları'ndan üstün saydıkları için onlar Benî Kurayza'dan birini öldürdüklerinde yarım diyet ödüyorlar, ancak Kurayzalılardan biri bir Nadîrliyi öldürürse tam diyet ödemek zorunda kalıyordu. Bu konuda anlaşmazlık yaşayan Yahudiler Hz. Peygamber'in hakemliğine başvurmaya karar vermiş, Allah Resûlü de kendisine arz edilen bu davada, Kur'an çerçevesinde[63] adaletten ayrılmayarak, her iki kabilenin eş değerde diyet ödemesi gerektiğine hükmetmiştir.[64]

Müslümanlar, hicretin dokuzuncu yılından itibaren uygulamaya konulan[65] antlaşma gereği, vatandaşlık payesi kazanmış gayri müslimlerin can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık alınan cizye vergisini[66] anlaşmaya varılan Yahudi kabilelerinden de almıştır. Resûlullah, Teymâ'da yaşayan Yahudilerle yaptığı antlaşmada koyduğu "*Zimmet (himaye etmek) bizim görevimiz, cizye ödemek de onların görevidir.*"[67] maddesiyle, bunun bir tür güvenlik vergisi olduğunu ifade etmiştir. "*Şunu iyi bilin ki! Kim bir zimmîye haksızlık ederse, onun hakkını eksik verirse, ona gücünün üstünde şeyler yüklerse veya gönülsüz olarak ondan bir şey alırsa ben kıyamet gününde o kişinin düşmanıyım.*"[68] sözüyle de inananlara, Müslüman olmayan vatandaşların haklarına saygı göstermelerini emretmiştir. Bu doğrultuda Müslümanlar da cizye tahsilinde müsamahalı davranmışlar, yoksul ve çalışıp kazanmaktan âciz kimseleri vergiden muaf tutmuşlardır.

Yahudilerin haklarına riayet konusunda titiz davranan Resûlullah, onlarla medenî ilişkilerin geliştirilmesine imkân sağlayacak örnek dav-

[57] B4443 Buhârî, Meğâzî, 84.
[58] T743 Tirmizî, Savm, 42.
[59] B3462 Buhârî, Enbiyâ, 50; D4197 Ebû Dâvûd, Teraccül, 15.
[60] T2695 Tirmizî, İsti'zân, 7.
[61] M4437 Müslim, Hudûd, 26.
[62] B3043 Buhârî, Cihâd, 168; M4596 Müslim, Cihâd ve siyer, 64.
[63] Mâide, 5/42.
[64] D3591 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 10; HS3/105 İbn Hişâm, *Sîret*, III, 105.
[65] "Cizye", *DİA*, VIII, 42.
[66] IE1/271 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 271.
[67] ST1/279 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 279.
[68] D3052 Ebû Dâvûd, Harâc, 31, 33.

ranışlarda bulunmaya da özen göstermiştir. Nitekim bir gün ashâbıyla birlikte oturuyorken yanından bir cenaze geçmiş, o da hürmeten hemen ayağa kalkmıştı. Sahâbîler, Peygamber Efendimizin bu davranışına bir anlam veremeyip, "O bir Yahudi'dir." deyince, Allah Resûlü *"O da bir can değil mi?"* diye cevap vermişti.[69] Onun bu tavrı, insanlık onuruna saygı göstermenin en güzel ifadesi olsa gerektir.

Resûlullah, Yahudilerin can sıkıcı tavırları karşısında alttan almayı tercih etmiş, kendisine beddua etmelerine rağmen sükûnetini bozmamış, hatta böyle bir olaya hiddetlenen Hz. Âişe'yi yatıştırarak ona yumuşak huylulukla hareket etmeyi telkin etmiştir.[70] Kendisine hizmet eden bir Yahudi çocuk hastalanınca onu ziyarete gitmesi,[71] kendisini yemeğe çağıran bir Yahudi'nin davetine icabet etmesi,[72] Resûl-i Ekrem'in Yahudilerle yürüttüğü doğal insanî ilişkilerin örnekleridir. Hayber'in fethini müteakip evlendiği, Nadîroğulları reisi Huyey b. Ahtab'ın kızı Hz. Safiyye'yi,[73] Yahudi olmasından dolayı kendisini incitenlere karşı daima korumuş, üstün meziyetlerini dile getirerek teselli etmiştir.[74] Sevgili Peygamberimiz hayata gözlerini yumduğunda da zırhının, Medine'de ticaretle uğraşan Ebu'ş-Şehm adındaki bir Yahudi'den aldığı borca karşılık rehin olarak muhafaza edilmekte olduğu nakledilmektedir.[75]

Görüldüğü üzere Yahudilerle ilişkilerini kin ve hırs üzerine bina etmeyen Hz. Peygamber (sav), onları hiçbir gerekçe göstermeden topraklarından sürebilecek kadar güçlü olduğu bir durumda bile kendileriyle iyi geçinmek istemişti. Zorlu bir kuşatma sonrası yapılan anlaşma gereği, Hayber Yahudilerinin canlarına dokunmayarak onların şehri terk etmelerine izin vermesi, hatta ürünlerini bölüşmek kaydıyla topraklarını kendilerinin işletmesine müsaade etmesi[76] bu tavrın en belirgin örneklerindendi. Ancak Allah Resûlü, son derece iyi niyetli ve hoşgörülü tutumuna rağmen, Yahudilerden aynı karşılığı görememişti. Medine Şehir Devleti'nde huzur ve sükûnet ancak ihanet eden ve düşmanlıkta ısrarcı olan Yahudilerin sürgün edilmesiyle sağlanabilmişti.

[69] M2225 Müslim, Cenâiz, 81; B1312 Buhârî, Cenâiz, 49

[70] B6256 Buhârî, İsti'zân, 22; M5656 Müslim, Selâm, 10.

[71] B1356 Buhârî, Cenâiz, 79.

[72] HM13896 İbn Hanbel, III, 270.

[73] B371 Buhârî, Salât, 12; M3497 Müslim, Nikâh, 84.

[74] T3894 Tirmizî, Menâkıb, 63

[75] B2916 Buhârî, Cihâd, 89; Fİ5/140 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 140, 142.

[76] B2285 Buhârî, İcâre, 22; D3410 Ebû Dâvûd, Büyû', 34.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE HIRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER

KİM BİR ZİMMÎYE HAKSIZLIK EDERSE KIYAMETTE HASMI BENİM

أَنَّ صَفْوَانَ بْنَ سُلَيْمٍ أَخْبَرَهُ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَبْنَاءِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ
عَنْ آبَائِهِمْ دِنْيَةً عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"أَلاَ مَنْ ظَلَمَ مُعَاهِدًا أَوِ انْتَقَصَهُ أَوْ كَلَّفَهُ فَوْقَ طَاقَتِهِ أَوْ أَخَذَ مِنْهُ شَيْئًا
بِغَيْرِ طِيبِ نَفْسٍ فَأَنَا حَجِيجُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Safvân b. Süleym'in bildirdiğine göre, sahâbe çocuklarından birkaçı, kendi babalarından nakille Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu rivayet emişlerdir:

"Bilesiniz ki! Kim bir zimmîye (anlaşmalı bir gayri müslim vatandaşa) haksızlık ederse, onun hakkını eksik verirse, ona gücünün üstünde şeyler yüklerse veya gönülsüz olarak ondan bir şey alırsa, ben kıyamet gününde o kişinin hasmıyım."

(D3052 Ebû Dâvûd, İmâre, 31, 33)

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ قَالَ: إِنِّي لَتَحْتَ رَاحِلَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْفَتْحِ فَقَالَ قَوْلًا حَسَنًا جَمِيلًا وَكَانَ فِيمَا قَالَ: "مَنْ أَسْلَمَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابَيْنِ فَلَهُ أَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ وَلَهُ مَا لَنَا وَعَلَيْهِ مَا عَلَيْنَا وَمَنْ أَسْلَمَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَلَهُ أَجْرُهُ وَلَهُ مَا لَنَا وَعَلَيْهِ مَا عَلَيْنَا."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ حِينَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ: إِنَّكَ سَتَأْتِي قَوْمًا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، فَإِذَا جِئْتَهُمْ فَادْعُهُمْ إِلَى أَنْ يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَإِنْ هُمْ طَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، فَإِنْ هُمْ طَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ، فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْكُمْ صَدَقَةً، تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ، فَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ..."

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي مَرَضِهِ الَّذِي لَمْ يَقُمْ مِنْهُ: "لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ."

Ebû Ümâme anlatıyor: Mekke'nin fethi günü Resûlullah'ın (sav) bineğinin yanında duruyordum. Çok güzel ve hoş sözler söyledi. Bunlardan birisi de şuydu: *"Kitap ehli olan iki topluluktan kim Müslüman olursa, onun için iki kat mükâfat vardır. O, bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir. Müşriklerden kim Müslüman olursa ona da bir mükâfat vardır ve o da bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir."*

(HM22589 İbn Hanbel, V, 259)

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) Muâz b. Cebel'i Yemen'e (elçi olarak) gönderirken ona şöyle demişti: *"Sen Kitap ehli bir topluluğa (Hıristiyanlara) gideceksin. Oraya vardığında onları önce, 'Allah'tan başka ilâh olmadığı, Muhammed'in de Allah'ın Resûlü olduğuna' şehâdet etmeye çağır. Eğer onlar senin bu davetine uyarlarsa onlara Allah'ın kendilerine her gün ve gece içinde beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Eğer onlar buna da uyarlarsa bu defa da kendilerine, Allah'ın onlara zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek olan zekâtı farz kıldığını bildir..."*

(B4347 Buhârî, Meğâzî, 61)

Hz. Âişe'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) vefatından önceki son hastalığı esnasında şöyle buyurmuştu: *"Allah, peygamberlerinin kabirlerini mescit (tapınak) hâline getiren Yahudi ve Hıristiyanları rahmetinden uzaklaştırmıştır!"*

(M1184 Müslim, Mesâcid, 19)

Allah Resûlü, daha önce pek çok kez yaptığı gibi ibadet maksadıyla Hira mağarasına çekilmişti. Ruhunun derinliklerine kulak verdiği bu mekânda, nihayet Cebrail (as) gelmiş, kutlu ve müjdeli haberi kendisine ulaştırmıştı. Cebrail'le ilk kez karşılaştığı bu olay, onu korku ve endişeye sevk etmiş, yaşadıklarını eşi Hz. Hatice ile paylaşmıştı. Birlikte Varaka b. Nevfel'in yanına gittiler. Varaka, Mekke'de önce hanîf olarak yaşayan daha sonra ise Hıristiyanlığı seçen birisiydi ve ilerleyen yaşına rağmen İncil'i okuyup yazıyordu. Varaka, Resûl-i Ekrem'in başından geçen olayları dinledi ve hiç tereddüt etmeden, *"Ona gelen, vaktiyle Musa'ya da gönderilmiş olan melektir."* dedi. Halkını dine davet ederken yaşayacağı zorluklarda onun yanında olmayı çok arzuladığını ifade etti. Ancak çok geçmeden bu yaşlı zât vefat etti ve Allah Resûlü'nün tebliğ günlerine yetişemedi.[1]

Mekke toplumunda Varaka'nın dışında da Hıristiyanlar vardı. Mekkeli müşrikler, Peygamber'le (sav) tartışmalarında Kur'an'ın Allah kelâmı olmadığını ve Ehl-i kitabın Kur'an'ı yazmasında ona yardımcı olduğunu iddia ederlerdi. Kur'ân-ı Kerîm bu duruma şöyle işaret etmekte ve ardından da iddialarının ne kadar yersiz olduğunu vurgulamaktadır: *"Şüphesiz biz onların, 'Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor.' dediklerini biliyoruz. Kendisine nispet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Halbuki bu (Kur'an) apaçık bir Arapçadır."*[2]

Allah Resûlü ve ashâbı, Mekkeli inkârcıların yıllarca süren baskı ve zulümleri karşısında artık inandıkları dini serbestçe yaşayabilecekleri huzurlu bir ortamın özlemini duyuyorlardı.[3] Necâşî'nin ülkesi Habeşistan ilk planda hicret için düşünülen yer oldu. Necâşî Ashame, adaletiyle ün salmış Hıristiyan bir hükümdardı. Resûlullah (sav) ashâbıyla yaptığı istişare sonrasında onlara şu tavsiyede bulundu: *"Habeşistan'a giderseniz orada, ülkesinde hiç kimseye zulmedilmeyen bir kral yönetimdedir. Allah size içinde bulunduğunuz durumdan bir çıkış ve kurtuluş yolu gösterinceye kadar orada kalın."*[4]

Resûl-i Ekrem'in bu tavsiyesi üzerine on beş kişiden oluşan ilk kafile 615 yılında Mekke'den Şuaybe Limanı'na, oradan da Habeşistan'a geçti. Kafilenin Habeşistan'da iyi karşılandığı haberi Mekke'ye ulaştığında, Hıristiyanların yaşadığı bu ülkeye, yüzden fazla kişiden oluşan ikinci bir top-

[1] B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; M403 Müslim, Îmân, 252.
[2] Nahl, 16/103.
[3] Nahl, 16/41.
[4] BS18232 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 17; İS247 İbn İshâk, *Sîret*, s. 247-251.

luluğun hicreti gerçekleşti.[5] Mekkeliler bu Hıristiyan kralın Müslümanlara kucak açmasından rahatsız oldular. Ona bir heyet göndererek ülkesine sığınan Müslümanları teslim etmesini istediler.[6] O gün muhacirler arasında bulunan Ümmü Seleme validemiz yaşanan olaylara bizzat şahitlik etmiştir. Onun tanıklığına göre, Hıristiyan kral önce Mekkelileri dinledi ve ardından Müslümanlara söz hakkı verdi. Müslümanlar adına Resûlullah'ın amcazadesi Ca'fer b. Ebû Tâlib etkili bir konuşma yaptı. Konuşmasında, Allah Resûlü'nün kendilerini putperestlik, kötülük, ahlâksızlık ve zulüm gibi câhiliyenin insanlık dışı uygulamalarından İslâm'ın aydınlığına nasıl çıkardığını dile getirdi. Kralın isteği üzerine Meryem sûresinden bir bölüm okudu. Necâşî bütün bunları dinledikten sonra Müslümanlara şöyle seslenmiştir: *"Gidin, artık bu topraklarda serbestsiniz! Kim size kötü bir söz söylerse zarar görür. Bana dağlar kadar altın bağışlasalar sizin en ufak bir zarar dahi görmenize izin vermeyeceğim..."*[7] Bu sözlerden sonra Müslümanlar Afrika'nın bu şefkatli ülkesinde yıllarca huzur içinde yaşamışlar ve İslâm'ı bu ülke insanlarına tebliğ etmişlerdi.

Habeşistan hicreti, İslâmî tebliğin, henüz ilk yıllarında iken Afrika'da yaşayan Hıristiyan bir topluluğa ulaştığını göstermektedir. Din farkı olmasına rağmen seviyeli ve erdemli bir ilişkinin toplumsal yaşamı nasıl huzurlu bir ortama dönüştürdüğünü göstermesi bakımından, ilk Müslümanların bu tecrübeleri oldukça dikkat çekicidir. Bu olayın bir başka kesitine Ümmü Seleme validemiz şöyle işaret etmektedir: *"Bizler bu Hıristiyan kralın düşmanlarına galip gelmesi ve hükümranlığını sürdürmesi için Allah'a dua ederdik. Necâşî bu süre içerisinde yönetimi elden bırakmadı ve biz de Allah Resûlü'nün yanına dönünceye kadar orada huzur içerisinde yaşadık."*[8] Habeşistan'ın bu âdil hükümdarın vefatını Allah Resûlü, *"Bugün güzel bir insan hayata veda etti, kalkın da kardeşinizin namazını kılın!"* sözleriyle duyurdu.[9] Sonrasında da bizzat kendisi, Necâşî için gıyabî cenaze namazı kıldırdı.[10]

616 yılında İranlı Mecûsîler, ezelî rakipleri olan Hıristiyan Rumları mağlup etmişlerdi. Bu galibiyetle, Anadolu başta olmak üzere Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'ı ele geçiren İran orduları, her yeri yağmalayıp kutsal mekânları ve kiliseleri ateşe veriyor, şehirleri harabeye çeviriyorlardı. Girdikleri her yerde ateş tapınakları inşa ediyorlar ve Hıristiyanlara yaşama hakkı tanımıyorlardı. İşte bu haber Mekkeli müşrikleri memnun etmiş, Müslümanlarda ise üzüntüye neden olmuştu. Zira onlar ilâhî bir kitabın

[5] HM1740 İbn Hanbel, I, 202, ST1/203 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1, 203-207.
[6] HM1740 İbn Hanbel, I, 202.
[7] HM1740 İbn Hanbel, I, 202.
[8] HM22865 İbn Hanbel, V, 291.
[9] B3877 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 38.
[10] B1245 Buhârî, Cenâiz, 4.

(İncil'in) takipçileri olan Hıristiyanları, diğerlerine nispetle kendilerine daha yakın hissediyorlardı.[11]

Müşrikler bu mağlubiyeti her fırsatta dile getirip, "Siz de kitap ehlisiniz, Hıristiyanlar da! Biz de (İranlı Mecûsîler gibi) ümmîyiz. Nasıl İranlı kardeşlerimiz sizin gibi kitap ehli olan Hıristiyanlara galip geldilerse, şayet günün birinde bizimle savaşacak olursanız biz de size öyle galip geleceğiz!" diye tehdit etmeye başlamışlardı.[12] Ancak çok geçmeden müminleri rahatlatan ve onları zaferle müjdeleyen ilâhî beyan geldi: *"Elif lâm mîm. Rumlar, (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Halbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah'ındır. O gün müminler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir. Allah dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok esirgeyicidir."*[13] Bu olayın üzerinden yedi yıl gibi bir süre geçmişti ki peygamberliğin on beşinci, hicretin ikinci yılında (623) Rumlar İranlıları mağlup etmişlerdi. Aynı yıl müminler de Bedir'de müşriklere karşı zafer kazanmışlardı. Dolayısıyla Kur'an'ın önceden haber verdiği bir mucizenin gerçekleşmiş olduğuna herkes şahitlik etmişti.[14]

Henüz Mekke dönemindeyken yaşanan bu gibi olaylar da gösteriyor ki Hz. Peygamber ve ashâbı, müşriklerle mukayese edildiğinde Ehl-i kitabın kendileri gibi ortak bir vahiy diline sahip olmaları dolayısıyla onları kendilerine yakın buluyor ve beşerî münasebetlerinde de müşriklere tercih ediyorlardı. Nitekim daha sonra inen âyetlerde Ehl-i kitabın yiyeceklerinden yemenin ve iffetli kadınlarıyla evlenmenin meşru olduğunun bildirilmesi[15] onların bu tavrını desteklemekteydi. Zira müminlerle Ehl-i kitabın ortak bir noktada buluşmaları mümkündü ve Kur'an'ın Mekke dönemi sonlarına doğru inen bir âyetinde bu çağrı şöyle ifade edilmişti: *"İçlerinden zulmedenleri bir yana, Ehl-i kitapla ancak en güzel şekilde mücadele edin ve deyin ki, 'Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur.'"*[16]

628 yılında, Mekkelilerle yapılan savaşlar sona ermiş, Hudeybiye barışıyla yeni bir sayfa açılmıştı. Allah Resûlü aynı yıl, dönemin hükümdarlarını İslâm'a davet etmek maksadıyla davet mektupları göndermişti. Ashâbdan Dıhye b. Halîfe el-Kelbî bu maksatla Bizans imparatoru Heraklius'a gönderilmişti. İmparator, elçinin geldiğini haber alınca elçiyi huzuruna kabul etti. Kral, mektubu okumadan önce o sırada ticaret maksadıyla Şam'a gelmiş bulunan Ebû Süfyân'dan kavminde peygamberlik

[11] T3193 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 30.
[12] İT6/300, İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 300.
[13] Rûm, 30/1-5.
[14] T3194 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 30; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 237.
[15] Mâide, 5/5.
[16] Ankebût, 29/46.

Allah Resûlü, bu âyetin nüzûlüyle birlikte İslâm'ı kabul etmedikleri hâlde Müslümanların himayesini kabul eden gayri müslimlerden cizye tahsil etti. Sefere gönderdiği komutanlara da savaşmadan önce karşı tarafı İslâm'a davet etmelerini, bunu kabul etmedikleri takdirde cizye vermek suretiyle kendi dinlerinde bırakmalarını, ancak bunu da kabul etmemeleri durumunda savaşmaları talimatını verdi.[22] Dolayısıyla cizye, Müslüman olmayanların İslâm devletine itaat ve bağlılığının bir sembolü, aynı zamanda askerlik hizmetinden muaf olan bu kimselerin can ve mal güvenliklerinin sağlanmasının bir bedeliydi.[23]

Zimmîlerin hak ve yükümlülükleri hususunda oldukça titiz davranan Allah Resûlü (sav), ashâbından da aynı tavrı benimsemelerini istemiş ve onlara şu sözlerle uyarıda bulunmuştu: *"Bilesiniz ki! Kim bir zimmîye (anlaşmalı bir gayri müslim vatandaşa) haksızlık ederse, onun hakkını eksik verirse, ona gücünün üstünde şeyler yüklerse veya gönülsüz olarak ondan bir şey alırsa, ben kıyamet gününde o kişinin hasmıyım."*[24] Bu ikaz, sahâbenin cizye konusunda daha itinalı davranmalarına sebep olmuştur. Nitekim Allah Resûlü'nün bütün seferlerine iştirak etmiş ve vefatından sonra da pek çok sefere komutanlık etmiş olan meşhur sahâbî İyâz b. Ganm,[25] cizye toplanırken kendilerine eziyet edilen bir topluluğu görünce onlara eziyet edenleri sert bir dille uyararak Resûlullah'ın şu sözlerini hatırlatmıştır: *"Yüce Allah, dünyada insanlara eziyet ve işkence edenlere (kıyamet gününde) mutlaka azap eder."*[26]

Bir başka örnekte ise Hişâm b. Hakîm b. Hizâm'ın benzer tepkiler verdiği görülür. Şam bölgesini ziyaretinde güneşe karşı dikilmiş ve başlarına zeytinyağı dökülmüş insanlara rastlayınca "Bu ne hâl?" diye soran Hişâm, "Vergi için cezalandırılıyorlar." denilince, "Haberiniz olsun! Ben Allah Resûlü'nü şöyle derken işittim: '*Bu dünyada (insanlara) işkence edenlere şüphesiz Allah da azap edecektir.*'" demiştir.[27]

Cizye tahsilinde müsamahalı olan Müslüman yöneticiler, onları koruyamaz durumda olduklarında ise topladıkları cizyeleri gayri müslimlere iade etmişlerdir. Zira cizye, "zimmî" diye bilinen ve yaptıkları anlaşma gereği vatandaşlık statüsü kazanan gayri müslimlerin can ve mal güvenliğine kavuşturulmasının karşılığıydı.[28] Örneğin Müslümanlar Yermük Savaşı'nda Rumlara karşı büyük bir ordu toplayınca, kuvvetlerini aynı noktada bir araya getirebilmek için Şam'da fethedilen bütün şehirlerin savunmasını bırakmak zorunda kalmışlardı. Bunun üzerine Allah Resûlü'nün

[22] D2612 Ebû Dâvûd, Cihâd, 82; T1617 Tirmizî, Siyer, 48.
[23] MU622 Muvatta', Zekât, 24.
[24] D3052 Ebû Dâvûd, İmâre, 31, 33.
[25] Hİ4/757, İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 757.
[26] HM15409 İbn Hanbel, III, 404.
[27] M6657 Müslim, Birr, 117.
[28] İE1/271, İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 748.

leri sürece barış antlaşması yürürlükte kalmış, sulh ve sükûnet içerisinde yaşamışlardır. Ahitlerine sadakat gösterenlere dokunulmamış, onlarla ilişkiler devam etmiş, Allah Resûlü sahâbeden Amr b. Hazm vasıtasıyla onlara mektuplar göndermiş ve ahitlerine bağlılıktan ayrılmamaları tavsiyesinde bulunmuştur.[36] Resûl-i Ekrem vefat ettiğinde Necrân kumaşıyla kefenlenmiş olması da ilişkilerin devam ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.[37]

Resûlullah (sav) tebliğinin ilk yıllarında, müşriklerin amansız muhalefeti karşısında sosyal hayatın birçok alanında Ehl-i kitaptan yana tavır koymuştu. Ehl-i kitabın vahiy dili ve risâlet geleneğine sahip olması,[38] Müslümanlar arasında onlarla daha kolay ilişki kurabileceğine dair bir beklenti doğurmuştu. Ancak Medine'de Ehl-i kitapla yaşanan olumsuz gelişmeler bu beklentinin karşılıksız kalmasına yol açmıştı. Zira yaşananlar açıkça göstermişti ki ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar, kendi dinlerine tâbi olmadıkça Müslümanlardan razı olmaya yanaşmıyorlardı.[39] Bununla birlikte yine de Ehl-i kitabın hepsi bir değildi; içlerinde Allah'ın âyetlerine kulak veren, istikamet sahibi iyilik timsali kimseler de vardı[40] ve bu açıdan Yahudilere nazaran Hıristiyanların durumu daha olumlu sayılabilirdi: "*İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudiler ile şirk koşanları bulacaksın. Onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da 'Biz Hıristiyanlarız.' diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.*"[41]

Resûlullah (sav), İslâm'a davette teşvik edici olması bakımından, "*Kitap ehli olan iki topluluktan kim Müslüman olursa, onun için iki kat mükâfat vardır. O, bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir. Müşriklerden kim Müslüman olursa ona da bir mükâfat vardır ve o da bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir.*" buyurmuştur.[42] Hıristiyan beldelere gönderdiği görevlilere de halka karşı kolaylaştırıcı ve müjdeleyici olmalarını emretmiş, zorlaştırıcı ve insanları, dinden nefret ettirecek söz ve fiillerden kaçınmalarını istemiştir.[43] Müslümanlığı kabul etmeleri hâlinde beş vakit namazı, buna da riayet etmeleri hâlinde zekâtı emretmelerini tavsiye etmiştir.[44] Böylece İslâm dinine girme hususunda zorlamayla karşılaşmayan Hıristiyanlara dine girdikten sonra da kolaylıklar sunulmuş,dinî emir ve yasaklar kendilerine aşama aşama bildirilmiştir.

Hıristiyan toplumunun, peygamberlerine ve rahiplerine karşı gösterdikleri aşırı tazim (yüceltme) hisleri, zamanla onların ilâhlık mertebesine

[36] N4859 Nesâî, Kasâme, 46-47.
[37] D3153 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 29-30.
[38] Şûrâ, 42/13.
[39] Bakara, 2/120.
[40] Âl-i İmrân, 3/113-115.
[41] Mâide, 5/82.
[42] HM22589 İbn Hanbel, V, 259.
[43] B6124 Buhârî, Edeb, 80.
[44] B4347 Buhârî, Meğâzî, 61.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE EHL-İ KİTAP DIŞINDAKİ İNANÇLAR

ALLAH'A EN SEVİMLİ DİN HANİF VE MÜSAMAHAKÂR DİNDİR

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قِيلَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَيُّ الأَدْيَانِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ
قَالَ: "الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ."

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre,
Resûlullah'a (sav), "Allah'ın en çok hoşnut olduğu din hangisidir?" diye sorulmuştu. O, *"Kolay olan Hanîflik dinidir."* buyurmuştu.
(HM2107 İbn Hanbel, I, 236)

Übey b. Kâ'b'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) ona şöyle buyurmuştur: "*...Allah katında gerçek din, Yahudilik ya da Hıristiyanlık değil, Hanîflik esasına dayanan Müslümanlıktır. Kim iyi bir davranışta bulunursa bu yaptığı asla boşa gitmeyecektir...*"

(T3793 Tirmizî, Menâkıb, 32)

Ömer b. Hattâb bir gün Mecûsîlerden bahsederken, "Onlar hakkında ne yapacağımı bilmiyorum." dedi. Bunun üzerine (ashâbdan) Abdurrahman b. Avf dedi ki, "Bu konuda Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittiğimi kesinlikle söyleyebilirim: '*Onlara da Ehl-i kitaba uygulanan hükmü uygulayın!*'"

(MU619 Muvatta', Zekât, 24)

Ebû Sa'lebe'nin naklettiğine göre, Resûlullah'a (sav) Mecûsîlerin tencereleri hakkında soru sorulmuş, o da, "*Yıkayıp temizledikten sonra onlarda yemek pişirin.*" buyurmuştur.

(T1796 Tirmizî, Et'ime, 7)

Mekke toplumunun bireyleri, ataları Hz. İbrâhim'in dinine olan sadakat ve bağlılıklarını yitirmiş; onun yerine putlara tapınmayı ve putları için icat ettikleri çeşitli uygulamaları din edinmişlerdi. Bununla birlikte o toplumda sayıları az da olsa putlara tapınmaktan korunmaya çalışan insanlar vardı. Allah Resûlü'nün cennetle müjdelediği büyük sahâbî Saîd b. Zeyd'in[1] babası Zeyd b. Amr b. Nufeyl bunlardan biriydi. Allah Resûlü'ne henüz vahiy ve peygamberlik görevi verilmemişti. Bir gün Hz. Muhammed ile Zeyd, Mekke'nin Beldah vadisinde verilen bir yemeğe katılmışlardı. Tıpkı Hz. Muhammed (sav) gibi Zeyd de kendisine ikram edilen yiyecekleri yememiş ve Kureyşlilere, "Ben sizin putlarınız adına kestiğiniz hayvanların etinden yemem. Ben ancak Allah adına kesilenlerden yerim." diyerek ikramı reddetmişti. Bununla da kalmamış, onlara, "Koyun, Allah'ın yarattığı bir hayvandır. Allah onu yaratmış ve faydalanması için gökten yağmur yağdırmış, yerden de gıdasını bitirmiştir. Sonra siz bu hayvanı Allah'tan başkası adına kesiyorsunuz!" demişti.[2] Zeyd, öteden beri Kureyş'in bu tür âdetlerine karşı çıkar ve onları yaptıkları bu müşrikçe davranışları sebebiyle ayıplardı. Müşriklerin kız çocuklarını diri diri toprağa gömmelerine mani olmaya çalışırdı.[3] Ancak o, Resûl-i Ekrem'in peygamberliği dönemine yetişemeden vefat etmişti. Allah Resûlü, Zeyd'in bu hakperest tutumu sebebiyle daha sonraki zamanlarda onu hayırla yâd etmiş, *"Allah ona mağfiret etsin, o İbrâhim'in dini üzere vefat etti."*[4] buyurmuş ve kıyamet günü onun tek başına bir ümmet olarak diriltileceğini belirtmişti.[5]

İslâmiyet'ten önce Arap yarımadasında Hz. İbrâhim'in dini üzere yaşamaya çalışan insanlar vardı ki bunlara hanîf deniyordu. Putlara tapmaktan yüz çevirip Allah'ın dinine döndükleri için Hz. İbrâhim ve onun yolundan gidenler, "meyleden, yönelen" anlamına gelen "hanîf" ismiyle adlandırıldılar.[6] Hanîfler, kitabı ve belirli ibadet şekilleri olan düzenli bir dinin mensupları değillerdi. Daha ziyade toplumdan kendilerini soyutlayarak tevbe ve duaya dayalı bir zühd hayatı yaşıyor[7] ve Hz. İbrâhim'den kalan sünnet olma, haccetme, cünüplükten arınmak için gusletme,[8] putlar için kurban edilen hayvanların etini yememe ve şarap içmeme gibi bazı gelenekleri uyguluyorlardı. Genelde okuma yazma bilen, eğitimli, Ehl-i ki-

[1] D4648 Ebû Dâvûd, Sünnet, 8.
[2] B3826 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 24.
[3] B3828 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 24.
[4] ST3/381, İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 381.
[5] Hİ2/613 İbn Hacer, *İsâbe*, II, 613-615.
[6] LA12/1025 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 1026.
[7] "Hanîf", *DİA*, XVI, 35.
[8] LA12/1025 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 1025.

ca, *"Allah katında gerçek din, Yahudilik ya da Hıristiyanlık değil, hanîflik esasına dayanan Müslümanlıktır. Kim iyi bir davranışta bulunursa bu yaptığı asla boşa gitmeyecektir..."*[19] buyurmak suretiyle, Hanîflikten maksadın İslâm olduğunu açıkça beyan etmiştir.

Meşhur muvahhid Zeyd b. Amr'ın anlattığına göre gerçek dini aramak üzere çıktığı seyahatinde Şam'da rastladığı din adamları, ona Hanîfliği tavsiye etmiş, Hanîfliğin de Hz. İbrâhim'in dini olduğunu ve onun Yahudi veya Hıristiyan olmadığını, sadece bir olan Allah'a kulluk eden bir muvahhid olduğunu ifade etmişlerdir.[20] Dolayısıyla, Allah Resûlü'nün, "bütün kulların hanîf (tevhid inancını kabule meyilli) olarak yaratıldığını"[21] ve "kendisinin de müsamahakârlık esasına dayalı Hanîflikle gönderildiğini"[22] ifade etmesi de gösteriyor ki aslında Hanîflik, bütün peygamberlerin tebliğlerinde ortak olan ilkeler olup İslâm dini de hâlihazırda bu ilkeleri yaşatan yegâne dindir.

Resûlullah'ın yaşadığı dönemde ateşe tapan Mecûsîler ile hayır ve şerrin iki ayrı yaratıcı güç tarafından var edildiği inancına sahip Sâbiîlerin de ayrı birer dinî grup olarak mevcut oldukları anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm buna şöyle işaret etmektedir: *"Mümin olanlar, Yahudi olanlar, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecûsîler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde (ayrı ayrı) hükmünü verir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilendir."*[23] Diğer din mensuplarıyla birlikte Mecûsîlerden de bahseden bu âyet, dinler ve mensupları hakkında önemli bir hususa açıklık getirmektedir. Âyette, "müşrikler" diğerlerinden ayrı tutulmuştur. Zira Hıristiyanlar ve Mecûsîler, her ne kadar Allah'tan başka varlıklara ilâhî nitelikler yakıştırmış olsalar da, tek bir mabuda inandıkları için müşriklerle aynı kategoride değerlendirilmemişlerdir. Dolayısıyla Allah'ı bırakıp çok sayıda varlığa ilâhî nitelik atfeden müşrikler, Allah'ın birliğini, eşsiz ve ortaksız olduğunu açıkça reddettikleri için ayrı bir kategoride yer almışlardır.[24]

Mecûsîlik, milâttan önce beşinci yüzyılda İran'da ortaya çıkan bir dindi. Bu dinin kurucusu olan Zerdüşt, yeri göğü yaratan tek tanrı inancına dayalı bir din ortaya koymakla beraber, zaman içerisinde çok tanrıcı inanç ve ibadet şekilleri Mecûsîlik içerisinde yaygınlaştı. Nitekim Resûlullah dönemindeki Mecûsîler, yaratıcı tanrı Ahura Mazda'nın eşi ve çocukları olduğuna, kötülükleri kaderin efendisi ve zamanın kaynağı kabul edilen kötülük tanrısının yarattığına inanıyorlardı.[25] Müfessir sahâbî İbn Abbâs, "İranlıların peygamberleri vefat edince, İblis onlara Mecûsîliği

[19] T3793 Tirmizî, Menâkıb, 32.
[20] B3827 Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 24.
[21] M7207 Müslim, Cennet, 63.
[22] HM22647 İbn Hanbel, V, 266.
[23] Hac, 22/17.
[24] Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 3389-3390.
[25] "Mecûsîlik", *DİA*, XXVIII, 281-282.

lenmekten hayâ edilen kimselerle evleniyor, yenilmesi hoş olmayan şeyleri yiyorlar. Dünyadayken âhirette kendilerini yiyecek olan ateşe tapıyorlar. Sen akıl ve fikir yoksunu biri değilsin, yalan söylemeyen birini tasdik etmemek, ihanet etmeyen birine güvenmemek, verdiği sözden hiç dönmemiş birine itimat etmemek sana hiç yakışır mı? Bütün bunlar o ümmî Peygamber'in vasıflarıdır. Andolsun ki hiçbir akıl sahibi onun hakkında, 'Ne olurdu emrettiği şu şey yasaklansa, yasakladığı şu şey de emredilseydi veya ne olurdu biraz daha merhametli olsa ve daha az cezalandırsaydı!' diyemez. Gün gibi aşikârdır ki ondaki bu vasıflar hem akıl hem de düşünce sahiplerinin idrak ve fikriyatına tamı tamına uygun düşmektedir."[34]

Hz. Peygamber, Mecûsîlere temel hak ve hürriyetlerini tanımakla beraber, gündelik hayatta ve ibadetleri ilgilendiren konularda Müslümanların onlarla aralarına mesafe koymasını talep etmişti. Zira toplumsal hayattaki sınırların kalkması, onların İslâm'a aykırı inanç ve geleneklerinin Müslümanlar arasında yaygınlaşması sonucunu doğurabilirdi. Allah Resûlü Mecûsîlere ait av hayvanlarıyla avlanılanların etinden yenilmesini yasaklamış,[35] onların tencerelerinin kullanılıp kullanılamayacağı sorulunca, *"Yıkayıp temizledikten sonra onlarda yemek pişiriniz."* buyurmuştur.[36] Ayrıca saç sakal şekli ve giyim kuşam tarzı konusunda da Mecûsîlere benzememeyi emretmiştir.[37] Diğer yandan kafirlerin güneş doğarken ve batarken onun için ibadet ettiklerini belirterek, kerahet vakti olarak anılan bu vakitlerde namaz kılınmasını yasaklamıştır.[38] Mecûsîlerin inanç ve ibadet şekillerine bakıldığında, bu hadiste Hz. Peygamber'in "kâfir" olarak ifade ettiği kimselerin onlar olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde de Mecûsîlerin dinî ve hukukî konumu tartışma konusu olmuştu. Nitekim Hz. Ömer bir gün Mecûsîlerden bahsederken, "Onlar hakkında ne yapacağımı bilmiyorum." demiş bunun üzerine ashâb-ı kirâmdan Abdurrahman b. Avf şu bilgiyi nakletmişti: "Bu konuda Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittiğimi kesinlikle söyleyebilirim: *'Onlara da Ehl-i kitaba uygulanan hükmü uygulayın!'*"[39] Allah Resûlü'nün Mecûsîlerden cizye aldığı haberi kendisine bildirilince Hz. Ömer valilerine onlardan cizyeyi kabul etmelerini fakat kadınlarıyla evlenmenin meşru olmadığını bildirmişti.[40]

Allah Resûlü'nün peygamber olarak gönderildiği dönemde varolan bir diğer dinin mensupları da Sâbiîlerdi. Sâbiîler, Yahudilik içerisinden çıkmış bir fırka iken zamanla evrenin hayır ve şerre hükmeden iki ayrı ilâhî var-

[34] SU4/390 Suheylî, *er-Ravdu'l-unuf*, IV, 390
[35] T1466 Tirmizî, Sayd, 2.
[36] T1796 Tirmizî, Et'ime, 7.
[37] M603 Muslim, Tahâret, 55.
[38] D1277 Ebû Dâvûd, Tatavvu, 10
[39] MU619 *Muvatta*, Zekât, 24.
[40] D3043 Ebu Davud, İmâre, 31.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE KADINLAR

HUKUKÎ GÜVENCEYE KAVUŞMA

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ كَانَ لَهُ ثَلاَثُ بَنَاتٍ أَوْ ثَلاَثُ أَخَوَاتٍ أَوِ ابْنَتَانِ أَوْ أُخْتَانِ فَأَحْسَنَ صُحْبَتَهُنَّ
وَاتَّقَى اللَّهَ فِيهِنَّ فَلَهُ الْجَنَّةُ."

Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi olur veya iki kızı veya iki kız kardeşi olur da onlarla birlikte güzelce yaşar ve onlar hakkında Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olursa onun için cennet vardır!"

(T1916 Tirmizî, Birr, 13)

Enes b. Mâlik anlatıyor: "(Veda Haccı yolculuğu esnasında) Ümmü Süleym Hz. Peygamber'in (sav) eşleriyle beraberdi. (Enceşe isimli) bir kılavuz onların develerini yönlendiriyordu. (Enceşe söylediği ezgilerle develeri hızlandırınca) Hz. Peygamber (sav) ona şöyle seslendi: *'Ey Enceşe, kristalleri taşırken yavaş ol!'*"

(M6039 Müslim, Fedâil, 72)

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"En hayırlınız, ailesine en güzel davrananınızdır. Ben de sizin aranızda aileme karşı en hayırlı davrananım."*

(İM1977 İbn Mâce, Nikâh, 50)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ım! Ben iki zayıfın; yetimin ve kadının hakkına el uzatılmasını yasaklıyorum."*

(İM3678 İbn Mâce, Edeb, 6)

İbn Ömer (ra) şöyle demiştir: "Biz Peygamber (sav) zamanında hakkımızda vahiy indirilir korkusuyla hanımlarımıza karşı söz söylemekten ve istediğimiz gibi davranmaktan çekinirdik. Ancak Peygamber (sav) vefat edince istediğimizi söylemeye ve rahat davranmaya başladık."

(B5187 Buhârî, Nikâh, 81)

Medine'nin sokaklarında orta yaşlı, fakir bir kadın, sırtında komşusundan ödünç aldığı elbisesiyle, Hz. Peygamber'in evine doğru hızla ilerlemeye çalışıyordu. Gönlü daralmış, ne yapacağını bilemez bir hâldeydi. Gözyaşlarına hâkim olamıyordu. Bir sığınak, bir çare bulma ümidi olmasa tek adım atacak hâli kalmamıştı. Telaşla Allah'ın Elçisi'nin yanına geldi. Boğazına sanki bir şeyler düğümlenmişti Havle bnt. Mâlik b. Sa'lebe'nin.[1] Sesini duyurmakta zorlanıyordu. Allah Resûlü'nün karşısına oturdu. "Ey Allah'ın Elçisi! Kocam bana sırtını çevirdi!" diye söze başladı.

"Sırtını çevirme" yani "zıhâr", bir câhiliye geleneği idi ve kadını boşamak anlamına geliyordu. Erkek, karısını annesine benzeterek kendisine haram kılıyor, böylece boşanma gerçekleşmiş oluyordu.[2] Aslında Havle, uzun yıllar süren ve evlâtlarını yetiştirdiği yuvasını kurtarmaya çalışıyordu. Oysa geleneğe göre bu tarz bir boşanmanın geri dönüşü yoktu. Ama Havle, Allah'ın ve Resûlü'nün rahmet ve merhametine güveniyor, bir çözüm bulunacağına inanıyordu. Sözlerine şöyle devam etti: "Ey Allah'ın Elçisi! Ben kocama gençliğimi verdim. Onun için çocuklar doğurdum. Yaşlanıp da doğuramaz olunca, bana anasıymış gözüyle bakıp sırtını çevirdi!"

Havle'nin çırpınışları Resûlullah'ı da derinden etkilemişti. Ne var ki yuvasını ayakta tutmaya çalışan bu gözü yaşlı kadının hâli ile ilgili Allah'ın kendisine bildirdiği bir hüküm yoktu. Yerleşik örf ne ise vereceği karar da o olacaktı. Buna göre artık Havle boşanmış sayılacaktı. Teselli etmek için Havle'ye döndü ve *"Amcanın oğlu (Evs) artık çok yaşlı bir adam. Onun hakkında Allah'tan sakın!"* buyurdu.[3] Havle bu durumu kabullenemiyor, Allah'ın kendisini bu hâlde bırakmayacağına inanıyordu. Neredeyse bütün hayatını onunla birlikte geçirmişti. Şimdiden sonra tek başına ne yapardı? Mutlaka bu meselenin bir çözümü olmalıydı. Şöyle mırıldandı: "Allah'ım, şikâyetimi sana arz ediyorum!"

Allah Teâlâ uğradığı haksızlığı giderme ve yuvasını kurtarma mücadelesi veren bu kadının ilticasına cevap vermiş ve "mücadele eden kadın" anlamına gelen Mücâdile sûresini vahyetmişti.[4]

"Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."[5] diye başlıyordu

[1] Hİ7/618 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 618-620.
[2] BS15653 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 608.
[3] HM27862 İbn Hanbel, VI, 410.
[4] D2214 Ebû Dâvûd, Talâk, 16-17; N3490 Nesâî, Talâk, 33; İM2063 İbn Mâce, Talâk, 25.
[5] Mücâdile, 58/1.

sûre. İlâhî rahmet, kadınların gururunu kıran, onları derinden yaralayıp mağdur eden çirkin bir geleneği reddediyordu: *"İçinizden kadınlarına zıhâr yapanlar bilsinler ki o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır..."*[6]

Bu câhiliye geleneğinin kaldırılmasında Havle'nin mücadelesi etkili olmuştu. Ancak bu noktada daha da önemlisi, Havle'ye mücadele edebilme gücü veren, İslâm'ın kadına verdiği değerin farkında olmasıydı. Kadınlarla ilgili câhiliyeden kalma pek çok çirkin anlayış ve uygulama İslâm'la değiştirilmişti. Bu nedenle Havle, Allah'a güvenmiş, neticede kadını ezen bir uygulamanın son bulmasına vesile olmuştu.

Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı, aralarında yetiştiği İslâm öncesi Mekke toplumunda kadına biçilen değer, bir kız çocuğu doğduğu zaman hissedilenler ve yaşananlarla anlaşılabilirdi: *"Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde(!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında mı tutacak, yoksa toprağa mı gömecek?"*[7] Oysa Allah bu değer yargısının "kötü bir hüküm" olduğunu belirtmiş,[8] Meryem gibi bir kız evlâdını bizzat "nadide bir bitki" misali yetiştirdiğini bildirmişti.[9] Allah'ın Resûlü ise bir hadisinde şöyle buyurmuştu: *"Kimin üç kızı veya üç kız kardeşi olur veya iki kızı veya iki kız kardeşi olur da onlarla birlikte güzelce yaşar ve onlar hakkında Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olursa onun için cennet vardır!"*[10] Bu ilâhî buyruklar sebebiyle, artık dünyaya gözlerini açan kız çocuğu, utanç ve öfke ile değil sayesinde cennete erişilebilecek bir varlık olarak karşılanmalıydı.

Özellikle yetim ve kimsesiz kızların haklarının korunması, yaşama haklarının güvence altına alınması İslâm'ın oldukça önem verdiği hususlardan biridir. İslâm öncesi dönemde, birinin bakım ve himayesinde büyümüş yetim ve kimsesiz kızlar toplumda diğer kadınlara verilen mehirden çok daha az bir mehirle, kendi bakımlarını üstlenen kişilerle evlenmeye zorlanırlardı. Oysa mehir, evlilik sonrasında kadının mali güvencesini sağlamaya yönelik bir meblağ idi. Bu itibarla Cenâb-ı Allah evliliğin sona ermesi hâlinde "kadına yükler dolusu mehir" verilmiş olsa dahi bunun alınmamasını istemişti.[11] Mehirin, evlilik hayatında kadına sağladığı imkân sebebiyle yetim kızların, kimsesiz oluşlarından istifade edilerek az bir mehir karşılığında evlendirilmeleri yasaklanmıştı. Öte taraftan yetim kızların bakımlarını üstlenen kişiler sırf o kızların güzelliğine tamah edip vâris oldukları malı ellerinden kaçırmamak için evlenmelerine engel

[6] Mücâdile, 58/2
[7] Nahl, 16/58-59
[8] Nahl, 16/59.
[9] Âl-i İmrân, 3/37.
[10] T1916 Tirmizî, Birr, 13, HM11404 İbn Hanbel, III, 43.
[11] Nisâ, 4/20

şu âyetler nâzil oldu: *"Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu bir hayâsızlık, öfke ve nefret gerektiren bir iştir. Bu ne kötü bir yoldur."*[16] Benzer bir şekilde Resûlullah (sav) evlenme yaşına gelmiş kızların da babaları tarafından zorla evlendirilmelerini tasvip etmemiş, onlara söz hakkı tanınmasını isteyerek şöyle buyurmuştu: *"Kendi onayı alınmadıkça dul kadınla, kendisinden izin alınmadıkça da bakire kız ile nikâh yapılmaz."*[17]

Medine'de İslâm toplumu tüm yönleriyle inşa edilirken, kadın hakları konusunda yapılan bir düzenleme de miras ile ilgili idi. Uhud Savaşı'ndan sonra bu savaşta şehit düşen Medineli sahâbî Sa'd b. Rebî'in hanımı, iki kızını yanına alarak Hz. Peygamber'in huzuruna çıktı: "Ey Allah'ın Elçisi, bunlar Sa'd b. Rebî'nin kızları. Babaları Uhud Savaşı'nda seninle beraber çarpışırken şehit edildi. Amcaları bütün mallarına el koyarak onlara mal namına hiçbir şey bırakmadı. Malları olmadıkça evlenmeleri de imkânsız!" diyerek uğradıkları haksızlığı anlattı. Bu haksızlığa uğrayan ilk kadınlar Sa'd'ın hanımı ve kızları değildi kuşkusuz. Öteden beri uygulanan gelenek, kadınların ve kız çocuklarının miras almamaları yönündeydi. Sa'd'ın hanımı, İslâm'ın bu haksız uygulamaya son vereceğinden emindi. Hz. Peygamber (sav) ona, Allah bu konuda bir hüküm verinceye kadar sabretmesini söyledi. Bir müddet sonra da miras âyetleri nâzil oldu. Hz. Peygamber, Sa'd'ın kardeşini çağırarak kızlara mirasın üçte ikisini, annelerine sekizde birini vermesini, geriye kalanı da kendisinin almasını söyledi.[18] Büyük halife Hz. Ömer, İslâm'ın gelişinden sonra kadınların kazandıkları hakları şu cümleyle ifade etmiştir: "Vallahi, câhiliye döneminde biz, kadınlara hiç değer vermezdik. Ta ki Allah, onlar hakkında indirdiği âyetleri indirip onlara verdiği payı verene kadar."[19]

Hanım sahâbîler İslâm'ın gelişiyle birlikte câhiliye döneminde uğradıkları haksız uygulamalardan kurtulmakla kalmamışlar, aynı zamanda sosyal hayatta daha aktif bir rol de oynamaya başlamışlardır. Onların, savaşlarda üstlendikleri görevler bunun tipik bir göstergesidir. Hayber Gazvesi öncesinde bir grup kadın Resûlullah'a gelerek şöyle demişlerdi: "Yâ Resûlallah! Biz yün eğirerek kazandıklarımızla Allah yolunda cihada çıktık. Yanımızda yararlılar için ilaçlar var. Etrafa saçılmış okları toplayıp askerlere verebilir, onlara un çorbası yapabiliriz." Bunun üzerine Resûlullah, *"Haydi kalkın o zaman!"* buyurmuş, Hayber fethedildikten sonra erkeklere verdiği gibi bu hanımlara da ganimetten pay vermişti.[20]

[16] Nisâ, 4/22, NS11095 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 321; BS14236 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 253; IBS845 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 845

[17] B5136 Buhârî, Nikâh, 42.

[18] T2092 Tirmizî, Ferâiz, 3; D2892 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 4; İM2720 İbn Mâce, Ferâiz, 2.

[19] B4913 Buhârî, Tefsîr, (Tahrîm) 2; M3692 Müslim, Talâk, 31.

[20] D2729 Ebû Dâvûd, Cihâd, 141.

geçtiği bir toplumla karşılaştık. Bir müddet sonra bizim kadınlarımız da onların kadınlarından bu tavrı öğrenmeye başladılar."[31]

Medine'de kadınların taleplerini ifade etme, haklarını arama ve kendilerini savunma konusunda gün geçtikçe rahat davranmaya başlamaları Hz. Ömer gibi Mekkeli sahâbîlerin pek hoşlanmadığı bir durumdu. Nitekim günün birinde Hz. Ömer bir konuda fikrini söyleyen eşini, "Sen kim, Ömer'e akıl vermek kim!" diyerek azarlamış, bunun üzerine eşi, "Sana cevap vermemi neden engellemeye çalışıyorsun? Vallahi, Peygamber'in (sav) eşleri bile ona karşılık veriyor, hatta zaman zaman bazıları akşama kadar ona küs durabiliyor." demişti. Bu durum Hz. Ömer'i bir hayli kaygılandırmış ve doğruca Hz. Peygamber'ın eşlerinden biri olan kızı Hz. Hafsa'nın yanına giderek durumun böyle olup olmadığını araştırmıştı. Hz. Hafsa'nın anlatılanları onaylaması karşısında Hz. Ömer kızına şöyle nasihatte bulunmuştu: "Bunu yapan muhakkak kendine yazık etmiş, kayba uğramıştır. Resûlullah'ın (sav) gazabından dolayı Allah'ın size gazap etmeyeceğinden nasıl emin olabilirsiniz? Sen sakın Resûlullah'a (sav) karşı ısrarcı olma, ona bir konuda karşılık vermeye kalkışma ve ona küsme. Ne isteyeceksen benden iste, ben senin istediğini yerine getireyim."[32]

Hz. Ömer, kadınların Hz. Peygamber'le rahat konuşmaları karşısında kaygı duysa da Allah Resûlü, bu hususta kadınlara karşı oldukça müsamahakâr ve nazikti. Günün birinde Hz. Ömer, Resûlullah'ın huzuruna girmek için izin istedi. O sırada Resûlullah'ın yanında Kureyş kabilesinden bir grup kadın vardı; yüksek sesle konuşuyor ve Resûlullah'tan birtakım isteklerde bulunuyorlardı. Hz. Ömer'in içeri girmek için izin istediğini duyar duymaz hemen susup bir köşeye sindiler. Onların bu hâli karşısında Peygamber Efendimiz gülmeye başladı. İçeri giren Hz. Ömer Peygamberimizin neden güldüğünü merak edince Resûlullah (sav), *"Yanımdaki kadınların hâli garibime gitti, senin sesini işitince hemen örtülerine büründüler."* buyurdu. Hz. Ömer, "Ey Allah'ın Elçisi, onların hürmetlerine ve saygılarına sen daha lâyıksın." dedi ve oradaki kadınlara dönerek, "Ey nefislerinin düşmanları! Resûlullah'tan değil de benden mi kaçınıyorsunuz?" diye seslendi. Kadınlar da "Evet, sen Resûlullah'tan daha sert ve haşinsin." diye cevap verdiler.[33]

Kadınların Hz. Peygamber'in yanına girip çıkma, kendisine soru sorma, sorunlarına çözüm bulmasını isteme konusundaki rahatlıklarının temelinde Rahmet Peygamberi'nin onlara gösterdiği nezaket ve müsama-

[31] M3695 Müslim, Talâk, 34
[32] B2468 Buhârî, Mezâlim, 25; M3695 Müslim, Talâk, 34.
[33] B3294 Buhârî, Bed'ül-halk, 11; M6202 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 22.

renmek ve yaşamak arzusu vardı. Onlar Kur'an'ı ve sünneti öğrenmede erkek sahâbîlerden geri kalmak istemiyorlardı. Güzel konuşmasıyla bilinen ve bu yüzden "Kadınların Hatibi" olarak tanınan Medineli hanım sahâbî Esmâ bnt. Yezid,[42] bazı hanımların sözcüsü olarak Allah Resûlü'ne gelerek sürekli erkeklerin eğitim aldıklarını söylemiş ve hanımlara da bir gün ayırması talebinde bulunmuştu. Sevgili Peygamberimiz (sav) bu teklifi olumlu karşılamış ve kendilerini Kur'an ve sünnet hakkında bilgilendirmek amacıyla hanımlara özel bir gün tahsis etmişti.[43] Bu özel günün hâricinde de hanımlar Mescid-i Nebevî'ye gelerek sabah namazı dâhil[44] vakit namazlarına katılır, Hz. Peygamber'in hutbe ve vaazlarını dinlerlerdi.[45] *"Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel olmayınız."*[46] buyuran Peygamber Efendimiz, hanımlar ile mescit arasına duvar örülmesine bizzat müdahale etmişti.

Resûlullah döneminde hanımlar Peygamber'e ikramda bulunmak, ona hediye sunmak gibi sebeplerle de Hz. Peygamber'in mescidine ya da evine gelirlerdi.[47] Örneğin, Abdullah b. Abbâs'ın teyzesi Ümmü Hufeyd, Hz. Peygamber'e tereyağı, suyu süzülerek kurutulmuş yoğurt gibi birtakım yiyecekler hediye etmişti.[48] Hz. Âişe'nin hizmetçisi Berîre ise Resûlullah'a, kendisine bağışlanan eti ikram etmişti.[49]

Hanımlar, Hz. Peygamber'in yanına çocuklarıyla gelmekten çekinmezlerdi. Mekkeli ilk Müslümanlardan ve muhacir hanımlardan olan Ümmü Kays bnt. Mihsan,[50] Hz. Peygamber'in yanına küçük bebeğiyle gelmiş, Resûlullah bebeği alıp kucağına oturtmuştu.[51] Kimi zaman Ümmü Züfer gibi duçar oldukları bir hastalık karşısında Hz. Peygamber'den dua istemek,[52] kimi zaman şehit annesi Ümmü Hârise bnt. Sürâka gibi, çocuklarının âhiret hâllerini sormak için[53] Resûlullah'ın yanına gelen hanımlar vardı. Sevgili Peygamberimizin vefatına sebep olan hastalığında da sahâbe hanımlar, kendilerine o güne değin hep açık olan hâne-i saadetin kapısından bu sefer Allah Resûlü'ne hasta ziyaretinde bulunmak için girmişlerdi. Onun aralarından ayrılmasına gönülleri razı değildi. Bu nedenle Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Elçisi, Allah'a dua etsen de sana şifa verse!" demişlerdi.[54] Bütün bunlar Resûlullah döneminde hanımların çeşitli münasebetlerle hayata faal biçimde katıldıklarını gösteren örneklerden sadece birkaçıdır.

Gerek inen Kur'an âyetleri gerekse Allah Resûlü'nün belirlediği kural ve ölçüler sayesinde asr-ı saadette hanımlar âdeta vahiyle koruma altına alınmıştı. Abdullah b. Ömer'in şu itirafı bu durumu net olarak açıkla-

[42] HI7/498 İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 498.
[43] B7310 Buhârî, İ'tisâm, 9; M6699 Müslim, Birr, 152; AU25/73 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXV, 73.
[44] B578 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 27
[45] B98 Buhârî, İlim, 32; M2045 Müslim, Îdeyn, 2.
[46] B900 Buhârî, Cum'a, 13; M990 Müslim, Salât, 136.
[47] T2037 Tirmizî, Tıb, 1.
[48] B2575 Buhârî, Hibe, 7.
[49] B2577 Buhârî, Hibe, 7; M2485 Müslim, Zekât, 170.
[50] HI8/280 İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 280.
[51] B223 Buhârî, Vudû, 59; MU141 *Muvatta'*, Tahâret, 30.
[52] B5652 Buhârî, Merdâ, 6; M6571 Müslim, Birr, 54.
[53] B2809 Buhârî, Cihâd, 14.
[54] HM27619 İbn Hanbel, VI, 368.

حدثنا خبابٌ ﷺ قالَ: هاجرْنا مع النبيِّ ﷺ نلتمسُ وجهَ اللهِ، فوقعَ أجرُنا على اللهِ، فمنّا من ماتَ لمْ يأكلْ من أجرِهِ شيئًا، منهمْ مصعبُ بنُ عميرٍ، ومنّا من أينعتْ لهُ ثمرتُهُ فهوَ يهدبُها. قُتلَ يومَ أُحدٍ فلمْ نجدْ ما نكفّنُهُ إلاَّ بُرْدةً إذا غطّينا بها رأسَهُ خرجتْ رجلاهُ، وإذا غطّينا رجليْهِ خرجَ رأسُهُ فأمرَنا النبيُّ ﷺ أنْ نغطّيَ رأسَهُ، وأنْ نجعلَ على رجليْهِ منَ الإذخرِ.

عنْ أبي مسعودٍ الأنصاريِّ ﷺ قالَ: كانَ رسولُ اللهِ ﷺ إذا أمرَنا بالصّدقةِ انطلقَ أحدُنا إلى السّوقِ فتحاملَ فيصيبُ المُدَّ، وإنَّ لبعضِهمُ اليومَ لمائةَ ألفٍ.

عنْ عليٍّ ﷺ قالَ: جهّزَ رسولُ اللهِ ﷺ فاطمةَ في خميلٍ وقربةٍ ووسادةٍ حشوُها إذخرٌ.

Medine'ye hicret ve onu takip eden ilk yıllar da olağanüstü şartların devam ettiği bir dönem oldu. Allah Resûlü ile birlikte hicret eden Müslümanlar, sahip oldukları her şeylerini Mekke'de bırakmışlar, bu yeni şehre alışmaya çalışıyorlardı. Medine ise Hz. Muhammed'in teşrifine kadar kabile kavgaları sebebiyle siyasî birlikten yoksundu. Maddî yönden güçlü olanlar ve ticareti yönlendirenler Yahudi kabileleriydi. Nitekim Yahudi Kaynukâoğulları'nın mahallesinde bir çarşı yer almaktaydı.[3] Şehrin yerlisi olan ensar, geçimini büyük ölçüde hurma bahçelerinden sağlıyordu. Muhacirler ile aralarında kardeşlik tesis edilince, ensar ailelerinin her birisi hem evlerini hem de geçim kaynaklarını, bütün varlıklarını bırakarak hicret eden muhacir aile ile ortaklaşa kullandı.[4] Öte yandan Mekkeli müşrikler, Müslümanları savaşla yok etmek için hazırlıklar yapıyor, civardaki müşrik Arap kabilelerini Müslümanlar aleyhine kışkırtıyorlardı. Müminler, düşmanlarla çevrili bu ortamda hem her an savaşa hazır olmak hem de gündelik hayatlarını devam ettirmek mecburiyetinde idiler.

Olağanüstü şartlar her ne kadar Müslümanların imkânlarını kısıtlasa da Resûlullah Müslüman toplumu rahatlatacak adımlar atmakta gecikmedi. Bunlardan en dikkat çekici olanı Yahudi çarşısından ayrı yeni bir çarşı tahsis edilmesiydi. Hz. Peygamber, *"Burası sizin çarşınızdır. Bu çarşı kapatılmayıp daima işler hâlde kalsın, burada kimseden vergi alınmasın!"*[5] buyurarak Medine'nin ticarî hayatını hakkaniyet esasına dayalı bir mecraya yönlendirecek, inisiyatifi Müslümanların eline verecek yeni bir piyasanın temellerini attı ve onlara kendi ayakları üzerinde durmayı öğretti. Nitekim sermaye sahipleri kervanlar kurarak bu çarşının gelişmesine öncülük ettiler, sermayesi olmayanlar da gerektiğinde üzerlerine örttükleri çulu satarak burada yerlerini aldılar.[6] Belli mevsimlerde uğrayan kervanların yanı sıra sarraf,[7] dokumacı,[8] terzi,[9] demirci[10] gibi çeşitli meslek sahipleri de ticaret hayatında bulundular.

Düşman tehdidinin sürekli gündemde olduğu dönemde ticaret kervanlarının Medine'ye girmeye yol bulamaması, sıkça yaşanan ve gündelik hayatı olumsuz etkileyen bir durumdu. Zira dönemin Medine'sinde hurma bahçelerinden elde edilen mahsul, ihtiyacı karşılamaya yetmediği gibi şehir şartları hayvancılık yapmaya da izin vermiyordu. Gıda ve diğer temel ihtiyaç maddeleri civar ülke ve şehirlerden temin ediliyordu. Kervan gelmediği takdirde halk aylarca ne bulduysa onu yiyor, sadece elinde parası olanlar ihtiyacını zahire tüccarlarından tedarik edebiliyordu.[11] Medine Şe-

[3] B2048 Buhârî, Büyû', 1.
[4] B2325 Buhârî, Müzâraa, 5.
[5] İM2233 İbn Mâce, Ticâret, 40.
[6] D1641 Ebû Dâvûd, Zekât, 26; İM2198 İbn Mâce, Ticâret, 25.
[7] B2060, B2061 Buhârî, Büyû', 8
[8] B2093 Buhârî, Büyû', 31.
[9] B2092 Buhârî, Büyû', 30.
[10] M6025 Müslim, Fedâil, 62.
[11] D1716 Ebû Dâvûd, Lukata, 1.

ma lifleriyle doldurulmuş deri yer döşekleri ve yastıktan ibaretti.[33] İçecekler, toprak testiler,[34] tulumlar[35] ve su kabağı[36] içerisinde saklanırdı. Üzerine sofra kurmada kullanılan deri örtü,[37] tencere,[38] sahan[39] ve bardak[40] evin başlıca eşyalarıydı. Mekke'de kullanılan sedir, kerevet türü eşyalar Medine'de bilinmediği gibi masa, sehpa ve benzeri ev döşemeleri de kullanılmıyordu. Kandil dediğimiz yağ ve bez fitilden oluşan aydınlatma aracı bile gündelik hayata sonradan girmişti.[41] Nitekim Hz. Âişe şöyle anlatmaktaydı: "Resûlullah (sav) (gece namaz kılarken) önünde uyurdum. Ayaklarım da onun kıblesi yönünde olurdu. O, secde ettiği zaman bana eliyle dokunurdu, ben de ayaklarımı toplar, (secdeden) kalkınca geri uzatırdım." Sonra Hz. Âişe sözlerine şöyle devam etti: "O zamanlar evlerde kandil yoktu."[42]

Dönemin giyim tarzı da bize hayat şartları hakkında bilgi vermektedir. Medineliler kumaş ve bezleri ticaret kervanları vasıtasıyla Necrân, Yemen, Şam, Mısır, İran gibi çeşitli şehir ve ülkelerden temin ederlerdi. O dönemin insanı için giyecek elbise bulmak ciddi bir problemdi.[43] Kaba yün kumaştan başka giyecek bir şey bulamadığı için yağmur yağdığında kötü kokanlar olduğu gibi[44] üzerindeki tek kat cübbe ile avret yerini örtmekte zorlananlar da vardı.[45] Namaz esnasında tek parça elbise ile namaz kılınıp kılınamayacağını soran sahâbîye Allah Resûlü, *"Her birinizin ikişer elbisesi var mı ki?"* diyerek cevap vermiş ve tek parça kumaştan ibaret olan elbisenin iki ucunu boyunlarına bağlayarak namaz kılabileceklerini söylemişti.[46] Hatta erkeklerin giysilerinin avret mahallerini tam olarak kapatamamasından dolayı cemaatle namaz esnasında kadınlara, *"Erkekler doğrulup oturmadıkça başlarınızı secdeden kaldırmayınız."* uyarısı yapılmıştı.[47]

Hz. Peygamber döneminde yaşanan giyecek, yiyecek ve geçim sıkıntısının en açık biçimde gözlenebildiği kimseler Suffe Ashâbı idi. Allah Resûlü'nün *"İslâm'ın misafirleri"* olarak isimlendirdiği "Suffe Ashâbı" ne aileleri ne de servetleri olan, Peygamber'in mescidinde, bizzat Hz. Peygamber ve ashâbının yardımlarıyla geçimini sürdürebilen fakir talebelerdi.[48] Suffe Ashâbı'ndan olan ve kimi zaman açlıktan kendini kaybedip baygınlık geçirdiğini söyleyen Ebû Hüreyre, arkadaşlarının giyecekleriyle ilgili şunları bildiriyordu: *"Ben Ashâb-ı Suffe'den yetmiş kişi gördüm. İçlerinde ridâsı (belinden yukarısını örtecek gömleği) olan bir tek kimse yoktu. Ya izâr (peştamal) kuşanır yahut boyunlarına bağladıkları bir elbise giyerlerdi ki kiminin bacaklarının yarısına, kiminin de topuklarına ancak varabiliyordu. Her biri namazda avret yerinin görülmesini istemediği için giydiğini eli ile toplardı."*[49]

[33] B5843 Buhârî, Libâs, 31; T2469 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 32
[34] D113 Ebû Dâvûd, Tahâret, 51.
[35] M7519 Müslim, Zühd, 74.
[36] N5635 Nesâî, Eşribe, 32
[37] B5415 Buhârî Et'ıme, 23.
[38] B5097 Buhârî, Nikâh, 19.
[39] M5270 Müslim, Eşribe, 109
[40] B3109 Buhârî, Farzu'l-humus, 5.
[41] MU256 *Muvatta'*, Salâtü'l-leyl, 1.
[42] B382 Buhârî, Salât, 22; M1145 Müslim, Salât, 272
[43] M1148 Müslim, Salât, 275.
[44] T2479 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 38; İM3562 İbn Mâce, Libâs, 4.
[45] D586 Ebû Dâvûd, Salât, 60; M987 Müslim, Salât, 133.
[46] M1148 Müslim, Salât, 275; N770 Nesâî, Kıble, 18.
[47] B1215 Buhârî, el-Amelü fi's-salât, 14.
[48] B6452 Buhârî, Rikâk, 17.
[49] B442 Buhârî, Salât, 58.

yardım ettikleri için Medine'den sürüldüler. Geride bıraktıkları hurma bahçelerini Resûlullah muhacirler arasında paylaştırdı ve onlara ensarın arazileri üzerinde hiçbir hakları kalmadığını beyan etti.[57] Böylelikle Medine'de yerleşmiş olan Müslümanların hemen hepsinin eline yeterli maddî imkân geçmiş bulunuyordu.

Müslümanların maddî açıdan gerçek anlamda bir rahatlamaya kavuşması için hicrî yedinci yılı beklemek gerekecekti. Bu yıldan itibaren Müslümanlar, Hayber, Fedek, Vâdi'l-kurâ gibi Medine civarındaki yerleşim merkezlerini fethettiler. Fetihlerle Medine'nin çevresi emniyet altına alındığı gibi oldukça geniş ve verimli araziler ile bol miktarda ganimet Müslümanların eline geçti. Bu hızlı artış ilk bakışta refah seviyesinin yükselmesi gibi görünse de artan nüfusun çoğalan ihtiyaçları, kaynakların geniş kitlelere aktarılmasını gerektirdi. Yeni dönemde Resûlullah, elde edilen ganimetleri devlet elinde biriktirmek yerine dağıtmayı prensip edindi ve arazilerin tasarrufunda İslâm toplumunun umumî maslahatını gözetti. Meselâ, Hayber'de savaş yoluyla elde edilen arazilerin önemli bir kısmı mücahidler arasında paylaştırılmak yerine, elde edilen gelirin yarısı Müslümanlara ödenmek şartıyla eski sahiplerinin tasarrufunda bırakıldı.[58] Bu uygulamayla toplum içerisinde savaş zenginleri veya toprak ağaları zümresinin ortaya çıkması engellendi. Hicretin sekizinci yılında gerçekleşen Huneyn Savaşı'nın akabinde Hevâzin kabilesinden elde edilen yüklü ganimetler her kesimden hak sahiplerine dağıtıldı. Ancak ele geçirilen çok sayıdaki esir, beklentilerin aksine salıverildi.[59] Böylelikle o kabilenin İslâm'a girmesi sağlandığı gibi binlerce insan İslâm toplumuna zengin sınıfın mülkü değil mülk edinebilen hür insanlar olarak katıldılar. Bu durum aynı zamanda ekonomik imkânların toplumun bir kesimine tahsis edilmesini ve toplum içerisinde köle-efendi ayrımına dayalı bir tabakalaşmanın gelişmesini engelledi. Barışla İslâm idaresi altına giren bölgelerden de düzenli yıllık gelirler elde edildi. Nitekim Bahreyn'den gelen cizye ve zekât Mescid-i Nebevî'nin ortasına döküldüğünde küçük bir tepe oluşmuştu. Resûlullah, bunları son kuruşuna kadar hak sahiplerine dağıtmadan oradan ayrılmadı.[60]

Emniyetin sağlanmasıyla ticaretin ve ona bağlı iş kollarının önü açıldı. Maddî imkânların genişlemesi ile ücretli işçi istihdamı imkânı arttı. Köleler, sahipleriyle anlaşarak, çalışıp kazandıkları para ile hürriyetlerini elde etme fırsatı buldu.[61] Kaynaklarda, Resûlullah döneminde hasta teda-

[57] B3128 Buhârî, Farzu'l-humus, 12; İF7/333 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VII, 333.
[58] M3965 Müslim, Müsâkât, 4.
[59] N3718 Nesâî, Hibe, 1.
[60] B421 Buhârî, Salât, 42.
[61] İM2521 İbn Mâce, Itk, 3.

lenerek onunla birlikte bütün sıkıntılara göğüs geren ensar arasında, Hz. Peygamber'in artık kendilerine ihtiyacı kalmadığı izlenimini uyandırdı ve huzursuzluğa yol açtı. İşte bu dönemlerde Hz. Peygamber, "*...Eğer (bütün) insanlar bir vadi ve dağ yolunu tutsalar, muhakkak ben ensarın vadisini veya dağ yolunu tutardım.*"[77] diyerek İslâm toplumunun inşasında önemli hizmetleri olan ensarın gönlünü aldı. Böylece ganimetten elde ettikleri miktarın, onların İslâm toplumundaki yerini belirlemede bir ölçüt olamayacağını ifade etti. Nitekim Muâz b. Cebel gibi önemli görevlere getirilen birçok şahsın, dönemin en muhtaç kesimi olan Suffe Ashâbı arasından seçilmesi, Peygamberimizin bu konudaki tutumunun göstergelerindendir.[78]

Risâletin son yıllarındaki gelişmeler, Müslümanların maddî endişelerini tümüyle kaldıracak seviyedeydi. İnsanlar artık kurban etleri gibi gıda ihtiyaçlarını evlerinde rahatça depoluyorlar, açlık endişesi duymuyorlardı.[79] Nitekim Sevgili Peygamberimiz barışla ele geçirilen Bahreyn'den düzenli gelirlerin elde edilmesi ile "*Vallahi, artık sizin için fakirlikten korkmuyorum.*" demiş ve akabinde dünyalık peşine düşüp de birbirlerine girmemeleri hususunda ashâbını uyarmıştı.[80] Aslında onun tüketim ve maddî imkânların kullanımı konusundaki ikazları bundan ibaret değildi. Dönemin para birimi olan ve ticarî hareketliliği sağlayan altın ve gümüşün ev eşyası yapımında kullanılması,[81] erkeklerin ipekli elbiseler giyerek veya altın takılar kullanarak[82] abartılı tüketime yönelmeleri gibi durumları tasvip etmedi. Resûlullah'ın ekonomi siyaseti ve tüketim hususundaki ikazları ilk dönem İslâm toplumunu şekillendirmiş, Resûlullah'ın vefatından önce Mekke ve Medine'de daha önceleri görülmeyen tarzda ev döşemelerinden, kat kat elbiselerden yahut gündelik hayatın çehresini değiştiren aşırı tüketim alışkanlıklarından uzak durulmuştur.

İslâm toplumu yirmi üç yıllık risâlet döneminde çok büyük değişimler geçirdi. Şartlar ve imkânlar yıldan yıla farklılaştı ancak toplumun maddî imkânları daima güvenliğin teminine ve genel hayat şartlarının iyileştirilmesine seferber edildi. Resûlullah'ın vefatından önceki son birkaç yılda sağlanan nispi refah, hayat standartlarında iyileşmeyi beraberinde getirdiyse de toplumun yapısını değiştirmedi, dengeleri sarsmadı. Bu dönemlerde ne sınıf atlayan zümreler ne de toplum içerisinde zengin-fakir ayrımını derinleştirecek uçurumlar ortaya çıktı. Zira Sevgili Peygamberimizin rehberliğinde insanlara sunulan İslâm'ın değerler sistemi sayesinde hayat şartları iyileşti. Hak ve adalet zeminine oturan, infak ve yardımlaş-

[77] B4330 Buhârî, Meğâzî, 57.
[78] D3592 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 11, T1327 Tirmizî, Ahkâm, 3.
[79] B5569 Buhârî, Edâhî, 16.
[80] B4015 Buhârî, Meğâzî, 12.
[81] B5837 Buhârî, Libâs, 27; B6235 Buhârî, İsti'zân, 8
[82] B5650 Buhârî, Merdâ, 4.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"الْوَزْنُ وَزْنُ أَهْلِ مَكَّةَ وَالْمِكْيَالُ مِكْيَالُ أَهْلِ الْمَدِينَةِ."

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُدْخِلُ ثَلاَثَةَ نَفَرٍ الْجَنَّةَ بِالسَّهْمِ الْوَاحِدِ صَانِعَهُ يَحْتَسِبُ فِي صُنْعِهِ الْخَيْرَ وَالرَّامِيَ بِهِ وَمُنَبِّلَهُ."

Hz. Peygamber döneminde cam bardaklara ilâveten,[18] nadir de olsa altın ve gümüşten yapılmış kaplar kullanılmaktaydı.[19] Çömleklerin içinde et yemekleri pişirilmekteydi. Söz gelimi Câbir b. Abdullah'ın eşinin, Hendek Savaşı'nda günlerdir boğazlarından hiçbir şey geçmemiş olan Hz. Peygamber ve ashâbı için çömlekte pişirdiği etin bereketi yıllarca anlatılmıştı.[20] Sofralardan eksik olmayan ekmeği yapmak için o dönemde arpa unu, kepeğinden üflenerek ayrılır,[21] ardından elde edilen un, leğen içerisinde yoğrulup hamur hâline getirilirdi.[22] Ekmek ve yemek pişirmek için sacayağı gibi kullanılan taşlardan istifade edilerek ocaklar kurulurdu.[23] Kızgın ateşte pişmiş olan ekmeğin ocaktan veya fırından çekilmesi için ise "mistah" denilen tahta kürek kullanılırdı.[24]

"Dübbâ'" adındaki testi yerine geçen, içi oyulmuş kuru kabaklarda, "müzeffet" denilen ziftle sıvanmış testilerde, kırmızı veya yeşil topraktan yapılan ve "hantem" denilen testilerde ve "nakîr" ismi verilen, fıçı da diyebileceğimiz ağaçtan oyulmuş kaplarda meşrubatlar hazırlanır ve saklanırdı.[25] Bu kaplarda şıra uzun süre kalınca içkiye dönüşmekteydi. Bu nedenle Hz. Peygamber bu tür kaplarda şıranın bekletilmesini yasakladı.[26] İçeceklerin hazırlanmasında taştan yapılmış kapların yanında,[27] kırba ve tulum gibi deriden yapılmış kaplar da kullanılmaktaydı.[28] Fakat kırba ve tulum gibi deri kaplar herkesin elinde mevcut olmadığından dolayı, ziftlenmemiş çömlek ve küplerde de meşrubat hazırlanmaktaydı.[29]

"Uyuyacağınız zaman kandilleri söndürün. Kapıları kapatın. Su kaplarının ağızlarını bağlayın. Yiyecek ve içeceklerin üzerini örtün."[30] buyuran Hz. Peygamber, gıda maddelerinin muhafaza altına alınmasını, bu sayede hastalıklardan korunulmasını istemişti. Kapağı olmayan kapların ağızları ise bez parçasıyla veya uygun bir tahta parçasıyla kapatılırdı.[31]

Beden temizliği için evin bir köşesinde perde tutulur ve böylece kişinin banyo yapması için uygun bir mekân hazırlanmış olurdu.[32] Makaralı bir kova ile kuyudan çekilen su, bakır tencerelerde veya "kumkuma" adındaki dar boğazlı madeni kaplarda ısıtılırdı.[33] Temiz banyo suyu, hammaddesi bakır olan tunçtan yapılmış leğen veya kazan gibi hacimli bir kaptan[34] ya da yine geniş hacimli olup "ferak" denilen bir kaptan alınırdı.[35] Çamaşır leğeni gibi kapların içinde banyo da yapılırdı.[36]

Banyo hâricinde elleri ve yüzü yıkamak, abdest almak için tunçtan yapılmış taslar içinde su kullanıldığı da olurdu.[37] Rahmet Elçisi abdest alırken suyu kaptan sağ eliyle alır, sol elini kaba sokmazdı.[38]

18 ST1/485 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 485.
19 B5837 Buhârî, Libâs, 27.
20 B4101 Buhârî, Meğâzî, 30.
21 T2364 Tirmizî, Zühd, 38.
22 N241 Nesâî, Tahâret, 149; İM378 İbn Mâce, Tahâret, 35.
23 DM43 Dârimî, Mukaddime, 7
24 D4572 Ebû Dâvûd, Diyât, 19.
25 T1868 Tirmizî, Eşribe, 5.
26 B523 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 2; M5176 Müslim, Eşribe, 38.
27 M5205 Müslim, Eşribe, 61; N5616 Nesâî, Eşribe, 27.
28 D3695 Ebû Dâvûd, Eşribe, 7.
29 B5593 Buhârî, Eşribe, 8.
30 B5624 Buhârî, Eşribe, 22.
31 B5606 Buhârî, Eşribe, 12; M5242 Müslim, Eşribe, 93.
32 B251 Buhârî, Gusül, 3.
33 B6562 Buhârî, Rikâk, 51.
34 D98 Ebû Dâvûd, Tahâret, 47; İF1/291 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 291.
35 M727 Müslim, Hayız, 41.
36 M756 Müslim, Hayız, 64.
37 B197 Buhârî, Vudû', 45.
38 HM1133 İbn Hanbel, I, 134.

ise 4,231 gram ağırlığında idi.[60] Sikkelere ilâve olarak, altın ve gümüş külçeleri de alışverişte kullanılırdı.[61] Malların fiyatları ifade edilirken dirhemden daha küçük bir para birimi olan "kîrât" terimi de kullanılmaktaydı.[62] Bir altın kîrât yaklaşık olarak 0,176 gram ağırlığında idi.[63]

Altınla borçlanma gibi işlemlerde, altının ağırlığını ölçmeye yarayan ağırlık birimlerinden biri "nevât" idi. Abdurrahman b. Avf eşiyle bir nevât altın mehirle evlenmişti.[64] Bir nevât, beş dirhem karşılığında olup[65] yaklaşık olarak 14,85 grama denk gelmekteydi. "Neşş" ve "ukıyye", gümüş üzerinden borçlanmalarda ve ticarî işlemlerde kullanılan ağırlık ölçülerindendi. Kırk dirhem olduğu belirtilen bir ukıyye,[66] günümüz tartısıyla yaklaşık olarak 118,8 gram ağırlığındaydı. Bir neşş de yarım ukıyye ağırlığında olduğu için,[67] 59,4 gram idi.

Aynı zamanda bir hacim ölçüsünün de ismi olan "rıtıl",[68] altın ve gümüşün yanında, tartı ile alınıp satılan bakır, demir, taze olarak kesilip yenilen bitkiler, incir ve pamuk gibi malların ağırlığını hesap etmekte kullanılan ayrı bir ağırlık ölçüsüydü. On iki ukıyye olan bir rıtıl, yaklaşık 1,5 kg'a tekabül ediyordu.[69] Büyük miktarlardaki malların ağırlığını hesap etmek için kullanılan ölçü birimlerinden biri de "kıntâr" idi. Bir kıntâr 12.000 dinara karşılık gelmekteydi.[70] Bu da yaklaşık olarak 50,772 gram (51 kg) ağırlığı ifade etmekteydi. Aynı zamanda kıntâr, hesap edilemeyecek düzeydeki ağırlıklar için kinaye yollu kullanılan kelimelerden biri idi.[71]

Resûlullah (sav) zamanında, ticareti yapılan bazı malların değeri hacim olarak belirlenmekte ve bazı hacim ölçüleri kullanılmaktaydı. Buğday ve pirinç gibi malların hacmi on altı rıtıl ağırlığına denk gelen "ferak" ile ölçeklendirilmekteydi.[72] İsmi zikredilen bu ürünlere ilâve olarak, buğday, arpa ve kuru hurma gibi gıda maddeleri "müdd" ve "sâ'" ile ölçeklendirilirdi.[73] Bir sâ' dört müdden ibaret olduğuna[74] ve bir müddün değerinin de 1,053 litre olduğu belirtildiğine göre,[75] günümüz ifadesiyle bir sâ' yaklaşık olarak 4,212 litreye denk gelmekteydi.

Allah Resûlü'nün döneminde "mekkûk" adı verilen hacim ölçüsü de kullanılmakta idi. Hz. Peygamber ortalama bir mekkûk suyla abdest, beş mekkûk suyla da gusül alırdı.[76] Fakat mekkûk ile müddün kastedildiğini söyleyenler olduğu gibi[77] bunun 7,3 veya 7,77 litrelik bir hacim ölçüsü olduğunu ifade edenler de vardır.[78] Üç sa' hacminde olduğu belirtilen[79] ve yaklaşık 12,636 litreye tekabül eden "ferak", Mısır kaynaklı olup yirmi dört

[60] W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 2.
[61] D3349 Ebû Dâvûd, Büyû', 12; N4567 Nesâî, Büyû', 44.
[62] D1715 Ebû Dâvûd, Lukata, 1.
[63] W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 3.
[64] B5153 Buhârî, Nikâh, 55; M3490 Müslim, Nikâh, 79.
[65] İE5/131 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, V, 131-132.
[66] D1628 Ebû Dâvûd, Zekât, 24; T1114 Tirmizî, Nikâh, 23.
[67] M3489 Müslim, Nikâh, 78; D2105 Ebû Dâvûd, Nikâh, 27, 28
[68] D3281 Ebû Dâvûd, Eymân ve nüzur, 15; D238 Ebû Dâvûd, Tahâret, 96.
[69] W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 34.
[70] İE4/113 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, IV, 113.
[71] MA6028 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 380; DM3482 Dârimî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 30.
[72] B5974 Buhârî, Edeb, 5; B4159 Buhârî, Meğâzî, 36; D238 Ebû Dâvûd, Tahâret, 96.
[73] B1507 Buhârî, Zekât, 74; M2351 Müslim, Zekât, 69.
[74] ŞN7/229 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, VII, 229.
[75] W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 56.
[76] M736 Müslim, Hayız, 50; N73 Nesâî, Tahâret, 59.
[77] İE4/350 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, IV, 350.
[78] W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 54.
[79] M727 Müslim, Hayız, 41.

Hz. Peygamber döneminde savaş alanlarında güç ve otoriteyi temsil eden bayrak ve sancak da kullanılmakta idi. Savaş alanlarında kumaştan kare şeklinde siyah renk ağırlıklı siyah, beyaz veya sarı renkli bayrak bulundurulmaktaydı.[98] Allah Resûlü'nün sancağı ise beyaz renkteydi.[99] Savaş alanlarında bayrağın dikildiği mekân karargâh anlamına gelmekte, güç ve iktidarın nişanesi olarak kullanılmaktaydı. Sancak, savaşlarda ordu komutanının elinde bulunurdu.[100]

Her kültürde insanlar, ihtiyaçlarını gidereceği, hayatlarını kolaylaştıran ve diğer toplumlara üstünlük sağlamalarını sağlayan pek çok araç ve gereç kullanmış ve geliştirmişlerdir. Hz. Peygamber döneminde de insanlar dönemin toplumsal ve mali imkânlarının, tabiî şartların izin verdiği ölçüde evde, ticarette, savaşta ve hayatın diğer tüm alanlarında faydalandıkları çeşitli araç ve gereçler kullanmışlardır. Bu araç ve gereçler dönemin geçim düzeyini ve hayat seviyesini yansıtmasının yanı sıra yaşanan sade ve mütevazı hayatı da bize göstermektedir.

98 D2591, D2593 Ebû Dâvûd, Cihâd, 69; AV7/182 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, VII, 182.
99 T1681 Tirmizî, Cihâd, 10.
100 M6222 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 33.

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ شَرِيكٍ قَالَ: قَالَتِ الأَعْرَابُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَلاَ نَتَدَاوَى؟ قَالَ:
"نَعَمْ يَا عِبَادَ اللَّهِ تَدَاوَوْا، فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَضَعْ دَاءً إِلاَّ وَضَعَ لَهُ شِفَاءً أَوْ دَوَاءً،
إِلاَّ دَاءً وَاحِدًا." قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ! وَمَا هُوَ؟ قَالَ: "الْهَرَمُ."

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ الدَّاءَ وَالدَّوَاءَ وَجَعَلَ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً فَتَدَاوَوْا وَلاَ تَدَاوَوْا بِحَرَام."

عَنْ جَابِرٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ، فَإِذَا أُصِيبَ دَوَاءُ الدَّاءِ بَرَأَ بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَى."

maharetli doktorlar vardı. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ[7] ve Şifâ bnt. Abdullah, o dönemde hekimlik yapan hanımlardan ikisidir. Hz. Peygamber, ashâbını tıp bilgisini öğrenme noktasında teşvik ettiği gibi hastalıklarının tedavisinde de hekimlere yönlendirmiştir.[8] Bilinçsizce yapılan müdaheleden uzak durulmasını isteyen Peygamberimiz, bir defasında ihtilâm olan yaralı bir adamın, temizlenmek için mutlaka gusletmesi gerektiğini söyleyenler yüzünden yıkanması ve ölmesi üzerine şu şekilde serzenişte bulunmuştur: *"Onu öldürdüler, Allah da onları öldürsün! Cehaletin şifası sormak değil miydi?"*[9] Bu bağlamda ehil olmayan kişileri, hayatî kararlar gerektiren bu mesleğin alanına girmemeleri hususunda uyaran Hz. Peygamber (sav), *"Tıbbî bilgisi olmayan bir kimse doktorluk yapmaya kalkar ve zarar verirse bunu tazmin eder."*[10] buyurmuştur. O, hekimlik mesleğinin ciddiyetine uygun bir disiplin getirmiş, kan aldırdığında bu işlemi gerçekleştiren kişinin ücretini ödemiş,[11] böylece hekimlik yapanların emeklerinin karşılıksız kalmaması gerektiği konusunda örnek olmuştur.

Bunların yanı sıra Peygamberimizin kendisi sağlık alanındaki bilgi ve birikimiyle tedavi yöntemlerine ilişkin çeşitli uygulama ve tavsiyelerde bulunmuştur. Allah Resûlü'nün tavsiyelerini dikkate alan sahâbe de gerek onun döneminde gerekse sonrasında kimi zaman onun yöntemlerini uygulamış, kimi zaman da tedavi olmak için hekimlere müracaat etmiştir.[12]

Nebevî tıbbın dikkate aldığı temel ilkeleri vardır. Öncelikle kişi sağlık gibi bir nimetin değerini bilmeyenlerden olmamalı,[13] Peygamberimizin ifadesi ile "vücudunun kendisi üzerinde hakkı olduğunun"[14] farkına varmalıdır. Bu sebeple sağlığını bozacak davranışlardan kaçınmalı ve hasta olmamak için kendisini korumayı bilmelidir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) sürekli oruç tuttuğu için oldukça zayıf düşen birisini, "Kendine işkence etmeni sana kim emretti?!"[15] diyerek uyarmıştır. Hastalık anında ise sabırsızlık göstermemek ve ümitsizliğe kapılmamak gerekir. Hastalığının acısına katlanamayıp ölmeyi dilemek, Hz. Peygamber'in yasakladığı davranışlardan birisidir.[16]

Hz. Peygamber (sav) tedavi olmanın gerekliliğinden bahsetmekle yetinmemiş, tedavi yöntemleri ve şifalı bitkilerden oluşan ilaçlar da tavsiye etmiştir. Zira nebevî tıpta tedavi maksadıyla ilaç kullanmanın önemli bir yeri vardır. İlaçlı tedavi Hz. Peygamber'in pek çok uygulamasına konu olmuş, sözlü mesajına da yansımıştır. O (sav), *"Tedavi olduğunuz şeylerin en iyisi buruna damlatılan ilaç, ağza yapılan gargara, kan aldırmak ve müshildir."*

[7] B5723 Buhârî, Tıb, 28; MU1728 *Muvatta'*, Ayn, 6.
[8] D3875 Ebû Dâvûd, Tıb, 12.
[9] D337 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125
[10] D4586 Ebû Dâvûd, Diyât, 23; N4834 Nesâî, Kasâme, 40-41.
[11] B2210 Buhârî, Büyû', 95; M5750 Müslim, Selâm, 77.
[12] HM294 İbn Hanbel, I, 43.
[13] B6412 Buhârî, Rikâk, 1.
[14] M2730 Müslim, Sıyâm, 182.
[15] İM1741 İbn Mâce, Sıyâm, 43.
[16] B6350 Buhârî, Deavât, 30.

Savaşı'nda aldığı yara nedeniyle uygulanmıştı.[39] Benzer şekilde yaralanmalarda kına ile tedavi de yaygındı.[40] O dönemde sağlık açısından gerekli olan estetik operasyonlara izin verilmiş, kesilen organların yerine madenî organ yapılmasına müsaade edildiği gibi bunun en sağlıklı yoldan kaliteli malzemeyle yapılması önerilmiştir. Nitekim Afrece b. Es'ad'ın câhiliye döneminddeki Külâb Savaşı'nda burnu kesilmiş ve kendisi, yerine gümüşten bir burun yaptırmıştı. Ancak burnu zamanla koku yapmış ve rahatsızlık vermişti. Bunun üzerine Allah Resûlü Afrece'ye daha kaliteli bir malzeme olan altından burun yaptırmasını tavsiye etmişti.[41]

Hz. Peygamber döneminde tedavi maksatlı ameliyat yapıldığı da anlaşılmaktadır.[42] Dönemin önemli bir tedavi şekli ise dağlamaktır.[43] Resûlullah bu tedavi yöntemini çok sık olmasa da kullanmış[44] fakat bundan pek hoşlanmadığını ifade etmiştir.[45] Kan aldırmayı, sağlığı koruma amaçlı olarak tavsiye etmiş[46] ve kendisi de hacamat yaptırmıştır.[47]

Nebevî tıpta tedavi metotlarının, hastalığa, hastanın durumuna, iklimsel özelliklere ve mevcut imkânlara göre farklılık arz ettiği görülmektedir. Hastalıkların teşhisinde öncelikle gözleme başvuran Hz. Peygamber, bazen hastayı muayene de etmiş, nefesinin, benzinin ve nabzının durumuna, hareket veya canlılığına göre tavsiyelerde bulunmuştur. Nitekim hastalıktan kurtulup sağlığına kavuşan kişiyi "berrak ve gökten düşen dolu tanesi gibi bir renge sahiptir." şeklinde tasvir etmiştir.[48]

Tedavi sürecinde hastanın psikolojisini de dikkate alan Hz. Peygamber, *"Hastalarınızı yemeğe zorlamayın. Allah onları yedirir ve içirir."*[49] buyurarak bu tür konularda hastaya ısrarcı davranılmamasını ve sıkıntı verilmemesini istemiştir. Kendisi de hastalığı zamanında ağzına zorla ilaç dökülmesinden rahatsız olmuş ve yanındakilere buna son vermelerini işaret etmiştir.[50] Allah Resûlü, hasta ziyaretinde hastaya hâl hatır sormanın yanında canının istediği bir şey olup olmadığını sorma konusunda da oldukça hassas davranmıştır. Sevdiği ve o an için yemeyi arzuladığı bir şey varsa onu temin etmeye çalışarak hastanın gönlünü hoş tutmaya ve moralini yükseltmeye gayret etmiştir.[51] *"Sizden biri, hastası bir şey yemeyi çok arzuladığı zaman hastasına ondan yedirsin."* buyurması[52] bu hassasiyeti ifade etmektedir. Zira beslenme ve moral, hastalıkların tedavisinde göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir.

Diğer yandan tatlı söz ve iyi davranışların hastaların gönlünü hoş etmeye yardımcı olduğu ve tedavide önemi tartışılmaz olan moral takviyesini

[39] T2085 Tirmizî, Tıb, 34.
[40] T2054 Tirmizî, Tıb, 13.
[41] T1770 Tirmizî, Libâs, 31; D4232 Ebû Dâvûd, Hatem, 7.
[42] M5745 Müslim, Selâm, 73; D3864 Ebû Dâvûd, Tıb, 6.
[43] B5719 Buhârî, Tıb, 26; M5747 Müslim, Selâm, 74.
[44] T2050 Tirmizî, Tıb, 11; M5748 Müslim, Selâm, 75.
[45] B5683 Buhârî, Tıb, 4.
[46] T1278 Tirmizî, Büyû', 48.
[47] B2210 Buhârî, Büyû', 95.
[48] T2086 Tirmizî, Tıb, 34.
[49] T2040 Tirmizî, Tıb, 4; İM3444 İbn Mâce, Tıb, 4.
[50] M5761 Müslim, Selâm, 85.
[51] İM3441 İbn Mâce, Tıb, 2.
[52] İM3440 İbn Mâce, Tıb, 2.

vermiştir.[72] Bu durumda Allah Resûlü'nün haram maddelerle tedavi olmanın yasak olduğuna dair hadisleri, istifade edilebilecek farklı ilaçların bulunduğu durumlar için söylediği, haram olan maddelerle tedavi durumunun ise farklı bir tedavi imkânı bulunmadığı durumlar için söz konusu olduğu söylenebilir. Aksi takdirde helâl ve haram konusunda hassas olan ilk dönem Müslümanlarının haram maddelerle tedavi olmalarını anlamak zor olacaktır. Ancak günümüzde ilaç yapımında kullanılan maddelerin çok değişik şekillerde karıştırılıp zararlı maddelerden arındırılması ve sağlık açısından zararsız hâle getirilmesi, konuyu daha kolay yorumlamamıza imkân vermektedir.

Hastalıkların, tecrübe ve bilimsel yollarla usulüne uygun biçimde tedavi edilmesi noktasında tavsiye ve teşviklerde bulunan Allah Resûlü *"Her derdin bir devası vardır. Derdin devasında isabet edilebilirse Yüce Allah'ın izniyle düzelir."*[73] buyurarak hastalığın sebebini tespit edip gerekeni yaptıktan sonra şifayı Allah'ın vereceğini öğretmiştir. Zira Şâfî olan ve derdi de dermanını da yaratan O'dur. Resûlullah O'nun Yüce Kitabı'nı okuyarak, O'nun güzel isimlerini ve sıfatlarını sıralayarak O'ndan medet ummayı salık vermiştir. Peygamberimiz, içerisinde İslâm inancıyla uyuşmayan unsurların bulunduğu, eski kültürlerden kalma yöntemlere yönelmeyi ve anlamsız ifadelerle Allah'tan başka mânevî güçlerden şifa dilemeyi yasaklamıştır.[74]

Hz. Peygamber'in tedavi yöntemleri, şifa olduğunu belirttiği ve o devirde ilaç olarak kullanılan yiyeceklerle ilgili ifadeleri, elbette tedavide tek çözüm değildir. Örneğin acve türü hurmayı yiyen kimseye zehrin bile zarar veremeyeceğine dair ifadeler,[75] acvenin değerini vurgulama amaçlıdır. Benzer şekilde Hz. Peygamber (sav), başından ve iki omuzu arasından kan aldırmış ve alınan kana işaret ederek, *"Kim şu kanları akıtırsa artık başka bir hastalık için bir başka yolla tedavi olmaması ona zarar vermez."* buyurmuştur.[76] Bu tarz edebî üslûp ve ifadeler, günümüzde dile getirdiğimiz, "Güneş giren eve doktor girmez" veya "Sarımsak, ecza deposudur." gibi sözlerle benzer maksat ve anlamlar taşımaktadır. Dolayısıyla bunların, devrin tıp ve tedavi kültürü içinde değerlendirilmeleri daha gerçekçi olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber'in tedavi ve ilaç konusundaki tavsiyeleri, bunların tek başlarına her türlü derdin devası olduklarına değil, tedavi olma yöntemlerinin belli başlılarından sayılabileceklerine işaret etmektedir.

Nebevî tıpta dile getirilen o güne has tedavi yöntem ve araçlarının zaman içinde geliştirilmesi ve modern tekniklerin kullanılması sünnetin

[72] B5839 Buhârî, Libâs, 29.
[73] M5741 Müslim, Selâm, 69.
[74] İM3515 İbn Mâce, Tıb, 34; D3883 Ebû Dâvûd, Tıb, 17.
[75] B5445 Buhârî, Et'ime, 43.
[76] D3859 Ebû Dâvûd, Tıb, 4; İM3484 İbn Mâce, Tıb, 21.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَدِيِّ بْنِ حَمْرَاءَ [الزُّهْرِيِّ] قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَاقِفًا عَلَى الْحَزْوَرَةِ فَقَالَ: وَاللَّهِ! إِنَّكِ لَخَيْرُ أَرْضِ اللَّهِ وَأَحَبُّ أَرْضِ اللَّهِ إِلَى اللَّهِ وَلَوْلاَ أَنِّي أُخْرِجْتُ مِنْكِ مَا خَرَجْتُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ:
"أُمِرْتُ بِقَرْيَةٍ تَأْكُلُ الْقُرَى يَقُولُونَ يَثْرِبُ وَهِيَ الْمَدِينَةُ تَنْفِي النَّاسَ كَمَا يَنْفِي الْكِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ:
"أَنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَدَعَا لَهَا، وَحَرَّمْتُ الْمَدِينَةَ كَمَا حَرَّمَ إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ، وَدَعَوْتُ لَهَا فِي مُدِّهَا وَصَاعِهَا، مِثْلَ مَا دَعَا إِبْرَاهِيمُ [عَلَيْهِ السَّلاَمُ] لِمَكَّةَ.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي شَأْمِنَا اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي يَمَنِنَا."

rurlar." Artık Resûlullah Mi'rac yolculuğuna hazırdır. Allah'ın Resûlü, bu seyahatinde Hz. Âdem, İdris, İbrâhim, Yusuf, Musa, Harun, Yahyâ ve İsa Peygamberleri bir bir geride bırakarak yedi kat semayı aşıp Sidretü'l-müntehâ'ya varır. Bir kulun varabileceği son noktaya. Hadiste geçen bir "ara bilgi" manidardır. Peygamber Efendimiz Sidretü'l-müntehâ'da iki nehir görmüştür ve ona, bunların yeryüzündeki iki nehrin izdüşümleri olduğu söylenmiştir. Bu nehirler Nil ve Fırat'tır.[4] Nil, temsilî olarak Mısır uygarlığına, Fırat ise Mezopotamya uygarlığına yani insanlığın kurduğu iki büyük uygarlığa gönderme yapar gibidir. Zemzem ise yeni bir uygarlığı, İslâm medeniyetini müjdelemektedir.

Gerçekte, Hâcer'in ayaklarının dibinden sadece zemzem suyu değil bir medeniyet fışkırmıştır. Artık, Kâbe'yi merkeze alan yeni bir medeniyet inşa edilmektedir. Zemzem, dünyada akan gözyaşı seline inat, kurumakta olan Nil ve Fırat uygarlık havzasına, taptaze, diri bir uygarlık takviyesinin adıdır. Kur'an, İbrâhim Peygamber'in, *"Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara kul olmaktan uzak tut..."*[5] *"Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harâm'ının (Kâbe'nin) yanında, ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler."*[6] duasının tecelli noktası olan Mekke'nin, aslında çok düzenli ve özel bir iskân anlayışı sonucunda kurulmuş bir kent olduğunu kulaklarımıza fısıldar. Tarımın yapılmadığı, ekini ve suyu olmayan bu yere, Hâcer'in ve minik İsmâil'in yerleştirilmesi, Beytullah'ın yanında İbrâhim'in soyunun, ibadetini Allah'a özgü kılmasını sağlamak içindir. Burası zamanla tüm insanlık için bir çekim merkezi hâline gelecek, türlü meyvelerin yetiştirildiği bir şehir olacaktır. Ve bu medeniyetin ilk safhası Hz. İbrâhim'in oğulları Hz. İsmâil ve Hz. İshak'ın eliyle gerçekleşecektir. Seneler sonra Hz. İbrâhim'in soyundan gelen Hz. Muhammed (sav), her bir köşesine gizli bir mânânın sindiği bu şehrin dağıyla, taşıyla bile söyleşecektir.[7] Haccın bazı uygulamaları, şehrin kuruluşunu yâd edecek, Hâcer'in Safâ ve Merve tepeleri arasındaki koşuşu ve şehrin kuruluşuna dair pek çok başka olay, hac ibadetinin en önemli parçası olacaktır.

Mekke, zamanın getirdikleri karşısında hüzünlüdür. Hübel, Lât ve Uzzâ'nın gölgesi düşmüştür, Kâbe'ye, Hacerülesved'e! Bereket versin, küfür eteğini toplamaktadır artık. Mekke, Hz. Muhammed (sav) ile yeniden tevhide beşik olmaya hazırlanmaktadır. Fakat bu, o kadar kolay değildir

[4] B3207 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.
[5] İbrâhîm, 14/35.
[6] İbrâhîm, 14/37.
[7] B1481 Buhârî, Zekât, 54; T3757 Tirmizî, Menâkıb, 27.

yüzünde kabrimin olmasını en çok arzuladığım şehir Medine'dir." deyişi[23] biraz olsun teselli verir, kendisini hasrete hazırlayan gönüllere.

Medineliler gönüllerinden kopan duygularla Allah'ın Resûlü'ne sanki şöyle seslenmekteydiler o gün: "Ey Nebî! Gel! *'Kapılarında meleklerin beklediğini'* söylediğin[24] Medine şehrine gel. *'İslâm şehirleri arasında en son yıkılacak şehir Medine'dir.'* demiştin ya![25] Sensiz yıkılır bu şehir, viran olur evler, bahçeler. Hadi gel! Hani sen, Medine'den çıkarken ağaçlık yoldan çıkardın da Medine'ye girerken yolcuların geceleyip dinlendiği Muarres yolundan gelirdin ya![26] İşte öyle gel. Hani Medine'deyken demiştin ki, *"Ümmetimden kim Medine'nin sıkıntı ve zorluğuna katlanırsa ben kıyamet günü muhakkak onun için şefaatçi veya şahit olacağım."* diye.[27] Sen bizim hayat suyumuzsun; bizi susuz bırakma, hadi ne olur gel!"

Resûl-i Ekrem Efendimiz tabiî ki de Medine'sine geri dönecekti. Çünkü onda vefasızlıktan eser yoktu. O, Beytullah'ın yanı başındaki hayatından vazgeçer ama ona zor zamanında kendisine kucak açan Medinelilere karşı vefasından asla vazgeçmezdi. Vazgeçmedi de. Kavuştuğu anda Kâbe'sini, Hira mağarasını bırakıp Medine'ye geri döndü. Allah'ın Resûlü (sav) vaktiyle, *"Bana diğer şehirleri silip süpürecek olan bir şehre hicret emri verildi. Oraya Yesrib diyorlar, halbuki o Medine'dir. Demirci körüğünün, demirin kirini attığı gibi bu şehir de kötüleri bir bir dışarıya atar."* diye bitirmemiş miydi sözünü?[28]

"Kınamak, zarar vermek, karıştırmak, kötülemek, bozmak" gibi anlamlara geliyordu "Yesrib".[29] Allah Resûlü ise dönüşüme sahne olan ve ilerde İslâm medeniyetinin beşiği olacak şehrin isminin bu şekilde anılmasına rıza gösteremezdi. Kötülüğü çağrıştıran bu kelimenin yerine medenî bir toplumu ifade eden "Medine" ismini vermişti İslâm şehrine.

Hz. Peygamber Medine'yi medeniyetin merkezi hâline getiriyordu. Burada kötü unsurların kendiliğinden ayıklandığı, ahlâk temeline dayalı bir şehir kültürü inşa etmeye çalışıyordu. Hz. Peygamber, Medine'yi ahlâkîlik ve iman vasıflarının tecelli odağı yapıyor, doğruyu yanlıştan ayırt etmeyi Medine'ye bırakıyordu. Onun eliyle Medine'de böyle bir bilinç, böyle bir bellek oluşturulmuştu. İşte o, Medine'ye dönüyordu. Medine cennete dönüyordu. Ravza-i Mutahhara'ya hazırlanıyordu. Artık Medine, medeniyetin merkezi oluyordu. Medine, Medine-i Münevvere (nurlanmış, aydınlanmış şehir) oluyordu.

Öyle bir şehirdi ki Medine! Mekke'de Allah'ın evi vardı, Mekke harem olmasına haremdi ama Peygamber Efendimiz (sav), *"İbrâhim Mekke'yi*

[22] B1872 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 3.
[23] MU994 *Muvatta'*, Cihâd, 14.
[24] B1880 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 9.
[25] T3919 Tirmizî, Menâkıb, 67.
[26] M3040 Müslim, Hac, 223.
[27] M3347 Müslim, Hac, 484.
[28] HM7364 İbn Hanbel, II, 248; B1871 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 2; MU1605 *Muvatta'*, Câmi', 2.
[29] LA6/475 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 475.

deleri karaborsacılığı (ihtikâr) yapmak orada zulüm yapmaktı.[41] Mekke'de evler, Peygamber Efendimiz, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in ölümlerine kadar "ücretsiz birer misafirhane" olarak kullanılıyordu.[42]

Kâbe ilk mâbetti, Mescid-i Aksâ ikincisi.[43] Bu ikisine ek olarak ibadet için gidilecek son mâbet de Medine'deki Peygamber Mescidi olacaktı.[44] Mescidin yerini ensardan satın almak istediyse de ensar, "Biz onun bedelini Allah'tan isteriz." diyerek para almaya yanaşmadılar. Oradaki müşrik kabirleri, harabe yapılar ve yabani hurma ağaçları kaldırıldı.[45] Başta Peygamber olmak üzere bütün Müslümanlar ağızlarında, "Daha iyisi yok, âhiret yurdundan başka. Allah'ım! Yardım et muhacir ve ensara!" manileriyle taş taşıdı.[46] O günün koşullarında ortaya duvarları kerpiçten, direkleri hurma kütüğünden ve tavanı hurma dallarından oluşan mütevazı bir yapı ortaya çıktı.[47] Allah Resûlü'nün bina ettiği bu mescit, şehrin kalbi konumundaydı.

Allah'ın Resûlü Medine'de bir iskân siyaseti de takip etti. Ensardan Selimeoğulları, şehrin varoşlarından şehrin kalbi olan Peygamber Mescidi'nin yanına taşınmak istediler. Peygamber Efendimiz Medine'nin tenhalaşmasını, bir yerde nüfus yoğunlaşırken diğer bölgelerde nüfusun azalmasını, dolayısıyla şehrin bir noktaya yığılmasını istemiyor ve *"Sizler ayak izlerinizin sevabını dikkate almıyor musunuz?"* buyurarak bu isteği geri çeviriyordu.[48] Bu olayın ardından, *"Biz onların ayak izlerini kaydediyoruz."* âyeti[49] inmişti.[50]

Allah Resûlü, nezaket ve saygı kuralları üzerinde o kadar durmuştur ki *"Şeytan bu topraklarınızda kendisine tapınmanızdan umudunu kesti. Fakat o birbirinizi rencide edecek davranışlarınızdan hâlâ büyük haz alıyor."* diyordu.[51] Nitekim sahâbenin ileri gelenleri de aynı hassasiyeti korumuştur. Abdurrahman b. Avf, Halife Ömer'e hac dönüşünde konuşmasını Mina'da değil, Medine şehrine girdikten sonra yapmasını salık verir. "Çünkü" der, "hac nedeniyle Mina'da eğitimsiz kalabalıklar toplanır." Oysa halifenin hicret ve sünnet yurdu olan Medine'de yapacağı bir konuşma, fıkıh ehline, seçkin insanlara hitap edecektir. Hz. Ömer de "Zaten öyle yapacağım, endişelenme." diye cevaplar.[52]

Sahâbe ve tâbiîne göre Medine'den ayrılmak, bir kusur sayılırdı. Haccâc, Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Medine'yi terk ederek Rebeze'ye yerleşen ve orada evlenip çoluk çocuğa karışan Seleme b. Ekva'a, "Medine'yi bırakıp geri döndün, bedevîleştin." diye sitem etmektedir. Sele-

[41] D2020 Ebû Dâvûd, Menâsik, 89.
[42] İM3107 İbn Mâce, Menâsik, 102.
[43] B3366 Buhârî, Enbiyâ, 10.
[44] N695 Nesâî, Mesâcid, 7.
[45] B1868 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 1; N703 Nesâî, Mesâcid, 12.
[46] B3932 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 46.
[47] D451 Ebû Dâvûd, Salât, 12.
[48] B656 Buhârî, Ezân, 33.
[49] Yâsîn, 36/12.
[50] B655 Buhârî, Ezân, 33.
[51] HM8796 İbn Hanbel, II, 368.
[52] B3928 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 46.

Tabi bu şehirleri mübarek kılan "Şerefü'l-mekân bi'l-mekîn." sözünde olduğu gibi içerisinde yaşayan insanlardır. Mekke kıymetlidir çünkü içinde nice peygamberler ve son olarak da Hz. Peygamber yaşamıştır. Dahası müminlerin kıblesi, Allah'ın evi Kâbe Mekke'dedir. Medine kıymetlidir. Çünkü Medine Hz. Peygamber'in şehridir. O, Medine'ye hicret etmiş, Medine'yi kıymetlendirmiştir. Yesrib'i Medine yapmıştır. Artık Medine'nin dağı taşı harem hâline gelmiştir. Dahası vefatından sonra da kabrinin bulunduğu yer müminlerin ziyaretgâhı hâline gelmiştir. Yalnız bu iki şehir değildir tabi kıymetli olan. Kudüs de vardır Allah Resûlü'nün dilinden düşmeyen şehirler arasında...

Allah'ın Resûlü, *"Yeryüzünde ibadet için sadece üç mescidin yoluna düşülür: Kâbe, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ."* derken[65] mekânı ve zamanı iman kabında eriten üç şehrin hikâyesine dikkat çeker. Mekke'ye, Medine'ye ve Kudüs'e cennetin kokusu sinmiştir. Peygamber, *"Hurma ve kaya cennettendir."* der.[66] Bu sözüyle belki de o, hurma ile belirginleşen Medine'yi ve Mi'rac'da mânevî bir üs olan ve kaya ile anılan Kudüs'ü yâd etmektedir.

Mi'rac sonrası, inançsızlar, "Kudüs'e gittiğini ispat et." dediklerinde Hz. Peygamber'in, Mekke'deki Hicr'den, Mescid-i Aksâsı'nı anlattığı Kudüs![67] Hicr'den Kudüs'ü seyretmek! Sadece Allah'ın dilemesiyle olan mucizeye muhatap şehirler! İsrâ'nın ve Mi'rac'ın ilk menzilleri Mekke ve Kudüs! Tevhidin ilk mescitleri Mekke ve Kudüs! Gecenin zifirî örtüsünü üstlerine örttüğü bir anda, Hz. Peygamber'in, Sidretü'l-müntehâ'daki renk haleleriyle karanlığını dağıttığı Mekke ve Kudüs![68]

Süleyman Mâbedi'nin kubbesinden havalanan Hüdhüd'ün kanat seslerini Mekke'de ebâbîl, Tih'te bıldırcın, Mi'rac'da Burak olarak duyarız. Sonunda tüm arz, yatay ve dikey boyutlarla şehrin siluetinde birleşir. Allah Resûlü'nün şehir algısında sadece bu üç şehir de yoktur. Onun sözlerinde insanlık şehir şehir mahşere akar. Onun, *"Allah'ım, bize Şamımızı bereketli kıl! Allah'ım, bize Yemenimizi bereketli kıl!"*[69] buyurması bundandır.

Üsâme, Hz. Peygamber'in vasiyeti üzere ordusuyla Filistin'de Übnâ'ya baskın yaparken,[70] Hz. Ali, "lânetli" diyerek Bâbil topraklarında atını dörtnala sürerken[71] hep Peygamber Efendimizin bu iki şehrine özlem vardır. Sözlerin kalpten dudaklara dökülüşü gibi, susamış dudaklara suyun akması gibi İslâm Mekke ve Medine'den Yemen'e, Şam'a, Irak'a, Mısır'a ve İstanbul'a akmalıdır. Peygamber, *"Yemen bir gün fethedilecek."* dememiş mi-

[65] B1189 Buhârî, Fadlü's-salât, 1
[66] İM3456 İbn Mâce, Tıb, 8.
[67] M430 Müslim, Îmân, 278.
[68] M415 Müslim, Îmân, 263.
[69] T3953 Tirmizî, Menâkıb, 74.
[70] D2616 Ebû Dâvûd, Cihâd, 83.
[71] D490 Ebû Dâvûd, Salât, 24.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَدِيِّ بْنِ حَمْرَاءَ [الزُّهْرِيِّ] قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَاقِفًا عَلَى الْحَزْوَرَةِ فَقَالَ: وَاللَّهِ إِنَّكِ لَخَيْرُ أَرْضِ اللَّهِ وَأَحَبُّ أَرْضِ اللَّهِ إِلَى اللَّهِ وَلَوْلاَ أَنِّي أُخْرِجْتُ مِنْكِ مَا خَرَجْتُ."

عَنْ سَلْمَانَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"رِبَاطُ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ خَيْرٌ مِنْ صِيَامِ شَهْرٍ وَقِيَامِهِ وَإِنْ مَاتَ جَرَى عَلَيْهِ عَمَلُهُ الَّذِى كَانَ يَعْمَلُهُ وَأُجْرِيَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ وَأَمِنَ الْفَتَّانَ.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"عَيْنَانِ لاَ تَمَسُّهُمَا النَّارُ عَيْنٌ بَكَتْ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَعَيْنٌ بَاتَتْ تَحْرُسُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ."

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَايَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَانَتْ سَوْدَاءَ وَلِوَاؤُهُ أَبْيَضُ.

Medine'yi sevdir! Allah'ım, ölçü ve tartımızı bizim için bereketli kıl! (Medine'nin) havasını bizler için sağlıklı kıl..." diye dua etti.[1]

Hz. Peygamber'in duası makbul olmuş, zamanla Mekkeli Müslümanlar bu topraklara, Medine'ye alışmışlar ve burayı yurt edinmişlerdi. Aslında İslâm'ın cefakâr muhacirleri ilk kez yurtlarını bırakıp Medine'ye gitmemişlerdi. Ondan önce, İslâm'ın henüz beşinci yılında Habeşistan'a hicret edilmişti. Ancak doğup büyüdükleri, mal mülk edindikleri, dost ve akrabalarının ikamet ettiği ve sevgiyle bağlı oldukları memleketlerini terk etmek onlara çok zor gelmişti. Habeşistan muhacirlerinden Esmâ bnt. Umeys, bu durumu, "Biz, Habeşistan'da Müslümanların uzağında, onlara nefret besleyen bir memlekette bulunuyorduk. Bütün bu sıkıntılara Allah ve Resûlü'nün (sav) rızası uğruna katlandık." diyerek ifade ediyordu.[2]

Şüphesiz onlar, değer verdikleri her şeylerini, toprağında yaşayıp havasını soludukları memleketlerini ve oraya ait hatıralarını yalnızca Allah ve Resûlü için terk etmişlerdi. Hz. Ebû Bekir ve Bilâl-i Habeşî gibi hasta yataklarında Mekke'yi hatırlayıp özlem içinde yâd etseler de vatan sevgisinden yüce olan Allah ve Resûlü'ne duydukları muhabbet sayesinde ilâhî müjdeye nail olabilmişlerdi. Zira Allah Teâlâ, yurtlarını terk eden muhacirler için şöyle buyuruyordu: *"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse âhiretin mükâfatı elbette daha büyüktür."*[3]

Memleketlerini Allah yolunda terk eden muhacirler kadar onlarla yurtlarını paylaşan ensar hakkında da Kur'ân-ı Kerîm'de övücü ifadeler yer almaktaydı: *"Muhacirlerden önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler..."*[4]

Memleket sevgisi, Yüce Allah'ın insanların kalbine koyduğu fıtrî bir duygudur. Zira her insan doğduğu, dünyaya gözlerini açtığı, yetiştiği, hayatının pek çok hatırasını yaşadığı, tarih ve kültürünün şekillendiği, akraba ve atalarının yaşadığı yere karşı ayrı bir sevgi ve ilgi duyar. Oradan uzaklaştığı zaman özlemle kavuşmayı arzu eder. Nitekim Allah Resûlü de doğup büyüdüğü Mekke'ye karşı ayrı bir sevgi beslemiş ve bu sevgisini Mekke'nin fethi sırasında şu şekilde dile getirmiştir: *"(Ey Mekke!) Vallahi sen Allah'ın en hayırlı ve Allah'a en sevimli olan beldesisin. Senden çıkarılmış olmasaydım seni asla terk etmezdim."*[5]

[1] B1889 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 12; B5677 Buhârî, Merdâ, 22; B6372 Buhârî, Deavât, 43.
[2] B4230 Buhârî, Meğâzî, 39; M6411 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 169.
[3] Nahl, 16/41.
[4] Haşr, 59/9.
[5] T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68; İM3108 İbn Mâce, Menâsik, 103.

ateşi onlara dokunmaz: Allah korkusundan ağlayan göz ve gecesini Allah yolunda nöbet tutarak geçiren göz."[11]

Vatan ile savunulan yalnızca üzerinde yaşanılan toprak parçası değil bir milletin sahip olduğu maddî ve mânevî değerleridir. Bu mukaddes değerleri canı pahasına savunmanın karşılığı ise en yüce mertebelerden biri olan şehitliktir. Sevgili Peygamberimiz, çeşitli şekillerde şehitliğin ve gaziliğin faziletine işaret etmiş ve malı, canı, dini ve aileyi korumak uğruna öldürülen kimselerin şehit olduğunu bildirmiştir.[12]

İslâm tarihi, vatanını savunurken şehit veya gazi olan cesur vatanseverlerin kahramanlık öyküleriyle doludur. Savaşlarda, özellikle sancağı koruma ve onu düşmana teslim etmeme uğruna büyük mücadelelerin verildiği görülür. Nitekim Mus'ab b. Umeyr, Uhud Savaşı'nda bunun kahramanca bir örneğini sergilemiştir.[13] Zira sancak, bir milletin bağımsızlığını, birlik ve beraberliğini, devletin egemenliğini simgeleyen unsurlardan biridir. Bayrağın taşıdığı temsilî anlamdan dolayı ona yapılacak saldırı, temsil ettiği millete yapılmış bir saldırı olarak değerlendirilir.

Sevgili Peygamberimiz, egemenliği temsil etmek ve ordunun birlikteliğini sağlamak için bayrak ve sancak kullanmıştır. Onun bayrağının siyah, sancağının ise beyaz renkte olduğu[14] ve sancağının üzerinde kelime-i tevhidin yazılı bulunduğu rivayet edilir.[15] Savaşlarda teşvik aracı olarak bayrak ve sancak kullanımına önem veren, bu şekilde onun temsilî değerine işaret eden Allah Resûlü, Hayber fethinde askerlerini teşvik etmek ve mutlak zafere inandırmak amacıyla, "*Müslümanların bayrağını öyle bir kimseye vereceğim ki Allah onun eliyle fetih nasip edecektir.*" sözleriyle bayrağı Hz. Ali'ye teslim etmiştir.[16]

Sancak bir ordunun namusu ve şerefi kabul edildiği için ona büyük önem atfedilmiş ve sancağı korumak uğruna büyük mücadeleler verilmiştir. Savaş sırasında taşınan bayrak veya sancak, askerî birlik ya da ordunun birlikteliğini ve gücünü simgelemektedir. O kaybedilirse savaş da kaybedilmiş sayılır. Meselâ, 629 yılında Müslümanlarla Bizanslılar arasında meydana gelen Mûte Savaşı'nda İslâm ordusunun komutanı Zeyd b. Hârise idi.[17] Peygamberimiz mübarek eliyle sancağı ona teslim etmişti. Savaşta Zeyd şehit olunca sancağı Ca'fer b. Ebû Tâlib almış, şehit düşünceye kadar da bırakmamıştı. Daha sonra sancağı Abdullah b. Revâha almıştı. O da şehit olunca sancağı Hâlid b. Velîd almış ve onu asla yere düşürmemişlerdi. Allah da onlara zaferi nasip etmişti.[18] Bu şekilde insanın canını

[11] T1639 Tirmizî, Fedâilu'l-cihâd, 12.
[12] D4772 Ebû Dâvûd, Sunnet, 28, 29, T1421 Tirmizî, Diyât, 21.
[13] ST3/120 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 120
[14] T1681 Tirmizî, Cihâd, 10; İM2818 İbn Mâce, Cihâd, 20.
[15] ME219 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 77
[16] B2942 Buhârî, Cihâd, 102.
[17] VM2/756 Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 756
[18] B3063 Buhârî, Cihâd, 183

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"... وَجُعِلَتْ لِيَ الأَرْضُ طَهُورًا وَمَسْجِدًا..."

عَنْ أبِى هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"...وَيُمِيطُ الأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ."

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اتَّقُوا الْمَلاَعِنَ الثَّلاَثَةَ الْبَرَازَ فِى الْمَوَارِدِ وَقَارِعَةِ الطَّرِيقِ وَالظِّلِّ."

عَنْ أنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنْ قَامَتْ عَلَى أَحَدِكُمْ الْقِيَامَةُ وَفِي يَدِهِ فَسِيلَةٌ فَلْيَغْرِسْهَا."

vermiştir.[9] Kısacası yerde ve gökte bulunan her şey Allah'a boyun eğmekte ve O'na kulluk etmektedir.[10] Bir âyette Yüce Allah, hayvanların ve kuşların insanlar gibi ümmet olduğunu bildirmektedir.[11] Hz. Peygamber de ümmet olan bu hayvanlara karınca[12] ve köpekleri[13] örnek verir. Dolayısıyla İslâm'ın çevreye yüklediği anlam, bütün varlıkların daha yaratılıştan bir değere sahip olduğu ilkesine dayanır. Buna göre ilk olarak çevre, Allah'ın insana bir emanetidir. Çünkü insan, canlılar içinde çevreyi en üst düzeyde algılayabilen varlıktır. Bu sebeple Allah, doğayı, göklerde ve yerde olan her şeyi insanın hizmetine vermiş,[14] yeryüzünde emaneti yüklenen varlık olması sebebiyle de insanı sorumlu tutmuştur.[15] İnsanın dünyadan sorumlu olmasının bir anlamı da budur.[16] Ayrıca içinde yaşamın devam ettiği şu dünyada, hava, toprak ve su gibi doğal kaynaklar yalnız insanın değil yeryüzündeki bütün canlıların ortak malıdır. Nitekim Hz. Peygamber, Müslümanların çayır, su ve ateş gibi doğal imkânları paylaşmak zorunda olduklarını söylerken bu gerçeğe işaret etmiştir.[17] Dolayısıyla insanlar çevreye karşı bu bilinçle davranmak durumundadır.

Çevre, ikinci olarak, insanları, Allah inancına ulaştırabilecek kanıtlar bütünüdür. Çünkü Kur'an'da Allah'ın kudretini, ilmini, celâl ve cemâlini yansıtan muhteşem bir kâinat tablosu sunulur. Kâinattaki her şeyin anlam yüklü olduğuna vurgu yapılır. Nitekim insanın her gününü birlikte geçirdiği yeryüzüne ve gökyüzüne ait canlı ve cansız varlıklar Kur'an'da sıklıkla zikredilmiştir. Kabaran denize,[18] aya, çekilip gittiğinde geceye, aydınlandığında sabaha,[19] şafağa,[20] burçlarla dolu gökyüzüne,[21] yeryüzüne,[22] güneşe ve onun aydınlığına[23] yemin edilmiştir. Hatta Kur'an'daki bazı sûrelere, inek, arı, karınca, örümcek gibi hayvanların; bazılarına da yıldız, demir, güneş gibi tabiat varlıklarının isimleri verilmiştir. Özellikle Allah'ın kudreti, insanlara olan ihsanı ve verdiği sayısız nimetler anlatılırken çeşitli bitkiler, mahsul ve meyveler, büyük ve sık ağaçlı bahçeler, meralar ve bütün bunlarda suyun rolü eşsiz bir üslûpla anlatılır. Âdeta yeryüzünün cennete çevrilmiş bir tasviri yapılır.[24]

Diğer taraftan Kur'an, yeryüzünü bazen çocukların yetişmesi için hazırlanmış bir beşiğe,[25] bazen üzerinde istirahat edilen bir döşeğe[26] benzetir. Gökyüzünü de her çeşit bozulmadan muhafaza edilmiş, kandiller[27] ve yıldızlarla süslenmiş[28] bir tavana benzetir.

Üçüncü olarak çevre, Allah'a kulluk görevini yerine getirerek ebedî âhiret yurdunun kazanıldığı bir mekândır. Dolayısıyla bu açıdan da çevre-

[9] İM723 İbn Mâce, Ezân, 5.
[10] Âl-i İmrân, 3/83; Ra'd, 13/15.
[11] En'âm, 6/38
[12] B3019 Buhârî, Cihâd, 153; M5849 Müslim, Selâm, 148.
[13] D2845 Ebû Dâvûd, Dahâyâ (Sayd), 21-22; T1486 Tirmizî, Sayd, 16.
[14] Câsiye, 45/13.
[15] Ahzâb, 33/72.
[16] Bakara, 2/30; En'âm, 6/165.
[17] D3477 Ebû Dâvûd, Büyû' (İcâre), 60; İM2472 İbn Mâce, Rühûn, 16.
[18] Tûr, 52/6.
[19] Müddessir, 74/432-34.
[20] İnşikâk, 84/16.
[21] Burûc, 85/1
[22] Târık, 86/12.
[23] Şems, 91/1.
[24] En'âm, 6/99, 141; Nahl, 16/11; Nebe', 78/14-16; Abese, 80/25-32.
[25] Tâ Hâ, 20/53; Zuhruf, 43/10.
[26] Nebe 78/6.
[27] Fussilet, 41/12.
[28] Sâffât, 37/6.

kındaki sevgi dolu şu sözü, onun çevreye bakışını göstermesi açısından önemlidir. Tebük Gazvesi dönüşünde Medine'ye yaklaştıklarında karşıdan Uhud dağı görününce Hz. Peygamber'in dudaklarından şu söz dökülüvermiştir: *"İşte bu Tâbe'dir (iyilik ve güzellik şehridir). Bu da Uhud'dur, öyle bir dağdır ki o bizi sever biz de onu severiz."*[41]

Sevgili Peygamberimiz, yeryüzünün bir parçası olan toprağı, hem maddî mânevî temizlenme ve arınma aracı hem de ibadet yeri olarak görmüştür. Nitekim kendinden önceki peygamberlere verilmeyip de sadece kendisine verilen hususları saydığı bir hadiste o (sav), *"Benim için yeryüzü temiz ve namaz kılmaya uygun kılınmıştır"*[42] buyurur. Nitekim namaz ancak su ile abdest alınarak veya su bulunmadığında toprakla teyemmüm edilerek kılınır. Diğer dinlerde ibadetler sadece mâbetlerde yapılırken İslâm'da namaz yeryüzünün her yerinde kılınabilmektedir.

Yeryüzünün temiz tutulması, bu temiz hâlin devam ettirilerek kirletilmemesi, özellikle insanların yaşadığı şehirlerin, köylerin, mahallelerin, caddelerin ve sokakların tertemiz olması hem insan sağlığı hem tertip ve düzen hem de güzellik ve estetik açısından önemlidir. Nitekim Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber, *"Evlerinizin önlerini temiz tutunuz."* buyurmuştur.[43] Bu bağlamda Allah Resûlü tarafından anlatılan şu kıssa dikkat çekicidir: *"Bir adam yol üzerinde dikenli bir dala rastladı: 'Vallahi, bunu Müslümanlardan uzaklaştırayım da onları rahatsız etmesin!' dedi. Bu sebeple cennete konuldu."*[44] Peygamber Efendimizin bu konudaki hadisleri, günümüzde genellikle kamu hizmeti olarak algılanan sokak ve caddelerin temizliğine gerçekte her ferdin katkı sağlaması gerektiğini göstermektedir. Hz. Peygamber, *"Rahatsız edici bir şeyi yoldan kaldırmak sadakadır."*[45] buyurmak suretiyle, çevrenin tertip ve düzenini sağlamanın ecir kazandıracağını belirtmiş, hatta bu konuyu imanla ilişkilendirerek, *"İman yetmiş yahut altmış küsur şubedir. En üst derecesi lâ ilâhe illâllâh (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözü, en alt derecesi ise yolda insanları rahatsız eden bir şeyi kaldırıp atmaktır..."*[46] buyurmuştur.

Hz. Peygamber, temizliğin her türlüsüne önem verdiği gibi mescit ve camilerin temizliğine de ayrı bir özen gösterirdi. Nitekim bazen mescit içinde gördüğü pislikleri bizzat temizler,[47] camilerin temizlenmesini ve güzel kokuyla bezenmesini isterdi.[48]

Hz. Peygamber, oğlu İbrâhim'in cenazesinde, mezarın içinde düzeltilmemiş hafif bir yarık gördü ve bunun derhâl düzeltilmesini emretti. Bu

[41] B4422 Buhârî, Meğâzî, 82; M3321 Müslim, Hac, 462.
[42] M1167 Müslim, Mesâcid, 5; B335 Buhârî, Teyemmüm, 1.
[43] T2799 Tirmizî, Edeb, 41.
[44] M6670 Müslim, Birr, 128.
[45] B2989 Buhârî, Cihâd 128; M2335 Müslim, Zekât, 56.
[46] M153 Müslim, Îmân, 58
[47] B405 Buhârî, Salât, 33; M7514 Müslim, Zühd, 74.
[48] D455 Ebû Dâvûd, Salât, 13; T594 Tirmizî, Cum'a, 64.

bir nehir üzerinde bile olsan (abdestte israf vardır)." buyurmuştu.[58] Dolayısıyla Hz. Peygamber, suyun en kutsal gayelerle bile olsa hoyratça kullanılmasına izin vermemiş ve kendisi de buna dikkat etmiştir.

Peygamber Efendimiz su kaynaklarının korunması üzerinde ısrarla durmuş, "*Lânete sebep olan şu üç şeyi yapmaktan; su kaynaklarına, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan sakının.*" buyurmuştur.[59] Ayrıca durgun su birikintilerinin idrar ile kirletilmesi de hadislerle yasaklamıştır.[60] Deniz suyunun temiz oluşu ile ilgili olarak da Resûlullah (sav), "*Onun (denizin) suyu temiz/temizleyici, ölüsü helâldir.*" buyurmuştur.[61]

Kaynakların israf ile tüketilmesi çevre dengesini bozmakta ve bundan bütün canlılar zarar görmektedir. Hz. Peygamber'in doğal su kaynaklarının korunmasına yönelik kendi zamanındaki tedbirleri göz önünde bulundurulduğunda günümüzde kanalizasyon sularının, tıbbî, kimyasal ve endüstriyel atıkların akarsulara, denizlere ve göllere akıtılmaması gerektiği açıktır.

Hayatı nefes alıp vermesine bağlı olan insan, toprak ve su kadar havaya da muhtaçtır. Şehirdeki kalabalıktan uzaklaşıp tertemiz köy havasında büyümeleri ve güzel konuşabilmeleri için bebeklerin bir köyde sütanneye verilmesi âdeti Araplarda yaygındı. Bu âdet sebebiyle Hz. Peygamber de çocukluğunda Tâif'te yaşayan Halîme isimli sütanneye verildi.[62]

Hz. Peygamber havanın temizliğine de önem vermiş, meselâ, hicretten sonra Bilâl-i Habeşî'nin ifadesiyle "veba beldesi" olan Medine'nin hastalıklı havasının güzel bir hâle gelmesi için Allah'a dualar etmişti.[63] Ayrıca o, insanları rahatsız edecek her türlü kötü kokuya tepki gösterip soğan ve sarımsak yiyenlerin camiye yaklaşmamalarını istemişti.[64] Sıcaktan dolayı mescitte ağır ter kokularının yükselmesi üzerine sahâbenin cuma namazına yıkanarak gelmelerini istemişti.[65]

Komşu hakkına dikkat çeken bir hadisinde Hz. Peygamber, "*Evini, komşunun evinden yüksek yaparak onun rüzgârını engelleme!*"[66] demişti. Hz. Peygamber'in bu buyruğunu bugün belki de en iyi, çarpık kentleşmenin neticesinde apartmanların iç içe girdiği, küçücük bir esintiye muhtaç, boy boy fabrika dumanlarının gökyüzüne yükseldiği, egzoz dumanlarının cadde ve sokakları kapladığı şehirlerde yaşayan insanlar anlayabilir.

Kur'ân-ı Kerîm, "*O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz.*"[67] buyurarak yeryüzünün doğal elbiseleri olan bitkilerin insanın düşündüğünden çok daha fazla fonksiyonları olduğunu

[58] İM425 İbn Mâce, Tahâret, 48; HM7065 İbn Hanbel, II, 221.
[59] D26 Ebû Dâvûd, Tahâret, 14; İM328 İbn Mâce, Tahâret, 21.
[60] B239 Buhârî, Vudû', 68; M656 Müslim, Tahâret, 95.
[61] D83 Ebû Dâvûd, Tahâret, 41; T69 Tirmizî, Tahâret, 52.
[62] HS1/298 İbn Hişâm, *Sîret*, I, 298-301.
[63] B1889 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 12.
[64] B855 Buhârî, Ezân, 160; M1253 Müslim, Mesâcid, 73.
[65] D353 Ebû Dâvûd, Tahâret, 128; HM2419 İbn Hanbel, I, 269.
[66] MK17116 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIX, 419.
[67] Yâsîn, 36/80

Ağaç dikme ve yeşillendirme faaliyetlerinde bulunmak kadar onları korumak ve sahiplenmek de sünnettir. Bu bağlamda Hz. Peygamber, hayvanların yemesi için ağaçtan yaprak silkeleyen kimseleri bu işi sopayla vurarak değil ağacı sallayarak nazik biçimde yapmaları konusunda uyarmıştır.[76] Peygamberimiz (sav), genel olarak ağaçların gereksiz yere kesilmesini ve bitkilere zarar verilmesini yasaklamıştır.[77] Özelde de Hicaz iklimi açısından yolcuların ve hayvanların gölgelenmesi gibi önemli faydalar sağlayan sidre ve benzeri ağaçların kesiminin yasak olduğunu, *"Her kim sidre ağacını keserse Allah onu başı üzeri cehenneme atar."* sözleriyle ifade etmiştir.[78] Hatta çeşitli ihtiyaçlarla zorunlu olarak ağaç kesmek isteyenlere, kestikleri ağaçların yerine yenilerini dikmeleri şartını koşmuştur.[79] Savaşa çıkan ordusuna ağaçları kesmemelerini özellikle emretmiştir.[80]

Her yıl hektarlarca ormanı çok kısa bir sürede küle çevirerek çevreye en çok zararı veren ateşin yanlış kullanımını önleme temelinde Medine'de bir gece bir evin yanması üzerine Hz. Peygamber'in, *"Şüphesiz ki bu ateş size ancak düşmandır. O hâlde uyuyacağınız zaman ateşi söndürün!"* uyarısı[81] çevreyi koruma tedbirleri arasında yer alan nebevî bir uyarıdır.

İçinde hayvanların ve bitkilerin doğal bir şekilde varlıklarını sürdürebildikleri, ülke genelinde büyük kentlerin ve endüstri merkezlerinin kirlettiği havayı temizleyen yerler vardır. Hava kalitesinin korunmasına katkıda bulunan günümüzdeki yeşil kuşak (sit alanı) anlayışı Hz. Peygamber'in sünnetinde "yasak bölge" uygulaması şeklinde görülmektedir. Hz. Peygamber, *"O (Mekke), Allah'ın yasaklamasıyla kıyamet gününe kadar harem bölgedir. Dikeni kesilmez, avı ürkütülmez... yaş otu yolunmaz."*[82] buyurmuş, benzer bir uygulamayı Medine'yi mukaddes ve dokunulmaz ilân ederek de yürürlüğe koymuştur.[83] Resûl-i Ekrem, bu bölgelerde bulunan bütün canlıların korunması konusunda titiz davranmış, belirtilen kurallara uymayanlar için müeyyideler getirmiştir. Bu bağlamda vicdanî ve ahlâkî olarak, *"Kim orada yasak bir iş yapar veya yapanı himaye ederse Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerinedir. Kıyamet gününde Allah onun ne farz ne de nafile ibadetini kabul eder."*[84] buyurmuş, hukukî olarak da yasak bölgede avlanan ve ağaç kesen birisi yakalandığında, onun engellenmesini, elbise ve malzemelerinin elinden alınmasını emretmiştir.[85]

"Allah, yeri (canlı) yaratıklar için var etti."[86] buyuran Allah, yeryüzünü sadece insanlar değil bütün canlılar için yaşam alanı olsun diye yaratmıştır. Bundan dolayı Allah, tufan olayında Hz. Nuh'a, gemisine her

[76] EÜ6/351 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 351.
[77] MA9430 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 220.
[78] D5239 Ebû Dâvûd, Edeb, 158-159.
[79] BF517 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 17.
[80] MA9209 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 146.
[81] B6294 Buhârî, İsti'zân, 49; M5258 Müslim, Eşribe, 101.
[82] B1834 Buhârî, Cezâü's-sayd, 10; M3302 Müslim, Hac, 445.
[83] B4084 Buhârî, Meğâzî, 28.
[84] B3179 Buhârî, Cizye ve müvâdea, 17; M3327 Müslim, Hac, 467.
[85] D2037, D2038 Ebû Dâvûd, Menâsik, 95-96.
[86] Rahmân, 55/10.

sanoğlunun çeşitli siyasî, ekonomik ve teknik çabaları sonucunda bugün çevre sorunları olarak adlandırdığımız küresel bir çevre bunalımı ortaya çıkmıştır. Söz konusu bunalım, insanın içinden çıkamadığı devasa boyutlara ulaşmış ve sadece insanı değil her türlü varlığı tehdit eder bir hâle gelmiştir. Elbette böyle bir krizin temelinde çevreye karşı duyarlılık geliştirilememesi, kısacası emanetin kıymetinin bilinememesi yatmaktadır. Halbuki kâinat, bütün güzelliğiyle Yüce Yaratıcı'nın insanlığa ikramıdır. Ve O, insanları içinde yaşadıkları çevreyi, yeryüzünü imar edip güzelleştirmeye teşvik etmekte,[100] fesat ile tahrip etmekten sakındırmaktadır.[101]

[100] Hûd, 11/61.
[101] Bakara, 2/205.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ..."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"إِذَا شَرِبَ أَحَدُكُمْ، فَلاَ يَتَنَفَّسْ فِي الإِنَاءِ. فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَعُودَ، فَلْيُنَحِّ الإِنَاءَ ثُمَّ لْيَعُدْ، إِنْ كَانَ يُرِيدُ."

عَنْ سَعِيدٍ، أَنَّ سَعْدًا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: أَيُّ الصَّدَقَةِ أَعْجَبُ إِلَيْكَ؟
قَالَ: "الْمَاءُ."

toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri ve refah içerisinde yaşayabilmeleri için suyun çok önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Bitki, hayvan ve insanların yapılarını oluşturan hücreler, özelliğini kaybetmemiş temiz suya ihtiyaç duyarlar. Çeşitli şekillerde kirlenen sular bu işlevi yerine getiremez. Dolayısıyla suyun olmadığı mekânlarda hayat olmadığı gibi orada canlılar da yaşayamaz. Suyun var olup da kirletildiği, zehirli maddelerin bulaştırıldığı yerlerde de hayat yok olmaya başlar. Çünkü kirletilen su, var olan hayatı önce tehdit, sonra da yok eder.

İstenilen ölçüde temizliğin gerçekleşebilmesi için kullanılabilir temiz suya ihtiyaç duyulur. Dinî vecibelerin yerine getirilebilmesi için de su hayatî önem arz eder. Kur'ân-ı Kerîm'de suyun abdest ve gusül için gerekli olan aslî temizlik aracı olduğu belirtilir.[10] Bunun yanında beden ve mekân temizliği için de temiz su gereklidir. Temizliğin imanın yarısı olduğunu söyleyen Peygamberimiz,[11] onun aynı zamanda namazın da anahtarı[12] olduğunu belirtir. Onun dilinde temizlik, hem inancın hem de temel ibadetlerin bir ön şartı olarak nebevî öğretinin temel esasları arasında yerini almıştır.

Bu anlamda, *"Allah temizdir, temiz olan şeyleri sever."*[13] buyuran Sevgili Peygamberimiz, beden ve çevre temizliği hususunda hassasiyet göstermiş ve bu konuda Müslümanlar arasında temizlik kültürünün oluşmasına öncülük etmiştir. Çünkü insanın bulunduğu çevrede sağlıklı ve nitelikli bir hayat sürdürebilmesi, toplumlar arasında saygın bir yer alabilmesi için temizlik, dolayısıyla temiz su vazgeçilmez bir unsurdur.

Hz. Peygamber, suyun temizliği ve ölçülü kullanımı ile ilgili çeşitli tavsiyelerde bulunmuştu. O günkü şartlarda, saklanan suların temiz kalması için, *"Kapların üzerini örtün, su tulumlarının da ağzını iyice bağlayın."*[14] şeklinde uyarıda bulunuyordu. Değişik kaplar içinde saklanan suların temiz kalması için de, *"Biriniz uykudan uyandığında eline iki veya üç defa su dökmeden (yıkamadan) kabın içine daldırmasın."*[15] şeklinde uyarmıştı. İçilebilecek veya kullanılabilecek olan durgun suya küçük abdest bozulmasını kesin bir dille yasaklıyordu.[16]

İçme sularının kullanımında da birtakım hususlara dikkat ediliyordu. Kutlu Nebî, *"Biriniz su içeceği zaman kabın içine solumasın. Tekrar su içmek istediği takdirde kabı ağzından uzaklaştırıp (soluk alsın) ardından içmeye devam etsin."*[17] buyuruyordu. Allah Resûlü'nün küçük su kabına dökülmeden, büyük kaplardan su içilmesini yasaklaması,[18] köpeklerin içtiği kapların çok iyi yıkanmasını istemesi[19] de bu amaca mâtuf idi.

[10] Mâide, 5/6.
[11] M534 Müslim, Tahâret, 1.
[12] D618 Ebû Dâvûd, Salât, 73.
[13] T2799 Tirmizî, Edeb, 41.
[14] M5255 Müslim, Eşribe, 99.
[15] T24 Tirmizî, Tahâret, 19, M643 Müslim, Tahâret, 87.
[16] M656 Müslim, Tahâret, 95.
[17] İM3427 İbn Mâce, Eşribe, 23.
[18] B5628 Buhârî, Eşribe, 24.
[19] B172 Buhârî, Vudû', 33.

içtiler. Kuyularından aldıkları sularla yemek pişirdiler. Durumu fark eden Allah Resûlü Hicr kuyularından su içmemelerini ve onunla yemek pişirmemelerini emretti. Sahâbîler, "Biz bu kuyunun suyundan alıp hamur yoğurduk ve su kaplarımızı doldurduk." dediler. Bunun üzerine Resûlullah onlara bu hamuru atmalarını ve aldıkları suyu da dökmelerini emretti.[26] Bu rivayete ilişkin olarak ashâbının hiçbir şekilde zarar görmesini istemeyen Allah Resûlü'nün helâk olan bir kavimden geriye kalan kuyu sularının onlara maddî ve mânevî olarak zarar verebileceğini düşündüğü yorumu yapılmıştır.[27] Ancak esasen Efendimizin bu yaklaşımında uzun bir süre metruk olan bir mekânda bulunan suyun mahiyetini bilmemesi etkili olmuş olabilir.

Allah Teâlâ, tertemiz ve berrak yağmur damlalarıyla tabiatı yeşertmekte, canlılara hayat vermektedir. Suyun düştüğü yerlere bu şekilde hayat vermesi ne kadar güzel ise bu nimeti kirletmek suretiyle faydasız hâle getirmek de o derecede çirkindir. Bu yüzden nehir, dere, kuyu suları, deniz ve okyanus sularının kirletilmesi insanlığa karşı yapılan bir saygısızlık, hayatın kaynağına karşı bir saldırıdır.

Su, temizliğin kaynağı olduğu gibi kirli sular da mikropların ve birçok hastalığın kaynağıdır. Bu açıdan kullanılmadan önce suyun gözle görülen ve görülmeyen bütün zararlı maddelerden arındırılması insan sağlığı açısından önemlidir. Peygamber Efendimizin ilk dönemlerden itibaren temizliği bir gereklilik olarak bildirmesi, onun önemini sıklıkla vurgulaması, temizliğin ana unsuru olan su konusunda ortak bilinç ve hassasiyet oluşturmuştur. Hadis bilginleri de az veya çok olmasına bakmaksızın renginde, kokusunda ve tadında meydana gelen olumsuz değişikliklerin suyun kirli olarak kabul edilmesini gerektirdiğini ve bu konuda genel bir kabul olduğunu ifade etmişlerdir.[28] Ancak imkânların gelişmesine paralel olarak su ve temizlik anlayışında sürekli bir gelişme olmuş ve suyun kullanılmasında tıp verilerine başvurulmasının isabetli olacağı vurgulanmıştır.[29] Bilhassa asrımızda kokusu, rengi ve tadı gözle görünür bir şekilde değişmediği hâlde, nükleer sanayi ve kimyasal atıklar nedeniyle bazı göl, nehir, hatta deniz sularının tıbben zararlı hâle geldikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu şekilde bilinen suların da kullanılamayacağı açıktır.

Sahâbe-i kirâm, Medine'ye uzak bir mesafede bulunan Büyûtü's-sukyâ'dan getirdikleri tatlı suyu Peygamberimize ikram ederlerdi.[30] Allah Resûlü, su bulmakta zorlananlara su temin etmenin onlara bir hayat bağış-

[26] B3378 Buhârî, Enbiyâ, 17, M7466 Müslim, Zühd, 40.
[27] AU15/379 Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XV, 379.
[28] ZII/160 İbn Abdülber, *İstizkâr*, I, 160
[29] AS507 Beyhakî, *Ma'rifetu's-sünen*, I, 233.
[30] D3735 Ebû Dâvûd, Eşribe, 22.

Yüce Allah'ın Rahmân ve Rahîm vasıflarının tecellisi olarak görülen yağmurun yine bu vasfı hatırlatan "rahmet" olarak nitelendirilmesi de inananların bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.

Peygamber Efendimiz, insanlara içimi hoş, tadı güzel su içmelerini, temiz su kullanmalarını, temiz suyun olmadığı yerlerde bu imkânların oluşturulması için çaba göstermelerini, kullanılan suyun temiz kalmasına dikkat etmelerini tavsiye ederek zihinlerde temiz su düşüncesi oluşturmuş, tarih boyunca Müslümanların bu konuda hassas olmalarını temin etmiştir.

Müslümanlar, faydalananların kimliğine bakmaksızın, geniş bir coğrafyada su hayratları yaparak, Allah'ın rahmetini elde etmeye çalışmışlardır. Allah rızası anlamına gelen "fisebîlillâh" kavramını sebil olarak kısaltıp çeşmelere isim yapmışlardır. Halk arasında yaygın olarak kullanılan, "Su hayattır." sözü de, bu nimetin hayatî değerini ifade etmektedir. İnsanlara hayatın güzelliğini hissettiren suyun temin edilmesi o kadar değerli kabul edilmiş ki teşekkür ederken de yine suyun önemini belirten "Su gibi aziz ol!" duasının kullanılması da bu medeniyetin güzelliğinden kaynaklanmaktadır. İnsanlara rahmet olarak indirilen suyun, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber ile özdeşleştirilerek kasidelere konu olması da su medeniyetinin güzel bir tezahürüdür. Ünlü Şair Fuzûlî, Su Kasidesi'nde su ve Nebî'yi (sav) büyük bir ustalıkla zikretmiştir:

"Tıynet-i pâkini rûşen kılmış ehl-i âleme
Iktidâ kılmış tarîk-i Ahmed-i Muhtâr'e su"
(Seçilmiş Ahmed'in yoluna uymuş da su
Tertemiz yaratılışını göstermiş âleme doğrusu)

Su, berraklığı, temizliği, sadeliği, saflığı ile birlikte, temizleyici, güzelleştirici, tazeleyici ve en önemlisi hayat verici olma özellikleri ile insanı hep cezbetmiş ve medeniyetlerin şekillenmesinin temel öğeleri arasında yer almıştır. İnsanların suyun temizliği, bakımı, dağıtılması için yaptıkları her hizmet aslında bu değere bakış açılarını ve kültür seviyelerini göstermektedir. Tarih boyunca da dünya yüzeyinin ve vücut yapısının önemli bölümünü oluşturan su ile insan arasında fiziksel, kültürel ve sanatsal bakımından ilişki kurulmuş ve bu husus insana ve tabiata bakış açısıyla gelişim göstermiştir. Dolayısıyla insanoğlu, Rabbimizin en büyük nimetlerinden olan suyun kadrini aziz bilmeli, onu israftan ve kirletmekten sakınmalıdır.

عَنِ الْمُسْتَوْرِدِ بْنِ شَدَّادٍ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"مَنْ كَانَ لَنَا عَامِلاً فَلْيَكْتَسِبْ زَوْجَةً فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ خَادِمٌ فَلْيَكْتَسِبْ خَادِمًا فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَسْكَنٌ فَلْيَكْتَسِبْ مَسْكَنًا."

••

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ ثَلاَثَةٌ وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ ثَلاَثَةٌ مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ وَالْمَسْكَنُ الصَّالِحُ وَالْمَرْكَبُ الصَّالِحُ وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ الْمَرْأَةُ السُّوءُ وَالْمَسْكَنُ السُّوءُ وَالْمَرْكَبُ السُّوءُ."

mekânlar aile fertlerine fizikî sıkıntı verir, ayrıca temiz havanın kısa zamanda tükenmesi insan sağlığını olumsuz etkiler. Hz. Peygamber'in, *"Üç şey insanoğlunun mutluluğundan, üç şey de insanoğlunun bedbahtlığındandır. İnsanoğlunun mutluluğundan olan şeyler; iyi bir eş, oturmaya müsait bir ev ve uygun bir binektir. İnsanoğlunun bedbahtlığından olan şeyler ise; kötü bir eş, kötü bir ev ve kötü bir binektir."*[5] ifadeleri, yaşanacak mekânın, insanın dünya saadetine etkisini göstermesi açısından anlamlıdır. Yine Peygamberimizin *"Allah'ım! Günahlarımı bağışla, evimi geniş ve ferah, rızkımı bereketli kıl."*[6] şeklindeki duası da insanın yaşam ortamı olarak ferah ve geniş bir eve ihtiyaç hissettiğini göstermektedir.

Peygamberimizin yüksek evlerin inşa edilmesini hoş karşılamayışı[7] yerleşim bölgelerinde evlerin, komşu evlerden daha yüksek tutulmasını istemeyişi de evlerin ve binaların insanın sağlığını olumsuz etkileme ihtimaline karşı bir uyarı mahiyetindedir. Onun, *"Evini komşunun evinden yüksek yapma ki komşun hava, rüzgâr (ve güneşten) mahrum olmasın."* sözleri de bu durumu açıklamaktadır.[8]

Hz. Peygamber'in israfa varan ölçülerde gereksiz inşaatlar yapılmasının bir vebal olduğuna ilişkin ifadesi[9] evlerin ihtiyaçları karşılayacak genişlikte inşa edilmesine yönelik bir tavsiyedir. Binalar övünme ve gösteriş aracı olarak değil, soğuk ve sıcağa karşı korunmak için gerektiği kadarıyla yapılmalıdır. Gereksiz inşaatların önlenmesiyle, yerleşim birimlerinin akciğerleri konumundaki ağaçlık ve yeşillik alanlar korunmuş olur. Buna bağlı olarak havanın temiz kalması ve korunması da sağlanır.

İmar ve iskân konusunda bir başka önemli husus da içinde hayvanların ve bitkilerin doğal bir şekilde varlıklarını sürdürebildikleri, ülke genelinde büyük şehirlerin ve endüstri merkezlerinin kirlettiği havayı temizleyen yerlerin, yani yeşil kuşakların ve sit alanlarının oluşturulmasıdır. Biz bu anlayışı Hz. Peygamber'in sünnetinde "yasak bölge" uygulaması şeklinde görmekteyiz. Resûl-i Ekrem, Mekke ve Medine civarında sınırlarını tespit ettiği bir bölgeyi koru ilân etmiş, ağaçlarının yaprağının silkelenmesini,[10] hayvanlarının ürkütülmesini ve avlanmasını[11] yasaklamış, oranın dikenine bile dokundurtmamıştır.[12] Bu bölgelerin korunması için konulan yasaklara uymayan insanlarla ilgili olarak gerek vicdanî ve ahlâkî,[13] gerekse fiilî ve hukukî[14] müeyyideler belirlenmiştir.

Evlerin inşasında sağlıklı çevrelerin tercih edilmesi, çevreyi bozmamak kadar önemlidir. Nitekim bir adam Hz. Peygamber'e gelerek, "Biz bir

[5] HM1445 İbn Hanbel, I, 168
[6] HM16716 İbn Hanbel, IV, 63
[7] D5237 Ebû Dâvûd, Edeb 156-157
[8] MK17116 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XIX, 419; BS9561 Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 84.
[9] D5237 Ebû Dâvûd, Edeb 156-157
[10] D2035 D2039 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96
[11] M3317 Müslim, Hac, 458
[12] B1833 Buhârî, Sayd, 9; M3324 Müslim, Hac, 458; M3302 Müslim, Hac, 445
[13] D2034 Ebû Dâvûd, Menâsik, 95-96
[14] D2037-D2038 Ebû Dâvûd, Menâsik, 95-96

dikkate alınması ve iskân talebinin yeni şehir ve yerleşim birimleri kurularak karşılanması gerekir. Bu anlamda Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra[26] Medine'ye hicret etmek isteyen bir bedevîye izin vermemiş ve ona kendi yurdunda oturmasını, orada çalışmasını tavsiye etmiştir.[27] Selimeoğulları'nın yerlerini terk ederek kendisine yakın olmak arzusu ile Medine Mescidi'nin yanı başında yerleşme isteklerini de geri çevirmiştir.[28]

Bilindiği gibi hac mevsiminde, Müslümanlar dünyanın her bir tarafından hac ibadetini yapmak üzere Mekke'ye gelmektedirler. Dolayısıyla hac mevsiminde Mekke'de olağanüstü nüfus yoğunluğu problemi görülebilmektedir. Hz. Peygamber özellikle hac ibadeti için gelenlerin bu ibadeti tamamladıktan sonra orada sadece üç gün ikamet etmelerine izin vermiştir.[29] Bu kısa vize süresi uygulamasının nedeni oradaki konut yetersizliği olabilir. Nitekim Mekke'de bazı evler, hacda yaşanan iskân problemini çözmek için Peygamber Efendimiz ve ilk iki halife döneminde 'ücretsiz birer misafirhane' olarak kullanılmıştır.[30]

O hâlde çeşitli nedenlerle nüfusu kendisine çeken şehirlere göç denetim altına alınabilir. Belli teşvik ve yönlendirmelerle nüfusun ülke geneline yayılması ve sağlıklı yerleşim birimlerinin kurulması sağlanabilir.

Ev yapmak, aile ve toplum hayatının bir gereğidir. Toplumlar coğrafi şartlara, yaşama tarzlarına ve mali güçlerine göre evler yaparlar. Bazıları barakalarda, bazıları mağaralarda, bazısı kayaları yontarak, kimisi de çelik ve betonarme evlerde otururlar. Durum ne olursa olsun her ev şehrin bir parçası olmak zorundadır.

Yeni bir ailenin evlilik yoluyla teşekkül etmesini 'ev-lendiler' şeklinde ifade edişimiz, aileyi bir ev çevresinde kümelenmiş bir birlik olarak görmemizdendir. Bizim kültürümüzde ev, yuvadır, baba ocağıdır, ailenin reisi evin direğidir. Ailenin annesi evin hanımıdır. Çocuklarımızın en çok zevk alarak oynadıkları oyun ev-ciliktir. Bizde ev, sadece kendi başına bir konut değildir. Ev, mahalleye açılan bir göz, aileyi bir araya toplayan yuvadır. Peygamber Efendimizin evle ilgili söz ve uygulamaları bizler için bir örnek teşkil etmelidir. Günümüzde ev hayatında çok odalar bir gereklilik, yüksek binalar da öyle. Fakat Allah Resûlü'nün yüksek binaların inşa edilmesi konusundaki çekincesi, insanın kendisini komşularından üstün görerek kibre kapılmasının, komşularını güneş ve temiz havadan mahrum bırakmasının önünü almak içindir. Bunda şehrin tevhid ruhuyla

[26] B2783 Buhârî, Cihâd, 1.
[27] B3923 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr 45; M4832 Müslim, İmâre, 87.
[28] B1887 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 11.
[29] B3933 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr 47; M3300 Müslim, Hac, 444
[30] İM3107 İbn Mâce, Menâsik, 102.

عَنْ عَمْرِو بْنِ الحَارِثِ قَالَ: مَا تَرَكَ النَّبِيُّ ﷺ إِلاَّ سِلاَحَهُ وَبَغْلَةً بَيْضَاءَ وَأَرْضًا بِخَيْبَرَ جَعَلَهَا صَدَقَةً.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلاَّ مِنْ ثَلاَثَةٍ إِلاَّ مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ."

عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ أَرَادَ بِنَاءَ الْمَسْجِدِ. فَكَرِهَ النَّاسُ ذَلِكَ وَأَحَبُّوا أَنْ يَدَعَهُ عَلَى هَيْئَتِهِ فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ مِثْلَهُ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:

"مَا مِنْ مُسْلِمٍ غَرَسَ غَرْسًا فَأَكَلَ مِنْهُ إِنْسَانٌ أَوْ دَابَّةٌ إِلاَّ كَانَ لَهُ صَدَقَةً."

larca bu şerefli hizmeti yerine getirdiler ve böylece kesilmeyen bir sevap pınarı oluşturdular.

İslâm, kendisine uyanlara sürekli iyiliği emrediyor, toplum içerisindeki zayıf ve düşkün kimselerin ellerinden tutmalarını istiyordu. Zira bir Müslüman, mânevî yardımlarının yanı sıra maddî olarak da mümin kardeşini düşünüp kollamak zorundaydı. Bu konu, Allah'ın rızasını kazanmış bir toplum tesis etmede o kadar önemliydi ki Kur'ân-ı Kerîm birçok âyetinde gücü yeten Müslümanlardan fakirlere yardım etmelerini istemiş, Sevgili Peygamberimiz de bu önemli düsturu her fırsatta müminlere tebliğ etmişti. Özellikle, *"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir."*[6] âyeti infak konusunda müminleri teşvik etmişti. Meselâ, Enes b. Mâlik'in üvey babası Ebû Talha,[7] söz konusu âyeti işittiği zaman, hemen Beyruhâ isimli bahçesini Allah yoluna bağışlamıştı. Ebû Talha, ensarın en zenginlerindendi. Beyruhâ isimli bahçesi ise onun en sevdiği bahçesiydi. Bu bahçe mescidin hemen karşısında yer alıyordu. Zaman zaman Resûlullah buraya gelir ve onun içindeki sudan içerdi. *"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz..."*[8] âyeti inince Ebû Talha da en sevdiği bahçesini Allah yolunda tasadduk ettiğini açıkladı. Efendimiz, *"Bu, kazandıran bir mal!"* diye takdirlerini ifade etti ve bu bahçeyi Ebû Talha'nın kendi hısım ve akrabaları arasında pay etmesini istedi.[9]

İnfak çeşitlerinden birisi belki de en kârlısı bir malı vakfederek ilelebet insanlığın istifadesine sunmaktı. Çünkü sadaka olarak verilen bir malın harcanıp tükenmesi söz konusu iken vakıflar, uzun süre ihtiyaç sahiplerine hizmet sunabiliyordu. Fakirlerin ihtiyaçları tükenmek bilmediğine ve kısa süreli yardımların ardından tekrar muhtaç duruma düştüklerine göre, onların dertlerine kalıcı bir çözüm üretilmesi noktasında vakfın işlevi son derece kıymetli idi. Belki de Sevgili Peygamberimiz Hz. Ömer'e, *"İstersen aslını vakfet, mahsulünü sadaka olarak dağıt."*[10] buyururken bu maslahatı gözetmişti. Nitekim Efendimiz de Uhud Savaşı'nda şehid olan ve mallarının tasarrufunu Allah Resûlü'ne bırakan, Yahudi iken İslâm'ı seçen güzide sahâbî Muhayrık'ın yedi parçadan oluşan mallarını vakfetmişti.[11]

Ayrıca Amr b. Hâris'in, "Peygamber (sav) (vefat ettiğinde) silahından, beyaz katırından, bir de sadaka olarak bıraktığı Hayber (Fedek) arazisinden başka bir mal bırakmadı."[12] şeklindeki sözlerinden de anlaşılacağı üzere Peygamber Efendimizin de vakfettiği bir arazi vardı. Hayber fethe-

[6] Âl-i İmrân, 3/92.
[7] RLS34 İbn Hıbbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, s. 34.
[8] Âl-i İmrân, 3/92.
[9] B5611 Buhârî, Eşribe, 13; B1461 Buhârî, Zekât, 44
[10] M4224 Müslim, Vasiyyet, 15; N3634 Nesâî, Ehbâs, 3.
[11] ŞYİ/173 Ömer b. Şebbe, *Târîhu Medîne*, I, 173.
[12] B2912 Buhârî, Cihâd, 86.

yazdığı hadis sahifesinin yanı sıra söz konusu vakfına o kadar çok değer veriyordu ki, "Hayatımda en çok hoşuma giden şey, şu es-Sahîfetü's-sâdıka ve Veht arazisidir." diyordu.[22]

Bazı sahâbîler ise evlerini aslının satılmaması ve hibe edilmemesi şartıyla çocuklarına vakfediyorlardı. Meselâ, Erkam b. Ebu'l-Erkam, İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanları barındıran Safâ tepesindeki evini oğullarına bağışlamıştı.[23] Nakledildiğine göre, Sa'd b. Ebû Vakkâs da evini kızına ve onun kız çocuklarına vakfetmiş; satılmamasını, hibe edilmemesini ve miras bırakılmamasını şart koşmuştu.[24]

Sahâbîlerin bağışladıkları vakıflar amaçlarına ulaşmıştı. Onlar, sahiplerinin vefatlarından sonra da yıllarca varlıklarını korudu. Nitekim İmam Şâfiî, sahâbîlere ait özellikle Medine ve Mekke'de sayılamayacak kadar çok vakfın bulunduğunu ve kendi döneminde de hâlâ varlığını sürdürdüğünü söylemektedir.[25] Rivayet edildiğine göre, ensar arasında sekseni aşkın sahâbî mallarını vakfetmişlerdi.[26]

Bazı sahâbîler gayri menkullerin yanı sıra, savaş aletlerini de vakfediyorlardı. Nitekim bazı Müslümanlar, ticaret için olduğu zannıyla Hâlid b. Velîd'in zırh ve savaş aletlerinin zekâtını vermediğini Allah Resûlü'ne söylemişler ancak Efendimiz işin doğrusunu şu ifadelerle açıklamıştı: *"Siz Hâlid'e zulmediyorsunuz. O, zırhlarını ve savaş aletlerini Allah yolunda vakfetti."*[27]

Sevgili Peygamberimiz, hem kendi arazilerini vakfederek hem de Hz. Ömer'e yaptığı tavsiyeyle vakıf anlayışını fiilî olarak başlatmış, *"İnsan ölünce şu üçü dışında amelleri(nin sevabı) kesilir: Sadaka-i câriye (faydası süregelen hayır), faydalanılan ilim, arkasından dua eden hayırlı evlât."*[28] buyurarak da bu işin ne kadar kârlı olduğunu ifade etmişti. Resûl-i Ekrem bize, ölümle birlikte amel defterinin kapanacağını, yalnızca bu üç amelin, deftere kaydedilmeye devam edeceğini haber vermişti bu sözleriyle. "Sadaka-i câriye", "faydası devam eden sadaka" anlamına geliyordu. Cami yaptırmaktan misafirhane, okul, çeşme, köprü yaptırmaya, ağaç dikmeye kadar kişinin kendisinden sonrakilerin faydasına yaptığı tüm ameller...[29] Bunlar kişi ölse de sevap kazanmasına vesile olacak amellerdi. İlim öğrenmek de aynı şekilde insanın kendisinden sonra kalıcı bir eser bırakmasına ve dolayısıyla amel defterine sevapların yazılmasına bir vesileydi. Bu da kitap yazarak, hayırlı öğrenciler yetiştirilerek, okullar, üniversiteler, araştırma merkezleri açarak kısacası kişinin kendinden sonrakilere ilmini aktarabileceği hayırlı çalışmalar yapması ile gerçek-

[22] DM505 Dârimî, Mukaddime, 43.
[23] ST3/242 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 243; NM6129 Hâkim, *Müstedrek*, VI, 2211 (3/503)
[24] ŞY1/236 Ömer b. Şebbe, *Târîhu Medîne*, I, 236
[25] AS9/41 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, IX, 41.
[26] AS9/41 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, IX, 41.
[27] M2277 Müslim, Zekât, 11. ŞN7/56 Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, VII, 56.
[28] M4223 Müslim, Vasiyye, 14.
[29] İM242 İbn Mâce, Sünnet, 20.

adına bile vakıf tesis ettiler. Hatta ilk fırsatta insanın aklına gelmeyecek, belki de ayrıntı olarak görülecek konulara bile dikkat edildi ve söz konusu açıkları kapatan vakıflar kuruldu. Bu vakıflar o kadar çeşitli, o kadar farklıydı ki bu durum gerçekten de bir Müslüman'ın hayata ve canlılara bakışındaki inceliğini ve mânevî âlemdeki derinliğini gösteriyordu.

Zamanla bir vakfın giderlerini karşılamak için çeşitli akarların gelirleri de ilgili vakfa bağlanır oldu. Vakıfların gelirleri arttıkça onlar sayesinde yatırım yapılan ilim, sanat, zanaat gibi birçok alanda gelişim sağlandı. Vakıflar aşsıza aş, iş arayana iş, evlenmek isteyene mutluluk kaynağı oldular. İlim yolcularına sınırsız bir imkân, sanatkârlara da huzurlu ortamlar sundular. Hastalar için bir yardım eli, yaşlılar için güzel bir dosttular. Yuvasız kuşlar için mükemmel bir barınaktı onlar. Dağdaki yırtıcı hayvanlar bile unutulmadılar.

Vakıf, gerçekten kutlu bir yoldu. Bu uğurda yapılacak en küçük bir hayrın kat kat karşılığının verileceğine hiç şüphe yoktu. Mahmûd b. Lebîd'in anlattığına göre, Hz. Osman (ra) bir mescidi yaptırmak istemişti. Ancak insanlar bundan hoşlanmayarak onu olduğu gibi bırakmasını istediler. Bunun üzerine Hz. Osman, Resûlullah'ın (sav) şöyle buyururken işittiğini nakletti: *"Kim Allah rızası için bir mescit yaparsa/yaptırırsa Allah da onun için cennette benzeri bir (ev) yapar."*[31]

Bu mescidin büyük bir mescit olması da gerekmiyordu. Resûlullah'ın ifade ettiği üzere, küçücük bir mescide dahi bu mükâfat verilmişti: *"Her kim kaya kuşu yuvası gibi veya daha küçük bir mescit yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar."*[32] Hz. Peygamber (sav) sadece mescit değil insanların istifadesine sunulan her türlü vakıf karşılığında büyük mükâfatlar verileceğini bildiriyordu: *"Bir Müslüman bir ağaç diker de onun mahsulünden bir insan yahut hayvan yerse muhakkak o yenilen şey, ağacı diken kimse için bir sadaka olur."*[33]

Hz. Peygamber'in ashâbını vakfa teşviki ve ashâbı ile birlikte çeşitli şekillerde vakıfta bulunarak kendilerinden sonraki nesillere örnek olmaları İslâm toplumunda vakıf geleneğinin yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. İslâm toplumunda sadaka-i câriye ile başlayan bu vakıf geleneği, zamanla Allah rızasını gözeten hayırseverlerin ortaya koydukları eser ve hizmetler ile bir vakıf medeniyeti hâline gelmiştir. Camiler, köprüler, okullar, üniversiteler açılmış, Müslüman olsun veya olmasın tüm insanların ihtiyaçları giderilmiş, açlar doymuş, evsizler başlarını sokacak bir yer bulmuş,

[31] M7471 Müslim, Zühd, 44.
[32] İM738 İbn Mâce, Mesâcid, 1, HM2157 İbn Hanbel, I. 242.
[33] B6012 Buhârî, Edeb, 27.

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ لاَ يَقْبَلُ إِلاَّ طَيِّبًا، وَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا أَمَرَ بِهِ الْمُرْسَلِينَ، فَقَالَ: ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾ وَقَالَ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾. ثُمَّ ذَكَرَ، الرَّجُلَ يُطِيلُ السَّفَرَ، أَشْعَثَ أَغْبَرَ، يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ، يَا رَبِّ! يَا رَبِّ! وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ، وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ، وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ، وَغُذِيَ بِالْحَرَامِ، فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ؟."

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"يَأْكُلُ الْمُسْلِمُ فِي مِعًى وَاحِدٍ، وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ."

عَنْ مِقْدَامِ بْنِ مَعْدِيكَرِبَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

"مَا مَلَأَ آدَمِيٌّ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنٍ، بِحَسْبِ ابْنِ آدَمَ أُكُلاَتٌ يُقِمْنَ صُلْبَهُ، فَإِنْ كَانَ لاَ مَحَالَةَ فَثُلُثٌ لِطَعَامِهِ وَثُلُثٌ لِشَرَابِهِ وَثُلُثٌ لِنَفَسِهِ."

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"طَعَامُ الْوَاحِدِ يَكْفِي الإِثْنَيْنِ، وَطَعَامُ الإِثْنَيْنِ يَكْفِي الأَرْبَعَةَ."

Beslenme alışkanlığını şekillendiren önemli unsurlardan birisi ve başta geleni, o bölgenin iklimine uygun olarak ekilip dikilen sebze, meyve, tahıl ve diğer yiyeceklerdir. Hz. Peygamber'in, hurma ağacını bereket açısından Müslüman bireye benzetmesi[2] ve evlerinde kuru hurma bulunmayanların aç kalmış sayılacağını belirtmesi,[3] iklim şartları gereği Medine'de en çok yetişen meyve olan hurmanın, Arap toplumu için taşıdığı hayatî önemi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda her ülkede yetişen çok çeşitli meyve, sebze ve tahıl ürünlerinin o ülke insanı için ayrı bir değere sahip olduğu ifade edilebilir. O hâlde her Müslüman, Yüce Allah'ın ihsan ettiği sayısız nimetlerin muhasebesini yapabilmeli, şükrünü eda edebilmeli ve böylece kıyametteki hesaptan alnı ak olarak çıkabilmelidir. Zira Efendimiz (sav) şöyle buyurmaktadır: *"Yemek yiyip Allah'a şükreden kimse, (sevap yönünden) oruç tutarak sabreden kimse gibidir."*[4]

Kur'an'da belirtildiği üzere, yenilebilecek gıdalarda aranan temel özellik, *"helâl ve temiz"* olmasıdır.[5] "Sofra" anlamına gelen "Mâide" sûresinin giriş kısmında yiyeceklerle ilgili temel konular ele alınmış, haram ve helâl olanlar açıklanmıştır.[6] İlgili âyetlerde ölmüş hayvan eti, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların eti gibi haram kılınan çeşitli yiyeceklerden bahsedilmekte, geri kalanların ise helâl olduğu ifade edilmektedir. Kaldı ki insanların çaresiz kalıp açlıktan ölme tehlikesi gibi bir durumla karşılaştıklarında haram olan yiyeceklerden bile az miktarda yiyebilmelerinde bir sakınca görülmemektedir.[7]

Hz. Peygamber (sav) de yiyeceklerin temiz ve helâl olmasına vurgu yapmıştır. Nitekim ashâbına şöyle seslenmiştir: *"Ey insanlar! Allah Teâlâ temizdir, ancak temiz olanı kabul eder. Allah, peygamberlerine emrettiği şeyleri müminlere de emretti."* buyurmuş ve ardından şu âyetleri okumuştur: *"Ey peygamberler! Temiz olan şeylerden yiyin, güzel işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim."*[8] *"Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin..."*[9] Sonra Resûlullah, (sav) uzun yolculuklar yapmış, üstü başı tozlanmış, saçı başı dağılmış, ellerini göğe uzatarak, *"Yâ Rab, yâ Rab!"* diye yalvarıp yakaran bir adamdan söz etmiş ve *"Fakat onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haramdı. Haram ile beslenirdi. Peki, böyle birisinin duası nasıl kabul edilsin?"* buyurmuştur.[10]

Efendimizin bu sözleri, yediği, içtiği ve giydiği haram olan, haram gıdalarla beslenen bir kimsenin, Allah rızası için yola çıksa ve bu uğurda çeşitli sıkıntılar çekse bile dualarının biraz zor kabul edileceğini bildirmektedir.

[2] B5448 Buhârî, Et'ime, 46.
[3] M5336 Müslim, Eşribe, 152
[4] T2486 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 43
[5] Bakara, 2/168; Mâide, 5/88; Enfâl, 8/69, Nahl, 16/114
[6] Mâide, 5/3-5.
[7] Bakara, 2/173.
[8] Mu'minûn, 23/51.
[9] Bakara, 2/172.
[10] M2346 Müslim, Zekât, 65; T2989 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 2

Burada duaların ve diğer ibadetlerin kabulü için helâl rızıkla beslenmenin ne denli önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda eğer işe haram karışıyorsa hac, umre ve benzeri yolculuklarda birçok sıkıntı ile karşılaşmak; namaz ve oruç gibi bedenî ibadetleri yaparken yorulmak; yığın yığın zekât ve sadaka vermek Allah katında bir anlam ifade etmeyecektir.

Yiyeceklerin helâl kazanç ile elde edilmiş olması, temiz olması kadar önemlidir. Helâl yoldan elde edilmeyen malın yenilmesi caiz değildir. Nitekim Allah Resûlü ile Hayber Seferi'ne çıkan Sa'lebe b. Hakem[11] bu sefer esnasında başından geçen bir olayı şöyle anlatıyor: "Biz düşmanın koyun sürülerinden birine rastlayıp yağmaladık. (Koyunları kesip ateşte pişirmek üzere) tencereleri hazırladığımız esnada Peygamber (sav) yanımıza gelerek tencereleri devirmemizi emretti ve ardından şöyle buyurdu: *"Şüphesiz ki yağmalanan mal helâl değildir."*[12] Allah Resûlü bu tavrı ile düşman dahi olsa başkasına ait olan malın, sahibinin haberi ve rızası olmaksızın yenilmesinin helâl olmadığını anlatıyordu.

Temiz ve helâl olan bir yiyeceğin insan sağlığına zarar vermeyecek tarzda tüketilmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Resûlullah (sav), ilk dönemde Mescid-i Aksâ'ya, kıble değiştikten sonra da Mescid-i Harâm'a yönelerek namaz kılma şerefine nail olan halası Ümmü'l-Münzir Selmâ bnt. Kays'a misafir olmuştu. Yakalandığı hastalıktan henüz kurtulmak üzere olan Hz. Ali de beraberindeydi. Hz. Peygamber, olgunlaşması için evin bir köşesine asılmış olan hurma salkımlarından yemeye başladı. Hz. Ali de yemek için ayağa kalktı. Bunun üzerine Resûlullah ona, *"Sakın ha! Sen hastalıktan yeni kurtuluyorsun."* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ali yarı ham olan hurmayı yemekten vazgeçti. Halası onlara arpa ve şalgam yaprağından yapılan bir yemek getirdi. Resûlullah bu yemeği göstererek, *"Ey Ali! İşte bundan ye. Bu senin için daha faydalıdır."* buyurdu.[13] Hz. Peygamber, tecrübesine dayanarak koruk hurmanın Hz. Ali'ye iyi gelmeyeceğini belirtti. Bu da yiyeceklerin tüketilmesinde beden sağlığına dikkat edilmesinin gereğini ortaya koymaktadır.

Sağlıklı yaşamak, insanın yedikleri ve içtikleri ile doğrudan alâkalıdır. Beslenmede, yenilen gıdalar kadar bu gıdaların niçin ve nasıl yendiği de önemlidir. Müslüman, yemek yemeyi bir tür ibadet gibi görüp kendisine bu nimeti veren Rabbine karşı daima şükretmeli, yediği yemeğin ibadetine, çalışmasına ve düşünmesine yardımcı olacağını bilerek yemelidir. Sadece doymak için yemek, midesini doldurmaktan başka gaye gütme-

[11] EÜ1/465 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 465
[12] İM3938 İbn Mâce, Fiten, 3
[13] D3856 Ebû Dâvûd, Tıb, 2; T2037 Tirmizî, Tıb, 1.

mek ve iştahının kölesi olmak, olgun bir Müslüman'a yaraşmaz. Nitekim Peygamber (sav), *"Mümin tek mide (iştah) ile kâfir ise yedi mide (iştah) ile yer."*[14] buyurmuştur.

Her konuda olduğu gibi beslenmede de ifrat ve tefritten kaçınmak, dengeli ve ölçülü olmak esastır. Hz. Peygamber'in yaşadığı memlekette daha çok sabah ve akşam olmak üzere iki öğün yemek yenmekteydi. Allah Resûlü, vücudun dirençsiz kalmaması için özellikle akşam yemeğinin ihmal edilmemesini isterken[15] dinç ve dayanıklı olmak için gereken gıdaların alınmasına işaret ediyordu. Nitekim Rahmet Elçisi, yolculukta oruç tutmayı iyi görmemiş, takatsiz kalanları fark edince oruçlarını bozdurmuştu.[16]

Bununla birlikte Peygamberimiz, aşırı yemekten de sakındırmış ve beslenme konusunda bir denge oluşturmaya gayret etmiştir. Doğru yeme alışkanlığının yerleşmesinde onun önerdiği şudur: *"İnsanoğlu, mideden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Halbuki birkaç lokma insanın belini doğrultmasına yeter. Eğer mutlaka dolduracaksa (midesinin) üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe ayırsın ve diğer üçte birini de nefes alıp vermek için boş bıraksın."*[17] Allah Resûlü bu ifadeleriyle çok yemenin insana güç vermediğini hatta kişiyi hantallaştırdığını belirtmektedir. İnsan tecrübesi de zaman içerisinde aşırı yemek yemenin kişinin zihnini, beden ve ruh sağlığını hatta hareket kabiliyetini olumsuz etkilediğini göstermiştir. Mideyi tıka basa doyurmanın tıbbî pek çok zararının olduğunun söylenmesi ve çok sayıda hastalığın kaynağı olarak dengesiz beslenmenin gösterilmesi, Hz. Peygamber'in bu konudaki tavsiyelerini daha da anlamlı kılmaktadır. Tembellik, uyuşukluk, rehavet ve aşırı şişmanlık gibi olumsuz hâllerin en çok görüldüğü kimseler, yediklerine ve içtiklerine dikkat etmeyen, canlarının çektiği her şeyi yiyenlerdir.

Kur'an'da da yeme içme konusunda aşırılığa kaçıp israf etmek yasaklanmış, Allah'ın bu şekilde hareket edenleri sevmediği bildirilmiştir.[18] İslâm, aşırı yemeyi israf olarak değerlendirdiği gibi Allah'ın verdiği nimetlerin hor görülüp uygun şekilde korunmamasından dolayı heder edilmesini de hoş karşılamamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in temizlenip yenme imkânı olduğu sürece, bir ekmek parçasının bile atılmasını istememesi bu bağlamda ele alınabilir.[19] Hatta Hz. Peygamber, içine yabancı madde düşen yiyeceklerin tamamını imha etmek yerine kirlenen kısmın atılmasını istemiş, temiz olan kısımlarının ise kullanılmasında bir sakınca görmemiştir.[20]

[14] B5396 Buhârî, Et'ime, 12; M5372 Müslim, Eşribe, 182.
[15] İM3355 İbn Mâce, Et'ime, 54.
[16] M2610 Müslim, Sıyâm, 90; N2298, N2305 Nesâî, Sıyâm, 56, 57
[17] T2380 Tirmizî, Zühd, 47.
[18] En'âm, 6/141; A'râf, 7/31.
[19] İM3353 İbn Mâce, Et'ime, 52.
[20] B235 Buhârî, Vudû', 67

İnsan sağlığını tehdit edebilecek ve tiksindirecek yiyeceklerin atılması israf kapsamında düşünülmemelidir. Çünkü özellikle gıda ürünlerinin üretildikleri ortamların, içinde saklandıkları kap ve ambalajların temiz olması gerekir. Peygamberimiz de kendisine ikram edilen hurmanın içinde kurt olup olmadığına bakmış, böylece alınacak gıdanın bir nevi kontrolünü yapmıştır.[21] Efendimiz, su ve süt gibi içecek kaplarının temizliğine dikkat edilmesini[22] ve ağızlarının kapatılmasını,[23] böylece içeceklerin korunmasını istemiştir. Ayrıca ağaçtan oyularak yapılmış şarap kaplarını ve içki içmede kullanılan çeşitli kapları kullanmayı yasaklamıştır.[24]

Görünüşte bireysel kabul edilebilecek yeme ve içme eyleminin, bir o kadar da toplumsal boyutu bulunmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz (sav), *"Bir kişilik yemek iki kişiye, iki kişilik yemek dört kişiye, dört kişilik yemek de sekiz kişiye yeter."*[25] başka bir rivayete göre ise, *"Bir kişinin yemeği iki kişiye, iki kişinin yemeği de dört kişiye yeter."*[26] buyurmaktadır. Buna göre, muhtaç durumda olanları unutarak bencillik yapıp yemeği tek başına yemek doğru bir davranış değildir. Nitekim davete icabet etmeyi Müslümanların birbirlerine karşı görevleri arasında sayan Hz. Peygamber (sav),[27] ihtiyaç sahiplerinin davet edilmeyip sadece zengin kimselerin çağrıldığı yemeği, "yemeklerin en kötüsü" olarak niteler.[28] İyilik yapmanın çeşitli yolları olduğuna dikkat çeken Hz. Peygamber, yapılan yemeğin suyunu fazla koyarak komşulara ikram etmenin de bunlardan biri olduğunu ifade eder.[29] Ayrıca, evine gidilerek yemeği yenilen ve suyu içilen kişilerin gönlünün alınmasını, yaptıklarını teşvik gayesiyle onlar için dua edilmesini ister; bunu bir nevi onları mükâfatlandırmak olarak görür.[30] Evinde misafir ağırlayan kimselere meleklerin dua edeceği müjdesini verir.[31]

Sevgili Peygamberimiz, yediklerini ama doymadıklarını söyleyenlere, toplu hâlde ve besmele çekerek yemek yemelerini tavsiye eder ve bunu yemeğin bereketi olarak adlandırır.[32] Gerek ailede gerekse toplumda birlik, beraberlik, dostluk gibi hasletler ortak değerlerin paylaşılmasıyla gelişir. Özellikle, bireyleri akşamdan akşama bir araya gelebilen günümüz aile yapılarında, en azından akşam yemeklerinin birlikte yenmesi bu yönden çok önemlidir

Hz. Peygamber, kokusunun başkalarını rahatsız etme ihtimalinden dolayı soğan, sarımsak ve pırasa gibi bazı yiyeceklerin, yenilmesini hoş karşılamadığı[33] gibi kendisinin de aynı sebeple bu tür yiyecekleri tercih etmediği olmuştur. Allah'ın Resûlü Medine'ye hicret ettiğinde, Ebû Eyyûb

21 D3832 Ebû Dâvûd, Et'ime, 42.
22 M650 Müslim, Tahâret, 90.
23 M5242 Müslim, Eşribe, 93.
24 M5114 Müslim, Edâhî, 37; N5559 Nesâî, Eşribe, 9.
25 M5368 Müslim, Eşribe, 179; İM3254 İbn Mâce, Et'ime, 1.
26 M5370 Müslim, Eşribe, 180.
27 M5388 Müslim, Libâs, 3.
28 B5177 Buhârî, Nikâh, 73; M3525 Müslim, Nikâh, 110.
29 T1833 Tirmizî, Et'ime, 30.
30 D3853 Ebû Dâvûd, Et'ime, 54.
31 D3854 Ebû Dâvûd, Et'ime, 54.
32 D3764 Ebû Dâvûd, Et'ime, 14.
33 M1252 Müslim, Mesâcid, 72; T1806 Tirmizî, Et'ime, 13.

el-Ensârî'nin evinde bir süre kalmış ve Ebû Eyyûb (ra) ona evinde pişen yemeklerden ikram etmiştir. Ebû Eyyûb bir gün yaptıkları sarımsaklı bir yemeği Peygamberimizin yemediğini anlayınca, sarımsağın haram olup olmadığını sormuş, Hz. Peygamber de, *"Hayır, ancak ben kokusundan dolayı ondan hoşlanmıyorum."* diye cevap vermiştir.[34] Bunun üzerine Ebû Eyyûb, "O hâlde senin hoşlanmadığın şeyden ben de hoşlanmıyorum." demiştir.[35] Bu tür yiyeceklerin kokusunu giderici bazı önlemler almak ya da bunları başkasının rahatsız olmayacağı ortamlarda yemek daha uygundur.

Yine hicretin yedinci senesinde yaşanan şu hadise Peygamberimizin sarımsağa karşı tavrını açık bir şekilde göstermektedir. Hayber Kuşatması Müslümanların zaferiyle son bulmuştu. Ashâb, bu kuşatma sırasında çoğu zaman karınlarını doyuracak bir şeyler bulmakta güçlük çekmişlerdi. Sahâbîler, Medine'ye dönüşte sarımsak ekili bir tarlaya uğramış, çok aç olduklarından karınlarını doyuruncaya kadar tarlanın ürününden yemişlerdi. Şehre girince doğrudan mescide gelmişler, hemen arkalarından mescide giren Hz. Peygamber hoş olmayan ağır bir sarımsak kokusu ile karşılaşmıştı. Bunun üzerine, Allah Resûlü, *"Bu kötü kokulu bitkiyi yiyen kimse mescide gelmesin!"* buyurdu. Ashâbın kendi aralarında "Bu bitki haram kılındı." diye konuştuklarını duyunca Hz. Peygamber şöyle dedi: *"Ey İnsanlar! Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi ben haram kılmış değilim. Fakat ben bu bitkinin kokusunu sevmiyorum."*[36]

İnsanların iştahlarının ve damak zevklerinin değişiklik arz etmesine rağmen bazı sahâbîlerin sırf Hz. Peygamber bir yemeği sevdi diye sevmeleri veya bir yemeği yemedi diye odan uzak durmaları, kişisel bir durumdur. Nitekim Hz. Peygamber'in bazen sevmediği bir yemek için, *"Bu yemek bizim yöremizde bulunmaz, onun için yemiyorum."*[37] demesi, helâl yiyeceklerle ilgili insanların kendisine uyup uymama konusunda serbest olduklarını göstermektedir. Hatta Peygamber Efendimizin yemediği yiyecekleri onun huzurunda yiyen sahâbîler olduğu gibi yemeyenler de olmuştur.[38]

Her insanın tabiatı gereği hoşlandığı yiyecekler olduğu gibi, hoşlanmadığı yiyecekler de olabilir. Bu kapsamda Hz. Peygamber'in ve ashâbının yedikleri gıdalarla ilgili rivayetlere baktığımızda arpa ekmeği, hurma, et, etli yemekler ve çorbalar, kabak yemeği, tavuk eti, zeytinyağı, çökelek, bal, sirke, kavun, helva gibi yiyeceklerin o dönemde sevilen gıdalar olarak ön plana çıktığı görülür. Hz. Peygamber'in bu yiyecek türlerinin bazısı için övücü ifadelerde bulunmuş olması ise[39] onun kişisel zevk ve mizacı

[34] M5356 Müslim, Eşribe, 170; T1807 Tirmizî, Et'ime, 13.
[35] M5356 Müslim, Eşribe, 170.
[36] M1256 Müslim, Mesâcid, 76.
[37] B5391, B5400 Buhârî, Et'ime, 10, 14.
[38] M5040 Müslim, Sayd, 47
[39] D3783 Ebû Dâvûd, Et'ime, 22; İM3305 İbn Mâce, Et'ime, 27; B5769 Buhârî, Tıb, 52, M5353 Müslim, Eşribe, 167

yanında içinde bulunduğu toplum ve coğrafyanın âdet ve alışkanlıklarıyla da yakından alâkalıdır.

Her toplum, kendi toplumsal şartlarına, iklimlerine ve imkânlarına göre ortak bir yemek alışkanlığı oluşturur. Bu, aynı zamanda toplumun ortak kimliğinin önemli göstergelerindendir. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen emir ve yasaklarla gerekse Hz. Peygamber'in tavsiyeleriyle, Müslümanlarda ilk dönemlerden itibaren yeni bir yemek alışkanlığı ve ahlâkı şekillenmiştir. Buna göre, her bir yiyeceğin Allah'ın ihsan ettiği bir nimet olmasından hareketle daima şükür ve minnet duygusuyla hareket edilmelidir. Ayrıca yiyeceklerin helâl ve temiz olması, helâl yoldan kazanılması, insan sağlığına zarar vermeden dengeli ve ölçülü tüketilmesi ve başkalarıyla paylaşılması gibi hususlar, yemek kültürümüzü şekillendiren en önemli kriterler olarak karşımızda durmaktadır.

İÇECEKLER
İÇTİĞİMİZ SUDAN DA MESULÜZ

عَنِ الضَّحَّاكِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَرْزَمٍ الأَشْعَرِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِنَّ أَوَّلَ مَا يُسْأَلُ عَنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَعْنِي الْعَبْدَ مِنَ النَّعِيمِ أَنْ يُقَالَ لَهُ أَلَمْ نُصِحَّ لَكَ جِسْمَكَ وَنُرْوِيكَ مِنَ الْمَاءِ الْبَارِدِ."

Dahhâk b. Abdurrahman b. Arzem el-Eşa'rî'nin Ebû Hüreyre'den işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet gününde bir kul nimetlerden hesaba çekilirken ona ilk önce sorulacak olan, 'Bedenini sağlıklı kılmadık mı? Susuzluğunu soğuk su ile gidermedik mi?' denilmesidir."

(T3358 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 102)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ... فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

"إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ طَعَامًا فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ! بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَأَطْعِمْنَا خَيْرًا مِنْهُ. وَإِذَا سُقِيَ لَبَنًا فَلْيَقُلِ: اللَّهُمَّ! بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَزِدْنَا مِنْهُ فَإِنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ يُجْزِئُ مِنَ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ إِلاَّ اللَّبَنُ."

عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ قَالَ:

"الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَطْعَمَنَا وَسَقَانَا وَكَفَانَا وَآوَانَا فَكَمْ مِمَّنْ لاَ كَافِيَ لَهُ وَلاَ مُئْوِيَ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"مَا أَسْكَرَ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرَامٌ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

"كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ."

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz yemek yediğinde, 'Allah'ım, bu yemeği bize bereketli kıl ve bize ondan daha iyisini yedir!' desin. Ona süt ikram edildiğinde ise 'Allah'ım, bunu bize bereketli kıl ve bize bundan daha fazlasını ver!' desin. Zira hem yiyecek hem içecek yerine geçen sadece süttür."*

(D3730 Ebû Dâvûd, Eşribe, 21)

Enes (b. Mâlik) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) yatağına uzandığında şöyle dua ederdi: *"Bizi yedirip doyuran, bizi içirip kandıran, (her konuda) bize yeten ve bizi sığındıran Allah'a hamdolsun. İhtiyaçlarını karşılayacak ve sığınacak bir yeri olmayan nice kimseler vardır!"*

(M6894 Müslim, Zikir, 64)

Câbir b. Abdullah'tan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır."*

(T1865 Tirmizî, Eşribe, 3; D3681 Ebû Dâvûd, Eşribe, 5)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sarhoş eden her şey içkidir ve sarhoş eden her şey haramdır."*

(M5219 Müslim, Eşribe, 74)

Mekkeli Müslümanlar, Medine'ye hicret etmişlerdi. Medine'nin havası güzel olsa da suyu Mekkelilerin hoşlarına gitmemişti. Gıfâr kabilesinden bir kişinin Rûme adıyla bilinen tatlı su kaynağı vardı. Sahibi, bir testi suyu, bir ölçek hurma karşılığında satıyordu. Hz. Peygamber ona, *"Burayı cennetteki bir pınar karşılığında bana satar mısın?"* dedi. Adam, "Ey Allah Resûlü! Benim ve ailemin bundan başka hiçbir geçim kaynağı yok. Bu yüzden burayı satamam." karşılığını verdi. Bu olaydan haberdar olan Hz. Osman, su kaynağını otuz beş bin gümüşe satın aldı. Sonra doğru Resûlullah'a geldi ve şöyle dedi: "Ey Allah Resûlü! Ben onu satın alırsam, o suyun karşılığında cennette onun için bir pınar yaptığın gibi benim için de aynı şeyi yapar mısın?" Hz. Peygamber, *"Evet"* diye cevapladı. Bunun üzerine Hz. Osman, "Ben o kuyuyu satın aldım ve Müslümanların istifadesi için bağışladım." dedi.[1]

Mekke'de zemzem suyunu içmeye alışık olan Müslümanlar, Medine'ye hicret ettiklerinde, suları içmekte sıkıntı çektiler. Bu bölgede içme suyu, çoğunlukla kuyulardan sağlanmaktaydı. Ancak bu kuyuların suları kalite itibariyle birbirlerinden farklıydı. Hz. Peygamber, suyun temiz ve tatlı olmasına dikkat ediyor, her kuyunun suyunu içmiyordu.[2] Değişik kuyulardan Hz. Peygamber'e tatlı su getiriliyordu. Hatta Medine'ye iki günlük mesafede bulunan ve Büyûtü's-sükyâ denilen pınardan da su getirilirdi.[3]

Hz. Peygamber'in, Rûme kuyusunu satın almak istemesi, sadece kendisinin değil, ashâbının içtiği suyun da temiz ve tatlı olması yönündeki gayretlerini göstermektedir. Hz. Osman'ın tavrı ise bütün Müslümanlara örnek olacak niteliktedir.

Allah Resûlü'nün Mekke'deyken içmeye doyamadığı, oradan uzak kaldığı günlerde de özlemini çektiği su, zemzemdir. Hayatının son yıllarında onun Mekke'den zemzem suyu getirttiği rivayet edilir. Mekke'deki Süheyl b. Amr'a bir mektup yazarak mektubunu alır almaz kendisine Medine'ye zemzem göndermesini ister. Süheyl de derhâl iki kap dolusu zemzem gönderir Medine'ye, Kutlu Elçi'ye.[4]

İnsan da dâhil olmak üzere pek çok canlının özünü oluşturan su,[5] onların hayatta kalabilmesinde de en önemli etkendir. İçinde yaşadığımız dünya, su açısından fakir sayılmaz. Ancak bunun büyük çoğunluğunu

[1] MK1226 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 41; T3699 Tirmizî, Menâkıb, 18; N3638 Nesâî, Ehbâs, 4.
[2] N3638 Nesâî, Ehbâs, 4.
[3] D3735 Ebû Dâvûd, Eşribe, 22.
[4] MA9127 Abdürrezzâk, *Musannef*, V, 119
[5] Enbiyâ, 21/30

deniz sularının oluşturduğu, insanın içebileceği tatlı su kaynaklarının ise kısıtlı olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Günümüzde iklim değişiklikleri, kuraklık gibi nedenlerle su kaynaklarının giderek azalması, gelecekte susuzluk riskinin daha da artmasını gündeme getirmekte ve insanlığın ciddi su sıkıntısı yaşayacağının sinyallerini vermektedir. Bu da mevcut su kaynaklarının dikkatli kullanılması gerektiği gerçeğini hatırlatmaktadır. Özellikle dünyanın Afrika gibi çeşitli bölgelerinde insanların içecek su sıkıntısı yaşadıkları düşünülecek olursa su zengini ülkemizde bu nimetin değerinin bilinmesi ve bu konuda daha bilinçli davranılması gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber, kıyamet gününde nimetlerden hesaba çekilen kula öncelikle, *"Bedenini sağlıklı kılmadık mı? Susuzluğunu soğuk su ile gidermedik mi?"*[6] diye sorulacağını bildirmiştir.[7] Ayrıca Allah Resûlü, kendisine, *"O gün nimetlerden mutlaka hesaba çekileceksiniz."*[8] âyetinde geçen nimetlerin ne olduğu sorulduğunda, *"Hurma ve su."* cevabını vermiştir.[9] O hâlde bu nimetin bilinçli ve dikkatli kullanılması, akarsudan abdest alırken bile israf edilmemesi,[10] su kaynaklarının kirletilmemesi[11] insanlık yararına yönelik dinimizin koyduğu önemli prensiplerdendir.

Kutlu Nebî, sağlık açısından suyun tadına ve temizliğine dikkat ettiği kadar içme âdâbına da önem verirdi. Su içmeye "Besmele" ile başlamak, suyu bir yudumda değil arada nefes alarak dinlene dinlene içmek, nefes alırken su içilen kabı ağızdan uzak tutmak ve su içtikten sonra da Allah'a hamdetmek Hz. Peygamber'in su içme âdâbı olarak zikredilebilir.[12]

Hz. Peygamber'in gerek ayakta su içmeyi yasaklaması,[13] gerekse unutarak ayakta içen kimsenin içtiği suyu çıkarmasını istemesi[14] mutlak bir anlamda değil, o toplumun örf ve âdetine muhalefet bağlamında ya da sağlık ve edep açısından oturarak içilmesine alıştırmaya ilişkin nebevî bir tavsiye olarak değerlendirilmelidir. Nitekim bazı rivayetler Hz. Peygamber'in zemzemi kovadan ayakta olduğu hâlde içtiğini haber verirken[15] bazı rivayetler ise zemzem içerken onun deve üzerinde bulunduğunu anlatır.[16] O hâlde Hz. Peygamber'in suyu yerine göre ayakta içtiği, yerine göre de oturarak içtiği anlaşılmaktadır.

Zemzemi[17] ve duvarda asılı kapta bulunan suyu[18] ayakta içtiğine dair hadislerin oturarak içme imkânının olmadığı durumlar için geçerli olduğu da söylenmiştir. Bir defasında Hz. Ali, aldığı abdestten arta kalan suyu ayakta içmiş ve oğlu Hüseyin'in buna hayret ettiğini görünce, "Hayret etme, deden Peygamber'i (sav), benim yaptığımı yaparken gördüm."

6 T3358 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 102
7 T3358 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 102
8 Tekâsür, 102/8
9 T3356 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 102
10 İM425 İbn Mâce, Tahâret, 48; HM7065 İbn Hanbel, II, 221.
11 M656 Müslim, Tahâret, 95.
12 M6932 Müslim, Zikir, 89; DM2152 Dârimî, Eşribe, 20; İM3427 İbn Mâce, Eşribe, 23; T1885 Tirmizî, Eşribe, 13.
13 M5274 Müslim, Eşribe, 112; DM2159 Dârimî, Eşribe, 24.
14 M5279 Müslim, Eşribe, 116
15 M5281 Müslim, Eşribe, 118; HM2183 İbn Hanbel, I, 243.
16 B1637 Buhârî, Hac, 76.
17 M5280 Müslim, Eşribe, 117, B1637 Buhârî, Hac, 76.
18 DM2156 Dârimî, Eşribe, 23, HM27656 İbn Hanbel, VI, 376.

demiştir.[19] Bu nedenledir ki Hz. Ali, suyun ayakta içilmesini sakıncalı görmüyor ve suyu hem ayakta hem de oturarak içiyordu.[20] Yine müminlerin annesi Hz. Âişe ile Sa'd b. Ebû Vakkâs, insanın ayakta su içmesinde bir mahzur görmüyorlardı.[21]

Bütün bunlar göstermektedir ki suyun oturarak içilmesi daha uygun olmakla birlikte, bazı durumlarda ayakta içilmesinde bir sakınca yoktur. Kaynayan bir pınardan, akan dereden, yeraltındaki kuyudan, tarladaki testiden su içme şekli tabiatıyla hep aynı olmamıştır. Bu nedenledir ki Resûlullah, uygun bir kabın bulunmadığı bir ortamda havuza ağızlarını dayayarak su içen ashâbına, ellerini güzelce yıkamalarını ve sonra suyu avuçlarıyla içmelerini tavsiye etmiştir.[22] Su kaplarının içine bakmadan su içmeyi tasvip etmemiş, herhangi bir şeyin içine düşmesi veya girmesi ihtimaline karşı kapların ağızlarının kapatılmasını istemiştir.[23]

Diğer peygamberler gibi çocukluk döneminde sürü otlattığından olsa gerek Hz. Peygamber'in en sevdiği içeceklerden biri de süttü. Bölgenin doğa şartları, özellikle yolculuk sırasında bazen içecek bir yudum su bile bulmayı imkânsız kılıyordu. Böyle bir durumda yolcuların imdadına çoğu zaman sürüsünü otlatan bir çoban yetişiyordu. Peygamber Efendimiz ile Hz. Ebû Bekir Mekke'den Medine'ye hicret ederlerken yolda susamışlar; karşılarına çıkan çobanın kendilerine ikram ettiği süt ile susuzluklarını gidermişlerdi.[24]

Süt, bir taraftan insanın dünyaya geldikten sonra aldığı ilk gıda, diğer taraftan da İslâm'ın temiz ve sağlıklı beslenme ilkesine uygun en temel içeceklerdendir. Bebek için doğum sonrası beslenmede anne sütü büyük önem taşır. Çocuğun fizikî gelişim ve hastalıklara direnç açısından daha güçlü hâle gelmesini sağlar. Bu nedenledir ki Kur'an, annelerin çocuklarını iki yıl boyunca emzirmelerini tavsiye etmektedir.[25]

Ashâb, kendilerine misafir olan Hz. Peygamber'e, içecek bir şey istediğinde süt ikram etmeyi arzularlar; soğutmak ya da hafifletmek amacıyla o dönemin âdeti üzere süte bazen soğuk su ilâve ederlerdi.[26] Hz. Peygamber de kendisine hediye olarak getirilen sütten hem içer hem de yanında bulunanlara ikram ederdi.[27]

Sütün, hem yemek hem de suyun yerini tutan bir içecek olduğuna dikkat çeken Allah Resûlü, ashâbına şu tavsiyelerde bulunmuştu: *"Biriniz yemek yediğinde, 'Allah'ım, bu yemeği bize bereketli kıl ve bize ondan daha iyisini yedir!' desin. Ona süt ikram edildiğinde ise 'Allah'ım, bunu bize bereketli kıl ve bize bundan daha fazlasını ver!' desin. Zira hem yiyecek hem içecek yerine geçen*

[19] N95 Nesâî, Tahâret, 78
[20] HM1140 İbn Hanbel, I, 136.
[21] MU1687 *Muvatta'*, Sıfatü'n-nebî, 8
[22] İM3433 İbn Mâce, Eşribe, 25.
[23] M5244 Müslim Eşribe, 94, D3734 Ebû Dâvûd, Eşribe, 22
[24] B2439 Buhârî, Lukata, 12; M5238 Müslim, Eşribe, 90
[25] Bakara, 2/233
[26] B5612 Buhârî, Eşribe, 14
[27] B6452 Buhârî, Rikâk, 17.

sadece süttür."[28] Resûlullah (sav) yatağına uzandığında da şöyle dua ederdi: *"Bizi yedirip doyuran, bizi içirip kandıran, (her konuda) bize yeten ve bizi sığındıran Allah'a hamdolsun. İhtiyaçlarını karşılayacak ve sığınacak bir yeri olmayan nice kimseler vardır!"*[29]

Resûl-i Ekrem döneminde tercih edilen içeceklerden biri de şerbet idi. Kuru hurma ile kuru üzümün bir miktar suda ıslatılmasıyla elde edilen şerbet, Hz. Peygamber'in ve sahâbenin günlük içecekleri arasında yer almaktaydı. Hz. Peygamber, bu tür içeceklerin tatlı ve soğuk olanını tercih ederdi.[30]

Hz. Peygamber'in yemeklerin akabinde içtiği şerbet, kuru hurma ya da kuru üzümün sabahleyin bir kapta ıslatılmasıyla elde edilir, akşam olunca yemekten sonra kendisine takdim edilirdi. Aynı şekilde akşamleyin yapılan da ertesi sabah sunulurdu. Geriye kalan bozulmuşsa dökülür, bozulmamışsa bir başkasına ikram edilirdi. Böylece günde iki defa şerbet yapılır, sonra da kaplar yıkanırdı.[31]

Kuru meyvelerin ıslatılmasıyla elde edilen şerbet türleri yanında "bal şerbeti" de Hz. Peygamber'in sıklıkla içtiği içecekler arasında yerini almıştı. Bal şerbetini kendisi içtiği gibi[32] karın ağrısı gibi rahatsızlıkları bulunanlara da tavsiye etmişti.[33]

Sıcaktan dolayı şerbetlerin uzun süre bozulmadan kalması mümkün olmuyordu. Bunda şerbetin içine konulduğu kabın cinsi, büyüklüğü ve ağzının kapalı olup olmamasının etkisi büyüktü. Bu yüzden bozulup insan sağlığına zararlı hâle gelmeden önce kısa zamanda tüketilmesi gerekiyordu.[34] Nitekim bir defasında Hz. Peygamber'in oruç tuttuğunu bilen Ebû Hüreyre, iftar saatini bekleyip akşam olunca ona su kabağı içerisinde hazırlamış olduğu şerbeti götürerek, "Ey Allah Resûlü! Bugün oruçlu olduğunu öğrendim ve iftarını bu şerbetle açmanı arzuladım." dedi. Hz. Peygamber şerbeti eline aldı, ekşimiş ve keskinleşmiş olduğunu görünce Ebû Hüreyre'ye, *"Bunu al, bahçeye dök. Zira bu, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanların içkisi hâline gelmiş."* buyurdu.[35]

Bu bölgede şerbet, şıra, meyve suyu gibi içeceklerin hazırlanması ve saklanmasında genellikle küp, su kabağı, hurma ağacından oyulmuş ve ziftlenmiş kaplar kullanılmaktaydı. Bu kaplardaki sıvılar gerek kabın özelliğinden gerekse içeceğin yapılış şekline ve karışım durumuna göre kısa sürede bozulabiliyor, mayalanıp içki hâline gelebiliyordu. İçkinin haram kılınmasıyla birlikte Hz. Peygamber, bu kapları yasaklayıp onların yerine,

[28] D3730 Ebû Dâvûd, Eşribe, 21.
[29] M6894 Müslim, Zikir, 64.
[30] T1895 Tirmizî, Eşribe, 21.
[31] D3712 Ebû Dâvûd, Eşribe, 10.
[32] B5267 Buhârî, Talâk, 8; M3678 Müslim, Talâk, 20.
[33] B5684 Buhârî, Tıb, 4, M5770 Müslim, Selâm, 91.
[34] D3710 Ebû Dâvûd, Eşribe, 10, N5739 Nesâî, Eşribe, 56.
[35] N5707 Nesâî, Eşribe, 48; D3716 Ebû Dâvûd, Eşribe, 12

deriden yapılan tulumların kullanılmasını tavsiye etti.[36] İlk anda bu kapların kullanımının tamamen yasaklandığı sanıldı. İlerleyen zamanlarda ise yasağın, içeceklerle ilgili olduğu, söz konusu kapların başka amaçlar için kullanılmasında bir sakınca bulunmadığı anlaşıldı.[37]

Hz. Peygamber'in tercih ettiği içecekler arasında yer alan su, süt, bal şerbeti gibi doğal içecekler, cennet içecekleri arasında Kur'an'da da zikredilmektedir. *"Takva sahiplerine vaad olunan cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Rablerinden de bağışlama vardır..."*[38] Hz. Peygamber de aynı şekilde cennette su, bal, süt ve şarap denizleri olduğunu, bunlardan da ırmakların fışkıracağını belirtmiştir.[39] Cennet ehline Selsebil adlı bir suyun,[40] içenlere lezzet veren berrak cennet şaraplarının sunulacağı,[41] içerisine kâfur katılmış kadehlerden ve aktıkça akan pınarlardan içeceklerin ikram edileceği[42] bildirilmiştir. Ayrıca Allah Resûlü, cennette kendi havzının bulunduğunu ve bunun sütten daha ak, baldan daha tatlı, miskten daha hoş kokulu suyundan içenlerin bir daha asla susamayacağını haber vermiştir.[43]

Hz. Peygamber, temiz ve helâl olmak şartıyla, kendi zamanında yaygın olarak tüketilen her içeceği içmiş, bozulup ekşiyerek insan sağlığına zararlı hâle gelen içeceklerden uzak durmuştur. Sarhoş edici vasfı olan içecekleri ise haram kılınmadan önce dahi hiç ağzına almamıştır. İslâm'ın ilk yıllarında içki henüz haram kılınmamıştı. Araplar arasında eskiden beri içki kullanımı oldukça yaygındı. Hurmadan yaş ve kuru üzüme, tahıldan bala kadar pek çok gıda maddesinden içki yapılmaktaydı. Mekke'de yaş üzüm ve hurmadan elde edilen şarap, Medine'de ise kuru üzüm ve hurmadan elde edilen içki türleri vardı.[44] Hz. Peygamber ile birlikte sahâbeden bazıları zararlı olduğunu bildikleri için sarhoş edici içecekleri içmezlerdi. Bununla birlikte hakkında herhangi bir yasak olmadığı için bazı Müslümanlar içki içme alışkanlıklarını sürdürmekteydiler.[45]

Mekke'nin son yıllarında nâzil olan içki ile ilgili ilk âyette, *"Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki hem de güzel gıdalar edinirsiniz. İşte bunlarda da aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır."*[46] buyrularak hurma, üzüm ve diğer meyve sularının iki özelliğe sahip olduğu belirtildi. Biri insan için temiz bir rızık olma, diğeri ise mayalanınca alkole dönüşme özelliği idi. Fakat bu nimetten temiz ve sağlığa uygun rızık almak ile kendisine zevk verecek ve onu sarhoş edecek içkiyi içmek arasındaki seçim insana bırakıldı.

36 M5199 Müslim, Eşribe, 57; T1868 Tirmizî, Eşribe, 5.
37 M5114 Müslim, Edâhî, 37; D3698 Ebû Dâvûd, Eşribe, 7.
38 Muhammed, 47/15
39 T2571 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 27.
40 M716 Müslim, Hayız, 34; İnsân, 76/18
41 Sâffât, 37/46-47
42 İnsân, 76/5-6; Gâşiye, 88/12.
43 B6579 Buhârî, Rikâk, 53; M5989 Müslim, Fedâil, 36.
44 "İçki", *DİA*, XXI, 458.
45 B2375 Buhârî, Müsâkât, 13; M5127 Müslim, Eşribe, 1
46 Nahl, 16/67.

Daha sonra Medine'de nâzil olduğu rivayet edilen âyette ise içkinin birtakım faydaları olmakla birlikte, zararının faydasından daha çok olduğu belirtiliyordu.[47] Bu âyet, alkollü, sarhoş edici içkiler ve şans oyunları ile ilgili verilen ilk açık hüküm niteliğindeydi. Üçüncü aşamada ise müminlere sarhoşken namaz kılmaları yasaklandı: *"Ey iman edenler sarhoş iken –ne söylediğinizi bilinceye kadar– namaza yaklaşmayın."*[48] Bu âyet, bazı sahâbîlerin sarhoşken cemaatle namaza durmaları ve âyetleri yanlış okumaları üzerine inmişti.[49] Böylece bazı sahâbîler içkiyi tamamen bırakmışlar, bazıları da namaz dışındaki vakitlerde içki içmeye devam etmişlerdir.

Hz. Ömer, içkiye ilişkin hükmün açık bir şekilde tayin edilmesi yönünde dua eder hâle gelmişti[50] ve nihayet Allah Resûlü, *"Ey insanlar! Yüce Allah içkiyi kesinlikle reddetmiştir. Galiba Allah, içki hakkında bir hüküm indirecektir!"*[51] buyurdu. Ardından Kur'ân-ı Kerîm'in şu âyetleri nâzil oldu: *"Ey İman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir, bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"*[52] Böylece içki ve kumar kesin bir şekilde yasaklandı. Bunun üzerine Müslümanlar, evlerinde bulunan içkileri Medine sokaklarına döktüler.[53] Bu emir öylesine bir tesir meydana getirdi ki o günün şartlarında dokunulması yasak bir mal olarak kabul edilen yetimlere ait içkiler bile döküldü.[54]

İslâm, içkiyi haram kılarken diğer bazı hükümlerde olduğu gibi ikna edici ve tedrîcî bir metot takip etti; belli safhalardan sonra kesin yasaklama yoluna gitti. Artık içkinin içilmesi bir yana, ticaretinin yapılması da yasaktı.[55] Hatta üzerinde içki bulunan sofraya oturmak bile uygun değildi.[56] Buna dayanarak Müslümanların içki meclislerine katılmamaları, her durum ve şartta içkiye karşı tavır almaları, bulundukları mecliste içki içilmesini önlemeye çalışmaları, buna güçleri yetmiyorsa o tür toplantıları terk etmeleri gibi sonuçlara ulaşıldı. Bizzat Hz. Peygamber de doğrudan ya da dolaylı olarak içki ile ilgili olan, içki yapmak için meyveyi sıkan ve sıktıran, içen ve içki dağıtan, taşıyan ve taşıtan, satan ve satın alan, hediye eden ve parasını yiyen on sınıf kimseyi açıkça kınadı.[57]

İçkinin haram kılınmasını müteakip üzüm üreticileri Resûlullah'a geldiler ve ürettikleri üzümü ne yapmaları gerektiğini sordular. Hz. Peygamber üzümü kurutarak tüketilebilecekleri gibi kurusunu su ile ıslatarak şırasını içebileceklerini ve sirke yapabileceklerini belirtti.[58] Ayrıca ortala-

[47] Bakara, 2/219.
[48] Nisâ, 4/43.
[49] T3026 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4, D3671 Ebû Dâvûd, Eşribe, 1.
[50] T3049 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5, N5542 Nesâî, Eşribe, 1.
[51] M4043 Müslim, Müsâkât, 67
[52] Mâide, 5/90-91.
[53] B5583 Buhârî, Eşribe, 3; M5131 Müslim, Eşribe, 3.
[54] T1263 Tirmizî, Büyû, 37.
[55] B4543 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 52, M4046 Müslim, Müsâkât, 69.
[56] DM2124 Dârimî, Eşribe, 4; HM125 İbn Hanbel, I, 20.
[57] T1295 Tirmizî, Büyû', 59; D3674 Ebû Dâvûd, Eşribe, 2.
[58] N5738 Nesâî, Eşribe, 56; DM2140 Dârimî, Eşribe, 13.

ma üçte bir oranında azalıncaya kadar kaynatılarak pekmez olarak tüketilmesinde de bir sakınca yoktu.[59] Hz. Ömer, üzüm suyu yanında bal şerbetinin de kaynatılarak içilmesinin insan sağlığı açısından daha faydalı olduğu görüşündeydi.[60]

Medine yöresinde bilinmemekle birlikte, başka yerlerde arpa, darı gibi tahıllardan değişik adlarla da içki yapılmakta idi. Hz. Peygamber, hangi maddeden, ne amaçla üretilirse üretilsin sarhoş eden her şeyin haram olduğunu açıkladı[61] ve *"Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır."*[62] ilkesini getirdi. İçkinin insanın ruh ve bedeninde meydana getirdiği tahribatı çok iyi bildiği için Rahmet Elçisi Ebu'd-Derdâ'ya, *"İçki içme. Çünkü içki her kötülüğün anahtarıdır."* buyurmuştu.[63] Tedavi amacıyla içki kullandıklarını söyleyenlere ise, *"İçki ilaç değil, hastalıktır."* demişti.[64] Bu çerçevede memleketlerinin soğuk olması nedeniyle iş yaparken dirençli olmak için buğdaydan içki yapmak isteyenlere de izin vermedi.[65]

Hz. Ömer, içkinin yasaklanmasının hikmetlerinden birisini –Hz. Peygamber'in de ifade ettiği gibi– "aklı gidermesi", yani düşünme kabiliyetini yitirmeye sebep olması şeklinde izah etmişti.[66] Böylece içkinin hangi maddeden elde edildiğine değil sarhoş edicilik vasfına dikkat çekiliyordu. Zaten Hz. Peygamber de uyuşturucu özelliği olan maddelerin tamamının yasaklandığını açıklamıştı.[67] Hz. Âişe'ye göre de ekmekten ve sudan yapılmış olsa dahi sarhoşluk veren her şey haramdı.[68]

Hz. Peygamber, içki içip namaz kılan bir kimsenin namazının kabul edilmeyeceğini,[69] tevbe etmeden öldüğü takdirde de günahkâr olacağını belirtti.[70] Böylece o, içkinin, insanın ruh ve beden sağlığına verdiği zararlar yanında, uhrevî hayatına yönelik de birçok olumsuzluğu beraberinde getirdiğine vurgu yapıyordu.

Peygamberimiz, bütün uyarılarına rağmen ümmetten bazılarının, ileride değişik adlarla içkiler üretecekleri hatta bunları helâl sayacakları yolundaki endişesini dile getirmişti.[71] Zamanla sadece üzüm ve hurmadan yapılan içkinin haram, bunun dışındaki maddelerden yapılanların helâl olduğu şeklinde ortaya çıkan yaklaşımlar, bu endişeyi doğrular niteliktedir.

Yüce Allah, insanlara sayısız nimet ihsan etmiştir. Bunların içinde doğrudan içecek olarak kullanılanlar olduğu gibi meyveler, sebzeler, bal, çeşitli bitki ve tahıl ürünlerinden birtakım yöntemlerle imal edilen içecekler de bulunmaktadır. Genelde içecekler konusunda İslâm'ın temel yaklaşımı, sarhoş edici olup olmadıkları, insan sağlığına zararları bulunup

[59] N5723, N5724 Nesâî, Eşribe, 53.
[60] MU1553 *Muvatta'*, Eşribe, 5.
[61] M5217 Müslim, Eşribe, 72.
[62] T1865 Tirmizî, Eşribe, 3; D3681 Ebu Dâvûd, Eşribe, 5.
[63] İM3371 İbn Mâce, Eşribe, 1.
[64] M5141 Müslim, Eşribe, 12. DM2127 Dârimî, Eşribe, 6.
[65] D3683 Ebû Dâvûd, Eşribe, 5; HM18198 İbn Hanbel, IV. 232
[66] B5581 Buhârî, Eşribe, 2, M7560 Müslim, Tefsîr, 33
[67] D3686 Ebû Dâvûd, Eşribe, 5
[68] N5683 Nesâî, Eşribe, 48.
[69] T1862 Tirmizî, Eşribe, 1, N5673 Nesâî, Eşribe, 45
[70] M5218 Müslim, Eşribe, 73.
[71] D3689 Ebû Dâvûd, Eşribe 6; DM2132 Dârimî, Eşribe, 8

bulunmadığı yönündedir. Tabiatıyla her şeyde olduğu gibi içeceklerde de tazelik, sadelik ve doğallık esastır. Bu yüzden meyvelerden doğal yollarla elde edilen şıra, aroma gibi içecekler tercih edilmelidir. Kısacası İslâm, temiz ve helâl olan her içecekten faydalanmayı öngörmekte, alkollü ve insan sağlığına zararlı olanlardan da kaçınılmasını emretmektedir. Peygamberimizin belirttiğine göre, *"Sarhoş eden her şey içkidir ve sarhoş eden her şey haramdır.*[72] *Kim dünyada içki içer ve ona müptelâ iken tevbe etmeden ölürse âhirette (cennet şarabından) içemez."*[73]

[72] M5219 Müslim, Eşribe, 74.
[73] M5218 Müslim, Eşribe, 73.

SAĞLIK
EN BÜYÜK NİMET

قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بِأَرْضٍ فَلاَ تَقْدِمُوا عَلَيْهِ وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلاَ
تَخْرُجُوا، فِرَارًا مِنْهُ."

Abdurrahman b. Avf'ın işittiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Bir yerde veba hastalığının olduğunu işitirseniz oraya girmeyin. Bulunduğunuz yerde de veba hastalığı varsa ondan kaçarak oradan çıkmayın."
(D3103 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 6)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَا سُئِلَ اللَّهُ شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَنْ يُسْأَلَ الْعَافِيَةَ."

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مِحْصَنٍ الْخَطْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ –وَكَانَتْ لَهُ صُحْبَةٌ– قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "مَنْ أَصْبَحَ مِنْكُمْ آمِنًا فِي سِرْبِهِ مُعَافًى فِي جَسَدِهِ، عِنْدَهُ قُوتُ يَوْمِهِ، فَكَأَنَّمَا حِيزَتْ لَهُ الدُّنْيَا."

İbn Abbâs'ın (ra) naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İki nimet vardır ki insanların çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman."*

(B6412 Buhârî, Rikâk, 1)

İbn Ömer'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'tan, afiyet istenmesinden daha çok hoşuna giden bir şey istenmemiştir."*

(T3515 Tirmizî, Deavât, 84)

Seleme b. Ubeydullah b. Mihsan el-Hatmî'nin, sahâbî olan babasından rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sizden kim huzuru yerinde, bedeni sağlıklı ve günlük yiyeceği de yanında olarak güne başlarsa, sanki dünya nimetleri ona verilmiş gibidir."*

(T2346 Tirmizî, Zühd, 34)

Hálife Hz. Ömer, hicretin on yedinci senesi Rebîülâhir ayında tebaasının durumunu teftiş etmek üzere Şam bölgesine yani günümüzde Filistin, Ürdün ve Suriye'yi kapsayan geniş bölgeye doğru yola çıkmıştı. Beraberinde sahâbeden bir grup da vardı.[1] Hâlen Ürdün sınırları içinde yer alan Yermük yakınlarındaki Serğ köyüne vardığı zaman ordu komutanları Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve arkadaşları kendisini karşıladılar ve o bölgede veba salgını olduğunu haber verdiler. Hz. Ömer konuyu ashâb ile istişare etmeye karar verdi. İlk olarak muhacir sahâbîlerle görüştü. Bu grup oraya girmek veya geri dönmek hususunda anlaşmazlığa düştüler. Bazıları, "Bir iş için çıkmışsın, artık o işten geri dönmeni doğru bulmayız." derken, bir kısmı da "Beraberinde Resûlullah'ın arkadaşları ve diğer birçok insan var, bunca insanı böylesi bir vebanın üzerine götürmeni doğru bulmayız." dediler. Ardından ensarla görüştü. Onlar da muhacirler gibi Şam bölgesine girip girmeme konusunda ikiye ayrıldılar. Bunlardan sonra Hz. Ömer, Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye hicret eden Kureyş yaşlılarından mevcut olanları çağırdı. Çağrılan son istişare grubundan hiç kimse muhalefet etmeden Hz. Ömer'e ittifakla, "İnsanları geriye döndürmeni ve halkı bu veba tehlikesine atmamanın doğru olduğunu düşünüyoruz." dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer, insanlara şöyle bir duyuru yaptırdı:

"Ben sabahleyin bineğime binip geri döneceğim, siz de buna göre sabaha hazırlığınızı yapın!" Bunun üzerine Ebû Ubeyde b. Cerrâh Hz. Ömer'e, "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" dedi. Hz. Ömer, "Keşke bunu senden başkası söyleseydi! Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz. Söyle bakalım; şayet senin develerin olsa, iki yamacı olan bir vadiye otlatmak için indirsen, o yamaçlardan biri yeşillik, diğeri ise çorak olsa, sen develeri yeşillik yerde gütsen de Allah'ın kaderiyle, otsuz yerde de gütsen yine Allah'ın kaderi ile gütmüş olmaz mısın?" dedi. Büyük komutan bu söz üzerine ikna oldu.

Geniş kapsamlı istişare esnasında bilgin sahâbîlerden Abdurrahman b. Avf çıkageldi ve "Bu hususta Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu duymuştum: *'Bu hastalığın bir yerde çıktığını işittiğiniz zaman oraya girmeyiniz. Hastalık sizin bulunduğunuz yerde çıkmış ise ondan kaçmak için*

[1] AU21/383 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXI, 383.

sakın oradan dışarı çıkmayınız!'" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Allah'a hamdetti, sonra Şam bölgesine girmeden geri döndü.[2]

Peygamber Efendimiz ve sahâbenin olağanüstü durumlarda sağlık için aldıkları en önemli tedbirlerden biri bu olaydan da anlaşıldığı üzere günümüzde karantina olarak bilinen yöntemdir. Kutlu Nebî (sav) bulaşıcı hastalıkların varlığını kabul ediyor ve ona karşı tedbirler alıyordu. Sahâbenin en seçkin bilginlerinin böylesi bir konuda sağlığı korumanın diğer kamu yararlarından daha önce geldiğinde ve kader inancına aykırı olmadığında görüş birliğine varmaları dikkate değerdi.

Hz. Peygamber'in hastalığı bulaştıracağına inanılan cüzzamlıdan aslandan kaçar gibi kaçmayı emretmiş olması[3] ve o dönemde bilinen cüzzam ve diğer bütün kötü hastalıklardan Allah'a sığınması da[4] bu konudaki hassasiyetine işaret etmekteydi. Tedbir olarak hastalıklı bölgeye girilmemesini ve kimsenin o bölgeden dışarıya çıkmamasını tavsiye eden Hz. Peygamber bazen de hastalarla teması kesiyordu. Meselâ, bir defasında cüzzamlı bir kişi ile biatleşmesini sözle yapmış,[5] bulaşma ihtimalini dikkate alarak beden temasını uygun görmemişti. Ancak bir başka cüzzamlının elini tutarak yemeği kendisiyle birlikte yemesini sağlamış ve *"Allah'ın adıyla, Allah'a güvenerek ye!"* buyurmuştu.[6] Bu farklı uygulamaların arkasında yatan sebep tam olarak bilinmemekle birlikte, şartları ve muhatapları yakından bilen Hz. Peygamber'in hastalığın bulaşmasına karşı alınması gereken tedbir ile hastayı dışlamama arasındaki hassas dengeyi kurmuş olduğu muhakkaktır.[7] Kaldı ki Allah Resûlü'nün misafirin eline dokunması, ona hastalığı kapacak kadar uzun süre dokunduğu veya aynı kaptan yemek yediği anlamına da gelmiyordu.[8]

Yine insan sağlığını bulaşıcı hastalıklardan koruma bağlamında Hz. Peygamber, özellikle ağızdan çıkan tükürük zerrecikleri ve balgama karşı aldığı tedbirlerle belli bir eğitim ve disiplin sağlamıştı.[9] Nitekim kendisi de aksıracağı zaman ya eliyle ya da elbisesiyle yüzünü kapatarak[10] ağzından çıkan zerreciklerin etrafa dağılmasını önlemeye çalışırdı.

Ancak o dönemde yaygın olan kanaate göre, bulaşıcı olsun olmasın bütün hastalıkların kaynağı cin, büyü gibi tabiatüstü güçlerdi. Bir gün Peygamber Efendimiz bu anlayışı düzeltmek için ashâbına hitaben, *"Hastalıklar mutlaka bulaşır diye bir kayıt yoktur. Ölüler intikamları alınsın diye kabirleri başında baykuş kılığında beklemez. Yıldızlar yağmur yağdırma kudretinde değildir ve hastalıklarınızın sebebi karınlarınızın içinde peyda olduğunu*

[2] B5729 Buhârî, Tıb, 30, D3103 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 6
[3] B5707 Buhârî, Tıb, 19.
[4] D1554 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.
[5] M5822 Müslim, Selâm, 126
[6] T1817 Tirmizî, Et'ime, 19.
[7] TA5/438 Mubarekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, V, 438-439
[8] AU21/367 Aynî, *Umdetü'l kârî*, XXI, 367
[9] B417 Buhârî, Salât, 39
[10] T2745 Tirmizî, Edeb, 6.

düşündüğünüz yılanlar değildir."[11] buyurdu. Ancak sözün maksadını bilemeyen bir bedevî ayağa kalkarak, "Yâ Resûlallah! O hâlde develere ne oluyor ki kumda geyik gibi (sağlam dolaşır) iken uyuzlu bir deve gelip aralarına giriyor ve hepsine uyuz hastalığını bulaştırıyor?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Ya birinciye kim bulaştırdı?"* buyurdu.[12]

Bu söyleşiden de anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber, bulaşıcı hastalığın varlığını değil câhiliye zihniyetinden kaynaklanan yanlış inanışı reddetmişti. Allah Resûlü her şeyi yaratan Yüce Allah'ın bir hikmete binaen hastalıkları da yarattığını ve her şeyin O'nun bilgisi dâhilinde gerçekleştiğini ifade ediyordu. Çünkü hastalık her ne kadar bulaşıcı da olsa onun bir başlangıcı vardır ve bu başlangıcı yaratan da her şeyin yaratıcısı olan Allah'tır. Böylece Kutlu Nebî, görünen ve yaşanan hastalığın bulaşma gerçekliğini değil, bulaşmanın sebebine ilişkin müşriklerin taşıdıkları inancı nefyettiğini bildiriyordu.

Sağlığı korumanın diğer önemli bir yolu da temizlikti. Bunun için beden ve çevre temizliği önemli idi. Bu bağlamda namaz için abdest ve boy abdesti almak ibadet olmakla beraber insanın temiz kalmasının en önemli vesileleriydi. Bunlara ilâveten Hz. Peygamber bütün müminlerden düzenli olarak beden temizliği yapmalarını isteyerek[13] bütün yönleriyle sağlıklı bir toplum oluşturmayı hedeflemişti.

Çevre temizliği bağlamında Efendimizin, *"Evlerinizin önünü ve civarını temiz tutunuz."*[14] ve *"Rahatsızlık veren şeyi yoldan kaldırmak, sadakadır."*[15] buyurması, bazen bizâtihi mescidi temizleyerek[16] bunu uygulaması, *"Lânete sebep olan şu üç şeyi yapmaktan; su kaynaklarına, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan sakınınız."*[17] buyurması, bu konuya verdiği önemi göstermektedir.

Yiyecek ve içeceklerin temiz olması da sağlık açısından önemli idi. Allah Resûlü'nün yiyecek ve içecek kaplarının taşınması esnasında üzerlerinin örtülmesini emretmesi,[18] su saklama kaplarının kapalı tutulmasını istemesi,[19] özellikle temiz sulardan içmeye özen göstermesi,[20] temizliğin en temel unsuru olan suyu insanlara ulaştırmaya teşvik etmesi[21] bu yönde aldığı bazı tedbirlerdir.

Düzenli beslenme de sağlığı korumanın en önemli şartlarındandı. Bu bağlamda Kutlu Nebî az yemek yemenin, mideyi yormamanın sağlığı koruma açısından önemli olduğunu vurgulamak için şöyle buyurmuştur: *"Âdemoğlu, midesinden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Halbuki birkaç lokma*

[11] M5794 Müslim, Selâm, 106.
[12] M5788 Müslim, Selâm, 101.
[13] B6297 Buhârî, İsti'zân, 5; M1963 Müslim, Cum'a, 91.
N5 Nesâî, Tahâret, 5.
[14] T2799 Tirmizî, Edeb, 41
[15] B2989 Buhârî, Cihâd, 128
[16] B405 Buhârî, Salât, 33; M7514 Müslim, Zühd, 74
[17] D26 Ebû Dâvûd, Tahâret, 14
[18] M5242 Müslim, Eşribe, 93
[19] M5255 Müslim, Eşribe, 99
[20] D3735 Ebû Dâvûd, Eşribe, 22.
[21] D1682 Ebû Dâvûd, Zekât, 41.

âdemoğlunun belini doğrultmaya yeter. Eğer mutlaka bu miktarı geçecekse, midesinin üçte biri yemeğe, üçte biri içeceğe ve diğer üçte biri de (boş kalarak) nefes alıp vermeye ayrılmış olsun."[22] Benzer bir şekilde iyileşme sürecindeki hastalara da ağır yemekler yerine hafif gıdalarla beslenmelerini tavsiye etmiştir.[23]

Allah Resûlü'nün sağlığı korumak için diğer bir tavsiyesi de dinlenmeye ve uyumaya teşvik etmesiydi. Uyku hem beden hem ruh sağlığı açısından temel insanî ihtiyaçlardandır. Hz. Peygamber de, kendi hayat tarzını örnek göstererek geceyi hiç uyumadan ibadetle geçirmek isteyenlerin uygulamalarını hoş karşılamamıştır.[24] Düzenli olmayı tavsiye eden Hz. Peygamber, yatsı namazından önce uyumayı, namazdan sonra da sohbet ederek oturmayı hoş görmemiştir.[25] Kendisi ise ilim meclisleri ve ihtiyaç duyulan çeşitli konularda müzakere için uyanık kaldığı zamanlar hariç, gece uykusuna erkenden başlamış fakat bütün geceyi uykuda geçirmeyerek teheccüde kalkmayı da ihmal etmemeyi tavsiye etmiştir.[26] *"Gece ibadetine kalkmak için kaylûleden yararlanın."*[27] buyuran Peygamber Efendimiz "kaylûle" diye adlandırdığı kısa gündüz uykusuyla günün yorgunluğunu üzerinden atmayı alışkanlık edinmiş, sonra günlük işlerine devam ederek[28] bu hususta da örnek olmuştur.

Bu tedbirlere ilâveten Allah Resûlü sağlığın kıymeti ve önemi hususunda birçok tavsiyede bulunmuştur. Özellikle insanların sıhhatlerinin kıymetini takdir etmeleri anlamında, *"İki nimet vardır ki insanların çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman."*[29] buyurmuş, hastalık gelmeden önce sağlığın kıymetini bilmek gerektiğini söylemiştir.[30] Bu bağlamda, *"Yedi şey gelmeden önce (salih) ameller işlemede acele edin! Ne bekliyorsunuz? Her şeyi unutturan yoksulluğu mu, azdırıp saptıran zenginliği mi, sıhhati bozan hastalığı mı, bunaklaştıran ihtiyarlığı mı, ansızın geliveren ölümü mü, beklenenlerin en şerlisi olan Deccâl'i mi? Yoksa kıyameti mi? Ki kıyamet (hepsinden) daha dehşetli ve daha acıdır."*[31] şeklindeki nebevî uyarı son derece dikkat çekicidir.

Resûl-i Ekrem, *"Allah'tan, afiyet istenmesinden daha çok hoşuna giden bir şey istenmemiştir."*[32] buyurmuş, sağlık ve afiyet hususundaki talebini dualarına da yansıtmıştır. Meselâ bunlardan birisi, *"Allah'ım, bedenimi, gözlerimi ve kulaklarımı koru!"*[33] şeklindeki duasıdır. Arka arkaya üç gün duanın en faziletlisini soran bir kişiye de cevap olarak, *"Rabbinden dünya ve âhirette lütuf ve afiyet iste."* buyurmuş ve eklemiştir: *"Bu iki değere sahip olduğunda dünya ve âhirette kurtuluşa erersin."*[34]

[22] T2380 Tirmizî, Zühd, 47.
[23] D3856 Ebû Dâvûd, Tıb, 2.
[24] B6134 Buhârî, Edeb, 84.
[25] D4849 Ebû Dâvûd, Edeb, 27.
[26] T3549 Tirmizî, Deavât, 101.
[27] İM1693 İbn Mâce, Sıyâm, 22
[28] M6055 Müslim, Fedâil, 83; D1086 Ebû Dâvûd, Salât, 218.
[29] B6412 Buhârî, Rikâk, 1.
[30] NM7846 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 341.
[31] T2306 Tirmizî, Zühd, 3.
[32] T3515 Tirmizî, Deavât, 84.
[33] D5090 Ebû Dâvûd, Edeb, 101.
[34] İM3848 İbn Mâce, Dua, 5.

Hz. Peygamber, Müslüman olanlardan bazılarına, önce namaz kılmayı, ardından da şu duayı öğretirdi: *"Allah'ım, beni bağışla, bana merhamet eyle, beni dosdoğru yola ilet, bana sıhhat ver ve beni rızıklandır!"*[35] Hz. Ömer'in oğlu Abdullah da hastalık için sağlıktan vakit ayırmayı yani sağlıklı iken hastalanabileceğini düşünerek sıhhatli ânı değerlendirmeyi, ölüm için de hayatta iken hazırlık yapmayı tavsiye etmiştir.[36] Hz. Peygamber söz konusu hassas dengenin özünü, bir oturmada zenginlik hakkında yapılan yoğun tartışmalar üzerine şu sözleriyle açıklamıştır: *"Takva sahibi bir kimse için zenginliğin sakıncası yoktur. Ama takvalı kimse için sağlık, zenginlikten; gönül hoşnutluğu da diğer nimetlerden daha hayırlıdır."*[37]

Allah'tan sağlık ve afiyet istemek güzel bir davranış olduğu gibi verilen bu nimetler için şükrederek hastalık ve musibet anlarında sabır göstermek de yapılması gereken bir davranıştır. Çünkü şükretmek, Allah'a inanmanın bir gereği olduğu gibi[38] verilen nimetin devamı için de önemlidir.[39]

Kutlu Nebî'nin öğretisinde insanın her anında sağlık ve afiyet yönünde çaba göstermesi esas olmakla birlikte, kişinin başa gelen hastalık ve musibetlerden dolayı isyan etmemesi ve bu durumlarda Allah'a bağlılığını ifade etmesi gereği de vurgulanmıştır. Peygamber Efendimiz sıkıntı hâlinde sabredenler için, *"Müminin başına bir sızı veya bir meşakkat, bir hastalık, bir hüzün, hatta kendini üzen bir keder gelirse bunlar onun günahlarına kefaret olur."*[40] buyurur. Yine Hz. Peygamber, müminin şükür ve sabır hâlini şöyle anlatır: *"Müminin durumu ne ilginçtir! Her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum yalnız mümine mahsustur. Başına sevinecek bir hâl geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı gelecek olursa ona da sabreder; onun için bu da hayır olur."*[41]

Kur'ân-ı Kerîm'de insana sağlık ve afiyet verildiği gibi dert ve sıkıntıların da verilebileceği, bunun neticesinde bazı insanların ümitsizliğe kapılarak nankörlük gösterdikleri, bazılarının ise sabredip salih amel işlemeye devam ederek Allah'ın mağfiretine kavuşacakları belirtilmektedir.[42]

Peygamber Efendimiz, tarih boyunca en büyük sıkıntıların peygamberler ve salih insanlar tarafından yaşandığını haber vermiştir.[43] Ancak bu durum onlarda ümitsizliğe, yılgınlığa ve isyana yol açmamıştır. Bu örnek insanların bela, musibet ve hastalıklara birer imtihan gözüyle baktıkları Kur'an'da anlatılmaktadır. Söz gelimi Eyyûb Peygamber'in başına bir dert geldiği[44] ve bu derdinden dolayı, *"Rabbim, bana zarar dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin."*[45] şeklinde, şikâyet etmeden, hayâ ile dua

[35] M6850 Müslim, Zikir, 35.
[36] B6416 Buhârî, Rikâk, 3.
[37] HM23545 İbn Hanbel, V, 372.
[38] Bakara, 2/172.
[39] İbrâhîm, 14/7.
[40] M6568 Müslim, Birr, 52.
[41] M7500 Müslim, Zühd, 64.
[42] Hûd, 11/9-11
[43] HM1481 İbn Hanbel, I, 173.
[44] Enbiyâ, 21/84.
[45] Enbiyâ, 21/83.

ettiği belirtilmektedir. Rivayetlerde Hz. Eyyub'un hastalığının on sekiz yıl sürdüğü ve bu süre içinde iki kişi hariç bütün akraba ve arkadaşlarının onu terk ettiği anlatılmaktadır.[46] Onun hastalıklara karşı sabır ve metanetini Allah Teâlâ şöyle övmektedir: *"Biz onu sabredici bulduk. Ne iyi kuldu o! Gerçekten Allah'a yönelirdi."*[47] Yine Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Eyyub'a mükâfat olarak şifa verilip dertlerinden arındırıldığı haber verilmektedir.[48]

Allah, ölümle sonuçlanan hastalıklara yakalananlara da kendi katında büyük mükâfat verecektir. Nitekim hadislerde doğum esnasında vefat eden kadınların, boğulanların, yananların,[49] karın ağrısından ve vebadan ölenlerin[50] şehit mertebesinde olacakları bildirilmiştir. Bu açıdan bakıldığı takdirde hastalıklara karşı Allah'a isyan etmenin, "Benim günahım neydi?" diye sızlanarak şikâyet etmenin asıl hastalık ve musibet olduğu anlaşılabilir. Bunun için insanlar, sağlık ve afiyetin değerini bilerek hareket etmeliler, hastalığın da Allah'ın bir imtihanı olduğunu unutmamalıdırlar. Herhangi bir hastalığa yakalandıklarında müminler, *"Her hâlükârda Allah'a hamdolsun!"*[51] diyerek Kutlu Nebî'ye tâbi olacaklardır.

Mümin, diliyle Rabbine şükrettiği gibi eylemleriyle de şükretmesini bilmelidir. Peygamber Efendimiz şükrün yanı sıra musibetlerden korunmak için sadaka vermeyi de tavsiye etmiş, hatta her eklem için sadaka verilmesi gerektiğini belirtmiştir.[52] Bu hususta Resûlullah'ın tavsiyesi gayet özlüdür: *"Hastalarınızı sadaka ile tedavi ediniz."*[53]

Nebevî tıp, insanın ruh ve bedenden meydana geldiğini kabul eden bakış açısından hareketle, hastalıkları maddî ve mânevî olarak ikiye ayırarak ruhî hastalıklara karşı da koruma tedbirleri alınması için çeşitli tavsiyeler ve uygulamalar göstermektedir. Ruhî tedbirlerin birincisi Allah'ı her an kalbinde ve yanında hissetme duygusu olan iman, ikincisi ise Yaratıcı'yla kolaylıkla kurulabilen iletişim anlamına gelen duadır. İman, insanın Yaratıcı ile olan bağı olduğu için kişinin sıkıntılara karşı dirençli olmasını sağlar ve onun ruhî boşluğa düşmesine mani olur. Bu anlamda Peygamber Efendimiz, iman edenleri dert ve hastalık durumunda yıkılıp kırılmayan yeşil ekine, inkâr edenleri de sert bir rüzgâr karşısında kökünden devrilen bir ağaca benzeterek[54] imanın insanı güçlü kılan etkisine işaret etmiştir. Dua, insana direnç ve kuvvet vermektedir. Çünkü dua, insan ruhunu beslemekte, ona güven, metanet ve azim aşılamakta, onu güçlendirmektedir.

İnsan sağlığı ancak tüm boyutlarıyla önlem alındığı takdirde korunabilir. Aksi takdirde bedenini temiz tutan bir insan, temiz bir çevre veya

[46] MK22177 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXV, 283.
[47] Sâd, 38/44.
[48] Sâd, 38/44
[49] N3196 Nesâî, Cihâd, 48.
[50] M4941 Müslim, İmâre, 165.
[51] İM3803 İbn Mâce, Edeb, 55.
[52] D5242 Ebû Dâvûd, Edeb, 159-160.
[53] BS6689 Beyhakī, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 542
[54] B7446 Buhârî, Tevhîd, 31.

temiz su içme imkânı bulamıyorsa sağlığını istenilen şekilde koruyamaz. Gıda ve beslenmesinde temizliğe dikkat ettiği hâlde alkollü içecekler, sigara ve uyuşturucu gibi maddeler kullanıyorsa yine sağlıklı olması mümkün değildir. Bütün bu imkânlara sahip oldukları hâlde, gerilim altında bunalıma düşme gibi daha çok asabi sorunlarla boğuşan insanların da sağlıklı olmaları düşünülemez. Bu yüzdendir ki Peygamberimiz sağlığın muhafazası bağlamında doğru beslenmenin yanı sıra bedensel, çevresel ve ruhsal açılardan da birçok tedbirin alınmasını tavsiye etmiş, sağlıklı bireylerden oluşan sağlıklı bir toplum arzulamıştır. Zira onun bizlere ifade buyurduğu üzere, *"Sizden kim huzuru yerinde, bedeni sağlıklı ve günlük yiyeceği de yanında olarak güne başlarsa, sanki dünya nimetleri ona verilmiş gibidir."*[55]

[55] T2346 Tirmizî, Zühd, 34.

AĞIZ ve DİŞ TEMİZLİĞİ
PEYGAMBERLERİN ORTAK SÜNNETİ

عَنْ أَبِى أَيُّوبَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ الْحَيَاءُ وَالتَّعَطُّرُ و السِّوَاكُ وَالنِّكَاحُ."

Ebû Eyyûb'un naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Dört şey peygamberlerin sünnetlerindendir: Utanma duygusu, güzel koku sürünmek, misvak kullanmak ve evlenmek."
(T1080 Tirmizî, Nikâh, 1)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
"قَدْ أَكْثَرْتُ عَلَيْكُمْ فِي السِّوَاكِ."

عَنِ الْمِقْدَامِ بْنِ شُرَيْحٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ قُلْتُ بِأَيِّ شَيْءٍ كَانَ يَبْدَأُ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ بَيْتَهُ؟ قَالَتْ: بِالسِّوَاكِ.

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ."

عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي عَتِيقٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"السِّوَاكُ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ."

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Diş temizliği konusunda size çok telkinde bulunduğumu (biliyorsunuz)!"*

(N6 Nesâî, Tahâret, 6)

Mikdâm b. Şureyh'in naklettiğine göre, babası (Şureyh b. Hânî) şunları anlatmıştır: "Âişe'ye, 'Peygamber (sav) evine girdiği vakit ilk önce ne yapardı?' diye sordum. 'Misvak kullanırdı.' dedi."

(M590 Müslim, Tahâret, 43)

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetime sıkıntı verecek olmasaydım, onlara her namaz vaktinde misvak kullanmalarını emrederdim."*

(D47 Ebû Dâvûd, Tahâret, 25; T23 Tirmizî, Tahâret, 18)

Abdurrahman b. Ebû Atîk, babası aracılığıyla Hz. Âişe'den şunu nakletmiştir: Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Misvak ağzı temizler, (ağzı temizlemek de) Allah'ı hoşnut eder."*

(N5 Nesâî, Tahâret, 5)

Artık vakit tamamdı. Yolculuk emareleri iyice belirmişti. Resûlullah (sav) mübarek başını sevgili eşi Hz. Âişe'nin göğsüne yaslamış, Rabbine kavuşmayı bekliyordu. Bu sırada huzura, Hz. Âişe'nin kardeşi Abdurrahman girdi. Elindeki misvak Resûlullah'ın dikkatini çekmişti. Eşini çok iyi tanıyan Hz. Âişe, onun misvakı almak istediğini anlamıştı. "Onu senin için alayım mı?" diye sordu. Resûl-i Ekrem, "Evet." dercesine başını salladı. Hz. Âişe kardeşinden misvakı aldı ve onu Âlemlerin Efendisi'ne vermek istedi. Ancak Allah Resûlü'nün misvakın ucunu yumuşatacak kadar dahi gücü yoktu. Bu sefer Âişe, "Onu senin için (ıslatıp) yumuşatayım mı?" diye sordu. Allah Resûlü'nün mübarek başları yine hareket etti. "Evet." diyordu.[1] Belli ki artık dil sükûta başlamış, gözler konuşuyordu. Maksat anlaşılmıştı. Hz. Âişe hemen misvakın ucunu kesti, ezip yumuşattı ve onu Resûlullah'a uzattı.[2] Allah Resûlü misvakı aldı ve onu ağzında gezdirdi. Ebedî âleme giderken bile dişlerini temizliyordu. Bir taraftan da, *"Lâ ilâhe illâllâh! Gerçekten de ölümün sıkıntıları var."* diyordu.[3]

Bütün hayatı boyunca ashâbına temizliğin önemini vurgulamıştı Hz. Peygamber. Hayatının son anlarında da ümmetine temizliği öğütlüyordu. Özellikle de ağız ve diş temizliğini.

Temizlik, kişinin maddî ve mânevî kirlerden arınması, iç ve dış dünyasının temiz olması anlamlarına gelir. Temizliğe oldukça önem veren ve elbisemizden çevremize kadar her şeyi temiz tutmamızı isteyen dinimizde, temizlik bir kısım ibadetlerin şartı olduğu gibi sağlıklı yaşamın da olmazsa olmazlarındandır. İnsan fıtratında bulunan temiz olma isteği aynı zamanda kişinin kendisine, diğer insanlara ve Rabbine karşı saygısını gösterir. Ağız ve diş temizliği de insanın fıtratına uygun olan bu temiz olma isteğinin bir parçasıdır. Hz. Peygamber diş temizliğinin fıtrattan olduğunu bildirmiş[4] ve şöyle buyurmuştur: *"Dört şey peygamberlerin sünnetlerindendir: Utanma duygusu, güzel koku sürünmek, misvak kullanmak ve evlenmek."*[5]

"Bir şeyi ovalamak" anlamına gelen "sivâk" kelimesinden türeyen "misvak", erâk isimli ağacın dallarından elde edilen ve ağız temizliği için

[1] B4449 Buhârî, Meğâzî, 84
[2] B4438 Buhârî, Meğâzî, 84, HM26879 İbn Hanbel, VI, 274
[3] B4449 Buhârî, Meğâzî, 84
[4] M604 Müslim, Tahâret, 56
[5] T1080 Tirmizî, Nikâh, 1; HM23978 İbn Hanbel, V, 422

kullanılan aletin ismidir. Hadislerde "sivâk" ve "misvak" kelimeleri genellikle aynı anlamda kullanılmaktadır.

Günümüzde diş çürüklerinin birçok hastalığın sebebi olduğuna dair tıbbî değerlendirmeler dikkate alındığında diş bakımının insan sağlığı açısından önemi açıktır. Tıbbî veriler hastalıkların birçoğunun ağzımızla doğrudan ilgili olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Bu nedenle tedaviye ağızdan başlanması gerektiği sıkça ifade edilmektedir.

Ağız ve diş bakımı, insanın kişisel sağlığı açısından önemlidir. Allah Resûlü'nün sağlıkla ilgili tavsiyelerinin çoğu bugün koruyucu hekimlik denen hastalığı engelleyici tedbirlerin alınmasına yöneliktir. Ağız bakımı ile ilgili tavsiyeleri de bu yöndedir.

İnsanoğlunun, hastalık gelmeden önce sağlığının değerini bilmesi gerektiğine işaret eden Hz. Peygamber,[6] ağız ve diş temizliği konusundaki titizliği ile Müslümanlara örnek olmuştur. Bazı sahâbîler, özellikle oruçluyken Peygamber Efendimizin günde kaç defa dişlerini misvakladığını sayamadıklarını söylemişlerdir.[7] Allah Resûlü gün içerisinde birçok kez diş bakımı yapar, bu konudaki hassasiyetini *"Diş temizliği konusunda size çok telkinde bulunduğumu (biliyorsunuz)!"*[8] şeklinde dile getirirdi.

Ashâb-ı kirâmın beyanlarına göre, Peygamber Efendimiz dişlerini temizlemek üzere geceleyin birkaç kez misvaklardı.[9] Gece teheccüd namazı kılmak için her kalkışında namazdan önce mutlaka misvak kullanırdı.[10] Müminlerin annesi Hz. Âişe'nin anlattığına göre, "Hz. Peygamber'in (sav) abdest suyu ve misvakı yatmadan önce (hazırlanıp belli bir yere) konurdu. Gece kalkınca önce tuvalet ihtiyacını giderir sonra da dişlerini temizlerdi."[11] İbn Abbâs da "Resûlullah'ın (sav) geceleyin ikişer rekât namaz kıldığını, her iki rekâttan sonra ağız ve diş temizliği yaptığını" belirtiyordu.[12] Peygamber Efendimiz sadece gece uykusundan kalktığında değil, gündüz uykusunun ardından da mutlaka abdestten önce dişlerini temizlerdi.[13]

Ağız ve diş bakımının kişisel yararları yanında toplumu ilgilendiren bir başka boyutu da vardır. Şöyle ki mümin kendisi ile ünsiyet kurulabilen yani dostluk geliştirilebilen kişidir.[14] Kendisiyle barışık olan müminin, Rabbi ile arasındaki ilişki nasıl pak ve nezih ise, insanlarla ilişkileri de yakın ve samimi olmalıdır. Bunu sağlamak için mümin, görünüşüne ve temizliğine dikkat etmesi gerekir. Ağız kokusu ve bakımsız dişlerin hoş olmayan görüntüsü insanları rahatsız eder. Bu durum, özellikle ailede bir-

[6] NM7846 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 341.
[7] HM15766 İbn Hanbel, III, 446.
[8] N6 Nesâî, Tahâret, 6; B888 Buhârî, Cuma, 8.
[9] N1705 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 39.
[10] B1136 Buhârî, Teheccüd, 9; M593 Müslim, Tahâret, 46.
[11] D56 Ebû Dâvûd, Tahâret, 30.
[12] İM288 İbn Mâce, Tahâret, 7.
[13] M596 Müslim, Tahâret, 48.
[14] HM9187 İbn Hanbel, II, 400.

birleriyle sıkı ilişki içerisinde bulunan fertlerin arasındaki ünsiyeti zedeleyici bir etki yapmaktadır.

Allah Resûlü ağız ve diş temizliği konusunda gösterdiği titizlikle, hayatın büyük bir bölümünü birlikte geçirdiği eşlerine karşı nezaketi elden bırakmazdı. Şureyh b. Hâni şöyle anlatmıştı: "Âişe'ye, 'Peygamber (sav) evine girdiği vakit ilk önce ne yapardı?' diye sordum. 'Misvak kullanırdı.' dedi."[15] Onun evine gelenler bu durumu müşahede edebiliyordu. Ebû Musa el-Eş'arî, "Bize bir binit temin etmesi için Resûlullah'ın yanına gittik. Onu, dilinin üstünü misvak ile temizlerken gördüm." demişti.[16]

Aile içerisinde sağlanan bu ünsiyet toplumun diğer bütün birimlerine de taşınmalıdır. Allah Resûlü, *"Size ne oluyor da benim yanıma dişleriniz sararmış bir hâlde misvak kullanmadan geliyorsunuz?"*[17] sözleriyle Müslüman kişinin görünüşüyle ve temizliği ile kendisine dikkat etmesi gerektiğini söyler. Böylece genel temizliğin bir parçası olan ağız ve diş temizliğinin toplum içine çıkılırken uyulması gereken önemli bir kural olduğunu hatırlatır. Örneğin cuma namazı gibi insanların toplu hâlde ifa ettiği ibadetlere giderken ağız ve diş temizliğine dikkat edilmelidir. Nitekim Resûlullah (sav) bir cuma günü hutbeden cemaate şöyle hitap etmiştir: *"Ey Müslüman topluluğu! Bu, Allah'ın bayram kıldığı bir gündür. O hâlde gusledin. Yanında koku olan kimsenin onu sürünmesinde sakınca yoktur. Misvak kullanın."*[18] Bir başka sefer Resûlullah'ın (sav) huzuruna ihtiyaç sahibi iki kişi gelmiş, bunlardan birisi Allah Resûlü'ne durumlarını arz etmek için konuşmaya başlamıştı. Ancak konuşan şahsın ağzı kokuyordu. Peygamberimiz, konuşan kişinin ağzından kötü koku gelince ona, *"Misvak kullanmıyor musun?"* sorusunu yöneltmişti.[19]

Resûlullah (sav), ashâbına ağız ve diş temizliği alışkanlığını kazandırmak için elinden geleni yapıyordu. Onun uyarı ve tavsiyeleri sonuç vermişti. Ashâb-ı güzîn de aynı hassasiyeti göstererek Resûlullah'ı örnek aldılar. Cüheyneli sahâbî Zeyd b. Hâlid, misvakını kâtiplerin kulaklarına kalem koydukları gibi koyarak namaza katılırdı. Namaza başlamadan misvakını kullanır, sonra onu yerine koyar ve namaza dururdu.[20] Hz. Ali de şu tavsiyede bulunurdu: "Ağızlarınız Kur'an'ın yollarıdır. Onun için misvak kullanın."[21] Misvak ile amaçlanan sadece diş temizliği olsa, Peygamber Efendimiz iki üç defa ile yetinebilirdi. Ama onun, *"Ümmetime sıkıntı verecek olmasaydım, onlara her namaz vaktinde misvak kullanmalarını emrederdim."*[22] sözü, ağız temizliğinin Yüce Allah'a ibadetle bütünleşen mânevî yönüne dikkat çekmekteydi. Namaz kılarken Allah'ın huzurunda olmanın, O'na

[15] M590 Müslim, Tahâret, 43; D51 Ebû Dâvûd, Tahâret, 27
[16] D49 Ebû Dâvûd, Tahâret, 26; M592 Müslim, Tahâret, 45
[17] HM15741 İbn Hanbel, III, 444
[18] MU144 Muvatta', Tahâret, 32
[19] HM2409 İbn Hanbel, I, 268
[20] T23 Tirmizî, Tahâret, 18; HM22026 İbn Hanbel, V, 194.
[21] İM293 İbn Mâce, Tahâret, 7
[22] D47 Ebû Dâvûd, Tahâret 25; T23 Tirmizî, Tahâret, 18

yalvarıp yakarmanın, O'nun kelâmını okumanın gereği olan hürmet ve muhabbet, ağız temizliğini zorunlu kılmaktaydı. Belli ki Resûlullah (sav) Rabbinin huzuruna tertemiz çıkmak için elinden geleni yapıyordu. "...*Şüphesiz Allah çok tevbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever.*"[23] âyet-i kerimesinde de işaret edildiği üzere Rabbinin rızasını kazanmak için her huzura çıkışında ağız temizliğini ihmal etmiyordu. Bir keresinde bunu açıkça dile getirmişti: "*Misvak kullanın. Çünkü misvak, ağzı temizler, (ağzı temizlemek de) Allah'ı hoşnut eder. Cebrail bana her gelişinde diş temizliğini o kadar çok tavsiye etti ki bana ve ümmetime bunun farz olacağından korktum. Ümmetimi zora sokmaktan korkmasaydım misvakı onlara farz kılardım...*"[24]

Resûl-i Ekrem Efendimiz, misvakla ilgili aldığı emirlerden sonra Allah'ın ağız ve diş temizliğiyle ilgili bir âyet indireceğini düşünmeye bile başlamıştı.[25] Uhud'da şehid olan ve meleklerin yıkadığı sahâbî olarak bilinen Hanzala'nın oğlu Abdullah b. Hanzala'nın[26] anlattığına göre Resûlullah, abdestli olsun olmasın her namaz için abdest almakla emrolunmuştu. Ancak bu ona zor gelince her namaz için abdest almak yerine misvak kullanmakla emrolundu.[27] Böylece ağız temizliği abdestin yerine konarak bir anlamda mânevî arınmanın bir parçası sayılmıştı. "*Misvak kullanarak kılınan namazın misvaksız namaza üstünlüğü yetmiş kattır.*"[28] şeklindeki hadis ise ağız temizliğinin faziletini gösteriyor ve buna teşvik ediyordu.

"*Misvak bulamadığınız zaman parmaklar misvak yerine geçer.*"[29] buyuran Hz. Peygamber, muhtemelen bu temizliğin, dönemin kısıtlı imkânları ve hayat standardıyla ilişkili olarak mümkün olan en kolay şekilde gerçekleştirilmesini istemişti. Aslında misvak ağız temizliği için sadece bir araçtı. Önemli olan dişlerdeki yemek kırıntılarının temizlenmesi, böylelikle kişinin hem kendini iyi hissetmesi hem de çevresindekileri rahatsız etmemesiydi. Bu durumda Allah Resûlü'nün misvak kullanmakla ilgili ısrarlı tavsiyelerinden asıl kastının ağız ve dişleri temizlemek olduğu anlaşılmaktadır. Bu temizlik, birçok hususiyetleri bulunan misvakla yapılabildiği gibi şartlara göre parmaklarla, macunla, fırçayla ve daha başka araçlarla da yapılabilir.

Ağız ve diş temizliği sayesinde maddî ve mânevî birçok rahatsızlığın önüne geçilebilir. Temiz olmadan Allah'a huzur içinde ibadet edilemeyeceği gibi insanlarla sağlıklı sosyal ilişkilerin de kurulamayacağı mâlûmdur. Halbuki bir tebessümü, güler yüzü sadaka olarak kabul eden İslâm dini[30] beşerî ilişkilere büyük önem vermektedir. Toplumsal

[23] Bakara, 2/222.
[24] İM289 İbn Mâce, Tahâret, 7; N5 Nesâî, Tahâret, 5
[25] HM2799 İbn Hanbel, I, 308.
[26] TK14/436 Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XIV, 436.
[27] D48 Ebû Dâvûd, Tahâret, 25.
[28] HM26871 İbn Hanbel, VI, 272
[29] ME6437 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 288
[30] T1956 Tirmizî, Birr, 36.

bir varlık olan insan, ağız temizliğine dikkat etmesi sayesinde konuşma, gülme gibi durumlarda rahat hareket edeceği gibi nezih bir görünüme de kavuşacaktır.

İnsanın duygu ve düşüncelerini söze dökme, dolayısıyla hem Yüce Allah'a hem de insanlara kendisini ifade etme yolu olan ağız, en kıymetli organlarımızdan biridir. Bu sebeple misvak ve benzeri yöntemlerle maddî bakımdan temizlendiği gibi yalandan, çirkin ve boş sözlerden arındırılarak da mânevî bakımdan temiz tutulmalıdır. Kısacası her anlamda temiz bir ağız, Cenâb-ı Hakk'ın rızasına ulaşmaya vesile olacaktır.

BEDEN BAKIMI ve TEMİZLİĞİ

BEDENİNİN SENİN ÜZERİNDE HAKKI VAR!

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ لاَ يَقْبَلُ إِلاَّ طَيِّبًا..."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ey insanlar! Allah temizdir ancak temiz olan şeyleri kabul eder..."
(M2346 Müslim, Zekât, 65)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"حَقٌّ لِلَّهِ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ أَنْ يَغْتَسِلَ فِي كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ يَغْسِلُ رَأْسَهُ وَجَسَدَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ كَانَ لَهُ شَعْرٌ فَلْيُكْرِمْهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"الْفِطْرَةُ خَمْسٌ: الْخِتَانُ، وَالْإِسْتِحْدَادُ، وَنَتْفُ الْإِبْطِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الْأَظْفَارِ."

عَنْ أَبِي بَرْزَةَ الْأَسْلَمِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لَا تَزُولُ قَدَمَا عَبْدٍ [يَوْمَ الْقِيَامَةِ] حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ عُمْرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ وَعَنْ عِلْمِهِ فِيمَا فَعَلَ وَعَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَا أَنْفَقَهُ وَعَنْ جِسْمِهِ فِيمَا أَبْلَاهُ."

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her yedi günde bir saçını ve bedenini yıkayarak banyo yapması, Allah'ın bütün Müslümanlar üzerindeki bir hakkıdır."*

(M1963 Müslim, Cum'a, 9; B897 Buhârî, Cum'a, 12)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Saçı olan ona iyi baksın, özen göstersin."*

(D4163 Ebû Dâvûd, Tereccül, 3)

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Beş şey fıtratın (yaratılışın) gereğidir: Sünnet olmak, avret bölgesindeki kılları temizlemek, koltuk altındaki kılları temizlemek, bıyığı kısaltmak, tırnakları kesmek."*

(B6297 Buhârî, İsti'zân, 51; M597 Müslim, Tahâret, 49)

Ebû Berze el-Eslemî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Kıyamet gününde) hiçbir kul, ömrünü nasıl ve nerede tükettiği, ilmi ile ne yaptığı, malını nereden kazanıp nerede harcadığı ve bedenini ne uğruna yıprattığı sorulmadıkça bir yere kıpırdayamayacaktır."*

(T2417 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 1)

Söyleyeceklerini benzetmelerle dile getirmekten hoşlanırdı. Hayatın içinden örnek durumlar çıkarır, vermek istediği bildiriyi herkesin anlayacağı düzeyde o örnekler üzerinden açıklardı. Dinleyen, onun (sav) dediğini asla unutmaz, söz konusu işi veya davranışı her yapışında zevkle anımsardı.

Bir gün ashâbına arınmışlıktan bahsediyordu. Namazla dirilmeyi, kendine gelmeyi, bedenen ve ruhen temizlenmeyi ve var oluşun tadına varmayı anlatıyordu.

"Bir düşünün bakalım." dedi. *"Evinizin önünde bir nehir olsa ve günde beş defa o suya girip çıksanız üzerinizde kir diye bir şey kalır mı?"* Onun sözlerini pür dikkat dinleyenler için cevap çok kolaydı: "Hayır yâ Resûlallah, onun kirinden hiç iz kalmaz." Beklediği cevabı alan Hz. Peygamber, maksadını hemen aktardı: *"İşte beş vakit namaz da böyledir; Allah onunla hataları silip süpürür."*[1]

Allah Resûlü, abdest ve namaz örneğiyle aslında hem beden hem de ruh temizliğine dikkat çekiyordu. Bir hadisinde "namazın anahtarı" olarak ifade ettiği temizliğin,[2] her namaz vaktinden evvel günde beş kez abdest ile sağlandığını düşündüğümüzde, bedenin ne kadar saf ve temiz, ruhun da nasıl huzur dolu olacağını takdir etmemiz zor olmayacaktır.

İslâm dininin temeli temizliktir. İslâm'ın doğasında ruhun arınması kadar bedenin paklığını da gerektiren iki yönlü bir temizlik anlayışı vardır. Müslümanlık, ruhu temizlemeye odaklanıp bedenin bakımını göz ardı etmeyi onaylamadığı gibi sadece beden temizliğiyle yetinip ruhu göz ardı etmeyi, ona gereken özeni göstermemeyi de kabul etmez. Hz. Peygamber'in (sav), *"Temizlik/abdest, imanın yarısıdır."*[3] ifadesi de abdestle arınmanın hem beden hem de ruh temizliği açısından önemine işaret etmektedir. Şöyle ki iman ve ibadetler, mânevî temizliği sağlarken su, bedeni hem maddî hem mânevî kirlerden arındırır. Ruh ve beden temizliğinin birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini anlamak için Resûl-i Ekrem'e (sav) daha peygamberliğinin başında vahyedilen şu ilâhî sese kulak vermek yeterlidir: *"Ey örtünüp bürünen! Kalk da uyar! Rabbini yücelt. Elbiseni temizle. Pisliklerden (putlardan) uzak dur."*[4] Bu ilâhî hakikati, *"Ey insanlar! Allah temizdir ancak temiz olan şeyleri kabul eder..."*[5] *"Allah güzeldir, güzel olanı sever."*[6] hadisleriyle dile getiren

[1] B528 Buhari, Mevâkîtu's-salât, 6; M1522 Müslim, Mesâcid, 283

[2] D618 Ebû Dâvud, Salât, 73; T3 Tirmizi, Tahâret, 1.

[3] M534 Müslim, Tahâret, 1; T3517 Tirmizi, Deavât, 85

[4] Müddessir 74/1-5

[5] M2346 Müslim, Zekât, 65

[6] M265 Müslim, İmân, 147

Resûlullah, Müslüman'ın, ahlâkıyla olduğu kadar maddî görünümüyle de çevresine "hoş" bir intiba bırakması gerektiğine işaret etmiştir.

Bu nebevî hakikatleri bâkî kılmak için yazılan hadis kitaplarında, "Îmân" konularından hemen sonra "Tahâret" yani "Temizlik" bahsinin ele alınmış olması, Müslüman toplumlarda temizlik bilincinin yerleşmesini sağlamıştır. Hz. Peygamber'in bıraktığı sünnet mirası, mümininin bu vazifesini nasıl yerine getireceğini gösteren örnek ve tavsiyelerle doludur.

Resûl-i Ekrem (sav), ayrıntılarına varıncaya kadar kişisel temizliğin nasıl yapılacağını "tıpkı bir baba gibi"[7] ashâbına özenle öğretmiş, bakımlı bir bedene sahip olmaları için günlük, haftalık ve daha geniş aralıklı birtakım temizlik işlemlerini yapmalarını öğütlemiştir. Bu işlemlerin başında el ve ağız temizliği gelmektedir. Gün içinde süt içtikten sonra ağzını suyla çalkalamayı alışkanlık hâline getiren[8] Hz. Peygamber, *"Yemeğin bereketi, yemekten önce ve sonra (elleri ve ağzı) yıkamaktır."*[9] buyurmuş, böylece yemeğin bedene faydalı olması açısından öncesinde ve sonrasında ellerin ve ağzın mutlaka yıkanması gerektiğine işaret etmiştir. *"Elinde yemek artığı veya kokusu olduğu hâlde, onu yıkamadan uyuyup da (uykusu esnasında) başına (haşere gibi) bir zarar gelen kimse, bundan dolayı sadece kendisini suçlasın."*[10] diyen Efendimiz (sav), yediklerinin artıklarını vücudundan temizlemeden uyuyanların huzur ve güven içinde dinlenemeyeceklerini ifade etmiştir. Yine Resûlullah'ın tavsiyesine göre sabahleyin uykudan uyanan bir müminin herhangi bir işe girişmeden önce yapacağı ilk iş ellerini yıkamasıdır. Zira kişi, uyurken elinin nereye dokunduğunu fark edemez.[11]

Günlük beden bakımıyla ilgili olarak Pâk Nebî'nin (sav) üzerinde ısrarla durduğu bir diğer husus ağız ve diş temizliğidir. Bu durum kişinin sadece kendisiyle ilgili olmayıp ailesini, hatta tüm çevresini ilgilendiren bir husustur. Bir hadiste, ağız, burun ve diş temizliği, insanın fıtrî, tabiî bir gereksinimi olarak ifade edilmektedir.[12] Hz. Âişe, Peygamberimizin (sav) eve girdiğinde yaptığı ilk işin misvak kullanmak olduğunu[13] anlatırken Hz. Huzeyfe de geceleyin namaza kalktığında bile ağzını mutlaka temizlediğini aktarmaktadır.[14] Her abdestle birlikte dişleri fırçalamanın alışkanlık hâline getirilmesini öngören bir hadîs-i şerîf ise şöyledir: *"Eğer ümmetime –yahut insanlara– zorluk vermeyecek olsaydım her namaz vakti misvak kullanmayı onlara emrederdim."*[15] Hz. Peygamber döneminde namaz ibadetinin toplu hâlde yerine getirildiği dikkate alındığında, onun bu hassasiyetinde, başkalarının hakkını gözetip onları rahatsız etmeme kaygısının etkili olduğunu söyleyebiliriz.

[7] HM7362 İbn Hanbel, II, 248; N40 Nesâî, Tahâret, 36
[8] B211 Buhârî, Vudû', 52; M798 Müslim, Hayız, 95.
[9] D3761 Ebû Dâvûd, Et'ime, 11; T1846 Tirmizî, Et'ime, 39
[10] D3852 Ebû Dâvûd, Et'ime, 53; T1860 Tirmizî, Et'ime, 48.
[11] M643 Müslim, Tahâret, 87; B162 Buhârî, Vudû', 26.
[12] İM294 İbn Mâce, Tahâret, 8; HM18517 İbn Hanbel, IV, 265
[13] M590 Müslim, Tahâret, 43; D51 Ebû Dâvûd, Tahâret, 27.
[14] B889 Buhârî, Cum'a, 8; M595 Müslim, Tahâret, 47
[15] B887 Buhârî, Cum'a, 8; M589 Müslim, Tahâret, 42

Temiz ve bakımlı olmak, kişinin hem kendisiyle hem de çevresiyle barışık olmasının, kendine ve sosyal çevresine karşı saygınlığının bir gereğidir. Yeni Müslüman olan kişilere tıpkı kelime-i şehâdet getirmek ve namaz kılmak gibi ilk öğretilen bilgilerden olan gusül,[16] beden bakımının önemli bir parçasıdır. Gusül gerektiren cinsel ilişki ve benzeri durumlar dışında da en az haftada bir defa yıkanmak, Peygamber Efendimizin belirttiği üzere "Allah'ın kulları üzerindeki bir hakkı" sayılmıştır. Zira o şöyle buyurmuştur: *"Her yedi günde bir saçını ve bedenini yıkayarak banyo yapması, Allah'ın bütün Müslümanlar üzerindeki bir hakkıdır."*[17] Bu bağlamda yıkandıktan sonra güzel kokular sürünerek toplum içine çıkması,[18] Efendimizin (sav) kendisine, ailesine ve yaşadığı çevreye saygısını gösteren sünnetlerindendir. Zekât ibadetinde olduğu gibi İslâm'da Allah hakkının esasen kul hakkıyla eşitlendiği düşünülürse insanların arasına temiz ve bakımlı bir şekilde çıkmak, bir bakıma sosyal sorumluluğun bir gereğidir. Toplum içine kirli ve bakımsız bir vaziyette çıkan kişiler topluma karşı saygısızlık yapmakta, böylece insanı içtimaî bir varlık olarak yaratan Allah'ın hakkını çiğnemiş olmaktadırlar. Resûlullah'ın, arkadaşlarını soğan veya sarımsak yedikten sonra camiye yaklaşmamaları yönünde uyarması,[19] toplu hâlde ibadetin zorunlu olduğu cuma günü gusledip güzel kokular sürünmeyi, ağız ve dişleri temizlemeyi kesin bir dille istemiş olması[20] meselenin kamu hakkını ilgilendiren bir yanı olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bağında bahçesinde çalışıp terleyenlerin cuma namazına gelmeleri üzerine kokularıyla cemaati rahatsız ettiklerini fark eden Resûlullah (sav), onlardan yıkanmalarını ve güzel kokular sürünmelerini istemiştir.[21] Bu nebevî tavsiyeye uyarak insanların beğenisini kazananlar Allah'ın hoşnutluğunu da elde edeceklerdir. Zira Nebî (sav), *"Kim cuma günü yıkanır, en güzel elbisesini giyer, yanında varsa (güzel) koku sürünür, sonra da cumaya gelirse (...) onun bu cuma ile geçmiş cuma arasındaki kusurları bağışlanır."* buyurmuştur.[22]

Sevgili Peygamberimizin, üzerinde titizlikle durduğu bir başka husus da saç bakımıdır. Son derece veciz bir üslûpla, *"Saçı olan, ona iyi baksın (özen göstersin)."*[23] buyuran Allah'ın Elçisi, mescitte itikâfta iken bile saç temizliğini ihmal etmemiştir.[24] O, kendisine özen gösterdiği gibi çevresini de bu konuda hassas olmaya çağırmış, hatta saçı başı dağınık dolaşanlara sert ikazlarda bulunmuştur. Nitekim bir gün mescitte ashâbı ile otururken içeri girmek isteyen saçı sakalı dağınık bir kişiye, "Çık ve saçını başını düzeltip gel!" diye uyarıda bulunmuş, adam kendini toparlayıp tekrar gel-

[16] T605 Tirmizî, Cum'a, 72; N188 Nesâî, Tahâret, 126.
[17] M1963 Müslim, Cum'a, 9; B897 Buhârî, Cum'a, 12.
[18] D4162 Ebû Dâvûd, Tereccül, 2.
[19] M1253 Müslim, Mesâcid, 73, B5452 Buhârî, Et'ime, 49.
[20] M1960 Müslim, Cum'a, 7; D344 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.
[21] M1958 Müslim, Cum'a, 6; D353 Ebû Dâvûd, Tahâret, 128.
[22] D343 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.
[23] D4163 Ebû Dâvûd, Tereccül, 3
[24] MU693 *Muvatta'*, İ'tikâf, 1, M684 Müslim, Hayız, 6.

dikten sonra şöyle buyurmuştur: *"Birinizin öyle şeytan gibi saçı başı dağınık gelmesindense, böylesi daha iyi değil mi?"*[25] Böylece kişinin, saygınlığını zedeleyen ve toplumun göz zevkini bozan bir görüntü arz etmesinin ne kadar çirkin bir durum olduğunu "şeytan" benzetmesiyle sembolize etmiştir. Câbir b. Abdullah'ın aktardığına göre, Allah Resûlü bir defasında yine dağınık saçlı bir şahıs görünce şu tepkiyi vermişti: *"Bu adam saçlarını düzeltecek bir şey bulamamış mı?"* Aynı şekilde üzerinde kirli elbiseler bulunan başka bir adama rastlayınca da *"Bu adam elbisesini yıkayacak bir şey bulamamış mı?"* diyerek[26] hoş görünmeyen bir vaziyette insanların arasına girenlerin tutumlarını yadırgamıştı.

Beden bakımı ve temizliği aslında her insanın doğasında var olan bir gereksinimdir. Bu ihtiyacın giderilmesi noktasında, gelenekten geleneğe, toplumdan topluma farklılık arz edebilen düzenleme veya uygulamalarla karşılaşmak mümkündür. Fıtrî bir din olan İslâm da insan tabiatının çirkin addettiği hiçbir şeyi hoş karşılamamıştır. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in sünnetinde, öğretilerinde vücudun mahrem bölgelerindeki kılların giderilmesinden tırnakların kesilmesine varıncaya kadar beden bakımı ve temizliğine ilişkin en ince ayrıntılara rastlamak mümkündür. İnsanlığın Son Peygamberi, *"Beş şey fıtratın (yaratılışın) gereğidir: Sünnet olmak, avret bölgesindeki kılları temizlemek, koltuk altındaki kılları temizlemek, bıyığı kısaltmak, tırnakları kesmek."*[27] buyurarak Müslüman için düzenli beden bakımının gereklerini açıklamış, ashâbından bu bakımları ertelemeden yerine getirmelerini istemiştir.[28]

Bedenin temiz tutulup güzelleştirilmesi, esasen yine insanın yaratılışında var olan güzellik duygusundan, çevresine güzel görünme arzusundan kaynaklanır. Ancak insan, güzel görünme uğruna bedeni üzerinde sınırsız bir tasarruf yetkisine sahip değildir. Masum estetik kaygının ötesinde insanı salt bedene indirgeyen, onu metalaştıran ve görsel unsurlarını ahlâkî niteliklerine önceleyen beden üzerindeki tasarruflar nebevî öğretide kabul görmemiştir. Nitekim Allah Resûlü (sav), tıbbî bir mazerete dayanmayan,[29] aynı zamanda kendisiyle ve çevresiyle barışık bir görüntü arz etmeyi hedeflemeyen, başkalarını yanlış duygu ve düşüncelere sevk eden, vücuda dövme yapma, başkasına ait saçları kendi saçına ekleme, dişleri törpüleyip inceltme gibi uygulamaları,[30] kaşları ve yüzdeki tüyleri aldırmayı,[31] dış güzelliği uğruna Allah'ın yarattığını değiştirme çabası olduğu gerekçesiyle kınamıştır.[32] Böylece bu tür müdahaleleri fıtrata uygun

[25] MU1739 *Muvatta'*, Şa'r, 2
[26] D4062 Ebû Dâvûd, Libâs, 14; HM14911 İbn Hanbel, III, 357.
[27] B6297 Buhârî, İsti'zân, 51, M597 Müslim, Tahâret, 49.
[28] M599 Müslim, Tahâret, 51, D4200 Ebû Dâvûd, Tereccül, 16.
[29] D4170 Ebû Dâvûd, Tereccül, 5.
[30] B5937 Buhârî, Libâs, 83; M5571 Müslim, Libâs ve zînet, 119, N5102 Nesâî, Zînet, 24
[31] N5110 Nesâî, Zînet, 26
[32] M5573 Müslim, Libâs ve zînet, 120, B4886 Buhârî, Tefsîr, (Haşr) 4

ve masum beden bakımı çabalarından ayrı tutmuştur. Ne var ki özellikle kadını cinsel bir nesne olarak gören, onun tenini ve cinsel cazibesini istismar eden anlayış, bu uğurda beden üzerindeki tasarruflarda sınır tanımamaktadır. Son zamanlarda daha çok cinsel bir saplantı olarak görülen karşı cinslerin birbirlerine benzemeye çalışmaları, insanın haksızca ve sınır tanımadan bedeni üzerinde nasıl müdahalelerde bulunduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber (sav) karşı cinslerine benzemeye çalışan erkekleri ve kadınları da kınamış[33] hatta kendini kadına benzeten bir kişinin toplumdan uzaklaştırılmasını istemiştir.[34]

Beden, Allah'ın insana verdiği değerli bir emanettir. İnsanın biricik canına yoldaşlık eder, onun Yüce Yaratıcı'dan yadigâr olan ruhunu taşır. "*Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.*"[35] buyuran Rabbimiz, insanın var edilişi sırasında meleklerine şöyle seslenmiştir: "*Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun önünde hemen saygı ile eğilin.*"[36] Mümin, bedenine zarar verecek müdahalelerden kaçındığı gibi ona işkence sayılacak, onu takatsiz düşürecek davranışlardan da uzak durur. Öyle ki Resûlullah ibadetler uğruna dahi bedene aşırı yüklenilmemesi yönünde sık sık uyarılarda bulunur. Bu konuda Mucîbe el-Bâhiliyye adındaki bir hanım sahâbînin babası (ya da amcası) ile ilgili olarak aktardığı bir rivayet kayda değerdir. Bu adam bir ihtiyacı münasebetiyle bir gün Hz. Peygamber'e uğrar. Allah Resûlü, ilk başta ona kim olduğunu sorar. Adam, "Beni tanıyamadınız mı ey Allah'ın Elçisi! Ben, bir yıl evvel size gelen Bâhile kabilesine mensup falan kişiyim." deyince, Hz. Peygamber onu hatırlar ve "*Geçen yıl geldiğinde rengin, benzin, vücudun daha iyiydi. Ancak bugün görüyorum ki cılız ve bitkin hâldesin.*" der. Adamın, bu zaman zarfında her gününü oruçla geçirdiğini söylemesi üzerine, Allah Resûlü (sav), "*Kendine işkence etmeni sana kim emretti!*" buyurarak[37] ibadet için dahi olsa beden sağlığını tehlikeye atmanın doğru bir davranış olmadığını belirtmiştir. Nebî (sav), benzer bir şekilde oruç tutmak isteyen Abdullah b. Amr b. Âs'a da, "*Senin üzerinde bedeninin de hakkı var!*" uyarısında bulunmuştur.[38] İftar etmeden iki gün peş peşe oruç tutmayı (visal orucunu) men etmesinin[39] altında da bedene eziyet etmeme ve bedenin hakkını koruma duyarlılığı yatmaktadır.

Temizlik ve beden bakımı ile ilgili, Peygamber tavsiyelerinden öğrendiğimiz hakikat şudur: Müslüman, ne vücudunu bakımsız bırakıp dağınık ve pasaklı dolaşmalı ne de bakımlı olmak adına yaygın halk tabakalarında

[33] B5885 Buhârî, Libâs, 61; D4930 Ebû Dâvûd, Edeb, 53

[34] D4928 Ebû Dâvûd, Edeb, 53

[35] Tîn, 95/4

[36] Hicr, 15/28-29

[37] D2428 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 54; ST7/83 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 83

[38] M2730 Müslim, Sıyâm, 182.

[39] MU672 *Muvatta'*, Sıyâm, 13; M2563 Müslim, Sıyâm, 55

sıkça karşılaşılan türden aşırılıklara gitmelidir. Bir birey olarak dışarıdan nasıl göründüğümüz ve algılandığımız bizim için önemlidir. Çevresi için rahatsız edici olmamak, söz ve tavırları kadar dış görünümüyle de huzur ve güven aşılamak Müslüman'ın vazgeçilmezi olmalıdır. Ama daha da önemlisi, vücudumuza gereken özeni göstererek beden ve ruh temizliğinde dengeyi kurabilmemiz ve bu noktada kendimizle barışık olmayı başarabilmemizdir. Kendisine kusursuz bir şekil veren Rabbinin[40] gün gelip bedeninin hesabını soracağını bilerek emaneti koruyan mümin, kendisini vicdanen rahat hissedecektir. Saygı duyulacak nitelikte teslim alınan beden ve ruh, âhiret günü gerçek sahibine yine aynı güzellikte teslim edilmelidir. Güzel görünmek uğruna bedeni gıdasız bırakmaya ve Yaratan'ın takdir ettiği şeklini değiştirmeye kalkışmak Müslüman'a yakışmaz. Bu nedenle inanan insan, Peygamber Efendimizin şu uyarısını aklından çıkarmamalıdır: *"(Kıyamet gününde) hiçbir kul, ömrünü ne için tükettiği, ilmi ile ne yaptığı, malını nereden kazanıp nerede harcadığı ve bedenini ne uğruna yıprattığı sorulmadıkça bir yere kıpırdayamayacaktır."*[41]

[40] Haşr, 59/24.
[41] T2417 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 1; DM546 Dârimî, Mukaddime, 45

UYKU
UYKUNUZU BİR DİNLENME VESİLESİ KILDIK

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِى قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ:
... قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : "إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَبَضَ أَرْوَاحَكُمْ حِينَ
شَاءَ فَرَدَّهَا حِينَ شَاءَ..."

Abdullah b. Ebû Katâde'nin, babasından naklettiğine göre, (bir sefer dönüşü hep birlikte uyuyakaldıklarında) Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

"Yüce Allah dilediği zaman (uyutmak suretiyle) ruhlarınızı alır, dilediği zaman da (uyandırarak) geri verir..."

(N847 Nesâî, İmâmet, 47)

عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"الصُّبْحَةُ تَمْنَعُ الرِّزْقَ."

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"قَالَتْ أُمُّ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ لِسُلَيْمَانَ: يَا بُنَيَّ! لاَ تُكْثِرِ النَّوْمَ بِاللَّيْلِ. فَإِنَّ كَثْرَةَ النَّوْمِ بِاللَّيْلِ تَتْرُكُ الرَّجُلَ فَقِيرًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ أَبِي بَرْزَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَكْرَهُ النَّوْمَ قَبْلَ الْعِشَاءِ وَالْحَدِيثَ بَعْدَهَا.

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ: قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ:
"إِذَا أَتَيْتَ مَضْجَعَكَ فَتَوَضَّأْ وُضُوءَكَ لِلصَّلاَةِ، ثُمَّ اضْطَجِعْ عَلَى شِقِّكَ الأَيْمَنِ، ثُمَّ قُلِ: اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلاَّ إِلَيْكَ، اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِى أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِى أَرْسَلْتَ، فَإِنْ مُتَّ مِنْ لَيْلَتِكَ، فَأَنْتَ عَلَى الْفِطْرَةِ، وَاجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَتَكَلَّمُ بِهِ."

Amr b. Osman b. Affân'ın, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Sabah uykusu, rızkın azalmasına sebep olur."*

(HM530 İbn Hanbel, I, 73)

Câbir b. Abdullah'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Dâvûd'un oğlu Süleyman Peygamber'in annesi, Süleyman'a şöyle demişti: 'Evlâdım! Geceleyin fazla uyuma! Zira geceleyin fazla uyumak, kişiyi kıyamet günü fakir bırakır.'"*

(İM1332 İbn Mâce, İkâmet, 174)

Ebû Berze'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), yatsıdan önce uyumayı ve yatsı sonrasında da (oturup) konuşmayı hoş karşılamazdı.

(B568 Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 23)

Berâ b. Âzib, Hz. Peygamber'in (sav) kendisine şunları söylediğini bildirmiştir: *"Yatacağın zaman namaz için abdest aldığın gibi abdest al. Sonra sağ tarafın üzerine yat ve şöyle de: 'Allah'ım! Kendimi sana teslim ettim. İşimi sana havale ettim. Sırtımı sana dayadım, sana karşı ümit ve korku besleyerek... Senden sığınacak yer yine sensin, senden kurtulacak yer de yine sensin. Allah'ım! İndirdiğin kitabına ve gönderdiğin peygamberine iman ettim.' Şayet o gece ölecek olursan fıtrat üzere ölürsün. (Uyumadan önce) söyleyeceğin son sözler bunlar olsun."*

(B247 Buhârî, Vudû', 75)

Hayber Seferi dönüşü idi. Allah Resûlü bir konuşma yaptı. Konuşmasında eğer o gün öğleden sonra yola çıkıp ertesi gece de hiç durmadan yürümeye devam ederlerse Allah'ın izniyle suya kavuşacaklarını söylüyordu. Belli ki orduda bir su sıkıntısı vardı. Hemen yola koyuldular. Peygamberimiz de onlarla beraber mola vermeden uzun süre yol kat etmişti. Öyle bir zaman geldi ki yorgunluğa ve uykusuzluğa teslim olmak üzere olan Allah Resûlü, devesi üzerindeyken yana doğru eğrildi. Yanında bulunan Ebû Katâde hemen müdahale edip Resûl-i Ekrem'i doğrulttu.

Biraz daha gittiler. Peygamberimiz yine uyukladı ve yana doğru düşecek gibi oldu. Ebû Katâde tekrar müdahale etti ve bu sefer hayvanın üzerinde iyice yerleşinceye kadar ona destek oldu. Gece boyunca yürüdüler, yürüdüler. Seher vaktinin sonlarına ulaştıklarında Sevgili Peygamberimiz bütün bir gecenin uykusuzluğuyla yan tarafına öyle bir sarktı ki bu defa neredeyse bineğinden yere düşüyordu. Bereket ki Ebû Katâde hâlâ uyanıktı ve yanı başındaydı. Resûlullah'ı tutup doğrulttu. Bu esnada gözlerini açan Allah Resûlü, kendisini düşmekten koruyanın kim olduğunu ve ne zamandan beri kendisine eşlik ettiğini sordu. Ebû Katâde, "Gece boyunca." diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah Resûlü minnettarlığını dile getirmek üzere, *"Peygamberi'ni koruduğundan dolayı Allah da seni korusun!"* diyerek Ebû Katâde'ye dua etti.[1]

Yorgun düşen, uykusuz kalan sadece Resûl-i Ekrem değildi kuşkusuz. Sahâbîler de uykusuz geçen uzun bir gecenin sonunda bitkin düşmüşlerdi. Bu yüzden uygun bir yere geldiklerinde Peygamber Efendimizden az da olsa istirahat etme talebinde bulundular. Hz. Peygamber, uyuyakalıp sabah namazını kılamama endişesini dile getirince Bilâl-i Habeşî, kendisinin nöbetçi olarak bekleyebileceğini söyledi. Bunun üzerine orada bulunan herkes yatıp uyudu. Bilâl de sırtını bineğine dayayıp beklemeye başladı. Ancak insanlık hâli, o da dayanamayıp bir süre sonra uykuya yenik düştü. Hz. Peygamber, uyandığında güneş çoktan doğmuş, sırtlarını ısıtmaya başlamıştı. Bilâl'e hitaben, *"Bilâl, ne demiştin hani, ne oldu?"* diye seslendi. Mahcup olan Bilâl ise hiçbir zaman üzerine böylesine bir ağırlık çökmediğini söyleyerek mazeretini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygam-

[1] M1562 Müslim, Mesâcid, 311.

ber şöyle buyurdu: *"Yüce Allah dilediği zaman (uyutmak suretiyle) ruhlarınızı alır, dilediği zaman da (uyandırarak) geri verir..."*[2] Allah Resûlü bu sözleriyle sadece verilen sorumluluğu yerine getiremeyen Bilâl'i teselli etmemiş, aynı zamanda uyuyakalıp sabah namazını kaçırmaktan dolayı kendilerini suçlu hisseden diğer sahâbîleri de rahatlatmıştı.[3]

Aslında Resûl-i Ekrem bu sözleriyle ne namazı kaçırmayı hafife alıyordu ne de sorumsuzluğu. Onun vurguladığı şey, uyku hâlinin insanın iradesinin dışında olduğuydu. Nitekim bir seferinde de uyuyan kişinin uyku esnasında yaptıklarından sorumlu olmayacağını bildirmişti.[4] Uykunun ölüme benzetilmesi de işte bu yüzdendi. Uyku, dönüşü olan bir ölümdü ve Hz. Peygamber uyanınca şöyle derdi: *"Bizi öldürdükten sonra dirilten Allah'a şükürler olsun. Yeniden dirilince de ona döneceğiz."*[5]

Uyku hakkındaki bu nitelendirmeler âyetlerde de yer almaktadır. Yüce Rabbimiz, insanı geceleyin âdeta bir ölü gibi kendinden geçirmekte ve sonra belirlenmiş olan ömrünü tamamlamak üzere her gün hayata geri döndürmektedir.[6] *"Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır."*[7]

İnsan hayatının temel ve vazgeçilmez ihtiyaçlarından olan uyku, Yüce Yaratıcı'nın bütün hayat sahibi varlıklara bahşettiği bir nimettir. Çünkü gündüzü aydınlık, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılan Allah Teâlâ'dır.[8] Bu yüzden Kur'an'da, *"Gece olsun gündüz olsun, uyumanız ve Allah'ın lütfundan (nasibinizi) aramanız O'nun (varlığının) delillerindendir."*[9] buyrulur. Ve şöyle sorulur: *"Hiç düşündünüz mü, eğer Allah gündüzü üzerinize kıyamet gününe kadar sürekli kılacak olsa Allah dışında, bağrında dinlendiğiniz geceyi size geri getirebilecek başka bir ilâh var mıdır?"*[10]

Hayatın bütün alanları ile ilgili inananlarına yol haritası çizen dinimizin, insan hayatında yeri doldurulamaz bir öneme sahip olan uyku hakkında da çeşitli prensipleri vardır. Hz. Peygamber'in sünnetinde, uykunun vakti, süresi ve yeri hakkında tavsiyeler bulunmasının yanı sıra uykuyu maddî ve mânevî açıdan en iyi şekilde nasıl değerlendirebileceğimize dair de pek çok örnek vardır.

Meselâ, uykunun dinlenme amacını aşarak haddinden fazla uzatılması, insanı tembelliğe sürüklediği için hoş görülmemiştir. Bunun

[2] B595 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 35; N847 Nesâî, İmâmet, 47
[3] M1562 Müslim, Mesâcid, 311
[4] D4398 Ebû Dâvûd, Hudûd 17; N3462 Nesâî, Talâk, 20
[5] B7395 Buhârî, Tevhîd, 13
[6] En'âm, 6/60
[7] Zümer, 39/42
[8] En'âm, 6/96; Nebe', 78/9-11
[9] Rûm, 30/23
[10] Kasas, 28/72

aslında makul gerekçeleri vardır. Örneğin, üçüncü halife olan ve Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlendiği için "Zü'n-nûreyn" (İki Nur Sahibi) olarak anılan Hz. Osman'ın naklettiği bir hadiste, *"Sabah uykusu, rızkın azalmasına sebep olur."*[11] buyrularak özellikle sabah namazından sonra uyumak uygun bulunmamıştır. Zira, "Erken kalkan yol alır." sözünde de olduğu gibi çalışmaya erken başlayanın gününün daha verimli geçtiği ve kazancının daha fazla olduğu bilinen bir gerçektir. Bu sebeple Peygamberimiz, *"Allah'ım! Ümmetimden sabahın erken vakitlerinde işe koyulanlara bereket ver."* diye dua eder ve bir askerî birlik göndereceğinde onları günün ilk saatlerinde gönderirdi.[12]

Öte yandan ibadeti engellememesi bakımından da uykunun zamanına dikkat edilmesi konusuna dikkat çekilmiştir. Hz. Süleyman'ın annesinin, oğluna tavsiyede bulunurken, *"Evlâdım! Geceleyin fazla uyuma! Zira geceleyin fazla uyumak, kişiyi kıyamet günü fakir bırakır."* demesi[13] ya da Hz. Peygamber'in, ümmeti konusunda en çok korktuğu şeylerden biri olarak çok uyumayı zikretmesi,[14] fazla uyumanın hem ibadetleri ihmale hem de günlük işlerin akışını bozmaya yol açtığı ile ilgili bir vurgu olmalıdır.

Bu hassasiyetin gereği olarak Hz. Peygamber, yatsıdan önce uyumayı ve sonrasında da oturup konuşmayı hoş karşılamazdı.[15] Hz. Peygamber'in yatsı namazını bazen gecenin daha ileri saatlerine kadar ertelediği de göz önüne alınacak olursa yatsıdan sonraki herhangi bir saatten sabah namazına kadar olan sürede uyuduğu anlaşılmaktadır. Ancak Sevgili Peygamberimizin kesintisiz olarak uyumadığını, gece yarısı kalkıp ibadet ettiğini, zira bunun kendisine Allah tarafından emredildiğini[16] bilmekteyiz. Kur'ân-ı Kerîm'de geceleri az uyuyup da ibadet edenler, Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olan takva sahibi kimseler olarak vasıflandırılıp övülmüştür.[17] Çünkü onlar, herkesin uyuduğu gecenin karanlığında uyanıktırlar. Mağfiret ve rahmet dileyerek Rablerine yönelmişlerdir.

Allah Resûlü sabah namazından sonra uyumayıp sohbet etmeyi ve ashâbıyla beraber vakit geçirmeyi tercih ederdi. O, *"Sabah namazını kılıp sonra da oturduğum yerden kalkmayarak güneş doğuncaya kadar Allah'ı zikretmem, benim için Allah yolunda düşmana saldırmamdan daha sevimlidir."*[18] derdi. Bu iki vakit özellikle kavuran sıcaklığın olduğu bölgede günün en verimli iki zaman dilimini ifade ediyordu. Diğer yandan Peygamberimiz, güneşin tepede olduğu zaman diliminde "kaylûle" denilen öğle uykusuna yatardı.[19] Bilhassa gece ibadet için uyanmasına yardımcı olduğu için bu

[11] HM530 İbn Hanbel, I, 73.
[12] DM2465 Dârimî, Siyer, 1
[13] İM1332 İbn Mâce, İkâmet, 174.
[14] KU7434 Muttaki el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, III, 832
[15] B568 Buhârî, Mevâkîtu's-salât, 23.
[16] İsrâ, 17/79.
[17] Zâriyât, 51/17
[18] MA2027 Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 530
[19] B6281 Buhârî, İsti'zân, 41

uykuya ehemmiyet veriyordu.[20] Öğle uykusuna normalde öğle namazından sonra yatardı. Ancak cuma günlerinde ise uykuyu cuma namazından sonraya bırakırdı.[21]

Uyku, bütün nimetler gibi, aynı zamanda dünya hayatının sınavlarından biridir. Şu bir gerçektir ki insanın hayatını düzene koyması, uyku saatlerini denetim altında tutmasını gerektirir. Bir Müslüman için gecenin sonlarında kılınan sabah namazı, başlı başına bir denetim imkânıdır. Bu bakımdan uyku, tembelliği ve ihmalkârlığı çağrıştıran bir olgu değil, daha verimli ve üretken olmak için güç kazanma fırsatı olarak görülmelidir.

Hadislerde çoğunlukla uykunun ibadetle ilişkisini öncelikli olarak dile getiren bir anlatım söz konusudur. Söz gelimi Allah'ın Resûlü, uyuklayarak namaz kılmayı doğru bulmamaktadır.[22] Uyku ile tembellik arasındaki bağlantı ise sabah namazına kalkmamakta ifadesini bulur. Bu olumsuz durumu Peygamberimiz şeytanın bir müdahalesi olarak ifade etmektedir.[23]

Resûl-i Ekrem, şeytanın uyku esnasında insana verebileceği namaz vaktini kaçırmak, uyuşukluk ve huzursuzluk gibi zararlardan kurtulmak için şunları tavsiye etmektedir: *"İnsan uyuduğunda şeytan onun ensesine üç düğüm atar. Her bir düğümü atarken 'Önünde uzun bir gece var, yat!' der. Eğer kişi gece uyanıp Allah'ı zikrederse düğümün biri çözülür. Kalkıp abdest alınca bir düğüm daha çözülür. Namaz kılınca üçüncüsü de çözülür ve kişi canlı ve kendini iyi hissederek sabaha girer. Eğer böyle yapmazsa kendini kötü hissederek tembel bir şekilde güne başlar."*[24]

Hadislerde abdestli olarak yatağa girmenin önemine de vurgu yapılmaktadır. Abdest aldıktan sonra yatan ve uykusu gelinceye kadar Allah'ı zikreden kimseye, dünya ve âhiret hayrına dair istediğinin verileceği müjdesi, bunlardan biridir.[25]

Diğer yandan Peygamber Efendimiz uyumadan önce ve sonra bazı özel dualar etmiş, bu duaları bizim de okumamızı istemiştir. Söz gelimi yatmadan önce Felâk ve Nâs sûrelerini okuyarak avucuna üflemesi ve ardından elleriyle bütün vücudunu sıvazlaması,[26] uyandıktan sonra ise Âl-i İmrân sûresinin son on âyetini okuması[27] onun uykuya dair özel uygulamalarına örnektir. Dolayısıyla dua vasıtasıyla başta şeytan olmak üzere her türlü zarar ve kötülükten korunma çabası uykuda geçen zamanlar için de geçerlidir. Uykuda vefat eden insanın son sözlerinin dua olması ise büyük bahtiyarlıktır.

[20] İM1693 İbn Mâce, Sıyâm, 22.
[21] B5403 Buhârî, Et'ime, 17; M1991 Müslim, Cum'a, 30
[22] B212 Buhârî, Vudû', 53.
[23] B1144 Buhârî, Teheccüd, 13; M1817 Müslim, Müsâfirîn, 205.
[24] B1142 Buhârî, Teheccüd, 12.
[25] D5042 Ebû Dâvûd, Edeb, 96-97, T3526 Tirmizî, Deavât, 101
[26] B6319 Buhârî, Deavât, 12.
[27] B4572 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 20.

Peygamberimizin uykuya dalmadan önce okunmasını tavsiye ettiği dualardan birisi şöyledir: *"Allah'ım! Kendimi sana teslim ettim. İşimi sana havale ettim. Sırtımı sana dayadım, sana karşı ümit ve korku besleyerek... Senden sığınacak yer yine sensin, senden kurtulacak yer de yine sensin. Allah'ım! İndirdiğin kitabına ve gönderdiğin peygamberine iman ettim."* Resûlullah (sav), yatacağı zaman abdest alıp sağ tarafına yatarak bu duayı okuyan kimsenin, o gece ölürse fıtrat üzere ölmüş olacağını müjdelemiştir.[28]

Öte yandan Hz. Peygamber, uyumak istediği zaman sağ elini başının altına koyarak[29] *"Allah'ım! Kullarını mahşerde topladığın veya mahşerde kaldırdığın gün beni azabından koru."*[30] şeklinde dua etmekte, *"Bizi doyuran ve içiren, ihtiyaçlarımızı gideren ve bizi meskenlerimizde barındıran Allah'a hamdolsun."*[31] diye şükretmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber bizlere yatacağımızda, *"Rabbim, senin adınla yatağa bedenimi koydum ve senin vereceğin güç, kuvvet ve izinle o yataktan bedenimi kaldıracağım. Eğer ruhumu tutarsan ona rahmet et. Şayet ruhumu alıp götüreceksen salih kullarını muhafaza ettiğin yerde ruhumu muhafaza et."* diye dua etmemizi tavsiye etmiştir.[32]

Hz. Peygamber, uyku esnasında gelebilecek olan mânevî zararlar kadar maddî zararlara karşı da dikkatli olunmasını istemiştir. Meselâ, korkuluğu olmayan damda uyunmasını yasaklamıştır.[33] Etrafı çevrili olmayan açık bir dam üzerinde uyuyarak düşen ve ölen kimsenin, bilerek böyle bir şey yaptığından dolayı Allah'ın koruması altında olmayacağını ifade etmiştir.[34] Uyumadan önce evlerdeki ateşin ve lambaların söndürülmesi emri de herhangi bir kazayı önlemeye yönelik Peygamber tedbirlerindendir.[35]

Uyurken insanların rahat etmesi ve dinlenmesi esastır. İmkânlar dâhilinde bunun gerçekleşmesi amaçlanmalıdır. Çünkü uyanıkken insanın daha dinç ve verimli olabilmesi buna bağlıdır. Her ne kadar Peygamberimiz kendisini rehavete sevk edip gece namazına kalkmasını engelleyebilir gerekçesiyle çok rahat yatakta yatmamayı tercih etmişse de[36] bunu ümmetine emretmiş değildir. Çünkü uyku insanın fıtrî bir ihtiyacıdır ve âyet-i kerimelerde de vurgulandığı gibi istirahat etmesi için verilmiş bir nimettir.

Şu hâlde diğer doğal ihtiyaçların giderilmesinde gözetilen prensipler uyku konusunda da geçerlidir. Müslüman, uykuyu ve dinlenmeyi hayatının temel gayelerine hizmet eden bir araç olarak kullanmalı, kendisini çalışmaktan ve kulluk etmekten alıkoyacak derecede keyfe dönük bir uyku düzeninden sakınmalıdır. Ayrıca uyuyabilmenin ne kadar değerli

[28] B247 Buhârî, Vudû', 75.
[29] HM3796 İbn Hanbel, I, 400
[30] T3398 Tirmizî, Deavât, 18.
[31] M6894 Müslim, Zikir, 64, T3396 Tirmizî, Deavât, 16
[32] T3401 Tirmizî, Deavât, 20.
[33] T2854 Tirmizî, Edeb, 72.
[34] D5041 Ebû Dâvûd, Edeb, 95
[35] B6293 Buhârî, İsti'zân, 49. M5257 Müslim, Eşribe, 100
[36] TŞ330 Tirmizî, *Şemâil*, 148

bir Allah vergisi olduğunun farkına varmalıdır. Uyuyunca hayatla bağını koparan ama uyanınca eskisinden daha zinde bir beden ve daha berrak bir zihinle hayata dönmesini sağlayan Rabbine minnettar olmalıdır.

"Vücuduma sıhhat ve afiyet veren ve ruhumu bana geri çevirerek kendisine kulluk yapmama izin veren Allah'a hamdolsun."[37]

[37] T3401 Tirmizî, Deavât, 20

GİYİM KUŞAM ve SÜSLENME ÂDÂBI

TAKVA ELBİSESİNİ GİYEBİLMEK

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ :
"إنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ أنْ يُرَى أثَرُ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ."

Amr b. Şuayb'ın, babası aracılığıyla dedesinden naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Allah, nimetinin eserinin kulunun üzerinde görülmesini sever."
(T2819 Tirmizî, Edeb, 54; HM20176 İbn Hanbel, IV, 438)

عَنْ أبي أُمَامَةَ قَالَ: ذَكَرَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللّهِ ﷺ يَوْمًا عِنْدَهُ الدُّنْيَا
فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَلاَ تَسْمَعُونَ؟ أَلاَ تَسْمَعُونَ؟ إِنَّ الْبَذَاذَةَ مِنَ الْإِيمَانِ إِنَّ الْبَذَاذَةَ مِنَ الْإِيمَانِ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لا يَنْظُرُ اللَّهُ تَعَالَى إِلَى مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خُيَلَاءَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ." قَالَ رَجُلٌ: إِنَّ الرَّجُلَ يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا وَنَعْلُهُ حَسَنَةً. قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ، الْكِبْرُ: بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمْطُ النَّاسِ."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اسْتَجَدَّ ثَوْبًا سَمَّاهُ بِاسْمِهِ عِمَامَةً أَوْ قَمِيصًا أَوْ رِدَاءً ثُمَّ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ، أَنْتَ كَسَوْتَنِيهِ، أَسْأَلُكَ خَيْرَهُ وَخَيْرَ مَا صُنِعَ لَهُ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ وَشَرِّ مَا صُنِعَ لَهُ."

Ebû Ümâme'nin naklettiğine göre, Resûlullah'ın (sav) ashâbı bir gün onun yanında dünya nimetleri hakkında konuştular. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Duymuyor musunuz, duymuyor musunuz? Sadelik imandandır, sadelik imandandır!"* buyurdu.

(D4161 Ebû Dâvûd, Tereccül, 1)

İbn Ömer'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah, kibrinden dolayı elbisesini yerde sürükleyen kimseye (rahmet nazarıyla) bakmaz."*

(M5453 Müslim, Libâs ve zînet, 42; B5783 Buhârî, Libâs, 1)

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez."* Bu söz üzerine bir adam, "İnsan, elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır." deyince Hz. Peygamber (sav), *"Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçük görmektir."* buyurmuştur.

(M265 Müslim, Îmân, 147)

Ebû Saîd anlatıyor: "Resûlullah (sav) yeni bir elbise giydiği zaman sarık, gömlek ya da ridâ olsun o elbisenin ismini söyler ve şöyle dua ederdi: *'Allah'ım, sana hamdolsun! Bunu bana sen giydirdin. Senden bu elbisenin hayrını ve hayırda kullanılmasını istiyorum. Onun şerrinden ve şerde kullanılmasından da sana sığınıyorum.'*"

(T1767 Tirmizî, Libâs, 29; D4020 Ebû Dâvûd, Libâs, 1)

Mâlik b. Nadle, Arap yarımadasının en büyük kabilelerinden Hevâzin'in bir boyu olan Cüşemoğulları'na mensuptu. Kûfe'ye yerleşen ve Abdullah b. Mes'ûd'un yakın çevresinden Ebu'l-Ahvas'ın babası olan Mâlik[1] çok varlıklı birisiydi. Ne var ki bu durum dışına yansımıyordu. Bir gün Nebî (sav) onu eski püskü kıyafetler içerisinde, pejmürde bir vaziyette görünce, *"Senin hiç malın mülkün yok mu?"* diye sormuştu. Mâlik, çok sayıda küçük ve büyük baş hayvana hatta hizmetçilere sahip olduğunu söyleyince Hz. Peygamber (sav), *"Allah sana mal vermişse bu malın varlığı üzerine yansımalı."* demiş, Allah'ın (cc) geniş nimetlerinden kendisini ve ailesini mahrum etmemesini öğütlemişti.[2] Bunun üzerine Mâlik doğru evine gitmiş ve üzerinde yeni bir elbiseyle Peygamber'in yanına dönmüştü.[3] Oğlu Ebu'l-Ahvas Avf b. Mâlik de bu nebevî öğütten nasibini almış olmalı ki Kûfe'de onu görenler şık, ipek bir elbise giydiğini nakletmişlerdir.[4]

Giyinmek, insanoğlunun tabiî bir ihtiyacıdır ve insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak insan, diğer canlılardan farklı olarak doğal bir örtü içinde yaratılmamıştır. İnsanın giyinme şekli, coğrafyaya ve geleneksel farklılıklara göre değişkenlik arz etmiştir. İlerleyen zaman içerisinde her millet kendine özgü giysiler ve giyinme tarzları geliştirmiştir.

Arap coğrafyasında da giysilerin daha çok iklim koşullarının etkisinde şekil kazandığını söylemek mümkündür. Peygamber Efendimizin geldiği ortamda dönemin âdet ve alışkanlıklarına da uygun olarak erkekler, genellikle başlarına bir sarık dolayıp bellerinden itibaren topuklarına kadar uzanan dikişsiz bir kumaş örterlerdi.[5] Kadınlar ise üzerlerine genellikle yeldirme şeklinde bir üstlük almak suretiyle uzun entariler giyerlerdi.[6] Rivayetlerden, özellikle İslâm'ın ilk dönemlerinde yünden dokunmuş kıyafetlerin yaygın olduğu anlaşılmaktadır.[7]

İslâm öncesi kullanılan giyim kuşam malzemesi ve giysiler, İslâm geldikten sonra da ana çizgileriyle varlıklarını sürdürmekle birlikte, Hz. Peygamber (sav) söz konusu giysilerin bazılarının kullanımında birtakım değişiklikler tavsiye etmiştir. Bu değişikliklerin temelinde, farklı din ve inançların yaşadığı bir çevrede yetişmek durumunda kalan Müslümanlara bir kimlik ve aidiyet bilinci kazandırma çabasının yattığı anlaşılmaktadır. Mamafih Allah'ın Elçisi (sav), başlarını örtmeleri için mümin erkeklere

[1] ST6/181 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 181; Hİ5/752 İbn Hacer, *İsâbe*, V, 752.
[2] HM15984 İbn Hanbel, III, 474; TM1399 Tayâlisî, *Musned*, II, 105.
[3] HM17361 İbn Hanbel, IV. 138.
[4] ST6/181 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 181.
[5] T1784 Tirmizî, Libâs, 42; D4094 Ebû Dâvûd, Libâs, 27
[6] M5422 Müslim, Libâs ve zînet, 18; T1731 Tirmizî, Libâs, 9.
[7] T2479 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 38; İM3562 İbn Mâce, Libâs, 4.

yeni bir tarz önererek, "kalensüva" adıyla bilinen bir başlık üzerine sarık sarmayı tavsiye etmiştir. Bu yeni uygulamayı, *"Bizimle müşrikler arasındaki fark, başlıklar üzerindeki sarıklardır."* sözüyle anlatmıştır.[8] Başka geleneklerin etkisine kapılıp onların içinde kaybolmamaları yönünde Müslümanları uyaran[9] Hz. Peygamber'in, *"Müşriklere muhalefet edin; bıyıkları kısaltın, sakalları uzatın."*,[10] *"Yahudi ve Hıristiyanlar (saç ve sakallarını) boyamazlar, siz onların aksine davranın."*,[11] *"Bıyıkları kısaltın, sakalları uzatın; Mecûsîlere benzemeyin."*[12] ifadeleri ile öyle anlaşılıyor ki taklit ve özentiyi engelleme, Müslümanlara o günün şartlarında özgün bir kimlik ve görünüm kazandırma amacı gütmüştür.

Kıyafetlerin de bir dili vardır. İnsanların şahsiyet ve özgünlüğünün bariz bir şekilde ifadesini bulduğu yerlerden biri de kıyafet tercihleridir. İnsanın giydiği şık ve zarif giysilerin her zaman çevresine olumlu imalar vereceği açıktır. Halk arasında yaygın olan, "İnsan elbisesiyle karşılanır, fikirleriyle uğurlanır." sözü bu bakımdan anlamlıdır. Elbise veya örtü Allah'ın insan için var kıldığı en önemli nimetlerden biridir. Onun önemi, olumsuz doğa koşullarına karşı insanı korumasının yanı sıra[13] bedenin mahrem yerlerini örtme ve insanı güzel gösterme, böylece onun saygınlığına uygun bir görünüm sağlamasından kaynaklanmaktadır. Bu hususa, Kur'an'da insanlığın ataları Âdem ile Havva kıssasının anlatıldığı yerde işaret edilmiş olması manidardır: *"Ey Âdemoğulları! Sizin için mahrem yerlerinizi örten giysi, süslenecek elbise var ettik. Takva elbisesi ise daha hayırlıdır."*[14] Yine, *"Allah'ın kulları için yarattığı ziyneti ve hoş rızıkları kim haram kıldı?"*[15] âyetinde elbiseye "ziynet" denilmesi, onun temiz ve helâl yiyecekler gibi Allah'ın nimetlerinden olmasının yanında bir süs ve güzellik nesnesi olarak da var kılındığını göstermektedir. Bu âyetin câhiliye döneminde bazı Arap putperestlerin dindarlık adı altında Kâbe'yi çıplak veya yarı çıplak tavaf etme âdetlerini reddetmek üzere nâzil olduğunu[16] düşündüğümüzde günümüzde bazı çevrelerde rastlandığı gibi çeşitli gerekçelerle kimi güzel ve değerli nimetleri haram saymayı bir erdem ve dindarlık göstergesi saymak büyük bir yanılgıdır. Efendimiz (sav), bunun tam aksine Müslümanların temiz ve şık giyinmelerini istemiştir. Yukarıdaki âyetin anlamına uygun olarak, *"Allah, nimetinin eserini kulunun üzerinde görülmesini sever."*[17] buyuran Resûlullah, durumu müsait olan müminlerin, özellikle giyim kuşam noktasında imkânlarını en iyi bir şekilde kullanmalarını istemiştir. Nitekim Ebû Hüreyre ile birlikte Hayber fethi esnasında İslâm'la

[8] D4078 Ebû Dâvûd, Libâs, 21; T1784 Tirmizî, Libâs, 42.
[9] D4031 Ebû Dâvûd, Libâs, 4; MA20986 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 453.
[10] B5892 Buhârî, Libâs, 64; M602 Müslim, Tahâret, 54.
[11] B5899 Buhârî, Libâs, 67; M5510 Müslim, Libâs ve zînet, 80.
[12] M603 Müslim, Tahâret, 55; HM8771 İbn Hanbel, II, 366.
[13] Nahl, 16/81.
[14] A'râf, 7/26.
[15] A'râf, 7/32
[16] TT12/395 Taberî, *Câmi'*, XII, 395.
[17] T2819 Tirmizî, Edeb, 54; HM20176 İbn Hanbel, IV, 438.

şereflenen İmrân b. Husayn[18] bir defasında giydiği ipekten bir kıyafet ile arkadaşlarının huzuruna çıktığında arkadaşları şaşkınlıklarını ifade edince İmrân, *"Yüce Allah, nimetinin eserinin yarattıklarının üzerinde görülmesini ister."*[19] hadisini hatırlatmıştır.

Allah Resûlü, Müslüman'ın giyim kuşamı hususunda o kadar hassastır ki saçı başı dağınık bir vaziyette dolaşan birilerini gördüğünde, kıyafetlerini düzeltmeleri için onları uyarmaktan kendini alamamıştır.[20] Hatta onun (sav), savaşa giderken bile uygun görmediği kıyafetlere müdahale ettiği olmuştur. Benî Enmâr Gazvesi için yola çıktıklarında bir ağacın gölgesinde dinlenirlerken Câbir b. Abdullah hayvanları otlatmakla görevli arkadaşlarından birisinin hazırlığıyla meşguldü. Çoban yola çıktığında üzerinde eskimiş iki hırka vardı. Onun bu hâli Hz. Peygamber'in dikkatini çekti. Öyle ki, *"Onun bu ikisinden başka elbisesi yok mu?"* diye sormaktan kendini alamadı. Câbir, "Ona verdiğim heybede iki elbise daha var." deyince Resûlullah, *"O hâlde onu çağır ve kendisine onları giymesini söyle!"* buyurdu. Câbir de hemen arkadaşına gidip Resûlullah'ın isteğini iletti. Bunun üzerine çoban elbiseleri giydi ve tekrar yola koyuldu. Ardından Peygamberimiz (sav), *"Hay Allah müstahakkını versin! Böylesi daha iyi olmadı mı?"* dedi. Bu sözü işiten adam, "Yâ Resûlallah! Allah yolunda savaşırken de mi böyle giyineyim?" diye sordu. Allah Resûlü (sav), *"(Evet) Allah yolunda savaşırken de!"* buyurdu.[21]

Müslüman, kılık kıyafetiyle her zaman insanların kendisine imrendiği bir görüntü arz etmelidir. Ruh güzelliği dışına da yansımalı, ahlâkıyla olduğu kadar zarif görünümüyle de öne çıkmalıdır. Sevgili Peygamberimizin bu noktadaki duyarlılığını kendisinden sonra da devam ettiren arkadaşları, yeri geldiğinde birbirlerine giyim kuşam hususunda tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bu duyarlılığı gösterenlerden biri de Şam'a yerleştikten sonra kendini ibadete veren zâhid sahâbî Sehl b. Hanzaliyye'dir. O, kendisi ile sık sık görüşen Ebu'd-Derdâ'ya bir keresinde, Allah Resûlü'nün yolculuğa çıkan bazı arkadaşlarına verdiği şu öğüdü hatırlatmıştır: *"Sizler, kardeşlerinizin yanına gidiyorsunuz. Binitlerinizin bakımını iyi yapın, kıyafetlerinizi düzeltin! Öyle ki yüzdeki bir ben nasıl dikkat çekici ise, siz de onun gibi insanlar içinde gözde olun! Çünkü Allah çirkin görünümü ve çirkin söz ve davranışı sevmez."*[22]

Güzel ve nitelikli giyinmenin malî imkânlara bağlı olduğuna kuşku yoktur. Müslümanların maddî bakımdan sıkıntı içerisinde oldukları dönemlerde Hz. Peygamber, giyinme hususunda onlardan daha ölçülü olma-

[18] İBS521 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 521
[19] HM20176 İbn Hanbel, IV, 438
[20] D4062 Ebû Dâvûd, Libâs, 14; N5238 Nesâî, Zînet, 60.
[21] MU1654 *Muvatta'*, Libâs, 1.
[22] D4089 Ebû Dâvûd, Libâs, 25; ST7/401 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 401.

larını istemiştir. Ensardan Ebû Ümâme'nin bildirdiğine göre, sahâbîler bir gün dünya nimetleri hakkında konuşmaya dalınca Hz. Peygamber (sav) kibir ve gösterişten uzak mütevazı bir sadeliğin inanmış olmanın bir gereği olduğunu şu şekilde hatırlatmıştır: *"Duymuyor musunuz, duymuyor musunuz? Sadelik imandandır, sadelik imandandır!"*[23] Zira o gün tüm Müslümanlar yoksunlukta birleşiyorlardı. Ancak Peygamber sonrası dönemlerde maddî imkânların düzelmesine bağlı olarak elbiseler çeşitlenmiş ve giysilerin niteliği de yükselmiştir. Hz. Peygamber (sav), tek parça kıyafet içerisinde namaz kılınıp kılınamayacağını soran birisine, *"Her biriniz iki kıyafet bulabilir mi ki?"* karşılığını vermiş, aynı soru ilerleyen yıllarda Hz. Ömer'e sorulduğunda ise Halife Ömer şu karşılığı vermiştir: "Allah size bol verince siz de cömert davranın." Bundan sonra insanlar alt ve üstlerine giydikleri ikişer kıyafet içinde namaz kılmaya başlamışlardır.[24] Yine Hz. Âişe bir gün üzerindeki Yemen kumaşından yapılmış beş dirhem değerindeki elbiseye işaret ederek, Resûlullah devrinde bu kalitede bir elbisesi olduğunu, o günün Medine'sinde düğün için süslenen hanımların onu ödünç aldıklarını, oysa hizmetçisinin bile artık bu elbiseyi giymekten utandığı bir zamanda yaşadıklarını söylemiştir.[25]

İyi ve güzel kıyafetler giyinmek, kadın erkek her insanın arzulayacağı bir şeydir. Şu var ki süslenme ve güzel görünme isteği daha çok hanımlarla özdeşleşmiştir. Bu bakımdan nebevî öğretide, incelik ve zarafetin göstergesi olan ipekten giysilerin, altın gibi süs eşyalarının hanımlara tahsis edilmesi ve erkeklerin bu kabil giysilerden kaçındırılması[26] anlamlıdır. Nitekim bir defasında Hz. Peygamber, kendisine tamamen ipekten dokunmuş bir elbise hediye edilince, onu Hz. Ali'ye göndermiştir. Hz. Ali'nin, "Bunu ne yapayım?" sorusuna, eşi Hz. Fâtıma'yı, annesi Fâtıma bnt. Esed'i ve amcası Hamza'nın kızı Fâtıma'yı kastederek,[27] *"Onu başörtüsü yap ve Fâtımalar arasında dağıt."* karşılığını vermiştir.[28] O (sav), kendisine gelen ve ashâbına takdim ettiği saf ipek elbiselerin ya giymesi uygun olanlara verilmesini,[29] ya hanımlara başörtü olarak hediye edilmesini,[30] ya da pazarda satılıp paraya çevirme yoluyla istifade edilmesini tavsiye etmiştir.[31]

Erkeklerin altın ziynet ve saf ipekten sakındırılmasının temelinde abartı ve israfı engelleme kaygısının da yattığı düşünülebilir. Hatta Resûlullah bir hadisinde, altın takılarıyla gösteriş yapan kadınlara seslenerek onların altından uzak durmalarını istemiş ve süslenmeleri için altın yerine gümüş ziynete yönelmelerini tavsiye etmiştir.[32] Onun (sav) bu tavsi-

[23] D4161 Ebû Dâvûd, Tereccül, 1.
[24] B365 Buhârî, Salât, 9; MU1656 *Muvatta'*, Libâs, 1.
[25] B2628 Buhârî, Hibe, 34.
[26] T1720 Tirmizî, Libâs, 1; N5151 Nesâî, Zînet, 40.
[27] ŞN14/50 Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIV, 50-51.
[28] İM3596 İbn Mâce, Libâs, 19; M5422 Müslim, Libâs ve zînet, 18.
[29] B5841 Buhârî, Libâs, 30; HM4713 İbn Hanbel, II, 21.
[30] M5422 Müslim, Libâs ve zînet, 18.
[31] B5841 Buhârî, Libâs, 30; M5404 Müslim, Libâs ve zînet, 8.
[32] D4237 Ebû Dâvûd, Hâtem, 8; N5140 Nesâî, Zînet, 39.

yesinde, o zaman çok değerli bir "para" olan altının süs malzemesi olarak kullanılmasının ekonomik canlılığı olumsuz etkileyeceği düşüncesi de etkili olmuş olabilir.

İpek giysilere ve altın ziynete getirilen kısıtlamalarda bu eşyaların abartı ve israf yanında kibir ve gösterişe yol açma olasılığı da göz önünde tutulmuş olmalıdır. Kibirlenme ve gösteriş, güzel kıyafetler giyinerek ve süslenerek topluma karışan herkesin içine düşebileceği marazî duygulardır. Bu insanî hastalığın farkında olan Efendimiz (sav), bir taraftan müminlere zarif ve temiz giyinmelerini öğütlerken,[33] diğer taraftan imkânlarını başkalarına tepeden bakma vesilesi yapmamalarını söylemiştir. Resûlullah, müminlere, muhtemelen daha çok Kureyş aristokratları ve İran sosyetesinin bir giyim tarzı olduğu, bu yüzden de mağrurlanmaya yol açabileceği gerekçesiyle yerde sürünecek kadar uzun kıyafetler giymemeleri konusunda uyarmış ve şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah, kibrinden dolayı elbisesini yerde sürükleyen kimseye (rahmet nazarıyla) bakmaz."*[34]

Buradan hareketle insanın doğasında var olan güzel görünme isteği ile kibir duygusu arasında bir bağ kurulmamalıdır. Nitekim bilge sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un aktardığına göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez."* Bu söz üzerine bir adam, "İnsan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır." deyince Hz. Peygamber (sav), *"Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçük görmektir."* demiştir.[35]

Hadis kaynaklarımızın kılık kıyafete dair bölümlerinde yer alan rivayetler, giyinmenin ahlâkî ve vicdanî boyutuna ilişkin bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre Müslüman kişi, yeni ve güzel kıyafetler giydiğinde kibir ve gösterişe kapılmak yerine sahip olduğu bu nimetin gerçek sahibini anmalı, Allah'a şükretmelidir. Allah Elçisi'nin öğretilerinde ve sünnetinde yeni bir kıyafet giyen müminin nasıl hareket etmesi gerektiğini gösteren önemli öğütler mevcuttur. O (sav), yeni bir elbise giydiği zaman sarık, gömlek ya da ridâ olsun, o elbisenin ismini söyler ve sonra şöyle derdi: *"Allah'ım, sana hamdolsun! Bunu bana sen giydirdin. Senden bu elbisenin hayrını ve hayırda kullanılmasını istiyorum. Onun şerrinden ve şerde kullanılmasından da sana sığınıyorum."*[36]

Nebevî sünnette, Müslüman'ın, din kardeşini yeni ve güzel bir kıyafet içerisinde gördüğünde nasıl bir tavır sergilemesi gerektiği de yer almaktadır. Buna göre mümin, böyle bir durumda haset duygusuna kapılmaz,

[33] MU1654 *Muvatta'*, Libâs, 1.
[34] M5453 Müslim, Libâs ve zînet, 42; B5783 Buhârî, Libâs, 1.
[35] M265 Müslim, Îmân, 147.
[36] T1767 Tirmizî, Libâs, 29; D4020 Ebû Dâvûd, Libâs, 1

bilakis nazik bir biçimde kardeşini tebrik eder. Peygamber döneminde bir sahâbî yeni bir elbise giydiği zaman diğerleri onu tebrik etmek maksadıyla kendisine, *"Güle güle eskit, Yüce Allah da sana yenisini versin!"* derlerdi.[37] İlk Müslümanlardan ve Habeş göçmenlerinden Hâlid b. Saîd b. Âs'ın Habeşistan'da doğan kızı Ümmü Hâlid'in[38] aktardığına göre, bir defasında Resûlullah'a (sav) kare şeklinde küçük ve siyah şekiller bulunan bir giysi getirildi. Nebî (sav), *"Sizce buna en lâyık kim?"* diye sordu. Orada bulunanlar cevap vermedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Bana Ümmü Hâlid'i getirin!"* dedi. Allah Resûlü, o elbiseyi Hâlid b. Saîd'in kızına giydirdikten sonra, *"Üzerinde eskitip yıprat!"* diye iki defa dua etti ve Habeşçe, *"Senâhu senâhu, ey Ümmü Hâlid!"* diyerek elbisenin güzel olduğunu ve kendisine yakıştığını ifade etti. "Senâhu, senâhu" kelimesi Habeş dilinde "güzel" demektir.[39]

İnce ruhlu, narin tabiatlarıyla kadınlar güzel görünmeye ve süslenmeye daha meyillidir. Hz. Peygamber kadının fıtratında var olan bu arzusunun karşısında durmamış ancak onun süslenmeyi suistimal etmesini de onaylamamıştır. Tüm Müslüman kadınlara örnek olacak Peygamber hanımlarına hitaben çeşitli tavsiyelerde bulunan Yüce Allah, onlara câhiliye zamanındaki kadınların yaptığı gibi açılıp saçılarak ve bedenlerini teşhir ederek çıkmamalarını[40] buyurmuş, mümin hanımlardan süslenirken süslenme ahlâkına riayet etmelerini istemiştir. Câhiliye devrinde bazı Arap kadınlarının abartılı bir biçimde süslendikleri, bedenlerini teşhir ederek erkeklerin arasında gezindikleri[41] göz önüne alındığında bu ilâhî hitabın hikmeti daha iyi anlaşılacaktır.

Hz. Peygamber, yüzlerindeki tüyleri aldıran, saçlarına başkalarının saçlarını ekleten, kaşlarını aldıran, dişlerini incelten, dövme yapan ve yaptıranların ilâhî rahmetten uzak olduklarını söylemiştir.[42] Resûlullah'ın, câhiliye döneminde kötü şöhret bulmuş kadınların alışkanlıkları olduğu için bu işleri yapanları kınadığı anlaşılmaktadır. Nitekim müminlerin annesi Hz. Âişe, saçlarına başkalarının saçlarını ekletenler hakkında kendisine bir soru yöneltildiğinde şu karşılığı vermiştir: "Saç ekletenlerden kasıt, sizin anladığınız gibi değildir. Saçı dökülen bir kadının saçına siyah yünden mamul kılları eklemesinde bir sakınca yoktur. Ancak (Hz. Peygamber'in kınadığı kimseler), gençliğinde fuhuş yapan, saçı dökülüp ihtiyarladığında ise kafasına saç ekleterek (veya sunî bir saç kullanarak) fuhuş yaptıranlardır."[43]

İslâm, kadının cinsellik dürtüsüyle ancak eşi için süslenebileceğini kabul eder. Yine Âişe validemiz, kendisine gelerek süslenip eşine güzel gö-

[37] D4020 Ebû Dâvûd, Libâs, 1.
[38] ST4/94 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 94-95.
[39] D4024 Ebû Dâvûd, Libâs, 2; B5823 Buhârî, Libâs, 22.
[40] Ahzâb, 33/33.
[41] IT6/49 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 49.
[42] B5931 Buhârî, Libâs, 82; M5573 Müslim, Libâs ve zînet, 120; N5104 Nesâî, Zînet, 24.
[43] IE5/192 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, V, 192.

rünmek için yüzündeki kılları aldırıp aldıramayacağını soran bir kadına şu karşılığı vermiştir: "Seni rahatsız eden şeylerden kendini arındır, nasıl ki bir yere ziyarete giderken süsleniyorsan kocan için de süslen..."[44]

Câhiliye döneminde olduğu gibi günümüzde de süslenme, güzel görünme, ötekinin ilgisini çekme gibi çeşitli gerekçelerle hem erkeğin hem de kadının bedenleri üzerinde birtakım tasarruflarda bulundukları bir gerçektir. Masum güzel görünme kaygılarının ötesinde vücutlarının çeşitli yerlerine dövme yaptıranlar, bunun tipik bir örneğini teşkil etmektedirler. Bu şekilde dövme yaptıranlar değişik figürler ve semboller kullanmak suretiyle sanal varlıklarla kendilerine telkinlerde bulunmakta, yalın gerçeklikten kendilerini kopartmaktadırlar. Böylece insan şahsiyeti ve kimliği birtakım yapay unsurların gölgesinde kalmaktadır. İslâm büyüklerinden Zührî'nin deyimiyle "câhiliye modası"[45] olan bu uygulama muhtemelen bedene işkence olduğu ve sağlık açısından birtakım sakıncalar doğurduğu gerekçesiyle Hz. Peygamber (sav) tarafından yasaklanmıştır.[46]

Başkalarının dikkatlerini kendilerine çekmek için yapay süslenme veya güzellik vasıtalarını kullanmakta aşırıya giden kadınlar, olduklarından daha genç, daha güzel, hatta daha zengin görünme arayışı içerisine girerek esasen kendi zafiyetlerini ele vermiş olmaktadırlar. Öte yandan Kur'an, erkeklerin de bakışlarına sahip çıkmalarını emretmektedir.[47] Ancak bu, kadına erkeğin mahrem duygularını istismar etme hakkı vermez. Resûlullah, dişiliğini sergileyerek cinselliğini insanlığının ve kişiliğinin önüne geçiren, bedenini metalaştıran, onu teşhir eden kadınların ebedî mutluluğu tadamayacaklarını söylemiştir: "*...Giyinik (oldukları hâlde) çıplak (gibi olan), (başkalarını kendilerine) cezbeden ve (kendileri de başkalarına) meyleden kadınlar ki onlar, başlarında deve hörgücü gibi topuzlar taşır. İşte bunlar ne cennete girerler ne de cennetin kokusunu alabilirler. Oysa cennetin kokusu çok çok uzak mesafelerden dahi alınır.*"[48] Aynı istismarcılığı erkek yaptığında bu nebevî buyruk onun için de geçerli olmaktadır. Dış güzelliğiyle duygu istismarı yaparak seviyesiz bir ilgi uyandırmak ne kadının ne de erkeğin saygınlığına yakışan bir davranıştır.

Hz. Peygamber'in öğretilerinde, Müslümanların temiz ve kibar insanlar olarak, göz zevkine uygun, şık bir giyim kuşam ve süslenme tarzını benimsemeleri öngörülür. Kendini beğenme, kıyafetiyle kendini ispatlama, pahalı harcamalarla israfa dalma gibi hatalı tutumlardan sakındıran Resûl-i Ekrem, mütevazı, zarif ve nezih bir giyim alışkanlığı edinmemizi

[44] MA5104 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 146.
[45] MA5102 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 145.
[46] B5946 Buhârî, Libâs, 87.
[47] Nûr, 24/30
[48] M7194 Müslim, Cennet, 52; M5582 Müslim, Libâs ve zînet, 125.

istemiştir. Şu var ki modern dönemde karmaşık şehir hayatının beraberinde getirdiği sosyal hareketlilik insandaki öteki kaygısını daha da körüklemiştir. Bu yüzden mümin, tabiatında var olan giyinme ve süslenme ihtiyacı ve arzusunu giderirken Kur'an'ın ifadesiyle *"takva elbisesini"*[49] giyebilmeyi ihmal etmemeli, ruhuna giydireceği bu mânevî kisve, onun nezih ve zarif yapısının bir dışa vurumu olmalıdır.

[49] A'râf, 7/26.

ŞAKALAŞMA ve EĞLENCE
EĞLENİRKEN DE ÖLÇÜLÜ OLMALI

عَنْ حَنْظَلَةَ الْكَاتِبِ التَّمِيمِيِّ الأُسَيِّدِيِّ قَالَ: كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ... فَقَالَ "يَاحَنْظَلَةُ! لَوْ كُنْتُمْ كَمَا تَكُونُونَ عِنْدِى لَصَافَحَتْكُمُ الْمَلاَئِكَةُ عَلَى فُرُشِكُمْ أَوْ عَلَى طُرُقِكُمْ. يَا حَنْظَلَةُ سَاعَةٌ وَسَاعَةٌ."

Temîm kabilesinden Hz. Peygamber'in vahiy kâtibi olan Hanzala şunları anlatmıştır:
"Resûlullah'ın (sav) yanındaydık... O şöyle buyurdu:
'Hanzala! Benim yanımdaki hâlinizi ayrıldıktan sonra da sürdürseydiniz melekler evinizdeyken –ya da yolda– sizinle musâfaha ederlerdi. Fakat ey Hanzala, (insan bu!) bazen öyle bazen böyle!'"

(İM4239 İbn Mâce, Zühd, 28)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:
"إِنِّي لَا أَقُولُ إِلَّا حَقًّا." قَالَ بَعْضُ أَصْحَابِهِ: فَإِنَّكَ تُدَاعِبُنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ:
"إِنِّي لَا أَقُولُ إِلَّا حَقًّا."

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى قَالَ حَدَّثَنَا أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ ﷺ
... فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُرَوِّعَ مُسْلِمًا."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "لَا سَبَقَ إِلَّا فِي نَصْلٍ
أَوْ حَافِرٍ أَوْ خُفٍّ."

عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا زَفَّتِ امْرَأَةً إِلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ:
"يَا عَائِشَةُ مَا كَانَ مَعَكُمْ لَهْوٌ فَإِنَّ الْأَنْصَارَ يُعْجِبُهُمُ اللَّهْوُ."

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"... لَيْسَ مِنَ اللَّهْوِ إِلَّا ثَلَاثٌ: تَأْدِيبُ الرَّجُلِ فَرَسَهُ وَمُلَاعَبَتُهُ أَهْلَهُ
وَرَمْيُهُ بِقَوْسِهِ وَنَبْلِهِ..."

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav), *"Ben sadece doğruyu söylerim."* buyurdu. Sahâbeden bazıları, "Yâ Resûlallah! Sen bize şaka yapıyorsun ama!" dediler. Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Ben, sadece doğruyu söylerim."* buyurdu.

(HM8462 İbn Hanbel, II, 341)

Abdurrahman b. Ebû Leylâ'nın Hz. Muhammed'in (sav) bazı sahâbîlerinden işittiğine göre, (bir sahâbînin, arkadaşını şaka yapmak amacıyla korkuttuğunu duyunca) Hz. Peygamber (sav), *"Bir Müslüman'ın diğer bir Müslüman'ı korkutması helâl olmaz."* buyurmuştur.

(D5004 Ebû Dâvûd, Edeb, 85)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yarış ancak ok atmada ya da at veya deve koşturmada yapılır."*

(N3615 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 14)

Hz. Âişe'nin anlattığına göre, kendisi bir kadını ensardan bir adamla evlendirmişti. (Düğün merasimi esnasında) Allah'ın Peygamberi (sav), *"Âişe! Sizin eğlenceniz yok mu? Oyun ve eğlence ensarın hoşuna gider."* buyurmuştu.

(B5162 Buhârî, Nikâh, 64)

Ukbe b. Âmir'in işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "...Ancak üç çeşit eğlence vardır: Kişinin atını eğitmesi, eşi ile hoş vakit geçirmesi, yayı ve oku ile atış yapması..."

(D2513 Ebû Dâvûd, Cihâd, 23)

Allah Resûlü'nün kâtipliğini yapanlardan biri olan, Temîm kabilesinden Hanzala b. Rebî' başından geçen şöyle bir olayı anlatmıştır: "Resûlullah'ın yanındaydık. Bize cenneti ve cehennemi öyle anlattı ki onları gözümüzle görmüş gibi olduk. Sonra ben kalkıp eşimle çocuğumun yanına gittim ve gülüp eğlendim. Derken Resûlullah'ın yanındaki hâlimizi hatırladım hemen dışarı çıktım. Yolda Ebû Bekir'e rastladım. Ona (yaşadıklarımı anlattım ve) 'Ben münafık oldum, münafık oldum!' dedim. Ebû Bekir de, 'Biz de aynı şeyleri yapıyoruz.' dedi."[1]

Sonra Hanzala gidip Peygamber'e (sav), "Yâ Resûlallah, seni gördüğümüzde kalplerimiz yumuşuyor, âhiret adamı oluyoruz. Ama senin yanından ayrıldıktan sonra dünya hoşumuza gidiyor, eşimizi ve çocuklarımızı sevip kokluyoruz." diye yakındı.[2] Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Hanzala! Benim yanımdaki hâlinizi ayrıldıktan sonra da sürdürseydiniz melekler evinizdeyken –ya da yolda– sizinle musâfaha ederlerdi. Fakat ey Hanzala, (insan bu!) bazen öyle bazen böyle!"*[3]

Ashâbın günlük hayat içindeki şakalaşma ve eğlenmelerine zaman zaman Peygamberimiz de katılıyor ve insanları rahatlatıyordu. Hadis kitaplarında gerek Peygamberimizin gerekse sahâbenin şaka ve eğlencelerine dair bol miktarda rivayet görmek mümkündür. Meselâ, Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'inde,[4] Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde,[5] Tirmizî'nin *Sünen*'inde,[6] Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında,[7] İbn Mâce'nin *Sünen*'inde,[8] Dârimî'nin *Sünen*'inde,[9] İbn Hıbbân'ın *Sahîh*'inde[10] mizahla ilgili rivayetler için müstakil bölümler açılmıştır. Hadis kitaplarındaki bu bölümlerde Hz. Peygamber'in aile ve toplum hayatında insanlarla doğal ve sevecen bir iletişim içerisinde olduğunu gösteren çok sayıda rivayet nakledilmiştir. Meselâ, Hz. Peygamber'in yanında çocukluğunu geçiren ve ona on yıl hizmette bulunan Enes b. Mâlik,[11] Allah Resûlü'nün kendisine zaman zaman şaka yaptığını ve hatta bir keresinde, *"Ne haber iki kulaklı?"* dediğini anlatmaktadır.[12] Allah Resûlü, kuşu öldüğü için üzgün duran Enes'in kardeşiyle de, *"Ey Ebû Umeyr, kuşcağızdan ne haber?"* diye şakalaşmış ve gönlünü almıştı.[13]

1 İM4239 İbn Mâce, Zühd, 28
2 HM8030 İbn Hanbel, II, 305
3 İM4239 İbn Mâce, Zühd, 28
4 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 101, 103.
5 Ebû Dâvûd, Edeb, 84-85.
6 Tirmizî, Birr, 57
7 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Amelü'l-yevm ve'l-leyle, 107.
8 İbn Mâce, Edeb, 24.
9 Dârimî, İsti'zân, 74.
10 İbn Hıbbân, *Sahîh*, Hazr ve ibâha, 16.
11 B5166 Buhârî, Nikâh, 68
12 D5002 Ebû Dâvûd, Edeb, 84, T3828 Tirmizî, Menâkıb, 45
13 D4969 Ebû Dâvûd, Edeb, 69.

Bir gün adamın birisi Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Allah'ın Resûlü, beni bir hayvana bindir!" dedi. Hz. Peygamber (sav) de *"Biz seni bir dişi devenin yavrusuna bindirelim."* diye şaka yaptı. Espriyi anlamayıp şaşıran adam, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben dişi devenin yavrusunu ne yapayım?" deyince Peygamber (sav), *"Her deveyi bir dişi deve doğurmuş değil midir?"* diye cevapladı.[14]

Sevgili Peygamberimiz çevresindeki her yaştan ve kesimden insanla bu türden diyaloglar kurardı. İnsanlarla olan rahat iletişimi etrafındakilere de kendisine şaka yapma rahatlığı bahşetmişti. Meselâ, Avf b. Mâlik el-Eşcaî Tebük Savaşı'nda Resûlullah'ın çadırına gelip selâm vermiş, Allah Resûlü de, *"Gir."* diye seslenmişti. Avf b. Mâlik çadırın küçüklüğünü ima ederek, "Tamamen mi gireyim yâ Resûlallah!" demiş, Hz. Peygamber de, *"Evet, tamamen gir."* diye karşılık vermişti.[15] Peygamberimiz bir gün torunları Hasan ve Hüseyin'i iki omuzuna oturtmuş hâlde ensardan bir topluluğun sohbet meclisine girdiğinde onu bu hâlde görenler, "Atınız ne kadar güzelmiş!" diye şaka yapmaktan kendilerini alamamışlardı. Her ne kadar oradakiler, Hasan ve Hüseyin'e hitap etmişse de Hz. Peygamber, *"Onlar da ne iyi binicidirler!"* diye şakaya karşılık vermişti.[16]

Bu örnekler Resûl-i Ekrem'in insanlara duyduğu sevgi ve muhabbeti ortaya koymaktadır. Onun insanlarla şakalaşması, bu tür hareketlerin hafiflik olmadığını ve ağırbaşlılıkla çelişmediğini göstermektedir. Sahâbeyi anlatan, "Birbirlerine karpuz atıp şakalaşırlardı. Ciddi meselelerde ise işlerinin adamı olurlardı."[17] ifadesi ve "Sahâbe gülerler miydi?" sorusuna, İbn Ömer'in, "Evet! Kalplerindeki iman da dağlardan daha büyüktü."[18] şeklindeki cevabı tam da bunu ifade etmektedir.

Sevgili Peygamberimizin, *"Kul, şaka yaparken yalan söylemeyi ve doğru da olsa gösterişi terk etmedikçe gerçekten iman etmiş olmaz."*[19] sözü ise kişinin dindarlığına zarar veren şeyin şakalaşmak olmadığını, şakacıktan da olsa yalana tevessül edilmesi olduğunu bildirmektedir. İbn Uyeyne, "Mizah kötü müdür?" sorusuna, "Aksine sünnettir." diye cevap vermiş, "Ancak, güzel ve nezih yapıldığı sürece..." diye de eklemiştir.[20]

Şaka yaparken bile olsa Müslüman'ın doğruluktan ayrılmaya hakkı yoktur. Allah Resûlü, *"Ben, her zaman sadece doğruyu söylerim."* dediğinde bu inceliği kaçıranlar ona, "Yâ Resûlallah! Sen bize şaka yapıyorsun ama!" demişlerdi de Peygamber (sav) ısrarla, *"Ben, her zaman sadece doğruyu söylerim."* buyurmuştu.[21] Bu bir buyruktu aynı zamanda... Mümine ciddi işlerinde olduğu gibi şakalaşırken de en temel hasletini terk etmemesini salık

[14] D4998 Ebû Dâvûd, Edeb, 84; HM13853 İbn Hanbel, III, 267.

[15] D5000 Ebû Dâvûd, Edeb, 84

[16] MŞ32185 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, Fedâil, 23.

[17] EM266 Buhârî, *el-Edebü'l müfred*, 102.

[18] MA20671 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 327.

[19] HM8751 İbn Hanbel, II, 364

[20] FK3/18 Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 18.

vermekteydi. Şaka sadece yakınlaştırıcı ve kaynaştırıcı bir eğlenceydi. İnsan onurunu zedelememesi, kavgaya ya da korkutma gibi psikolojik rahatsızlıklara yol açmaması dikkat edilen diğer bir husustu kuşkusuz. *"Kardeşinle (düşmanlığa varan) tartışmaya girme, onunla (kırıcı şekilde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme!"*[22] buyurduğunda Allah Resûlü'nün dikkat çektiği şey de bundan başkası değildi. Uyuyan birisinin yanındaki ipi arkadaşı şaka olsun diye birden çekip almış, o da korkup sıçrayarak uyanmıştı. Bu olayı duyduğunda etrafındakileri, *"Bir Müslüman'ın diğer bir Müslüman'ı korkutması helâl olmaz."* diyerek uyaran Hz. Peygamber,[23] aynı uyarıyı benzer bir başka olay üzerine de yapmıştı. Bir seferde, biniti üzerinde uyuklamaktan dolayı sallanan bir adamın ok kılıfından birisi bir ok çekti. Uyuklayan adam korkuyla sıçradı. Bu olay üzerine Allah Resûlü böyle bir şakanın uygunsuzluğunu aynı ifadelerle hatırlattı.[24]

Câbir b. Abdullah'ın anlattığı şu olay da ölçüsüz şakaların ne gibi sonuçlar doğurduğunu gösteren çarpıcı bir örnektir: "Resûlullah ile beraber bir gazveye çıkmıştık. Muhacirlerden bir topluluk Hz. Peygamber'e katıldı. Topluluk giderek kalabalıklaştı. Muhacirlerden biri sürekli şaka yapıyordu. Derken bu muhacir şaka olsun diye ensardan birisinin arkasına vurdu. Ensarî, bu davranış karşısında son derece öfkelendi. Öyle ki iş, karşılıklı meydan okumaya kadar vardı. Ensarî, "Yetişin ey ensar!" diye, muhacir de "Muhacirler yetişin!" diye bağırdı. Bu sırada Hz. Peygamber çıkageldi. *"Câhiliye ehlinin (kavgalarda başvurduklarına benzeyen) bu yardım çağrıları da nereden çıktı? Bunların derdi ne?"* dedi. Kendisine bir muhacirin ensardan birisinin arkasına vurduğu söylendi. Hz. Peygamber de, *"Bu davranışları terk edin. Bunlar çok çirkin şeyler."* buyurdu.[25]

Peygamberimiz insanları, şakalaşırken kardeşliği zedeleyecek, insanlar arasında kine sebebiyet verecek davranışlardan sakındırırdı. Aynı şekilde insanların eğlenmesini onaylarken de bu şartı hep gözetiyordu. Her yıl ensar çocuklarını güreştirirken de[26] zaman zaman yaptırdığı at yarışlarında da[27] aynı hassasiyeti korumaktaydı. Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, Resûlullah'ın (sav) Adbâ isminde, kimsenin geçemediği dişi bir binek devesi vardı. Bir ara genç bir yük devesi üstünde bir bedevî geldi. Yapılan koşuda bedevînin yük devesi Adbâ'yı geçti. Bu durum Müslümanlara ağır geldi... "Adbâ yenildi!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah bu tür şeylerde hırslı davranmanın yanlışlığına şu sözlerle işaret etti: *"Dünyada yükselttiği her şeyi geri indirmek Allah'ın bir kanunudur!"*[28]

[21] HM8462 İbn Hanbel, II, 341.
[22] T1995 Tirmizî, Birr, 58.
[23] D5004 Ebû Dâvûd, Edeb, 85.
[24] ME1673 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, II, 187-188.
[25] B3518 Buhârî, Menâkıb, 8; M6583 Müslim, Birr, 63.
[26] BS20318 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 33.
[27] T1700 Tirmizî, Cihâd, 22
[28] B6501 Buhârî, Rikâk, 38.

Hz. Peygamber döneminde yarış da bir eğlence çeşidi idi. O gün en fazla rağbet edilen yarış çeşitleri ise ok atışı, at ve deve yarışı idi.[29] Allah Resûlü bu yarışları teşvik ediyor, bazen ödül koyuyor[30] ve hatta kendisi de bizzat at eğitip onunla yarışlara katılıyordu.[31] At yarışları eğlence olmasına eğlenceydi ama kuşkusuz savaşa hazırlık gibi bir yönü de bulunmaktaydı. Ok atıcılığı da bunun gibiydi. Peygamber Efendimiz ok atıcılığını teşvik ederken bunun savaş için bir eğitim olduğunun farkındaydı. Eslem kabilesinden karşılıklı ok atmakta olan bir gruba denk geldiğinde, *"Ey İsmâiloğulları, ok atın! Şüphesiz sizin babanız da usta bir ok atıcısı idi."* diye onları teşvik etmiş ve *"Ben bu yarışmada filânoğulları ile beraberim!"* diyerek onlara katılmıştı. Resûlullah'ın bu sözünü işitince karşı grup ok atmaktan vazgeçtiler. Bunun üzerine Resûlullah, *"Size ne oldu, niye atmıyorsunuz?"* dedi. Onlar da "Yâ Resûlallah! Siz onlarla beraberken ok mu atalım?" dediler. Resûlullah bunun bir yarışma ve eğlence olduğunu hatırlatırcasına, *"Atın! Ben hepinizle beraberim."* buyurdu.[32] Yarışmada uyulacak prensipler vardı elbette. Bunlar mümin için ciddi ya da şaka hiçbir işte vazgeçemeyeceği prensiplerdi. Bir canlıyı hedef tahtası yapmamak[33] ya da at yarışında atları bağırarak ürkütmemek, yedek at kullanıp atı değiştirmemek,[34] ilk bakışta birer yarışma kuralı gibi görünse de aynı zamanda Müslüman için ahlâkî bir gereklilikti.

Eğlence amaçlı oynanan oyunlarda da ahlâkî hassasiyetin gözetilmesi gerektiğini rivayetlerden öğrenmekteyiz. Hz. Peygamber döneminde hem putperest toplumların bir meşguliyeti hem de bir çeşit kumar olarak karşımıza çıkan nerd (tavlaya benzer bir oyun) ve satranç gibi oyunların hoş karşılanmadığı görülmektedir. *"Her kim tavla oynarsa elini domuz eti ve kanına batırmış gibi olur."*[35] rivayetinde tavlanın domuzla anılması ya da Hz. Ali'nin, "Satranç Acemlerin kumarıdır."[36] şeklindeki sözü, o dönemde bu oyunlarla ilgili var olan algıya işaret etmektedir. Satranç oynayan bir gruba rastladığında Hz. Ali'nin, *"Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor!"*[37] âyetini okuması da[38] bu oyunların o dönemde putperest âdetleri çağrıştırdığını teyit etmektedir.

Söz konusu oyunların onaylanmamasının gerisinde, vakit öldürme ve kumara kapı aralama gibi özelliklerini engelleme çabası bulunmaktadır. Esasen meysir (kumar), Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyan kumar niteliğindeki oyunlardır.[39] Bu bakımdan güvercinle oynayan bir adamın, "Şeytanı takip eden bir şeytan!"[40] şeklinde eleştirilmesini anlamak müm-

[29] N3615 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 14.
[30] DM2460 Dârimî, Cihâd, 37; HM13724 İbn Hanbel, III, 255.
[31] D2576 Ebû Dâvûd, Cihâd, 60.
[32] B3373 Buhârî, Enbiyâ, 12.
[33] B5513 Buhârî, Sayd, 25; M5059 Müslim, Sayd, 58.
[34] D2581 Ebû Dâvûd, Cihâd, 63; N3620 Nesâî, Hayl ve sebk ve ramy, 15.
[35] M5896 Müslim, Şi'r, 10.
[36] BS21531 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 355.
[37] Enbiyâ, 21/52.
[38] BS21532 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 355.
[39] BS21576 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 364.
[40] D4940 Ebû Dâvûd, Edeb, 57; İM3765 İbn Mâce, Edeb, 44.

kündür. Kuşkusuz kötü olan, güvercin beslemek ve onu uçurmak değil, onu kumara alet etmek ya da güvercini takip etme bahanesiyle komşuların damlarında gezip onların özel hayatlarını ihlâl edip gözetleme yapmaktır. Oysa sonraki dönemlerde, Firavun ve Lût kavimleri gibi geçmiş toplumlardan kötü örneklerle ilişkilendirilerek[41] ve uğursuzluk atfedilerek[42] kumar oynamak gibi meşru olmayan herhangi bir amaç içermese de güvercin uçurmaya iyi gözle bakılmamıştır. Ancak güvercinin özellikle haberleşmede önemli bir vasıta oluşu, onu diğer kuşlardan çok daha değerli kılıyor ve sahibine bir üstünlük kazandırıyordu.

Aynı hassasiyet şarkı için de vurgulanmıştır.[43] Allah Resûlü, özellikle düğün ve bayramlarda çalgı aletlerinin kullanıldığı eğlenceleri bizzat teşvik ederdi. Düğünlerin sadece def çalınarak da olsa duyurulmasını önemserdi.[44] Meselâ, Hz. Âişe bir kadını ensardan bir adamla evlendirmişti. Düğün merasimi durgun geçmiş olmalı ki Peygamber (sav), *"Âişe! Sizin eğlenceniz yok mu? Oyun ve eğlence ensarın hoşuna gider."* diyerek uyarma ihtiyacı hissetmişti.[45]

Bir defasında da Hz. Âişe'nin yanında iki küçük kız def çalıp şarkı söylüyor, Medine'nin İslâm'la şereflenmesinden önce kabileler arasında yaşanan Buâs Harbi'ni anlatan şiirlerden oluşan şarkılar dillendiriyorlardı. Allah Resûlü ise aynı odada örtüsüne bürünerek yatağına uzanmış, sırtı dönük vaziyette istirahata çekilmişti. Derken içeriye Hz. Ebû Bekir girdi ve muhtemelen istirahat hâlindeki Hz. Peygamber'i rahatsız ettikleri düşüncesiyle, "Peygamber'in yanında şeytan çalgıları ha!" diyerek kızı Âişe'ye çıkıştı.[46] Hz. Ebû Bekir'in bu tepkisi üzerine Hz. Peygamber (sav) yüzünü açtı ve *"Ebû Bekir! Onları bırak! Çünkü bunlar bayram günleridir."* buyurdu.[47]

Şarkılar bayram neşesi olduğu gibi yolculuklarda da yoldaştı. Hz. Ömer çölde şarkı söyleyen bir adamı gördüğünde, "Şarkı yolcunun azığıdır." demişti.[48] Yolculuklarda bazen şiir söyleyerek de yol sıkıntısı hafifletilmeye çalışılırdı. Bir sefer esnasında Allah Resûlü (sav) Abdullah b. Revâha'ya şiir söylemesini kastederek, *"İn ve develeri hareketlendir."* buyurdu. O da bunun üzerine, "Vallahi, sen olmasaydın biz ne hidayete erer ne sadaka verir ne de namaz kılardık. (Allah'ım!) Düşmanla karşılaşırsak yardımını indir üzerimize ve ayaklarımızı sabit kıl." dizelerini okudu.[49] Hayber yolunda benzer dizeleri okuyan bu sefer Âmir b. Ekva' idi. Seleme b. Ekva'ın anlattığına göre, bir gece Hayber'e doğru yol alırken bir adam

[41] KH2/141 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 141-142.
[42] AV13/194 Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, XIII, 194.
[43] BS21609 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 374.
[44] T1089 Tirmizî, Nikâh, 6.
[45] B5162 Buhârî, Nikâh, 64.
[46] B949 Buhârî, Îdeyn, 2; M2061 Müslim, Îdeyn, 16.
[47] B987 Buhârî, Îdeyn, 25; M2063 Müslim, Îdeyn, 17.
[48] BS9263 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 109.
[49] NS8251 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Menâkıb, 35.

Âmir'e, "Bize şiirlerinden dinletir misin?" demiş, o da bu rica üzerine şunları söylemişti: "Vallahi, sen olmasaydın biz ne hidayete erer ne sadaka verir ne de namaz kılardık. (Allah'ım!) Bizleri bağışla, senin yoluna canımız feda olsun. Düşmanla karşılaşırsak yardımını indir üzerimize ve ayaklarımızı sabit kıl. Çünkü biz düşmanla savaşa çağırılırsak geliriz. Düşmanlar bize karşı yardım çığlıkları attılar." Âmir'in bu sözleri Peygamberimizin hoşuna gitmiş ve hayvanı güdenin kim olduğunu sormuş, sonra da, *"Allah ona rahmet etsin."* şeklinde memnuniyetini dile getirmişti.[50]

Bayram günleri oyunlar da oynanırdı.[51] Meselâ, Hz. Âişe mescitte oynayan Habeşlileri ne büyük bir zevkle seyrettiğini şöyle anımsamaktadır: "Allah Resûlü'nün odamın kapısında durduğunu gördüm. Habeşliler Resûlullah'ın mescidinde mızraklarıyla bir oyun sergiliyorlardı. Allah Resûlü Habeşlilerin oyunlarını seyredeyim diye beni abasının içine aldı ve ben oyunu seyretmeyi bırakana kadar (hatırımı kırmayarak) oradan ayrılmadı."[52] O gün mescitte gösteri yapanlara Hz. Ömer müdahale etmek istemişti ancak Resûlullah onu uyarmış ve onların rahatsız edilmelerini engellemişti.[53]

Şarkı ve oyun, diğer eğlence türleri gibi insanların dinlenme ve rahatlama ihtiyacından doğan, onları dinlendirirken de daha ciddi işler için dinçleştiren ve hazırlayan vasıtalar olarak görülmektedir. Nitekim Gazâlî'ye göre, ölçülü yapılan eğlenceler ibadetlerin ifası için bedenen ve ruhen dinlendirici olacağı için mubahtır.[54] Peygamberimizin, *"...Ancak üç çeşit eğlence vardır: Kişinin atını eğitmesi, eşi ile hoş vakit geçirmesi, yayı ve oku ile atış yapması..."*[55] sözüyle hem insanı dinlendiren hem de birey ve toplum hayatına pozitif katkılar sağlayan eğlenceler tavsiye edilmektedir. Eğlenirken savaşa hazırlanmak, toplumu emniyet içinde güçlendirme arzusunun ifadesidir.

Diğer taraftan aile mutluluğunu sağlamak da gözetilen amaçlar arasındadır. Hz. Peygamber'in Hz. Âişe ile yarış yapması böyle bir arzuyu ne güzel sembolize etmektedir! Müminlerin annesi bu hatırasını şöyle anlatır: "Bir yolculuk sırasında Resûlullah ile yarış yapmıştık. Bu yarışta ben koşarak onu geçtim. Bir süre sonra bir yarış daha yaptık. Şişmanlamıştım, bu sefer o beni geçti ve *'İşte bu, diğerinin karşılığıdır.'* buyurdu."[56]

Eğlence genel anlamda olumlu bulunsa da insanın bilincini körelten, İslâm inanç esaslarına ve ahlâkına uygun düşmeyen şekil ve içerikte olanlar elbette hoş karşılanamazdı. Meselâ, Rubeyyi' bnt. Muavviz'in evlenme

[50] B6148 Buhârî, Edeb, 90; M4668 Müslim, Cihâd ve siyer, 123.
[51] İM1303 İbn Mâce, İkâmet, 163; HM15558 İbn Hanbel, III, 423.
[52] M2064 Müslim, Îdeyn, 18.
[53] B988 Buhârî, Îdeyn, 25.
[54] G12/287 Gazâlî, *İhyâ*, II, 287.
[55] D2513 Ebû Dâvûd, Cihâd, 23.
[56] D2578 Ebû Dâvûd, Cihâd, 61.

törenine katılan Hz. Peygamber'in def çalıp şarkı söyleyen kızları uyarması, hoşuna gitmeyen güfteden dolayı idi. Bu kızlar babalarından Bedir Savaşı'nda şehit olanların güzel vasıflarını anıyorlardı. Derken içlerinden birisi, "İçimizde yarın ne olacağını bilen bir peygamber var!" şeklinde bir cümle sarf etti. Bunun üzerine Peygamber (sav), *"Böyle söyleme! Daha önce söylemekte olduğun sözleri söyle!"* buyurdu.[57]

"Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir..."[58] şeklinde, bu geçici hayatın insanı meşgul eden ve hızla akıp giden yönüne vurgu yapan pek çok âyet vardır. Gazâlî bu âyetlerden biri olan *"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir."*[59] buyruğunu açıklarken, insanın hayat boyu geçirdiği safhaların arzularındaki yoğunluğa nasıl etki ettiğine dikkat çeker. Nitekim insan için hayatının çocukluk safhasında oyun ve eğlenceden daha önemli ve zevk veren bir şey yoktur.[60] Kişiliğin çocukluk döneminde ve oyunlarla şekillendiği düşünüldüğünde insanın bir ömür boyunca taşıdığı karakterin oyun ve eğlence ile ilişkisi daha rahat anlaşılacaktır.

İslâm'ın ilk dönemlerinde hem putperest âdetleri çağrıştırması hem de insanlara asli vazifelerini unutturması bakımından tavla, satranç gibi oyunlar hoş karşılanmamıştı. Çalgı ve şarkı için de benzeri kaygıların yanı sıra genellikle kadın ve içkiyle birlikte var olmaları uyarıları gündeme getirmişti.[61] Bu tür eğlencelerin bugün de kişileri dinî ve dünyevî sorumluluklarından uzaklaştırma ihtimalini gözden uzak tutmamak gerekir. Sevgili Peygamberimiz, *"Boş iş, kötüdür."*[62] derken işte insanları Allah'a ve topluma karşı sorumsuz hâle getiren eğlenceyi kastetmiş olmalıdır; yoksa birliği tesis edici, kaynaştırıcı ve dinlendirici eğlenceyi değil. Kuşkusuz bir toplumun güçlü olması, fertlerinin ruh bakımından kuvvetli olmasını gerektirir. Eğlencenin dozunu kaçırmak, onu bir gösteriş aracı kılmak, eğlenceyi ruhumuzu dinlendiren, dinginleştiren ve kuvvetlendiren bir araç olmaktan çıkarmaktadır. Bugün eğlence adına her türlü çılgınlığın, insan onuruna yakışmayan tavırların ve israfın alabildiğine sergilendiğine üzüntüyle tanık oluyoruz. Kuşkusuz bu tür bir eğlence insanın ruhunu dinlendirmek ve insanları kaynaştırmak yerine, insanî değerleri zayıflatan ve insanlar arasında kini ve nefreti körükleyen bir sebep hâline gelebilmektedir.

[57] B4001 Buhârî, Meğâzî, 12
[58] En'âm, 6/32.
[59] Hadîd, 57/20
[60] GI4/311 Gazâlî, *İhyâ*, IV, 311.
[61] T2212 Tirmizî, Fiten, 38
[62] EM787 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 275

BAYRAM
SEVİNÇ ve COŞKU GÜNLERİ

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ أَبُو بَكْرٍ وَعِنْدِى جَارِيَتَانِ مِنْ جَوَارِى الأَنْصَارِ تُغَنِّيَانِ بِمَا تَقَاوَلَتْ بِهِ الأَنْصَارُ يَوْمَ بُعَاثٍ قَالَتْ وَلَيْسَتَا بِمُغَنِّيَتَيْنِ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَبِمَزْمُورِ الشَّيْطَانِ فِى بَيْتِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَذَلِكَ فِى يَوْمِ عِيدٍ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَا أَبَا بَكْرٍ إِنَّ لِكُلِّ قَوْمٍ عِيدًا وَهَذَا عِيدُنَا."

Hz. Âişe anlatıyor:

"Yanımda ensarın cariyelerinden iki küçük kız Buâs gününe dair (ensarı öven ve düşmanlarını yeren sözlerden oluşan) şarkılar söylüyorlardı. Bu iki küçük kız şarkıcı da değillerdi. Bu esnada Ebû Bekir yanıma girdi ve 'Resûlullah'ın (sav) evinde şeytan işi çalgılar ha!' dedi. Bu olay bayram günü yaşanmıştı. Resûlullah (sav) bunun üzerine, *'Ebû Bekir! Her toplumun bir bayramı vardır, bu da bizim bayramımızdır.'* buyurdu."

(M2061 Müslim, İdeyn, 16; B952 Buhârî, İdeyn, 3)

عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَدِينَةَ وَلَهُمْ يَوْمَانِ يَلْعَبُونَ فِيهِمَا فَقَالَ: "مَا هَذَانِ الْيَوْمَانِ؟" قَالُوا: كُنَّا نَلْعَبُ فِيهِمَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :

"إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَبْدَلَكُمْ بِهِمَا خَيْرًا مِنْهُمَا يَوْمَ الأَضْحَى وَيَوْمَ الْفِطْرِ."

عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَخْطُبُ فَقَالَ:

"إِنَّ أَوَّلَ مَا نَبْدَأُ بِهِ فِي يَوْمِنَا هَذَا أَنْ نُصَلِّيَ، ثُمَّ نَرْجِعَ فَنَنْحَرَ، فَمَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَصَابَ سُنَّتَنَا."

عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ مَوْلَى ابْنِ أَزْهَرَ أَنَّهُ قَالَ شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ﷺ فَجَاءَ فَصَلَّى ثُمَّ انْصَرَفَ فَخَطَبَ النَّاسَ فَقَالَ: إِنَّ هَذَيْنِ يَوْمَيْنِ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ صِيَامِهِمَا يَوْمُ فِطْرِكُمْ مِنْ صِيَامِكُمْ وَالآخَرُ يَوْمٌ تَأْكُلُونَ فِيهِ مِنْ نُسُكِكُمْ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:

"الصَّوْمُ يَوْمَ تَصُومُونَ وَالْفِطْرُ يَوْمَ تُفْطِرُونَ وَالأَضْحَى يَوْمَ تُضَحُّونَ."

Enes (b. Mâlik) anlatıyor: "Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde halkın eğlence ile geçirdiği iki gün vardı. Hz. Peygamber: *'Bu iki gün(ün özelliği) nedir?'* diye sordu. 'Câhiliye döneminde o günlerde eğlenirdik.' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'Şüphesiz Allah sizin için o günleri onlardan daha hayırlı olan Kurban ve Fıtır (Ramazan) bayramlarıyla değiştirdi.'*"

(D1134 Ebû Dâvûd, Salât, 239)

Berâ' (b. Âzib) anlatıyor: "Hz. Peygamber'in (sav) hutbe verirken şöyle buyurduğunu işittim: *'Bugün ilk işimiz, (bayram) namazı kılmak, sonra dönüp kurban kesmektir. Böyle yapanlar, sünnetimize uygun davranmış olur.'*"

(B951 Buhârî, Îdeyn, 3)

İbn Ezher'in azatlı kölesi Ebû Ubeyd anlatıyor: "Ömer b. Hattâb (ra) ile birlikte bir bayram geçirdim. Ömer geldi, namazı kıldırdı. Sonra cemaate dönerek bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: 'Resûlullah (sav) şu iki günde oruç tutmanızı yasakladı: Biri, Ramazan orucunuzu bitirip de bayram ettiğiniz gün, diğeri de kurbanlarınızı kesip etini yediğiniz gündür.'"

(M2671 Müslim, Sıyâm, 138; B1990 Buhârî, Savm, 66)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ramazan, oruca başladığınız gün; Ramazan Bayramı, orucu bitirdiğiniz gün; Kurban Bayramı da kurban kestiğiniz gündür."*

(T697 Tirmizî, Savm, 11)

Medine'de bir Kurban Bayramı günü idi. Hz. Âişe'nin yanında iki küçük kız def çalıp şarkı söylüyor, Medine'nin İslâm'la şereflenmesinden önce kabileler arasında yaşanan Buâs Savaşı'na dair şiirlerden oluşan nağmeleri dillendiriyorlardı. Allah Resûlü ise aynı odada örtüsüne bürünerek yatağında uzanmış, sırtı dönük vaziyette istirahata çekilmişti. Derken içeriye Hz. Ebû Bekir girdi ve muhtemelen istirahat hâlindeki Hz. Peygamber'i rahatsız ettikleri düşüncesiyle, 'Peygamber'in yanında şeytan işi çalgılar ha!' diyerek kızı Âişe'ye çıkıştı.[1] Hz. Ebû Bekir'in bu tepkisi üzerine Peygamber Efendimiz yüzünü açtı ve *"Ebû Bekir! Onlara karışma! Çünkü bunlar bayram günleridir."* buyurdu.[2]

Eğlence, her kültürde olduğu gibi Arap kültüründe de önemli bir yere sahipti. Allah Resûlü, dostu Hz. Ebû Bekir'e eğlenmenin insan hayatındaki yerini hatırlatırken, *"Her toplumun bir bayramı vardır. Bu da bizim bayramımızdır."*[3] diyerek bayramların özel günler olduğunu ifade etmişti. Zira bayramlar hüzün ve sıkıntının paylaşıldığı, sevinçlerin çoğaltıldığı günlerdir. Bugünlerde insanların birlikte eğlenmeleri, onlarda topluma aidiyet bilincini geliştirir ve kimliklerinin korunmasına katkı sağlar.

Hz. Peygamber hayatta iken bilhassa Medine döneminde Müslümanlar bayramları neşe ve mutluluk içinde geçirirlerdi. Küçük kızların şarkılar söylediği bayram gününün bir başka vaktinde Allah Resûlü, Habeşlilerin mescitte sergiledikleri mızrak kalkan oyunlarını eşi Hz. Âişe ile birlikte seyretmiş,[4] gösterilere müdahale etmek isteyen Hz. Ömer'e engel olmuş[5] ve gösteri yapanların rahatsız edilmesine izin vermemişti.[6] Bayramlarda eğlence düzenleme âdeti daha sonra da sürdürülmüş, hatta sahâbeden İyâz b. Amr el-Eş'arî, Fırat'ın sol kıyısında sıralı şehirlerden biri olan Enbâr'da[7] neşesiz geçen bir bayram gününe şahit olunca, alışık olmadığı bu durum karşısında, "Neden Resûlullah'ın huzurunda çocukların çalgılar eşliğinde oynadığı gibi sizin de oyunlar oynadığınızı göremiyorum?" diye uyarma ihtiyacı hissetmişti.[8] Çünkü bayramlarda eğlenmek Hz. Peygamber'in bir sünneti idi.[9]

Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde şehir halkının yılın iki gününü tören ve eğlence ile kutladıklarını görmüştü. Bunlar Nevruz ve Mihrican günleriydi.[10] O dönemde bayram coşkusunu hisseden çocuklardan biri

[1] B949 Buhârî, Îdeyn, 2; M2065 Müslim, Îdeyn, 19.
[2] B987 Buhârî, Îdeyn, 25; M2063 Müslim, Îdeyn, 17.
[3] B952 Buhârî, Îdeyn, 3; M2061 Müslim, Îdeyn, 16.
[4] M2065 Müslim, Îdeyn, 19; B950 Buhârî, Îdeyn, 2.
[5] B3530 Buhârî, Enbiyâ, 15.
[6] B988 Buhârî, Îdeyn, 25
[7] "Enbâr", *DİA*, XI, 171.
[8] İM1302 İbn Mâce, İkâmet, 163.
[9] BS21580 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 366.
[10] ŞİS123 Süyûtî, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, 123.

olan Enes'in dilinden bu iki bayramın değiştirilmesi şöyle anlatılır: "Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde halkın eğlence ile geçirdiği iki gün vardı. Hz. Peygamber, *'Bu iki gün(ün özelliği) nedir?'* diye sordu. 'Câhiliye döneminde o günlerde eğlenirdik.' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'Şüphesiz Allah sizin için o günleri onlardan daha hayırlı olan Kurban ve Fıtır (Ramazan) bayramlarıyla değiştirdi.'*"[11]

Hicretin birinci yılında belirlenmelerine rağmen her iki bayram da ilk defa hicretin ikinci yılında kutlanmıştı. Zira Sevgili Efendimiz Medine'ye 8 Rebîülevvel (20 Eylül 622) tarihinde varmışlardı. Bundan sonraki yılda Medinelilerin yaşamlarını, ve bayramlarını gözlemleme fırsatı bulmuştu. Bayramların belirlenmesinden sonra, o senenin Ramazan ve Zilhicce ayları geçmiş olduğundan Müslümanların kutlayacağı ilk bayram ikinci senenin Ramazan Bayramı olmuştu. Hicretin ikinci yılı Şâban ayında orucun da farz kılınması üzerine Şevval ayının ilk günü (27 Mart 624) Ramazan Bayramı olarak kutlanmıştı. Hac ibadeti hicrî dokuzuncu yılda farz kılınmakla birlikte Kurban Bayramı da yine ikinci yılda Zilhicce ayının onunda (3 Haziran 624) kutlanmaya başlanmıştı.[12]

Artık Müslümanların kendilerine özgü iki bayramı vardı. Ve bu bayramlar onları diğer inanç mensuplarından ayıran bazı ibadetlerle birlikte anılıyordu. Bu iki özel gün, iki özel zaman dilimine bitişikti; birincisi Ramazan ayına, diğeri de hac günlerine. Ramazan boyunca oruç tutup, namaz kılan, zenginse zekât ve fıtır sadakası verip fakirlerin sıkıntılarına çare olan, kısacası bir ayı ibadetle geçiren ve yaptığı güzel işlerle Allah'ın rahmetini ümit eden Müslümanlar, sevinmeyi hak etmişlerdi. Sonra ikinci bir mutluluğu da hac mevsiminde yani Kurban Bayramı'nda yaşamaları lütfedilmişti. Hz. İbrâhim'in gördüğü bir rüya üzerine oğlunu kurban etmek istemesi, oğlunun babasına itaati ve onların bu sadakatine karşılık verilen kurbanın[13] hatırası böylece Müslümanlar tarafından her yıl yâd ediliyordu.

Bütün Müslümanların katılımıyla musallâda kılınan bayram namazları, bir anlamda bayramın başlangıcıydı. Peygamberimiz bayram namazında normal namaz tekbirlerine ilâve tekbirler alır,[14] namazda A'lâ ve Gâşiye sûrelerini okur,[15] ardından bayram hutbesini irad ederdi.[16] Bayram namazından önce başka namaz kılmayan Hz. Peygamber, bayram namazını kılıp evine döndükten sonra iki rekât namaz kılardı.[17] Kurban Bayramı'nda ilk iş olarak namaz kılar sonra kurbanını keser ve *"Böyle yapanlar, sünnetimize uygun davranmış olur."* buyururdu.[18]

[11] D1134 Ebû Dâvûd, Salât, 239; N1557 Nesâî, Îdeyn, 1.
[12] "Bayram", *DİA*, V, 259.
[13] Sâffât, 37/102-107
[14] DM1640 Dârimî, Salât, 220; İM1277 İbn Mâce, İkâmet, 156.
[15] M2028 Müslim, Cum'a, 62; D1122 Ebû Dâvûd, Salât, 234, 236.
[16] B963 Buhârî, Îdeyn, 8; M2052 Müslim, Îdeyn, 8.
[17] İM1293 İbn Mâce, İkâmet, 160.
[18] B951 Buhârî, Îdeyn, 3.

Namazdan sonra ilk bayramlaşma musallâda olurdu. Türkçede "namazgâh" da denilen bu alandan ayrılmadan yapılan bayramlaşma, az önce aynı kıbleye yönelen kalplerin bu sefer birbirlerine yöneldiği anlamını taşıyor olmalıdır. Esasen Müslümanların bir araya gelip ortak bir hedefe aynı duygularla yönelmesi, başlı başına bir bayramdır. Cuma gününün de bayram olarak tanımlanmasında[19] kuşkusuz Müslümanları bir araya getirme vasfı etkili olmuştur. Aynı şekilde, Arafat'ta vakfe yapan farklı ırk, mezhep ve meşrepten binlerce Müslüman'ın toplu görüntüsü de Arafat gününe bayram niteliği kazandırmıştır.[20]

Medine'de Ramazan ve Kurban Bayramlarının ilk günlerinde kadın ve çocukların da katılımıyla bayram namazları musallâda eda edilirdi. "Musallâ", bayram namazının topluca kılındığı açık ve geniş alandı. Allah Resûlü'nün musallâya giderken ve gelirken farklı yollar kullandığına dair haberlere[21] bakılırsa musallâ mescitten uzak bir yerde olmalıdır. Hz. Ali, İbn Ömer, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ömer gibi ashâbın önde gelenleri de onun bu sünnetini uygulamışlar, aynı zamanda bizlere de nakletmişlerdir.[22] Bundan dolayıdır ki bayram namazına yürüyerek gitmek, dönüşte de farklı bir yoldan gelmek ve yolda tekbir getirmek hoş karşılanmış, müstehap kabul edilmiştir.[23] Farklı yollardan gidip gelmede farklı Müslüman kardeşleriyle karşılaşıp onların da bayramlarını tebrik etmeyi sağlama düşünülmüş olmalıdır. Günümüzde bazı Müslüman ülkelerde bayram namazlarının musallâda kılınması geleneği hâlâ devam etmektedir. Bu güzel gelenekle toplumun her kesiminin namaza iştirakinin sağlanması ve tam bir bayram coşkusu yaşanması amaçlanmıştır. Ancak Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre, bayram namazlarını hemen her zaman musallâda kılan Sevgili Efendimiz, bir bayram yoğun yağmur sebebiyle musallâya çıkamamış, namazı mescitte kıldırmıştı.[24] Bu uygulama bayram namazlarının namazgâhta kılınmasının bir tercih sebebi olmakla beraber camilerde de kılınabileceğini göstermiştir.

Peygamberimiz, bayram sabahı namaza katılma konusunda son derece titiz davranır, hatta bayramlık elbisesi olmayan hanımların bile bir arkadaşından ödünç elbise alarak musallâya gelmelerini isterdi.[25] Ensar hanımlarından Ümmü Atıyye'nin anlattığına göre Resûlullah, genç yaşlı, evli bekâr bütün hanımların bayram günü musallâya çıkmasını, hatta âdetli olanların da gelerek namaz kılmaksızın bir kenarda durmalarını ve duaya iştirak etmelerini istemişti.[26] Böylece herkesin mutlu olduğu günde

[19] İM1098 İbn Mâce, İkâmet, 83; T3044 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5.
[20] D2419 Ebû Dâvûd, Sıyâm, 49; T773 Tirmizî, Savm, 59.
[21] B986 Buhârî, Îdeyn, 24.
[22] T530 Tirmizî, Cum'a, 30; T541 Tirmizî, Cum'a, 37; İM1295 İbn Mâce, İkâmet, 161.
[23] T530 Tirmizî, Cum'a, 30.
[24] D1160 Ebû Dâvûd, Salât, 248, 251.
[25] D1136 Ebû Dâvûd, Salât, 238, 241.
[26] B351 Buhârî, Salât, 2; M2056 Müslim, Îdeyn, 12.

bazı kadınların özel hâlleri nedeniyle bayram sevincine ortak olmaktan mahrum kalmalarına gönlü elvermemiş, bu sevincin herkese ulaşmasını arzu etmişti. Bayram günü, kadın erkek bütün Müslümanlar açık alanda toplanır; buradan tekbir nidaları yükselir ve inananlar ortak dualara âmin derlerdi. Birlikleri, dirlikleri, arınmaları ve günlerinin bereketli olması için dualar ederlerdi.[27] Bayramlar, aynı zamanda dayanışma ve yardımlaşma içerisinde müminlerin birbirlerine kenetlendikleri günlerdi. Nitekim bir bayram namazından sonra Hz. Peygamber, Bilâl ile birlikte hanımların yanına giderek onlara, *"Ey hanımlar topluluğu! Sadaka verin, zira sadaka sizin için daha hayırlıdır!"* buyurmuş,[28] yoksullar için onlardan yardım talep etmişti. Resûlullah'ın bu çağrısına kadınlar yüzüklerini, küpelerini ve çeşitli ziynet eşyalarını bağışlamak suretiyle cevap vermişlerdi.[29]

Allah Resûlü'nün, cuma günlerindeki gibi bayram günlerinde de gusül abdesti alarak banyo yapması âdetiydi.[30] Bayram sabahları güneş doğduktan sonra evinden çıkar ve musallâya doğru giderdi. Eğer Ramazan Bayramı ise birkaç hurma ile ağzını tatlandırmadan evinden çıkmazdı.[31] Kurban Bayramı'nda ise bayram namazından dönmedikçe bir şey yemezdi.[32] Onun bu sünneti daha sonra bu bayramlarda şeker ve tatlı yapma ve misafirlere ikram etme geleneğinde etkili olmuştur.

Bayramlar, birlikte yeme içme ve ikramda bulunma günleridir. Bundan dolayı Peygamber Efendimiz bayram günlerinde oruç tutulmasını yasaklamıştır.[33] Her zaman önemi sıkça vurgulanan, tutulması emredilen orucun, bayram günlerinde bırakılmasının istenmesi herkesin aynı duygu ve coşkuyu birlikte paylaşması amacına yöneliktir.

Medineli âlimlerden Ebû Ubeyd bir hatırasını şöyle anlatır: "Ömer b. Hattâb (ra) ile birlikte bir bayram geçirdim. Ömer geldi, namazı kıldırdı. Sonra cemaate dönerek bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: 'Resûlullah (sav) şu iki günde oruç tutmanızı yasakladı: Biri, Ramazan orucunuzu bitirip de bayram ettiğiniz gün, diğeri de kurbanlarınızı kesip etini yediğiniz gündür.'"[34]

Allah Resûlü, *"Ramazan, oruca başladığınız gün; Ramazan Bayramı, orucu bitirdiğiniz gün; Kurban Bayramı da kurban kestiğiniz gündür."*[35] buyurmuştur. Bu bakımdan Müslümanların Ramazan'a aynı gün başlayıp onu aynı gün bitirmeleri, bayramları aynı vakitte kutlamaları, bu özel günlerin taşıdığı anlamın bir gereğidir.

Kurban Bayramı "teşrik günleri" olarak da anılır. Çünkü güneşin doğmasına teşrik denilir ve bu da bayram namazının vaktidir. Aynı zamanda

[27] B971 Buhârî, Îdeyn, 12.
[28] HM18682 İbn Hanbel, IV, 283.
[29] M2045 Müslim, Îdeyn, 2; B1431 Buhârî, Zekât, 21.
[30] HM16840 İbn Hanbel, IV, 79.
[31] İM1754 İbn Mâce, Sıyâm, 49.
[32] İM1756 İbn Mâce, Sıyâm, 49; DM1634 Dârimî, Salât, 217.
[33] B1994 Buhârî, Savm, 67; M2675 Müslim, Sıyâm, 142.
[34] M2671 Müslim, Sıyâm, 138; B1990 Buhârî, Savm, 66.
[35] T697 Tirmizî, Savm, 11.

teşrik, kurban kesmek ve kurban etlerini güneşe sererek kurutmak demektir. Kurban kesmenin vakti de güneşin doğmasından sonradır. Teşrikin bir anlamı da ışıktır. Tıpkı güneşin etrafı aydınlatması gibi bayram neşesi de müminlerin gönüllerini birbirlerine açar. Bu da Kurban Bayramı'nın teşrik günleri olarak anılmasını anlamlı kılmaktadır.[36] Müslümanlar arefe günü sabah namazından başlayarak bu bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar her farz namazın ardından teşrik tekbirleri getirmekle bütün bunların Allah'ın bir lütfu olduğunu ilân ederler ve bu nimetleri bahşeden Rablerine şükürlerini ifade etmiş olurlar.

Bayram coşkusunun bireysel ve toplumsal güvenliği tehdit etmemesi önemlidir. Bu günlerde kardeşliğin ruhuna uymayan hatta güvensizliği çağrıştıracak hiçbir davranışa meydan verilmez. Meselâ, bayramda silah taşımak bile yasaklanmıştır.[37] Böyle bir davranış, herhangi bir kazaya ya da fevri bir hareket sonucu yaşanacak üzüntüye sebebiyet verme ihtimalinden dolayı bayramın ruhuna aykırı görülmüştür. Günümüzde ortaya çıkan acıların bazısını bir kaza kurşununun başlattığını göz önüne getirdiğimizde, Allah Resûlü'nün bu uygulamasının ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz.

Ramazan'da tutulan oruçlarla hem bedenini hem de ruhunu arındıran, aç insanların hâlini anlayan ve onlara yardım edenler destek oldukları insanlarla beraber, el ele bayramın sevincini paylaşırlar ve birbirlerinden farksız oldukları anlayışını yaşatırlar. Bayramın hürmetine küsler barıştırılır, dargınların gönlü alınır, büyükler ziyaret edilir, akrabalık ve dostluk bağları tazelenir. Aynı şekilde fakir fukara ve muhtaca verilmek üzere içtenlik ve samimiyet nişanesi olan kurban ile kazanılan Allah'a yakınlık, kurban etlerinden diğer insanlara ikram etme sayesinde kullar arasında da yakınlaşmaya dönüşür. Bu samimi niyetle Müslümanlar Allah'a daha da yakınlaşmış olur. Bu yönleriyle bayramlar, kardeşliğin gereğini yerine getirme anlarıdır. Böylece Peygamberimiz tarafından birbirlerini sevme, birbirlerine merhamet ve şefkat gösterme hususunda bir insan bedenine benzetilen Müslüman toplumda,[38] herkes diğerlerinin ihtiyaçlarını hissetme ve giderme fırsatı bulur.

Bayramlarda eda edilen bayram namazlarına katılımın diğer namazlara oranla daha fazla olması da Müslüman toplumun fertlerinin bir araya gelmelerinin hoş bir yansıması olarak kabul edilmelidir. Modern hayat şartlarının birbirlerinden uzaklaştırdığı insanlar, bu vesileyle yılda iki

[36] IE2/464 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, II, 464.
[37] İM1314 İbn Mâce, İkâmet, 168.
[38] B6011 Buhârî, Edeb, 27; M6586 Müslim, Birr, 66.

defa bir araya gelmekte, kucaklaşmakta ve kaynaşmaktadır. Hasret giderilmekte, dargınlar barışmakta, yok yere birbirlerine sırt dönenler yeniden sarılmaktadırlar. Şu hâlde hemen her ibadetimizde olduğu gibi bayram namazlarında da kişisel ve toplumsal kazanımlarımızın olduğunu bilmek bizlere bu değerlerimize çok daha sıkı sarılma arzusu verecektir.

Her toplumun kitlesel olarak kutladığı günleri, bayramları ve dinî merasimleri vardır. Günümüzde yüz binlerin katıldığı, günlerce süren kutlamalar yapılmaktadır. Bunlar zaman zaman fertlerin kendilerini unuttuğu, kitleye kapılarak kendisine ve çevresine zarar verdiği bir tüketim çılgınlığına dönüşebilmektedir. Bu tür karnaval ve eğlence türü programların bazılarının, fertlerin bencillik duygularının kamçılandığı ve ahlâk ilkelerinin çiğnendiği faaliyetler hâline dönüştüğünü üzülerek görmekteyiz. Halbuki İslâm âdet ve merasimlerinde insana kendini unutturan bir eğlence sarhoşluğuna izin verilmemiştir. Dinimiz insanî değerleri yücelten, erdemleri yok saymayan bir eğlence anlayışını öncelemiş, eğlenmenin de bir edebi olduğunu hatırlatmıştır. Müslüman kültürde bayramlar, insanî değerleri aşındırmak şöyle dursun, iç dünyalarından başlayarak fertleri eğiten ve birbirleri için özveride bulunmalarını kolaylaştıran zaman dilimleri olarak görülmüştür. Bu bakımdan Müslümanlar, bayramları ne toplumdan kaçma vesilesi ne de sıradan bir eğlence ânı gibi algılamalı; iki önemli ibadete bitişik olarak tayin edilen bu kıymetli günleri, ibadetlerin kendilerine kazandırdığı huzur ve bilinç içerisinde yaşamalıdır. Çünkü bayramlar ancak hem bu bilinçle[39] hem de birlikte kutlandığında bayramdır.

[39] EĞ23/220 İsbahânî, *Eğânî*, XXIII, 220

YOLCULUK
DÜNYADA BİR YOLCU GİBİ OLMAK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ ﷺ :
"لاَ تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلاَّ إِلَى ثَلاَثَةِ مَسَاجِدَ: مَسْجِدِي هَذَا،
وَمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَسْجِدِ الأَقْصَى."

Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'e ait olduğunu belirterek naklettiği bir hadiste (sav) şöyle buyrulmuştur:

"Ancak üç mescide (ibadet maksadı ile) gitmek üzere yolculuğa çıkılabilir: Benim şu mescidim, Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ."

(M3384 Müslim, Hac, 511)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ الْعَذَابِ، يَمْنَعُ أَحَدَكُمْ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ وَنَوْمَهُ، فَإِذَا قَضَى نَهْمَتَهُ فَلْيُعَجِّلْ إِلَى أَهْلِهِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"ثَلاَثُ دَعَوَاتٍ مُسْتَجَابَاتٌ لاَ شَكَّ فِيهِنَّ: دَعْوَةُ الْوَالِدِ، وَدَعْوَةُ الْمُسَافِرِ، وَدَعْوَةُ الْمَظْلُومِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِذَا كَانَ ثَلاَثَةٌ فِي سَفَرٍ فَلْيُؤَمِّرُوا أَحَدَهُمْ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ [بْنِ عُمَرَ] قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا سَافَرَ فَأَقْبَلَ اللَّيْلُ قَالَ:
"يَا أَرْضُ! رَبِّي وَرَبُّكِ اللَّهُ، أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّكِ وَشَرِّ مَا فِيكِ وَشَرِّ مَا خُلِقَ فِيكِ، وَمِنْ شَرِّ مَا يَدِبُّ عَلَيْكِ، وَأَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ أَسَدٍ وَأَسْوَدَ، وَمِنَ الْحَيَّةِ وَالْعَقْرَبِ، وَمِنْ سَاكِنِ الْبَلَدِ، وَمِنْ وَالِدٍ وَمَا وَلَدَ."

Ebû Hüreyre'den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yolculuk, birinizin yeme içmesini ve uykusunu engelleyen bir çeşit sıkıntıdır. Bu sebeple (yolcu) işini bitirdiğinde bir an önce evine dönsün!"*

(B1804 Buhârî, Umre, 19; B5429 Buhârî, Et'ıme, 30)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç dua şüphesiz kabul edilir: Babanın duası, yolcunun duası, mazlumun duası."*

(D1536 Ebû Dâvûd, Vitr, 29; T1905 Tirmizî, Birr, 7)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Üç kişi yolculuğa çıkacağı zaman aralarından birini başkan seçsinler."*

(D2609 Ebû Dâvûd, Cihâd, 80)

Abdullah (b. Ömer) şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) yolculuk esnasında gece vakti yaklaşınca, *'Ey yeryüzü! Benim Rabbim de senin Rabbin de Allah'tır. Senin şerrinden, senin içindekilerin şerrinden, sende yaratılanların şerrinden ve üzerinde dolaşıp duranların şerrinden Allah'a sığınırım. Aslan, yılan ve akrebin şerrinden, burada yaşayanların, doğuran ve doğanların şerrinden Allah'a sığınırım.'* derdi."

(D2603 Ebû Dâvûd, Cihâd, 75)

Peygamber Efendimiz Hayber Savaşı'ndan dönüyordu. Eşi Hz. Safiyyeyi de devesine bindirmiş Medine'ye doğru ilerliyordu. Bir ara devenin ayağı sürçtü ve Hz. Peygamber eşiyle birlikte yere düştü. Bunu gören Ebû Talha (Zeyd b. Sehl el-Ensârî) hemen devesinden atladı ve Resûlullah'ın yanına gelerek, "Canım sana feda olsun ey Allah'ın Peygamberi! Sana bir şey oldu mu?" diye sordu. Peygamberimiz, *"Hayır, benim bir şeyim yok. Lâkin sen git Safiyye'ye yardımcı ol!"* buyurdu. *"O sizin annenizdir!"*[1] dediği eşine derhâl destek olunmasını istemişti. Bunun üzerine Ebû Talha, Hz. Safiyye'ye döndü. Deveden düşünce muhtemelen üstü başı açılan müminlerin annesini yanında bulunan bir elbise ile örttü. Derken Safiyye validemiz kendine gelip ayağa kalktı. Ardından Ebû Talha deveyi yeniden hazırladı. Peygamber Efendimiz ve Hz. Safiyye tekrar deveye binip ashâb ile birlikte yola devam ettiler. Nihayet uzaktan Medine görününce Peygamber Efendimiz, *"Tevbe ederek, kulluk ederek, Rabbimize hamdederek dönüyoruz."* duasını okumaya başladı ve şehre girinceye kadar bu duaya devam etti.[2]

Yolculukta olmadık sıkıntılar, sürprizler, kazalar yaşanabilmektedir. Allah Resûlü'nün yolculuğun sonunda okuduğu bu dua, Yüce Rabbimizin şu âyetiyle tam bir benzerlik arz etmektedir: *"Allah'a tevbe eden, kullukta bulunan, O'nu öven, O'nun uğrunda seyahat eden (ve's-sâihûn), rükû ve secde eden, uygun olanı buyurup fenalığı yasak eden ve Allah'ın yasalarını koruyan müminleri de müjdele!"*[3] Bu âyette geçen *"ve's-sâihûn"* ifadesi, lafzen seyahat edenler anlamına gelmekte ve tevbe, kulluk, hamd, rükû ve secde gibi en önemli ibadetler içerisinde zikredilmektedir. Seyahat edenlerin aç susuz yolculuk yapmalarından hareketle bununla oruç tutanların kastedildiği şeklindeki yorumları dikkate alan birçok mealde bu ifade "oruç tutanlar" şeklinde tercüme edilmiştir. Oysa bilinçli, hikmetli, basiretli seyahatlerin hem gezene hem de gezilen bölgelerdeki insanlara sağlayacağı maddî mânevî yararlar düşünüldüğünde, âyette seyahat edenlerin neden övüldüğü daha kolay anlaşılır.

İslâm'da, Allah'ın kudretini görüp ibret almak, hac ve umre vesilesiyle mübarek mekânları ziyaret etmek, ilim tahsil etmek, akrabaları ve hastaları ziyaret etmek, rızık aramak, inanmayanların baskısı sebebiyle hicret

[1] B5968 Buhârî, Libâs, 102.
[2] B3086 Buhârî, Cihâd, 197
[3] Tevbe, 9/112

etmek, Allah yolunda cihad etmek, İslâm'ı tebliğ etmek gibi amaçlarla seyahat teşvik edilmiştir. Nitekim Yüce Allah, yaratıcı gücünü görmelerini ve bu gücün âhireti de yaratacağına inanmalarını temin için insanlardan dünyayı gezmelerini istemekteydi: *"De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da Allah ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın. İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) âhiret hayatını da yaratacaktır. Allah gerçekten her şeye kadirdir."*[4] Yine insanların ibret almaları için doğusuyla batısıyla yeryüzündeki tarihî mekânları da ziyaret etmeleri tavsiye edilmekteydi: *"Yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah'ın âyetlerini) yalan sayanların akıbetine ne olmuş, görün!"*[5]

Gerek Yüce Allah'ın, gücü yetenlere Kâbe'ye gidip haccetmelerini farz kılması,[6] gerekse Hz. Peygamber'in *"Ancak üç mescide (ibadet maksadı ile) gitmek üzere yolculuğa çıkılabilir: Benim şu mescidim, Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ."* buyurması,[7] Müslümanları ibadet amaçlı seyahatlere yönlendirmekteydi. Yine Resûl-i Ekrem, *"Allah, ilim öğrenmek amacıyla yola çıkan kimseye cennetin yolunu kolaylaştırır."*[8] diyerek ilim için seyahat etmeyi de tavsiye etmekteydi. Bundan dolayıdır ki başta hadis talebeleri olmak üzere İslâm'ın ilk asırlarında, Müslüman talebeler, dönemlerindeki en önemli ilim merkezlerinin hemen hepsine giderek oradaki âlimlerden ilim tahsil etmişlerdir.

Amacı ne olursa olsun yapılan her yolculuğun, çeşitli zorlukları vardır. Peygamber Efendimiz bunu şöyle dile getirmiştir: *"Yolculuk, birinizin yeme içmesini ve uykusunu engelleyen bir çeşit sıkıntıdır. Bu sebeple (yolcu) işini bitirdiğinde bir an önce evine dönsün!"*[9] Hangi zaman ve mekânda yapılırsa yapılsın, yolculuklarda karşılaşılan zorluklar sebebiyle İslâm, yolcuların ibadetlerine çeşitli kolaylıklar getirmiştir. Bu nedenle, seyahat esnasında dört rekâtlı farz namazların iki rekât kılınmasına,[10] ihtiyaç hâlinde öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarının bir usul çerçevesinde cem' edilmesine,[11] mestler üzerine mesh müddetinin üç gün olmasına,[12] yolculuk esnasında farz olan orucun ertelenmesine izin vermiştir.[13]

Dahası Resûl-i Ekrem yolcu veya yolda kalan kimseyi ihtiyaç hâlinde zekât verilecek kimseler arasında zikretmek suretiyle[14] seyahat edenlere maddî olarak da kolaylık sağlanmasını tavsiye etmiştir. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber, Fedek arazisini yolculara vakfetmiş,[15] Hz. Ömer'in de aynı şekilde Hayber'deki arazisini fakirlere, akrabalara, esirlikten kurtulmak isteyen kölelere, Allah yolunda savaşanlara, misafir ve yolculara vakfetmesini sağlamıştı.[16] Âyet ve hadislerde geçen "ibnü's-sebîl" yani "yolcu"

[4] Ankebût, 29/20.
[5] Âl-i İmrân, 3/137; En'âm, 6/11; Nahl, 16/36; Neml, 27/69.
[6] Âl-i İmrân, 3/97.
[7] M3384 Müslim, Hac, 511.
[8] D3643 Ebû Dâvûd, İlim, 1; T2646 Tirmizî, İlim, 2.
[9] B1804 Buhârî, Umre, 19; B5429 Buhârî, Et'ıme, 30.
[10] M1576 Müslim, Müsâfirîn, 6.
[11] B1092 Buhârî, Taksîru's-salât, 6.
[12] N126 Nesâî, Tahâret, 98; D157 Ebû Dâvûd, Tahâret, 60.
[13] D507 Ebû Dâvûd, Salât, 28.
[14] B1465 Buhârî, Zekât, 47; M2423 Müslim, Zekât, 123.
[15] D2967 Ebû Dâvûd, İmâre, 18, 19.
[16] B2772 Buhârî, Vasâyâ, 28.

ifadesi, daima yardım ve hizmet edilmesi tavsiye edilen bir sınıf olarak görülmektedir. Bir hadiste de Allah Resûlü, yolcular için inşa ettirilen misafirhaneyi öldükten sonra müminin sevap defterinin açık kalmasına vesile olacak fiiller arasında zikretmişti.[17] Bu tavır ve ifadeleriyle Resûl-i Ekrem gittikleri yerlerde misafir ve yolculara kolaylık sağlanmasını arzulamaktaydı. Bundan dolayıdır ki İslâm medeniyetinde sırf yolcuların barınacakları, ağırlanacakları hanlar, hamamlar, kervansaraylar, köy odaları gibi hizmet veren nezih mekânlar oluşturulmuştur.

Resûl-i Ekrem, *"Üç dua şüphesiz kabul edilir: Babanın duası, yolcunun duası, mazlumun duası."* buyurmuştur.[18] Bu müjde, Allah'ın rızasına uygun bir niyet ile rahatını terk ederek yola çıkan kimselere yönelik olmalı, böyle kimseler yolculukları esnasında maddî ve mânevî açıdan desteklenmelidir. Bu nedenledir ki Hz. Peygamber, yanında bulunduğu hâlde yolcuya su vermeyen kişilerle kıyamet günü Allah'ın konuşmayacağını, onları temize çıkarmayacağını ve onların elîm bir azaba uğrayacaklarını belirterek[19] seyahat esnasında yolcuların da birbirlerine yardımcı olmalarını istemiştir. Nitekim bir sefer esnasında ihtiyaç sahibi birisini görünce, *"Yanında fazla binek hayvanı olan olmayana versin, fazla azığı olan da olmayana versin!"*[20] buyurarak yolcuların binek, yiyecek ve ihtiyaç duyulan diğer konularda yardımlaşmalarını emretmiştir. Allah Resûlü bir hadislerinde de gölgesinde yolcuların dinlenebileceği çöl ağaçlarını kesenleri kastederek *"Kim bir sidre ağacını keserse, Allah da onu baş üzeri cehenneme atsın!"* diye beddua etmiştir.[21]

Yolculuk esnasında sadece insanlar değil yolcuyu ve yükünü sırtında taşıyan hayvanlar da yardımı ve iyi muameleyi hak etmektedir. Dönemin ulaşım vasıtaları olan hayvanlara yumuşak davranılması, konaklama yerlerinde mola verilerek dinlenmelerinin sağlanması, uzun yolculuklarda kurak ve çorak yerlerden bir an evvel geçilmesi şeklinde hadîs-i şerîflerde yer alan tavsiyeler,[22] Rahmet Elçisi'nin, mahlûkata şefkat hususundaki titizliğini gözler önüne sermektedir.

Hz. Peygamber, yolculukta can ve mala gelebilecek zararları önlemek amacıyla tedbir alınmasını tavsiye ederdi. Bu çerçevede Hz. Peygamber özellikle kadınların, beraberlerinde bir yakınları bulunmadan üç günlük yolculuğa çıkmalarının uygun olmadığını,[23] aynı şekilde tek başlarına gece yolculuğu yapmalarının da doğru olmayacağını[24] ifade etmişti. Resûl-i Ekrem'in özellikle kadınların tek başlarına yolculuk yapmamaları hususunda ısrarlı uyarıları, sözü edilen ortamda onların can, mal

[17] İM242 İbn Mâce, Sünnet, 20.
[18] D1536 Ebû Dâvûd, Vitr, 29; T1905 Tirmizî, Birr, 7.
[19] B2358 Buhârî, Müsâkât, 5. M297 Müslim, Îmân, 173.
[20] M4517 Müslim, Lukata, 18.
[21] D5239 Ebû Dâvûd, Edeb, 158, 159.
[22] MU1804 *Muvatta'*, İsti'zân, 15.
[23] B1086 Buhârî, Taksîru's-salât, 4; M3263 Müslim, Hac, 417.
[24] HM8470 İbn Hanbel, II, 341.

ve namus konularında sıkıntıya düşmelerini önlemeye yönelikti. Ancak güvenlik sıkıntısının bulunmadığı, can, mal, namus konusunda endişe duyulmayan durumlarda insanların yalnız başına seyahat edebilecekleri söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber, Tay kabilesinin önde gelen isimlerinden Adî b. Hâtim ile sohbet ederken ona, "*Sen Hîre şehrini gördün mü?*" diye sormuş, "Görmedim, ama hakkında bazı şeyler duydum." cevabını alınca da "*Eğer ömrün uzun olursa, devesine üzerinde yolculuk eden bir kadın yolcunun, Allah'tan başka hiç kimseden korku duymadan Hîre şehrinden kalkıp gelerek Kâbe'yi tavaf edeceğini göreceksin.*" buyurmuştu.[25]

Allah Resûlü'nün yolculuk esnasında alınmasını istediği tedbirlerden biri de uzun gece yolculuklarına yalnız başına çıkılmamasıydı.[26] O günün şartlarında, erkek de olsa bir kimsenin yalnız başına yolculuk etmesi can ve mal güvenliği açısından riskliydi. Bundan dolayıdır ki Allah Resûlü, tek başına bir kişinin veya iki kişinin yolculuk yapmasını "*şeytan*", üç kişinin yolculuğunu ise "*kervan*" diye nitelemiştir.[27] Çünkü şeytan, tek başına hareket eden kimseye daha yakın, cemaatten ise daha uzaktır. Bir veya iki kişinin yalnız başlarına sefere çıkmaları, bu anlamda çeşitli şeytanî desiselere, başa gelebilecek çeşitli tehlike ve belalara açık olduğu için bu durum şeytan ile sembolize edilmiştir.

Rahmet Elçisi, yolculuk esnasında insanların karşılaşabilecekleri muhtemel zararlara karşı tedbir almalarını tavsiye etmiştir.[28] Sıcak bölgelerde gece yolculuğunun daha rahat olacağını dikkate alan Allah Resûlü, "*Gece yolculuğunu tercih ediniz. Çünkü gündüz alınamayan yol, gece alınır.*"[29] buyurarak seyahat için uygun zamanların seçilmesini önermişti. Yine Peygamber Efendimiz ashâbına, "*Üç kişi yolculuğa çıkacağı zaman aralarından birini başkan seçsinler.*"[30] tavsiyesinde bulunmuştu.

Cihad ve hac gibi zarurî durumlar dışında, deniz yolculuğundan sakındıran rivayetler,[31] dönemin şartlarında deniz yolculuklarının tehlikeli olmasıyla izah edilebilir. Kendi bölgesi için sık kullanılan bir ulaşım türü olmasa da Hz. Peygamber, deniz yolculuğu hakkında sorulanlara cevap vermiş, yolculuk esnasında bazen yanlarında yeterince su bulunmadığını söyleyerek deniz suyuyla abdest alıp alamayacaklarını soran bir sahâbîye, deniz suyunun temiz/temizleyici ve deniz hayvanlarının da helâl olduğunu söylemiştir.[32]

Seyahat dönüşlerinde evine gece ansızın değil sabah veya akşam gelen Hz. Peygamber,[33] "*Yolculuktan dönen kişinin ailesinin yanına gireceği en*

[25] B3595 Buhârî, Menâkıb, 25.
[26] B2998 Buhârî, Cihâd, 135; T1673 Tirmizî, Cihâd, 4.
[27] T1674 Tirmizî, Cihâd, 4.
[28] MU1804 *Muvatta'*, İsti'zân, 15.
[29] MU1804 *Muvatta'*, İsti'zân, 15; D2571 Ebû Dâvûd, Cihâd, 57.
[30] D2609 Ebû Dâvûd, Cihâd, 80.
[31] D2489 Ebû Dâvûd, Cihâd, 9
[32] D83 Ebû Dâvûd, Tahâret, 41; N59 Nesâî, Tahâret, 47.
[33] B1800 Buhârî, Umre, 15.

uygun vakit gecenin başlangıcıdır.",[34] *"Ailesinden uzun süre ayrı kalan kimse ailesinin yanına geceleyin ansızın gelmesin!"*[35] buyururdu. Aydınlanma ve haberleşme imkânlarının son derece kısıtlı olduğu asr-ı saadet şartlarında Resûlullah'ın bu tavsiyeleri, ailenin huzurunu ve güvenliğini sağlamaya yönelikti. Akşam yolculuktan dönen kimsenin eve gelmeden önce haber göndererek eşine hazırlanma süresi tanıması, evin ve ailenin yolcuyu karşılamaya hazır hâle gelmesi bakımından önem taşıyan nebevî bir edep kaidesi idi.[36] İletişim araçlarının geliştiği günümüzde ise seyahatten dönen kimsenin önceden haber vermesi, yukarıdaki sakıncaları ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in ilgili yasağı da dönemin kendine özgü şartlarına bağlanacaktır.

Hz. Peygamber, yolculuğa dua ederek çıkar, seyahat esnasında konakladığı yerde ve yolculuktan döndüğünde de Rabbine dua ederdi. Yola çıkacağı zaman bineğine biner, üç defa tekbir getirir, ardından şöyle dua ederdi: *"Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik. Biz elbette Rabbimize döneceğiz.*[37] *Allah'ım, bu yolculuğumuzda bize iyilik ve takva vermeni, hoşnut olacağın işler yapmamızı nasip etmeni dileriz. Allah'ım, yolculuğumuzu kolaylaştır, uzağı yakınlaştır! Allah'ım, seyahatimizde bizim sahibimiz, gerideki ailemizin ve malımızın vekili de sensin! Allah'ım, yolculuğun yorgunluk ve sıkıntısından, üzüntülü görünüşten, aile ve malımızın kötü hâllere düşmesinden sana sığınırım."*[38]

Resûlullah (sav) yolculuk esnasında gece vakti yaklaşınca, *"Ey yeryüzü! Benim Rabbim de senin Rabbin de Allah'tır. Senin şerrinden, senin içindekilerin şerrinden, sende yaratılanların şerrinden ve üzerinde dolaşıp duranların şerrinden Allah'a sığınırım. Aslan, yılan ve akrebin şerrinden, burada yaşayanların, doğuran ve doğanların şerrinden Allah'a sığınırım."* buyururdu.[39]

Sevgili Peygamberimiz yolculuktan döndüğünde ise, *"İnşallah Rabbimize tevbe ederek, O'na ibadet ederek ve hamdederek dönüyoruz."* diye dua ederdi.[40] Yolculuktan kuşluk vakti döndüğü zaman doğru mescide girer ve iki rekât namaz kılardı.[41]

Tarih boyunca inananlar, gördükleri baskılar sebebiyle dinlerini serbestçe yaşayabilecekleri yerlere hicret etmişlerdir. Dolayısıyla hicret de bir tür yolculuktur. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de."*[42] buyrulmaktadır. Çeşitli rivayetlerde yer alan, *"Seyahat edin ki sıhhat bulun."*[43] telkinleri de bu âyet ile paralel beyanlardır. Bazı sıkıntıları olmakla birlikte yapılan yolculukların,

[34] D2777 Ebû Dâvûd, Cihâd, 163
[35] B5244 Buhârî, Nikâh, 121.
[36] B5247 Buhârî, Nikâh, 123.
[37] Zuhruf, 43/13-14.
[38] M3275 Müslim, Hac, 425; D2599 Ebû Dâvûd, Cihâd, 72.
[39] D2603 Ebû Dâvûd, Cihâd, 75.
[40] T3447 Tirmizî, Deavât, 46; DM2710 Dârimî, İsti'zân, 50.
[41] B3088 Buhârî, Cihâd, 198
[42] Nisâ, 4/100
[43] HM8932 İbn Hanbel, II. 380; MA9269 Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 168

insana farklı kültürleri görme, etkilenme ve bununla yeni açılımlar yapabilme imkânı sunduğunda kuşku yoktur. Bu anlamda İmam Şâfiî'nin, "Erdemlere ulaşmak için gurbete çıkın. Yolculuk yapın. Zira yolculukta beş çeşit fayda vardır. Bunlar; üzüntülerin unutulması, rızık temin edilmesi, ilim ve âdâb öğrenilmesi ve değerli insanlarla sohbet edebilme imkânının elde edilmesidir." sözü dikkate değerdir.[44]

Aslında hayat, Rabbe giden bir yol; insan bir yolcu; ömür de süresi bilinmeyen bir yolculuktur. Birçok âyet ve hadiste İslâm'ın, "sebîl" ve "sırât-ı müstakîm" şeklinde "dosdoğru yol" olarak anılması bunu gösterir. Mümin, ebedî hayata doğru yaptığı bu yolculuğunda, yoldaki işaretlere dikkat ederek vuslata erişmeye çalışır. Şüphesiz dünya fânidir, dünya yolculuğu geçicidir. Bu nedenledir ki Peygamber Efendimiz, Abdullah b. Ömer'e hitaben, *"Bu dünyada gurbetteki biri veya yolcu gibi ol!"*[45] buyurmuştur.

Şu hâlde kendisinin bu dünyada bir yolcu olduğunu kabul eden mümin, gideceği yere hangi azıkla ve hazırlıkla ulaşabileceğini, oraya neler götüreceğini iyi bilmelidir. *"Siz ne yaparsanız Allah onu bilir. Âhiret için azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır."*[46] âyeti, en güzel hazırlığın nasıl yapılacağına işaret etmektedir. Sonuç olarak her yolculuk, dünyadan âhirete yapılan asıl yolculuğun bir parçasıdır ve düşünen bireye gerçek yolu ve yolculuğunu hatırlatır.

[44] FK4/108 Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, IV, 108-109.
[45] B6416 Buhârî, Rikâk, 3.
[46] Bakara, 2/197

RESİM ve HEYKEL
TAPINMAK İÇİN DEĞİL

عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ أَتَاهُ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ فَقَالَ: إِنِّي أُصَوِّرُ هَذِهِ التَّصَاوِيرَ فَمَا تَقُولُ فِيهَا؟ فَقَالَ: ادْنُهْ ادْنُهْ، سَمِعْتُ مُحَمَّدًا ﷺ يَقُولُ: "مَنْ صَوَّرَ صُورَةً فِي الدُّنْيَا كُلِّفَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْ يَنْفُخَ فِيهَا الرُّوحَ وَلَيْسَ بِنَافِخِهِ."

Nadr b. Enes anlatıyor:
"İbn Abbâs'ın yanında oturuyordum. Iraklı bir adam ona gelerek: 'Ben şu resimleri yapıyorum, bu konuda ne dersin?' diye sordu. İbn Abbâs, 'Yaklaş, yaklaş!' dedi. Ben Muhammed'in (sav) şöyle buyurduğunu işittim: '*Kim dünyada (tapınmak üzere) bir resim yaparsa kıyamet günü kendisinden o yaptığı resme can vermesi istenir, fakat o, ona can veremez.*'"

(N5360 Nesâî, Zînet, 113)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُصَوِّرُونَ."

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حِطَّانَ: أَنَّ عَائِشَةَ رضي الله عنها حَدَّثَتْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ
لَمْ يَكُنْ يَتْرُكُ فِي بَيْتِهِ شَيْئًا فِيهِ تَصَالِيبُ، إِلاَّ نَقَضَهُ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ تَدْخُلُ الْمَلاَئِكَةُ بَيْتًا فِيهِ تَمَاثِيلُ أَوْ تَصَاوِيرُ."

عَنْ أَبِي زُرْعَةَ قَالَ: دَخَلْتُ مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ فِي دَارِ مَرْوَانَ فَرَأَى فِيهَا تَصَاوِيرَ،
فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذَهَبَ يَخْلُقُ خَلْقًا كَخَلْقِي؟ فَلْيَخْلُقُوا ذَرَّةً،
أَوْ لِيَخْلُقُوا حَبَّةً، أَوْ لِيَخْلُقُوا شَعِيرَةً."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü en çetin azaba uğrayacak olanlar, (tapınmak için) resim/heykel yapanlardır."*

(M5537 Müslim, Libâs ve zînet, 98; B5950 Buhârî, Libâs, 89)

İmrân b. Hıttân'dan nakledildiğine göre, Hz. Âişe (ra) ona şöyle rivayet etmiştir: "Peygamber (sav) kendi evinde, üzerinde haç resimleri bulunan hiçbir şeyi bırakmamış, onları yok etmiştir."

(B5952 Buhârî, Libâs, 90)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İçinde heykeller veya suretler bulunan eve melekler girmez."*

(M5545 Müslim, Libâs ve zînet, 102)

Ebû Zür'a anlatıyor: "Ebû Hüreyre ile birlikte Mervân'ın evine girdim. Ebû Hüreyre evin içinde suretler görünce şöyle dedi: Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittim: *'Yüce Allah, 'Benim yaratışım gibi yaratmaya kalkışanlardan daha zalim kim olabilir? Onlar, (güçleri yetiyorsa) bir karınca, bir buğday tanesi veya bir tek arpa yaratsınlar!' buyurdu.'"*

(M5543 Müslim, Libâs ve zînet, 101; B5953 Buhârî, Libâs, 90)

Saîd b. Ebu'l-Hasen, İbn Abbâs'ın yanında otururken Iraklı bir adamın telaşla çıkagelmesini şöyle anlatır: "Adam kapıdan girer girmez henüz soluklanmadan, 'Ey İbn Abbâs! Ben geçimimi sırf el sanatından kazanan biriyim. Gördüğün şu resimleri yapar, bunların gelirleriyle geçinirim, ne dersin?' dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs, 'Yanıma yaklaş da sana Resûlullah'tan işittiğim bir hadisi aktarayım.' dedi ve ekledi:

'Her kim (tapınmak üzere) bir resim yaparsa, şüphesiz Allah o kimseye yaptığı resme can verinceye kadar azap edecektir. Halbuki o sureti resmeden kişi, yaptığı o resme ebediyen ruh üfleyip can veremeyecektir!' İbn Abbâs'ın naklettiği Peygamber sözü karşısında dehşete kapılan ressam, bu sözlerden her ressamın cehennemlik olduğunu anlayınca, nefes almada güçlük çekmeye başladı ve benzi sapsarı kesildi. Adamın hâlini gören İbn Abbâs, 'Yazık sana! Eğer mutlaka sanatını icra etmek zorunda isen, o zaman sana ağaçların ve benzeri ruhu olmayan şeylerin resmini yapmanı tavsiye ederim.' dedi."[1]

İslâm dini gelmiş olmasına rağmen putperestliğin Mekke toplumu üzerindeki izleri henüz tam olarak silinebilmiş değildi. Putperestlikten kalma alışkanlıklara zaman zaman rastlanıyordu. İslâm öncesi Arap yarımadasında ve kadim şirk toplumlarında resim ve heykel yapımı, sadece sanatsal bir etkinlik değil, aynı zamanda tapınmanın ya da dinî duygularla yönelişin bir aracı idi. Rahmet Peygamberi, Müslümanlarda gördüğü olumsuz davranışların İslâm'a aykırı olduğunu kendilerine hatırlatıyor, zaman zaman onların davranışlarına yansıyan câhiliye inanışlarına işaret ediyor, onları doğruya yönlendiriyordu. Hz. Peygamber, toplumsal dönüşümün eşiğindeki bir cemiyette, yeni sınırlar çiziyor, birtakım düzenlemeler yapıyordu. Yukarıdaki olayda geçtiği üzere, İslâm'ı seçmesine rağmen hâlâ sahip olduğu sanatıyla geçimini sağlamaya çalışan ressamlar ya da heykeltıraşlar konusunda da gerek Peygamber-i Zîşân, gerekse İbn Abbâs gibi bazı güzide sahâbîler bazı uyarılarda bulunmuşlardı.

Aslında resim ve heykel yasağı İslâm'dan önceki bazı dinlerde de görülmektedir. Bilindiği gibi, Hz. İbrâhim'den Hz. Musa'ya, Hz. İsa'ya ve Hz. Peygamber'e kadar tevhid dinleri bazı varlıkları Allah'a eş ve benzer kabul eden tüm anlayışlarla amansız bir mücadele içinde olmuşlardı. Tevrat, her

[1] B2225 Buhârî, Büyû', 104; M5540 Müslim, Libâs ve zînet, 99.

türlü suret ve resmi, *"Ne yukarıda, ne gökte, ne yerde, ne yerin altında, ne de suda bulunanın resmini yap, ne onlara tap, ne de hizmet et! Çünkü ben, senin efendin ve tanrın, kıskanç bir tanrıyım."*[2] şeklinde kesin bir şekilde yasaklamış ve Yahudiler, bu yasağa uymuşlardı. Bu yasağın putlaştırma ve tapınma amaçlı suret ve resimlere yönelik olduğu, *"Ne onlara tap, ne de hizmet et!"* cümlesinden anlaşılmaktadır. Tevrat'ın yasakladığı resim ve suret yapımını, İncil de yasaklar. Çünkü bütün tevhid dinleri birbirini tasdik için gönderilmiştir. Ancak daha sonraları birçok kilisede önce resimler, sonra da Hz. İsa, Hz. Meryem ve azizlere ait ikonlar yer almaya başladı.[3]Nitekim eşi Ümmü Seleme, Allah Resûlü'ne Habeşistan'da gördüğü Maria adındaki kiliseden ve duvarlarında gördüğü resimlerden bahsetmişti. Allah Resûlü, *"Onlar öyle bir millettir ki içlerinden iyi bir kul veya iyi bir adam öldüğünde mezarının üzerine bir tapınak inşa edip içini de bu tür resimlerle doldururlar. Onlar Allah katında yaratılmışların en şerlileridir."* buyurmuştu.[4]

"Heykel" anlamına gelen *"timsâl"* kelimesi, Kur'an'da, iki yerde *"temâsîl"* şeklinde çoğul olarak geçmektedir. Bu âyetlerden birinde Hz. İbrâhim'in, babasının ve kavminin tapındıkları heykellerden,[5] diğerinde ise Hz. Süleyman'a yapılan birtakım heykellerden bahsedilir.[6] Bu ikinci âyette geçen timsâllerin anlamı ile ilgili olarak yapılan yorumlardan birine göre bunlar, meleklerin, peygamberlerin ve salih kişilerin heykelleri,[7] diğerine göre de Hz. Süleyman'ın tahtının ve basamaklarının üzerinde bulunan tavus ve doğan gibi kuşların suretleridir.[8]

Tasvir ile ilgili âyetlerde kendisini *"el-Musavvir" (Şekil veren)* ismiyle vasfeden Yüce Allah,[9] insanlara daha ana rahimlerindeyken şekil verdiğini,[10] insanı düzgün, dengeli ve ölçülü bir biçimde yarattığını[11] ve ona çok güzel biçim verdiğini anlatmaktadır.[12]

Kur'ân-ı Kerîm'de Tevrat'taki gibi resim ve heykeli yasaklayıcı açık bir ifade olmasa da câhiliye devrinin gelenek ve örfünde yer alan puta tapıcılık yerilmekte ve Allah'a şirke götürecek olan şeyler ve bu duruma düşenler kınanmaktadır.[13] İlgili âyetlerden anlaşıldığına göre, Kur'an'da geçen "tasvir" kelimesi Allah'ın yaratma ve biçimlendirmesini; "timsâl" kelimesi ise heykeli ifade eder.

Girişte nakledilen rivayette olduğu gibi, kaynaklarımızda resim ve suret yapımını yasaklayan birçok hadis bulunmaktadır. Bir defasında müminlerin annesi Hz. Âişe, üzerinde hayvan resimleri bulunan bir minder almıştı. Peygamber Efendimiz bunu görünce kapıda bekledi ve içeri

[2] *Kitâb-ı Mukaddes*, Çıkış, 20/4
[3] "Resim", *DİA*, XXXIV, 579.
[4] B434 Buhârî, Salât, 54.
[5] Enbiyâ, 21/52.
[6] Sebe', 34/13.
[7] BY5/243 Beyzâvî, *Tefsîr*, V, 243
[8] TN3/56 Nesefî, *Tefsîr*, III, 56.
[9] Haşr, 59/24.
[10] Âl-i İmran, 3/6.
[11] İnfitâr, 82/6-8
[12] Mü'min, 40/64, Teğâbün, 64/3.
[13] Nisâ, 4/116-117, İbrâhim, 14/36; Hac, 22/31; Necm, 53/19, 20, 23.

girmedi. Hz. Âişe, onun bakışlarından hoşnutsuzluğunu hissedince, "Ey Allah'ın Resûlü! Allah'tan ve senden bağışlanma dilerim, ne kusur işledim?" diye sordu. Hz. Peygamber, *"Şu minderin burada ne işi var?"* buyurdu. Hz. Âişe, "Onu, oturman ve yaslanman için satın almıştım." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"(Tapınmak için) Bu resimleri yapanlara kıyamet gününde azap edilir ve onlara, 'Hadi bakalım, yaptığınız şu suretlere bir de can verin!' denilir."*[14] buyurdu.

Hz. Âişe'nin anlattığına göre, onun, evde astığı resimli bir perdeyi görünce Resûlullah'ın (sav) beti benzi atmış ve şöyle buyurmuştu: *"Ey Âişe, kıyamet günü en çetin azaba uğrayacak kimseler, yaratma hususunda Allah'a benzemeye çalışanlardır!"* Bunun üzerine Hz. Âişe de bu perdeyi kesmiş ve ondan bir veya iki yastık yapmıştı.[15]

Yine Hz. Âişe, üzerinde resim ve süslerin bulunduğu elbisesini duvara asmış, Peygamber-i Zîşân namaz kılarken gözü oraya ilişmesin diye onu oradan alıp uzaklaştırmasını istemiş, bunun üzerine Hz. Âişe, o elbiseden yastıklar yapmıştı.[16]

Bazı rivayetlerde, Cibrîl'in Hz. Peygamber'in evine gelip de içeri girmeyişinin sebebi olarak, kapının örtüsünde birtakım insan resimleri olması ayrıca evde Peygamber'in torunlarına ait bir köpeğin bulunması zikredilmiştir. Cibrîl'in uyarısı üzerine oradaki suret imha edilmiş, resimli örtüden iki minder yapılmış, köpek ise evden çıkartılmıştır.[17]

Putperestliği ortadan kaldırmayı ve tevhidi yerleştirmeyi amaçlayan Allah Resûlü, bilhassa mâbetlerde bulunan resim, heykel ve putlara karşı açık tavır koymuştu. Nitekim Mekke'nin fethinde, Bathâ'da bulunan Hz. Ömer'e Kâbe'ye gelmesini ve duvarlarda çizili bulunan bütün resimleri silmesini emretmiş; oradaki bütün resimler silininceye kadar Kâbe'ye girmemişti.[18] İbn Abbâs'ın anlattığına göre ise Hz. Peygamber, müşriklerin Kâbe'de yapmış oldukları resimleri görünce Kâbe'nin içine girmemiş, emredip o resimleri sildirmişti. Hz. Peygamber, ellerinde "ezlâm" denilen fal kalemleri ile resmedilen Hz. İbrâhim ile Hz. İsmâil'i görünce, *"Allah bunları yapanları kahretsin! Allah'a yemin ederim ki bu iki peygamber hiçbir zaman böyle fal kalemleriyle rızık ve kısmet aramamışlardır."* buyurmuştu.[19]

Yine evlerde yer alan değişik kültürlere ait dinî motif, simge ve sembollere karşı Hz. Peygamber'in tutumu, tevhide vurgu yapmanın yanında, yeni bir kültürün inşasında bu işaretlerin rolünün ne derece büyük olduğunu kanıtlamaktadır. Hz. Peygamber'in kendi evinde, üzerinde haç

[14] B2105 Buhârî, Büyû', 40.
[15] M5528 Müslim, Libâs ve zînet, 92.
[16] M5529 Müslim, Libâs ve zînet, 93.
[17] D4158 Ebû Dâvûd, Libâs, 45; T2806 Tirmizî, Edeb, 44
[18] D4156 Ebû Dâvûd, Libâs, 45.
[19] B3352 Buhârî, Enbiyâ, 8.

resimleri bulunan hiçbir eşya bırakmadığını ifade eden rivayetler,[20] yabancı dinî sembollerin özellikle bulundurulmaması gerektiğini göstermektedir. Resim yasağı, elbette haç şekillerini ihtiva eden eşyalara has değildir. Allah'ın yaratışını taklidi çağrıştıran ve tapınma amaçlı yapılan her türlü uygulama ve ürün bu yasağın kapsamındaydı.

Hadislerde geçen suret ya da timsâl kelimeleri, acaba Tevhid Peygamberi'nin gönderildiği toplumda nasıl anlaşılıyordu?

Sözlükte "suret", "dış görünüş, biçim, şekil, resim, çehre"; "timsâl" ise "heykel, simge ve sembol" gibi anlamlara gelmektedir. Dilbilimciler, suretin çok boyutlu ve gölgeli olanına timsâl ya da heykel; boyutlu olmayıp sadece resmedilenine ise suret ya da resim demektedirler. Suret kelimesi, canlı ve cansız bütün şeyleri içine alırken, timsâl veya onun çoğulu olan temâsîl kelimesi, yalnızca ruh sahibi olan canlıları ifade etmek için kullanılır.[21] Buna göre suret kelimesini, kendisine şekil verilmiş ve biçimlendirilmiş resim ve heykel olarak değerlendirmek de mümkündür.[22] Hz. Peygamber, tapınma amaçlı yapılan tasvirlerin evde bulundurulmasını sert bir dille yasaklamıştır: *"İçinde heykeller veya suretler bulunan eve melekler girmez."*,[23] *"En büyük azaba maruz kalacak kimseler suret (heykel) yapanlardır."*[24] *"Dünyada suret yapanlara kıyamet günü azap edilecek, 'Haydi, yaptıklarınıza can verin.' denecek."*[25]

İslâm öncesi dönemde yaşayan Araplar da tek yaratıcı olan Allah'a inanmakla birlikte O'na, araya vasıtalar koyarak ulaşabileceklerini düşünüyor,[26] bunun için de çoğu insan suretindeki çeşitli resim ve heykelleri aracı tanrı kabul ediyorlardı. İslâm, Allah'tan başka hiçbir yaratıcının ve mutlak güç sahibinin olmadığı (tevhid) fikrini esas aldığı için, insanları tevhid akidesinden uzaklaştıracak, şirke bulaştıracak her türlü tehlike karşısında çok temkinli davranmıştır. Hz. Peygamber'in canlı resimleri ve heykelleri konusunda gösterdiği hassasiyet de bu yüzden olsa gerektir. Ancak, sonraki dönemlerde şirke bulaşma tehlikesinin azalmasına paralel olarak İslâm âlimlerinin de bilhassa resim konusunda daha müsamahakâr davranmaya başladıkları görülmektedir.[27]

Bu konudaki hadisler, şirkten yeni kurtulmuş bir toplumun tekrar eski inançlarına dönmelerini engellemeye yöneliktir. Resim yasağı konusunda İslâm âlimlerinin farklı değerlendirmeleri bulunmaktadır. İlgili hadislerde sözü edilen şiddetli azabın, Allah'ın yarattığı gibi yaratmaya kalkışan, bu hususta Allah ile yarışa girişen, tapınmak üzere put yapan, ibadet oluna-

[20] B5952 Buhârî, Libâs, 90.
[21] LA46/4135, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXXXVI, 4135.
[22] LA28/2523, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXVIII, 2523.
[23] M5545 Müslim, Libâs ve zînet, 102.
[24] HM4050 İbn Hanbel, I, 426.
[25] B3224 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.
[26] Zümer, 39/3
[27] "Resim", *DİA*, XXXIV, 579.

cağını bilerek yapan ve bunu helâl sayan ressamlara, heykeltıraşlara ait olduğunu şârihler açıklamışlardır. Aynı şekilde hadislerde geçen resim yasağının tapınmak maksadıyla resim yapmak olduğu şeklinde açıklamalar da yapılmıştır.[28] Meşhur müfessir Taberî de bu hadisin tapınmak üzere yapılan suretlerle ilgili olduğunu söylemiştir.[29]

İslâm'ın doğduğu coğrafyada neredeyse bütün resimler aynı zamanda put kabul ediliyordu. İslâm'ın resim ve heykele bakışına şekil veren en temel olgu, devrin anlayışında resim ve heykelin, tevhid inancıyla çelişmesiydi. Resûlullah'ın (sav) Hz. Ali'yi yüksek kabirleri yer seviyesine indirmek, evlerdeki resimleri de imha etmekle görevlendirmesi de[30] bu durumla ilişkiliydi.

Resim ve heykele karşı ilk zamanlarda sergilenen bu tutum, Müslümanların ibadet yerleri, yapı bezeme ve tezyinatında, kitap süslemeleri ve onların resimlendirilmesinde, günlük hayatta kullandıkları eşyalarda, sanatsal zevklerini ve güzellik duygularını farklı bir tarzda ortaya koymalarına sebep olmuştur. Böylece, İslâm sanatı, Bizans, Roma ve Sâsânîlerin aksine figüratif ve natüralist bir sanat olmayıp soyut bir sanat hâline gelmiştir. Bu soyut sanat anlayışı kendisini hat sanatı olarak ifade etme şansını yakalamıştır. Şayet tasvir, cami ve mescitlerde hoş karşılanıp diğer birçok dinde olduğu gibi günlük hayatta fazlasıyla teşvik görmüş olsaydı o zaman, İslâm sanatı da Hıristiyan Bizans ve Roma ile Sâsânî sanatının taklitçisi olabilirdi. Sonsuzluğun kendisinde ifadesini bulduğu geometrik şekiller, hatâyîler, rûmîler, hatlar, ebrular, tezhipler, hilyeler ve minyatürler bugün olmayabilirdi. İşte İslâm dininin ibadet mahallerinde tasviri reddedip günlük kullanımda bazı kısıtlamalarla kabul etmesi, bunu yaparken de diğer dinlerin sembolleri durumundaki şekillere kesin tavır takınması, İslâm sanatının özgün bir sanat olmasını sağlamıştır.

İslâm'da Allah müteâldir, yani aşkındır, yüceler yücesidir. Hiçbir şey O'na benzemediği gibi, O da hiçbir şeye benzemez. Bundan dolayı İslâm sanatı daha çok soyut bir sanattır. Süsleme ve nakışlar, birlikte iç içe geçerek âdeta dile gelerek Allah'ın sonsuzluğunu resmederler. Çizimlerin hiçbirinin mekânı yoktur. Zamanın üstünde seyreder çizgilerin her biri. İslâmî tezyinatın baş unsuru sonsuzluğu ifade eden soyut ve sınırsız desenlerin tevhidi anlatmasında saklıdır. Süslemeler, insanın kalbini mâsivayla meşgul etmek yerine, mâsivayı yani Allah'tan başka her şeyi tecrit etmeye yöneliktir. İslâm sanatının sonsuz desenleri soyuttur. Soyut

[28] ŞN 14/91 Nevevî, *Şerh ale'l-Müslim*, XIV, 91
[29] DLS/110 Bekrî, *Delîlü'l-fâlihîn*, V, 110
[30] N2033 Nesâî, Cenâiz, 99

ve sonsuz desenlerin tevhide kapısı, bu desenlerin bir dalga hâlinde tekrarlanmasıyla açılır. Soyut ve sonsuz tekrarlamalar sayesinde kişileştirme son bulur. Buradan hareketle, İslâmî sanat anlayışı, giyim kuşam süsünden, evlerin, ibadet yerlerinin ve diğer sosyal hayat içerisinde bir yer işgal eden tüm mesken ve mekânların dekorasyon ve düzenlenmesine kadar her yerde kendisini hissettirir.

GÜZELLİK ve SANAT
ALLAH GÜZELLİĞİ SEVER

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِى قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبْرٍ." قَالَ رَجُلٌ: إِنَّ الرَّجُلَ يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا وَنَعْلُهُ حَسَنَةً. قَالَ: "إِنَّ اللّٰهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ، الْكِبْرُ: بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمْطُ النَّاسِ."

Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez."* Bu söz üzerine bir adam, "İnsan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır!" deyince Resûlullah (sav), *"Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçümsemektir."* buyurmuştur.

(M265 Müslim, İmân, 147)

أَبُو رَجَاءٍ الْعُطَارِدِيُّ قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ وَعَلَيْهِ مِطْرَفٌ مِنْ خَزٍّ لَمْ نَرَهُ عَلَيْهِ قَبْلَ ذَلِكَ وَلَا بَعْدَهُ فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"مَنْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْهِ نِعْمَةً فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ أَنْ يُرَى أَثَرُ نِعْمَتِهِ عَلَى خَلْقِهِ."

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ..."

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُولُ:
"اَللَّهُمَّ أَحْسَنْتَ خَلْقِي فَأَحْسِنْ خُلُقِي."

Ebû Recâ' el-Utâridî anlatıyor: Bir gün İmrân b. Husayn, üzerinde daha önce ve daha sonra görmediğimiz desenli ipek bir şal ile yanımıza çıkageldi ve dedi ki, "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'Yüce Allah kime bir nimet verdiyse, şüphesiz O (cc) nimetinin kulunun üzerinde görülmesini sever.'*"

(HM20176 İbn Hanbel, IV, 438)

Şeddâd b. Evs'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah her işte ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir..."*

(T1409 Tirmizî, Diyât, 14)

İbn Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle derdi: *"Allah'ım! Benim yaratılışımı güzel kıldığın gibi ahlâkımı da güzelleştir."*

(HM3823 İbn Hanbel, I, 403)

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah bir gün sohbet esnasında der ki, "Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu işittim: '*Elbisesini (kibirlenerek) yerlerde sürüyenlere Allah (rahmet nazarıyla) bakmaz.*'" Bunu duyan Hz. Peygamber'in kölelerinden[1] Ebû Reyhâne, "Vallahi bu naklettiğin hadis beni rahatsız etti!" der ve sözlerine şöyle devam eder: "Vallahi ben güzelliği severim. O kadar ki ayakkabımın ipinden, kırbacımın bağına kadar her şeyimin güzel olmasını isterim. Şimdi bunlar da mı kibir? Oysa Resûlullah (sav), '*Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Ve Allah, nimetinin kulunun üzerinde görülmesini sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçümsemektir.*' buyurdu."[2]

İbn Ömer'in naklettiği bu hadiste Hz. Peygamber, her şeyden önce, genel olarak eşyaya ve tek tek varlıklara, *"Allah güzeldir ve güzeli sever."*[3] anlayışıyla yaklaşmaktadır. Kuşkusuz Allah, sonsuz ve asla maddîleşmeyen kendine özgü varlığıyla, herhangi bir güzel nesne ya da varlık gibi temaşa konusu değildir. Bu durumda Allah'ın güzelliği ancak O'nun eylemlerine ve âlemde yarattığı varlıklara bakılarak kavranabilecek bir husustur. Ancak bu hadiste en dikkat çekici olan şey, "güzel" kavramının sonsuz bir varlığa da nispet edilerek sonsuz bir anlam alanına kavuşturulmasıdır.

Evet, sanat, güzellik, zarafet, aslında Yüce Allah'ın eşsiz yaratışında sayısız örnekleriyle gözükür. Bir anlamda onlar, ilâhî cemâlin, yeryüzüne yansıma biçimleridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de insanı en güzel surette yarattığını bildiren Allah,[4] dağların yaratılışı ve yapısından bahsederken de, *"İşte bu her şeyi en sağlam şekilde yapan Allah'ın sanatıdır."* buyurmaktadır.[5] Zerreden küreye O'nun yarattığı canlı cansız her şeyde farklı bir güzellik, bambaşka bir güzellik, insanı âciz bırakan bir sanat görülür. O kadar ki mecazî bir ifade de olsa Kur'an'da Rabbimiz, *"sıbgatullâh"* yani Allah'ın boyasından, Allah'ın renginden söz eder ve *"Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir?"*[6] buyurarak beşeriyete meydan okur. Yüce Rabbimiz, yarattığı her şeyi ilk kez yarattığı için, mahlûkattaki her türlü özellik, özgünlük, şekil, renk, zevk, ahenk, güzellik, zarafet O'nun yaratıcı oluşunun en büyük göstergesidir. Zaten Yüce Allah'ın güzel isimlerinden biri olan "el-Bedî", "ilk defa, eşsiz ve örneksiz yaratan" anlamına gelmektedir. Âyet-i kerimede, *"Bedîu's-semâvâti ve'l-ard."* (*Gökleri ve yeri örneksiz yaratandır.*)

[1] İBS806 İbn Abdülber, *İstiâb*, s. 806.
[2] ME4668 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 60.
[3] M265 Müslim, Îmân, 147.
[4] Teğâbün, 64/3; Tîn, 95/4
[5] Neml, 27/88.
[6] Bakara, 2/138.

buyrulmaktadır.[7] Yüce Allah'ın yarattığı canlı cansız, insan hayvan, dağ taş, kısaca kâinattaki her şey O'nun eşsiz yaratıcılığını açıkça gözler önüne sermekte ve görebilen herkesi hayran bırakmaktadır.

Kendisini *"el-Musavvir"* yani "Şekil veren" ismiyle yâd eden Yüce Allah,[8] insanı yaratıp şekillendirdiğini, ölçülü yaptığını, dilediği bir biçimde oluşturduğunu,[9] ona çok güzel biçim verdiğini anlatmakta,[10] ana rahminde ceninin oluşum aşamalarını ifade ettikten sonra da kendisini *"Ahsenü'l-hâlikîn"* yani "En güzel yaratan" olarak yüceltmektedir.[11]

Yüce Allah Kur'an'ın birçok âyetinde kâinatta yarattığı çeşitli varlıkları insanın dikkatine sunar. Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akıl sahipleri için açık ibretler olduğunu belirtir.[12] *"Emriyle göğün ve yerin (kendi düzenlerinde) durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir."*[13] *"O, yedi göğü kat kat yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) âciz ve bitkin hâlde sana dönecektir. Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık..."*[14] Yine Güneş ve Ay'ın belirlenmiş yörüngelerde akıp durduklarını belirttikten sonra, *"Ne Güneş Ay'a yetişebilir ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir."* buyurarak[15] bu eşsiz hesabın hiç bozulmadan devam edeceğini haber verir. Aynı şekilde, gökyüzünde kanat çırparak uçan kuşları (havada) nasıl tuttuğuna,[16] devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına dikkat çekerek, *"Onlara bakmıyorlar mı?"* diye sorar.[17]

Zâtı güzel olduğu gibi güzellikleri de seven Allah,[18] yarattığı her şeyi en güzel şekilde yaratmakla[19] kalmamış, aynı özelliği, insanın fıtratına da yerleştirmiştir. Tıpkı Yaratıcısı gibi insan da güzeli sever ve güzellikleri görmek, yapmak, üretmek ve yetiştirmek ister. İnsan, bu fıtrî özelliğiyle, kendisine verilen kabiliyet ve imkânlar nispetinde öğrenerek kendisini geliştirir. Aslında insanoğlu, bu alanda ne kadar üstün maharet gösterirse göstersin, neticede ortaya koyduğu eserler, Allah'ın kendisine verdiği yetenekleri sergilemekten ve sadece O'nun sunduğu örnekleri taklit etmekten öteye geçmez. Dolayısıyla herhangi bir sanatkârın estetik ve sanat bakımından Yaratıcı'yla yarışmaya girmesi düşünülemez. Allah'a inanan bir kişi, sanat adına her ne yaparsa bunun bir Allah vergisi olduğunu, ortaya koyduğu eserlerin de sadece ilâhî cemâlin insan eliyle tecellisi olduğunu

[7] Bakara, 2/117; En'âm, 6/101.
[8] Haşr, 59/24
[9] İnfitâr, 82/6-8.
[10] Mü'min, 40/64; Teğâbün, 64/3
[11] Mü'minûn, 23/14.
[12] Âl-i İmrân, 3/190.
[13] Rûm, 30/25.
[14] Mülk, 67/3-5.
[15] Yâsîn, 36/38-40.
[16] Mülk, 67/19.
[17] Gâşiye, 88/17-20.
[18] M265 Müslim, Îmân, 147.
[19] Secde, 32/7

bilir. Böyle düşündüğü ve inandığı için insan, yaptığı sanatın güzel olmasını ister. Bundan dolayıdır ki o, daima daha güzeli yapmaya çalışır, en mükemmeli elde etmeye gayret eder. Zira Yüce Mevlâ'nın insanoğlundan beklediği budur. Yüce Allah, Hz. Dâvûd'a lütfedip imkânlar verdikten sonra zırhlar yapmasını, işçilikte de ölçüyü tutturmasını emretmiş, ardından da, *"Salih amel işleyin. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı görürüm."* diye vahyetmiştir. Aynı şekilde Hz. Süleyman'a da birçok imkânlar vermiştir. Cinlerin, Hz. Süleyman için dilediği biçimde kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yaptıklarını haber verdikten sonra, *"Ey Dâvûd ailesi, şükredin!"* buyurmuştur.[20] Bu âyet-i kerimeler, bir taraftan "sağlam iş yapılması" gerektiğini ve Cenâb-ı Allah'ın yapılanları görüp gözettiğini, diğer taraftan da amel-i salihin Allah'a şükrün bir ifadesi olduğunu ifade etmektedir.

Meşhur Cibrîl hadisinde geçen *"ihsan"* kelimesi Peygamber Efendimiz tarafından, *"Allah'a, O'nu görüyormuşçasına kulluk etmendir."* şeklinde tarif edilmiştir.[21] *"Allah size adaleti, ihsanı (güzel davranmayı) emrediyor."*[22] âyetiyle *"Allah her işte ihsanı (güzel davranmayı) emretmiştir."*[23]hadisini birlikte düşündüğümüzde, İslâm estetik anlayışının, kısaca, O (cc) gördüğü ve istediği için "her şeyi güzel yapma ve daima güzel davranma" şeklinde tecelli ettiğini söyleyebiliriz.

Ahlâkıyla, davranışlarıyla, jest ve mimikleriyle son derece zarif olan Allah Resûlü'nün hayatında onun bu yönünü gösteren nice ilginç anekdotlar vardır. Bunlardan bir tanesi şöyledir:

Rahmet Elçisi'nin sevgili oğlu İbrâhim on sekiz aylık iken rahatsızlanıp vefat etmişti.[24] Biricik oğlundan ayrılmak onu derinden hüzünlendirmiş ve göz yaşlarına hâkim olamamıştı. Ama Allah'ın takdiri karşısında sabretmekten başka ne yapabilirdi ki? Üzülerek de olsa biricik yavrusunu kendi elleriyle mezara koymaktaydı. Belki de bir baba için dünyada karşılaşılabilecek en büyük musibeti yaşamaktaydı. Oğlunun kabri başındayken kerpiçlerle örtülen mezarda bir açıklık gördü. Hemen bu açık kısmın kapatılmasını istedi. Etrafındaki sahâbîler merak edip bunun sebebi sorunca da, *"Bu, ölüye ne fayda ne de zarar verir, ancak hayattakilerin gözüne hoş görünür. Biriniz bir iş yaptığında onu en güzel şekilde yapsın. Zira Allah kişinin, işini sağlam yapmasından hoşlanır."* buyurdu.[25]

Peygamber Efendimizin burada yaptığı iş, aslında basit bir düzeltme idi. Fakat onun oldukça farklı bir bağlamda söylediği bu veciz söz, "göze hoş ve güzel görünme" (hüsnü'l-manzar) yönünü göstermesi bakımından

[20] Sebe', 34/10-13.
[21] B50 Buhârî, Îmân, 37.
[22] Nahl, 16/90.
[23] T1409 Tirmizî, Diyât, 14.
[24] D3187 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 48-49.
[25] ST1/142 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 142; MK21363 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIV, 306.

fevkalade manidardı. O, böyle bir ruh hâli içerisindeyken bile mezardaki küçük bir açığı kapatıp göze hoş gelecek şekle sokmayı ihmal etmemekteydi. Belki de Müslümanların iş ahlâkını hatta dünyaya ve eşyaya bakışlarını belirleyecek çok önemli bir mesaj vermekteydi: *"Allah kişinin, işini sağlam yapmasından hoşlanır."*

Bu rivayette geçen *"itkān"* (işi *sağlam yapma*); birçok âyette geçen *"amel-i sâlih"* (işi *en uygun bir şekilde yapma*); çeşitli âyet ve hadislerde geçen *"ihsan"* (işi *en güzel biçimde yapma, daima güzel davranma*) ve *"cemâl"* (*güzel, güzellik*) belki de İslâm medeniyetindeki estetik ve zarafet anlayışının temellerini oluşturur.

İslâm düşünce tarihinde bu bilinçlilik durumu kendisini tarih boyunca farklı peygamberlerde göstermiştir. Nuh Peygamber'in gemi yapması,[26] Zekeriyyâ Peygamber'in marangoz olması,[27] Dâvûd Peygamber'in güzel sesiyle ilâhî metinler okuması,[28] Peygamber Efendimizin veciz söz söylemesi[29] gibi el, ses ve edebiyat sanatlarının bir peygambere dayandırılması ve bu bağlamda tüm güzel sanat ve zanaatların asıl kaynağının Allah olduğuna işaret edilmesi, aslında şükran ve hamd bilincinin sanat ve zanaat faaliyetinin özünde yattığını gösterir.

"Güzellik" denilince ilk önce akla, cemâl, ahenklilik, dengelilik, ölçülülük ve zarafet gelir. Zarafet denilince de Rahmet Elçisi. Elbette Sevgili Peygamberimizde günümüz insanının algıladığı anlamda bir güzellik aranmamalıdır. Zira onun bütün hayatı tevazu, sadelik ve doğallıktan ibaretti. Onda sadeliğin güzelliği vardı. Ondaki güzellik ve zarafet, onun tüm davranışlarına yansımaktaydı. Oturuşu kalkışı, yemesi içmesi, giyimi kuşamı, konuşması susması, tebessümü tepkisi, saçı sakalı, kısaca her hâl ve hareketi ayrı bir zarifti. Aslında olması gereken, yapay değil de tabiî olan zarafet ve estetik bu değil miydi? Nitekim dostlarından Berâ b. Âzib, "Kırmızı bir elbisenin içinde saçları güzelce taranmış hâlde Resûlullah'tan (sav) daha güzel birini görmedim." diyerek onu anlatmış,[30] Enes b. Mâlik de, "Ondan daha güzel kokan birisini görmedim." demişti.[31] Görenleri hayran bırakan zarif gülüşü tebessüm şeklindeydi ve yüzündeki bu tebessüm eksik olmazdı.[32] Böylesine bir güzelliğe sahip olan Sevgili Peygamberimiz, *"Allah'ım! Benim yaratılışımı güzel kıldığın gibi ahlâkımı da güzelleştir."*[33] diye dua ederdi.

Allah Resûlü'nün namaz kılışı bile ayrı bir güzeldi. Nitekim eşi Hz. Âişe onun kıldığı teheccüd namazını anlatırken, "O namazının güzelliğini

[26] Hûd, 11/37-38.
[27] M6162 Müslim, Fedâil, 169.
[28] M1852 Müslim, Müsâfirîn, 236.
[29] B7273 Buhârî, İ'tisâm, 1.
[30] İM3599 İbn Mâce, Libâs, 20.
[31] YM3471 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VI, 187
[32] T3642 Tirmizî, Menâkıb, 10; D2269 Ebû Dâvûd, Talâk, 31-32.
[33] HM3823 İbn Hanbel, I, 403.

ve uzunluğunu sorma!" demişti.[34] Cemaatle namazı kıldırırken saf düzenine çok dikkat eden Peygamberimiz, safların sık ve düzgün olup olmadığını kontrol eder, *"Safları düzgün tutunuz, çünkü saff doğrultmak namazın güzelliğindendir."* buyururdu.[35]

Yine Hz. Peygamber'in, ezanın meşru kılınmasıyla sahâbîler içerisinde sesi en güzel olanlardan Hz. Bilâl'e ezan okutması,[36] Kur'an'ı okurken sesin güzel kullanılmasına ilişkin tavsiyeleri[37] ses estetiği açısından önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber, edebî sanat açısından da belâgatin ve fesahatin zirvede olduğu bir zamanda peygamber olarak gönderilmiştir. O devirde özellikle şairlik ve şiir söyleme sanatı ileri seviyede idi. Şiir alanında "Muallakât-ı seb'a" diye anılan ve Kâbe'nin duvarına asılan yedi şiir meşhurdur.[38] Bunun için Hz. Peygamber (sav), sözlü anlatımın bazen büyüleyici bir etkiye sahip olduğunu bildirmiştir.[39]

Hz. Peygamber'in yukarıda dile getirmeye çalıştığımız temel yaklaşımını onun en basit gündelik cevaplarına bakarak da anlamak mümkündür. Söz gelimi bir heyetle beraber gelip Hz. Peygamber'e çeşitli sorular yönelten sahâbî Muâviye b. Hayde, "Komşumun benim üzerimdeki hakkı nedir?" diye sorduğunda Hz. Peygamber, *"Hastalandığında ziyaret etmen, öldüğünde cenazesini kaldırman, borç istediğinde borç vermen, muhtaç olduğunda ihtiyacını karşılaman, hayırlı işlerini tebrik etmen, musibet zamanlarında sabrı tavsiye etmendir."* buyurduktan sonra ona şunları da tembihlemiştir: *"Evini komşunun evinden yüksek yapma ki komşunun havasını engellemiş olmayasın."*[40] Rahmet Elçisi'nin vermiş olduğu bu cevap, bir taraftan onun güzellik ve zarafet anlayışını ortaya koyarken, diğer taraftan da Müslümanlar arası olması gereken diğerkâmlık ahlâkına dayalı ideal bir komşuluk ilişkisini de resmetmektedir. Öyle zarif bir tavsiye ki hem fizikî, hem de ahlâkî zarafeti aynı karede birleştirmiştir.

İnsanın el becerisiyle yaptıkları, "bir işi belli bir estetik duyguyu yansıtacak biçimde gerçekleştirme tarzı" anlamına gelen sanat,[41] aslında insanların yaratılışında potansiyel olarak bulunan kabiliyetlerin, çeşitli imkânlar ve gayretlerle ortaya çıkmasıyla gerçekleşir. Her bireyin, kendine özgü beceri ve yetenekleri olduğu gibi her toplumun ve dönemin de kendine özgü bir dil, kültür ve medeniyeti vardır. İşte sanat da ortaya çıktığı zamanın, zeminin ürünüdür ve ait olduğu medeniyetin tipik özelliklerini yansıtır. Dolayısıyla sanat, dinden dine, kültürden kültüre, medeniyetten

[34] B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.
[35] B722 Buhârî, Ezân, 74
[36] B603 Buhârî, Ezân, 1
[37] İM1337 İbn Mâce, İkâmet, 176; DM3524 Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 34.
[38] "Muallakât", *DİA*, XXX, 310.
[39] B5146 Buhârî, Nikâh, 48; M2009 Müslim, Cum'a, 47.
[40] MK17116 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XIX, 419; BŞ9561 Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 84.
[41] "Sanat", *DİA*, XXXVI, 90

medeniyete kendine özgü nitelikler taşır. Zaman zaman kültürler ve medeniyetler arası etkileşimin olması kaçınılmaz ise de dini, davası ve iddiası olan her medeniyet, kendi kültür ve sanatına kendi mührünü vurmuş, kendine özgü eserler üretmiştir.

Son din olarak gönderilen İslâm'ın, nüvelerini Medine'de atmaya başladığı medeniyetini oluştururken, sanat adına da özgün ya da İslâm'ın temel özelliklerini yansıtan bir üretim gerçekleştirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu noktada İslâm, diğer din ve kültürleri taklit eden bir din olmamış, kendine has alternatiflerini ortaya koymuştur. İslâm medeniyeti de Hz. Peygamber'in rehberliğinde kendi kıblesini, kendi mâbedini, kendi ezanını, kendi mimarisini, kendi el sanatlarını, kendi şehirleşmesini oluşturmuştur. İslâm sanatının tüm çeşitlerine bakıldığında, daima tevhid bilinci içerisinde hareket edildiği, şirk ve küfrü çağrıştıracak en küçük unsurlardan dahi uzak durulduğu görülür. İslâm sanatı ve zanaatında daima "amel-i sâlih" niyeti ve gayreti öne çıkar. Sanatkâr, yaptığı her şeyi âdeta, "Allah'ı görüyormuşçasına", "ihsan" derecesinde bir âhiret yatırımı olarak düşünür. Eserinin, yaşadığı müddetçe, "amel defterinin açık kalmasını sağlayacak bir sadaka-i câriye"[42] olması arzusuyla en uygun olan tasarımı gerçekleştirmeye çabalar.

Netice itibariyle İslâm sanatı, İslâm'ın ahlâkî güzellikleriyle de tam bir uyum içerisindedir. Tevazu, tabiîlik, sadelik, faydalılık, ferahlık, kullanışlılık, tasarruf ve ihsan ahlâkı, İslâm sanatının hemen her karesinde en vazgeçilmez unsurlar olmuştur. Ve Müslüman sanatkâr, sanatını icra ederken zihninde daima şu âyet-i kerime döner durur:

"De ki: (Buyrun) yapın! Amelinizi Allah da Resûlü de müminler de görecektir. Sonra görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz de O size yapmakta olduklarınızı haber verecektir."[43]

[42] M4223 Müslim, Vasiyye, 14.
[43] Tevbe, 9/105

VIII. BÖLÜM

[redacted]

ÖLÜM
HER CAN ÖLÜMÜ TADACAKTIR

عَنِ ابْنِ عُمَرَ ؓ قَالَ: كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فَجَاءَهُ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ
فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ قَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَيُّ الْمُؤْمِنِينَ أَفْضَلُ؟ قَالَ:
"أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا." قَالَ: فَأَيُّ الْمُؤْمِنِينَ أَكْيَسُ؟ قَالَ: "أَكْثَرُهُمْ لِلْمَوْتِ
ذِكْرًا وَأَحْسَنُهُمْ لِمَا بَعْدَهُ اسْتِعْدَادًا أُولَئِكَ الأَكْيَاسُ."

İbn Ömer anlatıyor:
"Resûlullah (sav) ile birlikte idim. Ensardan bir adam gelerek Hz. Peygamber'e (sav) selâm verdi. Sonra şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Resûlü! Müminlerin hangisi daha faziletlidir?' Hz. Peygamber, '*Ahlâk bakımından en güzel olanları.*' buyurdu. Sonra adam, 'Müminlerin hangisi daha akıllıdır?' diye sordu. Hz. Peygamber, '*Ölümü en çok hatırlayanları ve ölümden sonrası için en güzel şekilde hazırlananları. İşte onlar en akıllı olanlardır.*' diyerek cevap verdi."

(İM4259 İbn Mâce, Zühd, 31)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"أَكْثِرُوا ذِكْرَ هَاذِمِ اللَّذَّاتِ."

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ الْخَثْعَمِيَّةِ قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"... بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ سَهَى وَلَهَى وَنَسِيَ الْمَقَابِرَ وَالْبِلَى بِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدٌ عَتَا وَطَغَى وَنَسِيَ الْمُبْتَدَا وَالْمُنْتَهَى..."

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"لاَ يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ مِنْ ضُرٍّ أَصَابَهُ، فَإِنْ كَانَ لاَ بُدَّ فَاعِلاً فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي، وَتَوَفَّنِي إِذَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لَقِّنُوا مَوْتَاكُمْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Lezzetleri yok edeni (yani ölümü) çok hatırlayın."*

(N1825 Nesâî, Cenâiz, 3)

Esmâ bnt. Umeys el-Has'amiyye'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"...(Gaflete) dalan, gülüp oynayan, kabirleri ve toprak altında çürümeyi unutan kul ne bedbahttır! Azan, haddi aşan, nereden geldiğini ve nereye gittiğini unutan kul ne bedbahttır!..."*

(T2448 Tirmizî, Sıfâtü'l-kıyâme, 17)

Ubâde b. Sâmit'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her kim Allah'a kavuşmayı dilerse Allah da ona kavuşmayı diler ve her kim Allah'a kavuşmayı hoş görmezse, Allah da ona kavuşmayı hoş görmez."*

(B6507 Buhârî, Rikâk, 41)

Enes b. Mâlik'ten (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, 'Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."*

(B5671 Buhârî, Merdâ, 19)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ölmek üzere olanlarınıza, 'Lâ ilâhe illâllâh' (sözünü) telkin edin."*

(M2125 Müslim, Cenâiz, 2)

Hicretin onuncu yılı idi. Allah Resûlü henüz on altı aylık olan gözünün nuru İbrâhim'ini Rabbine göndermişti.[1] Daha önce de evlât acısı yaşamış olan Peygamberimiz bu yavrusunun ölümünü de metanetle karşıladı. Resûlullah (sav), küçük hizmetkârı Enes'le birlikte sütannesinin yanında olan İbrâhim'i ziyaret ederdi. Hastalandığını duydu ve hemen oraya gitti. Vardığında onun, Rabbine kavuşmak üzere olduğunu gördü. İbrâhim'in bedeni tir tir titriyor, minicik bir bebek can veriyordu. Resûlullah'ın gözlerinden yaşlar dökülmeye başladı. Ağlaması karşısında, "Sen de mi yâ Resûlallah!" diye şaşkınlığını ifade eden Abdurrahman b. Avf'a, *"Ey İbn Avf, bu merhamettir."* buyurdu. Gözyaşları akmaya devam ederken Resûlullah Allah'ın emri olan ölüm karşısında takınmamız gereken tavrı şöyle ifade etti: *"Göz ağlar, kalp üzülür. Biz ise sadece Rabbimizin razı olacağı sözü söyleriz."*[2]

Sözlerini yavrusuna hitaben şöyle tamamladı: *"Eğer ölüm doğru bir vaat ve herkes için geçerli bir gerçek olmasaydı ve arkada kalan, önden gidene hiç kavuşmayacak olsaydı ey İbrâhim, biz şu anda duyduğumuzdan çok daha büyük bir üzüntü çekecektik. Biz gerçekten senin için çok hüzünlüyüz."*[3]

Sözlükler ona hayatın zıddı, gücünü kaybetmek, bitmek, tükenmek, hissiz kalmak, derunî uyku, bir âlemden diğerine intikal etmek ve ruhun bedenden ayrılması gibi farklı farklı anlamlar verse de Resûlullah'ın ifade ettiği gibi insanoğlunun tamamının doğumdan sonraki tek gerçeğidir ölüm. Aslında ölüm, sadece insanoğlunun değil dünya üzerinde bulunan bütün canlıların ortak kaderidir. Varlık sahnesinde bulunan her şey, günün birinde ölmeye mahkûmdur.

Âlemleri yaratan Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de çok kez bahsetmiştir bu gerçekten. Âyet-i kerimelerde, *"De ki: Kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak sizi bulacaktır..."*[4] ve *"Nerede olursanız olun, sağlam ve güçlendirilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır."*[5] buyrularak ölümün kaçınılması mümkün olmayan bir gerçek olduğu vurgulanmaktadır. Hatta Yüce Allah, bu durumun yeryüzündeki bütün canlılar için geçerli olduğunu, *"Her canlı ölümü tadacaktır."* ifadeleriyle Kur'ân-ı Kerîm'in farklı sûrelerinde

[1] HM18912 İbn Hanbel, IV, 304
[2] B1303 Buhârî, Cenâiz, 43
[3] İM1589 İbn Mâce, Cenâiz, 53.
[4] Cum'a, 62/8
[5] Nisâ, 4/78.

tekrarlamıştır.[6] Ölüm, Yüce Yaratıcı'nın kanunudur ve bu nedenle de onu değiştirmeye O'nun dışında hiç kimsenin gücü yetmez: *"Aranızda ölümü takdir eden biziz. Ve biz, önüne geçilebileceklerden değiliz."*[7]

Ölümü, *"Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler."*[8] şeklinde Peygamber Efendimize ve onun ümmetine hatırlatan da bizzat Cenâb-ı Hak'tır. Diğer yandan O (cc), dünya hayatının bir imtihan olduğuna da sıklıkla işaret buyurmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"Her canlı, ölümü tadacaktır. Bir deneme olarak sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz. Siz, ancak bize döndürüleceksiniz."*[9] buyrulur. Yine aynı ifadelerle başlayan bir başka âyet-i kerimede ise dünyada yapılanların karşılığının kıyamet günü verileceği şöyle ifade edilir: *"Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatıcı metadan başka bir şey değildir."*[10] Dolayısıyla ölümü hatırlamak aynı zamanda insanın yaratılış amacını ve âhiretteki hesabı hatırlaması demektir. Bu hatırlayış müminin hayatını nasıl geçirmesi gerektiği konusunda bilincini daima canlı tutmasını sağlayacaktır.

Allah Resûlü de ölüm hakkında ümmetini her fırsatta uyarmıştır. Nitekim sahâbeden İbn Ömer şöyle anlatmaktadır: "Resûlullah (sav) ile birlikte idim. Ensardan bir adam gelerek Hz. Peygamber'e (sav) selâm verdi. Sonra şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Resûlü! Müminlerin hangisi daha faziletlidir?' Hz. Peygamber, *'Ahlâk bakımından en güzel olanları.'* buyurdu. Sonra adam, 'Müminlerin hangisi daha akıllıdır?' diye sordu. Hz. Peygamber, *'Ölümü en çok hatırlayanları ve ölümden sonrası için en güzel şekilde hazırlananları. İşte onlar en akıllı olanlardır.'* şeklinde cevap verdi."[11]

Ümmetini çok seven ve bu nedenle de ümmeti için sık sık ellerini açıp Allah'a dualar eden Sevgili Peygamberimiz[12] onlara ölümden sonra kötü akıbetle karşılaşmamaları için dünyalarını Allah'ın istediği istikamette tanzim etmeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Übey b. Kâ'b'ın anlattığına göre, Resûlullah (sav), gecenin üçte ikisi geçince kalkar ve şunları söylerdi: *"Ey insanlar! Allah'ın varlığını aklınızdan çıkarmayın. Râcife'nin (bütün canlılara ölüm getirecek olan, sûra ilk üfürülmenin) zamanı geldi, bunun hemen ardından da Râdife (bütün canlıları diriltecek olan üfleniş) gelecektir. Ölüm, her türlü şiddet ve sancılarıyla mutlaka gelecektir; ölüm, mutlaka herkesi bulacaktır."*[13] Peygamberimizin dikkat çektiği bu gerçeğe Kur'an'da şöyle işaret edilir: *"Büyük bir sarsıntının olacağı o günde o sarsıntıyı, peşinden gelen başka bir sar-*

[6] Âl-i İmrân, 3/185; Ankebût, 29/57; Enbiyâ, 21/35
[7] Vâkıa, 56/60.
[8] Zümer, 39/30.
[9] Enbiyâ, 21/35.
[10] Âl-i İmrân, 3/185.
[11] İM4259 İbn Mâce, Zühd, 31.
[12] D2775 Ebû Dâvûd, Cihad, 162.
[13] T2457 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 23.

sıntı izleyecektir. O gün birtakım kalpler (tedirginlik içinde) şiddetle çarpacaktır. Onların gözleri (korku ile) inecektir."[14]

Allah'tan gerektiği gibi hayâ etmeyi, *"baş ve başta bulunan organlarla, karın ve karnın içine aldığı organları (her türlü günah ve haramdan) korumak, ölümü ve (toprak altında) çürümeyi daima hatırlamak"*[15] şeklinde açıklayan Allah Resûlü, bu bilinçle hareket etmenin müminin Allah ile olan bağını canlı tutacağını ifade etmiştir.

Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadiste ise Resûlullah (sav), ölümün 'ağız tadını kaçıran' yönüne dikkat çekmiş ve *"Lezzetleri yok edeni (yani ölümü) çok hatırlayın."*[16] buyurmuştur. Bir gün namazgâha girdiği esnada bazı insanların ölçüsüz bir şekilde güldüklerini gören Peygamberimiz (sav), insanların hareketlerinde ölçülü olmalarını hatırlatmak amacıyla şöyle nasihat etmiştir: *"Aslında sizler ölümü çok sık hatırlamış olsaydınız şu gördüğüm vaziyette olmazdınız. Öyleyse lezzetleri yok edeni (yani ölümü) çok hatırlayın."*[17]

Allah Resûlü'nün ölümle ilgili yaptığı uyarılarda en fazla üzerinde durduğu hususlardan biri de ölüm zamanının belli olmadığı, dolayısıyla her an gelebileceği için hayatı tanzim etmede geç kalınmaması gerektiğidir. Annesiyle birlikte evinin duvarını çamurla sıvayan Abdullah b. Amr'a, *"Abdullah, ne yapıyorsunuz?"* diye sorar. Abdullah da, "Evimizi tamir ediyoruz ey Allah'ın Resûlü" diye cevap verir. Bunun üzerine Efendimiz (sav), *"Ölüm, bu (duvarın yıkılması)ndan daha hızlıdır."*[18] buyurur. Peygamberimiz bu sözüyle ölümün her insanı ansızın yakalayabileceğini ve ona hazırlıklı olunması gerektiğini hatırlatmıştır.

İnsan, tabiatı gereği dünyaya düşkünlük gösterme, âhireti ise hatırından uzaklaştırma eğilimindedir.[19] İnsanoğlunun ölümden hoşlanmamasının, ondan ürküp kaçmasının pek çok nedeni vardır. Dünyaya olan aşırı tamah, âhiretin unutulup hazırlık yapılmaması, ebediyet arzusu, günah ve isyan karanlığında hakikat ışığını görememe gibi birçok sebep ölümden kaçmanın nedeni olabilir. Oysa Allah Resûlü'nün (sav) uyarısı çok ağırdır: *"...(Gaflete) dalan, gülüp oynayan, kabirleri ve toprak altında çürümeyi unutan kul ne bedbahttır! Azan, haddi aşan, nereden geldiğini ve nereye gittiğini unutan kul ne bedbahttır!.."*[20]

Bazı insanlar ölümü bir yok oluş olarak görür. Ölüme, her şeyin sona ermesi, bir yok olma, çözülüp dağılma ve topraklaşma nazarıyla bakar ve bu nedenle de onunla yüz yüze gelmeyi asla arzu etmez. Oysaki ölüm,

[14] Nâziât, 79/6-9.
[15] T2458 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 24.
[16] N1825 Nesâî, Cenâiz, 3.
[17] T2460 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 26.
[18] D5235 Ebû Dâvûd, Edeb, 156, 157; İM4160 İbn Mâce, Zühd, 13.
[19] Kıyâmet, 75/20-21.
[20] T2448 Tirmizî, Sıfâtü'l-kıyâme, 17

O'nu gönülden tanıyıp seven ve *"Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarımın arasına katıl ve cennetime gir!"*[21] şeklindeki çağrıyı alan bir ruh için asla bir yok olma ve hiçlik olmadığı gibi kabir de bir topraklaşma çukuru değildir. Zaten ölümü anlamlı kılan da ölümden sonraki âhiret hayatının varlığıdır. Yüce Mevlâ âhiret hayatına ve oradaki hesaba inanarak yaşayıp Allah'a yakın olarak ölen bir mümini, *"Ama (ölen kişi Allah'a) yakın olanlardan ise ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır."*[22] ifadeleriyle müjdelemektedir.

Yaptığı şeylerin hesabını vereceğine inanmayan bir insanın hayatını Allah'ın istediği istikamette düzene sokması düşünülemez ve böyle bir kişi ölümle karşılaşmayı da asla arzu etmez. Buna karşılık, attığı her adımda öbür âlemde Allah'a hesap verme düşüncesini taşıyan, her davranışını ötede Allah'a hesap verme bilinci içinde hassasiyetle ele alan kişi için ölüm bir yok oluş değil, buluşmanın başlangıcıdır. Tıpkı Allah Resûlü'nün son nefesinde, En Yüce Dost'a gitme arzusunu dile getirdiği[23] gibi ya da Mevlânâ'nın ifadesiyle "şeb-i arûs" (düğün gecesi) gibi...

Sevgili Peygamberimiz ölüme karşı takınılan tavrı Allah'la irtibat noktasından değerlendirerek, *"Her kim Allah'a kavuşmayı dilerse Allah da ona kavuşmayı diler ve her kim Allah'a kavuşmayı hoş görmezse Allah da ona kavuşmayı hoş görmez."* şeklinde ifade edince, Hz. Âişe veya diğer hanımlarından biri, Allah Resûlü'ne, "Yâ Resûlallah! Bizler elbette ölümden hoşlanmayız!" demişti. Onun bu endişesi üzerine Allah Resûlü *"Bu sizin anladığınız mânâda değildir."* demiş ve sözlerine şöyle açıklık getirmiştir: *"Mümine ölüm gelince, Allah'ın hoşnutluğu ve ikramı kendisine müjdelenir. (Bu müjde üzerine) artık mümine ölümden daha sevimli bir şey olamaz. O anda mümin Allah'a kavuşmayı, Allah da mümin kuluna kavuşmayı ister. Kâfire ölüm geldiğinde ise Allah'ın azabı ve cezası kendisine bildirilir. O anda kâfire ölümden daha fena gelen bir hâl olamaz. O anda kâfir Allah'a kavuşmaktan, Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz."*[24]

İnsanoğlu her ne kadar ölümden hoşlanmasa ve ölmeyi arzu etmese de bazıları, başlarına gelen sıkıntılar nedeniyle, bu değişmez sonun bir an önce vuku bulmasını isteyebilmektedirler. Bu durumda olanlara Allah Resûlü (sav) şu şekilde tavsiyede bulunmuştur: *"Hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü istemesin. Eğer mutlaka isteyecek olursa, 'Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, ölüm benim için hayırlıysa canımı al!' desin."*[25]

[21] Fecr, 89/27-30.
[22] Vâkıa, 56/88, 89.
[23] B4436 Buhârî, Meğâzî, 84
[24] B6507 Buhârî, Rikâk, 41; DM2784 Dârimî, Rikâk, 43.
[25] B5671 Buhârî, Merdâ, 19.

Allah Resûlü'nü hayatlarındaki en önemli örnek olarak kabul eden sahâbîler onun emir ve tavsiyelerini yerine getirmede son derece hassas davranırlardı. Bunlardan biri de ilk Müslümanlardan olan ve müşriklerin sayısız işkencelerine maruz kalmış, Peygamber'in (sav) yanında Bedir ve Uhud Savaşlarına katılmış olan Habbâb b. Eret idi.[26] Habbâb vefatına yakın, yedi sefer dağlanmak suretiyle tedavi görmüştü. Ama hâlâ iyileşememişti. Acılarına dayanamaz hâle gelmişti. Kendisini ziyarete gelen arkadaşlarına, "Hastalığım uzadı. Resûlullah'ın, *'Ölümü istemeyin!'* buyurduğunu işitmemiş olsaydım mutlaka Allah'a yalvarır, ölümü isterdim."[27] diyen Habbâb, çektiği bütün acılara rağmen Resûlullah'ın tavsiyesini yerine getirmek için çabalamıştı. Böylece inançlı bir insanın, değil canına kıyıp intihar etmeyi bir çözüm olarak görmek, Allah'a isyan anlamına gelecek sözlere bile yönelemeyeceğini ortaya koymuştu.

Ölüm gerçeğiyle herkes bir gün mutlaka karşılaşacaktır. Ölüm için genç yaşlı, kadın erkek ya da çocuk olmak gibi herhangi bir sıra da söz konusu değildir. Cenâb-ı Allah'ın belirlemiş olduğu eceli gelen her insan, ruhunu Rabbine teslim edecektir. Allah Resûlü ashâbına birinin ölüm anına şahit olduklarında neler yapmaları gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Peygamberimiz (sav), öleceği anlaşılan kişilere kelime-i tevhidin hatırlatılmasını, *"Ölmek üzere olanlarınıza 'Lâ ilâhe illâllâh' (sözünü) telkin edin."*[28] ifadeleriyle tavsiye etmektedir. Bazı âlimler Efendimizin bu tavsiyesini, *"Son sözü 'Lâ ilâhe illâllâh' olan cennete girer."* hadisiyle irtibatlı olarak değerlendirmişler ve bunun önemine işaret etmişlerdir.[29] Yine Allah Resûlü'nün Yâsîn sûresi hakkında, *"Onu ölenlerinizin (veya ölmek üzere olanlarınızın) yanında okuyunuz."* buyurduğu rivayet edilmektedir.[30]

Her zaman için hayır konuşmayı tavsiye eden Allah Resûlü, ölüm döşeğinde bulunan kişilerin yanında da mutlaka hayır söylenmesi gerektiğini, çünkü söylenenlere meleklerin âmîn dediklerini ifade etmektedir.[31]

Allah Resûlü'nün bir başka uyarısı ise ölünün gözlerinin kapatılmasıyla ilgilidir. *"Ölenlerinizin yanında hazır bulunduğunuz zaman, (öldüğünde) gözünü kapatınız. Çünkü göz ruhu izler..."* buyurmuşlardır.[32] Peygamberimizin bu tavsiyesinden dolayı ölülerin gözlerini kapatma ve çenelerini bağlama âdet olmuştur.

Ölen kişi bir daha geri gelmeyeceğinden, bu ayrılık elbet sevenlerini ve yakınlarını hüzünlendirecektir. Zaten merhametli bir insanın böyle bir duruma hüzünlenmemesi de mümkün değildir. Ancak ölüm hâlinde

[26] İ:U2/147 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 147
[27] T2483 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 40
[28] M2125 Müslim, Cenâiz, 2.
[29] T977 Tirmizî, Cenâiz, 7.
[30] İM1448 İbn Mâce, Cenâiz, 4, BS6696 Beyhakî, es-*Sünenü'l-kübrâ*, III, 544
[31] M2129 Müslim, Cenâiz, 6
[32] HM17266 İbn Hanbel, IV, 125, İM1455 İbn Mâce, Cenâiz, 6

aşırıya gitmemek, Cenâb-ı Hakk'ı ve kaderi suçlayıcı tavırlardan kaçınmak gerekmektedir. Bu hususta en mükemmel örneğimiz yine Kâinatın Efendisi'dir. Kızı Zeyneb'den olan Ümeyme adlı torununun vefatı sırasında[33] gözleri yaşla dolan Peygamber Efendimiz, *"Alan da Allah, veren de Allah'tır ve her şeyin belli bir süresi vardır!"* buyurarak hem etrafındakileri teselli etmiş hem de ağlamasına şaşıranlara, *"Bu bir merhamettir ki Allah onu dilediği kullarının kalplerine koyar. Allah kullarından merhametlilere merhamet eder!"* buyurmuştur.[34]

Her doğum aynı zamanda ölümün habercisidir. Dirinin nefesleri, ecelıne giden adımlarıdır. Ölüm, geri dönüşü olmayan bir geçit gibidir. Ölüm ürkütücü olsa da bu gerçeği kabullenmek ve her an gözümüzün önünde cereyan eden, neşemizi kaçıran bu hâle hazır olmak önemlidir. Mesele içimizdeki ölümü öldürmektir. O zaman ürkütücü bir şey kalmaz ortada. Necip Fazıl'ın dediği gibi,

"Ölüm güzel şey,
Budur perde ardından haber...
Hiç güzel olmasaydı,
Ölür müydü Peygamber?..."

[33] HM22122 İbn Hanbel, V, 204.
[34] B5655 Buhârî, Merdâ, 9; M2135 Müslim, Cenâiz, 11.

CENAZE MERASİMİ
ÂHİRET YOLCUSUNA SON GÖREV

عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَطَمَ الْخُدُودَ، وَشَقَّ الْجُيُوبَ،
وَدَعَا بِدَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından (ra) nakledildiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"(Ölenlerin ardından) avuç içi ile yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve câhiliye âdeti olarak bağırıp feryat eden kimse bizden değildir."

(B1294 Buhârî, Cenâiz, 35)

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"مَنْ غَسَّلَ مَيِّتًا وَكَفَّنَهُ وَحَنَّطَهُ وَحَمَلَهُ وَصَلَّى عَلَيْهِ وَلَمْ يُفْشِ عَلَيْهِ مَا رَأَى خَرَجَ مِنْ خَطِيئَتِهِ مِثْلَ يَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"إِذَا صَلَّيْتُمْ عَلَى الْمَيِّتِ فَأَخْلِصُوا لَهُ الدُّعَاءَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: لَمَّا جَاءَ نَعْيُ جَعْفَرٍ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ :
"اصْنَعُوا لأَهْلِ جَعْفَرٍ طَعَامًا فَإِنَّهُ قَدْ جَاءَهُمْ مَا يَشْغَلُهُمْ."

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اذْكُرُوا مَحَاسِنَ مَوْتَاكُمْ وَكُفُّوا عَنْ مَسَاوِيهِمْ."

عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّ أُمِّي مَاتَتْ أَفَأَتَصَدَّقُ عَنْهَا؟ قَالَ: "نَعَمْ." قُلْتُ: فَأَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "سَقْيُ الْمَاءِ."

Hz. Ali'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim bir ölüyü yıkar, onu kefenler, (kefenine) güzel koku sürer, (cenazesini) taşır, cenaze namazını kılar ve ölünün üzerinde gördüğü (olumsuz şeyleri) yaymazsa anasından doğduğu gibi günahlarından arınmış olur."*

(İM1462 İbn Mâce, Cenâiz, 8)

Ebû Hüreyre'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cenaze namazı kıldığınız zaman ölen kimseye samimiyetle dua edin."*

(D3199 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56; İM1497 İbn Mâce, Cenâiz, 23)

Abdullah b. Ca'fer'in naklettiğine göre, Ca'fer'in ölüm haberi gelince Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ca'fer ailesi için yemek hazırlayın, çünkü başlarına kendilerini meşgul edecek bir hâl geldi."*

(T998 Tirmizî, Cenâiz, 21)

İbn Ömer'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ölülerinizin iyiliklerini anın, onların kötülüklerini zikretmekten kaçının."*

(D4900 Ebû Dâvûd, Edeb, 42; T1019 Tirmizî, Cenâiz, 34)

Sa'd b. Ubâde anlatıyor: "Yâ Resûlallah, annem vefat etti. Onun için sadaka verebilir miyim?" dedim. Hz. Peygamber *"Evet."* dedi. "Hangi sadaka daha değerlidir?" dedim. *"(Susuz kalmışlara) su vermek."* buyurdu.

(N3694 Nesâî, Vesâyâ, 9)

Hicretin onuncu yılıydı.[1] Allah Resûlü, Ümmü Seyf diye anılan Havle bnt. Münzir'in evine, yaklaşık on sekiz ay önce[2] süt emmesi için elleriyle teslim ettiği oğlu İbrâhim'i görmeye gelmişti. Onu ziyarete daha önce de gelmiş, bağrına basmış, öpüp koklamıştı. Fakat bu sefer kucağına aldığında, henüz süt kuzusu olan yavrusu son nefesini vermek üzereydi. Onun bu hâlini gören Hz. Peygamber'in gözlerinden yaşlar süzüldü. O sırada yanında bulunan Abdurrahman b. Avf, Resûlullah'ın ağladığını fark edince, "Sen de mi ağlıyorsun yâ Resûlallah?" diyerek şaşkınlığını dile getirdi. Resûlullah, *"Ey Avfoğlu, bu hâl, rahmet ve şefkattendir."* derken gözyaşları birbiri ardınca akmaya devam etti. Yüreğindeki acıyı sabır ve teslimiyetle yatıştıran Allah Resûlü'nün bu soruya cevap niteliğinde söylediği şu sözler aynı zamanda müminlere, böylesine acılı bir durum karşısında nasıl davranılması gerektiğini öğretiyordu: *"Göz yaşarır, kalp mahzun olur. Fakat biz, Rabbimizin razı olacağı sözlerden başkasını söylemeyiz. Ey İbrâhim! Biz senin ölümünden dolayı gerçekten üzgünüz."*[3]

Ebediyet arzusunda olan insan, ömrünün sonu anlamına gelen ölümden korkar, kendisinin ya da sevdiklerinin bir gün öleceği düşüncesinden olabildiğince uzaklaşmak ister. Fakat İslâm inancında ölüm, dünya hayatının sonu olmakla beraber eşsiz güzelliklerle dolu, yepyeni, ebedî bir hayatın başlangıcı demektir. İnsanın özüne döndüğü, müminin en çok sevdiği varlığa, Rabbi olan Allah'a kavuştuğu[4] bir düğün gecesidir. Bu nedenle Müslüman, dünyayı zaten geçici bir hayat kabul eder ve ömrünü âhiret yurdunda kazananlardan olacak şekilde geçirme gayretinde olur. Yakınlarının ölümünü de kalbi hüzünle dolu olsa bile Yüce Allah'ın takdiri olarak kabul eder ve onları bu dünyadan en güzel şekilde uğurlamaya çalışır. Hz. Peygamber'in bildirdiği üzere mümin kardeşinin cenazesine katılmak inananların birbirlerine karşı görevleri arasında yer almaktadır: *"Müminin mümin üzerinde altı hakkı vardır: Hastalandığında ziyaret eder, öldüğünde cenazesinde bulunur, çağrıldığında davetine icabet eder, karşılaştığında ona selâm verir, aksırdığında 'elhamdülillâh' derse 'yerhamükâllâh' der, varlığında ve yokluğunda onun hakkında samimi davranır."*[5]

İnsanın, hayata veda ederken sevdiklerini yalnız bırakmaması, onlara olan vefa borcunun bir gereği olduğu gibi ölünün yakınları için de

[1] STI/144 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 144.
[2] D3187 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 48, 49; MA14013 Abdürrezzâk, *Musannef*, VII, 494.
[3] B1303 Buhârî, Cenâiz, 43; M6025 Müslim, Fedâil, 62.
[4] Secde, 32/10.
[5] T2737 Tirmizî, Edeb, 1; N1940 Nesâî, Cenâiz, 52.

bir tesellidir. Dolayısıyla, imkânlar elveriyorsa ölmek üzere olan kimsenin yanında bulunmak, son nefesine kadar ona yârenlik etmek, huzur içinde ruhunu teslim etmesine yardımcı olmak gerekir. Bunun için ölmek üzere olan kimsenin yanında kalpleri huzura erdiren yegâne kelâm olan Kur'ân-ı Kerîm,[6] özellikle de Yâsîn sûresi[7] okunur. Allah Resûlü'nün, *"Ölmek üzere olanlarınıza 'Lâilâhe illâllâh.' (Allah'tan başka ilâh yoktur.) sözünü telkin edin."*[8] buyruğu üzere, kişinin kelime-i tevhid ile ruhunu teslim etmesi sağlanır.

Son nefeslerinde dahi ashâbını yalnız bırakmamaya gayret eden Resûlullah, Uhud'da aldığı yaralar nedeniyle vefat eden Ebû Seleme'nin yanına gelmiş ve açık kalan gözlerini usulca kapatmıştı. Onun ölümünü feryat figanla karşılayan ailesine, *"Kendinize hayırdan başka dua etmeyin. Çünkü melekler söylediklerinize 'Âmîn!' derler."* diyerek sadece hayır duada bulunmalarını tembihledikten sonra şöyle dua etmişti: *"Allah'ım, Ebû Seleme'yi affet, derecesini hidayete erenler katına yükselt. Arkasında kalanları sen kollayıp gözet. Bize de ona da mağfiret buyur. Ey âlemlerin Rabbi! Kabrini genişlet ve kendisine orada nur halk eyle."*[9]

Ölen kimsenin gözlerini kapatmayı ashâbına da emreden Rahmet Peygamberi,[10] *"(Ölenlerin ardından) avuç içi ile yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve câhiliye âdeti olarak bağırıp feryat eden kimse bizden değildir."*[11]buyurmuştur. Öyle ki Müslüman olmak üzere biat eden kadınlardan, Allah'ın takdirine isyan niteliğindeki bu tür davranışları terk edeceklerine dair de söz vermelerini istemiştir.[12] Zira yaşamın da ölümün de Allah'tan geldiğini bilen mümin, acısı ne kadar taze ve büyük olursa olsun inancıyla bağdaşmayan, isyana varan söz ve davranışlardan kaçınır.

Hz. Peygamber'in belirttiği üzere ağlamak, insanın merhametinden kaynaklanan bir durumdur.[13] Dolayısıyla ölü için üzülmek ve ağlamak değil, bu üzüntüyü aşırı hareketlerle ifade etmek yasaklanmıştır. Nitekim Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha'nın Mute Savaşı'nda şehit edildikleri haberi ulaştığında üzüntüsü yüzünden okunan[14] Resûlullah, muhacirlerden Osman b. Maz'ûn vefat ettiğinde de onu öpüp ağlamıştır.[15] Kendi oğlu İbrâhim'in ölümüyle bir insanın karşılaşabileceği en büyük acıyı tattığında da gözyaşlarına hâkim olamamış, fakat Allah'a dayanarak O'nun razı olmayacağı söz ve fiillerden sakınmıştır.[16]

Vefat olayının ardından, ölen kimsenin akrabaları, yakınları, komşuları ve arkadaşları durumdan haberdar edilir. Câhiliye döneminde toplumun ileri gelenlerinden birisi öldüğünde çevre kabilelere haberci gönderi-

[6] Ra'd, 13/28
[7] D3121 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 19, 20
[8] M2123 Müslim, Cenâiz, 1.
[9] M2130 Müslim, Cenâiz, 7
[10] İM1455 İbn Mâce, Cenâiz, 6; HM17266 İbn Hanbel, IV, 125
[11] B1294 Buhârî, Cenâiz, 35
[12] M2163 Müslim, Cenâiz, 31; D3131 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 24, 25.
[13] B1303 Buhârî, Cenâiz, 43
[14] B1299 Buhârî, Cenâiz, 40.
[15] T989 Tirmizî, Cenâiz, 14; D3163 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 35, 36
[16] B1303 Buhârî, Cenâiz, 43; M6025 Müslim, Fedâil, 62

lip "Falanca öldü, Araplar mahvoldu!" gibi sözler söylemek, feryat ve figan ederek ağlamak suretiyle ölüm ilânı yapmak âdet hâline gelmişti. Allah Resûlü amacı aşan ve İslâm'ın özüyle bağdaşmayan bu tür ölüm ilânlarını yasaklamıştır.[17] Ölüm ilânının gayesi Müslümanların cenazeye iştirak etmek suretiyle kardeşlerine son vazifelerini yapmalarına imkân tanımaktır. Resûlullah Habeş hükümdarı Necâşî'nin vefatını inananlara duyurmuş ve ashâbını onun için namaz kılmaya çağırmıştır.[18]

Dünya hayatına veda eden müminin Rabbine en güzel şekilde kavuşması, ebedî hayata maddî ve mânevî kirlerinden arınmış olarak başlaması için cenaze özenle yıkanır, güzel kokularla kokulanır ve sonra da güzelce kefenlenir. Allah Resûlü, ashâbın güzide hanımlarından Ümmü Atiyye'ye sevgili kızı Zeyneb'in cenazesini nasıl yıkayacaklarını şöyle tarif etmiştir: *"Onu su ve sidr ile üç defa yahut beş defa hatta lüzum görürseniz daha fazla yıkayın. Sonuncuda bir parça da kâfur katın."*[19] Bu tarife göre cenazenin yıkanacağı suya sidr gibi sabun görevi yapacak temizleyici maddeler ve kâfur gibi güzel kokulu malzemeler eklenebilir. Hz. Peygamber, cenazeyi yıkayan kadınlara yıkamaya sağ tarafından ve abdest azalarıyla başlamalarını öğütlemiş[20] ve kendi gömleğini vererek bunu kızına iç gömleği yapmalarını istemiştir.[21]

Bu doğrultuda bir nevi abdest aldırılan cenaze güzelce temizlenecek şekilde yıkanır. Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzere yıkama esnasında ölünün avret yerlerine bakılmaması, bu bölgelerin uygun şekilde kapatılması gerekir.[22] Yıkamada olduğu gibi daha sonra da edebe riayet etmek ve ölünün vücudunda birtakım hoş olmayan şeylere şahit olunmuşsa bunları başkalarına ifşa etmemek gerekir. Bu konuda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *"Kim bir ölüyü yıkar, onu kefenler, (kefenine) güzel koku sürer, (cenazesini) taşır, cenaze namazını kılar ve ölünün üzerinde gördüğü (olumsuz şeyleri) yaymazsa anasından doğduğu gibi günahlarından arınmış olur."*[23]Resûlullah, cenazenin yıkanması için özel bir kişi tayin etmemekle beraber bu iş için güvenilir kimselerin seçilmesini uygun görmüştür.[24] Her ne kadar Resûlullah'ın kızı Hz. Fâtıma'nın[25] ve Hz. Ebû Bekir'in vasiyetleri üzerine eşleri tarafından yıkandıkları bilinmekteyse de[26] erkek cenazelerini erkeklerin, kadın cenazelerini de kadınların yıkaması uygundur.

Yıkanıp güzel kokular sürülen ölünün saçları toparlanarak düzenli bir hâle getirildikten sonra kefenlemeye geçilir.[27] Ölüyü örten bir elbise olan kefen, insanın dünyadan doğduğu gibi ayrılacağını gösteren, üzerin-

[17] T984 Tirmizî, Cenâiz, 12, İM1476 İbn Mâce, Cenâiz, 14; İE5/85 İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, V, 85-86; AU8/28, Aynî, *Umdetu'l-kârî*, VIII, 28
[18] M2204 Müslim, Cenâiz, 62
[19] M2168 Müslim, Cenâiz, 36; ŞN7/2 Nevevî, *Şerhu Müslim*, VII, 2.
[20] B167 Buhârî, Vudû', 31.
[21] B1254 Buhârî, Cenâiz, 9.
[22] D3140 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 27, 28; İM1460 İbn Mâce, Cenâiz, 8.
[23] İM1462 İbn Mâce, Cenâiz, 8.
[24] İM1461 İbn Mâce, Cenâiz, 8.
[25] MA6122 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 409; BS6760 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 562.
[26] İBS379 İbn Abdülber, *İstîâb*, s. 379.
[27] B1263 Buhârî, Cenâiz, 17; M2169 Müslim, Cenâiz, 37.

de dünyaya ait hiçbir şeyi olmayan, yakasız ve dikişsiz kumaş parçasıdır. Bu nedenle Allah Resûlü kefen için seçilecek kumaşın, saflığın ve temizliğin sembolü olan beyaz renkte olmasını tavsiye etmiş[28] ve çok pahalı olmaması gerektiğini söylemiştir.[29] Ayrıca, *"Biriniz din kardeşini kefenlediği zaman, onu güzelce kefenlesin."* buyurarak kefenleme işine özen gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[30]

Dinimizde Hz. Peygamber'in üç parça bezle kefenlenmesinden hareketle[31] erkeklerin üç, kadınların ise beş parça bezle kefenlenmesi uygun görülmüştür.[32] Ancak imkânların elvermediği durumlarda kefen için tek parça kumaş dahi yeterlidir. Zira Hz. Peygamber, Uhud'da şehit olan amcası Hz. Hamza'yı tek parça, çizgili bir kumaşla kefenlemiştir.[33] Aynı savaşta şehit düşen Mus'ab b. Umeyr için ise kefen olarak yalnızca bedenini örtmeye yeterli gelmeyen bir kaftan bulunabilmiştir. Öyle ki başı örtüldüğünde ayakları açığa çıkan, ayakları örtüldüğünde ise başı dışarıda kalan Mus'ab'ın bu hâli kendisine bildirildiğinde Hz. Peygamber, örtünün başından aşağı doğru örtülmesini, ayaklarının ise ızhır adı verilen yeşil bir otla kapatılmasını emretmiştir.[34] İhramlıyken vefat eden kimselerin ise ihramlıyken dikkat edilmesi gereken hususlar doğrultusunda kefenlenmesini uygun gören Allah Resûlü, bu durumda kişinin giydiği iki parça elbise ile kefenlenmesini, kokulanmamasını, başının da açık bırakılmasını istemiş, onun, ihramıyla telbiye getirerek dirileceğini ifade etmiştir.[35]

Maddî ve mânevî kirlerinden arınarak tertemiz, bembeyaz bir örtüyle bezenen cenaze musallaya getirilir, artık namaz için hazırdır. *"Cenaze namazı kıldığınız zaman ölen kimseye samimiyetle dua edin."*[36] buyuran Allah Resûlü, ölen her mümin için namaz kılınmasını istemiştir.[37] Bu namazı kılmak suretiyle Müslümanlar, günahlarının affedilmesi, hatalarının giderilmesi, varacağı yerde cehennem azabından korunmuş bir şekilde selâmetle ve ikramla karşılanması için Yüce Rabbe niyaz ederek mümin kardeşlerini son yolculuğuna uğurlarlar.[38]

Bütün bu uygulamaların aksine Allah Resûlü'nün Uhud şehitleri için, *"Onları kanlarıyla defnedin. Çünkü Allah yolunda yara alan her kimse kıyamet günü yarası kanayarak (Allah'ın huzuruna) gelir, yaranın rengi kan rengi, kokusu ise misk kokusudur."*[39] buyurarak onların yıkanmadan, üzerlerine namaz kılınmadan, kanlarıyla gömülmelerini emretmesinin[40] bir çelişki gibi görülmesi doğru değildir. Resûlullah'ın bu uygulaması[41] muhtemelen, savaş alanında şehit olan insanları kolayca yıkayıp kefenlenme imkânının ve o

[28] D4061 Ebû Dâvûd, Libâs, 13; T2810 Tirmizî, Edeb, 46.
[29] D3154 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 30, 31.
[30] M2185 Müslim, Cenâiz, 49.
[31] B1387 Buhârî, Cenâiz, 94.
[32] T997 Tirmizî, Cenâiz, 20.
[33] T997 Tirmizî, Cenâiz, 20.
[34] M2177 Müslim, Cenâiz, 44.
[35] B1850 Buhârî, Cezâü's-sayd, 20.
[36] D3199 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56; İM1497 İbn Mâce, Cenâiz, 23.
[37] İM1525 İbn Mâce, Cenâiz, 31.
[38] D3199 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 54, 56; M2234 Müslim, Cenâiz, 86.
[39] N3150 Nesâî, Cihâd, 27.
[40] B1343 Buhârî, Cenâiz, 72.
[41] D3135 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 26, 27; İM1514, İM1515 İbn Mâce, Cenâiz, 28.

ortamda buna ayrılacak zamanın bulunmaması zaruretinden doğmuştur. Nitekim daha önce bahsedildiği üzere Uhud'da şehit düşen Hz. Hamza tek parçadan oluşan bir kefenle, Mus'ab b. Umeyr ise bedenini bile tamamen örtmeyen bir parça kumaşla kefenlenmiştir. Ayrıca Resûlullah'ın Hz. Hamza için[42] daha sonraki bir zamanda ise Uhud'da şehit olan diğer sahâbîler için cenaze namazı kıldığı bildirilmiştir.[43] Dolayısıyla onun Uhud şehitleriyle ilgili talimatını genel bir hükümden ziyade imkânların elvermediği durumlarda kullanılabilecek bir ruhsat olarak anlamak daha yerinde olur.

Namazın ardından cenaze, vakit geçirilmeden götürülüp defnedilir. Hz. Peygamber, cenazenin aşırı süratli olmamak kaydıyla[44] bir an önce defnedileceği yere ulaştırılmasını tavsiye etmiştir.[45] Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd da cenazenin bulunduğu tabutu dört bir yanından taşımanın sünnetten olduğunu haber vermiştir.[46] Cenazeyi bizzat taşımayanlar da kabre götürülünceye kadar yaya olarak ya da bir vasıtayla ona eşlik ederler. Ancak Resûlullah'ın, cenazenin ardından yaya olarak gitmeyi daha uygun bulduğu anlaşılmaktadır.[47] Nitekim bir defasında cenazeyi takip ederken kendisine sunulan bineğe binmemiş, defin işlemlerinin bitmesinin ardından ise getirilen hayvana binmiştir. Bu şekilde hareket etmesinin sebebi sorulduğunda, *"Melekler (cenaze ile) yürüyordu. Onlar yürürken ben hayvana binemezdim. Ne zaman ki melekler orayı terk etti, ben de (hayvana) bindim."* buyurmuştur.[48] Bu nedenle kabrin uzaklığı, hastalık gibi bir zaruret olmadıkça kabre götürülürken cenazenin yaya olarak takip edilmesi tercih edilir. Aksi takdirde ise binek üzerinde gidenlerin yayalara zarar vermeyecek şekilde yol alması gerekir. Zira Allah Resûlü bu kimselerin cenazenin arkasından gitmelerini münasip görmüştür.[49]

Ölen kimse, sevdiklerinin omuzlarında, sevgi ve saygı hisleriyle kabrine taşınır. İnancı her ne olursa olsun, Yüce Allah tarafından yaratılmış bir insanın ölüsüne de dirisine de saygı duyan Allah Resûlü'nün, bir cenaze gördüğünde onun için ayağa kalktığı ve cenaze gözle görülemeyecek bir noktaya varıncaya kadar oturmadığı bildirilmiştir.[50] Hatta bir gün yanından geçen bir cenaze için ayağa kalkmış, bunun bir Yahudi cenazesi olduğu söylenince, *"O da bir can değil mi?"* karşılığını vermiştir.[51] *"Cenazeyi gördüğünüzde sizi geçinceye veya yere konuncaya kadar onun için ayağa kalkın."*[52] buyurmuş ve iştirak edenlerin, cenaze omuzlardan indirilmeden oturmamalarını emretmiştir.[53] Ayrıca cenazenin peşinden gidenlerin bağırıp ça-

[42] D3137 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 26, 27.
[43] D3224 Ebû Dâvûd, Cenâiz 69, 71.
[44] İM1479 İbn Mâce, Cenâiz, 15; HM19931 İbn Hanbel, IV, 412.
[45] M2188 Müslim, Cenâiz, 51.
[46] İM1478 İbn Mâce, Cenâiz, 15.
[47] T1012 Tirmizî, Cenâiz, 28.
[48] D3177 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 43, 44.
[49] D3180 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 44, 45; T1031 Tirmizî, Cenâiz, 42.
[50] M2223 Müslim, Cenâiz, 79.
[51] M2225 Müslim, Cenâiz, 81.
[52] M2217 Müslim, Cenâiz, 73.
[53] M2220 Müslim, Cenâiz, 76; T1043 Tirmizî, Cenâiz, 51.

ğırmadan, sükûnet üzere olmalarını ve vakarla hareket etmelerini istemiş; onları cenaze takibinde ateş ya da meşale yakmak, hüzün ifadesi olan birtakım özel kıyafetler giymek gibi câhiliye âdetlerinden de menetmiştir.[54] Nitekim mümine yaraşan, cenazeyi taşıma ve takip esnasında mümkün olduğunca sessiz bir şekilde ve edep üzere hareket etmektir.

Omuzlar üzerinde son yolculuğuna uğurlanan mümin, yeni bir hayata başlamadan önce kalacağı mekâna, kabre getirilir. Dünya hayatında Ehl-i kitaba benzememe hususunda hassasiyet gösteren Allah Resûlü, iman eden kimselerin kabirlerinin de farklı olması gerektiğini ifade etmiş, Yahudi ve Hıristiyanların kazdığı çukur (şak) şeklindeki kabrin[55] aksine Müslümanların kabirlerinin kıble tarafına doğru meyilli (lahit) olmasını öngörmüştür.[56] Cenazeyi kabre koyacak kişinin salih bir kimse olmasına önem vermiş[57] ve *"Ölülerinizi kabre koyarken, 'Bismillâhi ve alâ sünneti Resûlillâh.' deyin."* buyurmuştur.[58] Kendisi de bir cenazeyi defnederken bu sözleri söylemiş,[59] cenazeyi kıble tarafından alarak kabre yerleştirmiş ve ölen kimse için Allah'tan rahmet dilemiştir.[60]

Defin esnasında hassas davranmak, ölünün bedenine zarar vermekten kaçınmak oldukça önemlidir. Zira Hz. Peygamber ölüye zarar vermenin diriye zarar vermek gibi olduğunu söylemiştir.[61] Bir kabre sadece bir kişinin cenazesini defnetmek esastır. Ancak Allah Resûlü Uhud şehitlerinden iki veya üç kişinin aynı kabre gömülmesini, bunlardan Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi bilene öncelik verilmesini istemiştir.[62] Bu doğrultuda savaş ya da doğal afet gibi toplu ölümlerin yaşandığı zamanlarda, ölülerin çok olması, bozulma ihtimalinin bulunması gibi nedenlerden dolayı bir kabre birden fazla kişinin defnedilmesi, ayrıca artık eskidiğine kanaat getirilen mezarların üzerine de tekrar defin yapılması mümkündür.

Defin için tayin edilmiş belirli bir vakit olmamakla birlikte Hz. Peygamber ashâbını, kerahet vakitleri yani güneş doğarken, güneş tam tepede iken ve güneş batarken cenaze defnetmekten menetmiştir.[63] Cenazenin gündüz defnedilmesinin daha uygun olduğunu, ancak zarurî durumlarda gece de defnedilebileceğini söylemiştir.[64] Kendisinin de sahâbeden birisinin cenazesini gece vakti, bir kandil ışığı yardımıyla defnettiği bilinmektedir.[65] Tekfin ve defin işlemlerinin borçlanmadan yapılması esas olmakla beraber Hz. Peygamber, bir ölüyü kefenlemek ve defnetmek için borçlanmak durumunda kalan kişinin, bu borcu ödeyemediği takdirde kıyamette sorumlu tutulmayacağını bildirmiştir.[66]

[54] D3171 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 41, 42; İM1487 İbn Mâce, Cenâiz, 18; İM1485 İbn Mâce, Cenâiz, 17.
[55] ŞA7/260 Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, VII, 260.
[56] HM19390 İbn Hanbel, IV, 359.
[57] B1342 Buhârî, Cenâiz, 71.
[58] HM6111 İbn Hanbel, II, 128.
[59] İM1550 İbn Mâce, Cenâiz, 38.
[60] T1057 Tirmizî, Cenâiz 62.
[61] D3207 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 58, 60; İM1617 İbn Mâce, Cenâiz, 63.
[62] N2012 Nesâî, Cenâiz, 86; T1713 Tirmizî, Cihâd, 34
[63] D3192 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 50, 51; İM1519 İbn Mâce, Cenâiz, 30.
[64] İM1521 İbn Mâce, Cenâiz, 30.
[65] İM1520 İbn Mâce, Cenâiz, 30.
[66] İM2435 İbn Mâce, Sadakât, 21.

Allah Resûlü'nün ifadesiyle, *"Müminler, birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzerler."*[67] Bir yakınını kaybetmenin verdiği acıyla yürekleri parçalanan cenaze sahiplerinin yardımına koşmak, maddî ve mânevî anlamda kendilerine destek olmak Müslümanlığın gereklerindendir.[68] Nitekim Mute Harbi'nde Ca'fer b. Ebû Tâlib'in şehit olduğu haberi gelince, *"Ca'fer ailesi için yemek hazırlayın, çünkü başlarına kendilerini meşgul edecek bir hâl geldi."*[69] buyuran Resûlullah, cenazeye katılan diğer insanların onlar için yemek yapıp getirmelerini emretmiştir. Câbir b. Abdullah'ın, Uhud Savaşı'nda şehit olan babası için halasıyla birlikte ağladığını gördüğünde ise, *"Ağlasanız da ağlamasanız da siz şehidi yerinden kaldırıncaya kadar melekler kanatlarıyla onu gölgelendirmeye devam ettiler."*[70] sözleriyle onları teselli etmiş, başına böyle bir felâket gelen kimseye sabır tavsiye edip taziyede bulunanları Allah Teâlâ'nın âhirette mükâfatlandıracağını haber vermiştir.[71]

"Siz kimi hayırla anarsanız ona cennet, kimi de kötülükle anarsanız ona da cehennem vacip olur. Zira sizler yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz." buyurarak ölü hakkında yapılan şahitliğin önemine işaret eden[72] Allah Resûlü, *"Ölülerinizin iyiliklerini anın, onların kötülüklerini zikretmekten kaçının."*[73] sözleriyle ölen kimselerin daima hayırla anılmalarını istemiştir. Ayrıca hayattayken yaptıkları hatalar nedeniyle ölüler hakkında hoş olmayan ifadeler kullanılmasını yasaklayarak[74] bu tür sözlerin cenaze sahiplerini inciteceğini hatırlatmıştır.[75]

Müminlerin dünya hayatına veda eden kardeşlerini her zaman hatırlaması, hayırla anması, ona olan hürmetin, vefakârlığın ve samimiyetin bir göstergesidir. Ancak dinimizde ölüler için karalar bağlayıp yas tutmak, hayata küsüp dünyevî zevklerden uzaklaşmak uygun görülmemiştir. Nitekim câhiliye döneminde kocası ölen kadın küçük bir eve girer, en kötü elbisesini giyer, bu şekilde bir yıl boyunca yas tutardı.[76] Hz. Peygamber bu tür âdetleri kaldırarak, *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadının ölü için üç geceden fazla yas tutması helâl olmaz."* buyurmuş, ancak kadının iddet beklediği süre zarfında, kaybettiği eşi için matemini sürdürmesinde bir sakınca görmemiştir.[77]

Peygamber Efendimiz, yakınlarını kaybeden kimselerin ölenlerin borçlarını ödemelerini ve sevabını kendilerine bağışlamak üzere onlar adına hayır yapmalarını güzel görmüştür. Örneğin, kendisine gelerek vefat

[67] M6586 Müslim, Birr, 66
[68] HM19277 İbn Hanbel, IV, 349.
[69] T998 Tirmizî, Cenâiz, 21.
[70] B1244 Buhârî, Cenâiz, 3.
[71] İM1601 İbn Mâce, Cenâiz, 56.
[72] M2200 Müslim Cenâiz, 60.
[73] D4900 Ebû Dâvûd, Edeb, 42; T1019 Tirmizî, Cenâiz, 34.
[74] B1393 Buhârî, Cenâiz, 97.
[75] T1982 Tirmizî, Birr, 51.
[76] D2299 Ebû Dâvûd, Talâk, 41, 43; N3563 Nesâî, Talâk, 63.
[77] B1280 Buhârî, Cenâiz, 30.

eden annesi için sadaka vermesinin annesine bir faydası olup olmadığını soran Sa'd b. Ubâde'ye *"Evet."* demiş,[78] "Hangi sadaka daha değerlidir?" sorusu üzerine ise, *"(Susuz kalmışlara) su vermek."* cevabını vermiştir.[79] Hz. Âişe'nin de uykusunda vefat eden kardeşi Abdurrahman için birçok köle azat ettiği bilinmektedir.[80] Sevabının ölen kimselere ulaşacağı ümidiyle onlar için hayır hasenatta bulunmak, kültürümüzde canlılığını koruyan güzel bir gelenek olarak devam etmektedir. Bu amaçla yaptırılan çeşmeler, insan olsun hayvan olsun tüm canlılara fayda sağlarken okul, hastane, vakıf gibi kurumlar da topluma önemli ölçüde hizmet sunmaktadır.

İslâm dini, dünya hayatında kardeşçe yaşamaları arzulanan müminlerin, hayata veda ederken de birlikte olmalarına önem vermiştir. Allah Resûlü, inananların hayattayken birbirleriyle olan ilişkilerinde gösterdikleri duyarlılığın ölüm anında hatta öldükten sonra da devam ettirilmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Onun cenazeyle ilgili emir, tavsiye ve yasaklarından anlaşıldığı üzere müminin, hayattayken olduğu gibi ölümü anında, hatta öldükten sonra da mümin kardeşini yalnız bırakmaması, sağken kendisine gösterdiği saygıyı öldükten sonra da sürdürmesi gerekir. Dünya misafirhanesinden ayrılan kardeşini, sefere çıkan bir yolcuyu uğurlar gibi en güzel şekilde uğurlamaya gayret etmeli, ona karşı son görevini lâyıkıyla yerine getirmelidir. Ölmeden önce onun hakkında gıybet etmekten çekindiği gibi öldükten sonra da onun hakkında kötü söz söylemekten uzak durmalıdır. Hayattayken nasıl kendisi için istediğini onun için de istiyorsa âhirete göçtüğünde de ona hayırlar vermesi için Rabbine dua etmelidir. İslâm'ın ruhuna uymayan, özellikle de isyana varan söz, fiil ve davranışlardan kaçınmalıdır. Zira Allah'a inanan bir mümin iyiliğin de kötülüğün de Allah'tan geldiğini, hayatın geçici bir imtihan yeri olduğunu bilir. Başına bir felâket geldiğinde Rahmân olan Rabbine sığınır ve bir sevdiğini kaybettiğinde, Resûlullah'ın yaptığı gibi[81] Yüce Allah'ı hoşnut eden[82] şu ilâhî kelâmla teselli bulur: *"Şüphesiz biz Allah'a aidiz ve muhakkak ki O'na döneceğiz."*[83]

[78] B2756 Buhârî, Vesâyâ, 15.
[79] N3694 Nesâî, Vesâyâ, 9.
[80] MU1479 *Muvatta'*, Itk, 8.
[81] D3111 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 11.
[82] T1021 Tirmizî, Cenâiz, 36.
[83] Bakara, 2/156.

KABİR
EBEDİYETE AÇILAN KAPI

عن هَانِئٍ مَوْلَى عُثْمَانَ قَالَ: كَانَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ إِذَا وَقَفَ عَلَى قَبْرٍ يَبْكِي.
حَتَّى يَبُلَّ لِحْيَتَهُ. فَقِيلَ لَهُ: تَذْكُرُ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ وَلاَ تَبْكِي. وَتَبْكِي مِنْ هَذَا؟ قَالَ:
إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ الْقَبْرَ أَوَّلُ مَنَازِلِ الآخِرَةِ. فَإِنْ نَجَا مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَيْسَرُ مِنْهُ.
وَإِنْ لَمْ يَنْجُ مِنْهُ، فَمَا بَعْدَهُ أَشَدُّ مِنْهُ."

Hz. Osman'ın azatlı kölesi Hâni' anlatıyor:
Osman b. Affân bir kabrin başında durduğunda sakalı ıslanıncaya kadar ağlardı. Bir defasında ona, 'Cenneti ve cehennemi düşünürken ağlamıyorsun da bunun için mi ağlıyorsun?' denildiğinde şöyle cevap verdi: 'Resûlullah (sav) buyurdu ki, '*Kabir, âhirete giden yoldaki konaklama yerlerinden ilkidir. Kişi ondan sağ salim kurtulursa sonrası daha kolay olur. Eğer kurtulamazsa ondan sonrası daha çetin gelir.*'"
(İM4267 İbn Mâce, Zühd, 32; T2308 Tirmizî, Zühd, 5)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا مَاتَ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ، إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَمِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَيُقَالُ هَذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى يَبْعَثَكَ اللَّهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ."

أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ:
"إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتَوَلَّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ إِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نِعَالِهِمْ." قَالَ: "يَأْتِيهِ مَلَكَانِ فَيُقْعِدَانِه فَيَقُولاَنِ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ؟" قَالَ: "فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ فَيَقُولُ: أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ." قَالَ: "فَيُقَالُ لَهُ: "انْظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ قَدْ أَبْدَلَكَ اللَّهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الْجَنَّةِ." قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ: "فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْعُو:
"اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ."

Abdullah b. Ömer'den (ra) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Biriniz öldüğü zaman, ona, varıp yerleşeceği yeri sabah akşam gösterilir. O kimse cennet ehlinden ise cennetliklerin yeri, cehennem ehlinden ise cehennemliklerin yeri gösterilir. Ve ona, 'İşte senin yerleşeceğin yer burasıdır. Sonunda kıyamet günü Allah seni buraya gönderecek.' denilir."*

(B1379 Buhârî, Cenâiz, 89)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kul, kabrine konduğu ve yakınları dönüp gittiği zaman onların ayak seslerini işitir. Ardından ona iki melek gelerek kendisini oturturlar ve 'Bu zât hakkında ne dersin?' diye (peygamberini) sorarlar. Eğer o kul mümin ise, 'Şehâdet ederim ki o Allah'ın kulu ve Resûlü'dür.' diye cevap verir. Ona, 'Cehennemdeki yerine bak! Allah onun yerine sana cennetten bir yer verdi.' denilir."* Allah'ın Peygamberi (sav), *"O kişi her iki yerini birden görür."* buyurdu.

(M7216 Müslim, Cennet, 70)

Ebû Hüreyre (ra) anlatıyor: "Resûlullah (sav) şöyle dua ederdi: *'Allah'ım, kabir azabından, cehennem azabından, hayatın ve ölümün fitnesinden, Mesih Deccâl'in fitnesinden sana sığınırım.'"*

(B1377 Buhârî, Cenâiz, 87)

Medineli genç sahâbîlerden Berâ' b. Âzib'in anlattığına göre, bir gün Resûlullah (sav) bazı dostlarıyla birlikte ensardan bir adamın cenazesine katıldı. Onu defnetmek üzere Bakî' Mezarlığı'na vardıklarında mezarın kazılması henüz tamamlanmamıştı. Nebî (sav) ve ashâbı, kabrin yanına oturdular. Ashâb sanki başlarının üzerinde bir kuş varmış gibi hiç kımıldamadan sessizce Allah Resûlü'nün bir şeyler söylemesini beklediler. O esnada Allah'ın Elçisi elindeki bir çöple yere çizgiler çiziyordu. Derken başını kaldırıp birkaç kez, *"Kabir azabından Allah'a sığının."* buyurdu ve ekledi, *"Muhakkak ki ölü, kendisine, 'Ey adam, Rabbin kim? Dinin ne? Peygamberin kim?' diye sorulduğu sırada (kendisini defnettikten sonra) dönüp giden insanların ayak seslerini işitir. İki melek gelir ve oturarak ona, 'Rabbin kim?' diye sorarlar. 'Rabbim Allah'tır.' der. 'Dinin ne?' diye sorarlar. 'Dinim İslâm'dır.' diye cevap verir. 'İçinizden görevlendirilen bu adam kim?' diye sorduklarında ise, 'O Allah'ın Resûlü'dür.' diye cevap verir. Sonra melekler, 'Bunu nereden öğrendin?' diye sorunca o, 'Ben Allah'ın Kitabı'nı okudum, O'na inandım ve O'nu tasdik ettim.' karşılığını verir ki bu durum âdeta, "Allah, inananları dünya hayatında da âhirette de sağlam bir sözle sabit kılar."[1] âyetinin bir tecellisidir. Bunun üzerine gökten bir ses, 'Kulum doğru söyledi. Ona cennetten bir yer hazırlayın, onun için cennete (giden) bir kapı açın ve ona bir cennet elbisesi giydirin.' der. Hemen arkasından o kula cennetin esintisi ve hoş kokusu gelmeye başlar ve daha kabrinde iken ufku gözünün alabildiğince açılıp genişler. Kâfirin ruhu cesedinden ayrıldığında da ona iki melek gelir. Yanına oturarak 'Rabbin kim?' diye sorarlar. O, 'Ah ah! Bilmiyorum.' diye cevap verir. Sonra 'Dinin ne?' diye sorarlar. Yine 'Ah ah! Bilmiyorum.' der. 'İçinizden görevlendirilen bu adam kim?' diye sorduklarında kâfir, 'Ah ah! Bilmiyorum.' diye cevap verir. Bunun üzerine gökten bir münâdi, 'Ona cehennemden bir yer hazırlayın. Cehennem elbiselerinden bir elbise giydirin. Ve ona cehenneme (giden) bir kapı açın.' diye seslenir. O sırada cehennemin sıcağı, yakıcı havası kendisine gelmeye başlar. Böylece kabri, kendisine öyle bir daraltılır ki kaburga kemikleri birbirine girer..."*[2]

Bu hadiste anlatılanlardan insanın kabir hâlinin, ömrünün bir aynası olduğu anlaşılmaktadır. Arapçada, "ölünün gömüldüğü yer" anlamında "kabir", "kabirlerin bulunduğu yer" anlamında ise "makber"

[1] İbrâhîm, 14/27.
[2] D4753 Ebû Dâvûd, Sünnet, 23, 24.

veya "makbere" kelimeleri kullanılır.[3] Türkçede ise kabrin karşılığı olarak Arapçada "ziyaret edilen" yer anlamındaki "mezar" kelimesi kullanılır. Kab(i)r kelimesi, Kur'an'da daha çok yeniden dirilişin anlatıldığı âyetlerde, *"insanların kabirlerinden çıka(rıla)cağını"* ifade ederken *"kubûr"* şeklinde çoğul olarak kullanılmıştır.[4]

İnsanı bir nutfeden (sperm) yarattıktan sonra ona bir tabiat ve biçim verdiğini, sonra da hayat yolunu onun için kolaylaştırdığını belirten Yüce Allah, nihayet onu öldürüp kabre koyduğunu ve dilediği bir zamanda onu tekrar dirilteceğini buyurmaktadır.[5] Böylece toprağa gömülerek yaratıldığı öze geri döndürülen insan, orada Allah'ın dilediği vakte kadar bekletilecek ve yeniden diriltilecektir. İslâm geleneğinde ölümle yeniden diriliş arasındaki bu süreç "berzah âlemi" olarak isimlendirilir. İki şey arasındaki engeli ifade etmek için kullanılan "berzah" kelimesi,[6] Kur'an'da, "öldükten sonra diriliş gününe (ba's) kadar insanın dünyaya tekrar dönmesine engel olan şey"[7] anlamında kullanılır.

Kıyamet, yeniden diriliş süreci, hesap günü ve cennet cehennem hayatına dair zaman zaman ayrıntılı bilgiler veren Kur'an, ölümle yeniden diriliş arasındaki sürece, diğer bir ifadeyle kabir ahvaline ilişkin açık bir mâlûmat sunmamıştır. Ancak Kur'an'da Medine'deki münafıklardan bahsedilirken onların iki defa azap göreceklerine ve sonra da büyük bir azaba iletileceklerine,[8] yine Firavun ailesinden söz edilirken onların sabah akşam en kötü azaba maruz kalacaklarına, kıyametin kopacağı günde de azabın en şiddetlisine duçar olacaklarına[9] dair ilâhî beyanlar birçok âlim tarafından kabir azabı olarak yorumlanmıştır. Bazı âyetler ışığında münafıklar ve inkârcılar için bu değerlendirmeler yapılmasına karşın inanan ve salih amel işleyenlerin kabirde görecekleri mükâfata ilişkin doğrudan veya dolaylı olarak herhangi bir Kur'an âyetine işaret edilmediği görülmektedir.

Kur'an'da, âhirette hesaba çekilmek üzere yeniden diriltilen insanların, kabirlerinde çok az bir süre kaldıklarını zannetmeleri[10] veya kıyamet gününü gördüklerinde dünyada sadece bir akşam vakti ya da kuşluk zamanı kadar kalmış gibi hissetmeleri,[11] yine sûra üfürüldüğünde birden kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giden insanların, *"Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı?"*[12] gibi şaşkınlık ifadeleri sarf etmeleri onların kabirlerinde herhangi bir şey yaşamadıkları yorumlarına da yol açmış, böylece kabir sorgusu veya ahvali hakkında hâkim görüşün aksine farklı bir eğilim de İslâm düşüncesinde kendine yer bulmuştur.

[3] LA39/3509, İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXIX, 3509.
[4] Hac, 22/7; İnfitâr, 82/4; Âdiyât, 100/9.
[5] Abese, 80/19-22.
[6] IE1/143, İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 143.
[7] Mü'minûn, 23/99-100.
[8] Tevbe, 9/101.
[9] Mü'min, 40/45-46.
[10] İsrâ, 17/52.
[11] Nâziât, 79/46.
[12] Yâsîn, 36/51-52.

Hadis kaynaklarında ise mümin olsun kâfir olsun insanoğlunun kabir hayatına dair birçok rivayetle karşılaşmak mümkündür. Bu rivayetlerin içeriğine baktığımızda kabir sorgusu ve azabının ön planda olduğunu görürüz. Hz. Âişe'nin aktardığına göre bir gün, kendisinden yiyecek bir şeyler istemeye gelen bir Yahudi kadın şöyle dua etti: *"Allah seni kabir azabından korusun."* Müminlerin annesi, biraz sonra yanına giren Resûlullah'a (sav), "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlara kabirde azap ediliyor mu?" diye sordu. Allah'ın Elçisi, *"Bundan Allah'a sığınırım."* buyurdu ve hemen bir binite binerek oradan ayrıldı. Güneş tutulmuştu. Nebî (sav) merkebinden inerek namazgâha geldi ve insanlara uzun bir namaz kıldırdı... Güneş de açılmıştı. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Deccâl fitnesi (ile imtihan edildiğiniz) gibi kabirlerinizde de imtihana çekileceksiniz."* Hz. Âişe validemiz, Allah Resûlü'nün bu olaydan sonra kabir azabından Allah'a sığınmaya başladığını söylemektedir.[13]

Resûlullah, *"Allah'ım, kabir azabından, cehennem azabından, hayatın ve ölümün fitnesinden, Mesih Deccâl'in fitnesinden sana sığınırım."*[14] buyurarak kabir azabından Allah'a sığınmış ve kabirde azap gören kimselerin sesini işittiğinde dehşet içinde ashâbına bu durumdan Allah'a sığınmalarını söylemiştir.[15] Cenaze namazını kıldırdığı ölünün arkasından, *"Allah'ım! Onu kabir fitnesinden ve cehennem ateşinden koru!"* diye dua eden[16] Merhamet Elçisi (sav), Ebû Seleme vefat ettiğinde de onun için Allah'tan af dilemiş ve kabrini genişletmesini niyaz etmiştir.[17]

"Fitne" kelimesi Kur'an'da "azap"[18] ve "işkence"[19] gibi anlamlar için kullanılmakla birlikte "imtihan" anlamına da gelmektedir.[20] Bu durumda hadiste ifade edilen "kabir fitnesi/azabı" dediğimiz şey aslında bir ön sorgulama gibi anlaşılmaktadır.[21] Dolayısıyla bu sorguları iyi geçmeyenlerin, büyük hesap gününe kadar kabirlerinde ruhî bir sıkıntı veya daralma yaşayacak olmalarını ifade etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, küsûf yani güneş tutulması namazını kıldırdıktan sonra yaptığı konuşmasında ashâba hitaben, *"Bana, kabirlerde imtihana tâbi tutulacağınız vahyolundu."* dedikten sonra biri mümin diğeri de kâfir/münafık olmak üzere iki kişiye, kendisinin peygamberliğine inanıp inanmadıklarının sorulacağından bahsetmektedir.[22] Ayrıca bir başka rivayette, Allah Resûlü kabir fitnesine şu şekilde açıklık getirmektedir: *"Biriniz öldüğü zaman, ona varıp yerleşeceği yeri sabah akşam gösterilir. O kimse cennet ehlinden ise cennetliklerin yeri, cehennem ehlinden ise cehennemliklerin yeri gösterilir. Ve ona, 'İşte senin yerleşeceğin yer burasıdır. Sonunda kıyamet günü Allah seni buraya gönderecek.' denilir."*[23]

[13] N1477 Nesâî, Küsûf, 12; DM1561 Dârimî, Salât, 187; M2098 Müslim, Küsûf, 8.
[14] B1377 Buhârî, Cenâiz, 87.
[15] HM14199 İbn Hanbel, III, 295-96; MA6742 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 584.
[16] M2234 Müslim, Cenâiz, 86.
[17] M2130 Müslim, Cenâiz, 7
[18] Enfâl, 8/25.
[19] Ankebût, 29/10.
[20] Ankebût, 29/2-3.
[21] İE3/1437 İbnü'l Esîr, *Nihâye*, III, 1437.
[22] B86 Buhârî, İlim, 24; M1319 Müslim, Mesâcid, 123; MU451 *Muvatta'*, Küsûf, 2
[23] B1379 Buhârî, Cenâiz, 89.

Kur'an'a göre nasıl melekler, henüz ölmemiş ancak ölümün pençesindeki inkârcılara cehennem azabını müjdeliyorsa[24] bu rivayet de cennetlik ve cehennemlik olanların daha kabirdeyken âhiretteki durumlarının ne olacağına dair işaretler almaya başladığını ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in, *"Kabir, cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur."*[25] şeklindeki sözlerinin anlamı da budur.

Bu hâli şöyle bir benzetmeyle de izah edebiliriz: Kabirde sıkıntı yaşayacak cehennemlik insanın durumu, herhangi bir suç isnadıyla gözaltına alınıp bekletilen kimsenin durumu gibidir. İtham edildiği suçu işlediği için hâkim önüne çıkana kadar o kısacık gözaltı süresi o kişi için aylara, yıllara dönüşecek, gözaltı mekânı da kendisine dar gelecek, oraya sığamayacaktır. Bu durumun ciddiyetinden olmalıdır ki Hz. Osman'ın azatlısı Hâni'in (ra) aktardığına göre, Osman b. Affân bir kabrin başında durduğunda sakalı ıslanıncaya kadar ağlardı. Bir defasında ona, "Cenneti ve cehennemi düşünürken ağlamıyorsun da bunun için mi ağlıyorsun?" denildiğinde şöyle cevap verdi: "Resûlullah (sav) buyurdu ki, *'Kabir, âhirete giden yoldaki konaklama yerlerinden ilkidir. Kişi ondan sağ salim kurtulursa sonrası daha kolay olur. Eğer kurtulamazsa ondan sonrası daha çetin gelir.'*"[26]

Allah Resûlü'nün sırf âhireti hatırlattığı için kabir ziyaretlerini teşvik etmesinden de[27] anlaşılacağı üzere kabir ahvali hem mümin hem de kâfir için âhiret ahvalinin bir habercisi olarak düşünülmelidir. Bu bakımdan Kur'an'da da sıklıkla rastladığımız gibi nasıl ki Hz. Peygamber (sav), inananları kötü bir davranıştan sakındırmak için zaman zaman "cehennemle korkutma" yöntemine başvurmuşsa aynı şekilde onları "kabir azabıyla" da uyarmıştır. Bu bağlamda kabir azabının elbiseye sıçrayan idrarla, ulu orta tuvalet ihtiyacını gidermekle, gıybetle veya koğuculukla ilişkisine işaret eden rivayetler dikkat çekmektedir.

İbn Abbâs'ın naklettiğine göre, Allah'ın Elçisi bir gün Zeyd b. Hârise'nin eşi Ümmü Mübeşşir'in[28] bahçesine uğradı. Derken orada kabirlerinde azap görmekte olan iki insanın sesini işittiğini söyleyen Hz. Peygamber (sav), birinin, *"insanlardan gizlenmeden tuvalet ihtiyacını gidermesi"*, diğerinin de *"laf taşıması"* sebebiyle bu azaba müstahak olduğunu söyledi. Ardından yeşil bir hurma dalı isteyen Hz. Peygamber, dalı iki parça yaptı ve her birinin kabri üzerine bir parça koydu. Oradakiler, "Yâ Resûlallah! Bunu niçin yaptın?" diye sorunca, Allah Resûlü, *"Bu dallar kurumadıkları müddetçe onların azabı hep hafifletilir."*[29] buyurdu.

[24] En'âm, 6/93.
[25] T2460 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 26.
[26] İM4267 İbn Mâce, Zühd, 32; T2308 Tirmizî, Zühd, 5.
[27] D3235 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77; T1054 Tirmizî, Cenâiz, 60.
[28] İF1/317 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 317.
[29] B216 Buhârî, Vudû', 55.

Terğîb-terhîb (teşvik edici-sakındırıcı) türü bu rivayet bir taraftan söz konusu olumsuz davranışlardan sakındırırken diğer taraftan da ağaç dikmeye teşvik etmektedir. Nitekim Resûl-i Ekrem'in bu uygulamasından kabir alanlarının yeşillendirilmesi tavsiyesini çıkaran Müslümanlar, sıklıkla ziyaret ettikleri kabristanları ağaçlandırmaya özen göstermişlerdir.

Bazı sahâbîlerin aktardığına göre ise Hz. Peygamber, *"idrardan sakınmayıp onu üzerine sıçratan"*ın kabir azabına duçar olacağını söylemiştir.[30] Ayrıca kabir azabıyla ilgili olarak yukarıda yer verdiğimiz Hz. Âişe ile Yahudi kadın arasında geçen konuşmada Yahudi kadının, "Kabir azabı, üzerimize sıçrattığımız idrardandır." dediği yer almaktadır. Hz. Âişe'nin buna inanmaması üzerine yaşlı kadın, Yahudilerin, idrarın bulaştığı elbise, deri ne varsa hepsini makasla kestiklerini söylemiştir. Bu tartışmayı sonradan eşinden dinleyen Resûlullah, o kadını tasdik etmiş ve o günden sonra namazlarının akabinde yaptığı dualarına şu cümleyi de eklemiştir: *"Cebrail'in, Mîkâil'in, İsrafil'in Rabbi! Beni cehennem ateşinden ve kabir azabından koru."*[31] Kabir azabı-idrar bağlantısı bir rivayette de şu şekilde ifade edilmiştir: *"Kabir azabının çoğu, üzerine idrar sıçramasından kaynaklanır."*[32] Böylece Allah Resûlü kabir azabını hatırlatmak suretiyle müminlerden hayatlarının her anına çeki düzen vermelerini istemiş, bu bağlamda idrarlarını yaparken üzerlerine sıçratmamaları hususunda dikkatli olmalarını söyleyerek temizliğe azami derecede gayret göstermeleri gerektiğini belirtmiştir.

Hadislerde kabirde azap görme sebebi olarak zikredilen hususlardan biri de Allah Resûlü'nün (sav) câhiliye âdetlerinden biri olarak ifade ettiği[33] "niyâha" yani ölünün arkasından veya kabri başında saç baş yolunarak, yüz ve diz dövülerek ağıt yakılmasıdır. Buna göre hadiste, *"Ölü, ardında kalanların kendisi için feryat ve figanla ağlamasından dolayı azap görür."* buyrulmuştur.[34] Hz. Âişe'ye, Abdullah b. Ömer'in, hadisi bu şekilde rivayet ettiği hatırlatıldığında müminlerin annesi şu açıklamayı yapmıştır: "Allah, Abdullah'a merhamet etsin! Bir şeyler duymuş ama anlaşılan iyi belleyememiş. Gerçek şu ki Resûlullah'ın (sav) yanından bir Yahudi cenazesi geçti. O esnada Yahudiler de o cenazeye ağlıyorlardı. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi, *'Siz ona ağlıyorsunuz, halbuki o azap görüyor.'* buyurdu."[35] Hz. Âişe'ye göre, Allah Resûlü burada iki farklı durumdan söz etmiş, rivayeti aktaranlar ise bunu bir sebep sonuç ilişkisi olarak anlamış ve nakletmişlerdir.

Allah Resûlü benzeri bir uyarıyı da yolsuzluk yapmak suretiyle kamuya ait mala gözünü dikenler hakkında yapmıştır. Hz. Peygamber'in

30 D20 Ebû Dâvûd, Tahâret, 20; N31 Nesâî, Tahâret, 27; HM1980 İbn Hanbel, I, 225.
31 N1346 Nesâî, Sehv, 88.
32 İM348 İbn Mâce, Tahâret, 26; HM8313 İbn Hanbel, II, 327.
33 M2160 Müslim, Cenâiz, 29.
34 B1292 Buhârî, Cenâiz, 32.
35 M2153 Müslim, Cenâiz, 25; N1857 Nesâî, Cenâiz, 15.

azatlısı Ebû Râfi'in anlattığına göre, bir gün Bakî' Mezarlığı'na uğrayan Resûlullah (sav), bir kabrin başucuna gelerek, *"Yazık sana! Yazık sana!"* diye seslendi. Nebî'nin (sav) bunu kendisine söylediğini zanneden Ebû Râfi, derhâl mezarın başından geri çekilince azatlısının endişesini fark eden Allah'ın Elçisi şöyle buyurdu: *"Bunu sana söylemedim. Şu kabrinin yanından geçtiğimiz kimse var ya, vaktiyle onu zekât toplamak için göndermiştim de o zekât malından bir gömlek aşırmıştı. Şimdi o gömleğe karşılık olarak ona ateşten bir zırh giydirildi."*[36]

Bütün bu rivayetlerden anlaşılıyor ki Hz. Peygamber (sav) muhatapları üzerinde kalıcı tesirler bırakacağını bildiği için kabir azabıyla uyarmak suretiyle sakındırmak istediği bazı önemli hususlara dikkat çekmiştir. Böylece kabirdekiler üzerinden temizlik, edep, hayâ, gıybet, hırsızlık ve ölüye aşırı ağıt gibi değişik hususlarda ashâbını titiz olmaya davet etmiş, Ehl-i kitap geleneğinde de var olan kabir azabı inancını etkin bir uyarı unsuru olarak dillendirmiştir.

Kabir ahvaline dair Kur'an'da açık bir işaretin olmayışına dayanan ve hesap gününün yeniden dirilişten sonraki bir sürece tekabül etmesi gerçeğinden hareketle, kabirdeki sorgu veya cezalandırılmanın yargısız infaz olacağını ileri süren, dolayısıyla kabir azabına temkinli yaklaşan bir düşünce tarih boyunca var olagelmiştir. Ancak berzah âleminin, âhirete nispetle insana daha yakın bir süreç olduğu gerçeği, hatta insanların kabirlerle iç içe yaşıyor olmaları göz önüne alındığında "kabir sorgusu veya azabı", "kabrin daralması", "cehennem çukurlarından bir çukur olması" gibi kabir ahvaliyle ilgili uyarıların insanın sorumluluk bilinci üzerinde ne kadar olumlu tesirler icra edeceği muhakkaktır.

[36] N863 Nesâî, İmâmet, 58; HM27734 İbn Hanbel, VI, 391.

KABİR ZİYARETİ
SELÂM, DUA ve İBRET

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَلِّمُهُمْ إِذَا خَرَجُوا إِلَى الْمَقَابِرِ... السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُسْلِمِينَ وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَلاَحِقُونَ أَسْأَلُ اللَّهَ لَنَا وَلَكُمُ الْعَافِيَةَ."

Süleyman b. Büreyde'nin, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav), ashâbına kabristana girdikleri zaman şöyle söylemelerini öğretmişti: *"Selâm size ey bu diyarın mümin ve Müslüman olan sakinleri! Bizler de inşallah size katılacağız. Allah'tan bize ve size afiyet dilerim."*

(M2257 Müslim, Cenâiz, 104)

عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا فَإِنَّ فِي زِيَارَتِهَا تَذْكِرَةً."

عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"اللَّهُمَّ لاَ تَجْعَلْ قَبْرِي وَثَنًا يُعْبَدُ اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى قَوْمٍ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قُبُورًا وَلاَ تَجْعَلُوا قَبْرِي عِيدًا وَصَلُّوا عَلَيَّ فَإِنَّ صَلاَتَكُمْ تَبْلُغُنِي حَيْثُ كُنْتُمْ."

İbn Büreyde'nin, babasından naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ben size kabirleri ziyareti yasaklamıştım, artık onları ziyaret edin. Çünkü kabirleri ziyarette tezkire (ölümü hatırlatma ve ibret) vardır."*

(D3235 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77)

İmam Mâlik'in, Zeyd b. Eslem aracılığıyla Atâ b. Yesâr'dan naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ım, kabrimi ibadet yeri hâline getirme! Peygamberlerinin kabrini mescit hâline getiren ümmete Allah'ın gazabı şiddetli olur."*

(MU419 Muvatta', Kasru's-salât, 24; HU1073 Humeydî, Müsned, III, 252)

Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Evlerinizi kabirlere çevirmeyin. Kabrimi de ziyaret yeri hâline getirmeyin. Nerede olursanız olun bana salâvat getirin. Çünkü salâvatınız bana mutlaka ulaşır."*

(D2042 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96–97; HM8790 İbn Hanbel, II, 367)

Bir Medine gecesiydi. Yatağına uzanan Allah Resûlü (sav) bir süre sonra, yanı başındaki eşi Hz. Âişe'nin uyuduğunu düşünerek sakince dışarı çıktı. Ancak müminlerin annesi uyumamıştı. O da derhâl Hz. Peygamber'in (sav) peşine düştü. Efendimiz (sav) Bakî' Mezarlığı'na gitmişti. Orada epeyce bekledikten sonra üç kez ellerini semaya kaldırdı ve geri döndü. Allah Resûlü'nü takip eden Hz. Âişe ondan önce eve ulaştı ve tekrar yatağına uzandı. Ardından Allah Resûlü içeri girdi ve *"Sana neler oluyor Âişe, nefes nefese kalmışsın!"* dedi. Âişe, "Bir şey yok." dese de Allah'ın Elçisi bir şeyler olduğunun farkındaydı ve *"Ya söylersin ya da lütuf sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah bana haber verir."* diyerek konuşması için eşine ısrar etti. "Annem babam sana feda olsun!" diyen müminlerin annesi, olanları anlattı. *"Demek o gördüğüm karartı sendin."* diyen Hz. Peygamber, eşinin kaygısını fark edince, *"Allah ve Resûlü'nün sana ihanet edeceğini mi zannettin!"* diyerek durumu izah etti. Allah'ın, Bakî' Mezarlığı'nda yatanlara dua edip istiğfarda bulunması emrini iletmesi için kendisine Cebrail'i gönderdiğini söyledi. Hz. Âişe de kabristana uğradıklarında nasıl dua edeceklerini sordu. Cebrail'in Resûlullah'a öğrettiğine göre, ölülerin diyarına uğrayan müminler, âhirete irtihal etmiş din kardeşleri için şu duayı okuyacaklardı: *"Selâm bu diyarda yatan mümin ve Müslümanlara! Allah, bizim geçmişlerimize de geleceklerimize de rahmet eylesin. Bizler de inşallah sizlere katılacağız."*[1]

Âişe validemizin naklettiğine göre, Allah Resûlü, kendisiyle birlikte kaldığı her gecenin sonunda Bakî' Mezarlığı'na gidip bu duayı okumuş[2] ve inananlara da aynısını okumalarını öğütlemiştir.[3] Böylece Efendimiz (sav) kabristanı sık sık ziyaret etmekle kalmamış, müminlere de bunu yapmalarını tavsiye etmiştir.

Diğer yandan kaynaklarımızda yer alan birtakım rivayetler, Hz. Peygamber'in kabir ziyaretlerini bir süre yasakladığını göstermektedir. *"Ben size kabirleri ziyareti yasaklamıştım, artık onları ziyaret edin. Çünkü kabirleri ziyarette tezkire (ölümü hatırlatma ve ibret) vardır."*[4] buyuran Resûlullah'ın (sav) İslâm'ın ilk yıllarında kabir ziyaretlerine yasaklama getirdiğini ve daha sonra da bu hususta herkesi serbest bıraktığını[5] görmekteyiz.

Kabir ziyaretiyle ilgili bu nebevî yasaklama ve ardından gelen ruhsat, tevhid inancının yerleşmesi süreciyle alâkalı bir durum olmalıdır. Yer-

[1] M2256 M2257 Müslim, Cenâiz, 103-104.
[2] HM25985 İbn Hanbel, VI, 180.
[3] M2257 Müslim, Cenâiz, 104.
[4] D3235 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77.
[5] İM1571 İbn Mâce, Cenâiz, 47.

yüzünde izleri neredeyse kaybolmuş olan tevhid inancı, Kur'an'ın nâzil olmasıyla birlikte yeniden yeşermişti. Bu aşamada Peygamber Efendimiz putperestliğin izlerinin tamamen silinmesi için en küçük bir tavize bile müsaade etmemişti. İşte bu endişeyle İslâm'ın ilk yıllarında kabir ziyaretini yasaklamıştı. Tevhid inancının yerleşmeye ve özümsenmeye başlamasıyla birlikte bu yasak ortadan kalkmış oldu.

Efendimiz kabir ziyareti yasağını kaldırmakla kalmamış, *"âhireti hatırlatması"*[6] ve bir *"tezkire"*[7] yani ölümü hatırlatıp ibret almaya vesile olan bir öğüt olması gibi gerekçelere dayandırarak ümmetini kabir ziyareti konusunda teşvik etmiştir. Hiç kuşkusuz o (sav), bu teşvikle Müslümanların âhiret inancını canlı tutmayı hedeflemiştir. Bunun da müminin sorumluluk bilincine olumlu yönde katkılar sağlayacağı muhakkaktır. En katı kalplerin dahi ölüm duygusu karşısında yumuşama eğilimi gösterdiği bir gerçektir. Kabristanlar, ölüm gerçeğinin yakinen hissedildiği mekânlardır. Bu açıdan bakıldığında kabirlere yapılacak ziyaretler her şeyden önce pişmanlık hislerinin harekete geçmesine vesile olacaktır. Kabir ziyareti esnasında dünya yaşamının geçici olduğu gerçeğiyle yüzleşen kişi, dünyevî zevk ve menfaatleri amaç edinen çabaların ne kadar anlamsız olduğunu yakından fark edecek ve bir an önce kendisine çeki düzen vermenin hesaplarını yapmaya başlayacaktır.

Kabir ziyaretinin sağlayacağı bu faydalar kadın erkek tüm Müslümanlar için büyük önem taşımaktadır. Bu umumî yararlarına rağmen özel olarak kadınları kabir ziyaretinden men eden birtakım hadisler[8] câhiliye dönemine ait bazı bâtıl inanç ve uygulamaların ortadan kaldırılmasına yönelik bir tedbir olsa gerektir. Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe'nin, kardeşi Abdurrahman'ın kabrini ziyaret etmesi,[9] yine Hz. Fâtıma'nın her cuma günü şehitlerin efendisi Hz. Hamza'nın kabrini ziyaret etmeyi alışkanlık hâline getirmesi[10] bu hususta umumî bir yasaklama olmadığını göstermektedir. Ancak Hz. Peygamber (sav), cenaze merasimlerinde bağırarak ağlayıp sızlama ve ağıt yakma, yüzü tırmalayıp dizlere vurma gibi câhiliye dönemine ait[11] uygulamaları kesin olarak yasaklamıştır.[12] Hatta Medine'de kadınlardan İslâm üzerine biat aldığı sırada ölüye feryat etmeyeceklerine ve çığlıkla ağlamayacaklarına dair de söz almıştı.[13]

Bununla birlikte Resûl-i Ekrem, Allah'ın, kullarının kalplerine yerleştirdiği merhametin bir tecellisi olduğunu söylediği[14] hüzün gözyaşlarının sükûnet içerisinde dökülmesine ses çıkarmamış, bizzat kendisi de annesi-

6 T1054 Tirmizî, Cenâiz, 60.
7 D3235 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77.
8 D3236 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 76, 78; HM2030 İbn Hanbel, I, 230.
9 MA6711 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 570.
10 MA6713 Abdürrezzâk, *Musannef*, III, 572.
11 M2160 Müslim, Cenâiz, 29.
12 B1294 Buhârî, Cenâiz, 35.
13 B1306 Buhârî, Cenâiz, 45.
14 D3125 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 23, 24.

nin kabrini ziyareti esnasında ağlamış ve etrafındakileri ağlatmıştır.[15] Yas merasimlerinde ölçüyü kaçıranları ise uyarmıştır. Mute şehidi Ca'fer'in cenazesine yüksek seslerle ağlayıp feryat eden kadınları birkaç kez uyaran Allah Resûlü,[16] Uhud Harbi'nde şehit düşen yakınlarına ağlayan Abdüleşheloğulları kadınlarını görünce, *"Yok mu Hamza'ya ağlayacak kimse!"* demiş ve bunun üzerine ensarlı kadınlar gelip ağlamışlardı. Ancak bu kadınların uzun süre ağlamaya devam ettiklerini gören Nebî (sav), onlardan evlerine dönmelerini ve bir daha ağlamamalarını istemiştir.[17] Daha çok cenaze merasimlerinde sergilenen bu tutumlarla zaman zaman kabir ziyaretleri esnasında da karşılaşmak mümkün olmaktadır. Dolayısıyla aşırı duygusallığa kapılmayıp yüz tırmalama, diz dövme ve saç baş yolma gibi câhiliye âdetlerinden uzak durdukları sürece öğüt ve ibret almak maksadıyla kadınların da kabirleri ziyaret etmelerinde hiçbir sakınca yoktur.

Kabir ziyareti esnasında yapılması gereken ilk iş, ölüleri selâmlayıp tıpkı cenaze namazında dua ederken yapıldığı gibi onlar için Allah'a dua etmektir. Dinen de tavsiye edilen budur. Nitekim Yüce Allah, Merhamet Peygamberi'nden (sav) Bakî' Mezarlığı'nda yatan mümin kardeşleri için gidip istiğfarda bulunmasını istemiştir.[18] Bu açıdan bakıldığında kabir ziyaretinin, alacağı selâm ve dualarla ölüyü de ilgilendiren bir yönü bulunmaktadır. Ayrıca Merhamet Elçisi'nin kabirde yatanlara hitaben, *"Selâm size ey müminler diyarı! Size yarın verileceği vaad olunan şey verilmiştir. Sizler bekletiliyorsunuz. İnşallah biz de size katılacağız. Allah'ım! Bakî'-i Ğarkad'da yatanları bağışla!"*[19] buyurması, ölmüş müminler için bir dua olmasının yanında aynı zamanda ölüm gerçeği karşısında Peygamber duyarlılığının ve teslimiyetinin bir ifadesidir.

Bu duyarlılıkla kabirleri ziyaret edenler, ziyaretlerinin daha çok kendilerine fayda sağlayacağını ümit etmelidirler. Kur'an okurken tefekkür etmeli, kabirde yatanlarla ilgili hatıraları anımsadıkları kadar kendi hayatlarına dair gerçekleri de düşünerek ibret almalıdırlar. Kabir ziyaretini bir silkinme, uyanma, farkına varma ve yeniden başlama imkânı olarak görmelidirler.

Kabirler, ziyaretçileri için ölüm hissinin zirve noktasına ulaştığı yerlerdir. Hadislerde Allah'a karşı gerçek anlamda hayâ duymanın gereği olarak da ifade edilen ölümü hatırlamanın[20] yol açacağı pişmanlık hissi, sorumluluk bilincinin gelişmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Bu gerçek göz önüne alındığında kabristanda Kur'an okumanın yanı sıra ölüm duygusu üzerinde yoğunlaşacak bir tefekkürün çok yararlı olacağını söyleyebiliriz.

15 M2259 Müslim, Cenâiz, 108.
16 B1299, B1305 Buhârî, Cenâiz, 40, 45
17 İM1591 İbn Mâce, Cenâiz, 53.
18 M2256 Müslim, Cenâiz, 103
19 M2255 Müslim, Cenâiz, 102.
20 T2458 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 24

Dolayısıyla kabir ziyaretinde yokluk acısını tazelemenin ötesinde, âhireti hatırlama, nefis muhasebesi yapma ve kabirdekinin hâlini düşünerek ibret alma gibi bireyin dinî duygu ve yaşantısını olumlu yönde etkileyecek hususlar hedeflenmelidir.

Öteden beri toplumlara yön veren büyük şahsiyetlerin adına anıt mezarlar yapılması tüm kültürlerde yaygın bir uygulamadır. İslâm geleneğinde de bu tür şahsiyetlerin kabirleri tıpkı kendileri gibi ayrı ve özel bir ilgiye mazhar olmuştur. Kendilerine duyulan hürmetin bir işareti olarak onların mezarları üzerine "türbe" adı verilen yapılar inşa edilmiştir. Hiç kuşkusuz ki bu uygulamanın temelinde, Müslüman toplum üzerinde önemli etkiler bırakmış kanaat önderlerinin tesirlerini ve hatıralarını canlı tutma isteği mevcuttur. Neticede bedenleri yok olmuş olsa da türbeleri sayesinde onların mânevî kişilikleri canlılığını korumaya devam etmiştir.

Ziyaret olgusu açısından baktığımızda da bu şahsiyetlerin türbeleri, sıradan kabirlerden farklı işlevler icra etmektedirler. Mânevî önderlerin türbeleri, tarih boyunca din-toplum ilişkisinin devam etmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Türbeler bugün de büyük ölçüde bu işlevlerini sürdürmektedirler. Bununla birlikte bu mekânların, zaman zaman din dışı uygulamaların merkezi hâline gelecek kadar suistimal edildiği de görülmektedir. Bu toplumsal vakıanın, özellikle tevhid inancını zedeleyici unsurlar içermesi, kabir ziyareti ile birlikte türbe ziyaretine de dikkat çekilmesini gerekli kılmaktadır.

Sadece Allah'a ibadet etmek İslâm dininin özünü teşkil etmektedir. *"Mescitler şüphesiz Allah'ındır. O hâlde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın."*[21] buyuran Yüce Yaratıcı, mâbetlerde ibadet ederken bu tevhid ilkesine riayet etmemiz hususunda bizleri uyarmaktadır. Aynı şekilde, *"Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (O'na) doğrultun. Dini Allah'a has kılarak O'na ibadet edin."*[22] âyeti, Müslümanlar başta olmak üzere Kur'an'a muhatap olan bütün insanlar için evrensel bir uyarı niteliğindedir.

Allah, kendisi dışında rab ve dost (velî) kılınan, kendilerine ibadet ve dua edilen meleklerin ve peygamberlerin de[23] kendisinin kulları olduğunu hatırlatmaktadır.[24] Kur'an'da, *"Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı olarak benimseyin dedin?"*[25] ve *"Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i rableri olarak kabul ettiler..."*[26] gibi âyetler, Allah'a ortak koşmanın, câhiliye Araplarında olduğu gibi sadece cansız putlar vasıtasıyla değil Allah'ın en sevgili kulları

[21] Cin, 72/18.
[22] A'râf, 7/29.
[23] Âl-i İmrân, 3/80.
[24] Kehf, 18/102.
[25] Mâide, 5/116.
[26] Tevbe, 9/31.

aracılığıyla da söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Kaldı ki, Nuh kavminin tapındıkları Ved, Suva', Yeğûs, Yeûk ve Nesr putları[27] da esasen her biri salih olan saygın kişilerin isimlerinden başka bir şey değildi. Bunlar öldükten sonra insanlar kabirlerinin yanında ibadet etmeye başlamışlar, aradan uzun bir zaman geçince de onları unutmamak için heykellerini yaparak onlara tapınır olmuşlardı.[28] Ayrıca İslâm öncesinde çeşitli Arap kabileleri tapınmak maksadıyla kendilerine özel putlar edinmişlerdi.[29] Şu hâlde insanlık tarihinde putperestliğin temelinde saygın kişilere duyulan aşırı sevginin yattığını ve bunların kabirleri başında yapılan ibadetlerin de putperestliğe geçişin önemli bir aşaması olduğunu söyleyebiliriz.

Son Peygamber'in (sav), *"Hıristiyanların Meryem oğlunu (İsa'yı) övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmede aşırılık göstermeyin. Şüphesiz ki ben Allah'ın kuluyum. Onun için bana 'Allah'ın kulu ve resûlü' deyin."*[30] uyarısı ve *"Allah'ım, kabrimi ibadet yeri hâline getirme! Peygamberlerinin kabrini mescit hâline getiren ümmete Allah'ın gazabı şiddetli olur."*[31] hadisi, geçmiş kavimlerin yaşadığı bu olumsuz tecrübelerden sonra onun (sav), ümmeti için duyduğu endişeyi ifade etmektedir. Allah Resûlü (sav) bu kaygısını ölümüne neden olan hastalığı esnasında da dile getirme ihtiyacı hissetmiştir. Müminlerin anneleri ve Habeşistan muhacirlerinden olan Ümmü Seleme ve Ümmü Habîbe, Habeşistan'da gördükleri ve içinde resimler bulunan bir kiliseden (Maria Kilisesi) söz etmişlerdi. Nebî (sav) o esnada yüzünü kendisine ait siyah renkli ve nakışlı abasıyla örtüyor, ateşi yükseldiğinde tekrar açıyordu. Bu hâldeyken Son Peygamber Maria Kilisesi'ndeki ikonlara atfen, Yahudi ve Hıristiyanların yaptıklarından ümmeti sakındırmak için şöyle buyurmuştu: *"Onlar (İsrâiloğulları), aralarında iyi bir insan vefat ettiğinde, onun kabri üzerine bir mescit inşa ederler ve bu mescitte o ölenlerin resimlerini çizerlerdi. Allah katında mahlûkatın en şerlileri işte bunlardır."*[32] Dolayısıyla Resûlullah'ın, kendi kabriyle alâkalı endişesi, geçmiş milletlerin tevhide aykırı bu tür uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Bu hadisin başka varyantlarında Hz. Âişe'nin, "Peygamber'in bu uyarısı olmasaydı kabri açılırdı. Ancak onun ibadet yerine dönüştürülmesinden korkuldu." ifadesine yer verilmektedir.[33]

Bir başka rivayette ifade edildiğine göre de Allah Resûlü, ölümünden beş gün önce, Yahudi ve Hıristiyanların söz konusu uygulamalarını kınadığı konuşmasında benzer bir biçimde ümmetini uyarmıştır.[34] Efendimiz (sav), bu hadislerinde kabirleri üzerine ibadet yerleri inşa edecek kadar, peygamberlerine saygı ve sevgide ölçüyü kaçıran geçmiş ümmetlerin tu-

[27] Nûh, 71/23.
[28] ZGS54 İbn Teymiyye, *Ziyâretü'l-kubûr*, s. 54.
[29] TT9/209 Taberî, Câmiu'l-beyân, IX, 209.
[30] B3445 Buhârî, Enbiyâ, 48.
[31] MU419 *Muvatta'*, Kasru's-salât, 24; HÜ1073 Humeydî, *Müsned*, III, 252.
[32] B427 Buhârî, Salât, 48.
[33] B1390 Buhârî, Cenâiz, 96.
[34] M1188 Müslim, Mesâcid, 23.

tumlarını kınamaktadır. Kabirlere doğru namaz kılınmaması yönündeki nebevî ikazlar[35] da Resûlullah'ın tevhid konusundaki hassasiyetini yansıtmaktadır. Kuvvetle muhtemeldir ki Hz. Peygamber (sav), kabrinin mescidin içinde yapılmasını bu yüzden istememiş ve naaşı Hz. Âişe'nin hücresine defnedilmiştir.[36] Nitekim bu konuda başta sahâbe olmak üzere selef-i salihin, Peygamber'e selâm vermek istedikleri zaman kabrine sırtlarını dönüp yüzlerini de kıbleye çevirecek kadar hassas davranmışlardır.[37]

Kabir veya türbeler, insanların ibadet maksadıyla toplanmayı mutat hâle getirdikleri bayram mekânlarına dönüşmemelidir. İslâm'da ibadet amacıyla topluca ziyaret edilecek mekânlar bellidir. Bunlar, Harem bölgesinde hac ibadeti için ziyaret edilmesi dinen meşru kılınan yerlerdir. Tüm Müslümanların gönlünde tartışmasız ayrı bir yeri olan Hz. Peygamber (sav), *"Evlerinizi kabirlere çevirmeyin. Kabrimi de ziyaret yeri hâline getirmeyin. Nerede olursanız olun bana salâvat getirin. Çünkü salâvatınız bana mutlaka ulaşır."*[38] buyururken, başta kendininki olmak üzere kabirlerin ibadet ve bayram merkezleri hâline getirilmesini önlemek istiyordu. Sevgili torunu Hz. Hasan da bazı insanların dedesinin kabri başında toplanıp dua ettiklerini görünce bu hadisi hatırlatarak onları engellemişti.[39]

Hiç şüphesiz ki türbelerin toplumda ziyaret mekânları olarak rağbet görmelerinin sebebi, o türbelerde yatan velilerin şahs-ı mânevîleridir. Türbe civarlarındaki mânevî ortamın kaynağı da budur. Ne var ki özellikle bazı din istismarcılarının da etkisiyle bu mekânlar bâtıl inanç ve hurafelerin yaşatıldığı merkezlere dönüştürülmekte ve böylece asıl fonksiyonlarından uzaklaşmaktadır. Neticede türbeler başta sağlık sorunları olanların olmak üzere ev, iş, eş, çocuk gibi istek ve duaları olan kişilerin umut bağladığı mekânlar hâline gelmektedir.

Günümüzde de sıkça rastladığımız üzere çeşitli maksatlarla türbe civarlarında kurban kesilmesi de İslâm'la hiçbir şekilde bağdaşmayan uygulamalardan biridir. Sevgili Peygamberimiz, câhiliye Araplarının, hayır sahibi ölmüşlerinin kabirleri başında kurban kesmelerini eleştirmiş, bu şekilde kurban kesmenin İslâm'da yerinin olmadığını kesin bir dille ifade etmiştir.[40] Dolayısıyla maksadı ne olursa olsun tevhid inancına halel getireceğinden dolayı türbe başlarında kurban kesilmesi veya çeşitli dileklerin ve ihtiyaçların dile getirilmesi son derece sakıncalıdır. Müslümanların her namazın her rekâtında okudukları, *"Biz ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz."*[41] âyetinin yanı sıra, İslâm

[35] M2250 Müslim, Cenâiz, 97
[36] FK4/263 Münâvî, *Feyzu'l kadîr*, IV, 263.
[37] İL1/200 İbn Kayyım, *İgâsetu'l-lehfân*, I, 200.
[38] D2042 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96-97; HM8790 İbn Hanbel, II, 367
[39] MA4839 Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 71
[40] D3222 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 68, 70
[41] Fâtiha, 1/5.

Peygamberi'nin İbn Abbâs'a, *"Bir şey isteyeceğin zaman veya yardım dilediğinde Allah'tan iste."*[42] şeklindeki nasihati de tevhid dinine bağlı her Müslüman için önemli bir düstur niteliğindedir.

Şu hâlde meşru ziyarette dirinin ölüye muhtaç olması, ondan bir talepte bulunması söz konusu olamaz.[43] Buna rağmen muteber hiçbir hadis kaynağında yeri olmamakla beraber, *"İşlerinizde zorlandığınız zaman kabir ehlinden yardım dileyiniz."* sözü, hadis adı altında yaygınlık kazanmıştır[44] hatta bazı türbelerin giriş kapılarının kitabelerine nakşedilmiştir. Ancak İslâm'ın tevhid düşüncesiyle bağdaşmayan bu tür olumsuzluklar, türbelere değer vermemek için gerekçe olarak görülmemelidir. Ne var ki yukarıda sözü edilen ve ifrata varan yanlış uygulamalara karşı türbe geleneğini tamamen reddeden, türbeleri şirk düşüncesinin yaşatıldığı mekânlar olarak gören bir başka aşırı yaklaşım yani tefrit de mevcuttur.

Sonuç olarak, kabir ziyareti ölümü ve âhireti hatırlattığı ve dolayısıyla sorumluluk bilincini geliştirdiği için dinen meşrudur hatta tavsiye edilmiştir. Ölülerin gömüldükleri yer anlamına gelen "makber" veya "kabristan" terimleri yerine, ziyaret edilen yer anlamına gelen "mezar(lık)" ifadesinin dilimize yerleşmiş olması, aslında bu tavsiyenin toplumumuzda ne denli özümsendiğini ifade etmektedir. Ne var ki günümüz şehir yapılanmalarında mezarlıkların, çoğunlukla meskûn mahallerin oldukça dışında tasarlanması, bu nebevî tavsiyenin yerine getirilmesini güçleştirmektedir. Bu durumun da etkisiyle kabirlerin topluca ve yılın sadece belli zamanlarında ziyaret edilmesi alışkanlık hâline gelmiştir. Oysa Hz. Peygamber'in tavsiyesinde dile getirdiği âhireti ve ölümü hatırlayıp bundan öğüt ve ibret alma maksadının hâsıl olabilmesi için kabirlerin gerektiğinde fert fert ve daha sık ziyaret edilmesi gerekmektedir. Ayrıca kabirler ziyaret edilirken yokluk hissinin aşırı bir eleme dönüşmemesine dikkat edilmeli, acılar yerine iç hesaplaşmalar ve pişmanlıklar tazelenmelidir.

Tıpkı Sevgili Peygamberimizin (sav) yaptığı gibi kabirde yatanlara selâm vermek, onlar için istiğfarda bulunup dua etmek gerekir. Kabirlere nispetle yerleşim bölgeleriyle daha iç içe bulunan türbeler ziyaret edilirken de aynı duyarlılık gösterilmelidir. Ancak çok değerli şahsiyetleri barındırdıkları için türbeler, sıradan kabirlerden daha farklı bir ortamda ziyaret edilmelidir. Birçok bölgede türbeleri bulunan peygamber veya velî kulların arkalarında bıraktıkları eserler ve örnek hayat hikâyeleri yâd edilmeli, bu örneklikleri özümsenmeye çalışılmalı, gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarma bilinci ve sorumluluğu ile hareket edilmelidir.

[42] T2516 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 59
[43] ZGS17 İbn Teymiyye, *Ziyâretü'l-kubûr*, s. 17
[44] Bkz. İbn Kemal Paşa, *Erbaîn (Resâil içinde)*, s. 63. KH1/85 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1, 85

GELECEK ZAMAN
SONA YAKLAŞTIKÇA

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"سَتَكُونُ فِتَنٌ الْقَاعِدُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْقَائِمِ، وَالْقَائِمُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْمَاشِي،
وَالْمَاشِي فِيهَا خَيْرٌ مِنَ السَّاعِي، مَنْ تَشَرَّفَ لَهَا تَسْتَشْرِفْهُ، فَمَنْ وَجَدَ فِيهَا
مَلْجَأً أَوْ مَعَاذًا فَلْيَعُذْ بِهِ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"İleride birtakım fitneler meydana gelecektir. O zaman oturan kişi, ayakta durandan; ayakta duran, yürüyenden; yürüyen de koşandan daha hayırlıdır. Fitne çıkarmaya yeltenen kişi kendisini o fitnenin içinde buluverir. Kim de (fitneden kurtulup) sığınacak bir yer bulursa hemen oraya sığınsın."

(B7081 Buhârî, Fiten, 9)

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يُقْبَضَ الْعِلْمُ، وَتَكْثُرَ الزَّلاَزِلُ، وَيَتَقَارَبَ الزَّمَانُ، وَتَظْهَرَ الْفِتَنُ، وَيَكْثُرَ الْهَرْجُ -وَهُوَ الْقَتْلُ الْقَتْلُ- حَتَّى يَكْثُرَ فِيكُمُ الْمَالُ فَيَفِيضُ."

عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لاَ يُبَالِي الْمَرْءُ مَا أَخَذَ مِنْهُ، أَمِنَ الْحَلاَلِ أَمْ مِنَ الْحَرَامِ؟."

عَنْ تَمِيمٍ الدَّارِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"لَيَبْلُغَنَّ هَذَا الأَمْرُ مَا بَلَغَ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ، وَلَا يَتْرُكُ اللَّهُ بَيْتَ مَدَرٍ وَلَا وَبَرٍ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ هَذَا الدِّينَ، بِعِزِّ عَزِيزٍ أَوْ بِذُلِّ ذَلِيلٍ، عِزًّا يُعِزُّ اللَّهُ بِهِ الْإِسْلَامَ وَذُلًّا يُذِلُّ اللَّهُ بِهِ الْكُفْرَ.

حَدَّثَنَا مَعْبَدٌ قَالَ: سَمِعْتُ حَارِثَةَ بْنَ وَهْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:
"تَصَدَّقُوا فَسَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَمْشِي الرَّجُلُ بِصَدَقَتِهِ فَلاَ يَجِدُ مَنْ يَقْبَلُهَا."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, fitneler ortaya çıkmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz."*

(B1036 Buhârî, İstiskâ, 27)

Ebû Hüreyre'den (ra) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar için öyle bir zaman gelecek ki kişi malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine aldırmayacak!"*

(B2059 Buhârî, Büyû', 7)

Temîm ed-Dârî'nin işittiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Gece ve gündüzün ulaştığı her yere bu din ulaşacak; Allah, ister kerpiçten, isterse deve kılından yapılsın bu dinin kendisi tarafından içine girdirilmediği hiçbir ev bırakmayacaktır. Bu (kimi için) öyle bir izzet (kimi için de) öyle bir zillet olacaktır ki! Bu şekilde Allah, İslâm'ı aziz eyleyecek, küfrü ise zelil edecektir."*

(HM17082 İbn Hanbel, IV, 104)

Ma'bed'in, Hârise b. Vehb'den naklettiğine göre o, Resûlullah'ı (sav) şöyle derken işitmiştir: *"Sadaka verin. Zira insanlar için öyle bir zaman gelecek ki kişi elinde sadakasıyla dolaşacak ve o sadakayı kabul edecek bir kimse bulamayacak."*

(B7120 Buhârî, Fiten, 25)

Hz. Peygamber, aşere-i mübeşşereden yani cennetle müjdelenen on kişiden birisi olan, Bedir başta olmak üzere birçok muharebeye kendisiyle beraber katılan Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı[1] vergi toplamak üzere Bahreyn'de görevlendirir. Ebû Ubeyde, Bahreyn'e ulaşır ve Allah Resûlü'nün kendisine tevdi ettiği görevi en güzel şekilde yerine getirir. Bahreyn halkının vergilerini toplayan Ebû Ubeyde, yüklü miktarda malla Medine'ye dönmek üzere yola çıkar. Onun bu şekilde Bahreyn'den döndüğünü işiten Medineliler şehre gelişini iple çekerler. Nihayet onun Medine'ye gireceği gün öğrenilir ve o günün sabahı Medineliler mescide gelir. Namaz vakti olunca Hz. Peygamber, halka sabah namazını kıldırır. O esnada Ebû Ubeyde de yüklü kervanıyla mescidin önüne gelmiştir. Sabah namazını eda eden Medineliler, doğruca vergi gelirlerini getiren kervana ve Ebû Ubeyde'ye yönelirler. Onların mal mülk arzusunu gören Allah Resûlü, hâllerini mütebessim bir çehreyle seyreder ve şöyle buyurur: *"Ebû Ubeyde'nin (yüklü bir) mal getirdiğini duyduğunuzu zannediyorum..."* Onlar da, "Evet yâ Resûlallah!" derler. Ashâbının dünya malına düşkünlük noktasında sergiledikleri bu tavır karşısında sessiz kalmayan Sevgili Peygamberimiz, endişelerini şu sözlerle dile getirir: *"Müjdeler olsun size! Sizi sevindirecek nimetleri bekleyiniz. Allah'a yemin olsun ki ben sizin fakir olmanızdan korkmuyorum. Fakat dünya nimetlerinin sizden önceki ümmetlerin önüne serildiği gibi sizin önünüze de serilmesinden, öncekilerin yaptığı gibi bu nimetleri elde etmek için çekişmenizden ve bu çekişmenin onları helâk ettiği gibi sizi de helâk etmesinden korkuyorum."*[2]

Ashâbının ve ümmetinin gelecekte mal, mülk ve servet sahibi olacağını müjdeleyen Allah Resûlü dünya malına aşırı düşkünlük gösterip insanî ve İslâmî değer yargılarını hakir görmemeleri konusunda onları işte bu şekilde uyarmıştı. O, birçok kez ümmetinin gelecekte karşılaşacağı olaylar hakkında bilgiler vermiş, endişelerini dile getirmiş, fert ve toplum hayatını olumsuz yönde etkileyecek olaylara karşı hangi tavrı sergilemeleri gerektiğine işaret etmişti.

Hz. Peygamber, öncelikle gelecekte Müslümanları sıkıntıya sokacak, birbirine düşürecek, kardeşlik bağlarını tahrip edecek sorun alanı olarak fitne, çatışma, kargaşa ve terörü tespit etmiş ve bu bağlamda şöyle buyurmuştu: *"İleride birtakım fitneler meydana gelecektir. O zaman oturan kişi,*

[1] EU6/202 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 202.
[2] B4015 Buhârî, Meğâzî, 12.

ayakta durandan; ayakta duran, yürüyenden; yürüyen de koşandan daha hayırlıdır. Fitne çıkarmaya yeltenen kişi kendisini o fitnenin içinde buluverir. Kim de (fitneden kurtulup) sığınacak bir yer bulursa hemen oraya sığınsın."[3]

Bu ve benzeri birçok rivayette gelecekte fitnelerin ortaya çıkacağından bahsedilmiş, fitne haberlerinin peşinden de hemen Allah Resûlü'nün fitne ile karşılaşan Müslümanlara uyarıları gelmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber iyi insanların gidip kötülerin egemen olacağı, verilen sözler ve emanetlere riayet edilmeyeceği, insanların ihtilâfa düşüp birbirine gireceği günlerin geleceğini haber vermiştir. Böylesi günlerde nasıl hareket etmeleri gerektiğini soran ashâbına, *"İyi bildiğinizi yapar, kötü gördüğünüzü terk edersiniz. Kendinizi ilgilendiren işlerle meşgul olur, başkalarıyla ilgili işlere karışmazsınız."*[4] telkininde bulunmuştur. Ashâbına ve ümmetine bu telkinleri veren Hz. Peygamber, yüreğinin derinliklerinde hüznünü hissederek ve üzüntüsünü çevresindekilere yansıtarak fitnelerin sokaklarda yağmur gibi yağdığını gözleriyle görür gibi olduğunu ifade etmiş, *"...Yaklaşmış olan kötülükler sebebiyle vay Arapların hâline!"* demekten kendini alamamıştır.[5]

Bazı rivayetlere göre, fitne ve fesattan kaynaklanan kötüye gidiş öyle dayanılmaz bir hâl alacaktır ki, *"İnsanlar bir kabrin başına varıp, 'Keşke onun yerinde ben olsaydım!' diyeceklerdir."*[6] Yaşamaktansa ölmeyi, yerin üstünde olmaktansa altında olmayı tercih edeceklerdir. Böylesi durumlarla karşılaşacak olan Müslümanlara terörün, kargaşanın bir parçası olmaktansa dağ başına çıkıp inzivaya çekilmeyi tavsiye eden Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: *"Müslüman'ın en iyi malının koyunlar olması yakındır. Onları dağ başlarında ve sulak arazide otlatacak, böylece dinî yaşantısını fitneden koruyabilecektir."*[7] Allah Resûlü ayrıca gerekirse fitneye muhatap olan Müslüman'ın dağ başındaki münzevi hayatı ölünceye kadar yaşamayı dahi göze alabilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[8]

Gelecekte meydana gelecek ihtilâflar, anlaşmazlıklar ve kargaşa ortamı gibi durumlardan endişeyle bahseden, Müslümanları böylesi durumlarla karşılaştıklarında kimi zaman başkalarının işine karışmama kimi zaman sürüsünü alıp dağa çıkma gibi tavırlar sergilemeye çağıran Allah Resûlü, bu olayların doğal sonucu olan ayrışmayı da şu şekilde ifade etmiştir: *"Şunu iyi bilin, Ehl-i kitaptan sizden önce gelenler yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan yetmiş ikisi cehennemde, biri cennette olacaktır."*[9] Müslümanları bekleyen bütün bu olumsuzluklara, ihtilâf, kargaşa ve ayrışmaya rağmen Allah Resûlü ümmeti hakkında

[3] B7081 Buhârî, Fiten, 9.
[4] HM7063 İbn Hanbel, II, 221; İM3957 İbn Mâce, Fiten, 10.
[5] B7059 Buhârî, Fiten, 4.
[6] MU576 *Muvatta'*, Cenâiz, 16; B7115 Buhârî, Fiten, 22.
[7] B7088 Buhârî, Fiten, 14.
[8] B7084 Buhârî, Fiten, 11.
[9] DM2546 Dârimî, Siyer, 75; D4597 Ebû Dâvûd, Sünnet, 1

ümitvardı: *"Ümmetim asla sapıklıkta birleşmez. Bundan dolayı (Müslümanlar arasında) ihtilâf gördüğünüzde çoğunluğa uyun."*[10]

Hz. Peygamber, Müslümanların gelecekte nelerle karşılaşacaklarına dair tablolar çizerken sadece onların aralarındaki anlaşmazlıklara, ihtilâflara ve bölünmelere değinmemiş, ahlâkî değerlerin yozlaşmasından doğal felâketlere, İslâm'ın topluma kazandırdığı temel hedeflerin kaymasından yakın zamanda olacak savaşlara ve galiplerine, Müslümanların mal mülk ve servet içerisinde yüzmelerinden, namaz kıldıracak bir imam bulamamalarına kadar birçok konuya temas etmiştir. Bu tespitlerinden birisinde o şöyle buyurmaktadır: *"İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz."*[11]

Kıyamet kopmadan önce meydana gelecek bazı olaylardan böyle bahseden Nebî (sav), gelecekle ilgili bir tasavvur ortaya koymuştur. Bu tasavvur Müslümanlar açısından olumlu ve olumsuz değerlendirmeleri birlikte ele almaktadır. İlmin yok olması, depremlerin artması ve fitnenin/kargaşanın çoğalması gelecek açısından olumsuz bir yargıyı belirtirken, Müslümanların zenginleşmesi ve zamanın daralması ise olumlu bir yargı ifade etmektedir. Nitekim ilmin azalmasıyla, ilim adamlarının vefatı neticesinde insanların ilmî meseleleri cahil kimselere sormaları ve onların da yanlış bilgi vermek suretiyle insanları yanıltmaları kastedilmektedir.[12]

Hadiste, *"yetekârebü'z-zemân"* olarak bazı rivayetlerde ise, *"yakteribü'z-zemân"* şeklinde geçen bu ifade bazı âlimlerimizce "kıyamet zamanının yaklaşması" olarak anlaşılırken bazılarınca "zamanın daralması, kısalması" anlamında yorumlanmıştır.[13] O kadar ki sene ay gibi, ay, hafta gibi, hafta gün gibi, gün de bir an gibi kısalacaktır. Burada zamanın kısalması da iki farklı şekilde izah edilebilir. Özellikle 21. yüzyılda yaşanan baş döndürücü teknolojik gelişmeler sayesinde eskiden çok uzun sürede yapılan işler çok kısa sürede yapılabilmektedir. Meselâ, eskiden yaya veya binekle iki üç ayda kat edilen bir mesafe, şimdilerde uçakla iki üç saatte alınabilmektedir. Eskiden ancak günlerce, saatlerce aranıp taranarak bulunabilen bir bilgi, şimdilerde bilgi teknolojisinin sunduğu imkânlarla birkaç dakika veya saniyede bulunabilmektedir. Bu ibare şu şekilde de anlaşılabilir: Modern hayatın yoğunluğu sebebiyle zaman bereketsiz hâle gelecek, zamanın/ömrün ne kadar hızlı geçtiği, nasıl su gibi aktığı anlaşılamayacaktır. Bu hadisi, Resûlullah'ın kendisine mahsus bir anlatım üslûbu olarak müminleri iyi-

[10] IM3950 İbn Mâce, Fiten, 8
[11] B1036 Buhârî, İstiskâ, 27
[12] B100 Buhârî, İlim, 34
[13] AU7/82 Aynî, *Umdetü'l-kârî*. VII, 82.

liğe teşvik etmeye (terğîb) ve kötülükten sakındırmaya (terhîb) yönelik bir uyarısı olarak değerlendirmek isabetli olacaktır. Allah Resûlü, ashâbını ve ümmetini bu konularda dikkatli davranmaya teşvik etmiş, onları uyarmış, onlardan mal, ilim, zaman gibi kıymetleri iyi kullanmalarını istemiştir.

Hz. Peygamber'in gelecek tasavvurunda ümmetinin dünya malına düşkünlük gösterip dinî ve ahlâkî değerleri dikkate almamaları tehlikesi önemli bir yer tutmaktadır. Ebû Saîd el-Hudrî'nin anlattığına göre, Resûlullah bir gün, *"Benden sonra sizin hakkınızda en çok korktuğum şey, önünüze açılacak olan yeryüzü bereketleridir."* der ve dünya malını yeşil ota benzetir. Dolayısıyla dünya malına düşkün olanların hâli, karnını yeşillikle doldurup bir süre sonra boşaltan, ardından aynı işi tekrarlayan otoburların hâli gibidir. Peygamber Efendimiz, *"Bu dünya malını hakkıyla kazanan ve Allah yoluna, yetimlere, fakirlere, yolculara harcayan Müslüman'a ne mutlu! Dünya malını haksız kazanan ise yiyen ama doymayan gibidir. Kıyamet gününde bu mal kendi sahibinin aleyhine şahit olacaktır."* buyurarak bu konuda Müslümanların nasıl davranması gerektiğini açıklar.[14] Allah Resûlü insandaki mal hırsının ulaşacağı noktayı ise *"İnsanlar için öyle bir zaman gelecek ki kişi malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine aldırmayacak!"*[15] şeklinde ifade etmiştir.

Bazı hadis rivayetlerinde İslâm'ın geleceği ile ilgili farklı değerlendirmeler de nakledilmiştir. Bunlardan bazıları olumsuz bir bakış ihtiva etmektedir. Meselâ bazı rivayetlere göre, elbise nakışının silinip gitmesi gibi İslâm da silinip gidecek, öyle ki oruç nedir, namaz nedir, hac nedir, sadaka nedir bilinmez olacak, "Biz babalarımızı 'lâ ilâhe illâllâh' kelimesini söylerken gördük, bu yüzden biz de onu söylüyoruz." diyen yaşlılar dışında İslâm'ı bilen kalmayacaktır.[16] *"İman garip olarak başlamıştır ve yine başladığı hâle dönecektir. İnsanların bozulduğu o zamanda, gariplere ne mutlu! Ebu'l-Kâsım'ın canını elinde tutan Allah'a yemin ederim ki tıpkı bir yılanın yuvasında sıkıştığı gibi İslâm da şu iki mescit (Mekke ve Medine) arasında sıkışıp kalacaktır."*[17]

Kıyamet kopmadan önce cemaat kendilerine namaz kıldıracak imam bulamayıp birbirini öne itecek,[18] dininin gereklerini yerine getirme konusunda dirençli davranıp Müslümanca yaşayan kimse, avucunda ateş tutan kimse gibi olacaktır.[19] Müslümanlar önceki dinlere tâbi olanların yollarına karış karış, arşın arşın ve adım adım tâbi olacaklar, hatta onlar bir keler/kertenkele deliğine girseler peşlerinden gireceklerdir.[20] Dine aykırılığından dolayı garipsenecek birçok bid'at ortaya çıkacak[21] ve bütün bunlar din gibi algılanacaktır.

[14] B2842 Buhârî, Cihâd, 37.
[15] B2059 Buhârî, Büyû', 7.
[16] İM4049 İbn Mâce, Fiten, 26.
[17] HM1604 İbn Hanbel, I, 185; M373 Müslim, Îmân, 232.
[18] D581 Ebû Dâvûd, Salât, 59; İM982 İbn Mâce, İkâmet, 47.
[19] T2260 Tirmizî, Fiten, 73.
[20] B3456 Buhârî, Enbiyâ, 50; HM8322 İbn Hanbel, II, 327.
[21] B7052 Buhârî, Fiten, 2.

Çeşitli rivayetlerde Müslümanları gelecekte bekleyen olumsuzluklardan bazıları da şu şekilde zikredilmiştir: Cehaletin yayılması, ilmin azalması, zinanın yayılması, şarabın içilmesi, erkeklerin sayısının azalıp da kadınların çoğalması,[22] idarecilerin iltimas geçerek vazifeleri ehil olmayanlara vermesi,[23] Müslümanların Kur'an'ı okudukları hâlde onunla amel etmemeleri,[24] yönetimde haksızlığın ve torpilli işlerin yaygınlaşması...[25] Yine Allah Resûlü, her bir devrin öncekinden daha kötü olacağına[26] işaret etmiştir. Allah Resûlü'nün bu işareti, muhataplarının ashâb olması itibariyle sahâbe dönemi ile ilgili olmalıdır. Yani seneler ilerledikçe yeryüzünde yaşanacak her dönem sahâbe dönemini aratacaktır.

Elbette Hz. Peygamber'in gelecek tasavvurunda sadece olumsuz unsurlar yer almamıştır. Allah Resûlü, Müslümanlar için dengeli bir gelecek algısı inşa etmiştir. Bu tasavvurda İslâm'ın yok olmasıyla, İslâm'ın girmediği hiçbir evin kalmaması, insanların mal hırsına kapılıp dünyalık elde etmek için her yolu mubah saymalarından, zekât verecek kimse aramalarına kadar tüm parametreler terğîb-terhîb (özendirme-sakındırma) ve tebşîr-inzâr (müjdeleme-uyarma) dengesi içerisinde sunulmuştur. Söz gelimi Allah Resûlü tarafından, "her zamanın, öncesinden daha kötü olacağı" zikredilirken,[27] tıpkı yağmur gibi Muhammed ümmetinin de öncesinin mi yoksa sonrasının mı daha hayırlı olacağının bilinemeyeceği[28] ifade edilmiştir. Böylece Sevgili Peygamberimiz gelecekle ilgili ümit kapılarını açık bırakmış, her dönemde yaşayan Müslümanların değerli, faziletli oldukları ve dinin gereklerine riayet ettikleri takdirde öncekilerden daha hayırlı olabileceğini belirtmiştir.

Resûl-i Ekrem bir gün bir mezarlığa uğradığında ölülere hitaben, *"Ey müminler topluluğu! Selâm olsun size! Biz de inşallah size katılacağız. Kardeşlerimizi görmüş olmayı isterdim."* buyurmuş, bu sözleri duyan sahâbe-i kirâm, "Ey Allah'ın Resûlü! Biz senin kardeşlerin değil miyiz?" diye sormuşlardı. O da, *"Siz benim dostlarımsınız, kardeşlerim ise henüz gelmediler. Ben onları kevser havuzunun başında bekleyeceğim."* buyurmuştur. Onlar, "Ümmetinden senden sonra gelecekleri nasıl tanıyacaksın?" diye sormuş, Allah Resûlü de *"Düşünün bakalım, bir adamın siyah atlar arasında alnı beyaz, ayakları beyaz sekili bir atı olsa onu tanımaz mı?"* demiştir. Onların, "Evet, tanır." şeklinde karşılık vermeleri üzerine de Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Onlar kıyamet günü, aldıkları abdestten dolayı yüzleri pırıl pırıl parlayarak, abdest organları ışıldayarak geleceklerdir. Ben de onları kevser havuzu başında karşılayacağım."*[29] Böylece o, kendisini göremeyen ve vefa-

[22] B5577 Buhârî, Eşribe, 1.
[23] N5385 Nesâî, Âdâbü'l-kudât, 4; T2189 Tirmizî, Fiten, 25.
[24] HM17612 İbn Hanbel, IV, 160; İM4048 İbn Mâce, Fiten, 26.
[25] B7052 Buhârî, Fiten, 2.
[26] B7068 Buhârî, Fiten, 6.
[27] B7068 Buhârî, Fiten, 6.
[28] T2869 Tirmizî, Emsâl, 81.
[29] N150 Nesâî, Tahâret, 110; M584 Müslim, Tahâret, 39.

tından sonra dünyaya gelen her Müslüman'a kendisiyle kardeş olabilme imkân ve şerefini müjdelemiştir.

Bu çerçevede Hz. Peygamber, İslâm'ın girmeyeceği evin kalmayacağını da haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: *"Gece ve gündüzün ulaştığı her yere bu din ulaşacak; Allah, ister kerpiçten, ister se deve kılından yapılsın bu dinin kendisi tarafından içine girdirilmediği hiçbir ev bırakmayacaktır. Bu (kimi için) öyle bir izzet (kimi için de) öyle bir zillet olacaktır ki! Bu şekilde Allah, İslâm'ı aziz eyleyecek, küfrü ise zelil edecektir."*[30] Başka bir sözünde de İslâm dininin mutlaka kemale ereceğini, bir kişinin yalnız başına San'a'dan Hadramevt'e kadar Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayarak selâmetle gideceğini[31] haber vermiştir. Böylece o, İslâm'ın yeryüzünde mutlaka hâkim olacağını, İslâm'ın hâkimiyeti altındaki bir dünyanın da insanlığa huzur, güven ve emniyet telkin edeceğini müjdelemiştir. Bütün bu sözleriyle Hz. Peygamber, Yüce Allah'ın dinini diğer bütün dinlere üstün kılacağı vaadini ve fermanını[32] teyit etmiştir.

Allah Resûlü'nün gelecek zaman algısına dair ortaya koyduğu en önemli olgulardan birisi de Müslümanların zenginleşmesidir. Her ne kadar bu olgu kimi zaman kötümser bir gelecek tasavvuru olarak nitelenmişse de iyimser bir tasavvur olarak algılanması daha önceliklidir. Çünkü Müslümanların zenginleşmesi, İslâm'ın tüm dünyaya yayılması açısından elzemdir. Belki de Allah Resûlü'nün İslâm'ın girmediği hiçbir mekânın kalmayacağı müjdesinin gerçekleşme zamanı Müslümanların zengin oldukları zamandır. Çünkü Hz. Peygamber öyle bir zamandan şu ifadelerle bahsetmiştir: *"Sadaka verin. Zira insanlar için öyle bir zaman gelecek ki kişi elinde sadakasıyla dolaşacak ve o sadakayı kabul edecek bir kimse bulamayacak."*[33] Hatta Hz. Peygamber, Müslümanlar aşırı derecede zenginleşip servet dolup taşmadan kıyametin kopmayacağını, Arabistan'ın çayırlıklar ve nehirler akan bir memleket hâline geleceğini[34] haber vermiştir.

Resûl-i Ekrem'den nakledilen ve gelecekte yaşanacak gelişmelere dair bilgiler ihtiva eden rivayetler arasında pek çok zayıf ve uydurma anlatımın yer aldığı dikkatten uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla hadisler ışığında bir gelecek tasavvuru oluştururken ihtiyatlı olunması gerekmektedir. Bu bağlamda söz konusu rivayetler bütüncül bir yaklaşımla ele alınıp irdelendiğinde, geleceğe dair umutsuz bir tablo öne çıkmakla beraber kötümser ve iyimser bakışın bir denge çerçevesinde işlendiği görülecektir. Allah Resûlü geleceği anlatırken, sınav konusu olabilecek konularda Müslümanları dikkatli hareket etmeye teşvik etmekte ve olumsuzluklardan sakındırmaktadır.

[30] HM17082 İbn Hanbel, IV, 104.
[31] B3612 Buhârî, Menâkıb, 25.
[32] Sâf, 61/9.
[33] B7120 Buhârî, Fiten, 25.
[34] M2339 Müslim, Zekât, 60.

KIYAMET
SONSUZLUĞUN BAŞLANGICI

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا خَطَبَ احْمَرَّتْ عَيْنَاهُ وَعَلَا صَوْتُهُ وَاشْتَدَّ غَضَبُهُ حَتَّى كَأَنَّهُ مُنْذِرُ جَيْشٍ يَقُولُ: صَبَّحَكُمْ وَمَسَّاكُمْ! وَيَقُولُ "بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ." وَيَقْرُنُ بَيْنَ إِصْبَعَيْهِ السَّبَّابَةِ وَالْوُسْطَى...

Câbir b. Abdullah anlatıyor:
"Resûlullah (sav) bir defasında hutbe verirken gözleri kızardı, sesi yükseldi ve hiddeti arttı, öyle ki sanki bir orduyu uyarıyor, 'Sabah ya da akşam ansızın baskına uğrayabilirsiniz!' diyordu. Şehâdet parmağı ile orta parmağını birleştirip *"Ben ve kıyamet şu ikisi gibi (yakın) gönderildim."* buyurdu.

(M2005 Müslim, Cum'a, 43)

أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ بِشَهْرٍ: تَسْأَلُونِي عَنِ السَّاعَةِ؟ وَإِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ..."

عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ أَسِيدٍ الْغِفَارِيِّ قَالَ: اطَّلَعَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَيْنَا وَنَحْنُ نَتَذَاكَرُ فَقَالَ: "مَا تَذْكُرُونَ؟" قَالُوا: نَذْكُرُ السَّاعَةَ. قَالَ: "إِنَّهَا لَنْ تَقُومَ حَتَّى تَرَوْنَ قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ." فَذَكَرَ الدُّخَانَ وَالدَّجَّالَ وَالدَّابَّةَ وَطُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَنُزُولَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ﷺ وَيَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ وَثَلاَثَةَ خُسُوفٍ: خَسْفٌ بِالْمَشْرِقِ وَخَسْفٌ بِالْمَغْرِبِ وَخَسْفٌ بِجَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَآخِرُ ذَلِكَ نَارٌ تَخْرُجُ مِنَ الْيَمَنِ تَطْرُدُ النَّاسَ إِلَى مَحْشَرِهِمْ.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:

"لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يُقْبَضَ الْعِلْمُ، وَتَكْثُرَ الزَّلاَزِلُ، وَيَتَقَارَبَ الزَّمَانُ، وَتَظْهَرَ الْفِتَنُ، وَيَكْثُرَ الْهَرْجُ -وَهُوَ الْقَتْلُ الْقَتْلُ- حَتَّى يَكْثُرَ فِيكُمُ الْمَالُ فَيَفِيضُ."

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ: مَتَى السَّاعَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: "مَا أَعْدَدْتَ لَهَا؟."

Ebu'z-Zübeyr'in naklettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Hz. Peygamber'i (sav) vefat etmeden bir ay önce şöyle derken işitmiştir: *"Siz bana kıyameti soruyorsunuz? Onun bilgisi sadece Allah katındadır."*

(M6481 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 218)

Huzeyfe b. Esîd el-Gıfârî anlatıyor: "Bir gün biz kendi aramızda konuşurken Peygamber (sav) geldi ve *'Ne müzakere ediyorsunuz?'* diye sordu. Ashâb, 'Kıyamet hakkında konuşuyoruz.' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *'Siz şu on alâmeti görmedikçe, kıyamet kopmayacaktır.'* buyurdu ve şunları saydı: 'Duman, Deccâl, Dâbbe, güneşin batıdan doğması, Meryem oğlu İsa'nın (as) yeryüzüne inmesi, Ye'cûc ve Me'cûc, doğuda, batıda ve Arap yarımadasında olmak üzere üç büyük çökmenin yaşanması ve son olarak Yemen'den çıkıp insanları haşrolacakları yere sürecek bir ateş.'"

(M7285 Müslim, Fiten, 39)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, karışıklıklar ortaya çıkmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz."*

(B1036 Buhârî, İstiskâ, 27)

Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, bir adam Hz. Peygamber'e (sav), "Kıyamet ne zaman kopacak yâ Resûlallah?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Onun için ne hazırladın?"* buyurdu.

(B6171 Buhârî, Edeb, 96)

Bir gün Peygamber (sav) ashâbı ile birlikte oturuyordu. O sırada yanlarına orada bulunanların tanımadığı bir adam şeklinde Cebrail (as) geldi ve Allah Resûlü'ne iman, İslâm ve ihsanın ne olduğunu sorduktan sonra, "Kıyamet ne zaman kopacak?" sorusunu yöneltti. Allah Resûlü, *"Bu konuda sorulan kişi, sorandan daha bilgili değildir. Ancak sana kıyamet alâmetlerinden haber vereyim. Cariye, efendisini doğurduğunda, kim oldukları belirsiz deve çobanları yüksek binalar inşa etmede birbirleriyle yarıştığında (kıyametin vakti yakındır). (Kıyametin kopacağı vakit ise) Allah'tan başka kimsenin bilmediği beş şeyden biridir."* buyurdu. Ardından Hz. Peygamber (sav) *"Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi sadece Allah'a aittir."*[1] âyetini okudu. Sonra soru soran adam döndü gitti. Hz. Peygamber, *"Onu geri çağırın!"* dedi. Baktılar ama kimseyi göremediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Bu Cibrîl'di, insanlara dinlerini öğretmek için geldi."* buyurdu.[2]

Hadisin anlattığı bu sahnede Cebrail (as), insanın Allah'a yönelişinin üç farklı düzlemini sormuş, âdeta imanın bütün boyutları ile ortaya çıkarılmasını amaçlamıştır. İman, İslâm ve ihsanın ne olduğunu sorduktan sonra kıyamet vaktinin insan için bilinmezliğinin konuşulması ve onun bilgisinin sadece Allah'a ait olduğunun vurgulanması, Yüce Yaratan karşısında insanın konumunun ve O'nunla ilişkisinin ancak iman temelinde olması gerektiğini salık veriyor gibidir. Kıyamet vaktinin insan için meçhul olmasıyla birlikte Peygamberimizin onun alâmetlerine dikkat çekmiş olması, Allah'a açık bir bilinç ve sınırlarını bilen bir kalple yönelmeye ve âhirete hazırlık yapmaya bir teşvik olmalı.

Kıyamet metafizik zamanın başlangıcıdır. İnsan hayatını izafî ve uhrevî zamanın ahenginden doğan sermedî bir bütünlük içinde ele alan Kur'an'da, kıyamet göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir süre veya daha kısa bir zaman aralığı olarak değerlendirilmiştir. "Sâa",[3] kıyâme,[4] kâria,[5] vâkıa[6] gibi isimlerle anılan bu hadise aniden gerçekleşecektir. Onun ne zaman vuku bulacağı da sadece Allah'ın bilgisi dâhilindedir. Kur'an'da bu hususu vurgulayan pek çok âyetten birinde, *"Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu, vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır. O göklere de, yere de ağır basmıştır. O, size ancak ansızın gelecektir. Sanki senin ondan haberin varmış gibi sana*

[1] Lokmân, 31/34
[2] BS0 Buhârî, Îmân, 37.
[3] En'âm, 6/31.
[4] Kıyâme, 75/1
[5] Kâria, 101/1
[6] Vâkıa, 56/1.

soruyorlar. De ki: Onun bilgisi sadece Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bilmiyorlar."[7] buyrulur.

İslâm'ın kıyamet ahvali ile ilgili verdiği bilgiler kadar önemli olan husus zaman olgusu ile ilgili ortaya konan düşüncedir. Kur'an her şeyden önce insanların zihinlerindeki zaman algısını değiştirmekle işe başlamıştır. İlk muhatapların zihinlerindeki çizgisel şekilde ilerleyen ve onları yok oluşa mahkûm ettiğine inanarak âdeta ona tanrılık atfettikleri zaman düşüncesi, Kur'an'da farklı bir kavram alanı oluşturularak bertaraf edilmiştir. Allah Resûlü pek çok sözünde, zamanın Allah'ın elinde olan izafî bir şey olup asıl hüküm verenin Allah'tan başkası olmadığını anlatmaktadır.[8]

Vahyin ilk muhataplarının, *"Yoksa onlar, 'O bir şairdir. Onun, zamanın felâketlerine uğramasını bekliyoruz.' mu diyorlar?"*[9] ve *"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder..."*[10] gibi âyetlerde ifadesini bulan zamanı tanrılaştırma eğilimlerine karşı, Kur'an'ın zaman olgusuyla ilgili ortaya koyduğu tanımlamalar ilgi çekicidir. Bunlar, *"bir süreye kadar faydalanma" (metâun ilâ hîn)*,[11] *"belirlenmiş bir vakit" (ecelin müsemmâ)*,[12] *"mühlet ve müddet verme" (emhilhüm ruveydâ)*[13] gibi zamanın geçiciliğine ve onun muktedir bir güç olmadığına atıf yapan ifadelerdir. Diğer taraftan Kur'an, *"Dönüşünüz ancak Rabbinizedir."*[14] mesajını ön plana çıkarmaktadır. Böylece Kur'an, bu Allah'a dönüş fikri ile câhiliye Araplarının ilâhlaştırdıkları zaman algısında kırılma meydana getirmektedir. Zamanın ilâhlaştırılmasına karşı Kur'an'ın ileri sürdüğü Allah'a dönüş düşüncesinin odak noktasında bir gün kıyametin kopacağı gerçeği bulunmaktadır. Böylece kıyamet fikri ile insanların ilâhlaştırdıkları zaman olgusu bir noktada sonlandırılmış olmakta ve her şey, *"Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâkî kalacaktır."* âyetinin[15] mefhumu içinde eritilmektedir.

"Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı."[16] *"O, size ancak ansızın gelecektir."*[17] gibi Kur'an'da yer alan birçok âyet-i kerime ile insanlarda bu bilincin oluşturulması hedeflenmiştir.

Resûl-i Ekrem de kıyametin kopma vaktini kimsenin bilemeyeceğini vurgularken en son gönderilen peygamber olması bakımından kıyametin kopma anının yaklaştığına vurgu yapmıştı. Câbir b. Abdullah'ın anlattığına göre, Resûlullah (sav) bir defasında hutbe verirken gözleri kızardı, sesi yükseldi ve hiddeti arttı, öyle ki sanki bir orduyu uyarıyor, 'Sabah ya da akşam ansızın baskına uğrayabilirsiniz!' diyordu. Şehâdet

[7] A'râf, 7/187.
[8] M5862 Müslim, Elfâz, 1.
[9] Tûr, 52/30.
[10] Câsiye 45/24.
[11] Bakara, 2/36.
[12] Hûd, 11/3.
[13] Târık, 86/17.
[14] En'âm, 6/164.
[15] Rahmân, 55/27.
[16] Kamer, 54/1.
[17] A'râf, 7/187.

parmağı ile orta parmağını birleştirip *"Ben ve kıyamet şu ikisi gibi (yakın) gönderildim."* buyurdu.[18]

Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi sadece Allah'a mahsus olduğu için, hem Hz. Peygamber hem de sahâbîler kıyametin kendi üzerlerine kopmasından korkarlardı. Nitekim Peygamberimizin güneş tutulduğunda kıyametin kopmasından endişe ederek telaşla yerinden fırlayıp mescide geçtiği ve uzun uzun namaz kıldırdığı bilinmektedir.[19] Sahâbe de Allah Resûlü'ne kıyametin ne zaman kopacağına dair pek çok soru yöneltilmişti. Hatta bedevîler gelerek, kıyametin ne zaman kopacağını sormuşlardır. İslâm geldikten sonra bir bedevînin Allah Resûlü'nün yanına varıp, "İslâm'ın bir sonu var mı?"[20] diye yönelttiği soruda bile üstü örtük biçimde zamanın son bulup bulmayacağına dair bir merak ve korku duygusu sezilebilir.

Peygamberimiz kıyametle ilgili sorulan sorulara verdiği cevaplarda çoğunlukla, onun vaktini sadece Allah'ın bilebileceğini belirtiyordu. Onlardan birinde, *"Siz bana kıyameti soruyorsunuz? Onun bilgisi sadece Allah katındadır."*[21] buyurmuştu. Bazen de her insan için gerçek kıyametin kendi ölümü olacağı şeklinde yorumlanabilecek cevaplar verdiği de olmuştu. Söz gelimi çöl Araplarından bazı kişiler Allah Resûlü'nün yanına gelerek, "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sorduklarında Allah Resûlü, onların en küçük olanlarına işaret ederek, *"Şu delikanlının ömrü olursa o henüz kocamadan hepinizin kıyameti başınıza gelmiş olacaktır."* diyerek kıyametle herkesin kendi ölümü arasında bir bağ kurmuştu.[22]

Kıyamet alâmetleri hakkında çeşitli kaynaklarda bir kısmı sahih, bir kısmı ise tartışılır nitelikte birçok rivayet nakledilmiştir. Bu rivayetlerde ahlâkî bozuluşa, dinî içtimaî hadiselere ve tabiat olaylarına ilişkin oldukça ayrıntılı bilgilere yer verilir. Toplumdaki dinî, içtimaî ve siyasî gelişmeleri yansıtan bu rivayetlerde belirtilen alâmetlerin sayısı yetmişi aşkındır. Kıyametin kopma zamanını bildiren herhangi bir âyet veya sahih hadis bulunmamakla birlikte Âhir Zaman Peygamberi'nin gelişiyle kâinatın son zaman dilimine girdiğini göz önünde bulundurarak kıyametin kopuşunun ashâbdan itibaren başlayabileceği düşünülmüş ve hicrî üçüncü yüzyıldan başlayarak hadislerde zikredilen kıyamet alâmetlerine inanılması itikadî bir ilke hâline getirilmiştir.

Dinî hayatın zayıflamasına dair ahlâkî zayıflıkların bir kısmı sahih hadislerle sabit olduğundan bu konuda âlimler arasında önemli sayılabilecek bir görüş ayrılığı yoktur. Resûl-i Ekrem'in Müslümanları uyardığı

[18] M2005 Müslim, Cum'a, 43.
[19] M2117 Müslim, Küsûf, 24.
[20] MA20747 Abdürrezzâk, Musannef, XI, 362.
[21] M6481 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 218.
[22] B6511 Buhârî, Rikâk, 42.

ve kıyamet alâmeti olarak zikrettiği ahlâkî bozuluş ve dinî hayatın yozlaşması esasen ferdin ve toplumun helâk olması anlamında bir kıyamet alâmeti olup kâinattaki kozmolojik düzenin yıkılması anlamına gelmez. Aksi takdirde sözü edilen yıkılışın bugüne kadar gerçekleşmesi gerekirdi. Çünkü ahlâkî bozuluş sayılabilecek tutum ve davranışların asr-ı saadetten itibaren sıkça vuku bulduğu şüphesizdir. Hadislerde dinî yozlaşmayı ve ahlâkî bozuluşu haber veren olayların kâinatın kozmik düzeninin yıkılışına işaret eden belirtiler olmaktan çok ferdî ve toplumu yok oluşa götüren birer alâmet olduğunu kabul etmek daha isabetli bir hüküm olmalıdır...[23]

Allah Resûlü, kıyametin ne zaman, hangi tarihte kopacağı hakkında bilgisi olmadığını söylemiş fakat onun birtakım alâmetlerinden bahsetmiştir. Onun konu hakkında söyledikleri hadis literatüründe daha çok "kıyâme, sıfatü'l-kıyâme, fiten, melâhim, rikâk" başlıkları altında aktarılmaktadır. Zaman zaman çeşitli gruplar arasında erken dönem siyasî mücadelelerin bir tezahürü ve İsrâiliyat tartışmalarının bir uzantısı hâline getirilmek istenen bu alan, bir taraftan oldukça karmaşıktır, diğer taraftan hadis literatürünün diğer hiçbir alanında görülmediği kadar sembollerle örülüdür.

Resûlullah (sav), *"Siz şu on alâmeti görmedikçe, kıyamet kopmayacaktır."* buyurduktan sonra şunları saymıştır: Duman, Deccâl, Dâbbe, güneşin batıdan doğması, Meryem oğlu İsa'nın (as) yeryüzüne inmesi, Ye'cûc ve Me'cûc, doğuda, batıda ve Arap Yarımadası'nda olmak üzere üç büyük çökmenin yaşanması ve son olarak Yemen'den çıkıp insanları haşrolacakları yere sürecek bir ateş.[24]

Bu hadiste sayılan maddelerden her biri hakkında kaynaklarımızda birçok rivayet bulunmaktadır. Sahih ve sabit olan hadislerin nasıl anlaşılacağı ve ne şekilde yorumlanacağı da ayrı bir tartışma konusudur. Söz gelimi Deccâl, Dâbbe, Ye'cûc ve Me'cûc ve duman gibi alâmetlerin anlamı, mahiyeti, mecazî mi yoksa hakiki mi oldukları konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu konuda geniş mâlûmatı, ilgili alan araştırmalarına bırakmanın daha yararlı olacağında kuşku yoktur. Burada şu kadarını söyleyelim ki bu tür alâmetler, yeryüzünde inkârcılığı yaymaya çalışan, mukaddes değerleri yok sayan ve şer faaliyetlerini destekleyen birtakım cereyanlar olarak okunmakta ve Müslümanlar onlara karşı uyarılmaktadır. Bu cereyanların her asırda temsilcileri olduğu gibi bundan sonra da olacaktır. Buna göre Deccâl, Dâbbe, Ye'cûc ve Me'cûc olağanüstü birer varlık

[23] "Kıyamet Alâmetleri", *DİA*, XXV, 522-524.
[24] M7285 Müslim, Fiten, 39

ya da belli şahsiyetler olmaktan çok her dönemde şerri temsil eden tipler olarak anlaşılmalıdır.

Kıyamet alâmetlerinden bahseden başka bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur: *"İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, karışıklıklar ortaya çıkmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz."*[25]

Hadiste geçen kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkacak bu olumsuzluklara dikkat edildiğinde, Peygamberimizin, bozulmanın pek çok boyutuna işaret ettiği görülecektir. İlmin ortadan kalkması kuşkusuz insana ait olan, onun eliyle ortaya çıkan hususlarda dengenin kaybolmasına neden olacaktır. Zira ilim, fertlerin iç dünyasından başlayarak bütün topluma, inşa eden temel ilişkilere bir düzen verir. Değerler, davranışlar, fikirler, idealler ilim ile şekillenir, gelişir ve değişir. Bu bakımdan ilmin yok olması toplumsal düzenin de yıkılması anlamına gelir. Bunun neticesinde insanları birbirlerinin canlarına, mallarına ve kişilik değerlerine el uzatmaya götürecek toplumsal karışıklıklar ortaya çıkar.

Allah Resûlü bu hadisinde "kıyamet alâmetleri" vurgusu ile ashâbını ve ümmetini, bahsettiği konularda daha dikkatli olmaya teşvik etmekte, olumsuz davranışlardan da sakındırmaktadır. Buna göre, mal, ilim ve zaman gibi büyük nimetlerin kadri iyi bilinmeli, bunlar en iyi şekilde değerlendirilmelidir. Zira cinayetlerin artmasının, kıyametin kopmasını hazırlayan alâmetlerden olmasa bile, birçok fert ve toplumun kendi kıyameti olduğunda kuşku yoktur.

Benzer bir hadiste ise Allah Resûlü, *"Kıyamet alâmetlerinden bazıları şunlardır: İlmin kaldırılması, cehaletin artması, zinanın çoğalması, şarap içmenin yaygınlaşması, erkeklerin azalıp kadınların çoğalması. O derecede ki elli kadına bir erkek düşecektir."*[26] buyurmaktadır.

Aktardığımız bu rivayetlerde sayılan alâmetlerin tabiatta, ahlâkî ve toplumsal yapıda ortaya çıkacak birtakım bozulmalara işaret ettiği görülmektedir. Güneşin batıdan doğması, depremlerin çoğalması, bazı bölgelerde toprak çökmelerinin olması kıyamet öncesinde tabiattaki düzenin alt üst oluşuna, fizik dünyanın yok oluşuna işaret etmektedir. Kur'an'da anlatılan kıyamet sahnelerinin pek çoğunda da durum aynıdır: *"Yürekleri hoplatan büyük felâket! Nedir o yürekleri hoplatan büyük felâket? Yürekleri hoplatan büyük felâketin ne olduğunu sen ne bileceksin? O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır. Dağlar da atılmış renkli yünler gibi*

25 B1036 Buhârî, İstiskâ, 27.
26 B5231 Buhârî, Nikâh, 111.

olacaktır."[27] *"Güneş, dürüldüğü zaman, yıldızlar, bulanıp söndüğü zaman, dağlar, yürütüldüğü zaman, gebe develer salıverildiği zaman. Yaban hayatı yaşayan (irili ufaklı) tüm canlılar toplandığı zaman, denizler kaynatıldığı zaman..."*[28]

Rivayetlerde ilmin kaybolması, cehaletin artması, cinayetlerin, zinanın, şarap içmenin, zenginliğin artmasına bağlı olarak sorumsuz harcamaların, israfın yaygınlaşması gibi fert ve toplum açısından kötü gidişatı ifade eden olayların sayılması, kıyamete yakın farklı ahlâkî yozlaşmalara, ailenin ve toplumsal düzenin yıkılmasına dikkat çekme amacı taşımaktadır. Kısacası Allah Resûlü, kıyametin kopuşu ile ilgili Kur'an'ın haber verdiği mesajların dışında bir gaye de edinmemiş, sadece Kur'an'da da ifadesini bulan kıyamete yakın, tabiatta meydana geleceği söylenen bozulmayla, toplumda baş gösteren ahlâkî yozlaşma ve anarşi arasında nisbî bir bağ kurmakla yetinmiştir.

Kur'an'da da kıyamete dikkat çeken âyetlerle insanların âhiretteki durumları arasında bir ilişki kurulduğu görülmektedir. *"Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğramıştır. Nihayet onlara ansızın o saat (kıyamet) gelip çatınca, bütün günahlarını sırtlarına yüklenerek, 'Hayatta yaptığımız kusurlardan ötürü vay hâlimize!' diyecekler. Dikkat edin, yüklendikleri günah yükü ne kötüdür!"*[29] *"İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse işte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir (uçurumdur)."*[30]

Bize düşen, herkesin gerçek kıyametinin kendi ölümü olduğunu ifade eden nebevî uyarıyı hatırdan çıkarmamaktır. Nitekim Enes b. Mâlik'in anlattığına göre, Akra' b. Hâbis[31] Hz. Peygamber'e (sav), "Kıyamet ne zaman kopacak yâ Resûlallah?" diye sorduğunda, *"Onun için ne hazırladın?"* cevabını almıştır.[32]

Peygamberimizin bu sözü bize kıyametin ne zaman kopacağıyla ilgilenmek yerine, ondan sonrası için ne kadar hazır olduğumuzu sorgulamamızı öğütlemektedir. Sonsuz bir hayatın, fizik ötesi âlemin başlangıcı olarak kıyamet bize, ebedî olan âhiret hayatının karşısında, geçici olan dünya hayatının önemsizliğini gösteriyor. Asıl olan her şeyin yıkılıp alt üst olduğu o günde iman dolu kalplerin dimdik ayakta, kıyamda durabilmesidir.

[27] Kâria, 101/1-5.
[28] Tekvîr, 81/1-6.
[29] En'âm, 6/31.
[30] Kâria, 101/6-9.
[31] ŞZ1/189 *Şerhu'z-Zerkânî ale'l-Muvatta'*, I, 189.
[32] B6171 Buhârî, Edeb, 96.

ÂHİRET
BEKÂ YURDUMUZ

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ:
"يُبْعَثُ كُلُّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ."

Câbir'in işittiğine göre,
Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:
"Herkes öldüğü hâl üzere diriltilecektir."
(M7232 Müslim, Cennet, 83)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلاَثَةَ أَصْنَافٍ: صِنْفًا مُشَاةً وَصِنْفًا رُكْبَانًا وَصِنْفًا عَلَى وُجُوهِهِمْ."

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"لاَ تَزُولُ قَدَمَا ابْنِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ خَمْسٍ عَنْ عُمْرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ وَعَنْ شَبَابِهِ فِيمَا أَبْلاَهُ وَمَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَ أَنْفَقَهُ وَمَاذَا عَمِلَ فِيمَا عَلِمَ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"الْكَوْثَرُ نَهْرٌ فِي الْجَنَّةِ حَافَّتَاهُ مِنْ ذَهَبٍ وَمَجْرَاهُ عَلَى الدُّرِّ وَالْيَاقُوتِ تُرْبَتُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ وَمَاؤُهُ أَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ وَأَبْيَضُ مِنَ الثَّلْجِ."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ...قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! وَمَا الْجِسْرُ؟ قَالَ: "دَحْضٌ مَزِلَّةٌ فِيهِ خَطَاطِيفُ وَكَلاَلِيبُ وَحَسَكٌ تَكُونُ بِنَجْدٍ فِيهَا شُوَيْكَةٌ يُقَالُ لَهَا السَّعْدَانُ فَيَمُرُّ الْمُؤْمِنُونَ كَطَرْفِ الْعَيْنِ وَكَالْبَرْقِ وَكَالرِّيحِ وَكَالطَّيْرِ وَكَأَجَاوِيدِ الْخَيْلِ وَالرِّكَابِ فَنَاجٍ مُسَلَّمٌ وَمَخْدُوشٌ مُرْسَلٌ وَمَكْدُوسٌ فِي نَارِ جَهَنَّمَ..."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar kıyamet günü üç grup hâlinde; kimi yaya olarak, kimi binitli olarak, kimi de yüzüstü sürünerek mahşer yerinde toplanır."*

(T3142 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17)

İbn Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet gününde insanoğlu şu beş şeyden hesaba çekilmedikçe Rabbinin huzurundan bir yere kımıldayamaz: Ömrünü nerede ve nasıl geçirdiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından, bildiği ile amel edip etmediğinden."*

(T2416 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 1)

Abdullah b. Ömer'in naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kevser, iki kıyısı altından, yatağı inci ve yakuttan olan cennette bir nehirdir. Toprağı miskten hoş, suyu baldan tatlı ve kardan beyazdır."*

(T3361 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 108)

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, "Sırat köprüsü nedir yâ Resûlallah?" diye soruldu. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Kaypak ve kaygan bir şeydir. Onda kancalar, çengeller ve Necid'de bulunan sa'dân denilen dikene benzer dikenler vardır. Müminler (sırattan) kimi göz kırpacak kadar az bir zamanda, kimi şimşek gibi, kimi rüzgâr, kimi kuş gibi, kimi de iyi cins yürük at ve deve gibi hızla geçecekler. Bazısı bakarsın sapasağlam kurtulmuş, diğeri tırmalanmış da salınıvermiş, kimi de cehennem ateşine yığılmış kalmış..."*

(M454 Müslim, İmân, 302)

Veda Haccı günleriydi. Allah Resûlü'yle birlikte bütün hacılar Arafat'a çıkmıştı. Bir ara Allah Resûlü'nün yanında devesinin üzerinde oturan bir sahâbî, devenin ani bir hareketi ile yere düştü, boynu kırıldı ve öldü. Allah Resûlü, *"Onu su ve sidr ile yıkayın, iki ihram bezi ile kefenleyin. Ona koku sürmeyin ve başını örtmeyin. Çünkü kıyamet günü o, lebbeyk diyerek diriltilecektir."* buyurdu.[1]

Allah Resûlü'nün bahsettiği "ba's" yani diriliş, "Kıyamet koptuktan sonra sûra ikinci defa üfürülmesi ile bütün varlıkların hesap vermek üzere tekrar diriltilmeleri, yeniden canlandırılmaları" demektir. Öldükten sonra dirilme inancı Mısır, İran ve Hint dinlerinde olduğu gibi Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da vardır.[2] Câhiliye dönemi Araplarının büyük çoğunluğu yeniden dirilişi inkâr etmekteyse de bir kısmı kabul etmekteydi.[3]

Kur'an'da *"yevmü'l-ba's"*[4] ve *"yevmü'l-hurûc"*[5] diye isimlendirilen diriliş günü; kabirlerin açılacağı,[6] yeryüzünün içindeki ağırlıkları dışarıya atacağı,[7] Allah'ın insanları tekrar dirilterek yerden ot bitirir gibi topraktan çıkaracağı,[8] ölmüş insanların ayağa kalkacağı, canlanacağı gün[9] şeklinde tasvir edilir.

Kur'an, öldükten sonra dirilmeyi şaşkınlıkla ve hayretler içerisinde karşılayan ve bu hadisenin nasıl meydana geleceğini merak eden Hz. İbrâhim'e Yüce Allah'ın hitabını ayrıntılı olarak şu şekilde zikreder: *"Hani İbrâhim, 'Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster!' demişti. (Allah ona), 'İnanmıyor musun?' deyince, 'Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için.' demişti. 'Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.'"*[10]

Kur'ân-ı Kerîm, yeniden dirilişin mutlaka gerçekleşeceğini inkârcılara şu yöntemlerle anlatmaktadır:

Öncelikle, yoktan yaratmak ikinci kez yaratmaktan daha zordur. Kur'an'da Allah'ın ilk önce yoktan yarattığı, bu yaratmayı ölümden sonra diriltmek suretiyle tekrarladığı, Allah için ikinci kez yaratmanın daha kolay olacağı bildirilmekte;[11] *"İnsan, 'Öldüğümde gerçekten diri olarak (topraktan) çıkarılacak mıyım?' der. Daha önce hiçbir şey değil iken kendisini ya-*

1 B1265 Buhârî, Cenâiz, 19; N2861 Nesâî, Menâsiku'l-hac, 101
2 *Kitâb-ı Mukaddes*, İşaya, 27/19, Daniel, 12/2, 3, 13; Korintoslular'a I. Mektup, 15/32
3 Meryem, 19/77; B4732 Buhârî, Tefsîr, (Meryem) 3; Yâsîn, 36/77-79
4 Rûm, 30/56
5 Kâf, 50/42
6 İnfitâr, 82/4
7 Zilzâl, 99/2
8 Nûh, 71/17-18
9 Zümer, 39/68
10 Bakara, 2/260.
11 Ankebût, 29/19-20

rattığımızı düşünmez mi?"[12] buyrularak bu gerçek ifade edilmektedir. Yine Kur'an, öldükten sonra çürümüş bedenlerinin nasıl diriltileceğini anlayamayıp soranlara yaratmayı ilk defa yapan Yüce Allah'ın yeniden hayata döndürmeye de kadir olduğunu şu şekilde haber vermektedir. *"Dediler ki: Biz bir yığın kemik, bir yığın toz olduğumuz zaman mı yeniden diriltilecekmişiz? De ki: (Şüphe mi var?) İster taş olun ister demir! Yahut aklınızca, diriltilmesi daha da imkânsız olan başka bir varlık olun, (yine de diriltileceksiniz.) Diyecekler ki: Peki bizi hayata tekrar kim döndürecek? De ki: Sizi ilk defa yaratan (hayata tekrar döndürecek)."*[13]

Diğer yandan, bir şeyin benzerini yaratan kendisini de yaratır. Kur'an'da Allah'ın yaş, yeşil ağaçtan ateşi çıkardığı, gökleri, yeri ve tüm kâinatı yoktan yarattığı, bütün bunları yaratan ve yaşatan olarak bu yarattıklarının benzerlerini tekrar yaratabileceği şu şekilde ifade edilmektedir: *"O, sizin için yeşil ağaçtan ateş yaratandır. Şimdi siz ondan yakıp duruyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın, onların benzerini yaratmaya gücü yetmez mi? Evet yeter. O, hakkıyla yaratandır, hakkıyla bilendir."*[14]

Kur'an'da bu şekilde anlatılan diriliş gerçeği hadis rivayetlerinde daha ayrıntılı bir biçimde yer alır. Öncelikle Kur'an'da iman edilmesi gereken bir gerçek olarak sunulan dirilişi inkâr etmek Allah'ı yalanlamak olarak ifade edilir.[15] Sevgili Peygamberimiz bir gün dirilişi anlatırken, *"Kıyamet günü insanlar çıplak, yalınayak ve sünnetsiz olarak diriltilecekler."* deyince Hz. Âişe dayanamayıp, "Peki yâ Resûlallah, insanların avret yerleri ne olacak? İnsanlar birbirlerine bakmazlar mı?" diye sorunca Allah Resûlü, *"O gün onlardan her birinin kendine yetip artacak bir derdi vardır."* buyurur.[16]

Hadislere göre o gün diriltilecek ilk kişi Hz. Peygamber,[17] giydirilecek ilk insan da Hz. İbrâhim'dir.[18] Ayrıca Allah Resûlü herkesin öldüğü hâl üzere diriltileceğini bildirmiş,[19] meselâ, *"Şehitleri kanlarıyla ve kanlı elbiseleriyle sarıp defnedin. Çünkü Allah yolunda yaralanan her kimse kıyamet günü yarası kanayarak Allah'ın huzuruna gelir. Yaranın rengi kan rengi, kokusu ise misk kokusu gibidir."* buyurmuştur.[20] Veda Haccı'nda Arafat'ta devesinden düşerek ölen sahâbînin telbiye getirerek (lebbeyk diyerek) diriltileceğini haber vermiştir.[21] Hatta Peygamber Efendimiz, Allah tarafından azaba uğramaları neticesinde toptan helâk edilen bir toplumun her bir ferdinin kendi ameline göre diriltileceğini[22] ifade etmiştir.

Yeniden diriliş, çürümüş olan insan bedeninin parçalarının bir araya getirilmesi ve bu bedene ruhun iade edilmesi suretiyle ruhen ve bedenen

[12] Meryem, 19/66-67; Rûm, 30/11; Yâsîn, 36/77-79.
[13] İsrâ, 17/49-51. Bkz. Hac, 22/5-7; Mü'min, 40/57; Zuhruf, 43/9-11; Ahkâf, 46/33.
[14] Yâsîn, 36/80-81.
[15] N2080 Nesâî, Cenâiz, 117.
[16] N2085 Nesâî, Cenâiz, 118.
[17] B7428 Buhârî, Tevhîd, 22.
[18] N2084 Nesâî, Cenâiz, 118.
[19] M7232 Müslim, Cennet, 83
[20] N3150 Nesâî, Cihâd, 27.
[21] B1265 Buhârî, Cenâiz, 19; İM3084 İbn Mâce, Menâsik, 89.
[22] B7108 Buhârî, Fiten, 19.

gerçekleşecektir. Nitekim, *"Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?"* diyenlere cevap olarak, *"De ki, onları ilk defa yaratan diriltecektir."* buyrulması[23] dirilişin hem ruh hem de beden ile birlikte gerçekleşeceğini göstermektedir.

Âhiret hayatında dirilişten sonraki merhale "haşir" ve "mahşer"dir. Kıyamet gününde yeniden diriltilen bütün insanların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanmasına "haşir", toplanılacak yere de "mahşer", "mevkıf" veya "arasat" denir.

Kur'ân-ı Kerîm'de haşir ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Kur'an, insanların ve cinlerin hesaba çekilmek için haşredileceklerini haber vermektedir.[24] Ayrıca bütün insanların bir araya toplanacakları bir günden ve o günün aldananların ortaya çıkacağı bir gün olacağından,[25] Allah'ın bütün insanları bir gün kadar kısa hissettikleri bir zaman içerisinde bir araya getireceğinden,[26] huzurunda toplayacağından[27] bahsetmektedir. O gün yer yarılacak, insanlar süratle kabirlerinden çıkarak çekirgeler gibi kendilerini çağırana doğru koşacak,[28] herkesin yanında, biri yaptıklarına şahitlik etmek, diğeri de onu mahşere götürmekle görevli iki melek bulunacak,[29] kimsenin bir başkasına faydası veya zararı dokunamayacaktır.[30] O gün, günahkârların gözlerinin korkudan gömgök olacağı,[31] âmâ, dilsiz, sağır olacakları, yüzüstü sürünecekleri,[32] suya koşan develer gibi susayacakları,[33] zincire vurulup katrandan gömlek giydirilecekleri[34] ve bu hâlde haşredilecekleri âyetlerde bildirilmektedir.

Hadislerde de haşrin şekli, inanç ve amelleri değişik olan insanların haşir esnasındaki durumları hakkında çeşitli bilgiler verilmektedir. Allah Resûlü haşir esnasında insanların yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olacaklarını,[35] insanların kendi dertlerini ve sıkıntılarını düşünmekten birbirlerine bakamayacaklarını,[36] kiminin binitli, kiminin yaya, kiminin de yüzüstü sürünerek mahşer yerinde toplanacaklarını haber vermiş,[37] sahâbe-i kirâmın, "Ey Allah'ın Resûlü! Yüzüstü nasıl yürüyecekler?" diye sormaları üzerine de, *"Onları ayakları üzerinde yürütmeye kadir olan (gücü yeten) Allah, yüzleri üstünde de yürütmeye kadirdir."*[38] buyurmuştur.

Allah Resûlü ilk olarak haşredilecek kişinin kendisi olacağını[39] ifade etmiş, insanların dünya hayatında yapıp ettiklerine göre farklı şekillerde haşr edileceklerini bildirmiştir. O gün haşrolunan insanlardan bir kısmı Allah'ın arşının gölgesinde barınacak,[40] diğer bir kısmı ise ağız ve kulak hizasına kadar ter içerisinde kalacaktır.[41] Başka bir hadiste de insanların üç grup hâlinde; birinci grubun binek üzerinde karnı tok ve giyinmiş;

[23] Yâsîn, 36/78-79.
[24] Âl-i İmrân, 3/158; En'âm, 6/51, 72, 128; Sebe', 34/40; Ahkâf, 46/6.
[25] Teğâbün, 64/9.
[26] Yûnus, 10/45.
[27] Bakara, 2/203.
[28] Kâf, 50/44; Kamer, 54/7-8.
[29] Kâf, 50/21.
[30] Sebe', 34/42.
[31] Tâ-Hâ, 20/102
[32] İsrâ, 17/97; Tâ-Hâ, 20/124; Furkân, 25/34.
[33] Meryem, 19/86
[34] İbrâhîm, 14/49-50.
[35] B4740 Buhârî, Tefsîr, (Enbiyâ) 1.
[36] N2085 Nesâî, Cenâiz, 118.
[37] T3142 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.
[38] B6523 Buhârî, Rıkâk, 45.
[39] T3148 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.
[40] T2391 Tirmizî, Zuhd, 53.
[41] B6531, B6532 Buhârî, Rıkâk, 47; T2421 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2.

ikinci grubun melekler tarafından yüzükoyun süründürülerek cehenneme atılmış; üçüncü grubun ise Allah'ın arkalarından gönderdiği bir afetten kaçarak[42] haşredilecekleri haber verilmiştir. Böylesine dehşetli sahnelerin yaşanacağı o günde Allah Resûlü kendisinin fakirlerle beraber haşredilmek istediğini[43] ifade etmiştir.

İnsanların haşredileceği mahşer meydanı ise kepeksiz undan yapılmış ekmek gibi bembeyaz, hiç kimsenin saklanabileceği tümsek veya çukurun bulunmadığı dümdüz bir arazi ve bir kimseye yol gösterecek herhangi bir işaretin (dağ, taş veya ağacın) olmadığı bir yer olarak tasvir edilmiştir.[44] O günün tek hâkimi olan Yüce Allah, bu meydanda bütün insanları toplayacak, *"Melik ancak benim! Deyyân (amellere karşılık veren) ancak benim!"*[45] diyerek onlara seslenecektir.

O gün dünyada insanın yapıp ettiklerini izleyip kaydeden meleklerin[46] ortaya koyacağı amel defterleri herkese verilip okutulacaktır.[47] Yaptıklarının eksiksiz olarak kaydedildiğini görerek hayretler içerisinde kalan insanın hâli Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmaktadır: *"(O gün) Kitap (herkesin amel defteri) ortaya konmuştur. Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. 'Vay hâlimize!' derler, 'Bu nasıl bir kitap! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!' Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye zulmetmez."*[48] İnsanlardan bir kısmının kitabı sağ tarafından verilecek, bir kısmınınki de sol tarafından[49] veya arkasından verilecektir. Kitabını sağ tarafından alanların hesapları kolay, sol tarafından veya arkalarından alanlarınki ise çok zor olacaktır.[50]

Amel defterlerinin dağıtılmasından sonra adalet terazileri kurulacak ve hesap görülecektir. O gün tek hesap sorucu Allah'tır.[51] Yüce Allah hesabı eksiksiz ve son derece hızlı bir şekilde görecek,[52] amellerin tartılması için teraziler kuracaktır. Bu husus Kur'an'da şu şekilde zikredilir: *"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak biz herkese yeteriz."*[53] Yüce Allah hesap anında asla haksızlık yapmayacak, zerre kadar iyilik yapan da zerre kadar kötülük yapan da yaptığının karşılığını görecektir.[54] O gün sevap tartıları ağır basanlar kurtuluşa erecek, tartıları hafif gelenlerse kendilerine yazık etmiş olacaklardır.[55]

Resûl-i Ekrem, hesap öncesi bekleyişin sıkıntılı bir süreç olduğundan[56] ve hesaba ilk önce Muhammed ümmetinin çekileceğinden bahsetmek-

[42] N2088 Nesâî, Cenâiz, 118
[43] T2352 Tirmizî, Zühd, 37
[44] B6521 Buhârî, Rikâk, 44
[45] Buhârî, Tevhîd, 32 –bâb başlığı–.
[46] Kâf, 50/17-18
[47] İsrâ, 17/13-14
[48] Kehf, 18/49.
[49] T2425 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 4
[50] Hâkka, 69/19-20, 25-26; İnşikâk, 84/6-13
[51] Şuarâ, 26/113.
[52] Bakara, 2/202
[53] Enbiyâ, 21/47
[54] Zilzâl, 99/7-8
[55] Mü'minûn, 23/102-103
[56] M480 Müslim, Îmân, 327.

tedir.[57] O (sav), *"Kıyamet gününde insan şu beş şeyden hesaba çekilmedikçe Rabbinin huzurundan bir yere kımıldayamaz: Ömrünü nerede ve nasıl geçirdiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından, bildiği ile amel edip etmediğinden."*[58] Bazı rivayetlerde Muhammed ümmetinden yetmiş bin kişinin hesaba tâbi tutulmadan cennete gireceği haber verilmiştir.[59] Sorgusuz cennete gireceklerden bahsedilen rivayetlerde farklı rakamların zikredilmesi, bu sayının çokluktan kinaye olduğunu, gerçek sayıyı ifade etmediğini göstermektedir.

Kıyamet günü Müslümanların ilk hesaba çekileceği şey, farz namazlardır. Eğer farz namazlarında eksiklik varsa Yüce Allah meleklerine, *"Kulumun nafile namazı var mı bakınız."* buyuracaktır. Nafilelerle eksik farzların tamamlanmasını ve hesabın da ona göre yapılmasını emredecektir.[60] O gün Yüce Allah, vermiş olduğu tüm nimetlerin ve bu nimetler için şükredilip edilmediğinin hesabını soracak,[61] Hz. Peygamber'in işaret buyurduğu üzere temel iki besin kaynağı olan su ve hurmanın hesabı dahi sorulacaktır.[62]

İnsana kendi yaptığı kötülüklerin hesabının sorulması bir yana, başkalarının yaptığı kötülüklere neden engel olmadığı da sorulacaklar arasındadır.[63] Boynuzsuz koyunun boynuzlu koyundan hakkını alacağı bu günde[64] insanlar arasında görülecek davaların ilki cinayet davaları olacaktır.[65] Şüphesiz dünya, iş görme, âhiret de karşılık bulma yurdudur. Karşılık, yapılan işin türüne göre nimet veya azap şeklinde olacak, bu da hesapla tespit edilecektir. Bu tespit esnasında hesabı zorlu geçen kimse, hüsrana ve azaba uğrayıp helâk olacaktır.[66] Hesabı kolay geçen ise kurtuluşa erecektir.[67]

Sevgili Peygamberimizin bildirdiğine göre o gün Yüce Allah sorgulamayı doğrudan kendisi yapar, insana aracısız hitap eder. O zaman insan sağına bakar dünyada yaptıklarından başka bir şey göremez, soluna bakar dünyada yaptıklarından başka bir şey göremez, önüne bakar yüzünün karşısında ateşten başka bir şey göremez. Onun için herkes, Peygamber Efendimizin ifadesiyle, yarım hurma miktarı sadaka vermekle dahi olsa ateşten korunmanın yolunu aramalıdır.[68]

Âhiret hayatındaki önemli duraklardan biri de "sırat"tır. Sırat, cehennemin üzerine kurulup herkesin üzerinden geçmek zorunda olduğu köprüdür. Kur'ân-ı Kerîm'de sırat kelimesi birçok yerde geçmesine rağmen akaid terimi olarak kullanıldığını gösteren herhangi bir işaret yoktur. Övgüye

[57] IM4290 İbn Mâce, Zühd, 34.
[58] T2416 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 1
[59] IM4286 İbn Mâce Zühd, 34
[60] IM1425 İbn Mâce, İkâmetu's-Salavât, 202
[61] HM10383 İbn Hanbel, II, 492.
[62] HM1405 İbn Hanbel, I, 164.
[63] IM4017 İbn Mâce, Fiten, 21; HM11265 İbn Hanbel, III, 29.
[64] T2420 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2.
[65] M4381 Müslim, Kasâme, 28
[66] B6536 Buhârî, Rikâk, 49
[67] İnşikak, 84/7-9
[68] B7512 Buhârî, Tevhîd, 36.

lâyık, dosdoğru ve düzgün gibi sıfatlarla nitelenen sırat kelimesi, Kur'an'da Allah'ın peygamberlerle gönderdiği doğru yol için kullanılmaktadır.[69]

Hadis rivayetlerinde sırat, sa'dân denilen bir bitkinin dikenini andıran alevleri, kanca ve çengelleri olan, cehennemin iki yakası üzerine kurulan, insanların üstünden geçmeye çalıştıkları, kiminin sapasağlam geçip kurtulduğu, kiminin o diken gibi alevlerden yara alarak kurtulduğu, kiminin de o diken gibi alevlere takılarak tepetaklak cehenneme yuvarlandığı kaygan bir köprü olarak tasvir edilir.[70] Sırat üzerinde müminin parolası; *"Rabbim selâmet ver, selâmet ver!"* olacaktır.[71] Ancak dünyada "sırât-ı müstakîm"den (doğru yoldan) ayrılan, yükünü günahlarla ağırlaştırıp isyan edenlerle, mümin olarak yaşayıp iyilikleri günahlarından fazla olanlar bu köprüden farklı şekillerde geçeceklerdir. Nitekim Hz. Peygamber, *"Müminler sırattan kimi göz kırpacak kadar az bir zamanda, kimi şimşek gibi, kimi rüzgâr gibi, kimi kuş gibi, kimi de iyi cins at ve deve gibi hızla geçer. Bazısı (bakarsın) sapasağlam kurtulmuş, diğeri yara almış da salıverilmiş, kimi de cehennem ateşine yığılmış kalmış olarak geçer."*[72] buyurarak bu gerçeğe işaret etmiştir.

Âhiret hayatındaki duraklardan biri de "havz-ı kevser"dir. Havz, âhirette Allah Resûlü'ne tahsis edileceği bildirilen çok büyük bir havuzu; kevser de, Allah Resûlü'ne tahsis edilen bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağını veya nehri ifade etmekte, Arapçada ayrı ayrı kullanılan bu iki kelime Türkçede havz-ı kevser şeklinde bir tek terime dönüşmüş bulunmaktadır. Kur'an'da bir âyette geçen ve içinde geçtiği sûreye de adını veren "kevser", Peygamberimize verildiği ifade edilen en önemli nimetlerdendir.[73] Tefsirlerde konu özelindeki hadislere dayanılarak kevser kelimesine, "Hz. Peygamber'e cennette bahşedilen nehir" anlamı verilmekle beraber kelime daha çok Allah Resûlü'ne lütfedilen nübüvvet, hikmet, ilim, Kur'an, İslâm, dünyadaki ve âhiretteki ona mahsus tüm nimetler ve iyilikler şeklinde yorumlanmıştır.[74]

Resûl-i Ekrem, *"Kevser, iki kıyısı altından, yatağı inci ve yakuttan olan cennette bir nehirdir. Toprağı miskten hoş, suyu baldan tatlı ve kardan beyazdır."* buyurmuştur.[75] Bu nehrin iki kıyısında inciden oyulmuş kubbeler mevcuttur.[76] Kadehleri, gökteki yıldızların sayısı kadardır. Her kim ondan bir yudum içerse bir daha ebediyen susamayacaktır.[77] O, Allah Resûlü'nün Müslüman kardeşlerini cennette karşılayacağı bir havuzdur. Köşelerinin düz olduğu belirtilen bu havuzun[78] kenar uzunlukları ile ilgili bilgiler ri-

[69] Yâsîn, 36/4; En'âm, 6/153.
[70] M454 Müslim, Îmân, 302; İM4280 İbn Mâce, Zühd, 33.
[71] T2432 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 9.
[72] M454 Müslim, Îmân, 302.
[73] Kevser, 108/1.
[74] TT24/647 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 647-648.
[75] T3361 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 108.
[76] B6581 Buhârî, Rikâk, 53.
[77] T2444 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 15; İM4302 İbn Mâce, Zühd, 36.
[78] M5971 Müslim, Fedâil, 27.

vayetlere göre farklılık arz etmektedir. Havuzun kenar uzunluğu ile ilgili bilgiler bir aylık yol mesafesinde,[79] Cerbâ ile Ezruh arası mesafede[80] Aden'den Amman'a kadar,[81] Eyle ile Yemen'in San'a şehri arasındaki mesafe[82] gibi uzaklığı ifade eden farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu konuda nakledilen rivayete göre, Allah Resûlü bir gün bir mezarlığa uğradı ve *"Ey müminler topluluğu, selâm olsun size! Biz de inşallah size katılacağız."* diyerek, *"Kardeşlerimi görmekten dolayı sevindim."* buyurdu. Oradakiler, "Ey Allah'ın Resûlü! Biz senin kardeşin değil miyiz?" dediler. Allah Resûlü, *"Siz benim ashâbımsınız, kardeşlerim ise henüz gelmediler. Ben onları kevser havuzunun başında bekleyeceğim."* buyurdu. Onlar da, "Ümmetinden senden sonra gelecekleri nasıl biliyorsun?" dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: *"Düşünün bakalım bir adamın siyah atlar arasında alnı beyaz, ayakları beyaz sekili bir atı olsa onu tanımaz mı?"* "Evet, tanır." dediler. O zaman Allah Resûlü, *"İşte benden sonra gelecek olan kardeşlerim kıyamet günü aldıkları abdestten dolayı yüzleri pırıl pırıl ve abdest organları da parlayarak oraya gelecekler dir. Ben de onları kevser havuzu başında karşılayacağım."*[83] buyurdu.

Rivayetlerde ayrıca Allah Resûlü'ne Mi'rac'da kevserin gösterildiği,[84] onun, üzerinde pek çok hayır bulunan bir nehir, kıyamet günü Muhammed ümmetinin yanına geleceği bir havuz olduğu ifade edilmiştir.[85] İbn Abbâs'ın ifadesiyle kevser, Yüce Allah'ın Peygamber Efendimize ikram ettiği engin bir hayırdır.[86]

Hadis kaynaklarında kıyamet günü her peygamberin bir havuzunun olacağı, her birisinin oraya su içmeye gelen ümmetinin çokluğu ile övünecekleri, Peygamberimizin su içmeye gelen en çok ümmete sahip olmayı ümit ettiği[87] ifade edilir.

Muhacirlerin fakirlerinden olup saçı başı dağınık, elbiseleri kirli, lüks yaşamı seven kadınlarla evlenemeyen, kendilerine kapıların açılmadığı ve kıt kanaat geçinen insanların kıyamet günü havzın başına ilk gelen kimseler olacağı[88] bildirilmiştir. Öte yandan dinin aslında olmadığı hâlde sonradan onda ekleme ve değişiklikler yapan bid'atçıların, havzın başından Yüce Allah tarafından uzaklaştırılacakları ifade edilmiştir.[89]

Kur'an'ın ve hadislerin ifade ettiği diriliş ve sonrası yaşanacak sahneler, dünya hayatındaki yaşantıya göre şekillenecek, dünyada Allah ve Resûlü'nün gösterdiği yolda yürüyenler âhiret hayatının bütün merhalelerinde rahat edecek, huzur bulacak ve Yüce Allah'ın kendileri için sunduğu kolaylıkları yaşayacaklardır.

79 M5971 Müslim, Fedâil, 27.
80 M5984 Müslim, Fedâil, 34.
81 T2444 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 15.
82 B6580 Buhârî, Rikâk, 53.
83 N150 Nesâî, Tahâret, 110
84 T3360 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 108.
85 M894 Muslim, Salât, 53.
86 B6578 Buhârî, Rikâk, 53.
87 T2443 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 14
88 T2444 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 15.
89 B6584 Buhârî, Rikâk, 53

Kur'an'ın ve Allah Resûlü'nün âhiret hayatına dair konularda bizleri bilgilendirmesinin en önemli hikmeti, fâni olan dünyanın geçiciliğine insanın dikkatini çekmek, bu bilinçle dünya hayatını sürdürmesini ona telkin etmek ve âhiret hayatına hazırlıklı olmasını temin etmektir. Bundan dolayı Allah Resûlü akıllı kişiyi şöyle tarif etmiştir: *"Akıllı kişi kendisini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise arzularının peşinde koşup da Allah'tan bağışlanma dileyendir."*[90] Hz. Ömer de "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin." diyerek bu gerçeğe dikkatleri çekmiştir.[91]

[90] T2459 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 25.
[91] T2459 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 25

ŞEFAAT
HZ. PEYGAMBER'İN DUASI

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَاذَا رَدَّ إِلَيْكَ رَبُّكَ عَزَّ وَجَلَّ
فِي الشَّفَاعَةِ؟ قَالَ: لَقَدْ ظَنَنْتُ لَتَكُونَنَّ أَوَّلَ مَنْ سَأَلَنِي "لِمَّا" رَأَيْتُ
مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْعِلْمِ شَفَاعَتِي لِمَنْ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
مُخْلِصًا يُصَدِّقُ قَلْبُهُ لِسَانَهُ وَلِسَانُهُ قَلْبَهُ.

Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre o,
"Ey Allah'ın Resûlü! Yüce Rabbin sana şefaat konusunda nasıl bir hak bahşetti?" diye sormuş, Resûlullah (sav) şöyle cevap vermişti:
"Senin ilme olan tutkunu bildiğim için bunu bana ilk soranın da sen olacağını tahmin etmiştim. Benim şefaatim, kalbi dilini, dili de kalbini tasdik ederek Allah'tan başka ilâh olmadığına samimiyetle şehâdet eden kimse içindir."

(HM10724 İbn Hanbel, II, 518)

عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"خُيِّرْتُ بَيْنَ الشَّفَاعَةِ وَبَيْنَ أَنْ يَدْخُلَ نِصْفُ أُمَّتِي الْجَنَّةَ. فَاخْتَرْتُ الشَّفَاعَةَ.
لأَنَّهَا أَعَمُّ وَأَكْفَى أَتُرَوْنَهَا لِلْمُتَّقِينَ؟ لاَ وَلَكِنَّهَا لِلْمُذْنِبِينَ الْخَطَّائِينَ الْمُتَلَوِّثِينَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ يَدْعُوهَا فَأُرِيدُ أَنْ أَخْتَبِئَ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ وَأَوَّلُ مَنْ تَنْشَقُّ عَنْهُ الأَرْضُ وَأَوَّلُ شَافِعٍ وَأَوَّلُ مُشَفَّعٍ."

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"اقْرَءُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ يَأْتِي شَفِيعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِصَاحِبِهِ..."

Ebû Musa el-Eş'arî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bana, şefaat etme ya da ümmetimin yarısının cennete girmesi hakkında tercih yapma fırsatı verildi; ben şefaat etmeyi seçtim. Çünkü o daha kapsamlı ve daha yeterlidir. Siz şefaatimin takva sahibi müminler için mi olacağını sanırsınız? Hayır. Aksine o, günahkârlar, çok hata işleyen ve kirlenenler içindir."*

(IM4311 İbn Mâce, Zühd, 37)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Her peygamberin niyaz ettiği bir duası vardır. Ben de duamı kıyamet gününde ümmetime şefaat etmek için saklamak istiyorum."*

(M487 Müslim, İmân, 334)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Ben âdemoğlunun efendisi, kabri ilk açılacak olan, ilk şefaat edecek ve şefaati ilk kabul edilecek olanım."*

(D4673 Ebû Dâvûd, Sünnet, 13)

Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kur'an okuyun! Çünkü Kur'an, kıyamet gününde dostuna (okuyucusuna) şefaatçi olacaktır..."*

(HM22546 İbn Hanbel, V, 255; M1874 Müslim, Müsâfirîn, 252)

Peygamber Efendimiz, kendisine hizmet eden sahâbîlerin durumuyla yakından ilgilenir, ihtiyaçlarının olup olmadığını sorardı. Bu sahâbîlerden biri olan Rebîa b. Kâ'b el-Eslemî de[1] Resûlullah'ın (sav), *"Bir ihtiyacın var mı?"* sorusuna sık sık muhatap olan kimselerdendi. Bir gün yine bu şekilde kendisine sorduğunda, "Evet ey Allah'ın Resûlü! Bir ihtiyacım var." dedi. Resûlullah, *"İhtiyacın nedir?"* buyurduğunda da, "İhtiyacım, kıyamet günü bana şefaat etmendir." cevabını verdi. Bunun üzerine Kutlu Nebî, *"Sana bu konuda kim yol gösterdi?"* sorusunu yönelttiğinde o, "Rabbim." cevabını verdi. Allah Resûlü, *"İllâ bunu istiyorsan çok secde yaparak bana yardımcı ol!"* buyurdu.[2]

"Şefaat", âhiret gününde Resûlullah'ın (sav), diğer peygamberlerin ve kendilerine izin verilen salih kimselerin, müminlerin bağışlanmaları için Allah katında dua ve niyazda bulunmaları anlamında kullanılmaktadır. Nitekim yukarıda anılan sahâbî de, şefaatin varlığından haberdar olmuş ve kıyamet gününde bundan istifade etmek istemişti.

Câhiliye döneminde, insanlar arasında yaygın bir şefaat anlayışı vardı. Putları aracı kılmaya dayanan bu anlayışa göre, Yaratıcı'ya ulaşma yolunda put gibi somut bir destek şarttı. Putlara tapmayı meşrulaştırarak onları vazgeçilmez kılan böyle çarpık bir anlayış sebebiyle şefaat fikri neredeyse Allah'a ortak koşmanın sembolü hâlini almıştı. Kur'ân-ı Kerîm, o günkü durumu, *"Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve 'İşte bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir.' diyorlar..."*[3] âyetinde tasvir etmektedir. Onlar bu anlayıştan ötürü Hz. Peygamber'e inanmak istemiyor ve putların kendileri ile Allah arasında aracı, şefaatçi olacaklarını belirtiyorlardı. *"...O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, 'Biz, onlara sadece bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.' diyorlar."*[4]

Kur'an, şefaat konusuna önemle vurgu yapmıştır. *"Yoksa Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: Hiçbir şeye güçleri yetmese ve düşünemiyor olsalar da mı?"*[5] *"De ki: Şefaat tümüyle Allah'a aittir. Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Sonra yalnız O'na döndürüleceksiniz."*[6] âyetleriyle Allah'a ortak koşulan hiçbir şeyin değeri olmadığını ve bunların şefaatçi olamayacağını, şefaatlerinin hiçbir şekilde kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.

"O'nun izni olmadan şefaat edebilecek hiçbir şefaatçi yoktur..."[7]

[1] M1094 Müslim, Salât, 226.
[2] HM16173 İbn Hanbel, III, 501; M1094 Müslim, Salât, 226.
[3] Yûnus, 10/18.
[4] Zümer, 39/3
[5] Zümer, 39/43
[6] Zümer, 39/44
[7] Yûnus, 10/3

"O'nun izni olmadıkça şefaat edecek kimmiş?"[8]

"Rahmân'ın katında söz almış olanlardan başkaları şefaat hakkına sahip olmayacaklardır."[9]

"Bunlar Allah'ın rızasına ermiş olandan başkasına şefaat edemezler..."[10]

"O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşlandığından başkasının şefaati fayda vermez."[11]

"O'nu bırakıp taptıkları şeyler şefaat edemezler. Ancak bilerek Hakk'a şahitlik edenler şefaat edebilirler."[12]

Bütün bu âyetlerde sadece Allah'ın izin verdiklerinin şefaat edebileceğine işaret edilmektedir. Buna göre Allah Teâlâ'nın rahmet ve ikramı ile bazı müminlerin şefaatine izin vereceği anlaşılmaktadır.

Hadislerde ise şefaat izni verilecek kimselerle, kendilerine şefaat edilecek olanların kimler olduğuna dair ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Ebû Hüreyre, "Ey Allah'ın Resûlü! Yüce Rabbin sana şefaat konusunda nasıl bir hak bahşetti?" diye sorunca şu cevabı almıştır: *"Senin ilme olan tutkunu bildiğim için bunu bana ilk soranın da sen olacağını tahmin etmiştim. Benim şefaatim, kalbi dilini, dili de kalbini tasdik ederek Allah'tan başka ilâh olmadığına samimiyetle şehâdet eden kimse içindir."*[13]

Hayatını günahlara dalarak geçirmiş olsa da inanan bir insan, müşriklerin ve kâfirlerin aksine, günah işlerken bile Allah'tan başkasına itaat kastı taşımaz, günahıyla övünmez, aksine pişman olup, af diler. Ümitsizliğe, karamsarlığa kapılmadan, iman ettiği Rabbine karşı yüreğinin derinliklerinde kendisini kurtaracak bir ümit ışığı besler. Peygamber Efendimiz bununla ilgili olarak da, *"Bana, şefaat etmek ya da ümmetimin yarısının cennete girmesi hakkında tercihte bulunma fırsatı verildi; ben şefaat etmeyi seçtim. Çünkü o daha kapsamlı ve daha yeterlidir. Siz şefaatimin takva sahibi müminler için mi olacağını sanırsınız? Hayır. Aksine o, günahkârlar, çok hata işleyen ve kirlenenler içindir."*[14] buyurmuştur.

Âhirette Hz. Peygamber'in ilk şefaatinin nasıl gerçekleşeceğinin de ilginç bir hikâyesi vardır. Hesaba çekilmek üzere uzun bir süre bekleyen insanlar hesabın başlatılması için sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrâhim, Hz. Musa ve Hz. İsa'dan şefaat talebinde bulunacaklar, ancak o günün dehşeti karşısında hiçbiri buna yaklaşmak istemeyecektir. Sonunda Hz. İsa bu taleplerini Hz. Muhammed'e iletmelerini tavsiye edecektir. İnsanlar Hz. Peygamber'e yönelecekler, Hz. Peygamber de Allah'tan şefaat talebinde bulunacak ve Allah Teâlâ onun bu isteğini kabul edecektir.[15]

[8] Bakara, 2/255.
[9] Meryem, 19/87.
[10] Enbiyâ, 21/28.
[11] Tâ-Hâ, 20/109.
[12] Zuhruf, 43/86.
[13] HM10724 İbn Hanbel, II, 518.
[14] İM4311 İbn Mâce, Zühd, 37.
[15] M475 Müslim, Îmân, 322; B6565 Buhârî, Rikâk, 51.

Allah Resûlü bir gün, Hz. İbrâhim ve Hz. İsa'nın kendilerine inananlar için yaptıkları duaları hatırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de de yer alan bu duaları okuduktan[16] sonra ellerini açar ve *"Yâ Rabbi, ümmetim, ümmetim!"* diyerek dua edip, ağlar. O kadar yalvarır ki nihayet ümmeti hakkında kendisinin razı edileceği müjdesini alır.[17] Ve kıyamete kadar yaşayacak bütün insanlığın son tebliğcisi ve hak dinin tamamlayıcısı olan Hz. Muhammed'e (sav) de şefaat için izin verilir.[18] O (sav) diğer peygamberlere göre kendisine daha çok inanan olduğunu belirtir.[19] Ve *"Her peygamberin niyaz ettiği bir duası vardır. Ben de duamı kıyamet gününde ümmetime şefaat etmek için saklamak istiyorum."*[20] buyurur. Bunun yanında, *"Ben âdemoğlunun efendisi, kabri ilk açılacak, ilk şefaat edecek olan ve şefaati ilk kabul edilecek olanım."*[21] buyurarak şefaat hususunda kendisine tanınan ayrıcalığa işaret eder.

Allah Resûlü'ne bahşedilen bu şerefli konum, "makâm-ı mahmûd" diye adlandırılmaktadır.[22] Bu makam, Peygamberimizin ümmeti için şefaat dilediği makamdır.[23] İnsanlar için af dilediği o en yüce, en büyük, en kapsamlı şefaat, "şefaat-i uzmâ"dır. İnsanlar kendileri için şefaatte bulunmasını istediklerinde Resûlullah (sav), Allah'ın huzurunda secdeye kapanacak, O'na hamdedip övgüler sıralayacak ve kendisine, *"Dile! Ne dilersen, dileğin yerine getirilecek. Şefaat et! Şefaatin kabul edilecek. Söyle! Sözün dinlenecek."* denilecektir. İşte Kur'an'da, *"Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni makâm-ı mahmûda ulaştırsın."*[24] âyetinde ifade edilen "makâm-ı mahmûd" da bu olacaktır.[25]

Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirler, Allah'a ortak koşan müşrikler ve âhireti inkâr edenler için şefaatin söz konusu olamayacağı ayrıca belirtilmiştir:

"Onlara (kâfirlere) şefaatçilerin şefaati fayda vermez."[26]

"Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla (Kur'an ile) uyar. Onlar için Rablerinden başka ne bir dost ne de bir şefaatçi vardır..."[27]

"Onlar (ashâbü'l-yemîn) cennetlerdedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar ve dönüp onlara şöyle derler: 'Sizi cehenneme ne soktu?' Onlar şöyle derler: 'Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik. Bâtıla dalanlarla birlikte biz de dalardık. Ceza gününü de yalanlıyorduk. Nihayet ölüm bize gelip çattı.' Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez."[28]

Allah'ı inkâr eden kimse peygamber yakını bile olsa kendisi için şefaat ve bağışlanmanın mümkün olmayacaktır. *"Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra –yakınları da olsalar– Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber'e yaraşır ne de müminlere. İbrâhim'in babası için*

[16] İbrâhîm, 14/35-41; Mâide, 5/118.
[17] M499 Müslim, Îmân, 346.
[18] B438 Buhârî, Salât, 56.
[19] M485 Müslim, Îmân, 332.
[20] M487 Müslim, Îmân, 334.
[21] D4673 Ebû Dâvûd, Sünnet, 13; M5940 Müslim, Fedâil, 3.
[22] İsrâ, 17/79.
[23] HM9682 İbn Hanbel, II, 441.
[24] İsrâ, 17/79.
[25] T3148 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 17.
[26] Müddessir, 74/48.
[27] En'âm, 6/51.
[28] Müddessir, 74/40-48.

af dilemesi sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı..."[29] Peygamber Efendimize, kendisini müşriklere karşı koruyan, himaye eden amcası Ebû Tâlib'e şefaat edip edemeyeceği sorulunca, şefaatinin onun azabını azaltma ihtimali olsa da, cehennemden kurtarmaya yetmeyeceğini belirtmiştir.[30] Bütün bu âyet ve hadislerde vurgulanan ortak nokta, şefaat etme izni verenin, şefaat edilebilecek kişileri belirleyenin ve buna rıza gösterenin Allah olduğu gerçeğidir.

Resûlullah (sav), "*Kıyamet günü üç zümre şefaat eder; peygamberler, sonra âlimler, sonra da şehitler.*"[31] buyurarak şefaat için izin verilenlerin kimler olduğunu beyan etmişti. Yaşamları boyunca bütün gayretlerini, insanları doğru yola çağırmak için seferber eden peygamberler şefaat ederler. Peygamberlik gibi ulvî bir görev sayesinde dünyada insanların en değerlisi olma payesine sahip olan bu yüce insanlar[32] âhirette insanların kurtuluşu için aracılık etmek gibi ilâhî bir lütfa, şerefli bir makama elbette lâyıktırlar.

Şehitler ve âlimler için verilen şefaat izni, onları diğer insanlardan ayıran üstün vasıfları dolayısıyladır. İnsanlığı karanlıktan aydınlığa çağıran peygamberler gibi iyiliği emredip kötülükten alıkoyan, Hak uğruna canından vazgeçen, Allah ve Resûlü'ne itaatte zirveye ulaşan bu insanlar, elbette Rableri katında onurlu ve şerefli bir makama nail olurlar. Ayrıca Resûl-i Ekrem, şehitlerin altı özelliğinden birinin, akrabalarına şefaat edebilmelerine izin verilmesi olduğunu söyler.[33] Aynı şekilde Kur'an'ı okuyup ezberleyen, helâl kıldıklarını helâl sayan ve haram kıldıklarını haram kabul edip uzak duran hafız kimselerin de cennete gireceklerini ve Kur'an sayesinde ailelerine şefaatçi olabileceklerini bildirir.[34]

İnananların kurtuluşu için hüküm gününün sahibi olan Allah'tan bağışlanma dileyerek şefaat kapısını çalacak olanlar sadece peygamberler ve şehitler değildir. Kıyamet günü salih müminler de, cezaya çarptırılan kardeşlerinin azaptan kurtulmaları için Rablerine dua ederler.[35] Allah Resûlü, müminlerin cehenneme giren kardeşlerinin kurtuluşu için Rablerine yakarışlarını şöyle bir tabloyla tasvir eder:

"*Müminler Rablerine diyecekler ki, 'Ey Rabbimiz! Bu cehenneme girecek olanlar, bizim mümin kardeşlerimizdi. Bizimle birlikte namaz kılıyor, bizimle oruç tutuyor, bizimle hacca gidiyorlardı. Fakat sen onları ateşe koymuşsun?' Allah onlara, 'Gidin onlardan tanıdıklarınızı oradan çıkarın.' buyurunca, cehennemliklerin yanına giderler. Onları yüzlerinden tanırlar, bir kısmı dizlerine kadar ateş içerisindedirler, bir kısmı da topuklarına kadar ateşte. Onları ateşten*

[29] Tevbe, 9/113-114
[30] M513 Müslim, İmân, 360.
[31] İM4313 İbn Mâce, Zühd, 37.
[32] T3616 Tirmizî, Menâkıb, 1.
[33] T1663 Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 25.
[34] T2905 Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 13; İM216 İbn Mâce, Sünnet, 16
[35] M454 Müslim, İmân, 302

çıkarınca, 'Yâ Rabbi, emrettiklerini çıkardık.' deyip Allah'a yönelirler. Allah da, 'Önce kalplerinde dinar ağırlığında iman olanları, sonra yarım dinar ağırlığında iman olanları, daha sonra da kalplerinde zerre miktarı iman olanları ateşten çıkarın.' buyurur." Hadisi Peygamberimizden nakleden Ebû Saîd el-Hudrî, bu söylediklerine inanmayanların şu âyeti okumalarını tavsiye eder: *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."*[36]

Müminlerin cehennem azabından kurtulması için şefaat etmelerine izin verilenler arasında melekler de vardır. İnsanlığa hidayet kaynağı olan Kur'an'ın bize ulaşmasında görev yapan ve inananlar için yeryüzünde bağışlanma dileyen melekler,[37] dünyada müminlerin kurtuluşu için yerine getirdikleri vazifelerini, âhirette peygamberlerle birlikte müminlere şefaat dileyerek bir kez daha ifa ederler.[38] O gün melekler Allah'ın izin verdiği kimselere şefaat eder[39] ve Allah'a şöyle yalvarırlar: *"Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tevbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azabından koru."*[40]

Bu rivayetlere bakılarak şefaatin, herhangi bir dereceyi hak etmeyen birisi için yapılan aracılık, kayırma, imtiyaz şeklinde olacağı anlaşılmamalıdır. Zira böyle bir durum ne ilâhî adalet ne de şefaat etmelerine izin verilenler açısından mümkündür. Aslında şefaat, sonsuz derecede rahmet sahibi olan Allah'ın, şirke ve küfre bulaşmayan kullarını affedip bağışlamasının yollarından biridir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre, *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalanları ise dilediği kimseler için bağışlar."*[41] Peygamber Efendimiz de, *"Her kim Allah'tan başka ilâh olmadığını bilerek ölürse cennete girecektir."*[42] buyurur. Bu anlamda nakledilen diğer rivayetlerde de Allah'ın iman edip şirke bulaşmayan insanları dileyeceği bir zamanda affedeceğine işaret edilir. Bu âyet ve hadisler, insanları ibadet etmekten ve salih ameller işlemekten alıkoymamalı, onları gevşekliğe sevk etmemelidir.

Hz. Ömer ile Resûlullah (sav) arasında yaşanan bir olayı Ebû Musa el-Eş'arî şöyle anlatıyor: "Bir gün kabilemden birkaç kişiyle birlikte Hz. Peygamber'e uğradığımda, *'Müjdeler olsun, başkalarına da bu müjdeyi verin. Kim sadık kalarak Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet ederse cennete gider.'* buyurdu. Daha sonra onun (sav) huzurundan ayrıldım ve bu durumu insanlara müjdelemeye başladım. Yolda Ömer b. Hattâb karşımıza çıktı,

[36] Nisâ, 4/48; N5013 Nesâî, İmân, 18
[37] Şûrâ, 42/5
[38] N1141 Nesâî, Tatbîk, 81
[39] Enbiyâ, 21/ 28.
[40] Mü'min, 40/7.
[41] Nisâ, 4/48
[42] M136 Müslim, İmân, 43; HM464 İbn Hanbel, I, 65

(bu hadisi öğrenince) bizi Resûlullah'a geri götürdü ve 'Ey Allah'ın Resûlü! Buyurduğunuz müjdeli haber insanlara duyurulduğu takdirde buna güvenebilirler.' dedi. Bunun üzerine Resûlullah sustu."[43]

Bu olayın Hz. Ömer ile Ebû Hüreyre arasında geçtiği de nakledilmektedir.[44] Allah Resûlü'nün Hz. Ömer'in bu hassasiyetine cevap vermeyip sessiz kalması bir yanlış anlaşılmanın söz konusu olabileceğine işaret etmektedir. Hz. Nebî bu şekilde ashâbına müjde verirken Allah'ın rahmet ve mağfiretinin sonsuz olduğunu ifade etmek istemişti. Yoksa iyilik işleyenlerle, işlemeyenlerin eşit olması veya insanların salih ameller işlemekten uzaklaşmaları için değildi. Nitekim risâlet görevinin asıl amacı, tevhid, ibadet ve salih amellerin yaygınlaşması idi. Kuşkusuz bu sorumlulukları hakkıyla yerine getirenler ile gevşek davrananlar ilâhî adalet gereği bir olmayacaktır. Zira, "*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görecektir. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görecektir.*"[45] âyetleri bu hususa işaret etmektedir.

Âyet ve hadislerde geçen şefaat konusunun, ilâhî adalete ters düştüğü sanılmamalıdır. Şüphesiz Allah, mutlak adalet sahibidir. Her yapılanın karşılığını vereceğini vaad etmiştir. Vaadinde de sadıktır. Ancak kişinin ibadet yaptıktan sonra takdirin Allah'ın elinde olduğu, sonucu belirleyenin de yine O olduğu inancından ayrılmaması gerekir. İyi bilmelidir ki kul, ne kadar çaba sarf ederse etsin, ne tür ameller yaparsa yapsın, yerine getirdiği bu ibadet ve taatler onun kurtuluşunun garantisi değildir. Zira bu amellerin kabul edilip edilmemesi önemlidir. Nitekim bir gün Resûlullah (sav) ashâbına, "*İşlerinizde ifrat ve tefrite kaçmayın, mutedil ve doğru olun; bilin ki sizden hiçbir kimse ameli sayesinde kurtuluşa eremez.*" buyurur. Ashâb, 'Yâ Resûlallah, siz de mi?' derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurur: "*Evet, Allah Teâlâ rahmetiyle ve lütfuyla kuşatmazsa ben de kurtulamam.*"[46]

İbadete olan düşkünlüğüyle bilinen sahâbîlerden Osman b. Maz'ûn vefat ettiği zaman, Hz. Peygamber'e biat etme şerefini elde etmiş olan hanım sahâbî Ümmü'l-Alâ', Allah'ın Osman b. Maz'ûn'a lütfuyla ikramda bulunacağını söyler. Peygamberimiz de, "*Allah'ın ona ikramda bulunacağını nereden biliyorsun?*" diye sorar. Hanım sahâbî, "Ey Allah'ın Resûlü, Allah ona ikramda bulunmaz da kime bulunur?" deyince Kutlu Nebî, "*Şüphesiz ölüm ona gelmiştir. Allah'a yemin ederim ki ben onun için hayır diliyorum. Allah'a yemin ederim ki ben bile Allah'ın Resûlü olduğum hâlde, yarın bana ne muamele yapılacağını bilemem.*" buyurmuşlardır.[47] Buna göre kişi belirlenen

[43] HM19826 İbn Hanbel, IV, 402.
[44] M147 Müslim, Îmân, 52.
[45] Zilzâl, 99/7-8.
[46] M7113 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 72.
[47] B1243 Buhârî, Cenâiz, 3.

görevlerini yerine getirecek, uğraşıp çabalayacak, ardından Allah'ın adaletine güvenerek rahmet, mağfiret ve şefaatini bekleyecektir.

Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'de, *"(Ey Muhammed!) Her ümmetin kendi içinden üzerlerine bir şahit göndereceğimiz, seni de onların üzerine bir şahit olarak getireceğimiz günü düşün..."*[48] âyetinde Hz. Peygamber'in kıyamet gününde ümmetine şahit olacağından bahsedilmektedir. Bu âyetlere göre şefaat, bir anlamda Allah Resûlü'nün ümmetinden şirke bulaşmamış, tevhid akidesi üzerine sebat gösteren insanlara Allah katında şahitlik etmesi anlamına gelmektedir.

Rahmet Elçisi bir gün yakın dostlarından Abdullah b. Mes'ûd'a seslenir: *"Abdullah! Gel de bana Kur'an oku."* Bir an için şaşıran değerli sahâbî, "Yâ Resûlallah, Kur'an size indirilmişken, ben mi size okuyayım?" sözleriyle anlatır duygularını. *"Evet."* buyurur, Allah Resûlü. *"Ben Kur'an'ı başkasından dinlemeyi de çok seviyorum."* İbn Mes'ûd Nisâ sûresinin yaratılışı hatırlatan, yetime saygıyı öngören, miras paylaşımını açıklayan âyetlerini okur. Kırk birinci âyete geldiğinde Hz. Peygamber'in gözlerinden yaşlar dökülür ve *"Yeter."* buyurur. Onu ağlatan âyet şudur: *"Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman, bakalım onların hâli nice olacak!"*[49] Çünkü şahit olmak, aynı zamanda onlara şefaatçi, tanık olmak anlamına gelen ağır bir sorumluluktur.

İnsanoğlu yaratıldığı andan itibaren, kendisine rahmet ellerini uzatacak, imtihan için gönderildiği dünya hayatını başarıyla tamamlayıp Yaratıcısı'nın huzuruna mahcubiyet duymadan çıkaracak peygamberlerin şefkat kanatlarına muhtaçtır. Allah, daha dünyadayken Hz. Peygamber'den hem kendisinin hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanması için dua etmesini ister.[50] Peygamberlerin rehberliğinde dünya hayatını yaratılış gayesine uygun olarak mutlu bir şekilde geçiren insan, elbette ki âhirette de onların yardım elinin uzanmasını bekler. Nitekim Allah Resûlü, kendisine âyette emrolunduğu gibi ellerini âhirette müminlerin kurtuluşu için semaya kaldıracak, mutlak hüküm sahibinin karşısında af ve mağfiret kapılarının açılması için yakaracaktır.[51] Bu yönüyle şefaat, günahkâr müminlerin kurtuluşu için ve Allah'ın onlara yardım etmesi için dudaklardan dökülen, yüreklerden süzülen ve Rabbe yöneltilen samimi dualardır.

Peygamberlerin, meleklerin, şehitlerin, salih kişilerin ve başkalarının şefaati ancak Allah'ın izin vermesi ve rıza göstermesiyle mümkün olabilecektir. Allah'ın izni ve rızası olmadan hiçbir şekilde şefaat edilemeyeceği

[48] Nahl, 16/89.
[49] Nisâ, 4/41; B5050 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 33; T3025 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 4.
[50] Muhammed, 47/19.
[51] D2775 Ebû Dâvûd, Cihâd, 162.

gibi şefaat edebilecekler de bu şekilde bir talepte bulunamayacaklardır. Hz. Peygamber, ganimete ve kamu malına ihanet edenlerin karşılaşacakları durumu tasvir ederken, kıyamet gününde bazı kimselerin, omuzlarında meleyen bir koyunla, bazılarının omuzlarında homurdayan bir at veya böğüren bir sığır ile bazılarının da sırtlarında taşıdıkları altın, gümüş ile geleceklerini ve şefaat talebinde bulunacaklarını anlatır. O gün bu şekilde şefaat talep edenlerin her birine, *'Senin için hiçbir yardım yapmaya gücüm yetmez. Ben sana tebliğ etmiştim.'* diyeceğini belirtir.[52] Yine buna benzer şekilde, Allah Resûlü, zalim ve haksız yöneticilerin, dinde aşırıya giden ve sapıtan kişilerin de şefaate erişemeyeceklerini bildirir.[53] Böylece kul hakkını gasp eden, hırsızlık, yolsuzluk yapan insanlara onun şefaatçi olmayacağı, hatta bu insanlarla karşılaşmak bile istemeyeceği anlaşılmaktadır.

Rivayetlerde bazı ibadetlerin de kişiye şefaatçi olacağından bahsedilmektedir. Hz. Peygamber, *"Kur'an okuyun! Çünkü Kur'an, kıyamet gününde dostuna (okuyucusuna) şefaatçi olacaktır..."*[54] buyurarak Kur'an okumanın ve onunla amel etmenin[55] şefaate vesile olacağına işaret etmiştir. Aynı şekilde, *"Kıyamet gününde oruç ve Kur'an, sahibine şefaat edeceklerdir. Oruç, 'Ey Rabbim ben onu gündüz yemek yemekten ve şehvetten alıkoydum, beni ona şefaatçi kıl!' der. Kur'an da, 'Ben de onu gece uykusundan alıkoydum, beni ona şefaatçi kıl!' der ve şefaat ederler."*[56] buyurmuştur. Yine, *"Ezanı duyan kişi, 'Kusursuz çağrının ve kılınacak namazın sahibi olan Allah'ım! Muhammed'e (bizler için) aracılık ve üstünlükler ihsan et. Bir de onu, kendisine vaad ettiğin makâm-ı mahmûda ulaştır!' derse, kıyamet gününde benim şefaatime kavuşur."*[57] buyurmuştur.

Hz. Peygamber, *"Bir cenaze namazını Müslümanlardan yüz kişiye ulaşan bir topluluk kılıp ona (kendisinden razı oldukları yönünde) şefaat ederlerse Allah kendilerine mutlaka şefaat izni verir."*[58] buyurmuştur. Bazı hadislerde bu bilgi, *"Bir Müslüman ölür de şirk koşmayan kırk kimse onun namazını kılarsa Allah onların cenaze hakkındaki şefaatlerini kabul eder."*[59] şeklinde rivayet edilerek cenaze namazlarında ölü için dua etmenin, onun iyi bir kimse olduğuna şahitlikte bulunmanın bir tür şefaat addedileceği ve Allah katında karşılık bulacağı ifade edilmektedir. Bütün bu rivayetlerde ibadetlerin kişiye şefaatçi olduğu vurgulanırken aynı zamanda şefaate müstahak olanların ibadetleri yerine getiren kimseler olduğuna işaret edilmektedir.

Şefaatte bulunması için izin verilenlerin temel vasfı, iman, ihlâs, tam bir teslimiyet, itaat ve güzel amellerle Yüce Yaratıcı nazarında saygın bir konumda olmaktır. O hâlde öncelikle azaptan kurtularak şefaate nail ol-

[52] B3073 Buhârî, Cihâd, 189.
[53] MK17682 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XX, 213.
[54] HM22546 İbn Hanbel, V, 255; M1874 Müslim, Müsâfirîn, 252.
[55] DM3349 Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 1
[56] HM6626 İbn Hanbel, II, 174.
[57] B614 Buhârî, Ezân, 8
[58] M2198 Müslim, Cenâiz, 58.
[59] HM2509 İbn Hanbel, I, 278.

mak, sonra da bir başka müminin kurtuluşu için Allah katında yer edinebilmek, bu niteliklere sahip olmakla mümkündür. Dolayısıyla hiç kimsenin sonsuz hayata dair ümidini şefaate bağlayarak bu dünyada üzerine düşen vazifeleri görmezden gelme ya da ihmal etme gibi bir eğilimi olmamalıdır. Rivayetlere göre günahkârlar dünyada işledikleri hataların cezasını çektikten sonra şefaat olunup ebedî olarak cehennemde kalmaktan kurtulacaklardır.[60] Bu temelden hareketle âhirette şefaate hak kazanmak için dünyada kötülüklerden sakınmak, hayırlı işler ve güzel davranışlar sergilemek gerekir.

Yaratılışı itibariyle zayıf olan insan,[61] daha dünyaya geldiği ilk günden ölümüne kadar başkalarının yardımına ihtiyaç hisseder. İnsanların farklı yaratılmış olmalarının hikmeti de zaten birbirlerinin eksiklerini tamamlayıp birbirlerine yardımcı olmalarıdır. Bu yüzden insan, âciz kaldığı, gücünün yetmediği her işte bir başkasının himmetini bekler. Bazen annesi olur yardım eden, bazen babası. Bazen de aracılar sayesinde başkalarından yardım bekler. Dünyevî anlamıyla şefaat, kişinin hak ettiğini elde edememesi veya kaybolmasından endişe ettiği haklar için söz konusu olabilir. Aksi takdirde hak etmediğini elde etmek veya başkasına ait olan hakları gasp etmek için başvurulan bir şefaat talebi makbul değildir. *"Kim iyi bir işe şefaatçi olursa onun da o işten bir nasibi olur. Kim kötü bir işe şefaatçi olursa onun da ondan bir payı olur. Allah her şeyin karşılığını vericidir."*[62] Peygamber Efendimiz de bu anlamda, *"(Hayırlı işlerde) Aracı/şefaatçi olunuz ki mükâfata erişesiniz."*[63] buyurmuştu. Nitekim Allah Resûlü Muğîs isimli bir kölenin kendisine gelip boşanmak isteyen hanımı Berîre'yi ikna etmesi için aracı olma isteğini kabul etmiş ve uzlaşmaları için teşebbüste bulunmuştu.[64] Öte taraftan Allah Resûlü hak gaspı, cezaların kaldırılması gibi haksızlık üzerine yapılan aracılıklara/şefaatlere de sert bir şekilde karşı çıkmıştı. Çok sevdiği Üsâme b. Zeyd'in Kureyş'in ileri gelen kadınlarından birinin hırsızlık cezasının kaldırılması için aracı olması üzerine, yüzünün rengi değişen Peygamber Efendimiz, *"Allah'ın hükümlerinden bir hüküm için aracı mı oluyorsun?"*[65] buyurarak bu talebi kesin bir dille reddetmişti.

Sonuç olarak inkârcı ve müşrikler için şefaatin söz konusu olamayacağı, şefaat yetkisinin sadece Allah tarafından verilebileceği, özellikle Peygamber Efendimizin ve dilediği diğer peygamberler, melekler, şehitler ve bazı salih kulların şefaat etmesine Allah'ın rıza göstereceği âyet ve hadislerden anlaşılmaktadır. İnananların bağışlanması için gerçekleşecek

[60] B6559 Buhârî, Rikāk, 51; İM4309 İbn Mâce, Zühd, 37
[61] Nisâ, 4/28
[62] Nisâ, 4/85.
[63] D5132 Ebû Dâvûd, Edeb, 116, 117
[64] D2231 Ebû Dâvûd, Talâk, 18, 19
[65] M4411 Müslim, Hudûd, 9.

olan şefaat, sorumlulukları ortadan kaldıran karşılıksız bir bağışlama değildir. Bu tıpkı Allah'ın rahmet ve mağfiretiyle günah işlemiş ancak şirke bulaşmamış kullarını bağışlaması veya dua ve tazarruda bulunanları bağışlaması gibidir. Şefaat, amel işleyenler ile işlemeyenlerin eşit olduğu veya amel işlenmeden de insanların cennete girebilecekleri anlamında da değerlendirilmemelidir. Aksine İslâm'da tevhid, ibadet ve salih amellerin istenilen şekilde yerine getirilmesi öngörülmüş, ancak bunlar yerine getirilirken ümitsizliğe kapılmamak, Allah'ın rahmet, mağfiret ve şefaatine güvenmek gerektiğine işaret edilmiştir.

CEHENNEME GİDEN YOLLAR
SÜFLİYAT ve BEHÎMÎ ARZULAR

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ ﷺ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا الْمُوجِبَتَانِ؟ قَالَ: "مَنْ مَاتَ لاَ يُشْرِكُ بِاللّٰهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ وَمَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللّٰهِ شَيْئًا دَخَلَ النَّارَ."

Câbir (b. Abdullah) anlatıyor:
"Bir adam Hz. Peygamber'e (sav) gelerek, 'Ey Allah'ın Resûlü! (Cennet ve cehennemi) gerektiren iki sebep nedir?' diye sordu. Allah Resûlü, *'Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölen kimse cennete girer; Allah'a bir şeyi ortak koşarak ölen de cehenneme girer.'* buyurdu."
(M269 Müslim, Îmân, 151)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
"لاَ يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ وَلاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ أَحَدٌ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ كِبْرِيَاءَ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ أَكْثَرِ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ قَالَ:
"تَقْوَى اللَّهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ." وَسُئِلَ عَنْ أَكْثَرِ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ النَّارَ قَالَ:
"الْفَمُ وَالْفَرْجُ."

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَصْدُقُ حَتَّى يَكُونَ صِدِّيقًا، وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَكْذِبُ، حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَّابًا."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ، وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ."

Abdullah (b. Mes'ûd) tarafından rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan hiç kimse cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan hiç kimse de cennete giremez.*"

(M266 Müslim, İmân, 148; T1998 Tirmizî, Birr, 61)

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Resûlullah'a (sav), 'İnsanların cennete girmelerine en fazla sebep olan şeyler nelerdir?' diye soruldu. Resûlullah, *'Allah'tan sakınmak (takva) ve güzel ahlâktır.'* buyurdu. 'İnsanların cehenneme girmelerine en çok sebep olan şeyler nelerdir?' diye soruldu. Resûlullah, *'Ağız/dil ve cinsel organdır.'* diye cevap verdi.

(T2004 Tirmizî, Birr, 62; İM4246 İbn Mâce, Zühd, 29)

Abdullah (b. Mes'ûd) (ra) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz, doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir.*"

(B6094 Buhârî, Edeb, 69)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "*Cehennem, nefsin arzu ettiği şeylerle, cennet ise nefsin hoşlanmadığı şeylerle kuşatılmıştır.*"

(B6487 Buhârî, Rikâk, 28; M7130 Müslim, Cennet, 1)

Resûl-i Ekrem'e sahâbî olma şerefine erenlerden biriydi. Her mümin gibi o da dünyada neler yapabileceğini, âhiretteki durumunun ne olacağını merak etmekteydi. Çoktandır zihninde oluşan soruları sormak üzere gelmişti. Bulduğu ilk fırsatta sırasıyla namaz, cihad, hicret ve faziletli Müslüman'ın özellikleri hakkında Allah Resûlü'ne sorular sordu. Her birine tek tek aldığı cevaplardan sonra[1] belki de asıl sorusuna gelmişti sıra. "Ey Allah'ın Resûlü! (Cennet ve cehennemi) gerektiren iki sebep nedir?" diye sordu. Allah Resûlü bu soruya kısa ve net bir cevap verdi: *"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölen kimse cennete girer; Allah'a bir şeyi ortak koşarak ölen de cehenneme girer."*[2]

O kadar önemli bir soruydu ki bu, muhtemelen sorulan sorunun içeriği, soruyu soran bu şahsın kim olduğunu gölgelemişti. Öyle ki hadis kaynakları ve şerhleri, soranın kim olduğuna değil soruya ve verilen cevaba yoğunlaştıkları için bu iman erinin kim olduğu tespit edilememişti.

Evet, cehenneme götüren belki de yüzlerce sebep vardı ve bu sebeplerin en başında şirk yer alıyordu. Nitekim Kur'an'daki pek çok âyet, Allah'a şirk koşanların gidecekleri yerin cehennem olduğunu bildirmişti.[3]

Küfür ve inkâr, kişiyi cehenneme götüren en önemli sebeptir. İnsan, Allah'a iman etmedikçe, inkâra yöneldiği sürece cehennem ehlinden sayılmaya lâyık olur ve *"Artık inanmayan bir kavim, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!"* hitabını hak eder.[4] Kur'ân-ı Kerîm pek çok âyetinde inkâr edip hükümlerini yalanlayanların, Allah'a karşı yalan uydurup kendilerine gelen gerçeği yalan sayanların cehennemlik olduklarını bildirir.[5] Kur'an'ın "inatçı kâfir" olarak nitelediği[6] böyle kimselere malları ve evlâtları da hiçbir fayda sağlamayacaktır.[7] Allah'ı inkâr edenlerin son durağı cehennemdir.[8] Doğru yola ulaşmamış, hakkı görememiş olanlar kör, dilsiz ve sağır bir şekilde haşredildikten sonra cehenneme sürükleneceklerdir.[9]

Kur'an, son ilâhî davetin tebliğcisi ve son peygamber olan Hz. Muhammed'e uymayı da cehennemden kurtulmak için şart koşmuştur.[10] Bu bağlamda, *"Allah'a ve Resûlü'ne karşı gelen kimseye, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşinin olduğunu bilmediler mi? İşte bu, büyük bir rezilliktir."*[11] buyurmuştur. Bir başka âyette ise bu husus, *"Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra Peygamber'e karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına*

[1] HM15280 İbn Hanbel, III, 392.
[2] M269 Müslim, Îmân, 151; B1238 Buhârî, Cenâiz, 1.
[3] Âl-i İmrân, 3/151; Ankebût, 29/25; İsrâ, 17/39; Enbiyâ, 21/98.
[4] Mü'minûn, 23/44.
[5] Bakara, 2/39, 257; Mâide, 5/10, 86; Fâtır, 35/36; Zümer, 39/32; Ankebût, 29/68.
[6] Kâf, 50/24.
[7] Âl-i İmrân, 3/116.
[8] Bakara, 2/217; Enfâl, 8/36, 50; Kehf, 18/100-101.
[9] İsrâ, 17/97.
[10] Âl-i İmran, 3/31.
[11] Tevbe, 9/63; Cin, 72/23.

uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir."[12] şeklinde ifade edilmiştir. Hz. Peygamber de *"Muhammed'in varlığını elinde tutana yemin olsun ki bu ümmetten biri veya Yahudi ve Hıristiyan olan bir kişi beni dinlemez ve kendisiyle gönderildiğim dini kabul etmeden ölürse kesinlikle cehennemlik olur."*[13] buyurmuştur. Kur'an, bu durumu, *"Ehl-i kitap ve müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en şerlileri onlardır."*[14] şeklinde ifade buyurmuştur. Önceki ümmetler de peygamberlerine samimiyetle uymuşlarsa cehennemden kurtulmuşlardır. Gönderilen uyarıcılara uymayanlar ise cehennemdedirler.[15] Ayrıca irtidat etmek yani Müslüman olduktan sonra dinden dönüp kâfir olmak da kişiyi cehenneme götüren bir sebeptir.[16]

Kişiyi cehenneme götüren bir başka sebep ise münafıklıktır. Münafık, iman etmiş görünse de aslında içinden dini yalanlayan ikiyüzlü kimsedir. Allah, münafıkları ve kâfirleri cehennemde bir araya getirecek[17] ve münafıkları cehennemin en alt katında cezalandıracaktır.[18] Onlar ebediyen orada kalacaklardır.[19] Münafıklarla müminler arasında gerçekleşecek olan bir konuşma Kur'an'da şöyle nakledilir: *"Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, 'Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım.' diyecekleri gün kendilerine, 'Arkanıza (dünyaya) dönün de bir ışık (nur) arayın.' denilecektir..."*[20] Burada nurun, geride kalan dünya hayatında aranması gerektiğine işaret edilmesinin nedeni, müminlerdeki nurun dünyada işledikleri salih amellerden kaynaklanıyor olmasıdır. *"...Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır. (Münafıklar) müminlere şöyle seslenirler: 'Biz de (dünyada) sizinle beraber değil miydik?' (Müminler) derler ki: 'Evet, fakat siz kendinizi yaktınız. Başımıza musibetler gelmesini gözlediniz, şüphe ettiniz. Allah'ın emri gelinceye kadar kuruntular sizi aldattı. O çok aldatıcı (şeytan) Allah hakkında da sizi aldattı.'"*[21] İkiyüzlü insanlar olan münafıklar, gösterişe düşkün, riyakâr kimselerdir. Hz. Peygamber, dünyada ikiyüzlü olan kimsenin âhirette de ateşten iki dili olacağını haber vermiştir.[22]

Günaha aldırmamak, açıkça günah işlemekten çekinmemek, günah işledikten sonra pişmanlık duymaksızın günahında ısrar etmek, kısacası günah karşısında tavizkâr ve umursamaz olmak kişiyi cehenneme sürükler. Nitekim hem Kur'an[23] hem de Hz. Peygamber, tevhid inancına sahip fakat günahkâr olan kimselerin cehennemde azap göreceklerini bildirmişlerdir.[24] Allah'a şirk koşmak, içki içmek, kumar oynamak,[25] ha-

[12] Nisâ, 4/115.
[13] HM8188 İbn Hanbel, II, 318; M386 Müslim, İmân, 240.
[14] Beyyine, 98/6
[15] Fâtır, 35/37.
[16] Bakara, 2/217; Nisâ, 4/137.
[17] Nisâ, 4/140.
[18] Nisâ, 4/145.
[19] Tevbe, 9/68, 73
[20] Hadîd, 57/13.
[21] Hadîd, 57/13-14
[22] D4873 Ebû Dâvûd, Edeb, 34.
[23] İnfitâr, 82/14.
[24] T2597 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 10
[25] Bakara, 2/219; Mâide, 5/90.

ram aylarda savaşmak,[26] bakmakla yükümlü olduğu yetimin malını kendi malına katarak onun rızası olmaksızın yemek,[27] fakirlik korkusuyla kendi çocuğunu öldürmek,[28] insanlar arasında fitne çıkarmak,[29] faiz yemek,[30] anne babaya isyan etmek,[31] akrabaya miras hakkını vermemek,[32] malı gereksiz yere israf etmek,[33] zina etmek,[34] haksız yere adam öldürmek,[35] ölçü ve tartıda sahtekârlık yapmak,[36] kibirlenmek,[37] iffetli bir kadına zina iftirasında bulunmak,[38] kötülük yapmak[39] ve Allah'ın huzuruna kötülükle gelmek,[40] savaş esnasında savaştan kaçmak,[41] azgınlık yapmak[42] ve insanlara işkence edip tevbe etmemek[43] Kur'an'da belirtildiği üzere insanı cehenneme götüren günahlardandır.

Hz. Peygamber, İslâm ümmetine kılıç çekmeyi,[44] Müslüman kardeşine karşı küs iken ölmeyi[45] ve komşulara eziyet etmeyi de[46] cehenneme götüren kötü davranışlar arasında zikretmiştir. Aynı şekilde anne babaya saygısız ve kötü davranmak, onların hakları konusunda duyarsız olmak kişiyi âhiret hayatında mutsuzluğa sürükleyen önemli sebeplerdendir.[47] Basit bir küslük gibi görünse de aslında akrabalık ilişkilerini kesmek de kişiyi cehenneme götürür.[48] Nitekim Kur'an'da Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozanların, Allah'ın korunmasını emrettiği akrabalık bağlarını koparanların ve yeryüzünde fesat çıkaranların cehennemlik olduğu haber verilir.[49]

Haksız yere bir cana kıymak ve hukukî bir gerekçesi olmaksızın Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kastetmek cehennemi gerektiren suçlardan bir diğeridir. Kur'an'da, *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir."*[50] buyrulmuştur. Peygamber Efendimiz de bu konuda, *"İki Müslüman birbirine kılıç çekerse öldüren de ölen de cehennemdedir."*[51] buyurmuştur.

İnsanın kendisine Allah tarafından emanet edilen bedenine ihanet etmesi ve kendi canına kıyması da cehennemle sonuçlanacak bir yolculuğun ilk adımıdır. Bu konuda Hz. Peygamber, *"Her kim kendini bir demir parçası ile öldürürse demiri elinde, onu karnına saplar bir hâlde cehennem ateşinde ebedî ve daimî olarak kalacaktır. Her kim zehir içerek kendini öldürürse o kimse de zehrini cehennem ateşinde ebedî ve daimî kalarak içecektir. Her kim kendini yüksekten atarak öldürürse o da ebedî ve daimî olarak cehennem ateşine düşecektir."*[52] buyurmuştur.

Riyakârlık ve gösteriş merakı, kişiyi cehenneme sürükleyen bir diğer sebeptir. Bu iki özellik Yüce Yaratıcı'nın hoşnutluğunu kazanmaya değil

26 Bakara, 2/217.
27 Nisâ, 4/2; İsrâ, 17/34.
28 İsrâ, 17/31.
29 Bakara, 2/10-12
30 Bakara, 2/275.
31 İsrâ, 17/23.
32 İsrâ, 17/26.
33 İsrâ, 17/27.
34 İsrâ, 17/32.
35 İsrâ, 17/33.
36 İsrâ, 17/35.
37 İsrâ, 17/37.
38 Nur, 24/23-24.
39 Yûnus, 10/27.
40 Neml, 27/90.
41 Enfâl, 8/16.
42 Şuarâ, 26/94-95.
43 Bürûc, 85/10.
44 T3123 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 15.
45 D4914 Ebû Dâvûd, Edeb, 47.
46 EM119 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 54; EM121 Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 55.
47 M6511 Müslim, Birr, 10.
48 D1696 Ebû Dâvûd, Zekât, 45.
49 Ra'd, 13/25.
50 Nisâ, 4/93.
51 M7252 Müslim, Fiten, 14; B6875 Buhârî, Diyât, 2
52 M300 Müslim, Îmân, 175; T2043 Tirmizî, Tıb, 7.

de insanların gözünde değer kazanmaya odaklanmış bir bakış açısından kaynaklanmaktadır. Halbuki Allah Teâlâ, ibadetleri ve salih amelleri sadece O'nun rızası için yapıldığında kabul eder. Riyakârlık aynı zamanda gizli şirktir. Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde cihad edip şehit düşmek, Kur'an okuyup okutmak ve Allah yolunda harcamada bulunmak gibi görünürde en faziletli işlerde bile Allah rızası değil de gösteriş amaçlandığında bunları yapan riyakârların nasıl yüzüstü cehenneme atıldığı çok acıklı bir biçimde anlatılır.[53]

Gösteriş merakının yakın dostu olan kibir de cehenneme götüren sebeplerden birisidir. Kur'an'da Allah'a boyun eğip sadece O'na kulluk etmeyi kendilerine yediremeyen kibir sahiplerinin aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceği bildirilir.[54] En kısa ifadesiyle, kibirlenenlerin yeri cehennemdir.[55] Çünkü kibirlenenler, Allah karşısındaki konumlarını unutarak tevazu göstermeleri gerektiği hâlde büyüklenmekte ve bu davranışlarıyla kibirli şeytana benzemektedirler.[56] Bu yüzden Hz. Peygamber (sav), *"Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan hiç kimse cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan hiç kimse de cennete giremez."*[57] buyurmuştur. Yine bir hadîs-i şerîfte cehennemliklerin, kalpleri merhametten yoksun, kaba saba ve kendilerini diğer insanlardan büyük gören kibirli insanlar oldukları ifade edilmiştir.[58]

Cehenneme giden yollardan bir diğeri de halkı irşad edenlerin kendi söyledikleriyle amel etmemeleridir. Resûl-i Ekrem, bunun ne kadar ciddi sonuçları olabileceğini şöyle anlatmıştır: *"Kıyamet günü bir kişi getirilir ve cehenneme atılır, (sıcaktan) karnındaki bağırsaklar dışarı çıkar (patlar) ve ateşte tıpkı bir merkebin değirmen taşının etrafında döndüğü gibi döner. Cehennemdekiler o kişinin etrafında toplanır ve 'Ey filân, sana ne oldu? Bize iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan sen değil miydin?' derler. O da, 'Evet, ben size iyiliği emrederdim ama onu kendim yapmazdım. Kötülüğü yasaklardım, fakat onu kendim yapardım.' der."*[59]

Yöneticilik ve hâkimlik gibi üst düzey sorumluluk gerektiren görevleri üstlenenler de hak ve adaletten sapmaları hâlinde, Hz. Peygamber'in ifade ettiği üzere, cehennemlik olma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.[60] Resûlullah, *"Müslümanlardan bir topluluğun başına yönetici olup da onlar arasında adaletli davranmayarak ihanet üzere ölen hiç kimse yoktur ki Allah ona cenneti haram kılmasın."*[61] buyururken, Kur'ân-ı Kerîm, zalimlere meyletmeyi dahi cehenneme götüren bir davranış olarak addetmiştir.[62] Yine bu

[53] M4923 Müslim, İmâre, 152; N3139 Nesâî, Cihâd, 22.
[54] Mü'min, 40/60.
[55] Nahl, 16/29; Zümer, 39/60; Mü'min, 40/76.
[56] Sa'd, 38/76.
[57] M266 Müslim, İmân, 148; T1998 Tirmizî, Birr, 61.
[58] M7189 Müslim, Cennet, 47; B6657 Buhârî, Eymân ve nüzûr, 9.
[59] M7483 Müslim, Zühd, 51; HM22143 İbn Hanbel, V, 207.
[60] D2934 Ebû Dâvûd, İmâre, 5.
[61] B7151 Buhârî, Ahkâm, 8
[62] Hûd, 11/113.

bağlamda Hz. Peygamber, insanlar hakkında hüküm verme konumunda olanların üç kısma ayrıldığını; biri hariç ikisinin cehennemde olduğunu, hakikati bilip ona göre hüküm verenin cennette, hakikati öğrendiği hâlde hükmünde zulmeden ile hakikati bilmeden insanlar hakkında hüküm verenin ise cehennemde olduğunu haber vermiştir.[63]

İnsanlara zorbalık etmek, şiddet uygulamak, merhametten ve şefkatten uzak ezici bir ilişki tarzı geliştirmek cehennemi kaçınılmaz kılmaktadır.[64] Diğer yandan haram bir ilişkiye sebep olacak şekilde duygu istismarı yapmak kastıyla tahrik edici tarzda giyinmek ve davranışlarda bulunmak da cennetten mahrumiyete sebep olacaktır.[65] Zira Hz. Peygamber'in ifadesiyle, *"Hayâ imandandır, imanın yeri ise cennettir. Kötü söz insanlara sıkıntı verir, sıkıntının yeri de cehennemdir."*[66]

İnsanları cehenneme sürükleyen sebeplerden birisi de dilleriyle söyledikleridir. Peygamberimizin yakın dostlarından Muâz b. Cebel şöyle anlatır: "Bir gün, 'Ey Allah'ın Resûlü, beni cennete koyacak ve cehennemden uzaklaştıracak bir ameli bana söyle.' dedim. Buyurdu ki, *'Büyük bir şey sordun ama o, Allah Teâlâ'nın kolaylaştırdığı kimse için kolaydır. Allah'a ibadet eder, O'na hiçbir şeyi ortak koşmazsın, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, Ramazan orucunu tutar ve Kâbe'yi haccedersin.'* Sonra da dedi ki, *'Sana hayır kapılarını göstereyim mi? Oruç, bir kalkandır. Suyun ateşi söndürdüğü gibi sadaka da günahları söndürür. Geceleyin bir kimsenin namaz kılması da böyledir.'* Daha sonra, *'Onların vücutları (gece namaz kılmak için) yataklarından uzaklaşır, korku ve ümitle Rablerine dua ederler, kendilerine verdiğimiz rızıklardan hayra harcarlar. Onların yaptıkları amellere mükâfat olarak kendileri için göz aydınlığı olacak nimetlerden neler gizlenmiş olduğunu şimdi kimse bilmez.'*[67] mealindeki âyetleri okudu. Ondan sonra, *'Dinin başını, direğini ve zirvesini sana haber vereyim mi?'* buyurdu. 'Evet, ey Allah'ın Resûlü' dedim. *'Dinin başı teslimiyet, direği namazdır, zirvesi de cihaddır.'* buyurdu. Ondan sonra da *'Bu dediklerimin hepsini kemale erdiren ve tamamlayan şeyin ne olduğunu sana söyleyeyim mi?'* diye sordu. 'Evet, ey Allah'ın Resûlü.' dedim. Mübarek dilini eliyle tutup, *'İşte şunu tut.'* buyurdu. 'Ey Allah'ın Resûlü, biz söylediğimiz sözler sebebiyle de mi sorgulanacağız?' dedim. Resûl-i Ekrem, *'Annen hasretine yansın ey Muâz! İnsanları yüzükoyun burunları üzerinde sürünerek cehenneme götüren, dilleriyle kazandıkları değil midir?'* buyurdu."[68]

Dil ile cehennem arasındaki bağlantı konusunda Hz. Peygamber (sav), *"Şüphesiz kul düşüncesizce bir söz söyler. Bu yüzden cehennemde, doğu ile batı*

[63] D3573 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 2; İM2315 İbn Mâce, Ahkâm, 3.
[64] DM2844 Dârimî, Rikâk, 95
[65] M7194 Müslim, Cennet, 52; M5582 Müslim, Libâs ve zînet, 125
[66] T2009 Tirmizî, Birr, 65.
[67] Secde, 32/16, 17.
[68] T2616 Tirmizî, Îmân, 8.

arasındaki mesafeden daha uzak bir yere düşer."[69] buyurmuş, ayrıca kötü sözün sıkıntı verip insanları incittiğini, kötü konuşan kimselerin de yerinin cehennem olduğunu bildirmiştir.[70] Benzer şekilde Peygamber Efendimiz, dedikodu yapanların cennete giremeyeceğini de belirtmiştir.[71]

Hz. Peygamber'in dil ile işlenen günahlarla ilgili uyarıları bunlarla sınırlı kalmamıştır. Bir keresinde ona, "İnsanların cennete girmelerine en fazla sebep olan şeyler nelerdir?" diye sorulmuş, *"Allah'tan sakınmak (takva) ve güzel ahlâktır."* buyurmuştur. "İnsanların cehenneme girmelerine en çok sebep olan şeyler nelerdir?" diye sorulduğunda ise Hz. Peygamber *"Ağız/dil ve cinsel organdır."* cevabını vermiştir.[72] Allah tarafından insanlara emanet edilen bu iki organ, Allah'ın emrine uygun kullanılmadıkları zaman insanı felâkete götürür.

Özü sözü bir, dürüst ve güvenilir bir insan olmamak da cehenneme aday olmak anlamına gelmektedir. Bu konuda Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz, doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir."*[73] Şayet yalan söyleme işi, Hz. Peygamber adına hadis uydurma şeklinde olursa bunun cezası çok daha ağır olacaktır. Nitekim hadis kaynaklarımızda yer alan, *"Her kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın."*[74] buyruğu bunu göstermektedir.

Allah'ın verdiği nimetleri gereğince değerlendirmemek, insanı cehenneme sürükleyen sebeplerden bir başkasıdır. Resûl-i Ekrem bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü âdemoğlu bir kuzu gibi getirilerek Allah'ın huzurunda durdurulur ve Allah ona şöyle der: 'Sana dünyada mal, mülk ve hizmetçi verdim. Sana nimet ihsan ettim. Sen ne yaptın?' O kişi şöyle cevap verir: 'Biriktirdim, artırdım ve hayattayken olandan daha fazlasını arkamda bıraktım. Beni dünyaya geri gönder, onların hepsini sana getireyim.' Allah şöyle buyurur: 'Âhiret için hazırlayıp önden gönderdiklerini bana göster.' O kişi ikinci kez şöyle der: 'Biriktirdim, artırdım ve hayattayken olandan daha fazlasını arkamda bıraktım. Beni dünyaya geri gönder, onların hepsini sana getireyim.' Böylece bu kulun âhireti için hiçbir hayır hazırlamadığı anlaşılır ve cehenneme götürülür."*[75] Nitekim Kur'an'da da servet biriktirip gereğini yapmayanlara bu servetlerle cehennemde azap edileceği bildirilmiştir.[76]

[69] M7482 Müslim, Zühd, 50.
[70] T2009 Tirmizî, Birr, 65.
[71] EM322 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 119.
[72] T2004 Tirmizî, Birr, 62; İM4246 İbn Mâce, Zühd, 29.
[73] B6094 Buhârî, Edeb, 69.
[74] M4 Müslim, Mukaddime, 3; B110 Buhârî, İlim, 38; İM30 İbn Mâce, Sünnet, 4.
[75] T2427 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 6.
[76] Tevbe, 9/35.

Hz. Peygamber zekât görevini yerine getirmeyenlerin cehennemde göreceği azabı ise şöyle tasvir etmiştir: *"Altın ve gümüşü olup da bunların hakkını vermeyen hiç kimse yoktur ki kıyamet gününde bu altın ve gümüş, ateşten levhalar hâline dönüştürülüp, cehennem ateşinde kızdırılmak suretiyle yanakları, alnı ve sırtı dağlanmasın... Bu levhalar soğudukça süresi elli bin seneye tekabül eden bir gün boyunca bu azap tekrarlanır. Nihayet kullar arasında hüküm verilir ve kişiye yolunun cennete mi yoksa cehenneme mi çıktığı gösterilir."*[77]

Kişiyi cehenneme mecbur eden bir sebep de kul ve kamu hakkına riayet etmemektir. Bir keresinde Hz. Peygamber (sav), *"Biliyor musunuz müflis kimdir?"* diye sorar. Yanında bulunanlar, "Bizce müflis, parası ve malı olmayan kimsedir." diye cevap verirler. Bunun üzerine Peygamber (sav) şu şekilde açıklamada bulunur: *"Asıl müflis, kıyamet gününde kıldığı namaz, tuttuğu oruç ve verdiği zekâtla gelir. Ancak dünyada iken şuna sövmüş, buna iftira atmış, ötekinin malını yemiş, berikinin kanını dökmüş, bir başkasını da dövmüştür. (İhlâl ettiği bu hakların karşılığı olarak) iyiliklerinden alınıp hak sahiplerine verilir. Şayet hesabı görülmeden iyilikleri biterse, mağdur ettiği insanların günahlarından alınarak onun üzerine yüklenir, sonra da cehenneme atılır."*[78] Bu bağlamda Kur'an'da da âhirette ameller tartıldığında tartıları hafif gelen kimselerin cehenneme atılacağı[79] bildirilmektedir.

Aynı şekilde başkasının hakkını gasp ederek haksız kazanç sağlamak da cehennemlik bir davranıştır. Hz. Peygamber, *"Bir kimse yemin ederek bir Müslüman'ın hakkını elinden alırsa Allah o kimseye cehennemi kaçınılmaz, cenneti ise haram kılar."* buyurmuş, bunun üzerine bir adam, "Eğer o hak, küçük/basit bir şey ise!" deyince Peygamber (sav), *"İsterse erak ağacından (misvak için) bir dal parçası olsun."*[80] buyurmuştur. Başka bir hadiste de Allah Resûlü, *"Kim hakkı olmayan bir şeyi iddia ederse bizden değildir ve o kişi cehennemdeki yerine hazırlansın."*[81] buyurmuştur. Yine Allah Resûlü, zorla başkasının malını almak için mücadele ederken ölen kimsenin cehennemlik olduğunu bildirmiş,[82] *"Birtakım adamlar Allah'ın malında haksız olarak tasarruf ederler. İşte onlar için kıyamet gününde ateş vardır."*[83] buyurmuştur. Yine bu çerçevede yetim malı yemek de cehenneme götüren bir sebeptir.[84]

Gasp gibi hırsızlık da cehennemle sonuçlanan bir davranıştır. Hz. Peygamber, ganimetten bir giysi çalan Kerkere adlı kişinin[85] ve Hayber Gazvesi'nde ölen bir adamın ganimetten çaldıkları eşyalar sebebiyle cehennemlik olduklarını haber vermiştir.[86]

[77] M2290 Müslim, Zekât, 24; D1658 Ebû Dâvûd, Zekât, 32.
[78] M6579 Müslim, Birr, 59; T2418 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2.
[79] Mü'minûn, 23/103.
[80] M353 Müslim, Îmân, 218.
[81] İM2319 İbn Mâce, Ahkâm, 6.
[82] M360 Müslim, Îmân, 225.
[83] B3118 Buhârî, Farzu'l-humus, 7.
[84] Nisâ, 4/10.
[85] B3074 Buhârî, Cihâd, 190.
[86] M309 Müslim, Îmân, 182.

Diğer taraftan ilmi kötü amaçlar için öğrenmek, kişiyi cehenneme sürükler. Hz. Peygamber, *"Kim âlimlere karşı övünmek, cahillerle münakaşa etmek ve halkın teveccühünü kendisine yöneltmek için ilim öğrenirse Allah o kimseyi cehenneme sokar."*[87] buyurmuştur. Benzer şekilde Kur'an âyetleri hakkında bilgisizce konuşan ve hüküm veren kimse için de Hz. Peygamber, *"Cehennemdeki yerine hazır olsun."* buyurmuştur.[88] Âyetleri etkisiz hâle getirmek için çabalayanların cehennemlik olduğunu Kur'an da haber vermiştir.[89]

Durumu iyi olduğu hâlde dilencilik yapmak da hadislerde kişiyi cehenneme götüren sebepler arasında sıralanmıştır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Zengin, güçlü, kuvvetli kimseye dilenmek helâl değildir. Ancak aşırı derecede fakir veya aşırı borçlu olana caizdir. Kim malını artırmak için insanlardan dilenirse kıyamet günü dilenmesinin bir işareti olarak yüzünde tırnak izi yara ve bere olacak ve cehennemden alıp yiyeceği kızgın bir taş olacaktır. Dileyen bu işaretlerini ve yiyeceğini azaltsın, dileyen de çoğaltsın."*[90]

Kişiyi cehennemlik kılan bir diğer sebep de diğer canlıların yaşama hakkına tecavüzdür. Nitekim Allah Resûlü, *"Bir kadın, hapsederek ölümüne sebep olduğu bir kedi yüzünden azaba uğradı ve bu yüzden cehenneme girdi. Hapsettiğinde kediye bir şeyler yedirip içirmediği gibi, yeryüzündeki haşereleri yemesi için de onu salmamıştı."*[91] buyurmuştur.

Kur'an'da cennetlikler ile cehennemlikler arasında yaşanacak olan ilginç bir söyleşi anlatılır. Cennetlikler cehennemliklere "Sekar" adlı cehenneme neden atıldıklarını sorarlar.[92] Onlar, *"Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksula yedirmezdik. Bâtıla dalanlarla birlikte biz de dalardık. Ceza gününü de yalanlardık. Ve sonunda (bu hâldeyken) bize ölüm gelip çattı."*[93] şeklinde cevap verirler.

Hz. Peygamber ise uzunca bir konuşmasının sonunda cehennemlikleri şöyle taksim eder: *"Cehennemlikler beş kısımdır: (Birincisi) Aklını kullanmayan ve zaafları olan kimsedir ki aranızda size tâbi olarak bulunur, aile ve mal konusunda sorumluluk üstlenmez. (İkincisi) Gizlice hırs besleyen hain kimsedir ki kapısını her çalana ihanet eder. (Üçüncüsü) Ailen ve malın konusunda gece gündüz sana tuzak kuran kimsedir. (Dördüncüsü) Cimri veya yalancı kişidir. (Beşincisi ise) Açıkça ahlâksızlık yapan kimsedir."*[94]

Sonuç olarak cehennem azabı ile cezalandırılacak kişiler, Allah'ın haklarına ve kulların haklarına tecavüz edenler şeklinde ikili bir tasnife tâbi tutulabilir. Allah'ın hakkına saygı göstermeyerek haddi aşmak, kısaca iman yolunu terk edip inkâra sapmak şeklinde özetlenebilir. Kul hakkına

[87] İM260 İbn Mâce, Sünnet, 23; DM382 Dârimî, Mukaddime, 34
[88] T2950 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 11.
[89] Hâc, 22/51
[90] T653 Tirmizî, Zekât, 23; İM1838 İbn Mâce, Zekât, 26
[91] B3482 Buhârî, Enbiyâ, 54; M5852 Müslim, Selâm, 151.
[92] Müddessir, 70/40-42.
[93] Müddessir, 74/43-47
[94] M7207 Müslim, Cennet, 63.

riayet etmemek de kişinin gerek kendi varlığına gerekse toplumsal hayatı paylaştığı diğer bütün insanların haklarına hürmet göstermeyerek sınırları ihlâl etmesidir. Kalpleri olup bunlarla doğruyu anlayamayan, gözleri olup bunlarla gerçeği göremeyen, kulakları olup bunlarla hakikati işitemeyen, sonuçta cehennemi hak eden böyle kişiler hakkında[95] Yüce Allah, *"Atın cehenneme, (hakka karşı) inatçı, hayrı hep engelleyen, haddi aşan şüpheci her kâfiri! Allah ile beraber, başka bir ilâh edinen o kimseyi atın şiddetli azabın içine!"*[96] buyuracaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de inanan ve güzel amel işleyen kimselere cennet vaad edildiği gibi,[97] kâfir ve günahkâr kimselere de cehennem vaad edilmiştir.[98] Kâfir, münafık ve müşrikler cehennemde ebedî kalacaklardır; orada ölmezler ve azapları hafifletilmez. Tevbe etmeden günahkâr olarak ölen müminler ise cehennemde hataları miktarınca cezalandırılacak ve sonra oradan kurtulup cennete gireceklerdir.[99] İşlenilen çeşitli günahlar sebebiyle Müslümanların cehenneme gireceklerini bildiren hadisler, "terhîb" yani müminleri bu günahlardan sakındırma amacı taşımakta olup, ebediyen sürecek bir cezalandırma anlamı taşımamaktadır.

Nefsin arzu ve isteklerine kendini kaptırıp gününü gün ederek geçici dünya hayatını tercih etmek,[100] insanı, son durağı cehennem olan bir yolun yolcusu olma talihsizliğine sürükler. Zira Peygamber Efendimiz, *"Cehennem, nefsin arzu ettiği şeylerle, cennet ise nefsin hoşlanmadığı şeylerle kuşatılmıştır."*[101] buyurmuştur. O hâlde inanan insan için sabır ve sebat göstererek cennete uzanan zorlu yolda yürümekten ve nefsine hoş gelse de cehenneme sürükleyen adımlardan ısrarla kaçınmaktan başka çıkar yol yoktur.

[95] A'râf, 7/179
[96] Kâf, 50/24-26.
[97] Kehf, 18/107-108
[98] Kehf, 18/106; Tâ-Hâ, 20/74.
[99] M451 Müslim, Îmân, 299.
[100] İsrâ, 17/18
[101] B6487 Buhârî, Rikâk, 28; M7130 Müslim, Cennet, 1.

CEHENNEM
YAKITI İNSAN VE TAŞ OLAN AZAP YERİ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: انْخَسَفَتِ الشَّمْسُ،
فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ قَالَ:
"أُرِيتُ النَّارَ، فَلَمْ أَرَ مَنْظَرًا كَالْيَوْمِ قَطُّ أَفْظَعَ."

Abdullah b. Abbâs şöyle demiştir:
"Güneş tutuldu. Resûlullah (sav) namaz kıldırdı. Sonra, '*Bana cehennem gösterildi. Bugünkü kadar kötü ve dehşet verici bir manzarayı ömrümde görmedim!*' buyurdu."

(B431 Buhârî, Salât, 51)

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ... قَالَ:
"لَوْ أَنَّ قَطْرَةً مِنَ الزَّقُّومِ قُطِرَتْ فِي دَارِ الدُّنْيَا لَأَفْسَدَتْ عَلَى أَهْلِ الدُّنْيَا مَعَايِشَهُمْ فَكَيْفَ بِمَنْ يَكُونُ طَعَامُهُ."

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"إِنَّ أَدْنَى أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَنْتَعِلُ بِنَعْلَيْنِ مِنْ نَارٍ يَغْلِي دِمَاغُهُ مِنْ حَرَارَةِ نَعْلَيْهِ."

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:
"...اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ."

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"(Cehennemliklerin yiyeceği olan) zakkumun bir damlası dünyaya düşmüş olsaydı dünyadakilerin geçim kaynaklarını mahvederdi. Peki ya yiyeceği zakkum olan nasıl dayanacak!"*

(T2585 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 4)

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak cehennemliklerin en hafif azap göreni ateşten iki ayakkabı giyecek, ayakkabılarının hararetinden beyni kaynayacak."*

(M514 Müslim, Îmân, 361)

Adî b. Hâtim'in (ra) naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Yarım hurmayla bile olsa kendinizi ateşten koruyun. Bunu da bulamayan güzel bir sözle (kendisini ateşten korusun.)"*

(B6540 Buhârî, Rikâk, 49)

Fani dünya hayatı sona erdiğinde, herkesin amellerinin karşılığını göreceği kıyamet günü, Allah Teâlâ cehenneme girecek olan kullarının azap bakımından en hafif olanına şöyle seslenir: *"Yeryüzündeki bütün mallar senin olsaydı, bu cezadan kurtulmak için onların hepsini feda eder miydin?"* Beklemediği korkunç sonla karşılaşan ve bir kurtuluş çaresi arayan bu kul, "Evet!" diye cevap verir. Bunun üzerine âlemlerin Rabbi, *"Halbuki ben, daha dünyaya gönderilmeden*[1] *bundan daha kolay olanını senden istemiştim: Bana ortak koşmamanı. Fakat sen yüz çevirdin ve bana ortak koşmakta ısrar ettin."* diyerek onu cezasıyla baş başa bırakır.[2]

Âyet ve hadislerde cehennem son derece korkunç manzaralarla, insanın tüylerini ürperten, oldukça canlı tasvirlerle gözler önüne serilmiştir. Şüphesiz, insanın dünyadaki algısından çok uzak olan bu âhiret yurdu, onun anlayabileceği şekilde sunulmuş ve bunun için dünya hayatındaki tecrübeler esas alınmıştır. Resûlullah ashâbına, *"Sizin ateşiniz cehennem ateşinin yetmiş parçasından biridir."* buyurmuş, ashâb "Yâ Resûlallah (dünyadaki) bu ateş (azap için) yeterli olurdu!" diye karşılık verince de Allah Resûlü: *"Cehennemde bu ateşin üzerine, her biri dünya ateşi sıcaklığında altmış dokuz kat daha ilâve edilmiştir."* buyurmuştur.[3] Böylece Efendimiz, dünya ateşine bile dayanamayan insanın bundan daha şiddetli olan cehennem ateşine hiç tahammül edemeyeceğini ifade etmiştir. Bir defasında güneş tutulması sırasında namaz kıldırdıktan sonra ashâbına, *"Bana cehennem gösterildi. Bugünkü kadar kötü ve dehşet verici bir manzarayı ömrümde görmedim!"* buyurmuştur.[4] Kimi zaman bu tür anlatımlarla, cehennemin ne kadar kötü bir varış yeri olduğu[5] zihinlere iyice yerleştirilmek istenmiş ve insanların atacakları her adımda bu kötü sonu hesaba katmaları hedeflenmiştir.

Cehennem, Allah Resûlü'nün getirmiş olduğu hidayeti inkâr edenler[6] ve onun gösterdiği dosdoğru yoldan sapan fâsık kimselerin[7] âhiretteki mekânıdır. Bu azgın kimseler,[8] kendilerine gelen apaçık âyetleri dinlemeye bile tahammül edemeyerek[9] küfürde ısrarcı olmaları ve Allah'ın âyetlerini boşa çıkarmaya çalışmalarına karşılık[10] böylesine kötü bir yerde kalmayı hak etmişlerdir.[11] *"Çürümüş hâldeki kemiklere kim hayat verecek!"*[12] diyerek kıyamet gününü yalanlamışlar ve alay edercesine, tehdit edildikleri azabın

1 A'râf, 7/172
2 B3334 Buhârî, Enbiyâ, 1; Ra'd, 13/18.
3 B3265 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 10.
4 B431 Buhârî, Salât, 51.
5 Nisâ, 4/97.
6 Fâtır, 35/36.
7 Secde, 32/20.
8 Sâd, 38/55.
9 Kehf, 18/100-101.
10 Sebe', 34/5.
11 Furkân, 25/11.
12 Yâsîn, 36/78.

bir an önce gelmesini istemişlerdir.[13] Fakat bu umursamaz ve inkârcı tavırlarının sonucunda, *"Tadın azabınızı! İşte bu, sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir!"*[14] sözünün muhatabı olarak yalanladıkları cehennem hayatına tüm gerçekliğiyle şahit olurlar.

Cehennemi uzaktan gördüklerinde onun korkunç kaynamasını ve uğultusunu duyarlar.[15] Dünyada yaptıklarını hatırlayarak bu azabın içine gireceklerini anlarlar ve kaçacak yer bulamazlar.[16] İşte o zaman kendileri için yedi kapı vardır.[17] Cezalarını çekmek üzere cehenneme bölük bölük sevk edilen inkârcılar kapılara vardıklarında, cehennemi bekleyen melekler onlara, *"Size içinizden, Rabbinizin âyetlerini okuyan ve bugününüze kavuşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"* diye sorar. "Evet." yanıtını alınca da[18] Allah tarafından kendilerine verilen her görevi yerine getiren bu sert tabiatlı melekler,[19] *"Onu yakalayıp bağlayın. Sonra onu cehenneme atın. Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu. Çünkü o, azamet sahibi Allah'a iman etmiyordu."*[20] emriyle cehennemlikleri içeri alırlar.

Cehennem, üst üste katlar şeklinde birçok bölümden oluşmuş,[21] oldukça derin, dipsiz bir çukur,[22] etrafı kalın duvarlarla çevrili[23] bir zindandır.[24] Uzaktan bakıldığında kaynaması ve uğuldaması duyulan,[25] yana yana renk değiştirmiş, sonunda siyah ve karanlık bir hâl almış,[26] doymaz bir ateş[27] kaplamıştır her yanını. Bu öylesine doymaz bir ateştir ki ceza görecek kimseler içine atıldığı zaman, *"Doydun mu?"* diye sorulur da o, *"Daha yok mu!"* diye cevap verir.[28] Bu muazzam ateşin yakıtı insanlar ve taşlardır.[29] Kızıl develeri andıran, saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçan bu ateş,[30] son derece kızgın ve yakıcıdır.[31] Öyle ki Hz. Peygamber cehennem ateşinin bu kavurucu sıcaklığının dünyadakinden kat kat daha fazla olacağını bildirmiştir.[32]

Cehennem ehli için iliklere işleyen kavurucu rüzgârlar (semûm) ve kaynar sular (hamîm) vardır. Onların gölgeliği, ne serinlik ne de başka bir fayda veren, cehennem ateşinden alınmış, simsiyah bir dumandır.[33] Onlar burada büyük bir azap içerisindedirler. Kendileri için ateşten elbiseler biçilmiştir,[34] gömlekleri ise katrandandır.[35] *"Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacakmışız?"*[36] şeklindeki inkârcı tutumlarına ve hakkı yalanlamalarına karşılık boyunlarına demir halkalar geçirilerek kaynar suda sürüklenir, sonra da ateşe atılırlar.[37] Melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak, *"Haydi tadın yakıcı azabı! Bu, sizin daha önce yaptıklarınızın karşılığıdır. Yoksa Allah kullarına zulmedici değildir."* diye haykırırlar.[38]

13 Ankebût, 29/53.
14 Zâriyât, 51/14.
15 Furkân, 25/12.
16 Kehf, 18/53.
17 T3123 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 15; Hicr, 15/44.
18 Zümer, 39/71-72.
19 Tahrîm, 66/6.
20 Hâkka, 69/30-33.
21 Nisâ, 4/145.
22 M7167 Müslim, Cennet, 31.
23 T2584 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 4
24 İsrâ, 17/8.
25 Furkân, 25/12.
26 T2591 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 8
27 Kâf, 50/30.
28 Kâf, 50/30.
29 Bakara, 2/24; Tahrîm, 66/6.
30 Mürselât, 77/32-33.
31 Kâria, 101/11.
32 M7165 Müslim, Cennet, 30.
33 Vâkıa, 56/42-44.
34 Hac, 22/19.
35 İbrâhîm, 14/50.
36 Ra'd, 13/5
37 Mü'min, 40/70-71.
38 Enfâl, 8/50-51.

Cehennem ehline, azaplarına denk şekilde açlık sıkıntısı verilir. Bunun üzerine onlar yardım isterler. Kendilerine açlığı gidermeyen ve besleyici de olmayan dikenli, pis kokulu, acı bir bitki (darî') verilir.[39] Tekrar yiyecek isterler, bu sefer de boğazda tıkanıp kalan bir yiyecek ikram edilir.[40] Sonra dünyada iken böyle boğaza takılan lokmaları su ile geçirdiklerini hatırlarlar ve hemen su isterler. Kendilerine demir çengelli kaynar sular verilir. Erimiş maden kadar sıcak olan bu içecekler, yüzlerine yaklaştırılınca yüzlerini yakıp kavurur,[41] midelerine inince de içlerinde olan her şeyi paramparça eder.[42]

Diğer bir yiyecekleri de cehennemin dibinden çıkan ve tomurcukları şeytanların başı gibi olan zakkum ağacıdır.[43] Azabın bir parçası olan bu yiyeceğin tadı o kadar kötüdür ki Hz. Peygamber, *"(Cehennemliklerin yiyeceği olan) zakkumun bir damlası dünyaya düşmüş olsaydı dünyadakilerin geçim kaynaklarını mahvederdi. Peki ya yiyeceği zakkum olan nasıl dayanacak!"* buyurmuştur.[44] Bu kötü yiyecekle karınlarını doyuran cehennem ehli, üzerine de kaynar sular içerler. Bu sulardan, kanmak bilmez susamış develerin suya saldırışı gibi içmelerine rağmen susuzlukları geçmez. *"İşte bu, onların hesap ve ceza günündeki ziyafetleridir."*[45]

Cehennemlikler, içinde bulundukları dehşetli durumdan kurtulmak ümidiyle cehennem bekçilerini çağırırlar. Fakat bekçiler, onların derdine derman olmak yerine, *"Elçileriniz size açık delillerle gelmemiş miydi?"* diye sorarlar. "Evet." cevabını verdiklerinde ise *"Yalvarın! Allah'tan gelen gerçekleri inkâr edenlerin yalvarması boşunadır!"* diyerek onların ümitlerini boşa çıkarırlar. Cehennem ehli bu defa cehennemden sorumlu olan Mâlik isimli meleği çağırarak Allah'tan kendileri için ölüm hükmünü vermesini ister.[46] Fakat onlar için burada ölüm yoktur, azapları da bir an olsun hafifletilmez.[47] Kaçmak istedikleri her seferde demirden kamçılarla[48] dövülerek ateşin ta ortasına itilirler.

Elleri boyunlarına bağlanmış olarak cehennemin daracık bir yerine atıldıkları zaman orada yok olup gitmeyi isterler. Kendilerine, *"Bir kere yok olmayı değil, birçok defa yok olmayı isteyin."* denir.[49] Ateşten bir döşeğe yatırılır, yine ateşten örtülere büründürülürler.[50] Kendileriyle birlikte ailelerinin de hüsranına neden olan bu suçluların altlarında ve üstlerinde ateşten katmanlar vardır,[51] etraflarını alevden ve dumandan oluşan duvarlar kuşatmıştır.[52] Ateş onların yüzlerini yalayarak yakar ve ateşin içinde yüz etleri sıyrılmış olarak dişleriyle kalıverirler.[53] Cezanın sona ermesi di-

[39] Gâşiye, 88/6-7.
[40] Müzzemmil, 73/13.
[41] Kehf, 18/29.
[42] Muhammed 47/15; T2586 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 5.
[43] Sâffât, 37/62-65
[44] T2585 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 4
[45] Vâkıa, 56/52-56.
[46] Zuhruf 43/77; T2586 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 5
[47] Fâtır, 35/36.
[48] Hac, 22/21-22; Secde, 32/20.
[49] Furkân, 25/12-14.
[50] A'râf, 7/41
[51] Zümer, 39/16.
[52] Kehf, 18/29.
[53] Mu'minûn, 23/104

leğiyle feryat ederler.[54] Fakat yanıp dökülen derileri, azabı tekrar tatmaları için sürekli yenilenir.[55] Cehennem ateşi ile kaynar sular arasında gider gelirler.[56] Kimi zaman da "Zemherîr" adı verilen şiddetli ve yakıcı soğuklara maruz kalırlar.[57]

İnkâr edenlere, *"Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarınız nerede? Size yardım ediyorlar mı veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?"* diye sorulur. İlâh edindikleri putlarla kendilerini aynı ateşin içinde gören kâfirler, kendine bile fayda veremeyen bu âciz putlara dünyada taptıklarına yanıp hayıflanırlar. *"Allah'a andolsun! Biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz. Çünkü sizi, âlemlerin Rabbi ile bir tutuyorduk."* derler. Sonra kendilerinin yolunu takip ettikleri önderlerini suçlamaya başlarlar.[58] *"Biz size tâbi olmuş kimselerdik. Şimdi şu ateşin bir kısmını üzerimizden kaldırabilir misiniz?"*[59] diye yakınırlar ve doğru yoldan sapmalarına neden olan bu öncüler için azabın iki kat olmasını isterler.[60] Bu önderler ise onlara şöyle karşılık verirler: *"Biz hepimiz ateşin içindeyiz. Şüphesiz Allah, kulları arasında (böyle) hüküm vermiştir."*[61]

Cehennemlikler büyük bir pişmanlık içinde yalvarmaya başlarlar. Dünyadayken Rablerine karşı nankörlük içerisinde ömür süren bu kullar, *"Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduğumuzdan başka ameller, salih ameller işleyelim."* diye yakarır. Fakat kendilerine düşünen kimsenin öğüt alabileceği kadar müddet verilen bu insanlar fırsatı iyi değerlendiremeyerek bu cezaya mahkûm olmuşlardır. Artık hiçbir yardımcıları yoktur.[62]

Şüphesiz bu azap yurdundaki herkes aynı cezayı görmeyecektir. Dünyada işledikleri suçlar nasıl farklı farklıysa, bu azap yurdunda görecekleri cezalar da işledikleri suçlara denk düşecek şekilde derece derece olacaktır. Onlardan kimi ayak bileklerine, kimi dizlerine, kimisi de beline, göğsüne ya da boynuna kadar ateşe gömülür.[63] Peygamberimizin ifade buyurduğuna göre, azap itibariyle en hafif azap göreni ateşten iki ayakkabı giyer, ayakkabılarının hararetinden beyni kaynar.[64] Bu hâldeyken o, kendisinden daha ağır azabı olan kimsenin olmadığını zanneder.[65]

Öyle kimseler de vardır ki ateşe atılır atılmaz bağırsakları dökülür, değirmen döndüren merkep gibi kendi çevrelerinde dönüp dururlar. Cehennemlikler bunlardan birine, *"Senin hâlin nedir? Sen bize dünyada iyiliği emredip kötülükten alıkoymuyor muydun?"* diyerek şaşkınlıklarını dile getirirler. Bu kişi, *"Ben size iyiliği emreder fakat kendim yapmazdım, sizi kötülükten sakındırdığım hâlde ise onu kendim yapardım."* diyerek suçunu itiraf

[54] Fâtır, 35/37.
[55] Nisâ, 4/56.
[56] Rahmân, 55/44
[57] B3260 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 10; İnsân, 76/13.
[58] Şuarâ, 26/93-99.
[59] Mü'min, 40/47.
[60] A'râf, 7/38.
[61] Mü'min, 40/48.
[62] Fâtır, 35/37.
[63] HM11116 İbn Hanbel, III, 13; M7169 Müslim, Cennet, 32.
[64] M514 Müslim, Îmân, 361; B6561 Buhârî, Rikâk, 51.
[65] M517 Müslim, Îmân, 364.

eder.[66] Topluma faydalı olmaya çalışmayan, altın ve gümüş gibi mallarını biriktiren ve yardımlaşmaya yanaşmayan kimselerin kendilerine sakladıkları malları da cehennem ateşinde kızdırılır. Daha sonra onlara, *"İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi, tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!"* denilerek kızdırılan mallarıyla bu cimrilerin alınları, böğürleri ve sırtları dağlanır.[67]

Dünya hayatında gösteriş niyetiyle Kur'an okuyan ve amellerinde riyakâr olanlar, "üzüntü kuyusu"nda bulurlar kendilerini. Bu öyle korkunç bir çukurdur ki cehennemin kendisi dahi her gün yüz kere ondan Allah'a sığınır.[68] Kendini beğenip büyüklük taslayanlar ise "Bûles" denilen hapishanelere atılırlar. Üzerlerinden ateşler yükselir ve onlar cehennemliklerin kan, irin ve tortularını içerler.[69] Kâfirler "Saûd" isimli ateşten bir dağa tırmanır,[70] "Veyl" adında derin bir vadiye bırakılırlar.[71] Ve bütün zorbalar "Hebheb" adındaki vadide birleşirler.[72] Cehennemin en alt tabakasında da mümin göründükleri hâlde kalpleri küfürle dolu olan münafıklar yer alır.[73] Dünyadayken inananlar için, *"Bunları dinleri aldatmış"* diyen[74] bu kulların kendileri aldanmış ve hiç beklemedikleri o acıklı azabın en şiddetli yerine lâyık görülmüşlerdir.

Cehenneme atılanların bir kısmı burada ebedî değildirler. Allah'ın birliğine inanan, O'na hiçbir ortak koşmayan, ama amelleri yüzünden cehenneme düşen bu kullar, alınlarındaki secde izinden tanınırlar. Zira Allah, cehennem ateşine secde izini haram kılmıştır. Onlar, bir süre azap çektikten sonra bulundukları yerden kapkara olarak çıkarılırlar. Üzerlerine dökülen hayat suyuyla, âdeta sel birikintisinin içinde canlanıp filizlenen tohumlar gibi bedenlerine can gelen bu müminler, içinde ebedî kalmak üzere cennete konulurlar.[75] Öyle ki kalbinde buğday tanesi kadar iman bulunan hiç kimse cehennemde kalmaz.[76] Fakat cennete girdiklerinde de cehennemden geldikleri herkes tarafından bilinir.[77]

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde cehennem azabının dünyadaki hâliyle insan aklını aşan o korkunç şiddeti ve dehşeti, insanın algı düzeyine indirgenerek ayrıntılı tasvirlerle anlatılmıştır. Böylece Allah Teâlâ kullarına, hak yoldan ayrılıp küfürde ısrar etmeleri hâlinde kendilerini nasıl acıklı bir sonun beklediğini henüz dünyadayken bildirmiştir. İman eden kullarına da bu korkunç azabı hatırlatarak kendilerini ve ailelerini günahlardan korumalarını istemiş,[78] onlara dünyanın imtihan yeri olduğunu akıllarından çıkarmamaları gerektiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber de

[66] B3267 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 10.
[67] Tevbe, 9/34-35; M2292 Müslim, Zekât, 26.
[68] T2383 Tirmizî, Zühd, 48
[69] T2492 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 47.
[70] T2576 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 2.
[71] T3164 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 21.
[72] DM2844 Dârimî, Rikâk, 95.
[73] Nisâ, 4/145.
[74] Enfâl, 8/49.
[75] B7437 Buhârî, Tevhîd, 24.
[76] T2593 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 9.
[77] B7450 Buhârî, Tevhîd, 25.
[78] Tahrîm, 66/6

cehenneme götürecek fiillerden uzak durmalarını ashâbına her fırsatta söylemiştir.[79] Onlara, Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi cehennemden korunmaya dair dualar öğretmiş[80] ve *"Yarım hurmayla bile olsa kendinizi ateşten koruyun. Bunu da bulamayan güzel bir sözle (kendisini ateşten korusun.)"*[81] tavsiyesinde bulunmuştur. Akrabaları olan Kureyş boylarını ve hatta kızı Hz. Fâtıma'yı da cehennem ateşinden korunmaya teşvik eden Peygamber Efendimiz, bu ateşe girdikleri takdirde onlara bir faydasının olmayacağını hatırlatmıştır.[82] Nitekim geçmiş ve gelecek günahları bağışlanmış olmasına rağmen[83] çoğu zaman bizzat kendisi de cehennem azabından koruması için Allah'a dua etmiştir.[84]

Cehennem, Allah Teâlâ'nın doğru yoldan sapan kullarına hazırladığı azap yeridir. Her şeyi kuşatan rahmetiyle bilinen Yüce Allah'ın gazabı da bir o kadar şiddetlidir. Bu gazabını tüm dehşetiyle cehenneme giren kullarına gösterecek, onlara hayal bile edemeyecekleri acılar tattıracaktır. Dünyadayken durumu ne kadar kötü olursa olsun ölmeyi aklından bile geçirmeyen insanoğlu, eziyetlerle dolu cehennem hayatından kurtulmak için ölümü tek çare olarak görecek ve ölümüne hükmedilmesi için yalvaracaktır. Fakat bu, beklenmeyen bir son değildir. İnsana düşünebilmesi ve doğru yolu bulması için akıl verilmiş, hidayet rehberi olan kitaplar ve elçiler gönderilmiştir. İnsan bütün bu yardımcıların önderliğinde Allah'ın ipine sımsıkı sarılmalı, O'na asla ortak koşmamalı, inandıktan sonra da kendisini bu tehlikeye düşmekten korumaya dikkat etmelidir. Zira bu korkunç sondan onu kurtaracak olan ne dünyada kazandığı malları, ne yakınları ne de çocuklarıdır.[85] Yalnızca imanı ve salih amelleridir.

[79] M7187 Müslim, Cennet, 46; T2004 Tirmizî, Birr, 62.
[80] D1542 Ebû Dâvûd, Vitr, 32.
[81] B6540 Buhârî, Rikâk, 49.
[82] M501 Müslim, İmân, 348.
[83] B20 Buhârî, Îmân, 13.
[84] M1328 Müslim, Mesâcid, 131; D984 Ebû Dâvûd, Salât, 178, 179.
[85] Âl-i İmrân, 3/10; Mümtehine, 60/3.

CENNETE GİDEN YOLLAR
SALİH AMELLER, YÜKSEK AHLÂKÎ ERDEMLER

عَنْ أَبِى سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ:
"يَا أَبَا سَعِيدٍ مَنْ رَضِيَ بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ."

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Ey Ebû Saîd! Kim Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan ve peygamber olarak Muhammed'den razı olursa ona cennet vacip olur."
(M4879 Müslim, İmâre, 116)

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ: رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"لاَ تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلاَ تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا، أَوَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَى شَيْءٍ إِذَا فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ؟ أَفْشُوا السَّلاَمَ بَيْنَكُمْ."

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:
"يَدْخُلُ الْجَنَّةَ أَقْوَامٌ أَفْئِدَتُهُمْ مِثْلُ أَفْئِدَةِ الطَّيْرِ."

عَنْ أبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ : مَا أَكْثَرُ مَا يُدْخِلُ الْجَنَّةَ؟ قَالَ:
"التَّقْوَى وَحُسْنُ الْخُلُقِ."

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ:
"اضْمَنُوا لِي سِتًّا مِنْ أَنْفُسِكُمْ، أَضْمَنْ لَكُمْ الْجَنَّةَ، اصْدُقُوا إِذَا حَدَّثْتُمْ، وَأَوْفُوا إِذَا وَعَدْتُمْ، وَأَدُّوا إِذَا اؤْتُمِنْتُمْ، وَاحْفَظُوا فُرُوجَكُمْ، وَغُضُّوا أَبْصَارَكُمْ، وَكُفُّوا أَيْدِيَكُمْ."

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"İman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size yaptığınızda aranızda sevgi oluşturacak bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yaygınlaştırın."*

(M194 Müslim, İmân, 93)

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Cennete, kalpleri kuş kalbi gibi (saf ve hassas) olan insanlar girecektir."*

(M7162 Müslim, Cennet, 27)

Ebû Hüreyre anlatıyor: "Peygamber'e (sav), 'İnsanların cennete girmesini en çok sağlayan şey nedir?' diye soruldu. O da, *"Takva (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) ve güzel ahlâktır."* diye cevap verdi.

(İM4246 İbn Mâce, Zühd, 29)

Ubâde b. Sâmit'ten nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Siz bana kendinizden altı şeyi garanti edin, ben de size cenneti garanti edeyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin. Söz verdiğiniz zaman onu yerine getirin. Size bir şey emanet edildiğinde onu sahibine verin. Namusunuzu koruyun. (Harama) bakmaktan sakının. Elinizi (kötü işlerden) çekin."*

(HM23137 İbn Hanbel, V, 323)

Aslında her şey insanın yaratılışı sonrasında Allah Teâlâ'nın, melek ve cinlerden ona secde etmelerini istemesiyle başladı. Hz. Âdem, Allah'ın kendisine öğrettiği bilgi sayesinde onlara üstünlük sağlamış fakat şeytan bunu bir türlü kabul edemeyerek kibirlenmişti. Üstelik bir de Hz. Âdem'e eş olarak Havva yaratılmış ve insanlık âleminin bu ilk nüvesi, adına cennet denilen mutluluk diyarına yerleştirilmişti.[1] Cennet, huzurun, sükûnetin, çeşit çeşit nimetlerin, bütün güzelliklerin ve bütün mükemmelliklerin olduğu bir yerdi. Dahası cennet, Allah'a yakın olmak demekti.[2]

Şeytan ise yeni yaratılan bu varlığın kendisinin önüne geçirilmesini, mükemmellikler beldesinde bulunmasını ve Allah'ın halifeliğine değer görülmesini bir türlü içine sindiremiyor, haset, kıskançlık ve kibir içinde hareket ediyordu.[3] Ne yapmalıydı da kendisi gibi Âdem'i, yani insanı da oradan çıkartmalı ve dünyaya mahkûm etmeliydi? Şeytan artık bunu kendisine en büyük dert edinmişti. Sonunda Hz. Âdem'in yani insanın bitmek tükenmek bilmeyen arzularından yararlanarak amacını gerçekleştirdi.[4]

Aslında bütün bunlar, insanı eğitmek üzere ilâhî hikmet gereği ortaya çıkmış birer vesileydi belki de. Neticede Hz. Âdem, artık dünyaya indirilmişti. Böylece şeytan görevinin birinci aşamasını tamamlamanın sevinci içindeydi. Ancak insan, cenneti tattıktan, o mükemmel yurdu tecrübe ettikten ve Allah'a o kadar yakın olduktan sonra, düştüğü bu dünya gurbetinde pek rahat değildi. Cennete ve vuslata özlem duyuyordu. Yeniden cennete kavuşmak için ne yapmalıydı? Mükemmellikler yurduna nasıl ulaşmalı, Yaratan'a yine nasıl yakın olmalıydı?

İnsanın bu arayışı ve özlemi devam ederken, şeytan, bu sefer oyunun ikinci kısmını devreye soktu. Ona göre insan bir daha cennete dönmemeliydi, bunun için elinden geleni yapacaktı.[5]

Peki, insan cennete tekrar nasıl kavuşacaktı? Artık cennete dönmesi için Allah'ın emirleriyle sınanması ve ona kulluğunu ispat etmesi gerekecekti.[6] İşte bu konuda dünya ve âhiret mutluluğunun yolunu göstermekle görevlendirilmiş peygamberlerin ve ilâhî kitapların muştuları ona yol gösterecekti. Ebedî saadet yurduna, ancak ebedî risâletin sahibi rehberliliğinde ulaşılacaktı. Çünkü onun hakkında Yüce Allah, *"Doğrusu biz seni hem bir şahit hem bir müjdeci hem de bir uyarıcı olarak gönderdik."*[7]

[1] Bakara, 2/30-34.
[2] Mutaffifîn, 83/22-28.
[3] Hicr, 15/28-34; İsrâ, 17/61-62.
[4] Bakara, 2/35-36; A'râf, 7/20-22
[5] Hicr, 15/39; İsrâ, 17/62, 64.
[6] En'âm, 6/165.
[7] Fetih, 48/8.

buyurmuştu. O, önce insanları cennetle ve cennete götürecek amellerle müjdeledi, sonra da cehennemden ve cehennemlik işlerden sakınmaları için uyardı. Nitekim Allah Resûlü, *"Sizi cennete yaklaştıracak ve cehennemden uzaklaştıracak her şeyi size anlattım."* buyurmuştu.[8] Allah Resûlü bu görevini Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadiste çarpıcı bir benzetme ile şöyle anlatmıştır: *"Benim ve sizin durumunuz, (gece) yaktığı ateşe üşüşen böceklere pervanelere engel olmaya çalışan adamın durumuna benzer. Ben sizi ateşten korumak için kuşaklarınızdan tutuyorum, siz ise benim elimden kurtulup ateşe girmeye çalışıyorsunuz."*[9]

Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in (sav) bildirdiğine göre, cennete gitmenin olmazsa olmaz şartı imandır.[10] Cennet nimetlerine, ancak Allah'a ve peygamberlerine iman edenler erişecektir.[11] Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü şöyle buyurur: *"Ey Ebû Saîd! Kim Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan ve peygamber olarak Muhammed'den razı olursa, ona cennet vacip olur."*[12] Resûl-i Ekrem'in müjdelediğine göre kalbinde böyle bir iman ışığını koruyan her Müslüman, amellerindeki kusurların cezasını çektikten sonra da olsa mutlaka cennete gidecektir.[13]

İman esasları kuşkusuz insanı cennete sevk eden en temel unsurlardır. Müminden beklenen, imanını hayatına rehber kılması ve davranışlarına da yansıtmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de, *"İnsanlar, 'İman ettik.' demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannettiler?"*[14] buyrularak imanın bu yönüne dikkat çekilir. Kısacası kişiyi cennete götüren iman, kendisine salih amellerin eşlik ettiği imandır. Salih amellerin başında Allah Teâlâ'nın yapın dediklerini yapmak, uzak durun dediklerini terk etmek vardır. Nitekim İslâm'ın emrettiği namaz, oruç, zekât gibi ibadetleri yerine getireceğini ifade eden bir sahâbînin arkasından Hz. Peygamber (sav), *"Eğer sözünde durursa cennete girer."* buyurmuştur.[15] Sahâbeden Ebû Ümâme'nin (ra) işittiğine göre Allah Resûlü Veda Haccı'ndaki hutbesinde de ibadetlerin cennete götüren yönüne dikkat çekmiştir: *"Rabbiniz Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun. Beş vakit namazınızı kılın. Ramazan ayında orucunuzu tutun. Mallarınızın zekâtını verin. Yöneticilerinize itaat edin. Ve böylece Rabbinizin cennetine girin."*[16]

Sevgi de insanın elinden tutup cennete götüren kutlu bir yoldaştır. Zira sevmek, insan eksenli düşünüldüğünde hem imanı hem de faydalı işleri ihtiva eden iki yönlü mânevî bir ameldir. Allah'ı sevmek, O'na iman bağıyla bağlanmaktır; mahlûkatı sevmek, onlara karşı faydalı işlerde bu-

[8] MA20100 Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 125.
[9] B6483 Buhârî, Rikâk, 26; M5955 Müslim, Fedâil, 17.
[10] Saff, 61/10-12; M2679 Müslim, Sıyâm, 145; N4997 Nesâî, Îmân, 7; T1574 Tirmizî, Siyer, 21.
[11] Hadîd, 57/19, 21; M195 Müslim, Îmân, 94.
[12] M4879 Müslim, İmâre, 116.
[13] T2598 Tirmizî, Sıfatü cehennem, 10.
[14] Ankebût, 29/2.
[15] M102 Müslim, Îmân, 10; HM12484 İbn Hanbel, III, 143.
[16] T616 Tirmizî, Cum'a, 80.

lunmaktır. Bir başka deyişle cennete götüren sevgi, Yaratan'a ihlâsla bağlanmak ve yaratılmışlara şefkat göstermektir. Nitekim Kur'an'da Allah'a inanmanın yanı sıra, kötülüklerden sakınmak, bollukta ve darlıkta başkalarına yardım etmek, öfkeyi yenmek, insanların kusurlarını bağışlamak ve işlediği günahlarda ısrar etmeyip Allah'tan af dilemek gibi hasletlerin, cennete götürecek ameller olduğu beyan edilmektedir.[17]

Bu bağlamda inananların birbirini sevmesi, hem imanlarının olgunluğunun bir göstergesi, hem de onları cennete ulaştıracağı bildirilen nebevî bir muştudur. Hz. Peygamber öyle buyurur: *"İman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size yaptığınızda aranızda sevgi oluşturacak bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yaygınlaştırın."*[18]

Öyleyse, İslâm'ın tasvir ettiği şekilde insanî ve ahlâkî mükemmelliklerle donanmış bireylerin oluşturduğu bir toplum, aslında cennet iklimini bu dünyada yaşıyor demektir. Bunu gerçekleştirmenin imandan sonraki belki ilk adımı Yaratan'dan ötürü yaratılmışlara duyulan sevgidir.

Cennete giden yolda insanın maddî ve mânevî fedakârlıktan sakınmaması, cenneti hak etmesi için gereken ilâhî rahmete bir vesiledir. Çünkü Kur'an'da bildirdiği şekliyle Yüce Yaratıcı, *"Müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır."*[19] Bu sebeple, bir gün Hz. Peygamber (sav), insanların su ihtiyacını gidermek için cennet karşılığında kimin bir kuyuyu satın alıp insanların istifadesinde sunacağını sormuştu ve bu nebevî müjdeye erişmek için hemen Hz. Osman o işi üstlenmişti.[20]

Âdem'i cennetten şeytanın aldatması çıkartmıştı, fakat evlâtlarını oraya birbirlerine yardım ve iyilik yapmaları geri götürecekti. Nitekim Kur'an bir köleyi/esiri özgürlüğüne kavuşturmanın, şiddetli bir kıtlık gününde akrabası olan bir yetimi ya da hiçbir şeyi olmayan bir fakiri doyurmanın, iman edenlerden olup birbirine sabrı ve merhameti tavsiye etmenin "cennete götüren sarp yolları kolay edecek işlerden"[21] olduğunu belirtmektedir.

Müminlerin derdiyle dertlenmenin, sevinçlerini ve acılarını paylaşmanın da cennete götürecek amellerden olduğu müjdelenmiştir. Resûlullah (sav) bir gün ashâbına dönerek, *"Bugün içinizden kim oruçlu olarak sabahladı?"* diye sordu. Orada hazır bulunanlardan Hz. Ebû Bekir, "Ben!" cevabını verdi. Hz. Peygamber (sav), *"Bugün içinizden kim bir cenazenin arkasından gitti?"* dedi. Yine Ebû Bekir, "Ben!" cevabını verdi. Hz. Peygamber (sav) bu sefer, *"Bugün içinizden kim bir fakiri doyurdu?"* diye sordu. Ebû Bekir, "Ben!"

17 Âl-i İmrân, 3/132-136.
18 M194 Müslim, Îmân, 93.
19 Tevbe, 9/111.
20 B2778 Buhârî, Vesâyâ, 33.
21 Beled, 90/12-17.

cevabını verdi. Hz. Peygamber (sav), *"Peki, bugün içinizden hanginiz bir hastayı ziyaret etti?"* buyurdular. Yine Ebû Bekir, "Ben!" cevabını verdi. Bunun üzerine Resûlullah (sav), *"Bu hasletler kimde bulunursa o, mutlaka cennete girer."* buyurdu.[22]

Bir başka müjdesinde ise Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştu: *"Bir mümin, aç bir mümini doyurursa, Allah da o kimseyi cennet meyveleriyle doyuracaktır. Yine bir mümin, susuz kalan bir mümine bir şeyler içirip susuzluğunu giderirse, Allah kıyamette ona (misk ile mühürlenmiş lezzetli bir içecek olan) 'Rahîk-ı Mahtûm'dan içirecektir. Yine bir mümin, elbiseye ihtiyacı olan bir mümini giydirirse, Allah da ona cennetin yemyeşil elbiselerinden giydirecektir."*[23]

Resûl-i Ekrem bir keresinde ise cennet muştulu tavsiyelerde bulunurken, adaletli yöneticilerin, sadaka verenlerin, akrabaya ve Müslümanlara karşı ince kalpli, merhametli davrananların, bir de iffetini ve namusunu muhafaza eden kimselerin cennete gideceğini söylemişti.[24] Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (sav) bildirdiğine göre, "adaletli hâkim"[25] ve "her gün ve her gecede beş vakit namaza çağıran müezzin, kendisinden memnun olan cemaate imam olan adam, Allah'ın ve efendisinin hakkını yerine getiren köle" de cennetin nadide mekânlarında yer almayı hak edecek kişilerdendir.[26]

Resûl-i Ekrem, *"Cennete, kalpleri kuş kalbi gibi (saf ve hassas) olan insanlar girecektir."*[27] buyrularak hem gönül zenginliğine hem de Allah'a duyulan saygıdaki hassasiyete dikkat çekilmiştir. Rahmet ve saadet yurduna, gazap ve felâket yolundan gidilemeyeceği açıktır. Bu yüzden hadislerde cennetle müjdelenen insanların çoğu, temiz bir kalbe sahip olmanın yanı sıra Yüce Allah'a karşı kulluk bilinci içinde hayatını sürdüren ve kalbinin temizliği davranışlarına yansıyan kimselerdir. Nitekim Allah Resûlü'ne, "İnsanların cennete girmesini en çok sağlayan şey nedir?" diye sorulduğunda, o (sav), *"Takva (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) ve güzel ahlâktır."* yanıtını vermiştir.[28] Allah'a karşı saygı ve korku içinde olmanın cennete girmek için bir vesile olduğunu anlatan Resûlullah'ın ifadelerine göre, bir dağın tepesinde ezan okuyan ve namaz kılan bir koyun çobanı Yüce Allah'ın hoşuna gider ve Rabbimiz, *"Şu kuluma bakın. Benden korkarak ezan okuyor ve namaz kılıyor. Ben bu kulumu affettim ve onu cennete koydum."* buyurur.[29]

Hz. Peygamber, güzel ahlâklı kimseler ile cennetlikler arasında doğrudan bir bağ kurmuştur: *"Size cehenneme girmeyecek kimseleri bildireyim mi? Cana yakın, uysal, yumuşak huylu ve kolay geçinilen herkes."*[30] Ubâde b. Sâmit'in naklettiği bir hadiste ise Hz. Peygamber (sav) cennete girmeyi

[22] M6182 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 12.
[23] T2449 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 18.
[24] M7207 Müslim, Cennet, 63; HM17623 İbn Hanbel, IV, 162.
[25] D3575 Ebû Dâvûd, Kadâ' (Akdiye), 2.
[26] T2566 Tirmizî, Sıfatu'l-cennet, 25.
[27] M7162 Müslim, Cennet, 27.
[28] İM4246 İbn Mâce, Zühd, 29.
[29] D1203 Ebû Dâvûd, Sefer, 3.
[30] T2488 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 45.

garanti etmenin altı ahlâkî şartını şöyle sıralamıştır: *"Siz bana kendinizden altı şeyi garanti edin, ben de size cenneti garanti edeyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin. Söz verdiğiniz zaman onu yerine getirin. Size bir şey emanet edildiğinde onu sahibine verin. Namusunuzu koruyun. (Harama) bakmaktan sakının. Elinizi (kötü işlerden) çekin."*[31]

Cennetle muştulanan bir başka grup ise gözlerini kaybetmek gibi tedavisi mümkün olmayan hastalıklara imanla sabredenlerdir. Bir kudsî hadiste Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kimin iki sevgili gözünü alırım da o, karşılığını benden bekleyerek buna sabrederse onun için cennetin dışında hiçbir ödüle razı olmam!"*[32]

Hz. Peygamber'in (sav) cennetle muştuladığı bir diğer haslet ise doğruluktur. Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre, İki Cihan Efendisi (sav) şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz, doğruluk (insanı) iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi devamlı doğru söyler ve doğruluktan ayrılmazsa Allah katında 'doğru/sıddîk' olarak tescillenir. Yalandan sakının! Çünkü yalan (insanı) kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi devamlı yalan söyler, yalan peşinde koşarsa Allah katında 'yalancı/kezzâb' olarak tescillenir."*[33]

İşte bu nebevî müjdeler ve uyarıların gösterdiği üzere cennet, ancak bu dünya şartlarında kazanılacaktır. Kur'an'ın "eğri" ve "doğru"[34] ya da "iyi ve kötü"[35] şeklinde ifade ettiği ve buradan ilhamla şairin, "Oluklar çift; birinden nur akar, birinden kir" dediği üzere, insanın ebedî hayatını belirleyecek olan bu yol ayrımında yollardan birisi saadet yurdu cennete, diğeriyse felâket yurdu cehenneme götürecektir. Hangisinden gitmek istediği ise insanın tercihine bırakılmıştır. Hz. Peygamber (sav), cennete gitmek isteyenlerin hemen yola koyulmasını, arzuyla çalışmasını istemiş ama Allah'ın bu ticarette ortaya koyduğu malın, yani cennetin çok pahalı olduğunu da hatırlatmıştır.[36] Zira Allah Resûlü'nün ifadesiyle: *"Cehennem, (nefse) hoş gelen şeylerle, cennet de (nefse) zor gelen şeylerle perdelenmiştir."*[37] Mutlaka cennet yolunda caydırıcı, usandırıcı nice engeller ve meşakkatler karşımıza çıkacaktır. Cennet yolcusu, zaman zaman şehvet çukurlarını ve bazı nefsî arzuları aşmak; yanlış sapaklara düşmemek, mücadele ve sabır tünellerinden geçerek zirveye ulaşmak durumunda kalacaktır. Kur'anî ifadeyle "sarp yokuşu aşmak"[38] gerekecektir. O yolda bir de şeytan oturmakta ve pusu kurmuş beklemektedir. Evet, Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep olan şeytan, nefis ve insanlardan oluşan yandaşlarıyla iş birliği de yaparak, oyunun ikinci aşamasını devreye sokacak ve onun tekrar oraya

[31] HM23137 İbn Hanbel, V, 323
[32] DM2823 Dârimî, Rikâk, 76.
[33] M6637 Müslim, Birr, 103; B6094 Buhârî, Edeb, 69.
[34] Beled 90/10.
[35] Şems, 91/9
[36] T2450 Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 18.
[37] B6487 Buhârî, Rikâk, 28.
[38] Beled, 90/11-12

dönmesine engel olacaktır. Çünkü Allah'a, *"Yemin olsun ki (kullarını saptırmak için) senin dosdoğru yolunun üzerinde oturacağım."*[39] demiştir.

Yunus, bu gerçeği şu dizilerinde ifade ederek Müslümanları ve hatta bütün insanlığı uyarmaktadır:

"Gelin ey kardeşler gelin,
Bu menzil uzağa benzer.
Nazar kıldım şu dünyaya,
Kurulmuş tuzağa benzer."

Ancak "canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı her şeyin olduğu ve ebedî olarak kalınacak"[40] cennet için bütün çileleri çekmeye ve mücadele etmeye değer. Dahası bu yokuşun arkasında cennetle birlikte vuslat da hâsıl olacak, kul Rabbine kavuşacaktır.[41] Bu vuslatın lezzeti, her şeye bedeldir; bu aziz nimetin uğrunda katlanılmayacak hiçbir dünya sıkıntısı olmasa gerektir. Ancak bilinmelidir ki cennete, sınırlı bir ömürde yapılabilecek ameller değil, Allah Teâlâ'nın lütuf ve rahmeti götürecektir. Ne var ki iman ve ameller, bu rahmetin oluşmasına bir vesiledir.[42] Yapılan ibadetler, sadece ebedî saadeti Rab Teâlâ'dan gönülden istediğimizin bir göstergesidir. Sonuçta herkes istediğinin ve yaptıklarının karşılığını görecektir.[43]

O hâlde cennet de, cennete götüren yoldaki başarı da bütünüyle Allah'ın kullarına bir rahmetidir aslında.[44] Nitekim Resûlullah (sav), *"Hiç kimseyi kendi ameli (iyi işleri ve ibadeti) cennete koyamaz."* buyurmuş, sahâbe, "Seni de mi ey Allah'ın Resûlü?" diye sorunca da, *"Evet, Rabbimin rahmeti bürümedikçe beni de."* cevabını vermiştir.[45] Bir hadiste de Yüce Allah'ın cennete seslenerek, *"Sen benim rahmetimsin; ben seninle kullarımdan dilediğime rahmet ederim."* buyurduğu nakledilmiştir.[46]

Şu hâlde Müslüman, tıpkı Hz. Peygamber'in (sav) tavsiye ettiği gibi, cennete girmek için hem salih ameller işlemeli hem de bunlarla Yüce Allah'ın rızasını ve rahmetini elde etmeye çalışmalıdır. Unutulmamalıdır ki cennete giden bu zorlu sarp yokuşun zirvesine, ancak son peygamber ve son kılavuz Hz. Muhammed (sav) ile varılır.[47] Ne mutlu Kutlu Rehber'in izinden giden ve cennette vuslata eren müminlere...

[39] A'râf, 7/16.
[40] Zuhruf, 43/71.
[41] B6573 Buhârî, Rikâk, 52.
[42] Zuhruf, 43/72.
[43] Zilzâl, 99/7-8.
[44] Bakara, 2/38; A'râf, 7/23.
[45] M7113 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 72; B6467 Buhârî, Rikâk, 18.
[46] B4850 Buhârî, Tefsîr, (Kâf) 1.
[47] Bakara, 2/38.

CENNET
SONSUZ ESENLİK YURDU

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ :
"قَالَ اللَّهُ أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لاَ عَيْنٌ رَأَتْ، وَلاَ أُذُنٌ سَمِعَتْ،
وَلاَ خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ..."

Ebû Hüreyre'nin (ra) naklettiğine göre,
Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:
"Yüce Allah, 'Ben salih kullarım için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hayal edemeyeceği birtakım nimetler hazırladım."

(B3244 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8)

عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ قَالَ: هٰذَا مَا حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ فَذَكَرَ أَحَادِيثَ مِنْهَا وَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ:

"إِنَّ أَدْنَى مَقْعَدِ أَحَدِكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ أَنْ يَقُولَ لَهُ: تَمَنَّ فَيَتَمَنَّى وَيَتَمَنَّى فَيَقُولُ لَهُ: هَلْ تَمَنَّيْتَ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ. فَيَقُولُ لَهُ: فَإِنَّ لَكَ مَا تَمَنَّيْتَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ."

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ قَالَ:

"مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ نُودِيَ فِي الْجَنَّةِ: يَا عَبْدَ اللّٰهِ! هٰذَا خَيْرٌ. فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّلَاةِ يُدْعَى مِنْ بَابِ الصَّلَاةِ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجِهَادِ يُدْعَى مِنْ بَابِ الْجِهَادِ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقَةِ يُدْعَى مِنْ بَابِ الصَّدَقَةِ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصِّيَامِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الرَّيَّانِ."

Hemmâm b. Münebbih, "Bu, bize Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'tan (sav) naklettiği hadislerdir." diyerek birtakım hadisler zikretti. Onlardan birisi de şu idi: Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Şüphesiz ki sizden birinizin cennette en aşağı makamı ona Allah'ın, 'Dile (ne dilersen)!' buyurmasıdır. Kişi dileklerini söyleyince Allah kendisine, 'Diledin mi?' diye soracak, 'Evet.' cevabını verdiğinde ise, 'Dilediklerinin hepsi bir kat fazlasıyla senindir.' buyuracaktır."*

(M453 Müslim, İmân, 301)

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *"Kim Yüce Allah yolunda malından çifter çifter harcamada bulunursa, cennette, 'Ey Allah'ın kulu, işte hayır budur!' diye seslenilir. Namaz kılanlardan olan kimse namaz kapısından çağrılır. Cihad edenlerden olan kimse, cihad kapısından çağrılır. Sadaka verenlerden olan kimse, sadaka kapısından çağrılır. Oruç tutanlardan olan kimse ise Reyyân kapısından çağrılır."*

(N2240 Nesâî, Sıyâm, 43)

Resûlullah (sav) ashâbıyla birlikte oturuyordu. Onlara cennetteki güzellikleri anlatıyor, ashâb da can kulağı ile Kutlu Elçi'yi dinliyorlardı. Bu arada bir ses duyuldu. Bir adam Resûlullah'a (sav), "Ey Allah'ın Resûlü! Ben atları severim. Cennette at var mıdır?" diye sordu. Şöyle cevap verdi Sevgili Resûl: *"Cennete girersen sana kırmızı yakuttan iki kanatlı bir at getirilecek. Sen de o ata binecek ve dilediğin yere onunla uçup gideceksin."* Bir başkası gönlünden geçeni şöyle sordu: "Ey Allah'ın Resûlü! Cennette deve de var mıdır?" Allah Resûlü, dinleyenlerden her birinin zihinlerinden geçeni sormak istediğini fark etmiş olmalı ki bu soruya herkes için cevap mahiyetinde olan şu sözlerle karşılık verdi: *"Allah seni cennete koyarsa canının çektiği ve gözüne hoş görünen her şey senin olacaktır."*[1]

Resûlullah (sav) böylece, kendisini dinleyenlerle beraber geçmişten günümüze bütün inananlara cennette tüm isteklerinin gerçekleşeceği müjdesini vermiştir. Zira Allah Teâlâ, *"Orada nefislerin arzu ettiği ve gözlerin zevk aldığı her şey var..."*[2] âyetiyle cennet ehlinin istediği her şeye sahip olacağını ve görmek istediği her şeyi de görebileceğini bildirmiştir.

Allah Teâlâ iman edip de kendisinin razı olduğu işleri yapan kullarını bitmez tükenmez nimetlerle dolu cennetleriyle mükâfatlandıracaktır.[3] *"İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele."*[4] buyruğu doğrultusunda Hz. Peygamber, kimi zaman Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerle kimi zaman da kendi ifadeleriyle insanlara cennet hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Buna göre;

Müminler âhiret yurtları olan cennete varınca sekiz kapıyla karşılaşırlar.[5] Cennetin bekçileri tarafından ilk olarak âlemlerin efendisi Hz. Muhammed'e açılan bu kapılardan[6] onlar, pazartesi ve perşembe günleri içeri alınırlar.[7] Dünyada işledikleri amellere göre farklı bölümlerden girerler ebedî yurtlarına. Allah Resûlü (sav), kişilere özel olan bu cennet kapılarını şöyle anlatmıştır: *"Kim Yüce Allah yolunda malından çifter çifter harcamada bulunursa, cennette, 'Ey Allah'ın kulu, işte hayır budur!' diye seslenilir. Namaz kılanlardan olan kimse namaz kapısından çağrılır. Cihad edenlerden olan kimse, cihad kapısından çağrılır. Sadaka verenlerden olan kimse, sadaka kapısından çağrılır. Oruç tutanlardan olan kimse ise Reyyân kapısından çağrılır."*[8]

[1] T2543 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 11, T2544 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 11.
[2] Zuhruf, 43/71.
[3] Tevbe, 9/20-21.
[4] Bakara, 2/25
[5] B3257 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 9.
[6] M486 Müslim, Îmân, 333
[7] M6544 Muslim, Birr, 35
[8] N2240 Nesâî, Sıyâm, 43.

Cennette müminleri bekleyen nimetler çok çeşitlidir. Bunlar arasında çeşitli özelliklerdeki denizlerden, *"bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan nehirler"*[9] kollar hâlinde ayrılır.[10] Bunların dışında cennette, insana ferahlık veren ve devamlı akan pınarlar ile[11] Allah Teâlâ'nın Resûlullah'a vaad ettiği, *"Kevser ırmağı"* vardır.[12] İki kenarı altından olan bu nehrin toprağı miskten daha güzel kokar. Yakutlar ve inciler üzerinde akıp giden suyu, baldan daha tatlı, kardan daha beyazdır. Nehrin üzerinde, boyunları deve boynu gibi (besili) birtakım kuşlar vardır ki bu kuşların tadı, görünüşlerinden de güzeldir.[13]

Cennetin toprağı tıpkı halis buğday unu gibi yumuşak, beyaz ve misk kokuludur.[14] Yakıcı sıcaktan ve dondurucu soğuktan korunmuş mümin topluluğu[15] gövdesi altından olan[16] iri yapılı ağaçlar altında[17] gölgelenir. Göz alabildiğine yeşilliklerle dolu bu mekânda dikensiz sidr (Arabistan kirazı) ağaçları, meyveleri salkım salkım dizilmiş muz ağaçları ve[18] hurma ve nar gibi daha pek çok ağaç sıralanmıştır.[19] Nimetlerle dopdolu olan bu ağaçların[20] meyveleri, dileyenin rahatça toplayabilmesi için yakınlaştırılmıştır.[21]

Cennetlikler nehirlerin yanı başında,[22] rüzgâr esintisiyle sallanıp dalgalanan güzel kokulu yeşilliklerle çevrili, yüksek ve güvenli yerlerdeki köşklerde, saraylarda,[23] *"güzel meskenlerde"*,[24] *"üst üste kurulmuş konaklarda"*[25] ve *"evlerde"*[26] bulunurlar. Bir kerpici altın, bir kerpici gümüşten olan bu binaların harcı keskin kokulu misk, çakılları inci ve yakut, toprağı ise za'ferândır.[27] Değerli taşlarla süslenmiş bu ihtişamlı konaklar kişiyi rahat ettirecek şekilde hazırlanmıştır. Ayrıca müminler için her biri tek bir inciden yapılmış, olağanüstü güzellikte çadırlar kurulmuştur. Çok yüksek olan bu çadırlar, içinde yaşayan müminlerin dolaşırken birbirlerini göremeyecekleri kadar da geniştir.[28]

Her biri kendisine ait özel konaklarda ikamet eden cennet ehli haftada bir gün Rableriyle görüşme şerefine ererler. Allah onlar için arşını açar ve cennet bahçelerinden bir bahçede kendilerine görünür. Burada cennetlikler için nurdan, inciden, yakuttan, zebercedden, altından ve gümüşten koltuklar kurulmuştur. Cennet halkının makam bakımından en aşağı olanı da misk ve kâfur tepecikleri üzerine yerleştirilir. Allah Teâlâ, her biriyle ayrı ayrı ilgilendikten sonra onları, canlarının istediği her şeyi almaları için cennet çarşılarına yönlendirir. Herkesin göz kamaştıran giysilerle dolaştığı bu çarşılarda almak ya da satmak diye bir şey yoktur, isteyenin her istediği yanı

[9] Muhammed, 47/15.
[10] T2571 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 27
[11] İnsân, 76/6; Gâşiye, 88/12
[12] M894 Müslim, Salât, 53.
[13] İM4334 İbn Mâce, Zühd, 39, T2542 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 10.
[14] M7351 Müslim, Fiten, 92.
[15] İnsan, 76/13.
[16] T2525 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 1.
[17] B6553 Buhârî, Rikâk, 51.
[18] Vâkıa, 56/28-29
[19] Rahmân, 55/68.
[20] Hâkka, 69/23
[21] İnsân, 76/14.
[22] Ankebût, 29/58.
[23] İM4332 İbn Mâce, Zühd, 39.
[24] Tevbe, 9/72; Saff, 61/12.
[25] Zümer, 39/20.
[26] Tahrîm, 66/11.
[27] T2526 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 2
[28] M7158 Müslim, Cennet, 23; B3243 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8.

başına getiriliverir. Müminler, bu buluşmadan güzelliklerine güzellik katan tatlı bir meltem ve üzerlerine serpilen güzel kokularla ayrılırlar.[29]

Cennetlikler kılsız, tüysüz, sürmeli, otuz veya otuz üç yaşlarında[30] ve benzersiz güzellikte yaratılır. Gençlikleri ve güzellikleri ebedî olan[31] bu ay yüzlü müminler[32] için ne hastalık, ne fakirlik ne de başka bir sıkıntı vardır burada.[33] Dünyadaki sakatlık ve kusurlarından ise hiç eser kalmamıştır.[34] Eşsiz güzellikte yaratılan cennetlikler, arzu ettiklerinde farklı görünümlere bürünebilir, istedikleri her surete girebilirler.[35] Onlar için yorulmak ve sıkılmak da söz konusu değildir.[36] Yalandan, kendilerini günaha sevk edecek diğer sözlerden[37] ve faydasız işlerden uzakta,[38] huzur ve esenlik içerisinde[39] güven dolu bir yaşantı sürerler.[40]

Her türlü nimetin kendisini çevrelediği âhiret yurdunda hiçbir mümin yalnız değildir.[41] Herkes eşiyle birlikte zevk ve eğlence içerisinde yaşar, gölgeler altındaki koltuklara yaslanır.[42] *"Yüksek tahtları, sıra sıra yastıkları ve serilmiş gösterişli yaygıları"* vardır.[43] Dört bir yanlarında isteklerini yerine getirmek üzere görevlendirilmiş, saçılmış incileri andıran hizmetçiler yer alır.[44] Ayrıca eşlerine çok düşkün ve kendilerine denk yaşta,[45] el değmemiş,[46] güzel ve iri gözlü,[47] son derece zarif huriler vardır.[48]

Cennetlikler, ince ipekten ve parlak atlastan yapılmış[49] yeşil renkte,[50] hiç eskimeyen elbiseler giyerler.[51] Altın ve gümüş bileziklerle, incilerle süslenirler.[52] Son derece parlak incilerle bezenmiş taçlar takan cennetliklerin[53] tarakları altın, buhurdanlıklarının yakacağı da güzel kokulu çubuktur.[54]

Kendilerine balık ciğeri ve Selsebîl adlı bir pınarın suyu ikram edilen[55] cennet ehli hiçbir sınırlama olmadan canlarının çektiği her türlü yiyecek ve içecekten tadarlar. Her türlü meyve ve et çeşidi,[56] bitmek tükenmek bilmeyen yemişler[57] ve içenlere keyif veren berrak cennet şarabıyla[58] ağırlanırlar. Etraflarında altın tepsiler ve bardaklar,[59] gümüşten billur kaplar,[60] *"içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları cennet pınarından doldurulmuş sürahiler, ibrikler ve kadehler, beğendikleri meyveler ve arzu ettikleri kuş etleri"* dolaştırılır.[61]

Müminler âhirette hak ettikleri mükâfatlara uygun olarak nitelik bakımından farklı cennetlerde bulunurlar. Bu cennetlerin sayısı tam olarak bilinmemekle beraber, Hz. Peygamber aralarında yer ile gök arası kadar mesafe bulunan yüz farklı derece bulunduğunu söylemiş,[62] özellikle dört cennete dikkat çekmiştir. Bu cennetlerden ikisinin kap kacakları ve içindeki diğer eşyaları gümüşten, diğer ikisininkiler ise altındandır.[63]

29 M7146 Müslim, Cennet, 13; İM4336 İbn Mâce, Zühd, 39.
30 T2545 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 12
31 T2526 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 2
32 Abese, 80/38.
33 M7156 Müslim, Cennet, 21.
34 M7157 Müslim, Cennet, 22.
35 T2550 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 16.
36 Fâtır, 35/35
37 Vâkıa, 56/25
38 Mü'minûn, 23/3.
39 En'âm, 6/127.
40 Sebe', 34/37.
41 M7147 Müslim, Cennet, 14.
42 Yâsîn, 36/55-56.
43 Gâşiye, 88/13-16
44 İnsân, 76/19.
45 Vâkıa, 56/36-37.
46 Rahmân, 55/56.
47 Duhân, 44/54
48 Nebe', 78/33-34
49 Duhân, 44/53
50 İnsân, 76/21.
51 M7156 Müslim, Cennet, 21
52 Hac, 22/23; İnsân, 76/21
53 T2562 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 23
54 B3327 Buhârî, Enbiyâ, 1.
55 M716 Müslim, Hayız, 34; İnsân, 76/18.
56 Tûr, 52/22.
57 Ra'd, 13/35.
58 Sâffât, 37/46-47.
59 Zuhruf, 43/71.
60 İnsân, 76/15-16.
61 Vâkıa, 56/18-21.
62 B7423 Buhârî, Tevhîd, 22
63 B4878 Buhârî, Tefsîr, (Rahmân) 1

Cennetler içinde Firdevs ve Adn cennetlerinin özel bir yeri vardır. Nitekim Rahmân'ın arşı, cennetlerin tam ortasında yer alan Firdevs'in üzerindedir. Kurtuluşa eren müminlerin ebedî mekânı olan Firdevs, nehirlerin çıktığı yer olup cennetlerin en üstünüdür.[64] Bir şehir gibi olan Adn cenneti ise peygamberlerin de barınacağı yerdir. Binaları altın ve gümüş tuğlalarla yapılmış olan bu şehirde Hz. Peygamber'in bir konağı vardır.[65] Burada yaşayanlar ile Rablerinin arasında sadece, O'nun yüzündeki sonsuz azamet perdesi vardır.[66] Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de iman edip salih ameller işleyenlere Me'vâ ve Naîm cennetleri vaad edilmiştir.[67] Her biri birbirinden değerli olan bu cennetler, dünyadayken Rablerinin rızasına erişen kullar için türlü güzelliklerle donatılmıştır.

Cennetlikler akıllarına gelen, hoşlarına giden her şeyi isteyebilecek, istemeleriyle birlikte Allah'ın izniyle bunlara anında sahip olacaklardır. Nitekim Peygamber Efendimiz şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz ki sizden birinizin cennette en aşağı makamı ona Allah'ın, 'Dile (ne dilersen)!' buyurmasıdır. Kişi dileklerini söyleyince Allah kendisine, 'Diledin mi?' diye soracak, 'Evet.' cevabını verdiğinde ise, 'Dilediklerinin hepsi bir kat fazlasıyla senindir.' buyuracaktır."*[68] Üstelik bu nimetler cennetliklerin bir ihtiyacını karşılamak, bir eksiğini gidermek veya bir kusurunu örtmek amacıyla da olmayacak, sadece Allah'ın bir ikramı olarak cennet ehlinin zevk almaları için verilecektir. Cennet ortamında bir kimse ne isterse yapabileceği için, dilediği takdirde çalışmaya ihtiyacı olmadığı hâlde zevk için tarımla uğraşması bile mümkündür.[69]

Kur'an âyetlerinin ve bunlara ek olarak Hz. Peygamber'in verdiği bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Allah'ın cennette yarattığı nimetler tüm duyulara hitap edecek ve böylece her şekilde insanı tatmin edecek niteliktedir. Nitekim Peygamber Efendimizin bize naklettiğine göre Allah Teâlâ, *"Ben salih kullarım için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hayal edemeyeceği birtakım nimetler hazırladım."* buyurmuştur.[70] Allah Resûlü, kişinin dünyadaki hâliyle idrakinin çok uzağında olan olağanüstü güzelliklerle ve nimetlerle dolu olan cenneti, anlaşılır örneklerden hareketle, muhataplarının zihinlerinde canlanacak şekilde ayrıntılarıyla tasvir etmiştir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği üzere şekil olarak dünyadakilere çok benzeyen cennet nimetleri, insanların hayalini kuramayacağı kadar güzel ve üstün niteliktedir.[71] Ancak bu nimetlerin gerçek renk, lezzet veya şekilleri insanların tasavvurlarını da aşan güzelliktedir. Cennetin

[64] B7423 Buhârî, Tevhîd, 22; Mü'minûn, 23/1-11.
[65] B4674 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe) 15.
[66] B7444 Buhârî, Tevhîd, 24.
[67] Secde, 32/19; Yûnus, 10/9.
[68] M453 Müslim, Îmân, 301.
[69] B2348 Buhârî, Müzâraât, 20.
[70] B3244 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8

bu eşsiz güzelliğini vurgulamak isteyen Resûlullah, *"Cennetteki nimetlerden bir tırnağın taşıyabileceği kadar az bir şey dünyaya gösterilmiş olsaydı gökler ve yeryüzü her tarafıyla süs içerisinde kalırdı. Cennetliklerden bir kişi dünyaya bir baksa ve bileziklerinden biri dünyaya görünse güneşin yıldızların ışığını silip süpürdüğü gibi o da güneşin ışığını silip süpürürdü."*[72] buyurmuştur.

"Orada nefislerin arzu ettiği ve gözlerin zevk aldığı her şey vardır."[73] âyetinde veciz bir şekilde ifade edildiği üzere cennette arzu edilen her şey fazlasıyla mevcuttur. Mümin kişi cenneti ve nimetlerini kazanmaya çaba sarf ederek yaşar. Ancak asıl olan kişinin Rabbi kendisinden, kendisi de Rabbinden razı olarak cennete girmeye lâyık olmasıdır.[74] Zira cennet, Allah Teâlâ'nın salih kullarına âhirette vereceği mükâfattır.

[71] Bakara, 2/25.
[72] T2538 Tirmizî, Sıfatü'l-cennet, 7
[73] Zuhruf, 43/71
[74] Fecr, 89/27-30.

AYNAKÇA

A'zamî, M. Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, Çev. Hulusi Yavuz, İstanbul, 1993.

Abdürrahman, Abdulhâdî, *Sultatü'n-nass*, el-Merkezü's-sekâfî el-Arabî, Beyrut, 1993.

Abdürrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, (thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

Abdülmün'im en-Nemr, *es-Sünnetü ve't-teşrî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, 1994.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, Beyrut, 1408/1988.

Alâüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr alâ Usûli'l-Pezdevî*, (thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Ali el-Müttakî, Alâüddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, (thk. Bekrî Hayyânî, Saffet Sakka), Müessesetü'r-Risâle, 1981.

Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-vâdıha li'l-beyân ve'l-meânî ve'l-bedî'*, Mısır, 1959.

Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhi Mişkâti'l-Mesâbîh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

Âlûsî, Ebu'l-Meâlî Cemâleddin Mahmûd Şükrî b. Abdullah b. Mahmûd, *Bülûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Âmidî, Ebu'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, (thk. Dr. Abdürrezzâk Afîfî) Dâru's-Sumayî, Riyad, 2003.

Aşkar, Muhammed Süleyman, *Ef'âlü'r-resûl ve delâletühâ ale'l-ahkâmi'ş-şer'iyye*, I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, (thk. Ebu'l-Münzir Hâlid b. İbrâhim el-Mısrî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1999.

........., *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru İhyâi't-türas, Beyrut, t.y.

........., *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emir Ali, *Avnü'l-ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.

Bâbanzâde Ahmed Naim, *Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, DİB Yay., Ankara, 1987.

Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tücibî, *el-Müntekâ şerh-i Muvattâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ahmed Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420.

Basrî, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ali, *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*, I-II, (thk. M. Hamidullah), el-Ma'hedü'l-ilmiyyi'l-Fransî li'd-dirâsâti'l-arabiyye, Dımaşk, 1964.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimu't-tenzîl*, (thk. Muhammed Abdullah Nemr) Dâru Taybe, 1997.

Bekrî, Muhammed Ali b. Muhammed Alân b. İbrâhîm, *Delîlül-Fâlihîn li-Turuki Riyâzi's-Sâlihîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004.

Belâzûrî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, *Ensâbü'l-eşrâf*, (thk. Süheyl Zekkâr, Riyâz Ziriklî), Dâru'l-Fikr, 1417/1996.

........, *Fütûhu'l-buldân*, (thk. Abdullah b. Üneys et-Tabbâ'), Müessesetü'l-Meârif, Beyrut, 1987.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Delâilü'n-nübüvve*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

........, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Ebû Abdillah Abdusselâm), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2004.

........, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-asâr*, Dâru'l-Va'y, Haleb-Kahire, 1991.

........., *Şuabü'l İmân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410.

Beyhakî, İbrâhim b. Muhammed, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî*, (naşir Dr. Friedrich Schwally), 1320.

Beyzâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basrî, *Müsnedü'l-Bezzâr*, (thk. Mahfûzurrhamân Zeynullah vd.), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, el-Medînetü'l-Münevvere, 2009.

Bigiyef, Musa Cârullah, *Kitâbü's-Sünne*, (Çev. Mehmet Görmez) Ankara Okulu Yay. Ankara, 1998.

........., Musa Cârullah, *Kur'ân-ı Kerîm Âyet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hâtun* (Çev. Mehmet Görmez), Kitâbiyât Yay., Ankara, 2000.

........., Musa Cârullah, *Uzun Günlerde Rûze*, Kazan, 1911.

Brown, Daniel, *İslâm Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, (çev. Sabri Kızılkaya, Salih Özer), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2009.

Buhârî, Alâeddin Abdülazîz, *Keşfü'l-esrâr an usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Edebü'l-müfred*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1989.

........, *et-Târîhu'l-kebîr*, (thk. Salâh b. Fethî Hilâl), el-Fârûk el-Hadîse, Kahire, 2006.

........, *Sahîh-i Buhârî* s. 1-631; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Bulut, Mehmet, *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimindeki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara, 1997.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, (I-IV), (thk. Abdüsselâm Harun), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1978.

Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Dâru Sa'b, Beyrut, 1968.

Cevad Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab*, Dâru's-Sâkî, 2011.

Cündioğlu, Dücane, *Bir Kur'an Şairi, Mehmet Akif ve Kur'an Meali*, Birun, 2000.

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ta'rîfât*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, MÜİFV Yay., İstanbul, 1989.

........, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Neş. İstanbul, 1982.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *Sünen*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1422/2001.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl, *Sünen-i Dârimî*; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdulazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul-1977.

Demir, Mahmut, *Tergîb-Terhîb Hadislerinin Değerlendirilmesi ve Mevzûât Edebiyatındaki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

Deylemî, Ebû Şüca Şiruye b. Şehredar b. Şiruye, *el-Firdevs bi-mesur el-hitab: el-firdevsü'l-ahbâr*, (thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

Dihlevî, Ebu Abdilaziz Kutbüddin Ahmed b. Abdirrahim b. Vecihiddin Dihlevî Şah Veliyyullah, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, I-II, (thk. Muhammed Şerif Sukker), Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1990.

Ebû Avâne, Yakub b. İshak b. İbrâhim Ebû Avâne el-İsferâyînî, *Müsnedü Ebî Avâne*, Dâru'l-Marife, Beyrut, t.y.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî, *Sünen-i Ebû Dâvûd* s. 1223-1608; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdulazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Ebû Hanife, Nu'mân b. Sâbit, *el-Âlim ve'l-müteallim*, (*İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri* içinde) (çev. Mustafa Öz), Kalem Yay., İstanbul, 1981.

Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed Zeylaî, *Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidaye*, (thk. Muhammed Avâme), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 1997.

Ebû Mûsa el-Medînî, *Hasâisü'l-Müsned*, (thk. A. Muhammed Şakir), (*Talâi'u'l-Müsned* içinde), Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, Mısır, t.y.

Ebû Nasr İsmail b. Hammad Cevherî, *es-Sıhâh tâcü'l-lüga ve sıhâhi'l-arabiyye*, (thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.

Ebû Nuaym el-İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillah b. İshak İsfehânî, *Hilyetu'l- evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1405.

........, *Marifetü's-sahâbe*, (thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî), Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1998.

Ebû Şâme el-Makdisî, Ebu'l-Kasım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrahim, *el-Muhakkak min ilmi'l-usûl fi mâ yetealleku bi-ef'âli'r-Resûl*, (thk. Ahmed el-Küveytî), Dâru'l-Kütübi'-l-Eseriyye, Zerkâ, 1989.

Ebû Şehbe, Muhammed, *Sünnet Müdafaası (Difâ' an es-Sünne)* (Çev. Mehmet Görmez, M. Emin Özafşar), Rehber Yayınları, Ankara, 1990.

Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ Ebû Ya'la el-Mevsılî, *el-Müsned*, (thk. Hüseyin Selîm Esed), Dâru'l-Me'mûn, Dimeşk, 1984.

Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-harâc*, (thk. Taha Abdurraûf Sa'd-Sa'd Hasan Muhammed), el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire, t.y.

Ebu'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebî, *es-Sîretü'l-halebiyye fî sîreti'l-Emîn el-Me'mûn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1400.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad. İsmail Karaçam vd), Azim Yay., İstanbul, t.y.

Erdoğan, Mehmet, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İFAV Yay. İstanbul, 1996

Erul, Bünyamin, *Hadislerin Dili*, TDV Yay., Ankara, 2009.

........., *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yay. Ankara, 2004.

Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillah b. Ahmed, *Ahbâru Mekke*, (thk. Ali Ömer), Mektebetü's-Sakâfe ed-Dîniyye, t.y.

Fâkihî, Muhammed b. İshâk b. el-Abbâs, *Ahbâru Mekke*, (thk. Abdülmelik Abdullah Duheyş), Dâru Hızır, Beyrut, 1414.

Feyyûmî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî, *el-Misbâhü'l-münir fî garîbi'ş-şerhi'l-Kebîr li'r-Rafiî*, el-Matbaa el-Behiyye, t.y.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ*, (thk. Muhammed Osman), Mektebetü'l-Kur'an, Kahire, t.y.

........, *İhyâu ulûmi'd-din*, Dâru'l-Marife, Beyrut, t.y.

........, *el-Menhûl min ta'lîkâti'l-usûl* (thk. Muhammed Hasan Heyto), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983.

........, *Kitâbü'l-erbaîn fi usûli'd-din*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 2003.

........, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, (thk. Muhammed Abdusselâm Abduşşâfî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413.

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yay. Ankara, 2000.

........, *Musa Carullah Bigiyef*, TDV Yayınları, Ankara, 1994.

Guraya, Muhammed Yusuf, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik bir Yaklaşım*, (Çev. M. Emin Özafşar), Ankara Okulu Yay., Ankara, 1999.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (thk. Hamdî ed-Demirdâş Muhammed), el-Mektebetü'l-Asriyye, Mekke, 2000.

........, *el-Medhal ile'l-iklîl*, (thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed), Dâru'd-Da've, İskenderiye, t.y.

........, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1980.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan, *Nevâdiru'l-usûl fî ma'rifeti ehâdîsi'r-Resûl*, (thk. Abdurrahmân Umeyre), Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1992.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferahidî, *Kitâbü'l-ayn*, (thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhim es-Sâmerrâî), Mektebetü'l-Hilâl, t.y.

Hansu, Hüseyin, *Babanzâde Ahmet Naim, Hayatı, Fikirleri, Eserleri, Hadisçiliği*, Kaynak Yay., İstanbul, 2007.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (thk. Mahmud Tahhan), Mektebetü'l-Maârif, Riyâd, 1983.

........, *Takyîdü'l-ilm*, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, (thk. Yûsuf el-'Işş), 1974, t.y.

........, *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

........., *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, (thk. A. Ömer Hâşim), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1986.

Hatiboğlu, Haydar, *İbn Mâce ve Şerhi*, Kahraman Yay., İstanbul, 1983.

Hatiboğlu, Mehmed Said, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy (Gaybi Hadisler Meselesi)*, Otto Yay. Ankara, 2009.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim, *Garîbü'l-hadîs*, (thk. Abdülkerim İbrahim el-Azbâvî), Câmiatü Ummü'l-Kurâ, 1402.

........., *Meâlimü's-sünen*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

........., *Meâlimü's-sünen*, (naşir: Muhammed Râgıb et-Tabbâh) Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb, 1932.

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman, *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412.

Hudarî Beg, Muhammed, *Târîhu't-teşrîi'l-İslâmî*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1983.

Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa, *el-Müsned*, (thk. Habîburrahmân el-Azamî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Huseynî, İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rîf fî esbâb-i vürûdi'l-hadîsi'ş-şerif*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1981.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yay. İstanbul, 1997.

İbn Abdülber Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, *el-İstizkâr*, (thk. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Muavviz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

........., *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânid*, (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî), Müessesetü'l-Kurtuba, y.y., t.y.

........., *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (thk. Âdil Mürşid), Dâru'l-A'lâm, Ürdün, 2002.

İbn Adiy, Abdullah b. Adiy b. Abdullah, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, (thk. A. Ahmed Abdülmevcûd, A. Muhammed Muavviz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

İbn Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meâfirî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetullah, *Târîhu medîneti Dımaşk*, (thk. Alî Şîrî), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.

İbn Âşur, M. Tahir, *İslâm Hukukunda Gaye Problemi*, (Çev. V. Akyüz, M. Erdoğan), Rağbet Yay., İstanbul, 1999.

İbn Balabân, Ebu'l-Hasan Alâeddin Ali b. Balabân b. Abdullah, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

İbn Battâl, Ebu'l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim), Mektebetü'r-Ruşd, Riyâd, 2003.
İbn Beşkuvâl, Halef b. Abdilmelik, *Gavâmidü'l-esmâi'l-mübheme*, (thk. İzzuddîn Alî es-Seyyîd), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1407.
İbn Dakîk el-Îd, Takiyyüddin Ebu'l-Feth, *İhkâmü'l-ahkâm şerhu umdeti'l-ahkâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, t.y.
İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr İbnü'n-Nebil Ahmed b. Amr b. Dahhâk, *Müzekkir ve't-tezkîr*, (thk. Hâlid b. Kâsım er-Reddâdî), Dâru'l-Menâr, Riyâd, 1413.
İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1983.
İbn Ebi'd-Dünyâ, Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1410.
......., Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd, *Mekârimü'l-ahlâk*, (thk. Mecdî es-Seyyid İbrâhim), Mektebetü'l-Kur'an, Kâhire, 1990.
İbn Ebû Asım, Ebû Bekr İbnü'n-Nebil Ahmed b. Amr b. Dahhak, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, (thk. Dr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire), Dâru'r-Râye, Riyâd, 1991.
İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *Mu'cemü mekâyîsi'l-lüga*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, 1979.
İbn Habîb, Ebû Ca'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdâdî Hâşimî Muhammed, *el-Münemmak fî ahbâri Kureyş*, (thk. Hurşid Ahmed Fârûk), Alemü'l-Kütüb, Beyrut, t.y.
İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Bicavî), Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1412.
........, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1379.
........, *Takribü't-tehzîb*, (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, I-VI, (thk. Halîl Me'mûn Şîhâ, Ömer Sellâmî, Ali b. Mes'ûd), Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1997.
İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, -Birleşik Baskı- Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, Ürdün, 2005.
........, *Kitabü'z-zühd*, (thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *Cemheretü'l-ensâbi'l*-Arab, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

........, *Cevâmiu's-sîre ve hamsetü resâil*, (thk. İhsân Abbâs), Müessesetü'l-Meârif, Mısır, 1900.

........, *el-Muhallâ*, (thk. Ahmed Şâkir), et-Tibâatü'l-Münîriyye, Mısır, 1349.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Meşâhir ulemâi'l-emsâr*, (thk. Merzûk Ali İbrâhim), Dâru'l-Vefâ, el-Mansûra, 1991.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, (thk. Taha Abdurraûf Sa'd), Dâru'l-Ciyl, Beyrut, 1411.

İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr, *es-Sîretü'n-nebeviyyeti li-İbn İshak*, (thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *İğâsetü'l-lehfân*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Dâru'l-Marife, Beyrut, 1975.

........, *Emsâlü'l-Kur'âni'l-Kerim*, (thk. Saîd Muhammed Nemr el-Hatîb) Beyrut, 1983.

........, *İddetü's-sâbirîn*, (thk. Zekeriyyâ Ali Yusuf), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

........, *el-Menâru'l-münîf*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbûât el-İslâmiyye, Halep, 1403.

İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, (thk. Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1988.

........, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, (thk. Mustafa Abdülvâhid), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1971.

........, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Sâmî b. Muhammed Selâme), Dâru't-Tayyibe, 1999.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, *el-Mugnî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1405.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnu'l-ahbâr*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Mısır, 1996.

........, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, thk. M. Zühri en-Neccâr, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1972.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, (thk. Dr. Servet Ukkâşe), Dâru'l-Mearif, t.y.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî, *Sünen-i İbn Mâce* s. 2477-2741; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdulazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kâhire, t.y.

İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1408.

........., *Fethu'l-bârî*, (thk. Ebû Muâz Târık b. İvezullah b. Muhammed), Dâru İbnü'l-Cevziyye, ed-Demâm, 1422.

........., *Letâifü'l-maârif fîma li-mevâsimi'l-âm mine'l-vezâif*, (thk. Âmir Ali Yâsin), Dâru İbn Hüzeyme, Riyad, 2007.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetu'l-muktesid*, Matbaatü Mustafâ el-Bâcî el-Halebî, Mısır, 1975.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.

İbn Seyyidi'n-Nâs, Muhammed b. Abdullah b. Yahya, *U'yûnü'l-Eser*, Müessesetü İzzeddin, Beyrut, 1986.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm, *Mecmeu'l fetâvâ*, (thk. Enver el-Bâz-Âmir el-Cezzâr), Dâru'l-Vefâ, 2005.

........., *Ziyâretü'l-kubûr*, el-İdâretü'l-Âmme, Riyâd, 1410.

İbn Cemâa el-Kettanî, Ebû Ömer İzzeddin Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Muhtasaru'l-kebîr fî sirati'r-Rasûl* (thk. Dr. Sâmî Mekkî el-Ânî), Dâru'l-Beşîr, Ammân, 1993.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Târîhu İbn-i Haldûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Sahîh-i İbn Hibbân*, (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risâle, t.y.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî, *Sahîh-i İbn Hüzeyme*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1970.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1988.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide Nemerî, *Tarihü'l-Medîneti'l-Münevvere*, (thk. Fehim Muhammed Şeltût), Dâru'l-Fikr, Kum, 1410.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, *'Âridatü'l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Keşfü'l-müşkil min hadisi's-sahîhayn*, (thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1997.

........., *Kitâbü'l-mevzûât*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), 1966.

........., *Telbîsü iblîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2001.

........., *Zâdü'l-meâd*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1994.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-târîh*, (thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

........., *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İbnü'-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddin el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmiu'l-usûl li ehâdîsi'r-resûl*, (Çev. S. Kemal Sandıkçı, Muhsin Koçak), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.

........., *Câmiu'l-usûl fî ahâdîsi'r-Resûl*, (thk. Abdulkâdir Arnavût), Mektebetü'l-Halvânî, 1969-1972.

........., *en-Nihâye fi garibi'l-hadisi ve'l-eser*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1979.

........., *en-Nihâye fi garibi'l-hadisi ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Tâhir ahmed ez-Zâvî), Dâru İhyaît-Türâs el-Arabî, Beyrut, t.y.

İsbahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebu'l-Ferec, *el-Egânî*, (thk. Semîr Câbir), Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

İsfehânî, er-Râgıb, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, (thk. Muhammed Seyyid Keylânî) *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, Dâru'l-marife, Beyrut, t.y.

........., *Müfredât, Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, (terc. Yusuf Türker), Pınar Yay., İstanbul, 2007.

İshak b. Raheveyh, Ebû Ya'kub İbn Râhûye İshak b. İbrâhim b. Mahled, *Müsnedü İshak b. Raheveyh*, (thk. Dr. Abdülgafur Abdülhak Hüseyin el-Beluşî), Mektebetü'l-Îmân, el-Medinetü'l-Münevvere, 1991.

İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, (thk. Ahmed Halebî el-Attâr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

İz b. Abdüsselam, *Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, (thk. Mahmûd b. et-Telâmiz eş-Şenkîtî), Dâru'l-Meârif, Beyrut, t.y.

Juynboll, G.H.A., *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, (çev. Salih Özer), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000.

Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi-ta'rîf-i hukûki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.

Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed, *Subhü'l-a'şa fî sınaati'l-inşâ*, (thk. Yusuf Ali Tavîl), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1987.

Kandemir, M. Yaşar; Çakan, İ. Lütfü; Küçük, Raşit, *Riyâzü's-sâlihîn Şerhi*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1996.

Kandemir, M. Yaşar, *Mevzu Hadisler*, İFAV Yay., İstanbul, 1997.

Kannevcî, Ebu't-Tayyib es-Seyyid Sıddîk Hasan, *el-Hıtta fî zikr-i sıhâhi's-sitte*, Dâru'l-Kütübi't-Ta'limiyye, Beyrut, 1985.

Karadâvî, Yûsuf, "el-Cânibü't-teşrî'î li's-sünneti'n-nebeviyye", (Tebliğ), *es-Sünnetü'n-nebeviyye menhecühâ fî binâil'l-ma'rifeti ve'l-hadâra*, I-III, Müessesetü Âli Beyt, Amman, 1991.

........, *Fıkhu'z-zekat*, Müessesetü'r-Risâle, 1973.

........, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (Çev. B. Erul), Nida Yay. İstanbul, 2009.

Karafî, Ebu'l-Abbâs Ahmed İdrîs es-Sincâhî, *el-Fürûk ev envâru'l-bürûk fî envâi'l-furûk*, (thk. Halîl el-Mansûr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Karaman, Hayrettin, "Bağlayıcılık Bakımından Resulullâh'ın (sav) Davranışları", 'Peygamberimizin (sav) Aile Hayatı' başlıklı seminerde sunulan tebliğ, İSAV, İstanbul, 1988 (*İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri* içinde), İz Yay., İstanbul, 2010.

Kâsımî, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin, *Kavâidü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*, (thk. Muhammed Behçet el Baytar), Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1993.

Kastalânî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Matbaatü'l-Mîrî, Mısır, 1323.

Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *Kitâbü'l-külliyât*, (Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısrî) Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1998.

Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İstanbul, 1998.

Kemaleddin ed-Demîrî, Ebu'l-Bekâ Kemâleddin Muhammed b. Mûsâ b. İsa, *Kitabü hayâti'l-hayevân el-kübrâ*, 1920.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir b. Muhammed, *et-Terâtibu'l-idâriyye*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

........, *el-Muhtasaru'l-Kebîr fî Sirati'r-Rasûl*, (thk. Dr. Sâmî Mekkî el-Ânî), Dâru'l-Beşîr, 1993, Ammân.

Koç, Turan, *Din Dili*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, AÜİF Yay., Ankara, 1980.

........, *Hadis Tarihi*, TDV Yay., Ankara, 1998.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Hişâm Semîr el-Buhârî), Dâru Âlemü'l-Kütüb, Riyâd, 2003.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâle*, (thk. el-Ârif Billah el-İmâm Abdulhalîm Mahmûd-Dr. Mahmûd b. eş-Şerîf), Müessesetü Dâru'ş-Şa'b, Kâhire, 1989.

Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, (thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

Makdisî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir, *Şurûtü'l-Eimmeti's-Sitte* (Hâzimî'nin *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*'si ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

Makrizî, Ebu'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *İmtâü'l-esmâ bimâ li'n-nebi mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-meta'*, (thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

Malik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî, *Muvatta*-i *Mâlik*, (Muhammed b. Hasan nüshası), Vizâretü'l-Evkâf, Kahire, 1994.

........, *Muvatta*-i *Mâlik*, el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Martı, Huriye, *Osmanlı'da Bir Dâru'l-Hadîs Şeyhi: Birgivî Mehmed Efendi*, Dârulhadis Yay., İstanbul 2008.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve'l-uyûn*, (thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Mervezî, Muhammed b. Nasr, *es-Sünne*, (thk. Sâlim Ahmed es-Selefî), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1408.

Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürûcü'z-zeheb ve maâdinü'l-cevher*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1973.

Mizzî, Ebu'l-Haccac Cemaleddin Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, (thk. Dr. Beşşâr Avâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.

Muhammed b. Yûsuf, *Sübülü'l-hedy ve'r-reşâd*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

Muhammed Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1985.

Mübârekpûrî, Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm b. Hân Muhammed b. Emânullah b. Husamiddîn er-Rahmânî, *Mir'âtü'l-mefâtîh şerhu Mişkât*, İdâretü'l-Buhus el-İlmiyye, Hindistan, 1984.

Mübârekpûrî, Ebu'l-Ula Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezî*, (thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Dâru'l-Fikr, t.y.

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b. Tâcilarifîn b. Ali, *Feyzü'l-kadir şerhi'l-Câmii's-sagir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâbûrî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*-i *Müslim* s. 673-1202; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm, İdealler ve Gerçekler*, İz Yay. İstanbul, 2009.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünen-i Nesâî* s. 2087-2453; el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

........, *Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Dr. Abdülgafûr Süleymân el-Bendârî-Seyyid Kesrevî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, (thk. Yusuf Ali Bedivî), Dâru'l-Kelim et-Tayyib, Beyrut, 1998.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mûrî, *el-Mecmû' şerhi'l-Mühezzeb'*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

........, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392.

........, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügat*, İdaretü'l-Tıbâati'l-Müniriyye, t.y.

........, *el-Ezkâr el-müntehâb min kelâmi seyyidi'l-ebrâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.

Nuruddîn b. Abdülhâdî Ebu'l-Hasen es-Sindî, *Hâşiyetü-s-Sindî ale'n-Nesâî*, (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Haleb, 1986.

Özafşar, M. Emin, *Hadis İlmine Giriş*, Dem Yay., İstanbul, 2009.

........, *Hadis ve Kültür Yazıları*, Kitâbiyât, Ankara, 2005.

........, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000.

Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 2003.

Râmehürmüzî, el-Hasen b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, (thk. M. Accâc el-Hatîb), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404/1984.

........, *Kitâbü emsâli'l-hadîs*, (thk. Ahmed Abdülfettâh), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 1988.

Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer et-Temîmî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

Rûdânî, *Cem'u'l-fevâid min Câmii'l-usûl ve Mecmai'z-zevâid*, (*Büyük Hadis Külliyâtı*), İz Yay., İstanbul, 2010.

Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nîsâbûrî, *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (thk. İmâm Ebû Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002.

Sabbâğ, Muhammed, *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-hadisi'n-nebevî*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1988.

Sachiko Murata & William Chittick, *İslâm'ın Vizyonu*, (Çev. Turan Koç), İnsan Yay. İstanbul, 2000.

Sem'ânî, Ebû Saîd Abdülkerim b. Muhammed, *Edebü'l-imlâ ve'l-istimlâ*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1409/1989.

Semhûdî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed, *Vefâü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1955.

Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, I-II, Kahraman Yay. İstanbul, 1984.

Sıbâî, Mustafa, *es-Sünnetü ve mekânetuhâ fî't-teşrîi'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1985.

Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Cem'ul-cevâmi*, Dâru's-Saâde, 2005.

........., *ed-Dibâc alâ Sahih-i Müslim b. el-Haccâc*, (*Şerhu's-Suyûtî alâ Muslim*), (thk. Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî), Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan, 1996.

........., *ed-Dürru'l-mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.

........., *el-Fethu'l-kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003.

........., *Esbâbü'n-nüzûl*, (thk. Ahmed Abdüşşâfî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

........., *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

........., *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, Kadîmî Kütüphâne, Karaçi, t.y.

........., *Ta'lîkun alâ Süneni Nesâî*, (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbûât el-İslâmiyye, Halep, 1986.

........., *Tefsîru celâleyn*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, t.y.

........., *Tenvîru'l-Havâlik Şerh alâ Muvatta-i Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

Sübkî, Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye el-kübrâ*, (thk. Dr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Hicr, 1413.

Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed, *er-Ravdu'l-unuf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li-İbn Hişâm*, (thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2000.

Süleymân Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârud el-Farisî, *Müsned*, (thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâîl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

Şa'râvî, *Tefsîr*, y.y., t.y.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî, *el-Muvâfakât*, (thk. Abdullah Dırâz), Dâru'l-Fikr el-Arabî, y.y., t.y.

........., *İ'tisâm*, (thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Süleyman), Mektebetü'l-Tevhîd, y.y., t.y.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihal*, (thk. Muhammed Seyyid el-Kîlânî), Dâru'l-Marife, Beyrut, 1404.

Şemsüddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî (h.902), *el-Mekâsıdü'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ahâdisi'l-Müştehere ala'l-Elsine*, (thk. Abdullah Muhammed es-Sıddîk), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1979.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî, *Fethu'l-kadîr*, (thk. Abdurrahman Umeyra), Dâru'l-Vefâ, y.y., 1992.

........., *Neylü'l-evtâr şerhi münteka'l-ahbâr*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, y.y., t.y.

Şeybânî, Muhammed b. İbrahim, *Mu'cemü mâ üllife ani's-sahâbe ve ümmehâti'l-müminîn ve âli'l-beyt*, Kuveyt, 1993.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (thk. Târık b. İvezullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), Dâru'l-Harameyn, Kâhire, 1415.

........., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, y.y., 2002.

........., *Müsnedü'ş-şâmiyyin*, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü'r-Risâle, y.y., 2000.

........., *Tarihu't-Taberî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.

Tahavî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.

Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde*, I-III, Beyrut, 1985.

Tatar, Burhaneddin, *Hermenötik*, İnsan Yay., İstanbul, 2004.

Thomas, Bishop of Margâ, *The Book of Governors*, edt. E. A. Wallis Budge, London 1893, II/156.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, (thk. Seyyid Abbâs), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1412.

........., *Sünen-i Tirmizî*, s. 1629-2061, el-Kütübü's-Sitte, (Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde, Haz. Sâlih b. Abdülazîz) Dâru's-Selâm, Arabistan, 2000.

Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yay., Ankara, 1996.

Umerî, Nâdiye Şerif, *İctihâdü'r-Resûl*, Beyrut, 1985.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, DİB Yay., Ankara, 1994.

Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Esbabü'n-nüzûl*, Müessesetü'l-Halebî ve Şürekâh, Kahire, 1968.

Vakidî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemî, *el-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, t.y.

Yâkut, Ebû Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, (thk. Komisyon), Türâsü'l-Arabî, Kuveyt, 1965-2001.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fî haberi men gaber*, (thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

........, *el-Kaşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-kütübi's-sitte*, (thk. Avâme Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb), Dâru'l-Kıble, Cidde, 1992.

........, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.

........, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, (thk. Ömer Abdüsselâm Tedmirî), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1987.

........, *Tecrîdü Esmâi's-sahâbe*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, ty.

........, *Tezkiratü'l-huffâz*, (thk. Zekeriyya Umeyrât), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Keşşâf*, (thk. Abdürrezzâk el-Mehdî), Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrut, t.y.

Zerkeşî Bedruddîn, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler* (Çev. Bünyamin Erul), OTTO Yay., Ankara, 2001.

Zîr, Muhammed Hasan, *el-Kasâs fi'l-hadîsi'n-nebevî*, Mektebetü'l-medenî, Riyâd, 1985.

Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî b. Yusuf, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvatta' el-İmâm Malik'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411.

MAKALELER

Acar, H. İbrahim, "İddet", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 560-565.

Ahatlı, Erdinç, "Hasâisü'n-nebî", DİA, İstanbul 1997, XVI, 277-281.

Aktan, Hamza, "Damân", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 450-453.

Algül, Hüseyin, "Ebû Eyyûb", *DİA*, İstanbul 1994, X, 123-125.

........., "Ezd", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 46-47.

Aşıkkutlu, Emin, "Berîre", *DİA*, İstanbul 1992, V, 503-504.

Atar, Fahrettin, "Muhâlea", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 399-402.

Avcı, Casim, Recep Şentürk, "Kabile", DİA, İstanbul 2001, XXIV, 30-32.

Aydın, Mehmet Akif, "Aile", *DİA*, İstanbul 1989, II, 196-200.

A'zamî, M. Muhammed, Yusuf Şevki Yavuz, Salim Öğüt, "Buhârî", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 368-376.

Baktır, Mustafa, "İçki", *DİA*, XXI, 458-462.

Bardakoğlu, Ali, "Diyet", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 473-479.

........., "Hibe", *DİA*, İstanbul 1998, 421-426.

........., "Kumar", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 364-367.

........., "Kurban", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 436-440.

Başoğlu, Tuncay, "Resim", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 579-582.

Bayraktar, İbrahim, "Bayram", *DİA*, İstanbul 1992, V, 259-260.

Bozkurt, Nebi, "Mihrican", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 38-39.

........., Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Mekke", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 555-563.

Bulut, Mehmet, "İlk Cumhuriyet Meclisinde Dinî Yayıncılık Hakkında Tarihî Bir Karar", *Diyanet Dergisi*, 1992, XXVIII, sayı: 1, s. 139-149.

Candan, Abdurrahman, "İslâm Hukukunda Yemin ve Ahlâkîlik", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, XV, İstanbul, 2010.

Çağrıcı, Mustafa, "Dostluk", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 511-513.

........., "Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 138-141.
........., "Hayır", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 43-46.
........., "Saadet", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 319-322.
Çakan, İ. Lütfi, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 129-132.
Çakın, Kamil, "Enes b. Ebû Mersed", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 233.
........., "Hadislerin Kur'an'a Arzı Meselesi", *AÜİFD*, XXXIV, Ankara, 1993.
Çelebi, İlyas, "Fal", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 138-139.
........., "Fiten ve Melâhim", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 149-153.
........., "Hızır", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 406-409.
........., "İsa", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 472-473.
........., "Kâhin", DİA, İstanbul 2001, XXIV, 171-172.
........., "Sihir", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 170-172.
Çelebi, Muharrem, "Envâ", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 257-258.
Çubukçu, Asri, "Halîme", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 338.
Dağcı, Şamil, "Kısas", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 488-495.
Demirkent, Işın, "Kıbrıs", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 371-374.
Dönmez, İbrahim Kâfi, "Oruç", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 416-425.
........., "Örf", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 87-93.
ed-Dûrî, Abdülazîz, "Enbâr", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 171.
Efendioğlu, Mehmet, "Rivayet", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 135-137.
........., "Suheyb b. Sinân", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 476-477.
Erbaş, Ali, "Melek", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 37-39.
Erkal, Mehmet, "Cizye", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 42-45.
Eroğlu, Muhammed, "Ashâbü'l-uhdûd", *DİA*, İstanbul 1991, III, 471.
Erul, Bünyamin, "Cumhuriyet Dönemi İlk Şerh Tecrübesi: Tecrîd-i Sarîh Tercümesi (Kamil Miras'ın Şerh Yöntemi ve Kaynakları Üzerine)", II. Gerede Hadis Meclisi'nde sunulan tebliğ, 2003.
........., *"Hadislerin Anlaşılması Meselesi (İslâm Geleneğinde Hadisleri Farklı Okuma Biçimleri)"*, Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısında sunulan tebliğ (02-06 Ekim 2002), 2004.
........., "Semüre b. Cündeb" *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 501-502.
........., "Temel Hadis Kaynakları Üzerine Bir Kritik", Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu'nda sunulan tebliğ (11-12 Mayıs 2007), Konya İlahiyat Derneği Yay., Konya 2008.
Fayda, Mustafa, "Bedevî", *DİA*, İstanbul 1992, V, 311-316.
........., "Ensâb", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 244-249.

........., "Muhammed", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 408-423.

Görgün, Tahsin, "Hac", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 400.

Görmez, Mehmet, "Gazzâli Felsefesinde Varlık Mertebeleri Bakımından Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanması", *AÜİFD*, XXXIX, Ankara, 1999.

........., "Hadis ve Semantik", Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu'nda sunulan tebliğ, (Bursa, 29-30 Mayıs 2004), Kur'an Araştırmaları Vakfı (KURAV) Yay., Bursa, 2005.

........., "Hz. Peygamber'in Bir Hadis-i Şerifinde Din Tanımı", *Diyanet İlmî Dergi (Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed -Özel sayı)*, Ankara 2000.

........., "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", *İslâmiyat*, Ankara, 2000, III/1.

Gündüz, Filiz, "Minare", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 98-101.

Gündüz, Şinasi, "Mecûsilik", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 279-284.

........., "Nevruz", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 60-61.

........., "Sâbiîlik", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 341-344.

Gürkan, Salime Leyla, "Nazar", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 443-444.

Hamidullah, Muhammed, "Hayber", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 20-22.

........., "Hilfü'l-füdûl", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 31-32.

........., "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvîni" (çev. Nafiz Danışman), *AÜİFD*, Ankara, 1955, IV, sayı 3-4.

Harman, Ömer Faruk, "Davud", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 21-24.

........., "Firavun", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 118-121.

........., "İbrâhîm" *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 266-272.

........., "Kâhin", DİA, İstanbul 2001, XXIV, 170-171.

Hatiboğlu, İbrahim, "Mesâbihu's-Sünne", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 258-260.

Kallek, Cengiz, "Hisbe", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 133-143.

........., "İbn Receb", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 243-247.

Kandemir, M. Yaşar, "Câmi", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 94.

........., "Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *DİA*, İstanbul 1994, X, 119-121.

Kandemir, M. Yaşar, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 114-123.

........., "Meymûne", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 506-507.

Karaman, Hayreddin, "Âdet", *DİA*, İstanbul 1988, I, 369-372.

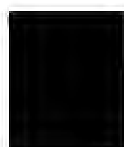
........., "Cuma", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 85-89.

Kılavuz, Ahmet Saim, "Cin", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 8-10.

Koç, Mehmet Âkif, "Taberî Tefsiri'ni Anlamak Üzerine -1", *AÜİFD*, 51/1, Ankara, 2010.

........, "53/Necm Sûresi'nin Tefsirinde Bazı Tarihî Sorunlar Üzerine", *İslâmiyât*, Ankara, 2003, VI/1, 165-171.
Koç, Turan, "Sanat", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 90-93.
Köten, Akif, "Abdullah b. Ebû Talha", *DİA*, İstanbul 1988, I, 97.
Kuzgun, Şaban, "Hanîf", DİA, İstanbul 1997, XVI, 33-39.
Küçük, Raşit, "İsnad", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 154-159.
........, "Riyâzü's-Sâlihîn", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 146-147.
Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "İmam", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 178-181.
........, "Müezzin", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 491- 496.
Ocak, Ahmet Yaşar, "Hıdrellez", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 313-315.
Öğüt, Salim, "Hac", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 400.
........, "İmam", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 188-190.
........, "İmam", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 188-190.
Önkal, Ahmet, "Cürhüm", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 138.
........, "Hicret", *DİA*, İstanbul 1998, 458-461.
........, "Müseylimetülkezzâb", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 90-91.
Özaydın, Abdülkerim, "Hac", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 386-400.
Özcan, Abdülkadir, "Gazi", *DİA*, İstanbul 1996, XII, 443-445.
Özkuyumcu, Nadir, "Hilf", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 29-30.
Özsoy, İsmail, "Faiz", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 110-126.
Sinanoğlu, Mustafa, "İmân", *DİA*, İstanbul 2000, 212-214.
Şafak, Ali, "Erş", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 307-308.
Şener, Mehmet, "İ'tikâf", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 457-458.
Tayşi, Mehmet Serhan, "Kıyâfe", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 508.
Terzi, Mustafa Zeki, "Ebû Huzeyfe", *DİA*, İstanbul 1994, X, 159-160.
Toplaoğlu, Bekir, "Hamd", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 442-445.
Tülücü, Süleyman, "Muallakât", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 310-312.
Uğur, Mücteba, "el-Câmiu's-Sağîr", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 113-114.
Uraler, Aynur, "Sevde", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 584-585.
Uzun, Mustafa, "Hilye", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 44-47.
Uzunpostalcı, Mustafa, "Cemaat", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 288-289.
Ünal, Sadettin, "Kâbe", DİA, İstanbul 2001, XXIV, 14-21.
Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 129-131.
Yavuz, Yusuf Şevki, "Haber", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 346-349.
........, "Kıyamet Alâmetleri", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 522-525.
........, "Peygamber", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 257-262.

Yeniçeri, Celâl, "Mülâmese", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 536-537.
………, "Münâbeze", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 563.
Yıldırım, Suat, "Besmele", *DİA*, İstanbul 1992, V, 529-532.
Yurdagür, Metin "Müteşâbihu'l-Kur'ân", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 207-208.

İZİN

E